

11/12
91

4301

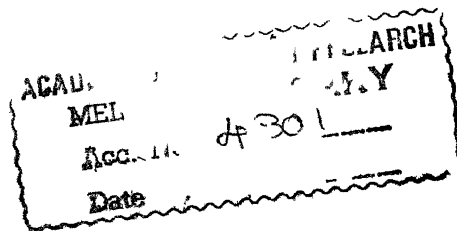

ಮಗ್ಗದೇಸಂಹಿತೆ

ಐತರೀಯಬ್ರಾಹ್ಮಣ—ಮೊದಲನೇ ಭಾಗ

(ಅಧ್ಯಾಯಗಳು ೧-೧೩)

Published by
Authority of the Government of Mysore.

Price Rs. 20

Q113.2270

35

H61.34

ಪೂಜಾರಿಯಾದ ಶ್ರೀಮದ್ವಿಷ್ಣುಶರಣ, ಸಂಪದಾಧಿಪತಿಗಳಾದ ಶ್ರೀಮದ್ವಿಷ್ಣುಶರಣ,
 ಪೂಜಾರಿಯಾದ ಶ್ರೀಮದ್ವಿಷ್ಣುಶರಣ, ಸಂಪದಾಧಿಪತಿಗಳಾದ ಶ್ರೀಮದ್ವಿಷ್ಣುಶರಣ,
 ಶ್ರೀಜಯಚಾಮರಾಜೇಂದ್ರ ವಿಠಲೇಶ್ವರ, ಬಹದ್ದೂರ್,
 ಜಿ.ಸಿ.ಬಿ., ಜಿ.ಸಿ.ಎಸ್.ಐ., ರವರು

ಪೀಠಿಕೆ

ಪ್ರತಿಯೊಂದು ವೇದದಲ್ಲಿಯೂ, ಸಂಹಿತೆ, ಬ್ರಾಹ್ಮಣ ಮತ್ತು ಅರಣ್ಯಕ, ಉಪನಿಷತ್ ಎಂಬ ಮೂರು ವಿಭಾಗಗಳಿವೆ. ಈ ಪ್ರತ್ಯೇಕ ವಿಭಾಗಗಳಲ್ಲಿರುವ ವಿಷಯಗಳೇನು, ಅವುಗಳ ಸ್ವರೂಪವೇನು ಎಂಬುದನ್ನು ಸೂಕ್ಷ್ಮವಾಗಿ ವಿವರಿಸುವುದು ಅವಶ್ಯಕವು. ಸಂಹಿತೆಯೆಂದರೆ ಅನೇಕ ಋಷಿಗಳಿಂದ ಬೇರೆ ಬೇರೆ ಕಾಲಗಳಲ್ಲಿ ದೃಷ್ಟವಾದ ನಾನಾಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ಒಂದು ಕ್ರಮದಲ್ಲಿ ವಿಂಗಡಿಸಿ ಜೋಡಿಸಿರುವುದು ಎಂದರ್ಥವು. ಋಗ್ವೇದಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ಋಷಿದೇವತಾಭಂದಸ್ಸುಗಳಿಗನುಸಾರವಾಗಿ ಮೂರು ವಿಧವಾಗಿ ವಿಂಗಡಿಸಿ ಜೋಡಿಸಬಹುದು. ಆಯಾ ಋಷಿದೃಷ್ಟವಾದ ಮಂತ್ರಗಳನ್ನೆಲ್ಲಾ ಒಂದೆಡೆ ಸೇರಿಸುವುದು; ಒಂದೇ ದೇವತೆಯನ್ನು ಸ್ತುತಿಸುವ ಮಂತ್ರಗಳನ್ನೆಲ್ಲಾ ಒಂದೆಡೆ ಸೇರಿಸುವುದು; ಒಂದೇ ಭಂದಸ್ಸಿನ ಮಂತ್ರಗಳನ್ನೆಲ್ಲಾ ಒಂದೆಡೆ ಸೇರಿಸುವುದು. ಈ ಮೂರು ವಿಧಗಳಲ್ಲಿ ಮೊದಲನೆಯ ಕ್ರಮವನ್ನು ಎಂದರೆ ಒಬ್ಬೊಬ್ಬ ಋಷಿಯ ಮಂತ್ರಗಳನ್ನೆಲ್ಲಾ ಒಂದು ಗುಂಪಾಗಿ ಸೇರಿಸುವ ಕ್ರಮವನ್ನು ಋಗ್ವೇದದಲ್ಲಿ ಅನುಸರಿಸಲಾಗಿದೆ. ಇಂತಹ ಹತ್ತು ಗುಂಪುಗಳು ಋಗ್ವೇದದಲ್ಲಿವೆ. ಇವುಗಳಿಗೆ ಮಂಡಲಗಳೆಂದು ಹೆಸರು. ಒಂದೊಂದು ಮಂಡಲಕ್ಕೆ ಒಬ್ಬೊಬ್ಬ ಋಷಿ ಮತ್ತು ಅವನ ವಂಶದವರು ದೃಷ್ಟಗಳಾಗಿದ್ದಾರೆ. ಆದರೆ ಮೊದಲನೆಯ ಮತ್ತು ಹತ್ತನೆಯ ಮಂಡಲಗಳಲ್ಲಿ ಅನೇಕ ಋಷಿಗಳಿದ್ದಾರೆ. ಏಕೆಂದರೆ ಅಲ್ಪ ಸಂಖ್ಯೆಯ ಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ಅಥವಾ ಸೂಕ್ತಗಳನ್ನು ಒಟ್ಟಾಗಿ ಒಂದೆಡೆ ಸೇರಿಸಿ ಈ ಮಂಡಲಗಳು ನಿರ್ವಿತವಾಗಿವೆ. ಒಂಭತ್ತನೆಯ ಮಂಡಲದಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ಈ ಕ್ರಮವಿಲ್ಲ. ದೇವತಾಕ್ರಮವಿದೆ ಎಂದರೆ, ಆ ಮಂಡಲದ ಸೂಕ್ತಗಳೆಲ್ಲಾ ಸೋಮನೆಂಬ ಒಂದೇ ದೇವತೆಯು, ಋಷಿ, ಮಂಡಲ, ಸೂಕ್ತ, ಮಂತ್ರ ಮೊದಲಾದ ಋಗ್ವೇದ ವಿಭಾಗಕ್ರಮವನ್ನು ನಾವು ಋಗ್ವೇದಸಂಹಿತೆಯ ೧ ನೇ ಭಾಗದ ೧೧-೧೭ನೇ ಪುಟಗಳಲ್ಲಿ ವಿಸ್ತಾರವಾಗಿ ವಿವರಿಸಿದ್ದೇವೆ.

ಯಜುರ್ವೇದಸಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿಯೂ ಇದೇ ಕ್ರಮವಿದೆ. ಎಂದರೆ ಒಂದು ಪ್ರತ್ಯೇಕವಾದ ಕರ್ಮದಲ್ಲಿ ಉಪಯೋಗಿಸುವ ಮಂತ್ರಗಳ ಅಥವಾ ವಾಕ್ಯಗಳನ್ನೆಲ್ಲಾ ಒಂದೆಡೆ ಸೇರಿಸಿ ಅದಕ್ಕೆ ಅನುವಾಕವೆಂದು ಕರೆಯಲಾಗಿದೆ. ಹೇಗೆಂದರೆ ಯಜುರ್ವೇದದ ಮೊದಲನೆಯ ಅನುವಾಕದಲ್ಲಿ (I'bra) ವತ್ಸಾಪಾಕರಣವೆಂಬ (ಕರುವನ್ನು ಆಟ್ಟುಕೊಂಡು ಹೋಗುವುದು) ಯಜ್ಞಾಂಗಕರ್ಮದಲ್ಲಿ ಉಪಯೋಗಿಸಲ್ಪಡುವ ಅನೇಕ ವಾಕ್ಯಗಳ ಸಂಗ್ರಹವಿದೆ. ಈ ರೀತಿಯಾಗಿ ಒಂದೇ ವಿಧ ಕರ್ಮದಲ್ಲಿ ಉಪಯೋಗಿಸಲ್ಪಡುವ ನಾನಾವಾಕ್ಯಗಳು ಒಂದೆಡೆ ಸೇರಿ ಯಜುರ್ವೇದದ ಸಂಹಿತೆಯಾಗಿದೆ.

ಸಾಮವೇದಸಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿಯೂ ಆಯಾ ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಗಾನಮಾಡಲು ಯೋಗ್ಯವಾದ ಮಂತ್ರಗಳನ್ನೊಳಗೊಂಡ ವಿಭಾಗಗಳಿವೆ. ಇವುಗಳಿಗೆ ಸ್ತೋತ್ರಗಳೆಂದು ಹೆಸರು.

ಅಥರ್ವವೇದದಲ್ಲಿಯೂ ಋಗ್ವೇದದ ಕ್ರಮವೇ ಸ್ವಲ್ಪಮಟ್ಟಿಗೆ ಅನುಸರಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದ್ದರೂ ಅಷ್ಟು ಕಟ್ಟುನಿಟ್ಟಾದ ನಿಯಮವಿಲ್ಲ. ಇವೆಲ್ಲವೂ ವೇದಗಳಲ್ಲಿರುವ ಸಂಹಿತಾ ವಿಭಾಗದ ವಿವರಣೆಯಾಯಿತು.

ಇನ್ನು ಬ್ರಾಹ್ಮಣವೆಂಬ ವಿಭಾಗದಲ್ಲಿ ಏನಿದೆ ಎಂಬುದನ್ನು ವಿವರಿಸಬೇಕು. ಆಯಾ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಮಂತ್ರವನ್ನು ಹೇಗೆ ಉಪಯೋಗಿಸಬೇಕು, ಹಾಗೆ ಉಪಯೋಗಿಸಲು ಕಾರಣವೇನು, ಮಂತ್ರದ ಅರ್ಥ, ಪೂರ್ವೇತಿಹಾಸ, ಕರ್ಮಗಳನ್ನು ಮಾಡುವ ಉದ್ದೇಶವೇನು, ಅವುಗಳ ಫಲವೇನು ಇತ್ಯಾದಿ ನಾನಾವಿಷಯಗಳನ್ನು ಬ್ರಾಹ್ಮಣಗಳು ವಿವರಿಸುವವು. ಹೇಗೆಂದರೆ—ಋಗ್ವೇದಕ್ಕೆ ಸೇರಿದ ಐತರೇಯ ಅಥವಾ ಕೌಷೀತಕೀಬ್ರಾಹ್ಮಣವು ಯಜ್ಞಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಪಟ್ಟ, ಅಗ್ನಿಮಥನ (ಅರಣಿಗಳಲ್ಲಿ ಕಡೆದು ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಉತ್ಪತ್ತಿಮಾಡುವುದು) ಸೋಮಾಹರಣ (ಸೋಮಲತೆಗಳನ್ನು ತರುವುದು) ಇತ್ಯಾದಿ ನಾನಾಯಜ್ಞಾಂಗಕರ್ಮಗಳಲ್ಲಿ

ಹೋತ್ವವೆಂಬ ಋತ್ವಿಜನು ಮತ್ತು ಅವನ ಸಹಾಯಕರಾದ ಇತರ ಋತ್ವಿಕ್ಕುಗಳು ಪರಿಸರೀಕಾದ ಮಂತ್ರಗಳನ್ನೂ ಆ ಮಂತ್ರಗಳ ಅರ್ಥ, ಪೂರ್ವೇತಿಹಾಸ ಮೊದಲಾದ ವಿಷಯಗಳನ್ನೂ ವಿವರಿಸುವವು.

ಇದರಂತೆಯೇ ಯಜುರ್ವೇದದ ಶತಪಥ, ತೈತ್ತಿರೀಯ ಮೊದಲಾದ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಗಳು ಯಜ್ಞಾಂಗಕರ್ಮವನ್ನು ನೆರವೇರಿಸುವಾಗ ಪಠಿಸುವ ಮಂತ್ರಗಳ ವಿವರಣೆಯನ್ನೂ ಕರ್ಮಗಳನ್ನು ಋತ್ವಿಕ್ಕುಗಳು ಹೇಗೆ ಮಾಡಬೇಕು ಇತ್ಯಾದಿ ಕ್ರಮಗಳನ್ನೂ ವಿವರಿಸುವವು. ಸಾಮವೇದಬ್ರಾಹ್ಮಣಗಳಲ್ಲಿ ಎಂದರೆ ತಾಂಡ್ಯಬ್ರಾಹ್ಮಣ, ಜೈಮಿನೀಯಬ್ರಾಹ್ಮಣ, ಪಂಚವಿಂಶ ಬ್ರಾಹ್ಮಣ ಮೊದಲಾದ ಗ್ರಂಥಗಳಲ್ಲಿ ಸಾಮಗಾನಗಳನ್ನೂ ಸ್ತೋತ್ರಗಳನ್ನೂ ಪಠಿಸುವ ಕ್ರಮದ ವಿವರಣೆ ಇದೆ. ಅಲ್ಲಲ್ಲಿ ಸಂಬಂಧಪಟ್ಟ ವಿಷಯಗಳಿಗೆ ಪೂರ್ವೇತಿಹಾಸಗಳಿವೆ. ಅಥರ್ವವೇದದ ಗೋಪಥಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿ ಆ ವೇದಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಪಟ್ಟ ವಿವರಣೆ ಇದೆ.

ಆರಣ್ಯಕಗಳನ್ನು ಆಯಾ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಗಳ ಮುಂದಿನ ಭಾಗಗಳೆಂದು ಪರಿಗಣಿಸಬಹುದು, ಬ್ರಾಹ್ಮಣಗಳಲ್ಲಿ ಹೇಳದೆ ಉಳಿದಿರುವ ವಿಷಯಗಳನ್ನೂ ಕೆಲವು ರಹಸ್ಯವಾದ ತತ್ತ್ವಗಳನ್ನೂ ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ವಿವರಿಸಲಾಗಿದೆ. ಈ ರಹಸ್ಯತತ್ತ್ವಗಳು ಇತರರಿಗೆ (ಅಧಿಕಾರಿಯಲ್ಲದವರಿಗೆ) ತಿಳಿಯದಿರಲೆಂಬ ಕಾರಣದಿಂದ ಇವುಗಳನ್ನು ಆರಣ್ಯದಲ್ಲಿ ಪರಿಸರೀಕೆಂಬ ನಿಯಮವಿವಿ ಆದ್ದರಿಂದ ಈ ಗ್ರಂಥಗಳಿಗೆ ಆರಣ್ಯಕಗಳೆಂದು ಹೆಸರು.

ಉಪನಿಷತ್ತುಗಳಲ್ಲಿ ಅಧ್ಯಾತ್ಮವಿಷಯವನ್ನು ಮಾತ್ರ ವಿವರಿಸಲಾಗಿದೆ. ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಗಹನವಾದ ತತ್ತ್ವವಿಮರ್ಶೆಯೂ, ಬ್ರಹ್ಮಸ್ವರೂಪ, ಸೃಷ್ಟಿಕ್ರಮ, ಆತ್ಮಾನಾತ್ಮವಿಚಾರ ಮೊದಲಾದ ವಿಷಯಗಳಲ್ಲಿ ವಿಸ್ತಾರವಾದ ವಿವರಣೆಗಳಿವೆ. ಅನೇಕ ಸಂದರ್ಭಗಳಲ್ಲಿ ಇವುಗಳಲ್ಲಿರುವ ವಿಷಯಗಳು ಪ್ರಶೋತ್ತರರೂಪವಾಗಿಯೂ, ಕಥಾರೂಪವಾಗಿಯೂ ವಿವರಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿವೆ. ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಅಡಕವಾಗಿರುವ ಅನೇಕ ವಿಷಯಗಳು ಆಧುನಿಕವಿಜ್ಞಾನಶಾಸ್ತ್ರ (Modern Science) ಅನುಸಾರವಾಗಿರುವುದರಿಂದಲೂ ಕಾರ್ಯಕಾರಣ ಸಂಬಂಧವನ್ನು ವಿಮರ್ಶಿಸಬಹುದಾಗಿ ವಿವರಿಸಿರುವುದರಿಂದಲೂ ಇವು ಸಮಸ್ತದೇಶಗಳ ಪಂಡಿತರ ಮೆಚ್ಚುಗೆಗೆ ಪಾತ್ರವಾಗಿವೆ, ಪ್ರತಿ ವೇದಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಪಟ್ಟಂತೆ ಕೆಲವು ಉಪನಿಷತ್ತುಗಳಿದ್ದರೂ, ಯಾವ ವೇದಕ್ಕೂ ಸೇರದಿರುವ ಸ್ವತಂತ್ರವಾದ ಕೆಲವು ಉಪನಿಷತ್ತುಗಳೂ ಇವೆ.

ಬ್ರಾಹ್ಮಣವೆಂದರೇನು? ಬ್ರಾಹ್ಮಣಶಬ್ದಾರ್ಥ

ಬ್ರಹ್ಮಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಅನ್ನ, ಧನ, ಮಂತ್ರ, ಪರಬ್ರಹ್ಮ (ಅನ್ಯಕ್ಷಸ್ವರೂಪನಾದ ಪರಮಾತ್ಮ) ಇತ್ಯಾದ್ಯನೇಕಾರ್ಥಗಳಿದ್ದರೂ ಪ್ರಕೃತಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಮಂತ್ರ ಅಥವಾ ಪರಬ್ರಹ್ಮ ಎಂಬ ಅರ್ಥವನ್ನು ಸೂಚಿಸುವ ಬ್ರಹ್ಮಶಬ್ದದಿಂದ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಶಬ್ದವು ಉತ್ಪನ್ನವಾಗಿದೆ. ಪರಬ್ರಹ್ಮವನ್ನು ತಿಳಿದವನು, ಬ್ರಹ್ಮಜ್ಞಾನಿಯಾದವನು ಎಂಬರ್ಥವನ್ನು ಬ್ರಾಹ್ಮಣಶಬ್ದವು ಸೂಚಿಸುವಾಗ ಬ್ರಾಹ್ಮಣ ಶಬ್ದವು ಜಾತಿವಾಚಕವು ಅಥವಾ ವೇದಮಂತ್ರವನ್ನು ತಿಳಿದವನು ಎಂಬರ್ಥದಲ್ಲಿಯೂ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಶಬ್ದ ಪ್ರಯೋಗವಿರುವುದು. ಇಲ್ಲಿಯೂ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಶಬ್ದವು ಜಾತಿವಾಚಕವು ಎಂದರೆ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಾದಿ ನಾಲ್ಕುವರ್ಣಗಳಲ್ಲಿ ಮೊದಲನೆಯದಾದ ಬ್ರಾಹ್ಮಣವರ್ಣವು. ಬ್ರಾಹ್ಮಣಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಜಾತಿವಾಚಕವಲ್ಲದ ಮತ್ತೊಂದರ್ಥವಿರುವುದು. ಬ್ರಹ್ಮವೆಂದರೆ ವೇದಮಂತ್ರವೆಂದೂ ಆ ಮಂತ್ರದ ವಿವರಣೆಗಳನ್ನೊಳಗೊಂಡ ಗ್ರಂಥಕ್ಕೆ ಬ್ರಾಹ್ಮಣವೆಂದೂ ಹೆಸರು. ಆದ್ದರಿಂದ ವೇದಗಳಿಗೆ ಸಂಬಂಧಪಟ್ಟಂತೆ ಇರುವ ಮಂತ್ರಗಳ ವಿವರಣೆ, ಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ಯಜ್ಞಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಯಾವ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಯಾರು ಹೇಗೆ ಉಪಯೋಗಿಸಬೇಕು, ವೇದಮಂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವ ದೇವತೆಗಳ ವಿಷಯದಲ್ಲಿಯೂ ಇತರಸಂದರ್ಭಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಸಮಯೋಚಿತವಾದ ಪೂರ್ವೇತಿಹಾಸ, (Legends, Traditions, Theological Explanations, Etymologies & c.) ಮಂತ್ರಾರ್ಥ, ಯಜ್ಞಾದಿಗಳನ್ನು ಮಾಡುವ ಕ್ರಮ, ವಿಧಿನಿಯಮಗಳು ಮತ್ತು ಯಜ್ಞಾಂಗಕರ್ಮಗಳ ವಿಚಾರವಿಮರ್ಶೆ ಇತ್ಯಾದಿ ಅನೇಕ ವಿಷಯಗಳು ಬ್ರಾಹ್ಮಣಗಳಲ್ಲಿ ವಿವರಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿವೆ.

ಈ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಗ್ರಂಥಗಳಲ್ಲಿ ವಿವರಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿರುವ ಮಂತ್ರಗಳ ಸಾಮಾನ್ಯ ಮತ್ತು ರಹಸ್ಯಾರ್ಥಗಳು ಮತ್ತು ಪೂರ್ವೇತಿ ಹಾಸಗಳು ಬಹು ಹಿಂದಿನಕಾಲದಿಂದಲೂ ಜನರಲ್ಲಿ ಬಳಕೆಯಲ್ಲಿದ್ದ ಭಾವನೆಗಳನ್ನೂ ನಂಬಿಕೆಗಳನ್ನೂ ಪ್ರತಿಬಿಂಬಿಸುವುದಾದ್ದರಿಂದ ವೇದಮಂತ್ರಗಳಿಗೆ ಸರಿಯಾದ ಮತ್ತು ಋಷಿಗಳಿಂದ ನಿರ್ದಿಷ್ಟವಾದ ಅರ್ಥವನ್ನು ಗ್ರಹಿಸುವುದಕ್ಕೆ ಈ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಗ್ರಂಥಗಳು ಬಹು ಸಹಾಯಕವಾಗಿವೆ. ಪ್ರತಿಯೊಂದು ವೇದಕ್ಕೂ ಅನೇಕ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಗಳಿವೆ. ಬ್ರಾಹ್ಮಣದ ಮುಂದಿನ ಭಾಗವೇ ಆರಣ್ಯಕವು. ಎಂದರೆ, (continuence or later additions) ಅನೇಕ ಸಂದರ್ಭಗಳಲ್ಲಿ ಈ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಗಳ ಕೊನೆಯ ಭಾಗವು ಆರಣ್ಯಕ ಮತ್ತು ಉಪನಿಷತ್ತುಗಳಲ್ಲಿ ಪರಿಸಮಾಪ್ತಿಗೊಂಡಿರುವುದು. ಆರಣ್ಯಕವೆಂದರೆ ರಹಸ್ಯಾರ್ಥಗಳನ್ನೊಳಗೊಂಡ ವೇದ ವಿಭಾಗವೆಂತಲೂ ಇದನ್ನು ಅಧಿಕಾರಿಗಳಲ್ಲದವರು ಕೇಳದಂತೆ ಆರಣ್ಯದಲ್ಲಿ ಅಧ್ಯಯನಮಾಡಬೇಕಾಗಿರುವುದರಿಂದಲೂ ಇವುಗಳಿಗೆ ಆರಣ್ಯಕಗಳೆಂಬ ಹೆಸರು ಬಂದಿದೆ. ಉಪನಿಷತ್ತೆಂದರೆ—ಗುರುವು ತನ್ನ ಮುಖ್ಯಶಿಷ್ಯರನ್ನು ಸಮೀಪದಲ್ಲಿ ಕುಳ್ಳಿರಿಸಿಕೊಂಡು (ಉಪ-ಸಮೀಪ, ನಿಷ್ಕರ್ತು-ಕುಳಿತುಕೊಳ್ಳುವುದು) ವೇದಗಳ ರಹಸ್ಯಾರ್ಥವನ್ನು ಬೋಧಿಸುವುದು ಎಂದರ್ಥವು. ಈ ಉಪನಿಷತ್ತುಗಳು ಸಾಧಾರಣವಾಗಿ ವೇದಗಳ ಕೊನೆಯಭಾಗವಾದ್ದರಿಂದ ಇವುಗಳಿಗೆ ವೇದಾಂತಗ್ರಂಥಗಳೆಂದೂ ಹೆಸರು. ಆರಣ್ಯಕಗಳೂ ಉಪನಿಷತ್ತುಗಳೂ ವೇದಗಳ ವ್ರತ್ತೀಕವಿಭಾಗಗಳೆಂದು ಪರಿಗಣಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿರುವುದರಿಂದ ಅವುಗಳ ವಿಮರ್ಶೆಯು ಇಲ್ಲಿ ಅನಾವಶ್ಯಕವು.

ಪ್ರತಿಯೊಂದು ವೇದಕ್ಕೂ ಅನೇಕ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಗಳಿವೆ. ಋಗ್ವೇದಕ್ಕೆ ಐತರೇಯ ಮತ್ತು ಸಾಂಖ್ಯಾಯನ ಅಥವಾ ಕೌಷೀತಕೀ ಎಂಬ ಎರಡು ಬ್ರಾಹ್ಮಣಗಳಿವೆ. ಶುಕ್ಲಯಜುರ್ವೇದಕ್ಕೆ ಶತಪಥವೆಂಬ ಬ್ರಾಹ್ಮಣವೂ ಕೃಷ್ಣಯಜುರ್ವೇದಕ್ಕೆ ತೈತ್ತಿರೀಯ ಬ್ರಾಹ್ಮಣವೂ ಇವೆ. ಸಾಮವೇದಕ್ಕೆ ತಾಂಡ್ಯಬ್ರಾಹ್ಮಣ, ಪಂಚವಿಂಶಬ್ರಾಹ್ಮಣ, ಜೈಮಿನೀಯ ಉಪನಿಷದ್ಬ್ರಾಹ್ಮಣ, ನಡ್ವಿಂಶಬ್ರಾಹ್ಮಣ, ಶಾಲ್ವಾಯನ ಮಂತ್ರಬ್ರಾಹ್ಮಣ, ಆರ್ಷೇಯಬ್ರಾಹ್ಮಣ, ಸಾಮವಿಧಾನಬ್ರಾಹ್ಮಣ ಎಂಬ ಮುಖ್ಯ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಗಳಿವೆ. ಅಥರ್ವಣವೇದಕ್ಕೆ ಗೋಪಥವೆಂಬ ಬ್ರಾಹ್ಮಣ ಮಾತ್ರವಿರುವುದು. ಈ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಗಳೆಲ್ಲಾ ಈಗ ರೂಢಿಯಲ್ಲಿರುವವು. ಇವುಗಳಲ್ಲದೆ ವೇದಗಳ ನಾನಾಶಾಖೆಗಳಿಗೆ ಅನುಸಾರವಾಗಿ ಅನೇಕ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಗಳಿದ್ದವೆಂದು ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ. ಈಗ ಅವು ದೊರೆಯುವುದಿಲ್ಲ, ಲುಪ್ತವಾಗಿವೆ. ಇತರ ಗ್ರಂಥಗಳಲ್ಲಿ ಅವುಗಳ ಹೆಸರು ಸೂಚಿತವಾಗಿರುವುದರಿಂದಲೂ ಆ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಗಳ ಅನೇಕ ವಾಕ್ಯಗಳನ್ನು ಉದಾಹರಿಸಿರುವುದರಿಂದಲೂ ಹಿಂದಿನಕಾಲದಲ್ಲಿ ಆ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಗಳು ರೂಢಿಯಲ್ಲಿದ್ದವೆಂಬುದಕ್ಕೆ ಸಮರ್ಥನೆ ಇರುವುದು. ಈ ಏಷಯವನ್ನು ನಾವು ಸ್ವಲ್ಪ ವಿಸ್ತಾರವಾಗಿ ಋಗ್ವೇದಸಂಹಿತಾ ೧ ನೇ ಭಾಗದ ೨೩-೨೪ ನೇ ಪೇಜುಗಳಲ್ಲಿ ವಿವರಿಸಿದ್ದೇವೆ.

ಋಗ್ವೇದ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಗಳು

ಋಗ್ವೇದಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಪಟ್ಟಂತೆ ಇರುವ ಮುಖ್ಯವಾದ ಮತ್ತು ಈಗ ಬಳಕೆಯಲ್ಲಿರುವ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಗಳು ಎರಡು ಮಾತ್ರ. ಐತರೇಯ ಮತ್ತು ಕೌಷೀತಕೀ (ಸಾಂಖ್ಯಾಯನ): ಈ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಗಳಲ್ಲದೆ ಋಗ್ವೇದಕ್ಕೆ ಹಿಂದೆ ಅನೇಕ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಗಳಿದ್ದಂತೆ ತಿಳಿಯಬರುತ್ತದೆ. ಆಶ್ವಲಾಯನರು ತಮ್ಮ ಗೃಹ್ಯಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ (ಋಗ್ವೇದ) ಬ್ರಹ್ಮಯಜ್ಞದ ಪೇದಾಂಗತರ್ಪಣದಲ್ಲಿ ಋಗ್ವೇದ ಪಾರಂಗತರೂ ಗ್ರಂಥರ್ಕರೂ ಆದ ಕೆಲವು ಆಚಾರ್ಯರ ಹೆಸರುಗಳನ್ನು ಹೇಳಿದ್ದಾರೆ. [ಅವರ ಅಭಿಪ್ರಾಯದಲ್ಲಿ ಋಷಿಗಳೆಂದರೆ (ಋಗ್ವೇದ) ಮಂತ್ರಗಳ ದ್ರಷ್ಟೃಗಳೆಂದೂ ಆಚಾರ್ಯರೆಂದರೆ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಗ್ರಂಥಗಳ ಕರ್ತೃಗಳೆಂದೂ ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗುವುದು.] ಅವರುಗಳು ಯಾರೆಂದರೆ—ಕಹೋಳ, ಕೌಷೀತಕ, ಮಹಾಕೌಷೀತಕ, ಪೈಂಗ್ಯ, ಮಹಾಪೈಂಗ್ಯ, ಸುಯಜ್ಞ, ಸಾಂಖ್ಯಾಯನ, ಐತರೇಯ, ಮಹೈತರೇಯ, ಶಾಕಲ, ಬಾಷ್ಕಲ, ಸುಜಾತನಕ್ರ, ಔದವಾಹ, ಮಹಾದವಾಹ, ಸೌಜಮಿ, ಶೌನಕ, ಆಶ್ವಲಾಯನ. ಈ ಆಚಾರ್ಯರಲ್ಲಿ ಪ್ರತಿಯೊಬ್ಬರೂ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಗ್ರಂಥವನ್ನು ಬರೆದಿರುವರೆಂದು ನಿಷ್ಕೃಷ್ಟವಾಗಿ ಹೇಳಲು ಸಾಧ್ಯವಿಲ್ಲದಿದ್ದರೂ

ಅನೇಕರು ಬರೆದಿರಬಹುದೆಂದು ಹೇಳಬಹುದು. ಆದರೆ ಐತರೇಯ ಮತ್ತು ಕೌಷೀತಕೀ ಎಂಬ ಗ್ರಂಥಗಳನ್ನು ಬಿಟ್ಟರೆ ಇತರ ಗ್ರಂಥಗಳು ಲುಪ್ತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ರೂಢಿಯಲ್ಲಿರುವ ಐತರೇಯ ಮತ್ತು ಕೌಷೀತಕೀ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಗಳನ್ನು ಮಾತ್ರ ವಿಮರ್ಶೆ ಮಾಡಲು ಸಾಧ್ಯವಾಗಿರುವುದು.

ಐತರೇಯ ಮತ್ತು ಕೌಷೀತಕೀಬ್ರಾಹ್ಮಣಗಳು

ಆಶ್ವಲಾಯನ ಗೃಹ್ಯಸೂತ್ರದ ತರ್ಪಣವಿದಿಯಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವಂತೆ ಕೌಷೀತಕೀ ಮತ್ತು ಸಾಂಖ್ಯಾಯನ ಎಂಬ ಇಬ್ಬರು ಬೇರೆಬೇರೆ ವ್ಯಕ್ತಿಗಳಿದ್ದರೆಂದು ಹೇಳಬಹುದು. ಆದರೆ ಈಗ ದೊರೆಯುವ ಕೌಷೀತಕೀಬ್ರಾಹ್ಮಣವನ್ನೇ ಸಾಂಖ್ಯಾಯನ ಬ್ರಾಹ್ಮಣವೆಂದು ಕರೆಯುವುದು ರೂಢಿಯಾಗಿದೆ. ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಈ ಎರಡು ಹೆಸರಿನ ಬೇರೆಬೇರೆ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಗಳಿದ್ದಿರಬಹುದು. ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದು ಲುಪ್ತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಉಳಿದ ಬ್ರಾಹ್ಮಣವನ್ನು ಎರಡು ಹೆಸರುಗಳಿಂದಲೂ ಕರೆಯುವ ರೂಢಿಬಂದಿರಬಹುದು. ಏಕೆಂದರೆ ಕೌಷೀತಕೀಯಿಂದ ನಿರ್ಮಿತವಾದ ಸೂತ್ರವು ಇರುವುದಿಲ್ಲ. ಆದರೆ ಸಾಂಖ್ಯಾಯನರಿಂದ ರಚಿತವಾದ ಸೂತ್ರವು ಈಗಲೂ ದೊರೆಯುತ್ತದೆ. ಇದಲ್ಲದೇ ಕೌಷೀತಕೀ ಮತ್ತು ಸಾಂಖ್ಯಾಯನರು ಒಂದೇವಂಶದವರಾದ್ದರಿಂದ ಈಗ ದೊರೆಯುವ ಬ್ರಾಹ್ಮಣವನ್ನು ಎರಡು ಹೆಸರಿನಿಂದಲೂ ಕರೆಯುವುದು ರೂಢಿಗೆ ಬಂದಿರಬಹುದು. ಕೌಷೀತಕೀ ಮತ್ತು ಐತರೇಯ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಗಳಲ್ಲಿ ಯಾವುದು ಪ್ರಾಚೀನವೆಂದು ನಿಶ್ಚಯಿಸುವ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಭಿನ್ನಾಭಿಪ್ರಾಯವಿದೆ. ಈ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಗಳು ಈಗಿರುವಂತೆ ಹಿಂದೆ ಇರಲಿಲ್ಲವೆಂದೂ ಕೆಲವು ಭಾಗಗಳು ಪ್ರಾಚೀನವಾಗಿದ್ದು ಮುಂದೆ ಕೆಲವು ಭಾಗಗಳನ್ನು ಅವುಗಳಿಗೆ ಸೇರಿಸಲಾಯಿತೆಂದೂ ಅನೇಕ ಪಾಶ್ಚಾತ್ಯಪಂಡಿತರ ಅಭಿಪ್ರಾಯವಾಗಿದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಕೆಲವರು ಕೌಷೀತಕೀಬ್ರಾಹ್ಮಣವೇ ಪ್ರಾಚೀನವೆಂದೂ ಮತ್ತೆ ಕೆಲವರು ಐತರೇಯ ಬ್ರಾಹ್ಮಣವೇ ಪ್ರಾಚೀನವೆಂದೂ ಹೇಳುವುದಕ್ಕೆ ಸಮರ್ಥನೆ ಇಲ್ಲದೆ ಇಲ್ಲ. ಕೌಷೀತಕೀಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿ ಮೂವತ್ತು ಅಧ್ಯಾಯಗಳೂ ಐತರೇಯ ಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿ ನಲವತ್ತು ಅಧ್ಯಾಯಗಳೂ ಇರುವುದನ್ನು ಪಾಣಿನೀಯ ತ್ರಿಂಶಚ್ಚತ್ವಾರಿಂಶತೋಬ್ರಾಹ್ಮಣೇ ಸಂಜ್ಞಾಯಾಂ ಡರ್ಶ—೫-೧-೨ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ಈ ಎರಡು ಬ್ರಾಹ್ಮಣಗಳು ಪಾಣಿನಿಗೆ ತಿಳಿದಿತ್ತೆಂದೂ ಆ ಕಾಲದಲ್ಲಿ (ಕ್ರಿ. ಪೂ. ೪ ನೇ ಶತಮಾನ) ಈ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಗಳು ಪ್ರಚಾರದಲ್ಲಿದ್ದವೆಂದೂ ಹೇಳಬಹುದು. ಈ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಗಳ ಕಾಲವನ್ನು ಮುಂದೆ ವಿಮರ್ಶಿಸಲಾಗುವುದು.

ಐತರೇಯಬ್ರಾಹ್ಮಣವು ನಲವತ್ತು ಅಧ್ಯಾಯಗಳನ್ನೊಳಗೊಂಡು ಮಂತ್ರವಿವರಣೆಯಲ್ಲಿಯೂ, ಇತಿಹಾಸನಿರೂಪಣೆಯಲ್ಲಿಯೂ, ಕೌಷೀತಕೀಬ್ರಾಹ್ಮಣಕ್ಕಿಂತ ವಿಸ್ತಾರವಾಗಿರುವುದರಿಂದಲೂ ಋಗ್ವೇದದ ಮುಖ್ಯಮಂತ್ರಗಳನ್ನೇ ಅವಲಂಬಿಸಿರುವ ಹೋತೃವರ್ಗದ ಋತ್ವಿಜ್ಞಗಳಿಗೆ ಹೆಚ್ಚು ಆದರಣೀಯವಾಗಿದೆ. ಈ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಕ್ಕೆ ಮಹೀದಾಸ ಐತರೇಯನೆಂಬುವನು ಪ್ರವರ್ತಕನು ಅಥವಾ ಕರ್ತೃವು. ಈ ಮಹೀದಾಸನ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಛಾಂದೋಗ್ಯೋಪನಿಷತ್ತಿನಲ್ಲಿ ಒಂದು ಇತಿಹಾಸವಿರುವುದು. ಈ ಮಹೀದಾಸನ ತಂದೆಗೆ (ಬಾಹ್ಯ) ಅನೇಕಪತ್ನಿಯಿದ್ದರೆಂದೂ ಅವರಲ್ಲಿ ಶೂದ್ರಜಾತಿಯ ಪತ್ನಿಯೂ ಒಬ್ಬಳೆಂದೂ ಕನ್ನಿಷ್ಠ ಜಾತಿಯವಳಾದ ಅವಳನ್ನು ಇತರಾ ಎಂದು ಜನರು ಕರೆಯುತ್ತಿದ್ದರೆಂದೂ ಪ್ರತೀತಿ ಇದೆ. ಇತರೆಯೆಂಬ ಸ್ತ್ರೀಯಪುತ್ರನಾದ್ದರಿಂದ ಮಹೀದಾಸನಿಗೆ ಐತರೇಯನೆಂಬ ಹೆಸರುಬಂದಿತು. ಈ ಮಹೀದಾಸನು ವಿದ್ಯಾವಂತನೂ ಬುದ್ಧಿವಂತನೂ ಆಗಿರಲಿಲ್ಲವಾದ್ದರಿಂದ ಇವನತಂದೆಗೆ ಇವನಮೇಲೆ ಪ್ರೀತಿ ಇರಲಿಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ಇವನ ತಾಯಿಯಾದ ಇತರೆಯು ಭೂಮಿದೇವಿಯನ್ನು (ಮಹೀ) ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಲು ಆ ದೇವಿಯ ಅನುಗ್ರಹದಿಂದ ಈಕೆಯ ಪುತ್ರನು ಸಕಲ ವಿದ್ಯಾಪಾರಂಗತನಾದನು. ಮಹೀಯ ಅನುಗ್ರಹದಿಂದ ಇವನು ವಿದ್ಯೆಯನ್ನು ಪಡೆದುದರಿಂದ ಇವನಿಗೆ ಮಹೀದಾಸನೆಂದು ಹೆಸರಾಯಿತು ಎಂಬ ಕಥೆ ಇದೆ. ಐತರೇಯಬ್ರಾಹ್ಮಣಕ್ಕೆ ಸುಖಪ್ರದವೆಂಬ ವೃತ್ತಿಯನ್ನು ಬರೆದಿರುವ ಸದ್ಗುರು ಶಿಷ್ಯರೆಂಬವರು ಮಹೀದಾಸನ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಸ್ವಲ್ಪ ವಿಸ್ತಾರವಾದ ವಿವರಣೆಯನ್ನು ಈರೀತಿ ಬರೆದಿರುವರು.

ಪೂಜ್ಯರಾದ ಹಿರಿಯರು ವೇದಪುರಾಣಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಉತ್ತವಾಗಿರುವ ಐತರೇಯರ್ಷಿ ವಿಷಯವಾದ ಒಂದು ಇತಿಹಾಸವನ್ನು ಈರೀತಿ ವರ್ಣಿಸಿರುವರು—

ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಯಾಜ್ಞವಲ್ಕನೆಂಬ ಓರ್ವ ಮಹರ್ಷಿಗೆ ಇಬ್ಬರು ಪತ್ನಿಯರಿದ್ದರು. ಆ ಋಷಿಯು ತನ್ನ ಹಿರಿಯ ಪತ್ನಿಯಲ್ಲಿಯೇ ವಿಶೇಷ ಅನುರಕ್ತನಾಗಿ ಕನಿಷ್ಠಪತ್ನಿಯನ್ನು ಅಷ್ಟಾಗಿ ಆದರಿಸುತ್ತಿರಲಿಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ಅವಳನ್ನು ಇತರಾ (ಇನ್ನೊಬ್ಬಳು) ಎಂದೇ ಕರೆಯುತ್ತಿದ್ದನು. ಅವಳಲ್ಲಿ ಉತ್ಪನ್ನವಾದ ಪುತ್ರನು ಬಾಲ್ಯದಲ್ಲಿ ಅಳುತ್ತಿದ್ದಾಗ—ಎಲೈ ದುಷ್ಟನೇ ಸುಮ್ಮನಿರು ಅಳಬೇಡ ಎನ್ನುತ್ತಿದ್ದಳು. ಅದನ್ನು ಕೇಳಿ ಆ ಪುತ್ರನು ಮುಂದೆಯೂ ಮೂಕನಂತೆ ಯಾವ ಮಾತನ್ನೂ ಆಡದೆ ಏನೋ ಯೋಚಿಸುತ್ತಿರುವಂತೆ ಯಾವಾಗಲೂ ಧ್ಯಾನಪರವಶನಾಗಿಯೇ ಇರುತ್ತಿದ್ದನು. ಆದರೆ ಅವನು ವಾಸ್ತವವಾಗಿ ಮೂಕನಾಗಿರಲಿಲ್ಲ. ಅನೇಕ ಜನ್ಮಸಂಸ್ಕಾರದಿಂದ ಯೋಗಸಿದ್ಧಿಯನ್ನು ಪಡೆದಿದ್ದ ಅವನು ಕೆಲಸಕ್ಕೆಬಾರದ ಕಾಡುಹರಟೆಯಿಂದ ಪ್ರಯೋಜನವೇನೆಂದು ತಿಳಿದು ಯಾರೊಡನೆಯೂ ವ್ಯರ್ಥವಾಗಿ ಮಾತನಾಡದೆ ಮೋಕ್ಷಾಭಿಲಾಷಿಯಾಗಿ ಸದಾಕಾಲದಲ್ಲಿಯೂ ಪರಮಪವಿತ್ರವಾದ ವಿಷ್ಣುವಿನ ದ್ವಾದಶಾಕ್ಷರ ಮಂತ್ರವನ್ನೇ ಮನಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಧ್ಯಾನಿಸುತ್ತಿದ್ದನು. ಜ್ಯೇಷ್ಠಭಾರ್ಯೆಯ ಪುತ್ರರಾದರೋ ವಾಚಾಳಿಗಳೂ ವಿದ್ಯಾವಂತರೂ ಆಗಿದ್ದುದರಿಂದ ಮಂಕನಂತೆ ಕಾಣುತ್ತಿದ್ದ ಇತರಾಪುತ್ರನಾದ ತಮ್ಮ ತಮ್ಮನನ್ನು ನೋಡಿ ಕುಚೇಷ್ಟೆಯಿಂದ ಹಾಸ್ಯಮಾಡಿ ನಗುತ್ತಿದ್ದರು.

ಹೀಗಿರುವಾಗ ದೂರದೇಶದಲ್ಲಿದ್ದ ಒಬ್ಬ ಬ್ರಾಹ್ಮಣನು ಯಜ್ಞಮಾಡಬೇಕೆಂದು ಉದ್ದೇಶಿಸಿ ಆ ಯಜ್ಞಕ್ಕೆ ಬೇಕಾಗುವ ಋತ್ವಿಕ್ಕುಗಳನ್ನೂ ಪುರೋಹಿತರನ್ನೂ ಹುಡುಕಿಕೊಂಡು ಈ ಯಾಜ್ಞವಲ್ಕಋಷಿಯ ಆಶ್ರಮಕ್ಕೆ ಬಂದನು. ಅಲ್ಲಿ ಜ್ಯೇಷ್ಠಪತ್ನಿಯ ಪುತ್ರರನ್ನು ಕಂಡು ಯಜ್ಞಮಾಡಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಆಹ್ವಾನಿಸಲು ಅವರು ಒಪ್ಪಿಕೊಂಡು ತಮ್ಮ ತಂದೆಯೊಡನೆ ಆ ಬ್ರಾಹ್ಮಣನ ದೇಶಕ್ಕೆ ಹೋಗಿ ಯಜ್ಞವನ್ನು ನೆರವೇರಿಸಿದರು. ಈ ಯಜ್ಞವನ್ನು ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷವಾಗಿ ನೋಡಿದ ಕೆಲವರು ಅಲ್ಲಿಂದ ಯಾಜ್ಞವಲ್ಕ ಋಷಿಯೂ ಅವನ ಜ್ಯೇಷ್ಠಪತ್ನಿಯ ಪುತ್ರರೂ ಔರ್ವಹಸಿದ ಪುರೋಹಿತೃದ ವೈಭವವನ್ನೂ ವಿಜೃಂಭಣೆಯನ್ನೂ ನಾನಾವಿಧವಾಗಿ ಬಣ್ಣಿಸಿ ಪ್ರಶಂಸಮಾಡಿದರು. ಅದನ್ನು ಕೇಳಿದ ಇತರಾ ಎಂಬ ಪತ್ನಿಯು ದುಃಖಸಂತಪ್ತಳಾಗಿ ಮೂಕನಾದ ತನ್ನ ಪುತ್ರನ ಸಮೀಪಕ್ಕೆ ಬಂದು—ಅಯ್ಯೋ ಪುತ್ರನೇ, ಮೂಕನೂ ಆಯೋಗ್ಯನೂ ಆದ ನಿನ್ನನ್ನು ಹಡೆದ ನನ್ನ ಜನ್ಮವು ವ್ಯರ್ಥವು. ನಿನ್ನನ್ನು ಹಡೆಯದೆ ನಾನು ಬಂಜೆಯಾಗಿದ್ದರೇ ಚೆನ್ನಾಗಿತ್ತು. ನಿನ್ನ ಸಹೋದರರು ವಿಜ್ಞಾನವಂತರಾಗಿ ಯಜ್ಞಾದಿಗಳನ್ನು ಮಾಡಿಸುತ್ತ ಕೀರ್ತಿವಂತರಾಗಿರುವರು. ನೀನಾದರೋ ಶುದ್ಧಮೂಕನಾಗಿಯೂ ಮೂಢನಾಗಿಯೂ ಇರುವೆ. ಒಂದು ಮಾತನ್ನಾದರೂ ಆಡಬಾರದೇ? ನಿನ್ನ ಸ್ಥಿತಿಯನ್ನು ನೋಡಿ ನನ್ನ ಪತಿಯೂ ಸವತಿಯೂ, ಸವತಿಯ ಪುತ್ರರೂ ನನ್ನನ್ನು ನಾನಾವಿಧವಾಗಿ ಹೀಯಾಳಿಸುತ್ತಿರುವುದನ್ನು ಹೇಗೆ ಸಹಿಸಲಿ? ಈ ಅವಮಾನವನ್ನು ಸಹಿಸುವುದಕ್ಕಿಂತ ನನಗೆ ಮರಣವೇ ಉತ್ತಮವು. ಆದರೆ ಯಮನಿಗೂ ನನ್ನಮೇಲೆ ಕರುಣಬರಲಿಲ್ಲ. ನರಕದಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ ಈ ವಿಧವಾದ ದುಃಖವಿರುವುದಿಲ್ಲವೆಂದು ಬಲ್ಲವರು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. ಎಂದು ಮುಂತಾಗಿ ದುಃಖಿಸುತ್ತಿರುವುದನ್ನು ನೋಡಿ ಮೂಕನಾದ ಅವನು ಅವಳನ್ನು ಸಮಾಧಾನಪಡಿಸುತ್ತಾ ಇಂತೆಂದನು—ಅಮ್ಮಾ, ದುಃಖಿಸಬೇಡ, ಮಾತನಾಡೆಂದು ಹೇಳಿದೆಯಲ್ಲವೇ, ಇದೋ ಮಾತನಾಡುತ್ತೇನೆ, ನಾನು ಮೂಕನಲ್ಲ. ನಾನು ಯಾವಾಗಲೂ ಮೋಕ್ಷಾರ್ಥವಾಗಿ ಪರಮಾತ್ಮನಲ್ಲಿ ನೆಟ್ಟಮನಸ್ಸಿನಿಂದ ಧ್ಯಾನಾಸಕ್ತನಾಗಿ ಆತ್ಮಪರವಶನಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಬಾಹ್ಯವ್ಯವಹಾರಗಳಲ್ಲಿ ಆಸಕ್ತಿಯಿಲ್ಲದೆ ಕೆಲಸಕ್ಕೆಬಾರದ ಮಾತುಗಳನ್ನಾಡುತ್ತಾ ಕಾಲಕಳೆಯಲು ಇಷ್ಟವಿಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ಯಾವಾಗಲೂ ಮೌನವಾಗಿಯೇ ಇರುತ್ತೇನೆ. ಹಿಂದೆ ನಾನು ಶಿಶುವಾಗಿದ್ದಾಗ ನಾನು ಅಳುತ್ತಿರುವುದನ್ನು ನೋಡಿ ಎಲೈ ದುಷ್ಟನೇ, ಸುಮ್ಮನಿರು ಅಳಬೇಡ ಎಂದು ನೀನು ಹೇಳಿಲ್ಲವೇ? ಅದನ್ನೇ ನಿನ್ನ ಆಜ್ಞೆಯೆಂದು ಬಾವಿಸಿ ಆಕಾಲದಿಂದಲೂ ಮಾತನಾಡದೆ ಮೌನವಾಗಿಯೇ ಇದ್ದೆನು. ಈಗ ನೀನು ಮಾತನಾಡೆಂದು ಹೇಳಿದಮೇಲೆ ಮಾತನಾಡಬೇಕಾಯಿತು. ನಾನೇನೂ ಮೂಕನಲ್ಲ. ನಾನು ಮಾತನಾಡುವುದನ್ನು ಕಂಡು ನೀನಿಗೆ ಸಂತೋಷವಾಗಿರುವುದಷ್ಟೆ. ಈಗ ನನ್ನ ತಂದೆಯೂ ನನ್ನ ಸಹೋದರರೂ ಇರುವ ಯಜ್ಞಭೂಮಿಗೂ ಹೋಗಿ

ಅವರೆದುರಿಗೂ ಮಾತನಾಡಿಬರುವೆನು ಎಂದು ಹೇಳಿ ಅಲ್ಲಿ ನಿಲ್ಲದೆ ಹೊರಟನು. ಮೂಕನಂತೆ ಕಾಣುತ್ತಿದ್ದರೂ ಪರಮಾತ್ಮನಲ್ಲಿ ಭಕ್ತಿಶ್ರದ್ಧೆಯಿಂದ ಧ್ಯಾನಪರವಶನಾಗಿ ಮಾರ್ಗಕ್ರಮಣ ಮಾಡುತ್ತಿದ್ದ ಈ ಮಹಾತ್ಮನು ಮೇಘಗಳಿಂದ ಆವೃತನಾದ ಸೂರ್ಯ ನಂತೆಯೂ ಬೂದಿಮುಚ್ಚಿದ ಕೆಂಡದಂತೆಯೂ ಶೋಭಿಸುತ್ತಿದ್ದನು. ಅನೇಕ ದಿನಗಳವರೆಗೆ ಪ್ರಯಾಣಮಾಡಿ ಕೊನೆಗೆ ಆ ಯಜ್ಞಭೂಮಿಗೆ ಬಂದನು. ಯಜ್ಞಶಾಲೆಯನ್ನು ಪ್ರವೇಶಿಸುತ್ತಿದ್ದ ಈ ಮೂಕನಾದ ತಮ್ಮ ತಮ್ಮನನ್ನು ನೋಡಿ ಅಹಂಕಾರ ದಿಂದ ಬೀಗಿ ಮೆರೆಯುತ್ತಿದ್ದ ಇವನ ಸಹೋದರರು ಗಹಗಹಿಸಿ ನಗುತ್ತಾ—ಈ ಮೂಕನೇಕೆ ಇಲ್ಲಿಗೆ ಬಂದನು? ಯಜ್ಞಶಾಲೆಯಲ್ಲಿ ಇವನಿಗೇನು ಕೆಲಸ? ಇವನೇನಾದರೂ ಮಂತ್ರೋಚ್ಚಾರಣೆ ಮಾಡಬಲ್ಲನೇ? ಎಂದು ಪರಸ್ಪರ ಮಾತನಾಡುತ್ತಾ ಅವನನ್ನು ನೋಡಿ ಹಲ್ಲುಕೆರಿದು ಅಣಕಿಸುತ್ತ ಹಾಸ್ಯಮಾಡಲಾರಂಭಿಸಿದರು. ಈ ಮೂಕನಾದರೋ ಇವರ ಮಾತುಗಳನ್ನು ಲಕ್ಷ್ಯಮಾಡದೆ ಯಾಗಶಾಲೆಯನ್ನು ಪ್ರವೇಶಿಸಿ ತನ್ನ ತಂದೆಯಿರುವಲ್ಲಿಗೆ ಹೋಗಿ ಅವನ ತೊಡೆಯಮೇಲೆ ಕುಳಿತುಕೊಳ್ಳಲು ಪ್ರಯತ್ನಿಸಿದನು ಇದನ್ನು ಕಂಡು ಇವನತಂದೆಯು ಕೋಪಾವಿಷ್ಟನಾಗಿ ಛೇದ ದುಷ್ಟನೇ, ನನ್ನನ್ನು ಮುಟ್ಟಬೇಡ ದೂರಹೋಗು ಎಂದು ಬೈದು ಅವನನ್ನು ತನ್ನ ತೊಡೆಯಿಂದ ಆಚೆಗೆ ತಳ್ಳಿದನು. ಬ್ರಹ್ಮನಿಂದ ಹಿಡಿದು ಹುಲ್ಲುಕಡ್ಡಿಯವರೆಗಿನ ಸಮಸ್ತ ಚರಾಚರಪ್ರಾಣಿಗಳೂ ಇವನಿಗೆ ಆದ ಅವಮಾನವನ್ನು ಸಹಿಸಲಿಲ್ಲ. ಆದರೆ ಈ ಮೂಕನು ಇದೊಂದನ್ನೂ ಲಕ್ಷ್ಯಮಾಡಲಿಲ್ಲ. ಏಕೆಂದರೆ ನೋಡುವವರಿಗೆ ಮೂಕನಂತೆಯೂ ಬುದ್ಧಿಹೀನನಂತೆಯೂ ತೋರುತ್ತಿದ್ದರೂ ಇವನು ಯಾವಾಗಲೂ ಮನಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಓಂ ನಮೋ ಭಗವತೇ ವಾಸುದೇವಾಯ ಎಂಬ ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದ ದ್ವಾದಶಾಕ್ಷರಮಂತ್ರವನ್ನು ಜಪಿಸುತ್ತಿದ್ದನು. ಸಮಸ್ತ ವೇದವೇದಾಂಗಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಪ್ರವೀಣನಾದವನೂ ಶುದ್ಧವಾದ ಬುದ್ಧಿಯುಳ್ಳವನೂ ಆದ ಈ ಬ್ರಹ್ಮರ್ಷಿಗೆ ದುಃಖಾವಮಾನಗಳೆಂದರೇನು? ಬಾಹ್ಯಪ್ರಪಂಚದ ವ್ಯವಹಾರಗಳಿಗೆ ಗಮನಕೊಡದೆ ದ್ವಾದಶಾಕ್ಷರಮಂತ್ರಜಪದಲ್ಲಿಯೇ ಆಸಕ್ತನಾಗಿದ್ದನು. ಆದರೆ ಸರ್ವ ತಪ್ಪುಗಳನ್ನು ಸಹಿಸುವ ಸ್ವಭಾವವುಳ್ಳ ಕ್ಷಮಾಗುಣವೇ ಭೂಷಣವಾಗಿವುಳ್ಳ ಭೂಮಿದೇವಿಯು ಈ ಬಾಲಕನಿಗೆ ಆದ ಅವಮಾನವನ್ನು ನೋಡಿ ಸಹಿಸಲಿಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ಈ ಸಮಂಧರಾದೇವಿಯು ಅಲ್ಲಿಯೇ ಯಜ್ಞವೇದಿಯನ್ನು ಭೇದಿಸಿಕೊಂಡು ಎಲ್ಲರಿಗೂ ಕಾಣುವಂತೆ ಸಮಸ್ತ ವಸ್ತ್ರಾ ಭರಣಗಳನ್ನು ಧರಿಸಿ ದಿವ್ಯಮಂಗಳ ವಿಗ್ರಹದಿಂದ ಆವಿರ್ಭೂತಳಾದಳು. ಮತ್ತು ಸುವರ್ಣದಿಂದಲೂ ನವರತ್ನಗಳಿಂದಲೂ ಖಚಿತ ವಾದ ಒಂದು ದಿವ್ಯಸಿಂಹಾಸನವನ್ನು ಅಲ್ಲಿಯೇ ನಿರ್ಮಿಸಿ ಅದರಲ್ಲಿ ಈ ಬಾಲಕನನ್ನು ತನ್ನ ಕಮಲಸದೃಶರಾದ ಕೈಗಳಿಂದ ತಾನೇ ಕರೆದೊಯ್ದು ಕೂಡಿಸಿದಳು. ಇದನ್ನೆಲ್ಲಾ ಈ ಬಾಲಕನ ತಂದೆಯೂ ಸವತಿಯ ಮಕ್ಕಳಾದ ಇವನ ಸಹೋದರರೂ ಮತ್ತು ಆ ಯಜ್ಞವೇದಿಯಲ್ಲಿದ್ದ ಸಮಸ್ತ ಋಷಿಗಳೂ, ಸಭಿಕರೂ ಆಶ್ಚರ್ಯದಿಂದ ನೋಡುತ್ತಿರಲು ವಿಷ್ಣು ಪ್ರಿಯೆಯಾದ ಆ ಭೂಮಿದೇವಿಯು ಮುಗುಳುನಗೆಯನ್ನು ಸೂಸುತ್ತ ಇಂತೆಂದಳು—ಅಪ್ಪ, ಕುಮಾರನೇ, ದುಃಖಿಸಬೇಡ. ಸವತೀಮಕ್ಕಳಾದ ಆ ನಿನ್ನ ದುಷ್ಟ ಸಹೋದರರು ಕುಳಿತುಕೊಳ್ಳಲು ಆಶೆಪಡುವ ನಿನ್ನ ತಂದೆಯ ತೊಡೆಯಿಂದ ನಿನಗೇನಾಗಬೇಕಾಗಿದೆ? ಇಗೋ ಇಲ್ಲಿ ನೋಡು- ನಾನು ವಿಷ್ಣುವಿನ ಪ್ರಿಯಪತ್ನಿಯಾದ ಭೂಮಿದೇವಿಯು, ಬ್ರಹ್ಮಾದಿದೇವತೆಗಳಿಗೆಲ್ಲಾ ತಂದೆಯೂ ಪಾಲಕನೂ ಆಗಿರುವ ಸಾಕ್ಷಾತ್ ಶ್ರೀವಿಷ್ಣುವೇ ನಿನ್ನನ್ನು ಆದರಿಸಿ ಲಾಲಿಸುತ್ತಾನೆ. ನಾನು ಇಲ್ಲಿ ನಿರ್ಮಿಸಿರುವ ಸರ್ವತೋಭದ್ರವೆಂಬ ಈ ದಿವ್ಯಸಿಂಹಾಸನದ ಮೇಲೆ ಹತ್ತಿ ಕುಳಿತುಕೋ. ಬ್ರಹ್ಮನ ತಂದೆಯೂ, ಕಮಲನಾಭನೂ ಆದ ವಿಷ್ಣುವೇ ನಿನ್ನನ್ನು ಸರ್ವವಿಧದಿಂದಲೂ ಅನುಗ್ರಹಿಸುವನು ಎಂದು ಭೂದೇವಿಯು ಹೇಳಿದ ಮಾತನ್ನು ಕೇಳಿ ಆ ಬಾಲಕನು ಎಲ್ಲರೂ ನೋಡುತ್ತಿರುವಂತೆಯೇ ಆ ಸಿಂಹಾಸನವನ್ನು ಹತ್ತಿ ಕುಳಿತಕೂಡಲೇ ವಿಷ್ಣುವಿನ ಅನುಗ್ರಹದಿಂದ ಅವನಿಗೆ ಅಗ್ನಿವೈ ಎಂದು ಪ್ರಾರಂಭವಾಗುವ ಸ್ತುತಿಯೇ ಸ್ತುತಿಯೇ ಎಂದು ಅಂತ್ಯವಾಗುವ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಮಂತ್ರಗಳೆಲ್ಲಾ ಅವನ ಮನಸ್ಸಿಗೆ ಗೋಚರವಾದವು. ಆ ಕೂಡಲೇ ಆ ಬಾಲಕನು ಆ ಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ಸಭಿಕರೆದುರಿಗೆ ಉಚ್ಚಸ್ವರದಿಂದ ಪಠಿಸಿದನು. ಮಂತ್ರಾತ್ಮಕವಾದ ಆ ಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿ ನಲವತ್ತು ಅಧ್ಯಾಯಗಳಿರುವವು. ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಯಜ್ಞಗಳ ಪ್ರಾರಂಭದಲ್ಲಿ ಮಾಡಬೇಕಾದ ಪ್ರಾಯಣೀಯಾದಿ ಇಷ್ಟಿಗಳ ವಿವರಣೆಗಳು, ಚತುರ್ವಿಂಶ ಎಂದು ಮೊದಲಾದ ಹೆಸರುಗಳಿಂದ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದ ಯಜ್ಞಾಂಗ ದಿನಗಳಲ್ಲಿ ಮಾಡಬೇಕಾದ ಕರ್ತವ್ಯಕರ್ಮಗಳ ವಿವರಣೆಗಳು, ಸಂದರ್ಭಾ ನುಸಾರ ರಾಜನೀತಿಗಳ ವಿವರಣೆಗಳು ಇವೆಲ್ಲವೂ ಉಕ್ತವಾಗಿದ್ದವು. ಇವುಗಳನ್ನೆಲ್ಲಾ ಒಳಗೊಂಡ ಮಂತ್ರಾತ್ಮಕವಾದ ಬ್ರಾಹ್ಮಣ

ವನ್ನು ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಎಲ್ಲಿಯೂ ನಿಲ್ಲಿಸದೆ ಪಠಿಸಿ ಕೊನೆಯಲ್ಲಿ ಓಂ ಎಂದು ಉಚ್ಚರಿಸಿ ಮುಗಿಸಿದನು. ಇಷ್ಟೇ ಅಲ್ಲದೆ ಆರಣ್ಯಕವೆಂಬ ಮಂತ್ರಭಾಗದ ಮೂರು ಅಧ್ಯಾಯಗಳನ್ನೂ ಮಹಾವ್ರತವೆಂಬ ಕರ್ಮಭಾಗದ ವಿವರಣೆಯನ್ನೂ (ಐತರೇಯವೆಂಬ) ಉಪನಿಷತ್ತಿನ ಎರಡುಭಾಗಗಳನ್ನೂ ಜ್ಞಾನದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ತಿಳಿದು ಪಠಿಸಿದನು. ಇದನ್ನೆಲ್ಲಾ ಕುತೂಹಲಾವಿಷ್ಟರಾಗಿ ನೋಡುತ್ತಿದ್ದ ದೇವರ್ಷಿ ಸಂಘಗಳೂ ಇವನ ತಂದೆಯೇ ಮೊದಲಾದ ಸಭಿಕರೂ ಆ ಬಾಲಕನನ್ನು ಗೌರವಗಳಿಂದ ಸತ್ಕರಿಸಿ ಪೂಜಿಸಿದರು. ಈ ಬಾಲಕನೂ ಸಹ ಆರಣ್ಯಕವೆಂಬ ಮಂತ್ರಭಾಗವನ್ನು ಮುಗಿಸಿ ಕೊನೆಯಲ್ಲಿ ಓಂಕಾರವನ್ನು ಪಠಿಸಿ ಭೂಮಿದತ್ತವಾದ ಆ ಸಿಂಹಾಸನದಿಂದ ಇಳಿದನು. ಅನಂತರ ಆ ಭೂಮಿದೇವಿಯು ಹಿಂದಿನಂತೆ ಯಜ್ಞವೇದಿಯನ್ನು ಭೇದಿಸಿ ಅಲ್ಲಿಯೇ ಅಂತರ್ಧಾನಳಾದಳು. ಸಿಂಹಾಸನವೂ ಸಹ ಅಲ್ಲಿಯೇ ಅದೃಶ್ಯವಾಯಿತು. ಬಳಿಕ ಈ ಬಾಲಕನ ತಂದೆಯಾದ ಬ್ರಾಹ್ಮಣನೂ ತನ್ನ ಪುತ್ರರೊಡನೆ ಆಶ್ರಮಕ್ಕೆ ಬರಲು ಇವನ ಪತ್ನಿಯಾದ ಇತರೆಯು ನಡೆದ ವಿಷಯವನ್ನೆಲ್ಲಾ ತಿಳಿದು ತುಂಬಾ ಸಂತೋಷಪಟ್ಟಳು. ಇವಳ ಸವತಿಯೂ ಸಹ ಇತರೆಯ ಬಾಲಕನನ್ನು ಗೌರವದಿಂದ ಸತ್ಕರಿಸಿದಳು. ಈ ಬಾಲಕನೂ ಸಹ ತನ್ನ ತಾಯಿಯನ್ನೂ ಬಲತಾಯಿಯನ್ನೂ ತಂದೆಯನ್ನೂ ಸಂತೋಷಪಡಿಸುತ್ತಾ ಅವರ ಆಜ್ಞಾಪಾಲಕನಾಗಿ ವನದಲ್ಲಿ ತಪಶ್ಚರ್ಯಾದಿಗಳಿಂದ ಕಾಲಕಳೆಯುತ್ತಾ ದೇಹಾವಸಾನದಲ್ಲಿ ಅತಿದುರ್ಲಭವಾದ ಬ್ರಹ್ಮಪದವಿಯನ್ನು ಪಡೆದನು ಎಂಬ ಈ ಕಥೆಯನ್ನು ವೇದಾಭಿಮಾನಿಗಳೂ ಆಸ್ತಿಕರೂ ಆದ ಮಹಾಮಹಿಮರು ಪೂಜ್ಯಭಾವದಿಂದಲೂ ಭಕ್ತ್ಯಾಧರಗಳಿಂದಲೂ ಸ್ಮರಿಸುತ್ತಿರುವರು.

ಈ ಬಾಲಕನು ಇತರಾ ಎಂಬ ಸ್ತ್ರೀಯ ಪುತ್ರನಾದುದರಿಂದ ಇವನಿಗೆ ಐತರೇಯನೆಂಬ ಹೆಸರು ಬಂದಿತು. ಆದ್ದರಿಂದ ಈ ಐತರೇಯಋಷಿದೃಷ್ಟವಾದ ಬ್ರಾಹ್ಮಣನು ಐತರೇಯಬ್ರಾಹ್ಮಣವೆಂಬ ಹೆಸರಿನಿಂದ ಪ್ರಸಿದ್ಧನಾಗಿದೆ. ಈ ಐತರೇಯ ಮಹರ್ಷಿಗೆ ಮಹಿದಾಸನೆಂಬ ಇನ್ನೊಂದು ಹೆಸರೂ ಇರುವುದು. ಈ ಹೆಸರುಬರಲು ಕಾರಣವೇನೆಂದರೆ—

ಮಹಿ + ದಾ + ಆಸ್ = ಮಹಿದಾಸಃ | ಮಹ ಪೂಜಾಯಾಂ ಚುರಾದಿರಂತಃ | ತಸ್ಮಾತ್ ಅಚ ಇಃ | ಮಹಿಃ ಭೂಮಿಃ ದಾನ್ ಇದಾನೇ ಆಸ ಉಪವೇಶನೇ || ಮಹಿ, ದಾ, ಆಸ್ ಎಂಬ ಮೂರು ಶಬ್ದಗಳಿಂದ ಮಹಿದಾಸನೆಂಬ ಶಬ್ದವಾಗಿದೆ. ಮಹಿ ಎಂದರೆ ಭೂಮಿಯು; ದಾ ಎಂದರೆ ಕೊಡುವುದು; ಆಸ ಎಂದರೆ ಕುಳಿತುಕೊಳ್ಳುವ ಆಸನ; ಭೂಮಿದೇವಿಯಿಂದ ದತ್ತವಾದ ಸಿಂಹಾಸನದಲ್ಲಿ ಕುಳಿತಿದ್ದವನು ಎಂದರ್ಥವು.

ತೈತ್ತಿರೀಯ ಶಾಖೆಯ ಭಾಷ್ಯಕಾರರಾದ ಭಟ್ಟಭಾಸ್ಕರರೆಂಬವರು ಈರೀತಿ ಐತರೇಯ ಪದಶಬ್ದಾರ್ಥವನ್ನು ವಿವರಿಸಿದಾರೆ ಇತರಸ್ಯ ಋಷೇರಪತ್ಯಮಿತ್ಯೈತರೇಯಃ | ಶುಭ್ರಾದಿಭ್ಯಶ್ಚ ಥಕ್ (೪-೧-೧೨೩) ಇತಿ ||

ಇತರ ಎಂಬ ಋಷಿಯ ಪುತ್ರನಾದುದರಿಂದ ಇವನಿಗೆ ಐತರೇಯನೆಂಬ ಹೆಸರು ಬಂದಿತು. ಸದ್ಗುರುಶಿಷ್ಯರೆಂಬವರು ಐತರೇಯಾ ರಣ್ಯಕದ ನೋಕ್ಷಪ್ರವಣೆಂಬ ತಮ್ಮ ಭಾಷ್ಯದಲ್ಲಿ ಮಹಿದಾಸಶಬ್ದದ ಅರ್ಥವಿವರಣೆಯನ್ನು ಈರೀತಿ ಮಾಡಿದ್ದಾರೆ—

ಋಷಿದ್ರಷ್ಟಾ ಸ್ವಮಾತ್ಮಾನಂ ಪಾರೋಕ್ಷ್ಯೇಣಾಹ ಚಾನ್ಯವತ್ |
ಏತಜ್ಞಾನಾನ್ಯಹಂ ನಾನ್ಯದಿತ್ಯಾತ್ಮಾನಂ ವಿಭಾವಯನ್ |
ಇತರಾಪ್ಯಾಸ್ಯ ಮಾತಾಭೂತ್ ಸ್ತ್ರೀಭ್ಯೋ ಥಕೈತರೇಯಗೀಃ |
ಮಹಿದಾಸೋ ಮಹೀದತ್ತಮಹಾಸನಸಮಾಸನಾತ್ |
ಅವೋಚಾಮು ಬ್ರಾಹ್ಮಣಾದೌ ಮಾಹಿದಾಸೇತಿಹಾಸಕಂ | ಇತಿ.

ಇಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವ ಐತರೇಯ ಮಹಿದಾಸ ಶಬ್ದಗಳ ಅರ್ಥವಿವರಣೆಯು ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದಂತೆಯೇ ಇದೆ. ಐತರೇಯೋಪನಿಷತ್ಸ್ಮಾರ್ಥ ಭಾಷ್ಯದಲ್ಲಿ ಈರೀತಿ ಇದೆ—

ಪ್ರಾದುರ್ಭೂತವ ಭಗವಾಂಸ್ತಪಸೇತರಾಋತಾ ನಾರಾಯಣೋಽಬ್ಜಜಸುತಸ್ಯ ವಿಶಾಲನಾನ್ಮುಃ |
 ತಸ್ಮಿನ್ ಗತೇಽಧ್ವರಮುಧೂತ್ಸುರವಿಪ್ರಸಂಘೋ ನಿಶ್ಚೇತನಸ್ತದನು ಪದ್ಮಭವೋಽಮುಮಸೌತ್ ||
 ತೇನ ಸ್ತುತಃ ಸ ಭಗವಾಃ ಗಿರಿಶೇಂದ್ರಮುಖ್ಯಾನ್ ಸರ್ವಾನಬೋಧಯದಜೇನ ಸಹೈವ ತೇಽಥ
 ದಾಸತ್ವಮಾಪುರತ ಏವ ಮಹತ್ಸುರಾಣಾಂ ದಾಸತ್ವತಃ ಸ ಮಹಿದಾಸ ಇತಿ ಪ್ರಸಿದ್ಧಃ |
 ಕೃಣ್ವತ್ಸು ತೇಷು ಭಗವಾನವದದ್ರಮಾಯೈ ದಿವ್ಯಾಂ ಶ್ರುತಿಂ ಸ ಪರಮೋಽತಿಮುದೈತರೇಯಾಂ |
 ಸಾ ಬಹ್ವುಚೈಃ ಪ್ರಪತಿತಾ ಚತುರಾನನಾಸ್ಯಾದ್ಯಸ್ಯಾಂ ರಹಸ್ಯಮುದಿತಂ ಪರಮಂ ಹಿ ವಿಷ್ಣೋಃ ||

ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಚತುರ್ಮುಖಬ್ರಹ್ಮನಿಗೆ ವಿಶಾಲಮುಷಿಯೆಂಬ ಪುತ್ರನಿದ್ದನು. ಆ ಮುಷಿಯ ಪತ್ನಿಯಾದ ಇತರಾ ಎಂಬ ಸ್ತ್ರೀಯು ತನಗೆ ಉತ್ತಮ ಪುತ್ರನಾಗಬೇಕೆಂಬ ಉದ್ದೇಶದಿಂದ ವಿಷ್ಣುವನ್ನು ಕುರಿತು ಬಹುಕಾಲ ತಪಸ್ಸುಮಾಡಿದಳು. ಅವಳ ತಪಸ್ಸಿಗೆ ಪ್ರೀತನಾಗಿ ಸಾಕ್ಷಾನ್ನಾರಾಯಣನೇ ಆಕೆಯ ಗರ್ಭದಲ್ಲಿ ಪುತ್ರನಾಗಿ ಅವತರಿಸಿದನು. ಇತರೆಯೆಂಬ ಸ್ತ್ರೀಯ ಪುತ್ರನಾದುದರಿಂದ ಈ ಕುಮಾರನಿಗೆ ಐತರೇಯನೆಂಬ ಹೆಸರು ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಯಿತು. ಒಂದಾನೊಂದುಕಾಲದಲ್ಲಿ ಈ ಮುಷಿಪುತ್ರನು ದೇವತೆಗಳೂ, ಮುಷಿಗಳೂ, ಬ್ರಾಹ್ಮಣರೂ ಒಟ್ಟಾಗಿ ನೇರಿ ಯಜ್ಞಮಾಡುತ್ತಿದ್ದಾಗ ಅಲ್ಲಿಗೆ ಹೋದನು. ಸಾಕ್ಷಾದ್ವಿಷ್ಣುವಿನ ಅವತಾರವೇ ಆದ ಈ ಮುಷಿಪುತ್ರನ ದಿವ್ಯತೇಜಸ್ಸನ್ನೂ ಪ್ರಕಾಶವನ್ನೂ ನೋಡಲಾರದೆ ಅಲ್ಲಿದ್ದ ದೇವರ್ಷಿಬ್ರಾಹ್ಮಣರೆಲ್ಲರೂ ಮೂರ್ಛೆಗೊಂಡು ನಿಶ್ಚೇಷ್ಟಿತರಾದರು. ಆಗ ಅಲ್ಲಿಯೇ ಇದ್ದ ಬ್ರಹ್ಮನು ವಿಷ್ಣುಸ್ವರೂಪನಾದ ಈ ಮುಷಿಕುಮಾರನನ್ನು ನಾನಾವಿಧವಾಗಿ ಸ್ತುತಿಸಿದನು. ಇದರಿಂದ ಪ್ರಸನ್ನನಾದ ಆ ಕುಮಾರನು ಯಜ್ಞಭೂಮಿಯಲ್ಲಿ ನಿಶ್ಚೇಷ್ಟಿತರಾಗಿದ್ದ ಈಶ್ವರ, ಇಂದ್ರ ಮೊದಲಾದ ದೇವತೆಗಳನ್ನೂ ಮುಷಿಬ್ರಾಹ್ಮಣರನ್ನೂ ತನ್ನ ಸಾಮರ್ಥ್ಯದಿಂದ ಮೂರ್ಛೆಯಿಂದ ಎಚ್ಚರಗೊಳ್ಳುವಂತೆ ಮಾಡಿದನು. ಈ ರೀತಿ ಇಂದ್ರಾದಿ ದೇವತೆಗಳೂ ಮುಷಿಗಳೂ ಈ ಮುಷಿಕುಮಾರನಲ್ಲಿ ದೈವ್ಯತೆಯನ್ನು ಪ್ರದರ್ಶಿಸಿ ದಾಸಭಾವವನ್ನು ಹೊಂದಿ ಸ್ತುತಿಸಿದ್ದರಿಂದ ಈ ಕುಮಾರನು ಮಹಿದಾಸನೆಂಬ ಹೆಸರಿನಿಂದ ಪ್ರಸಿದ್ಧನಾದನು. ಬಳಿಕ ಆ ದೇವರ್ಷಿಬ್ರಾಹ್ಮಣರ ಸಭೆಯಲ್ಲಿ ಎಲ್ಲರಿಗೂ ಕೇಳಿಸುವಂತೆ ಐತರೇಯಶ್ರುತಿಯೆಂದು ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದ ಐತರೇಯಬ್ರಾಹ್ಮಣ, ಆರಣ್ಯಕ ಮತ್ತು ಉಪನಿಷತ್ತುಗಳನ್ನು ಲಕ್ಷ್ಮಿದೇವಿಗೆ ಉಪದೇಶಿಸಿದನು. ಆ ಲಕ್ಷ್ಮಿಯಿಂದ ಬ್ರಹ್ಮನಿಗೂ ಬ್ರಹ್ಮನಿನ ಬಹ್ವೃಚಾ (ಮಗ್ನೇದಾ) ಧ್ಯಾಯಿಗಳಾದ ಬ್ರಾಹ್ಮಣರಿಗೂ ಉಪದಿಷ್ಟನಾದ ಈ ಐತರೇಯಶ್ರುತಿಯು ಅತಿರಹಸ್ಯವಾದ ವಿಷ್ಣುತತ್ತ್ವವನ್ನು ಪ್ರತಿಪಾದಿಸುತ್ತಾ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿರುವುದು, ಇದಲ್ಲದೆ,

ಮಹಿದಾಸಾಭಿಭೋ ಜಜ್ಞೇ ಇತರಾಯಾಸ್ತಪೋಬಲಾತ್ |

ಸಾಕ್ಷಾತ್ಸ ಭಗವಾಃ ವಿಷ್ಣುರ್ಯಸ್ತಂತ್ರಂ ವೈಷ್ಣವಂ ವ್ಯಧಾತ್ ||

ಇತರಾ ಎಂಬ ಸ್ತ್ರೀಯ ತಪೋಬಲದಿಂದ ಭಗವಂತನಾದ ಸಾಕ್ಷಾದ್ವಿಷ್ಣುವೇ ಆಕೆಯಲ್ಲಿ ಮಹಿದಾಸನೆಂಬ ಹೆಸರಿನಿಂದ ಉತ್ಪನ್ನನಾದನು. ಈ ಪುತ್ರನು ವಿಷ್ಣುತತ್ತ್ವವನ್ನು ಪ್ರತಿಪಾದಿಸುವ ಐತರೇಯಶ್ರುತಿಯನ್ನು ನಿರೂಪಿಸಿದನು ಎಂಬ ಈ ಬ್ರಹ್ಮಾಂಡಪುರಾಣದ ಶ್ಲೋಕವನ್ನು ಮಾಧ್ವರು ತಮ್ಮ ಬ್ರಹ್ಮಸೂತ್ರಭಾಷ್ಯದ ಪ್ರಥಮಾಧ್ಯಾಯಪ್ರಥಮಪಾದಾಂತ್ಯಸೂತ್ರದ ಭಾಷ್ಯದಲ್ಲಿ ಉದಾಹರಿಸಿರುವರು.

ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದಂತೆ ಐತರೇಯ ಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿ ಒಟ್ಟು ೪೦ ಅಧ್ಯಾಯಗಳಿವೆ. ಐದೈದು ಅಧ್ಯಾಯಗಳಿಗೆ ಒಂದೊಂದು ಪಂಚಿಕದಂತೆ ಎಂಟು ಪಂಚಿಕೆಗಳಿವೆ. ಪ್ರತಿಯೊಂದು ಅಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿಯೂ ಕಂಡಿಕೆ ಅಥವಾ ಖಂಡಗಳೆಂಬ ವಿಭಾಗಗಳಿವೆ. ಮೊದಲನೆಯ ಪಂಚಿಕೆಯಲ್ಲಿ ೩೦ ಖಂಡಗಳೂ ಎರಡನೆಯ ಪಂಚಿಕೆಯಲ್ಲಿ ೪೧ ಖಂಡಗಳೂ ಮೂರನೆಯ ಪಂಚಿಕೆಯಲ್ಲಿ ೫೦ ಖಂಡಗಳೂ, ನಾಲ್ಕನೆಯ ಪಂಚಿಕೆಯಲ್ಲಿ ೩೨ ಖಂಡಗಳೂ, ಐದನೆಯ ಪಂಚಿಕೆಯಲ್ಲಿ ೩೪ ಖಂಡಗಳೂ, ಆರನೆಯ ಪಂಚಿಕೆಯಲ್ಲಿ ೩೬ ಖಂಡಗಳೂ, ಏಳನೆಯ ಪಂಚಿಕೆಯಲ್ಲಿ ೩೪ ಖಂಡಗಳೂ ಎಂಟನೆಯ ಪಂಚಿಕೆಯಲ್ಲಿ ೨೮ ಖಂಡಗಳೂ ಒಟ್ಟು ೨೮೫ ಖಂಡ

ಗಳಿವೆ. ತೈತ್ತಿರೀಯಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿರುವಂತೆ ವಾಕ್ಯಗಳ ಸಂಖ್ಯಾಪರಿಮಿತಿಯನ್ನು ನಿರ್ದೇಶಿಸಿಲ್ಲ. ಸುಮಾರು ಒಟ್ಟು ೫೭೦೦ ವಾಕ್ಯಗಳಿರಬಹುದು. ಈ ಬ್ರಾಹ್ಮಣದ ಶೈಲಿಯು ಗದ್ಯಾತ್ಮಕವಾಗಿದೆ ಮತ್ತು ವಾಕ್ಯಗಳು ಸಂಹಿತೆಯಂತೆ ಅಷ್ಟೇನೂ ಪ್ರೌಢವಾಗಿಯೂ ಬಿಗಿಯಾಗಿಯೂ ಇಲ್ಲ. ಅನೇಕ ವಾಕ್ಯಗಳು ಪುನಃಪುನಃ ಪರಿತವಾಗಿವೆ. ಆದರೆ ಅರ್ಥವಿವರಣೆಯೂ ವಿಷಯ ನಿರೂಪಣೆಯೂ ಬಹುಚೆನ್ನಾಗಿ ಪ್ರತಿಪಾದಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿರುವುದು.

ಇದು ಋಗ್ವೇದಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಪಟ್ಟ ಬ್ರಾಹ್ಮಣವಾದ್ದರಿಂದ ಇದರಲ್ಲಿ ಹೋತೃವರ್ಗದ ಋತ್ವಿಕ್ಕುಗಳಿಗೂ, ಸಪ್ತಹೋತೃಗಳಿಗೂ ಸೋಮಾದಿ ಯಜ್ಞಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಅವಶ್ಯಕವಾದ ಮಂತ್ರಗಳ ವಿವರಣೆ ಇದೆ. ಆದರೆ ಇದರಲ್ಲಿ ಎಲ್ಲಾ ಯಜ್ಞಗಳ ವಿವರಣೆಯೂ ಇರುವುದಿಲ್ಲ. ಏಕೆಂದರೆ ಯಜ್ಞಗಳ ಪೂರ್ಣವಾದ ವಿವರಣೆಯು ಯಜುರ್ವೇದವ್ಯಾಪ್ತಿಗೆ ಒಳಪಟ್ಟಿರುತ್ತೆ. ಅಧ್ವರ್ಯು ಮತ್ತು ಉದ್ಗಾತೃವರ್ಗದ ಋತ್ವಿಕ್ಕುಗಳ ಕರ್ತವ್ಯವನ್ನು ಇಲ್ಲಿ ವಿವರಿಸಿಲ್ಲ. ಹೋತೃವರ್ಗದ ಋತ್ವಿಕ್ಕುಗಳ ಕರ್ತವ್ಯವನ್ನು ಮಾತ್ರ ಇಲ್ಲಿ ಅವಶ್ಯಕವಾದ ಮಂತ್ರಗಳೊಡನೆ ತಿಳಿಸಲಾಗಿದೆ. ಮುಖ್ಯವಲ್ಲದ ಸಣ್ಣ ಸಣ್ಣ ಇಷ್ಟಿಗಳ (ಯಜ್ಞಗಳ) ವಿಷಯದ ಪ್ರಸ್ತಾಪವನ್ನು ಕೈಬಿಡಲಾಗಿದೆ. ಮೊದಲು ಎರಡು ಪಂಚಿಕೆಗಳಲ್ಲಿಯೂ, ಮೂರನೆಯ ಪಂಚಿಕೆಯ ಮೊದಲ ಮೂರು ಅಧ್ಯಾಯಗಳಲ್ಲಿಯೂ (೧-೧೩ ಅಧ್ಯಾಯಗಳು) ಸೋಮಯಾಗಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಕೃತಿಯಾಗವೆಂದು ಪರಿಗಣಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿರುವ ಅಗ್ನಿಷ್ಟೋಮಯಾಗದಲ್ಲಿ ಹೋತೃವರ್ಗದ ಋತ್ವಿಕ್ಕುಗಳು ನಿರ್ವಹಿಸಬೇಕಾದ ಕರ್ತವ್ಯಕರ್ಮಗಳ ವಿವರಣೆ ಇದೆ. ಈ ಅಗ್ನಿಷ್ಟೋಮಯಾಗವು ಒಂದು ದಿನದಲ್ಲಿ ಮಾಡಿ ಮುಗಿಸಬೇಕಾದ (ಪ್ರಕೃತಿ) ಸೋಮಯಾಗವು. ಈ ಪ್ರಕೃತಿಯಾಗದ ಜತೆಗೆ ಇತರ ಕರ್ಮಾಂಗಗಳೂ ಸೇರಿದರೆ ನಾನಾವಿಧ ವಿಕೃತಿಯಾಗಗಳಾಗುವವು. ಈ ಯಾಗಗಳಲ್ಲಿ ನಿರ್ವಹಿಸಬೇಕಾದ ಕರ್ಮಾಂಗಗಳನ್ನು ವಿಧ್ಯುಕ್ತ (ಯಾವರೀತಿ ಮಾಡಬೇಕೋ ಅರೀತಿ) ಕ್ರಮದಲ್ಲಿ ವಿವರಿಸಲಾಗಿದೆ. ಎರಡನೇ ಪಂಚಿಕೆಯ ಐದನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿಯೂ ಮೂರನೆಯ ಪಂಚಿಕೆಯ ಮೊದಲ ಮೂರು ಅಧ್ಯಾಯಗಳಲ್ಲಿಯೂ (೧೦-೧೩ ಅಧ್ಯಾಯಗಳು) ಪ್ರಾತಃಕಾಲ, ಮಧ್ಯಾಹ್ನ, ಸಾಯಂಕಾಲಗಳಲ್ಲಿ ನಡೆಯುವ ಪ್ರಾತಃಸ್ಥವನ, ಮಾಧ್ಯಂದಿನಸವನ, ತೃತೀಯಸವನಗಳೆಂಬ ಸೋಮರಸವನ್ನು ಹಿಂಡುವ ಮೂರು ಕರ್ಮಗಳಿಗೆ ಅವಶ್ಯಕವಾಗಿ ಬೇಕಾಗುವ ಮಂತ್ರಗಳ (ಶಸ್ತ್ರಮಂತ್ರಗಳ—ಹೋತೃವರ್ಗದ ಋತ್ವಿಕ್ಕುಗಳು ಪಠಿಸುವ ಸ್ತೋತ್ರಮಂತ್ರಗಳಿಗೆ ಶಸ್ತ್ರಮಂತ್ರಗಳೆಂದು ಹೆಸರು) ವಿವರಣೆ ಇದೆ. ಮೂರನೆಯ ಪಂಚಿಕೆಯ ಕೊನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿಯೂ ನಾಲ್ಕನೆಯ ಪಂಚಿಕೆಯ ಮೊದಲ ಎರಡು ಅಧ್ಯಾಯಗಳಲ್ಲಿಯೂ (೧೪-೧೬ ಅಧ್ಯಾಯಗಳು) ಅಗ್ನಿಷ್ಟೋಮಯಾಗದ ವಿಕೃತಿರೂಪಗಳಾದ ಉಕ್ಥೃ, ಷೋಡಶಿ, ಅತಿರಾತ್ರ ಎಂಬ ಸೋಮಯಾಗಗಳ ವರ್ಣನೆ ಇದೆ. ನಾಲ್ಕನೆಯ ಪಂಚಿಕೆಯ ಮೂರನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ (೧೮ನೇ ಅಧ್ಯಾಯ) ಒಂದು ವರ್ಷದವರೆಗೂ ನಡೆಯುವ ಸತ್ರಗಳೆಂಬ ದೀರ್ಘಕಾಲಾವಧಿಯಾಗಗಳಲ್ಲಿ ಹೋತೃಗಳು ನಿರ್ವಹಿಸಬೇಕಾದ ಕರ್ತವ್ಯ ಕರ್ಮಗಳ ವಿವರಣೆ ಇದೆ. ನಾಲ್ಕನೆಯ ಪಂಚಿಕೆಯ ಕೊನೆಯ ಎರಡು ಅಧ್ಯಾಯಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಐದನೆಯ ಪಂಚಿಕೆಯ ಮೊದಲ ನಾಲ್ಕು ಅಧ್ಯಾಯಗಳಲ್ಲಿಯೂ (೨೦-೨೪ ಅಧ್ಯಾಯಗಳು) ದ್ವಾದಶಾಹವೆಂಬ ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಹೋತೃಗಳು ಮಾಡಬೇಕಾದ ಕರ್ತವ್ಯ ಕರ್ಮಗಳ ವಿಸ್ತಾರವಾದ ವಿವರಣೆ ಇದೆ. ಆರನೆಯ ಪಂಚಿಕೆಯಲ್ಲಿ (೨೬-೩೦ ಅಧ್ಯಾಯಗಳು) ಷಡಹ ಎಂಬ ಆರುದಿನಗಳವರೆಗೆ ನಡೆಯಬೇಕಾದ ಸೋಮಯಾಗಗಳಲ್ಲಿ ಹೋತೃವರ್ಗದ ಆರು ಮಂದಿ ಋತ್ವಿಕ್ಕುಗಳ ಕರ್ತವ್ಯವನ್ನೂ ಗ್ರಾವಸ್ತುಕ್ ಮತ್ತು ಸುಬ್ರಹ್ಮಣ್ಯ ಎಂಬ ಋತ್ವಿಕ್ಕುಗಳ ಸಂಕ್ಷೇಪ ಪ್ರಸ್ತಾಪವನ್ನೂ ವಿವರಿಸಲಾಗಿದೆ. ಏಳು ಮತ್ತು ಎಂಟನೇ ಪಂಚಿಕೆಗಳಲ್ಲಿ (೩೧-೪೦ ಅಧ್ಯಾಯಗಳು) ಕ್ಷತ್ರಿಯರು, ರಾಜರು ಮಾತ್ರವೇ ಮಾಡಬೇಕಾದ ರಾಜಸೂಯ ಮೊದಲಾದ ಯಾಗಗಳ ವಿವರಣೆ ಇದೆ. ಇದಲ್ಲದೆ ರಾಜರು ಹೊಸದಾಗಿ ಪಟ್ಟಕ್ಕೆ ಬಂದಾಗ ಅವರು ನೆರವೇರಿಸಬೇಕಾದ ರಾಜ್ಯಾಭಿಷೇಕವಿಧಿಯೂ, ಶುನಃಶೇಷನ ವೃತ್ತಾಂತವೂ ಆ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ರಾಜ್ಯಾಭಿಷಕ್ತರಾದ ಅನೇಕ ಪ್ರಸಿದ್ಧರಾಜರ ಮತ್ತು ಚಕ್ರವರ್ತಿಗಳ ಹೆಸರುಗಳೂ ವರ್ಣಿತವಾಗಿವೆ.

ಋಗ್ವೇದಕಾಲದಿಂದಲೂ ಬಳಿಕೆಯಲ್ಲಿದ್ದ ಯಜ್ಞಸಂಬಂಧವಾದ ಅನೇಕ ಸಂಪ್ರದಾಯಗಳೂ ವಿಧಿನಿಯಮಗಳೂ ಇತಿಹಾಸಗಳೂ ಮೊದಲಾದ ಅನೇಕ ವಿಷಯಗಳ ಮೇಲೆ ಈ ಬ್ರಾಹ್ಮಣವು ರಚಿತವಾಗಿರುವುದಲ್ಲದೆ ಗ್ರಂಥಕರ್ತೃವು ಅಲ್ಲಲ್ಲಿ ತನ್ನ

ಸ್ವಂತ ಅಭಿಪ್ರಾಯಗಳನ್ನೂ, ವಿವರಣೆಯನ್ನೂ, ವಿಮರ್ಶೆಯನ್ನೂ ಆಧ್ಯಾತ್ಮಿಕಸಂಬಂಧವಾದ ವಿಷಯಗಳನ್ನೂ ತಿಳಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಈ ಗ್ರಂಥದಲ್ಲಿ ಸಂದರ್ಭಾನುಸಾರ ಉಕ್ತವಾಗಿರುವ ಮಂತ್ರಗಳೆಲ್ಲವೂ ಈಗ ಬಳಕೆಯಲ್ಲಿರುವ ಋಗ್ವೇದಮಂತ್ರಗಳೇ ಆಗಿರುವುದಲ್ಲದೆ ಋಗ್ವೇದದಲ್ಲಿಲ್ಲದ ಕೆಲವು ಇತರ ಮಂತ್ರಗಳೂ ಉಕ್ತವಾಗಿವೆ. ಇವು ಸಾಧಾರಣವಾಗಿ ಅರ್ಥವೇದದಲ್ಲಿ ದೊರೆಯುತ್ತವೆ. ಉಪನಿಷತ್ತುಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರತಿಪಾದಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿರುವ ವೇದಾಂತತತ್ತ್ವಗಳೂ ಪರಬ್ರಹ್ಮಸ್ವರೂಪವಿಮರ್ಶೆಯೂ ಈ ಗ್ರಂಥದಲ್ಲಿ ಎಲ್ಲಿಯೂ ಕಂಡುಬರುವುದಿಲ್ಲ.

ಈ ಬ್ರಾಹ್ಮಣದ ಕಾಲದ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಒಂದೆರಡು ಮಾತುಗಳನ್ನು ಇಲ್ಲಿ ಹೇಳುವುದು ಅಪ್ರಕೃತವಾಗಲಾರದು. ವೈದಿಕ ಗ್ರಂಥಗಳ ಕಾಲವನ್ನು ನಿರ್ಣಯಿಸಲು ಸರಿಯಾದ ಸಾಧನೆಸಾಮಗ್ರಿಗಳು ದೊರೆಯುವುದಿಲ್ಲವಾದ್ದರಿಂದ ಈ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಪಾಶ್ಚಾತ್ಯ ವಿದ್ವಾಂಸರು ಮಾಡಿರುವ ಕೆಲವು ಸಂಶೋಧನೆಗಳಿಗೆ ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ಉಪಯೋಗ ಆಧಾರವಾಗಿದೆ. ಅವರು ಸೂಚಿಸುವ ಕಾಲ ನಿರ್ಣಯವು ನ್ಯಾಯವಾಗಿ ಇರಬಹುದಾದ ಪ್ರಾಚೀನತೆಯನ್ನು ನಿರ್ದೇಶಿಸುವುದಿಲ್ಲ. ಆಧುನಿಕ ಪೌರ್ವಾತ್ಯವಿದ್ವಾಂಸರು ಪಾಶ್ಚಾತ್ಯರ ಕ್ರಮವನ್ನನುಸರಿಸಿ ನಡೆಸಿರುವ ಸಂಶೋಧನೆಗಳು ಸ್ವಲ್ಪಮಟ್ಟಿಗೆ ಉಪಯೋಗಕ್ಕೆ ಆಧಾರವಾಗಿ ಅವಲಂಬಿಸಿದ್ದರೂ ಪಾಶ್ಚಾತ್ಯರ ಕಾಲನಿರ್ಣಯಕ್ಕಿಂತ ಹೆಚ್ಚು ಸಮಂಜಸವಾಗಿದೆ. ಈ ಪ್ರಾಚೀನ ಗ್ರಂಥಗಳ ಕಾಲವನ್ನು ನಿರ್ಣಯಿಸುವಾಗ ಮೂರು ವಿಷಯಗಳನ್ನು ಗಮನಿಸಬೇಕು.

(೧) ಗ್ರಂಥದ ಭಾಷಾಶೈಲಿ.

(೨) ಒಂದು ಗ್ರಂಥಕ್ಕೂ ಮತ್ತೊಂದು ಗ್ರಂಥಕ್ಕೂ ಇರುವ ಸಂಬಂಧ.

(೩) ಗ್ರಂಥದಲ್ಲಿ ಪ್ರತಿಪಾದಿತವಾಗಿರುವ ವಿಷಯಗಳು.

ಈ ಮೂರು ವಿಷಯಗಳ ಪ್ರಕಾರ ಏತರೇಯ ಬ್ರಾಹ್ಮಣದ ಕಾಲವನ್ನು ವಿಮರ್ಶಮಾಡಿದಲ್ಲಿ ಸ್ವಲ್ಪ ಹೆಚ್ಚುಕಡಿಮೆ ಒಂದು ನಿರ್ಧಾರಕ್ಕೆ ಬರಬಹುದು.

ಮೊದಲು ಪಾಶ್ಚಾತ್ಯವಿದ್ವಾಂಸರ ಅಭಿಪ್ರಾಯಗಳನ್ನು ತಿಳಿಸಿ ಅನಂತರ ಪೌರ್ವಾತ್ಯರ ಅಭಿಪ್ರಾಯಗಳನ್ನು ತಿಳಿಸುತ್ತೇವೆ. ಏತರೇಯಬ್ರಾಹ್ಮಣವನ್ನು ಇಂಗ್ಲಿಷ್ ಭಾಷೆಗೆ ಭಾಷಾಂತರ ಮಾಡಿದವರು Dr. M. Haug ಮತ್ತು A. B. Keith ಎಂಬವರು. ಇವರಲ್ಲಿ Haug ಎಂಬವರು—ವೇದಸಾಹಿತ್ಯವು ಕ್ರಿ. ಪೂ. ೨೪೦೦-೨೦೦೦ ರಿಂದ ಈಚೆಗೆ ಪ್ರಾರಂಭವಾಗಿದೆ ಯೆಂದೂ ಸಂಹಿತೆಯ ಕಾಲಕ್ಕೂ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಗಳ ಕಾಲಕ್ಕೂ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ೫೦೦-೬೦೦ ವರ್ಷಗಳ ಅಂತರವಿರುವುದೆಂದೂ ಇಟ್ಟು ಕೊಂಡರೆ ಈ ಬ್ರಾಹ್ಮಣದ ಕಾಲವು ಕ್ರಿ. ಪೂ. ೧೪೦೦-೨೦೦೦ ಇರಬಹುದೆಂದು ಅಭಿಪ್ರಾಯಪಡುತ್ತಾರೆ. Keith ಎಂಬವರು ಕ್ರಿ. ಪೂ. ೬೦೦ ವರ್ಷ ಈ ಗ್ರಂಥದ ಕಾಲವಿದ್ದಿರಬಹುದೆಂದು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. ಇವೆರಡು ಅಭಿಪ್ರಾಯಗಳೂ ಸಮಂಜಸವೆಂದು ತೋರುವುದಿಲ್ಲ. ಋಗ್ವೇದ ಕಾಲನಿರ್ಣಯದಲ್ಲಿ ಭಿನ್ನಾಭಿಪ್ರಾಯವಿರುವುದು ಸಹಜವಾಗಿದೆ. ಏಕೆಂದರೆ ಋಗ್ವೇದಸಂಹಿತೆಯೆಲ್ಲಾ ಒಬ್ಬ ಕರ್ತೃವಿನಿಂದ ಒಂದೇಕಾಲದಲ್ಲಿ ರಚಿತವಾದುದಲ್ಲ. ಬೇರೆಬೇರೆ ಕರ್ತೃಗಳು ಅಥವಾ ಋಷಿಗಳು ಬೇರೆಬೇರೆ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ರಚಿಸಿದ ಭಾಗಗಳನ್ನೆಲ್ಲಾ ಒಟ್ಟುಗೂಡಿಸಿ ಈ ಗ್ರಂಥಕ್ಕೆ ಋಗ್ವೇದವೆಂಬ ಹೆಸರು ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ. ಆದರೆ ಋಗ್ವೇದದ ಆತ್ಮಕ ಪ್ರಾಚೀನಭಾಗಗಳು ಕ್ರಿ. ಪೂ. ಅನೇಕ ಸಾವಿರ ವರ್ಷಗಳ ಹಿಂದಿನವು. ಅತ್ಯಾಧುನಿಕಭಾಗವೂ ಸಹ ಕ್ರಿ. ಪೂ. ೫೦೦೦ ವರ್ಷಗಳಿಗಿಂತ ಆಧುನಿಕವಲ್ಲವೆಂದು ಗೋಖಲೆ ಮೊದಲಾದ ವಿದ್ವಾಂಸರು ನಡೆಸಿದ ಸಂಶೋಧನೆಗಳಿಂದ ವ್ಯಕ್ತಪಟ್ಟಿದೆ. ಭಾಷಾಶೈಲಿಯೂ, ವಿಷಯಗಳೂ ಸಹ ಇದನ್ನು ಸಮರ್ಥಿಸುತ್ತವೆ. ಋಗ್ವೇದಕ್ಕಿಂತ ಪ್ರಾಚೀನವಾದ ಗ್ರಂಥವೇ ಪ್ರಪಂಚದಲ್ಲಿಲ್ಲ. ಸಾಮವೇದವೂ ಅಥವಾ ಅದರ ಬಹು ಭಾಗವೂ ಋಗ್ವೇದದಷ್ಟೇ ಪ್ರಾಚೀನವಾದವು. ಸಾಮವೇದದಲ್ಲಿ ಋಗ್ವೇದಮಂತ್ರಗಳೇ

ಬಹುವಾಗಿ ಸೇರಿರುವುದರಿಂದ ಋಗ್ವೇದಕ್ಕೆ ಹೇಳಿದ ಕಾಲಮಾನವು ಸಾಮರ್ವೇದಕ್ಕೂ ಅನ್ವಯಿಸುವುದು. ಯಜುರ್ವೇದ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಸ್ವಲ್ಪ ವ್ಯತ್ಯಾಸವಿದೆ. ಋಗ್ವೇದಕಾಲದಲ್ಲಿ ಯಜ್ಞ ಮಾಡುವ ಕ್ರಮವು ಹೆಚ್ಚು ಕಾರ್ಯಕಲಾಪಗಳನ್ನೊಳಗೊಳ್ಳದೆ ಎಂದರೆ ಈಗಿನಂತೆ ಹೆಚ್ಚು ವಿಸ್ತೃತವಾಗಿಲ್ಲದೆ ಇದ್ದರೂ ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಉಪಯೋಗಿಸುವ ಶಬ್ದಗಳು ಎಂದರೆ ಯಜುರ್ಮಂತ್ರಗಳು ಋಗ್ವೇದದಷ್ಟೇ ಪ್ರಾಚೀನವಾದವು. ಈ ಮಂತ್ರಗಳನ್ನೆಲ್ಲಾ ವಿಷಯಾನುಸಾರವಾಗಿ ವಿಂಗಡಿಸಿ ಇದನ್ನು ಯಜುರ್ವೇದಸಂಹಿತೆ ಯೆಂದು ಕರೆಯಲಾಗಿದೆ. ಈ ಯಜುರ್ವೇದಸಂಹಿತೆಯನ್ನು ಕ್ರಮಪಡಿಸಿದ ಕಾಲವು ಅನೇಕ ಶತಮಾನಗಳ ಮೇಲೆ ನಡೆದುದ ರಿಂದ ಈ ಸಂಹಿತೆಯು ಋಗ್ವೇದ ಮತ್ತೆ ಸಾಮರ್ವೇದ ಸಂಹಿತೆಗಳಿಗಿಂತ ಈಚಿನದು ಎಂದರೆ ಋಗ್ವೇದ ಸಂಹಿತೆಗಿಂತ ಒಂದೆರಡು ಸಾವಿರ ವರ್ಷಗಳ ಈಚಿನದು. ಕ್ರಿ. ಪೂ. ೫೦೦೦-೪೦೦೦ ವರ್ಷಗಳು ಯಜುರ್ವೇದ ಸಂಹಿತೆಯ ಕಾಲವೆಂದು ಹೇಳಬಹುದು. ಯಜುರಸಂಹಿತೆಯ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಮತ್ತೊಂದು ಮುಖ್ಯವಾದ ವಿಷಯವನ್ನು ಗಮನಿಸಬೇಕಾಗಿದೆ. ಯಜ್ಞಕರ್ಮಾಂಗಗಳಲ್ಲಿ ಋಗ್ವೇದಮಂತ್ರಗಳನ್ನಲ್ಲದೆ ಇದನ್ನು ಮಾಡು ಅದನ್ನು ಮಾಡು ಮುಂತಾದ ವಾಕ್ಯಗಳನ್ನು ಒಂದುಗೂಡಿಸಿದ ಮಾತ್ರಕ್ಕೆ ಯಜ್ಞ ಮಾಡುವ ಕ್ರಮವನ್ನು ವಿವರಿಸಿದಂತಾಗಲಿಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ಮಂತ್ರಗಳ ವಿನಿಯೋಗವನ್ನೂ ಆಯಾ ಸಂದರ್ಭಗಳಲ್ಲಿ ಮಾಡಬೇಕಾದ ಕಾರ್ಯಕಲಾಪಗಳನ್ನೂ ವಿವರಿಸುವುದು ಅವಶ್ಯಕವಾಯಿತು. ಈ ವಿವರಣೆಗೆ ಬ್ರಾಹ್ಮಣವೆಂದು ಹೆಸರು. ಯಜುರ್ವೇದದಲ್ಲಿ (ಎಂದರೆ ಕೃಷ್ಣಯಜುರ್ವೇದದಲ್ಲಿ) ಮಂತ್ರಗಳ ಸಮೂಹವನ್ನೂ ಅವುಗಳ ವಿವರಣೆಯನ್ನೂ ಒಂದುಕ್ರಮದಂತೆ ವಿಂಗಡಿಸಿಲ್ಲ. ಯಾವರೀತಿಯನ್ನೂ ಅನುಸರಿಸದೆ ಈ ಎರಡು ಭಾಗಗಳೂ ಮಿಶ್ರಿತವಾಗಿವೆ. ಇದನ್ನು ತಿಳಿದುಕೊಳ್ಳಲು ಕಷ್ಟವಾದ್ದರಿಂದ ಮಂತ್ರ ಗಳನ್ನೆಲ್ಲಾ ಸೇರಿಸಿ ಅದನ್ನು ಸಂಹಿತೆಯೆಂದೂ ಆ ಮಂತ್ರಗಳ ವಿವರಣೆಗಳನ್ನು ಬೇರೆ ಸೇರಿಸಿ ಅದನ್ನು ಬ್ರಾಹ್ಮಣವೆಂದೂ ಕ್ರಮ ಪಡಿಸಲಾಯಿತು. ಈರೀತಿ ಕ್ರಮಪಡಿಸಿದ ಭಾಗವೇ ಶುಕ್ಲಯಜುರ್ವೇದವು. ಇದರಲ್ಲಿ ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ಕಾಣ್ಕೆ, ಮಾಧ್ಯಂದಿನ ಎಂಬ ಎರಡು ಶಾಖೆಗಳೂ ಶತಪಥವೆಂಬ ಬ್ರಾಹ್ಮಣವೂ ಈಗ ಬಳಕೆಯಲ್ಲಿವೆ. ಈ ಶುಕ್ಲಯಜುರ್ವೇದದ ಕಾಲವನ್ನು ಕ್ರಿ. ಪೂ. ೪೦೦೦-೩೦೦೦ ವರ್ಷಗಳೆಂದು ಊಹಿಸಬಹುದು. ಇದರಂತೆ ಋಗ್ವೇದಕ್ಕೆ ಪಿತರೇಯಬ್ರಾಹ್ಮಣದ ಕಾಲವು ಕ್ರಿ. ಪೂ. ೩೦೦೦-೨೫೦೦ ವರ್ಷಗಳೆಂದೂ ಕೌಶಿತಕೀಬ್ರಾಹ್ಮಣದ ಕಾಲವು ಅದಕ್ಕಿಂತ ೨-೩ ಶತಮಾನದ ಈಚಿನದೊಂದೂ ಹೇಳಬಹುದು.

ಈ ಕಾಲಸೂಚನೆಯನ್ನು ಮತ್ತೊಂದು ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ನಿಶ್ಚಯಿಸಬಹುದು. ಮೊದಲು ಋಗ್ವೇದಾದಿವೇದಗಳ ಸಂಹಿತೆಗಳ ಕಾಲವು ; ಅನಂತರ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಗಳ ಕಾಲವು ; ಬಳಿಕ ಆರಣ್ಯಕ ಮತ್ತು ಉಪನಿಷತ್ತುಗಳ ಕಾಲವು. ಬಳಿಕ ಯಾಸ್ಕರ ನಿರುಕ್ತವು ಆಮೇಲೆ ಶ್ರುತ ಮೊದಲಾದ ಸೂತ್ರಗಳು, ಅದಾದನಂತರ ವಿಮಾಂಸಾದಿ ಷಡ್ದರ್ಶನಗಳು ಬಳಿಕ ಪಾಣಿನಿಯ ವ್ಯಾಕರಣ. ಈರೀತಿ ಪ್ರತಿಯೊಂದು ಕಾಲಮಾನಕ್ಕೂ ಅನೇಕಶತಮಾನಗಳ ಅಂತರವಿರುವುದು. ಪಾಶ್ಚಾತ್ಯರ ಈ ಮಧ್ಯವರ್ತಿ ಕಾಲಮಾನವು ಸುಮಾರು ಎರಡು ಶತಮಾನಗಳೆಂದು ಹೇಳಲಾಗಿದೆ. ಅದು ಸರಿಯಲ್ಲ. ಈಗಿನಂತೆ ಆ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ರೈಲು, ವಿಮಾನ ಮೊದಲಾದ ಪ್ರಯಾಣಸೌಲಭ್ಯಗಳು, ಟೆಲಿಗ್ರಾಫ್, ರೇಡಿಯೋ ಮೊದಲಾದ ವಾರ್ತಾಪ್ರಚಾರಸಾಧನಗಳೂ ಇರಲಿಲ್ಲ. ದೇಶದಲ್ಲಿ ಲಿಖಿತ ಭಾಷೆಯಾಗಲಿ ವಿದ್ಯಾಪ್ರಚಾರವಾಗಲಿ ವಿಶೇಷವಾಗಿರಲಿಲ್ಲ. ಇಂತಹ ಸ್ಥಿತಿಯಲ್ಲಿ ಒಂದು ಗ್ರಂಥಪ್ರಚಾರವು ಅಥವಾ ಯಜ್ಞ ಮೊದಲಾದ ಕರ್ಮಗಳ ವಿಧಿನಿಯಮಗಳು ಅಥವಾ ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಬದಲಾವಣೆಗಳು ಇಂಡಿಯಾದೇಶದಂತಹ ದೇಶದ ಒಂದು ಮೂಲೆಯಿಂದ ಮತ್ತೊಂದು ಮೂಲೆಗೆ ಹರಡಬೇಕಾದ ಆ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಅನೇಕಶತಮಾನಗಳ ಕಾಲವು ಅವಶ್ಯಕವಾಗಿತ್ತು. ಈ ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ಕಾಲಮಾನದ ಅಂತರವು ಕೇವಲ ಎರಡು ಶತಮಾನಗಳೆಂದು ಹೇಳುವುದನ್ನು ಒಪ್ಪುವುದಕ್ಕಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಪಾಶ್ಚಾತ್ಯರು ವ್ಯಾಕರಣಕರ್ತೃವಾದ ಪಾಣಿನಿಯ ಕಾಲವನ್ನು ಕ್ರಿ. ಪೂ. ೩೦೦ ಅಥವಾ ೪೦೦ ಎಂದು ಹೇಳುವರು. ಇದು ಗೌತಮಬುದ್ಧನ ಕಾಲಕ್ಕಿಂತ (ಕ್ರಿ. ಪೂ. ೫೦೦) ಈಚಿನದಾಯಿತು. ಬುದ್ಧನಕಾಲಕ್ಕಿಂತಲೂ ಎಷ್ಟೋ ಹಿಂದೆಯೇ ವೈದಿಕ ಗ್ರಂಥಗಳೂ, ವ್ಯಾಕರಣವೂ, ಯೋಗಶಾಸ್ತ್ರವೂ ಸಹ ಪರಿಷ್ಕರಿಸಲ್ಪಟ್ಟು ಪ್ರಚಾರದಲ್ಲಿದ್ದಿತು. ಆದ್ದರಿಂದ ಈಚಿನ ಸಂಶೋಧನೆ ಯಂತೆ ಪಾಣಿನಿಯ ಕಾಲವು ಕ್ರಿ. ಪೂ. ೮೦೦ ವರ್ಷಕ್ಕಿಂತ ಹಿಂದಿನದಾಗಿರಬೇಕು. ಪೂರ್ವಮಾಮಾಂಸಾದಿ ದರ್ಶನಗಳು

ಪಾಣಿನಿಯ ಕಾಲಕ್ಕಿಂತ ೨೦೦ ವರ್ಷಗಳಾದರೂ ಹಿಂದಕ್ಕಿರಬೇಕು, ಎಂದರೆ ಕ್ರಿ. ಪೂ. ೧೦೦೦ ವರ್ಷಗಳು. ಶ್ರೌತಸೂತ್ರಗಳ ಕಾಲವು ಕ್ರಿ. ಪೂ. ೧೫೦೦ ಎಂದು ಹೇಳಬಹುದು. ಅದರಲ್ಲಿಯೂ ಐತರೇಯಬ್ರಾಹ್ಮಣ, ತೈತ್ತಿರೀಯಬ್ರಾಹ್ಮಣ, ಕೌಶೀತಕೀ ಅಥವಾ ಸಾಂಖ್ಯಾಯನಬ್ರಾಹ್ಮಣ, ಶತಪಥಬ್ರಾಹ್ಮಣಗಳು ಪ್ರಾಚೀನವಾದವುಗಳು. ಜೈಮಿನೀಯ ಮೊದಲಾದ ಇತರ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಗಳು ಅಷ್ಟು ಪ್ರಾಚೀನವಾದವುಗಳಲ್ಲ. ಎಂದರೆ ಅವುಗಳ ಕಾಲವನ್ನು ಕ್ರಿ. ಪೂ. ೨೦೦೦-೧೫೦೦ ಎಂದು ಹೇಳಬಹುದು. ಯಾಸ್ಕರು (ಕ್ರಿ. ಪೂ. ೨೦೦೦) ತಮ್ಮ ನಿರುಕ್ತಗ್ರಂಥದಲ್ಲಿ ಐತರೇಯ, ಕೌಶೀತಕೀ, ಹಾರಿದ್ರವಿಕ ಮೊದಲಾದ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಗಳ ಮತ್ತು ಇತರ ವೇದಸಂಹಿತೆಗಳ ವಾಕ್ಯಗಳನ್ನು ಅಲ್ಲಲ್ಲಿ ಉದಾಹರಿಸಿದ್ದಾರೆ ಎಂದರೆ ಅವರ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಈ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಗಳು ಎಲ್ಲರಿಗೂ ತಿಳಿದಿತ್ತೆಂದು ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ. ಈ ಗ್ರಂಥಗಳ ಭಾಷಾಶೈಲಿಯು ಪಾಣಿನಿಯ ವ್ಯಾಕರಣ ನಿಯಮಗಳಿಗೆ ಒಳಪಟ್ಟಿರುವುದಿಲ್ಲ. ವಿಷಯನಿರೂಪಣೆಯಲ್ಲಿ ಎಂದರೆ ಯಜ್ಞಕರ್ಮಾಂಗಗಳ ವಿವರಣೆಯಲ್ಲಿ ಯಜುರ್ವೇದದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವ ವಿಷಯಗಳನ್ನೂ ಮತ್ತು ಕರ್ಮವನ್ನೂ ಅನುಸರಿಸುತ್ತವೆ. ಇತಿಹಾಸಕಥನದಲ್ಲಿ ಸಾಮರಸ್ಯವಿದ್ದರೂ ಅಲ್ಪಸ್ವಲ್ಪ ವ್ಯತ್ಯಾಸವು ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ. ಐತರೇಯಬ್ರಾಹ್ಮಣವನ್ನನುಸರಿಸಿ ಆಶ್ವಲಾಯನಶ್ರೌತಸೂತ್ರವೂ ಕೌಶೀತಕೀಬ್ರಾಹ್ಮಣವನ್ನನುಸರಿಸಿ ಶಾಂಖ್ಯಾಯನ ಶ್ರೌತ ಸೂತ್ರವೂ ವಿಷಯನಿರೂಪಣೆಮಾಡಿರುವವು. ಆಶ್ವಲಾಯನಶ್ರೌತಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವ ವಿಷಯಗಳು ಐತರೇಯಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿ ಈರೀತಿ ವಿವರಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿರುವವು. ಐತರೇಯ ಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿರುವ ವಿಷಯಗಳಿಗಿಂತ ಹೆಚ್ಚು ವಿಷಯಗಳ ವಿವರಣೆಯು ಆಶ್ವಲಾಯನ ಶ್ರೌತಸೂತ್ರದಲ್ಲಿದೆ. ಆಶ್ವಲಾಯನಶ್ರೌತಸೂತ್ರದ ಮೊದಲನೇ ಅಧ್ಯಾಯಗಳಲ್ಲಿ ವಿಸ್ತಾರವಾಗಿ ವಿವರಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿರುವ ದರ್ಶಪೂರ್ಣ ಮಾಸಯಾಗಗಳು, ಅಗ್ನಿಹೋತ್ರ, ಅಗ್ನಿಧಾನ. ಚಾತುರ್ಮಾಸ್ಯ, ಪ್ರಾಯಶ್ಚಿತ್ತಗಳು, ಪಶುಬಂಧ ಎಂಬ ಯಜ್ಞಗಳಿಗೆ ಬದಲಾಗಿ ಐತರೇಯಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿ ಪಶುಬಂಧ (ಐ. ಬ್ರಾ. ೧-೧೪), ಅಗ್ನಿಹೋತ್ರ (ಐ. ಬ್ರಾ. ೫, ೨೬-೩೧) ಪ್ರಾಯಶ್ಚಿತ್ತ (ಐ. ಬ್ರಾ. ೬, ೨-೧೨) ಎಂಬ ಭಾಗಗಳ ವಿವರಣೆ ಮಾತ್ರ ಇದೆ. ಅದೂ ಅಷ್ಟು ವಿಸ್ತಾರವಾಗಿಲ್ಲ. ಅಲ್ಲಿಂದ ಮುಂದಕ್ಕೆ ಆಶ್ವಲಾಯನಶ್ರೌತಸೂತ್ರವು ಸಲ್ಪ ಹೆಚ್ಚುಕಡಿಮೆ ಐತರೇಯ ಬ್ರಾಹ್ಮಣವನ್ನೇ ಅನುಸರಿಸಿದೆ.

ವೇದಸಾಹಿತ್ಯದಲ್ಲಿ ಅತಿಮುಖ್ಯವೂ ಪ್ರಾಚೀನವೂ ಆದ ಋಗ್ವೇದಸಂಹಿತೆಯು ಮತ್ತು ಇದರ ಮುಂದಿನ ಗ್ರಂಥಗಳು ಕನ್ನಡಭಾಷೆಯಲ್ಲಿ ಇದೇ ಪ್ರಥಮವಾಗಿ ಅಚ್ಚಾಗಿ ಕನ್ನಡ ಸಾಹಿತ್ಯಾಭಿವೃದ್ಧಿಗೆ ಕಾರಣವಾಗಿವೆ. ಇಂತಹ ಗ್ರಂಥಗಳು ಇದುವರೆಗೆ ಯಾವ ದೇಶಭಾಷೆಯಲ್ಲಿಯೂ ಪ್ರಕಟವಾಗಿರುವುದಿಲ್ಲ. ಇದುವರೆಗೆ ೩೦ಕ್ಕೂ ಹೆಚ್ಚಿನ ಗ್ರಂಥಗಳು ಪ್ರಕಟವಾಗಿವೆ. ಈ ಪುಸ್ತಕಗಳು ದೊಡ್ಡಸೈಜಿನ (ಡೆಮಿ ಕಾಲುಭಾಗ) ಸುಮಾರು ೩೦೦೦೦ ಪೇಜುಗಳಿಗಿಂತಲೂ ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ಒಳಗೊಂಡು ಕನ್ನಡಭಾಷೆಯಲ್ಲಿಯೇ (ಇತರ ಭಾಷೆಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ) ಅತಿ ದೊಡ್ಡಗ್ರಂಥವೆಂದು ಪರಿಗಣಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ನಮ್ಮ ಘನಸರ್ಕಾರದವರೂ, ಪ್ರಗತಿಪರವಾದ ಈಗಿನ ಮಂತ್ರಿಮಂಡಲವೂ ಈ ವಿಧವಾದ ಕನ್ನಡ ಸಾಹಿತ್ಯಾಭಿವೃದ್ಧಿಗೆ ನೆರವನ್ನು ನೀಡಿ ಉದಾರವಾಗಿ ಆಶ್ರಯವನ್ನೂ ಪ್ರೋತ್ಸಾಹವನ್ನೂ ನೀಡುತ್ತಿರುವುದು ಅಭಿನಂದನೀಯವಾಗಿದೆ.

ಅತಿ ಪ್ರಾಚೀನವೂ, ಅತಿ ಗಹನವೂ, ಅತಿ ವಿಸ್ತಾರವೂ, ಸರ್ವಶಾಸ್ತ್ರಗಳಿಗೂ ಮೂಲಭೂತವೂ ಆದ ಇಂತಹ ಋಗ್ವೇದ ಸಂಹಿತೆಯನ್ನೂ, ವೇದಸಾಹಿತ್ಯಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಪಟ್ಟ ಇತರ ಗ್ರಂಥಗಳನ್ನೂ ಸರಳವಾದ ಕನ್ನಡಭಾಷೆಯಲ್ಲಿ ವಿಮರ್ಶಾನುವಾದ ಸಹಿತವಾಗಿ ಪ್ರಕಾಶಪಡಿಸುವುದು ಸುಲಭವಾದ ಕೆಲಸವಲ್ಲ. ಆದರೂ ಇಂತಹ ಮಹತ್ಕಾರ್ಯದಿಂದ ಪಂಡಿತಪಾಮರರಾದಿಯಾದ ಸಕಲ ಜನರೂ ಜ್ಞಾನಾಭಿವೃದ್ಧಿಯನ್ನು ಪಡೆದು ಈಶ್ವರಾನುಗ್ರಹಕ್ಕೆ ಪಾತ್ರರಾಗಲೆಂಬ ಘನವಾದ ಉದ್ದೇಶದಿಂದ ಕರ್ಣಾಟಕ ಸಿಂಹಾಸನಾಧೀಶ್ವರರೂ, ವೇದವಿದ್ಯಾಭಿಮಾನಿಗಳೂ, ಸ್ವಯಂಪಂಡಿತರೂ, ಪ್ರಜಾನುರಾಗಿಗಳೂ, ದೈವಭಕ್ತಿತತ್ಪರರೂ ಆದ ಶ್ರೀ ಜಯಚಾಮರಾಜೇಂದ್ರ ಒಡೆಯರ್ ಬಹದ್ದೂರ್, ಜಿ.ಸಿ.ಬಿ., ಜಿ.ಸಿ.ಎಸ್.ಎ. ಮಹಾಪ್ರಭುವರ್ಯರೂ, ಘನ ಸರ್ಕಾರದವರೂ ಬಹು ದ್ರವ್ಯಸಾಧ್ಯವಾದ ಈ ಗ್ರಂಥಪ್ರಕಟನೆಯನ್ನು ತಮ್ಮ ಉದಾರಾಶ್ರಯದಿಂದ ಪ್ರೋತ್ಸಾಹಮಾಡುತ್ತಿರುವುದು

ಕರ್ನಾಟಕರಾಜ್ಯದ ಜನಕೋಟಿಯ ಸುಕೃತವೆಂದೇ ಹೇಳಬೇಕು. ಇಂತಹ ಉದಾರಮತಿಗಳಾದ ನಮ್ಮ ಪ್ರಭುವರ್ಯರಿಗೂ, ಅವರ ಕುಟುಂಬಕ್ಕೂ ಪ್ರಗತಿಪರರಾದ ಸಚಿವರಾದಿಯಾಗಿ ಸಮಸ್ತ ಪ್ರಜಾಕೋಟಿಗೂ ಸಹ ವೇದವುರುಷನಾದ ಸರ್ವೇಶ್ವರನು ಐಹಿಕ ಫಲಗಳಾದ ಆಯುರಾರೋಗೈಶ್ವರ್ಯಾದಿ ಸಕಲ ಸಂಪತ್ತನ್ನೂ ಪಾರಮಾರ್ಥಿಕವಾದ ಅಧ್ಯಾತ್ಮಜ್ಞಾನವನ್ನೂ ಇತೋಪೈತಿ ಶಯವಾಗಿ ಅನುಗ್ರಹಿಸಲೆಂದು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸುತ್ತೇನೆ.

ಮೈಸೂರು
ಶಾರ್ವರಿನಾಮ ಸಂ | ಮಾರ್ಗಶಿರ ಕೃಷ್ಣಾಷ್ಟಮಿ
ಭಾನುವಾರ, ತಾ|| 12-12-60.

ಅನುವಾದಕ
ಹೆಚ್. ಪಿ. ವೆಂಕಟರಾವ್,
ಅಸ್ಥಾನ ಮಹಾವಿದ್ವಾನ್.

ವಿಷಯಾನುಕ್ರಮಣಿಕೆ

ಪೂರ್ವ ಪೀಠಿಕೆ:—

ಪುಟಸಂಖ್ಯೆ

ವೇದಕಾಲ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಪಾಶ್ಚಾತ್ಯ ಮತ್ತು ಪೂರ್ವತ್ಯ ವಿದ್ವಾಂಸರ ಅಭಿಪ್ರಾಯಗಳು—ನಾನಾ
ಯಜ್ಞಗಳ ಸ್ವರೂಪ, ಅಗ್ನಿ ಸ್ತೋತ್ರಮಯಾಗ ಇತ್ಯಾದಿ—ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯ ಭೂಮಿಕಾ
ಇತ್ಯಾದಿ. 1-104

ಐತರೇಯ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಂ:—

1. ಮೊದಲನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ ಮೊದಲನೆಯ ಖಂಡವು—ದೀಕ್ಷಣೀಯೇಷ್ಟಿವಿಧಾನ, ಅದಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಪಟ್ಟ ಸಂಸ್ಕಾರಗಳು		105
2. ಎರಡನೆಯ ಖಂಡವು—ಇಷ್ಟ, ಆಹುತಿ, ಊತಿ, ಹೋತೃ ಮುಂತಾದ ಶಬ್ದಗಳ ನಿಷ್ಪತ್ತಿಯು		145
3. ಮೂರನೆಯ ಖಂಡವು—ಕೆಲವು ದೀಕ್ಷಾಸಂಸ್ಕಾರಗಳು, ಸ್ನಾನ, ಪ್ರಾಚೀನವಂಶ ಪ್ರವೇಶ, ವಸ್ತ್ರಾಚ್ಛಾದನ, ಕೃಷ್ಣಾಜಿನವೇಷ್ಠನ ಮುಷ್ಟೀಕರಣ ಇತ್ಯಾದಿ		151
4. ಹೋತೃವು ಪರಿಸರ್ಜಿಕಾದ ಯಾಜ್ಞ ಮೊದಲಾದ ಮಂತ್ರಗಳು, ರೂಪ ಸಮೃದ್ಧಿ ಇತ್ಯಾದಿ		164
5. ಸ್ವಿಷ್ಟಕೃದ್ವೋಮ—ವಿವರಣೆ ಇತ್ಯಾದಿ		174
6. ವಿರಾಟ್ ಛಂಧಸ್ಸಿನ ಮಹಿಮೆ—ದೀಕ್ಷಿತನು ಸತ್ಯವನ್ನೇ ನುಡಿಯಬೇಕು, ಚಕ್ಷುರಂದ್ರಿಯದ ಶ್ರೇಷ್ಠತೆ		184

ಎರಡನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯವು:—

1. ಪ್ರಾಯಣೀಯೇಷ್ಟಿಯು — ದಿಕ್ಷರಿಜ್ಞಾನಕ್ಕಾಗಿ ಪಥ್ಯಾದಿದೇವತೆಗಳ ಆರಾಧನೆ—ಯಾವ ದಿಕ್ಪಿನ್ಯಲ್ಲಿ ಹೋಮಮಾಡಿದರೆ ಯಾವ ಫಲಪ್ರಾಪ್ತಿ ಇತ್ಯಾದಿ		194
2. ಪ್ರಾಯಣೀಯೇಷ್ಟಿಯಲ್ಲಿ ಕಾಮ್ಯಪ್ರಕಾರ ನಿಶೇಷ ವಿಷಯಗಳು.		205
3. ಪ್ರಾಯಣೀಯೇಷ್ಟಿಯಲ್ಲಿ ಪಂಚದೇವತೆಗಳ ಯಾಜ್ಞಾನುವಾಕ್ಯಮಂತ್ರಗಳು		219
4. ಸ್ವಿಷ್ಟಕೃದ್ವೋಮದ ಯಾಜ್ಞ ಮಂತ್ರಗಳು ಇತ್ಯಾದಿ		225
5. ಯಾಜ್ಞ ಮತ್ತು ಪುರೋನುವಾಕ್ಯ ಮಂತ್ರಗಳ ಬದಲಾವಣೆ		229

ಮೂರನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯವು:—

1. ಸೋಮವಿಕ್ರಯಣ—ಹದಿಮೂರನೇ ಮಾಸ ಇತ್ಯಾದಿ		246
2. ಸೋಮ ಪ್ರವಾಹಣ ಕರ್ಮ		250
3. ಆತಿಥ್ಯೇಷ್ಟಿಯ ವಿಚಾರ		268
4-5-6. ಅಗ್ನಿ ಮಥನ		274

ನಾಲ್ಕನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯವು:—

1-2. ಪ್ರವರ್ಗೀಪ್ತಿ-ಪೂರ್ವೇತಿಹಾಸ ಇತ್ಯಾದಿ		ಪುಟಸಂಖ್ಯೆ
3-4-5. ಸೋಮರಸದ ಶುದ್ಧಿಗಾಗಿ ಪಾವನಮಾನೀ ಚುಕ್ಕುಗಳ ಪಠನ		310
6-7. ಉಪನಿಸತ್ ಎಂಬ ಕರ್ಮ-ಅದರ ಪೂರ್ವೇತಿಹಾಸ		329
8. ದೀಕ್ಷಿತನ ಆಹಾರದ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಕೆಲವು ನಿಯಮಗಳು		360
9. ಕೆಲವು ವಿಶೇಷ ನಿಯಮಗಳು		377
		386

ಐದನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯವು:—

1. ಸೋಮಶ್ರಯಣ - ಪೂರ್ವೇತಿಹಾಸ		
2. ಅಗ್ನಿಪ್ರಣಯನ (ಅಗ್ನಿ ಯನ್ನು ಉತ್ತರವೇದಿಗೆ ತರುವುದು)		395
3. ಹವಿರ್ಧಾನ ಪ್ರವರ್ತನ		401
4. ಅಗ್ನಿಷೋಮಪ್ರಣಯನ		419
		434

ಆರನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯವು:—

1. ಯೂಪಸ್ತಂಭವನ್ನು ನೆಡುವ ಕರ್ಮ		
2. ಯೂಪಸ್ತಂಭಕ್ಕೆ ಮಾಡುವ ಕೆಲವು ಸಂಸ್ಕಾರಗಳು		451
3. ಯಜ್ಞಪಶುವಿನ ವಿವರಣೆ ಇತ್ಯಾದಿ		461
4. ಅಪ್ರೀಸೂಕ್ತಗಳು - ಅವುಗಳ ವಿವರಣೆ		472
5. ಪರ್ಯಗ್ನಿಕರಣ		485
6. ಯಜ್ಞಪಶುವನ್ನು ಕೊಲ್ಲುವ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಪರಿಸರದೇಕಾದ ಮಂತ್ರಗಳು		501
7. ಅಧಿಗುಪ್ತೃಷಮಂತ್ರ ಇತ್ಯಾದಿ		508
8. ಯಜ್ಞಾಹವಿಗಳಾದ ಪಶುಗಳ ವಿಷಯ		522
9. ವಪಾ ಮತ್ತು ಪುರೋಡಾಶಾಹುತಿಗಳು		533
10. ಪಶುಹೋಮ ವಿಧಾನವು		539
		547

ಏಳನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯವು:—

1. ಪ್ರಾತರನುವಾಕ ಮಂತ್ರಪಠನ ಇತ್ಯಾದಿ		
2. 3-4 ವಪಾಹೋಮ ಇತ್ಯಾದಿ		555
5. 6-7-8 ಸುತ್ಯಾದಿನದ ಪ್ರಾತಃಕಾಲದಲ್ಲಿ ಪರಿಸರದೇಕಾದ ಪ್ರಾತರನುವಾಕದ ವಿವರಣೆ ಇತ್ಯಾದಿ		564
		583

ಎಂಟನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯವು:—

1. 2-3 ಪ್ರಾತರನುವಾಕ ಇತ್ಯಾದಿ		
4. ಬಹಿಷ್ಪವಮಾನ ಸಂಬಂಧವಾದ ಚರುಭಕ್ಷಣದಲ್ಲಿ ಹೋತೃವಿಗೆ ಪಾತ್ರವಿಲ್ಲ ಇತ್ಯಾದಿ		620
5. ಪುರೋಡಾಶಸ್ವರೂಪ ಮತ್ತು ವಿವರಣೆಯು		642
6. ಹವಿಷಂಕ್ತಿ, ಅಕ್ಷರಪಂಕ್ತಿ, ನಾರಾಕಂಸಪಂಕ್ತಿ, ಸವನಪಂಕ್ತಿ		651
		657

ಒಂಭತ್ತನೇ ಅಧ್ಯಾಯವು :—

ಪುಟಸಂಖ್ಯೆ

1. 2-3-4 ದ್ವಿದೇವತೃ ಗ್ರಹಗಳ ವಿಷಯ, ಋತುಯಾಜಹೋಮಗಳು, ಉಪಾಂಶುಗ್ರಹಗಳು ಇತ್ಯಾದಿ.	667
5. ಋತುಯಾಜಗಳು	691
6. ಹೋತೃವಿನ ಪುರೋಡಾಶಲಕ್ಷಣವು ಮತ್ತು ಗ್ರಹಶೇಷವಾದ ಸೋಮಪಾನವು	696
7. ತೂಷ್ಟೀಂಶಂಸ ಎಂಬ ಮೌನವಾಗಿ ಪಠಿಸುವ ಪ್ರಾರ್ಥನೆಯ ಸ್ವರೂಪ ಇತ್ಯಾದಿ	701

ಹತ್ತನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯವು :—

1. ಹೋತೃವಿನ ಪುರೋಡಾಶಲಕ್ಷಣವು ಮತ್ತು ಸೋಮಪಾನವು	713
2. ನಿವಿನ್ಮಂತ್ರಗಳ ಅರ್ಥವಿವರಣೆ	719
3. ಆಜ್ಯಶಸ್ತ್ರದ ಕೆಲವು ವಿಶೇಷ ಕ್ರಮಗಳು	727
4. ಆಜ್ಯಶಸ್ತ್ರಕ್ಕೆ ಆ ಹೆಸರು ಹೇಗೆಬಂತೆಂಬ ವಿಚಾರ ಇತ್ಯಾದಿ	729
5. ಆಜ್ಯಶಸ್ತ್ರ ಮತ್ತು ಪ್ರಉಗಶಸ್ತ್ರಗಳ ವಿವರಣೆ	735
6. ದ್ವಿದೇವತೃಗ್ರಹಗಳಿಂದ ಹೋಮಮಾಡುವುದಕ್ಕೆ ಪೂರ್ವಭಾವಿಯಾಗಿ ಪಠಿಸುವ ಜಪಮಂತ್ರ ಮತ್ತು ಅದರ ಅರ್ಥವಿವರಣೆಯು	744
7. ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದ ತೂಷ್ಟೀಂಶ ಸಮಂತ್ರದ ಆರು ವಿಭಾಗಗಳ ಅರ್ಥವಿವರಣೆ ಇತ್ಯಾದಿ	752
8-9. ಆಜ್ಯಸೂಕ್ತದ ಅರ್ಥವಿವರಣೆ ಇತ್ಯಾದಿ	759

ಹನ್ನೊಂದನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯವು :—

1. ಪ್ರಉಗಶಸ್ತ್ರ ಮತ್ತು ಆಜ್ಯಶಸ್ತ್ರದ ದೇವತೆಗಳು	777
2. ಪ್ರಉಗಶಸ್ತ್ರದ ನಾನಾ ವಿಭಾಗಗಳ ಅರ್ಥವಿವರಣೆ	784
3. ಪ್ರಉಗಶಸ್ತ್ರವನ್ನು ಯಥಾವಿಧಿಯಾಗಿ ಪಠಿಸದೇಯಿರುವುದರಿಂದ ಯಜಮಾನನಿಗೆ ಸಂಭವಿಸುವ ಹಾನಿ ಇತ್ಯಾದಿ	792
4. ಪ್ರಉಗಶಸ್ತ್ರದೇವತೆಗಳೆಲ್ಲರೂ ಅಗ್ನಿಯ ರೂಪಾಂತರಗಳು	798
5-6. ವಷಟ್ಟಾರ ಮತ್ತು ಅನುವಷಟ್ಟಾರಗಳ ಸ್ವರೂಪ	806
7-8. ವಷಟ್ಟಾರದ ಪ್ರಭೇದಗಳು ಇತ್ಯಾದಿ.	826
9. ಪ್ರೈಷ, ಪುರೋರುಕ್, ವೇದಿ, ನಿವಿತ್, ಗ್ರಹ ಎಂಬ ಶಬ್ದಗಳ ರೂಪನಿಷ್ಪತ್ತಿ ಮತ್ತು ವಿವರಣೆ	826
10. ಪ್ರಾತಸ್ಸನ, ಮಾಧ್ಯಂದಿನಸವನ, ತೃತೀಯ ಸವನಗಳೆಂಬ ಮೂರು ಸವನಗಳಲ್ಲಿ ನಿವಿನ್ಮಂತ್ರಗಳಿಗೆ ಇರುವ ಸ್ಥಾನಮಾನಗಳು	831
11. ನಿವಿನ್ಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ಪಠಿಸುವ ಕ್ರಮ ಇತ್ಯಾದಿ	834

ಹನ್ನೆರಡನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯವು :—

1. ಮರುತ್ವತೀಯ ಮತ್ತು ನಿಷ್ಕೇವಲ್ಯ ಶಸ್ತ್ರಗಳ ವಿವರಣೆ-ಅಹಾವ ಮತ್ತು ವ್ರತಿಗರ ಎಂಬ ವಿಚಾರ	847
2. ಯಾವ ಯಾವ ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಯಾವ ಯಾವ ಛಂದಸ್ಸು ಇತ್ಯಾದಿ	854

3. ಅಗ್ನಿಯು ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಹೋತ್ಯವಾಗಿದ್ದಾಗ ಹೇಗೆ ಮರಣ ಭಯವನ್ನು ತಪ್ಪಿಸಿಕೊಂಡನು	ಪುಟಸಂಖ್ಯೆ
ಎಂಬ ವಿಚಾರ	858
4. ಮರುತ್ಪತ್ತಿಯ ರಿಸ್ತದ ನಿವರಣೆ, ಇಂದ್ರನು ಯಾರಿಗೂ ಕಾಣದಂತೆ ಅವಿತುಕೊಂಡಿದ್ದ ವಿಚಾರ ಇತ್ಯಾದಿ	865
5. ಇಂದ್ರನಿಹವ ಮತ್ತು ಪ್ರಗಾಥಗಳ ವಿವರಣೆ	868
6. ಚೃಹಸ್ವತೀ ಪ್ರಗಾಥವು-ಧಾಯ್ಯಾ ಮಂತ್ರವಿವರಣೆ	873
7. ಧಾಯ್ಯಾಮಂತ್ರಗಳು, ಉತ್ಪತ್ತಿ ಸ್ವಭಾವ ಮತ್ತು ವಿವರಣೆ	883
8. ಮರುತ್ಪತ್ತಿಯ ಪ್ರಗಾಥ ಇತ್ಯಾದಿ	888
9. ಮರುದ್ದೇವತೆಗಳು ತಮ್ಮದೇ ಆದ ಮರುತ್ಪತ್ತಿಯ ಶಸ್ತ್ರಮಂತ್ರಗಳಿಂದ ಏಕೆ ಗೌರವಿಸಲ್ಪಡುವರು ?	896
10. ಇಂದ್ರನ ಪತ್ನಿಯಾದ ಪ್ರಾಸಹಾದೇವಿಯ ಕಥೆ, ಧಾಯ್ಯಾಮಂತ್ರಗಳ ಪೂರ್ವೇತಿಹಾಸ, ರಾಜನು ಶತ್ರುನೇನೆಯನ್ನು ಸೋಲಿಸುವ ಬಗೆ ಇತ್ಯಾದಿ	993
11-12. ಋಕ್ಕುಗಳಿಗೂ ನಾಮಕ್ಕೂ ಇರುವ ನಿಕಟಸಂಬಂಧ ಇತ್ಯಾದಿ	907
13. ನಿಷ್ಕೇವಲ್ಯಶಸ್ತ್ರದ ಸ್ತೋತ್ರೀಯ, ಅನುರೂಪ ಧಾಯ್ಯಾಸಾಮಪ್ರಗಾಥ ಮತ್ತು ನಿವಿಧ್ಧಾನೀಯಸೂಕ್ತಗಳು	927

ಹದಿನೂರನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯವು:—

1. ಸ್ವರ್ಗದಲ್ಲಿದ್ದ ಸೋಮವನ್ನು ದೇವತೆಗಳು ಭೂಮಿಗೆ ತಂದ ವಿಚಾರ ಇತ್ಯಾದಿ	932
2. ಗಾಯತ್ರಿಯು ಶೈನಪಕ್ಷಿಯ ರೂಪದಿಂದ ಸೋಮಾಹರಣವನ್ನು ಮಾಡುವುದು ಇತ್ಯಾದಿ	936
3. ಪ್ರಾತಸ್ಸವನ, ಮಾಧ್ಯಂದಿನಸವನ, ತೃತೀಯಸವನಗಳ ಸ್ವರೂಪ ಇತ್ಯಾದಿ	940
4. ಸೋಮಾಹರಣಕ್ಕಾಗಿ ತ್ರಿಷ್ಪವ್ ಮತ್ತು ಗಾಯತ್ರೀ ಛಂದಸ್ಸುಗಳು ಪುನಃ ತಮ್ಮ ಅಕ್ಷರಗಳನ್ನು ಪಡೆದವಿಚಾರ	943
5. ತೃತೀಯಸವನದಲ್ಲಿ ಆದಿತ್ಯ ಮತ್ತು ಸವಿತೃಗಳ ಭಾಗ	950
6. ಋಭುದೇವತೆಗಳ ಪೂರ್ವೇತಿಹಾಸ ಇತ್ಯಾದಿ	956
7. ವೈಶ್ವದೇವಶಸ್ತ್ರಮಂತ್ರ ಇತ್ಯಾದಿ	967
8. ಅಗ್ನಿ ವಿಷ್ಣು ಮತ್ತು ಸೋಮದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಸಲ್ಲಬೇಕಾದ ಹವಿರ್ಧ್ರವ್ಯ ಇತ್ಯಾದಿ	993
9. ಪ್ರಜಾಪತಿಯು ತನ್ನ ಸ್ವಂತಪುತ್ರಿಯೊಡನೆ ಸಂಭೋಗಮಾಡಿದ ವಿಚಾರ, ಅದರ ಫಲವು ಇತ್ಯಾದಿ	998
10. ಪ್ರಜಾಪತಿಯ ಸ್ವಲನವಾದ ವೀರ್ಯದಿಂದ ನಾನಾವಿಧಪ್ರಾಣಿಗಳು ಉತ್ಪನ್ನವಾದ ವಿಚಾರ-ರುದ್ರದೇವನನ್ನು ಸ್ತುತಿಸಲಾಗಿರುವ ಋಕ್ಕು ಮತ್ತು ರುದ್ರನನ್ನು ಸಮಾಧಾನಪಡಿಸಿದ ವಿಚಾರ.	1003
11. ವೈಶ್ವಾನರ ಮತ್ತು ಮಾರುತ ನಿವಿತ್ನೂಕ್ತಗಳು	1012
12. ಜಾತವೇದಾಃ ಎಂಬ ಅಗ್ನಿ ಸಂಬಂಧವಾದ ನಿವಿತ್ನೂಕ್ತವು.	1017
13. ದೇವಪತ್ನಿಯರಿಗೂ ಯಮನಿಗೂ, ಪಿತೃಗಳಿಗೂ ಅರ್ಪಿಸಬೇಕಾದ ಆಹುತಿವಿಶೇಷಗಳು.	1021
14. ತೃತೀಯಸವನದಲ್ಲಿ ಇಂದ್ರನಿಗಿರುವ ಭಾಗವು ವಿಷ್ಣು, ವರಣ, ಪ್ರಜಾಪತಿಗಳನ್ನು ಸ್ತುತಿಸಿರುವ ಋಕ್ಕುಗಳು ಇತ್ಯಾದಿ. ಈ ಶಸ್ತ್ರದ ಯಾಜ್ಞಾಮಂತ್ರದ ವಿವರಣೆ.	1038

॥ ಶ್ರೀಃ ॥

ಪೂರ್ವ ಪೀಠಿಕೆ

ವೇದಸಾಹಿತ್ಯವು ಅನೇಕ ಗ್ರಂಥಗಳನ್ನೊಳಗೊಂಡಿದ್ದರೂ ಅವುಗಳನ್ನು ಮೂರು ವಿಧವಾಗಿ ವಿಂಗಡಿಸುವ ಪದ್ಧತಿ ಇದೆ. ಎಂದರೆ ಪ್ರತಿಯೊಂದು ವೇದದಲ್ಲಿಯೂ ಸಂಹಿತೆ, ಬ್ರಾಹ್ಮಣ ಮತ್ತು ಆರಣ್ಯಕ, ಉಪನಿಷತ್ ಎಂಬ ಭಾಗಗಳಿವೆ. ಋಗ್ವೇದ, ಯಜುರ್ವೇದ, ಸಾಮವೇದ, ಅಥರ್ವವೇದ ಎಂದು ನಾಲ್ಕು ವೇದಗಳು ನಿರ್ದಿಷ್ಟವಾಗಿದ್ದರೂ ಇವುಗಳೆಲ್ಲಾ ಒಂದೇ ಗ್ರಂಥದ (ಋಗ್ವೇದದ) ನಾಲ್ಕು ಅಧ್ಯಾಯಗಳೆಂದು ಪರಿಗಣಿಸಬಹುದು. ಏಕೆಂದರೆ, ವೇದಗಳಲ್ಲಿ ಮೊದಲನೆಯದೂ ಮುಖ್ಯವಾದುದೂ, ಅತಿ ಪ್ರಾಚೀನವಾದುದೂ ಆದ ಋಗ್ವೇದಸಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿ ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಸ್ತುತಿಸುವ ಸೂಕ್ತಗಳಿವೆ. ಯಜ್ಞ ಯಾಗಾದಿಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಇತರ ದೇವತಾಸಂಬಂಧವಾದ ಕರ್ಮಗಳಲ್ಲಿಯೂ ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಸ್ತುತಿಸಿ ಪ್ರಾರ್ಥಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಅಥವಾ ಅಹ್ವಾನಮಾಡುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಈ ಋಗ್ವೇದದ ಸೂಕ್ತಗಳನ್ನು ಪಠಿಸುತ್ತಾರೆ. ಯಜುರ್ವೇದದಲ್ಲಿ ಯಜ್ಞಾಂಗಕರ್ಮಗಳ ವಿವರಣೆಗಳಿವೆ. ಎಂದರೆ ಯಜ್ಞವನ್ನು ಹೇಗೆ ಮಾಡಬೇಕು, ಯಾವ ಯಾವ ಸಂದರ್ಭಗಳಲ್ಲಿ ಯಾವ ಯಾವ ಕರ್ಮಗಳನ್ನು ಮಾಡಬೇಕು, ಯಾವ ಯಾವ ಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ಯಾರು ಪಠಿಸಬೇಕು ಮುಂತಾದ ವಿವರಣೆಗಳಿವೆ. ಈ ವೇದದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವ ಯಜ್ಞ ಕರ್ಮಗಳಲ್ಲಿ ಪಠಿಸುವ ಮಂತ್ರಗಳೆಲ್ಲಾ ಋಗ್ವೇದಮಂತ್ರಗಳೇ ಆಗಿರಬೇಕು. ಮತ್ತು ಅವುಗಳನ್ನು ಪಠಿಸುವ ಋತ್ವಿಜ್ಞಗಳಿಗೆ (ಪುರೋಹಿತರಿಗೆ) ಹೋತೃಗಳೆಂದು ಹೆಸರು. ಆದ್ದರಿಂದ ಋಗ್ವೇದದ ಸಹಾಯವಿಲ್ಲದೆ ಯಜ್ಞಾಂಗಕರ್ಮಗಳು ನೆರವೇರುವಂತಿಲ್ಲ. ಮತ್ತು ಈ ಕರ್ಮಗಳಲ್ಲಿ ಮುಖ್ಯಪಾತ್ರವನ್ನು ವಹಿಸುವ ಮತ್ತು ನಾನಾ ಕಾರ್ಯಗಳನ್ನು ಮಾಡುವ ಋತ್ವಿಜ್ಞಗಳಿಗೆ ಅಧ್ವರ್ಯುಗಳೆಂದು ಹೆಸರು. ಹಾಗೆಯೇ ಸಾಮವೇದಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ಶ್ರಾವ್ಯವಾಗಿ ಗಾನಮಾಡುವುದೂ ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಮುಖ್ಯವಾದ ಕರ್ಮವು. ಸಾಮವೇದದಲ್ಲಿ ಬಹುಭಾಗವು ಋಗ್ವೇದಮಂತ್ರಗಳೇ ಆಗಿರುವುದರಿಂದ ಋಗ್ವೇದಕ್ಕೂ ಸಾಮವೇದಕ್ಕೂ ಸಂಬಂಧವಿದ್ದಂತಾಯಿತು. ಈ ಸಾಮಗಾನವನ್ನು ಮಾಡುವ ಋತ್ವಿಜ್ಞಗಳಿಗೆ ಉದ್ಗಾತೃಗಳೆಂದು ಹೆಸರು. ಯಜ್ಞಕರ್ಮವು ಲೋಪದೋಷಗಳಿಲ್ಲದಂತೆ ನೋಡಿಕೊಳ್ಳುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಬ್ರಹ್ಮನೆಂಬ ಮುಖ್ಯನಾದ ಋತ್ವಿಜ್ಞನಿರುವನು. ಅವನು ಋಗ್ವೇದ, ಯಜುರ್ವೇದ, ಸಾಮವೇದ ಮಂತ್ರಗಳನ್ನೂ ಅಥರ್ವವೇದವನ್ನೂ ಯಜ್ಞಕರ್ಮಗಳ ವಿಧಿನಿಯಮಗಳನ್ನು ತಿಳಿದವನಾಗಿರಬೇಕು. ಹೋತೃವರ್ಗದ ಋತ್ವಿಜ್ಞಗಳು ಪಠಿಸುವ ಮಂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಕೆಲವು ಅಥರ್ವವೇದದಲ್ಲಿರುವವು. ಆದ್ದರಿಂದ ಎಲ್ಲಾ ವೇದಗಳಿಗೂ, ಯಜ್ಞಕರ್ಮಗಳಿಗೂ ಋಗ್ವೇದವೇ ಮೂಲವು. ಋಗ್ವೇದಮಂತ್ರಗಳನ್ನೂ ಯಜ್ಞಗಳಲ್ಲಿ ಉಪಯೋಗಿಸುವ ಕ್ರಮವನ್ನೂ ಯಜುರ್ವೇದವು ವಿವರಿಸುವುದು. ಋಗ್ವೇದಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ಗಾನಮಾಡುವ ಕ್ರಮವನ್ನು ಸಾಮವೇದವು ವಿವರಿಸುವುದು. ಅಥರ್ವವೇದವು ಅನೇಕ ಋಗ್ವೇದಮಂತ್ರಗಳನ್ನೊಳಗೊಂಡು ಯಜ್ಞಕರ್ಮದಲ್ಲಿ ಸಹಾಯಕವಾಗಿರುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ಈ ನಾಲ್ಕು ವೇದಗಳೂ ಋಗ್ವೇದವೆಂಬ ಒಂದೇ ಗ್ರಂಥದ ಬೇರೆ ಬೇರೆ ವಿಷಯಗಳನ್ನು ವಿವರಿಸುವ ನಾಲ್ಕು ಪ್ರಕರಣಗಳು ಅಥವಾ ಅಧ್ಯಾಯಗಳೆಂದು ಹೇಳಬಹುದು. ಆದರೆ ಪ್ರತಿಯೊಂದು ವೇದವೂ ತನ್ನದೇ ಆದ ವೈಶಿಷ್ಟ್ಯದಿಂದ ಕೂಡಿ ಅನೇಕ ವಿಷಯಗಳನ್ನು ವಿವರಿಸುವ ಗ್ರಂಥರಾಶಿಯಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಪ್ರತಿಯೊಂದನ್ನೂ ಪ್ರತ್ಯೇಕವಾದ ವೇದವೆಂದು ಪರಿಗಣಿಸುವುದು ರೂಢಿಯಲ್ಲಿದೆ. ಇದಲ್ಲದೆ ಈ ನಾಲ್ಕು ವೇದಗಳಲ್ಲಿರುವ ಗ್ರಂಥಗಳೆಲ್ಲವನ್ನೂ ಒಬ್ಬ ವ್ಯಕ್ತಿಯು ತನ್ನ ಜೀವಿತಕಾಲದಲ್ಲಿ ಅಭ್ಯಾಸ ಮಾಡಲು ಸಾಧ್ಯವಿಲ್ಲದ್ದರಿಂದ ವೇದಸಾಹಿತ್ಯವನ್ನು ವಿಷಯಾನುಸಾರವಾಗಿ ನಾಲ್ಕು ವೇದಗಳೆಂದು ಪರಿಗಣಿಸಿ ಒಬ್ಬ ವ್ಯಕ್ತಿಯು

ಒಂದೊಂದು ವೇದವನ್ನು ಮಾತ್ರ ಅಭ್ಯಾಸಮಾಡುವುದು ರೂಢಿಯಲ್ಲಿ ಬಂದಿರುವುದು. ಈ ಕಾರಣದಿಂದ ಕೆಲವರು ಋಗ್ವೇದವನ್ನು ಮಾತ್ರ ಕಲಿಯುವರು, ಮತ್ತೆ ಕೆಲವರು ಯಜುರ್ವೇದವನ್ನೂ ಇನ್ನು ಕೆಲವರು ಸಾಮವೇದವನ್ನೂ ಕಲಿಯುವರು. ಅತಿಪ್ರಾಚೀನಕಾಲದಲ್ಲಿ ಲಿಖಿತಭಾಷೆಯ ಪ್ರಚಾರವಿಲ್ಲದ್ದರಿಂದ ಈ ವೇದಗಳೆಲ್ಲವೂ ಒಬ್ಬರಿಂದ ಮತ್ತೊಬ್ಬರಿಗೆ (ಗುರುವಿನಿಂದ ಶಿಷ್ಯರಿಗೆ) ಬಾಯಿಪಾಠವಾಗಿ ಕಲಿಸಲ್ಪಡುತ್ತಿತ್ತು. ಪರಂಪರಾಗತವಾಗಿ ಬಂದ ಈ ಕ್ರಮವು ಈಗಲೂ ಅನುಸರಿಸಲ್ಪಡುತ್ತಿದೆ.

ಇನ್ನು ಪ್ರತಿಯೊಂದು ವೇದದಲ್ಲಿಯೂ, ಸಂಹಿತೆ, ಬ್ರಾಹ್ಮಣ ಮತ್ತು ಆರಣ್ಯಕ, ಉಪನಿಷತ್ ಎಂಬ ಮೂರು ವಿಭಾಗಗಳಿವೆಯೆಂದು ಹಿಂದೆಯೇ ಹೇಳಿದೆಯಷ್ಟೆ. ಈ ಪ್ರತ್ಯೇಕ ವಿಭಾಗಗಳಲ್ಲಿರುವ ವಿಷಯಗಳೇನು, ಅವುಗಳ ಸ್ವರೂಪವೇನು ಎಂಬುದನ್ನು ಸೂಕ್ಷ್ಮವಾಗಿ ವಿವರಿಸುವುದು ಅವಶ್ಯಕವು. ಸಂಹಿತೆಯೆಂದರೆ ಅನೇಕ ಋಷಿಗಳಿಂದ ಬೇರೆ ಬೇರೆ ಕಾಲಗಳಲ್ಲಿ ದೃಷ್ಟವಾದ ನಾನಾ ಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ಒಂದು ಕ್ರಮದಲ್ಲಿ ವಿಂಗಡಿಸಿ ಜೋಡಿಸಿರುವುದು ಎಂದರ್ಥವು. ಋಗ್ವೇದಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ಋಷಿದೇವತಾ ಛಂದಸ್ಸುಗಳಿಗನುಸಾರವಾಗಿ ಮೂರು ವಿಧವಾಗಿ ವಿಂಗಡಿಸಿ ಜೋಡಿಸಬಹುದು. ಆಯಾ ಋಷಿದೃಷ್ಟವಾದ ಮಂತ್ರಗಳನ್ನೆಲ್ಲಾ ಒಂದೆಡೆ ಸೇರಿಸುವುದು ; ಒಂದೇ ದೇವತೆಯನ್ನು ಸ್ತುತಿಸುವ ಮಂತ್ರಗಳನ್ನೆಲ್ಲಾ ಒಂದೆಡೆ ಸೇರಿಸುವುದು ; ಒಂದೇ ಛಂದಸ್ಸಿನ ಮಂತ್ರಗಳನ್ನೆಲ್ಲಾ ಒಂದೆಡೆ ಸೇರಿಸುವುದು. ಈ ಮೂರು ವಿಧಗಳಲ್ಲಿ ಮೊದಲನೆಯ ಕ್ರಮವನ್ನು ಎಂದರೆ ಒಬ್ಬೊಬ್ಬ ಋಷಿಯ ಮಂತ್ರಗಳನ್ನೆಲ್ಲಾ ಒಂದು ಗುಂಪಾಗಿ ಸೇರಿಸುವ ಕ್ರಮವನ್ನು ಋಗ್ವೇದದಲ್ಲಿ ಅನುಸರಿಸಲಾಗಿದೆ. ಇಂತಹ ಹತ್ತು ಗುಂಪುಗಳು ಋಗ್ವೇದದಲ್ಲಿವೆ. ಇವುಗಳಿಗೆ ಮಂಡಲಗಳೆಂದು ಹೆಸರು. ಒಂದೊಂದು ಮಂಡಲಕ್ಕೆ ಒಬ್ಬೊಬ್ಬ ಋಷಿ ಮತ್ತು ಅವನ ವಂಶದವರು ದೃಷ್ಟಗಳಾಗಿದ್ದಾರೆ. ಆದರೆ ಮೊದಲನೆಯ ಮತ್ತು ಹತ್ತನೆಯ ಮಂಡಲಗಳಲ್ಲಿ ಅನೇಕ ಋಷಿಗಳಿದ್ದಾರೆ. ಏಕೆಂದರೆ ಅಲ್ಪ ಸಂಖ್ಯೆಯ ಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ಅಥವಾ ಸೂಕ್ತಗಳನ್ನು ಒಟ್ಟಾಗಿ ಒಂದೆಡೆ ಸೇರಿಸಿ ಈ ಮಂಡಲಗಳು ನಿರ್ಮಿತವಾಗಿವೆ. ಒಂಭತ್ತನೆಯ ಮಂಡಲದಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ಈ ಕ್ರಮವಿಲ್ಲ. ದೇವತಾಕ್ರಮವಿದೆ ಎಂದರೆ, ಆ ಮಂಡಲದ ಸೂಕ್ತಗಳಿಗೆಲ್ಲಾ ಸೋಮನೆಂಬ ಒಂದೇ ದೇವತೆಯು, ಋಷಿ, ಮಂಡಲ, ಸೂಕ್ತ, ಮಂತ್ರ ಮೊದಲಾದ ಋಗ್ವೇದವಿಭಾಗಕ್ರಮವನ್ನು ನಾವು ಋಗ್ವೇದಸಂಹಿತೆಯ ೧ ನೇ ಭಾಗದ ೧೧-೧೭ ನೇ ಪುಟಗಳಲ್ಲಿ ವಿಸ್ತಾರವಾಗಿ ವಿವರಿಸಿದ್ದೇವೆ.

ಯಜುರ್ವೇದಸಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿಯೂ ಇದೇ ಕ್ರಮವಿದೆ. ಎಂದರೆ ಒಂದು ಪ್ರತ್ಯೇಕವಾದ ಕರ್ಮದಲ್ಲಿ ಉಪಯೋಗಿಸುವ ಮಂತ್ರಗಳ ಅಥವಾ ವಾಕ್ಯಗಳನ್ನೆಲ್ಲಾ ಒಂದೆಡೆ ಸೇರಿಸಿ ಅದಕ್ಕೆ ಅನುವಾಕವೆಂದು ಕರೆಯಲಾಗಿದೆ. ಹೇಗೆಂದರೆ ಯಜುರ್ವೇದದ ಮೊದಲನೆಯ ಅನುವಾಕದಲ್ಲಿ (Para) ವತ್ಸಾಪಾಕರಣವೆಂಬ (ಕರುವನ್ನು ಅಟ್ಟಿಕೊಂಡು ಹೋಗುವುದು) ಯಜ್ಞಾಂಗಕರ್ಮದಲ್ಲಿ ಉಪಯೋಗಿಸಲ್ಪಡುವ ಅನೇಕ ವಾಕ್ಯಗಳ ಸಂಗ್ರಹವಿದೆ. ಈ ರೀತಿಯಾಗಿ ಒಂದೇ ವಿಧ ಕರ್ಮದಲ್ಲಿ ಉಪಯೋಗಿಸಲ್ಪಡುವ ನಾನಾವಾಕ್ಯಗಳು ಒಂದೆಡೆ ಸೇರಿ ಯಜುರ್ವೇದದ ಸಂಹಿತೆಯಾಗಿದೆ.

ಸಾಮವೇದಸಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿಯೂ ಆಯಾ ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಗಾನಮಾಡಲು ಯೋಗ್ಯವಾದ ಮಂತ್ರಗಳನ್ನೊಳಗೊಂಡ ವಿಭಾಗಗಳಿವೆ. ಇವುಗಳಿಗೆ ಸ್ತೋತ್ರಗಳೆಂದು ಹೆಸರು.

ಅಥರ್ವವೇದದಲ್ಲಿಯೂ ಋಗ್ವೇದದ ಕ್ರಮವೇ ಸ್ವಲ್ಪಮಟ್ಟಿಗೆ ಅನುಸರಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದ್ದರೂ ಅಷ್ಟು ಕಟ್ಟುನಿಟ್ಟಾದ ನಿಯಮವಿಲ್ಲ. ಇವೆಲ್ಲವೂ ವೇದಗಳಲ್ಲಿರುವ ಸಂಹಿತಾ ವಿಭಾಗದ ವಿವರಣೆಯಾಯಿತು.

ಇನ್ನು ಬ್ರಾಹ್ಮಣವೆಂಬ ವಿಭಾಗದಲ್ಲಿ ಏನಿದೆಂಬುದನ್ನು ವಿಮರ್ಶೆಮಾಡೋಣ. ಆಯಾ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಮಂತ್ರವನ್ನು ಹೇಗೆ ಉಪಯೋಗಿಸಬೇಕು, ಹಾಗೆ ಉಪಯೋಗಿಸಲು ಕಾರಣವೇನು, ಮಂತ್ರದ ಅರ್ಥ, ಪೂರ್ವಾತಿಹಾಸ, ಕರ್ಮಗಳನ್ನು ಮಾಡುವ ಉದ್ದೇಶವೇನು, ಅವುಗಳ ಫಲವೇನು ಇತ್ಯಾದಿ ನಾನಾವಿಷಯಗಳನ್ನು ಬ್ರಾಹ್ಮಣಗಳು ವಿವರಿಸುವವು. ಹೇಗೆಂದರೆ—ಋಗ್ವೇದಕ್ಕೆ

ಸೇರಿದ ಐತರೇಯ ಅಥವಾ ಕೌಷೀತಕೀಬ್ರಾಹ್ಮಣವು ಯಜ್ಞಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಪಟ್ಟ, ಅಗ್ನಿ ಮಥನ, (ಅರಣಿಗಳಲ್ಲಿ ಕಡೆದು ಅಗ್ನಿ ಯನ್ನು ಉತ್ಪತ್ತಿಮಾಡುವುದು) ಸೋಮಾಹರಣ (ಸೋಮಲತೆಗಳನ್ನು ತರುವುದು) ಇತ್ಯಾದಿ ನಾನಾಯಜ್ಞಾಂಗಕರ್ಮಗಳಲ್ಲಿ ಹೋತೃ ವೆಂಬ ಋತ್ವಿಜನು ಮತ್ತು ಅವನ ಸಹಾಯಕರಾದ ಇತರ ಋತ್ವಿಕ್ಕುಗಳು ಪರಿಸರ್ಜಿಕಾದ ಮಂತ್ರಗಳನ್ನೂ ಆ ಮಂತ್ರಗಳ ಅರ್ಥ, ಪೂರ್ವೇತಿಹಾಸ ಮೊದಲಾದ ವಿಷಯಗಳನ್ನೂ ವಿವರಿಸುವವು.

ಇದರಂತೆಯೇ ಯಜುರ್ವೇದದ ಶತಪಥ, ತೈತ್ತಿರೀಯ ಮೊದಲಾದ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಗಳು ಯಜ್ಞಾಂಗಕರ್ಮವನ್ನು ನೆರವೇರಿ ಸುವಾಗ ಪಠಿಸುವ ಮಂತ್ರಗಳ ವಿವರಣೆಯನ್ನೂ ಕರ್ಮಗಳನ್ನು ಋತ್ವಿಕ್ಕುಗಳು ಹೇಗೆ ಮಾಡಬೇಕು ಇತ್ಯಾದಿ ಕ್ರಮಗಳನ್ನೂ ವಿವರಿಸುವವು. ಸಾಮವೇದಬ್ರಾಹ್ಮಣಗಳಲ್ಲಿ ಎಂದರೆ ತಾಂಡ್ಯಬ್ರಾಹ್ಮಣ, ಜೈಮಿನೀಯಬ್ರಾಹ್ಮಣ, ಪಂಚವಿಂಶಬ್ರಾಹ್ಮಣ ಮೊದಲಾದ ಗ್ರಂಥಗಳಲ್ಲಿ ಸಾಮಗಾನಗಳನ್ನೂ ಸ್ತೋತ್ರಗಳನ್ನೂ ಪಠಿಸುವ ಕ್ರಮದ ವಿವರಣೆ ಇದೆ. ಅಲ್ಲಲ್ಲಿ ಸಂಬಂಧಪಟ್ಟ ವಿಷಯಗಳಿಗೆ ಪೂರ್ವೇತಿಹಾಸಗಳಿವೆ. ಅಥರ್ವವೇದದ ಗೋಪಥಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿ ಆ ವೇದಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಪಟ್ಟ ವಿವರಣೆ ಇದೆ.

ಆರಣ್ಯಕಗಳನ್ನು ಆಯಾ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಗಳ ಮುಂದಿನ ಭಾಗಗಳೆಂದು ಪರಿಗಣಿಸಬಹುದು, ಬ್ರಾಹ್ಮಣಗಳಲ್ಲಿ ಹೇಳದೆ ಉಳಿದಿರುವ ವಿಷಯಗಳನ್ನೂ ಕೆಲವು ರಹಸ್ಯವಾದ ತತ್ತ್ವಗಳನ್ನೂ ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ವಿವರಿಸಲಾಗಿದೆ. ಈ ರಹಸ್ಯತತ್ತ್ವಗಳು ಇತರರಿಗೆ (ಅಧಿಕಾರಿಯಲ್ಲದವರಿಗೆ) ತಿಳಿಯದಿರಲೆಂಬ ಕಾರಣದಿಂದ ಇವುಗಳನ್ನು ಆರಣ್ಯದಲ್ಲಿ ಪರಿಸರ್ಜಿಕೆಂಬ ನಿಯಮವಿದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಈ ಗ್ರಂಥಗಳಿಗೆ ಆರಣ್ಯಕಗಳೆಂದು ಹೆಸರು.

ಉಪನಿಷತ್ತುಗಳಲ್ಲಿ ಅಧ್ಯಾತ್ಮವಿಷಯವನ್ನು ಮಾತ್ರ ವಿವರಿಸಲಾಗಿದೆ. ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಗಹನವಾದ ತತ್ತ್ವವಿಮರ್ಶೆಯೂ, ಬ್ರಹ್ಮಸ್ವರೂಪ, ಸೃಷ್ಟಿಕ್ರಮ, ಆತ್ಮಾನಾತ್ಮವಿಚಾರ ಮೊದಲಾದ ವಿಷಯಗಳಲ್ಲಿ ವಿಸ್ತಾರವಾದ ವಿವರಣೆಗಳಿವೆ. ಅನೇಕ ಸಂದರ್ಭಗಳಲ್ಲಿ ಇವುಗಳಲ್ಲಿರುವ ವಿಷಯಗಳು ಪ್ರಶೋತ್ತರರೂಪವಾಗಿಯೂ, ಕಥಾರೂಪವಾಗಿಯೂ ವಿವರಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿವೆ. ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಅಡಕವಾಗಿರುವ ಅನೇಕ ವಿಷಯಗಳು ಆಧುನಿಕವಿಜ್ಞಾನಕ್ಕೂ (Modern Science) ಅನುಸಾರವಾಗಿರುವುದರಿಂದಲೂ ಕಾರ್ಯಕಾರಣ ಸಂಬಂಧವನ್ನು ವಿಮರ್ಶಿಸಬಹುದಾಗಿ ವಿವರಿಸಿರುವುದರಿಂದಲೂ ಇವು ಸಮಸ್ತದೇಶಗಳ ಪಂಡಿತರ ಮೆಚ್ಚುಗೆಗೆ ಪಾತ್ರವಾಗಿವೆ, ಪ್ರತಿ ವೇದಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಪಟ್ಟಂತೆ ಕೆಲವು ಉಪನಿಷತ್ತುಗಳಿದ್ದರೂ, ಯಾವ ವೇದಕ್ಕೂ ಸೇರದಿರುವ ಸ್ವತಂತ್ರವಾದ ಕೆಲವು ಉಪನಿಷತ್ತುಗಳೂ ಇವೆ.

ಇದುವರೆಗೆ ವೇದವಿಭಾಗವನ್ನು ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ವಿವರಿಸಿದ್ದರೂ ಈಗ ಬ್ರಾಹ್ಮಣ ವಿಭಾಗವನ್ನು ಅದರಲ್ಲಿಯೂ ಮುಗ್ಧವೆದಕ್ಕೆ ಸೇರಿದ ಐತರೇಯ ಮತ್ತು ಕೌಷೀತಕೀ (ಅಥವಾ ಸಾಂಖ್ಯಾಯನ) ಬ್ರಾಹ್ಮಣಗಳ ವಿಷಯವನ್ನು ಸೂಕ್ಷ್ಮವಾಗಿ ವಿವರಿಸುವುದು ಅವಶ್ಯಕವು.

ಬ್ರಾಹ್ಮಣವೆಂದರೇನು ? ಬ್ರಾಹ್ಮಣಶಬ್ದಾರ್ಥ

ಬ್ರಹ್ಮಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಅನ್ನ, ಧನ, ಮಂತ್ರ, ಪರಬ್ರಹ್ಮ (ಅವ್ಯಕ್ತಸ್ವರೂಪನಾದ ಪರಮಾತ್ಮ) ಇತ್ಯಾದ್ಯನೇಕಾರ್ಥಗಳಿದ್ದರೂ ಪ್ರಕೃತಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಮಂತ್ರ ಅಥವಾ ಪರಬ್ರಹ್ಮ ಎಂಬ ಅರ್ಥವನ್ನು ಸೂಚಿಸುವ ಬ್ರಹ್ಮಶಬ್ದದಿಂದ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಶಬ್ದವು ಉತ್ಪನ್ನವಾಗಿದೆ. ಪರಬ್ರಹ್ಮವನ್ನು ತಿಳಿದವನು, ಬ್ರಹ್ಮಜ್ಞಾನಿಯಾದವನು ಎಂಬರ್ಥವನ್ನು ಬ್ರಾಹ್ಮಣಶಬ್ದವು ಸೂಚಿಸುವಾಗ ಬ್ರಾಹ್ಮಣ ಶಬ್ದವು ಜಾತಿನಾಚಕವು. ಅಥವಾ ವೇದಮಂತ್ರವನ್ನು ತಿಳಿದವನು ಎಂಬರ್ಥದಲ್ಲಿಯೂ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಶಬ್ದಪ್ರಯೋಗವಿರುವುದು. ಇಲ್ಲಿಯೂ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಶಬ್ದವು ಜಾತಿನಾಚಕವು ಎಂದರೆ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಾದಿ ನಾಲ್ಕುವರ್ಣಗಳಲ್ಲಿ ಮೊದಲನೆಯದಾದ ಬ್ರಾಹ್ಮಣವರ್ಣವು. ಬ್ರಾಹ್ಮಣಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಜಾತಿನಾಚಕವಲ್ಲದ ಮತ್ತೊಂದರ್ಥವಿರುವುದು. ಬ್ರಹ್ಮವೆಂದರೆ ವೇದಮಂತ್ರವೆಂದೂ ಆ ಮಂತ್ರದ ವಿವರಣೆ

ಗಳನ್ನೊಳಗೊಂಡ ಗ್ರಂಥಕ್ಕೆ ಬ್ರಾಹ್ಮಣವೆಂದೂ ಹೆಸರು. ಆದ್ದರಿಂದ ವೇದಗಳಿಗೆ ಸಂಬಂಧಪಟ್ಟಂತೆ ಇರುವ ಮಂತ್ರಗಳ ವಿವರಣೆ, ಗಳನ್ನೊಳಗೊಂಡ ಗ್ರಂಥಕ್ಕೆ ಬ್ರಾಹ್ಮಣವೆಂದೂ ಹೆಸರು. ಆದ್ದರಿಂದ ವೇದಗಳಿಗೆ ಸಂಬಂಧಪಟ್ಟಂತೆ ಇರುವ ಮಂತ್ರಗಳ ವಿವರಣೆ, ಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ಯಜ್ಞಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಯಾವ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಯಾರು ಹೇಗೆ ಉಪಯೋಗಿಸಬೇಕು, ವೇದಮಂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವ ದೇವತೆಗಳ ವಿಷಯದಲ್ಲಿಯೂ ಇತರಸಂದರ್ಭಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಸಮಯೋಚಿತವಾದ ಪೂರ್ವೇತಿಹಾಸ, (Legends, Traditions, Theological Explanations, Etymologies & c.) ಮಂತ್ರಾರ್ಥ, ಯಜ್ಞಾದಿಗಳನ್ನು ಮಾಡುವ ಕ್ರಮ, ವಿಧಿನಿಯಮಗಳು ಮತ್ತು ಯಜ್ಞಾಂಗಕರ್ಮಗಳ ವಿಚಾರವಿಮರ್ಶೆ ಇತ್ಯಾದಿ ಅನೇಕ ವಿಷಯಗಳು ಬ್ರಾಹ್ಮಣಗಳಲ್ಲಿ ವಿವರಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿವೆ.

ಈ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಗ್ರಂಥಗಳಲ್ಲಿ ವಿವರಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿರುವ ಮಂತ್ರಗಳ ಸಾಮಾನ್ಯ ಮತ್ತು ರಹಸ್ಯಾರ್ಥಗಳು, ಮತ್ತು ಪೂರ್ವೇತಿಹಾಸಗಳು ಬಹು ಹಿಂದಿನಕಾಲದಿಂದಲೂ ಜನರಲ್ಲಿ ಬಳಕೆಯಲ್ಲಿದ್ದ ಭಾವನೆಗಳನ್ನೂ ನಂಬಿಕೆಗಳನ್ನೂ ಪ್ರತಿಬಿಂಬಿಸುವುದಾದ್ದರಿಂದ ವೇದಮಂತ್ರಗಳಿಗೆ ಸರಿಯಾದ ಮತ್ತು ಋಷಿಗಳಿಂದ ನಿರ್ದಿಷ್ಟವಾದ ಅರ್ಥವನ್ನು ಗ್ರಹಿಸುವುದಕ್ಕೆ ಈ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಗ್ರಂಥಗಳು ಬಹು ಸಹಾಯಕವಾಗಿವೆ. ಪ್ರತಿಯೊಂದು ವೇದಕ್ಕೂ ಅನೇಕ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಗಳಿವೆ. ಬ್ರಾಹ್ಮಣದ ಮುಂದಿನ ಭಾಗವೇ ಆರಣ್ಯಕವು. ಎಂದರೆ, (continuence or later additions) ಅನೇಕ ಸಂದರ್ಭಗಳಲ್ಲಿ ಈ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಗಳ ಕೊನೆಯ ಭಾಗವು ಆರಣ್ಯಕ ಮತ್ತು ಉಪನಿಷತ್ತುಗಳಲ್ಲಿ ಪರಿಸಮಾಪ್ತಿಗೊಂಡಿರುವುದು. ಆರಣ್ಯಕವೆಂದರೆ ರಹಸ್ಯಾರ್ಥಗಳನ್ನೊಳಗೊಂಡ ವೇದ ವಿಭಾಗವೆಂತಲೂ ಇದನ್ನು ಅಧಿಕಾರಿಗಳಲ್ಲದವರು ಕೇಳದಂತೆ ಆರಣ್ಯದಲ್ಲಿ ಅಧ್ಯಯನಮಾಡಬೇಕಾಗಿರುವುದರಿಂದಲೂ ಇವುಗಳಿಗೆ ಆರಣ್ಯಕಗಳೆಂಬ ಹೆಸರು ಬಂದಿದೆ. ಉಪನಿಷತ್ತೆಂದರೆ—ಗುರುವು ತನ್ನ ಮುಖ್ಯಶಿಷ್ಯರನ್ನು ಸಮಾಪದಲ್ಲಿ ಕುಳ್ಳಿರಿಸಿಕೊಂಡು (ಉಪ-ಸಮಾಪ, ನಿಷತ್-ಕುಳಿತುಕೊಳ್ಳುವುದು) ವೇದಗಳ ರಹಸ್ಯಾರ್ಥವನ್ನು ಬೋಧಿಸುವುದು ಎಂದರ್ಥವು. ಈ ಉಪನಿಷತ್ತುಗಳು ಸಾಧಾರಣವಾಗಿ ವೇದಗಳ ಕೊನೆಯಭಾಗವಾದ್ದರಿಂದ ಇವುಗಳಿಗೆ ವೇದಾಂತಗ್ರಂಥಗಳೆಂದೂ ಹೆಸರು. ಆರಣ್ಯಕಗಳೂ ಉಪನಿಷತ್ತುಗಳೂ ವೇದಗಳ ಪ್ರತ್ಯೇಕವಿಭಾಗಗಳೆಂದು ಪರಿಗಣಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿರುವುದರಿಂದ ಅವುಗಳ ವಿಮರ್ಶೆಯು ಇಲ್ಲಿ ಅನಾವಶ್ಯಕವು.

ಪ್ರತಿಯೊಂದು ವೇದಕ್ಕೂ ಅನೇಕ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಗಳಿವೆ. ಋಗ್ವೇದಕ್ಕೆ ಐತರೇಯ ಮತ್ತು ಸಾಂಖ್ಯಾಯನ ಅಥವಾ ಕಾಶೀತೀ ಎಂಬ ಎರಡು ಬ್ರಾಹ್ಮಣಗಳಿವೆ. ಶುಕ್ಲಯಜುರ್ವೇದಕ್ಕೆ ಶತಪಥವೆಂಬ ಬ್ರಾಹ್ಮಣವೂ ಕೃಷ್ಣಯಜುರ್ವೇದಕ್ಕೆ ತೈತ್ತಿರೀಯ ಬ್ರಾಹ್ಮಣವೂ ಇವೆ. ಸಾಮವೇದಕ್ಕೆ ತಾಂಡ್ಯಬ್ರಾಹ್ಮಣ, ಪಂಚವಿಂಶಬ್ರಾಹ್ಮಣ, ಜೈಮಿನೀಯ ಉಪನಿಷದ್ಬ್ರಾಹ್ಮಣ, ಷಡ್ವಿಂಶಬ್ರಾಹ್ಮಣ, ಶಾಖ್ಯಾಯನ ಮಂತ್ರಬ್ರಾಹ್ಮಣ, ಆರ್ಷೇಯಬ್ರಾಹ್ಮಣ, ಸಾಮವಿಧಾನಬ್ರಾಹ್ಮಣ ಎಂಬ ಮುಖ್ಯ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಗಳಿವೆ. ಅಥರ್ವಣವೇದಕ್ಕೆ ಗೋಪಥವೆಂಬ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಮಾತ್ರವಿರುವುದು. ಈ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಗಳೆಲ್ಲಾ ಈಗ ರೂಢಿಯಲ್ಲಿರುವವು. ಇವುಗಳಲ್ಲದೆ ವೇದಗಳ ನಾನಾಶಾಖೆಗಳಿಗೆ ಅನುಸಾರವಾಗಿ ಅನೇಕ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಗಳಿದ್ದವೆಂದು ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ. ಈಗ ಅವು ದೊರೆಯುವುದಿಲ್ಲ, ಉಪ್ಪವಾಗಿವೆ. ಇತರ ಗ್ರಂಥಗಳಲ್ಲಿ ಅವುಗಳ ಹೆಸರು ಸೂಚಿತವಾಗಿರುವುದರಿಂದಲೂ ಆ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಗಳ ಅನೇಕ ವಾಕ್ಯಗಳನ್ನು ಉದಾಹರಿಸಿರುವುದರಿಂದಲೂ ಹಿಂದಿನಕಾಲದಲ್ಲಿ ಆ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಗಳು ರೂಢಿಯಲ್ಲಿದ್ದವೆಂಬುದಕ್ಕೆ ಸಮರ್ಥನೆ ಇರುವುದು. ಈ ವಿಷಯವನ್ನು ನಾವು ಸ್ವಲ್ಪವಿಸ್ತಾರವಾಗಿ ಋಗ್ವೇದಸಂಹಿತಾ ೧ ನೇ ಭಾಗದ 23-24 ನೇ ಪೇಜುಗಳಲ್ಲಿ ವಿವರಿಸಿದ್ದೇವೆ.

ಋಗ್ವೇದ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಗಳು

ಋಗ್ವೇದಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಪಟ್ಟಂತೆ ಇರುವ ಮುಖ್ಯವಾದ ಮತ್ತು ಈಗ ಬಳಕೆಯಲ್ಲಿರುವ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಗಳು ಎರಡು ಮಾತ್ರ-ಐತರೇಯ ಮತ್ತು ಕಾಶೀತೀ (ಸಾಂಖ್ಯಾಯನ): ಈ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಗಳಲ್ಲದೆ ಋಗ್ವೇದಕ್ಕೆ ಹಿಂದೆ ಅನೇಕಬ್ರಾಹ್ಮಣಗಳಿದ್ದಂತೆ

ತಿಳಿಯಬರುತ್ತದೆ. ಆಶ್ವಲಾಯನರು ತಮ್ಮ ಗೃಹ್ಯಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ (ಋಗ್ವೇದ) ಬ್ರಹ್ಮಯಜ್ಞದ ವೇದಾಂಗತರ್ಪಣದಲ್ಲಿ ಋಗ್ವೇದ ಪಾರಂಗತರೂ ಗ್ರಂಥಕರ್ತರೂ ಆದ ಕೆಲವು ಆಚಾರ್ಯರ ಹೆಸರುಗಳನ್ನು ಹೇಳಿದ್ದಾರೆ. | ಅವರ ಅಭಿಪ್ರಾಯದಲ್ಲಿ ಋಷಿಗಳೆಂದರೆ (ಋಗ್ವೇದ) ಮಂತ್ರಗಳ ದ್ರಷ್ಟೃಗಳೆಂದೂ ಆಚಾರ್ಯರೆಂದರೆ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಗ್ರಂಥಗಳ ಕರ್ತೃಗಳೆಂದೂ ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗುವುದು. | ಅವರುಗಳು ಯಾರೆಂದರೆ — ಕಹೋಳ, ಕೌಷೀತಕ, ಮಹಾಕೌಷೀತಕ, ಪೈಂಗ್ಯ, ಮಹಾಪೈಂಗ್ಯ, ಸುಯಜ್ಞ, ಸಾಂಖ್ಯಾಯನ, ಐತರೇಯ, ಮಹೈತರೇಯ, ಶಾಕಲ, ಬಾಷ್ಪಲ, ಸುಜಾತನಕ್ರ, ಔದವಾಹಿ, ಮಹಾದವಾಹಿ, ಸೌಜಾಮಿ, ಶೌನಕ, ಆಶ್ವಲಾಯನ. ಈ ಆಚಾರ್ಯರಲ್ಲಿ ಪ್ರತಿಯೊಬ್ಬರೂ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಗ್ರಂಥವನ್ನು ಬರೆದಿರುವರೆಂದು ನಿಷ್ಕೃಷ್ಟವಾಗಿ ಹೇಳಲು ಸಾಧ್ಯವಿಲ್ಲದಿದ್ದರೂ ಅನೇಕರು ಬರೆದಿರಬಹುದೆಂದು ಹೇಳಬಹುದು. ಆದರೆ ಐತರೇಯ ಮತ್ತು ಕೌಷೀತಕೀ ಎಂಬ ಗ್ರಂಥಗಳನ್ನು ಬಿಟ್ಟರೆ ಇತರ ಗ್ರಂಥಗಳು ಲುಪ್ತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ರೂಢಿಯಲ್ಲಿರುವ ಐತರೇಯ ಮತ್ತು ಕೌಷೀತಕೀ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಗಳನ್ನು ಮಾತ್ರ ವಿಮರ್ಶಮಾಡಲು ಸಾಧ್ಯವಾಗಿರುವುದು.

ಐತರೇಯ ಮತ್ತು ಕೌಷೀತಕೀಬ್ರಾಹ್ಮಣಗಳು

ಆಶ್ವಲಾಯನ ಗೃಹ್ಯಸೂತ್ರದ ತರ್ಪಣವಿಧಿಯಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವಂತೆ ಕೌಶೀತಕೀ ಮತ್ತು ಸಾಂಖ್ಯಾಯನ ಎಂಬ ಇಬ್ಬರು ಬೇರೆಬೇರೆ ವ್ಯಕ್ತಿಗಳಿದ್ದರೆಂದು ಹೇಳಬಹುದು. ಆದರೆ ಈಗ ದೊರೆಯುವ ಕೌಷೀತಕೀ ಬ್ರಾಹ್ಮಣವನ್ನೇ ಸಾಂಖ್ಯಾಯನ ಬ್ರಾಹ್ಮಣವೆಂದು ಕರೆಯುವುದು ರೂಢಿಯಾಗಿದೆ. ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಈ ಎರಡು ಹೆಸರಿನ ಬೇರೆಬೇರೆ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಗಳಿದ್ದಿರಬಹುದು. ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದು ಲುಪ್ತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಉಳಿದ ಬ್ರಾಹ್ಮಣವನ್ನು ಎರಡು ಹೆಸರುಗಳಿಂದಲೂ ಕರೆಯುವ ರೂಢಿಬಂದಿರಬಹುದು. ಏಕೆಂದರೆ ಕೌಷೀತಕಿಯಿಂದ ನಿರ್ಮಿತವಾದ ಸೂತ್ರವು ಇರುವುದಿಲ್ಲ. ಆದರೆ ಸಾಂಖ್ಯಾಯನರಿಂದ ರಚಿತವಾದ ಸೂತ್ರವು ಈಗಲೂ ದೊರೆಯುತ್ತದೆ. ಇದಲ್ಲದೆ ಕೌಷೀತಕೀ ಮತ್ತು ಸಾಂಖ್ಯಾಯನರು ಒಂದೇವಂಶದವರಾದ್ದರಿಂದ ಈಗ ದೊರೆಯುವ ಬ್ರಾಹ್ಮಣವನ್ನು ಎರಡು ಹೆಸರಿನಿಂದಲೂ ಕರೆಯುವುದು ರೂಢಿಗೆ ಬಂದಿರಬಹುದು. ಕೌಷೀತಕೀ ಮತ್ತು ಐತರೇಯ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಗಳಲ್ಲಿ ಯಾವುದು ಪ್ರಾಚೀನವೆಂದು ನಿಶ್ಚಯಿಸುವ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಭಿನ್ನಾಭಿಪ್ರಾಯವಿದೆ. ಈ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಗಳು ಈಗಿರುವಂತೆ ಹಿಂದೆ ಇರಲಿಲ್ಲವೆಂದೂ ಕೆಲವು ಭಾಗಗಳು ಪ್ರಾಚೀನವಾಗಿದ್ದು ಮುಂದೆ ಕೆಲವು ಭಾಗಗಳನ್ನು ಅವುಗಳಿಗೆ ಸೇರಿಸಲಾಯಿತೆಂದೂ ಅನೇಕ ಪಾಶ್ಚಾತ್ಯಪಂಡಿತರ ಅಭಿಪ್ರಾಯವಾಗಿದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಕೆಲವರು ಕೌಷೀತಕೀ ಬ್ರಾಹ್ಮಣವೇ ಪ್ರಾಚೀನವೆಂದೂ ಮತ್ತೆ ಕೆಲವರು ಐತರೇಯ ಬ್ರಾಹ್ಮಣವೇ ಪ್ರಾಚೀನವೆಂದೂ ಹೇಳುವುದಕ್ಕೆ ಸಮರ್ಥನೆ ಇಲ್ಲದೆ ಇಲ್ಲ. ಕೌಷೀತಕೀಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿ ಮೂವತ್ತು ಅಧ್ಯಾಯಗಳೂ ಐತರೇಯ ಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿ ನಲವತ್ತು ಅಧ್ಯಾಯಗಳೂ ಇರುವುದನ್ನು ಪಾಣಿನಿಯು ಶ್ರಿಂಶಚ್ಚತ್ವಾರಿಂಶತೋಬ್ರಾಹ್ಮಣೇ ಸಂಜ್ಞಾಯಾಂ ಡರ್ಶ್—೫-೧-೨ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ಈ ಎರಡು ಬ್ರಾಹ್ಮಣಗಳು ಪಾಣಿನಿಗೆ ತಿಳಿದಿತ್ತೆಂದೂ ಆ ಕಾಲದಲ್ಲಿ (ಕ್ರಿ.ಪೂ. ೮ ನೇ ಶತಮಾನ) ಈ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಗಳು ಪ್ರಚಾರದಲ್ಲಿದ್ದವೆಂದೂ ಹೇಳಬಹುದು. ಈ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಗಳ ಕಾಲವನ್ನು ಮುಂದೆ ವಿಮರ್ಶಿಸಲಾಗುವುದು.

ಐತರೇಯಬ್ರಾಹ್ಮಣವು ನಲವತ್ತು ಅಧ್ಯಾಯಗಳನ್ನೊಳಗೊಂಡು ಮಂತ್ರವಿವರಣೆಯಲ್ಲಿಯೂ, ಇತಿಹಾಸನಿರೂಪಣೆಯಲ್ಲಿಯೂ, ಕೌಷೀತಕೀ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಕ್ಕಿಂತ ವಿಸ್ತಾರವಾಗಿರುವುದರಿಂದಲೂ ಋಗ್ವೇದದ ಮುಖ್ಯಮಂತ್ರಗಳನ್ನೇ ಅವಲಂಬಿಸಿರುವ ಹೋತೃವರ್ಗದ ಮುತ್ಸಿಕ್ಕುಗಳಿಗೆ ಹೆಚ್ಚು ಆದರಣೆಯಾಗಿದೆ. ಈ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಕ್ಕೆ ಮಹೀದಾಸ ಐತರೇಯನೆಂಬುವನು ಪ್ರಪಂಚಕನು ಅಥವಾ ಕರ್ತೃವು. ಈ ಮಹೀದಾಸನ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಛಾಂದೋಗ್ಯೋಪನಿಷತ್ತಿನಲ್ಲಿ ಒಂದು ಇತಿಹಾಸವಿರುವುದು. ಈ ಮಹೀದಾಸನ ತಂದೆಗೆ (ಬಾಹ್ಯ) ಅನೇಕಪತ್ನಿಯಿದ್ದರೆಂದೂ ಅವರಲ್ಲಿ ಶುದ್ರಜಾತಿಯ ಪತ್ನಿಯೂ ಒಬ್ಬಳೆಂದೂ ಕನಿಷ್ಠ ಜಾತಿಯವಳಾದ ಅವಳನ್ನು ಇತರರೂ ಎಂದು ಜನರು ಕರೆಯುತ್ತಿದ್ದರೆಂದೂ ಹೃತೀತಿ ಇದೆ. 'ಇತರೆಯೆಂಬ ಸ್ತ್ರೀಯವು ತನ್ನಾದ್ದರಿಂದ

ಮಹೀದಾಸನಿಗೆ ಐತರೇಯನೆಂಬ ಹೆಸರು ಬಂದಿತು. ಈ ಮಹೀದಾಸನು ವಿದ್ಯಾವಂತನೂ ಬುದ್ಧಿವಂತನೂ ಆಗಿರಲಿಲ್ಲವಾದ್ದರಿಂದ ಇವನ ತಂದೆಗೆ ಇವನ ಮೇಲೆ ಪ್ರೀತಿ ಇರಲಿಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ಇವನ ತಾಯಿಯಾದ ಇತರೆಯು ಭೂಮಿದೇವಿಯನ್ನು (ಮಹೀ) ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಲು ಆ ದೇವಿಯ ಅನುಗ್ರಹದಿಂದ ಈಕೆಯ ಪುತ್ರನು ಸಕಲ ವಿದ್ಯಾಪಾರಂಗತನಾದನು ಮತ್ತು ಮಹಿಯ ಅನುಗ್ರಹದಿಂದ ಇವನು ವಿದ್ಯೆಯನ್ನು ಪಡೆದುದರಿಂದ ಇವನಿಗೆ ಮಹೀದಾಸನೆಂದು ಹೆಸರಾಯಿತು ಎಂಬ ಕಥೆ ಇದೆ. ಐತರೇಯ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಕ್ಕೆ ಸುಖಪ್ರದವೆಂಬ ವೃತ್ತಿಯನ್ನು ಬರೆದಿರುವ ಸದ್ಗುರು ಶಿಷ್ಯರೆಂಬವರು ಮಹೀದಾಸನ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಸ್ವಲ್ಪ ವಿಸ್ತಾರವಾದ ವಿವರಣೆಯನ್ನು ಈ ರೀತಿ ಬರೆದಿರುವರು.

ಅತ್ರೈತರೇಯರ್ಷಿಮಹೇತಿಹಾಸಂ ಪುರಾಣವೇದೋದಿತಮಾಹುರಾರ್ಯಾಃ |
 ಆಸೀದ್ವಿಪ್ರೋ ಯಜ್ಞವಲ್ಕ್ಯೋ ದ್ವಿಭಾರ್ಯಸ್ತಸ್ಯ ದ್ವಿತೀಯಾಮಿತರೇತಿ ಚಾಹುಃ ||
 ಸ ಜ್ಯೇಷ್ಠ ಯಾಕೃಷ್ಣಚಿತ್ತಃ ಪ್ರಿಯಾಂ ತಾಮುಕ್ತಾ ದ್ವಿತೀಯಾಮಿತರೇತಿ ಹೋಚೇ |
 ತಸ್ಯಾಂ ಜಾತೋಽಥ ಶಿಶುಃ ಸಂರುದನ್ ಸ ಪ್ರೋಕ್ತೋ ಮಾತ್ರಾ ದುಷ್ಟ ತೂಷ್ಟೀಂ ಭವೇತಿ ||
 ಅನೇಕಜನ್ಮಸ್ಮೃತಿಯೋಗಭಾಜಾ ಮೂಕಾಯಿತಂ ತೇನ ಮಹಾತ್ಮನಾಪಿ |
 ಯದ್ವಾಸುದೇವೇತಿ ಮಹತ್ತು ನಾನು ವಿಷ್ಣೋಃ ಪ್ರವಕ್ಷ್ಯಾಮಿ ತದೇನ ಮೌನೀ ||
 ಅನ್ಯೈಃ ಪ್ರಲಾಪೈಃ ಕಿಮಿಹೇತಿ ಮತ್ವಾ ಜಜಾಪ ಜಪ್ಯಂ ಪರಮಂ ಮುಮುಕ್ಷುಃ |
 ಜ್ಯೇಷ್ಠಾಸುತಾ ವಾಗ್ಮಿನೋ ದರ್ಪಯುಕ್ತಾಶ್ಚೇರುಃ ಸಪುತ್ರಾಮಿತರಾಂ ಪ್ರಹಸ್ಯ ||
 ಆಹೂತಾಸ್ತೇ ಯಾಜನಾಯಾನ್ಯದೇಶೇ ಯಿಯಕ್ಷುಣಾ ಕೇನಚಿದ್ಬ್ರಾಹ್ಮಣೇನ |
 ಪ್ರಯೋಗೇಷು ಕುಶಲಾ ದರ್ಪಯುಕ್ತಾಃ ಸಮಂ ಪಿತೃಯಾಜಯಂಸ್ತಂ ಸಮೇತ್ಯ ||
 ತಸ್ಮಾದ್ದೇಶಾದಾಗತಾಃ ಕೇಚಿದತ್ರ ಗೃಹೇ ಯಜ್ಞಂ ತಂ ಪ್ರವೃತ್ತಂ ಶಶಂಸುಃ |
 ಸ್ವಪುತ್ರಪೂಜಾಶ್ರವಣೇನ ಹೃಷ್ಪಾಂ ಜ್ಯೇಷ್ಠಾಂ ಸಪತ್ನೀಮಿತರಾ ನಿರೀಕ್ಷ್ಯ ||
 ಸ್ವಮೂಕಪುತ್ರಸ್ಯ ಸಮಾಪಮೇತ್ಯ ಸ್ವಜನ್ಮ ಪುತ್ರಂ ಚ ವಿಗರ್ಹಯಂತೀ |
 ಉವಾಚ ಶೋಕಾಗ್ನಿವಿದೀಪ್ತದೇಹಾ ಸ್ವಭರ್ತ್ರಾದ್ಯೈಃ ಸ್ವಾವಮಾನಂ ವಿಚಿಂತ್ಯ ||
 ಕಿಂ ಜೀವಿತೇ ಮೇ ಮರಣಂ ನರೇಣ್ಯಮಕಾಲತೋ ದುರ್ಭರಂ ಖಲ್ವಹೋ ಧಿಕ್ |
 ನಂಧ್ಯಾ ಕೃತಾರ್ಥಾ ಖಲು ನೈವ ಯಸ್ಯಾಸ್ತ್ವಂ ಮೂಕರೂಪೋ ಭವಸೀಹ ಪುತ್ರಃ ||
 ಭರ್ತ್ರಾ ಸಪತ್ನಾ ತನಯೈಶ್ಚ ತಸ್ಯಾಸ್ತ್ವಾಂ ಸೂತ್ವಾಹಂ ಬಾಧಿತಾ ಮುಂಚ ವಾಚಂ |
 ಯಮೋಽಪಿ ನಾಂ ಜೀವಯನ್ ಪಾಪಕಾರೀ ನೈವಂವಿಧಂ ನರಕೇ ದುಃಖಮಾಹುಃ ||
 ಇತಿ ಶ್ರುತ್ವಾ ನಚನಂ ಸೋಽಪಿ ತಸ್ಯಾ ಉವಾಚ ತಾಂ ಹರ್ಷಯನ್ ಶೋಕತಪ್ತಾಂ |
 ಆತ್ಮರಾಮೋ ನೈವ ಮೂಕೋಽಹಮಂಬ ಜಪಂ ತು ಮೋಕ್ಷಾಯ ಕರೋಮಿ ಮೌನೀ ||
 ರುದಂಸ್ತೂಷ್ಟೀಂ ಭವ ದುಷ್ಟೇತಿ ಚೋಕ್ತಸ್ತಥಾಭವಂ ನೈವ ಮೂಕೋಽಹಮಂಬ |
 ಸಂಪ್ರತ್ಯುಕ್ತೋ ಮುಂಚ ವಾಚಂ ಸುತೇತಿ ವಕ್ಷ್ಯಾಮಿ ನಾಚಂ ತವ ಹರ್ಷವೃದ್ಧೈ ||
 ಯತ್ರಾಸತೇ ಭ್ರಾತರೋ ಮೇ ಪಿತಾ ಚ ಗತ್ವಾ ವದಿಷ್ಯಾಮಿ ತು ತತ್ರ ನಾಚಂ |
 ಇತ್ಯುಕ್ತ್ವಾಗಾನ್ಮೂಕರೂಪೋ ಮಹಾತ್ಮಾ ಭಕ್ತಿಂ ವಹನ್ ಪುಂಡರೀಕಾಯತಾಕ್ಷೇ ||

ನೇಘಾಘಸಂಭನ್ನ ದಿನಾಕರಾಭೋ ಭಸ್ಮಪ್ರತಿಚ್ಛನ್ನ ಹುತಾಶನಾಭಃ |
 ಯಜ್ಞೇ ಸ್ಥಿತಾ ಭಾತ್ರರೋ ದರ್ಪಯುಕ್ತಾ ಆಯಾಂತಮಾಲಕ್ಷ್ಯ ಚ ಮೂಕಮೇನಂ ||
 ಮೂಕಸ್ಯ ಯಜ್ಞೇ ಕಮಿಹೇತಿ ದಂತಾನ್ ಪ್ರಕಾಶ್ಯ ತೇ ಚಕ್ರರಥಾಟ್ಟಹಾಸಂ |
 ಸ ಚಾಪಿ ತಂ ಯಜ್ಞಮನುಪ್ರನಿಶ್ಯ ತ್ವಾರೋಢುಮಂಕಂ ಪಿತರಂ ಪ್ರಪೇದೇ ||
 ನಾ ನಾ ಸ್ಪೃಷ್ಟೋ ಮೂಕ ದುಷ್ಟೇತಿ ಜೋಕ್ತಾಸ್ತು ಕ್ರುದ್ಧಃ ಪಿತಾ ನ್ಯರುಧತ್ಸೃತರೇಯಂ |
 ಬ್ರಹ್ಮಾದಿಭೂತಾನಿ ತೃಣಾವರಾಣಿ ನ ಸೇಹಿರೇ ತಸ್ಯ ತದಾವಮಾನಂ ||
 ವಿಷ್ಣುಪ್ರಿಯದ್ವಾದಶವರ್ಣಮಂತ್ರಜಪಪ್ರಸಂಕ್ಖ್ಯಾಳಿತದುಃಖರಾಶೇಃ |
 ಬ್ರಹ್ಮರ್ಷಿಮುಖ್ಯಸ್ಯ ಸಮಸ್ತನೇದನೇದಾಂಗನಿಷ್ಣಾತವಿಶುದ್ಧಬುದ್ಧೇಃ ||
 ಹ್ರನಾಗುಣಾಧಾರಭೂತಾಪಿ ದೇವೀ ವಸುಂಧರಾ ನಾಶಕತ್ವದ್ಧಿ ಸೋಢುಂ |
 ಸದೋಹವಿಧಾರ್ಥನತಲಂ ವಿದಾರ್ಯ ಸಹಸ್ರಸೂರ್ಯೋದ್ಗಮತುಲ್ಯರೂಪಾ ||
 ಊರ್ಧ್ವಂ ಜಗಾಮಾತ್ಮನಿಭೂಷಣೈಶ್ಚ ಮಹಾದ್ಭುತೈಃ ಶೋಭಿತಸರ್ವದೇಹಾ |
 ಸುವರ್ಣಮುಕ್ತಾನುಣಿರತ್ನಚಿತ್ರಂ ಸಿಂಹಾಸನಂ ಸರ್ವತೋಭದ್ರಮಾಶು ||
 ಸ್ವಯಂ ಕರಾಭ್ಯಾಂ ಕಮಲೋಪಮಾಭ್ಯಾಂ ತಸ್ಮೈ ದದೌ ಸಾಸನಂ ದಿವ್ಯರೂಪಾ |
 ಪಿತ್ರಾ ಸಪತ್ನೀತನಯೈಃ ಸದಸ್ಯೈರ್ವೃಷ್ಟಾ ಸುರರ್ಷಿಪ್ರಮುಖೈಶ್ಚ ಭೂತೈಃ ||
 ಉನಾಚ ಚೈನಂ ಸ್ಥಿತಶೋಭಿನಕತ್ರಾ ವಿಷ್ಣೋಃ ಪ್ರಿಯಾ ಸಾ ಧರಣೀಧರಸ್ಯ |
 ಕುಮಾರ ಕಿಂ ತೇ ಪಿತುರಂಕಕೇನ ಸುತೈಃ ಸಪತ್ನಾಃ ಪರಿಮದಿತೇನ ||
 ಬ್ರಹ್ಮಾದಿಪಿತ್ರಾ ಖಲು ವಿಷ್ಣುನಾ ತ್ವಂ ಸಂಲಾಲಿತೋ ಮಾಂ ಧರಣೀತಿ ವಿದ್ಧಿ |
 ಮಯೋಪನೀತಂ ತ್ವಧಿರೋಹ ಪುತ್ರ ಸಿಂಹಾಸನಂ ಸರ್ವತೋಭದ್ರಮಾಶು ||
 ಅತ್ರಾಧಿರೂಢಸ್ಯ ತವ ಪ್ರಸಾದಂ ಕರಿಷ್ಯತಿ ಬ್ರಹ್ಮಗರ್ಭೋಽಬ್ಜನಾಭಃ |
 ಶ್ರುತ್ವಾ ಧರಿತ್ರಾ ವಚನಂ ಸ ಚಾಪಿ ಸರ್ವೈರ್ವೃಷ್ಟಾಸ್ತಾರುರೋಹಾಸನಂ ತತ್ ||
 ಅಥಾಧಿರೂಢಸ್ಯ ತದಾವಿರಾಸೀದಗ್ನಾ ದಿಕಂ ದ್ವಿಃಸ್ತುಣುತೇಂತಕಂ ಚ |
 ಚತ್ವಾರಿಂಶಂ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಂ ಪ್ರಾಯಣೇಯಾದ್ಯಹ್ನಾಂ ಚತುರ್ವಿಂಶತಿಕೇನ ಯುಕ್ತಂ ||
 ಏಷಾನುಂಗೈರ್ದೀಕ್ಷಣೇಯಾದಿಭಿಶ್ಚ ಪ್ರಾಸಂಗಿಕೈ ರಾಜಧರ್ಮಾದಿಭಿಶ್ಚ |
 ಸಮಾಪ್ಯ ಸ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಂ ಸರ್ವಮಂತೇ ಕೃತ್ವೋಂಕಾರಂ ವಿರತೋ ಬ್ರಹ್ಮನಿಷ್ಕಃ ||
 ಬ್ರಹ್ಮಾದಿಭಿಶ್ಚೋದಿತೋ ಮಾ ವಿರಂಸೀಬ್ರಹ್ಮನ್ನಸಿ ತ್ವೈತರೇಯೋ ಮಹಾತ್ಮಾ |
 ಆರಣ್ಯಕಂ ತ್ರಿವಿಧಂ ನೈ ದದರ್ಶ ಮಹಾವ್ರತಂ ಚೋಪನಿಷದ್ವ್ಯಯಂ ಚ ||
 ತತಃ ಸರ್ವೇಽಪೂಜಯಂಸ್ತಂ ಸಮೇತಾಃ ಪಿತ್ರಾದಯಃ ಸಹ ದೇವರ್ಷಿಸಂಘೈಃ |
 ಆರಣ್ಯಕಾಂತೇ ಪ್ರಣವಂ ಸ ಕೃತ್ವಾ ಹ್ಯವಾರೋಹದಾಸನಾದ್ಭೂಮಿದತ್ತಾತ್ |
 ತತೋ ದೇವೀ ಧರಣೀ ಸಾ ತಿರೋಭೂತ್ತ ಚ್ಛಾಸನಂ ತೇ ಚ ಸುರರ್ಷಿಸಂಘಾಃ |
 ಸದೋಹವಿಧಾರ್ಥನತಲಂ ವಿದೀರ್ಣಂ ಸುಶ್ಲಿಷ್ಯಮಾಸೀದ್ಭವ್ಯತೇಃಥ ಯಜ್ಞಃ ||

ಅಥೇತರಾ ಸರ್ವಲೋಕಪ್ರಸಿದ್ಧಂ ತದ್ಬ್ರಾಹ್ಮಣಾರಣ್ಯಕದರ್ಶನಂ ವೈ |
 ಶ್ರುತ್ವಾ ಜಹರ್ಷಾಥ ಪಿತಾ ಸನೇತೃ ಸಹೈವ ಪುತ್ರೈರಿತರಾಂ ಸಪುತ್ರಾಂ ||
 ಅಪೂಜಯತ್ಸಾ ಸಪತ್ನೀ ತಥೈನಾಮಸಾಂತ್ವಯತ್ತತ್ಸತಂ ಚೈತರೇಯಂ |
 ಸ ಚಾಪಿ ಮಾತುಃ ಪ್ರಿಯಕೃನ್ಮಹರ್ಷಿಃ ಪಿತ್ರಾದಿಭಿಃ ಸಮನುಜ್ಞಾತ ಏವ ||
 ವನಂ ಪ್ರಾಪ್ಯ ತತ್ರ ತಪ್ತ್ವಾ ತಪಶ್ಚ ಪ್ರಾಪ ಬ್ರಹ್ಮ ದುರ್ವಚಂ ಸೂರಿದೃಶ್ಯಂ |
 ಸ ಚೈತರೇಯಸ್ವಿತರಾಸುತತ್ವಾತ್ ಸ್ತ್ರೀಭ್ಯೋ ಡಕಾ ಮಹಿದಾಸಸ್ತಭೈಷಃ ||
 ಮಹೀಪ್ರಣೇತಾಸನ ಆಸನಾಚ್ಚ ಸ್ತಾಂಬಾಸಪತ್ನೀಮದನಾಶನಾಚ್ಚ |
 ಮಹಾದಾನಾದ್ವೇದರೂಪಾಚ್ಚ ನಾಮ ತ್ರಿಧಾ ನಿರುಕ್ತಂ ತು ಪೃಷೋದರಾದಿ ||
 ತಥಾ ಚೈಷಾ ಮಾಹಿದಾಸೈತರೇಯಾ ಶ್ರುತಾ ಪ್ರೋಕ್ತಾ ಸಂಸ್ಕೃತಾ ಪೂಜಿತಾ ಚ |
 ಶ್ರದ್ಧಾನ್ವಿತೈರಾಸ್ತಿ ಕೈಃ ಸರ್ವಸಿದ್ಧೈಃ ಪ್ರಕಲ್ಪೇತೇತ್ಯೇವಮಾಹುರ್ಮಹಾಂತಃ ||

ಇದರ ಮುಖ್ಯ ತಾತ್ಪರ್ಯವೇನೆಂದರೆ:—ಪೂಜ್ಯರಾದ ಹಿರಿಯರು ವೇದಪುರಾಣಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಉಕ್ತವಾಗಿರುವ ಏತರೇಯರ್ಷಿ ವಿಷಯವಾದ ಒಂದು ಇತಿಹಾಸವನ್ನು ಈ ರೀತಿ ವರ್ಣಿಸಿರುವರು—

ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಯಾಜ್ಞವಲ್ಕನೆಂಬ ಓರ್ವ ಮಹರ್ಷಿಗೆ ಇಬ್ಬರು ಪತ್ನಿಯಿದ್ದರು. ಆ ಮುಷಿಯು ತನ್ನ ಹಿರಿಯ ಪತ್ನಿಯಲ್ಲಿಯೇ ವಿಶೇಷ ಅನುರಕ್ತನಾಗಿ ಕನಿಷ್ಠಪತ್ನಿಯನ್ನು ಅಷ್ಟಾಗಿ ಆದರಿಸುತ್ತಿರಲಿಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ಅವಳನ್ನು ಇತರಾ (ಇನ್ನೊಬ್ಬಳು) ಎಂದೇ ಕರೆಯುತ್ತಿದ್ದನು. ಅವಳಲ್ಲಿ ಉತ್ಪನ್ನನಾದ ಪುತ್ರನು ಬಾಲ್ಯದಲ್ಲಿ ಅಳುತ್ತಿದ್ದಾಗ—ಎಲೈ ಮುಷ್ಯನೇ ಸುಮ್ಮನಿರು ಅಳಬೇಡ ಎನ್ನುತ್ತಿದ್ದಳು. ಅದನ್ನು ಕೇಳಿ ಆ ಪುತ್ರನು ಮುಂದೆಯೂ ಮೂಕನಂತೆ ಯಾವ ಮಾತನ್ನು ಆಡದೆ ಏನೋ ಯೋಚಿಸುತ್ತಿರುವಂತೆ ಯಾವಾಗಲೂ ಧ್ಯಾನಪರವಶನಾಗಿಯೇ ಇರುತ್ತಿದ್ದನು. ಆದರೆ ಅವನು ವಾಸ್ತವವಾಗಿ ಮೂಕನಾಗಿರಲಿಲ್ಲ. ಅನೇಕ ಜನ್ಮಸಂಸ್ಕಾರದಿಂದ ಯೋಗಸಿದ್ಧಿಯನ್ನು ಪಡೆದಿದ್ದ ಅವನು ಕೆಲಸಕ್ಕೆ ಬಾರದ ಕಾಡುಹರಟೆಯಿಂದ ಪ್ರಯೋಜನವೇನೆಂದು ತಿಳಿದು ಯಾರೊಡನೆಯೂ ವೃಥಾವಾಗಿ ಮಾತನಾಡದೆ ಮೋಕ್ಷಾಭಿಲಾಷಿಯಾಗಿ ಸದಾಕಾಲದಲ್ಲಿಯೂ ಪರಮಪವಿತ್ರವಾದ ವಿಷ್ಣುವಿನ ದ್ವಾದಶಾಕ್ಷರ ಮಂತ್ರವನ್ನೇ ಮನಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಧ್ಯಾನಿಸುತ್ತಿದ್ದನು. ಜ್ಯೇಷ್ಠಭಾರ್ಯೆಯ ಪುತ್ರರಾದರೋ ನಾಚಾಳಿಗಳೂ ವಿದ್ಯಾವಂತರೂ ಆಗಿದ್ದರಿಂದ ಮಂಕನಂತೆ ಕಾಣುತ್ತಿದ್ದ ಇತರಾಪುತ್ರನಾದ ತಮ್ಮ ತಮ್ಮನನ್ನು ನೋಡಿ ಕುಚ್ಛೇಷ್ಠೆಯಿಂದ ಹಾಸ್ಯಮಾಡಿ ನಗುತ್ತಿದ್ದರು.

ಹೀಗಿರುವಾಗ ದೂರದೇಶದಲ್ಲಿದ್ದ ಒಬ್ಬ ಬ್ರಾಹ್ಮಣನು ಯಜ್ಞಮಾಡಬೇಕೆಂದು ಉದ್ದೇಶಿಸಿ ಆ ಯಜ್ಞಕ್ಕೆ ಬೇಕಾಗುವ ಋತ್ವಿಕ್ಕುಗಳನ್ನೂ ಪುರೋಹಿತರನ್ನೂ ಹುಡುಕಿಕೊಂಡು ಈ ಯಾಜ್ಞವಲ್ಕಮುಷಿಯ ಆಶ್ರಮಕ್ಕೆ ಬಂದನು. ಅಲ್ಲಿ ಜ್ಯೇಷ್ಠಪತ್ನಿಯ ಪುತ್ರರನ್ನು ಕಂಡು ಯಜ್ಞಮಾಡಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಆಹ್ವಾನಿಸಲು ಅವರು ಒಪ್ಪಿಕೊಂಡು ತಮ್ಮ ತಂದೆಯೊಡನೆ ಆ ಬ್ರಾಹ್ಮಣನ ದೇಶಕ್ಕೆ ಹೋಗಿ ಯಜ್ಞವನ್ನು ನೆರವೇರಿಸಿದರು. ಈ ಯಜ್ಞವನ್ನು ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷವಾಗಿ ನೋಡಿದ ಕೆಲವರು ಅಲ್ಲಿಂದ ಯಾಜ್ಞವಲ್ಕನ ಮುಷಿಯೂ ಅವನ ಜ್ಯೇಷ್ಠಪತ್ನಿಯ ಪುತ್ರರೂ ನಿರ್ವಹಿಸಿದ ಪೂರೋಹಿತೃದ ವೈಭವವನ್ನೂ ವಿಜೃಂಭಣೆಯನ್ನೂ ನಾನಾವಿಧವಾಗಿ ಬಣ್ಣಿಸಿ ಪ್ರಶಂಸೆಮಾಡಿದರು. ಅದನ್ನು ಕೇಳಿದ ಇತರಾ ಎಂಬ ಪತ್ನಿಯು ದುಃಖಸಂತಪ್ತಳಾಗಿ ಮೂಕನಾದ ತನ್ನ ಪುತ್ರನ ಸಮೀಪಕ್ಕೆ ಬಂದು—ಅಯ್ಯೋ ಪುತ್ರನೇ, ಮೂಕನೂ ಅಯೋಗ್ಯನೂ ಆದ ನಿನ್ನನ್ನು ಹಡೆದ ನನ್ನ ಜನ್ಮವು ವೃಥಾವು. ನಿನ್ನನ್ನು ಹಡೆಯದೆ ನಾನು ಬಂಜೆಯಾಗಿದ್ದರೇ ಚೆನ್ನಾಗಿತ್ತು. ನಿನ್ನ ಸಹೋದರರು ವಿದ್ಯಾವಂತರಾಗಿ ಯಜ್ಞಾದಿಗಳನ್ನು ಮಾಡುತ್ತ

ಕೀರ್ತಿವಂತರಾಗಿರುವರು. ನೀನಾದರೋ ಶುದ್ಧಮೂಕನಾಗಿಯೂ ಮೂಢನಾಗಿಯೂ ಇರುವೆ. ಒಂದು ಮಾತನ್ನಾದರೂ ಆಡಬಾರದೇ? ನಿನ್ನ ಸ್ಥಿತಿಯನ್ನು ನೋಡಿ ನನ್ನ ಪತಿಯೂ ಸವತಿಯೂ, ಸವತಿಯ ಪುತ್ರರೂ ನನ್ನನ್ನು ನಾನಾವಿಧವಾಗಿ ಹೀಯಾಳಿಸುತ್ತಿರುವುದನ್ನು ಹೇಗೆ ಸಹಿಸಲಿ? ಈ ಅವಮಾನವನ್ನು ಸಹಿಸುವುದಕ್ಕಿಂತ ನನಗೆ ಮರಣವೇ ಉತ್ತಮವು. ಆದರೆ ಯಮನಿಗೂ ನನ್ನ ಮೇಲೆ ಕರುಣ ಬರಲಿಲ್ಲ. ನರಕದಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ ಈ ವಿಧವಾದ ದುಃಖವಿರುವುದಿಲ್ಲವೆಂದು ಬಲ್ಲವರು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. ಎಂದು ಮುಂತಾಗಿ ದುಃಖಿಸುತ್ತಿರುವುದನ್ನು ನೋಡಿ ಮೂಕನಾದ ಅವನು ಅವಳನ್ನು ಸಮಾಧಾನಪಡಿಸುತ್ತಾ ಇಂತೆಂದನು—
ಅಮ್ಮಾ, ದುಃಖಿಸಬೇಡ, ಮಾತನಾಡೆಂದು ಹೇಳಿದೆಯಲ್ಲವೇ, ಇದೋ ಮಾತನಾಡುತ್ತೇನೆ, ನಾನು ಮೂಕನಲ್ಲ. ನಾನು ಯಾವಾಗಲೂ ಮೋಕ್ಷಾರ್ಥವಾಗಿ ಪರಮಾತ್ಮನಲ್ಲಿ ನೆಟ್ಟಮನಸ್ಸಿನಿಂದ ಧ್ಯಾನಾಸಕ್ತನಾಗಿ ಆತ್ಮಪರವಶನಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಬಾಹ್ಯವ್ಯವಹಾರಗಳಲ್ಲಿ ಆಸಕ್ತಿಯಿಲ್ಲದೆ ಕೆಲಸಕ್ಕೆ ಬಾರದ ಮಾತುಗಳನ್ನಾಡುತ್ತಾ ಕಾಲಕಳೆಯಲು ಇಷ್ಟವಿಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ಯಾವಾಗಲೂ ಮೌನವಾಗಿಯೇ ಇರುತ್ತೇನೆ. ಹಿಂದೆ ನಾನು ಶಿಶುವಾಗಿದ್ದಾಗ ನಾನು ಅಳುತ್ತಿರುವುದನ್ನು ನೋಡಿ ಎಲೈ ದುಷ್ಟನೇ, ಸುಮ್ಮನಿರು ಅಳಬೇಡ ಎಂದು ನೀನು ಹೇಳಲಿಲ್ಲವೇ? ಅದನ್ನೇ ನಿನ್ನ ಅಜ್ಜೆಯೆಂದು ಭಾವಿಸಿ ಆಕಾಲದಿಂದಲೂ ಮಾತನಾಡದೆ ಮೌನವಾಗಿಯೇ ಇದ್ದೆನು. ಈಗ ನೀನು ಮಾತನಾಡೆಂದು ಹೇಳಿದ ಮೇಲೆ ಮಾತನಾಡಬೇಕಾಯಿತು. ನಾನೇನೂ ಮೂಕನಲ್ಲ. ನಾನು ಮಾತನಾಡುವುದನ್ನು ಕಂಡು ನಿನಗೆ ಸಂತೋಷವಾಗಿರುವುದಷ್ಟೆ. ಈಗ ನನ್ನ ತಂದೆಯೂ ನನ್ನ ಸಹೋದರರೂ ಇರುವ ಯಜ್ಞಭೂಮಿಗೂ ಹೋಗಿ ಅವರೊಡನೆ ಮಾತನಾಡಿ ಬರುವೆನು ಎಂದು ಹೇಳಿ ಅಲ್ಲಿ ನಿಲ್ಲದೆ ಹೊರಟನು. ಮೂಕನಂತೆ ಕಾಣುತ್ತಿದ್ದರೂ ಪರಮಾತ್ಮನಲ್ಲಿ ಭಕ್ತಿಶ್ರದ್ಧೆಯಿಂದ ಧ್ಯಾನಪರವಶನಾಗಿ ಮಾರ್ಗಕ್ರಮಣ ಮಾಡುತ್ತಿದ್ದ ಈ ಮಹಾತ್ಮನು ಮೇಘಗಳಿಂದ ಆವೃತನಾದ ಸೂರ್ಯನಂತೆಯೂ ಬೂದಿಮುಚ್ಚಿದ ಕೆಂಡದಂತೆಯೂ ಶೋಭಿಸುತ್ತಿದ್ದನು. ಅನೇಕ ದಿನಗಳ ವರೆಗೆ ಪ್ರಯಾಣಮಾಡಿ ಕೊನೆಗೆ ಆ ಯಜ್ಞಭೂಮಿಗೆ ಬಂದನು. ಯಜ್ಞಶಾಲೆಯನ್ನು ಪ್ರವೇಶಿಸುತ್ತಿದ್ದ ಈ ಮೂಕನಾದ ತಮ್ಮ ತಮ್ಮನನ್ನು ನೋಡಿ ಅಹಂಕಾರದಿಂದ ಬೀಗಿ ಮೆರೆಯುತ್ತಿದ್ದ ಇವನ ಸಹೋದರರು ಗಹಗಹಿಸಿ ನಗುತ್ತಾ—ಈ ಮೂಕನೇಕೆ ಇಲ್ಲಿಗೆ ಬಂದನು? ಯಜ್ಞಶಾಲೆಯಲ್ಲಿ ಇವನಿಗೇನು ಕೆಲಸ? ಇವನೇನಾದರೂ ಮಂತ್ರೋಚ್ಚಾರಣೆ ಮಾಡಬಲ್ಲನೇ? ಎಂದು ಪರಸ್ಪರ ಮಾತನಾಡುತ್ತಾ ಅವನನ್ನು ನೋಡಿ ಹಲ್ಲುಕಿರಿದು ಅಣಕಿಸುತ್ತ ಹಾಸ್ಯಮಾಡಲಾರಂಭಿಸಿದರು. ಈ ಮೂಕನಾದರೋ ಇವರ ಮಾತುಗಳನ್ನು ಲಕ್ಷ್ಯಮಾಡದೆ ಯಾಗಶಾಲೆಯನ್ನು ಪ್ರವೇಶಿಸಿ ತನ್ನ ತಂದೆಯಿರುವಲ್ಲಿಗೆ ಹೋಗಿ ಅವನ ತೊಡೆಯಮೇಲೆ ಕುಳಿತುಕೊಳ್ಳಲು ಪ್ರಯತ್ನಿಸಿದನು. ಇದನ್ನು ಕಂಡು ಇವನತಂದೆಯು ಕೋಪಾವಿಷ್ಟನಾಗಿ ಥೂ ದುಷ್ಟನೇ, ನನ್ನನ್ನು ಮುಟ್ಟಬೇಡ ದೂರ ಹೋಗು ಎಂದು ಬೈದು ಅವನನ್ನು ತನ್ನ ತೊಡೆಯಿಂದ ಆಚೆಗೆ ತಳ್ಳಿದನು. ಬ್ರಹ್ಮನಿಂದ ಹಿಡಿದು ಹುಲ್ಲುಕಡ್ಡಿಯವರೆಗಿನ ಸಮಸ್ತ ಚರಾಚರಪ್ರಾಣಿಗಳೂ ಇವನಿಗೆ ಆದ ಈ ಅವಮಾನವನ್ನು ಸಹಿಸಲಿಲ್ಲ. ಆದರೆ ಈ ಮೂಕನು ಇದೊಂದನ್ನೂ ಲಕ್ಷ್ಯಮಾಡಲಿಲ್ಲ. ಏಕೆಂದರೆ ನೋಡುವವರಿಗೆ ಮೂಕನಂತೆಯೂ ಬುದ್ಧಿಹೀನನಂತೆಯೂ ತೋರುತ್ತಿದ್ದರೂ ಇವನು ಯಾವಾಗಲೂ ಮನಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಓಂ ನಮೋ ಭಗವತೇ ನಾಸುದೇವಾಯ ಎಂಬ ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದ ದ್ವಾದಶಾಕ್ಷರಮಂತ್ರವನ್ನು ಜಪಿಸುತ್ತಿದ್ದನು. ಸಮಸ್ತ ವೇದವೇದಾಂಗಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಪ್ರವೀಣನಾದವನೂ ಶುದ್ಧವಾದ ಬುದ್ಧಿಯುಳ್ಳವನೂ ಆದ ಈ ಬ್ರಹ್ಮರ್ಷಿಗೆ ದುಃಖಾವಮಾನಗಳೆಂದೇನು? ಬಾಹ್ಯಪ್ರಪಂಚದ ವ್ಯವಹಾರಗಳಿಗೆ ಗಮನಕೊಡದೆ ದ್ವಾದಶಾಕ್ಷರಮಂತ್ರಜಪದಲ್ಲಿಯೇ ಆಸಕ್ತನಾಗಿದ್ದನು. ಆದರೆ ಸರ್ವರ ತಪ್ಪುಗಳನ್ನು ಸಹಿಸುವ ಸ್ವಭಾವವುಳ್ಳ, ಕ್ಷಮಾಗುಣವೇ ಭೂಷಣವಾಗಿವುಳ್ಳ ಭೂಮಿದೇವಿಯು ಈ ಬಾಲಕನಿಗೆ ಆದ ಅವಮಾನವನ್ನು ನೋಡಿ ಸಹಿಸಲಿಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ಆ ವಸುಂಧರಾದೇವಿಯು ಅಲ್ಲಿಯೇ ಇದ್ದ ಯಜ್ಞವೇದಿಯನ್ನು ಭೇದಿಸಿಕೊಂಡು ಎಲ್ಲರಿಗೂ ಕಾಣುವಂತೆ ಸಮಸ್ತ ವಸ್ತುಭರಣಗಳನ್ನು ಧರಿಸಿ ದಿವ್ಯಮಂಗಳ ವಿಗ್ರಹದಿಂದ ಆವಿರ್ಭೂತಳಾದಳು. ಮತ್ತು ಸುವರ್ಣದಿಂದಲೂ ನವರತ್ನಗಳಿಂದಲೂ ಖಚಿತವಾದ ಒಂದು ದಿವ್ಯಸಿಂಹಾಸನವನ್ನು ಅಲ್ಲಿಯೇ ನಿರ್ಮಿಸಿ ಅದರಲ್ಲಿ ಈ ಬಾಲಕನನ್ನು ತನ್ನ ಕಮಲಸದೃಶರಾದ ಕೈಗಳಿಂದ ತಾನೇ ಕರದೊಯ್ದು ಕೂಡಿಸಿದಳು. ಇದನ್ನೆಲ್ಲಾ ಈ ಬಾಲಕನ

ತಂದೆಯೂ ಸವತಿಯ ಮಕ್ಕಳಾದ ಇವನ ಸಹೋದರರೂ ಮತ್ತು ಆ ಯಜ್ಞವೇದಿಯಲ್ಲಿದ್ದ ಸಮಸ್ತ ಋಷಿಗಳೂ, ಸಭಿಕರೂ ಆಶ್ವರ್ಯದಿಂದ ನೋಡುತ್ತಿರಲು ವಿಷ್ಣು ಪ್ರಿಯೆಯಾದ ಆ ಭೂಮಿದೇವಿಯು ಮುಗುಳುನಗೆಯನ್ನು ಸೂಸುತ್ತ ಇಂತೆಂದಳು—
ಅಪ್ಪ, ಕುಮಾರನೇ, ದುಃಖಿಸಬೇಡ. ಸವತೀಮಕ್ಕಳಾದ ಆ ನಿನ್ನ ದುಷ್ಟಸಹೋದರರು ಕುಳಿತುಕೊಳ್ಳಲು ಆಶಿಸಡುವ ನಿನ್ನ ತಂದೆಯ ತೊಡೆಯಿಂದ ನಿನಗೇನಾಗಬೇಕಾಗಿದೆ? ಇಗೋ ಇಲ್ಲಿ ನೋಡು. ನಾನು ವಿಷ್ಣುವಿನ ಪ್ರಿಯಪತ್ನಿಯಾದ ಭೂಮಿ ದೇವಿಯು. ಬ್ರಹ್ಮಾದಿದೇವತೆಗಳಿಗೆಲ್ಲಾ ತಂದೆಯೂ ಪಾಲಕನೂ ಆಗಿರುವ ಸಾಕ್ಷಾತ್ ಶ್ರೀವಿಷ್ಣುವೇ ನಿನ್ನನ್ನು ಆದರಿಸಿ ಲಾಲಿಸುತ್ತಾನೆ. ನಾನು ಇಲ್ಲಿ ನಿರ್ಮಿಸಿರುವ ಸರ್ವತೋಭದ್ರವೆಂಬ ಈ ದಿವ್ಯಸಿಂಹಾಸನದ ಮೇಲೆ ಹತ್ತಿ ಕುಳಿತುಕೊಳ್ಳು. ಬ್ರಹ್ಮನ ತಂದೆಯೂ, ಕಮಲನಾಭನೂ ಆದ ವಿಷ್ಣುವೇ ನಿನ್ನನ್ನು ಸರ್ವವಿಧದಿಂದಲೂ ಅನುಗ್ರಹಿಸುವನು ಎಂದು ಭೂದೇವಿಯು ಹೇಳಿದ ಮಾತನ್ನು ಕೇಳಿ ಆ ಬಾಲಕನು ಎಲ್ಲರೂ ನೋಡುತ್ತಿರುವಂತೆಯೇ ಆ ಸಿಂಹಾಸನವನ್ನು ಹತ್ತಿ ಕುಳಿತನು. ಕುಳಿತಕೂಡಲೇ ವಿಷ್ಣುವಿನ ಅನುಗ್ರಹದಿಂದ ಅವನಿಗೆ ಅಗ್ನಿವೈ ಎಂದು ಪ್ರಾರಂಭವಾಗುವ ಸ್ತುತಿಯೇ ಸ್ತುತಿಯೇ ಎಂದು ಅಂತ್ಯವಾಗುವ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಮಂತ್ರಗಳೆಲ್ಲಾ ಅವನ ಮನಸ್ಸಿಗೆ ಗೋಚರವಾದವು. ಆ ಕೂಡಲೇ ಆ ಬಾಲಕನು ಆ ಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ಸಭಿಕರೆದುರಿಗೆ ಉಚ್ಚಸ್ವರದಿಂದ ಪಠಿಸಿದನು. ಮಂತ್ರಾತ್ಮಕವಾದ ಆ ಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿ ನಲವತ್ತು ಅಧ್ಯಾಯಗಳಿರುವವು. ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಯಜ್ಞಗಳ ಪ್ರಾರಂಭದಲ್ಲಿ ಮಾಡಬೇಕಾದ ಪ್ರಾಯಣೀಯಾದಿ ಇಷ್ಟಿಗಳ ವಿವರಣೆಗಳು, ಚತುರ್ವಿಂಶ ಎಂದು ಮೊದಲಾದ ಹೆಸರುಗಳಿಂದ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದ ಯಜ್ಞಾಂಗ ದಿನಗಳಲ್ಲಿ ಮಾಡಬೇಕಾದ ಕರ್ತವ್ಯಕರ್ಮಗಳ ವಿವರಣೆಗಳು, ಸಂದರ್ಭಾನುಸಾರ ರಾಜನೀತಿಗಳ ವಿವರಣೆಗಳು ಇವೆಲ್ಲವೂ ಉಕ್ತವಾಗಿದ್ದವು. ಇವುಗಳನ್ನೆಲ್ಲಾ ಒಳಗೊಂಡ ಮಂತ್ರಾತ್ಮಕವಾದ ಬ್ರಾಹ್ಮಣವನ್ನು ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಎಲ್ಲಿಯೂ ನಿಲ್ಲಿಸದೆ ಪಠಿಸಿ ಕೊನೆಯಲ್ಲಿ ಓಂ ಎಂದು ಉಚ್ಚರಿಸಿ ಮುಗಿಸಿದನು. ಇಷ್ಟೇ ಅಲ್ಲದೆ ಆರಣ್ಯಕವೆಂಬ ಮಂತ್ರಭಾಗದ ಮೂರು ಅಧ್ಯಾಯಗಳನ್ನೂ ಮಹಾವ್ರತವೆಂಬ ಕರ್ಮಭಾಗದ ವಿವರಣೆಯನ್ನೂ (ಐತರೇಯವೆಂಬ) ಉಪನಿಷತ್ತಿನ ಎರಡುಭಾಗಗಳನ್ನೂ ಜ್ಞಾನದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ತಿಳಿದು ಪಠಿಸಿದನು. ಇದನ್ನೆಲ್ಲಾ ಕುತೂಹಲಾವಿಷ್ಟರಾಗಿ ನೋಡುತ್ತಿದ್ದ ದೇವರ್ಷಿಸಂಘಗಳೂ ಇವನ ತಂದೆಯೇ ಮೊದಲಾದ ಸಭಿಕರೂ ಆ ಬಾಲಕನನ್ನು ಗೌರವಗಳಿಂದ ಸತ್ಕರಿಸಿ ಪೂಜಿಸಿದರು. ಈ ಬಾಲಕನೂ ಸಹ ಆರಣ್ಯಕವೆಂಬ ಮಂತ್ರ ಭಾಗವನ್ನು ಮುಗಿಸಿ ಕೊನೆಯಲ್ಲಿ ಓಂಕಾರವನ್ನು ಪಠಿಸಿ ಭೂಮಿದತ್ತವಾದ ಆ ಸಿಂಹಾಸನದಿಂದ ಇಳಿದನು. ಅನಂತರ ಆ ಭೂಮಿದೇವಿಯು ಹಿಂದಿನಂತೆ ಯಜ್ಞವೇದಿಯನ್ನು ಭೇದಿಸಿ ಅಲ್ಲಿಯೇ ಅಂತರ್ಧಾನಳಾದಳು. ಸಿಂಹಾಸನವೂ ಸಹ ಅಲ್ಲಿಯೇ ಅದೃಶ್ಯವಾಯಿತು. ಬಳಿಕ ಈ ಬಾಲಕನ ತಂದೆಯಾದ ಬ್ರಾಹ್ಮಣನೂ ತನ್ನ ಪುತ್ರರೊಡನೆ ಆಶ್ರಮಕ್ಕೆ ಬರಲು ಇವನ ಪತ್ನಿಯಾದ ಇತರೆಯು ನಡೆದ ವಿಷಯವನ್ನೆಲ್ಲಾ ತಿಳಿದು ತುಂಬಾ ಸಂತೋಷಪಟ್ಟಳು. ಇವಳ ಸವತಿಯೂ ಸಹ ಇತರೆಯ ಬಾಲಕನನ್ನು ಗೌರವದಿಂದ ಸತ್ಕರಿಸಿದಳು. ಈ ಬಾಲಕನೂ ಸಹ ತನ್ನ ತಾಯಿಯನ್ನೂ ಬಲತಾಯಿಯನ್ನೂ ತಂದೆಯನ್ನೂ ಸಂತೋಷ ಪಡಿಸುತ್ತಾ ಅವರ ಆಜ್ಞಾಪಾಲಕನಾಗಿ ವನದಲ್ಲಿ ತಪಶ್ಚರ್ಯಾದಿಗಳಿಂದ ಕಾಲಕಳೆಯುತ್ತಾ ದೇಹಾವಸಾನದಲ್ಲಿ ಅತಿದುರ್ಲಭವಾದ ಬ್ರಹ್ಮಪದವಿಯನ್ನು ಪಡೆದನು ಎಂಬ ಈ ಕಥೆಯನ್ನು ವೇದಾಭಿಮಾನಿಗಳೂ ಆಸ್ತಿಕರೂ ಆದ ಮಹಾಮಹಿಮರು ಪೂಜ್ಯಭಾವ ದಿಂದಲೂ ಭಕ್ತ್ಯಾದರಗಳಿಂದಲೂ ಸ್ಮರಿಸುತ್ತಿರುವರು.

ಈ ಬಾಲಕನು ಇತರಾ ಎಂಬ ಸ್ತ್ರೀಯ ಪುತ್ರನಾದುದರಿಂದ ಇವನಿಗೆ ಐತರೇಯನೆಂಬ ಹೆಸರು ಬಂದಿತು. ಆದ್ದರಿಂದ ಈ ಐತರೇಯಋಷಿಪುತ್ರನಾದ ಬ್ರಾಹ್ಮಣವು ಐತರೇಯಬ್ರಾಹ್ಮಣವೆಂಬ ಹೆಸರಿನಿಂದ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ. ಈ ಐತರೇಯ ಮಹರ್ಷಿಗೆ ಮಹಿದಾಸನೆಂಬ ಇನ್ನೊಂದು ಹೆಸರೂ ಇರುವುದು. ಈ ಹೆಸರುಬರಲು ಕಾರಣವೇನೆಂದರೆ—

ಮಹಿ + ದಾ + ಆಸ್ = ಮಹಿದಾಸಃ | ಮಹ ಪೂಜಾಯಾಂ ಚುರಾದಿರಂತಃ | ತಸ್ಮಾತ್ ಅಚ ಇಃ | ಮಹಿಃ ಭೂಮಿಃ ದಾಇ ದಾನೇ ಅಸ ಉಪವೇಶನೇ || ಮಹಿ, ದಾ, ಆಸ್ ಎಂಬ ಮೂರು ಶಬ್ದಗಳಿಂದ ಮಹಿದಾಸನೆಂಬ ಶಬ್ದವಾಗಿದೆ. ಮಹಿ

ಎಂದರೆ ಭೂಮಿಯು ; ದಾ ಎಂದರೆ ಕೊಡುವುದು ; ಆಸ ಎಂದರೆ ಕುಳಿತುಕೊಳ್ಳುವ ಆಸನ ; ಭೂಮಿದೇವಿಯಿಂದ ದತ್ತವಾದ ಸಿಂಹಾಸನದಲ್ಲಿ ಕುಳಿತಿದ್ದವನು ಎಂದರ್ಥವು.

ತೈತ್ತಿರೀಯ ಶಾಖೆಯ ಭಾಷ್ಯಕಾರರಾದ ಭಟ್ಟಭಾಸ್ಕರರೆಂಬವರು ಈ ರೀತಿ ಐತರೇಯ ಪದಶಬ್ದಾರ್ಥವನ್ನು ವಿವರಿಸಿದಾರೆ.

ಇತರಸ್ಯ ಋಷೀರಪತ್ಯಮಿತ್ಯೈತರೇಯಃ | ಶುಭ್ರಾದಿಭ್ಯಶ್ಚ ಢಕ್ (೪-೧-೧೨೩) ಇತಿ ||

ಇತರ ಎಂಬ ಋಷಿಯ ಪುತ್ರನಾದುದರಿಂದ ಇವನಿಗೆ ಐತರೇಯನೆಂಬ ಹೆಸರು ಬಂದಿತು. ಸದ್ಗುರುಶಿಷ್ಯರೆಂಬವರು ಐತರೇಯಾ ರಣ್ಯಕದ ಮೋಕ್ಷಪ್ರದವೆಂಬ ತಮ್ಮ ಭಾಷ್ಯದಲ್ಲಿ ಮಹಿದಾಸಶಬ್ದದ ಅರ್ಥವಿವರಣೆಯನ್ನು ಈ ರೀತಿ ಮಾಡಿದ್ದಾರೆ—

ಋಷಿದ್ವರ್ಷಾ ಸ್ವನೂತ್ಮಾನಂ ಪಾರೋಕ್ಷ್ಯೇಣಾಹ ಚಾನ್ಯವತ್ |

ಏತಜ್ಞಾನಾನ್ಯಹಂ ನಾನ್ಯದಿತ್ಯಾತ್ಮಾನಂ ವಿಭಾವಯನ್ |

ಇತರಾಖ್ಯಾಸ್ಯ ಮಾತಾಭೂತ್ ಸ್ತ್ರೀಭ್ಯೋ ಢಕೈತರೇಯಗೀಃ |

ಮಹಿದಾಸೋ ಮಹೀದತ್ತಮಹಾಸನಸಮಾಸನಾತ್ |

ಅವೋಚಾಮು ಬ್ರಾಹ್ಮಣಾದೌ ಮಾಹಿದಾಸೇತಿಹಾಸಕಂ | ಇತಿ.

ಇಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವ ಐತರೇಯ ಮಹಿದಾಸ ಶಬ್ದಗಳ ಅರ್ಥವಿವರಣೆಯು ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದಂತೆಯೇ ಇದೆ. ಐತರೇಯೋಪನಿಷತ್ಸಾಧ್ಯ ಭಾಷ್ಯದಲ್ಲಿ ಈ ರೀತಿ ಇದೆ—

ಪ್ರಾದುರ್ಬಭೂವ ಭಗವಾಂಸ್ತಪಸೇತರಾಯಾ ನಾರಾಯಣೋಬ್ಜಜಸುತಸ್ಯ ವಿಶಾಲನಾನ್ಯಃ |

ತಸ್ಮಿನ್ ಗತೇಽಧ್ವರಮುಭೂತ್ಸುರವಿಪ್ರಸಂಘೋ ನಿಶ್ಚೇತನಸ್ತದನು ಪದ್ಮಭವೋಮುಮಸ್ತೌತ್ ||

ತೇನ ಸ್ತುತಃ ಸ ಭಗವಾನ್ ಗಿರಿಶೇಂದ್ರಮುಖ್ಯಾನ್ ಸರ್ವಾನಬೋಧಯದಜೇನ ಸಹೈವ ತೇಽಥ |

ದಾಸತ್ವಮಾಪುರತ ಏವ ಮಹತ್ಸುರಾಣಾಂ ದಾಸತ್ವತಃ ಸ ಮಹಿದಾಸ ಇತಿ ಪ್ರಸಿದ್ಧಃ |

ಶೃಣ್ವತ್ಸು ತೇಷು ಭಗವಾನವದದ್ರಮಾಯೈ ದಿನ್ಯಾಂ ಶ್ರುತಿಂ ಸ ಪರಮೋಽತಿಮುದೈತರೇಯಾಂ |

ಸಾ ಬಹ್ವುಚೈಃ ಪ್ರಪಠಿತಾ ಚತುರಾನನಾಸ್ಯಾಧ್ಯಾಸ್ಯಾಂ ರಹಸ್ಯಮುದಿತಂ ಪರಮಂ ಹಿ ವಿಷ್ಣೋಃ ||

ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಚತುರ್ಮುಖಬ್ರಾಹ್ಮಣಿಗೆ ವಿಶಾಲಋಷಿಯೆಂಬ ಪುತ್ರನಿದ್ದನು. ಆ ಋಷಿಯ ಪತ್ನಿಯಾದ ಇತರಾ ಎಂಬ ಸ್ತ್ರೀಯು ತನಗೆ ಉತ್ತಮ ಪುತ್ರನಾಗಬೇಕೆಂಬ ಉದ್ದೇಶದಿಂದ ವಿಷ್ಣುವನ್ನು ಕುರಿತು ಬಹುಕಾಲ ತಪಸ್ಸುಮಾಡಿದಳು. ಅವಳ ತಪಸ್ಸಿಗೆ ಪ್ರೀತನಾಗಿ ಸಾಕ್ಷಾನ್ನಾರಾಯಣನೇ ಆಕೆಯ ಗರ್ಭದಲ್ಲಿ ಪುತ್ರನಾಗಿ ಅವತರಿಸಿದನು. ಇತರೇಯೆಂಬ ಸ್ತ್ರೀಯ ಪುತ್ರನಾದುದರಿಂದ ಈ ಕುಮಾರನಿಗೆ ಐತರೇಯನೆಂಬ ಹೆಸರು ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಯಿತು. ಒಂದಾನೊಂದುಕಾಲದಲ್ಲಿ ಈ ಋಷಿಪುತ್ರನು ದೇವತೆಗಳೂ, ಋಷಿಗಳೂ, ಬ್ರಾಹ್ಮಣರೂ ಒಟ್ಟಾಗಿ ಸೇರಿ ಯಜ್ಞಮಾಡುತ್ತಿದ್ದಾಗ ಅಲ್ಲಿಗೆ ಹೋದನು. ಸಾಕ್ಷಾದ್ವಿಷ್ಣುವಿನ ಅವತಾರವೇ ಆದ ಈ ಋಷಿಪುತ್ರನ ದಿವ್ಯತೇಜಸ್ಸನ್ನೂ ಪ್ರಕಾಶವನ್ನೂ ನೋಡಲಾರದೆ ಅಲ್ಲಿದ್ದ ದೇವರ್ಷಿಬ್ರಾಹ್ಮಣರೆಲ್ಲರೂ ಮೂರ್ಛಗೊಂಡು ನಿಶ್ಚೇಷ್ಟಿತರಾದರು. ಆಗ ಅಲ್ಲಿಯೇ ಇದ್ದ ಬ್ರಾಹ್ಮಣನು ವಿಷ್ಣುಸ್ವರೂಪನಾದ ಈ ಋಷಿಕುಮಾರನನ್ನು ನಾನಾವಿಧವಾಗಿ ಸ್ತುತಿಸಿದನು. ಇದರಿಂದ ಪ್ರಸನ್ನನಾದ ಆ ಕುಮಾರನು ಯಜ್ಞಭೂಮಿಯಲ್ಲಿ ನಿಶ್ಚೇಷ್ಟಿತರಾಗಿದ್ದ ಈಶ್ವರ, ಇಂದ್ರ ಮೊದಲಾದ ದೇವತೆಗಳನ್ನೂ ಋಷಿಬ್ರಾಹ್ಮಣರನ್ನೂ ತನ್ನ ಸಾಮರ್ಥ್ಯದಿಂದ ಮೂರ್ಛೆಯಿಂದ ಎಚ್ಚರಗೊಳ್ಳುವಂತೆ ಮಾಡಿದನು. ಈ ರೀತಿ ಇಂದ್ರಾದಿ ದೇವತೆಗಳೂ ಋಷಿಗಳೂ ಈ ಋಷಿಕುಮಾರನಲ್ಲಿ ದೈವ್ಯತೆಯನ್ನು ಪ್ರದರ್ಶಿಸಿ ದಾಸಭಾವವನ್ನು ಹೊಂದಿ ಸ್ತುತಿಸಿದ್ದರಿಂದ

ಈ ಕುಮಾರನು ಮಹಿದಾಸನೆಂಬ ಹೆಸರಿನಿಂದ ಪ್ರಸಿದ್ಧನಾದನು. ಬಳಿಕ ಆ ದೇವರ್ಷಿಬ್ರಾಹ್ಮಣರ ಸಭೆಯಲ್ಲಿ ಎಲ್ಲರಿಗೂ ಕೇಳಿಸುವಂತೆ ಐತರೇಯಶ್ರುತಿಯಿಂದ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದ ಐತರೇಯಬ್ರಾಹ್ಮಣ, ಆರಣ್ಯಕ ಮತ್ತು ಉಪನಿಷತ್ತುಗಳನ್ನು ಲಕ್ಷ್ಮೀದೇವಿಗೆ ಉಪದೇಶಿಸಿದನು. ಆ ಲಕ್ಷ್ಮಿಯಿಂದ ಬ್ರಹ್ಮನಿಗೂ ಬ್ರಹ್ಮನಿಂದ ಬಹ್ವಚಾ (ಋಗ್ವೇದಾ) ಧ್ಯಾಯಿಗಳಾದ ಬ್ರಾಹ್ಮಣರಿಗೂ ಉಪದಿಷ್ಟವಾದ ಈ ಐತರೇಯಶ್ರುತಿಯು ಅತೀರಹಸ್ಯವಾದ ವಿಷ್ಣುತತ್ತ್ವವನ್ನು ಪ್ರತಿಪಾದಿಸುತ್ತಾ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿರುವುದು. ಇದಲ್ಲದೆ,

ಮಹಿದಾಸಾಭಿಧೋ ಜಜ್ಞೇ ಇತರಾಯಾಸ್ತಪೋಬಲಾತ್ |

ಸಾಕ್ಷಾತ್ಸ ಭಗವಾನ್ ವಿಷ್ಣುರ್ಯಸ್ತಂತ್ರಂ ವೈಷ್ಣವಂ ವ್ಯಧಾತ್ ||

ಇತರಾ ಎಂಬ ಸ್ತ್ರೀಯ ತಪೋಬಲದಿಂದ ಭಗವಂತನಾದ ಸಾಕ್ಷಾದ್ವಿಷ್ಣುವೇ ಆಕೆಯಲ್ಲಿ ಮಹಿದಾಸನೆಂಬ ಹೆಸರಿನಿಂದ ಉತ್ಪನ್ನನಾದನು. ಈ ಪುತ್ರನು ವಿಷ್ಣುತತ್ತ್ವವನ್ನು ಪ್ರತಿಪಾದಿಸುವ ಐತರೇಯಶ್ರುತಿಯನ್ನು ನಿರೂಪಿಸಿದನು ಎಂಬ ಈ ಬ್ರಹ್ಮಾಂಡಪುರಾಣದ ಶ್ಲೋಕವನ್ನು ಮಾಧ್ವರು ತಮ್ಮ ಬ್ರಹ್ಮಸೂತ್ರಭಾಷ್ಯದ ಪ್ರಥಮಾಧ್ಯಾಯಪ್ರಥಮಪಾದಾಂತ್ಯಸೂತ್ರದ ಭಾಷ್ಯದಲ್ಲಿ ಉದಾಹರಿಸಿರುವರು.

ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದಂತೆ ಐತರೇಯ ಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿ ಒಟ್ಟು ೪೦ ಅಧ್ಯಾಯಗಳಿವೆ. ಇದೈದು ಅಧ್ಯಾಯಗಳಿಗೆ ಒಂದೊಂದು ಪಂಚಿಕದಂತೆ ಎಂಟು ಪಂಚಿಕೆಗಳಿವೆ. ಪ್ರತಿಯೊಂದು ಅಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿಯೂ ಕಂಡಿಕೆ ಅಥವಾ ಖಂಡಗಳೆಂಬ ವಿಭಾಗಗಳಿವೆ. ಮೊದಲನೆಯ ಪಂಚಿಕೆಯಲ್ಲಿ ೩೦ ಖಂಡಗಳೂ ಎರಡನೆಯ ಪಂಚಿಕೆಯಲ್ಲಿ ೪೧ ಖಂಡಗಳೂ ಮೂರನೆಯ ಪಂಚಿಕೆಯಲ್ಲಿ ೫೦ ಖಂಡಗಳೂ, ನಾಲ್ಕನೆಯ ಪಂಚಿಕೆಯಲ್ಲಿ ೩೨ ಖಂಡಗಳೂ, ಐದನೆಯ ಪಂಚಿಕೆಯಲ್ಲಿ ೩೪ ಖಂಡಗಳೂ, ಆರನೆಯ ಪಂಚಿಕೆಯಲ್ಲಿ ೩೬ ಖಂಡಗಳೂ, ಏಳನೆಯ ಪಂಚಿಕೆಯಲ್ಲಿ ೩೪ ಖಂಡಗಳೂ ಎಂಟನೆಯ ಪಂಚಿಕೆಯಲ್ಲಿ ೨೮ ಖಂಡಗಳೂ ಒಟ್ಟು ೨೮೫ ಖಂಡಗಳಿವೆ. ತ್ರೈತ್ತೀಯಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿರುವಂತೆ ವಾಕ್ಯಗಳ ಸಂಖ್ಯಾಪರಿಮಿತಿಯನ್ನು ನಿರ್ದೇಶಿಸಿಲ್ಲ. ಸುಮಾರು ಒಟ್ಟು ೫೭೦೦ ವಾಕ್ಯಗಳಿರಬಹುದು. ಈ ಬ್ರಾಹ್ಮಣದ ಶೈಲಿಯು ಗದ್ಯಾತ್ಮಕವಾಗಿದೆ. ಮತ್ತು ವಾಕ್ಯಗಳು ಸಂಹಿತೆಯಂತೆ ಅಷ್ಟೇನೂ ಪ್ರಾಥಮಿಕವಾಗಿಯೂ ಬಿಗಿಯಾಗಿಯೂ ಇಲ್ಲ. ಅನೇಕ ವಾಕ್ಯಗಳು ಪುನಃಪುನಃ ಪರಿತವಾಗಿವೆ. ಆದರೆ ಅರ್ಥವಿವರಣೆಯೂ ವಿಷಯನಿರೂಪಣೆಯೂ ಬಹುಜಿನ್ನಾಗಿ ಪ್ರತಿಪಾದಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿರುವುದು.

ಇದು ಋಗ್ವೇದಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಪಟ್ಟ ಬ್ರಾಹ್ಮಣವಾದ್ದರಿಂದ ಇದರಲ್ಲಿ ಹೋತೃವರ್ಗದ ಋತ್ವಿಕ್ಯಗಳಿಗೂ, ಸಪ್ತಪೋತೃಗಳಿಗೂ ಸೋಮಾದಿ ಯಜ್ಞಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಅವಶ್ಯಕವಾದ ಮಂತ್ರಗಳ ವಿವರಣೆ ಇದೆ. ಆದರೆ ಇದರಲ್ಲಿ ಎಲ್ಲಾ ಯಜ್ಞಗಳ ವಿವರಣೆಯೂ ಇರುವುದಿಲ್ಲ. ಏಕೆಂದರೆ ಯಜ್ಞಗಳ ಪೂರ್ಣವಾದ ವಿವರಣೆಯು ಯಜುರ್ವೇದವ್ಯಾಪ್ತಿಗೆ ಒಳಪಟ್ಟಿರುತ್ತೆ. ಅಧ್ವರ್ಯು ಮತ್ತು ಉದ್ಗಾತೃವರ್ಗದ ಋತ್ವಿಕ್ಯಗಳ ಕರ್ತವ್ಯವನ್ನು ಇಲ್ಲಿ ವಿವರಿಸಿಲ್ಲ. ಹೋತೃವರ್ಗದ ಋತ್ವಿಕ್ಯಗಳ ಕರ್ತವ್ಯವನ್ನು ಮಾತ್ರ ಇಲ್ಲಿ ಅವಶ್ಯಕವಾದ ಮಂತ್ರಗಳೊಡನೆ ತಿಳಿಸಲಾಗಿದೆ. ಮುಖ್ಯವಲ್ಲದ ಸಣ್ಣಸಣ್ಣ ಇಷ್ಟಿಗಳ (ಯಜ್ಞಗಳ) ವಿಷಯದ ಪ್ರಸ್ತಾಪವನ್ನು ಕೈಬಿಡಲಾಗಿದೆ. ಮೊದಲು ಎರಡು ಪಂಚಿಕೆಗಳಲ್ಲಿಯೂ, ಮೂರನೆಯ ಪಂಚಿಕೆಯ ಮೊದಲ ಮೂರು ಅಧ್ಯಾಯಗಳಲ್ಲಿಯೂ (೧-೧೩ ಅಧ್ಯಾಯಗಳು) ಸೋಮಯಾಗಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಕೃತಿಯಾಗವೆಂದು ಪರಿಗಣಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿರುವ ಅಗ್ನಿಷ್ಟೋಮಯಾಗದಲ್ಲಿ ಹೋತೃವರ್ಗದ ಋತ್ವಿಕ್ಯಗಳು ನಿರ್ವಹಿಸಬೇಕಾದ ಕರ್ತವ್ಯಕರ್ಮಗಳ ವಿವರಣೆ ಇದೆ. ಈ ಅಗ್ನಿಷ್ಟೋಮಯಾಗವು ಒಂದು ದಿನದಲ್ಲಿ ಮಾಡಿ ಮುಗಿಸಬೇಕಾದ (ಪ್ರಕೃತಿ) ಸೋಮಯಾಗವು. ಈ ಪ್ರಕೃತಿಯಾಗದ ಜತೆಗೆ ಇತರ ಕರ್ಮಾಂಗಗಳೂ ಸೇರಿದರೆ ನಾನಾವಿಧ ವಿಕೃತಿಯಾಗಗಳಾಗುವವು. ಈ ಯಾಗಗಳಲ್ಲಿ ನಿರ್ವಹಿಸಬೇಕಾದ ಕರ್ಮಾಂಗಗಳನ್ನು ವಿಧ್ಯುಕ್ತ (ಯಾವರೀತಿ ಮಾಡಬೇಕೋ ಆರೀತಿ) ಕ್ರಮದಲ್ಲಿ ವಿವರಿಸಲಾಗಿದೆ. ಎರಡನೇ ಪಂಚಿಕೆಯ ಐದನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿಯೂ ಮೂರನೆಯ

ಪಂಚಿಕೆಯ ಮೊದಲ ಮೂರು ಅಧ್ಯಾಯಗಳಲ್ಲಿಯೂ (೧೦-೧೩ ಅಧ್ಯಾಯಗಳು) ಪ್ರಾತಃಕಾಲ, ಮಧ್ಯಾಹ್ನ, ಸಾಯಂಕಾಲಗಳಲ್ಲಿ ನಡೆಯುವ ಪ್ರಾತಃಸ್ವನ, ಮಾಧ್ಯಂದಿನಸ್ವನ, ತೃತೀಯಸ್ವನಗಳೆಂಬ ಸೋಮರಸಗಳನ್ನು ಹಿಂಡುವ ಮೂರು ಕರ್ಮಗಳಿಗೆ ಅವಶ್ಯಕವಾಗಿ ಬೇಕಾಗುವ ಮಂತ್ರಗಳ (ಶಸ್ತ್ರಮಂತ್ರಗಳ—ಹೋತೃವರ್ಗದ ಋತ್ವಿಕ್ಗಳು ಪಠಿಸುವ ಸ್ತೋತ್ರಮಂತ್ರಗಳಿಗೆ ಶಸ್ತ್ರಮಂತ್ರಗಳೆಂದು ಹೆಸರು) ವಿವರಣೆ ಇದೆ. ಮೂರನೆಯ ಪಂಚಿಕೆಯ ಕೊನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿಯೂ ನಾಲ್ಕನೆಯ ಪಂಚಿಕೆಯ ಮೊದಲ ಎರಡು ಅಧ್ಯಾಯಗಳಲ್ಲಿಯೂ (೧೫-೧೭ ಅಧ್ಯಾಯಗಳು) ಅಗ್ನಿಷ್ಟೋಮಯಾಗದ ವಿಶ್ವತಿರೂಪಗಳಾದ ಉಕ್ಥ್ಯ, ಷೋಡಶಿ, ಅತಿರಾತ್ರ ಎಂಬ ಸೋಮಯಾಗಗಳ ವರ್ಣನೆ ಇದೆ. ನಾಲ್ಕನೆಯ ಪಂಚಿಕೆಯ ಮೂರನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ (೧೮ನೇ ಅಧ್ಯಾಯ) ಒಂದು ವರ್ಷದವರೆಗೂ ನಡೆಯುವ ಸತ್ರಗಳೆಂಬ ದೀರ್ಘಕಾಲಾವಧಿಯಾಗಗಳಲ್ಲಿ ಹೋತೃಗಳು ನಿರ್ವಹಿಸಬೇಕಾದ ಕರ್ತವ್ಯ ಕರ್ಮಗಳ ವಿವರಣೆ ಇದೆ. ನಾಲ್ಕನೆಯ ಪಂಚಿಕೆಯ ಕೊನೆಯ ಎರಡು ಅಧ್ಯಾಯಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಐದನೆಯ ಪಂಚಿಕೆಯ ಮೊದಲ ನಾಲ್ಕು ಅಧ್ಯಾಯಗಳಲ್ಲಿಯೂ (೨೦-೨೩ ಅಧ್ಯಾಯಗಳು) ದ್ವಾದಶಾಹವೆಂಬ ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಹೋತೃಗಳು ಮಾಡಬೇಕಾದ ಕರ್ತವ್ಯ ಕರ್ಮಗಳ ವಿಸ್ತಾರವಾದ ವಿವರಣೆ ಇದೆ. ಆರನೆಯ ಪಂಚಿಕೆಯಲ್ಲಿ (೨೬-೩೦ ಅಧ್ಯಾಯಗಳು) ಷಡಹ ಎಂಬ ಆರುದಿನಗಳವರೆಗೆ ನಡೆಯಬೇಕಾದ ಸೋಮಯಾಗಗಳಲ್ಲಿ ಹೋತೃವರ್ಗದ ಆರು ಮಂದಿ ಋತ್ವಿಕ್ಗಳು ಕರ್ತವ್ಯವನ್ನೂ ಗ್ರಾವಸ್ತುಕ್ ಮತ್ತು ಸುಬ್ರಹ್ಮಣ್ಯ ಎಂಬ ಋತ್ವಿಕ್ಗಳು ಸಂಕ್ಷೇಪ ಪ್ರಸ್ತಾಪವನ್ನೂ ವಿವರಿಸಲಾಗಿದೆ. ಏಳು ಮತ್ತು ಎಂಟನೇ ಪಂಚಿಕೆಗಳಲ್ಲಿ (೩೧-೪೦ ಅಧ್ಯಾಯಗಳು) ಕ್ಷತ್ರಿಯರು, ರಾಜರು ಮಾತ್ರವೇ ಮಾಡಬೇಕಾದ ರಾಜಸೂಯ ಮೊದಲಾದ ಯಾಗಗಳ ವಿವರಣೆ ಇದೆ. ಇದಲ್ಲದೆ ರಾಜರು ಹೊಸದಾಗಿ ಪಟ್ಟಕ್ಕೆ ಬಂದಾಗ ಅವರು ನೆರವೇರಿಸಬೇಕಾದ ರಾಜ್ಯಾಭಿಷೇಕವಿಧಿಯೂ, ಶುನಃಶೇಷನ ವೃತ್ತಾಂತವೂ ಆ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ರಾಜ್ಯಾಭಿಷಕ್ತರಾದ ಅನೇಕ ಪ್ರಸಿದ್ಧರಾಜರ ಮತ್ತು ಚಕ್ರವರ್ತಿಗಳ ಹೆಸರುಗಳೂ ವರ್ಣಿತವಾಗಿವೆ.

ಋಗ್ವೇದಕಾಲದಿಂದಲೂ ಬಳಕೆಯಲ್ಲಿದ್ದ ಯಜ್ಞಸಂಬಂಧವಾದ ಅನೇಕ ಸಂಪ್ರದಾಯಗಳೂ ವಿಧಿನಿಯಮಗಳೂ ಇತಿಹಾಸಗಳೂ ಮೊದಲಾದ ಅನೇಕ ವಿಷಯಗಳ ಮೇಲೆ ಈ ಬ್ರಾಹ್ಮಣವು ರಚಿತವಾಗಿರುವುದಲ್ಲದೆ ಗ್ರಂಥಕರ್ತೃವು ಅಲ್ಲಲ್ಲಿ ತನ್ನ ಸ್ವಂತ ಅಭಿಪ್ರಾಯಗಳನ್ನೂ, ವಿವರಣೆಯನ್ನೂ, ವಿಮರ್ಶೆಯನ್ನೂ ಆಧ್ಯಾತ್ಮಿಕಸಂಬಂಧವಾದ ವಿಷಯಗಳನ್ನೂ ತಿಳಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಈ ಗ್ರಂಥದಲ್ಲಿ ಸಂದರ್ಭಾನುಸಾರ ಉಕ್ತವಾಗಿರುವ ಮಂತ್ರಗಳೆಲ್ಲವೂ ಈಗ ಬಳಕೆಯಲ್ಲಿರುವ ಋಗ್ವೇದಮಂತ್ರಗಳೇ ಆಗಿರುವುದಲ್ಲದೆ ಋಗ್ವೇದದಲ್ಲಿಲ್ಲದ ಕೆಲವು ಇತರ ಮಂತ್ರಗಳೂ ಉಕ್ತವಾಗಿವೆ. ಇವು ಸಾಧಾರಣವಾಗಿ ಅರ್ಥವೇದದಲ್ಲಿ ದೊರೆಯುತ್ತವೆ. ಉಪನಿಷತ್ತುಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರತಿಪಾದಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿರುವ ವೇದಾಂತತತ್ತ್ವಗಳೂ ಪರಬ್ರಹ್ಮಸ್ವರೂಪವಿಮರ್ಶೆಯೂ ಈ ಗ್ರಂಥದಲ್ಲಿ ಎಲ್ಲಿಯೂ ಕಂಡುಬರುವುದಿಲ್ಲ.

ಈ ಬ್ರಾಹ್ಮಣದ ಕಾಲದ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಒಂದೆರಡು ಮಾತುಗಳನ್ನು ಇಲ್ಲಿ ಹೇಳುವುದು ಅಪ್ರಕೃತವಾಗಲಾರದು. ವೈದಿಕ ಗ್ರಂಥಗಳ ಕಾಲವನ್ನು ನಿರ್ಣಯಿಸಲು ಸರಿಯಾದ ಸಾಧನಸಾಮಗ್ರಿಗಳು ದೊರೆಯುವುದಿಲ್ಲವಾದ್ದರಿಂದ ಈ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಪಾಶ್ಚಾತ್ಯ ವಿದ್ವಾಂಸರು ಮಾಡಿರುವ ಕೆಲವು ಸಂಶೋಧನೆಗಳಿಗೆ ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ಉದಾಹರಣೆ ಆಧಾರವಾಗಿದೆ. ಅವರು ಸೂಚಿಸುವ ಕಾಲನಿರ್ಣಯವು ನ್ಯಾಯವಾಗಿ ಇರಬಹುದಾದ ಪ್ರಾಚೀನತೆಯನ್ನು ನಿರ್ದೇಶಿಸುವುದಿಲ್ಲ. ಆಧುನಿಕ ಪೌರ್ವಾತ್ಯವಿದ್ವಾಂಸರು ಪಾಶ್ಚಾತ್ಯರ ಕ್ರಮವನ್ನನುಸರಿಸಿ ನಡೆಸಿರುವ ಸಂಶೋಧನೆಗಳು ಸ್ವಲ್ಪಮಟ್ಟಿಗೆ ಉದಾಹರಣೆ ಆಧಾರವಾಗಿ ಅವಲಂಬಿಸಿದ್ದರೂ ಪಾಶ್ಚಾತ್ಯರ ಕಾಲನಿರ್ಣಯಕ್ಕೆಂತ ಹೆಚ್ಚು ಸಮಂಜಸವಾಗಿದೆ. ಈ ಪ್ರಾಚೀನ ಗ್ರಂಥಗಳ ಕಾಲವನ್ನು ನಿರ್ಣಯಿಸುವಾಗ ಮೂರು ವಿಷಯಗಳನ್ನು ಗಮನಿಸಬೇಕು.

(೧) ಗ್ರಂಥದ ಭಾಷಾಶೈಲಿ.

(೨) ಒಂದು ಗ್ರಂಥಕ್ಕೂ ಮತ್ತೊಂದು ಗ್ರಂಥಕ್ಕೂ ಇರುವ ಸಂಬಂಧ.

(೨) ಗ್ರಂಥದಲ್ಲಿ ಪ್ರತಿಪಾದಿತವಾಗಿರುವ ವಿಷಯಗಳು.

ಈ ಮೂರು ವಿಷಯಗಳ ಪ್ರಕಾರ ಐತರೇಯ ಬ್ರಾಹ್ಮಣದ ಕಾಲವನ್ನು ವಿಮರ್ಶೆಮಾಡಿದಲ್ಲಿ ಸ್ವಲ್ಪ ಹೆಚ್ಚುಕಡಿಮೆ ಒಂದು ನಿರ್ಧಾರಕ್ಕೆ ಬರಬಹುದು.

ಮೊದಲು ಪಾಶ್ಚಾತ್ಯವಿದ್ವಾಂಸರ ಅಭಿಪ್ರಾಯಗಳನ್ನು ತಿಳಿಸಿ ಅನಂತರ ಪೌರ್ವಾತ್ಯರ ಅಭಿಪ್ರಾಯಗಳನ್ನು ತಿಳಿಸುತ್ತೇವೆ. ಐತರೇಯಬ್ರಾಹ್ಮಣವನ್ನು ಇಂಗ್ಲಿಷ್ ಭಾಷೆಗೆ ಭಾಷಾಂತರ ಮಾಡಿದವರು Dr. M. Haug ಮತ್ತು A. B. Keith ಎಂಬವರು. ಇವರಲ್ಲಿ Haug ಎಂಬವರು—ವೇದಸಾಹಿತ್ಯವು ಕ್ರಿ. ಪೂ. ೨೪೦೦-೨೦೦೦ ರಿಂದ ಈಚೆಗೆ ಪ್ರಾರಂಭವಾಗಿದೆ ಯೆಂದೂ ಸಂಹಿತೆಯ ಕಾಲಕ್ಕೂ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಗಳ ಕಾಲಕ್ಕೂ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ೫೦೦-೬೦೦ ವರ್ಷಗಳ ಅಂತರವಿರುವುದೆಂದೂ ಇಟ್ಟು ಕೊಂಡರೆ ಈ ಬ್ರಾಹ್ಮಣದ ಕಾಲವು ಕ್ರಿ. ಪೂ. ೧೪೦೦-೨೦೦೦ ಇರಬಹುದೆಂದು ಅಭಿಪ್ರಾಯಪಡುತ್ತಾರೆ. Keith ಎಂಬವರು ಕಿ. ಪೂ. ೬೦೦ ವರ್ಷ ಈ ಗ್ರಂಥದ ಕಾಲವಿದ್ದಿರಬಹುದೆಂದು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. ಇವೆರಡು ಅಭಿಪ್ರಾಯಗಳೂ ಸಮಂಜಸವೆಂದು ತೋರುವುದಿಲ್ಲ. ಋಗ್ವೇದ ಕಾಲನಿರ್ಣಯದಲ್ಲಿ ಭಿನ್ನಾಭಿಪ್ರಾಯವಿರುವುದು ಸಹಜವಾಗಿದೆ. ಏಕೆಂದರೆ ಋಗ್ವೇದಸಂಹಿತೆಯೆಲ್ಲಾ ಒಬ್ಬ ಕರ್ತೃವಿನಿಂದ ಒಂದೇ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ರಚಿತವಾದುದಲ್ಲ. ಬೇರೆ ಬೇರೆ ಕರ್ತೃಗಳು ಅಥವಾ ಋಷಿಗಳು ಬೇರೆ ಬೇರೆ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ರಚಿಸಿದ ಭಾಗಗಳನ್ನೆಲ್ಲಾ ಒಟ್ಟುಗೂಡಿಸಿ ಈ ಗ್ರಂಥಕ್ಕೆ ಋಗ್ವೇದವೆಂಬ ಹೆಸರು ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ. ಆದರೆ ಋಗ್ವೇದದ ಅತ್ಯಂತ ಪ್ರಾಚೀನ ಭಾಗಗಳು ಕ್ರಿ. ಪೂ. ಅನೇಕ ಸಾವಿರ ವರ್ಷಗಳ ಹಿಂದಿನವು. ಅತ್ಯಾಧುನಿಕ ಭಾಗವೂ ಸಹ ಕ್ರಿ. ಪೂ. ೫೦೦೦ ವರ್ಷಗಳಿಗಿಂತ ಅಧುನಿಕವಲ್ಲವೆಂದು ಗೋಖಲೆ ಮೊದಲಾದ ವಿದ್ವಾಂಸರು ನಡೆಸಿದ ಸಂಶೋಧನೆಗಳಿಂದ ವ್ಯಕ್ತವೆಟ್ಟಿದೆ. ಭಾಷಾ ಶೈಲಿಯೂ, ವಿಷಯಗಳೂ ಸಹ ಇದನ್ನು ಸಮರ್ಥಿಸುತ್ತವೆ. ಋಗ್ವೇದಕ್ಕಿಂತ ಪ್ರಾಚೀನವಾದ ಗ್ರಂಥವೇ ಪ್ರಪಂಚದಲ್ಲಿಲ್ಲ. ಸಾಮವೇದವೂ ಅಥವಾ ಅದರ ಬಹು ಭಾಗವೂ ಋಗ್ವೇದದಷ್ಟೇ ಪ್ರಾಚೀನವಾದವು. ಸಾಮವೇದದಲ್ಲಿ ಋಗ್ವೇದಮಂತ್ರಗಳೇ ಬಹುವಾಗಿ ಸೇರಿರುವುದರಿಂದ ಋಗ್ವೇದಕ್ಕೆ ಹೇಳಿದ ಕಾಲಮಾನವು ಸಾಮವೇದಕ್ಕೂ ಅನ್ವಯಿಸುವುದು. ಯಜುರ್ವೇದ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಸ್ವಲ್ಪ ವ್ಯತ್ಯಾಸವಿದೆ. ಋಗ್ವೇದ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಯಜ್ಞಮಾಡುವ ಕ್ರಮವು ಹೆಚ್ಚು ಕಾರ್ಯಕಲಾಪಗಳನ್ನೊಳಗೊಳ್ಳದೆ ಎಂದರೆ ಈಗಿನಂತೆ ಹೆಚ್ಚು ವಿಸ್ತೃತವಾಗಿಲ್ಲದೆ ಇದ್ದರೂ ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಉಪಯೋಗಿಸುವ ಶಬ್ದಗಳು ಎಂದರೆ ಯಜುರ್ಮಂತ್ರಗಳು ಋಗ್ವೇದದಷ್ಟೇ ಪ್ರಾಚೀನವಾದವು. ಈ ಮಂತ್ರಗಳನ್ನೆಲ್ಲಾ ವಿಷಯಾನುಸಾರವಾಗಿ ವಿಂಗಡಿಸಿ ಇದನ್ನು ಯಜುರ್ವೇದಸಂಹಿತೆ ಯೆಂದು ಕರೆಯಲಾಗಿದೆ. ಈ ಯಜುರ್ವೇದಸಂಹಿತೆಯನ್ನು ಕ್ರಮಪಡಿಸಿದ ಕಾಲವು ಅನೇಕ ಶತಮಾನಗಳ ಮೇಲೆ ನಡೆದು ದರಿಂದ ಈ ಸಂಹಿತೆಯು ಋಗ್ವೇದ ಮತ್ತು ಸಾಮವೇದ ಸಂಹಿತೆಗಳಿಗಿಂತ ಈಚಿನದು ಎಂದರೆ ಋಗ್ವೇದಸಂಹಿತೆಗಿಂತ ಒಂದೆರಡು ಸಾವಿರ ವರ್ಷಗಳು ಈಚಿನದು. ಕ್ರಿ.ಪೂ. ೫೦೦೦—೪೦೦೦ ವರ್ಷಗಳು ಯಜುರ್ವೇದಸಂಹಿತೆಯ ಕಾಲವೆಂದು ಹೇಳಬಹುದು. ಯಜುಃಸಂಹಿತೆಯ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಮತ್ತೊಂದು ಮುಖ್ಯವಾದ ವಿಷಯವನ್ನು ಗಮನಿಸಬೇಕಾಗಿದೆ. ಯಜ್ಞ ಕರ್ಮಾಂಗಗಳಲ್ಲಿ ಋಗ್ವೇದಮಂತ್ರಗಳನ್ನೆಲ್ಲದೆ ಇದನ್ನು ಮಾಡು ಅದನ್ನು ಮಾಡು ಮುಂತಾದ ವಾಕ್ಯಗಳನ್ನು ಒಂದುಗೂಡಿಸಿದ ಮಾತ್ರಕ್ಕೆ ಯಜ್ಞಮಾಡುವ ಕ್ರಮವನ್ನು ವಿವರಿಸಿದಂತಾಗಲಿಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ಮಂತ್ರಗಳ ವಿನಿಯೋಗವನ್ನೂ ಆಯಾ ಸಂದರ್ಭಗಳಲ್ಲಿ ಮಾಡಬೇಕಾದ ಕಾರ್ಯಕಲಾಪಗಳನ್ನೂ ವಿವರಿಸುವುದು ಅವಶ್ಯಕವಾಯಿತು. ಈ ವಿವರಣೆಗೆ ಬ್ರಾಹ್ಮಣವೆಂದು ಹೆಸರು. ಯಜುರ್ವೇದದಲ್ಲಿ (ಎಂದರೆ ಕೃಷ್ಣಯಜುರ್ವೇದದಲ್ಲಿ) ಮಂತ್ರಗಳ ಸಮೂಹವನ್ನೂ ಅವುಗಳ ವಿವರಣೆಯನ್ನೂ ಒಂದು ಕ್ರಮದಂತೆ ವಿಂಗಡಿಸಿಲ್ಲ. ಯಾವ ರೀತಿಯನ್ನೂ ಅನುಸರಿಸದೆ ಈ ಎರಡು ಭಾಗಗಳೂ ಮಿಶ್ರಿತವಾಗಿವೆ. ಇದನ್ನು ತಿಳಿದುಕೊಳ್ಳಲು ಕಷ್ಟವಾದ್ದರಿಂದ ಮಂತ್ರಗಳನ್ನೆಲ್ಲಾ ಸೇರಿಸಿ ಅದನ್ನು ಸಂಹಿತೆಯೆಂದೂ ಆ ಮಂತ್ರಗಳ ವಿವರಣೆಗಳನ್ನು ಬೇರೆ ಸೇರಿಸಿ ಅದನ್ನು ಬ್ರಾಹ್ಮಣವೆಂದೂ ಕ್ರಮಪಡಿಸಲಾಯಿತು. ಈ ರೀತಿ ಕ್ರಮಪಡಿಸಿದ ಭಾಗವೇ ಶುಕ್ಲಯಜುರ್ವೇದವು. ಇದರಲ್ಲಿ ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ಕಾಣ್ವಾ ಮಾಧ್ಯಂದಿನ ಎಂಬ ಎರಡು ಶಾಖೆಗಳೂ ಶತಪಥವೆಂಬ ಬ್ರಾಹ್ಮಣವೂ ಈಗ ಬಳಕೆಯಲ್ಲಿವೆ. ಈ ಶುಕ್ಲಯಜುರ್ವೇದದ

ಕಾಲವನ್ನು ಕ್ರಿ. ಪೂ. ೪೦೦೦—೩೦೦೦ ವರ್ಷಗಳೆಂದು ಊಹಿಸಬಹುದು. ಇದರಂತೆ ಋಗ್ವೇದಕ್ಕೆ ಐತರೇಯ ಬ್ರಾಹ್ಮಣದ ಕಾಲವು ಕ್ರಿ. ಪೂ. ೩೦೦೦—೨೫೦೦ ವರ್ಷಗಳೆಂದೂ ಕೌಶೀತಕೀ ಬ್ರಾಹ್ಮಣದ ಕಾಲವು ಅದಕ್ಕಿಂತ ೨-೩ ಶತಮಾನದ ಈಚಿನದೆಂದೂ ಹೇಳಬಹುದು.

ಈ ಕಾಲನಿರ್ಣಯವನ್ನು ಮತ್ತೊಂದು ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ನಿಶ್ಚಯಿಸಬಹುದು. ಮೊದಲು ಋಗ್ವೇದಾದಿನೇದಗಳ ಸಂಹಿತೆಗಳ ಕಾಲವು; ಅನಂತರ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಗಳ ಕಾಲವು; ಬಳಿಕ ಆರಣ್ಯಕ ಮತ್ತು ಉಪನಿಷತ್ತುಗಳ ಕಾಲವು. ಬಳಿಕ ಯಾಸ್ಕರ ನಿರುಕ್ತವು ಆ ಮೇಲೆ ಶ್ರೌತ ಮೊದಲಾದ ಸೂತ್ರಗಳು, ಅದಾದನಂತರ ಮೀಮಾಂಸಾದಿ ಷಡ್ದರ್ಶನಗಳು ಬಳಿಕ ಪಾಣಿನಿಯ ವ್ಯಾಕರಣ. ಈ ರೀತಿ ಪ್ರತಿಯೊಂದು ಕಾಲಮಾನಕ್ಕೂ ಅನೇಕಶತಮಾನಗಳ ಅಂತರವಿರುವುದು. ಪಾಶ್ಚಾತ್ಯರ ಈ ಮಧ್ಯವರ್ತಿ ಕಾಲಮಾನವು ಸುಮಾರು ಎರಡು ಶತಮಾನಗಳೆಂದು ಹೇಳಲಾಗಿದೆ. ಅದು ಸರಿಯಲ್ಲ. ಈಗಿನಂತೆ ಆಕಾಲದಲ್ಲಿ ರೈಲು, ವಿಮಾನ ಮೊದಲಾದ ಪ್ರಯಾಣಸೌಲಭ್ಯಗಳು, ಟೆಲೆಗ್ರಾಫ್, ರೇಡಿಯೋ ಮೊದಲಾದ ವಾರ್ತಾಪ್ರಚಾರಸಾಧನಗಳೂ ಇರಲಿಲ್ಲ. ದೇಶದಲ್ಲಿ ಲಿಖಿತ ಭಾಷೆಯಾಗಲಿ ವಿದ್ಯಾಪ್ರಚಾರವಾಗಲಿ ವಿಶೇಷವಾಗಿರಲಿಲ್ಲ. ಇಂತಹ ಸ್ಥಿತಿಯಲ್ಲಿ ಒಂದು ಗ್ರಂಥಪ್ರಚಾರವು ಅಥವಾ ಯಜ್ಞ ಮೊದಲಾದ ಕರ್ಮಗಳ ವಿಧಿನಿಯಮಗಳು ಅಥವಾ ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಬದಲಾವಣೆಗಳು ಇಂಡಿಯಾದೇಶದಂತಹ ದೇಶದ ಒಂದು ಮೂಲೆಯಿಂದ ಮತ್ತೊಂದು ಮೂಲೆಗೆ ಹರಡಬೇಕಾದರೆ ಆಕಾಲದಲ್ಲಿ ಅನೇಕಶತಮಾನಗಳ ಕಾಲವು ಅವಶ್ಯಕವಾಗಿತ್ತು. ಈ ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ಕಾಲಮಾನದ ಅಂತರವು ಕೇವಲ ಎರಡು ಶತಮಾನಗಳೆಂದು ಹೇಳುವುದನ್ನು ಒಪ್ಪುವುದಕ್ಕಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಪಾಶ್ಚಾತ್ಯರು ವ್ಯಾಕರಣಕರ್ತೃವಾದ ಪಾಣಿನಿಯ ಕಾಲವನ್ನು ಕ್ರಿ. ಪೂ. ೩೦೦ ಅಥವಾ ೪೦೦ ಎಂದು ಹೇಳುವರು. ಇದು ಗೌತಮಬುದ್ಧನ ಕಾಲಕ್ಕಿಂತ (ಕ್ರಿ. ಪೂ. ೫೦೦) ಈಚಿನದಾಯಿತು. ಬುದ್ಧನಕಾಲಕ್ಕಿಂತಲೂ ಎಷ್ಟೋ ಹಿಂದೆಯೇ ವೈದಿಕ ಗ್ರಂಥಗಳೂ, ವ್ಯಾಕರಣವೂ, ಯೋಗಶಾಸ್ತ್ರವೂ ಸಹ ಪರಿಷ್ಕರಿಸಲ್ಪಟ್ಟು ಪ್ರಚಾರದಲ್ಲಿದ್ದಿತು. ಆದ್ದರಿಂದ ಈಚಿನ ಸಂಶೋಧನೆ ಯಂತೆ ಪಾಣಿನಿಯ ಕಾಲವು ಕ್ರಿ. ಪೂ. ೮೦೦ ವರ್ಷಕ್ಕಿಂತ ಹಿಂದಿನದಾಗಿರಬೇಕು. ಪೂರ್ವಮೀಮಾಂಸಾದಿ ದರ್ಶನಗಳು ಪಾಣಿನಿಯ ಕಾಲಕ್ಕಿಂತ ೨೦೦ ವರ್ಷಗಳಾದರೂ ಹಿಂದಕ್ಕಿರಬೇಕು, ಎಂದರೆ ಕ್ರಿ. ಪೂ. ೧೦೦೦ ವರ್ಷಗಳು. ಶ್ರೌತಸೂತ್ರಗಳ ಕಾಲವು ಕ್ರಿ. ಪೂ. ೧೫೦೦ ಎಂದು ಹೇಳಬಹುದು. ಯಾಸ್ಕರ ಕಾಲವು ಕ್ರಿ. ಪೂ. ೨೦೦೦ ವರ್ಷಗಳು. ಬ್ರಾಹ್ಮಣಕಾಲವು ಕ್ರಿ. ಪೂ. ೩೦೦೦-೨೫೦೦ ಎಂದು ಹೇಳಬಹುದು. ಅದರಲ್ಲಿಯೂ ಐತರೇಯಬ್ರಾಹ್ಮಣ, ತೈತ್ತಿರೀಯಬ್ರಾಹ್ಮಣ, ಕೌಶೀತಕೀ ಅಥವಾ ಸಾಂಖ್ಯಾಯನಬ್ರಾಹ್ಮಣ, ಶತಪಥಬ್ರಾಹ್ಮಣಗಳು ಪ್ರಾಚೀನವಾದವುಗಳು. ಜೈಮಿನೀಯ ಮೊದಲಾದ ಇತರ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಗಳು ಆಷ್ಟು ಪ್ರಾಚೀನವಾದವುಗಳಲ್ಲ. ಎಂದರೆ ಅವುಗಳ ಕಾಲವನ್ನು ಕ್ರಿ. ಪೂ. ೨೦೦೦-೧೫೦೦ ಎಂದು ಹೇಳಬಹುದು. ಯಾಸ್ಕರು (ಕ್ರಿ. ಪೂ. ೨೦೦೦) ತಮ್ಮ ನಿರುಕ್ತಗ್ರಂಥದಲ್ಲಿ ಐತರೇಯ, ಕೌಶೀತಕೀ ಹಾರಿದ್ರವಿಕ ಮೊದಲಾದ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಗಳ ಮತ್ತು ಇತರ ವೇದಸಂಹಿತೆಗಳ ವಾಕ್ಯಗಳನ್ನು ಅಲ್ಲಲ್ಲಿ ಉದಾಹರಿಸಿದಾರೆ ಎಂದರೆ ಅವರ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಈ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಗಳು ಎಲ್ಲರಿಗೂ ತಿಳಿದಿತ್ತೆಂದು ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ. ಈ ಗ್ರಂಥಗಳ ಭಾಷಾಶೈಲಿಯು ಪಾಣಿನಿಯ ವ್ಯಾಕರಣನಿಯಮಗಳಿಗೆ ಒಳಪಟ್ಟಿರುವುದಿಲ್ಲ. ವಿಷಯನಿರೂಪಣೆಯಲ್ಲಿ ಎಂದರೆ ಯಜ್ಞಕರ್ಮಾಂಗಗಳ ವಿವರಣೆಯಲ್ಲಿ ಯಜುರ್ವೇದದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವ ವಿಷಯಗಳನ್ನೂ ಮತ್ತು ಕರ್ಮವನ್ನೂ ಅನುಸರಿಸಿರುತ್ತವೆ. ಇತಿಹಾಸಕಥನದಲ್ಲಿ ಸಾಮರಸ್ಯವಿದ್ದರೂ ಅಲ್ಪಸ್ವಲ್ಪ ವ್ಯತ್ಯಾಸವು ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ. ಐತರೇಯ ಬ್ರಾಹ್ಮಣವನ್ನನುಸರಿಸಿ ಆಶ್ವಲಾಯನ ಶ್ರೌತಸೂತ್ರವೂ ಕೌಶೀತಕೀ ಬ್ರಾಹ್ಮಣವನ್ನನುಸರಿಸಿ ಶಾಂಖಾಯನ ಶ್ರೌತಸೂತ್ರವೂ ವಿಷಯನಿರೂಪಣೆಮಾಡಿರುವವು. ಆಶ್ವಲಾಯನ ಶ್ರೌತಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವ ವಿಷಯಗಳು ಐತರೇಯ ಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿ ಈ ರೀತಿ ವಿವರಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿರುವವು. ಐತರೇಯಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿರುವ ವಿಷಯಗಳಿಗಿಂತ ಹೆಚ್ಚು ವಿಷಯಗಳ ವಿವರಣೆಯು ಆಶ್ವಲಾಯನಶ್ರೌತಸೂತ್ರದಲ್ಲಿದೆ. ಆಶ್ವಲಾಯನಶ್ರೌತಸೂತ್ರದ ಮೊದಲನೇ ಅಧ್ಯಾಯಗಳಲ್ಲಿ ವಿಸ್ತಾರವಾಗಿ ವಿವರಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿರುವ ದರ್ಶಪೂರ್ಣಮಾಸಯಾಗಗಳು, ಅಗ್ನಿಹೋತ್ರ, ಅಗ್ನಿಧಾನ. ಚಾತುರ್ಮಾಸ್ಯ; ಸ್ವಾಯತ್ತಿತ್ತಗಳು, ಪಶುಬಂಧ ಎಂಬ

ಯಜ್ಞಗಳಿಗೆ ಬದಲಾಗಿ ಐತರೇಯಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿ ಪಶುಬಂಧ (ಐ. ಬ್ರಾ.೧. ೧೪), ಅಗ್ನಿಹೋತ್ರ (ಐ. ಬ್ರಾ. ೫, ೨೬-೩೧) ಪ್ರಾಯಶ್ಚಿತ್ತ (ಐ. ಬ್ರಾ. ೭, ೨-೧೨) ಎಂಬ ಭಾಗಗಳ ವಿನರಣೆ ಮಾತ್ರ ಇದೆ. ಅದೂ ಅಷ್ಟು ವಿಸ್ತಾರವಾಗಿಲ್ಲ. ಅಲ್ಲಿಂದ ಮುಂದಕ್ಕೆ ಆಶ್ವಲಾಯನಶ್ರೌತಸೂತ್ರವು ಸ್ವಲ್ಪ ಹೆಚ್ಚು ಕಡಿಮೆ ಒತರೇಯಬ್ರಾಹ್ಮಣವನ್ನೇ ಅನುಸರಿಸಿದೆ.

ಆ.ಶ್ರೌ. ಅಧ್ಯಾಯ	ವಿಷಯ ವಿವರಣೆ	ಐ.ಬ್ರಾ. ಪಂಚಕ	ಪ್ರಕರಣ
೪	ನೋಮಯಾಗದ ಸುತ್ತಾದಿನದಲ್ಲಿ ಆಚರಿಸಬೇಕಾದ ಪೂರ್ವಭಾವೀಕ್ರಮಗಳು	 ೧ ೨	— ೧೮
೫	ಅಗ್ನಿ ಸ್ವೋಮಯಾಗ	... ೨ ೩	೧೯ ೪೮
೬ (೧)	ಉಕ್ಥಯಾಗ	 ೩	೪೯, ೫೦
(೧)	ಮೋಡಶಿನ್	 ೪	೧- ೪
(೪- ೬)	ಆತಿರಾತ್ರ	 ೪	೫-೧೧
೭ (೭-೧೦)	ಪ್ರಾಯಶ್ಚಿತ್ತಾದಿಗಳು		—
(೧೧-೧೪)	ಅಗ್ನಿಷ್ಟೋಮಯಾಗದ ಕೊನೆಯ ಕಾರ್ಯಕಲಾಪಗಳು	 ೩	೪೭-೪೮
೭- (೧)	ಸಾಧಾರಣ ವಿಧಿನಿಯಮಗಳು		—
(೨- ೪)	ಚತುರ್ವಿಂಶ	 ೪	೧೨, ೧೪
(೫- ೯)	ಅಭಿಪ್ಲವಷಡಹ ಇತ್ಯಾದಿ	 ೪	೧೩, ೧೫, ೧೬
(೧೦-೧೨)	ವೃಷ್ಯಷಡಹ	 ೪	೧೩, ೧೫, ೧೬
		೫	೧೫
೮ (೧-೪)	ಆರನೆಯ ದಿನದಲ್ಲಿ ಹೋತೃ ಮತ್ತು ಹೋತ್ರಕರು ಪರಿಸಂಚಾರ ಶಸ್ತ್ರಮಂತ್ರಗಳು	 ೬	—
(೫)	ಅಭಿಜಿತ್ ಮತ್ತು ಸ್ವರಸಾಮನ್	 ೪	೧೯
(೬)	ವಿಷುವತ್	... ೪	೧೯-೨೨
(೭)	ವಿಶ್ವಜಿತ್ ಮತ್ತು ಸ್ವರಸಾಮನ್	 ೪	೧೯
	ಅಭಿಪ್ಲವ ಮತ್ತು ಛಂದೋಮಾಃ (ಸಮೂಹದಲ್ಲಿ)		—
(೮)	ವೈಶ್ವದ್ವಾದಶಾಹ	 ೪	೨೭
(೯-೧೧)	ಛಂದೋಮಾಃ	 ೫	೧೬-೨೧
(೧೨)	ಯಾಗದ ಹತ್ತನೆಯ ದಿನ	 ೫	೨೨-೨೫
(೧೩)	ಹತ್ತನೆಯ ದಿನದ ಕಾರ್ಯಕಲಾಪಗಳ ಸಮಾಪ್ತಿ		—
(೧೪)	ಮಂತ್ರೋಚ್ಚಾರಣೆಯ ವಿಧಿನಿಯಮಗಳು		—
೯-೧೨	ಅಹೀನ ಮತ್ತು ಸತ್ರಯಾಗಗಳು		—

ಆ. ಶ್ರೌ. ಸೂತ್ರದ ಕೊನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯಗಳಲ್ಲಿರುವ ವಿವರಣೆಗಳಿಗೆ ಪ್ರತಿಯಾಗಿ ಐತರೇಯ ಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿ ಏನೂ ಇರುವುದಿಲ್ಲ.
ಆ. ಶ್ರೌ. ೧೦-೫ ರಲ್ಲಿ ದ್ವಾದಶಾಹವೂ ೧೧-೭ ರಲ್ಲಿ ಗವಾಮಯನವೂ, ವಿವೃತವಾಗಿದೆ. ೧೨-೯ ಕ್ಕೂ ಐ.ಬ್ರಾ. ೭-೧ ಕ್ಕೂ ಏನೂ ವ್ಯತ್ಯಾಸವಿಲ್ಲ. ಐ.ಬ್ರಾ. ದಲ್ಲಿರುವ (೭-೧೮) ಶುನಶ್ಯೇಷೋಪಾಖ್ಯಾನವು ಆ.ಶ್ರೌ. ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ (೯-೩) ಸೂತ್ರರೂಪದಲ್ಲಿ ಉಕ್ತವಾಗಿದೆ.

ಯಜ್ಞಗಳ ಸ್ವರೂಪ

ಯಜ್ಞಗಳಲ್ಲಿ ಅನೇಕವಿಧಗಳಿದ್ದರೂ ಅಪುಗಳನ್ನು ಪ್ರಕೃತಿ, ವಿಕೃತಿ ಎಂದು ಎರಡು ವಿಧವಾಗಿ ವಿಂಗಡಿಸಬಹುದು. ಪ್ರಕೃತಿಯೆಂದರೆ (Model) ಒಂದು ಯಜ್ಞವನ್ನು ಒಂದು ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಮಾಡುವ ಮೂಲಭೂತವಾದ ಕ್ರಮ. ಈ ಕ್ರಮದಲ್ಲಿ ಕೆಲವು ವ್ಯತ್ಯಾಸಗಳನ್ನು ಮಾಡಿ ಮಾಡುವ ಇತರ ಯಜ್ಞಗಳಿಗೆ ವಿಕೃತಿಯಾಗುವೆಂದು ಹೆಸರು. ಇದು ಯಜ್ಞಗಳ ಸಾಮಾನ್ಯ ವಿಭಾಗವಾಯಿತು. ಇನ್ನು ಯಜ್ಞಗಳ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ವಿವೇಚಿಸುವಾಗ ಯಜ್ಞಗಳನ್ನು ಮೂರು ವಿಧವಾಗಿ ವಿಂಗಡಿಸಿರುವರು. ಹೇಗೆಂದರೆ—

(೧) ಹವಿರ್ಯಜ್ಞಗಳು— ಈ ಯಜ್ಞಗಳು ಸಾಧಾರಣವಾಗಿ ಒಂದೇ ದಿನದಲ್ಲಿ ಮುಗಿಯುವಂತಿದ್ದು ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಕೇವಲ ಆಜ್ಯ, ಚರು (ಅನ್ನ) ಹವಿಸ್ಸು, ಸಮಿತ್ತು ಮೊದಲಾದ ಹವಿರ್ದ್ರವ್ಯಗಳನ್ನು ಮಾತ್ರ ಉಪಯೋಗಿಸುವರು.

(೨) ಸೋಮಯಾಗಗಳು—ಈ ಯಜ್ಞಗಳಲ್ಲಿ ಸೋಮರಸವನ್ನು ಲತೆಗಳಿಂದ ಹಿಂಡಿ ಹೋಮಮಾಡಿದನಂತರ ಮುಕ್ತಿಕೃಗಳೂ ಯಜಮಾನರೂ ಪಾನಮಾಡುವರು. ಇವೆರಡೂ ಶ್ರೌತಯಜ್ಞಗಳು.

(೩) ಪಾಕಯಜ್ಞಗಳು— ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಪಕ್ಷವಾದ ಚರು ಮೊದಲಾದ ದ್ರವ್ಯಗಳನ್ನು ವಿಧ್ಯುಕ್ತವಾಗಿ ಉಪಯೋಗಿಸಿ ಹೋಮಾದಿಗಳನ್ನು ಮಾಡುವರು. ಇವು ಗೃಹ್ಯಯಜ್ಞಗಳು.

ಈ ಮೂರುವಿಧ ಯಾಗಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಅನೇಕ ಭೇದಪ್ರಭೇದಗಳಿರುವವು. ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ಒಂದೊಂದು ವಿಭಾಗದಲ್ಲಿಯೂ ಏಳು ಮುಖ್ಯಸಂಸ್ಥೆ (ಯಜ್ಞ)ಗಳಿರುವವು. ಮೊದಲನೆಯ ಹವಿರ್ಯಜ್ಞಕ್ಕೆ ಅಥವಾ ಇಷ್ಟಿಗೆ ದರ್ಶಪೂರ್ಣಮಾಸೇಷ್ಟಿಗಳು ಪ್ರಕೃತಿ ಯಾಗಿರುವವು. ಸೋಮಯಾಗಕ್ಕೆ ಅಗ್ನಿಷ್ಟೋಮಯಾಗವು ಪ್ರಕೃತಿಯು. ಇವುಗಳ ವಿಷಯವನ್ನು ನಾವು, ಋ.ಸಂ. ಭಾಗ ೧ ಪೇಜು ೪೧೬-೯೧೮, ೬೬೭-೬೭೦, ಭಾಗ ೨ ಪೇಜು ೧೫೦-೧೫೧ ಇತ್ಯಾದಿಸ್ಥಳಗಳಲ್ಲಿ ವಿವರಿಸಿದ್ದೇವೆ.

ಅಗ್ನಿಷ್ಟೋಮಯಾಗವು ೪ ದಿನಗಳಲ್ಲಿ ಮುಗಿಯುವುದು. ಇದರ ವಿಕೃತಿರೂಪಗಳಾದ ಅಭಿಪ್ಲವಷಡಹ, ಪೃಷ್ಠಷಡಹ, ಪೋಡಶಿನ್ ಎಂಬ ಯಾಗಗಳು ಆರು ದಿನಗಳಲ್ಲಿ ಮುಗಿಯುವವು. ಏಕಾಹವೆಂದರೆ ಒಂದು ದಿನದಲ್ಲಿ ಮಾಡಿಮುಗಿಸುವ ಯಜ್ಞವು. ಅಹೀನವೆಂದರೆ ೭ ದಿನಗಳಿಗಿಂತ ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ಹನ್ನೆರಡುದಿನಗಳೊಳಗೆ ಮಾಡಿಮುಗಿಸುವ ಯಜ್ಞವು. ಅಭಿಪ್ಲವ, ಪೃಷ್ಠ, ಉಕ್ಥ್ಯ ಮೊದಲಾದವು ಈ ಅಹೀನವೆಂಬ ಯಾಗದ ಗುಂಪಿಗೆ ಸೇರಿದವು. ಸತ್ರವೆಂದರೆ ಹನ್ನೆರಡು ದಿನಸಕ್ರಿಯತೆಯ ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ಒಂದು ವರ್ಷದವರೆಗೆ ನಡೆಯುವ ಯಾಗವು. ಈ ಸತ್ರಯಾಗವು ಅನೇಕವರ್ಷಗಳವರೆಗೂ ನಡೆಯುವುದೂ ಉಂಟು. ಅಗ್ನಿಷ್ಟೋಮ ಯಾಗದ ಕಾರ್ಯಕ್ರಮವನ್ನು ನಾವು ಮುಂದೆ ವಿವರಿಸಿದ್ದೇವೆ. (ಪೇಜು ೭೦) ದ್ವಾದಶಹವೆಂಬ ಯಾಗವು ಹನ್ನೆರಡು ದಿನಗಳವರೆಗೆ ನಡೆಯುವ ಸೋಮಯಾಗವು. ಇದರಲ್ಲಿಯೂ ಅನೇಕ ಬೇಧಗಳಿರುವವು. ಇದರ ಪ್ರಕೃತಿರೂಪವು ಈ ರೀತಿ ಇರುವುದು—

೧ ನೇ ದಿನ—ಅತಿರಾತ್ರದಂತೆ ಎಂದರೆ ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಪೂರ್ವಭಾವಿಯಾಗಿ ನಡೆಸುವ ಕಾರ್ಯಕ್ರಮಗಳು (ಪ್ರಾಯಣೀಯ).

೨ ನೇ ದಿನ—ಅಗ್ನಿಷ್ಟೋಮದ ಕಾರ್ಯಕ್ರಮಗಳು, ತ್ರಿವೃತ್ ಸ್ತೋಮ, ರಥಂತರಸಾಮ (ಪೃಷ್ಠಸ್ತೋತ್ರದಂತೆ).

೩ ನೇ ದಿನ—ಉಕ್ಥ್ಯಯಾಗದಂತೆ, ಪಂಚವಿಂಶಸ್ತೋಮ, ಬೃಹತ್ ಸಾಮ (ಪೃಷ್ಠದಂತೆ)

- ೪ ನೇ ದಿನ—ಉಕ್ಥ್ಯದಂತೆ, ಸಸ್ತದಶಸ್ತೋಮ, ವೈರಾಪಸಾನು (ಪೃಷ್ಠದಂತೆ)
 ೫ ನೇ ದಿನ—ಷೋಡಶಿನ್, ಏಕವಿಂಶತಿಸ್ತೋಮ, ವೈರಾಜಸಾನು (ಪೃಷ್ಠದಂತೆ)
 ೬ ನೇ ದಿನ—ಉಕ್ಥ್ಯದಂತೆ ತ್ರಿಣವಸ್ತೋಮ, ಶಾಕ್ವರಸಾನು (ಪೃಷ್ಠದಂತೆ)
 ೭ ನೇ ದಿನ—ಉಕ್ಥ್ಯದಂತೆ, ತ್ರಯಸ್ತ್ರಿಂಶಸ್ತೋಮ, ರೈವತಸಾನು (ಪೃಷ್ಠದಂತೆ)
 ೮ ನೇ ದಿನ—ಉಕ್ಥ್ಯದಂತೆ, ಚತುರ್ವಿಂಶಸ್ತೋಮ ಶಾಕ್ವರರೈವತ ಮತ್ತು ಬೃಹತ್ (ಪೃಷ್ಠದಂತೆ)
 ೯ ನೇ ದಿನ—ಉಕ್ಥ್ಯದಂತೆ, ಚತುಶ್ಚತ್ವಾರಿಂಶಸ್ತೋಮ, ರಥಂತರಸಾನು (ಪೃಷ್ಠದಂತೆ)
 ೧೦ ನೇ ದಿನ—ಉಕ್ಥ್ಯದಂತೆ, ಅಷ್ಟಾಚತ್ವಾರಿಂಶಸ್ತೋಮ, ಬೃಹತ್ ಸಾನು (ಪೃಷ್ಠದಂತೆ)
 ೧೧ ನೇ ದಿನ—ಅಗ್ನಿಷ್ಟೋಮ, ಚತುರ್ವಿಂಶಸ್ತೋಮ ಮತ್ತು ತ್ರಯಸ್ತ್ರಿಂಶಸ್ತೋಮ, ಅಗ್ನಿಷ್ಟೋಮಸಾನು ; ರಥಂತರ
 ಅಥವಾ ವಾಮದೇವ್ಯ (ಪೃಷ್ಠಸ್ತೋತ್ರದಂತೆ).
 ೧೨ ನೇ ದಿನ—ಅತಿರಾತ್ರ (ಉದಯನೀಯ) ಪರಿಸಮಾಪ್ತಿ.

ಈ ಹನ್ನೆರಡು ದಿನಗಳಲ್ಲಿ ಮೊದಲು ಮತ್ತು ಕೊನೆಯದಿನಗಳನ್ನು ಬಿಟ್ಟರೆ, ೧-೬ ದಿನಗಳು ಪೃಷ್ಠ್ಯಷಡಹವೆಂದೂ ೭-೯ ದಿನಗಳು ಛಂದೋಮಾದಿನಗಳೆಂದೂ ೧೦ ನೇಯದು ಹತ್ತನೆಯದಿನವೆಂದೂ ಕರೆಯಲ್ಪಡುವುವು. ಈ ವಿಧವಾದ ದ್ವಾದಶಾಹವು ಅಹೀನ (ಹನ್ನೆರಡುದಿನಗಳವರೆಗೆ ಮಾಡಲ್ಪಡುವ) ಇತರವಿಧ ಸೋಮಯಾಗಗಳಿಗೆ ಪ್ರಕೃತಿ (ಮಾದರಿ) ಯಾಂತ್ರಿಕವಾದುದು.

ಸತ್ರಯಾಗದ ವಿವರಣೆ—

ಸತ್ರಯಾಗಕ್ಕೆ ಗವಾಮಯನ ಎಂಬುವುದು ಪ್ರಕೃತಿ (ಮಾದರಿ) ಯಾಗಿರುವುದು. ಇದು ಒಂದು ಸಂವತ್ಸರದವರೆಗೂ ನಡೆಯುವ ಯಾಗವು. ಇದರ ಕ್ರಮವು ಈರೀತಿ ಇರುವುದು.

೧ ಪ್ರಾಯಣೀಯ, ಅತಿರಾತ್ರ.

೨ ಚತುರ್ವಿಂಶ ದಿನ—ಅಗ್ನಿಷ್ಟೋಮ ಅಥವಾ ಉಕ್ಥ್ಯದಂತೆ ; ಚತುರ್ವಿಂಶಸ್ತೋಮ ; ಶಾಕ್ವರರೈವತ ಮತ್ತು ಬೃಹತ್ ಸಾನುಗಳು (ಪೃಷ್ಠದಂತೆ)

ಇವು ಪೂರ್ವಭಾವೀಕಾರ್ಯಕಲಾಪಗಳು.

೧ ನೇ ತಿಂಗಳು—೪ ಅಭಿಪ್ಲವಷಡಹಗಳು (೪×೬=೨೪ ದಿನಗಳು)

೧ ಪೃಷ್ಠ್ಯಷಡಹ (೬ ದಿನಗಳು) ಒಟ್ಟು ೨೦ ದಿನಗಳು

೨ ನೇ ತಿಂಗಳು—೪ ಅಭಿಪ್ಲವ ಷಡಹಗಳು

೧ ಪೃಷ್ಠ್ಯಷಡಹ

೩ ನೇ ತಿಂಗಳು—೪ ಅಭಿಪ್ಲವ ಷಡಹಗಳು

೧ ಪೃಷ್ಠ್ಯಷಡಹ

೪ ನೇ ತಿಂಗಳು—೪ ಅಭಿಪ್ಲವ ಷಡಹಗಳು

೧ ಪೃಷ್ಠ್ಯಷಡಹ

೫ ನೇ ತಿಂಗಳು—೪ ಅಭಿಪ್ಲವ ಷಡಹಗಳು

೧ ಪೃಷ್ಠ್ಯಷಡಹ

೬ ನೇ ತಿಂಗಳು—೩ ಅಭಿಷ್ಠ ವಷಡಹಗಳು

೧ ಪೃಷ್ಠ್ಯಷಡಹ

ಅಭಿಜಿತ್, ಅಗ್ನಿಪ್ರೋಮ (ಎಲ್ಲಾ ಸ್ತೋಮಗಳೊಡನೆ)

ಎರಡು ಸಾಮಗಳು, ರಥಂತರ ಅಥವಾ ಬೃಹತ್ (ಪೃಷ್ಠದಂತೆ)

೩ ಸ್ವರಸಾಮನ್ ದಿನಗಳು, ಉಕ್ಥ್ಯಗಳು ಅಥವಾ ಅಗ್ನಿಪ್ರೋಮಗಳು ಸ್ವರಸಾಮ (ಪೃಷ್ಠದಂತೆ) ಇಲ್ಲಿಗೆ ಈ ಸತ್ರಯಾಗದಲ್ಲಿ ೬ ತಿಂಗಳಾದ್ದರಿಂದ ಅರ್ಧಭಾಗವು ಸಮಾಪ್ತಿಯಾಯಿತು ಅದ್ದರಿಂದ ಮುಂದಿನ ದಿನವಾದ ವಿಷುವತ್ ಎಂಬ ದಿನವು ಈ ಸತ್ರದ ಮಧ್ಯದಿನವಾಗಿರುವುದು

ವಿಷುವದ್ದಿನ—(ವರ್ಷದಲ್ಲಿ ಮಧ್ಯದಿನ—central day) ಅಗ್ನಿಪ್ರೋಮದಂತೆ, ಏಕವಿಂಶಸ್ತೋಮ, ಬೃಹತ್ ಅಥವಾ ಮಹಾದಿವಾಕೀರ್ತ್ಯ ಎಂಬ ಸಾಮ (ಪೃಷ್ಠದಂತೆ)

ಇಲ್ಲಿಂದ ಮುಂದೆ ಕೊನೆಯವರೆಗೆ ೬ ತಿಂಗಳು ನಡೆಯುವ ಈ ಸತ್ರಯಾಗದಲ್ಲಿ ಪ್ರತೀತಿಂಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಅಭಿಷ್ಠವ ಮತ್ತು ಪೃಷ್ಠ್ಯ ಭಾಗಗಳು ವ್ಯತ್ಯಸ್ತವಾಗಿ ಎಂದರ ಹಿಂದುಮುಂದಾಗಿ ಆಚರಿಸಲ್ಪಡುವವು ಅವುಗಳ ಕ್ರಮವು ಈ ರೀತಿ ಇದೆ—

೭ ನೇ ತಿಂಗಳು— ೩ ಸ್ವರಸಾಮಗಳು (ಹಿಂದುಮುಂದಾಗಿ)

ವಿಶ್ವಜಿತ್, ಅಗ್ನಿಪ್ರೋಮ ಎಲ್ಲಾ ಸ್ತೋಮಗಳೊಡನೆ ಮತ್ತು ಪೃಷ್ಠ್ಯಗಳೊಡನೆ

೧ ಪೃಷ್ಠ್ಯಷಡಹ (ವ್ಯತ್ಯಸ್ತವಾಗಿ)

೩ ಅಭಿಷ್ಠ ವಷಡಹ ,,

೮ ನೇ ತಿಂಗಳು—೧ ಪೃಷ್ಠ್ಯಷಡಹ ,,

೪ ಅಭಿಷ್ಠ ವಷಡಹಗಳು ,,

೯ ನೇ ತಿಂಗಳು—೧ ಪೃಷ್ಠ್ಯಷಡಹ ,,

೪ ಅಭಿಷ್ಠ ವಷಡಹಗಳು ,,

೧೦ ನೇ ತಿಂಗಳು—೧ ಪೃಷ್ಠ್ಯಷಡಹ ,,

೪ ಅಭಿಷ್ಠ ವಷಡಹಗಳು ,,

೧೧ ನೇ ತಿಂಗಳು—೧ ಪೃಷ್ಠ್ಯಷಡಹ ,,

೪ ಅಭಿಷ್ಠ ವಷಡಹಗಳು ,,

೧೨ ನೇ ತಿಂಗಳು—೩ ಅಭಿಷ್ಠ ವಷಡಹಗಳು ,,

ಆಯುಃ ಎಂಬ ದಿನ

ಗೌಃ ಎಂಬ ದಿನ

ದಶರಾತ್ರದ ದಿನ

ಮಹಾವ್ರತದ ದಿನ

ಅತಿರಾತ್ರ ಅಥವಾ ಉದಯನೀಯ ಕಾರ್ಯಕ್ರಮಗಳು.

ಇದು ಒಂದು ಸಂವತ್ಸರದವರೆಗೆ ನಡೆಯುವ ಗವಾಮಯನವೆಂಬ ಸತ್ರಯಾಗದ ಸ್ವರೂಪವು. ಈ ಕ್ರಮದಲ್ಲಿ ಅಶ್ವಲಾಯನ ಅಪಸ್ತಂಬ, ಜೀರ್ಣಾಯನ, ಶಾಖ್ಯಾಯನ, ತಾಂಡ್ಯ, ಶಾಂಖಾಯನ, ಭಾಲ್ಗವಿಕ ಮುಂತಾದವರಲ್ಲಿ ಭಿನ್ನಾಭಿಪ್ರಾಯವು ಕಂಡು ಬರುವುದು.

ಈಗ ಐತರೇಯಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿ ವಿಸ್ತಾರವಾಗಿ ವಿವರಿಸಿರುವ ಸೋಮಯಾಗದ ಮಾದರಿಯಾದ ಅಗ್ನಿಷ್ವೇಮ ಎಂಬ ಯಜ್ಞದ ಕ್ರಮವನ್ನು ಸಂಕ್ಷೇಪವಾಗಿ ವಿವರಿಸಲಾಗುವುದು—

ಅಗ್ನಿಷ್ವೇಮ

ಅನುಕ್ರಮಿಸ್ತೋಮರ ಯಾಗಗಳನ್ನು ಇಷ್ಟಿ, ಪಶು ಮತ್ತು ಸೋಮಯಾಗಗಳೆಂದು ವಿಭಾಗಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಗೌತಮ (8-21) ಮತ್ತು ಲಾಠ್ಯಾಯನಶ್ರೌತ (9-4-24) ಸೂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ, ಸೋಮಯಾಗಗಳಲ್ಲಿ—ಅಗ್ನಿಷ್ವೇಮ, ಅತ್ಯಗ್ನಿಷ್ವೇಮ, ಉಕ್ಲೃಷ್ಠ, ಷೋಡಶಿನ್, ವಾಜಪೇಯಿ, ಅತಿರಾತ್ರ ಮತ್ತು ಅಪ್ರೋರ್ಯಾಮವೆಂಬುದಾಗಿ ಏಳು ಪ್ರಭೇದಗಳು ಉಕ್ತವಾಗಿವೆ. ಎಲ್ಲಾ ಸೋಮಯಾಗಗಳಿಗೂ ಅಗ್ನಿಷ್ವೇಮವೇ ಪ್ರಕೃತಿ. ಅಗ್ನಿಷ್ವೇಮವು ಒಂದೇ ದಿನದಲ್ಲಿ ಮಾಡಬೇಕಾದ ಯಾಗವು. ಆದುದರಿಂದ ಇದನ್ನು ಏಕಾಹ ಅಥವಾ ಏಕಾಹಿಕವೆನ್ನುತ್ತಾರೆ. ಇದು ಜ್ಯೋತಿಷ್ವೇಮದ ಬಹು ಮುಖ್ಯಭಾಗವು. ಅನೇಕ ಸಂದರ್ಭಗಳಲ್ಲಿ ಇವೆರಡೂ ಒಂದೇ ಎಂಬ ಭಾವನೆಯೂ ಉಂಟು. ಈ ಸೋಮಯಾಗಗಳನ್ನು ಮತ್ತೊಂದು ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ವಿಭಾಗಮಾಡುವುದುಂಟು. ಒಂದೇ ದಿನದಲ್ಲಿ ಮುಗಿಯತಕ್ಕವುಗಳಿಗೆ ಏಕಾಹಸೋಮಯಾಗಗಳೆಂದೂ, ಒಂದು ದಿನಕ್ಕಿಂತ ಹೆಚ್ಚಿಗೆ ಅದರ ಹನ್ನೆರಡು ದಿನಗಳ ಒಳಗೆ ಮುಗಿಯತಕ್ಕವುಗಳಿಗೆ ಅಹೀನ ಸೋಮಯಾಗಗಳೆಂದೂ, ಹನ್ನೆರಡಕ್ಕಿಂತ ಹೆಚ್ಚಿನ ದಿನಗಳು ನಡೆಯುವ ಸೋಮಯಾಗಗಳಿಗೆ ಸತ್ರಗಳೆಂದೂ ಹೆಸರು. ಹನ್ನೆರಡು ದಿನಗಳ ಯಾಗವು ಅಹೀನವೂ ಹೌದು ಮತ್ತು ಸತ್ರವೂ ಹೌದು.

ಜ್ಯೋತಿಷ್ವೇಮವು ಸಾಧಾರಣವಾಗಿ ಐದು ದಿನಗಳು ನಡೆಯುತ್ತವೆ. ಈ ಐದು ದಿನಗಳಲ್ಲಿ ನಡೆಯುವ ಮುಖ್ಯ ಕರ್ಮಗಳಿವು. (೧) ಋತ್ವಿಗ್ವರಣ—ಋತ್ವಿಜರನ್ನು ಆರಿಸುವುದು, ಮಧುಸರ್ಕ, ದೀಕ್ಷಣೀಯೇಷ್ಟಿ ಮತ್ತು ಯಜಮಾನನ ದೀಕ್ಷಾವಿಧಿ. (೨) ಪ್ರಾಯಣೀಯೇಷ್ಟಿ, ಸೋಮವನ್ನು ಕ್ರಯಮಾಡುವುದು, ಅತಿಥ್ಯೇಷ್ಟಿ, ಪ್ರವರ್ಗ್ಯ ಮತ್ತು ಉಪಸದ್ (೩) ಪ್ರವರ್ಗ್ಯ ಮತ್ತು ಉಪಸದ್ (೪) ಪ್ರವರ್ಗ್ಯ, ಉಪಸದ್, ಅಗ್ನಿಪ್ರಣಯನ, ಅಗ್ನಿಸೋಮಪ್ರಣಯನ, ಹವಿರ್ಧಾನ ಪ್ರಣಯನ, ಪಶುಬಲಿ. (೫) ಏದನೆಯ ದಿನಕ್ಕೆ ಸುತ್ಯ ಅಥವಾ ಸವನೀಯವೆಂದು ಹೆಸರು—ಸೋಮಸವನ, ಹವನ, ಪ್ರಾತಸ್ಸವನ, ಮಾಧ್ಯಂದಿನಸವನ ತೃತೀಯಸವನಗಳಲ್ಲಿ ಸೋಮಪಾನ, ಉದಯನೀಯ ಮತ್ತು ಅವಭೃತ. ಮುಖ್ಯವಾದ ಶ್ರೌತಸೂತ್ರಗಳಿಗನುಸಾರವಾಗಿ, ಅಗ್ನಿಷ್ವೇಮ ಯಾಗದ ಸ್ಥೂಲಪರಿಚಯವನ್ನು ಮುಂದೆ ಕೊಡಲಾಗಿದೆ.

ಈ ಅಗ್ನಿಷ್ವೇಮವನ್ನು ಬ್ರಹ್ಮ, ಕ್ಷತ್ರಿಯ ಮತ್ತು ವೈಶ್ಯವರ್ಣದವರೆಲ್ಲರೂ ಆಚರಿಸಬೇಕು. ಉಪನಯನದಂತೆಯೇ ಇದೂ ವಿಹಿತವಾದುದು ಮತ್ತು ಅವಶ್ಯವಾಗಿ ಆಚರಣೀಯವು. ಜೈ.ಸೂ. (6-2-31)

ಈ ಯಾಗದಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿಯು ಸ್ತುತಿಸಲ್ಪಡುವುದರಿಂದ ಅಥವಾ ಇದರಲ್ಲಿ ಕಡೆಯ ಸ್ತುತಿಯು ಅಗ್ನಿಪರವಾದುದರಿಂದ, ಇದಕ್ಕೆ ಅಗ್ನಿಷ್ವೇಮವೆಂದು ಹೆಸರು ಬಂದಿದೆ. ಇದನ್ನು ಪ್ರತಿವರ್ಷವೂ ವಸಂತಋತುವಿನಲ್ಲಿ ಅಮಾವಾಸ್ಯಾ ಅಥವಾ ಪೂರ್ಣಿಮಾ ದಿನಗಳಲ್ಲಿ (ಆಪ. ಶ್ರೌ. ಸೂ. 10-2-2-5, 8); ಕಾತ್ಯಾ. ಶ್ರೌ.ಸೂ. (7-1-4); (ಸತ್ಯಾ. ಶ್ರೌ. ಸೂ. 7-1) ಸೋಮಯಾಗವನ್ನು ಆಚರಿಸಬೇಕು. ಸೋಮಯಾಗವನ್ನು ಆಚರಿಸುವ ಮೊದಲು ದರ್ಶಪೂರ್ಣಮಾಸ, ಚಾತುರ್ಮಾಸ್ಯಗಳು ಮತ್ತು ಪಶು ಇಷ್ಟಿಗಳನ್ನು ಮಾಡಬೇಕೆಂದು ಕೆಲವರ ಅಭಿಪ್ರಾಯ. ಮತ್ತೆ ಕೆಲವರು ಅಗ್ನಾಧಾನವೊಂದನ್ನು ಆಚರಿಸಿದನಂತರ ಮಾಡಬಹುದೆನ್ನುತ್ತಾರೆ. ಆದರೆ, ದರ್ಶಪೂರ್ಣಮಾಸೇಷ್ಟಿಯನ್ನು ಮಾಡಲು ಪ್ರಾರಂಭಿಸಿದ ನಂತರವೇ ಸೋಮಯಾಗಗಳ ಆಚರಣೆಗೆ ಅಧಿಕಾರವು ಬರುತ್ತದೆಂದು ವಿಧಿಸುತ್ತಾರೆ.

ಸೋಮಯಾಗವನ್ನು ಆಚರಿಸುವವನು ಮೊದಲು ಸೋಮಪ್ರವಾಕನೆನ್ನಿಸಿಕೊಳ್ಳುವ (ಅಂದರೆ ಸೋಮಯಾಗಕ್ಕೆ ಋತ್ವಿಜರನ್ನು ಆಹ್ವಾನಿಸುವವನು) ಪುರುಷನನ್ನು ಋತ್ವಿಜರನ್ನು ಕರೆಯಲು ಕಳುಹಿಸಬೇಕು; ಋತ್ವಿಜರು ವೇದಪಾಠಂಗತ

ರಾಗಿರಬೇಕು ; ಅತಿತರುಣರೂ, ಅತಿವೃದ್ಧರೂ ಆಗಿರಬಾರದು ; ಅವರ ಕಂಠವು ಶ್ರಾವ್ಯವೂ, ಸ್ಪಷ್ಟವೂ ಆಗಿರಬೇಕು ; ಯಾವ ವಿಧವಾದ ಅಂಗವೈಕಲ್ಯವೂ ಇರಬಾರದು ; ಈ ಲಕ್ಷಣಗಳುಳ್ಳ ಮುಖ್ಯರಾದ ನಾಲ್ಕು ಋತ್ವಿಜರನ್ನೋ ಅಥವಾ ಹದಿನಾರು ಋತ್ವಿಜರನ್ನೋ ಆಹ್ವಾನಿಸಬೇಕು. ಅವರೂ, ಋತ್ವಿಜರಾಗಲು ಒಪ್ಪಿಕೊಳ್ಳುವಮುನ್ನ, ಆಹ್ವಾನಿತರಾಗಿ ಯಾರಾದರೂ ಬರಲು ನಿರಾಕರಿಸಿದ್ದರೋ ಎಂಬುದನ್ನೂ, ದಕ್ಷಿಣೆಯು ಸಮೃದ್ಧಿಯಾಗಿ ಸಿಗುವುದೇ ಎಂಬುದನ್ನೂ ವಿಚಾರಿಸಿ ಅನಂತರ ಒಪ್ಪಿಕೊಳ್ಳಬೇಕು. ಈ ವರಣಕಾಲದಲ್ಲಿಯೂ ಮಂತ್ರೋಚ್ಚಾರಣೆಯು ವಿಹಿತವಾಗಿದೆ. “ಅಗ್ನಿರ್ಮೇ ಹೋತಾಃಸದಿತೋ ಮೇಽಧ್ವರ್ಯುಶ್ಚಂದ್ರ-ಮಾ ಮೇ ಬ್ರಹ್ಮಾ ಸರ್ವನೋ ಮ ಉದ್ಗಾತಾ” — ಇಲ್ಲಿಯವರೆಗೆ ಮನಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಹೇಳಿ ಉಳಿದ “ಅಸೌ ಮಾನುಷಃ” ಎಂಬ ಭಾಗವನ್ನು ಘಟ್ಟಿಯಾಗಿಯೂ ಉಚ್ಚರಿಸಬೇಕು. ಋತ್ವಿಜರನ್ನು, ದೇವತೆಗಳೆಂಬ ಭಾವನೆಯಿಂದಲೇ ವರಿಸಬೇಕು. ಋತ್ವಿಜರು ಬಂದಕೂಡಲೇ, ಅವರಿಗೆ ಮಧುಸರ್ಕವನ್ನು ಕೊಡಬೇಕು.

ಅನಂತರ ಯಜಮಾನನು ರಾಜನನ್ನು ಸಮೀಪಿಸಿ, ಯಾಗಕ್ಕಾಗಿ ಭೂಮಿಯನ್ನು ಯಾಚಿಸಬೇಕು. ಪ್ರತ್ಯೇಕವಾದ ದೇವಯಜನಭೂಮಿಯಿದ್ದರೂ ರಾಜನಲ್ಲಿ ಪ್ರಾರ್ಥನೆಯನ್ನು ಸಲ್ಲಿಸಲೇಬೇಕು. ಈ ಪ್ರಾರ್ಥನೆ, ರಾಜನೇ ಯಜಮಾನನಾದಾಗಲೂ ತಪ್ಪಿದುದಲ್ಲ. ಆತನೂ ಹೋತ್ರಾದಿಋತ್ವಿಜರನ್ನು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸುತ್ತಾನೆ. ಇದು ಕೇವಲ ಔಪಚಾರಿಕವಾದುದು. ದೇವಯಜನದ (ಯಜ್ಞ ಭೂಮಿಯ) ವಿವರವು ಈರೀತಿ ಇದೆ.

ಆ ಪ್ರದೇಶವು ಸುತ್ತಲಿನ ಭೂಭಾಗಗಳಿಗಿಂತ ಎತ್ತರವಾಗಿರಬೇಕು. ಪೂರ್ವದಕಡೆಗೆ ಇಳಿಜಾರಾಗಿರಬೇಕು. ‘ಶಂ ನೋ ದೇವೀಃ’ ಎಂಬ ಮಂತ್ರದಿಂದ ಪ್ರೋಕ್ಷಣೆಮಾಡಿ, ಅಲ್ಲಿ, ಪೂರ್ವ ಅಥವಾ ಉತ್ತರಾಭಿಮುಖವಾಗಿ ಬಿದಿರಿನ ಗುಡಿಸಲೊಂದನ್ನು ಕಟ್ಟಿಸಬೇಕು. ಈ ಆಯತನದ ಒಂದು ಕೊನೆಯಲ್ಲಿ ಮಧ್ಯಕ್ಕೆ ಸರಿಯಾಗಿ ಗಾರ್ಹಪತ್ಯಾಗ್ನಿಯ ಸ್ಥಾನ. ಇಲ್ಲಿಂದ ಪೂರ್ವಕ್ಕೆ, ಬ್ರಾಹ್ಮಣನಾದರೆ ಎಂಟು ಪ್ರಕ್ರಮಗಳಷ್ಟು (ಮಾರು) ದೂರದಲ್ಲಿ, ಕ್ಷತ್ರಿಯನಾದರೆ ಹನ್ನೊಂದು, ವೈಶ್ಯನಾದರೆ ಹನ್ನೆರಡು, ಅಥವಾ ಎಲ್ಲರೂ ೨೪ ಹೆಜ್ಜೆಗಳಷ್ಟು ದೂರದಲ್ಲಿ, ಆಹವನೀಯಾಗ್ನಿಗೆ ಸ್ಥಾನವನ್ನು ಕಲ್ಪಿಸಬೇಕು. ಇವೆರಡಕ್ಕೂ ಇರುವ ಅಂತರದಲ್ಲಿ ಮೂರರಲ್ಲೊಂದು ಭಾಗದಷ್ಟು ದೂರ, ಗಾರ್ಹಪತ್ಯಕ್ಕೆ ಅಗ್ನೇಯದಿಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ದಕ್ಷಿಣಾಗ್ನಿಗೆ ಸ್ಥಳ. ದೊಡ್ಡ ಯಾಗಗಳಾದರೆ, ಗಾರ್ಹಪತ್ಯ ಮತ್ತು ಆಹವನೀಯಗಳಿಗೆ ಪ್ರತ್ಯೇಕ ಆಯತನಗಳೇ ಆಗಬೇಕು. ಇಂತಹ ದೇವಯಜನದ ಪಶ್ಚಿಮದಲ್ಲಿ, ಗಿಡಗಳ ಬೇರುಗಳಾವುವೂ ಇಲ್ಲದಂತೆ ಭೂಶುದ್ಧಿಮಾಡಿ, ಆಯಾಕಾರವಾದ ಮಂಟಪವೊಂದನ್ನು ಕಟ್ಟಿಸಬೇಕು. ಇದೂ ಪೂರ್ವಪಶ್ಚಿಮವಾಗಿಯೇ ಇರಬೇಕು. ಇದರ ಮೇಲೆ ಹೊದಿಸುವ ಬೊಂಬುಗಳೂ ಪೂರ್ವಪಶ್ಚಿಮವಾಗಿಯೇ ಹೊದಿಸಿರಬೇಕು ಮತ್ತು ಸ್ವಲ್ಪ ಪೂರ್ವದಕಡೆಗೆ ವಾಲಿಕೊಂಡಿರಬೇಕು. ಇದಕ್ಕೆ ಪ್ರಾಗ್ವಂಶ ಅಥವಾ ಪ್ರಾಚೀನವಂಶವೆಂದು ಹೆಸರು. ಈ ಮಂಟಪದಲ್ಲಿ ಎಲ್ಲಾ ದಿಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಎರಡು ಮೊಳ ಇರುವ ಬಾಗಿಲುಗಳೂ ಇರುತ್ತವೆ. ಈ ಮಂಟಪದ ಬದಲು ಆಯಾಕಾರದ ಕಟ್ಟಡವನ್ನೇ ಕಟ್ಟಬಹುದು. ಮಂಟಪದ ದಕ್ಷಿಣದಲ್ಲಿ ಸಾಕಶಾಲೆಯೂ, ಪಶ್ಚಿಮದಲ್ಲಿ ಯಜಮಾನನ ಪತ್ನಿಗಾಗಿ ಒಂದು ಶಾಲೆಯೂ ಇರಬೇಕು.

ಯಜಮಾನನು ತನ್ನ ಮನೆಯಲ್ಲಿಯೇ ಗಾರ್ಹಪತ್ಯ ಮತ್ತು ಆಹವನೀಯಾಗ್ನಿಗಳನ್ನು ಅರಣಿಯಲ್ಲಿ ಪ್ರತಿಷ್ಠೆಮಾಡಿ (ಪ್ರತಿಷ್ಠಾಕಾಲದಲ್ಲಿ “ಅಯಂ ತೇ ಯೋನಿಃ” (ತೈ.ಸಂ. 1-5-2) ಎಂಬ ಮಂತ್ರವನ್ನು ಉಚ್ಚರಿಸಬೇಕು), ಅರಣಿಯನ್ನು ಹಿಡಿದುಕೊಂಡು, ಋತ್ವಿಜರು ಮತ್ತು ಪತ್ನಿಯೊಡಗೂಡಿ ದೇವಯಜನಕ್ಕೆ ಬಂದು, ಪೂರ್ವದ್ವಾರದ ಮೂಲಕ ಪ್ರವೇಶಿಸಿ, ಮಂಟಪದ ಮಧ್ಯಸ್ತಂಭವನ್ನೂ ಸ್ಪರ್ಶಿಸುತ್ತಾನೆ. ಈಗ ಯಜ್ಞಸಾಮಗ್ರಿಗಳೆಲ್ಲವೂ ಮಂಟಪಕ್ಕೆ ತರಲ್ಪಡುತ್ತವೆ. ಅರಣಿಮಥನದಿಂದ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಉತ್ಪತ್ತಿಮಾಡಿ, ವೇದಿಯನ್ನು ರಚಿಸಿ, ಅಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿಗಳು ಸ್ಥಾಪಿಸಲ್ಪಡುತ್ತವೆ. ಸಂಭಾರಯಜುಸ್ಸು ಮತ್ತು ಸಪ್ತಹೋತೃವಿಧಿಯಿಂದ, (ತೈ. ಆ. 3-8 ಮತ್ತು 5) ಆಜ್ಯಾಹುತಿಗಳನ್ನು ಅರ್ಪಿಸಬೇಕು. ಯಾಸಾಹುತಿಯೂ ವಿಹಿತವಾಗಿದೆ.

ಮಂಟಪದ ಹೊರಗಡೆ ಉತ್ತರದಿಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಚಾವಣಿಗಳಿಂದ ಮುಚ್ಚಿದ ಗುಡಿಸಿಲಿನಲ್ಲಿ ಯಜಮಾನನು ಶಿರಸ್ಸು, ಕಂಕಣ ಮತ್ತು ಮುಖಗಳ ಮೇಲಿರುವ ಕೇಶವನ್ನು ನಾಪಿತನಿಂದ ತೆಗೆಯಿಸಿ, ಅನಂತರ ಹಸ್ತಪಾದಗಳ ಉಗುರುಗಳನ್ನು ಕತ್ತರಿಸಿ ಕೊಳ್ಳಬೇಕು. ಈ ಕೇಶವಪನಾದಿಗಳು ಯಜಮಾನನಿಗೋ ಅಧ್ವರ್ಯವಿಗೋ ಎಂಬ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಅಭಿಪ್ರಾಯ ಭೇದವಿದೆ. ಜೈಮಿನಿಗಳ ಅಭಿಪ್ರಾಯವು ಯಜಮಾನನಿಗೇ ಈ ಸಂಸ್ಕಾರಗಳೆಂಬುದು. ಉದುಂಬರಕಾಷ್ಠದಿಂದ ದಂತಧಾವನಮಾಡಿಕೊಂಡು, ಜಲಾಶಯದಲ್ಲಿ ಮೊದಲು ಸುವರ್ಣನಾಣ್ಯವನ್ನು ಹಾಕಿ, ಅನಂತರ ಸ್ನಾನಮಾಡಿ, ಅಚಮನಮಾಡಬೇಕು. ಆ ಜಲಾಶಯದ ಜಲವಾನವೂ ಶುದ್ಧಿ ಕಾರಕವೆಂದು ಹೇಳಿದೆ. ಈ ಎಲ್ಲಾ ಕರ್ಮಗಳೂ ಮಂತ್ರ ಪೂರ್ವಕವಾಗಿಯೇ ನಡೆಯಬೇಕು. ಯಜಮಾನನಿಗೂ ಕೇಶವಪನಹೊರತು, ಉಳಿದ ಕರ್ಮಗಳೆಲ್ಲವೂ ಅಮಂತ್ರಕವಾಗಿ, ಪ್ರತಿಪ್ರಸ್ಥಾತ್ಮನಿನ ನೇತೃತ್ವದಲ್ಲಿ ನಡೆಯಬೇಕು. ಈ ಕಾರ್ಯಕ್ಕೆ ಅಪ್ಪದೀಕ್ಷಾ ಎಂದು ಹೆಸರು. ಸ್ನಾನಾನಂತರ, ಅಧ್ವರ್ಯವು ಯಜಮಾನನಿಗೆ ಉತ್ತಮವಾದ ಮತ್ತು ನೂತನವಾದ ರೇಷ್ಮೆ ವಸ್ತ್ರವನ್ನು ಕೊಡುತ್ತಾನೆ. ಅವನು ಅದನ್ನು ಧರಿಸಬೇಕು. ಮಧ್ಯಾಹ್ನ, ಪ್ರಾಂತ್ಯದಲ್ಲಿ ಯಜಮಾನ ಮತ್ತು ಅವನ ಪತ್ನಿ. ದಧಿಘೃತ ಅಥವಾ ಅವನಿಗೆ ಇಷ್ಟವಾದ ಬೇರೆ ಯಾವುದಾದರೂ ಪರಿಕರಸಹಿತ ಅನ್ನವನ್ನು ಊಟಮಾಡಬಹುದು. ಎರಡು ಧರ್ಭಮುಷ್ಟಿಗಳಿಂದ ನವನೀತವನ್ನು (ಬೆಣ್ಣೆ) ತೆಗೆದುಕೊಂಡು, ಮುಖದಿಂದ ಮೊದಲುಮಾಡಿ ಶರೀರಾದ್ಯಂತವೂ ಲೇಪಿಸಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಾನೆ. ಅನಂತರ ದರ್ಭೆಯಿಂದಲೇ ಕಾಡಿಗೆಯನ್ನು ಎರಡೂ ಕಣ್ಣುಗಳಿಗೂ ಮೂರು ಮೂರುಸಲ ಹಚ್ಚಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಾನೆ. ಅನಂತರ, ಪ್ರಾಂತ್ಯದ ಹೊರಗಡೆ, ಅದರ ಉತ್ತರಪಾರ್ಶ್ವದಲ್ಲಿ, ಏಳೇಳು ದರ್ಭೆಗಳ ಮೂರು ಮುಷ್ಟಿಗಳಿಂದ, ಅಧ್ವರ್ಯವು ಯಜಮಾನನನ್ನು (ಪವನವೆಂದು ಹೆಸರು) ಹೊಕ್ಕೇನಿಂದ ಮೇಲಕ್ಕೆ ಎರಡುಸಲವೂ, ಕೆಳಗಡೆ ಒಂದುಸಲವೂ ಮಂತ್ರ ಪೂರ್ವಕವಾಗಿ ಸ್ಪರ್ಶಿಸಿ, ಪೂತನನ್ನಾಗಿ ಮಾಡುತ್ತಾನೆ. ಪ್ರತಿಪ್ರಸ್ಥಾತ್ಮನು ಈ ಎಲ್ಲಾ ಕರ್ಮಗಳನ್ನೂ ಯಜಮಾನನಿಗೆ ಅಮಂತ್ರಕವಾಗಿ ಮಾಡಿಸುತ್ತಾನೆ. ಯಜಮಾನನ ಪತ್ನಿಯೂ ಇದೇರೀತಿ ಆಚರಿಸಬೇಕು.

ಈಗ ಯಜಮಾನನು ಪೂರ್ವದ್ವಾರದಿಂದಲೂ, ಯಜಮಾನಿಯು ಪಶ್ಚಿಮದ್ವಾರದಿಂದಲೂ ಪ್ರವೇಶಿಸಿ, ತಮ್ಮ ತಮ್ಮ ಸ್ಥಾನಗಳಲ್ಲಿ ಕುಳಿತುಕೊಳ್ಳುತ್ತಾರೆ. ಈಗ ಅವರು ದೀಕ್ಷಣೀಯೇಷ್ಟಿಯಲ್ಲಿ ನಿರತರಾಗುತ್ತಾರೆ. ಈ ಕರ್ಮದಿಂದ ಯಜಮಾನನಿಗೆ ಒಂದು ಸಂಸ್ಕಾರಮಾಡುವುದರಿಂದಲೂ, ಇದಾದ ನಂತರ ಆತನಿಗೆ 'ದೀಕ್ಷಿತ' ನೆಂದು ವ್ಯವಹಾರ ಬರುವುದರಿಂದಲೂ, ಇದಕ್ಕೆ 'ದೀಕ್ಷಣೀಯೇಷ್ಟಿ' ಎಂದು ಹೆಸರು. ಕೇವಲ ದಂಡ ಮತ್ತು ಮೌಂಜಿಗಳ ಗ್ರಹಣದಿಂದ ದೀಕ್ಷಿತನಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ದೀಕ್ಷಾಹುತಿಗಳು ಆರು. ಧ್ರುವಾದಲ್ಲಿರುವ ಆಜ್ಯವನ್ನು ಸ್ತವದೊಳಗೆ ಹಾಕಿಕೊಂಡು ನಾಲ್ಕು ಸಲವೂ, ಐದನೆಯದನ್ನು ಸ್ಪ್ರಕ್ಷಿಸಿದಲೂ, ಆರನೆಯದನ್ನು—ಇದಕ್ಕೆ ಪೂರ್ಣಾಹುತಿಯೆನ್ನುತ್ತಾರೆ—ಸ್ತವದಿಂದ ಹನ್ನೆರಡು ಸಲ ಆಜ್ಯವನ್ನು ಸ್ಪ್ರಕ್ಷಿಸಿ ತುಂಬಿಕೊಂಡು ಅದರಿಂದಲೂ ಹೋಮ ಮಾಡುತ್ತಾರೆ. ಈ ಆರು ಅಹುತಿಗಳಿಗೆ 'ಔದ್ಗ್ರಹಣ' ಅಥವಾ ಔದ್ಗ್ರಭಣವೆಂದೂ ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. ದೀಕ್ಷಣೀಯ ಇಷ್ಟಿಯಲ್ಲಿ ಹನ್ನೊಂದು ಕಪಾಲಗಳಲ್ಲಿ ಸಿದ್ಧಪಡಿಸಿದ ಚರುವನ್ನು ಅಥವಾ ಘೃತಮಿಶ್ರಿತವಾದ ಅನ್ನವನ್ನು ಹೋಮಮಾಡುತ್ತಾರೆ. ಕೆಲವರು ಅದಿತಿಯ ಉದ್ದಿಶ್ಯವಾಗಿ ಅನ್ನದ ಅಹುತಿಯೊಂದನ್ನು ಕೊಡುತ್ತಾರೆ. ಆರಂಭಣೀಯ ಇಷ್ಟಿಯಲ್ಲಿ ಹೇಳುವ ಅನೇಕ ಕರ್ಮಗಳು ಹತ್ತು ಎಂದು ಕೆಲವರ ಮತ. ಸೋಮಯಾಗಗಳಲ್ಲಿ ಅವಶ್ಯಕವಲ್ಲ. ಜೈಮಿನಿಯೂ ದೀಕ್ಷಣೀಯಾದಿ ಸೋಮ ಯಾಗಾಂಗವಾದ ಇಷ್ಟಿಗಳಲ್ಲಿ ಅನೇಕ ಕರ್ಮಗಳು ಅನವಶ್ಯಕವೆಂದೇ ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. ಪತ್ನೀಸಂಯಾಜ ಮತ್ತು ದ್ವಿತೀಯ ಇಡಾಭಕ್ಷಣದಿಂದ (ಹೋಮಶೇಷ) ದೀಕ್ಷಣೀಯೇಷ್ಟಿಯು ಕೊನೆಯಾಗುತ್ತದೆ.

ಆಪಸ್ತಂಬರ ಪ್ರಕಾರ, ಅಗ್ನಿಘ್ನೋಮೀಯ ಕರ್ಮದವರೆಗೆ, ಮಂತ್ರಗಳೆಲ್ಲವೂ ಮಾನಸಿಕವಾಗಿರಬೇಕು. ಕಾತ್ಯಾಯನರ ಪ್ರಕಾರ, ದೀಕ್ಷಣೀಯದಲ್ಲಿ ಮಂತ್ರಗಳು ಅತ್ಯುಚ್ಚಸ್ವರದಲ್ಲಿಯೂ, ಪ್ರಾಯಣೀಯ ಮತ್ತು ಆತಿಥ್ಯ ಇಷ್ಟಿಗಳಲ್ಲಿ ಸ್ವಲ್ಪಕಡಿಮೆಯಾಗಿಯೂ ಉಪಸಂಸ್ಕೃತಗಳು ಒಹಳ ಕಡಿಮೆಮಟ್ಟದಲ್ಲಿಯೂ ಇರಬೇಕು.

ದೀಕ್ಷಾಕರ್ಮವು ಈ ರೀತಿ ನಡೆಯುತ್ತದೆ. ಆಹವನೀಯಾಗ್ನಿಯ ದಕ್ಷಿಣಕ್ಕೆ ವೇದಿಕೆಯಮೇಲೆ ಎರಡು, ಸಿಗದಿದ್ದರೆ ಒಂದೇ ಕೃಷ್ಣ ಸಾರಂಗದ ಅಜಿನವನ್ನು ಕಂಠಭಾಗವು ಪೂರ್ವಕ್ಕೆರುವಂತೆ ಹಾಸಿರುತ್ತಾರೆ. ಋತ್ವಿಜನು ಅಜಿನದ ಪಶ್ಚಿಮದಲ್ಲಿ ಬಲಮುಂಡಿಯನ್ನೂ ರಿಕ್ಕೊಂಡು ಕುಳಿತುಕೊಳ್ಳುತ್ತಾನೆ. ಯಜಮಾನನು ಮೊದಲು ಅಜಿನದ ಮೇಲಿರುವ ಕಪ್ಪು ಬಿಳಿ ಚುಕ್ಕೆಗಳನ್ನು ಸ್ಪರ್ಶಮಾಡಿ, ಅನಂತರ ಬಲಮುಂಡಿಯನ್ನೂ ರಿಕ್ಕೊಂಡು ಚರ್ಮದ ಮೇಲಕ್ಕೆ ತೆವಳಿಕೊಂಡುಹೋಗಿ ಪಶ್ಚಿಮ ಭಾಗದಲ್ಲಿ ಕುಳಿತುಕೊಳ್ಳುತ್ತಾನೆ. ತಾನು ಉಟ್ಟಿರುವ ರೇಷ್ಮೆವಸ್ತ್ರದ ಮೇಲುಗಡೆ ಸೆಣಬು ಮತ್ತು ಮುಂಜಹುಲ್ಲುಗಳಿಂದ ನೂತ ಮೂರು ಎಳೆಯ ಹುಲ್ಲುಗಳಿಂದ ನೂತ ಮೂರು ಎಳೆಯ ಹುರಿಯನ್ನು ಕಟ್ಟಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಾನೆ. ಬಲಭುಜವನ್ನು ಮತ್ತೊಂದು ಹೊಸವಸ್ತ್ರದಿಂದ ಮುಚ್ಚಿಕೊಂಡು, ತಲೆಗೂ ಒಂದು ತುಂಡು ಬಟ್ಟೆಯನ್ನು ಕಟ್ಟಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಾನೆ. ಸುಮಾರು ಒಂದು ಗೇಣು ಉದ್ದದ ನಾಲ್ಕೈದು ಸುರುಟುಗಳಿರುವ ಸಾರಂಗದ ಕೊಂಬು ಒಂದನ್ನು ಕೊಡುತ್ತಾರೆ. ಇದನ್ನು ತನ್ನ ವಸ್ತ್ರದ ಕೊನೆಯಲ್ಲಿ ಕಟ್ಟಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಾನೆ. ಬಲ ಹುಬ್ಬಿನ ಮೇಲ್ಭಾಗದ ಹಣೆಯ ಪ್ರದೇಶವನ್ನು ಕೊಂಬಿನಿಂದ ಸ್ಪರ್ಶಮಾಡಿ ಅದರಿಂದಲೇ ವೇದಿಯ ಮೇಲೆ ಪಶ್ಚಿಮದಿಂದ ಪೂರ್ವದ ಕಡೆಗೆ ಒಂದು ಗೆರೆ ಎಳೆಯುತ್ತಾನೆ. ಅವನು ಮೈಯನ್ನು ತುರಿಸಿಕೊಳ್ಳಬೇಕಾದಾಗಲೆಲ್ಲ ಈ ಕೊಂಬಿನಿಂದಲೇ ತುರಿಸಿಕೊಳ್ಳಬೇಕು. ದೇಹದ ಎಷ್ಟೋ ಭಾಗಗಳನ್ನು ತುರಿಸಿಕೊಳ್ಳಬೇಕಾಗಿ ಬಂದರೂ ಮಂತ್ರೋಚ್ಚಾರಣೆಯನ್ನು ಮಾತ್ರ ಒಂದೇ ಬಾರಿ ಮಾಡಬೇಕು. ಇದೇ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಪ್ರತಿಪುಸ್ಥಾತೃವು ಈ ಎಲ್ಲಾ ಸಂಸ್ಕಾರಗಳನ್ನೂ ಯಜಮಾನನ ಪತ್ನಿಗೆ ಅಮಂತ್ರಕವಾಗಿ ಮಾಡಿಸುತ್ತಾನೆ. ಆದರೆ ಆಕೆಗೆ ಸೆಣಬು ಮುಂಜಾಗಳ ನಡುಪಟ್ಟಿಗೆ ಬದಲಾಗಿ, ದರ್ಭೆಯಿಂದ ಮಾಡಿದ ನಸುಪಟ್ಟಿಯೂ, ತಲೆಗೆ ತುಂಡುಬಟ್ಟೆಯ ಬದಲು ಬಲೆಯಂತಿರುವ ಉಣ್ಣೆಯಿಂದ ಮಾಡಿದ ವಸ್ತುವೂ, ಮೈತುರಿಸಿಕೊಳ್ಳಲು ಸಾರಂಗ ಕೊಂಬಿಗೆ ಬದಲಾಗಿ, ಯಾವುದಾದರೂ ಯಜ್ಞಕ್ಕೆ ಉಪಯೋಗವಾಗುವ ಮರದ ಒಂದು ಗೇಣುದ್ದದ ತುಂಡೊಂದನ್ನೂ ಕೊಡುತ್ತಾರೆ. ಅಧ್ವರ್ಯು ಮತ್ತು ಯಜಮಾನ ಇಬ್ಬರೂ ಒಟ್ಟಿಗೆ ಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ಉಚ್ಚರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಈ ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿ 'ದೀಕ್ಷಾ' ಎಂಬ ಪದವು ಅನೇಕ ಬಾರಿ ಉಚ್ಚರಿತವಾಗುತ್ತದೆ. ಕಡೆಯದಾಗಿ ಅಧ್ವರ್ಯುವು ಯಜಮಾನನಿಂದ ಸಂಭಾರಯಜುರ್ಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ಹೇಳಿಸುತ್ತಾನೆ.

ಯಜಮಾನನು ತನ್ನ ಬೆರಳುಗಳನ್ನೆಲ್ಲಾ ಮಡಚುತ್ತಾನೆ—ಮೊದಲು ಎರಡೂ ಹಸ್ತಗಳ ಕಿರುಬೆರಳುಗಳು, ಅನಂತರ ಆನಾಮಿಕೆಗಳು ಹೀಗೆ—; ಕೊನೆಗೆ ಮುಷ್ಟಿಯನ್ನೇ ಕಟ್ಟುತ್ತಾನೆ. ಅನಂತರ ಮೌನವಾಗಿರುತ್ತಾನೆ. ಈಗ ಅಧ್ವರ್ಯುವಿನ ಹೊರತಾಗಿ, ಬೇರೊಬ್ಬ ಋತ್ವಿಜನು ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಉದ್ದೇಶಿಸಿ ಮನಸ್ಸಿನಲ್ಲಿಯೇ ಮೂರುಬಾರಿಯೂ, ಪ್ರಪಂಚಕ್ಕೆಲ್ಲಾ ಕೇಳಿಸುವಂತೆ ಘಟ್ಟಿಯಾಗಿ ಮೂರುಸಲವೂ ಈ ರೀತಿ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ—“ಇಂತಹವನ ಮರಿಮಗನೂ, ಇಂತಹವನ ಮೊಮ್ಮಗನೂ, ಇಂತಹವನ ಮಗನೂ, ಇಂತಹವಳ ಮರಿಮಗನೂ, ಇಂತಹವಳ ಮೊಮ್ಮಗನೂ, ಇಂತಹವಳ ಮಗನೂ ಆದ ಈ ಬ್ರಾಹ್ಮಣನು ದೀಕ್ಷಾವಿಧಿಯನ್ನು ಆಚರಿಸಿದ್ದಾನೆ.”

ಯಜಮಾನನು ಕ್ಷತ್ರಿಯ ಅಥವಾ ವೈಶ್ಯನೇ ಆದರೂ, ಬ್ರಾಹ್ಮಣನೆಂತಲೇ ವ್ಯವಹರಿಸಬೇಕು. ದೀಕ್ಷಾವಿಧಿಯ ನಂತರ ಆತನಿಗೆ ಪುನರ್ಜನ್ಮವಾದಂತೆಯೇ; ಪವಿತ್ರವಾದ ಮಂತ್ರಗಳಿಂದ ಆತನ ಜನನವಾಗಿದೆ; ಅದುದರಿಂದ ಯಾವುದೇ ಪವಿತ್ರ ಕರ್ಮಕ್ಕಾಗಲೀ ಅರ್ಹತೆಯನ್ನು ಪಡೆಯುವಷ್ಟು ಪವಿತ್ರನಾಗಿದ್ದಾನೆ.

ಬ್ರಾಹ್ಮಣೋ ನಾ ಏಷ ಜಾಯತೇ ಯೋ ದೀಕ್ಷತೇ |

ತಸ್ಮಾದ್ರಾಜನ್ಯೈಶ್ಯಾವಪಿ ಬ್ರಾಹ್ಮಣ ಇತ್ಯಾನೇದಯತಿ |

ಈ ರೀತಿ ದೀಕ್ಷಾವಿಧಿಯು ಮಧ್ಯಾಹ್ನದಲ್ಲಿ ಜರುಗುತ್ತದೆ. ಯಜಮಾನನು ನಕ್ಷತ್ರದರ್ಶನವಾಗುವವರೆಗೂ ಮೌನವಾಗಿರಬೇಕು. ಅಧ್ವರ್ಯುವು ಯಜಮಾನ ಮತ್ತು ಅವನ ಪತ್ನಿಯರಿಗಾಗಿ ಎರಡು ಗೋವುಗಳ ಹಾಲುಕರೆಯುವಂತೆ ಅದೇಶ

ಮಾಡುತ್ತಾನೆ. ಯಾಗ ಮುಗಿಯುವವರೆಗೂ, ಅವರಿಬ್ಬರೂ ಆ ಎರಡು ಹಸುಗಳ ಹಾಲಿನಿಂದಲೇ ಕಾಲಹಾಕಬೇಕು. ಈ ನಿಯಮವು ಪುರುಷಾರ್ಥವಲ್ಲವೆಂದೂ ಕ್ರತ್ವರ್ಥವೆಂದೂ ಜೈಮಿನಿಗಳು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ಹೇಳಿದ್ದಾರೆ. ಆದುದರಿಂದ ಅದೂ ವಿಧಿಯೇ ಆಯಿತು. ಕೆಲವರು ತಂಡುಲ ಅಥವಾ ಯವಧಾನ್ಯಗಳನ್ನೂ ಸ್ವೀಕರಿಸಬಹುದೆನ್ನುತ್ತಾರೆ. ಈ ಎರಡು ಹಸುಗಳ ಜಾಲ ಬೇರೆ ಬೇರೆ ಕರೆದು, ಯಜಮಾನನಿಗಾಗಿ ಗಾರ್ಹಪತ್ಯಾಗ್ನಿಯಲ್ಲಿಯೂ, ಪಶ್ನಿಗೆ ದಕ್ಷಿಣಾಗ್ನಿಯಲ್ಲೂ ಕಾಯಿಸಬೇಕು. ಕ್ಷತ್ರಿಯನಿಗೆ ಗಂಜಿಯೂ, ವೈಶ್ಯನಿಗೆ ಅಮಿಕ್ಷಾ ಎಂಬುದೂ ಹೇಳಿದೆ. ಅಥವಾ ಎಲ್ಲರೂ ಹಾಲನ್ನೇ ಉಪಯೋಗಿಸಬಹುದು. ಹಾಲು ಸಾಕಾದಷ್ಟು ಸಿಗದಿದ್ದರೆ, ಸ್ವಲ್ಪಹಣ್ಣನ್ನಾಗಲೀ, ಹಾಲಿನಲ್ಲಿ ಬೇಯಿಸಿದ ಅನ್ನವನ್ನಾಗಲೀ, ಮೊಸರು, ಹುರಿದಅಕ್ಕಿ ಅಥವಾ ತುಪ್ಪ ಇವುಗಳನ್ನೂ ದರೂ ಹಾಲಿನಜೊತೆಯಲ್ಲಿ ತೆಗೆದುಕೊಳ್ಳಬಹುದು. ಇವರು ಆಹಾರ ತೆಗೆದುಕೊಳ್ಳುವ ಕಾಲವೂ ಪ್ರತ್ಯೇಕವಾದುದು. ಸಾಧಾರಣವಾಗಿ ಜನರು ಆಹಾರತೆಗೆದುಕೊಳ್ಳುವಕಾಲವನ್ನು ಮೀರಿದಬೇಕು, ಮಧ್ಯಾಹ್ನದಲ್ಲಿ ಅಥವಾ ಮಧ್ಯರಾತ್ರಿಯಾದ ಮೇಲೆ, ಅದೂ ಮಣ್ಣು ಹೊರತು ಬೇರೆಯಾವುದಾದರೂ ತಟ್ಟೆ ಅಥವಾ ಹರಿವಾಣದಲ್ಲಿ ಯಜಮಾನನೂ, ಆಕೆಯು ತಾನ್ನದ ಹರಿವಾಣದಲ್ಲಿಯೂ ಭುಜಿಸಬೇಕು. ಈ ನೃತಾಂಗ ಆಹಾರ ತೆಗೆದುಕೊಳ್ಳುವುದನ್ನು ದೀಕ್ಷಿತರಲ್ಲದವರು ನೋಡಬಾರದು.

ಯಜಮಾನ, ಅವನ ಹೆಂಡತಿ ಮತ್ತು ಇತರರೂ ಪರಸ್ಪರವಾಗಿ ಮತ್ತು ಒಟ್ಟಾಗಿಯೂ ಅನುಸರಿಸಬೇಕಾದ ಮತ್ತೆ ಕೆಲವು ನಿಯಮಗಳಿವೆ. ದೀಕ್ಷಾದಿನ, ಸೊಮಕ್ರಯದಿನ ಮತ್ತು ಸೋಮಸವನದ ಹಿಂದಿನದಿನ, ಈ ಮೂರು ದಿನಗಳಲ್ಲಿ ರಾತ್ರಿಯಲ್ಲಿ ಯಜಮಾನನು ಎಚ್ಚರವಾಗಿಯೇ ಇರಬೇಕು. ಯಜಮಾನನು ಸ್ತ್ರೀಯರೊಡನೆಯಾಗಲೀ, ಶೂದ್ರರೊಡನೆಯಾಗಲೀ ಮಾತನಾಡಬಾರದು. ಶೂದ್ರರೊಡನೆ ಮಾತನಾಡಲೇಬೇಕಾದ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ, ಉತ್ತಮವರ್ಣದವರ ಮೂಲಕವಾಗಿ ಮಾತನಾಡಬೇಕು. ಇತರರೊಡನೆ ಮಾತನಾಡಬಹುದು, ಅಶೀರ್ವದಿಸಬಹುದು ; ಆದರೆ, ಬಂದವರು—ಅಚಾರ್ಯರು, ಹೆಣ್ಣು ಕೊಟ್ಟ ಮಾವ ಅಥವಾ ರಾಜನೇ ಆಗಿದ್ದರೂ, ನಮಸ್ಕರಿಸಬಾರದು. ಅವನನ್ನು ಯಾರೂ ಮುಟ್ಟಬಾರದು ; ದೀಕ್ಷಿತನಾಗಿರುವ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಹೆಸರು ಹಿಡಿದು ಕೂಗಬಾರದು ; ಭೋ ಎಂದಾಗಲೀ ದೀಕ್ಷಿತ ಎಂದಾಗಲೀ ಸಂಬೋಧಿಸಬೇಕು. ದಕ್ಷಿಣೆಕೊಡುವವರಿಗೆ ಸಾರಂಗದ ಕೊಂಬನ್ನು ಕೆಳಗಿಡಬಾರದು. ಬಾಯಿ ಮರೆಮಾಡಿಕೊಂಡು ನಗಬಹುದು, ಆದರೆ ಹಲ್ಲುಗಳು ಕಾಣಿಸುವಂತೆ ನಗಬಾರದು. ಹಗಲಿನಲ್ಲಿ ದೇಹಬಾಧೆಗಳನ್ನೂ ತೀರಿಸಿಕೊಳ್ಳಬಾರದು. ಅಗತ್ಯವಿದ್ದಾಗ ನೆರಳಿನಲ್ಲಿ ಮರೆಯಾದ ಜಾಗದಲ್ಲಿ ಹೋಗಬೇಕು. ಸಂಪೂರ್ಣವಾಗಿ ಬ್ರಹ್ಮಚರ್ಯವನ್ನು ಪಾಲಿಸಬೇಕು. ದೀಕ್ಷಿತನಾಗಿರುವವರೆಗೂ, ಶಾಲೆಯ ಪಶ್ಚಿಮದ ಬಾಗಿಲಿನಿಂದ ಓಡಾಡಬಾರದು ; ಅಗ್ನಿಹೋತ್ರ, ವೈಶ್ವದೇವ, ಬಲಿಹರಣ ಅಥವಾ ದರ್ಶಪೂರ್ಣಮಾಸೇಷ್ಟಿಗಳನ್ನು ಮಾಡಬಾರದು ; ಬೇರೆಯಾರಿಂದ ಲಾದರೂ ಮಾಡಿಸಬಹುದು. ಯಾವಾಗಲೂ ಸತ್ಯವನ್ನೇ ನುಡಿಯಬೇಕು ; ಎಲ್ಲರೊಡನೆಯೂ ನಯವಾಗಿ, ಬ್ರಾಹ್ಮಣನಾದರೆ 'ಚನಸಿತ' ಎಂತಲೂ, ಕ್ಷತ್ರಿಯವೈಶ್ಯರಾದರೆ 'ವಿಚಕ್ಷಣ' ಎಂತಲೂ ಸಂಬೋಧಿಸಿ ಸಂಭಾಷಿಸಬೇಕು. ಸೂರ್ಯೋದಯಾಸ್ತ ಕಾಲಗಳಲ್ಲಿ ಮಂಟಪದಲ್ಲಿಯೇ ಇರಬೇಕು. ಆಹವನೀಯಾಗ್ನಿಗೆ ದಕ್ಷಿಣಭಾಗದಲ್ಲಿ ನೆಲದಮೇಲೆ, ಪೂರ್ವಕ್ಕೆ ತಲೆಯಿಟ್ಟುಕೊಂಡು ಬಲಮಗ್ಗಲಾಗಿ ಮಲಗಬೇಕು. ಅಗ್ನಿಗೆ ಯಾವಾಗಲೂ ಬೆನ್ನು ತೋರಿಸಬಾರದು. ಸರ್ವದಾ ಕೃಷ್ಣಾಜಿನದ ಮೇಲೆಯೇ ಕುಳಿತು ಕೊಳ್ಳಬೇಕು ಮತ್ತು ದಂಡವನ್ನು ಸರ್ವದಾ ಇಟ್ಟುಕೊಂಡಿರಬೇಕು. ದೇಹಬಾಧಾಪರಿಹಾರಕಾಲದಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ಈ ನಿಯಮಕ್ಕೆ ವಿನಾಯಿತಿಯುಂಟು. ಅಗ್ನಿಷೋಮೀಯ ಪಶುಬಲಿಯಾಗುವವರೆಗೆ ದೀಕ್ಷಿತನು ಕೊಟ್ಟ ಆಹಾರವನ್ನು ಯಾರೂ ತೆಗೆದು ಕೊಳ್ಳಬಾರದು.

ಈ ದೀಕ್ಷಾವಿಧಿಯು ಒಂದೇ ದಿನದಲ್ಲಿ ಮುಗಿಯಬಾರದು. ೧೨ ದಿನ, ಒಂದು ತಿಂಗಳು, ಒಂದು ವರ್ಷ ಅಥವಾ ಕಡೆಯ ಪಕ್ಷ ಪುಷ್ಪನಾಗಿದ್ದ ಯಜಮಾನನು ಕೃಶನಾಗುವವರೆಗಾದರೂ ಮುಂದುವರಿಸಬೇಕೆಂದು ಎಲ್ಲಾ ಸೂತ್ರಗಳೂ ಹೇಳುತ್ತವೆ. ಈ ಕಾಲದಲ್ಲಿ! ಪ್ರತಿದಿನವೂ ಸೂರ್ಯೋದಯಕ್ಕೆ ಮುಂಚಿತವಾಗಿ ಸೂರ್ಯನು ಮೇಲೆ ಬರುವವರೆಗೂ ಮತ್ತು ಮಧ್ಯಾಹ್ನ

ದಿಂದ ನಕ್ಷತ್ರದರ್ಶನವಾಗುವವರೆಗೂ ಮೌನವಾಗಿರಬೇಕು. ಯಾಗಕ್ಕೆ ಬೇಕಾಗುವ ದ್ರವ್ಯ ಮತ್ತು ಪದಾರ್ಥಸಂಗ್ರಹಣೆಗಾಗಿ ಯಜಮಾನನಾಗಲೀ, 'ಸನ್ನಿಹಾರ' ರೆನಿಸಿಕೊಳ್ಳುವ ಅವನ ಪ್ರತಿನಿಧಿಗಳಾಗಲೀ ಹೋಗಬಹುದು. ಆದರೆ ಆಕಾಲದಲ್ಲಿ ಅನೇಕ ನಿಯಮಗಳಿಗೆ ಒಳಗಾಗಿರಬೇಕಾಗುತ್ತದೆ.

ದೀಕ್ಷಾ ದಿನ ಅಥವಾ ದಿನಗಳಾದಮೇಲೆ, ಮಾರನೆಯದಿನ ಮೊದಲು ನಡೆಸಬೇಕಾದುದು ಪ್ರಾಯಣೀಯೇಷ್ಟಿ, ಈ ಇಷ್ಟಿಯಲ್ಲಿ, ಅದಿತಿಗೆ ಸ್ತೇರಪಾಚಿತವಾದ ಚರು (ಅನ್ನ) ವಿನ ಆಹುತಿಯೊಂದು, ಅಗ್ನಿಯ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ, ಪೂರ್ವಾದಿ ನಾಲ್ಕು ದಿಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ ಕ್ರಮವಾಗಿ ಪಥ್ಯಾಸ್ಪಸ್ತಿ, ಅಗ್ನಿ, ಸೋಮ ಮತ್ತು ಸವಿತೃಗಳಿಗೆ ಆಜ್ಯಾಹುತಿ ಒಂದೊಂದನ್ನು ಕೊಡಬೇಕು. ಅಗ್ನಿ ಸ್ವಿಷ್ಟಕೃತ್ ಆರನೆಯ ದೇವತೆ. ಈ ಇಷ್ಟಿಯಲ್ಲಿ ಆಜ್ಯಾಹುತಿಯು ಇಲ್ಲವೆಂದು ಅಶ್ವಲಾಯನರೂ, ಉಂಟೆಂದು ಕಾತ್ಯಾಯನರೂ ಅಭಿಪ್ರಾಯಪಡುತ್ತಾರೆ. ಈ ಪ್ರಾಯಣೀಯೇಷ್ಟಿಯಲ್ಲಿ ಅಧಿಕೃತರಾದ ಋತ್ವಿಜರೇ ಸಾಧ್ಯವಾದಮಟ್ಟಿಗೆ ಉದಯನೀಯೇಷ್ಟಿಯಲ್ಲಿಯೂ ಕೆಲಸಮಾಡಬೇಕು. ಮೊದಲನೆಯ ಶಂಯುವಿನಿಂದ ಈ ಇಷ್ಟಿಯು ಕೊನೆಯಾಗುತ್ತದೆ. ಆದರೆ ಇದರಲ್ಲಿ ಪತ್ತೀಸಂಯಾಜವಾಗಲೀ ಸಮಿಷ್ಟಯಜುಸ್ಸಾಗಲೀ ಇಲ್ಲ. ಇಲ್ಲಿಯ ಪುರೋನುವಾಕ್ಯಾ ಮಂತ್ರಗಳೇ ಉದಯನೀಯೇಷ್ಟಿಯ ಯಾಜ್ಯಾಮಂತ್ರಗಳಾಗುತ್ತವೆ. ಪ್ರಾಗ್ವಂಶದ ಒಂದು ನಿರ್ದಿಷ್ಟವಾದ ಸ್ಥಳದಲ್ಲಿ, ಅಂಟಿಕೊಂಡಿರುವ ಅನ್ನದ ಅಗುಳನ್ನೂ ತೆಗೆಯದೇ ಚರುಪಾತ್ರೆಯನ್ನು ಇಟ್ಟಿರಬೇಕು. ಇದರಂತೆಯೇ ಮೇಕ್ಷಣವನ್ನೂ, ನೆಲದಮೇಲೆ ಹರಡಿರುವವುಗಳನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಉಳಿದ ದರ್ಭೆಗಳನ್ನೂ ತೆಗೆದಿಡಬೇಕು. ಹಾಗೆ ಪ್ರಾಯಣೀಯೇಷ್ಟಿಯಲ್ಲಿ ನಿಷ್ಕಾಸಿತವಾದ (ಮಿಕ್ಕ) ಪದಾರ್ಥಗಳನ್ನು ಉದಯನೀಯೇಷ್ಟಿಯಲ್ಲಿ ಉಪಯೋಗಿಸಬೇಕೆಂಬುದಾಗಿ ಜೈಮಿನಿಗಳೂ ಹೇಳಿದ್ದಾರೆ.

ಸೋಮಕ್ರಯ:—ಬ್ರಾಹ್ಮಣಗಳಲ್ಲಿ ಮತ್ತು ಸೂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಸೋಮವನ್ನು 'ರಾಜಾ' ಎಂದು ವ್ಯವಹರಿಸಿದೆ. ಕುತ್ಸಗೋತ್ರದ ಬ್ರಾಹ್ಮಣನಿಂದಾಗಲೀ, ಶೂದ್ರನಿಂದಾಗಲೀ ಸೋಮವನ್ನು ಕೊಳ್ಳಬಹುದು. ಬ್ರಾಹ್ಮಣನು ಯಾರಾದರೂ ಆಗಬಹುದು—ಕುತ್ಸಿತಕರ್ಮಮಾಡುವವನು ಎಂದೂ ಹೇಳುವುದುಂಟು. ಋತ್ವಿಜರನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಬೇರೆ ಯಾರಿಂದಲಾದರೂ ಕೊಳ್ಳಬೇಕು. ಕೊಳ್ಳುವ ಮೊದಲು ಸೋಮಲತೆಯೊಡನೆ ಬೆರೆತಿರಬಹುದಾದ ಜೊಂಡುಗಳನ್ನು ತೆಗೆದುಹಾಕುವಂತೆ ಮಾರುವವನಿಗೆ ಹೇಳಬೇಕು. ಹೀಗೆ ಸೋಮಲತೆಯನ್ನು ಶುದ್ಧಿಮಾಡುವಾಗ, ಅಧ್ವರ್ಯು, ಅವನ ಸಹಾಯಕರು, ಯಜಮಾನ, ಅವನ ಮಕ್ಕಳು, ಯಾರೂ ಈ ಶುದ್ಧೀಕರಣವನ್ನು ಮಾಡಬಾರದು ; ನೋಡಲೂಬಾರದು.

ಪ್ರತಿಪ್ರಸ್ಥತನು ವೃಷಭವೊಂದರ ಕೆಂಪು ಚರ್ಮವನ್ನು ಹಾಸುತ್ತಾನೆ. (ಈ ಸ್ಥಳದಲ್ಲಿಯೇ ಆಮೇಲೆ ನಾಲ್ಕು ಉಪರವ-ಶಬ್ದಮಾಡಲು ಉಪಯೋಗಿಸುವ ರಂಧ್ರಗಳನ್ನು ಮಾಡಬೇಕು). ಈ ಚರ್ಮದ ದಕ್ಷಿಣದ ಕೊನೆಯಲ್ಲಿ ಸೋಮಲತೆಯನ್ನು ಇಡಬೇಕು ; ಉತ್ತರಭಾಗದಲ್ಲಿ ಮಾರುವವನು ಕೂಡುತ್ತಾನೆ. ಸೋಮದ ಮುಂದುಗಡೆ ಒಂದು ನೀರಿನ ಮಡಕೆಯೂ ಇಡಲ್ಪಟ್ಟಿರುತ್ತದೆ. ದೇವಯಜನದ ದ್ವಾರಗಳೆಲ್ಲಾ ಮುಚ್ಚಲ್ಪಟ್ಟಿರುವೇಲೆ, ಪ್ರಾಯಣೀಯದಲ್ಲಿ ಉಪಯೋಗಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದ್ದ 'ಧ್ರುವಾ' ಎಂಬ ಸೌಟಿನಿಂದ ನಾಲ್ಕುಬಾರಿ ಜುಹೂವಿನೊಳಕ್ಕೆ ಆಜ್ಯವನ್ನೂ, ವೇದಿಕೆಯಮೇಲೆ ಹರಡಿರುವ ದರ್ಭೆಯೊಂದರಿಂದ ಚಿನ್ನದ ಚೂರನ್ನೂ ಜುಹೂವಿನೊಳಗೆ ಹಾಕಿಕೊಂಡು, ಅಧ್ವರ್ಯವು ಆಜ್ಯವನ್ನು ಮಾತ್ರ ಆಹವನೀಯಾಗ್ನಿಯಲ್ಲಿ ಹೋಮ ಮಾಡುತ್ತಾನೆ. ಈ ಆಹುತಿಗೆ 'ಹಿರಣ್ಯವತೀ ಆಹುತಿ' ಎಂದು ಹೆಸರು. ಚಿನ್ನದ ಚೂರನ್ನು ತೆಗೆದುಕೊಂಡು, ಕಟ್ಟಿದ್ದ ದರ್ಭೆಯನ್ನು ವೇದಿಯಮೇಲೆ ಬಿಸುಟು, ದಾರದಿಂದ ಅದನ್ನು ಕಟ್ಟುತ್ತಾನೆ. ಈಗ ಬಾಗಿಲುಗಳನ್ನು ತೆಗೆಯುತ್ತಾರೆ. ಯಜಮಾನನೂ, ಅಧ್ವರ್ಯುವೂ ಹೊರಕ್ಕೆ ಬರುತ್ತಾರೆ. ಇಷ್ಟು ಹೊತ್ತಿಗೆ, ದಕ್ಷಿಣದ್ವಾರದಲ್ಲಿ, 'ಸೋಮಕ್ರಯಣೀ' ಎಂಬ, ೧-೨-೩ ವರ್ಷದ ಕಪಿಲವರ್ಣದ ಕಡಸು ಒಂದನ್ನು ತಂದು ನಿಲ್ಲಿಸಿರಬೇಕು. ಅದಕ್ಕೆ ಹಳದಿ ಛಾಯೆಯ ಮಾಸಲುಬಣ್ಣದ ಕಣ್ಣುಗಳಿರಬೇಕು. ಈ ಕಡಸು ಕೆಂಪಾಗಿಯೂ ಇರಬಹುದು. ಆದರೆ ಕಣ್ಣು ಮಾತ್ರ ಕೆಂಪಾಗಿರಬಾರದು. ಇನ್ನೂ ಕರು ಹಾಕಿರಬಾರದು ಮತ್ತು ಅದನ್ನು

ಕಟ್ಟಿರಬಾರದು. ಕೆವಿ ಹಿಡಿದು ತರಬಾರದು. ಕಾಲಿಗೆ ಹೆಗ್ಗ ಮುಂತಾದವೂ ಕಟ್ಟಿರಕೂಡದು. ಅವಶ್ಯಕವಾದರೆ, ಕುತ್ತಿಗೆ ಹಿಡಿದು ನಡೆಸಬಹುದು. ಅಧ್ವರ್ಯುವು “ಚಿದಸಿ.....” ಎಂಬ ಮಂತ್ರದಿಂದ ಅದನ್ನು ಅಭಿಮಂತ್ರಿಸಿದ ಮೇಲೆ, ಶಾಲೆಯ ಉತ್ತರಕ್ಕೆ ಕರೆದುಕೊಂಡು ಹೋಗುತ್ತಾರೆ. ಅಧ್ವರ್ಯು ಮತ್ತು ಯಜಮಾನರು ಅದರ ಹಿಂದೆಯೇ ಹೋಗುತ್ತಾರೆ. ಆರು ಹೆಜ್ಜೆಗಳಾದ ಕೂಡಲೇ, ಏಳನೆಯ ಹೆಜ್ಜೆ ಇಟ್ಟಕೂಡಲೇ, ಬ್ರಹ್ಮ ಮತ್ತು ಯಜಮಾನ ಇಬ್ಬರೂ ಅದರ ಬಲಪಾರ್ಶ್ವದಲ್ಲಿ, ಅಧ್ವರ್ಯುವು ಹಿಂದೆ ಮತ್ತು ನೇಷ್ಠುವು ಅದರ ಉತ್ತರಕ್ಕೆ ಕುಳಿತುಕೊಳ್ಳುತ್ತಾರೆ. ಏಳನೆಯ ಹೆಜ್ಜೆಯಿಟ್ಟ ಜಾಗವನ್ನು ತನ್ನ ‘ಕೈಯಿಂದ ಮೊದಲು ಮುಚ್ಚಿ, ಅನಂತರ ಚಿನ್ನದ ಚೂರನ್ನು ಆ ಸ್ಥಳದಲ್ಲಿ ಇಡುತ್ತಾ, ಅದನ್ನು ಅದಿತಿಗೆ, “ಇದಂ ಅದಿತಯೆ, ನ ಮಮ” ಎಂದು ಅರ್ಪಿಸುತ್ತಾನೆ. ಏಳನೆಯ ಹೆಜ್ಜೆಯ ಗುರುತಿನ ಸುತ್ತಲೂ, ‘ಸ್ಯಾ’ ಎಂಬುದರಿಂದ ಒಂದು ಸಲ ಮಂತ್ರಪೂರ್ವಕ ವಾಗಿಯೂ, ಎರಡು ಸಲ ಅಮಂತ್ರಕವಾಗಿಯೂ ಅಧ್ವರ್ಯುವು ಬಲದಿಂದ ಎಡಕ್ಕೆ ಗೆರೆಗಳನ್ನೆಳೆಯುತ್ತಾನೆ. (ಸಾರಂಗಶೃಂಗದಿಂದ ಗೆರೆಗಳನ್ನೆಳೆಯಬೇಕೆಂದು ಆಪಸ್ತಂಬರು). ಈ ಗೆರೆಗಳ ಮೇಲಿರುವ ಮಣ್ಣನ್ನು ತೆಗೆದು, ಒಂದು ಸ್ಥಾಲಿಯೊಳಗೆ ಹಾಕಿ, ಅದನ್ನು ಯಜಮಾನನಿಗೂ, ಆತನ ಪತ್ನಿಗೂ ಕೊಡುತ್ತಾನೆ. ಈ ಸಮಯದಲ್ಲಿ ಆಕೆಯೂ ಗೋವನ್ನು ಸ್ತುತಿಸುತ್ತಾಳೆ. ಯಜಮಾನನು ಚಿನ್ನದ ಚೂರನ್ನು ಕೈಯಲ್ಲಿ ಹಿಡಿದುಕೊಂಡು, ಆ ಗೆರೆಗಳ ಮೇಲೆ ಕೈತೊಳೆದುಕೊಂಡು, ಅದೇ ಕೈಯಿಂದ ಸ್ವಲ್ಪ ನೀರನ್ನು ಮಣ್ಣಿರುವ ಸ್ಥಾಲಿಯೊಳಗೆ ಹಾಕುತ್ತಾನೆ. ಆ ಮಣ್ಣನ್ನು ಮೂರು ಭಾಗಮಾಡಿ, ಒಂದು ಭಾಗವನ್ನು ಗಾರ್ಹಪತ್ಯಾಗ್ನಿಯ ಹತ್ತಿರ ಆರಿರುವ ಬಾದಿಯಮೇಲೂ, ಎರಡನೆಯದನ್ನು ಅದೇರಿತಿ ಆಹವನೀಯದ ಹತ್ತಿರವೂ, ಮೂರನೆಯದನ್ನು ಪತ್ನಿಯ ಕೈಯಲ್ಲೂ ಹಾಕುತ್ತಾನೆ. ಆಕೆಯು ಅದನ್ನು ಮನೆಯಲ್ಲಿಡುತ್ತಾಳೆ. ಸ್ವರ್ಣವನ್ನು ಅಧ್ವರ್ಯುವು ತನ್ನ ಕಿರುಬೆರಳಿಗೆ ಕಟ್ಟುತ್ತಾನೆ. ಆಪ್ಯಾಯನ, ಸೋಮಸವನ, ಅಂಶು ಮತ್ತು ಅದಾಭ್ಯ ಎಂಬ ಪಾತ್ರಗಳನ್ನು ತೆಗೆದುಕೊಳ್ಳುವ, ಈ ಕರ್ಮಗಳನ್ನು ಮಾಡುವಾಗಲೆಲ್ಲ, ಆ ಸ್ವರ್ಣವು ಆತನ ಬೆರಳಿನಲ್ಲಿರಬೇಕು.

ಅಧ್ವರ್ಯುವು ಯಜಮಾನನ ಭೃತ್ಯನಿಗೆ ಎರಡುಚೂರು ಬಟ್ಟೆಗಳನ್ನೂ (ಸೋಮವನ್ನು ಕಟ್ಟಲು ಒಂದು, ಅದನ್ನು ಮುಚ್ಚಲು ಮತ್ತೊಂದು), ಒಂದು ಉಷ್ಣೀಷವನ್ನೂ ತರಲು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ. ಮೊದಲನೆಯ ಚೂರುಬಟ್ಟೆಯನ್ನು ಅಧ್ವರ್ಯು ಅಥವಾ ಯಜಮಾನನೂ, ಉಳಿದೆರಡನ್ನೂ ಪ್ರತಿಪ್ರಸ್ಥಾತನೂ ತೆಗೆದುಕೊಂಡು ಹೋಗುತ್ತಾರೆ. ಎಲ್ಲರೂ ಪೂರ್ವಾಭಿಮುಖರಾಗಿ, ಮೇಲೆ ಮತ್ತು ಸುತ್ತಲೂ ಚಾವೆಗಳಿಂದ ಮುಚ್ಚಿರುವ ಸೋಮಲತೆ ತುಂಬಿರುವ ನಾಲ್ಕು ಚಕ್ರದ ಗಾಡಿಯಕಡೆ ಹೋಗುತ್ತಾರೆ. ಸೋಮದ ಅಂಶುಗಳನ್ನು ಆರಿಸುವುದು, ತೆಗೆದುಕೊಳ್ಳುವುದು, ಬಟ್ಟೆಯಿಂದ ಕಟ್ಟುವುದು ಮತ್ತು ಉಷ್ಣೀಷದಿಂದ ಮುಚ್ಚುವುದು, ಎಲ್ಲಾ ಕೆಲಸಗಳನ್ನೂ ನಿಯಮಗಳಿಗನುಸಾರವಾಗಿಯೇ ಮಾಡಬೇಕು. ಯಜಮಾನನು ಸೋಮಕ್ಕೆ ನಮಸ್ಕರಿಸಿ. ಅತಿಥಿಯನ್ನು ನಿರೀಕ್ಷೆಮಾಡುತ್ತಾನಿಲ್ಲುತ್ತಾನೆ. ಹೀಗೆ ಕಟ್ಟಿ ಸಿದ್ಧಪಡಿಸಿದ ಸೋಮದ ಹೊರೆಯನ್ನು, ಮಾರುವವನ ವಶಕ್ಕೆ ಅಧ್ವರ್ಯುವು ಒಪ್ಪಿಸಿದನಂತರ, ಇಬ್ಬರಿಗೂ ಅದರ ಕ್ರಯದ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಚರ್ಚೆ ನಡೆಯುತ್ತದೆ. ಇದು ಬಹುವಟ್ಟಿಗೆ ಕೃತಕವಾದುದು. ಈ ವ್ಯಾಪಾರವು ಐದುಬಾರಿ ನಡೆಯುತ್ತದೆ. ಬೆಲೆಯು ಹಸುವಿನ ತೊಡೆಯಭಾಗದ ಒಂದು ಕಲಾ ಅಂದರೆ; $\frac{1}{16}$, ಅಂಶದಿಂದ ಪ್ರಾರಂಭವಾಗಿ, ಆ ಹಸುವಿನಷ್ಟಕ್ಕೆ ಏರುತ್ತದೆ. ಅದರ ಜೊತೆಗೆ ಆ ಚಿನ್ನದ ಚೂರೂ ಸೇರುತ್ತದೆ. ಆಗ ಮಾರುವವನು ‘ಸೋಮವನ್ನು ನಿಮಗೆ ಕೊಟ್ಟಿದ್ದೇನೆ; ನನಗೆ ಬೇರೆ ಪ್ರಾಣಿಗಳನ್ನು ಕೊಡಿ’, ಎನ್ನುತ್ತಾನೆ. ಅಧ್ವರ್ಯುವು “ಚಿನ್ನದ ನಾಣ್ಯ, ಉಡುಪುಗಳು, ಮೇಕೆಗಳು, ಒಂದು ಹಸು, ಒಂದು ಹಸು ಮತ್ತು ಗೂಳಿ, ಮತ್ತು ಮೂರು ಹಸುಗಳು, ಇವೆಲ್ಲವೂ ನಿನ್ನವು” ಎಂದು ಉತ್ತರ ಕೊಡುತ್ತಾನೆ. ಅಧ್ವರ್ಯುವು ಸೋಮದ ಹೊರೆಯನ್ನು ಬಲಗೈಯಲ್ಲಿ ತೆಗೆದುಕೊಂಡು ಬಂದು, ಯಜಮಾನನ ಬಲತೊಡೆಯ ಮೇಲಿನ ಬಟ್ಟೆಯನ್ನು ತಳ್ಳಿ, ಅಲ್ಲಿ ಅದನ್ನು ಇಡುತ್ತಾನೆ. ಆಗ ಆತನು “ಸ್ವಾನಘ್ರಜಾಂಗಾರೇ....” ಎಂಬ ಮಂತ್ರವನ್ನು, ಉಚ್ಚರಿಸುತ್ತಾನೆ. ಕಡೆಗೆ ಆ ಚಿನ್ನದ ನಾಣ್ಯವೂ ಸೋಮಕ್ರಯಣೀ ಗೋವು ವಾಪಸ್ಸುತರಲ್ಪಟ್ಟು, (ಅದಕ್ಕೆ ಬದಲಾಗಿ ಬೇರೆ

ಒಂದು ಕೊಡಲ್ಪಡುತ್ತದೆ) ಗೋವು ಯಜಮಾನನ ಗೋಶಾಲೆಗೆ ಹೋಗುತ್ತದೆ. (ಈ ವ್ಯಾಪಾರಕಾಲದಲ್ಲಿ ಮಾರುವವನನ್ನು ದೋಣ್ಣೆ, ಮಣ್ಣುಹೆಂಟೆ ಮುಂತಾದವುಗಳಿಂದ ಹೊಡೆದು, ಸೋಮಲತೆಯನ್ನು ಬಲಾತ್ಕಾರವಾಗಿ ತೆಗೆದುಕೊಳ್ಳುವುದುಂಟೆಂದು ಆಪಸ್ತಂಬರು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ).

ಯಜಮಾನನು ತನ್ನ ದಂಡವನ್ನು ವೈತ್ರವರುಣನ ಕೈಗೆಕೊಟ್ಟು, ತನ್ನ ತೊಡೆಯ ಮೇಲಿರುವ ಸೋಮದ ಹೊರೆಯನ್ನು ಎರಡೂ ಕೈಗಳಲ್ಲಿ ತೆಗೆದುಕೊಂಡು, ಎದ್ದು, ತಲೆಯಮೇಲೆ ಒಂದು ಕೈಯಿಟ್ಟುಕೊಂಡು, ಅದರ ಮೇಲೆ ಹೊರೆಯನ್ನಿಟ್ಟು, ಸೋಮಕ್ರಿಯವಾದ ಸ್ಥಳಕ್ಕೆ ದಕ್ಷಿಣದಲ್ಲಿ ನಿಲ್ಲಿಸಿರುವ, ತೊಳೆದು ಶುದ್ಧವಾದ, ಹರುಕಿಲ್ಲದ ಚಾಪೆಯಿಂದ ಮುಚ್ಚಿದ ಗಾಡಿಯ ಹತ್ತಿರ ಬರುತ್ತಾನೆ. ಈ ಗಾಡಿಯ ಪೆಟ್ಟಿಗೆಯ ಮೇಲೆ ಅಧ್ವರ್ಯುವು ಒಂದು ಕೃಷ್ಣಾಜಿನವನ್ನು (ತಲೆ ಪೂರೈದಕಡೆಗೂ, ರೋಮುಗಳಿರುವ ಪಾರ್ಶ್ವವು ಮೇಲೆ ಇರುವಂತೆಯೂ) ಹಾಸಿ, ಸೋಮದ ಹೊರೆಯನ್ನು ಅದರ ಮೇಲೆ ಇಡಿಸಿ, ಇನ್ನೊಂದು ಬಟ್ಟೆಯಿಂದ ಮುಚ್ಚಿ, ಒಂದು ದೋಣ್ಣೆಗೆ ಚರ್ಮವನ್ನು ಕಟ್ಟಿ ಬಾವುಟದಂತೆ ಮಾಡುತ್ತಾನೆ. ಗಾಡಿಗೆ ಎರಡು ಎತ್ತುಗಳನ್ನು ಹೊಡುತ್ತಾರೆ. ಉದ್ಗಾತೃವಿಗೆ ಸಹಾಯಕನಾದ ಸುಬ್ರಹ್ಮಣ್ಯನೆಂಬ ಋತ್ವಿಜನು ನೆಲದಮೇಲೆ ನಡೆಯುತ್ತಾ, ಗಾಡಿಯನ್ನು ನಡೆಸುತ್ತಾನೆ. ಮುತ್ತುಗದ ಕೊಂಬೆಗಳೆರಡನ್ನು ಚಾವುಟಗಳನ್ನಾಗಿ ಉಪಯೋಗಿಸುತ್ತಾನೆ. ಅಧ್ವರ್ಯುವು ಗಾಡಿಯನ್ನು ಸ್ಪರ್ಶಿಸಿ, ಸೋಮಕ್ರಿಯದ ವಿಷಯವಾಗಿ, ಅಥವಾ ಪ್ರದರ್ಶನದ ವಿಷಯವಾಗಿ ಮಂತ್ರವನ್ನು ಚ್ಚರಿಸುವಂತೆ ಹೋತೃವಿಗೂ ಸಾಮಮಂತ್ರವನ್ನು ಉಚ್ಚರಿಸುವಂತೆ ಸುಬ್ರಹ್ಮಣ್ಯನಿಗೂ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ. ಎರಡು ಚಕ್ರಗಳ ಜಾಡುಗಳ ಮಧ್ಯೆ, ಗಾಡಿಯಿಂದ ಮೂರು ಹೆಜ್ಜೆ ಹಿಂದೆ ನಿಂತು, ಹೋತೃವು ‘ತ್ವಂ ವಿಪ್ರಃ....’ ಎಂಬ ಮಂತ್ರಪೂರೈಕವಾಗಿ, ಹಿಮ್ಮಡಿಗಳನ್ನೆತ್ತದೆ, ಕಾಲಿನ ಮುಂಭಾಗದಿಂದ ಮೂರುಸಲ ಮಣ್ಣಿನ ಹೆಕ್ಕಳೆಗಳನ್ನು ಅಥವಾ ಮಣ್ಣನ್ನು ಎಸೆದು, ಅನಂತರ, “ಹಿಂ ಭೂರ್ಭುವಸ್ವರೋಮ್” ಎಂಬುದಾಗಿಯೂ ಮತ್ತು “ಭದ್ರಾದಭಿಶ್ರೇಯಃ ಪ್ರೇಹಿ....” ಎಂಬ ಮಂತ್ರವನ್ನೂ ಉಚ್ಚರಿಸುತ್ತಾನೆ. ಚಲಿಸುತ್ತಿರುವ ಗಾಡಿಯನ್ನನುಸರಿಸುತ್ತಾ ಋಗ್ವೇದ ೧-೯೧-೯, ೧೦; ೧೦-೭೧-೧೦. ಮತ್ತು ೪-೫೩-೭ ರಲ್ಲಿ ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳಿ ನಿಲ್ಲಿಸುತ್ತಾನೆ. ಗಾಡಿಯೂ ನಿಲ್ಲುತ್ತದೆ. ಹೋತೃವು ಗಾಡಿಯನ್ನು ಸಮೀಪಿಸಿ, ಸೋಮಕ್ಕೆ ಇದಿರಾಗಿ ನಿಲ್ಲುತ್ತಾನೆ. ಸೋಮವನ್ನಾಗಲೀ, ಆಚ್ಛಾದಕ ವಸ್ತ್ರವನ್ನಾಗಲೀ ಮುಟ್ಟುತ್ತಾ, ಪರಿಧಾನೀಯ ಎಂಬ ಋ. ೧-೯೧-೧೯ ಮತ್ತು ೮-೪೨-೨ ನೆಯ ಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ಉಚ್ಚರಿಸುತ್ತಾನೆ, ಯಜಮಾನನೂ ಸೋಮವನ್ನು ಸ್ಪರ್ಶಮಾಡಿ, ಎಲ್ಲಾ ಋತ್ವಿಜರೊಡನೆ ಶಾಲೆಯಹತ್ತಿರ ಬರುತ್ತಾರೆ. ಈಗ ಸುಬ್ರಹ್ಮಣ್ಯನೆಂಬ ಋತ್ವಿಜನು ಸುಬ್ರಹ್ಮಣ್ಯನೆಂಬ ಇಂದ್ರದೇವತಾಕವಾದ ನಿಗದವನ್ನೂ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ. ಇದು ಆತಿಥ್ಯೇಷ್ಟಿಗೆ ಮೊದಲೆಂದು ಆಪಸ್ತಂಬ ಮತ್ತು ಕಾತ್ಯಾಯನರೂ, ಅನಂತರವೆಂದು ಲಾಟ್ಯಾಯನರೂ ಅಭಿಪ್ರಾಯಪಡುತ್ತಾರೆ. ಪ್ರತಿ ಉಪಸತ್ತಿನಕಾಲದಲ್ಲಿಯೂ ಈ ಸುಬ್ರಹ್ಮಣ್ಯವು ಹೇಳಲ್ಪಡುತ್ತದೆ. ಹೀಗೆ ಹೇಳುವಾಗ, ಸುಬ್ರಹ್ಮಣ್ಯನು ವೇದಿಕೆಯನ್ನು ಕಟ್ಟುವಸ್ಥಳದಲ್ಲೇ ನಿಂತಿರಬೇಕು; ಅವನನ್ನು ಯಜಮಾನನೂ, ಯಜಮಾನನನ್ನು ಅವನ ಪತ್ನಿಯೂ ಸ್ಪರ್ಶಿಸುತ್ತಿರುತ್ತಾರೆ. ಮತ್ತು ಯಜಮಾನನೂ ಕೆಲವು ಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ಮೆಲ್ಲಗೆ ಹೇಳುತ್ತಿರುತ್ತಾನೆ.

ಪ್ರತಿ ಉಪಸತ್ತಿನ ಕಾಲದಲ್ಲಿಯೂ ಸುಬ್ರಹ್ಮಣ್ಯನಿಗದವು ಉಚ್ಚರಿಸಲ್ಪಡಬೇಕು.

“ಸುಬ್ರಹ್ಮಣ್ಯೋಽಮ್ ! ಸುಬ್ರಹ್ಮಣ್ಯೋಽಮ್ ! ಸುಬ್ರಹ್ಮಣ್ಯೋಽಮ್ ! ಇಂದ್ರಾಗಚ್ಛ ಹರಿವ ಆಗಚ್ಛ ಮೇಧಾತಿಥೇ-ಮೇಷ ವೃಷಣಶ್ವಸ್ಯ ಮೇನೇ ಗೌರಾವಸ್ತುಂದಿನ್ನ ಹಲ್ಯಾಯೈ ಜಾರ ಕೌಶಿಕ ಬ್ರಾಹ್ಮಣ ಗೌತಮ ಬ್ರುವಾಣ ಏತಾವದಹೇ (ಇಲ್ಲಿ ಎಷ್ಟು ದಿವಸಗಳು ಯಾಗವು ನಡೆಯುತ್ತದೆಯೋ ಆ ಸಂಖ್ಯೆಯನ್ನು ಸೇರಿಸಿ, ೨ ನೆಯ ದಿವಸ ದ್ವ್ಯಹೇ ಎಂತಲೂ, ೩ ನೆಯ ದಿವಸ ತ್ರ್ಯಹೇ ಎಂತಲೂ, ೪ ನೆಯ ದಿವಸ ಶ್ವಃ ಎಂತಲೂ ಕಡೆಯದಿನ ಆದ್ಯ ಎಂತಲೂ ೧೨ ದಿನದ ಯಾಗವಾದರೆ ಅದಕ್ಕೆ ಹೊಂದುವಂತೆ ಸಂಖ್ಯೆಯನ್ನು ಬದಲಾಯಿಸಿಕೊಂಡು ಹೇಳಬೇಕು. ಸುತ್ಯಾಂ ಯಾವದಹೇ ಸ್ಯಾತ್ | ದೇವಾ ಬ್ರಾಹ್ಮಣ್ಯ

ಅಗಚ್ಛ ತಾಗಚ್ಛ ತಾಗಚ್ಛತ | ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದಂತೆ ಸುಬ್ರಹ್ಮಣ್ಯನು ಈ ನಿಗದವನ್ನು ಚ್ಚರಿಸುವಾಗ ಯಜಮಾನನೂ ಮೆಲ್ಲಗೆ ಮಂತ್ರವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಿರಬೇಕು.

ಈ ಸಮಯದಲ್ಲಿ ಪ್ರಾಗ್ವೃತ್ತದ ಪೂರ್ವದ ಬಾಗಿಲಿನಲ್ಲಿ, ಪ್ರತಿಪ್ರಸ್ಥತನು, ಬಿಳಿ ಕಪ್ಪು ಅಥವಾ ಕೆಂಪು ಕಪ್ಪು ಚುಕ್ಕೆ, ಗಳುಳ್ಳ, ಕೊಂಬಿಲ್ಲದ, ಕೊಬ್ಬಿದ, ಗಡ್ಡ ಜಿನ್ನಾಗಿ ಬೆಳೆದಿರುವ ಮೇಕೆಯೊಂದನ್ನು ಸೋಮರಾಜನಿಗೆ ಕಾಣಿಕೆಯಾಗಿ ಕಿವಿಯಿಂದ ಹಿಡಿದು ನಿಂತಿರುತ್ತಾನೆ. ಪ್ರಾಗ್ವೃತ್ತದ ಹತ್ತಿರ ಗಾಡಿಯನ್ನು ಉತ್ತರ ಅಥವಾ ಪೂರ್ವಕ್ಕೆ ಅಭಿಮುಖವಾಗಿ ನಿಲ್ಲಿಸಿ, ಗಾಡಿಯ ಮೂಕಿಯನ್ನು ತೆಗೆದು, ಎರಡೂ ಎತ್ತುಗಳನ್ನು ಅಥವಾ ಉತ್ತರದ ಎತ್ತನ್ನು ಬಿಚ್ಚಿಬಿಡುತ್ತಾರೆ. ಇದೇ ಕಾಲದಲ್ಲಿ, ಸೋಮರಾಜನನ್ನು ಸತ್ಕಾರಪೂರ್ವಕವಾಗಿ ಎದುರ್ಗೊಳ್ಳಲು, ಆತಿಥ್ಯೇಷ್ಟಿಯ ಸಿದ್ಧತೆಗಳು ನಡೆಯುತ್ತವೆ. ಉದುಂಬರದ ಮರದಿಂದ ಮಾಡಿದುದು, ಪುರುಷನಾಭಿಯಷ್ಟು ಎತ್ತರವಾದ ನಾಲ್ಕು ಕಾಲುಗಳು, ಅದರ ಮೇಲೆ ಒಂದು ಆರತ್ರಿ (ಮೊಳ) ಚದುರದ ಹಲಗೆ, ಮುಂಜಿ ಹುಲ್ಲಿನಿಂದ ಹೆಣೆದಿರುವುದು, ಮೇಲೆ ಕೃಷ್ಣಾಜನ ಹರಡಿರುವುದು, ಇಂತಹ ಒಂದು ಆಸನವನ್ನು ಅಧ್ವರ್ಯು ಮತ್ತಿತರ ಮೂವರು ಋತ್ವಿಜರು ಸಿದ್ಧಪಡಿಸುತ್ತಾರೆ. ಗಾಡಿಯಿಂದ ಇಳಿಸಿ, ಸೋಮದ ಹೊರೆಯನ್ನು ಈ ಆಸನದ ಮೇಲೆ ಇರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಸೋಮಸಹಿತವಾದ ಆಸನದಿಯನ್ನು (ಕಾಲುಮಣಿ) ಪೂರ್ವದ್ವಾರದಿಂದ ಶಾಲೆಯ ಒಳಕ್ಕೆ ತಂದು, ಆಹವನೀಯಾಗ್ನಿಯ ಪಶ್ಚಿಮದ ಕಡೆಯಿಂದ ತಂದು, ಬ್ರಹ್ಮನ ಆಸನಕ್ಕೆ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ, ಆಹವನೀಯಾಗ್ನಿಯ ದಕ್ಷಿಣದಲ್ಲಿ ಸ್ಥಾಪಿಸುತ್ತಾರೆ. ಇನ್ನು ಆತಿಥ್ಯೇಷ್ಟಿಯ ಕಾರ್ಯವು ಪ್ರಾರಂಭವಾಗುತ್ತದೆ. ಈ ಇಷ್ಟಿಯಲ್ಲಿ ಪ್ರಧಾನದೇವತೆಯಾದ ವಿಷ್ಣುವಿಗಾಗಿ, ಯಜಮಾನಿಯು ಒಂಬತ್ತು ಕಪಾಲಗಳಲ್ಲಿ ಸಿದ್ಧಪಡಿಸಬೇಕಾದ ಪುರೋಡಾಶದ ಸಂಭಾರಗಳನ್ನು ಒದಗಿಸುತ್ತಾಳೆ.

ಅಗ್ನಿಷ್ಟೋಮದ ದೀಕ್ಷಣೀಯೇಷ್ಟಿಯಾದ ಮೇಲೆ ಉದಯನೇಷ್ಟಿಯವರೆಗಿನ ಎಲ್ಲಾ ಇಷ್ಟಿಗಳಲ್ಲಿಯೂ, ಅಗ್ನಿಷ್ಟೋಮದ ಧಾನವಿಲ್ಲ. ವ್ರತಸ್ವೀಕಾರವಿಲ್ಲ, ಉಪವಾಸಾದಿಗಳಿಲ್ಲ, ಉಪಹಾರವಿಲ್ಲ ಮತ್ತು ಬ್ರಹ್ಮವರಣವಿಲ್ಲ. ಐದು ಪ್ರಯಾಜಗಳು ಮಾತ್ರ ಅನುಯಾಜಗಳೂ ಇಲ್ಲ. ಅರಣಿಯಿಂದ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಮಥನಮಾಡುವುದು, ಮೊದಲನೆಯ ಇಳಾದಿಂದ ಇಷ್ಟಿಯು (ಚರು) ಮುಗಿಯುತ್ತದೆ. ಇಳಾಭಕ್ಷಣವಾದಮೇಲೆ ಯಜಮಾನ ಮತ್ತು ಋತ್ವಿಜರೊಬ್ಬರೂ, 'ತಾನೂನಪ್ರ'ವೆಂಬ ಕರ್ಮವನ್ನು ಆಚರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಪರಸ್ಪರ ಘರ್ಷಣಾದಿಗಳನ್ನು ಮಾಡುವುದಿಲ್ಲವೆಂಬ ಒಪ್ಪಂದಕ್ಕೆ ಬರುತ್ತಾರೆ. ಕಂಚಿನ ಪಾತ್ರೆಯಲ್ಲಾಗಲೀ, ಒಂದು ಚಮಸದಲ್ಲಾಗಲೀ ಧ್ರುವಾದಲ್ಲಿರುವ ಘೃತವನ್ನು ತೆಗೆದುಕೊಂಡು, ಎಲ್ಲರೂ ಏಕಕಾಲದಲ್ಲಿ ಈ ಘೃತವನ್ನು ಮುಟ್ಟಿ, ತನೂನಪಾಶದೇವತೆಯ ಹೆಸರಿನಲ್ಲಿ ಪ್ರಮಾಣಮಾಡಿದಂತೆ ಈ ಒಂದು ಒಪ್ಪಂದ ಮಾಡಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಾರೆ. ಈ ಘೃತವನ್ನು ಅಧ್ವರ್ಯುವು ಮೃಣ್ಮಯವಲ್ಲದ ಯಾವುದಾದರೂ ಪಾತ್ರೆಯಲ್ಲಿ ಒಂದು ಗೊತ್ತಾದ ಸ್ಥಳದಲ್ಲಿಟ್ಟಿದ್ದು, ಮಧ್ಯಾಹ್ನದಲ್ಲಿ ಯಜಮಾನನಿಗೆ ವ್ರತದುಗ್ಧವೆಂಬ ಹಾಲಿನ ಜೊತೆಯಲ್ಲಿ ಕೊಡುತ್ತಾನೆ.

ಈಗ ಯಜಮಾನನಿಗೆ ಅವಾಂತರ ದೀಕ್ಷೆಯು ಜರುಗುತ್ತದೆ. 'ಅಗ್ನೇ ವ್ರತಪಾ.....' ಎಂಬ ಮಂತ್ರದಿಂದ ಆಹವನೀಯಾಗ್ನಿಗೆ ಒಂದು ಸಮಿತ್ತನ್ನು ಆಹುತಿಯಾಗಿ ಹಾಕುತ್ತಾನೆ. ಇದೇರೀತಿ ಪತ್ತಿಯೂ ಅಮಂತ್ರಕವಾಗಿ ಗಾರ್ಹಪತ್ಯಾಗ್ನಿಯಲ್ಲಿ ಹೋಮಮಾಡುತ್ತಾಳೆ. 'ಮದಂತಿ'ಯೆಂಬ ಪಾತ್ರೆಯಲ್ಲಿ ಕಾಯಸಿದ ನೀರನ್ನು ಮುಟ್ಟಿ, ಮುಷ್ಟಿಯನ್ನು ಮತ್ತಷ್ಟು ಬಲವಾಗಿ ಬಿಗಿದು, ಸೊಂಟವನ್ನು ಕಟ್ಟಿ, ಬಿಸಿಹಾಲನ್ನು ಕುಡಿಯುತ್ತಾನೆ. ಎಲ್ಲಾ ಋತ್ವಿಜರೂ ಮದಂತಿಯಲ್ಲಿನ ನೀರನ್ನು ಮುಟ್ಟಿ, ಸುವರ್ಣನಾಡ್ಯಸಹಿತವಾದ ಹಸ್ತಗಳಿಂದ, ಯಜಮಾನನೊಡನೆ, ಸೋಮಕಾಷ್ಠಗಳನ್ನು ಸ್ಪರ್ಶಿಸಿ, ಅದನ್ನು—ಅಗ್ನಾಂಶುರಗ್ನಾಂಶುರೇ ದೇವ ಸೋಮಾಪ್ಯಾಯತಾಮಿಂದ್ರಾಯೈಕಧನವಿದೇ" ಎಂಬ ಮಂತ್ರದಿಂದ ಪುಷ್ಟೀಕರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಅನಂತರ, ಕ್ರಮವಾಗಿ, ಒಬ್ಬರಾದ ಮೇಲೊಬ್ಬರು, 'ನಿಶ್ವವ'ವೆಂಬುದನ್ನು ಆಚರಿಸುತ್ತಾರೆ. ವೇದಿಯ ದಕ್ಷಿಣದ ಕೊನೆಯಲ್ಲಿರುವ ಪ್ರಸ್ತರದ ಮೇಲೆ ಬಲಗೈ

ಯನ್ನು ಮೇಲುಮುಖವಾಗಿಯೂ, ಅದರ ಮೇಲೆ ಎಡಗೈಯನ್ನು ಕೆಳಮುಖವಾಗಿಯೂ ಇಡುತ್ತಾರೆ. ಇದು ದ್ಯಾವಾಭೂಮಿಗಳಿಗೆ ಮಾಡುವ ಒಂದು ವಿಧವಾದ ವಂದನೆ.

ಇದಾದ ಮೇಲೆ ಪ್ರವರ್ಗ್ಯ; ಅನಂತರ ಉಪಸತ್ತು. ಅಥವಾ ಉಪಸತ್ತಾದ ನಂತರ ಪ್ರವರ್ಗ್ಯವಾಗಬಹುದು. ಹೇಗಾದರೂ ಇವೆರಡೂ ದಿನಕ್ಕಿರಬಹುದು, ಬೆಳಗ್ಗೆ ಮತ್ತು ಮಧ್ಯಾಹ್ನ ಮೂರು ದಿನಗಳ ವರೆಗೆ ನಡೆಯುತ್ತವೆ. ಐದನೆಯ ದಿನದಲ್ಲಿ ಸೋಮಸವನವಾಗುವುದಿದ್ದರೆ ೨, ೩ ಮತ್ತು ೪ ನೆಯ ದಿನಗಳಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ಅಥವಾ ೭ ಅಥವಾ ಇನ್ನೂ ಮುಂದಿನ ದಿನಗಳಲ್ಲಿ ಸೋಮಸವನವಾಗುವುದಿದ್ದರೆ ಅಲ್ಲಿಯವರೆಗೂ ಎಲ್ಲಾ ದಿನಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರವರ್ಗ್ಯ ಮತ್ತು ಉಪಸತ್ತುಗಳು ನಡೆಯಬೇಕು. ಆತಿಥ್ಯೇಷ್ಟಿಯಲ್ಲಿ ಉಪಯೋಗಿಸಿದ ಬಹಿಷ್ಣು (ದರ್ಭ), ಪ್ರಸ್ತರ, ಪರಿಧಿಗಳನ್ನೇ ಉಪಸತ್ತುಗಳಲ್ಲಿಯೂ, ಅಗ್ನಿಷೋಮೀಯ ಕರ್ಮದಲ್ಲಿಯೂ ಉಪಯೋಗಿಸುತ್ತಾರೆ.

ಪ್ರಾಯಶಃ ಎಲ್ಲಾ ಸೂತ್ರಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಪ್ರವರ್ಗ್ಯವನ್ನು ಪ್ರತ್ಯೇಕವಾಗಿ ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. ಇದರಿಂದ ಯಜಮಾನನಿಗೆ ದಿವ್ಯದೇಹವೊಂದು ಬರುತ್ತದೆ ಎಂದು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. ಪ್ರವರ್ಗ್ಯವು ಯಾವ ಕರ್ಮದ ರೂಪಾಂತರವಾಗಲೀ ಅಲ್ಲ. ಅದು ಸ್ವತಂತ್ರವಾದುದು. ಅದಕ್ಕೆ ಅಪೂರ್ವವೆನ್ನುತ್ತಾರೆ. ಎಲ್ಲಾ ಅಗ್ನಿಷ್ಟೋಮಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಪ್ರವರ್ಗ್ಯವನ್ನು ಮಾಡಬೇಕೆಂಬ ನಿಯಮವಿಲ್ಲವೆಂದು ಆಪ. ಶ್ರೌ.ಸೂ. ೪-೩-೫ ರಿಂದ ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ. ಘರ್ಮವನ್ನು ಸಾಮ್ರಾಟ್ ಎಂದು ಕರೆಯುತ್ತಾರೆ; ಸೂರ್ಯನೇ ಘರ್ಮವೆಂದೂ, ಯಜ್ಞಕ್ಕೆ ಯಜಮಾನನೆಂದೂ, ತಪ್ತಕ್ಷೀರವೇ ದಿವ್ಯಜೀವನ-ಜ್ಯೋತಿಯೆಂದೂ ಹೇಳುತ್ತಾರೆ.

ಮಣ್ಣಿನ ಪಾತ್ರೆಯೊಂದನ್ನು ಮಾಡಿಸಬೇಕು. ದೂರದಿಂದ ನೋಡಿದರೆ, ಒಂದರಮೇಲೊಂದು ಮೂರು ಮಡಕೆಗಳನ್ನು ಇಟ್ಟಂತೆ ಕಾಣಬೇಕು. ಸುಮಾರು ಒಂದು ಮೊಳ ಎತ್ತರದ ಪಾತ್ರೆ. ಮಧ್ಯಭಾಗದಲ್ಲಿ ಸಣ್ಣಗಿರುತ್ತದೆ. ತುದಿಯಿಂದ ಸುಮಾರು ಮೂರು ಅಂಗುಲದಷ್ಟು ಕೆಳಗಡೆ ಒಂದು ಮೇಖಲಾ ಇರಬೇಕು. ಪಾತ್ರೆಯ ಮೇಲ್ಭಾಗವು ಅಗಲವಾದ ಆಕಾರದ ಬೋಗುಣಿಯಂತಿದ್ದು, ಅದರಲ್ಲಿ ದ್ರವವನ್ನು ಸುರಿಯಲು ಅನುಕೂಲವಾಗುವಂತೆ ಒಂದು ಮೂತಿಯಿರಬೇಕು. ಇಂತಹ ಪಾತ್ರೆಗೆ ಮಹಾವೀರವೆಂದು ಹೆಸರು. 'ಮಹಾವೀರ' ಗಳೆಂಬ ಎರಡು ಮಣ್ಣಿನ ಪಾತ್ರೆಗಳು ಬೇಕು. 'ಪಿನ್ವನ' ಗಳೆಂಬ ಹಾಲು ಕರೆಯುವ ಪಾತ್ರೆಗಳೆರಡೂ ಪುರೋಡಾಶವನ್ನು ಬೇಯಿಸಲು ಎರಡು ಮಣ್ಣಿನ ತಟ್ಟೆಗಳೂ ಬೇಕು. ಇವುಗಳಿಗೆ 'ರೌಹಿಣಿ' ಗಳೆನ್ನುತ್ತಾರೆ. ಮೂರು ಮಣ್ಣಿನ ಪಾತ್ರೆಗಳನ್ನೂ, ಅಹವನೀಯಾಗ್ನಿ—ಕೆಲವರ ಮತದಲ್ಲಿ ದಕ್ಷಿಣಾಗ್ನಿಯಿಂದ ಹೊತ್ತಿಸಿದ ಕುದುರೆಯ ಲದ್ದಿಯ ಬೆಂಕಿಯಲ್ಲಿ ಬೇಯಿಸಿ ತೆಗೆಯಬೇಕು. ಪುರೋಡಾಶಗಳನ್ನೂ ರೌಹಿಣಿಗಳ ಮೇಲೆ ಬೇಯಿಸಿ, ದಿವಸ ಮತ್ತು ರಾತ್ರಿಗಳನ್ನು ದ್ವೇಶಿಸಿ, ಅಗ್ನಿಯಲ್ಲಿ ಹೋಮಮಾಡಬೇಕು. ಈ ಮುಖ್ಯವಾದ ಮಹಾವೀರವನ್ನು ಎತ್ತರವಾದ ಮಣ್ಣಿನ ಜಗುಲಿಯೊಂದರ ಮೇಲಿಟ್ಟು, ಅದರ ಸುತ್ತ ಬೆಂಕಿಯನ್ನು ಹಾಕಬೇಕು. ಅದು ಕಾದಮೇಲೆ ಅದರಲ್ಲಿ ತುಪ್ಪವನ್ನು ಹಾಕಬೇಕು. ಉಳಿದೆರಡು ಮಹಾವೀರಗಳನ್ನು ಸೋಮದ ಆಸಂದಿಗೆ (ಆಸಂದಿಯೆಂದರೆ ಸೋಮರಸವನ್ನಿಡುವ ಮರದ ಕಾಲುಮಣಿ) ಹಿಂಭಾಗದಲ್ಲಿಟ್ಟಿರುವ ದೊಡ್ಡ ಆಸಂದಿಯ ಮೇಲೆ ಬಟ್ಟೆ ಮುಚ್ಚಿ ಇಡಬೇಕು. ಇವೆರಡಕ್ಕೆ ಈ ಸಂಸ್ಕಾರಗಳಿಲ್ಲ. ಅವು 'ಅಪ್ರಚರಣೀಯ' ಗಳು. ಮಹಾವೀರದಲ್ಲಿ ಕುದಿಯುತ್ತಿರುವ ತುಪ್ಪಕ್ಕೆ ಒಂದು ಹಸುವಿನ ಮತ್ತು ಗಂಡುಮರಿಯುಳ್ಳ ಮೇಕೆಯ ಹಾಲನ್ನು ಹಾಕಬೇಕು. ಮಹಾವೀರದಲ್ಲಿರುವ ಈ ಫೃತಕ್ಷೀರ ಮಿಶ್ರಕ್ಕೆ 'ಘರ್ಮ'ವೆಂದು ಹೆಸರು. ಅಶ್ವಿನೀದೇವತೆಗಳು, ವಾಯು, ಇಂದ್ರ, ವಸು, ರುದ್ರ, ಆದಿತ್ಯರ ಜೊತೆಯಲ್ಲಿ ಸವಿತ್ಯ, ಬೃಹಸ್ಪತಿ ಮತ್ತು ಯಮ ಇವರುಗಳಿಗೆ ಈ ಘರ್ಮದ ಆಹುತಿಯನ್ನು ಕೊಟ್ಟು, ಉಳಿದುದನ್ನು ಉಪಯಮನಿಯಿಂದ ತುಂಬಿಕೊಂಡು, ಯಜಮಾನನು ಪಾನಮಾಡಬೇಕು; ಇತರರು ಘ್ರಾಣಿಸುವುದು ಮಾತ್ರ ಮಹಾವೀರವನ್ನು ಮಣ್ಣಿನ ಜಗುಲಿಯ ಮೇಲೆ ಇಟ್ಟುಗಿನಿಂದ, ಘರ್ಮವನ್ನು ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಅರ್ಪಿಸುವ ವರೆಗೂ ಮತ್ತು ಪ್ರಸ್ತೋತನು ಸಾಮಗಾನಮಾಡುವವರೆಗೂ, ಹೋತೃವು ಆಯಾ ಕರ್ಮಗಳಿಗನುಗುಣವಾದ ಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ಉಚ್ಚರಿಸುತ್ತಲೇ ಇರಬೇಕು. ಇವಿಷ್ಟೂ ಕಾರ್ಯಕಲಾಪಗಳಿಗೆ ಒಟ್ಟಾಗಿ ಪ್ರವರ್ಗ್ಯವೆಂದು ಹೆಸರು.

ಇವೆಲ್ಲಾ ನಡೆಯುವಾಗ, ಆಚರಿಸಬೇಕಾದ ಕೆಲವು ನಡೆವಳಿಕೆಗಳಿವೆ. ಯಾಗಶಾಲೆಯ ಬಾಗಿಲುಗಳಿಗೆಲ್ಲಾ ಒಟ್ಟಿಯ ಪರದೆಗಳನ್ನು ಬಿಟ್ಟಿರಬೇಕು. ಯಜಮಾನಿಯ ಬಿಡಾರಕ್ಕೂ ಈ ರೀತಿ ಪರದೆಯಿರಬೇಕು. ಅದರೆ ಕೊನೆಯಲ್ಲಿ ಆಕೆಯು ಒಂದು ನೋಡಲು ಅವಕಾಶವುಂಟು. ಮತ್ತು ಮಂತ್ರವೊಂದನ್ನು ಉಚ್ಚರಿಸಬೇಕು. ಈ ಕರ್ಮದಲ್ಲಿ ಉಪಯೋಗಿಸುವ ಮರದ ಪಾತ್ರೆಗಳೆಲ್ಲವೂ ಉದಂಬರ ವೃಕ್ಷದಿಂದಲೂ, ಹಗ್ಗಗಳೆಲ್ಲವೂ ಮುಂಜಾಹುಲ್ಲಿನಿಂದಲೂ ಮಾಡಿದವು ಆಗಿರಬೇಕು. ೧೩ ಪರಿಧಿಗಳು (ವೈಕಂಕತ) ಹುಳಿಬೇಲದಿಂದಲೂ, ಘರ್ಮವನ್ನು ಕಾಯಿಸಲು ಉಪಯೋಗಿಸುವ ಕಾಷ್ಠವು ಹುಳಿಬೇಲ ಅಥವಾ ಬಿದಿರ, ಪಲಾಶ, ಉದಂಬರ, ಇಂತಹ ವೃಕ್ಷಗಳಿಂದಲೂ ತರಬೇಕು. ಇಲ್ಲಿ ಉಪಯೋಗಿಸಲು ಮೂರು ಕೃಷ್ಣಾಜಿನದ ಬೀಸಣಿಗೆಗಳೂ, ಎರಡು ರುಕ್ಮಗಳೂ (ಚಿನ್ನ ಅಥವಾ ಬೆಳ್ಳಿಯ ತಟ್ಟೆಗಳು ಅಥವಾ ತುಂಡುಗಳು), ಎರಡು ವೇದಗಳೂ (ದರ್ಭಮುಷ್ಟಿಗಳು ಒಂದಕ್ಕೆ ಅಗ್ರವಿರಬಾರದು) ಬೇಕು. ಮಹಾವೀರಪಾತ್ರೆಗಳನ್ನು ಮಾಡುವ ಮಣ್ಣಿನ ವಿಷಯವಾಗಿ ಕೆಲವು ನಿಯಮಗಳನ್ನು ಅನುಸರಿಸಬೇಕು. ಆಹವನೀಯದ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ನೆಲವನ್ನು ಅಗೆದು ಮಣ್ಣನ್ನು ತೆಗೆದುಕೊಳ್ಳಬೇಕು. ಇದರ ಜೊತೆಗೆ ಕಾಡುಹಂದಿಯು ತೋಡಿದ ಮಣ್ಣು, ಹುತ್ತದ ಮಣ್ಣು, ಪೂತಿಕ (ತಪಸಿ) ಎಂಬ ಗಿಡದ ಭಾಗ, ಮೇಕೆಯ ಕೂದಲು, ಕೃಷ್ಣಾಜಿನದ ಚೂರು ಇವುಗಳನ್ನೆಲ್ಲಾ ಬೆರಸಬೇಕು. ಈ ಮಿಶ್ರಣದ ಮೇಲೆ, ಒಂದು ಮೇಕೆಯನ್ನು ನಿಲ್ಲಿಸಿ ಹಾಲು ಕರೆಯಬೇಕು. ಈ ಹಾಲು ಬೆರೆಸಿದ ಪದಾರ್ಥಗಳನ್ನು ಉತ್ತಮ ವರ್ಣದವರೇ ಹೊತ್ತುತಂದು, ಮದಂತಿಯಲ್ಲಿನ ಬಿಸಿನೀರನ್ನು ಸೇರಿಸಿ ಮುದ್ದೆ ಯಾಗುವಂತೆ ಕಲಸಬೇಕು. ಈ ಕೆಲಸಗಳನ್ನೆಲ್ಲಾ ಶೂದ್ರರು, ಸ್ತ್ರೀಯರು ನೋಡಬಾರದು. ಈ ಮಣ್ಣಿನಿಂದಲೇ ಎರಡು ಹಸುಗಳನ್ನೂ, ಮೇಕೆಯನ್ನೂ ಕರೆಯಲು ಬೇಕಾಗುವ ಪಾತ್ರೆಗಳನ್ನು ಮಾಡಬೇಕು. ಪರಿಶಾಸ ಅಥವಾ ಶಫ ಎಂಬ ಮರದ ಇಕ್ಕಳಗಳಿಂದಲೇ ಮಹಾವೀರವನ್ನು ಎತ್ತಬೇಕು. ಸೋಮವನ್ನು ಇಟ್ಟಿರುವ ಆಸಂದಿಗಿಂತಲೂ (ಕಾಲುಮಣಿ) ಮಹಾವೀರಕ್ಕಾಗಿ ಇಡುವ ಆಸಂದಿಯು ಎತ್ತರವಾಗಿರಬೇಕು—ಇದರಿಂದ ಮಹಾವೀರದ ಸ್ಥಾನವು ಸಮ್ರಾಜನದೊಡನೆ (ಹೆಚ್ಚಿನ) ವ್ಯಕ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಮತ್ತು ಈ ಆಸನವು ಸೋಮದ ಆಸನಕ್ಕೆ ಉತ್ತರದಲ್ಲಿರಬೇಕು.

ಗಾರ್ಹಪತ್ಯ ಮತ್ತು ಆಹವನೀಯಗಳ ಉತ್ತರಕ್ಕೆ ಒಂದೊಂದೂ, ಪ್ರಾಗ್ಗಂಶದ ಈಶಾನ್ಯದಲ್ಲಿ ಒಂದೂ, ಹೀಗೆ ಮೂರನೆಯದರಿಂದ, ತೋಳದ ಕಶ್ಮಲವೆಲ್ಲವೂ ಹೊರಗಡೆ ಹೋಗುವಂತೆ ಒಂದು ಬಡ್ಡೆಲಿನಂತೆ ಮಾಡಿಸಬೇಕು. ಇವುಗಳಿಗೆಲ್ಲಾ ಖರಗಕೆಂದೂ, ಮೂರನೆಯದಕ್ಕೆ ಉಚ್ಚಿಷ್ಟಖರವೆಂದೂ ಹೆಸರು.

ನೂರು ರಕ್ತಿ ಕಾಗಳ ತೂಕವುಳ್ಳ ಬೆಳ್ಳಿಯ ತಟ್ಟೆ ಅಥವಾ ತಗಡನ್ನು ಪಶ್ಚಿಮದಲ್ಲಿರುವ ಜಗುಲಿಯ ಮೇಲೆ ಹೂತಿಟ್ಟು, ಗಾರ್ಹಪತ್ಯಾಗ್ನಿಯಿಂದ ಹೊತ್ತಿಸಿದ ಜೊಂಡುಹುಲ್ಲಿನ ಕಂತೆಗಳನ್ನು ಅದರ ಮೇಲೆ ಹಾಕಿ, ಮಹಾವೀರವನ್ನು ಇಡಬೇಕು. ಈಗ ಹದಿಮೂರು ಪರಿಧಿಗಳನ್ನು ಅಧ್ವರ್ಯು ಮತ್ತು ಪ್ರತಿಪ್ರಸ್ಥಾತ್ಯಗಳೂ ಕೊನೆಯದನ್ನು ಅಧ್ವರ್ಯವೂ ಮಹಾವೀರದ ಸುತ್ತಲೂ ಇಡಬೇಕು. ಅಧ್ವರ್ಯವು ಕೃಷ್ಣಾಜಿನದ ಮೂರು ಬೀಸಣಿಗೆಗಳಿಂದ, ಒಂದೊಂದರಿಂದ ಮೂರುಸಲ ಗಚ್ಚಿಮದಿಂದ ಪೂರ್ವಕ್ಕೆ ಬೀಸುತ್ತಾನೆ. ಜ್ವಲಿಸಲು ಆರಂಭವಾದ ಕೂಡಲೇ ಆ ತಗಡನ್ನು ತೆಗೆಯಬೇಕು. ಹೀಗೆ ಖಾಲಿಯಾಗಿರುವ ಮಹಾವೀರವನ್ನು ಕಾಯಿಸುವಾಗ, ಹೋತೃವು ಪೊರೈಪಟಲವೆನ್ನಿಸಿಕೊಳ್ಳುವ ೨೧ ಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ಉಚ್ಚರಿಸುತ್ತಾನೆ. ಇದೇರೀತಿ ಹಾಲುಕರೆಯುವಾಗ ಅದೇ ಋತ್ವಿಜನು ಉತ್ತರಪಟಲವೆಂಬ ೨೧ ಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ಉಚ್ಚರಿಸುತ್ತಾನೆ.

ಶತಪಥಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿ (XIV 2, 2, 44-46) ಮತ್ತು ಜೈಮಿನಿಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ (III 3, 32-33) ಹೇಳಿರುವ ಪ್ರಕಾರ ಯಾವನೇ ಯಜಮಾನನು ಆಚರಿಸುವ ಮೊದಲನೆಯ ಸೋಮಯಾಗದಲ್ಲಿ ಪ್ರವರ್ಗ್ಯವನ್ನಾಚರಿಸಬಾರದು; ಅದರಂತೆಯೇ ಪ್ರತಿಯೊಬ್ಬನೂ ಇದನ್ನು ಮಾಡಲು ಅರ್ಹನಲ್ಲ; ಪ್ರಸಿದ್ಧನಾದ ಪುರುಷನಾಗಿರಬೇಕು ಅಥವಾ ವೇದವನ್ನು ಸಂಪೂರ್ಣವಾಗಿ ಸ್ವಾಧೀನಮಾಡಿಕೊಂಡವನಾಗಿರಬೇಕು. ಸೋಮವನದ ಹಿಂದಿನದಿನದಲ್ಲಿ, ಪ್ರವರ್ಗ್ಯ ಮತ್ತು ಉಪಸತ್ತುಗಳೆರಡನ್ನೂ ಸೇರಿಸಿ, ಪ್ರಾತಃಕಾಲದಲ್ಲಿಯೇ ಆಚರಿಸಿ, ಪ್ರವರ್ಗ್ಯದ ಪರಿಕರಗಳೆಲ್ಲವನ್ನೂ ವಿಸರ್ಜಿಸಬೇಕು. ಇದಕ್ಕೆ ಉದ್ವಾಸನವೆಂದು

ಹೆಸರು. ಪ್ರವರ್ಗದ ಸಾಮಾನುಗಳೆಲ್ಲವನ್ನೂ ಮನುಷ್ಯನ ಶರೀರದ ಆಕಾರದಲ್ಲಿ ಜೋಡಿಸಬಹುದು, ಇಲ್ಲವೇ ಜಲಾಶಯದಲ್ಲಿ ಎಲ್ಲಿಯಾದರೂ ಬಿಡಬಹುದು. ಯಜಮಾನ ಮತ್ತು ಋತ್ವಿಜರು ಸೇರಿ, ಸಾಧಾರಣವಾಗಿ ಎಲ್ಲಾ ಸಲಕರಣೆಗಳನ್ನೂ ಉತ್ತರ ವೇದಿಯ ಮೇಲೆ ಜೋಡಿಸುತ್ತಾರೆ. ಮುಖ್ಯವಾದ ಮಹಾವೀರವನ್ನು ಉತ್ತರವೇದಿಯ ನಾಭಿಯ ಮುಂಭಾಗದಲ್ಲಿ, ಅದಕ್ಕೆ ಸಮೀಪವಾಗಿ, ಶಿರಃಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿರಿಸುತ್ತಾರೆ; ಉಳಿದೆರಡು ಮಹಾವೀರಗಳನ್ನು ಅದಕ್ಕೆ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಇಡುತ್ತಾರೆ. ಶಿಖಾಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ 'ವೇದ' ಎಂಬ ಹೆಸರಿನ ದರ್ಭೆಯ ಕಟ್ಟನ್ನೂ, ಶಫಗಲೆರಡನ್ನೂ ಮಹಾವೀರದ ಎರಡೂ ಪಾರ್ಶ್ವಗಳಲ್ಲಿ ಬಾಹುಗಳಂತೆಯೂ ಇಡುತ್ತಾರೆ. ಘರ್ಮದಲ್ಲಿ ಉಳಿದ ಭಾಗವನ್ನು ಯಜಮಾನ, ಹೋತೃ, ಅಧ್ವರ್ಯು, ಬ್ರಹ್ಮ, ಪ್ರತಿಪ್ರಸ್ಥಾತೃ, ಆಗ್ನೇಧ್ರ ಮುಂತಾದವರು ಪಾನಮಾಡುತ್ತಾರೆ. ಇದಕ್ಕೆ ಅವರು ಉಪಯೋಗಿಸುವ ಪಾತ್ರೆ, ಉಪಯಮುನೀ ಎಂಬ ದೊಡ್ಡ ಮರದ ಸೌಟು.

ಪ್ರವರ್ಗವನ್ನು ಆಚರಿಸಿದವನು ಒಂದು ವರ್ಷಕಾಲ ಮಾಂಸಾಹಾರ, ಶೂದ್ರಸ್ತ್ರೀಸಂಭೋಗ, ಮೃತ್ಪಾತ್ರದಿಂದ ಜಲ ಪಾನ ಇವುಗಳನ್ನು ವರ್ಜಿಸಬೇಕು; ಮತ್ತು ಇವನು ತಿಂದು ಮಿಕ್ಕಿದುದನ್ನು ಶೂದ್ರರು ಭೋಜನಮಾಡಲು ಆನಕಾಶಕೊಡ ಬಾರದು. ಈ ಕರ್ಮದಲ್ಲಿ ಉಪಯೋಗಿಸಿದ ಚಿನ್ನದ ತಟ್ಟೆಯು ಬ್ರಹ್ಮನಿಗೂ ಮತ್ತು ಘರ್ಮವು ಅಧ್ವರ್ಯುವಿಗೆಂದೂ, ಶತಪಥ ಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿಯೂ (XIV 3,1, 32), ಚಿನ್ನ ಮತ್ತು ಬೆಳ್ಳಿ ತಟ್ಟೆಗಳು ಅಧ್ವರ್ಯುವಿಗೂ, ಗೋವು ಹೋತೃವಿಗೂ, ಮೇಕೆಯು ಆಗ್ನೇಧ್ರನಿಗೂ ಮತ್ತು ಗರ್ಭಿಣಿಯಾಗಿರುವ ಗೋವೊಂದು ಬ್ರಹ್ಮನಿಗೂ, ಎಂದು ಆಪಸ್ತಂಬಸೂತ್ರದಲ್ಲಿಯೂ (XV 13-1) ಹೇಳಿದೆ.

ಉಪಸದ್:—ಇದೂ ಒಂದು ಇಷ್ಟ. ದರ್ಶಪೂರ್ಣಮಾಸೇಷ್ಟಿಯಲ್ಲಿ ಕಂಡುಬರುವ ಅಗ್ನ್ಯಾಧಾನಾದಿಕಲಾಪಗಳು ಇಲ್ಲಿ ಇಲ್ಲ. ಪ್ರಣೀತಜಲಾನಯನದಿಂದಲೇ ಇದು ಪ್ರಾರಂಭವಾಗುತ್ತದೆ. ಜುಹುವಿನಿಂದ ಅಗ್ನಿ ಮತ್ತು ಸೋಮದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಆಜ್ಞಾಹುತಿಯೂ, ಉಪಭೃತ್ತಿನಿಂದ ಆಜ್ಞವನ್ನು ಜುಹುವಿಗೆ ಹಾಕಿಕೊಂಡು, ಅನಂತರ ಜುಹುವಿನಿಂದಲೂ ವಿಷ್ಣುವಿಗೆ ಆಜ್ಞಾಹುತಿಯೂ ಹೇಳಿದೆ. ಅಂದರೆ, ಉಪಸತ್ತಿನಲ್ಲಿ ಮುಖ್ಯದೇವತೆಗಳು ಮೂವರು, ಅಗ್ನಿ, ಸೋಮ ಮತ್ತು ವಿಷ್ಣು 'ಯಾ ತೇ' ಮುಂತಾದ ಮಂತ್ರಗಳಿಂದ ಉಪಸದಾಹುತಿಗಳೂ ಉಂಟು. (ಹೆಚ್ಚು ವಿವರಗಳಿಗೆ ಕಾತ್ಯಾಯನ VIII 2-35 ನೋಡಿ.) ಆತಿಥ್ಯೇಷ್ಟಿಯನಂತರ ಮಾಡುವ, ಸೋಮಬಲೀಕರಣ (ಸೋಮವನ್ನು ಬಲಪಡಿಸುವುದು), ನಿನ್ದವ, ಸುಬ್ರಹ್ಮಣ್ಯಘೋಷ ಮುಂತಾದ ಎಲ್ಲಾ ಕಲಾಪಗಳೂ ಪ್ರತಿ ಉಪಸತ್ತಿನಲ್ಲಿಯೂ ಉಂಟು (ಈ ರೀತಿಯ ಉಪಸತ್ತು ೩ ಅಥವಾ ಹೆಚ್ಚಿಗೆ ದಿನಗಳಲ್ಲಿ ಬೆಳಗ್ಗೆ ಮತ್ತು ಮಧ್ಯಾಹ್ನಗಳಲ್ಲಿ ಆಚರಿಸಬೇಕು). ಆಜ್ಞಭಾಗಗಳು, ಪ್ರಯಾಜಗಳು, ಅನುಯಾಜ ಗಳು ಮತ್ತು ಸ್ವಿಷ್ಟಕೃತ್ ಅಗ್ನಿಗೆ ಆಹುತಿ, ಇವು ಯಾವುವೂ ಇಲ್ಲ. (ಋ.ಸಂ. ೭-೧೫-೧)ರಿಂದ ೩ ಋಕ್ಕುಗಳೇ ಮೂರು ಮೂರು ಸಲ ಉಚ್ಚರಿಸಲ್ಪಟ್ಟು, ಬೆಳಗಿನ ಒಂಭತ್ತು ಸಾಮಿಧೇನಿಗಳೆನಿಸಿಕೊಳ್ಳುತ್ತವೆ; ಅದೇ ರೀತಿ 2-6-1 ರಿಂದ ೩ ರ ವರೆಗಿನ ಮೂರು ಮಂತ್ರಗಳು ಸಾಯಂಕಾಲದ ಸಾಮಿಧೇನಿಗಳಾಗುತ್ತವೆ. ಮೊದಲನೆಯ ದಿನದ ಉಪಸದಾಹುತಿಗೆ ಮಂತ್ರವು "ಯಾತೇ ಅಗ್ನೇ ಅಯಃ ಶಯಾ ತನೂರ್ವರ್ಷಿಷ್ಠಾ ಗಹ್ವರೇಷ್ಠಾ | ಉಗ್ರಂವಚೋಽಪಾವಧೀತ್ವೇಷಂ ವಚೋಽಪಾವಧೀತ್ಸಾಹಾ" (ವಾ.ಜ. ಸಂ. V, 8); ಎರಡನೆಯ ದಿನ, ಅದೇ ಮಂತ್ರವನ್ನು ಆದರೆ ಅಯಃ ಶಯಾ ಎಂಬುದರ ಬದಲು ರಜಃ ಶಯಾ ಎಂದೂ, ಮೂರನೆಯ ದಿನ ಹರಾಶಯಾ ಎಂದೂ ಉಚ್ಚರಿಸಬೇಕು. ಈ ಮಂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಕಬ್ಬಿಣ, ಬೆಳ್ಳಿ ಮತ್ತು ಚಿನ್ನ ಕೋಟಿಗಳ ಮುತ್ತಿಗೆಯ ಪ್ರಸ್ತಾಪವು ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ. ಈ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಈ ಮಂತ್ರಗಳನ್ನೇ ಏಕೆ ವಿಧಿಸಿದೆ ಎಂಬುದು ಹೇಳುವುದು ಕಷ್ಟಸಾಧ್ಯವಾಗಿದೆ. ಆಪ. ಸೂ. XI ೪,೮ ರಲ್ಲಿ, ಕ್ಷತ್ರಿಯನು ಸೋಮಯಾಗಮಾಡುತ್ತಿರುವಾಗ, ಪರರಾಜರು ದಂಡೆತ್ತಿಬಂದರೆ ಮೊದಲನೆಯ ಉಪಸತ್ತಿನ ಆಹುತಿಮಾಡುವಾಗ, ಆಜ್ಞದಜೊತೆಯಲ್ಲಿ ಒಂದು ಕಬ್ಬಿಣದಚೂರನ್ನೂ, ಎರಡನೆಯ ಆಹುತಿಯಲ್ಲಿ ಬೆಳ್ಳಿಯ ಚೂರನ್ನೂ, ಮೂರನೆಯದರಲ್ಲಿ ಚಿನ್ನದ ಚೂರನ್ನೂ ಉಪಯೋಗಿಸಬೇಕೆಂದು ಹೇಳಿದೆ. ಪ್ರಾತಃಕಾಲದ ಯಾಜ್ಞ ಮಂತ್ರಗಳೇ ಮಧ್ಯಾಹ್ನದ ಅನುವಾಕ್ಯಾಮಂತ್ರಗಳೂ, ಹಾಗೆಯೇ ಮಧ್ಯಾಹ್ನದ ಅನುವಾಕ್ಯಾಗಳು ಪ್ರಾತಃಕಾಲದ ಯಾಜ್ಞಗಳೂ

ಅಗುತ್ತವೆಯೆಂದೂ ಹೇಳಿದೆ. ಉಪಸತ್ತುಗಳು ಅಪೂರ್ವ ಇಷ್ಟಿಗಳೆಂದೂ, ಸಾಧಾರಣ ಇಷ್ಟಿಗಳಲ್ಲಿ ಹೇಳುವ ಎಲ್ಲಾ ಕಾರ್ಯಗಳನ್ನೂ ಇಲ್ಲಿ ಮಾಡಬಾರದೆಂದೂ, ಎಷ್ಟು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ವಿಹಿತವಾಗಿದೆಯೋ ಅಷ್ಟನ್ನು ಮಾತ್ರ ಮಾಡಬೇಕೆಂದೂ ಜೈಮಿನಿಗಳು ಹೇಳಿದ್ದಾರೆ (ಜೈ. X. ೭, ೪೩-೪೬) ಉಪಾಂಶುಯಾಜದಲ್ಲಿ ಅನುಸರಿಸುವ ವಿಧಾನದಂತೆಯೇ ಉಪಸತ್ತಿನ ವಿಧಾನ. (ಶತ. VII, ೪.)

ಉಪಸತ್ತುಗಳನ್ನು ಆಚರಿಸುವ ಎರಡನೆಯ ದಿನ ಪ್ರಾತಃಕಾಲದ ಪ್ರವರ್ಗ ಮತ್ತು ಉಪಸತ್ತುಗಳಾದನಂತರ ಸೋಮ ಯಾಗಕ್ಕೆ ಬೇಕಾದ ಮಹಾವೇದಿಯ ಅಳತೆ ಮತ್ತು ರಚನೆ ಪ್ರಾರಂಭವಾಗುತ್ತದೆ. ಆಹವನೀಯಾಗ್ನಿಯ ಮುಂದುಗಡೆ ಪೂರ್ವಕ್ಕೆ ೬ ಪ್ರಕ್ರಮಗಳ ದೂರದಲ್ಲಿ (ಪ್ರಕ್ರಮವೆಂದರೆ ಎರಡು ಅಥವಾ ಮೂರು ಪದಗಳು, ಒಂದೊಂದು ಪದವು ಕೆಲವರ ಪ್ರಕಾರ ೧೫ ಅಂಗುಲಗಳು ಮತ್ತೆ ಕೆಲವರ ಪ್ರಕಾರ ೧೨ ಅಂಗುಲಗಳು) ಒಂದು ಶಂಕುವನ್ನು ನೆಲದಲ್ಲಿ ಹೂಳಬೇಕು. ಇದನ್ನೇ ಚಾತ್ವಾ ಯನರು (VII, ೩-೭), ಅಗ್ನಿಶಾಲೆಯ ಪೂರ್ವದ್ವಾರದ ಪೂರ್ವಕ್ಕೆ ಮೂರೇ ಪ್ರಕ್ರಮಗಳ ದೂರದಲ್ಲಿ ನೆಡಬೇಕೆನ್ನುತ್ತಾರೆ- ಈ ಶಂಕುವಿಗೆ ಅಂತಃಪಾತ್ಯ ಅಥವಾ ಶಾಲಾಮುಖೀಯೆಂದು ಹೆಸರು. ಈ ಶಂಕುವಿನಿಂದ ಪೂರ್ವಕ್ಕೆ ೩೬ ಪ್ರಕ್ರಮಗಳ ದೂರದಲ್ಲಿ ಯೂಪಾವತೀಯೆಂಬ ಇನ್ನೊಂದು ಶಂಕುವನ್ನು ನೆಡಬೇಕು. ಈ ಎರಡೂ ಶಂಕುಗಳನ್ನು ಸೇರಿಸಿ ಪೃಷ್ಠ ವೆನಿಸಿಕೊಳ್ಳುವ ಹಗ್ಗವನ್ನು ಬಿಗಿಯಬೇಕು, ಮೊದಲನೆಯ ಶಂಕುವಿನ ಉತ್ತರ ಮತ್ತು ದಕ್ಷಿಣಗಳಲ್ಲಿ ೧೫ ಪ್ರಕ್ರಮಗಳ ದೂರದಲ್ಲಿ ಒಂದೊಂದು ಶಂಕುವನ್ನೂ, ಎರಡನೆಯ ಶಂಕುವಿಗೂ ದಕ್ಷಿಣೋತ್ತರಗಳಲ್ಲಿ ೧೨ ಪ್ರಕ್ರಮಗಳದೂರದಲ್ಲಿ ಒಂದೊಂದು ಶಂಕುವನ್ನೂ ನೆಡಬೇಕು. ಹೀಗೆ ಮಹಾವೇದಿಯ ಒಟ್ಟು ಉದ್ದವು ೩೬ ಪ್ರಕ್ರಮಗಳೂ, ಶ್ರೋಣಿ ಭಾಗದ ಅಂದರೆ ಪಶ್ಚಿಮಭಾಗದ ಅಳತೆಯು ೩೦ ಪ್ರಕ್ರಮಗಳೂ, ಅಂಸ ಭಾಗದ ಅಂದರೆ ಪೂರ್ವಭಾಗದ ಅಳತೆಯು ೨೪ ಪ್ರಕ್ರಮಗಳೂ ಇರುತ್ತವೆ. ಮಹಾವೇದಿಯ ಸುತ್ತಲೂ ಹಗ್ಗವೊಂದನ್ನು ಕಟ್ಟಬೇಕು. ದರ್ಶಪೂರ್ಣಮಾಸದಲ್ಲಿ ವೇದಿಗೆ ಮಾಡುವಂತೆ ಎಲ್ಲಾ ಸಂಸ್ಕಾರಗಳೂ ಮಹಾವೇದಿಗೆ ನಡೆಯಬೇಕು. ಈ ಮಹಾವೇದಿಯ ಪೂರ್ವದ ಅಂಚಿನಲ್ಲಿ, ಆಯಾಕಾರವಾದ ಎತ್ತರವಾದ ವೇದಿಕೆಯೊಂದು ರಚಿತವಾಗಬೇಕು. ಇದಕ್ಕೆ ಉತ್ತರವೇದಿ ಎನ್ನುತ್ತಾರೆ. ಈ ಉತ್ತರವೇದಿಯ ಶ್ರೋಣಿಭಾಗವು ಹತ್ತು ಪದಗಳೂ, ಅಂಸಭಾಗವು ಎಂಟು ಪದಗಳೂ ಇರಬೇಕೆಂದು ಕೆಲವರೂ, ಹತ್ತು ಪದಗಳ ಜೊತೆಗೆ ಕೆಲವರೂ ಅಭಿಪ್ರಾಯಪಡುತ್ತಾರೆ. ಚಾತ್ವಾಲ ಎಂಬ ಸಣ್ಣ ಹಳ್ಳವು ಮಹಾವೇದಿಯ ಎಡಭುಜದ ಉತ್ತರಕ್ಕೆ, ಪಶ್ಚಿಮದಕಡೆಗೆ, ಸುಮಾರು ಒಂದೂವರೆಪದಗಳಷ್ಟು (ಒಂದು ಪ್ರಕ್ರಮವೆಂತಲೂ ಒಂದು ಮತ) ದೂರದಲ್ಲಿರುತ್ತದೆ. ಉತ್ತಾರ ಎಂಬುದು—ಇದರ ಸಮೀಪದಲ್ಲಿಯೇ ಅಗ್ನೀಧ್ರನು ಕುಳಿತುಕೊಳ್ಳುವುದು—ಈ ಚಾತ್ವಾಲದ ಪಶ್ಚಿಮಕ್ಕೆ ಹನ್ನೆರಡು ಪ್ರಕ್ರಮಗಳಷ್ಟು ದೂರದಲ್ಲಿ, ಮಹಾವೇದಿಯ ಅಂಚಿನಿಂದ ೧ ಪ್ರಕ್ರಮವಿಟ್ಟು ಇರುತ್ತದೆ. ಇದು ಸುಮಾರು ಎರಡು ಪದಗಳು ಅಳತೆಯುಳ್ಳದು. ವೇದಿಗೆ ಓಡಾಡುವ ದಾರಿಯು ಚಾತ್ವಾಲ ಮತ್ತು ಉತ್ತರಗಳ ನಡುವೆ ಹಾದುಹೋಗುತ್ತದೆ. ಉತ್ತರ ವೇದಿಯು ಸ್ಫಾಟಿ (ಯಾವುದೋ ಒಂದು ಪವಿತ್ರವಾದ ಪ್ರಾಣಿಯ ಮೂಳೆ) ಅಥವಾ ಪಿಶಾಚಿಯಿಂದ ಸಿದ್ಧಗೊಳಿಸಲ್ಪಡುತ್ತದೆ ಅಂದರೆ, ನೆಲವನ್ನು ಅಗೆದು, ಮಣ್ಣು ಹೆಂಟೆಗಳನ್ನು ಒಡೆದು ಪುಡಿಮಾಡಿ ಬೇರು ಮುಂತಾದವುಗಳನ್ನು ತೆಗೆಯುತ್ತಾರೆ. ಇದರ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ನಾಭಿ ಎಂಬ ಚಚ್ಚಾಕವಾದ ಸಣ್ಣರಂಧ್ರವನ್ನು ಮಾಡಿರುತ್ತಾರೆ. ಈ ದಿನವೆಲ್ಲವೂ ವೇದಿಯಮೇಲೆ ಉದುಂಬರ ಅಥವಾ ಪ್ಲಕ್ಷದ ಶಾಖೆಗಳಿಂದ ಮುಚ್ಚಿರುತ್ತಾರೆ.

ಮಾರನೆಯ ದಿವಸ, ಬೆಳಗಿನ ಮತ್ತು ಮಧ್ಯಾಹ್ನದ ಪ್ರವರ್ಗ ಮತ್ತು ಉಪಸತ್ತುಗಳನ್ನು ಪ್ರಾತಃಕಾಲದಲ್ಲಿಯೇ ಮುಗಿಸಿಬಿಡುತ್ತಾರೆ. ಪ್ರವರ್ಗದ ಉದ್ವಾಸನಾ ನಂತರ, ಆಹವನೀಯದಿಂದ ಉತ್ತರವೇದಿಗೆ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ತರುತ್ತಾರೆ. ಇದಕ್ಕೆ ಅಗ್ನಿಪ್ರಣಯನವೆನ್ನುತ್ತಾರೆ. ಹೀಗೆ ತರಲ್ಪಟ್ಟ, ನಾಭಿಯಲ್ಲಿ ಸ್ಥಾಪಿಸಲ್ಪಟ್ಟ ಅಗ್ನಿಯೇ ಸೋಮಯಾಗಕಾಲದಲ್ಲಿ ಆಹವನೀಯಾಗ್ನಿಯಾಗಿ ಪರಿಣತವಾಗುತ್ತದೆ ಮತ್ತು ಮೊದಲಿನ ಆಹವನೀಯವು ಗಾರ್ಹಪತ್ಯವಾಗಿಯೂ ಭಾವಿಸಲ್ಪಡುತ್ತದೆ. ದರ್ಭೆ, ಸಮಿತ್ತು ಮತ್ತು ವೇದಿಗಳನ್ನು ಮೂರುಬಾರಿ ನೀರಿನಿಂದ ಪ್ರೋಕ್ಷಣೆಮಾಡಿ, ಆ ದರ್ಭೆಯನ್ನು ಪೂರ್ವಾಗ್ರವಾಗಿ ವೇದಿಯ

ಮೇಲೆ ಹರಡುತ್ತಾರೆ. ಅಗ್ನಿ ಶಾಲೆಯಿಂದ ತೊಳೆದು ಶುದ್ಧಮಾಡಿದ ಎರಡು ಗಾಡಿಗಳನ್ನೂ (ನೋಗಗಳು ಹೊರತಾಗಿ) ತಂದು, ಪೃಷ್ಠದ ದಕ್ಷಿಣೋತ್ತರಗಳಲ್ಲಿ, ಪೃಷ್ಠದಿಂದ ಒಂದುಮೊಳ ಬಿಟ್ಟು ನಿಲ್ಲಿಸುತ್ತಾರೆ. ದಕ್ಷಿಣದ ಗಾಡಿಯು ಉತ್ತರದ ಗಾಡಿಗಿಂತ ಸ್ವಲ್ಪ ದೊಡ್ಡದು. ಎರಡರ ಮೂಕಿಗಳೂ ಪೂರ್ವಾಭಿಮುಖವಾಗಿರಬೇಕು. ಈ ಯಾಗದಲ್ಲಿ ಹವಿಸ್ಸಾದ ಸೋಮವನ್ನು ಹೇರಲು ಉಪಯೋಗಿಸುವುದರಿಂದ, ಇವುಗಳಿಗೆ ಹವಿರ್ಧಾನಗಳೆಂದು ಹೆಸರು. ದಕ್ಷಿಣದ ಗಾಡಿಗೆ ಅಧ್ವರ್ಯುವೂ ಉತ್ತರದ ಗಾಡಿಗೆ ಪ್ರತಿಪ್ರಸ್ಥಾತನೂ ಮೇಲ್ವಿಚಾರಕರು. ಈ ಗಾಡಿಗಳ ಮೇಲೆ ಹುಲ್ಲು ಅಥವಾ ಬಿದಿರುಹಲ್ಲಿಗಳಿಂದ ಮಾಡಿದ ಚಾಪೆಗಳನ್ನು ಹೊದಿಸುತ್ತಾರೆ. ಈ ಎರಡು ಗಾಡಿಗಳನ್ನು ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿಟ್ಟುಕೊಂಡು ಒಂದು ಮುಂಟಪವನ್ನು ಕಟ್ಟುತ್ತಾರೆ. ಗಾಡಿಗಳ ಮುಂದೆ ಆರು ಕಂಬಗಳೂ, ಹಿಂದೆ ಆರುಕಂಬಗಳೂ ನೆಡಲ್ಪಡುತ್ತವೆ. ಈ ಕಂಬಗಳನ್ನು ಸೇರಿಸುವಂತೆ ಎರಡು ಉದ್ದವಾದ ಬೊಂಬುಗಳನ್ನು ದಕ್ಷಿಣೋತ್ತರವಾಗಿ ಬಿಗಿಯುತ್ತಾರೆ. ಈ ಮುಂಟಪದ ಮುಂಭಾಗದಲ್ಲಿ ಹುಲ್ಲಿನಿಂದ ಹೆಣೆದು ಮಾಡಿದ ಮಾಲೆಯೊಂದನ್ನು ತೂಗುಬಿಡುತ್ತಾರೆ. ಇದಕ್ಕೆ ರರಾಟೀ ಎಂದು ಹೆಸರು. ಯಜಮಾನಿಯೂ ಮತ್ತು ಪ್ರತಿಪ್ರಸ್ಥಾತನೂ ಸೇರಿ, ಗಾಡಿಗಳ ಅಚ್ಚುಗಳಿಗೆ ಕೆಲವು ಸಂಸ್ಕಾರಗಳನ್ನು ಮಾಡುತ್ತಾರೆ. ಗಾಡಿಗಳಿಗೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ ಇನ್ನೂ ಅನೇಕ ಸಂಸ್ಕಾರಗಳು. ಅಪ. XI ೭-೮ ಮತ್ತು ಕಾತ್ಯ. VIII-೪ ರಲ್ಲಿಯೂ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿವೆ. ಈ ಹವಿರ್ಧಾನ ಮುಂಟಪವು ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಪಶ್ಚಿಮದ ಕಡೆಗಿಂತ ಎತ್ತರವಾಗಿರಬೇಕು ಮತ್ತು ಪೂರ್ವಪಶ್ಚಿಮಗಳೆರಡರಲ್ಲಿಯೂ ಒಂದೊಂದು ಬಾಗಿಲು ಇರಬೇಕು. ಈ ಮುಂಟಪದೊಳಗೆ ಯಾರೂ ಭೋಜನವಾಗಲೀ ಇಳಾಭಕ್ಷಣವಾಗಲೀ ಮಾಡಬಾರದು. ದಕ್ಷಿಣದ ಗಾಡಿಯ ಕೆಳಗಡೆ, ಅಚ್ಚಿಗೆ ಸಮೀಪವಾಗಿ, ಅಧ್ವರ್ಯುವು ನಾಲ್ಕು ಹಳ್ಳಗಳನ್ನು ಮಾಡುತ್ತಾನೆ. ಒಂದೊಂದು ಹಳ್ಳವೂ ಸುಮಾರು ಒಂದು ಗೇಣು ವ್ಯಾಸವುಳ್ಳದ್ದು. ಒಂದೊಂದು ಸಾಲಿನಲ್ಲಿ ಎರಡೆರಡು, ಹೀಗೆ ನಾಲ್ಕು ರಂಧ್ರಗಳನ್ನು ಸೇರಿಸುವಂತೆ, ನೆಲದ ಒಳಗಡೆ ದಾಳಿಮಾಡಬೇಕು. ಎಲ್ಲಾ ಹಳ್ಳಗಳೂ ಒಂದು ಮೊಳ ಅಳ ಇರಬೇಕು. ಈ ರಂಧ್ರಗಳನ್ನು ಮಾಡುವುದಕ್ಕೂ ಒಂದು ಕ್ರಮವಿದೆ. ಮೊದಲು ಅಗ್ನೇಯ, ನಂತರ ವಾಯವ್ಯ, ನೈಋತ್ಯ, ಕಡೆಯದಾಗಿ ಈಶಾನ್ಯ ಅಥವಾ ವಾಯವ್ಯ, ಅಗ್ನೇಯ, ನೈಋತ್ಯ ಮತ್ತು ಈಶಾನ್ಯ ಈ ಮೂಲೆಗಳಲ್ಲಿ ಹಳ್ಳಗಳನ್ನು ತೆಗೆಯಬೇಕು. ಯಾವುದೇ ಕ್ರಮವನ್ನನುಸರಿಸಿದರೂ ಈಶಾನ್ಯದ ಮೂಲೆ ಕೊನೆಗೆ ಬರಬೇಕು. ಈ ಹಳ್ಳಗಳನ್ನು ತೆಗೆಯುವಾಗ, ಒಂದೊಂದುಸಲವೂ 'ರಕ್ಷೋಹಣೋ' ಎಂಬ ಮಂತ್ರವನ್ನು ಉಚ್ಚರಿಸಬೇಕು.

ಈ ಹಳ್ಳಗಳ ಮೇಲೆ ದರ್ಭೆಗಳನ್ನು ಹರಡಿ, ಅದರಮೇಲೆ ಎರಡು ಮರದ ಹಲಗೆಗಳನ್ನು (ಅಧಿಷವಣಿ ಫಲಕಗಳು), ಇಟ್ಟು ಈ ಹಲಗೆಗಳ ಮೇಲೆ ವೃಷಭದ ಕೆಂಪುಚರ್ಮವೊಂದನ್ನು (ಅಧಿಷವಣಿ ಚರ್ಮ) ಹಾಕಬೇಕು. ಈ ಚರ್ಮದ ಮೇಲೆ ನಾಲ್ಕು ಕಲ್ಲುಗಳನ್ನು ಇಟ್ಟು, ಸೋಮರಸವನ್ನು ತೆಗೆಯಬೇಕು. ಕುಟ್ಟುವಾಗ ಕುಟ್ಟುವಧ್ವನಿಯು, ಕೆಳಗಡೆ ಹಳ್ಳಗಳು ಇರುವುದರಿಂದ, ಪ್ರತಿಧ್ವನಿತವಾಗುತ್ತದೆ. ಈ ರೀತಿ ಪ್ರತಿಧ್ವನಿಕೊಡುವುದರಿಂದ, ಈ ಹಳ್ಳಗಳಿಗೆ ಉಪರವಗಳೆಂದು ಹೆಸರು. ಅಧ್ವರ್ಯು ಮತ್ತು ಯಜಮಾನರು ಕ್ರಮವಾಗಿ ಅಗ್ನೇಯ ವಾಯವ್ಯ ರಂಧ್ರಗಳಲ್ಲಿ ತಮ್ಮ ಬಲಗೈಯನ್ನು ಹಾಕಿ, ನೆಲದಒಳಗೆ ಒಬ್ಬರ ಕೈಯನ್ನು ಒಬ್ಬರು ಮುಟ್ಟುತ್ತಾ, ಅಧ್ವರ್ಯುವು ಯಜಮಾನನನ್ನು ಉದ್ದೇಶಿಸಿ ಹೀಗೆ ಪ್ರಶ್ನೆಮಾಡಬೇಕು. "ಯಜಮಾನನೇ, ಅಲ್ಲೇನಿದೆ?" ಯಜಮಾನನು "ಸುಖವು" ಎಂದು ಉತ್ತರಹೇಳಬೇಕು. ಆಗ ಅಧ್ವರ್ಯುವು ಮೆಲ್ಲಗೆ "ಅದು ನಮ್ಮಿಬ್ಬರಿಗೂ ಸೇರಲಿ" ಎನ್ನಬೇಕು. ಎರಡನೆಯಸಲ, ನೈಋತ್ಯ ಈಶಾನ್ಯರಂಧ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಕೈಗಳನ್ನು ಹಾಕಿ, ಒಬ್ಬರ ಕೈಯನ್ನೊಬ್ಬರು ಮುಟ್ಟುತ್ತಾ, ಮೊದಲು ಯಜಮಾನನು ಪ್ರಶ್ನೆಮಾಡಬೇಕು. ಅಧ್ವರ್ಯುವು ಉತ್ತರಕೊಡಬೇಕು. ಆಗ ಯಜಮಾನನು ಮೆಲ್ಲಗೆ "ಅದು ನನಗೆ ಉಂಟಾಗಲಿ" ಎನ್ನಬೇಕು. ಈಗ ಅಗ್ನೇಯದಿಂದ ಮೊದಲುಮಾಡಿಕೊಂಡು, "ರಕ್ಷೋಹಣೋ...." ಮಂತ್ರವನ್ನು ಚ್ಚರಿಸುತ್ತಾ, ಉಪರವಗಳನ್ನು ಪ್ರೋಕ್ಷಿಸಬೇಕು. ಉಳಿದ ಪ್ರೋಕ್ಷಣೀಜಲವನ್ನು ಉಪರವಗಳೊಳಗೆ ಚೆಲ್ಲಿ, ಯೂಪರಂಧ್ರಗಳೊಳಗೆ ಹರಡುವಂತೆ, ಉಪರವಗಳೊಳಗೂ ಧರ್ಭೆಗಳನ್ನು ಹರಡಿ, ಸುವರ್ಣನಾಣ್ಯವನ್ನು ಹಾಕಿ, ಅಜ್ಯಾಹುತಿ ಯನ್ನೇ ಕೊಡಬೇಕು.

ಉಪರವಗಳನ್ನು ಅಗಿಯುವಾಗ ಬಂದ ಮಣ್ಣಿನ ಜೊತೆಗೆ ಸ್ವಲ್ಪ ಮರಳನ್ನು ಸೇರಿಸಿ, ಕಲಸಿ, ಉಪರವಗಳು, ಅಧಿಪವಣ ಚರ್ಮ ಅಥವಾ ಉಪಪ್ಪಂಭನಕ್ಕೆ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಚತುಷ್ಟೋಣಾಕಾರದ ಜಗುಲಿಯೊಂದನ್ನು ಸೋಮಪಾತ್ರೆಗಳನ್ನು ಇಡುವುದಕ್ಕೆ ರಚಿಸಬೇಕು. ಹವಿರ್ಧಾನಮಂಟಪದಲ್ಲಿ ಸುಲಭವಾಗಿ ಓಡಾಡಲು ಅವಕಾಶವಿರುವಂತೆ ಈ ಜಗುಲಿಯನ್ನು ರಚಿಸಬೇಕು.

ಉತ್ತರಕ್ಕೆ ಪಶ್ಚಿಮದಲ್ಲಿ, ಸುಮಾರು ಆರು ಪ್ರಕ್ರಮಗಳ ದೂರದಲ್ಲಿ (ಅಂದರೆ, ಮಹಾವೇದಿಯ ಉತ್ತರದಕಡೆ, ಸುಮಾರು ಅದರ ಮಧ್ಯಭಾಗದಲ್ಲಿ) ಆಗ್ನೇಧ್ರನಿಗಾಗಿ ಒಂದು ಶಾಲೆ ರಚಿತವಾಗಬೇಕು. ಈ ಶಾಲೆಯ ಅರ್ಧಭಾಗವು ಮಹಾವೇದಿಯ ಒಳಗಡೆಯೂ, ಉಳಿದರ್ಧವು ಹೊರಗಡೆಯೂ ಇರುತ್ತದೆ. ಈ ಶಾಲೆಗೆ ನಾಲ್ಕು ಕಂಬಗಳು. ಇದರ ದೂಲಗಳು ಪೂರ್ವ ಪಶ್ಚಿಮವಾಗಿರಬೇಕು. ದಕ್ಷಿಣದಕಡೆ ಮಾತ್ರ ಒಂದು ಭಾಗಲು. ಉಳಿದ ಎಲ್ಲಕಡೆಗಳೂ ಚಾವೆಗಳಿಂದ ಮುಚ್ಚಿರಬೇಕು. ಸರಿಯಾಗಿ ಕಟ್ಟಿದರೆ, ಇದರ ಪಶ್ಚಿಮದ ಅಂಚೂ, ಹವಿರ್ಧಾನಮಂಟಪದ ಪಶ್ಚಿಮದ ಅಂಚೂ ಒಂದೇ ಶ್ರೇಣಿಯಲ್ಲಿರಬೇಕು ಮತ್ತು ಆಗ್ನೇಧ್ರಶಾಲೆಯು ಐದು ಅರಶ್ವಿಗಳ ಒಂದು ಚಚ್ಚಾಕವಾಗಬೇಕು. (ಕಾತ್ಯಾ. VIII. ೬.೧೩).

ಮಹಾವೇದಿಯ ಪಶ್ಚಿಮದ ಅಂಚಿನಿಂದ ಒಳಗಡೆ ಮೂರು ಪ್ರಕ್ರಮಗಳಷ್ಟು ದೂರದಲ್ಲಿ ಸದಸ್ಸು ರಚಿತವಾಗಬೇಕು. ಇದರ ಅಗಲ ಏಳು ಅರಶ್ವಿಗಳು, ಉದ್ದ (ದಕ್ಷಿಣೋತ್ತರವಾಗಿ) ೨೭ ಅರಶ್ವಿಗಳು ಅಥವಾ ಎಲ್ಲಾ ಋತ್ವಿಜರು, ಅವರ ಧಿಷ್ಣ್ಯಗಳು (ಆಸನಗಳು) ಮತ್ತು ಪ್ರಸರ್ಪಕ (ಸಹಾಯಕ) ಮತ್ತು ಪ್ರೇಕ್ಷಕರು, ಎಲ್ಲರಿಗೂ ಸಾಕಾಗುವಷ್ಟು, ಈ ಸದಸ್ಸಿನ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ, ಮಹಾವೇದಿಯ ಪಶ್ಚಿಮದ ದಕ್ಷಿಣಕ್ಕೆ ಒಂದು ಪ್ರಕ್ರಮದೂರದಲ್ಲಿ, ಯಜಮಾನನನ್ನು ಎತ್ತರವಾದ ಉದುಂಬರದಿಂದ ಮಾಡಿದ ಕಂಬವೊಂದನ್ನು ನೆಡಬೇಕು. ಶಕಲಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ ಸಂಸ್ಕಾರಗಳು ಹೊರತು, ಮಿಕ್ಕ ಎಲ್ಲಾ ಸಂಸ್ಕಾರಗಳೂ, ಯೂಪಸ್ತಂಭ ಮತ್ತು ಅದರ ವಿವರಗಳಿಗೆ ನಡೆದಂತೆ ನಡೆಯಬೇಕು. ಈ ಔದುಂಬರಿಗೆ ಪೂರ್ವದಕಡೆ ಕಿವಿಯ ಆಕಾರದ ಒಂದು ಚೂರು ಚಾಚಿ ಕೊಂಡಿರಬೇಕು. ಜುಹುವಿನಿಂದ ಸುವರ್ಣನಾಣ್ಯವನ್ನು ಇದರಮೇಲಿಟ್ಟು, ನೆಲಕ್ಕೆ ತೊಟ್ಟಿಕ್ಕುವಂತೆ ಆಜ್ಞವನ್ನು ಸುರುಬೇಕು.

ಈ ಔದುಂಬರಿಯೇ ಸದಸ್ಸಿನ ಎಲ್ಲಾ ಕಂಬಗಳಿಗಿಂತ ದಪ್ಪವಾದುದು. ಸದಸ್ಸಿನ ಅಂಚಿನಲ್ಲಿರುವ ಕಂಬಗಳು ಯಜಮಾನನ ನೊಂಟ ಮಟ್ಟಕ್ಕೆ ಮಾತ್ರವೂ, ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿರುವ ಕಂಬಗಳು ಔದುಂಬರಿಯಷ್ಟೆ ಎತ್ತರವಿರುತ್ತವೆ. ಈ ಕಂಬಗಳ ಮೇಲೆ ದಕ್ಷಿಣೋತ್ತರವಾಗಿಯೂ ಪೂರ್ವ-ಪಶ್ಚಿಮವಾಗಿಯೂ ಸರಳುಗಳನ್ನು ಇಟ್ಟು, ಮಧ್ಯದ ಮೂರನೆಯ ಒಂದು ಭಾಗದ ಮೇಲೆ ಕೊನೆಯ ಭಾಗವು ಉತ್ತರಕ್ಕಿರುವಂತೆ ಮೂರು ಚಾವೆಗಳನ್ನೂ, ಈ ಚಾವೆಗಳ ಉತ್ತರ ಮತ್ತು ದಕ್ಷಿಣಕ್ಕೆ ಔದುಂಬರಿಯ ಕಡೆಗೆ ಕೊನೆಯ ಭಾಗ ಬರುವಂತೆ ಮೂರು ಮೂರು ಚಾವೆಗಳನ್ನೂ ಹರಡಬೇಕು. ಒಟ್ಟು ಒಂಬತ್ತು ಚಾವೆಗಳನ್ನೂ ಸೇರಿಸಿ ಚೆನ್ನಾಗಿ ಹೊಲಿಯಬೇಕು. ಸುತ್ತಲೂ ಪರದೆಗಳಿರಬೇಕು. ಹವಿರ್ಧಾನಮಂಟಪದಂತೆ ಇದಕ್ಕೂ ಪೂರ್ವ-ಪಶ್ಚಿಮಗಳಲ್ಲೊಂದೊಂದರಂತೆ ಎರಡು ಬಾಗಿಲುಗಳು. ಉಪರವ ಮತ್ತು ಸದಸ್ಸುಗಳ ರಚನೆಯಲ್ಲಿ ಕ್ರಮ ವ್ಯತ್ಯಾಸಕ್ಕೆ ಅವಕಾಶವಿದೆ. ಪ್ರಾಗ್ವಂಶ, ಸದಸ್ಸು ಮತ್ತು ಹವಿರ್ಧಾನಗಳಲ್ಲಿ ಯಾವುದರಲ್ಲಿ ಕುಳಿತವರಿಗೂ ಎಲ್ಲವೂ ಕಾಣಿಸುವ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಬಾಗಿಲುಗಳನ್ನಿಡಬೇಕು.

ಈಗ ಎಂಟು ಆಸನಗಳನ್ನು (ಧಿಷ್ಣ್ಯ) ಸಿದ್ಧಗೊಳಿಸಬೇಕು. ಆಗ್ನೇಧ್ರ ಶಾಲೆಯಲ್ಲಿ ಮಹಾವೇದಿಗೂ ಆಸನಕ್ಕೂ ಮಧ್ಯೆ ಓಡಾಡುವುದಕ್ಕೆ ಅವಕಾಶವಿರುವಂತೆ ಆಗ್ನೇಧ್ರನಿಗಾಗಿ ಒಂದು ಆಸನ. ಸದಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಆರು ಆಸನಗಳು. ಇವುಗಳೆಲ್ಲವೂ ಸದಸ್ಸಿನ ಪೂರ್ವಭಾಗದಲ್ಲಿ, ಆಸನಗಳ ಪೂರ್ವದ ಕಡೆಗೆ ಸಂಚಾರಕ್ಕೆ ಬೇಕಾದಷ್ಟು ಅವಕಾಶಬಿಟ್ಟು ರಚಿಸಬೇಕು. ಈ ಆಸನಗಳಿಗೆ ಬೇಕಾಗುವ ಮಣ್ಣು ಚಾತ್ವಾಲದಿಂದಲೇ ತೆಗೆದುಕೊಳ್ಳಬೇಕು. ಇದರ ಮೇಲೆ ಮರಳನ್ನು ಹರಡಬೇಕು. ಈ ಕೆಲಸವು ಅಧ್ಯರ್ಯವಿನದು. ಅವನು ಆಸನವನ್ನು ರಚಿಸುವಾಗ 'ಸ್ಥಾ'ದಿಂದ ಅವನನ್ನು ಯಜಮಾನನು ಮುಟ್ಟುತ್ತಿರಬೇಕು. ಆಸನಗಳು ಗುಂಡಿಗೆ ಅಥವಾ ಚಚ್ಚಾಕವಾಗಿರಬೇಕು. ಸುಮಾರು ೧೨ ಅಂಗುಲ ವ್ಯಾಸ ಇಲ್ಲವೇ ೧೨ ಅಂಗುಲ ಚೌಕ ಇರಬೇಕು.

ಸದಸ್ಸಿನ ಪೂರ್ವ ಬಾಗಿಲಿನಿಂದ ಒಂದು ಪ್ರಕ್ರಮದ ಅಂತರದಲ್ಲಿ 'ಪೃಷ್ಠ್ಯ'ಕ್ಕೆ ತಗುಲಿಕೊಂಡಿರುವಂತೆ ಅದರ ಉತ್ತರಕ್ಕೆ ಅಥವಾ (ಅಪ. XI-14-4) ಅದರ ಮೇಲೆಯೇ ಅಧ್ಯಯನವು ಪಶ್ಚಿಮಾಭಿಮುಖನಾಗಿ ಕುಳಿತು, ಹೋತೃವಿಗಾಗಿ ಒಂದು 'ಧಿಷ್ಟ್ಯ'ವನ್ನು ಸಿದ್ಧಗೊಳಿಸುತ್ತಾನೆ. ಇದಕ್ಕೆ ಉತ್ತರದಲ್ಲಿ ಕ್ರಮವಾಗಿ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಾಚ್ಛೀ, ಪೋತಾ, ನೇಷ್ಟಾ ಮತ್ತು ಅಚ್ಛಾವಾಕ ಇವರುಗಳಿಗಾಗಿ ಸಮಾನ ಅಂತರದಲ್ಲಿ ನಾಲ್ಕು ಧಿಷ್ಟ್ಯಗಳು. ಇದರಲ್ಲಿ ಅಚ್ಛಾವಾಕನ ಆಸನವು ಇತರ ಆಸನಗಳಿಗಿಂತ ನಾಲ್ಕು ಅಂಗುಲ ದೊಡ್ಡದು. ಹೋತೃವಿನ ಧಿಷ್ಟ್ಯಕ್ಕೆ ದಕ್ಷಿಣದಲ್ಲಿ, ಅಂದರೆ ಟೆದುಂಬರಿಯ ಆಗ್ನೇಯಕ್ಕೆ ಇರುವಂತೆ, ಹೋತ್ರಾಸನಕ್ಕೆ ನಾಲ್ಕುವರೆ ಅರಶ್ವಿಗಳ ದೂರದಲ್ಲಿ ಮೈತ್ರಾವರುಣ ಅಥವಾ 'ಪ್ರಶಾಸ್ತಾ' ಋತ್ವಿಜನಿಗಾಗಿ ಉತ್ತರಾಭಿಮುಖನಾಗಿ ಕುಳಿತು, ಒಂದು ಧಿಷ್ಟ್ಯವನ್ನು ಮಾಡಬೇಕು. ಹೋತ್ರಾಸನವನ್ನು ಮಾಡಿದ ಕೂಡಲೇ ಮೈತ್ರಾವರುಣಾಸನವನ್ನು ಮಾಡಬೇಕು. ಆಗ್ನೇಧ್ರನಿಂದ ಮೊದಲುಮಾಡಿಕೊಂಡು, ಮೈತ್ರಾವರುಣನ ವರೆಗಿನ ಏಳು ಋತ್ವಿಜರನ್ನೂ 'ಏಳು ಜನ ಹೋತೃ'ಗಳೆಂದು ತೈ. ಬ್ರಾ. ೨-೩-೬ ಮತ್ತು ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯದಲ್ಲಿ ವ್ಯವಹರಿಸಿದೆ. (೧-೨-೨೬) ಆಶ್ವಲಾಯನರು ಇವನ್ನು ಒಪ್ಪುವುದಿಲ್ಲ. ಸದಸ್ಸಿಗೆ ಹೊರಗಡೆ ಆಗ್ನೇಧ್ರಶಾಲೆಗೆ ಎದುರಾಗಿ ಮಹಾವೇದಿಯ ದಕ್ಷಿಣದ ಕಡೆ, ಮಹಾವೇದಿಯ ಒಳಗಡೆ ಅರ್ಧವೂ ಹೊರಗಡೆ ಅರ್ಧವೂ ಇರುವಂತೆ, 'ಮಾರ್ಜಾಲೀಯ' ವೆಂಬ ಶಾಲೆ ರಚಿತವಾಗಬೇಕು. ಇದರ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ, ಅಧ್ಯಯನವು ದಕ್ಷಿಣಾಭಿಮುಖನಾಗಿ ಕುಳಿತು 'ಮಾರ್ಜಾಲೀಯ ಧಿಷ್ಟ್ಯ'ವನ್ನು ಕಟ್ಟಬೇಕು. ಈ ಮಾರ್ಜಾಲೀಯ ಶಾಲೆಗೆ ಉತ್ತರದ ಕಡೆಗೆ ಮಾತ್ರ ಒಂದು ಬಾಗಿಲು ಇರುತ್ತದೆ. ಒಟ್ಟು ಎಂಟು ಆಸನಗಳಲ್ಲಿ ಆರು ಆಸನಗಳನ್ನು ರಚಿಸುವಾಗ ಅಧ್ಯಯನವು ಉತ್ತರಾಭಿಮುಖನಾಗಿಯೂ, ಹೋತ್ರಾಸನ ಮತ್ತು ಮಾರ್ಜಾಲೀಯಾಸನಗಳನ್ನು ಕ್ರಮವಾಗಿ ಪಶ್ಚಿಮ ಮತ್ತು ದಕ್ಷಿಣಾಭಿಮುಖನಾಗಿಯೂ ಇರಬೇಕು. ಈ ಶಾಲೆಗಳು ಮತ್ತು ಆಸನಗಳು ರಚಿತವಾದ ಮೇಲೆ ಋತ್ವಿಜರು ಆದಿಯಾಗಿ ಎಲ್ಲರೂ ಮಹಾವೇದಿಗೆ ಓಡಾಡುವಾಗ, ಚಾತ್ವಾಲ ಉತ್ಕರಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿರುವ ಅಥವಾ ಚಾತ್ವಾಲ ಮತ್ತು ಆಗ್ನೇಧ್ರಶಾಲೆಗಳ ಮಧ್ಯೆ ಇರುವ ದಾರಿಯನ್ನೇ ಉಪಯೋಗಿಸಬೇಕೆಂದು (ಸೋಮಸವನದ ದಿನದಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ಪ್ರೇಕ್ಷಕರು ಎಲ್ಲಿಬೇಕಾದರೂ ಓಡಾಡಬಹುದೆಂದು ಕೆಲವರು) ನಿಯಮಿಸಿದೆ.

ಉಪರವಗಳಮೇಲೆ, ಪೂರ್ವ ಅಥವಾ ಉತ್ತರಾಗ್ರವಾದ ಎಳೆಯ ದರ್ಭೆಗಳನ್ನು ಹರಡಿ, ಅವುಗಳ ಮೇಲೆ (ಉದುಂಬರ, ಪಲಾಶ ಅಥವಾ ಕಾಶ್ತ್ರ್ಯು) ಮರದ ಹಲಗೆಗಳೆರಡನ್ನು (ಚಿನ್ನಾಗಿ ನಯಮಾಡಿದ) ಮಧ್ಯೆ ಎರಡಂಗುಲ ಅವಕಾಶವಿರುವಂತೆ ಇಡಬೇಕು. ಹಲಗೆಗಳು ಒಂದು ಮೊಳ ಉದ್ದವಿರಬೇಕು. ತೊಳೆದು ಶುದ್ಧಮಾಡಿರಬೇಕು. ಪೂರ್ವದ ಅಂಚು ವೃತ್ತಾಕಾರವೆಂದು ಕೆಲವರೂ, ಎರಡು ಅಂಚುಗಳೂ ನೇರವಾಗಿರಬೇಕೆಂದು ಕೆಲವರು ಅಭಿಪ್ರಾಯಪಡುತ್ತಾರೆ. ಒಂದಕ್ಕಿಂತ ಹೆಚ್ಚು ದಿನಗಳಲ್ಲಿ ಸೋಮವನ್ನು ತೆಗೆಯುವುದಾದರೆ, ಈ ಹಲಗೆಗಳು ಬಿಗಿಯಾಗಿರುವಂತೆ ಅವುಗಳನ್ನು ಸೇರಿಸಿ ಮೊಳೆ ಹೊಡೆಯಬೇಕು. ನೆಲದ ಮೇಲೆ ಅಲುಗಾಡದಂತೆ ಇರುವುದಕ್ಕಾಗಿ, ಮುಂದುಗಡೆ ಎರಡೂ ಹಿಂದುಗಡೆ ಎರಡೂ, ಉತ್ತರಕ್ಕೆ ಒಂದು ಮತ್ತು ದಕ್ಷಿಣಕ್ಕೆ ಒಂದೂ, ಗೂಟೆಗಳನ್ನು ಹೊಡೆಯಬೇಕು. ಹಲಗೆಗಳಮಧ್ಯೆ ಇರುವ ಎರಡು ಅಂಗುಲ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ, ಉಪರವಗಳೆರಡು ತೆಗೆದ ಮಣ್ಣನ್ನು ತುಂಬಬೇಕು. ಈ ಹಲಗೆಗಳಮೇಲೆ, ಹಿಂದೆಯೇ ಹೇಳಿದಂತೆ ಕೆಂಪುಬಣ್ಣದ ವೃಷಭಚರ್ಮವನ್ನು (ಅಭಿಷವಣ ಚರ್ಮ) ತಲೆಯುಭಾಗ ಪೂರ್ವಕ್ಕಿರುವಂತೆ ಹಾಸಬೇಕು. ಇದರಮೇಲೆಯೇ ನಾಲ್ಕು (ಗ್ರಾಘಾಣ) ಕಲ್ಲುಗಳನ್ನು ಇಡುವುದು. ಅಧ್ಯಯನವಿನ ಆಜ್ಞೆಯಂತೆ (ಸತ್ಯಾ. ೭-೭ ರಂತೆ, ಉತ್ತರವೇದಿ, ಖರ, ಉಪರವಗಳು ಮತ್ತು ಧಿಷ್ಟ್ಯಗಳು ಹೊರತಾಗಿ) ಮಹಾವೇದಿಯ ಮೇಲೆಲ್ಲಾ ದರ್ಭೆಗಳನ್ನು ಹರಡುತ್ತಾರೆ ಮತ್ತು ಯಜಮಾನನು ವ್ರತಕ್ಷೇತ್ರದಲ್ಲಿ ಕಾಲುಭಾಗವನ್ನೇ ತೆಗೆದು ಕೊಳ್ಳುತ್ತಾನೆ.

ಈಗ ಅಗ್ನಿ ಮತ್ತು ಸೋಮರಿಗೆ ಸೇರಿಸಿ ಒಂದು ಪಶುಬಲಿ ಪ್ರಾರಂಭವಾಗುತ್ತದೆ. 'ನಿರೂಢಪಶುಬಂಧ'ದಲ್ಲಿ ನಡೆಯುವಂತೆಯೇ ಇಲ್ಲಿಯೂ ಎಲ್ಲಾ ಕಾರ್ಯಕಲಾಪಗಳೂ ನಡೆಯುತ್ತವೆ. ಪರಸ್ಪರಣ, ಪಾತ್ರಾಸಾದನ, ಪ್ರೇಕ್ಷಣ ಮೊದಲಾದವುಗಳು

ಜರುಗುತ್ತವೆ. 'ವಿಕಂಕತ'ದಿಂದ ಮಾಡಿದ 'ಜುಡು'ವಿಷಂಕತ ಒಂಕು ಸೌಖ್ಯ ಮಾತ್ರ ಇಲ್ಲಿ ಹೆಚ್ಚಿಗೆ ಬೇಕಾಗುತ್ತದೆ. ಇದಕ್ಕೆ 'ಪ್ರಚರಣೇ' ಎಂದು ಹೆಸರು. ಪ್ರತಿಪ್ರಸ್ಥಾತನು (ನೇಷ್ಠೃ ಎಂಟು ಸತ್ಯಾ. ೭-೮) ಪತ್ತೀಶಾಲೆಯಿಂದ ಯಜಮಾದಿಯನ್ನು ಕರತರುತ್ತಾನೆ. ಯಜಮಾನನ ಜೊತೆಯಲ್ಲೇ ಇರುವ ಇತರ ಬಂಧುಗಳೂ ಬರುತ್ತಾರೆ. ಎಂದಿನಂತೆ ಅಧ್ವರ್ಯುವನ್ನು ಯಜಮಾನನೂ, ಯಜಮಾನನನ್ನು ಪತ್ತಿಯೂ, ಅಕೆಯನ್ನು ಯಜಮಾನನ ಸೋದರರು ಮತ್ತು ಪುತ್ರರೂ ಮುಟ್ಟಿಕೊಂಡು ನಿಲ್ಲುತ್ತಾರೆ. ಇವರುಗಳ ಮೇಲೆ ಒಂದು ಹೊಸ ಬಟ್ಟೆಯನ್ನು ಹೊದಿಸುತ್ತಾರೆ. ಅಧ್ವರ್ಯುವು ಪ್ರಚರಣೆಯಿಂದ ಸೋಮವನ್ನು ಉದ್ದೇಶಿಸಿ, 'ವೈಸರ್ಜನ'ವೆಂಬ ಆಜ್ಞಾಹುತಿಯನ್ನು ಕೊಡುತ್ತಾನೆ (ಕಾತ್ಯಾ. VIII ೭, ೧ ಮತ್ತು ಆಪ. ೧೬-೧೫). ಅನಂತರ ಅಗ್ನಿ ಮತ್ತು ಸೋಮಗಳನ್ನು (ಪ್ರಣಯನ) ತರುವುದು. ಆಹವನೀಯದಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಹೊತ್ತಿಸಿ, ಉತ್ತರವೇದಿಗೆ ತರುತ್ತಾರೆ. ಇದರಂತೆ, ಸದ್ವಸ್ತಿನಿಂದ ಆಚೆಗೆ ಇರುವ ಮಹಾವೇದಿಯ ಪ್ರದೇಶಕ್ಕೆ ನಾನಾಪಾತ್ರೆಗಳು ಮತ್ತು ಇತರ ಸಲಕರಣೆಗಳನ್ನೂ ಒಯ್ಯುತ್ತಾರೆ. ಪಶುಬಲಿ ಮತ್ತು ಮಾರನೆಯದಿನದ ಸೋಮಸವನಕ್ಕೆ ಅನುಕೂಲವಾದ ಸ್ಥಳಗಳಲ್ಲಿ ಇವುಗಳನ್ನು ಇಡುತ್ತಾರೆ. ಅಗ್ನೀಧ್ರಧಿಷ್ಟ್ಯದಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿ ಪ್ರತಿಷ್ಠಾಪನೆ, ಹವಿರ್ಧಾನಮಂಟಪದಲ್ಲಿರುವ ದಕ್ಷಿಣದ ಹವಿರ್ಧಾನ(ಗಾಡಿ)ದಲ್ಲಿರುವ ಕೃಷ್ಣಾಜಿನದ ಮೇಲೆ ಸೋಮಕಾಷ್ಠಗಳು, (ವಾಜ. ಸಂ. V-೩೯, ತೈ. ಸ. ೧-೩, ೪, ೨) "ಸವಿತೃದೇವನೇ, ಇದೋ ನಿನ್ನ ಸೋಮ..." ಎಂಬರ್ಥದ ಮಂತ್ರಪೂರ್ವಕವಾಗಿ, ಯಜಮಾನನು ಸೋಮವನ್ನು ದೇವತೆಗಳ ರಕ್ಷಣೆಗೆ ಒಪ್ಪಿಸುತ್ತಾನೆ. "ಅಗ್ನೀವ್ರತಪತೇ...." (ತೈ. ಸಂ. ೧. ೨. ೧೧. ೧., ವಾ. ಸಂ. ೫-೪೦) ಎಂಬ ಮಂತ್ರದಿಂದ, ಅಗ್ನಿಗೆ ಸಮಿದ್ಧೋಮಮಾಡಿ, ತನ್ನ ದೀಕ್ಷೆಯನ್ನು, ಯಜಮಾನನು ಸಡಲಿಸುತ್ತಾನೆ. ನೊಂಟದಪಟ್ಟಿಯನ್ನು ಸಡಿಲಮಾಡಿಕೊಂಡು, ಮುಷ್ಟಿಯನ್ನು ಬಿಚ್ಚಿ, ಮೌನವ್ರತ (ಸಂಧ್ಯಾಕಾಲಗಳಲ್ಲಿ ಆಚರಿಸಬೇಕಾದುದು) ಮತ್ತು ವ್ರತಾಹಾರಗಳನ್ನು ತ್ಯಜಿಸಿ, ತನ್ನ ದಂಡವನ್ನು ಮೈತ್ರಾವರುಣನಿಗೆ ಒಪ್ಪಿಸುತ್ತಾನೆ. ಮಾರನೆಯ ದಿನದಲ್ಲಿ ಸೋಮಪಾನ ಮಾಡಲು ಮತ್ತು ಹೋಮಶೇಷಗಳನ್ನು ಭಕ್ಷಿಸಲು ಅರ್ಹನಾಗುತ್ತಾನೆ. ಇದಾದನಂತರ, ಇತರರು ಅವನನ್ನು ಹೆಸರುಹಿಡಿದು ಮಾತನಾಡಿಸಬಹುದು ಮತ್ತು ಅವನ ಮನೆಯಲ್ಲಿ ಭೋಜನಾದಿಗಳನ್ನು ಮಾಡಬಹುದು.

ಈಗ, ಅಗ್ನಿ ಸೋಮರಿಗೆ, ನವಾ, ಪಶುಪುರೋಡಾಶ ಮತ್ತು ಹವಿಸ್ಸುಗಳ ಹೋಮವು ಜರುಗುತ್ತದೆ. ಬಹಳವಾಗಿ ವಿಚಾರಮಾಡಿ, ಜೈಮಿನಿಗಳು (ಜೈ. ೬-೮, ೩೦-೪೩) ಈ ಪಶುವು ಛಾಗವೇ ಆಗಬೇಕೆಂದು ನಿರ್ಣಯಮಾಡಿಹಾರಿ. ಇಲ್ಲಿ ಅನುಸರಿಸಬೇಕಾದುದು, ದರ್ಶಪೂರ್ಣಮಾಸದ ಕ್ರಮವೇಹೊರತು, ಸೋಮಯಾಗದಕ್ರಮವಲ್ಲ. ಆದರೆ ನಿರೂಢ ಪಶುಬಂಧಕ್ಕೂ, ಈ ಅಗ್ನೀಷೋಮೀಯ ಪಶುಯಾಗಕ್ಕೂ ಕೆಲವು ವ್ಯತ್ಯಾಸಗಳಿವೆ. ಉದಾಹರಣೆಗಾಗಿ, ಸ್ವರುವನ್ನು ಅಗ್ನಿಯಲ್ಲಿ ಹೋಮ ಮಾಡುವುದಿಲ್ಲ. ಸಾಧಾರಣವಾಗಿ ಪ್ರೈಷವು ಅಧ್ವರ್ಯುವಿನಿಂದಲೂ, ಅನುವಾಕ್ಯವು ಹೋತೃವಿನಿಂದಲೂ ಹೇಳಲ್ಪಡುತ್ತವೆ. ಆದರೆ ಇಲ್ಲಿ, ಇವೆರಡನ್ನೂ ಹೇಳುವವನು ಮೈತ್ರಾವರುಣನು. ವಸಾಹೋಮಕಾಲದಲ್ಲಿ ಸುಬ್ರಹ್ಮಣ್ಯನಿಗದವನ್ನು ಹೇಳುವಂತೆ, ಸುಬ್ರಹ್ಮಣ್ಯ ಎಂಬ ಋತ್ವಿಜನಿಗೆ ಕರೆಬರುತ್ತದೆ.

ಇದರಲ್ಲಿ ಇಂದ್ರನನ್ನು ಯಾಗಕ್ಕೆ ಆಹ್ವಾನಿಸುತ್ತಾರೆ; ಯಜಮಾನನು ಇಂತಹವನ ಮರಿಮಗ, ಮೊಮ್ಮಗ, ಮಗ ನೆಂದೂ ಮತ್ತು ಇಂತಿಂತಹವರ ಮುತ್ತಾತ, ತಾತ ಮತ್ತು ತಂದೆಯೆಂದೂ ವರ್ಣನೆಯಿದೆ. ಸುಬ್ರಹ್ಮಣ್ಯನನ್ನು ಹೇಳುವಾಗ ಲೆಲ್ಲಾ ಇದೇರೀತಿ ಹೇಳಬೇಕು. ಪತ್ತೀಸಂಯಾಜವಾದೊಡನೆ, ಅಗ್ನಿಷ್ಟೋಮೀಯವು ಮುಗಿಯುತ್ತದೆ. (VII-೮) ಸುಬ್ರಹ್ಮಣ್ಯನನ್ನು ಹೇಳಲು ಕರೆ ಬಂದಕೂಡಲೆ, ಆತನು ಪರ್ವತದಲ್ಲಿ ಹುಟ್ಟಿದ ನದಿಯೊಂದರ ನೀರುತುಂಬಿದ ಘಟವನ್ನು ಹಿಡಿದು ಪಶ್ಚಿಮಾಭಿಮುಖನಾಗಿ ನಿಲ್ಲುತ್ತಾನೆ (ಪರ್ವತದಲ್ಲಿ ಹುಟ್ಟಿದ ನದಿಯ ನೀರೇ ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದರೂ, ಸಮೀಪದಲ್ಲಿ ಇತರ ನದಿಗಳಿದ್ದರೆ ಅದನ್ನು ದೂರೀಕರಿಸಬಾರದು). ಸೂರ್ಯಾಸ್ತಮಯಕ್ಕೆ ಮುಂಚೆ, ಮೋಡದ ನೆರಳು ಮತ್ತು ಸೂರ್ಯರಕ್ತಿಗಳು ಸಂಧಿಸುವ ಜಾಗದಲ್ಲಿ

ಜಾತಹುದು ಸಾಧ್ಯವಿಲ್ಲದ್ದರೆ, ತನ್ನ, ಗಿಡ ಅಥವಾ ನದಿಯ ದಡ ಇವು ಯಾವುದಾದರೂ ಒಂದು ನೆರಳು ಬೀಳುವ ಜಾಗದಲ್ಲಿ, ನೀರನ್ನು ತುಂಬಿಕೊಂಡಿರಬೇಕು. ಹವಿಷ್ಮತೀಃ . . . (ವಾ.ಸಂ. VI-23 ; ತೈ.ಸಂ. 3-12-1) ಎಂಬ ಮಂತ್ರ ಪೂರ್ವಕವಾಗಿ ಪ್ರವಾಹಕ್ಕೆ ದಿರಾಗಿ ನೀರು ತುಂಬಬೇಕು. (ಶತ.ಬ್ರಾ. III ೯-೨-೮, ೯ ; ಕಾತ್ಯಾ. VIII ೯-೮-೧೦ ; ಆಪ. XI ೨೦-೧೦೦೦ದ೧೨) ಇವುಗಳಲ್ಲಿ, ಇತರ ಜಲಾಶಯಗಳೂ ಉಕ್ತವಾಗಿವೆ. ಸೋಮಸವನಕ್ಕಾಗಿ ಉಪಯೋಗಿಸಲ್ಪಡುವುದರಿಂದ ಈ ನೀರಿಗೆ 'ವಸತೀವರೀ' ಎನ್ನುತ್ತಾರೆ. ಈ ನೀರನ್ನು ತೆಗೆದುಕೊಂಡು ಬರುವಾಗ, ಚಾತ್ವಾಲ ಉತ್ಕರಗಳ ಮಧ್ಯೆ ಬಂದು, ಆಗ್ನೀಧ್ರ ಶಾಲೆಯ ಉತ್ತರದ ಕಡೆಯಿಂದ, ಶಾಲೆಯ ಪೂರ್ವದ್ವಾರಕ್ಕೆ ಬಂದು, ಒಳಗೆ ಪ್ರವೇಶಿಸುತ್ತಾನೆ. ಶಾಲಾಮುಖಿಯಾಗಿಯೆ ಸಶ್ವಿಮದಲ್ಲಿ ಘಟವನ್ನು ಇಡಬೇಕು. ರಾತ್ರಿಯ ಎರಡನೆಯ ಯಾಮದಲ್ಲಿ, ವಸತೀವರೀಘಟವನ್ನು ಹೆಗಲಿನ ಮೇಲೆ ಇಟ್ಟು ಕೊಂಡು, ಅಧ್ವರ್ಯುವು ಆಪ. XI ೨೧-೩-೫, ಸತ್ಯಾ. VII ೮, ಕಾತ್ಯಾ. VIII ೯-೧೮-೨೩ ಗಳಲ್ಲಿ, ಸೂಕ್ಷ್ಮವಾಗಿ ವಿವರಿಸಿರುವ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ, ವೇದಿ ಮತ್ತು ಅಗ್ನಿಗಳ ಸುತ್ತಲೂ ತಿರುಗುತ್ತಾರೆ. ಈ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಯಜಮಾನ ಮತ್ತು ಸಶ್ವಿ ಹೊರತಾಗಿ, ಇತರರು ಯಾರೂ ಒಳಗೆ ಇರಬಾರದು. ಕಡೆಗೆ ಈ ಘಟವು ಆಗ್ನೀಧ್ರಶಾಲೆಯಲ್ಲಿ ಇಡಲ್ಪಡುತ್ತದೆ. ಇದರ ಜೊತೆಗೆ, ಆದರೆ ಒಂದು ಆಸಂದಿಯಮೇಲೆ (ಎತ್ತರವಾದ ಆಸನ) ಸೋಮಲತೆಯೂ ಇರುತ್ತದೆ. ಈ ರಾತ್ರಿ ಯಜಮಾನನು ಎಚ್ಚರವಾಗಿ (ಎಚ್ಚರವಾಗಿರುವಂತೆ ಇತರರು ನೋಡಿಕೊಳ್ಳಬೇಕು) ಆಗ್ನೀಧ್ರಶಾಲಾ ಅಥವಾ ಹವಿರ್ಧಾನಶಾಲೆಯಲ್ಲಿದ್ದು, ಸೋಮವನ್ನು ರಕ್ಷಣೆಮಾಡಬೇಕು. ಯಜಮಾನಿಯು ಪ್ರಾಗ್ವಂಶದಲ್ಲಿರಬೇಕು. ಎಲ್ಲಾ ಋತ್ವಿಜರೂ, ಆ ರಾತ್ರಿ ಆಗ್ನೀಧ್ರಶಾಲೆಯಲ್ಲೇ ಇರಬೇಕು. ಸದಸಿನಲ್ಲಿ ಯಾರೂ ಇರಬಾರದು.

ಮಾರನೆಯ ದಿನದಲ್ಲಿ, ಮಿತ್ರ ಮತ್ತು ವರುಣರಿಗೆ ಕೊಡಬೇಕಾದ ಪಯಸ್ಸಾ ಅಥವಾ ಅಮಿಕ್ಸಾ ಎಂಬ ದ್ರವ್ಯಕ್ಕೆ ಬೇಕಾಗುವ ಹಾಲನ್ನು, ಆರಾತ್ರಿ ಪ್ರತಿಪ್ರಸ್ಥಾತ್ಮನು ಕರೆಯುತ್ತಾನೆ. ಮತ್ತು ಅಧ್ವರ್ಯುವಿನ ಅಪ್ಪಣೆಯಮೇಲೆ ಈ ಮುಂದೆ ಹೇಳುವ ಹಾಲುಗಳೂ ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತವೆ. ಯಜಮಾನ ಮತ್ತು ಆತನ ಸಶ್ವಿಯ ವ್ರತಾಹಾರಕ್ಕೆ ಉಪಯೋಗವಾಗುವ ಗೋವಿನ ಹಾಲು, ಆಶೀಃ (ಸೋಮ ಮತ್ತು ಪ್ಲೇರಮಿಶ್ರ) ಎಂಬ ಹೋಮದ್ರವ್ಯ ಮತ್ತು ದಧಿಗ್ರಹಗಳಿಗಾಗಿಯೂ, ಪ್ರವರ್ಗದಲ್ಲಿ ಉಪಯುಕ್ತವಾಗಿದ್ದ ಗೋವಿನ ಹಾಲು, ದಧಿಫರ್ಮ (ಘನೀಭೂತವಾದ ಮಾಡಿದ ಪದಾರ್ಥ), ಮಜ್ಜೆಗೆಯೊಡನೆ ಬೆರಸದೆ, ಕಾಯಿಸಿ, ಮಿತ್ರ ಮತ್ತು ವರುಣರಿಗೆ ಅರ್ಪಿಸುವ ಪ್ಲೇರ ಮತ್ತು ಕಾಯಿಸಿ ಮಜ್ಜೆಗೆಯೊಡನೆ ಬೆರಸಿ ದಧಿಗ್ರಹದಲ್ಲಿ ಉಪಯೋಗಿಸುವ ಮಸರು, ಇವಗಳಿಗಾಗಿಯೂ ಸಿದ್ಧಪಡಿಸಲ್ಪಡುತ್ತವೆ. ಋತ್ವಿಜರೆಲ್ಲರೂ ಆಭರಣಗಳಿಂದ ಭೂಷಿತರಾಗಿ, ದಿವ್ಯ ವಸ್ತ್ರಗಳನ್ನು ಧರಿಸಿ, ರಾತ್ರಿಯೆಲ್ಲವೂ, ಮೇಲೆ ಹೇಳಿದಂತೆ ಆಗ್ನೀಧ್ರಶಾಲೆಯಲ್ಲಿಯೇ ಕಳೆಯುತ್ತಾರೆ.

ಕಡೆಯದಿನ (ಪ್ರಾಯಶಃ ಐದನೆಯ ದಿನ)ಕ್ಕೆ ಸುತ್ಯಾ ಎಂದು ಹೆಸರು. (ಸೋಮವನ್ನು ಹಿಂಡುವ ದಿನ). ಉಪಾಂಶು (ಉಪಾಂಶುವೆಂಬ ಕಲ್ಲಿನಿಂದ ಸೋಮರಸವನ್ನು ತೆಗೆಯುವುದು) ಎಂಬ ಕರ್ಮದ ವರೆಗಿನ ಎಲ್ಲಾ ಕರ್ಮಗಳನ್ನು ಮುಗಿಸುವುದಕ್ಕೋಸ್ಕರ, ಮಧ್ಯರಾತ್ರಿ ಕಳೆದ ಮೇಲೆ, ಅಂದರೆ ಬೆಳಕಾಗುವುದಕ್ಕೆ ಬಹಳ ಮುಂಚೆ, ಎಲ್ಲ ಋತ್ವಿಜರನ್ನೂ ಏಳಿಸಬೇಕಾಗುತ್ತದೆ. ಅಧ್ವರ್ಯುವು ಆಚಮನಮಾಡಿ, ಅಗ್ನೀಧ್ರ, ಹವಿರ್ಧಾನ ಮತ್ತು ಸದಸ್ಸು ಎಂಬ ಶಾಲೆಗಳು, ಸ್ತುಕ್ಯಗಳು, ವಾಯವ್ಯ (ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಸಂಕುಚಿತವಾಗಿ, ಒಂದುಮೊಳ ಎತ್ತರವಿದ್ದು, ಮೇಲುಭಾಗದಲ್ಲಿ ಅಗಲವಾಗಿರುವ) ಎಂಬ ಪಾತ್ರೆಗಳು, ಎಲ್ಲವನ್ನೂ ಪ್ರೋಕ್ಷಣೆ ಮಾಡುತ್ತಾನೆ. (ಆಪ. XII ೧-೪). ಅಧ್ವರ್ಯುವು (ತೈ.ಸಂ. IV ೪-೯-೧) ಮಂತ್ರಪೂರ್ವಕವಾಗಿ, ಆಗ್ನೀಧ್ರೀಯಾಗಿಯಲ್ಲಿ, ಯಜ್ಞತನೂ ಎಂಬ ೩೩ ಆಚ್ಯಾಹುತಿಗಳನ್ನು ಮಾಡುತ್ತಾನೆ. ಖರದ ಮೇಲೆ ಪಾತ್ರೆಗಳನ್ನೂ, ಮಹಾವೇದಿಯ ಪೂರ್ವಕ್ಕೆ, ದಕ್ಷಿಣದ ಮೂಲೆಯಲ್ಲಿ ಉಪಾಂಶುಪಾತ್ರವನ್ನೂ, ಉತ್ತರದ ಮೂಲೆಯಲ್ಲಿ ಉಪಾಂಶುಸವನ ಎಂಬ ಎರಡು ಕಲ್ಲುಗಳ ಮಧ್ಯೆ, ಉಪಾಂಶುಪಾತ್ರವನ್ನೂ ಇಡುತ್ತಾರೆ. ಈ ಪಾತ್ರೆಗಳನ್ನು ಇಡುವ ವಿಚಾರವಾಗಿ ಇನ್ನೂ

ಹೆಚ್ಚು ವಿವರಗಳು ಆಪ. XII ೧-೬; XII ೨-೧೩; ಮತ್ತು ಕಾತ್ಯಾ. IX ೨ ಗಳಲ್ಲಿ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿವೆ. ಉನ್ನೇತ್ಯನೇಂಬ ಋತ್ವಿಜನು ಈ ಪಾತ್ರೆಗಳನ್ನು ಆಯಾ ಸ್ಥಳಗಳಲ್ಲಿ ಇಡಬೇಕೆಂದು ಕಾತ್ಯಾಯನರು ಅಭಿಪ್ರಾಯಪಡುತ್ತಾರೆ. ಇದಾದಮೇಲೆ ಸೋಮಸವನದ ದಿನದಲ್ಲಿ ಕೊಡಬೇಕಾದ ಸವನೀಯಪಶು ಕಾರ್ಯಕ್ಕೆ ಸಿದ್ಧತೆಯು ಜರುಗುತ್ತದೆ. ಹಿಂದಿನಲ್ಲಿ ಅಗ್ನೀ ಷೋಮೀಯ ಪಶು ಆಹುತಿಯಂತೆಯೇ ನಡೆಯಬೇಕಾದುದು.

ಪಕ್ಷಿಗಳು ಚಿಲಿಪಿಲಗುಟ್ಟಲು ಆರಂಭಿಸುವ ಮೊದಲೇ 'ಅಂದರೆ ಬೆಳಕಾಗುವುದಕ್ಕೆ ಬಹಳ ಮುಂಚೆಯೇ ಋತ್ವಿಜರ ನೈಲ್ಲಾ ಏಳಿಸಿ, ಅಧ್ವರ್ಯುವು ಒಬ್ಬೊಬ್ಬರಿಗೆ ಒಂದೊಂದು ಕೆಲಸವನ್ನು ವಿಧಿಸುತ್ತಾನೆ. ಹೋತೃವು ಪ್ರಾತರನುವಾಕವನ್ನು ಪ್ರಾತಃಕಾಲದಲ್ಲಿಯೇ ಬರುವ ಅಗ್ನಿ, ಉಪಸ್ವ, ಅಶ್ವಿನಿಗಳು ಮೊದಲಾದ ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಉದ್ದೇಶಿಸಿ ಹೇಳಬೇಕು; ಬ್ರಹ್ಮನು ಮೌನವನ್ನಾಚರಿಸಬೇಕು; ಪ್ರತಿಪ್ರಸ್ಥಾತನು ಸವನೀಯಪುರೋಡಾಶಕ್ಕೆ ಅವಶ್ಯಕವಾದ ಪರಿಕರಗಳನ್ನು (ನಿರ್ವಾಪ) ಸಿದ್ಧಪಡಿಸುವನು; ಸುಬ್ರಹ್ಮಣ್ಯನು 'ಅದ್ಯಸುತ್ಯಾಂ' ಎಂದು ಸೇರಿಸಿಕೊಂಡು ಸುಬ್ರಹ್ಮಣ್ಯನಿಗದವನ್ನು ಗಾನಮಾಡುವನು; ಹೋತೃವು ಪ್ರಾತರನುವಾಕವನ್ನು ಚ್ಚರಿಸುವಾಗ ಮನಸಾ ಅವನನ್ನನುಸರಿಸುವೆನೆಂದು ಅಧ್ವರ್ಯುವು ಅವನಿಗೆ ವಚನವನ್ನೂ ಕೊಡುತ್ತಾನೆ. ಪ್ರಾತರನುವಾಕವನ್ನು ಹೇಳುವಾಗ, ಹೋತೃವಿನಸ್ಥಾನ ಎರಡು ಹವಿರ್ಧಾನಶಕಟಗಳ ಮೂಕಿಗಳ ನಡುವೆ ಆ ಅನುವಾಕವನ್ನು ಮೂರು ಭಾಗವಾಗಿ (ಕ್ರತು) ವಿಂಗಡಿಸಿಕೊಂಡು (ಮೊದಲನೆಯದು ಅಗ್ನಿಗೆ, ಎರಡನೆಯದು ಉಷೋದೇವಿಗೆ, ಮೂರನೆಯದು ಅಶ್ವಿನಿದೇವತೆಗಳಿಗೆ), ಒಂದೊಂದು ಭಾಗದಲ್ಲಿಯೂ, ಗಾಯತ್ರಿ, ಅನುಷ್ಟುಪ್, ತ್ರಿಷ್ಟುಪ್, ಬೃಹತೀ, ಉಷ್ಣಿಕ್, ಜಗತೀ ಮತ್ತು ಪಂಕ್ತಿ ಎಂಬ ಛಂದಸ್ಸುಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದೊಂದು ಸೂಕ್ತವಾದರೂ ಇರುವಂತೆ, ಹಾಡಬೇಕು. ಆಶ್ವಲಾಯನರು (೪-೧೩.೬-೪-೧೫.೩) ಉಚ್ಚರಿಸಬೇಕಾದ ಸೂಕ್ತಗಳನ್ನೂ ಮತ್ತು ಕಡೆಯಪಕ್ಷ ಒಂದುನೂರು ಮಂತ್ರಗಳಾದರೂ ಇರಬೇಕೆಂದೂ ಹೇಳಿದಾರೆ. ಅವರು ನಿರ್ದೇಶಿಸಿರುವ ಸೂಕ್ತಗಳು ಮತ್ತು ಮಂತ್ರಗಳೆಲ್ಲಾ ಸೇರಿದರೆ, ಅಗ್ನೀಯ ಕ್ರತುವೊಂದರಲ್ಲೇ ೧೩೨೪ ಮಂತ್ರಗಳಾಗುತ್ತವೆ. (ಅದರಲ್ಲಿ ಗಾಯತ್ರಿ ಛಂದಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ೩೨೦, ತ್ರಿಷ್ಟುಪಿನಲ್ಲಿ ೫೯೧, ಮಂತ್ರಗಳನ್ನೂ ಇದರಂತೆ ಉಪಕ್ರತುವಿನಲ್ಲಿ ೫೦ ಮಂತ್ರಗಳನ್ನೂ, ಅಶ್ವಿನಕ್ರತುವಿನಲ್ಲಿ ೪೦೭ ಮಂತ್ರಗಳನ್ನೂ ಉಚ್ಚರಿಸಬೇಕೆಂಬ ವಿಧಿಯಿದೆ. (ಒಟ್ಟು ಸುಮಾರು ೨೦೦೦ ಮಂತ್ರಗಳು ಅಂದರೆ ಹೆಚ್ಚುಕಡಿಮೆ ಋಗ್ವೇದದಲ್ಲಿರುವ ಮಂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಐದನೆಯ ಒಂದುಭಾಗ ಮಂತ್ರಗಳು). ಈ ಅನುವಾಕವನ್ನು ಮಂದ್ರದಲ್ಲಿಯೇ ಉಚ್ಚರಿಸಬೇಕು (ಆಶ್ವ. IV-೧೩. ೬). ಕೇವಲ ನೂರೇ ಮಂತ್ರಗಳ ನ್ನಾಗಲೀ, ಇನ್ನೂ ಕಡಿಮೆ ಮಂತ್ರಗಳನ್ನಾಗಲೀ ಹೇಳಿದರೂ, ಆಶ್ವಲಾಯನರು ವಿಧಿಸಿರುವ ಕ್ರಮದಲ್ಲಿಯೇ ಹೇಳಬೇಕು. ಮತ್ತು ಅಗ್ನಿದೇವತಾಕವಾದ, ತ್ರಿಷ್ಟುಪ್ ಛಂದಸ್ಸಿನ, ಋ. VII-೧೨ ನೆಯ ಸೂಕ್ತ ಮತ್ತು ಅಶ್ವಿನಿದೇವತಾಕವಾದ, ತ್ರಿಷ್ಟುಪ್ ಛಂದಸ್ಸಿನ ಋ. VII-೨೩ ನೆಯ ಸೂಕ್ತ ಮತ್ತು ಅದೇದೇವತೆಯನ್ನು ದ್ವೇಶಿಸುವ, ಜಗತೀ ಛಂದಸ್ಸಿನ ಋ. ೧-೧೧೨ ನೆಯ ಸೂಕ್ತ, ಇವು ಮೂರೂ ಮಂಗಳಕರವಾದುದರಿಂದ, ಇವುಗಳನ್ನು ಹೇಳಲೇಬೇಕು. ಬೆಳಗಾಗುವವರೆಗೂ ಪ್ರಾತರನುವಾಕ ವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಲೇ ಇರಬೇಕಾದುದರಿಂದ ಋ. ೧-೧೧೨ ನೆಯ ಸೂಕ್ತವನ್ನು ಪುನಃ ಪುನಃ ಪಠಿಸಬಹುದೆಂದೂ ವಿಧಿಯಿದೆ (ಆಶ್ವ. IV-೧೫. ೭, ೯).

ಹೀಗೆ ಪ್ರಾತರನುವಾಕವನ್ನು ಹೋತೃವು ಪಠಿಸುತ್ತಿರುವಾಗ, ಇತರ ಕಾರ್ಯಗಳು ನಡೆಯುತ್ತಿರುತ್ತವೆ. ಕಾತ್ಯಾ. IX ೧, ೧೫ ರಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವಂತೆ ಅಗ್ನೀಧನು, ಅಥವಾ ಆಪ. XII ೪, ೪ ರಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವಂತೆ ಪ್ರತಿಪ್ರಸ್ಥಾತನು ನಿರ್ವಾಪ ಸಲಕರಣೆಗಳನ್ನೂ ತೆಗೆದುಕೊಂಡು ಐದು ಆಹುತಿಗಳಿಗೆ ಸಿದ್ಧಮಾಡುತ್ತಾನೆ—ಹನ್ನೊಂದು ಕಪಾಲಗಳ ಪುರೋಡಾಶವೊಂದು ಇಂದ್ರನಿಗಾಗಿ, ಧಾನಾ (ಹುರಿದ, ಯವಧಾನ್ಯ) ಎಂಬುದು ಇಂದ್ರನ ಎರಡು ಕುದುರೆಗಳಿಗಾಗಿ, ಕರಂಭವು(ಮಸರಿನೊಡನೆ ಬೆರೆಸಿದ ಯವಧಾನ್ಯದ ಹಿಟ್ಟು) ಪುಷಣನಿಗಾಗಿ, ಮಸರು ಸರಸ್ವತಿಗಾಗಿ ಮತ್ತು ಪಯಸ್ಕಾ (ಅಥವಾ ಅಮಿಕ್ಸಾ ಅಂದರೆ, ಹಾಲು

ಕರೆದು, ಕಾಯಿಸಿ ಅದಕ್ಕೆ ಹಿಂದಿನದಿನದ ಹುಳಿಹಾಲನ್ನು ಬೆರೆಸಿದರೆ, ಆ ಮಿಶ್ರಣದಲ್ಲಿರುವ ಗಟ್ಟಿಭಾಗವು ಅಮಿಕವಾ ಅಥವಾ ಪಯಸ್ಯಾ ಎನಿಸಿಕೊಳ್ಳುತ್ತದೆ) ಎಂಬುದು ಮಿತ್ರಾವರುಣರಿಗಾಗಿ, ಈರಿತಿ ಐದು ಆಹುತಿಗಳು—ಇದರಲ್ಲಿ, ಮೇಲೆ ಹೇಳಿದಂತೆ, ಐದು ಬೇರೆ ಬೇರೆ ಉದ್ದೇಶದಿಂದ ಆಹುತಿಗಳನ್ನು ಕೊಡಬಹುದು ಅಥವಾ ಮೊದಲನೆಯದನ್ನು ಇಂದ್ರನಿಗೆ ಕೊಟ್ಟು, ಉಳಿದ ನಾಲ್ಕನ್ನು, ಉತ್ತವಾದ ಹರಿ, ಪೂಷಣ, ಸರಸ್ವತೀ, ಮತ್ತು ಮಿತ್ರಾವರುಣ ಸಹಿತನಾದ ಇಂದ್ರನಿಗೆ ಕೊಡಬಹುದು ಎಂದೂ ಹೇಳಿದೆ. ಅಧ್ವರ್ಯುವಿನ ಆದೇಶದಂತೆ, ಈ ಕೆಳಗಿನ ಕೆಲಸಗಳು ನಡೆಯುತ್ತವೆ. ಹೋತೃವು ಜಲವನ್ನು ಮನಸ್ಸಿನಲ್ಲಿಯೇ ಭಾವಿಸಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಾನೆ; ಮೈತ್ರಾವರುಣಚಮಸವನ್ನು ಕೈನಲ್ಲಿ ಹಿಡಿದಿರುವ ಮೈತ್ರಾವರುಣನ ಸಹಾಯಕನೊಬ್ಬನು ಅಧ್ವರ್ಯುವಿನ ಜೊತೆಯಲ್ಲಿ, ಯಜಮಾನನ ಪತ್ನಿ ಅಥವಾ ಪತ್ನಿಯರನ್ನು ಕರೆತರಲು ನೇಷ್ಟೃವಿರುವಲ್ಲಿಗೆ ಹೋಗುತ್ತಾನೆ; ಇತರ ಋತ್ವಿಜರು ಏಕಧನ ಘಟಗಳನ್ನು ಹಿಡಿದು ಹೊರಡುತ್ತಾರೆ; ಆಗ್ನೀಧ್ರನು ವಸತೀವರೇ ಜಲವನ್ನು ಹಿಡಿದು ಚಾತ್ವಾಲ ಗರ್ತದಬಳಿಯಿರುತ್ತಾನೆ. ಅಧ್ವರ್ಯುವು ಒಂದು ಕೊಳ ಅಥವಾ ಕಟ್ಟೆಯಬಳಿಗೆ ಹೋಗಿ, ಮೈತ್ರಾವರುಣಚಮಸದಿಂದ ಆಚ್ಯಾ ಹುತಿಗಳನ್ನು ಕೊಟ್ಟು ಆ ಚಮಸದಲ್ಲಿ ನೀರುತುಂಬಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಾನೆ; ಏಕಧನಘಟಗಳಲ್ಲಿಯೂ ನೀರುತುಂಬಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಾರೆ; ಪನ್ನೇಜನ ಅಥವಾ ಪಾನ್ನೇಜನವೆಂಬ ಪಾತ್ರೆಯಲ್ಲಿ ಯಜಮಾನಿಯೂ ನೀರು ತೆಗೆದುಕೊಳ್ಳುತ್ತಾಳೆ (ಈ ನೀರು ಕಾಲು ಅಥವಾ ಊರುಗಳನ್ನು ತೊಳೆಯಲು ಉಪಯೋಗಿಸುವುದು). ಏಕಧನಘಟಗಳನ್ನು ತುಂಬುವಾಗ, ಹೋತೃವು ಅಪಾನ್ನಪಾತ್ ದೇವತಾಕವಾದ 'ಅಪೋನಸ್ತ್ರೀಯ' (ಋ. ೧೦-೩೦, ೧-೯ ಮತ್ತು ೧೧) ಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ಪಠಿಸುತ್ತಾನೆ. (ಐ.ಬ್ರಾ. VIII. ೨, ಅಶ್ವ. ೫-೧, ೮). ಮೈತ್ರಾವರುಣ ಚಮಸದಲ್ಲಿರುವ ನೀರು, ವಸತೀವರೇ ನೀರಿನೊಂದಿಗೆ ಬೆರಸಲ್ಪಡುತ್ತದೆ. ಈ ಮಿಶ್ರಿತವಾದ ಜಲವನ್ನು ಹೋತೃಚಮಸದಲ್ಲಿಟ್ಟು, ಅದನ್ನು ಅಧ್ವರ್ಯುವು ಯಜಮಾನನಿಗೆ ಕೊಡುತ್ತಾನೆ. ಇನ್ನು ಮುಂದೆ ಇದಕ್ಕೆ ನಿಗ್ರಾಭ್ಯ ವೆಂದು ವ್ಯವಹಾರ (ಆಪ. XII ೯, ೧) ಅಧ್ವರ್ಯುವು ದಧಿಗ್ರಹದಿಂದ, ದಧ್ಯಾಹುತಿಯೊಂದನ್ನು ಕೊಡುತ್ತಾನೆ, ಅನಂತರ, ಕೆಲವು ಸೋಮಕಾಷ್ಠಗಳನ್ನು ತೆಗೆದುಕೊಂಡು, ಉಪರದ (ಸೋಮರಸವನ್ನು ಕುಟ್ಟಿ ತೆಗೆಯಲು ಉಪಯೋಗಿಸುವ ಕಲ್ಲು) ಮೇಲಿಟ್ಟು, ಸ್ವಲ್ಪ ವಸತೀವರೇಜಲ (ನಿಗ್ರಾಭ್ಯ)ವನ್ನು ಅದರ ಮೇಲೆ ಸುರಿದು, ಸೋಮವನ್ನು ಕುಟ್ಟಿ, ರಸವನ್ನು ತೆಗೆದು ಬಟ್ಟಲಿನಲ್ಲಿ ತುಂಬಿಕೊಂಡು, ಆಹುತಿಕೊಡುತ್ತಾನೆ (ಇದಕ್ಕೆ ಉಪಾಂಶುಗ್ರಹ—ಸೋಮಗ್ರಹವೆಂದು ಹೆಸರು, ಆಪ. XII, ೭, ೧೦-೧೨. ಈ ಉಪಾಂಶುಗ್ರಹಕ್ಕಾಗಿ ಸೋಮವನ್ನು ಹಿಂಡುವ ವಿಧಾನದಲ್ಲಿ ಆಪಸ್ತಂಬರಿಗೂ ಐತರೇಯಬ್ರಾಹ್ಮಣಕ್ಕೂ ಸ್ವಲ್ಪ ವ್ಯತ್ಯಾಸವಿದೆ).

ಈಗ ಮಹಾಭಿಷವವು ಪ್ರಾರಂಭವಾಗುತ್ತದೆ. ಅಧ್ವರ್ಯುವು ಆಹವನೀಯದ್ರೋಣಿಯ ಹತ್ತಿರ ಹೋಗಿ, ಮೈತ್ರಾವರುಣಚಮಸದಲ್ಲಿ ಉಳಿದಿರುವ (ನಿಗ್ರಾಭ್ಯ) ಜಲವನ್ನೂ, ವಸತೀವರೇ ಜಲದ ಮೂರನೆಯ ಒಂದು ಭಾಗವನ್ನೂ ಮತ್ತು ಏಕಧನಾಜಲದ ಭಾಗವನ್ನೂ, ಅದರೊಳಗೆ ಸುರಿಯುತ್ತಾನೆ. ಹೀಗೆ ಉಳಿದ ಈ ಎರಡು ಜಲಗಳೂ, ಏಕಧನಾಜಲದಸ್ಥಾನ (ಅಂದರೆ, ಉತ್ತರ ಹವಿರ್ಧಾನಶಕಟದ ಅಚ್ಚಿನ ಕೆಳಗಡೆ, ಅದರ ಪಶ್ಚಿಮಕ್ಕೆ)ದಲ್ಲಿ ಇಡಲ್ಪಡುತ್ತವೆ. ಅಧಿಷವಣಚರ್ಮದ ಉತ್ತರಕ್ಕೆ ಸ್ವಲ್ಪ ಪೂರ್ವದಕಡೆಗೆ ಅಧ್ವರ್ಯುವೂ, ಅವನ ಹಿಂದೆ ಯಜಮಾನನೂ, ಆ ಚರ್ಮದ ದಕ್ಷಿಣಕ್ಕೆ ಪ್ರತಿಪ್ರಸ್ಥಾತ್ಮನೂ, ಪಶ್ಚಿಮಕ್ಕೆ ನೇಷ್ಟೃನೂ, ಮತ್ತು ಉತ್ತರಕ್ಕೆ ಉನ್ನೇತೃನೂ ಕುಳಿತುಕೊಳ್ಳುತ್ತಾರೆ (ಆಪ. ೧೨-೧೨.೨ ಮತ್ತು ಸತ್ಯಾ. ೮-೩) ಪ್ರಾತಃ ಸವನಕ್ಕೆ ಸೋಮಲತೆಗಳಲ್ಲಿ ಬಹುಭಾಗವನ್ನೂ, ಮಧ್ಯಾಹ್ನ ಸವನಕ್ಕೆ ಸ್ವಲ್ಪಭಾಗವನ್ನೂ ತೆಗೆದುಕೊಳ್ಳಬೇಕು. ಮೊದಲು, ಅಧ್ವರ್ಯುವು ಉಪರವನ್ನು ಅಧಿಷವಣಚರ್ಮದಮೇಲಿಟ್ಟು, ಅದರ ಮೇಲೆ ಸೋಮಲತೆಯನ್ನು ಇಟ್ಟು, ನಿಗ್ರಾಭ್ಯಜಲವನ್ನು ವರ್ಷಿಸಿದಮೇಲೆ, ಇತರ ಋತ್ವಿಜರು, ಸುವರ್ಣಾಂಗುಲೀಯಕವೋ ಅಥವಾ ಅಂತಹುದೇ ಯಾವುದಾದರೂ ಸುವರ್ಣ ಆಭರಣ ವನ್ನು ಹೊಂದಿರುವ ಬಲಗೈಗಳಿಂದ ಉಳಿದ ಕಲ್ಲುಗಳಿಂದ ಸೋಮಲತೆಯನ್ನು ಕುಟ್ಟುತ್ತಾರೆ. ಇದು ಮೊದಲನೆಯ ಪರ್ವಾಯ.

ಹೀಗೆ ಕುಟ್ಟುವಾಗ ಚದುರಿಹೋದ ಲತೆಗಳನ್ನು ಪುನಃ ಒಂದುಗೂಡಿಸಿ, ಪುನಃ (ಎರಡನೆಯ ಪರ್ವಾಯ) ಕುಟ್ಟುತ್ತಾರೆ. ಅನಂತರ ಮೂರನೆಯ ಪರ್ವಾಯ. ಒಂದೊಂದು ಪರ್ವಾಯದಲ್ಲಿಯೂ ಎಷ್ಟು ಏಟುಗಳು ಬೀಳಬೇಕೆಂಬುದೂ ನಿಯಮಿತವಾಗಿದೆ (ಅಪ. XII-೧೦, ೪-೮-೯, XII ೧೨, ೮-೯). ಹೀಗೆ ಮೂರುಸಲ ಕುಟ್ಟಲ್ಪಟ್ಟ, ತೇವವಾದ ಲತೆಗಳನ್ನು ಸಂಭರಣೇ ಎಂಬ ಪಾತ್ರೆಯಲ್ಲಿ ಸೇರಿಸಿ, ನೀರುತುಂಬಿರುವ ಅಥವಾನೀಯೆಂಬ ದ್ರೋಣಿಯಲ್ಲಿಟ್ಟು, ಬೆನ್ನಾಗಿ ಮಥನಮಾಡಿ ಅನಂತರ ಲತೆಗಳನ್ನು ತೊಳೆದು, ಹಿಂಡಿ, ಅಧಿಷವಣಚರ್ಮದಮೇಲಿಡುತ್ತಾರೆ. ನಾಲ್ಕು ಕಲ್ಲುಗಳನ್ನು ಉಪರಕ್ಕೆ ಎದುರಾಗಿಟ್ಟು, ಸೋಮಲತೆಯ ಶೇಷವನ್ನು (ಋಜೀಷಾ) ಆ ಕಲ್ಲುಗಳಿಗೆ ಒರಗಿಸಿಡುತ್ತಾರೆ. ಉದ್ಗಾತೃಮುತ್ತಿಜವರ್ಗದವರು ದ್ರೋಣಕಲಶವನ್ನು (ದೊಡ್ಡ ಕಲಶ) ಎತ್ತಿತಂದು ಆ ಕಲ್ಲುಗಳಮೇಲಿಡುತ್ತಾರೆ. ಸೋಮವನ್ನು ಕ್ರಯಮಾಡುವಾಗ ಯಜಮಾನನ ವಶಕ್ಕೆ ಕೊಟ್ಟಿದ್ದ, ತುಪ್ಪಟದಿಂದ ಮಾಡಿದ ಜರಡಿಯನ್ನು ಅದರ ಅಂಚು ಉತ್ತರಕ್ಕೆರುವಂತೆ, ಆ ಕಲಶದಮೇಲೆ ಹರಡುತ್ತಾರೆ.

ಉನ್ನೇತೃವು ಅಥವಾನೀಯದ್ರೋಣದಲ್ಲಿರುವ ಸೋಮರಸವನ್ನು ಚಮಸವೊಂದರಿಂದ ತುಂಬಿಕೊಂಡು, ನಿಗ್ರಾಭ್ಯ ಜಲವಿರುವ ಹೋತೃಚಮಸದೊಳಗೆ ಸುರಿಯುತ್ತಾನೆ. ಈ ಸೋಮರಸವನ್ನು ಹೋತೃವು ಜರಡಿಯಮೇಲೆ ಸಂತತಧಾರೆಗಳಾಗಿ ಸುರಿಯುತ್ತಾನೆ. ಈರೀತಿ ಸೋಮರಸವು ಶೋಧಿಸಲ್ಪಡುತ್ತದೆ. ಜರಡಿಯಿಂದ ಬೀಳುತ್ತಿರುವ ಶುದ್ಧಸೋಮರಸವನ್ನು ಅಂತರ್ಯಾಮದಿಂದ ಮೊದಲು ಮಾಡಿಕೊಂಡು ಧ್ರುವದವರೆಗಿನ ಎಲ್ಲಾ ಗ್ರಹಗಳಲ್ಲಿಯೂ ತುಂಬುತ್ತಾರೆ. ದ್ರೋಣಕಲಶದೊಳಗೆ ಬೀಳುವ ಸೋಮಕ್ಕೆ ಶುಕ್ರವೆಂದು ಹೆಸರು. ಸೂರ್ಯೋದಯಕ್ಕೆ ಮುಂಚಿತವಾಗಿ ಉಪಾಂಶುಗ್ರಹವನ್ನೂ, ಸೂರ್ಯೋದಯ ವೇಳೆಗೆ ಸರಿಯಾಗಿ, ಅಧ್ವರ್ಯುವು ಅಂತರ್ಯಾಮ ಗ್ರಹವನ್ನೂ ಅರ್ಪಿಸಬೇಕು. ಸೋಮದಿಂದ ತುಂಬ ಬೇಕಾದ ಗ್ರಹಗಳು ಏಳು—ವಿದ್ರಾವರುಣ, ಮೈತ್ರಾವರುಣ, ಶುಕ್ರ, ಮಂಥಿ, ಆಗ್ರಯಣ, ಉಕ್ಲೃ ಮತ್ತು ಧ್ರುವ ಮತ್ತು ಇವುಗಳ ಸ್ಥಾನವು ಖರದಮೇಲೆ. ಜರಡಿಯಿಂದ ಬೀಳುತ್ತಿರುವ ಸೋಮಧಾರೆಯಿಂದ ತುಂಬುತ್ತಿರುವಾಗ ಇವುಗಳಿಗೆ ಧಾರಾಗ್ರಹಗಳೆಂದು ಹೆಸರು. ಸೋಮರಸದಿಂದ ತುಂಬಿದಮೇಲೆ, ಅವುಗಳನ್ನು ಜರಡಿಯತುದಿಯಿಂದ ಅಥವಾ ಅಂಥದೇ ಮತ್ತೊಂದು ಜರಡಿಯಿಂದ ಒರೆಸಬೇಕು. ಮೈತ್ರಾವರುಣಗ್ರಹದಲ್ಲಿರುವ ಸೋಮರಸದ ಜೊತೆಗೆ, ಕುದಿಸಿ ಅರಿಸಿದ ಹಾಲನ್ನೂ ಮಂಥಿಯ ಸೋಮದೊಡನೆ ಯವಪಿಷ್ಟವನ್ನೂ ಬೆರೆಸಬೇಕು. ಆಗ್ರಯಣ, ಉಕ್ಲೃ ಮತ್ತು ಧ್ರುವಗಳನ್ನು ಅಂಚಿನವರೆಗೂ ತುಂಬಬೇಕು.

ಅಗ್ನಿ, ಇಂದ್ರ ಮತ್ತು ಸೂರ್ಯರಿಗಾಗಿ (ಅಪ. VII. 15.9 ರ ಪ್ರಕಾರ ಅಗ್ನಿಷ್ಟೋಮದಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ) ಮೂರು ಅತಿ ಗ್ರಾಹ್ಯ ವೆಂಬ ಗ್ರಹಗಳನ್ನು ಸೋಮರಸದಿಂದ ತುಂಬುತ್ತಾನೆ. ಹೀಗೆ ಗ್ರಹಗಳನ್ನೆಲ್ಲಾ ತುಂಬಿ, ದ್ರೋಣ ಕಲಶವು ಅರ್ಧದಷ್ಟು ತುಂಬುವವರೆಗೆ ಸೋಮರಸವನ್ನು ಶೋಧಿಸಿದನಂತರ, ಸೋಮಧಾರೆಯು ನಿಲ್ಲುತ್ತದೆ. ಜರಡಿಯನ್ನು ಹಿಂಡಿ ರಸವನ್ನೆಲ್ಲಾ ಕಲಶದೊಳಗೆ ಹಾಕಿ, ಬೇರೆ ಒಂದುಕಡೆ ಇಡಬೇಕು. ಬೆಳಗ್ಗೆ ಎಲ್ಲಾ ಗ್ರಹಗಳಿಗೂ ಸಾಕಾಗುವಷ್ಟು ಏಕಧನಾ ಜಲವನ್ನೂ ಮೈತ್ರಾವರುಣ ಚಮಸದ ಮೂಲಕ, ಅಥವಾನೀಯ ದ್ರೋಣಿಯೊಳಗೆ ಸುರಿಯುತ್ತಾನೆ; ಅನಂತರ ಶೋಧನಿಯನ್ನು (ಜರಡಿ) ಪೂತಭೃತ್ ದ್ರೋಣಿಯ ಮೇಲೆ, ಅಂಚು ಉತ್ತರಕ್ಕೆ ಇರುವಂತೆ ಹಾಸಿ ಅಥವಾನೀಯ ದ್ರೋಣಿಯಲ್ಲಿರುವ ಸೋಮದ ಒಂದುಭಾಗವನ್ನು ಸುರಿದು, ಮೂರು ದ್ರೋಣಗಳನ್ನು (ಅಥವಾನೀಯ, ದ್ರೋಣಕಲಶ ಮತ್ತು ಪೂತಭೃದ್ರೋಣಿ) ವಿಶೇಷ ಮಂತ್ರಪೂರ್ವಕವಾಗಿ ಮುಟ್ಟುತ್ತಾನೆ (ಅಪ. XII ೧೬. ೧೧) ಅನಂತರ, ಅಧ್ವರ್ಯು, ಪ್ರಸ್ತೋತಾ, ಪ್ರತಿಹರ್ತಾ, ಉದ್ಗಾತಾ, ಕಡೆಯಲ್ಲಿ ಬ್ರಹ್ಮ, ಈ ಕ್ರಮದಲ್ಲಿ, ಬಲಗೈಯಿಂದ ಒಬ್ಬರನ್ನೊಬ್ಬರು ಸ್ಪರ್ಶಿಸುತ್ತಾ ಹವಿರ್ಧಾನಶಾಲೆಯಿಂದ ಹೊರಬರುತ್ತಾರೆ. (ತಾಂ. ಬ್ರಾ. VI. ೭. ೧೨, ಅಪ. XII. ೧೬. ೧). ಇದರಲ್ಲಿ ಸ್ವಲ್ಪ ಕ್ರಮವ್ಯತ್ಯಾಸವೂ ಅಂಗೀಕೃತವಾಗಿದೆ.

ಸೋಮಸವನ ಕಾಲದಲ್ಲಿ, ಕೆಲವು ಸೋಮ ಬಿಂದುಗಳು ಬಿದ್ದಿರಬಹುದು. ಈ ಸೋಮಬಿಂದುಗಳೂ ದೇವತೆಗಳಿಗೇ ಸೇರಬೇಕು ಮತ್ತು ಅರೀತಿ ಜಿಲ್ಲಿ ಹೋದುದಕ್ಕೆ ಪ್ರಾಯಶ್ಚಿತ್ತವೂ ಆಗಬೇಕು ಎಂಬ ಉದ್ದೇಶದಿಂದ ನಾಲ್ಕು 'ವಿಠ್ಯದ್ಧೋಮ'

(ವಿಶ್ವಾ-ಚಿಂದು ಅಥವಾ ತುಂತುರು) ಗಳನ್ನು ಈ ಋತ್ವಿಜರು (ಅಧ್ವರ್ಯುವು ಒಬ್ಬನೇ ಮಾಡಬೇಕೆಂದು ಕಾತ್ಯಾಯನರು) ಆಚರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಈ ಐದು ಜನರೂ,—ಅಧ್ವರ್ಯುವು ಮುಂದೆ, ಬ್ರಹ್ಮನು ಹಿಂದೆ—ಬ್ರಹ್ಮನನ್ನು ಸ್ಪರ್ಶಿಸುತ್ತಾ ಯಜಮಾನನೂ, ತಲೆಯನ್ನೂ ಬಗ್ಗಿಸಿಕೊಂಡು, ಕಳ್ಳ ಹೆಜ್ಜೆಯಿಡುತ್ತಾ (ಬೇಟೆಯನ್ನು ಹಿಂಬಾಲಿಸುವಂತೆ), ಬಹಿಷ್ಪವಮಾನ ಗಾನಕ್ಕಾಗಿ, ಉತ್ತರದ ಕಡೆಗೆ ಹೋಗುತ್ತಾರೆ. ವೇದಿಯ ಮೇಲೆ ಹರಡಿರುವ ಹುಲ್ಲಿನಲ್ಲಿ ಎರಡನ್ನು ತೆಗೆದುಕೊಂಡು, ಅಧ್ವರ್ಯುವು ಒಂದನ್ನು ಚಾತ್ವಾಲಗರ್ತದೊಳಗೂ, ಮತ್ತೊಂದನ್ನು ಉದ್ಗಾತ್ಯವರ್ಗದ ಮುಂದೆಯೂ ಎಸೆಯುತ್ತಾನೆ. ಅಥವಾ ಒಂದು ಮುಷ್ಟಿಯಷ್ಟು ದರ್ಭೆಯನ್ನು ಪ್ರಸ್ತೋತೃವಿಗೆ ಕೊಡುತ್ತಾನೆ. ಈಗ ಉದ್ಗಾತ್ಯವು ‘ ಗಾನ ಮಾಡೋಣ ’? ಎಂಬುದಾಗಿ ಬ್ರಹ್ಮನ (ಆಶ್ವಲಾಯನರು—5.2.11. ಮೈತ್ರಾವರುಣನ ಆಜ್ಞೆಯೂ ಬೇಕೆನ್ನುತ್ತಾರೆ) ಅನುಜ್ಞೆಯನ್ನು ಕೇಳುತ್ತಾನೆ ಮತ್ತು ಆತನು ಪ್ರಾತಃಸವನ ವಾದರೆ ‘ ಭುಃ ಇಂದ್ರವಂತಃ ’ ಎಂಬುದಾಗಿಯೂ, ಉಳಿದವೆರಡರಲ್ಲಿ ಕ್ರಮವಾಗಿ ‘ ಭುವಃ ’ ‘ ಸ್ವಃ ಇಂದ್ರವಂತಃ ’ ಎಂಬುದಾಗಿ ಉಚ್ಚರಿಸಿ, ಅನಂತರ ‘ ಆಗಲಿ, ಅಗತ್ಯವಾಗಿ ಗಾನಮಾಡಿ, ’ ಎಂದೂ ಅನುಜ್ಞೆ ಕೊಡುತ್ತಾನೆ. (ಆಶ್ವ.5.2.12,13). ಆದರೆ ಅಪ. XIV. 9.7 ಮತ್ತು X. 10.1 ರಲ್ಲಿ, ಬ್ರಹ್ಮನು “ ದೇವ ಸವಿತ.. ” ಮಂತ್ರವನ್ನೂ, (ತಾಂ.1.9-10) ಸ್ತೋಮಭಾಗ ಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದಾದ “ ರಶ್ಮಿರಸಿ.... ” ಮಂತ್ರವನ್ನೂ ಉಚ್ಚರಿಸಿ, ಅನಂತರವೇ ಅನುಮತಿ ಕೊಡುತ್ತಾನೆ, ಎಂದು ಹೇಳಿದೆ. ಪವಮಾನ ವನ್ನು ಹೇಳಬೇಕಾದಾಗಲೆಲ್ಲಾ ಇದೇ ಕ್ರಮವನ್ನನುಸರಿಸುತ್ತಾರೆ (ಪ್ರಸ್ತೋತನಿಗೆ ದರ್ಭ ಮುಷ್ಟಿ ಪ್ರದಾನ ಮುಂತಾಗಿ). ಪವ ಮಾನದ ಹೊರತು ಇತರ ಸ್ತೋತ್ರಗಳನ್ನು ಹೇಳಬೇಕಾದಾಗ, ಅಧ್ವರ್ಯುವು ಗಾಯಕರಿಗೆ ಎರಡು ದರ್ಭೆಗಳನ್ನು ಕೊಟ್ಟು, “ ಅಸರ್ಜ... ಉಪಾವರ್ತಧ್ವಂ ” ಎಂದು ಹೇಳಿ, ಪ್ರಾರಂಭಿಸಬೇಕೆಂದು ತಿಳಿಸುತ್ತಾನೆ. ಬಹಿಷ್ಪವಮಾನ ಗಾನಕಾಲದಲ್ಲಿ, ಋತ್ವಿ ಜರೂ ಮತ್ತು ಯಜಮಾನನೂ ಚಾತ್ವಾಲಗರ್ತಕ್ಕೆ ಸಮೀಪವಾಗಿ, ವೇದಿಯ ಒಳಭಾಗದಲ್ಲಿ ಒಂದು ನಿರ್ದಿಷ್ಟಕ್ರಮದಲ್ಲಿ ಕುಳಿತುಕೊಳ್ಳುತ್ತಾರೆ ಮತ್ತು ಚಾತ್ವಾಲವನ್ನೇ ನೋಡುತ್ತಿರುತ್ತಾರೆ ಅಥವಾ ವೇದಿಯ ಉತ್ತರ ಭುಜದ ಸುತ್ತಲೂ ಕೂಡುತ್ತಾರೆ. ಉದ್ಗಾತ್ಯವು ಉತ್ತರಾಭಿಮುಖನಾಗಿ, ಪ್ರಸ್ತೋತನು ಪಶ್ಚಿಮಾಭಿಮುಖನಾಗಿ, ಪ್ರತಿಹರ್ತನು ಆಗ್ನೇಯಾಭಿಮುಖನಾಗಿ ಕುಳಿತು ಕೊಳ್ಳಬೇಕು. ಇವರ ಮುಂದುಗಡೆ, ಪಶ್ಚಿಮಕ್ಕೆ ಮುಖ ಮಾಡಿಕೊಂಡು, ಅಧ್ವರ್ಯು, ಪ್ರತಿಪಸ್ಥಾತ್ಯಗಳೂ, ಯಜಮಾನನು ಇವರ ದಕ್ಷಿಣಕ್ಕೂ ಕುಳಿತುಕೊಳ್ಳಬೇಕು. ಎಲ್ಲಾ ಸ್ತೋತ್ರ ಕಾಲಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಇವೇ ಅವರ ಆಸನಗಳು. ಹೀಗೆ ಕುಳಿತಮೇಲೆ, ಪ್ರಸ್ತೋತ, ಉದ್ಗಾತ ಮತ್ತು ಪ್ರತಿಹರ್ತರುಗಳೂ ಗಾನವನ್ನು ಆರಂಭಿಸುತ್ತಾರೆ. ಈ ಗಾನವಾಗುವ ಪ್ರದೇಶಕ್ಕೆ ‘ ಆಸ್ತಾವ ’ ವೆಂದು ಹೆಸರು (ಆಶ್ವ. V. 3.16 ರ ಮೇಲಿನ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನ). ಒಂದು ದಿನಕ್ಕಿಂತ ಹೆಚ್ಚಿಗೆ ನಡೆಯುವ ಯಾಗಗಳಲ್ಲಿ, ಮೊದಲನೆಯ ದಿನ ಹೊರತಾಗಿ, ಉಳಿದ ದಿನಗಳಲ್ಲಿ ಬಹಿಷ್ಪವಮಾನವು ಸದಸಿನಲ್ಲಿಯೇ ನಡೆಯುತ್ತದೆ ಎಂಬುದಾಗಿ ದ್ರಾ ಶೌ. IV. 1.13 ರಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ. ಯಜಮಾನ ಮತ್ತು ಋತ್ವಿಜರಲ್ಲಿ ಅಧ್ವರ್ಯುವನ್ನುಳಿದು, ನಾಲ್ವರಾದರೂ, ಗಾಯಕವರ್ಗದವರಾಗುತ್ತಾರೆ. ಈ ಗಾನದ ವಿಚಾರದಲ್ಲಿ ವಿಶೇಷ ವಿವರವಾಗಿ ಲಾ. 1.11.26, ದ್ರಾ. III. 4.6., III. 7.30, ಮುಂತಾದ ಸ್ಥಳಗಳಲ್ಲಿ ಉಕ್ತ ವಾಗಿವೆ. ಬಹಿಷ್ಪವಮಾನದ ಮೊದಲನೆಯ ಪ್ರಸ್ತಾವಕಾಲದಲ್ಲಿ ಯಜಮಾನನು ಮಂದ್ರಸ್ವರದಲ್ಲಿ, ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದ “ ಅಸತೋ ಮಾ ಸದ್ಗಮಯ....ಮಾವೃತಂ ಗಮಯ ” ಎಂಬ ಮಂತ್ರವನ್ನು ಉಚ್ಚರಿಸುತ್ತಿರಬೇಕು (ಬೃ. ಉಪ. I. 3.28 ಮತ್ತು ಕಾತ್ಯಾ IX. 2. 4). ಆದರೆ ಅಪ. XII. ೧೭. ೧೪ ರಲ್ಲಿ, ದಶಹೋತೃ ಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ಚ್ಚರಿಸಬೇಕೆಂದಿದೆ. ಎಲ್ಲಾ ಸವನಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಮೊದಲನೆಯ ಸ್ತೋತ್ರಕ್ಕೆ ಪವಮಾನವೆಂದೂ, ಪ್ರಾತಸ್ಸವನದಲ್ಲಿ ಬಹಿಷ್ಪವಮಾನವೆಂದೂ, ಉಳಿದೆರಡರಲ್ಲಿ ಮಾಧ್ಯಂದಿನ ಸವನ ಮತ್ತು ಅರ್ಭವ ಅಥವಾ ತೃತೀಯಸವನವೆಂದೂ ಕ್ರಮವಾಗಿ ಹೆಸರು. ಲಾ. I. ೧೨. ೧ ಮತ್ತು ದ್ರಾ. ಶೌ. III. ೪. ೧೬-೧೭ ರ ಪ್ರಕಾರ, ಬಹಿಷ್ಪವಮಾನಕ್ಕೆ ಅನುಜ್ಞೆ ಕೇಳುವವರು, ಕೇಳುವ ವಿಧಾನಗಳಲ್ಲಿ ಸ್ವಲ್ಪ ವ್ಯತ್ಯಾಸವಿದೆ.

ಚಾತ್ವಾಲಗರ್ತವನ್ನು ನೋಡುತ್ತಾ ಸಾಮಗರು (ಪ್ರಸ್ತೋತ, ಉದ್ಗಾತ ಮತ್ತು ಪ್ರತಿಹರ್ತ) ಬಹಿಷ್ಪವಮಾನವನ್ನು ಆರಂಭಿಸುತ್ತಾರೆ. ಇದರಲ್ಲಿ ಒಂಬತ್ತು ಮಂತ್ರಗಳಿವೆ (ಋ. IX. ೧೧. ೧-೩., IX. ೬೪. ೨೮-೩೦., ಮತ್ತು IX. ೬೬. ೧೦-೧೨

ಇವೇ ಸಾ.ವೇ. II. ೧. ೧-೧೩ ಮಂತ್ರಗಳಾಗುತ್ತವೆ). ಲಾ. VI. ೧೦. ೧ನೆಯ ಸೂತ್ರವ್ಯಾಖ್ಯಾನದಲ್ಲಿ, ಪ್ರತಿ ಸ್ತೋತ್ರದ ಸಾಮದಲ್ಲಿಯೂ, ಪ್ರಸ್ತಾವ (ಎಲ್ಲರೂ ಒಟ್ಟಿಗೆ 'ಹುಂ' ಕಾರದಿಂದ ಆರಂಭಿಸುವ ಭಾಗ), ಉದ್ಗೀಥ, ಪ್ರತಿಹಾರ, ಉಪದ್ರವ ಮತ್ತು ನಿಧನ ಎಂಬುದಾಗಿ ಐದುಭಾಗಗಳಿವೆ; ಇವುಗಳನ್ನು ಗಾನಮಾಡುವವರು ಕ್ರಮವಾಗಿ, ಪ್ರಸ್ತೋತ, ಉದ್ಗಾತ, ಪ್ರತಿಹರ್ತ, ಉದ್ಗಾತ ಮತ್ತು ಮೂವರೂ ಒಟ್ಟಾಗಿ. ಬಹಿಷ್ಪವಮಾನವು ಹುಂಕಾರದಿಂದಲೂ, ಉದ್ಗೀಥವು ಹುಂಕಾರದಿಂದಲೂ ಆರಂಭಿಸಲ್ಪಡುತ್ತವೆ (ಲಾ. VI. ೧೦-೧೩) ಇತರ ಸ್ತೋತ್ರಗಳಲ್ಲಿ 'ಹುಂ' ಕಾರವು ಒಂದಕ್ಕಿಂತ ಹೆಚ್ಚು ಸಲ ಉಚ್ಚರಿಸಲ್ಪಡುತ್ತದೆ. ಸಾಧಾರಣವಾಗಿ ಸಾಮಮಂತ್ರಗಳೆಲ್ಲವೂ ಋಗ್ವೇದದಿಂದಲೇ ಆರಿಸಿದವು.

ಅನಂತರ ಸಾಮಗಾನಮಾಡುವ ಉದ್ಗೀತಾ ಮೊದಲಾದ ಮೂವರು ಋತ್ವಿಜರು ಬಹಿಷ್ಪವಮಾನವೆಂಬ ಸ್ತೋತ್ರವನ್ನು ಗಾನಮಾಡುವರು. ಇದನ್ನು ಗಾನಮಾಡುವ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಈ ಋತ್ವಿಜರೂ ಅಧ್ವರ್ಯುವೂ ಯಜ್ಞವೇದಿಯಿಂದ ಹೊರಕ್ಕೆ ಹೋಗಿ ಚಾತ್ವಾಲ (ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಉಪಯೋಗಕ್ಕೆ ಬಾರದ ವಸ್ತುಗಳನ್ನು ಹಾಕಲು ಮಾಡಿರುವ ಒಂದು ಸಣ್ಣ ಹಳ್ಳಿ) ಎಂಬ ಹಳ್ಳಕ್ಕೆ ಎದುರಾಗಿ ಕುಳಿತು ಗಾನಮಾಡುವರು. ಯಜ್ಞವೇದಿಯಿಂದ ಹೊರಗಡೆ ಈ ಸ್ತೋತ್ರವನ್ನು ಗಾನಮಾಡುವುದರಿಂದ ಇದಕ್ಕೆ ಬಹಿ (ಹೊರಗೆ) ಸ್ಪವಮಾನವೆಂದು ಹೆಸರು. ಹೋತೃವು ಮಾತ್ರ ಯಜ್ಞವೇದಿಯಿಂದ ಹೊರಗೆ ಹೋಗದೆ ಅಲ್ಲಿಯೇ ಕುಳಿತಿರುವನು. ಈ ಬಹಿಷ್ಪವಮಾನ ಸ್ತೋತ್ರದಲ್ಲಿರುವ ಮಂತ್ರಗಳು ಋಗ್ವೇದದಲ್ಲಿಯೂ ಸಾಮವೇದದಲ್ಲಿಯೂ ಇರುವುವು. ಸಾಮವೇದದಲ್ಲಿ ಒಂದೇ ಕಡೆ ಇರುವವು. ಋಗ್ವೇದದಲ್ಲಿ ಬೇರೆಬೇರೆಕಡೆ ಇವೆ. ಒಟ್ಟು ಒಂಭತ್ತು ಋಕ್ಪುಗಳಿರುವುವು. ಅವು ಯಾವವೆಂದರೆ—

ಉಪಾಸ್ಮೈ ಗಾಯತಾ ನರಃ ಪವಮಾನಾಯೇಂದವೇ | ಅಭಿ ದೇವಾನ್ ಇಯಕ್ಷತೇ ||೧||
(ಋ.ಸಂ. ೯-೧೧-೧; ಸಾಮ. ಉತ್ತರಾರ್ಚಿಕ್ ೧-೧-೧; ೬೫೧; ೭೬೩)

ಅಭಿ ತೇ ಮಧುನಾಪಯೋಽಥರ್ವಾಣೋ ಅಶಿಶ್ರಯುಃ | ದೇವಂ ದೇವಾಯ ದೇವಯು ||೨||
(ಋ. ಸಂ. ೯-೧೧-೨; ಸಾ.ವೇ. ೧-೧-೨; ೬೫೨)

ಸ ನಃ ಪವಸ್ವ ಶಂ ಗವೇ ಶಂ ಜನಾಯ ಶಮರ್ವತೇ | ಶಂ ರಾಜನ್ನೋಷಧೀಭ್ಯಃ ||೩||
(ಋ.ಸಂ. ೯-೧೧-೩; ಸಾ.ವೇ. ೧-೧-೩; ೬೫೩)

ದವಿದ್ಯುತತ್ಯಾ ರುಚಾ ಪರಿಷ್ಟೋಭಂತ್ಯಾ ಕೃಪಾ | ಸೋಮಾಃ ಶುಕ್ರಾ ಗನಾಶಿರಃ ||೪||
(ಋ.ಸಂ. ೯-೬೪-೨೮; ಸಾ.ವೇ. ೧-೧-೪; ೬೫೪)

ಹಿನ್ವಾನೋ ಹೇತೃಭಿರ್ಹಿತ ಆ ನಾಜಂ ನಾಜ್ಯಕ್ರಮೀತ್ | ಸೀದಂತೋ ವನುಷೋ ಯಥಾ ||೫||
(ಋ.ಸಂ. ೯-೬೪-೨೯; ಸಾ.ವೇ. ೧-೧-೫; ೬೫೫)

ಋಧಕ್ನೋಮ ಸ್ವಸ್ತಯೇ ಸಂಜಗ್ಮಾನೋ ದಿನಾ ಕವೇ | ಪವಸ್ವ ಸೂರ್ಯೋ ದೃಶೇ ||೬||
(ಋ.ಸಂ. ೯-೬೪-೩೦; ಸಾ.ವೇ. ೧-೧-೬; ೬೫೬)

ಪವಮಾನಸ್ಯ ತೇ ಕವೇ ನಾಜನ್ತ್ಸರ್ಗಾ ಅಸೃಕ್ಷತ | ಅವಂತೋ ನ ಶ್ರವಸ್ಯವಃ ||೭||
(ಋ.ಸಂ. ೯-೬೬-೧೦; ಸಾ.ವೇ. ೧-೧-೭; ೬೫೭)

ಅಚ್ಛಾಕೋಶಂ ಮಧುಶ್ವತಮಸ್ಯಗ್ರಂ ವಾರೇ ಅವ್ಯಯೇ | ಅನಾವಶಂತ ಧೀತಯಃ ||೮||
(ಋ.ಸಂ. ೯-೬೬-೧೧; ಸಾ.ವೇ. ೧-೧-೮; ೬೫೮)

ಅಚ್ಛಾ ಸಮುದ್ರಮಿಂದಮೋಽಸ್ತಂ ಗಾವೋ ನ ಭೇವನಃ | ಅಗ್ಮನ್ನತಸ್ಯ ಯೋನಿಮಾ ||೯||
(ಋ.ಸಂ. ೯-೬೭-೧೨; ಸಾ.ವೇ. ೧-೧-೯; ೬೫೯)

ಈ ಒಂಭತ್ತು ಮಂತ್ರಗಳೂ ಒಟ್ಟು ಸೇರಿ ಬಹಿಷ್ಕವಮಾನಸ್ತೋತ್ರವೆನಿಸುವುದು. ಪ್ರತಿಯೊಂದು ಸ್ತೋತ್ರದಲ್ಲಿಯೂ ಪ್ರಸ್ತಾವ, ಉದ್ಗೀಘ, ಪ್ರತಿಹಾರ, ಉಪದ್ರವ, ನೈಧನಗಳೆಂಬ ಐದು ವಿಭಾಗಗಳಿರುವುವು. ಎಲ್ಲ ಸಾಮಗಾನಮಾಡುವ ಋತ್ವಿಜರೂ ಮೊದಲು ಹುಂ ಎಂದು ಉಚ್ಚರಿಸಿ ಅನಂತರ ಪ್ರಸ್ತೋತೃವು ಪ್ರಸ್ತವವೆಂಬ ಭಾಗವನ್ನೂ, ಉದ್ಗಾತೃವು ಉದ್ಗೀಘವನ್ನೂ ಪ್ರತಿಹಾರವನ್ನೂ, ಪ್ರತಿಹಾರವನ್ನೂ, ಉದ್ಗಾತೃವು ಉಪದ್ರವವನ್ನೂ, ಎಲ್ಲರೂ ಸೇರಿ ನೈಧನ ಎಂಬ ಭಾಗವನ್ನು ಗಾನಮಾಡುವರು. ಋಗ್ವೇದದಲ್ಲಿ ಉದಾತ್ತ, ಅನುದಾತ್ತ, ಸ್ವರಿತ, ಪ್ರಚಯ ಎಂದು ನಾಲ್ಕು ಸ್ವರಗಳು ಇರುವುವು. ಸಾಮವೇದದಲ್ಲಿ—ಕೃಷ್ಣ, ಪ್ರಥಮ, ದ್ವಿತೀಯ ತೃತೀಯ, ಚತುರ್ಥ, ಪಂಚಮ ಅಂತ (ಅತಿಸ್ವಾರ್ಯ) ಎಂದು ಏಕವಿಧ ಸ್ವರಗಳಿರುವುವು (ಸಾಮವಿಧಾನ ಬ್ರಾಹ್ಮಣ ೧-೧-೮). ಸಾಮಗಾನವನ್ನು ಮಾಡುವಾಗ ಈ ಸಪ್ತಸ್ವರಗಳಿಗನುಸಾರವಾಗಿ ಮಾಡಬೇಕು. ಇವುಗಳ ವಿಸ್ತಾರವಾದ ವಿವರಣೆಯನ್ನೂ ಇಲ್ಲಿ ಕೊಡಲು ಸಾಧ್ಯವಿಲ್ಲ.

[ಮುಂದೆ ಹೇಳಲ್ಪಡಬೇಕಾದ ರಥಂತರಸಾಮದ ಮಂತ್ರಗಳು ಋ.ಸಂ. ೭-೩೨-೨೨, ೨೩ ಎಂಬ ಎರಡು ಋಕ್ಪುಗಳು—

ಅಭಿ ತ್ವಾ ಶೂರ ನೋನುಮೋಽದುಗ್ಧಾ ಇವ ಧೇನವಃ |

ಈಶಾನಮಸ್ಯ ಜಗತಃ ಸ್ವರ್ಧೃಶಮಿಶಾನಮಿಂದ್ರ ತಸ್ಮಷಃ ||

(ಋ.ಸಂ. ೭-೩೨-೨೨; ಸಾ.ವೇ. ೧-೩-೧-೫-೧; ೨೩೩; ೬೮೦)

ನ ತ್ವಾವಾನ್ ಅನ್ಯೋ ದಿವ್ಯೋ ನ ಪಾರ್ಥಿವೋ ನ ಜಾತೋ ನ ಜನಿಷ್ಯತೇ |

ಅಶ್ವಾಯಂತೋ ಮಘವನ್ನಿಂದ್ರ ವಾಜಿನೋ ಗನ್ಯಂತಸ್ತ್ವಾ ಹವಾಮಹೇ ||

(ಋ.ಸಂ. ೭-೨೩-೨೩; ಸಾ.ವೇ. ೨-೧-೧-೨೨-೨; ೬೮೧)

ಯಜ್ಞಾ ಯಜ್ಞೇಯಸಾಮವು

ಯಜ್ಞಾಯಜ್ಞಾ ವೋ ಅಗ್ನಯೇ ಗಿರಾ ಗಿರಾ ಚ ದಕ್ಷಸೇ |

ಪ್ರಪ್ರ ವಯಮಮೃತಂ ಜಾತವೇದಸಂ ಪ್ರಿಯಂ ಮಿತ್ರಂ ನ ಶಂಸಿಷಂ ||

(ಋ.ಸಂ. ೬-೪೮-೧; ಸಾ.ವೇ. ೧-೧-೧-೪-೧; ೩೫; ೭೦೩)

ಊರ್ಜೋ ನಪಾತಂ ಸ ಹಿನಾಯಮಸ್ತಯುರ್ದಾರೇನು ಹವ್ಯದಾತಯೇ |

ಭುವದ್ವಾಜೇಷ್ವವಿತಾ ಭುವದ್ವ್ಯಧ ಉತ ತ್ರಾತಾ ತನೂನಾಂ ||

(ಋ.ಸಂ. ೬-೪೮-೨; ಸಾ.ವೇ. ೨-೧-೧-೨೦-೨; ೭೦೪)

ಇವುಗಳ ವಿಷಯವನ್ನು ಮುಂದೆ ವಿವರಿಸಲಾಗಿದೆ]

ಬಹಿಷ್ಕವಮಾನವನ್ನು ಹಾಡುತ್ತಿರುವ ಕಾಲದಲ್ಲಿ, ಉನ್ನೇತೃವು, ಅಧವನೀಯ ದ್ರೋಣದಲ್ಲಿರುವ ಸೋಮರಸವನ್ನು, ಪೂತಭೃತ್ ದ್ರೋಣದೊಳಕ್ಕೆ, ಅದರಮೇಲೆ ಹರಡಿರುವ ಶೋಧನಿಯ ಮೂಲಕ, ಶೋಧಿಸುತ್ತಾನೆ. ಗಾನವು ಮುಗಿದ ಕೂಡಲೇ, ಅಧ್ವರ್ಯುವು ಪ್ರೈಷಗಳನ್ನು ಕೊಡುತ್ತಾನೆ; ಧಿಷ್ಣ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಆಗ್ನಿಪ್ರತಿಷ್ಠಾಪನೆ, ವೇದಿಯಮೇಲೆ ಬರ್ಹಿರಾಸ್ತರಣ ಮತ್ತು ಪುರೋಡಾಶಾಲಂಕರಣಗಳು ಆಗ್ನೀಧ್ರನು ಮಾಡಬೇಕಾದವು; ಸವನೀಯ ಪಶುವನ್ನು ಪ್ರತಿಪ್ರಸ್ಥಾತನು ತರಬೇಕು. ಆಗ್ನೀಧ್ರನು ಹೊಳೆಯುತ್ತಿರುವ ಕೆಂಡವನ್ನು ತಂದು, ಹೋತೃಧಿಷ್ಣ್ಯದಿಂದ ಮೊದಲುಗೊಂಡು, ಎಲ್ಲಾ, ದಿಷ್ಟ್ಯಗಳಮೇಲೂ, ಅಸನರಚನಾಕಾಲದಲ್ಲಿ ಉಪಯೋಗಿಸಿದ ಮಂತ್ರಗಳನ್ನೇ ಉಚ್ಚರಿಸುತ್ತಾ, ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಪ್ರತಿಷ್ಠೆಮಾಡಬೇಕು; ಗಾರ್ಹಪತ್ಯದಿಂದ ಆ ಹವನೀಯದವರೆಗೆ ಪೃಷ್ಠ್ಯದಮೇಲೆ ಕುಶವನ್ನು ಹರಡಬೇಕು ಮತ್ತು ಪುರೋಡಾಶವನ್ನು ಅಲಂಕರಿಸಬೇಕು. ಅದೇ

ಋತ್ವಿಜನು ಆಹವನೀಯ, ಅಗ್ನೀಧೀಯ ಮತ್ತು ಮಾರ್ಜಾಲೀಯಾಗ್ನಿಗಳಲ್ಲಿ ಸೋಮಾಹುತಿಯನ್ನೂ, ಇತರ ಅಗ್ನಿಗಳಲ್ಲಿ ಆಜ್ಯಾಹುತಿಯನ್ನು ಕೊಡುತ್ತಾನೆ. ಯಜಮಾನನು ಸ್ವರ್ತಿಸುತ್ತಿರುವ ಹಾಗೆಯೇ, ಅಧ್ವರ್ಯುವು ಪರಿಷ್ಕವಾ ಎಂಬ ಹಿಡಿಯಿಲ್ಲದ ಸ್ತುಕ್ಯನಂತಿರುವ ಚಮುಚದಿಂದ ದ್ರೋಣಕಲಶದಲ್ಲಿರುವ ಸೋಮರಸವನ್ನೂ ಅಶ್ವಿನಗ್ರಹ ಮತ್ತು ಧಾರಾಗ್ರಹಗಳಲ್ಲದ ಇತರ ಗ್ರಹಗಳಲ್ಲಿಯೂ ತುಂಬುತ್ತಾನೆ.

ಈಗ ಪಶುವಿನ ಆಹುತಿಗೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ ಕಲಾಪಗಳು—ಯೂಪಕ್ಕೆ ತ್ರಿಗುಣಿತವಾದ ರಶನಾಬಂಧನದಿಂದ ಮೊದಲು ಗೊಂಡು — ಪ್ರಾರಂಭವಾಗುತ್ತವೆ. ಹಿಂದಿನ ದಿನ ಅಗ್ನೀಷೋಮೀಯ ಪಶುವಿಗೆ ಉಪಯೋಗಿಸಿದ ಹಗ್ಗವೇ ಈಗಲೂ ಉಪಯೋಗಿಸಬಹುದೆಂದು ಕಾತ್ಯಾಯನರೂ (IX. ೮-೧), ಹೊಸಹಗ್ಗವೆಂದು ಅಪಸ್ತಂಬರೂ (XII. ೧೮-೧೨) ಅಭಿಪ್ರಾಯ ಪಡುತ್ತಾರೆ. ಅಗ್ನಿಷ್ಟೋಮದಲ್ಲಿ, ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ದ್ವೇಶಿಸಿ ಒಂದು ಆಡನ್ನೂ, ಉಕ್ಥ್ಯದಲ್ಲಿ, ಇದರ ಜೊತೆಗೆ, ಇಂದ್ರಾಗ್ನಿಗಳನ್ನು ದ್ವೇಶಿಸಿ ಮತ್ತೊಂದನ್ನೂ ಷೋಡಶಿಯಲ್ಲಿ ಮೂರನೆಯದೊಂದನ್ನೂ, ಅತಿರಾತ್ರದಲ್ಲಿ ಸರಸ್ವತಿಗೆ ನಾಲ್ಕನೆಯದೊಂದನ್ನೂ ಬಲಿಕೊಡಬೇಕೆಂದು ಹೇಳಿದೆ. ಈ ನಾಲ್ಕು ಪಶುಗಳಿಗೆ ಸ್ತೋಮಾಯನ (ಕಾತ್ಯಾ. x. ೮-೭) ಗಳೆಂದೂ, ಕ್ರತುಪಶು (ಆಶ್ವ. v. ೩-೪) ಗಳೆಂದೂ ಹೆಸರು. ನಿರೂಢಪಶುಬಂಧದಲ್ಲಿ ಅನುಸರಿಸಿದ ಕ್ರಮವನ್ನೇ ಇಲ್ಲಿಯೂ ಅನುಸರಿಸಬೇಕು — ವಸಾಹೋಮ ಮತ್ತು ಅನಂತರದ ಮಾರ್ಜನದವರೆಗೆ —. ಅನಂತರ, ಋತ್ವಿಜರು ಮತ್ತು ಯಜಮಾನನು ಸದಸ್ಸನ್ನು ಪ್ರವೇಶಿಸಿ, ಟೆದುಂಬರಿಗೆ ಪೂರ್ವಭಾಗದಲ್ಲಿ, ತಮ್ಮ ತಮ್ಮ ಆಸನಗಳಿಗೆ (ಧಿಷ್ಟ್ಯ) ಪಶ್ಚಿಮದಲ್ಲಿಯೂ ಕುಳಿತುಕೊಳ್ಳಬೇಕು. ಕೂಡುವುದಕ್ಕೆ ಮೊದಲು, ಮಂತ್ರಪೂರ್ವಕವಾಗಿ ಎಲ್ಲಾ ಗ್ರಹಗಳು, ಮೂರು ದ್ರೋಣಿಗಳು, ಶುದ್ಧವಾದ ಘೃತ ಮತ್ತು ಇತರ ಪಾತ್ರೆಗಳು, ಎಲ್ಲವನ್ನೂ ನೋಡಬೇಕು. ಯಜಮಾನನು ಇವುಗಳೆಲ್ಲಕ್ಕೂ ಪೂಜೆಮಾಡಬೇಕು. (ಅಪ. XII. ೧೯-೫).

ಈ ಸಮಯದಲ್ಲಿ, ಪ್ರತಿಪ್ರಸ್ಥಾತನು ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿರುವ ಐದು ಸವನೀಯಾಹುತಿಗಳನ್ನು ತರ. ತ್ತಾನೆ. ಅಧ್ವರ್ಯುವು ಅವುಗಳನ್ನು ವೇದಿಯಮೇಲಿಟ್ಟು, ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದೊಂದು ಭಾಗವನ್ನು ತೆಗೆದುಕೊಂಡು, ಒಂದು ದೊಡ್ಡ ಪಾತ್ರೆಯಲ್ಲಿ ಅಥವಾ ಜುಹುವಿನಲ್ಲಿ, ಇಂದ್ರನ ಪುರೋಡಾಶವು ನುಧ್ಯದಲ್ಲಿಯೂ, ಧಾನಾ ಎಂಬುದು ಅದರ ಪೂರ್ದಕ್ಕೂ, ಕರಂಭವು ದಕ್ಷಿಣಕ್ಕೂ ಪಶ್ಚಿಮಕ್ಕೂ ಮತ್ತು ಆಮಿಷ್ವಾ ಎಂಬುದು ಉತ್ತರಕ್ಕೂ ಬರುವಂತೆ ಜೋಡಿಸುತ್ತಾನೆ. ಸ್ವಿಷ್ಟಿಕ್ಯತ್ ಅಗ್ನಿಗೆ ಮೀಸಲಾದ ಭಾಗವು ಉಪಭೃತ್ ಎಂಬ ಪಾತ್ರೆಯಲ್ಲಿಡುತ್ತಾನೆ. ಅನಂತರ ಪ್ರಾತಃಸವನಕಾಲದಲ್ಲಿ ಇಂದ್ರನಿಗೆ ಕೊಡಬೇಕಾದ ಪುರೋಡಾಶ ಮೊದಲಾದ ಆಹುತಿಗಳಿಗೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ ಅನುವಾಕ್ಯವನ್ನು ಉಚ್ಚರಿಸುವಂತೆ ಮೈತ್ರಾವರುಣನಿಗೂ, ಅದಕ್ಕನುಗುಣವಾದ ಯಾಜ್ಞಗಳನ್ನು ಹೇಳುವಂತೆ ಹೋತೃವಿಗೂ ತಿಳಿಸುತ್ತಾನೆ. ಈ ಪುರೋಡಾಶಾದಿ ಅನುವಾಕ್ಯಗಳು ಮೂರುಸವನಗಳಿಗೂ ಪ್ರತ್ಯೇಕವಾಗಿವೆ. ಇವು ಕ್ರಮವಾಗಿ ಋಗ್ವೇದ III ೫೨. ೧, ೫ ಮತ್ತು ೬ ನೆಯ ಮಂತ್ರಗಳು. ಅದೇರೀತಿ ಸ್ವಿಷ್ಟಿಕ್ಯದ್ವೋಮಕ್ಕೆ ಮೂರುಸವನಗಳಲ್ಲಿ ಋ. III. ೨೮, ೧, ೪ ಮತ್ತು ೫ ನೆಯ ಮಂತ್ರಗಳು. ಅಧ್ವರ್ಯುವು ಅಗ್ನಿಯಲ್ಲಿ ಮುಖ್ಯ ಆಹುತಿಯನ್ನೂ, ಸ್ವಿಷ್ಟಿಕ್ಯದ್ವೋಮವನ್ನೂ ಮಾಡಿ, ಉಳಿದುದರಲ್ಲಿ ಒಂದು ಭಾಗವನ್ನು ಬ್ರಹ್ಮನಿಗಾಗಿ, ಇಳಾದಲ್ಲಿ ಒಂದು ಭಾಗವನ್ನು ಹೋತೃವಿಗಾಗಿ ಆತನ ಆಸನದಮೇಲಿಟ್ಟು, ಉಳಿದುದೆಲ್ಲವನ್ನೂ ಯಜಮಾನನಿಗಾಗಿ ಸುರಕ್ಷಿತವಾಗಿ ತೆಗೆದಿಡುತ್ತಾನೆ.

ಅನಂತರ ದ್ವಿದೇವತ್ಯಗ್ರಹಗಳಾದ, ದೇವತಾದ್ವಯಗಳು, ಇಂದ್ರ ಮತ್ತು ವಾಯು, ಮಿತ್ರ ಮತ್ತು ವರುಣ ಮತ್ತು ಅಶ್ವಿನೀ ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಸೋಮಾಹುತಿಗಳು. ಇದಾದಮೇಲೆ ಚಮಸೋನ್ನಯನವೆಂಬ ಕರ್ಮ. ಉತ್ತರವೇದಿಗೆ ಪಶ್ಚಿಮದಲ್ಲಿ, ಉನ್ನೇತೃವು ಚಮಸಾಧ್ವರ್ಯುಗಳಿಗಾಗಿ ಒಂಭತ್ತು ಚಮಸಗಳನ್ನೂ ಸೋಮದಿಂದ ತುಂಬುತ್ತಾನೆ, ಮೊದಲು ದ್ರೋಣಕಲಶದಿಂದ ಸ್ವಲ್ಪ ಸೋಮವನ್ನೂ (ಇದೇ ಉಪಸ್ತರಣವೆನ್ನಿಸಿಕೊಳ್ಳುತ್ತದೆ), ಪೂತಭೃದ್ವೋಣದಿಂದ ಸ್ವಲ್ಪ ಸೋಮವನ್ನೂ, ಮತ್ತೊಂದುಸಲ ದ್ರೋಣಕಲಶದಿಂದ ಸ್ವಲ್ಪ ಸೋಮವನ್ನೂ, ಒಂದೊಂದು ಚಮಸದಲ್ಲೆಯೂ ಹಾಕು

ತ್ತಾನೆ (ಇದಕ್ಕೆ ಅಭಿಪ್ರಾಯವನ್ನುತ್ತಾರೆ), ಈ ಒಂಭತ್ತನ್ನು ತುಂಬುವುದರಲ್ಲಿ ಈ ಕ್ರಮವನ್ನು ಅನುಸರಿಸಬೇಕು—ಹೋತೃ, ಬ್ರಹ್ಮ, ಉದ್ಗಾತೃ, ಯಜಮಾನ, ಮೈತ್ರಾವರುಣ, ಬ್ರಾಹ್ಮಣಾಚ್ಛಂಸಿ, ಪೋತೃ, ನೇಷ್ಟೃ ಮತ್ತು ಅಗ್ನೀಧರ ಚಮಸಗಳು (ಉನ್ನೇತೃ ಮತ್ತು ಅಚ್ಛಾವಾಕರಿಗೆ ಚಮಸಗಳಿಲ್ಲ). ಒಂದೊಂದು ಸವನದಲ್ಲಿ (ಪ್ರಾತಃ, ಮಾಧ್ಯಂದಿನ ಮತ್ತು ತೃತೀಯ), ಚಮಸಪೂರಣ ಮಾಡುವಾಗ, ಕ್ರಮವಾಗಿ, ಋ. I. ೧೬. VII. ೨೧, IV. ೩೫ ನೆಯ ಸೂಕ್ತಗಳನ್ನು ಪಠಿಸುತ್ತಾನೆ. (ಆಶ್ವ. V. ೫. ೧೪). ಇದಾದಮೇಲೆ ಶುಕ್ರಾನುಂಧಿಪ್ರಚಾರ. ಅಧ್ವರ್ಯುವು ಶುಕ್ರಗ್ರಹವನ್ನೂ, ಪ್ರತಿಪ್ರಸ್ಥಾತೃವು ಮಂಧಿಗ್ರಹವನ್ನೂ, ಚಮಸಾಧ್ವರ್ಯುಗಳು ಉತ್ತರವೇದಿಯ ಮೇಲಿಟ್ಟಿರುವ ಚಮಸಗಳನ್ನೂ ಕೈಗೆ ತೆಗೆದುಕೊಳ್ಳುತ್ತಾರೆ. (ಈ ಚಮಸಾಧ್ವರ್ಯುಗಳು ಯಜಮಾನನಿಂದ ವೃತರಾದ ಹೋತ್ರಾದಿ ಋತ್ವಿಜರಲ್ಲ; ಆಯಾ ಋತ್ವಿಜರಿಂದಲೇ ಆರಿಸಲ್ಪಟ್ಟ ಸಹಾಯಕರು. ಜೈ. III. ೭. ೨೭. ಮತ್ತು ಜೈ. III. ೭. ೨೬-೨೭ ರಲ್ಲಿ ಅವರು ಹತ್ತುಜನವೆಂದೂ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ). ಯೂಪ ಸ್ತಂಭವನ್ನು ಮಾಡಿದಾಗ ಕತ್ತರಿಸಿದ, ಪ್ರೋಕ್ಷಿತವಾದ, ಎರಡು ಮರದ ಚೂರುಗಳಿಂದ, ಅಧ್ವರ್ಯು ಪ್ರತಿಪ್ರಸ್ಥಾತೃಗಳು ತಮ್ಮ ಗ್ರಹಗಳನ್ನು ಮುಚ್ಚಿ ಮತ್ತೆರಡು ಪ್ರೋಕ್ಷಿತವಲ್ಲದ ಮರದ ಚೂರುಗಳಿಂದ, ಗ್ರಹಗಳನ್ನು ಮೇಲಿನಿಂದ ಕೆಳಕ್ಕೆ ಒರಿಸಿ, ಉತ್ತರವೇದಿಯ ಪಶ್ಚಿಮಪ ಅಂಚಿನ ದಕ್ಷಿಣ ಮತ್ತು ಉತ್ತರ ಮೂಲೆಗಳಲ್ಲಿ ಗ್ರಹಗಳನ್ನು ಇಟ್ಟು, ತಾವೂ ಯೂಪದ ದಕ್ಷಿಣ ಮತ್ತು ಉತ್ತರ ಪಾರ್ಶ್ವಗಳಿಗೆ ಹೋಗಿ, ಪ್ರೋಕ್ಷಿತವಲ್ಲದ ಮರದ ಚೂರುಗಳನ್ನು ವೇದಿಯಿಂದ ಆಚೆಗೆ ಬಿಸುಟು, ಪ್ರೋಕ್ಷಿತವಾದ ಚೂರುಗಳನ್ನು ಆಹವನೀಯದ ಒಳಗೆ ಹಾಕಿ, ಪಶ್ಚಿಮದಕಡೆ ತಿರುಗಿಕೊಂಡು, ಆಹುತಿಗಳನ್ನು ಕೊಡುತ್ತಾರೆ. ಚಮಸಾಧ್ವರ್ಯುಗಳೂ (ಒಂಭತ್ತು ಜನ) ಮೌನವಾಗಿ, ಪೂರ್ವಾಭಿಮುಖರಾಗಿ, ಹೋಮಮಾಡುತ್ತಾರೆ. ಎಲ್ಲಾ ಆಹುತಿಗಳೂ ಇಂದ್ರ ದೇವತಾಕವಾದುವು. ಪ್ರತಿಪ್ರಸ್ಥಾತೃವು ಮಂಧಿಗ್ರಹದಲ್ಲಿ ಉಳಿದಿರುವ ಸೋಮವನ್ನು ಶುಕ್ರಗ್ರಹದೊಳಗೆ ಹಾಕುತ್ತಾನೆ. ಈ ಮಿಶ್ರಿತವಾದ ಸೋಮರಸದ ಶೇಷವನ್ನು, ಅಧ್ವರ್ಯುವು ಹೋತೃ ಚಮಸದೊಳಕ್ಕೆ ಹಾಕುತ್ತಾನೆ. ಅಧ್ವರ್ಯುವಿನ ಆದೇಶದಿಂದ, ಚಮಸಾಧ್ವರ್ಯುಗಳು ತಮ್ಮ ಚಮಸಗಳನ್ನು ದ್ರೋಣಕಲಶದಿಂದ ಪುನಃ ತುಂಬಿಕೊಂಡು, ಕ್ರಮವಾಗಿ, ಮಿತ್ರ ವರಣರು, ಇಂದ್ರ, ಮರತ್ನಗಳು, ತ್ವಷ್ಟ ಮತ್ತು ಅಗ್ನಿದೇವತೆಗಳನ್ನು ಉದ್ದೇಶಿಸಿ, ಅಗ್ನಿಯಲ್ಲಿ ಹೋಮಮಾಡುತ್ತಾರೆ. ಅನಂತರ, ಹೋತೃ, ಅಧ್ವರ್ಯು ಮತ್ತು ಪ್ರತಿಪ್ರಸ್ಥಾತೃಗಳು ಒಬ್ಬದೇವತ್ಯಗ್ರಹಗಳಲ್ಲಿ ಉಳಿದಿದ್ದ (ಇಂದ್ರ ವಾಯು, ಮಿತ್ರಾವರುಣ ಮತ್ತು ಅಶ್ವಿನಿಗಳು) ಸೋಮರಸವನ್ನು ಪಾನಮಾಡುತ್ತಾರೆ (ಆಪ. XII. ೨೫. ೧೩). ಪ್ರಥಮಪಾನವು ಅಧ್ವರ್ಯುವಿನದೋ ಹೋತೃವಿನದೋ ಎಂಬ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ವಿವಾದವಿದೆ. ಇಂದ್ರವಾಯುಗ್ರಹದ ಸೋಮವನ್ನು ಎರಡುಸಲವೂ, ಉಳಿದೆರಡರಿಂದ ಒಂದೊಂದುಸಲವೂ ಪಾನ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ಋತ್ವಿಜರ ಈ ಎಲ್ಲಾ ಪಾನಗಳ ಕಾಲದಲ್ಲಿಯೂ “ವಾಗ್ದೇವೀ ಜುಷಾಣಾ ಸೋಮಸ್ಯ ತೃಪ್ಯತು ಸಹ ಪ್ರಾಣೇನ ಸ್ವಾಹಾ” ಎಂಬ ಮಂತ್ರವನ್ನು ಉಚ್ಚರಿಸಬೇಕು (ವಾ. ಸಂ. VIII. ೩೭, ಆಪ. XII. ೨೪. ೧೧. ೧೨, ಕಾತ್ಯಾ. XI. ೧೧. ೧೯; ಆಶ್ವ. V. ೭. ೨೨). ಅನಂತರ ಗ್ರಹಗಳಲ್ಲಿ ಉಳಿದ ಸೋಮವು ಹೋತೃಚಮಸದಲ್ಲಿ ಹಾಕಲ್ಪಡಬೇಕು. ಅಧ್ವರ್ಯುವು ಪುರುಡೋಶದಲ್ಲಿ ಬಹಳ ಸ್ವಲ್ಪಭಾಗವನ್ನು ಐಂದ್ರವಾಯವ ಗ್ರಹದಲ್ಲಿಯೂ, ಪಯಸ್ವಾದ ಸ್ವಲ್ಪಭಾಗವನ್ನು ಮೈತ್ರಾವರುಣ ಗ್ರಹದಲ್ಲಿಯೂ, ಧಾನಾದ ಒಂದಂಶವನ್ನು ಅಶ್ವಿನ ಗ್ರಹದಲ್ಲಿಯೂ ಹಾಕುತ್ತಾನೆ (ಜೈ. III. ೮. ೩೩ ರಲ್ಲಿ ಇದರಿಂದ ಪುರುಡೋಶಾದಿಗಳ ಸಂಸ್ಕಾರವಾದಂತಾಯಿತು ಎಂದು ಹೇಳಿದೆ) ಪ್ರತಿಪ್ರಸ್ಥಾತನು ಈ ಗ್ರಹಗಳನ್ನು ದಕ್ಷಿಣದ ಹವಿಧಾನಶಕಟದ ಉತ್ತರದ ಚಕ್ರದ ಜಾಡಿನಮೇಲೆ ಇಡುತ್ತಾನೆ. ಅಧ್ವರ್ಯು ಮತ್ತು ಇತರ ಋತ್ವಿಜರು ವಾಚನ (ಕಾಯಿಸಿದ ಹಾಲಿಗೆ ಮಸರನ್ನು ಬೆರಸಿದಾಗ ಬರುವ ತಿಳಿ)ವನ್ನು ಹೋಮಮಾಡುತ್ತಾರೆ (ಕಾತ್ಯಾ. XI. ೧೨. ೧). ಎಲ್ಲಾ ಋತ್ವಿಜರೂ ಚಮಸಗಳಲ್ಲಿರುವ ಸೋಮವನ್ನು ಸೇವಿಸುತ್ತಾರೆ. ಹೋತೃವು ಎಲ್ಲಾ ಚಮಸಗಳಿಂದ ಒಂದೊಂದುಸಲವೂ, ತನ್ನ ಚಮಸದಿಂದ ಎರಡುಸಲವೂ, ಉಳಿದವರು ತಮ್ಮತಮ್ಮ ಚಮಸಗಳಿಂದ ಮಾತ್ರ ಎರಡೆರಡುಸಲವೂ ಸೋಮಪಾನ ಮಾಡುತ್ತಾರೆ (ಆಪ. XII. ೨೫. ೧೯-೨೧). ಸೋಮಪಾನ ಮಾಡಿದಮೇಲೆ ಎಲ್ಲರೂ ತಮ್ಮ ಹೊಟ್ಟೆ ಮತ್ತು ಎದೆ ಭಾಗಗಳನ್ನು ಮುಟ್ಟಿ, “ಅಪಾಮು ಸೋಮಮುಮೃತಾ

ಅಭೂಮು.....” ಇತ್ಯಾದಿ ಋ. VIII. ೪೮. ೩-೪ ನೆಯ ಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ಚ್ಚರಿಸಬೇಕು. ಅನಂತರ ಎಲ್ಲರೂ ತಮ್ಮತಮ್ಮ ಚಮಸಗಳನ್ನು, ಋ. I. ೯೧. ೧೬. ಮತ್ತು ೧೮ ನೆಯ (“ಅಸ್ಯಾಯಸ್ವ.....ಸಂಗರ್ಭೇ || ಸಂತೇ ಪಯಾಂಸಿ.....ಧಿಷ್ಠ ||”) ಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ಚ್ಚರಿಸುತ್ತಾ ಪೂತಭೃತ್ ದ್ರೋಣದಿಂದ ಪುನಃ ತುಂಬಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಾರೆ. ದಕ್ಷಿಣ ಹವಿರ್ಧಾನಶಕಟದ ಕೆಳಗೆ, ಅಚ್ಚಿನ ಪಶ್ಚಿಮಕ್ಕೆ ಈ ಗ್ರಹಗಳು ಇಡಲ್ಪಡುತ್ತವೆ. ಇಲ್ಲಿಂದ ಮುಂದೆ ವೈಶ್ವದೇವಗ್ರಹವನ್ನು ತೆಗೆದುಕೊಳ್ಳುವವರೆಗೆ, ಈ ಗ್ರಹಗಳಿಗೆ ನಾರಾಶಂಸಗಳೆಂದು ಹೆಸರು (ಆಪ. XII. ೨೫. ೨೪-೨೬, ಕಾತ್ಯಾ. IX. ೧೫. ೫-೮). ಅಧ್ವರ್ಯುವು ಪುರೋಡಾಶದಲ್ಲಿ ಸ್ವಲ್ಪ ಭಾಗವನ್ನು ತೆಗೆದು ಅಚ್ಛಾವಾಕನಿಗೆ ಕೊಡುತ್ತಾ “ಎಲೈ ಅಚ್ಛಾವಾಕನೇ, ನೀನು ಹೇಳಬೇಕಾದುದನ್ನು ಹೇಳು” ಎಂದು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ. ಈ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಅಚ್ಛಾವಾಕನು ಸದಸ್ಸಿನ ಹೊರಗಡೆ, ತನಗಾಗಿ ಸಿದ್ಧಪಡಿಸಿದ ಆಸನ (ಧಿಷ್ಠ್ಯ)ದ ಮುಂದುಗಡೆ ಕುಳಿತರಬೇಕು. ಪುರೋಡಾಶ ಭಾಗವನ್ನು ತನ್ನ ಬಾಯಿನ ಹತ್ತಿರ ಹಿಡಿದುಕೊಂಡು, ಋ. V. ೨೫. ೧-೩ ನೆಯ (“ಅಚ್ಛಾವೋ ಅಗ್ನಿ ಮವಸೇ.....”) ಮೂರು ಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ಚ್ಚರಿಸಿ. ಕೊನೆಯ ‘ಓಂ’ ಜೊತೆಗೆ ಗದ್ಯಭಾಗ (ನಿಗದ)ವೊಂದನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ. ಇದರ ಅಂತ್ಯದಲ್ಲಿ “ಎಲೈ ಬ್ರಾಹ್ಮಣನೇ, ಬ್ರಾಹ್ಮಣರಾದ ನಮ್ಮನ್ನೂ ಆಹ್ವಾನಿಸು” (“....ಅಸ್ಮಾನ್ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಾನ್ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಾ ಹ್ವಯಧ್ವಮಿತಿ” ಆಶ್ವ. V. ೭-೩) ಎಂದು ಇದೆ. ಈ ಪ್ರಾರ್ಥನೆಯನ್ನು ಕೇಳಿದಕೂಡಲೇ ಅಧ್ವರ್ಯುವು ಅಚ್ಛಾವಾಕನನ್ನೂ ಸೋಮಪಾನಕ್ಕೆ ಆಹ್ವಾನಿಸುವಂತೆ ತಿಳಿಸುತ್ತಾನೆ. ಅದರಂತೆ, ಹೋತೃವು ಆಹ್ವಾನಿಸಿದಮೇಲೆ, ಅಚ್ಛಾವಾಕನು ಋ. VI. ೪೨ ನೆಯ ಸೂಕ್ತವನ್ನು (ಪ್ರತ್ಯಸ್ತೈಪಿಪೀಷತಿ.....”) ಪಠಿಸುತ್ತಾನೆ. ಅವನಿಗಾಗಿ ಒಂದು ಚಮಸವು, ಮೊದಲು ದ್ರೋಣಕಲಶದಿಂದ, ಅಮೇಲೆ ಪೂತಭೃದ್ರೋಣದಿಂದ, ಪುನಃ ದ್ರೋಣಕಲಶದಿಂದ, ತುಂಬಲ್ಪಡುತ್ತದೆ. ಅಚ್ಛಾವಾಕನು ಋ. VIII. ೩೮. ೩ ನೆಯ (“ಶ್ಯಾವಾಶ್ವಸ್ಯ.....ಪೀತಯೇ” — ಇದೇ ಯಾಜ್ಞಾ) ಮಂತ್ರವನ್ನು ಪಠಿಸಿದಮೇಲೆ ಅಧ್ವರ್ಯುವು, ಅಚ್ಛಾವಾಕನ ಚಮಸದಿಂದ, ಆಹವನೀಯದಲ್ಲಿ ಹೋಮ ಮಾಡುತ್ತಾನೆ. ಈಗ ಅಚ್ಛಾವಾಕನು ಪುರೋಡಾಶವನ್ನು ಕೆಳಗಿಟ್ಟು, ತನ್ನ ಆಸನದ ಮೇಲೆ ಕುಳಿತು, ತನ್ನ ಚಮಸದಲ್ಲಿ ಉಳಿದಿರುವ ಸೋಮವನ್ನು ತಾನೇ ಪಾನಮಾಡುತ್ತಾನೆ ಮತ್ತು ಪುರೋಡಾಶವನ್ನು ಭಕ್ಷಿಸುತ್ತಾನೆ. ಅವನ ಚಮಸವನ್ನೂ ಇತರ ಚಮಸಗಳ ಜೊತೆಯಲ್ಲಿಡುತ್ತಾರೆ.

ಅಚ್ಛಾವಾಕನು ಕುಳಿತುಕೊಂಡಮೇಲೆ, ಬ್ರಹ್ಮ, ಹೋತೃ, ಅಧ್ವರ್ಯು, ಮೈತ್ರಾವರುಣ ಮತ್ತು ಅಗ್ನೀಧ್ರುರು, ಅಗ್ನೀಧ್ರ ಶಾಲೆಯಲ್ಲಿ ಕುಳಿತು, ಸವನೀಯ ಪುರೋಡಾಶ ಮತ್ತು ಇತರ ನಾಲ್ಕು ಆಹುತಿಗಳ ಇಳಾಭಾಗವನ್ನು ಸೇವಿಸುತ್ತಾರೆ. (ಆಪ. XII. ೨೫. ೮-೧೫, ಆಶ್ವ. V. ೭. ೧೦, ಕಾತ್ಯಾ. IX. ೧೧. ೨೯, IX. ೧೨. ೧೬). ಯಜಮಾನನೂ ಇದನ್ನೇ ಸೇವಿಸುತ್ತಾನೆ. ಪತ್ನಿಯು ತನ್ನ ಶಾಲೆಯಲ್ಲಿಯೇ ಇದ್ದು ಅಲ್ಪಾಹಾರವನ್ನು ತೆಗೆದುಕೊಳ್ಳುತ್ತಾಳೆ (IX. ೧೨. ೧೬-೧೭, ಆಪ. XII. ೨೫. ೧೨ ರ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನ). ಇದೇ ಕಾಲದಲ್ಲಿ, ದರ್ಶಪೂರ್ಣಮಾಸದಲ್ಲಿ ಆಚರಿಸುವ, ‘ಶಾಖಾ’ವನ್ನು ಅಗ್ನಿಯಲ್ಲಿ ಹಾಕುವುದು, ವಾಜಿನದ ಆಹುತಿ, ಪಿಷ್ಪಲೇಪ ಮತ್ತು ಫಲೀಕರಣ ಹೋಮಗಳು, ಮುಂತಾದುವು ಜರುಗುತ್ತವೆ.

ಅನಂತರ ಋತುಗ್ರಹಗಳ ಆಹುತಿ. ದ್ರೋಣಕಲಶದಿಂದ ತುಂಬಿ, ಈ ಗ್ರಹಗಳನ್ನು ಅಧ್ವರ್ಯು ಮತ್ತು ಪ್ರತಿ ಪ್ರಸ್ಥಾತ್ಮಗಳು ಹನ್ನೆರಡು ಮಾಸಗಳನ್ನು ಉದ್ದೇಶಿಸಿ (ಮಧು, ಮಾಧವ, ಮುಂತಾಗಿ—ತೈ. ಸಂ. I. ೪. ೧೪, ವಾ. ಸಂ. VII. ೩೦.—೧೨ ಮಾಸಗಳು ಅಥವಾ ಅಧಿಕ ಮಾಸವಿದ್ದರೆ ೧೩ ಮಾಸಗಳು, ಹದಿಮೂರನೆಯದಕ್ಕೆ ತೈ. ಸಂ. I. ೪. ೧೪ ರಲ್ಲಿ ಸಂಸರ್ಪವೆಂದೂ, ವಾ. ಸಂ. VII. ೩೦ ರಲ್ಲಿ ಅಂಹಸ್ವತಿಯೆಂತಲೂ ಹೆಸರಿದೆ) ಹೋಮ ಮಾಡುತ್ತಾರೆ. ಈ ಮಾಸಗಳಲ್ಲಿ ಎರಡೆರಡು ಸೇರಿ, ಆರು ಜೋಡಿಗಳಾಗುತ್ತವೆ. ಮೊದಲನೆಯ ಮಾಸದ್ವಯಕ್ಕೆ ಅಧ್ವರ್ಯುವೂ, ಎರಡನೆಯದಕ್ಕೆ ಪ್ರತಿಪ್ರಸ್ಥಾತ್ಮನೂ, “ಉಪಯಾಮಗೃಹೀತೋಸಿ ಮಾಧವೇತ್ವಾ.....” (ವಾ. ಸಂ. VII. ೩೦) ಎಂಬ ಮಂತ್ರವನ್ನು ಹೇಳಿ ಹೋಮ ಮಾಡಬೇಕು. ಇದೇ ಕ್ರಮದಲ್ಲಿ ಉಳಿದ ಮಾಸದ್ವಯಗಳಿಗೂ ಹೋಮ ಮಾಡುವುದು. ಈ ಹೋಮಗಳಿಗೆ ಪ್ರೈಷವು ಮೈತ್ರಾ.

ನರುಣನಿಂದ ಹೇಳಲ್ಪಡಬೇಕು. ಅಧ್ವರ್ಯುವು ಹವಿರ್ಧಾನ ಮಂಟಪವನ್ನು ಪ್ರವೇಶಿಸಿದಾಗ ಪ್ರತಿಪ್ರಸ್ಥಾತ್ಯವು ಅದನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಹೋಗಬೇಕು. ಇದೇ ರೀತಿ ಪ್ರತಿಪ್ರಸ್ಥಾತ್ಯವು ಬಂದಾಗ, ಅಧ್ವರ್ಯುವು ಹೊರಹೊರಡಬೇಕು. ಮೊದಲನೆಯ ಅರು ಹೋಮ ಗಳಿಗೆ ವಷಟ್ಪಾರವನ್ನು ಕ್ರಮವಾಗಿ ಹೋತೃ, ಪೋತೃ, ನೇಷ್ಟೃ, ಆಗ್ರೀಧ್ರ, ಬ್ರಾಹ್ಮಣಾಚ್ಛಂಸೀ, ಮತ್ತು ಮೈತ್ರಾವರುಣರು ಉಚ್ಚರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಆಯಾ ಹೋಮಶೇಷವನ್ನು ಅಧ್ವರ್ಯುವೋ, ಪ್ರತಿಪ್ರಸ್ಥಾತನೋ, ವಷಟ್ಪಾರವನ್ನು ಹೇಳಿದ ಋತ್ವಿಜ ನೊಡನೆ ಸೇವಿಸಬೇಕು. ಮುಂದಿನ ನಾಲ್ಕು ಹೋಮಗಳ ವಷಟ್ಪಾರಗಳು ಹೋತೃ, ಪೋತೃ, ನೇಷ್ಟೃ ಮತ್ತು ಅಚ್ಛಾವಾಕ ರಿಂದಲೂ, ಕಡೆಯ ಎರಡಕ್ಕೆ ಹೋತೃವೂ, ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. ಇವೆಲ್ಲವೂ ಆದಮೇಲೆ, ದ್ರೋಣ ಅಥವಾ ಪೂತಭೃತ್ಯಲಶದಿಂದ, ಇಂದ್ರಾಗ್ನಿಗಳಿಗಾಗಿ ಒಂದು ಗ್ರಹವನ್ನು ತುಂಬುತ್ತಾರೆ (ಆಪ. XII. ೨೭. ೮., ಕಾತ್ಯಾ. IX. ೧೩. ೨೦). ಸೋಮಪಾನ ಮಾಡಲು ಉಪಯೋಗಿಸಿದ ಎಲ್ಲಾ ಪಾತ್ರೆಗಳೂ ಮಾರ್ಜಾಲೀಯ ಶಾಲೆಯಲ್ಲಿ ತೊಳೆಯಲ್ಪಡಬೇಕು.

ಐತರೇಯಬ್ರಾಹ್ಮಣ ೩೫. ೨-೪ ರಲ್ಲಿ ಸೋಮಪಾನ ಪ್ರಸ್ತಾಪ ಬಂದಾಗ, ಕ್ಷತ್ರಿಯನೂ ಯಜಮಾನನಾದರೆ, ಸೋಮ ಪಾನಾರ್ಹತೆಯಿಲ್ಲವೆಂದೂ, ಪಾನಮಾಡಬೇಕೆಂದು ಅಪೇಕ್ಷಿಸಿದರೆ, ನೈಗ್ರೋಧವೃಕ್ಷದ ಚಿಗುರು, ಫಲ, ಉಮಂಬರ ಫಲ ಅಥವಾ ಇತರ ಪವಿತ್ರವಾದ ವೃಕ್ಷಗಳ ಭಾಗಗಳನ್ನು ಕುಟ್ಟಿ ತೆಗೆದ ರಸವನ್ನು ಮಸರನೊಡನೆ ಬೆರೆಸಿ, ಪಾನ ಮಾಡಬೇಕೆಂದೂ ಹೇಳಿದೆ. ಆದರೆ ಇತ್ತೀಚಿನ ಸಂಸ್ಕೃತ ಗ್ರಂಥಗಳಲ್ಲಿ ರಾಜರುಗಳನ್ನು “ಸೋಮಪಾಃ” ಎಂದಿರುವುದು ಕಂಡು ಬರುತ್ತದೆ. ಸೂತ್ರಗಳಲ್ಲಿಯೂ (ಸತ್ಯ. VII. 7., ಆಪ. XII. 24.5) ಈ ವ್ಯವಹಾರವಿದೆ. ಈ ರೀತಿ ಇತರ ವೃಕ್ಷಗಳ ರಸವನ್ನು ಉಪಯೋಗಿಸುವ ಪದ್ಧತಿಯು ಜೈ. ಸೂ. III. ೫. 47-51 ದಲ್ಲಿ ಉಕ್ತವಾಗಿದೆ ಮತ್ತು ಇದಕ್ಕೆ ಫಲಚಮಸವೆಂದು ಕರೆದಿದ್ದಾರೆ.

ಋತುಗ್ರಹವನ್ನು ಕೈಯಲ್ಲಿ ಹಿಡಿದು, ಅಧ್ವರ್ಯುವು, ಸದಸ್ಸಿನ ಬಾಗಿಲಿನ ಹತ್ತಿರ, ಹೋತೃವಿಗೆ ಮುಂಭಾಗದಲ್ಲಿ, ಪೂರಾ ಭಿಮುಖನಾಗಿ ಕುಳಿತು, “ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಕರೆಯುವ ಇಳಾ” ಎಂಬರ್ಥ ಬರುವ (ಕೈ. ಸಂ. III. ೩. ೨. 1) ಪದಗಳನ್ನು ಜಪಿಸುತ್ತಾನೆ. ಅನಂತರ ಹೋತೃವು ಆಶ್ವ. V. 9. 1. ರಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವ ಮಂತ್ರಭಾಗವನ್ನು ಜಪಿಸಿ, ಅಧ್ವರ್ಯುವನ್ನು ಉದ್ದೇಶಿಸಿ, ಹಿಂಕಾರ ರಹಿತವಾದ “ಶೋಂಸಾವೋಮ್” ಎಂಬ ಆಹಾವವನ್ನು ಗಟ್ಟಿಯಾಗಿ ಉಚ್ಚರಿಸುತ್ತಾನೆ ಮತ್ತು ತೂಷ್ಟೀಂಶಂಸ ವೆಂಬ ಸ್ತುತಿಯನ್ನು ಜಪಿಸುತ್ತಾನೆ. ಈಗ ಅಧ್ವರ್ಯುವು ಮುಖವನ್ನು ಪಶ್ಚಿಮಕ್ಕೆ ತಿರುಗಿಸಿ, ಎದ್ದು ಅಥವಾ ಶರೀರವನ್ನು ಸದಸ್ಸಿನ ಬಾಗಿಲಿನ ಕಡೆಗೆ ಬಾಗಿಸಿ, “ಶೋಂಸಾವೋ ದೈವ” ಎಂಬುದಾಗಿ (ಪ್ರತಿಗರ) ಪ್ರತ್ಯುತ್ತರ ಕೊಡುತ್ತಾನೆ. (ಆಶ್ವ. V. 9. 5) ಈ ರೀತಿ ಒಂದು ಶಸ್ತ್ರಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ ಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ಉಚ್ಚರಿಸುವ ಅವಧಿಯಲ್ಲಿ, ಅನೇಕ ಆಹಾವಗಳೂ, ಅಷ್ಟೇ ಪ್ರತಿಗರಗಳೂ ನಡೆಯುತ್ತವೆ. ಒಂದು ತೂಷ್ಟೀಂಶಂಸದಲ್ಲಿ ಮೂರು ಅಥವಾ ಆರು ವಾಕ್ಯಭಾಗಗಳಿರುತ್ತವೆ. (ಭೂರಗ್ನಿ ಜ್ಯೋತಿರ್ಜ್ಯೋತಿರಗ್ನೀಂ || ಇಂದ್ರೋ ಜ್ಯೋತಿರ್ಭುವೋ ಜ್ಯೋತಿರಿದ್ರೋಮ್ || ಸೂರೋ ಜ್ಯೋತಿರ್ಜ್ಯೋತಿಃ ಸ್ವಃ ಸೂರ್ಯೋಮ್ ||—ಇದು ಮೂರು ಪದದ ತೂಷ್ಟೀಂಶಂಸವು. ಮೂರರಲ್ಲಿಯೂ ಮೊದಲನೆಯ ಜ್ಯೋತಿಃ ಎಂಬ ಪದದವರೆಗೆ ಒಡೆದು ಉಚ್ಚರಿಸಿದರೆ ಅದು ಪದದ ತೂಷ್ಟೀಂಶಂಸವಾಗುತ್ತದೆ). ಈ ತೂಷ್ಟೀಂಶಂಸವಾದ ಮೇಲೆ, ಉಚ್ಚಸ್ವರದಲ್ಲಿ, ಹನ್ನೆರಡು ವಾಕ್ಯಭಾಗಗಳುಳ್ಳ ನಿವಿದವನ್ನು, ಒಂದೊಂದು ವಾಕ್ಯಭಾಗವಾದಮೇಲೂ ಸ್ವಲ್ಪ ನಿಲ್ಲಿಸಿ, ಪಠಿಸುತ್ತಾನೆ. (ಅಗ್ನಿದೇವೇದ್ಧಃ, ಅಗ್ನಿರ್ಮನ್ನಿದ್ಧಃ, ಅಗ್ನಿಃ ಸುಷಮಿತ್, ಹೋತಾದೇವವೃತಃ, ಹೋತಾಮನುವೃತಃ, ಪ್ರಣೀರ್ಯಜ್ಞಾನಾಂ, ರಥೀರಧ್ವರಾಣಾಂ, ಆತೂರ್ತೋಹೋತಾ, ತೂರ್ತೀರ್ಹ ವೃವಾಟ್, ಅದೇವೋ ದೇವಾನ್ವಕ್ಷತ್, ಯಕ್ಷದಗ್ನಿ ದೇವೋದೇವಾನ್, ಸೋ ಅಧ್ವರಾಕರತಿ ಜಾತವೇದಾಃ, ಐ. ಬ್ರಾ. x. 2., ಆಶ್ವ. v. 9. 12) || ಐ. ಬ್ರಾ. x. 7 ರಲ್ಲಿ, ಈ ನಿವಿದವನ್ನು ಜಾತವೇದನೆಗಾಗಿ ಉಚ್ಚರಿಸುವ ಪುರೋರುಕ್ ಎಂದು ಹೇಳಿದೆ ತೂಷ್ಟೀಂಶಂಸವನ್ನೂ ನಿವಿದವನ್ನೂ ಒಂದುಗೂಡಿಸಬಾರದು ; ಆದರೆ ನಿವಿದದ ಕೊನೆಯಪದವನ್ನು ಅಚ್ಯಶಸ್ತ್ರದ ಮೊದಲನೆಯ ಋಕ್ಕಿನೊಡನೆ (ಋ. III. 13. 1-7 ಮಂತ್ರಗಳಿಗೆ ಅಚ್ಯಶಸ್ತ್ರವೆಂದು ಹೆಸರು) ಸೇರಿಸಿ ಹೇಳಬೇಕು. ಈ ಸೂಕ್ತದ ಮೊದಲನೆಯ ಮಂತ್ರವನ್ನು ಮೂರು ಸಲ ಉಚ್ಚರಿಸಬೇಕು. ಒಂದೊಂದು ಸಲವೂ ಪೂರ್ವಾರ್ಧ ಉತ್ತರಾರ್ಧಗಳನ್ನು ಪ್ರತ್ಯೇಕವಾಗಿಯೂ,

ಮಂತ್ರದ ಕೊನೆಯಲ್ಲಿ ಹಿಂಕಾರ ಸಹಿತವಾಗಿಯೂ (ಆಶ್ವ. ೪. 9. 15, 20-21) ಉಚ್ಚರಿಸಬೇಕು. ಆರನೆಯ ಮಂತ್ರ ಮುಗಿದ ಕೂಡಲೆ, ಹೋತೃವು 'ಶೋಂಸಾಪೋಮ್' ಎಂದು ಆಹವನವನ್ನೂ, ಅಧ್ವರ್ಯುವು 'ಶೋಂಸಾಮೋದೈವ' ಎಂದು ಪ್ರತಿಗರವನ್ನೂ ಹೇಳಬೇಕು. ಆಗ ಹೋತೃವು ಪರಿಧಾನೀಯವನ್ನಿಸಿಕೊಳ್ಳುವ ಶಸ್ತ್ರದ ಕೊನೆಯ ಮಂತ್ರವನ್ನು ಪಠಿಸುತ್ತಾನೆ. ಕೊನೆಯಲ್ಲಿ ಅಧ್ವರ್ಯುವು 'ಓಂ' ಎನ್ನುತ್ತಾನೆ. ಶಸ್ತ್ರವು ಮುಗಿದ ಮೇಲೆ ಹೋತೃವು ಮೆಲ್ಲಗೆ "ಉಕ್ತಂವಾಚಿ....." (ವಾಕ್ಯಿನಿಂದ ಶಸ್ತ್ರವನ್ನು ಉಚ್ಚರಿಸಿದ್ದಾಯಿತು ; ಅದರ ಕೀರ್ತಿಯು ನಿನಗಿರಲಿ) ಎಂದು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ. ಅಧ್ವರ್ಯುವು ಐಂದ್ರಾಗ್ನಿ ಗ್ರಹವನ್ನೂ, ಚಮಸಾಧ್ವರ್ಯುಗಳು ಚಮಸಗಳನ್ನೂ ತೆಗೆದು ಕೊಳ್ಳುತ್ತಾರೆ. ಆಶ್ರವಣ ಮತ್ತು ಪ್ರತ್ಯಾಶ್ರುತ, ಗಳಾದಮೇಲೆ, ಅಧ್ವರ್ಯುವು " ಎಲೈ ಶಸ್ತ್ರವನ್ನು ಪಠಿಸುವವನೇ, ಸೋಮದೇವತೆಯನ್ನು ಉದ್ದೇಶಿಸಿ, ಒಂದು ಯಾಜ್ಞಾಮಂತ್ರವನ್ನು ಹೇಳು" ಎಂದು ಆದೇಶವನ್ನೀಯುತ್ತಾನೆ. ಹೋತೃವು ಯಾಜ್ಞಾಮಂತ್ರವಾಗಿ ಋ. III. ೨೫. ೩ ನೆಯ ಮಂತ್ರವನ್ನು (ಆಶ್ವ. V. ೯. ೨೬) ಉಚ್ಚರಿಸಿ, 'ವಾಷಟ್' ಎಂದ ಕೂಡಲೇ, ಅಧ್ವರ್ಯುವು ತನ್ನ ಕೈಯಲ್ಲಿರುವ ಗ್ರಹದಿಂದ ಆಹವನೀಯದೊಳಗೆ ಹೋಮ ಮಾಡುತ್ತಾನೆ; " ಸೋಮಸ್ಯಾಗ್ನೇ ವಿಹಿ ವಾಷಟ್" ಎಂದು ಎರಡನೆಯ ಬಾರಿ ಹೋತೃವು ಹೇಳಿದಮೇಲೆ, ಚಮಸಾಧ್ವರ್ಯುಗಳು ನಾರಾಶಂಸಗ್ರಹಗಳನ್ನು ಅಲ್ಲಾಡಿಸುತ್ತಾರೆ. ಮೊದಲು ಅಧ್ವರ್ಯುವು ಗ್ರಹದಲ್ಲಿರುವ ಸೋಮವನ್ನೂ, ಅನಂತರ ಚಮಸಗಳನ್ನು ಹಿಡಿದುಕೊಂಡಿರುವವರು, ಚಮಸಗಳಲ್ಲಿರುವುದನ್ನೂ ಭುಜಿಸುತ್ತಾರೆ.

ಮೇಲೆ ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ, ಒಂದೊಂದು ಶಸ್ತ್ರದಲ್ಲಿಯೂ ಆರು ಅಥವಾ ಏಳು ಅಂಶಗಳಿವೆ ಯೆಂಬುದನ್ನು ಗಮನಿಸಬಹುದು: 1. ಮೌನವಾಗಿ ಮಾಡುವ ಜಪ, 2. ಆಹವನ ಮತ್ತು ಪ್ರತಿಗರ, 3. ತೂಷ್ಣೀಂಶಂಸ, 4. ನಿವಿದ್ ಅಥವಾ ಪುರೋರುಕ್, 5. ಸೂಕ್ತ, 6. "ಉಕ್ತಮ್ ವಾಚಿ...." ಮುಂತಾದ ಪದಗಳ ಜಪ (ಇದಕ್ಕೆ ಉಕ್ತವೀರ್ಯ ವೆಂದು ಹೆಸರು) ಮತ್ತು ಇದಕ್ಕೆ ಅಧ್ವರ್ಯುವಿನ "ಉಕ್ತಶಾಃ...." ಎಂಬ ಉತ್ತರ, 7. ಯಾಜ್ಞ (ಆಶ್ವ. V. 10. 21). ಇತರ ಶಸ್ತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ತೂಷ್ಣೀಂಶಂಸ ಬಂದಿರುವುದಿಲ್ಲ.

ಒಂದು ಅಗ್ನಿಷ್ಟೋಮದಲ್ಲಿ ಹನ್ನೆರಡು ಸ್ತೋತ್ರಗಳು ಇರುತ್ತವೆ. ಈ ಎರಡು ಪದಗಳಿಗೆ ಸ್ತುತಿ ಅಥವಾ ಹೊಗಳಿಕೆ ಎಂದು ಅರ್ಥ. ಆದರೆ ಸ್ತೋತ್ರವು ಗಾನಮಾಡಲ್ಪಡುವುದು. (ಜೈ. VII. 2.17ರ ಮೇಲೆ ಶಾಬರ ಭಾಷ್ಯ). ಸಾಧಾರಣವಾಗಿ ಶಸ್ತ್ರವು ಸ್ತೋತ್ರದ ಅಂಗಭೂತವಾದುದು ಮತ್ತು ಅದಾದಮೇಲೆಯೇ ಬರುವುದು. ಪ್ರಾತಃಸವನದಲ್ಲಿ, ಉದ್ಗಾತನು ಸ್ತೋತ್ರವನ್ನು ಗಾನಮಾಡಿ, ಹಿಂಕಾರವನ್ನು ಚ್ಚರಿಸಿದ ಕೂಡಲೇ, ಹೋತೃವು ಶಸ್ತ್ರವನ್ನು ಪ್ರಾರಂಭಿಸುತ್ತಾನೆ; ಉಳಿದೆರಡು ಸವನಗಳಲ್ಲಿ, ಸ್ತೋತ್ರದ ಕೊನೆಯ ಮಂತ್ರದ ಪ್ರಸ್ತಾವನನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಿರುವಾಗ, ಪ್ರಸ್ತೋತೃವು 'ಏಷಾ' ಎಂಬ ಪದದಿಂದ ಸೂಚನೆ ಕೊಡುತ್ತಾನೆ (ಇದಕ್ಕೆ ಪ್ರತಿಹಾರವೆಂದು ಹೆಸರು); ಆಗ ಹೋತೃವು ತನ್ನ ಶಸ್ತ್ರವನ್ನು ಆರಂಭಿಸುವುದು (ಆಶ್ವ. ೪. ೧೦. ೧-೩). ಅಗ್ನಿಷ್ಟೋಮದಲ್ಲಿ ಮೊದಲನೆಯ ಶಸ್ತ್ರವು ಆಜ್ಯಶಸ್ತ್ರವೆಂತಲೂ, ಕೊನೆಯದಕ್ಕೆ ಅಗ್ನಿ ಮಾರುತವೆಂತಲೂ ಹೆಸರು.

ವೈದಿಕವಾಕ್ಯಗಳಲ್ಲಿ "ಪ್ರಉಗಶಸ್ತ್ರವನ್ನು ಪಠಿಸುತ್ತಾನೆ," ಆಜ್ಯಸ್ತೋತ್ರವನ್ನು ಗಾನಮಾಡುತ್ತಾನೆ," ಎಂದು ಉಕ್ತವಾದಾಗ, ಈ ಸ್ತೋತ್ರಶಸ್ತ್ರಗಳು ಆಯಾಕರ್ತೃಧರ್ಮಗಳಾದ ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ ಅಪ್ರಧಾನವಾದ ಅಂಶಗಳೆಂದು ಭಾವಿಸಲ್ಪಡಬಾರದು, ಅವುಗಳೇ ಮುಖ್ಯವಾದವುಗಳೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕೆಂದು ಜೈಮಿನಿಗಳು II. ೧. ೧೩-೨೯ ರಲ್ಲಿ ಸಾಧಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಮತ್ತು (X. ೪-೪೯) ರಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿಷ್ಟುತ್ ಯಾಗದಲ್ಲಿ, ಅಗ್ನಿಷ್ಟೋಮದ ಸ್ತೋತ್ರಶಸ್ತ್ರಗಳ ಉಪಮಾತ್ರವಲ್ಲ, ಅಗ್ನಿಷ್ಟೋಮದಂತೆ ಅಲ್ಲಿಯೂ ಗಾನಪಠಣಗಳುಂಟೆಂದೂ ಹೇಳಿದಾರೆ.

ಪ್ರಾತಃಸವನದಲ್ಲಿ ಐದು ಸ್ತೋತ್ರಗಳು (ಬಹಿಷ್ಪವಮಾನ ಮತ್ತು ನಾಲ್ಕು ಆಜ್ಯಸ್ತೋತ್ರಗಳು); ಮಾಧ್ಯಂದಿನ ಸವನದಲ್ಲಿ ಐದು (ಮಾಘ್ಯಂದಿನ ಪವಮಾನ ಮತ್ತು ನಾಲ್ಕು ಪೃಷ್ಠಸ್ತೋತ್ರಗಳು); ಸಾಯಂಸವನದಲ್ಲಿ ಎರಡು (ಆರ್ಭವಪವಮಾನ ಮತ್ತು

“ಯಜ್ಞಾಯಜ್ಞಾನೋ.....” ಮುಂತಾದ ಅಗ್ನಿಷ್ಟೋಮಸಾಮು) ; ಹೀಗೆ ಒಟ್ಟು ೧೨ ಸ್ತೋತ್ರಗಳು ಕ್ರಮವಾಗಿ ಇವುಗಳಿಗೆ ಸರಿಹೋಗುವ ಹನ್ನೆರಡು ಶಸ್ತ್ರಗಳು ಇವೆ: ಪ್ರಾತಃಕಾಲದಲ್ಲಿ ಆಜ್ಯ, ಪ್ರಾತಃಕಾಲದ ಎರಡು ಶಸ್ತ್ರಗಳು ಹೋತೃವಿನಿಂದ, ಮತ್ತು ಮೂರು ಆಜ್ಯಶಸ್ತ್ರಗಳು—(ಮೈತ್ರಾವರುಣ, ಬ್ರಾಹ್ಮಣಾಚ್ಛಂಸಿ ಮತ್ತು ಅಚ್ಛಾವಾಕರುಗಳಿಂದ—ಇವರಿಗೆ ಈ ಶಸ್ತ್ರಗಳನ್ನು ಹೇಳುವಾಗ ಹೋತೃಕರೆಂದು ಹೆಸರು); ಮಧ್ಯಾಹ್ನದಲ್ಲಿ ಮರುತ್ಪತೀಯ ಮತ್ತು ನಿಷ್ಕೇವಲ್ಯ ಶಸ್ತ್ರಗಳು ಹೋತೃವಿನಿಂದ ಮತ್ತು ಮೂರು ಶಸ್ತ್ರಗಳು ಹೋತೃಕರೆಂದ; ಸಾಯಂಕಾಲದಲ್ಲಿ ವೈಶ್ವದೇವ ಮತ್ತು ಅಗ್ನಿಮಾರುತ ಶಸ್ತ್ರಗಳೆರಡೂ ಹೋತೃವಿನಿಂದ— ಪಠಿಸಲ್ಪಡುತ್ತವೆ. ಬಹಿಷ್ವವಮಾನವನ್ನು ತ್ರಿವೃತ್ ಸ್ತೋಮದಲ್ಲಿಯೂ, ನಾಲ್ಕು ಆಜ್ಯಸ್ತೋತ್ರಗಳು ಮತ್ತು ಮಾಧ್ಯಂದಿನ ಪವಮಾನಗಳನ್ನು ಪಂಚದಶಸ್ತೋಮದಲ್ಲಿಯೂ, ನಾಲ್ಕು ಪೃಷ್ಠಸ್ತೋತ್ರಗಳು ಮತ್ತು ಅರ್ಭವ ಪವಮಾನಗಳನ್ನು ಸಪ್ತದಶಸ್ತೋಮದಲ್ಲಿಯೂ, ಯಜ್ಞಾಯಜ್ಞೇಯ (ಅಗ್ನಿಷ್ಟೋಮಸಾಮು) ವನ್ನು ಏಕವಿಂಶಸ್ತೋಮದಲ್ಲಿಯೂ ಗಾನಮಾಡುತ್ತಾರೆ (ತಾಂ.ಬ್ರಾ. xx. ೧. ೧.). ಸ್ತೋಮ ಎಂದರೆ ಮಂತ್ರಗಳ ಸಮೂಹ. ಪಂಚದಶಸ್ತೋಮ ಮುಂತಾದ ಪದಗಳಿಂದ, (ಸಾಧಾರಣವಾಗಿ ಮೂರು) ಮಂತ್ರಗಳು ನಾನಾಪ್ರಕಾರವಾಗಿ ಆವೃತ್ತಿಮಾಡಲ್ಪಟ್ಟು, ೧೫, ೧೭ ಅಥವಾ ೨೧ ಕೈ ಹೆಚ್ಚಿಸಲ್ಪಡುತ್ತವೆ. ಈರಿತಿ ಆವೃತ್ತಿಯಾದಾಗ, ಆ ಮಂತ್ರಗಳಿಗೆ ವಿಷ್ವತಿಗಳೆಂದು ಹೆಸರು. ಆವೃತ್ತಿಗಳ ಕ್ರಮ ಮತ್ತು ಸಂಖ್ಯಾ ಇವುಗಳನ್ನು ಬದಲಾಯಿಸುವುದರಿಂದ ಬೇರೆ ಬೇರೆ ವಿಷ್ವತಿಗಳು ಉಂಟಾಗುತ್ತವೆ. ಈ ಆವೃತ್ತಿಗಳ ಬದಲಾವಣೆಗಳನ್ನು ಮಾಡುವವನು ಪ್ರಸ್ತೋತೃವು ಮತ್ತು ಇದಕ್ಕೆ ಸಹಾಯಕವಾಗಿ, ಉದುಂಬರ ವೃಕ್ಷದಿಂದ ಒಂದೊಂದು ಜೋಟಿದ್ದದ ಕಡ್ಡಿಗಳನ್ನು ಕತ್ತರಿಸಿ ಇಟ್ಟುಕೊಂಡಿರುತ್ತಾರೆ.

ಸ್ತೋಮ ಮತ್ತು ಸ್ತೋತ್ರಗಳಿಗೆ ಇರುವ ಭೇದವನ್ನು ಗ್ರಹಿಸಬೇಕು. ಸಾಮವೇದದ ಗಾನಗಳಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವ ಯಾವುದಾದರೊಂದು ರಾಗದಲ್ಲಿ ಗಾನಮಾಡುವ ಮಂತ್ರಸಮುದಾಯಕ್ಕೆ ಸ್ತೋತ್ರವೆಂತಲೂ, ಸ್ತೋಮವೆಂದರೆ, ಹಿಂದೆಯೇ ಹೇಳಿದಂತೆ ಮಂತ್ರಸಮುದಾಯವೆಂದೂ ಅರ್ಥ. ಸಾಮಗಾನದಲ್ಲಿ ಸೇರಿಸುವ, ಋಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ ಇಲ್ಲದಿರುವ, ‘ಹಾವ್,’ ‘ಹಾಯ್,’ ‘ಈ,’ ‘ಊ’ ಮುಂತಾದವುಗಳು ಸ್ತೋಭಗಳು (ಅಧಿಕಂಚ ವಿವರ್ಣಂಚ ಜೈಮಿನಿಃ ಸ್ತೋಭ-ಶಬ್ದತ್ವಾತ್)-ಸಾಮವೆಂಬುದರಿಂದಲೇ ಗೀತಿ ಎಂಬರ್ಥವು ಬರುವುದಾದರೂ, ಗಾನಕ್ಕೆ ಒಂದು ವೈಶಿಷ್ಟ್ಯವನ್ನುಂಟುಮಾಡುವುದರಿಂದ ಸ್ತೋಭಾದಿಗಳು ಅವಶ್ಯಕವಾಗಿವೆ. ಸಾಮಗಳೆಲ್ಲವೂ ಋಕ್ಕುಗಳೇ ಆದರೂ, ಆ ಋಕ್ಕಿನ ಅಕ್ಷರಗಳಲ್ಲಿ ಅನೇಕ ಬದಲಾವಣೆಗಳನ್ನು ಮಾಡಿ, ಗಾನವನ್ನು ಪರಿಣಾಮಕಾರಿಯನ್ನಾಗಿ ಮಾಡುತ್ತಾರೆ (‘ಅಗ್ನಿ ಆ ಯಾಹಿ ವೀತಯೇ’ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿ ಎಂಬುದನ್ನು ಓಗ್ನಾಯಿ ಎಂಬುದಾಗಿ ಬದಲಾಯಿಸುತ್ತಾರೆ). ಸಾಮವಿಧಾನ ಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿ ಹೇಳುವಂತೆ (ತಸ್ಯ ಹ ವಾ ಏತಸ್ಯ ಸಾಮ್ನ ಮಗೇವಾಸ್ಥೀನಿ ಸ್ವರೋ ಮಾಂಸಾನಿ ಸ್ತೋಭಾ ಲೋಮಾನಿ)—ಸಾಮವಿಧಾನ ಬ್ರಾಹ್ಮಣ ೧-೧-೧೦), ಈ ಸಾಮಕ್ಕೆ ಋಕ್ಕೆಂಬುದೇ ಮೂಲೆಯೂ, ಸ್ವರಗಳು ಮಾಂಸವೂ, ಸ್ತೋಭಗಳು ಮೈಮೇಲೆಲ್ಲಾ ಇರುವ ರೋಮಗಳು. ಪ್ರತಿಯೊಂದು ಸಾಮವೂ ಕೆಲ ನಿರ್ದಿಷ್ಟ ಋಕ್ಕುಗಳಿಗೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದವು. ಉದಾಹರಣೆಗಾಗಿ, ರಥಂತರಸಾಮವೆಂದು ಹೇಳಿದರೆ, ಉದ್ದಿಷ್ಟವಾದ ಮಂತ್ರಗಳು ಮ. VII. ೩೨. ೨೨-೨೦ “(ಅಭಿತ್ವಾ ಶೂರ.....) ಅಥವಾ ಸಾ. ವೇ. II. ೧. ೧. ೧೧, ಅಥವಾ ವಾಮದೇವ್ಯ ಸಾಮವೆಂದು ಹೇಳಿದರೆ, ಮ. IV. ೩೧. ೧-೩ “(ಕಯಾ ನಶ್ವಿತ್ರ ಆಭುವತ್.....)” ಅಥವಾ ಸಾ.ವೇ. II. ೧. ೧. ೧೨ ನೆಯ ಮಂತ್ರಗಳು ಉದ್ದಿಷ್ಟವಾದುವು ಎಂದು ನಿರ್ಣಯ. ಈ ಮಂತ್ರಗಳು ಆಯಾಸಾಮಗಳಿಗೆ ಸ್ವಕೀಯ ಮಂತ್ರಗಳೆಂದು ಭಾವನೆಯಿದೆ. ಆದರೆ ಒಂದು ಸಾಮದ ಸ್ವಕೀಯ ಮಂತ್ರಗಳು ಬೇರೆ ಒಂದು ರಾಗದಲ್ಲಿ ಹೇಳಲ್ಪಡಬಹುದು. ವಾಮದೇವ್ಯಸ್ವಕೀಯ ಮಂತ್ರಗಳಿಗೆ ಕವತೀ ಮಂತ್ರಗಳೆಂದು ಹೆಸರು. ಕೆಲವು ಸಂದರ್ಭಗಳಲ್ಲಿ “ಕವತೀ ಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ರಥಂತರ ಸಾಮವಾಗಿ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ” ಎಂದು ಆದೇಶ ಮಾಡುವುದುಂಟು. ಈ ಆದೇಶದ ಅಭಿಪ್ರಾಯವು “ಕಯಾನಶ್ವಿತ್ರ.....” ಎಂಬ ಮಂತ್ರವು ಸಾಧಾರಣವಾಗಿ ವಾಮದೇವ್ಯ ಸಾಮವಾಗಿ ಗಾನಮಾಡಲ್ಪಡಬೇಕಾದರೂ, ಈ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಅದನ್ನು ರಥಂತರವಾಗಿಯೇ ಗಾನಮಾಡಬೇಕು

ಎಂಬುದು. ಅಂದರೆ, ರಥ ತರ, ಬೃಹತ್, ರೈವತ ಮುಂತಾದ ಸಾಮಗಳು ಎಂದರೆ, ಗಾನಮಾಡುವ ವಿಧಾನಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಭೇದಗಳಿಂದೇ ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ಗ್ರಹಿಸಬೇಕೇ ಹೊರತು, ಆಯಾಸಾಮಗಳಿಗೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ ಒಂದು ಅಥವಾ ಹೆಚ್ಚಿಗೆ ಋಜ್ವಂತ್ರಗಳೆಂದು ಅಲ್ಲ (ಸ್ವರಾದಿ ವಿಶೇಷಾನುಪೂರ್ವೀ ಮಾತ್ರ ಸ್ವರೂಪವ್ಯಗಕ್ತರವ್ಯತಿರಿಕ್ತಂ ಯದ್‌ಗಾನಂ ತದೇವ ರಥಂತರಶಬ್ದಾರ್ಥಃ—ಸಾಯಣರ ಸಾಮವೇದೋಪೋದ್ಘಾತ).

ಯಾಗಗಳಿಗೂ ಸಾಮವೇದಕ್ಕೂ ಇರುವ ಸಂಬಂಧದ ವಿಷಯವಾದ, ಜೈಮಿನಿ ಸೂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ೬೦ ಅಧಿಕರಣಗಳಿವೆ. ಸಾಮದಲ್ಲಿ ಮುಖ್ಯವಾದುದು ಋಜ್ವಂತ್ರವು, ರಾಗಾದಿಗಳು ಅದಕ್ಕೆ ಗುಣಗಳು (IX. ೨. ೩-೧೩), ಪ್ರತಿಯೊಂದು ಮಂತ್ರವೂ ಒಂದು ಸಂಪೂರ್ಣಗಾನವಾಗಬೇಕು. (ಜೈ. IX. ೨. ೧೪-೨೦), ಒಂದೊಂದು ಸಾಮಕ್ಕಾಗಿ ತೆಗೆದುಕೊಳ್ಳುವ ಮಂತ್ರಗಳು ಎಲ್ಲವೂ ಸಾಧಾರಣವಾಗಿ ಒಂದೇ ಭಂದಸ್ತಿನಲ್ಲಿರಬೇಕು (ಜೈ. IX. ೨. ೨೧-೨೨), ಉತ್ತರಾರ್ಚಿಕದಲ್ಲಿರುವ ಮಂತ್ರಗಳನ್ನೇ ಸ್ವರಾದಿ ವಿಶಿಷ್ಟವಾಗಿ ಗಾನಮಾಡಲು ತೆಗೆದುಕೊಳ್ಳಬೇಕು (ಜೈ. IX. ೨. ೨೩-೨೪), ಕೆಲವು ಗಾನಗಳಲ್ಲಿರುವ ಎರಡು ಮಂತ್ರಗಳು, ಕಡೆಯ ಅಥವಾ ೪ ನೆಯ ಪಾದವನ್ನು ವುನಃ ಹೇಳಿ ಮೂರು ಮಂತ್ರಗಳಾಗಿ ಮಾಡಲ್ಪಡಬೇಕು (ಜೈ. IX. ೨. ೨೫-೨೬), ಯಜ್ಞಾಯಜ್ಞೇಯ ಸಾಮದ ಮೂಲಮಂತ್ರದಲ್ಲಿರುವ 'ಗಿರಾ ಗಿರಾ' ಎಂಬುದರ ಬದಲಾಗಿ, ಗಾನದಲ್ಲಿ "ಇರಾ ಇರಾ" ಎಂದು ಬದಲಾಯಿಸಿಕೊಳ್ಳಬೇಕು, ಎಂಬವುಗಳು ಕೆಲವು ಗ್ರಾಹ್ಯವಾದ ಅಂಶಗಳು.

ಶಸ್ತ್ರಪಠನ ಮತ್ತು ಸೋಮಶೇಷಭಕ್ಷಣಗಳಾದಮೇಲೆ, ಅಧ್ವರ್ಯುವು ವೈಶ್ವದೇವಗ್ರಹವನ್ನು ತೆಗೆದುಕೊಂಡು, ದ್ರೋಣಕಲಶದಿಂದ ತುಂಬಿ, ಎರಡು ಕಲಶಗಳಿಂದ ಅದನ್ನು ಸ್ಪರ್ಶಿಸಿ, ಆ ದರ್ಭೆಗಳನ್ನು ಪ್ರಸ್ತೋತ್ತವಿಗೆ ಕೊಟ್ಟು, ಸಾಮಗರನ್ನು ಮತ್ತೊಂದು ಸ್ತೋತ್ರವನ್ನು ಗಾನಮಾಡುವಂತೆ ಪ್ರೇರಿಸುತ್ತಾನೆ. ಎಲ್ಲಾ ಧುರ್ಮ ಸ್ತೋತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಈ ಕ್ರಮವನ್ನೇ ಅನುಸರಿಸಬೇಕು. ಬಹಿಷ್ವವಮಾನವೊಂದು ಹೊರತಾಗಿ ಉಳಿದ ಸ್ತೋತ್ರಗಳೆಲ್ಲವೂ ಸದಸ್ತಿನಲ್ಲಿ ಔದುಂಬರೀಸ್ತಂಭದ ಸಮೀಪದಲ್ಲಿ ಗಾನಮಾಡಲ್ಪಡುತ್ತವೆ; ಪಶ್ಚಿಮಾಭಿಮುಖನಾದ ಪ್ರಸ್ತೋತನು ಅಧ್ವರ್ಯುವಿನ ಹಿಂದುಗಡೆಯೂ, ಉತ್ತರಾಭಿಮುಖನಾಗಿ ಉದ್ಗಾತ್ರವು ಅವನ ಪಶ್ಚಿಮಕ್ಕೂ, ಉದ್ಗಾತ್ರವಿಗೆ ಅಭಿಮುಖನಾಗಿ ಅದರ ಆಗ್ನೇಯದ ಕಡೆಗೆ ನೋಡುತ್ತಾ ಪ್ರತಿಹರ್ತೃವೂ ಕುಳಿತುಕೊಳ್ಳುತ್ತಾರೆ (ತಾ. VI. ೪. ೧೪, ದ್ರಾ. III. ೩. ೨೮). ಈ ವೈಶ್ವದೇವಗ್ರಹವಾದ ಮೇಲೆ ಗಾನಮಾಡುವುದು ಮುಂದಿನ ಮೂರು ಆಜ್ಯಸ್ತೋತ್ರಗಳೆನಿಸಿಕೊಳ್ಳುತ್ತವೆ.

೧ ನೆಯ ಆಜ್ಯಸ್ತೋತ್ರ—ಋ. VI ೧೬. ೧೦-೧೨, ಸಾ. ವೇ. II. ೧. ೧. ೪.,
 ೨ " " —ಋ. III ೬೨. ೧೬-೧೮, ಸಾ. ವೇ. II. ೧. ೧. ೫.,
 ೩ " " —ಋ. VIII ೧೭. ೧-೩, ಸಾ. ವೇ. II. ೧. ೧. ೬.,
 ೪ " " —ಋ. III ೧೨. ೧-೩, ಸಾ. ವೇ. II. ೧. ೧. ೭.,

ಎರಡನೆಯ ಶಸ್ತ್ರಕ್ಕೆ ಪ್ರಳುಗ ಶಸ್ತ್ರವೆಂದು ಹೆಸರು (ಅಶ್ವ. V. ೧೦. ೬.) ವೈಶ್ವದೇವ ಗ್ರಹವಾದಮೇಲೆ ಇದನ್ನು ಪಠಿಸುತ್ತಾರೆ. ಇದರಿಂದ ಆಹಾರವು ದೊರಕುವುದೆಂದು ಐ. ಬ್ರಾ. XI. ೨ ರಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ. ಈ ಶಸ್ತ್ರದಲ್ಲಿ ಒಟ್ಟು ೨೧ ಮಂತ್ರಗಳು (ಋ. I. ೨-೩ ಸೂಕ್ತಗಳು). ಇವುಗಳನ್ನು ಮೂರು ಮೂರಾಗಿ ಏಳು ಭಾಗಗಳಾಗಿ ಮಾಡಿ, ಒಂದೊಂದನ್ನು ಒಂದೊಂದು ದೇವತೆಯನ್ನು ಉದ್ದೇಶಿಸಿ ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. ಈ ಏಳು ದೇವತೆಗಳು ಕ್ರಮವಾಗಿ ವಾಯು, ಇಂದ್ರ-ವಾಯು, ಮಿತ್ರ-ವರುಣ ಅಶ್ವಿನಿಗಳು, ಇಂದ್ರ, ವಿಶ್ವೇದೇವತೆಗಳು ಮತ್ತು ಸರಸ್ವತಿ. ಈ ಒಂದೊಂದು ಋಕ್ತಯಕ್ಕೂ ಮೊದಲು ಒಂದು ಪುರೋರುಕ್ಯನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. ಇದಕ್ಕೂ ಮೊದಲಾಗಿ ಒಂದು ಹಿಂಕಾರ ಮತ್ತು 'ಭೂರ್ಭುವಃಸ್ವರೋಮ್' ಎಂದು ಉಚ್ಚರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಋಗ್ವೇದ ೧.೨ ನೆಯ ಸೂಕ್ತದ ಎರಡನೆಯ ಮಂತ್ರವನ್ನು ಮೂರುಸಲ (ಮೊದಲನೆಯದನ್ನು ತ್ರಿರಾವೃತ್ತಿ ಮಾಡಬೇಕಾಗಿಲ್ಲ—ಅಶ್ವ. V-

ಪೂರ್ವಪೀಠಿಕಾ |

ಐತರೇಯಬ್ರಾಹ್ಮಣಂ

೧೦. ೬ ರ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನ) ಉಚ್ಚರಿಸಬೇಕು. ಈ ಮಂತ್ರ ಪಠಣವಾದಮೇಲೆ, ಋತ್ವಿಜನು “ ಉಕ್ತಂ ವಾಚಿ ಶ್ಲೋಕಾಯತ್ವಾ” (“....ಘೋಷಾಯತ್ವಾ” ಎಂಬುದರ ಬದಲು) ಎನ್ನುತ್ತಾನೆ. ಋಗ್ವೇದ ೧, ೧೪. ೧೦ ನೆಯ ಮಂತ್ರವು ಪ್ರಉಗಶಸ್ತ್ರದ ಯಾಜ್ಞಾ ಆಗುತ್ತದೆ. ಈ ಗ್ರಹವನ್ನು ಹೋಮಮಾಡಿ, ಗ್ರಹಶೇಷವನ್ನು ಮತ್ತು ಚಮಸಗಳಲ್ಲಿರುವುದನ್ನು ಎಲ್ಲರೂ ಸೇವಿಸುತ್ತಾರೆ ಉಕ್ತೃಸ್ಥಾಲಿಯಲ್ಲಿ ಇರುವ ಸೋಮದ ಮೂರನೆಯ ಒಂದು ಭಾಗವನ್ನು ಮಿತ್ರಾವರುಣ, ಇಂದ್ರ ಮತ್ತು ಇಂದ್ರಾಗ್ನಿಗಳಿಗಾಗಿ ಮೂರುಗ್ರಹಗಳಲ್ಲಿ ತೆಗೆದುಕೊಳ್ಳುತ್ತಾರೆ. ಈ ಒಂದೊಂದು ಗ್ರಹಕಾಲದಲ್ಲಿಯೂ ಸ್ತೋತ್ರಶಸ್ತ್ರಗಳು, ಕ್ರಮವಾಗಿ ಮೈತ್ರಾವರುಣ, ಬ್ರಾಹ್ಮಣಾಚ್ಛಂಸಿ ಮತ್ತು ಅಚ್ಛಾವಾಕರುಗಳಿಂದ ಹೇಳಲ್ಪಡುತ್ತವೆ. ಈ ಒಂದೊಂದು ಶಸ್ತ್ರದಲ್ಲಿಯೂ ನಾಲ್ಕು ಭಾಗಗಳವೆ (೧) ‘ಸ್ತೋತ್ರೀಯ’ ಎಂಬ ಮಂತ್ರತ್ರಯ (ಇದರ ಸ್ತೋತ್ರದಲ್ಲಿಯೂ ಇದೇ ಮಂತ್ರಗಳನ್ನೇ ಗಾನಮಾಡುವುದರಿಂದ ಇದಕ್ಕೆ ಸ್ತೋತ್ರೀಯವೆಂದು ಹೆಸರು); (೨) ಅನುರೂಪತ್ರಯ (ಛಂದಸ್ಸು, ದೇವತಾ ಮತ್ತು ಋಷಿಗಳು ಈ ಶಸ್ತ್ರಭಾಗಕ್ಕೂ ಸ್ತೋತ್ರೀಯ ಮಂತ್ರಗಳಿಗೂ ಒಂದೇ ಆಗಿರಬೇಕು, ಆಶ್ವ. V. ೧೦. ೨೬-೨೭); (೩) ಶಸ್ತ್ರದ ಹೃದಯಭೂತವಾದುದು, ಅದುದರಿಂದ ಉಕ್ತಮುಖಿ (ಸಾಂಖ್ಯಾಯನಗೃಹ್ಯ. VII. ೧೧. ೩.); (೪) ಯಾಜ್ಞಾಮಂತ್ರವೊಂದು.

(೧) ಸ್ತೋತ್ರೀಯ ತ್ರಯ	—	ಋ. III. ೬೨. ೧೬-೧೮ ನೆಯ ಮಂತ್ರಗಳು.
(೨) ಅನುರೂಪತ್ರಯ	—	ಋ. X. ೬೮. ೧-೫ ,, ,,
(೩) ಉಕ್ತಮುಖಿ	—	ಋ. VII. ೬೬. ೧-೯ ,, ,,
(೪) ಆಚ್ಛಾ	—	ಋ. VII. ೬೬. ೧೯ ,, ,,

ಇಲ್ಲಿಗೆ ಪ್ರಾತಃಸವನವು ಮುಗಿಯುತ್ತದೆ. ಕೊನೆಯದಾಗಿ ಅಧ್ವರ್ಯುವು “ಪ್ರಾತಃಸವನದಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿಯು ನಮ್ಮನ್ನು ಕಾಪಾಡಲಿ” ಎಂಬರ್ಥದ ಮಂತ್ರದಿಂದ ಒಂದು ಹೋಮ ಮಾಡುತ್ತಾನೆ. ಅಧ್ವರ್ಯುವಿನ ಅಪ್ಪಣೆಯಂತೆ ಮೈತ್ರಾವರುಣನು ಎಲ್ಲರನ್ನೂ ಸದಸ್ಸಿನಿಂದ ಹೊರಬರುವಂತೆ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ. ಅದರಂತೆ ಎಲ್ಲರೂ ಬಂದ ದಾರಿಯಲ್ಲೇ ಹೊರಗೆ ಹೋಗುತ್ತಾರೆ.

ಮಾಧ್ಯಂದಿನ ಸವನಕ್ಕೆ ಮುಂಚೆ, ಪುನಃ ಎಲ್ಲರೂ ಸದಸ್ಸನ್ನು ಪ್ರವೇಶಿಸುತ್ತಾರೆ ಯಜಮಾನನು ಪೂರ್ದದ ಬಾಗಿಲಿನಿಂದ ಒಳಬರುತ್ತಾನೆ. ಸಾಧಾರಣವಾಗಿ ಈಗಲೂ ಪ್ರಾತಃಸವನದ ಕ್ರಮವೇ ಅನುಸರಿಸಲ್ಪಡುತ್ತದೆ. (ಆವ. XIII. ೧. ೨.) ಮೊದಲ ಎರಡು ಸವನಗಳು ಆತುರವಿಲ್ಲದೆಯೂ, ಮೂರನೆಯದು ಆತುರದಲ್ಲಿಯೂ ನಡೆಯುತ್ತವೆ (ಆಪ. XII. ೨೯. ೧೨). ಕೆಲವೇ ವ್ಯತ್ಯಾಸಗಳಿವೆ. ಮಾಧ್ಯಂದಿನಸವನದಲ್ಲಿ ದ್ವಿದೇವತ್ಯ ಮತ್ತು ಋತುಗ್ರಹಗಳಿಲ್ಲ (ಆಪ. XIII. ೧. ೪.) ಮಹಾಭಿಷವವು ಪ್ರಾತಸ್ಸವನದಂತೆಯೇ, ಆದರೆ ಉಚ್ಚಸ್ವರದಲ್ಲಿ (ಆಪ. XIII. ೧. ೮). ಇದರಲ್ಲಿ ವಸತೀವರಿ ನೀರನ್ನು ಹೋತ್ಯ ಚಮಸದಲ್ಲಿ ತೆಗೆದುಕೊಂಡು, ಯಜಮಾನನ ಕೈಯಲ್ಲಿ ಕೊಡಲ್ಪಡುತ್ತದೆ ಮತ್ತು ಇದೇ ನಿಗ್ರಾಭ್ಯವಾಗುತ್ತದೆ. ಸೋಮುಲತೆಗಳನ್ನು ಕಟ್ಟಿದ್ದ ಬಟ್ಟೆಯನ್ನು ಬಿಚ್ಚಿ, ‘ಗ್ರಾವಸ್ತುತ್’ ಎಂಬ ಋತಿಜ್ವನು ಉಷ್ಣೀಷವಾಗಿ ಉಪಯೋಗಿಸಲು ಕೊಡಲ್ಪಟ್ಟು, ಅವನು ಸೋಮವನ್ನು ಕುಟ್ಟುವ ಕಲ್ಲನ್ನು ಸ್ತುತಿಸಿದಮೇಲೆ, ಹಿಂದಕ್ಕೆ ತೆಗೆದುಕೊಳ್ಳಲ್ಪಡುತ್ತದೆ (ಆಪ. XIII. ೧. ೫). ಐದು ಗ್ರಹಗಳು; ಶುಕ್ರ, ಮಂಥೀ, ಆಗ್ರಯಣ, ಎರಡು ಮರುತ್ವತೀಯಗಳು ಮತ್ತು ಉಕ್ತೃ (ಮರುತ್ವತೀಯಗಳಿಗಿಂತ ಮುಂಚೆ ಅಥವಾ ಅವೆರಡಕ್ಕೂ ಮಧ್ಯೆ).

ಗ್ರಾವಸ್ತುತ್ (ಸೋಮಸವನಕ್ಕಾಗಿ ಉಪಯೋಗಿಸುವ ಕಲ್ಲುಗಳನ್ನು ಸ್ತುತಿಸುವವನು) ಋತಿಜ್ವನು ಪೂರ್ದದ್ವಾರದಿಂದ ಹವಿರ್ಧಾನ ಶಾಲೆಯನ್ನು ಪ್ರವೇಶಿಸಿ, ದಕ್ಷಿಣ ಹವಿರ್ಧಾನ ಶಕಟದ ಅಚ್ಚಿನ ಕೊನೆಯ ಈಶಾನ್ಯದ ಮೂಲೆಗೆ ಒಂದು ದರ್ಭೆ ಯನ್ನೆಸೆದು, ಆಗ್ನೇಯಾಭಿಮುಖನಾಗಿ, ಸೋಮಕಾಷ್ಠಗಳ ಎದುರಿಗೆ ನಿಲ್ಲುತ್ತಾನೆ. ಸೋಮಕ್ಕೆ ಬಿಗಿದಿದ್ದ ಬಟ್ಟೆಯನ್ನು ತನ್ನ

ಅಂಜಲಿಯಲ್ಲಿ ತೆಗೆದುಕೊಂಡು, ಎಡದಿಂದ ಬಲಕ್ಕೆ ಮೂರುಬಾರಿ, ತಲೆಗೆ ಸುತ್ತುತ್ತಾನೆ. ಕಡೆಗೆ ಅದು ರುಮಾಲಿನಂತೆ ಕಾಣಬೇಕು. ಸವನಕ್ಕಾಗಿ ಸೋಮಗಳು ಕಲ್ಲಿನಮೇಲೆ ಇಡಲ್ಪಡುವಾಗ, ಮಧ್ಯಮ ಸ್ವರದಲ್ಲಿ (ಮಾಧ್ಯಂದಿನ ಸವನದಲ್ಲಿ ಎಲ್ಲಾ ವೇದಭಾಗಗಳನ್ನೂ ಇದೇ ಸ್ವರದಲ್ಲಿಯೇ ಹೇಳಬೇಕು) ಹೇಳುತ್ತಾನೆ (ಆಶ್ವ. V. ೧೨. ೭-೮). ಅವನು ಉಚ್ಚರಿಸಬೇಕಾದ ಭಾಗಗಳು (ಆಶ್ವ. V. ೧೨. ೯-೧೧), ಋ. I. ೨೪. ೩., V. ೮೧. ೧., VIII. ೮೧. ೧., VIII. ೧. ೧., X. ೯೪ (ಈ ಸೂಕ್ತಕ್ಕೆ ಅರ್ಬುದವೆಂದು ಹೆಸರು), X. ೭೬ ಮತ್ತು ೧೭೫. ಇವುಗಳಲ್ಲಿ, ಅರ್ಬುದದ ಕಡೆಯ ಮಂತ್ರವನ್ನು ಹೇಳುವುದಕ್ಕೆ ಮುಂಚೆ, X. ೭೬ ಮತ್ತು ೧೭೫ ನೆಯ ಸೂಕ್ತಗಳನ್ನು ಹೇಳಬೇಕು. ಈ ಎರಡು ಸೂಕ್ತಗಳಿಗೆ ಮುಂಚೆ, ಅಥವಾ ಮಧ್ಯೆ, ಅಥವಾ ಅನಂತರ ಮತ್ತು X. ೯೪ ರ ಕಡೆಯ ಮಂತ್ರಕ್ಕಿಂತ ಮುಂಚೆ, ಗ್ರಹಗಳನ್ನು ಸೋಮರಸದಿಂದ ತುಂಬಿ, ಕೈಗೆ ತೆಗೆದುಕೊಳ್ಳುವವರೆಗೆ ಎಷ್ಟುಬೇಕಾಗುತ್ತದೋ ಅಷ್ಟು ಪವಮಾನ ಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಿರಬೇಕು. ಎಲ್ಲವೂ ಮುಗಿದಮೇಲೆ, ಅರ್ಬುದದ ಕಡೆಯ ಮಂತ್ರವನ್ನು ಹೇಳಿ, ಉಷ್ಟೀಷದ ಬಟ್ಟೆಯನ್ನು ಯಜಮಾನನಿಗೆ ಹಿಂದಕ್ಕೆ ಕೊಡಬೇಕು. ಈ ಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ಹೇಳುವ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಅಶ್ವಲಾಯನರು ಮತ್ತೆ ಕೆಲವು ವಿವರಗಳನ್ನು ಕೊಟ್ಟಿದ್ದಾರೆ. ಈ ಅರ್ಬುದ ಸೂಕ್ತ (X. ೯೪)ದಲ್ಲಿ ಇರುವ ೧೪ ಋಕ್ಯುಗಳಲ್ಲಿ, ನಾಲ್ಕನೆಯದನ್ನು ಬಿಡಬೇಕು, ಕಡೆಯದು ಪರಿಧಾನ್ವೀಯ (ಗ್ರಾವಸ್ತುತ್ ಹೇಳಬೇಕಾದ ಮಂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಕಟ್ಟಕಡೆಯದು), ಉಳಿದ ಹನ್ನೆರಡು ಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ಮೂರು ಮೂರಾಗಿ ವಿಭಾಗಿಸಿಕೊಂಡು, ಒಂದೊಂದು ಮಂತ್ರತ್ರಯದ ಮೊದಲು ಅಥವಾ ಅನಂತರ, ಈ ಮುಂದಿನ ಮೂರು ಮೂರು ಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ನೇರಿಸಿಕೊಳ್ಳಬೇಕು—ಋ. ಸಂ. I. ೯೧. ೧೬-೧೭., IX. ೨. ೪., IX. ೧೫. ೮., IX. ೧೦೭. ೨೧, VIII. ೭೨. ೮., VIII. ೭೨. ೧೬., IX. ೧೭. ೪, IX. ೭೭. ೧೪-೧೫ (ಇವೆಲ್ಲವೂ ಸೇರಿದರೆ ೧೨ ಮಂತ್ರಗಳಾಗುತ್ತವೆ). ಸೋಮವೈಕ್ಷಣ, ಸೋಮವನ್ನು ಕುಟ್ಟುವುದು, ರಸವನ್ನು ಹಿಂಡುವುದು ಮತ್ತು ಅಧವನೀಯ ದ್ರೋಣಿಯಲ್ಲಿ ಸೋಮವನ್ನು ತೇವಿಸುವುದು, ಈ ನಾಲ್ಕು ಕೆಲಸಗಳು ನಡೆಯುತ್ತಿರುವಾಗ, ನಾಲ್ಕು ಮಂತ್ರತ್ರಯಗಳನ್ನು ಉಚ್ಚರಿಸಬೇಕು (ಆಶ್ವ. V. ೧೨. ೧೫-೧೯). ಬಹಿಷ್ವವಮಾನದ ಬದಲು, ಇಲ್ಲಿ ಮಾಧ್ಯಂದಿನಸವಮಾನ ಸ್ತೋತ್ರ (ಆಪ. XIII. ೩. ೭). ಈ ಸ್ತೋತ್ರದಲ್ಲಿರುವ ಮಂತ್ರಗಳು ಋ. IX. ೬೧. ೧೦-೧೨., X. ೧೦೭, ೪-೫., X. ೮೭. ೧-೩ ಅಂದರೆ, ಸಾ. ವೇ. II. ೧. ೧. ೮-೧೦ ನೆಯವು. ಈ ಮಾಧ್ಯಂದಿನಸವಮಾನಕ್ಕೆ ಮುಂಚೆ ಮತ್ತು ಅದರ ಗಾನಕಾಲದಲ್ಲಿ. ಯಜಮಾನನು ಕೆಲವು ಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ಜಪಿಸುತ್ತಿರಬೇಕು. (ಆಪ. XIII. ೩-೧).

ಮಾಧ್ಯಂದಿನ ಸವಮಾನವಾದಮೇಲೆ, ಯಜಮಾನನು ಪ್ರವರ್ಗ್ಯವನ್ನು ಆಚರಿಸಿದ್ದರೆ, ದಧಿಘೃತವೆಂಬ ಕರ್ಮವನ್ನು ಆಚರಿಸಬೇಕು (ಆಶ್ವ. V. ೧೩. ೧). ಉದುಂಬರದಿಂದ ಮಾಡಿದ ಸ್ತುಕ್ತಿನಲ್ಲಿ, ಪ್ರತಿಪ್ರಸ್ಥಾತ್ಯವು ಮಸರನ್ನು ತರುತ್ತಾನೆ; ಈ ಮಸರನ್ನು ಆಗ್ನೇಧ್ರಿಯಾಗ್ನಿಯಲ್ಲಿ ಕಾಯಿಸುತ್ತಾರೆ. ಈಗ ಹೋತೃವನ್ನು, “ಹವಿಸ್ಸನ್ನು ಕಾಯಿಸಿಯಾಯಿತೇ?” ಎಂದು ಕೇಳುತ್ತಾರೆ. ಆಗ ಹೋತೃವು, ಅನುವಾಕ್ಯವಾಗಿ ಋ. X. ೧೭೯. ೨ ನೆಯ ಮಂತ್ರವನ್ನೂ, ಯಾಜ್ಞಾರೂಪವಾಗಿ X. ೧೭೯. ೩ ನೆಯದನ್ನೂ ಪಠಿಸಿ, ‘ವೌಷಟ್’ ಎನ್ನುತ್ತಾನೆ. ಆಗ ತಪ್ಪದಧಿಯು ಆಹವನೀಯದಲ್ಲಿ ಹೋಮ ಮಾಡಲ್ಪಡುತ್ತದೆ. ಅದೇ ಋತ್ವಿಜನು “ಅಗ್ನೇವೀಹಿ....” ಎಂಬ ಮಂತ್ರವನ್ನು ಚ್ಚರಿಸಿ, ಪುನಃ ‘ವೌಷಟ್’ ಎಂದಾಗ, ಎರಡನೆಯ ತಪ್ಪದಧಿ ಹೋಮಮಾಡಿ, ಪ್ರವರ್ಗ್ಯದಲ್ಲಿ ಭಾಗವಹಿಸಿದ ಋತ್ವಿಜರೆಲ್ಲರೂ, ಹೋಮಶೇಷವನ್ನು ಸ್ವೀಕರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಅನಂತರ ಪಶುಪುರೋಡಾಶ (ಪ್ರಾತಃಕಾಲದಲ್ಲಿ ವಧಿಸಲ್ಪಟ್ಟ ಪಶುವಿನದು), ಮತ್ತು ಇತರ ಹೋಮಗಳು (ವಿಕಾದಶಕಪಾಲಪುರೋಡಾಶ ಮುಂತಾದುವು) ಕುತವಾಗಿ, ಶೇಷವು ಭಕ್ಷಿಸಲ್ಪಡುತ್ತದೆ. ಅಚ್ಚಾವಾಕನದೂ ಸೇರಿ, ಹತ್ತು ಚಮಸಗಳನ್ನೂ ತುಂಬುತ್ತಾರೆ. ಶುಕ್ರ ಮತ್ತು ಮಂಧಿಗ್ರಹಗಳಿಂದ ಕ್ರಮವಾಗಿ ಅಧ್ವರ್ಯು ಮತ್ತು ಪ್ರತಿಪ್ರಸ್ಥಾತ್ಯಗಳೂ, ಚಮಸಗಳಿಂದ ಚಮಸಾಧ್ವರ್ಯುಗಳೂ ಹೋಮಮಾಡಿ, ಹೋಮಶೇಷವನ್ನು ಎಲ್ಲ ಋತ್ವಿಜರೂ ತೆಗೆದುಕೊಳ್ಳುತ್ತಾರೆ. ಈಗ ದಕ್ಷಿಣಾಹುತಿ ಅಥವಾ ದಕ್ಷಿಣ ಹೋಮಗಳೆಂಬ ಅಚ್ಚಾಹುತಿಗಳು (ಕಾತ್ಯಾ. X. ೧. ೪., ಶಾ. IX. ೨). ಹಿಂದೆ ವಿವರಿಸಿರುವ ವೈಸರ್ಜನ ಹೋಮದಂತೆಯೇ ಇಲ್ಲಿಯೂ ಕ್ರಮ.

ಯಜಮಾನ ಮತ್ತು ಅವನ ಕುಟುಂಬದವರಮೇಲೆ ಹೊದಿಸಿರುವ ಬಟ್ಟೆಯಲ್ಲಿ ಒಂದುಚೂರು ಬಂಗಾರ ಅಥವಾ ಒಂದು ಸುವರ್ಣ ನಾಣ್ಯವನ್ನು ಕಟ್ಟಿ, ಅದನ್ನು ಜುಹುವಿನಲ್ಲಿಟ್ಟು, ಗಾರ್ಹಪತ್ಯಾಗ್ನಿಯಲ್ಲಿ, “ಉದುತ್ಯಂ....” (ಋ. I. ೫೦. ೧) ಮತ್ತು “ಚಿತ್ರಂ....” (ಋ. I. ೧೧೫. ೧) ಮಂತ್ರಗಳನ್ನುಚ್ಚರಿಸಿ, ಎರಡು ಹೋಮಗಳನ್ನು ಮಾಡುತ್ತಾರೆ. ಆ ಸುವರ್ಣ ನಾಣ್ಯವನ್ನು ಬಿಚ್ಚಿ ತೆಗೆದು, ಯಜಮಾನನು ಅದನ್ನೂ ಅಜ್ಯವನ್ನೂ ಕೈಯಲ್ಲಿ ಹಿಡಿದು, ಮಹಾವೇದಿಯ ದಕ್ಷಿಣದಲ್ಲಿ ಇಟ್ಟಿರುವ ದಕ್ಷಿಣಾ (ದಕ್ಷಿಣೆ ಕೊಡುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಸಿದ್ಧಪಡಿಸಿರುವ) ವಸ್ತುಗಳನ್ನು ಸಮೀಪಿಸುತ್ತಾನೆ (ಯಾವ ಋತುಜ್ಞನೂ ನೂರು ಗೋವುಗಳಿಗಿಂತ ಕಡಿಮೆ ದಕ್ಷಿಣೆಗೆ ಸೋಮಯಾಗದಲ್ಲಿ ಋತ್ವಿಜನಾಗಲು ಒಪ್ಪಿಕೊಳ್ಳಬಾರದು--ಶತ. ಬ್ರಾ. IV. ೩-೪). ಇದೇಂತೆಯೇ ಆಪ. XIII. ೫. ೧., XIII. ೭-೧೫ ರಲ್ಲಿ, ಹದಿನಾರು ಜನ ಋತುಜ್ಞರಿಗೆ ಕೊಡಬೇಕಾದ ದಕ್ಷಿಣೆಯ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಅನೇಕ ಸಂಯಮಗಳನ್ನು ಹೇಳಿದೆ. ದಕ್ಷಿಣೆಯು, ೭, ೨೧, ೬೦, ೧೦೦, ೧೧೨ ಅಥವಾ ೧೦೦೦ ಅಥವಾ ಅಸಂಖ್ಯವಾದ ಗೋರೂಪವಾಗಿರಬಹುದು ; ಯಜಮಾನನು ಹಿರಿಯಮಗನ ಭಾಗವನ್ನು ಬಿಟ್ಟು, ತನ್ನ ಆಸ್ತಿಯೆಲ್ಲವನ್ನೂ ಕೊಡಬಹುದು ; ೧೦೦೦ ಗೋವುಗಳು ಅಥವಾ ಸರ್ವಸ್ವವನ್ನೂ ದಕ್ಷಿಣೆಯಾಗಿ ಕೊಡುವುದಾದರೆ, ಅದರಮೇಲೆ ಒಂದು ಹೇಸರಕತ್ತೆಯನ್ನೂ ಕೊಡಬೇಕು (ಆಪ. XIII. ೫. ೧-೨), ಇದಲ್ಲದೆ, ಆಡು, ಕುರಿ, ಕುದುರೆ, ಆಳುಗಳು, ಒಂದು ಆನೆ, ಉಡುಪುಗಳು, ರಥಗಳು, ಧಾನ್ಯಗಳು, ಕತ್ತಿಗಳು ಎಲ್ಲವನ್ನೂ ಕೊಡಬಹುದು. ಗೋವುಗಳನ್ನೇ ದಕ್ಷಿಣೆಯಾಗಿ ಕೊಡುವುದಾದರೆ, ಯಜಮಾನನು ತನ್ನ ಕೃಷ್ಣಾಜನದಿಂದ ಆ ಹಾಡನ್ನು ನಾಲ್ಕು ಸಮಭಾಗಗಳಾಗಿ ವಿಂಗಡಿಸಿ ಒಂದು ಭಾಗವನ್ನು ಅಧ್ವರ್ಯು ಮತ್ತು ಅವನ ಸಹಾಯಕರಿಗೆ ಕೊಡಬೇಕು. ಅಧ್ವರ್ಯು ವಿಗೆ ಬರುವುದರಲ್ಲಿ ಅರ್ಧಭಾಗವು ಪ್ರತಿಪ್ರಸ್ಥಾತೃವಿಗೆ, ಮೂರನೆಯ ಒಂದುಭಾಗವು ನೇಷ್ಟೃವಿಗೆ ಮತ್ತು ಕಾಲುಭಾಗವು ಉನ್ನೇತೃವಿಗೆ ಬರಬೇಕು ; ಅಂದರೆ ಕಾತ್ಯಾ. X. ೨. ೨೫ ಮತ್ತು ಆಪ. XIII. ೨. ೧೨ ರ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನ, ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವಂತೆ, ಮುಖ್ಯ ಋತುಜ್ಞರಿಗೆ ಒಬ್ಬೊಬ್ಬರಿಗೂ ೧೨ ಗೋವುಗಳಾದರೆ, ಅವರ ಸಹಾಯಕರುಗಳಿಗೆ, ೬, ೪, ೩ ಗೋವುಗಳಂತೆ ಕೊಡಬೇಕು. ಚೈಪಿಸಿ ಮತ್ತು ಮನುಗಳೂ ಈ ದಕ್ಷಿಣಾ ವಿಭಾಗವನ್ನೂ ಪ್ರಸ್ತಾಪಿಸಿದ್ದಾರೆ.

ಮೊದಲು ದಕ್ಷಿಣೆ ತೆಗೆದುಕೊಳ್ಳುವವನು ಆಗ್ನೀಧ್ರನು. ಅವನಿಗೆ ಸುವರ್ಣನಾಣ್ಯ, ಪೂರ್ಣಪಾತ್ರ ಮತ್ತು ನಾನಾ ಬಣ್ಣದ ದಾರಗಳಿಂದ ಕಸೂತಿ ಹಾಕಿದ ದಿಂಬು ಒಂದು, ಇವುಗಳು ಕೊಡಲ್ಪಡಬೇಕು. ಪ್ರತಿಪ್ರಸ್ಥಾತೃವಿಗೆ ಕಡೆಯಲ್ಲಿ ದಕ್ಷಿಣೆ ಕೊಡಬೇಕು (ಆಪ. XIII. ೬. ೨., ಕಾತ್ಯಾ. XIII. ೨. ೩೯). ಸದಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಕುಳಿತಿರುವಾಗ ಎಲ್ಲಾ ಋತ್ವಿಜರಿಗೂ ದಕ್ಷಿಣೆ ಕೊಡುವುದು. ಆದರೆ, ಅಧ್ವರ್ಯು ಮತ್ತು ಅವನ ಸಹಾಯಕರಿಗೆ ಮಾತ್ರ ಹವಿರ್ಧಾನಶಾಲೆಯಲ್ಲಿ ಕೊಡಬೇಕು. ಋತ್ವಿಜನಲ್ಲದ. ಅತ್ರಿಗೋತ್ರಜನಾದ ಒಬ್ಬ ಬ್ರಾಹ್ಮಣನಿಗೆ, ಎಲ್ಲರಿಗಿಂತ ಮುಂಚೆ ಅಥವಾ ಆಗ್ನೀಧ್ರನಿಗೆ ಕೊಟ್ಟಮೇಲೆ, ಒಂದು ಸುವರ್ಣನಾಣ್ಯವನ್ನು ದಕ್ಷಿಣೆಯಾಗಿ ಕೊಡಬೇಕು (ಆಪ. XIII. ೬. ೧೨., ಕಾತ್ಯಾ. X. ೨. ೨೧). ಆಗ್ನೀಧ್ರನಾದ ಮೇಲೆ, ಕ್ರಮವಾಗಿ, ಬ್ರಹ್ಮ, ಉದ್ಗಾತೃ ಮತ್ತು ಹೋತೃಗಳಿಗೆ ದಕ್ಷಿಣೆ (ಕಾತ್ಯಾ. X. ೨. ೨೬). ಕೊಡಬೇಕು.

ಋತ್ವಿಜರಿಗೆ ಕೊಡುವ ದಕ್ಷಿಣೆಯಲ್ಲದೇ, ಯಜಮಾನನ ಶಕ್ತಿ ಮತ್ತು ಇಚ್ಛೆಯನ್ನನುಸರಿಸಿ, ಚಮಸಾಧ್ವರ್ಯುಗಳು, ಸದಸ್ಯ, ಸದಸ್ಸಿನಲ್ಲಿರುವ ಪ್ರೇಕ್ಷಕರು (ಇವರಿಗೆ ಪ್ರಸರ್ಪಕರೆಂದು ಹೆಸರು) ಇವರುಗಳಿಗೆಲ್ಲಾ ದಕ್ಷಿಣೆಯನ್ನು ಕೊಡಬಹುದು ; ಆದರೆ ತಾವಾಗಿಯೇ ಒಂದು ದಕ್ಷಿಣೆ ಬೇಡುವವರಿಗೆ ಮತ್ತು ಕಣ್ವ ಅಥವಾ ಕಶ್ಯಪ ಗೋತ್ರದಲ್ಲಿ ಜನಿಸಿದವರಿಗೆ, ಸಾಧಾರಣವಾಗಿ ಬ್ರಾಹ್ಮಣರಲ್ಲದವರಿಗೆ ದಕ್ಷಿಣೆ ಕೊಡಬಾರದು ; ಆದರೆ, ವೈದಿಕ ವಿದ್ಯೆಗಳನ್ನು ತಿಳಿದ ಆ ಬ್ರಾಹ್ಮಣನಿಗೆ ದಕ್ಷಿಣೆ ಕೊಡಬಹುದು ; ಬ್ರಾಹ್ಮಣನಾದರೂ ವಿದ್ಯಾವಂತನಲ್ಲದವನು ದಕ್ಷಿಣಾರ್ಹನಲ್ಲ (ಆಪ. XII. ೭-೭., ಕಾತ್ಯಾ. X. ೨. ೩೫). ಪತ್ನಿಯೂ ದಕ್ಷಿಣಾ ದಾನದಲ್ಲಿ ಭಾಗವಹಿಸಬೇಕು (ಕಾತ್ಯಾ. X. ೨. ೬೮). ಮರುತ್ಪತ್ತಿಯ ಗ್ರಹಕ್ಕೆ, ಮೈತ್ರಾವರುಣನು ಅನುವಾಕ್ಯವನ್ನು ಹೇಳಿದ ಮೇಲೆ ದಕ್ಷಿಣೆಯನ್ನು ಕೊಡಬಾರದು (ಆಪ. XIII. ೭. ೧೪; ಕಾತ್ಯಾ. X. ೩. ೨). ದಕ್ಷಿಣೆಗಳನ್ನೆಲ್ಲಾ ಕೊಟ್ಟು ಮುಗಿದಮೇಲೆ, ಯಜಮಾನನು ಎಲ್ಲಾ ಋತ್ವಿಜರಿಗೂ ನಮಸ್ಕರಿಸಿ, ದಾನಮಾಡಿದ ಪ್ರಾಣಿಗಳ ವಿಷಯವಾಗಿ ಕಾಮಸ್ತುತಿ ಎನಿಸಿಕೊಳ್ಳುವ

“ಕ ಇದಂ ಕಸ್ಮಾ.....” ಎಂಬ ವಾಕ್ಯವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ. ದಾನವನ್ನು ಸ್ವೀಕಾರಮಾಡುವ ಮೊದಲು, ಪ್ರತಿಋತ್ವಿಜನೂ “ಸವಿತ್ಯದೇವನ ಪ್ರೇರಣೆಯಂತೆ ಸ್ವೀಕರಿಸುತ್ತಿದ್ದೇನೆ.....” (ತಾಂ. I. ಲ. ೧) ಎಂಬ ಅರ್ಥದ ಮಂತ್ರವನ್ನೂ, ದಾನಸ್ವೀಕಾರಾನಂತರ “ಕ ಇದಂ ಕಸ್ಮಾ.....” ಮುಂತಾದ (ತಾಂ. I. ಲ. ೧೭) ಕಾಮಸ್ತುತಿಯನ್ನೂ ಉಚ್ಚರಿಸಬೇಕು. ದಕ್ಷಿಣೆಯ ಪದಾರ್ಥಗಳನ್ನು ತೆಗೆದುಕೊಂಡು, ಅಗ್ನಿಧ್ರೀಯಶಾಲಾ ಮತ್ತು ಸದಸ್ಸಿನ ಮಧ್ಯೆ, ತೀರ್ಥಶ ಪಕ್ಕದಲ್ಲಿ ಕೋಗಬೇಕು (ದ್ರಾ. V. ೩. ೧೩).*

ಜೈಮಿನಿಗಳು ದಕ್ಷಿಣಗಳ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವುದು ಗಮನಾರ್ಹವಾಗಿದೆ. ಈ ದಕ್ಷಿಣೆ ಎಂಬುದು ಕೇವಲ ಔಪಚಾರಿಕವಲ್ಲ; ಋತ್ವಿಜರು ಯಾಗಗಳಲ್ಲಿ ಬಂದು ಶ್ರದ್ಧೆಯಿಂದ ಕಾರ್ಯನಿರ್ವಾಹ ಮಾಡಲಿ ಎಂಬ ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ಕೊಡಬೇಕಾದುದು. X. ೩. ೩೯-೪೯ ನೆಯ ಸ್ತೋತ್ರಗಳಲ್ಲಿ “ದಕ್ಷಿಣೆಯು ೧೧೨” ಎಂಬ ವೇದವಾಕ್ಯಕ್ಕೆ ೧೧೨ ಗೋವುಗಳು ಎಂದೇ ಅಭಿಪ್ರಾಯ; ಧಾನ್ಯಾದಿಗಳಲ್ಲವೆಂದೂ, X. ೩. ೫೦-೫೫ ನೆಯ ಸೂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ, ಋತ್ವಿಜರು ಮತ್ತು ಅವರ ಸಹಾಯಕರಿಗೆ ದಕ್ಷಿಣೆಯನ್ನು ವಿಭಜಿಸುವುದು ಯಜಮಾನನೇ ಮಾಡಬೇಕಾದ ಕೆಲಸವೆಂದೂ, ಎಲ್ಲರಿಗೂ ಒಂದೇ ಸಮನಾದ ದಕ್ಷಿಣೆಇಲ್ಲವೆಂದೂ. ಕೆಲವರು ‘ಅರ್ಧಿಣಃ’ ಎಂದರೆ ಅರ್ಧಭಾಗಕ್ಕೆ ಮಾತ್ರ ಅರ್ಹರು, ಕೆಲವರು “ತೃತೀಯಿಣಃ” ಎಂದರೆ ಮೂರನೆಯ ಒಂದು ಭಾಗಕ್ಕೆ ಮಾತ್ರ ಅರ್ಹರೆಂತಲೂ, ನಿರ್ಧರಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಸೋಮಯಾಗದಲ್ಲಿ ಅಧಿಕದಕ್ಷಿಣೆ ಕೊಡುವುದರಿಂದ, ದರ್ಶಪೂರ್ಣಮಾಸಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಕೊಡುವಂತೆ, ಅನ್ವಾಹಾರ್ಯ (ಪಕ್ವಾನ್ನ)ದ ಭಾಗಗಳಲ್ಲ.

ದಾನದ ವಸ್ತುಗಳೆಲ್ಲವನ್ನೂ ತೆಗೆದುಕೊಂಡು, ಋತ್ವಿಜರು ಸದಸ್ಸಿನಿಂದ ಹೊರಟು ಹೋದಮೇಲೆ, ಯಜಮಾನನು ಎರಡು ಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ಉಚ್ಚರಿಸುತ್ತಾ, ಸಾರಂಗದ ಕೊಂಬನ್ನು ಚಾತ್ವಾಲಗರ್ತದೊಳಗೆ ಬಿಸಾಡುತ್ತಾನೆ (ಆಪ. XIII. ೭. ೧೬). ಹೀಗೆ ಸಾರಂಗದ ಕೊಂಬನ್ನು ಬಿಸುಡುವುದು ಕಟ್ಟಕಡೆಯದಾಗಿ ಮಾಡಬೇಕಾದುದೆಂದೂ, ಇದಕ್ಕೆ ಪ್ರತಿಪತ್ತಿಕರ್ಮವೆಂತಲೂ (ಜೈ. ೪-೨-೧೬ ರಿಂದ ೧೯), ದ್ವಾದಶಾಹಾದಿಯಾಗಗಳಲ್ಲಿ ಈ ಕರ್ಮವನ್ನು ಕಡೆಯ ದಿನದಲ್ಲಿ ಮಾಡಬೇಕೆಂದೂ (ಜೈ. ೧೧-೩-೧೩ ಮತ್ತು ೧೪) ಜೈಮಿನಿಗಳು ವಿಧಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಅಧ್ವರ್ಯುವು ವೈಶ್ವಕರ್ಷಣವೆಂಬ (ವಿಶ್ವಕರ್ಷನನ್ನು ಉದ್ದೇಶಿಸಿ ಕೊಡುವುದು) ಐದು ಅಜ್ಯಾಹುತಿಗಳನ್ನು ಅಗ್ನಿಧ್ರಾಗ್ನಿಯಲ್ಲಿ ತೈ. ಸಂ. ೩-೨-೮-೧ ರಿಂದ ೩ ಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ಉಚ್ಚರಿಸುತ್ತಾ, ಕೊಡುತ್ತಾನೆ. (ಆಪ. ೧೩-೭-೧೭, ಸತ್ಯಾ. ೯-೨). ಮರುತ್ಪತ್ (ಇಂದ್ರ)ನನ್ನು ದ್ವೇಶಿಸಿ, ಅಧ್ವರ್ಯು ಮತ್ತು ಪ್ರತಿಪ್ರಸ್ಥಾತ್ಯಗಳು ಎರಡು ಗ್ರಹಗಳನ್ನು ತುಂಬಿಕೊಂಡು ಹೋಮಮಾಡುತ್ತಾರೆ. ಪ್ರತಿಪ್ರಸ್ಥಾತ್ಯವಿನ ಕೈಯಲ್ಲಿರುವ ಗ್ರಹದಲ್ಲಿ ಉಳಿದಿರುವ ಸೋಮವನ್ನು ಅಧ್ವರ್ಯುವಿನ ಗ್ರಹಕ್ಕೆ ಹಾಕಿ, ಆ ಮಿಶ್ರಣದಲ್ಲಿ ಸ್ವಲ್ಪಭಾಗವನ್ನು ಪುನಃ ಪ್ರತಿಪ್ರಸ್ಥಾತ್ಯವಿನ ಗ್ರಹಕ್ಕೆ ಹುಯಿದು, ಆ ಶೇಷವನ್ನೆಲ್ಲಾ, ಋತ್ವಿಜರು ಸ್ವೀಕರಿಸುತ್ತಾರೆ.

ಹೋತೃವಿನಿಂದ ಮರುತ್ಪತೀಯ ಶಸ್ತ್ರದ ಪಠಣವಾಗುತ್ತಿರುವಾಗ, ಮೂರನೆಯ ಮರುತ್ಪತೀಯ ಗ್ರಹವನ್ನು ತುಂಬಿಕೊಂಡು, ಶಸ್ತ್ರವು ಮುಗಿದಮೇಲೆ, ಅದನ್ನು ಹೋಮಮಾಡುತ್ತಾರೆ. ಮರುತ್ಪತೀಯ ಶಸ್ತ್ರವು ಈರೀತಿ ಇರುತ್ತದೆ.

ಹಿಂ ಭೂರ್ಭುವಃ ಸ್ವರೋಮ್ | ಅಧ್ವರ್ಯೋ ಶೋಂಸಾಮೋಮ್ (ಆಹಾವಃ) ಶೋಂಸಾಮೋ ದೈವೋಮ್ (ಪ್ರತಿಗರಃ)—ಇದನ್ನು ‘ಶೋಂಸಾಮೋ ದೈವ’ ಎಂತಲೂ ‘ಮೋಧಾಮೋ ದೈವ’ ಎಂತಲೂ, ಹೇಳಬೇಕೆಂದು ಕ್ರಮವಾಗಿ ತೈ. ಸಂಹಿತೆಯೆಲ್ಲೂ, ಕಾತ್ಯಾಯನ ೧೦-೩-೮ ರಲ್ಲೂ ಹೇಳಿದೆ. ಪ್ರತಿಗರವಾದಮೇಲೆ,

ಋ.ಸಂ. ೮-೬೮-೧ ರಿಂದ ೩ ಮಂತ್ರಗಳು (ಈ ಮಂತ್ರತ್ರಯಕ್ಕೆ ಪ್ರತಿಪತ್ ಎಂದು ಹೆಸರು), ಋ.ಸಂ. ೮. ೨. ೧, ೨, ೩ (ಈ ತ್ರಯಕ್ಕೆ ಅನುಚರವೆಂದು ಹೆಸರು) ಮಂತ್ರಗಳು., ಋ.ಸಂ. ೮-೫೩-೫, ೬ (ಇಂದ್ರನಿಹ್ನವಪ್ರಗಾಥ) ಮಂತ್ರಗಳು., ಋ.ಸಂ. ೧-೪೦-೫, ೬ (ಬ್ರಾಹ್ಮಣಸ್ವತ್ಯ ಪ್ರಗಾಥ) ಮಂತ್ರಗಳು., ಋ.ಸಂ. ೩-೨೦-೪, ೧-೯೧-೨,

೧-೬೪-೬ (ಧಾಯ್ಯಾ ಎಂದು ಹೆಸರು) ನೆಯ ಮಂತ್ರಗಳು., ಋ. ಸಂ. ೮-೮೯-೩,೪ (ಮರುತ್ವತೀಯಪ್ರಗಾಥ)., ಋ.ಸಂ. ೧೦-೭೩-೧ ರಿಂದ ೬, “ ಇಂದ್ರೋ ಮರುತ್ವಾನ್.....” ಮೊದಲಾದ ಒಂದು ನಿವಿಡ್., ಋ.ಸಂ. ೧೦-೭೩-೭ ರಿಂದ ೧೧., “ ಉಕ್ತಂ ವಾಚೀಂದ್ರಾಯ ಶೃಣ್ವತೇ ತ್ವಾ” ಎಂದು ಜಪ (ಅಶ್ವ. ೫-೧೪-೨೬), ಮತ್ತು ಕಡೆಯದಾಗಿ ಋ.ಸಂ. ೩-೪೭-೪ ನೆಯ ಮಂತ್ರವನ್ನು ಯಾಜ್ಞಾ ಆಗಿ, ಪಠಿಸಬೇಕು.

ಈಗ ಮಹೇಂದ್ರನಿಗಾಗಿ ಒಂದು ಗ್ರಹವನ್ನು ತೆಗೆದುಕೊಳ್ಳಬೇಕು. ಮಹೇಂದ್ರದೇವತಾಕವಾದ ಸ್ತೋತ್ರಕ್ಕೆ ಪೃಷ್ಠ ವೆಂದು ಹೆಸರು. ಇದನ್ನು ಈ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ರಥಂತರ ಸಾಮನಾಗಿ ಗಾನಮಾಡಬೇಕು (ಲಾಟ್ಯಾ. ೨-೯-೭., ಅಶ್ವ. ೫-೧೫-೨,೩).

ಅಭಿ ತ್ವಾ ಶೂರ ನೋನುನೋಽದುಗ್ಧಾ ಇವ ಧೇನವಃ |

ಈಶಾನಮಸ್ಯ ಜಗತಃ ಸ್ವರ್ಧ್ವಶನೀಶಾನಮಿಂದ್ರ ತಸ್ಕುಷಃ ||

ನ ತ್ವಾವಾನ್ ಅನೋ ದಿವ್ಯೋ ನ ಸಾರ್ಥಿವೋ ನ ಜಾತೋ ನ ಜನಿಷ್ಯತೇ |

ಅಶ್ವಾಯನ್ತೋ ಮಘವನ್ನಿಂದ್ರ ವಾಜಿನೋ ಗವ್ಯಂತಸ್ತಾ ಹವಾನುಹೇ ||

ಋ.ಸಂ. ೭-೩೨-೨೨ ಮತ್ತು ೨೩.

ಇವು ಈ ಸ್ತೋತ್ರದ ಋಜ್ವಂತ್ರಗಳು. ಇದಾದಮೇಲೆ ಹೋತೃವಿನಿಂದ ನಿಷ್ಕೇವಲ್ಯ ಶಸ್ತ್ರವೆಂಬುದು. ಮಹೇಂದ್ರಗ್ರಹದಿಂದ ಹೋಮವಾದಮೇಲೆ, ಪ್ರತಿಪ್ರಸ್ಥಾತ್ಯ, ನೇಷ್ಟ್ಯ ಮತ್ತು ಉನ್ನೇತೃಗಳು ಅತಿಗ್ರಾಹ್ಯವೆಂಬ ಮೂರು ಗ್ರಹಗಳನ್ನೂ, ಆಗ್ನಿ, ಇಂದ್ರ ಮತ್ತು ಸೂರ್ಯದೇವತೆಗಳಿಗಾಗಿ ತೆಗೆದುಕೊಳ್ಳುತ್ತಾರೆ (ಅಪ. ೧೩-೮-೭, ೮, ೯). ಪ್ರಾತಃಸವನದಂತೆಯೇ, ಇಲ್ಲಿಯೂ ಮೂರು ಉಕ್ತಗ್ರಹಗಳ ಆಹುತಿ. ಈಗ ಮೂರು ಪೃಷ್ಠಸ್ತೋತ್ರಗಳ ಗಾನವು ಜರುಗುತ್ತದೆ (ಅಂದರೆ ೨, ೩ ಮತ್ತು ೪ನೆಯ ಪೃಷ್ಠಸ್ತೋತ್ರಗಳು).

೨ನೆಯ ಪೃಷ್ಠಸ್ತೋತ್ರ :— ವಾಮದೇವ್ಯವೆಂದು ಹೆಸರು. ಋ.ಸಂ. ೪-೩೧-೧,೨,೩ ಅಥವಾ

ಸಾ.ವೇ. ೨-೧-೧-೧೨.

೩ನೆಯ ,, : — ನೌಧಸವೆಂದು ಹೆಸರು. ಋ.ಸಂ. ೮-೮೮-೧, ೨ ಅಥವಾ

ಸಾ.ವೇ. ೨-೧-೧-೧೩.

೪ನೆಯ ,, : — ಕಾಲೇಯ. ಋ.ಸಂ. ೮-೬೬-೧, ೨ ಅಥವಾ

ಸಾ.ವೇ. ೨-೧-೧-೧೪.

ಈ ಮೂರರಲ್ಲಿ ಒಂದೊಂದರ ಗಾನವಾದಮೇಲೆ, ಕ್ರಮವಾಗಿ, ಮೈತ್ರಾವರುಣ, ಬ್ರಾಹ್ಮಣಾಚ್ಛಂಸೀ ಮತ್ತು ಅಚ್ಛಾವಾಕರು ಒಂದೊಂದು ಶಸ್ತ್ರವನ್ನು ಪಠಿಸುತ್ತಾರೆ. ಇಲ್ಲಿಗೆ ನಾಥ್ಯಂದಿನ ಸವನವು ಮುಗಿಯುತ್ತದೆ.

ತೃತೀಯ ಅಥವಾ ಸಾಯಂಸವನವು ಆದಿತ್ಯ (ಆದಿತಿದೇವತಾಕವಾದ) ಗ್ರಹದಿಂದ ಆರಂಭವಾಗುತ್ತದೆ. ಈ ಸವನದಲ್ಲಿ ಎಲ್ಲಾ ವೇದಮಂತ್ರಗಳು ಉಚ್ಚಸ್ವರದಲ್ಲಿ ಹೇಳಲ್ಪಡುತ್ತವೆ. (ಅಶ್ವ. ೫-೧೭-೧). ಮಾಧ್ಯಂದಿನ ಸವನದ ಕ್ರಮವೇ ತೃತೀಯ ಸವನದಲ್ಲಿಯೂ ಅನುಸರಿಸಬೇಕಾದುದು. (ಸತ್ಯಾ. ೫-೩). ಅಧ್ವರ್ಯು, ಯಜಮಾನ, ಪ್ರತಿಪ್ರಸ್ಥಾತ್ಯ, ಆಗ್ನೀಧ್ರ ಮತ್ತು ಉನ್ನೇತೃಗಳು ಪೂರ್ದದ್ವಾರದಿಂದಲೂ, ಪಶ್ಚಿಮದ ಪಶ್ಚಿಮದ ಬಾಗಿಲಿನಿಂದಲೂ, ಹವಿರ್ಧಾನ ಮಂಟಪವನ್ನು ಪ್ರವೇಶಿಸುತ್ತಾರೆ (ಕಾತ್ಯಾ. ೧೦-೩-೨,೩). ವೇದಿಯಲ್ಲಿ ಬಹಳ ಜನಗಳಿದ್ದರೆ, ಹವಿರ್ಧಾನ ಮಂಟಪದ ಬಾಗಿಲುಗಳನ್ನು ಮುಚ್ಚಿಬಿಡಬೇಕು (ಅಪ. ೧೩-೯-೨; ಸತ್ಯಾ. ೯-೩). ದ್ವಿದೇವತ್ಯಗ್ರಹಗಳಲ್ಲಿ ಉಳಿದಿರುವ ಸೋಮದಲ್ಲಿ ಸ್ವಲ್ಪಭಾಗವನ್ನು ಅಧ್ವರ್ಯುವು ಆದಿತ್ಯ ಗ್ರಹಕ್ಕೆ ಬಗ್ಗಿಸಿಕೊಂಡು, ಆ ಗ್ರಹದ ಮಧ್ಯೆ ಅಥವಾ ಪಶ್ಚಿಮಭಾಗದಲ್ಲಿ ಬೀಳುವಂತೆ ಸ್ವಲ್ಪ ಮಸರನ್ನು ಬೆರೆಸಿ, ಈಗ ದ್ವಿದೇವತ್ಯ

ಗ್ರಹಗಳಲ್ಲಿದ್ದ ಸೋಮವನ್ನೆಲ್ಲಾ ಬಗ್ಗಿಸಿಕೊಂಡು, (ಈ ಮಧ್ಯೆ ದ್ವಿದೇವತೃಗ್ರಹಗಳಲ್ಲಿದ್ದ ಸೋಮಶೇಷವನ್ನೆಲ್ಲಾ ಆದಿತ್ಯಸ್ಥಾಲಿಯಲ್ಲಿ ಶೇಖರಿಸುತ್ತಾರೆ), ಸೋಮಲತೆಗಳನ್ನು ಕುಟ್ಟಲು ಉಪಯೋಗಿಸುತ್ತಿದ್ದ ಉಪಾಂಶುಸವನ ಗ್ರಾವ (ಕಲ್ಲು) ದಿಂದ, ಗ್ರಹದಲ್ಲಿರುವ ಸೋಮದಧಿಮಿಶ್ರಣವನ್ನು ಜೆನ್ನಾಗಿ ಕಲಕಿ, ಕಲ್ಲನ್ನು ಈಚೆಗೆ ತೆಗೆದು ಇತರ ಕಲ್ಲುಗಳ ಜೊತೆಯಲ್ಲಿಡುತ್ತಾನೆ. ಹೀಗೆ ಸೋಮದಧಿಗಳಿಂದ ತುಂಬಿದ ಗ್ರಹವನ್ನು ಕೆಳಗೆ ಇಡದೇ, ದರ್ಭೆಗಳಿಂದ ಅಥವಾ ಅಧ್ವರ್ಯುವಿನ ಹಸ್ತದಿಂದಲೇ ಮುಚ್ಚಿ, ಹವಿರ್ಧಾನ ಮಂಟಪದ ಬಾಗಿಲನ್ನು ತೆಗೆದಮೇಲೆ, ಆತನು, ಈಚೆಗೆ ಬಂದು, ಉತ್ತರವೇದಿಯನ್ನು ಸಮೀಪಿಸಿ, ಕೆಳಗೆ ಕೆಲವು ತೊಟ್ಟುಗಳು ಬೀಳುವಂತೆ, ದರ್ಭೆಯಿಂದ ಆ ಮಿಶ್ರವನ್ನು ಮತ್ತೊಂದುಸಲ ಕಲಕುತ್ತಾನೆ. ಎಂದಿನಂತೆ ವೈಶ್ವವೇ ಮುಂತಾದ ಕ್ರಮಗಳು ಜರುಗಿದಮೇಲೆ, ಮುಚ್ಚಿದ್ದ ದರ್ಭೆಗಳನ್ನು ಅಹವನೀಯಾಗ್ನಿಯಲ್ಲಿ ಎಸೆದು, ಆದಿತ್ಯಗ್ರಹ ದಲ್ಲಿದ್ದ ವರ್ಧಾರ್ಥವನ್ನು ಹೋಮಮಾಡುತ್ತಾನೆ. ಹೀಗೆ ಹೋಮಮಾಡುವಾಗಲೂ, ಅದಕ್ಕೆ ಪೂರ್ವಭಾವಿಯಾಗಿಯೂ, ಅಧ್ವರ್ಯುವು ಅಗ್ನಿಯಕಡೆ ಬಿಟ್ಟು ಬೇರೆ ಕಡೆಗೆ ನೋಡುತ್ತಿರಬೇಕು (ಆಶ್ವ. ೫.೧೭-೩) ಇದರಲ್ಲಿ ಉಳಿದ ಸೋಮವನ್ನು ಪಾನಮಾಡದೇ, ಇತರ ವಾತ್ಸ್ರೆಗಳಲ್ಲಿರುವ ಸೋಮವೇಷದೊಡನೆ ಇಡುತ್ತಾನೆ ಋಜೀಷ (ರಸವನ್ನು ತೆಗೆದಮೇಲೆ ನಿಂತಿರುವ ಸೋಮಕಾಷ್ಠಗಳು) ದ ಮೇಲೆ, ಅದಾಭ್ಯ ಮತ್ತು ಉಪಾಂಶು ವಾತ್ಸ್ರಗಳಲ್ಲಿದ್ದ ಸೋಮಕಾಷ್ಠಗಳನ್ನು (ಅಂಶು) ಇಟ್ಟು, ಅವುಗಳಿಂದ ಮೌನವಾಗಿ ಸ್ವಲ್ಪ ಸೋಮರಸವನ್ನು ತೆಗೆಯುತ್ತಾನೆ. ಇದೇ ಕಾಲದಲ್ಲಿ, ಯಜಮಾನಿಯು, ಅಗ್ನಿ ದ್ರಶಾಲೆಯಲ್ಲಿ, ಪೇರ ಮತ್ತು ಸೋಮರಸಗಳನ್ನು ಮಧಿಸಿ, ಅಶಿರವನ್ನು ಸಿದ್ಧಗೊಳಿಸಿ, ಪಶ್ಚಿಮದ ಬಾಗಿಲಿನಿಂದ ಹವಿರ್ಧಾನ ಮಂಟಪವನ್ನು ಪ್ರವೇಶಿಸುತ್ತಾಳೆ. ಯಜಮಾನನು ಪೂರ್ವದ್ವಾರದಿಂದ ಪ್ರವೇಶಿಸಿ, ಪೂತಭೃದ್ವೋದ್ರದ ಮೇಲೆ ಶೋಧನಿಯನ್ನು ಹರಡಿ ನಾಲ್ಕು ಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ಚ್ಚರಿಸುತ್ತಾ, ಆಶಿರವನ್ನು ಶೋಧಿಸುತ್ತಾನೆ. ಈ ಕೆಲಸದಲ್ಲಿ ಯಜಮಾನಿಯೂ ಭಾಗವಹಿಸುತ್ತಾಳೆ. ಇದಾದಮೇಲೆ, ಆಗ್ರಯಣಗ್ರಹವನ್ನು ನಾಲ್ಕುಧಾರೆಗಳಿಂದ (ನಾಲ್ಕನೆಯದು ಆದಿತ್ಯಪಾತ್ರದಲ್ಲಿರುವ ಶೋಮಶೇಷದಿಂದ) ತುಂಬುತ್ತಾನೆ. (ಮಾಧ್ಯಂದಿನ ಸವನದಲ್ಲಿ ಮೂರೇಧಾರೆಗಳು—ಸತ್ಯಾ. ೯-೩, ಆ ಪ ೧೩-೧೦-೧೧) ಈ ಸವನದಲ್ಲಿ ಗ್ರಾವಸ್ತು ತನಿಗೆ ಉಷ್ಣೀಷಕ್ಕಾಗಿ ಒಟ್ಟಿಯನ್ನು ಕೊಡುವುದಿಲ್ಲ ಅನಂತರ ವಿಪ್ರಡ್ಛೋಮ, ಅದಾದನಂತರ, ಮಧ್ಯಾಹ್ನದಂತೆಯೇ, ಅರ್ಭವ ಪವಮಾನದ ಗಾನವು ನಡೆಯುತ್ತದೆ.

ಪ್ರಾತಃಕಾಲದಲ್ಲಿ ಒಲಿಕೊಟ್ಟ ಪಶುವಿನ ಅಂಗಾಂಗಗಳಿಂದ ಸಿದ್ಧಗೊಳಿಸಿದ ಹವಿಸ್ಸುಗಳ ಹೋಮವು ನಡೆಯುತ್ತದೆ (ಆಪ. ೧೩-೧೧-೩, ಆಶ್ವ. ೫.೧೭-೪). ಹೋತೃವು ಇಳಾಭಾಗವನ್ನು ಭುಜಿಸಿದಮೇಲೆ, ಇಂದ್ರನಿಗೆ ಪುರೋಡಾಶ (೧೨ ಕಪಾಲ ಗಳಲ್ಲಿ ಸಿದ್ಧಗೊಳಿಸಿದುದು—ಸತ್ಯಾ. ೯-೩) ವನ್ನೂ ಆಹುತಿ ಕೊಡುತ್ತಾರೆ. ಅಲ್ಲಿಂದ ಮುಂದೆ, ನಾರಾಶಂಸಗ್ರಹಗಳನ್ನು ಕೆಳಗೆ ಇಡುವವರೆಗೂ, ನಡೆಯಬೇಕಾದ ಕಲಾಪಗಳೆಲ್ಲವೂ ನಡೆಯುತ್ತವೆ. ಅನಂತರ ಮೂರನೆಯಸಲ ತೆಗೆದ ಸೋಮವನ್ನು, ಅಧ್ವರ್ಯುವು ಹೋತೃಚಮಸದಿಂದಲೂ, ಚಮನಾಧ್ವರ್ಯುಗಳು ಚಮಸಗಳಿಂದಲೂ, ಹೋಮಮಾಡಿದಮೇಲೆ, ಶೇಷವನ್ನು, ಇತರ ಎರಡು ಸವನಗಳಲ್ಲಿ ಮಾಡಿದಂತೆ, ಇಲ್ಲಿಯೂ ಎಲ್ಲರೂ ಪಾನಮಾಡುತ್ತಾರೆ. ನಾರಾಶಂಸಗ್ರಹಗಳನ್ನು ಕೆಳಗಿಟ್ಟಮೇಲೆ, ಚಮಸಗಳಿಂದ ಸೋಮಪಾನಮಾಡುವ ಋತ್ವಿಜರೆಲ್ಲರೂ, ಪುರೋಡಾಶದಲ್ಲಿ ಅತ್ಯಂತ ಮೃದುವಾದ ಭಾಗದ ಮೂರು ಸಣ್ಣ ಉಂಡೆಗಳನ್ನು ತೆಗೆದುಕೊಂಡು, ಸೂಕ್ತಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ಉಚ್ಚರಿಸುತ್ತಾ, ತಮ್ಮ ತಮ್ಮ ತಂದೆ, ತಾತ ಮತ್ತು ಮುತ್ತಾತಂದಿರಿಗೆ ಅರ್ಪಿಸುತ್ತಾರೆ (ಆಪ. ೧೩-೧೭-೯, ಆಶ್ವ. ೫.೧೭-೫). ಅನಂತರ ನಮಸ್ಕಾರ ಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ಜಪಿಸುತ್ತಾರೆ ಮತ್ತು ಯಜಮಾನನೂ ಷಡ್ವೋತೃ ಮಂತ್ರ (ತೈ. ಅ. ೩-೪). ಗಳನ್ನು ಉಚ್ಚರಿಸುತ್ತಾನೆ. (ಆಪ. ೧೩-೧೭-೧೦, ೧೧). ಇದಾದಮೇಲೆ ಸಾವಿತ್ರಗ್ರಹ (ಆಪ. ೧೩.೧೩-೧. ಆಶ್ವ. ೫.೧೮-೧) ಪೂತಭೃದ್ವೋದ್ರದಿಂದ ವೈಶ್ವದೇವಗ್ರಹವನ್ನು ತುಂಬಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಾರೆ. ಈ ಗ್ರಹಕಾಲದಲ್ಲಿ ಸ್ತೋತ್ರವು ಯಾವುದೂ ಇಲ್ಲ, ವೈಶ್ವದೇವಗ್ರಹವನ್ನೇನೋ ಹೋತೃವು ಪರಿಸುತ್ತಾನೆ (ಆಶ್ವ. ೫-೧೮-೫ರಿಂದ೧೩) ಸೋಮದೇವತೆಗೆ ಅರ್ಪಿಸಲು, ಅಕ್ಕಿಯನ್ನು ಬೇಯಿಸುತ್ತಾರೆ. ಅಧ್ವರ್ಯುವು ಯಜ್ಞೋಪವೀತವನ್ನು ಪ್ರಾಚೀನಾವೀತವಾಗಿ

ಧರಿಸಿ, ಅನ್ನದಲ್ಲಿ ಒಂದು ಅಹುತಿಯಷ್ಟು ಬಲಗೈಯಿಂದಲೂ, ಮತ್ತೊಂದನ್ನು ಮೇಕ್ಷಣದಿಂದಲೂ ತೆಗೆದುಕೊಂಡು, ಅಹವನೀಯದ ದಕ್ಷಿಣಭಾಗದಲ್ಲಿ, ಅನ್ನದ ಅಹುತಿಗಳೆಡೆನ್ನೂ ಹಾಕುತ್ತಾನೆ. ಇದಕ್ಕೆ ಯಾಜ್ಞಾ “ತ್ವಂ ಸೋಮ ಪಿತೃಭಿಃ ಸಂವಿದಾನಃ” (ಋ. ಸಂ. ೮-೪೯-೧೩) ಎಂಬುದು. ಪಾತ್ರೆಯಲ್ಲಿರುವ ಚರುಶೇಷದ ಮೇಲೆ ಅಜ್ಯವನ್ನು ಸುರಿಯುತ್ತಾರೆ ಮತ್ತು ಅಧ್ವರ್ಯುವು ದ್ರವರೂಪವಾಗಿರುವ ಆ ಘೃತದಲ್ಲಿ ತನ್ನ ಮುಖವನ್ನು ನೋಡಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಾನೆ. (ಆಶ್ವ. ೫-೧೯-೪); ಅಂಗುಷ್ಠ ಮತ್ತು ಅನಾಮಿಕೆಗಳಿಂದ (ಹೆಬ್ಬೆರಳು ಮತ್ತು ಉಂಗುರದ ಬೆರಳು) ಕಣ್ಣುಗಳಿಗೆ ತುಪ್ಪವನ್ನು ಸವರಿಕೊಂಡು, ಅಜ್ಯಸಹಿತವಾದ ಚರುಪಾತ್ರೆಯನ್ನು ಉದ್ಗಾತೃವರ್ಗದ ಋತ್ವಿಜರಿಗೆ ಕೊಡುತ್ತಾನೆ. ಅವರೂ ಅಜ್ಯದಲ್ಲಿ ತಮ್ಮ ಪ್ರತಿಬಿಂಬವನ್ನು ನೋಡಿಕೊಳ್ಳಿ, ಬೇಕು. ಒಂದು ವೇಳೆ, ಹಾಗೆ ಕಾಣದಿದ್ದರೆ, ಅದು ಅವರಿಗೆ ಅಪಶಕುನವಾದಂತೆಯೇ. ಆಗ ಎರಡು ಮಂತ್ರಗಳನ್ನು (ಆಶ್ವ- ೫-೧೯-೫ ಅದರಲ್ಲಿ ಒಂದು ಮಂತ್ರವು “ಭದ್ರಂ ಕರ್ಣೇಭಿಃ :.....” ಋ. ಸಂ. ೧-೮೯-೮ ಎಂಬುದು) ಉಚ್ಚರಿಸಿ, ಇನ್ನೂ ಸ್ವಲ್ಪ ಅಜ್ಯವನ್ನು ಪಾತ್ರೆಯೊಳಕ್ಕೆ ಹಾಕಿ, ಮತ್ತೆ ಪ್ರತಿಬಿಂಬಗಳನ್ನು ನೋಡಿಕೊಳ್ಳಬೇಕು.

ಆಗ್ನೀಧ್ರನು ಜ್ವಲಿಸುತ್ತಿರುವ ದರ್ಭೆಗಳನ್ನು ತೆಗೆದುಕೊಂಡು ಹೋಗಿ, ನಾನಾ ಧಿಷ್ಟ್ಯಗಳಮೇಲೆ ಅಗ್ನಿಗಳನ್ನು ಪ್ರತಿಷ್ಠಿಸುತ್ತಾನೆ. ಆ ಜ್ವಲಿಸುತ್ತಿರುವ ದರ್ಭೆಗಳಮೇಲೆ, ಬೇರೆ ಒಂದು ಪಾತ್ರೆಯಲ್ಲಿ ಅಜ್ಯವನ್ನು ತೆಗೆದುಕೊಂಡು, ಅಧ್ವರ್ಯುವು ಸುರಿಯುತ್ತಾನೆ. ಪಾತ್ರೆಯಲ್ಲಿ ಸ್ವಲ್ಪ ಘೃತವನ್ನು ಳಿಸಿಕೊಂಡು, ಪಶ್ಚಿಮತವೆಂಬ ಗ್ರಹವನ್ನು ಕೈಗೆ ತೆಗೆದುಕೊಳ್ಳುತ್ತಾನೆ. (ಇದು ಪಶ್ಚಿಮತ ಅಗ್ನಿಗೆ ಕೊಡುವ ಅಹುತಿ. ಇದಕ್ಕೆ ಯಾಜ್ಞವನ್ನು ಆಗ್ನೀಧ್ರನು ಮೆಲ್ಲಗೆ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ. ಆಶ್ವ. ೫-೧೯-೭ ರಲ್ಲಿರುವಂತೆ, ಮಂತ್ರವು ಋ. ಸಂ. ೩-೬-೯—‘ ಏಭಿರಗ್ನೇ ಸರಥಂ ಯಾಹ್ಯರ್ವಾಜ್ ನಾನಾರಥಂ ವಾಂ ವಿಭವೋಹ್ಯಶ್ವಾಃ | ಪಶ್ಚಿಮತ ಸ್ತ್ರೀಶತಂ ತ್ರೀಂಶ್ಚ ದೇವಾನನುಷ್ವಧಮಾ ವಹ ಮಾದಯಸ್ವ ’). ಆಗ್ರಯಣ ಸ್ಥಾಲಿಯಲ್ಲಿರುವ ಸೋಮವನ್ನು ಅದರಲ್ಲಿ ತುಂಬಿ, ಧಿಷ್ಟ್ಯಗಳಮೇಲಿರುವ ಅಗ್ನಿಗೆ ಹೋಮಮಾಡಿ ಉಳಿದ ಘೃತವನ್ನು ಈ ಸೋಮದೊಡನೆ ಬೆರೆಸಿ, ಆ ಮಿಶ್ರವನ್ನು ಅಗ್ನಿಯಲ್ಲಿ ಹೋಮಮಾಡುತ್ತಾನೆ. ಈ ಹೋಮದೊಡನೆ ಹೇಳುವ ವಾಕ್ಯವು “ಅಗ್ನಾ ಇ ಪಶ್ಚಿಮಾಸ್ವಜೂರ್ಧೇವೇನ ತ್ವಷ್ಟ್ವಾ ಸೋಮಂ ಪಿಬ ಸ್ವಾಹಾ” ವಾ. ಸಂ. ೮-೧೦., ತೈ. ಸಂ. ೧-೪-೨೭-೧) ಎಂಬುದು. ಈ ಪಶ್ಚಿಮತಗ್ರಹದ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ, ಜೈಮಿನಿ ಮಹರ್ಷಿಗಳು ೩-೨-೩೩ ರಿಂದ ೩೭ ನೆಯ ಸೂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ, ಕೆಲವು ಪ್ರಮೇಯಗಳನ್ನು ಹೇಳಿದಾರೆ—ಈ ಹೋಮವು ಅಗ್ನಿ ಪಶ್ಚಿಮತ ಒಬ್ಬನನ್ನೇ ಉದ್ದೇಶಿಸಿ ಮಾಡುವುದು; ಇಂದ್ರ-ವಾಯು ಮತ್ತು ಇತರ ದ್ವಿದೇವತೆಗಳನ್ನು ಉದ್ದೇಶಿಸಿ ಕೊಡುವುದಲ್ಲ (ಆಗ್ರಯಣ ಸ್ಥಾಲಿಯಲ್ಲಿ ದ್ವಿದೇವತೃಗ್ರಹಗಳ ಸೋಮಶೇಷವು ಇಡಲ್ಪಟ್ಟಿತ್ತು); ಸ್ವಾಹಾವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿ ತ್ವಷ್ಟೃವಿನೊಡನೆ ಸೋಮಪಾನ ಮಾಡು (ದೇವೇನ ತ್ವಷ್ಟ್ವಾ) ಎಂದಿದ್ದರೂ, ತ್ವಷ್ಟೃವಿಗೆ ಈ ಗ್ರಹದಲ್ಲಿ ಭಾಗವಿಲ್ಲ; ಯಾಜ್ಞಾ ಋಕ್ವಿನಲ್ಲಿ ಮೂವತ್ತುಮೂರು ದೇವತೆಗಳ ಪ್ರಾರ್ಥನೆಯಿದ್ದರೂ, ಆ ದೇವತೆಗಳಿಗೂ ಇದು ಉದ್ದಿಷ್ಟವಲ್ಲ, ಅಧ್ವರ್ಯುವು ನಾನಾ ಋತ್ವಿಜರಿಗೆ ನಾನಾ ಆದೇಶಗಳನ್ನು ಈಡುಹಾಕುತ್ತಾನೆ. (ಆಪ. ಶ್ರೌ. ಸೂ. ೧೩-೧೪-೧೧., ಸತ್ಯಾ. ಶ್ರೌ. ೯-೪). ಆಗ್ನೀಧ್ರನು ನೇಷ್ಟೃವಿನ ತೊಡೆಯತೋಲೆ (ಈ ತೊಡೆಯಮೇಲೆ ಕೂಡುವುದು ಕೆಲವು ಆಚಾರ್ಯರಿಗೆ ಅಭಿಮತವಲ್ಲ; ಆಪ. ಶ್ರೌ. ೧೩-೧೫-೧., ಸತ್ಯಾ. ಶ್ರೌ. ೯-೪—“ನೋಪಸ್ಥ ಅಸೀತ | ಯದ್ಯುಪಸ್ಥ ಅಸೀತ ಕ್ಲೇಬಃ ಸ್ಯಾತ್”—ಸತ್ಯಾ). ಕುಳಿತು, ಪಶ್ಚಿಮತಗ್ರಹದ ಶೇಷವನ್ನು ಭುಜಿಸುತ್ತಾನೆ (ಆಶ್ವ.ಶ್ರೌ. ೫-೧೯-೮., ಕಾತ್ಯಾ. ಶ್ರೌ. ೧೦-೬-೨೪). ಆ ಗ್ರಹವನ್ನು ಮಾರ್ಜಾಲೀಯದಲ್ಲಿ ತೊಳೆದು, ಖರದಮೇಲೆ ಇಡುತ್ತಾನೆ. ಸೋಮಪಾತ್ರೆಗಳಲ್ಲಿ ಸ್ವಲ್ಪವನ್ನೂ ಬಿಡದಂತೆ, ಇರುವ ಸೋಮವನ್ನೆಲ್ಲಾ ಹೋತೃ ಮತ್ತಿತರ ಋತ್ವಿಜರ ಚಮಸಗಳಲ್ಲಿ ಉನ್ನೇತೃವು ತುಂಬಿ, ದಶಾಗಳಿಂದ ಆ ಪಾತ್ರೆಗಳನ್ನು ಒರಿಸಿ, ತಲೆಕೆಳಗಾಗಿ ಇಡುತ್ತಾನೆ. ಉದ್ಗಾತೃವರ್ಗದವರು, ಅಧ್ವರ್ಯುವಿನ ಆದೇಶದಂತೆ, ಅಗ್ನಿ ಸ್ವೋಮದ ಬಹುಮುಖ್ಯಸಾಮವಾದ ಯಜ್ಞಾಯಜ್ಞೇಯಸಾಮವನ್ನು ಆರಂಭಿಸುತ್ತಾರೆ—(ಆಪ. ಶ್ರೌ. ೧೩-೧೫-೩., ಸತ್ಯಾ. ಶ್ರೌ. ೯-೪ ರಲ್ಲಿ, ಯಜ್ಞಾಯಜ್ಞೇಯವನ್ನು ‘ಅಗ್ನಿ ಸ್ವೋಮಸಾಮ’ ವೆಂದೇ ವ್ಯವಹರಿಸಿದ್ದಾರೆ). ಸಾಮ

ಗಾನ ಮಾಡುವವರೂ, ಅನುಗಾಯಕರೂ, ಎಲ್ಲರೂ ತಮ್ಮ ಕಿವಿ ಮತ್ತು ತಲೆಗಳನ್ನು ಮುಚ್ಚಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಾರೆ (ಕಿವಿಗಳನ್ನು ಮುಚ್ಚುವ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಮತಭೇದವಿದೆ). ಯಜಮಾನನಿಗೆ ಈ ಅಂಶದಲ್ಲಿ ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯವಿದೆ. ಅವನು ಬೇಕಾದರೆ ತಲೆ ಕಿವಿಗಳನ್ನು ಮುಚ್ಚಬಹುದು, ಇಲ್ಲದಿದ್ದರೆ ಬಿಡಬಹುದು. ಪ್ರೇಕ್ಷಕರಾಗಿ ಸದಸ್ಸಿಗೆ ಬಂದಿರುವವರೆಲ್ಲರೂ ಅನುಗಾಯಕರಾಗಿ ಸೇರಿ ಕೊಳ್ಳಬೇಕು, (ಆಪ. ಶ್ರೌ. ೧೩-೧೫-೬). ಯಜ್ಞಾಯಜ್ಞೇಯದ ಹಿಂಕಾರವನ್ನು ಉದ್ಗಾತೃವು ಉಚ್ಚರಿಸುವ ಹೊತ್ತಿಗೆ, ನೇಷ್ಠೃವು ಯಜಮಾನಿಯನ್ನು, ಆತನ ಸಮೀಪಕ್ಕೆ ಕರೆತಂದಿರುತ್ತಾನೆ ಮತ್ತು ಹಿಂಕಾರವನ್ನು ಚ್ಚರಿಸುತ್ತಾ, ಉದ್ಗಾತೃವು ಆಕೆಯನ್ನು ನೋಡುತ್ತಾನೆ. ಮೊದಲನೆಯ ಮಂತ್ರದ ನಿಧನ (ಅಂತ್ಯಭಾಗವು) ಗಾನಮಾಡಲ್ಪಡುತ್ತಿರುವಾಗ, ಯಜಮಾನಿಯು ತನ್ನ ಬಲತೊಡೆಯಮೇಲಿನ ಆವರಣವನ್ನು ತೆಗೆದು, ಮೊದಲನೆಯ ಪಠ್ಯಾಯದ ಮೂರನೆಯ ಸ್ತೋತ್ರೀಯದ ಪ್ರಸ್ತಾವ ಭಾಗವು ಮುಗಿಯುವವರೆಗೂ, ಪಾನ್ನೇಜನೀ ಜಲವನ್ನು ಸುರಿಯುತ್ತಿರುತ್ತಾಳೆ, ಈ ಕರ್ಮವಾದಮೇಲೆ ಪಾನ್ನೇಜನೀ ಜಲವು ಉಳಿದಿರಬಾರದು. ಉದ್ಗಾತೃವು ಅನುಮತಿ ಕೊಟ್ಟಮೇಲೆ, ಅಥವಾ ಆಕೆಯಕಡೆ ಮೂರುಸಲ ನೋಡಿದಮೇಲೆ, ಅಥವಾ ಮೂರುಸಲ ನೀರನ್ನು ಸುರಿದಮೇಲೆ, ಆಕೆಯು ತನ್ನ ಶಾಲಿಗೆ ಹೋಗಬಹುದು (ಕಾತ್ಯಾ. ಶ್ರೌ. ೧೦-೭-೫ ಮತ್ತು ೬). ಸಾಮಗಾನವು ನಡೆಯುತ್ತಿರುವಾಗ, ಯಜಮಾನನು ಸಪ್ತಹೋತೃ (ಮಹಾಹವಿರ್ಹೋತಾ | ಸತ್ಯಹವಿರಧ್ವಯುಃ | ಅಚ್ಯುತಪಾಜಾ ಅಗ್ನೀತ್ | ಅಚ್ಯುಮನಾ ಉಪವಕ್ತಾ | ಅನಾಧೃಷ್ಯಶ್ಚಾಪ್ರತಿಧೃಷ್ಯಶ್ಚ ಯಜ್ಞಸ್ಯಾಭಿಘರೌ | ಆಯಾಸ್ಯ ಉದ್ಗಾತಾ | ತೈ. ಆ. ೩-೫) ಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ಜಪಿಸುತ್ತಾನೆ. ಋಗ್ವೇದ ೬-೪೮-೧, ೨ ನೆಯ ಮಂತ್ರಗಳು (ಸಾ. ವೇ. ೨-೧-೧-೨೦) ಯಜ್ಞಾಯಜ್ಞೇಯಸಾಮದಲ್ಲಿ ಹಾಡಲ್ಪಡುವ ಮಂತ್ರಗಳು.

ಯಜ್ಞಾಯಜ್ಞಾವೋ ಅಗ್ನಯೇ ಗಿರಾಗಿರಾ ಚ ದಕ್ಷಸೇ |

ಪ್ರಪ್ರ ವಯಮವೃತಂ ಜಾತವೇದಸಂ ಪ್ರಿಯಂ ಮಿತ್ರಂ ನ ಶಂಸಿಷಮ್ || ೧ ||

ಊರ್ಜೋ ನಸಾತಂ ಸ ಹಿನಾಯಮಸ್ತಯುರ್ದಾಶೇನು ಹನ್ಯದಾತಯೇ |

ಭುವದ್ವಾಜೇಷ್ವವಿತಾ ಭುವದ್ವನ್ಯಥ ಉತ ತ್ರಾತಾ ತನೂನಾಮ್ || ೨ ||

ಇದರಲ್ಲಿ ಮೊದಲನೆಯದು ಬೃಹತೀ ಛಂದಸ್ಸಿನಲ್ಲಿಯೂ. ಎರಡನೆಯದು ಸತೋಬೃಹತೀ ಛಂದಸ್ಸಿನಲ್ಲಿಯೂ ಇವೆ. ಈ ಎರಡು ಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ಈ ರೀತಿ ಮೂರು ಮಂತ್ರಗಳಾಗಿ ಮಾಡಿಕೊಂಡು ಹಾಡಬೇಕು.

ಯಜ್ಞಾಯಜ್ಞಾವೋ ಅಗ್ನಯೇ ಗಿರಾಗಿರಾ ಚ ದಕ್ಷಸೇ | ಪ್ರಪ್ರ ವಯಮವೃತಂ
ಜಾತವೇದಸಂ ಪ್ರಿಯಂ ಮಿತ್ರಂ ನ ಶಂಸಿಷಮ್ || (೧)

ಪ್ರಿಯಂ ಮಿತ್ರಂ ನ ಶಂಸಿಷಂ ಊರ್ಜೋನಸಾತಂ ಸ
ಹಿನಾಯ ಮಸ್ತಯುರ್ದಾಶೇನು ಹನ್ಯದಾತಯೇ || (೨)

ದಾಶೇನು ಹನ್ಯದಾತಯೇ ಭುವದ್ವಾಜೇಷ್ವವಿತಾ ಭುವದ್ವನ್ಯಥ
ಉತ ತ್ರಾತಾ ತನೂನಾಮ್ || (೩)

ಮೊದಲನೆಯ ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿರುವ 'ಗಿರಾ ಗಿರಾ' ಎಂಬುದರ ಬದಲು 'ಇರಾ ಇರಾ' ಎಂದು ಹೇಳಬೇಕೆಂದು ತಾಂಡ್ಯ ಬ್ರಾಹ್ಮಣ ೮-೬-೧೦ ದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ. ಈ ಭಾಗಕ್ಕೆ 'ಬಾರ್ಹತಪ್ರಗಾಥ' ವೆಂದು ಹೆಸರು).

ಈ ಸಾಮಾನ್ಯವಾದಮೇಲೆ, ಅಗ್ನಿಮಾರುತಶಸ್ತ್ರ ಪಠನಾಗಬೇಕು (ಆಶ್ವ, ಶ್ರೌ. ೫-೨೦-೬). ಈ ಶಸ್ತ್ರವನ್ನು ದ್ರುತಗತಿಯಲ್ಲಿ ಪಠನಮಾಡಬೇಕು. ಈ ಶಸ್ತ್ರದ ಒಂದು ಭಾಗವಾದ “ಆ ವೋಹಿಷ್ಠಾ.....” (ಋ. ಸಂ. ೧೦-೯-೧ ರಿಂದ ೩) ಎಂಬ ಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ಹೋತೃವು ಪಠಿಸುತ್ತಿರುವಾಗ, ಒಂದೊಂದು ಮಂತ್ರವನ್ನು ಹೇಳುವಾಗಲೂ, ಜಲವನ್ನು ಸ್ಪರ್ಶಿಸುತ್ತಾನೆ; ಇತರ ಋತ್ವಿಜರು ಅವನನ್ನು ಮುಟ್ಟಿಕೊಂಡೇ ಇರುತ್ತಾರೆ; ಎಲ್ಲರೂ ತಲೆಯಮೇಲಿನ ಆಚ್ಛಾದನವನ್ನು ತೆಗೆಯುವರು; ಜಲವನ್ನು ಎರಚಿದಮೇಲೆ ಹೋತೃವು ಆಹಾವವನ್ನೂ, ಅಧ್ವರ್ಯುವು ಪ್ರತಿಗರವನ್ನೂ ಉಚ್ಚರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಇದೇ ರೀತಿ, ಈ ಶಸ್ತ್ರದ ಅಂಗವಾಗಿ, ಋ. ಸಂ. ೬-೪೭-೧ ರಿಂದ ೪ ಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ಪಠಿಸುವಾಗಲೂ, ಆಹಾವಗಳಿಂಟು. ಅದರಲ್ಲಿ ಮೊದಲನೆಯ ಆಹಾವಕ್ಕೆ, “ಮದಾಮೋದೈವ ಮೋದಾಮೋದೈವೋಂ (ದೈವ)” ಎಂಬುದು ಪ್ರತಿಗರವಾಗುತ್ತದೆ (ಸತ್ಯಾ. ೯-೪).

ಅಗ್ನಿಮಾರುತಶಸ್ತ್ರದ ಪರಿಧಾನೀಯವು ಪಠಿತವಾಗುತ್ತಿರುವಾಗ (ಅಥವಾ ಮತ್ತಾವುದಾದರೂ ಒಂದು ಮಂತ್ರ ಪಠಣಕಾಲದಲ್ಲಿ—ಆಪ, ಶ್ರೌ. ೧೩-೧೬-೨, ೩, ೪, ೫, ಸತ್ಯಾ. ೯-೪), ಪ್ರತಿಪ್ರಸ್ಥಾತೃವು ಹೋತೃಚಮಸದೊಳಗೆ ಧ್ರುವಗ್ರಹ ದಲ್ಲಿರುವ ಸೋಮರಸವನ್ನು ತಂದು ಹಾಕುತ್ತಾನೆ. ಇದನ್ನು ಅಧ್ವರ್ಯುವೂ, ಚಮಸಾಧ್ವರ್ಯುಗಳೂ ತಮ್ಮ ಚಮಸಗಳಲ್ಲಿನ ಸೋಮರಸವನ್ನು ಹೋಮಮಾಡುತ್ತಾರೆ. ಹೋಮಶೇಷವನ್ನು ಎಲ್ಲಾ ಋತ್ವಿಜರೂ ಸ್ವೀಕರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಬೆಳಿಗ್ಗೆ ವಧಿಸಿದ ಪಶುವಿನ ಸಂಬಂಧವಾದ ಉಪಯಾಜ ಜೋಮವನ್ನು ಮಾಡಿ, ಪರಿಧಿಗಳನ್ನು ಅಗ್ನಿಯೊಳಗೆ ಹಾಕಿದಮೇಲೆ, ಹಾರಿಯೋಜನ ಗ್ರಹವನ್ನು ತೆಗೆದುಕೊಳ್ಳುತ್ತಾನೆ. (ಸೋಮಯಾಗಕ್ಕೆ ಬಂದು, ಅರ್ಪಿಸಿದ ಆಹುತಿಗಳನ್ನೆಲ್ಲಾ ಸ್ವೀಕರಿಸಿದ ಇಂದ್ರನು, ತನ್ನ ಲೋಕಕ್ಕೆ ಹಿಂತಿರುಗಲು, ಅವನ ಹರಿ (ಕುದುರೆ) ಗಳನ್ನು ರಥಕ್ಕೆ ಯೋಜನ (ಹೊಡುವುದು) ಮಾಡುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಮಾಡುವ ಹೋಮವಾದುದರಿಂದ ಇದಕ್ಕೆ ಹಾರಿಯೋಜನಗ್ರಹವೆನ್ನುತ್ತಾರೆ—“ಹರಿಸ್ತಿಸ್ತೃಜ್ಯತೇ ಸ್ವಸ್ಥಾನಂ ಪ್ರತಿ ಗಮನ್ತಾಯೇಂದ್ರಸ್ಯೇತಿ ಹರಿಯೋಜನ ಇಂದ್ರಸ್ತತ್ಸಂಬಂಧಿಗ್ರಹೋ ಹಾರಿಯೋಜನಃ” ಸತ್ಯಾ-೯-೪ ರ ವಾಖ್ಯಾನ. “ಹರಿಸ್ತಿಸ್ತೃ ಯುಜ್ಯತೇ ಪ್ರತಿಗಮನ್ತಾಯೇಂದ್ರಸ್ಯೇತಿ ಹಾರಿಯೋಜನೋ ಗ್ರಹಃ” ಆಪ. ಶ್ರೌ. ೧೩-೧೭-೧ ರ ವಾಖ್ಯಾನ). ಉನ್ನೇತೃವು, ಆಗ್ರಯಣಸ್ಥಾಲಿಯಲ್ಲಿರುವ ಸೋಮವನ್ನೆಲ್ಲಾ, ಈ ಗ್ರಹದೊಳಗೆ ಹಾಕುತ್ತಾನೆ. ಅದರ ಜೊತೆಗೆ ತುಂಬಾ ಹುರಿದ ಯವಧಾನ್ಯವನ್ನು ಬೆರೆಸಿ, ಗ್ರಹವನ್ನು ತಲೆಯಮೇಲಿಟ್ಟುಕೊಂಡು, ಹವಿರ್ಧಾನ ಶಾಲೆಯ ಹೊರಗಡೆ ಬಂದು, ಹಿಂದಕ್ಕೂ ಮುಂದಕ್ಕೂ ಅನೇಕಬಾರಿ ಓಡಾಡುತ್ತಾನೆ. ಅನಂತರ ಗ್ರಹದೊಳಗಿರುವ ಪದಾರ್ಥಗಳನ್ನು ಹೋಮಮಾಡುತ್ತಾನೆ. ಈ ಹೋಮಕ್ಕೆ ಯಜಮಾನನಿಂದ ಉಚ್ಚರಿಸಲ್ಪಡಬೇಕಾದ ತ್ಯಾಗವು—“ಇದಮಿಂದ್ರಾಯ ಹರಿವತೇ” ಎಂಬುದು. ಹೋಮಶೇಷವನ್ನು ಸದಸ್ಸಿನೊಳಗೆ ತಂದು, ಅದನ್ನು ಇತರ ಪಾತ್ರಿಗಳೊಳಗೆ ಹಾಕಿ, ಎಲ್ಲರೂ ದ್ರವಭಾಗವನ್ನು ಚಪ್ಪರಿಸಿ, ಹುರಿದ ಧಾನ್ಯದ ಕಾಳುಗಳಲ್ಲಿರುವ ದ್ರವವನ್ನೂ ಹೀರಿ, ಅಗಿದಕಾಳನ್ನು ವೇದಿಯ ಹೊರಗಡೆ ಉಗುಳಿ, ಆಚಮನ ಮಾಡಬೇಕು. ಕಾತ್ಯಾಯನರ (ಕಾತ್ಯಾ. ಶ್ರೌ. ೧೦-೮-೫) ಮತದಲ್ಲಿ ಋತ್ವಿಜರು ಹುರಿದ ಕಾಳುಗಳನ್ನು ಸುಮ್ಮನೆ ಅಘ್ರಾಣಿಸುತ್ತಾರೆ. ಯೂಪಸ್ತಂಭವನ್ನು ಮಾಡಿದ ಮರದ ಚೂರುಗಳು ಒಂದೊಂದನ್ನು ಒಬ್ಬೊಬ್ಬ ಋತ್ವಿಜನೂ “ದೇವತೆಗಳು, ಮನುಷ್ಯರು, ಪಿತೃಗಳು, ಮೊದಲಾದವರಿಂದ ಉಂಟಾದ ಅರಿಷ್ಟಗಳೆಲ್ಲದರ ಪರಿಹಾರಕನೂ ನೀನೇ” ಎಂಬರ್ಥ ಬರುವ (ವಾ.ಸಂ. ೮-೧೩. ತೈಸಂ. ೩-೨-೫.೭; ಈ ಎರಡೂ ಆಪ. ಶ್ರೌ. ೧೩-೧೭-೯ ದಲ್ಲಿ ಉಲ್ಲೇಖಿತವಾಗಿವೆ) ಮಂತ್ರವನ್ನು ಉಚ್ಚರಿಸುತ್ತಾ, ಆಹವನೀಯಾಗ್ನಿಯಲ್ಲಿ ಹಾಕುತ್ತಾನೆ. ಅನಂತರ ಅವರೆಲ್ಲರೂ, ಅಗ್ನಿಧ್ರಶಾಲೆಗೆ ಹೋಗಿ, “ದಧಿಕ್ರಾವ್ಣೀ.....” (ಋ. ಸಂ. ೪-೩೯-೬) ಎಂಬ ಮಂತ್ರಪೂರ್ವಕವಾಗಿ. ಮಸಂನಮೇಲಿನ ಕೆನೆಯನ್ನು ಛುಚಿಸುತ್ತಾರೆ (ಸತ್ಯಾ. ೯-೪, ಆಪ. ಶ್ರೌ. ೧೩-೧೮-೧).

ಏಕಧನಾಜಲವು ಉಳಿದಿರುವ ಪಾತ್ರಿಗಳೊಳಗೆ ಸ್ವಲ್ಪಸ್ವಲ್ಪ ಹಸಿರು ಗಂಕೆಯನ್ನು ಹಾಕಿ, ಅದನ್ನು ಜಿನ್ನಾಗಿ ಹಿಂಡಿ, ನೀರಿಗೆ (ಆ ಗಂಕೆಯಿಂದ) ತೀಕ್ಷ್ಣವಾದ ವಾಸನೆಯನ್ನುಂಟುಮಾಡಿ, ಆ ನೀರನ್ನು ಹತ್ತುಚಮಸಗಳಿಗೆ ಸುರಿಯುತ್ತಾರೆ. ಪ್ರತಿ

ಯೊಬ್ಬ ಮುತ್ತಿಜನೂ ಆ ನೀರನ್ನು (ಚಮಸವಿಲ್ಲದವರೂ ತಮ್ಮ ಸಮಾಪದಲ್ಲಿರುವವರ ಚಮಸದಲ್ಲಿರುವ ನೀರನ್ನು) ಆಘ್ರಣಿಸಿ, ನೀರನ್ನು ಚಾತ್ವಾಲದೊಳಗೆ ಸುರಿಯುತ್ತಾರೆ. (ಈ ಆಘ್ರಣಿಸುವ ಕೆಲಸವು ಚಾತ್ವಾಲದ ಪಶ್ಚಿಮಕ್ಕೆ ಅಥವಾ, ಬಹಿಷ್ಪವಮಾನವು ಗಾನಮಾಡಲ್ಪಟ್ಟ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ನಡೆಯಬೇಕು—ಆಪ. ಶ್ರೌ. ೧೩-೧೭-೯., ಕಾತ್ಯಾ. ಶ್ರೌ. ೧೦-೮-೭., ಸತ್ಯಾ. ೯-೪). ಎಲ್ಲಾ ಮುತ್ತಿಜರೂ ಮಿಂದಾ ಮಂತ್ರಗಳನ್ನು (ಯನ್ಮ ಆತ್ಮಾನೋ ಮಿಂದಾಭೂತ್....., ತೈ. ಸಂ. ೩-೨-೪-೪) ಉಚ್ಚರಿಸುತ್ತಾ, ಅಹವನೀ ಯಾದ್ಯುಪಸ್ಥಾನವನ್ನು ಆಚರಿಸಬೇಕು. ತಾನೂನಪ್ತ ಕರ್ಮಕಾಲದಲ್ಲಿ ತೆಗೆದುಕೊಂಡಿದ್ದ ಪ್ರಮಾಣವಚನದಿಂದ, ಎಲ್ಲಾ ಮುತ್ತಿಜರೂ ತಮ್ಮಗಳನ್ನು ತಾವೇ ಬಿಡುಗಡೆ ಮಾಡಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಾರೆ. ಪಶುಯಾಗಗಳಲ್ಲಿ ಮಾಡುವಂತೆ, ಇಲ್ಲಿಯೂ ಪಶ್ವೀಸಂಯಾಜಗಳು ಆಚರಿಸಲ್ಪಡುತ್ತವೆ (ಆಪ. ಶ್ರೌ. ೧೩-೧೮-೩). ಅಧ್ವರ್ಯುವು ವೇದಿಯ ಒಳಗಡೆ ನಿಂತು, ಜುಹುವಿನಿಂದ ಒಂಭತ್ತು ಸಮಿಷ್ಟಯಾಜುಷ್ ಹೋಮಗಳನ್ನು ಅವಿಚ್ಛಿನ್ನವಾಗಿ, ಮಾಡುತ್ತಾನೆ. ಸೋಮರಸದ ಬಿಂದುಗಳನ್ನು ಕೆಳಗೆ ಬೀಳಿಸಿದುದು ಮುಂತಾದವುಗಳಿಗಾಗಿ ಪ್ರಾಯಶ್ಚಿತ್ತ ಅಹುತಿಗಳನ್ನು ಮಾಡಿ, ಕಡೆಯದಾಗಿ, ಅಗ್ನಿಷ್ಟೋಮವು ಮುಗಿದುದರ ಸೂಚಕವಾಗಿ ಸವನಾಹುತಿ ಎಂಬ ಆಜ್ಯಾಹುತಿಯನ್ನು ಮಾಡಿ, 'ಎಲ್ಲರನ್ನೂ ಯಜ್ಞ ಶಾಲೆಯಿಂದ ಹೊರಗಡೆ ಹೊರಡುವಂತೆ ಹೇಳು' ಎಂಬುದಾಗಿ ಮೈತ್ರಾ ವರುಣನಿಗೆ ಆದೇಶಿಸುತ್ತಾನೆ. ಅದರಂತೆ ಎಲ್ಲರೂ ಹೊರಕ್ಕೆ ಬರುತ್ತಾರೆ.

ಇದಾದನಂತರ ಅವಭೃಥವು (ಶುದ್ಧಿ ಕಾರಕವಾದ ಸ್ನಾನ) ಜರುಗುತ್ತದೆ. ಇದರ ಕ್ರಮವೂ ಒಂದು ಇಷ್ಟಿಯೇ. ಆದರೆ ಜೈಮಿನಿ ಮಹರ್ಷಿಗಳು (ಜೈ. ಸೂ. ೧೦-೭-೪೭, ೪೮, ೪೯, ೫೦) ಅವಭೃಥಸ್ನಾನವು ವಿಶೇಷ ಕರ್ಮವಾದುದರಿಂದ, ದರ್ಶಪೂರ್ಣ ಮಾಸಾದಿ ಇಷ್ಟಿಗಳಲ್ಲಿ ನಡೆಯುವ ಕಲಾಪಗಳೆಲ್ಲವೂ, ಇಲ್ಲಿ ನಡೆಯುವುದಿಲ್ಲವೆಂದು ಹೇಳಿದ್ದಾರೆ. ಅಗ್ನಿಗೆ ಒಂದು ಸಮಿತ್ತನ್ನು ಹೋಮಮಾಡಿ, ವೇದವೆಂಬ ದರ್ಭೆಗಳ ಕಟ್ಟು ಒಂದನ್ನು ಮಾಡಿ, ಅಗ್ನಿಯ ನಾಲ್ಕು ಕಡೆಯೂ ದರ್ಭೆಗಳನ್ನು ಹಾಕಿ (ಪರಿಸ್ತರಣವನ್ನು ಮಾಡಿ), ಅವಶ್ಯಕವಾದ ಯಜ್ಞಪಾತ್ರೆಗಳನ್ನು ಅಧೋಮುಖವಾಗಿ ಇಡುತ್ತಾನೆ. ಇದ್ದವನ್ನು ತರವುದಿಲ್ಲ. ಕೆಲವರು ವೇದಿಯನ್ನೂ ಸಿದ್ಧಪಡಿಸುವುದಿಲ್ಲ. ಎಲ್ಲಾ ಸ್ತುಕ್ಯಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಒಟ್ಟು ನಾಲ್ಕರಲ್ಲಿ ಹಿಡಿಸುವಷ್ಟು ಮಾತ್ರ ಆಜ್ಯವನ್ನು ತೆಗೆದುಕೊಳ್ಳಬೇಕು. ಒಂದೇ ಕವಾಲದಲ್ಲಿ ಪಾಕಮಾಡಲು ಅವಶ್ಯಕವಾದಷ್ಟು ಮಾತ್ರ ಧಾನ್ಯವನ್ನು (ನಿರ್ವಾಪ-ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಉಪ್ದೇಶಿಸಿ, ತೆಗೆದಿಡುವ ಧಾನ್ಯ) ವರುಣ ದೇವತೆಯ ಉದ್ದೇಶವಾಗಿ ತೆಗೆದಿಡಬೇಕು. ಪ್ರಣೀತಜಲದ ಅವಶ್ಯಕತೆಯಿಲ್ಲ. ಪಶ್ಚಿಗೆ ಮಂಜೀ ಬಂಧನವಿಲ್ಲ. ಆಜ್ಯಸಹಿತವಾದ ಸ್ತುಕ್ಯಗಳು ಮತ್ತು ನಿರ್ವಾಪವನ್ನು ಉತ್ತರವೇದಿಯ ಭುಜಶಿರಸ್ಸಿನಮೇಲೆ (ಪೂರ್ವದ ಅಂಚಿನ ಉತ್ತರಕೊನೆಯಲ್ಲಿ) ಇಡುತ್ತಾರೆ. ಯಜಮಾನನು ಸದಸಿನಲ್ಲಿದ್ದ ಔದಂಬರಿಯನ್ನು ಅದನ್ನು ಹೂತಿದ್ದ ಹಳ್ಳದಿಂದ ಈಚೆಗೆ ತೆಗೆದು, ಅದನ್ನು ಸೋಮರಸವನ್ನು ತೆಗೆಯಲು ಉಪಯೋಗಿಸಿದ ಮರದ ಹಲಗೆ ಮತ್ತು ಚರ್ಮಗಳಮೇಲೂ, ಆಗ್ರಯಣ, ಉಕ್ಥಾ, ಅದಿತ್ಯ ಮತ್ತು ಧ್ರುವಸ್ಥಾಲಿಗಳ ಹೊರತು, ಉಳಿದ ಸ್ಥಾಲಿಗಳನ್ನೆಲ್ಲಾ, ಸೋಮರಸವನ್ನು ಸವರಿ, ಚಾತ್ವಾಲ ಮತ್ತು ಉತ್ತರಗಳ ಮಧ್ಯೆ ಅಥವಾ ಸೋಮವನ್ನು ಇಡುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಉಪಯೋಗಿಸುತ್ತಿದ್ದ ಆಸಂದಿಯ ಮೇಲಾಗಲೀ ಅಥವಾ ವೇದಿಯ ಉತ್ತರ ಭುಜದಮೇಲಾಗಲೀ, ಇಡಬೇಕು. ಯಜಮಾನನು ಕೃಷ್ಣಾಜಿನವನ್ನು. ಚಾತ್ವಾಲದೊಳಗೆ ಬಿಡುತ್ತಾನೆ (ಇದನ್ನು ಇನ್ನೂ ಕೆಲವು ಬೇರೆ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ವಿಸರ್ಜಿಸಬಹುದು. ಆಪ. ಶ್ರೌ. ೧೩-೧೯-೮, ೯), ಅವಭೃಥಸ್ನಾನಕ್ಕೆ ಹೊರಡುವ ಮುಂಚೆ, ತೈ. ಸಂ. ೧-೩-೧೪-೪ ನೆಯ ಮಂತ್ರದಿಂದ ಒಂದು ಆಜ್ಯಾಹುತಿಯನ್ನೂ, ವಾ. ಸಂ. ೮-೨೭ ನೆಯ ಮಂತ್ರದಿಂದ ಒಂದು ಅಹುತಿಯನ್ನೂ ಕೊಡಬೇಕು.

“ನಮೋ ರುದ್ರಾಯ.....” (ತೈ. ಬ್ರಾ. ೩-೭-೯) ಎಂಬ ಮಂತ್ರಪೂರ್ವಕವಾಗಿ, ರುದ್ರನಿಗೆ ಒಂದು ಆಜ್ಯಾಹುತಿಯನ್ನು ಕೊಡಬೇಕು (ಆಪ. ಶ್ರೌ. ೧೩-೨೦-೧). ವೇದಿಯಿಂದಲೋ ಅಥವಾ ಚಾತ್ವಾಲದ ಸಮೀಪದಿಂದಲೋ ಉತ್ತರಾಭಿಮುಖವಾಗಿ ಹೊರಡುವಾಗ, ಋ. ಸಂ. ೧-೨೪-೮ (ತೈ. ಸಂ. ೧-೪-೪೫-೧) ನೆಯ ಮಂತ್ರವನ್ನು ಪಠಿಸಬೇಕು. ಈಗ

ಪ್ರಸ್ತೋತೃವು ಅಧ್ವರ್ಯುವಿನ ಆದೇಶದಂತೆ ಒಂದು ಸಾಮವನ್ನು ಗಾನಮಾಡುತ್ತಾನೆ. ಇದಕ್ಕೆ ಅವಭೃಥಸಾಮ (ಲಾಟ್ಯಾ. ಶ್ರೌ. ೨.೧೨-೧)ವೆಂದು ಹೆಸರು ಅಗ್ನಿಷ್ಟಪೀತಿ ಎಂತಲೂ ಹೆಸರು. (ಶತ. ಬ್ರಾ. ೪-೪-೫-೮. ದ್ರಾಶ್ರೌ. ೪-೪-೧). ಈ ಸಾಮದ ನಿಧನ (ಕೊನೆಯ ಭಾಗ)ವನ್ನು ಹಾಡುವಾಗ, ಎಲ್ಲಾ ಋತ್ವಿಜರು, ಯಜಮಾನ ಮತ್ತು ಅವನ ಪತ್ನಿ, ಎಲ್ಲರೂ. ಆ ನಿಧನವನ್ನೂ ಮೂರು ಸಲ ಹೇಳಬೇಕು. ಜಲಾಶಯದ ಮಾರ್ಗದಲ್ಲಿ ಅರ್ಧದೂರವನ್ನು ಅತಿಕ್ರಮಿಸಿದಾಗ, ಒಂದು ಸಲ ಈ ಸಾಮದ ಅಂತಿಮ ಭಾಗವನ್ನು ಮೂರಾವರ್ತಿ ಪಠಣಮಾಡಬೇಕು. ಜಲಾಶಯವನ್ನು ಸೇರಿದಾಗ ಒಂದು ಸಲ ಅದೇ ರೀತಿ ಮಾಡಬೇಕು. (ಆಪ. ಶ್ರೌ. ೧೩-೨೦-೪. ಸತ್ಯಾ. ಶೌ, ೯-೫). ವರುಣಪ್ರಘಾಸಗಳಲ್ಲಿ ನಿಷ್ಕಾಸವನ್ನು ಅರ್ಪಿಸಿದ ಕ್ರಮದಲ್ಲಿಯೇ, ಇಲ್ಲಿ ವರುಣ ಪುರೋಡಾಶವನ್ನು ಅರ್ಪಿಸಬೇಕು. ಸೋಮದ ಋಜೀಷವನ್ನು ಉದಂಬರಶಾಖೆಯೊಡನೆ ನೀರಿನಲ್ಲಿ ಎಸೆದು, ಅದರಮೇಲೆ ಮಸರನ್ನು ಸುರಿಯಬೇಕು. ಸೋಮರಸದಿಂದ ಲೇಪಿತವಾದ ಪಾತ್ರೆಗಳನ್ನೆಲ್ಲಾ ನೀರಿನಲ್ಲಿ ಹಾಕಿಬಿಡಬೇಕು. (ಆಪ. ಶ್ರೌ. ೧೩-೨೧-೧೨, ಕಾತ್ಯಾ. ಶ್ರೌ. ೧೦-೮-೨೪). ನೀರಿನಲ್ಲಿ ಪಾತ್ರೆಗಳನ್ನು ಬಿಸುಡುವುದಕ್ಕೆ ಪ್ರತಿಪತ್ತಿಯೆಂದು ಹೆಸರು (ಜೈ. ಸೂ. ೪-೨-೧೯ರಿಂದ ೨೨). ಯಜಮಾನನ ನಡುಪಟ್ಟಿ (ಸಣಬು ಮತ್ತು ಮುಂಜಾ ಹುಲ್ಲಿನಿಂದ ಮಾಡಿದುದು). ಯಜಮಾನಿಯ ಯೋಕ್ತಾ (ನಡುಪಟ್ಟಿ), ಜಾಲ (ತಲೆಗೆ ಹಾಕಿಕೊಂಡಿದ್ದ ಉಣ್ಣೆಯ ಬಲೆಯರೀತಿಯ ವಸ್ತು) ಮತ್ತು ಕೃಷ್ಣಾಜಿನ, ಇವುಗಳೆಲ್ಲವನ್ನೂ ನೀರಿನಲ್ಲಿ ಅದ್ದಿ ತೆಗೆಯಬೇಕು. ಯಜಮಾನನು-ದೇವೀರಾಪಃ.....(ತೈ. ಸಂ. ೧-೪-೪೫-೩) ಎಂಬ ಮಂತ್ರದಿಂದ ಉದಕವನ್ನು ಸ್ತುತಿಸಿ, ನೀರನ್ನು ಪ್ರವೇಶಿಸಬೇಕು. ಆಳವಾಗಿಯೂ, ಸಿಶ್ಯಬ್ಧವಾಗಿಯೂ ಹರಿಯುತ್ತಿರುವ ನೀರೇ ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದುದು ಅದಿಲ್ಲದಿದ್ದರೆ ಯಾವ ಜಲಾಶಯವಾದರೂ ಆಗಬಹುದು. ಯಜಮಾನ ಮತ್ತು ಅವನ ಪತ್ನಿ, ಇಬ್ಬರೂ ನೀರಿಗೆ ಇಳಿದು, ತಲೆಯ ಮೇಲೆ ನೀರನ್ನು ಪ್ರೋಕ್ಷಿಸಿಕೊಂಡು (ತಲೆಯನ್ನು ಮುಳುಗಿಸಬಾರದು), ಒಬ್ಬರೊಬ್ಬರ ಬೆನ್ನನ್ನು ಉಜ್ಜುತ್ತಾರೆ. ಒಂದು ಮುಷ್ಟಿ ದರ್ಭೆಯನ್ನು ನೀರಿನಲ್ಲಿ ಹಾಕುತ್ತಾರೆ. ಆ ದರ್ಭಮುಷ್ಟಿಯೇ ಅವಭೃಥದಲ್ಲಿ ಮಾಡಬೇಕೆಂದ ಆಹುತಿಗಳಿಗೆಲ್ಲಾ ಆಹವನೀಯ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿರುತ್ತದೆ. ದರ್ಶಪೂರ್ಣಮಾಸದಂತೆಯೇ ಇಲ್ಲಿಯೂ ಎಲ್ಲಾ ಪ್ರಯಾಜ, ಅನುಯಾಜಗಳೂ ಉಂಟು. ಬರ್ಹಿಸ್ಸಿಗೆ ಮಾತ್ರ ಆಹುತಿಯಿಲ್ಲ. ಪ್ರಧಾನಪುರೋಡಾಶ ಮಾತ್ರವಲ್ಲದೆ, ಎಲ್ಲಾ ಆಘಾರಗಳನ್ನು ನೀರಿನಲ್ಲಿಯೇ ಕೊಡಬೇಕು. (ಜೈ. ಸೂ. ೧೧-೨-೩-೩೦ರಿಂದ ೩೪). ವರುಣನಿಗಾಗಿ ಸಿದ್ಧವಾಗಿರುವ ಪುರೋಡಾಶದಲ್ಲಿ ಒಂದು ಭಾಗವನ್ನು ಹೋಮಮಾಡಬೇಕು. ಉಳಿದ ಪುರೋಡಾಶವನ್ನು ಅಗ್ನಿ ಮತ್ತು ವರುಣರನ್ನು ಉದ್ದೇಶಿಸಿ ಹೋಮಮಾಡಬೇಕು. ಇದೇ ಸ್ವಿಷ್ಟಕೃತ್ ಹೋಮವಾಗುತ್ತದೆ. (ಕಾತ್ಯಾ. ಶ್ರೌ. ೧೦-೮-೨೭, ಸತ್ಯಾ. ೯-೫). ಅಧ್ವರ್ಯುವಿನ ಆದೇಶದಂತೆ, ಉನ್ನೇತೃವು ಎಲ್ಲರನ್ನೂ ನೀರಿನಿಂದ ಹೊರಗೆ ಕರೆತರುತ್ತಾನೆ. (ಯಜಮಾನ ಅಥವಾ ಹೋತೃವು ಮೊದಲು ಹೊರಗೆ ಬರಬೇಕು). ಯಜಮಾನ ಯಜಮಾನಿಯರು ನೂತನ ವಸ್ತ್ರಗಳನ್ನು ಧರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಸೋಮದಮೇಲೆ ಹೊದಿಸಿದ್ದ ಬಟ್ಟೆಯು ಯಜಮಾನನ ಉಷ್ಟೀಷವಾಗುತ್ತದೆ. ಸೋಮಕಾಷ್ಠಗಳನ್ನು ಕಟ್ಟಿದ್ದ ಬಟ್ಟೆಯನ್ನು ಯಜಮಾನಿಯು ಧರಿಸುತ್ತಾಳೆ, ಮತ್ತು ಮುಂದೆ ಉದ್ವಾಸನೀಯೇಷ್ಟಿಕಾಲದಲ್ಲಿ, ಇವೆರಡನ್ನು ಅಧ್ವರ್ಯುವಿಗೆ ದಾನಮಾಡಬೇಕು. (ಆಪ. ೧೨-೨೨-೩೪).

ಯಜಮಾನ, ಋತ್ವಿಜರು ಮತ್ತು ಯಜಮಾನಿ, ಇವರು ಒಬ್ಬೊಬ್ಬರೂ ಒಂದೊಂದು ಉದಂಬರದ ಸಮಿತ್ತನ್ನು ಕೈಯಲ್ಲಿ ಹಿಡಿದು, ಮಹೀಯಾ ಋಕ್ಕನ್ನು (ಅಪಾಮ ಸೋಮಮಮೃತಾ ಅಭೂಮ—ಋ. ಸಂ. ೮-೪೮-೩) ಉಚ್ಚರಿಸುತ್ತಾ, ನೀರನ್ನು ಹಿಂತಿರುಗಿ ನೋಡದೆ, ಯಾಗಶಾಲೆಯ ಕಡೆಗೆ ಉನ್ನೇತೃವನ್ನನುಸರಿಸಿಕೊಂಡು ಬಂದು, ಯಜಮಾನನ ಗೋಶಾಲೆಯ ಮುಂದೆ ಮಾರ್ಜನಮಾಡಿ, ಏರ್ಪಡಿಸಿ—(ತೈ. ಸಂ. ೧-೪-೪೫-೩) ಎಂಬ ಮಂತ್ರಪೂರ್ವಕವಾಗಿ, ಆ ಸಮಿತ್ತನ್ನು (ಎಲ್ಲರೂ) ಆಹವನೀಯಾಗ್ನಿಗೆ ಆಹುತಿಕೊಟ್ಟು, ಅಪೋ ಅನ್ವಚಾರಿಷಂ—(ಆಪ. ಶ್ರೌ. ೧೩-೨೨-೬, ತೈ. ಸಂ. ೧-೪-೪೫-೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಗ್ನಿಪ್ರಸಾದವನ್ನು ಆಚರಿಸುತ್ತಾರೆ.

ಇದಾದನಂತರ ಉದಯನೀಯೇಷ್ಟಿಯು (ಕೊನೆಯಲ್ಲಿ ಆಚರಿಸಬೇಕಾದ ಇಷ್ಟಿ) ಪ್ರಾಗ್ವಂಶ (ಉತ್ತರವೇದಿಯಲ್ಲಿ ಅಲ್ಲ) ದಲ್ಲಿ ನಡೆಯುತ್ತದೆ. ಪ್ರಾಯಣೀಯೇಷ್ಟಿಯ ಕ್ರಮವೇ ಇಲ್ಲಿಯೂ, ಪ್ರಾಯಣೀಯಾಹುತಿಗೆ ಉಪಯೋಗಿಸಿದ ಸ್ಥಾಲಿಯಲ್ಲಿಯೇ. (ಅದರಲ್ಲಿ ಪ್ರಾಯಣೀಯಾಹುತಿಯ ಅವಶಿಷ್ಟವಿರುತ್ತದೆ), ಈ ಇಷ್ಟಿಗೆ ಬೇಕಾದಹೋಮದ್ರವ್ಯವನ್ನು ತೆಗೆದುಕೊಳ್ಳುತ್ತಾರೆ. ಯಜಮಾನಿಯು ಯೋಕ್ತವನ್ನು ಪುನಃ ತನ್ನ ನಡುವಿಗೆ ಕಟ್ಟಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಾಳೆ. ಪ್ರಯಾಜಗಳು ಐಚ್ಛಿಕ ಮತ್ತು ಕೊಡದೇ ಇದ್ದರೆ, ಜುಹುವಿನಲ್ಲಿ ಆಜ್ಯವನ್ನು ತೆಗೆದುಕೊಳ್ಳಬೇಕಾದ ಅವಶ್ಯಕತೆಯಿಲ್ಲ. ಪ್ರಾಯಣೀಯದ ಯಾಜ್ಯಾನುವಾಕ್ಯಗಳು ಇಲ್ಲಿ ಕ್ರಮವಾಗಿ ಅನುವಾಕ್ಯಾ ಯಾಜ್ಯಾಗಳಾಗುತ್ತವೆ. ದೇವತಾಕ್ರಮದಲ್ಲಿಯೂ ವ್ಯತ್ಯಾಸವಿದೆ. ಆಜ್ಯಾಹುತಿಗಳಲ್ಲಿ ಮೊದಲನೆಯದು ಅಗ್ನಿಗೆ, ಕೊನೆ ಯದು ಪಥ್ಯಾಸ್ತಸ್ತಿಸಿಗೆ (ಆಪ. ಶ್ರೌ. ೧೩-೨೩-೪., ಸತ್ಯಾ. ೯-೬., ಆಶ್ವ. ಶ್ರೌ. ೬-೧೪-೩), ಉದಯನೀಯವು ಮುಗಿದಮೇಲೆ ಅನೂಬಂಧ್ಯಾ (ಅನೂ ಎಂದು ದೀಘವು ಆರ್ಷಪ್ರಯೋಗ) ಎಂಬ ಕರ್ಮ. (ಆಪ. ಶ್ರೌ. ೧೩-೨೩-೬., ಸತ್ಯಾ. ೯-೬.), ಒಂದು ಗೊಡ್ಡು ಹಸುವನ್ನು ಮಿತ್ರಾವರುಣರಿಗೆ ಕೊಡಬೇಕು. ನಿರೂಢ ಪಶುಬಂಧದ ಕ್ರಮವನ್ನೇ ಇಲ್ಲಿಯೂ ಅನುಸರಿಸಬೇಕು. ಕೆಲ ವರು, ಮಿತ್ರಾವರುಣರು, ವಿಶ್ವೇದೇವತೆಗಳು ಮತ್ತು ಬೃಹಸ್ಪತಿ, ಈ ಮೂವರಿಗೆ ಮೂರು ಗೋವುಗಳನ್ನು ಕೊಡುವುದುಂಟು. ೬ದರೆ ಆಪಸ್ತಂಬರು (ಆಪ. ಶ್ರೌ. ೧೩-೨೩-೬, ೧೦, ೧೪) ವಾಜಪೇಯಿ, ರಾಜಸೂಯ ಮತ್ತು ಸತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ಮೂರು ಪಶು ಗಳೆಂದು ವಿಧಿಸಿದಾರೆ. ಮಿತ್ರಾವರುಣರಿಗೆ, ಗೋವಿನಬದಲು, ಒಂದು ವೃಷಭ ಅಥವಾ ಪಯಸ್ಕಾವನ್ನು ಮಾತ್ರ ಕೊಡಬಹುದೆಂದು ಕಾತ್ಯಾಯನರು (ಕಾತ್ಯಾ. ಶ್ರೌ. ೧೦-೯-೧೪, ೧೫). ಋಕ್ಯಾಪೆಯವರು ಅನೂಬಂಧ್ಯ ಪಶುವಿನ ಬದಲು, ಮಿತ್ರಾವರುಣರಿಗೆ ಆಮಿಕ್ಷಾವನ್ನು ಮಾತ್ರ ಕೊಡುತ್ತಾರೆ, ಹವಿರ್ಧಾನಶಾಲೆಯ ಮುಂದುಗಡೆ ಈ ಹೋಮವನ್ನು ಹೋತ್ರವು ನೆರವೇರಿಸುತ್ತಾನೆ ಮತ್ತು ಈ ಕಾರ್ಯದಲ್ಲಿ ಆದರ್ಶೇಷ್ಟಿಯಲ್ಲಿ ನಡೆಯುವ ಕರ್ಮಗಳೆಲ್ಲವೂ—ಇಳಾದವರೆಗೆ—ನಡೆಯುತ್ತವೆ (ಆಪ. ೧೩-೨೪-೧೦). ಅನೂಬಂಧ್ಯಾ (ಆಮಿಕ್ಷಾ) ಆದಮೇಲೆ, ದೇವಿಕಾಗಳು ಐದು, ಧಾತೃವನ್ನು ದ್ವೇಶಿಸಿ ದ್ವಾದಶಕಕಾಲ ಪುರೋಡಾಶವು ಒಂದು ಹಾಲಿನಲ್ಲಿ ಬೇಯಿಸಿದ (ಸೋಮರಸವನ್ನು ಇಟ್ಟಿದ್ದ, ಮೇಲೆ ನಿರ್ದೇಶಿಸಿರುವ ಆಗ್ರಯಣ ಮೊದಲಾದ ನಾಲ್ಕು ಸ್ಥಾಲಿಗಳಲ್ಲೇ ಬೇಯಿಸಬೇಕು) ಅನ್ನದ ಅಹುತಿಗಳು, ಅನುಮತಿ, ರಾಕಾ, ಸಿನೀವಾಲೀ ಮತ್ತು ಕುಹೂ, ಇವರುಗಳಿಗೆ ನಾಲ್ಕು (ಆಶ್ವ. ಶ್ರೌ. ೪-೧೪-೧೫., ಆಪ. ಶ್ರೌ. ೧೩-೨೪, ೧, ೨, ೩.). ವೇದಿಯ ದಕ್ಷಿಣಪಾರ್ಶ್ವದಲ್ಲಿ, ಯಜಮಾನನು ಕೇಶಶ್ರುತಗಳನ್ನು ವಸನಮಾಡಿಸಿ ಕೊಳ್ಳುತ್ತಾನೆ (ಆಪ. ಶ್ರೌ. ೧೩-೨೩-೧೬). ಆಹವನೀಯಾಗ್ನಿಯನ್ನು ಒಂದು ಮಣ್ಣಿನ ಪಾತ್ರೆಯಲ್ಲಿ ಮಹಾವೇದಿಯ ಹೊರಗಡೆ ಉತ್ತರಪಾರ್ಶ್ವಕ್ಕೆ ತೆಗೆದುಕೊಂಡು ಹೋಗಿ, ವೇದಿಯಮೇಲಿನ ಆಸ್ತರಣ ಬರ್ಹಿಸ್ಸನ್ನು ಅದರಲ್ಲಿ ಸುಟ್ಟು, ಆಗ ಬರುವ ಧೂಮ ವನ್ನು ಸ್ತುತಿಸುತ್ತಾರೆ (ಸತ್ಯಾ. ೯-೬). ಅಧ್ವರ್ಯುವು ಈ ಕುಶಾಗ್ನಿಯಲ್ಲಿ ತನ್ನ ಬೊಗಸೆಯಿಂದ ಯವಧಾನ್ಯದ ಹಿಟ್ಟನ್ನು ಹಾಕುತ್ತಾನೆ (ಆಪ. ಶ್ರೌ. ೧೩-೨೪-೧೬, ೧೭). ಅಯಂ ತೇ ಯೋನಿಃ—(ಋ. ಸಂ. ೩-೨೯-೧೦., ತೈ. ಸಂ. ೧-೫-೨., ವಾ. ಸಂ. ೩-೧೪) ಎಂಬ ಮಂತ್ರವನ್ನು ಚ್ಚರಿಸುತ್ತಾ, ಅಗ್ನಿಗಳನ್ನು ಅರಣಿಗಳಲ್ಲಿ ಇಡುತ್ತಾರೆ (ಆಶ್ವ. ಶ್ರೌ. ೩-೧೦-೫).

ಯಾಗಭೂಮಿಯನ್ನು ಬಿಟ್ಟು, ಅದರ ಉತ್ತರಕ್ಕೆ, ಪುನಃ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಮಥನಮಾಡಿ, ಉದ್ವಾಸನೀಯೇಷ್ಟಿಯನ್ನು ಆಚರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಇದರಲ್ಲಿ ಎಂಟು ಅಥವಾ ಐದು ಕಸಾಲಗಳಲ್ಲಿ ಬೇಯಿಸಿದ ಪುರೋಡಾಶವನ್ನು ಅಗ್ನಿಗೆ ಅರ್ಪಿಸುತ್ತಾರೆ (ಆಪ. ಶ್ರೌ. ೧೩-೩೫-೫., ಸತ್ಯಾ. ೯-೬). ಇದರಲ್ಲಿ (ಆಶ್ವ. ಶ್ರೌ. ೬-೪-೨೪), ಪುನರಾಧೇಯದಲ್ಲಿ ನಡೆದಂತೆ ಎಲ್ಲವೂ ನಡೆಯುತ್ತದೆ. ಆದರೆ ಕಡೆಯ ಅನುಯಾಜವೊಂದು ಹೊರತು, ಉಳಿದ ಮಂತ್ರಗಳನ್ನೆಲ್ಲಾ ಜಪಿಸಬೇಕು. ದಕ್ಷಿಣೆಯು ಒಂದು ವೃಷಭ ಅಥವಾ ಒಂದು ವೃಷಭದ ಮೌಲ್ಯದಷ್ಟು ಸುವರ್ಣ. ಈ ಉದ್ವಾಸನೀಯೇಷ್ಟಿಗೆ ಒದಲಾಗಿ, ಕೆಲವರು, ಸ್ತುವದಿಂದ ಹನ್ನೆರಡುಸಲ ಆಜ್ಯ ವನ್ನು ಜುಹುವಿಗೆ ಹಾಕಿಕೊಂಡು, ಇದಂ ವಿಷ್ಣುಃ (ಋ. ಸಂ. ೧-೨೨-೧೭) ಎಂಬ ಮಂತ್ರದಿಂದ ಒಂದು ಆಜ್ಯಾಹುತಿಯನ್ನು ಕೊಡುತ್ತಾರೆ (ಆಪ. ಶ್ರೌ. ೧೩-೨೫-೭, ೮.)

ಇಲ್ಲಿಗೆ ಯಜ್ಞದ ಕಾರ್ಯಕಲಾಪಗಳೆಲ್ಲವೂ ಮುಗಿಯಿತು.

ಪ್ರಾತಸ್ಸವನವೆಂದರೇನು ಎಂಬುದನ್ನು ಇಲ್ಲಿ ವಿವರಿಸಬೇಕಾಗಿದೆ. ಸೋಮಯಾಗದಲ್ಲಿ ಸೋಮವಲ್ಲಿ ಎಂಬ ಲತೆಯ ರಸವನ್ನು ಕಲ್ಲಿನಿಂದ ಜಜ್ಜಿ ರಸವನ್ನು ಹಿಂಡಿ ಆ ರಸದಿಂದ ದೇವತೆಗಳ ಪ್ರೀತ್ಯರ್ಥವಾಗಿ ವಿಧ್ಯುಕ್ತ ಮಂತ್ರವಿಧಾನದಿಂದ ಹೋಮಾದಿಗಳನ್ನು ಮಾಡಿ ಸೋಮರಸವನ್ನು ಯಜಮಾನನೂ ಋತ್ವಿಕ್ಯಗಳೂ ಪಾನಮಾಡುವರು. ಸೋಮಯಾಗದಲ್ಲಿ ಎಳು ಪ್ರಭೇದಗಳಿವೆ. ಇವುಗಳನ್ನು ಸಪ್ತಸೋಮಸಂಸ್ಥೆಗಳೆಂದು ಕರೆಯುವುದು ರೂಢಿಯಾಗಿದೆ. ಅವುಗಳಿಗೆ ಅಗ್ನಿಷ್ಟೋಮ, ಅತ್ಯಗ್ನಿಷ್ಟೋಮ, ಉಕ್ಥ್ಯ, ಷೋಡಶೀ, ಅತಿರಾತ್ರ, ಅಪ್ರೋರ್ಯಾಸು, ವಾಜಪೇಯ ಎಂದು ಹೆಸರುಗಳು. ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿಷ್ಟೋಮಯಾಗವು ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರೂಪವಾದುದು. ಎಂದರೆ ಈ ಯಾಗವು ಉಳಿದ ಸೋಮಯಾಗಗಳಿಗೆ ಮೂಲ ಭೂತವಾಗಿರುವುದು ಇದು ಕೆಲವು ವ್ಯತ್ಯಾಸಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿ ಉಳಿದ ಆರು ಸೋಮಯಾಗಗಳಾಗುವವು. ಅಗ್ನಿಷ್ಟೋಮ ಯಾಗವನ್ನು ಮಾಡುವ ಕ್ರಮವನ್ನು ಸಂಗ್ರಹರೂಪವಾಗಿ ಇಲ್ಲಿ ಹೇಳಲಾಯಿತು. ಇದರ ವಿಧ್ಯುಕ್ತವಿವರಣೆಯು ಯಜುರ್ವೇದದ ತೈತ್ತಿರೀಯಸಂಹಿತೆಯ ಆರನೆಯ ಕಾಂಡದ ೧-೬ ಅಧ್ಯಾಯಗಳಲ್ಲಿ ವಿಸ್ತಾರವಾಗಿ ವಿವರಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ಈ ಯಾಗಸ್ವರೂಪವನ್ನು ವಿವರಿಸುವಾಗ ಅನೇಕ ಪಾರಿಭಾಷಿಕಶಬ್ದಗಳ ಅರ್ಥವಿವರಣೆಯು ಅವಶ್ಯಕವಾದುದರಿಂದಲೂ, ಇಲ್ಲಿ ಅದನ್ನೆಲ್ಲಾ ವಿಶದವಾಗಿ ಹೇಳಬೇಕಾದರೆ ಗ್ರಂಥವು ವಿಸ್ತಾರವಾಗುವುದೆಂಬ ಭಯದಿಂದಲೂ, ಯಾಗಸ್ವರೂಪವನ್ನು ವಿವರಿಸುವ ಸಂಸ್ಕೃತಶ್ಲೋಕಗಳನ್ನು ಮಾತ್ರ ಇಲ್ಲಿ ಉದಹರಿಸಿ ಪ್ರಕೃತಸಂದರ್ಭಕ್ಕೆ ಉಪಯುಕ್ತವಾದ ವಿಷಯಗಳನ್ನು ಕನ್ನಡದಲ್ಲಿ ವಿವರಿಸಲಾಗುವುದು —

ಅಗ್ನಿಷ್ಟೋಮಯಾಗದ ಸಂಕ್ಷೇಪವಾದ ಸ್ವರೂಪಸಂಗ್ರಹವು—

ಅಥಾಗ್ನಿಷ್ಟೋಮಸಂಸ್ಥೇನ ಜ್ಯೋತಿಷ್ಟೋಮೇನ ಯಾಜಯೇತ್ |
 ಸ ಪೂರ್ವವೃತ್ತಿಜೋ ವೃತ್ತ್ವಾ ದೇವಭೂಮಿವಿನಿಶ್ಚಯೇ ||
 ದೀಕ್ಷಣೀಯಾಂ ನಿರ್ವಹೇತ್ಸಾಪಿ ಪತ್ನೀಸಂಯಾಜಸಂಸ್ಥಿತಃ |
 ಕೃತೇ ಪ್ರಾಚೀನವಂಶೇಽಥ ಸಂಸ್ಕಾರಾ ನಪನಾದಯಃ ||
 ಹುತ್ವಾ ದೀಕ್ಷಾ ಹುತೀಃ ಕಾರ್ಯಾ ದೀಕ್ಷಾ ಕೃಷ್ಣಾಜಿನಾದಿಭಿಃ |
 ದೀಕ್ಷಿತೋ ನಿಯಮೈರ್ಯುಕ್ತೋ ಭವೇತ್ಕ್ವೀರವ್ರತಾದಿಭಿಃ ||
 ದ್ವಾದಶಾಹಂ ದೀಕ್ಷಿತೋಽಥ ಭಕ್ಷಿತ್ವಾ ದ್ರವ್ಯಮಾನಯೇತ್ |
 ಸೋಮಂ ಚರ್ಮಣ್ಯವಸ್ಥಾಯ ವಿವಸೇತ್ಸೋಮನಿಕ್ರಯಾ ||
 ಶಂಯಂತಾ ಪ್ರಾಯಣೀಯಾ ಸ್ಯಾದ್ಗೃಹ್ಣೀಯಾತ್ಕ್ರಯಣೀಪದಂ |
 ಕ್ರೇತ್ವಾ ಸೋಮಂ ರಥೇ ಪ್ಲಿಪ್ತಾ ಪ್ರಾಗ್ಗುಂಶಾಗ್ರೇ ಸಮಾನಯೇತ್ ||
 ಆತಿಥ್ಯಾಂ ನಿರ್ವಹೇತ್ಸೋಮಮಾಸಂದ್ಯಾಮುಪಸಾದಯೇತ್ |
 ಆತಿಥ್ಯೇಷ್ಟಿರಿಡಾಂತಾ ಸ್ಯಾತ್ಪಾನಾನಪ್ರಮವದ್ಯತಿ ||
 ದೀಕ್ಷಾ ಮವಾಂತರಾಮೇತಿ ಪ್ರವಗ್ಯೋಪಸದೋಃ ಕೃತಿಃ |
 ದಿನತ್ರಯೇ ತತ್ಕೃತಂ ಸ್ಯಾದ್ವೇದಿರ್ಮಧ್ಯಂದಿನೇ ಭವೇತ್ ||
 ಪಟ್ಟಿಂಶತ್ಪದದೀರ್ಘೇಷಾ ಪ್ರಾಗ್ಗುಂಶಾತ್ಪೂರ್ವತಃ ಸ್ಥಿತಾ |
 ಪ್ರಾತಃ ಪ್ರವಗ್ಯಮುದ್ಯಾಸ್ಯ ಪಶ್ಚಾದುತ್ತರವೇದಿತಃ ||
 ಶಕಟೇ ದ್ವೇ ಹವಿರ್ಧಾನೇ ಹವಿರ್ಧಾನಂ ಚ ಮಂಡಪಂ |
 ಪಶ್ಚಾತ್ಸದಸ್ತಸ್ಯ ಮಧ್ಯೇ ನಿಖಾತಾದುಂಬರೀ ಮಿತಾ ||

ದಕ್ಷಿಣಸ್ಯಾನಸೋಽಧಸ್ತಾದ್ಗರ್ತಾನುಪರವಾನ್ ಖನೇತ್ |
 ವಿಧಾಯ ಫಲಕಾಮ್ಯಾಂತಾನಗ್ರೇ ಕುರ್ಯಾನ್ಮುದಾ ಖರಂ ||
 ನಿರ್ವಪೇದ್ಧಿಷ್ಟ್ಯಗಾನಗ್ನೀಷೋಮಾಯಂ ಪಶುಮಾಚರೇತ್ |
 ಪ್ರಯುಜ್ಯೋಚಿತಸಾತ್ರಾಣಿ ದರ್ಶವತ್ಸರ್ವಮಾಚರೇತ್ ||
 ಆಜ್ಯಮಾಸಾದಿತೇ ನೇದ್ಯಾ ಅಂತೇ ಯೂಪಂ ಸಮುಚ್ಛ್ರಯೇತ್ |
 ಯೂಪಸ್ಯೋಚ್ಛ್ರಯಣಾದೂರ್ಧ್ವಂ ಸಮಾಪಯ್ಯ ಪಶುಂ ತತಃ ||
 ವೈಸರ್ಜನಾನಿ ಹುತ್ವಾಗ್ನಿಂ ಸೋಮಂ ಗ್ರಾವಾದಿ ಚಾನಯೇತ್ |
 ಹವಿರ್ಧಾನೇ ಸ್ಥಾಪಯಿತ್ವಾ ಗೃಹ್ಣೀಯಾದ್ವಸತೀವರೀಃ ||
 ಪ್ರಯುಂಜ್ಯಾತ್ಸೋಮಸಾತ್ರಾಣಿ ಮಹಾರಾತ್ರೇ ಖರಾದಿಷು |
 ಗ್ರಾವಸ್ತತ್ಸಾಪಿತೇ ಸೋಮೇ ಪಕ್ಷಿಣಾಂ ಧ್ವನಿನಃ ಪುರಾ ||
 ಸ್ಯಾತ್ಪ್ರಾತರನುವಾಕಾರ್ಥಮುಪಾಕರಣಮಾದರಾತ್ |
 ವಸತೀವರ್ಯಸಾಂ ಪ್ರಾಪ್ತಾ ಪ್ರಚಾರಃ ಸ್ಯಾದ್ಧಧಿಗ್ರಹೇ ||
 ಉಸಾಂಶ್ವದಾಭ್ಯಾ ಹುತ್ವಾಭೋ ಮಹಾಭಿಷವಮಾಚರೇತ್ |
 ಉಸಾಂಶುಮಂತರ್ಯಾಮಂ ಚ ಹುತ್ವಾ ರಿಕ್ತಂ ತು ಸಾದಯೇತ್ ||
 ಅಭೈಂದ್ರನಾಯಂ ಪಾತ್ರೇ ಗೃಹೀತ್ವಾ ಸಾದಯೇತ್ ಖರೇ |
 ಯೋ ಮೈತ್ರಾವರುಣಸ್ತಂತು ಶ್ರೀಣಾತಿ ಪಯಸಾ ಗ್ರಹಂ ||
 ಶುಕ್ರಃ ಶ್ವತೋ ಹಿರಣ್ಯೇನ ಶ್ವತೋ ಮನ್ಥೀ ತು ಸಕ್ತುಭಿಃ |
 ಗೃಹೀತ್ವಾಗ್ರಯಣಂ ಗೃಹ್ಣಾತ್ಯತಿಗ್ರಾಹ್ಯಾಭಿಧಗ್ರಹಾನ್ ||
 ಗೃಹೀತ್ವೋಕ್ಷ್ಯಂ ಧ್ರುವೋ ಗ್ರಾಹ್ಯಃ ಪವನಾನಗ್ರಹಾಸ್ತ್ರಯಃ |
 ಪೂತಭ್ಯದ್ಧೋಣಕಲಶೋಽಪರಶ್ಚಾಧವನೀಯಕಃ ||
 ತೇ ಬಹಿಷ್ಠವಮಾನಾಯ ಪ್ರಸರ್ಪಂತ್ಯತ್ರ ಪಂಚ ತೇ |
 ಗೃಹೀತ್ವಾಶ್ವಿನಮಾಗ್ನೇಯಪಶೋಃ ಕುರ್ಯಾದುಪಾಕೃತಿಂ ||
 ಸವನೀಯಪುರೋಡಾಶೈಶ್ಚ ರಿತ್ವಾ ಹೈಂದ್ರನಾಯನಂ |
 ಹುತ್ವಾ ಗ್ರಹಂ ಧ್ವಯೋಮೈತ್ರಾವರುಣಾಶ್ವಿನಯೋರ್ಹುತಿಃ ||
 ಶುಕ್ರಮನ್ಯಾಧಿಕಾನ್ ಹುತ್ವಾ ಚಮಸಾನಪಿ ಜುಹ್ವತಿ |
 ಸಂರಕ್ಷ್ಯತುಗ್ರಹೈಂದ್ರಾಗ್ನಂ ಸೋಮಪ್ರತಿಗರಸ್ತತಃ ||
 ಆಜ್ಯಸ್ತೋತ್ರೇಭ್ಯ ಉರ್ಧ್ವಂ ಹಿ ಪ್ರಾತಸ್ಸವನಸಂಸ್ಥಿತಿಃ |
 ಮಾಧ್ಯಂದಿನೇ ತು ಸವನೇ ಪುರೋಡಾಶಃ ಪಶೋರ್ಭವೇತ್ ||
 ಗ್ರಹೋ ಮರುತ್ವತೀಯಃ ಸ್ಯಾತ್ಸವಮಾನೇನ ಸಂಸ್ತುತಿಃ |
 ದಧಿಘರ್ವೇ ಹುತೇ ದದ್ಯಾದ್ಧಕ್ಷಿಣಾಸ್ತೇಯಥಾಯಥ ||

ಮರುತ್ವತೀಯಾಂಸ್ತಾನ್ ಹುತ್ವಾ ಮಾಹೇಂದ್ರೇಣ ಸಮಾಪ್ಯತೇ |
 ತೃತೀಯಸವನಾರಂಭ ಆದಿತ್ಯಗ್ರಹಮಾಚರೇತ್ ||
 ಆರ್ಭವೇನ ಸ್ತುವೀತಾಥೋ ಪಶ್ಯಂಗೈಃ ಪ್ರಚರತ್ಯಯಂ |
 ಸಾವಿತ್ರವೈಶ್ವದೇವಾಖ್ಯಾ ಗ್ರಹೌ ಸೌನ್ಯಚರುಸ್ತಥಾ ||
 ಸಾಕ್ಷೀವತಗ್ರಹಾದೂರ್ಧ್ವಂ ಯಜ್ಞಾಯಜ್ಞೇಯಸಂಸ್ತವಃ |
 ಅಗ್ನಿಮಾರುತಶಸ್ತ್ರಂ ಸ್ಯಾದ್ಧೃಷ್ಟೀಯಾದ್ಧಾರಿಯೋಜನಂ ||
 ಸಮಾಪ್ತೇ ಸವನೇ ಪಶ್ವಾತ್ಕುರ್ಯಾದವಭೃಥಂ ತತಃ |
 ಕುರ್ಯಾದುದಯನೀಯೇಷ್ಟಿಮನೂಬಂಧ್ಯಾಂ ಯಜೇತ ಗಾಂ ||
 ದೇವಿಕಾ ನಿರ್ವಪೇದ್ದೇವಸುಸಾಮುಪಿ ಯಜೂಂಷ್ಯಥ |
 ಉದ್ವಾಸ್ಯ ವೇದಿಮಾಗ್ನೇಯಮಿತ್ಯಗ್ನಿಷ್ಟೋಮಸಂಸ್ಥಿತಿಃ || ಇತಿ ||

ಇದು ಅಗ್ನಿಷ್ಟೋಮಯಾಗದ ಸಂಕ್ಷೇಪ ವಿವರಣೆಯು. ಅಗ್ನಿಷ್ಟೋಮಯಾಗದಲ್ಲಿ ಹನ್ನೆರಡು ಸ್ತೋತ್ರಗಳೂ ಹನ್ನೆರಡು ಶಸ್ತ್ರಗಳೂ ಉಪಯೋಗಿಸಲ್ಪಡುವವು. ಇತರ ಅತ್ಯಗ್ನಿಷ್ಟೋಮಾದಿ ಸೋಮಯಾಗಗಳಲ್ಲಿ ಈ ಸ್ತೋತ್ರ ಶಸ್ತ್ರಗಳ ಸಂಖ್ಯೆಯು ಅಧಿಕವಾಗಿರುವುದು. ಸೋಮಯಾಗದಲ್ಲಿ ಯಜ್ಞಮಾಡುವ ಯಜಮಾನನು ಒಬ್ಬನೂ, ಹದಿನಾರು ಜನ ಮತ್ತಿಜರೂ ಇರುವರು. ಕೆಲವು ಸೋಮಯಾಗಗಳಲ್ಲಿ ಅನೇಕ ಮಂದಿ ಯಜಮಾನರೂ ಅಧಿಕಸಂಖ್ಯೆಯ ಮತ್ತಿಕ್ಕುಗಳೂ ಇರುವರು. ಅನೇಕ ಜನರು ಸೇರಿ ಮಾಡುವ ಇಂತಹ ಸೋಮಯಾಗಕ್ಕೆ ಸತ್ರವೆಂದು ಹೆಸರು. ಈ ಸತ್ರಯಾಗವೂ ಎರಡು ವಿಧವಾಗಿರುವುದು. ಹನ್ನೆರಡು ದಿನಪರ್ಯಂತವಾಗಿ ಮಾಡುವುದು ಒಂದು ವಿಧ. ಒಂದು ಸಂವತ್ಸರದವರೆಗೂ ಮಾಡುವುದು ಮತ್ತೊಂದು ವಿಧ. ಸಂವತ್ಸರಾತ್ಮಕವಾದ ಸತ್ರಗಳು ಗವಾಮಯನ, ಆದಿತ್ಯಾನಾಮಯನ, ಅಂಗಿರಸಾಮಯನ ಎಂದು ಅನೇಕ ವಿಧವಾಗಿರುವವು. ಇವೆಲ್ಲಕ್ಕೂ ಗವಾಮಯನವೇ ಪ್ರಕೃತಸ್ವರೂಪವಾಗಿರುವುದು ಎಂದರೆ ಮೂಲಭೂತ ವಾಗಿರುವುದು.

ಅಭಿಪ್ಲವ—ಆರು ದಿನಗಳ ಪರ್ಯಂತರ ಮಾಡುವ ಸೋಮಯಾಗಕ್ಕೆ ಪಡಹವೆಂದು ಹೆಸರು. ಇದು ಎರಡು ವಿಧ— ಅಭಿಪ್ಲವ ಮತ್ತು ಪೃಷ್ಠ ಎಂದು. ಈ ಅಭಿಪ್ಲವ ಮತ್ತು ಪೃಷ್ಠ ಯಾಗಗಳ ಲಕ್ಷಣವನ್ನು ಅಶ್ವಲಾಯನಮಹರ್ಷಿಗಳು— ಉಭಯತೋಜ್ಯೋತಿಃ ಪಡಹಃ ಮತ್ತು ಅಂತರತೋಜ್ಯೋತಿಃ ಪಡಹಃ ಎಂದು ಹೇಳಿರುವರು. ಎಂದರೆ ಪಡಹ ಸೋಮಯಾಗದಲ್ಲಿ ಮೊದಲನೆಯ ದಿನವೂ ಕೊನೆಯ ದಿನವೂ ಯಾಗವನ್ನು ಅಗ್ನಿಷ್ಟೋಮಯಾಗದಂತೆ ಮಾಡಿ ಉಳಿದ ನಾಲ್ಕು ದಿನಗಳಲ್ಲಿ ಉಕ್ಥವೆಂಬ ಸೋಮಯಾಗದಂತೆ ಮಾಡುವ ಯಾಗವಿಶೇಷಕ್ಕೆ ಅಭಿಪ್ಲವಪಡಹವೆಂದು ಹೆಸರು. ಪೃಷ್ಠಪಡಹ ವೆಂದರೆ ಮೊದಲನೆಯ ಮತ್ತು ನಾಲ್ಕನೆಯ ದಿನಗಳಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿಷ್ಟೋಮದಂತೆ ಮಾಡಿ ಉಳಿದ ದಿನಗಳಲ್ಲಿ ಉಕ್ಥಯಾಗದಂತೆ ಮಾಡುವ ಸೋಮಯಾಗವಿಶೇಷವು.

ಅಗ್ನಿಷ್ಟೋಮಯಾಗಗಳಲ್ಲಿ ಸೋಮರಸವನ್ನು ಹಿಂಡಿ ತೆಗೆಯುವ ದಿನಕ್ಕೆ ಸುತ್ತಾದಿನವೆಂದು ಹೆಸರು. ಸೋಮರಸ ತೆಗೆಯುವ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಸ್ತೋತ್ರ ಶಸ್ತ್ರಮಂತ್ರಗಳ ಪಠನೆಮಾಡುವುದರಿಂದ ಈ ದಿನಕ್ಕೆ ಸುತ್ತಾದಿನವೆಂದೂ ಹೆಸರು. ಆ ದಿನದಲ್ಲಿ ಪ್ರಾತಃಕಾಲದಲ್ಲಿ ಎಂದರೆ ಹಿಂದಿನ ದಿನ ಅರ್ಧರಾತ್ರಿ ಕಳೆದಮೇಲೆ ಸೂರ್ಯೋದಯವಾಗುವುದರೊಳಗೆ ಪಕ್ಷಿಗಳ ಧ್ವನಿಯು ಕೇಳಿಬರುವುದಕ್ಕಿಂತ ಮುಂಚೆಯೇ ಹೋತ್ರವು ಪ್ರಾತರನುವಾಕಗಳೆಂಬ ಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ಹೇಳಿ ಮುಗಿಸಬೇಕು. ಈ ಪ್ರಾತರನು

ವಾಕವು, ಅಗ್ನೀಯಕ್ರತು (ಅಗ್ನಿ ಸಂಬಂಧವಾದ ಋಕ್ಕುಗಳು). ಉಷಸ್ಯಕ್ರತು, ಅತ್ತಿನಕ್ರತು ಎಂದು ಮೂರು ಭಾಗಗಳನ್ನೊಳಗೊಂಡಿರುವುದು. ಪ್ರತಿಯೊಂದು ಭಾಗದಲ್ಲಿಯೂ ಗಾಯತ್ರೀ, ಅನುಷ್ಟುಪ್, ತ್ರಿಷ್ಟುಪ್, ಬೃಹತೀ, ಉಷ್ಣಿಕ್, ಜಗತೀ, ಪಂಕ್ತಿಃ ಎಂಬ ಏಳು ವಿಧವಾದ ಛಂದಸ್ಸುಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ ಅನೇಕ ಮಂತ್ರಗಳಿರಬೇಕು.

ಪ್ರಾತರನುವಾಕ ಪಠನಾನಂತರ ಪ್ರಾತ್ನವನವೆಂಬ ಕರ್ಮವು ನಡೆಯುವುದು. ಸವನವೆಂದರೆ, ಸೋಮಲತೆಯನ್ನು ಕಲ್ಲುಗಳಿಂದ ಜಜ್ಜಿ ರಸವನ್ನು ಹಿಂಡಿ ತೆಗೆಯುವುದು. ಈ ಕರ್ಮವು ಮೂರು ಕಾಲಗಳಲ್ಲಿಯೂ ನಡೆಯುವುದು. ಪ್ರಾತಃಕಾಲದಲ್ಲಿ ರಸತೆಗೆಯುವುದಕ್ಕೆ ಪ್ರಾತಸ್ಸವನವೆಂದೂ, ಮಧ್ಯಾಹ್ನಕಾಲದಲ್ಲಿ ರಸತೆಗೆಯುವುದಕ್ಕೆ ಮಾಧ್ಯಂದಿನಸವನವೆಂದೂ, ಸಾಯಂಕಾಲದಲ್ಲಿ ರಸತೆಗೆಯುವುದಕ್ಕೆ ತೃತೀಯಸವನವೆಂದೂ ಹೆಸರು.

ಈ ಮೂರು ಸವನಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಒಟ್ಟು ಹನ್ನೆರಡು ಸ್ತೋತ್ರಗಳನ್ನೂ ಹನ್ನೆರಡು ಶಸ್ತ್ರಗಳನ್ನೂ ಪಠಿಸಬೇಕು. ಅವುಗಳ ಕ್ರಮವನ್ನು ನಾವು ಋಗ್ವೇದಸಂಹಿತೆಯ ಭಾಗ ೧-೬೫೨ ನೆಯ ಪುಟದಲ್ಲಿ ವಿವರಿಸಿದೆವೆ.

ಇಲ್ಲಿಗೆ ಪೂರ್ವಪೀಠಿಕೆಯು ಸಮಾಪ್ತವು.

॥ ಶ್ರೀಃ ॥

॥ ಶ್ರೀಮಹಾಗಣಾಧಿಪತಯೇ ನಮಃ ॥

ಶ್ರೀಮತ್ಸಾಯಣಾಚಾರ್ಯವಿರಚಿತಭಾಷ್ಯಸಮೇತಾ
ಐತರೇಯಬ್ರಾಹ್ಮಣಭಾಷ್ಯಭೂಮಿಕಾ

ಕರ್ಣಾಟಕ ಭಾಷಾನುವಾದ ವಿವರಣೆಗಳೊಡಗೂಡಿದ
ಐತರೇಯ ಬ್ರಾಹ್ಮಣದ

ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಭೂಮಿಕೆಯು

ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಭೂಮಿಕೆಯ ಕನ್ನಡಾನುವಾದವು

ವಾಗೀಶಾದ್ಯಾಃ ಸುಮನಸಃ ಸರ್ವಾರ್ಥಾನಾಮುಪಕ್ರಮೇ |

ಯಂ ನತ್ವಾ ಕೃತಕೃತ್ಯಾಃ ಸ್ಯುಸ್ತಂ ನಮಾಮಿ ಗಜಾನನಂ ||

ವಿಜಯನಗರದ ಬುಕ್ಕಮಹಾರಾಜನ ಆಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಅಮಾತ್ಯಪದವಿಯನ್ನಲಂಕರಿಸಿದವರೂ ವೇದ, ವೇದಾಂಗ, ರಾಜನೀತಿ, ಪೂರ್ವೋತ್ತರಮೀಮಾಂಸಗಳು, ವ್ಯಾಕರಣ ಮೊದಲಾದ ಶಾಸ್ತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಮಹಾಪಂಡಿತರಾಗಿದ್ದ ಸಾಯಣಾಚಾರ್ಯ ರೆಂಬುವರು ಋಗ್ವೇದಕ್ಕೆ ಭಾಷ್ಯವನ್ನು ರಚಿಸಲು ಉದ್ದೇಶಿಸಿ ಪ್ರಾಚೀನಶಿಷ್ಯಸಂಪ್ರದಾಯದಂತೆ ಪ್ರಥಮಶ್ಲೋಕದಲ್ಲಿ ಗಣಪತಿ ನಮಸ್ಕಾರರೂಪವಾದ ಮಂಗಳಾಚರಣೆಯನ್ನು ಮಾಡುತ್ತಾರೆ. “ ಆಶೀರ್ವಮಸ್ಕ್ರಿಯಾ ವಸ್ತುನಿದೇಶೋ ನಾ ” ಎಂದರೆ ಆಶೀರ್ವಾದ, ನಮಸ್ಕಾರ, ವಸ್ತುನಿದೇಶ ಎಂದು ಮಂಗಳಾಚರಣೆಯು ಮೂರುವಿಧವಾಗಿರುವುದು. ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಇಷ್ಟದೇವತಾನಮಸ್ಕಾರವೇ ವಿಶೇಷವಾಗಿ ರೂಢಿಯಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ಅದನ್ನನುಸರಿಸಿ ವಿಘ್ನಪರಿಹಾರಕನಾದ ಗಣಪತಿಯನ್ನು ಸ್ತೋತ್ರಮಾಡುತ್ತಾರೆ.

ಚತುರ್ಮುಖಬ್ರಹ್ಮನೇ ಮೊದಲಾದ ದೇವತೆಗಳು ತಾವು ಮಾಡುವ ಯಜ್ಞಯಾಗಾದಿಗಳು, ಯುದ್ಧಾರಂಭ ಮೊದಲಾದ ಸಮಸ್ತಕಾರ್ಯಾರಂಭದಲ್ಲಿಯೂ ಗಜವದನನಾದ ಗಣಪತಿಯನ್ನು ನಮಸ್ಕರಿಸಿ ತಮ್ಮ ಕಾರ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಕೃತಕೃತ್ಯ ರಾಗಿರುವರು ಎಂದರೆ ಜಯಶೀಲರಾಗಿರುವರು. ಇಂತಹ ವಿಘ್ನನಿವಾರಕನಾದ ಗಣಪತಿಯನ್ನು ನಾನು ಪ್ರಾರಂಭಿಸಲಿರುವ ಐತರೇಯಬ್ರಾಹ್ಮಣದ ಭಾಷ್ಯವು ನಿರ್ವಿಘ್ನವಾಗಿ ಪರಿಸಮಾಪ್ತಿಯಾಗಲೆಂದು ನಮಸ್ಕರಿಸುತ್ತೇನೆ.

ಗಣಪತಿಯು ವಿಘ್ನರಾಜನೆಂದು ಪುರಾಣಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿರುವುದು. ಎಂದರೆ ಕಾರ್ಯಾರಂಭದಲ್ಲಿ ತನ್ನನ್ನು ಪೂಜಿಸಿದವರ ಕಾರ್ಯಗಳು ನಿರ್ವಿಘ್ನವಾಗಿ ನೆರವೇರುವಂತೆ ಅನುಗ್ರಹಿಸುವನು. ಹಿಂದೆ ತ್ರಿಪುರದಹನಕಾಲದಲ್ಲಿ ಈಶ್ವರನು

ಗಣಪತಿಯನ್ನು ಪೂಜಿಸದೆ ತ್ರಿಪುರಸಂಹಾರಕ್ಕಾಗಿ ಪ್ರಯತ್ನಿಸಿದಾಗ ಅವನ ದೃಷ್ಟಿಗೆ ತ್ರಿಪುರಗಳೇ ಕಾಣಿಸಲಿಲ್ಲವೆಂದೂ ಬಳಿಕ ಗಣಪತಿಯನ್ನು ಪೂಜಿಸಿದಮೇಲೆ ಅವು ಗೋಚರವಾಗಿ ತ್ರಿಪುರದಹನಕಾರ್ಯವು ಅನಾಯಾಸವಾಗಿ ನೆರವೇರಿತೆಂದೂ ಶಿವಮಹಾ ಪುರಾಣದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವುದು. ವಿಷ್ಣು, ಬ್ರಹ್ಮ ಇಂದ್ರ ಮೊದಲಾದ ದೇವತೆಗಳೂ ಸಹ ಗಣಪತಿಯನ್ನು ಪೂಜಿಸಿಯೇ ಕಾರ್ಯಾರಂಭವನ್ನು ಮಾಡಿರುವರು. ದೇವತೆಗಳೇ ಅರಿತಿ ಮಾಡಿರುವಾಗ ಮನುಷ್ಯರು ಗಣಪತಿಯನ್ನು ಅವಶ್ಯಕವಾಗಿ ಪೂಜಿಸಲೇಬೇಕು. ವಿದ್ಯಾರಂಭದಲ್ಲಿಯೂ, ವಿನಾಹಾದಿ ಮಂಗಳಕಾರ್ಯಗಳಲ್ಲಿಯೂ ವ್ರತಾದಿಗಳಲ್ಲಿಯೂ, ದೇವತಾಪೂಜೆಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಗಣಪತಿಯನ್ನು ಮೊದಲು ಪೂಜಿಸುವುದು ಪದ್ಧತಿಯಾಗಿದೆ. ಈ ಶಿಷ್ಟಸಂಪ್ರದಾಯವನ್ನನುಸರಿಸಿ ಸಾಯಣಾಚಾರ್ಯರು ಗಣಪತಿಯನ್ನು ನಮಸ್ಕಾರಮಾಡಿರುವರು.

ಈ ಶ್ಲೋಕದಲ್ಲಿರುವ ವಾಗೀಶ ಎಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಅನೇಕಾರ್ಥಗಳನ್ನು ಕಲ್ಪಿಸಬಹುದು. ವಾಕ್ ಎಂದರೆ ಸರಸ್ವತಿಯು. ಈ ವಾಗಭಿಮಾನದೇವತೆಯಾದ ಸರಸ್ವತಿಗೆ ಈಶ ಎಂದರೆ ಪತಿಯು. ಆದುದರಿಂದ ವಾಗೀಶನೆಂದರೆ ಸರಸ್ವತೀಪತಿಯಾದ ಚತುರ್ಮುಖಬ್ರಹ್ಮನು, ಎಂದಾಗುವುದು. ಇದಲ್ಲದೆ ವಾಗೀಶನೆಂದರೆ ವೇದರೂಪವಾದ ವಾಕ್ಯಗಳಿಗೆ ಪಾಲಕನಾದ ಬೃಹಸ್ಪತಿಯೆಂದೂ ವಿದ್ಯಾಧಿದೇವತೆಯಾದ ಈಶ್ವರನೆಂದೂ, “ ವಾಚಸ್ಪತಿಂ ವಿಶ್ವಕರ್ಮಾಣಮೂತಯೇ ” ಎಂಬ ಶ್ರುತಿವಾಕ್ಯಾನುಸಾರವಾಗಿ ಸೃಷ್ಟಿಕರ್ತನಾದ ವಿಶ್ವಕರ್ಮನೆಂದೂ ಅರ್ಥವಾಗುವುದು.

ಯಸ್ಯ ನಿಃಶ್ವಸಿತಂ ನೇದಾ ಯೋ ನೇದೇಭ್ಯೋಽಪಿಲಂ ಜಗತ್

ನಿರ್ಮನೇ ತಮಹಂ ವಂಥೇ ವಿದ್ಯಾತಿರ್ಥಮಹೇಶ್ವರಂ || ೨ ||

ಈರೀತಿ ಗಣಪತಿಯನ್ನು ನಮಸ್ಕರಿಸಿದನಂತರ ಭಗವಂತನಾದ ಈಶ್ವರನನ್ನು ನಮಸ್ಕಾರಮಾಡುತ್ತಾರೆ. ಯಾವ ಪರಮೇಶ್ವರನ ನಿಶ್ವಾಸಗಳೇ ವೇದರೂಪವಾಗಿವೆಯೋ ಮತ್ತು ಯಾವ ಪರಮಾತ್ಮನು ವೇದಗಳಿಂದಲೇ ಸಮಸ್ತ ಜಗತ್ತನ್ನೂ ಸೃಷ್ಟಿಮಾಡಿದನೋ ಅಂತಹ, ಸಮಸ್ತ ವಿದ್ಯೆಗಳಿಗೂ ಅಧಿಪತಿಯಾದ ಮಹೇಶ್ವರನನ್ನು ಅಥವಾ ಸಾಕ್ಷಾದೀಶ್ವರಸ್ವರೂಪರಾದ ವಿದ್ಯಾತಿರ್ಥರೆಂಬ ನಮ್ಮ ಗುರುವನ್ನು ನಮಸ್ಕರಿಸುತ್ತೇನೆ.

ವಿದ್ಯಾತಿರ್ಥರೆಂಬವರು ಭಾರತತಿರ್ಥರೆಂಬವರಿಗೆ ಗುರುಗಳು. ಈ ಭಾರತತಿರ್ಥರು ಮಾಧವಾಚಾರ್ಯರಿಗೆ ಗುರುಗಳು. ಆದುದರಿಂದ ವಿದ್ಯಾತಿರ್ಥರು ಪರಮಗುರುಗಳೆಂದಾಯಿತು. “ ಗುರುರೇವ ಮಹೇಶ್ವರಃ ” ಎಂಬ ಶಾಸ್ತ್ರವಚನಾನುಸಾರವಾಗಿ ಗುರುವೇ ಸಾಕ್ಷಾತ್ಪರಮೇಶ್ವರನೆಂದು ಶಿಷ್ಯನು ಭಾವಿಸಬೇಕು. ಈ ಕಾರಣಗಳಿಗಾಗಿ ಮಾಧವಾಚಾರ್ಯರು ವಿದ್ಯಾತಿರ್ಥಮಹೇಶ್ವರರನ್ನು ನಮಸ್ಕರಿಸುವಾಗ ತಮ್ಮ ಗುರುಗಳನ್ನೂ ಮಹೇಶ್ವರರನ್ನೂ ನಮಸ್ಕರಿಸಿದರೆಂದು ಭಾವವು.

ವೇದಗಳು ಪರಮೇಶ್ವರನ ನಿಶ್ವಾಸವೆಂದು ಹೇಳುವರು. “ ತಸ್ಯ ಹ ವಾ ಏತಸ್ಯ ಮಹತೋ ಭೂತಸ್ಯ ನಿಃಶ್ವಸಿತಮೇತದ್ವಿದ್ಯಗ್ನೇದೋ ಯಜುರ್ವೇದಸ್ಸಾಮವೇದಃ ” ಎಂದು ಉಪನಿಷದ್ವಾಕ್ಯವಿರುವುದು. ಆದುದರಿಂದ ವೇದಗಳು ಪರಮಾತ್ಮನ ಮುಖದಿಂದಲೇ ನಿಶ್ವಾಸರೂಪವಾಗಿ ಹೊರಹೊರಟಿರುವವು. ಅಲ್ಲದೆ ವೇದಗಳ ಸಹಾಯದಿಂದಲೇ ಪರಮೇಶ್ವರನು ಜಗತ್ತನ್ನು ಸೃಷ್ಟಿಮಾಡಿರುವನು ಮತ್ತು ಈ ಭಗವಂತನೇ ಸಮಸ್ತ ವಿದ್ಯೆಗಳಿಗೂ ಕಾರಣನು ಎಂದರೆ ಇವನಿಂದಲೇ ಸಮಸ್ತ ವಿದ್ಯೆಗಳೂ ಶಾಸ್ತ್ರಗಳೂ ಉತ್ಪನ್ನವಾಗಿರುವವು. ಆದುದರಿಂದ ವೇದಭಾಷ್ಯರಚನೆಯ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಸರ್ವವೇದಸ್ವರೂಪನೂ ಸಕಲ ವಿದ್ಯಾಧೀಶ್ವರನೂ ಆದ ವಿದ್ಯಾತಿರ್ಥನೆಂಬ ಹೆಸರಿನಿಂದ ಪ್ರಸಿದ್ಧನಾಗಿರುವ ಮಹೇಶ್ವರನನ್ನು (ಮತ್ತು ಗುರುವನ್ನು) ನಮಸ್ಕರಿಸುತ್ತೇನೆ ಎಂದು ಈಶ್ವರನ ಮತ್ತು ಗುರುವಿನ ನಮಸ್ಕಾರರೂಪವಾದ ಮಂಗಳವನ್ನು ಮಾಡಿ ಗ್ರಂಥಾರಂಭವನ್ನು ಮಾಡುವರು.

ತತ್ಪಟಾಕ್ಷೇಣ ತದ್ರೂಪಂ ದಧದ್ಬುಕ್ತಮುಹೀಪತಿಃ |

ಅದಿಶನ್ಮಾಥನಾಚಾರ್ಯಂ ವೇದಾರ್ಥಸ್ಯ ಪ್ರಕಾಶನೇ || ೩ ||

ಈ ವೇದಭಾಷ್ಯರಚನೆಯನ್ನು ವಿದ್ಯಾರ್ಥಮಹೇಶ್ವರನ ಅನುಗ್ರಹದಿಂದಲೇ, ಈಶ್ವರಾಂಶಸಂಭೂತನಾದ ಬುಕ್ತಮಹಾರಾಜನು ವೇದಗಳು ಜನರಿಗೆ ಸುಲಭವಾಗಿ ತಿಳಿಯಲು ಅವುಗಳ ಅರ್ಥವನ್ನು ವಿಶದವಾಗಿ ವಿವರಿಸುವ ಭಾಷ್ಯವನ್ನು ರಚಿಸುವಂತೆ ಮಾಧವಾಚಾರ್ಯರಿಗೆ ಅಪ್ಪಣೆಮಾಡಿದನು.

ಪ್ರಜೆಗಳನ್ನು ಧರ್ಮದಿಂದ ಪಾಲಿಸುವುದು ರಾಜನ ಪ್ರಧಮಕರ್ತವ್ಯವೆಂದು ಶಾಸ್ತ್ರವಿರುವುದಷ್ಟೆ. ಪಾಲನವೆಂದರೆ ಪ್ರಜೆಗಳಿಗೆ ನಾನಾಕಾರಣಗಳಿಂದ ಉಂಟಾಗಬಹುದಾದ ಕಷ್ಟಗಳನ್ನೂ, ಶತ್ರುಭೀತಿಯನ್ನೂ ನಿವಾರಿಸುವುದಲ್ಲದೆ, ಪ್ರಜೆಗಳು ವೇದಶಾಸ್ತ್ರಪುರಾಣೇತಿಹಾಸಗಳ ತತ್ತ್ವಾರ್ಥಗಳನ್ನು ತಿಳಿದುಕೊಂಡು ಸತ್ಕರ್ಮಾಚರಣೆಯಿಂದ ಈಶ್ವರಾನುಗ್ರಹಕ್ಕೆ ಪಾತ್ರರಾಗುವಂತೆ ಮಾಡುವುದೂ ಆಗಿರುವುದು. ಈ ವಿಧವಾದ ಪ್ರಜಾಪಾಲನವನ್ನು ಮಾಡಬೇಕಾದರೆ ಈಶ್ವರಾನುಗ್ರಹವಿಲ್ಲದಿದ್ದರೆ ಸಾಧ್ಯವಿಲ್ಲ ಮತ್ತು “ ನಾವಿಷ್ಟುಃ ಪೃಥಿವೀಪತಿಃ ” ಎಂದರೆ ವಿಷ್ಟುವಿನ ಅಂಶವಿಲ್ಲದವನು ರಾಜನಾಗಲಾರನು ಎಂದು ಸ್ಮೃತವಾಕ್ಯವಿರುವುದು. ಜಗತ್ಪಾಲನವು ವಿಷ್ಟುವಿನ ಮುಖ್ಯಕಾರ್ಯವಾದುದರಿಂದ ಪ್ರಜೆಗಳನ್ನು ಪಾಲಿಸುವ ರಾಜನೂ ವಿಷ್ಟುವಿನ ಅಂಶಸಂಭೂತನೇ ಆಗಿರಬೇಕು. ಇಂತಹ ರಾಜನಿಗೆ ಸದ್ಬುದ್ಧಿಯುಂಟಾಗಬೇಕಾದರೆ ಈಶ್ವರನ ಕಟಾಕ್ಷವು ಅವಶ್ಯಕವಾಗಿರಬೇಕು. ಬುಕ್ತಮಹಾರಾಜನಿಗೆ ಈ ವಿಧವಾದ ಈಶ್ವರಕಟಾಕ್ಷವಿದ್ದುದರಿಂದಲೇ ವೇದಾರ್ಥಪ್ರಕಾಶನವೆಂಬ ಮಹತ್ಕಾರ್ಯವನ್ನು ಮಾಡಲು ಸಮರ್ಥನಾದನು. ಈಶ್ವರಪ್ರೇರಣೆಯಿಲ್ಲದೆ ಮಹಾಕಾರ್ಯಗಳು ನೆರವೇರುವುದು ಸಾಧ್ಯವಿಲ್ಲವೆಂದು ಅಭಿಪ್ರಾಯವು.

ಸ ಸ್ತ್ರಾಹ ನೃಪತಿಂ ರಾಜನ್ ಸಾಯಣಾಚಾರ್ಯೋ ಮಮಾನುಜಃ |

ಸರ್ವಂ ವೇತ್ತೈಷ ವೇದಾನಾಂ ವ್ಯಾಖ್ಯಾತೃತ್ವೇ ನಿಯುಜ್ಯತಾಂ || ೪ ||

ಬುಕ್ತಮಹಾರಾಜನ ಅಪ್ಪಣೆಯನ್ನು ಕೇಳಿ ಮಾಧವಾಚಾರ್ಯರು ಆ ರಾಜನನ್ನು ಕುರಿತು—ಎಲೈ ರಾಜನೇ, ನನಗೆ ಸಾಯಣನೆಂಬ ಒಬ್ಬ ತಮ್ಮನಿರುವನು. ಅವನು ಸರ್ವಶಾಸ್ತ್ರಪಂಡಿತನು, ವೇದಗಳಿಗೆ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನಬರೆಯುವಂತೆ ಅವನನ್ನು ಆಜ್ಞಾಪಿಸಬಹುದು ಎಂದು ಬಿನ್ನವಿಸಿಕೊಳ್ಳಲು,

ಇತ್ಯುಕ್ತೋ ಮಾಧವಾರ್ಯೇಣ ವೀರಬುಕ್ತಮುಹೀಪತಿಃ |

ಅನ್ದಶಾತ್ ಸಾಯಣಾಚಾರ್ಯಂ ವೇದಾರ್ಥಸ್ಯ ಪ್ರಕಾಶನೇ || ೫ ||

ಅದರಂತೆ ಬುಕ್ತಮಹಾರಾಜನು ಸಾಯಣಾಚಾರ್ಯರನ್ನು ಕರೆಸಿ ಲೋಕೋಪಕಾರಾರ್ಥವಾಗಿ ವೇದಗಳಿಗೆ ಭಾಷ್ಯವನ್ನು ರಚಿಸಿ ಪ್ರಕಾಶಪಡಿಸುವಂತೆ ಅಪ್ಪಣೆಮಾಡಿದನು (ಕೆಲವು ವ್ರತಿಗಳಲ್ಲಿ ೪, ೫ನೆ ಶ್ಲೋಕಗಳಲ್ಲಿ)

ಯೇ ಪೂರ್ವೋತ್ತರಮೀಮಾಂಸೇ ತೇ ವ್ಯಾಖ್ಯಾಯಾತಿಸಂಗ್ರಹಾತ್ |

ಕೃಪಾಲುರ್ಮಾಧವಾಚಾರ್ಯೋ ವೇದಾರ್ಥಂ ವಕ್ತುಮುದ್ಯತಃ || ೬ ||

ಈ ಮಾಧವಾಚಾರ್ಯರೆಂಬವರು ಪರಮದಯಾಶಾಲಿಗಳು. ಇವರು ವಿದ್ವಜ್ಜನರ ಸೌಕರ್ಯಕ್ಕಾಗಿ ಪೂರ್ವಮೀಮಾಂಸಾ, ಉತ್ತರಮೀಮಾಂಸಾ ದರ್ಶನಗಳನ್ನು ಹಿಂದೆಯೇ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನಮಾಡಿರುವರು ಈಗ ವೇದಾರ್ಥವನ್ನೂ ಪ್ರಕಾಶಪಡಿಸಲು ವೇದಗಳಿಗೂ ಭಾಷ್ಯವನ್ನು ರಚಿಸಲು ಉದ್ಯುಕ್ತರಾದರು.

ಗ್ರಂಥವನ್ನು ಓದಬೇಕೆನ್ನುವವರಿಗೆ ಅಭಿರುಚಿ ಹುಟ್ಟುವುದಿಲ್ಲ. ಈ ಗುಣಗಳಿಲ್ಲದಮೇಲೆ ಈ ಗ್ರಂಥಕ್ಕೆ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನವನ್ನಾದರೂ ಏತಕ್ಕೆ ಮಾಡಬೇಕು? ಎಂದರೆ ವೇದದ ವಿಚಾರದಲ್ಲಿಯೂ ಈ ಗುಣಗಳಿರುವವು ಎಂಬುದನ್ನು ಹೇಳುತ್ತೇವೆ. ಪುರುಷನು ಬಯಸುವ ಇಷ್ಟಾರ್ಥವನ್ನು ಸೇರಿಸಿಕೊಡುವುದನ್ನೂ ಮತ್ತು ರೋಗಾದಿ ಅನಿಷ್ಟಪರಿಹಾರವನ್ನು ಮಾಡುವುದನ್ನೂ ಯಾವ ಗ್ರಂಥವು ಅಲೌಕಿಕವಿಧಾನದಿಂದ ತಿಳಿಸುವುದೋ ಅದಕ್ಕೆ ವೇದವೆಂದು ಹೆಸರು. ಇಲ್ಲಿ ಅಲೌಕಿಕವಿಧಾನವೆಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ವಿವರಣೆಯು ಅವಶ್ಯಕವು. ಒಬ್ಬ ಪುರುಷನು ಬಯಸುವ ಗಂಧಮಾಲ್ಯಾದಿ ಸುಖಸಾಧನಗಳೂ ಸ್ತ್ರೀಸುಖವೂ ಲೋಕವ್ಯವಹಾರದಲ್ಲಿ ಇಷ್ಟಪ್ರಾಪ್ತಿಯೆನಿಸುವುವು. ಅದರಂತೆ ರೋಗಾದಿಗಳನ್ನು ಔಷಧಾದಿಗಳಿಂದ ಪರಿಹಾರ ಮಾಡುವುದೂ ಲೋಕದಲ್ಲಿ ಅನಿಷ್ಟಪರಿಹಾರವೆಂದು ಹೇಳಲ್ಪಡುವುದು. ಈ ವಿಧವಾದ ಇಷ್ಟಪ್ರಾಪ್ತಿ ಮತ್ತು ಅನಿಷ್ಟಪರಿಹಾರವನ್ನು ನಾವು ಪ್ರತಿದಿನವೂ ಲೋಕವ್ಯವಹಾರದಲ್ಲಿ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷವಾಗಿ ನೋಡುತ್ತಲೇ ಇರುತ್ತೇವೆ. ಇದರಂತೆ ಎಂದರೆ ನಾವು ಅನುಭವಿಸುವಂತೆಯೇ ಇನ್ನೊಬ್ಬ ಪುರುಷನೂ ಇಷ್ಟಪ್ರಾಪ್ತಿ ಅನಿಷ್ಟಪರಿಹಾರವನ್ನು ಅನುಭವಿಸುತ್ತಾನೆಂದು ಊಹಿಸುತ್ತೇವೆ. ಇದಕ್ಕೆ ಅನುಮಾನವೆಂದು ಹೆಸರು. ಆದ್ದರಿಂದ ಲೋಕವ್ಯವಹಾರದಲ್ಲಿ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷ ಅನುಮಾನ (ಕಾರ್ಯದಿಂದ ಕಾರಣವನ್ನು ಊಹಿಸುವುದು) ಗಳಿಂದ ಯಾವ ವಿಷಯವನ್ನು ಬೇಕಾದರೂ ತಿಳಿಯಬಹುದೆಂದಾಯಿತು. ಆದರೆ ಮುಂದಿನ ಜನ್ಮದಲ್ಲಿ ನಾವು ಅನುಭವಿಸುವ ಸುಖದುಃಖಾದಿಗಳನ್ನು ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷಾನುಮಾನಗಳಿಂದ ತಿಳಿಯಲು ಸಾಧ್ಯವೇ ಎಂದರೆ, ಸಾಧ್ಯವಿಲ್ಲ. ಏಕೆಂದರೆ ಅದು ಮನುಷ್ಯನ ಬುದ್ಧಿಶಕ್ತಿಗೆ ಮೀರಿದ ವಿಷಯವು. ಹೇಗೆಂದರೆ ಜ್ಯೋತಿಷ್ವೇದಾದಿ ಯಜ್ಞಗಳನ್ನು ಆಚರಿಸುವುದರಿಂದ ಇಷ್ಟಪ್ರಾಪ್ತಿಯೂ ಕಲಂಜಭಕ್ಷಣವನ್ನು ವರ್ಜಿಸುವುದರಿಂದ ಅನಿಷ್ಟಪರಿಹಾರವೂ ಆಗುವುದೆಂಬುದನ್ನು ವೇದದಿಂದ ಮಾತ್ರ ತಿಳಿಯಲು ಸಾಧ್ಯವು. ವೇದದ ಸಹಾಯವಿಲ್ಲದೆ ಈ ವಿಷಯಗಳ ನಿರ್ಣಯವನ್ನು ಎಂತಹ ತರ್ಕಶಾಸ್ತ್ರ ವಂಡಿತನೂ ಸಾಮಾನ್ಯ ಅನುಮಾನ ಪ್ರಮಾಣಗಳಿಂದಲೂ ತಿಳಿದುಕೊಳ್ಳಲು ಸಮರ್ಥನಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ಲೌಕಿಕ ವ್ಯವಹಾರಗಳಿಂದ ಎಂದರೆ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷಾನುಮಾನ ಪ್ರಮಾಣಗಳಿಂದ ತಿಳಿಯಲಾಗದ ಉಪಾಯವನ್ನು ಬೋಧಿಸುವ ಗ್ರಂಥವೇ ವೇದವೆಂದು ವೇದಕ್ಕೆ ಲಕ್ಷಣವನ್ನು ಹೇಳಿದರೆ ಅದು ಅತಿವ್ಯಾಪ್ತಿಯಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಈ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಇನ್ನೊಂದು ಉದಾಹರಣೆಯನ್ನು ಕೊಡಬಹುದು.

ಲೋಕವ್ಯವಹಾರದಲ್ಲಿ ಕಣ್ಣಿಗೆ ಕಾಣಿಸುವ ವಸ್ತುಗಳೂ ಇಲ್ಲವೆಂದು ಹೇಳಲು ಯಾರಿಗೂ ಸಾಧ್ಯವಿಲ್ಲವಷ್ಟೆ. ಆದುದರಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷಪ್ರಮಾಣವನ್ನು ಎಲ್ಲರೂ ಒಪ್ಪಲೇಬೇಕು. ಅನುಮಾನ ಪ್ರಮಾಣವೆಂದರೆ ಕಾರ್ಯಕಾರಣಸಂಬಂಧವು. ಎಂದರೆ ಕಾರ್ಯದಿಂದ ಕಾರಣವನ್ನು ಊಹಿಸುವುದು. ಇದು ಅನುಭವಜನ್ಯವಾದುದು. ನದಿಯಲ್ಲಿ ಪ್ರವಾಹವು ಬಂದಿರುವುದನ್ನು ನೋಡಿದರೆ ಮಳೆಯು ಬಂದಿರಬೇಕೆಂದು ಊಹಿಸುತ್ತೇವೆ. ನಾವಿರುವ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ಮಳೆಯಿಲ್ಲದಿರಬಹುದು. ಪ್ರವಾಹಮಾತ್ರವಿರುವುದು. ಹೀಗಿದ್ದರೂ ಮಳೆಯಿಲ್ಲದೆ ಪ್ರವಾಹವು ಸಾಧ್ಯವಿಲ್ಲವೆಂಬ ಅನುಭವದಿಂದ ಮೇಲಿನ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ಮಳೆಯು ಆಗಿರಲೇಬೇಕೆಂದು ದೃಢವಾಗಿ ಹೇಳಬಹುದು. ಈ ರೀತಿಕಾರ್ಯದಿಂದ ಕಾರಣವನ್ನು ಊಹಿಸುವುದಕ್ಕೆ ಅನುಮಾನವೆಂದು (Reasoning) ಹೆಸರು. ಲೋಕವ್ಯವಹಾರದಲ್ಲಿ ಈ ಎರಡು ವಿಧ ಪ್ರಮಾಣಗಳಿಗೂ ಮೀರಿದ ವಿಷಯವನ್ನು ಮನುಷ್ಯರು ತಿಳಿದುಕೊಳ್ಳಲು ಸಾಧ್ಯವಿಲ್ಲ. ಉದಾಹರಣೆಗೆ ಸೃಷ್ಟಿವಿಷಯವನ್ನು ವಿಮರ್ಶಿಸೋಣ. ಸೃಷ್ಟಿಗೆ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಈ ಪ್ರಪಂಚವಿರಲಿಲ್ಲ. ಏನಿತ್ತು? ಆಗ ಮನುಷ್ಯರಾಗಲಿ ಇತರ ಜೀವಜಂತುಗಳಾಗಲಿ ಇರಲಿಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ಆ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಏನು ನಡೆಯಿತು, ಸೃಷ್ಟಿಯು ಹೇಗಾಯಿತು, ಈ ಪ್ರಪಂಚವು ಹೀಗೆ ರೂಪಗೊಂಡಿತು. ಇತ್ಯಾದಿಗಳಹನವಿಷಯಗಳನ್ನು ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷಾನುಮಾನ ಪ್ರಮಾಣಗಳಿಂದ ತಿಳಿಯಲಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ವೇದವು ಮಾತ್ರ ಇದನ್ನು ತಿಳಿಸಬಲ್ಲದು. ಮನುಷ್ಯನ ಬುದ್ಧಿಶಕ್ತಿಗೆ ಮೀರಿದ ಅನೇಕ ಗಹನ ವಿಷಯಗಳನ್ನು ತಿಳಿಸುವ ಗ್ರಂಥಕ್ಕೆ ವೇದವೆಂದು ಹೇಳಬಹುದು. ಆದುದರಿಂದಲೇ ವೇದಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಜ್ಞಾನ, ತಿಳುವಳಿಕೆ (Knowledge) ಎಂಬರ್ಥವಾಗುವುದು.

ಒಳ್ಳೆದು, ವೇದದಲ್ಲಿ ಇಂತಹ ಗಹನವಿಷಯನಿರೂಪಣೆ ಇರಬಹುದು. ಅದನ್ನು ಒಪ್ಪಿಕೊಳ್ಳೋಣ. ಆದರೆ ಇತರ ಗ್ರಂಥಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಅಂತಹ ವಿಷಯ ನಿರೂಪಣೆ ಏಕೆ ಇರಬಾರದು? ಆ ರೀತಿ ಇದ್ದಲ್ಲಿ ವೇದಕ್ಕೆ ಮಾತ್ರ ಇರುವ ಪ್ರಾಶಸ್ತ್ಯವೇನು?

ಇತರ ಗ್ರಂಥಗಳನ್ನೂ ವೇದವೆಂದು ಏತಕ್ಕೆ ಕರೆಯಬಾರದು ? ಎಂದರೆ, ವೇದವು ಅತಿಪ್ರಾಚೀನವಾದುದೆಂದು ಎಲ್ಲರೂ ಒಪ್ಪುತ್ತಾರೆ, ಇತರ ಗ್ರಂಥಗಳು ವೇದವನ್ನನುಸರಿಸಿಯೇ ವಿಷಯನಿರೂಪಣೆ ಮಾಡುವುವು. ವೇದವಿಲ್ಲದಿದ್ದರೆ ಇತರ ಗ್ರಂಥಗಳಿಗೆ ಗಹನ ವಿಷಯಗಳ ನಿರೂಪಣೆಮಾಡುವುದು ಸಾಧ್ಯವಾಗುತ್ತಿರಲಿಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ವೇದಕ್ಕೆ ಮಾತ್ರ ಗೌರವ ಸಲ್ಲಬೇಕು.

ಒಂದು ವಸ್ತುವನ್ನು ವಿಮರ್ಶೆಮಾಡುವಾಗ ಅದರಲ್ಲಿರುವ ದೋಷಗಳನ್ನೂ ಬಾಧಕಗಳನ್ನೂ ಎತ್ತಿ ತೋರಿಸಿ ಇದು ಸರಿಯಲ್ಲ ಎಂದು ವಿಮರ್ಶೆಪೂರ್ವಕ ಎಂದರೆ ಕಾರಣಪೂರ್ವಕವಾಗಿ ತೋರಿಸುವುದಕ್ಕೆ ಪೂರ್ವಪಕ್ಷವೆಂದು ಹೆಸರು. ಅದರಂತೆಯೇ ವಸ್ತುವಿನಲ್ಲಿ ಆರೋಪಿಸಿದ ಪೂರ್ವದ ದೋಷಗಳನ್ನೂ ಬಾಧಕಗಳನ್ನೂ ಒಂದೊಂದಾಗಿ ಕಾರಣಪೂರ್ವಕವಾಗಿ ಪರಿಹರಿಸಿ ಆ ವಸ್ತುವು ಈ ರೀತಿಯಾಗಿಯೇ ಇರುವುದೆಂದು ದೃಢಪಡಿಸುವುದಕ್ಕೆ ಸಿದ್ಧಾಂತವೆಂದು ಹೆಸರು. ಶಾಸ್ತ್ರಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರತಿಪಾದಿಸಿರುವ ವಿಷಯಗಳನ್ನು ಚೆನ್ನಾಗಿ ತಿಳಿದುಕೊಳ್ಳುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಮೊದಲು ಪೂರ್ವಪಕ್ಷವನ್ನು ಮಾಡಿ ಬಳಿಕ ಸಿದ್ಧಾಂತವನ್ನು ಸ್ಥಾಪಿಸುವುದು ರೂಢಿಯಾಗಿದೆ. ಈ ಪೂರ್ವಪಕ್ಷಸಿದ್ಧಾಂತಾದಿಗಳನ್ನು ಒಳಗೊಂಡ ಪ್ರಕರಣಕ್ಕೆ ಅಧಿಕರಣವೆಂದು ಹೆಸರು. ಅದರ ಲಕ್ಷಣವು—

ವಿಷಯೋಽವಿಷಯಶ್ಚೇತಿ ಪೂರ್ವಪಕ್ಷಸ್ತಥೋತ್ತರಂ |

ನಿರ್ಣಯಶ್ಚೇತಿ ಸಂಚಾಂಗಂ ಶಾಸ್ತ್ರೇಽಧಿಕರಣಂ ಮತಂ ||

ಎಂದಿರುವುದು. ಎಂದರೆ ಅಧಿಕರಣದಲ್ಲಿ ವಿಷಯ, ಸಂಶಯ, ಪೂರ್ವಪಕ್ಷ, ಅದಕ್ಕೆ ಉತ್ತರ, ನಿರ್ಣಯ ಅಥವಾ ಸಿದ್ಧಾಂತ ಎಂಬ ಐದು ಪ್ರತ್ಯೇಕಭಾಗಗಳಿರುವುವು. ಅವುಗಳನ್ನೆಲ್ಲಾ ಒಂದೊಂದಾಗಿ ವಿಮರ್ಶಿಸಿ ಕೊನೆಗೆ ಹೀಗೆಯೇ ಸರಿ ಎಂದು ಸಿದ್ಧಾಂತವನ್ನು ಸ್ಥಾಪಿಸುವರು.

ಇತರ ಸಾಧನಗಳಿಂದ ತಿಳಿದುಕೊಳ್ಳಲಾಗದ ವಿಷಯಗಳನ್ನು ತಿಳಿಸುವುದೇ ವೇದದ ಲಕ್ಷಣವೆಂದು ನಾವು ಮೇಲೆಯೇ ಹೇಳಿದ್ದೇವೆ. ಇತರ ಗ್ರಂಥಗಳಿಗೂ ಈ ಶಕ್ತಿಯಿದ್ದರೆ ವೇದಕ್ಕೆ ಅತಿವ್ಯಾಪ್ತಿಯಿದ್ದಂತಾಗಲಿಲ್ಲವೇ ? ಕುದುರೆಯು ಕೆಂಪಾಗಿದೆ ಎಂದರೆ ಕುದುರೆಗೆ ಲಕ್ಷಣವನ್ನು ಹೇಳಿದಂತಾಯಿತೇ ? ಇತರ ಅನೇಕ ಪ್ರಾಣಿಗಳೂ ಕೆಂಪಾಗಿರುವವು. ಕೆಂಪಾಗಿರುವ ಲಕ್ಷಣವು ಕುದುರೆಯಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರವೇ ಅಲ್ಲದೆ ಇತರ ಪ್ರಾಣಿಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಇರುವುದರಿಂದ ಈ ಲಕ್ಷಣವು ಅತಿವ್ಯಾಪ್ತಿಯೆನಿಸಿತು. ಒಂದು ವಸ್ತುವಿನಲ್ಲಿರುವ ಲಕ್ಷಣವು ಇತರ ವಸ್ತುಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಇದ್ದರೆ ಅದಕ್ಕೆ ಅತಿವ್ಯಾಪ್ತಿಯೆಂದು ಹೆಸರು. ಲಕ್ಷಣವನ್ನು ಹೇಳಬೇಕಾದರೆ ಅತಿವ್ಯಾಪ್ತಿ, ಅವ್ಯಾಪ್ತಿ, ಅಸಂಭವ ಎಂಬ ಮೂರು ದೋಷಗಳೂ ಇಲ್ಲದಂತೆ ಲಕ್ಷಣವನ್ನು ಹೇಳಬೇಕು. ಅತಿವ್ಯಾಪ್ತಿಯೆಂದರೆ ನಾವು ಯಾವ ವಸ್ತುವಿನ ಲಕ್ಷಣವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತೇವೆಯೋ ಆ ಲಕ್ಷಣವು ಬೇರೆ ವಸ್ತುವಿನಲ್ಲಿಯೂ ಇರುವುದು. ಹೇಗೆಂದರೆ ಹಾಲು ಬೆಳ್ಳಗಿದೆ ಎಂದು ಹಾಲಿಗೆ ಲಕ್ಷಣವನ್ನು ಹೇಳುವುದಾದರೆ ಬೆಳ್ಳಗಿರುವ ಗುಣವು ಸುಣ್ಣವೇ ಮೊದಲಾದ ಇತರ ವಸ್ತುಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಇರುವುದರಿಂದ ಅದು ಅತಿವ್ಯಾಪ್ತಿಯೆನಿಸುವುದು, ಅವ್ಯಾಪ್ತಿಯೆಂದರೆ, ನಾವು ಹೇಳುವ ಲಕ್ಷಣವು ಒಂದು ವಸ್ತುವಿನಲ್ಲಿದ್ದರೂ ಅದೇ ವಿಧವಾದ ಮತ್ತೊಂದು ವಸ್ತುವಿನಲ್ಲಿಲ್ಲದಿರುವುದು. ಹೇಗೆಂದರೆ-ಕುದುರೆಯು ಬೆಳ್ಳಗಿದೆ ಎಂದರೆ ಎಲ್ಲಾ ಕುದುರೆಗಳೂ ಬೆಳ್ಳಗಿರುವುದಿಲ್ಲ. ಕೆಲವು ಕೆಂಪಗೂ, ಕೆಲವು ಕಪ್ಪಗೂ ಕೆಲವು ಮಿಶ್ರಬಣ್ಣವುಳ್ಳದ್ದಾಗಿಯೂ ಇರುವುವು. ಆದುದರಿಂದ ಕುದುರೆಯ ವಿಚಾರದಲ್ಲಿ ಬೆಳ್ಳಗಿದೆ ಎಂಬ ಲಕ್ಷಣವು ಅದೇ ಜಾತಿಯ ಇತರ ಕುದುರೆಗಳಲ್ಲಿಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಅವ್ಯಾಪ್ತಿಯೆಂಬ ದೋಷವು ಪ್ರಾಪ್ತವಾಯಿತು, ಇನ್ನು ಅಸಂಭವವೆಂದರೆ—ಒಂದು ವಸ್ತುವಿನಲ್ಲಿ ಇಲ್ಲದೆ ಇರುವ ಗುಣಗಳನ್ನು ಹೇಳುವುದು. ಹೇಗೆಂದರೆ--ಸಕ್ಕರೆಯು ಕಹಿಯಾಗಿದೆ ಎಂದು ಹೇಳುವುದು. ಸಕ್ಕರೆಯು ಯಾವಾಗಲೂ ಮಧುರವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಕಹಿಯಾಗಿದೆ ಎಂದು ಇಲ್ಲದ ಗುಣವನ್ನು ಹೇಳುವುದು ಸಕ್ಕರೆಯ ಲಕ್ಷಣವನ್ನು ಹೇಳಿದಂತಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಇದಕ್ಕೆ ಅಸಂಭವವೆಂದು ಹೆಸರು. ಒಂದು ವಸ್ತುವನ್ನು ಚೆನ್ನಾಗಿ ತಿಳಿಯುವಂತೆ ಲಕ್ಷಣಗಳಿಂದ ವರ್ಣಿಸಿ ಹೇಳುವಾಗ ಅತಿವ್ಯಾಪ್ತಿ, ಅವ್ಯಾಪ್ತಿ, ಅಸಂಭವಗಳೆಂಬ ಈ ಮೂರು

ದೋಷಗಳೂ ಇಲ್ಲದಿರಬೇಕು. ವೇದಕ್ಕೆ ಲಕ್ಷಣವನ್ನು ಹೇಳುವಾಗ ಮನುಷ್ಯನ ಶಕ್ತಿಗೆ ಮೀರಿದ ವಿಷಯಗಳನ್ನು ತಿಳಿಸುವ ಸಾಮರ್ಥ್ಯವುಳ್ಳ ಗ್ರಂಥವೇ ವೇದವು ಎಂದು ಹೇಳಿದಲ್ಲಿ ಆ ವಿಧವಾದ ಶಕ್ತಿ ಸಾಮರ್ಥ್ಯಗಳು ಇತರ ಗ್ರಂಥಗಳಲ್ಲಿಲ್ಲದೆ ವೇದಕ್ಕೆ ಮಾತ್ರವಿರುವುದರಿಂದ ವೇದಕ್ಕೆ ಅತಿವ್ಯಾಪ್ತಿ ದೋಷವಿಲ್ಲದ (ಮತ್ತು ಅವ್ಯಾಪ್ತಿ, ಅಸಂಭವವೆಂಬ ದೋಷಗಳೂ ಇಲ್ಲದ) ಲಕ್ಷಣವನ್ನು ಹೇಳಿದಂತಾಯಿತು. ಆದ್ದರಿಂದಲೇ—

ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷೇಣಾನುಮಿತ್ಯಾ ನಾ ಯಸ್ತಾಪಾಯೋ ನ ಬುಧ್ಯತೇ |

ಏನಂ ವಿಂದಂತಿ ನೇದೇನ ತಸ್ಮಾದ್ವೇದಸ್ಯ ವೇದತಾ ||

ಸ ಏವೋಪಾಯೋ ವೇದಸ್ಯ ವಿಷಯಸ್ತದ್ಬೋಧ ಏನ ಪ್ರಯೋಜನಂ, ತದ್ಬೋಧಾರ್ಥಿ ಚಾಧಿಕಾರೀ ತೇನ ಸಹೋಪಕಾರ್ಯೋಪಕಾರಕಭಾವಃ ಸಂಬಂಧಃ | ನನ್ನೇವಂ ಸತಿ ಸ್ತ್ರೀಶೂದ್ರಸಹಿತಾಃ ಸರ್ವೇಽಪಿ ವೇದಾಧಿಕಾರಿಣಃ ಸ್ಯುಃ | ಇಷ್ಟಂ ಮೇ ಸ್ಯಾದನಿಷ್ಟಂ ಮಾ ಭೂದಿತ್ಯಾಶಿಷಃ ಸಾರ್ವಜನೀನತ್ವಾತ್ | ಮೈವಂ | ಸ್ತ್ರೀಶೂದ್ರಯೋಃ ಸತ್ಯಪೃಪಾಯಬೋಧಾರ್ಥಿತ್ವೇ ಹೇತ್ವಂತರೇಣ ವೇದಾಧಿಕಾರಸ್ಯ ಪ್ರತಿಬದ್ಧತ್ವಾತ್ | ಉಪನಿತಸ್ಯೈವಾಧ್ಯಯನಾಧಿಕಾರಂ ಬ್ರುವಚ್ಛಾಸ್ತ್ರಮನುಪನಿತಯೋಃ ಸ್ತ್ರೀಶೂದ್ರಯೋರ್ವೇದಾಧ್ಯಯನಮನಿಷ್ಟಪ್ರಾಪ್ತಿ ಹೇತುರಿತಿ ಬೋಧಯತಿ | ಕಥಂ ತರ್ಹಿ ತಯೋಸ್ತದುಪಾಯಾವಗಮಃ, ಪುರಾಣಾದಿಭಿರಿತಿ ಬ್ರೂಮಃ | ಅತ ಏವೋಕ್ತಂ—

ಸ್ತ್ರೀಶೂದ್ರದ್ವಿಜಬಂಧೂನಾಂ ತ್ರಯಾ ನ ಶ್ರುತಿಗೋಚರಾ |

ಇತಿ ಭಾರತಮಾಖ್ಯಾನಂ ಮುನಿನಾ ಕೃಪಯಾ ಕೃತಂ || ಇತಿ |

(ಭಾಗವತಪುರಾಣ ೧-೪-೨೫)

ಆದ್ದರಿಂದಲೇ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷಪ್ರಮಾಣದಿಂದಲೂ, ಕಾರ್ಯಕಾರಣವಿಮರ್ಶನೆಯಾದುವ ಅನುಮಾನ ಪ್ರಮಾಣದಿಂದಲೂ ಯಾವ ವಿಷಯವನ್ನು ತಿಳಿಯಲಾಗುವುದಿಲ್ಲವೋ ಅದನ್ನು ವೇದದಿಂದ ತಿಳಿದುಕೊಳ್ಳಬಹುದು. ಆದ್ದರಿಂದಲೇ ವೇದಕ್ಕೆ ವೇದವೆಂಬ (ಜ್ಞಾನ, ತಿಳುವಳಿಕೆ, knowledge) ಎಂಬ ಹೆಸರು ಬಂದಿದೆ. ನಾವು ಪ್ರತಿಯೊಂದು ಗ್ರಂಥಕ್ಕೂ ವಿಷಯ, ಪ್ರಯೋಜನ, ಅಧಿಕಾರಿ, ಸಂಬಂಧ ಎಂಬ ನಾಲ್ಕು ಗುಣಗಳಿರಬೇಕೆಂದು ಹಿಂದೆಯೇ ಹೇಳಿರುವೆವಷ್ಟೆ. ವೇದವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಈ ವಿಧವಾದ ಲಕ್ಷಣಗಳು ಇರುವವು ಎಂಬುದನ್ನು ಈಗ ತಿಳಿಸುತ್ತೇವೆ. ವೇದದ ಈ ವಿಧವಾದ ಶಕ್ತಿ ಸಾಮರ್ಥ್ಯವನ್ನು ತಿಳಿಸುವುದೇ ವೇದದಲ್ಲಿ ಪ್ರತಿಪಾದಿತವಾಗಿರುವ ವಿಷಯವು; ಅದನ್ನು ತಿಳಿದುಕೊಳ್ಳುವುದೇ ವೇದಾಭ್ಯಾಸದ ಪ್ರಯೋಜನವು; ಅದನ್ನು ತಿಳಿದುಕೊಳ್ಳಬೇಕೆಂದು ಆಸೆಪಟ್ಟಿರುವವನೇ ವೇದಾರ್ಥವನ್ನು ತಿಳಿಯಲು ಅರ್ಹನಾದ ಅಧಿಕಾರಿಯು; ಈ ಜ್ಞಾನದಿಂದ ಉಪಕಾರವನ್ನು ಹೊಂದುವ ಅಧಿಕಾರಿಗೂ ವಿಷಯಕ್ಕೆ ಇರುವ ಸಹಕಾರವೇ ಸಂಬಂಧವು.

ಈಗ ಇಲ್ಲಿ ಇನ್ನೊಂದು ಸಂಶಯವು ತಲೆದೋರುವುದು. ವೇದಾರ್ಥವನ್ನು ತಿಳಿಯಲು ಇಚ್ಛಿಸುವ ಪುರುಷನೇ ವೇದಕ್ಕೆ ಅಧಿಕಾರಿಯು ಎಂದು ಹೇಳಿದರೆ ಸ್ತ್ರೀಶೂದ್ರರಾದಿಗಳಾಗಿ ಸರ್ವರೂ ವೇದಾರ್ಥವನ್ನು ತಿಳಿಯಲು ಇಷ್ಟಪಡುವುದು ಸಹಜವೇ ಆಗಿದೆ. ಏಕೆಂದರೆ - ನನಗೆ ಯಾವಾಗಲೂ ಒಳ್ಳೆಯದೇ ಆಗಬೇಕು, ಕೆಟ್ಟದ್ದು ಎಂದಿಗೂ ಆಗಬಾರದು ಎಂಬ ಆಶೆಯೇ ಸರ್ವರಿಗೂ ಇರುವುದರಿಂದ ಸ್ತ್ರೀಶೂದ್ರರಾದಿಯಾಗಿ ಸರ್ವರೂ ತಮಗೆ ಒಳ್ಳೆಯದಾಗಬೇಕೆಂಬ ಅಭಿಲಾಷೆಯಿಂದ

ವೇದಾಧ್ಯಯನವನ್ನು ಮಾಡಲು ಬಯಸುತ್ತಾರೆ. ಆದರೆ ಅದು ಸಾಧ್ಯವೇ, ಎಂದಿಗೂ ಇಲ್ಲ ಎಕೆಂದರೆ, ಸ್ತ್ರೀಶೂದ್ರರಿಗೆ ಉಪನಯನಾಧಿಕಾರವಿಲ್ಲದ್ದರಿಂದ ವೇದಾಧಿಕಾರವು ಇರುವುದಿಲ್ಲ ಎಂದು ಹೇಳಬೇಕಾಗುವುದು. ಆದರೆ ವೇದಾರ್ಥವನ್ನು ತಿಳಿದು ಕೊಳ್ಳಲು ಸ್ತ್ರೀಶೂದ್ರರಿಗೆ ಅಧಿಕಾರವೇ ಇಲ್ಲವೇ ಎಂದರೆ ಹಾಗಲ್ಲ. ಅವರೂ ವೇದದಲ್ಲಿ ಉಕ್ತವಾಗಿರುವ ಗಹನವಿಚಾರಗಳನ್ನು ತಿಳಿದುಕೊಳ್ಳಲು ಅರ್ಹರಾಗಿರುತ್ತಾರೆ. ಆದರೆ ವೇದಾಧ್ಯಯನಮಾಡುವುದರಿಂದಲೇ ವೇದಾರ್ಥವನ್ನು ತಿಳಿದುಕೊಳ್ಳಬೇಕಾಗಿಲ್ಲ. ಅದಕ್ಕೆ ಬೇರೆ ಉಪಾಯವಿದೆ. ವೇದಾರ್ಥಗಳನ್ನು ಸರ್ವರಿಗೂ ವಿಶದವಾಗಿ ತಿಳಿಯುವಂತೆ ಪುರಾಣಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ವಿವರಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿರುವುದು. ಈ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ

ಸ್ತ್ರೀಶೂದ್ರದ್ವಿಜಬಂಧೂನಾಂ ತ್ರಯೀ ನ ಶ್ರುತಿಗೋಚರಾ |

ಇತಿ ಭಾರತಮಾಖ್ಯಾನಂ ಮುನಿನಾ ಕೃಪಯಾ ಕೃತಂ || ಇತಿ |

ಸ್ತ್ರೀಶೂದ್ರರಿಗೂ ಇತರ ಅರ್ಹರಲ್ಲದ ದ್ವಿಜಾತಿಗಳಿಗೂ ಋಗ್ವೇದಾದಿ ಮೂರು ವೇದಗಳನ್ನು ಅಧ್ಯಯನಮಾಡಿ ಕಲಿಯಲು ಮತ್ತು ಅರ್ಥವನ್ನು ತಿಳಿದುಕೊಳ್ಳಲು ಸಾಧ್ಯವಲ್ಲದ್ದರಿಂದ ಪರಮದಯಾಳುವಾದ ವ್ಯಾಸಮಹರ್ಷಿಯು ಸರ್ವವೇದಶಾಸ್ತ್ರಗಳ ಸಾರವನ್ನೆಲ್ಲಾ ಒಳಗೊಂಡ ಭಾರತವೆಂಬ ಮಹಾಗ್ರಂಥವನ್ನು ರಚಿಸಿರುವರು (ಇದರಲ್ಲಿ ಭಗವದ್ಗೀತೆಯೂ ಸೇರಿದೆ) ಈ ಗ್ರಂಥಪಠನವನ್ನು ಸರ್ವರೂ ಮಾಡಬಹುದಾಗಿದೆ ಕಷ್ಟಸಾಧ್ಯವಾದ ವೇದಾಧ್ಯಯನವನ್ನು ಮಾಡದೆ ಸ್ತ್ರೀಶೂದ್ರಾದಿಗಳು ಭಾರತ ಗ್ರಂಥದ ಅರ್ಥವನ್ನು ತಿಳಿದುಕೊಳ್ಳುವುದರಿಂದ ಸಮಸ್ತ ವೇದಾರ್ಥವನ್ನೂ ತಿಳಿದಂತಾಗುವುದು.

ತಸ್ಮಾದುಪನೀತೈರೇವ ತ್ರೈವರ್ಣಿಕೈರ್ವೇದಸ್ಯ ಸಂಬಂಧಃ | ತತ್ಪ್ರಮಾಣ್ಯಂ ತು ಬೋಧಕತ್ವತ್ಸತ ಏವ ಸಿದ್ಧಂ | ಪೌರುಷೇಯವಾಕ್ಯಂ ತು ಬೋಧಕಮಪಿ ಸದ್ಭಾಂತಿಮಾಲತ-ಸಂಭಾವನಯಾ ತತ್ಪರಿಹಾರಾಯ ಮೂಲಪ್ರಮಾಣಮಪೇಕ್ಷೈವ ಪ್ರಮಾಣಂ | ನ ತು ನೇದೋ ಮೂಲಪ್ರಮಾಣಮಪೇಕ್ಷತೇ ತಸ್ಯ ನಿತ್ಯತೇನ ಕರ್ತೃದೋಷಶಂಕಾಯಾ ಅನುದಯಾತ್ | ಏತದೇವ ಜೈಮಿನಿನಾ ಸೂಕ್ರಿತಂ—“ ತತ್ಪ್ರಮಾಣಂ ಬಾದರಾಯಣಸ್ಯಾನಪೇಕ್ಷತ್ವಾತ್ ”

(ಜೈ. ಸೂ. ೧-೧-೫)

ಆದ್ದರಿಂದ ಬ್ರಹ್ಮಕ್ಷತ್ರಿಯ ವೈಶ್ಯರೆಂಬ ತ್ರೈವರ್ಣಿಕರಲ್ಲಿ ಉಪನಯನಸಂಸ್ಕಾರ ಹೊಂದಿದ ಪುರುಷರಿಗೆ ಮಾತ್ರವೇ ವೇದದ ಸಂಬಂಧವಿರುವುದು ಎಂದರೆ ವೇದಾಧ್ಯಯನ ಮಾಡುವ ಅಧಿಕಾರವಿರುವುದು. ವೇದದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವ ವಿಷಯವು ಪ್ರಮಾಣವೇ (ಸತ್ಯವೇ) ಅಲ್ಲವೇ ಎಂಬುದು ಸ್ವತಸ್ಸಿದ್ಧವಾಗಿರುವುದು ಎಂದರೆ ವೇದದಲ್ಲಿಯೇ ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ಅದನ್ನು ಪ್ರಮಾಣವೆಂದು ನಂಬಲೇಬೇಕು. ಆ ವಿಷಯವು ಮತ್ತೆಲ್ಲಿಯೂ ಹೇಳಿರುವುದಿಲ್ಲ ಅಥವಾ ಅದಕ್ಕಿಂತ ಪ್ರಾಚೀನ ಗ್ರಂಥದಲ್ಲಿಯೂ ಹೇಳಿರುವುದಿಲ್ಲ (ಅದಕ್ಕಿಂತ ಪ್ರಾಚೀನ ಗ್ರಂಥವೇ ಇಲ್ಲ). ಆದರೆ ಪುರುಷರಚಿತವಾದ ಗ್ರಂಥಗಳಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವುದನ್ನು ಹಾಗೆಯೇ ನಂಬಬೇಕೇ ಎಂದರೆ ನಂಬುವುದಕ್ಕಾಗುವುದಿಲ್ಲ ಎಕೆಂದರೆ ಪುರುಷರಚಿತ ಗ್ರಂಥಗಳಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವ ವಿಷಯಗಳು ಅನುಮಾನಾಸ್ಪದವಾಗಿರುವವು. ಅನುಮಾನಪರಿಹಾರಕ್ಕೆ ಬೇರೆ ಗ್ರಂಥಗಳ ಪ್ರಮಾಣವು ಅವಶ್ಯಕವಾಗಿರುವುದು ಉದಾಹರಣೆಗೆ - ಒಬ್ಬ ಪುರುಷನು ಸಾವಿರ ವರ್ಷಗಳ ವರೆಗೆ ಜೀವಿಸಿದ್ದನು ಎಂದು ಒಂದು ಪುರುಷರಚಿತ ಗ್ರಂಥದಲ್ಲಿ ಇದೆಯೆಂದು ಇಟ್ಟುಕೊಳ್ಳೋಣ. ಲೋಕವ್ಯವಹಾರದಲ್ಲಿ ಒಬ್ಬ ಪುರುಷನು ಸಾವಿರವರ್ಷಗಳವರೆಗೆ ಜೀವಿಸಿರುವುದು ಎಲ್ಲಿಯೂ ಎಂದರೆ ನಮ್ಮ ಅನುಭವದಲ್ಲಿ ಕಂಡುಬಂದಿಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ಅದನ್ನು ನಂಬುವುದಕ್ಕಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಅದಕ್ಕೆ ಬೇರೆ ಪ್ರಮಾಣವು ಬೇಕು ಎಂದರೆ ಬೇರೆ ಗ್ರಂಥಗಳಲ್ಲಿ ಅಂತಹ ವಿಷಯವನ್ನು ತಿಳಿಸಿರಬೇಕು ಮತ್ತು ಆ ಗ್ರಂಥವು ಪ್ರಮಾಣಯೋಗ್ಯವಾಗಿರಬೇಕು. ಹಾಗಿದ್ದರೆ ಮಾತ್ರ ಅದನ್ನು ನಂಬಬಹುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ಪುರುಷರಚಿತ

ಗ್ರಂಥಗಳ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಬೇರೆ ಗ್ರಂಥಗಳ ಪ್ರಮಾಣವು ಅವಶ್ಯಕವೆಂದಾಯಿತು. ಅಪಾರುಷೇಯನಾದ ಎಂದರೆ ಪುರುಷನಿರ್ಮಿತ ವಲ್ಲದ ವೇದವಿಷಯದಲ್ಲಿ ವೇದದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವುದಷ್ಟೇ ಸಾಕು ಬೇರೆ ಪ್ರಮಾಣವು ಅವಶ್ಯಕವಿಲ್ಲ. ಏಕೆಂದರೆ ವೇದಕ್ಕೆ ಕರ್ತೃವಿಲ್ಲ. ಅದಕ್ಕೆ ನಾಶವಿಲ್ಲ ಎಂದರೆ ಯಾನಾಗಲೂ ಇರುವುದು. ಇದೇ ವಿಷಯವನ್ನೇ ಜೈಮಿನಿ ಮಹರ್ಷಿಯು—“ ತತ್ಪ್ರಮಾಣಂ ಬಾದರಾಯಣಸ್ಯಾನಪೇಕ್ಷತ್ವಾತ್ ”—“ ವೇದಕ್ಕೆ ಎಂದರೆ ವೇದದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವ ವಿಷಯಸಮರ್ಥನೆಗೆ ಬೇರೆ ಪ್ರಮಾಣಗಳ ಅವಶ್ಯಕತೆ ಇಲ್ಲವೆಂದು ಬಾದರಾಯಣ ಮುನಿಗಳ ಮತ ” ಎಂದು ಹೇಳಿದ್ದಾರೆ.

ನನು ವೇದೋಽಪಿ ಕಾಲಿದಾಸಾದಿನಾಕ್ಯವತ್ಪುರುಷೇಯ ಏನ ಬ್ರಹ್ಮಕಾರ್ಯತ್ವಶ್ರವಣಾತ್
... .. ಋಚಃ ಸಾಮಾನಿ ಜಜ್ಞಿರೇ |

ಛಂದಾಂಸಿ ಜಜ್ಞಿರೇ ತಸ್ಮಾದ್ಯಜುಸ್ತಸ್ಮಾದಜಾಯತ ||

(ಋ. ಸಂ. ೧೦-೯೦-೯)

ಇತಿ ಹಿ ಶ್ರುತೇಃ | ಅತ ಏನ ಭಗವಾನ್ಬಾದರಾಯಣಃ--“ ಶಾಸ್ತ್ರಯೋನಿತ್ವಾತ್ ” |
(ವೇ. ಸೂ. ೧-೧-೩) ಇತಿ ಸೂತ್ರೇಣ ಬ್ರಹ್ಮಣೋ ವೇದಕಾರಣತ್ವಮವೋಚತ್ | ನೈವಂ |
ಶ್ರುತಿಸ್ತುತಿಭ್ಯಾಂ ನಿತ್ಯತ್ವಾವಗಮಾತ್ | ನಾಚಾ ವಿರೂಪ ನಿತ್ಯಯಾ | ಇತಿ ಶ್ರುತಿಃ | ಅನಾದಿ
ನಿಧನಾನಿತ್ಯಾ ವಾಗುತ್ಸೃಷ್ಟಾ ಸ್ವಯಂಭುವಾ ಇತಿ ಸ್ತುತಿಃ | ಬಾದರಾಯಣೋಽಪಿ ದೇವತಾಧಿ-
ಕರಣೇ ಸೂತ್ರಯಾಮಾಸ--ಅತ ಏನ ಚ ನಿತ್ಯತ್ವಂ ಇತಿ | ತರ್ಹಿ ಪರಸ್ಪರವಿರೋಧ ಇತಿ ಚೇನ್ನ
ನಿತ್ಯತ್ವಸ್ಯ ವ್ಯಾವಹಾರಿಕತ್ವಾತ್ | ಸೃಷ್ಟೇರೂರ್ಧ್ವಂ ಸಂಹಾರಾತ್ಪೂರ್ವೋ ವ್ಯವಹಾರಕಾಲಸ್ತು-
ನ್ನತ್ವತ್ತಿನಿನಾಶಾದರ್ಶನಾತ್ | ಕಲಾಕಾಷ್ಠಾದಯೋ ಯಥಾ ನಿತ್ಯಾ ಏವಂ ವೇದೋಽಪಿ ವ್ಯವ-
ಹಾರೇ ಕಾಲಿದಾಸನಾಕ್ಯವತ್ಪುರುಷವಿರಿಚಿತತ್ವಾಭಾವಾನ್ನಿತ್ಯಃ | ಆದಿಸೃಷ್ಟೌ ಮಿ ಕಲಾಕಾಷ್ಠಾ
ದಿನದ್ವೇದೋತ್ಪತ್ತಿರಾನಾಯತೇ | ಅತೋ ವಿಷಯಭೇದಾನ್ನ ಪರಸ್ಪರವಿರೋಧಃ | ಬ್ರಹ್ಮಣೋ
ನಿದೋಷತ್ವೇನ ವೇದಸ್ಯ ಕರ್ತೃದೋಷಾಸಂಭವಾತ್ಸತ್ಯತಃಸಿದ್ಧಂ ಪ್ರಾಮಾಣ್ಯಂ ತದನನ್ಯಂ |
ತಸ್ಮಾಲ್ಲಕ್ಷಣಪ್ರಮಾಣಸದ್ಭಾವಾದ್ವಿಷಯಪ್ರಯೋಜನಸಂಬಂಧಾಧಿಕಾರಿಸದ್ಭಾವಾತ್ಪ್ರಮಾ-
ಣ್ಯಸ್ಯ ಸುಸ್ಥಿತತ್ವಾದ್ವೇದೋ ವ್ಯಾಖ್ಯಾತವ್ಯ ಏನ |

ಇದೂ ಅಲ್ಲದೆ ಕಾಲಿದಾಸಾದಿಪುರುಷರಚಿತ ಗ್ರಂಥಗಳಂತೆ ವೇದವೂ ಸಹ ಪುರುಷ ರಚಿತವೇ ಆಗಿದೆ. ಏಕೆಂದರೆ ಬ್ರಹ್ಮನೆಂಬ ಒಬ್ಬ ಪುರುಷನು ಇದನ್ನು ರಚಿಸಿದನೆಂದು ವೇದದಲ್ಲಿಯೇ ಕಂಡುಬರುವುದು—ಋಚಸ್ಸಾಮಾನಿ ಜಜ್ಞಿರೇ | ಛಂದಾಂಸಿ ಜಜ್ಞಿರೇ ತಸ್ಮಾದ್ಯಜುಸ್ತಸ್ಮಾದಜಾಯತ | (ಋ.ಸಂ. ೧೦-೯೦-೯) ಎಂಬ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ತಸ್ಮಾತ್ ಎಂದರೆ ಆ ವೇದಪುರುಷ ನಿಂದ ಋಕ್ಕುಗಳೂ (ಋಗ್ವೇದವೂ) ಸಾಮಮಂತ್ರಗಳೂ (ಸಾಮವೇದವೂ ಉತ್ಪನ್ನವಾದವು ಮತ್ತು ಆ ವೇದಪುರುಷನಿಂದಲೇ (ಎಂದರೆ ಬ್ರಹ್ಮನಿಂದಲೇ) ಛಂದಸ್ಸುಗಳೂ, ಯಜುರ್ವೇದ ಮಂತ್ರಗಳೂ ಉತ್ಪನ್ನವಾದವು ಎಂದಿದೆ. ಬ್ರಹ್ಮನೆಂಬ ಒಬ್ಬ ಪುರುಷನೇ ಈ ವೇದಗಳನ್ನು ರಚಿಸಿದನು ಎಂದು ವೇದಮಂತ್ರವೇ ಹೇಳುವುದರಿಂದ ವೇದಗಳು ಪುರುಷನಿರ್ಮಿತವಾದವು ಎಂದು ಏಕೆ ಹೇಳಬಾರದು? ಇದಲ್ಲದೆ ಬಾದರಾಯಣಮುನಿಯೂ ಸಹ ತಮ್ಮ ಬ್ರಹ್ಮಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ—“ ಶಾಸ್ತ್ರಯೋನಿತ್ವಾತ್ ” (ಬ್ರ.ಸೂ. ೧-೧-೩) ಎಂದರೆ ಬ್ರಹ್ಮನೇ (ಬ್ರಹ್ಮನೆಂಬ ಪುರುಷನೇ) ಸಮಸ್ತಶಾಸ್ತ್ರಗಳಿಗೂ ಮೂಲವು ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ವೇದವು ಪುರುಷನಿರ್ಮಿತವಲ್ಲದೆ ಮತ್ತೇನು? ಎಂದು ಕೇಳಬೇಕಾಗುವುದು. ಆದರೆ ವಸ್ತುಸ್ಥಿತಿಯು ಹಾಗಲ್ಲ. ಶ್ರುತಿಸ್ತುತಿ

ಗಳಲ್ಲಿಯೇ ಎಂದರೆ ವೇದ ಮತ್ತು ಇತರ ಧರ್ಮಶಾಸ್ತ್ರಗಳಲ್ಲಿಯೇ ವೇದವು ನಿತ್ಯವೆಂದೂ (ಯಾವಾಗಲೂ ಇರುವುದೆಂದೂ) ಅವು ಪುರುಷರಚಿತವಲ್ಲವೆಂದೂ ತಿಳಿದುಬರುವುದು. ಋಗ್ವೇದದ—“ ತಸ್ಮೈ ನೂನಮುಭಿದ್ಯನೇ ವಾಚಾ ವಿದೂಪ ನಿತ್ಯಯಾ | ವೈಷ್ಣೇ ಘೋರದಸ್ತು ಸುಷ್ಪತಿಂ || (ಋ.ಸಂ. ೮-೭೫-೬) ಪರೋಪಸಂಜ್ಞ ಕನಾದ ಎಲೈ ಋಷಿಯೇ, ವಿಷ್ಣುತಪ್ರಕಾಶವುಳ್ಳವನೂ, ಇಷ್ಟಾರ್ಥಪ್ರದನೂ ಆದ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ದ್ವೇಷಿಸಿ ನಿತ್ಯವಾದದೂ ಮಂತ್ರರೂಪವಾದುದೂ ಆದ 'ವಾಕ್ಯೆನಿಂವೆ' ಸ್ತುತಿಯನ್ನು ಪಠಿಸು ” ಎಂಬ ಋಕ್ನಲ್ಲಿ ಮಂತ್ರರೂಪವಾಪ ವೇದವಾಕ್ಯವು ನಿತ್ಯವಾದುದೆಂದು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ಹೇಳಿದೆ, ಮತ್ತು ಬ್ರಹ್ಮಸೂತ್ರದ ಶಂಕರ ಭಾಷ್ಯದಲ್ಲಿ—

ಅನಾದಿನಿಧನಾ ನಿತ್ಯಾ ವಾಗುತ್ಪನ್ನಾ ಸ್ವಯಂಭುವಾ |

ಆದೌ ವೇದಮಯಿಾ ದಿವ್ಯಾಯತಃ ಸರ್ವಾಃ ಪ್ರವೃತ್ತಯಃ ||

(ಶಂಕರ ಸೂ.ಭಾ.—೧-೩-೩೮) ಎಂದು ಹೇಳಿದೆ. ಎಂದರೆ ಎಲ್ಲಕ್ಕಿಂತ ಮೊದಲು ಎಂದರೆ ಸೃಷ್ಟಿಗೆ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಸ್ವಯಂಭುವಾದ ಪರಮಾತ್ಮನಿಂದಲೇ ಆದಿ ಮತ್ತು ಅಂತ್ಯವಿಲ್ಲದ ಎಂದರೆ ಯಾವಾಗಲೂ ನಾಶವಾಗದ, ಆದ್ದರಿಂದಲೇ ನಿತ್ಯವೆಂದು ಹೇಳಲ್ಪಡುವ ವೇದರೂಪವಾದ ವಾಕ್ಯವು ಹೊರಹೊರಟಿತು. ಈ ವೇದವಾಕ್ಯವೇ ಮುಂದೆ ನಡೆಯುವ ಸಮಸ್ತಪ್ರವೃತ್ತಿಗಳಿಗೂ ಎಂದರೆ ಸೃಷ್ಟ್ಯಾದಿಕಾರ್ಯಗಳಿಗೂ ಮೂಲಭೂತವಾಯಿತು ಎಂದು ಇದರ ಅರ್ಥವು. ಈರೀತಿ ಶ್ರುತಿಸ್ಮೃತಿವಾಕ್ಯಗಳಲ್ಲಿಯೇ ವೇದವು ನಿತ್ಯವೆಂದೂ ಅಪೌರುಷೇಯ ವೆಂದೂ ಹೇಳಲಾಗಿದೆ. ಹಾಗಾದರೆ ಬಾದರಾಯಣಮುನಿಯು ತಮ್ಮ ಬ್ರಹ್ಮಸೂತ್ರದ ದೇವತಾಧಿ ಕರಣವೆಂಬ ಭಾಗದಲ್ಲಿ—“ ಅತ ಏವ ಚ ನಿತ್ಯತ್ವಂ ” (ಬ್ರ.ಸೂ. ೧-೨-೨೯) ಆದ್ದರಿಂದಲೇ ಬ್ರಹ್ಮನಿಗೆ ನಿತ್ಯತ್ವವು (ನಾಶರಾಹಿತ್ಯವು) ಸಿದ್ಧಿಸುವುದು ಎಂದು ಹೇಳಿರುವರಲ್ಲ. ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದ “ ಶಾಸ್ತ್ರಯೋನ್ವಿತ್ವಾತ್ ” ಎಂಬ ಸೂತ್ರಕ್ಕೆ ಈಗ ಹೇಳಿದ “ ಅತ ಏವ ಚ ನಿತ್ಯತ್ವಂ ” ಎಂಬ ಸೂತ್ರಕ್ಕೂ ಪರಸ್ಪರ ವಿರೋಧವುಂಟಾಯಿತು. ಒಂದುಕಡೆ ಬ್ರಹ್ಮನು ಪುರುಷನೆಂದು ಒಪ್ಪಿ ಮತ್ತೊಂದು ಕಡೆ ಅವನು ನಿತ್ಯನೆಂದು ಹೇಳುವುದು ಪರಸ್ಪರ ವಿರುದ್ಧವು. ಇದು ಹೇಗೆ ಸಮಂಜಸವು? ಎಂದರೆ, ಪುರುಷ ಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವ ಪುರುಷನೆಂಬ ಪದಕ್ಕೆ ಸಾಕ್ಷಾತ್ ಬ್ರಹ್ಮನೆಂದೇ ಅರ್ಥವು, ಸಾಮಾನ್ಯಪುರುಷನಲ್ಲ. ಅವನು ನಾಶರಹಿತನು ಎಂದರೆ ಯಾವಾಗಲೂ ಇರತಕ್ಕವನು, ಅದ್ವಂತರಹಿತನು. ಇಂತಹ ಬ್ರಹ್ಮನಿಂದ ಹೊರಹೊರಟ ವೇದರೂಪದ ವಾಕ್ಯವೂ ನಿತ್ಯವೇ ಎಂದರೆ ನಾಶರಹಿತವಾದದ್ದೇ ಆಗಿರುವುದು ಎಂದು ಇದಕ್ಕೆ ಸಮಾಧಾನವು. ಇದಲ್ಲದೆ ಇದಕ್ಕೆ ಮತ್ತೊಂದು ವಿಧವಾಗಿಯೂ ಸಮಾಧಾನವನ್ನು ಹೇಳಬಹುದು. ನಿತ್ಯ ಎಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ವ್ಯವಹಾರದಲ್ಲಿ ಮತ್ತೊಂದರ್ಥವಿರುವುದು. ಪ್ರಪಂಚ ಸೃಷ್ಟಿಯಾದನಂತರ ಪುನಃ ಅದು ನಾಶ (ಲಯ) ವಾಗುವವರೆಗೂ ಇರುವ ಕಾಲಕ್ಕೆ ವ್ಯವಹಾರಕಾಲವೆಂದು ಹೆಸರು. ಈ ವ್ಯವಹಾರ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಉತ್ಪತ್ತಿವಿನಾಶಗಳೊಂದೂ ಇರುವುದಿಲ್ಲ. ಲೋಕವ್ಯವಹಾರ ಮಾತ್ರ ನಡೆಯುತ್ತಿರುವುದು. ಕಾಲ, ಆಕಾಶ ಮೊದಲಾದವು ಯಾವರೀತಿ ನಿತ್ಯವೋ ಅದರಂತೆ ವೇದವೂ ವ್ಯವಹಾರಕಾಲದಲ್ಲಿ ನಿತ್ಯವೇ ಆಗಿದೆ. (ಕೆಲವು ಪ್ರತಿಗಳಲ್ಲಿ ಕಲಾಕಾಷ್ಠಾದಯಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದವಿದೆ. ಅಲ್ಲಿ ಕಾಲ ಮತ್ತು ದಿಕ್ಕುಗಳು ಎಂದರ್ಥಮಾಡಬೇಕು. ಒಟ್ಟಿನಲ್ಲಿ ಎರಡರ್ಥವೂ ಒಂದೇ). ಕಾಲಿದಾಸಾದಿ ಪುರುಷರಚಿತವಾಕ್ಯಗಳು ಕೆಲವು ಕಾಲವಿದ್ದು ಅನಂತರ ನಾಶವಾಗುವವು. ಆದರೆ ವೇದವು ಯಾವಾಗಲೂ ಎಂದರೆ ವ್ಯವಹಾರಕಾಲ ಪೂರ್ತಿಯಾಗುವವರೆಗೂ ಇರುವುದರಿಂದ ಇದನ್ನು ನಿತ್ಯವೆಂದು ಹೇಳಬೇಕು. ಆದಿಸೃಷ್ಟಿಯಲ್ಲಿ ಕಾಲ ಮತ್ತು ದಿಕ್ಕುಗಳು (Time and Space) ಸೃಷ್ಟಿಸಲ್ಲುಟ್ಟಂತೆ ವೇದವೂ ಬ್ರಹ್ಮನಿಂದ ಉತ್ಪನ್ನವಾಯಿತು. ವ್ಯವಹಾರಕಾಲವಿರುವವರೆಗೂ ಇವೆಲ್ಲವೂ ಇದ್ದೇ ಇರುವವು. ವ್ಯವಹಾರಕಾಲಪೂರ್ತ ಇರುವ ವಸ್ತು ಅಥವಾ ವಿಷಯಗಳೆಲ್ಲವೂ ನಿತ್ಯವು. ಈರೀತಿ ಇರುವುದರಿಂದ ಪರಸ್ಪರ ವಿರೋಧಕ್ಕೆ ಅವಕಾಶವಿರುವುದಿಲ್ಲ. ಪರಬ್ರಹ್ಮನು ನಿರ್ದೋಷನೂ, ನಿತ್ಯನೂ ಆಗಿರುವುದರಿಂದ ಬ್ರಹ್ಮನ ಅಂಶವೇ ಆದ ವೇದವೂ ಸ್ವಭಾವಸಿದ್ಧವಾಗಿಯೇ ಬ್ರಹ್ಮನಂತೆಯೇ ದೋಷರಹಿತವೂ ಪ್ರಮಾಣ ಭೂತವೂ ಆಗಿರುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ವೇದಪ್ರಾಮಾಣ್ಯವು ಸ್ವಯಂಸಿದ್ಧವು. ಈರೀತಿ ವೇದಕ್ಕೆ ಪ್ರಾಮಾಣ್ಯವೂ, ವಿಷಯ

ಪ್ರಯೋಜನ ಸಂಬಂಧಾಧಿಕಾರಿಗಳೆಂಬ ವಿಷಯಚತುಷ್ಟಯಗಳೂ ಇರುವುದರಿಂದ ಈ ಗ್ರಂಥಕ್ಕೆ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನವು ಅವಶ್ಯಕವೆಂದಾಯಿತು. [ವೇದಾಪಾರುಷೇಯತ್ವ, ಋ.ಸಂ. ಭಾಗ ೧-ಪುಟ ೪೬೫; ವೇದಲಕ್ಷಣ ಋ. ಸಂ. ೧-೩೬೭; ವಿಷಯ ಚತುಷ್ಟಯ ಋ.ಸಂ. ೧-೫೩೯; ವೇದಾರ್ಥವನ್ನು ತಿಳಿದುಕೊಳ್ಳುವ ಅವಶ್ಯಕತೆ ಋ.ಸಂ. ೧-೪೯೦ ಇತ್ಯಾದಿ ಸ್ಥಳಗಳಲ್ಲಿ ಈ ವಿಷಯಗಳನ್ನು ನಾವು ವಿಸ್ತಾರವಾಗಿ ವಿವರಿಸಿದ್ದೇವೆ.]

ನನು ವೇದಾರ್ಥವಬೋಧೇ ವಿಧ್ಯಭಾವಾದ್ವೋಧಸಾಧನಂ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನಂ ವ್ಯರ್ಥಮಿತಿ
ಚೇನ್ನ | ಅಧ್ಯಯನವಿಧೇರ್ಬೋಧಪರ್ಯವಸಾಯಿತ್ವಾತ್ | ಏತಚ್ಚ ಭಟ್ಟಿಗುರುಮತಾನು
ಸಾರಿಭಿರ್ಬಹುಧಾ ಪ್ರಪಂಚಿತಂ | ಅನ್ಮಾಯತೇ ಚ—

ಯದಧೀತಮವಿಜ್ಞಾತಂ ನಿಗದೇನೈವ ಶಬ್ದತೇ |

ಅನಗ್ನಾವಿವ ಶುಷ್ಕೇಂಧೋ ನ ತಜ್ಜ್ವಲತಿ ಕರ್ಹಿಚಿತ್ ||

ಸ್ಥಾನುರಯಂ ಭಾರಹಾರಃ ಕಿಲಾಭೂದಧೀತ್ಯ ವೇದಂ ನ ವಿಜಾನಾತಿ ಯೋಽರ್ಥಂ |

ಯೋಽರ್ಥಜ್ಞ ಇತ್ಸಕಲಂ ಭದ್ರಮಶ್ನತೇ ನಾಮೇತಿ ಜ್ಞಾನವಿಧೂತಸಾಸ್ತಾ ||

ಬ್ರಾಹ್ಮಣೇನ ನಿಷ್ಕಾರಣೋ ಧರ್ಮಃ ಷಡಂಗೋ ವೇದೋಽಧ್ಯೇಯೋ ಜ್ಞೇಯಶ್ಚ | ಇತಿ.

ಈಗ ವೇದವೆಂಬುದು ಒಂದು ಉತ್ಕೃಷ್ಟವಾದ ಗ್ರಂಥ. ಅದು ಪುರುಷಕೃತವಲ್ಲ ಅದು ನಿತ್ಯವಾದುದು ಮತ್ತು ಪ್ರಮಾಣಭೂತವಾದುದು ಎಂಬ ವಿಷಯಗಳನ್ನು ಒಪ್ಪಿಕೊಂಡರೂ ಅದಕ್ಕೆ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನವೇಕೆ? ವೇದಾಧ್ಯಯನ ಮಾಡಬೇಕೆಂದು ಅನೇಕ ವಿಧಿನಾಕೃತಿಗಳಿರುವವು. ಆದರೆ ಅರ್ಥವನ್ನು ತಿಳಿದುಕೊಳ್ಳಬೇಕೆಂದು ಎಲ್ಲಿಯೂ ಹೇಳಿಲ್ಲವಲ್ಲ? ಆದ್ದರಿಂದ ವೇದಕ್ಕೆ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನಮಾಡುವುದು ವ್ಯರ್ಥ ಎನ್ನುವುದಾದರೆ ಅದಕ್ಕೆ ಸಮಾಧಾನವು ಈ ರೀತಿ ಇರುವುದು—ಮೀಮಾಂಸಕರಲ್ಲಿ ಕುಮಾರಿಲ ಭಟ್ಟ, ಪ್ರಭಾಕರ ಎಂಬಿಬ್ಬರು ಆಚಾರ್ಯರು ಶಂಕರಾಚಾರ್ಯರ ಕಾಲದ ಸುಮಾರಿನಲ್ಲಿದ್ದರು. ಇವರಿಬ್ಬರೂ ಎರಡು ಸ್ವತಂತ್ರ ಮತಗಳನ್ನು ಸ್ಥಾಪಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಕುಮಾರಿಲಮತಕ್ಕೆ ಭಾಟ್ಟಮತವೆಂದೂ, ಪ್ರಭಾಕರಮತಕ್ಕೆ ಗುರುಮತವೆಂದೂ ಹೆಸರು. ಮೇಲೆ ಹೇಳಿದಂತೆ ಈ ಎರಡು ಮತಗಳನ್ನು ನುಸರಿಸುವವರು ಎಂದರ್ಥವು. ಇವರು ಹೇಳುವುದೇನೆಂದರೆ—

ಯೋಽನಧೀತ್ಯ ದ್ವಿಜೋ ವೇದಾನನ್ಯತ್ರ ಕುರುತೇ ಶ್ರಮಂ |

ಸ ಜೀವನ್ನೇವ ಶೂದ್ರತ್ವಮಾಶು ಗಚ್ಛತಿ ಸಾನ್ವಯಃ ||

(ಮನುಸ್ಮೃತಿ ೨-೧೬೮)

ಎಂದರೆ ದ್ವಿಜನಾದವನು ವೇದಗಳನ್ನು ಓದದೆ ಎಷ್ಟು ಕಷ್ಟಪಟ್ಟು ಇತರ ಗ್ರಂಥಗಳನ್ನೋದಿದರೂ ಅಥವಾ ಬೇರೆ ಯಾವ ಕೆಲಸ ಮಾಡಿದರೂ ಅವೆಲ್ಲ ವ್ಯರ್ಥವಾಗಿ ಅವನಿಗೆ ಈ ಜನ್ಮದಲ್ಲಿಯೇ ಶೂದ್ರತ್ವವು ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗುವುದು ಎಂದು ಸ್ಮೃತಿವಾಕ್ಯವಿದೆ. ಹಾಗಾದರೆ ವೇದವನ್ನು ಕಂಠಪಾಠವಾಗಿ ಅಧ್ಯಯನ ಮಾಡಿದರೆ ಸಾಕಲ್ಲ, ಅದರ ಅರ್ಥವನ್ನೇಕೆ ತಿಳಿದುಕೊಳ್ಳಬೇಕು ಎಂದರೆ—

ಯದಧೀತಮವಿಜ್ಞಾತಂ ನಿಗದೇನೈವ ಶಬ್ದತೇ |

ಅನಗ್ನಾವಿವ ಶುಷ್ಕೇಂಧೋ ನ ತಜ್ಜ್ವಲತಿ ಕರ್ಹಿಚಿತ್ ||

(ನಿ. ೧-೧೮)

ವೇದವನ್ನು ಸುಮ್ಮನೆ ಕಂಠಪಾಠಮಾಡಿ ಕಲಿತಿದ್ದರೂ ಅದರ ಅರ್ಥವನ್ನು ತಿಳಿಯದಿದ್ದರೆ ಬೆಂಕಿಯು ಆರಿಹೋಗಿ ಬೂದಿಮಾತ್ರ ಉಳಿದಿರುವ ರಾಶಿಯಮೇಲೆ ಎಷ್ಟು ಒಣಗಿದ ಸೌದೆಗಳನ್ನು ಹಾಕಿ ಬೀಸಿದರೂ ಹತ್ತಿಕೊಂಡು ಉರಿಯದಿರುವಂತೆ ಅರ್ಥಜ್ಞಾನವಿಲ್ಲದ ವೇದಪಾಠವು ವ್ಯರ್ಥವಾಗುವುದು. ಇದಲ್ಲದೆ—

ಸ್ಥಾಣುರಯಂ ಭಾರಹಾರಃ ಕಿಲಾಭೂದಧೀತ್ಯ ವೇದಂ ನ ವಿಜಾನಾತಿ ಯೋಽರ್ಥಂ ||

ಯೋಽರ್ಥಜ್ಞ ಇತ್ಸಕಲಂ ಭದ್ರಮಶ್ನುತೇ ನಾಕನೇತಿ ಜ್ಞಾನನಿಧೂತಪಾಶ್ಚಾ ||

(ನಿ. ೧-೧೪)

ವೇದವನ್ನು ಓದಿ ಅದರ ಅರ್ಥವನ್ನು ತಿಳಿಯದವನು ಭಾರವನ್ನು ಹೊತ್ತು ನಿಂತಿರುವ ಕಂಭವಿದ್ದ ಹಾಗೆ. ಯಾವನು ತಾನು ಓದಿದ ವೇದದ ಅರ್ಥವನ್ನು ತಿಳಿದಿರುವನೋ ಅವನು ಸಮಸ್ತ ಮಂಗಳವನ್ನು ಪಡೆಯುವನು. ತಾನು ಸಂಪಾದಿಸಿದ ಜ್ಞಾನದಿಂದ ಪಾಪಗಳನ್ನು ಕಳೆದುಕೊಂಡು ಸ್ವರ್ಗವನ್ನು ಪಡೆಯುವನು. ಎಂದು ಯಾಸ್ವರು ಕೇಳಿದಾರೆ. ವೇದವನ್ನು ಅಧ್ಯಯನಮಾಡಿದ ಪುರುಷನು ಅದರ ಅರ್ಥವನ್ನು ತಿಳಿಯದಿದ್ದರೆ ಸುಮ್ಮನೆ ಭಾರವನ್ನು ಹೊತ್ತುವನೇ ಎನ್ನಬೇಕಾಗುವುದು. ಈ ವಿಚಾರದಲ್ಲಿ ಒಣಗಿ ನಿಂತಿರುವ ಮೋಟುಮರವೇ ದೃಷ್ಟಾಂತವು. ಕೊಂಬೆಗಳನ್ನೆಲ್ಲಾ ಕಡಿದು ಒಣಗಿ ನಿಂತಿರುವ ಮರದ ಬುಡವನ್ನು ಸ್ಥಾಣು ಎನ್ನುತ್ತಾರೆ. ಅದರ ಉಪಯೋಗತೀತಿದ್ದರೂ ಸೌದೆಗಾಗಬಹುದೇ ಹೊರತು ಫಲಪುಷ್ಪಗಳಿಗೆ ಅದರಿಂದ ಏನೂ ಪ್ರಯೋಜನವಿಲ್ಲ. ಅದರಂತೆ (ವೇದಾರ್ಥವನ್ನು ತಿಳಿಯದೆ ಸುಮ್ಮನೆ) ವೇದವನ್ನು ಕಂಠಪಾಠಮಾಡಿ ಅಧ್ಯಯನಮಾಡುವುದರಿಂದ ಅವನು ಪತಿತನಾಗುವುದಿಲ್ಲ ಎಂದಿಷ್ಟೇ ಫಲ. ಹೆಚ್ಚು ಫಲವಿಲ್ಲ. ಅಂತಹವನಿಗೆ ಯಾಗಗಳನ್ನು ಮಾಡುವುದು, ಸ್ವರ್ಗಾದಿಫಲಗಳನ್ನು ಪಡೆಯುವುದು ಮುಂತಾದ ಯಾವ ಪುರುಷಾರ್ಥವೂ ದೊರೆಯುವುದಿಲ್ಲ.

ಮೂಲದಲ್ಲಿ ಕಿಲ ಎಂಬ ಶಬ್ದವನ್ನು ಉಪಯೋಗಿಸಿರುವುದರಿಂದ ಈ ವಿಚಾರವು ಲೋಕದಲ್ಲಿ ಪ್ರಸಿದ್ಧಿಯಾಗಿರುವುದು ಎಂದರ್ಥವು. ಲೋಕದಲ್ಲಿಯೂ ಕೂಡ ಅರ್ಥರಹಿತವೇದಪಾಠಕನಿಗೆ ದೊರೆಯುವ ಧನಾದಿಗೌರವಕ್ಕಿಂತ ವೇದಾರ್ಥವನ್ನು ತಿಳಿದ ವಿದ್ವಾಂಸನಿಗೆ ಹೆಚ್ಚು ಗೌರವ ದೊರೆಯುತ್ತದೆ ಮತ್ತು ತನ್ನ ಗುರುವಾದ ಆಚಾರ್ಯನಿಂದ ಉಪದಿಷ್ಟವಾದ ವೇದವಾಕ್ಯವನ್ನು ಅರ್ಥಜ್ಞಾನವಿಲ್ಲದೆ ಪಡೆ ಪಡೆ ಉಚ್ಚರಿಸುತ್ತಿದ್ದರೂ ಅಂತಹ ಉಚ್ಚಾರಣೆಯಿಂದ ಪಾಠಕನಿಗೆ ವೇದದ ಅರ್ಥಜ್ಞಾನವಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಅದು ವಾಠಕನಿಗೆ ಯಾವ ಸ್ಫೂರ್ತಿಯನ್ನೂ ಉಂಟುಮಾಡುವುದಿಲ್ಲ. ಬೆಂಕಿಯಿಲ್ಲದ ಕಡೆ ಎಸೆದ ಸೌದೆಯು ಎಷ್ಟು ಒಣಗಿದ್ದರೂ ಉರಿಯುವುದೇ? ಅದರಂತೆ ವಾಠಕನು ಉಚ್ಚರಿಸುವ ವಾಕ್ಯವು ವೇದವಾಕ್ಯವಾಗಿದ್ದರೂ ಅದರ ಮಹತ್ವವು ಅಷ್ಟೇನೂ ಇರುವುದಿಲ್ಲ. ಅದರ ಅರ್ಥವನ್ನು ತಿಳಿದು ಉಚ್ಚರಿಸಿದರೆ ಮಾತ್ರ ಅದರಿಂದ ಮಹತ್ಕಲವುಂಟಾಗುವುದು.

|| ಬ್ರಾಹ್ಮಣೇನ ನಿಷ್ಕಾರಣೋ ಧರ್ಮಃ ಷಡಂಗೋ ವೇದೋಽಧ್ಯಯೋ ಜ್ಞೇಯಶ್ಚೇತಿ ||

(ಪತಂಜಲಿಯ ಮಹಾಭಾಷ್ಯ—ಪಪ್ಪಶಾಖಾ ಕ)

ಬ್ರಾಹ್ಮಣನಾದವನು ನಿಷ್ಕಾರಣವಾಗಿ ಎಂದರೆ ಯಾವ ಫಲಾವೇಕ್ಷೆಯನ್ನೂ ಉದ್ದೇಶವಾಗಿಟ್ಟುಕೊಳ್ಳದೆ ಧರ್ಮವನ್ನು ಬೋಧಿಸುವ ವೇದವನ್ನು ಷಡಂಗಸಹಿತವಾಗಿ ಅಧ್ಯಯನಮಾಡಬೇಕು ಮತ್ತು ಅದರ ಅರ್ಥವನ್ನು ತಿಳಿದುಕೊಳ್ಳಬೇಕು. ಇದು ವಿಧಿವಿಹಿತವು ಎಂದಿರುವುದು ಮೂಲದಲ್ಲಿ ನಿಷ್ಕಾರಣವೆಂಬ ಶಬ್ದವನ್ನು ಉಪಯೋಗಿಸಲಾಗಿದೆ. ಈ ಶಬ್ದಪ್ರಯೋಗದಿಂದ ವೇದಾಧ್ಯಯನವೂ ಅದರ ಅರ್ಥಜ್ಞಾನವೂ ಏಕೈಕವಲ್ಲವೆಂಬುದು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗುತ್ತದೆ, ಎಂದರೆ ಅರ್ಥಜ್ಞಾನಸಹಿತವಾದ ವೇದಾಧ್ಯಯನವನ್ನು ಬ್ರಾಹ್ಮಣನಾದವನು ಇಷ್ಟಬಂದರೆ ಮಾಡಬಹುದು 'ಇಲ್ಲದಿದ್ದರೆ ಇಲ್ಲ' ಎನ್ನುವಹಾಗಿಲ್ಲ. ಅದನ್ನು ತನ್ನ ಕರ್ತವ್ಯಕರ್ಮದಂತೆ ಮಾಡಲೇಬೇಕಾಗಿರುವುದು. ಅದುದರಿಂದ ವೇದಾಧ್ಯಯನಾರ್ಥಜ್ಞಾನಗಳು ಕಾಮ್ಯವಲ್ಲ, ನಿತ್ಯವು.

ಈ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಋಗ್ವೇದದಲ್ಲಿಯೇ ಒಂದು ಕಡೆ ಹೀಗೆ ಹೇಳಿರುವುದು—

ಉತ ತ್ವಃ ಪಶ್ಯನ್ನ ದದರ್ಶ ವಾಚನುತ ತ್ವಃ ಶೃಣ್ವನ್ನ ಶೃಣೋತ್ಯೇನಾಂ |

ಉತೋ ತ್ವಸ್ಮೈ ತನ್ನಂ ಗ ವಿಸಸ್ರೇ ಜಾಯೇವ ಪತ್ಯ ಉಶತೀ ಸುನಾಸಾಃ ||

(ಋ.ಸಂ. ೧೦-೭೧-೪)

ಈ ಋಕ್ವೇದ ಪೂರ್ವಾರ್ಧದಲ್ಲಿ ವೇದಾರ್ಥವನ್ನು ತಿಳಿಯದಿರುವ ಅಜ್ಞ ಪುರುಷನ ನಂದೆಯೂ ಉತ್ತರಾರ್ಧದಲ್ಲಿ ವೇದಾರ್ಥವನ್ನು ತಿಳಿದವನಿಗೆ ವಾಗ್ದೇವತೆಯು ಹೇಗೆ ಅನುಗ್ರಹಮಾಡುತ್ತಾಳೆ ಎಂಬುದನ್ನೂ ವಿವರಿಸಲಾಗಿದೆ. ಅನೇಕ ಪುರುಷರು ವ್ಯಾಕರಣ ಸಾಹಿತ್ಯಾದಿ ಶಾಸ್ತ್ರಗ್ರಂಥಗಳಲ್ಲಿ ಪರಿಣತರಾಗಿರುತ್ತಾರೆ, ವೇದಾಧ್ಯಯನವನ್ನು ಮಾಡಿರುತ್ತಾರೆ. ಆದರೆ ಅವರಲ್ಲಿ ಒಬ್ಬನು ವೇದವಾಕ್ಯವನ್ನು ಅಥವಾ ಮಂತ್ರವನ್ನು ಬಾಯಿಂದ ಪಠಿಸುತ್ತಿದ್ದರೂ ಆ ಮಂತ್ರದ ಅರ್ಥವನ್ನು ಮಾತ್ರ ತಿಳಿದಿರುವುದಿಲ್ಲ. ಅಥವಾ ತಿಳಿದುಕೊಳ್ಳುವ ಶಕ್ತಿಯಿರುವುದಿಲ್ಲ. ಹಾಗೆಯೇ ಇನ್ನೊಬ್ಬನು ವೇದಮಂತ್ರವನ್ನು ಶ್ರವಣಮಾಡುತ್ತಿದ್ದರೂ ಅವನಿಗೆ ಅದರ ಅರ್ಥಜ್ಞಾನವಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಕಣ್ಣಿದ್ದರೂ ನೋಡುವುದಿಲ್ಲ, ಕಿವಿಯಿದ್ದರೂ ಕೇಳುವುದಿಲ್ಲ. ಇದು ವೇದಾರ್ಥಜ್ಞಾನವಿಲ್ಲದಿರುವವರ ವಿಷಯವಾಯಿತು. ವೇದಾರ್ಥವನ್ನು ಚೆನ್ನಾಗಿ ತಿಳಿದಿರುವ ಇನ್ನೊಬ್ಬ ಪುರುಷನ ವಿಷಯದಲ್ಲಿಯಾದರೋ ವಾಗ್ದೇವತೆಯು ಅವನಿಗೆ ತನ್ನ ನಿಜಸ್ವರೂಪವನ್ನು ಎಂದರೆ ವೇದಮಂತ್ರಗಳ ಗೂಢಾರ್ಥವನ್ನು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ಪ್ರಕಟಪಡಿಸುತ್ತಾಳೆ. ಹೇಗೆಂದರೆ, ಒಳ್ಳೆಯ ವಸ್ತ್ರಾಭರಣಗಳಿಂದ ಅಲಂಕೃತಳಾದ ಸ್ತ್ರೀಯು ತನ್ನ ಪತಿಯ ಸಂಗವನ್ನು ಅಪೇಕ್ಷಿಸಿ (ಋತುಕಾಲದಲ್ಲಿ) ತನ್ನ ಅವಯವಗಳ ಸೌಂದರ್ಯವನ್ನು ತನ್ನ ಪತಿಗೆ ಹೇಗೆ ಪ್ರಕಟಿಸುವಳೋ ಎಂದರೆ ಪತಿಯು ತನ್ನ ಪತ್ನಿಯ ಸೌಂದರ್ಯಯುಕ್ತವಾದ ಅವಯವಗಳನ್ನು ರತಿಕಾಲದಲ್ಲಿ ನೋಡಲು ಹೇಗೆ ಸಮರ್ಥನಾಗುವನೋ ಅದರಂತೆ ವೇದಾರ್ಥಜ್ಞಾನದ ಪುರುಷನಿಗೆ ಮಂತ್ರಗಳ ಗೂಢಾರ್ಥಗಳು ಸಹ ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ಗೋಚರಿಸುವುವು, ಅದರಂತೆ ವೇದಾರ್ಥವನ್ನರಿಯದ ಪುರುಷನು ಇತರ ಅನೇಕ ಶಾಸ್ತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಪಾರಂಗತನಾಗಿದ್ದರೂ ವೇದಮಂತ್ರಗಳ ರಹಸ್ಯಾರ್ಥಗಳನ್ನರಿಯಲು ಸಮರ್ಥನಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಆದರೆ ವೇದಾರ್ಥಜ್ಞಾನದ ಪುರುಷನಿಗೆ ಮಾತ್ರ, (ತನ್ನ ಪತ್ನಿಯನ್ನು ಏಕಾಂತದಲ್ಲಿ ನೋಡಲು ಶಕ್ಯವಾಗಿರುವಂತೆ) ವೇದಮಂತ್ರಗಳ ರಹಸ್ಯಾರ್ಥಗಳನ್ನು ಸಹ ತಿಳಿದುಕೊಳ್ಳಲು ಶಕ್ತನಾಗಿರುವನು ಎಂದು ವೇದಾರ್ಥವನ್ನು ತಿಳಿಯದವನ ಮತ್ತು ತಿಳಿದವನ ಶಕ್ತಿಸಾಮರ್ಥ್ಯಗಳನ್ನು ವಿಶದಪಡಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಪತಿಪತ್ನಿಯರ ಪೃಷ್ಠಾಂತವನ್ನು ಹೇಳಿ ಋಷಿಯು ಅರ್ಥವಿವರಣೆ ಮಾಡಿದಾನೆ.

ಉತ ತ್ವಂ ಸಖ್ಯೇ ಸ್ಥಿರಪೀತಮಾಹುರ್ನೈನಂ ಹಿನ್ವಂತ್ಯಪಿ ವಾಜಿನೇಷು |

ಅಭೇನ್ಯಾ ಚರತಿ ಮಾಯಯೈಷ ವಾಚಂ ಶುಶ್ರುವಾನ್ ಅಫಲಾಮುಪುಷ್ಪಾಂ ||

(ಋ. ಸಂ. ೧೦-೭೧-೫)

ವೇದಮಂತ್ರಗಳ ಅರ್ಥವನ್ನು ಚೆನ್ನಾಗಿ ಪಾಠಮಾಡಿದವನು ಎಂದರೆ ಚೆನ್ನಾಗಿ ತಿಳಿದವನು ವೇದಮಂತ್ರಗಳೊಡನೆ ಸ್ನೇಹಭಾವದಿಂದಿರುವನೆಂದು ಹೇಳುವರು. ವೇದಾರ್ಥಜ್ಞಾನಿಗೂ ವೇದಮಂತ್ರಗಳಿಗೂ ಗಾಢವಾದ ಮೈತ್ರಿ (ಸ್ನೇಹ) ವಿರುವದೆಂದು ತಿಳಿದವರು ಹೇಳುವರು. ಮತ್ತು ವೇದಾರ್ಥಜ್ಞಾನಿ ವೇದಮಂತ್ರಗಳೊಡನೆ ಸಂತೋಷಚಿತ್ತದಿಂದ ಕ್ರೀಡಿಸುತ್ತಿರುವನು ಅಥವಾ ದೇವತೆಗಳ ಸ್ನೇಹಭಾವದಲ್ಲಿ ಅಥವಾ ಉತ್ತಮವಾದ ಯಜ್ಞಸ್ಥಾನಗಳಲ್ಲಿ ಸಂತೋಷಚಿತ್ತವಾಗಿ ವಿಹರಿಸುತ್ತಿರುವನು. ಆದರೆ ವೇದಾರ್ಥವನ್ನು ತಿಳಿಯದ ಪುರುಷನು, ಹಾಲನ್ನು ಕೊಡದಿರುವ ಬಂಜೆಯಾದ ಗೋವಿನಂತೆ ವೇದಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ಸುಮ್ಮನೆ ಪಠಿಸುತ್ತಾ ಸಂಚರಿಸುತ್ತಾನೆ. ಮತ್ತು ಫಲಪುಷ್ಪಗಳಿಲ್ಲದ ವೃಕ್ಷದಿಂದ ಯಾರಿಗೂ ಯಾವ ಪ್ರಯೋಜನವಿರುವುದಿಲ್ಲವೋ ಅದರಂತೆ ವೇದಾರ್ಥಜ್ಞಾನವಿಲ್ಲದ ಪುರುಷನು ಸುಮ್ಮನೆ ಪಠಿಸುವ ಮಂತ್ರಗಳಿಂದಲೂ ಅವನಿಗಾಗಲಿ ಇತರರಿಗಾಗಲಿ ಯಾವ ಪ್ರಯೋಜನವೂ ಇರುವುದಿಲ್ಲ.

ಯಸ್ತಿತ್ವಾಜ ಸಚಿವಿದಂ ಸಖಾಯಂ ನ ತಸ್ಯ ವಾಚ್ಯಪಿ ಭಾಗೋ ಅಸ್ತಿ |

ಯದೀಂ ಶೃಣೋತ್ಕಲಕಂ ಶೃಣೋತಿ ನಹಿ ಪ್ರವೇದ ಸುಕೃತಸ್ಯ ಪಂಥಾಂ ||

(ಋ. ಸಂ. ೧೦-೭೧-೬)

ವೇದಗಳನ್ನೂ ವೇದಮಂತ್ರಗಳ ಅರ್ಥವನ್ನೂ ತಿಳಿದು ಅವುಗಳಿಗೆ ಮಿತ್ರನಂತಿರುವ ಪುರುಷನ (ಅಥವಾ ಮಿತ್ರನಂತಿರುವ ವೇದಗಳ ಅರ್ಥವನ್ನು ತಿಳಿಯದೆ ಅದರ) ವಾಕ್ಯಗಳನ್ನು ಯಾವ ಪುರುಷನು ಅಲಕ್ಷ್ಯದಿಂದ ತಿರಸ್ಕರಿಸುವನೋ ಆ ಪುರುಷನ ಮಾತುಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಯಾವ ಉತ್ತಮವಾದ ಅಂಶಗಳೂ ಇರುವುದಿಲ್ಲ. ಅವನು ಹೇಳುವುದೂ ಕೇಳುವುದೂ ಎಲ್ಲಾ ಅಸತ್ಯವೆ. ಅವನಿಗೆ ಉತ್ತಮವಾದ ಕಾರ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಆಸಕ್ತಿಯಾಗಲಿ, ಶ್ರದ್ಧೆಯಾಗಲಿ ಇರುವುದಿಲ್ಲ. ಅವನು ಸಜ್ಜನರ ಮಾರ್ಗವನ್ನು ಅನುಸರಿಸುವುದಿಲ್ಲ ಎಂದು ಮುಖ್ಯಾಭಿಪ್ರಾಯವು.

ಏವಂ ತರ್ಹಿ ಜ್ಞಾನಸ್ಯ ಪೃಥಗ್ವಿಧಾನಾದಧ್ಯಯನಂ ಪಾಠಮಾತ್ರಮಿತಿ ಚೇದಸ್ತು ನಾಮ | ವರ್ಣಯಂತೇವನೇವ ಶಾಂಕರದರ್ಶನಾನುಸಾರಿಣಃ | ಕರ್ತುರ್ವಿಧಿವ್ಯತಿರೇಕೇಣಾನುಷ್ಠಾನಾನ್ಯಥಾನುಪಪತ್ತ್ಯಾ ನೇದಾರ್ಥಜ್ಞಾನಸ್ಯ ಪ್ರಾಪಿತತ್ವಾನ್ನೈತದ್ವಿಧೇಯಮಿತಿ ಚೇತ್ತರ್ಹಿ ತದ್ವಿಧಿಬಲಾದ್ವೇದನಮಾತ್ರೇಣ ಸ್ವತಂತ್ರಂ ಕಿಂಚಿದಪೂರ್ವಮಸ್ತು | ಶ್ರೂಯತೇ ಹ್ಯನುಷ್ಠಾನಜ್ಞಾನಯೋಃ ಸ್ವತಂತ್ರಂ ಪೃಥಕ್ಫಲಂ—“ ತರತಿ ಬ್ರಹ್ಮಹತ್ಯಾಂ ಯೋಽಶ್ವನೇರಥೇನ ಯಜತೇ ಯ ಉ ಚೈನಮೇವಂ ವೇದ ” ಇತಿ | ಅಲ್ಪಪ್ರಯಾಸಸಾಧ್ಯೇನ ವೇದನೇನ ತತ್ಪ್ರಿದ್ಧಾ ಬಹ್ವಾಯಾಸಸಾಧ್ಯಮನುಷ್ಠಾನಂ ವ್ಯರ್ಥಮಿತಿ ಚೇನ್ನ | ತರಣೀಯಾಯಾ ಬ್ರಹ್ಮಹತ್ಯಾಯಾ ಮಾನಸವಾಚಿಕಕಾಯಿಕತ್ವಾದಿಭೇದೇನ ತಾರತಮ್ಯೋಪಪತ್ತೇಃ | ಮನಸಾ ಸಂಕಲ್ಪಿತಾ ವಾಚಾಭ್ಯನುಜ್ಞಾತಾ ಪರಹಸ್ತೇನ ಕಾರಿತಾ ಸ್ವಯಂ ಕೃತಾ ಪುನಃ ಕೃತಾ ಚೇತ್ಯೇವಂ ತಾರತಮ್ಯೋನಾವಸ್ಥಿತಾ ಬ್ರಹ್ಮಹತ್ಯಾ ಅನೇಕವಿಧಾಃ | ಅತಸ್ತತ್ರರಣಮಪ್ಯನೇಕವಿಧಂ | ಯಥಾ ಸ್ವರ್ಗೋ ಬಹುವಿಧಸ್ತದ್ವತ್ | ಅಗ್ನಿಹೋತ್ರಂ ಜುಹುಯಾತ್ಸ್ವರ್ಗಕಾಮೋ, ದರ್ಶಪೂರ್ಣಮಾಸಾಭ್ಯಾಂ ಸ್ವರ್ಗಕಾಮೋ ಯಜೇತ | ಜ್ಯೋತಿಷ್ಪೋಮೇನ ಸ್ವರ್ಗಕಾಮೋ ಯಜೇತೇತ್ಯಾದ್ಯುಚ್ಚಾವಚಕರ್ಮಣಾಮೇಕವಿಧಫಲಾಸಂಭವಾತ್ಸ್ವರ್ಗೋ ಬಹುವಿಧೋಽಭ್ಯುಪಗಂತವ್ಯಃ | ತಥಾ ಬ್ರಹ್ಮಹತ್ಯಾದಿಪಾಪನಿವೃತ್ತೇರಪಿ ಬಹುವಿಧತ್ವಾದ್ವೇದನೇನಾಪಿ ಕಾಚಿದ್ಬ್ರಹ್ಮಹತ್ಯಾ ನಿವರ್ತತ ಇತಿ ಯೋಗ್ಯತಾನುಸಾರೇಣ ಕಲ್ಪತಾಂ | ಕಿಂಚ ತತ್ತದ್ವಿಧಿಸಮಾಪೇ ಯ ಏವಂ ವೇದೇತಿ ವಚನಾನಿ ವೇದನಫಲಂ ಬ್ರುವತೇ ತಾನ್ಯರ್ಥವಾದ ಇತಿ ಚೇತ್ | ಅಸ್ತು ನಾಮ ಸಹಾನುಹ ಏವೈತಮಪರಾಧಂ ತೇಷಾಂ ವಚನಾನಾಂ ವಿಧೇಯಾರ್ಥಪ್ರಶಂಸಾಪರತ್ವಾತ್ | ತರ್ಹಿ ಯತ್ಪರೋ ಹಿ ಶಬ್ದಃ ಸ ಶಬ್ದಾರ್ಥ ಇತಿ ನ್ಯಾಯೇನ ಸ್ವಾರ್ಥೇ ಪ್ರಾಮಾಣ್ಯಂ ನಾಸ್ತೀತಿ ಚೇತ್ | ಮಹಾತಾತ್ಪರ್ಯಸ್ಯ ವಿಧೇಯವಿಷಯತ್ವೇಽಪ್ಯವಾಂತರತಾತ್ಪರ್ಯಸ್ಯ ಸ್ವಾವಿಷಯತ್ವಾನಿವಾರಣಾತ್ | ಗ್ರಾನಾಣಃ ಪ್ಲವಂತ ಇತ್ಯಾದ್ಯರ್ಥವಾದಸ್ಯಾಪಿ ಸ್ವಾರ್ಥೇ ಪ್ರಾಮಾಣ್ಯಂ ಪ್ರಸಜ್ಯೇತೇತಿ ಚೇನ್ನ | ಪ್ರಮಾಣಾಂತರಬಾಧಿತತ್ವಾತ್ | ದ್ವಿಸಂವತ್ಸರಸ್ಯ ಸಸ್ಯಂ ಪಚ್ಯತ ಇತ್ಯಾದ್ಯರ್ಥವಾದಸ್ಯ ತು ಬಾಧಾಭಾವೇಽಪ್ಯನುವಾದತ್ವಾನ್ನ ಸ್ವಾರ್ಥೇ ಪ್ರಾಮಾಣ್ಯಂ | ವೇದನಫಲವಚನಾನಿ ತು ನಾನುವಾದಕಾನಿ ನಾಪಿ ಬಾಧ್ಯಾನಿ ತಸ್ಮಾದರ್ಥವಾದತ್ವೇಽಪ್ಯಸ್ತೇಷಾಂ ಸ್ವಾರ್ಥೇ ಪ್ರಾಮಾಣ್ಯಮನ್ಯಥಾಮಂತ್ರಾರ್ಥವಾದಾದಿಭ್ಯೋ ದೇವಾದೀನಾಂ ವಿಗ್ರಹಾದಿಮುತ್ಪತ್ತಂ ನ ಸಿದ್ಧೇತ್ |

ವಿರೋಧೇ ಗುಣವಾದಃ ಸ್ಯಾದನುಮಾದೋಽವಧಾರಿತೇ |

ಭೂತಾರ್ಥವಾದಸ್ತದ್ಧಾನಾದರ್ಥವಾದಸ್ತ್ರಿಧಾ ಮತಃ || ಇತಿ ||

ಒಳ್ಳೇದು, ವೇದಾಧ್ಯಯನವನ್ನು ಮಾಡಲೇಬೇಕೆಂದು ವಿಧಿಯಿರುವುದು, ಅದರಿಂದ ಅದನ್ನು ಮಾಡಲೇಬೇಕು. ಅರ್ಥವನ್ನು ತಿಳಿದುಕೊಳ್ಳಬೇಕೆಂಬ ವಿಧಿಯು ಎಲ್ಲಿಯೂ ಇದ್ದಂತೆ ಕಾಣುವುದಿಲ್ಲ. ಇಷ್ಟಬಂದರೆ ತಿಳಿದುಕೊಳ್ಳಬಹುದು ಇಲ್ಲದಿದ್ದರೆ ಇಲ್ಲ- ಎಂದು ಹೇಳುತ್ತೇವೆ ಎಂದರೆ ಅದನ್ನು ಸ್ವಲ್ಪಮಟ್ಟಿಗೆ ಒಪ್ಪಲೇಬೇಕು. ವೇದಾಧ್ಯಯನಮಾಡುವುದಕ್ಕೂ, ಅದರ ಅರ್ಥವನ್ನು ತಿಳಿದುಕೊಳ್ಳುವುದಕ್ಕೂ ಪ್ರತ್ಯೇಕ ಫಲವಿರುವದೆಂದು ಕೆಲವರು ಹೇಳುವರು. ವೇದವನ್ನು ಅರ್ಥಜ್ಞಾನವಿಲ್ಲದೆ ಕಂಠಪಾಠಮಾಡಿ ಉಚ್ಚರಿಸಿದರೂ ಅದಕ್ಕೆ ಒಂದು ವಿಧವಾದ ಫಲವಿದ್ದೇ ಇರುವುದು. ಇದು ನಮ್ಮ ಕಣ್ಣಿಗೆ ಕಾಣಿಸುವುದಿಲ್ಲವಾದ್ದರಿಂದ ಇದನ್ನು ಅಪೂರ್ವ ಅಥವಾ ಅದೃಷ್ಟಫಲವೆಂದು ಹೇಳುವರು. ಭೋಜನಾದಿಗಳಲ್ಲಿರುವಂತೆ ವೇದಾಧ್ಯಯನದಲ್ಲಿಯೂ ದೃಷ್ಟಫಲವಿದ್ದಮೇಲೆ ಅಧ್ಯಯನಮಾಡಬೇಕೆಂಬ ವಿಧಿವಾಕ್ಯವು ವ್ಯರ್ಥವಲ್ಲವೇ? ಭೋಜನಮಾಡಿದರೆ ನಮಗೆ ಪೃಥ್ವ್ಯಾಥಿ ಪರಿಹಾರವಾಗಿ ತೃಪ್ತಿಯುಂಟಾಗುತ್ತದೆ. ಇದು ನಮಗೆಲ್ಲ ತಿಳಿದಿರುವ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷವಿಚಾರ. ಇದನ್ನು ಮಾಡಬೇಕೆಂದು ಯಾವ ವಿಧಿಯೂ ಇಲ್ಲ. ಆದರೂ ನಾವು ನಮ್ಮ ಅನುಕೂಲಕ್ಕಾಗಿ ಭೋಜನಮಾಡುತ್ತೇವೆ. ಇದು ದೃಷ್ಟಫಲವು ಎಂದರೆ ನಮಗೆ ಕಣ್ಣಿಗೆ ಕಾಣಿಸುವ ಅಥವಾ ಅನುಭವವೇದ್ಯವಾದ ಪ್ರಯೋಜನವು. ವೇದಾಧ್ಯಯನವಿಚಾರದಲ್ಲಿಯೂ ಯಜ್ಞಾನುಷ್ಠಾನವಿಚಾರದಲ್ಲಿಯೂ ಇಂತಹ ದೃಷ್ಟಫಲವಿರುವುದಿಲ್ಲ. ಯಜ್ಞಾದಿಗಳಿಂದ ಸ್ವರ್ಗವು ಲಭಿಸುತ್ತದೆ ಎಂದು ವಿಧಿವಾಕ್ಯವಿರುವುದು. ಸ್ವರ್ಗವು ಲಭಿಸುವುದನ್ನು ನೋಡಿರುವವರು ಯಾರು? ಯಾರೂ ಇಲ್ಲ. ವಿಧಿವಾಕ್ಯವೇ ಪ್ರಮಾಣವೆಂದು ನಂಬುವುದಾದರೆ ವೇದಾಧ್ಯಯನಕ್ಕೂ ಯಜ್ಞಾನುಷ್ಠಾನಕ್ಕೂ ಒಂದು ಫಲವಿರುವುದು. ಇದು ನಮಗೆ ಕಾಣಿಸುವುದಿಲ್ಲ ಅಥವಾ ಅನುಭವವೇದ್ಯವಲ್ಲದ್ದರಿಂದ ಈ ವಿಧಫಲಕ್ಕೆ ಅದೃಷ್ಟ ಅಥವಾ ಅಪೂರ್ವ ಎಂದು ಹೇಳುವರು. (ದೃಷ್ಟಾದೃಷ್ಟಫಲ ವಿಚಾರದಲ್ಲಿ ಋ.ಸಂ. ಭಾಗ ೧. ೫೦೨-೫೦೭ನೇ ಪುಟಗಳಲ್ಲಿ ಬರೆದಿರುವುದನ್ನು ನೋಡಿ). ಶಂಕರಮಠಾಽನುರ್ತಿಗಳು ಈ ವಿಚಾರದಲ್ಲಿ ಹೀಗೆ ಹೇಳುವರು- ವೇದದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವ ಕರ್ಮಗಳನ್ನು ಅನುಷ್ಠಾನಮಾಡುವುದಕ್ಕೆ ವಿಧಿನಿಯಮಗಳನ್ನು ತಿಳಿದುಕೊಳ್ಳಲೇಬೇಕು. ಅದಕ್ಕಾದರೂ ವೇದಾರ್ಥವನ್ನು ತಿಳಿದುಕೊಳ್ಳಬೇಕಾದ ಅವಶ್ಯಕತೆ ಇರುವುದು. ಆದರೂ ಯಜ್ಞಾದಿಗಳ ವಿಧಿನಿಯಮಗಳನ್ನು ತಿಳಿದುಕೊಂಡು ಅದರಂತೆ ಆಚರಿಸಿದರೆ ಫಲಪ್ರಾಪ್ತಿಯಾಗುವುದಿಲ್ಲವೇ? ಅರ್ಥಜ್ಞಾನವೇತಕ್ಕೆ? ಎಂದರೆ. ವಿಧಿಯಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವಂತೆ ಅಧ್ಯಯನ ಮಾಡಿ ಯಜ್ಞಾನುಷ್ಠಾನಕ್ರಮವನ್ನು ತಿಳಿದುಕೊಂಡರೂ ಅದಕ್ಕೂ ಪ್ರತ್ಯೇಕವಾದ ಫಲವಿದ್ದೇ ಇರುವುದು ಅರ್ಥಜ್ಞಾನಕ್ಕೂ ಪ್ರತ್ಯೇಕವಾದ ಫಲವಿರುವುದು. ಆದರೆ ಅರ್ಥಜ್ಞಾನವಿಲ್ಲದೆ ಸುಮ್ಮನೆ ಮಾಡುವ ವೇದಾಧ್ಯಯನಕ್ಕೂ ಯಜ್ಞಾನುಷ್ಠಾನಕ್ಕೂ ಸ್ವಲ್ಪಮಟ್ಟಿಗೆ ಫಲವಿರುವುದು, ಪೂರ್ಣಫಲವಿರುವುದಿಲ್ಲ. ಹೇಗೆಂದರೆ—

ತರತಿ ಬ್ರಹ್ಮಹತ್ಯಾಂ ಯೋಽಶ್ವಮೇಧೇನ ಯಜತೇ ಯ ಉ ಚೈನಮೇವಂ ವೇದ || ಇತಿ

(ತೈ. ಸಂ. ೫.೩-೧೨-೨)

ಎಂಬ ವೇದವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿ ಈರೀತಿ ಹೇಳಿದೆ—ಅಶ್ವಮೇಧಯಾಗಮಾಡಿದರೆ ಬ್ರಹ್ಮಹತ್ಯಾದೋಷವು ನಿವಾರಣೆಯಾಗುವುದು. ಈ ವಿಷಯವನ್ನು ಎಂದರೆ ಅಶ್ವಮೇಧಯಜ್ಞಮಾಡುವ ಕ್ರಮವನ್ನು ತಿಳಿದವನಿಗೂ ಬ್ರಹ್ಮಹತ್ಯಾದೋಷನಿವಾರಣೆಯಾಗುವುದು ಎಂದಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಯಜ್ಞಾನುಷ್ಠಾನಕ್ರಮವನ್ನು ತಿಳಿದಮಾತ್ರಕ್ಕೆ ಬ್ರಹ್ಮಹತ್ಯಾದೋಷವು ಸುಲಭವಾಗಿ ಪರಿಹಾರವಾಗುವುದಾದರೆ, ಬ್ರಹ್ಮಹತ್ಯಾಪರಿಹಾರಾರ್ಥವಾಗಿ ತುಂಬಾ ಶ್ರಮಪಟ್ಟು ಯಜ್ಞವನ್ನು ಏಕೆ ಆಚರಿಸಬೇಕು? ಅಶ್ವಮೇಧಯಜ್ಞಮಾಡುವುದರಿಂದ ಪಾಪಪರಿಹಾರವಾಗುವದೆಂಬ ತಿಳಿವಳಿಕೆಯೇ ಸಾಕಲ್ಲವೇ? ಎಂದರೆ ಆ ವಿಧವಾದ ತಿಳಿವಳಿಕೆಯಿಂದ ಸ್ವಲ್ಪಮಟ್ಟಿಗೆ ಪಾಪಪರಿ-

ಹಾರವಾಗುವುದೇನೋ ನಿಶ್ಚಯ. ಏಕೆಂದರೆ ಬ್ರಹ್ಮಹತ್ಯೆಯು ಅನೇಕ ವಿಧವಾಗಿರುವುದು. ಮನಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಬ್ರಹ್ಮಹತ್ಯವನ್ನು ಮಾಡುತ್ತೇನೆಂದು ಸಂಕಲ್ಪಿಸಿದರೆ ಅದರಿಂದಲೂ ಸ್ವಲ್ಪಮಟ್ಟಿಗೆ ಪಾಪವು ಸಂಭವಿಸುವುದು; ಬಾಯಿಂದ ಎಂದರೆ ಮಾತಿನಿಂದ ಮಾಡುತ್ತೇನೆಂದು ಹೇಳಿದರೆ ಹೆಚ್ಚು ಪಾಪವೂ, ಇತರರನ್ನು ಪ್ರೇರಿಸಿ ಮಾಡಿಸಿದರೆ ಇನ್ನು ಹೆಚ್ಚು ಪಾಪವೂ, ತಾನೇ ಸ್ವಯಂ ಎಂದರೆ ಸ್ವಹಸ್ತದಿಂದ ಮಾಡಿದರೆ ಅತ್ಯಂತ ಪಾಪವೂ, ಪುನಃ ಪುನಃ (ಮತ್ತೆ ಮತ್ತೆ) ಮಾಡಿದರೆ ಬಹಳವಾದ ಪಾಪವೂ ಸಂಭವಿಸುವುದು. ಪಾಪಪರಿಹಾರದಲ್ಲಿಯೂ ಅದೇ ವಿಧವಿರುವುದು. ಮನಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಯಜ್ಞವನ್ನು ಮಾಡುತ್ತೇನೆಂದು ಸಂಕಲ್ಪಿಸಿ ಯಜ್ಞಾನುಷ್ಠಾನಕ್ರಮವನ್ನೂ ಅದರಿಂದ ಪಾಪಪರಿಹಾರವಾಗುವುದೆಂಬ ಅಂಶವನ್ನೂ ತಿಳಿದರೆ ಸ್ವಲ್ಪಮಟ್ಟಿಗೆ ಪಾಪಪರಿಹಾರವಾಗುವುದು. ಕ್ರಮವಾಗಿ ಯಜ್ಞವನ್ನೇ ಮಾಡಿದರೆ ಪಾಪವು ಪೂರ್ತಾ ಪರಿಹಾರವಾಗುವುದು. ಬ್ರಹ್ಮಹತ್ಯೆಯಂತಹ ಪಾಪವು ಮಾನಸಿಕವಾಗಿ ಅಲ್ಪವಾಗಿದ್ದರೆ ಅದನ್ನು ಇತರರಿಗೆ ಪಶ್ಚಾತ್ತಾಪಯುಕ್ತನಾಗಿ ಹೇಳುವುದರಿಂದಲೇ ಕಳೆದುಹೋಗುವುದು. ಕಾಯಿಕವಾಗಿ ನಡೆದು ದೊಡ್ಡದಾಗಿದ್ದರೆ ಅಶ್ವವೇಧಯಾಗಮಾಡುವುದರಿಂದ ಕಳೆಯುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ಪಾಪಪರಿಹಾರವು ಕರ್ತೃವಿನ ಉದ್ದೇಶಕ್ಕೆ ಅನುಸಾರವಾಗಿರುವುದು. ಈ ವಿಚಾರದಲ್ಲಿ ಇನ್ನೊಂದು ಉದಾಹರಣೆಯನ್ನು ಕೊಡುತ್ತೇವೆ “ ಅಗ್ನಿಹೋತ್ರಂ ಜುಹುಯಾತ್ ಸ್ವರ್ಗಕಾಮಃ ” “ ದರ್ಶಪೂರ್ಣಮಾಸಾಭ್ಯಾಂ ಸ್ವರ್ಗಕಾಮೋ ಯಜೇತ ” “ ಜ್ಯೋತಿಷ್ಯೋಮೇನ ಸ್ವರ್ಗಕಾಮೋ ಯಜೇತ ” ಎಂಬ ನೇದವಾಕ್ಯಗಳಲ್ಲಿ- ಸ್ವರ್ಗವನ್ನು ಅನೇಕ್ಷಿಸುವವನು ಅಗ್ನಿಹೋತ್ರವನ್ನು ಮಾಡಬೇಕು; ಹಾಗೆಯೇ ಸ್ವರ್ಗಲೋಕವನ್ನು ಅನೇಕ್ಷಿಸುವವನು ದರ್ಶಪೂರ್ಣಮಾಸೇಷ್ಟಿಗಳಿಂದ ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಆರಾಧಿಸಬೇಕು; ಸ್ವರ್ಗಕ್ಕೆ ಹೋಗಬೇಕೆಂದು ಬಯಸುವವನು ಜ್ಯೋತಿಷ್ಯೋಮಯಾಗವನ್ನು ಮಾಡಬೇಕು. ಎಂದು ಹೇಳಿದೆ. ಒಂದೇ ವಿಧವಾದ ಫಲವನ್ನು ಬಯಸುವವನು ಒಹಳ ಸುಲಭವಾದ ಅಗ್ನಿಹೋತ್ರದಿಂದಲೇ ಅದನ್ನು ಸಾಧಿಸುವುದನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಕಷ್ಟಸಾಧ್ಯವಾದ ದರ್ಶಪೂರ್ಣಮಾಸೇಷ್ಟಿಗಳಿಂದಲೂ, ಅದಕ್ಕಿಂತಲೂ ಹೆಚ್ಚು ಶ್ರಮಸಾಧ್ಯವಾದ ಅಗ್ನಿಷ್ಯೋಮಯಾಗದಿಂದಲೂ ಸ್ವರ್ಗವನ್ನು ಪಡೆಯಲು ಏಕೆ ಪ್ರಯತ್ನಿಸಬೇಕು? ಎಂದರೆ, ಸ್ವರ್ಗದಲ್ಲಿಯೂ, ಸ್ವರ್ಗಫಲಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಅನೇಕ ವಿಧಗಳಿರುವುವು. ಸುಲಭವಾದ ಯಜ್ಞಮಾಡುವವನಿಗೆ ಸ್ವರ್ಗದಲ್ಲಿ ಸ್ವಲ್ಪಮಟ್ಟಿಗೆ ಫಲವು ದೊರೆಯುವುದು, ಕಷ್ಟಸಾಧ್ಯವಾದ ಯಜ್ಞಗಳನ್ನು ಶ್ರಮಪಟ್ಟು ಮಾಡಿದವನಿಗೆ ಹೆಚ್ಚು ಪ್ರತಿಫಲ ದೊರೆಯುವುದು. ಎಂದರೆ ಅವನವನ ಕರ್ಮಕ್ಕೆ ತಕ್ಕಂತೆ ಅವನಿಗೆ ದೊರೆಯುವ ಫಲವೂ ಹೆಚ್ಚುಕಡಿಮೆಯಾಗಿರುವುದು ಎಂದಭಿಪ್ರಾಯವು. ಆದ್ದರಿಂದಲೇ ಪ್ರತಿಯೊಂದು ವಿಧಿಯ ಜತೆಯಲ್ಲಿಯೂ ಅದನ್ನು ತಿಳಿದುಕೊಳ್ಳುವವನಿಗೂ ಫಲವು ದೊರೆಯುವುದೆಂದು ಅಲ್ಲಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ ಎಂದರೆ ವಿಧಿನಿಯಮಗಳನ್ನು ತಿಳಿದುಕೊಂಡರೆ ಸ್ವಲ್ಪಮಟ್ಟಿನ ಫಲವೂ, ವಿಧಿಯಂತೆ ಕರ್ಮಾನುಷ್ಠಾನ ಮಾಡಿದರೆ ಪೂರ್ಣಪ್ರತಿಫಲವೂ ದೊರೆಯುವುದೆಂದು ಅಭಿಪ್ರಾಯವು.

ಒಂದು ವೇಳೆ—ಯತ್ಪರೋ ಶಬ್ದಃ ಸ ಶಬ್ದಾರ್ಥಃ—ಒಂದು ಶಬ್ದದ ಮುಂದೆ ಇರುವ ಮತ್ತೊಂದು ಶಬ್ದವು ಅದನ್ನು ವಿವರಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಇರುವ ಅರ್ಥವು ಎಂಬ ನ್ಯಾಯದಂತೆ ಒಂದು ವಿಧಿಯು ಸಮಾಪದಲ್ಲಿ ಇರುವ “ ಯಂ ಏವಂ ನೇದ ” ಎಂಬ ವಾಕ್ಯವು ಆ ವಿಧಿಯು ಅರ್ಥವನ್ನು ವಿವರಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಇರಬಹುದು ಎಂದರೆ ಆ ವಿಧಿಯನ್ನು ಪ್ರಶಂಸೆ ಮಾಡುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಇರಬಹುದು. ವಿಧಿಗೆ ಒಂದು ಅರ್ಥ, ಯಂ ಏವಂ ನೇದ ಎಂಬ ಪ್ರಶಂಸೆಗೆ ಬೇರೆ ಅರ್ಥ ಇರುವುದೆಂದು ಏಕೆ ಹೇಳಬಾರದು? ಎಂದರೆ ವಿಧಿಯು ಹೇಳಿದ್ದನ್ನೇ “ ಯಂ ಏವಂ ನೇದ ” ಎಂಬ ಪ್ರಶಂಸಾವಾಕ್ಯವು ಸಮರ್ಥಿಸುವುದಿಲ್ಲ ಎಂಬ ಅರ್ಥವಾದವನ್ನು ಏಕೆ ಹೇಳಬಾರದು? ಎಂದರೆ ಅದಕ್ಕೆ ಸಮಾಧಾನವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತೇವೆ. ಮೊದಲು ಅರ್ಥವಾದವೆಂದೇನೆಂಬುದನ್ನು ವಿವರಿಸುವುದು ಅವಶ್ಯಕವು. ಬ್ರಾಹ್ಮಣಗಳಲ್ಲಿ ವಿಧಿವಾಕ್ಯಗಳು ಮಾತ್ರ ಇಲ್ಲ. ಕರ್ಮಗಳನ್ನು ವಿಧಿಸುವುದು, ಅಥವಾ ನಿಷೇಧಿಸುವುದು, ಇವೆರಡುಗುಂಪಿಗೂ ಸೇರದ ಭಾಗಗಳೂ ಇವೆ. ಈ ಭಾಗಗಳನ್ನು ನಿರರ್ಥಕವೆಂದು ಭಾವಿಸಿದರೆ ವೇದದ ಲಕ್ಷಣಕ್ಕೆ ಕುಂದು ಬರುತ್ತದೆ. ಆದುದರಿಂದ ಇವುಗಳೂ ವೇದದ ಮುಖ್ಯ ಉದ್ದೇಶ್ಯವಾದ ಶ್ರೇಯಸ್ಸಾಧನೆಗೆ ಸಹಕಾರಿಗಳು ಎಂಬುವನ್ನು ಅಂಗೀಕರಿಸ

ಬೇಕು. “ಅದುದರಿಂದ ಇವುಗಳ ನೈಜವಾದ ಅರ್ಥವನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಅವುಗಳಿಂದ ಸೂಚಿತವಾದ ಬೇರೆ ಒಂದು ಅರ್ಥವನ್ನು ವಿಧಿವಾಕ್ಯಗಳಿಗೆ ಅನ್ವಯಿಸುವಂತೆ ಗ್ರಹಿಸಬೇಕು. ಇಂತಹ ವಾಕ್ಯಗಳಿಗೆ ಅರ್ಥವಾದಗಳೆಂದು ಹೆಸರು” ಇವುಗಳು ಸಾಧಾರಣವಾಗಿ ವಿಧ್ಯುಕ್ತವಾದ ಕರ್ಮಗಳನ್ನು ಪ್ರಶಂಸನಮಾಡುತ್ತವೆ. ಅಥವಾ ನಿಷಿದ್ಧವಾದವುಗಳನ್ನು ನಿಂದಿಸುತ್ತವೆ. ಅರ್ಥವಾದವನ್ನು ಈ ಅರ್ಥಾನುಸಾರವಾಗಿ ನಾಲ್ಕು ವಿಧವಾಗಿ ವಿಂಗಡಿಸುತ್ತಾರೆ—

(೧) ಪ್ರಶಂಸಾ—ಸ್ತುತಿರೂಪವಾದುದು

(೨) ನಿಂದಾ—ನಿಷಿದ್ಧವೆಂದು ವಾದಿಸುವುದು.

(೩) ಪರಕೃತಿ—ವಿಧ್ಯುಕ್ತಕರ್ಮವನ್ನು ಹಿಂದೆ ಯಾರಾದರೊಬ್ಬ ಮಹನೀಯರು ಮಾಡಿದ್ದರೆಂದು ತಿಳಿಸುವುದು

(೪) ಪುರಾಕಲ್ಪ—ಪೂರ್ವಚರಿತ್ರೆಯನ್ನು ತಿಳಿಸುವುದು.

ಈ ರೀತಿ ನಾಲ್ಕುವಿಧ. ಈ ವಾಕ್ಯಗಳು ವಿಧ್ಯುಕ್ತಕರ್ಮಗಳಿಗೆ ಫಲವುಂಟೆಂಬುದನ್ನು ತಿಳಿಸುತ್ತವೆ. ಇವುಗಳನ್ನೋದಿ ಮನುಷ್ಯನು ಕರ್ಮವನ್ನು ಮಾಡುವುದು ಬಿಡುವುದು ಎಂಬ ನಿರ್ಣಯಕ್ಕೆ ಬರಲು ಸಹಕಾರಿಗಳಾಗಿರುತ್ತವೆ. ಒಳ್ಳೆಯ ಅಥವಾ ಕೆಟ್ಟ ಅಂಶಗಳನ್ನು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ತಿಳಿಯುವಂತೆ ಮಾಡಿ ವಿಧಿಗಳಿಗೆ ಪ್ರೋತ್ಸಾಹಗಳಾಗಿ ಕೆಲಸಮಾಡುತ್ತವೆ.

ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷ, ಅನುಮಾನ, ಆಗಮಗಳೆಂಬ ಮೂರುವಿಧ ಪ್ರಮಾಣಗಳಿಗೂ ಅರ್ಥವಾದಗಳಿಗೂ ಇರುವ ಸಂಬಂಧದಮೇಲೆ ಅರ್ಥವಾದಗಳು ಮೂರುವಿಧ—

೧. ಗುಣವಾದ—ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷಕ್ಕೆ ವಿರುದ್ಧವಾದ ಅರ್ಥವನ್ನು ಸೂಚಿಸಿದರೆ ಗುಣವಾದವೆಂದು ಹೆಸರು. “ಅದಿತ್ಯೋ ಯೋಪಾಃ” ಎಂಬುದೊಂದು ಅರ್ಥವಾದವಾಕ್ಯ. ಸೂರ್ಯನೇ ಯೋಪಸ್ತಂಭವೆಂದರೆ ಅರ್ಥವಿಲ್ಲದ ಮಾತಾಗುತ್ತದೆ. ಯೋಪಸ್ತಂಭವು ಸೂರ್ಯನಂತೆ ತೇಜಸ್ವಿನಿಂದ ಕೂಡಿ ಪ್ರಕಾಶಿಸುತ್ತದೆ. ಎರಡಕ್ಕೂ ಪ್ರಕಾಶವು ಸಾಮಾನ್ಯಗುಣವೆಂದು ಈ ವಾಕ್ಯದ ಅರ್ಥ.

೨. ಅನುವಾದ—ತಿಳಿದ ಅಂಶವನ್ನೇ ಪುನಃ ಹೇಳುವುದು. “ಅಗ್ನಿಹಿಮಸ್ಯ ಭೇಷಜಂ” ಬೆಂಕಿಯು ಚಳಿಗೆ ನಿವಾರಕವಾದುದು ಇದು ಎಲ್ಲರಿಗೂ ತಿಳಿದ ವಿಷಯವೇ.

೩. ಭೂತಾರ್ಥವಾದ—ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷ, ಅನುಮಾನಗಳಿಂದ ತಿಳಿಯಲು ಅಸಾಧ್ಯವಾದ ವಿಷಯಗಳು ಎಂದರೆ ಹಿಂದಿನ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ನಡೆದ ವಿಷಯಗಳು. “ಇಂದ್ರೋ ವೃತ್ರಾಯ ವಜ್ರಮುದಯಚ್ಛತ್” ಇಂದ್ರನು ವೃತ್ರಾಸುರನಮೇಲೆ ವಜ್ರಾಯುಧವನ್ನು ಪ್ರಯೋಗಿಸಿದನು.

ಈ ಮೂರನೆಯ ವಿಧವಾದ ಅರ್ಥವಾದದ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಬಾದರಾಯಣ, ಸಾಯಣ ಮೊದಲಾದ ಆಗಮ ಪ್ರಾಮಾಣ್ಯವಾದಿಗಳಿಗೂ ಮೀಮಾಂಸಕರಿಗೂ ಭಿನ್ನಾಭಿಪ್ರಾಯವಿದೆ. ಭೂತಾರ್ಥವಾದಗಳಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವ ಅಂಶಗಳನ್ನು ಒಪ್ಪದೆ ಇದ್ದರೆ, ವೇದ ಪುರಾಣ, ಇತಿಹಾಸ ಮುಂತಾದ ಎಲ್ಲ ಗ್ರಂಥಗಳೂ ಅಪ್ರಮಾಣವೆನ್ನಬೇಕಾಗುತ್ತದೆ ಎಂದು ಸಾಯಣಾದಿಗಳು, ಭೂತಾರ್ಥವಾದಗಳನ್ನು ಪ್ರಶಂಸಾ ಅಥವಾ ನಿಂದತ್ವಗಳನ್ನಾಗಿಯೇ ಭಾವಿಸಬೇಕು ಎಂದು ಮೀಮಾಂಸಕರೂ ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. ಆದರೆ ಮೀಮಾಂಸಕರಾದವು ಸರಿಯಲ್ಲವೆಂದೇ ಹೇಳಬೇಕಾಗುತ್ತದೆ. ಯಜ್ಞಯಾಗಾದಿಗಳಿಗೆಲ್ಲಾ ಫಲವುಂಟೆಂದು ಹೇಳಿರುವುದಾದರೂ ರಾತ್ರಿ ಸತ್ರವೆಂಬ ಯಾಗದ ಮಂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಆ ಯಾಗದ ಫಲವನ್ನೆಲ್ಲಿಯೂ ಹೇಳಿಲ್ಲ. ಆದರೆ ಅದಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ ಅರ್ಥವಾದದಲ್ಲಿ ಫಲವು ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ಇಲ್ಲಿಯಾದರೂ ಅರ್ಥವಾದ ಪ್ರಾಮಾಣ್ಯವನ್ನು ಅವರು ಒಪ್ಪಬೇಕಾಗುತ್ತದೆ.

ಆದ್ದರಿಂದ ಮೇಲೆ ಹೇಳಿದ ಅರ್ಥವಾದದ ವಿವರಣೆಯಂತೆ ಒಂದು ವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವ ಅರ್ಥವು ಅರ್ಥವಾದದಂತೆ ಅಡಕ್ಕೆ ವಿರೋಧವಾಗಿರುವುದು ಕಂಡುಬರುವುದು. ಎಂದರೆ ಒಂದು ವಾಕ್ಯದ ಸೂಚಿತಾರ್ಥಕ್ಕೆ ಅದರ ಗುಣವಾದ ಅರ್ಥಕ್ಕೆ ವ್ಯತ್ಯಾಸವು ಕಂಡುಬರುವುದು. ಉದಾಹರಣೆಗೆ “ ಗ್ರಾನಾಣಿಃ ಪ್ಲವಂತೆ ” ಸೋಮಲತೆಯನ್ನು ಜಜ್ಜುವ ಕಲ್ಲುಗಳು ತೇಲುತ್ತವೆ ಎಂಬ ವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿ ಕಲ್ಲುಗಳು ತೇಲುವುದು ಅಸಂಗತವು ಎಂದರೆ ಆರೀತಿ ಲೋಕವ್ಯವಹಾರದಲ್ಲಿ ಎಲ್ಲಿಯೂ ಕಂಡುಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಈ ವಾಕ್ಯಕ್ಕೆ ಅರ್ಥವಾದದಂತೆ ಬೇರೆ ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳಬೇಕಾಗುವುದು. ಸೋಮಲತೆಗಳನ್ನು ಜಜ್ಜಿ ಹಿಂಡುವ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಆ ರಸದಲ್ಲಿ ಬಿದ್ದಿರುವ ಕಲ್ಲುಗಳು ಪೂರ್ತ ಮುಳುಗಿ ಅರ್ಥಭಾಗ ಹೊರಗೆ ಕಾಣಿಸುತ್ತಿರುವುದರಿಂದ ಹೊರಗೆ ಕಾಣಿಸುವ ಕಲ್ಲಿನ ಭಾಗವು ರಸದಲ್ಲಿ ತೇಲುತ್ತಿರುವಂತೆ ಕಾಣುವವು ಎಂದರ್ಥವು. ಹಾಗೆಯೇ “ ದ್ವಿಃ ಸಂವತ್ಸರಸ್ಯ ಸಸ್ಯಂ ಪಚ್ಯತೇ ” (ತೈ.ಸಂ. ೫-೧-೩) ಸಸ್ಯವು ಒಂದು ಸಂವತ್ಸರದಲ್ಲಿ ಎರಡಾವರ್ತಿ ಫಲಿಸುವುದು ಎಂಬ ವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿ ಕಂಡುಬರುವ ಅರ್ಥವು ಲೋಕಾನುಭವಕ್ಕೆ ವಿರುದ್ಧವಾಗಿದೆ. ಸಸ್ಯವೆಂದರೆ ಭತ್ತ, ರಾಗಿ, ಜೋಳ ಇತ್ಯಾದಿ ಪೈರುಗಳಿಗೆ ಸಸ್ಯವೆಂದು ಹೆಸರು. ಈ ಸಸ್ಯವರ್ಗವು ಒಂದು ವರ್ಷದಲ್ಲಿ ಒಂದು ಕ್ಲಿಪ್ತವಾದ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಒಂದಾವರ್ತಿ ಮಾತ್ರ ಫಲವನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಅನಂತರ ಒಣಗಿಹೋಗುವವು. ಮಾವು, ತೆಂಗು ಇತ್ಯಾದಿ ವೃಕ್ಷಗಳಂತೆ ಅನೇಕ ವರ್ಷಕಾಲವಿದ್ದು ಪ್ರತಿವರುಷವೂ ಫಲವನ್ನು ಬಿಡುವುದಿಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ಸಸ್ಯವರ್ಗವು ಎರಡಾವರ್ತಿ ಫಲಿಸುವುದೆಂಬ ವಿಷಯವು ಲೋಕದಲ್ಲಿ ಅನುಭವವಿರುವುದಿಲ್ಲ. ಅರ್ಥವಾದದಂತೆ ಈ ವಾಕ್ಯಕ್ಕೆ ಅರ್ಥಮಾಡುವುದಾದರೆ ಒಂದು ಕ್ಷೇತ್ರದಲ್ಲಿ ಬಿತ್ತಿದ ಸಸ್ಯವರ್ಗವು ಸಂವತ್ಸರದ ಒಂದು ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಫಲಿಸುವುದು. ಹಾಗೆಯೇ ಬೇರೆ ಕ್ಷೇತ್ರದಲ್ಲಿ ಸಂವತ್ಸರದ ಬೇರೆ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಬಿತ್ತಿದ ಅದೇ ವಿಧವಾದ ಸಸ್ಯವರ್ಗವು ಸಂವತ್ಸರದ ಬೇರೆ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಫಲಿಸುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ಒಂದೇ ವಿಧವಾದ ಸಸ್ಯವರ್ಗವು ಸಂವತ್ಸರದ ಎರಡು ಬೇರೆಬೇರೆ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಫಲಿಸುವುದನ್ನು ಇಲ್ಲಿ ಸಸ್ಯವು ಸಂವತ್ಸರದಲ್ಲಿ ಎರಡಾವರ್ತಿ ಫಲಿಸುತ್ತದೆ ಎಂದು ಹೇಳಲಾಗಿದೆ. ಎಲ್ಲರಿಗೂ ತಿಳಿದಿರುವ ವಿಷಯವನ್ನೇ ಮತ್ತೊಂದಾವರ್ತಿ ಹೇಳುವುದಕ್ಕೆ ಅನುವಾದವೆಂದು ಹೆಸರು. ಆದ್ದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಸಸ್ಯವು ಪಕ್ವವಾಗುವುದು ಎಂದು ಎರಡಾವರ್ತಿ ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ಇದು ಅನುವಾದವು. ಈ ರೀತಿ ತಿಳಿಯುವುದರಿಂದ ಫಲವುಂಟೆಂಬ ವಚನವು ವಾಕ್ಯದ ಸ್ವಾರ್ಥಕ್ಕೆ ಬಾಧಕವನ್ನಂಟುಮಾಡುವುದಿಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ವಾಕ್ಯದ ಮೂಲಾರ್ಥಕ್ಕೆ ಪ್ರಮಾಣವಿದ್ದಂತಾಯಿತು. ಹಾಗಲ್ಲದೆ ಅರ್ಥವಾದದಿಂದ ಮೂಲಾರ್ಥಕ್ಕೆ ವಿರೋಧವುಂಟಾಗುವುದಾದರೆ ವೇದಮಂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಉಕ್ತವಾಗಿರುವ ದೇವತೆಗಳ ಹಸ್ತಪಾದಾದ್ಯವಯವಗಳ ವಿಷಯವು ಸಿದ್ಧಿಸುವುದಿಲ್ಲ. ಎಂದರೆ ದೇವತೆಗಳ ಶರೀರಾದಿವರ್ಣನೆ ಇರುವ ಮಂತ್ರಗಳ ಅರ್ಥವನ್ನು ಒಪ್ಪುವುದಕ್ಕಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ—

ವಿರೋಧೇ ಗುಣವಾದಃ ಸ್ಯಾದನುವಾದೋವಧಾರಿತೇ |

ಭೂತಾರ್ಥವಾದಸ್ತದ್ಧಾನಾದರ್ಥವಾದಸ್ತ್ರಿಧಾ ಮತಃ || ಇತಿ

ಅರ್ಥವಾದವು ಮೂರು ವಿಧವಾಗಿರುವುದು. ಎರಡು ವಸ್ತುಗಳು ಕೆಲವು ವಿಷಯಗಳಲ್ಲಿ ಗುಣಸಾಮ್ಯವಿದ್ದು ಮತ್ತೆ ಕೆಲವು ವಿಷಯಗಳಲ್ಲಿ ವಿರೋಧವಿದ್ದರೆ ಆ ಅರ್ಥವಾದಕ್ಕೆ ಗುಣವಾದವೆಂದು ಹೆಸರು. ಉದಾ—ಆದಿತ್ಯೋ ಯೂಪಃ ಎಂಬ ವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿ ಆದಿತ್ಯನಲ್ಲಿಯೂ ಯೂಪದಲ್ಲಿಯೂ ಪ್ರಕಾಶನೆಂಬ ಗುಣವು ಸಾಮಾನ್ಯವು. ಆದರೆ ಆದಿತ್ಯನೇ ಯೂಪವಾಗಲಾರದು ಇದು ಪರಸ್ಪರ ವಿರೋಧವು. ಅನುವಾದವೆಂದರೆ ಎಲ್ಲರಿಗೂ ತಿಳಿದಿದ್ದನ್ನು ಅಥವಾ ಒಂದಾವರ್ತಿ ಹೇಳಿದ್ದನ್ನು ಮತ್ತೆ ಹೇಳುವುದು ಉದಾ — ಅಗ್ನಿಹಿಮಸ್ಯ ಭೇಷಜಂ ಅಗ್ನಿಯು ಚಳಿಯನ್ನು ಪರಿಹರಿಸುವುದು ಇದು ಎಲ್ಲರಿಗೂ ತಿಳಿದ ವಿಷಯ. ಭೂತಾರ್ಥವಾದವೆಂದರೆ, ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷಾನುಮಾನಗಳಿಂದ ತಿಳಿಯಲಾಗದ ವಿಷಯವು. ಉದಾ: ಇಂದ್ರೋ ವೃತ್ರಾಯ ವಜ್ರಮುದಯಚ್ಯತ, ಇಂದ್ರನು ವೃತ್ರಾಸುರನಮೇಲೆ ವಜ್ರಾಯುಧವನ್ನು ಪ್ರಯೋಗಿಸಿದನು. ಇಲ್ಲಿ ಇಂದ್ರನು ವಜ್ರಾಯುಧವನ್ನು ವೃತ್ರಾಸುರನಮೇಲೆ ಪ್ರಯೋಗಿಸಿದ ವಿಚಾರವನ್ನು ನಾವು ನೋಡಿಯೂ ಇಲ್ಲ (ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷವಲ್ಲ) ಮತ್ತು ಕಾರ್ಯಕಾರಣನ್ಯಾಯದಿಂದ ಉಂಟು

ಸಾಧ್ಯವಿಲ್ಲ. ಇದನ್ನು ವೇದವಾಕ್ಯಗಳಿಂದಲೇ ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಅದ್ದರಿಂದಲೇ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷಾನುಮಾನಗಳಿಂದ ತಿಳಿಯಲು ಸಾಧ್ಯವಲ್ಲದ ವಿಷಯಗಳನ್ನು ವೇದವು ತಿಳಿಸುವುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕಾಗಿ ವೇದಕ್ಕೆ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನಮಾಡುವುದು ಅವಶ್ಯಕವು.

ತಸ್ಯ ಚ ವೇದಸ್ಯ ಭಾಗದ್ವಯಂ ಕಲ್ಪಸೂತ್ರಕಾರೈರುದಾಹೃತಂ—“ ಮಂತ್ರಬ್ರಾಹ್ಮಣ-
ಯೋರ್ವೇದನಾಮಧೇಯಂ ” ಇತಿ | ತತ್ರ ಮಂತ್ರವಿಷಯಾ ವಿಚಾರಾಃ ಸಂಹಿತಾವ್ಯಾಖ್ಯಾನೇ
ದ್ರಷ್ಟವ್ಯಾಃ | ಬ್ರಾಹ್ಮಣಲಕ್ಷಣಂ ತು ದ್ವಿತೀಯಾಧ್ಯಾಯಸ್ಯ ಪ್ರಥಮಸಾದೇ ವಿಚಾರಿತಂ—

ನಾಸ್ತೈತದ್ಬ್ರಾಹ್ಮಣೇತ್ಯತ್ರ ಲಕ್ಷಣಂ ವಿದ್ಯತೇಽಥವಾ |

ನಾಸ್ತೀಯಂತೋ ವೇದಭಾಗಾ ಇತಿ ಕ್ಲೃಪ್ತೇರಭಾವತಃ ||

ಮಂತ್ರಶ್ಚ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಂ ಚೇತಿ ದ್ವೌ ಭಾಗೌ ತೇನ ಮಂತ್ರತಃ |

ಅನ್ಯದ್ಬ್ರಾಹ್ಮಣಮಿತ್ಯೇತದ್ಭವೇದ್ಬ್ರಾಹ್ಮಣಲಕ್ಷಣಂ || ಇತಿ ||

ಚಾತುರ್ಮಾಸ್ಯೇಷ್ಟಿದಮಾಮ್ನಾಯತೇ—“ ಏತದ್ಬ್ರಾಹ್ಮಣಾನ್ಯೇನ ಸಂಚ ಹವೀಂಷಿ ”
ಇತಿ | ತತ್ರ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಸ್ಯ ಲಕ್ಷಣಂ ನಾಸ್ತಿ | ಕುತಃ ? ವೇದಭಾಗಾನಾಮಿಯತ್ತಾನಾವಧಾರಣೇನ
ಬ್ರಾಹ್ಮಣಭಾಗೇಷ್ವನ್ಯಭಾಗೇಷು ಚ ನಾಚ್ಯಲಕ್ಷಣಸ್ಯಾವ್ಯಾಪ್ತೃತಿಯಾಪ್ತೋಃ ಶೋಧಯಿತು-
ಮಶಕ್ಯತ್ವಾದಿತಿ ಚೇನ್ನ | ಭಾಗದ್ವಯಾಂಗೀಕಾರೇಣ ಮಂತ್ರವ್ಯತಿರಿಕ್ತೋ ಭಾಗೋ ಬ್ರಾಹ್ಮಣ-
ಮಿತಿ ಲಕ್ಷಣಸ್ಯ ನಿರ್ದೋಷತ್ವಾತ್ | ನನು ಬ್ರಹ್ಮಯಜ್ಞಪ್ರಕರಣೇ ಮಂತ್ರಬ್ರಾಹ್ಮಣವ್ಯತಿರಿಕ್ತಾ
ಇತಿಹಾಸಾದಯೋ ಭಾಗಾ ಆಮ್ನಾಯಂತೇ ಯದ್ಬ್ರಾಹ್ಮಣಾನೀತಿಹಾಸಾನ್ಪುರಾಣಾನಿ ಕಲ್ಪಾ
ನ್ಗಾಥಾ ನಾರಾಶಂಸೀರಿತಿ | ಮೈವಂ | ವಿಪ್ರಪರಿವ್ರಾಜಕನ್ಯಾಯೇನ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಾದ್ಯವಾಂತರ
ಭೇದಾನಾನೇವೇತಿಹಾಸಾದೀನಾಂ ಪೃಥಗಭಿಧಾನಾತ್ | ದೇವಾಸುರಾಃ ಸಂಯತ್ತಾ ಆಸನ್ನಿ-
ತ್ಯಾದಯ ಇತಿಹಾಸಾಃ | ಇದಂ ವಾ ಅಗ್ರೇ ನೈವ ಕಿಂಚನಾಸೀನ್ನ ದ್ಯೌರಾಸೀದಿತ್ಯಾದಿಕಂ ಜಗತಃ
ಪ್ರಾಗವಸ್ಥಾನುಪಕ್ರಮ್ಯ ಸರ್ಗಪ್ರತಿಪಾದಕಂ ವಾಕ್ಯಜಾತಂ ಪುರಾಣಂ | ಕಲ್ಪಸ್ತು ಆರುಣಕೇತು-
ಕಚಯನಪ್ರಕರಣೇ ಸಮಾಮ್ನಾಯತೇ—“ ಇತಿ ಮಂತ್ರಾಃ | ಕಲ್ಪೋತ ಉರ್ಧ್ವಂ | ಯದಿ
ಬಲಿಂ ಹರೇತ್ ” ಇತಿ | ಅಗ್ನಿಚಯನಪ್ರಕರಣೇ ಯಮುಗಾಥಾಭಿಃ ಪರಿಗಾಯತೀತಿ ವಿಹಿತಾ
ಮಂತ್ರಾವಿಶೇಷಾ ಗಾಥಾಃ | ಮನುಷ್ಯವೃತ್ತಾಂತಪ್ರತಿಪಾದಿಕಾ ಋಚೋ ನಾರಾಶಂಸ್ಯಃ | ತಸ್ಮಾ-
ನ್ಮಂತ್ರಬ್ರಾಹ್ಮಣವ್ಯತಿರಿಕ್ತವೇದಭಾಗಾಭಾವಾನ್ಮಂತ್ರವ್ಯತಿರಿಕ್ತಂ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಮಿತ್ಯೇತಲ್ಲಕ್ಷಣಂ
ಸುಸ್ಥಿತಂ | ತಸ್ಯ ಲಕ್ಷಣಸ್ಯಾಗ್ನಿವೈ ದೇವಾನಾಮವಮ ಇತ್ಯಾದಿಗ್ರಂಥೇ ವಿದ್ಯಮಾನತ್ವಾದಿದಂ
ಬ್ರಾಹ್ಮಣಂ | ತಚ್ಚೇಶ್ವರಾನುಗ್ರಹಾದಿತರಾಯಾಃ ಪುತ್ರೇಣ ಲಬ್ಧತ್ವಾದೈತರೇಯಕಮಿತ್ಯು-
ಚ್ಯತೇ | ಮಹರ್ಷೀಣಾಂ ತತ್ರ ದ್ವೇದಭಾಗಲಾಭಃ ಸ್ವರ್ಯತೇ—

ಯುಗಾಂತೇಽನ್ತರ್ಹಿತಾನ್ವೇದಾನ್ವೇತಿಹಾಸಾನ್ಮಹರ್ಷಯಃ |

ಲೇಖಿರೇ ತಪಸಾ ಪೂರ್ವಮನುಜ್ಞಾತಾಃ ಸ್ವಯಂಭುವಾ || ಇತಿ ||

ವೇದಕ್ಕೆ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನಮಾಡುವುದು ಅವಶ್ಯಕವೆಂದು ಹೇಳುವಾಗ ವೇದವೆಂಬುವುದು ಯಾವುದು ಎಂಬ ಪ್ರಶ್ನೆಯು ತಲೆದೋರುವುದು ಸಹಜವು. ಈ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಕಲ್ಪಸೂತ್ರಕಾರರಾದ ಮಹರ್ಷಿಗಳು ಈರೀತಿ ಹೇಳಿರುವರು—ವೇದದಲ್ಲಿ ಮಂತ್ರಭಾಗವು

ಬ್ರಾಹ್ಮಣಭಾಗವು ಎಂದು ಎರಡು ವಿಭಾಗಗಳಿರುವವು. ಬ್ರಾಹ್ಮಣವೆಂದರೆ ಮಂತ್ರದ ಸ್ವರೂಪ ಮತ್ತು ವಿನಿಯೋಗಾದಿಗಳನ್ನು ವಿವರಿಸುವ ವಾಕ್ಯಗಳು. ಈ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಆಪಸ್ತಂಬ ಪರಿಭಾಷಾಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ—ಮಂತ್ರಬ್ರಾಹ್ಮಣಯೋರ್ವೇದನಾಮು ಛೇಯಂ (ಆಪಸ್ತಂಬಯಜ್ಞಪರಿಭಾಷಾಸೂತ್ರ-೩೪) ಮಂತ್ರ ಮತ್ತು ಬ್ರಾಹ್ಮಣವಾಕ್ಯಗಳನ್ನೊಳಗೊಂಡ ಗ್ರಂಥರಾಶಿಗೆ ವೇದ ಎಂದು ಹೆಸರು ಎಂದು ಹೇಳಿದೆ. ಹಾಗಾದರೆ ಮಂತ್ರವೆಂದರೆ ಯಾವುದು? ಬ್ರಾಹ್ಮಣಭಾಗವು ಯಾವುದು? ಎಂಬ ಪ್ರಶ್ನೆಯು ಸಹಜವಾಗಿ ಏಳುವುದು. ಮಂತ್ರದ ಲಕ್ಷಣವನ್ನು ಸಂಹಿತಾಭಾಗದ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನದಲ್ಲಿ ವಿವರಿಸಲಾಗಿದೆ. ಅದನ್ನು ಅಲ್ಲಿನೋಡಿ ತಿಳಿಯಬಹುದು.

ವೇದವು ಮಂತ್ರ, ಬ್ರಾಹ್ಮಣ ಎಂಬ ಎರಡು ಭಾಗಗಳನ್ನೊಳಗೊಂಡಿರುವ ಗ್ರಂಥವೆಂದು ವೇದಕ್ಕೆ ಲಕ್ಷಣವನ್ನು ಹೇಳುವುದು ಸರಿಯಲ್ಲ. ಏಕೆಂದರೆ ಅಪಾರವಾದ ವೇದರಾಶಿಯಲ್ಲಿ ಯಾವುದು ಮಂತ್ರ, ಯಾವುದು ಬ್ರಾಹ್ಮಣ ಎಂದು ಗೊತ್ತುಮಾಡಲು ಸಾಧ್ಯವಿಲ್ಲ ಎಂಬ ಅಕ್ಷೇಪಕ್ಕೆ ಸಮಾಧಾನವಿದು—ಹಾಗಲ್ಲ ಮಂತ್ರ ಮತ್ತು ಬ್ರಾಹ್ಮಣಗಳ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ಜೈಮಿನಿಮಹರ್ಷಿಯು ತಮ್ಮ ಪೂರ್ವಮಾಮಾಂಸಾದರ್ಶನದ ಎರಡನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯ ಮೊದಲನೆಯ ಪಾದದ ಏಳು ಮತ್ತು ಎಂಟನೆಯ ಅಧಿಕರಣಗಳಲ್ಲಿ (ಮಂತ್ರನಿರ್ವಚನಾಧಿಕರಣ, ಬ್ರಾಹ್ಮಣನಿರ್ವಚನಾಧಿಕರಣ) ನಿರ್ಣಯ ಮಾಡಿದ್ದಾರೆ.—

ಪೂರ್ವಪಕ್ಷ—ಅಹೇ ಬುದ್ಧಿಯ ಮಂತ್ರಂ ನೇ ಗೋಪಾಯ (ತೈ. ಬ್ರಾ. ೧-೨-೧) ಎಂಬ ಮಂತ್ರಕ್ಕೆ ಲಕ್ಷಣ ವಿದೆಯೇ, ಇಲ್ಲವೇ? ಎಂದರೆ ಇಲ್ಲವೇ ಇಲ್ಲ. 'ಏಕೆಂದರೆ ಲಕ್ಷಣವನ್ನು ಹೇಳುವಾಗ ಅವ್ಯಾಪ್ತಿ, ಅತಿವ್ಯಾಪ್ತಿ, ಅಸಂಭವ ಎಂಬ ಮೂರು ದೋಷಗಳಿಲ್ಲದಂತೆ ಹೇಳಬೇಕೆಂದು ನಿಯಮವಿರುವುದಷ್ಟೆ. ಈ ದೋಷತ್ರಯವನ್ನು ನಿವಾರಣೆ ಮಾಡಿ ಲಕ್ಷಣ ಹೇಳಲು ಸಾಧ್ಯವಿಲ್ಲವಾದುದರಿಂದ ಇದು ಮಂತ್ರವಲ್ಲ.

ಸಿದ್ಧಾಂತ—ಯಜ್ಞಮಾಡುವಾಗ ಯಜ್ಞಕರು ಯಾವುದನ್ನು ಮಂತ್ರವೆಂದು ಹೇಳುವರೋ ಅದೇ ಮಂತ್ರವು. ಅದರ ಲಕ್ಷಣವು ದೋಷವರ್ಜಿತವು. ಏಕೆಂದರೆ, ಅವರು ಯಜ್ಞಾನುಷ್ಠಾನಕಾಲದಲ್ಲಿ ಮಂತ್ರಗಳೆಂದು ಅವುಗಳನ್ನು ಉಪಯೋಗಿಸುವರು; ಅಷ್ಟೇಸಾಕು. ಆ ಮಂತ್ರಗಳ ಲಕ್ಷಣವು ದೋಷವರ್ಜಿತವೇ, ಅಲ್ಲವೇ ಎಂಬುದನ್ನು ನೋಡಬೇಕಾಗಿಲ್ಲ.

ಪೂರ್ವಪಕ್ಷ ಆಧಾನಕರ್ಮದಲ್ಲಿ (ಆಧಾನಕರ್ಮವನ್ನು ಋ.ಸಂ. ಭಾಗ ೧, ೪೩೧ ನೇ ಪುಟದಲ್ಲಿ ವಿವರಿಸಲಾಗಿದೆ) ಅಹೇ ಬುದ್ಧಿಯ ಮಂತ್ರಂ ನೇ ಗೋಪಾಯ (ತೈ.ಬ್ರಾ. ೧-೨-೧-೨೬) ಎಂಬ ಮಂತ್ರವನ್ನು ಹೇಳುವರು. ಇಲ್ಲಿ ಮಂತ್ರದ ಲಕ್ಷಣವೇನು ಎಂಬುದನ್ನು ಹೇಳಿಲ್ಲ. ಮಂತ್ರವು ಹೀಗಿರಬೇಕು ಎಂದು ಒಂದು ಲಕ್ಷಣವನ್ನು ಹೇಳಿದರೆ ಆ ಲಕ್ಷಣವು ಅವ್ಯಾಪ್ತಿ ಅತಿವ್ಯಾಪ್ತಿಗಳೆಂಬ ದೋಷಗಳಿಂದ ವರ್ಜಿತಗಳಾಗಿರಬೇಕು. ಇಲ್ಲಿ ಅಂತಹ ಲಕ್ಷಣವನ್ನು ಹೇಳಲು ಸಾಧ್ಯವಿಲ್ಲ. ಶಾಸ್ತ್ರದಲ್ಲಿ ವಿಧಾಯಕವಾಗಿರುವ ಅರ್ಥವನ್ನು ಪ್ರತಿಪಾದಿಸುವ ವಾಕ್ಯವೇ ಮಂತ್ರವು ಎಂದು ಹೇಳುವುದಾದರೆ—“ವಸಂತಾಯ ಕಪಿಂಜಲಾನಾಲಭತೇ” (ನಾ. ಸಂ. ೨೪-೨೦) ಎಂಬ ಮಂತ್ರವು ಹೊಸವಿಷಯವನ್ನು ವಿಧಿಯಂತೆ ಹೇಳುವುದರಿಂದ ಅದು ಮಂತ್ರವಾಗದೇ ಹೋಗುವುದು. ಇಂತಹ ವಾಕ್ಯವೇ ಮಂತ್ರವು ಎಂದು ನಿರ್ದೇಶಿಸಿ ಹೇಳುವುದು ಬಹಳ ಕಷ್ಟವಾಗಿರುವುದು. ಮೇಲೆ ಹೇಳಿದ ವಸಂತಾಯ ಕಪಿಂಜಲಾನಾಲಭತೇ ಎಂಬ ಮಂತ್ರವು ವಿಧಿರೂಪವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಅವ್ಯಾಪ್ತಿ ದೋಷವು ಬರುವುದು. ಮನನ ಎಂಬ ಶಬ್ದದಿಂದ (ಮನನ ಎಂದರೆ ಮನಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಸಾಧಕಬಾಧಕಗಳನ್ನು ಚೆನ್ನಾಗಿ ವಿಮರ್ಶೆ ಮಾಡಿ ಯೋಚಿಸುವುದು) ಮಂತ್ರಶಬ್ದವು ಉಂಟಾಗಿರುವುದೆಂದು ಹೇಳಿದಲ್ಲಿ ಬ್ರಾಹ್ಮಣವಾಕ್ಯಗಳ ವಿಚಾರದಲ್ಲಿ ಅತಿವ್ಯಾಪ್ತಿಯೆಂಬ ದೋಷವು ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗುವುದು. ಎಂದರೆ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಗಳೆಲ್ಲ ಮಂತ್ರವಾಗಬೇಕಾಗುವುದು. ಹೀಗೆಯೇ ಅಸಿಪದಾಂತಗಳು ಮಂತ್ರ ಗಳು, ಉತ್ತಮ ಪುರುಷಾಂತಗಳು ಮಂತ್ರಗಳು ಎಂದು ಮೊದಲಾದ ಲಕ್ಷಣಗಳನ್ನು ಹೇಳಿದರೆ ಒಂದಲ್ಲ ಒಂದನ್ನು ಬಿಡಬೇಕಾಗು

ವುದು. ಎಂದರೆ ಪರಸ್ಪರ ಅವ್ಯಾಪ್ತಿಯೆಂಬ ದೋಷವುಂಟಾಗುವುದು. ಆದುದರಿಂದ ಮಂತ್ರಕ್ಕೆ ಲಕ್ಷಣವಿಲ್ಲ. ಇಂತಹ ಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ವೇದವೆನ್ನುವುದಕ್ಕೆ ಸಾಧ್ಯವಿಲ್ಲ.

ಸಮಾಧಾನ- -ಹಾಗಲ್ಲ. ಯಾಜ್ಞಕರು ಯಾವುದನ್ನು ಮಂತ್ರವೆನ್ನುವರೋ ಅದೇ ಮಂತ್ರವು. ಅವರು ಹೇಳುವುದು ನಿರ್ದೋಷವಾದ ಲಕ್ಷಣ. ಆ ಲಕ್ಷಣವೊಂದೇ ಯಾಗಪ್ರಯೋಗಾದಿಗಳನ್ನು ತಿಳಿಸಿಕೊಡುವುದರಿಂದ ಅದು ಮಂತ್ರವೆಂದರೇನು ಎಂಬುದನ್ನು ತಿಳಿಸಿಕೊಡಬಲ್ಲದು. ಹೇಗೆಂದರೆ—

ಉರು ಪ್ರಥಸ್ತ (ತೈ.ಸಂ. ೬-೨-೭-೩) ಮೊದಲಾದ ಮಂತ್ರಗಳು ಅನುಷ್ಠಾನಕ್ರಮವನ್ನು ತಿಳಿಸಿಕೊಡುವವು.

ಅಗ್ನಿವಿಾಳೇ ಪುರೋಹಿತಂ (ಋ.ಸಂ. ೧-೧-೧) ಇತ್ಯಾದಿ ಮಂತ್ರಗಳು ಸ್ತುತಿರೂಪವಾದವು.

ಇಷೇ ತ್ವಾ (ತೈ.ಸಂ. ೧-೧-೧-೧) ಮೊದಲಾದವು ತ್ವಾಂತಗಳು ಎಂದರೆ ಕೊನೆಯಲ್ಲಿ ತ್ವಾ ಎಂಬ ಪದವುಳ್ಳವು.

ಅಗ್ನ ಆ ಯಾಹಿ ವೀತಯೇ (ಸಾ. ಸಂ. ೧-೧) ಇತ್ಯಾದಿಗಳು ಆಮಂತ್ರಣಗಳು ಎಂದರೆ ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಆಹ್ವಾನಿಸಿ (ಬರುವಂತೆ) ಕರೆಯುವ ಮಂತ್ರಗಳು.

ಅಗ್ನೀದಗ್ನೀನ್ ವಿಹರ (ತೈ. ಸಂ. ೬-೩-೧-೨) ಮೊದಲಾದವು ಪ್ರೈಷ (ಆಜ್ಞೆ) ರೂಪವಾದ ಮಂತ್ರಗಳು.

ಅಥಃ ಸ್ವಿದಾಸೀ ೩ ದುಪರಿಸ್ವಿದಾಸೀ ೩ ತ್ (ಋ.ಸಂ. ೧೦-೧೨೯-೫) ಮೊದಲಾದವು ವಿಚಾರಪರವಾದ ಎಂದರೆ ತತ್ತ್ವಾರ್ಥಬೋಧಕಗಳಾದ ಮಂತ್ರಗಳು.

ಅಂಬೇ ಅಂಬಾಲ್ಯಂಬಿಕೇ ನ ಮಾ ನಯತಿ ಕಶ್ಚನ (ತೈ.ಸಂ. ೭-೪-೧೯-೧) ಮೊದಲಾದವು ಪರಿವೇದನ ಎಂದರೆ ಶೋಕವನ್ನು ಪ್ರದರ್ಶಿಸುವ ಮಂತ್ರಗಳು.

ಪೃಚ್ಛಾಮಿ ತ್ವಾ ಪರಮಂತಂ ಪೃಥಿವ್ಯಾಃ (ಋ.ಸಂ. ೧-೧೬೪-೩೪) ಮೊದಲಾದವು ಪ್ರಶ್ನರೂಪವಾದ ಮಂತ್ರಗಳು.

ವೇದಿನಾಹುಃ ಪರಮಂತಂ ಪೃಥಿವ್ಯಾಃ (ತೈ.ಸಂ. ೭-೪-೧೮-೨) ಮೊದಲಾದವು ಉತ್ತರರೂಪವಾದ ಮಂತ್ರಗಳು.

ಇದರಂತೆ ಇನ್ನೂ ಅನೇಕ ಉದಾಹರಣೆಗಳನ್ನು ಕೊಡಬಹುದು. ಹೀಗೆ ಅತ್ಯಂತ ವಿಜಾತೀಯವಾದ ವಾಕ್ಯಗಳನ್ನು ಮಂತ್ರಗಳೆನ್ನಲು ಸಮಾಖ್ಯಾನವನ್ನು (ಯಾಜ್ಞಕರು ಯಾವುದನ್ನು ಮಂತ್ರವೆಂದು ಹೇಳುವರೋ ಅದು ಸಮಾಖ್ಯಾನ) ಬಿಟ್ಟು ಅವ್ಯಾಪ್ತಿ ಅತಿವ್ಯಾಪ್ತಿಗಳಿಲ್ಲದ ಬೇರೆ ಯಾವ ಧರ್ಮವನ್ನು ಲಕ್ಷಣವೆಂದು ಹೇಳುವಂತಿಲ್ಲ. ಲಕ್ಷಣದಿಂದ ಏನು ಪ್ರಯೋಜನ ಎಂದರೆ ವಸ್ತುಗಳನ್ನು ಗುರುತಿಸಲು ಸಾಧನವಾದ ಚಿಹ್ನೆಯು ಯಾವುದಾದರೂ ಒಂದಿದ್ದೇ ಇರಬೇಕು. ಅದರ ಅವಶ್ಯಕತೆಯು ಬಹುಮುಖ್ಯವಾದುದು. ಎಂಬುದನ್ನು ಪೂರ್ವಾಚಾರ್ಯರು ತೋರಿಸಿದ್ದಾರೆ.

ಸಕಲಶಾಸ್ತ್ರಗಳನ್ನೂ ತಿಳಿದ ಋಷಿಗಳೂ ಕೂಡ ಪ್ರಪಂಚದಲ್ಲಿರುವ ಪದಾರ್ಥಗಳನ್ನೆಲ್ಲಾ ಒಂದೊಂದಾಗಿ ವಿಮರ್ಶೆ ಮಾಡಿ ಅದರ ಲಕ್ಷಣಾದಿಗಳನ್ನು ಹೇಳಲು ಸಮರ್ಥರಲ್ಲ. ಆದರೆ ಆ ಎಲ್ಲಾ ಪದಾರ್ಥಗಳನ್ನು (ವಸ್ತುಗಳನ್ನು) ಗುಂಪುಗುಂಪಾಗಿ ವಿಂಗಡಿಸಿ ಆ ಗುಂಪುಗಳಿಗೆ ಸ್ವಭಾವಸಿದ್ಧವಾದ ಲಕ್ಷಣಗಳನ್ನು ಹೇಳುವುದು ಸುಲಭೋಪಾಯ. ಆ ಕ್ರಮವನ್ನೇ ಬುದ್ಧಿವಂತರು ಅನುಸರಿಸುವರು. ಹಾಗೆ ಮಾಡಿದಲ್ಲಿ ಪ್ರಪಂಚದಲ್ಲಿರುವ ಸಮಸ್ತ ವಸ್ತುಗಳಿಗೂ ಒಂದು ವಿಧವಾಗಿ ಲಕ್ಷಣವನ್ನು ಹೇಳಬಹುದು.

ಆದುದರಿಂದ ಅಭಿಯುಕ್ತರು (ಶಿಷ್ಯರು, ಪ್ರಾಜ್ಞರು, ಕರ್ಮಾನುಷ್ಠಾತೃಗಳು) “ ಇದು ಮಂತ್ರ ” ಎಂದರೆ ಸಾಕು. ಅದೇ ಮಂತ್ರವು, ಅವರ ಮಾತೇ ಪ್ರಮಾಣ. ಆ ಸಮಾಖ್ಯಾನವೇ ಎಂದರೆ ಅವರ ಮಾತೇ ಲಕ್ಷಣವು.

ಇದು ನರಗೆ ಮಂತ್ರ ಮತ್ತು ಬ್ರಾಹ್ಮಣವಾಕ್ಯಗಳ ಲಕ್ಷಣಗಳನ್ನು ವಿವರಿಸಿ ಈಗ ವೇದರಾಶಿಯಲ್ಲಿ ಮಂತ್ರಭಾಗವು ಯಾವುದು, ಬ್ರಾಹ್ಮಣ ಭಾಗವು ಯಾವುದು ಎಂಬುದನ್ನು ವಿಮರ್ಶಿಸಲು ಎಂಟನೆಯ ಬ್ರಾಹ್ಮಣನಿರ್ವಚನಾಧಿಕರಣವನ್ನು ವಿವರಿಸುವರು.

ನಾಸ್ತೀತದ್ಬ್ರಾಹ್ಮಣೇತ್ಯತ್ರ ಲಕ್ಷಣಂ ವಿದ್ಯತೇಽಥವಾ |
ನಾಸ್ತೀಯಂತೋ ವೇದಭಾಗಾ ಇತಿ ಕ್ಲಪ್ತೇರಭಾವತಃ |
ಮಂತ್ರತ್ವ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಂ ಚೇತಿ ದ್ವಾ ಭಾಗೌ ತೇನ ಮಂತ್ರತಃ |
ಅನ್ಯದ್ಬ್ರಾಹ್ಮಣಮಿತ್ಯೇತದ್ಭವೇದ್ಬ್ರಾಹ್ಮಣಲಕ್ಷಣಂ ||

(ಜೈ.ನ್ಯಾ.ವಿ. ೨-೧-೮)

ಮೇಲಿನ ಸಂಗ್ರಹ ಶ್ಲೋಕಗಳ ಅರ್ಥವಿದು—

ಪೂರ್ವಪಕ್ಷ—“ಏತದ್ಬ್ರಾಹ್ಮಣಾನ್ಯೇನ ಪಂಚ ಹವೀಗ್ಂಷಿ” (ತೈ. ಬ್ರಾ. ೧-೬-೪-೩; ೧-೭-೧-೧). ಮೊದಲಾದ ಬ್ರಾಹ್ಮಣವಾಕ್ಯಗಳಿಗೆ ಲಕ್ಷಣವೇನಾದರೂ ಇದೆಯೇ ಅಥವಾ ಇಲ್ಲವೇ ಎಂಬ ಸಂಶಯವುಂಟಾಗುವುದು. ಲಕ್ಷಣ ವಿಲ್ಲವೆಂದೇ ನಮ್ಮ ಅಭಿಪ್ರಾಯ. ಏಕೆಂದರೆ ಮಂತ್ರಬ್ರಾಹ್ಮಣಭಾಗದ್ವಯಾತ್ಮಕವಾದ ವೇದರಾಶಿಯಲ್ಲಿ ಮಂತ್ರವು ಯಾವುದು, ಬ್ರಾಹ್ಮಣವು ಯಾವುದು ಎಂಬುದನ್ನು ವಿಂಗಡಿಸಿ ಹೇಳಲಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಇಷ್ಟುಮಾತ್ರ ಮಂತ್ರಭಾಗವು, ಇಷ್ಟು ಬ್ರಾಹ್ಮಣಭಾಗವು ಎಂದು ವಿಧಾಯಕವಾಗಿರುವುದಿಲ್ಲ. ಹೀಗಿರುವುದರಿಂದ ಅನ್ಯಾಪ್ಯತೀವ್ಯಾಪ್ತಿದೋಷವನ್ನು ಪರಿಹಾರಮಾಡಿ ಲಕ್ಷಣವನ್ನು ಹೇಳುವಂತಿಲ್ಲ. ಆದುದರಿಂದ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಕ್ಕೆ ಲಕ್ಷಣವಿಲ್ಲ.

ಸಿದ್ಧಾಂತ—ವೇದದಲ್ಲಿ ಮಂತ್ರಭಾಗ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಭಾಗ ಎಂಬ ಎರಡು ಭಾಗಗಳಿರುವವೆಂಬುದು ನಿರ್ವಿವಾದವಷ್ಟೆ. ಇದುವರೆಗೆ (ಹಿಂದೆ) ಮಂತ್ರಭಾಗದ ಲಕ್ಷಣವನ್ನು ಹೇಳಿಯಾಯಿತು. ಮಂತ್ರವಲ್ಲದ ಉಳಿದ ವೇದಭಾಗವು ಬ್ರಾಹ್ಮಣವೆಂದು ಬ್ರಾಹ್ಮಣಕ್ಕೆ ಲಕ್ಷಣವನ್ನು ಹೇಳಬಹುದು.

ಪೂರ್ವಪಕ್ಷ—ಚಾತುರ್ಮಾಸ್ಯನೆಂಬ ಯಾಗದಲ್ಲಿ “ಏತದ್ಬ್ರಾಹ್ಮಣಾನ್ಯೇನ ಪಂಚ ಹವೀಗ್ಂಷಿ” (ತೈ.ಬ್ರಾ. ೧-೭-೧-೧) ಎಂಬ ಮಂತ್ರವನ್ನು ಉಪಯೋಗಿಸುವರು. ಆದರೆ ಅಲ್ಲಿ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಕ್ಕೆ ಲಕ್ಷಣವನ್ನು ಹೇಳಿಲ್ಲ. ಏಕೆಂದರೆ, ವೇದಭಾಗಗಳಲ್ಲಿ ಇಷ್ಟು ಮಂತ್ರ, ಇಷ್ಟು ಬ್ರಾಹ್ಮಣ ಎಂದು ಗೊತ್ತಿಲ್ಲವಾದುದರಿಂದ ಯಾವ ಲಕ್ಷಣವನ್ನು ಹೇಳಿದರೂ ಬ್ರಾಹ್ಮಣ ಭಾಗದಲ್ಲಿಯೂ ಮಂತ್ರಭಾಗದಲ್ಲಿಯೂ ಅನ್ಯಾಪ್ಯತೀವ್ಯಾಪ್ತಿದೋಷಗಳೇ ಸಂಭವಿಸುವುವು.

ಸಿದ್ಧಾಂತ—ಮಂತ್ರಬ್ರಾಹ್ಮಣಾತ್ಮಕವಾದ ವೇದಭಾಗದಲ್ಲಿ ಮಂತ್ರವಲ್ಲದ ಭಾಗವು ಬ್ರಾಹ್ಮಣ. ಮಂತ್ರವೆಂದರೆ ಯಜ್ಞಾನುಷ್ಠಾನಕರ್ತೃಗಳೂ ಪೂರ್ವಾಚಾರ್ಯರೂ ಯಾವುದನ್ನು ಮಂತ್ರವೆಂದು ಹೇಳುವರೋ ಅದು ಮಂತ್ರವು ಎಂದು ಹಿಂದೆಯೇ ಹೇಳಿದೆ. ಆದರೆ ಮಂತ್ರವು ವೇದಗಳಲ್ಲಿರುವ ಯಾವುದಾದರೂ ವಾಕ್ಯವಾಗಿರಬೇಕು ವೇದದಲ್ಲಿಲ್ಲದ ಯಾವ ವಾಕ್ಯವೇ ಆಗಲಿ, ಅದು ಶಿಷ್ಟರಿಂದ ಪರಿಗೃಹಿತವಾದರೂ ಅದು ಮಂತ್ರವೆನಿಸುವುದಿಲ್ಲ. ವೇದವಾಕ್ಯಮಾತ್ರ ಮಂತ್ರವೆನಿಸುವುದು. ವೇದವಾಕ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಅಲ್ಪಸ್ವಲ್ಪ ಪದವ್ಯತ್ಯಾಸವಾದರೂ, ಕ್ರಮವ್ಯತ್ಯಾಸವಾದರೂ ಅದೂ ಮಂತ್ರವೆನಿಸುವುದಿಲ್ಲ. ಈ ವಿಚಾರವನ್ನು ಜೈಮಿನಿಮಹರ್ಷಿಯು ತಮ್ಮ ಪೂರ್ವಮಾಮಾಂಸಾಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ—“ಅನ್ನಾತೇಷ್ವಮಂತ್ರತ್ವಮಾನ್ನಾತೇಷು ಹಿ ವಿಭಾಗಃ” (ಜೈ.ಸೂ. ೨-೧-೩೪) ಎಂದು ಹೇಳಿದ್ದಾರೆ. ಆದುದರಿಂದ ಈ ಲಕ್ಷಣಗಳುಳ್ಳ ವೇದವಾಕ್ಯವು ಮಂತ್ರವು. ವೇದದ ಉಳಿದ ಭಾಗವು ಬ್ರಾಹ್ಮಣವು. ಈ ವಿಚಾರದಲ್ಲಿ ಶೇಷೇ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಶಬ್ದಃ (ಜೈ.ಸೂ. ೨-೧-೩೩) ಎಂದು ಸೂತ್ರವಿರುವುದು.

ಇದುವರೆಗೆ ಹೇಳಿದ ವಿಷಯಗಳಿಂದ ವೇದವಾಕ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಮಂತ್ರವು ಯಾವುದು, ಬ್ರಾಹ್ಮಣವು ಯಾವುದು ಎಂಬುದನ್ನು ಸೂಕ್ಷ್ಮವಾಗಿ ವಿವರಿಸಿದ್ದಾಯಿತು. ಇದಲ್ಲದೆ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಭಾಗವನ್ನು ನಿರ್ಣಯಿಸುವ ವಿಚಾರದಲ್ಲಿ ಪೂರ್ವಾಚಾರ್ಯರು, ಹೇತು (ಕಾರಣ), ನಿರ್ವಚನ (ವಿಷಯಸಮರ್ಥನೆ), ನಿಂದಾ (ದೋಷಾರೋಪಣೆ), ಪ್ರಶಂಸಾ (ಸ್ತುತಿ), ಸಂಶಯ (ಅನುಮಾನ), ವಿಧಿ (ಆಜ್ಞೆ), ಪರಕ್ರಿಯಾ (ಇನ್ನೊಂದು ವಸ್ತುವಿನ ವಿಷಯವಾಗಿ ಹೇಳುವುದು), ಪುರಾಕಲ್ಪ (ಹಿಂದಿನ ಇತಿಹಾಸ), ವ್ಯವಧಾರಣಕಲ್ಪನಾ (ಹೀಗೆ ಮಾಡಿದರೆ ಹೀಗೆ ಆಗುವುದು ಎಂದು ವಿಷಯ ನಿರೂಪಣೆ) ಎಂಬ ಈ ಲಕ್ಷಣಗಳಿಂದ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಭಾಗವನ್ನು ಗೊತ್ತು ಮಾಡಬಹುದೆಂದು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. ಈ ಲಕ್ಷಣಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರತಿಯೊಂದಕ್ಕೂ ಒಂದೊಂದು ಉದಾಹರಣೆಯನ್ನು ಕೊಡುತ್ತಾರೆ—

ಬ್ರಾಹ್ಮಣಭಾಗದಲ್ಲಿ

ಹೇತುಃ—ತೇನ ಹ್ಯನ್ನಂ ಕ್ರಿಯತೇ | (ಶ. ಬ್ರಾ. ೨-೫-೨-೨೩)

ನಿರ್ವಚನಂ—ತದ್ಧಧ್ನೋ ದಧಿತ್ವಂ | (ತೈ. ಸಂ. ೨-೫-೩-೪)

ನಿಂದಾ—ಅನೇಧ್ಯಾ ವೈ ಮಾಷಾಃ | (ತೈ. ಸಂ. ೫-೧-೮-೧)

ಪ್ರಶಂಸಾ—ನಾಯುರ್ವೈ ಕ್ಷೇಪಿಷ್ಠಾ ದೇವತಾ | (ತೈ. ಸಂ. ೨-೧-೧-೧)

ಸಂಶಯಃ—ತದ್ವ್ಯಚಿಕಿತ್ಸತ್ | ಜುಹವಾನೀ ೩ ಮಾ ಹೌಷಾ ೩ ಮಿತಿ (ತೈ. ಸಂ. ೬-೫-೯-೧)

ವಿಧಿಃ—ಯಜಮಾನೇನ ಸಂಮಿತೌದುಂಬರೀ ಭವತಿ | (ತೈ. ಸಂ. ೬-೨-೧೦-೩)

ಪರಕ್ರಿಯಾಃ—ಮಾಷಾನೇನ ಮಹ್ಯಂ ಪಚಂತಿ |

ಪುರಾಕಲ್ಪಃ—ಪುರಾ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಾ ಅಭೈಷುಃ | (ತೈ. ಸಂ. ೧-೫-೭-೫)

ವ್ಯವಧಾರಣಕಲ್ಪನಾ—ಯಾವತೋಽಶ್ವಾನ್ ಪ್ರತಿಗೃಹ್ಣೀಯತಾವತೋ ವಾರುಣಾಂಶ್ಚತುಷ್ಕ ಪಾಲಾನ್ನಿರ್ವಪೇತ್ (ತೈ. ಸಂ. ೨-೩-೧೨-೧)

ಹೀಗೆಯೇ ಇನ್ನೂ ಅನೇಕ ಉದಾಹರಣೆಗಳನ್ನು ಕೊಡಬಹುದು. ಬ್ರಾಹ್ಮಣವಾಕ್ಯದ ಲಕ್ಷಣವನ್ನು ಹೇಳಬೇಕಾದರೆ ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದ ಹೇತುನಿರ್ವಚನಾದಿಲಕ್ಷಣಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ ಮಂತ್ರಭಾಗವಲ್ಲದ ವಾಕ್ಯಗಳೆಂದು ಹೇಳುವಹಾಗಿಲ್ಲ. ಅಥವಾ ಹೇತು ನಿರ್ವಚನಾದಿಗಳಿಂದ ಬೇರೆಯಾದ ಬ್ರಾಹ್ಮಣವಿಲ್ಲ ಎಂದೂ ಹೇಳುವಂತಿಲ್ಲ. ಏಕೆಂದರೆ, ಮಂತ್ರಾದಿಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಕೂಡ ಇಂತಹ ಹೇತುನಿರ್ವಚನಾದಿ ವಾಕ್ಯಗಳೂ ಇವೆ—

ಮಂತ್ರಭಾಗದಲ್ಲಿ

ಹೇತುಃ—ಇಂದಮೋ ನಾಮುಶಂತಿ ಹಿ | (ಋ. ಸಂ. ೧-೨-೪)

ನಿರ್ವಚನಂ—ಉದಾನಿಷುರ್ಮುಹೀರಿತಿ ತಸ್ಮಾದುದಕಮುಚ್ಯತೇ (ಅಥ. ಸಂ. ೩-೧೩-೪)

ನಿಂದಾ—ಮೋಘಮುನ್ನಂ ವಿಂದತೇ ಅಪ್ರಚೇತಾಃ (ಋ. ಸಂ. ೧೦-೧೧೭-೬)

ಪ್ರಶಂಸಾ—ಅಗ್ನಿರ್ಮೂರ್ಧಾ ದಿವಃ ಕಕುತ್ | (ಋ. ಸಂ. ೮-೪೪-೧೬)

ಸಂಶಯಃ—ಅಥಃಸ್ವಿದಾಸೀ ೩ ದುಪರಿಸ್ವಿದಾಸೀ ೩ ತ್ (ಋ. ಸಂ. ೧೦-೧೨೯-೫)

ವಿಧಿಃ—ವಸಂತಾಯ ಕಪಿಂಜಲಾನಾಲಭತ | (ವಾ. ಸಂ. ೨೪-೨೦)

ಪರಕ್ರಿಯಾಃ—ಸಹಸ್ರಮಯುತಾ ದದತ್ | (ಋ. ಸಂ. ೮-೨೧-೧೮)

ಪುರಾಕಲ್ಪಃ—ಯಜ್ಞೇನ ಯಜ್ಞಮಯಜಂತ ದೇವಾಃ | (ಋ. ಸಂ. ೧೦-೯೦-೧೬)

ಇವೇ ಮೊದಲಾದ ವಾಕ್ಯಗಳು ಬೇಕಾದಷ್ಟಿವೆ. ಹೋಗಲಿ, ಇತಿಕರಣಬಹುಲತ್ವವು ಎಂದರೆ ಅಲ್ಲಿ ಇತಿ ಇತಿ ಎಂಬ ಇತಿಶಬ್ದವನ್ನು ಉಪಯೋಗಿಸಿರುವ ವಾಕ್ಯಗಳನ್ನು ಬ್ರಾಹ್ಮಣಗಳೆಂದು ಹೇಳೋಣವೇ, ಎಂದರೆ ಅದೂ ಆಗುವುದಿಲ್ಲ. ಏಕೆಂದರೆ — ಇತ್ಯಾದದಾ, ಇತ್ಯಯಜಘಾ, ಇತ್ಯಪಚ ಮೊದಲಾದ ಇತಿ ಶಬ್ದದಿಂದ ಕೂಡಿದ ಅನೇಕ ಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ಬ್ರಾಹ್ಮಣನು ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಹೇಳಬೇಕಾಗಿರುವುದು. ಆದುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಅತಿವ್ಯಾಪ್ತಿ ಎಂಬ ದೋಷವು ಬರುವುದು.

ಅದೂ ಹೋಗಲಿ, ಇತ್ಯಾಹ ಎಂಬ ಪದಗಳಿಂದ ಅಂತ್ಯವಾದ ವಾಕ್ಯಗಳನ್ನು ಬ್ರಾಹ್ಮಣಗಳೆಂದು ಹೇಳಬಹುದೇ, ಎಂದರೆ ಅದೂ ಆಗುವುದಿಲ್ಲ. ಏಕೆಂದರೆ — “ ರಾಜಾ ಚಿದ್ಯಂ ಭಗಂ ಭಕ್ಷೀತ್ಯಾಹ ” (ಋ.ಸಂ. ೭-೪೧-೨) ಮತ್ತು “ ಯೋ ವಾ ರಕ್ಷಾಃ ಶುಚಿರಸ್ತೀತ್ಯಾಹ ” (ಋ. ಸಂ. ೭-೧೦೪-೧೬) ಎಂಬ ಮಂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಇತ್ಯಾಹ ಎಂಬ ಪದಗಳು ವೃದ್ಧರಿಂದ ಇಲ್ಲಿಯೂ ಅತಿವ್ಯಾಪ್ತಿ ಎಂಬ ದೋಷವು ಬಂದಿತು. ಆದುದರಿಂದ ಇದೂ ಲಕ್ಷಣವಲ್ಲ.

ಅಪ್ಯಾಯಿತಿ ಎಂದರೆ ಕಥಾರೂಪವಾದ ವಿವರಣೆ ಇರುವ ಭಾಗವನ್ನು ಬ್ರಾಹ್ಮಣವೆನ್ನೋಣವೇ ಎಂದರೆ, ಋಗ್ವೇದದ ೧೦-೧೧ ನೆಯ ಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿ ಯಮಯಮಿಯರ ಸಂವಾದವು ಇರುವುದರಿಂದಲೂ ಋ. ಸಂ. ೧೦-೯೫ ನೆಯ ಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿ ಉರ್ವಶೀ ಮತ್ತು ಪುರೂರವಾ-ಎಂಬವರ ಸಂವಾದವಿರುವುದರಿಂದಲೂ ಇಲ್ಲಿಯೂ ಅತಿವ್ಯಾಪ್ತಿದೋಷವಿದ್ದೇ ಇರುವುದು. ಆದುದರಿಂದ ಇದೂ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಕ್ಕೆ ಲಕ್ಷಣವಲ್ಲ. ಆದುದರಿಂದ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಕ್ಕೆ ಅಪ್ಯಾಪ್ತಿ, ಅತಿವ್ಯಾಪ್ತಿ ಮೊದಲಾದ ದೋಷಗಳಲ್ಲದೆ ನಿರ್ದುಷ್ಟವಾಗಿರುವ ಲಕ್ಷಣವು ಇಲ್ಲವೇ ಇಲ್ಲ ಎಂದು ಹೇಳಬೇಕಾಗುವುದು (ಇದು ಪೂರ್ವಪಕ್ಷವು).

ಸಮಾಧಾನ—ಹಾಗಲ್ಲ, ಅದಕ್ಕೆ ಸರಿಯಾದ ಸಮಾಧಾನವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತೇವೆ. ಬ್ರಾಹ್ಮಣಕ್ಕೆ ಲಕ್ಷಣವಿದ್ದೇ ಇದೆ ವೇದದಲ್ಲಿ ಮಂತ್ರ, ಬ್ರಾಹ್ಮಣ ಎಂದು ಎರಡೇಭಾಗಗಳಿರುವವು ಎಂದು ಶಿಷ್ಯರು ಅಂಗೀಕರಿಸುವುದರಿಂದಲೂ, ಮೊದಲನೆಯ ಭಾಗವಾದ ಮಂತ್ರದ ಲಕ್ಷಣವನ್ನು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದಲೂ ಮಂತ್ರವಲ್ಲದ ಉಳಿದ ವೇದಭಾಗವೆಲ್ಲಾ ಬ್ರಾಹ್ಮಣವೆಂದು ಬ್ರಾಹ್ಮಣಕ್ಕೆ ಲಕ್ಷಣವನ್ನು ಹೇಳುವುದು ಸರಿಯಾಗಿದೆ. ಇದನ್ನೇ ಜೈಮಿನಿಮಹರ್ಷಿಗಳು—ತಜ್ಞೋದಕೇಷು ಮಂತ್ರಾಪ್ಯಾ | (ಜೈ.ಸೂ. ೩-೧-೩೨) ಮತ್ತು ಶೇಷೇ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಶಬ್ದಃ | (ಜೈ.ಸೂ. ೨-೧-೩೩) ಎಂಬ ಎರಡು ಸೂತ್ರಗಳಿಂದ ಹೇಳಿದಾರೆ.

ವೇದದಲ್ಲಿ ಕೆಲವು ಅಭಿಧಾಯಕವಾಕ್ಯಗಳುಂಟು. ಕರ್ಮವನ್ನು ಬೋಧಿಸುವ ವಾಕ್ಯಕ್ಕೆ ವಿಧಾಯಕವಾಕ್ಯವೆಂದೂ, ಕರ್ಮವನ್ನು ಬೋಧಿಸದ ವಾಕ್ಯಕ್ಕೆ ಅಭಿಧಾಯಕ ವಾಕ್ಯವೆಂದೂ ಮಾಮಾಂಸಾಸೂತ್ರದ ಶಾಬರಭಾಷ್ಯದಲ್ಲಿ (೨-೧-೬) ಹೇಳಿದೆ. ಸಂಪ್ರದಾಯವನ್ನು ತಿಳಿದ ಶಿಷ್ಯರು, ಈ ಅಭಿಧಾಯಕವಾಕ್ಯಗಳನ್ನೂ—ಮಂತ್ರಾನಧೀಮಹೇ—ಎಂದು ಹೇಳಿ ಮಂತ್ರಗಳೆಂದು ಕರೆದಿದ್ದಾರೆ. ಆದುದರಿಂದ ಶಿಷ್ಯರು ಮಂತ್ರವೆಂದು ಹೇಳುವ ವೇದಭಾಗವೆಲ್ಲವೂ ಮಂತ್ರವು. ಹಾಗೆ ಮಂತ್ರವಲ್ಲದ ಇತರ ವೇದಭಾಗವೆಲ್ಲ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಗಳು ಎಂದು ವ್ಯವಹಾರವು.

ಹಾಗಾದರೆ, ಬ್ರಹ್ಮಯಜ್ಞಪ್ರಕರಣದಲ್ಲಿ ಮಂತ್ರಬ್ರಾಹ್ಮಣಗಳೆರಡೂ ಅಲ್ಲದ ಇತಿಹಾಸವೇ ಮೊದಲಾದ ಭಾಗಗಳು ಇವೆಯೆಂದು ಹೇಳಿದೆಯಲ್ಲ. “ ಯದ್ಬ್ರಾಹ್ಮಣಾನೀತಿಹಾಸಾನ್ ಪುರಾಣಾನಿ ಕಲ್ಪಾನ್ ಗಾಥಾ ನಾರಾಶಂಸೀಃ | (ತೈ.ಆ. ೨-೯) ಬ್ರಾಹ್ಮಣಗಳು, ಇತಿಹಾಸಗಳು, ಪುರಾಣಗಳು, ಕಲ್ಪಗಳು ಗಾಥೆಗಳು, ನಾರಾಶಂಸೀ ಎಂಬ ಪ್ರಶಂಸೆಗಳು ಎಂಬ ಇಷ್ಟವಿಧ ವೇದವಾಕ್ಯಗಳೆವೆಯೆಂದು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ವೇದದಲ್ಲಿ ಮಂತ್ರ ಮತ್ತು ಬ್ರಾಹ್ಮಣಗಳಲ್ಲದ ಇನ್ನೂ ಇತರ ವಿಧವಾದ ವಾಕ್ಯಗಳೆವೆಯೆಂದು ಹೇಳಿದ ಹಾಗಾಯಿತು ಎಂದರೆ, ಹಾಗಲ್ಲ. ವಿಪ್ರಸಂವ್ರಾಜಕನ್ಯಾಯದಂತೆ ಈ ಇತಿಹಾಸಾದಿಭಾಗಗಳೆಲ್ಲವೂ ಬ್ರಾಹ್ಮಣವೆಂದು ಹೇಳಲ್ಪಡುವ ವೇದಭಾಗದಲ್ಲಿ ಅಡಗಿರುವ ಅವಾಂತರಭೇದಗಳು (sub-divisions), ಸ್ವತಂತ್ರವಾದ ಪ್ರತ್ಯೇಕ ಭಾಗಗಳಲ್ಲ. ಇಲ್ಲಿ ವಿಪ್ರಸಂವ್ರಾಜಕನ್ಯಾಯವೆಂದರೆ—ಬ್ರಾಹ್ಮಣರಿಗೆಲ್ಲ ಅಂಗಳದಲ್ಲಿ ಊಟವಾಗಲಿ, ಪಂವ್ರಾಜಕರಿಗೆ

ಒಳಗೆ ಊಟವಾಗಲಿ ಎಂದರೆ ಪರಿವ್ರಾಜಕರು ಬ್ರಾಹ್ಮಣರಲ್ಲ ಎಂದು ಅರ್ಥವಲ್ಲ. ಅವರೂ ಬ್ರಾಹ್ಮಣರೇ. ಆದರೆ ಬ್ರಾಹ್ಮಣರಲ್ಲಿ ಅವರದು ವಿಶೇಷ ಸ್ಥಾನಪಡೆದ ಪಂಗಡ ಅಥವಾ ಗುಂಪು (ಆಶ್ರಮ ವಿಶೇಷ). ಅದುದರಿಂದ ಪರಿವ್ರಾಜಕರು ಬ್ರಾಹ್ಮಣರಲ್ಲಿ ಒಂದು ಅವಾಂತರಭೇದ ಮಾತ್ರ. ಬ್ರಾಹ್ಮಣರು ಎಂದು ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಹೇಳುವಾಗ ಬ್ರಾಹ್ಮಣರಲ್ಲಿರುವ ಅವಾಂತರಭೇದ ಗಳೆಲ್ಲವೂ ಸೇರಿರುವಂತೆ ವೇದದ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಭಾಗ ಎಂದು ಹೇಳುವಾಗ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಭಾಗದಲ್ಲಿರುವ ಇತಿಹಾಸ, ಪುರಾಣ, ಕಲ್ಪ ಮೊದಲಾದ ವಿಷಯಗಳನ್ನೊಳಗೊಂಡ ಅವಾಂತರ ಭೇದಗಳೆಲ್ಲವೂ ಸೇರಿರುವವು. ಈ ವಿಚಾರದಲ್ಲಿ ಕೆಲವು ಉದಾಹರಣೆಗಳನ್ನು ಕೊಡುವೆವು—

ದೇವಾಸುರಾಃ ಸಂಯತ್ತಾ ಆಸನ್ | (ತೈ. ಸಂ. ೧-೫-೧-೧) ಮೊದಲಾದ ವಾಕ್ಯಗಳು ಇತಿಹಾಸಕ್ಕೆ ಉದಾಹರಣೆಗಳು.

ಇದಂ ವಾ ಅಗ್ರೇ ನೈವ ಕಿಂಚನಾಸೀತ್ | (ತೈ. ಬ್ರಾ. ೨-೨-೯-೧) ಮೊದಲಾದ ವಾಕ್ಯಗಳು ಪುರಾಣ ದಲ್ಲಿರುವಂತೆ 'ಜಗತ್ಸೃಷ್ಟಿಗೆ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿದ್ದ ಅವಸ್ಥೆಯನ್ನೂ, ಸೃಷ್ಟಿವಿಷಯವನ್ನೂ ಹೇಳುವುದರಿಂದ ಇದು ಪುರಾಣಕ್ಕೆ ಉದಾಹರಣೆಯು.

ಇತಿ ಮಂತ್ರಾಃ | ಕಲ್ಪೋಽತ ಊರ್ಧ್ವಂ | ಯದಿ ಬಲಿಗ್ಂ ಹರೇತ್ | (ತೈ. ಆ. ೧-೨೬-೧) ಈ ಮಂತ್ರಗಳು ಆರುಣಕೇತುಕಚಯನ ಪ್ರಕರಣದಲ್ಲಿರುವವು. ಇವು ಕಲ್ಪಕ್ಕೆ ಉದಾಹರಣೆಗಳು.

ಅಗ್ನಿ ಚಯನೇ—ಯಮುಗಾಥಾಭಿಃ ಪರಿಗಾಯತಿ | (ತೈ. ಸಂ. ೫-೧-೮-೨) ಈ ಮಂತ್ರಗಳು ಗಾಥೆಗಳು.

ಮನುಷ್ಯರಿಗೆ ಸಂಬಂಧಪಟ್ಟ ಎಂದರೆ ರಾಜರು ಮೊದಲಾದವರ ಮಾನ ಪ್ರಶಂಸೆಯನ್ನು ವಿವರಿಸುವ ಋಕ್ಕು ಅಥವಾ ಮಂತ್ರಗಳಿಗೆ ನಾರಾಶಂಸಿಗಳೆಂದು ಹೆಸರು. ಇಂತಹ ಮಂತ್ರಗಳು ಋಗ್ವೇದದಲ್ಲಿ ಅನೇಕವಿರುವವು.

ಅದುದರಿಂದ ಮೇಲೆ ಹೇಳಿದ ಇತಿಹಾಸಾದಿವಿಷಯಗಳನ್ನೊಳಗೊಂಡ ವಾಕ್ಯಗಳೆಲ್ಲವೂ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಭಾಗದ ಅವಾಂತರ ಭೇದಗಳಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಇವುಗಳೆಲ್ಲವೂ ಬ್ರಾಹ್ಮಣವಾಕ್ಯಗಳು. ಅದ್ದರಿಂದ ವೇದದಲ್ಲಿ ಮಂತ್ರಭಾಗ ಮತ್ತು ಬ್ರಾಹ್ಮಣಭಾಗ ಎಂಬ ಎರಡೇ ಭಾಗಗಳಿದ್ದಂತಾಯಿತು. ವೇದಗಳಲ್ಲಿ ಈ ಎರಡು ಭಾಗಗಳನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಬೇರೆ ಭಾಗಗಳಿಲ್ಲ. ಅದುದರಿಂದ ವೇದದಲ್ಲಿ ಮಂತ್ರಭಾಗವನ್ನು ಬಿಟ್ಟರೆ ಉಳಿದ ಭಾಗವೇ ಬ್ರಾಹ್ಮಣವೆಂದು ನಿಶ್ಚಿತವಾಯಿತು. ಅಗ್ನಿವೈ ದೇವಾನಾಮವಮುಃ ಎಂದು ಪ್ರಾರಂಭವಾಗುವ ಗ್ರಂಥದಲ್ಲಿ ಮೇಲೆ ತಿಳಿಸಿರುವ ಲಕ್ಷಣವಿರುವುದರಿಂದ ಇದು ಬ್ರಾಹ್ಮಣವೆಂಬ ಗ್ರಂಥವು. ಈ ಗ್ರಂಥವು ಇತರಾ ಎಂಬ ಸ್ತ್ರೀಯ ಪುತ್ರನಿಗೆ ಈಶ್ವರಾನುಗ್ರಹದಿಂದ ಲಬ್ಧವಾದುದರಿಂದ ಈ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಕ್ಕೆ ಐತರೇಯಬ್ರಾಹ್ಮಣವೆಂಬ ಹೆಸರು ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ. ಮಹರ್ಷಿಗಳಿಗೆ ನಾನಾವೇದಭಾಗಗಳು ಗೋಚರವಾದ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ—

ಯುಗಾಂತೇಽಸ್ತರ್ಹಿತಾನ್ ವೇದಾನ್ ಸೇತಿಹಾಸಾನ್ಮಹರ್ಷಯಃ |

ಲೇಖಿರೇ ತಪಸಾ ಪೂರ್ವಮನುಜ್ಞಾತಾಃ ಸ್ವಯಂಭುವಾ || ಇತಿ

ಹಿಂದಿನಯುಗವು ಸಮಾಪ್ತಿಯಾಗಿ ಲೋಕಸಂಹಾರವಾದಾಗ ವೇದಗಳೂ ಇತಿಹಾಸಾದಿಗಳೂ ಪರಬ್ರಹ್ಮನಲ್ಲಿಯೇ ಲೀನವಾದುವು. ಪುನಃ ಸೃಷ್ಟಿಯಾದಾಗ ಮಹರ್ಷಿಗಳು ತಪಸ್ಸುಮಾಡಿ ಬ್ರಹ್ಮನಲ್ಲಿ ಅಂತರ್ಗತವಾಗಿದ್ದ ವೇದಾದಿಗಳನ್ನು ಬ್ರಹ್ಮನ ಅನುಗ್ರಹದಿಂದ ಪುನಃ ಪಡೆದರು ಎಂದು ಸ್ಮೃತಿವಾಕ್ಯವು ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ.

**ಪ್ರಕೃತಸ್ಯ ತು ಬ್ರಾಹ್ಮಣಸ್ಯೈತರೇಯಕರ್ತೇ ಸಂಪ್ರದಾಯನಿದ ಏತಾಮಾಖ್ಯಾಯಿಕಾಮಾ-
ಚಕ್ಷತೇ | ಕಸ್ಯಚಿತ್ಪಲು ಮಹರ್ಷೇರ್ಬಹ್ಮಾಃ ಪತ್ನೋಽನ್ಯೈರ್ದಂತೇ ತಾಸಾಂ ಮಧ್ಯೇ ಕಸ್ಯಾಶ್ಚಿದಿ-**

ತರೇತಿ ನಾನುಧೇಯಂ | ತಸ್ಯಾ ಇತರಾಯಾಃ ಪುತ್ರೋ ಮಹಿದಾಸಾಖ್ಯಃ ಕುಮಾರಃ | ಏತಚ್ಚಾ-
ರಣ್ಯಕಾಂಡೇ ಸಮಾನ್ಯಾ ಯತೇ—“ ಏತದ್ಧ ಸ್ಮ ನೈ ತದ್ವಿದ್ವಾನ್ಮಹಿದಾಸ ಐತರೇಯಃ ” | ಇತಿ |
ತದೀಯಸ್ಯ ತು ಪಿತುರ್ಭಾರ್ಯಾರ್ಥಂತರಪುತ್ರೇಷ್ಟೇನ ಸ್ನೇಹಾತಿಶಯೋ ನ ತು ಮಹಿದಾಸೇ
ತತಃ ಕಸ್ಯಾಂಚಿದ್ಭಿಜ್ಞಸಭಾಯಾಂ ತಂ ಮಹಿದಾಸಮವಜ್ಞಯಾನ್ಯಾನ್ಪುತ್ರಾನ್ಸೋತ್ಸಂಗೇ
ಸ್ಥಾಪಯಾಮಾಸ | ತದಾನೀಂ ಖಿನ್ನವದನಂ ಮಹಿದಾಸಮವಗತ್ಯೇತರಾಖ್ಯಾ ತನ್ನಾತಾ
ಸ್ವಕೀಯಕುಲದೇವತಾಂ ಭೂಮಿಮನುಸ್ಮಾರ | ಸಾ ಚ ಭೂಮಿದೇವತಾ ದಿವ್ಯಮೂರ್ತಿಧರಾ
ಸತೀ ಯಜ್ಞಸಭಾಯಾಂ ಸಮಾಗತ್ಯ ಮಹಿದಾಸಾಯ ದಿವ್ಯಂ ಸಿಂಹಾಸನಂ ದತ್ವಾ ತತ್ರೈನ-
ಮುಪನೇತ್ಯ ಸರ್ವೇಷ್ಟಪಿ ಕುಮಾರೇಷು ಸಾಂಡಿತ್ಯಾಧಿಕ್ಯಮವಗಮಯ್ಯೇತದ್ವಾ ಬ್ರಹ್ಮಣಪ್ರತಿ
ಭಾಸನರೂಪಂ ವರಂ ದದೌ | ತದನುಗ್ರಹಾತ್ತಸ್ಯ ಮಹಿದಾಸಸ್ಯ ಮನಸಾಗ್ನಿರ್ವೈ ದೇವಾ-
ನಾನುವನು ಇತ್ಯಾದಿಕಂ ಸ್ತೃಣುತೇ ಸ್ತೃಣುತ ಇತ್ಯಂತ ಚತ್ವಾರಿಂಶದಧ್ಯಾಯೋಪೇತಂ
ಬ್ರಾಹ್ಮಣಂ ಪ್ರಾದುರಭೂತ್ | ತತ ಉರ್ಧ್ವಮಥ ಮಹಾವ್ರತಮಿತ್ಯಾದಿಕಮಾಚಾರ್ಯಾ
ಆಚಾರ್ಯಾ ಇತ್ಯಂತಮಾರಣ್ಯಕವ್ರತರೂಪಂ ಚ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಮಾಪಿರಭೂದಿತಿ ||

ಈಗ ನಾವು ವ್ಯಾಖ್ಯಾನಮಾಡಬೇಕೆಂದಿರುವ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಕ್ಕೆ ಐತರೇಯವೆಂಬ ಹೆಸರು ಹೇಗೆ ಬಂತೆಂಬ ವಿಚಾರದಲ್ಲಿ
ಸಂಪ್ರದಾಯಜ್ಞರು ಒಂದು ಕಥೆಯನ್ನು (ಆಖ್ಯಾಯಿಕಾ) ಹೇಳುತ್ತಾರೆ—ಪೂರ್ವಕಾಲದಲ್ಲಿ ಓರ್ವ ಋಷಿಗೆ ಅನೇಕ ಪತ್ನಿ
ಯಿದ್ದರು. ಅವರಲ್ಲಿ ಒಬ್ಬಳಿಗೆ ಇತರಾ ಎಂಬ ಹೆಸರಿತ್ತು. ಆ ಇತರೆಯು ಪುತ್ರನಿಗೆ ಮಹಿದಾಸನೆಂದು ಹೆಸರು. ಈ ವಿಷಯವು
ಐತರೇಯಾರಣ್ಯಕದ ದ್ವಿತೀಯಾರಣ್ಯಕದಲ್ಲಿ ೧-೮-೨ ನೇ ಖಂಡದಲ್ಲಿ—ಏತದ್ಧ ಸ್ಮ ನೈ ತದ್ವಿದ್ವಾನ್ಮಹಿದಾಸ ಐತರೇಯಃ
ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದು. ಈ ಮಹಿದಾಸನ ತಂದೆಗೆ ತನ್ನ ಬೇರೆ ಪತ್ನಿಯಲ್ಲಿ ಜನಿಸಿದ ಪುತ್ರರ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಬಹಳವಾದ
ಪ್ರೇಮಾದರಗಳಿದ್ದವು. ಇತರಾ ಎಂಬ ಪತ್ನಿಯ ಪುತ್ರನಾದ ಮಹಿದಾಸನಲ್ಲಿ ಅಷ್ಟೇನೂ ಪ್ರೇಮವಿರಲಿಲ್ಲ ಹೀಗಿರುವಾಗ
ಒಂದುದಿನ ಆ ಋಷಿಯು ಒಂದುಕಡೆ ನಡೆಯುತ್ತಿರುವ ಯಜ್ಞಸಭೆಗೆ ಹೋಗಿದ್ದಾಗ ಅಲ್ಲಿ ತನ್ನ ಪುತ್ರರನ್ನು ಪ್ರೀತಿಯಿಂದ ತನ್ನ
ತೊಡೆಯ ಮೇಲೆ ಕುಳ್ಳಿರಿಸಿಕೊಂಡನು. ಮಹಿದಾಸನನ್ನು ಲಕ್ಷಿಸಲೇ ಇಲ್ಲ. ಇದರಿಂದ ಖತಗೊಂಡ ಮಹಿದಾಸನನ್ನು ಅವನ
ತಾಯಿಯಾದ ಇತರೆಯು ನೋಡಿ ದುಃಖಿತಳಾಗಿ ತನ್ನ ಕುಲದೇವತೆಯಾದ ಭೂಮಿದೇವಿಯನ್ನು ಮನಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಧ್ಯಾನಿಸಿ
ಸ್ತುತಿಸಿದಳು. ಅದರಿಂದ ಸಂತುಷ್ಟಳಾದ ಆ ಭೂಮಿದೇವಿಯು ದಿವ್ಯಶರೀರವನ್ನು ಧರಿಸಿ ಆ ಯಜ್ಞಸಭೆಗೆ ಬಂದು ದುಃಖಿಸು
ತ್ತಿರುವ ಮಹಿದಾಸನನ್ನು ಸಂತೈಸಿ ಒಂದು ದಿವ್ಯವಾದ ಸಿಂಹಾಸನವನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಿ ಅದರಲ್ಲಿ ಅವನನ್ನು ಕುಳ್ಳಿರಿಸಿ, ಅವನ
ಸಹೋದರರಿಗಿಂತ ಅತ್ಯಧಿಕವಾದ ವಾಂಡಿತ್ಯವನ್ನು ಅವನಿಗೆ ಅನುಗ್ರಹಿಸಿ ಈ ಬ್ರಾಹ್ಮಣವು (ಐತರೇಯ ಬ್ರಾಹ್ಮಣವು) ಅವನಿಗೆ
(ಅವನ ಮನಸ್ಸಿಗೆ) ಸ್ಫೂರ್ತಿಯಾಗುವಂತೆ ವರವನ್ನು ಕೊಟ್ಟಳು. ಆ ಭೂಮಿದೇವಿಯ ಅನುಗ್ರಹದಿಂದ ಆ ಮಹಿದಾಸನಿಗೆ
ಮನಸ್ಸಿನಲ್ಲಿಯೇ ಸ್ಫೂರ್ತಿಯುಂಟಾಗಿ—“ ಅಗ್ನಿರ್ವೈ ದೇವಾನಾಮವನುಃ ” (ಐ.ಬ್ರಾ. ೧-೧-೧) ಎಂದು ಪ್ರಾರಂಭವಾಗಿ
“ ಸ್ತೃಣುತೇ ಸ್ತೃಣುತೇ ” (ಐ. ಬ್ರಾ. ೮-೫-೫) ಎಂದು ಪರಿಸಮಾಪ್ತಿಯಾಗಿ ನಲವತ್ತು ಅಧ್ಯಾಯಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ
ಬ್ರಾಹ್ಮಣವು ಗೋಚರಿಸಿತು. ಅನಂತರ “ಅಥ ಮಹಾವ್ರತಂ (ಐ.ಆ. ೧-೧-೧) ಎಂದು ಪ್ರಾರಂಭವಾಗಿ “ಆಚಾರ್ಯಾ
ಆಚಾರ್ಯಾ” (ಐ.ಆ. ೩. ಖಂ. ೨-೬-೯) ಎಂದು ಸಮಾಪ್ತಿಯಾಗಿರುವ ಅರಣ್ಯಕಭಾಗವೂ ಮನೋದೃಷ್ಟಿಗೆ ಗೋಚರಿಸಿತು.

[ಇಲ್ಲಿ ಸಾಯಣಾಚಾರ್ಯರು ಅರಣ್ಯಕದ ಮೂರನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯದ ಪರಿಸಮಾಪ್ತಿಯಾದ “ಆಚಾರ್ಯಾ ಆಚಾರ್ಯಾಃ”
ಎಂಬ ಶ್ಲೋಕವನ್ನು ಹೇಳಿ ಅದೇ ಅರಣ್ಯಕದ ಕೊನೆಯಲ್ಲಿ ವಿವರಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಆದರೆ ಇದು ಅರಣ್ಯಕದ ಕೊನೆಯ ಭಾಗವಲ್ಲ.

ಐತರೇಯಾರಣ್ಯಕವೆಂಬ ಗ್ರಂಥದಲ್ಲಿ ಒಟ್ಟು ಐದು ಭಾಗಗಳಿವೆ (ಈ ಗ್ರಂಥದಲ್ಲಿರುವ ಭಾಗಕ್ಕೆ ಅರಣ್ಯಕವೆಂದು ಹೆಸರು). ಮೊದಲಿನ ನಾಲ್ಕು ಅರಣ್ಯಕಗಳು ಐತರೇಯ ಮಹಿದಾಸನಿಗೆ ಗೋಚರಿಸಿದವು. ಐದನೆಯ ಅರಣ್ಯಕವು ಶೌನಕಮುನಿಪ್ರೋಕ್ತವಾದ ಸೂತ್ರಗ್ರಂಥವೆಂದು ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ. ಅದರಿಂದ ಐತರೇಯಾರಣ್ಯಕದ ಆದ್ಯಂತಗಳನ್ನು ಹೇಳುವಾಗ ಮೊದಲನೇ ಅರಣ್ಯಕದ ಪ್ರಾರಂಭಭಾಗವಾದ ಅಥ ಮಹಾವ್ರತಂ ಎಂಬ ಮಂತ್ರವನ್ನು ನಾಲ್ಕನೆಯ ಅರಣ್ಯಕದ ಕೊನೆಯ ಭಾಗವಾದ ವಿದಾಮುಘವನ್ವಿದೋಽಮ್ ಎಂಬ ಶಬ್ದಗಳನ್ನು ಅರಣ್ಯಕಗ್ರಂಥದ ಆದ್ಯಂತಗಳೆಂದು ವಿವರಿಸಬೇಕಾಗಿತ್ತು. ನಾಲ್ಕನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ ವಿದಾ ಮುಘವನ್ವಿದಾ ಎಂದು ಪ್ರಾರಂಭವಾಗುವ ಒಂಭತ್ತು ಋಕ್ಗಳನ್ನು ಅನಂತರ ಏನಾ ಹ್ಯೇನೈವಾ ಹ್ಯಗ್ನಾ ೩ ಇ ಎಂದು ಮೊದಲಾಗುವ ಒಂಭತ್ತು ಪುರೀಷಪದಗಳನ್ನು ವಿವರಿಸಲಾಗಿದೆ. ಶೌನಕಪ್ರೋಕ್ತವಾದ ಐದನೆಯ ಅರಣ್ಯಕದಲ್ಲಿ ಮಹಾವ್ರತಸ್ಯ ಪಂಚವಿಂಶತಿಂ ಸಾಮಿಥೇನ್ಯಃ ಎಂದು ಪ್ರಾರಂಭಮಾಡಿ ಬ್ರಹ್ಮ ಭವತಿ ಬ್ರಹ್ಮ ಭವತಿ ಎಂದು ಕೊನೆಯ ವರೆಗೂ ಮೂರು ಅಧ್ಯಾಯಗಳಲ್ಲಿ ಮಹಾವ್ರತವೆಂಬ ಯಜ್ಞದ ವಿಧಿನಿಯಮಗಳನ್ನು ವಿವರಿಸಲಾಗಿದೆ.]

ತಸ್ಯೈತರೇಯಸ್ಯ ಸ್ವಾದುರ್ಭೂತೇ ಚತ್ವಾರಿಂಶದಧ್ಯಾಯೋಪೇತಬ್ರಾಹ್ಮಣೇ ಚತುಃ-
ಸಂಸ್ಥೋ ಜ್ಯೋತಿಷ್ವೋಮಃ ಪ್ರಥಮಂ ವಿಧೀಯತೇ | ತತೋ ಗನಾಮಯನಂ ತತ ಆದಿತಾ-
ನಾಮಯನಂ ತತೋಽಙ್ಗಿರಸಾಮಯನಂ ತತೋ ದ್ವಾದಶಾಹಸ್ತತೋಽನ್ಯತ್ಸರ್ವಂ ಪ್ರಾಸಂಗಿಕ-
ಮಿತಿ ದ್ರಷ್ಟವ್ಯಂ | ಗೋಷ್ವೋಮಾಯುಷ್ವೋಮಾದಿಷು ಸೋಮಯಾಗೇಷು ಜ್ಯೋತಿಷ್ವೋ-
ಮಸ್ಯ ಪ್ರಾಥಮ್ಯಮುಕ್ತಂ—“ ಏಷ ವಾವ ಪ್ರಥಮೋ ಯಜ್ಞೋ ಯಜ್ಞಾನಾಂ ಯಜ್ಞೋತಿ-
ಷ್ವೋಮಃ ” ಇತಿ ಶ್ರುತೇಃ | ತಸ್ಯ ಜ್ಯೋತಿಷ್ವೋಮಸ್ಯ ಸಪ್ತಸಂಸ್ಥೋಪೇತಸ್ಯಾಗ್ನಿಷ್ವೋಮ
ಉಕ್ತಃ ಪೋಡಶ್ಯತಿರಾತ್ರಶ್ಚೇತಾಶ್ಚತಸ್ರಃ ಸಂಸ್ಥಾ ಅತ್ರಾನುಕ್ರಮೇಣ ವಕ್ಷ್ಯಂತೇ | ತಸ್ಮಿನ್ನ ಪಿ
ಚತುಷ್ಟಯೇ ಅಗ್ನಿಷ್ವೋಮಃ ಪ್ರಕೃತಿಃ ಕೃತ್ಸ್ನಸ್ಯಾನುಷ್ಠೇಯಸ್ಯ ತಸ್ಮಿನ್ನ ಗ್ನಿಷ್ವೋಮೇ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷ-
ಶ್ರುತ್ಯೈವೋಪದಿಷ್ಟತ್ವಾತ್ | ಪ್ರಕರ್ಷೇಣ ಕ್ರಿಯತೇ ಸಾಕಲೈನಾನುಷ್ಠೇಯಮುಪದಿಶ್ಯತೇ
ಯಸ್ಯಾಂ ಸಾ ಪ್ರಕೃತಿರಿತಿ ಹಿ ತಚ್ಚ ಬ್ದವ್ಯುತ್ಪತ್ತಿಃ | ಉಕ್ತಾದಯಸ್ತು ವಿಕೃತಯಃ | ವಿಶೇಷಸ್ಯೈವ
ತತ್ರ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷೋಪದೇಶೇನ ಸಂಪಾದಿತತ್ವಾತ್ | ಅವಶಿಷ್ಟಂ ತು ಸರ್ವಮನುಷ್ಠೇಯಂ ಪ್ರಕೃತಿ-
ವದ್ವಿಕೃತಿಃ ಕರ್ತವ್ಯೇತಿ ನ್ಯಾಯೇನೈವ ಸಂಪಾದ್ಯತೇ | ಅತ ಏವೋಪಜೀವ್ಯತ್ವಾದಗ್ನಿಷ್ವೋಮ
ಏನಾದೌ ವಕ್ತವ್ಯಃ |

ಈ ರೀತಿ ಐತರೇಯಮಹರ್ಷಿಗೆ ಗೋಚರವಾದ ಈ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಗ್ರಂಥದಲ್ಲಿ ನಲವತ್ತು ಅಧ್ಯಾಯಗಳಿರುವವು. ಈ ಗ್ರಂಥದ ಪ್ರಾರಂಭದಲ್ಲಿ ಏಳು ಸೋಮಸಂಸ್ಥೆ (ಸೋಮಯಾಗ)ಗಳಲ್ಲಿ ಮುಖ್ಯವಾದ ಜ್ಯೋತಿಷ್ವೋಮಾದಿ ನಾಲ್ಕು ಸಂಸ್ಥೆಗಳು ಅಥವಾ ಯಜ್ಞಗಳ ವಿವರಣೆ ಇದೆ. ಈ ಗ್ರಂಥದಲ್ಲಿ ಉಕ್ತವಾಗಿರುವ ವಿಷಯಗಳನ್ನು ಈರೀತಿ ವಿವರಿಸಲಾಗಿದೆ—

೧ನೇ ಅಧ್ಯಾಯದಿಂದ ೧೭ನೇ ಅಧ್ಯಾಯದ ೫ ಖಂಡದವರೆಗೆ ಸೋಮಯಾಗಗಳಿಗೆ ಪೂರ್ವಭಾವಿಯಾಗಿ ಆಚರಿಸಲ್ಪಡಬೇಕಾದ ಕೆಲವು ಕರ್ಮಾಂಗಗಳು—

ಮೊದಲನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ—ದೀಕ್ಷಣೀಯೇಷ್ಟಿ.

ಎರಡನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ—ಪ್ರಾಯಣೀಯೇಷ್ಟಿ ಮತ್ತು ಉದಯನೀಯೇಷ್ಟಿ.

ಮೂರನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ—ಆತಿಥ್ಯೇಷ್ಟಿ ಇತ್ಯಾದಿ.

ನಾಲ್ಕನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ—ಅಭಿಷ್ಠವ ಇತ್ಯಾದಿ.

ಐದನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ—ಸೋಮಕ್ರಯಣ ಇತ್ಯಾದಿ.

ಅನಂತರ, ಪ್ರವರ್ಗೀಷ್ಟಿ, ಉಪಸತ್, ಅಗ್ನಿನಯನ, ಸೋಮಪ್ರವಾಹಣ, ಪಶುಯಾಗ, ಪ್ರಾತರನುವಾಕಪಠನ, ಅಪೋನಪ್ರೀಯ, ಗ್ರಹಗಳು, ಋತುಯಾಜಗಳು, ಅಜ್ಯಶಸ್ತ್ರ, ಆಹಾವ, ನಿವಿತ್, ಪ್ರಳುಗಶಸ್ತ್ರ ವಸಟ್ಟಾರ, ಮರುತ್ಪತ್ತೀಯ ಮತ್ತು ನಿಷ್ಕೇವಲ್ಯಶಸ್ತ್ರಮಂತ್ರಗಳು, ಅಗ್ನಿಮಾರುತಶಸ್ತ್ರ ಇತ್ಯಾದಿಗಳ ವಿವರಣೆ. ಇತರ ಸೋಮಯಾಗಗಳಿಗೆ ಪ್ರಕೃತಿರೂಪ ವಾಗಿರುವ (model) ಅಗ್ನಿಷ್ಟೋಮಯಾಗದ ವಿವರಣೆ, ಚತುಷ್ಟೋಮ ಮತ್ತು ಜ್ಯೋತಿಷ್ಟೋಮಗಳು, ಉಕ್ಥೈ, ಷೋಡಶಿ ಮತ್ತು ಅತಿರಾತ್ರವೆಂಬ ಸೋಮಯಾಗದ ವಿಕೃತಿಭೇದಗಳು ಅಶ್ವಿನಶಸ್ತ್ರಮಂತ್ರಗಳ ವಿವರಣೆ ಇತ್ಯಾದಿ.

೧೭ ನೇ ಅಧ್ಯಾಯದ ೬ ನೇ ಖಂಡದಿಂದ ೧೮ ನೇ ಅಧ್ಯಾಯದ ೩ ನೇ ಖಂಡದ ವರೆಗೆ ಗವಾಮಯನಂ, ಮಹಾವ್ರತ ರಥಂತರ ಮತ್ತು ಬೃಹತ್ ಸಾಮಗಳು, ನಿಷ್ಕೇವಲ್ಯಶಸ್ತ್ರ ಮುಂತಾದ ಒಂದು ಸಂವತ್ಸರದ ವರೆಗೆ ಮಾಡಲ್ಪಡುವ ಸತ್ರಯಾಗದ ಮಂತ್ರಗಳು, ನಾನಾವಿಧ ಸತ್ರಗಳು.

೧೮ ನೇ ಅಧ್ಯಾಯ ೩ ನೇ ಖಂಡದಿಂದ ೮ ನೇ ಖಂಡದ ವರೆಗೆ—ಅದಿತ್ಯಾನಾಮಯನಂ ಅಂಗಿರಸಾಮಯನಂ ಇತ್ಯಾದಿ ಯಾಗದ ಮುಖ್ಯದಿನಗಳಾದ ಸ್ವರಸಾಮನ್, ಅಭಿಜಿತ್, ವಿಶ್ವಜಿತ್, ವಿಷುವತ್ ಎಂಬ ದಿನಗಳಲ್ಲಿ ಆಚರಿಸಬೇಕಾದ ವಿಧಿನಿಯಮಗಳು.

೧೯ ನೇ ಅಧ್ಯಾಯದಿಂದ ೨೪ ನೇ ಅಧ್ಯಾಯದ ವರೆಗೆ—ದ್ವಾದಶಾಹಗಳೆಂಬ ಹನ್ನೆರಡು ದಿನಗಳ ವರೆಗೆ ಮಾಡಬೇಕಾದ ಯಜ್ಞಗಳ ವಿವರಣೆ ಇತ್ಯಾದಿ.

೨೫ ನೇ ಅಧ್ಯಾಯದಿಂದ ೪೦ ಅಧ್ಯಾಯಗಳು ಪೂರ್ತಾ—ಯಜ್ಞಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಾಸಂಗಿಕವಾಗಿ ಆಚರಿಸಬೇಕಾದ ಇತರ ವಿವರಗಳು ಅಗ್ನಿಹೋತ್ರಾದಿಗಳು, ಪಶ್ವಂಗವಿಭಾಗ, ರಾಜರು ಮಾಡಬೇಕಾದ ಯಜ್ಞಗಳಲ್ಲಿ ಪರಿಸಲ್ಪಡುವ ಸ್ತೋತ್ರಶಸ್ತ್ರಾದಿ ಮಂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಕೆಲವು ವಿಶೇಷಸಂಗತಿಗಳು.

ಈ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಗ್ರಂಥದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವ ವಿಷಯಗಳನ್ನು ಇಲ್ಲಿ ಅತಿ ಸೂಕ್ಷ್ಮವಾಗಿ ವಿವರಿಸಲಾಗಿದೆ ಈ ಗ್ರಂಥದ ವಿಷಯಾನುಕ್ರಮ ಣಿಕೆಯಲ್ಲಿ ಈ ವಿವರಗಳನ್ನು ವಿಸ್ತಾರವಾಗಿ ವರ್ಣಿಸಿದೆ

ಗೋಷ್ಟೋಮ ಅಯುಷ್ಟೋಮ ಮೊದಲಾದ ಸೋಮಯಾಗಗಳಲ್ಲಿ ಜ್ಯೋತಿಷ್ಟೋಮಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷಪ್ರಾಧಾನ್ಯವನ್ನು ಹೇಳಲಾಗಿದೆ.—“ ಅಥ ಯದೇನಮೂರ್ಧ್ವಂ ಸಂತಂ ಜ್ಯೋತಿರ್ಭೂತಮಸ್ತುನಂಸ್ತಸ್ಮಾತ್ ಜ್ಯೋತಿಸ್ತೋಮಂ ಜ್ಯೋತಿಸ್ತೋಮಂ ಸಂತಃ ಜ್ಯೋತಿಷ್ಟೋಮ ಇತ್ಯಾಚಕ್ಷತೇ ಪರೋಕ್ಷೇಣ ಪ್ರಿಯಾ ಇವ ಹಿ ದೇವಾಃ ” | (ಐ.ಬ್ರಾ. ೧೪. ಅ. ೫. ಖಂ.) ಎಂದು ಐತರೇಯಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿಯೂ,—“ ಜ್ಯೋತಿಷ್ಟೋಮಂ ಪ್ರಥಮಮುಪಯಂತ್ಯ ಸ್ಥಿನ್ನೇವ ತೇನ ಲೋಕೇ ಪ್ರತಿ ತಿಷ್ಠಂತಿ ಗೋಷ್ಟೋಮಂ ದ್ವಿತೀಯಮುಪಯಂತ್ಯಂತರಿಕ್ಷ ಏವ ತೇನ ಪ್ರತಿ ತಿಷ್ಠಂತ್ಯಾಯುಷ್ಟೋಮಂ ತೃತೀಯಮುಪಯಂತ್ಯಮುಷ್ಠಿನ್ನೇವ ತೇನ ಲೋಕೇ ಪ್ರತಿ ತಿಷ್ಠಂತಿ ” (ತೈ. ಸಂ. ೭-೪-೧೧-೧) ಎಂದು ತೈತ್ತಿರೀಯಸಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿಯೂ ಜ್ಯೋತಿಷ್ಟೋಮಯಾಗದ ಪ್ರಾಶಸ್ತ್ಯವನ್ನು ಪ್ರಶಂಸಿಸಲಾಗಿದೆ. ಸಪ್ತವಿಧವಾದ ವಿಕೃತಿಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ ಜ್ಯೋತಿಷ್ಟೋಮಯಾಗದ ಪ್ರಭೇದಗಳಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿಷ್ಟೋಮ, ಉಕ್ಥೈ, ಷೋಡಶೀ, ಅತಿರಾತ್ರ ಎಂಬ ನಾಲ್ಕು ವಿಕೃತಿಸೋಮಯಾಗಗಳು ಮುಖ್ಯವು. ಏತದ್ವಾ ಅಗ್ನಿಷ್ಟೋಮಂ ಪ್ರಥಮಮುಪಯಂತ್ಯಥೋಕ್ತೈಮಥ ಷೋಡಶಿನಮಥಾತಿರಾತ್ರಂ (ತೈ. ಸಂ. ೭-೪-೧೦-೧) ಎಂದು ತೈತ್ತಿರೀಯ ಸಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿ ಈ ನಾಲ್ಕು ಸೋಮಯಾಗ ಸ್ವ

ಪ್ರಾಧಾನ್ಯವು ವಿವೃತವಾಗಿದೆ. ಅದುದರಿಂದ ಅವುಗಳನ್ನೇ ಈ ಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿ ವಿಶೇಷರೀತಿಯಿಂದ ವಿವರಿಸಲಾಗಿದೆ. ಈ ನಾಲ್ಕು ಸೋಮಯಾಗಗಳಿಗೂ ಅಗ್ನಿಷ್ಟೋಮವೆಂಬುದೇ ಪ್ರಕೃತಿರೂಪವು. ಎಂದರೆ ಮೂಲವು (model) “ಪ್ರಕರ್ಷೇಣ ಕ್ರಿಯತೇ ಸಾಕಲ್ಯೇನಾನುಷ್ಟೇಯಮುಪದಿಶ್ಯತೇ ಯಸ್ಯಾಂ ಸಾ ಪ್ರಕೃತಿಃ” ಯಜ್ಞಾನುಷ್ಠಾನಕ್ರಮವನ್ನು ಸ್ವಲ್ಪವೂ ಬಿಡದೆ ಯಥಾವಿಧಿಯಾಗಿ ಮಾಡಿ ತೋರಿಸುವುದೇ ಪ್ರಕೃತಿಯು ಎಂದು ಪ್ರಕೃತಿಶಬ್ದದ ವೈತ್ಯಪ್ತಿ ಇರುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ಈ ಅಗ್ನಿಷ್ಟೋಮಯಾಗವು ಪ್ರಕೃತಿಯಜ್ಞವು. ಉಕ್ಥಾದಿಯಾಗಗಳು ವಿಕೃತಿಯಾಗಗಳು ಎಕೆಂದರೆ—ಅವು ಸ್ವಭಾವದಲ್ಲಿ ಪ್ರಕೃತಿಯಾಗವಾದ ಅಗ್ನಿಷ್ಟೋಮವನ್ನು ಅನುಸರಿಸಿದ್ದರೂ ಅದರ ಜೊತೆಗೆ ಇನ್ನು ಕೆಲವು ವಿಶೇಷ ವಿಷಯಗಳನ್ನು ಒಳಗೊಂಡಿರುವುವು. “ಆದ್ದರಿಂದ ಪ್ರಕೃತಿವದ್ವಿಕೃತಿಃ ಕರ್ತವ್ಯಾ” ಎಂಬ ನ್ಯಾಯವಂತೆ ವಿಶೇಷಕ್ರಮದ ಜೊತೆಗೆ ವಿಕೃತಿಯಾಗವನ್ನು ಪ್ರಕೃತಿಯಾಗದಂತೆಯೇ ಮಾಡಬೇಕು ಎಂದು ವಿಧಿ ಇರುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ಸಮಸ್ತಸೋಮಯಾಗಗಳಿಗೂ ಮೂಲಭೂತವಾದ ಎಂದರೆ ಮಾದರಿಯಾದ ಅಗ್ನಿಷ್ಟೋಮಯಾಗದ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ಇಲ್ಲಿ ವಿವರಿಸುತ್ತೇವೆ.

ವೇದಾರ್ಥಗಳನ್ನು ವಿಮರ್ಶಾಪೂರ್ವಕವಾಗಿ ತಿಳಿದುಕೊಳ್ಳಲಿಚ್ಛಿಸುವವರೂ, ಮೀಮಾಂಸಾದರ್ಶನವನ್ನು ಅಭ್ಯಾಸ ಮಾಡಲಿಚ್ಛಿಸುವವರೂ ಯಜ್ಞಯಾಗಾದಿಗಳ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ಸ್ಥೂಲವಾಗಿಯಾದರೂ ತಿಳಿದುಕೊಂಡಿರಬೇಕು. ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ನಡೆಯಬೇಕಾದ ಮುಖ್ಯಕರ್ಮಗಳು, ಅವುಗಳ ವಿಧಿಭಾಗಗಳು, ಅವುಗಳನ್ನು ಮಾಡುವ ವಿಧಾನ, ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಉಪಯೋಗಿಸುವ ಪಾರಿಭಾಷಿಕ ಶಬ್ದಗಳ ಅರ್ಥವಿವರಣೆ ಮುಂತಾದ ವಿಷಯಗಳನ್ನು ಸ್ವಲ್ಪಮಟ್ಟಿಗಾದರೂ ತಿಳಿದಿದ್ದರೆ ವೇದವಾಕ್ಯಗಳ ಮತ್ತು ಮೀಮಾಂಸಾಸೂತ್ರಗಳ ವಾದಸರಣಿಯನ್ನೂ ವಿಮರ್ಶೆಯ ಸ್ವರೂಪವನ್ನೂ ತಿಳಿದುಕೊಳ್ಳಲು ಸಹಾಯಕವಾಗುವುದು. ಅದುದರಿಂದ ವಿಭಾಗಾದಿ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ಸೂಕ್ಷ್ಮವಾಗಿ ವಿವರಿಸುತ್ತೇವೆ.

ವೈದಿಕಯಜ್ಞ (ವೇದೋಕ್ತಯಜ್ಞ) ಗಳಲ್ಲಿ ಎರಡು ವಿಧ (೧) ಗೃಹ್ಯಯಜ್ಞ ಮತ್ತು (೨) ಶೌತಯಜ್ಞ ಎಂದು. ಈ ಗೃಹ್ಯಯಜ್ಞಗಳಿಗೆ ಪಾಕಯಜ್ಞಗಳೆಂದೂ ಹೆಸರು. ಇವುಗಳನ್ನು ಆಚರಿಸುವ ವಿಧಾನಗಳನ್ನು ನಾನಾಗೃಹ್ಯಸೂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ವಿವರಿಸಲಾಗಿದೆ. ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಉಪಯೋಗಿಸುವ ಅಗ್ನಿಗೆ ಗೃಹ್ಯಾಗ್ನಿಯೆಂದು ಹೆಸರು. ಪಾಕಯಜ್ಞಗಳಲ್ಲಿ ಅನೇಕ ವಿಧಗಳಿವೆ. ನಾನಾ ವಿಧವಾದ ಪಾಕಯಜ್ಞಗಳಿಗೆ ಸಂಸ್ಥಾಃ (ಸಂಸ್ಥೆಗಳು) ಎಂದು ಹೆಸರು. ಈ ಸಂಸ್ಥೆಗಳ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಮತಭೇದಗಳಿವೆ. ಎಲ್ಲಾ ಮತಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಒಟ್ಟು ಏಳೇ ಸಂಸ್ಥೆಗಳು, ಹೆಚ್ಚುಕಡಿಮೆಯಿಲ್ಲ. ಈ ಪಾಕಯಜ್ಞದ ಏಳು ಸಂಸ್ಥೆಗಳು ಈರೀತಿ ಇವೆ—

ಪಾಕಯಜ್ಞದ ಸಪ್ತಸಂಸ್ಥೆಗಳು

ಗೋಪಥಬ್ರಾಹ್ಮಣದಂತೆ (೧-೫-೨೩) —(೧) ಸಾಯಂಪ್ರಾತರ್ಹೋಮಗಳು. (೨) ಸ್ಥಾಲೀಪಾಕಃ (೩) ನವಯಜ್ಞ (೪) ಬಲಿ (ವೈಶ್ವದೇವಬಲಿ) (೫) ಪಿತೃಯಜ್ಞ (೬) ಅಷ್ಟಕ (೭) ಪಶು.

ಗೌತಮಧರ್ಮ ಸೂತ್ರದಂತೆ (೧-೮-೧೦) —(೧) ಅಷ್ಟಕ (೨) ಪಾರ್ವಣ (೩) ಶ್ರಾದ್ಧ (ಮಾಸಿಶ್ರಾದ್ಧ) (೪) ಶ್ರಾವಣೀ (೫) ಆಗ್ರಹಾಯಣೀ (೬) ಜೈತ್ರೀ (೭) ಆಶ್ವಯುಜೀ.

ಕೃಷ್ಣಯಜುರ್ವೇದ ತೈತ್ತಿರೀಯ ಶಾಖೆಯ ಭಾಷ್ಯಕಾರರಾದ ಭಟ್ಟಭಾಸ್ಕರರ ಮತದಂತೆ (ತೈ.ಸಂ. ೧-೭-೧) —(೧) ಹುತಃ (೨) ಪ್ರಹುತ (೩) ಆಹುತ (೪) ಶೂಲಗವ (೫) ಬಲಿಹರಣಂ (೬) ಪ್ರತ್ಯವರೋಹಣಂ (೭) ಅಷ್ಟಕಾಹೋಮಃ.

ಅಪಸ್ತಂಬಯಜ್ಞಪರಿಭಾಷಾಸೂತ್ರದ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನಕರ್ತೃ ಧಾರ್ತಸ್ವಾಮಿಯ ಮತದಂತೆ —(೧) ಔಸಾಸನಹೋಮ (೨) ವೈಶ್ವದೇವ (೩) ಪಾರ್ವಣ (೪) ಅಷ್ಟಕ (೫) ಮಾಸಿಶ್ರಾದ್ಧ (೬) ಸರ್ಪಬಲಿ (೭) ಈಶಾನಬಲಿ (ಶೂಲಗವ)

ಪಾಕಯಜ್ಞಗಳು ಆಯಾ ಶಾಖೆಗಳ ಸಂಪ್ರದಾಯಾನುಸಾರವಾಗಿ ಬೇರೆಬೇರೆಯಾಗಿರುತ್ತವೆ. ಒಟ್ಟು ಸಂಖ್ಯೆ ಮಾತ್ರ ಏಕೇ.

ಶ್ರೌತಯಜ್ಞಗಳಲ್ಲಿಯೂ (೧) ಹವಿರ್ಯಜ್ಞಗಳು (೨) ಸೋಮಯಜ್ಞಗಳು ಎಂದು ಎರಡುವಿಧ. ಯಾವ ಯಜ್ಞಗಳಲ್ಲಿ ಹವಿಸ್ಸನ್ನು ಹೋಮಮಾಡುವುದಕ್ಕೆ ಉಪಯೋಗಿಸುವರೋ ಅವಕ್ಕೆ ಹವಿರ್ಯಜ್ಞಗಳೆಂದೂ, ಸೋಮರಸಾದಿಗಳನ್ನು ಹೋಮಾದಿಗಳಿಗೆ ಉಪಯೋಗಿಸಿದರೆ ಅವಕ್ಕೆ ಸೋಮಯಜ್ಞವೆಂದೂ ಸಂಕೇತವು. ಹವಿರ್ಯಜ್ಞಗಳ ಸಂಖ್ಯೆಯ ವಿಚಾರದಲ್ಲಿ ಖನ್ನಾ ಭಿಪ್ರಾಯವಿಲ್ಲ. ಇವೂ ಏಕೇ. ಆದರೆ ಒಂದೊಂದು ಶಾಖೆ ಅಥವಾ ಸಂಪ್ರದಾಯಾನುಸಾರ ಯಜ್ಞಗಳು ಬೇರೆಬೇರೆಯಾಗಿರುವವು.

ಹವಿರ್ಯಜ್ಞದ ಸಪ್ತಸಂಸ್ಥೆಗಳು

೧. ಸಾಯಣಾಚಾರ್ಯರ ಏತರೇಯಬ್ರಾಹ್ಮಣ ಭಾಷ್ಯದಲ್ಲಿರುವಂತೆ (ಐ. ಬ್ರಾ. ಭಾ. ೫-೭)---

(೧) ಅಗ್ನಿಹೋತ್ರ (೨) ಅಗ್ನಿಹೋತ್ರ (೩) ದರ್ಶಪೂರ್ಣಮಾಸ (೪) ಆಗ್ರಯಣ (೫) ಚಾತುರ್ಮಾಸ್ಯ (೬) ದಾಕ್ಷಾಯಣಿಯಜ್ಞ (೭) ಕೌಂಡಪಾಯಿನಾಮಯನ ಅಥವಾ ಸೌತ್ರಾಮಣಿ.

೨. ಧಾರ್ತಸ್ಮಾಮಿಯ ಯಜ್ಞವರಿಭಾಷಾಸೂತ್ರವ್ಯಾಖ್ಯಾನ ಪ್ರಕಾರ---

(೧) ಅಗ್ನಿಹೋತ್ರ (೨) ದರ್ಶಪೂರ್ಣಮಾಸ (೩) ಆಗ್ರಯಣ (೪) ಪಿಂಡಪಿತೃಯಜ್ಞ (೫) ಚಾತುರ್ಮಾಸ್ಯ (೬) ನಿರೂಢಪಶುಬಂಧ (೭) ಸೌತ್ರಾಮಣಿ.

೩. ಗೌತಮಧರ್ಮಸೂತ್ರದಂತೆ (೧-೮-೨೦)---

(೧) ಅಗ್ನಿಹೋತ್ರ (೨) ಅಗ್ನಿಹೋತ್ರ (೩) ದರ್ಶಪೂರ್ಣಮಾಸ, (೪) ಆಗ್ರಯಣ (೫) ಚಾತುರ್ಮಾಸ್ಯ (೬) ನಿರೂಢಪಶುಬಂಧ (೭) ಸೌತ್ರಾಮಣಿ.

೪. ಗೋಪಥಬ್ರಾಹ್ಮಣದಂತೆ (೧-೫-೨೩)---

(೧) ಅಗ್ನಿಹೋತ್ರ (೨) ಅಗ್ನಿಹೋತ್ರ (೩) ಪೌರ್ಣಮಾಸೀ (೪) ಅಮಾವಾಸ್ಯಾ (೫) ನವೇಷ್ಟಿ (೬) ಚಾತುರ್ಮಾಸ್ಯ (೭) ಪಶುಬಂಧ.

ದರ್ಶಪೂರ್ಣಮಾಸೇಷ್ಟಿಗಳೆಂದರೆ ಅಮಾವಾಸ್ಯಾ ಮತ್ತು ಪೌರ್ಣಮೆಗಳಲ್ಲಿ ಆಚರಿಸಲ್ಪಡುವ ಯಜ್ಞಗಳು ಇವುಗಳಿಗೆ ಇಷ್ಟಿಗಳೆಂದು ಹೆಸರು. ಇತರ ಇಷ್ಟಿಗಳೆಲ್ಲಕ್ಕೂ ಇವು ಮಾದರಿಯಂತಿವೆ (ಪ್ರಕೃತಿ) ಎಂದರೆ ಮೂಲಭೂತವಾಗಿವೆ (model). ತಂತ್ರಗಳು ಮತ್ತು ಸ್ವರೂಪ ಎರಡರಲ್ಲಿಯೂ ಒಂದೇವಿಧ. ಈ ಇಷ್ಟಿಗಳಲ್ಲಿ ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ಉಪಯೋಗಿಸುವ ಹವಿರ್ವ್ಯವು ಪುರೋಡಾಶ. ಅಕ್ಕಿಹಿಟ್ಟು ಅಥವಾ ಗೋಧಿಯಹಿಟ್ಟನ್ನು ಹಾಲಿನಲ್ಲಿ ಕಲಸಿ ಬೇಯಿಸಿದರೆ ಪುರೋಡಾಶವೆನಿಸಿಕೊಳ್ಳುತ್ತದೆ. ಇದನ್ನು ಕಪಾಲ ಎಂದರೆ ಮಡಕೆಯ ಚೂರುಗಳಲ್ಲಿ ಬೇರೆಬೇರೆ ಬೇಯಿಸಬೇಕು. ಮೊದಲನೆಯ ಹೋಮವನ್ನು ಅಗ್ನಿದೇವತೆ ಯನ್ನು ದ್ವೇಶಿಸಿ ಮಾಡುತ್ತಾರೆ. ಅಗ್ನಿಗೆ ಎಂಟು ಕಪಾಲಗಳಲ್ಲಿ ಬೇಯಿಸಿದ ಪುರೋಡಾಶವನ್ನು (ಅಗ್ನೇಯಮಷ್ಟಾಕಪಾಲಂ) ಹೋಮಮಾಡಬೇಕು. ಅಗ್ನಿ ಮತ್ತು ಸೋಮ ಎಂಬ ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಹನ್ನೊಂದು ಕಪಾಲಗಳಲ್ಲಿ ಬೇಯಿಸಿದ ಪುರೋಡಾಶವನ್ನು (ಅಗ್ನೀಮೋಮಾಯಮೇಕಾದಶಕಪಾಲಂ) ಒಟ್ಟಾಗಿ ಹೋಮಮಾಡಬೇಕು. ಹೀಗೆಯೇ ಬೇರೆಬೇರೆ ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಬೇರೆಬೇರೆ ಸಂಖ್ಯೆಯ ಕಪಾಲಗಳು ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿವೆ.

ಈ ಇಷ್ಟಿಗಳಿಗೆ ನಾಲ್ಕು ಜನ ಋತ್ವಿಕ್ಯಗಳು ಬೇಕು. (೧) ಅಧ್ವರ್ಯು-ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಎಲ್ಲಾ ತಂತ್ರಗಳನ್ನೂ ಕೆಲಸ ಕಾರ್ಯಗಳನ್ನೂ ಈತನು ಮಾಡುತ್ತಾನೆ. (೨) ಹೋತೃ-ಋಗ್ವೇದ ಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ಪಠಿಸಿ ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಆಹ್ವಾನ ಮಾಡುತ್ತಾನೆ. (೩) ಬ್ರಹ್ಮ-ಮೇಲೆ ಹೇಳಿದ ಇಬ್ಬರು ಋತ್ವಿಜರ ಕರ್ತವ್ಯಗಳು ಸರಿಯಾಗಿ ನಡೆಯುವಂತೆ ನೋಡಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಾನೆ. (೪) ಅಗ್ನೀತ್ (ಅಗ್ನೀಧ್ರ) ಬ್ರಹ್ಮನ ಸಹಾಯಕ. ಈ ದರ್ಶಪೂರ್ಣ ಮಾಸಯಾಗಗಳು ಅಮಾವಾಸ್ಯೆ ಮತ್ತು ಪೌರ್ಣಮಿಯ ದಿವಸ ಆಚರಿಸಬೇಕಾದವು. ಇದಕ್ಕೆ ಪೂರ್ವಭಾವಿಯಾಗಿ ಹಿಂದಿನ ದಿನ ಆಚರಿಸಬೇಕಾದ ಕರ್ಮಗಳು ಕೆಲವು ಇವೆ.

ಸೋಮಯಜ್ಞದ ಸಪ್ತಸಂಸ್ಥೆಗಳು

ದಿನಸಂಖ್ಯೆಯ ಕ್ರಮದಂತೆ ನಡೆಯುವ ಸೋಮಯಜ್ಞಗಳನ್ನು ಮೂರುವಿಧವಾಗಿ ವಿಂಗಡಿಸಬಹುದು—

ಐಕಾಹ—ಒಂದು ದಿನದಲ್ಲಿ ಮಾಡಿ ಮುಗಿಸತಕ್ಕ ಯಜ್ಞ.

ಅಹೀನ—ಒಂದು ದಿನಕ್ಕಿಂತ ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ಎಂದರೆ ಎರಡು ದಿನಗಳಿಂದ ಹನ್ನೆರಡು ದಿನಗಳಲ್ಲಿ ಮಾಡಿ ಮುಗಿಸತಕ್ಕ ಯಜ್ಞಗಳು.

ಸತ್ರ— ಹನ್ನೆರಡು ದಿನಗಳಿಗೆ ಅಥವಾ ಅದಕ್ಕೆ ಮೇಲ್ಪಟ್ಟು ನಡೆಯುವ ಯಾಗಗಳು. ಐಕಾಹಗಳಲ್ಲಿ ಬಹುಮುಖ್ಯವಾದುದು ಜ್ಯೋತಿಷ್ಠೋಮ. ಇದು ಏಳು ವಿಧ—

(೧) ಅಗ್ನಿಷ್ಟೋಮ (೨) ಅತ್ಯಗ್ನಿಷ್ಟೋಮ (೩) ಉಕ್ಥ್ಯ (೪) ಷೋಡಶಿನ್ (೫) ವಾಜಪೇಯ (೬) ಅತಿರಾತ್ರ (೭) ಅಪ್ತೇರ್ಯಾಮ.

ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿಷ್ಟೋಮವೇ ಮುಖ್ಯವಾದುದು. ಉಳಿದ ಆರೂ ಇದರ ರೂಪಾಂತರಗಳು. ಅದುದರಿಂದ ಅಗ್ನಿಷ್ಟೋಮಕ್ಕೆ ಪ್ರಕೃತಿಯೆಂದೂ, ಉಳಿದ ಆರು ರೂಪಾಂತರಗಳಾದ ಅತ್ಯಗ್ನಿಷ್ಟೋಮಾದಿಗಳಿಗೆ ವಿಕೃತಿಯೆಂದೂ ಹೇಳುವರು. ಅಗ್ನಿಷ್ಟೋಮದಲ್ಲಿ ಉದ್ಗಾತೃ ಮತ್ತು ಅವನ ಸಹೋದ್ಯೋಗಿಗಳು ಒಟ್ಟು ೧೨ ಸ್ತೋತ್ರಗಳನ್ನು ಅಥವಾ ಸಾಮಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ಗಾನಮಾಡುವರು. ಪ್ರತಿಯೊಂದು ಸ್ತೋತ್ರಗಾನವಾದಮೇಲೂ ಹೋತೃ ಮತ್ತು ಅವನ ಸಹಾಯಕರಾದ ವೈತ್ರಾವರಣ, ಬ್ರಾಹ್ಮಣಾಚ್ಛುಸಿ, ಅಚ್ಛಾವಾಕ ಎಂಬ ಋತ್ವಿಜರು ಒಂದೊಂದು ಶಸ್ತ್ರದಂತೆ ೧೨ ಶಸ್ತ್ರಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ಪಠಿಸುವರು. ಪ್ರಾತಃಸವನ, ಮಾಧ್ಯಂದಿನ ಸವನ, ತೃತೀಯಸವನ ಎಂಬ ಮೂರುಸವನ (ಸೋಮರಸವನನ್ನು ಹಿಂಡುವ ಕರ್ಮ) ಕಾಲಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಮಾಡುವ ಸ್ತೋತ್ರಗಳನ್ನೂ ಅವುಗಳ ಜತೆಯಲ್ಲಿ ಪಠಿಸಬೇಕಾದ ಶಸ್ತ್ರಮಂತ್ರಗಳನ್ನೂ ಕೆಳಗೆ ಕೊಟ್ಟಿದೆ.

ಪ್ರಾತಸ್ಸವನ

ಸ್ತೋತ್ರಗಾನ	ಶಸ್ತ್ರಮಂತ್ರ
೧. ಬಹಿಷ್ವವಮಾನಸ್ತೋತ್ರ	೧. ಆಜ್ಯಶಸ್ತ್ರ
೨. ಆಜ್ಯಸ್ತೋತ್ರಗಳು	೨. ಪ್ರಉಗಶಸ್ತ್ರ
೩. "	೩. ಆಜ್ಯಶಸ್ತ್ರ
೪. "	೪. "
೫. "	೫. "

ಮಾಧ್ಯಂದಿನಸವನ

ಸ್ತೋತ್ರಗಾನ	ಶಸ್ತ್ರಮಂತ್ರ
೬. ಮಾಧ್ಯಂದಿನಪವಮಾನಸ್ತೋತ್ರ	೬. ಮರುತ್ಪ್ರತೀಯಶಸ್ತ್ರ
೭. ಪೃಷ್ಠಸ್ತೋತ್ರ	೭. ನಿಷ್ಠೇವಲೃಶಸ್ತ್ರ
೮. "	೮. "
೯. "	೯. "
೧೦. "	೧೦. "

ತೃತೀಯಸವನ

೧೧. ಅರ್ಭವಪವಮಾನಸ್ತೋತ್ರ
೧೨. ಅಗ್ನಿಷ್ಟೋಮಸಾಮ

೧೧. ವೈಶ್ವದೇವಶಸ್ತ್ರ
೧೨. ಅಗ್ನಿಮಾರುತಶಸ್ತ್ರ

ಕೊನೆಯಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವ ೧೨ ನೆಯ ಅಗ್ನಿಷ್ಟೋಮಸಾಮವೆಂಬ ಸ್ತೋತ್ರದಿಂದ ಅಗ್ನಿಷ್ಟೋಮಯಾಗಕ್ಕೆ ಆ ಹೆಸರು ಬಂದಿರುವುದು. ಉಕ್ಥ್ಯದಲ್ಲಿ ಮೇಲೆ ಹೇಳಿದ ೧೨ ರ ಜತೆಗೆ ೩ ಉಕ್ಥ ಸ್ತೋತ್ರಗಳು ಮತ್ತು ೩ ಉತ್ಕ ಶಸ್ತ್ರಗಳು ಇರುವವು. ಷೋಡಶಿಯಲ್ಲಿ ಮೇಲಿನ ೧೫ ಸ್ತೋತ್ರಶಸ್ತ್ರಗಳ ಜತೆಗೆ ಮತ್ತೊಂದನ್ನು ಸೇರಿಸಿ ಒಟ್ಟು ೧೬ ಸ್ತೋತ್ರಗಳಾಗುವವು. ಅತಿರಾತ್ರದಲ್ಲಿ ಇನ್ನೂ ೧೨ ಸ್ತೋತ್ರಶಸ್ತ್ರಗಳನ್ನು ಸೇರಿಸುತ್ತಾರೆ.

ಈ ವರೆಗೆ ಹೇಳಿದ ಒಂದೊಂದು ಸಂಸ್ಥೆಯಲ್ಲಿಯೂ ಹಿಂದಿನ ಸಂಸ್ಥೆಯ ಸ್ತೋತ್ರ-ಶಸ್ತ್ರಗಳನ್ನು ಸೇರಿಸಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಿರುವುದು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿದೆ. ಆದರೆ ಅತಿರಾತ್ರದಲ್ಲಿ ಹಿಂದಿನ ಷೋಡಶಿಸಂಸ್ಥೆಯ ಒಂದು ಸ್ತೋತ್ರಶಸ್ತ್ರವನ್ನು ಸೇರಿಸಿಕೊಳ್ಳಬೇಕೇ ಅಥವಾ ಬಿಡಬೇಕೇ ಎಂಬುದು ವಾದಗ್ರಸ್ತವಾದ ವಿಷಯ, ಸಾಂಖ್ಯಾಯನಶ್ರೌತಸೂತ್ರ, ಅಶ್ವಲಾಯನಶ್ರೌತಸೂತ್ರ, ಕೌಷೀತಕೀ ಬ್ರಾಹ್ಮಣ ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಷೋಡಶಿಯನ್ನು ಸೇರಿಸಿಕೊಳ್ಳಬೇಕೆಂದಿದೆ. ಆದರೆ ಐತರೇಯಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿ ಅದನ್ನು ಸೇರಿಸಿಯೇ ಇಲ್ಲ. ಈ ಅತಿರಾತ್ರವೆಂಬ ಯಾಗದಲ್ಲಿ ೧೨ ಸ್ತೋತ್ರಶಸ್ತ್ರಗಳನ್ನು ಹಿಂದಿನ ರಾತ್ರಿಯೆಲ್ಲಾ ಗಾನಮಾಡಿ ಸೂರ್ಯೋದಯದ ವೇಳೆಗೆ ಸಂಧಿಸ್ತೋತ್ರವೊಂದನ್ನು ಪಠಿಸುತ್ತಾರೆ. ರಾತ್ರಿಯೆಲ್ಲಾ ಯಜ್ಞಕರ್ಮಗಳು ನಡೆದುಬರುವುದರಿಂದಲೇ ಈ ಯಾಗಕ್ಕೆ ಅತಿರಾತ್ರವೆಂದು ಹೆಸರು ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿರುವುದು.

ಇತರ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಗಳ ಪ್ರಕಾರ ಅತಿರಾತ್ರದಲ್ಲಿ ಷೋಡಶಿಯಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವ ೧೫+೧=೧೬ ಸ್ತೋತ್ರಶಸ್ತ್ರಗಳೂ ಅತಿರಾತ್ರದ ೧೨ ಬೇರೆ ಸ್ತೋತ್ರಶಸ್ತ್ರಗಳೂ ಸೇರಿ ಒಟ್ಟು ೨೮ ಸ್ತೋತ್ರಶಸ್ತ್ರಗಳಾಗುವವು. ಆದರೆ ಐತರೇಯಬ್ರಾಹ್ಮಣದ ಪ್ರಕಾರ ಷೋಡಶಿಯ ೧೬ ಸ್ತೋತ್ರಶಸ್ತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ೧ ನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಉಳಿದ ೧೫ ಸ್ತೋತ್ರಶಸ್ತ್ರಗಳೂ ಅತಿರಾತ್ರ ೧೨ ಸ್ತೋತ್ರಶಸ್ತ್ರಗಳೂ ೩ ಸಂಧಿಸ್ತೋತ್ರಗಳೂ (ಸಂಧಿಸ್ತೋತ್ರವೊಂದನ್ನೇ ಮೂರು ಎಂದು ಗಣನೆ) ಒಟ್ಟು ೩೦ ಸ್ತೋತ್ರಶಸ್ತ್ರಗಳಾಗುವವು. ಈ ರೀತಿ ಒಂದೇ ಯಾಗದ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ವ್ಯತ್ಯಾಸಗಳು ಕಂಡುಬರುವವು.

ಐತರೇಯ ಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿ ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ಅಗ್ನಿಷ್ಟೋಮ, ಉಕ್ಥ್ಯ, ಷೋಡಶಿನ್, ಅತಿರಾತ್ರ ಎಂಬ ನಾಲ್ಕು ಯಜ್ಞಗಳ ವಿಷಯವನ್ನೇ ವಿಶೇಷರೀತಿಯಿಂದ ವಿವರಿಸಲಾಗಿದೆ. ಅತ್ಯಗ್ನಿಷ್ಟೋಮ, ವಾಜಪೇಯ, ಅಪ್ಪೋರ್ಯಾಮಗಳೆಂಬ ಮೂರು ಸೋಮಯಾಗಗಳನ್ನು ಅಷ್ಟು ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ಬಳಕೆಯಲ್ಲಿಲ್ಲವಾದ್ದರಿಂದ ಅವುಗಳ ವರ್ಣನೆ ಇರುವುದಿಲ್ಲ.

ಮೇಲೆ ಹೇಳಿದ, ಅಗ್ನಿಷ್ಟೋಮ, ಅತ್ಯಗ್ನಿಷ್ಟೋಮ, ಉಕ್ಥ್ಯ, ಷೋಡಶೀ, ಅತಿರಾತ್ರ, ವಾಜಪೇಯ, ಅಪ್ಪೋರ್ಯಾಮ ಎಂಬ ಏಳು ಸೋಮಯಾಗಗಳಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿಷ್ಟೋಮಯಾಗವು ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರೂಪವಾದುದು (Model) ಎಂದರೆ ಈ ಯಾಗವು ಉಳಿದ ಸೋಮಯಾಗಗಳಿಗೆ ಮೂಲಭೂತವಾಗಿರುವುದು. ಇದು ಕೆಲವು ವ್ಯತ್ಯಾಸಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿ ಉಳಿದ ಆರು ಸೋಮಯಾಗಗಳಾಗಿರುವವು. ಅಗ್ನಿಷ್ಟೋಮಯಾಗವನ್ನು ಮಾಡುವ ಕ್ರಮವನ್ನು ಸಂಗ್ರಹರೂಪವಾಗಿ ಇಲ್ಲಿ ಹೇಳುತ್ತೇವೆ. ಇದರ ವಿಧ್ಯುಕ್ತವಿವರಣೆಯು ಯಜುರ್ವೇದದ ವ್ಯಾಪ್ತಿಗೆ ಒಳಪಟ್ಟಿರುವುದರಿಂದ ಅದನ್ನು ಅಲ್ಲಿ ವಿಸ್ತಾರವಾಗಿ ವಿವರಿಸಲಾಗುವುದು. ಈ ಯಾಗದ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ವಿವರಿಸುವಾಗ ಅನೇಕ ಪಾರಿಭಾಷಿಕಶಬ್ದಗಳ ಅರ್ಥವಿವರಣೆಯು ಅನಶ್ಯಕವಾದುದರಿಂದಲೂ ಇಲ್ಲಿ ಅದನ್ನೆಲ್ಲಾ ವಿಶದವಾಗಿ ಹೇಳಬೇಕಾದರೆ ಗ್ರಂಥವು ವಿಸ್ತಾರವಾಗುವುದ್ದೇ ಬಯದಿಂದಲೂ, ಯಾಗಸ್ವರೂಪವನ್ನು ವಿವರಿಸುವ ಶ್ಲೋಕಗಳನ್ನು ಮಾತ್ರ ಹಿಂದೆ ಉದಹರಿಸಿ ಪ್ರಕೃತಸಂದರ್ಭಕ್ಕೆ ಯುಕ್ತವಾದ ವಿಷಯಗಳನ್ನು ಕನ್ನಡದಲ್ಲಿ ವಿವರಿಸಲಾಗುವುದು—

ಅಗ್ನಿಷ್ಟೋಮಯಾಗದ ಸಂಕ್ಷೇಪವಾದ ಸ್ವರೂಪಸಂಗ್ರಹವನ್ನು ನಾವು ೬೩-೬೫ನೇ ಪೇಜುಗಳಲ್ಲಿ ಶ್ಲೋಕರೂಪದಲ್ಲಿ ಸಂಗ್ರಹಿಸಿಕೊಟ್ಟಿದ್ದೇವೆ.

ಅಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿಷ್ಟೋಮಯಾಗದ ಕರ್ಮಾಂಗಗಳನ್ನು ಮಾಡುವ ಕ್ರಮದಲ್ಲಿಯೇ ಹೇಳಿದೆ. ಪ್ರತಿಯೊಂದು ಕರ್ಮಾಂಗದಲ್ಲಿಯೂ ಅನೇಕ ವಿಧಿನಿಯಮಗಳೂ ಮಂತ್ರಪಠನಗಳೂ ಉಂಟು. ಐತರೇಯಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿ ಆಯಾ ಕರ್ಮಗಳಲ್ಲಿ ಹೋತ್ವವು ಪಠಿಸಬೇಕಾದ ಮಂತ್ರಗಳನ್ನೂ ಅವುಗಳ ವಿಧಿನಿಯಮಗಳನ್ನೂ ಮಾತ್ರ ವಿವರಿಸಲಾಗಿದೆ. ಕರ್ಮಗಳನ್ನು ಯಾವರೀತಿ ಮಾಡಬೇಕು ಎಂಬ ವಿವರಗಳನ್ನು ಯಜುರ್ವೇದದಲ್ಲಿಯೂ ಆಪಸ್ತಂಬಾದಿಸೂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ. ಉದ್ಗಾತೃವಿಗೆ ಸಂಬಂಧಪಟ್ಟ ಸಾಮಗಾನದ ವಿವರವು ಸಾಮವೇದ, ಸಾಮವೇದಬ್ರಾಹ್ಮಣಗಳಾದ ತಾಂಡ್ಯಬ್ರಾಹ್ಮಣ, ಪಂಚವಿಂಶಬ್ರಾಹ್ಮಣ, ಶಾಟ್ವಾಯನ, ಜೈಮಿನೀಯ ಮೊದಲಾದ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಗಳಲ್ಲಿ ಉಕ್ತವಾಗಿದೆ. ಅಗ್ನಿಷ್ಟೋಮಯಾಗವು ಏಕಾಹ ಎಂದರೆ ಒಂದೇ ದಿನದಲ್ಲಿ ಮಾಡಿ ಮುಗಿಸುವ ಯಜ್ಞವೆಂದು ಹೇಳಿದ್ದರೂ ಅದು ಾದು ದಿನಗಳವರೆಗೂ ನಡೆಯುವುದು. ಮೊದಲಿನ ನಾಲ್ಕುದಿನಗಳಲ್ಲಿ ನಡೆಯುವ ಕಾರ್ಯಕಲಾಪಗಳು ಯಜ್ಞಕ್ಕೆ ಪೂರ್ವಭಾವಿಯಾಗಿ ನಡೆಯಬೇಕಾದ ಕರ್ಮಾಂಗಗಳು ಮಾತ್ರ. ಐದನೆಯ ದಿನದ ಸೋಮಾಭಿಷವಣ, ಸೋಮಾಹುತಿ, ಸೋಮಪಾನ ಮೊದಲಾದ ಕರ್ಮಗಳೇ ಮುಖ್ಯವು. ಇವೆಲ್ಲಾ ಒಂದೇ ದಿನದಲ್ಲಿ ಎಂದರೆ ಐದನೇದಿನದಲ್ಲಿ ನಡೆಯುವವು—

ಮೊದಲನೆಯ ದಿನ—ಋತ್ವಿಗ್ವರಣ (ಋತ್ವಿಕ್ಯಗಳನ್ನು ನಿಯಮಿಸುವುದು). ಅವರಿಗೆ ಮಧುಪರ್ಕಾದಿಗಳನ್ನು ನೀಡುವುದು, ದೀಕ್ಷಣೀಯೇಷ್ಟಿ, ಯಜಮಾನನ ದೀಕ್ಷಾವಿಧಿ ಇತ್ಯಾದಿ ಪೂರ್ವಭಾವಿಯಾಗಿ ಆಚರಿಸುವ ಕರ್ಮಗಳು.

ಎರಡನೆಯ ದಿನ—ಪ್ರಾಯಣೀಯೇಷ್ಟಿ ಎಂದರೆ ಯಜ್ಞದ ಪ್ರಾರಂಭದಶೆಯಲ್ಲಿ ಮಾಡುವ ಹೋಮ, ಸೋಮಕ್ರಯಣ (ಸೋಮಲತೆಗಳನ್ನು ಕೊಂಡುಕೊಳ್ಳುವುದು), ಆತಿಥ್ಯೇಷ್ಟಿ (ಸೋಮಲತೆಗಳಿಗೆ ಸ್ವಾಗತ) ಪ್ರವರ್ಗ್ಯ ಎಂಬ ಯಜಮಾನನ ಶುದ್ಧೀಕರಣಕ್ಕಾಗಿ ಮಾಡುವ ಇಷ್ಟಿ, ಪ್ರಾತಃಕಾಲ ಮತ್ತು ಮಧ್ಯಾಹ್ನಕಾಲಗಳಲ್ಲಿ ಮಾಡಬೇಕಾದ ಉಪಸತ್ ಎಂಬ ಕರ್ಮ.

ಮೂರನೆಯ ದಿವಸ—ಎರಡನೆಯ ದಿವಸದಲ್ಲಿಯೇ ಹೇಳಿದ ಪ್ರವರ್ಗ್ಯ ಮತ್ತು ಉಪಸತ್ (ಇವುಗಳನ್ನು ಮುಂದುವರಿಸಿ ಮತ್ತೆ ಮಾಡುವುದು)

ನಾಲ್ಕನೆಯ ದಿವಸ—ಅಗ್ನಿಪ್ರಣಯನ (ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ತರುವುದು) ಸೋಮಪ್ರಣಯನ (ಸೋಮಲತೆಗಳನ್ನು ಯಜ್ಞವೇದಿಗೆ ತರುವುದು), ಹವಿರ್ಧಾನಪ್ರಣಯನ (ಸೋಮಲತೆಗಳನ್ನು ತುಂಬಿದ ಗಾಡಿಗಳನ್ನು ತರುವುದು) ಪಶುಹೋಮ.

ಐದನೆಯ ದಿವಸ—ಪ್ರಾತಃಕಾಲ, ಮಧ್ಯಾಹ್ನ, ಸಾಯಂಕಾಲಗಳಲ್ಲಿ ಸೋಮಲತೆಗಳನ್ನು ಕಲ್ಲಿನಿಂದ ಜಜ್ಜಿ ರಸವನ್ನು ಹಿಂಡಿ ತೆಗೆಯುವುದು. ಪ್ರಾತಃಸವನ, ಮಾಧ್ಯಂದಿನಸವನ, ತೃತೀಯಸವನ ಎಂಬ ಸವನತ್ರಯಗಳಲ್ಲಿ ಪಠಿಸಬೇಕಾದ ಮಂತ್ರಗಳು, ಸೋಮಾಹುತಿ, ಸೋಮಪಾನ ಇತ್ಯಾದಿ ಯಜ್ಞದ ಸಮಾಪ್ತಿಕಾಲದಲ್ಲಿ ಮಾಡುವ ಉದಯನೀಯೇಷ್ಟಿ, ಅವಭೃಥ ಸ್ನಾನ ಇತ್ಯಾದಿ.

ಇದು ಅಗ್ನಿಷ್ಟೋಮಯಾಗದ ಸಂಕ್ಷೇಪವಿವರಣೆಯು. ಅಗ್ನಿಷ್ಟೋಮಯಾಗದಲ್ಲಿ ೧೨ ಸ್ತೋತ್ರಗಳೂ (ಸಾಮಗಾನಗಳೂ) ೧೨ ಶಸ್ತ್ರಗಳೂ (ಋಗ್ವೇದ ಸೂಕ್ತಗಳು) ಉಪಯೋಗಿಸಲ್ಪಡುವವು. ಇತರ ಅತ್ಯಗ್ನಿಷ್ಟೋಮಾದಿ ಸೋಮಯಾಗಗಳಲ್ಲಿ ಈ ಸ್ತೋತ್ರಶಸ್ತ್ರಗಳ ಸಂಖ್ಯೆಯು ಅಧಿಕವಾಗಿರುವುದು. ಸೋಮಯಾಗದಲ್ಲಿ ಯಜ್ಞಮಾಡುವ ಯಜಮಾನನು ಒಬ್ಬನೂ, ಹದಿನಾರುಜನ ಋತ್ವಿಜರೂ ಇರುವರು. ಕೆಲವು ಸೋಮಯಾಗಗಳಲ್ಲಿ ಅನೇಕ ಮಂದಿ ಯಜಮಾನರೂ ಅಧಿಕಸಂಖ್ಯೆಯ ಋತ್ವಿಜರೂ ಇರುವರು. ಅನೇಕ ಜನರು ಸೇರಿ ಮಾಡುವ ಇಂತಹ ಸೋಮಯಾಗಕ್ಕೆ ಸತ್ತವೆಂದು ಹೆಸರು. ಈ ಸತಯಾಗವೂ ಎರಡು ವಿಧವಾಗಿರುವುದು. ಹನ್ನೆರಡುದಿನ ತರ್ಹುಂತವಾಗಿ ಮಾಡುವುದು ಒಂದುವಿಧ. ಒಂದು ಸಂವತ್ಸರದ

ವರೆಗೂ ಮಾಡುವುದು ಮತ್ತೊಂದು ವಿಧ. ಸಂವತ್ಸರಾತ್ಮಕವಾದ ಸತ್ರಗಳು ಗವಾಮಯನ, ಅದಿತ್ಯಾಸಾಮಯನ, ಅಂಗಿರಸಾಮಯನ ಇತ್ಯಾದಿ ಅನೇಕ ವಿಧವಾಗಿರುವವು. ಇವೆಲ್ಲಕ್ಕೂ ಗವಾಮಯನವೇ ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರೂಪವಾಗಿರುವುದು (model) ಎಂದರೆ ಮೂಲಭೂತವಾಗಿರುವುದು. (ಈ ವಿಷಯವನ್ನು ನಾವು ಹಿಂದೆಯೇ ವಿವರಿಸಿದೆವೆ).

ಅಭಿಪ್ಲವ—ಆರು ದಿನಗಳ ಪರ್ಯಂತರ ಮಾಡುವ ಸೋಮಯಾಗಕ್ಕೆ ಷಡಹವೆಂದು ಹೆಸರು. ಇದು ಎರಡು ವಿಧ, ಅಭಿಪ್ಲವಷಡಹ ಮತ್ತು ಪೃಷ್ಠ್ಯಷಡಹ ಎಂದು. ಈ ಅಭಿಪ್ಲವ ಮತ್ತು ಪೃಷ್ಠ್ಯಯಾಗಗಳ ಲಕ್ಷಣವನ್ನು ಆಶ್ವಲಾಯನ ಮಹರ್ಷಿಗಳು ಉಭಯತೋ ಜ್ಯೋತಿಃ ಷಡಹಃ ಮತ್ತು ಅಂತರತೋ ಜ್ಯೋತಿಃ ಷಡಹಃ ಎಂದು ಹೇಳಿರುವರು ಎಂದರೆ ಷಡಹಸೋಮಯಾಗದಲ್ಲಿ ಮೊದಲನೆಯ ದಿನವೂ ಕೊನೆಯ ದಿನವೂ ಯಾಗವನ್ನು ಅಗ್ನಿಷ್ಟೋಮಯಾಗದಂತೆ ಮಾಡಿ ಉಳಿದ ನಾಲ್ಕು ದಿನಗಳಲ್ಲಿ ಉಕ್ಥ್ಯವೆಂಬ ಸೋಮಯಾಗದಂತೆ ಮಾಡುವ ಯಾಗವಿಶೇಷಕ್ಕೆ ಅಭಿಪ್ಲವಷಡಹವೆಂದು ಹೆಸರು. ಪೃಷ್ಠ್ಯಷಡಹವೆಂದರೆ, ಮೊದಲನೆಯ ಮತ್ತು ನಾಲ್ಕನೆಯ ದಿನಗಳಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿಷ್ಟೋಮದಂತೆ ಮಾಡಿ ಉಳಿದ ದಿನಗಳಲ್ಲಿ ಉಕ್ಥ್ಯ ಯಾಗದಂತೆ ಮಾಡುವ ಸೋಮಯಾಗ ವಿಶೇಷವು.

ಅಗ್ನಿಷ್ಟೋಮಯಾಗಗಳಲ್ಲಿ ಸೋಮರಸವನ್ನು ಹಿಂಡಿ ತೆಗೆಯುವ ದಿನಕ್ಕೆ ಸುತ್ತಾದಿನವೆಂದು ಹೆಸರು. ಸೋಮರಸ ತೆಗೆಯುವ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಸ್ತೋತ್ರ ಮತ್ತು ಶಸ್ತ್ರಮಂತ್ರಗಳ ಪಠನೆಮಾಡುವುದರಿಂದ ಆ ದಿನಕ್ಕೆ ಸುತ್ತಾದಿನವೆಂದು ಹೆಸರು. ಆ ದಿನದಲ್ಲಿ ಪ್ರಾತಃಕಾಲದಲ್ಲಿ ಎಂದರೆ ಹಿಂದಿನ ದಿನ ಅರ್ಧರಾತ್ರಿ ಕಳೆದಮೇಲೆ ಸೂರ್ಯೋದಯವಾಗುವುದರೊಳಗೆ ಪಕ್ಷಿಗಳ ಧ್ವನಿಯು ಕೇಳಬರುವುದಕ್ಕಿಂತ ಮುಂಚೆಯೇ ಹೋತೃವೆಂಬ ಋತ್ವಿಜನು ಪ್ರಾತರನುವಾಕಗಳೆಂಬ ಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ಹೇಳಿ ಮುಗಿಸಬೇಕು. ಈ ಪ್ರಾತರನುವಾಕದಲ್ಲಿ ಆಗ್ನೇಯಕ್ರತು (ಅಗ್ನಿ ಸಂಬಂಧವಾದ ಋಕ್ಗಳನ್ನು) ಉಷಸ್ತ್ಯಕ್ರತು (ಉಷೋದೇವತೆಯ ಸಂಬಂಧವಾದ ಋಕ್ಗಳನ್ನು) ಆಶ್ವಿನೀಕ್ರತು (ಆಶ್ವಿನೀದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಸಂಬಂಧವಾದ ಋಕ್ಗಳನ್ನು) ಎಂಬ ಮೂರು ಭಾಗಗಳಿರುವವು. ಪ್ರತಿಯೊಂದೂ ಭಾಗದಲ್ಲಿಯೂ ಗಾಯತ್ರೀ, ಅನುಷ್ಟುಪ್, ತ್ರಿಷ್ಟುಪ್, ಬೃಹತೀ, ಉಷ್ಣಿಕ್, ಜಗತೀ, ಪಂಕ್ತಿಃ ಎಂಬ ಏಳುವಿಧವಾದ ಭಂದಸ್ಸುಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ ಅನೇಕ ಮಂತ್ರಗಳಿರಬೇಕು.

ಪ್ರಾತರನುವಾಕ ಪಠನಾನಂತರ ಪ್ರಾತಸ್ಸವನವೆಂಬ ಕರ್ಮವು ನಡೆಯುವುದು. ಸವನವೆಂದರೆ ಸೋಮಲತೆಯನ್ನು ಕಲ್ಲುಗಳಿಂದ ಜಜ್ಜಿ ರಸವನ್ನು ಹಿಂಡಿ ತೆಗೆಯುವುದು. ಈ ಕರ್ಮವು ಮೂರು ಕಾಲಗಳಲ್ಲಿಯೂ ನಡೆಯುವುದು. ಪ್ರಾತಃಕಾಲದಲ್ಲಿ ರಸತೆಗೆಯುವುದಕ್ಕೆ ಪ್ರಾತಸ್ಸವನವೆಂದೂ, ಮಧ್ಯಾಹ್ನ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ರಸತೆಗೆಯುವುದಕ್ಕೆ ಮಾಧ್ಯಂದಿನಸವನವೆಂದೂ, ಸಾಯಂಕಾಲದಲ್ಲಿ ರಸತೆಗೆಯುವುದಕ್ಕೆ ತೃತೀಯಸವನವೆಂದೂ ಹೆಸರು.

ಈ ಮೂರು ಸವನಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಒಟ್ಟು ಹನ್ನೆರಡು ಸ್ತೋತ್ರಗಳನ್ನು (ದ್ವಾದಶಾಗ್ನಿಷ್ಟೋಮಸ್ಯ ಸ್ತೋತ್ರಾಣಿ) ಹನ್ನೆರಡು ಶಸ್ತ್ರಗಳನ್ನೂ ಪಠಿಸಬೇಕು. ಅವುಗಳ ಕ್ರಮವನ್ನು ನಾವು ಹಿಂದೆಯೇ ವಿವರಿಸಿದೆವೆ.

ಯದ್ಯಪಿ ತಸ್ಯಾಗ್ನಿಷ್ಟೋಮಸ್ಯೋಪಕ್ರಮೇಽವಶ್ಯಮ್ನೃತ್ವಿಗ್ನರಣಂ ವಕ್ತವ್ಯಂ ಸೋಮೇನ ಯಾಕ್ಷ್ಯಮಾಣೋ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಾನಾರ್ಷೇಯಾನ್ಯತ್ವಿಜೋ ವೃಣೇತ ಇತ್ಯಾಪಸ್ತಂಜೇನಾಭಿಧಾನಾತ್ತ ಥಾಪ್ಯಗ್ನೇದಸ್ಯ ಹೋತೃಕರ್ತವ್ಯಪ್ರತಿಸಾದಕತ್ವಾದ್ಯತ್ವಿಗ್ನರಣಸ್ಯ ತು ಹೌತ್ರತ್ವಾಭಾವಾತ್ತದು ಪೇಕ್ಷ್ಯ ದೀಕ್ಷಣೀಯೇಷ್ಟಿರಾದೌ ವಿಧಿಯತೇ | ಋಗ್ವೇದಸ್ಯ ಹೌತ್ರತ್ವಂ ಸಮಾಖ್ಯಾಬಲಾತ್ ತೃತೀಯಾಧ್ಯಾಯಸ್ಯ ತೃತೀಯಪಾದೇ ವಿಚಾರಿತಂ—

ನೇದತ್ತಯೋಕ್ತಧರ್ಮಾಣಾಮೃತ್ವಿಗ್ನಿಃ ಸಂಗತ್ವಿಭಿಃ |

ಅನಿಯತ್ಯಾ ನಿಯತ್ಯಾ ನಾ ನಿಯತೀರ್ನಾನಿರೂಪೇಣಾತ್ ||

ಹೌತ್ರತ್ವಾದಿಸಮಾಖ್ಯಾನಂ ನಿಯತೇರ್ಗಮಕಂ ಸ್ವತಃ |

ನಿರ್ಬಾಧಂ ಚಾನೈವತ್ವಚ್ಛೇದನಾತ್ರ ವಿನಿಯೋಜಕಂ ||

ಯಾ ಜ್ಯಾಪುರೋನುವಾಕ್ಯಾಪಾಠಾದಯೋ ಧರ್ಮಾ ಋಗ್ವೇದೇ ಪ್ರೋಕ್ತಾಃ | ದೋಹನ-
ನಿರ್ವಾಪಾದಯೋ ಯಜುರ್ವೇದೇ | ಆಜ್ಯಸ್ತೋತ್ರಪೃಷ್ಠಸ್ತೋತ್ರಾದಯಃ ಸಾಮವೇದೇ |
ತತ್ರಾಸ್ತೈವೈತೇ ಧರ್ಮಾ ಇತಿ ನಿಯಾಮಕಸ್ಯ ದುರ್ನಿರೂಪತ್ವಾದ್ಯೇನಕೇನಾಪ್ಯುತ್ಪತ್ತಿಜಾ ಯಃ
ಕೋಽಪಿ ಧರ್ಮ ಇಚ್ಛಯಾ ಸಂಗಚ್ಛತ ಇತಿ ಚೇನ್ನೈವಂ | ಹೌತ್ರವಾಧ್ವರ್ಯವನೌದ್ಗಾತ್ರ-
ಮಿತಿ ಸಮಾಖ್ಯಾನೇನ ನಿಯತೀರ್ಬೋಧ್ಯತೇ | ನ ಚ ಸಮಾಖ್ಯಾನಸ್ಯ ಬಾಧಕಂ ಕಿಂಚಿತ್ಪ-
ಶ್ಯಾಮಃ | ತಸ್ಮಾದಬೋಧಕತ್ವಬಾಧಿತತ್ವಯೋರಪ್ರಾಮಾಣ್ಯಕಾರಣಯೋರಭಾವಾಚ್ಛುತಿಲಿಂಗಾ-
ದಿಸಂಚಕವತ್ಪ್ರಮಾಣೇನ ಸಮಾಖ್ಯಾನೇನ ಧರ್ಮಾ ವ್ಯವಸ್ಥಾಪ್ಯಂತೇ | ನನ್ನಿಷ್ಟೇರಪ್ಯಧ್ವರ್ಯು-
ಕರ್ತೃಕತ್ವಾದ್ಯಜುರ್ವೇದೇ ಕರ್ತವ್ಯತಾ ನ ತ್ವತೇತ್ರಿ ಚೇತ್ವತ್ಯಂ ತಥಾಪೀಷ್ಟಿಗತಯೋರ್ಯಾ-
ಜ್ಯಾನುವಾಕ್ಯಯೋರ್ಹೌತ್ವತ್ವೇನಾತ್ರ ವಕ್ತೃತ್ವಾದಿಷ್ಟೇರನುಕ್ತಾ ಯಾ ಜ್ಯಾನುವಾಕ್ಯೇ ಕುತ್ರತ್ಯೇ
ಇತಿ ವಿಶೇಷಸಂಬಂಧಸ್ಯ ಜ್ಞಾತುಮಶಕ್ಯತ್ವಾದವಬೋಧಾಯ ಪ್ರಥಮಮಿಷ್ಟಿರ್ವಿಧಾತವ್ಯಾ-
ತಸ್ತಾಂ ವಿಧಾತುಂ ತದ್ದೇವತಾರೂಪಮಗ್ನಿಂ ವಿಷ್ಟುಂ ಚಾದೌ ಪ್ರಶಂಸತಿ ||

-ನಾವು ಮೇಲೆ ವಿವರಿಸಿರುವ ಅಗ್ನಿಷ್ಟೋಮಾದಿಯಾಗಳ ವಿವರಣೆಯನ್ನು ಈ ಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿ ಪ್ರಾರಂಭಿಸಲಾಗಿದೆಯೇ ?
ಹಾಗಿದ್ದರೆ ಯಜ್ಞಮಾಡುವುದಕ್ಕೆ ಪೂರ್ವಭಾವಿಯಾಗಿ ಮಾಡಬೇಕಾದ ಕರ್ತವ್ಯವೆಂದರೆ, ಋತ್ವಿಗ್ವರಣ (Selection &
Appointment of Priests) ಎಂದರೆ ಯಜ್ಞವನ್ನು ನೆರವೇರಿಸಲು ಅತ್ಯವಶ್ಯಕವಾಗಿ ಬೇಕಾಗುವ ಹೋತೃ, ಅಧ್ವರ್ಯು-
ಮುಂತಾದ ಋತ್ವಿಜರನ್ನು ಆರಿಸಿ ನಿಯಮಿಸಿಕೊಳ್ಳುವುದು. ಈ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಆಪಸ್ತಂಬಶ್ರೌತಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ—ಸೋಮೇನ
ಯಜ್ಞಮಾಣೋ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಾನಾರ್ಷೇಯಾನೃತ್ವಿಜೋ ವ್ಯಣೀತ (ಆಪ. ಶ್ರೌ. ೧೦-೧-೧) ಸೋಮಯಾಗವನ್ನು
ಮಾಡಬೇಕೆಂದು ಅಪೇಕ್ಷಿಸುವ ಪುರುಷನು ತನ್ನ ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಭಾಗವಹಿಸಿ ಯಜ್ಞಕರ್ಮಗಳನ್ನು ಸಾಂಗವಾಗಿ ನೆರವೇರಿಸಲು ಆ
ಕರ್ಮಕ್ಕೆ ಅತ್ಯವಶ್ಯಕವಾಗಿ ಬೇಕಾಗುವ ಋಷಿವಂಶಜರೂ ಯೋಗ್ಯರೂ ಆದ ಬ್ರಾಹ್ಮಣರನ್ನು ಋತ್ವಿಕ್ಕುಗಳನ್ನಾಗಿ ಆರಿಸಿ
ಆಹ್ವಾನಿಸಬೇಕು ಎಂದು ಹೇಳಿದೆ. ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಋಗ್ವೇದಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಪಟ್ಟ ಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ಪಠಿಸುವವನು ಹೋತೃವು. ಆ
ಹೋತೃವನ್ನು ಮೊದಲು ನಿಯಮಿಸಿಕೊಳ್ಳಬೇಕು. ಆದರೆ ಈ ಏತರೇಯ ಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿ ಹೋತೃ ಮೊದಲಾದ ಋತ್ವಿಗ್ವರಣ
ಕ್ರಮವನ್ನು ಗ್ರಂಥಪ್ರಾರಂಭದಲ್ಲಿ ವಿವರಿಸಿಲ್ಲ. ಮತ್ತು—ಋಗ್ವೇದೇನ್ನೈವ ಹೌತ್ರಮುಕುರ್ವತ ಯಜುರ್ವೇದೇನಾಧ್ವ-
ರ್ಯವಂ ಸಾಮವೇದೇನೋದ್ಗೀಥಂ (ಶ. ಬ್ರಾ. ೧೧-೫-೮-೪) ಹೌತೃಕರ್ಮವನ್ನು ಋಗ್ವೇದ ಮಂತ್ರಗಳಿಂದಲೂ,
ಅಧ್ವರ್ಯುವಿನ ಕಾರ್ಯಕಲಾಪಗಳನ್ನು ಯಜುರ್ವೇದ ಮಂತ್ರಗಳಿಂದಲೂ, ಉದ್ಗಾತೃ ಎಂಬ ಋತ್ವಿಜನು ಮಾಡಬೇಕಾದ
ಸಾಮಗಾನವನ್ನು ಸಾಮವೇದ ಮಂತ್ರಗಳಿಂದಲೂ ನೆರವೇರಿಸಬೇಕು ಎಂದ ಶತಪಥಬ್ರಾಹ್ಮಣದ ವಾಕ್ಯವಿರುವುದು. ಇದಲ್ಲದೆ,
ಅಲ್ಲಿಯೇ—ಯದ್ಯಚೈವ ಹೌತ್ರಂ ಕ್ರಿಯತೇ ಯಜುಷಾಧ್ವರ್ಯವಂ ಸಾನ್ನೋದ್ಗೀಥಂ ವ್ಯಾರಬ್ಧಾ ತ್ರಯಾ
ವಿದ್ಯಾ ಭವತಿ | ಅಥ ಕೇನ ಬ್ರಹ್ಮತ್ವಂ ಕ್ರಿಯತ ಇತಿ ? ತ್ರಯಾ ವಿದ್ಯಯೇತಿ ಬ್ರೂಯಾತ್ (ಶ. ಬ್ರಾ.
೧೧-೫-೫-೮) ಋಜ್ಞಂತ್ರಗಳಿಂದ ಹೋತೃಕರ್ಮವನ್ನೂ ಯಜುರ್ಮಂತ್ರಗಳಿಂದ ಅಧ್ವರ್ಯುಕರ್ಮಗಳನ್ನೂ, ಸಾಮಮಂತ್ರ
ಗಳಿಂದ ಉದ್ಗಾತೃವಿನ ಕರ್ಮವನ್ನೂ ಮಾಡಬೇಕೆಂದು ಹೇಳಿದೆಯಷ್ಟೆ. ಆದರೆ ಬ್ರಹ್ಮನೆಂಬ ಋತ್ವಿಜನು ಯಾವ ವೇದಮಂತ್ರಗಳ
ಆಧಾರದಮೇಲೆ ತನ್ನ ಕರ್ತವ್ಯವನ್ನು ನಿರ್ವಹಿಸಬೇಕು ಎಂದರೆ, ಋಗ್ವೇದ, ಯಜುರ್ವೇದ, ಸಾಮವೇದಗಳೆಂಬ ಮೂರು

ವೇದಗಳನ್ನು ಚೆನ್ನಾಗಿ ತಿಳಿದು ಅವುಗಳ ಆದೇಶದಂತೆ ತನ್ನ ಕರ್ತವ್ಯವನ್ನು ನಿರ್ವಹಿಸಬೇಕು ಎಂದೂ ತಿಳಿಸಿದೆ. ಆಪಸ್ತಂಬ ಮಹರ್ಷಿಯೂ ಸಹ—ಋಗ್ವೇದೇನ ಹೋತಾ ಕರೋತಿ ಸಾಮವೇದೇನೋದ್ಗಾತಾ, ಯಜುರ್ವೇದೇನಾ-
ಧ್ವರ್ಯುಃ, ಸರ್ವೈರ್ಬ್ರಹ್ಮಾ (ಅಪ.ಶ್ರೌ. ೧೯-೨೩) ಋಗ್ವೇದವನ್ನು ಅಧ್ಯಯನಮಾಡಿದವನು ಹೋತೃಕರ್ಮವನ್ನೂ, ಸಾಮವೇದಾಧ್ಯಯನ ಮಾಡಿದವನು ಉದ್ಗಾತೃವಿನ ಕರ್ಮವನ್ನೂ, ಯಜುರ್ವೇದಾಧ್ಯಯನ ಮಾಡಿದವನು ಅಧ್ವರ್ಯುಕರ್ಮವನ್ನೂ, ಈ ಮೂರು ವೇದಗಳನ್ನು ಚೆನ್ನಾಗಿ ತಿಳಿದವನು ಬ್ರಹ್ಮನ ಕರ್ತವ್ಯವನ್ನೂ ಮಾಡಬೇಕು ಎಂದು ಹೇಳಿರುವರು.

ಆದ್ದರಿಂದ ಋಗ್ವೇದಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಪಟ್ಟ ಈ ಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿ ಮೊದಲು ಹೋತೃ ಮೊದಲಾದ ಋತ್ವಿಜರಣ ವಿಧಿಯನ್ನು ವಿವರಿಸಬೇಕಾಗಿತ್ತು. ಆದರೆ ಹಾಗೆ ಮಾಡದೆ ದೀಕ್ಷಣೀಯೇಷ್ಟಿಯ ಕ್ರಮವನ್ನು ವಿವರಿಸಲಾಗಿದೆ. ಏಕೆಂದರೆ ಈ ಇಷ್ಟಿಯಲ್ಲಿ ಹೋತೃವೆಂಬ ಋತ್ವಿಜನ ಕರ್ತವ್ಯವೇನೂ ಇರುವುದಿಲ್ಲ. ಇತರ ಋತ್ವಿಜರ ವರಣ ಮುಂತಾದ ಕರ್ಮಗಳು ಋಗ್ವೇದಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಪಟ್ಟಿರುವುದಿಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಋತ್ವಿಜರಣಾದಿಗಳನ್ನು ಹೇಳದೆ ಇಷ್ಟಿಯನ್ನು ಮಾತ್ರ ವಿವರಿಸಲಾಗಿದೆ. ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ಈ ಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿ ಹೋತೃವಿಗೆ ಸಂಬಂಧಪಟ್ಟ ಕಾರ್ಯಕಲಾಪಗಳನ್ನು ಎಂದರೆ ಮಂತ್ರಪಠನಾದಿಗಳನ್ನು ಮಾತ್ರ ವಿವರಿಸಲಾಗಿದೆ. ಇತರ ಋತ್ವಿಜರ ಕರ್ತವ್ಯಕರ್ಮಗಳು ಬೇರೆ ವೇದಗಳಲ್ಲಿ ಉಕ್ತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಬಿಟ್ಟಿದೆ —

ಅಖ್ಯಾ ಚೈವಂ ತದರ್ಥತ್ವಾತ್ || ೧೩ ||

(ಜೈ.ಸೂ. ೩-೩-೧೩)

ವೇದತ್ರಯೋಕ್ತಧರ್ಮಾಣಾಮೃತ್ವಿಗ್ಭಿಃ ಸಂಗತಿಸ್ತ್ರಿಭಿಃ |

ಅನಿಯತ್ಯಾ ನಿಯತ್ಯಾ ನಾ ನಿಯತಿನಾರ್ನಿರೂಪಣಾತ್ ||

ಹಾತ್ರತ್ವಾದಿಸಮಾಖ್ಯಾನಂ ನಿಯತೇರ್ಗಮಕಂ ತತಃ |

ನಿರ್ಬಾಧಂ ಚಾನೈವತ್ತಚ್ಚ ತೇನಾತ್ರ ವಿನಿಯೋಜಕಂ ||

(ನ್ಯಾಯಮಾಲಾವಿಸ್ತರ. ಅ. ೩. ಪಾ. ಅಧಿ ೬)

ಜೈಮಿನಿಯ ಮೀಮಾಂಸಾಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಮೇಲೆ ಹೇಳಿದ ಹೋತೃ ಮೊದಲಾದ ಋತ್ವಿಜರ ಕರ್ತವ್ಯವನ್ನು ಹೇಳಲಾಗಿದೆ. ಈ ಸೂತ್ರವನ್ನೇ ಅನುಸರಿಸಿರುವ ನ್ಯಾಯಮಾಲಾವಿಸ್ತರವೆಂಬ ಗ್ರಂಥದಲ್ಲಿಯೂ ಮೂರು ವೇದಗಳಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವ ಮಂತ್ರಗಳಿಂದ ಯಾವ ಯಾವ ಋತ್ವಿಜರು ಯಾವ ಯಾವ ಕರ್ಮವನ್ನು ಮಾಡಬೇಕು ಎಂದು ಹೇಳಲಾಗಿದೆ. ಅಲ್ಲದೆ ಇದಕ್ಕೆ ಯಾವುದಾದರೂ ಒಂದು ನಿಯಮವಿದೆಯೇ? ಯಾವ ಋತ್ವಿಜನಾಗಲಿ, ಯಾವ ವೇದದ ಮಂತ್ರವನ್ನಾಗಲಿ ಪಠಿಸಿ ಯಾವ ಕರ್ಮವನ್ನಾಗಲಿ ಮಾಡಬಹುದೇ? ಹಾಗೆ ಮಾಡಿದರೆ ಏನಾದರೂ ಬಾಧಕವುಂಟೇ? ಎಂದರೆ ಅಂತಿ ಮಾಡಕೂಡದು. ಪ್ರತಿಯೊಬ್ಬ ಋತ್ವಿಜನೂ ತನ್ನ ಸ್ವಶಾಖೆಯಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದ ಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ಮಾತ್ರ ಪಠಿಸಬೇಕು ಮತ್ತು ಆ ವೇದಕ್ಕನುಸಾರವಾದ ಋತ್ವಿಕ್ವಿನ ಪಾತ್ರವನ್ನು ಮಾತ್ರ ನಿರ್ವಹಿಸಬೇಕು. ಹೇಗೆಂದರೆ—

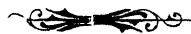
ಯಾಜ್ಞಾಪುರೋನುವಾಕ್ಯಾ ಎಂಬ ಮಂತ್ರಗಳನ್ನೂ (ಅನುವಾಕ್ಯಾ ಎಂದರೆ ದೇವತೆಗಳ ಗುಣಗಾನಮಾಡಿ ಅವರನ್ನು ಆಹ್ವಾನಿಸುವ ಮಂತ್ರ; ಯಾಜ್ಞಾ ಎಂದರೆ ಆ ದೇವತೆಗಳನ್ನು ದ್ವೇಷಿಸಿ ಹೋಮದ್ರವ್ಯವನ್ನು ಅಗ್ನಿಯಲ್ಲಿ ಹೋಮಮಾಡುವಾಗ ಪಠಿಸುವ ಮಂತ್ರ) ಅವುಗಳನ್ನು ಪಠಿಸುವ ಕ್ರಮವನ್ನು ಋಗ್ವೇದದಲ್ಲಿ ಹೇಳಲಾಗಿದೆ. ದೋಹನ (ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಬಳಸುವ ಪ್ರೇರಕ್ಕಾಗಿ ಹಸುವಿನ ಹಾಲನ್ನು ಕರೆಯುವುದಕ್ಕೆ ದೋಹನವೆಂದು ಹೆಸರು) ನಿರ್ವಾಪ ಮೊದಲಾದ ಕಾರ್ಯಕಲಾಪಗಳು ಯಜುರ್ವೇದದಲ್ಲಿ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿವೆ. ಆಜ್ಯಸೋತ್ರಪೃಷ್ಠಸೋತ್ರ ಮೊದಲಾದ ಸಾಮಗಾನಮಂತ್ರಗಳು ಸಾಮವೇದದಲ್ಲಿ ಉಕ್ತವಾಗಿವೆ. ಒಟ್ಟಿನಲ್ಲಿ ಋತ್ವಿಜರು ತಮ್ಮ ಮನಸ್ಸುಬಂದಂತೆ ಈ ಮೂರು ವೇದಗಳ ಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ಬಳಸಿ ಯಜ್ಞವನ್ನು

ನಿರ್ವಹಿಸಬಹುದೇ? ಎಂದರೆ ಹೋತ್ಯ, ಅಧ್ಯಯು, ಉದ್ಗಾತ್ಯ ಮೊದಲಾದ ಋತ್ವಿಜರಲ್ಲಿ ಯಾರು ಬೇಕಾದರೂ ಯಾವ ಮಂತ್ರವನ್ನೂ ದರೂ ಪಠಿಸಿ ಯಜ್ಞಕಾರ್ಯವನ್ನು ನೆರವೇರಿಸಬಹುದೇ? ಹಾಗೆ ಮಾಡಿದರೆ ಯಜ್ಞವು ಸಾಂಗವಾಗಿ ನೆರವೇರಿದಂತಾಗುವುದೇ? ಎಂದರೆ ಖಂಡಿತವಾಗಿಯೂ ಹಾಗಾಗುವುದಿಲ್ಲ, ಯಾವ ಋತ್ವಿಜನು ಯಾವ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಯಾವ ವೇದದ ಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ಹೇಗೆ ಪಠಿಸಿ ಯಾವ ಕಾರ್ಯಕಲಾಪಗಳನ್ನು ಯಾವರೀತಿ ಮಾಡಬೇಕೆಂಬ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ವಿಧಿನಿಯಮಗಳಿವೆ. ಆ ವಿಧಿನಿಯಮಗಳಿಗೆ ಬಾಧಕ ಬರದಂತೆ ಅವುಗಳನ್ನು ಕಟ್ಟುನಿಟ್ಟಾಗಿ ಆಚರಿಸಿ ಯಜ್ಞಕರ್ಮವನ್ನು ನೆರವೇರಿಸಬೇಕು. ಆದ್ದರಿಂದ — ಶ್ರುತಿಲಿಂಗವಾಕ್ಯಪ್ರಕರಣಸ್ಥಾನಸಮಾಖ್ಯಾನಾಂ ಸಮನಾಯೇ ಪಾರದೌರ್ಬಲ್ಯಮರ್ಥವಿಪ್ರಕರ್ಷಾತ್ (ಜೈ.ಸೂ. ೩-೩-೧೪) ಎಂಬ ಮೀಮಾಂಸಾಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವುದಕ್ಕೆ ವಿರೋಧಬಾರದಂತೆ ಮಂತ್ರಗಳ ಅರ್ಥಾನುಸಾರವಾಗಿ ಅವುಗಳನ್ನು ಪ್ರಯೋಗಮಾಡಬೇಕು. ಎಂದರೆ ಶ್ರುತಿ-ವಿಷಯನಿರೂಪಣೆ, ಲಿಂಗ-ಚಿಹ್ನೆ ಅಥವಾ ಲಕ್ಷಣ, ವಾಕ್ಯ-ಪೂರ್ವಪರಸಂದರ್ಭ, ಪ್ರಕರಣ-ಪ್ರಕೃತಸಂದರ್ಭ ಅಥವಾ ಕರ್ಮ, ಸ್ಥಾನ-ವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿ ಶಬ್ದದ ನಿರ್ದಿಷ್ಟಸ್ಥಾನ, ಸಮಾಖ್ಯಾ-ಹೆಸರು. ಇವುಗಳೆಲ್ಲಾ ಅಥವಾ ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಕೆಲವು ಒಂದು ವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿ ಸೇರಿರುವ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಮೊದಲನೆಯದಕ್ಕಿಂತ ಎರಡನೆಯದಕ್ಕೆ ಪ್ರಾಮಾಣ್ಯ ಅಥವಾ ಪ್ರಾಧಾನ್ಯತೆ ಕಡಿಮೆಯಾಗಿರುವುದು, ಎರಡನೆಯದಕ್ಕಿಂತ ಮೂರನೆಯದಕ್ಕೆ ಇನ್ನೂ ಪ್ರಾಧಾನ್ಯತೆ ಕಮ್ಮಿ ಇರುವುದು ಈ ಕ್ರಮದಲ್ಲಿ ಅರ್ಥವು ಸರಿಹೋಗುವಂತೆ ಸಮನ್ವಯಮಾಡಿ ಮಂತ್ರಾದಿಗಳನ್ನು ಉಪಯೋಗಿಸಬೇಕು. ಉದಾಹರಣೆಗೆ—**ಐಂದ್ರ್ಯ ಗಾರ್ಹಪತ್ಯಮುಪತಿಷ್ಠತೇ** ಎಂಬುದು ಒಂದು ವಿಧಿವಾಕ್ಯ. ಇಲ್ಲಿ **ಐಂದ್ರ್ಯ** ಎಂದರೆ ಇಂದ್ರನನ್ನು ಸ್ತುತಿಸುವ ಋಕ್ಕು ಅಥವಾ ಮಂತ್ರ **ಗಾರ್ಹಪತ್ಯ** ಎಂದರೆ ಗಾರ್ಹಪತ್ಯ ಎಂಬ ಹೆಸರಿನ ಅಗ್ನಿಕುಂಡದಲ್ಲಿ ಸ್ಥಾಪಿತವಾಗಿರುವ ಅಗ್ನಿ **ಉಪತಿಷ್ಠತೇ**—ಎಂದರೆ ಉಪಾಸನೆ ಅಥವಾ ಪ್ರಾರ್ಥನೆಮಾಡಬೇಕು ಎಂದು ಈ ವಾಕ್ಯದ ಅರ್ಥವು. ಸಾಧಾರಣವಾಗಿ ಆಯಾ ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಸ್ತುತಿಸುವ ಮಂತ್ರಗಳಿಂದಲೇ ಆಯಾ ದೇವತೆಯನ್ನು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಬೇಕು. ಆದ್ದರಿಂದ ಈ ವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಬೇಕು ಎಂಬ ವಿಷಯವಿರುವುದರಿಂದ **ಅಗ್ನೀಯ್ಯಾ** ಅಗ್ನಿಸಂಬಂಧವಾದ ಮಂತ್ರದಿಂದ ಎಂದಿರಬೇಕು. ಆದರೆ ಹಾಗಿಲ್ಲ **ಐಂದ್ರ್ಯ**—ಇಂದ್ರಸಂಬಂಧವಾದ ಎಂಬ ಶಬ್ದವಿರುವುದು. ಈ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಮೇಲಿನ ಸೂತ್ರವನ್ನು ಅನ್ವಯಿಸುವುದಾದರೆ, ಮೊದಲನೆಯ ಶ್ರುತಿ ಎಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಅರ್ಥವೇನು ಎಂದು ಕೇಳಬೇಕಾಗುವುದು. ಶ್ರುತಿ—ಎಂದರೆ ವಿಷಯನಿರೂಪಣೆ ಎಂದರ್ಥವು. ಆ ವಿಷಯವು ಯಾವುದು ಎಂದರೆ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಸ್ತುತಿಸಬೇಕು ಎನ್ನುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ಈ ವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿಶಬ್ದಸೂಚಕವಾದ **ಗಾರ್ಹಪತ್ಯ** ಶಬ್ದವು ಶ್ರುತಿ ಎಂದು ಹೇಳಲ್ಪಡುವುದು. ಈ ಗಾರ್ಹಪತ್ಯ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಈ ವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿ ಹೆಚ್ಚು ಪ್ರಾಧಾನ್ಯವಿದೆ ಎಂದು ಶ್ರುತಿಶಬ್ದದ ಅರ್ಥವು. ಎರಡನೆಯ **ಲಿಂಗ**—ಲಕ್ಷಣ ಎಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಶ್ರುತಿಶಬ್ದಕ್ಕಿಂತಲೂ ಕಮ್ಮಿ ಸ್ಥಾನವಿರುವುದು. ಲಕ್ಷಣದಿಂದ ಸೂಚಿತವಾಗುವ ಶಬ್ದವು ಈ ವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿ ಯಾವುದೆಂದರೆ **ಐಂದ್ರ್ಯ**—ಇಂದ್ರದೇವತಾಕವಾದ ಎಂಬ ಪದವು. ಕದಾಚನಸ್ತರೀರಸಿ ನೇಂದ್ರ ಸಶ್ಚಸಿ ದಾಶುಷೇ—ಎಂಬುದು ಇಂದ್ರನನ್ನು ಸ್ತುತಿಸುವ ಮಂತ್ರವು ಈ ಮಂತ್ರಕ್ಕೆ—“ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ, ನೀನು ಯಾವಾಗಲೂ ಯಜ್ಞಮಾಡುವ ಯಜಮಾನನಿಗೆ ಹಿಂಸಕನಾಗಿರಬೇಡ. ನಿನಗೆ ಹವಿಸ್ಸನ್ನರ್ಪಿಸುವ ಆ ಯಜಮಾನನಿಗೆ ಮಿತ್ರನಾಗಿ ಅವನ ಬಳಿಯಲ್ಲಿಯೇ ಇರುತ್ತೀಯೆ” ಎಂದು ಮುಖ್ಯಾರ್ಥವು. ಈ ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿ ಇಂದ್ರಶಬ್ದವಿರುವುದರಿಂದಲೂ ಇಂದ್ರನನ್ನೇ ಮುಖ್ಯದೇವತೆಯನ್ನಾಗಿ ಸ್ತುತಿಸಿರುವುದರಿಂದಲೂ ಈ ಮಂತ್ರಕ್ಕೆ **ಐಂದ್ರೀ** ಎಂಬ ಹೆಸರು. **ಐಂದ್ರೀ** ಎಂದರೆ ಇಂದ್ರದೇವತಾಕವಾದ ಎಂಬ ಲಕ್ಷಣವು ಲಿಂಗ ಎಂಬ ಶಬ್ದದಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ನಿರ್ದಿಷ್ಟವಾಗಿದೆ. ಕೆಲವು ಮಂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದಕ್ಕಿಂತ ಹೆಚ್ಚು ದೇವತೆಗಳ ಹೆಸರಿದ್ದಲ್ಲಿ ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ಸ್ತುತಿಸಲಾಗಿರುವ ದೇವತೆಗೇ ಪ್ರಾಧಾನ್ಯವಿರುವುದು. ಪ್ರಾಸಂಗಿಕವಾಗಿ ಹೇಳಿರುವ ಬೇರೆ ದೇವತೆಯ ಹೆಸರು ಮುಖ್ಯವಲ್ಲ. “**ಮರುದ್ಧಿರಗ್ನ ಆಗಹಿ**—ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ, ಮರುದ್ದೇವತೆಗಳೊಡನೆ ಈ ಯಜ್ಞಭೂಮಿಗೆ ದಯಮಾಡಿಸು” ಎಂಬ ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ಸ್ತುತಿಸಿರುವುದರಿಂದ ಅಗ್ನಿಪ್ರಾಧಾನ್ಯವಿರುವುದು. ಮರುದ್ದೇವತೆಗಳ ಹೆಸರು ಈ ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿ

ಪ್ರಾಸಂಗಿಕವಾಗಿದೆ. ಅದಕ್ಕೆ ಪ್ರಾಧಾನ್ಯವಿಲ್ಲ ಎಂದಭಿಪ್ರಾಯವು. ಉದಾಹರಣವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿ— “ಗಾರ್ಹಪತ್ಯಾಗ್ನಿಯನ್ನು ಇಂದ್ರದೇವತಾಕವಾದ ಮಂತ್ರದಿಂದ ಸ್ತುತಿಸು” ಎಂಬಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಸ್ತುತಿಸು ಎಂಬ ವಿಷಯನಿರೂಪಣೆಯು (ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಎಂಬ ಶಬ್ದವು) ಪ್ರಧಾನವಾಗಿರುವುದು. ಅದನ್ನೇ ಶ್ರುತಿಶಬ್ದವು ತಿಳಿಸುವುದು, ಐಂದ್ರ್ಯ-ಇಂದ್ರದೇವತಾಕವಾದ ಮಂತ್ರದಿಂದ” ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಎಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕಿಂತ ಪ್ರಧಾನತೆಯಲ್ಲಿ ಕಮ್ಮಿಯಾಗಿರುವುದು. ಹೇಗೆ ಎಂದರೆ ಐಂದ್ರ್ಯ ಎಂಬ ಶಬ್ದವನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಗಾರ್ಹಪತ್ಯಮುಪತಿಷ್ಠತೇ ಎಂದು ಹೇಳಿದರೂ ವಿಷಯನಿರೂಪಣಕ್ಕೆ ಎಂದರೆ ವಾಕ್ಯಾರ್ಥಕ್ಕೆ ಕುಂದುಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದಲೇ ಗಾರ್ಹಪತ್ಯಂ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ಶ್ರುತಿಬೋಧ್ಯವು. ಐಂದ್ರ್ಯ ಎಂಬುದು ವಾಕ್ಯಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಗಾರ್ಹಪತ್ಯಶಬ್ದದಷ್ಟು ಮುಖ್ಯವಲ್ಲವಾದ್ದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಲಿಂಗ-ಲಕ್ಷಣ ಎಂದು ದ್ವಿತೀಯಸ್ಥಾನವು. ಇದರಂತೆ ಒಂದು ವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿ ಶ್ರುತಿ, ಲಿಂಗ ವಾಕ್ಯ ಪ್ರಕರಣ, ಸ್ಥಾನ, ಸಮಾಖ್ಯಾ ಎಂಬ ೬ ವಿಚಾರಗಳಿಗೆ ಸಂಬಂಧಪಟ್ಟ ಶಬ್ದಗಳು ಒಂದು ವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿದ್ದರೆ ಆ ವಾಕ್ಯದ ಅರ್ಥವನ್ನು ನಿರ್ಣಯಿಸುವಾಗ ಮೊದಲು ಶ್ರುತಿಯಿಂದ ನಿರ್ದಿಷ್ಟವಾಗುವ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ (ಅಥವಾ ವಿಷಯಕ್ಕೆ) ಪ್ರಥಮಸ್ಥಾನ ಅಥವಾ ಪ್ರಾಧಾನ್ಯತೆಯನ್ನು ಕೊಡಬೇಕು. ಬಳಿಕ ಕ್ರಮವಾಗಿ ಲಿಂಗವಾಕ್ಯಾದಿಗಳಿಗೆ ದ್ವಿತೀಯ ತೃತೀಯಾದಿಸ್ಥಾನಗಳನ್ನು ಕಲ್ಪಿಸಿ ವಾಕ್ಯಕ್ಕೆ ಅರ್ಥಮಾಡಬೇಕು ಎಂದಭಿಪ್ರಾಯವು. (ಜೈಮಿನಿಸೂತ್ರದ ವಿಸ್ತಾರವಾದ ವಿಮರ್ಶೆಯು ಇಲ್ಲಿ ಅಪ್ರಕೃತವಾದ್ದರಿಂದ ಸಂದರ್ಭಕ್ಕೆ ಅವಶ್ಯಕವಾದ ವಿಷಯವನ್ನು ಮಾತ್ರ ಇಲ್ಲಿ ಸೂಕ್ಷ್ಮವಾಗಿ ವಿಮರ್ಶಿಸಲಾಗಿದೆ).

ಯಜ್ಞಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಯಾವ ಕರ್ಮ ಮಾಡಬೇಕಾದರೂ ಆ ಕರ್ಮದ ವಿಷಯವನ್ನೇ ನಿರ್ದೇಶಿಸುವ ಮತ್ತು ಅರ್ಥವನ್ನು ಬೋಧಿಸುವ ಮಂತ್ರವನ್ನೇ ಪಠಿಸುತ್ತಾ ಆ ಕರ್ಮ ಮಾಡಬೇಕು. ಕರ್ಮಕ್ಕೂ ಮಂತ್ರಕ್ಕೂ ಹೊಂದಾಣಿಕೆ ಇರಬೇಕು. ಇದಕ್ಕೆ ರೂಪಸಮೃದ್ಧಿ ಎಂದು ಹೇಳುವರು. ಇದನ್ನು ಮುಂದೆ ವಿವರಿಸಲಾಗುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ಹೋತೃವಿನ ಕರ್ತವ್ಯವನ್ನು ನೆರವೇರಿಸುವ ಋತ್ವಿಜನು ಋಗ್ವೇದವನ್ನು ಸಾಂಗವಾಗಿ ಅಧ್ಯಯನ ಮಾಡಿ ಅದರ ಅರ್ಥವನ್ನು ಚೆನ್ನಾಗಿ ತಿಳಿದುಕೊಂಡು, ಯಾವ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಯಾವ ಮಂತ್ರವನ್ನು ಯಾವರೀತಿ ಪಠಿಸಬೇಕು ಎಂಬ ನಿಯಮಗಳನ್ನೂ ವಿನಿಯೋಗಕ್ರಮವನ್ನೂ ಸೂತ್ರಾದಿಗ್ರಂಥಗಳಿಂದ ತಿಳಿದವನಾಗಿರಬೇಕು. ಅದರಂತೆ ಅಧ್ವರ್ಯುಪಾತ್ರವನ್ನು ನಿರ್ವಹಿಸುವ ಋತ್ವಿಜನು ಯಜುರ್ವೇದವನ್ನು ಅಧ್ಯಯನಮಾಡಿ ಅದರ ಅರ್ಥವನ್ನು ತಿಳಿದುಕೊಂಡು ಯಜ್ಞದ ಕಾರ್ಯಕಲಾಪಗಳನ್ನು ಚೆನ್ನಾಗಿ ತಿಳಿದವನಾಗಿರಬೇಕು. ಉದ್ಗಾತೃವೆಂಬ ಋತ್ವಿಜನೂ ಸಹ ಸಾಮವೇದವನ್ನು ಅಧ್ಯಯನಮಾಡಿ ಸಾಮಗಾನಸ್ತೋತ್ರಗಳನ್ನು ಗಾನಮಾಡುವ ವಿಧಾನವನ್ನು ತಿಳಿದವನಾಗಿರಬೇಕು. ಬ್ರಹ್ಮನೆಂಬ ಋತ್ವಿಜನು ಮೇಲೆ ಹೇಳಿದ ಮೂರು ವೇದಗಳನ್ನು ತಿಳಿದಿರುವುದಲ್ಲದೆ ಯಜ್ಞದ ಕಾರ್ಯಕಲಾಪಗಳನ್ನೂ ಅದನ್ನು ಮಾಡುವ ರೀತಿಯನ್ನೂ ತಿಳಿದು ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಏನಾದರೂ ಲೋಪದೋಷಗಳುಂಟಾದರೆ ಅದನ್ನು ಪ್ರಾಯಶ್ಚಿತ್ತಾದಿಗಳಿಂದ ಸರಿಪಡಿಸುವ ಸಾಮರ್ಥ್ಯವುಳ್ಳವನಾಗಿರಬೇಕು. ಆದ್ದರಿಂದ ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಭಾಗವಹಿಸುವ ಋತ್ವಿಕ್ಕುಗಳು ತಮ್ಮತಮ್ಮ ಕರ್ತವ್ಯಕರ್ಮಗಳಲ್ಲಿ ಚೆನ್ನಾಗಿ ತಿಳುವಳಿಕೆಯುಳ್ಳವರೂ ನುರಿತವರೂ ಆಗಿರಬೇಕು.

ಮೇಲೆ ಹೇಳಿದ ವಿಷಯಗಳಿಂದ ಇಷ್ಟಿ ಎಂಬ ಸಣ್ಣಯಾಗವು ಯಜುರ್ವೇದವನ್ನು ಅಧ್ಯಯನಮಾಡಿದ ಅಧ್ವರ್ಯುವಿನಿಂದ ನೆರವೇರಿಸಲ್ಪಡಬೇಕು ಎಂದಾಯಿತು. ಈ ಇಷ್ಟಿಯಲ್ಲಿ ಹೋತೃವಿನ ಪಾತ್ರವೇನೂ ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ಇಲ್ಲ. ಹಾಗಾದರೂ ಇಲ್ಲಿ ಎಂದರೆ ಋಗ್ವೇದಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಪಟ್ಟ ಈ ಬ್ರಾಹ್ಮಣ ಗ್ರಂಥದಲ್ಲಿ ಈ ಇಷ್ಟಿಯ ವಿವರಣವೇತಕ್ಕೆ? ಎಂದರೆ ಅದು ನಿಜ. ಅಧ್ವರ್ಯುವಿನ ಕಾರ್ಯಕಲಾಪಗಳೇ ಹೆಚ್ಚಾಗಿರುವ ಈ ಇಷ್ಟಿಯಲ್ಲಿ ಹೋತೃವಿನ ಪಾತ್ರವು ಹೆಚ್ಚಾಗಿಲ್ಲ. ಆದರೂ ಈ ಇಷ್ಟಿಯ ಯಾಜ್ಞ ಮತ್ತು ಅನುಮಾಞ್ಯ ಎಂಬ ಮಂತ್ರಗಳು ಋಗ್ವೇದದಲ್ಲಿ ಇರುವುದರಿಂದಲೂ ಆ ಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ಹೋತೃವೇ ಪಠಿಸಬೇಕಾಗಿರುವುದರಿಂದಲೂ ಈ ದೀಕ್ಷಣೀಯವೆಂಬ ಇಷ್ಟಿಯ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ಎಲ್ಲರಿಗೂ ಸುಲಭವಾಗಿ ತಿಳಿಯುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಇಲ್ಲಿ ವಿವರಿಸಲಾಗಿದೆ.

॥ ಶ್ರೀಃ ॥

॥ ಶ್ರೀಮಹಾಗಣಾಧಿಪತಯೇ ನಮಃ ॥

ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಸಹಿತಂ

ಐ ತ ರೇ ಯ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಂ

ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಸಹಿತವೂ ಕರ್ನಾಟಕಭಾಷಾನುವಾದಯುತವೂ ಆದ
ಐತರೇಯ ಬ್ರಾಹ್ಮಣವು

ಪ್ರಥಮಾಧ್ಯಾಯೇ ಪ್ರಥಮಃ ಖಂಡಃ

ಮೊದಲನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ ಮೊದಲನೆಯ ಖಂಡವು

[ದೀಕ್ಷಣೀಯೇಷ್ಟಿವಿಧಾನ, ಅದಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಪಟ್ಟ ಕೆಲವು ಸಂಸ್ಕಾರಗಳು]

॥ ಓಂ ॥ ಅಗ್ನಿರ್ವೈ ದೇವಾನಾಮನಮೋ ವಿಷ್ಣುಃ ಪರಮಸ್ತದಂತರೇಣ
ಸರ್ವಾ ಅನ್ಯಾ ದೇವತಾಃ ॥

॥ ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ॥

ಅತಸ್ತಾಂ ವಿಧಾತುಂ ತದ್ದೇವತಾರೂಪನುಗ್ನಿಂ ವಿಷ್ಣುಂ ಚಾದೌ ಪ್ರಶಂಸತಿ | ಯೋಽಯಂ-
ನುಗ್ನಿರಸ್ತಿ ಸೋಽಯಂ ದೇವತಾನುಭೇದನಮಃ ಪ್ರಥಮೋ ದ್ರಷ್ಟವ್ಯಃ | ಯಸ್ತು ವಿಷ್ಣುಃ
ಸೋಽಯಂ ಪರಮ ಉತ್ತಮಃ | ನೈಶಬ್ದ ಉಕ್ತಾರ್ಥೇ ಮಂತ್ರಪ್ರಸಿದ್ಧಿದ್ಯೋತನಾರ್ಥಃ |
ಅಗ್ನಿರ್ಮುಖಂ ಪ್ರಥಮೋ ದೇವತಾನಾಂ | ಸಂಯಾತಾನಾಮುತ್ತಮೋ ವಿಷ್ಣುರಾಸೀತ್ | ಇತಿ
ಹಿ ಮಂತ್ರ ಆಮ್ನಾಯತೇ | ಯದ್ವಾ ನೈಶಬ್ದ ಉಪಪತ್ತಿಪ್ರಸಿದ್ಧಾರ್ಥಃ | ಉಪಪತ್ತಿಶ್ಚೈವಂ
ಯೋಜನೀಯಾ | ಯದ್ಯಪಿ ದೇವಶಬ್ದಃ ಸಾಧಾರಣತ್ವಾತ್ಸರ್ವದೇವತಾನಾಚೀ ತಥಾಪ್ಯತ್ರ
ಪ್ರಕರಣಬಲಾದಗ್ನಿಷ್ಣೋಮಾಂಗೇಷು ಶಸ್ತ್ರೇಷು ಪ್ರತೀಯಮಾನಾಃ ಪ್ರಧಾನದೇವತಾ
ವಿನಿಷ್ಕೃಂತೇ | ಶಸ್ತ್ರಾಣಿ ಚ ದ್ವಾದಶ | ತೇಷ್ವಾಪ್ಯಶಸ್ತ್ರಂ ಪ್ರಥಮಂ ತಸ್ಮಿಂಶ್ಚ ಭೂರಗ್ನಿಜ್ಯೋತೀ-

ರಿತ್ಯಗ್ನಿರಾನ್ನಾತಃ | ಅಗ್ನಿನಾರುತಶಸ್ತ್ರಮಂತಿನುಂ ತಸ್ಮಿನ್ನಿಷ್ಟೋರ್ನುಕಮಿತಿ ವಿಷ್ಣುರಾ-
ನ್ನಾತಃ | ಏವಮಗ್ನಿಷ್ಟೋಮಸಂಸ್ಥಾಯಾಂ ಶಸ್ತ್ರಸಾಠಾಪೇಕ್ಷಮಗ್ನೀಃ ಪ್ರಾಥಮ್ಯಂ ವಿಷ್ಟೋ-
ರುತ್ತಮುತ್ಪಂಚ | ಯದ್ವಾ ಸರ್ವಾಸು ಸಂಸ್ಥಾಸೂಕ್ತನ್ಯಾಯೇನಾಗ್ನೀಃ ಪ್ರಾಥಮ್ಯಂ ವಿಷ್ಟೋ-
ರುತ್ತಮುತ್ಪಮಂತಿನುಂ ಸಂಸ್ಥಾಯಾಮಪ್ರೋಚ್ಯಮಾಖ್ಯಾಯಾಂ ತ್ರಯಸ್ತ್ರಿಂಶತ್ ಸ್ತೋತ್ರಶಸ್ತ್ರೋ-
ಪೇತಾಯಾಮಂತಿನುಂ ಸ್ತೋತ್ರಂ ಶಸ್ತ್ರಂ ಚ ವೈಷ್ಣವಮಿತಿ ತದಪೇಕ್ಷಯಾ ದ್ರಷ್ಟವ್ಯಂ | ಯದ್ವಾ
ಪ್ರಥಮಾಯಾಂ ದೀಕ್ಷಣೀಯೇಷ್ಟಾವಗ್ನಿರಿಜ್ಯತೇ | ಅಂತಿಮಾಯಾಮುದನಸಾನಿಯೇಷ್ಟೇಃ
ಸ್ಥಾನೇವೈಷ್ಣವೀ ಪೂರ್ಣಾಹುತಿರ್ವಾಜಸನೇಯಿಭಿರಾನ್ನಾತಾ | ಸರ್ವಥಾಪಿ ಸ್ತೋತನ್ಯಾನ್ಯಷ್ಟ-
ನ್ಯಾಂಶ್ಚ ದೇವಾನಪೇಕ್ಷಾನ್ಯಗ್ನೀಃ ಪ್ರಾಥಮ್ಯಂ ವಿಷ್ಟೋರುತ್ತಮುತ್ಪಂಚ ಯುಕ್ತಂ | ತದಂತರೇಣ
ತಯೋಃ ಪ್ರಥಮೋತ್ತಮಯೋರಗ್ನಾವಿಷ್ಟೋರ್ನುಕಮಿತ್ಯೇ ತತ್ತಚ್ಛಸ್ತ್ರಪ್ರತಿಸಾದ್ಯಾ ಅನ್ಯಾ ಇಂದ್ರ-
ನಾಯ್ವಾದಯಃ ಸರ್ವಾಃ ಪ್ರಧಾನದೇವತಾ ವರ್ತಂತೇ | ತಸ್ಮಾತ್ಸರ್ವದೇವತಾನಾಮು-
ಭಯತೋ ರಕ್ಷಕವದನಸ್ಥಿತಾವಗ್ನಾವಿಷ್ಟಾ ಪ್ರಶಸ್ತಾವಿತ್ಯರ್ಥಃ ||

ದೀಕ್ಷಣೀಯೇಷ್ಟಿವಿಧಾನಂ

ಅನುವಾದವು

ಸೋಮಯಾಗದಲ್ಲಿ ಆರಾಧಿಸಲ್ಪಡುವ ದೇವತೆಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿಗೆ ಪ್ರಥಮಸ್ಥಾನವೂ, ವಿಷ್ಣುವಿಗೆ ಕೊನೆಯ
ಸ್ಥಾನವೂ ಇರುವುದು. ಎಂದರೆ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಮೊದಲು ಸ್ತುತಿಸಲಾಗುವುದು, ವಿಷ್ಣುವನ್ನು ಅಂತ್ಯದಲ್ಲಿ ಸ್ತುತಿಸಲಾಗುವುದು.
ಈ ಎರಡು ದೇವತೆಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಇತರ ಸಮಸ್ತದೇವತೆಗಳ ಸ್ತುತಿಗಳೂ ಇರುವವು. ಇದು ಪ್ರಸಿದ್ಧವು.

ಗ್ರಂಥಾರಂಭದಲ್ಲಿ ಯಜ್ಞಾದಿಗಳನ್ನು ವಿವರಿಸುವಾಗ, ಸೋಮಯಜ್ಞಗಳಲ್ಲಿ ಅತಿ ಮುಖ್ಯವಾದ ಅಗ್ನಿಷ್ಟೋಮ
ಯಾಗವನ್ನು ವಿವರಿಸುವರು ಮತ್ತು ಈ ಯಾಗವನ್ನು ಪ್ರಾರಂಭಿಸುವುದಕ್ಕಿಂತ ಮೊದಲು ಯಜ್ಞಮಾಡುವ ಯಜಮಾನನು
ಪೂರ್ವಭಾವಿಯಾಗಿ ನಿರ್ವಹಿಸಬೇಕಾದ ದೀಕ್ಷಾವಿಧಿ ಮೊದಲಾದ ಕೆಲವು ಕರ್ತವ್ಯಕರ್ಮಗಳಿವೆ. ಈ ದೀಕ್ಷಾವಿಧಿಯು
ಅಂಗವಾಗಿ ದೀಕ್ಷಣೀಯೇಷ್ಟಿ ಎಂಬ ಸಣ್ಣ ಹೋಮವನ್ನು ಮಾಡಬೇಕು. ಈ ಇಷ್ಟಿಯನ್ನು ವಿವರಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಇದರಲ್ಲಿ
ಪ್ರಧಾನದೇವತೆಗಳಾದ ಅಗ್ನಿ ಮತ್ತು ವಿಷ್ಣು ಎಂಬ ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಹೇಗೆ ಸ್ತುತಿಸಬೇಕು, ಅವರನ್ನು ದ್ವೇಶಿಸಿ ಅಗ್ನಿಯಲ್ಲಿ ಯಾವ
ದ್ರವ್ಯವನ್ನು ಹೋಮಮಾಡಬೇಕು ಇತ್ಯಾದಿ ವಿಷಯಗಳನ್ನು ಇಲ್ಲಿ ವಿಮರ್ಶಮಾಡಲಾಗಿದೆ.

ಮೇಲಿನ ವಾಕ್ಯಾರ್ಥದಲ್ಲಿ-ಸೋಮಯಾಗಗಳಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿಗೆ ಪ್ರಥಮಸ್ಥಾನವೂ ವಿಷ್ಣುವಿಗೆ ಅಂತ್ಯಸ್ಥಾನವೂ ಇರುವುದೆಂದು
ಹೇಳಿದೆಯಷ್ಟೆ. ಆದರೆ ಈ ವಾಕ್ಯಕ್ಕೆ ಅರ್ಥಮಾಡುವಾಗ ಕೆಲವು ಪಾಶ್ಚಾತ್ಯಪಂಡಿತರು-ಅದರಲ್ಲಿಯೂ Dr, Haug ಮತ್ತು
Keith (ಕ್ರೈ.ಸಂ. ೫-೫-೧-೪) ಎಂಬವರು-ಈರಿತಿ ಹೇಳುತ್ತಾರೆ-"Agni among the gods, has the
lowest, Vishnu, the highest place; between them stand all the other deities"-
ದೇವತೆಗಳ ಗುಂಪಿನಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿಗೆ ನೀಚಸ್ಥಾನವೂ ವಿಷ್ಣುವಿಗೆ ಉಚ್ಚಸ್ಥಾನವೂ ಇರುವುದು. ಉಳಿದ ಇತರ ಎಲ್ಲಾ ದೇವತೆಗಳಿಗೆ
ಇವರಿಬ್ಬರ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಅತಿನೀಚವೂ ಅತಿಉಚ್ಚವೂ ಅಲ್ಲದ ಮಧ್ಯಮಸ್ಥಾನಗಳಿರುವವು ಎಂದು ಇದರ ಅರ್ಥವು. ಅವರ
ಅಭಿಪ್ರಾಯದಲ್ಲಿ ಅವನು ಪರಮ ಎಂಬ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ನೀಚ ಉಚ್ಚ ಎಂಬರ್ಥವಿರುವುದು. ಮುಗ್ಧೇದದಲ್ಲಿ ವಿಷ್ಣುವೆಂದರೆ
ಸರ್ವವ್ಯಾಪಿಯಾದ ಸೂರ್ಯನೆಂದೂ ಆ ಸೂರ್ಯನು ಮಧ್ಯಾಹ್ನಕಾಲದಲ್ಲಿ ಅಂತರಿಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಅತ್ಯುಚ್ಚಸ್ಥಾನ (zenith)

ದಲ್ಲಿರುವನೆಂದೂ ಆದ್ದರಿಂದ ವಿಷ್ಣುವಿಗೆ ಉಚ್ಚಸ್ಥಾನವೂ, ಅಗ್ನಿಯು ಮನುಷ್ಯರ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಎಂದರೆ ಈ ಪೃಥಿವಿಯಮೇಲೆ ಯಜ್ಞಾಗ್ನಿರೂಪದಿಂದ ವಾಸಿಸುವುದರಿಂದ ಅವನಿಗೆ ನೀಚಸ್ಥಾನವು ಸಲ್ಲಬೇಕಾಗಿರುವುದು ಎಂದು ಇವರ ವಾದವು. ಆದರೆ ಇದು ಸರಿಯಲ್ಲ.

ಈ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಗ್ರಂಥವು ಕರ್ಮಕಾಂಡವನ್ನು ಎಂದರೆ ಯಜ್ಞಾದಿಗಳ ಅನುಷ್ಠಾನಕ್ರಮವನ್ನು ಮಾತ್ರ ವಿವರಿಸುವುದಾಗಿದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಈ ಗ್ರಂಥದಲ್ಲಿ ಆಧ್ಯಾತ್ಮವಿಚಾರವನ್ನಾಗಲಿ, ದೇವತೆಗಳ ಸ್ಥಾನಮಾನಗಳನ್ನಾಗಲಿ ಎಲ್ಲಿಯೂ ವಿಮರ್ಶೆ ಮಾಡಿರುವುದಿಲ್ಲ. ಸಾಯಣರು ಹೇಳುವಂತೆ ಅವನು: ಮತ್ತು ಪರಮು: ಎಂಬ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ಮೊದಲು, ಕೊನೆ ಎಂಬರ್ಥವೇ ಸಮಂಜಸವಾಗಿದೆ. ಋಗ್ವೇದದಲ್ಲಿ ದೇವತೆಗಳಲ್ಲಿ ಕೆಲವರಿಗೆ ಉಚ್ಚಸ್ಥಾನವೂ ಕೆಲವರಿಗೆ ನೀಚಸ್ಥಾನವೂ (ಎಂದರೆ ತಾರತಮ್ಯವು) ನಿರ್ದಿಷ್ಟವಾಗಿ ಹೇಳಿಲ್ಲ. ಹಾಗೆ ನಿರ್ದಿಷ್ಟವಾಗಿದ್ದರೆ ಪ್ರಜಾಪತಿ ಮತ್ತು ಇವರುಗಳಿಗೆ ಆ ಉಚ್ಚಸ್ಥಾನವಿರುವುದು. ಆಗ್ನಿವಿಷ್ಣುಗಳಿಗಲ್ಲ. ಎಲ್ಲಾ ದೇವತೆಗಳೂ ಮುಖ್ಯದೇವತೆಯಾದ ಪ್ರಜಾಪತಿಯ (ಬ್ರಹ್ಮನ) ಅಂಶಗಳೇ ಆಗಿರುವುದರಿಂದ ದೇವತೆಗಳಲ್ಲಿ ಉಚ್ಚನೀಚ ಎಂಬ ಸ್ಥಾನಮಾನಗಳನ್ನು ಕಲ್ಪಿಸುವುದು ವೇದಮತಕ್ಕೆ ವಿರುದ್ಧವು. ಯಜ್ಞಗಳಲ್ಲಿ - ಅದರಲ್ಲಿಯೂ ಈಗ ಪ್ರಾರಂಭದಲ್ಲಿ ವಿವರಿಸಲಾಗುವ ಸೋಮಯಾಗಗಳಲ್ಲಿ ಅನೇಕ ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಆರಾಧಿಸುವಾಗ ಮೊದಲು ಅಗ್ನಿಯನ್ನೂ ಕೊನೆಯಲ್ಲಿ ವಿಷ್ಣುವನ್ನೂ ಸ್ತುತಿಸಲಾಗುತ್ತದೆ. ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಇತರ ಎಲ್ಲಾ ದೇವತೆಗಳ ಸ್ತುತಿಗಳಿವೆ. ಈ ಅಭಿಪ್ರಾಯವನ್ನೇ ಸಾಯಣರು ವಿಶದವಾಗಿ ತಿಳಿಸಿದ್ದಾರೆ. ವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿರುವ ವೈ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ಈ ವಿಷಯ ಪುಸ್ತಕವಾಗಿರುವುದೆಂಬ ಅರ್ಥವನ್ನು ಸೂಚಿಸುವುದು. ಸಾಯಣರು ತಮ್ಮ ಅಭಿಪ್ರಾಯವನ್ನು ಸಮರ್ಥನೆಮಾಡುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಕೆಲವು ಶ್ರುತಿವಾಕ್ಯಗಳನ್ನು ಉದಾಹರಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಇದೇ ಐತರೇಯಬ್ರಾಹ್ಮಣದ ನಾಲ್ಕನೆಯ ಖಂಡದಲ್ಲಿ—“ ಅಗ್ನಿರ್ಮುಖಂ ಪ್ರಥಮೋ ದೇವತಾನಾಂ ಸಂಯತಾನಾಮುತ್ರಮೋ ವಿಷ್ಣುರಾಸೀತ್ ” (ಐ.ಬ್ರಾ. ೧-೪) ಎಂಬ ವೇದಮಂತ್ರವು ಅಗ್ನಿವಿಷ್ಣು ಎಂಬ ದೇವತೆಗಳನ್ನು ದ್ವೇಶಿಸಿ ಮಾಡುವ ದೀಕ್ಷಣೀಯ [ದೀಕ್ಷಣೀಯೇಷ್ಟಿ ಎಂದರೆ, ಸೋಮಯಾಗವನ್ನು ಮಾಡಲು ಉದ್ದೇಶಿಸಿರುವ ಯಜಮಾನನು ಪೂರ್ವಭಾವಿಯಾಗಿ ದೀಕ್ಷೆಯನ್ನು ಕೈಕೊಂಡು ಅಗ್ನಿಯಲ್ಲಿ ಆಗ್ನಿವಿಷ್ಣುಗಳನ್ನು ದ್ವೇಶಿಸಿ ಹನ್ನೊಂದು ಕಪಾಲ (ಹೆಂಚು)ಗಳ ಮೇಲೆ ಬೇಯಿಸಿದ ಪುರೋಡಾಶವೆಂಬ ದ್ರವ್ಯವನ್ನು ಹೋಮಮಾಡಬೇಕು. ಈ ಹೋಮಾದಿಗಳಿಗೆ ದೀಕ್ಷಣೀಯೇಷ್ಟಿ ಎಂದು ಹೆಸರು. ಇದಾದನಂತರ ದೀಕ್ಷೆಯ ಅಂಗಕರ್ಮಗಳಾದ ಕ್ಷಿರ, ಸ್ನಾನ, ವಸ್ತ್ರಧಾರಣ, ಅಂಜನ ಇತ್ಯಾದಿ ಅನೇಕ ಕಾಯ ಅವುಗಳನ್ನು ಮುಂದೆ ವಿವರಿಸಲಾಗುವುದು] ಹೋಮದಲ್ಲಿ ಯಾಜ್ಞಾಪುರೋನುವಾಕ್ಯಾಮಂತ್ರಗಳೆಂದು [ಯಜ್ಞಗಳಲ್ಲಿ ದೇವತೆಗಳನ್ನು ದ್ವೇಶಿಸಿ ಅಗ್ನಿಯಲ್ಲಿ ಹೋಮದ್ರವ್ಯವನ್ನರ್ಪಿಸುವಾಗ ಕೆಲವು ಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ಪಠಿಸಬೇಕು. ಹೋತ್ರವೆಂಬ ಋತ್ವಿಜನು ನಿರ್ದಿಷ್ಟದೇವತೆಯ ಗುಣಗಾನವನ್ನೊಳಗೊಂಡಿರುವ ಮಂತ್ರವನ್ನು ಪಠಿಸಿ ಆ ದೇವತೆಯನ್ನು ಯಜ್ಞವೇದಿಗೆ ಬರುವಂತೆ ಆಹ್ವಾನಿಸುವನು. ಈ ಆಹ್ವಾನಮಂತ್ರಕ್ಕೆ ಅನುವಾಕ್ಯ ಅಥವಾ ಪುರೋನುವಾಕ್ಯ ಮಂತ್ರವೆಂದು ಹೆಸರು. ಈ ಮಂತ್ರದಿಂದ ಆಹ್ವಾನಿತರಾದ ದೇವತೆಗಳು ಯಜ್ಞಭೂಮಿಗೆ ಬಂದರೆಂದು ಭಾವಿಸಿ ಮತ್ತೊಂದು ಮಂತ್ರದಿಂದ ಹವಿಸ್ಸನ್ನು ಸ್ವೀಕರಿಸಬೇಕೆಂದು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಿ ಅಗ್ನಿಯಲ್ಲಿ ಹೋಮಮಾಡುವನು. ಈ ಮಂತ್ರಕ್ಕೆ ಯಾಜ್ಞ ಎಂದು ಹೆಸರು. ಈ ಎರಡು ಮಂತ್ರಗಳೂ ಉದ್ದಿಷ್ಟದೇವತೆಯ ಪ್ರಾರ್ಥನೆಯನ್ನೊಳಗೊಂಡಿರಬೇಕು. ಪ್ರತಿಯೊಂದು ದೇವತೆಯನ್ನು ದ್ವೇಶಿಸಿ ಹವಿಸ್ಸನ್ನರ್ಪಿಸುವಾಗಲೂ ಈ ಕ್ರಮವೇ ಅನುಸರಿಸಲ್ಪಡುವುದು] ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ಈ ವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿರುವ ಮುಖಂ ಮತ್ತು ಪ್ರಥಮು: ಎಂಬ ಶಬ್ದಗಳು—ದೇವತೆಗಳ ಗುಂಪಿನಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿಯು ಮೊದಲನೆಯವನು, ಅವನು ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಮುಖವಿದ್ದಂತೆ ಎಂದರೆ ಅಗ್ನಿ ಮೂಲಕವೇ (ಅಗ್ನಿಯಲ್ಲಿ ಹೋಮಮಾಡುವುದರ ಮೂಲಕವೇ) ದೇವತೆಗಳು ಆಹಾರಗಳನ್ನು ಸ್ವೀಕರಿಸುತ್ತಾರೆ ಎಂಬ ಅರ್ಥವು ಸೂಚಿತವಾಗಿದೆ. ಇದೇ ಮಂತ್ರವು ಸ್ವಲ್ಪ ವ್ಯತ್ಯಾಸವಾಗಿ ತೈತ್ತಿರೀಯಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿ ಈ ರೀತಿ ಉಕ್ತವಾಗಿದೆ—“ ಅಗ್ನಿರಗ್ರೇ ಪ್ರಥಮೋ ದೇವತಾನಾಂ | ಸಂಯತಾನಾಮುತ್ರಮೋ ವಿಷ್ಣುರಾಸೀತ್ ” (ತೈ.ಬ್ರಾ. ೨-೪-೩-೩) ಇಲ್ಲಿ ಮುಖಂ

ಎಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಬದಲಾಗಿ ಅಗ್ರೇ ಎಂಬ ಶಬ್ದವಿದೆ. **ಅನಮಃ ಪರಮಃ** ಎಂಬ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ಬದಲಾಗಿ **ಪ್ರಥಮಃ ಉತ್ತಮಃ** ಎಂಬ ಶಬ್ದಗಳಿವೆ. ಪ್ರಥಮ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಮೊದಲನೆಯವನು ಎಂಬರ್ಥದಲ್ಲಿ ವಿವಾದಗಳಿಲ್ಲ. ಉತ್ತಮ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ವೇದಸಾಹಿತ್ಯದಲ್ಲಿ ಸಾಧಾರಣವಾಗಿ ಶ್ರೇಷ್ಠ ಎಂಬರ್ಥವಿರುವುದಿಲ್ಲ. **ಕೊನೆಯ** ಎಂಬರ್ಥವೇ ವಿಶೇಷವಾಗಿ ರೂಢಿಯಲ್ಲಿದೆ. “**ತ್ರಿಪ್ರಥಮಾ ಮನ್ನಾಹತ್ರಿರುತ್ತಮಾಂ**” ಎಂಬ ವಾಕ್ಯವು ಐ.ಬ್ರಾ., ತೈ.ಸಂ., ತಾಂ.ಬ್ರಾ. ಇತ್ಯಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಅನೇಕಕಡೆ ಕಂಡುಬರುವುದು. ಹೋತ್ಯವು ಸಾಮಿಧೇನೀ ಮೊದಲಾದ ಋಗ್ವೇದದ ಋಕ್ಕುಗಳನ್ನು ಪಠಿಸುವಾಗ ಸೂಕ್ತದ ಮೊದಲ ಮಂತ್ರವನ್ನೂ ಕೊನೆಯ ಮಂತ್ರವನ್ನೂ ಮೂರುಮೂರಾವರ್ತಿ ಪಠಿಸುವನು ಎಂದು ಮೇಲಿನ ವಾಕ್ಯದ ಅರ್ಥವು. ಆದ್ದರಿಂದ ಉತ್ತಮಶಬ್ದಕ್ಕೆ **ಕೊನೆಯ** ಎಂಬರ್ಥವೇ ಪ್ರಮಾಣಸಹಿತವಾಗಿದೆ.

ಇದಲ್ಲದೆ ಅಗ್ನಿಷ್ಟೋಮಯಾಗದಲ್ಲಿ ಹನ್ನೆರಡು (ದ್ವಾದಶಾಗ್ನಿಷ್ಟೋಮಸ್ಯ ಸ್ತೋತ್ರಾಣಿ ಶಸ್ತ್ರಾಣಿ ಚ) ಸ್ತೋತ್ರಮಂತ್ರಗಳೂ ಹನ್ನೆರಡು ಶಸ್ತ್ರಮಂತ್ರಗಳೂ [ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಸ್ತೋತ್ರಮಾಡುವಾಗ ಋಗ್ವೇದ ಮತ್ತು ಸಾಮವೇದಗಳ ಕೆಲವು ಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ಪಠಿಸುವರು. ಋಗ್ವೇದ ಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ಅಥವಾ ಸೂಕ್ತಗಳನ್ನು ಹೋತ್ಯವರ್ಗದ ಋತ್ವಿಜರು ಪಠಿಸುವರು. ಇದಕ್ಕೆ ಶಸ್ತ್ರಮಂತ್ರಗಳೆಂದು ಹೆಸರು. ಇದರಂತೆಯೇ ಉದ್ಗಾತೃವರ್ಗದ ಋತ್ವಿಜರು ಸಾಮವೇದದ ಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ಸ್ವರಸಹಿತವಾಗಿ ಗಾನಮಾಡುವರು. ಇವರು ಗಾನಮಾಡುವ ಸಾಮಮಂತ್ರಗಳಿಗೆ ಸ್ತೋತ್ರಗಳೆಂದು ಹೆಸರು. ಅಗ್ನಿಷ್ಟೋಮಯಾಗದಲ್ಲಿ ಹನ್ನೆರಡು ಶಸ್ತ್ರಮಂತ್ರಗಳೂ ಹನ್ನೆರಡು ಸ್ತೋತ್ರಗಳೂ ಇರುವವು. ಬೇರೆಬೇರೆ ಯಾಗಗಳಲ್ಲಿ ಆಯಾ ಯಾಗಗಳಿಗೆ ಉಕ್ತವಾಗಿರುವಂತೆ ಶಸ್ತ್ರ ಮತ್ತು ಸ್ತೋತ್ರಗಳ ಸಂಖ್ಯೆಯು ಹೆಚ್ಚುಕಡಿಮೆಯಾಗಿರುವವು. ಈ ಶಸ್ತ್ರಸ್ತೋತ್ರಗಳನ್ನು ಪ್ರಾತಸ್ಸವನ, ಮಾಧ್ಯಂದಿನಸವನ, ತೃತೀಯಸವನ ಎಂಬ ಸವನತ್ರಯಗಳಲ್ಲಿಯೂ (ಸೋಮರಸವನ ಹಿಂಡುವ ಕಾರ್ಯಕ್ಕೆ ಸವನ ಎಂದು ಹೆಸರು) ಪಠಿಸುವರು. ಇದರ ವಿವರವನ್ನು ಋ. ಸಂ. ಭಾಗ ೧, ಪುಟ ೪೧೬-೪೧೭ ರಲ್ಲಿ ವಿವರಿಸಿರುವುದು | ಇವೆ. ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಆಜ್ಯಶಸ್ತ್ರವು ಮೊದಲನೆಯದು. ಇದರಲ್ಲಿ—**ಭೂರಗ್ನಿ ಜ್ಯೋತೀಃ** (ಆ. ಶ್ರೌ. ೨-೫-೫) ಎಂಬ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಸ್ತುತಿಸುವ ಮಂತ್ರವಿದೆ. ಇದನ್ನು ಹೋತ್ಯವು ಪಠಿಸುತ್ತಾನೆ. ಅಗ್ನಿಮಾರುತಶಸ್ತ್ರವು ಕೊನೆಯದು. ಇದರಲ್ಲಿ—**ವಿಷ್ಟೋರ್ನೌ ಕಂ ವೀರ್ಯಾಣಿ** (ಋ. ಗಂ. ೧-೧೫೪-೧) ಎಂಬ ವಿಷ್ಣು ದೇವತಾಕವಾದ ಮಂತ್ರವಿದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಅಗ್ನಿಷ್ಟೋಮಯಾಗದ ಹನ್ನೆರಡು ಶಸ್ತ್ರಮಂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಮೊದಲನೆಯ ಶಸ್ತ್ರದಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿಯನ್ನೂ ಕೊನೆಯ ಶಸ್ತ್ರದಲ್ಲಿ ವಿಷ್ಣುವನ್ನೂ ಸ್ತುತಿಸಲಾಗಿದೆ. ೩-೧೧ ನೆಯ ಇತರ ಶಸ್ತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಇತರ ದೇವತೆಗಳ ಸ್ತುತಿ ಇದೆ. ಇದು ಅಗ್ನಿಷ್ಟೋಮದ ವಿಷಯವಾಯಿತು. ಇತರ ಸಪ್ತಸಂಸ್ಥೆಗಳಾದ ಸೋಮಯಾಗಗಳ ವಿಷಯದಲ್ಲಿಯೂ ಇದೇ ಕ್ರಮವೇ ಎಂದರೆ, ಹೌದು. ಅಗ್ನಿಷ್ಟೋಮದ ಪ್ರಥಮದಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಸ್ತುತಿಸಿರುವುದು ತಿಳಿದೇ ಇದೆಯಷ್ಟೆ. ಸಪ್ತಸಂಸ್ಥೆಗಳಲ್ಲಿ ಕೊನೆಯದಾದ ಅಪ್ತೋರ್ಯಾಮವೆಂಬ ಸೋಮಯಾಗದಲ್ಲಿ ೩೩ ಸ್ತೋತ್ರಗಳೂ ಶಸ್ತ್ರಗಳೂ ಇರುವವು. ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಕೊನೆಯ ಸ್ತೋತ್ರದಲ್ಲಿಯೂ ಶಸ್ತ್ರದಲ್ಲಿಯೂ ವಿಷ್ಣುವಿನ ಸ್ತುತಿಯಿದೆ. ಅಥವಾ ಸೋಮಯಾಗಗಳೂ ಸೇರಿ ಇತರ ಸಮಸ್ತ ಯಜ್ಞಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಮೊದಲು ಎಂದರೆ ದೀಕ್ಷಣೀಯೇಷ್ಟಿಯಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಸ್ತುತಿಸಲಾಗಿದೆ. ಯಜ್ಞಗಳ ಕೊನೆಯಲ್ಲಿ ಮಾಡುವ ಉದಯನೇಷ್ಟಿಯಲ್ಲಿ ಪೂರ್ಣಾಹುತಿಮಂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ವಿಷ್ಣುವಿನ ಸ್ತುತಿ ಇರುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ಸಮಸ್ತ ಯಜ್ಞಗಳ ಆದಿಯಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿಯೂ ಅಂತ್ಯದಲ್ಲಿ ವಿಷ್ಣುವೂ ಸ್ತುತಿಸಲ್ಪಡುವರು. ಈ ಅಗ್ನಿ ವಿಷ್ಣುಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಎಂದರೆ ಅಗ್ನಿಯ ಸ್ತುತಿಯಾದನಂತರ ವಿಷ್ಣುವಿನ ಸ್ತುತಿಗೆ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಇಂದ್ರ, ವಾಯು ಮೊದಲಾದ ಇತರ ದೇವತೆಗಳ ಸ್ತುತಿ ಇರುವುದು. ಮುಖ್ಯಾಭಿಪ್ರಾಯವೆಂದರೆ ಈ ವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿ ವಿವೇಚಿಸಿರುವುದು ಅಗ್ನಿ ವಿಷ್ಣುಗಳ ಸ್ಥಾನ ಮಾತೆಗಳನ್ನಲ್ಲ, ಯಾವ ಕ್ರಮದಲ್ಲಿ ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಸ್ತುತಿಸಬೇಕು ಎಂಬುದು. ಸಮಸ್ತ ಯಜ್ಞಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಮೊದಲು ಸ್ತುತಿಸಿ ಅನಂತರ ಆಯಾ ಯಜ್ಞದ ಪ್ರಧಾನ ದೇವತೆಗಳಾದ ಇಂದ್ರ, ವಾಯುದಿಗಳನ್ನು ಸ್ತುತಿಸಿ ಯಜ್ಞದ

ಕೊನೆಯಲ್ಲಿ ವಿಷ್ಣುವನ್ನು ಸ್ತುತಿಸಿ ಕರ್ಮಸಮಾಪ್ತಿಯನ್ನು ಮಾಡಬೇಕು ಎಂದು. ಯಜ್ಞದ ಆದ್ಯಂತಗಳಲ್ಲಿ ಸ್ತುತಿಸಲ್ಪಡುವ ಈ ಅಗ್ನಿವಿಷ್ಣುಗಳು ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಮೊದಲಿನಿಂದ ಕೊನೆಯವರಿಗೂ ಯಜ್ಞದ ಸಂರಕ್ಷಣೆಗಾಗಿರುವರೆಂಬ ಭಾವದಿಂದ ಅವರನ್ನು ಇಲ್ಲಿ ಪ್ರಶಂಸಿಸಲಾಗಿದೆ.

[ಇಷ್ಟ ಎಂದರೆ ಸಣ್ಣಯಜ್ಞವು ಅಥವಾ ಯಜ್ಞದ ಒಂದು ಕರ್ಮಾಂಗವು. ಎಂದರೆ ಒಂದೆರಡು ಹೋಮಗಳು. ಸ್ರಾಯಣೇಯೇಷ್ಟಿ ಎಂದರೆ ಯಜ್ಞಾರಂಭದಲ್ಲಿ ಮಾಡುವ ಇಷ್ಟಿಯು; ಉದಯನೇಷ್ಟಿಯೆಂದರೆ ಅದೇವಿಧದ, ಯಜ್ಞದ ಕೊನೆಯಲ್ಲಿ ಮಾಡುವ ಇಷ್ಟಿಯು. ಇವೆರಡೂ ಒಂದೇ ವಿಧವಾಗಿರುವುದು. ಒಂದನ್ನು ಯಜ್ಞಾರಂಭದಲ್ಲಿಯೂ ಮತ್ತೊಂದನ್ನು ಯಜ್ಞದ ಕೊನೆಯಲ್ಲಿಯೂ ಮಾಡುವರು. ಈ ಇಷ್ಟಿಗಳ ವಿವರಣೆಯನ್ನು ಎರಡನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ ವಿವರಿಸಲಾಗಿದೆ.]

ಆಗ್ನಾವೈಷ್ಣವಂ ಪುರೋಳಾಶಂ ನಿರ್ವಪಂತಿ ದೀಕ್ಷಣೀಯಮೇಕಾ-

ದಶಕಪಾಲಂ ||

ಸೌಮಿಕೇಷು ಯಷ್ಟವ್ಯಾಸು ಸ್ತೋತವ್ಯಾಸು ಚ ಸರ್ವಾಸು ದೇವತಾಸ್ತಗ್ನಾವಿಷ್ಟೂ ಪ್ರಶಸ್ಯ ತದ್ದೇವತಾಕಾಮಿಷ್ಟಿಂ ವಿಧತ್ತೇ—ಅಗ್ನಿಶ್ಚ ವಿಷ್ಣುಶ್ಚಾಗ್ನಾವಿಷ್ಟೂ ತಾವುಭೌ ಪರಸ್ಪರ ವ್ಯಾಸಕ್ತೌ ಯಸ್ಯ ಪುರೋಡಾಶಸ್ಯೈಕಾ ದೇವತಾ ಸೋಮಯಮಾಗ್ನಾವೈಷ್ಣವೋ ಯಥೋಕ್ತ- ದೇವತಾಂ ಪ್ರತಿ ಹವಿಷ್ಟೇನ ಪ್ರದೇಯದ್ರವ್ಯರೂಪಃ ಪಕ್ಷಃ ಪಿಷ್ಟಪಿಂಡಃ ಪುರೋಡಾಶ ಇತ್ಯು- ಚ್ಯತೇ | ಡಕಾರಸ್ಯಾತ್ರ ಳಕಾರ ಏತಚ್ಛಾಖಾಧ್ಯಯನಸಂಪ್ರದಾಯೇನ ಪ್ರಾಪಿತಃ | ಶಕಟಾವ ಸ್ಥಾಪಿತವ್ರೀಹಿಸಂಘಾನ್ನಿಷ್ಟುಷ್ಯ ಮುಷ್ಟಿಚತುಷ್ಟಯಪರಿಮಿತಾನಾಂ ವ್ರೀಹೀಣಾಂ ಶೂರ್ಪೇ ಪ್ರಕ್ಷೇಪೋ ನಿರ್ವಾಪಸ್ತತ್ಪೂರ್ವಕೋ ಯಾಗೋಽತ್ರ ನಿರ್ವಾಪೇಣೋಪಲಕ್ಷ್ಯತೇ | ಆಗ್ನಾ- ವೈಷ್ಣವಂ ಪುರೋಡಾಶಮಿತಿ ಸಾಮಾನಾಧಿಕರಣ್ಯೇನಾವಗತಸ್ಯ ದ್ರವ್ಯದೇವತಾಸಂಬಂಧಸ್ಯ ಯಾಗ- ಮಂತರೇಣಾನುಪಪನ್ನತ್ವಾತ್ | ಸತಿ ತು ಯಾಗೇ ಸಂಬಂಧ ಉಪಪದ್ಯತೇ | “ಉದ್ದಿಶ್ಯ ದೇವತಾಂ ದ್ರವ್ಯತ್ಯಾಗೋ ಯಾಗೋಽಭಿಧೀಯತೇ” ಇತಿ ಯಾಗಲಕ್ಷಣಸ್ಯ ಪೂರ್ವಾಚಾರ್ಯೈ- ರುಕ್ತಾತ್ವಾತ್ | ನಿರ್ವಪಂತೀತ್ಯಯಂಶಬ್ದೋ ನ ವರ್ತಮಾನಾರ್ಥಃ ಕಿಂತು ವಿಧ್ಯರ್ಥಃ | ಸ ಚ ಲಕಾರೋ ಲಿಜರ್ಥೇ ಲೇಡಿತಿ ಸೂತ್ರೇಣ ವಿಧ್ಯರ್ಥೋ ದ್ರಷ್ಟವ್ಯಃ | ಏನಂ ಚ ಸತಿ ಶಾಖಾಂತ- ರೇಣ ಸಂವಾದೋ ಭವತಿ | ತಥಾ ಚ ತೈತ್ತಿರೀಯಾ ವಿಸ್ತಷ್ಟಂ ವಿಧಿನಾಮನಂತಿ—“ಆಗ್ನಾ- ವೈಷ್ಣವಮೇಕಾದಶಕಪಾಲಂ ನಿರ್ವಾಪೇದ್ದೀಕ್ಷಿಷ್ಯಮಾಣಃ” ಇತಿ | ತತ್ರೈಕಪ್ರಯೋಗಾಪೇಕ್ಷ- ಮೇಕವಚನಂ | ಅತ್ರ ತು ಬಹುಪ್ರಯೋಗಗತಂ ಸತ್ರಗತಂ ನಾ ಯಜಮಾನಬಹುತ್ವಮಪೇಕ್ಷ್ಯ ನಿರ್ವಪಂತೀತಿ ಬಹುವಚನಂ | ಯದ್ವಾ ಛಾಂದಸೋ ವಚನವ್ಯತ್ಯಯಃ | ಸೋಮಯಾಗೇ ಪ್ರವೃತ್ತಸ್ಯ ಯಜಮಾನಸ್ಯ ಸಂಸ್ಕಾರೋ ದೀಕ್ಷಣಂ ತಸ್ಯ ಚ ಸಂಸ್ಕಾರಸ್ಯ ಹೇತುಃ ಕರ್ಮ- ವಿಶೇಷೋ ದೀಕ್ಷಣೀಯಾಶಬ್ದವಾಚ್ಯಃ | ತಸ್ಯ ಚ ಕರ್ಮವಿಶೇಷಸ್ಯ ವಾಚಕೇನ ಶಬ್ದೇನ ತತ್ಕರ್ಮ ಸಾಧನಮುಪಲಕ್ಷ್ಯತೇ | ತತೋ ದೀಕ್ಷಣೀಯಾಖ್ಯಾಕರ್ಮ ಸಾಧನಂ ಪುರೋಡಾಶಮಿತಿ ಸಾಮಾನಾಧಿಕರಣ್ಯಮುಪಪನ್ನಂ | ಏಕಾದಶಸು ಕಪಾಲೇಷು ಸಂಸ್ಕೃತಃ ಪುರೋಡಾಶ ಏಕಾದಶಕಪಾಲಃ | ತೇಷು ಹಿ ಪುರೋಡಾಶಃ ಶ್ರಪ್ಯತೇ ||

ದೀಕ್ಷಣೀಯೇಷ್ಟಿಯಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿ ವಿಷ್ಣು ಎಂಬ ದೇವತೆಗಳನ್ನು ದ್ವೇಶಿಸಿ ಹನ್ನೊಂದು ಕಪಾಲಗಳಮೇಲೆ ಬೇಯಿಸಿದ ಪುರೋಡಾಶವೆಂಬ ಹವಿದ್ರವ್ಯವನ್ನು ಅರ್ಪಿಸುತ್ತಾರೆ (ಅರ್ಪಿಸಬೇಕು).

[ಕಪಾಲ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ಬ್ರಾಹ್ಮಣಗ್ರಂಥಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಯಜುರ್ವೇದ ಸಂಹಿತೆಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಶ್ರೌತಸೂತ್ರಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಹೆಚ್ಚು ಬಳಕೆಯಲ್ಲಿದೆ. ಇದು ಕಾವಲಿಯಂತಿರುವ ವೃತ್ತಾಕಾರದ ಮಣ್ಣಿನ ತಗಡು ಎಂದರೆ ತೆಳ್ಳಗೆ ದುಂಡಾಗಿರುವ ಮಣ್ಣಿನ ಹೆಂಚು. ಇದನ್ನು ಬೆಂಕಿಯಮೇಲಿಟ್ಟು ಇದರಲ್ಲಿ ಪುರೋಡಾಶವೆಂಬ ಕಲಸಿದ ಅಕ್ಕಿಹಿಟ್ಟನ್ನು ಕೂರ್ಮಾಕೃತಿಯಂತೆ ದುಂಡನೆ ತಟ್ಟಿ ರೊಟ್ಟಿಯನ್ನು ಬೇಯಿಸುವಂತೆ ಬೇಯಿಸಿ ಇಡಾ ಎಂಬ ಪಾತ್ರೆಯಲ್ಲಿಟ್ಟು ಅಜ್ಞವೆಂಬ ಕರಗಿಸಿದ ತುಪ್ಪವನ್ನು ಇದರಮೇಲೆ ಸುರಿದು ಇಡುವರು. ಹೋಮಕಾಲದಲ್ಲಿ ಇದನ್ನು ಮಂತ್ರಪೂರ್ವಕವಾಗಿ ಹೋಮಮಾಡುವರು. ಎಲ್ಲಾ ದೇವತೆಗಳಿಗೂ ಒಂದೇ ಕಪಾಲದ ಮೇಲೆ ಪುರೋಡಾಶವನ್ನು ಪಕ್ವಮಾಡುವುದಿಲ್ಲ. ಕೆಲವು ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಒಂದು ಕಪಾಲ, ಕೆಲವರಿಗೆ ಎರಡು ಕೆಲವರಿಗೆ ಮೂರು ಈರಿತಿಯಾಗಿ ಹನ್ನೆರಡು ಕಪಾಲಗಳವರೆಗೂ ಉಪಯೋಗಿಸಿ ಪುರೋಡಾಶವನ್ನು ಸಂಸ್ಕರಿಸುವರು. ಸಂಸ್ತವಿಕವಾಗಿ ಎಂದರೆ ಇಬ್ಬಿಬ್ಬರು ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಒಟ್ಟಾಗಿ ಸೇರಿಸಿ ನಿರ್ದಿಷ್ಟ ಕಪಾಲಗಳಮೇಲೆ ಪುರೋಡಾಶವನ್ನು ಸಂಸ್ಕರಿಸುವರು. ಪ್ರಕೃತಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿ ಮತ್ತು ವಿಷ್ಣು ಎಂಬ ಇಬ್ಬರು ದೇವತೆಗಳನ್ನು ದ್ವೇಶಿಸಿ ಹನ್ನೊಂದು ಕಪಾಲಗಳ ಮೇಲೆ ಪಕ್ವಮಾಡಿದ ಪುರೋಡಾಶವನ್ನು ಹೋಮಮಾಡುವರು].

ಮೂಲದಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಾವೈಷ್ಣವಂ ಎಂಬ ಪದವಿದೆ. ಈ ಶಬ್ದವು ಅಗ್ನಿ ಮತ್ತು ವಿಷ್ಣು ಎಂಬ ಎರಡು ದೇವತೆಗಳನ್ನು ದ್ವೇಶಿಸಿದ್ದರೂ, ಈರ್ವರನ್ನೂ ಉದ್ದೇಶಿಸಿ ಒಂದೇ ಹೋಮಮಾಡುವುದರಿಂದ ಅಗ್ನಾವಿಷ್ಣೂ ಎಂಬ ಒಂದೇ ದೇವತೆಯೆಂದು ಈ ಹೋಮದ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಭಾವಿಸಬೇಕು. ಸೋಮಯಾಗಗಳಲ್ಲಿ ಆರಾಧಿಸಲ್ಪಡುವ ಮತ್ತು ಸ್ತುತಿಸಲ್ಪಡುವ ದೇವತೆಗಳಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿವಿಷ್ಣುಗಳಿಗೆ (ಅದರಲ್ಲಿಯೂ ದೀಕ್ಷಣೀಯೇಷ್ಟಿಯಲ್ಲಿ) 'ಪ್ರಥಮಸ್ಥಾನವಿರುವುದರಿಂದ ಈ ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಅರ್ಪಿಸಬೇಕಾದ ಹೋಮದ್ರವ್ಯದ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ಮೊದಲು ವಿವರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಪುರೋಡಾಶವೆಂದರೇನು ಎಂಬುದನ್ನು ಇಲ್ಲಿ ವಿವರಿಸುವುದವಶ್ಯಕವು. ಈ ಶಬ್ದದಲ್ಲಿರುವ ಡಾ ಎಂಬ ಅಕ್ಷರವನ್ನು ಋಗ್ವೇದಿಗಳು ಳಾ ಎಂಬ ಅಕ್ಷರವನ್ನುಪಯೋಗಿಸಿ ಪಠಿಸುತ್ತಾರೆ. ಹೀಗೆಯೇ ಡಕಾರವಿರುವ ಸ್ಥಳದಲ್ಲಿ ಕಕಾರವನ್ನು ಉಪಯೋಗಿಸುವುದು ರೂಢಿಯಲ್ಲಿದೆ. ಇಡಾ-ಇಳಾ, ಈಡೇ-ಈಳೇ ಇತ್ಯಾದಿ. ಪುರೋಡಾಶವನ್ನು ಸಿದ್ಧಪಡಿಸುವ ಕ್ರಮವು ಈರಿತೆ ಇದೆ—ಮೊದಲು ಧಾನ್ಯರಾಶಿಯಲ್ಲಿ (ಭತ್ತದ ರಾಶಿಯಲ್ಲಿ) ನಾಲ್ಕುಹಿಡಿಯನ್ನು ತೆಗೆದುಕೊಂಡು ಅದನ್ನು ಒಂದು ಮರದಲ್ಲಿ ಹಾಕುತ್ತಾರೆ. ಅನಂತರ ಅದನ್ನು ಕೇರಿ, ಬೀಸಿ ಹಿಟ್ಟುಮಾಡಿ, ನೀರಿನಿಂದ ಕಲಸಿ ರೊಟ್ಟಿಮಾಡುವಂತೆ ವೃತ್ತಾಕಾರವಾಗಿ ತಟ್ಟಿ ಕಾವಲಿಯಂತಿರುವ ಮಣ್ಣಿನ ಹಂಚಿನಮೇಲೆ ಬೇಯಿಸುತ್ತಾರೆ. ತೆಳ್ಳಗೆ ತಗಡಿ ನಂತಿರುವ ಈ ಹೆಂಚುಗಳಿಗೆ ಕಪಾಲಗಳೆಂದು ಹೆಸರು. ಇಲ್ಲಿ ಏಕಾದಶಕಪಾಲವೆಂದು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ಕಲಸಿದ ಹಿಟ್ಟನ್ನು ಹನ್ನೊಂದು ಕಪಾಲಗಳ ಅಥವಾ ಮಣ್ಣಿನ ಚೂರುಗಳಮೇಲೆ ಬೇಯಿಸುತ್ತಾರೆ. ಬೇಯಿಸುವುದಕ್ಕೆ ಮೊದಲು ಇದನ್ನು ಕೂರ್ಮಾ (ಆಮಯ) ಆಕಾರದಂತೆ ತಟ್ಟುತ್ತಾರೆ. ಇದು ಹದವಾಗಿ ಮೇಲೆ ಈ ರೊಟ್ಟಿಯ ಚೂರುಗಳನ್ನು ಇಡಾ ಎಂಬ ಪ್ರತ್ಯೇಕವಾದ ಪಾತ್ರೆಯಲ್ಲಿ ಇಡುತ್ತಾರೆ ಮತ್ತು ಅದರಮೇಲೆ ಕಾಯಿಸಿದ ತುಪ್ಪವನ್ನು ಹಾಕುತ್ತಾರೆ. ಈ ದ್ರವ್ಯವನ್ನು ಎಂದರೆ ಏಕಾದಶಕಪಾಲಗಳಲ್ಲಿ ಬೇಯಿಸಿದ ಪುರೋಡಾಶವೆಂಬ ದ್ರವ್ಯವನ್ನು ಹೋಮಮಾಡುವ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಇಡಾಪಾತ್ರೆಯಿಂದ ತೆಗೆದು ಹೋಮಮಾಡುತ್ತಾರೆ. ಪುರೋಡಾಶವನ್ನು ಸಿದ್ಧಪಡಿಸುವ ಕ್ರಮವು ಒಂದೇರಿತಿಯಾಗಿದ್ದರೂ ಎಲ್ಲಾ ದೇವತೆಗಳಿಗೂ ಹನ್ನೊಂದು ಕಪಾಲಗಳಮೇಲೆ ಬೇಯಿಸುವುದಿಲ್ಲ. ವರುಣವೆಂಬ ದೇವತೆಗೆ ಒಂದು ಕಪಾಲ, ವಿಷ್ಣುವಿಗೆ ಮೂರು ಕಪಾಲ, ಅಶ್ವಿನೀದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಎರಡು ಕಪಾಲ ಇತ್ಯಾದಿಯಾಗಿ ಬೇರೆಬೇರೆ ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಬೇರೆಬೇರೆ ಸಂಖ್ಯೆಯ ಕಪಾಲಗಳು ನಿರ್ದಿಷ್ಟ ವಾಗಿವೆ. ಅದರಂತೆ ಆ ಸಂಖ್ಯೆಯ ಕಪಾಲಗಳಮೇಲೆ ಪುರೋಡಾಶವನ್ನು ಬೇಯಿಸಿ ಆಯಾ ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಹೋಮದಲ್ಲಿ

ಅರ್ಪಿಸಬೇಕು. ಈ ಪುರೋಡಾಶವನ್ನು ಸಿದ್ಧಪಡಿಸುವ ಕ್ರಮವು ಆಪಸ್ತಂಬ ಶ್ರೌತಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ೧, ೨೨-೨೫ ಸೂತ್ರಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಕಾತ್ಯಾಯನ ಶ್ರೌತಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ೨-೪-೫ ಸೂತ್ರಗಳಲ್ಲಿಯೂ, ತೈತ್ತಿರೀಯಬ್ರಾಹ್ಮಣ ೩, ೨, ೪-೮ ರಲ್ಲಿಯೂ ಶತಪಥಬ್ರಾಹ್ಮಣ ೧-೬-೨-೩ ರಲ್ಲಿಯೂ ಉಕ್ತವಾಗಿದೆ. [ಏಕಾದಶಕಪಾಲಗಳಲ್ಲಿ ಪುರೋಡಾಶವನ್ನು ಸಿದ್ಧಪಡಿಸುವ ಕ್ರಮವು ಈರೀತಿ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ-

ಏಕಾದಶಕಪಾಲಸ್ಥಾಪನಪ್ರಕಾರಸ್ತೇವಂ—ಪೂರ್ವಂ ಮಧ್ಯಮಮುಪದಧಾತಿ ತತಃ ಪುರಸ್ತಾತ್ ತೃತೀಯಂ ಮಧ್ಯಮಾದ್ವಕ್ಷಿಣಂ ಚತುರ್ಥಂ, ಚತುರ್ಥಾತ್ಪೂರ್ವಮೇಕಸ್ಯ ಕಪಾಲ-ಸ್ಥಾಂತರಾಲಂ ಪರಿಶಿಷ್ಟ ಪಂಚಮಂ, ಚತುರ್ಥ ಪಂಚಮಯೋರಂತರಾಲೇ ಷಷ್ಠಂ, ಚತುರ್ಥಸ್ಯ ಪಶ್ಚಾತ್ ಸಪ್ತಮಂ, ತಸ್ಯ ಪಶ್ಚಾದಷ್ಟಮಂ ಸರ್ವೇಭ್ಯ ಉತ್ತರತೋ ನವಮದಶಮೈಕಾದಶಾನಿ ಪ್ರಾಕ್ಸಂಸ್ಥಾನಿ | ಕಿಂಚ ಪುರೋಡಾಶಸ್ಯ ಕೂರ್ಮಾಕಾರೋಕ್ತ್ಯಾ ವೃತ್ತಾಕಾರತ್ವಪ್ರಸಿದ್ಧೇಃ ಯಾವತ್ಕಪಾಲಂ ಪ್ರಥನವಿಧೇಶ್ಚ ತದರ್ಥಕಪಾಲಚಿತೇರಪಿ ಅರ್ಥಾತ್ ವೃತ್ತಾಕಾರತ್ವಂ | ಕಪಾಲಾನಿ ತು ಘರ್ಷಣಾದ್ಯುಪಾಯೇನ ತಥಾ ಕರಣೀಯಾನಿ ಯಥಾ ಚ ಕಪಾಲಚಿಕ್ಷೇತ್ರಂ ವೃತ್ತಂ ಸಂಪೂರ್ಯೇತ ||

ಹಿಟ್ಟನ್ನು ನೀರಿನಿಂದ ಕಲಿಸಿ ಹನ್ನೊಂದು ಉಂಡೆಗಳನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಬೇಕು. ಬೆಂಕಿಯಮೇಲೆ ಹನ್ನೊಂದು ಮಣ್ಣಿನ ತಗಡುಗಳನ್ನು (ಕಪಾಲಗಳನ್ನು) ಇಟ್ಟು ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಮೊದಲು ಪೂರ್ವ ಮತ್ತು ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿರುವ ಕಪಾಲಗಳ ಹಿಟ್ಟನ್ನು ಆಮೆಯಂತೆ ವರ್ತುಲಾಕಾರವಾಗಿ ತಟ್ಟಬೇಕು. ಅನಂತರ ಅದರ ಮುಂದಿರುವ ಕಪಾಲದಲ್ಲಿ ಮೂರನೆಯದನ್ನೂ, ಮಧ್ಯಕಪಾಲಕ್ಕೆ ದಕ್ಷಿಣ ದಿಕ್ಕಿನಲ್ಲಿರುವ ಕಪಾಲದಲ್ಲಿ ನಾಲ್ಕನೆಯದನ್ನೂ, ನಾಲ್ಕನೆಯ ಕಪಾಲದಿಂದ ಪೂರ್ವಕ್ಕೆ ಸ್ವಲ್ಪ ಸ್ಥಳವನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಐದನೆಯದನ್ನೂ, ನಾಲ್ಕು ಮತ್ತು ಐದರ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಆರನೆಯದನ್ನೂ, ನಾಲ್ಕನೆಯ ಕಪಾಲದ ಪಶ್ಚಿಮದಿಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಏಳನೆಯ ಕಪಾಲವನ್ನು, ಏಳನೆಯ ಕಪಾಲಕ್ಕೆ ಪಶ್ಚಿಮದಲ್ಲಿ ಎಂಟನೆಯದನ್ನೂ ಈ ಎಲ್ಲಾ ಕಪಾಲಗಳಿಗೂ ಉತ್ತರದಿಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಒಂಭತ್ತು, ಹತ್ತು, ಹನ್ನೊಂದನೆಯ ಕಪಾಲಗಳನ್ನು ಇಟ್ಟು ಬೇಯಿಸಬೇಕು. ಕೂರ್ಮಾಕಾರವು ಗುಂಡಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಕಪಾಲಗಳೂ ವೃತ್ತಾಕಾರವಾಗಿಯೇ ಇರಬೇಕು].

ಮೂಲವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿ ನಿರ್ವ ಪಂತಿ ಎಂಬ ಶಬ್ದದ ಪ್ರಯೋಗವಿದೆ. ಈ ಶಬ್ದದ ಅರ್ಥವನ್ನು ಸಾಯಣರು ಈರೀತಿ ವಿವರಿಸುತ್ತಾರೆ---ಗಾಡಿ ಅಥವಾ ಕಣಜದಲ್ಲಿರುವ ಧಾನ್ಯರಾಶಿಯಲ್ಲಿ ನಾಲ್ಕು ಹಿಡಿ ಭತ್ತವನ್ನು ಪ್ರತ್ಯೇಕವಾಗಿ ತೆಗೆದು ಒಂದು ಭಿದಿರುಮರದಲ್ಲಿ ಹಾಕುವುದಕ್ಕೆ ನಿರ್ವಾಪವೆಂದು ಹೆಸರು. ಧಾನ್ಯವನ್ನು ಮೊರದಲ್ಲಿ ಹಾಕಿದ ಮಾತ್ರದಿಂದಲೇ ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಅದನ್ನು ಅರ್ಪಿಸಿದಂತಾಗಲಿಲ್ಲ. ಅದನ್ನು ಮಂತ್ರೋಕ್ತವಾಗಿ ಅವಘಾತಕ್ರಮದಿಂದ ಕುಟ್ಟಿ ಬೀಸಿ ಹಿಟ್ಟುಮಾಡಿ ನೀರಿನಿಂದ ಕಲಸಿ ಆಮೆಯ ಆಕಾರದಲ್ಲಿ ತೆಳ್ಳಗೆ ತಟ್ಟಿ ಕಪಾಲಗಳೆಂಬ ತಗಡಿನಾತಿರುವ ಮಣ್ಣಿನ ಹೆಂಚುಗಳಮೇಲೆ ಬೇಯಿಸಿ ಇಡಾಪಾತ್ರೆ ಯಲ್ಲಿ ಇಟ್ಟಿದ್ದು ಹೋಮಕಾಲದಲ್ಲಿ ನಿರ್ದಿಷ್ಟದೇವತೆಯನ್ನು ದ್ವೇಶಿಸಿ ಹೋಮಮಾಡಬೇಕು. ಈರೀತಿ ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಕ್ಲಾಪ್ತ ಸಂಖ್ಯೆಯ ಕಪಾಲಗಳಲ್ಲಿ ಬೇಯಿಸಿದ ಪುರೋಡಾಶವನ್ನು ಅರ್ಪಿಸುವುದಕ್ಕೆ ನಿರ್ವಾಪವೆಂದು ಹೆಸರು. ಪ್ರಕೃತವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿ ನಿರ್ವಪಂತಿ ಎಂದು ವರ್ತಮಾನಕಾಲದ ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಬಹುವಚನಶಬ್ದವಿದ್ದರೂ ಅದಕ್ಕೆ ವಿದ್ಯರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳಬೇಕೆಂದು ಸಾಯಣರು ಹೇಳಿ ಅದಕ್ಕಾಗಿ ಲಿಜರ್ಥೇ ಲೇಟ್ (ಪಾ. ೩-೪-೭) ಎಂಬ ಪಾಣಿನಿಯ ಸೂತ್ರವನ್ನು ಉದಾಹರಿಸಿದಾರೆ. ತೈತ್ತಿರೀಯ ಸಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿ ಅನೇಕಕಡೆ ವರ್ತಮಾನಕಾಲದ ಕ್ರಿಯಾಪದಗಳನ್ನೂ ವಿದ್ಯರ್ಥಕ್ರಿಯಾಪದಗಳನ್ನೂ ಎರಡು ವಿಧವನ್ನೂ ಉಪಯೋಗಿಸಿರುವುದು ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ. ಉದಾ-ಆಗ್ನೇಯಮುಷ್ಪಾಕಪಾಲಂ ನಿರ್ವಪಂತಿ (ತೈ.ಸಂ. ೧-೮-೧೯-೩೫) ಆಗ್ನಾ ವೈಷ್ಣವನೇಕಾದಶಕಪಾಲಂ ನಿರ್ವಪಂತಿ ದೀಕ್ಷಿಷ್ಯಮಾಣಃ (ತೈ.ಸಂ. ೫-೫-೧-೪) ಆಗ್ನಾ ವೈಷ್ಣವನೇಕಾ

ದಶಕಪಾಲಂ ನಿರ್ವಪೇತ್ (ತೈ.ಸಂ. ೨-೨-೯-) ಇತ್ಯಾದಿ. ಇದಲ್ಲದೆ ನಿರ್ವಪಂತಿ ಎಂದು ಬಹುವಚನಪ್ರಯೋಗವಿದೆ. ಈ ವಿಧವಾದ ಪ್ರಯೋಗವು ಯಜ್ಞ ಮಾಡುವ ಅನೇಕ ಯಜಮಾನರಲ್ಲಿ ರೂಢಿಯಲ್ಲಿರುವ ಕ್ರಮವನ್ನು ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ. ಇದಲ್ಲದೆ ಸತ್ರ ಎಂಬ ಅನೇಕ ಸಂವತ್ಸರಗಳವರೆಗೆ ನಡೆಯುವ ಯಾಗಗಳಲ್ಲಿ ಅನೇಕ ಯಜಮಾನರು ಒಟ್ಟಿಗೆ ಸೇರಿ ಯಜ್ಞ ಮಾಡುವುದರಿಂದ ಬಹುವಚನ ಪ್ರಯೋಗವಿರುವುದು ತಪ್ಪಲ್ಲ. ಇದಲ್ಲದೆ ವೇದವಾಕ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ವಚನವಿಭಕ್ತಿಗಳ ಮತ್ತು ವರ್ತಮಾನಾದಿಕಾಲಗಳ ವ್ಯತ್ಯಾಸವಿರುವುದು ಸಹಜವು. ಆದ್ದರಿಂದ ಸಂದರ್ಭಾನುಸಾರ ವಾಕ್ಯಗಳಿಗೆ ಅರ್ಥಮಾಡಬೇಕು. ನಾವು ಇನ್ನು ಮುಂದೆ ನಿರ್ವಾಪಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಅರ್ಪಿಸುವುದು ಎಂಬ ಶಬ್ದದಿಂದ ಅರ್ಥವಿವರಣೆಮಾಡುತ್ತೇವೆ.

ಸರ್ವಾಭ್ಯ ಏವೈನಂ ತದ್ದೇವತಾಭ್ಯೋಽನಂತರಾಯಂ ನಿರ್ವಪಂತಿ |

ಅತ್ರ ಪ್ರಥಮೋತ್ತಮಯೋರಗ್ನಾವಿಷ್ಟೋಃ ಪುರೋಡಾಶದೇವತಾಶ್ಚೇ ಫಲಿತಂ ದರ್ಶಯಂತಿ | ತತ್ತೇನಾಗ್ನಾವೈಷ್ಟವತ್ಸೇನ ತಯೋರಗ್ನಾವಿಷ್ಟೋರ್ಮಧ್ಯವರ್ತಿನೀನಾಂ ಸೌಮಿಕೀನಾಂ ಸರ್ವಾಸಾಂ ದೇವತಾನಾಮುಪಲಕ್ಷಿತತ್ವಾದನಂತರಾಯಂ ನಿರವಶೇಷಂ ಕಾಚಿದಪಿ ದೇವತಾವಶಿಷ್ಟಾ ಯಥಾ ನ ಭವತಿ ತಥೈನಂ ಪುರೋಡಾಶಂ ಯಜಮಾನಾ ನಿರ್ವಪಂತೈವ | ಅನೇನ ನಿರ್ವಾಪೇಣ ಸರ್ವಾ ದೇವತಾಸ್ತೃಪ್ಯಂತೀತ್ಯರ್ಥಃ | ಯಥಾ ನೈಯಾಕರಣಾಃ ಪ್ರತ್ಯಾಹಾರೇಷ್ವಾದ್ಯಂತಯೋರ್ವರ್ಣಯೋಗ್ರಹಣೇನ ಮಧ್ಯಪಾತಿನಾಂ ಸರ್ವೇಷಾಂ ವರ್ಣಾನಾಂ ಗ್ರಹಣಮಿಚ್ಛಂತಿ | ನ್ಯಾಯಸ್ತದೀಯ ಏನಂ ವ್ಯವಹಿಯತೇ—“ ತನ್ಮಧ್ಯಪತಿತಸ್ತದ್ಗ್ರಹಣೇನ ಗೃಹ್ಯತೇ ” ಇತಿ | ಯಥಾ ನಾ ಲೋಕೇ ಭುಂಜನಾನಾಂನೇಕಪಂಕ್ತಾವುಪವಿಷ್ಟಾನಾಮಾದ್ಯಂತಯೋಃಬ್ರಾಹ್ಮಣಯೋಃ ಪರಿತೋಷೇಣ ಮಧ್ಯವರ್ತಿನಃ ಸರ್ವೇ ಪರಿತುಷ್ಟಾ ಇತಿ ನಿಶ್ಚಿತಂ ತಥೇದಂ ದ್ರಷ್ಟವ್ಯಂ ||

ಉಳಿದ ಎಲ್ಲಾ ದೇವತೆಗಳಿಗೂ ಯಾರಿಗೂ ಬಿಡದಂತೆ ಪುರೋಡಾಶವನ್ನು ಅರ್ಪಿಸುತ್ತಾರೆ ;

ಅಗ್ನಿವಿಷ್ಟದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಪುರೋಡಾಶವನ್ನು ಅರ್ಪಿಸಿದರೆ ಉಳಿದ ಇತರ ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಅರ್ಪಿಸಿದಂತಾಯಿತೇ ? ಅರ್ಪಿಸಿದಂತಾಗುವುದು ಎಂಬುದನ್ನು ತಿಳಿಸುತ್ತಾರೆ. ಮೊದಲ ದೇವತೆಯಾದ ಅಗ್ನಿಗೂ ಕೊನೆಯ ದೇವತೆಯಾದ ವಿಷ್ಟವಿಗೂ ಪುರೋಡಾಶವನ್ನು ಅರ್ಪಿಸಿದರೆ ಈ ಸೋಮಯಾಗದಲ್ಲಿ ಆರಾಧಿಸಲ್ಪಡಬೇಕಾದ ಅಗ್ನಿವಿಷ್ಟಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿರುವ ಸಮಸ್ತ ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಒಬ್ಬರನ್ನೊಬ್ಬರಂತೆ ಆರಾಧಿಸಿದಂತಾಗುವುದು. ಎಂದರೆ ಅದ್ಯಂತ ದೇವತೆಗಳಾದ ಅಗ್ನಿವಿಷ್ಟಗಳಿಗೆ ಪುರೋಡಾಶವನ್ನು ಅರ್ಪಿಸಿ ಹೋಮಮಾಡುವುದರಿಂದ ಮಧ್ಯವರ್ತಿಗಳಾದ ಇತರ ಸಮಸ್ತದೇವತೆಗಳೂ ತೃಪ್ತರಾಗುವರು ಎಂದರ್ಥವು. ಹೇಗೆಂದರೆ, ವ್ಯಾಕರಣಶಾಸ್ತ್ರಜ್ಞರು ಕೆಲವು ಅಕ್ಷರಗಳನ್ನು ಸೂಚಿಸಬೇಕಾದರೆ ಮೊದಲು, ಕೊನೆ ಅಕ್ಷರಗಳನ್ನು ಮಾತ್ರ ಸೂಚಿಸುವರು. ಯೇನ ವಿಧಿಸ್ತದಂತಸ್ಯ (ಪಾ. ೧-೧-೨೨) ತನ್ಮಧ್ಯಪತಿತಸ್ತದ್ಗ್ರಹಣೇನ ಗೃಹ್ಯತೇ ಎಂಬ ಸೂತ್ರಾನುಸಾರವಾಗಿ ತನ್ ಎಂದು ಹೇಳಿದರೆ ತಕಾರಕ್ಕೂ ನಕಾರಕ್ಕೂ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿರುವ ತ ಥ ದ ಧ ನ ಎಂಬ ಅಕ್ಷರಗಳೆಲ್ಲಾ ಸೂಚಿತವಾಗುವಂತೆ ಇಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ ಅದ್ಯಂತ ದೇವತೆಗಳಾದ ಅಗ್ನಿವಿಷ್ಟಗಳನ್ನು ಸೂಚಿಸುವುದರಿಂದ ಅವರ ಮಧ್ಯವರ್ತಿಗಳಾದ ಇತರ ಎಲ್ಲಾ ದೇವತೆಗಳನ್ನೂ ನಿರ್ದೇಶಿಸಿದಂತೆ ಆಯಿತು ಎಂದಭಿಪ್ರಾಯವು. ಇದಲ್ಲದೆ ಲೋಕವ್ಯವಹಾರದಲ್ಲಿ ಬ್ರಾಹ್ಮಣರು ಒಂದು ಪಂಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಸಾಲಾಗಿ ಕುಳಿತು ಭೋಜನಮಾಡುತ್ತಿರುವಾಗ ಯಜಮಾನನು ಒಂದು ಪಂಕ್ತಿಯ ಮೊದಲಿನಲ್ಲಿಯೂ ಕೊನೆಯಲ್ಲಿಯೂ ಕುಳಿತಿರುವವರನ್ನು ಕುರಿತು ಚೆನ್ನಾಗಿ ಭೋಜನವಾಯಿತೇ ಎಂದು ಕೇಳಿ ಅವರು ಕೊಟ್ಟ ಉತ್ತರದಿಂದ ಸಂತುಷ್ಟನಾಗುವನು. ಪಂಕ್ತಿಯಲ್ಲಿರುವ ನೂರಾರು ಜನರಲ್ಲಿ ಪ್ರತಿಯೊಬ್ಬನನ್ನೂ ಕೇಳಬೇಕಾಗಿಲ್ಲ. ಅದರಂತೆ ಇಲ್ಲಿಯೂ ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ಅಗ್ನಿವೈ ಸರ್ವಾ ದೇವತಾ ವಿಷ್ಣುಃ ಸರ್ವಾ ದೇವತಾಃ ||

ನಸ್ತುಗ್ನಾವಿಷ್ಟೋರೇವ ನಿರ್ವಾಪಸಂಬಂಧಃ ಶ್ರೂಯತೇ ನ ತು ಮಧ್ಯವರ್ತಿದೇವ-
ತಾನಾಂ ತತ್ಕಥಂ ತಾಸಾಂ ತೃಪ್ತಿರಿತ್ಯಾಶಂಕೃ ತತ್ಸಿದ್ಧ್ಯರ್ಥಂ ತಯೋರೇವ ಸರ್ವದೇವ-
ತಾಂತರ್ಭಾವಂ ದರ್ಶಯತಿ—ಅಗ್ನೇಃ ಸರ್ವದೇವತಾರೂಪತ್ವೇ ಶ್ರುತ್ಯಂತರಪ್ರಸಿದ್ಧಿದ್ಯೋತ-
ನಾರ್ಥೋ ವೈಶಬ್ದಃ | ತಥಾ ಚ ತೈತ್ತಿರೀಯಾಃ ಪೂರೋಡಾಶಿಕೇ ಕಾಂಡೇ ಸಮಾನಂತಿ—
“ ತೇ ದೇವಾ ಅಗ್ನೌ ತನೂಃ ಸಂನ್ಯದಧತ ತಸ್ಮಾದಾಹುರಗ್ನಿಃ ಸರ್ವಾ ದೇವತಾಃ ” ಇತಿ | ಸೌಮಿ-
ಕೇಽಪಿ ಕಾಂಡೇ ಶ್ರೂಯತೇ—“ ದೇವಾಸುರಾಃ ಸಂಯತ್ತಾ ಆಸಂಸ್ತೇ ದೇವಾ ಬಿಭೃತೋಽಗ್ನಿಂ
ಪ್ರಾವಿಶಂಸ್ತಸ್ಮಾದಾಹುರಗ್ನಿಃ ಸರ್ವಾ ದೇವತಾಃ ” ಇತಿ | ವಿಷಲ್ಯ ವ್ಯಾಪ್ತಾವಿತ್ಯಸ್ಮಾದ್ಧಾ-
ತೋರುತ್ಪನ್ನೋ ವಿಷ್ಣುಶಬ್ದಃ | ವ್ಯಾಪ್ತಿಶ್ಚ ಸರ್ವಜಗದುಪಾದಾನಕಾರಣತ್ವೇನ ಸರ್ವಾತ್ಮಕತ್ವಾ-
ದುಪಪದ್ಯತೇ | ಅತ ಏನ ಸ್ಮರಂತಿ—“ ಭೂತಾನಿ ವಿಷ್ಣು ಭುಜನಾನಿ ವಿಷ್ಣುಃ ” ಇತಿ ||

ಅಗ್ನಿಯು ಎಲ್ಲಾ ದೇವತೆಗಳ ಸ್ವರೂಪನು, ಹಾಗೆಯೇ ವಿಷ್ಣುವೂ ಸರ್ವದೇವತಾಸ್ವರೂಪನು. ಇದು ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದ ವಿಷಯವು ;

ಅಗ್ನಿ ವಿಷ್ಣುದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಪುರೋಡಾಶವನ್ನರ್ಪಿಸಿದರೆ ಅವರ ಮಧ್ಯವರ್ತಿಯಲ್ಲಿರುವ ದೇವತೆಗಳಿಗೆಲ್ಲಾ ಅರ್ಪಿಸಿದಂ ತಾಯಿತು ಎಂದು ಮೇಲೆ ಹೇಳಿದೆಯಷ್ಟೆ. ಆದರೆ ಅಗ್ನಿ ಮತ್ತು ವಿಷ್ಣುವಿನ ಹೆಸರುಗಳನ್ನು ಮಾತ್ರ ನಿರ್ದೇಶಿಸಿ ಹವಿಸ್ಸನ್ನು ಅರ್ಪಿಸಲಾಗಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಇತರ ದೇವತೆಗಳ ಹೆಸರುಗಳು ಇಲ್ಲವಲ್ಲ, ಅವರಿಗೆ ಹೇಗೆ ತೃಪ್ತಿಯುಂಟಾಗುವುದು ಎಂದರೆ ಅದಕ್ಕೆ ಸಮಾಧಾನವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. ಅಗ್ನಿಯು ಸರ್ವದೇವತಾಸ್ವರೂಪನು. ಎಂದರೆ ಅಗ್ನಿಯಲ್ಲಿಯೇ ಸಮಸ್ತದೇವತೆಗಳೂ ಅಡಗಿ ರುವರು. ವಿಷ್ಣುವಿನಲ್ಲಿಯೂ ಅದರಂತೆಯೇ. ಇದು ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದ ವಿಷಯ. ಏಕೆಂದರೆ ಈ ವಿಷಯವನ್ನು ತೈತ್ತಿರೀಯ ಶಾಖೆಯಲ್ಲಿ ಪುರೋಡಾಶಕಾಂಡವೆಂಬ ಭಾಗದಲ್ಲಿ ಹೇಳಲಾಗಿದೆ.

ಯಜುರ್ವೇದದಲ್ಲಿ ಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ಒಂದು ನಿರ್ದಿಷ್ಟಕ್ರಮದಲ್ಲಿ ವಿಂಗಡಿಸಿಲ್ಲ. ಕೆಲವು ಸಂದರ್ಭಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದು ಯಜ್ಞಕ್ಕೆ ಬೇಕಾದ ಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ಒಂದೆಡೆಯಲ್ಲಿ ಸೇರಿಸಲಾಗಿದೆ. ಅದಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಪಟ್ಟ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಮಂತ್ರಗಳು ಸಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿ ಬೇರೊಂದು ಅಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿಯೇ ಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿಯೇ ಇರುವವು. ಸಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಮಂತ್ರಗಳೂ, ಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿ ಸಂಹಿತೆಗೆ ಸೇರಬೇಕಾದ ಮಂತ್ರಗಳೂ ಸೇರಿವೆ. ಕೃಷ್ಣಯಜುರ್ವೇದದ ಎಲ್ಲಾ ಶಾಖೆಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಈ ಗೊಂದಲವೇ ಇದೆ. ಪ್ರಾಚೀನ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಈಗಿರುವಂತೆ ಇರಲಿಲ್ಲವೆಂದು ತೋರುತ್ತದೆ. ಆಗ ಯಜನೀಯ ದೇವತೆಗಳು ಅವರಿಗೆ ಸಂಬಂಧಪಟ್ಟ ಮಂತ್ರ ಮೊದಲಾದವು ಪ್ರತ್ಯೇಕಭಾಗವೆಂದು ಪರಿಗಣಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದ್ದಂತೆ ತೋರುತ್ತದೆ. ಆದರೆ ಪ್ರಕಾರ ಯಜುರ್ವೇದದಲ್ಲಿ—
(೧) ಪ್ರಾಜಾಪತ್ಯಕಾಂಡ (೨) ಸೌಮ್ಯಕಾಂಡ (೩) ಆಗ್ನೇಯಕಾಂಡ (೪) ವೈಶ್ವದೇವಕಾಂಡ (೫) ಸ್ವಾಯಂಭುವಕಾಂಡಗಳೆಂದು ಐದು ವಿಭಾಗಗಳಿದ್ದವು. ಪ್ರತಿಯೊಂದು ಕಾಂಡದಲ್ಲಿರುವ ಮಂತ್ರಗಳು ಯಾವುವು ಎಂಬುದನ್ನು ವಿವರಿಸಬೇಕಾದರೆ ಅದು ಅತಿ ವಿಸ್ತಾರವಾಗುವುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಪ್ರಕೃತ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಅವಶ್ಯಕವಾದ ಆಗ್ನೇಯಕಾಂಡದ ಕಾಂಡಾನುಕ್ರಮಣಿಕೆ ಮತ್ತು ಅದನ್ನು ವಿವರಿಸುವ ಶ್ಲೋಕಗಳನ್ನು ಮಾತ್ರ ಕೊಟ್ಟಿದೆ. ಹೆಚ್ಚು ವಿವರಗಳು ಯಜುರ್ವೇದದ ವ್ಯಾಪ್ತಿಗೊಳಪಟ್ಟಿದೆ—

ಸೂತ್ರಂ—ಅಗ್ನಾ ಧೇಯಮಗ್ನಿ ಹೋತ್ರಮಗ್ನು ಪಸ್ಥಾನಮಗ್ನಿ ಚಯನಂ ನಾಚಿಕೇತಂ ಚಾತು-
ರ್ಹೋತ್ರೀಯಂ ವೈಶ್ವಸೃಜಮಾರುಣಾ ಇತಿ ಸಬ್ರಾಹ್ಮಣಾನಿ ಸಾನುಬ್ರಾಹ್ಮಣಾನ್ಯಾಗ್ನೇಯಾನಿ ||

ತೈತ್ತಿರೀಯಸಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿ ಈ ಮಂತ್ರಭಾಗಗಳು ಎಲ್ಲೆನೆಯೆಂದರೆ—

ಉದ್ಧನ್ಯಮಾನಂ ಘರ್ವಃ ಶಿರೋಽಗ್ನ್ಯಾಧೇಯಾವಿಮೌ ನುತೌ |
 ಕೃತ್ತಿಕಾಸ್ವಗ್ನಿಮಿತ್ಯಾರಭ್ಯ ಚ ಪಂಚ ಪಂಚಾನುವಾಕಕಾಃ ||
 ಇಮೇ ವಾ ಏತ ಇತಿ ಚ ತ್ರಯೋಗ್ನ್ಯಾಧೇಯಕೋ ವಿಧಿಃ |
 ಭೂಮಿಭೂಮ್ನಾನುವಾಕೋಽಯಂ ಪುನರಾಧೇಯನಾನುಕಃ ||
 ದೇವಾಸುರಾಃ ಪರಾ ವೈ ಚ ಭೂಮಿಭೂಮ್ನೇತಿ ಚೋತ್ತರಂ |
 ದೇವಾಸುರಾಗ್ನೀಷೋನುಯೋಃ ಪುನರಾಧೇಯಕೋ ವಿಧಿಃ ||
 ಉಪಪ್ರಯಂತಃ ಸಂಪಶ್ಯಾನ್ಯನುವಾಕದ್ವಯಂ ತಥಾ |
 ಅಗ್ನ್ಯುಪಸ್ಥಾನಮಾಖ್ಯಾತಂ ಮಮ ನಾನೇತ್ಯುಚಿಶ್ಚ ಷಟ್ ||
 ಅಯಂಜ್ಞಾದಿ ತ್ರಿಕಂ ಪೂರ್ವಮಗ್ನ್ಯುಪಸ್ಥಾನಕೋ ವಿಧಿಃ |
 ಅಂತ್ಯಾನ್ನಿನಾನುವಾಕಾನ್ಸ್ವಾನ್ ಜೀಮೂತಸ್ಯೇತಿ ಚ ತ್ರಯಂ ||
 ತುರೀಯಮಗ್ನಿಕಾಂಡಂ ಸ್ಯಾದ್ವಿದ್ರಾಂತ್ಯಂ ತು ನ ವರ್ಜಯೇತ್ |
 ಮಾ ನೋ ಹಿಂಸೀದಸ್ಮಾದೂರ್ಧ್ವಮಾಸ್ತಾಯಸ್ವ ಸಶಾಂತಿಕಂ ||
 ಇಯಮೇವಾನುವಾಕಾಂತೇ ಈಯುಷ್ಪೇಯೇ ಚ ತಾದೃಶಂ |
 ಪ್ರಜಾಪತಿರ್ವಸಸೋರ್ಧ್ವಂ ಜ್ಯೋತಿಷ್ಮತೀಂ ಚ ಯೋಜಯೇತ್ ||
 ಆಯುಷಃ ಸ್ಪ್ರಾಣಮಿಂದ್ರೋದಧೀ ಚ ಏತೇಽಗ್ನಿಕಾಂಡಕಾಃ |
 ಸಾವಿತ್ರಾಣೇತಿ ಚತ್ವಾರಃ ಸ್ಪಶ್ನಾ ಅಂತಿಮವರ್ಜಿತಾಃ ||
 ದ್ವಿಚತ್ವಾರಿಂಶಕಂ ಖ್ಯಾತಂ ಗಾಯತ್ರೀತಿ ಚ ವರ್ಜಿತಂ |
 ಯದೇಕೇನಾದಿಕಂ ಪ್ರಶ್ನತ್ರಿತಯಂ ತ್ರೈಂಶಿಕಂ ಮತಂ ||
 ಇಂದ್ರಾಯ ರೋಹಿತಸ್ತೇಗಾನಿತ್ಯಾದೀದರ್ಶಿನೀರ್ವಿನಾ |
 ಸಾವಿತ್ರಾಣೇತ್ಯಾದಿಕಮಗ್ನಿಚಯನಸ್ಯ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಮಿತಿ ಜ್ಞೇಯಂ ||
 ಸಂಜ್ಞಾನಮಿಹ ಸಾವಿತ್ರಂ ಲೋಕೋಽಯಂ ನಾಚಿಕೇತಕಃ |
 ಚಾತುರ್ಹೋತ್ರೋ ಬ್ರಹ್ಮ ವೈ ಚ ಪರೇ ವೈಶ್ವಸೃಜಾಸ್ತತಃ ||
 ಭದ್ರಂ ಪ್ರಶ್ನಸ್ವಾರುಣಂ ಸ್ಯಾತ್ಪಂಚೈತೇ ಚಿನಾನುವಾಕಾಃ |
 ಯೋಽಯಮಂಗಿರಸಃ ಪ್ರಶ್ನಃ ಸೋಽಗ್ನಿಹೋತ್ರವಿಧಿಃ ಸ್ಮೃತಃ ||
 ಉದಸ್ಮಾನ್ನಿವಾ ಏತಸ್ಯೇತ್ಯೇತೌ ಚೇಹ ಪ್ರವೇಶಯೇತ್ || ಇತಿ

ಕೃಷ್ಣಯಜುರ್ವೇದದಲ್ಲಿ ಅಗ್ನೇಯಕಾಂಡಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಪಟ್ಟ ಮಂತ್ರಗಳು, ಅನುವಾಕಗಳು ಅಧ್ಯಾಯಗಳು ಇವುಗಳನ್ನು ಇಲ್ಲಿ ವಿವರಿಸಿದೆ. ಮತ್ತು ಈರೀತಿ ಹೇಳಲಾಗಿದೆ—ತೇ ದೇವಾ ಅಗ್ನಿತನೋಃ ಸಂನ್ಯದಧತ | ತಸ್ಮಾದಾಹುರಗ್ನಿಃ ಸರ್ವಾ ದೇವತಾ ಇತಿ (ತೈ.ಬ್ರಾ. ೩-೨-೪-೧೨) ಆ ದೇವತೆಗಳೆಲ್ಲರೂ ತಮ್ಮ ತಮ್ಮ ಶರೀರಗಳನ್ನು ಅಗ್ನಿಯಲ್ಲಿ ಬಚ್ಚಿಟ್ಟರು. ಆದ್ದರಿಂದ ಅಗ್ನಿಯು ಸಕಲದೇವತಾಸ್ವರೂಪನು ಎಂದು ತಿಳಿದವರು ಹೇಳುವರು. ಸೋಮಕಾಂಡದಲ್ಲಿಯೂ ಕೂಡ—ದೇವಾ ಸುರಾಃ ಸಂಯತ್ತಾ ಆಸನ್ನೇ ದೇವಾ ಬಿಭೃತೋಽಗ್ನಿಂ ಸ್ಪ್ರಾವಿಶನ್ ತಸ್ಮಾದಾಹುರಗ್ನಿಃ ಸರ್ವಾ ದೇವತಾಃ ”

(ತೈ.ಸ. ೬-೨-೨)—ಒಂದಾನೊಂದು ಕಾಲದಲ್ಲಿ ದೇವತೆಗಳಿಗೂ ಅಸುರರಿಗೂ ಯುದ್ಧವು ಸನ್ನಿಹಿತವಾಯಿತು. ಆಗ ದೇವತೆಗಳು ಅಸುರರ ಅಗಾಧವಾದ ಶಕ್ತಿಯನ್ನು ಕಂಡು ತಾವು ಗೆಲ್ಲುವುದು ಕಷ್ಟವೆಂದು ಹೆದರಿ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಪ್ರವೇಶಿಸಿ ಅಲ್ಲಿ ಯಾರಿಗೂ ಕಾಣಿಸದಂತೆ ಗುಪ್ತನಾಗಿದ್ದರು. ಆದ್ದರಿಂದ ಅಗ್ನಿಯು ಸರ್ವದೇವತಾಸ್ವರೂಪವೆಂದು ಹೇಳಲ್ಪಡುವನು. ವಿಷ್ಣುವಿನ ವಿಚಾರದಲ್ಲಿ—ವಿಷ್ಣು-ವ್ಯಾಪ್ತ (ಜುಹೋತ್ಯಾದಿ ೧೩) ವ್ಯಾಪಿಸು ಎಂಬ ಧಾತುವಿನಿಂದ ವಿಷ್ಣುಶಬ್ದದ ವ್ಯುತ್ಪತ್ತಿಯಾಗಿದೆ. ಸರ್ವತ್ರ ವ್ಯಾಪಿಸಿರುವನಾದ್ದರಿಂದ ವಿಷ್ಣುವೆಂದು ಹೆಸರು. ವ್ಯಾಪ್ತಿ ಎಂದರೆ ಸಮಸ್ತ ಜಗತ್ತಿಗೂ ಕಾರಣಭೂತನಾಗಿ ಸರ್ವಾತ್ಮಕನಾಗಿರುವನು. ಆದ್ದರಿಂದಲೇ - ಭೂತಾನಿ ವಿಷ್ಣುಭೂತವನಾನಿ ವಿಷ್ಣುರಿತಿ, ಸಮಸ್ತ ಲೋಕಗಳೂ ಸಮಸ್ತ ಪ್ರಾಣಿಗಳೂ ವಿಷ್ಣುಸ್ವರೂಪವೇ ಆಗಿರುವುದು ಎಂದು ಸ್ಮೃತಿನಾಕೃತವಿದೆ. ಇದಲ್ಲದೆ ಯಜ್ಞೋ ವೈ ವಿಷ್ಣುಃ ಎಂಬ ಶ್ರುತಿನಾಕೃತದಂತೆ ವಿಷ್ಣುವು ಯಜ್ಞಸ್ವರೂಪನು (ತೈ. ಸಂ. ೫-೫-೧). ಯಜ್ಞವು ಸರ್ವದೇವತಾತ್ಮಕವಾದುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ವಿಷ್ಣುವೂ ಸರ್ವದೇವತಾಸ್ವರೂಪನು ಸರ್ವದೇವತಾಸ್ವರೂಪರಾದ ಅಗ್ನಿವಿಷ್ಣುಗಳಿಗೆ ಪುರೋಡಾಶವನ್ನು ಅರ್ಪಿಸಿದರೆ ಸಮಸ್ತ ದೇವತೆಗಳಿಗೂ ಅರ್ಪಿಸಿದಂತಾಗುವುದು ಎಂದಭಿಪ್ರಾಯವು.

[ಯಜುರ್ವೇದದ ಸೋಮಕಾಂಡದ ವಿನರಣೆಯು ಈರೀತಿ ಇದೆ—

ಸೂತ್ರಂ (ಕಾಂಡಾನುಕ್ರಮಣಿಕೆ)-ಆಧ್ವರ್ಯವಂ ಗ್ರಹಾಃ ದಾಕ್ಷಿಣ್ಯಾಣಿ ಸಮಿಷ್ವಯಜೂಗ್ಂಷಿ ಅವಭೃತ-
ಯಜೂಗ್ಂಷಿ ವಾಜಪೇಯಃ ಶುಕ್ರಿಯಾಣಿ ಸನಾಃ ಇತಿ ಸಬ್ರಾಹ್ಮಣಾನಿ ಸಾನುಬ್ರಾಹ್ಮಣಾನಿ ಸೌಮ್ಯಾನಿ ||

ಯಜುರ್ವೇದದಲ್ಲಿರುವ ಸೌಮ್ಯಕಾಂಡಮಂತ್ರಗಳ ವಿನರಣೆ—

ಆಪ ಉಂದಂತು ದೇವಸ್ಯ ಪ್ರಶ್ನಾನಂತಿನುವರ್ಜಿತೌ |

ಪವಮಾನೋ ಬ್ರಹ್ಮಸಂಧತ್ತನೇತೌ ಚಾಧ್ವರಾಹ್ವಯಾ ||

ಪ್ರಾಚೀನವಗ್ಂಶಂ ಷಟ್ಪ್ರಶ್ನಾಸ್ತ್ರಿಭಿಃ ಪ್ರಜನನಂ ಮುಖೈಃ |

ದೇವಾಸುರಾಃ ಸಪ್ರಜಾಪತಿಶ್ಚತ್ವಾರ್ಯಾಧ್ವರೋ ವಿಧಿಃ ||

ವರ್ಜಯಿತ್ವಾದದೇ ಪ್ರಶ್ನೇ ಚತುರೋನ್ಮಾನ್ ಗ್ರಹಾಹ್ವಯಾಃ |

ಉಭಯೇ ವೈ ಬ್ರಹ್ಮವಾದಿನಃ ಕತ್ಯೇತೌ ಗ್ರಹೇ ವಿಧಿಃ ||

ಉದುತ್ಯಮಿತಿ ಚಾರಭ್ಯ ತ್ರಯೋ ದಾಕ್ಷಿಣ್ಯಾನುಕಾಃ |

ಉಕ್ತೇಽಧ್ವರವಿಧಾವಂತರ್ಗತೋಽಭೂದ್ದಾಕ್ಷಿಣೋ ವಿಧಿಃ ||

ದೇವಸವಿತರಾರಭ್ಯ ವಾಜಪೇಯಾಹ್ವಯಾಶ್ಚ ಷಟ್ |

ವಾಜಪೇಯಸ್ಯ ದೇವಾ ವೈ ಯಥಾಧ್ಯಷ್ಟಾ ವಿಧಿರ್ಮತಃ ||

ತ್ರಿವೃತ್ಪ್ರಶ್ನಃ ಸನಾಃ ಪ್ರೋಕ್ತಃ ಪ್ರವರ್ಗ್ಯಸ್ತು ನಮೋನಾಚೇ ಪರಃಪಶ್ಚ ತದ್ವಿಧಿಃ || 1

ಏತೇ ವೈ ಯಜ್ಞಸ್ಯಾಂತೈ ತನ್ವೌ ಯದಗ್ನಿಶ್ಚ ವಿಷ್ಣುಶ್ಚ

ತದ್ಯದಾಗ್ನಾವೈಷ್ಣವಂ ಪುರೋಳಾಶಂ ನಿರ್ವಪಂತ್ಯತ

ಏನ ತದ್ದೇವಾನೃಧ್ನವಂತಿ ||

ಸರ್ವದೇವತಾತ್ಮಕತ್ವೇನಾಗ್ನಿವಿಷ್ಣು ಪ್ರಶಸ್ತೃ ಪ್ರಕಾರಾಂತರೇಣ ಪುನಃ ಪ್ರಶಂಸತಿ—
 ಅಗ್ನಿಶ್ಚ ವಿಷ್ಣುಶ್ಚೇತ್ಯನಯೋರ್ದೇವತಯೋರ್ಯಜ್ಞಪುರೋದಯನುಸ್ತಿ, ಏತೇ ಉಭೇ ತನ್ಮಾ
 ಯಜ್ಞಸ್ಯಾಂತ್ಯೇ ಸೋಮಯಾಗಸ್ಯಾದಾವಂತೇ ಚ ನರ್ತಮಾನೇ ಆದ್ಯಾ ಚಾಂತ್ಯಾ ಚೇತಿ
 ವಿವಕ್ಷ್ಯಾಮೇಕಶೇಷೇಣಾಂತ್ಯೇ ಇತಿ ಭವತಿ | ಯಥಾ ಮಾತಾ ಚ ಪಿತಾ ಚೇತ್ಯತ್ರ ಪಿತರಾ-
 ವಿತ್ಯೇಕಶೇಷಸ್ತದ್ವತ್ | ಆದ್ಯಂತವರ್ತಿತ್ವಂ ಚಾಗ್ನಿವೈ ದೇವಾನಾನುವನು ಇತ್ಯತ್ರೈವೋಪಸಾ-
 ದಿತಂ | ತತ್ರಥಾ ಸತ್ಯಾದ್ಯಂತವರ್ತಿತ್ವೇ ಸತಿ ತಾದೃಶದೇವತಾಕಂ ಪುರೋಡಾಶಂ ನಿರ್ವಪಂತೀತಿ
 ಯದಸ್ತಿ ತತ್ತೇನ ಯಥೋಕ್ತನಿರ್ವಾಪೇಣಾಂತತೋ ಯಾಗಸ್ಯಾದಾವಂತೇ ಚ ದೇವಾನು-
 ವಾನೈವಂತ್ಯೇವ ಪರಿಚರಂತ್ಯೇವ | ತನೇತಂ ಸಾರ್ಥವಾದಂ ದೀಕ್ಷಣೀಯೇಷ್ಟಿವಿಧಿಂ
 ತೈತ್ತಿರೀಯಾ ಅಪಿ ವಿಷ್ಣುಷ್ವಮಾನುನಂತಿ—ಆಗ್ನಾವೈಷ್ಣವಮೇಕಾದಶಕಪಾಲಂ ನಿರ್ವಪೇದ್ವೀ-
 ಕ್ಷಿಷ್ಯಮಾಣೋಽಗ್ನಿಃ ಸರ್ವಾ ದೇವತಾ ವಿಷ್ಣುರ್ಯಜ್ಞೋ ದೇವತಾಶ್ಚೈವ ಯಜ್ಞಂ ಚಾರ-
 ಭತೇಽಗ್ನಿರವನೋ ದೇವಾನಾಂ ವಿಷ್ಣುಃ ಪರಮೋ ಯದಾಗ್ನಾವೈಷ್ಣವಮೇಕಾದಶಕಪಾಲಂ
 ನಿರ್ವಪತಿ ದೇವತಾ ಏವೋಭಯತಃ ಪರಿಗೃಹ್ಯ ಯಜಮಾನೋಽವರುನ್ಧೇ || ಇತಿ

ಅಗ್ನಿ ವಿಷ್ಣು ಎಂಬ ಯಾವ ಎರಡು ದೇವತೆಗಳಿರುವರೋ ಅವರು ಯಜ್ಞದ ಎರಡು ತುದಿಗಳು ಎಂದರೆ ಮೊದಲು
 ಮತ್ತು ಕೊನೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಈ ಎರಡು ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಪುರೋಡಾಶವನ್ನು ಅರ್ಪಿಸುವುದರಿಂದ ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ನಿರ್ದಿಷ್ಟರಾಗಿರುವ
 ಎಲ್ಲಾ ದೇವತೆಗಳನ್ನೂ ಸೇರಿಸಿದಂತೆ ಎಂದರೆ ತೃಪ್ತಿಪಡಿಸಿದಂತೆ ಆಗುವುದು.

ಅಗ್ನಿ ವಿಷ್ಣುಗಳು ಸಮಸ್ತದೇವತೆಗಳ ಸ್ವರೂಪವೆಂದು ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿರುವ ವಿಷಯವನ್ನೇ ಮತ್ತೆ ಬೇರೆ ವಿಧವಾಗಿ
 ತಿಳಿಸುವರು. ಅಗ್ನಿ ಮತ್ತು ವಿಷ್ಣು ಎಂಬ ಎರಡು ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಇರುವ ಎರಡು ಶರೀರಗಳು ಯಜ್ಞದ ಎರಡು ತುದಿಗಳು
 ಎಂದರೆ ಅಗ್ನಿಯು ಮೊದಲನೆಯ ತುದಿಯು, ವಿಷ್ಣುವು ಕೊನೆಯ ತುದಿಯು ಎಂದರೆ ಆದ್ಯಂತಗಳು. ವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿ ಅಂತ್ಯೇ ಎಂಬ
 ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಕೊನೆಯ ಎಂಬ ಅರ್ಥಮಾತ್ರವೇ ಅಲ್ಲ ಮೊದಲು ಮತ್ತು ಕೊನೆಗಳು—ಆದ್ಯಶ್ಚ ಅಂತ್ಯಶ್ಚ - ಅಂತ್ಯೇ ಎಂದು
 ವಿಗ್ರಹವು. ಸಂಸ್ಕೃತದಲ್ಲಿ ಇಂತಹ ಪ್ರಯೋಗಗಳು ಅಲ್ಲಲ್ಲಿ ಕಂಡುಬರುವುವು. ಮಾತಾ ಚ ಪಿತಾ ಚ = ಪಿತರಾ ಎನ್ನುವ
 ಹಾಗೆ ಎಂದು ಭಾಷ್ಯಕಾರರು, ವಿವರಿಸಿದಾರೆ. ಸೋಮಯಾಗದ ಮೊದಲನೆಯ ಮತ್ತು ಕೊನೆಯ ತುದಿಗಳಲ್ಲಿ ಈ ಅಗ್ನಿ ವಿಷ್ಣು
 ಎಂಬ ದೇವತೆಗಳು ಯಜ್ಞರಕ್ಷಕರಾಗಿ ಇರುವುದರಿಂದ ಇವರಿಬ್ಬರನ್ನೂ ಒಟ್ಟಿಗೆ ಉದ್ದೇಶಿಸಿ ಅರ್ಪಿಸುವ ಪುರೋಡಾಶವು ಇತರ
 ಸಮಸ್ತ ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಸೇರಿಸುತ್ತದೆ ಎಂದರೆ ತೃಪ್ತಿಪಡಿಸುತ್ತದೆ ಎಂದಭಿಪ್ರಾಯವು. ಈ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಕೃಷ್ಣ ಯಜುರ್ವೇದದ
 ತೈತ್ತಿರೀಯಸಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿ ಈರಿತಿ ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ಹೇಳಿದೆ—ಆಗ್ನಾವೈಷ್ಣವಮೇಕಾದಶಕಪಾಲಂ ನಿರ್ವಪೇದ್ವೀಕ್ಷಿಷ್ಯ-
 ಮಾಣೋಽಗ್ನಿಃ ಸರ್ವಾ ದೇವತಾ ವಿಷ್ಣುರ್ಯಜ್ಞೋ ದೇವತಾಶ್ಚೈವ ಯಜ್ಞಂ ಚಾರಭತೇಽಗ್ನಿರವನೋ
 ದೇವಾನಾಂ ವಿಷ್ಣುಃ ಪರಮೋ ಯದಾಗ್ನಾವೈಷ್ಣವಮೇಕಾದಶಕಪಾಲಂ ನಿರ್ವಪತಿ ದೇವತಾ ಏವೋಭ-
 ಯತಃ ಪರಿಗೃಹ್ಯ ಯಜಮಾನೋಽವರುನ್ಧೇ (ತೈ.ಸಂ. ೫-೫-೧-೪)—ಎಂದರೆ ಸೋಮಯಾಗಗಳಲ್ಲಿ ದೀಕ್ಷೆಯನ್ನು
 ಕೈಗೊಳ್ಳುವ ಯಜಮಾನನು ದೀಕ್ಷಾಕಾಲದಲ್ಲಿ ಎಂದರೆ ದೀಕ್ಷಣೀಯೇಷ್ಟಿಯಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿ ವಿಷ್ಣು ಎಂಬ ದೇವತೆಗಳನ್ನು ದ್ದೇಶಿಸಿ
 ಆಗ್ನಾವೈಷ್ಣವಂ ಎಂಬ ಹನ್ನೊಂದು ಕಪಾಲಗಳಮೇಲೆ ಬೇಯಿಸಿದ ಪುರೋಡಾಶವನ್ನು ಅರ್ಪಿಸಬೇಕು. ಏಕೆಂದರೆ ಅಗ್ನಿಯು
 ಸಮಸ್ತದೇವತಾಸ್ವರೂಪನು, ವಿಷ್ಣುವು ಸಮಸ್ತ ದೇವತಾಸ್ವರೂಪನು ಮತ್ತು ಯಜ್ಞಸ್ವರೂಪನು. ಈ ಇಬ್ಬರು ದೇವತೆಗಳನ್ನು
 ತೃಪ್ತಿಪಡಿಸಿ ಯಜಮಾನನು ಯಜ್ಞವನ್ನು ಆರಂಭಿಸಬೇಕು. ಏಕೆಂದರೆ ಅಗ್ನಿಯು ಯಜ್ಞದ ಮೊದಲನೆಯ ತುದಿಯು

(one end) ವಿಷ್ಣುವು ಕೊನೆಯ ತುದಿಯು (other end) ಆದ್ದರಿಂದ ದೇವತೆಗಳ ಗುಂಪಿನ ಎರಡು ತುದಿಗಳನ್ನು ಹಿಡಿದು ಪುರೋಡಾಶವನ್ನು ಆರಿಸುವುದರಿಂದ ಯಜ್ಞದ ಸಮಸ್ತ ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಯಜಮಾನನು ತೃಪ್ತಿಪಡಿಸಿದಂತಾಗುವುದು ಎಂದು ಮುಖ್ಯಾಭಿಪ್ರಾಯವು.

**ತದಾಹುರ್ಯದೇಕಾದಶಕಪಾಲಃ ಪುರೋಳಾಶೋ ದ್ವಾವಗ್ನಾವಿಷ್ಣೋ
ಕೈನಯೋಸ್ತತ್ರ ಕ್ಲೌಪ್ತಿಃ ಕಾ ವಿಭಕ್ತಿರಿತಿ ||**

ಇದಾನೀಂ ಯಥೋಕ್ತವಿಧೌ ಬ್ರಹ್ಮವಾದಿಚೋದ್ಯಮುದ್ಭಾವಯತಿ | ತತ್ರ ತತ್ರ ಕಪಾಲಸಂಖ್ಯಾಯಾಂ ಬ್ರಹ್ಮವಾದಿನ ಆಹುಶ್ಚೋದಯಂತಿ | ಏಕಾದಶಸು ಕಪಾಲೇಷು ಸಂಸ್ಕೃತಃ ಪುರೋಡಾಶ ಏಕನೇನ ದ್ರವ್ಯಂ ತಸ್ಯ ಭೋಕ್ತಾರೌ ದ್ವಾವ ದೇವೌ | ಏನಯೋರ್ದ್ವಯೋಃ ಸಮಪ್ರಧಾನತ್ವೇನ ವಿಷಮಾಂಶಸ್ಯಾಯುಕ್ತತ್ವಾತ್ತತ್ರ ದ್ರವ್ಯೇ ಕಾ ಕ್ಲೌಪ್ತಿರ್ವಿಭಾಗ ಕಲ್ಪನಾನಿಮಿತ್ತಂ ಕಿಂ ಸ್ಯಾತ್ಕಾವಿಭಕ್ತಿರ್ನಿಮಿತ್ತವಿಶೇಷಾಭಾವೇ ನೈಮಿತ್ತಿಕೋ ವಿಭಾಗವಿಶೇಷಃ ಕಥಂ ಘಟೇತ | ಇತಿಶಬ್ದಶ್ಚೋದ್ಯಸಮಾಪ್ತಾರ್ಥಃ ||

(ಯಜ್ಞಾನುಷ್ಠಾನಕರ್ತರು) ಈರೀತಿ ಹೇಳುತ್ತಾರೆ—ಈ ಆಹುತಿಯಲ್ಲಿ ಹನ್ನೊಂದು ಕಪಾಲಗಳಮೇಲೆ ಬೇಯಿಸಿದ ಪುರೋಡಾಶವನ್ನು ಆರಿಸುವರು. ದೇವತೆಗಳು ಮಾತ್ರ ಇಬ್ಬರೇ. ಅಗ್ನಿ ಮತ್ತು ವಿಷ್ಣು ಎಂದು. ಆದ್ದರಿಂದ ಈ ಹನ್ನೊಂದು ಕಪಾಲಗಳ ಪುರೋಡಾಶವು ಈ ಇಬ್ಬರು ದೇವತೆಗಳಲ್ಲಿ ಯಾವರೀತಿ ಹಂಚಿಕೆಯಾಗಬೇಕು?

ಬ್ರಹ್ಮವಾದಿಗಳು, ಎಂದರೆ ಅಧ್ಯಾತ್ಮವಾದಿಗಳು ಯಜ್ಞಾನುಷ್ಠಾನಕುಶಲರು ಈ ವಿಷಯವನ್ನು ಚರ್ಚಿಸುವಾಗ ಈರೀತಿ ಹೇಳುವರು. ಈ ಅಗ್ನಿವೈಷ್ಣವವೆಂಬ ಆಹುತಿಯು ಹನ್ನೊಂದು ಕಪಾಲಗಳಮೇಲೆ ಬೇಯಿಸಲ್ಪಟ್ಟು ಸಂಸ್ಕರಿಸಲ್ಪಟ್ಟು ಸಿದ್ಧವಾಗಿರುವುದು. ಇದಲ್ಲವೂ ಒಂದೇ ಆಹುತಿಯಲ್ಲಿ ಇಬ್ಬರು ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಉದ್ದೇಶಿಸಿ ಆರಿಸಲ್ಪಡಬೇಕು. ಇಲ್ಲಿ ಹೋಮದ್ಯವ್ಯವಾದ ಪುರೋಡಾಶವು ಒಂದೇ, ಆಹುತಿಯೂ ಒಂದೇ. ಆದರೆ ದೇವತೆಗಳು ಮಾತ್ರ ಇಬ್ಬರಿರುವರು. ಮತ್ತು ಇಲ್ಲಿ ಹನ್ನೊಂದು ಎಂಬ ವಿಷಮಸಂಖ್ಯೆಯ (odd) ಕಪಾಲಗಳಿರುವುದರಿಂದ ಇಬ್ಬರಿಗೂ ಸಮನಾಗಿ ಹಂಚುವಂತಿಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ಈ ಅಗ್ನಿ ಮತ್ತು ವಿಷ್ಣು ಎಂಬ ದೇವತೆಗಳಲ್ಲಿ ಯಾರಾರಿಗೆ ಎಷ್ಟೆಷ್ಟು ಕಪಾಲಗಳು ಎಂಬ ಹಂಚಿಕೆಯು ಹೇಗಾಗಬೇಕು? ಅಗ್ನಿಗೆ ಎಷ್ಟು? ವಿಷ್ಣುವಿಗೆ ಎಷ್ಟು? ಇಲ್ಲಿ ಇತಿ ಶಬ್ದಪ್ರಯೋಗವು ಸಂದೇಹವನ್ನೂ ಅದರ ವಿಮರ್ಶೆಯನ್ನೂ ವ್ಯಕ್ತಪಡಿಸುವುದು.

**ಅಷ್ಟಾಕಪಾಲ ಆಗ್ನೇಯೋಽಷ್ಟಾಕ್ಷರಾ ವೈ ಗಾಯತ್ರೀ ಗಾಯತ್ರ-
ಮಗ್ನೇಶ್ವಂದಸ್ತ್ರಿಕಪಾಲೋ ವೈಷ್ಣವಸ್ತ್ರಿಹೀದಂ ವಿಷ್ಣುವ್ಯ-
ಕ್ರಮತ ಸೈನಯೋಸ್ತತ್ರ ಕ್ಲೌಪ್ತಿಃ ಸಾ ವಿಭಕ್ತಿಃ ||**

ಬ್ರಹ್ಮವಾದಿಷ್ಟೇನ ಮಧ್ಯೇಽಭಿಜ್ಞಾನಾಂ ಚೋದ್ಯಪರಿಹಾರಮುದ್ಭಾವಯತಿ-ಅಷ್ಟಸು ಕಪಾಲೇಷು ಸಂಸ್ಕೃತಃ ಪುರೋಡಾಶಭಾಗೋಽಗ್ನೇಃ ಸಂಬಂಧೀ | ಸ ಚ ಸಂಬಂಧಶ್ಚಂದೋ-
ದ್ವಾರಾ ದ್ರಷ್ಟವ್ಯಃ | ಗಾಯತ್ರಾಖ್ಯಂ ಛಂದೋಽಗ್ನೇಃ ಸಂಬಂಧಿ ತಯೋರಗ್ನಿ ಗಾಯತ್ರೋಃ
ಪ್ರಜಾಪತಿನುಖಜನ್ಯತ್ವಸಾಮ್ಯಾತ್ | ಏತಚ್ಚ ಮುಖಜನ್ಯತ್ವಂ ತೈತ್ತಿರೀಯಾಃ ಸಪ್ತಮಕಾಂಡೇ

ಪಠಂತಿ—“ ಪ್ರಜಾಪತಿರಕಾನುಯತ ಪ್ರಜಾಯೇಯೇತಿ ಸ ಮುಖತಸ್ತ್ರಿವೃತಂ ನಿರಮಿಮಾತ ತಮಗ್ನಿದೇವತಾನ್ವಸೃಜ್ಯತ ಗಾಯತ್ರೀಭಂಧಃ ” ಇತಿ | ತಸ್ಯಾಶ್ಚ ಗಾಯತ್ರಾಃ ಪಾದಾಕ್ಷರೇ-
ಷ್ವಷ್ಟತ್ವಂ ಸಂಖ್ಯಾ ದೃಶ್ಯತೇ | ಸೋಽಯಂ ಯಥೋಕ್ತಪುರೋಡಾಶಭಾಗಸ್ಯಾಗ್ನೇಶ್ಚ
ಸಂಬಂಧಃ | ತ್ರಿಷು ಕಪಾಲೇಷು ಸಂಸ್ಕೃತಃ ಪುರೋಡಾಶಭಾಗೋ ವಿಷ್ಣೋಃ ಸಂಬಂಧೀ | ಹಿ
ಯಸ್ಮಾತ್ಕಾರಣಾದ್ವಿಷ್ಣುರಿದಂ ಸರ್ವಂ ಜಗತ್ತಿರ್ವ್ಯಕ್ತಮತ ತ್ರಿರಾನ್ವತ್ತೇನ ಸ್ವಕೀಯಪಾದ-
ವಿಕ್ಷೇಪೇಣ ವ್ಯಾಪ್ತನಾನ್ | ತಥಾ ಚ ಮಂತ್ರ ಅನ್ನಾಯತೇ—ಇದಂ ವಿಷ್ಣುರ್ವಿಚಕ್ರಮೇ
ತ್ರೇಧಾ ನಿದಧೇ ಪದಂ (ಋ.ಸಂ. ೧-೨೨-೧೭) ಇತಿ | ತ್ರೀಣಿ ಪದಾ ವಿಚಕ್ರಮೇ ವಿಷ್ಣುರ್ಗೋಸಾ
ಅದಾಭ್ಯಃ (ಋ.ಸಂ. ೧-೨೨-೧೮) ಇತಿ ಚ | ಸಾ ಯಥೋಕ್ತಾಷ್ಟತ್ವಸಂಖ್ಯಾ ತ್ರಿತ್ವಸಂಖ್ಯಾ
ಚೈನಯೋರ್ದೇವತಯೋಸ್ತತ್ರ ಪುರೋಡಾಶೇ ಕ್ಲೃಪ್ತಿರ್ವಿಭಾಗಕಲ್ಪನಾಹೇತುಃ | ತದನುಸಾ-
ರೇಣ ವಿಭಕ್ತಿಸ್ತಾದ್ಯಶೋ ವಿಭಾಗೋಽವಗಂತವ್ಯಃ ||

ಎಂಟು ಕಪಾಲಗಳಲ್ಲಿ ಸಂಸ್ಕರಿಸಲ್ಪಟ್ಟ ಪುರೋಡಾಶವು ಅಗ್ನಿಗೆ ಸೇರಬೇಕು. ಏಕೆಂದರೆ, ಗಾಯತ್ರೀಭಂದಸ್ಥಿನ ಪಾದದಲ್ಲಿ ಎಂಟುಕ್ಷರಗಳಿರುವವು. ಗಾಯತ್ರೀಭಂದಸ್ಸು ಅಗ್ನಿಗೆ ಸಂಬಂಧಪಟ್ಟದ್ದು. ವಿಷ್ಣುವಿಗೆ ಮೂರು ಕಪಾಲಗಳಮೇಲೆ ಸಂಸ್ಕರಿಸಲ್ಪಟ್ಟ ಪುರೋಡಾಶವು ಸೇರಬೇಕು. ಏಕೆಂದರೆ ವಿಷ್ಣುವು ವಿಶ್ವವನ್ನು ಮೂರು ಪಾದವಿಕ್ಷೇಪಗಳಿಂದ ಅತಿಕ್ರಮಿಸಿರುವನು. ಆದ್ದರಿಂದ ಹನ್ನೊಂದು ಕಪಾಲಗಳನ್ನು ಈರೀತಿ ವಿಭಾಗಿಸಿ ಹಂಚಬೇಕು.

ಅನುವಾದ—ಬ್ರಹ್ಮವಾದಿಗಳೂ ಯಜ್ಞಾನುಷ್ಠಾನಕುಶಲರೂ ಆದ ಪರಿಣಿತರ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಈ ವಿಷಯವು ಈರೀತಿ ನಿಶ್ಚಯಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿರುವುದು. ಹನ್ನೊಂದು ಕಪಾಲಗಳಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿಗೆ ಎಂಟು ಕಪಾಲಗಳಮೇಲೆ ಸಂಸ್ಕರಿಸಲ್ಪಟ್ಟ ಪುರೋಡಾಶವೂ ವಿಷ್ಣುವಿಗೆ ಮೂರು ಕಪಾಲಗಳಮೇಲೆ ಸಂಸ್ಕರಿಸಲ್ಪಟ್ಟ ಪುರೋಡಾಶವೂ ಸೇರಬೇಕು. ಏಕೆಂದರೆ, ಅಗ್ನಿಗೂ ಗಾಯತ್ರೀಭಂದಸ್ಥಿಗೂ ಒಂದು ವಿಧವಾದ ಸಂಬಂಧವಿರುವುದು. ಗಾಯತ್ರೀಭಂದಸ್ಥಿನ ಪಾದಗಳಲ್ಲಿ ಎಂಟುಂಟು ಅಕ್ಷರಗಳಿರುವುದರಿಂದ ಎಂಟು ಕಪಾಲಗಳ ಸಂಬಂಧವು ಅಗ್ನಿಗಿರುವುದು. ಅಗ್ನಿಗೂ ಗಾಯತ್ರೀಗೂ ಸಂಬಂಧವೇನು, ಎಂದರೆ—ಪ್ರಜಾಪತಿರಕಾನು-
ಯತ ಪ್ರಜಾಯೇಯೇತಿ ಸ ಮುಖತಸ್ತ್ರಿವೃತಂ ನಿರಮಿಮಾತ ತಮಗ್ನಿದೇವತಾನ್ವಸೃಜ್ಯತ ಗಾಯತ್ರೀಭಂಧಃ (ತೈ. ಸಂ. ೭-೧-೧-೪) ಎಂದು ತೈತ್ತಿರೀಯ ಸಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ. ಎಂದರೆ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಪರಮೇಶ್ವರನಾದ ಪ್ರಜಾಪತಿಯು ಸೃಷ್ಟಿಮಾಡ ಬೇಕೆಂದು ಅಸೇಕ್ಷಿಸಿ ಮೊದಲು ತನ್ನ ಮುಖದಿಂದ ತ್ರಿವೃತ್ ಎಂಬ ಸ್ತೋಮವನ್ನೂ ಅನಂತರ ಅಗ್ನಿಯನ್ನೂ ಬಳಕೆ ಗಾಯತ್ರೀ ಭಂದಸ್ಸನ್ನೂ ಸೃಷ್ಟಿಮಾಡಿದನು. [ಸ್ತೋಮಗಳಲ್ಲಿ ತ್ರಿವೃತ್ತೋಮ, ಪಂಚದಶಸ್ತೋಮ, ಸಪ್ತದಶಸ್ತೋಮ, ಏಕವಿಂಶ ಸ್ತೋಮ, ತ್ರಿವಿಂಶಸ್ತೋಮ, ತ್ರಯಸ್ತ್ರಿಂಶಸ್ತೋಮ, ಚತುರ್ವಿಂಶಸ್ತೋಮ, ಚತುಶ್ಚತ್ವಾರಿಂಶಸ್ತೋಮ, ಅಷ್ಟಾಚತ್ವಾರಿಂಶ ಸ್ತೋಮ ಎಂದು ಒಂಭತ್ತು ವಿಧ ಸ್ತೋಮಗಳಿರುವವು. ಸ್ತೋಮವೆಂದರೆ ಸ್ತೋತ್ರವೆಂದು ಸ್ಥೂಲಾರ್ಥವು. ಪ್ರತಿಯೊಂದು ಸ್ತೋಮದಲ್ಲಿಯೂ ಪರ್ಯಾಯ, ವಿಷ್ಣುತಿ ಎಂಬ ಅನೇಕ ಭಾಗಗಳಿರುವವು. ತ್ರಿವೃತ್ತೋಮದಲ್ಲಿ ಒಟ್ಟು ೯ ಋಕ್ಕುಗಳೂ ಇತರ ಸ್ತೋಮಗಳಲ್ಲಿ ಅವುಗಳು ತಿಳಿಸುವ ಸಂಖ್ಯೆಯಂತೆ ಕ್ರಮವಾಗಿ ೧೫, ೧೭, ೨೧, ೨೭, ೩೩, ೨೪, ೪೪, ೪೮ ಋಕ್ಕುಗಳಿರುವವು. ಈ ಸ್ತೋಮಗಳಲ್ಲಿ ಋಕ್ಕುಗಳನ್ನು ಪಠಿಸುವ ಕ್ರಮವು ಬೇರೆಬೇರೆ ವಿಧವಾಗಿರುವವು. ಇವು ಸಾಮವೇದದ ತಾಂಡ್ಯಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿ ವಿವರಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿರುವುದನ್ನು ನಾವು, ಋ. ಸಂ. ಭಾಗ ೨ ಪುಟ ೧೩೭-೧೪೯ ನೇ ಪುಟಗಳಲ್ಲಿ ವಿಸ್ತಾರವಾಗಿ ವಿವರಿಸಿದ್ದೇವೆ.] ತ್ರಿವೃತ್ ಸ್ತೋಮವೂ ಅಗ್ನಿಯೂ ಗಾಯತ್ರೀಭಂದಸ್ಥಿ ಪ್ರಜಾಪತಿಯ ಮುಖದಿಂದ (ಒಂದೇ ಅವಯವದಿಂದ)

ಉತ್ಪನ್ನವಾದುದರಿಂದ ಅಗ್ನಿಗೂ ಗಾಯತ್ರಿಯೂ ಸಂಬಂಧವಿದ್ದಂತಾಯಿತು. ಆದ್ದರಿಂದ ಅಗ್ನಿಗೆ ಗಾಯತ್ರಿಯು ಸ್ವಕೀಯ ಭಂದಸ್ಸಾಯಿತು. ಇದರಲ್ಲಿ ಎಂಟು ಅಕ್ಷರಗಳಿರುವುದರಿಂದ ಅಗ್ನಿಗೆ ಎಂಟು ಕಪಾಲಗಳಮೇಲೆ ಸಂಸ್ಕಾರಿಸಲ್ಪಡುವ ಪುರೋಡಾಶ ವನ್ನು ಅರ್ಪಿಸುವುದು ಸಹಜವಾಗಿದೆ. ಇನ್ನು ವಿಷ್ಣುವಿನ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಮೂರು ಕಪಾಲಗಳಮೇಲೆ ಸಂಸ್ಕೃತವಾದ ಪುರೋಡಾಶ ವನ್ನು ಅರ್ಪಿಸುವುದಕ್ಕೆ ಕಾರಣವಿದೆಯೇ, ಎಂದರೆ ಇದೆ. ವಿಷ್ಣುವು (ತ್ರಿವಿಕ್ರಮ ಅವತಾರಕಾಲದಲ್ಲಿ) ಈ ಜಗತ್ತೆಲ್ಲವನ್ನೂ ತನ್ನ ಮೂರು ಪಾದವಿಕ್ಷೇಪಗಳಿಂದ ಆಕ್ರಮಣ ಮಾಡಿದನು ಎಂದು ಇದಂ ವಿಷ್ಣುವಿಚಕ್ರಮೇ ತ್ರೇಧಾ ನಿದಧೇ ಪದಂ (ಋ. ಸಂ. ೧-೨೨-೧೭) ಮತ್ತು ತ್ರೀಣಿ ಪದಾ ವಿಚಕ್ರಮೇ ವಿಷ್ಣುರ್ಗೋಪಾ ಅದಾಭ್ಯಃ (ಋ. ಸಂ. ೧-೨೨-೧೮) ಎಂಬ ಋಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ಹೇಳಿದೆ. ಆದರೆ ಇಲ್ಲಿ ವಿಷ್ಣುವು ಯಾರು, ಅವನ ಸ್ವರೂಪವೇನು, ಅವನು ಹೇಗೆ ಈ ಜಗತ್ತನ್ನು ಮೂರು ಪಾದವಿಕ್ಷೇಪಗಳಿಂದ ಆಕ್ರಮಿಸಿದನು ಎಂಬ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ವೇದಸಾಹಿತ್ಯದಲ್ಲಿರುವ ವಿವರಣೆಗೂ, ಪುರಾಣಾದಿಗಳಲ್ಲಿರುವ ವಿವರಣೆಗೂ ಬಹಳ ವ್ಯತ್ಯಾಸವಿದೆ. ಮೊದಲು ವೇದದಲ್ಲಿ ಉಕ್ತವಾಗಿರುವ ವಿಷಯವನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸೋಣ. ಯಾಸ್ಥ ಮಹರ್ಷಿಯು ಮೇಲೆ ಹೇಳಿದ ಇದಂ ವಿಷ್ಣುವಿಚಕ್ರಮೇ ಎಂಬ ಋಕ್ಕಿಗೆ ನಿರ್ವಚನವನ್ನು ಈರೀತಿ ಹೇಳಿದ್ದಾರೆ—

ವಿಷ್ಣುಃ | ಅಥ ಯದ್ವಿಷ್ಣಿತೋ ಭವತಿ ತದ್ವಿಷ್ಣುರ್ಭವತಿ, ವಿಷ್ಣುರ್ವಿಶತೇರ್ವಾ
ವ್ಯಶ್ನೋತೇರ್ವಾ (ನಿ. ೧೨-೧೮)

ವಿಷ್ಣುಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಈರೀತಿ ಅರ್ಥವನ್ನು ವಿವರಿಸಿರುವರು—

ಯದಾ ವಿಷಿತಃ ನ್ಯಾಪ್ತೋಽಯಮೇವ ಸೂರ್ಯೋ ರಶ್ಮಿಭಿಃ ಭವತಿ ತದಾ ವಿಷ್ಣು
ರ್ಭವತಿ | ವಿಶತೇರ್ವಾ ಯದಾ ವಿಷ್ಣುಃ ಪ್ರವಿಷ್ಣುಃ ಸರ್ವತೋ ರಶ್ಮಿಭಿರ್ಭವತಿ ತದಾ ವಿಷ್ಣು
ರ್ಭವತಿ | ವ್ಯಶ್ನೋತೇರ್ವಾ ವಿಪೂರ್ವಸ್ಯ ನಾಶ್ನೋತೇಃ ಯದಾ ರಶ್ಮಿಭಿರತಿಶಯೇನಾಯಂ
ನ್ಯಾಪ್ತೋ ಭವತಿ ನ್ಯಾಪ್ತೋತಿ ವಾ ರಶ್ಮಿಭಿರಯಂ ಸರ್ವಂ ತದಾ ವಿಷ್ಣುರಾದಿತ್ಯೋ ಭವತಿ ||

ಎಂದರೆ ಸೂರ್ಯನು ತನ್ನ ರಶ್ಮಿಗಳಿಂದ (ಕಿರಣಗಳಿಂದ) ಯಾವಾಗ ಸಮಸ್ತವನ್ನೂ ವ್ಯಾಪ್ತವನ್ನಾಗಿ ಮಾಡುವನೋ ಆಗ ವಿಷ್ಣು ವೆಂದು ಹೇಳಲ್ಪಡುವನು, ಅಥವಾ ರಶ್ಮಿಗಳ ಮೂಲಕ ಎಲ್ಲವನ್ನೂ ಪ್ರವೇಶಿಸುವುದರಿಂದ ವಿಷ್ಣುವೆಂದು ಹೇಳಲ್ಪಡುವನು; ಅಥವಾ ರಶ್ಮಿಗಳಿಂದ ಅತಿಶಯವಾಗಿ ಎಲ್ಲವನ್ನೂ ವ್ಯಾಪಿಸಿ ಪ್ರಕಾಶಿಸುವುದರಿಂದ ಆದಿತ್ಯನೇ ವಿಷ್ಣುವೆಂದು ಹೇಳಲ್ಪಡುವನು. ಮತ್ತು

ಇದಂ ವಿಷ್ಣುವಿಚಕ್ರಮೇ ತ್ರೇಧಾ ನಿದಧೇ ಪದಂ | ಸಮೂಳ್ಳಮಸ್ಯ ಪಾಂಸುರೇ
(ಋ. ಸಂ. ೧-೨೨-೧೭) | ಯದಿದಂ ಕಿಂಚ ತದ್ವಿಕ್ರಮತೇ ವಿಷ್ಣುಸ್ತ್ರಿಧಾ ನಿಧತ್ತೇ ಪದಂ ತ್ರೇಧಾ
ಭಾವಾಯ ಪೃಥಿನ್ಯಾನಂತರಿಕ್ಷೇ ದಿವೀತಿ ಶಾಕಪೂಣಿಃ | ಸಮಾರೋಹಣೇ ವಿಷ್ಣುಪದೇ ಗಯ-
ಶಿರಸೀತ್ಯಾರ್ಣವಾಭಃ | ಸಮೂಳ್ಳಮಸ್ಯ ಪಾಂಸುರೇ ಪ್ಯಾಯನೇಽನ್ತರಿಕ್ಷೇ ಪದಂ ನ ದೃಶ್ಯತೇ |
ಅಪಿ ವೋಪಮಾರ್ಥೇ ಸ್ಯಾತ್ ಸಮೂಳ್ಳಮಸ್ಯ ಪಾಂಸುಲ ಇವ ಪದಂ ನ ದೃಶ್ಯತ ಇತಿ |
ಪಾಂಸವಃ ಪಾದ್ಯಃ ಸೂಯಂತ ಇತಿ ನಾ, ಪನ್ನಾಃ ಶೇರತ ಇತಿ ನಾ, ಪಿಂಶನೀಯಾ ಭವಂತೀತಿ
ನಾ || (ನಿ. ೧೨-೧೯)

ವಿಷ್ಣುಶಬ್ದಾರ್ಥಪ್ರತಿಪಾದನೆಗಾಗಿ ಇದಂ ವಿಷ್ಣುವಿಚಕ್ರಮೇ ಎಂಬ ಋಕ್ಕನ್ನೇ ಉದಾಹರಣೆಯನ್ನಾಗಿ ಕೊಟ್ಟು ಅದರ ಅರ್ಥವಿವರಣೆ ಮಾಡಿರುವರು—

ವಿಷ್ಣುವು (ಆದಿತ್ಯನು) ಈ ಜಗತ್ತನ್ನು ಮೂರು ವಿಧವಾಗಿ ಭಾಗಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಮೂರು ಪಾದಗಳನ್ನು ಇಟ್ಟು ಪೃಥಿವೀ ಅಂತರಿಕ್ಷ ಸ್ವರ್ಗಗಳೆಂಬ ಮೂರು ಭಾಗಗಳನ್ನಾಗಿ ವಿಂಗಡಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಮೂರು ಪಾದವಿಕ್ಷೇಪ ಮಾಡಿರುವನು ಎಂದು ಶಾಕಪುಣಿ ಎಂಬ ಆಚಾರ್ಯರ ಮತವು. ಹೇಗೆಂದರೆ, ಭೂಮಿಯಮೇಲೆ ರಶ್ಮಿಗಳ ಮೂಲಕವೂ, ಅಂತರಿಕ್ಷದಲ್ಲಿ ವಿದ್ಯುತ್ತಿನ (ಮಿಂಚಿನ) ಮೂಲಕವೂ, ಸ್ವರ್ಗದಲ್ಲಿ ಸೂರ್ಯಮಂಡಲದ ಮೂಲಕವೂ ಪ್ರಕಟವಾಗುವುದರಿಂದ ತ್ರೇಧಾ ಎಂದರೆ ಮೂರು ವಿಧವಾಗಿ ಪಾದವಿಕ್ಷೇಪಮಾಡಿರುವನು.

ಸೂರ್ಯನು ಪ್ರಾತಃಕಾಲದಲ್ಲಿ ಉದಯಿಸುವಾಗ (ಸಮಾರೋಹಣೇ) ಉದಯಗಿರಿಯಲ್ಲಿಯೂ, ಮಧ್ಯಾಹ್ನದಲ್ಲಿ (ವಿಷ್ಣುಪದೇ) ಅಂತರಿಕ್ಷದಲ್ಲಿಯೂ ಸಾಯಂಕಾಲದಲ್ಲಿ (ಗಯಶಿರಸಿ) ಅಸ್ತಮಾನಪರ್ವತದಲ್ಲಿಯೂ ಕಾಣಲ್ಪಡುವುದರಿಂದ ತ್ರೇಧಾ ನಿಧದೇ ಪದಂ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಇದೇ ಅರ್ಥವೆಂದು ಔರ್ಣವಾಭನೆಂಬವರು ಅಭಿಪ್ರಾಯಪಡುವರು. ಸಮೂಲ್ಕಮಸ್ಕ ಪಾಂಸುರೇ ಎಂದರೆ ಅಂತರಿಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಮಧ್ಯಂದಿನಪದವಾದ ವಿದ್ಯುತ್ತು ಯಾವಾಗಲೂ ಕಾಣಿಸದೆ ಅಂತರ್ಹಿತವಾಗಿರುವುದೆಂದರ್ಥವು ಅಥವಾ ಧೂಳಿನಿಂದ ಮುಚ್ಚಲ್ಪಟ್ಟ ವಸ್ತುವು (ಅಥವಾ ಹೆಜ್ಜೆಯ ಗುರುತು) ಯಾವರೀತಿ ಕಾಣಿಸುವುದಿಲ್ಲವೋ ಅದರಂತೆ ಎಂದು ಉಪಮಾರ್ಥವನ್ನು ಬೇಕಾದರೂ ಹೇಳಬಹುದು.

ಮೇಲೆ ಹೇಳಿದ ವಿಷಯಗಳೆಲ್ಲಾ ಯಾಸ್ಯಮಹರ್ಷಿಯ ವಿವರಣೆಗಳು. ಪುರಾಣಾದಿಗ್ರಂಥಗಳಲ್ಲಿ ವಿಷ್ಣುವಿಗೆ ಒಂದು ಪ್ರಾಮುಖ್ಯವಾದ ಸ್ಥಾನವಿದೆ. ಸಮಸ್ತ ವಿಶ್ವವನ್ನೂ ವ್ಯಾಪಿಸಿರುವುದರಿಂದ ವಿಷ್ಣುವನ್ನು ಪರಮೇಶ್ವರನೆಂದೂ ಪರಬ್ರಹ್ಮನೆಂದೂ ಹೇಳುವರು ಅಥವಾ ಜಗದುತ್ಪತ್ತಿಸ್ಥಿತಿಲಯಗಳನ್ನು ನಡೆಸುವ ಬ್ರಹ್ಮವಿಷ್ಣುಮಹೇಶ್ವರರೆಂಬ ತ್ರಿಮೂರ್ತಿಗಳಲ್ಲಿ ವಿಷ್ಣುವು ಒಬ್ಬನಾಗಿ ಜಗತ್ತನ್ನು ಪಾಲಿಸುವನೆಂದು ಪ್ರಸಿದ್ಧಿಯು. ಈ ಜಗತ್ಪಾಲನಕಾರ್ಯಕ್ಕಾಗಿ ವಿಷ್ಣುವು ಅನೇಕ ಅವತಾರಗಳನ್ನು ಕೈಗೊಳ್ಳಬೇಕಾದ ಅವಶ್ಯಕತೆಯುಂಟಾದುದರಿಂದ ಆ ಅವತಾರಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದಾದ ನಾಮನ ಅಥವಾ ತ್ರಿವಿಕ್ರಮಾವತಾರವೇ ಈ ಋಕ್ಪ್ರವೃತ್ತಿ ವರ್ಣಿತವಾಗಿರುವುದೆಂದು ಭಾಷ್ಯಕಾರರ ಮತ್ತು ಇತರ ಪಂಡಿತರ ಅಭಿಪ್ರಾಯವು. ಋಗ್ವೇದದಲ್ಲಿ (ಇತರ ವೇದಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ) ವಿಷ್ಣುವಿನ ಅವತಾರಾದಿಗಳು ನಿರ್ದೇಶಿಸಲ್ಪಡದಿರುವುದರಿಂದಲೂ, ವೇದದಲ್ಲಿ ಅಲ್ಲಲ್ಲಿ ಕಂಡುಬರುವ ದೇವತಾ ಕಾರ್ಯಗಳೇ ಪುರಾಣಗಳಲ್ಲಿ ವಿಶೇಷರೀತಿಯಿಂದ ವಿವರಿಸಲ್ಪಡುವುದರಿಂದಲೂ ಪುರಾಣಕಥೆಗಳಿಗೆ ಮೂಲವು ವೇದವೇ ಆಗಿರುವುದರಿಂದಲೂ ಪುರಾಣಾಂತರ್ಗತವಾದ ಅವತಾರಾದಿಗಳನ್ನು ವೇದಮಂತ್ರಗಳಿಗೆ ಹೊಂದಿಸಿ ಅರ್ಥಮಾಡುವುದು ಸರಿಯಲ್ಲವೆಂದು ಸಾಶ್ವಾತ್ಯ ಮತ್ತು ಆಧುನಿಕಪಂಡಿತರು ಅಭಿಪ್ರಾಯಪಡುವರು.

ಪುರಾಣಾದಿಗಳಲ್ಲಿರುವ ಕಥೆಯನ್ನನುಸರಿಸಿ ಏತರೇಯಬ್ರಾಹ್ಮಣಕ್ಕೆ ಸುಖಪ್ರದವೆಂಬ ಹೆಸರಿನ ವೃತ್ತಿ (ಟಿಪ್ಪಣಿ, Notes) ಯನ್ನು ಬರೆದಿರುವ ಸದ್ಗುರುಶಿಷ್ಯರೆಂಬವರು ಈ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವರು—

ತ್ರಿಭಿಃ ಪದೈರ್ಜಗದಿದಂ ಪುರಾ ವಿಷ್ಣುರ್ವಿಚಕ್ರಮೇ |

ಕಥಂ ವಿಷ್ಣೋರ್ವಿಕ್ರಮಾಣಂ ಬಭೂವ ಸಮಸ್ತಲೋಕೈಕಧುರಂಧರಸ್ಯ ||

ಅತ್ರೇತಿಹಾಸಂ ಕಥಯಂತಿ ವೃದ್ಧಾಃ ಶಕ್ರೇ ಜಿತೇ ಬಲಿನಾ ತೃಕ್ತರಾಜ್ಯೇ |

ಅದಿತ್ಯಭಿಪ್ರಾರ್ಥನಯಾ ತು ತಸ್ಯಾಂ ಜಾತೋ ಹರಿರ್ನಾಮನೋ ಲೋಕಭೂತ್ಯೈ ||

ರೂಪೇಣ ತೇನೈವ ಚ ಶೋಭಮಾನೋ ಯಸ್ಯಾಂಗುಲ್ಯಃ ಷೋಡಶಾಸನ್ ಪ್ರಮಾಣಂ ||

ದತ್ತೈರ್ವಸಿಷ್ಠಾದಿಮಹರ್ಷಿಭಿಸ್ತು ಯುಕ್ತೋಽಜಿನಾದ್ಯೈಃ ಪ್ರಥಮಾಶ್ರಮಾಂಗೈಃ |

ಉಚ್ಚೈರ್ವದನ್ ಷತಗೈಜುಷಂ ಸಸಾಮ ಸನ್ನಾದಯನ್ ಬ್ರಹ್ಮಘೋಷೇಣ ಲೋಕಾನ್ ||

ಗತ್ವಾ ಬಲೇರ್ಯಂಚ್ಚನಾಟಂ ಪ್ರನಿಶ್ಯ ಸ್ತುತ್ವಾ ಯಜ್ಞವೃತ್ತಿಜೋಗ್ನೀನ್ ಸದಸ್ಯಾನ್ |
 ಪದತ್ರಯಂ ಸೋಽಥ ಬಲಿಂ ಯಯಾಚೇ ವಹ್ನೇರೇಕಂ ಸಮಿದರ್ಥಂ ತಥೈಕಂ |
 ಮನೂಷ್ಯೇಕಮಿತಿ ಸ ಸ್ನಾಹ ಕಿಂ ತೇ ತ್ರಿಪದ್ಯಾನ್ಯದ್ವಿತ್ರಯತಾಂ ಗೋಧನಾದಿ |
 ತದರ್ಥಿ ಭೋ ದೀಯತಾಮಿತ್ಯನೇನ ಪ್ರೋಕ್ತಃ ಸೋಽಸ್ತೈ ತ್ರಿಪದಿನೇನ ಚಾದಾತ್ ||
 ಪಾಣೌ ತೋಯೇ ಪತೀತೇ ನಾನುನೋಽಥ ಭೂತ್ವಾ ಮಹಾನ್ ವ್ಯಕ್ರಮತಾಖಿಲಂ ಸಃ |
 ಸಪಾತಾಲಾ ಪದಮಾದ್ಯಂ ಧರಿತ್ರೀ ದ್ವಿತೀಯಂ ವೈ ಖಂ ತೃತೀಯಂ ಸ್ವರಾದಿ ||
 ಚತುರ್ದಶಂ ಭುವನಾನಿ ಜಿತ್ವಾ ದತ್ತೇಂದ್ರಾಯ ಸುತಲೇ ತಂ ಬಲಿಂ ಚ |
 ವಸೇತ್ಯುಕ್ತ್ವಾ ದೇವವೇದದ್ವಿಜಾಂಶ್ಚ ಯಜ್ಞಾನ್ನಿತಾನ್ ಕೃತವಾನ್ ವೈ ಪುರೇತಿ ||
 ಅಥಾಪರೇ ವರ್ಣಯಂತೀತಿಹಾಸಮುಭಾ ಜಿಗ್ಮೇತ್ಯಾದಿಕೇ ವಕ್ಷ್ಯಮಾಣಂ |
 ಇಂದ್ರಾನಿಷ್ಣಾ ಯುಧಿ ಜಿತ್ವಾ ತು ದೈತ್ಯಾನವೋಚತಾಮಾಚರಾಮಾತ್ರ ಕ್ಲಪ್ತಿಂ ||
 ಯುದ್ಧೇನಾಲಮಿತಿ ಸ ಸ್ತೇಂದ್ರ ಅಹ ಯಾವದ್ವಿಷ್ಣುರ್ವಿಕ್ರಮತೇ ತ್ರಿರೇಷಃ |
 ತಾನನ್ನೋಽಸ್ತು ಯುಷ್ಮದೀಯಂ ತತೋಽನ್ಯದಿತಿ ಪ್ರೋಕ್ತಂ ತೈಸ್ತಥೇತ್ಯೇವ ದೈತ್ಯೈಃ ||
 ತತೋ ವಿಷ್ಣುರ್ವ್ಯಕ್ರಮತ ತ್ರಿರೇವ ಲೋಕಾನ್ ವೇದಾನ್ ನಾಜ್ಞಯಂ ಚ ತ್ರಿಪದ್ಯಾ |
 ಸರ್ವೇ ಲೋಕಾಃ ಪದಮಾದ್ಯಂ ದ್ವಿತೀಯಂ ಸರ್ವೇ ವೇದಾ ನಾಜ್ಞಯಂ ವೈ ತೃತೀಯಂ ||
 ಏನಂ ವಿಷ್ಣೋರ್ವಿಕ್ರಮಾದ್ವೈತ್ಯಸಂಘೇ ಪರಾಜಿತೇ ತ್ಯಕ್ತವಾಗ್ಲೋಕವೇದೇ |
 ತತೋ ದೇವಾ ನಾಜ್ಞಯಲೋಕವೇದಾನ್ ಲಬ್ಧ್ವಾ ಹೃಷ್ವಾಃ ಸುಖಮಾಪುಃ ಪುರೇತಿ |
 ಇತ್ಥಂ ವಿಷ್ಣೋರ್ವಿಕ್ರಮಾಣಂ ಬಭೂವ ಸಮಸ್ತಲೋಕೈಕಧುರಂಧರಸ್ಯ ||

ಸಮಸ್ತಲೋಕಗಳ ರಕ್ಷಣಾಕಾರ್ಯಭಾರವನ್ನು ವಹಿಸಿರುವ ಶ್ರೀ ವಿಷ್ಣುವು ಮೂರು ಪಾದವಿಕ್ಷೇಪವನ್ನು ಯಾವ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ
 ಹೇಗೆ ಮಾಡಿದನು ಎಂಬ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಹಿರಿಯರು ಒಂದು ಕಥೆಯನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಬಲಿಚಕ್ರವರ್ತಿಯೆಂಬ
 ಅಸುರರಾಜನು ಭೂಲೋಕದ ಸಮಸ್ತ ರಾಜ್ಯಗಳನ್ನು ಗೆದ್ದು ಕೊನೆಗೆ ಸ್ವರ್ಗಕ್ಕೆ ಹೋಗಿ ಇಂದ್ರನನ್ನು ಯುದ್ಧದಲ್ಲಿ ಸೋಲಿಸಿ
 ತ್ರಿಲೋಕಾಧೀಶ್ವರನಾಗಿ ರಾಜ್ಯಭಾರಮಾಡುತ್ತಿದ್ದನು. ದೇವಮತೆಯಾದ ಅದಿತಿದೇವಿಯ ಪ್ರಾರ್ಥನೆಯಿಂದ ವಿಷ್ಣುವು ದೇವತೆ
 ಗಳನ್ನು ಸಂರಕ್ಷಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಅದಿತಿಯ ಗರ್ಭದಲ್ಲಿ ವಾಮನನೆಂಬ ಹೆಸರಿನಿಂದ ಅವತರಿಸಿದನು. ಈ ವಾಮನನು ಕೇವಲ
 ಹದಿನಾರು ಅಂಗುಲ ಪ್ರಮಾಣದವನಿದ್ದು ಬಹಳ ಕುಳ್ಳಗಿದ್ದುದರಿಂದ ಇವನನ್ನು ವಾಮನ(ಕುಳ್ಳ)ನೆಂದು ಕರೆಯುತ್ತಿದ್ದರು. ಈ
 ಕುಮಾರನಿಗೆ ಉಪನಯನ ವಯಸ್ಸಾಗಲು ವಸಿಷ್ಠಾದಿಋಷಿಗಳು ಇವನಿಗೆ ಬ್ರಹ್ಮೋಪದೇಶವನ್ನು ಮಾಡಿ ಬ್ರಹ್ಮಚರ್ಯಾಶ್ರಮಕ್ಕೆ
 ಅವಶ್ಯಕವಾದ ಕೃಷ್ಣಾಜಿನ ದಂಡ ಮೊದಲಾದವನ್ನು ಕೊಟ್ಟರು. ಆ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಬಲಿಚಕ್ರವರ್ತಿಯು ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ದೀಕ್ಷಾ
 ಬದ್ಧನಾಗಿ ಯಜ್ಞವನ್ನು ಮಾಡುತ್ತಿದ್ದನು. ಬ್ರಹ್ಮಚಾರಿಯಾದ ಈ ವಾಮನನು ಅಜನಾದಿಗಳಿಂದ ಅಲಂಕೃತನಾಗಿ ಬ್ರಹ್ಮ
 ವರ್ಚಸ್ಸಿನಿಂದ ಶೋಭಿಸುತ್ತಾ ಋಗ್ಯಜುಸ್ಸಾಮವೇದಗಳನ್ನು ಘಟ್ಟಿಯಾದ ಸ್ವರದಿಂದ ಪಠಿಸುತ್ತಾ ಬಲಿಚಕ್ರವರ್ತಿಯು ಯಜ್ಞ
 ವೇದಿಯನ್ನು ಪ್ರವೇಶಿಸಿ ತನ್ನ ವೇದಘೋಷದಿಂದ ಅಲ್ಲಿದ್ದ ಯಜ್ಞವನ್ನು ಋತ್ವಿಕ್ಕುಗಳನ್ನು ಅಗ್ನಿಗಳನ್ನು ಸಭೆಯಲ್ಲಿದ್ದ ಇತರ
 ಮಹರ್ಷಿಗಳನ್ನು ಸ್ತುತಿಸಿದನು. ಇದನ್ನು ಕಂಡ ಯಜ್ಞಾದಿಕ್ಷತನಾದ ಬಲಿಚಕ್ರವರ್ತಿಯು ಈ ಕುಮಾರನನ್ನು ಅಘೈಸಾದ್ಯಾದಿ
 ಸಳಿಂದ ಸತ್ಕರಿಸಿ, ಎಲೈ ಬಾಲಕನೇ, ನೀನು ಬ್ರಹ್ಮವರ್ಚಸ್ಸಿನಿಂದ ಬೆಳಗುತ್ತಿರುವೆ. ಯಾವ ಕಾರ್ಯಾರ್ಥವಾಗಿ ಇಲ್ಲಿಗೆ

ಬಂದಿರುವೆ? ನಿನಗೆ ಏನು ಬೇಕು ಎಂದು ಕೇಳಲು ವಾಮನನು - ಅಯ್ಯಾ ರಾಜನೇ ನನಗೆ ಇನ್ನೇನೂ ಬೇಡ. ನನ್ನ ಯಜ್ಞಾ ನುಷ್ಠಾನಕ್ಕಾಗಿ ಒಂದು ಪಾದದಷ್ಟು ಭೂಮಿಯೂ, ಸಮಿದಾದಿ ದ್ರವ್ಯಗಳನ್ನು ಇಟ್ಟುಕೊಳ್ಳುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಇನ್ನೊಂದು ಪಾದದಷ್ಟು ಭೂಮಿಯೂ, ನಾನು ಇರುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಒಂದು ಪಾದಭೂಮಿಯೂ ಒಟ್ಟು ಮೂರು ಪಾದಗಳಷ್ಟು ಭೂಮಿಯನ್ನು ಕೊಟ್ಟರೆ ಸಾಕು, ಇನ್ನೇನೂ ಬೇಡವೆಂದನು. ಆಗ ರಾಜನು ಎಲೈ ಹುಚ್ಚು ಬ್ರಾಹ್ಮಣನೇ, ನಾನು ರಾಜನು, ಯಜ್ಞಮಾಡಲು ದೀಕ್ಷಿತ ನಾಗಿರುವೆನು. ಗೋವುಗಳನ್ನು ಧನವನ್ನು ನೀನು ಕೇಳಿದಷ್ಟು ಕೊಡುವೆನು. ಅದನ್ನೆಲ್ಲಾ ಬಿಟ್ಟು ಕೇವಲ ಮೂರುಪಾದ ಭೂಮಿಯನ್ನು ಕೇಳುತ್ತಿರುವೆಯಲ್ಲ, ನಿನ್ನ ಮೂಢತನಕ್ಕೆ ಏನೆನ್ನಬೇಕು ಎಂದನು. ಅದನ್ನು ಕೇಳಿ ವಾಮನನು - ನನಗೆ ಗೋವುಗಳೂ ಧನಗಳೂ ಯಾವುದೂ ಬೇಡ. ಬ್ರಹ್ಮಚಾರಿಯಾದ ನನಗೆ ಅವೆಲ್ಲಾ ಏತಕ್ಕೆ? ಆ ಗೋಧನಾದಿಗಳನ್ನು ಅಪೇಕ್ಷಿಸುವ ಯಾಚಕರಿಗೆ ಕೊಡು. ನನಗೆ ನಾನು ಕೇಳಿದ ಮೂರು ಪಾದದಗಲ ಭೂಮಿಯನ್ನು ಮಾತ್ರ ಕೊಟ್ಟರೆ ಸಾಕು ಎಂದನು. ಆದ್ದರಿಂದ ಯತ್ನವಿಲ್ಲದ ರಾಜನು ಹಾಗೇ ಆಗಲೆಂದು ಸಮ್ಮತಿಸಿ ಮೂರು ಪಾದದಷ್ಟು ಭೂಮಿಯನ್ನು ಜಲಧಾರಾ ಪೂರ್ವಕವಾಗಿ ದಾನಕೊಟ್ಟನು. ದಾನಧಾರೆಯ ನೀರು ತನ್ನ ಕೈಗೆ ಬಿದ್ದ ಕೂಡಲೇ ವಾಮನನು ಬೆಳೆಯುವುದಕ್ಕೆ ಪ್ರಾರಂಭಿಸಿ ಅತಿ ದೊಡ್ಡ ಆಕಾರವನ್ನು ತಾಳಿದನು. ಅವನ ಈ ಮಹಾ ಆಕೃತಿಯಿಂದ ಮೂರು ಲೋಕಗಳೂ ತುಂಬಿಹೋಯಿತು ಮೊದಲನೆಯ ಪಾದವು ಪಾತಾಳಸಹಿತವಾದ ಸಮಸ್ತ ಭೂಮಂಡಲವನ್ನೂ ವ್ಯಾಪಿಸಿತು. ಎರಡನೆಯ ಪಾದವು ಅಂತರಿಕ್ಷ ವನ್ನೆಲ್ಲಾ ವ್ಯಾಪಿಸಿತು. ಮೂರನೆಯ ಪಾದವು ಸ್ವರ್ಗಲೋಕವನ್ನು ಆವರಿಸಿತು. ಈ ರೀತಿ ಚತುರ್ದಲೋಕಸಹಿತವಾದ ಸಮಸ್ತ ಭೂಮಂಡಲವನ್ನೂ ಸ್ವರ್ಗವನ್ನೂ ಒಲಿಚಕ್ರವರ್ತಿಯಿಂದ ಗೆದ್ದು ಅದನ್ನು ಇಂದ್ರನಿಗೆ ಕೊಟ್ಟು, ಒಲಿಚಕ್ರವರ್ತಿಯನ್ನು ಸುತಲಲೋಕದಲ್ಲಿ ವಾಸಮಾಡುವಂತೆ ಹೇಳಿ ದೇವತೆಗಳೂ ದ್ವಿಜರೂ ಇನ್ನು ಮುಂದೆ ನಿರ್ಬಾಧಿತರಾಗಿ ತಮ್ಮ ತಮ್ಮ ಯಜ್ಞಾದಿ ಕಾರ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರವೃತ್ತರಾಗುವಂತೆ ಮಾಡಿದನು.

ಇನ್ನು ಕೆಲವರು ಐತಿಹಾಸಿಕರು ವಿಷ್ಣುವಿನ ಈ ಪರಾಕ್ರಮವನ್ನು ಇನ್ನೊಂದು ವಿಧವಾಗಿ ವರ್ಣಿಸುವರು. ಈ ಆಖ್ಯಾನವು ಋ.ಸಂ. ೬-೬೯-೮ ನೇ ಋಕ್ಕನ್ನೂ ಅದರ ವಿಷಯದಲ್ಲಿರುವ ಐತರೇಯ ಬ್ರಾಹ್ಮಣದ (ಐ.ಬ್ರಾ. ೨೮-೭) ವಿವರಣೆಯನ್ನೂ ಅವಲಂಬಿಸಿರುವುದರಿಂದ ಅದನ್ನು ಇಲ್ಲಿ ಸೂಕ್ತವಾಗಿ ವಿವರಿಸುತ್ತೇವೆ—

ಉಭಾ ಜಿಗ್ಯಾಥುರ್ನ ಪರಾ ಜಯೇಥೇ ನ ಪರಾ ಜಿಗ್ಯೇ ಕತರಶ್ಚ ನೈನೋಃ |

ಇಂದ್ರಶ್ಚ ವಿಷ್ಣೋ ಯದಪಸ್ಪೃಧೇಥಾಂ ತ್ರೇಥಾ ಸಹಸ್ರಂ ವಿ ತದೈರಯೇಥಾಂ ||

(ಋ.ಸಂ. ೬-೬೯-೮)

ಉಭಾ ಹಿ ತಾ ಜಿಗ್ಯತುಃ ನ ಪರಾಜಯೇಥೇ ನ ಪರಾಜಿಗ್ಯ ಇತಿ ನ ಹಿ ತಯೋಃ ಕತರಶ್ಚ ನ ಪರಾಜಿಗ್ಯೇ ಇಂದ್ರಶ್ಚ ವಿಷ್ಣೋ ಯದಪಸ್ಪೃಧೇಥಾಂ ತ್ರೇಥಾ ಸಹಸ್ರಂ ವಿ ತದೈರ-ಯೇಥಾಮಿತಿ ಇಂದ್ರಶ್ಚ ಹ ವೈ ವಿಷ್ಣುಶ್ಚಾಸುರೈರ್ಯುಧಾಯುಧಾತೇ ತಾನ್ ಹ ಸ್ಮ ಜಿತ್ವೋಚತುಃ ಕಲ್ಪಾಮಹಾ ಇತಿ ತೇ ಹ ತಥೇತ್ಯಸುರಾ ಊಚುಃ ಸೋಽಬ್ರವೀದಿಂದ್ರೋ ಯಾವದೇನಾಯಂ ವಿಷ್ಣುಸ್ತ್ರಿವಿಕ್ರಮತೇ ತಾನದಸ್ಮಾಕಮಥ ಯುಷ್ಮಾಕಮಿತರದಿತಿ ಸ ಇಮಾನೋಕಾನ್ವಿಚಕ್ರ-ಮೋಽಥೋ ವೇದಾನಥೋ ವಾಚಂ || (ಐ.ಬ್ರಾ. ೨೮-೭)

ಎಲೈ ಇಂದ್ರಾವಿಷ್ಣುಗಳೇ ನೀವಿಬ್ಬರೂ ಯಾವಾಗಲೂ ಶತ್ರುಗಳನ್ನು ಜಯಿಸುತ್ತೀರಿ. ನೀವು ಯಾವಾಗಲೂ ಪರಾಜಿತರಾಗಿಲ್ಲ. ನಿಮ್ಮಿಬ್ಬರಲ್ಲಿ ಯಾರೊಬ್ಬರೂ ಸಹ ಅಪಜಯವನ್ನು ಹೊಂದುವುದಿಲ್ಲ. ಎಲೈ ವಿಷ್ಣುವೇ, ನೀನೂ ಇಂದ್ರನೂ

ಯಾವ ಯಾವ ಯುದ್ಧಗಳಲ್ಲಿ ಅಸುರರೊಂದಿಗೆ ಸ್ಪರ್ಧಿಸುವಿರೋ ಅವುಗಳಲ್ಲೆಲ್ಲಾ ಮೂರು ಪ್ರಕಾರವಾದುದೂ ಅಪರಿಮಿತವಾದುದೂ ಆದ ಜಯವನ್ನು ಪಡೆದು ಪೂರ್ಣವಾದ ಆಕ್ರಮಣವನ್ನು ಮಾಡುತ್ತೀರಿ ಎಂದು ಮೇಲಿನ ಋಕ್ಕಿನ ಅರ್ಥವು. ಮೂರು ಪ್ರಕಾರವಾದ ಜಯವನ್ನು ಎಂದು ಹೇಳಿದೆಯಷ್ಟೆ. ಅದನ್ನು ಐತರೇಯ ಬ್ರಾಹ್ಮಣ ವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿ ಈ ರೀತಿ ವಿವರಿಸಲಾಗಿದೆ —

ಒಂದಾನೊಂದು ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಇಂದ್ರನೂ ವಿಷ್ಣುವೂ ಅಸುರರೊಡನೆ ಯುದ್ಧಮಾಡಿದರು. ಆಗ ಅವರು ಅಸುರರನ್ನು ಸೋಲಿಸಿದರು ಆದರೂ ಸಹ ಅಸುರರನ್ನು ಕುರಿತು ಇಂದ್ರ ವಿಷ್ಣುಗಳು ಇಂತೆಂದರು—ಎಲೈ ಅಸುರರೇ, ನಾವು ನಾವು ಋಕೆ ಒಬ್ಬರಿಗೊಬ್ಬರು ವೃಥಾವಾಗಿ ಕಾದಾಡೋಣ? ನಮ್ಮನಮ್ಮಲ್ಲಿ ಒಂದು ಒಪ್ಪಂದವನ್ನು ಮಾಡಿಕೊಂಡು ಅದರಂತೆ ಇನ್ನು ಮುಂದೆ ನಡೆಯೋಣ ಎನ್ನಲು ಅದಕ್ಕೆ ಅಸುರರು ಒಪ್ಪಿದರು. ಆಗ ಇಂದ್ರನು ಅಸುರರನ್ನು ಕುರಿತು—ನನ್ನ ಜತೆಯಲ್ಲಿರುವ ಈ ವಿಷ್ಣುವು ಮೂರು ಪಾದವಿಕ್ಷೇಪವನ್ನು ಮಾಡುವನು (ಮೂರು ಹೆಜ್ಜೆಗಳನ್ನು ಇಡುವನು). ಅವನು ಎಲ್ಲಿಯವರೆಗೆ ಹೆಜ್ಜೆಯನ್ನು ಇಡುವನೋ ಅದೆಲ್ಲಾ ನಮಗೆ ಸೇರಬೇಕು, ಉಳಿದಭಾಗವು ನಿಮಗೆ ಎಂದನು. ಅಸುರರು ಹಾಗೆಯೇ ಆಗಲಿ ಎನ್ನಲು ವಿಷ್ಣುವು ಬೃಹದಾಕಾರವಾಗಿ ಬೆಳೆದು ತನ್ನ ಒಂದು ಪಾದವಿಕ್ಷೇಪದಿಂದ ಮೂರು ಲೋಕಗಳನ್ನೂ ಆಕ್ರಮಿಸಿದನು. ಎರಡನೆಯ ಪಾದವಿಕ್ಷೇಪದಿಂದ ವೇದಗಳನ್ನೂ ಮೂರನೆಯ ಪಾದವಿಕ್ಷೇಪದಿಂದ ಸಮಸ್ತ ವಾಕ್ಸಮೂಹವನ್ನೂ ಆಕ್ರಮಿಸಿದನು. ಆದ್ದರಿಂದ ಮೂರು ಲೋಕಗಳೂ, ಸಮಸ್ತವೇದಗಳೂ, ವಾಕ್ಸಮೂಹವೂ ಇಂದ್ರ ವಿಷ್ಣುಗಳ ವಶವಾಯಿತು, ಎಂದಿದೆ.

ಆದ್ದರಿಂದ ಆಗ್ನಾ ವೈಷ್ಣವಸಂಬಂಧಿಯಾದ ಹನ್ನೊಂದು ಕಪಾಲಗಳಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿಗೆ ಎಂಟು ಕಪಾಲಗಳೂ ವಿಷ್ಣುವಿಗೆ ಮೂರು ಕಪಾಲಗಳೂ ಸೇರಬೇಕು. ಎಂದರೆ ಹನ್ನೊಂದು ಕಪಾಲಗಳಮೇಲೆ ಬೇಯಿಸಿದ ಪುರೋಡಾಶದ ಒಂದು ಆಹುತಿಯಲ್ಲಿ ಎಂಟು ಭಾಗದ ಪುರೋಡಾಶವು ಅಗ್ನಿಗೆ ಸಂಬಂಧಪಟ್ಟಿರುವುದು. ಮೂರುಭಾಗವು ವಿಷ್ಣುವಿಗೆ ಸಂಬಂಧಪಟ್ಟಿರುವುದು. ಇದೇ ಕ್ರಮವು ಇದೇ ಅಗ್ನಿವಿಷ್ಣುಗಳಲ್ಲಿ ಆಹುತಿಯ ಹಂಚಿಕೆಯು.

ಘೃತೇ ಚರುಂ ನಿರ್ವಪೇತ ಯೋಽಪ್ರತಿಷ್ಠಿತೋ ಮನ್ಯೇತ |

ಸಾ. ಭಾ—ಇತ್ಥಂ ಸಾರ್ಥವಾದೇನ ವಿಧಿವಾಕ್ಯೇನ ದೀಕ್ಷಣೀಯೇಷ್ಟಿಂ ವಿಧಾಯ ತಸ್ಯಾನೇನೇಷ್ಟ್ವಾ ಪ್ರತಿಷ್ಠಾಕಾಮಸ್ಯ ಪುರೋಡಾಶಮಪೋದ್ಯ ದ್ರವ್ಯಾಂತರಂ ವಿಧತ್ತೇ— ಪುತ್ರಾದಿಪ್ರಜಯಾ ಗವಾದಿಪಶುಭಿಶ್ಚ ರಹಿತತ್ವಮಪ್ರತಿಷ್ಠಿತತ್ವಂ ತಾದೃಶೋಽಹಮಿತಿ ಮನ್ಯ-
ಮಾನೋ ಯಜಮಾನಃ ಪ್ರತಿಷ್ಠಾರ್ಥಂ ಘೃತೇನ ತಂಡುಲೈಶ್ಚರುಂ ನಿಷ್ಪಾದಯೇತ್ ||

ಯಾವ ಪುರುಷನು ತನಗೆ ಲೋಕದಲ್ಲಿ ಹೆಚ್ಚಿನ ಸ್ಥಾನಮಾನಗಳಿಲ್ಲವೆಂದು ಭಾವಿಸುವನೋ ಆ ಪುರುಷನು ಚರು(ಅನ್ನ) ಎಂಬ ಹೋಮದ್ರವ್ಯವನ್ನು ಬೇಯಿಸಿ ಅದಕ್ಕೆ ತುಪ್ಪವನ್ನು ಮಿಶ್ರಮಾಡಿ ಅದರಿಂದ ಹೋಮಮಾಡಬೇಕು.

ದೀಕ್ಷಣೀಯೇಷ್ಟಿಯ ವಿಧಿಯನ್ನು ವಿಧಿವಾಕ್ಯಗಳಿಂವ ವಿವರಿಸಿ ಆ ಇಷ್ಟಿಯಲ್ಲಿಯೇ ಸ್ಥಾನಮಾನಗಳನ್ನೆ ಪೇಕ್ಷಿಸುವ ಪುರುಷನು ಯಾವ ದ್ರವ್ಯವನ್ನು ಹೋಮಮಾಡಬೇಕು ಎಂಬುದನ್ನು ವಿವರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಈ ಲೋಕದಲ್ಲಿ ಒಬ್ಬ ಪುರುಷನು ಸ್ಥಾನಮಾನಗಳನ್ನು ಪಡೆದು ಗಣ್ಯನಾಗಿರಬೇಕಾದರೆ, ಪುತ್ರಾದಿ ಸಂತತಿಯು, ಗೋವು ಮೊದಲಾದ ಪಶುಸಂಪತ್ತು, ಧನಾದಿ ಐಶ್ವರ್ಯ ಇವೆಲ್ಲವೂ ಇರಬೇಕು. ಇವುಗಳಿಲ್ಲದಿದ್ದಮೇಲೆ ಅವನಿಗೆ ಸಮಾಜದಲ್ಲಿ ಗೌರವವೂ ಪ್ರತಿಷ್ಠೆಯೂ ಇರುವುದಿಲ್ಲ. ಅವನನ್ನು ಗಣ್ಯವ್ಯಕ್ತಿಯೆಂದು ಯಾರೂ ಭಾವಿಸುವುದಿಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ಜನರಲ್ಲಿ ಗಣ್ಯತೆಯನ್ನು ಪಡೆಯಬೇಕೆಂದು ಬಯಸುವ

ಪುರುಷನು ಅದಕ್ಕಾಗಿ ಈ ದೀಕ್ಷಣೆಯೇಷ್ಟಿಯಲ್ಲಿ ಅಕ್ಕಿಯನ್ನು ಬೇಯಿಸಿ ಪಕ್ವಮಾಡಿದ ಚರುವೆಂಬ ದ್ರವ್ಯವನ್ನು ಆಜ್ಯ (ತುಪ್ಪ) ಹೊಡನೆ ಮಿಶ್ರಮಾಡಿ ಅಗ್ನಿಯಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿ ವಿಪ್ಲವಗಳನ್ನು ದ್ದೇಶಿಸಿ ಹೋಮಮಾಡಬೇಕು.

ಅಸ್ಯಾಂ ನಾನ ಸ ನ ಪ್ರತಿಷ್ಠಾತಿ ಯೋ ನ ಪ್ರತಿಷ್ಠಾತಿ

ಅಪ್ರತಿಷ್ಠಿತತ್ವಸ್ಯಾತ್ಯಂತಿಕದೋಷತ್ವಂ ದರ್ಶಯತಿ—ಯೋ ಯಜಮಾನಃ ಪ್ರಜಾ-
 . ಪಶುರೂಪಯಾ ಪ್ರತಿಷ್ಠಯಾ ವರ್ಜಿತಃ ಸೋಽಸ್ಯಾಂ ನಾನ ಕೃತ್ಸ್ನಾಯಾಮ್ಯೇತಸ್ಯಾಂ
 ಭೂಮೌ ನ ಪ್ರತಿಷ್ಠಾತಿ ಶ್ಲಾಘ್ಯೋ ನ ಭವತಿ | ತಸ್ಮಾದಪ್ರತಿಷ್ಠಾ ಪರಿಹರ್ತವ್ಯೇತ್ಯರ್ಥಃ ||

ಯಾವ ಪುರುಷನಿಗೆ ಪ್ರಜೆ ಎಂದರೆ ಪುತ್ರಾದಿಗಳು, ಗೋವು ಮೊದಲಾದ ಪಶುಸಂಪತ್ತು ಇವುಗಳಿರುವುದಿಲ್ಲವೋ ಆ ಪುರುಷನು ಈ ಭೂಮಿಯಲ್ಲಿ ಗಣ್ಯನೆನಿಸಿಕೊಳ್ಳುವುದಿಲ್ಲ.

ಈ ಲೋಕದಲ್ಲಿ ಗಣ್ಯತೆ ಇಲ್ಲದಿರುವವನಿಗೆ ಗಣ್ಯತೆ ಹೇಗೆ ಉಂಟಾಗುವುದು ಎಂಬುದನ್ನು ತಿಳಿಸಲಾಗುವುದು. ಯಜ್ಞಮಾಡುವ ಯಾವ ಯಜಮಾನನ ಬಳಿ ಮಕ್ಕಳು, ಮೊಮ್ಮಕ್ಕಳು ಮುಂತಾದ ಸಂತತಿಯ ಅಭಿವೃದ್ಧಿಯಿರುವುದಿಲ್ಲವೋ ಮತ್ತು ಅವನ ಬಳಿ ಗೋವು ಮೊದಲಾದ ಪಶುಸಂಪತ್ತು, ಧಾನ್ಯ ಧನ ಇವುಗಳೂ ಇರುವುದಿಲ್ಲವೋ ಆ ಪುರುಷನು ಜನರ ಮಧ್ಯೆ ಎಂದಿಗೂ ಗಣ್ಯನೆನಿಸಲಾರನು. ಅವನಿಗೆ ಗೌರವವಿಲ್ಲ.

ಚರು ಎಂದರೆ ಪಕ್ವವಾದ ಅನ್ನವು. ಇದನ್ನು ಕೆಲವು ಸಂದರ್ಭಗಳಲ್ಲಿ ಹಾಲು, ತುಪ್ಪ ಮೊದಲಾದ ಪದಾರ್ಥಗಳೊಡನೆ ಮಿಶ್ರಮಾಡಿ ಹೋಮಮಾಡುವರು. ಈ ಚರುವನ್ನು ಅಕ್ಕಿಯಿಂದಲೇ ಯಾವಾಗಲೂ ಸಿದ್ಧಪಡಿಸುವುದಿಲ್ಲ. ಬೇರೆಬೇರೆ ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಬೇರೆಬೇರೆ ಧಾನ್ಯಗಳಿಂದ ಸಿದ್ಧಪಡಿಸಿದ ಚರುವನ್ನು ಉಪಯೋಗಿಸುವರು. ತ್ರೈತ್ತೀಯ ಸಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿ ಈ ರೀತಿ ಇದೆ—

ಅಗ್ನಯೇ ಗೃಹಪತಯೇ ಪುರೋಡಾಶಮುಷ್ಣಾಕಪಾಲಂ ನಿರ್ವಪತಿ ಕೃಷ್ಣಾನಾಂ
 ಪ್ರೀಹೀಣಾಗ್ಂ ಸೋಮಾಯ ನನಸ್ಪತಯೇ ಶ್ಯಾಮಾಕಂ ಚರುಂ ಸವಿತ್ರೇ ಸತ್ಯಪ್ರಸನಾಯ
 ಪುರೋಡಾಶಂ ದ್ವಾದಶಕಪಾಲಮಾಶೂನಾಂ ಪ್ರೀಹೀಣಾಗ್ಂ ರುದ್ರಾಯ ಪಶುಪತಯೇ
 ಗಾವೀಧುಕಂ ಚರುಂ ಬೃಹಸ್ಪತಯೇ ನಾಚಸ್ಪತಯೇ ನೈನಾರಂ ಚರುಮಿಂದ್ರಾಯ ಜ್ಯೇಷ್ಠಾಯ
 ಪುರೋಡಾಶಮೇಕಾದಶಕಪಾಲಂ ಮಹಾಪ್ರೀಹೀಣಾಂ ಮಿತ್ರಾಯ ಸತ್ಯಾಯಾಂಬಾನಾಂ
 ಚರುಂ ವರುಣಾಯ ಧರ್ಮಪತಯೇ ಯವಮಯಂ ಚರುಂ |

(ತೈ. ಸಂ. ೧-೮-೧೦-೧)

ದೇವಸುವ ಎಂಬ ಎಂಟುಮಂದಿ ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಅರ್ಪಿಸುವ ನಾನಾ ವಿಧ ಹವಿಸ್ಸುಗಳನ್ನು ವಿವರಿಸುವ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಆಯಾ ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಬೇರೆಬೇರೆ ಅರ್ಪಿಸಲ್ಪಡುವ ಹವಿರ್ವ್ರವ್ಯಗಳು ಈ ರೀತಿ ಇವೆ—

೧. ಗೃಹಪತಿಯೆಂಬ ಅಗ್ನಿಗೆ

ಎಂಟು ಕಪಾಲಗಳಲ್ಲಿ ಬೇಯಿಸಿದ ಪುರೋಡಾಶವು (ಈ ಪುರೋಡಾಶವು ಕಪ್ಪಗಿರುವ ಭತ್ತದ ಅಕ್ಕಿಯಿಂದ ಮಾಡಿದ್ದಾಗಿರಬೇಕು.) ಶ್ಯಾಮಾಕವೆಂಬ ಧಾನ್ಯದ ಚರುವು.

೨. ನನಸ್ಪತಿಯಾದ ಸೋಮದೇವತೆಗೆ

೩. ಸತ್ಯಪ್ರೇರಕನಾದ ಸವಿತೃದೇವನಿಗೆ	ಹನ್ನೆರಡು ಕಪಾಲಗಳಮೇಲೆ ಬೇಯಿಸಿದ ಪುರೋಡಾಶವು ಈ ಪುರೋಡಾಶವು ಬೇಗ ಬೆಳೆಯಾಗುವ ಜಾತಿಯ ಭತ್ತದ ಅಕ್ಕಿಯಿಂದ ಮಾಡಿದ್ದಾಗಿರಬೇಕು.
೪. ಪಶುಪತಿಯಾದ ರುದ್ರನಿಗೆ	ಗಾವೀಧುಕವೆಂಬ ಸಣ್ಣ ಭತ್ತದ ಅಕ್ಕಿಯ ಚರು.
೫. ವಾಕ್ಪತಿಯಾದ ಬೃಹಸ್ಪತಿಗೆ	ನೀವಾರವೆಂಬ ಧಾನ್ಯದ ಚರುವು.
೬. ಜ್ಯೇಷ್ಠ ಇಂದ್ರನಿಗೆ	ಹನ್ನೊಂದು ಕಪಾಲಗಳಮೇಲೆ ಬೇಯಿಸಿದ ಪುರೋಡಾಶ (ಈ ಪುರೋಡಾಶವು ವ್ಯವಸಾಯವಿಲ್ಲದೆ ತಾನಾಗಿ ಬೆಳೆದ ಶಾಲಿತಂಡುಲದ ಅಕ್ಕಿಯಿಂದ ಮಾಡಿದ್ದಾಗಿರಬೇಕು.)
೭. ಸತ್ಯಸ್ವರೂಪನಾದ ಮಿತ್ರದೇವನಿಗೆ	ಅಂಬ ಎಂಬ ಹೆಸರಿನ ಧಾನ್ಯದ ಚರುವು.
೮. ಧರ್ಮಪತಿಯಾದ ವರೂಣದೇವನಿಗೆ	ಗೋಧಿಯಿಂದ ಮಾಡಿದ ಚರುವು.

ಈ ರೀತಿ ಚರುಗಳಿಗೆ ಉಪಯೋಗಿಸುವ ಧಾನ್ಯಗಳು ನಾನಾವಿಧವಾಗಿರುವವು. ಸಾಧಾರಣವಾಗಿ ಭತ್ತದ ಅಕ್ಕಿಯನ್ನು ಬೇಯಿಸಿ ಮಾಡಿದ ಪಕ್ವಾನ್ನವೇ ಚರುವೆಂದು ಹೇಳಲ್ಪಡುವುದು. ಇದನ್ನು ಉಪಯೋಗಿಸುವುದೇ ವಿಶೇಷ ರೂಢಿಯು.

**ತದ್ಧೃತ್ಯುತಂ ತಸ್ಮೈಃ ಪಯೋ ಯೇ ತಂಡುಲಾಸ್ತೇ ಪುಂಸ-
ಸ್ತನ್ನಿಧುನಂ ಮಿಥುನೇನೈವೈನಂ ತತ್ಪ್ರಜಯಾ ಪಶುಭಿಃ ಪ್ರಜ-
ನಯತಿ ಪ್ರಜಾತ್ಯೈಃ ||**

ಘೃತಚರುಣಾ ತತ್ಪರಿಹಾರಂ ದರ್ಶಯತಿ—ತತ್ತತ್ರ ಘೃತಪಕ್ಷೇ ಚರೌ ಯದ್ಧೃತಮುಸ್ತಿ ತಸ್ಮೈಃ ಪಯಃ ಸ್ತ್ರಿಯಾಃ ಶೋಣಿತಂ ದ್ರವತ್ವಸಾಮ್ಯೇನ ಪಯಃಶಬ್ದಃ ಶೋಣಿತಮುಪ-
ಲಕ್ಷಯತಿ | ವಿಲೀನಸ್ಯ ಘೃತಸ್ಯೇಷದ್ರಕ್ಷತ್ವಸಾಮ್ಯೇನ ಯೋಷ್ಠಿದ್ವೀರ್ಯತ್ವಮುಪಚರ್ಯತೇ |
ಚರೌ ಯೇ ತಂಡುಲಾಃ ಸಂತಿ ತೇ ಪುಂಸೋ ರೇತ ಇತಿ ಶೇಷಃ | ಶ್ವೇತತ್ವಂ ತತ್ರ ಸಾನ್ಯಂ |
ತದ್ಧೃತತಂಡುಲೋಭಯಾತ್ಮಕಂ ಚರುದ್ರವ್ಯಂ ಮಿಥುನಸದೃಶಂ ತತ್ಪ್ರಜಾತ್ಮಾರಣಾನ್ನಿಧುನ-
ರೂಪೇಣೈವ ಚರುದ್ರವ್ಯೇಣೈವೈನಂ ಯಜಮಾನಂ ಪುತ್ರಾದಿಪ್ರಜಯಾ ಗನಾದಿಪಶುಭಿಶ್ಚ
ಪ್ರಜನಯತಿ ಪ್ರವರ್ಧಯತಿ | ತಸ್ಮಾದಿದಂ ಚರುದ್ರವ್ಯಂ ಪ್ರಜನನಾಯ ಪ್ರತಿಷ್ಠಾರೂಪಾಯ
ಸಂಪದ್ಯತ ಇತ್ಯರ್ಥಃ ||

ಪ್ರಜಾಪಶುಸಂಪತ್ತಿಗಾಗಿ ಹೋಮಮಾಡುವ ಚರುದ್ರವ್ಯದಲ್ಲಿ ಚರುವಿನೊಡನೆ ಮಿಶ್ರಿತವಾಗಿರುವ ಘೃತವು (ತುಪ್ಪವು) ಸ್ತ್ರೀಯಹಾಲೆಂದು (ದ್ರವರೂಪವಾದ ಶೋಣಿತ) ವೆಂದು ಹೇಳಲ್ಪಡುವುದು. ಚರುವನ್ನು ಮಾಡುವುದಕ್ಕೆ ಉಪಯೋಗಿಸಿದ ಅಕ್ಕಿಯು ಪುರುಷನ ಸಂಕೇತವಾಗಿರುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ಸ್ತ್ರೀಪುರುಷರ ಸಂಯೋಗದಿಂದ ಹೇಗೆ ಪ್ರಜಾಉತ್ಪತ್ತಿಯಾಗುವುದೋ ಅದರಂತೆ ಈ ಚರುವಿನಲ್ಲಿರುವ ಸ್ತ್ರೀಸಂಕೇತವಾದ ಪಯಸ್ಸು (ಹಾಲು) ಪುರುಷಸಂಕೇತವಾದ ಅಕ್ಕಿ ಇವುಗಳ ಮಿಶ್ರಣದಿಂದ ಯಜ್ಞಮಾಡುವ ಯಜಮಾನನಿಗೆ ಪುತ್ರಾದಿಪ್ರಜೆಗಳು, ಪಶುಗಳು ಇವುಗಳ ಉತ್ಪತ್ತಿಯಾಗುವುದು.

ಘೃತಮಿಶ್ರವಾದ ಚರುವನ್ನು ಹೋಮಮಾಡುವುದರಿಂದ ಯಜಮಾನನಿಗೆ ಪ್ರಜಾಪಶುಸಂಪತ್ತುಂಟಾಗಿ ಅವನು ಜನರಲ್ಲಿ ಗಣ್ಯನಾಗುವನೆಂದು ಹೇಳಿದೆಯಷ್ಟೆ. ಅದು ಹೇಗಾಗುವುದು ಎಂಬುದನ್ನು ಇಲ್ಲಿ ವಿವರಿಸಲಾಗಿದೆ. ಘೃತಮಿಶ್ರಿತವಾದ ಅಥವಾ ಘೃತಪಕ್ವವಾದ ಚರುವಿನಲ್ಲಿ ಎರಡು ವಸ್ತುಗಳಿರುವವು : ಒಂದು ಘೃತ ಮತ್ತೊಂದು ಅಕ್ಕಿ. ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಘೃತವು (ಅಥವಾ ಅಜ್ಜವು) ದ್ರವರೂಪವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಸ್ತ್ರೀಯ ಸ್ತನದಿಂದ ಉತ್ಪನ್ನವಾಗುವ ಹಾಲು ಎಂಬುದರ ಸಂಕೇತವು ಎಂದರೆ ಘೃತವು ಸ್ತ್ರೀಯನ್ನು ಸೂಚಿಸುತ್ತದೆ. ಮತ್ತೊಂದು ವಸ್ತುವಾದ ತಂಡುಲ ಅಥವಾ ಅಕ್ಕಿಯು ಪುರುಷನ ರೇತಸ್ಸಿನ ಸಂಕೇತವು ಎಂದರೆ ಅಕ್ಕಿಯು ಪುರುಷನ ಸಂಕೇತವಾಗಿದೆ. ಲೋಕವ್ಯವಹಾರದಲ್ಲಿ ಸ್ತ್ರೀಪುರುಷರ ಸಂಪರ್ಕದಿಂದ ಪ್ರಜೆಗಳ ಉತ್ಪತ್ತಿಯಾಗುವುದು ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ. ಅದರಂತೆಯೇ ಸ್ತ್ರೀಪುರುಷಸಂಕೇತಗಳಾದ ಘೃತತಂಡುಲಗಳ ಮಿಶ್ರಣದಿಂದ ಸಿದ್ಧವಾದ ಚರುವು ಅಗ್ನಿಯಲ್ಲಿ ಹೋಮಮಾಡುವುದರಿಂದ ಯಜಮಾನನಿಗೆ ಪ್ರಜೆಗಳನ್ನೂ (ಪುತ್ರರನ್ನೂ) ಪಶುಸಂಪತ್ತನ್ನೂ ಒದಗಿಸಿಕೊಡುವುದು. ಪ್ರಜಾಪಶು ಸಂಪತ್ತಿನಿಂದ ಯಜಮಾನನು ಜನರ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಗಣ್ಯಸ್ಥಾನವನ್ನು ಪಡೆಯುವನು ಎಂದಭಿಪ್ರಾಯವು.

ಪ್ರಜಾಯತೇ ಪ್ರಜಯಾ ಪಶುರ್ಭೀರ್ಯ ಏವಂ ವೇದ ||

ಚರೋಃ ಪ್ರತಿಷ್ಠಾಹೇತುತ್ವವೇದನಂ ಪ್ರಶಂಸತಿ—ತಾನೇತೌಪುರೋಡಾಶಚರುಪಕ್ಷಾ-
ನಾಪಸ್ತಂಜೇನ ದರ್ಶಿತೌ—“ ದೀಕ್ಷಣೀಯಾಯಾಸ್ತಂತ್ರಂ ಪ್ರಕ್ರಮಯತ್ಯಾಗ್ನಾನ್ಯೈಷ್ಣವ-
ಮೇಕಾದಶಕಪಾಲಂ ನಿರ್ವಪತ್ಯಾಗ್ನಾನ್ಯೈಷ್ಣವಂ ನಾ ಘೃತೇ ಚರುಂ ಪುರೋಡಾಶೋ ಬ್ರಹ್ಮ-
ವರ್ಚಸಕಾಮಸ್ಯ ಘೃತೇ ಚರುಃ ಪ್ರಜಾಕಾಮಸ್ಯ ಪಶುಕಾಮಸ್ಯ ವಾದಿತ್ಯಂ ಘೃತೇ ಚರುಂ
ದ್ವಿತೀಯಂ ಪ್ರಜಾಕಾಮಸ್ಯ ಪಶುಕಾಮಸ್ಯೈಕೇ ಸಮಾನುನಂತಿ ”

ಘೃತಮಿಶ್ರಿತವಾದ ಚರುವನ್ನು ಹೋಮಮಾಡಿದರೆ ಪ್ರಜಾಪಶುಸಂಪತ್ತುಂಟಾಗುವುದು ಎಂಬ ವಿಷಯವನ್ನು ಯಾವ ಪುರುಷನು ತಿಳಿಯುವನೋ ಅವನೂ ಸಹ ಪ್ರಜಾಪಶುಸಂಪತ್ತನ್ನು ಪಡೆಯುವನು.

ವೇದನಂ ಪ್ರಶಂಸತಿ ಎಂದರೆ ಒಂದು ಮುಖ್ಯವಾದ ಕಾರ್ಯವನ್ನು ಮಾಡಿದರೆ ಅದಕ್ಕೆ ಫಲಪ್ರಾಪ್ತಿಯಾಗುವುದು ಸಹಜವು. ಆದರೆ ಕಾರ್ಯವನ್ನು ಮಾಡುವುದರಿಂದ ಫಲಪ್ರಾಪ್ತಿಯಾಗುತ್ತೆ ಎಂಬ ವಿಷಯಪರಿಚ್ಛಾನವನ್ನು ಹೊಂದಿರುವವನು. ಸಹ (ಕಾರ್ಯಮಾಡದಿದ್ದರೂ) ಕಾರ್ಯಮಾಡಿದ ಫಲವನ್ನು ಹೊಂದುವನು ಎಂಬುದನ್ನು ಇಲ್ಲಿ ತಿಳಿಸಿದೆ. ಈ ವಿಧವಾದ ವೇದನಾಪ್ರಶಂಸೆಯನ್ನು ಈ ಗ್ರಂಥದಲ್ಲಿ ವಿಶೇಷವಾಗಿ ವಿವರಿಸಲಾಗಿದೆ.

ದೀಕ್ಷಣೀಯೇಷ್ಟಿಯಲ್ಲಿ ಮೇಲೆ ಹೇಳಿದ ಪುರೋಡಾಶ ಮತ್ತು ಚರುವನ್ನು ಹೋಮಮಾಡುವುದರಿಂದ ಲಭಿಸುವ ಫಲಪ್ರಾಪ್ತಿ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಆಪಸ್ತಂಬನುಹರ್ಷಿಯು ಈರೀತಿ ಹೇಳಿದ್ದಾರೆ—

ದೀಕ್ಷಣೀಯಾಯಾಸ್ತಂತ್ರಂ ಪ್ರಕ್ರಮಯತ್ಯಾಗ್ನಾನ್ಯೈಷ್ಣವಮೇಕಾದಶಕಪಾಲಂ ನಿರ್ವ-
ಪತ್ಯಾಗ್ನಾನ್ಯೈಷ್ಣವಂ ನಾ ಘೃತೇ ಚರುಂ ಪುರೋಡಾಶೋ ಬ್ರಹ್ಮವರ್ಚಸಕಾಮಸ್ಯ ಘೃತೇ
ಚರುಃ ಪ್ರಜಾಕಾಮಸ್ಯ ಪಶುಕಾಮಸ್ಯ ವಾದಿತ್ಯಂ ಘೃತೇ ಚರುಂ ದ್ವಿತೀಯಂ ಪ್ರಜಾಕಾಮಸ್ಯ
ಪಶುಕಾಮಸ್ಯೈಕೇ ಸಮಾನುನಂತಿ || (ಆಪ.ಶ್ರೌ.ಸೂ. ೧೦, ೪, ೧-೪)

ದೀಕ್ಷಣೀಯೇಷ್ಟಿಯ ಪ್ರಾರಂಭದಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿ ವಿಷ್ಟದೇವತೆಗಳನ್ನು ದ್ವೇಶಿಸಿ ಆಗ್ನಾನ್ಯೈಷ್ಣವವೆಂಬ ಆಹುತಿಯನ್ನು ಅರ್ಪಿಸಬೇಕು. ಇದರಲ್ಲಿ ಎರಡು ವಿಧವು. ಹನ್ನೊಂದು ಕಪಾಲಗಳಮೇಲೆ ಪಕ್ವಮಾಡಿದ ಪುರೋಡಾಶವನ್ನು ಅರ್ಪಿಸುವುದು ಒಂದು ವಿಧ. ಈ

ವಿಧಾನವನ್ನು ಬ್ರಹ್ಮವರ್ಚಸ್ಸನ್ನ ಪೇಕ್ಷಿಸುವ ಯಜಮಾನನು ಅನುಸರಿಸಬೇಕು. ಘೃತಪಕ್ವವಾದ ಚರುವನ್ನು ಅಗ್ನಿವಿಷ್ಟುಗಳಿಗೆ ಅರ್ಪಿಸುವುದು ಮತ್ತೊಂದು ವಿಧ. ಈ ವಿಧಾನವನ್ನು ಪ್ರಜೆಗಳನ್ನು ಪಶುಸಂಪತ್ತನ್ನು ಅಪೇಕ್ಷಿಸುವ ಯಜಮಾನನು ಅನುಸರಿಸಬೇಕು ಅಥವಾ ಅದಿತ್ಯನನ್ನು ದ್ವೇಷಿಸಿ ಘೃತಪಕ್ವವಾದ ಚರುವನ್ನು ಹೋಮಮಾಡಿದರೂ ಯಜಮಾನನು ಪ್ರಜಾಪಶುಸಂಪತ್ತನ್ನು ಪಡೆಯುವನು ಎಂದು ಕೆಲವರು ಹೇಳುವರು.

ಆರಬ್ಧಯಜ್ಞೋ ವಾ ಏಷ ಆರಬ್ಧದೇವತೋ ಯೋ ದರ್ಶಪೂರ್ಣ-
ಮಾಸಾಭ್ಯಾಂ ಯಜತ ಅನಾವಾಸ್ಯೇನ ವಾ ಹವಿಷೇಷ್ಟಾ
ಪೌರ್ಣಮಾಸೇನ ವಾ ತಸ್ಮಿನ್ನೇವ ಹವಿಷಿ ತಸ್ಮಿನ್ನರ್ಹಿಷಿ ದೀಕ್ಷೇ-
ತ್ಯೇಷೋ ಏಕಾ ದೀಕ್ಷಾ ||

ಉಕ್ತಾಯಾ ದೀಕ್ಷಣೀಯೇಷ್ಟೇಃ ಕಾಲಂ ವಿಧತ್ತೇ—ಯಃ ಪುನಾನ್ದರ್ಶಪೂರ್ಣ-
ಮಾಸಾಭ್ಯಾಂ ಯಜತೇ ತೇನ ಸರ್ವೋಽಪಿ ಯಜ್ಞಃ ಸ್ವಾರಬ್ಧಃ ಸರ್ವಸ್ಯ ತದಪೇಕ್ಷಿತತ್ವಾತ್ |
ಸೋಮಯಾಗಸ್ಯ ದರ್ಶಪೂರ್ಣಮಾಸವಿಕೃತಿತ್ವಾಭಾವೇಽಪ್ಯಂಗಾದೀನಾಂ ದೀಕ್ಷಣೀಯಾ-
ಸ್ತ್ರಾಯಣೀಯಾದೀನಾಮಿಷ್ಟೀನಾಂ ತದ್ವಿಕೃತಿತ್ವಾದಸ್ತಿ ತದಪೇಕ್ಷಾ | ಅಗ್ನಿಹೋತ್ರಸ್ಯ ತದಂ-
ಗಾನಾಂ ಚ ತನ್ನಿರಪೇಕ್ಷತ್ವೇಽಪ್ಯಾಹವನೀಯಾದ್ಯಗ್ನಿಸಾಪೇಕ್ಷತ್ವಾದಗ್ನೀನಾಂ ಚ ಪವಮಾನೇಷ್ಟಿ-
ಸಾಧ್ಯತ್ವಾದಿಷ್ಟೀನಾಂ ದರ್ಶಪೂರ್ಣಮಾಸವಿಕೃತಿತ್ವಾದಸ್ತಿ ಪರಂಪರಯಾ ತದಪೇಕ್ಷಾ ತಸ್ತದ-
ನುಷ್ಠಾನೇನ ಸರ್ವಸ್ಯಾಪಿ ಯಜ್ಞಸ್ಯ ಸ್ವಾರಂಭಃ ಸಿದ್ಧತಿ | ಯದ್ಯಪಿ ಯಜ್ಞಾರಂಭೇಣೈವ
ತದೀಯದೇವತಾನಾಂ ಪೂಜಯಿತುಮಾರಂಭಃ ಸಿದ್ಧ ಏವ ತಥಾಪಿ ಸ್ವಾಧ್ಯಾನ್ಯಖ್ಯಾಪನಾರ್ಥ-
ಮಾರಬ್ಧದೇವತ ಇತಿ ಪುನರ್ದೇವತಾಭಿಧಾನಂ | ಯಸ್ಮಾದ್ಧರ್ಶಪೂರ್ಣಮಾಸಯಾಜಿನಾ
ಸರ್ವೋಽಪಿ ಯಜ್ಞ ಆರಬ್ಧಸ್ತ್ರಾಯೋಽತ ಏವ ದೇವತಾನಾಂ ಪೂಜಾಸ್ವಾರಬ್ಧಸ್ತ್ರಾಯಾ
ತಸ್ಮಾದಾರಬ್ಧಸ್ಯ ಸೋಮಯಾಗಸ್ಯಾನುಷ್ಠೇಯತ್ವಾದ್ಧರ್ಶಪೂರ್ಣಮಾಸಾನುಷ್ಠಾನಾದೂರ್ವ್ಯಂ
ದೀಕ್ಷೇತ ದೀಕ್ಷಣೀಯೇಷ್ಟಿಂ ಕುರ್ಯಾತ್ | ಅನಾವಾಸ್ಯಾಕಾಲೇ ಕರ್ತವ್ಯಂ ಹವಿರಾನಾವಾ-
ಸ್ಯಾಂ ತದ್ವತ್ಪೂರ್ಣಮಾಸಂ ಚ | ಹವಿಃಶಬ್ದೋಽತ್ರಯಜ್ಞಮುಪಲಕ್ಷಯತಿ | ನಾಶಬ್ಧಾ
ಸಮುಚ್ಚಯಾರ್ಥಾ | ಅನಾವಾಸ್ಯಾದಿಸಂಬಂಧಿನಾ ಪೌರ್ಣಮಾಸೀಸಂಬಂಧಿನಾ ಚ ಯಜ್ಞೇ-
ನೇಷ್ಟಾ ದೀಕ್ಷೇತ | ಉಕ್ತಾರ್ಥ ಏವ ತಸ್ಮಿನ್ನಿತ್ಯಾದಿನಾ ಪ್ರಪಂಚಯತೇ | ಹವಿಃಶಬ್ದವದ್ಭರ್ಹಿಃ-
ಶಬ್ದೋಽಪಿ ಯಜ್ಞೋಪಲಕ್ಷಕಃ | ತಸ್ಮಿನ್ನನಾವಾಸ್ಯಾಖ್ಯೇ ಹವಿಷಿ ಯಜ್ಞೇ ತಸ್ಮಿನ್ನಾರ್ಪಣ-
ಮಾಸಾಖ್ಯೇ ಬರ್ಹಿಷಿ ಯಜ್ಞೇಽನುಷ್ಠಿತೇ ಸತಿ ಪಶ್ವಾದೇವ ದೀಕ್ಷೇತ | ತದಾಹಾಶ್ವಲಾಯನಃ-
“ ದರ್ಶಪೂರ್ಣಮಾಸಾಭ್ಯಾಮಿಷ್ಟೇಷ್ಟಿಪಶುಚಾತುರ್ಮಾಸ್ಯೈರಥ ಸೋಮೇನ ” ಇತಿ | ಯಜೇ-
ತೇತಿ ಶೇಷಃ | ಇಷ್ಟಿರಾಗ್ರಯಣೇಷ್ಟಿಃ | ಪಶುನಿರೂಢಪಶುಬಂಧಃ | ಆಪ್ತಸ್ತಂಬೋಽಸ್ಯಾಹ-
“ ಅಥ ದರ್ಶಪೂರ್ಣಮಾಸಾವಾರಭತೇ ತಾಭ್ಯಾಂ ಸಂವತ್ಸರಮಿಷ್ಟಾ ಸೋಮೇನ ಪಶುನಾ ವಾ
ಯಜತೇ ” ಇತಿ | ಏತಚ್ಛಬ್ದಾದುತ್ತರ ಉಕಾರೋಽಪಿಶಬ್ದಪರ್ಯಾಯಃ | ಏಷಾಹ್ಯೇಕಾ
ದೀಕ್ಷಾ | ಏವಮುಕ್ತೇ ಸತ್ಯನ್ಯಾಪಿ ಕಾಚಿದ್ವೀಕ್ಷಾಸ್ತೀತಿ ಸೂಚಿತಂ ಭವತಿ | ಅತ ಏವಾಶ್ವಲಾ-

ಯನ ಇಷ್ಟಿಪೂರ್ವತ್ವಂ ಸೋಮಪೂರ್ವತ್ವಂ ಚೀತ್ಯುಭೌ ಸಕ್ವಾವುದಾಜಹಾರ— “ ಉರ್ಧ್ವಂ ದರ್ಶಪೂರ್ಣಮಾಸಾಭ್ಯಾಂ ಯಥೋಪಪತ್ತ್ಯೇಕೇ ಪ್ರಾಗಪಿ ಸೋಮೇನೈಕೇ ” ಇತಿ | ಉಪ- ಪತ್ತಿದ್ರವ್ಯಾದಿಸಂಪತ್ತಿಸ್ತಾನುನತಿಕ್ರಮೈತಿ ಯಥೋಪಪತ್ತಿ | ದರ್ಶಪೂರ್ಣಮಾಸಾಭ್ಯಾ- ಮೂರ್ಧ್ವಂ ದ್ರವ್ಯಾದಿಸಂಪತ್ತೌ ಸತ್ಯಾಂ ಸೋಮೇನ ಯಜೇತೇತಿ ಕೇಷಾಂಚಿನ್ಮತಂ ತಾಭ್ಯಾಂ ಪ್ರಾಗಪಿ ಸಂಪತ್ತೌ ಸೋಮಪಾನಮಿತ್ಯಪರೇಷಾಂ ಮತಂ | ತೈತ್ತಿರೀಯಾರ್ಶೇಷ್ಟಿಪೂರ್ವತ್ವಮು- ಭಿಪ್ರೇತ್ಯ ವಸಂತಾದಿಕಾಲವಿಶೇಷೇಷ್ವಾಧಾನಮಾಮ್ನಾಯ ಪುನಃ ಸೋಮಪೂರ್ವತ್ವಮು- ಭಿಪ್ರೇತ್ಯ ಕಾಲನಿಯಮನಂತರೇಣಾಧಾನಮಾನಂತಿ— “ ಅಥೋ ಖಲು ಯದೈವೈನಂ ಯಜ್ಞ ಉಪನಮೇತ್ | ಅಥಾದಧೀತ ಸೈವಾಸ್ಯಧಿಃ ” ಇತಿ | ಆಪಸ್ತಂಬೋಽಪೀದಮೇವ ಸೋಮಾ- ಧಾನಮುಭಿಪ್ರೇತ್ಯ ವಸಂತಾದಿಕಾಲವಿಶೇಷಪ್ರತೀಕ್ಷಾಂ ವಾರಯತಿ— “ ನರ್ತೂನ್ನೂರ್ಕ್ಷೇನ್ನ ನಕ್ಷತ್ರಂ ” ಇತಿ | ತಸ್ಮಾತ್ಪಕ್ಷದ್ವಯಂ ||

ಯಾವ ಯಜಮಾನನು ದರ್ಶಪೂರ್ಣಮಾಸೇಷ್ಟಿಗಳನ್ನು ಅನುಷ್ಠಾನಮಾಡಿರುವನೋ ಅವನು ಯಜ್ಞಗಳನ್ನು ಮಾಡುವುದಕ್ಕೆ ಆರಂಭಿಸಿರುವನೆಂದೂ, ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಆರಾಧಿಸಲು ಪ್ರಾರಂಭಿಸಿರುವನೆಂದೂ ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಈ ದರ್ಶಪೂರ್ಣಮಾಸೇಷ್ಟಿಗಳನ್ನು ಮಾಡುವಾಗ ಯಜಮಾನನು ಅಮಾವಾಸ್ಯೇಷ್ಟಿಯಲ್ಲಿಯೂ ಪೌರ್ಣಮಾಸ್ಯೇಷ್ಟಿಯಲ್ಲಿಯೂ ಸಿದ್ಧಪಡಿಸಿರುವ ಹವಿಸ್ಸನ್ನು ಹೋಮಮಾಡಿದನಂತರ (ಸೋಮಯಾಗದ) ದೀಕ್ಷಾಕ್ರಮದ ವಿಧಿಗಳನ್ನು ಕೈಗೊಳ್ಳಬೇಕು. ಇದು ಒಂದು (ರೀತಿಯ) ದೀಕ್ಷಾವಿಧಾನವು.

ಇದುವರೆಗೂ ದೀಕ್ಷಣೀಯೇಷ್ಟಿವಿಧಾನವನ್ನು ಹೇಳಿದ್ದಾಯಿತಲ್ಲಾ. ಅದನ್ನು ಯಾವಾಗ ಮಾಡಬೇಕು ಎಂಬ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಅದರ ಕಾಲನಿರ್ಣಯವನ್ನು ತಿಳಿಸುತ್ತಾರೆ—ಹೊಸದಾಗಿ ಯಜ್ಞಮಾಡಲು ಪ್ರಾರಂಭಿಸುವ ಯಜಮಾನನು ಮೊದಲು ಆಧಾನ ಅಥವಾ ಅಗ್ನ್ಯಾಧಾನವೆಂಬ ಕರ್ಮವನ್ನು ಮಾಡುವರು. ಆಧಾನವೆಂದರೆ ವಿಧ್ಯುಕ್ತವಾಗಿ ಅರಣಿಗಳಲ್ಲಿ ಕಡೆದು ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಉತ್ಪಾದನೆ ಮಾಡಿ ಆ ಅಗ್ನಿಯಲ್ಲಿ ನಿತ್ಯವೂ ಅಗ್ನಿಹೋತ್ರಾದಿ ಕರ್ಮಗಳನ್ನು ಮಾಡುವರು. ಈ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಅವರು ಆಜೀವಪರ್ಯಂತ ಕಾಪಾಡಬೇಕು. ಬಳಿಕ ಯಜಮಾನನು ಅಮಾವಾಸ್ಯೆ ಮತ್ತು ಪೌರ್ಣಮಿಗಳಲ್ಲಿ ಮಾಡುವ ದರ್ಶಪೂರ್ಣಮಾಸೇಷ್ಟಿಗಳೆಂಬ ಎರಡು ಇಷ್ಟಿಗಳನ್ನು ಮಾಡಬೇಕು. ಬಳಿಕ ನಿರೂಢಪಶುಬಂಧ, ಚಾತುರ್ಮಾಸ್ಯಗಳೆಂಬ ಇಷ್ಟಿಗಳನ್ನು ಮಾಡಿ ಅನಂತರ ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದಂತೆ ದೀಕ್ಷಣೀಯೇಷ್ಟಿ ಮೊದಲಾದ ವಿಧಿಗಳಿಂದ ದೀಕ್ಷಾಬದ್ಧನಾಗಿ ಸೋಮಯಾಗವನ್ನು ಮಾಡಬೇಕು. ಇದು ಮೊದಲಿನಿಂದಲೂ ನಡೆದುಬರುತ್ತಿರುವ ಕ್ರಮವು. ಆದರೆ ಈ ದೀಕ್ಷಣೀಯೇಷ್ಟಿಯನ್ನು ಮಾಡುವ ಕಾಲವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಭಿನ್ನಾಭಿಪ್ರಾಯವು ಬಹಳ ಪೂರ್ವಕಾಲದಿಂದಲೂ ಇರುವುದು. ಹೇಗೆಂದರೆ—ಯಾವ ಪುರುಷನು ದರ್ಶಪೂರ್ಣಮಾಸೇಷ್ಟಿಗಳನ್ನು ಮಾಡಿರುವನೋ ಅವನು ಯಜ್ಞವನ್ನು (ಒಂದು ವಿಧದಲ್ಲಿ) ಪ್ರಾರಂಭಿಸಿದಂತೆಯೇ ಆಯಿತು. ಯಜ್ಞವನ್ನು ಮಾಡಲು ಪ್ರಾರಂಭಿಸಿರುವ ಯಜಮಾನನಿಗೆ ಪುನಃ ದೀಕ್ಷೆಯೆಂದರೇನು? ಇದು ವಿರೋಧಾಭಾಸವಲ್ಲವೇ ಎಂದರೆ, ಸೋಮಯಾಗದ ವಿಧಾನವೇ ಬೇರೆ, ದರ್ಶಪೂರ್ಣಮಾಸೇಷ್ಟಿಗಳ ವಿಧಾನವೇ ಬೇರೆ. ಅವುಗಳಿಗೆ ಪರಸ್ಪರ ಸಂಬಂಧವಿಲ್ಲ. ಸೋಮಯಾಗಕ್ಕೆ ಪ್ರತ್ಯೇಕವಾಗಿ ದೀಕ್ಷೆಯನ್ನು ಪಡೆಯಲೇಬೇಕು. ಎಂದು ಕೆಲವರ ಮತ. ಮತ್ತೆ ಕೆಲವರು—ಸೋಮಯಾಗದ ಅಂಗ ಕರ್ಮಗಳಾದ ದೀಕ್ಷಣೀಯೇಷ್ಟಿ ಪ್ರಾಯಣೀಯೇಷ್ಟಿ ಮೊದಲಾದ ಇಷ್ಟಿಗಳು ದರ್ಶಪೂರ್ಣಮಾಸೇಷ್ಟಿಗಳ ವಿಕೃತರೂಪಗಳೇ ಆದ್ದರಿಂದ ದರ್ಶಪೂರ್ಣೇಷ್ಟಿಗಳನ್ನು ಮಾಡಿರುವ ಯಜಮಾನನು ಮತ್ತೆ ದೀಕ್ಷಣೀಯೇಷ್ಟಿ ಮೊದಲಾದ ಇಷ್ಟಿಗಳನ್ನು ಏಕೆ ಮಾಡಬೇಕು? ಎಂದರೆ, ದರ್ಶಪೂರ್ಣಮಾಸೇಷ್ಟಿಗಳು ಪ್ರಕೃತಿತ್ವರೂಪಗಳು. ದೀಕ್ಷಣೀಯೇಷ್ಟಿ ಪ್ರಾಯಣೀಯೇಷ್ಟಿ ಮೊದ

ಲಾದವು ವಿಕೃತೇಷ್ಟಿಗಳು. ಪ್ರಕೃತೇಷ್ಟಿಗಳನ್ನು ಮಾಡುವುದರಿಂದ ವಿಕೃತೇಷ್ಟಿಗಳನ್ನು ಮಾಡಿದಂತಾಗಲಿಲ್ಲ. ಪ್ರಕೃತೇಷ್ಟಿ ವಿಕೃತೇಷ್ಟಿಗಳ ವಿಧಾನವು ಒಂದೇ ಆಗಿದ್ದರೂ ದೇವತಾದಿಗಳು ಬೇರೆಬೇರೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ದರ್ಶಪೂರ್ಣಮಾಸೇಷ್ಟಿಗಳನ್ನು ಮಾಡಿದ್ದರೂ ದೀಕ್ಷಾಣೀಯೇಷ್ಟಿಯನ್ನು ಮಾಡಲೇಬೇಕು. ಅಗ್ನಿಹೋತ್ರವೂ ಮತ್ತು ಅದರ ಇತರ ಅಂಗಕರ್ಮಗಳೂ ಸಹ ದರ್ಶಪೂರ್ಣಮಾಸೇಷ್ಟಿಯ ಕ್ರಮದಂತೆ ಇರುವುದಾದರೂ ಅವು ದರ್ಶಪೂರ್ಣಮಾಸದಂತೆ ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರೂಪದ ಇಷ್ಟಿಗಳಲ್ಲ. ವಿಕೃತೇಷ್ಟಿಗಳು. ಮತ್ತು ಕೆಲವು ಇಷ್ಟಿಗಳಲ್ಲಿ ಅಹವನೀಯಾದಿ ಅಗ್ನಿಗಳ ಅವಶ್ಯಕತೆ ಇರುವುದು. ಇದಕ್ಕಾಗಿ ಪವಮಾನೇಷ್ಟಿಯನ್ನು ಮಾಡಬೇಕು. ಈ ಪವಮಾನೇಷ್ಟಿಯೂ ಸಹ ವಿಕೃತೇಷ್ಟಿಯೇ ಆಗಿರುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ದರ್ಶಪೂರ್ಣಮಾಸೇಷ್ಟಿ, ಅಗ್ನಿಹೋತ್ರ, ಪವಮಾನೇಷ್ಟಿ ಮೊದಲಾದ ಯಾವ ಪ್ರಕೃತಿ ಅಥವಾ ವಿಕೃತಿ ಇಷ್ಟಿಯನ್ನು ಮಾಡಿದರೂ ಪ್ರಕೃತೇಷ್ಟಿಯಾದ ದರ್ಶಪೂರ್ಣಮಾಸೇಷ್ಟಿಯನ್ನು ಅನುಸರಿಸಿಯೇ ಮಾಡಬೇಕು. ಆದ್ದರಿಂದ ದರ್ಶಪೂರ್ಣಮಾಸೇಷ್ಟಿಯನ್ನು ಮಾಡಿರುವ ಯಜಮಾನನು ಯಜ್ಞಾರಂಭವನ್ನು ಮಾಡಿದಂತೆಯೇ ಆಯಿತು, ಎಂದು ಹೇಳುವರು.

ದರ್ಶಪೂರ್ಣಮಾಸೇಷ್ಟಿಗಳ ಅನುಷ್ಠಾನದಿಂದ ಯಜಮಾನನು ಯಜ್ಞಾರಂಭವನ್ನು ಮಾಡಿದಂತಾಯಿತು ಎಂದು ಒಪ್ಪಿಕೊಂಡಮೇಲೆ ಆಯಾ ಯಜ್ಞಗಳ ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಪೂಜಿಸಲು ಪ್ರಾರಂಭಿಸಿದಂತಾಯಿತು. ಹಾಗಾದರೆ ಮತ್ತೆ ಆರಬ್ಬ-ದೇವತಾ ಎಂದು ಮತ್ತೆ ಏಕೆ ಹೇಳಬೇಕು ಎಂದರೆ ಯಜ್ಞಗಳಲ್ಲಿ ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಆರಾಧಿಸುವುದು ಪ್ರಾಧಾನ್ಯವಿಷಯವಾದ್ದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಅದನ್ನು ಜ್ಞಾಪಕಾರ್ಥವಾಗಿ ಮತ್ತೆ ಹೇಳಲಾಗಿದೆ. ಇದಲ್ಲದೆ ದರ್ಶಪೂರ್ಣಮಾಸೇಷ್ಟಿಗಳನ್ನು ಮಾಡಿದ ಯಜಮಾನನು ಸಮಸ್ತಯಜ್ಞಗಳನ್ನು ಆರಂಭಿಸಿದಂತಾಯಿತೆಂದೂ, ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಪೂಜಿಸಲು ಪ್ರಾರಂಭಿಸಿದಂತಾಯಿತೆಂದೂ ಹೇಳಿದರೂ ಈಗ ಎಂದರೆ ದರ್ಶಪೂರ್ಣಮಾಸಾನುಷ್ಠಾನಾನಂತರ ಸೋಮಯಾಗವನ್ನು ಆರಂಭಿಸಬೇಕಾಗಿರುವುದರಿಂದ ದೀಕ್ಷಾಣೀಯೇಷ್ಟಿಯನ್ನು ಮಾಡಬೇಕು. ಮೇಲೆ ಹೇಳಿರುವ ವಾಕ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಅಮಾವಾಸ್ಯೇನ ಮತ್ತು ಪೌರ್ಣಮಾಸೇನ ಎಂಬ ಶಬ್ದಪ್ರಯೋಗಗಳಿವೆ. ಅಮಾವಾಸ್ಯೆಯಲ್ಲಿ ಅರ್ಪಿಸುವ ಹವಿಸ್ಸಿಗೆ ಅಮಾವಾಸ್ಯಾ ಎಂದೂ ಪೌರ್ಣಮಾಸಿಯಲ್ಲಿ ಅರ್ಪಿಸುವ ಹವಿಸ್ಸಿಗೆ ಪೌರ್ಣಮಾಸಾ ಎಂದೂ ಸಂಕೇತವು. ಹವಿಸ್ಶಬ್ದವು ಇಲ್ಲಿ ಯಜ್ಞವೆಂಬ ಅರ್ಥವನ್ನು ಸೂಚಿಸುವುದು. ನಾ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ಮತ್ತು ಎಂಬ ಸಮುಚ್ಚಯಾರ್ಥವನ್ನು ಸೂಚಿಸುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ಅಮಾವಾಸ್ಯೆಯಲ್ಲಿಯೂ ಮತ್ತು ಪೌರ್ಣಮಾಸ್ಯೆಯಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ ಹವಿಸ್ಸನ್ನರ್ಪಿಸಿ ಇಷ್ಟಿಯನ್ನು ಮಾಡಿ ದೀಕ್ಷಾಬದ್ಧನಾಗಬೇಕು. ಈ ಅರ್ಥವನ್ನು ಇನ್ನೂ ವಿಶದವಾಗಿ ತಿಳಿಸುವರು. ಬರ್ಹಿಷಿ ಎಂಬ ಶಬ್ದವೂ ಸಹ ಇಲ್ಲಿ ಯಜ್ಞವೆಂಬ ಅರ್ಥವನ್ನೇ ಸೂಚಿಸುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ಅಮಾವಾಸ್ಯೆಯಲ್ಲಿಯೂ ಪೌರ್ಣಮಾಸ್ಯೆಯಲ್ಲಿಯೂ ಇಷ್ಟಿರೂಪವಾದ ಯಜ್ಞಾದಿಗಳನ್ನು ನೆರವೇರಿಸಿ ಅನಂತರ ದೀಕ್ಷಾಕ್ರಮವನ್ನು ಕೈಗೊಳ್ಳಬೇಕು ಎಂಬಭಿಪ್ರಾಯವು. ಆಶ್ವಲಾಯನರೂ ಸಹ—ದರ್ಶಪೂರ್ಣಮಾಸಾಭ್ಯಾಮಿಷ್ಟೇಷ್ಟಿ ಪಶುಚಾತುರ್ಮಾಸ್ಯೈರಥ ಸೋಮೇನ (ಆಶ್ವ. ಶ್ರೌ.ಸೂ. ೪-೧-೧) ಎಂದು ಹೇಳಿರುವರು. ಎಂದರೆ ಯಜಮಾನನು ಮೊದಲು ದರ್ಶಪೂರ್ಣಮಾಸ ಅನಂತರ ಆಗ್ರಯಣೇಷ್ಟಿ, ನಿರೂಢಪಶುಬಂಧ, ಚಾತುರ್ಮಾಸ್ಯ ಎಂಬ ಇಷ್ಟಿಗಳನ್ನು ಮಾಡಿ ಅನಂತರ ಸೋಮಯಾಗಮಾಡುವುದಕ್ಕಾಗಿ ದೀಕ್ಷಾಬದ್ಧನಾಗಬೇಕು ಎಂದಿದೆ. ಆಪಸ್ತಂಬಮಹರ್ಷಿಯೂ ಹೀಗೆ ಹೇಳಿರುವರು—ಅಥ ದರ್ಶಪೂರ್ಣಮಾಸಾವಾರಭತೇ ತಾಭ್ಯಾಂ ಸಂವತ್ಸರಮಿಷ್ಟ್ಯಾ ಸೋಮೇನ ಪಶುನಾ ನಾ ಯಜತೇ (ಆಪ. ಶ್ರೌ.ಸೂ. ೫-೨೩-೨). ಎಂದರೆ ಯಜ್ಞಮಾಡುವ ಯಜಮಾನನು ಮೊದಲು ದರ್ಶಪೂರ್ಣಮಾಸೇಷ್ಟಿಗಳನ್ನು ಪ್ರಾರಂಭಿಸಬೇಕು. ಆ ಇಷ್ಟಿಗಳನ್ನು ಪ್ರತಿಮಾಸದಲ್ಲಿಯೂ ಒಂದು ಸಂವತ್ಸರದವರೆಗೆ ಮಾಡಬೇಕು. ಅನಂತರ ಸೋಮಯಾಗವನ್ನು ಅಥವಾ ಪಶುಯಾಗವನ್ನು ಮಾಡಬೇಕು. ಮೇಲಿನ ಮೂಲವಾಕ್ಯದ ದೀಕ್ಷಿತ್ಯೋ (ದೀಕ್ಷಿತಾ + ಏಷಾ + ಉ) ಉಕಾರವು ಅಪಿಶಬ್ದಾರ್ಥ ಎಂದರೆ ಮತ್ತು ಎಂಬರ್ಥವನ್ನು ಸೂಚಿಸುವುದು. ಇದು ಒಂದು ವಿಧವಾದ ದೀಕ್ಷೆಯು. ಇಲ್ಲಿ ಮತ್ತು (ಉ) ಎಂದಿರುವುದರಿಂದ ಇನ್ನೊಂದು ದೀಕ್ಷಾಕ್ರಮವು ಸೂಚಿತವಾದಂತಾಯಿತು. ಆದ್ದರಿಂದಲೇ ಆಶ್ವಲಾಯನರು - ಇಷ್ಟಿ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಮಾಡುವ ದೀಕ್ಷಾ ಮತ್ತು ಸೋಮಯಾಗದ

ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಮಾಡುವ ದೀಕ್ಷಾ ಎಂದು ದೀಕ್ಷೆಗೆ ಎರಡು ಕಾಲಗಳನ್ನು ಹೇಳುವರು—“ ಉರ್ಧ್ವಂ ದರ್ಶಪೂರ್ಣಮಾ-
ಸಾಧ್ಯಾಂ ಯಥೋಪಪತ್ತ್ಯೇಕೇ ಪ್ರಾಗಪಿ ಸೋಮೇನೈಕೇ ” (ಆಶ್ವ. ಸಾ. ಸೂ. ೪-೧-೨) ಎಂದು ಉಪಪತ್ತಿ ಎಂದರೆ
ಯಜ್ಞಕ್ಕೆ ಬೇಕಾದ ಸಾಮಗ್ರಿಗಳು. ದರ್ಶಪೂರ್ಣಮಾಸೇಷ್ಟಿಗಳನ್ನು ಮಾಡಿದ ಬಳಿಕ ಸೋಮಯಾಗಕ್ಕೆ ಬೇಕಾದ ಸಾಧನ
ಸಾಮಗ್ರಿಗಳನ್ನು ಸಿದ್ಧಪಡಿಸಿಕೊಂಡು ಸೋಮಯಾಗಾರ್ಥವಾಗಿ ದೀಕ್ಷೆಯನ್ನು ವಹಿಸಬೇಕು ಅಥವಾ ಯಜ್ಞಕ್ಕೆ ಬೇಕಾದ
ಸಾಧನ ಸಾಮಗ್ರಿಗಳನ್ನು ಸಂಪಾದನೆಮಾಡುವುದಕ್ಕಿಂತ ಮೊದಲೇ ಸೋಮಯಾಗಾರ್ಥವಾಗಿ ದೀಕ್ಷೆಯನ್ನು ಕೈಗೊಳ್ಳಬಹುದು
ಎಂದು ಎರಡು ಕಾಲಗಳನ್ನು ನಿರ್ದೇಶಮಾಡಿರುವರು. ಕೃಷ್ಣಯಜುರ್ವೇದದ ತೈತ್ತಿರೀಯಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿ—“ ಅಥೋ
ಖಲು ಯದೇವೈನಂ ಯಜ್ಞ ಉಪನಮೇತ್ | ಅಥಾದಧೀತ | ಸೈವಾಸ್ಯಧೀಃ (ತೈ. ಬ್ರಾ. ೧-೧-೨-೮). ವಸಂತಾದಿ
ಋತುಗಳಲ್ಲಿ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಾದಿವರ್ಣಗಳು ಆಧಾನವನ್ನು ಮಾಡಬೇಕೆಂದು ಹೇಳಿದ್ದರೂ ಸೋಮಯಾಗವನ್ನು ಮಾಡಬೇಕೆಂದು
ಬಯಸಿ ಅದಕ್ಕಾಗಿ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಆಧಾನಮಾಡಬೇಕಾದರೆ ವಸಂತಾದಿಕಾಲಗಳನ್ನು ನೋಡಬೇಕಾದುದಿಲ್ಲ. ಸೋಮಯಾಗಕ್ಕೆ
ಮುಂಚಿತವಾಗಿ ಕಾಲಕ್ಕೆ ಗಮನವನ್ನು ಕೊಡದೆ ಯಾವಕಾಲದಲ್ಲಾದರೂ ಆಧಾನವನ್ನು ಮಾಡಬಹುದು ಎಂದಿದೆ. ಇದೇ
ಅಭಿಪ್ರಾಯವನ್ನು ಆಪಸ್ತಂಬರು ಈರೀತಿ ಹೇಳಿದ್ದಾರೆ—ನತೂನ್ಮೂರ್ಕ್ಷೇನ್ಮ ನಕ್ಷತ್ರಂ ” (ಆಪ ಶ್ರೌ ಸೂ. ೫-೩-೨೧)
ಸೋಮಯಾಗಾರ್ಥವಾಗಿ ಪೂರ್ವಭಾವಿಯಾಗಿ ಮಾಡುವ ಆಧಾನವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದಂತೆ ವಸಂತಾದಿಕಾಲಗಳನ್ನೂ
ಪ್ರಶಸ್ತವಾದ ನಕ್ಷತ್ರಾದಿಗಳನ್ನೂ ಗಮನಿಸಬೇಕಾಗಿಲ್ಲ. ಸೋಮಯಾಗಕ್ಕೆ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಯಾವ ಕಾಲದಲ್ಲಿಯಾದರೂ
ಆಧಾನವನ್ನು ಮಾಡಬಹುದು. ಅನಂತರ ದೀಕ್ಷೆಯನ್ನು ಕೈಗೊಳ್ಳಬೇಕು ಎಂದು. ಆದ್ದರಿಂದ ಆಧಾನಕರ್ಮವನ್ನು ಮಾತ್ರ
ಮಾಡಿ ಸೋಮಯಾಗಾರ್ಥವಾಗಿ ದೀಕ್ಷಾಕ್ರಮವನ್ನು ಕೈಗೊಳ್ಳಬಹುದು ಅಥವಾ ಆಧಾನ ಮತ್ತು ದರ್ಶಪೂರ್ಣಮಾಸೇಷ್ಟಿ
ಗಳನ್ನು ಮಾಡಿ ಅನಂತರ ದೀಕ್ಷಾಕ್ರಮವನ್ನು ಕೈಗೊಳ್ಳಬಹುದು ಎಂಬ ಎರಡು ವಿಧ ಕ್ರಮಗಳನ್ನು ಹೇಳುವರು.

ಮುಖ್ಯಾಭಿಪ್ರಾಯವು—ಮೂಲವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿ ಎರಡು ವಿಷಯಗಳ ಪ್ರಸ್ತಾಪವಿರುವುದು. ಮೊದಲನೆಯದು—ಸೋಮ
ಯಾಗವನ್ನು ಮಾಡುವ ಯಜಮಾನನು ದೀಕ್ಷಾಬದ್ಧನಾಗಿಯೇ ಮಾಡಬೇಕಾಗಿರುವುದು. ಯಾವ ಯಜ್ಞವನ್ನೂ ಮಾಡ
ದಿರುವ ಯಜಮಾನನು ಮೊದಲು ಅಗ್ನ್ಯಾಧೀಯವನ್ನು ಮಾಡಬೇಕು. ಅನಂತರ ದರ್ಶಪೂರ್ಣಮಾಸ, ಆಗ್ರಯಣ,
ಪಶುಬಂಧ, ಚಾತುರ್ಮಾಸ್ಯಾದಿ ಇಷ್ಟಿಗಳನ್ನು ಮಾಡಬಹುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ಈ ಯಾಗಗಳನ್ನು ಮಾಡಿರುವ ಯಜಮಾನನು
ಯಜ್ಞಾರಂಭವನ್ನು ಮಾಡಿರುವುದರಿಂದ ಸೋಮಯಾಗಕ್ಕೆ ಮತ್ತೆ ದೀಕ್ಷೆ ಯಾಕೆ? ಅದನ್ನೂ ದೀಕ್ಷೆ ಇಲ್ಲದೆ ಮಾಡಬಹುದಲ್ಲಾ
ಎಂದರೆ, ಹಾಗಲ್ಲ ಯಾವ ಇಷ್ಟಿ ಅಥವಾ ಯಾಗಗಳನ್ನು ಮಾಡಿದ್ದರೂ ಸೋಮಯಾಗ ಮಾಡುವುದಕ್ಕಾಗಿ ದೀಕ್ಷಾಬದ್ಧ
ನಾಗಿಯೇ ಮಾಡಬೇಕು. ಏಕೆಂದರೆ ಸೋಮಯಾಗದ ಕ್ರಮವೇ ಬೇರೆ, ಇತರ ಇಷ್ಟಿಗಳ ಕ್ರಮವೇ ಬೇರೆ. ಇಷ್ಟೇ ಅಲ್ಲ
ಒಂದಾವರ್ತಿ ಸೋಮಯಾಗ ಮಾಡಿದ ಯಜಮಾನನು ಮತ್ತೊಂದಾವರ್ತಿ ಸೋಮಯಾಗವನ್ನು ಮಾಡಲು ಬಯಸಿದರೆ
ಅಗಲೂ ದೀಕ್ಷೆಯನ್ನು ಕೈಗೊಳ್ಳಲೇಬೇಕು. ಎಂದರೆ ಎಷ್ಟಾವರ್ತಿ ಸೋಮಯಾಗ ಮಾಡಿದರೂ ಎಷ್ಟಾವರ್ತಿ ದೀಕ್ಷಾಕ್ರಮ
ವನ್ನು ವಹಿಸಿಯೇ ಮಾಡಬೇಕು. ಎರಡನೆಯ ವಿಷಯ—ಮೇಲೆ ಹೇಳಿದ ಅಗ್ನ್ಯಾಧೀಯ, ದರ್ಶಪೂರ್ಣಮಾಸೇಷ್ಟಿ,
ಆಗ್ರಯಣ ಇತ್ಯಾದಿಗಳನ್ನು ಮಾಡಿದನಂತರ ಸೋಮಯಾಗ ಮಾಡಬೇಕೇ ಅಥವಾ ಅಗ್ನ್ಯಾಧಾನವನ್ನು ಮಾತ್ರ ಮಾಡಿ
ಸೋಮಯಾಗವನ್ನು ಮಾಡಬಹುದೇ ಎಂದರೆ, ಹೇಗೆಬೇಕಾದರೂ ಮಾಡಬಹುದು. ಎರಡು ಕ್ರಮಗಳಲ್ಲಿ ಯಾವುದನ್ನು
ಬೇಕಾದರೂ ಅನುಸರಿಸಬಹುದು. ಅಗ್ನ್ಯಾಧಾನವನ್ನು ಮಾತ್ರ ಮಾಡಿ ಅನಂತರ ಸೋಮಯಾಗದ ದೀಕ್ಷಾಕ್ರಮವನ್ನು
ಕೈಗೊಂಡು ಸೋಮಯಾಗವನ್ನು ಮಾಡಬಹುದು. ಅಥವಾ ಅಗ್ನ್ಯಾಧಾನಮಾಡಿದಮೇಲೆ ಮುಂದಿನ ಇಷ್ಟಿಗಳಾದ ದರ್ಶಪೂರ್ಣ
ಮಾಸೇಷ್ಟಿ, ಆಗ್ರಯಣೇಷ್ಟಿ, ಪಶುಬಂಧ, ಚಾತುರ್ಮಾಸ್ಯ ಇವುಗಳನ್ನು ಮಾಡಿ ಬಳಿಕ ದೀಕ್ಷಾಬದ್ಧನಾಗಿ ಸೋಮಯಾಗವನ್ನು
ಮಾಡಬಹುದು ಈ ಎರಡು ಕ್ರಮಗಳೂ ವಿಹಿತವು ಎಂದು ಮುಖ್ಯಾಭಿಪ್ರಾಯವು.

ಸಪ್ತದಶ ಸಾಮಿಧೇನೀರನುಬ್ರೂಯಾತ್ ||

ಚೋದಕಪ್ರಾಸ್ತಾಂ ಪಂಚದಶಸಂಖ್ಯಾನುಪವದಿತುಂ ಸಂಖ್ಯಾಂತರಂ ವಿಧತ್ತೇ—
ಪ್ರ ವೋ ನಾಜಾ ಅಭಿದ್ಯವ (ಋ.ಸಂ. ೩-೨೭-೧) ಇತ್ಯಾದ್ಯಾ ಏಕಾದಶಸಂಖ್ಯಾಕಾ ಋಚೋ ವಹ್ನಿ-
ಸಮಿಂಧನಹೇತುತ್ವಾತ್ಸಾಮಿಧೇನೈ ಇತ್ಯುಚ್ಯಂತೇ | ತಾಸು ತ್ರಿಃ ಪ್ರಥಮಾನುನ್ವಾಹ ತ್ರಿರುತ್ತ-
ಮಾಮಿತಿ ವಚನಾತ್ತಾಃ ಪಂಚದಶ ಸಂಪದ್ಯಂತೇ | ಪ್ರಕೃತಾವೇವ ವಿಹಿತಾಸು ಪಂಚದಶಸ್ತುಪ್ತು
ಚೋದಕಪ್ರಾಸ್ತಾಸು ಯೇ ಸಮಿಧ್ಯಮಾನಸಮಿದ್ಧವತ್ಯಾ ದ್ವೇ ಋಚೌ ತಯೋರ್ನುಭ್ಯೇ
ಧಾಯ್ಯಾಭಿಧೇಯೇ ಋಚೌ ಪ್ರಕ್ಷೇಪ್ತವ್ಯೇ | ತಥಾ ಜಾತ್ವಲಾಯನಃ—‘ ದೀಕ್ಷಣೀಯಾಯಾಂ
ಧಾಯ್ಯೇ ವಿರಾಜೌ ’ ಇತಿ | ತತ್ರ ಪೃಥುಸಾಜಾ ಅನುರ್ತ್ಯ ಇತ್ಯೇಕಾ ತಂ ಸಬಾಧೋ ಯತಸ್ತುಚ
ಇತಿ ದ್ವಿತೀಯಾ | ಏತಚ್ಚ ಪ್ರಯೋಗಸಂಗ್ರಹಕಾರೇಣೋದಾಹೃತಂ—“ ಅಥ ದೀಕ್ಷಣೀ-
ಯಾಯಾಂ ಧಾಯ್ಯೇ ಭವತಃ ಶೋಚಿಷ್ಠೇಶಸ್ತಮೀನುಹೋಂ ಪೃಥುಸಾಜಾಸ್ತಂ ಸಬಾಧಃ ”
ಇತಿ | ಅಗ್ನಿಯೇ ಸಮಿಧ್ಯಮಾನಾಯಾನುಬ್ರೂಹೀತ್ಯೇವಮುಧ್ವಯುಕ್ತಾ ಪ್ರೇಷಿತೋ ಹೋತಾ
ಸಾಮಿಧೇನೀಃ ಸಪ್ತದಶಾನುಬ್ರೂಯಾತ್ ||

(ಈ ದೀಕ್ಷಣೀಯೇಷ್ಟಿಯಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಮಥಿಸಿ ಪ್ರಜ್ವಲನ ಮಾಡುವಾಗ ಎಂದರೆ ಸಮಿತ್ತುಗಳನ್ನು ಹಾಕಿ ಅಗ್ನಿ
ಯನ್ನು ಜೆನ್ನಾಗಿ ಉರಿಯುವಂತೆ ಮಾಡುವಾಗ) ಹದಿನೇಳು ಸಾಮಿಧೇನೀ ಎಂಬ ಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ಪಠಿಸಬೇಕು.

ಯಜ್ಞಗಳಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಉತ್ಪತ್ತಿಮಾಡಬೇಕಾದರೆ ಶಮಿ, ಅಶ್ವತ್ಥ ಎಂಬ ವೃಕ್ಷಗಳ ಎರಡು ಮರದ ತುಂಡುಗಳಿಂದ
ಮಾಡುವರು. ಇವುಗಳಿಗೆ ಅರಣ್ಯಗಳೆಂದು ಹೆಸರು. ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದು (ಕೆಳಗಿರುವುದು) ಅಗಲವಾಗಿ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಸ್ವಲ್ಪ ಹಳ್ಳ
ವಾಗಿರುವುದು. ಇದರಮೇಲೆ ಕೋಲಿನಂತಿರುವ ಇನ್ನೊಂದು ಅರಣ್ಯವನ್ನು ಇಟ್ಟು ಮೊಸರನ್ನು ಕಡೆಯುವಂತೆ ಬಲವಾಗಿ
ಕಡೆಯಬೇಕು. ಆ ಘರ್ಷಣೆಯಿಂದ ಅದರಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿಯ ಉತ್ಪತ್ತಿಯಾಗುವುದು. ಉತ್ಪತ್ತಿಯಾಗುವಾಗ ಅದು ಒಂದು ಕೇವಲ
ಸಣ್ಣ ಕಿಡಿಮಾತ್ರವಿರುವುದರಿಂದ ಅದನ್ನು ಜೆನ್ನಾಗಿ ಒಣಗಿದ ಸಮಿತ್ತುಗಳೆಂಬ ಅಶ್ವತ್ಥ ಅಥವಾ ಕೆಲವು ಬೇರೆ ವೃಕ್ಷದ ಕಡ್ಡಿಗಳನ್ನು
(ಇವು ಸಾಧಾರಣವಾಗಿ ೪-೫ ಅಂಗುಲವುಳ್ಳವಿರುವವು) ಹಾಕಿ ಪ್ರಜ್ವಲನಮಾಡುವರು. ಪ್ರಜ್ವಲನ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಕೆಲವು ಮಂತ್ರ
ಗಳನ್ನು ಹೇಳುವರು ಈ ಮಂತ್ರಗಳಿಗೆ ಸಾಮಿಧೇನೀ ಮಂತ್ರಗಳೆಂದು ಹೆಸರು. ಸಮಿನ್ದೇ ಸಾಮಿಧೇನೀಭಿರ್ಹೋತಾ
ತಸ್ಮಾತ್ಸಾಮಿಧೇನೀ ನಾಮ (ಶ. ಬ್ರಾ. ೧-೩-೫-೧) ಹೋತೃವೆಂಬ ಋತ್ವಿಜನು ಈ ಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ಪಠಿಸಿ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು
ಪ್ರಜ್ವಲನಗೊಳಿಸುವುದರಿಂದ ಈ ಮಂತ್ರಗಳಿಗೆ ಸಾಮಿಧೇನೀಮಂತ್ರಗಳೆಂದು ಹೆಸರು ಎಂದು ಶತಪಥಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವುದು.
ಸಾಯಣರೂ ಏತರೇಯಾರಣ್ಯಕದ ಭಾಷ್ಯದಲ್ಲಿ-ಸಮ್ಯಗಿದ್ಯತೇ ಜ್ವಾಲಂತೀಗ್ನಿಯಾರ್ಥಿಭಿರ್ಘೃತಾಃ ಸಾಮಿಧೇನೈಃ
(ಐ.ಆ.ಸಾ.ಭಾ.೫-೧-೧) ಯಾವ ಋಕ್ಕುಗಳ ಪಠನದಿಂದ ಅಗ್ನಿಯು ಪ್ರಜ್ವಲಿತವಾಗುವುದೋ ಆ ಋಕ್ಕುಗಳಿಗೆ ಸಾಮಿಧೇನೀ
ಋಕ್ಕುಗಳೆಂದು ಹೆಸರು. ಇಂತಹ ಮಂತ್ರಗಳ ಸಂಖ್ಯೆ ಎಷ್ಟು ಎಂದರೆ—

ದರ್ಶಪೂರ್ಣಮಾಸೇಷ್ಟಿ ಮೊದಲಾದ ಪ್ರಕೃತೇಷ್ಟಿಗಳಲ್ಲಿ ಈ ಸಾಮಿಧೇನೀಮಂತ್ರಗಳ ಸಂಖ್ಯೆಯು ಹದಿನೈದು.
ಪಂಚದಶ ಸಾಮಿಧೇನೀರನ್ವಾಹ (ತೈ.ಸಂ ೨-೫-೨೨) ಎಂದು ತ್ರೈತ್ತೀಯ ಸಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ. ಆದರೆ ಬೇರೆಬೇರೆ
ಇಷ್ಟಗಳಲ್ಲಿ ಈ ಸಂಖ್ಯೆಯು ಹೆಚ್ಚಾಗಬಹುದು. ಯಾವಾಗಲೂ ಹದಿನೈದಕ್ಕೆ ಕಡಿಮೆ ಇರುವುದಿಲ್ಲ. ಈ ಹದಿನೈದು ಮಂತ್ರಗಳು
ಯಾವನೆಂದರೆ ಪ್ರ ವೋ ನಾಜಾ ಅಭಿದ್ಯವಃ (ಋ.ಸಂ.೩-೨೭-೧) ಎಂಬುದು ಮೊದಲನೆಯ ಋಕ್ಕು ; ಅಗ್ನಿ ಆಯಾಹಿ

ವೀತಯೇ (ಋ.ಸಂ. ೬-೧೬-೧೦) ಎಂಬುದು ಎರಡನೆಯ ಋಕ್ಕು; ತಂ ತ್ವಾ ಸಮಿಧ್ವಿರಂಗಿರಃ (ಋ.ಸಂ. ೬-೧೬-೧೧) ಎಂಬುದು ಮೂರನೆಯ ಋಕ್ಕು, ಸ ನಃ ಪೃಥು ಶ್ರವಾಯ್ಯಂ (ಋ.ಸಂ. ೬-೧೬-೧೨) ಎಂಬುದು ನಾಲ್ಕನೆಯ ಋಕ್ಕು; ಈಡೇನ್ಯೋ ನಮಸ್ಯಸ್ತಿರಃ (ಋ.ಸಂ. ೩-೨೭-೧೩) ಎಂಬುದು ಐದನೆಯ ಋಕ್ಕು; ವೃಷೋ ಅಗ್ನಿಸ್ಸಮಿಧ್ಯತೇ (ಋ.ಸಂ. ೩-೨೭-೧೪) ಎಂಬುದು ಆರನೆಯ ಋಕ್ಕು, ವೃಷಣಂ ತ್ವಾ ವಯಂ ವೃಷನ್ (ಋ.ಸಂ. ೩-೨೭-೧೫) ಎಂಬುದು ಏಳನೆಯ ಋಕ್ಕು; ಅಗ್ನಿ ದೂತಂ ವೃಣೇಮಹೇ (ಋ.ಸಂ. ೧-೧೨-೧) ಎಂಬುದು ಎಂಟನೆಯ ಋಕ್ಕು; ಸಮಿಧ್ಯಮಾನೋ ಅಧ್ವರೇ (ಋ.ಸಂ. ೨-೨೭-೪) ಎಂಬುದು ಒಂಭತ್ತನೆಯ ಋಕ್ಕು, ಸಮಿದ್ಧೋ ಅಗ್ನ ಆಹುತ (ಋ.ಸಂ. ೫-೨೮-೫) ಎಂಬುದು ಹತ್ತನೆಯ ಋಕ್ಕು; ಆ ಜುಹೋತ ದುವಸ್ಯತ (ಋ.ಸಂ. ೫-೨೮-೬) ಎಂಬುದು ಹನ್ನೊಂದನೆಯ ಋಕ್ಕು; ತ್ವಂ ವರುಣ ಉತ ಮಿತ್ರೋ ಅಗ್ನೇ (ಋ.ಸಂ. ೭-೧೩-೩) ಎಂಬುದು ಹನ್ನೊಂದನೆಯ ಋಕ್ಕು. ಈ ಮಂತ್ರಗಳು ಯಜುರ್ವೇದ ಶೈತ್ತಿರೀಯ ಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿ (ಶೈ.ಬ್ರಾ. ೩-೫-೨) ಒಂದೇ ಅನುವಾಕದಲ್ಲಿ ೧-೧೨ ಮಂತ್ರಗಳಾಗಿ ಪಠಿತವಾಗಿವೆ. ಬೇರೆಬೇರೆ ಶಾಖೆಗಳಲ್ಲಿ ಬೇರೆಬೇರೆಕಡೆ ಇದೆ. ಶೈತ್ತಿರೀಯ ಸಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವಂತೆ ಋಷೇಶ್ವರೇವಾರ್ ಎತಾ ನಿರ್ಮಿತಾ ಯತ್ನಾಮಿಧೇನ್ಯಸ್ತಾ ಯದಸಂಯುಕ್ತಾಃ ಸ್ಯುಃ (ಶೈ.ಸಂ. ೨-೫-೭-೫) ಈ ಮಂತ್ರಗಳು ಋಗ್ವೇದದಲ್ಲಿ ಬೇರೆಬೇರೆ ಋಷಿಗಳಿಂದ ರಚಿತವಾಗಿ ಒಂದೆಡೆಯಲ್ಲಿ ಇವೆಲ್ಲವೂ ಸೇರಿ ಸಾಮಿಧೇನೀಮಂತ್ರಗಳೆಂದು ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿವೆ ಇವುಗಳನ್ನು ಋಗ್ವೇದದಲ್ಲಿರುವಂತೆ ಒಂದೆಡೆಯಲ್ಲಿ ಸೇರಿಸಿ ಕೊಟ್ಟಿದೆ—

ಪ್ರ ವೋ ನಾಜಾ ಅಭಿದ್ಯವೋ ಹವಿಷ್ಮಂತೋ ಘೃತಾಚ್ಯಾ |
 ದೇವಾಣ್ವಾ ಗಾತಿ ಸುನ್ನುಯುಃ || (ವಿಶ್ವಾಮಿತ್ರಃ) || ೧ ||
 ಅಗ್ನ ಆ ಯಾಹಿ ವೀತಯೇ ಗೃಣಾನೋ ಹವ್ಯದಾತಯೇ |
 ನಿ ಹೋತಾ ಸತ್ನಿ ಬರ್ಹಿಷಿ || || ೨ ||
 ತಂ ತ್ವಾ ಸಮಿಧ್ವಿರಂಗಿರೋ ಘೃತೇನ ನರ್ಥಯಾಮಸಿ |
 ಬೃಹಚ್ಛೋಚಾ ಯವಿಷ್ಯ || || ೩ ||
 ಸ ನಃ ಪೃಥು ಶ್ರವಾಯ್ಯಮಚ್ಯಾ ದೇವ ವಿವಾಸಸಿ |
 ಬೃಹದಗ್ನೇ ಸುವೀರ್ಯಂ || (೨-೪ ಭರದ್ವಾಜಃ) || ೪ ||
 ಈಳೇನ್ಯೋ ನಮಸ್ಯಸ್ತಿರಸ್ತಮಾಂಸಿ ದರ್ಶತಃ |
 ಸಮಗ್ನಿ ರಿಧ್ಯತೇ ವೃಷಾ || || ೫ ||
 ವೃಷೋ ಅಗ್ನಿಃ ಸಮಿಧ್ಯತೇಶ್ವೋ ನ ದೇವವಾಹನಃ |
 ತಂ ಹವಿಷ್ಮಂತ ಈಳತೇ || || ೬ ||
 ವೃಷಣಂ ತ್ವಾ ವಯಂ ವೃಷನ್ ವೃಷಣಃ ಸಮಿಧೀಮಹಿ |
 ಅಗ್ನೇ ದೀದ್ಯತಂ ಬೃಹತ್ || (೫-೭ ವಿಶ್ವಾಮಿತ್ರಃ) || ೭ ||
 ಅಗ್ನಿಂ ದೂತಂ ವೃಣೇಮಹೇ ಹೋತಾರಂ ವಿಶ್ವವೇದಸಂ |
 ಅಸ್ಯ ಯಜ್ಞಸ್ಯ ಸುಕ್ರತುಂ || (ಮೇಧಾತಿಥಿಃ ಕಾಣ್ವಃ) || ೮ ||
 ಸಮಿಧ್ಯಮಾನೋ ಅಧ್ವರೇ ೩ ಅಗ್ನಿಃ ಪಾವಕ ಈಡ್ಯಃ
 ಶೋಚಿಷ್ಯೇ ಶಸ್ತಮಾಮಹೇ (ವಿಶ್ವಾಮಿತ್ರಃ) || ೯ ||

ಸಮಿದ್ಧೋ ಅಗ್ನಿ ಆಹುತ ದೇವಾನ್ ಯಕ್ಷಿ ಸ್ವಧ್ವರ ।

ತ್ವಂ ಹಿ ಹವ್ಯವಾಳಸಿ ||

|| ೧೦ ||

ಆ ಜುಹೋತಾ ದುವಸ್ಯತಾಗ್ನಿಂ ಪ್ರಯತ್ಯಧ್ವರೇ ।

ವ್ಯಣೇಧ್ವಂ ಹವ್ಯವಾಹನಂ || (೧೦-೧೧ ವಿಶ್ವವಾರಾತ್ರೇಯಾ)

|| ೧೧ ||

ತ್ವಂ ವರುಣ ಉತ ಮಿತ್ರೋ ಅಗ್ನೇ ತ್ವಾಂ ವರ್ಧಂತಿ ಮತಿಭಿರ್ವಸಿಷ್ಠಾಃ ।

ತ್ವೇ ವಸು ಸುಷಣನಾನಿ ಸಂತು ಯೂಯಂ ಪಾತ ಸ್ವಸ್ತಿಭಿಃ ಸದಾ ನಃ || ೧೨ ||

(ವಸಿಷ್ಠಃ)

ಮೇಲೆ ಕೊಟ್ಟಿರುವ ಋಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ ೧-೧೧ ಋಕ್ಕುಗಳು ಸಾಮಿಧೇನೀಮಂತ್ರಗಳು. ಯಜ್ಞಮಾಡುವಾಗ ಅಗ್ನಿಮಥನಕಾಲದಲ್ಲಿ ಅಧ್ವರ್ಯುವು ಹೋತೃವನ್ನು ಕುರಿತು—ಅಗ್ನೇ ಸಮಿದ್ಧಮಾನಾಯಾನುಬ್ರೂಹಿ (ಶ.ಬ್ರಾ. ೧-೩-೫-೨) ಮತ್ತು (ಅಪ.ಶ್ರೌ.ಸೂ. ೨-೧೨-೧) ಎಂಬ ಪ್ರೈಷಮಂತ್ರದಿಂದ ತಿಳಿಸಿದ ಕೂಡಲೇ ಹೋತೃವು ಈ ಸಾಮಿಧೇನೀಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ಸ್ವರಾದಿಗಳನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಏಕಶ್ರುತಿಯಲ್ಲಿ ಪಠಿಸುವನು. ೧-೧೧ ಋಕ್ಕುಗಳನ್ನು ವಸಿಷ್ಠಗೋತ್ರದವರು ಮತ್ತು ರಾಜರು ಇವರನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಇತರರು ಯಜ್ಞಮಾಡುವಾಗ ಸಾಮಿಧೇನೀಮಂತ್ರಗಳನ್ನಾಗಿ ಪಠಿಸಬೇಕು. ವಸಿಷ್ಠಗೋತ್ರದವರು ಮತ್ತು ರಾಜರು ಯಜ್ಞಮಾಡುವಾಗ ೧೧ನೇ ಋಕ್ಕಿಗೆ ಬದಲಾಗಿ ತ್ವಂ ವರುಣ ಉತ ಎಂಬ ಹನ್ನೆರಡನೆಯ ಋಕ್ಕನ್ನು ಪಠಿಸಬೇಕು.

ಮೇಲೆ ಹೇಳಿದಂತೆ ಸಾಮಿಧೇನೀಋಕ್ಕುಗಳು ಒಟ್ಟು ೧೧ ಆಯಿತು. ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರ ಮೋ ವಾಜಾ ಎಂಬ ಮೊದಲನೆಯ ಋಕ್ಕನ್ನು ಆ ಜುಹೋತಾ ಅಥವಾ ತ್ವಂ ವರುಣ ಎಂಬ ಕೊನೆಯ ಋಕ್ಕನ್ನು ಮೂರು ಮೂರಾವೃತ್ತಿ ಪಠಿಸಬೇಕು ಎಂದು ತ್ರಿಃ ಪ್ರಥಮಾನುನ್ವಾಹ ತ್ರಿರುತ್ತಮಾಂ (ತೈ.ಸಂ. ೨-೫-೭-೧) ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ (೩+೯+೩) ಒಟ್ಟು ಹದಿನೈದು ಮಂತ್ರಗಳಾಯಿತು. ಪ್ರಕೃತ ದೀಕ್ಷಣೀಯೇಷ್ಟಿಯಲ್ಲಿ ಹದಿನೇಳು ಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ಹೇಳಬೇಕೆಂದಿದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಧಾಯ್ಯಾ ಎಂಬ ಎರಡು ಋಕ್ಕುಗಳನ್ನು ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ಸೇರಿಸಿಕೊಳ್ಳಬೇಕು. ಇರುವ ಮಂತ್ರಗಳ ಜತೆಗೆ ಬೇರೆ ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ಸೇರಿಸಿಕೊಳ್ಳುವ ಮಂತ್ರಗಳಿಗೆ ಧಾಯ್ಯಾ ಮಂತ್ರಗಳೆಂದು ಹೆಸರು. ಇವುಗಳನ್ನು ಕೊನೆಯಲ್ಲಿ ಸೇರಿಸುವುದಿಲ್ಲ. ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಸೇರಿಸುವುದು ರೂಢಿಯು. ಈ ಎರಡು ಮಂತ್ರಗಳು ಪ್ರಕೃತಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಯಾವುವೆಂದರೆ—

ಪೃಥುಪಾಜಾ ಅಮರ್ತೋಽಘೃತನಿರ್ಜಿಹ್ ಸ್ವಾಹುತಃ ।

ಅಗ್ನಿರ್ಯಜ್ಞಸ್ಯ ಹವ್ಯವಾಟ್ ||

(ಋ.ಸಂ. ೩-೨೭-೫)

ತಂ ಸಬಾಧೋ ಯತಸ್ಪ್ರಚ ಇತ್ಥಾ ಥಿಯಾ ಯಜ್ಞವಂತಃ ।

ಆ ಚಕ್ರಗ್ನಿಮೂತಯೇ ||

(ವಿಶ್ವಾವಿ-ತ್ರ) (ಋ.ಸಂ. ೩-೨೭-೬)

ಎಂಬ ಈ ಎರಡು ಋಕ್ಕುಗಳನ್ನು ಮೇಲೆ ಹೇಳಿದ ೯ ನೇ ಋಕ್ಕಿನ ಶೋಚಿಷ್ಠೇಶಸ್ತಮೀನುಹೇ ಎಂಬ ವಾಕ್ಯಾನಂತರ ಧಾಯ್ಯಾಮಂತ್ರಗಳನ್ನಾಗಿ ಸೇರಿಸಿ ಪಠಿಸಬೇಕು. ಈ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಆಶ್ವಲಾಯನರು—ದೀಕ್ಷಣೀಯಾಯಾ ಧಾಯ್ಯೇ ವಿರಾಜೌ (ಆಶ್ವ.ಸೂ.೪-೨-೧) ಎಂದು ಹೇಳಿರುವರು. ಆ ಋಕ್ಕುಗಳು ಯಾವುದೆಂಬುದನ್ನು ಭಾಷ್ಯಕಾರರು—ಪೃಥುಪಾಜಾ ಅಮರ್ತ್ಯ ಮತ್ತು ತಂ ಸಬಾಧೋ ಯತಸ್ಪ್ರಚಃ ಎಂಬ ಋಕ್ಕುಗಳೆಂದು ಹೇಳಿ ಅವುಗಳನ್ನು ಶೋಚಿಷ್ಠೇಶಸ್ತಮೀನುಹೇ ಎಂಬ ವಾಕ್ಯಾನಂತರ ಸೇರಿಸಿ ಪಠಿಸಬೇಕೆಂದು ಹೇಳಿರುವರು. ಆದ್ದರಿಂದ ಈ ದೀಕ್ಷಣೀಯೇಷ್ಟಿಯಲ್ಲಿ ಸಾಮಿಧೇನೀ

ಮಂತ್ರಗಳು ೧೧ ; ಮಂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಇವುಗಳ ಮೊದಲು ಮತ್ತು ಕೊನೆಯ ಮಂತ್ರಗಳು ಮೂರಾವ್ಯಕ್ತಿ ಪಠಿಸುವುದರಿಂದ ೧೫ ಮಂತ್ರಗಳು ಇವುಗಳ ಜತೆಗೆ ೨ ಧಾಯ್ಯಾ ಮಂತ್ರಗಳು ಸೇರಿ ಒಟ್ಟು ೧೭ ಸಾಮಧೇನೀಮಂತ್ರಗಳಾಗುವವು ಎಂದಭಿಪ್ರಾಯವು.

**ಸಪ್ತದಶೋ ವೈ ಪ್ರಜಾಪತಿರ್ವಾದಶ ಮಾಸಾಃ ಪಂಚರ್ತವೋ ಹೇ-
ಮಂತತಿಶಿರಯೋಃ ಸಮಾನೇನ ತಾವಾನ್ಸಂವತ್ಸರಃ ಸಂವತ್ಸರಃ
ಪ್ರಜಾಪತಿಃ ||**

ತಾನೇತಾಂ ಸಂಖ್ಯಾಂ ಪ್ರಶಂಸತಿ—ಸಪ್ತದಶ ಚಾನಯನಾ ಯಸ್ಯ ಪ್ರಜಾಪತೇಃ ಸೋಽಯಂ ಸಪ್ತದಶಸ್ತಸ್ಮಿನ್ನರ್ಥೇ ವೈಶಬ್ದೋಕ್ತಪ್ರಸಿದ್ಧಿರ್ವಾದಶೇತ್ಯಾದಿನಾ ಸ್ಪಷ್ಟೀಕ್ರಿಯತೇ | ಚೈತ್ರಾದ್ಯಾ ಮಾಸಾ ದ್ವಾದಶ ಪ್ರಸಿದ್ಧಾಃ | ಯದ್ಯಪಿ ಷಡ್ವಾ ಋತವ ಇತಿ (ತೈ.ಸಂ. ೬-೨-೩-೪) ಶ್ರುತ್ಯಂತರಾಲ್ಲೋಕಪ್ರಸಿದ್ಧೇಶ್ಚ ವಸಂತಾದ್ಯಾಃ ಷಟ್ಸಂಖ್ಯಾಕಾಸ್ತಥಾಪಿ ಶೀತತ್ವಸಾಮ್ಯೇನ ಹೇಮಂತಶಿಶಿರಾವೇಕೀಕೃತ್ಯ ಪಂಚಸಂಖ್ಯೋಚ್ಯತೇ | ದ್ವಾದಶಭಿರ್ಮಾಸೈಸ್ತನ್ಮೇಲನಾತ್ಮಕ-ಪಂಚರ್ತುಭಿಶ್ಚ ಯಾವಾನ್ಮಾಲೋ ಭವತಿ ತಾವಾನ್ಮಾಲಃ ಸಂವತ್ಸರ ಇತ್ಯುಚ್ಯತೇ | ಸ ಚ ಸಂವತ್ಸರಸ್ತತ್ಪ್ರದೃತೂಚಿತವರ್ಷಾದಿನಿಷ್ಪಾದನೇನ ಪ್ರಜಾನಾಂ ಪಾಲಕತ್ವಾತ್ಪ್ರಜಾಪತಿಸ್ತದೀ-ಯತ್ಪೇನ ಸಪ್ತದಶಸಂಖ್ಯಾಪ್ರಶಸ್ತೇತ್ಯರ್ಥಃ ||

ಏಕೆಂದರೆ ಪ್ರಜಾಪತಿಯು (ಪ್ರಜಾಪಾಲಕನಾದ ಪರಮೇಶ್ವರನು), ಸಪ್ತದಶ ಎಂದರೆ ಹದಿನೇಳು ಎಂಬ ಸಂಖ್ಯೆಯು ಪ್ರತೀಕದಿಂದ ಪ್ರಶಂಸಿಸಲ್ಪಡುವನು. ಹೇಗೆಂದರೆ. ಹನ್ನೆರಡು ಮಾಸಗಳು, ಐದು ಋತುಗಳು, ಇವುಗಳು ಸೇರಿ ಒಂದು ಸಂವತ್ಸರವಾಗುವುದು. ಆ ಸಂವತ್ಸರಾತ್ಮಕನೇ (ಕಾಲಾತ್ಮಕನೇ, ಪ್ರಜಾಪತಿಯು.

ಹದಿನೇಳು ಸಾಮಧೇನೀಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ಹೇಳಬೇಕೆಂದು ಮೇಲೆ ಹೇಳಿದೆಯಷ್ಟೆ. ಆ ಹದಿನೇಳು ಎಂಬ (ಸಪ್ತದಶ) ಸಂಖ್ಯೆಗೆ ಏಕೆ ಪ್ರಶಸ್ತಿಬಂದಿದೆ ಎಂದರೆ ಈ ಸಪ್ತದಶ ಸಂಖ್ಯೆಯು ಪ್ರಜಾಪತಿಯ ಅವಯವಗಳ ಸಂಖ್ಯೆಯಾಗಿರುವುದ್ದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಸಪ್ತದಶವೆಂದು ಹೇಳಲಾಗಿದೆ. ಒಂದು ಸಂವತ್ಸರದಲ್ಲಿ ಚೈತ್ರಾದಿ ಹನ್ನೆರಡು ಮಾಸಗಳಿರುವವು ; ವಸಂತ, ಗ್ರೀಷ್ಮ ವರ್ಷಾ, ಶರತ್, ಹೇಮಂತ, ಶಿಶಿರ ಎಂಬ ಆರು ಋತುಗಳಿರುವವು. ಎರಡೆರಡು ಮಾಸಗಳಿಗೆ ಒಂದೊಂದು ಋತುವಿನಂತೆ ವರ್ಷಕ್ಕೆ ಆರು ಋತುಗಳಾಯಿತು. ತೈತ್ತಿರೀಯಸಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿ—

ಮಧುಶ್ಚ ಮಾಧವಶ್ಚ ವಾಸಂತಿಕಾವೃತೂ ಶುಕ್ರಶ್ಚ ಶುಚಿಶ್ಚ ಗ್ರಿಷ್ಮಾವೃತೂ ನಭಶ್ಚ
ನಭಸ್ಯಶ್ಚ ವಾರ್ಷಿಕಾವೃತೂ ಇಷಶ್ಚೋರ್ಜಶ್ಚ ಶಾರದಾವೃತೂ ಸಹಶ್ಚ ಸಹಸ್ಯಶ್ಚ ಹೈಮಂತಿಕಾ-
ವೃತೂ ತಪಶ್ಚ ತಪಸ್ಯಶ್ಚ ಶೈಶಿರಾವೃತೂ |

(ತೈ.ಸಂ. ೪-೪-೧೧-೧)

ಎಂದು ಹೇಳಿದೆ. ಮಧು ಮಾಧವ ಮೊದಲಾದ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ಚೈತ್ರ ವೈಶಾಖ ಮಾಸಗಳೆಂದರ್ಥವು. ಆದ್ದರಿಂದ ಚೈತ್ರ ವೈಶಾಖ ಮಾಸಗಳು ಸೇರಿ ವಸಂತಋತುವೂ, ಜ್ಯೇಷ್ಠ ಆಷಾಢಮಾಸಗಳು ಸೇರಿ ಗ್ರೀಷ್ಮಋತುವೂ, ಶ್ರಾವಣಭಾದ್ರಪದಮಾಸಗಳು ಸೇರಿ ವರ್ಷಋತುವೂ, ಆಶ್ವಯುಜ ಕಾರ್ತಿಕಮಾಸಗಳು ಸೇರಿ ಶರದೃತುವೂ, ಮಾರ್ಗಶಿರಪುಷ್ಯಮಾಸಗಳು ಸೇರಿ ಹೇಮಂತಋತುವೂ, ಮಾಘಫಾಲ್ಗುಣಮಾಸಗಳು ಸೇರಿ ಶಿಶಿರಋತುವೂ ಆಗಿವೆ. ಕೊನೆಯ ಎರಡು ಋತುಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಶೈತ್ಯವು (ಚಳಿಯು) ವಿಶೇಷ.

ವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಅನೇಕ ಸಂದರ್ಭಗಳಲ್ಲಿ ಇವೆರಡನ್ನೂ ಸೇರಿಸಿ ಒಂದೇ ಋತುವೆಂದು ಪರಿಗಣಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿರುವುದು. ತೈತ್ತಿರೀಯ ಸಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿಯೇ ಮತ್ತೊಂದುಕಡೆ—

ನಸಂತನ್ಯತೂನಾಂ ಪ್ರೀಣಾಮಿ ಸ ಮಾ ಪ್ರೀತಃ ಪ್ರೀಣಾತು
ಗ್ರೀಷ್ಮನ್ಯತೂನಾಂ ಪ್ರೀಣಾಮಿ ಸ ಮಾ ಪ್ರೀತಃ ಪ್ರೀಣಾತು
ನರ್ಷಾ ಋತೂನಾಂ ಪ್ರೀಣಾಮಿ ತಾ ಮಾ ಪ್ರೀತಾಃ ಪ್ರೀಣಂತು
ಶರದನ್ಯತೂನಾಂ ಪ್ರೀಣಾಮಿ ಸಾ ಮಾ ಪ್ರೀತಾ ಪ್ರೀಣಾತು
ಹೇಮಂತಶಿಶಿರಾನ್ಯತೂನಾಂ ಪ್ರೀಣಾಮಿ ತೌ ಮಾ ಪ್ರೀತೌ ಪ್ರೀಣೇತಾಂ |

(ತೈ.ಸಂ. ೧-೬-೨-೨)

ಎಂದು ಇದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಹೇಮಂತ ಶಿಶಿರಋತುಗಳು ಒಂದೇಋತುವೆಂಬ ಭಾವನೆಯಿಂದ ಸ್ತುತಿಸಲಾಗಿದೆ. ಈರಿತಿ ಅನೇಕಕಡೆ ಇದೆ. ಋತುಗಳು ಸಾಧಾರಣವಾಗಿ ಆರು ಎಂದು ಪರಿಗಣನೆ ಇದ್ದರೂ ಸಂದರ್ಭಾನುಸಾರವಾಗಿ ಐದೂ ಎಂದು ಅನೇಕಕಡೆ ಉಕ್ತವಾಗಿದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಒಂದು ಸಂವತ್ಸರದಲ್ಲಿ ಅದರ ಅವಯವಗಳಾದ (ವಿಭಾಗಗಳಾದ) ಹನ್ನೆರಡು ಮಾಸಗಳೂ, ಪ್ರಕಾರಾಂತರವಾಗಿ ವಿಭಾಗಗಳಾಗಿರುವ ಐದು ಋತುಗಳೂ ಸೇರಿ ಹದಿನೇಳು ಸಂಖ್ಯೆಯಾಗಿದೆ. ಪ್ರಜಾಪತಿಯು ಕಾಲಾತ್ಮಕನಾದ ಪರಮೇಶ್ವರನಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಹದಿನೇಳು ಅವಯವಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ ಸಂವತ್ಸರಾತ್ಮಕನೆಂದು ಹೇಳಲ್ಪಡುವನು. ಕಾಲವು ಅನಂತವಾಗಿದ್ದರೂ ಅದರ ಪರಿಮಾಣವನ್ನು ನಾವು ಸಂವತ್ಸರವೆಂಬ ವಿಭಾಗದಿಂದ ಪರಿಗಣನೆ ಮಾಡುತ್ತೇವೆ. ಧಾನ್ಯ ಮೊದಲಾದ ವನ್ನು ಒಂದು ಕ್ಲೆಪ್ತ ಪ್ರಮಾಣದಿಂದ (ಸೇರು ಇತ್ಯಾದಿ) ಅಳೆಯುವಂತೆ ಪ್ರಜಾಪತಿಯು ಸಂವತ್ಸರಾತ್ಮಕನು. ಆ ಸಂವತ್ಸರವು ಸಪ್ತದಶ ಅವಯವಗಳಿದ್ದು, ಆದ್ದರಿಂದ ಸಪ್ತದಶ ಎಂಬ ಪ್ರಶಸ್ತಸಂಖ್ಯೆಯೇ ಸಾಮಿಧೇನೀ ಋಕ್ಕುಗಳಿಗೆ ನಿರ್ದಿಷ್ಟವಾಗಿದೆ ಎಂದರ್ಥವು.

ಪ್ರಜಾಪತ್ಯಾಯತನಾಭಿರೇವಾಭೀ ರಾಧ್ನೋತಿ ಯ ಏನಂ ನೇದ ||

ಸಪ್ತದಶಸಂಖ್ಯಾನೇದನಂ ಪ್ರಶಂಸತಿ—ಸಂವತ್ಸರಾತ್ಮಕಃ ಪ್ರಜಾಪತಿರಾಯತನಮಾ-
ಶ್ರಯೋ ಯಾಸಾಂ ಸಾಮಿಧೇನೀನಾಂ ತಾಃ ಪ್ರಜಾಪತ್ಯಾಯತನಾಸ್ತದೀಯಸಂಖ್ಯೋಪೇತತ್ವಾ-
ತ್ತದಾಯತನತ್ವಂ ತಾದೃಶೀಭಿರಾಭಿಃ ಸಾಮಿಧೇನೀಭಿರ್ದೇದಿತಾ ರಾಧ್ನೋತಿ ಸನ್ಯದ್ಧೋ ಭವತಿ |
ಸತಿ ನೇದನೇ ತದನುಷ್ಠಾನಪ್ರವೃತ್ತೇಃ ಫಲಪ್ರಾಪ್ತಿಸಮೃದ್ಧಿರುಪಪದ್ಯತೇ |

ಸಪ್ತದಶಸಂಖ್ಯೆಯ ಮಹತ್ತ್ವವನ್ನು ತಿಳಿಸುತ್ತಾರೆ. ಈ ಹದಿನೇಳು ಸಾಮಿಧೇನೀ ಮಂತ್ರಗಳು ಹದಿನೇಳು ಅವಯವಗಳನ್ನು ಸಂವತ್ಸರಾತ್ಮಕನಾದ ಪ್ರಜಾಪತಿಯ ಆಶ್ರಯವನ್ನು ಪಡೆದಿವೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಈ ಸಪ್ತದಶ ಸಾಮಿಧೇನೀ ಮಂತ್ರಗಳ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ಅರಿತಿರುವ ಪುರುಷನು ಸಕಲ ವಿಷಯಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಸಮೃದ್ಧಿಯನ್ನು ಪಡೆದು ಸುಖಿಸುವನು.

ಅತ್ರ ಮೀನಾಂಸೋದಾಹ್ರಿಯತೇ | ಪಂಚಮಾಧ್ಯಾಯಸ್ಯ ಚತುರ್ಥಪಾದೇ ದ್ವಯಂ
ಚಿಂತಿತಂ —

ದರ್ಶಾದೀಷ್ಟ್ವಾ ಸೋಮಯಾಗಃ ಕ್ರಮೋಽಯಂ ನಿಯತೋ ನ ವಾ |
ಉಕ್ತೇರಾದ್ಯೋ ನ ಸೋಮಸ್ಯಾಧಾನಾನನ್ತರತಾಶ್ರುತೇಃ ||

ದರ್ಶಪೂರ್ಣಮಾಸಾವಿಷ್ಟಾ ಸೋಮೇನ ಯಜೇತೇತಿ ಕ್ವಾಪ್ರತ್ಯಯೇನಾವಗಮ್ಯ-
ಮಾನಃ ಕ್ರಮೋ ನಿಯತ ಇತಿ ಚೇನ್ನೈವಂ | ಸೋಮೇನ ಯಜ್ಯಮಾಣೋಽಗ್ನೀನಾದಧೀತೇ-
ತ್ಯಾಧಾನಾನಸ್ತರತಾಯಾ ಅಪಿ ಶ್ರವಣಾತ್ | ತಸ್ಮಾದಿಷ್ಟಿಸೋಮಯೋಃ ಸೌರ್ವಾಪರ್ಯಂ ನ
ನಿಯತಂ |

ವಿಪ್ರಸ್ಯ ಸೋಮಪೂರ್ವತ್ವಂ ನಿಯತಂ ನಾ ನ ವಾಗ್ರಿಮುಃ |

ಉತ್ಕರ್ಷತೋ ವೈವಮಗ್ನೀಷೋಮಿಯಸ್ಯೈವ ತಚ್ಛ್ರುತೇಃ ||

ಇಷ್ಟಿಪೂರ್ವತ್ವಂ ಸೋಮಪೂರ್ವತ್ವಂ ವಿಕಲ್ಪಿತಮಿತಿ ಯದುಕ್ತಂ ತತ್ರ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಸ್ಯ
ಸೋಮಪೂರ್ವತ್ವಂ ನಿಯತಂ | ಕುತಃ, ಉತ್ಕರ್ಷಶ್ರವಣಾತ್ | “ ಆಗ್ನೇಯೋ ವೈ ಬ್ರಾಹ್ಮಣೋ
ದೇವತಯಾ ಸೋಮೇನೇಷ್ಟಾಗ್ನೀಷೋಮಿಯೋ ಭವತಿ ಯದೇನಾದಃ ಸೌರ್ವಾಮಾಸಂ
ಹವಿಸ್ತತ್ತರ್ಹ್ಯ ನುನಿರ್ವಪೇತ್ತರ್ಹಿ ಸ ಉಭಯದೇವತೋ ಭವತಿ ” ಇತಿ | ಅಸ್ಯಾಯನುರ್ಥಃ |
ಪ್ರಜಾಪತೇರ್ಮುಖಾದಗ್ನಿಬ್ರಾಹ್ಮಣಶ್ಚೇತೃಭಾವುತ್ಪನ್ನಾ | ತತೋ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಸ್ಯಾಗ್ನಿರೇಕ
ಏವ ದೇವತೇತ್ಯಾಗ್ನೇಯ ಏವ ಬ್ರಾಹ್ಮಣೋ ನ ತು ಸೌಮ್ಯಃ ಸೋಮಸ್ಯ ತದ್ದೇವತಾತ್ವಾ-
ಭಾವಾತ್ | ಯದಾ ಸ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಃ ಸೋಮೇನ ಯಜೇತ ತದಾ ಸೋಮೋಽಪ್ಯಸ್ಯ ದೇವತೇ-
ತ್ಯಾಗ್ನಿಷೋಮಿಯೋ ಭವತಿ | ತಸ್ಯಾಗ್ನೀಷೋಮಿಯಸ್ಯ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಸ್ಯಾನುನುರೂಪಂ ಸೌರ್ವಾ-
ಮಾಸಮಗ್ನೀಷೋಮಿಯಪುರೋಡಾಶರೂಪಂ ಹವಿಃ ಸೋಮಾದೂರ್ಧ್ವಮನುನಿರ್ವಪೇತ್ |
ತದಾ ಸ ಬ್ರಾಹ್ಮಣೋ ದೇವತಾದ್ವಯಸಂಬಂಧೀ ಭವತೀತಿ | ಯದ್ಯಪ್ಯತ್ರ ಕರ್ಮಾಂತರಂ
ಕಿಂಚಿದ್ವಿಧೀಯತ ಇತಿ ಕಶ್ಚಿನ್ನೃತ್ಯತೇ ತಥಾಪಿ ಸೌರ್ವಾಮಾಸಂ ಹವಿರಿತಿ ವಿಸ್ಪಷ್ಟಪ್ರತ್ಯಭಿಜ್ಞಾನಾನ್ನ
ಕರ್ಮಾಂತರಂ ಕಿಂತು ದರ್ಶಪೂರ್ಣಮಾಸಯೋಃ ಸೋಮಾದೂರ್ಧ್ವಮುತ್ಕರ್ಷಃ | ತಸ್ಮಾ-
ದ್ವಿಪ್ರಸ್ಯ ಸೋಮಪೂರ್ವತ್ವಮೇವ ನಿಯತಮಿತಿ ಪ್ರಾಪ್ತೇ ಬ್ರೂಮುಃ | ನಾತ್ರ ದರ್ಶಶಬ್ದಃ
ಪೂರ್ಣಮಾಸಶಬ್ದೋ ನಾ ಕಶ್ಚಿದ್ವ್ಯಾಗವಾಚೀ ಶ್ರೂಯತೇ | ಸೌರ್ವಾಮಾಸಮಿತ್ಯೇತತ್ತದ್ಧಿತಾಂತಂ
ಹವಿರ್ವಿಶೇಷಣತ್ವೇನೋಪನ್ಯಸ್ಯತೇ | ತಚ್ಚ ಹವಿರಗ್ನೀಷೋಮಿಯಪುರೋಡಾಶರೂಪಮಿತಿ
ದೇವತಾದ್ವಯೇನ ಸಂಸ್ತವಾದವಗಮ್ಯತೇ | ತಸ್ಮಾದೇಕಸ್ಯೈವ ಹವಿಷ ಉತ್ಕರ್ಷೋ ನ ತು
ಕೃತ್ಸುಯೋರ್ದರ್ಶ ಪೂರ್ಣಮಾಸಯೋಃ | ತಥಾ ಸತಿ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಸ್ಯೈಕಸ್ಮಿನ್ನೇನಾಗ್ನೀಷೋ-
ಮಿಯಪುರೋಡಾಶೇ ಸೋಮಪೂರ್ವತ್ವನಿಯಮ ಇತರತ್ರ ಕ್ಷತ್ರಿಯವೈಶ್ಯಯೋರಿನಾಸ್ಯಾ-
ಪೀಷ್ಟಿಪೂರ್ವತ್ವಸೋಮಪೂರ್ವತ್ವೇ ವಿಕಲ್ಪಿತೇ | ತೃತೀಯಾಧ್ಯಾಯಸ್ಯ ಷಷ್ಠೇ ಪಾದೇ
ಚಿಂತಿತಂ—

ಸಾಮಿಧೇನೀಃ ಸಪ್ತದಶ ಪ್ರಕೃತೌ ವಿಕೃತಾವುತ |

ಪೂರ್ವವತ್ಪ್ರಕೃತೌ ಪಾಂಚದಶೈನೈತದ್ವಿಕಲ್ಪತೇ ||

ವಿಕೃತೌ ಸಾಪ್ತದಶ್ಯಂ ಸ್ಯಾತ್ಪ್ರಕೃತೌ ಪ್ರಕ್ರಿಯಾಬಲಾತ್ |

ಪಾಂಚದಶ್ಯಾನರುದ್ಧತ್ವಾದಾಕಾಂಕ್ಷಾಯಾ ನಿವೃತ್ತತಾ ||

ಅನಾರಭ್ಯ ಶ್ರುಯತೇ ಸಪ್ತದಶ ಸಾಮಿಧೇನೀರನುಬ್ರೂಯಾದಿತಿ | ಪ್ರ ವೋ ವಾಜಾ ಇತ್ಯಾದ್ಯಾ ಅಗ್ನಿ ಸಮಿಂಧನಾರ್ಥಾ ಋಚಃ ಸಾಮಿಧೇನೈಸ್ತಾಸಾಂ ಸಾಪ್ತದಶ್ಯಂ ಪೂರ್ವಾಪಾಯೇನ ಪ್ರಕೃತಿಗತಂ ಯದಿ ಪ್ರಕೃತೌ ಪಂಚದಶ ಸಾಮಿಧೇನೀರನ್ನಾಹೇತಿ ವಿಧಿಃ ಸ್ಯಾತ್ತರ್ಹಿ ಸಾಂಚದಶ್ಯಸಾಪ್ತದಶ್ಯೇ ವಿಕಲ್ಪೇಯಾತಾಮಿತಿ ಪ್ರಾಪ್ತೇ ಬ್ರೂಮುಃ | ವಿಕೃತಾನೇನ ಸಾಪ್ತದಶ್ಯಂ ನಿವಿಶತೇ ಪ್ರಕೃತೌ ಸಾಂಚದಶ್ಯಾವರುದ್ಧಾಯಾಂ ಸಾಮಿಧೇನೀನಾಂ ಸಂಖ್ಯಾಕಾಂಕ್ಷಯಾ ಅಭಾವಾತ್ | ನ ಚ ಸಾಂಚದಶ್ಯಸಾಪ್ತದಶ್ಯಯೋಃ ಸಮಾನಬಲತ್ವಾದವರೋಧಾಭಾವ ಇತಿ ಶಂಕನೀಯಂ ಸಾಂಚದಶ್ಯೇ ಪ್ರಕರಣಾನುಗ್ರಹಸ್ಯಾಧಿಕತ್ವಾತ್ | ತಸ್ಮಾನ್ನಿತ್ರವಿಂದಾಧ್ವರಕಲ್ಪಾದಿ-ವಿಕೃತೌ ಸಾಪ್ತದಶ್ಯಮನವತಿಷ್ಠತೇ | ನ ಚಾತ್ರ ಪೂರ್ವನ್ಯಾಯೋಽಸ್ತಿ ಸಾಪ್ತದಶ್ಯಸ್ಯ ಚೋದಕ-ಪ್ರಾಪ್ತ್ಯ ಭಾವೇನ ಪುನರ್ವಿಧಾನದೋಷಾಭಾವಾತ್ ||

ಸಾಪ್ತದಶ್ಯಂ ತು ವೈಶ್ಯಸ್ಯ ವಿಕೃತೌ ಪ್ರಕೃತಾವೃತ |
ಪೂರ್ವನಚ್ಚ ನ ಸಂಕೋಚೋ ನಿತ್ಯನೈಮಿತ್ತಿಕೋಕ್ತಿತಃ ||
ಗೋದೋಹನೇನ ಪ್ರಣಯೇತ್ಯಾಮಿತ್ಯನ್ಯದುದಾಹರತ್ |
ಭಾಷ್ಯಕಾರಸ್ತದಪ್ಯಸ್ತು ನ್ಯಾಯಸ್ಯಾತ್ರ ಸಮತ್ವತಃ ||

ಸಪ್ತದಶಾನುಬ್ರೂಯಾದ್ವೈಶ್ಯಸ್ಯೇತಿ ಸ್ಥಿತಂ ವೈಶ್ಯನಿಮಿತ್ತಕಂ ಸಾಪ್ತದಶ್ಯಂ ಪೂರ್ವ-ನ್ಯಾಯೇನ ವಿಕೃತಿಗತಮಿತಿ ಚೇನ್ಮೈವಂ | ನೈಮಿತ್ತಿಕೇನಾನೇನ ವಚನೇನ ಪ್ರಕೃತಿಗತಸ್ಯ ನಿತ್ಯಸ್ಯ ಸಾಂಚದಶ್ಯಸ್ಯ ವೈಶ್ಯವ್ಯತಿರಿಕ್ತವಿಷಯತಯಾ ಸಂಕೋಚನೀಯತ್ವಾತ್ | ನಿತ್ಯಂ ಸಾಮಾನ್ಯ-ರೂಪತಯಾ ಸಾವಕಾಶತ್ವೇನ ದುರ್ಬಲಂ ನೈಮಿತ್ತಿಕಂ ತು ವಿಶೇಷರೂಪತ್ವ ನಿರವಕಾಶತ್ವಾಭ್ಯಾಂ ಪ್ರಬಲಂ ತಸ್ಮಾದ್ವೈಶ್ಯನಿಮಿತ್ತಕಂ ಸಾಪ್ತದಶ್ಯಂ ಪ್ರಕೃತಾನವತಿಷ್ಠತೇ | ಅತ್ರ ಭಾಷ್ಯಕಾರೋಽನ್ಯ-ದುದಾಹರಾರ—ಚಮಸೇನಾಪಃ ಪ್ರಣಯೇದ್ಗೋದೋಹನೇನ ಪಶುಕಾಮಸ್ಯೇತಿ | ತತ್ರ ಪ್ರಕೃತೇಶ್ಚಮಸೇನಾವರುದ್ಧತ್ವಾದ್ಗೋದೋಹನಂ ವಿಕೃತಾವಿತಿ ಪೂರ್ವಃ ಪಕ್ಷಃ | ಕಾಮನಾ-ನಿಮಿತ್ತಕೇನ ಗೋದೋಹನೇನ ನಿತ್ಯಸ್ಯ ಚಮಸಸ್ಯ ನಿಷ್ಕಾಮವಿಷಯತಯಾ ಸಂಕೋಚನೀಯ-ತ್ವಾತ್ಪ್ರಕೃತಾನೇನ ಗೋದೋಹನಮಿತಿ ರಾದ್ಧಾಂತಃ | ದಶಮಾಧ್ಯಾಯಸ್ಯಾಷ್ಟಮಸಾದೇ ಚಿಂತಿತಂ—

ಸಾಮಿಧೇನೀಸಾಪ್ತದಶ್ಯಂ ವೈವೃಧಾದಾವಪೂರ್ವಗೀಃ |
ಸಂಹೃತಿವೋಪಕಾರಸ್ಯ ಕ್ಲೃಪ್ತಾದ್ಯೋಽಸ್ತಾಜ್ಯಭಾಗವತ್ ||
ಸಾಮಿಧೇನೀ (ನ್ಯ) ಶ್ಲೋದಕಾಪ್ತಾಃ ಸಾಪ್ತದಶ್ಯಂ ತು ವೈವೃಧೇ |
ಪುನರ್ವಾಕ್ಯೇನ ಸಂಹಾರ್ಯಮನಾರಭ್ಯೋಕ್ತಿಚೋದಿತಂ ||

ಅನಾರಭ್ಯ ಕಿಂಚಿದಾಮ್ನಾಯತೇ—ಸಪ್ತದಶ ಸಾಮಿಧೇನೀರನುಬ್ರೂಯಾದಿತಿ | ತಥಾ ವೈವೃಧೇಽಧ್ವರಕಲ್ಪಾಯಾಂ ಪಶೌ ಚಾತುರ್ಮಾಸ್ಯೇಷು ಮಿತ್ರವಿಂದಾಯಾಮಾಗ್ರಯಣೇ-

ಷ್ವಾದೌ ಚ ಪುನಃ ಸಾಪ್ತದಶ್ಯಂ ನಿಹಿತಂ | ಯದ್ಯಪ್ಯನಾರಭ್ಯಾಧೀತಾನಾಂ ಪ್ರಕೃತಿಗಾಮಿತ್ವಂ
ನ್ಯಾಯ್ಯಂ ತಥಾಪಿ ಶ್ರುತೇನ ಸಾಂಚದಶ್ಯೇನಾವರುದ್ಧತ್ವಾದ್ವಿಕೃತಿಷ್ಠೇನ ನಿವಿಶತೇ | ತಥಾ ಸತಿ
ವೈವೃಧಾದಿಷು ವಿಕೃತಿಷ್ಠನಾರಭ್ಯವಾದಪ್ರಾಪ್ತಾಃ ಸಪ್ತದಶ ಸಾಮಿಧೇನ್ಯಃ ಪ್ರಾಕರಣಿಕೇನ
ವಿಧಿನಾ ಪುನರ್ವಿಧೀಯಮಾನಾ ಗೃಹಮೇಧೀಯಾಜ್ಯಭಾಗವತ್ ಕ್ಲಪ್ತೋಪಕಾರತ್ವೇನೇತಿ-
ಕರ್ತವ್ಯತಾಕಾಂಕ್ಷಾಂ ಪೂರಯಂತ್ಯಶ್ಲೋದಕಂ ಲೋಪಯಂತ್ಯೋ ವೈವೃಧಾದೇರಪೂರ್ವ-
ಕರ್ಮತಾಂ ಗಮಯತಿ | ಸಾಪ್ತದಶ್ಯಂ ತ್ವನಾರಭ್ಯವಾದಪ್ರಾಪ್ತಮನೂದ್ಯತ ಇತಿ ಪ್ರಾಪ್ತೇ
ಬ್ರೂಮಃ | ವೈವೃಧಾದಿಷು ಸಾಮಿಧೇನ್ಯ ಅಜ್ಯಭಾಗವನ್ನವಿಧೀಯಂತೇ ಕಿಂತು ಚೋದಕ-
ಪ್ರಾಪ್ತಾ ಅನೂದ್ಯ ಸಾಪ್ತದಶ್ಯಂ ವಿಧೀಯತೇ | ತಚ್ಚ ಸಾಪ್ತದಶ್ಯಂ ವೈವೃಧಾದಿಪ್ರಕರಣೇಷ್ವಾ-
ಮ್ನಾತ್ಯೈರ್ವಿಧಿಭಿಃ ಕಾಸುಚಿದೇನ ವಿಕೃತಿಷು ಪ್ರಾಪ್ತಮನಾರಭ್ಯವಾದೇನ ತು ಸರ್ವಾಸು
ವಿಕೃತಿಷು ತತ್ರಾನಾರಭ್ಯವಾದೋ ವಿಲಂಬತೇ ಪ್ರಥಮಂ ವಿಧೀಯಸ್ಯ ಸಾಪ್ತದಶ್ಯಸ್ಯ ಸಾಮಿಧೇ-
ನೀಸಂಬಂಧಮನುಬೋಧ್ಯ | ತತ್ಸಂಬಂಧಾನ್ಯಥಾನುಪಪತ್ತ್ಯಾ ಕೃತುಪ್ರವೇಶಂ ಪರಿಕಲ್ಪ್ಯ
ಪ್ರಕೃತೌ ಸಾಂಚದಶ್ಯಪರಾಹತತ್ವೇನ ವಿಕೃತಿಷು ಸರ್ವಾಸು ನಿವೇಶಃ ಕ್ರಿಯತ ಇತಿ ವಿಲಂಬಃ |
ಪ್ರಾಕರಣಿಕೈರ್ವಿಧಿಭಿಃ ಸಾಮಿಧೇನೀಸಂಬಂಧ ಏನ ಬೋಧನೀಯಃ | ವಿಕೃತೌ ತದ್ವಿಶೇಷೇ ಚ-
ಪ್ರವೇಶೋ ನ ಕಲ್ಪನೀಯಃ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷಪ್ರಕರಣಪಾಠೇನೈವ ತತ್ಪ್ರದ್ಧೇಃ | ತತ್ರ ಸಾಪ್ತದಶ್ಯಸ್ಯ
ವೈವೃಧಾದಿವಿಕೃತಿವಿಶೇಷಸಂಬಂಧೇ ಸಹಸಾ ಪ್ರತಿಪನ್ನೇ ಸತಿ ತದ್ವಿರೋಧಾತ್ಸರ್ವಪ್ರಕೃತಿ-
ಸಂಬಂಧೋ ನ ಕಲ್ಪಯಿತುಂ ಶಕ್ಯಃ | ಅನಾರಭ್ಯವಾದಸ್ತು ಚೋದಕಪ್ರಾಪ್ತಸ್ಯ ಸಾಂಚದಶ್ಯಸ್ಯ-
ಬಾಧಕಃ | ಸರ್ವಥಾಪಿ ಚತುರ್ಥಾಕರಣವದುಪಸಂಹಾರೋ ನ ತ್ವಾಜ್ಯಭಾಗವದಪೂರ್ವಂ
ಕರ್ಮ ||

ಮಾಮಾಂಸಾ ಸೂತ್ರಗಳ ಅರ್ಥಾನುವಾದ

ಸೂಚನೆ—ಈ ಐತರೇಯ ಬ್ರಾಹ್ಮಣದ ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯದಲ್ಲಿ ಅರ್ಥವಿವರಣೆಮಾಡುವಾಗ ಸಂದರ್ಭಾನುಸಾರ ಜೈಮಿನಿ
ಮಹರ್ಷಿಯ ಪೂರ್ವಮಾಮಾಂಸಾ ಸೂತ್ರಗಳನ್ನು ಅಲ್ಲಲ್ಲಿ ಉದಾಹರಿಸಲಾಗಿದೆ. ಜೈಮಿನಿಯ ಮಾಮಾಂಸಾದರ್ಶನವು ಯಜ್ಞ
ಯಾಗಾದಿ ಕರ್ಮಗಳನ್ನು ಮಾಡುವಾಗ ಕರ್ಮಗಳನ್ನು ಯಾವ ಕ್ರಮದಲ್ಲಿ ಮಾಡಬೇಕು, ಯಾವ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಯಾವ ಮಂತ್ರ
ಗಳನ್ನು ಪಠಿಸಬೇಕು ಇವೇ ಮೊದಲಾದ ಕ್ರಮಗಳಲ್ಲಿ ಸಂಶಯವು ತೋರಿ ಬಂದರೆ ಅವುಗಳನ್ನು ಚೆನ್ನಾಗಿ ಚರ್ಚೆಮಾಡಿ ಕೊನೆಗೆ
ಹೀಗೆಯೇ ಮಾಡಬೇಕು ಎಂಬ ಸಿದ್ಧಾಂತವನ್ನು ಅಥವಾ ನಿರ್ಣಯವನ್ನು ಹೇಳುವುದು. ಈ ಸಂಬಂಧದಲ್ಲಿ ಪೂರ್ವಪಕ್ಷ ಮತ್ತು
ಸಿದ್ಧಾಂತ ಎಂಬ ಶಬ್ದಗಳನ್ನು ಉಪಯೋಗಿಸಲಾಗಿದೆ. ಪೂರ್ವಪಕ್ಷವೆಂದರೆ ಸಂಶಯದಿಂದ ಕೂಡಿರುವ ಅಥವಾ ಪ್ರಮಾಣ
ವಾಕ್ಯಗಳಿಗೆ ಮೇಲೆ ತೋರುವ ಅರ್ಥಗಳಿಂದ ಉದ್ಭವಿಸಬಹುದಾದ ಅರ್ಥವಿವರಣೆಯು; ಸಿದ್ಧಾಂತವೆಂದರೆ, ಮೇಲೆ ತೋರುವ
ಅರ್ಥವನ್ನು ಚರ್ಚೆ ಮತ್ತು ಪ್ರಮಾಣಗಳ ಮೂಲಕ ಚೆನ್ನಾಗಿ ಚರ್ಚೆಮಾಡಿ ಇದು ಹೀಗೆಯೇ ಸರಿ ಎಂದು ಸಂಶಯವಿಲ್ಲದಂತೆ
ಪರಿಹಾರಮಾಡಿ ಒಂದು ನಿರ್ಣಯಕ್ಕೆ ಬರುವುದು.

ಪ್ರಕೃತಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ನಾವು ವಿವರಣೆಮಾಡುತ್ತಿರುವ ಐತರೇಯಬ್ರಾಹ್ಮಣದ ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯದಲ್ಲಿ ಉದಾಹೃತವಾಗಿರುವ
ಮಾಮಾಂಸಾಭಾಗವು ಜೈಮಿನಿಯ ಪೂರ್ವಮಾಮಾಂಸಾ ಸೂತ್ರಗಳನ್ನೇ ತೆಗೆದುಕೊಂಡು ಅರ್ಥವಿವರಣೆ ಮಾಡಿಲ್ಲ. ವೇದಗಳಿಗೆ
ಭಾಷ್ಯಗಳನ್ನು ಬರೆದು ಜಗತ್ಪ್ರಸಿದ್ಧರಾದ ಶ್ರೀ ಸಾಯಣಾಚಾರ್ಯರ ಅಣ್ಣಂದಿರೂ ವಿಜಯನಗರದ ಬುಕ್ಕಮಹಾರಾಜನ ಆಸ್ಥಾನ

ಮಹಾವಿದ್ವಾಂಸರೂ ಆದ ಮಾಧವಾಚಾರ್ಯರೆಂಬವರು ಜೈಮಿನಿ ಮಹರ್ಷಿಯ ಪೂರ್ವಮಾಮಾಂಸಾ ಸೂತ್ರಗಳನ್ನು ವಿವರಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಪ್ರತಿಯೊಂದು ಅಧಿಕರಣವನ್ನೂ (ವಿಷಯನಿರೂಪಣೆ) ಸಂಗ್ರಹ ಅಥವಾ ಸಂಕ್ಷೇಪವಾಗಿ ಶ್ಲೋಕರೂಪದಿಂದ ನ್ಯಾಯಮಾಲಾ ಎಂಬ ಹೆಸರಿನ ಒಂದು ಗ್ರಂಥವನ್ನು ರಚಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಈ ಗ್ರಂಥವು ಜೈಮಿನಿಯ ಪೂರ್ವಮಾಮಾಂಸಾ ಸೂತ್ರಗಳಷ್ಟು ವಿಸ್ತಾರವಾಗಿಲ್ಲದಿದ್ದರೂ ವಿಷಯನಿರೂಪಣೆಯು ಸಂದರ್ಭೋಚಿತವಾಗಿ ಸಂಗ್ರಹರೂಪದಿಂದ ವಿವೃತವಾಗಿದೆ. ಈ ನ್ಯಾಯಮಾಲಾಗ್ರಂಥದ ಶ್ಲೋಕಗಳನ್ನೇ ಈ ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯದಲ್ಲಿ ಉದಾಹರಿಸಲಾಗಿದೆ. ಈ ಶ್ಲೋಕಗಳಿಗೆ ಭಾಷ್ಯವನ್ನು ಮೇಲೆ ಹೇಳಿದ ಮಾಧವಾಚಾರ್ಯರೇ ಬರೆದಿದ್ದಾರೆ. ಅದನ್ನು ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯದಲ್ಲಿ ನೇರಿಸಲಾಗಿದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ನಾವು ಈ ಗ್ರಂಥದ ಶ್ಲೋಕಗಳು ಮತ್ತು ಇವುಗಳ ಭಾಷ್ಯವನ್ನೇ ಅನುಸರಿಸಿ ಅರ್ಥವಿವರಣೆಮಾಡಿದೆವೆ. ಆದರೂ ಕೆಲವು ಸಂದರ್ಭಗಳಲ್ಲಿ ಎಂದರೆ ವಿಸ್ತಾರವಾದ ವಿವರಣೆಯು ಅವಶ್ಯಕವೆಂದು ಕಂಡುಬಂದ ಸಂದರ್ಭಗಳಲ್ಲಿ ಜೈಮಿನಿಯ ಮೂಲಸೂತ್ರಗಳು ಅವುಗಳಿಗೆ ಶಬರಸ್ವಾಮಿಗಳೆಂಬವರು ಬರೆದಿರುವ ಭಾಷ್ಯ ಇವುಗಳನ್ನು ಧಾರಾಳವಾಗಿ ಉಪಯೋಗಿಸಿ ಸಂಶಯಕ್ಕಾಸ್ಪದವಿಲ್ಲದಂತೆ ಅರ್ಥವಿವರಣೆಮಾಡಿದೆವೆ.

ಈಗ ನಾವು ಐತರೇಯಬ್ರಾಹ್ಮಣದ ಪ್ರಥಮಾಧ್ಯಾಯದ ಪ್ರಥಮ ಖಂಡದ ಕೊನೆಯಲ್ಲಿ ಉದಾಹೃತವಾದ ಮಾಮಾಂಸಾ ಭಾಗವನ್ನು ವಿವರಿಸುತ್ತೇವೆ. ಜೈ.ಸೂ. ಐದನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯದ ನಾಲ್ಕನೆಯ ಪಾದದಲ್ಲಿ ಮೂರನೆಯ ಮತ್ತು ನಾಲ್ಕನೆಯ ಅಧಿಕರಣಗಳಲ್ಲಿರುವ ೫-೯ ಸೂತ್ರಗಳ ವಿವರಣೆಯು—

ಪೂರ್ವಪಕ್ಷ—ಯಜ್ಞಮಾಡಬೇಕೆಂದು ಬಯಸುವ ಪುರುಷನು ಮೊದಲು ಯಜ್ಞವಿಧಿಯಂತೆ ಅಗ್ನಿಧೇಯವೆಂಬ ಕ್ರಮದಂತೆ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಮರದ ತುಂಡುಗಳಿಂದ ಕಡೆದು ಉತ್ಪತ್ತಿಮಾಡಿ ಅನಂತರ ದಶಪೂರ್ಣಮಾಸ ಎಂಬ ಇಷ್ಟಿಗಳನ್ನು ಮಾಡಬೇಕು. ಅನಂತರ ಸೋಮ ಮೊದಲಾದ ಮಹಾಯಜ್ಞಗಳನ್ನು ಮಾಡಬೇಕು ಎಕೆಂದರೆ—ಏಷ ವೈ ದೇವರಥೋ ಯದ್ದರ್ಶಪೂರ್ಣಮಾಸೌ ಯೋ ದರ್ಶಪೂರ್ಣಮಾಸಾವಿಷ್ಟ್ವ ಸೋಮೇನ ಯಜತೇ (ತೈ.ಸಂ. ೨-೫-೬-೧) ಎಂದು ಯಜುರ್ವೇದದ ತೈತ್ತಿರೀಯಸಂಹಿತೆಯ ವಾಕ್ಯವಿರುವುದು. ವೇದವಾಕ್ಯವು ಪ್ರಮಾಣವಾದುದರಿಂದ ಮೊದಲು ಇಷ್ಟಿಗಳನ್ನು ಮಾಡಿ ಅನಂತರ ಸೋಮಯಾಗವನ್ನು ಮಾಡಬೇಕು.

[ಇಲ್ಲಿ ಸ್ವಲ್ಪ ವಿವರಣೆಯು ಅವಶ್ಯಕವು. ಅಗ್ನಿಧಾನವೆಂದರೆ ಯಜ್ಞಕ್ಕಾಗಿ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಉತ್ಪತ್ತಿಮಾಡುವ ಕ್ರಮವು. ಅರಣಿ ಎಂಬ ಒಂದು ಮರದ ತುಂಡಿನಮೇಲೆ ಮಂಥ ಎಂಬ ಮತ್ತೊಂದು ಮರದ ತುಂಡನ್ನಿಟ್ಟು ಮೊಸರನ್ನು ಕಡೆಯುವಂತೆ ಕಡೆದು ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಮಂತ್ರಪಠನಪೂರ್ವಕವಾಗಿ ಉತ್ಪತ್ತಿಮಾಡುವರು. ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಉತ್ಪತ್ತಿಮಾಡುವಾಗ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಿ ಕರೆಯುವ ಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ಪಠಿಸುವರು. ಈ ಮಂತ್ರಗಳಿಗೆ ಸಾಮಿಧೇನೀ ಮಂತ್ರಗಳೆಂದು ಹೆಸರು.

ಇಷ್ಟಿ ಎಂದರೆ ಒಂದು ಸಣ್ಣಯಜ್ಞವು. ಸಾಧಾರಣವಾಗಿ ದರ್ಶ (ಅಮಾವಾಸ್ಯೆ) ಮತ್ತು ಪೂರ್ಣಮಾಸ (ಪೂರ್ಣಿಮಿ) ದಿನಗಳಲ್ಲಿ ಇಷ್ಟಿಗಳನ್ನು ಮಾಡುವರು. ಇವುಗಳಿಗೆ ದರ್ಶಪೂರ್ಣಮಾಸೇಷ್ಟಿಗಳೆಂದು ಹೆಸರು. ಸಾಧಾರಣವಾಗಿ ಪುರುಷನು ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಉತ್ಪತ್ತಿಮಾಡಿದನಂತರ ಈ ದರ್ಶಪೂರ್ಣಮಾಸೇಷ್ಟಿಗಳನ್ನು ಮಾಡುವನು. ಅನಂತರ ಚಾತುರ್ಮಾಸ್ಯ ಮೊದಲಾದ ಇತರ ಯಜ್ಞಗಳನ್ನೂ ಮಾಡಿ ಬಳಿಕ ಸೋಮಯಾಗವೆಂಬ ಯಜ್ಞವನ್ನು ಮಾಡುವನು. ಇಷ್ಟಿಗಳಲ್ಲಿ ಹೋಮ ಮಾಡುವಾಗ ಹಾಲು, ತುಪ್ಪ, ಅಕ್ಕಿಹಿಟ್ಟು, ಗೋಧಿಹಿಟ್ಟು ಮೊದಲಾದ ದ್ರವ್ಯಗಳನ್ನು ಮಾತ್ರ ಉಪಯೋಗಿಸುವರು. ಸೋಮ ಯಾಗ ಮೊದಲಾದ ಮಹಾಯಾಗಗಳಲ್ಲಿ ಸೋಮ, ಪಶು ಮೊದಲಾದವುಗಳನ್ನು ಉಪಯೋಗಿಸುವರು. ಸೋಮ ಮೊದಲಾದ ದೊಡ್ಡ ಯಾಗಗಳಲ್ಲಿ ಅದರ ಅಂಗವಾಗಿ ಅನೇಕ ಸಣ್ಣ ಸಣ್ಣ ಹೋಮಕ್ರಮಗಳೂ ಇರುವವು. ಇವುಗಳಿಗೂ ಇಷ್ಟಿಗಳೆಂದು ಹೆಸರು.]

ಸಿದ್ಧಾಂತ—ಹಾಗಲ್ಲ. ಇಷ್ಟಿಗಳನ್ನು ಮಾಡಿಯೇ ಸೋಮಯಾಗವನ್ನು ಮಾಡಬೇಕೆಂಬ ನಿಯಮವು ಎಲ್ಲಾ ಸಂದರ್ಭಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಪಾಲಿಸಲ್ಪಡಬೇಕಾಗಿಲ್ಲ. ಏಕೆಂದರೆ, ಅಗ್ನಿಧಾನವನ್ನು (ಅಗ್ನಿಯ ಉತ್ಪತ್ತಿಯನ್ನು) ಇಂತಹ ಕಾಲ, ಮಾಸ, ನಕ್ಷತ್ರಗಳಲ್ಲಿಯೇ ಮಾಡಬೇಕೆಂಬ ವಿಧಿ ಇದೆ. ಹೇಗೆಂದರೆ ವಸಂತಾ ಬ್ರಾಹ್ಮಣೋಽಗ್ನಿಮಾದಧೀತ | ವಸಂತೋ ನೈ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಸ್ಯತುಃ |....ಗ್ರೀಷ್ಮೇ ರಾಜಸ್ಯ ಆದಧೀತ |....ಶರದಿ ನೈಶ್ಯ ಆದಧೀತ | ಕೃತ್ತಿಕಾ ಸ್ವಗ್ನಿಮಾದಧೀತ | ಏತದ್ವಾ ಅಗ್ನೀರ್ನಕ್ಷತ್ರಂ | ಇತ್ಯಾದಿ ವೇದವಾಕ್ಯಗಳು ಅಗ್ನಿಧಾನಕ್ಕೂ ದರ್ಶಪೂರ್ಣಮಾಸ ಮೊದಲಾದ ಇಷ್ಟಿಗಳಿಗೂ ಒಂದು ನಿರ್ದಿಷ್ಟವಾದ ಕಾಲವನ್ನು ಸೂಚಿಸುವವು. ಆದ್ದರಿಂದ ಸೋಮಯಾಗವನ್ನು ಮಾಡ ಬಯಸುವ ಪುರುಷನು ಆಯಾಕಾಲವನ್ನು ಋತುವನ್ನು ಕಾಯುತ್ತಾ ಕುಳಿತರೆ ಸೋಮಯಾಗವನ್ನು ಮಾಡಲು ತೊಂದರೆ ಯಾಗುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ಸೋಮಯಾಗವನ್ನು ಮಾಡಬಯಸುವ ಪುರುಷನು ಮಾಸ, ಋತು ಮೊದಲಾದ ಕಾಲ ನಿಯಮ ವನ್ನು ಪರಿಗಣಿಸದೆ ಯಾವಾಗಬೇಕಾದರೂ ಅಗ್ನಿಧಾನವನ್ನು ಮಾಡಿ ಕೂಡಲೇ ಸೋಮಯಾಗವನ್ನು ಮಾಡಬಹುದು. ಇಷ್ಟಿಗಳನ್ನು ಮೊದಲು ಮಾಡಿ ಅನಂತರ ಸೋಮಯಾಗಮಾಡಬೇಕೆಂಬ ನಿಯಮವು ಇಲ್ಲಿ ಅನ್ವಯಿಸುವುದಿಲ್ಲ. ಇಷ್ಟಿಗಳನ್ನು ಮೊದಲುಮಾಡಬೇಕೆಂಬ ನಿಯಮವು ಕೇವಲ ವಿಕಲ್ಪವು (option) ಬೇಕಾದರೆ ಮಾಡಬಹುದು ಸಾಧ್ಯವಿಲ್ಲದಿದ್ದರೆ ಬಿಡಬಹುದು. ಇದು ಸೋಮಯಾಗ ಮಾಡುವ ಪುರುಷನಿಗೆ ಮಾತ್ರ ಅನ್ವಯಿಸುವುದು. ಸೋಮಯಾಗವನ್ನು ಮಾಡುವ ಇತರ ಯಜ್ಞಗಳನ್ನು ಮಾಡುವ ಪುರುಷನು ಇಷ್ಟಿಗಳನ್ನು ಮಾಡಬೇಕು.

[ಜೈ.ಸೂ. ಅಧ್ಯಾಯ ೫, ಪಾದ ೪]

ಇಷ್ಟಿಯನ್ನು ಮೊದಲುಮಾಡಿ ಅನಂತರ ಸೋಮಯಾಗವನ್ನು ಮಾಡಬಹುದೆಂಬುವುದು ಅಥವಾ ಸೋಮಯಾಗವನ್ನೇ ಮೊದಲು ಮಾಡಬಹುದೆಂಬುವುದೂ ವಿಕಲ್ಪವೆಂದು (option) ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದೆಯಷ್ಟೆ. ಆದರೆ ಬ್ರಾಹ್ಮಣನಿಗೆ ಸೋಮಯಾಗ ವನ್ನೇ ಮೊದಲು ಮಾಡಬೇಕೆಂದು ನಿಯಮವಿದೆ. ಏಕೆಂದರೆ ಬ್ರಾಹ್ಮಣನು ಇತರ ವರ್ಣದವರಿಗಿಂತ ಶ್ರೇಷ್ಠನು ಅಲ್ಲದೆ— ಆಗ್ನೇಯೋ ನೈ ಬ್ರಾಹ್ಮಣೋ ದೇವತಯಾ | ಸ ಸೋಮೇನೇಷ್ವಾಗ್ನೀಷೋಮಿಯೋ ಭವತಿ | ಯದೇ-ವಾದಃ ಪೌರ್ಣಮಾಸಂ ಹವಿಃ | ತತ್ತರ್ಹ್ಯನು ನಿರ್ವಪೇತ್ | ತರ್ಹ್ಯಭಯದೇವತೋ ಭವತಿ | ಎಂದು ಶ್ರುತಿಪ್ರಮಾಣವಿರುವುದು. ಇದರ ಅರ್ಥವೇನೆಂದರೆ—ಪ್ರಜಾಪತಿಯು (ಪರಮಾತ್ಮನ ಅಥವಾ ಪರಬ್ರಹ್ಮನ) ಮುಖದಿಂದ ಅಗ್ನಿಯು ಮತ್ತು ಬ್ರಾಹ್ಮಣನು ಉತ್ಪನ್ನರಾದರು. ಆದ್ದರಿಂದ ಬ್ರಾಹ್ಮಣನಿಗೆ ಅಗ್ನಿಯು ಮಾತ್ರ ಒಬ್ಬನೇ ದೇವತೆಯಾಗಿರುವ ಕಾರಣದಿಂದ ಬ್ರಾಹ್ಮಣನು ಆಗ್ನೇಯನೆಂದು ಹೇಳಲ್ಪಡುವನು. ಸೋಮನು ಬ್ರಾಹ್ಮಣನಿಗೆ ದೇವತೆಯಲ್ಲವಾದ್ದರಿಂದ ಸೌಮ್ಯನೆಂಬ ಹೆಸರು ಬರಲು ಕಾರಣವಿಲ್ಲ. ಆದರೆ ಬ್ರಾಹ್ಮಣನು ಸೋಮಯಾಗವನ್ನು ಮಾಡಿ ಸೋಮದೇವತೆಯನ್ನು ಆರಾಧಿಸಿದರೆ ಆಗ ಅವನಿಗೆ ಸೌಮ್ಯನೆಂಬ ಹೆಸರೂ ಬರುವುದು. ಎಂದರೆ ಅಗ್ನೀಷೋಮಾಯನೆಂಬ ಹೆಸರು ಬರುವುದು. ಇಂತಹ ಬ್ರಾಹ್ಮಣನು ತನಗೆ ಅನುರೂಪವಾದ, ಅಗ್ನೀಷೋಮಾಯದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಸಂಬಂಧಪಟ್ಟ ಪೌರ್ಣಮಾಸ್ಯ ಎಂದರೆ ಪೌರ್ಣಮಾಸದಲ್ಲಿ ಹೋಮಮಾಡಬೇಕಾದ ಪುರೋಡಾಶರೂಪವಾದ ಹವಿಸ್ಸನ್ನು ಸೋಮಯಾಗಾನಂತರ ಹೋಮಮಾಡಿದ್ದೇ ಆದರೆ ಆಗ ಅವನು ಅಗ್ನಿ ಮತ್ತು ಸೋಮ ಎಂಬ ಉಭಯದೇವತೆಗಳ ಸಂಬಂಧವುಳ್ಳವನೂ ಆಗುವನು. ಈ ವಿಷಯವು ತ್ರೈತ್ತೀಯ ಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿಯೂ—ಯದಾಗ್ನೇಯೋ ಭವತಿ | ಆಗ್ನೇಯೋ ನೈ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಃ | ಅಥ ಯತ್ಸೌಮ್ಯಃ | ಸೌಮ್ಯೋ ಹಿ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಃ |.... ತೌ ಯದಾ ಸಂಗಜೈತೇ | ಅಥ ವೀರ್ಯಾವತ್ತರೋ ಭವತಿ | (ತೈ.ಬ್ರಾ. ೨-೭-೩-೧) ಎಂದು ಹೇಳಿದೆ. ಆದರೆ ಕೆಲವರು ಈ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಹೀಗೆ ಹೇಳುವರು—ಪೌರ್ಣಮಾಸಂ ಹವಿಃ ಎಂದು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ಇದು ಬೇರೆ ಕರ್ಮವೇನೂ ಆಗುವುದಿಲ್ಲ. ದರ್ಶಪೂರ್ಣಮಾಸವೇ ಆದಂತಾಯಿತು.

ಆದ್ದರಿಂದ ಬ್ರಾಹ್ಮಣನಾದವನು ಸೋಮಯಾಗಾನಂತರವೇ ದರ್ಶಪೂರ್ಣಮಾಸವೆಂಬ ಇಷ್ಟಿಯನ್ನು ಮಾಡಬೇಕೆಂಬ ವಿಧಿ ಇದ್ದಂತಾಯಿತು ಎನ್ನುವರು.

ಹೀಗೆ ಹೇಳಿದರೆ ಅದಕ್ಕೆ ಈರಿತಿ ಸಮಾಧಾನವನ್ನು ಹೇಳಬೇಕಾಗುವುದು ಇಲ್ಲಿ ದರ್ಶ ಮತ್ತು ಪೂರ್ಣಮಾಸ ಎಂಬ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ಯಾಗವೆಂಬ ಅರ್ಥವಿರುವುದಿಲ್ಲ. ಪೂರ್ಣಮಾಸಂ ಹವಿಃ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಪೂರ್ಣಮಾಸಿಯಲ್ಲಿ ಹೋಮ ಮಾಡುವ ಒಂದು ವಿಶೇಷ ಹೋಮವು ಎಂಬರ್ಥವು ಸ್ಪಷ್ಟಪಡುವುದು. ಆ ಹವಿಸ್ಸನ್ನು ಅಗ್ನಿಷೋಮಾಯ (ಅಗ್ನಿ ಮತ್ತು ಸೋಮ) ಎಂದು ಉಭಯದೇವತೆಗಳನ್ನು ದ್ವೇಶಿಸಿ ಹೇಳಿದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಒಂದು ನಿರ್ದಿಷ್ಟವಾದ ಹವಿಸ್ಸಿನ ಉತ್ಕರ್ಷವನ್ನು ಹೇಳಿದಂತಾಯಿತೇ ಹೊರತು ದರ್ಶಪೂರ್ಣಮಾಸೇಷ್ಟಿಗಳೆಂಬ ಪೂರ್ತ ಎರಡು ಇಷ್ಟಿಗಳನ್ನು ಉದ್ದೇಶಿಸಿ ಹೇಳಿದಂತಾಗಲಿಲ್ಲ. ಈ ಕಾರಣಗಳಿಂದ ಬ್ರಾಹ್ಮಣನಾದವನಿಗೆ ಸೋಮಯಾಗಾನಂತರವೇ ಇಷ್ಟಿಗಳನ್ನು ಮಾಡಬೇಕೆಂಬ ನಿಯಮವು ಉಕ್ತವಾಯಿತು. ಆದರೂ ಸಹ ಇತರ ಸಂದರ್ಭಗಳಲ್ಲಿ ಕ್ಷತ್ರಿಯ ಮತ್ತು ವೈಶ್ಯವರ್ಣದವರಿಗೆ ಉಕ್ತವಾಗಿರುವಂತೆ ಬ್ರಾಹ್ಮಣನೂ ಸಹ ಇಷ್ಟಿಗಳನ್ನೇ ಮೊದಲುಮಾಡಿ ಅನಂತರ ಸೋಮಯಾಗವನ್ನು ಮಾಡಬಹುದು ಎಂದು ವಿಕಲ್ಪವು ಸಹ ಇರುವುದು.

[ಜೈ.ಸೂ. ಅಧ್ಯಾಯ ೩. ಪಾದ ೬. ಸೂತ್ರ ೯]

ಮೇಲಿನ ಬ್ರಾಹ್ಮಣವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿ—**ಸಪ್ತದಶಸಾಮಿಧೇನೀರನುಬ್ರೂಯಾತ್** - ಹದಿನೇಳು ಸಾಮಿಧೇನೀಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ಪಠಿಸಬೇಕು ಎಂದು ಹೇಳಿದೆಯಷ್ಟೆ. ಈ ಸಾಮಿಧೇನೀ ಮಂತ್ರಗಳ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ಸಂಖ್ಯೆಯನ್ನು ನಾವು ಆ ವಾಕ್ಯದ ಅರ್ಥವಿವರಣೆಯಲ್ಲಿ ವಿವರಿಸಿದೇವೆ. ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಉತ್ಪನ್ನಮಾಡುವಾಗ ಪಠಿಸುವ ಮಂತ್ರಗಳಿಗೆ ಸಾಮಿಧೇನೀ ಮಂತ್ರಗಳೆಂದು ಹೆಸರು. ಈ ಸಂಬಂಧವಾಗಿ **ಪ್ರ ಮೋ ನಾಜಾ ಅಭಿದ್ಯವಃ** ಎಂದು ಮೊದಲಾದ ೧೧ ಮಂತ್ರಗಳಿರುವುವು ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಮೊದಲ ಮತ್ತು ಕಡೆಯ ಎರಡು ಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ಮೂರಾವರ್ತಿ ಪಠಿಸುವುದರಿಂದ ಒಟ್ಟು ಮಂತ್ರಸಂಖ್ಯೆಯು ೧೫ ಆಗುವುದು ಮತ್ತು ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಧಾಯ್ಯಾ ಎಂಬ ೨ ಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ಸೇರಿಸುವುದರಿಂದ ಮಂತ್ರಸಂಖ್ಯೆಯು ೧೭ ಆಗುವುದು. ಇಲ್ಲಿ ಎಂದರೆ ಮೇಲಿನ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ೧೭ ಸಾಮಿಧೇನೀಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ಪಠಿಸಬೇಕೆಂದು ಹೇಳಿದೆಯಷ್ಟೆ. ಆದರೆ ಪ್ರಕೃತಿಯಾಗದಲ್ಲಿ—**ಪಂಚದಶಸಾಮಿಧೇನೀರನ್ನಾಹ** ಎಂಬ ವಿಧಿವಾಕ್ಯವು ಕಂಡುಬರುವುದರಿಂದ ೧೫ ಅಥವಾ ೧೭ ಎಂಬ ಸಂಖ್ಯೆಗಳಲ್ಲಿ ಯಾವುದನ್ನು ಬೇಕಾದರೂ ಹೇಳಬಹುದೇ ಎಂದು ಸಂಶಯವುಂಟಾದಲ್ಲಿ ಅದಕ್ಕೆ ಸಮಾಧಾನವು.—

[ಇಲ್ಲಿ ಪ್ರಕೃತಿಯಾಗವೆಂದರೆ ಮೂಲನಿಯಮಗಳನ್ನೂ ಒಂದು ನಿರ್ದಿಷ್ಟವಾದ ಕ್ರಮವನ್ನೂ ಒಳಗೊಂಡಿರುವ ಯಾಗಕ್ಕೆ ಪ್ರಕೃತಿಯಾಗವೆಂದು ಹೆಸರು (standard) ಪ್ರಕೃತಿಯಾಗದಲ್ಲಿ ಕೆಲವು ಬದಲಾವಣೆಗಳನ್ನು ಅಥವಾ ಹೆಚ್ಚು ವಿಷಯಗಳನ್ನು ಸೇರಿಸಿ ಮಾಡುವ ಯಾಗಕ್ಕೆ ವಿಕೃತಿಯಾಗವೆಂದು ಹೆಸರು].

ಪ್ರಕೃತಿಯಾಗದಲ್ಲಿ ಸಾಧಾರಣವಾಗಿ ೧೫ ಸಾಮಿಧೇನೀ ಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ಪಠಿಸುವುದು ರೂಢಿಯು. ವಿಕೃತಿಯಾಗದಲ್ಲಿ ೧೭ ಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ಪಠಿಸಬೇಕು. ಹೀಗಿರುವಾಗ ಇಲ್ಲಿ ಪ್ರಕೃತಿಯಾಗದಲ್ಲಿ ೧೭ ಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ಪಠಿಸುವುದು ಅನುಚಿತವಲ್ಲವೇ ಎಂದರೆ ಸಂದರ್ಭಾನುಸಾರ, ಆಯಾಯ ಕರ್ಮಗಳಿಗೆ ಅನುರೂಪವಾಗಿ ಪ್ರಕೃತಿಯಾಗದಲ್ಲಿಯೂ ೧೭ ಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ಪಠಿಸಬಹುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ಪ್ರಕೃತಿಯಾಗದಲ್ಲಿ ೧೫, ವಿಕೃತಿಯಾಗದಲ್ಲಿ ೧೭ ಎಂಬ ಕಟ್ಟುನಿಟ್ಟಾದ ನಿಯಮವನ್ನು ಇಲ್ಲಿ ಪಾಲಿಸಬೇಕಾಗಿಲ್ಲ. ಪೂರ್ವಸಂಪ್ರದಾಯವನ್ನೇ ಅನುಸರಿಸಬೇಕು. ಆದ್ದರಿಂದ ಮಿತ್ರವಿಂದ ಅಧ್ವರಕಲ್ಪಾದಿ ಯಾಗಗಳಲ್ಲಿ (ಅವು ಪ್ರಕೃತಿಯಾಗಗಳಾಗಿದ್ದರೂ) ೧೭ ಸಾಮಿಧೇನೀಮಂತ್ರಗಳನ್ನೇ ಪಠಿಸಬೇಕು.

[ಜೈ.ಸೂ. ಅಧ್ಯಾಯ ೩. ಪಾದ ೬. ಸೂತ್ರ ೧೦]

[ನಿತ್ಯ ಮತ್ತು ನೈಮಿತ್ತಿಕವೆಂಬ ಶಬ್ದಗಳ ವಿವರಣೆ—ನಿತ್ಯವೆಂದರೆ ಕರ್ತವ್ಯರೂಪವಾಗಿ ಮಾಡಬೇಕಾದ ಕರ್ಮವು- ಅದರಿಂದ ಪ್ರಯೋಜನವು ಉಂಟಾಗದಿದ್ದರೂ ಎಂದರೆ ಕಣ್ಣಿಗೆ ಕಾಣದಿದ್ದರೂ ಅದನ್ನು ಮಾಡಲೇಬೇಕು. ನೈಮಿತ್ತಿಕವೆಂದರೆ ಒಂದು ಕಾರಣಕ್ಕಾಗಿ ಅಥವಾ ಒಂದು ನಿರ್ದಿಷ್ಟವಾದ ಪ್ರಯೋಜನವನ್ನು ಪಡೆಯುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಮಾಡುವ ಕರ್ಮವು. ಇದನ್ನು ಕರ್ತವ್ಯದಂತೆ ಮಾಡಲೇಬೇಕೆಂಬ ನಿಯಮವಿಲ್ಲ. ಪ್ರಯೋಜನ ಬೇಕಾದರೆ ಮಾಡಬಹುದು. ಬೇಡವಾದರೆ ಮಾಡಬೇಕಾಗಿಲ್ಲ]. ಪ್ರಕೃತಿಯಾಗವನ್ನು ಮಾಡುವಾಗ ೧೫ ಸಾಮಿಧೇನೀಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ಮಾತ್ರ ಪಠಿಸಬೇಕೆಂದು ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದೆಯಷ್ಟೆ. ಆದರೆ ಆ ಪ್ರಕೃತಿಯಾಗವನ್ನು ನೈಮಿತ್ತಿಕವಾಗಿ ಎಂದರೆ ಒಂದು ನಿರ್ದಿಷ್ಟಪ್ರಯೋಜನವನ್ನು ಪಡೆಯುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಮಾಡುವಾಗ ೧೭ ಸಾಮಿಧೇನೀಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ಪಠಿಸಬೇಕು. ಏಕೆಂದರೆ ಪ್ರಕೃತಿಯಾಗದಲ್ಲಿಯೂ ಸಂದರ್ಭಾನುಸಾರವಾಗಿ ೧೭ ಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ಹೇಳಬೇಕೆಂದು ಅಲ್ಲಿಯೇ ಹೇಳಿದೆ. ಸಪ್ತದಶಾನುಬ್ರೂಯಾದ್ವೈತ್ಯಸ್ಯ ಎಂಬ ಶ್ರುತಿವಾಕ್ಯದ ಪ್ರಕಾರ ವೈಶ್ಯನು ಯಜ್ಞ ಮಾಡುವಾಗ ಅದು ಪ್ರಕೃತಿಯಾಗಿರಲಿ ಅಥವಾ ವಿಕೃತಿಯಾಗಿರಲಿ ೧೭ ಸಾಮಿಧೇನೀಮಂತ್ರಗಳನ್ನೇ ಹೇಳಬೇಕೆಂಬ ನಿಯಮವಿದೆ. ಈ ನಿಯಮವು ಪ್ರಕೃತಿವಿಕೃತಿಯಾಗಗಳಿಗೆ ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದ ನಿಯಮಗಳನ್ನು ಅನುಸರಿಸಿದೆಯೇ ಎಂದರೆ ಹಾಗಲ್ಲ. ನಿತ್ಯನೈಮಿತ್ತಿಕ ಯಾಗಗಳಲ್ಲಿ ಅನುಸರಿಸಬೇಕಾದ ನಿಯಮಗಳೂ ಇಲ್ಲಿ ಅನ್ವಯವಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಶ್ರುತಿವಾಕ್ಯವು ಪ್ರಬಲ ಅಥವಾ ಪ್ರಮಾಣವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ವೈಶ್ಯನು ಪ್ರಕೃತಿಯಾಗ ಮಾಡಿದರೂ ಅಥವಾ ನಿತ್ಯ (ಕರ್ತವ್ಯ) ಕರ್ಮವನ್ನಾಚರಿಸಿದರೂ ಸಹ ವಿಕೃತಿ ಮತ್ತು ನೈಮಿತ್ತಿಕ ಯಾಗಗಳಂತೆ ೧೭ ಸಾಮಿಧೇನೀ ಮಂತ್ರಗಳನ್ನೇ ಪಠಿಸಬೇಕು. ಇದಕ್ಕೆ ಕಾರಣವನ್ನು ಭಾಷ್ಯಕಾರರು ಹೀಗೆ ಹೇಳಿರುವರು.

ವೈಶ್ಯನು ಪ್ರಕೃತಿ ಮತ್ತು ನಿತ್ಯಯಾಗವನ್ನು ಮಾಡುವಾಗಲೂ ಕೆಲವು ವಿಶೇಷ ನಿಧಿಗಳನ್ನು ಅನುಸರಿಸಬೇಕಾಗಿರುವುದು. ಆ ವಿಧಿಗಳು ಪ್ರಕೃತಿ ಮತ್ತು ನಿತ್ಯಯಾಗಗಳಿಗೆ ವಿಕೃತಿ ಮತ್ತು ನೈಮಿತ್ತಿಕಯಾಗಗಳ ಸ್ವರೂಪವನ್ನೂ ಒದಗಿಸುವವು. ಉದಾಹರಣೆಗೆ - ಚಮಸೇನಾಪಃ ಪ್ರಣಯೇದ್ಗೋದೋಹನೇನ ಪಶುಕಾಮಸ್ಯ ಎಂಬ ವಾಕ್ಯದ ಪ್ರಕಾರ - ಪಶು ಸಂಪತ್ತನ್ನು ಬಯಸುವ ವೈಶ್ಯನು ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಹಾಲನ್ನು ಕರೆಯುವ ಪಾತ್ರೆಯನ್ನು ನೀರನ್ನು ತರುವುದಕ್ಕಾಗಿ (ಅಪಃ ಪ್ರಣಯನ) ಉಪಯೋಗಿಸಬೇಕು ಮತ್ತು ಬ್ರಹ್ಮವರ್ಚಸ್ಸನ್ನು ಬಯಸುವವನು ಅಗ್ನಿಷೋಮಾಯ ಪಶುಯಾಗದಲ್ಲಿ ಪಶುವನ್ನು ಕಟ್ಟುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಬೈಲ್ವ (ಬಿಲ್ವವೃಕ್ಷದ) ಮರದ ಕಂಭವನ್ನು ಉಪಯೋಗಿಸಬೇಕು ಎಂದಿದೆ. ಈ ವಿಶೇಷಕರ್ಮಗಳನ್ನೆಲ್ಲಾ ವೈಶ್ಯನು ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಪ್ರಕೃತಿ ಮತ್ತು ನಿತ್ಯಯಾಗಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಅನುಸರಿಸುವುದರಿಂದ ವೈಶ್ಯನು ಮಾಡುವ ಯಾಗಗಳು ವಿಕೃತಿ ಮತ್ತು ನೈಮಿತ್ತಿಕಯಾಗಗಳ ಸ್ವರೂಪವನ್ನೇ ಹೋಲುವವು. ಆದುದರಿಂದ ವೈಶ್ಯನು ಮಾಡುವ ಎಲ್ಲಾ ಯಾಗಗಳಲ್ಲಿ ವಿಕೃತಿ ಮತ್ತು ನೈಮಿತ್ತಿಕಯಾಗಗಳಂತೆ ೧೭ ಸಾಮಿಧೇನೀಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ಪಠಿಸಲೇಬೇಕೆಂಬುದು ಯುಕ್ತವು

[ಜೈ. ಸೂ. ಅಧ್ಯಾಯ. ೧೦. ಪಾದ. ೮. ಸೂತ್ರಗಳು. ೧೭-೧೯]

ಯಾವ ವಿಶೇಷಸಂದರ್ಭವನ್ನೂ ಸೂಚಿಸದೆ-ಹದಿನೇಳು ಸಾಮಿಧೇನೀ ಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ಪಠಿಸಬೇಕು ಎಂಬ ವಿಧಿ ವಾಕ್ಯವಿರುವುದು. ಅದರಂತೆಯೇ ಕೆಲವು ವಿಕೃತಿಯಾಗಗಳಲ್ಲಿ ಎಂದರೆ ವೈಮೃಧ, ಅಧ್ವರಕಲ್ಪ, ಪಶು, ಚಾತುರ್ಮಾಸ್ಯ, ಮಿತ್ರವಿಂದಾ, ತ್ರೇಧಾತವೀ, ಆಗ್ರಯಣೇಷ್ಟಿ ಎಂಬ ವಿಕೃತಿಯಾಗಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಹದಿನೇಳು ಸಾಮಿಧೇನೀಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ಪಠಿಸಬೇಕೆಂದು ನಿಯಮವಿರುವುದು. ಆದರೆ ಪ್ರಕೃತಿಯಾಗದಲ್ಲಿ ಹದಿನೈದು ಸಾಮಿಧೇನೀಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ಪಠಿಸಬೇಕೆಂದಿರುವುದು. ನ್ಯಾಯವೇ ಆಗಿದೆ. ಹೀಗಿದ್ದರೂ ವೈಮೃಧಾದಿ ವಿಕೃತಿಯಾಗಗಳಲ್ಲಿ ಹದಿನೇಳು ಸಾಮಿಧೇನೀಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ಹೇಳಬೇಕೆಂಬ ವಿಶೇಷವಿಧಿಯ ಉದ್ದೇಶವೇನು? ವಿಕೃತಿಯಾಗಗಳಲ್ಲಿ ಹದಿನೇಳು, ಪ್ರತ್ಯಯಾಗಗಳಲ್ಲಿ ಹದಿನೈದು ಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ಹೇಳಬೇಕೆಂಬ.

ಸಾಧಾರಣ ನಿಯಮವೇ ಸಾಕಲ್ಲವೇ? ಎಂದರೆ, ವೈವೃಧಾದಿ ವಿಕೃತಿಯಾಗಗಳಲ್ಲಿ ಅಷ್ಟಭಾಗ ನಿಯಮದಂತೆ ಸಾಮಿಧೇನೀ ಮಂತ್ರಗಳ ಸಂಖ್ಯೆಯು ಸಾಧಾರಣ ನಿಯಮಗಳಿಗೊಳಪಟ್ಟಿರುವುದಿಲ್ಲ. ಏಕೆಂದರೆ ಹಿಂದಿನಿಂದ ಬಂದ ಪದ್ಧತಿ ಸಂಪ್ರದಾಯಗಳನ್ನು ನುಸರಿಸಿ ಕೆಲವು ವಿಕೃತಿಯಾಗಗಳಲ್ಲಿ ಹದಿನೇಳು ಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ಪಠಿಸುವುದು ರೂಢಿಯಾಗಿದೆ.

ಮತ್ತೆ ಕೆಲವು ವಿಕೃತಿಯಾಗಗಳಲ್ಲಿ ಹದಿನೇಳು ಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ಪಠಿಸಲೇಬೇಕೆಂಬ ವಿಧಿವಾಕ್ಯವು ಇರುವುದು. ಅದರಂತೆ ಅಚರಣೆಯೂ ಇರುವುದು. ಹೀಗಿರುವುದರಿಂದ ಯಾವ ವಿಶೇಷ ಸಂದರ್ಭವನ್ನೂ ಸೂಚಿಸದೆ ಎಲ್ಲಾ ವಿಕೃತಿಯಾಗಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಒಂದೇವಿಧವಾದ ನಿಯಮಗಳನ್ನು ಅಚರಿಸಲಾಗುವುದಿಲ್ಲ. 'ಸಾಮಿಧೇನೀ ಮಂತ್ರಸಂಖ್ಯೆಯ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಪ್ರಕೃತಿ ಮತ್ತು ವಿಕೃತಿಯಾಗಗಳಿಗೆ ಹದಿನೈದು ಮತ್ತು ಹದಿನೇಳು ಎಂಬ ಸಂಖ್ಯೆಗಳು ಸಾಧಾರಣ ನಿಯಮದಂತೆ ನಿರ್ದಿಷ್ಟವಾಗಿದ್ದರೂ ವಿಶೇಷ ಸಂದರ್ಭ ಅಥವಾ ಪ್ರಕರಣಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಇವುಗಳು ವ್ಯತ್ಯಾಸಕ್ಕೆ ಒಳಪಡುವವು. ಈ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ವಿಧಿವಾಕ್ಯಗಳನ್ನೂ ಪೂರ್ವ ಪದ್ಧತಿ ಸಂಪ್ರದಾಯಗಳನ್ನೂ ವಿಮರ್ಶಿಸಿ ಸಂದರ್ಭಾನುಸಾರ ಸಾಮಿಧೇನೀಮಂತ್ರಗಳ ಸಂಖ್ಯೆಯನ್ನು ನಿರ್ಧರಿಸಬೇಕಾಗುವುದು.

THE AITAREYA BRAHMANAM OF THE RIGVEDA

First Book - First Chapter (Adhyaya)

(*The Dikshanya Ishti, with the Initiatory Rites*)

Agni, among the gods, has the first, Vishnu the last place ; between them stand all the other deities.

They offer the Agni-Vishnu rice-cake (Purodasa) which belongs to the Dikshaniya ishti (and put its several parts) on eleven potsherds (kapala). They offer it (the rice-cake) really to all the deities of this (Ishti) without foregoing any one. For Agni is all the deities, and Vishnu is all the deities. For these two (divine) bodies, Agni and Vishnu, are the two ends of the sacrifice. Thus when they portion out the Agni-Vishnu rice-cake, they indeed make at the end (after the ceremony is over) prosper (all) the gods of this (ceremony).

Here they say : if there be eleven potsherds on which portions of the rice-cake are put, and (only) two deities, Agni and Vishnu, what arrangement is there for the two, or what division ?

(The answer is) The rice-cake portions on eight potsherds belong to Agni ; for the Gayatri verse consists of eight syllables, and the Gayatri is Agni's metre. The rice-cake portions on the three potsherds belong to Vishnu ; for Vishnu (the sun) strode thrice through the universe. This the arrangement (to be made) for them ; this the division.

He who might think himself to have no position (not to be highly respected by others) should portion out (for being offered) Charu over which clarified butter is poured. For on this earth no one has a firm footing who does not enjoy a certain (high) position. The clarified butter (poured over this Charu) is the milk of the woman; the husked rice grains (tandula of which Charu consists) belong to the male; both are a pair. Thus the Charu on account of its consisting of a pair (of female and male parts) blesses him with the production of progeny and cattle, for his propagation (in his descendants and their property). He who has such a knowledge propagates his progeny and cattle.

He who brings the New and Full Moon oblations, has already made a beginning with the sacrifice, and made also a beginning with (the sacrificial worship of the) deities. After having brought the New or Full Moon oblations, he may be inaugurated in consequence of the offering made at these (oblations) and the sacrificial grass (having been spread) at these (oblations, at the time of making them). This (might be regarded as one Diksha (initiatory rite).

The Hotar must recite seventeen verses for the wooden sticks to be thrown into the fire (to feed it). For Prajapati (the Lord of all creatures) is seventeen-fold; the months are twelve, and the seasons five; by putting Hemanta (winter) and S'is'iru (between winter and spring) as one. So much is the year. The year is Prajapati. He who has such a knowledge prospers by these verses (just mentioned) which reside in Prajapati.

ಇತಿ ಶ್ರೀಮತ್ಸಾಯಣಾಚಾರ್ಯವಿರಚಿತೇ ನಾಥವೀರ್ಯೇ ವೇದಾರ್ಥಪ್ರಕಾಶ

ಐತರೇಯಬ್ರಾಹ್ಮಣಭಾಷ್ಯಸ್ಯ ಪ್ರಥಮಾಧ್ಯಾಯೇ ಪ್ರಥಮಃ ಖಂಡಃ

ಇಲ್ಲಿಗೆ ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಸಹಿತವೂ ಕರ್ನಾಟಕಭಾಷಾನುನಾದಯುತವೂ ಆದ ಐತರೇಯಬ್ರಾಹ್ಮಣದ ಪ್ರಥಮಾಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ ಪ್ರಥಮಖಂಡವು ಸಮಾಪ್ತವು.

ಅಥ ಪ್ರಥಮಾಧ್ಯಾಯೇ ದ್ವಿತೀಯಃಖಂಡಃ

ಮೊದಲನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ ಎರಡನೆಯ ಖಂಡವು

[ಇಷ್ಟಿ, ಅಹುತಿ, ಊತಿ, ಹೋತ್ಯ ಎಂಬ ಶಬ್ದಗಳ ನಿಷ್ಪತ್ತಿಯು]

ಯಜ್ಞೋ ವೈ ದೇವೇಭ್ಯ ಉದಕ್ರಾಮತ್ತಮಿಷ್ಟಿಭಿಃ ಪ್ರೈಷಮೈಚ್ಛನ್ಯ-
ದಿಷ್ಟಿಭಿಃ ಪ್ರೈಷಮೈಚ್ಛಂಸ್ತದಿಷ್ಟಿನಾಮಿಷ್ಟಿತ್ವಂ ತಮನ್ವವಿಂದ್

ದೀಕ್ಷಣೀಯೇಷ್ಟಿಂ ನಿರೂಪ್ಯ ತತ್ಪ್ರಶಂಸಾರ್ಥಮಿಷ್ಟಿಶಬ್ದನಿರ್ವಚನಂ ದರ್ಶಯತಿ |
ಜ್ಯೋತಿಷ್ಣೋಮಾಭಿಮಾನೀ ಯಜ್ಞಪುರುಷಃ ಕೇನಾಪಿ ನಿಮಿತ್ತೇನಾಪರಕ್ತೋ ದೇವೇಭ್ಯೋಽ-
ಪಕ್ರಾಂತವಾನ್ | ತಂ ಯಜ್ಞಂ ದೇವಾ ದೀಕ್ಷಣೀಯಾಪ್ರಾಯಣೀಯಾದಿಭಿರಿಷ್ಟಿಭಿಃ ಪ್ರೈಷ-
ಮನ್ವೇಷ್ಟಮೈಚ್ಛನ್ | ಇಚ್ಛಂತಿ ಯಜ್ಞಮಾಭಿರಿತೀಷ್ಟಿಶಬ್ದವ್ಯುತ್ಪತ್ತಿಃ | ಯಜತಿಧಾತೋರಿಷ್ಟಿ-
ಶಬ್ದಃ ಸರ್ವತ್ರ ಪ್ರಸಿದ್ಧಃ | ಅತ್ರ ತ್ವಿಚ್ಛತಿಧಾತೋರಿತಿ ವಿಶೇಷಃ ಅನ್ವಿಷ್ಯ ತಂ ಯಜ್ಞಮನು-
ಕ್ರಮೇಣ ಲಬ್ಧವಂತಃ |

ದೀಕ್ಷಣೀಯೇಷ್ಟಿವಿಧಿಯನ್ನು ಹೇಳಿ ಈಗ ಇಷ್ಟಿ ಎಂಬ ಶಬ್ದದ ನಿರ್ವಚನವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. ಒಂದು ಸಮಯದಲ್ಲಿ ಜ್ಯೋತಿಷ್ಣೋಮ ಎಂಬ ಯಜ್ಞಾಭಿಮಾನಿದೇವತೆಯು ಎಂದರೆ ಯಜ್ಞಪುರುಷನು ಕಾರಣಾಂತರದಿಂದ ಬೇಸರಗೊಂಡು ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಹೊರಟುಹೋದನು. ಆಗ ದೇವತೆಗಳು ದೀಕ್ಷಣೀಯ, ಪ್ರಾಯಣೀಯ ಮೊದಲಾದ ಇಷ್ಟಿಗಳಿಂದ (ಆ ಇಷ್ಟಿಗಳನ್ನು ಮಾಡಿ) ಆ ಯಜ್ಞಪುರುಷನನ್ನು ಹುಡುಕಬೇಕೆಂದು ಅಪೇಕ್ಷಿಸಿದರು. ಯಜ್ಞಪುರುಷನನ್ನು ಹುಡುಕುವ ಅಪೇಕ್ಷೆಯಿಂದ ದೇವತೆಗಳು ಯಾವ ಪ್ರಾಯಣೀಯಾದಿ ಇಷ್ಟಿಗಳಿಂದ (ಅಥವಾ ಕರ್ಮಾಂಗಗಳಿಂದ) ಆರಾಧಿಸಿದರೋ (ಯಜತಿ) ಆ ಕಾರಣದಿಂದ ಇಷ್ಟಿ ಎಂಬ ಕರ್ಮಾಂಗಕ್ಕೆ ಇಷ್ಟಿ ಎಂಬ ಹೆಸರು ಬಂದಿತು. ಇಷ್ಟಿಶಬ್ದವು ಯಜತಿ (ಆರಾಧಿಸು) ಧಾತುವಿನಿಂದ ನಿಷ್ಪನ್ನವಾದ ಶಬ್ದವು. ಇಲ್ಲಿ ಇಚ್ಛತಿಧಾತುವಿನಿಂದ ಈ ಇಷ್ಟಿಶಬ್ದವು ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಿದೆಯೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಈರಿತಿ ಇಷ್ಟಿಗಳ ಮೂಲಕ ಹುಡುಕಿ ಎಂದರೆ ಇಷ್ಟಿಗಳ ಮೂಲಕ ಆರಾಧಿಸಿ ಯಜ್ಞಪುರುಷನನ್ನು (ಯಜ್ಞವನ್ನು) ಮತ್ತೆ ಪಡೆದರು.

ಅನುವಿತ್ತಯಜ್ಞೋ ರಾಭ್ಯೋತಿ ಯ ಏನಂ ವೇದ |

ತಲ್ಲಾಭವೇದನಂ ಪ್ರಶಂಸತಿ | ವೇದಿತಾ ತದನುಷ್ಠಾನೇನ ಲಬ್ಧಯಜ್ಞಫಲೇನ ಸಮೃದ್ಧೋ ಭವತಿ | ಪುನರಪಿ ದೀಕ್ಷಣೀಯಾದೀಷ್ಟಿಪ್ರಶಂಸಾರ್ಥಂ ತಾಸ್ತಿಷ್ಟಿಷು ವಿದ್ಯಮಾ-
ನಾನಾಮಾಹುತೀನಾಂ ವಾಚಕಂ ಶಬ್ದಂ ನಿರ್ವಕ್ತು |

ಈ ಇಷ್ಟಿ ವಿಷಯವಾದ ಆಖ್ಯಾನವನ್ನು ತಿಳಿದಿರುವ ಪುರುಷನು ಯಜ್ಞಮಾಡಿದ ಫಲವನ್ನು ಪಡೆದು ಸಂಪತ್ಸಮೃದ್ಧಿಯಿಂದ ಸುಖಿಸುವನು.

ಆಹೂತಯೋ ವೈ ನಾನೈತಾ ಯದಾಹುತಯ ಏತಾಭಿವೈ ದೇವಾ-
ನ್ಯಜಮಾನೋ ಹ್ವಯತಿ ತದಾಹುತೀನಾಮಾಹೂತಿತ್ವಂ ||

ಆಹುತಯ ಇತ್ಯುಕ್ತಕಾರೇಣ ಹ್ರಸ್ವೇನಾಹೂತಯ ಇತ್ಯೇವಂ ದೀರ್ಘೇಣಯುಕ್ತಂ
ದ್ರಷ್ಟವ್ಯಂ | ಹ್ವಯತ್ಯಾಭಿರಿತಿ ತದ್ವ್ಯುತ್ಪತ್ತಿಃ | ಜುಹೋತಿಥಾತೋರುತ್ಪನ್ನಃ ಶಬ್ದಃ ಪೂರ್ವಂ
ಪ್ರಸಿದ್ಧಃ | ಅಯಂ ತು ಹ್ವಯತಿಥಾತೋರುತ್ಪನ್ನ ಇತಿ ವಿಶೇಷಃ ||

ಇಷ್ಟಿಶಬ್ದದ ನಿರ್ವಚನವನ್ನೂ ಇಷ್ಟಿಪ್ರಶಂಸೆಯನ್ನೂ ವಿವರಿಸಿ ಈಗ ದೀಕ್ಷಣೀಯಾದಿ ಇಷ್ಟಿಗಳಲ್ಲಿ ಉಪಯೋಗಿಸುವ ಆಹುತಿ ಎಂಬ ಶಬ್ದದ ಉತ್ಪತ್ತಿಯನ್ನು ವಿವರಿಸುವರು. ಆಹುತಯಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದದಲ್ಲಿರುವ ಉ ಎಂಬ ಹ್ರಸ್ವಸ್ವರವು ಆಹೂತಯಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದದಲ್ಲಿರುವ ಉ ಎಂಬ ದೀರ್ಘಸ್ವರವಿದ್ದಂತೆ ಭಾವಿಸಬೇಕು. ಹ್ವಯತಿಥಾತುವಿನಿಂದ ಆಹೂತಯಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಿರುವುದು. ಆಹುತಿ ಶಬ್ದವು ಜುಹೋತಿಥಾತುವಿನಿಂದ ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಿರುವುದು ಪ್ರಸಿದ್ಧವೇ ಆಗಿದೆ. ಆದರೂ ಇಲ್ಲಿ ಆಹುತಿಶಬ್ದವು ಹ್ವಯತಿಥಾತುವಿನಿಂದ ಉತ್ಪನ್ನವಾಗಿದೆಯೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ಊತಯಃ ಖಲು ವೈ ತಾ ನಾಮ ಯಾಭಿದೇವಾ ಯಜಮಾನಸ್ಯ
ಹವಮಾಯಂತಿ ಯೇ ವೈ ಸಂಥಾನೋ ಯಾಃ ಸ್ತುತಯಸ್ತಾ
ನಾ ಊತಯಸ್ತ ಉ ಏನೈತತ್ಸ್ವರ್ಗಯಾಣಾ ಯಜಮಾನಸ್ಯ
ಭವಂತಿ ||

ಇಷ್ಟೀರಾಹುತೀಶ್ಚ ಮಿಲಿತ್ವಾ ಪ್ರಕಾರಾಂತರೇಣ ಪ್ರಶಂಸತಿ | ಹೂಯಂತೇ ದೇವಾ
ಅಸ್ತಿನಿತಿ ಹವೋಽತ್ರ ಸೋಮಯಾಗೋ ಯಾಭಿರಿಷ್ಟಿಭಿಸ್ತತ್ರ ತಾಭಿರಾಹುತೀಭಿಶ್ಚ ನಿಮಿತ್ತ-
ಭೂತಾಭಿದೇವಾ ಯಜಮಾನಸ್ಯ ಯಜ್ಞಮಾಗಚ್ಛಂತಿ ತಾ ಇಷ್ಟಯ ಆಹೂತಯಶ್ಚೋತಯ
ಇತ್ಯೇತನ್ನಾಮ ಪ್ರತಿಪದ್ಯಂತೇ | ಖಲುಶಬ್ದೋ ವೈಶಬ್ದಶ್ಚ ಪ್ರಸಿದ್ಧಾರ್ಥಃ | ಅನಂತಿ ರಕ್ಷಂತೀ-
ತ್ಯವತೇರ್ಧಾತೋರೂತಿಶಬ್ದಃ ಪ್ರಸಿದ್ಧಃ | ಅಯಂತ್ಯಾಗಚ್ಛಂತಿ ಯಾಭಿರಿತ್ಯಾಜ್ ಪೂರ್ವಸ್ಯಾ-
ಯತಿಥಾತೋರ್ನಾ ವರ್ಣವಿಕಾರೇಣೋತಿಶಬ್ದಃ | ಯದ್ವಾ ತಸ್ಮಾದೇವ ಧಾತೋಃ ಸ್ವರ್ಗಪ್ರಾ-
ಪಕತ್ವಾಭಿಪ್ರಾಯೇಣ ಶಬ್ದೋ ವ್ಯುತ್ಪಾದ್ಯತೇ | ಯೇ ಕೇಚಿತ್ಪಂಥಾನ ಇಷ್ಟಿರೂಪಾಃ ಸ್ವರ್ಗಸ್ಯ
ಪ್ರಾಥಮಾರ್ಗಾಃ ಸಂತಿ ಯಾಶ್ಚ ಸ್ತುತಯಸ್ತನ್ಮಾರ್ಗವಯವರೂಪಾ ಆಹುತಯಃ ಸಂತಿ ತಾ
ದ್ವಿವಿಧಾ ಊತಯ ಇತ್ಯುಚ್ಯಂತೇ | ತ ಉ ಏನೈತತ್ ಏನೈತೇ ದ್ವಿವಿಧಾ ಅಪಿ ಮಾರ್ಗಾ
ಯಜಮಾನಸ್ಯ ಸ್ವರ್ಗಯಾಣಾಃ ಸ್ವರ್ಗಪ್ರಾಪಕಾ ಭವಂತಿ ||

ಇಷ್ಟಿ, ಆಹುತಿ ಎಂಬ ಶಬ್ದಗಳನ್ನು ಸೇರಿಸಿ ಬೇರೆ ವಿಧವಾಗಿ ವಿವರಣೆಮಾಡುವರು—ಹೂಯಂತೇ ದೇವಾ ಅಸ್ಮನ್ನಿತಿ ಹವೋಽತ್ರ ಸೋಮಯಾಗಃ—ಯಾವ ಕರ್ಮದಲ್ಲಿ ದೇವತೆಗಳು ಆಹ್ವಾನಿಸಲ್ಪಡುತ್ತಾರೋ ಅದು ಸೋಮಯಾಗವು. ಆಹುತಿರೂಪವಾದ ಯಾವ ಇಷ್ಟಿಗಳಿಂದ ದೇವತೆಗಳು ಯಜಮಾನನ ಯಜ್ಞಭೂಮಿಗೆ ಆಹ್ವಾನಿತರಾಗಿ ಬರುವರೋ ಆ ಇಷ್ಟಿಗಳಿಗೆ ಆ ಊತಯಃ—ರಕ್ಷಣೆಗಳು ಎಂದರ್ಥವು. ಎಂದರೆ ಯಾವ ಇಷ್ಟಿಗಳಲ್ಲಿ ಯಜಮಾನರ ಆಹುತಿರೂಪವಾದ ಆಹ್ವಾನವನ್ನು ಕೇಳಿ ದೇವತೆಗಳು ಯಜ್ಞಭೂಮಿಗೆ ಬರುವರೋ ಆ ಇಷ್ಟಿಗಳಿಗೆ ಅಥವಾ ಆಹುತಿಗಳಿಗೆ ದೇವತೆಗಳು ನೀಡುವ ರಕ್ಷಣೆಗಳೆಂದು ಅಭಿಪ್ರಾಯವು. ಇಲ್ಲಿ ಖಲು ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಮತ್ತು ವೈಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಈ ವಿಷಯವು ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿರುವುದು ಎಂದರ್ಥವು. ರಕ್ಷಿಸು ಎಂಬರ್ಥವಿರುವ ಅವ ರಕ್ಷಣೇ ಎಂಬ ಧಾತುವಿನಿಂದ ಊತಯಃ ರಕ್ಷಣೆಗಳು ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಿದೆ. ಅಥವಾ ಆ ಎಂಬ ಉಪಸರ್ಗದೊಡನೆ ಕೂಡಿದ ಯಾತಿಧಾತುವಿನಿಂದ (ಆಯಂತಿ-ಆಗಚ್ಛಂತಿ) ವರ್ಣವಿಕಾರವನ್ನು ಹೊಂದಿ ಊತಿಶಬ್ದವು ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಿರುವುದು. ಅಥವಾ ಯಾ-ಪ್ರಾಪಣೇ ಎಂಬ ಧಾತುವಿಗೆ ಸ್ವರ್ಗವನ್ನು ದೊರಕಿಸಿಕೊಡು ಎಂಬರ್ಥವಿರುವುದರಿಂದ ಈ ಧಾತುವಿನಿಂದಲಾದರೂ ಊತಿಶಬ್ದವು ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಿದೆಯೆಂದು ಭಾವಿಸಬಹುದು. ಇಷ್ಟಿಗಳು (ಯಜ್ಞಗಳು) ಸ್ವರ್ಗಕ್ಕೆ ಹೋಗುವ ಮುಖ್ಯವಾದ ಮಾರ್ಗಗಳು ಎಂದರೆ ಇಷ್ಟಿಗಳನ್ನು ಮಾಡುವುದರಿಂದ ಅವುಗಳ ಫಲರೂಪವಾಗಿ ಸ್ವರ್ಗವು ಲಭಿಸುವುದು. ಯಜ್ಞಗಳಲ್ಲಿ ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಅರ್ಪಿಸುವ ಆಹುತಿಗಳೇ ಸ್ವರ್ಗಕ್ಕೆ ಹೋಗುವ ಮಾರ್ಗಗಳು ಎಂದು ಹೇಳಬಹುದು ಈ ಆಹುತಿಗಳೇ ರಕ್ಷಣೆಗಳು ಎಂದರೆ ಈ ಆಹುತಿಗಳಿಂದಲೇ ಯಜಮಾನನಿಗೆ ದೇವತೆಗಳಿಂದ ರಕ್ಷಣೆಗಳು ದೊರಕುವುವು. ಮುಖ್ಯಾಭಿಪ್ರಾಯವು—ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಅರ್ಪಿಸುವ ಆಹ್ವಾನರೂಪವಾದ ಆಹುತಿಗಳೇ (ಹೋಮಗಳೇ) ಯಜಮಾನನಿಗೆ ದೇವತೆಗಳಿಂದ ಲಭಿಸುವ ರಕ್ಷಣೆಗಳು (ಊತಯಃ) ಈ ಊತಿಗಳೇ ಎಂದರೆ ರಕ್ಷಣೆಗಳೇ ಯಜಮಾನನಿಗೆ ಸ್ವರ್ಗಕ್ಕೆ ಹೋಗುವ ದಾರಿಗಳಂತಿವೆ.

ತದಾಹುರ್ಯದನ್ಯೋ ಜುಹೋತ್ಯಥ ಯೋಽನು ಚಾಹ ಯಜತಿ ಚ

ಕಸ್ಮಾತ್ತಂ ಹೋತೇತ್ಯಾಚಕ್ಷತ ಇತಿ ||

ಪುನರಪೀಷ್ಟಿ ಪ್ರಶಂಸಾರ್ಥಂ ತದಂಗಭೂತಯೋರ್ಯಾಜ್ಯಾನುವಾಕ್ಯಯೋರ್ವಕ್ತರಿ ಪ್ರಯುಜ್ಯಮಾನಂ ಹೋತ್ಯಶಬ್ದಂ ನಿರ್ವಕ್ತುಂ ಬ್ರಹ್ಮನಾದಿನಾಂ ಪ್ರಶ್ನಮವತಾರಯತಿ | ತತ್ತಾಸ್ತಿಸ್ತಿಷು ಕಿಂಚಿಜ್ಞೋದ್ಯಮಾಹುಃ | ಯದ್ಯಸ್ಮಾತ್ಕಾರಣಾದ್ಧೋತುರನ್ಯೋಽಧ್ವರ್ಯುರ್ಜುಹೋತಿ ತಸ್ಮಾತ್ತತ್ಕಾರಣಾತ್ತದ್ಧಾತುನಿಷ್ಪನ್ನೋಹೋತ್ಯಶಬ್ದಸ್ತಸ್ಯಾಧ್ವಯೋರ್ಯುಕ್ತಃ | ಯಾಜ್ಞಿಕಾಸ್ತು ತನುಧ್ವರ್ಯುರ್ ಹೋತೇತಿ ನಾಚಕ್ಷತೇ | ಅಥ ಯಃ ಪುನಾನನು ಚಾಹ ಪುರೋನುವಾಕ್ಯಾಂ ಚಾನುಬ್ರೂತೇ ಯಜತಿ ಚ ಯಾಜ್ಯಾಂ ಚ ಪಠತಿ ತಂ ಪುನಾಂಸಮನು-ವಕ್ತೇತಿ ಯಷ್ಟೇತಿ ಚಾನಭಿಧಾಯ ಕಸ್ಮಾತ್ಕಾರಣಾದ್ಧೋತೇತ್ಯಾಚಕ್ಷತೇ | ಇತಿಶಬ್ದಃ ಪ್ರಶ್ನ-ಸಮಾಪ್ತಾರ್ಥಃ ||

ಮತ್ತು ಯಜ್ಞಗಳಲ್ಲಿ ಮಂತ್ರಾದಿಗಳನ್ನು ಪಠಿಸುವ-ಹೋತ್ಯವಿಗೆ ಆ ಹೆಸರು ಹೇಗೆ ಲಭಿಸಿತೆಂದು ಹೋತ್ಯಶಬ್ದದ ನಿರ್ವಚನವನ್ನು ಹೇಳುವರು-ಯಜ್ಞಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಆಹುತಿಗಳನ್ನರ್ಪಿಸುವಾಗ ಹೋತ್ಯವೆಂಬ ಋತ್ವಿಜನು ಪುರೋನುವಾಕ್ಯಾ ಮತ್ತು ಯಾಜ್ಯಾ ಎಂಬ ಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ಪಠಿಸುವನು. ಅಧ್ವರ್ಯುವೆಂಬ ಋತ್ವಿಜನು ಆ ಮಂತ್ರಾನುಷ್ಠಾನವಾಗಿ ಆಯಾ ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಆಹುತಿಗಳನ್ನು ಎಂದರೆ ಆಜ್ಯಾದಿವಸ್ತುಗಳನ್ನು ಅಗ್ನಿಹುಲ್ಲಿ ಛಾಕಿ ಹೋಮಮಾಡುವನು. ಹೋತ್ಯಶಬ್ದವು ಜುಹೋತಿ (ಹೋಮ ಮಾಡು) ಧಾತುವಿನಿಂದ ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಿರುವುದು. ಇಲ್ಲಿ ಹೋಮಮಾಡುವನು ಅಧ್ವರ್ಯುವು. ಹೋತ್ಯವಲ್ಲ, ಅವನು

ಕೇವಲ ಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ಮಾತ್ರ ಪಠಿಸುವನು. ಅದ್ದರಿಂದ ಹೋಮಮಾಡುವ ಅಧ್ವರ್ಯುವಿಗೆ ಹೋತೃವೆಂದು ಕರೆಯುವುದನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಕೇವಲ ಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ಪಠಿಸುವ ಹೋತೃವಿಗೆ ಹೋತೃವೆಂದು ಏಕೆ ಕರೆಯಬೇಕು? ಎಂದು ಕೆಲವರು ಪ್ರಶ್ನೆ ಮಾಡುವರು.

ಯದ್ವಾನ ಸ ತತ್ರ ಯಥಾಭಾಜನಂ ದೇವತಾ ಅಮುನಾನ-
ಹಾಮುನಾನಹೇತ್ಯಾವಾಹಯತಿ ತದೇನ ಹೋತುರ್ಹೋತೃತ್ವಂ
ಹೋತಾ ಭವತಿ ||

ಅಭಿಜ್ಞಾನಾನುಭವೇತಂ ಪ್ರಶ್ನಸ್ಯೋತ್ತರಂ ದರ್ಶಯತಿ | ಯದ್ವಾನ ಯಸ್ಮಾದೇವ
ಕಾರಣಾದ್ಯಾಜ್ಯಾನುವಾಕ್ಯಯೋರ್ವಕ್ತಾ ಸ ಪುನಾಂಸ್ತತ್ರ ಯಾಗೇ ಯಥಾ ಭಾಜನಂ ಯಥಾ
ಸ್ಥಾನಂ ಸರ್ವಾ ದೇವತಾ ಆನಾಹಯತಿ ಅಮುನುಗ್ನಿಮಾನಹ, ಅಮುಂ ಸೋಮನಾನಹೇತಿ
ತದೇನ ತಸ್ಮಾದೇವ ಕಾರಣಾದ್ಯಾಜ್ಞಿಕಪ್ರಸಿದ್ಧಸ್ಯ ಹೋತುಸ್ತನ್ನಾಮ ಸಂಪನ್ನಂ | ಅತ್ರ
ಣ್ಯಂತಸ್ಯ ವಹಧಾತೋಶ್ಚಾಂದಸ್ಯಾ ಪ್ರಕ್ರಿಯಯಾ ಹೋತೃಶಬ್ದನಿಷ್ಪತ್ತಿರ್ನ ತು ಜುಹೋತಿ-
ಧಾತೋಸ್ತಸ್ಮಾದ್ಧೋಮಕರ್ತೃತ್ವಾಭಾವೇಽಪ್ಯಾವಾಹಯಿತ್ಯತ್ಸದ್ಭಾವಾದ್ಧೋತೃತ್ವಮುಪಪನ್ನ-
ಮಿತ್ಯಯಂ ಯಾಜ್ಯಾನುವಾಕ್ಯಯೋರ್ವಕ್ತಾಪಿ ಹೋತಾ ಭವತ್ಯೇವ |

ಮೇಲೆ ಹೇಳಿದಂತೆ ಹೋಮಮಾಡು ಎಂಬರ್ಥವಿರುವ ಜುಹೋತಿಧಾತುವಿನಿಂದ ಹೋತೃಶಬ್ದವು ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಿಲ್ಲ. ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ —
ಅಮುನಾನಹ ಅಮುನಾನಹ, ಈದೇವತೆಯನ್ನು ಕರಿ, ಆ ದೇವತೆಯನ್ನು ಕರಿ ಎಂದರೆ ಅಗ್ನಿ ಎಂಬ ದೇವತೆಯನ್ನು
ಆಹ್ವಾನಮಾಡು, ಸೋಮ ಎಂಬ ದೇವತೆಯನ್ನು ಆಹ್ವಾನಮಾಡು ಎಂಬ ಪ್ರೈಷಮಂತ್ರಾನುಸಾರವಾಗಿ ಒಬ್ಬ ಪುರುಷನು
(ಹೋತೃವು) ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಪುರೋನುವಾಕ್ಯಾಯಾಜ್ಯಾ ಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ಪಠಿಸುತ್ತಾ ಆಯಾ ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಿ ಕರೆಯು-
ವನು. ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಿ ಕರೆಯುತ್ತಾನೆ ಎಂಬರ್ಥವಿರುವ ಆವಹ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ವಹ ಧಾತುವಿನಿಂದ ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಿದೆ. ಅದ್ದರಿಂದ
ಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ಹೇಳಿ ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಿ ಕರೆಯುವ ಋತ್ತಿಜನಿಗೆ ಹೋತೃವೆಂದು ಹೆಸರು, ಹೋಮಮಾಡುವ
ಅಧ್ವರ್ಯುವಿಗಲ್ಲ. ಯಜ್ಞಗಳಲ್ಲಿ ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಆವಾಹನೆಮಾಡುವುದು ಮುಖ್ಯಕೆಲಸ. ಆ ದೇವತೆಗಳು ಬಂದರಲ್ಲವೇ
ಅವರಿಗೆ ಆಹುತಿಗಳನ್ನರ್ಪಿಸುವುದು? ಅವರು ಬರದಿದ್ದರೆ ಯಾರಿಗೆ ಆಹುತಿಗಳನ್ನರ್ಪಿಸಿ ಹೋಮಮಾಡಬೇಕು? ಹೋಮ
ಮಾಡುವುದಕ್ಕಿಂತಲೂ ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಆಹ್ವಾನಮಾಡುವುದೂ ಅದಕ್ಕಾಗಿ ಯಾಜ್ಯಾಪುರೋನುವಾಕ್ಯಾ ಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ಪಠಿಸು-
ವುದೂ ಮುಖ್ಯಕೆಲಸವಾದ್ದರಿಂದ ಆರೀತಿ ಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ಪಠಿಸಿ ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಆಹ್ವಾನಮಾಡುವ ಪುರುಷನಿಗೆ ಎಂದರೆ
ಹೋತೃವಿಗೆ ಹೋತೃವೆಂದು ಹೇಳಬೇಕು. ಜುಹೋತಿಧಾತುವಿನಿಂದ ಹೋತೃಶಬ್ದವು ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಿಲ್ಲವಾದ್ದರಿಂದ ಹೋಮ
ಮಾಡುವ ಅಧ್ವರ್ಯುವಿಗೆ ಹೋತೃಶಬ್ದವು ಅನ್ವಯಿಸುವುದಿಲ್ಲ. ಹೋತೃವಿಗೆ ಹೋತೃವೆಂಬ ಹೆಸರು ಬರುವುದಕ್ಕೆ ಇದೇ
ಕಾರಣವು.

ಹೋತೇತ್ಯೇವಮಾಚಕ್ಷತೇ ಯು ಏವಂ ನೇದ || ೨ ||

ಹೋತೃತ್ವನೇದನಂ ಪ್ರಶಂಸತಿ | ಯಾಜ್ಞಿಕಾ ಏನಂ ನೇದಿತಾರಂ ಹೋತಾರಂ
ಮುಖ್ಯೋ ಹೋತೇತಿ ಷಠಯಂತಿ | ಹೋತೃ ಅಮುನಹ ಕುತೋ ಭವತೀತ್ಯರ್ಥಃ ||

ಯಜ್ಞಾನುಷ್ಠಾನದಲ್ಲಿ ಪ್ರವೀಣರಾದವರು ಮೇಲೆ ಹೇಳಿದ ಕಾರಣಗಳಿಗಾಗಿಯೇ ಮಂತ್ರಾದಿಗಳನ್ನು ಪಠಿಸಿ ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಯಜ್ಞಭೂಮಿಗೆ ಆಹ್ವಾನಮಾಡುವ ಪುರುಷನನ್ನು ಎಂದರೆ ಋತ್ವಿಜನನ್ನು ಹೋತ್ವವೆಂದು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ.

English Translation

The sacrifice went away from the gods. They wished to seek after it by means of the Ishtis. The Ishtis are called Ishtis because they wished (ish, to wish) to seek after it. They found it. He who has such a knowledge prospers after he has found the sacrifice. The name ahutis, i.e., oblations, stands instead of ahuti, i.e., invocation; with them the sacrificer calls the gods. This is (the reason) why they are called ahutis. They (the ahutis) are called utis; for by their means the gods come to the call of the sacrificer (ayanti, they come). Or they are the paths (and) ways; for they are the ways to heaven for the sacrificer.

There they say, as another priest (the Adhvaryu), offers (juhoti) the oblations why do they call that one who repeats the Anuvakya and Yajya verses, a Hotar? (The answer is) Because he causes the deities to be brought near (avahayati) according to their place, (by saying) "bring this one, bring that one". This is the reason why he is called a Hotar (avah, to bring near). He who has such a knowledge is called a Hotar.

ಇತಿ ಶ್ರೀಮತ್ಸಾಯಣಾಚಾರ್ಯವಿರಚಿತೇ ಮಾಧವೀಯೇ ವೇದಾರ್ಥಪ್ರಕಾಶ
ಐತರೇಯಬ್ರಾಹ್ಮಣಭಾಷ್ಯಸ್ಯ ಪ್ರಥಮಾಧ್ಯಾಯೇ ದ್ವಿತೀಯಃ ಖಂಡಃ ||

ಇಲ್ಲಿಗೆ ಐತರೇಯಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿ ಮೊದಲನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯದ ಎರಡನೇ ಖಂಡವು ಸಮಾಪ್ತವಾದುದು.

ಅಥ ಪ್ರಥಮಾಧ್ಯಾಯೇ ತೃತೀಯಃ ಖಂಡಃ

ಮೊದಲನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ ಮೂರನೆಯ ಖಂಡವು

[ಕೆಲವು ದೀಕ್ಷಾಸಂಸ್ಕಾರಗಳು—ಸ್ನಾನ, ಪ್ರಾಚೀನವಂಶಪ್ರವೇಶ, ವಸ್ತ್ರಾಭಾದನ, ಕೃಷ್ಣಾಜಿನವೇಷ್ಠನ, ಮುಷ್ಟೀಕರಣ
ಕೃಷ್ಣಾಜಿನವಿವರ್ಜನ ಇತ್ಯಾದಿ]

ಪುನರ್ವಾ ಏತನ್ಮೃತ್ವಿಜೋ ಗರ್ಭಂ ಕುರ್ವಂತಿ ಯಂ ದೀಕ್ಷಯಂತಿ ||

ಇತ್ಥಮಿಷ್ಟಾಹುತಿಹೋತೃಶಬ್ದಾನಾಂ ನಿರ್ವಚನೇನ ದೀಕ್ಷಣೀಯೇಷ್ಟಿಂ ಪ್ರಶಸ್ತೃತಯೇಷ್ಟಾ ದೀಕ್ಷಿತಸ್ಯ ಸಂಸ್ಕಾರವಿಶೇಷಾನ್ವಿಧಾತುಂ ಪ್ರಸ್ತೌತಿ—ಯಂ ಯಜಮಾನಂ ದೀಕ್ಷಣೀಯೇಷ್ಟಾ ದೀಕ್ಷಿತಂ ಕುರ್ವಂತಿ ತಂ ಯಜಮಾನಂ ಪುರಾ ಮಾತಾಪಿತರೌ ಕಂಚಿತ್ಕಾಲಂ ಗರ್ಭಂ ಕೃತವಂತೌ ಪುನರಹ್ಯೇನಮಿದಾನೀನ್ಮೃತ್ವಿಜೋ ಯಜ್ಞಕಾಲೇ ಗರ್ಭಂ ಕುರ್ವಂತಿ ಗರ್ಭವದಸೌ ಸಂಸ್ಕಾರೈಃ ಪಾಲನೀಯ ಇತ್ಯರ್ಥಃ ||

ಹಿಂದಿನ ಖಂಡದಲ್ಲಿ ಇಷ್ಟಿ, ಆಹುತಿ, ಹೋತೃ ಎಂಬ ಶಬ್ದಗಳ ನಿರ್ವಚನವನ್ನು ಹೇಳಿ ದೀಕ್ಷಣೀಯೇಷ್ಟಿಯನ್ನು ಪ್ರಶಂಸನೆ ಮಾಡಿ ಈಗ ಯಜ್ಞದೀಕ್ಷೆಯನ್ನು ವಹಿಸುವ ಯಜಮಾನನು ಅನುಸರಿಸಬೇಕಾದ ಕೆಲವು ಸಂಸ್ಕಾರಗಳನ್ನು ವಿವರಿಸುವರು. ಯಜಮಾನನಿಗೆ ದೀಕ್ಷಾಸಂಸ್ಕಾರಗಳನ್ನು ಮಾಡಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ನಿಯೋಜಿತರಾಗಿರುವ ಋತ್ವಿಕ್ಯಗಳು ಪ್ರಾರಂಭದಲ್ಲಿ ಯಜ್ಞಮಾಡುವುದಕ್ಕಾಗಿ ದೀಕ್ಷೆಯನ್ನು ವಹಿಸುತ್ತಿರುವ ಯಜಮಾನನನ್ನು ಗರ್ಭದಿಂದ ಅಗತಾನೇ ಹುಟ್ಟಿದಂತೆ ಭಾವಿಸಿ ಹೊಸದಾಗಿ ಹುಟ್ಟಿದ ಶಿಶುವಿಗೆ ಮಾಡಬೇಕಾದ ಸಂಸ್ಕಾರಾದಿಗಳನ್ನು ಮಾಡುವರು. ಯಜಮಾನನು ಹಿಂದೆ ಶಿಶುವಾಗಿದ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ತನ್ನ ಮಾತೃಗರ್ಭದಿಂದ ಹುಟ್ಟಿದಾಗ ಅವನಿಗೆ ಯಾವ ಸಂಸ್ಕಾರಗಳು ನಡೆಯಿತೋ ಈಗಲೂ ಅದರಂತೆ ಭಾವಿಸಿ ಒಂದೊಂದಾಗಿ ಸಂಸ್ಕಾರಗಳನ್ನು ಮಾಡುವರು.

ಅದ್ವಿರಭಿಷಿಂಚತಿ ||

ಏಕಂ ಸಂಸ್ಕಾರಂ ವಿಧತ್ತೇ | ಅಪ್ನು ಸ್ವಪಯಂತೀತ್ಯರ್ಥಃ | ಏತದೇವಾಭಿಪ್ರೇತ್ಯ ತೈತ್ತಿರೀಯಾ ಯಜಮಾನಸ್ಯ ವಪನಾದೂರ್ಧ್ವಂ ಸ್ನಾನಮಾನುನಂತಿ-ಅಂಗಿರಸಃ ಸುವರ್ಗಂ ಲೋಕಂ ಯಂತೋಽಪ್ನು ದೀಕ್ಷಾತಪಸೀ ಪ್ರಾವೇಶಯನ್ | ಅಪ್ನು ಸ್ನಾತಿ ಸಾಕ್ಷಾದೇವ ದೀಕ್ಷಾತಪಸೀ ಅವರುಂಥೇ ಇತಿ | ಯಜಮಾನಸ್ಯ ಸ್ನಾನಕರ್ತೃತ್ವೇಽಪಿ ಋತ್ವಿಜಾಂ ಸ್ನಾಪಯಿತ್ವತ್ಸಮುಭಿ-ಪ್ರೇತ್ಯಾಭಿಷಿಂಚಂತೀತ್ಯುಕ್ತಂ |

ಋತ್ವಿಕ್ಯಗಳು ಪ್ರಾರಂಭದಲ್ಲಿ ಯಜಮಾನನಿಗೆ ನೀರಿನಿಂದ ಸ್ನಾನಮಾಡಿಸುವರು. ಈ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ತೈತ್ತಿರೀಯ ಸಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿ (ದೀಕ್ಷಾಪ್ರಕರಣದಲ್ಲಿ) ಹೀಗೆ ಹೇಳಿದೆ—“ ಅಂಗಿರಸಃ ಸುವರ್ಗಂ ಲೋಕಂ ಯಂತೋಽಪ್ನು ದೀಕ್ಷಾತಪಸೀ ಪ್ರಾವೇಶಯನ್ ಅಪ್ನು ಸ್ನಾತಿ ಸಾಕ್ಷಾದೇವ ದೀಕ್ಷಾತಪಸೀ ಅವರುಂಥೇ ” (ತೈ.ಸಂ. ೬-೧-೧-೨)

ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಭೂಮಿಯ ಮೇಲಿದ್ದ ಅಂಗಿರಸ ಋಷಿಗಳು ಸ್ವರ್ಗಕ್ಕೆ ಹೋಗುವಾಗ ಯಜ್ಞದೀಕ್ಷಾವಿಧಿಯನ್ನೂ ತಪಸ್ಸನ್ನೂ (ಧ್ಯಾನವನ್ನೂ) ಉದಕದಲ್ಲಿ ಹುದುಗಿಸಿ ಬಚ್ಚಿಟ್ಟು ಸ್ವರ್ಗಕ್ಕೆ ಹೋದರು. ಆದ್ದರಿಂದ ದೀಕ್ಷಾರ್ಥವಾಗಿ ನೀರಿನಲ್ಲಿ ಸ್ನಾನಮಾಡುವ ಪುರುಷನು ನೀರಿನಲ್ಲಿರುವ ದೀಕ್ಷಾ ಮತ್ತು ತಪಸ್ಸುಗಳನ್ನು ಪಡೆಯುತ್ತಾನೆ. ಇಲ್ಲಿ ಅಭಿಷಿಂಚಂತಿ ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ಋತ್ವಿಕ್ಯಗಳು ಯಜಮಾನನನ್ನು ಸ್ನಾನವಿಧಿಯಿಂದ ಸಂಸ್ಕರಿಸುವರು ಎಂದಭಿಪ್ರಾಯವು.

ರೇತೋ ನಾ ಆಪಃ ಸರೇತಸಮೇವೈನಂ ತತ್ಕೃತ್ವಾ ದೀಕ್ಷಯಂತಿ ||

ಉಕ್ತಾನಾಮಸಾಂ ಪ್ರಶಂಸಾಮಾಹ | ಕಾರ್ಯಕಾರಣಯೋರಭೇದಾದಪಾಂ ರೇತಸ್ತುಂ ವೈರಾಜದೇಹಗತಾದ್ರೇತಸ ಆಪ ಉತ್ಪನ್ನಾಃ | ತಥಾ ಚಾರಣ್ಯಕೇ ಸೃಷ್ಟಿಪ್ರಕರಣೇ ಸಮಾನಾಸ್ಯತೇ - ಶಿಶ್ನಾದ್ರೇತೋ ರೇತಸ ಆಪ ಇತಿ | ಯದಾ ಮನುಷ್ಯಾದಿಶರೀರಗತಂ ರೇತೋಮೂತ್ರಾದಿಕಮಸಾಂ ಕಾರ್ಯಂ | ತಚ್ಚ ಗರ್ಭೋಪನಿಷದ್ಯಮ್ನಾತಂ - ಅಸ್ತಿನಂ ಚಾತ್ಮಕೇ ಶರೀರೇ ಯತ್ಕೃತಿನಂ ಸಾ ಪೃಥಿವೀ ಯದ್ವ್ರವಂ ತದಾಪ ಇತಿ | ತತ್ತೇನಾಭಿಷೇಚನೇನೈನಂ ಯಜಮಾನಂ ಸರೇತಸಂ ಪುತ್ರೋತ್ಪಾದನಸಮರ್ಥಂ ಕೃತ್ವಾ ಸಂಸ್ಕರ್ವಂತಿ ||

ನೀರಿನಲ್ಲಿ ಏತಕ್ಕೆ ಸ್ನಾನಮಾಡಬೇಕು ಎಂದರೆ ನೀರಿನ ಪ್ರಾಶಸ್ತ್ಯವನ್ನು ತಿಳಿಸುವರು—ಹಿಂದೆ ಪರಮೇಶ್ವರನ ರೇತಸ್ಸಿನಿಂದ (ವೀರ್ಯದಿಂದ) ಉದಕದ ಉತ್ಪತ್ತಿಯಾಯಿತು ಎಂದು ಹೇಳಿದೆ. ಈ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಐತರೇಯಾರಣ್ಯಕದ ಸೃಷ್ಟಿಪ್ರಕರಣದಲ್ಲಿ—ಶಿಶ್ನಾದ್ರೇತೋ ರೇತಸ ಆಪಃ” (ಐ.ಆ. ೨-೪-೧-೬) ಜಗತ್ಸೃಷ್ಟಿಕಾಲದಲ್ಲಿ ಪರಮೇಶ್ವರನ ಲಿಂಗದಿಂದ ರೇತಸ್ಸು ಉತ್ಪನ್ನವಾಯಿತು. ಆ ರೇತಸ್ಸಿನಿಂದ ಉದಕಗಳ ಉತ್ಪತ್ತಿಯಾಯಿತು ಎಂದು ಹೇಳಿದೆ. ಅಥವಾ ಮನುಷ್ಯ ಮೊದಲಾದ ಪ್ರಾಣಿಗಳ ಶರೀರಗಳಲ್ಲಿ ಇರುವ ರೇತಸ್ಸು ಮೂತ್ರ ಮೊದಲಾದವು ಉದಕಾತ್ಮಕವಾದವು. ಈ ವಿಷಯವು ಗರ್ಭೋಪನಿಷತ್ತಿನಲ್ಲಿ—ಅಸ್ತಿನಂ ಪಂಚಾತ್ಮಕೇ ಶರೀರೇ ಯತ್ಕೃತಿನಂ ಸಾ ಪೃಥಿವೀ, ಯದ್ವ್ರವಂ ತದಾಪಃ” ಎಂದು. ಪಂಚಭೂತಾತ್ಮಕವಾದ ಈ ಶರೀರದಲ್ಲಿ ಕಠಿಣ ಎಂದರೆ ಘಟ್ಟಿಯಾದ ಯಾವಯಾವ ವಸ್ತುಗಳು (bones & c) ಇರುವವೋ ಅವೆಲ್ಲಾ ಪೃಥ್ವಿಯ ಅಂಶಗಳು; ಯಾವುದು ದ್ರವರೂಪವಾಗಿರುವದೋ (ರಕ್ತ, ರೇತಸ್ಸು ಮೂತ್ರ ಇತ್ಯಾದಿ) ಅದು ಉದಕದ ಅಂಶವು. ಆದ್ದರಿಂದ ಯಜಮಾನನನ್ನು ನೀರಿನಲ್ಲಿ ಮುಳುಗಿಸಿ ಸ್ನಾನಮಾಡಿಸುವುದರಿಂದ ಅವನನ್ನು ರೇತಸ್ಸಿನಿಂದ ಯುಕ್ತನಾಗುವಂತೆ ಎಂದರೆ ಪುತ್ರೋತ್ಪಾದನ ಸಮರ್ಥನನ್ನಾಗಿ (ವೀರ್ಯವಂತನನ್ನಾಗಿ) ಮಾಡಿದಂತಾಗುವುದು ತೈತ್ತಿರೀಯ ಸಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿ—ತೀರ್ಥೇ ಸ್ನಾತಿ ತೀರ್ಥಮೇವ ಸಮಾನಾನಾಂ ಭವತ್ಯಪೋಽಶ್ನಾತಿ ಅಂತರತ ಏವ ಮೇಘ್ಯೋ ಭವತಿ (ತೈ.ಸಂ. ೬-೧-೨-೩) ಪವಿತ್ರವಾದ ನೀರಿನಲ್ಲಿ ಸ್ನಾನಮಾಡುವುದರಿಂದ ಯಜಮಾನನ ಶರೀರವು ನೀರಿನಂತೆ ಶುದ್ಧವಾಗುವುದು. ಆ ನೀರನ್ನು ಪಾನಮಾಡುವುದರಿಂದ (ಆಚಮನಮಾಡುವುದರಿಂದ) ಯಜಮಾನನ ಶರೀರದ ಒಳಭಾಗವೂ ಶುದ್ಧವಾಗಿ ಅವನು ಯಜ್ಞಮಾಡಲು ಅರ್ಹತೆಯನ್ನು ಪಡೆಯುವನು.

ನವನೀತೇನಾಭ್ಯಂಜಂತಿ ||

ಸಂಸ್ಕಾರಾಂತರಂ ವಿಧತ್ತೇ | ಸರ್ವಸ್ಥಿನ್ನಪಿ ಶರೀರೇನುಲೇಪಯಂತೀತ್ಯರ್ಥಃ |

ಅನಂತರ ಯಜಮಾನನ ಶರೀರವನ್ನು ನವನೀತ ಎಂದರೆ ಹೊಸದಾದ ಬೆಣ್ಣೆಯಿಂದ ಲೇಪನಮಾಡುವರು. ಗರ್ಭಸ್ಥಾನೀಯನಾದ ಯಜಮಾನನಿಗೆ ಬೆಣ್ಣೆಯಿಂದ ಏಕೆ ಲೇಪನಮಾಡಬೇಕೆಂದರೆ—

ಅಜ್ಯಂ ವೈ ದೇವಾನಾಂ ಸುರಭಿ ಘೃತಂ ಮನುಷ್ಯಾಣಾಮಾಯುತಂ
ಪಿತೃಣಾಂ ನವನೀತಂ ಗರ್ಭಾಣಾಂ ತದ್ಯನ್ನವನೀತೇನಾ-
ಭ್ಯಂಜಂತಿ ಸ್ವೇನೈವೈನಂ ತದ್ಭಾಗಧೇಯೇನ ಸಮರ್ಥಯಂತಿ ||

ನವನೀತಸ್ಯ ಗರ್ಭಸ್ಥಾನೀಯಯಜಮಾನಯೋಗ್ಯತಾಂ ದರ್ಶಯಂತಿ | ಅಜ್ಯಘೃತ-
ಯೋರ್ಭೇದಃ ಪೂರ್ವಾಚಾರ್ಯೈರುದಾಹೃತಃ—ಸರ್ಪಿರ್ವಿಲೀನಮಾಜ್ಯಂ ಸ್ಯಾದ್ಭೂತನೀಭೂತಂ
ಘೃತಂ ವಿದುಃ ಇತಿ | ಈಷದ್ವಿಲೀನಮಾಯುತಂ ಸುರಭಿ ಯೋಗ್ಯಂ ಪ್ರಿಯಮಿತ್ಯರ್ಥಃ |
ಘೃತಾಯುತನವನೀತೇಷ್ವಪ್ಯೇತತ್ಪದಮನುವರ್ತತೇ | ನನು ತೈತ್ತಿರೀಯಾ ಘೃತಸ್ಯ ದೇವಪ್ರಿಯ-
ತ್ವಮಾಮನಂತಿ—ಘೃತಂ ದೇವಾನಾಂ ಮಸ್ತು ಪಿತೃಣಾಂ ನಿಷ್ಪಕ್ಷಂ ಮನುಷ್ಯಾಣಾಂ ಇತಿ | ಈಷ-
ದ್ವಿಲೀನಂ ಮಸ್ತು ನಿಃಶೇಷೇಣ ವಿಲೀನಂ ನಿಷ್ಪಕ್ಷಂ | ನಾಯಂ ದೋಷ ಉಭಯತ್ರ ನವನೀತ-
ಪ್ರಶಂಸಾರೂಪಾರ್ಥವಾದತ್ತೇನ ಘೃತಾಜ್ಯಯೋರ್ವ್ಯತ್ಯಯೇನ ಪಾಠೇಽಪಿ ವಿರೋಧಾಭಾವಾತ್ |
ತಥಾ ಸತಿ ನವನೀತಸ್ಯ ಗರ್ಭಯೋಗ್ಯತ್ವೇ ಸತಿ ಯದಿ ನವನೀತೇನಾಭ್ಯಂಗಂ ಕುರ್ಯುಸ್ತದಾ-
ನೀಮೇನಂ ಯಜಮಾನಂ ಸ್ವೋಚಿತೇನೈವ ಭಾಗೇನ ಸಮೃದ್ಧಂ ಕುರ್ವಂತಿ ||

ಎಂದು ಹೇಳಿದೆ ಇಲ್ಲಿ ಅಜ್ಯ ಘೃತ, ನವನೀತ ಮೊದಲಾದವುಗಳ ಭೇದಗಳನ್ನು ತಿಳಿಸುವುದು ಅವಶ್ಯಕವು. ನವನೀತವೆಂದರೆ
ಹೊಸದಾಗಿ ಮೋರನಿಂದ ಕಡೆದು ತೆಗೆದ ಬೆಣ್ಣೆಯು, ಸರ್ಪಿರ್ವಿಲೀನಮಾಜ್ಯಂ ಸ್ಯಾದ್ಭೂತನೀಭೂತಂ ಘೃತಂ ವಿದುಃ |
ವಿಲೀನಾರ್ಥಮಾಯುತಂ ತು ನವನೀತಂ ಯತೋ ಘೃತಂ || ಘೃತವೆಂದರೆ ಘಟ್ಟಿಯಾಗಿರುವ (ಘನೀಭೂತವಾಗಿರುವ)
ತುಪ್ಪವು, ಅಜ್ಯವೆಂದರೆ ಕರಗಿದ ಮತ್ತು ದ್ರವರೂಪದಲ್ಲಿರುವ ತುಪ್ಪವು, (ಸ್ವಲ್ಪವಟ್ಟಿಗೆ ಕರಗಿದ ಬೆಣ್ಣೆಗೆ ಆಯುತವೆಂದು
ಹೆಸರು, ಸುರಭಿ ಎಂದರೆ ಬೆಣ್ಣೆಯನ್ನು ಚೆನ್ನಾಗಿ (ಹದವಾಗಿ) ಕಾಯಿಸಿ ಸ್ವಲ್ಪಹೊತ್ತಿನಮೇಲೆ ಅದು ಹೆಚ್ಚುಕೊಂಡು (ಘನೀ-
ಭೂತವಾಗಿ) ಘನುಘಮಿಸುತ್ತಿರುವ ತುಪ್ಪವು. ಘೃತವು ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಅತಿಪ್ರಿಯವಾದ ವಸ್ತುವು. ತೈತ್ತಿರೀಯ ಸಂಹಿತೆ
ಯಲ್ಲಿ—ಘೃತಂ ದೇವಾನಾಂ ಮಸ್ತು ಪಿತೃಣಾಂ ನಿಷ್ಪಕ್ಷಂ ಮನುಷ್ಯಾಣಾಂ (ತೈ.ಸಂ.೬-೧-೧-೪) ಎಂದರೆ ದೇವತೆ
ಗಳಿಗೆ ಘೃತವೂ, ಪಿತೃಗಳಿಗೆ ಸ್ವಲ್ಪವಟ್ಟಿಗೆ ಕರಗಿದ ಬೆಣ್ಣೆಯೂ, ಮನುಷ್ಯರಿಗೆ ಚೆನ್ನಾಗಿ ಕಾಯಿಸಿದ ಬೆಣ್ಣೆ ಎಂದರೆ ತುಪ್ಪವೂ
ಪ್ರಿಯವಾಗಿರುವುದು. ಗೋವಿಂದಸ್ವಾಮಿ ಎಂಬವರ ಭಾಷ್ಯದಲ್ಲಿ—ನವನೀತೇನ ಹಿ ಗರ್ಭಾ ವರ್ಧಂತ ಇತ್ಯುತ್ತರಪಥ-
ನಿವಾಸಿನಾಂ ಪ್ರಸಿದ್ಧಂ ಗರ್ಭಿಣೀಯರು ಗರ್ಭಕಾಲದಲ್ಲಿ ಬೆಣ್ಣೆಯನ್ನು ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ಉಪಯೋಗಿಸುವುದರಿಂದ ಅವರ ಗರ್ಭವು
ವೃದ್ಧಿಯಾಗುತ್ತದೆ ಎಂದು ಉತ್ತರ ದೇಶವಾಸಿಗಳ ಅಭಿಮತವು ಎಂದು ಹೇಳಿದ್ದಾರೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಗರ್ಭಸ್ಥ ಶಿಶುವಿಗೂ ನವನೀತ
ಅಥವಾ ಬೆಣ್ಣೆಗೂ ಸಂಬಂಧವಿದೆ ಎಂದಾಯಿತು. ಋತ್ವಿಕ್ಯುಗಳು ಈ ಕಾರಣದಿಂದಲೇ ಯಜಮಾನನಿಗೆ ನವನೀತದಿಂದ
ಸಂಸ್ಕಾರಾರ್ಥವಾಗಿ ಲೇಪನಮಾಡುವರು.

ಆಂಜಂತೈನಂ | ತೇಜೋ ವಾ ಏತದಕ್ಷೋರ್ಯದಾಂಜನಂ ಸತೇಜಸ
ಮೇವೈನಂ ತತ್ಕೃತ್ವಾ ದೀಕ್ಷಯಂತಿ ||

ನೇತ್ರಯೋರಂಜನೇನ ಸಂಸ್ಕಾರಂ ವಿಧತೇ | ಅಕ್ಷೋರ್ದೃಷ್ಟಿಪ್ರಸಾದಹೇತುತ್ವೇನಾಂ-
ಜನಂ ಪ್ರಶಂಸತಃ | ಆಂಜನಸ್ಯಾಕ್ಷಿತೇಜಸ್ತ್ವಂ ಲೋಕೇ ಪ್ರಸಿದ್ಧಂ | ತತ್ಪ್ರಕಾರವಿಶೇಷಃ
ತಾಖಾಂತರೇ ದಕ್ಷಿಣಂ ಪೂರ್ವಮಾಂಕ್ತ ಇತ್ಯಾದಿನಾ ವಿಹಿತಃ |

ಬಳಿಕ ಋತ್ವಿಜರು ಯಜಮಾನನ ಕಣ್ಣಿಗೆ ಅಂಜನವನ್ನು (ಕಪ್ಪನ್ನು) ಹಚ್ಚುವರು. ಏಕೆಂದರೆ ಅಂಜನದಿಂದ ಕಣ್ಣಿಗೆ ಕಾಂತಿಯುಂಟಾಗುವುದು. ಹೊಸದಾಗಿ ಹುಟ್ಟಿದ ಶಿಶುವಿಗೆ ಕಪ್ಪನ್ನು ಹಚ್ಚುವುದು ರೂಢಿಯಷ್ಟೆ. ಅದರಂತೆ ಯಜಮಾನನ ಕಣ್ಣುಗಳಿಗೆ ಅಂಜನವನ್ನು (ಕಾಡಿಗೆ ಕಪ್ಪು) ಹಚ್ಚಿ ಅವನನ್ನು ಕಾಂತಿಯುತನನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಿ ದೀಕ್ಷಿತನನ್ನಾಗಿ ಮಾಡುವರು. ಈ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ತೈತ್ತಿರೀಯಸಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿ ಹೀಗೆ ಹೇಳಿದೆ—

ಇಂದ್ರೋ ವೃತ್ರಮಹನ್ ತಸ್ಯ ಕನೀನಿಕಾ ಪರಾಪತತ್ತದಾಂಜನಮಭವದ್ಯದಾಂಕ್ತೇ ಚಕ್ಷುರೇವ ಭ್ರಾತೃವ್ಯಸ್ಯ ವ್ಯಂಕ್ತೇ ದಕ್ಷಿಣಂ ಪೂರ್ವಮಾಂಕ್ತೇ ಸವ್ಯಗ್ಂ ಹಿ ಪೂರ್ವಂ ಮನುಷ್ಯಾ ಅಂಜತೇ ನ ನಿ ಧಾವತೇ ನೀವ ಹಿ ಮನುಷ್ಯಾ ಧಾವಂತೇ ಪಂಚ ಕೃತ್ವ ಅಂಕ್ತೇ ಪಂಚಾಕ್ಷರಾ ಪಂಕ್ತಿಃ ಸಾಂಕ್ತೋ ಯಜ್ಞೋ ಯಜ್ಞಮೇವಾನರುಂಧೇ ಪರಿಮಿತಮಾಂಕ್ತೇಽಪರಿಮಿತಗ್ಂ ಹಿ ಮನುಷ್ಯಾ ಅಂಜತೇ ಸತೂಲಯಾಂಕ್ತೇಽಪತೂಲಯಾ ಹಿ ಮನುಷ್ಯಾ ಅಂಜತೇ ವ್ಯಾವೃತ್ಯೈ ಯದಪತೂಲಯಾಂಜೀತ ವಜ್ರ ಇವ ಸ್ಯಾತ್ಸತೂಲಯಾಂಕ್ತೇ ಮಿತ್ರತ್ವಾಯ ||

(ತೈ.ಸಂ. ೬-೧-೧-೪,೫)

ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಇಂದ್ರನು ವೃತ್ತಾಸುರನನ್ನು ಸಂಹಾರ ಮಾಡಿದಾಗ ಅವನ ಕನೀನಿಕೆಯು ಎಂದರೆ ಕಣ್ಣು ಗುಡ್ಡೆಯು ನೆಲದಮೇಲೆ ಬಿದ್ದಿತು. ಅನಂತರ ಅದು ಅಂಜನವಾಗಿ ಮಾರ್ಪಟ್ಟಿತು. ಆದ್ದರಿಂದ ಅಂಜನವನ್ನು (ಕಪ್ಪನ್ನು) ಕಣ್ಣಿಗೆ ಲೇಪಿಸಿಕೊಳ್ಳುವ ಪುರುಷನು ತನ್ನ ಶತ್ರುವಿನ ಕಣ್ಣಿಗೆ ಎಟಕುವುದಿಲ್ಲ. ಅಂಜನಲೇಪನಕಾಲದಲ್ಲಿ ಯಜಮಾನನು ಮೊದಲು ತನ್ನ ಬಲಗಣ್ಣಿಗೆ ಅಂಜನವನ್ನು ಲೇಪನಮಾಡಿಕೊಳ್ಳಬೇಕು. ಏಕೆಂದರೆ ದೇವತೆಗಳು ತಮ್ಮ ಬಲಗಣ್ಣಿಗೆ ಮೊದಲು ಅಂಜನ ಬಳಿಯುತ್ತಾರೆ. ಮನುಷ್ಯರು ಮಾತ್ರ ಮೊದಲು ತಮ್ಮ ಎಡಗಣ್ಣಿಗೆ ಅಂಜನಲೇಪನಮಾಡುತ್ತಾರೆ. ಅಂಜನಲೇಪನಾನಂತರ ಇದನ್ನು ಚೆನ್ನಾಗಿ ತಿಕ್ಕಬಾರದು. ಮನುಷ್ಯರು ಚೆನ್ನಾಗಿ ತಿಕ್ಕುತ್ತಾರೆ. ಅಂಜನವನ್ನು ಐದಾವರ್ತಿ ಮಾತ್ರ ಹಚ್ಚಬೇಕು. ಏಕೆಂದರೆ ಪಂಕ್ತಿಶ್ಲಂಧಸ್ಥಿ ನಲ್ಲಿ ಪಾದಕ್ಕೆ ಐದು ಅಕ್ಷರಗಳಿರುವವು. ಪಂಕ್ತಿಶ್ಲಂಧಸ್ಥೇ ಯಜ್ಞಸ್ವರೂಪವು. ಅದರಿಂದ ಯಜ್ಞವನ್ನು ಎಂದರೆ ಯಜ್ಞಫಲವನ್ನು ಯಜಮಾನನು ಪಡೆಯುವನು. ಅಂಜನವನ್ನು ಸ್ವಲ್ಪ ಹಚ್ಚಿಕೊಳ್ಳಬೇಕು, ಮನಸ್ಸು ಬಂದಷ್ಟು ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ಮನುಷ್ಯರು ಹಚ್ಚಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಾರೆ ಮತ್ತು ಅದನ್ನು ಒಂದು ಗೊಂಚಲಿರುವ ಕಡ್ಡಿಯ ತುದಿಯಿಂದ ಹಚ್ಚಬೇಕು ಮನುಷ್ಯರು ಗೊಂಚಲಿಲ್ಲದ ಬರೀ ಕಡ್ಡಿಯಿಂದ ಹಚ್ಚುತ್ತಾರೆ. ಬರೀ ಕಡ್ಡಿಯಿಂದ ಹಚ್ಚಿದರೆ ಕಣ್ಣುಗಳು ಗಟ್ಟಿಯಾಗಿ ಒರಟಾಗುವವು. ಗೊಂಚಲಿರುವ ಕಡ್ಡಿಯಿಂದ ಹಚ್ಚಿದರೆ ಕಣ್ಣುಗಳು ಮೃದುವಾಗಿ ತೇಜೋಯುಕ್ತವಾಗುವವು ಎಂದು ಇದರ ಅಭಿಪ್ರಾಯವು. ಇದು ಅಂಜನ ಲೇಪನ ವಿಧಿಯು.

ಏಕವಿಂಶತ್ಯಾ ದರ್ಭಪಿಂಜೂಲೈಃ ಪಾನಯಂತಿ ||

ಸಂಸ್ಕಾರಾಂತರಂ ವಿಧತ್ತೇ | ದರ್ಭಪಿಂಜೂಲಶಬ್ದೇನ ಕುತಸಂಘಾ ಉಚ್ಯಂತೇ |.

ತೈರೇಕವಿಂಶತಿಸಂಖ್ಯಾಕೈರ್ಯಜಮಾನಂ ಮಾರ್ಜಯಿತ್ವಾ ಶುದ್ಧಂ ಕುರ್ಯುಃ |

ಅಂಜನಲೇಪನ ರೂಪವಾದ ಸಂಸ್ಕಾರಾನಂತರ ದರ್ಭಪಿಂಜೂಲ ಎಂದರೆ ದರ್ಭೆಯ ಕಂತೆಯಿಂದ ನೀರನ್ನು ಅದ್ದಿಕೊಂಡು ಯಜಮಾನನಮೇಲೆ ಪ್ರೋಕ್ಷಿಸಿ ಅವನನ್ನು ಶುದ್ಧನನ್ನಾಗಿ ಮಾಡುವರು. ಈ ದರ್ಭೆಯ ಕಂತೆಯಲ್ಲಿ ಇಪ್ಪತ್ತೊಂದು ದರ್ಭೆಗಳಿರಬೇಕು.

ಶುದ್ಧಮೇವೈನಂ ತತ್ಪೂತಂ ದೀಕ್ಷಯಂತಿ

ಯದ್ಯಪ್ಯಸಾವಭಿಷೇಕೇಣೈವ ಶುದ್ಧಸ್ತಥಾಪ್ಯತಿಶಯೇನ ಶುದ್ಧಿರಿತ್ಯೇವಮುಚಿಸ್ತಾಯಂ ದರ್ಶಯತಿ | ಪೂರ್ವಮಪಿ ಶುದ್ಧಮೇವ ಸಂತಮೇನಂ ಯಜಮಾನಂ ಪುನರಪಿ ತತ್ತೇನ ಕುಶ- ಸಂಘಮಾರ್ಜನೇನ ಪೂತಂ ಕೃತ್ವಾ ಸಂಸ್ಕರ್ವಂತಿ | ಯದ್ಯಪಿ ಶಾಖಾಂತರೇ - ದ್ವಾಭ್ಯಾಂ ಪನಯತಿ ಅಹೋರಾತ್ರಾಭ್ಯಾಮೇವೈನಂ ಪಾನಯತಿ ತ್ರಿಭಿಃ ಪಾನಯತಿ ಇತ್ಯದಿನಾ ಸಂಖ್ಯಾಂ- ತರವಿಷಯಾ ಬಹವಃ ಪಕ್ಷಾ ಉಪನ್ಯಸ್ತಾಸ್ತಥಾಪ್ಯೇತೇ ಸರ್ವ ಏಕವಿಂಶತಾನಂತರ್ಭಾವಾದವ- ಯುತ್ಯಾನುನಾದರೂಪಾಃ ಪ್ರಶಂಸಾರ್ಥಾಃ | ಅತ ಏವ ತತ್ರಾಂತಿಮೇ ಪರ್ಯಾಯ ಏಕವಿಂ- ಶತ್ವಾ ಪಾನಯತೀತ್ಯುಪಸಂಹಾರಃ ಕೃತಃ |

ಇದುವರೆಗೆ ಆಚರಿಸಿದ ಸಂಸ್ಕಾರಗಳಿಂದ ಯಜ್ಞಮಾಡುವ ಯಜಮಾನನು ಶುದ್ಧನಾಗಿದ್ದರೂ ಪವಿತ್ರವಾದ ಉದಕವನ್ನು ದರ್ಭೆಯ ಕಂತೆಯಿಂದ ಪ್ರೋಕ್ಷಿಸಿ ಅವನನ್ನು ಪವಿತ್ರನನ್ನಾಗಿಯೂ ದೀಕ್ಷಾಬದ್ಧನನ್ನಾಗಿಯೂ ಮಾಡುವರು. ಇಲ್ಲಿ ಇಪ್ಪತ್ತೊಂದು ದರ್ಭೆಗಳಿರುವ ಕಂತೆ ಎಂದು ಹೇಳಿದೆ. ಏಕೆಂದರೆ ಎರಡು, ಮೂರು ಮೊದಲಾದ ಸಂಖ್ಯೆಯ ದರ್ಭೆಗಳಿಂದಲೂ ಪ್ರೋಕ್ಷಿಸ ಬಹುದು ಆದರೆ ಇಪ್ಪತ್ತೊಂದು ದರ್ಭೆಗಳು ಶ್ರೇಷ್ಠವು ಎಂದರ್ಥವು ಈ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ತೈತ್ತಿರೀಯಸಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿ ಹೀಗೆ ಹೇಳಿರುವುದು—

ಇಂದ್ರೋ ವೃತ್ರಮಹಸ್ತೋ ೧ ಪೋ ೧ ಭೈ ಮ್ರಿಯತ ತಾಸಾಂ ಯನ್ಮೇಧ್ಯಂ ಯಜ್ಞಿ- ಯಗ್ಂ ಸದೇವಮಾಸೀತ್ತದಪೋದಕ್ರಾನುತ್ತೇ ದರ್ಭಾ ಅಭವನ್ ಯದ್ವರ್ಭಪುಂಜೀಲೈಃ ಪನಯತಿ ಯಾ ಏವ ಮೇಧ್ಯಾ ಯಜ್ಞಿಯಾಃ ಸದೇನ್ಮಾ ಆಪಸ್ತಾಭಿರೇವೈನಂ ಪನಯತಿ ದ್ವಾಭ್ಯಾಂ ಪನಯತ್ಯಹೋರಾತ್ರಾಭ್ಯಾಮೇವೈನಂ ಪನಯತಿ ತ್ರಿಭಿಃ ಪನಯತಿ ತ್ರಯ ಇನೋ ಲೋಕಾ ಏಭಿರೇವೈನಂ ಲೋಕೈಃ ಪನಯತಿ ಪಂಚಭಿಃ ಪನಯತಿ ಪಂಚಾಕ್ಷರಾ ಪಂಕ್ತಿಃ ಪಾಂಕ್ತೋ ಯಜ್ಞೋ ಯಜ್ಞಾಯೈವೈನಂ ಪನಯತಿ ಷಡ್ಭಿಃ ಪನಯತಿ ಷಡ್ವಾ ಋತವ ಋತು- ಭಿರೇವೈನಂ ಪನಯತಿ ಸಪ್ತಭಿಃ ಪನಯತಿ ಸಪ್ತ ಛಂದಾಗ್ಂಸಿ ಛಂದೋಭಿರೇವೈನಂ ಪನಯತಿ ನವಭಿಃ ಪನಯತಿ ನವ ವೈ ಪುರುಷೇ ಪ್ರಾಣಾಃ ಸಪ್ರಾಣಮೇವೈನಂ ಪನಯತ್ಯೇಕವಿಗ್ಂಶತ್ವಾ ಪನಯತಿ ದಶ ಹಸ್ತ್ಯಾ ಅಂಗುಲಯೋ ದಶ ಪದ್ಯಾ ಆತ್ಮೈಕವಿಗ್ಂಶೋ ಯಾನಾನೇನ ಪುರುಷಸ್ತನುಪರಿವರ್ಗಂ ಪನಯತಿ || (ತೈ.ಸಂ. ೬-೧-೧-೭,೮)

ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಇಂದ್ರನು ವೃತ್ರಸುರನನ್ನು ಸಂಹಾರಮಾಡಿದಾಗ ಅವನ ಮೃತಶರೀರವು ನೀರಿನಮೇಲೆ ಬಿದ್ದಿತು. ಆಗ ನೀರಿನಲ್ಲಿ ಶುದ್ಧವೂ ಯಜ್ಞಾರ್ಹವೂ ದೇವತಾತ್ಮಕವಾದವೋ ಆದ ಯಾವ ಶ್ರೇಷ್ಠಭಾಗವಿದ್ದವೋ ಅವೆಲ್ಲವೂ ನೀರಿನಿಂದ ಹೊರಟು ಹೋಗಿ ಭೂಮಿಯಮೇಲೆ ದರ್ಭೆಗಳಾಗಿ ಉತ್ಪನ್ನವಾದುವು. ಆದ್ದರಿಂದ ದರ್ಭೆಗಳಿಂದ ಪ್ರೋಕ್ಷಿಸಿದರೆ ಪುರುಷನು ಶುದ್ಧನಾಗುವನು ಆದಕಾರಣ ದರ್ಭೆಗಳಿಂದ ನೀರನ್ನು ಅದ್ದಿಕೊಂಡು ಪ್ರೋಕ್ಷಿಸುವುದು ಶುದ್ಧೀಕರಣದ ಮುಖ್ಯಾಂಗವು. ಎಷ್ಟು ದರ್ಭೆಗಳಿಂದ ಪ್ರೋಕ್ಷಿಸಬೇಕು ಎಂದರೆ ದರ್ಭೆಸಂಖ್ಯೆಗೆ ತಕ್ಕಂತೆ ಬೇರೆಬೇರೆ ಫಲಗಳಿವೆ. ಎರಡು ದರ್ಭೆಗಳಿಂದ ಪ್ರೋಕ್ಷಿಸಿದರೆ ಯಜಮಾನನ ಅಹೋರಾತ್ರಿಗಳಿಂದ ಎಂದರೆ ಅಹೋರಾತ್ರಿಗಳೆರಡರಲ್ಲಿಯೂ ಶುದ್ಧನಾಗುವನು. ಮೂರು ದರ್ಭೆಗಳಿಂದ ಪ್ರೋಕ್ಷಿಸಿದರೆ ಮೂರು ಲೋಕಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಶುದ್ಧನೆನಿಸುವನು. ಐದು ದರ್ಭೆಗಳಿಂದ ಪ್ರೋಕ್ಷಿಸಿದರೆ ಪಂಚಾಕ್ಷರಗಳಿರುವ ಯಜ್ಞರೂಪವಾದ ಪಂಕ್ತಿಶ್ಲೋಕದ

ಸ್ನಿನಿಂದ ಶುದ್ಧನಾಗಿ ಯಜ್ಞವನ್ನು ಅವಿಚ್ಛಿನ್ನವಾಗಿ ನಿರ್ವಹಿಸಲು ಶಕ್ತನಾಗುವನು. ಏಳು ದರ್ಭೆಗಳಿಂದ ಪ್ರೋಕ್ಷಿಸಿದರೆ ಗಾಯತ್ರಾದಿ ಏಳು ಮುಖ್ಯ ಛಂದಸ್ಸುಗಳಿಂದ ಶುದ್ಧನಾಗುವನು. ಒಂಬತ್ತು ದರ್ಭೆಗಳಿಂದ ಪ್ರೋಕ್ಷಿಸಿದರೆ ಯಜಮಾನನ ಶರೀರಾಂತರ್ಗತವಾದ ಒಂಭತ್ತು ರಂಧ್ರಗಳ ಮೂಲಕ ಸಂಚರಿಸುವ ಒಂಭತ್ತು ಪ್ರಾಣವಾಯುಗಳ ಸಹಿತ ಶುದ್ಧನಾಗುವನು. ಇಪ್ಪತ್ತೊಂದು ದರ್ಭೆಗಳಿಂದ ಪ್ರೋಕ್ಷಿಸಿದರೆ ಎರಡು ಹಸ್ತಗಳ ಹತ್ತು ಬೆರಳುಗಳು, ಎರಡು ಪಾದಗಳ ಹತ್ತು ಬೆರಳುಗಳು ಮತ್ತು ತನ್ನ ಒಟ್ಟು ಶರೀರ ಇವೆಲ್ಲವೂ ಸೇರಿ ಇಪ್ಪತ್ತೊಂದಾಗುವುದರಿಂದ ಇಪ್ಪತ್ತೊಂದು ಅವಯವ ಸಹಿತವಾದ ಪೂರ್ತಾ ಶರೀರಸಹಿತ ನಾಗಿ ಶುದ್ಧನಾಗುವನು ಎಂದು ಹೇಳಿದೆ. ಈರೀತಿ ಶುದ್ಧನಾದ ಯಜಮಾನನನ್ನು ದೀಕ್ಷಿತನನ್ನಾಗಿ ಮಾಡುತ್ತಾರೆ.

ದೀಕ್ಷಿತವಿಮಿತಂ ಪ್ರಸಾದಯಂತಿ ||

ಉಕ್ತೈಃ ಸಂಸ್ಕಾರೈಃ ಸಂಕೃತಸ್ಯ ದೀಕ್ಷಿತಸ್ಯ ಪ್ರಾಚೀನವಂಶಾಖ್ಯಶಾಲಾಪ್ರವೇಶಂ
ವಿಧತ್ತೇ | ದೀಕ್ಷಿತಸ್ಯ ಪ್ರವೇಶಾರ್ಥಂ ವಿಶೇಷೇಣ ನಿರ್ಮಿತಃ ಪ್ರಾಚೀನವಂಶೋ ದೀಕ್ಷಿತವಿಮಿ-
ತಸ್ತಂ ಪ್ರವೇಶಯೇಯುಃ |

ಇದುವರೆಗೆ ಹೇಳಿದ ದೀಕ್ಷಾಸಂಸ್ಕಾರಗಳಿಂದ ಶುದ್ಧನಾದ ಯಜಮಾನನನ್ನು ಪ್ರಾಚೀನವಂಶವೆಂಬ ಯಜ್ಞಗೃಹಕ್ಕೆ ಪ್ರವೇಶಮಾಡಿಸುವರು. ದೀಕ್ಷಿತನು ಪ್ರವೇಶಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿಯೇ ಪ್ರತ್ಯೇಕವಾಗಿ ನಿರ್ಮಿಸಿರುವ ಪ್ರಾಚೀನವಂಶವೆಂಬ ಯಜ್ಞಗೃಹಕ್ಕೆ ದೀಕ್ಷಿತವಿಮಿತವೆಂದು ಹೆಸರು. ಋತ್ವಿಜ್ಞಗಳು ಯಜಮಾನನನ್ನು ಆ ದೀಕ್ಷಿತವಿಮಿತವೆಂಬ ಗೃಹವನ್ನು ಪ್ರವೇಶಿಸುವಂತೆ ಮಾಡುವರು.

ಯೋನಿರ್ವಾ ಏಷಾ ದೀಕ್ಷಿತಸ್ಯ ಯದ್ದೀಕ್ಷಿತವಿಮಿತಂ ಯೋನಿವೇ- ವೈನಂ ತತ್ಸಂಪ್ರಸಾದಯಂತಿ ||

ಪೂರ್ವತ್ರ ದೀಕ್ಷಿತಸ್ಯ ಗರ್ಭತ್ವಾಭಿಧಾನಾದೌಚಿತ್ಯೇನ ಪ್ರಾಚೀನವಂಶಂ ಯೋನಿತ್ವೇನ
ಪ್ರಶಂಸತಿ | ಪ್ರಾಚೀನವಂಶಸ್ಯ ಯೋನಿತ್ವೋಪಚಾರಾತ್ತತ್ವೇನ ಪ್ರಾಚೀನವಂಶಪ್ರವೇಶೇನ
ಸ್ವಕೀಯಯೋನಿಪ್ರವೇಶಃ ಸಂಪಾದ್ಯತೇ | ಸೋಽಯಂ ಪ್ರವೇಶಃ ಶಾಖಾಂತರೇ ವಿಸ್ಪಷ್ಟಮಾ-
ನ್ಮಾಯತೇ | ಬಹಿಃ ಪಾವಯಿತ್ವಾಂತಃ ಪ್ರಸಾದಯತಿ ಮನುಷ್ಯಲೋಕ ಏವೈನಂ ಪಾವ-
ಯಿತ್ವಾ ಪೂತಂ ದೇವಲೋಕಂ ಪ್ರಣಯತಿ ಇತಿ | ಆಪಸ್ತಂಬೋಽಪ್ಯಾಹ - ಆವೋ ದೇವಾಸ
ಈನುಹ ಇತಿ ಪೂರ್ವಯಾ ದ್ವಾರಾ ಪ್ರಾಗ್ಗಂಶಂ ಪ್ರವಿಶ್ಯ ಇತಿ |

ಹಿಂದೆ ಯಜಮಾನನು ಮಾತೃಗರ್ಭದಲ್ಲಿರುವಂತೆ ಭಾವಿಸಿ ಆ ಸಂಬಂಧವಾದ ಉಚಿತಸಂಸ್ಕಾರಗಳನ್ನು ಮಾಡಲಾಯಿತು. ಪ್ರಾಚೀನವಂಶ ಅಥವಾ ದೀಕ್ಷಿತವಿಮಿತವೆಂಬ ಗೃಹವನ್ನು ಯಜಮಾನನು ವಾಸಿಸುವ (ತನ್ನ) ಗರ್ಭಗೃಹದ ದ್ವಾರವಾದ ಯೋನಿಯೆಂದು ಪ್ರಶಂಸಿಸುವರು. ಈ ಪ್ರಾಚೀನವಂಶವೆಂಬುದೇ ಒಂದು ಯೋನಿಯು. ಈ ಗೃಹದಲ್ಲಿ ಪ್ರವೇಶಮಾಡುವುದರಿಂದ ತಾನು ವಾಸಮಾಡಬೇಕಾದ ಗರ್ಭಯೋನಿಯಲ್ಲಿ ಪ್ರವೇಶಮಾಡಿದಂತಾಯಿತು. ಈ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ—

ಬಹಿಃ ಪವಯಿತ್ವಾಂತಃ ಪ್ರಸಾದಯತಿ ಮನುಷ್ಯಲೋಕ ಏವೈನಂ ಪವಯಿತ್ವಾ ಪೂತಂ
ದೇವಲೋಕಂ ಪ್ರಣಯತಿ | (ತೈ.ಸಂ. ೬-೧-೨-೧)

ಎಂದು ಹೇಳಿದೆ. ಇದುವರೆಗೂ ಯಜ್ಞಗೃಹದ ಹೊರಗೆ ಶುದ್ಧಿಸಂಸ್ಕಾರಗಳನ್ನು ನೆರವೇರಿಸಿ ಈಗ ಯಜ್ಞಗೃಹದ ಒಳಭಾಗವನ್ನು ಯಜಮಾನನು ಪ್ರವೇಶಿಸುವನು. ಬಳಿಕ ಮನುಷ್ಯಲೋಕ ಎಂದರೆ ಈ ಭೂಲೋದಲ್ಲಿ ನಾನಾವಿಧ ಸಂಸ್ಕಾರಗಳಿಂದ ಶುದ್ಧನಾಗಿ ದೇವಲೋಕಕ್ಕೆ ಹೋಗುವನು. ಆಪಸ್ತಂಬಮಹರ್ಷಿಯೂ ಕೂಡ—ಆ ವೋ ದೇವಾಸ ಈಮಹಃ ಇತಿ ಪೂರ್ವಯಾ ದ್ವಾರಾ ಪ್ರಾಗ್ವಂಶಂ ಪ್ರವೇಶ್ಯ (ಅ.ಪ.ಶ್ರೌ.ಸೂ. ೧೦-೮-೧)—ಆ ವೋ ದೇವಾಸ ಈಮಹಃ ಎಂಬ ಮಂತ್ರವನ್ನು ಪಠಿಸುತ್ತಾ ಯಜಮಾನನು ಪ್ರಾಚೀನವಂಶಗೃಹವನ್ನು ಪೂರ್ವದ್ವಾರದಿಂದ ಪ್ರವೇಶಿಸಬೇಕು ಎಂದು ಹೇಳಿರುವರು.

ತಸ್ಮಾದ್ಧ್ವಾವಾದ್ಯೋನೇರಾಸ್ತೇ ಚ ಚರತಿ ಚ

ತಸ್ಯ ದೀಕ್ಷಿತಸ್ಯ ಕಂಚಿನ್ನಿ ಯಮಂ ವಿಧತ್ತೇ | ಅತ್ರ ತಿಸ್ರಃ ಪಂಚಮ್ಯಃ ಸಪ್ತಮ್ಯರ್ಥೇ ದ್ರಷ್ಟವ್ಯಃ | ತಸ್ಮಿನ್ನೀಕ್ಷಿತಾರ್ಥಂ ನಿರ್ಮಿತದೇವಯಜನಾಭ್ಯೇ ಸ್ಥಿರಸ್ಥಾನೇ ಸ ದೀಕ್ಷಿತ ಉಪ-
ವೇಶನಂ ಸಂಚರಣಂ ನ ಕುರ್ಯಾತ್ |

ಪ್ರಾಚೀನವಂಶಗೃಹವನ್ನು ಪ್ರವೇಶಿಸಿದ ದೀಕ್ಷಿತನು ಕೆಲವು ನಿಯಮಗಳನ್ನು ಅನುಸರಿಸಬೇಕು. ಆ ಗೃಹವನ್ನು ಪ್ರವೇಶಿಸಿದಮೇಲೆ ನಿರ್ಬಾಧಿತವಾದ ಸ್ಥಿರಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ಕುಳಿತುಕೊಳ್ಳುವಂತೆ ಕುಳಿತುಕೊಳ್ಳಬೇಕು. ಏಕೆಂದರೆ ಯೋನಿ (ಗರ್ಭ) ದಲ್ಲಿರುವ ಶಿಶುವು ಯಾವ ತೊಂದರೆಯೂ ಇಲ್ಲದೆ ನಿರ್ಬಾಧಿತವಾದ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ಪ್ರಸವವಾಗುವವರೆಗೂ ಸ್ಥಿರವಾಗಿ ಇರುವಂತೆ ದೀಕ್ಷಿತನೂ ಸಹ ಆ ಪ್ರಾಗ್ವಂಶಗೃಹದಲ್ಲಿ ಕುಳಿತಿರಬೇಕು. ಉಚಿತಕಾಲದಲ್ಲಿ ಹೊರಕ್ಕೆ ಬರಬೇಕು.

ತಸ್ಮಾದ್ಧ್ವಾವಾದ್ಯೋನೇರ್ಗರ್ಭಾ ಧೀಯಂತೇ ಚ ಪ್ರ ಚ ಜಾಯಂತೇ |

ವಿಹಿತಮರ್ಥಂ ಪ್ರಶಂಸತಿ | ಯಸ್ಮಾದ್ಗರ್ಭಸ್ಥಾನೀಯಸ್ಯ ದೀಕ್ಷಿತಸ್ಯ ಸ್ಥಿರೇ ದೇವ-
ಯಜನಸ್ಥಾನೇ ಯೋನಿರೂಪ ಉಪವೇಶನಂ ಸಂಚರಣಂ ಚ ತಸ್ಮಾಲ್ಲೋಕೇಽಪಿ ಸ್ಥಿರೇ
ಯೋನಿಮಧ್ಯೇ ನವಸಂಖ್ಯಾಕಾನ್ಮಾಸಾನ್ಗರ್ಭಾ ಧಾಯಂತೇ ತಸ್ಮಾದೇವ ಸ್ಥಿರಾದ್ಯೋನಿಮು-
ಧ್ಯಾದುತ್ತಪ್ತದಂತೇ |

ಮೇಲೆ ಹೇಳಿದ ಒಳವನ್ನು ವಿಶದಪಡಿಸುವರು. ಗರ್ಭಸ್ಥಾನೀಯವೂ ಯೋನಿರೂಪವೂ ಆದ ದೇವಯಜನ (ಪ್ರಾಚೀನ ವಂಶಗೃಹ) ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ದೀಕ್ಷಿತನಾದವನು ಸ್ಥಿರವಾಗಿ ಕುಳಿತುಕೊಳ್ಳಬೇಕು. ಹೊರಗೆ ಹೋಗಬಾರದು. ಏಕೆಂದರೆ ಲೋಕದಲ್ಲಿ ಗರ್ಭಸ್ಥನಾಗಿರುವ ಶಿಶುವು ಸ್ಥಿರವಾದ ಯೋನಿಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ (ಗರ್ಭದಲ್ಲಿ) ಒಂಭತ್ತು ತಿಂಗಳವರೆಗೂ ಮಾತೃವಿನಿಂದ ಧರಿಸಲ್ಪಟ್ಟು ನವಮಾಸಾನಂತರ ಯೋನಿಯಿಂದ ಹೊರಬರುವುದು ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ.

ತಸ್ಮಾದ್ದೀಕ್ಷಿತಂ ನಾನ್ಯತ್ರ ದೀಕ್ಷಿತವಿಮಿತಾದಾದಿತ್ಯೋಽಭ್ಯುದಿಯಾ-

ದ್ವಾಭ್ಯಸ್ತಮಿಯಾದ್ವಾಪಿ ವಾಭ್ಯಾಶ್ರಾವಯೇಯಾಃ ||

ತಸ್ಯ ದೀಕ್ಷಿತಸ್ಯ ದೇವಯಜನಾದ್ಬಹಿರ್ನಿರ್ಗಮನಂ ನಿಷೇಧತಿ | ಯಸ್ಮಾದ್ದೀಕ್ಷಿತಸ್ಯೋ-
ಪವೇಶನಸಂಚರಣಾದ್ಯೋದೇವಯಜನತೋನ ಸ್ಥಾನಂ ತಸ್ಮಾತ್ಕಾರಣಾದ್ದೀಕ್ಷಿತವಿಮಿತಾದ್ದೇವ-
ಯಜನದೇಶಾದನ್ಯತ್ರ ಬಹಿರ್ನೇಶೇ ದೀಕ್ಷಿತಮುಖಿಲಕ್ಷ್ಯಾದಿತ್ಯೋ ನೋದಿಯಾನ್ವಾಸ್ತಮಿ-

ಯಾಚ್ಛ | ಕಿಂಚರ್ತ್ವಿಜೋ ಯಂ ಬಹಿರವಸ್ಥಿತಂ ದೀಕ್ಷಿತಮುಭಿಲಕ್ಷ್ಯ ಶ್ರಾವಣಾದಿಕಂ ನ ಕುರ್ಯುಃ | ಯದ್ಯಪಿ ಧ್ರುವಾದ್ಯೋನೇರಾಸ್ತೇ ಚರತಿವಿಧಾನಾದೇವಾಯಮುಪಾರ್ಥಃ ಸಿದ್ಧಸ್ತು-
ಥಾಪಿ ಮಲಮೂತ್ರವಿಸರ್ಗಾದ್ಯಾವಶ್ಯಕಕಾರ್ಯಾರ್ಥಂ ಕದಾಚಿದ್ಬಹಿರ್ನಿರ್ಗಮನಮಭ್ಯುಪ-
ಗಮ್ಯ ತತ್ರ ವಿಶೇಷಾಭಿಧಾನಮೇತತ್ | ಕಾಲಾಂತರೇ ಕಥಂಚಿದ್ಗಮನೇಃ ಪುನಃ ಸ್ವಯಂ ಸ್ವಯಂ-
ಶ್ರವಣಾದಿಕಾಲೇಷು ಸರ್ವಥಾ ನ ನಿರ್ಗಚ್ಛೇದಿತ್ಯರ್ಥಃ | ತದೇತದ್ವಿಷ್ಣುಂತಪುರಸ್ಕರಂ
ಶಾಖಾಂತರೇ ಪ್ರಪಂಚಿತಂ—ಗರ್ಭೋ ನಾ ಏಷ ಯದ್ದೀಕ್ಷಿತೋ ಯೋನಿದೀಕ್ಷಿತವಿಮಿತಂ
ಯದ್ದೀಕ್ಷಿತೋ ದೀಕ್ಷಿತವಿಮಿತಾತ್ಪ್ರವಸೇದ್ಯಥಾ ಯೋನೇರ್ಗರ್ಭಃ ಸ್ಕಂದತಿ ತಾದ್ಯಗೇವ ತನ್ನ-
ಪ್ರವಸ್ತವ್ಯಮಾತ್ಮನೋ ಗೋಪೀಥಾಯ ಇತಿ |

ಪ್ರಾಗ್ವಂಶಗೃಹವನ್ನು ಪ್ರವೇಶಿಸಿದ ದೀಕ್ಷಿತನು ಹೊರಕ್ಕೆ ಬರಕೂಡದು. ಆದ್ದರಿಂದ ದೀಕ್ಷಿತನು ಆ ಗೃಹದಲ್ಲಿಯೇ ಸ್ಥಿರವಾಗಿ ಒಂದೆಡೆ ಕುಳಿತಿರಬೇಕು. ಹೊರಗೆ ಹೋಗಕೂಡದು. ಒಂದುವೇಳೆ ಬಹಿಃಶಾಖಾದಿಗಳಿಗೆ ಹೋಗಲೇಬೇಕಾಗಿ ಬರುವ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಸೂರ್ಯೋದಯ ಮತ್ತು ಸೂರ್ಯಾಸ್ತಮಯಕಾಲಗಳನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಇತರ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಹೋಗಿ ಬರಬೇಕು. ಹಾಗೆ ಹೊರಗೆ ಹೋದಾಗ ಇತರರು ಋತ್ವಿಕ್ಯಗಳೂ ಯಾರೂ ಆ ದೀಕ್ಷಿತನನ್ನು ಯಾವ ವಿಧವಾಗಿಯೂ ಮಾತನಾಡಿಸಬಾರದು. ಈ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ತೈತ್ತಿರೀಯಶಾಖೆಯಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವುದನ್ನು ಇಲ್ಲಿ ಉದಾಹರಿಸಲಾಗಿದೆ—

ಗರ್ಭೋ ನಾ ಏಷ ಯದ್ದೀಕ್ಷಿತೋ ಯೋನಿದೀಕ್ಷಿತವಿಮಿತಂ ಯದ್ದೀಕ್ಷಿತೋ
ದೀಕ್ಷಿತವಿಮಿತಾತ್ಪ್ರವಸೇದ್ಯಥಾ ಯೋನೇರ್ಗರ್ಭಃ ಸ್ಕಂದತಿ ತಾದ್ಯಗೇವ ತನ್ನ ಪ್ರವಸ್ತವ್ಯಮಾ-
ತ್ಮನೋ ಗೋಪೀಥಾಯ ||

(ಶ.ಬ್ರಾ. ೩-೨-೧)

ದೀಕ್ಷಿತವಿಮಿತವೆಂದು ಹೇಳಲ್ಪಡುವ ಯಾವ ಪ್ರಾಚೀನವಂಶವೆಂಬ ಯಜ್ಞಗೃಹವಿರುವುದೋ ಅದು ದೀಕ್ಷಾಸಂಸ್ಕಾರವನ್ನು ಪಡೆಯುವ ದೀಕ್ಷಿತನಿಗೆ ಮಾತೃಗರ್ಭದಂತೆ ಇರುವುದು. ಗರ್ಭಸ್ಥಶಿಶುವು ಯೋನಿಯಿಂದ ಯಾವರೀತಿ ಹೊರಕ್ಕೆ ಹೋಗಲಾರದೋ ಅದರಂತೆ ದೀಕ್ಷಿತನೂ ಸಹ ಆ ಗೃಹದಿಂದ ಹೊರಗೆ ಹೋಗಕೂಡದು. ಅಲ್ಲಿಯೇ ಸ್ಥಿರವಾಗಿ ಕುಳಿತುಕೊಂಡಿರಬೇಕು ಈರೀತಿ ಮಾಡುವುದು ತನ್ನ ರಕ್ಷಣಾರ್ಥವಾಗಿಯೇ ಆಗಿರುವುದು ಎಂದಭಿಪ್ರಾಯವು.

ವಾಸಸಾ ಪ್ರೋಣುವಂತಿ

ಸಂಸ್ಕಾರಾಂತರಂ ವಿಧತೇ | ಋತ್ವಿಜೋ ಯಜಮಾನಂ ವಸ್ತ್ರೇಣಾಚ್ಛಾದಯೇಯುಃ |
ಇತರ ಸಂಸ್ಕಾರಗಳನ್ನು ವಿವರಿಸುವರು. ಋತ್ವಿಕ್ಯಗಳು ಯಜಮಾನನನ್ನು ವಸ್ತ್ರದಿಂದ ಕೂಡಿಸುವರು.

ಉಲ್ಬಂ ವಾ ಏತದ್ದೀಕ್ಷಿತಸ್ಯ ಯದ್ವಾಸ ಉಲ್ಬೇನೈವೈನಂ ತತ್ಪ್ರೋ-
ಣುವಂತಿ ||

ಗರ್ಭಸ್ಥಾನೀಯಂ ದೀಕ್ಷಿತಂ ಪ್ರತ್ಯಾಚಿತ್ಯೇನ ವಸ್ತ್ರಸ್ಯೋಲ್ಬತ್ವಂ ದರ್ಶಯತಿ | ಉಲ್ಬ-
ಶಬ್ದೇನ ಗರ್ಭಸ್ಥಾಭ್ಯಂತರಂ ಚರ್ಮ ಸರ್ವವೇಷ್ಮನಮುಚ್ಯತೇ | ಅಯಮುಪಾರ್ಥಃ ಶಾಖಾಂತರೇ

ಸ್ಪಷ್ಟೀಕೃತಃ—ಗರ್ಭೋ ವಾ ಏಷ ಯದ್ವೀಕ್ಷಿತ ಉಲ್ಬಂ ನಾಸಃ ಪ್ರೋಣುತೇ ತಸ್ಮಾದ್ಗರ್ಭಾಃ
ಪ್ರಾವೃತಾ ಜಾಯಂತೇ ಇತಿ ।

ವಸ್ತ್ರವನ್ನು ಏತಕ್ಕೆ ಹೊದಿಸಬೇಕೆಂದರೆ. ಗರ್ಭದಲ್ಲಿರುವ ಶಿಶುವಿನ ಸುತ್ತಲೂ ಗರ್ಭಕೋಶದ ಉಲ್ಬ ಎಂದರೆ ಒಳಪರೆಯು (caul) ಸುತ್ತಿಕೊಂಡಿರುವುದು ಈ ವಿಷಯವು ಶಾಖಾಂತರದಲ್ಲಿ ಎಂದರೆ ತೈತ್ತಿರೀಯಸಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿ—

ಗರ್ಭೋ ವಾ ಏಷ ಯದ್ವೀಕ್ಷಿತ ಉಲ್ಬಂ ನಾಸಃ ಪ್ರೋಣುತೇ ತಸ್ಮಾದ್ಗರ್ಭಾಃ
ಪ್ರಾವೃತಾ ಜಾಯಂತೇ || (ತೈ. ಸಂ. ೬-೧-೩-೨)

ಗರ್ಭದಲ್ಲಿರುವ ಶಿಶುವಿನ ಸುತ್ತಲೂ ಗರ್ಭಕೋಶದ ಒಳಪರವು (ಚರ್ಮವು) ಸುತ್ತಿಕೊಂಡಿರುತ್ತದೆ. ಈ ಚರ್ಮವು ಅಥವಾ ಉಲ್ಬವು ಶಿಶುವಿನ ಬೆಳವಣಿಗೆಗೆ ಸಹಾಯಕವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ದೀಕ್ಷಿತನಾದ ಯಜಮಾನನಿಗೆ ಹೊದಿಸುವ ವಸ್ತ್ರವು ಈ ಉಲ್ಬದ ಸಂಕೇತವಾಗಿರುತ್ತದೆ.

ಕೃಷ್ಣಾಜಿನಮುತ್ತರಂ ಭವತಿ, ಉತ್ತರಂ ವಾ ಉಲ್ಬಾಜ್ವರಾಯು
- ಜರಾಯುಣೈವೈನಂ ತತ್ಪ್ರೋಣುವಂತಿ ||

ನಾಸಸೋ ಬಹಿರ್ವೇಷ್ಟನಾಂತರಂ ವಿಧತ್ತೇ । ಬಹಿರ್ವೇಷ್ಟನತ್ವಸಾಮ್ಯೇನ ಕೃಷ್ಣಾ-
ಜಿನಸ್ಯ ಜರಾಯುರೂಪತ್ವಂ ದರ್ಶಯತಿ ।

ಉಲ್ಬದ ಸಂಕೇತವಾದ ವಸ್ತ್ರಾಚ್ಛಾದನಾಂತರ ಅದರಮೇಲೆ ಜರಾಯು ಎಂದರೆ ಗರ್ಭಕೋಶದ (placenta) ಸಂಕೇತವಾಗಿ ವಸ್ತ್ರದಮೇಲೆ ಕೃಷ್ಣಾಜಿನವೆಂಬ ಜಿಂಕೆಯ ಚರ್ಮವನ್ನು ಹೊದಿಸುವರು.

ಮುಷ್ಟೀಕುರುತೇ ।

ಸಂಸ್ಕಾರಾಂತರಂ ವಿಧತ್ತೇ । ಯಜಮಾನೋ ಹಸ್ತಯೋರ್ಮುಷ್ಟಿಂ ಕುರ್ಯಾತ್ ।
ತತ್ಪ್ರಕಾರ ಆಪಸ್ತಂಬೇನ ಸ್ಪಷ್ಟಮುಭಿಹಿತಃ—ಅಥಾಂಗುಲೀನ್ಯಂಚತಿ । ಸ್ವಾಹಾ ಯಜ್ಞಂ
ಮನಸೇತಿ ದ್ವೇ ಇಭ್ಯಃ ಸ್ವಾಹಾ ದಿವ ಇತಿ ದ್ವೇ ಸ್ವಾಹಾ ಪೃಥಿವ್ಯಾ ಇತಿ ದ್ವೇ ಸ್ವಾಹೋರೋರಂ-
ತರಿಕ್ಷ್ಣದಿತಿ ದ್ವೇ ಸ್ವಾಹಾ ಯಜ್ಞಂ ನಾತಾದಾರಭ ಇತಿ ಮುಷ್ಟೀ ಕರೋತಿ ಇತಿ ।

ಅನಂತರ ಯಜಮಾನನು ತನ್ನ ಎರಡು ಹಸ್ತಗಳ ಬೆರಳುಗಳನ್ನು ಒಳಭಾಗಕ್ಕೆ ಬಗ್ಗಿಸಿ ಮುಷ್ಟಿಮಾಡುವನು. ಆಪಸ್ತಂಬ ಋಷಿಯು ಈ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ—ಸ್ವಾಹಾ ಯಜ್ಞಂ ಮನಸೇತಿ ದ್ವೇ ಸ್ವಾಹಾ ದಿವ ಇತಿ ದ್ವೇ ಸ್ವಾಹಾ ಪೃಥಿವ್ಯಾ ಇತಿ ದ್ವೇ ಸ್ವಾಹೋರೋರಂತರಿಕ್ಷ್ಣದಿತಿ ದ್ವೇ ಸ್ವಾಹಾ ಯಜ್ಞಂ ನಾತಾದಾರಭ ಇತಿ ಮುಷ್ಟೀಕರೋತಿ || (ಆಹ-ಶಾ.ಸೂ.೧೦-೧೧-೩-೪) ಎಂದರೆ, ಸ್ವಾಹಾ ಯಜ್ಞಂ ಮನಸಾ ಎಂಬ ಮಂತ್ರವನ್ನು ಹೇಳಿ ತನ್ನ ಹಸ್ತಗಳ ಬೆರಳುಗಳಲ್ಲಿ ಎರಡನ್ನು ಬಗ್ಗಿಸಿ ಮುಷ್ಟಿಕೊಳ್ಳುವನು. ಅದರಂತೆ ಸ್ವಾಹಾ ದಿವ ಎಂದು ಮತ್ತೆರಡು ಬೆರಳುಗಳನ್ನು, ಸ್ವಾಹಾ ಪೃಥಿವ್ಯಾ ಎಂದು ಮತ್ತೆರಡು ಬೆರಳುಗಳನ್ನು ಸ್ವಾಹೋರೋರಂತರಿಕ್ಷ್ಣತ್ ಎಂದು ಮತ್ತೆರಡು ಬೆರಳುಗಳನ್ನು ಸ್ವಾಹಾ ಯಜ್ಞಂ ನಾತಾದಾರಭೇ ಎಂದು ಮತ್ತೆರಡು (ಒಟ್ಟು ಹತ್ತು) ಬೆರಳುಗಳನ್ನು ಮುಷ್ಟಿ ಮುಷ್ಟಿ (ಹಿಡಿ) ಯನ್ನಾಗಿ ಮಾಡುವನು ಎಂದು ಹೇಳುವರು.

ಮುಷ್ಟೀ ನೈ ಕೃತ್ವಾ ಗರ್ಭೋಽಂತಃ ಶೇತೇ ಮುಷ್ಟೀ ಕೃತ್ವಾ ಕುಮಾ-
ರೋ ಜಾಯತೇ ತದ್ಯನ್ಮುಷ್ಟೀಕುರುತೇ ಯಜ್ಞಂ ಚೈವ ತತ್ಸ-
ರ್ವಾಶ್ಚ ದೇವತಾ ಮುಷ್ಟೋಃ ಕುರುತೇ ||

ಗರ್ಭಸಾಮ್ಯೇನ ಯಜ್ಞಸ್ಯ ಸರ್ವದೇವತಾನಾಂ ಚ ಧಾರಣೇನ ಪ್ರಶಂಸತಿ | ಗರ್ಭಸ್ಯ
ಮುಷ್ಟೀದ್ವಯೇ ಶಾಸ್ತ್ರಪ್ರಸಿದ್ಧ್ಯರ್ಥೋ ವೈಶಬ್ಧಃ | ಜಾಯಮಾನಸ್ಯಮುಷ್ಟೀದ್ವಯಂ ಲೋಕೇ
ಪ್ರಸಿದ್ಧಂ | ಮುಷ್ಟಿಮಧ್ಯೇ ಯಜ್ಞಧಾರಣಂ ಶಾಖಾಂತರೇಽಪ್ಯಾನ್ಮಾತಂ—ಮುಷ್ಟೀಕರೋತಿ
ವಾಚಂ ಯಚ್ಛತಿ ಯಜ್ಞಸ್ಯ ಧೃತ್ಯೈ ಇತಿ |

ಯಜಮಾನನು ತನ್ನ ಹಸ್ತಗಳನ್ನು ಏತಕ್ಕೆ ಮುಷ್ಟಿ ಮಾಡಬೇಕೆಂದರೆ—ಯಜಮಾನನನ್ನು ಗರ್ಭಸ್ಥ ಶಿಶುವಿನಂತೆ ಭಾವಿಸಿರು-
ವುದರಿಂದ ಗರ್ಭಸ್ಥಶಿಶುವು ಸರ್ಭದಲ್ಲಿರುವಾಗ ತನ್ನ ಕೈಬೆರಳುಗಳನ್ನು ಮಡಿಸಿ ಮುಷ್ಟಿಮಾಡಿಕೊಂಡೇ ಇರುವುದು. ಮತ್ತು ಆ
ಮಗುವು (ಅಥವಾ ಪುತ್ರನು) ಮಾತೃಯೋನಿಯಿಂದ ಜನಿಸುವಾಗ ಕೈಬೆರಳುಗಳನ್ನು ಮಡಿಸಿಕೊಂಡು ಮುಷ್ಟಿಮಾಡಿಕೊಂಡೇ
ಹುಟ್ಟುವುದು. ಅದರ ಸಂಕೇತಾರ್ಥವಾಗಿ ಯಜಮಾನನು ತನ್ನ ಎರಡು ಹಸ್ತಗಳನ್ನೂ ಮುಷ್ಟಿಯನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಬೇಕು.
ಇದಲ್ಲದೆ ಈ ಮುಷ್ಟೀಕರಣಕ್ಕೆ ಮತ್ತೊಂದು ಸಂಕೇತವಿರುವುದು. ಒಬ್ಬ ಮನುಷ್ಯನು ತನಗೆ ಬೇಕಾದ ವಸ್ತುವು ತನ್ನ ಕೈಬಿಟ್ಟು
ಕಳೆದುಹೋಗದಿರುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಅದನ್ನು ಭದ್ರವಾಗಿ ತನ್ನ ಹಿಡಿಯಲ್ಲಿಟ್ಟುಕೊಳ್ಳುವನಷ್ಟೆ. ಅದರಂತೆ ಯಜಮಾನನು ತನ್ನ ಎರಡು
ಕೈಗಳನ್ನು ಮುಷ್ಟಿಮಾಡಿ ತಾನು ಮಾಡುವ ಯಜ್ಞವನ್ನು ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಆಹ್ವಾನಿತರಾದ ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಯಜ್ಞಪೂರ್ತಿಯಾಗುವ
ವರೆಗೂ ಕೈಬಿಟ್ಟುಹೋಗದಂತೆ ತನ್ನ ಮುಷ್ಟಿಯಲ್ಲಿ ಭದ್ರವಾಗಿ ಹಿಡಿದಿರುವನೆಂಬ ಸಂಕೇತವನ್ನು ಸೂಚಿಸುತ್ತದೆ. ತೈತ್ತಿರೀಯ
ಸಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿ—ಮುಷ್ಟೀ ಕರೋತಿ ವಾಚಂ ಯಚ್ಛತಿ ಯಜ್ಞಸ್ಯ ಧೃತ್ಯೈ (ತೈ.ಸಂ.೯-೧-೪೩) ಎಂದು ಈ ವಿಷಯ
ವನ್ನೇ ಪ್ರತಿಪಾದಿಸಲಾಗಿದೆ.

ತದಾಹುರ್ನ ಪೂರ್ವದೀಕ್ಷಿಣಃ ಸಂಸಮೋಽಸ್ತಿ ಪರಿಗೃಹೀತೋ ವಾ
ಏತಸ್ಯ ಯಜ್ಞಃ ಪರಿಗೃಹೀತಾ ದೇವತಾ ನೈತಸ್ಯಾರಸ್ತ್ಯಪರ-
ದೀಕ್ಷಿಣ ಏನ ಯಥಾ ತಥೇತಿ |

ಪ್ರಕಾರಾಂತರೇಣ ಮುಷ್ಟೀದ್ವಯಂ ಪ್ರಶಂಸತಿ | ತತ್ತತ್ರ ಮುಷ್ಟೋಃ ಕರಣೇ ಬ್ರಹ್ಮ-
ವಾದಿನಃ ಕಂಚಿದ್ಗುಣಮಾಹುಃ | ದ್ವಯೋರ್ಬಹೂನಾಂ ವಾ ಯಜಮಾನಾನಾಂ ಸಂಭೂಯ
ಸೋಮಾಭಿಷವಃ ಸಂಸವಃ | ಸ ಚ ಮಹಾನೋಷಸ್ತಸ್ಮಿನ್ನೇವ ದೇಶೇ ತಸ್ಮಿನ್ನೇವ ಕಾಲೇ
ಮತ್ಸರಗ್ರಸ್ತ್ವೀರ್ಯಜಮಾನೈಃ ಪ್ರವರ್ತಿತತ್ವಾತ್ | ನದ್ಯಾ ವಾ ಪರ್ವತೇನ ವಾ ವ್ಯವಧಾನ-
ರಹಿತಯೋಃ ಸಮೀಪವರ್ತಿನೋಃ ಪರಸ್ಪರಮಂತ್ರಧ್ವನಿಸವನಯೋಗ್ಯಯೋರ್ದೇಶಯೋಃ
ಸ್ಪರ್ಧಮಾನಾಭ್ಯಾಂ ಯಜಮಾನಾಭ್ಯಾಂ ಪ್ರವರ್ತಿತೌ ಯೌ ಸೋಮಯಾಗೌ ತಯೋರಯಂ
ಸಂಸವಾಖ್ಯೋ ದೋಷಃ | ತಥಾ ಚ ಸೂತ್ರಕಾರ ಆಹ—ಸಂಸಮೋಽನಂತರ್ಹಿತೇಷು ನದ್ಯಾ
ವಾ ಪರ್ವತೇನ ವಾ ಇತಿ | ಸೋಽಯಂ ದೋಷಃ ಪೂರ್ವದೀಕ್ಷಿಣೋ ನಾಸ್ತಿ | ಏಕಸ್ಮಿನ್ನೇವ
ದಿನಸೇ ದ್ವಯೋರ್ಯಜಮಾನಯೋರ್ಮಧ್ಯೇ ಯಃ ಪೂರ್ವಂ ದೀಕ್ಷಣೀಯೇಷ್ಟಿಂ ಕರೋತಿ

ಸ ಪೂರ್ವದೀಕ್ಷೀ | ಏತಸ್ಯ ಮುಷ್ಠೋರ್ಮುಢ್ಯೇ ಯಜ್ಞಃ ಪರಿಗೃಹೀತಃ ಸರ್ವಾಶ್ಚ ದೇವತಾಃ
ಪರಿಗೃಹೀತಾಃ | ತದಾನೀಮಿತರಸಂಬಂಧಿನೋ ಯಜ್ಞಸ್ಯಾಪ್ರವೃತ್ತತೇನ ತತ್ರ ಗಚ್ಛಾಮು
ಇತ್ಯೇವಂ ಯಜ್ಞಸ್ಯ ದೇವತಾನಾಂ ನಾಲೋಚನಾಭಾವಾತ್ | ಪಶ್ವಾದೀಕ್ಷಣೀಯೇಷ್ಟಿಂ
ಕುರ್ವಾಣಸ್ಯಾಪರದೀಕ್ಷಿತಸ್ಯ ಯಜ್ಞೋ ದೇವತಾಶ್ಚ ಸುಲಭಾ ನ ಭವಂತಿ ಪೂರ್ವಮನ್ಯೇನ
ಯಜಮಾನೇನಾವರುದ್ಧತ್ವಾತ್ | ತಸ್ಮಾದಪರದೀಕ್ಷಿಣ ಆರ್ತಿಯೋ ವಿನಾಶೋ ಯಥಾಸ್ತಿ
ತಥಾ ಪೂರ್ವದೀಕ್ಷಿಣ ಆರ್ತಿನೈವಾಸ್ತಿ | ಸಂವೇಶಾಯತ್ವೋಪವೇಶಾಯ ತ್ವಾ ಇತ್ಯಾದಿ
ಮಂತ್ರೇಣ ಯೇಯಂ ಸಂಸವಪ್ರಾಯಶ್ಚಿತ್ತಾಹುತಿಃ ಸೇಯಮಪರದೀಕ್ಷಿಣೈವ ಕರ್ತವ್ಯಾ ನ
ಪೂರ್ವದೀಕ್ಷಿಣೇತ್ಯರ್ಥಃ | ಇತಿಶಬ್ದೋ ಬ್ರಹ್ಮವಾದಿವಚನಸಮಾಪ್ತೃರ್ಥಃ |

ಮುಷ್ಟೀಕರಣವನ್ನು ಬೇರೆವಿಧವಾಗಿ ವರ್ಣಿಸುವರು—ಈ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಬ್ರಹ್ಮವಾದಿಗಳು ಒಂದು ವಿಶೇಷಸಂಗತಿ ಇದೆಯೆಂದು
ಹೇಳುವರು. ಇಬ್ಬರು ಅಥವಾ ಅನೇಕ ಯಜಮಾನರು ಒಂದೇಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ (ಒಂದೇ ಊರಿನಲ್ಲಿ) ಒಂದೇಕಾಲದಲ್ಲಿ ಸೋಮ
ಯಾಗವನ್ನು ಪ್ರಾರಂಭಿಸಿ ಸೋಮಭಿಷವನ್ನು (ಲತೆಗಳಿಂದ ಸೋಮರಸವನ್ನು ಹಿಂಡಿ ತೆಗೆಯುವ ಸವನ ಮುಂತಾದ ಕರ್ಮ
ಗಳನ್ನು) ಏಕಕಾಲದಲ್ಲಿ ಮಾಡುವುದಕ್ಕೆ ಸಂಸವವೆಂದು ಹೆಸರು. ಆ ಯಜಮಾನರು ಅರೀತಿ ಪರಸ್ಪರ ಮಾತ್ಸರ್ಯ (ಸ್ಪರ್ಧೆ)
ಯುಕ್ತರಾಗಿ ಒಂದೇಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ಏಕಕಾಲದಲ್ಲಿ ಸಂಸವದಲ್ಲಿ ಪ್ರವೃತ್ತರಾಗುವುದು ಬಹಳ ದೋಷಯುಕ್ತವಾದುದು. ಏಕೆಂದರೆ
ಎರಡು ಸೋಮಯಾಗಗಳ ನಡುವೆ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ಒಂದು ನದಿಯಾಗಲಿ ಪರ್ವತವಾಗಲಿ ಇಲ್ಲದೆ ಎರಡು ಯಜ್ಞಭೂಮಿಗಳೂ
ಕೇವಲ ಸಮೀಪದಲ್ಲಿಯೇ ಇದ್ದರೆ ಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ಪಠಿಸುವಾಗ ಗಲಿಬಿಲಿಯಾಗಿ ಗಲಾಟೆಯಾಗುವುದೂ, ಅದರಿಂದ ಯಜ್ಞಾಂಗ
ಕರ್ಮಗಳಲ್ಲಿ ವ್ಯತ್ಯಾಸಗಳುಂಟಾಗುವುದೂ ಸಹಜವಾದ್ದರಿಂದ ಈ ಎರಡು ಯಜ್ಞಗಳಿಗೂ ಸಂಸವದೋಷವು ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗುವುದು.
ಆಶ್ವಲಾಯನರೂ ಸಹ—“ಸಂಸವೋಽನಂತರಹಿತೇಸು ನದ್ಯಾ ವಾ ಪರ್ವತೇನ ವಾ” (ಆಶ್ವ.ಶ್ರೌ.ಸೂ.೯-೯-೧೧).
ಎಂದು ಹೇಳುವರು. ಎಂದರೆ ನದೀಪರ್ವತಾದಿಗಳ ಆಡಳಣ ಇಲ್ಲದೆ ಸಮೀಪವರ್ತಿಗಳಾದ ಎರಡು ಯಜ್ಞಗಳಲ್ಲಿ ಸಂಸವ
ದೋಷವು ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗುವುದು ಎಂದು. ಆದರೆ ಈ ಎರಡು ಯಜ್ಞಗಳಲ್ಲಿ ಯಾವ ಯಜಮಾನನು ಮೊದಲು ದೀಕ್ಷಾ ಸಂಸ್ಕಾರ
ಗಳನ್ನು ಪಡೆದು ದೀಕ್ಷಿತನಾಗುವನೋ ಅವನಿಗೆ ಮೇಲೆಹೇಳಿದ ಸಂಸವದೋಷವುಂಟಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಒಂದೇದಿವಸದಲ್ಲಿ ಒಂದೇ
ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ಮಾಡಲ್ಪಡುವ ಈ ಎರಡು ಯಜ್ಞಗಳಲ್ಲಿ ಮೊದಲು ದೀಕ್ಷಿತನಾಗುವವನಿಗೆ ಪೂರ್ವದೀಕ್ಷಿತನೆಂದೂ ಅನಂತರ ದೀಕ್ಷಿತ
ನಾಗುವವನಿಗೆ ಅಪರದೀಕ್ಷಿತನೆಂದೂ ಹೆಸರು. ಆದ್ದರಿಂದ ಈ ಇಬ್ಬರು ಯಜಮಾನರಲ್ಲಿ ಯಾವ ಯಜಮಾನನು ಮೊದಲು
ದೀಕ್ಷಣೀಯೇಷ್ಟಿಯನ್ನು ಮಾಡಿ ಮುಷ್ಟೀಕರಣವನ್ನು ಮಾಡುವನೋ ಅವನ ಮುಷ್ಟಿಯಲ್ಲಿ ಯಜ್ಞವೂ, ಯಜ್ಞದ ದೇವತೆಗಳೂ
ಬಲವಾಗಿ ಹಿಡಿಯಲ್ಪಟ್ಟಿರುವರು. ಆದ್ದರಿಂದ ಪೂರ್ವದೀಕ್ಷಿತನ ಮುಷ್ಟಿಯಲ್ಲಿ ಬದ್ಧರಾಗಿರುವ ದೇವತೆಗಳು ಸುಲಭವಾಗಿ ಅಲ್ಲಿಂದ
ತಪ್ಪಿಸಿಕೊಂಡು ಬೇರೆ ಯಜಮಾನನ ಯಜ್ಞಕ್ಕೆ ಹೋಗಲು ಆಸಮರ್ಥರಾಗಿರುವರು. ಆದ್ದರಿಂದ ಅಪರದೀಕ್ಷಿತನ ಯಜ್ಞವು
ತೊಂದರೆಗೆ ಒಳಗಾಗಿ ನಾಶವನ್ನೈದುವುದು. ಪೂರ್ವದೀಕ್ಷಿತನ ಯಜ್ಞಕ್ಕೆ ಆ ಭಯವಿಲ್ಲ. ಅವನ ಯಜ್ಞವು ನಿರ್ವಿಘ್ನವಾಗಿ
ನೆರವೇರುವುದು. ಇಂತಹ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಅಪರದೀಕ್ಷಿತನು ಸಂಸವ ದೋಷಪ್ರಾಯಶ್ಚಿತ್ತಾರ್ಥವಾಗಿ ಸಂವೇಶಯ ತ್ವೋಪ
ವೇಶಾಯ ತ್ವಾ (ತೈ.ಸಂ.೩-೧-೭-೧) ಎಂಬ ಐದು ಮಂತ್ರಗಳಿಂದ ಆಜ್ಞಾಹುತಿಗಳನ್ನು ಅರ್ಪಿಸಬೇಕು. ಆ ಐದು ಮಂತ್ರಗಳು
ಯಾವವೆಂದರೆ—(೧) ಸಂವೇಶಯ ತ್ವೋಪವೇಶಾಯ ತ್ವಾ ಗಾಯತ್ರಿಯಾ ಅಭಿಭೂತ್ಯೈ ಸ್ವಾಹಾ (೨) ಸಂವೇಶಯ
ತ್ವೋಪವೇಶಾಯ ತ್ವಾ ತ್ರಿಷ್ಟುಭೋಽಭಿಭೂತ್ಯೈ ಸ್ವಾಹಾ (೩) ಸಂವೇಶಯ ತ್ವೋಪವೇಶಾಯ ತ್ವಾ ಜಗತ್ಯಾ ಅಭಿಭೂತ್ಯೈ
ಸ್ವಾಹಾ (೪) ಪ್ರಾಣಾಪಾನೌ ವ್ಯುತ್ಕ್ರೋರ್ಮಾ ಪಾತಗ್ಗ್ ಸ್ವಾಹಾ (೫) ಪ್ರಾಣಾಪಾನೌ ಮಾ ಮಾ ಹಾಸಿಷ್ಟಗ್ಗ್ ಸ್ವಾಹಾ,
ಎಂಬಿವೇ ಐದು ಪ್ರಾಯಶ್ಚಿತ್ತಾಹುತಿ ಮಂತ್ರಗಳು.

ಉನ್ನುಚ್ಯ ಕೃಷ್ಣಾಜಿನಮವಭೃಥಮಭ್ಯವೈತಿ ತಸ್ಮಾನ್ಮುಕ್ತಾ ಗರ್ಭಾ ಜರಾಯೋರ್ಜಾಯಂತೇ ||

ಯದೇತತ್ಕೃಷ್ಣಾಜಿನವೇಷ್ಟನಂ ವಿಹಿತಂ ತಸ್ಯಾವಭೃಥಗಮನಾತ್ಪ್ರಾಗೇವೋನ್ಮೋ-
ಚನಂ ವಿಧತ್ತೇ | ಯೋನಿಸ್ಥಾನೀಯಾದ್ವೇನಯಜನದೇಶಾನ್ನಿರ್ಗತ್ಯಾವಭೃಥಗಮನಂ ಗರ್ಭ-
ರೂಪಸ್ಯ ದೀಕ್ಷಿತಸ್ಯ ಜನ್ಮಸ್ಥಾನೀಯಂ ಜನ್ಮ ಚ ಲೋಕೇ ಜರಾಯುರೂಪವೇಷ್ಟನೇ ಛಿನ್ನೇ
ಸತಿ ಪಶ್ಚಾತ್ಸಂಪದ್ಯತೇ | ತಸ್ಮಾದತ್ರಾಪಿ ಜರಾಯುಸ್ಥಾನೀಯಂ ಕೃಷ್ಣಾಜಿನಮುನ್ನುಚ್ಯ ಜನ್ಮ-
ಸ್ಥಾನೀಯಮವಭೃಥದೇಶಗಮನಂ ಕುರ್ಯಾತ್ |

ದೀಕ್ಷಾಕಾಲದಲ್ಲಿ ಕೃಷ್ಣಾಜಿನವೇಷ್ಟನವನ್ನು ವಿಧಿಸಿದೆಯಷ್ಟೆ. ಆದರೆ ಕೃಷ್ಣಾಜಿನವನ್ನು ಯಜ್ಞ ಸಮಾಪ್ತಿಯಾಗಿ ಅವಭೃಥ
ಸ್ಥಾನದವರೆಗೂ ಧರಿಸಬೇಕಾಗಿಲ್ಲ. ಅದಕ್ಕೆ ಮುಂಚೆಯೇ ಅದನ್ನು ವಿಸರ್ಜಿಸಬೇಕೆಂದು ಹೇಳುವರು. ಏಕೆಂದರೆ ಹಿಂದೆ
ಹೇಳಿದಂತೆ ಪ್ರಾಚೀನವಂಶವೆಂಬ ಯಜ್ಞಗೃಹವು ದೀಕ್ಷಿತನ ಗರ್ಭಸ್ಥಾನೀಯವೆಂದು ಹಿಂದೆಯೇ ಹೇಳಿದೆ. ಶಿಶುವು ಗರ್ಭದಿಂದ
ಹುಟ್ಟುವಾಗ ಗರ್ಭದ ಚರ್ಮವನ್ನು (ಜರಾಯುವನ್ನು) ಮಾತೃವಿನ ಉದರದಲ್ಲಿಯೇ ಬಿಟ್ಟು ಉಲ್ಬಮಾತ್ರಸಹಿತವಾಗಿ ಜನಿಸು-
ವುದರಿಂದ ಅದರಂತೆಯೇ ಇಲ್ಲಿ ಯಜಮಾನನು ತನ್ನ ಗರ್ಭಸ್ಥಾನೀಯವಾದ ಪ್ರಾಚೀನವಂಶಪ್ರದೇಶದಿಂದ (ಅರ್ಥಾತ್ ಗರ್ಭ
ದಿಂದ) ಹೊರಗೆ ಬರುವಾಗ ಜರಾಯುಸ್ಥಾನೀಯವಾದ (ಗರ್ಭಾಶಯದ ಚರ್ಮ) ಕೃಷ್ಣಾಜಿನವನ್ನು ಅಲ್ಲಿಯೇ ಬಿಟ್ಟು ಅವಭೃಥಾದಿ
ಗಳಿಗೆ ಹೊರಕ್ಕೆ ಬರಬೇಕು ಎಂಬಭಿಪ್ರಾಯವು ಇಲ್ಲಿ ಸೂಚಿತವಾಗಿದೆ.

ಸಹೈವ ನಾಸಸಾಭ್ಯವೈತಿ ತಸ್ಮಾತ್ಸಹೈವೋಲ್ಬೇನ ಕುಮಾರೋ ಜಾಯತೇ |

ಕೃಷ್ಣಾಜಿನವದ್ವಾಸಸೋಽಪಿ ಪ್ರಸಕ್ತಮುನ್ಮೋಚನಂ ನಾರಯತಿ | ಉಲ್ಬಾಖ್ಯಸ್ಯಾ-
ಭ್ಯಂತರವೇಷ್ಟನಸ್ಯ ಜನ್ಮಕಾಲೇಽಪ್ಯನಿವೃತ್ತಿದರ್ಶನಾದುಲ್ಬಸ್ಥಾನೀಯವಸ್ತುಸ್ಯಾವಭೃಥಗಮನ-
ಕಾಲೇಽಪ್ಯನಿವೃತ್ತಿದ್ರಷ್ಟವ್ಯಾ || ಅಥ ಮೀಮಾಂಸಾ || ಪಂಚಮಾಧ್ಯಾಯಸ್ಯ ತೃತೀಯಪಾದೇ
ಚಿಂತಿತಂ—

ಇಷ್ಟಿದಂಡಾದಿಭಿರ್ದೀಕ್ಷಾ ಕಿಂವೇಷ್ಟೈವೋಕ್ತಿತೋಽಗ್ರಿಮಃ |

ಯುಕ್ತಃ ಸಂಸ್ಕಾರ ಇಷ್ಟೈವ ದಂಡಾದಿವ್ಯಂಜಕತ್ವತಃ ||

ಜ್ಯೋತಿಷ್ಕೋನೇ ಶ್ರೂಯತೇ—ಆಗ್ನಾ ವೈಷ್ಣವನೋಕ್ತಾದಶಕಪಾಲಂ ನಿರ್ವಪೇದ್ದೀಕ್ಷಿಷ್ಯ-
ನಾಣಃ ಇತಿ | ಅನ್ಯದಪಿ ಶ್ರುತಂ—ದಂಡೇನ ದೀಕ್ಷಯತಿ ಕೃಷ್ಣಾಜಿನೇನ ದೀಕ್ಷಯತಿ ಇತಿ |
ಅತ್ರೇಷ್ಟಿದಂಡಾದೀನಾಮಪಿ ಸಾಧನತ್ವವಿಧಾನಾತ್ಸರ್ವೇರಿಯಂ ದೀಕ್ಷೇತಿ ಚೇನ್ಮೈವಂ |
ಇಷ್ಟೇಃ ಕ್ರಿಯಾರೂಪತ್ವಾತ್ಸಂಸ್ಕಾರಹೇತುತ್ವಂ ಯುಕ್ತಂ ದಂಡಾದಯಸ್ತು ದ್ರವ್ಯರೂಪಾ ನ
ಪುರುಷಂ ಸಂಸ್ಕರ್ತುಂ ಪ್ರಭವಂತಿ | ನ ಚೈವಂ ದಂಡಾದಿವೈಯರ್ಥ್ಯಂ ದೀಕ್ಷಿತೋಽಯಮಿತ್ಯ-
ಭಿವ್ಯಕ್ತಿರೂಪಸ್ಯ ದೃಷ್ಟಪ್ರಯೋಜನಸ್ಯ ಸದ್ಭಾವಾತ್ಸಾದಿಷ್ಟೈವ ದೀಕ್ಷಾ ಸಿದ್ಧತಿ ||

ಅದರೆ ದೀಕ್ಷಾಕಾಲದಲ್ಲಿ 'ಮಾಡಿದ ವಸ್ತ್ರಾಚ್ಛಾದನವು ಮಾತ್ರ ಹಾಗೆಯೇ ಇರಬೇಕು. ಕೃಷ್ಣಾಜನದಂತೆ ಅದನ್ನು ವಿಸರ್ಜಿಸಬಾರದು. ಏಕೆಂದರೆ ಮಾತೃವಿನ ಗರ್ಭಕೋಶದಿಂದ ಶಿಶುವು ಹೊರಗೆ ಬಂದಾಗ ಅದಕ್ಕೆ ಜರಾಯುವಿನ (ಗರ್ಭಕೋಶದ ಚರ್ಮ-ಇಲ್ಲಿ ಅದಕ್ಕೆ ಬದಲಾಗಿ ಕೃಷ್ಣಾಜನ) ಸಂಪರ್ಕವು ಶಿಶುವಿಗೆ ಇರುವುದಿಲ್ಲ. ಆದರೆ ಉಲ್ಬ (ಒಳಪದರ-caul) ಮಾತ್ರ ಶಿಶುವನ್ನು ಆವರಿಸಿರುವುದು. ಅದರಂತೆ ಉಲ್ಬಸ್ಥಾನೀಯವಾದ ವಸ್ತ್ರವನ್ನು ಯಜ್ಞಗೃಹದಿಂದ ಹೊರಕ್ಕೆ ಹೋಗುವಾಗಲೂ ವಿಸರ್ಜಿಸಬೇಕಾಗಿಲ್ಲ. 'ಮಾಮಾಂಸಸೂತ್ರದ ಅನುವಾದವು—

ಇಲ್ಲಿ ಯಜಮಾನನ ದೀಕ್ಷೆಯು ಇಷ್ಟಿಸಂಸ್ಕಾರದಿಂದ ಸಿದ್ಧಿಸುವುದು ಎಂಬ ಮಾಮಾಂಸಾಧಿಕರಣದಲ್ಲಿ (ಜೈ.ಸೂ. ೫-೩-೨೯,೩೧) ಪರೇಣಾವೇದನಾತ್ ಇತ್ಯಾದಿ ಸೂತ್ರಗಳನ್ನನುಸರಿಸಿ ವಿರಚಿತವಾದ ನ್ಯಾಯಮಾಲಾವಿಸ್ತರವೆಂಬ ಗ್ರಂಥದಲ್ಲಿ ಈರೀತಿ ಹೇಳಿದೆ—

ಇಷ್ಟಿದಂಡಾದಿಭಿದೀಕ್ಷಾ ಕಿಂ ವೇಷ್ಯೈವೋಕ್ತತೋಽಗ್ರಮಃ ।

ಯುಕ್ತಃ ಸಂಸ್ಕಾರ ಇಷ್ಟೈವ ದಂಡಾದೇವ್ಯಂಜಕತ್ವತಃ ॥

(ನ್ಯಾ. ಮಾ. ಜೈ. ಸೂ. ೫-೩. ಅಧಿ. ೧೧)

ಎಂದರೆ, ಜ್ಯೋತಿಷ್ಠೋಮಯಾಗವಿವರಣೆಯಲ್ಲಿ—ಆಗ್ನಾ ವೈಷ್ಣವವೇಕಾದಶಕಪಾಲಂ ನಿರ್ವಪತಿ ದೀಕ್ಷಿಸ್ಯಮಾಣಃ (ತೈ.ಸಂ.೫-೯-೧-೪) ಸೋಮಯಾಗದ ದೀಕ್ಷೆಯನ್ನು ವಹಿಸುವವನು ದೀಕ್ಷಾಕಾಲದಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿ ವಿಷ್ಣು ಎಂಬ ದೇವತೆಗಳನ್ನು ದ್ವೇಶಿಸಿ ಆಗ್ನಾ ವೈಷ್ಣವವೆಂಬ ಹನ್ನೊಂದು ಕಪಾಲಗಳಮೇಲೆ ಪಕ್ವವಾದ ಪುರೋಡಾಶವೆಂಬ ಹವಿರ್ದ್ರವ್ಯವನ್ನು ಅಗ್ನಿಯಲ್ಲಿ ಅರ್ಪಿಸಬೇಕು, ಎಂದರೆ ದೀಕ್ಷಣೀಯೇಷ್ಟಿಯನ್ನು ಮಾಡಬೇಕು ಎಂದಿದೆ. ಮತ್ತೊಂದುಕಡೆಯಲ್ಲಿ—ದಂಡೇನ ದೀಕ್ಷಯತಿ, ಕೃಷ್ಣಾಜನೇನ ದೀಕ್ಷಯತಿ (ತೈ.ಸಂ. ೬-೧-೩-೨) ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ದೀಕ್ಷೆಯನ್ನು ಪಡೆಯುವವನು ದಂಡ, ಕೃಷ್ಣಾಜನ ಇವುಗಳನ್ನು ಧರಿಸಿ ದೀಕ್ಷಿತನಾಗುವನು ಎಂದಿದೆ. ಇಷ್ಟಾದಿಸಂಸ್ಕಾರಗಳಿಂದ ದೀಕ್ಷಿತನಾಗುವಂತೆಯೇ ದಂಡ ಕೃಷ್ಣಾಜನಗಳನ್ನು ಧರಿಸಿ ಏಕೆ ದೀಕ್ಷಿತನಾಗಬಾರದು? ಎಂದರೆ ಹಾಗಲ್ಲ ಇಷ್ಟಿಗಳು ಕ್ರಿಯಾ ಎಂದರೆ ಸಂಸ್ಕಾರರೂಪವಾದವು. ಸಂಸ್ಕಾರಗಳಿಂದ ಶುದ್ಧನಾಗಿ ದೀಕ್ಷಿತನಾಗಲು ಅರ್ಹನಾಗುವನು. ದಂಡ ಕೃಷ್ಣಾಜನಗಳು ದ್ರವ್ಯರೂಪವಾದವು ಎಂದರೆ ಬಾಹ್ಯಚಿಹ್ನೆಗಳು ಮಾತ್ರ. ಅವುಗಳು ಪುರುಷನನ್ನು ಸಂಸ್ಕರಿಸಲಾರವು ಎಂದರೆ ಶುದ್ಧನನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಲಾರವು. ಆದರೂ ದಂಡ ಕೃಷ್ಣಾಜನಗಳು ವ್ಯರ್ಥವೆಂದು ತಿಳಿಯಬಾರದು. ಈ ಚಿಹ್ನೆಗಳಿಂದ ಈ ಪುರುಷನು ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ದೀಕ್ಷೆಯನ್ನು ವಹಿಸಿರುವವನು ಎಂದು ಇತರರು ತಿಳಿದುಕೊಳ್ಳಲು ಸಾಧನವಾಗಿರುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ಇಷ್ಟಿಸಂಸ್ಕಾರದಿಂದಲೇ ದೀಕ್ಷೆಯು ಸಿದ್ಧಿಸುವುದು.

English Translation

The priests make him whom they initiate (by means of the Diksha ceremony) to be an embryo again (i.e. they produce him anew altogether). They sprinkle him with water; for water is seed. By having thus provided him with seed (for his new birth), they initiate him. They besmear him with fresh butter ನವನೀತ. The butter for the gods is called ajya, that for men surabhi ghritam, that for the manes, ayuta, and that for the embryos ನವನೀತ. Therefore by anointing him with fresh butter, they make him thrive through his own portion.

They besmear his eyes with collyrium. For this anointment is lustre for both eyes. By having imparted lustre to him, they make him a ದೀಕ್ಷಿತ.

They rub him clean with twenty-one bandfuls of Darbha grass. By having thus made him pure and clean they make him a Dikshita.

They make him enter the place destined for the Dikshita. For this is the womb of the Dikshita. When they make him enter the place destined for the Dikshita, then they make him thus enter his own womb. In this (place) he sits as in a secure abode, and thence he departs. Therefore the embryos are placed in the womb as a secure place and thence they are brought forth(as fruit). Therefore the sun should neither rise nor set over him finding him in any other place than the spot assigned to the Dikshita; nor should they speak to him (if he should be compelled to leave his place).

They cover him with a cloth. For this cloth is the caul ಉಲ್ಬ of the Dikshita (with which he is to be born, like a child); thus they cover him with the caul. Outside (this cloth) there is (put by them) the skin of a black antelope. For outside the caul, there is the placenta ಜರಾಯು. Thus they cover him (symbolically by the skin of the antelope) with the placenta. He closes his hands. For with closed hands the embryo lies within (the womb); with closed hands the child is born. As he closes his hands, he thus holds the sacrifice, and all its deities in his two hands closed.

They allege as a reason (why the Dikshita should close together both his hands) that he who takes (among two who are sacrificing on the same place and at the same time) his Diksha (initiation) first, is not guilty (of the sin) of "confusion of libations" (samsava). For his sacrifice and the deities are held fast (in his hands); and (consequently) he does not suffer any loss like that which falls on him who performed his Diksha later.

After having put off the skin of the black antelope he descends to bathe.

Thence embryos are born after they are separated from the placenta. He descends to bathe with the cloth (which was put on him) on. Thence a child is born together with the caul.

ಇತಿ ಶ್ರೀಮತ್ಸಾಯಣಾಚಾರ್ಯವಿರಚಿತೇ ಮಾಧವೀಯೇ ವೇದಾರ್ಥಪ್ರಕಾಶೇ

ಐತರೇಯಬ್ರಾಹ್ಮಣಭಾಷ್ಯಸ್ಯ ಪ್ರಥಮಾಧ್ಯಾಯೇ ತೃತೀಯಃ ಖಂಡಃ

ಇಲ್ಲಿಗೆ ಐತರೇಯಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿ ಮೊದಲನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯದ ಮೂರನೇ ಖಂಡವು ಸಮಾಪ್ತವಾದುದು.

ಅಥ ಪ್ರಥಮಾಧ್ಯಾಯೇ ಚತುರ್ಥಃ ಖಂಡಃ

ಮೊದಲನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ ನಾಲ್ಕನೆಯ ಖಂಡವು

[ಹೋತೃವು ಸಂಸಿದ್ಧೀಕಾದ ಯಾಜ್ಞ ಮೊದಲಾದ ಮಂತ್ರಗಳು—ರೂಪಸಮೃದ್ಧಿ ಇತ್ಯಾದಿ]

ತ್ವನುಗ್ನೇ ಸಪ್ರಥಾ ಅಸಿ ಸೋಮ ಯಾಸ್ತೇ ಮಯೋಭುವ ಇತ್ಯಾಜ್ಯ-
ಭಾಗಯೋಃ ಪುರೋನುವಾಕ್ಯೇ ಅನುಬ್ರೂಯಾದ್ಯಃ ಪೂರ್ವ-
ಮನೀಜಾನಃ ಸ್ಯಾತ್ತಸ್ಮೈ ||

ವಿವಕ್ಷಿತಸ್ಯ ಹೌತ್ರಸ್ಯೋಪೋದ್ಭೂತತೇನ ದೀಕ್ಷಣೀಯೇಷ್ಟಿಂ ವಿಧಾಯ ತಾಂ ಚ
ಬಹುಧಾ ಪ್ರಶಸ್ಯ ಪ್ರಸಂಗಾದ್ವೀಕ್ಷಿತಸಂಸ್ಕಾರಾ ವಿಹಿತಾಃ | ಅಥ ವಿವಕ್ಷಿತಂ ಹೌತ್ರಂ ವಿಧತ್ತೇ |
ಯೋ ಯಜಮಾನ ಇತಃ ಪೂರ್ವಂ ಸೋಮಯಾಗಂ ನ ಕೃತವಾನಿದಾನೀಂ ಕ್ರಿಯಮಾಣ ಏವ
ಪ್ರಥಮಃ ಪ್ರಯೋಗಸ್ತಸ್ಮೈ ಯಜಮಾನಾಯ ತದರ್ಥಂ ದೀಕ್ಷಣೀಯೇಷ್ಟೌ ಪ್ರಥಮಸ್ಯಾಜ್ಯ-
ಭಾಗಸ್ಯ ತ್ವನುಗ್ನ ಇತಿ ಪುರೋನುವಾಕ್ಯಾ | ದ್ವಿತೀಯಸ್ಯ ಸೋಮ ಯಾಸ್ತ ಇತಿ ಪುರೋನು-
ವಾಕ್ಯಾ | ತದುಭಯಮುಧ್ವಯುರ್ಯಾ ಪ್ರೇಷಿತೋ ಹೋತಾನುಬ್ರೂಯಾತ್ |

ಇದುವರೆಗೂ ದೀಕ್ಷಣೀಯೇಷ್ಟಿವಿಧಿಯನ್ನೂ ಅದರಲ್ಲಿ ದೀಕ್ಷೆಯನ್ನು ವಹಿಸುವ ಯಜಮಾನನು ಅನುಸರಿಸಬೇಕಾದ ಸಂಸ್ಕಾರ
ಗಳನ್ನೂ ವಿವರಿಸಿದ್ದಾಯಿತು. ಇವೆಲ್ಲವೂ ಹೋತೃವು ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ನಿರ್ವಹಿಸಬೇಕಾದ ಕರ್ತವ್ಯವು. ಹೋತೃವಿನ ಕರ್ತವ್ಯವಾದ
ಮಂತ್ರಪಠನ ಇತ್ಯಾದಿ ವಿವರಗಳನ್ನು ಈಗ ನಿರೂಪಿಸಲಾಗುವುದು. ಇದುವರೆಗೂ ಸೋಮಯಾಗವನ್ನು ಮಾಡದೇ ಇರುವ
ಯಜಮಾನನು ಎಂದರೆ ಇದೇ ಪ್ರಥಮನಾಗಿ ಎಂದರೆ ಹೊಸದಾಗಿ ಮೊಟ್ಟಮೊದಲು ಸೋಮಯಾಗವನ್ನು ಪ್ರಾರಂಭ ಮಾಡುವ
ಯಜಮಾನನು ದೀಕ್ಷಣೀಯೇಷ್ಟಿಯಲ್ಲಿ ಮೊದಲನೆಯ ಆಜ್ಯಭಾಗದ [ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿಪ್ರತಿಷ್ಠಾಪನೆ, ಅಗ್ನಿ ಸಂಸ್ಕಾರಾದಿಗಳನ್ನು
ಮಾಡಿದ ಬಳಿಕ ಪ್ರಧಾನಾಹುತಿಗಳನ್ನು ಹೋಮಮಾಡುವುದಕ್ಕೆ ಮೊದಲು ಆಜ್ಯಭಾಗಗಳೆಂಬ ಎರಡು ಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ಅಗ್ನಿ
ಮತ್ತು ಸೋಮ ಎಂಬ ದೇವತೆಗಳನ್ನು ದ್ವೇಶಿಸಿ ಹೋಮಮಾಡುವರು. ಈ ಎರಡು ಆಜ್ಯಭಾಗ ಹೋಮಗಳೂ ಯಜ್ಞಕ್ಕೆ ಎರಡು
ಕಣ್ಣುಗಳಂತಿರುವವು ಎಂದು ತ್ರೈತ್ತೀಯ ಸಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ—

ಚಕ್ಷುಷೀ ನಾ ಏತೇ ಯಜ್ಞಸ್ಯ ಯದಾಜ್ಯಭಾಗೌ ಉತ್ತರಾರ್ಧೇಽಗ್ನಯೇ
ಜುಹೋತಿ ದಕ್ಷಿಣಾರ್ಧೇ ಸೋಮಾಯ ರಾಜಾನ್ೌವಾ ಏತೌ ದೇವತಾನಾಂ ಯದಗ್ನೇ-
ಹೋಮಾವಂತರಾ ದೇವತಾ ಇಜ್ಞೇತೇ ದೇವತಾನಾಂ ವಿಧೃತ್ಯೈ |

(ತೈ.ಸಂ. ೨-೬-೨-೧೨)

ಎಂದರೆ ಆಜ್ಯಭಾಗಗಳೆಂಬ ಈ ಎರಡು ಆಹುತಿಗಳು ಯಜ್ಞದ ಕಣ್ಣುಗಳು. ಈ ಎರಡರಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ದ್ವೇಶಿಸಿ ಒಂದು ಹೋಮವನ್ನು ಅಗ್ನಿಕುಂಡದಲ್ಲಿ ಉತ್ತರಾರ್ಧಭಾಗದಲ್ಲಿಯೂ ಸೋಮದೇವತೆಯನ್ನು ದ್ವೇಶಿಸಿ ಮತ್ತೊಂದು ಆಹುತಿಯನ್ನು ಅಗ್ನಿಯ ದಕ್ಷಿಣಾರ್ಧಭಾಗದಲ್ಲಿಯೂ ಹೋಮಮಾಡಬೇಕು. ಈ ಅಗ್ನಿ ಮತ್ತು ಸೋಮದೇವತೆಗಳು ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ರಾಜರಾಗಿರುವರು. ಆದ್ದರಿಂದ ಈ ಅಗ್ನಿ ಮತ್ತು ಸೋಮದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಆಹುತಿಯನ್ನರ್ಪಿಸಿದ ಅಗ್ನಿಯ ಮಧ್ಯಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ದೇವತೆಗಳನ್ನು ದ್ವೇಶಿಸಿ ಪ್ರಧಾನಾಹುತಿಗಳನ್ನು ಅರ್ಪಿಸಬೇಕು.] ಮಂತ್ರಕ್ಕಾಗಿ ತ್ವಮಗ್ನೇ ಸಪ್ರಥಾ ಅಸಿ (ಋ.ಸಂ. ೫-೧೩-೪) ಎಂಬ ಮಂತ್ರವನ್ನು ಪುರೋನುವಾಕ್ಯಾ ಮಂತ್ರವನ್ನಾಗಿಯೂ ಎರಡನೆಯ ಆಜ್ಯಭಾಗಕ್ಕಾಗಿ ಸೋಮ ಯಾಸ್ತೇ ಮಯೋಭುವಃ (ಋ. ಸಂ. ೧-೯೧-೯) ಎಂಬ ಮಂತ್ರವನ್ನು ಪುರೋನುವಾಕ್ಯಾ ಮಂತ್ರವನ್ನಾಗಿಯೂ [ಅನುವಾಕ್ಯಾ ಮತ್ತು ಯಾಜ್ಞಾ ಎಂಬ ಮಂತ್ರಗಳ ವಿಷಯವನ್ನು ಹಿಂದೆ ತಿಳಿಸಿದೆ. ಪುರೋನುವಾಕ್ಯಾ ಎಂದರೆ ಅನುವಾಕ್ಯಾ ಎಂಬ ಮಂತ್ರಕ್ಕೆ ಪೂರ್ವಭಾವಿಯಾಗಿ (ಪೀಠಿಕಾರೂಪವಾಗಿ) ಹೇಳಬೇಕಾದ ಮಂತ್ರವು. ಪ್ರಸಕ್ತ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಈ ಎರಡು ಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ಪೂರ್ವಿಯಾಗಿ ಇಲ್ಲಿ ಕೊಟ್ಟಿದೆ—

ತ್ವಮಗ್ನೇ ಸಪ್ರಥಾ ಅಸಿ ಜುಷ್ವೋ ಹೋತಾ ವರೇಣ್ಯಃ |

ತ್ವಯಾ ಯಜ್ಞಂ ವಿ ತನ್ವತೇ || (ಋ.ಸಂ. ೫-೧೩-೪)

ಸೋಮ ಯಾಸ್ತೇ ಮಯೋಭುವ ಊತಯಃ ಸಂತಿ ದಾಶುಷೇ |

ತಾಭಿನೋಽವಿತಾ ಭವ || (ಋ. ಸಂ. ೧-೯೧-೯)]

ಪರಿಸರೇಕು. ಅಧ್ವರ್ಯುವು ಹೋತೃವನ್ನು ದ್ವೇಶಿಸಿ ಆಜ್ಯಭಾಗಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ಪರಿಸರೇಕೆಂದು ಪ್ರೈಷಮಂತ್ರದಿಂದ ನಿರ್ದೇಶಿಸಿದ ಕೂಡಲೇ ಹೋತೃವು ಈ ಎರಡು ಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ಪಠಿಸುವನು. ಈ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಆಶ್ವಲಾಯನರು—ಪ್ರೇಷಿತೋ ಜಪತಿ (ಆಶ್ವ.ಶ್ರೌ.ಸೂ. ೧-೧-೨೭) ಎಂದು ಹೇಳಿರುವರು.

ತ್ವಯಾ ಯಜ್ಞಂ ವಿ ತನ್ವತ ಇತಿ ಯಜ್ಞಮೇವಾಸ್ಮಾ ಏತದ್ವಿತನೋತಿ |

ಉಕ್ತಸ್ಯ ಪ್ರಥಮಮಂತ್ರಸ್ಯ ಪ್ರಥಮಪ್ರಯೋಗಾನುಕೂಲ್ಯಂ ದರ್ಶಯತಿ | ತಸ್ಮಿ-
ನ್ಮಂತ್ರೇ ತ್ವಯೇಶ್ಯಾದಿಸ್ತೃತೀಯಃ ಪಾದಸ್ತಸ್ಯಾಯಮರ್ಥಃ | ಹೇ ಅಗ್ನೇ ಕ್ರಿಯಮಾಣಮಸ್ತ-
ದ್ಯಜ್ಞಮಿವುಮೃತ್ವಿಜಸ್ತ್ವಯಾ ತ್ವತ್ಪ್ರಸಾದೇನ ವಿತನ್ವತೇ ವಿಸ್ತಾರಯಂತೀತಿ | ಏತದೇತೇನ
ಮಂತ್ರವಚನೇನಾಸ್ತೃ ಯಜಮಾನಾಯ ಯಜ್ಞಂ ವಿತನೋತ್ಯೇವ ಪೂರ್ವಮವಿಸ್ತಾರಿತಮಪಿ
ಯಜ್ಞಮಿದಾನೀಂ ವಿಸ್ತಾರಯಂತೀವ |

ಮೇಲೆ ಹೇಳಿದ—ತಮಗ್ನೇ ಸಪ್ರಥಾ ಅಸಿ ಎಂಬ ಮಂತ್ರದ ಪ್ರಯೋಗವಿಧಾನವನ್ನು ವಿವರಿಸುವರು. ಈ ಋಕ್ವೇದ ಮೂರನೇ ಪಾದದಲ್ಲಿ ತ್ವಯಾ ಯಜ್ಞಂ ವಿತನ್ವತೇ ಎಂದಿರುವುದು. ಇದರ ಅಭಿಪ್ರಾಯವೇನೆಂದರೆ—ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ, ಈಗ ನಾವು ಮಾಡುತ್ತಿರುವ ಈ ಯಜ್ಞವನ್ನು ಋತ್ವಿಕ್ಯಗಳು ನಿನ್ನ ಅನುಗ್ರಹದಿಂದ ವಿಸ್ತಾರವಾಗುವಂತೆ (ಮುಂದುವರೆಯುವಂತೆ) ಮಾಡುತ್ತಾರೆ ಎಂದು. ಈ ಯಜಮಾನನು ಇದುವರೆಗೂ ಯಜ್ಞಮಾಡಿದವನಲ್ಲದಿದ್ದರೂ ಈಗ ಅಗ್ನಿಯ ಅನುಗ್ರಹದಿಂದ ಯಜ್ಞವನ್ನು ಸಾಂಗವಾಗಿ ನೆರವೇರಿರುವುದಲ್ಲದೆ ಮುಂದೆ ಇತರ ಯಜ್ಞಗಳನ್ನು ಮಾಡಲು ಸಮರ್ಥನಾಗುವನು. ಮೇಲಿನ ವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿ ವಿತನ್ವತೇ

ಮತ್ತು ವಿಕಸೋತಿ ಎಂಬ ಶಬ್ದಗಳ ಪ್ರಯೋಗವಿದೆ. ಈ ಶಬ್ದಗಳು ತನು-ವಿಸ್ತಾರೇ (To extend, to continue) ಎಂಬ ಧಾತುವಿನಿಂದ ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಿವೆ. ಇದರಿಂದ ಯಜಮಾನನು ಈಗ ಮಾಡುತ್ತಿರುವ ಈ ಸೋಮಯಾಗವನ್ನೇ ಅಲ್ಲದೆ ಮುಂದೆ ಒಂದಾಗುತ್ತಲೊಂದು ಬೇರೆಬೇರೆ ಯಜ್ಞಗಳನ್ನು ಮಾಡಲು ಸದುರ್ಥನಾಗುತ್ತಾನೆ ಎಂದಭಿಪ್ರಾಯವು.

**ಅಗ್ನಿಃ ಪ್ರತ್ನೇನ ಮನ್ನನಾ ಸೋಮ ಗೀರ್ಭಿಷ್ಟ್ವಾ ವಯಮಿತಿ ಯಃ
ಪೂರ್ವಮಾಜಾನಃ ಸ್ಯಾತ್ಪ್ರಸ್ಮೈ |**

ಅಧಿಕಾರಿವಿಶೇಷೇಣ ಪ್ರಕಾರಾಂತರಂ ವಿಧತ್ತೇ ಯೋ ಯಜಮಾನಃ ಪೂರ್ವಂ ಸೋಮಯಾಗಂ ಕೃತವಾಂಸ್ತಸ್ಮೈ ಯಜಮಾನಾರ್ಥಂ ಪುನಃ ಸೋಮಯಾಗಪ್ರಯೋಗೇ ದೀಕ್ಷಣೀಯೇಷ್ಟ್ವಾವಗ್ನಿಃ ಪ್ರತ್ನೇನೇತಿ ಪ್ರಥಮಸ್ಯಾಜ್ಯಭಾಗಸ್ಯ ಪುರೋನುವಾಕ್ಯಾ | ಸೋಮ ಗೀರ್ಭಿರಿತಿ ದ್ವಿತೀಯಸ್ಯ |

ಈಗ ಯಜ್ಞ ಮಾಡುವ ಯಜಮಾನನು ಹಿಂದೆ ಒಂದಾವರ್ತಿ ಸೋಮಯಾಗವನ್ನು ಮಾಡಿದ್ದರೆ ಅಂತಹ ಯಜಮಾನನು ಈ ದೀಕ್ಷಣೀಯೇಷ್ಟಿಯಲ್ಲಿ ಆಜ್ಯಭಾಗದ ಮೊದಲನೇ ಪುರೋನುವಾಕ್ಯಕ್ಕಾಗಿ ಅಗ್ನಿಃ ಪ್ರತ್ನೇನ ಮನ್ನನಾ (ಋ.ಸಂ. ೮-೪೪-೧೨) ಎಂಬ ಋಕ್ವನ್ನು ಸೋಮ ಗೀರ್ಭಿಷ್ಟ್ವಾವಯಂ [ಈ ಮಂತ್ರಗಳು ಈರೀತಿ ಇವೆ —

ಅಗ್ನಿಃ ಪ್ರತ್ನೇನ ಮನ್ನನಾ ಶುಂಭಾನಸ್ತನ್ಮಂಸಾಂ |

ಕವಿರ್ವಿಪ್ರೇಣ ವಾವೃಥೇ || (ಋ. ಸಂ. ೮-೪೪-೧೨)

ಸೋಮ ಗೀರ್ಭಿಷ್ಟ್ವಾ ವಯಂ ವರ್ಧಮಾನೋ ವಚೋವಿದಃ |

ಸುಮೃಳೀಕೋ ನ ಆ ವಿಶ || (ಋ. ಸಂ. ೧-೯೧-೧೧)]

ಎಂಬ ಋಕ್ವನ್ನು ಎರಡನೇ ಪುರೋನುವಾಕ್ಯಾಮಂತ್ರಕ್ಕಾಗಿಯೂ ಉಪಯೋಗಿಸಬೇಕು. (ಆಶ್ವ.ಶ್ರೌ.ಸೂ. ೧-೫-೨೫ ; (ತೈ.ಬ್ರಾ. ೩-೫-೬-೪,೫.)

ಪ್ರತ್ನಮಿತಿ ಪೂರ್ವಂ ಕರ್ಮಾಭಿವದತಿ |

ತತ್ರ ಪ್ರಥಮಮಂತ್ರಸ್ಯ ಪುನಃ ಪ್ರಯೋಗಾನುಕೂಲ್ಯಂ ದರ್ಶಯತಿ | ತಸ್ಮಿನ್ನಂತೇ ಯತ್ಪ್ರತ್ನಮಿತಿ ಪದಂ ತೇನ ಪದೇನ ಪೂರ್ವಮನುಷ್ಠಿತಂ ಸೋಮಯಾಗಾಖ್ಯಂ ಕರ್ಮಾಭಿಧೀಯತೇ | ಪುರಾಣಪ್ರತನಪ್ರತ್ನಪುರಾತನಚಿರಂತನಾಃ ಇತಿ ಪ್ರತ್ನಶಬ್ದಸ್ಯಾಭಿಧಾನಕಾರ್ಯಃ ಪುರಾತನಪರ್ಯಾಯತ್ವಾಭಿಧಾನಾರ್ಥ |

ಪ್ರಥಮಮಂತ್ರದಲ್ಲಿರುವ ಪ್ರತ್ನ ಎಂಬ ಪದವು ಹಿಂದೆ ಒಂದಾವರ್ತಿ ಈ ಯಜಮಾನನಿಂದ ಸೋಮಯಾಗವು ಮಾಡಲ್ಪಟ್ಟಿರುವುದೆಂಬುದನ್ನು ಸೂಚಿಸುವುದು. ಪುರಾಣಪ್ರತನಪ್ರತ್ನ ಪುರಾತನಚಿರಂತನಾಃ ಎಂಬ ಕೋಶವಾಕ್ಯದಂತೆ ಪುರಾಣ, ಪ್ರತನ, ಪ್ರತ್ನ ಪುರಾತನ ಚಿರಂತನ ಎಂಬ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ಪುರಾತನ ಎಂದರೆ ಹಿಂದೆ ನಡೆದದ್ದು ಎಂಬರ್ಥವಿರುವುದು.

ತತ್ತನ್ನಾದೃತ್ಯಂ |

ಈಜಾನಾದೀಜಾನಭೇದೇನ ವ್ಯವಸ್ಥಿತಂ ಯನ್ಮಂತ್ರಚತುಷ್ಟಯಮುಕ್ತಂ ಸೋಮಯಂ
ಪೂರ್ವಃ ಪಕ್ಷ ಇತ್ಯಭಿಪ್ರೇತ್ಯ ದೂಷಯತಿ | ತತ್ರ ದೀಕ್ಷಣೀಯೇಷ್ಟಿಗತಯೋರಾಜ್ಯಭಾಗಯೋ-
ಸ್ತ್ವಮುಗ್ನ ಇತ್ಯಾದಿಕಮನುಬ್ರೂಯಾದಿತಿ ಯನ್ಮತಮಸ್ತಿ ತನ್ಮತಂ ನಾದರಣೀಯಂ |

ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದಂತೆ ದೀಕ್ಷಣೀಯೇಷ್ಟಿಯಲ್ಲಿ ಆಜ್ಯಭಾಗಕ್ಕಾಗಿ ಹೇಳಿರುವ ಮಂತ್ರಗಳು ಎಂದರೆ ಯಜ್ಞಮಾಡದಿರುವ
ಮತ್ತು ಮಾಡಿರುವ ಯಜಮಾನನು ಉಪಯೋಗಿಸಬೇಕಾದ ಎರಡೆರಡು ಪುರೋನುವಾಕ್ಯಾಮಂತ್ರಗಳ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಅವುಗಳನ್ನು
ಉಪಯೋಗಿಸಲೇಬೇಕೆಂಬ ನಿರ್ಬಂಧವಿಲ್ಲ. ಹಾಗಾದರೆ ಏನು ಮಾಡಬೇಕು ಎಂದರೆ ಮುಂದೆ ಹೇಳುವಂತೆ ಬೇರೆ ಮಂತ್ರಗಳಿವೆ.
ಅವನ್ನು ಉಪಯೋಗಿಸಬೇಕು.

ಅಗ್ನಿವೃತ್ತಾಣಿ ಜಂಘನತ್ ತ್ವಂ ಸೋಮಾಸಿ ಸತ್ಪತಿರಿತಿ ನಾತ್ರ-
ಘ್ನಾವೇನ ಕುರ್ಯಾತ್ ||

ಕಿಂ ತರ್ಹ್ಯಾದರಣೀಯಮಿತ್ಯಾಶಂಕಾಹ | ವೃತ್ರಂ ಶತ್ರುಂ ಹಂತೀತಿ ವೃತ್ರಹಾ |
ವೃತ್ರಘ್ನಃ ಸಂಬಂಧಿನೌ ಮಂತ್ರೌ ನಾತ್ರಘ್ನ | ವೃತ್ರಾಣಿ ಜಂಘನದಿತಿ ತಲ್ಲಿಂಗಾತ್ತ್ವಂ ಬಂಧಿತ್ವಂ |
ಅಗ್ನಿವೃತ್ತಾಣೀತಿ ಪ್ರಥಮಸ್ಯಾಜ್ಯಭಾಗಸ್ಯ ಪುರೋನುವಾಕ್ಯಾ ತ್ವಂ ಸೋಮಾಸೀತಿ
ದ್ವಿತೀಯಸ್ಯ |

ಆಜ್ಯಭಾಗದ ಪುರೋನುವಾಕ್ಯಗಳಿಗಾಗಿ ವೃತ್ರ (ಶತ್ರು) ಸಂಹಾರವನ್ನು ವರ್ಣಿಸುವ ಈ ಎರಡು ಮಂತ್ರಗಳನ್ನು
ಉಪಯೋಗಿಸಬೇಕು. ಈ ಎರಡು ಮಂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿವೃತ್ತಾಣಿ [ಪೂರ್ವ ಮಂತ್ರಗಳ ವಿವರವು—

ಅಗ್ನಿವೃತ್ತಾಣಿ ಜಂಘನದ್ವಿವಿಣಸ್ಯವಿಪನ್ನಯಾ |

ಸನಿದ್ಧಃ ಶುಕ್ರ ಆಹುತಃ || (ಋ. ಸಂ. ೬-೧೬-೩೪)

ತ್ವಂ ಸೋಮಾಸಿ ಸತ್ಪತಿಸ್ತ್ವಂ ರಾಜೋತ ವೃತ್ರಹಾ |

ತ್ವಂ ಭದ್ರೋ ಅಸಿ ಕ್ರತುಃ || (ಋ. ಸಂ. ೧-೯೧-೫)]

(ಋ.ಸಂ. ೬-೧೬-೩೪) ಎಂಬುದು ಆಜ್ಯಭಾಗದ ಮೊದಲನೆಯ ಪುರೋನುವಾಕ್ಯವು. ತ್ವಂ ಸೋಮಾಸಿ (ಋ.ಸಂ. ೧-೯೧-೫)
ಎಂಬುದು ಎರಡನೆಯ ಪುರೋನುವಾಕ್ಯವು.

ವೃತ್ರಂ ನಾ ಏಷ ಹಂತಿ ಯಂ ಯಜ್ಞ ಉಪನಮತಿ ತಸ್ಮಾದ್ವಾತ್ರ-
ಘ್ನಾವೇನ ಕರ್ತವ್ಯಾ ||

ಏತಯೋರ್ಮಂತ್ರಯೋರಾನುಕೂಲ್ಯಂ ದರ್ಶಯತಿ | ಯಂ ಯಜಮಾನಂ ಯಜ್ಞ
ಉಪನಮತಿ ಸೋಮಯಾಗೇ ಪ್ರೇರಯತಿ ಏಷ ಯಜಮಾನೋ ವೃತ್ರಂ ಪಾಪರೂಪಂ ಶತ್ರುಂ
ಹಂತೀವ ತಸ್ಮಾತ್ಕಾರಣಾದ್ವೃತ್ರಹತ್ಯಾಸಂಬಂಧಿನಾವೇವ ಮಂತ್ರೌ ಕರ್ತವ್ಯಾ | ಯಥಾ
ಪ್ರಥಮಮಂತ್ರೇ ವೃತ್ರಾಣಿ ಜಂಘನದಿತಿ ಲಿಂಗಮಸ್ತಿ ತಥಾ ದ್ವಿತೀಯೇಽಪಿ ತ್ವಂ ರಾಜೋತ

ವೃತ್ರಹೇತಿ ಲಿಂಗಂ ವಿದ್ಯತೇ | ತಸ್ಮಾದುಭಯೋರಪಿ ತತ್ಸಂಬಂಧಿತ್ವಂ ಪೂರ್ವೋಕ್ತಯೋಸ್ತು
ಪಕ್ಷಯೋರ್ವಿ ತನ್ವತೇ ಪ್ರತ್ನಮಿತ್ಯಾನುಕೂಲ್ಯಲಿಂಗಂ ಪ್ರಥಮಯೋರೇವ ಮಂತ್ರಯೋರ್ದೃಶ್ಯ-
ತೇ ನ ತೂತ್ತರಯೋಸ್ತಸ್ಮಾತ್ತನ್ನಾದರಣೀಯಮಿತಿ ದೂಷಯಿತ್ವೋಭಯಲಿಂಗಸದ್ಭಾವಾ-
ದಯಂಪಕ್ಷಃ ಸ್ವೀಕೃತಃ |

ಯಾವ ಮಂತ್ರಗಳು ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಪ್ರವೃತ್ತನಾದ ಯಜಮಾನನ ಪಾಪವನ್ನು ನಾಶಮಾಡುವವೋ ಅಂತಹ ಶತ್ರುನಾಶಕ
ಸಾಮರ್ಥ್ಯವುಳ್ಳ ಈ ಮಂತ್ರಗಳನ್ನೇ ಉಪಯೋಗಿಸಬೇಕು. ಮೊದಲನೆಯ ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿ ವೃತ್ರಾಣಿ ಜಂಘನತ್ ಎಂಬ
ಪದಗಳೂ ಎರಡನೆಯ ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿ ತ್ವಂ ರಾಜೋತ ವೃತ್ರಹಾ ಎಂಬ ಶಬ್ದಗಳೂ ಶತ್ರುನಾಶವನ್ನು ಸೂಚಿಸುವ ಶಬ್ದಗಳಾಗಿವೆ.
ಎರಡು ಮಂತ್ರಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಒಂದೇ ವಿಧವಾದ ಈ ಅರ್ಥವು ಸೂಚಿತವಾಗಿರುವುದು. ಆದರೆ ಮೊದಲು ಹೇಳಿದ ತ್ವಮಗ್ನೇ
ಇತ್ಯಾದಿ ಎರಡು ಮಂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಮೊದಲನೆಯದು ಮಾತ್ರ ವಿತನ್ವತೇ, ವಿತನೋತಿ ಎಂಬ ಯಜ್ಞವಿಸ್ತಾರವೆಂಬ ಅರ್ಥವನ್ನು
ಸೂಚಿಸುವುದಾದರೂ ಎರಡನೆಯ ಮಂತ್ರವಾದ ಸೋಮ ಯಾಸ್ತೇ ಎಂಬ ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿ ಆ ಅರ್ಥವಿರುವುದಿಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ಆ
ಮಂತ್ರಗಳಿಗೆ ಪ್ರಾಧಾನ್ಯತೆಯನ್ನು ಕೊಡಬೇಕಾಗಿಲ್ಲ. ಈಗ ಹೇಳಿರುವ ಮಂತ್ರಗಳಿಗೆ ಪ್ರಾಶಸ್ತ್ಯವನ್ನು ಕೊಟ್ಟು ಅವುಗಳನ್ನೇ
ಉಪಯೋಗಿಸಬೇಕು.

ಅಗ್ನಿರ್ಮುಖಂ ಪ್ರಥಮೋ ದೇವತಾನಾಮಗ್ನಿಶ್ಚ ವಿಷ್ಣೋ ತಪ
ಉತ್ತಮಂ ಮಹ ಇತ್ಯಾಗ್ನಾವೈಷ್ಣವಸ್ಯ ಹವಿಷೋ ಯಾಜ್ಞಾ-
ನುವಾಕ್ಯೇ ಭವತಃ ||

ಆಜ್ಯಭಾಗರೂಪೇಽಗ್ನಿಕರ್ಮಣಿ ಪುರೋನುವಾಕ್ಯಾಯುಗ್ಮಂ ವಿಧಾಯ ಪ್ರಧಾನ-
ಕರ್ಮಣಿ ಹವಿಸಿ ಯಾಜ್ಞಾನುವಾಕ್ಯೇ ವಿಧತ್ತೇ | ಪ್ರಥಮನಿರ್ದಿಷ್ಟತ್ವಾದಗ್ನಿರ್ಮುಖಮಿತ್ಯೇಷಾ
ಪುರೋನುವಾಕ್ಯಾ ಪಶ್ಚಾನ್ನಿರ್ದಿಷ್ಟತ್ವಾದಗ್ನಿಶ್ಚೇತಿ ಯಾಜ್ಞಾ | ಯದ್ಯಪ್ಯರ್ಥಾನುಸಾರೇಣಾನು-
ವಾಕ್ಯಾಯಾಜ್ಯೇ ಭವತ ಇತಿ ವಿಧಾತವ್ಯಂ ತಥಾಪ್ಯಲ್ಪಾಚ್ಛತರಮಿತಿ ವ್ಯಾಕರಣಸೂತ್ರಾನು-
ಸಾರೇಣ ಯಾಜ್ಞಾಶಬ್ದಸ್ಯ ಪೂರ್ವನಿಪಾತೋ ದ್ರಷ್ಟವ್ಯಃ |

ಇದುವರೆಗೆ ದೀಕ್ಷಣೀಯೇಷ್ಟಿಯ ಆಜ್ಯಭಾಗದ ಹೋಮದಲ್ಲಿ ಉಪಯೋಗಿಸಬೇಕಾದ ಪುರೋನುವಾಕ್ಯಾ ಮಂತ್ರಗಳ ವಿನುರ್ಶ್ವ
ಯನ್ನು ವಿವರಿಸಿದ್ದಾಯಿತು. ಈಗ ಅದೇ ಆಜ್ಯಭಾಗದ ಹೋಮದಲ್ಲಿ ಉಪಯೋಗಿಸಬೇಕಾದ ಅನುವಾಕ್ಯಾ ಮತ್ತು ಯಾಜ್ಞಾ
ಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ಹೇಳುವರು—ಅಗ್ನಿರ್ಮುಖಂ ಪ್ರಥಮೋ ದೇವತಾನಾಂ | ಈ ಎರಡು ಮಂತ್ರಗಳೂ ಋಗ್ವೇದದಲ್ಲಿಲ್ಲ
ಅಶ್ವಲಾಯನರು ತಮ್ಮ ಶ್ರೌತಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಈ ಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ಪೂರ್ತಿಯಾಗಿ ಹೇಳಿರುವರು—

ಅಗ್ನಿರ್ಮುಖಂ ಪ್ರಥಮೋ ದೇವತಾನಾಂ ಸಂಗತಾನಾಮುತ್ತಮೋ ವಿಷ್ಣುರಾಸೀತ್ |
ಯಜಮಾನಾಯ ಪರಿಗೃಹ್ಯ ದೇವಾನ್ ದೀಕ್ಷಯೇದಂ ಹವಿರಾಗಚ್ಯತಂ ನಃ ||
ಅಗ್ನಿಶ್ಚ ವಿಷ್ಣೋ ತಪ ಉತ್ತಮಂ ಮಹೋ ದೀಕ್ಷಾಪಾಲಾಯ ವನತಂ ಹಿ ತಕ್ರಾ |
ವಿಶ್ವೇರ್ಧೇವೈರ್ಯಜ್ಞಿಯೈಃ ಸಂವಿಧಾನೌ ದೀಕ್ಷಾನ್ಮಸ್ಮೈ ಯಜಮಾನಾಯ ಧತ್ತಂ ||

(ಅಶ್ವ. ಶ್ರೌ. ಸೂ. ೪-೨-೩)

ತೈತ್ತಿರೀಯ ಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿ ಈ ಮಂತ್ರಗಳು ಸ್ವಲ್ಪ ವ್ಯತ್ಯಾಸವಾಗಿ ಪಠಿತವಾಗಿವೆ—

ಅಗ್ನಿರಗ್ರೇ ಪ್ರಥಮೋ ದೇವತಾನಾಂ | ಸಂಯಾತಾನಾಮುತ್ತಮೋ ವಿಷ್ಣುರಾಸೀತ್ |

ಯಜಮಾನಾಯ ಪರಿಗೃಹ್ಯ ದೇವಾನ್ | ದೀಕ್ಷಯೇದಗ್ಂ ಹವಿರಾಗಚ್ಚತಂ ನಃ ||

ಅಗ್ನಿಶ್ಚ ವಿಷ್ಣೋ ತಪ ಉತ್ತಮಂ ನುಹಃ | ದೀಕ್ಷಾಪಾಲೇಭ್ಯೋ ವನತಗ್ಂ ಹಿ ಶಕ್ತಾ |

ವಿಶ್ವೇರ್ಧೇವೈರ್ಯಜ್ಞಿಯೈಃ ಸಂವಿದಾನಾ | ದೀಕ್ಷಾಮಸ್ಮೈ ಯಜಮಾನಾಯಿ ಧತ್ತಂ ||

(ತೈ.ಬ್ರಾ.೨-೪-೩-೩,೪)

ಇದರ ಅರ್ಥವು ಈರೀತಿ ಇರುವುದು—ದೇವತೆಗಳೆಲ್ಲಾ ಒಂದೆಡೆ ಸಭೆ ಸೇರಿರುವಾಗ ಆ ಗುಂಪಿನಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿಯು ಮುಂದುಗಡೆಯೂ ವಿಷ್ಣುವು ಕೊನೆಯಲ್ಲಿಯೂ ಕುಳಿತಿದ್ದರು. ಎಲೈ ಅಗ್ನಿವಿಷ್ಣುಗಳೇ, ನೀವು ಈ ನಮ್ಮ ದೀಕ್ಷಿಣೀಯೇಷ್ಟಿಗೆ ಇತರ ಎಲ್ಲಾ ದೇವತೆಗಳನ್ನೂ ಕರೆದುಕೊಂಡು ಒನ್ನಿರಿ ಮತ್ತು ಯಜಮಾನನಿಗೆ ದೀಕ್ಷೆಯನ್ನು ಅನುಗ್ರಹಿಸಿರಿ. ಎಲೈ ಅಗ್ನಿವಿಷ್ಣುಗಳೇ, ನೀವಿಬ್ಬರೂ ಬಹಳ ಶಕ್ತಿಯುತರಾದ ದೇವತೆಗಳು. ದೀಕ್ಷಾಸಂಸ್ಕಾರಕ್ಕಾಗಿ ಸಿದ್ಧನಾಗಿರುವ ಈ ಯಜಮಾನನ ಪಾಪವನ್ನು ಪರಿಹರಿಸಿ ಅವನಿಗೆ ತಪಶ್ಚಕ್ರಿಯನ್ನು ಉಂಟುಮಾಡಿ. ಯಜ್ಞಾರ್ಹರಾದ ಇತರ ಎಲ್ಲಾ ದೇವತೆಗಳೊಡನೆ ಕೂಡಿ ನೀವು ಈ ಯಜಮಾನನಿಗೆ ದೀಕ್ಷೆಯನ್ನು ಅನುಗ್ರಹಿಸಿರಿ.] ಎಂಬುದು ಅನುವಾಕ್ಯಾಮಂತ್ರವು; ಅಗ್ನಿಶ್ಚ ವಿಷ್ಣೋ ತಪ ಉತ್ತಮಂ ನುಹಃ ಎಂಬುದು ಯಾಜ್ಞಾಮಂತ್ರವು. ಅನುವಾಕ್ಯಾ ಮತ್ತು ಯಾಜ್ಞಾ ಮಂತ್ರಗಳ ಲಕ್ಷಣವು ಈರೀತಿ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ.

ಪುರಸ್ತಾಲ್ಲಕ್ಷ್ಮಿ ಪುರೋನುವಾಕ್ಯಾ ಭವತಿ | ಉಪರಿಷ್ಟಾಲ್ಲಕ್ಷ್ಮಿ ಯಾಜ್ಞಾ | ಮಂತ್ರ-
ಪ್ರತಿಸಾಧ್ಯಾಯಾ ದೇವತಾಯಾ ನಾನುಭೇಯಂ ಲಕ್ಷ್ಮಿ | ತದ್ಯಸ್ಯಾವೃಚಿ ಪೂರ್ವಾರ್ಥೇ
ವಿದ್ಯತೇ ಸಾ ಪುರೋನುವಾಕ್ಯಾ | ತನ್ನಾಮ ಯಸ್ಯಾಮುತ್ತರಾರ್ಥೇ ವಿದ್ಯತೇ ಸಾ ಯಾಜ್ಞಾ |
ತದ್ಯಥಾ—ಅಗ್ನಿರ್ಮೂರ್ಧಾ ಇತಿ ಪೂರ್ವಾರ್ಥೇಽಗ್ನಿಶಬ್ದಃ ವಿದ್ಯತೇ ತಸ್ಮಾದಿಯಂ ಪುರೋನು
ವಾಕ್ಯಾ || ಜಿಹ್ವಾಮಗ್ನೇ ಚಕೃಷೇ ಇತ್ಯುತ್ತರಾರ್ಥೇಽಗ್ನಿಶಬ್ದಃ ತಸ್ಮಾದಿಯಂ ಯಾಜ್ಞಾ |
(ಸಾ. ಭಾ.) ಅನುವಾಕ್ಯಾ-ತಿಷ್ಠನ್ನಾಹ | ಆಸೀನೋ ಯಾಜ್ಞಾಂ ಯಜತಿ |

(ಶ. ಬ್ರಾ. ೧-೪-೨-೧೮,೧೯)

ಲಕ್ಷ್ಮಿ ಎಂದರೆ ಚಿಹ್ನೆ, ದೇವತೆಯ ಹೆಸರು. ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿ ಪ್ರತಿಸಾಧಿತವಾಗಿರುವ ದೇವತೆಯ ಹೆಸರು ಋಕ್ವಿನ ಪೂರ್ವಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಇದ್ದರೆ ಅದು ಪುರೋನುವಾಕ್ಯಾ ಮಂತ್ರವೆಂದೂ, ಉತ್ತರಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಇದ್ದರೆ ಯಾಜ್ಞಾ ಮಂತ್ರವೆಂದೂ ಪ್ರತೀಕವು. ಹೇಗೆಂದರೆ—ಅಗ್ನಿರ್ಮೂರ್ಧಾ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಋಕ್ವಿನ ದೇವತೆಯಾದ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಸೂಚಿಸುವ ಅಗ್ನಿಶಬ್ದವು ಋಕ್ವಿನ ಪೂರ್ವಾರ್ಥದಲ್ಲಿರುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ಈ ಋಕ್ವು ಪುರೋನುವಾಕ್ಯಾ ಮಂತ್ರವು; ಜಿಹ್ವಾಮಗ್ನೇ ಚಕೃಷೇ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿಶಬ್ದವು ಋಕ್ವಿನ ಉತ್ತರಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಇರುವುದರಿಂದ ಈ ಋಕ್ವು ಯಾಜ್ಞಾಮಂತ್ರವು. ಅನುವಾಕ್ಯಾ ಮಂತ್ರವನ್ನು ಹೋತ್ಯವು ಎದ್ದುನಿಂತುಕೊಂಡು ಪಠಿಸಬೇಕೆಂದೂ ಯಾಜ್ಞಾಮಂತ್ರವನ್ನು ಕುಳಿತುಕೊಂಡು ಪಠಿಸಬೇಕೆಂದೂ ನಿಯಮವಿದೆ

ಆಗ್ನಾವೈಷ್ಣವ್ಯಾ ರೂಪಸಮೃದ್ಧೇ ಏತದ್ವೈ ಯಜ್ಞಸ್ಯ ಸಮೃದ್ಧಂ
ಯದ್ರೂಪಸಮೃದ್ಧಂ ಯತ್ಕರ್ಮ ಕ್ರಿಯಾಮಾಣವ್ಯಗಭಿನದತಿ||

ತಯೋರ್ಭುಜೋಃ ಕರ್ಮಾನುಕೂಲ್ಯಂ ದರ್ಶಯತಿ | ಅಗ್ನಿಶ್ಚ ವಿಷ್ಣುಶ್ಚ ಯಯೋ-
ರ್ಭುಜೋಃ ಪ್ರತಿಸಾಧ್ಯೇ ದೇವತೇ ಭವತಸ್ತೇ ಉಭೇ ಚುಚಾವಾಗ್ನಾವೈಷ್ಣವ್ಯಾ | ತೇ ಚ

ಕರ್ಮಾನುಕೂಲೈನ ರೂಪೇಣ ಸಮೃದ್ಧೇ | ನ ಚ ರೂಪಸಮೃದ್ಧಂ ವೈಯರ್ಥ್ಯಂ ಶಂಕ-
ನೀಯಂ | ಕರ್ಮಣೋ ಯದಂಗಂ ರೂಪಸಮೃದ್ಧಂ ಭವತ್ಯೇತದೇವ ಯಜ್ಞಸ್ಯಾಂಗೇಷು-
ಸಮೃದ್ಧಂ ಸಂಪೂರ್ಣಂ ನ ತು ತಸ್ಮಿನ್ನಿಂಚಿದಹಿ ವೈಕಲ್ಯಮಸ್ತಿ | ಕೇಯಂ ರೂಪಸಮೃದ್ಧಮಿತಿ
ಚೇತ್ | ಪಠ್ಯಮಾನೇಯಮ್ನುಗನುಷ್ಠೀಯಮಾನಂ ಕರ್ಮಾಭಿವದತಿ ಸಾಕಲ್ಯೇನ ಬ್ರವೀತೀತಿ
ಯದಸ್ತಿ ಏಷೈವ ರೂಪಸಮೃದ್ಧಿಃ |

ದೀಕ್ಷಣೀಯೇಷ್ಟಿಯಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿ ವಿಷ್ಣುಗಳನ್ನು ದ್ವೇಶಿಸಿ ಹೋಮಮಾಡಬೇಕಾದ ಅಗ್ನಿಮೂರ್ಖಂ ಇತ್ಯಾದಿ ಎರಡು ಮಂತ್ರಗಳಿಂದ
ದೀಕ್ಷೆಯು ಹೇಗೆ ಅನುಕೂಲವಾಗುವುದು ಎಂಬುದನ್ನು ವಿವರಿಸುವರು ಮೇಲಿನ ವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿ ಆಗ್ನಾವೈಷ್ಣವ್ಯೌ ರೂಪ
ಸಮೃದ್ಧೇ ಎಂದಿದೆ. ಈ ವಾಕ್ಯವನ್ನು ಆಶ್ವಲಾಯನಶ್ರೌತಸೂತ್ರದಲ್ಲಿಯೂ ಹೇಳಿದೆ. (ಆಶ್ವ ಶ್ರೌ.ಸೂ ೪-೨-೩) ಯಾವ
ಋಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿ ಮತ್ತು ವಿಷ್ಣುಗಳು ಸ್ತುತರಾಗಿರುವರೋ ಆ ಋಕ್ಕುಗಳಿಗೆ ಎಂದರೆ ಇಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿಮೂರ್ಖಂ ಮತ್ತು ಅಗ್ನಿಷ್ವ
ವಿಷ್ಣೋ ಎಂಬ ಋಕ್ಕುಗಳಿಗೆ ಆಗ್ನಾವೈಷ್ಣವ್ಯೌ ಋಕ್ಕುಗಳೆಂದು ಹೆಸರು. ರೂಪಸಮೃದ್ಧೇ ಎಂದರೆ ಯಜ್ಞಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದು
ಕರ್ಮವನ್ನು ಮಾಡುವಾಗ ಆ ಕರ್ಮದ ವಿವರಗಳನ್ನೇ ತಿಳಿಸುವ ಅಥವಾ ಆ ದೇವತೆಯ ಗುಣಗಾನವನ್ನೇ ಮಾಡುವ ಋಕ್ಕಿಗೆ
ರೂಪಸಮೃದ್ಧಿ ಎಂದು ಹೆಸರು ಈ ದೀಕ್ಷಣೀಯೇಷ್ಟಿಯಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿ ವಿಷ್ಣುಗಳು ಪ್ರಧಾನದೇವತೆಗಳು. ಈ ದೇವತೆಗಳ ಅನುಗ್ರಹ
ದಿಂದ ಯಜಮಾನ ದೀಕ್ಷಾಕರ್ಮವು ಸಾಗುವಾಗ ನೆರವೇರಿ ಅವನು ದೀಕ್ಷಿತನಾಗಬೇಕೆಂದು ಆ ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಆ ಋಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ
ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಲಾಗಿದೆ. ಅದರಿಂದ ದೀಕ್ಷಣೀಯೇಷ್ಟಿಯಲ್ಲಿ ದೀಕ್ಷೆಯ ಸಂಸ್ಕಾರಕ್ಕಾಗಿ ಅಗ್ನಿ ವಿಷ್ಣುಗಳನ್ನು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಲಾಗಿರುವ ಋಕ್ಕು
ಗಳನ್ನೇ ದೀಕ್ಷಾಕರ್ಮದಲ್ಲಿ ಉಪಯೋಗಿಸಿರುವುದರಿಂದ ಮಂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವ ವಿಷಯಗಳು ಕರ್ಮದ ಕಾರ್ಯಕಲಾಪಗಳಿಗೆ
ಅನುಸಾರವಾಗಿ ಇದ್ದಂತಾಯಿತು. ಅದರಿಂದ ಯಾವಯಾವ ವಿಷಯಗಳಿರುವವೋ ಆ ವಿಷಯಗಳನ್ನೇ ವರ್ಣಿಸುವ ಋಕ್ಕುಗಳನ್ನು
ಆ ಕರ್ಮಗಳಲ್ಲಿ ಹೇಳಬೇಕು. ಕರ್ಮಕ್ಕೂ ಮಂತ್ರಕ್ಕೂ ಪರಸ್ಪರ ಸಂಬಂಧವಿರಬೇಕು. ಉದಾ—ಅಗ್ನಿ ಮಧನಕಾಲದಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು
ಸ್ತುತಿಸದೆ ಇಂದ್ರನನ್ನು ಸ್ತುತಿಸುವ ಋಕ್ಕುಗಳನ್ನು ಪಠಿಸಿದರೆ ಅದು ರೂಪಸಮೃದ್ಧಿಯೆನಿಸುವುದಿಲ್ಲ. ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಸ್ತುತಿಸುವ
ಮಂತ್ರಗಳನ್ನೇ ಪಠಿಸಬೇಕು. ಇಂದ್ರನು ಸೋಮಪಾನಮಾಡಬೇಕೆಂದು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸುವ ಕರ್ಮದಲ್ಲಿ ಇಂದ್ರನ ಸೋಮಪಾನಾರ್ಥ
ವಾದ ಮಂತ್ರಗಳೇ ಇರಬೇಕು ಇತ್ಯಾದಿ. ಇದಕ್ಕೆ ರೂಪಸಮೃದ್ಧಿಯೆಂದು ಹೆಸರು. ಇದು ಎಲ್ಲಾ ಕರ್ಮಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಇರಬೇಕು

ಅಗ್ನಿಶ್ಚ ಹ ವೈ ವಿಷ್ಣುಶ್ಚ ದೇವಾನಾಂ ದೀಕ್ಷಸಾಲೌ ತೌ ದೀಕ್ಷಾಯಾ
ಈಶಾತೇ ತದ್ಯದಾಗ್ನಾವೈಷ್ಣವಂ ಹವಿರ್ಭವತಿ ಯೌ ದೀಕ್ಷಾಯಾ
ಈಶಾತೇ ತೌ ಪ್ರೀತೌ ದೀಕ್ಷಾಂ ಪ್ರಯಚ್ಛತಾಂ ಯೌ ದೀಕ್ಷ-
ಯಿತಾರೌ ತೌ ದೀಕ್ಷಯೇತಾಮಿತಿ ||

ಮಂತ್ರಪ್ರತಿಪಾದ್ಯದೇವತಾಪ್ರಶಂಸಾದ್ವಾರೇಣ ಪುನರಹಿ ಮಂತ್ರಾ ಪ್ರಶಂಸತಿ |
ಯೋಃಯಮಗ್ನಿಃ ಸರ್ವೇಷಾಂ ದೇವಾನಾಂ ಪ್ರಥಮೋ ಯಶ್ಚ ವಿಷ್ಣುಃ ಸರ್ವೇಷಾಮುತ್ತಮಸ್ತಾ-
ವುಭೌ ದೇವಾನಾಂ ಮಧ್ಯೇ ದೀಕ್ಷಾಖ್ಯಸ್ಯ ಚ ವ್ರತಸ್ಯ ಪಾಲಯಿತಾರೌ ತಾವುಭೌ ದೀಕ್ಷಾಯಾ
ಈಶಾತೇ ಸ್ವಾಮಿನೌ ಭವತಸ್ತಸ್ಮಾತ್ತಯೋರ್ದೀಕ್ಷಾಪಾಲಕತ್ವಂ ಯುಕ್ತಂ | ತಥಾ ಸತಿ ಯದ್ಯ-
ಗ್ನಾವಿಷ್ಣುದೇವತಾಕಂ ಹವಿರ್ದೀಕ್ಷಣೀಯೇಷ್ವಾ ಭವತಿ ತದಾನೀಂ ಯೌ ದೀಕ್ಷಾಯಾಃ
ಸ್ವಾಮಿನೌ ದೇವೌ ತೌ ಪ್ರೀತೌ ಯಜಮಾನಾಯ ದೀಕ್ಷಾಂ ಪ್ರಯಚ್ಛತಾಂ | ಉಕ್ತಸ್ಯೈವ

ನ್ಯಾಖ್ಯಾನಂ ಯೌ ದೀಕ್ಷಯಿತಾರಾವಿತ್ಯಾದಿಕಂ | ಇತಿಶಬ್ದೋಽಭಿಪ್ರಾಯಪರಾಮರ್ಶಾರ್ಥಃ |
ಅನೇನಾಭಿಪ್ರಾಯೇಣಾಗ್ನಾವೈಷ್ಣವಂ ಹವಿಃ ಕ್ರಿಯತೇ | ತಸ್ಮಾನ್ಮಂತ್ರಪ್ರತಿಪಾದ್ಯಾವಾಗ್ನಾ-
ವಿಷ್ಣೋ ಪ್ರಶಸ್ತಾವಿತ್ಯರ್ಥಃ ||

ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದ ಅಗ್ನಿಮುಖಂ ಮತ್ತು ಅಗ್ನಿಶ್ಚ ವಿಷ್ಣೋ ಎಂಬ ಎರಡು ಋಕ್ಕುಗಳು ರೂಪಸಮೃದ್ಧಿಗೆ ಅನುಸಾರವಾಗಿದೆಯೇ ಎಂಬುದನ್ನು ವಿವರಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಆ ಋಕ್ಕುಗಳ ಅರ್ಥವನ್ನು ಇಲ್ಲಿ ಹೇಳಿ ಪ್ರಶಂಸೆಮಾಡುತ್ತಾರೆ. ಅಗ್ನಿ ಮತ್ತು ವಿಷ್ಣು ಎಂಬ ಈ ಇಬ್ಬರು ದೇವತೆಗಳು, ದೇವತೆಗಳು ಕೈಗೊಳ್ಳುವ ದೀಕ್ಷಾಸಂಸ್ಕಾರಗಳಿಗೂ ಸಹ ರಕ್ಷಕವಾಗಿರುವರು. ಆದ್ದರಿಂದ ಈ ದೇವತೆಗಳು ದೀಕ್ಷಾವಿಧಿಗೆ ಸ್ವಾಮಿಗಳು, ನಾಯಕರು. ಈ ದೇವತೆಗಳನ್ನು ದ್ವೇಷಿಸಿ ಆಗ್ನಾವೈಷ್ಣವವೆಂಬ ಹವಿಸ್ಸನ್ನು ಯಜಮಾನನು ಅರ್ಪಿಸುವನು. ಆ ಹವಿಃಪ್ರದಾನದಿಂದ ಈ ದೇವತೆಗಳು ಪ್ರೀತರಾಗಿ ಯಜಮಾನನಿಗೆ ದೀಕ್ಷೆಯನ್ನು ಅನುಗ್ರಹಿಸಲಿ ಎಂದು ಆ ಮಂತ್ರಗಳಲ್ಲಿಯೇ ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಿರುವುದರಿಂದ ಆ ಮಂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವ ವಿಷಯಕ್ಕೂ ದೀಕ್ಷಾವಿಧಿಯಲ್ಲಿ ಮಾಡುವ ಹೋಮಕ್ಕೂ ಪರಸ್ಪರ ಸಂಬಂಧವುಂಟಾಗಿ ಇದು ರೂಪಸಮೃದ್ಧಿಗೆ ಅನುಸಾರವಾಗಿದ್ದಂತಾಯಿತು.

ತ್ರಿಷ್ಟುಭೌ ಭವತಃ ಸೇಂದ್ರಿಯತ್ವಾಯ || ೪ ||

ಮಂತ್ರಗತಂ ಛಂದಃ ಪ್ರಶಂಸತಿ | ತ್ರಿಷ್ಟುಪ್ ಛಂದಸ ಇಂದ್ರಿಯಸಾಧನತ್ವೇನೇಂದ್ರಿಯ-
ರೂಪತ್ವಂ ಶ್ರುತ್ಯಂತರೇ ಶ್ರುತಂ—ಇಂದ್ರಿಯಂ ವೈ ತ್ರಿಷ್ಟುಪ್ ಇತಿ | ಅತೋ ಮಂತ್ರಗತಂ
ಛಂದೋ ಯಜಮಾನಸ್ಯ ಸೇಂದ್ರಿಯತ್ವಾಯ ಭವತಿ | ಅಥ ಮೀನಾಂಸಾ | ದ್ವಾದಶಾಧ್ಯಾ-
ಯಸ್ಯ ಚತುರ್ಥಸಾದೇ ಚಿಂತಿತಂ—

ಪುರೋನುನಾಕ್ಯಾ ಯಾಜ್ಯಾ ನಿಕಲ್ಪಾ ವಾ ಸಮುಚ್ಚಿತಾ |

ಪುರೇನಾದ್ಯಃ ಸಮಾಖ್ಯಾನಾದ್ವಚನಾಚ್ಚ ಸಮುಚ್ಚಯಃ ||

ದೇವತಾಪ್ರಕಾಶನಕಾರ್ಯಸ್ಯೈಕತ್ವಾದ್ಯುಗ್ಮಯೋರ್ಯಥಾ ನಿಕಲ್ಪಸ್ತಥೈವೈಕಯುಗ್ಮಗತಯೋ-
ರಿತಿ ಚೇನ್ಮೈವಂ | ಪುರೋನುನಾಕ್ಯೇತಿ ಸಮಾಖ್ಯಾಯಾ ಉತ್ತರಕಾಲೀನಯಾಜ್ಯಾಮಂತರೇ-
ಣಾನುಪಪತ್ತೇಃ | ಕಿಂಚ ಪುರೋನುನಾಕ್ಯಾಮನೂಚ್ಯ ಯಾಜ್ಯಯಾ ಜುಹೋತೀತಿ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷ-
ವಚನೇನ ದೇವತೋಪಲಕ್ಷಣಹವಿಃಪ್ರಕಾಶನಕಾರ್ಯಭೇದೋಕ್ತಿಪುರಸ್ಕರಂ ಸಾಹಿತ್ಯಂ
ವಿಧೀಯತೇ ತಸ್ಮಾತ್ಸಮುಚ್ಚಯಃ ||

ಇದುವರೆಗೂ ವಿವರಿಸಿದ ಅಗ್ನಿಮುಖಂ, ಅಗ್ನಿಶ್ಚ ಎಂಬ ಎರಡು ಋಕ್ಕುಗಳು ತ್ರಿಷ್ಟುಪ್ ಛಂದಸ್ಸಿನವು. ಇಲ್ಲಿ ತ್ರಿಷ್ಟುಪ್ ಛಂದಸ್ಸಿನ ಮಂತ್ರಗಳನ್ನೇ ಏಕೆ ಹೇಳಬೇಕು? ಅದೇ ಅರ್ಥವಿರುವ ಇತರ ಛಂದಸ್ಸಿನ ಮಂತ್ರಗಳನ್ನೇಕೆ ಪಠಿಸಬಾರದು? ಎಂದರೆ ತ್ರಿಷ್ಟುಪ್ ಛಂದಸ್ಸಿಗೆ ಒಂದು ವಿಶೇಷವಾದ ಪ್ರಾಶಸ್ತ್ಯವಿದೆ. ಇಂದ್ರಿಯಂ ವೈ ತ್ರಿಷ್ಟುಪ್ (ತೈ ಬ್ರಾ. ೧-೨-೯-೨) ಎಂದು ತ್ರೈತ್ತೀಯ ಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ. ಇಂದ್ರಿಯವೆಂದರೆ ಕರ್ಮಾನುಷ್ಠಾನಮಾಡುವುದರಲ್ಲಿ ಸಾಮರ್ಥ್ಯವು. ತ್ರಿಷ್ಟುಪ್ ಛಂದಸ್ಸಿಗೆ ಸಾಮರ್ಥ್ಯವನ್ನುಂಟುಮಾಡುವ ಶಕ್ತಿಯಿರುವುದರಿಂದ ತ್ರಿಷ್ಟುಪ್ ಛಂದಸ್ಸಿನ ಮಂತ್ರಗಳಿಂದ ಹೋಮವನ್ನು ಫರಿಸಿದರೆ ಯಜಮಾನನಿಗೆ ಯಜ್ಞಾನುಷ್ಠಾನಕರ್ಮಗಳನ್ನು ಸಾಂಗವಾಗಿ ನೆರವೇರಿಸುವ ಶಕ್ತಿ ಸಾಮರ್ಥ್ಯಗಳು ಉಂಟಾಗುವವು.

ಎಂದಭಿಪ್ರಾಯವು. ಪುರೋನುವಾಕ್ಯಾ ಮತ್ತು ಯಾಜ್ಞಾ ಮಂತ್ರಗಳ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಮೀಮಾಂಸಾ ಸೂತ್ರವು—ಜೈ.ಸೂ. ೧೨ನೇ ಅಧ್ಯಾಯದ ೪ ನೇಯ ಪಾದದಲ್ಲಿ ಯಾಜ್ಞಾನುವಾಕ್ಯಾ ಸಮನ್ವಯಾಧಿಕರಣದ ವಿವರಣೆಗಾಗಿ ನ್ಯಾಯಮಾಲಾವಿಸ್ತರದಲ್ಲಿ ಈರೀತಿ ಹೇಳಿದೆ—

ಪುರೋನುವಾಕ್ಯಾ ಯಾಜ್ಞಾ ವಿಕಲ್ಪಾ ನಾ ಸಮುಚ್ಚಿತಾ |

ಪುರೇವಾದ್ಯಃ ಸಮಾಖ್ಯಾನಾದ್ವಚನಾಚ್ಚ ಸಮುಚ್ಚಯಃ ||

ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಸ್ತುತಿಸಿ ಹೋಮಮಾಡುವ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಪುರೋನುವಾಕ್ಯಾ ಮತ್ತು ಯಾಜ್ಞಾ ಮಂತ್ರಗಳೆರಡನ್ನೂ ಪಠಿಸಿ ಹೋಮಮಾಡುವರು. ಈ ಎರಡು ಮಂತ್ರಗಳೂ ಒಂದೇ ದೇವತೆಯನ್ನು ಸ್ತುತಿಸುವವು. ಆದ್ದರಿಂದ ಅನುವಾಕ್ಯಾ ಮತ್ತು ಯಾಜ್ಞಾ ಎಂಬ ಎರಡು ಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ಏಕೆ ಪಠಿಸಿ ಹೋಮಮಾಡಬೇಕು? ಅನುವಾಕ್ಯಾಮಂತ್ರವನ್ನೋ ಅಥವಾ ಯಾಜ್ಞಾ ಮಂತ್ರವನ್ನೋ ಎರಡರಲ್ಲಿ ಯಾವುದಾದರೂ ಒಂದನ್ನು ಮಾತ್ರ ಪಠಿಸಿ ಹೋಮಮಾಡಿದರೆ ಆಗದೆ, ಎಂದರೆ ಹಾಗಲ್ಲ. ಈ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ—ಪುರೋನುವಾಕ್ಯಾಮನೂಚ್ಯ ಯಾಜ್ಞಯಾ ಜುಹೋತಿ ಎಂದು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ಶ್ರುತಿಯಲ್ಲಿ ನಿರ್ದೇಶವಿರುವುದರಿಂದ ಮೊದಲು ಪುರೋನುವಾಕ್ಯಾ ಮಂತ್ರವನ್ನು ಪಠಿಸಿ (ಆದರೆ ದೇವತೆಯನ್ನು ಯಜ್ಞವೇದಿಗೆ ಆಹ್ವಾನಿಸಿ) ಅನಂತರ ಯಾಜ್ಞಾ ಮಂತ್ರದಿಂದ ಹೋಮಮಾಡಬೇಕು. ಆದ್ದರಿಂದ ಎರಡು ಮಂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದನ್ನು ಹೇಳಿದರೆ ಸಾಲದು. ಎರಡು ಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ಪಠಿಸಿಯೇ ಹೋಮಮಾಡಬೇಕು. ಇದೇ ವಿಧಿಯು.

English Translation

The Hotar ought to repeat for him who has not yet brought a sacrifice two Puroṇuvakyah verses from agne saprathi asi (Rig-veda Samhita 5-13,4) for the first, and Saoma yas te mayobhavaḥ (1,91,9) for the second portion of (the offering of) melted butter. (By reading the third pada of the first verse tvaya yajnam “through thee (thy favour) they extend the sacrifice”, the Hotar extends thus the sacrifice for him (who has not yet brought a sacrifice).

For him who has brought a sacrifice before, the Hotar has to recite (two other mantras instead): agnih pratnena manmana (8,44,12) and Soma girbhish-tva vayam (1,91,11). For by the word pratnam, i.e., former (which occurs in the first verse), he alludes to the former sacrifice. But the recital of these verses (for a man who has performed a sacrifice, and for one who has not done so) may be dispensed with. Let the Hotar rather use the two verses which refer to the destruction of Vritra (vartraghna), viz., Agnir vritrani jaghanat (6,16,24), and tvam soma asi satpatih (1,91,5.) Since he whom the sacrifice approaches, destroys Vritra (the demon whom Indra conquers), the two verses referring to the destruction of Vritra are to be used.

The Anuvakya for the Agni-Vishnu-offering is: Agnir mukham prathmo devatamam, the Yajya: agnischa Vishno tapa). These two verses (addressed) to agni and Vishnu are corresponding (appropriate) in their form. What is appropriate in its form, is successful in the sacrifice; that is to say, when the verse which is recited refers to the ceremony which is being performed.

(Now follows a general paraphrase of the contents of these two verses) Agni and Vishnu are among the gods, the “guardians of the Diksha” (that is to say), they rule over the Diksha. When they offer the Agni-Vishnu oblation, then those two who rule over the Diksha become pleased and grant Diksha, that is to say, the two makers of Diksha, they both make the sacrificer a Dikshita. These verses are in the Trishtuba metre, that the sacrificer might acquire the properties of the god Indra (vigour and strength).

ಇತಿ ಶ್ರೀಮತ್ಸಾಯಣಾಚಾರ್ಯವಿರಚಿತೇ ಮಾಧವೀಯೇ ವೇದಾರ್ಥಪ್ರಕಾಶ

ಐತರೇಯಬ್ರಾಹ್ಮಣಭಾಷ್ಯಸ್ಯ ಪ್ರಥಮಾಧ್ಯಾಯೇ ಚತುರ್ಥಃ ಖಂಡಃ

ಇಲ್ಲಿಗೆ ಐತರೇಯಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿ ನೊದಲನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯದ ನಾಲ್ಕನೇ ಖಂಡವು ಸಮಾಪ್ತವಾದುದು.

ಅಥ ಪ್ರಥಮಾಧ್ಯಾಯೇ ಪಂಚಮಃ ಖಂಡಃ

ಮೊದಲನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ ಐದನೆಯ ಖಂಡವು

[ಸ್ವಿಷ್ಟಕೃದ್ಧೋಮಃ ; ಈ ಹೋಮವನ್ನು ನಾನಾವಿಧ ಭಂದಸ್ಥಿನ ಋಕ್ಕುಗಳಿಂದ ಮಾಡಿದರೆ ನಾನಾವಿಧ ಫಲಗಳುಂಟಾಗುವವು. ಅವುಗಳ ವಿವರಣೆ.]

ಗಾಯತ್ರೈ ಸ್ವಿಷ್ಟಕೃತಃ ಸಂಯಾಜ್ಯೇ ಕುರ್ವೀತ ತೇಜಸ್ವಾಮೋ
ಬ್ರಹ್ಮವರ್ಚಸಕಾಮಃ ||

ಪ್ರಧಾನಸ್ಯ ಹವಿಷೋ ಯಾಜ್ಯಾನುವಾಕ್ಯೇ ವಿಧಾಯ ಸ್ವಿಷ್ಟಕೃದ್ರೂಪಸ್ಯ ಯಾಗಸ್ಯ ಫಲವಿಶೇಷಾಯ ಛಂದೋವಿಶೇಷಯುಕ್ತೇ ಯಾಜ್ಯಾನುವಾಕ್ಯೇ ವಿಧಾತುಕಾಮಃ ಪ್ರಥಮಂ ದ್ವೇ ಋಚೌ ವಿಧತ್ತೇ | ಸ ಹವ್ಯವಾಳಮರ್ತ್ಯ (ಋ. ಸಂ. ೩-೧೧-೨) ಇತ್ಯೇಕಾ ಗಾಯತ್ರೀ | ಅಗ್ನಿಹೋತಾ ಪುರೋಹಿತ (ಋ. ಸಂ. ೩-೧೧-೧) ಇತ್ಯಪರಾ ಗಾಯತ್ರೀ | ತೇ ಉಭೇ ಸ್ವಿಷ್ಟ-ಕೃದ್ಯಾಗಸ್ಯ ಸಂಯಾಜ್ಯೇ ಕುರ್ಯಾತ್ | ಕೀದೃಶೋಽಧಿಕಾರೀ | ತೇಜಃ ಶರೀರಕಾಂತಿಃ | ಬ್ರಹ್ಮವರ್ಚಸಂ ಶ್ರುತಾಧ್ಯಯನಸಂಪತ್ತಿಃ | ತದುಭಯಕಾನೋಽತ್ರಾಧಿಕಾರೀ | ಸಂಯಾಜ್ಯಾ-ತಬ್ಧಾರ್ಥಮಾಶ್ವಲಾಯನ ಆಹ-ಸ್ವಿಷ್ಟಕೃತಃ ಸಂಯಾಜ್ಯೇ ಇತ್ಯುಕ್ತೇ ಸೌವಿಷ್ಟಕೃತೀ ಪ್ರತಿ-ಯಾತ್ ಇತಿ ಸ್ವಿಷ್ಟಕೃತ್ಸಂಬಂಧಿನೌ ಯಾಜ್ಯಾನುವಾಕ್ಯೇ ಇತ್ಯರ್ಥಃ |

ದೀಕ್ಷಣೀಯೇಷ್ಟಿಯಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿ ವಿಷ್ಣು ದೇವತಾಕವಾದ ಪ್ರಧಾನಹೋಮಗಳನ್ನು ವಿವರಿಸಿ ಈಗ ಸ್ವಿಷ್ಟಕೃತ್ ಎಂಬ ಹೋಮವನ್ನೂ ಅದರ ಮಂತ್ರಗಳನ್ನೂ ವಿವರಿಸಲಾಗುವುದು. ಸ್ವಿಷ್ಟಕೃದ್ಧೋಮವೆಂದರೆ ಪ್ರಧಾನಹೋಮಾನಂತರ (ಪ್ರಧಾನ ಹೋಮದಲ್ಲಿ ಪ್ರತಿಯೊಂದು ದೇವತೆಯನ್ನೂ ಪ್ರತ್ಯೇಕವಾಗಿ ನಿರ್ದೇಶಿಸಿ ಯಾಜ್ಯಾನುವಾಕ್ಯಾ ಮಂತ್ರಪಠನದಿಂದ ಹೋಮಮಾಡಲಾಗುವುದು) ಸ್ವಿಷ್ಟಕೃತ್ ಎಂಬ ಹೋಮವನ್ನು ಮಾಡಬೇಕು. ಈ ಹೋಮದಲ್ಲಿ ಪ್ರಧಾನದೇವತೆಗಳನ್ನೆಲ್ಲಾ ಒಟ್ಟಿಗೆ ಸೇರಿಸಿ ಹೋಮ ಮಾಡುವರು. ಸರ್ವೇಭ್ಯಃ ಹವಿರ್ಭ್ಯಃ ಸಮವದಾಯ ಯಜತೀತಿ ಸಂಯಾಜ್ಯಾ (ಆಶ್ವ. ಶ್ರೌ. ಸೂ. ೨-೧-೨೧) ಘೌತಿಯೊಂದು ದೇವತೆಯ ಹೆಸರನ್ನೂ ಉಚ್ಚರಿಸಬೇಕಾಗಿಲ್ಲ. ಈ ಸ್ವಿಷ್ಟಕೃದ್ಧೋಮದಲ್ಲಿ ಉಪಯೋಗಿಸುವ ಯಾಜ್ಯಾ ಪುರೋನುವಾಕ್ಯಾ ಮಂತ್ರಗಳಿಗೆ ಸಂಯಾಜ್ಯಾ ಮಂತ್ರಗಳೆಂದು ಹೆಸರು. ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ನಾನಾ ಛಂದಸ್ಥಿನ ಋಕ್ಕುಗಳನ್ನು ಉಪಯೋಗಿಸಬಹುದು. ಬೇರೆಬೇರೆ ಭಂದಸ್ಥಿನ ಋಕ್ಕುಗಳನ್ನು ಉಪಯೋಗಿಸಿದರೆ ಬೇರೆಬೇರೆ ಫಲಗಳು ಲಭಿಸುವವು. ಅವುಗಳ ವಿವರಗಳನ್ನು ಇಲ್ಲಿ ಪ್ರತ್ಯೇಕವಾಗಿ ಹೇಳಲಾಗಿದೆ. ತೇಜಸ್ಸು ಎಂದರೆ ಶರೀರಕಾಂತಿಯು, ಬ್ರಹ್ಮವರ್ಚಸ್ಸು ಎಂದರೆ ವೇದಾಧ್ಯಯನ ಸಂಪತ್ತಿಯು. ಇವೆರಡನ್ನೂ ಒಯಿಸುವ ಯಜಮಾನನು ಗಾಯತ್ರೀಭಂದಸ್ಥಿನ ಮಂತ್ರಗಳಿಂದ ಸಂಯಾಜ್ಯಾ ಮಂತ್ರಗಳನ್ನು

ಪರಿಸಿ ಹೋಮಮಾಡಬೇಕು. ಈ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಆಶ್ವಲಾಯನರು—ಹವ್ಯವಾಳನುತ್ಯೋಗ್ನಿಹೋತಾ ಪುರೋಹಿತ ಇತಿ ಸ್ವಿಷ್ಟಿಕ್ಯತಃ ಸಂಯಾಜ್ಯೇ ಇತ್ಯುಕ್ತೇ ಸೌವಿಷ್ಟ್ಯಕ್ಯತೀ ಪ್ರತೀಯಾತ್ (ಆಶ್ವ.ಶ್ರೌ. ೨-೧-೨೧) ಎಂದು ಹೇಳಿರು ವರು. ಎಂದರೆ ಸ್ವಿಷ್ಟಿಕ್ಯದ್ಧೋಮದಲ್ಲಿ ಸಂಯಾಜ್ಯಾ ಮಂತ್ರಗಳಿಗಾಗಿ ಗಾಯತ್ರೀಭಂದಸ್ಸಿನ ಸ ಹವ್ಯವಾಡನುತ್ಯೋಗ (ಋ.ಸಂ.೩-೧೧-೨) ಎಂಬ ಮಂತ್ರವನ್ನು ಮತ್ತು ಅಗ್ನಿಹೋತಾ ಪುರೋಹಿತಃ (ಋ.ಸಂ.೩-೧೧-೧) ಎಂಬ ಮಂತ್ರವನ್ನು ಪರಿಸಬೇಕು. ಇವೆರಡೂ ಗಾಯತ್ರೀಭಂದಸ್ಸಿನ ಯಾಜ್ಯಾನುವಾಕ್ಯಾ ಮಂತ್ರಗಳು.

[ಸ್ವಿಷ್ಟಿಕ್ಯದ್ಧೋಮದಲ್ಲಿ ಸಂಯಾಜ್ಯಾ ಮಂತ್ರಗಳಿಗಾಗಿ ನಾನಾವಿಧ ಭಂದಸ್ಸಿನ ಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ಸೂಚಿಸಲಾಗಿದೆಯಷ್ಟೆ. ಇಲ್ಲಿ ಆ ಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ಪೂರ್ತಿಯಾಗಿ ಕೊಟ್ಟಿದೆ—

(೧) ಗಾಯತ್ರೀಭಂದಸ್ಸಿನ ಮಂತ್ರಗಳು—

ಸ ಹವ್ಯವಾಳನುತ್ಯೋಗ ಉಶಿಗ್ನೋತಶ್ಚನೋಹಿತಃ |

ಅಗ್ನಿಧಿಯಾ ಸನ್ಯುಣ್ವತಿ ||

(ಋ. ಸಂ. ೩-೧೧-೨)

ಅಗ್ನಿಹೋತಾ ಪುರೋಹಿತೋಽಧ್ವರಸ್ಯ ವಿಚರ್ಷಣಿಃ |

ಸ ವೇದ ಯಜ್ಞಮಾನುಷಕ್ ||

(ಋ.ಸಂ. ೩-೧೧-೧)

(೨) ಉಷ್ಣಿಕ್ ಭಂದಸ್ಸಿನ ಮಂತ್ರಗಳು—

ಅಗ್ನೇ ವಾಜಸ್ಯ ಗೋಮತ ಈಶಾನಃ ಸಹಸೋ ಯಜೋ |

ಅಸ್ಮೇ ಧೇಹಿ ಜಾತವೇದೋ ಮಹಿ ಶ್ರವಃ ||

(ಋ. ಸಂ. ೧-೨೯-೪)

ಸ ಇಧಾನೋ ವಸುಷ್ಠವಿರಗ್ನಿರೀಳೇನ್ಯೋ ಗಿರಾ |

ರೇವದಸ್ಮಭ್ಯಂ ಪುರ್ವಣೇಕ ದೀದಿಹಿ ||

(ಋ. ಸಂ. ೧-೨೯-೫)

(೩) ಅನುಷ್ಠುಪ್ ಭಂದಸ್ಸಿನ ಮಂತ್ರಗಳು—

ತ್ವಮಗ್ನೇ ವಸೋರಿಹ ರುದ್ರಾ ಆದಿತೈ ಉತ |

ಯಜಾ ಸ್ವಧ್ವರಂ ಜನಂ ಮನುಜಾತಂ ಘೃತಪುಷಂ ||

(ಋ. ಸಂ. ೧-೪೫-೧)

ಶ್ರುಷ್ಟೀವಾನೋ ಹಿ ದಾಶುಷೇ ದೇವಾ ಅಗ್ನೇ ವಿಚೇತಸಃ |

ತಾನೋಹಿದಶ್ಚ ಗಿರ್ವಣಸ್ತ್ರಯಸ್ತ್ರಿಸ್ತತಮಾವಹ ||

(ಋ. ಸಂ. ೧-೪೫-೨)

(೪) ಬೃಹತೀಭಂದಸ್ಸಿನ ಮಂತ್ರಗಳು—

ಏನಾ ವೋ ಅಗ್ನಿಂ ನಮಸೋರ್ಜೋ ನಪಾತಮಾ ಹುವೇ |

ಪ್ರಿಯಂ ಚೇತಿಷ್ಠಮರತಿಂ ಸ್ವಧ್ವರಂ ವಿಶ್ವ ಸ್ಯದೂತಮವೃತಂ ||

(ಋ. ಸಂ. ೩-೧೬-೧)

ಉದಸ್ಯ ಶೋಚಿರಸ್ಥಾದಾಜುಹ್ವಾನಸ್ಯ ಮಿಾಳ್ಪಷಃ |

ಉದ್ಧಾನಾಸೋ ಅರುಷಾಸೋ ದಿವಿಷ್ಪಶಃ ಸಮಗ್ನಿಮಿಂಧತೇ ನರಃ ||

(ಋ. ಸಂ. ೩-೧೬-೨)

(೫) ಪಂಕ್ತಿಶ್ಲೋಕದ್ವಯದ ಮಂತ್ರಗಳು —

ಅಗ್ನಿಂ ತಂ ಮನ್ಯೇ ಯೋ ವಸುರಸ್ತಂ ಯಂ ಯಂತಿ ಧೇನವಃ |

ಅಸ್ತಮವಂತ ಆಶವೋಽಸ್ತಂ ನಿತ್ಯಾಸೋ ನಾಜಿನ ಇಷಂ ಸ್ತೋತೃಭ್ಯ ಆ ಭರ ||

(ಋ. ಸಂ. ೫-೬-೧)

ಸೋ ಅಗ್ನಿಯೋ ವಸುಗೃಣೇ ಸಂ ಯಮಾಯಂತಿ ಧೇನವಃ |

ಸಮವಂತೋ ರಘುದ್ರವಃ ಸಂ ಸುಜಾತಾಸಃ ಸೂರಯ ಇಷಂ ಸ್ತೋತೃಭ್ಯ ಆ ಭರ |

(ಋ. ಸಂ. ೫-೬-೨)

(೬) ತ್ರಿಷ್ಟುಪ್ ಭಂದಸ್ತಿನ ಮಂತ್ರಗಳು—

ದ್ವೇ ವಿರೂಪೇ ಚರತಃ ಸ್ವರ್ಥೇ ಅನ್ಯಾನ್ಯಾ ವತ್ಸಮುಪ ಧಾಪಯೇತೇ |

ಹರಿರನ್ಯಸ್ಯಾಂ ಭವತಿ ಸ್ವಧಾನಾಂಭೋ ಅನ್ಯಸ್ಯಾಂ ದದೃಶೇ ಸುವರ್ಚಾಃ ||

(ಋ. ಸಂ. ೧-೯೫-೧)

ದಶೇಮಂ ತ್ವಷ್ಟುರ್ಜನಯಂತ ಗರ್ಭಮತಂದ್ರಾಸೋ ಯುವತಯೋ ವಿಭೃತಂ |

ತಿಗ್ಮಾನೀಕಂ ಸ್ವಯಶಸಂ ಜನೇಷು ವಿರೋಚಮಾನಂ ಪರಿ ಷೀಂ ನಯಂತಿ ||

(ಋ. ಸಂ. ೧-೯೫-೨)

(೭) ಜಗತೀ ಭಂದಸ್ತಿನ ಮಂತ್ರಗಳು—

ಜನಸ್ಯ ಗೋಪಾ ಅಜನಿಷ್ಟ ಜಾಗೃವಿರಗ್ನಿಃ ಸುದಕ್ಷಃ ಸುವಿತಾಯ ನವ್ಯಸೇ |

ಘೃತಪ್ರತೀಕೋ ಬೃಹತಾ ದಿವಿಘೃತಾ ದ್ಯುಮದ್ವಿಭಾತಿ ಭರತೇಭ್ಯಃ ಶುಚಿಃ |

(ಋ. ಸಂ. ೫-೧೧-೧)

ಯಜ್ಞಸ್ಯ ಕೇತುಂ ಪ್ರಥಮಂ ಪುರೋಹಿತಮಗ್ನಿಂ ನರಸ್ತ್ರಿಷಧಸ್ಥೇ ಸಮಾಧಿರೇ |

ಇಂದ್ರೇಣ ದೇವೈಃ ಸರಥಂ ಸ ಬರ್ಹಿಷಿ ಸೀದನ್ನಿ ಹೋತಾ ಯಜಥಾಯ ಸುಕ್ರತುಃ ||

(ಋ. ಸಂ. ೫-೧೧-೨)

(೮) ವಿರಾಟ ಭಂದಸ್ತಿನ ಮಂತ್ರಗಳು—

ಪ್ರೇದ್ಧೋ ಅಗ್ನೇ ದೀದಿಹಿ ಪುರೋ ನೋಽಜಸ್ರಯಾ ಸೂರ್ಮಾ ಯವಿಷ್ಠ |

ತ್ವಾಂ ಶಶ್ವಂತ ಉಪ ಯಂತಿ ನಾಜಾಃ ||

(ಋ. ಸಂ. ೬-೧-೨)

ಇಮೋ ಅಗ್ನೇ ವೀತತಮಾನಿ ಹನ್ಯಾಜಸ್ರೋ ವಕ್ಷಿ ದೇವತಾತಿಮುಚ್ಯ |

ಪ್ರತಿ ನ ಈಂ ಸುರಭೀಣಿ ವ್ಯಂತು ||

(ಋ. ಸಂ. ೬-೧-೧೮)

ತೇಜೋ ವೈ ಬ್ರಹ್ಮವರ್ಚಸಂ ಗಾಯತ್ರೀ ||

ಗಾಯತ್ರಾ ಉಕ್ತಫಲಸಾಧನತ್ವಮುಪಸಾದಯತಿ | ತತ್ಸಮಿತುರ್ವರೇಣ್ಯ (ಋ. ಸಂ. ೬-೬೨-೧೦) ಮಿತ್ಯಸ್ಯಾನ್ಯುಚಿ ಯದ್ಗಾಯತ್ರೀಭಂದಸ್ತಸ್ಯ ತೇಜೋಬ್ರಹ್ಮವರ್ಚಸಸಾಧನತ್ವೇನ ತದ್ರೂಪತ್ವಂ ಲೋಕೇ ಪ್ರಸಿದ್ಧಂ | ಸ್ನಾನಧಾತವಸ್ತದರ್ಭತಿಲಕಧಾರಣಪುರಸ್ಕರಂ ಗಾಯತ್ರೀಂ ಜಪತೋ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಸ್ಯ ದೇಹೇ ಕಾಚಿದಾಕಾರಶೋಭಾ ದೃಶ್ಯತೇ ತದಿದಂ ತೇಜಃ | ಸ ಚ ಜಪಿತಾ ವೇದಮಧೀತೇ ತದರ್ಥಂ ಚ ಶೃಣೋತಿ ತದಿದಂ ಬ್ರಹ್ಮವರ್ಚಸಂ |

ತತ್ಸವಿತುರ್ವರೇಣ್ಯಂ (ಋ.ಸಂ.೩-೬೨-೧೦) ಎಂಬುದು ಗಾಯತ್ರೀಮಂತ್ರವು ಇದರ ಛಂದಸ್ಸಿಗೂ ಈ ಮಂತ್ರದ ಹೆಸರೇ ಇರುವುದು. ತ್ರೈ. ಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿ ಗಾಯತ್ರಿಯ ವಿಷಯವಾಗಿ ಅಷ್ಟಾಕ್ಷರಾ ಗಾಯತ್ರೀ | ಗಾಯತ್ರೀ ಬ್ರಹ್ಮವರ್ಚಸಂ | ಗಾಯತ್ರೀಯೈವ ಬ್ರಹ್ಮವರ್ಚಸಮವರುಂಧೇ | ತೇಜಸ ಏವ ರುಚೇ | (ತ್ರೈ.ಬ್ರಾ.೨-೭-೩-೩) ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದು. ಎಂದರೆ ಗಾಯತ್ರೀಛಂದಸ್ಸಿನ ಪಾದಗಳಲ್ಲಿ ಎಂಟೆಂಟು ಅಕ್ಷರಗಳಿರುವವು. ಈ ಗಾಯತ್ರೀ ಮಂತ್ರವು ಅಥವಾ ಛಂದಸ್ಸಿನ ಮಂತ್ರವು ತೇಜಸ್ಸು ಮತ್ತು ಬ್ರಹ್ಮವರ್ಚಸ್ಸಿನ ಸ್ವರೂಪವಾಗಿರುವುದು. ಸ್ನಾನಮಾಡಿ ಶುಭ್ರವಸ್ತ್ರಗಳನ್ನು ಧರಿಸಿ ಭಸ್ಮ ತಿಲಕಾದಿಗಳನ್ನು ಧರಿಸಿ ಶುಚಿಭೂತನಾಗಿ ಗಾಯತ್ರೀ ಮಂತ್ರವನ್ನು ಜಪಿಸುವ ಪುರುಷನ ಶರೀರದಲ್ಲಿ ಒಂದು ಅಪೂರ್ವವಾದ ಕಾಂತಿಯು ಬೆಳಗುತ್ತಿರುವುದು ಗೋಚರಿಸುವುದು. ಅದನ್ನೇ ತೇಜಸ್ಸೆಂದು ಹೇಳುವರು ಇಂತಹ ತೇಜೋ ವಿಶಿಷ್ಟನಾದ ಪುರುಷನು ವೇದಾಧ್ಯಯನವನ್ನು ಮಾಡಿ ಶ್ರವಣಮನನಾದಿಗಳಿಂದ ಅರ್ಥವಿಮರ್ಶೆ ಮಾಡಿ ಯಜ್ಞಾದಿ ಕರ್ಮಾನುಷ್ಠಾನದಲ್ಲಿ ಆಸಕ್ತನಾದರೆ ಅವನು ಬ್ರಹ್ಮವರ್ಚಸ್ಸಿನಿಂದ ಶೋಭಿಸುವನು.

ತೇಜಸ್ವೀ ಬ್ರಹ್ಮವರ್ಚಸೀ ಭವತಿ ಯ ಏವಂ ವಿದ್ವಾನ್ನಾಯತೌಘೈ
ಕುರುತೇ ||

ನೇದನಪುರಸ್ಸರಮನುಷ್ಠಾತುಃ ಫಲಂ ದರ್ಶಯತಿ | ಯದ್ಯಪಿ ವಿಧಿನಾಕ್ಯೇನುಷ್ಠಾನ-
ಮಾತ್ರಾತ್ಫಲಮುಕ್ತಂ ತಥಾಪಿ ನೇದನಪೂರ್ವಕಾನುಷ್ಠಾನೇ ತಸ್ಮಿನ್ನೇವ ಫಲೇ ಕಶ್ಚಿದತಿಶಯೋ
ದ್ರಷ್ಟವ್ಯಃ |

ಯಾವ ಪುರುಷನು ಮೇಲೆ ಹೇಳಿದ ಗಾಯತ್ರೀಛಂದಸ್ಸಿನ ಮಹಾತ್ಮೆಯನ್ನು ತಿಳಿದು ಅದರಂತೆ ಗ್ರಾಯತ್ರೀಛಂದಸ್ಸಿನ ಋಕ್ಕುಗಳಿಂದ ಯಜ್ಞಾನುಷ್ಠಾನವನ್ನು ಮಾಡುವನೋ ಆ ಪುರುಷನು ಅಪೂರ್ವವಾದ ತೇಜಸ್ಸಿನಿಂದಲೂ ಬ್ರಹ್ಮವರ್ಚಸ್ಸಿನಿಂದಲೂ ಶೋಭಿಸುವನು.

ಉಷ್ಣಿಹಾ ವಾಯುಷ್ಠಾಮಃ ಕುರ್ವೀತ |

ಫಲಾಂತರಾಯ ಛಂದೋತ್ತರಂ ವಿಧತ್ತೇ | ಅಗ್ನೇ ನಾಜಸ್ಯಗೋಮತ (ಋ.ಸಂ. ೧-೭೯-೪)
ಇತ್ಯೇಕೋಷ್ಠಿಕ್ | ಸ ಇಥಾನೋ ವಸುಷ್ಠವಿ (ಋ.ಸಂ. ೧-೭೯-೫) ರಿತ್ಯಪರಾ | ತೇ ಉಭೇ
ಶತಸಂವತ್ಸರಪರ್ಯಂತಾಯುಷ್ಠಾಮಃ ಕುರ್ವೀತ |

ಗಾಯತ್ರೀಛಂದಸ್ಸಿನ ಮಂತ್ರಗಳಿಂದ ಸಂಯಾಜ್ಯಾಹೋಮಗಳನ್ನು ಮಾಡುವ ಪುರುಷನಿಗೆ ಲಭಿಸುವ ಫಲವನ್ನು ಹೇಳಿದ್ದಾಯಿತು. ಇನ್ನು ಇತರ ಛಂದಸ್ಸುಗಳ ಮಂತ್ರಗಳಿಂದ ಸಂಯಾಜ್ಯಾಹೋಮವನ್ನು ಮಾಡಿದರೆ ಯಾವಯಾವ ಫಲಗಳು ಲಭಿಸುತ್ತವೆ ಎಂಬುದನ್ನು ಈಗ ವಿವರಿಸಲಾಗುವುದು. ಪ್ರಕೃತ ಉಷ್ಣಿಕ್ಛಂದಸ್ಸಿನ ಮಂತ್ರಗಳಾದ ಅಗ್ನೇ ನಾಜಸ್ಯ (ಋ.ಸಂ. ೧-೭೯-೪) ಮತ್ತು ಸ ಇಥಾನೋ ವಸುಷ್ಠವಿಃ (ಋ.ಸಂ.೧.೭೯-೫) ಎಂಬ ಋಕ್ಕುಗಳಿಂದ ಸಂಯಾಜ್ಯಾಹೋಮಗಳನ್ನು ಮಾಡಿದರೆ ಯಜಮಾನನು ನೂರು ಸಂವತ್ಸರಗಳವರೆಗೆ ಆಯುಷ್ಯವನ್ನು ಪಡೆದು ಸುಖಿಸುವನು.

ಆಯುರ್ವಾ ಉಷ್ಣಿಕ್ | ಸರ್ವಮಾಯುರೇತಿ ಯ ಏವಂ ವಿದ್ವಾ-
ನುಷ್ಣಿಹೌ ಕುರುತೇ ||

ಗಾಯತ್ರಾ ಅಪ್ಯಕ್ಷರಚತುಷ್ಟಯೇನೋಷ್ಟಿಕ್ ಭಂದಸೋಽಧಿಕತ್ವಾದಾಯುರ್ವೃದ್ಧಿ-
ಹೇತುತ್ವಂ ಯುಕ್ತಮಿತ್ಯಭಿಪ್ರೇತೋಷ್ಟಿ ಗಾಯುಷೋರಭೇದನಾಹ | ಪೂರ್ವವದ್ಭೇದನಂ
ಪ್ರಶಂಸತಿ |

ಗಾಯತ್ರೀಭಂದಸ್ಸಿನಲ್ಲಿರುವುದಕ್ಕಿಂದ ಉಷ್ಟಿಕ್ ಭಂದಸ್ಸಿನ ಪಾದಗಳಲ್ಲಿ ನಾಲ್ಕು ಅಕ್ಷರಗಳು ಹೆಚ್ಚಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಈ ಭಂದಸ್ಸಿನ
ಋಕ್ಕುಗಳಿಂದ ಹೋಮಮಾಡಿದರೆ ಆ ಯಜಮಾನನಿಗೆ ಆಯುರ್ವೃದ್ಧಿಯಾಗುವುದು ನಿಶ್ಚಯವು. ಆದ್ದರಿಂದ ಈ ವಿಷಯ
ವನ್ನು ಚೆನ್ನಾಗಿ ತಿಳಿದುಕೊಂಡು ಅದರಂತೆ ಆಚರಿಸುವ ಪುರುಷನು ನೂರುವಾರುಷ ಆಯಸ್ಸನ್ನು ಪಡೆದು ಸುಖಿಸುವನು.

ಅನುಷ್ಟುಭೌ ಸ್ವರ್ಗಕಾಮಃ ಕುರ್ವೀತ |

ಫಲಾಂತರಾಯ ಭಂದೋಂತರಂ ವಿಧತ್ತೇ | ತ್ವಮಗ್ನೇ ವಸೂ (ಋ. ಸಂ. ೧-೪೫-೧)
ನಿತಿ ದ್ವೇ ಅನುಷ್ಟುಭೌ |

ಸ್ವರ್ಗಲೋಕಪ್ರಾಪ್ತಿಯಾಗಬೇಕೆಂದು ಬಯಸುವ ಯಜಮಾನನು ಅನುಷ್ಟುಪ್ ಭಂದಸ್ಸುಗಳಾದ ತ್ವಮಗ್ನೇ ವಸೂನ್ (ಋ.ಸಂ.
೧-೪೫-೧) ಮತ್ತು ಶ್ರುಷ್ಟೀವಾನೋ ಹಿ ದಾಶುಷೇ (ಋ. ಸಂ. ೧-೪೫-೨) ಎಂಬ ಋಕ್ಕುಗಳಿಂದ ಹೋಮಮಾಡಬೇಕು.

ದ್ವಯೋರ್ವಾ ಅನುಷ್ಟುಭೋಶ್ಚತುಃಷಷ್ಟಿರಕ್ಷರಾಣಿ ತ್ರಯ ಇನು
ಊರ್ಧ್ವಾ ಏಕವಿಂಶಾ ಲೋಕಾ ಏಕವಿಂಶತ್ಯೈಕವಿಂಶತ್ಯೈವೇ-
ಮಾನ್ ಲೋಕಾನ್ಪ್ರೋಹತಿ ಸ್ವರ್ಗ ಏವ ಲೋಕೇ ಚತುಃಷಷ್ಟಿ-
ತಮೇನ ಪ್ರತಿತಿಷ್ಠತಿ | ಪ್ರತಿತಿಷ್ಠತಿ ಯ ಏನಂ ವಿದ್ವಾನ-
ನುಷ್ಟುಭೌ ಕುರುತೇ ||

ಅನುಷ್ಟುಭೋಃ ಸ್ವರ್ಗಹೇತುತ್ವಮುಪಸಾದಯತಿ | ಶ್ರುತ್ಯಂತರೇ ದ್ವಾತ್ರಿಂಶದಕ್ಷರಾ-
ನುಷ್ಟುಬಿತ್ಯಭಿಧಾನಾದ್ವಯೋರನುಷ್ಟುಭೋರ್ಮಿಲಿತ್ವಾ ಚತುಃಷಷ್ಟಿಸಂಖ್ಯಾಕಾನ್ಯಕ್ಷರಾಣಿ
ಸಂಪದ್ಯಂತೇ | ಇನೇ ಪೃಥಿವ್ಯಂತರಿಕ್ಷಸ್ವರ್ಗರೂಪಾ ಏಕೈಕಸ್ಮಾದೂರ್ಧ್ವತ್ವೇನ ವರ್ತಮಾನಾಃ
ಪ್ರತ್ಯೇಕಮೇಕವಿಂಶತ್ಯವಯವಸಮೂಹರೂಪಾ ಲೋಕಾಸ್ತ್ರಯೋ ವಿದ್ಯಂತೇ | ತೇಷ್ವೇಕೈಕಂ
ಲೋಕಮೇಕೈಕಾಕ್ಷರಗತಯೈಕವಿಂಶತಿಸಂಖ್ಯಯಾ ಯಜಮಾನ ಆರೋಹತಿ | ಅಂತಿಮೇನ
ಚತುಃಷಷ್ಟಿತಮೇನಾಕ್ಷರೇಣ ತೃತೀಯೇ ಸ್ವರ್ಗ ಏವ ಲೋಕೇ ಯಜಮಾನಃ ಪ್ರತಿತಿಷ್ಠತಿ
ಸ್ಥಿರೋಽವತಿಷ್ಠತೇ | ವೇದನಂ ಪ್ರಶಂಸತಿ |

ಅನುಷ್ಟುಪಭಂದಸ್ಸುಗಳು ಹೇಗೆ ಸ್ವರ್ಗಪ್ರಾಪ್ತಿಗೆ ಕಾರಣವೆಂಬುದನ್ನು ವಿವರಿಸುತ್ತಾರೆ. ತ್ರೈತ್ತೀಯಸಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿ—ದ್ವಾತ್ರಿಂಶ-
ದಕ್ಷರಾನುಷ್ಟುಪ್ (ತೈ.ಸಂ. ೨-೫-೧೦-೩) ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ಅನುಷ್ಟುಪ್ ಭಂದಸ್ಸಿನ ಯಾಜ್ಯಾನುವಾಕ್ಯಾ ಎಂಬ ಎರಡು
ಮಂತ್ರಗಳಿಗೆ ಒಟ್ಟು ೬೪ ಅಕ್ಷರಗಳಾದವು. ಪೃಥಿವೀ ಅಂತರಿಕ್ಷ ಸ್ವರ್ಗ ಎಂಬ ಮೂರು ಲೋಕಗಳಿರುವವು. ಇವು ಒಂದಕ್ಕಿಂತ
ಮತ್ತೊಂದು ಉರ್ಧ್ವಭಾಗದಲ್ಲಿದ್ದು ಪ್ರತಿಯೊಂದು ಲೋಕವೂ ಇಷ್ಟತ್ತೊಂದು ಅವಯವ ಸಮೂಹಗಳಿಂದ ಕೂಡಿರುವವು.

ಯಜ್ಞಮಾಡುವ ಯಜಮಾನನು ಈ ಮೂರು ಲೋಕಗಳಲ್ಲಿರುವ ಪ್ರತಿಯೊಂದು ಅವಯವನನ್ನು (ವಿಭಾಗ) ಒಂದೊಂದು ಅಕ್ಷರದಿಂದ ಅತಿಕ್ರಮಿಸಿ ಮೇಲೆಮೇಲೆಕ್ಕೆ ಹೋಗುವನು. ಈರೀತಿ ಮೂರು ಲೋಕಗಳ ೬೩ ವಿಭಾಗಗಳನ್ನು ೬೩ ಅಕ್ಷರಗಳಿಂದ ಅತಿಕ್ರಮಿಸಿದನಂತರ ೬೪ ನೇ ಅಕ್ಷರದಿಂದ ಕೊನೆಯಭಾಗವಾದ ಸ್ವರ್ಗಲೋಕವನ್ನು ಎರಿ ಅಲ್ಲಿ ಸ್ಥಿರವಾಗಿ ನೆಲಸುವನು. ಆದ್ದರಿಂದ ಅನುಷ್ಟುಪ್‌ಛಂದಸ್ಸಿನ ಋಕ್ಕುಗಳಿಂದ ಯಾವ ಯಜಮಾನನು ಹೋಮಮಾಡುವನೋ ಅವನು ಮೇಲೆ ಹೇಳಿದಂತೆ ಪೃಥಿವ್ಯಂತರಿಕ್ಷಲೋಕಗಳನ್ನು ಅತಿಕ್ರಮಿಸಿ ಸ್ವರ್ಗಲೋಕದಲ್ಲಿ ಸ್ಥಿರವಾಗಿ ನೆಲಸುವನು.

ಬೃಹತ್ಯೌ ಶ್ರೀಕಾಮೋ ಯಶಸ್ವಾಮಃ ಕುರ್ವೀತ |

ಫಲಾಂತರಾಯ ಛಂದೋಂತರಂ ವಿಧತ್ತೇ | ಶ್ರೀಧನಧಾನ್ಯಾದಿಸಂಪತ್ತಿಃ | ಯಶಃ
ಸತ್ಪುಲದಾನಾದಿಜನ್ಯಾ ಕೀರ್ತಿಃ | ಏನಾ ವೋ ಅಗ್ನಿಂ (ಋ. ಸಂ. ೭-೧೬-೧) ಮಿತಿ ದ್ವೇ ಬೃಹತ್ಯೌ |

ಶ್ರೀಃ ಎಂದರೆ ಧನಧಾನ್ಯಾದಿಸಂಪತ್ತು ; ಯಶಃ ಎಂದರೆ ಸತ್ಪುಲದಲ್ಲಿ ಜನಿಸಿ ಧಾನಧರ್ಮಾದಿಗಳನ್ನು ಮಾಡಿ ಎಲ್ಲರಿಂದಲೂ ಪ್ರಶಂಸೆಯನ್ನು ಪಡೆಯುವುದೇ ಕೀರ್ತಿಯು. ಈ ವಿಧವಾದ ಧನಧಾನ್ಯಾದಿ ಸಂಪತ್ತುಗಳನ್ನೂ ಕೀರ್ತಿಯನ್ನೂ ಅಪೇಕ್ಷಿಸುವ ಯಜಮಾನನು ಬೃಹತ್‌ಛಂದಸ್ಸಿನ ಮಂತ್ರಗಳಾದ ಏನಾ ವೋ ಅಗ್ನಿಂ (ಋ.ಸಂ.೭-೧೬-೧) ಮತ್ತು ಸ ಯೋಜತೇ ಅರುಷಾ (ಋ.ಸಂ.೭-೧೬-೨) ಅಥವಾ ಉದಸ್ಯ ಶೋಚಿರಸ್ಥಾತ್ (ಋ.ಸಂ.೭-೧೬-೩) ಎಂಬ ಋಕ್ಕುಗಳಿಂದ ಹೋಮ ಮಾಡಬೇಕು. [ಇಲ್ಲಿ ಏನಾ ವೋ ಅಗ್ನಿಂ ಎಂಬುದು ಬೃಹತ್‌ಛಂದಸ್ಸು ; ಸ ಯೋಜತೇ ಎಂಬುದು ಸತೋ ಬೃಹತ್‌ಛಂದಸ್ಸು ಇವೆರಡೂ ಸೇರಿ ಪ್ರಗಾಥವೆಂಬ ಛಂದಸ್ಸಾಗಿರುವುದು. ಈ ಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿ (೭-೧೬) ಮತ್ತು ಈ ಮಂಡಲದ ಇತರ ಕೆಲವು ಸೂಕ್ತಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಈ ವಿಧವಾದ ಪ್ರಗಾಥವೆಂಬ ಛಂದಸ್ಸಿನ ಮಂತ್ರಗಳಿರುವವು. ಇಲ್ಲಿ ಯಾಜ್ಯಾಪುರೋನುವಾಕ್ಯಾ ಮಂತ್ರಗಳಿಗೆ ಈ ಸೂಕ್ತದ (೭-೧೬) ಮೊದಲಿನ ಎರಡು ಋಕ್ಕುಗಳನ್ನು ಉಪಯೋಗಿಸಬೇಕೆಂದು ಹೇಳಿದೆ. ಆದರೆ ಕೆಲವರ ಅಭಿಪ್ರಾಯದಲ್ಲಿ ಸ ಯೋಜತೇ ಎಂಬ ೨ನೇ ಋಕ್ಕು ಸತೋಬೃಹತ್‌ಛಂದಸ್ಸವಾದ್ದರಿಂದ ಮುಂದಿನ ಋಕ್ಕಾದ ಉದಸ್ಯ ಶೋಚಿ (೭-೧೬-೩) ಎಂಬ ಋಕ್ಕನ್ನು ಹೇಳಬೇಕೆಂದು ಕೆಲವರ ಅಭಿಪ್ರಾಯವು.]

ಶ್ರೀವೈ ಯಶಶ್ಚಂದಸಾಂ ಬೃಹತೀ | ಶ್ರಿಯಮೇನ ಯಶ ಆತ್ಮ-
ನ್ಧತ್ತೇ ಯ ಏವಂ ವಿದ್ವಾನ್ಬೃಹತ್ಯೌ ಕುರುತೇ ||

ಶ್ರೀಯಶಸೋಃ ಕಾರಣತ್ವೇನ ಬೃಹತ್ಯಾಸ್ತದುಭಯರೂಪತ್ವಂ ದರ್ಶಯತಿ | ಗಾಯ-
ತ್ರಾದೀನಾಂ ಛಂದಸಾಂ ಮಧ್ಯೇ ಯಾ ಬೃಹತೀ ಸೈವ ಶ್ರೀರೂಪಾ ಯಶೋರೂಪಾ ಚ |
ಸರ್ವೇಷಾಂ ಛಂದಸಾಂ ಪಶುಸಂಪಾದನಮಾತ್ಸರ್ಯೇ ಸತಿ ಬೃಹತ್ಯಾ ವಿಜಯಮಾಪ್ತಾಯಾಃ
ಪಶುರೂಪತ್ವಾ ಚ್ಛೀರೂಪತ್ವಂ | ತಥಾ ಚ ತೈತ್ತಿರೀಯಾ ಅನುನಂತಿ—ಛಂದಾಂಸಿ ಪಶುಷ್ವಾ-
ಜಿಮಯುಸ್ತಾನ್ಬೃಹತ್ಯುದಜಯತ್ಸ್ಮಾದ್ಬಾರ್ಹತಾಃ ಪಶವ ಉಚ್ಯಂತ ಇತಿ | ಇತರಚ್ಛಂದೋಭಿ-
ರಾಶ್ರಿತತ್ವಾದಪಿ ಶ್ರೀರೂಪತ್ವಂ ತ ಏನಾಮನಂತಿ—ಯಾನಿ ಚ ಛಂದಾಗ್‌ಸ್ಯತ್ಕರಿಚ್ಯಂತ | ಯಾನಿ
ಚ ನೋದಭವನ್ | ತಾನಿ ನಿರ್ವೀರ್ಯಾಣಿ ಹೀನಾನ್ಯಮನ್ಯಂತ | ಸಾಬ್ರವೀದ್ಬೃಹತೀಂ |
ಮಾಮೇನ ಭೂತ್ವಾ ಮಾಮುಪಸಗ್‌ಶ್ರಯತ ಇತಿ | ಮಧ್ಯಂ ಹ್ಯೇಷಾನಂ ಗಾನಾಮಾತ್ಮಾ

ಮಧ್ಯಂ ಛಂದಸಾಂ ಬೃಹತೀತಿ | ಮಧ್ಯತ್ವೇನ ಪ್ರಶಂಸನಾದ್ಯಶೋರೂಪತ್ವಮಪಿ ದ್ರಷ್ಟವ್ಯಂ |
ನೇದನಂ ಪ್ರಶಂಸತಿ | ಏನಕಾರಃ ಶ್ರೀಯಶಸೋಃ ಸಮುಚ್ಚಯಾರ್ಥಃ |

ಧನಧಾನ್ಯ ಸಂಪತ್ತು ಮತ್ತು ಕೀರ್ತಿಗಳು ಬೃಹತೀಭಂದಸ್ಸಿನಿಂದ ಹೇಗೆ ಲಭಿಸುವವು ಎಂಬ ವಿವರವನ್ನು ತಿಳಿಸುತ್ತಾರೆ—
ಗಾಯತ್ರಾದಿ ಸಪ್ತಭಂದಸ್ಸುಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಬೃಹತೀಭಂದಸ್ಸೆಂಬುದು ಶ್ರೀ ಮತ್ತು ಯಶಸ್ವರೂಪವುಳ್ಳದ್ದು. ಸಮಸ್ತ ಭಂದಸ್ಸು
ಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಬೃಹತೀಭಂದಸ್ಸಿಗೆ ಧನಧಾನ್ಯ ಸಂಪತ್ತನ್ನು ಉಂಟುಮಾಡುವ ಸಾಮರ್ಥ್ಯವು ಹೇಗೆ ಬಂತೆಂಬ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ
ತೈತ್ತಿರೀಯ ಸಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿ ಒಂದು ಉಪಾಖ್ಯಾನವಿದೆ—ಛಂದಾಗ್ಂಸಿ ಪಶುಷ್ವಾಜಿಮಯುಸ್ತಾನ್ ಪಶುಷ್ವಾಜಿಮಯುಸ್ತಾನ್
ಬೃಹತ್ಯುದಜಯತ್ತಸ್ಮಾದ್ಬಾರ್ಹತಾಃ ಪಶವ ಉಚ್ಯಂತೇ (ತೈ.ಸಂ.೫-೩-೨-೩,೪). ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಪಶುಸಮೃದ್ಧಿಯನ್ನು ಪಡೆಯ
ಬೇಕೆಂದು ಗಾಯತ್ರಾದಿಭಂದಸ್ಸುಗಳಲ್ಲಿ ಆಕಾಂಕ್ಷೆಯು ಹುಟ್ಟಿತು. ಆಗ ಆ ಭಂದಸ್ಸುಗಳು ತಮ್ಮತಮ್ಮಲ್ಲಿಯೇ ಒಂದು
ಸ್ಪರ್ಧೆಯನ್ನು ಏರ್ಪಡಿಸಿ ಆ ಸ್ಪರ್ಧೆಯಲ್ಲಿ ಯಾರು ಗೆಲ್ಲುತ್ತಾರೆಯೋ ಅವರೇ ಪಶುಸಂಪತ್ತಿಗೆ ಅರ್ಹರು ಎಂದು ತೀರ್ಮಾನಿಸಿ
ಅದರಂತೆ ಸ್ಪರ್ಧೆಯನ್ನು ನಡೆಸಲು ಆಗ ಬೃಹತೀಭಂದಸ್ಸಿಗೇ ಜಯವುಂಟಾಯಿತು. ಆದ್ದರಿಂದ ಬೃಹತೀಭಂದಸ್ಸೇ ಶ್ರೀಯಶಸ್ಸು
ಗಳಿಗೆ ಅಧಿಪತಿಯು. ಇಲ್ಲಿ ಶ್ರೀ ಎಂದರೆ ಪಶುಸಂಪತ್ತು ಎಂದರ್ಥವು. [ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಒಬ್ಬ ಪುರುಷನಬಳಿ ಇರುವ ಪಶುಸಂಖ್ಯೆ
ಯಿಂದಲೇ ಅವನ ಸಂಪತ್ತು ಮತ್ತು ಸ್ಥಾನಮಾನಗಳ ನಿರ್ಣಯವಾಗುವ ಪದ್ಧತಿ ಇತ್ತು. ಕೆಲವು ಕಾಡುಜನರಲ್ಲಿ ಈಗಲೂ ಆ
ಪದ್ಧತಿ ಇದೆ]. ಇದಲ್ಲದೆ ಬೃಹತೀಭಂದಸ್ಸು ಗಾಯತ್ರಾದಿ ಸಪ್ತಭಂದಸ್ಸುಗಳಲ್ಲಿ ಎಂದರೆ, ಗಾಯತ್ರೀ, ಉಷ್ಣಿಕ್, ಅನುಷ್ಠುಪ್,
ಬೃಹತೀ, ಪಂಕ್ತಿಃ, ತ್ರಿಷ್ಟುಪ್, ಜಗತೀ ಎಂಬ ಏಳು ಮುಖ್ಯಭಂದಸ್ಸುಗಳಲ್ಲಿ ಬೃಹತೀಭಂದಸ್ಸಿಗೆ ಮಧ್ಯ (ನಾಲ್ಕನೆಯ) ಸ್ಥಾನ
ವಿರುವುದರಿಂದ ಇದನ್ನು ಇತರ ಭಂದಸ್ಸುಗಳು ಆಶ್ರಯಿಸುವಂತಾಯಿತು. ತೈತ್ತಿರೀಯಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿ—ಯಾನಿ ಚ
ಛಂದಾಗ್ಂಸ್ಯತ್ಕರಿಚ್ಯಂತ | ಯಾನಿ ಚ ನೋದಭವನ್ | ತಾನಿ ನಿರ್ವೀರ್ಯಾಣಿ ಹೀನಾನ್ಯಮನ್ಯಂತ |
ಸಾಬ್ರವೀದ್ವ್ಯಹತೀ | ಮಾಮೇವ ಭೂತ್ವಾ | ಮಾಮುಪಸಗ್ಂ ಶ್ರಯತೇತಿ & c. (ತೈ.ಬ್ರಾ.೧-೫-೧೨-೩).
ಗಾಯತ್ರಾದಿ ಸಪ್ತಭಂದಸ್ಸುಗಳಲ್ಲಿ ಇತರ ಭಂದಸ್ಸುಗಳು ಅಕ್ಷರಗಳಲ್ಲಿ ಹೆಚ್ಚುಕಡಿಮೆ ಇರುವುದರಿಂದ ಆದಿತ್ಯನನ್ನು ಸಮಾಪಿಸಿ
ಲಾರದೇ ಹೋದುವು. ಆದರೆ ಬೃಹತೀಭಂದಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ನಿರ್ದಿಷ್ಟಾಕ್ಷರಗಳಿದ್ದದ್ದರಿಂದ ಅದು ಆದಿತ್ಯನನ್ನು ಸಮಾಪಿಸಿತು. ಇದನ್ನು
ಕಂಡು ಇತರ ಭಂದಸ್ಸುಗಳು ಬೃಹತಿಯನ್ನು ಕುರಿತು ತಾವೂ ಹೇಗೆ ಆರೀತಿ ಮಾಡಲು ಸಾಧ್ಯವೆಂದು ಪ್ರಶ್ನಿಸಿದಾಗ ಬೃಹತಿಯು
ಇತರ ಭಂದಸ್ಸುಗಳಿಗೆ—ನೀವೂ ನನ್ನಂತೆ ಹೆಚ್ಚುಕಡಿಮೆ ಇರುವ ಅಕ್ಷರಗಳನ್ನು ಸರಿಪಡಿಸಿಕೊಂಡು ಯುಕ್ತಾಕ್ಷರಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದರೆ
ಆದಿತ್ಯನನ್ನು ಸಮಾಪಿಸಲಾಗುವುದು ಎಂದು ಹೇಳಿತು. ಇತರ ಭಂದಸ್ಸುಗಳು ಹಾಗೆಯೇ ಆಗಲೆಂದು ಒಪ್ಪಿ ಅದಕ್ಕಾಗಿ ಬೃಹತೀ
ಭಂದಸ್ಸನ್ನು ಆಶ್ರಯಿಸಿದವು ಎಂದು ಹೇಳಿದೆ. ಇತರ ಭಂದಸ್ಸುಗಳು ಬೃಹತೀಭಂದಸ್ಸನ್ನು ಆಶ್ರಯಿಸಿದ್ದರಿಂದ ಬೃಹತೀಭಂದಸ್ಸಿನ
ಸ್ಥಾನಮಾನಗಳು ಹೆಚ್ಚಿ ಅದಕ್ಕೆ ಕೀರ್ತಿಯನ್ನುಂಟುಮಾಡಲು ಸಾಮರ್ಥ್ಯವುಂಟಾಯಿತು ಎಂದು ಅಭಿಪ್ರಾಯವು. ಭಂದಸ್ಸು
ಗಳಲ್ಲಿ ಬೃಹತಿಯ ಸ್ಥಾನವು ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ಇದಕ್ಕೆ ಯಶೋರೂಪವು ಲಭಿಸಿದೆಯೆಂದು ಹೇಳಬಹುದು. ಆದ್ದರಿಂದ
ಬೃಹತೀಭಂದಸ್ಸಿಗೆ ಶ್ರೀಯಶಸ್ಸುಗಳನ್ನು ಎಂದರೆ ಧನಧಾನ್ಯಾದಿ ಪಶುಸಂಪತ್ತನ್ನೂ ಯಶಸ್ಸನ್ನೂ ಗಳಿಸಿಕೊಂಡು ಶಕ್ತಿ ಸಾಮರ್ಥ್ಯ
ಗಳು ಇರುವವು ಎಂಬ ವಿಷಯವನ್ನು ತಿಳಿದು ಯಾವ ಯಜಮಾನನು ಬೃಹತೀಭಂದಸ್ಸಿನ ಮಂತ್ರಗಳಿಂದ ಸಂಯಾಜ್ಯಾಹೋಮ
ವನ್ನು ಮಾಡುವನೋ ಆ ಯಜಮಾನನು ಪಶುಸಂಪತ್ತನ್ನೂ ಕೀರ್ತಿಯನ್ನೂ ಗಳಿಸಿ ಸುಖದಿಂದಿರುವನು.

ಪಂಕ್ತೀ ಯಜ್ಞ ಕಾಮಃ ಕುರ್ವೀತ ಪಾಂಕ್ತೋ ನೈ ಯಜ್ಞಃ ಉಪೈನಂ
ಯಜ್ಞೋ ನಮತಿ ಯ ಏನಂ ವಿದ್ವಾನ್ಪಂಕ್ತೀ ಕುರುತೇ ||

ಅಹೀನಸತ್ತಾದ್ಯುತ್ಪತ್ತಿರಯಜ್ಞಸ್ರಾಸ್ತಿ ಕಾಮಸ್ಯ ಛಂದೋಂತರಂ ವಿಧತೇ | ಅಗ್ನಿ ತಂ
ಮನ್ಯ (ಋ. ಸಂ. ೫-೬-೧) ಇತಿ ದ್ವೇ ಪಂಕ್ತೀ | ಯಜ್ಞಸ್ಯ ಪಂಕ್ತಿಸಂಬಂಧಿತ್ವಂ ದರ್ಶಯತಿ |
ವೈಶಬ್ದೋ ವಕ್ಷ್ಯಮಾಣಬಹುವಿಧಸಾಂಕ್ರತ್ಯಪ್ರಸಿದ್ಧಿ ಪ್ರದರ್ಶನಾರ್ಥಃ | ನೇದನಂ ಪ್ರಶಂಸತಿ |

ಅಗ್ನಿಷ್ಟೋಮಯಾಗದ ವಿಕ್ರತಿರೂಪಗಳಾದ ಉಕ್ಥ್ಯ, ಅತಿರಾತ್ರ ಸೋಳಶೀ ಇತ್ಯಾದಿ ಅಹೀನಯಾಗಗಳನ್ನೂ (೨ ದಿನದಿಂದ ೧೨ ದಿನಗಳವರೆಗೆ ಮಾಡುವ ಸೋಮಯಾಗಗಳಿಗೆ ಅಹೀನಯಾಗವೆಂದು ಹೆಸರು) ೧೨ ದಿನಗಳಿಂದ ೧ ತಿಂಗಳು ಅಥವಾ ಒಂದು ಸಂವತ್ಸರ ಅಥವಾ ಅದಕ್ಕೂ ಹೆಚ್ಚಿನ ಕಾಲ ನಡೆಯುವ ಸತ್ತವೆಂಬ ಯಾಗಗಳನ್ನು ಮಾಡಬೇಕೆಂದು ಬಯಸುವ ಯಜಮಾನನು ಈ ದೀಕ್ಷಣೀಯೇಷ್ಟಿಯಲ್ಲಿ ಸಂಯಾಜ್ಯಾ ಹೋಮಗಳನ್ನು ಪಂಕ್ತಿ ಎಂಬ ಛಂದಸ್ಸಿನ ಋಕ್ಕುಗಳಿಂದ ಮಾಡಬೇಕು. ಅಗ್ನಿಂ ತಂ ಮನ್ಯೇ (ಋ. ಸಂ. ೫-೬-೧) ಮತ್ತು ಸೋ ಅಗ್ನಿಯೋಃ (ಋ. ಸಂ. ೫-೬-೨) ಎಂಬ ಮಂತ್ರಗಳು ಇದಕ್ಕಾಗಿ ನಿರ್ದಿಷ್ಟವಾಗಿರುವ ಪಂಕ್ತಿಶ್ಲೋಕದ ಮಂತ್ರಗಳು. ಯಜ್ಞಕ್ಕೂ ಪಂಕ್ತಿಶ್ಲೋಕದ ಸ್ತೋತ್ರವೂ ವಿಶೇಷ ಸಂಬಂಧವಿದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಪಂಕ್ತಿಶ್ಲೋಕದ ಋಕ್ಕುಗಳಿಂದ ಹೋಮಮಾಡುವ ಯಜಮಾನನು ಅನೇಕ ಯಜ್ಞಗಳನ್ನು ನಿರ್ವಿಘ್ನವಾಗಿ ಮಾಡಲು ಶಕ್ತಿ ಸಾಮರ್ಥ್ಯಗಳನ್ನು ಪಡೆಯುವನು.

ತ್ರಿಷ್ಟುಭೌ ವೀರ್ಯಕಾಮಃ ಕುರ್ವೀತ ಓಜೋ ನಾ ಇಂದ್ರಿಯಂ
ವೀರ್ಯಂ ತ್ರಿಷ್ಟುಪ್ ಓಜಸ್ವೀಂದ್ರಿಯಾವಾನ್ವೀರ್ಯವಾನ್ಭವತಿ
ಯ ಏನಂ ವಿದ್ವಾಂಸ್ತ್ರಿಷ್ಟುಭೌ ಕುರುತೇ ||

ವೀರ್ಯಸ್ರಾಪ್ತ್ಯರ್ಥಂ ಛಂದೋಂತರಂ ವಿಧತೇ | ದ್ವೇ ವಿರೂಪೇ ಚರತ (ಋ. ಸಂ. ೧-೯೫-೧) ಇತಿ ದ್ವೇ ತ್ರಿಷ್ಟುಭೌ | ತ್ರಿಷ್ಟುಪ್ ಛಂದಸೋ ವೀರ್ಯಸಾಧನತ್ವೇನ ತದ್ರೂಪತ್ವಂ ದರ್ಶಯತಿ | ವೀರ್ಯಂ ಶರೀರಬಲಂ | ತಚ್ಚೌಜಸ ಇಂದ್ರಿಯಸ್ಯ ಚೋಪಲಕ್ಷಣಂ | ಓಜೋ ಬಲಹೇತುರಷ್ಟಮೋ ಧಾತುಃ | ಇಂದ್ರಿಯಂ ಚಕ್ಷುರಾದಿಪಾಟವಂ | ನೇದನಂ ಪ್ರಶಂಸತಿ |

ವೀರ್ಯವೆಂದರೆ ಶರೀರಬಲ; ಓಜಸ್ಸೆಂದರೆ ಬಲಕ್ಕೆ ಕಾರಣಭೂತವಾದ (ಎಂಟನೆಯ) ಧಾತುವು; ಇಂದ್ರಿಯವೆಂದರೆ ಕಣ್ಣು ಮೊದಲಾದ ಅವಯವಗಳ ಪಾಟವವು (ಶಕ್ತಿಯು) ಶರೀರಬಲಾದಿಗಳನ್ನು ಆಪೇಕ್ಷಿಸುವ ಯಜಮಾನನು ಸಂಯಾಜ್ಯಾ ಹೋಮವನ್ನು ತ್ರಿಷ್ಟುಪ್ ಛಂದಸ್ಸಿನ ಮಂತ್ರಗಳಾದ ದ್ವೇ ವಿರೂಪೇ (ಋ. ಸಂ. ೧-೯೫-೧) ಮತ್ತು ದಶೇಮಂ ತ್ವಷ್ಟುರ್ಜನಯಂತ (ಋ. ಸಂ. ೧-೯೫-೨) ಎಂಬ ಋಕ್ಕುಗಳಿಂದ ಮಾಡಬೇಕು. ಏಕೆಂದರೆ ತ್ರಿಷ್ಟುಪ್ ಛಂದಸ್ಸು ಓಜಸ್ಸು, ಇಂದ್ರಿಯ ಮತ್ತು ವೀರ್ಯ ಇವುಗಳ ಸಂಕೇತವಾಗಿರುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ತ್ರಿಷ್ಟುಪ್ ಛಂದಸ್ಸಿನ ಮಂತ್ರಗಳಿಂದ ಹೋಮಮಾಡುವ ಯಜಮಾನನು ಓಜಸ್ಸು ಇಂದ್ರಿಯ, ವೀರ್ಯ ಇವುಗಳನ್ನು ಪಡೆದು ಸುಖಿಸುತ್ತಾನೆ.

ಜಗತ್ಯಾ ಪಶುಕಾಮಃ ಕುರ್ವೀತ ಜಾಗತಾ ವೈ ಪಶನಃ ಪಶುನಾ-
ನ್ಭವತಿ ಯ ಏನಂ ವಿದ್ವಾಂಸ್ತ್ರಿಷ್ಟುಭೌ ಕುರುತೇ ||

ಗನಾದಿಪಶುಸ್ರಾಪ್ತಯೇ ಛಂದೋಂತರಂ ವಿಧತೇ | ಜನಸ್ಯ ಗೋಪಾ (ಋ. ಸಂ. ೫-೧೧-೧) ಇತಿ ದ್ವೇ ಜಗತ್ಯಾ | ಪಶೂನಾಂ ಜಗತೀಛಂದಃಸಾಧ್ಯತ್ವೇನ ತತ್ಸಂಬಂಧಂ ದರ್ಶಯತಿ | ನೇದನಂ ಪ್ರಶಂಸತಿ |

ಗೋವು ಮುಂತಾದ ಪಶುಸಂಪತ್ತನ್ನು ಅಪೇಕ್ಷಿಸುವ ಯಜಮಾನನು ಸಂಯಾಜ್ಯಾ ಹೋಮವನ್ನು ಜನಸ್ಯ ಗೋಪಾ (ಋ.ಸಂ.೫-೧೧-೧) ಮತ್ತು ಯಜ್ಞಸ್ಯ ಕೇತುಂ (ಋ.ಸಂ.೫-೧೧-೨) ಎಂಬ ಎರಡು ಜಗತೀಭಂದಸ್ಸಿನ ಮಂತ್ರಗಳಿಂದ ಮಾಡಬೇಕು. ಯಾವ ಯಜ್ಞಮಾಡುವ ಯಜಮಾನನು ಜಗತೀಭಂದಸ್ಸಿನ ಮಂತ್ರಗಳಿಂದ ದೀಕ್ಷಣೀಯೇಷ್ಟಿಯಲ್ಲಿ ಸ್ವಿಷ್ಯ ಕೃದ್ಧೋಮವನ್ನು ಮಾಡುವನೋ ಅವನು ಗವಾಶ್ವಾದಿಪಶುಸಂಪತ್ತನ್ನೂ ಪಡೆಯುವನು.

ವಿರಾಜಾವನ್ನಾದ್ಯಕಾಮುಃ ಕುರ್ವೀತ ಅನ್ನಂ ವೈ ವಿರಾಟ್

ಅತ್ತುಂ ಯೋಗ್ಯಮನ್ನಂ ಕಾಮಯಮಾನಸ್ಯ ಭಂದೋಂತರಂ ವಿಧತ್ತೇ | ಪ್ರೇದ್ಧೋ ಅಗ್ನಿ (ಋ. ಸಂ. ೭-೧-೩) ಇನೋ ಅಗ್ನಿ (ಋ. ಸಂ. ೭-೧-೧೮) ಇತಿ ದ್ವೇ ವಿರಾಜಾ | ಅನ್ನಸ್ಯ ವಿರಾಜನಹೇತುತ್ವೇನ ವಿರಾಡ್ರೂಪತ್ವಮಾಹ |

ಅನ್ನವೆಂಬ ಶಬ್ದವು ಅದ್-ಭಕ್ಷಣೇ ಎಂಬ ಧಾತುವಿನಿಂದ ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಿದೆ. ತಿನ್ನುವುದಕ್ಕೆ ಯೋಗ್ಯವಾದ ಆಹಾರಕ್ಕೆ ಅನ್ನವೆಂದು ಹೆಸರು. ಅನ್ನಾದ್ಯಾಹಾರಗಳು ಯಥೇಷ್ಟವಾಗಿ ಲಭಿಸಬೇಕೆಂದು ಬಯಸುವ ಯಜಮಾನನು ಸಂಯಾಜ್ಯಾ ಹೋಮವನ್ನು ಪ್ರೇದ್ಧೋ ಅಗ್ನೇ (ಋ.ಸಂ.೭-೧-೩) ಮತ್ತು ಇನೋ ಅಗ್ನೇ (ಋ.ಸಂ.೭-೧-೧೮) ಎಂಬ ವಿರಾಟ್‌ಭಂದಸ್ಸಿನ ಋಕ್ಕುಗಳಿಂದ ಮಾಡಬೇಕು. ಈ ವಿರಾಟ್‌ಭಂದಸ್ಸು ಅನ್ನಸ್ವರೂಪವಾದುದು ಎಂದರೆ ಯಜಮಾನನಿಗೆ ಅನ್ನಾದ್ಯಾಹಾರಗಳನ್ನು ಕೊಡುವ ಶಕ್ತಿ ಸಾಮರ್ಥ್ಯವುಳ್ಳದ್ದು.

ತಸ್ಮಾದ್ಯಸ್ಯೈವೇಹ ಭೂಯಿಷ್ಯಮನ್ನಂ ಭವತಿ ಸ ಏವ ಭೂಯಿಷ್ಯಂ ಲೋಕೇ ವಿರಾಜತಿ ತದ್ವಿರಾಜೋ ವಿರಾಟ್ ತ್ವಂ |

ತದೇವ ಸೃಷ್ಟಯತಿ | ಯಸ್ಮಾದನ್ನಸ್ಯ ವಿರಾಜನಹೇತುತ್ವಂ ತಸ್ಮಾತ್ಕಾರಣಾದಿಹ ಲೋಕೇ ಯಸ್ಯೈವ ಪುರುಷಸ್ಯಾನ್ನಂ ಪ್ರಭೂತಂ ಭವತಿ ಸ ಏವ ಜನಮುಧ್ಯೇತ್ಯಂತಂ ಶೋಭತೇ ತಸ್ಮಾದ್ವಿರಾಜತ್ಯನೇನೇತಿ ವ್ಯುತ್ಪತ್ತ್ಯಾ ವಿರಾಟ್ ಶಬ್ದೋ ನಿಷ್ಪನ್ನಃ |

ವಿರಾಟ್ ಎಂದರೆ ವಿರಾಜಮಾನ, ಪ್ರಕಾಶಮಾನ ಎಂದರ್ಥವು. ಅದ್ದರಿಂದ ಈ ವಿರಾಟ್‌ಭಂದಸ್ಸು ಯಜಮಾನನಿಗೆ ಬಹಳವಾದ ಅನ್ನಾದ್ಯಾಹಾರಗಳನ್ನು ಕೊಡುವುದು. ಲೋಕದಲ್ಲಿ ಆಹಾರಾದಿಗಳನ್ನು ಎಂದರೆ ಧಾನ್ಯಾದಿಗಳನ್ನು ಪಡೆದಿರುವ ಪುರುಷನು ಜನರ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಗಣ್ಯನೆನಿಸಿಕೊಂಡು ಬಹಳವಾಗಿ ಶೋಭಿಸುವನು ಎಂದರೆ ಪ್ರಖ್ಯಾತನಾಗುವನು. ಈರೀತಿ ಈ ಭಂದಸ್ಸಿಗೆ ಪ್ರಕಾಶನವಿರುವುದರಿಂದಲೇ ಇದಕ್ಕೆ ವಿರಾಟ್ ಎಂಬ ಹೆಸರು ಬಂದಿದೆ.

ವಿ ಸ್ವೇಷು ರಾಜತಿ ಶ್ರೇಷ್ಠಃ ಸ್ವಾನಾಂ ಭವತಿ ಯ ಏವಂ ವೇದ ||೫||

ವೇದನಂ ಪ್ರಶಂಸತಿ | ಯಃ ಪುನಾನ್ವಿರಾಜೋ ಮಹಿಮಾನಂ ವೇತ್ತಿ ಸ ಪುನಾನ್ವ-
ಕೀಯೇಷು ಜ್ಞಾತಿಷು ಮಧ್ಯೇ ವಿಶೇಷೇಣ ರಾಜತಿ ಲೌಕಿಕಸಾಮರ್ಥ್ಯೇನ ಶೋಭತೇ | ತಥಾ
ಸ್ವೀಯಾನಾಂ ಜ್ಞಾತೀನಾಂ ಮಧ್ಯೇ ವೃತ್ತವಿದ್ಯಾವಿನಯಾದಿಭಿಃ ಶ್ರೇಷ್ಠೋ ಭವತಿ |

ಯಾವ ಪುರುಷನು ವಿರಾಟಾಭಂದಸ್ಸಿನ ಈ ವಿಧವಾದ ಮಹಿಮೆಯನ್ನು ಎಂದರೆ ಅನ್ನಾದ್ಯಾಹಾರಗಳನ್ನು ಒದಗಿಸಿಕೊಡುವ ಶಕ್ತಿ ಸಾಮರ್ಥ್ಯಗಳನ್ನು ತಿಳಿದಿರುವನೋ ಆ ಪುರುಷನು ತನ್ನ ಸ್ವಕೀಯ ಜನರಲ್ಲಿ ವಿಶೇಷ ಗಣ್ಯತೆಯನ್ನೂ ಪಡೆದು ಅವರಿಗೆ ಮುಖಂಡನಾಗಿ ಶೋಭಿಸುವನು.

English Translation

He who wishes for beauty and acquisition of sacred knowledge should use at the Svishtakrit two verses in the Gayathri metre as his samyajyas. For the Gayathri is beauty and sacred knowledge. He who having such a knowledge uses two Gaygtris (at the Svishtakrit) becomes full of beauty and acquires sacred knowledge.

He who wishes for long life, should use two verses in the Ushnih metre; for Ushnih is life. He who having such a knowledge uses two Ushnishes arrives at his full age (i.e. 100 years).

He who desires heaven, should use two anushtubhs. There are sixty-four syllables in two Anushtubhs. Each of these three worlds (earth, air and sky) contains twenty-one places, one rising above the other (just as the steps of a ladder). By twenty-one steps he ascends to each of these worlds severally; by taking the sixty-fourth step he stands firm in the celestial world. He, who having such a knowledge uses two Anushtubhs gains a footing (in the celestial world).

He who desires wealth and glory, should use two Brihatis. For among the metres the Brihati is wealth and glory. He who having such a knowledge uses two Brihatis bestows upon himself wealth and glory.

He who loves the sacrifice should use two Pankties. For the sacrifice is like a Pankti. It comes to him who having such a knowledge uses two Panktis.

He who desires strength should use two Trishtubhs. Trishtubh is strength, vigour, and sharpness of senses. He who knowing this, uses two Trishtubhs, becomes vigorous, endowed with sharp senses and strong.

He who desires cattle should use two Jagatis (verses in the Jagatri metre) Cattle are Jagati like. He who knowing this uses two Jagatis, becomes rich in cattle.

He who desires food (annadya) should use two verses in the Viraj metre. Viraj is food. Therefore he who has most of food, shines (vi-rajati) most on earth. This is the reason why it is called viraj (from vi-raj—to shine). He who knows this, shines forth among his own people, (and) becomes the most influential man among his own people.

ಇತಿ ಶ್ರೀಮತ್ಸಾಯಣಾಚಾರ್ಯವಿರಚಿತೇ ಮಾಧವೀಯೇ ನೇದಾರ್ಥಪ್ರಕಾಶ

ಐತರೇಯಬ್ರಾಹ್ಮಣಭಾಷ್ಯಸ್ಯ ಪ್ರಥಮಾಧ್ಯಾಯೇ ಪಂಚಮಃ ಖಂಡಃ

ಇಲ್ಲಿಗೆ ಐತರೇಯಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿ ನೊದಲನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯದ ಐದನೆಯ ಖಂಡವು ಸಮಾಪ್ತವಾದುದು.

ಅಥ ಪ್ರಥಮಾಧ್ಯಾಯೇ ಷಷ್ಠಃ ಖಂಡಃ

ನೊದಲನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ ಆರನೆಯ ಖಂಡವು

[ವಿರಾಟ್ ಛಂದಸ್ಸಿನ ಮಹಿಮೆ ; ದೀಕ್ಷಿತನು ಸತ್ಯವನ್ನೇ ನುಡಿಯಬೇಕು ; ಚಕ್ಷುರಿಂದ್ರಿಯದ ಶ್ರೇಷ್ಠತೆ]

ಅಥೋ ಪಂಚವೀರ್ಯಂ ನಾ ಏತಚ್ಛಂದೋ ಯದ್ವಿರಾಟ್

ಕಾಮ್ಯೇ ಸಂಯಾಜ್ಯೇ ನಾನಾವಿಧೇ ವಿಧಾಯ ನಿತ್ಯೇ ಸಂಯಾಜ್ಯೇ ವಿಧಾತುಂ ವಿರಾಟ್-
ಛಂದಃ ಪ್ರಶಂಸತಿ | ಅಥೋ ಕಾಮ್ಯ ಸಂಯಾಜ್ಯಾಕಥನಾನಂತರಂ ನಿತ್ಯೇ ಸಂಯಾಜ್ಯೇ ಕಥ್ಯತೇ
ಇತಿ ಶ್ರೇಷ್ಠಃ | ವಿರಾಡಾಖ್ಯಂ ಯಚ್ಛಂದೋಽಸ್ತಿ ಏತಚ್ಛಂದಃ ಪಂಚವಿಧವೀರ್ಯೋಪೇತತ್ವೇನ
ಪ್ರಸಿದ್ಧಂ |

ಇದುವರೆಗೂ ಸಂಯಾಜ್ಯಾ ಹೋಮದಲ್ಲಿ ಕಾಮ್ಯಫಲಪ್ರದಗಳಾದ ನಾನಾವಿಧ ಛಂದಸ್ಸುಗಳನ್ನು ವಿವರಿಸಿದ್ದಾಯಿತು. ಕಾಮ್ಯ ಫಲಗಳೆಂದರೆ-ತನಗೆಬೇಕಾದ ಫಲಗಳು, ಇಂತಹ ಛಂದಸ್ಸಿನ ಮಂತ್ರಗಳು ಇಂತಹ ಫಲಗಳನ್ನು ಕೊಡುವವು ಎಂದಭಿಪ್ರಾಯವು ಈಗ ನಿರ್ದಿಷ್ಟವಾಗಿ ಯಾವ ಒಂದು ಪ್ರತ್ಯೇಕಫಲವನ್ನೂ ಅಪೇಕ್ಷಿಸದೆ ಎಲ್ಲಾ ಫಲಗಳೂ ಸಿದ್ಧಿಸಬೇಕೆಂದು ಬಯಸುವ ಯಜಮಾನನು ವಿರಾಟ್ ಛಂದಸ್ಸಿನ ಮಂತ್ರಗಳಿಂದ ದೀಕ್ಷಣೀಯೇಷ್ಟಿಯಲ್ಲಿ ಸಂಯಾಜ್ಯಾ ಹೋಮಗಳನ್ನು ಮಾಡಬೇಕು. ಏಕೆಂದರೆ ವಿರಾಟ್ ಛಂದಸ್ಸಿಗೆ ಐದು ವಿಧವಾದ ಶಕ್ತಿಸಾಮರ್ಥ್ಯಗಳಿರುವವು. ಎಂದರೆ ಐದುವಿಧ ಛಂದಸ್ಸುಗಳ ಸ್ವರೂಪವು ಈ ವಿರಾಟ್ ಛಂದಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಸೇರಿರುವುದರಿಂದ ಆ ಐದುವಿಧ ಛಂದಸ್ಸುಗಳಿಂದ ಲಭಿಸುವ ಫಲಗಳು ಈ ವಿರಾಟ್ ಛಂದಸ್ಸು ಒಂದರಿಂದಲೇ ಲಭಿಸುವವು.

ಯತ್ರಿಪದಾ ತೇನೋಷ್ಠಿಹಾಗಾಯತ್ರೈ ಯದಸ್ಯಾ ಏಕಾದಶಾಕ್ಷರಾಣಿ
ಪದಾನಿ ತೇನ ತ್ರಿಷ್ಟುಬೃತ್ತಯಸ್ತ್ರಿಂಶದಕ್ಷರಾ ತೇನಾನುಷ್ಟುಬ್ಬ
ನಾ ಏಕೇನಾಕ್ಷರೇಣ ಛಂದಾಂಸಿ ವಿಯಂತಿ ನ ದ್ವಾಭ್ಯಾಂ
ಯದ್ವಿರಾಟ್ ತತ್ಪಂಚಮಂ ||

ತದೇವ ವಿಸ್ವಷ್ಟಯಂತಿ | ಯಸ್ಮಾತ್ಕಾರಣಾದಿಯಂ ವಿರಾಟ್ಪಾದತ್ರಯೋಪೇತಾ ತೇನ
ಕಾರಣೇನೋಷ್ಠಿಗ್ರಾಸಾ ಗಾಯತ್ರೀರೂಪಾ ಚ ಭವತಿ ತಯೋರಪಿ ಪಾದತ್ರಯೋಪೇತತ್ವೇನ
ಸಮತ್ವಾದತಸ್ತಯೋರುಭಯೋರ್ವೀರ್ಯಂ ವಿರಾಜ್ಯಸ್ತಿ | ಯಸ್ಮಾತ್ಕಾರಣಾದಸ್ಯಾ ವಿರಾಜಃ
ಪಾದಾ ಏಕಾದಶಾಕ್ಷರೋಪೇತಾಸ್ತೇನ ಕಾರಣೇನೇಯಂ ತ್ರಿಷ್ಟುಬೃತ್ತಾ ಭವತಿ ತದೀಯಂ
ವೀರ್ಯಂ ಪ್ರಾಪ್ನೋತಿ | ಯಸ್ಮಾತ್ಕಾರಣಾದಿಯಂ ತ್ರಯಸ್ತ್ರಿಂಶದಕ್ಷ ರೋಪೇತಾ ತೇನ ಕಾರ-
ಣೇನಾನುಷ್ಟುಬೃತ್ತಾ ತದೀಯಂ ವೀರ್ಯಂ ಪ್ರಾಪ್ನೋತಿ | ಯದ್ಯಸ್ಯನುಷ್ಟುಪ್ ದ್ವಾತ್ರಿಂ
ಶದಕ್ಷರಾ ತಥಾಪ್ಯೇಕೇನಾಕ್ಷರೇಣ ನ್ಯೂನೇನಾಧಿಕೇನ ನಾ ಛಂದಾಂಸಿ ನೈವ ನಶ್ಯಂತಿ | ತಥಾ
ದ್ವಾಭ್ಯಾನುಕ್ಷರಾಭ್ಯಾಂ ನ್ಯೂನಾಭ್ಯಾನುಧಿಕಾಭ್ಯಾಂ ನಾ ನ ನಶ್ಯಂತಿ | ಏಕೋ ಹಿ ದೋಷೋ
ಗುಣಸಂನಿಸಾತೇ ನಿಮಜ್ಜತೀಂದೋಃ ಕಿರಣೇಷ್ಟಿವಾಂಕಃ ಇತಿ ನ್ಯಾಯಾತ್ | ನನು ತ್ರಿಂಶದಕ್ಷರಾ
ವಿರಾಡಿತಿ ಶ್ರೂಯತೇ ತತ್ರ ಪ್ರೇದ್ಧೋ ಅಗ್ನ ಇತ್ಯಸ್ಯಾನ್ವುಚಿ ಏಕೋನತ್ರಿಂಶದಕ್ಷರಾಣೇನೋ
ಅಗ್ನ ಇತ್ಯಸ್ಯಾನ್ವುಚಿ ದ್ವಾತ್ರಿಂಶದಕ್ಷರಾಣ್ಯತಸ್ತಯೋರ್ನ ವಿರಾಟ್ತ್ವಮಿತಿ ಚೇನ್ಮೈವಂ | ನ ನಾ
ಏಕೇನಾಕ್ಷರೇಣೇತಿ ವಾಕ್ಯೇನೈವ ಪರಿಹೃತತ್ವಾತ್ | ಯಸ್ಮಾದ್ವಿರಾಟ್ತಸ್ಮಾದೇತದೀಯಂ
ಪಂಚಮಂ ವೀರ್ಯಮಸ್ತಿ |

ಐದುವಿಧ ಛಂದಸ್ಸುಗಳ ಸ್ವರೂಪವು ಈ ವಿರಾಟ್ಛಂದಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಹೇಗೆ ಸೇರಿದೆ ಎಂಬ ವಿಷಯವನ್ನು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ತಿಳಿಸಲಾಗುವುದು-
[ಪಿಂಗಲ ಮಹರ್ಷಿಯಿಂದ ರಚಿತವಾದ ಛಂದಶ್ಶಾಸ್ತ್ರದ ಪ್ರಕಾರ ನಾನಾ ಋಕ್ಕುಗಳ ಛಂದಸ್ವರೂಪವನ್ನು — ಯಾವಯಾವ ಛಂದ
ಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಎಷ್ಟೆಷ್ಟು ಅಕ್ಷರಗಳಿವೆ ಎಂಬುದನ್ನು ನಾವು ಋ. ಸಂ. ಭಾಗ ೧ ರಲ್ಲಿ ೨೧-೨೩ ನೇ ಪುಟಗಳಲ್ಲಿ ವಿಸ್ತಾರವಾಗಿ ವಿವರ
ಿಸಿದ್ದೇವೆ. ಪ್ರಕೃತ ಇಲ್ಲಿ ಹೇಳಲಾಗಿರುವ ಎಂಟು ಛಂದಸ್ಸುಗಳ ಅಕ್ಷರಸಂಖ್ಯೆ ಮತ್ತು ಪಾದಸಂಖ್ಯೆಯನ್ನು ಮಾತ್ರ ಇಲ್ಲಿ
ವಿವರಿಸಲಾಗುವುದು—

ಛಂದಸ್ಸಿನ ಹೆಸರು	ಪಾದಸಂಖ್ಯೆ	ಒಟ್ಟು ಅಕ್ಷರಸಂಖ್ಯೆ	ಸೂತ್ರ
(೧) ಗಾಯತ್ರೀ	೮+೮+೮	೨೪	ತ್ರಿಪದಾ ಗಾಯತ್ರೀ
(೨) ಉಷ್ಣಿಕ್	೮+೮+೧೨	೨೮	ಉಷ್ಣಿಕ್ ತ್ರಿಪದಾಂತ್ಯೋ ದ್ವಾದಶ
(೩) ಅನುಷ್ಟುಪ್	೮+೮+೮+೮	೩೨	ಚತುಷ್ಪದಾಷ್ಟಾಕ್ಷರಾ
(೪) ಬೃಹತೀ	೮+೮+೧೨+೮	೩೬	ಬೃಹತೀ ತೃತೀಯೋ ದ್ವಾದಶಕಃ
(೫) ಪಂಕ್ತಿಃ	೮+೮+೮+೮+೮	೪೦	ಪಂಕ್ತಿಃ ಪಂಚಪದಾ
(೬) ತ್ರಿಷ್ಟುಪ್	೧೧+೧೧+೧೧+೧೧	೪೪	ತ್ರಿಷ್ಟುಪ್ ತ್ರೈಷ್ಟುಭಪದಾ
(೭) ಜಗತೀ	೧೨+೧೨+೧೨+೧೨	೪೮	ಜಗತೀ ಚಾಗತಪದಾ

(೮)	ವಿರಾಟ್	೧೦+೧೦+೧೦	೩೦	ದಶಕಾಸ್ತ್ರಯೋ ವಿರಾಟ್
		೧೧+೧೧+೧೧	೩೩	ಏಕಾದಶಕಾ ವಾ

ವಿರಾಟ್‌ಭಂದಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಮೂರುಪಾದಗಳಿವೆ. ಗಾಯತ್ರೀ ಮತ್ತು ಉಷ್ಣಿಕ್‌ಭಂದಸ್ಸುಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಮೂರುಮೂರು ಪಾದಗಳಿವೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಈ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಗಾಯತ್ರೀ ಮತ್ತು ಉಷ್ಣಿಕ್‌ಭಂದಸ್ಸುಗಳ ಸ್ವರೂಪವೂ ಮತ್ತು ಅವುಗಳ ಶಕ್ತಿಸಾಮರ್ಥ್ಯವೂ ವಿರಾಟ್‌ಭಂದಸ್ಸಿನಲ್ಲಿದ್ದಂತಾಯಿತು. ವಿರಾಟ್‌ಭಂದಸ್ಸಿನ ಪ್ರತಿಯೊಂದು ಪಾದದಲ್ಲಿಯೂ ಹನ್ನೊಂದು ಅಕ್ಷರಗಳಿರುವವು ; ತ್ರಿಷ್ಟುಪ್‌ಭಂದಸ್ಸಿನ ಪ್ರತಿಯೊಂದು ಪಾದದಲ್ಲೂ ಹನ್ನೊಂದು ಅಕ್ಷರಗಳಿರುವವು. ಆದ್ದರಿಂದ ಈ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ತ್ರಿಷ್ಟುಪ್‌ಭಂದಸ್ಸಿನ ಸ್ವರೂಪವೂ ಅದರ ಸಾಮರ್ಥ್ಯವೂ ವಿರಾಟ್‌ಭಂದಸ್ಸಿನಲ್ಲಿದ್ದಂತಾಯಿತು.

ಇನ್ನು ಅನುಷ್ಟುಪ್‌ಭಂದಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ನಾಲ್ಕು ಪಾದಗಳಿಂದ ಒಟ್ಟು ಮೂವತ್ತೆರಡು ಅಕ್ಷರಗಳಿರುವವು. ವಿರಾಟ್‌ಭಂದಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಪಾದಕ್ಕೆ ಹನ್ನೊಂದು ಅಕ್ಷರಗಳಂತೆ ಮೂರುಪಾದಗಳಲ್ಲಿ ಒಟ್ಟು ಮೂವತ್ತಮೂರು ಅಕ್ಷರಗಳಿರುವವು. ಭಂದಸ್ಸುಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದು ಅಕ್ಷರ ಕಮ್ಮಿಯಾಗಲಿ ಅಥವಾ ಹೆಚ್ಚಾಗಲಿ ಇದ್ದರೆ ಅದು ಅಂತಹ ಲೋಪವೆಂದು ಭಾವಿಸಲಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ಅನುಷ್ಟುಪ್‌ಭಂದಸ್ಸಿನ ಸ್ವರೂಪವೂ, ಶಕ್ತಿಯೂ ವಿರಾಟ್‌ಭಂದಸ್ಸಿನಲ್ಲಿದ್ದಂತಾಯಿತು.

“ ಏಕೋ ಹಿ ದೋಷೋ ಗುಣಸಂನಿಪಾತೇ ನಿಮಜ್ಜತೀಂದೋಃ ಕಿರಣೇಷ್ಟಿವಾಂಕಃ ” ಚಂದ್ರನ ಕಿರಣಗಳಲ್ಲಿ (ಕಲೆಗಳಲ್ಲಿ) ಒಂದೆರಡು ಹೆಚ್ಚುಕಡಿಮೆ ಇದ್ದರೂ ಚಂದ್ರನ ಕಾಂತಿಗೆ ಲೋಪಬರುವುದಿಲ್ಲ ಎಂಬ ನ್ಯಾಯದಂತೆ ಇಲ್ಲಿ ಅಕ್ಷರ ಸಂಖ್ಯೆಯ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಅನುಷ್ಟುಪ್‌ಭಂದಸ್ಸಿಗೂ ವಿರಾಟ್‌ಭಂದಸ್ಸಿಗೂ ಅಷ್ಟೇನೂ ಗಮನಾರ್ಹವಾದ ವ್ಯತ್ಯಾಸವಿರುವುದಿಲ್ಲ. ಕೆಲವುಕಡೆ “ ತ್ರಿಂಶದಕ್ಷರಾ ವಿರಾಟ್ (ತೈ. ಸಂ. ೨-೫-೧೦-೩) ವಿರಾಟ್‌ಭಂದಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಮೂವತ್ತು ಅಕ್ಷರಗಳಿರುವವು ” ಎಂದು ಹೇಳಿದೆ. ಪ್ರಸಕ್ತ ವಿರಾಟ್‌ಭಂದಸ್ಸಿನ ಋಕ್ಕುಗಳಾದ ಪ್ರೇದ್ಧೋ ಅಗ್ನೇ ಎಂಬ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ (ಋ.ಸಂ. ೭-೧-೩) ಇಪ್ಪತ್ತೊಂಭತ್ತೇ ಅಕ್ಷರಗಳಿವೆ ಇನ್ನೋ ಅಗ್ನೇ (ಋ. ಸಂ. ೭-೧-೧೮) ಎಂಬ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಮೂವತ್ತೆರಡು ಅಕ್ಷರಗಳಿವೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಈ ಋಕ್ಕುಗಳು ವಿರಾಟ್‌ಭಂದಸ್ಸಿನ ಮಂತ್ರಗಳಲ್ಲ ಎಂದು ಏಕೆ ಹೇಳಬಾರದು ಎಂದರೆ ಹಾಗಲ್ಲ. “ ನ ವಾ ಏಕೇ ನಾಕ್ಷರೇಣ ” ಎಂಬ ಭಂಡಾರಾಸ್ತ್ರದ ಸೂತ್ರದಂತೆ ಸಂಖ್ಯೆಯಲ್ಲಿ ಒಂದಕ್ಷರ ವ್ಯತ್ಯಾಸವಿದ್ದರೆ ಬಾಧಕವಿಲ್ಲ. ಇದಲ್ಲದೆ ಪ್ರತಿಯೊಂದು ಭಂದಸ್ಸಿನಲ್ಲಿಯೂ ಅನೇಕ ಭೇದಪ್ರಭೇದಗಳಿರುವುದರಿಂದ ಒಂದಕ್ಷರ ಕಮ್ಮಿಯಾಗಿದ್ದರೆ ನಿಚ್ಚತ್ ಎಂದು ಕರೆಯಲ್ಪಡುವುದು. ಉದಾ—ಎಂಟಕ್ಷರಗಳಿದ್ದರೆ ಗಾಯತ್ರೀಭಂದಸ್ಸು, ಒಂದಕ್ಷರ ಕಮ್ಮಿಯಾಗಿ ಏಳು ಅಕ್ಷರಗಳಿದ್ದರೆ ನಿಚ್ಚದ್ಗಾಯತ್ರೀ ಎಂದು ಹೆಸರು. ಅದರಂತೆ ಇಲ್ಲಿ ಪ್ರೇದ್ಧೋ ಅಗ್ನೇ ಎಂಬ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಇಪ್ಪತ್ತೊಂಭತ್ತು ಅಕ್ಷರಗಳಿರುವುದರಿಂದ ಅದನ್ನು ನಿಚ್ಚತ್‌ವಿರಾಟ್ ಎಂದು ಭಾವಿಸಬಹುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ಈ ವಿರಾಟ್‌ಭಂದಸ್ಸಿನ ಋಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ—ಗಾಯತ್ರೀ, ಉಷ್ಣಿಕ್, ತ್ರಿಷ್ಟುಪ್, ಅನುಷ್ಟುಪ್, ವಿರಾಟ್ ಎಂಬ ಐದು ಭಂದಸ್ಸುಗಳ ಸ್ವರೂಪವೂ ಶಕ್ತಿಸಾಮರ್ಥ್ಯಗಳೂ ಇದ್ದಂತಾಯಿತು.

ಸರ್ವೇಷಾಂ ಭಂದಸಾಂ ವೀರ್ಯಮನುವರುಂಧೇ ಸರ್ವೇಷಾಂ ಭಂದ-

ಸಾಂ ವೀರ್ಯಮುತ್ನತೇ ಸರ್ವೇಷಾಂ ಭಂದಸಾಂ ಸಾಯುಜ್ಯಂ
ಸರೂಪತಾಂ ಸಲೋಕತಾಮುತ್ನತೇಽನ್ನಾದೋಽನ್ನಪತಿರ್ಭವತ್ಯ-
ಶ್ನತೇ ಪ್ರಜಯಾನ್ನಾದ್ಯಂ ಯ ಏವಂ ವಿದ್ವಾನ್ವಿರಾಜಾ
ಕುರುತೇ ||

ಏವಂವಿಧವಿರಾಡ್ವೇದನಂ ಪ್ರಶಂಸತಿ | ಗಾಯತ್ರೈಷ್ಟಿಕ್ ತ್ರಿಷ್ಟುಬನುಷ್ಟುಬ್ಬಿರಾ-
ಡ್ರೂಪಾಣಾಂ ಸರ್ವೇಷಾಂ ಛಂದಸಾಂ ಯತ್ಸಾನುರ್ಥ್ಯಮಸ್ತಿ ತದಯಂ ನೇದಿತಾವರುಂಧೇಽಭಿ-
ಮುಖೀ ಕರೋತಿ | ಕೃತ್ವಾ ಚಾಶ್ನತೇ ಪ್ರಾಪ್ನೋತಿ | ತಥಾ ಸರ್ವಛಂದೋಭಿಮಾನಿದೇವಾನಾಂ
ಸಾಯುಜ್ಯಂ ಸಹಭಾವಂ ಸರೂಪತಾಂ ಸಮಾನರೂಪತ್ವಂ ಸಲೋಕತಾನೇಕಸ್ಥಾನನಿನಾಸಂ
ಚ ಪ್ರಾಪ್ನೋತಿ | ಅನ್ನಾದೋಽನ್ನ ಭಕ್ಷಣಸಮರ್ಥೋ ನೀರೋಗಃ | ಅನ್ನಪತಿರ್ಬಹುಸ್ವಾಮಿ
ಭವತಿ ನ ಕೇವಲಂ ಸ್ವಯಮೇವ ಕಿಂತು ಸ್ವಕೀಯಯಾ ಪುತ್ರಾದಿಪ್ರಜಯಾ ಸಹಾನ್ನಾದ್ಯ-
ಮಶ್ನತೇ |

ಈರಿತಿ ಶಕ್ತಿಸಾಮರ್ಥ್ಯಗಳುಳ್ಳ ವಿರಾಟ್ಛಂದಸ್ಸಿನ ಮಹಿಮೆಯನ್ನು ವಿರ್ಣಿಸಲಾಗುವುದು. ಮೇಲೆ ಹೇಳಿದಂತೆ ವಿರಾಟ್
ಛಂದಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಗಾಯತ್ರೀ, ಉಷ್ಟಿಕ್, ತ್ರಿಷ್ಟುಪ್, ಅನುಷ್ಟುಪ್, ವಿರಾಟ್ ಎಂಬ ಐದು ಛಂದಸ್ಸುಗಳ ಶಕ್ತಿಸಾಮರ್ಥ್ಯಗಳೂ
ಮಹಿಮೆಯೂ ವಿರಾಟ್ಛಂದಸ್ಸಿನಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ಇಂತಹ ವಿರಾಟ್ಛಂದಸ್ಸಿನ ಋಕ್ಕುಗಳಿಂದ ಸಂಯಾಜ್ಯಾ ಹೋಮಮಾಡುವ
ಯಜಮಾನನು ಸಮಸ್ತ ಛಂದಸ್ಸುಗಳಿಂದ ದೊರೆಯುವ ಶಕ್ತಿಸಾಮರ್ಥ್ಯಗಳನ್ನೂ ಪಡೆಯುವನು ಎಂದರೆ ತೇಜಸ್ಸು, ಬ್ರಹ್ಮ
ವರ್ಚಸ್ಸು, ದೇಹಶಕ್ತಿ ಇತ್ಯಾದಿ. ಇದಲ್ಲದೆ ಈ ಛಂದೋಭಿಮಾನಿದೇವತೆಗಳ ಸಹಭಾವ, ಸಮಾನರೂಪ, ಸಮಾನಸ್ಥಾನ
ಗಳನ್ನೂ ಪಡೆಯುವನು. ಯಾವಾಗಲೂ ಅಜೀರ್ಣಾದಿ ರೋಗಬಾಧೆಗಳಿಲ್ಲದೆ ಆರೋಗ್ಯವಂತನಾಗಿ ಅನ್ನಾದ್ಯಾಹಾರಗಳನ್ನು
ಭುಜಿಸುವ ಸಾಮರ್ಥ್ಯವನ್ನೂ ಪಡೆಯುವನು. ಆಹಾರಾದಿ (ಧಾನ್ಯಾದಿ) ಸಂಪತ್ತುಗಳಿಗೆ ಪ್ರಭುವಾಗುವನು. ಮತ್ತು ತಾನೂ
ತನ್ನ ಸ್ವಕೀಯರಾದ ಪುತ್ರಾದಿಗಳೂ ಯಥೇಷ್ಟವಾದ ಆಹಾರಾದಿಗಳನ್ನು ಭುಜಿಸುತ್ತಾ ಸುಖದಿಂದಿರುವರು.

ತಸ್ಮಾದ್ವಿರಾಜಾವೇನ ಕರ್ತವ್ಯೇ | ಪ್ರೇದ್ಧೋ ಅಗ್ನ ಇಮೋ ಅಗ್ನ
ಇತ್ಯೇತೇ |

ಇತ್ಥಂ ಛಂದಃ ಪ್ರಶಸ್ಯೇದಾನೀಂ ವಿಧತ್ತೇ | ಯಸ್ಮಾದ್ವಿರಾಜೋ ಹ್ಯುಕ್ತಮಹಿಮಾಸ್ತಿ
ತಸ್ಮಾದಿತ್ಯರ್ಥಃ | ತಯೋಃ ಪ್ರತೀಕದ್ವಯಂ ದರ್ಶಯತಿ |

ಈರಿತಿ ವಿರಾಟ್ಛಂದಸ್ಸಿನ ಮಹಿಮೆ ಇರುವುದರಿಂದ ಯಜ್ಞಮಾಡುವ ಯಜಮಾನನು ಯಾವಾಗಲೂ ಎಂದರೆ ದೀಕ್ಷಣೀ
ಯೇಷ್ಟಿಯಲ್ಲಿ ಸಂಯಾಜ್ಯಾ ಹೋಮಮಾಡುವ ಸಂದರ್ಭಗಳಲ್ಲೆಲ್ಲಾ ಪ್ರೇದ್ಧೋ ಅಗ್ನೇ (ಋ. ಸಂ. ೭-೧-೩) ಇಮೋ
ಅಗ್ನೇ' (ಋ. ಸಂ. ೭-೧-೧೮) ಎಂಬ ವಿರಾಟ್ಛಂದಸ್ಸಿನ ಮಂತ್ರಗಳನ್ನೇ ಉಪಯೋಗಿಸಿ ಹೋಮಮಾಡಬೇಕು.

ಋತಂ ನಾವ ದೀಕ್ಷಾ ಸತ್ಯಂ ದೀಕ್ಷಾ ತಸ್ಮಾದ್ವೀಕ್ಷಿತೇನ ಸತ್ಯಮೇವ
ವದಿತವ್ಯಂ ||

ಇತ್ಥಂ ದೀಕ್ಷಣೀಯೇಷ್ವಾ ಸ್ವಿಷ್ಟಕೃತಃ ಸಂಯಾಜ್ಯೇ ವಿಧಾಯ ದೀಕ್ಷಿತಸ್ಯ ಸತ್ಯವದನಂ
ವಿಧತ್ತೇ | ಮನಸಾ ಯಥಾ ವಸ್ತುಚಿಂತನಮ್ಪ್ರತಶಬ್ದಾಭಿಧೇಯಂ ನಾಚಾ ಯಥಾ ವಸ್ತುಕಥನಂ
ಸತ್ಯಶಬ್ದಾಭಿಧೇಯಂ ತದುಭಯಾತ್ಮಿಕಾ ದೀಕ್ಷಾ ತದ್ವೈಕಲೈವ ವಿನಶ್ಯತಿ | ಯಸ್ಮಾದೇವಂ
ತಸ್ಮಾದ್ವೀಕ್ಷಿತೇನ ಸತ್ಯಮೇವ ವದಿತವ್ಯಂ ನ ತು ಕಿಂಚಿದಪ್ಯನ್ಯತಂ ವದೇತ್ |

ದೀಕ್ಷಣೀಯೇಷ್ಟಿಯಲ್ಲಿ ಸ್ವಿಷ್ಟಕೃದ್ಧೋಮದ ಸಂಯಾಜ್ಯಾ ಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ವಿವರಿಸಿ ಈಗ ದೀಕ್ಷಿತನಾದವನು ಯಾವಾಗಲೂ ಸತ್ಯವನ್ನೇ ನುಡಿಯಬೇಕೆಂಬ ವಿಷಯವನ್ನು ವಿವರಿಸುವರು. ಮನಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಯಾವುದಾದರೂ ವಿಷಯವನ್ನು ಅದು ಇದ್ದಂತೆಯೇ ಭಾವಿಸುವುದು ಋತವೆನಿಸುವುದು. ವಿಷಯವನ್ನು ಯಥಾವತ್ತಾಗಿ (ನಡೆದಂತೆ) ಮಾತಿನಿಂದ ಹೇಳುವುದಕ್ಕೆ ಸತ್ಯವೆಂದು ಹೆಸರು. ದೀಕ್ಷಾಸಂಸ್ಕಾರವನ್ನು ಹೊಂದಿದವನು ಈ ಎರಡು ವಿಧವಾದ ಎಂದರೆ ಮನಸ್ಸಿನಲ್ಲಿಯೂ ಮಾತಿನಲ್ಲಿಯೂ ಸತ್ಯವನ್ನೇ ಯಾವಾಗಲೂ ನುಡಿಯುತ್ತಿರಬೇಕು. ಸುಳ್ಳನ್ನು ಮನಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಚಿಂತಿಸಿದರೂ ಮಾತಿನಲ್ಲಿ ಅಡಿದರೂ ದೀಕ್ಷೆಯು ನಾಶವಾಗುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ದೀಕ್ಷಿತನಾದವನು ಯಾವಾಗಲೂ ಸತ್ಯವನ್ನೇ ನುಡಿಯಬೇಕು ನಾನ್ಯತಂ ವದೇತ್ (ತೈ. ಸಂ. ೨-೫-೨೬) ಸುಳ್ಳನ್ನು ಹೇಳಬಾರದು ಎಂದು ಶ್ರುತಿವಾಕ್ಯವೂ ಇರುವುದು.

ಅಥೋ ಖಲ್ವಾಹುಃ ಕೋಽರ್ಹತಿ ಮನುಷ್ಯಃ ಸರ್ವಂ ಸತ್ಯಂ ವದಿ-
ತುಂ ಸತ್ಯಸಂಹಿತಾ ವೈ ದೇವಾ ಅನ್ಯತಸಂಹಿತಾ ಮನುಷ್ಯಾ
ಇತಿ ||

ತದಶಕ್ಯಾಭಿಧಾನಮಿತ್ಯಭಿಪ್ರೇತ್ಯಾನುಜಿಘ್ರಕ್ಷಯಾ ಪ್ರಕಾರಾಂತರಂ ವಿಧಾತುಂ
ಪ್ರಸ್ತೌತಿ | ಪ್ರಕಾರಾಂತರಪ್ರಾರಂಭಾರ್ಥೋಽಯಮುಥೋಶಬ್ದಃ | ಬ್ರಹ್ಮವಾದಿನ ಏವಮಾಹುಃ
ಖಲು ಮನುಷ್ಯಃ ಕೋ ನಾನು ಸರ್ವಂ ನಾಕ್ಯಂ ಸತ್ಯಂ ವದಿತುಮರ್ಹತಿ ನ ಕಶ್ಚಿದಪಿ ತಥಾ
ಕರ್ತುಂ ಶಕ್ನೋತಿ | ದೇವಾ ಏವ ಸತ್ಯಸಂಹಿತಾಃ ಸತ್ಯೇ ತಾತ್ಪರ್ಯವಂತಃ | ಮನುಷ್ಯಾಸ್ತು
ಪ್ರಾಯೇಣಾನ್ಯತೇ ತಾತ್ಪರ್ಯಯುಕ್ತಾಃ | ಇತಿಶಬ್ದೋ ಬ್ರಹ್ಮವಾದಿನಚನಸಮಾಪ್ತಾರ್ಥಃ |

ಈಗ ಹೇಳಿದ್ದನ್ನೇ ಬೇರೆವಿಧವಾಗಿ ಹೇಳುವರು—ಬ್ರಹ್ಮವಾದಿಗಳು ಈಶೀತಿ ಹೇಳುತ್ತಾರೆ; ಮನುಷ್ಯನಾದವನು, ಅವನು ಎಷ್ಟೇ ನಿಷ್ಕನಾಗಿದ್ದರೂ ಯಾವಾಗಲೂ ಸತ್ಯವನ್ನೇ ನುಡಿಯಬಲ್ಲನೇ? ಎಂದಿಗೂ ಸಾಧ್ಯವಿಲ್ಲ. ಸಾಧಾರಣವಾಗಿ ಮನುಷ್ಯರು ಸುಳ್ಳನ್ನು ಹೇಳುವುದೇ ಅನರ ಸ್ವಭಾವವು. ಆದರೆ ದೇವತೆಗಳು ಮಾತ್ರ ಸತ್ಯವನ್ನು ನುಡಿಯಲು ಶಕ್ತರಾಗಿರುವರು.

ವಿಚಕ್ಷಣವತೀಂ ವಾಚಂ ವದೇತ್

ತದಾನೀಂ ಸತ್ಯವದನಫಲಸಿದ್ಧಾರ್ಥಂ ಪ್ರಕಾರಾಂತರಂ ವಿಧತ್ತೇ | ವಿಚಕ್ಷಣೇತ್ಯಕ್ಷರ-
ಚತುಷ್ಟಯಾತ್ಮಕೋಽಯಂ ಮಂತ್ರಸ್ತದ್ಯುಕ್ತಂ ನಾಕ್ಯಂ ಪ್ರಯುಂಜೀತ | ದೇವದತ್ತ ವಿಚಕ್ಷಣ
ಗಾಮಾನಯ ಯಜ್ಞದತ್ತ ವಿಚಕ್ಷಣ ಗಾಂ ಬಧಾನೇತ್ಯೇವಂ ತತ್ಪ್ರಯೋಗಃ | ಯದಾಹಾಪ-
ಸ್ತಂಬಃ—ಚನಸಿತ ವಿಚಕ್ಷಣ ಇತಿ ನಾಮಧೇಯಾಂತೇಷು ದಧಾತಿ ಚನಸಿತೇತಿ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಂ
ವಿಚಕ್ಷಣೇತಿ ರಾಜನ್ಯವೈಶ್ಯಾ ಇತಿ |

ಹಾಗಾದರೆ ಸತ್ಯವನ್ನು ನುಡಿಯುವ ಬಗೆ ಹೇಗೆ? ಎಂದರೆ ದೀಕ್ಷಿತನಾದವನು ಮತ್ತೊಬ್ಬ ಪುರುಷನೊಡನೆ ಮಾತನಾಡುವ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಅವನನ್ನು ಸಂಯೋಧಿಸುವಾಗ ವಿಚಕ್ಷಣ ಎಂಬ ಶಬ್ದವನ್ನು ಉಪಯೋಗಿಸಿ ಮಾತನಾಡಬೇಕು. ಉದಾ—
ದೇವದತ್ತ ವಿಚಕ್ಷಣ ಗಾಮಾನಯ; ಯಜ್ಞದತ್ತ ವಿಚಕ್ಷಣ ಗಾಂ ಬಧಾನ—ಆಪಸ್ತಂಬ ಮಹರ್ಷಿಯು ಈ ವಿಷಯ
ದಲ್ಲಿ—ಚನಸಿತಂ ವಿಚಕ್ಷಣಮಿತಿ ನಾಮಧೇಯಾಂತೇಷು ನಿದಧಾತಿ ; ಚನಸಿತೇತಿ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಂ, ವಿಚಕ್ಷಣೇತಿ

ರಾಜನ್ಯವೈಶ್ಯಾ (ಆಪ. ಶ್ರೌ. ಸೂ. ೧೦-೧೩-೭,೮) ಎಂದು ಹೇಳಿರುವರು. ಸಂಜೋಧಿಸಲ್ಪಡುವ ಪುರುಷನ ಹೆಸರಿನ ಕೊನೆಯಲ್ಲಿ ವಿಚಕ್ಷಣಶಬ್ದವನ್ನು ಉಪಯೋಗಿಸಬೇಕು. ಬ್ರಾಹ್ಮಣನ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಚನಸಿತ ಎಂಬ ಶಬ್ದವನ್ನೂ ಕ್ಷತ್ರಿಯವೈಶ್ಯರ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ವಿಚಕ್ಷಣ ಎಂಬ ಶಬ್ದವನ್ನು ಉಪಯೋಗಿಸಬೇಕು. ಉದಾ—ದೇವದತ ಚನಸಿತ; ಮಿತ್ರಪಾಲ ವಿಚಕ್ಷಣ ಇತ್ಯಾದಿ. ಕಾತ್ಯಾಯನರೂ ಸಹ—ವಿಚಕ್ಷಣ ಚನಸಿತವತೀಂ ನಾಚಂ (ಕಾತ್ಯಾ. ಶ್ರೌ.ಸೂ. ೭-೫-೭) (ಲಾಟ್ಯಾ. ಶ್ರೌ.ಸೂ. ೩-೩-೧೪) ಎಂದು ಹೇಳಿರುವರು.

ಚಕ್ಷುರ್ವೈ ವಿಚಕ್ಷಣಂ ವಿ ಹೈನೇನ ಪಶ್ಯತಿ |

ವಿಚಕ್ಷಣೇತಿ ಮಂತ್ರಸ್ಯ ಸತ್ಯವದನಪೂರ್ತಿಹೇತುತ್ವಂ ಪ್ರತಿಪಾದಯತಿ | ಚಕ್ಷುರಿಂದ್ರಿಯಮೇವ ವಿಚಕ್ಷಣಶಬ್ದವಾಚ್ಯಂ-ತದೇವ ಸೃಷ್ಟೀಕ್ರಿಯತೇ | ಚಕ್ಷುರ್ ದರ್ಶನೇ ಇತ್ಯಸ್ಮಾದ್ಧಾತೋರಯಂ ಶಬ್ದೋ ನಿಷ್ಪನ್ನಃ | ತಥಾ ಸತಿ ವಿಶೇಷೇಣ ವಸ್ತುತತ್ತ್ವಮೇನೇನಾಚಕ್ಷೇ ಪಶ್ಯತೀತಿ ವಿಚಕ್ಷಣಂ ನೇತ್ರಂ | ತಸ್ಮಾಚ್ಚಕ್ಷುರ್ವಿಚಕ್ಷಣಮಿತಿ ಪರ್ಯಾಯೌ | ಉಕ್ತನಿರ್ವಚನಪ್ರದರ್ಶನಾರ್ಥ ಇತಿಶಬ್ದಃ |

ವಿಚಕ್ಷಣ ಶಬ್ದವು ಸತ್ಯವನ್ನು ಹೇಳುವುದೆಂಬುದನ್ನು ವಿವರಿಸಲಾಗುವುದು. ಚಕ್ಷುರ್ ದರ್ಶನೇ ಎಂಬ ಧಾತುವಿನಿಂದ ಚಕ್ಷುಃ ಶಬ್ದವು ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಿದೆ. ಚಕ್ಷುಃ ಎಂದರೆ ಕಣ್ಣು ಎಂದರ್ಥ. ವಿಚಕ್ಷಣಶಬ್ದವು ಚಕ್ಷುರಿಂದ್ರಿಯವನ್ನು ಸೂಚಿಸುವುದು. ಮನುಷ್ಯನು ಒಂದು ವಸ್ತುವನ್ನು ನೋಡಬೇಕಾದರೆ ಚಕ್ಷುರಿಂದ್ರಿಯದಿಂದ ಎಂದರೆ ಕಣ್ಣಿನಿಂದ. ಚಕ್ಷುಃ ಮತ್ತು ವಿಚಕ್ಷಣಂ ಎಂಬ ಶಬ್ದಗಳು ಒಂದೇ ಅರ್ಥವನ್ನು ತಿಳಿಸುವ ಪರ್ಯಾಯಪದಗಳು.

ಏತದ್ಧ ವೈ ಮನುಷ್ಯೇಷು ಸತ್ಯಂ ನಿಹಿತಂ ಯಚ್ಚಕ್ಷುಃ |

ಅಸ್ತೀವಂ ತಯೋಃ ಪರ್ಯಾಯತ್ವಂ ಕಥನೇತಾನತಾ ಸತ್ಯಸಂಪೂರ್ತಿಸಿದ್ಧಿರಿತ್ಯಾಶಂಕಾಹ - ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷಾನುಮಾನಾದಿಪ್ರಮಾಣಾನಾಂ ಮಧ್ಯೇ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷಪ್ರಮಿತಿಸಾಧನಂ ಯಚ್ಚಕ್ಷುರಿಂದ್ರಿಯಮಸ್ತಿ ಏತದೇವ ಮನುಷ್ಯೇಷು ಸರ್ವೇಷು ಸತ್ಯಂ ನಿಹಿತಂ ಯಥಾವಸ್ತುಜ್ಞಾನಸಾಧನತ್ವೇನಾಭಿಮತಂ ತಸ್ಮಾಚ್ಚಕ್ಷುಷ್ವರ್ಯಾವಿಚಕ್ಷಣಶಬ್ದಪ್ರಯೋಗೇಣ ಸತ್ಯಸಂಪೂರ್ತಿರ್ಭವತಿ |

ಚಕ್ಷುಃ ಮತ್ತು ವಿಚಕ್ಷಣ ಎಂಬ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ಒಂದೇ ಅರ್ಥವಿದ್ದರೂ ಸತ್ಯವನ್ನು ನುಡಿಯುವ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಈ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ಇರುವ ಸಂಬಂಧವೇನು? ಎಂದರೆ ಮನುಷ್ಯರ ಚಕ್ಷುರಿಂದ್ರಿಯಗಳಲ್ಲಿ ಎಂದರೆ ಕಣ್ಣುಗಳಲ್ಲಿ ಸತ್ಯವು ದೃಢವಾಗಿ ಇಡಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷ ಅನುಮಾನ ಮೊದಲಾದ ಪ್ರಮಾಣಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷಪ್ರಮಾಣವನ್ನು ಕಣ್ಣುಗಳಿಂದ ನೋಡಿ ತಿಳಿಯಬಹುದು. ಒಂದು ವಸ್ತುವಿನ ವಿಷಯವನ್ನು ಮತ್ತೊಬ್ಬರಿಂದ ಕೇಳಿ ತಿಳಿದುಕೊಳ್ಳುವುದಕ್ಕಿಂತಲೂ ತಾನು ತನ್ನ ಕಣ್ಣುಗಳಿಂದ ಪ್ರತ್ಯೇಕವಾಗಿ ನೋಡಿ ತಿಳಿದುಕೊಳ್ಳುವುದೇ ಶ್ರೇಷ್ಠವು. ಹಾಗೆ ತಾನೇ ನೋಡಬೇಕಾದರೆ ಚಕ್ಷುರಿಂದ್ರಿಯದ ಸಹಾಯವು ಬೇಕು. ಚಕ್ಷುರಿಂದ್ರಿಯವು ಎಂದರೆ ಕಣ್ಣು ಯಾವಾಗಲೂ ಇಲ್ಲದ್ದನ್ನು ತಿಳಿಸುವುದಿಲ್ಲ. ಇದ್ದುದನ್ನು ಇದ್ದಂತೆಯೇ ಎಂದರೆ ಸತ್ಯವನ್ನೇ ತಿಳಿಸುವುದು.

**ತಸ್ಮಾದಾಚಕ್ಷಾಣಮಾಹುರದ್ರಾಗಿತಿ ಸ ಯದ್ಯದರ್ಶಮಿತ್ಯಾಹಾಥಾಸ್ಯ
ಶ್ರದ್ಧಧತಿ ಯದ್ಯು ನೈ ಸ್ವಯಂ ಪಶ್ಯತಿ ನ ಬಹೂನಾಂ ಚನಾ-
ನೈಷಾಂ ಶ್ರದ್ಧಧಾತಿ ||**

ಅನ್ವಯವ್ಯತಿರೇಕಾಭ್ಯಾಂ ಚಕ್ಷುಷೋ ಯಥಾವಸ್ತುದರ್ಶನಸಾಧನತ್ವಂ ಸಾಧಯತಿ | ಯಸ್ಮಾಚ್ಚಕ್ಷುಷಸ್ತತ್ತ್ವದರ್ಶನಹೇತುತ್ವಂ ಮನುಷ್ಯಾಣಾಮುಭಿಪ್ರೇತಂ ತಸ್ಮಾಲ್ಲೋಕೇ ಸಭಾ-ಯಾನಾಗತ್ಯ ಕಾಂಚಿದ್ವಾರ್ತಾನಾಚಕ್ಷಾಣಂ ಪುರುಷಂ ಪ್ರತಿ ಸಭ್ಯಾ ಏವಮಾಹುರದ್ರಾಗಿತಿ ಕಿಂತ್ವೇವನೇವಾದ್ರಾಕ್ಷೀರಿತ್ಯರ್ಥಃ | ಸ ಚ ಪುರುಷೋ ಯದ್ಯಹನೇವಾದ್ರಾಕ್ಷಮಿತಿ ಬ್ರೂಯಾತ್ತದಾಸ್ಯ ವಚನಂ ಸತ್ಯಮಿತಿ ಸಭ್ಯಾಃ ಸರ್ವೇ ಶ್ರದ್ಧಧತಿ ವಿಶ್ವಾಸಂ ಕುರ್ವಂತಿ | ತದಿದ-ನೇಕಮುದಾಹರಣಂ | ಯದ್ಯು ನಾ ಇತ್ಯಯಂ ನಿಪಾತಸಮೂಹ ಉದಾಹರಣಾಂತರಪ್ರದರ್ಶ-ನಾರ್ಥಃ | ಅಥವಾ ಕಶ್ಚಿತ್ಪುನಾನ್ವಯನೇವ ಚಕ್ಷುಷಾ ಸ್ಕಂಧಮೂಲಾದ್ಯುಪೇತಂ ಸ್ಥಾಣುಂ ಪಶ್ಯತಿ | ಅನೈ ಬಹವಃ ಪುರುಷಾ ದೂರವರ್ತಿನೋಽಪಶ್ಯಂತಃ ಪುರುಷೋಽಯಮಿತ್ಯಾಚಕ್ಷುತೇ-ಚನಶಬ್ದೋಽಪಿಶಬ್ದಾರ್ಥಃ | ಬಹೂನಾಮುಷ್ಯನೈಷಾಂ ವಚನಮಯಂ ಪುರುಷೋ ನ ಶ್ರದ್ಧ-ಧಾತಿ ಕಿಂತು ಸ್ವಕೀಯಂ ಚಾಕ್ಷುಷಂ ದರ್ಶನಮೇವ ಶ್ರದ್ಧಧಾತಿ | ವಾಜಸನೇಯಿನೋಽಪ್ಯಾ-ಮನಂತಿ—ದ್ವಾ ವಿವದಮಾನಾನೇವಾಯಾತಾವಹಮದರ್ಶಮಹಮಶ್ರೌಷಮಿತಿ ಯ ಏವಂ ಬ್ರೂಯಾದಹಮದರ್ಶಮಿತಿ ತಸ್ಮಾ ಏವ ಶ್ರದ್ಧಧೀತ ಇತಿ | ತೈತ್ತಿರೀಯಾಶ್ವಾನಂತಿ—ಅನ್ಯತಂ ನೈ ವಾಚಾವದತಿ | ಅನ್ಯತಂ ಮನಸಾ ಧ್ಯಾಯತಿ | ಚಕ್ಷುವೈ ಸತ್ಯಂ ಅದ್ರಾಗಿತ್ಯಾಹ | ಅಹ-ಮದರ್ಶಮಿತಿ | ತತ್ಸತ್ಯಂ | ಇತಿ ||

ಸತ್ಯಸ್ವರೂಪಜ್ಞಾನವು ಮನುಷ್ಯರಲ್ಲಿ ಚಕ್ಷುರಿಂದ್ರಿಯಗಳಲ್ಲಿ ಇದೆಯೆಂಬುದಕ್ಕೆ ಪ್ರಮಾಣವೇನು? ಎಂದರೆ ಅನೇಕ ಜನರು ಸೇರಿರುವ ಸಭೆಗೆ ಓರ್ವ ಪುರುಷನು ಬಂದು ಬೇರೆಕಡೆ ನಡೆದ ಒಂದು ವರ್ತಮಾನವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಿರುವನು. ಆಗ ಸಭಿಕರು ಆ ಪುರುಷನನ್ನು ಕುರಿತು—ನೀನು ಹೇಳುವ ಸಂಗತಿಯು ವಿಚಿತ್ರವಾಗಿದೆ ಅದನ್ನು ನಂಬಲು ಹೇಗೆ ಸಾಧ್ಯ? ನೀನು ಹೇಳಿರುವ ರೀತಿ ಆ ಸಂಗತಿ ನಡೆದಿದ್ದನ್ನು ನೀನು ನಿನ್ನ ಕಣ್ಣುಗಳಿಂದ ನೋಡಿದೆಯಾ ಎಂದು ಕೇಳುವರು. ಅದಕ್ಕೆ ಆ ಪುರುಷನು, ಹೌದು ನಾನು ನಡೆದ ಸಂಗತಿಯನ್ನು ನನ್ನ ಕಣ್ಣುಗಳಿಂದಲೇ ನೋಡಿದೆನು ಎಂದು ಹೇಳಿದಮೇಲೆ ಸಭಿಕರು ಅವನ ಮಾತಿನಲ್ಲಿ ವಿಶ್ವಾಸ ವಿಡುವರು ಎಂದರೆ ಅವನ ಮಾತನ್ನು ನಂಬುವರು ಅಥವಾ ಈ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಬೇರೆ ಉದಾಹರಣೆಯನ್ನು ಕೊಚಬಹುದು— ದೂರದಲ್ಲಿ ಎಲೆಗಳಲ್ಲದೆ ಕೇವಲ ಶಾಖಾಸಹಿತವಾಗಿರುವ ಒಂದು ಮೋಟುಮರವನ್ನು ನೋಡಿದ ಕೆಲವರು ಅಲ್ಲಿ ಒಬ್ಬ ಮನುಷ್ಯನು ನಿಂತಿರುವನು ಎಂದು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. ಅದರೆ ಮತ್ತೊಬ್ಬ ಪುರುಷನು ಆ ಮೋಟುಮರದ ಸಮೀಪದಲ್ಲಿಯೇ ನಿಂತು ಅದನ್ನು ತನ್ನ ಕಣ್ಣುಗಳಿಂದ ನೋಡಿದಮೇಲೆ, ಅದು ಮನುಷ್ಯನಲ್ಲ ಮೋಟುಮರ ಅದನ್ನು ನಾನು ನನ್ನ ಕಣ್ಣುಗಳಿಂದಲೇ ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ನೋಡಿದೆನು ಎಂದು ಹೇಳಿದಾಗ ಇತರರೂ ಅದನ್ನು ನಂಬಲೇಬೇಕಾಗುವುದು. ಕಣ್ಣಿನಿಂದ ನೋಡದ ಅನೇಕರು ಒಂದು ವಿಷಯವನ್ನು ಹೇಳಿದರೂ ಅದರಲ್ಲಿ ನಂಬಿಕೆಯುನ್ನಿಡುವುದು ಸಾಧ್ಯವಿಲ್ಲ. ಕಣ್ಣಿನಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷವಾಗಿ ದೋಡಿದ ಒಬ್ಬ ಪುರುಷನು ಹೇಳುವುದಾದರೆ ಅದೇ ವಿಶ್ವಾಸಾರ್ಹವು. ಚಕ್ಷುರಿಂದ್ರಿಯವು ಎಂದರೆ ಕಣ್ಣು ಯಾವಾಗಲೂ ಸುಳ್ಳನ್ನು ತಿಳಿಸುವುದಿಲ್ಲ, ಸತ್ಯವನ್ನೇ ತಿಳಿಸುವುದು. ಶಫವತಬ್ರಾಹ್ಮಣವಾಕ್ಯವು ಈ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಕ ರೀತಿ ತಿಳಿಸುವುದು — ದ್ವಾ ವಿವದಮಾನಾನೇವಾಯಾತಾವ

ಮಹನುದರ್ಶನಮಶ್ರೃಷಮಿತಿ ; ಯ ಏವಂ ಬ್ರೂಯಾದಹನುದರ್ಶಮಿತಿ ತಸ್ಮಾ ಏವ ಶ್ರದ್ಧಾಭೀತ
(ಶ. ಬ್ರಾ. ೧-೩-೧-೨೭). ಒಂದು ಸಂಗತಿ ನಡೆದಿರುವ ವಿಚಾರದಲ್ಲಿ ಇಬ್ಬರು ಪುರುಷರು ಪರಸ್ಪರ ಚರ್ಚೆಮಾಡುತ್ತಿರುವರು
ಒಬ್ಬನು ಈ ಸಂಗತಿ ನಡೆದಿದೆಯೆಂದು ನಾನು ಇತರರಿಂದ ಕೇಳಿ ತಿಳಿದಿರುವೆನು ಎನ್ನುವನು, ಮತ್ತೊಬ್ಬನು ಇದನ್ನು ನಾನೇ
ಕಣ್ಣಿನಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷವಾಗಿ ನೋಡಿರುವೆನು ಎನ್ನುವನು. ಈ ಇಬ್ಬರಲ್ಲಿ ಕಣ್ಣಿನಿಂದ ನೋಡಿದನು ಎಂದು ಹೇಳುವ ಪುರುಷನ
ವಾಕ್ಯವೇ ಸತ್ಯ, ಅದೇ ನಂಬಿಕೆಗೆ ಅರ್ಹವಾದದ್ದು. ಕಿವಿಯಿಂದ ಕೇಳಿದನೆಂದು ಹೇಳುವ ಪುರುಷನ ಮಾತಿನಲ್ಲಿ ದಂಬಿಕೆ
ಯನ್ನಿಡುವುದಕ್ಕಾಗುವುದಿಲ್ಲ ಎಂಬಭಿಪ್ರಾಯವು. ಶೈತ್ತಿರೇಯಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ ಈ ರೀತಿ ಇರುವುದು—

ಅನ್ಯತಂ ನೈ ವಾಚಾ ವದತಿ | ಅತ್ಯತಂ ಮನಸಾ ಧ್ಯಾಯತಿ | ಚಕ್ಷುರ್ವೈ ಸತ್ಯಂ |
ಅದ್ರಾ ೩ ಗಿತಾಹ | ಅದರ್ಶಮಿತಿ | ತತ್ಸತ್ಯಂ ||

(ಶೈ. ಬ್ರಾ. ೧-೧-೪-೧,೨)

ಎಂದರೆ ಮಾತುಗಳಿಂದ ಸುಳ್ಳನ್ನು ಹೇಳಬಹುದು, ಮನಸ್ಸಿನಿಂದಲೂ ಸುಳ್ಳನ್ನು ಯೋಚಿಸಬಹುದು. ಆದರೆ ಕಣ್ಣಿನಿಂದ
ಸುಳ್ಳನ್ನು ಕಲ್ಪಿಸುವುದಕ್ಕಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಈ ವಸ್ತುವನ್ನು ನಾನು ನೋಡಿದೆ ಎಂದು ಹೇಳಿದರೆ ಆ ವಸ್ತುವು ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷವಾಗಿ ಇದೆ.
ಈ ಮಾತು ನಿಜವು ಎಂದು.

ತಸ್ಮಾದ್ವಿ ಚಕ್ಷಣವತೀನೇನ ವಾಚಂ ವದೇತ್ಸತ್ಯೋತ್ತರಾ ಹೈವಾಸ್ಯ
ನಾಗುದಿತಾ ಭವತಿ ಭವತಿ ||

ತಥಾವಿಧಚಕ್ಷುಃ ಪರ್ಯಾಯಸ್ಯ ವಿಚಕ್ಷಣಶಬ್ದಸ್ಯ ಸತ್ಯಸಂಪೂರ್ಣಹೇತುತ್ವಮುಪ-
ಪಾದ್ಯ ಪೂರ್ವೋಕ್ತಂ ವಿಧಿಮುಪಸಂಹರತಿ | ಅಸ್ಯ ವಿಚಕ್ಷಣಶಬ್ದೋಪೇತವಚನವಾದಿನೋ
ಯಾ ವಾಗಸ್ತಿ ಸಾ ಸತ್ಯೋತ್ತರಾ ಸ್ವರೂಪೇಜಾನ್ಯತಾಪಿ ವಿಚಕ್ಷಣೇತಿಮಂತ್ರಸಾಮರ್ಥ್ಯೇನ
ಸತ್ಯಭೂಯಿಷ್ಯವ ಭವತಿ | ಅನ್ಯತದೋಷೋ ನ ಸ್ಪೃಶತೀತ್ಯರ್ಥಃ | ಭವತಿಶಬ್ದಸ್ಯಾಭ್ಯಾ-
ಸೋಽಧ್ಯಾಯಸಮಾಪ್ತೃರ್ಥಃ |

ಆದ್ದರಿಂದ ವಿಚಕ್ಷಣಶಬ್ದ ಸಹಿತವಾದ ವಾಕ್ಯವನ್ನೇ ಆಡಬೇಕು. ಒಂದುವೇಳೆ ಅಜ್ಞಾನದಿಂದ ಅಥವಾ ಪ್ರಮಾದದಿಂದ ಆಡುವ
ಮಾತಿನಲ್ಲಿ ಸತ್ಯಕ್ಕೆ ದೂರವಾದ ಸಂಗತಿಯಿದ್ದರೂ ವಿಚಕ್ಷಣಶಬ್ದಪ್ರಯೋಗದಿಂದ ದೀಕ್ಷಿತನಿಗೆ ಅನ್ಯತಭಾಷಣದೋಷವು
ತಟ್ಟುವುದಿಲ್ಲ. ವಾಕ್ಯದ ಕೊನೆಯಲ್ಲಿ ಭವತಿ ಭವತಿ ಎಂದು ಭವತಿಶಬ್ದವು ಎರಡಾವರ್ತಿ ಪ್ರಯೋಗಿಸಿರುವುದು ಅಧ್ಯಾಯದ
ಸಮಾಪ್ತಿಯನ್ನು ಸೂಚಿಸುವುದು. ಭಾಷೆಗೆ ಲಿಪಿಯ ಸಹಾಯವಿಲ್ಲದೇ ಗ್ರಂಥವು ಗುರುವಿನಿಂದ ಶಿಷ್ಯರಿಗೆ ಪರಸ್ಪರ ಕಂಠಸಾರದ
ಮೂಲಕವಾಗಿಯೇ ಉಪದೇಶಿಸಲ್ಪಡುತ್ತಿದ್ದ ಆ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಅಧ್ಯಾಯದ ಅಥವಾ ಗ್ರಂಥದ ಪರಿಸಮಾಪ್ತಿಯನ್ನು ತಿಳಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ
ವಾಕ್ಯದ ಕೊನೆಯ ಶಬ್ದವನ್ನು ಎರಡಾವರ್ತಿ ಪಠಿಸುವುದು ರೂಢಿಯಾಗಿದೆ. ನಿರುಕ್ತ ಮೊದಲಾದ ಪ್ರಾಚೀನ ಗ್ರಂಥಗಳಲ್ಲೆಲ್ಲಾ
ಈ ಪದ್ಧತಿಯು ಕಂಡುಬರುವುದು.

English Translation

The Viraj metre possesses five powers. Because of its consisting of three lines (padas), it is Gayatri and Ushnih (which metres have three lines also).

Because of its lines consisting of eleven syllables, it is Trishtubh (4 times 11 syllables=44). Because of its having thirty-three syllables, it is Anushtubh. (If it be said, that the two Viraj verses in question, i.e. preddho agne and imo agne have, the one only 29, and the other 32 syllables, instead of 33, it must be borne in mind that) metres do not change by (the want of) one syllable or two. The fifth power is, that it is Viraj.

He who knowing this, uses (at the Svishtakrit) two Viraj verses, obtains the power of all metres, gains the power of all metres, gains union, uniformity, and (complete) union with all the metres.

Therefore two Viraj verses are certainly to be used, those (which begin with) preddho agne (7, 1, 3), and imo agne (7, 1, 18).

Diksha is right, Diksha is truth; thence a Dikshita should only speak the truth.

Now they say, what man can speak all truth? Gods (alone) are full of truth, (but) men are full of falsehood.

He should make each address (to another) by the word "Vichakshana" i.e. "of penetrating eye." The eye (chakshus) is vichakshana, for with it he sees distinctly (vi-pasyati). For the eye is established as truth among men. Therefore people say to a man who tells something, have you seen it? (i.e. is it really true?) And if he says, "I saw it," (then they believe him. And if one sees a thing himself, one does not believe others, even if they were many. Therefore he should add (always) to his addresses (to others) the word vichakshana, "of penetrating, sharp eyes." Then the speech uttered by him becomes full of truth.

ಇತಿ ಶ್ರೀಮತ್ಸಾಯಣಾಚಾರ್ಯವಿರಚಿತೇ ಮಾಧವೀಯೇ ವೇದಾರ್ಥಪ್ರಕಾಶ

ಐತರೇಯಬ್ರಾಹ್ಮಣಭಾಷ್ಯಸ್ಯ ಪ್ರಥಮಾಧ್ಯಾಯೇ ಷಷ್ಠಃ ಖಂಡಃ

ಇಲ್ಲಿಗೆ ಐತರೇಯಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿ ಮೊದಲನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯದ ಅರನೆಯ ಖಂಡವು ಸಮಾಪ್ತವಾದುದು.

ಇತಿ ಶ್ರೀಮದ್ರಾಜಾಧಿರಾಜಪರಮೇಶ್ವರವೈದಿಕನಾರ್ಗಪ್ರವರ್ತಕವೀರಬುಕ್ಕಣಸಾಮ್ರಾಜ್ಯಧುರಂಧರ

ಸಾಯಣಾಚಾರ್ಯಕೃತಾವೈತರೇಯಬ್ರಾಹ್ಮಣಭಾಷ್ಯೇ ಪ್ರಥಮೋ ಧ್ಯಾಯಃ ||

ಇಲ್ಲಿಗೆ ಮೊದಲನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯವು ಸಮಾಪ್ತವು.

ಅಭೈತರೇಯಬ್ರಾಹ್ಮಣೇ ದ್ವಿತೀಯಾಧ್ಯಾಯೇ ಪ್ರಥಮಃ ಖಂಡಃ

ಎರಡನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ ಮೊದಲನೆಯ ಖಂಡವು

[ಪ್ರಾಯಣೀಯೇಷ್ಟಿಯು—ದಿಕ್ಪರಿಜ್ಞಾನಕ್ಕಾಗಿ ಪಧ್ಯಾದಿವೇಶಗಳ ಆರಾಧನೆಯು ; ಯಾವ ದಿಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಹೋಮ ಮಾಡಿದರೆ
ಯಾವ ಫಲಪ್ರಾಪ್ತಿ ಎಂಬ ವಿಷಯವಿಮರ್ಶೆ ಇತ್ಯಾದಿ.]

ಸ್ವರ್ಗಂ ನಾ ಏತೇನ ಲೋಕಮುಪಪ್ರಯಂತಿ ಯತ್ಪ್ರಾಯಣೀಯ-
ಸ್ತತ್ಪ್ರಾಯಣೀಯಸ್ಯ ಪ್ರಾಯಣೀಯತ್ವಂ |

ಪ್ರಥಮೇ ದೀಕ್ಷಣೀಯೇಷ್ಟಿಸ್ತತ್ಸುತಿಸ್ತತ್ರ ಸಂಸ್ಕೃತಿಃ |

ಯಾಜ್ಯಾನುವಾಕ್ಯೇ ಸಂಯಾಜ್ಯಾಃ ಸತ್ಯೋಕ್ತಿಶ್ಚೇತಿ ವರ್ಣಿತಾಃ ||

ಅಥ ಪ್ರಾಯಣೀಯಾದಿಕಂ ವಿಧಾತುಂ ದ್ವಿತೀಯೋಽಧ್ಯಾಯ ಆರಭ್ಯತೇ | ತತ್ರಾದೌ
ಪ್ರಾಯಣೀಯಶಬ್ದಾರ್ಥಂ ವದತಿ | ಪ್ರಾಯಣೀಯಾಖ್ಯೋ ಯಃ ಕರ್ಮವಿಶೇಷೋಽಸ್ಯೇ-
ತೇನ ಯಜಮಾನಾಃ ಸ್ವರ್ಗಂ ಲೋಕಂ ಸಾಮಿಪ್ಯೇನ ಪ್ರಾಪ್ನುಂತಿ | ತಸ್ಮಾತ್ಪ್ರಯಂತ್ಯನೇ-
ನೇತಿ ವ್ಯುತ್ಪತ್ತೌ ತತ್ಪ್ರಾಯಣೀಯನಾಮ ಸಂಪನ್ನಂ |

ಸಮಸ್ತ ಸೋಮಯಾಗಗಳಿಗೂ ಪೂರ್ವಭಾವಿಯಾಗಿ ಮಾಡಬೇಕಾದ ದೀಕ್ಷಣೀಯೇಷ್ಟಿವಿಧಾನವನ್ನೂ ದೀಕ್ಷಾಸಂಸ್ಕಾರಾದಿಕ್ರಮಗಳನ್ನೂ, ಆ ಇಷ್ಟಿಯಲ್ಲಿ ಉಪಯೋಗಿಸುವ ಸಂಯಾಜ್ಯಾ ಹೋಮದಲ್ಲಿ ಯಾಜ್ಯಾನುವಾಕ್ಯಾ ಮಂತ್ರಗಳನ್ನೂ, ದೀಕ್ಷಿತನು ಯಾವಾಗಲೂ ಸತ್ಯವನ್ನೇ ನುಡಿಯಬೇಕೆಂಬ ಆದೇಶವನ್ನೂ ಪ್ರಥಮಾಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ ವಿವರಿಸಿದ್ದಾಯಿತು. ಈಗ ಈ ದ್ವಿತೀಯಾಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ ಪ್ರಾಯಣೀಯೇಷ್ಟಿವಿಧಾನವನ್ನು ವಿವರಿಸಲಾಗುವುದು. ಈ ಪ್ರಾಯಣೀಯೇಷ್ಟಿಯಿಂದಲೇ ಯಜ್ಞವು ಪ್ರಾರಂಭವಾಗುವುದೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ದೀಕ್ಷಣೀಯಾದಿಹೋಮಗಳು ಯಜ್ಞಕ್ಕೆ ಪೂರ್ವಭಾವಿಯಾಗಿ ಯಜಮಾನನು ಆಚರಿಸಬೇಕಾದ ದೀಕ್ಷಾಕ್ರಮ ಮತ್ತು ಸಂಸ್ಕಾರಗಳು ಮಾತ್ರ. ಇವು ಯಜ್ಞಾದಿಗಳಿಗೆ ಅವಶ್ಯಕವಾದರೂ ಯಜ್ಞದ ಪ್ರಾರಂಭ ವೆನಿಸುವುದಿಲ್ಲ. ಪ್ರಾಯಣೀಯೇಷ್ಟಿಯಿಂದಲೇ ಯಜ್ಞವು ಪ್ರಾರಂಭವಾಗುವುದು.

ಈಗ ಪ್ರಾಯಣೀಯಶಬ್ದದ ಅರ್ಥವನ್ನೂ ವ್ಯುತ್ಪತ್ತಿಯನ್ನೂ ವಿವರಿಸಲಾಗುವುದು. ಪ್ರಾಯಣೀಯ ಎಂಬ ಯಾವ ಯಜ್ಞಾಂಗಕರ್ಮವಿರುವುದೋ ಅದನ್ನು ಮಾಡುವುದರಿಂದ ಯಜಮಾನರು ಸ್ವರ್ಗಕ್ಕೆ ಹೋಗುತ್ತಾರೆ. ಪ್ರಯಂತಿ ಸ್ವರ್ಗಂ ಗಂತುಂ ಪ್ರಾರಂಭಂತೇನೇನೇತಿ ಪ್ರಾಯಣೀಯಃ | ಪ್ರಯಂತಿ - ಮುಂದಕ್ಕೆ (ಸ್ವರ್ಗಕ್ಕೆ) ಹೋಗುತ್ತಾರೆ ಎಂಬರ್ಥವುಳ್ಳ ಪ್ರ ಎಂಬ ಉಪಸರ್ಗಸಹಿತವಾದ ಯಾ-ಪ್ರಾಪಣೀ ಎಂಬ ಧಾತುವಿನಿಂದ ಪ್ರಾಯಣೀಯ ಶಬ್ದವು ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಿದೆ. ಪ್ರಾಯಣೀಯ ಎಂದರೆ (ಸ್ವರ್ಗಕ್ಕೆ) ಹೋಗುವುದು ಎಂದರೆ ಸ್ವರ್ಗಕ್ಕೆ ಹೋಗಲು ಸಾಧನವಾದ ಇಷ್ಟಿಯು ಎಂದರ್ಥವು. ಆದ್ದರಿಂದಲೇ ಈ

ಇಷ್ಟಿಗೆ ಪ್ರಾಯಣೇಷ್ಟಿ ಎಂದು ಹೆಸರು ಬಂದಿದೆ. ಪ್ರಾಯಣೇಷ್ಟಿಯಂತೆಯೇ ಮತ್ತೊಂದು ಇಷ್ಟಿ ಇರುವುದು. ಅದೇ ಉದಯನೇಷ್ಟಿಯು ; ಪ್ರಾಯಣೇಷ್ಟಿಯು ಯಜ್ಞದ ಪ್ರಾರಂಭವಾದರೆ ಉದಯನೇಷ್ಟಿಯು ಯಜ್ಞದ ಸಮಾಪ್ತಿಯು. ಈ ಎರಡು ಇಷ್ಟಿಗಳೂ ಒಂದೇ ವಿಧವಾಗಿರುವವು. ಎರಡಕ್ಕೂ ಒಂದೇ ವಿಧವಾದ ದೇವತೆಗಳು. ಆದರೆ ಪ್ರಾಯಣೇಷ್ಟಿಯನ್ನು ಯಜ್ಞದ ಪ್ರಾರಂಭದಲ್ಲಿಯೂ ಉದಯನೇಷ್ಟಿಯನ್ನು ಯಜ್ಞದ ಅಂತ್ಯದಲ್ಲಿಯೂ ಮಾಡುವರು.

ಪ್ರಾಣೋ ವೈ ಪ್ರಾಯಣೇಯ ಉದಾನ ಉದಯನೀಯಃ ಸಮಾ-
ನೋ ಹೋತಾ ಭವತಿ ಸಮಾನೌ ಹಿ ಪ್ರಾಣೋದಾನೌ ಪ್ರಾಣಾ-
ನಾಂ ಕ್ಲಪ್ತೈಃ ಪ್ರಾಣಾನಾಂ ಪ್ರತಿಪ್ರಜ್ಞಾತ್ಯೈಃ ||

ಅಥ ವಿಧಾಸ್ಯಮಾನೌ ಪ್ರಾಯಣೇಯೋದಯನೀಯಾಖ್ಯೌ ಕರ್ಮವಿಶೇಷೌ ಸ್ತಸ್ಮಾ
ಸಹ ಪ್ರಶಂಸತಿ | ಪ್ರಾಣವಾಯೋಃ ಪ್ರಾಯಣೇಯಕರ್ಮಣಶ್ಚ ಪ್ರಶಬ್ದಸಾಮ್ಯಾದಭೇದಃ |
ಉದಾನವಾಯೋರುದಯನೀಯಕರ್ಮಣಶ್ಚೋಚ್ಛಬ್ದಸಾಮ್ಯಾದಭೇದಃ | ಕಿಂಚ ಪ್ರಾಯಣೇ-
ಯೋದಯನೀಯಯೋಃ ಕರ್ಮಣೋರ್ಯಾಜ್ಯಾನುನಾಕ್ಯಾದಿಪ್ರಯೋಗಾರ್ಥಮೇಕ ಏವ
ಹೋತಾ ಭವತಿ | ಪ್ರಾಣೋದಾನವಾಯೂ ಚೈಕದೇಹವರ್ತಿತ್ವಾದೇಕೇನ ಹೋತ್ರಾನುಷ್ಠೇ-
ಯಾಭ್ಯಾಂ ಕರ್ಮಭ್ಯಾಂ ಸಮಾನಾನತೋ ವಾಯುನಿಶೇಷಯೋಶ್ಚಾಭೇದಃ | ತಚ್ಚ ಕರ್ಮದ್ವ-
ಯಾನುಷ್ಠಾನಂ ಪ್ರಾಣವಾಯೂನಾಂ ಕ್ಲಪ್ತೈಃ ಸ್ವಸ್ವನ್ಯಾಸಾರಸಾನುರ್ಥಾಭ್ಯಾಂ ಭವತಿ |
ತಥಾ ಪ್ರಾಣವಾಯೂನಾಂ ಪ್ರತ್ಯೇಕಮಯಂ ಪ್ರಾಣೋಽಯಮುದಾನ ಇತ್ಯಾದಿನಿಶೇಷಸ್ಯ
ಪ್ರಜ್ಞಾನಾಯ ಭವತಿ | ತಸ್ಮಾತ್ಕರ್ಮದ್ವಯಂ ಪ್ರಶಸ್ತಮಿತ್ಯರ್ಥಃ |

ಉದಯನೇಷ್ಟಿಯು ವ್ಯುತ್ಪತ್ತಿಯೂ ಪ್ರಾಯಣೇಷ್ಟಿಯಂತೆಯೇ ಇರುವುದು. ಪ್ರ ಎಂಬ ಉಪಸರ್ಗಕ್ಕೆ ಬದಲಾಗಿ ಉತ್ ಎಂಬ ಉಪಸರ್ಗವಿರುವುದು ಎಂದರೆ ಯಜಮಾನರು ಉತ್ - ಎಂದರೆ ಉರ್ಧ್ವಭಾಗದಲ್ಲಿರುವ ಸ್ವರ್ಗಕ್ಕೆ ಹೋಗಿ ಸೇರುವರೆಂದರ್ಥವು. ಈ ಎರಡು ಇಷ್ಟಿಗಳನ್ನು ಶರೀರದಲ್ಲಿರುವ ಪ್ರಾಣ ಮತ್ತು ಉದಾನ ಎಂಬ ವಾಯುಗಳಿಗೆ ಇಲ್ಲಿ ಹೋಲಿಸಿರುವರು. ಭಟ್ಟಭಾಸ್ಕರರು ಈರೀತಿ ಹೇಳುತ್ತಾರೆ—

ಪ್ರಾಣಂತಿ ಜೀವಿತುಮಾರಭಂತೇನೇನೇತಿ ಪ್ರಾಣಃ | ಪ್ರಯಂತಿ ಸ್ವರ್ಗಂ ಗಂತುಂ
ಪ್ರಾರಭಂತೇನೇನೇತಿ ಪ್ರಾಯಣೇಯಃ | ಏವಂ ವ್ಯುತ್ಪತ್ತಿಸಾಮ್ಯಾತ್ ಪ್ರಾಣಸ್ಥಾನೀಯಃ
ಪ್ರಾಯಣೇಯಃ | ತಥಾ ಉದನಂತಿ ಉರ್ಧ್ವಂ ಜೀವಂತ್ಯನೇನೇತ್ಯುದಾನಃ ಉದ್ಯಂತಿ ಉರ್ಧ್ವಂ
ಸ್ವರ್ಗಂ ಯಂತಿ ಪ್ರಾಪ್ತುನಂತ್ಯನೇನೇತ್ಯುದಯನೀಯಃ | ಏವಂ ವ್ಯುತ್ಪತ್ತಾದಿಸಾಮ್ಯಾತ್
ಉದಾನಸ್ಥಾನೀಯಃ ಉದಯನೀಯಃ | ಯಸ್ಮಾದೇವಂ ತಸ್ಮಾತ್ ಪ್ರಾಯಣೇಯೋದಯ-
ನೀಯಯೋಃ ಸಮಾನ ಏಕ ಏವ ಹೋತಾ ಭವತಿ ||

ಮನುಷ್ಯರ ಶರೀರದಲ್ಲಿ ಪ್ರಾಣ, ಅಪಾನ, ವ್ಯಾನ ಉದಾನ ಸಮಾನ ಎಂಬ ಐದು ವಿಧ ಪ್ರಾಣವಾಯುಗಳಿರುವವು. ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಇಲ್ಲಿ ಮೂರನ್ನು ಮಾತ್ರ ಸೂಚಿಸಲಾಗಿದೆ. ಪ್ರಾಣಕ್ಕೂ ಉದಾನಕ್ಕೂ ಮಧ್ಯವರ್ತಿಯಾಗಿ ಸಮಾನವು ಇದೆಯೆಂದು ಹೇಳಿದೆ ಯಜ್ಞವನ್ನೇ ಶರೀರವೆಂದು ಭಾವಿಸಿದರೆ ಆ ಯಜ್ಞವೆಂಬ ಶರೀರಕ್ಕೆ ಪ್ರಾಯಣೇಯವೇ ಪ್ರಾಣವು, ಉದಯನೀಯವೇ

ಉದಾನವು. ಇವುಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಎರಡನ್ನು ತಡೆಹಿಡಿದಿರುವುದೇ ಎಂದರೆ ಸಂಬಂಧವನ್ನು ಕಲ್ಪಿಸುವುದೇ ಸಮಾನವು. ಪ್ರಾಣ ಶಬ್ದದಲ್ಲಿಯೂ ಪ್ರಾಯಣೀಯ ಶಬ್ದದಲ್ಲಿಯೂ ಪ್ರಾರಂಭದಲ್ಲಿ ಪ್ರ ಎಂಬ ಶಬ್ದವಿರುವುದರಿಂದ ಇವೆರಡಕ್ಕೂ ಸಾಮ್ಯವಿದ್ದಂತಾಯಿತು. ಆದರಂತೆಯೇ ಉದಾನ ಮತ್ತು ಉದಯನೀಯ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ಉತ್ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ಸಾಮ್ಯವನ್ನು ಕಲ್ಪಿಸುವುದು. ಶರೀರದಲ್ಲಿರುವ ಪ್ರಾಣ ಮತ್ತು ಉದಾನಗಳಿಗೆ ಸಮಾನಸ್ಥಾನವಿರುವುದು ಎಂದರೆ ಒಂದು ಹೆಚ್ಚು ಮತ್ತೊಂದು ಕಡಿಮೆಯಲ್ಲ. ಆದರಂತೆಯೇ ಪ್ರಾಯಣೀಯ ಮತ್ತು ಉದಯನೀಯಗಳೆಂಬ ಇಷ್ಟಿಗಳ ಸ್ಥಾನಮಾನವೂ ಸಮನಾಗಿರುವುದು. ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಒಂದು ಪ್ರಾರಂಭವೂ ಮತ್ತೊಂದು ಕೊನೆಯೂ ಆಗಿರುವುದು. ಇವೆರಡು ಇಷ್ಟಿಗಳನ್ನು ಹೋತ್ವವು (ಇತರ ಋತ್ವಿಕ್ಕುಗಳು ಸಹ) ನೆರವೇರಿಸುವನು ಎಂದರೆ ಪ್ರಾಯಣೀಯೇಷ್ಟಿಯಲ್ಲಿ ಭಾಗವಹಿಸುವ ಹೋತ್ವ ಮೊದಲಾದ ಋತ್ವಿಜರೇ ಯಜ್ಞದ ಪರಿಸಮಾಪ್ತಿಯೆ ವರೆಗೂ ಇದ್ದು ಉದಯನೀಷ್ಟಿಯಲ್ಲಿಯೂ ಭಾಗವಹಿಸುವರು. ಎಂದರೆ ಯಜ್ಞದ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಋತ್ವಿಜರ ಬದಲಾವಣೆಯಾಗ ಕೂಡದು. ಮೊದಲಿದ್ದವರು ಕೊನೆಯವರೆಗೂ ಇರಬೇಕು ಪ್ರಾಣ ಮತ್ತು ಉದಾನವಾಯುಗಳು ಶರೀರದಲ್ಲಿ ತಾವು ನಿರ್ವಹಿಸ ಬೇಕಾದ ಕರ್ತವ್ಯವನ್ನು ತಿಳಿದು ನಿರ್ವಹಿಸುವಂತೆ ಸಮಾನವಾಯುವು ಸಹಕಾರಿಯಾಗಿರುವುದು. ಆದರಂತೆ ಪ್ರಾಯಣೀಯ ಮತ್ತು ಉದಯನೀಯೇಷ್ಟಿಗಳನ್ನು ಹೋತ್ವವು (ಯಜ್ಞಸಮಾಪ್ತಿಯಾಗುವವರೆಗೂ ಇದ್ದು) ನೆರವೇರಿಸುವನು. ಈ ಪ್ರಾಯ ನೀಯ ಮತ್ತು ಉದಯನೀಯೇಷ್ಟಿಗಳ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಯಾಸ್ವರು ತಮ್ಮ ನಿರುಕ್ತದಲ್ಲಿ—ದ್ವೇ ಶೀರ್ಷ (ಯಜ್ಞಸ್ಯ) ಪ್ರಾಯ-ಣೀಯೋದಯನೀಯೇ (ನಿರುಕ್ತ. ೧೩-೧-೨) ಎಂದು ಹೇಳಿರುವರು. ಎಂದರೆ ಈ ಪ್ರಾಯಣೀಯ ಉದಯನೀಯ ಎಂಬ ಎರಡು ಇಷ್ಟಿಗಳು ಯಜ್ಞಕ್ಕೆ ಎರಡು ಶಿರಗಳಿದ್ದಂತೆ ಎಂದು. ಶತಪಥಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿ—ಶಿರೋ ವೈ ಯಜ್ಞಾಸ್ಯಾತಿಥ್ಯಂ ಬಾಹೂ ಪ್ರಾಯಣೀಯೋದನೀಯೌ (ಶ. ಬ್ರಾ. ೩-೨-೩-೨೦) ಎಂದು ಹೇಳಿದೆ. ಎಂದರೆ ಯಜ್ಞಕ್ಕೆ ಆತಿಥ್ಯೇಷ್ಟಿಯು ಶಿರಸ್ಸು ; ಪ್ರಾಯಣೀಯ ಮತ್ತು ಉದಯನೀಯೇಷ್ಟಿಗಳು ಅದರ ಎರಡು ಬಾಹುಗಳು ಎಂದು.

ಯಜ್ಞೋ ವೈ ದೇವೇಭ್ಯ ಉದಕ್ರಾಮತ್ತೇ ದೇವಾ ನ ಕಿಂ ಚನಾಶಕ್ನು-
ವನ್ಯತುಂ ನ ಪ್ರಾಜಾನಂಸ್ತೇಽಬ್ರವನ್ಮದಿತಿಂ ತ್ವಯೇಮಂ
ಯಜ್ಞಂ ಪ್ರಜಾನಾಮೇತಿ ಸಾ ತಥೇತ್ಯಬ್ರವೀತ್ಸಾ ವೈ ವೋ
ವರಂ ವೃಣಾ ಇತಿ ವೃಣೀಷ್ಟೇತಿ ಸೈತಮೇವ ವರಮವೃಣೇತ
ಮತ್ರಾಪ್ರಾಪ್ತಾ ಯಜ್ಞಾಃ ಸಂತು ಮದುದಯನಾ ಇತಿ ತಥೇತಿ
ತಸ್ಮಾದಾದಿತ್ಯಶ್ಚರುಃ ಪ್ರಾಯಣೀಯೋ ಭವತ್ಯಾದಿತ್ಯ ಉದಯ-
ನೀಯೋ ವರವೃತೋ ಹ್ಯಸ್ಯಾಃ |

ಅಥ ದೇವತಾವಿಶೇಷವಿಧಾನಾಯಾಖ್ಯಾಯಿಕಾಮುಪಕ್ರಮತೇ | ಯೋಽಯಂ ಯಜ್ಞಃ
ಸೋಮಯಾಗಾಭಿಮಾನೀ ಪುರುಷಃ ಸೋಽಯಂ ಕೇನಾಪಿ ನಿಮಿತ್ತೇನಾಪರಕ್ತಃ ಸನ್ನೇವಸಕಾ-
ಶಾದುತ್ಕ್ರಮ್ಯ ಗತನಾನ್ | ಯಜ್ಞಪುರುಷೇ ಗತೇ ಸತಿ ತೇ ದೇವಾಃ ಕಿಮಪಿ ಯಜ್ಞಾಂಗಂ
ಕರ್ತುಂ ಶಕ್ತಿರಹಿತಾಸ್ತದಭಿಜ್ಞಾನರಹಿತಾಶ್ಚ ಭವನ್ | ತತಸ್ತೇ ಸರ್ವೇ ಸಮಾಗತ್ಯಾದಿತಿಂ
ಪ್ರಾರ್ಥಿತವಂತೋ ಹೇ ಅದಿತೇ ತ್ವತ್ಪ್ರಸಾದೇನ ವಯಮಿಮಂ ಯಜ್ಞಂ ಕರ್ತುಂ ಜ್ಞಾತುಂ ಚ
ಶಕ್ತಾ ಭೂಯಾಸ್ತೇತಿ | ತತೋಽದಿತಿರಂಗೀಕೃತ್ಯ ಜ್ಞಾಪಯಿತುಮುಕ್ತಾ ಚರುರೂಪೇಣೈತಂ

ವರಮವ್ಯಣೇತ ಯೇ ಸೋಮಯಾಗಾಸ್ತೇ ಸರ್ವೇ ಮತ್ಪ್ರಾಯಣಾ ಮದುಪಕ್ರಮಾ ಮದು-
ದಯನಾ ಮದವಸಾನಾಶ್ಚ ಸಂತ್ಪ್ರತಿ ತಸ್ಯ ವರಸ್ಯ ದೇವೈರಂಗೀಕೃತತ್ವಾತ್ಪ್ರಾಯಣೇಯಃ
ಪ್ರಾರಂಭಕಾಲೇನೇಷ್ಟಿಗತಶ್ಚ ರುರದಿತಿ ದೇವತಾಕಃ ಕರ್ತವ್ಯಃ ಉದಯನೀಯಃ ಸಮಾಪ್ತಿ ಕಾಲೇ-
ನೋಽಪಿ ಚರುರದಿತಿ ದೇವತಾಕಃ ಕರ್ತವ್ಯಃ | ಯಸ್ಮಾದಸ್ಯಾ ಅದಿತೇಸ್ತಾದ್ವಶಶ್ಚ ರುರ್ವರೇಣ
ಪ್ರಾರ್ಥಿತಸ್ತಸ್ಮಾತ್ತಥಾನುಷ್ಠಾನಂ ಯುಕ್ತಂ | ತಮಿಮಮರ್ಥಂ ತೈತ್ತಿರೀಯಾಶ್ಚಾಮನಂತಿ—
ದೇವಾ ನೈ ದೇವಯಜನಮಧ್ಯವಸಾಯ ದಿಶೋ ನ ಪ್ರಾಜಾನನ್ ಸ್ತೇಽನ್ಯೋನ್ಯಮುಪಾಧಾವಂ-
ಸ್ತಸ್ಯಾ ಪ್ರಜಾನಾನು ತ್ವಯೇತಿ ತೇಽದಿತ್ಯಾಗ್ಂ ಸಮುಧ್ರಿಯಂತ ತ್ವಯಾ ಪ್ರಜಾನಾಮೇತಿ
ಸಾಬ್ರವೀದ್ವರಂ ವೃಣೈ ಮತ್ಪ್ರಾಯಣಾ ಏವ ವೋ ಯಜ್ಞಾ ಮದುದಯನಾ ಅಸನ್ನಿತಿ ರಸ್ಮಾ-
ದಾದಿತ್ಯಃ ಪ್ರಾಯಣೇಯೋ ಯಜ್ಞಾನಾಮಾದಿತ್ಯ ಉದಯನೀಯಃ ಇತಿ |

ಈ ಪ್ರಾಯಣೇಯ ಮತ್ತು ಉದಯನೀಯೇಷ್ಟಿಗಳ ವಿಷಯದಲ್ಲಿಯೂ ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ನಿರ್ದಿಷ್ಟರಾದ ವೇವತೆಗಳ ವಿಷಯದಲ್ಲಿಯೂ
ಒಂದು ಪೂರ್ವೇತಿಹಾಸವನ್ನು ಹೇಳುವರು—ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಯಜ್ಞವು ಅಥವಾ ಯಜ್ಞಾಭಿಮಾನಿ ದೇವತೆಯು ಕಾರಣಾಂತದಿಂದ
ಬೇಸರಗೊಂಡು ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಹೊರಟುಹೋಯಿತು. ಯಜ್ಞಪುರುಷನು ಹೊರಟುಹೋದನೇಲಿ ದೇವತೆಗಳು ಯಜ್ಞ
ಕರ್ಮವನ್ನಾಗಲಿ, ಇತರ ಯಾವ ಕಾರ್ಯವನ್ನಾಗಲಿ ಮಾಡಲು ಸಮರ್ಥರಾಗಿರಲಿಲ್ಲ ಎಂದರೆ ದೇವತೆಗಳ ಕಾರ್ಯಶಕ್ತಿಯು
ಹೊರಟುಹೋಗಿ ಅವರಿಂದ ಯಾವ ಕೆಲಸಗಳನ್ನೂ ಮಾಡಲಾಗಲಿಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ಆ ದೇವತೆಗಳೆಲ್ಲಾ ಒಟ್ಟಾಗಿ ಸೇರಿ ದೇವ
ಮಾತೆಯಾದ ಅದಿತಿಯ ಬಳಿಗೆ ಬಂದು—ಎಲೈ ಅದಿತಿಯೇ ಯಜ್ಞಸ್ವರೂಪವನ್ನು ತಿಳಿದುಕೊಳ್ಳುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಅದನ್ನು ಆಚರಿಸು
ವುದಕ್ಕಾಗಿ ನಮಗೆ ಶಕ್ತಿ ಇಲ್ಲ. ಅದೆಲ್ಲಾ ಯಜ್ಞಪುರುಷನ ಜೊತೆಯಲ್ಲಿಯೇ ಹೊರಟುಹೋಯಿತು. ಆದ್ದರಿಂದ ನೀನು ನಮ್ಮ
ಮೇಲೆ ಅನುಗ್ರಹಮಾಡಿ ಯಜ್ಞಮಾಡುವ ಶಕ್ತಿಯನ್ನು ದಯಪಾಲಿಸಬೇಕೆಂದು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಿದರು. ಅವರ ಪ್ರಾರ್ಥನೆಯನ್ನು
ಅಂಗೀಕರಿಸಿ ಅದಿತಿಯು—ಹಾಗಾದರೆ ನಾನು ಒಂದು (ಎರಡು) ವರವನ್ನು ಕೇಳುತ್ತೇನೆ ನೀವು ಅದನ್ನು ಕೊಡುವುದಾದರೆ ನಿಮಗೆ
ಯಜ್ಞಮಾಡುವ ಶಕ್ತಿಯನ್ನು ಅನುಗ್ರಹಿಸುತ್ತೇನೆ ಎಂದು ಹೇಳಲು, ದೇವತೆಗಳು ಹಾಗೆಯೇ ಆಗಲೆಂದು ಒಪ್ಪಿದರು. ಬಳಿಕ
ಅದಿತಿಯು—ಅವರನ್ನು ಕುರಿತು—ಎಲೈ ದೇವತೆಗಳೇ, ಸೋಮಯಾಗಗಳಲ್ಲಿ ಯಾವ ಹೋಮಮಾಡುವುದಕ್ಕೂ ಮೊದಲು
ನನಗೆ ಚರುಹೋಮವನ್ನು ಅರ್ಪಿಸಬೇಕು, ಕೊನೆಯ ಹೋಮವನ್ನೂ ನನಗೇ ಅರ್ಪಿಸಬೇಕು ಎಂದರೆ ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ನನಗೆ
ಅರ್ಪಿಸುವ ಚರುಹೋಮದಿಂದಲೇ ಯಜ್ಞವು ಪ್ರಾರಂಭವಾಗಿ ಕೊನೆಯ ಹೋಮವೂ ನನಗೇ ಅರ್ಪಿತವಾಗಬೇಕು ಎನ್ನಲು,
ದೇವತೆಗಳು ಅದಕ್ಕೆ ಒಪ್ಪಿದರು. ಆದ್ದರಿಂದ ಸೋಮಯಾಗಗಳ ಪ್ರಾರಂಭದಲ್ಲಿ ಮಾಡುವ ಪ್ರಾಯಣೇಯೇಷ್ಟಿಯಲ್ಲಿ ಮೊದಲ
ಹೋಮವು ಅದಿತಿಯನ್ನು ದ್ವೇಶಿಸಿ ಚರುವಿನಿಂದ ಅರ್ಪಿಸಲ್ಪಡುವುದು. ಯಜ್ಞದ ಸಮಾಪ್ತಿಕಾಲದಲ್ಲಿ ಮಾಡುವ ಉದಯನೇಷ್ಟಿ
ಯಲ್ಲಿಯೂ ಅದಿತಿಯನ್ನು ದ್ವೇಶಿಸಿ ಮಾಡುವ ಚರುಹೋಮದಿಂದಲೇ ಸಮಾಪ್ತಿಗೊಳ್ಳುವುದು. ಇದೇ ಅಭಿಪ್ರಾಯವು ತೈತ್ತಿರೀಯ
ಸಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿಯೂ ಹೇಳಿದೆ—

ದೇವಾ ನೈ ದೇವಯಜನಮಧ್ಯವಸಾಯ ದಿಶೋ ನ ಪ್ರಾಜಾನನ್ ತೇ ೨ ನ್ಯೋನ್ಯ-
ಮುಪಾಧಾವಸ್ತಸ್ಯಾ ಪ್ರಜಾನಾನು ತ್ವಯೇತಿ ತೇಽದಿತ್ಯಾಗ್ಂ ಸಮುಧ್ರಿಯಂತ ತ್ವಯಾ ಪ್ರ
ಜಾನಾಮೇತಿ ಸಾಬ್ರವೀದ್ವರಂ ವೃಣೈ ಮತ್ಪ್ರಾಯಣಾ ಏವ ವೋ ಯಜ್ಞಾ ಮದುದಯನಾ
ಅಸನ್ನಿತಿ ತಸ್ಮಾದಾದಿತ್ಯಃ ಪ್ರಾಯಣೇಯೋ ಯಜ್ಞಾನಾಮಾದಿತ್ಯ ಉದಯನೀಯಃ |

(ತೈ. ಸಂ. ೯-೧-೫-೧)

ಒಂದು ಸಮಯದಲ್ಲಿ ದೇವತೆಗಳು ಯಜ್ಞಮಾಡುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಯಜ್ಞವೇದಿಯನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಿದರು. ಆಗ ಯಜ್ಞಮಾಡಲು ಅವರಿಗೆ ಪೂರ್ವದಿಕ್ಕು ಯಾವುದು? ದಕ್ಷಿಣದಿಕ್ಕು ಯಾವುದು? ಎಂದು ದಿಕ್ಕುಗಳೇ ತಿಳಿಯದೇಹೋಯಿತು. ಆದ್ದರಿಂದ ಅವರು ತಮ್ಮತಮ್ಮಲ್ಲೇ ಮಾತನಾಡುತ್ತಾ ಪೂರ್ವದಿಕ್ಕು ಯಾವುದು? ನಿನಗೆ ತಿಳಿದಿದ್ದರೆ ಹೇಳು ಎಂದು ಪರಸ್ಪರ ಕೇಳಿದರು. ಯಾರಿಗೂ ತಿಳಿಯದಿರಲು ಕೊನೆಗೆ ಅವರೆಲ್ಲರೂ ದೇವಮಾತೆಯಾದ ಅದಿತಿಯ ಬಳಿಗೆ ಹೋಗಿ—ನಾವು ಯಜ್ಞಮಾಡಬೇಕಾಗಿದೆ. ಈಗ ದಿಕ್ಕುಗಳ ಪರಿಜ್ಞಾನವೇ ಇಲ್ಲ. ಅದನ್ನು ನೀನೇ ತಿಳಿಸಬೇಕು ಎಂದು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಲು, ಅದಿತಿಯು ನಾನು ಕೇಳುವ ವರವನ್ನು ಕೊಡುವುದಾದರೆ ನೀವು ಕೇಳಿದ ವಿಷಯವನ್ನು ತಿಳಿಸುತ್ತೇನೆಂದು ಹೇಳಲು ಅದಕ್ಕೆ ದೇವತೆಗಳು ಒಪ್ಪಿದ್ದರಿಂದ, ಅದಿತಿಯು ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಪುನಃ ಉದ್ದೇಶಿಸಿ ಸೋಮಯಾಗಗಳು ನನ್ನನ್ನು ದ್ದೇಶಿಸಿದ ಆಹುತಿಗಳಿಂದಲೇ ಪ್ರಾರಂಭವಾಗಿ ಆ ಆಹುತಿಗಳಿಂದಲೇ ಸಮಾಪ್ತಿಯಾಗಬೇಕು ಎಂದು ವರವನ್ನು ಕೇಳಿ ಅದರಂತೆ ಪಡೆದಳು. ಆದ್ದರಿಂದ ಯಜ್ಞಗಳು ಯಾವಾಗಲೂ ಅದಿತಿದೇವತಾಕವಾದ ಚರುಹೋಮದಿಂದ ಪ್ರಾರಂಭವಾಗಿ ಅದೇವಿಧವಾದ ಹೋಮದಿಂದ ಸಮಾಪ್ತಿಯಾಗುವುದು. ಎಂದರೆ ಪ್ರಾಯಣೇ ಯೇಷ್ಟಿಯಿಂದ (ಇದರ ಮೊದಲ ಹೋಮವು ಅದಿತಿದೇವತಾಕವಾಗಿದೆ) ಪ್ರಾರಂಭವಾಗುವುದು. ಯಜ್ಞಪರಿಸಮಾಪ್ತಿಯು ಉದಯನೇಷ್ಟಿಯಿಂದ (ಇದರ ಕೊನೆಯ ಹೋಮವು ಅದಿತಿದೇವತಾಕವು) ಮುಗಿಯುವುದು. ಮೈತ್ರಾಯಣೀಯ ಸಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿ ಈರೀತಿ ಇದೆ —

ಅಕ್ಷೌಪ್ತಂ ವಾ ಇದಮಾಸೀದ್ವಿಶೋ ವಾ ಇಮಾನಪ್ರಜಾನಗ್ನ್ಯದ್ದೇವಾ ಅ ಖ್ಯೋ-
ನ್ಯಸ್ಮಿನ್ನೈಚ್ಛಗ್ನ್ಯನ್ನಾ ವಿಂದಗ್ನ್ಯೇ ದೇವಾ ಅದಿತಿಮಬ್ರುವಗ್ನ್ ಸ್ವಯಾ ಮುಖೇನೇಮಾ
ದಿಶಃ ಪ್ರಜಾನಾಮೇತಿ ಸಾಬ್ರವೀದ್ಭಾಗೋ ಮೇಽಸ್ತಿತಿ ವೃಣೇಷ್ಟೇತ್ಯಬ್ರುವನ್ತಾಬ್ರವೀನ್ತ-
ದ್ದೇವತ್ಯಮೇವ ಪ್ರಾಯಣೇಯಮಸನ್ಮದ್ದೇವತ್ಯಮುದಯನೀಯಂ ಮಾಮೇವಾನುಪ್ರಾ-
ಯಾಥ ಮಾನುನುದಯಾಥೇತಿ ಸ ಏಷ ಅದಿತ್ಯಶ್ಚರುರದಿತಿಂ ವಾ ಏತದನುಪ್ರಯಂತ್ಯದಿತಿನು-
ನೂದ್ಯಂತಿ ತತೋ ವಾ ಇಮಾ ದಿಶಃ ಪ್ರಾಜಾನನ್ । (ಮೈತ್ರ. ಸಂ. ೩-೭-೧)

ಇದೂ ತ್ರೈತ್ತೀಯಸಂಹಿತೆಯಂತೆಯೇ ಇದೆ. ಆದರೆ ಪ್ರಾರಂಭದಲ್ಲಿ ಪೂರ್ವದಿ ದಿಕ್ಕುಗಳು ಯಾವುದು ಎಂಬುದು ಕ್ಲೃಪ್ತವಾ ಗಿರಲಿಲ್ಲ ಎಂದಿರುವುದು. ಕಾರಕಸಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿ ಈರೀತಿ ಇದೆ—

ಸಾಧ್ಯಾ ನೈ ನಾಮ ದೇವಾ ಆಸನ್ ಪೂರ್ವೇ ದೇವೇಭ್ಯಸ್ತೇ ದಿಶೋ ಮೋಹಯಿತ್ವಾ
ಸ್ವರ್ಗಂ ಲೋಕಮಾಯನ್ನೇನ್ ಇಮಂ ಲೋಕಮನ್ಯೋಽನು ಪ್ರಜಾನಾದಿತಿ ತಾ ಇಮೇಽವರೇ
ದೇವಾ ಅನು ಪ್ರಾಜಿಜ್ಞಾಸಂತ ತಾ ನ ಪ್ರಾಜಾನನ್ ಸಾದಿತಿರಬ್ರವೀದ್ವಾಯಂ ವೃಣಾ ಅಹಂ
ನ ಇಮಾ ದಿಶಃ ಪ್ರವಕ್ಷ್ಯಾಮಿ ಮತ್ಪ್ರಾಯಣ ಏವ ಯಜ್ಞೋಽಸನ್ಮದುದಯನ ಇತಿ ತಸ್ಮಾ-
ದಾದಿತ್ಯಂ ಪ್ರಾಯಣೇಯಂ ಭವತ್ಯಾದಿತ್ಯಮುದಯನೀಯಂ ನಾರ್ಯವೃತಂ ಹ್ಯಸ್ಯಾಃ ||

(ಕಾರಕಸಂಹಿತಾ. ೨೩-೭)

ಇದರ ಪ್ರಾರಂಭಭಾಗದಲ್ಲಿಯೂ ಸ್ವಲ್ಪವೃತ್ತಾಸವಿದೆ. ಈಗಿನ ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಬಹಳ ಹಿಂದೆ ಇದ್ದ ಸಾಧ್ಯರೆಂಬ ದೇವತೆಗಳು ಸ್ವರ್ಗಕ್ಕೆ ಹೋಗುವ ಸಮಯದಲ್ಲಿ ಇತರ ಮನುಷ್ಯರೂ ದೇವತೆಗಳೂ ಯಜ್ಞಮಾಡಿ ಸ್ವರ್ಗಕ್ಕೆ ಹೋಗದಂತೆ ಮಾಡಲು ಅವರಿಗೆ ದಿಕ್ಕುಗಳೇ ತಿಳಿಯದಂತೆ ಮೋಹವು ಆವರಿಸುವಂತೆ ಮಾಡಿದರು. ಆದ್ದರಿಂದ ದಿಕ್ಕುಗಳನ್ನು ತಿಳಿಯುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಅವರು ಅದಿತಿಯ ಬಳಿಗೆ ಹೋದರು ಇತ್ಯಾದಿ.

ಅಥೋ ಏವಂ ವರಮನ್ಯಣೀತ ಮಯೈವ ಪ್ರಾಚೀಂ ದಿಶಂ ಪ್ರಜಾ- ನಾಥಾಗ್ನಿನಾ ದಕ್ಷಿಣಾಂ ಸೋಮೇನ ಪ್ರತೀಚೀಂ ಸವಿತೋ- ದೀಚೀಮಿತಿ

ಅದಿತೇರ್ನರಾಂತರಂ ದರ್ಶಯತಿ | ಅಥೋ ಅಪಿ ಚೇತ್ಕರ್ಥಃ | ಮಯೇತ್ಯಾದಿನಾ
ವರಃ ಪ್ರಸಂಚ್ಯತೇ | ಹೇ ದೇವಾ ಯೂಯಮಿದಂ ದೇವಯಜನಂ ಸಮೀಚೀನಮಿತ್ಯೇವಂ
ಬಹುಧಾ ವಿಚಾರಯಂತಸ್ತದರ್ಥಂ ಬಹುಷು ದೇಶೇಷು ಪರ್ಯಟಂತೋ ದಿಗ್ವಿಮಂ ಪ್ರಾಪ್ಯ
ಪ್ರಾಚ್ಯಾದಿದಿಶಂ ನ ಜ್ಞಾತವಂತೋಽತೋ ಭವತಾಂ ದಿಗ್ವಿಶೇಷಜ್ಞಾಪನಾಯಾಹಮಗ್ನಿಃ
ಸೋಮಃ ಸವಿತಾ ಚೇತ್ಯೇತೇ ಚತ್ವಾರಶ್ಚತುರ್ಷು ದೇಶೇಷ್ವವಸ್ಥಿತಾಃ | ತಥಾಸತಿ ಯತ್ರಾಹ-
ಮಸ್ಮಿ ಸಾ ಪ್ರಾಚೀ ದಿಗಿತ್ಯೇವಂ ಮಯೈವ ಪ್ರಾಚೀಂ ದಿಶಂ ಬುದ್ಯಧ್ವಂ | ಏವಮಗ್ನಾದಿಭಿ-
ರ್ದಕ್ಷಿಣಾದಯಸ್ತ್ರಿಸ್ರೋ ದಿಶೋ ಬೋಧ್ಯವ್ಯಾಃ | ಇತ್ಯೇಷ ದ್ವಿತೀಯೋ ವರಃ | ಏತೇ ದೇವಾ
ಅನೇನ ಚರುಣಾ ತತ್ರ ಯಷ್ಟುಂ ಯೋಗ್ಯಾ ಇತಿ ತಾತ್ಪರ್ಯಾರ್ಥಃ |

ಆದಿತಿಯು ಕೇಳಿದ ಮತ್ತೊಂದು ವರವನ್ನು ತಿಳಿಸುವರು—ಎಲೈ ದೇವತೆಗಳೇ, ನೀವು ಯಜ್ಞ ಮಾಡುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಯಜ್ಞವೇದಿ
ಯನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಿದಿರಿ. ಆದರೆ ಪೂರ್ವ ಮೊದಲಾದ ದಿಕ್ಕುಗಳ ಪರಿಜ್ಞಾನವಿಲ್ಲದ್ದರಿಂದ ದಿಗ್ವಿಮೆಯನ್ನು ಹೊಂದಿ ನಾನಾ ದೇಶ
ಗಳಲ್ಲಿ ಅಲೆದು ಎಷ್ಟು ವಿಚಾರಿಸಿದರೂ ತಿಳಿಯಲಾಗದೆ ಕೊನೆಗೆ ನನ್ನ ಬಳಿಗೆ ಬಂದಿರಿ. ಈಗ ನಾನು ದಿಕ್ಕುಗಳ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ
ಸರಿಯಾದ ತಿಳುವಳಿಕೆಯನ್ನುಂಟುಮಾಡುವೆನು. ಪಥ್ಯಾಸ್ವಸ್ತಿ (ನಾನು), ಅಗ್ನಿ, ಸೋಮ, ಸವಿತಾ ಎಂಬ ನಾಲ್ವರೂ
ಪೂರ್ವಾದಿ ನಾಲ್ಕು ದಿಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ ನೆಲೆಸಿರುವೆವು. ಎಂದರೆ ಪಥ್ಯಾಸ್ವಸ್ತಿ ನೆಲೆಸಿರುವ ದಿಕ್ಕನ್ನು ಪೂರ್ವದಿಕ್ಕೆಂದು ತಿಳಿಯಿರಿ;
ಅಗ್ನಿಯಿರುವ ದಿಕ್ಕನ್ನು ದಕ್ಷಿಣದಿಕ್ಕೆಂದೂ, ಸೋಮನಿರುವ ದಿಕ್ಕನ್ನು ಪಶ್ಚಿಮದಿಕ್ಕೆಂದೂ, ಸವಿತದೇವನಿರುವ ದಿಕ್ಕನ್ನು ಉತ್ತರ
ದಿಕ್ಕೆಂದೂ ತಿಳಿಯಿರಿ ಎಂದು ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಆದಿತಿಯು ದಿವ್ಯಪರಿಜ್ಞಾನವನ್ನು ಬೋಧಿಸಿದಳು.

ಪಥ್ಯಾಂ ಯಜತಿ |

ತತ್ರ ಪ್ರಥಮಂ ಯಾಗಂ ವಿಧತ್ತೇ | ಪಥ್ಯೇತಿ ದೇವತಾಯಾ ನಾನುಭೇಯಂ | ಯದ್ಯಪಿ
ಶಾಖಾಂತರೇ—ಪಥ್ಯಾಗ್ಸ್ವಸ್ತಿಂ ಯಜತಿ ಪ್ರಾಚೀನೇನ ತಯಾ ದಿಶಂ ಪ್ರಜಾನಾತಿ ಇತಿ
ಪಥ್ಯಾ ಸ್ವಸ್ತಿರಿತ್ಯೇತಾವನ್ನಾನುಭೇಯಮಾನ್ವಾತಂ ತಥಾಪಿ ಭೀಮಶಬ್ದವನ್ನಾನ್ವೇಷದೇಶೇ-
ನಾತ್ರ ವ್ಯವಹಾರಃ | ನನು ಪೂರ್ವತ್ರ ಮಯೈವ ಪ್ರಾಚೀಂ ದಿಶಂ ಪ್ರಜಾನಾಥೇತ್ಯದಿತೇರ್ನಾರ್ಹ-
ಮಾನ್ವಾತಮಿಹ ತು ಪಥ್ಯಾಂ ಯಜತೀತ್ಯುಕ್ತಾ ಪೂರ್ವಾಪರವಿರೋಧ ಇತಿ ಚೇನ್ನಾಯಂ
ದೋಷಃ | ಅದಿತಿದೇವತಾಯಾ ಏವ ಪಥ್ಯಾಖ್ಯಂ ಮೂರ್ತ್ಯಂತರಮಿತಿ ವಕ್ತುಂ ಶಕ್ಯತ್ವಾತ್ |

ಪ್ರಾಯಣೀರ್ಯೇಷ್ಟಿಯಲ್ಲಿ ನಿರ್ದಿಷ್ಟರಾದ ದೇವತೆಗಳನ್ನು ವಿವರಿಸುವರು. ಮೊದಲು ಪಥ್ಯಾ ಎಂಬ ದೇವತೆಯನ್ನು ದ್ದೇಶಿಸಿ
ಹೋವ-ಮಾಡುವರು. ಪಥ್ಯಾ ಎಂಬುದು ಒಂದು ದೇವತೆಯ ಹೆಸರು. ಈ ದೇವತೆಯನ್ನು ಪಥ್ಯಾ ಅಥವಾ ಪಥ್ಯಾಸ್ವಸಿ
ಎಂದು ಎರಡುವಿಧವಾಗಿಯೂ ಕರೆಯುವರು. ತ್ರೈತ್ತೀಯಸಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿ - ಪಥ್ಯಾಗ್ಸ್ವಸ್ತಿಂ ಯಜತಿ ಪ್ರಾಚೀನೇನ

ತಯಾ ದಿಶಂ ಪ್ರಜಾನಾತಿ ಎಂದಿರುವುದು. ಲೋಕವ್ಯವಹಾರದಲ್ಲಿ ಭೀಮಸೇನನೆಂಬುವನನ್ನು ಭೀಮಾ ಎಂದೂ ಸತ್ಯಭಾಮೆ ಯನ್ನ ಭಾಮೆ ಎಂದು ಕರೆಯುವಂತೆ ಇಲ್ಲಿ ಪಠ್ಯಾಸ್ವಸ್ತಿ ಎಂಬ ದೇವತೆಯನ್ನು ಪಠ್ಯಾ ಶಬ್ದದಿಂದಲೇ ಸೂಚಿಸಲಾಗಿದೆ. ಆದರೆ ಹಿಂದೆ ಅದಿತಿಗೆ ಮೊದಲು ಹೋಮವನ್ನರ್ಗಸಬೇಕೆಂದು ಹೇಳಿದೆ ಈಗ ಪಠ್ಯಾಸ್ವಸ್ತಿಗೆ ಮೊದಲು ಹೋಮವನ್ನರ್ಗಸಬೇಕೆಂದು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ಇದು ವೂರ್ವಾಪರ ವಿರುದ್ಧವಲ್ಲವೇ, ಎಂದರೆ, ಹಾಗಲ್ಲ. ಅದಿತಿಗೆ ವಠಾಸ್ವಸ್ತಿ ಎಂಬ ಬೇರೆ ಹೆಸರೂ ಇರುವುದು. ಇದು ಅದಿತಿಯ ಮೂರ್ತ್ಯಂತರವು. ಆದ್ದರಿಂದ ಪಠ್ಯಾಸ್ವಸ್ತಿಯೆಂದರೆ ಅದಿತಿಯೆಂದೇ ತಿಳಿಯಬೇಕು ಎಂದು ಭಾಷ್ಯಾಕಾರರು ಅರ್ಥವಿವರಣೆ ಮಾಡಿರುವರು. ಭಟ್ಟಭಾಸ್ಕರರು— ಪಥಿ ಸಾಧುಃ ಪಥ್ಯಾ ಪ್ರಜಾನಾಂ ಹಿತಂಕರಃ ಆದಿತ್ಯ ಇತಿ ಕೇಚಿತ್ | ಉಷಾ ಇತ್ಯನ್ಯೇ | ಪ್ರಜಾಪತಿರಿತ್ಯಪರೇ ಪಥಿಸಾಧ್ವೀ ಶೋಭನವಿಭೂತಿ- ಹೇತುಃ ಪ್ರಜಾನಾಂ ಸ್ವಸ್ತಿಃ | ಯತ್ರ ಚೋಷಾ ಉದೇತಿ ಸಾ ಪ್ರಾಚೀ ಭವತಿ || (ತೈ.ಭಾ.ಭಾ. ೬-೧-೫-೧) ಎಂದು ಪಠ್ಯಾಸ್ವಸ್ತಿಶಬ್ದದ ಅರ್ಥವಿವರಣೆ ಮಾಡಿರುವರು ; ಮಾರ್ಗದಲ್ಲಿ (ಅಂತರಿಕ್ಷದಲ್ಲಿ) ಜನರಿಗೆ ಹಿತಕರನಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಆದಿತ್ಯ ನೆಂದೂ ಮಾರ್ಗದಲ್ಲಿ ಒಳ್ಳೆಯದನ್ನುಂಟುಮಾಡುವುದರಿಂದ ಅದಿತಿಗೆ ಪಠ್ಯಾಸ್ವಸ್ತಿಯೆಂದೂ, ಪೂರ್ವದಿಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಉಷಾದೇವಿಯು ಉದಯಿಸುವುದರಿಂದ ಉಷಾದೇವಿಯೇ ಅದಿತಿಯೆಂದೂ ಕೆಲವರ ಅಭಿಪ್ರಾಯವಿರುವುದು ಎಂದು ಭಟ್ಟಭಾಸ್ಕರರ ಮತವು.

ಯತ್ಪಠ್ಯಾಂ ಯಜತಿ ತಸ್ಮಾದಸೌ ಪುರ ಉದೇತಿ ಪಶ್ಚಾತ್ತಮೇತಿ ಪಠ್ಯಾಂ ಹೈಷೋನುಸಂಚರತಿ

ಉಕ್ತಂ ನಿಧಿಮನೂದ್ಯ ಪ್ರಶಂಸತಿ | ಯದ್ಯಸ್ಮಾತ್ಕಾರಣಾತ್ಪೂರ್ವಸ್ಯಾಂ ದಿಶ್ಯವಸ್ಥಿತಾಂ ಪಠ್ಯಾಂ ದೇವತಾಂ ಯಜತಿ ತಸ್ಮಾತ್ಕಾರಣಾದಸಾನಾದಿತ್ಯಃ ಪುರಃ ಪೂರ್ವಸ್ಯಾಂ ದಿಶ್ಯದೇತಿ ಪಶ್ಚಾತ್ಪಶ್ಚಿಮಾಯಾಂ ದಿಶ್ಯಸ್ತಮೇತಿ | ಹಿ ಯಸ್ಮಾತ್ಕಾರಣಾದೇಷ ಆದಿತ್ಯಃ ಪಠ್ಯಾಖ್ಯಾಂ ದೇವತಾಮನುಸೃತ್ಯ ಸಂಚರತಿ ತಸ್ಮಾತ್ಪೂರ್ವಾಪರಯೋರುದಯಾಸ್ತಮಯಾವುಪಸನ್ನಾ | ನ ಚ ಪೂರ್ವದಿಶಃ ಪಠ್ಯಾಸಂಬಂಧೇಽಪಿ ಪಶ್ಚಿಮದಿಶಃ ಸ ನಾಸ್ತೀತಿ ನಾಚ್ಯಂ | ಉದಯನೀ- ಯಾಯಾಂ ಪಶ್ಚಿಮದಿಶಿ ಪಠ್ಯಾಯಾ ಯಕ್ಷ್ಯಮಾಣತ್ವಾತ್ | ದ್ವಯೋರ್ದಿಶೋಸ್ತತ್ಸಂಬಂಧೇ ಸತಿ ಆದಿತ್ಯಸ್ಯ ತದನುಸಂಚಾರೋ ಯುಕ್ತಃ | ದಕ್ಷಿಣದಿಗ್ಗತಿಗೋಗ್ನೇರ್ಯಾಗಂ ವಿಧತೇ |

ಮೊದಲು ಪಠ್ಯಾಸ್ವಸ್ತಿ ಎಂಬ ದೇವತೆಯನ್ನು ಉದ್ದೇಶಿಸಿ ಹೋಮಮಾಡುವುದರಿಂದ ಪೂರ್ವದಿಕ್ಕಿನ ಜ್ಞಾನವು ಉದಯಿಸುವುದು. ಏಕೆಂದರೆ ಸೂರ್ಯನು ಪೂರ್ವದಿಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಉದಯಿಸಿ ಈ ಪಠ್ಯಾಸ್ವಸ್ತಿ ಎಂಬ ದೇವತೆಯನ್ನು ಹಿಂಬಾಲಿಸಿ ಸಂಚರಿಸುತ್ತಾ ಪಶ್ಚಿಮದಿಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಅಸ್ತಂಗತನಾಗುವನು. ಆದ್ದರಿಂದ ಆದಿತ್ಯನು ಉದಯಿಸುವ ದಿಕ್ಕನ್ನೇ ಪೂರ್ವದಿಕ್ಕೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಆದರೆ ಆದಿತ್ಯನು ಅಸ್ತಂಗತನಾಗುವಾಗ ಪಠ್ಯಾಸ್ವಸ್ತಿ ದೇವತೆಯನ್ನು ಅನುಸರಿಸುವುದರಿಂದ ಪಠ್ಯಾಸ್ವಸ್ತಿಗೆ ಪಶ್ಚಿಮದಿಕ್ಕಿನ ಸಂಬಂಧವುಂಟಾಯಿತಲ್ಲವೇ? ಎಂದರೆ, ಹಾಗಲ್ಲ. ಪಠ್ಯಾಸ್ವಸ್ತಿಗೆ ಪೂರ್ವದಿಕ್ಕಿನ ಸಂಬಂಧಮಾತ್ರವಿರುವುದು. ಪಶ್ಚಿಮದಿಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಆದಿತ್ಯನು ಅಸ್ತಂಗತನಾಗುವಾಗ ಅವನ ಸಂಬಂಧವಿರುವುದೆಂದರೆ, ಆದಿತ್ಯನು ಆಕಾಶದಲ್ಲಿ ಪರಿಭ್ರಮಣಮಾಡುವಾಗ ಪೂರ್ವದಿಂದ ಹೊರಟು ಪಶ್ಚಿಮಕ್ಕೆ ಹೋಗುವನು ಎಂದರೆ ಅವನಿಗೆ ಪೂರ್ವ ಮತ್ತು ಪಶ್ಚಿಮದಿಕ್ಕುಗಳೆರಡರ ಸಂಬಂಧವಿದ್ದಂತಾಯಿತು. ಪಠ್ಯಾಸ್ವಸ್ತಿ ಅಥವಾ ಅದಿತಿಗೆ ಈ ಎರಡು ವಿಧವಾದ ಸಂಬಂಧವೂ ಇದೆ. ಹೇಗೆಂದರೆ— ಯಜ್ಞಪ್ರಾರಂಭದಲ್ಲಿ ನಡೆಯುವ ಪ್ರಾಯಣೀಯೇಷ್ಟಿಯಲ್ಲಿಯೂ, ಯಜ್ಞಪರಿಸಮಾಪ್ತಿಯಲ್ಲಿ ನಡೆಯುವ ಉದಯೋಷ್ಣಿಯಲ್ಲಿಯೂ ಅದಿತಿಯನ್ನು ದ್ವೇಶಿಸಿ ಎರಡು ಹೋಮಗಳಿರುವುದರಿಂದ ಅದಿತಿಗೆ ಎರಡು ವಿಧವಾದ ಸಂಬಂಧವಿರುವುದೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ಅಗ್ನಿಂ ಯಜತಿ ಯದಗ್ನಿಂ ಯಜತಿ ತಸ್ಮಾದ್ಧಕ್ಷಿಣತೋಽಗ್ರ ಓಷ-
ಧಯಃ ಪಚ್ಯಮಾನಾ ಆಯಂತ್ಯಾಗ್ನೇಯೋ ಹ್ಯೋಷಧಯಃ |

ತಂ ವಿಧಿಮನೂದ್ಯ ಪ್ರಶಂಸತಿ | ಯಸ್ಮಾದತ್ರ ದೇವಾನಾಂ ದಿಗ್ವಿಶೇಷಜ್ಞಾಪನಾಯ
ದಕ್ಷಿಣಸ್ಯಾಂ ದಿಶ್ಯವಸ್ಥಿತನುಗ್ನಿಂ ಯಜತಿ ತಸ್ಮತ್ಕಾರಣಾದ್ವಿಂಧ್ಯಪರ್ವತಸ್ಯ ದಕ್ಷಿಣಭಾಗೇ
ಪ್ರೀಹ್ಯಾದ್ಯೋಷಧಯೋಽಗ್ರೇ ಪಚ್ಯಮಾನಾ ಆಯಂತಿ ತತ್ತತ್ಸಾಮಿಗೃಹೇಷ್ವಾಗಚ್ಛಂತಿ |
ವಿಂಧ್ಯಸ್ಯೋತ್ತರಭಾಗೇ ಯವಗೋಧೂಮಚಣಕಾದಿಧಾನ್ಯಪ್ರಾಚುರ್ಯಂ | ತಾನಿ ಚ ಧಾನ್ಯಾನಿ
ಮಾಘ ಫಾಲ್ಗುನಯೋಃ ಪಚ್ಯಂತ ಇತಿ ಪಶ್ಚಾದ್ಭಾವಿನಿ | ದಕ್ಷಿಣದಿಗ್ಭಾಗೇ ತು ಯವಾದಿಪ್ರಾ-
ಚುರ್ಯಾಭಾವಾತ್ | ಪ್ರಾಚುರ್ಯಾಣಿ ಚ ಪ್ರೀಹ್ಯಾದೀನೀತಿ ಕಾರ್ತಿಕಮಾರ್ಗಶೀರ್ಷಯೋಃ
ಪಚ್ಯಮಾನತ್ವಾದಗ್ರೇ ಸಾಕೋಽಭಿಹಿತಃ | ಹಿ ಯಸ್ಮತ್ಕಾರಣಾದೋಷಧಯ ಅಗ್ನೇಯ್ಯ
ಆಸಾಂ ಪಾಕಸ್ಯಾಗ್ನೈಧೀನತ್ವಾತ್ | ಯಥಾದನರೂಪೇಣ ಬಾಹ್ಯಸಾಕೋಽಗ್ನೈಧೀನ ಏವಂ
ಬೀಜರೂಪೇಣ ಸಸ್ಯಸಾಕೋಽಸಿ ತದಂತರ್ವತ್ಸಾಗ್ನೈಧೀನ ಇತಿ ದ್ರಷ್ಟವ್ಯಂ | ತಸ್ಮಾದಗ್ನಿಸಂ-
ಬಂಧಿನ್ಯಾಂ ದಕ್ಷಿಣಸ್ಯಾಂ ದಿಶ್ಯಗ್ರೇ ಸಾಕೋ ಯುಕ್ತಃ |

ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ದ್ವೇಶಿಸಿ ಹೋಮಮಾಡುವುದರಿಂದ ದಕ್ಷಿಣದಿಕ್ಕಿನ ಪರಿಜ್ಞಾನವು ಹೇಗಾಗುವದೆಂಬುದನ್ನು ತಿಳಿಸಲಾಗು-
ವುದು. ವಿಂಧ್ಯಪರ್ವತದ ದಕ್ಷಿಣಭಾಗದಲ್ಲಿರುವ ದೇಶಗಳಲ್ಲಿ ಮುಖ್ಯಬೆಳೆಯಾದ ಭತ್ತವು ಬೇಗನೆ ಎಂದರೆ ಕಾರ್ತಿಕಮಾರ್ಗ
ಶೀರ್ಷಮಾಸಗಳಲ್ಲಿ ಪಕ್ವವಾಗಿ ಕುಯಲಿಗೆ ಬರುವುದು. ಹಾಗೆಯೇ ವಿಂಧ್ಯಪರ್ವತದ ಉತ್ತರಭಾಗದ ದೇಶಗಳಲ್ಲಿ ಮುಖ್ಯಬೆಳೆ
ಗಳಾದ ಗೋಧಿ ಕಡಲೆ ಮೊದಲಾದ ಧಾನ್ಯಗಳು ಸ್ವಲ್ಪಸಾವಕಾಶವಾಗಿ ಎಂದರೆ ಮಾಘಫಾಲ್ಗುಣ ಮಾಸಗಳಲ್ಲಿ ಪಕ್ವವಾಗಿ
ಕುಯಲಿಗೆ ಬರುವುದು. ಪಾಕವು ಎಂದರೆ ಅಕ್ಕಿಯಿಂದ ಅನ್ನವನ್ನು ಪಕ್ವಮಾಡುವ ಕಾರ್ಯವು ಬಾಹ್ಯರೂಪದಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿಯು
ಅಧೀನವಾಗಿರುವಂತೆಯೇ ಭೂಮಿಯಲ್ಲಿ ನೆಟ್ಟ ಬೀಜವು ಅಂಕುರವಾಗಿ ಸಸ್ಯಾದಿರೂಪದಲ್ಲಿ ಬೆಳೆದು ಆಂತರಿಕವಾಗಿ (ಭೂಮಿ
ಯೊಳಗೆ) ಪಕ್ವವಾಗುವುದೂ ಅಗ್ನಿಯ ಕಾರ್ಯವೇ ಆಗಿರುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ಅಗ್ನಿಯ ಕಾರ್ಯವಾದ ಸಸ್ಯಾದಿಗಳ ಪಕ್ವವು
ಯಾವ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ಬೇಗನೆ ಸಿದ್ಧಿಸುವುದೋ ಆ ಪ್ರದೇಶವೇ ಅಗ್ನಿಯ ಸ್ಥಾನವಾದ ದಕ್ಷಿಣದಿಕ್ಕೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ಸೋಮಂ ಯಜತಿ ಯತ್ಸೋಮಂ ಯಜತಿ ತಸ್ಮಾತ್ಪ್ರತೀಚ್ಯೋಽ
ಪ್ಯಾಪೋ ಬಹ್ವೈಃ ಸ್ಯಂದಂತೇ ಸೌಮ್ಯಾ ಹ್ಯಾಪಃ ||

ಪಶ್ಚಿಮದಿಶ್ಯವಸ್ಥಿತಸ್ಯ ಸೋಮಸ್ಯ ಯಾಗಂ ವಿಧತ್ತೇ | ತಂ ವಿಧಿಮನೂದ್ಯ ಪ್ರಶಂಸತಿ |
ಯಸ್ಮಾದಾಪಃ ಸೋಮಸಂಬಂಧಿನ್ಯಃ ಸೋಮಸ್ಯಾಮೃತಕಿರಣತ್ವಾತ್ಸ್ಮಾದ್ಭಹ್ಮ ಆಪಃ ಪ್ರತೀ-
ಚ್ಯೋಽಸಿ ಪ್ರತ್ಯಜ್ಞುಷ್ಯೋಽಸಿ ಸತ್ಯಃ ಸ್ಯಂದಂತೇ | ಪಶ್ಚಿಮಸಮುದ್ರಸಮೀಪೇ ಪ್ರವಹಂತೀ-
ನಾಂ ನದೀನಾಂ ಪಶ್ಚಿಮಾಭಿಮುಖತ್ವದರ್ಶನಾತ್ | ಸೋಮಸ್ಯಾತ್ ಪಶ್ಚಿಮದಿಶ್ಯವಸ್ಥಿತತ್ವೇನ
ತದೀಯಾನಾಮುಪಾಂ ತನ್ಮುಖತ್ವಂ ಯುಕ್ತಂ |

ಸೋಮರಸವು ದ್ರವರೂಪವಾಗಿರುವುದು. ನೀರೂ ಸಹ ದ್ರವವಾಗಿರುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ಬಹಳವಾದ ನೀರಿನಿಂದ ಕೂಡಿದ ನದಿಗಳು ಪಶ್ಚಿಮಾಭಿಮುಖವಾಗಿ ಹರಿದು ಪಶ್ಚಿಮ ಸಮುದ್ರವನ್ನು ಸೇರುವುದರಿಂದ ಯಾವ ದಿಕ್ಕಿಗೆ ಅಧಿಕಪ್ರವಾಹವುಳ್ಳ ನದಿಗಳು (ಸಪ್ತಸಿಂಧುಗಳು) ಪ್ರವಹಿಸುತ್ತವೆಯೋ ಆ ದಿಕ್ಕನ್ನು ಪಶ್ಚಿಮದಿಕ್ಕೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಸೋಮದೇವತೆಯನ್ನು ದ್ವೇಶಿಸಿ ಹೋಮಮಾಡುವುದರಿಂದ ಪಶ್ಚಿಮದಿಕ್ಕಿನ ಪರಿಜ್ಞಾನವುಂಟಾಗುವುದು. [ಇಲ್ಲಿ ಪಶ್ಚಿಮ ಸಮುದ್ರಕ್ಕೆ ಹೋಗಿಸೇರುವ ಸಿಂಧು ಮೊದಲಾದ ನದಿಗಳ ಪ್ರಸ್ತಾಪವಿದೆ. ಸಿಂಧೂನದಿಯೂ, ಪಂಜಾಬ್ ಪ್ರಾಂತ್ಯದಲ್ಲಿ ಹರಿಯುವ ಐದು ದೊಡ್ಡ ನದಿಗಳೂ ದೊಡ್ಡ ಪ್ರವಾಹಗಳಿಂದ ಪಶ್ಚಿಮ ಸಮುದ್ರವನ್ನು ಸೇರುವುದು ಎಲ್ಲರಿಗೂ ತಿಳಿದವಿಷಯ. ಆದರೆ ಪೂರ್ವಸಮುದ್ರಕ್ಕೆ ಗಂಗಾ, ಬ್ರಹ್ಮಪುತ್ರ ಮೊದಲಾದ ದೊಡ್ಡ ನದಿಗಳು ಹೋಗಿ ಸೇರುವುದನ್ನು ಇಲ್ಲಿ ಪ್ರಸ್ತಾಪಿಸಿಲ್ಲ. ಏಕೆಂದರೆ ಆ ಪ್ರಾಚೀನಕಾಲದಲ್ಲಿ ಆರ್ಯರು ಇಂಡಿಯಾ ದೇಶವನ್ನು ಪಶ್ಚಿಮದಿಕ್ಕಿನಿಂದ ಪ್ರವೇಶಿಸಿ ಈಗಿನ ಪಂಜಾಬ್ ಮೊದಲಾದ ಪ್ರದೇಶಗಳಲ್ಲಿ ನೆಲೆಸಿದ್ದರು. ಪೂರ್ವಭಾಗಕ್ಕೂ ದಕ್ಷಿಣಪ್ರದೇಶಕ್ಕೂ ಇನ್ನೂ ಪ್ರವೇಶಮಾಡಿರಲಿಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ಅವರಿದ್ದ ಪ್ರದೇಶಗಳಲ್ಲಿ ಹರಿಯುವ ನದಿಗಳಿಗೆ ಹೆಚ್ಚು ಪ್ರಾಶಸ್ತ್ಯವನ್ನು ಕೊಟ್ಟಿರುವುದು ಸಹಜವಾಗಿದೆ.]

ಸವಿತಾರಂ ಯಜತಿ ಯತ್ಸವಿತಾರಂ ಯಜತಿ ತಸ್ಮಾದುತ್ತರತಃ ಪಶ್ಚಾ-
ದಯಂ ಭೂಯಿಷ್ಯಂ ಪವಮಾನಃ ಪವತೇ ಸವಿತೃಪ್ರಸೂತೋ
ಹ್ಯೇಷ ಏತತ್ಪವತೇ |

ಉತ್ತರದಿಶ್ಯವಸ್ಥಿತಸ್ಯ ಸವಿತುರ್ಯಾಗಂ ವಿಧತ್ತೇ | ತಂ ವಿಧಿಮನೂದ್ಯ ಪ್ರಶಂಸತಿ |
ಸವಿತಾ ಪ್ರೇರಕೋ ದೇವಃ ಸೋಽತ್ರ ಯಸ್ಮಾದುತ್ತರಸ್ಯಾಂ ದಿಶ್ಯವತಿಷ್ಯತೇ ತಸ್ಮಾತ್ತೇನ
ಸವಿತಾ ಪ್ರೇರಿತೋ ನಾಯುರುತ್ತರಪಶ್ಚಿಮಯೋರಂತರಾಲವರ್ತಿನ್ಯಾಂ ನಾಯನ್ಯಾಂ ದಿಶಿ
ಭೂಯಿಷ್ಯಂ ಪವತೇಽತ್ಯಧಿಕಂ ಸಂಚರತಿ |

ಇನ್ನು ಸವಿತೃದೇವತೆಯನ್ನು ದ್ವೇಶಿಸಿ ಹೋಮಮಾಡುವುದರಿಂದ ಉತ್ತರದಿಕ್ಕಿನ ಪರಿಜ್ಞಾನವು ಹೇಗಾಗುವುದೆಂಬುದನ್ನು ತಿಳಿಸುತ್ತಾರೆ. ಸವಿತಾ ಎಂದರೆ ಸರ್ವಪ್ರಾಣಿಗಳನ್ನೂ ಪ್ರೇರಿಸುವ ದೇವತೆಯು ; ಈ ದೇವತೆಯು ಉತ್ತರದಿಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ನೆಲೆಸಿರುವುದು. ಈ ಸವಿತೃದೇವನಿಂದ ಪ್ರೇರಿತವಾದ ಗಾಳಿಯು ಪಶ್ಚಿಮೋತ್ತರ ದಿಕ್ಕುಗಳ ಮಧ್ಯವರ್ತಿಯಾದ ನಾಯವ್ಯ ದಿಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಬಹಳವಾಗಿ ಬೀಸುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ಸವಿತೃದೇವನನ್ನು ಉದ್ದೇಶಿಸಿ ಮಾಡುವ ಹೋಮದಿಂದ ಉತ್ತರದಿಕ್ಕಿನ ಪರಿಜ್ಞಾನವುಂಟಾಗುವುದು.

ಉತ್ತಮಾನುದಿತಿಂ ಯಜತಿ | ಯದುತ್ತಮಾನುದಿತಿಂ ಯಜತಿ ತಸ್ಮಾ-
ದಸಾವಿನೂಂ ವೃಷ್ಟ್ಯಾಭ್ಯುನತ್ಯಭಿಜಿಘ್ರತಿ |

ಉರ್ಧ್ವದಿಗ್ವರ್ತಿನ್ಯಾ ಅಧೀರ್ಯಾಗಂ ವಿಧತ್ತೇ | ಉತ್ತಮಾಂ ಮೂರ್ಧಾವಸ್ಥಿತಾ-
ಮಿತ್ಯರ್ಥಃ | ಅತ ಏನ ತೈತ್ತಿರೀಯಾ ಆಮನಂತಿ—ಪಥ್ಯಾಂ ಸ್ವಸ್ತಿಮಯಜನ್ಸ್ರಾಚೀಮೇವ
ತಯಾ ದಿಶಂ ಪ್ರಜಾನನ್ನಗ್ನಿನಾ ದಕ್ಷಿಣಾಂ ಸೋಮೇನ ಪ್ರತೀಚೀಂ ಸವಿತೋದೀಚೀಮದಿ-
ತ್ಯೋರ್ಧ್ವಾಂ ಇತಿ | ಉಕ್ತಂ ವಿಧಿಮನೂದ್ಯ ಪ್ರಶಂಸತಿ | ಯಸ್ಮಾದೂರ್ಧ್ವದಿಗ್ವರ್ತಿನಾಂ ತಸ್ಮಾ-

ದೂರ್ಧ್ವದಿಗ್ವರ್ತಿನಾಂ ದ್ಯೌರಿಮಾನುಧೋವರ್ತಿನೀಂ ಸ್ವಕೀಯಯಾ ವೃಷ್ಟ್ಯಾಭ್ಯುನತ್ತಿ
ಸರ್ವತಃ ಕ್ಲೇದಯತಿ | ಪುನರಪಿ ಘರ್ಮಕಾಲೇಽಭಿಜಿಘ್ರತಿ ಭೂಮಿಗತಂ ರಸಮಾಭಿಮುಖ್ಯೇ-
ನಾದತ್ತೇ | ಅತ್ರ ಪಥ್ಯಾದೀನಾಂ ಚತಸ್ಕಣಾಂ ದೇವತಾನಾಮಾಜ್ಯೇನ ಯಾಗಃ | ಅದಿತೇಸ್ತು
ಚರುಣೇತಿ ದ್ರಷ್ಟವ್ಯಂ | ತದಾಹಾಪಸ್ತಂಬಃ- ಚತುರ ಅಜ್ಯಭಾಗಾನ್ಪ್ರತಿದಿಶಂ ಯಜತಿ ಪಥ್ಯಾಂ
ಸ್ವಸ್ತಿಂ ಪುರಸ್ತಾದಗ್ನಿಂ ದಕ್ಷಿಣತಃ ಸೋಮಂ ಪಶ್ಚಾತ್ಸವಿತಾರಮುತ್ತರತೋ ಮಧ್ಯೇಽದಿತಿಂ
ಹವಿಷಾ ಇತಿ |

ಇನ್ನು ಕೊನೆಯದಾದ ಅದಿತಿದೇವತಾಕರ್ಹೋಮವನ್ನು ಅರ್ಪಿಸುವುದರಿಂದ ಲಭಿಸುವ ಸಿದ್ಧಿಯನ್ನು ಪ್ರಶಂಸಿಸುವರು. ಪಥ್ಯಾಸ್ವಸ್ತಿ ಮೊದಲಾದ ಐದು ದೇವತೆಗಳನ್ನು [ಪಥ್ಯಾಸ್ವಸ್ತಿ (ಅದಿತಿ), ಅಗ್ನಿ, ಸೋಮ ಸವಿತೃ ಅದಿತಿ] ಉದ್ದೇಶಿಸಿ ಮಾಡುವ ಪ್ರಾಯಣೀಯೇಷ್ಟಿ ಹೋಮಗಳಲ್ಲಿ ಅದಿತಿಯನ್ನು ಉದ್ದೇಶಿಸಿ ಮಾಡುವ ಹೋಮವೇ ಕೊನೆಯದು. ಎಂದರೆ ಪೂರ್ವ ದಕ್ಷಿಣ, ಪಶ್ಚಿಮ ಉತ್ತರ, ಉರ್ಧ್ವ ಎಂಬ ಐದು ದಿಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ ಉರ್ಧ್ವ (ಮೇಲಿನ) ದಿಕ್ಕೇ ಕೊನೆಯದು. ಉರ್ಧ್ವಭಾಗದಲ್ಲಿ ದ್ಯುಲೋಕ ಅಥವಾ ಅಂತರಿಕ್ಷವಿರುವುದು. ಈ ಅಂತರಿಕ್ಷವು ತನ್ನಲ್ಲಿರುವ ಮೇಘಗಳಿಂದ ವರ್ಷಾಕಾಲದಲ್ಲಿ ಭೂಮಿಯಮೇಲೆ ವೃಷ್ಟಿಯನ್ನು ಸುರಿಸಿ ಭೂಮಿಯನ್ನು ನೆನೆಯುವಂತೆ ಮಾಡುವುದು, ಬೇಸಿಗೆಯಲ್ಲಿ ಆ ನೀರನ್ನು ಹೀರುವುದು, ಆದ್ದರಿಂದ ಮಳೆಯು ಎಲ್ಲಿಂದ ಬರುವುದೋ ಆ ದಿಕ್ಕನ್ನು ಉರ್ಧ್ವದಿಕ್ಕೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಅದಿತಿಯನ್ನು ಉದ್ದೇಶಿಸಿ ಹೋಮಮಾಡುವುದರಿಂದ ಉರ್ಧ್ವದಿಕ್ಕಿನ ಪರಿಜ್ಞಾನವಾಗುವುದು.

ಇಲ್ಲಿ ಪಥ್ಯಾಸ್ವಸ್ತಿ, ಅಗ್ನಿ, ಸೋಮ, ಸವಿತೃ ಎಂಬ ನಾಲ್ಕು ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಅಜ್ಯದ್ರವ್ಯದಿಂದ (ಘೃತ) ಹೋಮವನ್ನು ಅರ್ಪಿಸಬೇಕು. ಐದನೆಯ ದೇವತೆಯಾದ ಅದಿಗೆ ಚರು (ಅನ್ನ) ದ್ರವ್ಯದಿಂದ ಅಹುತಿಯನ್ನರ್ಪಿಸಬೇಕು. ಈ ವಿಷಯವನ್ನು ಅಪಸ್ತಂಬಮಹರ್ಷಿಯು—“ ಚತುರ ಅಜ್ಯಭಾಗಾನ್ಪ್ರತಿದಿಶಂ ಯಜತಿ ಪಥ್ಯಾಂ ಸ್ವಸ್ತಿಂ ಪುರಸ್ತಾದಗ್ನಿಂ ದಕ್ಷಿಣತಃ ಸೋಮಂ ಪಶ್ಚಾತ್ ಸವಿತಾರಮುತ್ತರತೋ ಮಧ್ಯೇಽದಿತಿಂ ಹವಿಷಾ ” ಎಂದು ಹೇಳಿರುವರು. ಎಂದರೆ, ಈ ಪ್ರಾಯಣೀಯೇಷ್ಟಿಯ ಹೋಮಮಾಡುವಾಗ ಪಥ್ಯಾಸ್ವಸ್ತಿ ಎಂಬ ದೇವತೆಯನ್ನು ದ್ದೇಶಿಸಿ ಪೂರ್ವದಿಕ್ಕಿನಲ್ಲಿಯೂ, ದಕ್ಷಿಣದಿಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿಯನ್ನೂ, ಪಶ್ಚಿಮದಿಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಸೋಮನನ್ನೂ, ಉತ್ತರದಿಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಸವಿತೃದೇವತೆಯನ್ನೂ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ (ಉರ್ಧ್ವ) ಅದಿತಿಯನ್ನೂ ಉದ್ದೇಶಿಸಿ ಹೋಮಮಾಡಬೇಕು ಎಂದು. ಮತ್ತು ಈ ಹೋಮಗಳ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ—

ಪಂಚ ದೇವತಾ ಯಜತಿ ಪಂಚ ದಿಶೋ ದಿಶಾಂ ಪ್ರಜ್ಞಾತ್ಮೈ ಅಥೋ ಪಂಚಾಕ್ಷರಾ
ಪಂಕ್ತಿಃ ಪಾಂಕ್ತೋ ಯಜ್ಞೋ ಯಜ್ಞಮೇವಾನರಂಧೇ ಪಥ್ಯಾಗ್ ಸ್ವಸ್ತಿಮಯಜನ್
ಪ್ರಾಚೀನೇನ ತಯಾ ದಿಶಂ ಪ್ರಾಜಾನನ್ನಗ್ನಿನಾ ದಕ್ಷಿಣಾ ಸೋಮೇನ ಪ್ರತೀಚೀಗ್ಂ
ಸವಿತ್ರೋದೀಚೀನುದಿತ್ಯೋರ್ಧ್ವಾಂ ಪಥ್ಯಾಗ್ಂ ಸ್ವಸ್ತಿಂ ಯಜತಿ ಪ್ರಾಚೀನೇನ ತಯಾ ದಿಶಂ
ಪ್ರಜಾನಾತಿ ಪಥ್ಯಾಗ್ ಸ್ವಸ್ತಿಮಿಷ್ಟ್ವಾಗ್ನೀಷೋಮೌ ಯಜತಿ ಚಕ್ಷುಷೀ ವಾ ಏತೇ ಯಜ್ಞಸ್ಯ
ಯದಗ್ನೀಷೋಮೌ ತಾಭ್ಯಾಮೇವಾನುಪಶ್ಯತ್ಯಗ್ನೀಷೋಮಾವಿಷ್ಟ್ವಾ ಸವಿತಾರಂ ಯಜತಿ
ಸವಿತೃಪ್ರಸೂತ ಏವಾನು ಪಶ್ಯತಿ ಸವಿತಾರಮಿಷ್ಟ್ವಾದಿತಿಂ ಯಜತೀಯಂ ವಾ ಅದಿತಿರಸ್ಯಾ-
ಮೇನ ಪ್ರತಿಷ್ಠಾಯಾನುಪಶ್ಯತಿ ||

(ತೈ. ಸಂ. ೬-೧-೫-೧,೨,೩)

ಎಂದು ವಿವರಣೆ ಇದೆ. ಇದೆಲ್ಲಾ ಮೇಲೆ ವಿವರಿಸಿದ ವಿಷಯಗಳನ್ನೇ ಒಳಗೊಂಡಿದೆ.

ಪಂಚ ದೇವತಾ ಯಜತಿ ಸಾಂಕ್ರೋ ಯಜ್ಞಃ ಸರ್ವಾ ದಿಶಃ ಕಲ್ಪಂತೇ ಕಲ್ಪತೇ ಯಜ್ಞೋಽಸಿ |

ಯಥೋಕ್ತದೇವತಾಗತಾಂ ಸಂಖ್ಯಾಂ ಪ್ರಶಂಸತಿ | ಪಠ್ಯಾದ್ಯದಿತ್ಯಂತಾಃ ಪಂಚ ದೇವತಾ ಯಜ್ಞಸ್ಯ ಪಂಚಸಂಖ್ಯಾಯೋಗಾತ್ಪ್ರಾಜ್ಞತ್ವಂ ಬಹುಧಾ ವಕ್ಷ್ಯತೇತೋ ಯಜ್ಞೇ ದೇವತಾವಿಷಯಾ ಪಂಚಸಂಖ್ಯಾಯುಕ್ತಾ | ದಿಶೋಽಸಿ ಪ್ರಾಚ್ಯಾದ್ಯಾ ಉಧ್ವಾಂತಾಃ ಪಂಚ- ಸಂಖ್ಯಾಕಾಃ | ಅತೋ ದೇವತಾಗತಪಂಚಸಂಖ್ಯಯಾ ಗತಾಃ ಸರ್ವಾ ದಿಶಃ ಕಲ್ಪಂತೇ ಸಮರ್ಥಾ ಭವಂತಿ | ಪೂರ್ವಮನಿಜ್ಞಾತಾಃ ಸತ್ಯೋ ಜ್ಞಾತಾ ಭವಂತೀತ್ಯರ್ಥಃ | ಯಜ್ಞೋಽ- ಸ್ಯನಯಾ ಕಲ್ಪತೇ ಸ್ವಪ್ರಯೋಜನಸಮರ್ಥೋ ಭವತಿ |

ಮೇಲೆ ಹೇಳಿದಂತೆ ಪಠ್ಯಾಸ್ವಸ್ತಿ ಮೊದಲಾದ ಐದು ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಉದ್ದೇಶಿಸಿ ಹೋಮಮಾಡುವುದರಿಂದ ಯಜ್ಞವು ನಿರ್ವಿಘ್ನವಾಗಿಯೂ ಸಾಂಗವಾಗಿಯೂ ನೆರವೇರಲು ಅನುಕೂಲವಾಗುವುದು. ಮತ್ತು ಪೂರ್ವಾದಿ ನಾಲ್ಕು ದಿಕ್ಕುಗಳು, ಉಧ್ವ ದಿಕ್ಕು ಒಟ್ಟು ಐದು ದಿಕ್ಕುಗಳ ಪರಿಜ್ಞಾನವೂ ಲಭಿಸುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ಯಜ್ಞವು ಚೆನ್ನಾಗಿ ನೆರವೇರಿ ಯಜಮಾನನಿಗೆ ನಿರ್ದಿಷ್ಟವಾದ ಫಲವನ್ನು ಕೊಡುವುದು.

ತಸ್ಯೈ ಜನತಾಯೈ ಕಲ್ಪತೇ ಯತ್ರೈವಂ ವಿದ್ವಾನ್‌ಹೋತಾ ಭವತಿ ||

ವೇದನಂ ಪ್ರಶಂಸತಿ | ಯತ್ರ ಯಸ್ಯಾಂ ಜನತಾಯಾಂ ಯಾಜ್ಞಿಕಜನಸಮೂಹೇ ಹೋತಾ ಪ್ರಾಯಣೇಯದೇವತಾನಾಂ ವೇದಿತಾ ಭವತಿ ತಸ್ಯಾಂ ಜನತಾಯಾಮಯಂ ಹೋತಾ ಸ್ವಪ್ರಯೋಜನಸಮರ್ಥೋ ಭವತಿ |

ಈ ಪ್ರಾಯಣೇಯೇಷ್ಟಿಯಲ್ಲಿ ಮೇಲೆ ಹೇಳಿದ ಹೋಮ ವಿಧಾನಗಳನ್ನು ಚೆನ್ನಾಗಿ ತಿಳಿದಿರುವ ಹೋತೃವು ಯಾವ ಜನಸಮೂಹದಿಂದ ಕೂಡಿದ ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಇದ್ದು ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಭಾಗವಹಿಸುವನೋ ಆ ಯಜ್ಞವು ಜನಸಮೂಹಕ್ಕೆ ಬೇಕಾದ ಇಷ್ಟಾರ್ಥಗಳನ್ನು ಕೊಡಲು ಸಮರ್ಥವಾಗುವುದು.

English Translation

The Prayaniya ishti has its name "prayaniya" from the fact that by its means the sacrificers approach heaven (from pra-ya, going forward). The prayaniya ceremony is the air inhaled (prana), whereas the udayaniya i.e., concluding ceremony (of the whole sacrifice) is the air exhaled. The Hotar (who is required at both ceremonies) is the common hold of both the airs (samana). Both the air inhaled and exhaled are held together (in the same body). (The performance of both ceremonies, the prayaniya and udayaniya are intended) for making the vital airs, and for obtaining a discriminating knowledge of their several parts (prana, udana, & c.).

The sacrifice (the mystical sacrificial personage) went away from the gods. The gods were (consequently) unable to perform any further ceremony. They did not know where it had gone to. They said to Aditi: Let us know the sacrifice through you! Aditi said: Let it be so; but I will choose a boon from you. They said: Chose! Then she choose this boon; all sacrifices shall commence with me, and end with me. Thence there is at (the beginning of) the prayaniya ishti a Charu-offering for Aditi, and the same offering is given to her as the boon chosen by her at the end (of the sacrifice). Then she chose this (other) boon Through me you shall know the eastern direction, through Agni the southern, through Soma the western, and through Savitar the northern direction. The Hotar repeats the (Anuvakya and) Yajya-mantra for the Pathya. Therefore the sun rises in the east and sets in the west; for it follows in its course the Pathya. He repeats the (Anuvakya and) Yijaya verse for Agni.

That is done because cereals first ripen in southern countries (for Agni is posted at the southern direction); for cereals are Agni's. He repeats the (Anuvakya and) Yajya for Soma. That is done because many rivers flow towards the west (to fall into the sea), and the waters are Soma's. He repeats the (Anuvakya and) Yajya mantra for Savitar. That is done, because the wind (pavamanah) blows most from the north between the northern and western directions; it thus blows moved by Savitar.

He repeats the (Anuvakya and) Yajya mantra for Aditi, who is the upper region. This is done because the sky (asau) wets the earth with rain (and) dries it up (which is done from above). He repeats (Anuvakya and) Yajya verses for five deities. The sacrifice is five-fold. All (five) directions are (thus) established; and the sacrifice becomes also established. It becomes established for such people (only) with whom there is a Hotar having this knowledge (to separate and mark the regions in this way).

ಇತಿ ಶ್ರೀಮತ್ಸಾಯಣಾಚಾರ್ಯವಿರಚಿತೇ ಮಾಧವೀಯೇ ವೇದಾರ್ಥಪ್ರಕಾಶ

ಐತರೇಯಬ್ರಾಹ್ಮಣಭಾಷ್ಯಸ್ಯ ದ್ವಿತೀಯಾಧ್ಯಾಯೇ ಪ್ರಥಮಃ ಖಂಡಃ

ಇಲ್ಲಿಗೆ ಐತರೇಯಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿ ಎರಡನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯದ ನೊದಲನೇ ಖಂಡವು ಸಮಾಪ್ತವಾದುದು.

ಅಧ ದ್ವಿತಿಯಾಧ್ಯಾಯೇ ದ್ವಿತೀಯಃ ಖಂಡಃ

ಎರಡನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ ಎರಡನೆಯ ಖಂಡವು

[ಪ್ರಾಯಣೀಯೇಷ್ಟಿಯಲ್ಲಿ ಕಾಮ್ಯಪ್ರಕಾರ ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳ ನಿರೂಪಣೆ]

ಯಸ್ತೇಜೋ ಬ್ರಹ್ಮವರ್ಚಸಮಿಚ್ಛೇತ್ಪ್ರಯಾಜಾಹುತಿಭಿಃ ಪ್ರಾಜ್ಞ
ಇಯಾತ್ರೇಜೋ ವೈ ಬ್ರಹ್ಮವರ್ಚಸಂ ಪ್ರಾಚೀ ದಿಕ್ ತೇಜಸ್ವೀ
ಬ್ರಹ್ಮವರ್ಚಸೀ ಭವತಿ ಯ ಏನಂ ವಿದ್ವಾನ್ಪ್ರಾಜೀತಿ |

ಪ್ರಾಯಣೀಯೇಷ್ಟಿಂ ವಿಧಾಯ ತತ್ರ ಪ್ರಯಾಜಾನಾಂ ಕಾಮ್ಯಪ್ರಕಾರವಿಶೇಷಂ
ವಿಧತ್ತೇ | ಸಮಿಧೋ ಯಜತಿ ತನೂನಸಾತಂ ಯಜತೀತ್ಯಾದಿನಾ ವಿಹಿತಾಃ ಪಂಚ ಪ್ರಯಾ-
ಜಾಹುತಯಸ್ತಾಸಾಂ ಪ್ರಕೃತಾನುಷ್ಠಾನಪ್ರಕಾರ ಆಪಸ್ತಂಬೇನ ದರ್ಶಿತಃ - ಪಂಚ ಪ್ರಯಾ-
ಜಾನ್ಪ್ರಾಚೋ ಯಜತಿ ಪ್ರತಿದಿಶಂ ನಾ ಸಮಿಧಃ ಪುರಸ್ತಾತ್ತನೂನಸಾತಂ ದಕ್ಷಿಣತ ಇಡಾಂ
ಪಶ್ಚಾದ್ಧರ್ಹಿರುತ್ತರತಃ ಸ್ವಾಹಾಕಾರಂ ಮಧ್ಯೇ ಇತಿ | ಸ ಪ್ರಕಾರೋಽತ್ರ ಚೋದಕಪ್ರಾಪ್ತಸ್ತ-
ನುಪೋದ್ಯ ಶರೀರಕಾಂತಿಶ್ರುತಾಧ್ಯಯನಸಂಪತ್ತಿಂ ಚ ಕಾಮಯಮಾನಸ್ಯ ಪ್ರಕಾರಾಂತರಂ
ವಿಧೀಯತೇ | ಯಃ ಪುಮಾಂಸ್ತೇಜೋ ಬ್ರಹ್ಮವರ್ಚಸಮಿಚ್ಛೇತ್ಪುಮಾನ್ಪ್ರಯಾಜಾಹುತಿಭಿಃ
ಪ್ರಾಜಿಯಾತ್ | ಪ್ರಾಗಪವರ್ಗಾಸ್ತಾ ಅಚರೇದಿತ್ಯರ್ಥಃ | ಆದಿತ್ಯೋದಯೇನ ಪ್ರಾಚ್ಯಾಸ್ತೇಜ-
ಸ್ತ್ವಂ ತದಾಭಿಮುಖ್ಯೇನ ಗಾಯತ್ರೀಜಪಾನುಷ್ಠಾನಾದ್ಬ್ರಹ್ಮವರ್ಚಸತ್ವಂ ಚ | ನೇದನಂ
ಪ್ರಶಂಸತಿ |

ಪ್ರಾಯಣೀಯೇಷ್ಟಿಯ ವಿಷಯವನ್ನು ವಿವರಿಸಿ ಈಗ ಪ್ರಯಾಜ ಎಂಬ ಆಹುತಿಗಳ ಸ್ವರೂಪವನ್ನೂ ಅದರಲ್ಲಿಯೂ
ಯಾವ ಅಪೇಕ್ಷೆಯಿಂದ ಮಾಡಿದರೆ ಯಾವ ಫಲವುಂಟಾಗುವುದೆಂಬ ಕಾಮ್ಯಪ್ರಕಾರಗಳನ್ನು ಹೇಳುವರು.

ಈ ಪ್ರಯಾಜ ಮಂತ್ರಗಳ ಎಂದರೆ ಆಹುತಿಗಳ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಋಗ್ವೇದ ಸಂಹಿತೆಯ ಹತ್ತನೆಯ ಮಂಡಲದ ಐವತ್ತೊಂದನೆಯ
ಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿಗೂ ದೇವತೆಗಳಿಗೂ ನಡೆದ ಸಂಭಾಷಣೆಯನ್ನು ಈರೀತಿ ತಿಳಿಸಿದೆ—

ಅಗ್ನೇಃ ಪೂರ್ವೇ ಭ್ರಾತರೋ ಅರ್ಥಮೇತಂ ರಥೀನಾಧ್ವಾನಮನ್ವಾವರೀವುಃ |

ತಸ್ಮಾದ್ಧಿಯಾ ವರುಣ ದೂರಮಾಯಂ ಗೌರೋನ ಜೇಪ್ನೋರವಿಜೇ ಜ್ಯಾಯಾಃ |

ಕುರ್ಮಸ್ತ ಆಯುರಜರಂ ಯದಗ್ನೇ ಯಥಾ ಯುಕ್ತೋ ಜಾತವೇದೋ ನ ರಿಷ್ಯಾಃ |

ಅಥಾ ವಹಾಸಿ ಸುಮನಸ್ಯಮಾನೋ ಭಾಗಂ ದೇವೇಭ್ಯೋ ಹವಿಷಃ ಸುಜಾತ |

ಪ್ರಯಾಜಾನ್ಮೇ ಅನುಯಾಜಾಂಶ್ಚ ಕೇವಲಾನೂರ್ಜಸ್ವಂತಂ ಹವಿಷೋ ದತ್ತ ಭಾಗಂ |

ಘೃತಂ ಚಾಪಾಂ ಪುರುಷಂ ಚೌಷಧೀನಾನುಗ್ನೇಶ್ಚ ದೀರ್ಘಮಾಯುರಸ್ತು ದೇವಾಃ |

ತವ ಪ್ರಯಾಜಾ ಅನುಯಾಜಾಶ್ಚ ಕೇವಲ ಉರ್ಜಸ್ವಂತೋ ಹವಿಷಃ ಸಂತು ಭಾಗಾಃ |

ತವಾಗ್ನೇ ಯಜ್ಞೋ ೩ ಯಮಸ್ತು ಸರ್ವಸ್ತುಭ್ಯಂ ನಮಂತಾಂ ಪ್ರದಿಶಶ್ಚತಸ್ರಃ ||

(ಋ. ಸಂ. ೧೦-೫೧-೬ ರಿಂದ ೯)

ಈ ಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿ ದೇವತೆಗಳಿಗೂ ಅಗ್ನಿಗೂ ನಡೆದ ಸಂಭಾಷಣೆಯು ಉಕ್ತವಾಗಿದೆ. ಮುಖ್ಯವಿಚಾರವೇನೆಂದರೆ— ಅಗ್ನಿಗೆ ಭೂಪತಿ, ಭುವನಪತಿ, ಭೂತಾನಾಂಪತಿ ಎಂಬ ಹೆಸರಿನ ಮೂವರು ಜ್ಯೇಷ್ಠ ಸಹೋದರರಿದ್ದರು. ಅವರೂ ಅಗ್ನಿ ಯಂತೆಯೇ ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಯಜಮಾನರು ಅರ್ಪಿಸುವ ಹವಿಸ್ಸನ್ನು ದೇವತೆಗಳ ಬಳಿಗೆ ವಹಿಸುತ್ತಿದ್ದರು. ಹೀಗಿರುವಲ್ಲಿ ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಹೋಮಮಾಡುವಾಗ ವಷಟ್ಪಾರಪೂರ್ವಕವಾಗಿ ಹೋಮಮಾಡುವರು. ಈ ವಷಟ್ಪಾರವು (ವೌಷಟ್) ಸರಿಯಾಗಿ ಉಚ್ಚರಿಸಲ್ಪಡದಿದ್ದರೆ ವಜ್ರಾಯುಧದಂತೆ ಅಪಘಾತವನ್ನುಂಟುಮಾಡುವುದು. ಇಂತಹ ಹೋಮಗಳಿಂದ ಈ ಮೂವರು ಸಹೋದರರೂ ಮೃತರಾದರು. ಅದನ್ನು ಕಂಡು ಕಿರಿಯವನಾದ ಅಗ್ನಿಯು ತನಗೂ ಆ ದಿಶೆ ಸಂಭವಿಸಬಹುದೆಂದು ಭೀತನಾಗಿ ಓಡಿಹೋಡಿ ನೀರಿನಲ್ಲಿ ಅವಿತುಕೊಂಡಿದ್ದನು. ದೇವತೆಗಳು ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಎಲ್ಲಿಯೂ ಕಾಣದೆ ಹುಡುಕುತ್ತಿರುವಾಗ ನೀರಿನಲ್ಲಿದ್ದ ಮೀನುಗಳು ಅಗ್ನಿಯು ನೀರಿನಲ್ಲಿರುವನೆಂದು ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ತಿಳಿಸಿದುವು. ಆಗ ದೇವತೆಗಳು ಅಗ್ನಿಯ ಬಳಿಗೆ ಬಂದು ಅವನೊಡನೆ ಈರಿತಿ ಸಂಭಾಷಿಸಿದರು. ಈ ಸಂಭಾಷಣೆಯು ಈ ಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿ ವಿವರಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ದೇವತೆಗಳು—ಅಗ್ನಿಯು ನೀರಿನಿಂದ ಎದ್ದು ಬರಬೇಕೆಂದೂ ಹಿಂದಿನಂತೆ ತಮಗೆ ಹವಿಸ್ಸನ್ನು ವಹಿಸಬೇಕೆಂದೂ ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಲು, ಅಗ್ನಿಯು—ತನ್ನ ಸಹೋದರರು ಹವಿರ್ವಹನ ಕಾರ್ಯದಲ್ಲಿ ವಷಟ್ಪಾರಾಹುತಿಗಳಿಂದ ಮೃತರಾದರು. ತನಗೂ ಅದೇಗತಿ ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗುವುದರಿಂದ ತಾನು ಬರುವುದಿಲ್ಲವೆಂದು ಹೇಳಿದನು. ಅದಕ್ಕೆ ದೇವತೆಗಳು—ಮರಣಕ್ಕಾಗಿ ಹೆದರಬೇಡವೆಂದೂ, ನಿನಗೆ ಮರಣಭಯವುಂಟಾಗದಂತೆ ಮಾಡುವೆವೆಂದೂ ಹೇಳಲು, ಅಗ್ನಿಯು ಪುನಃ ಇಂತೆಂದನು—ಒಳ್ಳೆಯದು, ಮರಣಭಯವನ್ನು ನನಗೆ ತಪ್ಪಿಸುವುದಲ್ಲದೆ, ಯಜ್ಞಗಳ ಆರಂಭದಲ್ಲಿ ಹೋಮಮಾಡುವ ಆಜ್ಯಭಾಗ, ಪ್ರಯಾಜಾ, ಎಂಬ ಆಹುತಿಗಳನ್ನು ಕೊನೆಯಲ್ಲಿ ಮಾಡುವ ಅನುಯಾಜಾ ಉರ್ಜಸ್ವತ್, ಸ್ವಿಷ್ಟಕೃತ್ ಮೊದಲಾದ ಕೆಲವು ವಿಶೇಷ ಆಹುತಿಗಳನ್ನು ನನಗೆ ಕೊಡಬೇಕು ಎಂದನು. ದೇವತೆಗಳು ಹಾಗೆಯೇ ಆಗಲೆಂದೊಪ್ಪಿ ಅವನು ಕೇಳಿದ ಹವಿರ್ಭಾಗಗಳನ್ನು ಕೊಟ್ಟು ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಮುಖ್ಯಪಾತ್ರವನ್ನು ವಹಿಸುವಂತೆಯೂ ಸರ್ವರಿಂದಲೂ ನಮಸ್ಕೃತ ನಾಗುವಂತೆಯೂ ದೀರ್ಘಾಯುವಾಗುವಂತೆಯೂ ವರವನ್ನಿತ್ತು ಪೂರ್ವದಂತೆ ಹವಿರ್ವಹನಕಾರ್ಯದಲ್ಲಿ ಅವನನ್ನು ನಿಯಮಿಸಿದರು ಎಂದು ಈ ಸೂಕ್ತದ ಮುಖ್ಯಾಭಿಪ್ರಾಯವು.

ಪ್ರಯಾಜಾಃ ಮತ್ತು ಅನುಯಾಜಾಃ ಎಂಬ ಆಹುತಿಗಳಿಗೆ ದೇವತೆಗಳಾರು ಎಂಬ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಯಾಸ್ವರು ತಮ್ಮ ನಿರುಕ್ತದಲ್ಲಿ ಈರಿತಿ ವಿವರಿಸಿದ್ದಾರೆ—

ಅಥ ಕಿಂ ದೇವತಾಃ ಪ್ರಯಾಜಾನುಯಾಜಾಃ | ಆಗ್ನೇಯಾ ಇತ್ಯೇಕೇ | ಪ್ರಯಾ-
ಜಾನ್ಮೇ ಅನುಯಾಜಾಂಶ್ಚ ಕೇವಲಾನೂರ್ಜಸ್ವಂತಂ ಹವಿಷೋ ದತ್ತ ಭಾಗಂ | ಘೃತಂ ಚಾಪಾಂ
ಪುರುಷಂ ಚೌಷಧೀನಾನುಗ್ನೇಶ್ಚ ದೀರ್ಘಮಾಯುರಸ್ತು ದೇವಾಃ | ತವ ಪ್ರಯಾಜಾ ಅನು-
ಯಾಜಾಶ್ಚ ಕೇವಲ ಉರ್ಜಸ್ವಂತೋ ಹವಿಷಃ ಸಂತು ಭಾಗಾಃ | ತವಾಗ್ನೇ ಯಜ್ಞೋ ೩ ಯ-
ಮಸ್ತು ಸರ್ವಸ್ತುಭ್ಯಂ ನಮಂತಾಂ ಪ್ರದಿಶಶ್ಚತಸ್ರಃ || ಆಗ್ನೇಯಾ ವೈ ಪ್ರಯಾಜಾ ಆಗ್ನೇಯಾ
ಅನುಯಾಜಾ ಇತಿ ಚ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಂ ||

ಪ್ರಯಾಜಾನುಯಾಜಾಃ ಎಂದರೆ ಯಾವ ದೇವತೆಗಳು? ಎಂದು ಪ್ರಶ್ನೆಮಾಡಿ ಅದಕ್ಕೆ—ಆಗ್ನೇಯಾ ಇತ್ಯೇಕೇ—
 ಆಗ್ನೇಯೇ ಆ ಮಂತ್ರಗಳ ದೇವತೆಯು ಎಂದು ಕೆಲವರ ಮತವೆಂದು ಇಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಸ್ವಲ್ಪ ವಿವರಣೆಯು ಅವಶ್ಯಕವು.
 ಯಜ್ಞಾದಿಕರ್ಮಗಳಲ್ಲಿ ಪರೋಕ್ಷರಾದ ದೇವತೆಗಳನ್ನು ದ್ವೇಶಿಸಿ ಆಗ್ನಿಯಲ್ಲಿ ಅಹುತಿಯನ್ನರ್ಪಿಸಿ ಹೋಮಮಾಡುವುದು ಸರಿಯಷ್ಟೆ.
 ಉದ್ದಿಷ್ಟರಾದ ಮತ್ತು ಅಹೂತರಾದ (ಕರೆಯಲ್ಪಟ್ಟ) ದೇವತೆಗಳನ್ನು ದ್ವೇಶಿಸಿ ಮಾಡುವ ಅಹುತಿಗಳಿಗೆ ಪ್ರಧಾನಾಹುತಿ (ಮುಖ್ಯಾ
 ಹುತಿ) ಗಳೆಂದು ಹೆಸರು. ಈ ಪ್ರಧಾನಾಹುತಿಗಳಿಗೆ ಪೂರ್ವಭಾವಿಯಾಗಿಯೂ ಅನಂತರವೂ ಕೆಲವು ಉಪಹೋಮಗಳನ್ನು
 ಮಾಡುವುದು ರೂಢಿಯು. ಆದ್ದರಿಂದ ಪ್ರಧಾನಾಹುತಿಗಳಿಗೆ ಪೂರ್ವಭಾವಿಯಾಗಿ ಮಾಡುವ ಉಪಹೋಮಗಳಲ್ಲಿ ಕೆಲವಕ್ಕೆ
 ಪ್ರಯಾಜಾಃ ಎಂದೂ ಪ್ರಧಾನಾಹುತಿಯ ಅನಂತರ ಮಾಡುವ ಉಪಹೋಮಗಳಲ್ಲಿ ಕೆಲವಕ್ಕೆ ಅನುಯಾಜಾಃ ಎಂದೂ
 ಹೆಸರು. ಮೇಲೆ ಉದಾಹರಿಸಿರುವ ಎರಡು ಋಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ ಈ ಪ್ರಯಾಜಾನುಯಾಜಗಳೆಂಬ ಅಹುತಿಗಳನ್ನು ತನ್ನನ್ನು ದ್ವೇಶಿಸಿಯೇ
 ಎಂದರೆ ತನಗೆ ಮಾತ್ರವೇ ಅರ್ಪಿಸಬೇಕೆಂದೂ ಆ ಅಹುತಿಗಳಿಗೆ ತಾನೇ ದೇವತೆಯಾಗಬೇಕೆಂದೂ ಆಗ್ನಿಯು ದೇವತೆಗಳಿಂದ
 ವರವನ್ನು ಕೇಳಿದವ್ರಕಾರ ದೇವತೆಗಳು ಹಾಗೆಯೇ ಆಗಲೆಂದು ವರವನ್ನು ಕೊಟ್ಟರು. ಆದಕಾರಣ ಈ ಪ್ರಯಾಜಾನುಯಾಜ
 ಮಂತ್ರಗಳಿಗೂ ಅಹುತಿಗಳಿಗೂ ಆಗ್ನೇಯೇ ದೇವತೆಯೆಂದು ಕೆಲವರ ಮತವೆಂದು ಯಾಸ್ಕರು ಇಲ್ಲಿ ವಿವರಿಸಿದಾರೆ. ಈ ವಿಷಯ
 ದಲ್ಲಿ—ಆಗ್ನೇಯಾ ನೈ ಪ್ರಯಾಜಾ ಆಗ್ನೇಯಾ ಅನುಯಾಜಾ ಎಂದು ಬ್ರಾಹ್ಮಣ ವಾಕ್ಯವನ್ನೂ ಉದಾಹರಿಸಿದಾರೆ.
 ಇದೇರೀತಿ ಬೇರೆಬೇರೆ ಮತದವರ ಅಭಿಪ್ರಾಯಗಳನ್ನು ಈರೀತಿ ತಿಳಿಸಿದಾರೆ—

ಛಂದೋದೇವತಾ ಇತ್ಯಪರಂ | ಛಂದಾಂಸಿ ನೈ ಪ್ರಯಾಜಾಶ್ಚಂದಾಂಸ್ಯನುಯಾಜಾ

ಇತಿ ಚ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಂ ||

ಋತುದೇವಾ ಇತ್ಯಪರಂ | ಋತವೋ ನೈ ಪ್ರಯಾಜಾ ಋತವೋನುಯಾಜಾ

ಇತಿ ಚ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಂ ||

ಸಶುದೇವತಾ ಇತ್ಯಪರಂ | ಸಶವೋ ನೈ ಪ್ರಯಾಜಾ ಸಶವೋನುಯಾಜಾ

ಇತಿ ಚ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಂ ||

ಪ್ರಾಣದೇವತಾ ಇತ್ಯಪರಂ | ಪ್ರಾಣಾ ನೈ ಪ್ರಯಾಜಾಃ ಪ್ರಾಣಾ ನಾ ಅನುಯಾಜಾ

ಇತಿ ಚ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಂ ||

ಆತ್ಮದೇವತಾ ಇತ್ಯಪರಂ | ಆತ್ಮಾ ನೈ ಪ್ರಯಾಜಾ ಆತ್ಮಾ ನಾ ಅನುಯಾಜಾ

ಇತಿ ಚ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಂ ||

ಕೆಲವರು ಪ್ರಯಾಜಾನುಯಾಜಮಂತ್ರಗಳಿಗೆ ಛಂದಸ್ಸೇ ದೇವತೆಗಳೆಂದೂ, ಕೆಲವರು ಋತುಗಳೇ ದೇವತೆಗಳೆಂದೂ
 ಮತ್ತೆ ಕೆಲವರು ಗೋವುಗಳೇ ಮೊದಲಾದ ಪಶುಗಳೇ ದೇವತೆಗಳೆಂದೂ, ಮತ್ತೆ ಕೆಲವರು ಪ್ರಾಣವೇ ದೇವತೆಯೆಂದೂ ಮತ್ತೆ
 ಕೆಲವರು ಈ ಮಂತ್ರಗಳಿಗೆ ಆತ್ಮವೇ ದೇವತೆಯೆಂದೂ ಹೇಳುವರು. ಇದನ್ನು ಸಮರ್ಥಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಮೇಲಿನ ಬ್ರಾಹ್ಮಣ
 ವಾಕ್ಯಗಳೇ ಪ್ರಮಾಣವೆಂದು ಪ್ರತಿಪಾದಿಸಿರುವರು.

ಆಗ್ನೇಯಾ ಇತಿ ತು ಸ್ಥಿತಿಃ | ಭಕ್ತಿಮಾತ್ರಮಿತರತ್ | ಕಿಮರ್ಥಂ ಪುನರಿದಮುಚ್ಯತೇ |

ಯಸ್ಯೈ ದೇವತಾಯೈ ಹವಿರ್ಗೃಹೀತಂ ಸ್ಯಾತ್ ತಾಂ ಮನಸಾ ಧ್ಯಾಯೇದ್ವಷಟ್ಟಿರಿಷ್ಯನ್ನಿತಿ ಹ
 ವಿಜ್ಞಾಯತೇ || (೧. ೮-೨೨)

ಇಷ್ಟೆಲ್ಲಾ ಮತಭೇದಗಳೂ ಅಭಿಪ್ರಾಯಭೇದಗಳೂ ಇದ್ದರೂ ಈ ಮಂತ್ರಗಳಿಗೆ ಅಗ್ನಿಯೇ ದೇವತೆಯೆಂಬ ಮತವೇ ಪ್ರಮಾಣಾರ್ಹವಾದುದು ಎಂದು ನಿರ್ಧರಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿರುವುದು. ಹೀಗಿದ್ದರೂ ನಾನಾ ಮತಭೇದಗಳನ್ನು ಹೇಳಿರುವುದು ಯಾಕೆ? ಇದರಿಂದ ಏನು ಪ್ರಯೋಜನ? ಎಂದರೆ ಪ್ರಯಾಜಾನುಯಾಜಮಂತ್ರಗಳಿಂದ ವಷಟ್ಪುರಪೂರ್ವಕವಾಗಿ ಅಗ್ನಿಯಲ್ಲಿ ಆಹುತಿಗಳನ್ನರ್ಪಿಸುವಾಗ ಆಯಾ ಮಂತ್ರಗಳ ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಮನಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಧ್ಯಾನಿಸುತ್ತಾ ಆಹುತಿಗಳನ್ನರ್ಪಿಸಬೇಕೆಂಬ ವಿಧಿಯೂ ಸಂಪ್ರದಾಯವೂ ಇರುವುದರಿಂದ ಇದನ್ನೆಲ್ಲಾ ಇಲ್ಲಿ ವಿಶದವಾಗಿ ತಿಳಿಸಬೇಕಾಯಿತು.

ಪ್ರಸಕ್ತವಾದ ಪ್ರಯಾಜಾಹುತಿಗಳ ಸಂಖ್ಯೆ ಐದು. “ ಸಮಿಧೋ ಯಜತಿ ” (ತೈ.ಸಂ. ೨-೬-೧-೧) ಇತ್ಯಾದಿ ಶ್ರುತಿವಾಕ್ಯಗಳ ಪ್ರಕಾರ ಪ್ರಕೃತಿಯಾಗದಲ್ಲಿ ಈ ಪ್ರಯಾಜಾಹುತಿಗಳನ್ನು ಮಾಡುವ ಕ್ರಮವು ಅಪಸ್ತಂಬಮಹರ್ಷಿಯಿಂದ ಈ ರೀತಿ ತಿಳಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ—“ ಪಂಚ ಪ್ರಯಾಜಾನ್ಪ್ರಾಚೋ ಯಜತಿ ಪ್ರತಿದಿಶಂ ನಾ ಸಮಿಧಃ ಪುರಸ್ತತ್ತನೂ ನಸಾತಂ ದಕ್ಷಿಣತ ಇಡಾಂ ಪಶ್ಚಾದ್ಬರ್ಹಿರುತ್ತರತಃ ಸ್ವಾಹಾಕಾರಂ ಮಧ್ಯೇ ” ಇತಿ (ಆಪ.ಶ್ರೌ.ಸೂ. ೨-೧೭-೧, ೨) ಪಂಚಪ್ರಯಾಜದೇವತೆಗಳು ಯಾವವೆಂದರೆ, ಸಮಿಧಃ ತನೂನಸಾತ್ ಇಡಾ, ಬರ್ಹಿಃ, ಸ್ವಾಹಾಕಾರ. ಈ ದೇವತೆಗಳನ್ನೂ ದ್ವೇಷಿಸಿ ಹೋಮಮಾಡುವ ಕ್ರಮವನ್ನೇ ಮೇಲಿನ ಸೂತ್ರವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿ ತಿಳಿಸಲಾಗಿದೆ. ಹೇಗೆಂದರೆ—ಮುಂದುಗಡೆ ಎಂದರೆ ಪೂರ್ವಾಭಿಮುಖವಾಗಿ ಸಮಿಧಃ ಮೊದಲಾದ ಐದು ದೇವತೆಗಳನ್ನೂ ಉದ್ದೇಶಿಸಿ ಹೋಮಮಾಡಬಹುದು ಅಥವಾ ಒಂದೊಂದು ದಿಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಒಂದೊಂದು ದೇವತೆಯಂತೆಯೂ ಹೋಮ ಮಾಡಬಹುದು. ಪೂರ್ವದಿಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಸಮಿಧಃ ಎಂಬ ದೇವತೆಯನ್ನೂ, ದಕ್ಷಿಣದಿಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ತನೂನಸಾತ್ ಎಂಬ ದೇವತೆಯನ್ನೂ, ಪಶ್ಚಿಮದಿಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಇಡಾ ಎಂಬ ದೇವತೆಯನ್ನೂ, ಉತ್ತರದಿಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಬರ್ಹಿಃ ಎಂಬ ದೇವತೆಯನ್ನೂ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಸ್ವಾಹಾಕಾರವನ್ನೂ ಉದ್ದೇಶಿಸಿ ಹೋಮಮಾಡಬಹುದು. ಇವೆರಡೂ ಸಾಧಾರಣಕ್ರಮಗಳು. ಆದರೆ ನಿರ್ದಿಷ್ಟವಾದ ಕೆಲವು ಇಷ್ಟಾರ್ಥವನ್ನು ಬಯಸುವ ಯಜಮಾನನು ಬೇರೆ ವಿಧವಾಗಿ ಮಾಡಬೇಕು. ಹೇಗೆಂದರೆ—ಶರೀರಕಾಂತಿಯನ್ನೂ (ತೇಜಸ್ಸನ್ನೂ) ಅಧ್ಯಯನಸಂಪತ್ತಿಯನ್ನೂ (ಬ್ರಹ್ಮವರ್ಚಸ್ಸನ್ನೂ) ಬಯಸುವ ಯಜಮಾನನು ಪೂರ್ವಾಭಿಮುಖವಾಗಿ ಕುಳಿತು ಈ ಐದು ಪ್ರಯಾಜಾಹುತಿಗಳನ್ನೂ ಹೋಮಮಾಡಬೇಕು. ಏಕೆಂದರೆ ಪೂರ್ವದಿಕ್ಕಾಗುವು ತೇಜಸ್ಸನ್ನೂ ಬ್ರಹ್ಮವರ್ಚಸ್ಸನ್ನೂ ಸೂಚಿಸುವುದು. ಪೂರ್ವದಿಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಸೂರ್ಯನು ಉದಯಿಸುವುದರಿಂದ ಪೂರ್ವದಿಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಸೂರ್ಯನ ತೇಜಸ್ಸು ಸ್ಥಾಪಿತವಾಗಿ ಇರುವುದು. ಪೂರ್ವಾಭಿಮುಖವಾಗಿ ಕುಳಿತು ಗಾಯತ್ರೀ ಮೊದಲಾದ ಮಂತ್ರಗಳ ಜಪವನ್ನು ಮಾಡುವುದರಿಂದ ಬ್ರಹ್ಮವರ್ಚಸ್ಸು ಸಿದ್ಧಿಸುವುದು. ಇವೆರಡನ್ನೂ ಬಯಸುವವನು ಪೂರ್ವಾಭಿಮುಖವಾಗಿ ಹೋಮ ಮಾಡಬೇಕು. ಆದ್ದರಿಂದ ವಿವೇಕಿಯಾದ ಯಾವ ಪುರುಷನು ಯಜ್ಞಮಾಡುವಾಗ ಪ್ರಯಾಜಾಹುತಿಗಳನ್ನು ಪೂರ್ವಾಭಿಮುಖವಾಗಿ ಕುಳಿತು ಮಾಡುವನೋ ಅವನು ತೇಜಸ್ಸಿನಿಂದಲೂ ಬ್ರಹ್ಮವರ್ಚಸ್ಸಿನಿಂದಲೂ ತೋರಿಕೊಳ್ಳುವನು.

ಯೋಽನ್ನಾದ್ಯಮಿಚ್ಛೇತ್ಪ್ರಯಾಜಾಹುತಿಭಿದಕ್ಷಿಣಾ ಸ ಇಯಾದ-
ನ್ನಾದೋ ವಾ ಏಷೋಽನ್ನಪತಿಯದಗ್ನಿಃ ಅನ್ನಾದೋಽನ್ನಪತಿ-
ರ್ಭವತ್ಯಶ್ಚತೇ ಪ್ರಜಯಾನ್ನಾದ್ಯಂ ಯ ಏವಂ ವಿದ್ವಾ-
ನ್ದಕ್ಷಿಣೈತಿ ||

ಅನ್ನಾದ್ಯಕಾಮಸ್ಯ ದಕ್ಷಿಣಾಪವರ್ಗತ್ವಂ ವಿಧತ್ತೇ | ದಕ್ಷಿಣಸ್ಯಾಂ ದಿಶ್ಯವಸ್ಥಿತೋ
ಯೋಽಗ್ನಿಃ ಸೋಽಗ್ನಿರನ್ನಾದಃ | ಭಕ್ತಿತಸ್ಯಾನ್ನಸ್ಯೋದರಾಗ್ನಿನಾ ಜೀರ್ಯಮಾಣತ್ವಾತ್ಪ್ರಸ್ಯೇಷ್ವ-

ವಸ್ಥಾಯಾಂ ವೀರ್ಯಾದಿಪಾಕಹೇತುತ್ವಾತ್ಸಾಲ್ಯಾದಿಷ್ಟವಸ್ಥಾಯಾದಿನಪಾಕಹೇತುತ್ವಾದನ್ನಪತಿ-
ತ್ವಂ | ಅತೋಽನ್ಯಕಾಮಸ್ಯ ದಕ್ಷಿಣಾಪವರ್ಗತ್ವಂ ಯುಕ್ತಂ | ನೇದನಂ ಪ್ರಶಂಸತಿ |

ಉದರದಲ್ಲಿರುವ ಅನ್ನಾದ್ಯಾಹಾರಗಳನ್ನು ಅಗ್ನಿಯು (ಜಾಠರಾಗ್ನಿಯು) ಪಚನವಾಗುವಂತೆ ಮಾಡುವನು. ಮತ್ತು ಸಸ್ಯಾದಿಗಳಲ್ಲಿರುವ ಧಾನ್ಯಾದಿಗಳನ್ನು ಪಕ್ವವಾಗುವಂತೆ (ಮಾಗುವಂತೆ) ಮಾಡುವನು. ಸ್ಥೂಲಾಧಿಪಾತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಅಕ್ಕಿಯನ್ನು ಹಾಕಿ ಬೇಯಿಸುವಾಗ ಅನ್ನವಾಗುವಂತೆ ಮಾಡುವನು. ಅಗ್ನಿಯು ಈ ಮೂರು ವಿಧವಾದ ಕಾರ್ಯಗಳನ್ನು ಮಾಡುವುದರಿಂದ ಅನ್ನಾದ (ಅನ್ನವನ್ನು ಭಕ್ಷಿಸುವವನು) ಅನ್ನಪತಿ ಎಂದು ಹೇಳಲ್ಪಡುವನು. ಆದ್ದರಿಂದ ಅನ್ನಾದ್ಯಾಹಾರಗಳನ್ನು ಯಥೇಚ್ಛವಾಗಿ ಬಯಸುವ ಪುರುಷನು ದಕ್ಷಿಣದಿಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಅವಸ್ಥಿತವಾಗಿರುವ ಅಗ್ನಿಯಲ್ಲಿ ಪ್ರಯಾಜಾಹೋಮಗಳನ್ನು ಮಾಡಬೇಕು. ವಿನೇಕಿಯಾದ ಯಾವ ಪುರುಷನು ದಕ್ಷಿಣದಿಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಈ ಪ್ರಯಾಜಾಹುತಿಗಳನ್ನು ಮಾಡುವನೋ ಅವನು ಅನ್ನಾದ್ಯಾಹಾರಗಳನ್ನು ಸಂಪಾದಿಸಿ ಅವುಗಳಿಗೆ ಅಧಿಪತಿಯಾಗಿರುವುದಲ್ಲದೆ ತಾನೂ ಸಹ ಅಜೀರ್ಣಾದಿರೋಗಬಾಧೆಗಳಿಲ್ಲದಂತೆ ಯಥೇಷ್ಟವಾಗಿ ಆಹಾರಾದಿಗಳನ್ನು ಭುಜಿಸುವ ಶಕ್ತಿಯನ್ನೂ ಪಡೆಯುವನು.

ಯಃ ಪಶುನಿಚ್ಛೇತ್ಪ್ರಯಾಜಾಹುತಿಭಿಃ ಪ್ರತ್ಯಜ್ಞ ಇಯಾತ್ಪಶವೋ
ವಾ ಏತೇ ಯದಾಪಃ ಪಶುಮಾನ್ವನತಿ ಯ ಏನಂ ವಿದ್ವಾನ್ತ-
ತ್ಯಜ್ಜೀತಿ ||

ಪಶುಕಾಮಸ್ಯ ಪ್ರತ್ಯಗಪವರ್ಗತ್ವಂ ವಿಧತೇ | ಪ್ರತ್ಯಗ್ವಿದ್ಯವಸ್ಥಿತಸ್ಯ ಸೋಮಸ್ಯ ಸಂಬಂ-
ಧಿನ್ಯ ಆಪ ಇತಿ ಪೂರ್ವಮುಕ್ತಂ ತಾಸಾಂ ಜಾಪಾಂ ಪಾನದ್ವಾರೇಣ ತೃಣೋತ್ಪಾದನದ್ವಾರೇಣ
ವಾ ಪಶುಪಕಾರಿತ್ವಾತ್ಪಶುತ್ವಮತಃ ಪಶುಕಾಮಸ್ಯ ತಥಾವಿಧಪ್ರತ್ಯಗಪವರ್ಗತ್ವಂ ಯುಕ್ತಂ |
ನೇದನಂ ಪ್ರಶಂಸತಿ |

ಪಶ್ಚಿಮದಿಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಸೋಮದೇವತೆಗೆ ಸಂಬಂಧಪಟ್ಟ ಉದಕಸಮೃದ್ಧಿಯಿರುವುದು. ಉದಕಸಮೃದ್ಧಿಯಿಂದ ಸಸ್ಯತೃಣಾದಿಗಳೂ ಅದರಿಂದ ಪಶುಸಮೃದ್ಧಿಯೂ ಉಂಟಾಗುವವು. ಗೋವು ಮೊದಲಾದ ಪಶುಸಂಪತ್ತನ್ನು ಬಯಸುವ ಯಜಮಾನನು ಪ್ರಯಾಜಾಹುತಿಗಳನ್ನು ಪಶ್ಚಿಮದಿಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಮಾಡಬೇಕು. ಯಾವ ವಿನೇಕಿಯಾದ ಪುರುಷನು ಪಶ್ಚಿಮದಿಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಪ್ರಯಾಜಾಹುತಿಗಳನ್ನು ದೆವೇರಿಸುವನೋ ಅವನು ವಿಶೇಷವಾಗಿ ಪಶುಸಂಪತ್ತನ್ನು ಪಡೆದು ಸುಖಿಸುವನು.

ಯಃ ಸೋಮಸೀಧಮಿಚ್ಛೇತ್ಪ್ರಯಾಜಾಹುತಿಭಿರುದಜ್ಞ ಇಯಾದು-
ತ್ತರಾ ಹ ವೈ ಸೋಮೋ ರಾಜಾ ಪ್ರ ಸೋಮಸೀಧಮಾಪ್ನೋತಿ
ಯ ಏನಂ ವಿದ್ವಾನ್ ಉದಜ್ಜೀತಿ ||

ಅಹೀನಾಡ್ಯುತ್ತರಕ್ರತುಷು ಸೋಮಪಾನಂ ಕಾಮಯಮಾನಸ್ಯೋತ್ತರಾಪವರ್ಗತ್ವಂ
ವಿಧತೇ | ಯಃ ಸೋಮವಲ್ಲಿರೂಪೋ ರಾಜಮಾನತ್ವೇನ ರಾಜಾ ತಸ್ಯೋತ್ತರಸ್ಯಾಂ ದಿಶಿ
ಪ್ರಭೂತತ್ವಾತ್ತದ್ರೂಪತ್ವಮತಃ ಸೋಮಪಾನದ್ವಾರಾಸ್ಯೋತ್ತರಾಪವರ್ಗತ್ವಂ ಯುಕ್ತಂ |
ನೇದನಂ ಪ್ರಶಂಸತಿ |

ಸೋಮಲತೆಗಳು ಉತ್ತರದಿಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ವಿಶೇಷವಾಗಿ ಬೆಳೆಯುವವು. ಅವು ಪ್ರಕಾಶಮಾನವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಸೋಮ ಲತೆಗೆ (ಅಥವಾ ರಸಕ್ಕೆ) ರಾಜನೆಂಬ ಗೌರವಪದದಿಂದ ಕರೆಯುವುದು ರೂಢಿಯಾಗಿದೆ. ಯಾವ ಯಜಮಾನನು ಸೋಮಪಾನ ವನ್ನು ಮಾಡಬೇಕೆಂದು ಬಯಸುವನೋ ಅವನು ಉತ್ತರಾಭಿಮುಖವಾಗಿ ಪ್ರಯಾಜಾಹುತಿಗಳನ್ನು ಮಾಡಬೇಕು. ವಿವೇಕಿ ಯಾದ ಯಾವ ಪುರುಷನು ಉತ್ತರಾಭಿಮುಖವಾಗಿ ಪ್ರಯಾಜಾಹುತಿಗಳನ್ನು ತಾಡುವನೋ ಅವನು ಸೋಮಯಾಗವನ್ನು ಮಾಡಿ ಸೋಮಪಾನಮಾಡಲು ಸಮರ್ಥನಾಗುವನು.

ಸ್ವರ್ಗೈವೋರ್ಧ್ವಾ ದಿಕ್ಷರ್ವಾಸು ದಿಕ್ಷು ರಾಧ್ನೋತಿ

ಸ್ವರ್ಗಕಾಮಸ್ಯಾಹವನೀಯೇ ಪ್ರಯಾಜಹೋಮವಿಧಿಮರ್ಥವಾದೇನೋನ್ನಯತಿ |
ಯೇಯಮೂರ್ಧ್ವಾ ದಿಕ್ಷರ್ವಾಗಾಯ ಹಿತೈವ ತಸ್ಮಾತ್ಸ್ವರ್ಗಕಾಮ ಉರ್ಧ್ವಾಂ ದಿಶಂ ಭಾವಯ-
ನ್ನಾಹವನೀಯಮಧ್ಯೇ ಪ್ರಯಾಜಾನ್ಯಜೇತೇತ್ಯರ್ಥಃ | ಯಥಾ ಸ್ವರ್ಗಂ ಪ್ರಾಪ್ನೋತಿ ತಥಾ
ಸರ್ವಾಸು ದಿಕ್ಷು ಸ ಸಮೃದ್ಧಶ್ಚ ಭವತ್ಯತಃ ಸಮೃದ್ಧಿ ಕಾಮೋ ಮಧ್ಯೇ ಯಜೇತೇತ್ಯವಗಂತವ್ಯಂ |

ಸ್ವರ್ಗಲೋಕವು ಉರ್ಧ್ವಾದಿಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಇರುವುದು. ಸ್ವರ್ಗಕ್ಕೆ ಹೋಗಬೇಕೆಂದು ಬಯಸುವ ಯಜಮಾನನು ಉರ್ಧ್ವಾ ದಿಕ್ಕನ್ನು ಮನಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಭಾವಿಸುತ್ತಾ ಆಹವನೀಯಾಗ್ನಿ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಪ್ರಯಾಜಾಹುತಿಗಳನ್ನು ಅರ್ಪಿಸಬೇಕು. ಸ್ವರ್ಗದಲ್ಲಿ ಸಮಸ್ತ ಇಷ್ಟಾರ್ಥಗಳೂ ನೆರವೇರುವವು. ಅದರಂತೆ ಈ ಯಜಮಾನನಿಗೆ ಸಮಸ್ತದಿಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿಯೂ (ಸಮಸ್ತ ವಿಷಯಗಳಲ್ಲಿಯೂ) ಸಮೃದ್ಧಿಯುಂಟಾಗುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ಸಮೃದ್ಧಿಯನ್ನು ಬಯಸುವ ಪುರುಷನು ಸ್ವರ್ಗವಿರುವ ಉರ್ಧ್ವಾದಿಕ್ಕನ್ನು ಮನಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಭಾವಿಸುತ್ತಾ ಆಹವನೀಯಾಗ್ನಿ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಪ್ರಯಾಜಾಹುತಿಗಳನ್ನು ಅರ್ಪಿಸಬೇಕು.

ಸಮ್ಯಂಚೋ ವಾ ಇಮೇ ಲೋಕಾಃ ಸಮ್ಯಂಚೋಽಸ್ಮಾ ಇಮೇ
ಲೋಕಾಃ ಶ್ರಿಯೈ ದೀದ್ಯತಿ ಯ ಏವಂ ವೇದ ||

ವೇದನಂ ಪ್ರಶಂಸತಿ | ಇಮೇ ಭೂರಾದಯಸ್ತ್ರಯೋ ಲೋಕಾಶ್ಚೇ ಸಮ್ಯಂಚಃ ಸ್ವೋಚಿ-
ತಭೋಗಪ್ರದಾ ಅತೋ ಯ ಏವಮಾಹವನೀಯಮಧ್ಯೇ ಹೋಮಂ ವೇದಾಸ್ಮೈ ಯಜಮಾ-
ನಾಯ ಭೂರಾದಯ ಇಮೇ ಲೋಕಾಃ ಸಮ್ಯಂಚಃ ಸ್ವಸ್ವೋಚಿತಭೋಗಪ್ರದಾಃ ಸಂತಃ ಶ್ರಿಯೈ
ಧನಧಾನ್ಯಾದಿಸಂಪದೇ ದೀದ್ಯತಿ ಪ್ರಕಾಶಂತೇ |

ಪೃಥಿವ್ಯಾದಿ ಮೂರು ಲೋಕಗಳಿಗೆ ಪರಸ್ಪರ ಸಂಬಂಧವಿದ್ದು ಅವುಗಳು ನಾನಾ ವಿಧವಾದ ಭೋಗವಸ್ತುಗಳಿಂದ ತುಂಬಿರುವವು. ಯಾವ ಪುರುಷನು ಆಹವನೀಯಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಪ್ರಯಾಜಾಹುತಿಗಳನ್ನು ಅರ್ಪಿಸುವನೋ ಮತ್ತು ಆ ವಿಷಯ ವನ್ನು ತಿಳಿದಿರುವನೋ ಆ ಪುರುಷನು ಈ ಮೂರು ಲೋಕಗಳಲ್ಲಿರುವ ಸುಖಪ್ರದವಾದ ಧನಧಾನ್ಯಾದಿ ಭೋಗವಸ್ತುಗಳಿಂದ ಕೂಡಿ ಸುಖಿಸುತ್ತಾ ಪ್ರಕಾಶಿಸುವನು.

ಪ್ರಯಾಜಾಮಂತ್ರಗಳ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಶಾಖಾಂತರಗಳಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವುದನ್ನು ಸ್ವಲ್ಪ ವಿವರಿಸುವುದು ಅವಶ್ಯಕವು.
ತೈತ್ತಿರೀಯಸಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿ—

ಸಮಿಧೋ ಯಜತಿ ವಸಂತಮೇವತೂನಾನಾಮನ ರುಂಧೇ ತನೂನಪಾತಂ ಯಜತಿ
ಗ್ರೀಷ್ಮಮೇನಾವರುಂಧ ಇಡೋ ಯಜತಿ ವರ್ಷಾ ಏನಾವ ರುಂಧೇ ಬರ್ಹಿಯಜತಿ ಶರದ-
ಮೇನಾವ ರುಂಧೇ ಸ್ವಾಹಾಕಾರಂ ಯಜತಿ ಹೇಮಂತಮೇನಾವ ರುಂಧೇ ತಸ್ಮಾತ್ಸ್ವಾಹಾಕೃತಾ
ಹೇಮನ್ ಸಶಮೋಽನ ಸೀದಂತಿ ಸಮಿಧೋ ಯಜತ್ಯುಷಸ ಏನ ದೇವತಾನಾಮನ ರುಂಧೇ
ತನೂನಪಾತಂ ಯಜತಿ ಯಜ್ಞಮೇನಾವ ರುಂಧ ಇಡೋ ಯಜತಿ ಪಶೂನೇನಾವ ರುಂಧೇ
ಬರ್ಹಿಯಜತಿ ಪ್ರಜಾಮೇನಾವ ರುಂಧೇ ಸಮಾನಯತ ಉಪಭೃತಸ್ತೇಜೋ ನಾ ಆಜ್ಯಂ
ಪ್ರಜಾ ಬರ್ಹಿಃ ಪ್ರಜಾಸ್ತೇವ ತೇಜೋ ದಧಾತಿ ಸ್ವಾಹಾಕಾರಂ ಯಜತಿ ನಾಚಮೇನಾರುಂಧೇ
ದಶ ಸಂಪದ್ಯಂತೇ ದಶಾಕ್ಷರಾ ವಿರಾಡನ್ನಂ ವಿರಾಡ್ವಿರಾಜೈವಾನಾದ್ಯಮನ ರುಂಧೇ ಸಮಿಧೋ
ಯಜತ್ಯಸ್ತಿನೇವ ಲೋಕೇ ಪ್ರತಿತಿಷ್ಠತಿ ತನೂನಪಾತಂ ಯಜತಿ ಯಜ್ಞ ಏನಾಂತರಿಕ್ಷೇ ಪ್ರತಿ
ತಿಷ್ಠತೀಡೋ ಯಜತಿ ಪಶುಷ್ವೇನ ಪ್ರತಿ ತಿಷ್ಠತಿ ಬರ್ಹಿಯಜತಿ ಯ ಏನ ದೇವಯಾನಾಃ
ಪಂಥಾನಸ್ತೇಷ್ವೇನ ಪ್ರತಿ ತಿಷ್ಠತಿ ಸ್ವಾಹಾಕಾರಂ ಯಜತಿ ಸುವರ್ಗ ಏನ ಲೋಕೇ ಪ್ರತಿ
ತಿಷ್ಠತಿ ||

(ತೈ. ಸಂ. ೨-೯-೧-೧,೨,೩)

ಐತರೇಯಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿ ಈ ಪ್ರಯಾಜಾಹುತಿಗಳನ್ನು ಯಾವಯಾವ ದಿಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಮಾಡಿದರೆ ಯಾವಯಾವ ಫಲ
ಗಳುಂಟಾಗುವವೆಂಬುದನ್ನು ಮೇಲೆ ತಿಳಿಸಿದೆ. ಮೇಲಿನ ತೈ. ಸಂ. ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿ ಐದು ಪ್ರಯಾಜದೇವತೆಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರತಿಯೊಂದು
ದೇವತೆಯೂ ಯಾವ ಫಲವನ್ನು ನೀಡುವುದೆಂಬ ವಿಷಯವನ್ನು ಮೂರು ವಿಧವಾಗಿ ತಿಳಿಸಿದೆ.

ಈ ಪ್ರಯಾಜಮಂತ್ರಗಳು ಯಾವವು ಎಂಬುದನ್ನು ತೈತ್ತಿರೀಯ ಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿ ತಿಳಿಸಿದೆ—ಸಮಿಧೋ ಅಗ್ನಿ
ಆಜ್ಯಸ್ಯ ವಿಯಂತು | ತನೂನಪಾದಗ್ನಿ ಆಜ್ಯಸ್ಯ ನೇತು | ಇಡೋ ಅಗ್ನಿ ಆಜ್ಯಸ್ಯ ವಿಯಂತು | ಬರ್ಹಿರಗ್ನಿ
ಆಜ್ಯಸ್ಯ ನೇತು | ಸ್ವಾಹಾಗ್ನಿಂ || ಈ ಐದೂ ವಂಚಪ್ರಯಾಜಮಂತ್ರಗಳು. ಐದನೆಯ ಮಂತ್ರವಾದ ಸ್ವಾಹಾಗ್ನಿಂ ಎಂಬ
ಮಂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಇತರ ದೇವತೆಗಳೂ ನೇರಿರುವುದರಿಂದ ಅವರನ್ನು ನೇರಿಸಿ ಹೋಮಮಾಡುವುದು ರೂಢಿಯಾಗಿದೆ ಅವರು
ಯಾರೆಂಯರೆ—ಸ್ವಾಹಾ ಸೋಮಂ | ಸ್ವಾಹಾಗ್ನಿಂ | ಸ್ವಾಹಾ ಪ್ರಜಾಪತಿಂ | ಸ್ವಾಹಾಗ್ನೀಷೋಮೌ | ಸ್ವಾಹೇಂ-
ದ್ರಾಗ್ನೀ | ಸ್ವಾಹೇಂದ್ರಂ | ಸ್ವಾಹಾ ಮಹೇಂದ್ರಂ | ಸ್ವಾಹಾ ದೇನಾಗ್ಂ ಆಜ್ಯಪಾನ್ | ಸ್ವಾಹಾಗ್ನಿಗ್ಂ
ಹೋತ್ರಾಜ್ಜುಷಾಣಾಃ || ಇವುಗಳ ಜತೆಗೆ ಕೊನೆಯಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿ ಆಜ್ಯಸ್ಯ ನೇತು ಅಥವಾ ವಿಯಂತು ಎಂದು ವಚನಾನು-
ಸಾರವಾಗಿ ನೇರಿಸಿ ಹೇಳಬೇಕು.

ಈ ಹೋಮಗಳನ್ನು ಆಜ್ಯದ್ರವ್ಯದಿಂದ ಹೋಮಮಾಡಬೇಕು ಎಂದು ಆಜ್ಯೇನ ಪ್ರಯಾಜಾ ಇಜ್ಯಂತೆ (ತೈ ಸಂ-
೯-೩-೧-೧-೯) ತೈತ್ತಿರೀಯ ಶ್ರುತಿಯು ನಿರ್ದೇಶಿಸುವುದು ಮತ್ತು ಈ ಪ್ರಯಾಜಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ಹೋಮದಲ್ಲಿ ಪರಿಸುವಾಗ
ವಿಭಕ್ತಿಪೂರ್ವಕವಾಗಿ ಪರಿಸಬೇಕು. ತೈತ್ತಿರೀಯಸಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿ—ವಿಭಕ್ತಿಮುಕ್ತ್ವಾ ಪ್ರಯಾಜೇನ ವಷಟ್ಕರೋತಿ
(ತೈ. ಸಂ. ೧-೫-೨-೩) ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದು—ಅಪಸ್ತಂಬಶ್ರೌತಸೂತ್ರದಲ್ಲಿಯೂ ಅಗ್ನಾಗ್ನೇಽಗ್ನಾವಗ್ನೇಽಗ್ನಿ-
ನಾಗ್ನೇಽಗ್ನಿಮಗ್ನಿ ಇತಿ ಚತುರ್ಷು ಪ್ರಯಾಜೇಷು ಚತಸ್ರೋ ವಿಭಕ್ತೀರ್ದದಾತಿ (ಅಪ. ಶ್ರೌ. ಸೂ. ೫-೨೮-೯)
ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದು. ಪತಂಜಲಿ ಮಹರ್ಷಿಯು ತಮ್ಮ ಮಹಾಭಾಷ್ಯದಲ್ಲಿಯೂ—ವಿಭಕ್ತಿಂ ಕುರ್ವಂತಿ | ಯಾಜ್ಞಿಕಾಃ
ಪತಂತಿ | ಪ್ರಯಾಜಾಃ ಸವಿಭಕ್ತಿಕಾಃ ಕರ್ತವ್ಯಾ ಇತಿ (ಪ. ಸೂ. ೨-೨-೧-೨೭) ಎಂದರೆ ನಾಲ್ಕು ಪ್ರಯಾಜಮಂತ್ರ

ಗಳಲ್ಲಿ ಕ್ರಮವಾಗಿ ಅಗ್ನಾಗ್ನೇ ಅಗ್ನಾವಗ್ನೇ, ಅಗ್ನಿನಾಗ್ನೇ ಅಗ್ನಿಮಗ್ನೇ ಎಂದು ಸೇರಿಸಿ ಹೇಳಬೇಕು. ಹೀಗೆ ಸೇರಿಸಿದರೆ ಆ ಮಂತ್ರಗಳು—ಸಮಿಧೋ ಅಗ್ನಾಗ್ನಿ ಆಜ್ಯಸ್ಯ ವಿಯಂತು ವಾಷಟ್ (ಇಲ್ಲಿ ವಸಟ್ಟಾರವನ್ನು ಸೇರಿಸಿದೆ) || ತನೂನ-
ಸಾದಗ್ನಾವಗ್ನಿ ಆಜ್ಯಸ್ಯ ವೇತು ವಾಷಟ್ || ಇಡೋ ಅಗ್ನಿನಾಗ್ನಿ ಆಜ್ಯಸ್ಯ ವಿಯಂತು ವಾಷಟ್ || ಬರ್ಹಿ-
ರಗ್ನಿಮಗ್ನೇ ಆಜ್ಯಸ್ಯ ವೇತು ವಾಷಟ್ || ಎಂದಾಗುವವು.

ಇಲ್ಲಿ ವೇತು ವಿಯಂತು ಎಂಬ ಶಬ್ದಗಳು ಎಕವಚನ ಬಹುವಚನಗಳನ್ನು ಸೂಚಿಸುವವು. ಶತಪಥಾದಿಬ್ರೂಹ್ಮಣ
ಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಇತರ ಶಾಖೆಗಳಲ್ಲಿಯೂ ವಿಯಂತು ಎಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಬದಲಾಗಿ ವ್ಯಂತು ಎಂಬ ಶಬ್ದಪ್ರಯೋಗವು ಕಂಡುಬರುವುದು.
ವ್ಯಂತು ವೇತ್ವಿತಿ ಪ್ರಯಾಜಾನಾಂ ರೂಪಂ (ಶ. ಬ್ರಾ. ೨-೨-೧-೧೭). ಇದು ವ್ಯಾಕರಣದ ಪ್ರಕಾರ ರೂಪಭೇದಗಳೇ
ವಿನಹ ಇದರಿಂದ ಅರ್ಥವ್ಯತ್ಯಾಸವಾಗುವುದಿಲ್ಲ.

ಪಥ್ಯಾಂ ಯಜತಿ ಯತ್ಪಥ್ಯಾಂ ಯಜತಿ ವಾಚಮೇವ ತದ್ಯಜ್ಞಮುಖೇ ಸಂಭರತಿ

ಇಹಂ ಕಾಮ್ಯಾನ್ಪ್ರಯಾಜಹೋಮಪ್ರಕಾರಾನ್ವಿಧಾಯ ಪೂರ್ವೋಕ್ತಪ್ರಾಯಣೇಯ
ದೇವತಾಃ ಕ್ರಮೇಣ ಸ್ತೋತುಂ ಪ್ರಥಮದೇವತಾಂ ಪ್ರಶಂಸತಿ | ಪಥ್ಯಾಭಿಧಾಂ ದೇವತಾಂ
ಯಜತಿತಿ ಪೂರ್ವೋಕ್ತವಿಧಿರತ್ರ ಸ್ಮಾರಿತಃ ಪ್ರಯಾಜವಿಧಿಭಿರ್ವ್ಯವಹಿತತ್ವಾತ್ | ಸ್ತೋತವ್ಯಸ್ಯ
ಸ್ಮಾರಣಮಪೇಕ್ಷಿತಂ | ಸ್ಮಾರಿತಸ್ಯ ಸ್ತುತಾವಸ್ತೇತುಂ ಪುನರನುವಾದಃ | ಪಥ್ಯಾಯಾಗೇನ
ಯಜ್ಞಮುಖೇ ಸೋಮಯಾಗಪ್ರಾರಂಭೇ ವಾಚಮೇವ ಮಂತ್ರರೂಪಾಂ ಸಂಭರತಿ ಸಂಪಾದ-
ಯತಿ | ಯತೋ ಯಜ್ಞಾನುಷ್ಠಾನರೂಪಾಯ ಮಾರ್ಗಾಯ ಹಿತಾ ಪಥ್ಯಾ ಮಂತ್ರರೂಪಾ
ವಾಕ್ತಾದ್ಯಶ್ಯತಃ ಪಥ್ಯಾಯಾಗ ಏವ ವಾಕ್ಸಂಪಾದನಂ |

ಇದುವರೆಗೂ ಕಾಮ್ಯರೂಪವಾದ ಪ್ರಯಾಜಹೋಮಪ್ರಕಾರಗಳನ್ನು ಹೇಳಿ ಈಗ ಹಿಂದೆ ವಿವರಿಸಿದ ಪಥ್ಯಾ ಮೊದಲಾದ
ಪ್ರಾಯಣೇಯೇಷ್ಟಿದೇವತೆಗಳನ್ನು ವುನಃ ಪ್ರಶಂಸಿಸಲಾಗುವುದು. ಪ್ರಾಯಣೇಯೇಷ್ಟಿಯಲ್ಲಿ ದಿಕ್ಪರಿಚ್ಛಾನಾರ್ಥವಾಗಿ ಪಥ್ಯಾದಿ
ಪಂಚದೇವತೆಗಳನ್ನು ದ್ವೇಶಿಸಿ ಹೋಮಮಾಡಬೇಕೆಂಬ ವಿಷಯವನ್ನು ಹಿಂದೆಯೇ ತಿಳಿಸಲಾಗಿದೆ. ಈಗ ಆ ವಿಷಯವನ್ನೇ
ಮುಂದುವರಿಸಲಾಗುವುದು. ಪಥ್ಯಾಸ್ತಸ್ತಿ ಎಂಬ ದೇವತೆಯನ್ನು ದ್ವೇಶಿಸಿ ಯಜ್ಞಾರಂಭದಲ್ಲಿ ಹೋಮಮಾಡುವುದರಿಂದ
ಯಜ್ಞಕ್ಕೆ ಒಂದು ರೂಪವನ್ನು ಕೊಟ್ಟು ಅದನ್ನು ವಾಕ್ಯಗಳಿಂದ ಎಂದರೆ ಮಂತ್ರರೂಪವಾದ ವಾಕ್ಯಗಳಿಂದ ಪ್ರಾರಂಭಿಸಲಾಯಿತು
ಎಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು ಎಂದರೆ ಪಥ್ಯಾದೇವತೆಯನ್ನು ಪ್ರಶಂಸಿಸಿ ಯಜ್ಞಾರಂಭದಲ್ಲಿ ಮಾಡುವ ಹೋಮದಿಂದ ಮತ್ತು ಆ
ದೇವತಾಕವಾದ ಮಂತ್ರಪಠನೆಯಿಂದ ಸೋಮಯಾಗವು ಪ್ರಾರಂಭವಾಯಿತು.

ಪ್ರಾಣಾಪಾನಾವಗ್ನೀಷೋಮೌ ಪ್ರಸವಾಯ ಸವಿತಾ ಪ್ರತಿಷ್ಠಿತ್ಯಾ ಅದಿತಿಃ

ಅಗ್ನಾದಿಕಾಶ್ಚತಸ್ತೋ ದೇವತಾಃ ಪ್ರಶಂಸತಿ | ಮುಖನಾಸಿಕಾಭ್ಯೋ ಬಹಿಃ ಸಂಚರ-
ನ್ನು ಚ್ಯಾಸರೂಪೋ ವಾಯುಃ ಪ್ರಾಣಃ | ಸ ಹ್ಯಾಷ್ಟ್ಯಂ ಕಿರೀತೇ ಜನಯತಿ | ತತೋಽಗ್ನೇಃ

ಪ್ರಾಣರೂಪತ್ವಂ ಪ್ರತಿನಿಶ್ಚತ್ಯ ಮುಖನಾಸಿಕಾಭ್ಯಾಮಂತಃ ಸಂಚರನ್ವಾಯುರಪಾನಃ | ಸ ಚ ಶರೀರೇ ಶೈತ್ಯಂ ಜನಯತೀತಿ ನಿಶ್ವಾಸಸ್ಯ ಸೋಮರೂಪತ್ವಂ | ಸವಿತಾ ದೇವಃ ಪ್ರಸವಾಯ ಯಜ್ಞಕರ್ಮಣಿ ಪ್ರೇರಣಾಯೋಪಯುಜ್ಯತೇ | ಅದಿತಿಭೂಮಿಃ ಪ್ರತಿಷ್ಠಿತ್ಯೈ ಸ್ಥಿರಾವಸ್ಥಾನಾ- ಯೋಪಯುಜ್ಯತೇ |

ಪಥ್ಯಾ ದೇವತೆಯ ಅನಂತರ ಮುಂದಿನ ಅಗ್ನಿ ದಿ ನಾಲ್ಕು ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಪ್ರಶಂಸಿಸಲಾಗುವುದು. ಮುಖ (ಬಾಯಿ) ನಾಸಿಕಗಳಿಂದ ಹೊರಗೆ ಬರುವ ಉಚ್ಚ್ವಾಸರೂಪವಾದ ವಾಯುವಿಗೆ ಪ್ರಾಣವೆಂದು ಹೆಸರು. ಏಕೆಂದರೆ ಈ ಪ್ರಾಣವಾಯುವು ಶರೀರದಲ್ಲಿ ಅವಶ್ಯಕವಾದ ಉಷ್ಣತ್ವವನ್ನು ಉತ್ಪನ್ನ ಮಾಡುವುದು. ಉಷ್ಣತ್ವವನ್ನು ಉತ್ಪತ್ತಿಮಾಡುವ ಶಕ್ತಿಯಿರುವುದರಿಂದ ಈ ಪ್ರಾಣವಾಯು ಅಗ್ನಿಯ ರೂಪವೆಂದು ಹೇಳಲ್ಪಡುವುದು. ಮುಖನಾಸಿಕಗಳ ಮೂಲಕ ಶರೀರದೊಳಕ್ಕೆ ಪ್ರವೇಶಿಸುವ ವಾಯುವಿಗೆ ಅಪಾನವೆಂದು ಹೆಸರು. ಈ ಅಪಾನವಾಯುವು ಶರೀರದಲ್ಲಿ ಶೈತ್ಯವನ್ನುಂಟುಮಾಡುವುದು. ಅದರಿಂದ ಈ ನಿಶ್ವಾಸವಾಯು ಸೋಮದ ರೂಪವೆಂದು ಹೇಳಲ್ಪಡುವುದು. ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ನಡೆಯುವ ನಾನಾ ಕರ್ಮಗಳನ್ನು ಸವಿತೃದೇವನು ಪ್ರೇರಿಸುವನೆಂದು ಹೇಳಲ್ಪಡುವನು. ಯಜ್ಞಮಾಡುವ ಈ ಭೂಮಿಯೇ ಅದಿತಿಯ ರೂಪಾಂತರವು. ಮತ್ತು ಈ ಅದಿತಿಯಿಂದ ಯಜ್ಞಕ್ಕೆ ದೃಢವಾದ ಸ್ಥಿತಿಯುಂಟಾಗುವುದು. ಎಂದರೆ ಭೂಮಿಯಲ್ಲಿರುವ ಯಜ್ಞವೇದಿಯು ಯಜ್ಞಾನುಷ್ಠಾನಕ್ಕೆ ಸಹಾಯಕವಾಗುವುದು ಎಂದಭಿಪ್ರಾಯವು.

ಪಥ್ಯಾಮೇವ ಯಜತಿ ಯತ್ಪಥ್ಯಾಮೇವ ಯಜತಿ ವಾಚೈವ ತದ್ಯಜ್ಞಂ
ಪಂಥಾನುಸಿ ನಯತಿ ||

ಪುನರಪಿ ಪ್ರಕಾರಾಂತರೇಣ ಪ್ರಥಮಾಂ ದೇವತಾಂ ಸ್ತುತಿ | ಅತ್ರೈವಕಾರಃ ಪೂರ್ವೋ ಕ್ತಸ್ತುತಿವಿಶೇಷಸ್ತಸ್ಯಾಯನುರ್ಥಃ | ದೇವತಾಂತರಂ ಪರಿತ್ಯಜ್ಯ ಪ್ರಥಮಥಃ ಪಥ್ಯಾಮೇವ ಯಜತಿ | ಈದೃಶಂ ಯಜನಂ ಯದಸ್ತಿ ತತ್ತೇನ ಯಜನೇನ ಮಂತ್ರರೂಪಯಾ ವಾಚೈವ ಚ ಕ್ರಿಯನಾಣಂ ಯಜ್ಞಂ ನೈಕಲ್ಯಪರಿಹಾರೇಣ ಸಮಾಚೀನಮನುಷ್ಠಾನಮಾರ್ಗಂ ಪ್ರಾಪಯತಿ ದೇವತಾಂತರಸ್ಯ ಪ್ರಥಮಯಾಗೇ ತು ನೈತತ್ಸಂಭವತೀತಿ |

ಪಥ್ಯಾದೇವತೆಯನ್ನು ಪ್ರಕಾರಾಂತರವಾಗಿ ಮತ್ತೆ ಸ್ತುತಿಸಲಾಗಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಏನಶಬ್ದವು ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದ ವಿಷಯವನ್ನೇ ಮತ್ತೆ ತಿಳಿಸಲಾಗುವುದೆಂಬುದನ್ನು ಸೂಚಿಸುತ್ತದೆ. ಇತರ ದೇವತೆಗಳನ್ನೆಲ್ಲಾ ಬಿಟ್ಟು ಯಜ್ಞಪ್ರಾರಂಭದಲ್ಲಿ ಈ ಪಥ್ಯಾದೇವತೆಯನ್ನೇ ಸ್ತುತಿಸಿ ಹೋಮಮಾಡಬೇಕು. ಈ ವಿಧವಾದ ಹೋಮ ಮತ್ತು ಅದಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಪಟ್ಟ ಮಂತ್ರೋಚ್ಚಾರಣೆಯಿಂದ ಈಗ ಮಾಡಬೇಕೆಂದಿರುವ ಯಜ್ಞಕ್ಕೆ ಒದಗಬಹುದಾದ ವಿಘ್ನಗಳನ್ನು ಪರಿಹರಿಸಿ ಯಜ್ಞವು ಸಮಾಚೀನವಾದ ಮಾರ್ಗದಲ್ಲಿ ಮುಂದುವರೆಯಲು ಸಹಾಯವಾಗುವುದು. ಇತರ ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಯಜ್ಞಾರಂಭದಲ್ಲಿ ಸ್ತುತಿಸುವುದರಿಂದ ಈರೀತಿ ಯಜ್ಞವು ಮುಂದುವರೆಯಲು ಸಾಧ್ಯವಾಗುವುದಿಲ್ಲ.

ಚಕ್ಷುಷೀ ಏನಾಗ್ನೀಷೋಮೌ ಪ್ರಸವಾಯ ಸವಿತಾ ಪ್ರತಿಷ್ಠಿತ್ಯಾ
ಅದಿತಿಃ

ದ್ವಿತೀಯಾದ್ಯಾಂ ದೇವತಾಂ ಪ್ರಶಂಸತಿ | ಅಗ್ನೀಷೋಮಯೋಶ್ವೇಜಸ್ವಿತಾ ದ್ವಿಗ್ವಿಶೇಷ-
ಜ್ಞಾನಹೇತುತ್ವಾಚ್ಚಕ್ಷುರಿಂದ್ರಿಯರೂಪತ್ವಂ | ಚತುರ್ಥಸಂಚನುದೇವತಯೋಸ್ತುಪೂರ್ವೋಕ್ತ-
ಸ್ತುತಿರೇವ ಸಮೀಚೀನೇತ್ಯಭಿಪ್ರೇತ್ಯ ಪುನಸ್ತತ್ಪಾಠಃ |

ಅಗ್ನಿ ಮತ್ತು ಸೋಮ ಎಂಬ ದೇವತೆಗಳು ತೇಜಸ್ಸಿನಿಂದ ಬೆಳಗುವರು. ದಿಕ್ಪರಿಜ್ಞಾನವನ್ನು ಉಂಟುಮಾಡಲು ಸಮರ್ಥರು ಆದ್ದರಿಂದ ಈ ಅಗ್ನೀಷೋಮದೇವತೆಗಳು ಯಜ್ಞಕ್ಕೆ ಎರಡು ಕಣ್ಣುಗಳಂತಿರುವರು. ಹಿಂದೆಯೇ ಹೇಳಿದಂತೆ ಸವಿತೃದೇವನು ಯಜ್ಞದ ನಾನಾಕರ್ಮಗಳನ್ನು ಪ್ರೇರಿಸುವನು. ಯಜ್ಞವು ದೃಢವಾಗಿ ನೆಲೆಸಿ ಎಂದರೆ ನಿರ್ವಿಘ್ನವಾಗಿ ನಡೆಯುವಂತೆ ಅದಿತಿಯು ಅನುಗ್ರಹಿಸುವಳು.

ಚಕ್ಷುಷಾ ವೈ ದೇವಾ ಯಜ್ಞಂ ಪ್ರಾಜಾನಂಶ್ಚಕ್ಷುಷಾ ನಾ ಏತತ್ಪ್ರ-
ಜ್ಞಾಯತೇ ಯದಪ್ರಜ್ಞೇಯಂ ತಸ್ಮಾದಪಿ ಮುಗ್ಧಶ್ಚರಿತ್ವಾ
ಯದೈವಾನುಷ್ಠ್ಯಾ ಚಕ್ಷುಷಾ ಪ್ರಜಾನಾತ್ಯಥ ಪ್ರಜಾನಾತಿ ||

ಅಗ್ನೀಷೋಮಯೋಶ್ವಕ್ಷುಃಸ್ವರೂಪತ್ವೇ ಕೋಽತಿಶಯ ಇತ್ಯಾಶಂಕಾಹ | ದೇವಾಃ
ಪುರಾ ಯಜ್ಞಪುರುಷ ಉತ್ಕ್ರಾಂತೇ ಸತ್ಯನಿಷ್ಠ ಚಕ್ಷುಷೈವ ಪ್ರಜ್ಞಾತವಂತಃ | ಲೋಕೇಽಪಿ
ಯದ್ವಸ್ತು ಸಹಸಾ ಪ್ರಜ್ಞಾತುಮಶಕ್ಯಂ ತದೇತಚ್ಚಕ್ಷುಷೈವ ಪ್ರಜ್ಞಾಯತೇ | ತಸ್ಮಾದಿತ್ಯಾದಿನಾ
ತದೇವೋದಾಹ್ರಿಯತೇ | ಯಸ್ಮಾದ್ಬರ್ಜ್ಜೀಯಮಪಿ ಚಕ್ಷುಷಾ ಜ್ಞಾತುಂ ಶಕ್ಯಂ ತಸ್ಮಾದೇವ
ಕಾರಣಾಲೋಕೇ ಮುಗ್ಧೋ ದಿಜ್ಞೋಹಂ ಪ್ರಾಪ್ತಃ ಪುರುಷೋ ನನೇಷು ಬಹುಧಾ ಚರಿತ್ವಾ
ಯದೈವ ಯಸ್ಮಿನ್ನೇವ ಕಾಲೇಽನುಷ್ಠ್ಯಾ ಕೇನಾಪಿ ಪ್ರಯತ್ನವಿಶೇಷೇಣ ಪರ್ವತಾರೋಹಣಾ-
ದಿರೂಪೇಣ ಸೂರ್ಯೋದಯಾದಿರೂಪಂ ದಿಗ್ವಿಶೇಷಲಿಂಗಂ ಚಕ್ಷುಷಾ ಪ್ರಜಾನಾತಿ | ಅಥ
ತದಾನೀಮೇವ ಗ್ರಾಮಾದಿನಾರ್ಗಂ ಪ್ರಜಾನಾತಿ | ತಸ್ಮಾಚ್ಚಕ್ಷುಃಸ್ವರೂಪಾಭ್ಯಾಮಗ್ನೀಷೋ-
ಮಾಭ್ಯಾಂ ದಿಗ್ವಿಶೇಷಜ್ಞಾನಂ ಯುಕ್ತಂ |

ಅಗ್ನೀಷೋಮದೇವತೆಗಳು ಯಜ್ಞದ ಚಕ್ಷುಸ್ಸುಗಳು ಎಂಬುವುದನ್ನು ವಿಶದಪಡಿಸುವರು. ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಯಜ್ಞ-
ಪುರುಷನು ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಹೊರಟುಹೋದಾಗ ದೇವತೆಗಳು ಆ ಯಜ್ಞಪುರುಷನನ್ನು ನಾನಾಪ್ರದೇಶಗಳಲ್ಲಿ ಹುಡುಕು-
ತ್ತಿರುವಾಗ ಕೊನೆಗೆ ಅವನನ್ನು ತಮ್ಮ ಕಣ್ಣುಗಳಿಂದ ನೋಡಿ ಕಂಡುಹಿಡಿದರು. ಲೋಕವ್ಯವಹಾರದಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ ಯಾವು-
ದಾದರೂ ವಸ್ತುವಿನ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ತಿಳಿದುಕೊಳ್ಳಬೇಕಾದರೆ ಕಣ್ಣುಗಳಿಂದ ನೋಡುವುದರಿಂದಲೇ ಸಾಧ್ಯವು. ಇತರರು ಆ
ವಸ್ತುವನ್ನು ಎಷ್ಟೇ ವರ್ಣಿಸಿ ಹೇಳಿದರೂ ಆ ವಸ್ತುವಿನ ನಿಜವಾದ ಪರಿಜ್ಞಾನವುಂಟಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಕಣ್ಣಿನಿಂದ ಒಂದಾವರ್ತಿ
ನೋಡಿದಮಾತ್ರಕ್ಕೆ ತಕ್ಷಣ ಅದರ ಸ್ವರೂಪಜ್ಞಾನವಾಗುವುದು. ಈ ವಿಷಯವನ್ನು ಒಂದು ಉದಾಹರಣೆಯ ಮೂಲಕ
ವ್ಯಕ್ತಪಡಿಸುವರು. ಪ್ರಯಾಣಮಾಡುತ್ತಿರುವ ಒಬ್ಬ ಪುರುಷನು ಕಾಡಿನ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಸಂಚರಿಸುತ್ತಿರುವಾಗ ದಾರಿತಪ್ಪಿದರೆ
ನಾನಾಕಡೆ ಅಲೆದರೂ ಅವನಿಗೆ ಮಾರ್ಗಜ್ಞಾನವಾಗುವುದು ಕಷ್ಟವು. ಸರಿಯಾದ ಮಾರ್ಗವನ್ನು ಕಂಡುಹಿಡಿಯಬೇಕಾದರೆ
ಸಮೀಪದಲ್ಲಿರುವ ಪರ್ವತ ಮೊದಲಾದ ಎತ್ತರ ಪ್ರದೇಶವನ್ನು ಹತ್ತಿಯಾಗಲಿ, ಸೂರ್ಯೋದಯದಿಂದ ಪೂರ್ವಾದಿ ದಿಕ್ಕು-
ಗಳನ್ನಾಗಲಿ ತಿಳಿದು ಅನಂತರ ತನ್ನ ಕಣ್ಣುಗಳ ಸಹಾಯದಿಂದ ಸರಿಯಾದ ಮಾರ್ಗವನ್ನು ಕಂಡುಹಿಡಿದು ನಿರ್ದಿಷ್ಟಸ್ಥಾನಕ್ಕೆ

ಹೋಗುವನು. ಆದ್ದರಿಂದ ಯಜ್ಞದ ಪರಿಜ್ಞಾನವಾಗಬೇಕಾದರೆ ಯಜ್ಞದ ಚಕ್ಷುಗಳಾದ ಅಗ್ನಿಷೋಮದೇವತೆಗಳ ಸಹಾಯವು ಅವಶ್ಯಕವಾಗಿ ಬೇಕೇಬೇಕು.

ಯದ್ವೈ ತದ್ದೇವಾ ಯಜ್ಞಂ ಪ್ರಾಜಾನನ್ನಸ್ಯಾಂ ನಾನ ತತ್ಪ್ರಾಜಾನನ್ನ-
ಸ್ಯಾಂ ಸಮಭರನ್ನಸ್ಯೈ ವೈ ಯಜ್ಞಸ್ತಾಯತೇಽಸ್ಯೈ ಕ್ರಿಯತೇಽ
ಸ್ಯೈ ಸಂಭ್ರಿಯತ ಇಯಂ ಹೃದಿತಿಸ್ತದುತ್ತಮಾನುದಿತಿಂ
ಯಜತಿ ಯದುತ್ತಮಾನುದಿತಿಂ ಯಜತಿ ಯಜ್ಞಸ್ಯ ಪ್ರಜ್ಞಾ-
ತ್ವೈ ಸ್ವರ್ಗಸ್ಯ ಲೋಕಸ್ಯಾನುಖ್ಯಾತ್ವೈ ||

ಅಥಾದಿತೇಃ ಪ್ರತಿಷ್ಠಾಹೇತುತ್ವಂ ಪ್ರಪಂಚಯತಿ | ಪೂರ್ವತ್ರ ಚಕ್ಷುಷಾ ವೈ ದೇವಾ
ಯಜ್ಞಂ ಪ್ರಾಜಾನನ್ನಿತಿ ಯದುಕ್ತಂ ತತ್ಪ್ರಜ್ಞಾನಂ ಯದ್ವೈ ಯಸ್ಮಿನ್ನೇವ ಕಾಲೇ ಸಂಪನ್ನಂ-
ತತ್ಸ್ಮಿನ್ನಾಲೇಽಸ್ಯಾಂ ನಾನ ಪ್ರಾಜಾನನ್ಭೂನಾನೇವ ಯಜ್ಞಪುರುಷಂ ಪ್ರಜ್ಞಾತವಂತಃ |
ತತೋಽಸ್ಯಾಂ ಭೂಮೌ ಸಮಭರನ್ಯಜ್ಞಸಾಧನಾನಿ ಸಂಪಾದಿತವಂತಃ | ಅಸ್ಯೈ ನಾ ಅಸ್ಯಾ-
ಮೇವ ಭೂಮೌ ಯಜ್ಞಸ್ತಾಯತೇ ವಿಸ್ತೀರ್ಯತೇ | ನ ಕೇವಲಂ ಯಜ್ಞಸ್ಯೈವ ಭೂಮಿರಾ-
ಧಾರಃ ಕಿಂತು ಲೌಕಿಕಂ ಕೃಷ್ಯಾದಿಕಮಪ್ಯಸ್ಯಾಂ ಕ್ರಿಯತೇ ತತ್ಸಾಧನಮಪ್ಯಸ್ಯಾಂ ಸಂಪಾದ್ಯತೇ |
ನ ಚ ಭೂಮೇಃ ಪ್ರಾಶಸ್ತ್ಯೇ ಸತ್ಯದಿತೇಃ ಕಿನಾಯಾತಮಿತಿ ನಾಚ್ಯಂ | ಹಿ ಯಸ್ಮಾದಿಯಂ
ಭೂಮಿರದಿತಿಃ | ತತ್ಸ್ಮಾದದಿತಿಮುತ್ತಮಾಂ ಚರಮದೇವತಾಂ ಯಜತಿ | ಈದೃಶಂ ಯಜನಂ
ಯದಸ್ತಿ ತತ್ಕ್ರಿಯಮಾಣಸ್ಯ ಯಜ್ಞಸ್ಯಾದಿತಿದ್ವಾರಾ ದೇವೇಷು ಪ್ರಜ್ಞಾನಾಯ ಸಂಪದ್ಯತೇ |
ತಚ್ಚ ದೇವಪ್ರಜ್ಞಾನಂ ಯಜಮಾನಸ್ಯ ಸ್ವರ್ಗಲೋಕಾವಗಮಾಯ ಭವತಿ ||

ದೇವತೆಗಳು ಯಜ್ಞಪುರುಷನನ್ನು ತಮ್ಮ ಕಣ್ಣುಗಳಿಂದ ನೋಡಿ ತಿಳಿದರು. ಆದರೆ ಯಜ್ಞಮಾಡುವ ವಿಧಾನವನ್ನೂ ಅದು ನಿರ್ವಿಘ್ನವಾಗಿ ನೆರವೇರುವ ಮಾರ್ಗವನ್ನೂ ಹೇಗೆ ತಿಳಿದರು ಎಂಬುವುದನ್ನು ವಿವರಿಸಲಾಗುವುದು. ಯಜ್ಞಪುರುಷನು ಭೂಮಿಯಲ್ಲಿದ್ದುದನ್ನು ದೇವತೆಗಳು ನೋಡಿದರು ಮತ್ತು ತಮ್ಮ ಯಜ್ಞಕ್ಕೆ ಬೇಕಾದ ಸಾಧನಸಾಮಗ್ರಿಗಳನ್ನು ಭೂಮಿಯಲ್ಲಿಯೇ ಸಂಪಾದಿಸಿದರು ಮತ್ತು ಭೂಮಿಯ ಮೇಲೆಯೇ ಯಜ್ಞವೇದಿಯನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಿ ಯಜ್ಞವನ್ನು ಮುಂದುವರಿಸಿದರು. ಆದ್ದರಿಂದ ಭೂಮಿಯು ಯಜ್ಞಕ್ಕೂ ಯಜ್ಞಕ್ಕೆ ಸಾಧನವಾದ ಸಾಮಗ್ರಿಗಳ ಉತ್ಪತ್ತಿಗೂ ಕಾರಣವಾಯಿತು. ಅಷ್ಟೇ ಅಲ್ಲ. ಭೂಮಿಯು ಲೌಕಿಕವ್ಯವಹಾರಗಳಾದ ವ್ಯವಸಾಯ ಮೊದಲಾದ ಕಾರ್ಯಗಳಿಗೂ ಅವುಗಳನ್ನು ಮಾಡಲು ಬೇಕಾದ ಸಾಧನಸಾಮಗ್ರಿಗಳ ಉತ್ಪತ್ತಿಗೂ ಸಹಾಯಕವಾಗಿರುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ಭೂಮಿಯ ಸಹಾಯವಿಲ್ಲದೆ ಯಜ್ಞಾದಿಕರ್ಮಗಳೂ, ಲೌಕಿಕವ್ಯಾಪಾರಗಳೂ ನಡೆಯುವಂತಿಲ್ಲ ಎಂದಾಯಿತು. ಒಳ್ಳೇದು, ಭೂಮಿಯ ಸಹಾಯವೇನೋ ಅವಶ್ಯಕವಾಗಿ ಬೇಕು ಎಂದು ಒಪ್ಪಿಕೊಳ್ಳೋಣ. ಆದರೆ ಭೂಮಿಯನ್ನು ಆರಾಧಿಸುವುದನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಅದಿತಿಯನ್ನು ಏತಕ್ಕೆ ಆರಾಧಿಸಬೇಕು? ಎಂದರೆ ಈ ಭೂಮಿಯೇ ಅದಿತಿಯು ಎಂದರೆ ಅದಿತಿಯ ರೂಪಾಂತರವು. ಆದ್ದರಿಂದ ಈ ಪಂಚಪ್ರಾಯಣೀಯ ದೇವತೆಗಳಲ್ಲಿ ಕೊನೆಯದಾದ ಅದಿತಿಯನ್ನು ಯಜಿಸುವುದು ಅವಶ್ಯಕವಾಗಿದೆ. ಈ ಅದಿತಿಯ ಆರಾಧನೆಯಿಂದ ಯಜ್ಞಮಾಡುವ ಯಜಮಾನನಿಗೆ ಯಜ್ಞದ ಸ್ವರೂಪ ಜ್ಞಾನವೂ ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಆರಾಧಿಸಲ್ಪಡುವ ದೇವತೆಗಳ ಮತ್ತು ಸ್ವರ್ಗದ ವಿಷಯವಾದ ತಿಳಿವಳಿಕೆಯೂ ಉಂಟಾಗುವುದು. ಪ್ರಾಯಣೀಯೇಷ್ಟಿಯ ಪಂಚದೇವತೆಗಳ ಹೋಮವಿಷಯದಲ್ಲಿ ತ್ರೈತ್ತೀಯ ಸಂಹಿತೆಯು ಈ ರೀತಿ ತಿಳಿಸುವುದು—

ಪಂಚ ದೇವತಾ ಯಜತಿ ಪಂಚ ದಿಶೋಕ್ತದಿಶಾಂ ಪ್ರಜ್ಞಾತ್ಯಾ ಅಥೋ ಪಂಚಾಕ್ಷರಾ
ಪಂಕ್ತಿಃ ಸಾಂಕ್ತೋ ಯಜ್ಞೋ ಯಜ್ಞಮೇವಾನರುಂಧೇ ಪಥ್ಯಾಗ್ಂ ಸ್ವಸ್ತಿಮಯಜನ್
ಪ್ರಾಚೀನೇವ ತಯಾ ದಿಶಂ ಪ್ರಾಜಾನನ್ನಗ್ನಿನಾ ದಕ್ಷಿಣಾ ಸೋಮೇನ ಪ್ರತೀಚೀಗ್ಂ ಸವಿ-
ತ್ರೋದೀಚೀಮದಿತ್ರೋರ್ಧ್ವಾಂ ಪಥ್ಯಾಗ್ಂ ಸ್ವಸ್ತಿಂ ಯಜತಿ ಪ್ರಾಚೀನೇವ ತಯಾ ದಿಶಂ
ಪ್ರಜಾನಾತಿ ಪಥ್ಯಾಗ್ಂ ಸ್ವಸ್ತಿಮಿಷ್ಟ್ವಾಗ್ನೀಷೋಮೌ ಯಜತಿ ಚಕ್ಷುಷೀ ನಾ ಏತೇ ಯಜ್ಞಸ್ಯ
ಯದಗ್ನೀಷೋಮೌ ತಾಭ್ಯಾಮೇವಾನು ಪಶ್ಯತ್ಯಗ್ನೀಷೋನಾನಿಷ್ಟ್ವಾ ಸವಿತಾರಂ ಯಜತಿ
ಸವಿತೃಪ್ರಸೂತ ಏವಾನುಪಶ್ಯತಿ ಸವಿತಾರಮಿಷ್ಟ್ವಾದಿತಿಂ ಯಜತೀಯಂ ನಾ ಅದಿತಿರಸ್ಯಾಮೇವ
ಪ್ರತಿಷ್ಠಾಯಾನುಪಶ್ಯತಿ ||

(ಶ್ರೀ.ಸಂ. ೬-೧-೫-೧, ೨, ೩)

ಪೂರ್ವಾದಿ ಪಂಚದಿಕ್ವುಗಳ ಪರಿಜ್ಞಾನಕ್ಕಾಗಿ ಐದು ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಉದ್ದೇಶಿಸಿ ಹೋಮಮಾಡಬೇಕು. ಇದರಿಂದ
ಯಜ್ಞವು ಸಾಂಗವಾಗಿ ನೆರವೇರುವುದು. ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ದೇವತೆಗಳು ಯಜ್ಞಮಾಡುವಾಗ ಮೊದಲು ಪಥ್ಯಾಸ್ವಸ್ತಿ ಎಂಬ
ದೇವತೆಯನ್ನು ಆರಾಧಿಸಿ ಆ ದೇವತೆಯ ಅನುಗ್ರಹದಿಂದ ಪೂರ್ವದಿಕ್ವನ್ನು ತಿಳಿದುಕೊಂಡರು. ಅದೇರೀತಿ ಅಗ್ನಿಯ
ಆರಾಧನೆಯಿಂದ ದಕ್ಷಿಣದಿಕ್ವನ್ನೂ, ಸೋಮದೇವತೆಯಿಂದ ಪಶ್ಚಿಮದಿಕ್ವನ್ನೂ, ಸವಿತೃದೇವತೆಯಿಂದ ಉತ್ತರದಿಕ್ವನ್ನೂ ಅದಿತಿ
ಯಿಂದ ಊರ್ಧ್ವದಿಕ್ವನ್ನೂ ತಿಳಿದರು. ಅದರಿಂದ ಯಜ್ಞಮಾಡುವ ಯಜಮಾನನು ಮೊದಲು ಪಥ್ಯಾಸ್ವಸ್ತಿ ಎಂಬ
ದೇವತೆಯನ್ನು ಆರಾಧಿಸಿ ಆ ದೇವತೆಯ ಸಹಾಯದಿಂದ ಪೂರ್ವದಿಕ್ವನ್ನು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಅನಂತರ ಅಗ್ನೀಷೋಮದೇವತೆ
ಗಳನ್ನು ಆರಾಧಿಸಬೇಕು. ಈ ಅಗ್ನೀಷೋಮದೇವತೆಗಳು ಯಜ್ಞದ ಎರಡು ಕಣ್ಣುಗಳು. ಇವರ ಸಹಾಯದಿಂದ ಯಜ್ಞ
ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ಯಜಮಾನನು ನೋಡಿ ತಿಳಿದುಕೊಳ್ಳುವನು. ಅನಂತರ ಸವಿತೃದೇವನನ್ನು ಆರಾಧಿಸಬೇಕು. ಈ ಸವಿತೃ
ದೇವನು ಯಜ್ಞಾನುಷ್ಠಾನ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಯಜಮಾನನಿಗೆ ಪ್ರೇರಕನಾಗಿರುವನು. ಅನಂತರ ಕೊನೆಯ ದೇವತೆಯಾದ
ಅದಿತಿಯನ್ನು ಆರಾಧಿಸಬೇಕು. ಈ ಭೂಮಿಯೇ ಅದಿತಿಯು. ಈ ಭೂಮಿಯ ಮೇಲೆಯೇ ಯಜ್ಞವು ನೆರವೇರುವುದರಿಂದ,
ಯಜ್ಞಕ್ಕೆ ಅದಿತಿಯ ಸಹಾಯವು ದೊರೆಯುವುದಲ್ಲದೆ ಈ ದೇವತೆಯ ಅನುಗ್ರಹದಿಂದ ಯಜ್ಞವು ಸಾಂಗವಾಗಿ ನೆರವೇರುವುದು
ಎಂದು ಮುಖ್ಯಾಭಿಪ್ರಾಯವು.

English Translation

He who wishes for beauty and acquirement of sacred knowledge, should turn towards the east when making the offerings for the Prayaja deities. For the eastern direction is beauty and sacred knowledge. He who having this knowledge turns eastward (when making the Prayajas) obtains beauty and sacred knowledge.

He who wishes for food, should turn towards the south when making the offerings for the Prayaja deities. For Agni (who is posted at the southern direction) is the eater of food, and master of food. He who having this knowledge goes towards the south (when making the Prayajas) becomes an eater of food, a master of food; he obtains nourishment along with offspring.

He who desires cattle, should go towards the west when making the Prayaja offerings. For cattle are the waters (which are in the western direction). He who having such a knowledge goes westwards becomes rich in cattle.

He who desires the drinking of the soma, should go toward the north when making the Prayaja offerings. For the northern direction is the king Soma. He who having such a knowledge goes northwards (when making the Paayajas) obtains the drinking of the Soma.

The upper direction (urdhva) leads to heaven. He who performs the Prayaja offerings when standing in the upper direction becomes successful in all directions. For these (three) worlds are linked together. They being in such a condition shine for the welfare of him who has such a knowledge.

He repeats the Yajya for the Pathya. By doing so, he places speech (represented by Pathya) at the beginning of the sacrifice. The breath (coming out of the mouth and the nostrils) is Agni; the breath (being within the mouth and nostrils) is Soma. Savitar is to set into motion (the ceremonial machinery), and Aditi is to establish a firm footing. When he repeats a Yajya to Pathya, then he carries the sacrifice on its path. Agni and Soma verily are the two eyes; Savitar serves for moving it, and Aditi for establishing a firm footing (to it). For through the eye the gods got aware of the sacrifice. For what is not perceivable (elsewhere) is to be perceived by the eye. If any one even after having run astray gets aware (of any thing) by exerting his eye successively (in consequence of the successive exertions of the faculty of seeing), then he (really) knows it. When the gods (were exerting their eyes repeatedly, and looking from one object to the other) they got sight of the sacrifice. Thus they got sight of it on this earth; on the earth (therefore) they acquired the implements (required for performing the sacrifice). On her (the earth) the sacrifice is spread; on her it is performed; on her the sacrificial implements are acquired. This earth is Aditi; therefore the last Yajya verse repeated is addressed to her. This is done (in order to enable the sacrificer) to get aware of the sacrifice (the mystical sacrificial man) and to behold then afterwards the celestial world.

ಇತಿ ಶ್ರೀನುತ್ಸಾಯಸಾಚಾರ್ಯವಿರಚಿತೇ ಮಾಧವೀಯೇ ವೇದಾರ್ಥಪ್ರಕಾಶ

ಐತರೇಯಬ್ರಾಹ್ಮಣಭಾಷ್ಯಸ್ಯ ದ್ವಿತೀಯಾಧ್ಯಾಯೇ ದ್ವಿತೀಯಃ ಖಂಡಃ

ಇಲ್ಲಿಗೆ ಐತರೇಯಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿ ಎರಡನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯದ ಎರಡನೆಯ ಖಂಡವು ಸಮಾಪ್ತವಾದುದು.

ಅಥ ದ್ವಿತೀಯಾಧ್ಯಾಯೇ ತೃತೀಯಃ ಖಂಡಃ

ಎರಡನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ ಮೂರನೆಯ ಖಂಡವು

[ಪ್ರಾಯಣೇಯೇಷ್ಟಿಯಲ್ಲಿ ಪಠ್ಯಾಸ್ವಸ್ತಿ ಮೊದಲಾದ ಪಂಚದೇವತೆಗಳ ಪರವಾದ ಯಾಜ್ಞಾನುವಾಕ್ಯಾ ಮಂತ್ರಗಳು ಇತ್ಯಾದಿ]

ದೇವವಿಶಃ ಕಲ್ಪಯಿತವ್ಯಾ ಇತ್ಯಾಹುಸ್ತಾಃ ಕಲ್ಪಮಾನಾ ಅನು
ಮನುಷ್ಯವಿಶಃ ಕಲ್ಪಂತ ಇತಿ ಸರ್ವಾ ವಿಶಃ ಕಲ್ಪಂತೇ ಕಲ್ಪಂತೇ
ಯಜ್ಞೋಽಪಿ ತಸ್ಯೈ ಜನತಾಯೈ ಕಲ್ಪತೇ ಯತ್ರೈವಂ
ವಿದ್ವಾನ್ ಹೋತಾ ಭವತಿ ||

ಪ್ರಾಯಣೇಯೇಷ್ಟಾ ಕಾಮ್ಯಾನ್ತ್ರಯಾಜಪ್ರಕಾರಾನ್ವಿಧಾಯ ದೇವತಾಶ್ಚ ಪ್ರಶಸ್ಯ
ತಾಸಾಂ ದೇವತಾನಾಂ ಸಂಬಂಧಿನ್ಯಾ ಯಾಜ್ಞಾನುವಾಕ್ಯೇ ಕ್ರಮೇಣಾಭಿಸಂಧಾತುಂ ಪ್ರಸ್ತುತಿ |
ವಿಶ ಇತ್ಯಯಂ ಶಬ್ದಃ ಪ್ರಜಾಮಾತ್ರನಾಚೀ ನೈಶ್ಯಜಾತಿವಿಶೇಷನಾಚೀ ವಾ | ಸಂತಿ ಹಿ ದೇವೇ-
ಷ್ಟಪಿ ಜಾತಿವಿಶೇಷಾಃ | ಅಗ್ನಿಬ್ರಹ್ಮಹಸ್ತತಿಶ್ಚ ದೇವೇಷು ಬ್ರಾಹ್ಮಣೌ | ಅಗ್ನೇ ಮಹಾನ್ ಅಸಿ
ಬ್ರಾಹ್ಮಣಭಾರತ | ಬ್ರಹ್ಮ ನೈ ದೇವಾನಾಂ ಬೃಹಸ್ಪತಿಃ ಇತಿ ಶ್ರುತೇಃ | ಕ್ಷತ್ರಿಯಾದಿಜಾತಯಸ್ತು
ಸೃಷ್ಟಿಪ್ರಕರಣೇ ವಾಜಸನೇಯಿಭಿಃ ಸ್ಪಷ್ಟಮೇವಾನುತಾಃ-ತಚ್ಚೈರಯೋರೂಪನುತ್ಯಸ್ಯಜತ
ಕ್ಷತ್ರಂ ಯಾನ್ಯೇತಾನಿ ದೇವತಾಕ್ಷತ್ರಾಣೀಂದ್ರೋ ವರುಣಃ ಸೋಮೋ ರುದ್ರಃ ಪರ್ಜನ್ಯೋ
ಯನೋ ಮೃತ್ಯುರೀಶಾನಃ ಇತಿ | ಸ ವಿಶಮಸ್ಯಜತ ಯಾನ್ಯೇತಾನಿ ದೇವಜಾತಾನಿ ಗಣಶ
ಆಖ್ಯಾಯಂತೇ ವಸವೋ ರುದ್ರಾ ಅದಿತ್ಯಾ ವಿಶ್ವೇ ದೇವಾ ಮರುತ ಇತಿ | ತಮಥ ಶಾಸ್ತ್ರಂ
ವರ್ಣಮಸ್ಯಜತ ಪೂಷಣಂ ಇತಿ | ಏವಮಾದಿತ್ಯೋ ನೈ ದೈವಂ ಕ್ಷತ್ರಮಿತ್ಯಾದಿಕಮುದಾ-
ಹಾರ್ಯಂ | ಏವಂ ಸತಿ ದೇವೇಷು ವಿಶೋ ನೈಶ್ಯಜಾತಿರೂಪಾಃ ಪ್ರಜಾ ಮರುದಾದಯೋ
ಯಾಃ ಸಂತಿ ತಾ ಅಸ್ಮಿನ್ಯಾಗೇ ಕಲ್ಪಯಿತವ್ಯಾಃ ಸಂಪಾದಯಿತವ್ಯಾ ಇತ್ಯೇವಂ ಬ್ರಹ್ಮನಾದಿನ
ಅಹುಃ | ಕಲ್ಪಮಾನಾಃ ಸಂಪನ್ನಾಸ್ತಾ ದೇವವಿಶೋಽನುಸೃತ್ಯ ಮನುಷ್ಯವಿಶೋಽಪಿ ತದನುಗ್ರ-
ಹಾತ್ಸಂಪದ್ಯಂತ ಇತ್ಯೇವಂ ದೈವೈ ಮನುಷ್ಯಶ್ಚ ಸರ್ವಾ ವಿಶೋ ಯಜಮಾನಸ್ಯ ಸಂಪದ್ಯಂತೇ |
ತಾಸು ಸಂಪನ್ನಾಸು ದ್ರವ್ಯಲಾಭಾದ್ಯಜ್ಞೋಽಪಿ ಕಲ್ಪತೇ ಸ್ವಪ್ರಯೋಜನಸಮರ್ಥೋ ಭವತಿ |
ಏತದ್ವೇದನಂ ಪ್ರಶಂಸತಿ | ಪೂರ್ವವದ್ವ್ಯಾಖ್ಯೇಯಂ |

ಇದುವರೆಗೂ ಪ್ರಾಯಣೇಯೇಷ್ಟಿಯಲ್ಲಿ ಕಾಮ್ಯವಾದ ಪ್ರಯಾಜಹೋಮಗಳ ನಾನಾ ವಿಧಗಳನ್ನೂ ಆ ಮಂತ್ರಗಳ
ತೆಗಳನ್ನೂ ಪ್ರಶಂಸೆಮಾಡಿ ಈಗ ಆ ದೇವತೆಗಳ ಸೇವಾರ್ಥವಾದ ಯಾಜ್ಞಾನುವಾಕ್ಯಾ ಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ವಿವರಿಸಲಾಗುವುದು.

ಮೇಲಿನ ವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿ ವಿಶೇಷ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಪ್ರಜೆಗಳು ಎಂಬರ್ಥವನ್ನು ಸೂಚಿಸುವುದು. ವೈಶ್ಯಜಾತಿಜನರೆಂಬ ಅರ್ಥವನ್ನೂ ಸೂಚಿಸುವುದು. ದೇವತೆಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ (ಮನುಷ್ಯರಲ್ಲಿರುವಂತೆ) ಅವರ ಸ್ವಭಾವಕ್ಕೆನುಸಾರವಾಗಿ ಜಾತಿವಿಶೇಷಗಳಿರುವವೆಂದು ಶ್ರುತಿವಾಕ್ಯದಿಂದಲೇ ತಿಳಿಯಬರುತ್ತದೆ. “ ಅಗ್ನೇ ನುಹಾ ಅಸಿ ಬ್ರಾಹ್ಮಣ ಭಾರತ ” (ತೈ. ಬ್ರಾ. ೩-೫-೩ ; ತೈ. ಸಂ. ೨-೫-೯-೧ ; ಶ. ಬ್ರಾ. ೧-೪-೨-೨) ; “ ಬ್ರಹ್ಮ ವೈ ದೇವಾನಾಂ ಬೃಹಸ್ಪತಿಃ ” (ತೈ. ಸಂ. ೨-೨-೯-೧). ಎಂಬ ಶ್ರುತಿವಾಕ್ಯಗಳಂತೆ ಅಗ್ನಿಯೂ ಬೃಹಸ್ಪತಿಯೂ ದೇವತೆಗಳಲ್ಲಿ ಬ್ರಾಹ್ಮಣವರ್ಗಕ್ಕೆ ಸೇರಿದವರು. ದೇವತೆಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ವತ್ರಿಯರು ಯಾರು ಎಂಬ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಶತಪಥಬ್ರಾಹ್ಮದಲ್ಲಿ—“ ತಚ್ಚೈಯೋರೂಪಮತ್ಯಸೃಜತ ಕ್ಷತ್ರಂ ಯಾನ್ಯೇತಾನಿ ದೇವತ್ರಾ. ಕ್ಷತ್ರಾಣೀಂ ದ್ರೋ ವರುಣಃ ಸೋಮೋ ರುದ್ರಃ ಪರ್ಜನ್ಯೋ ಯಮೋ ಮೃತ್ಯುರೀಶಾನ ಇತಿ.....ಸ ವಿಶಮಸೃಜತ ಯಾನ್ಯೇತಾನಿ ದೇವಜಾತಾನಿ ಗಣಶ ಆಖ್ಯಾಯಂತೇ ವಸವೋ ರುದ್ರಾ ಆದಿತ್ಯಾ ವಿಶ್ವೇದೇವಾ ಮರುತ ಇತಿ.....ಸ ಶೌದ್ರಂ ವರ್ಣಮಸೃಜತ ಪುಷಣಃ ” (ಶ. ಬ್ರಾ. ೧-೪-೨-೨೩, ೨೪, ೨೫) ಎಂದೂ “ ಆದಿತ್ಯೋ ವೈ ದೈವಂ ಕ್ಷತ್ರಂ ” (ಶ. ಬ್ರಾ. ೨-೪-೨) ಎಂದು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ಹೇಳಿರುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ದೇವತೆಗಳಲ್ಲಿ—ಇಂದ್ರ, ವರುಣ, ಸೋಮ, ರುದ್ರ, ಪರ್ಜನ್ಯ, ಯಮ ಮೃತ್ಯು, ಈಶಾನ ಎಂಬ ದೇವತೆಗಳು ಪ್ವತ್ರಿಯವರ್ಗಕ್ಕೆ ಸೇರಿದವರೆಂದೂ. ಗಣ ಎಂದರೆ ಗುಂಪಾಗಿರುವ ವಸುಗಳು, ರುದ್ರರು, ಆದಿತ್ಯರು. ವಿಶ್ವೇದೇವತೆಗಳು, ಮರುತ್ತುಗಳು ದೇವತೆಗಳಲ್ಲಿ ವೈಶ್ಯವರ್ಗಕ್ಕೆ ಸೇರಿದವರೆಂದೂ, ಪುಷಾ ಎಂಬ ದೇವತೆಯು ಶೌದ್ರವರ್ಗಕ್ಕೆ ಸೇರಿದವನೆಂದೂ ಮೇಲಿನ ಶ್ರುತಿವಾಕ್ಯಗಳ ಅರ್ಥವಿರುವುದು. ಪ್ರಸಕ್ತ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಯಜ್ಞಮಾಡಲು ಯಜಮಾನರು ದೀಕ್ಷೆ ವಹಿಸಿದಾಗ ಅವರಿಗೆ ಯಜ್ಞಕ್ಕಾಗಿ ಸಾಧನಸಾಮಗ್ರಿಗಳು ಬೇಕಾಗುವವು. ಬ್ರಾಹ್ಮಣಾದಿ ಚತುರ್ವರ್ಣಗಳಲ್ಲಿ ವೈಶ್ಯರ ವೃತ್ತಿಯು ವ್ಯವಸಾಯ ಮತ್ತು ಪಶುಪಾಲನೆಗಳಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಅವರಲ್ಲಿ ಯಥೇಚ್ಛವಾದ ಧನಧಾನ್ಯಾದಿಗಳಿರುವುದು ಸಹಜವು. ಯಜ್ಞಕ್ಕೆ ಬೇಕಾದ ಧನಧಾನ್ಯಾದಿಗಳನ್ನು ಸಂಗ್ರಹಿಸಲು ವೈಶ್ಯರ ಸಹಕಾರವು ಅವಶ್ಯಕವಾಗಿರುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ದೇವತೆಗಳು ಯಜ್ಞಮಾಡುವಾಗ ಯಜ್ಞಸಾಮಗ್ರಿಗಳ ಸಂಗ್ರಹಕ್ಕಾಗಿ ದೇವತೆಗಳಲ್ಲಿ ವೈಶ್ಯವರ್ಗಕ್ಕೆ ಸೇರಿದ ಮರುದಾದಿಗಳನ್ನು ಸಹಕರಿಸಬೇಕೆಂದು ಕೇಳಿ ಅದರಂತೆ ಅವರ ಸಹಾಯದಿಂದ ಯಜ್ಞವನ್ನು ನೆರವೇರಿಸಿದರು. ಯಜ್ಞಾದಿಗಳ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಮನುಷ್ಯರು ಯಾವಾಗಲೂ ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಅನುಸರಿಸುವ ರೂಢಿ ಇರುವುದರಿಂದ ಮನುಷ್ಯ ಯಜಮಾನರೂ ಸಹ ದೇವವೈಶ್ಯರಾದ ಮರುತ್ತುಗಳ ಮತ್ತು ಮನುಷ್ಯರಲ್ಲಿ ವೈಶ್ಯವರ್ಗದವರ ಸಹಾಯಸಹಕಾರಗಳನ್ನು ಕೋರಿ ಯಜ್ಞಸಾಮಗ್ರಿಗಳನ್ನು ಸಂಗ್ರಹಿಸಿ ಯಜ್ಞಮಾಡಬೇಕು. ಹೀಗೆ ಮಾಡಿದರೆ ಯಜ್ಞವು ನಿರ್ವಿಘ್ನವಾಗಿ ನೆರವೇರುವುದು. ಯಾವ ಯಜ್ಞಕರ್ಮದಲ್ಲಿ ಮೇಲೆ ಹೇಳಿದ ವಿಷಯಗಳನ್ನು ಚೆನ್ನಾಗಿ ತಿಳಿದಿರುವ ಹೋತೃವೆಂಬ ಋತ್ವಿಜನು ಭಾಗವಹಿಸುವನೋ ಆ ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಕರ್ಮಗಳೆಲ್ಲವೂ ಸಾಂಗವಾಗಿ ನೆರವೇರಿ ಯಜಮಾನಾದಿ ಸಮಸ್ತಜನರಿಗೂ ಶ್ರೇಯಸ್ಸುಂಟಾಗುವುದು.

ಸ್ವಸ್ತಿ ನಃ ಪಥ್ಯಾಸು ಧನ್ವಸ್ವಿತ್ಯನ್ವಾಹ ಸ್ವಸ್ತ್ಯಪ್ನು ವೃಜನೇ ಸ್ವರ್ವತಿ |

ಸ್ವಸ್ತಿ ನಃ ಪುತ್ರಕೃಥೇಷು ಯೋನಿಷು ಸ್ವಸ್ತಿ ರಾಯೇ ಮರುತೋ
ದಧಾತನೇತಿ |

ಪ್ರಥಮಂ ದೇವತಾಯಾಃ ಪುರೋನುನಾಕ್ಯಾಂ ನಿಧತ್ತೇ | ಸ ಏಷ ಪ್ರಥಮಪಾದಃ
ಕೃತ್ಸ್ನಾಯಾ ಋಚಃ ಪ್ರತೀಕಗ್ರಹಣಾರ್ಥಃ | ಅಸ್ಯಾನ್ಮುಚಿ ದೇವವಿಶಾಂ ನಾಚಕಂ ಮರು-
ಚ್ಛಬ್ದಂ ದರ್ಶಯಿತುಮವಶಿಷ್ಟಂ ಪಾದತ್ರಯಂ ಪಠತಿ | ಇತಿಶಬ್ದೋ ಮಂತ್ರಸಮಾಪ್ತಾರ್ಥಃ |
ಮಂತ್ರಸ್ಯಾಯನುರ್ಥಃ | ಹೇ ಮರುತೋ ನೋಽಸ್ಮಾಕಂ ಧನ್ವಸು ಪಥ್ಯಾಸು ಮರುದೇಶರೂಪೇಷು

ಮಾರ್ಗೇಷು ಸ್ವಸ್ತಿ ದಧಾತನ ಜಲಪ್ರದಾನೇನ ಜ್ವೇಮಂ ಕುರುತ | ಕಂಚ ಸತೀಷ್ವಪ್ಯಪು
ವ್ಯಜನೇ ವರ್ಜಿತೇ ಜನತೂನ್ಯೇ ಸ್ವರ್ವತಿ ಸ್ವರ್ಗಯುಕ್ತೇ ಮಾರ್ಗೇ ಸ್ವಸ್ತಿ ದಧಾತನ | ಯಥಾ
ಪುತ್ರಕೃಥೇಷು ಪುತ್ರೋತ್ಪತ್ತಿಕರಣೇಷು ಯೋನಿಷು ಕಲತ್ರೇಷು ನೋಽಸ್ಮಾಕಂ ಸ್ವಸ್ತಿ ದಧಾತನ
ತಥಾ ರಾಯೇ ಧನಾಯ ಸ್ವಸ್ತ್ಯಸ್ತು |

ಈಗ ಪಠ್ಯಾಸ್ವಸ್ತಿ ಎಂಬ ದೇವತೆಗೆ ಸಂಬಂಧಪಟ್ಟಂತೆ ಪುರೋನುವಾಕ್ಯಾಮಂತ್ರವನ್ನು ವಿವರಿಸುವರು ಸ್ವಸ್ತಿ ನಃ
ಪಠ್ಯಾಸು ಧನ್ಯಸು (ಋ. ಸಂ. ೧೦-೬೩-೧೫) ಎಂಬುದು ಅನುವಾಕ್ಯಾಮಂತ್ರದ ಪ್ರಥಮ ಪಾದವು. ಒಂದು ಋಕ್ಕಿನ ಪ್ರಥಮ
ಪಾದವನ್ನು ಸೂಚಿಸುವುದರಿಂದ ಆ ಋಕ್ಕನ್ನು ಪೂರ್ತಿಯಾಗಿ ನಿರ್ದೇಶಿಸಲಾಗಿದೆಯೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು ಉಳಿದ ಮೂರು
ಪಾದಗಳನ್ನು ಮೇಲೆಯೇ ತಿಳಿಸಿದೆ. ವಾಕ್ಯದ ಕೊನೆಯಲ್ಲಿರುವ ಇತಿ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ಮಂತ್ರವು ಮುಗಿಯಿತೆಂಬುದನ್ನು
ಸೂಚಿಸುವುದು ಮಂತ್ರದ ಅರ್ಥವು—ಎಲೈ ಮರುತ್ನಗಳೇ, ಜಲರಹಿತವಾದ ಮರಳುಕಾಡಿನ ಮಾರ್ಗಗಳಲ್ಲಿ ನಾವು
ಸಂಚರಿಸುವಾಗ ನಮಗೆ ಜಲಪ್ರದಾನಾದಿಗಳಿಂದ ಮಂಗಳವನ್ನುಂಟುಮಾಡಿರಿ; ಜಲಸಹಿತವಾದ ಆದರೆ ನಿರ್ಜನಪ್ರದೇಶವಾದ
ಮಾರ್ಗಗಳಲ್ಲಿಯೂ ನಮಗೆ ಮಂಗಳವನ್ನನುಗ್ರಹಿಸಿ; ನಮ್ಮ ಸಂತತಿಯನ್ನು ಬೆಳೆಸುವ ಸ್ತ್ರೀಯರ (ಪತ್ನಿಯರ) ಗರ್ಭಗಳಿಗೆ
ರಕ್ಷಣೆಯನ್ನು ನೀಡಿರಿ, ಮತ್ತು ನಮ್ಮ ಸುಖಕ್ಕಾಗಿ ನಮಗೆ ಧನಾದಿಗಳನ್ನು ಒದಗಿಸಿಕೊಟ್ಟು ಕಾಪಾಡಿರಿ.

ಮರುತೋ ವೈ ದೇವಾನಾಂ ವಿಶಸ್ತಾ ಏವೈತದ್ಯಜ್ಞಮುಖೇಽಚೀಕ್ಷ್ಯಪತ್ ||

ಅಸ್ಯಾನ್ಯುಚಿ ಮರುಚ್ಛಬ್ದಃ ಕಥನೇತಾನತಾ ವಿಶಾಂ ಕಲ್ಪನಮಿತ್ಯಾಹ | ಏತದೇತೇನ
ಮರುಚ್ಛಬ್ದೋಪೇತಮಂತ್ರಪಾಠೇನ ಯಜ್ಞಮುಖೇ ಯಜ್ಞಪ್ರಾರಂಭರೂಪೇ ಕರ್ಮಣಿ ತಾ
ದೇವಾನಾಂ ವಿಶೋಽಚೀಕ್ಷ್ಯಪತ್ಕಲ್ಪಿತವಾನ್ಯವತಿ ||

ಈ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಮರುಚ್ಛಬ್ದವಿರುವುದರಿಂದ ಯಜ್ಞಾರಂಭದಲ್ಲಿ ದೇವತೆಗಳಲ್ಲಿ ವೈಶ್ಯರಾದ ಮರುದ್ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಿ
ಅವರ ಸಹಕಾರವನ್ನು ಕೋರಿ ಅವರ ಸಹಾಯವು ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಸ್ಥಿರವಾಗಿರುವಂತೆ ಮಾಡಲಾಗಿದೆ ಎಂಬುದನ್ನು ಸೂಚಿಸುವುದು.

ಸರ್ವೈಶ್ವಂದೋಭಿರ್ಯಜೇದಿತ್ಯಾಹುಃ ಸರ್ವೈರ್ವೈ ಛಂದೋಭಿರಿಷ್ಟ್ವಾ
ದೇವಾಃ ಸ್ವರ್ಗಂ ಲೋಕಮಜಯಂಸ್ತಥೈವೈತದ್ಯಜಮಾನಃ
ಸರ್ವೈಶ್ವಂದೋಭಿರಿಷ್ಟ್ವಾ ಸ್ವರ್ಗಂ ಲೋಕಂ ಜಯತಿ ||

ಛಂದೋಬಾಹುಲ್ಯಮಭಿಧಾಯ ಪ್ರಶಂಸತಿ | ಸ್ಪಷ್ಟೋಽರ್ಥಃ |

ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ನಾನಾ ಛಂದಸ್ಸುಗಳನ್ನು ಪಠಿಸಿ ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಆರಾಧಿಸಬೇಕೆಂದು ಯಜ್ಞಾನುಷ್ಠಾನಕ್ರಮವನ್ನು
ತಿಳಿದವರು ಹೇಳುವರು. ಏಕೆಂದರೆ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ದೇವತೆಗಳು ಸಮಸ್ತ ಛಂದಸ್ಸುಗಳ ಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ಪಠಿಸಿ ಯಜ್ಞಮಾಡಿ
ಅದರಿಂದ ಸ್ವರ್ಗಲೋಕವನ್ನು ಜಯಿಸಿದರು. ಅದರಿಂದ ಮನುಷ್ಯರಲ್ಲಿಯೂ ಯಜ್ಞಮಾಡುವ ಯಜಮಾನನು ಸಮಸ್ತ
ಛಂದಸ್ಸುಗಳ ಮಂತ್ರಗಳಿಂದ ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಆರಾಧಿಸಿ ಸ್ವರ್ಗಲೋಕವನ್ನು ಹಡೆಯಬೇಕು.

ಸ್ವಸ್ತಿ ನಃ ಪಥ್ಯಾಸು ಧನ್ವಸು ಸ್ವಸ್ತಿರಿದ್ಧಿ ಪ್ರಪಥೇ ಶ್ರೇಷ್ಠೇತಿ ಪಥ್ಯಾಯಾಃ
 ಸ್ವಸ್ತೇಸ್ತ್ರಿಷ್ಟ್ವಭಾವಗ್ನೇ ನಯ ಸುಪಥಾ ರಾಯೇ ಅಸ್ಮಾನಾ
 ದೇವಾನಾಮಪಿ ಪಂಥಾನುಗನ್ಮೇತ್ಯಗ್ನೇಸ್ತ್ರಿಷ್ಟ್ವಭೌ ತ್ವಂ ಸೋಮ
 ಪ್ರಚಿಕಿತೋ ಮನೀಷಾ ಯಾ ತೇ ಧಾಮಾನಿ ದಿವಿ ಯಾ ಪೃಥಿ-
 ನ್ಯಾಮಿತಿ ಸೋಮಸ್ಯ ತ್ರಿಷ್ಟ್ವಭಾವಾ ವಿಶ್ವದೇವಂ ಸತ್ವತಿಂ ಯ
 ಇಮಾ ವಿಶ್ವಾ ಜಾತಾನೀತಿ ಸವಿತುರ್ಗಾಯತ್ರೈ ಸುತ್ರಾ-
 ಮಾಣಂ ಪೃಥಿವೀಂ ದ್ಯಾಮನೇಹಸಂ ಮಹೀಮೂ ಷು ಮಾತರಂ
 ಸುನ್ವತಾನಾಮಿತ್ಯದಿತೇರ್ಜಗತ್ಯಾ ||

ಮಂತ್ರವಿಶೇಷಾನ್ಮಂತ್ರಭಂದಾಂಸಿ ಚ ಪಂಚಾನಾಂ ದೇವಾನಾಂ ಕ್ರಮೇಣೋದಾಹರತಿ |
 ಸ್ವಸ್ತಿ ನ ಇತ್ಯನುವಾಕ್ಯಾ | ಸ್ವಸ್ತಿರಿದ್ಧೀತಿ ಯಾಜ್ಞಾ | ಅಗ್ನೇ ನಯೇತ್ಯನುವಾಕ್ಯಾ | ಆ ದೇವಾ-
 ನಾಮಿತಿ ಯಾಜ್ಞಾ | ತ್ವಂ ಸೋಮೇತ್ಯನುವಾಕ್ಯಾ | ಯಾ ತೇ ಧಾಮಾನೀತಿ ಯಾಜ್ಞಾ | ಆ
 ವಿಶ್ವದೇವಮಿತ್ಯನುವಾಕ್ಯಾ | ಯ ಇಮೇತಿ ಯಾಜ್ಞಾ | ಸುತ್ರಾಮಾಣಮಿತ್ಯನುವಾಕ್ಯಾ |
 ಮಹೀಮೂ ಷ್ವಿತಿ ಯಾಜ್ಞಾ |

ಪಥ್ಯಾ ಸ್ವಸ್ತಿ ಮೊದಲಾದ ಪಂಚದೇವತೆಗಳ ಅನುವಾಕ್ಯಾ ಮತ್ತು ಯಾಜ್ಞಾಮಂತ್ರಗಳನ್ನೂ ಅವುಗಳ ಭಂದಸ್ಸನ್ನೂ
 ವಿವರಿಸುವರು. ಪಥ್ಯಾಸ್ವಸ್ತಿ ಎಂಬ ದೇವತೆಗೆ—ಸ್ವಸ್ತಿ ನಃ ಪಥ್ಯಾಸು ಧನ್ವಸು (ಋ. ಸಂ. ೧೦-೬೩-೧೫) ಎಂಬುದು
 ಅನುವಾಕ್ಯಾಮಂತ್ರವು; ಸ್ವಸ್ತಿರಿದ್ಧಿ ಪ್ರಪಥೇ ಶ್ರೇಷ್ಠಾ (ಋ. ಸಂ. ೧೦-೬೩-೧೬) ಎಂಬುದು ಯಾಜ್ಞಾಮಂತ್ರವು. ಈ
 ಎರಡು ಮಂತ್ರಗಳೂ ತ್ರಿಷ್ಟ್ವಪ್ ಭಂದಸ್ಸವು; ಅಗ್ನಿದೇವತೆಗೆ—ಅಗ್ನೇ ನಯ ಸುಪಥಾ ರಾಯೇ ಅಸ್ಮಾನ್ (ಋ. ಸಂ.
 ೧-೧೮೯-೧) ಎಂಬುದು ಅನುವಾಕ್ಯಾ; ಆ ದೇವಾನಾಮಪಿ ಪಂಥಾನುಗನ್ಮ (ಋ. ಸಂ. ೧೦-೨೩) ಎಂಬುದು ಯಾಜ್ಞಾ;
 ಇವೆರಡೂ ತ್ರಿಷ್ಟ್ವಪ್ ಭಂದಸ್ಸಿನ ಮಂತ್ರಗಳು; ಸೋಮದೇವತೆಗೆ—ತ್ವಂ ಸೋಮ ಪ್ರಚಿಕಿತೋ ಮನೀಷಾ (ಋ. ಸಂ.
 ೧-೯೧-೧) ಎಂಬುದು ಅನುವಾಕ್ಯಾ ಮಂತ್ರವು. ಯಾ ತೇ ಧಾಮಾನಿ ದಿವಿ ಯಾ ಪೃಥಿನ್ಯಾ (ಋ. ಸಂ. ೧-೯೧-೪)
 ಎಂಬುದು ಯಾಜ್ಞಾಮಂತ್ರವು; ಇವೆರಡು ಮಂತ್ರಗಳೂ ತ್ರಿಷ್ಟ್ವಪ್ ಭಂದಸ್ಸವು; ಸವಿತೃದೇವತೆಗೆ—ಆ ವಿಶ್ವದೇವಂ ಸತ್ವತಿಂ
 (ಋ. ಸಂ. ೫-೮೨-೨) ಎಂಬುದು ಅನುವಾಕ್ಯಾ ಮಂತ್ರವು; ಯ ಇಮಾ ವಿಶ್ವಾ ಜಾತಾನಿ (ಋ. ಸಂ. ೫-೮೨-೯) ಎಂಬುದು
 ಯಾಜ್ಞಾಮಂತ್ರವು; ಇವೆರಡು ಮಂತ್ರಗಳೂ ಗಾಯತ್ರೀಭಂದಸ್ಸವು; ಅದಿತಿದೇವತೆಗೆ—ಸುತ್ರಾಮಾಣಂ ಪೃಥಿವೀಂ
 ದ್ಯಾಮನೇಹಸಂ (ಋ. ಸಂ. ೧೦-೬೩-೧೦) ಎಂಬುದು ಅನುವಾಕ್ಯಾ ಮಂತ್ರವು; ಮಹೀಮೂ ಷು ಮಾತರಂ
 ಸುನ್ವತಾನಾಂ ವಾ. ಸಂ. ೨೧-೫; ತೈ. ಸಂ. ೧-೫-೧೧-೫) ಎಂಬುದು ಯಾಜ್ಞಾಮಂತ್ರವು. ಇವೆರಡು ಮಂತ್ರಗಳೂ
 ಜಗತೀಭಂದಸ್ಸವು. ಆದ್ಯಂತ ಮಂತ್ರಗಳ ವಿವರವು ಈರೀತಿ ಇದೆ.

(೧) ಸ್ವಸ್ತಿ ನಃ ಪಥ್ಯಾಸು ಧನ್ವಸು ಸ್ವಸ್ತ್ಯ ೧ ಪುನಃ ಪುನಃ ಸ್ವರ್ವತಿ |

ಸ್ವಸ್ತಿ ನಃ ಪುತ್ರಕೃಥೇಷು ಯೋನಿಷು ಸ್ವಸ್ತಿ ರಾಯೇ ಮರುತೋ ದಧಾತನ ||

ಸ್ವಸ್ತಿರಿದ್ಧಿ ಪ್ರಪಥೇ ಶ್ರೇಷ್ಠಾ ರೇಕ್ಷಸ್ವತ್ಯಭಿ ಯಾ ನಾನ್ಮನೇತಿ |
ಸಾ ನೋ ಅನಾ ಸೋ ಅರಣೇ ನಿ ಪಾತು ಸ್ವಾವೇಶಾ ಭವತು ದೇವಗೋಪಾ ||

- (೨) ಅಗ್ನೇ ನಯ ಸುಪಥಾ ರಾಯೇ ಅಸ್ಮಾನ್ನಿಶ್ವಾನಿ ದೇವ ವಯುನಾನಿ ವಿದ್ವಾನ್ |
ಯುಯೋಧ್ಯ ೧ ಸ್ಮಜ್ಜುಹುರಾಣಮೇನೋ ಭೂಯಿಷ್ಠಾಂ ತೇ ನಮುಉಕ್ತಿಂ ವಿಧೇನು ||
ಆ ದೇವಾನಾಮಪಿ ಪಂಥಾನುಗನ್ತ ಯಚ್ಛಕ್ವವಾನು ತದನು ಪ್ರವೋಳ್ಳಂ |
ಅಗ್ನಿರ್ವಿದ್ವಾನ್ತು ಯಜಾತ್ನೇದು ಹೋತಾ ಸೋ ಅಧ್ವರಾನ್ತು ಋತುತೂನ್ಯಲ್ಪಯಾತಿ ||
- (೩) ತ್ವಂ ಸೋಮ ಪ್ರ ಚಿಕಿತ್ಸೋ ಮನೀಷಾ ತ್ವಂ ರಜಿಷ್ಠಮನು ನೇಷಿ ಪಂಥಾಂ |
ತವ ಪ್ರಣೇತೀ ಪಿತರೋ ನ ಇಂದೋ ದೇವೇಷು ರತ್ನಮಭಜಂತ ಧೀರಾಃ ||
ಯಾ ತೇ ಧಾಮಾನಿ ದಿವಿ ಯಾ ಪೃಥಿವ್ಯಾಂ ಯಾ ಪರ್ವತೇಷ್ವೋಷಧೀಷ್ವಪ್ತು |
ತೇಭಿರ್ನೋ ವಿಶ್ವೈಃ ಸುಮನಾ ಅಹೇಳನ್ ರಾಜನ್ಮೋಮ ಪ್ರತಿ ಹವ್ಯಾ ಗೃಭಾಯ ||
- (೪) ಆ ವಿಶ್ವದೇವಂ ಸತ್ಪತಿಂ ಸೂಕ್ತೈರದ್ಯಾ ವೃಣೇನುಹೇ |
ಸತ್ಯಸವಂ ಸವಿತಾರಂ ||
ಯ ಇಮಾ ವಿಶ್ವಾ ಜಾತಾನ್ಯಾಶ್ರಾವಯತಿ ಶ್ಲೋಕೇನ |
ಪ್ರ ಚ ಸುವಾತಿ ಸವಿತಾ ||
- (೫) ಸುತ್ರಾಮಾಣಂ ಪೃಥಿವೀಂ ದ್ಯಾವುನೇಹಸಂ ಸುಶರ್ಮಾಣಮದಿತಿಂ ಸುಪ್ರಣೇತಿಂ |
ದೈವೀಂ ನಾನಂ ಸ್ವರಿತ್ರಾಮನಾಗಸಮಪ್ರವಂತೀನಾ ರುಹೇನಾ ಸ್ವಸ್ತಯೇ ||
ಮಹಿಮೂ ಷು ಮಾತರಗ್ಂ ಸುನ್ರತಾನಾಮೃತಸ್ಯ ಪತ್ನೀಮವಸೇ ಹುನೇನು |
ತುನಿಕ್ಷತ್ರಾಮುಜರಂತೀಮುರೂಚೀಗ್ಂ ಸುಶರ್ಮಾಣಮದಿತಿಗ್ಂ ಸುಪ್ರಣೇತಿಂ ||

ಈ ಮಂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಕೊನೆಯದು ಋಗ್ವೇದದಲ್ಲಿಲ್ಲ. ತೈತ್ತಿರೀಯ ಮತ್ತು ವಾಜಸನೇಯಿಸಂಹಿತೆಗಳಲ್ಲಿರುವುದು. ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಯಾಜ್ಞಾಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ಪಠಿಸುವಾಗ ಹೋತೃವು ಯೇ ಯಜಾಮಹೇ ಎಂಬ ಶಬ್ದಗಳನ್ನು ಮಂತ್ರದ ಪ್ರಾರಂಭದಲ್ಲಿ ಉಚ್ಚರಿಸಿ ಅನಂತರ ಮಂತ್ರವನ್ನು ಪಠಿಸಬೇಕು. ಉದಾ—ಯೇ ಯಜಾಮಹೇ ಸ್ವಸ್ತಿರಿದ್ಧಿ ಇತ್ಯಾದಿ.

ನಿತಾನಿ ವಾನ ಸರ್ವಾಣಿ ಭಂದಾಂಸಿ ಗಾಯತ್ರಂ ತ್ರೈಷ್ಟುಭಂ ಜಾಗ-
ತಮುನ್ಮನ್ಯಾನ್ಯೇತಾನಿ ಹಿ ಯಜ್ಞೇ ಪ್ರತಮಾಮಿವ ಕ್ರಿಯಂತೇ ||

ನಸ್ತತ್ರ ತ್ರೀಣೈವ ಭಂದಾಂಸುಕ್ತಾನಿ ನ ತು ಸರ್ವಾಣೀತ್ಯಾಶಂಕಾಹ | ಮುಖ್ಯಾನಿ ಸರ್ವಾಣಿ ಭಂದಾಂಸಿ ತ್ರೀಣೈವ | ಇತರಾಣಿ ತು ಮುಖ್ಯಾನ್ಯನುಸೃತ್ಯ ವರ್ತಂತೇ | ಮುಖ್ಯತ್ವಮೇವೈತಾನಿ ಹೀತ್ಯಾದಿನಾ ಸ್ಪಷ್ಟೀಕ್ರಿಯತೇ | ಹಿ ಯಸ್ಮಾತ್ಕಾರಣಾದೇತಾನಿ ತ್ರೀಣಿ ಯಜ್ಞೇ ಪ್ರತಮಾಮಿವ ಕ್ರಿಯಂತೇತ್ಯಂತಪ್ರಾಚುರ್ಯೇಣೈವ ಪ್ರಯುಜ್ಯತೇ ತತೋ ಮುಖ್ಯತ್ವಂ |

ಮೇಲೆ ಹೇಳಿದ ಐದು ದೇವತೆಗಳ ಯಾಜ್ಞಾನುವಾಕ್ಯ ಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ಪರಿಶೀಲಿಸಿದರೆ ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಗಾಯತ್ರೀ, ತ್ರಿಷ್ಟುಪ್, ಜಗತೀ ಎಂಬ ಮೂರೇ ವಿಧವಾದ ಛಂದಸ್ಸುಗಳಿರುವುದು ಕಂಡುಬರುವುದು. ಹಿಂದೆ ಎಲ್ಲಾ ಛಂದಸ್ಸುಗಳಿಂದಲೂ ಹೋಮಮಾಡಬೇಕೆಂದು ಹೇಳಿರುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ಇದು ವೂರ್ವಾಪರವಿರೋಧವಲ್ಲವೇ ಎಂದರೆ, ಹಾಗಲ್ಲ. ಗಾಯತ್ರೀ, ತ್ರಿಷ್ಟುಪ್ ಮತ್ತು ಜಗತೀ ಎಂಬ ಮೂರು ಛಂದಸ್ಸುಗಳೇ ಛಂದಸ್ಸುಗಳೆಲ್ಲಾ ಮುಖ್ಯವಾದುವು. ಈ ಮೂರು ಛಂದಸ್ಸುಗಳನ್ನು ಅನುಸರಿಸಿಯೇ ಇತರ ಛಂದಸ್ಸುಗಳಿರುವವು. ಯಜ್ಞಗಳಲ್ಲಿ ಈ ಮೂರು ಛಂದಸ್ಸುಗಳಿಗೆ ಪ್ರಾಶಸ್ತ್ಯವಿರುವುದಲ್ಲದೆ ಇವುಗಳನ್ನು ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ಉಪಯೋಗಿಸುವರು. ಆದ್ದರಿಂದ ಈ ಮೂರು ಛಂದಸ್ಸುಗಳೇ ಎಲ್ಲಾ ಛಂದಸ್ಸುಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಮುಖ್ಯವಾದುವು.

ಏತೈರ್ಹ ವಾ ಅಸೃ ಛಂದೋಭಿಯಂಜತಃ ಸರ್ವೈಶ್ಚಂದೋಭಿರಿಷ್ಟಂ
ಭವತಿ ಯ ಏನಂ ವೇದ || ೯ ||

ಏತದ್ವೇದನಂ ಪ್ರಶಂಸತಿ | ಸ್ಪಷೋಽರ್ಥ ||

ಆದ್ದರಿಂದ ಗಾಯತ್ರೀ, ತ್ರಿಷ್ಟುಪ್, ಜಗತೀ ಎಂಬ ಮೂರು ಛಂದಸ್ಸುಗಳು ಎಲ್ಲಾ ಛಂದಸ್ಸುಗಳಿಗೂ ಮುಖ್ಯವಾಗಿರುವವು ಎಂಬ ವಿಷಯವನ್ನು ಯಾವ ಪುರುಷನು ತಿಳಿದು ಅದರಂತೆ ಯಜ್ಞಾದಿ ಕರ್ಮಗಳಲ್ಲಿ ಈ ಮೂರು ಛಂದಸ್ಸುಗಳನ್ನು ಉಪಯೋಗಿಸುವನೋ ಅವನು ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಎಲ್ಲಾ ಛಂದಸ್ಸುಗಳಿಂದಲೂ ಹೋಮಮಾಡಿದಂತಾಗುವುದು.

English Translation

They say, the gods should be provided with Visyas (agriculturists and herdsmen). For if the gods are provided with them, men will subsequently obtain them also. If all Vaisyas (to furnish the necessary supplies) are in readiness, then the sacrifice is prepared. It is prepared for that family in the midst of which there is a Hotar who has this knowledge (and makes provision accordingly).

(The gods are provided for with Vaisyas by the recital of the verse, svastinah pathyasu: 10, 63, 15), “O Maruts! grant us in the desert tracks prosperity (by providing us with water); grant us prosperity (by abundance) in waters in a desolated region over which the sky shines! grant prosperity to the wombs of our women for producing children! grant prosperity to our wealth.’ For the Maruts are the Vaisyas of the gods (their agriculturists). The Hotar puts them by (repeating) this (mantra) in readiness at the beginning of the sacrifice.

They say, the Hotar should (as Anuvakya and Yajya verses at the Prayaniya ishti) use mantras of all (principal) metres. For the gods conquered

the celestial world by means of having used for their Anuvakya and) Yajya verses mantras of all metres. Likewise the sacrificer who does the same gains the celestial world. (The two verses) svastinah pathyasu and svastir iddhi prapathe (10, 63, 15, 16) which are addressed to pathya svasti i.e., safe journey, are in the Trishtubh metre. The two verses addressed to Agni, agne naya supatha (1, 189, 1) and a devanam api pantham 10, 2, 3) are also in the Trishtubh metre. The two verses, addressed to soma, tvam amos prachiki to manisha (1, 91, 1) and ya te dhamani divi (1, 19, 4) are (also) in the Trishtubh metre. The two verses addressed to Savita: a visvadevam satpatim (5, 82, 7) and ya ima visva (5, 82, 9), are in the Gayatri metre. The two verses addressed to Aditi, sutramanam prithivim (10, 63, 10) and mahim u shu mataram (Atharv. 7, 6, 2) are in the Jagati metre. These are all the (principal) metres: Gayatri, Trishtubh, and Jagati. Those (other metres) follow them. For these (three kinds of metres) are, as it were, of the most frequent occurrence (pratamam) at a sacrifice. He therefore who having such a knowledge gets repeated his Anuvakya and Yajya verses in these (three) metres, gets repeated them in all metres (obtains the particular advantage to be derived not only from the three metres mentioned, but from all other metres also).

ಇತಿ ಶ್ರೀಮತ್ಸಾಯಣಾಚಾರ್ಯವಿರಚಿತೇ ಮಾಧವೀಯೇ ವೇದಾರ್ಥಪ್ರಕಾಶ
ಐತರೇಯಬ್ರಾಹ್ಮಣಭಾಷ್ಯಸ್ಯ ದ್ವಿತೀಯಾಧ್ಯಾಯೇ ತೃತೀಯಃ ಖಂಡಃ

ಇಲ್ಲಿಗೆ ಐತರೇಯಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿ ಎರಡನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯದ ಮೂರನೆಯ ಖಂಡವು ಸಮಾಪ್ತವಾದುದು.

ಅಥ ದ್ವಿತೀಯಾಧ್ಯಾಯೇ ಚತುರ್ಥಃ ಖಂಡಃ

ಎರಡನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ ನಾಲ್ಕನೆಯ ಖಂಡವು

[ಪ್ರಾಯಣೇಯ ಹೋಮದಲ್ಲಿ ಸ್ವಿಷ್ಟಕೃದ್ಧೋಮದ ಸಂಯಾಜ್ಯಾ ಮಂತ್ರಗಳು ವಿರಾಟ್‌ಭಂದಸ್ಥಿನ ಪ್ರಾಶಸ್ತ್ಯ ಇತ್ಯಾದಿ]

ತಾ ನಾ ಏತಾಃ ಪ್ರವತ್ಯೋ ನೇತೃಮತ್ಯಃ ಪಥಿಮತ್ಯಃ ಸ್ವಸ್ತಿಮತ್ಯ ಏತಸ್ಯ
ಹವಿಷೋ ಯಾಜ್ಯಾನುವಾಕ್ಯಾ ಏತಾಭಿರ್ವಾ ಇಷ್ಟಾ | ದೇನಾಃ
ಸ್ವರ್ಗಂ ಲೋಕಮಜಯಂಸ್ತಥೈವೈತ್ಯದ್ಯಜಮಾನ ಏತಾಭಿ-
ರಿಷ್ಟಾ ಸ್ವರ್ಗಂ ಲೋಕಂ ಜಯತಿ ||

ಪಂಚಾನಾಂ ದೇವತಾನಾಂ ಕ್ರಮೇಣ ಯಾಜ್ಯಾನುವಾಕ್ಯೇ ಉದಾಹೃತೇ ಅಥ ಸಂ-
ಯಾಜ್ಯೇ ವಕ್ತವ್ಯೇ ತತ್ರಾದೌ ತಾವದುದಾಹೃತಾ ಯಾಜ್ಯಾನುವಾಕ್ಯಾಃ ಪ್ರಶಂಸತಿ | ಸ್ವಸ್ತಿ ನಃ
ಪಥ್ಯಾಸ್ವಿತ್ಯಾದ್ಯಾ ಮಹೀಮೂ ಷು ಮಾತರಮಿತ್ಯಂತಾ ದಶರ್ಚೋ ಯಾಃ ಪೂರ್ವಮುದಾಹೃ-
ತಾಸ್ತಾ ಏನೈತಾಃ ಪ್ರಶಬ್ದನೇತೃಶಬ್ದಪಥಿಶಬ್ದಸ್ವಸ್ತಿಶಬ್ದವತ್ಯಃ | ತತ್ರ ಪ್ರಶಬ್ದಃ ಸ್ವಸ್ತಿರಿದ್ಧಿ-
ಪ್ರಪಥೇ ತ್ವಂ ಸೋಮ ಪ್ರಚಿಕಿತ್ ಇತ್ಯತ್ರ ಶ್ರೂಯತೇ | ನೇತೃಶಬ್ದೋಽಗ್ನೇ ನಯೇತ್ಯತ್ರ
ಶ್ರೂಯತೇ | ನಯತಿಧಾತೋಃ ಕರ್ತುಸ್ತತ್ರಾವಗಮಾತ್ | ಪಥಿಶಬ್ದೋಽಗ್ನೇ ನಯ ಸುಪಥಾ
ಆ ದೇವನಾನುಪಿ ಪಂಥಾಮಿತ್ಯತ್ರ ಶ್ರೂಯತೇ | ಸ್ವಸ್ತಿಶಬ್ದಃ ಸ್ವಸ್ತಿ ನಃ ಪಥ್ಯಾಸು ಸ್ವಸ್ತಿರಿದ್ಧಿ-
ತ್ಯತ್ರ ಶ್ರೂಯತೇ | ತಥಾ ಸತಿ ಛತ್ರಿನ್ಯಾಯೇನ ಸರ್ವಾ ಅಹ್ಯೇತಾ ಷುಚಃ ಪ್ರಾದಿಭಿಃ ಶಬ್ದೈ-
ರ್ಯುಕ್ತಾ ಇತಿ ವಕ್ತುಂ ಶಕ್ಯಾಃ | ಏವಂ ಸತ್ಯುತ್ಕರ್ಷದ್ಯೋತಕೈರೇತೈಃ ಶಬ್ದೈರ್ಯುಕ್ತಾ ಏತಾ
ಷುಚಃ ಪ್ರಾಯಣೇಯೇಷ್ಟಿಗತಸ್ಯ ಹವಿಷೋ ಯಾಜ್ಯಾನುವಾಕ್ಯಾಃ ಪ್ರಶಸ್ತಾ ಭವಂತಿ | ಏತಾ-
ಭಿರ್ವಾ ಇತ್ಯಾದೇರರ್ಥೋ ವಿಸ್ತೃಷ್ಠಃ |

ಪ್ರಾಯಣೇಯೇಷ್ಟಿಯ ಪಂಚದೇವತೆಗಳ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ ಯಾಜ್ಯಾನುವಾಕ್ಯಾ ಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ತಿಳಿಸಿದ್ದಾಯಿತು. ಈಗ
ಸ್ವಿಷ್ಟಕೃದ್ಧೋಮದ ಸಂಯಾಜ್ಯಾ ಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ಹೇಳುವುದಕ್ಕೆ ಪ್ರಾರಂಭಿಸಿ ಅದಕ್ಕೆ ಪೀಠಿಕಾ ರೂಪವಾಗಿ ಮೇಲೆ ಹೇಳಿದ
ಯಾಜ್ಯಾನುವಾಕ್ಯಾ ಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ವಿಶೇಷರೀತಿಯಿಂದ ಪ್ರಶಂಸಿಸಲಾಗುವುದು.

ಸ್ವಸ್ತಿನಃ ಪಥ್ಯಾಸು ಎಂದು ಮೊದಲಾಗುವ, ಮಹೀಮೂ ಷು ಎಂದು ಅಂತ್ಯವಾಗುವ ಈ ಹತ್ತು ಋಕ್ಯಗಳಲ್ಲಿ
ಪ್ರಶಬ್ದ, ನೇತೃಶಬ್ದ, ಪತಿಶಬ್ದ, ಸ್ವಸ್ತಿಶಬ್ದಗಳು ಇರುವವು. ಪ್ರ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ಸ್ವಸ್ತಿರಿದ್ಧಿ ಪ್ರಪಥೇ, ತ್ವಂ ಸೋಮ

ಪ್ರಚಿಕಿತಃ ಎಂಬ ಎರಡು ಋಕ್ಕುಗಳಿರುವವು ; ನೇತೃಶಬ್ದವು ಅಗ್ನೇ ನಯ ಸುಪಥಾ ಮತ್ತು ತ್ವಂ ಸೋಮ ಪ್ರಚಿಕಿತಃ ಎಂಬ ಋಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ ಕಂಡುಬರುವುದು ; ಈ ಋಕ್ಕುಗಳು ನಯತಿಧಾತುವಿನ ರೂಪಗಳಾದ ನಯ, ನೇಷಿ ಎಂಬ ಶಬ್ದಗಳಿರುವವು ; ಪಥಿಶಬ್ದವು ಅಗ್ನೇ ನಯ ಸುಪಥಾ, ಆ ದೇವನಾಮಪಿ ಪಂಥಾಂ ಎಂಬ ಋಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ ಕಂಡುಬರುವುದು ; ಸ್ವಸ್ತಿಶಬ್ದವು ಸ್ವಸ್ತಿನಃ ಪಥ್ಯಾಸು, ಸ್ವಸ್ತಿರಿದ್ಧಿ ಎಂಬ ಋಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿರುವವು. ಮೇಲೆ ಹೇಳಿದ ಪ್ರಶಬ್ದ, ನೇತೃಶಬ್ದ, ಪಥಿಶಬ್ದ, ಸ್ವಸ್ತಿಶಬ್ದಗಳು ಪ್ರತಿಋಕ್ಯನಲ್ಲಿಯೂ ಇಲ್ಲದಿದ್ದರೂ ಸಮಷ್ಟಿರೂಪದಲ್ಲಿ ಎಂದರೆ ಒಟ್ಟು ಐದು ಋಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ ಇರುವವು. ಅದ್ದರಿಂದ ಈ ಎಲ್ಲಾ ಶಬ್ದಗಳೂ ಎಲ್ಲಾ ಋಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಇರುವವೆಂದು ಭಾವಿಸಬೇಕು. ಪ್ರಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಉತ್ಕರ್ಷವೆಂಬರ್ಥವಿರುವುದು ; ನೇತೃಶಬ್ದವು ಯಜ್ಞಕರ್ತನಾದ ಯಜಮಾನ ಅಥವಾ ಯಜ್ಞವು ಮುಂದುವರೆಯುವುದು ಎಂಬರ್ಥವನ್ನು ಸೂಚಿಸುವುದು ; ಪಥಿಶಬ್ದವು ಯಜ್ಞವು ನಿರ್ವಹಿಸಲ್ಪಡುವುದು, ಕರ್ಮವೃತ್ತಾಸ, ಕ್ರಮವೃತ್ತಾಸ, ಮಂತ್ರವೃತ್ತಾಸ ಇವುಗಳಿಲ್ಲದೆ ಸರಿಯಾದ ಮಾರ್ಗದಲ್ಲಿ ನಡೆಯುವುದೆಂಬುದನ್ನು ಸೂಚಿಸುವುದು. ಸ್ವಸ್ತಿಶಬ್ದವು ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಭಾಗವಹಿಸುವ ಯಜಮಾನಾದಿಗಳಿಗೆ (ಶ್ರೇಯಸ್ಸನ್ನು) ಉಂಟುಮಾಡುವುದನ್ನು ಸೂಚಿಸುವುದು. ಇಂತಹ ಶಬ್ದಗಳಿಂದ ಯುಕ್ತವಾದ ಯಾಜ್ಯಾನ-ವಾಕ್ಯಾ ಮಂತ್ರಗಳಿಂದ ಹವಿಸ್ಸನ್ನು ಹೋವಮಾಡಿ ದೇವತೆಗಳು ಸ್ವರ್ಗಲೋಕವನ್ನು ಜಯಿಸಿದರು. ಅದರಂತೆಯೇ ಈ ಪ್ರಶಸ್ತವಾದ ಯಾಜ್ಯಾಪುರೋನುಷಾಕ್ಯಾ ಮಂತ್ರಗಳಿಂದ ಹೋಮಮಾಡಿದರೆ ಯಜಮಾನನು ಸ್ವರ್ಗಲೋಕವನ್ನು ಪಡೆಯುತ್ತಾನೆ.

ತಾಸು ಪದಮಸ್ತಿ ಸ್ವಸ್ತಿ ರಾಯೇ ಮರುತೋ ದಧಾತನೇತಿ ಮರುತೋ
ಹ ವೈ ದೇವನಿಲೋಽಂತರಿಕ್ಷಭಾಜನಾಸ್ತೇಭ್ಯೋ ಹ ಯೋ
ನಿವೇದ್ಯಃ ಸ್ವರ್ಗಂ ಲೋಕಮೇತೀಶ್ವರಾ ಹೈನಂ ನಿ ವಾ
ರೋದ್ಧೋರ್ವಿ ವಾ ಮಥಿತೋಃ ಸ ಯದಾಹ ಸ್ವಸ್ತಿ ರಾಯೇ
ಮರುತೋ ದಧಾತನೇತಿ ತಂ ಮರುದ್ಧೋ ದೇವನಿಡ್ಧೋ
ಯಜಮಾನಂ ನಿವೇದಯತಿ ನ ಹ ವಾ ಏನಂ ಮರುತೋ
ದೇವನಿಶಃ ಸ್ವರ್ಗಂ ಲೋಕಂ ಯಂತಂ ನಿರುಂಧತೇ ನ
ವಿಮುಘ್ನತೇ ||

ಪ್ರಥಮಾಯಾಮ್ನಚಿ ಚತುರ್ಥಂ ಪಾದಮಾದಾಯ ತತ್ರತ್ಯಸ್ಯ ಮರುಚ್ಛಬ್ದಸ್ಯಾನ್ವಯ-
ವ್ಯತಿರೇಕಾಭ್ಯಾಂ ತಾತ್ಪರ್ಯಂ ದರ್ಶಯತಿ । ತಾಸು ಪೂರ್ವೋಕ್ತಾಸ್ಪೃಷ್ಟು ಪದಂ ಪಾದಸ್ವಸ್ತಿ-
ನ್ವಾದೇ ಪ್ರೋಕ್ತಾ ಮರುತೋ ದೇವಾನಾಂ ವೈಶ್ಯಾ ಅಂತರಿಕ್ಷೇ ನಿವಸಂತಿ । ಏನಂ ಯಜ-
ಮಾನಂ ನಿ ವಾ ರೋದ್ಧೋಃ ಸ್ವರ್ಗಮನಂ ನಿರೋದ್ಧಂ ವಾ ವಿ ವಾ ಮಥಿತೋರ್ವಿಶೇಷೇಣ
ಮಥಿತುಮಾಲೋಡಯಿತುಂ ವಿನಾಶಯಿತುಂ ವಾ ತೇ ಮರುತ ಈಶ್ವರಾಃ ಸಮರ್ಥಾಃ
ಸೋಽಯಂ ವ್ಯತಿರೇಕಃ ಬಾಧಸ್ಯಾತ್ರೋಪನ್ಯಸ್ತತ್ವಾತ್ । ಸ ಯದಾಹೇತ್ಯಾದಿರನ್ವಯಃ । ಉಕ್ತ-
ಬಾಧಸಮಾಧಾನಸ್ಯ ತತ್ರೋಪನ್ಯಾಸಾತ್ । ಯದಿ ಹೋತಾ ಸ್ವಸ್ತಿ ರಾಯ ಇತ್ಯಾದಿಸಾದಂ
ಪಠೇತ್ತದಾನೀಂ ಮರುದ್ಧೋ ಯಜಮಾನಂ ನಿವೇದಯತಿ ತತೋ ಮರುತಃ ಸ್ವರ್ಗಂ ಲೋಕಂ
ಗಚ್ಛಂತಂ ಯಜಮಾನಂ ನೈವ ನಿರುಂಧತೇ ನಾಪಿ ವಿಮುಘ್ನತೇ ನಾಪಿ ವಿನಾಶಯಂತಿ ।

ಪ್ರಯಾಜಾನುಯಾಜಮಂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಮೊದಲನೆಯದಾದ ಸ್ವಸ್ತಿ ನ ಪಠ್ಯಾಸು ಎಂಬ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿರುವ ಮರುತಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದದ ಅರ್ಥವನ್ನು ವಿಮರ್ಶೆಮಾಡಿ ಮುಖ್ಯಾಭಿಪ್ರಾಯವನ್ನು ತಿಳಿಸುವರು. ಈ ಋಕ್ಕಿನ ನಾಲ್ಕನೆಯ ಪಾದವು ಸ್ವಸ್ತಿ ರಾಯೇ ಮರುತೋ ದಧಾತನ ಎಂದಿರುವುದು. ದೇವತೆಗಳಲ್ಲಿ ವೈಶ್ಯವರ್ಗದವರಾದ ಈ ಮರುದ್ದೇವತೆಗಳು ಅಂತರಿಕ್ಷದಲ್ಲಿ ನೆಲೆಸಿರುವರು. ಯಾಸ್ವರು ನಿರುಕ್ತದಲ್ಲಿ— ಅಥಾತೋ ಮಧ್ಯಸ್ಥಾನಾ ದೇವಗಣಾಃ | ತೇಷಾಂ ಮರುತಃ ಪ್ರಥಮಾ-
ಗಾಮಿನೋ ಭವಂತಿ (ನಿ. ೧೧-೨-೧,೨) ಎಂದು ಹೇಳಿರುವರು. ಎಂದರೆ—ಮಧ್ಯಸ್ಥಾನ ಎಂದರೆ ಅಂತರಿಕ್ಷದಲ್ಲಿ ವಾಸಿಸುವ ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಕೇಳುವುದಕ್ಕೆ ಪ್ರಾರಂಭಿಸಿ ಆ ದೇವತೆಗಳಲ್ಲಿ ಮರುತ್ತುಗಳಿಗೆ ಪ್ರಥಮಸ್ಥಾನವಿರುವುದೆಂದು ಹೇಳಿದಾರೆ. ಇವರು ರುದ್ರಪುತ್ರರೆಂದೂ ಋಗ್ವೇದದಲ್ಲಿ (ಋ. ಸಂ. ೧-೧೧೪-೬; ೫-೫೭-೧) ಅನೇಕಕಡೆ ಹೇಳಿದೆ. ಇವರ ಶಕ್ತಿಸಾಮರ್ಥ್ಯಗಳು ಅಪಾರವಾಗಿವೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಈ ಮರುದ್ದೇವತೆಗಳು ಯಜಮಾನನು ಸ್ವರ್ಗಕ್ಕೆ ಹೋಗದಂತೆ ಅವನನ್ನು ತಡೆಯುವುದಕ್ಕಾಗಲಿ, ನಾಶಪಡಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಲಿ ಸಮರ್ಥರಾಗಿರುವರು. ಇವರಿಂದ ಯಜಮಾನನಿಗೆ ತೊಂದರೆಯುಂಟಾಗದಿರುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಹೋತೃವು ಮರುದ್ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಪ್ರಶಂಸಿಸಿ (ಸ್ವಸ್ತಿ ರಾಯೇ ಮರುತೋ ದಧಾತನ) ಎಲೈ ಮರುತ್ತುಗಳೇ ಈ ಯಜ್ಞ ಮಾಡುವ ಯಜಮಾನನು ತನ್ನ ಶ್ರೇಯೋಽಭಿವೃದ್ಧಿಗಾಗಿಯೂ ಧನಾರ್ಥವಾಗಿಯೂ ನಿಮ್ಮನ್ನು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸುತ್ತಾನೆ. ನೀವು ಅವನ ಪ್ರಾರ್ಥನೆಯನ್ನು ಅಂಗೀಕರಿಸಿ ಶ್ರೇಯಸ್ಸನ್ನುಂಟುಮಾಡಿ ಎಂದು ಯಜಮಾನನ ಪರವಾಗಿ ಮರುದ್ದೇವತೆಗಳಲ್ಲಿ ವಿಜ್ಞಾಪನೆ ಮಾಡುವನು. ಆದ್ದರಿಂದ ಮರುದ್ದೇವತೆಗಳು ಯಜ್ಞಫಲರೂಪವಾಗಿ ಸ್ವರ್ಗಕ್ಕೆ ಹೋಗುವ ಯಜಮಾನನಿಗೆ ಯಾವ ಅಡ್ಡಿಆತಂಕಗಳನ್ನೂ ಉಂಟುಮಾಡುವುದಿಲ್ಲ, ಅವನನ್ನು ನಾಶಪಡಿಸುವುದೂ ಇಲ್ಲ.

ಸ್ವಸ್ತಿ ಹೈನಮತ್ಯರ್ಜಂತಿ ಸ್ವರ್ಗಂ ಲೋಕಮಭಿ ಯಂ ಏವಂ ವೇದ ||

ವೇದನಂ ಪ್ರಶಂಸತಿ | ಸ್ವರ್ಗಮಭಿಲಕ್ಷ್ಯ ಜಿಗಮಿಷುಮೇನಂ ವೇದಿತಾರಂ ಸ್ವಸ್ತಿ ಫೇನೋ
ಯಥಾ ಭವತಿ ತಥಾ ಮರುತೋಽತಿಶಯೇನ ಪ್ರಾಪಯಂತಿ |

ಈರೀತಿ ಮರುತ್ಪ್ರಾರ್ಥನೆಯಿಂದ ಸಹಿತರಾಗಿ ಹೋಮಮಾಡುವ ವಿಧಾನವನ್ನು ತಿಳಿದಿರುವ ಯಜಮಾನನು ಶ್ರೇಯಸ್ಸನ್ನು ಪಡೆದು ಸ್ವರ್ಗಾಭಿಮುಖವಾಗಿ ತೆರಳುವನು. ಮರುದ್ದೇವತೆಗಳು ಈ ಯಜಮಾನನು ಸ್ವರ್ಗವನ್ನು ಪಡೆಯುವಂತೆ ಸಹಾಯಮಾಡುವರು.

**ವಿರಾಜಾನೇತಸ್ಯ ಹವಿಷಃ ಸ್ವಿಷ್ಟಿಕ್ಯತಃ ಸಂಯಾಜ್ಯೇ ಸ್ಯಾತಾಂ ಯೇ
ತಯಸ್ತ್ರೈಶದಕ್ಷರೇ ||**

ಇತ್ಥಮುಕ್ತಾಃ ಪ್ರಧಾನಹವಿಷೋ ಯಾಜ್ಯಾನುವಾಕ್ಯಾಃ ಪ್ರಶಸ್ಯ ಸಂಯಾಜ್ಯೇ
ವಿಧತ್ತೇ | ವಿರಾಟ್ ಛಂದಸ್ಕಾನಾಂ ಬಹೂನಾಂ ವಿದ್ಯಮಾನತ್ವಾತ್ತಯಸ್ತ್ರೈಶದಕ್ಷರಶಬ್ದೇನ ತೇ
ಋಚೌ ವಿಶೇಷ್ಯತೇ |

ಈರೀತಿ ಪ್ರಧಾನಹವಿಸ್ಸಿನ ಯಾಜ್ಯಾನುವಾಕ್ಯಾಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ಪ್ರಶಂಸೆಮಾಡಿ ಈಗ ಸ್ವಿಷ್ಟಕೃದ್ಧೀಮದ ಸಂಯಾಜ್ಯಾ ಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ವಿವರಿಸುವರು. ವಿರಾಟ್ ಛಂದಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಅನೇಕ ಭೇದಪ್ರಭೇದಗಳಿರುವುದಾದರೂ ಇಲ್ಲಿ ೩೩ ಅಕ್ಷರಗಳುಳ್ಳ ವಿರಾಟ್ ಛಂದಸ್ಸನ್ನು ಪ್ರಶಂಸಿಸಿ ಆ ಋಕ್ಕುಗಳಿಂದ ಸ್ವಿಷ್ಟಕೃದ್ಧೀಮದ ಸಂಯಾಜ್ಯಾಹುತಿಗಳನ್ನು ಅರ್ಪಿಸಬೇಕೆಂದು ತಿಳಿಸಲಾಗಿದೆ.

ಸೇದಗ್ನಿರಗ್ನೀರತ್ಯಸ್ತ್ವ ನ್ಯಾನೇದಗ್ನಿಯೋ ವನುಷ್ಯತೋ ನಿಸಾ- ತೀತೇತ್ಯೇ ||

ತಯೋ ಋರ್ ಚೋಃ ಪ್ರಥಮಸಾದಾವುದಾಹರತಿ

ಅ ಋಕ್ಕುಗಳು ಯಾವವೆಂದರೆ—

ಸೇದಗ್ನಿರಗ್ನೀರತ್ಯಸ್ತ್ವನ್ಯಾನ್ ಯತ್ರ ನಾಜೀ ತನಯೋ ವೀಳುಸಾಣೀಃ |

ಸಹಸ್ರಪಥಾ ಅಕ್ಷರಾ ಸಮೇತಿ || (ಋ. ಸಂ. ೭-೧-೧೪)

ಸೇದಗ್ನಿಯೋ ವನುಷ್ಯತೋ ನಿಸಾತಿ ಸಮೇದ್ಧಾರಮಂಹಸ ಉರುಷ್ಯಾತ್ |

ಸುಜಾತಾಸಃ ಪರಿ ಚರಂತಿ ವೀರಾಃ || (ಋ. ಸಂ. ೭-೧-೧೫)

ಎಂಬ ಈ ಎರಡು ಋಕ್ಕುಗಳು ವಿರಾಟ್‌ಭಂದಸ್ತವು. ಇವು ಸ್ವಿಷ್ಟಕೃದ್ಧೋಮದ ಅನುವಾಕ್ಯಾ ಮತ್ತು ಯಾಜಾ (ಸಂಯಾಜ್ಯಾ) ಮಂತ್ರಗಳು [ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಮೂವತ್ತಮೂರು ಅಕ್ಷರಗಳಲ್ಲಿ ಆದರೆ ಸಂದಿಯನ್ನು ಪದವಿಭಾಗವನ್ನು ಮಾಡಿದರೆ ಮೂವತ್ತುಮೂರು ಅಕ್ಷರಗಳಾಗುವವು.]

ವಿರಾಡ್ಭ್ಯಾಂ ನಾ ಇಷ್ಟ್ವಾ ದೇನಾಃ ಸ್ವರ್ಗಂ ಲೋಕಮುಜಯಂಸ್ತ-
ಥೈವೈತದ್ವಜಮಾನೋ ವಿರಾಡ್ಭ್ಯಾ ಮಿಷ್ಟ್ವಾ ಸ್ವರ್ಗಂ ಲೋಕಂ
ಜಯತಿ ||

ವಿರಾಜೌ ಪ್ರಶಂಸತಿ | ತಥೈವೈತದಿತಿ ದಾಷ್ಟಾರ್ಪಣಿಕ ಪ್ರತಿಜ್ಞಾ ಯಜಮಾನಃ ಇತ್ಯಾ-
ದಿಕಂ ತದ್ವಿವರಣಂ |

ಹಿಂದೆ ದೇವತೆಗಳು ವಿರಾಟ್‌ಭಂದಸ್ತಿನ ಸಂಯಾಜ್ಯಾಮಂತ್ರಗಳಿಂದ ಸ್ವಿಷ್ಟಕೃದ್ಧೋಮವನ್ನು ಮಾಡಿ ಸ್ವರ್ಗವನ್ನು ಪಡೆದರು. ಆದ್ದರಿಂದ ಅದರಂತೆ ಈ ವಿರಾಟ್‌ಭಂದಸ್ತಿನ ಮಂತ್ರಗಳಿಂದ ಸಂಯಾಜ್ಯಾಹೋಮವನ್ನು ಮಾಡುವ ಯಜಮಾನನು ಸ್ವರ್ಗಲೋಕವನ್ನು ಪಡೆಯುತ್ತಾನೆ.

ತೇ ತ್ರಯಸ್ತ್ರಿಂಶದಕ್ಷರೇ ಭವತಸ್ತ್ರಯಸ್ತ್ರಿಂಶದ್ವೈ ದೇನಾ ಅಷ್ಟಾವಸವ
ಏಕಾದಶ ರುದ್ರಾ ದ್ವಾದಶಾದಿತ್ಯಾಃ ಪ್ರಜಾಪತಿಶ್ಚ ವಷಟ್ಕಾರಶ್ಚ
ತತ್ರಥನೋ ಯಜ್ಞಮುಖೇ ದೇವತಾ ಅಕ್ಷರಭಾಜಃ ಕರೋತ್ವ-
ಕ್ಷರೇಣಾಕ್ಷರೇಣೈವ ತದ್ದೇವತಾಂ ಪ್ರೀಣಾತಿ ದೇವಪ್ರಾತ್ರೇಣೈವ
ತದ್ದೇವತಾಸ್ತರ್ವಯತಿ || ೧೦ ||

ಋಚೋರವಸ್ಥಿತಾಮುಕ್ಷರಸಂಖ್ಯಾಂ ಪ್ರಶಂಸತಿ | ವಷಟ್ಕಾರೋ ದೇವತಾವಿಶೇಷಃ |
ತತ್ರಥಾ ಸತಿ ದೇವತಾನಾಮುಕ್ಷರಾಣಾಂ ಚ ಸಂಖ್ಯಾಸಾಮ್ಯೇ ಸತಿ | ಯಜ್ಞಮುಖಂ ಯಜ್ಞೋ-
ಪಕ್ರಮಃ | ಸ ಚ ಸುತ್ಯಾದಿನೇ ಪ್ರಾತರನುವಾಕಾದಿನಾ ಭವಿಷ್ಯತಿ | ತದಶೇಕ್ಷಯಾ ಪ್ರಾಯ-

ಣೇಯೇಷ್ಟಿಃ ಪ್ರಥಮಂ ಯಜ್ಞಮುಖಂ | ತಸ್ಮಿನ್ಯಜ್ಞಮುಖೇ ವಸ್ತಾದಿಕಾಃ ಸರ್ವದೇವತಾ
ಸಂಖ್ಯಾಸಾಮ್ಯಾದಕ್ಷರಭಾಜಃ ಕರೋತಿ | ತತ್ತೇನ ದೇವತಾನಾಮುಕ್ತರಪ್ರಾಪಣೇನೈಕೈಕಾಂ
ದೇವತಾನೇಕೈಕೇನಾಕ್ಷರೇಣ ತೋಷಯತಿ | ದೇವಾನಾಂ ಪಾತ್ರಂ ಫಲಮೇಕೈಕಮುಕ್ತರಂ
ತೇನೈವ ಪಾತ್ರೇಣ ತತ್ತದಾನೀಂ ದೇವತಾಸ್ತರ್ಪಯತಿ-ಪ್ರೀಣಾತೀತ್ಯಸ್ಯೈವ ವಿವರಣಮೇತತ್ |

ಈ ವಿರಾಟ್‌ಭಂದಸ್ಸಿನಲ್ಲಿರುವ ಮೂವತ್ತಮೂರು ಅಕ್ಷರಗಳ ಪ್ರತೀಕವೇನು ಎಂಬುದನ್ನು ತಿಳಿಸಿ ಅದನ್ನು ಪ್ರಶಂಸಿ
ಸುವರು. ವಷಟ್ಪರವೆಂದರೆ ಹೋಮಮಾಡುವಾಗ ಯಾಜ್ಞಾಮಂತ್ರದ ಕೊನೆಯಲ್ಲಿ ವೌಷಟ್ ಎಂದು ಪಠಿಸುವ ಶಬ್ದವು.
ಇದನ್ನು ಇಲ್ಲಿ ಒಂದು ದೇವತೆಯೆಂದು ಭಾವಿಸಲಾಗಿದೆ. ವಿರಾಟ್‌ಭಂದಸ್ಸಿನಲ್ಲಿರುವ ಮೂವತ್ತಮೂರು ಅಕ್ಷರಗಳು ಮೂವತ್ತ
ಮೂರು ಪ್ರತ್ಯೇಕ ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಸೂಚಿಸುವುದು. ಎಂಟು ವಸುಗಳು, ಹನ್ನೊಂದು ಮಂದಿ ರುದ್ರರು, ಹನ್ನೆರಡು ಮಂಡಿ
ಅದಿತ್ಯರು, ಪ್ರಜಾಪತಿ ಮತ್ತು ವಹಟ್ಟಾರ ಇವು ಸೇರಿದರೆ ಮೂವತ್ತಮೂರು ದೇವದೇವತೆಗಳಾಗುವವು. ಮುಖ್ಯದೇವತೆಗಳ
ಸಂಖ್ಯೆಯು ೩೩ ಎಂದು ಯೇ ದೇವಾಸೋ ದಿವಿ (ಋ. ಸಂ. ೧-೧೩೯-೧೧) ಇತ್ಯಾದಿ ಸ್ಥಳಗಳಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ. ಈ ಅಕ್ಷರ ಸಂಖ್ಯೆಗೆ
ಅನುಸಾರವಾಗಿ ಯಜ್ಞ ಮುಖೇ ಎಂದರೆ ಯಜ್ಞಾರಂಭದಲ್ಲಿ ಮಾಡುವ ವ್ರಾಯಣೇಯೇಷ್ಟಿಯಲ್ಲಿ ವಿರಾಟ್‌ಭಂದಸ್ಸಿನ ಸಂಯಾಜ್ಯಾ
ಮಂಗ್ರಗಳಿಂದ ಹೋಮಮಾಡಿದರೆ ಮೂವತ್ತುಮೂರು ದೇವತೆಗಳನ್ನು ತೃಪ್ತಿಪಡಿಸುವಂತಾಗುವುದು. ಪ್ರತಿಯೊಂದು ಅಕ್ಷರವೂ
ಒಂದೊಂದು ದೇವತೆಯೂ ಆಹಾರವನ್ನು ಸ್ವೀಕರಿಸುವ ಒಂದೊಂದು ಪಾತ್ರೆಯೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಅದ್ದರಿಂದ ಮೂವತ್ತ
ಮೂರು ಅಕ್ಷರಸಹಿತವಾದ ಸಂಯಾಜ್ಯಾಮಂತ್ರಗಳ ಹೋಮದಿಂದ ಮೂವತ್ತಮೂರು ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಮೂವತ್ತುಮೂರು ಪಾತ್ರೆ
ಗಳಲ್ಲಿರುವ ಹವಿರ್ಭಾಗದಿಂದ ಯಜಮಾನನು ತೃಪ್ತಿಪಡಿಸುವನೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. [ಅಷ್ಟವಸುಗಳು, ಏಕಾದಶರುದ್ರರು,
ದ್ವಾದಶಾದಿತ್ಯರು ಇವರು ಯಾರು, ಇವರ ಹೆಸರುಗಳೇನು ಎಂಬುದನ್ನು ಮಹಾಭಾರತದ ಆದಿಪರ್ವದ ೧೫ ನೇ ಅಧ್ಯಾಯದ
೫೫-೫೮ ಶ್ಲೋಕಗಳಲ್ಲಿ ಈ ರೀತಿ ತಿಳಿಸಿದೆ—

ವಸ್ತಾದಯಶ್ಚ ಕಥಿತಾ ಭಾರತೇಽರ್ಜುನಜನ್ಮನಿ |
ಧರೋ ಧ್ರುವಶ್ಚ ಸೋಮಶ್ಚ ಆಪವಶ್ವಾನಿಲೋಽನಲಃ |
ಪ್ರತ್ಯೂಷಶ್ಚ ಪ್ರಭಾಸಶ್ಚ ವಸವಶ್ಚಾವತಸ್ಥಿರೇ ||
ಮೃಗವ್ಯಾಥಶ್ಚ ಶರ್ವಶ್ಚ ನಿಯತಿಶ್ಚ ಮಹಾಯಶಾಃ |
ಅಜೈಕಪಾದಹಿರ್ಬುದ್ಧಿಃ ಪಿನಾಕಿ ಚ ಪರಂತಪ ||
ಭವನೋಽಥೇಶ್ವರಶ್ಚೈವ ಕಪಾಲೀ ಚ ವಿಶಾಂ ಪತೇ |
ಸ್ಥಾಣುರ್ಭಗಶ್ಚ ಭಗವಾನ್ ರುದ್ರಾಸ್ತತ್ರಾವತಸ್ಥಿರೇ ||
ಧಾತರ್ಯಮಾ ಚ ಮಿತ್ರಶ್ಚ ವರುಣೋಽಂಶೋ ಭಗಸ್ತಥಾ |
ಇಂದ್ರೋ ವಿಸ್ವಾನ್ ಪೂಷಾ ಚ ಪರ್ಜನ್ಯೋ ದಶಮಃ ಸ್ಮೃತಃ |
ತತಸ್ತ್ವಷ್ಟಾ ತತೋ ವಿಷ್ವರಜಘನ್ಯೋ ಜಘನ್ಯಜಃ |
ಇತ್ಯೇತೇ ದ್ವಾದಶಾದಿತ್ಯಾ ಜ್ವಲಂತಃ ಸೂರ್ಯವರ್ಚಸಃ ||

ಇಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವ ಹೆಸರುಗಳಿಗೂ ಇತರ ಗ್ರಂಥಗಳಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವ ಹೆಸರುಗಳಿಗೂ ಸ್ವಲ್ಪ ವ್ಯತ್ಯಾಸವು ಕಂಡುಬರುವುದು.
ಇದರಂತೆ—

ಅಷ್ಟವಸುಗಳು—ಧರ, ಧ್ರುವ, ಸೋಮ, ಆಪವ, ಅನಿಲ, ಅನಲ, ಪ್ರತ್ಯೂಷ ಮತ್ತು ಪ್ರಭಾಸ.

ಏಕಾದಶರುದ್ರರು—ಮೃಗವ್ಯಾಧ, ಶರ್ವ, ನಿಯತಿ, ಅಜೈಕಪಾತ್, ಅಹಿರ್ಬುದ್ಧ್ಯ, ಪಿನಾರೀ, ಭವ, ಈಶ್ವರ, ಕಾಪಾಲೀ, ಸ್ಥಾಣು, ಭಗ.

ದ್ವಾದಶಾದಿತ್ಯರು ಧಾತಾ, ಅರ್ಯಮಾ, ಮಿತ್ರ, ವರುಣ, ಅಂಶ, ಭಗ, ಇಂದ್ರ ವಿಸ್ವಾನ್, ಪೂಷಾ, ಪರ್ವಣ್ಯ ತ್ವಷ್ಟಾ, ವಿಷ್ವ.

English Translation

These verses used as Anuvakyas and Vajyas at this offering (the Prayaniya Ishti) contain the words, pra, forward, forth to carry; pathin, path, svasti, welfare. The gods after having performed an Ishti by means of these verses, gained the celestial world. Likewise a sacrificer, after having done the same, gains the celestial world. Among these verses there is a pada (a foot, here the last quarter verse of 10, 63, 15): “O Maruts grant prosperity in wealth” The Maruts are the Vasiyas (the subjects) of the gods, and are domiciled in the air (By these words just mentioned) the sacrificer who goes to heaven is to be announced to them (the Maruts). For they have the power of preventing him (from going up) or even of killing him. By the words, “O Maruts, grant prosperity,” &c, the Hotar announces the sacrificer (his projected journey up to the celestial world) to the Vaisyas (the subjects) of the gods. The Maruts then neither prevent nor kill him who goes to the celestial world. He who has such a knowledge is allowed a safe passage up th the celestial world by them.

The two Samyajya verses required for the Svishtakrit (of the Prayaniya-ishti) ought to be in the Viraj metre, which consists of thirty-three syllables. These are: sed agnir agnimr (7, 1, 14) and sed agnir yo (7, 1, 15). The gods after having used for their Samyajyas two verses in the Viraj metre gained the celestial world. Likewise does not sacrificer gain heaven who uses also two verses in the Viraj metre (when performing the Svishtakrit of the Prayanjya ishti). They (each of them) contain thirty-three syllables. For these are thirty-three gods, viz., eight Vasus, eleven Rudras, twelve Adityas (one) Prajapati, and one Vashat-kara. In this way the Hotar makes the gods participate at the very first beginning of the sacrifice in the (33) syllables of the mantra recited; for each syllable is (as it were) a plate for the gods, by which the sacrificer makes (all) deities pleased and satiates them.

ಇತಿ ಶ್ರೀಮತ್ಸಾಯಣಾಚಾರ್ಯವಿರಚಿತೇ ಮಾಧವೀಯೇ ನೇದಾರ್ಥಪ್ರಕಾಶ

ಐತರೇಯಬ್ರಾಹ್ಮಣಭಾಷ್ಯಸ್ಯ ದ್ವಿತೀಯಾಧ್ಯಾಯೇ ಚತುರ್ಥಃ ಖಂಡಃ

ಇಲ್ಲಿಗೆ ಐತರೇಯಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿ ನರಡನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯದ ನಾಲ್ಕನೆಯ ಖಂಡವು ಸಮಾಪ್ತನಾದುದು.

ಅಥ ದ್ವಿತೀಯಾಧ್ಯಾಯೇ ಪಂಚಮಃ ಖಂಡಃ

ಎರಡನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ ಐದನೆಯ ಖಂಡವು

[ಪ್ರಯಾಜಾ ಮತ್ತು ಅನುಯಾಜ ಹೋಮಗಳ ವಿಷಯದಲ್ಲಿಯೂ ಪ್ರಾಯಣೀಯೇಷ್ಟಿಯ ಮತ್ತು ಉದಯನೀಯೇಷ್ಟಿಯ ಯಾಜ್ಞಾಪುರೋನುವಾಕ್ಯಮಂತ್ರಗಳ ಬದಲಾವಣೆ ಮುಂತಾದ ವಿಶೇಷ ಸಂಗತಿಗಳು]

ಪ್ರಯಾಜವದನನುಯಾಜಂ ಕರ್ತವ್ಯಂ ಪ್ರಾಯಣೀಯಮಿತ್ಯಾಹು-
ರ್ಹೀನಮಿವ ನಾ ಏತದೀಂ ಖಿತಮಿವ ಯತ್ಪ್ರಾಯಣೀಯಸ್ಯಾ-
ನುಯಾಜಾ ಇತಿ ||

ಸಂಯಾಜ್ಯೇ ವಿಧಾಯ ಪ್ರಯಾಜಾನುಯಾಜವಿಷಯೇ ಕಿಂಚಿದ್ವಿಶೇಷವಿಧಾನಂ ಪೂರ್ವಪಕ್ಷತ್ವೇನ ಶಾಖಾಂತರೀಯಮತಮುಪನ್ಯಸ್ಯತೇ | ಪ್ರಾಯಣೀಯೇಷ್ಟೇರ್ಧರ್ಶಪೂರ್ಣಮಾಸವಿಕೃತಿತ್ವಾಚ್ಛೋದಕೇನ ಪ್ರಯಾಜಾ ಅನುಯಾಜಾಶ್ಚ ಪ್ರಾಪ್ತಾಃ ಸಮಿಥೋ ಅಗ್ನಿ ಆಜ್ಯಸ್ಯೇತ್ಯಾದ್ಯಾ ಮಂತ್ರಸಾಧ್ಯಾ ಯೇ ಪ್ರಯಾಜಾ ದೇವಂ ಬಹಿರಿತ್ಯಾದ್ಯಾ ಮಂತ್ರಸಾಧ್ಯಾಸ್ತಯೋಽನುಯಾಜಾಪ್ರಾಯಣೀಯಾಖ್ಯಂ ಕರ್ಮ ಪ್ರಯಾಜೋಪೇಕಮನುಯಾಜವರ್ಜಿತಂ ಕರ್ತವ್ಯಮಿತಿ ಶಾಖಾಂತರೀಯಾ ಆಹುಃ | ತತ್ರೈಷಾ ಯುಕ್ತಿಃ ಪ್ರಾಯಣೀಯಸ್ಯಾ-ನುಯಾಜಾ ಇತಿ ಯದಸ್ತಿ ತದೇತದ್ಧೀನಮಿವ ನೈ ಸಸ್ಯೈವ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನಮಾಂಖಿತಮಿವೇತಿ ವಿಲಂಬಿತಮಿತ್ಯರ್ಥಃ | ಅನುಯಾಜೇಷ್ಟಿಜ್ಯಮಾನೇಷು ಕರ್ಮಣಿ ವಿಲಂಬೋ ಭವೇತ್ತಸ್ಮಾನ್ನ ಯಷ್ಟವ್ಯಾ ಅನುಯಾಜಾಃ | ಇತಿಶಬ್ದಃ ಪೂರ್ವಸಮಾಪ್ತ್ಯರ್ಥಃ | ಯಥಾ ಪ್ರಾಯಣೀಯೇ ಕರ್ಮಣ್ಯನುಯಾಜಾ ವರ್ಜ್ಯಂತೇ ತಥೈವೋದಯನೀಯೇ ಕರ್ಮಣಿ ಪ್ರಯಾಜಾ ವರ್ಜನೀಯಾ ಇತಿ ಪೂರ್ವಾಭಿಪ್ರಾಯಃ | ತಮೇತಂ ತೈತ್ತಿರೀಯಾ ವಿಸ್ವಷ್ಟಮಾಮನಂತಿ—ಪ್ರಯಾಜವದನನುಯಾಜಂ ಪ್ರಾಯಣೀಯಂ ಕಾರ್ಯಮನುಯಾಜವದಪ್ರಯಾಜಮುದಯನೀಯಂ ಇತಿ |

ಇದುವರೆಗೆ ಪ್ರಾಯಣೀಯೇಷ್ಟಿಯ ಸಂಯಾಜ್ಯಾಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ಏನರಿಸಿದ್ದಾಯಿತು. ಈಗ ಪ್ರಯಾಜ ಮತ್ತು ಅನುಯಾಜ ಹೋಮಗಳ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಕೆಲವು ವಿಶೇಷಗಳನ್ನು ಹೇಳುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಶಾಖಾಂತರದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವ ಅಭಿಪ್ರಾಯವನ್ನು ಪೂರ್ವಪಕ್ಷರೂಪವಾಗಿ ವಿವರಿಸುವರು. ಶಾಖಾಂತರವನ್ನು (ಋಗ್ವೇದವಲ್ಲದೆ ಬೇರೆ ವೇದದ ಶಾಖೆಯನ್ನು) ಅನುಸರಿಸುವ ಕೆಲವರು ಈರೀತಿ ಹೇಳುವರು—ಪ್ರಾಯಣೀಯೇಷ್ಟಿಯು ದರ್ಶಪೂರ್ಣಮಾಸೇಷ್ಟಿಯ ವಿಕೃತಿತ್ವರೂಪವಾಗಿರುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ

ಇದರಲ್ಲಿ ಪ್ರಯಾಜ ಮತ್ತು ಅನುಯಾಜ ಹೋಮಗಳಿರುವವು. ಇವುಗಳಾವವೆಂದರೆ—ಸಮಿಧೋ ಅಗ್ನಿ ಆಜ್ಯಸ್ಯ ವಿಯಂತು (ತೈ. ಬ್ರಾ. ೩-೫-೫-೧ ರಿಂದ ೫) ಎಂಬ ಐದು ಮಂತ್ರಗಳು ಪಂಚಪ್ರಯಾಜಮಂತ್ರಗಳು ; ದೇವಂ ಬರ್ಹಿಃ (ತೈ. ಬ್ರಾ. ೩-೫-೯-೧, ೧, ೨, ೩) ಎಂಬ ಮೂರು ಮಂತ್ರಗಳು ಅನುಯಾಜ ಮಂತ್ರಗಳು. ಈ ಪ್ರಾಯಣೀಯೇಷ್ಟಿಯೆಂಬ ಕರ್ಮವನ್ನು ಮಾಡುವಾಗ ಪ್ರಾರಂಭದಲ್ಲಿ ಪ್ರಯಾಜಹೋಮಸಹಿತವಾಗಿ ಮಾಡಬೇಕು. ಕೊನೆಯಲ್ಲಿ ಅನುಯಾಜ ಹೋಮಗಳನ್ನು ಮಾಡಕೂಡದು ಎಂದು ಹೇಳುವರು. ಏಕೆಂದರೆ ಪ್ರಾಯಣೀಯೇಷ್ಟಿಯಲ್ಲಿ ಅನುಯಾಜಹೋಮವು ಹೀನಮಿವ ವೈ—ಇಲ್ಲದಂತೆಯೇ, ರಹಿತವಾಗಿಯೇ ಇರುವುದು. ಇದನ್ನು ಮಾಡುವುದರಿಂದ ಕಾಲವು ವೃಥಾವಾಗಿ ಕರ್ಮವು ವಿಲಂಬಿತ ಎಂದರೆ ನಿಧನವಾಗುವುದು ಮತ್ತು ಅನುಯಾಜಹೋಮಗಳನ್ನು ಮಾಡುವ ಕರ್ಮಗಳು ವಿಲಂಬಿತ ಎಂದರೆ ನಿಧಾನವಾಗಿ ಸಾಗುವವು. ಆದ್ದರಿಂದ ಈ ಅನುಯಾಜ ಹೋಮಗಳನ್ನು ಮಾಡಬೇಕಾಗಿಲ್ಲ ಎಂದು—ಇದಲ್ಲದೆ ಪ್ರಾಯಣೀಯೇಷ್ಟಿಯಲ್ಲಿ ಅನುಯಾಜಹೋಮಗಳಿಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ಉದಯನೀಯೇಷ್ಟಿಯಲ್ಲಿ ಪ್ರಯಾಜ ಹೋಮಗಳೂ ಇರಕೂಡದು. ಪ್ರಾಯಣೀಯೇಷ್ಟಿಯಲ್ಲಿ ಪ್ರಯಾಜಹೋಮಗಳು ಮಾತ್ರವಿದ್ದು ಅನುಯಾಜಹೋಮಗಳಿಲ್ಲದಿರುವಂತೆ ಉದಯನೀಯೇಷ್ಟಿಯಲ್ಲಿ ಅನುಯಾಜಹೋಮಗಳು ಮಾತ್ರವಿರಬೇಕು ಪ್ರಯಾಜಹೋಮಗಳಿರಕೂಡದು. ಇದು ಪೂರ್ವಪಕ್ಷವು. ಈ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ತೈತ್ತಿರೀಯ ಶ್ರುತಿಯು ಈರೀತಿ ತಿಳಿಸುವುದು—

ಪ್ರಯಾಜವದನನುಯಾಜಂ ಪ್ರಾಯಣೀಯಂ ಕಾರ್ಯಮನುಯಾಜವದಪ್ರಯಾ-ಜ
ಮುದಯನೀಯಂ ||

(ತೈ. ಸಂ. ೬-೧-೫-೩)

ಎಂದರೆ ಪ್ರಾಯಣೀಯೇಷ್ಟಿಯಲ್ಲಿ ಪ್ರಯಾಜಹೋಮವನ್ನು ಮಾತ್ರ ಮಾಡಿ ಅನುಯಾಜ ಹೋಮವನ್ನು ಬಿಡಬೇಕು ; ಉದಯನೀಯೇಷ್ಟಿಯಲ್ಲಿ ಅನುಯಾಜಹೋಮವಿರಬೇಕು, ಪ್ರಯಾಜಹೋಮವಿರಕೂಡದು ಎಂದು. ಇದು ಪೂರ್ವಪಕ್ಷಾಭಿಪ್ರಾಯವು.

ತತ್ತನ್ನಾದ್ಯತ್ಯಂ ಪ್ರಯಾಜವದೇವಾನುಯಾಜವತ್ಕರ್ತವ್ಯಂ ||

ಸ್ತೋತ್ರಂ ಪೂರ್ವಪಕ್ಷಂ ನಿರಾಚಕ್ಷೇ | ತಸ್ಮಿನ್ನಾಯಣೀಯೇ ಕರ್ಮಣಿ ತತ್ಕರ್ಮಾ-
ನುಯಾಜವರ್ಜನರೂಪಂ ನಾದರಣೀಯಂ |

ಮೇಲೆ ಹೇಳಿದ ಪೂರ್ವಪಕ್ಷದ ಅಭಿಪ್ರಾಯವನ್ನು ನಿರಾಕರಿಸಿ ಸ್ವಪಕ್ಷಸಿದ್ಧಾಂತವನ್ನು ಹೇಳುವರು. ಮೇಲೆ ಹೇಳಿದ ಪೂರ್ವಪಕ್ಷಾಭಿಪ್ರಾಯವು ಸ್ವೀಕಾರಾರ್ಹವಲ್ಲ. ಎಂದರೆ ಅನುಯಾಜ ಹೋಮವರ್ಜನರೂಪವಾದ ಉದಯನೀಯೇಷ್ಟಿಯು ಸ್ವೀಕಾರಾರ್ಹವಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ಇತರ ಇಷ್ಟಿಗಳಂತೆ ಪ್ರಾಯಣೀಯೇಷ್ಟಿಯಲ್ಲಿ ಪ್ರಯಾಜಹೋಮವನ್ನು ಉದಯನೀಯೇಷ್ಟಿಯಲ್ಲಿ ಅನುಯಾಜಹೋಮವನ್ನು ಮಾಡಬೇಕು.

ಪ್ರಾಣಾ ವೈ ಪ್ರಯಾಜಾಃ ಪ್ರಜಾನುಯಾಜಾಃ ಯತ್ಪ್ರಯಾಜಾನಂತರಿ-
ಯಾತ್ರಾಣಾಂ ಸ್ತದ್ಯಜಮಾನಸ್ಯಾಂತರಿಯಾದ್ಯದನುಯಾಜಾನಂತರಿ-
ರಿಯಾತ್ರಾಣಾಂ ತದ್ಯಜಮಾನಸ್ಯಾಂತರಿಯಾತ್ ||

ವರ್ಜನೇ ಬಾಧಮುಪನ್ಯಸ್ಯತಿ | ಪ್ರಥಮಶಬ್ದ ಸಾಮಾನ್ಯಾತ್ಪ್ರಥಮಭಾವಿತ್ವಾದ್ವಾ
ಪ್ರಯಾಜಾ ಯಜಮಾನಸ್ಯ ಪ್ರಾಣರೂಪಾಃ | ಪಶ್ಚಾದ್ಭಾವಿತ್ವಾದನುಯಾಜಾಃ ಪುತ್ರಾದಿ-
ರೂಪಾಃ | ಯದಾ ಪ್ರಯಾಜಾ ವರ್ಜ್ಯಂತೇ ತದಾ ಯಜಮಾನಸಂಬಂಧಿನಾಂ ಪ್ರಾಣಾನಾಮಂ-
ತರಾಯೋ ವಿಚ್ಛೇದಃ ಸ್ಯಾತ್ | ಅನುಯಾಜವರ್ಜನೇ ಪುತ್ರಾದಿವಿಚ್ಛೇದಃ | ಆಯಮೇವ
ಪೂರ್ವಪಕ್ಷ ಬಾಧಸ್ತೈತ್ತಿರೀಯೈರಾನುತಃ—ತತ್ತಥಾ ನ ಕಾರ್ಯಮಾತ್ಮಾ ನೈ ಪ್ರಯಾಜಾಃ
ಪ್ರಜಾನೂಯಾಜಾ ಯತ್ಪ್ರಯಾಜಾನಂತರಿಯಾದಾತ್ಮಾನಮಂತರಿಯಾದ್ಯದನೂಯಾಜಾನಂ-
ತರಿಯಾತ್ಪ್ರಜಾಮಂತರಿಯಾತ್ ಇತಿ | ಯದ್ಯಪಿ ಪ್ರಾಯೇಣೇಯೇ ಪ್ರಯಾಜವರ್ಜನ-
ಪ್ರಸಕ್ತಂ ತಥಾಪ್ಯುದಯನೀಯೇ ತೈತ್ತಿರೀಯೋಪನ್ಯಸ್ತಂ ಪ್ರಯಾಜವರ್ಜನಮಭಿಪ್ರೇತ್ಯಾಯಂ
ಬಾಧೋಪನ್ಯಾಸಃ |

ಉದಯನೀಯೇಷ್ಟಿಯಲ್ಲಿ ಅನುಯಾಜಹೋಮವರ್ಜನದಿಂದ ಉಂಟಾಗುವ ಬಾಧಕವನ್ನು ವಿವರಿಸುವರು—
ಪ್ರಯಾಜ ಶಬ್ದದಲ್ಲಿಯೂ ಪ್ರಾಣಶಬ್ದದಲ್ಲಿ ಪ್ರ ಎಂಬ ಮೊದಲ ಪದವು ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿರುವುದು. ಎಂದರೆ ಪ್ರಶಬ್ದವು ಎರಡು
ರಲ್ಲಿಯೂ ಇರುವುದು. “ ಪ್ರಾಣಸ್ಥಾನೀಯಾಃ ಪ್ರಯಾಜಾಃ ಪಂಚತ್ವಾನ್ವಯಾತ್ ” ಎಂದು ಭಟ್ಟಭಾಸ್ಕರರು
ಹೇಳಿರುವರು. ಪ್ರಾಣಗಳು ಐದು, ಪ್ರಯಾಜಾಮಂತ್ರಗಳೂ ಐದು. ಆದ್ದರಿಂದ ಪ್ರಯಾಜಮಂತ್ರಗಳು ಪ್ರಾಣಸದೃಶವಾಗಿರು-
ವವು ಎಂದು. ಆತ್ಮಾ ನೈ ಪ್ರಯಾಜಾಃ (ತೈ. ಸಂ. ೩-೧-೫-೪) ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ಪ್ರಯಾಜ ಮಂತ್ರಗಳು ಯಜ್ಞ
ಮಾಡುವ ಯಜಮಾನನ ಪ್ರಾಣರೂಪವಾಗಿರುವವು. ಅನುಯಾಜ ಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ಕೊನೆಯಲ್ಲಿ ಉಪಯೋಗಿಸುವುದರಿಂದ
ಅವು ಯಜಮಾನನ (ಪ್ರಜಾ) ಪುತ್ರಾದಿರೂಪವಾಗಿರುವವು. ತಂದೆಯ ಅನಂತರ ಪುತ್ರರು. ಆದ್ದರಿಂದ ಯಜ್ಞದ ಮೊದಲಿನಲ್ಲಿ
ಉಪಯೋಗಿಸಲ್ಪಡುವ ಪ್ರಯಾಜಮಂತ್ರಗಳು ತಂದೆಯಾದ ಯಜಮಾನನನ್ನು ಪ್ರತಿನಿಧಿಸುವವು. ಅನಂತರ ಎಂದರೆ ಕೊನೆಯಲ್ಲಿ
ಉಪಯೋಗಿಸಲ್ಪಡುವ ಅನುಯಾಜಮಂತ್ರಗಳ (ತಂದೆಯಿಂದ ಉತ್ಪನ್ನರಾಗುವ ಎಂದರೆ) ಯಜಮಾನನ ಪುತ್ರಾದಿಸಂತತಿಯನ್ನು
ನಿರ್ದೇಶಿಸುವವು. ಹೀಗಿರುವುದರಿಂದ ಯಜಮಾನನ ಪ್ರಾಣರೂಪವಾದ ಪ್ರಯಾಜಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ವರ್ಜಿಸಿದರೆ ಎಂದರೆ ಪ್ರಯಾಜ
ಹೋಮಗಳನ್ನು ಮಾಡದಿದ್ದರೆ ಯಜಮಾನನ ಪ್ರಾಣಕ್ಕೆ ಅಪಾಯವು ತಟ್ಟುವುದು. (ಎಂದರೆ ಮೃತನಾಗುವನು). ಆದರಂತೆಯೇ
ಪುತ್ರಾದಿಗಳ ಪ್ರಾಣರೂಪವಾದ ಅನುಯಾಜಹೋಮಗಳನ್ನು ಮಾಡದೆ ಬಿಟ್ಟರೆ ಯಜಮಾನನ ಪುತ್ರಾದಿಗಳ ಪ್ರಾಣಕ್ಕೆ ಹಾನಿ
ಯುಂಟಾಗುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ಯಜಮಾನ ಮತ್ತು ಅವನ ಪುತ್ರಾದಿ ಸಂತತಿಗೆ ಹಾನಿಯುಂಟಾಗದಿರುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಪ್ರಯಾಜ
ಮತ್ತು ಅನುಯಾಜಹೋಮಗಳನ್ನು ಬಿಡದೆ ಮಾಡಬೇಕು. ಈ ವಿಷಯವು ತೈತ್ತಿರೀಯಸಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿ ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ತಿಳಿಸಲಾಗಿದೆ—

ತತ್ತಥಾ ನ ಕಾರ್ಯಮಾತ್ಮಾ ನೈ ಪ್ರಯಾಜಾಃ ಪ್ರಜಾನೂಯಾಜಾಃ ಯತ್ಪ್ರಯಾ-
ಜಾನಂತರಿಯಾದಾತ್ಮಾನಮಂತರಿಯಾದ್ಯದನೂಯಾಜಾನಂತರಿಯಾತ್ಪ್ರಜಾಮಂತರಿಯಾತ್||

(ತೈ ಸಂ. ೩-೧-೫-೪)

ಎಂದರೆ ಪ್ರಯಾಜಗಳೇ ಯಜಮಾನನ ಆತ್ಮಾ ಎಂದರೆ ಪ್ರಾಣ, ಅನುಯಾಜಗಳು ಅವನ (ಪ್ರಜೆಯ) ಪುತ್ರಾದಿಗಳ ಪ್ರಾಣ;
ಆದ್ದರಿಂದ ಪ್ರಯಾಜಹೋಮಗಳನ್ನು ಮಾಡದಿದ್ದರೆ ಯಜಮಾನನಿಗೂ ಅನುಯಾಜಹೋಮಗಳನ್ನು ಮಾಡದಿದ್ದರೆ ಅವನ
ಮಕ್ಕಳಿಗೂ ಹಾನಿಯುಂಟಾಗುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ಈರೀತಿ ಹಾನಿಯುಂಟಾಗದಂತೆ ಮಾಡಬೇಕು. .

ತಸ್ಮಾತ್ಪ್ರಯಾಜವದೇವಾನುಯಾಜವತ್ಕರ್ತವ್ಯಂ ||

ಇತ್ಯಂ ಪೂರ್ವಪಕ್ಷೇ ಬಾಧಮುಪನ್ಯಸ್ಯ ಚೋದಕೈಃ ಪ್ರಾಪ್ತಸೋಧಯಾನುಷ್ಠಾನಸ್ಯ ಪ್ರತಿಪ್ರಸವರೂಪಂ ಸಿದ್ಧಾಂತಂ ವಿಧತ್ರೇ | ಯಸ್ಮಾದನ್ಯತರತ್ಯಾಗೇ ಬಾಧಸ್ತಸ್ಮಾದಿತ್ಯರ್ಥಃ | ತೈತ್ತಿರೀಯಾ ಅಪ್ಯೇತದಾಮನಂತಿ — ಪ್ರಯಾಜವದೇವಾನುಯಾಜವತ್ಪ್ರಾಯಣೀಯಂ ಕಾರ್ಯಂ ಪ್ರಯಾಜವದನುಯಾಜವದುದಯನೀಯಂ ಇತಿ | ಅತ್ರ ಸರ್ವತ್ರೈತರೇಯಸಾ-
ತೇನುಯಾಜ ಇತಿ ಹ್ರಸ್ವ ಉಕಾರಃ | ತೈತ್ತಿರೀಯಸಾತೇ ದೀರ್ಘ ಇತಿ ವಿವೇಕಃ |

ಆದ್ದರಿಂದ ಪ್ರಯಾಜ ಮತ್ತು ಅನುಯಾಜಹೋಮಗಳಲ್ಲಿ ಯಾವುದನ್ನೂ ಬಿಡಕೂಡದು. ಎರಡನ್ನೂ ಮಾಡಬೇಕು. ಈ ವಿಷಯದಲ್ಲಿಯೂ ತೈತ್ತಿರೀಯಸಂಹಿತೆಯೂ—

ಪ್ರಯಾಜವದೇವಾನುಯಾಜವತ್ಪ್ರಾಯಣೀಯಂ ಕಾರ್ಯಂ ಪ್ರಯಾಜವದನುಯಾಜವದುದಯನೀಯಂ ||

(ತೈ. ಸಂ. ೬-೧-೫-೫)

ಆದ್ದರಿಂದ ಪ್ರಾಯಣೀಯೇಷ್ಟಿಯಲ್ಲಿ ಪ್ರಯಾಜಹೋಮಗಳನ್ನು ಮಾಡುವಂತೆಯೇ ಉದಯನೀಯೇಷ್ಟಿಯಲ್ಲಿ ಅನುಯಾಜ ಹೋಮಗಳನ್ನು ಮಾಡಬೇಕು. ಋಗ್ವೇದ ಮತ್ತು ಐತರೇಯಬ್ರಾಹ್ಮಣಗಳಲ್ಲಿ ಅನುಯಾಜವೆಂಬ ಪಾಠವೂ ತೈತ್ತಿರೀಯಾದಿ ಸಂಹಿತೆಗಳಲ್ಲಿ ಅನುಯಾಜವೆಂಬ ಪಾಠವೂ ಬಳಕೆಯಲ್ಲಿರುವುದು. ನು ಎಂಬ ಅಕ್ಷರದಲ್ಲಿರುವ ಉ, ಊ ಎಂಬ ಹ್ರಸ್ವ ಅಥವಾ ದೀರ್ಘಸ್ವರದಿಂದ ಪಾಠಭೇದವಿರುವುದೇ ವಿನಹ ಅರ್ಥವ್ಯತ್ಯಾಸವೇನೂ ಆಗುವುದಿಲ್ಲ.

ಪತ್ನೀರ್ನ ಸಂಯಾಜಯೇತ್ಸಂಸ್ಥಿತಯಜುರ್ನ ಜುಹುಯಾತ್ |

ತಾನತೈವ ಯಜ್ಞೋಽಸಂಸ್ಥಿತಃ ||

ಚೋದಕಪ್ರಾಪ್ತಾತ್ಪತ್ನೀಸಂಯಾಜಾನ್ಸಮಿಷ್ವಯಜುಶ್ಚ ನಿಷೇಧತಿ | ತತಃ ಕಮಿತ್ಯ-
ಪೇಕ್ಷಾ ಯಾನಾಹ | ತದಾನೀಂ ಯಜ್ಞಸ್ಯ ಸಮಾಪ್ತತ್ವಾದುತ್ತರಕಾಲೀನಂ ಸೋಮವಿಕ್ರಯಾ-
ದಿಕಂ ನ ಪ್ರವರ್ತೇತ | ಏತೇಷಾಮನುಷ್ಠಾನಮಾತ್ರೇಣ ಯಜ್ಞೋಽಸಮಾಪ್ತೋ ಭವತಿ | ತತಃ
ಉತ್ತರಾನುಷ್ಠಾನಂ ನಿರ್ಬಾಧಂ ಪ್ರವರ್ತತೇ ||

ಈ ಪ್ರಾಯಣೀಯೇಷ್ಟಿಯಲ್ಲಿ ಪ್ರಯಾಜಹೋಮಾನಂತರ ಪತ್ನೀಸಂಯಾಜವೆಂಬ ನಾಲ್ಕು ಹೋಮಗಳನ್ನೂ ಸಮಿಷ್ವಯಜು ಎಂಬ ಹೋಮವನ್ನೂ ಮಾಡಕೂಡದು. ಈ ಹೋಮಗಳು ಅವಶ್ಯಕವಾದವುಗಳಲ್ಲಿ ಇದನ್ನು ಮಾಡದೇ ಇದ್ದರೆ ಬಾಧಕವಿಲ್ಲ. ಏಕೆಂದರೆ ಪ್ರಾಯಣೀಯೇಷ್ಟಿಯ ಅನಂತರ ಸೋಮವಿಕ್ರಯಣಾದಿ ಕರ್ಮಗಳು ನಡೆಯಬೇಕಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಕಾಲವಿಳಂಬಕ್ಕೆ ಅವಕಾಶವಾಗಬಾರದು ಎಂದಭಿಪ್ರಾಯವು.

ಇಲ್ಲಿ ಪತ್ನೀಸಂಯಾಜಹೋಮಗಳು ಮತ್ತು ಸಮಿಷ್ವಯಜು ಎಂದರೇನೆಂಬುದನ್ನು ಸೂಕ್ಷ್ಮವಾಗಿ ವಿವರಿಸುತ್ತೇವೆ. ಈ ಪತ್ನೀಸಂಯಾಜ ಮತ್ತು ಸಮಿಷ್ವಯಜು ಎಂಬ ಹೋಮಗಳನ್ನು ಯಜ್ಞದ ಕೊನೆಯಲ್ಲಿಯೇ ಮಾಡಬೇಕು. ಅನಂತರ ಯಜ್ಞವು ಮುಗಿದಂತೆಯೇ. ಆದರೆ ಯಜ್ಞವು ಇನ್ನೂ ಪ್ರಾರಂಭದಂತೆಯೇ ಇರುವಾಗ ಸೋಮವಿಕ್ರಯಣ, ಅತಿಥ್ಯೇಷಿ

ಸವನತ್ರಯಗಳು ಇತ್ಯಾದಿ ಅನೇಕ ಕರ್ಮಾಂಗಗಳು ಇನ್ನೂ ನಡೆಯದಿರುವಾಗ ಈಗಲೇ ಯಜ್ಞಸಮಾಪ್ತಿಯನ್ನು ಮಾಡುವುದು ಉಚಿತವೇ? ಎಂದಿಗೂ ಅಲ್ಲ. ಮಾಡಬೇಕಾದ ಕಾರ್ಯಗಳು ಇನ್ನೂ ಇರುವುದರಿಂದ ಅವುಗಳನ್ನೆಲ್ಲಾ ಮಾಡಿ ಕೊನೆಯಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರವೇ ಪತ್ತೀಸಂಯಾಜವನ್ನು ಮಾಡಬೇಕು. ಅದರಿಂದ ಈಗ ಯಜ್ಞ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿದ್ದಂತೆಯೇ ಇರಬೇಕು. ಆ ಕಾರಣಕ್ಕಾಗಿ ಪತ್ತೀಸಂಯಾಜ ಮತ್ತು ಸಮಿಷ್ಟಯಜುಃ ಎಂಬ ಹೋಮಗಳನ್ನು ಮಾಡಕೂಡದು.

ಪತ್ತೀಸಂಯಾಜ ಹೋಮಗಳೆಂದರೆ ಯಜ್ಞಾಂತ್ಯದಲ್ಲಿ ಯಜಮಾನನ ಪತ್ನಿಯು ದೇವಪತ್ನಿಯರನ್ನು ಮತ್ತು ಇತರ ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಉದ್ದೇಶಿಸಿ ಮಾಡುವ ಹೋಮವು. ಈ ಹೋಮಗಳನ್ನು ಅಧ್ವರ್ಯುವು ಮಾಡುವನು. ಯಜಮಾನ ಪತ್ನಿಯು ಹೋಮಕಾಲದಲ್ಲಿ ದರ್ಭೆಯ ಕಂತೆಯಿಂದ ಅಧ್ವರ್ಯುವನ್ನು ಸ್ಪರ್ಶಮಾಡುತ್ತಿರುವಳು. ಹೋಮಮಾಡುವ ಅಧ್ವರ್ಯುವನ್ನು ಯಜಮಾನಪತ್ನಿಯು ದರ್ಭೆಯ ಮೂಲಕ ಸ್ಪರ್ಶಮಾಡುತ್ತಿರುವುದರಿಂದ ಯಜಮಾನಪತ್ನಿಯೇ ಹೋಮವನ್ನು ಮಾಡಿದಂತಾಯಿತೆಂದು ಭಾವನೆಯು.

ಈ ಪತ್ತೀಸಂಯಾಜ ಹೋಮಗಳಲ್ಲಿ—ಸೋಮ ತೃಷ್ಟ್ಯ, ದೇವಪತ್ನಿ ಅಗ್ನಿಗೃಹಪತಿ ಎಂಬ ನಾಲ್ಕು ಪ್ರಧಾನದೇವತೆಗಳನ್ನು ದ್ದೇಶಿಸಿ ಹೋಮಮಾಡಬೇಕು. ಈ ಪ್ರಧಾನದೇವತೆಗಳಲ್ಲದೆ ಇವರ ಜತೆಗೆ ರಾಕಾ, ಸಿನೀವಾಲಿ ಮತ್ತು ಕುಹೂ ಎಂಬ (ಪ್ರೀ) ದೇವತೆಗಳೂ ಇರುವರು.

ಅಥ ಪತ್ತೀಃ ಸಂಯಾಜಯಂತಿ ಚತಸ್ರೋ ದೇವತಾ ಯಜತಿ ಅಥ ಸೋಮಂ ಯಜತಿ ಅಥ ತ್ವಷ್ಟಾರಂ ಯಜತಿ ಅಥ ದೇವಾನಾಂ ಪತ್ತೀರ್ಯಜತಿ ಅಥಾಗ್ನಿಂ ಗೃಹಪತಿಂ ಯಜತಿ ||

(ಶ. ಬ್ರಾ ೧-೯-೨-೧ ರಿಂದ ೧೫)

ಪಂಚಪ್ರಯಾಜಾ ಇಜ್ಯಂತೇ ಚತ್ವಾರಃ ಪತ್ತೀಸಂಯಾಜಾಃ | ಸೋಮಂ ಯಜತಿ ರೇತ ಏನ ತದ್ವಧಾತಿ ತ್ವಷ್ಟಾರಂ ಯಜತಿ ರೇತ ಏನ ಹಿತಂ ತ್ವಷ್ಟಾರೂಪಾಣಿ ವಿ ಕರೋತಿ ದೇವಾನಾಂ ಪತ್ತೀರ್ಯಜತಿ ಮಿಥುನತ್ವಾಯಾಗ್ನಿಂ ಗೃಹಪತಿಂ ಯಜತಿ ಪ್ರತಿಷ್ಠಿತ್ಯೈ ||

(ತೈ. ಸಂ. ೨-೬-೧೦-೩)

ಎಂದು ಪತ್ತೀಸಂಯಾಜ್ಯಾಮಂತ್ರದ ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಹೇಳಲಾಗಿದೆ. ಆ ಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ಇಲ್ಲಿ ಪೂರ್ವಿಯಾಗಿ ಕೊಟ್ಟಿದೆ.

(೧) ಸೋಮದೇವತೆಗೆ—

ಆ ಸ್ಯಾಯಸ್ವ ಸಮೇತು ತೇ ವಿತ್ವತಃ ಸೋಮ ವೃಷ್ಟ್ಯಂ |

ಭವಾ ವಾಜಸ್ಯ ಸಂಗರ್ಭೇ ||

(ಋ. ಸಂ. ೧-೯೧-೧೬)

ಸಂ ತೇ ಪಯಾಂಸಿ ಸಮು ಯಂತು ನಾಜಾಃ ಸಂ ವೃಷ್ಟ್ಯಾನ್ಯಭಿಮಾತಿಷಾಹಃ |

ಆಸ್ಯಾಯಮಾನೋ ಅಮೃತಾಯ ಸೋಮ ದಿವಿ ಶ್ರವಾಂಸ್ಯುತ್ತಮಾನಿ ಧಿಷ್ಠ ||

(ಋ. ಸಂ. ೧-೯೧-೧೮)

(೨) ತ್ವಷ್ಟೃದೇವತೆಗೆ—

ಇಹ ತ್ವಷ್ಟಾರಮಗ್ರಿಯಂ ವಿಶ್ವರೂಪಮುಪಹ್ವಯೇ |

ಅಸ್ಮಾಕಮಸ್ತು ಕೇವಲಃ (ಋ.ಸಂ. ೧-೧೩-೧೦)

ತನ್ನಸ್ತುರೀಪಮದಪೋಷಯಿತ್ತು ದೇವತ್ವಷ್ಟೃವಿರರಾಣಃ ಸ್ಯತ್ಸ್ಯ |

ಯತೋ ವೀರಃ ಕರ್ಮಣ್ಯಃ ಸುದಕ್ಷೋ ಯುಕ್ತಗ್ರಾವಾ ಜಾಯತೇ ದೇವಕಾಮಃ ||

(ಋ.ಸಂ. ೩-೪-೯)

(೩) ದೇವಪತ್ನಿ—

ದೇವಾನಾಂ ಪತ್ನೀರುಶತೀರವಂತು ನಃ ಪ್ರಾವಂತುನಸ್ತುಜಯೇ ನಾಜಸಾತಯೇ |

ಯಾಃ ಸಾರ್ಥಿವಾಸೋ ಯಾ ಅಸಾನುಪಿ ವ್ರತೇ ತಾ ನೋ ದೇವೀಃ ಸುಹವಾಃ

ಶರ್ಮ ಯಚ್ಛತ ||

ಉತ ಗ್ನಾ ನ್ಯಂತು ದೇವಪತ್ನೀರಿಂದ್ರಾಣ್ಯಗ್ನಾಯ್ಯಶ್ವಿನೀ ರಾಟ್ |

ಆ ರೋದಸೀ ವರುಣಾನೀ ಶೃಣೋತು ನ್ಯಂತು ದೇವೀರ್ಯ ಇತುರ್ಜನೀನಾಂ ||

(ಋ. ಸಂ. ೫-೪೬-೭,೮)

(೪) ಅಗ್ನಿಗೃಹಪತಿ—

ಅಗ್ನಿಹೋತಾ ಗೃಹಪತಿಃ ಸ ರಾಜಾ ವಿಶ್ವಾ ವೇದ ಜನಿಮಾ ಜಾತವೇದಾಃ |

ದೇವನಾಮುತ ಯೋ ಮರ್ತ್ಯನಾಂ ಯಜಿಷ್ಠಃ ಸ ಪ್ರ ಯಜತಾಮುತಾವಾ ||

(ಋ. ಸಂ. ೯-೧೫-೧೩)

ವಯಮು ತ್ವಾ ಗೃಹಪತೇ ಜನಾನಾಮಗ್ನೇ ಅಕರ್ಮ ಸಮಿಧಾ ಬೃಹಂತಂ |

ಅಸ್ಥೂರಿ ನೋ ಗಾರ್ಹಪತ್ಯಾನಿ ಸಂತು ತಿಗ್ಮೇನ ನಸ್ತೇಜಸಾ ಸಂ ಶಿಶಾಧಿ ||

(ಋ. ಸಂ. ೬-೧೫-೧೯)

ಇವು ನಾಲ್ಕು ಪತ್ನೀಫಲಯಾಜಾ ಹೋಮದ ಮುಖ್ಯದೇವತೆಗಳು.

(೫) ರಾಕಾ—

ರಾಕಾನುಹಂ ಸುಹವಾಂ ಸುಷ್ಪತೀ ಹವೇ ಶೃಣೋತು ನಃ ಸುಭಗಾ ಬೋಧತು ತ್ಮನಾ |

ಸೀವ್ಯತ್ವಪಃ ಸೂಚ್ಯಾಚ್ಛಿದ್ಯಮಾನಯಾ ದದಾತು ವೀರಂ ಶತದಾಯ ಮುಕ್ತಂ ||

ಯಾಸ್ತೇ ರಾಕೇ ಸುಮತಯಃ ಸುಪೇಶಸೋ ಯಾಭಿದ್ಧದಾಸಿ ದಾಶುಷೇ ವಸೂನಿ |

ತಾಭಿನೋ ಅದ್ಯ ಸುಮನಾ ಉಸಾಗಹಿ ಸಹಸ್ರಪೋಷಂ ಸುಭಗೇ ರರಾಣಾ ||

(ಋ. ಸಂ. ೨-೩೨-೪,೫)

(೬) ಸಿನೀವಾಲಿ—

ಸಿನೀವಾಲಿ ಪೃಥುಷ್ಟುಕೇ ಯಾ ದೇವನಾಮುಸಿ ಸ್ವಸಾ |

ಭುಷ್ಣಸ್ಥ ಹವ್ಯಮಾಹುತಂ ಪ್ರಜಾಂದೇವಿ ದ್ವಿದಿಡ್ಧಿ ನಃ ||

ಯಾ ಸುಬಾಹುಃ ಸ್ವಂಗುರೀಃ ಸುಷೂನ್ಮಾ ಬಹುಸೂವರೀ |

ತಸ್ಯೈ ವಿಶ್ವತ್ಸೈ ಹವಿಃ ಸಿನೀವಾಲ್ಯೈ ಜುಹೋತನ ||

(ಋ. ಸಂ. ೨-೩೨-೬,೭)

(೭) ಕುಹೂ—

ಕುಹೂವಹಗ್ಂ ಸುಭಗಾಂ ವಿದ್ವನಾಪಸಮಸ್ತಿನೈಃ ಸುಹವಾಂ ಜೋಹವೀಮಿ |
 ಸಾ ನೋ ದದಾತು ಶ್ರವಣಂ ಪಿತೃಣಾಂ ತಸ್ಯಾಸ್ತೇ ದೇವಿ ಹವಿಷಾ ವಿಧೇಮಿ ||
 ಕುಹೂರ್ದೇವಾನಾಮಮೃತಸ್ಯ ಪತ್ನೇ ಹವ್ಯಾನೋ ಅಸ್ಯ ಹವಿಷಶ್ಚಿಕೇತು |
 ಸಂ ದಾಶುಷೇ ಕರತು ಭೂರಿ ವಾನುಗ್ಂ ರಾಯಸ್ಪೃಷಂ ಚಿಕಿತುಷೇ ದಧಾತು ||

(ತೈ.ಸಂ. ೩-೩-೧೧-೫)

ವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿ “ ಸಂಸ್ಥಿತಯಜುರ್ನ ಜುಹುಯಾತ್ ” ಎಂದಿದೆ ಈ ಹೋಮವನ್ನು ಯಜ್ಞಾಂತ್ಯದಲ್ಲಿಯೇ ಮಾಡಬೇಕು. ಸಂಸ್ಥಿತಯಜು ಎನ್ನುವುದಕ್ಕೆ ಬದಲಾಗಿ ಕೆಲವುಕಡೆ ಸಮಿಷ್ಟಯಜು ಎಂಬ ಶಬ್ದಪ್ರಯೋಗವಿದೆ. ಈ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಅರ್ಥ ವೇನೆಂದರೆ —ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಯಾವ ಹೆಚ್ಚುಕಡೆಮೇ ಇಲ್ಲದೆ ಕ್ರಮಲೋಪ ಮಂತ್ರಲೋಪಗಳಿಲ್ಲದೆ ಯಜ್ಞವು ಸರಿಯಾಗಿ ನಡೆಯಿತೆಂದು ಅಥವಾ ನಡೆಯುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಎಂದರೆ ನಾನಾ ಕರ್ಮಗಳಲ್ಲಿ ಸಂಭವಿಸಬಹುದಾದ ಲೋಪದೋಷಗಳ ಪ್ರಾಯಶ್ಚಿತ್ತಾರ್ಥವಾಗಿ ಮಾಡುವ ಹೋಮಗಳು ಎಂದರ್ಥವು ಈ ಸಮಿಷ್ಟಯಜುಹೋಮಗಳ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ತೈತ್ತಿರೀಯ ಸಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿ ಹೀಗೆ ಹೇಳಿದೆ—

ಸಮಿಷ್ಟಯಜುಗ್ಂಷಿ ಜುಹೋತಿ ಯಜ್ಞಸ್ಯ ಸಮಿಷ್ಟೈಃ ಯದ್ವೈ ಯಜ್ಞಸ್ಯ ಕ್ರೂರಂ ಯದ್ವಿಲಿಷ್ಟಂ ಯದತ್ಯೇತಿ ಯನ್ನಾತ್ಯೇತಿ ಯದತಿಕ್ರೋತಿ ಯನ್ನಾಪಿ ಕರೋತಿ ತದೇವ ತೈಃ ಪ್ರೀಣಾತಿ ನವ ಜುಹೋತಿ ನವ ವೈ ಪುರುಷೇ ಪ್ರಾಣಾಃ.... ..ಷಡ್ಯಗ್ಮಿಯಾಣಿ ಜುಹೋತಿ ಷಡ್ವಾ ಚತನ ಚತುನೇವ ಪ್ರೀಣಾತಿ ತ್ರೀಣಿ ಯಜುಗ್ಂಷಿ ತ್ರಯ ಇನೇ ಲೋಕಾ ಇಮಾನೇವ ಲೋಕಾನ್ ಪ್ರೀಣಾತಿ ಯಜ್ಞ ಯಜ್ಞಂ ಗಚ್ಛ ಯಜ್ಞ ಪತಿಂ ಗಚ್ಛೇತ್ಯಾಹ ಸ್ವಾಂ ಯೋನಿಂ ಗಚ್ಛೇತ್ಯಾಹ..... ವಿಷತೇ ಯಜ್ಞೋ ಯಜ್ಞ ಪತೇ ಸಹಸೂಕ್ತವಾಕ ಇತ್ಯಾಹ .
ದೇವಾ ಗಾತುವಿದೋ ಗಾತುಂ ವಿತ್ವಾ ಗಾತುಮಿತ್ಯಾಹ||

(ತೈ. ಸಂ. ೬-೬-೮-೧,೨,೩)

ಸಮಿಷ್ಟಯಜುಹೋಮಗಳನ್ನು ಯಜ್ಞವು ಲೋಪದೋಷಗಳಿಲ್ಲದೆ ನಡೆದು ಸಂಪೂರ್ಣವಾಗುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಮಾಡಬೇಕು. ಮತ್ತು ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಸಂಭವಿಸಬಹುದಾದ ಕ್ರೂರಹಿಂಸೆಗಳು, ಮಂತ್ರ ಮತ್ತು ಕರ್ಮಗಳಲ್ಲಿ ಲೋಪಗಳು, ವಿಧಿನಿಯಮಗಳಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವುದಕ್ಕಿಂತ ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ಅಚರಿಸುವುದು, ಅಧಿಷ್ಟಾಕಾಲವನ್ನು ಸವಾರಿಮಾಡುವುದು ಈ ವಿಧವಾದ ಲೋಪದೋಷಗಳ ಪರಿಹಾರಾರ್ಥವಾಗಿ ಈ ಸಮಿಷ್ಟಯಜುಗ್ಂಷಿ ಎಂಬ ಹೋಮವನ್ನು ಮಾಡಬೇಕು. ಈ ಹೋಮಗಳು ಒಟ್ಟು ಒಂಭತ್ತು ಇರುವವು. ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಆರು ಮುಗ್ಧೇದಮಂತ್ರಗಳಿಂದ ಮಾಡುವ ಹೋಮಗಳು, ಉಳಿದ ಮೂರು ಯಜುರ್ವೇದ ಮಂತ್ರಗಳಿಂದ ಮಾಡುವ ಹೋಮಗಳು. ಆ ಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ಇಲ್ಲಿ ಪೂರ್ತಿಯಾಗಿ ವಿವರಿಸುತ್ತೇವೆ—

(೧) ಮುಗ್ಧೇದ ಮಂತ್ರಗಳು—

ಧಾತಾ ರಾತಸ್ಸುತೇದಂ ಜುಷಂತಾಂ ಪ್ರಜಾಪತಿನಿಧಿಪತಿನೋ ಅಗ್ನಿಃ |
 ತ್ವಷ್ಟಾ ವಿಷ್ಣುಃ ಪ್ರಜಯಾ ಸಂರರಾಣೋ ಯಜಮಾನಾಯ ದ್ರವಿಣಂ ದಧಾತು || ೧ ||

ಸಮಿಂದ್ರಿಣೋ ಮನಸಾ ನೇಷಿ ಗೋಭಿಸ್ಸಗ್ಂ ಸೂರಿಭಿರ್ಮಘವನ್ತ್ರಗ್ಂ ಸ್ತಸ್ತಾಃ |
 ಸಂ ಬ್ರಹ್ಮಣಾ ದೇವಕೃತಂ ಯದಸ್ತಿ ಸಂ ದೇವಾನಾಗ್ಂ ಸುಮತ್ಯಾ ಯಜ್ಞಯಾನಾಂ || ೨ ||
 ಸಂ ವರ್ಚಸಾ ಪಯಸಾ ಸಂ ತನೂಭಿರಗನ್ತಹಿ ಮನಸಾ ಸಗ್ಂ ಶಿವೇನ |
 ತ್ವಷ್ಟಾ ನೋ ಅತ್ರ ವರಿವಃ ತೃಣೋತ್ಪನು ಮಾರ್ಷ್ವ ತನುವೋ ಋದ್ವಿಲಿಷ್ಯಂ || ೩ ||
 ಯದದ್ಯ ತ್ವಾ ಪ್ರಯತಿ ಯಜ್ಞೇ ಅಸ್ತಿನೈ ಗ್ನೇ ಹೋತಾರಮವ್ಯಣೇಮಹೀದ |
 ಚುಥಗಯಾದ್ಯಥಗುತಾಶಮಿಷ್ಟಾಃ ಪ್ರಜಾನನ್ ಯಜ್ಞಮುಪಯಾಹಿ ವಿದ್ವಾನ್ || ೪ ||
 ಸ್ವಗಾವೋ ದೇವಾಸ್ಸದನಮಕರ್ಮ ಯ ಆಜಗ್ಮ ಸವನೇದೃ ಜುಷಾಣಾಃ |
 ಜಕ್ಷಿವಾಗ್ಂಸಃ ಪಪಿವಾಗ್ಂಸಶ್ಚ ವಿಶ್ವೇಸ್ಮೇ ಧತ್ತ ವಸವೋ ವಸೂನಿ || ೫ ||
 ಯಾನಾವಹ ಉತತೋ ದೇವ ದೇವಾನ್ತಾನ್ ಪ್ರೇರಯಿ ಸ್ವೇ ಅಗ್ನೇ ಸಧಸ್ಥೇ |
 ವಹಮಾನಾ ಭರಮಾಣಾ ಹವೀಗ್ಂಷಿ ವಸುಂ ಘನುಂ ದಿವಮಾ ತಿಷ್ಠತಾನು || ೬ ||

(೨) ಯಜುರ್ಮಂತ್ರಗಳು—

ಯಜ್ಞಂ ಯಜ್ಞಂ ಗಚ್ಛ ಯಜ್ಞಪತಿಂ ಗಚ್ಛ ಸ್ವಾಂ ಯೋನಿಂ ಗಚ್ಛ ಸ್ವಾಹಾ || ೧ ||
 ಏಷ ತೇ ಯಜ್ಞೋ ಯಜ್ಞಪತೇ ಸಹಸೂಕ್ತಾಃ ಸುವೀರಃ ಸ್ವಾಹಾ || ೨ ||
 ದೇವಾ ಗಾತುವಿದೋ ಗಾತುಂ ವಿತ್ವಾ ಗಾತುಮಿತಮನಸಸ್ಪತ ಇಮಂ ನೋ ದೇವ ದೇವೇಷು
 ಯಜ್ಞಗ್ಂ ಸ್ವಾಹಾ ವಾಚಿ ಸ್ವಾಹಾ ವಾತೇಧಾಃ || ೩ ||
 (ತೈ. ಸಂ. ೧-೪-೩೮-೧,೨,೩)

ಮೇಲೆ ಹೇಳಿದ ಆರು ಮುಗ್ಧೇದ ಮಂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಕೆಲವು ಮುಗ್ಧೇದದಲ್ಲಿಲ್ಲ. ಶಾಖಾಂತರಗಳಲ್ಲಿವೆ. ಅದ್ದರಿಂದ ನಾವು ತೈತ್ತಿರೀಯ ಸಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿ ಇರುವಂತೆಯೇ ಇಲ್ಲಿ ಕೊಟ್ಟಿದ್ದೇವೆ.

ಪ್ರಾಯಣೇಯಸ್ಯ ನಿಷ್ಕಾಸಂ ನಿದಧ್ಯಾತ್ತಮುದಯನೀಯೇನಾಭಿ-
 ನಿರ್ವಪೇದ್ಯಜ್ಞಸ್ಯ ಸಂತತ್ಯೈ ಯಜ್ಞಸ್ಯಾನ್ಯವಚ್ಛೇದಾಯ |

ಕಂಚಿದ್ವಿಶೇಷಂ ವಿಧತ್ತೇ | ಭಾಂಡಗತೋ ಲೇಪರೂಪೋ ಹವಿಃಶೇಷೋ ನಿಷ್ಕಾಸಃ |
 ಪ್ರಾಯಣೇಯಕರ್ಮಸಂಬಂಧಿನಂ ನಿಷ್ಕಾಸಂ ಕಸ್ತಿಂಕ್ಷಿತಾತ್ರೇ ಸ್ಥಾಪಯೇತ್ | ತತಃ ಸುತ್ಯಾ-
 ದಿನೇ ಸೋಮಯಾಗಸ್ಯಾವಸಾನ ಉದಯನೀಯೇಷ್ಟಿಗತೇನ ಹವಿಷಾ ಸಹ ತಂ ನಿಷ್ಕಾಸಂ
 ಸಮುಭಿನಿರ್ವಪೇತ್ | ಏವಂ ಸತಿ ಪ್ರಾಯಣೇಯಶೇಷಸ್ಯಾನುವರ್ತನಾತ್ಸೋಮಯಾಗಃ
 ಸಂತತೋ ಭವತಿ ನ ತು ತಸ್ಯ ವಿಚ್ಛೇದಃ ಪ್ರಾಪ್ನೋತಿ | ತೈತ್ತಿರೀಯಾಶ್ವಾನುನಂತಿ—ಪ್ರಾಯ-
 ಣೇಯಸ್ಯ ನಿಷ್ಕಾಸ ಉದಯನೀಯಮುಭಿನಿರ್ವಪತಿ ಸೈವ ಸಾ ಯಜ್ಞಸ್ಯ ಸಂತತಿಃ ಇತಿ |

ಪ್ರಾಯಣೇಯ ಮತ್ತು ಉದಯನೀಯೇಷ್ಟಿಗಳ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಕೆಲವು ವಿಶೇಷಸಂಗತಿಗಳನ್ನು ಹೇಳುವರು. ನಿಷ್ಕಾಸ ವೆಂದರೆ—“ ಭಾಂಡಗತೋ ಲೇಪರೂಪೋ ಹವಿಃಶೇಷೋ ನಿಷ್ಕಾಸಃ ” ಹೋಮಾರ್ಥವಾಗಿ ಸಿದ್ಧಪಡಿಸಿದ ದ್ರವ್ಯವನ್ನು

ಹೋಮಮಾಡಿದಮೇಲೆ ಪಾತ್ರೆಯ ತಳದಲ್ಲಿ ಅಂಟಿಕೊಂಡು ಇನ್ನೂ ಸ್ವಲ್ಪ ಉಳಿದಿರುವ ಹವಿಶೇಷವು. ಪ್ರಾಯಣೀಯೇಷ್ಟಿಯಲ್ಲಿ ಹೋಮವನ್ನು ಮಾಡಿದ ಬಳಿಕ ಉಳಿದಿರುವ ಹವಿಶೇಷವನ್ನು (ನಿಷ್ಕಾಸ) ಬೇರೊಂದು ಪಾತ್ರೆಯಲ್ಲಿ ಹಾಕಿ ಹಾಗೆಯೇ ಇಟ್ಟು ಕೊಂಡಿರಬೇಕು. ಬಳಿಕ ಸುತ್ತಾದಿನದಲ್ಲಿ (ಎಂದರೆ ಅಗ್ನಿಷ್ಟೋಮಯಾಗ ಕೊನೆಯದಿನ ಸೋಮಲತೆಗಳನ್ನು ಜಜ್ಜಿ ರಸವನ್ನು ಹಿಂಡುವ ದಿನಕ್ಕೆ ಸುತ್ತಾದಿನವೆಂದು ಹೆಸರು) ಯಜ್ಞಸಮಾಪ್ತಿಕಾಲದಲ್ಲಿ ಉದಯನೀಯೇಷ್ಟಿಯನ್ನು ಮಾಡುವಾಗ ಅದರ ಹೋಮದಲ್ಲಿ ಪ್ರಾಯಣೀಯೇಷ್ಟಿಯಲ್ಲಿ ಉಳಿದಿದ್ದ ನಿಷ್ಕಾಸ ಅಥವಾ ಹವಿಶೇಷವನ್ನು ಬೆರೆಸಿ (ಉದಯನೀಯೇಷ್ಟಿಯ ಹೋಮ ದ್ರವ್ಯದಮೇಲೆ ಇಟ್ಟುಕೊಂಡು) ಹೋಮಮಾಡಬೇಕು. ಹೀಗೆ ಮಾಡುವುದರಿಂದ ಯಜ್ಞಾರಂಭದಲ್ಲಿ ಮಾಡುವ ಪ್ರಾಯಣೀಯೇಷ್ಟಿಗೂ ದ್ವಿಜ್ಞಾಂತ್ಯದಲ್ಲಿ ಮಾಡುವ ಉದಯನೀಯೇಷ್ಟಿಗೂ ಸಂಬಂಧವನ್ನು ಕಲ್ಪಿಸಿದಂತಾಗುವುದು. ಈ ರೀತಿ ಮಾಡುವುದರಿಂದ ಯಜ್ಞವು ವಿಘ್ನಾದಿಗಳಿಲ್ಲದಂತೆ ಒಂದೇಸಮನೆ ನಡೆದು ಕೊನೆ ಮುಟ್ಟುವಂತಾಗುವುದು. ಈ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ—
 “ ಪ್ರಾಯಣೀಯಸ್ಯ ನಿಷ್ಕಾಸ ಉದಯನೀಯಮುಭಿನಿರ್ವಹತಿ ಸೈವ ಸಾ ಯಜ್ಞಸ್ಯ ಸಂತತಿಃ ” (ಶ್ರೀ. ಸಂ. ೯-೧-೫-೫) ಎಕೆದು ತೈತ್ತಿರೀಯ ಶ್ರುತಿಯು ಹೇಳುವುದು.

ಅಥೋ ಖಲು ಯಸ್ಯಾನೇವ ಸ್ಥಾಲ್ಯಾಂ ಪ್ರಾಯಣೀಯಂ ನಿರ್ವ-
 ಪೇತ್ತಸ್ಯಾಮುದಯನೀಯಂ ನಿರ್ವಪೇತ್ತಾನತ್ಯೇನ ಯಜ್ಞಃ
 ಸಂತತೋಽವಚ್ಛಿನ್ನೋ ಭವತಿ ||

ಪ್ರಕಾರಾಂತರನೂಹ | ನಾತ್ರ ನಿಷ್ಕಾಸೋಽಪೇಕ್ಷಿತಃ ಕಿಂತು ಸ್ಥಾಲ್ಯೇಕತ್ವನಾತ್ರೇಣ
 ಯಜ್ಞಸ್ಯ ಸಂತತತ್ವಾದ್ಭವಚ್ಛೇದರಾಹಿತ್ಯಂ ಸಿದ್ಧತಿ | ಸಾತತ್ಯವ್ಯವಚ್ಛೇದರಾಹಿತ್ಯಯೋರರ್ಥತ
 ಏಕತ್ವೇಽಪ್ಯನ್ವಯವ್ಯತಿರೇಕರೂಪತ್ವೇನ ಪೃಥಗುಪನಾಸಃ |

ಈ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಎಂದರೆ ಯಜ್ಞವು ವಿಚ್ಛಿತ್ತಿಯಿಲ್ಲದೆ ನಡೆಯಲು ಪ್ರಾಯಣೀಯ ಮತ್ತು ಉದಯನೀಯೇಷ್ಟಿಗಳಿಗೆ ಸಂಬಂಧವನ್ನು ಕಲ್ಪಿಸುವ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದ ನಿಷ್ಕಾಸ ವಿಧಾನವಲ್ಲದೆ ಬೇರೆ ವಿಧವೂ ಇರುವುದು. ಪ್ರಾಯಣೀಯೇಷ್ಟಿಯಲ್ಲಿ ಹೋಮಕ್ಕಾಗಿ ಉಪಯೋಗಿಸಿದ ಪಾತ್ರೆಯನ್ನೇ ಉದಯನೀಯೇಷ್ಟಿಯಲ್ಲಿ ಉಪಯೋಗಿಸಿದರೆ ಯಜ್ಞದ ಅದ್ಭುತಗಳಿಗೆ ಸಂಬಂಧವನ್ನು ಕಲ್ಪಿಸಿದಂತಾಗಿ ಯಜ್ಞವು ಯಾವ ಅಡಚಣೆಯೂ ಇಲ್ಲದೆ ಅವಿಚ್ಛಿನ್ನವಾಗಿ ನಡೆದಂತಾಗುವುದು.

ಅನುಷ್ಠಿನ್ವಾ ಏತೇನ ಲೋಕೇ ರಾಧ್ನುವಂತಿ ನಾಸ್ಮಿನ್ನಿತ್ಯಾಹುರ್ಯ-
 ತ್ರಾಯಣೀಯಮಿತಿ ಪ್ರಾಯಣೀಯಮಿತಿ ನಿರ್ವಪಂತಿ
 ಪ್ರಾಯಣೀಯಮಿತಿ ಚರಂತಿ ಪ್ರಯಂತ್ಯೇವಾಸ್ಮಾಲ್ಲೋಕಾದ್ಯ-
 ಜನಾನಾ ಇತಿ ||

ಅಥ ಪ್ರಾಯಣೀಯೋದಯನೀಯೇಷ್ಟ್ಯೋರ್ಯಾಜ್ಯಾನುನಾಕ್ಯಾವ್ಯತ್ಯಾಸಂ ವಿಧಾ-
 ತುಂ ಪ್ರಸ್ತಾತಿ | ಪ್ರಾಯಣೀಯಮಿತಿ ನಿರ್ವಪಂತಿ ಪ್ರಾಯಣೀಯಮಿತಿ ಚರಂತಿ ಬ್ರಹ್ಮನಾ-
 ದಿನಃ ಕಂಚಿದ್ಗೋಷವನಾಹುಃ | ಪ್ರಾಯಣೀಯಮಿತ್ಯೇವಂ ವಿಧಿನೋಪೇತಂ ಯತ್ಕಾರ್ಯ-

ಮಸ್ತಿ ಏತೇನ ಕರ್ಮಣಾ ಯಜಮಾನಾಃ ಸ್ವರ್ಗಲೋಕ ಏವ ಸಮೃದ್ಧಿಂ ಪ್ರಾಪ್ನುಂತಿ
 ನಾಸ್ತಿಲ್ಲೋಕೇ | ಕಥಮಿತಿ ಚೇತ್ | ಪ್ರಾಯಣೀಯಮಿತ್ಯೇತನ್ನಾಮು ಮನಸಾ ಕೃತ್ವಾ
 ನಿರ್ವಹಂತಿ | ಚರಣಕಾಲೇಽಪಿ ತಥೈವ ಚರಂತಿ | ಚರಣಮಾಹುತಿಪ್ರಕ್ಷೇಪಃ | ತಸ್ಯ ಚ
 ನಾನ್ಮೋಽಯಮರ್ಥಃ | ಅನೇನ ಕರ್ಮಣಾ ಯಜಮಾನಾ ಅಸ್ಮಲ್ಲೋಕಾತ್ಪ್ರಯಂತ್ಯೇವ
 ನ ತ್ವಸ್ತಿಲೋಕೇ ಕಂಚಿತ್ಕಾಲಂ ಪ್ರತಿತಿಷ್ಠಂತಿ ತಸ್ಮಾತ್ಪ್ರಾಯಣೀಯನಾಮು ಸಂಪನ್ನಮಿತಿ |
 ಶ್ರೌತ ಇತಿ ಶಬ್ದೋ ಬ್ರಹ್ಮವಾದ್ಯುದ್ಭಾವಿತದೋಷಸಮಾಪ್ತೃರ್ಥಃ |

ಯಜ್ಞಾನುಷ್ಠಾನಕುಶಲರಾದ ಕೆಲವರು ಈರೀತಿ ಹೇಳುವರು—ಯಜ್ಞಮಾಡುವ ಯಜಮಾನರು ಈ ಪ್ರಾಯಣೀ
 ಯೇಷ್ಟಿಯಲ್ಲಿ ಯಾವಾಗಲೂ ಪ್ರಾಯಣೀಯಂ ಪ್ರಯಂತಿ ಇತ್ಯಾದಿ ಶಬ್ದಗಳನ್ನೇ ಬಳಸುತ್ತಾ ಇರುವರು. ಮಂತ್ರಪಠನಕಾಲ
 ದಲ್ಲಿಯೂ ಪ್ರಾಯಣೀಯ ಶಬ್ದವನ್ನು ಉಪಯೋಗಿಸುವರು. ಆಹುತಿಗಳನ್ನರ್ಪಿಸುವಾಗಲೂ ಈ ಶಬ್ದದ ಉಚ್ಚಾರವೇ ಇರುವದು.
 ಯಾವಾಗಲೂ ಈ ಶಬ್ದದ ಉಚ್ಚಾರವೇ ಈ ಇಷ್ಟಿಯಲ್ಲಿ ಬಹಳವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಯಜಮಾನರು ಸ್ವರ್ಗದಲ್ಲೇ ನೆಟ್ಟ ದೃಷ್ಟಿ
 ಯುಳ್ಳವರಾಗಿರುವರು ಪ್ರಾಯಣೀಯ ಮತ್ತು ಪ್ರಯಂತಿ ಮೊದಲಾದ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ಇಲ್ಲಿಂದ ಹೋಗುವುದು ಎಂದರೆ ಸ್ವರ್ಗಕ್ಕೆ
 ಹೋಗುವುದು ಎಂಬರ್ಥವೇ ಇರುವುದರಿಂದ ಯಜ್ಞಮಾಡುವ ಯಜಮಾನರು ಸ್ವರ್ಗವನ್ನು ಸೇರಿ ಅಲ್ಲಿ ಸುಖವನ್ನನುಭವಿ
 ಸುವರು ಎಂದಾಯಿತು. ಈ ಲೋಕದಲ್ಲಿ ಅವರು ಯಾವ ಶ್ರೇಯಸ್ಸನ್ನೂ ಪಡೆಯುವುದಿಲ್ಲ ಎಂದು ಹೇಳಿದಹಾಗಾಯಿತು.
 ಏಕೆಂದರೆ ಮಂತ್ರಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಈ ಲೋಕದ ಪ್ರಸ್ತಾಪವೇ ಇರುವುದಿಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ನಮ್ಮ ಅನುಭವಕ್ಕೆ ಗೋಚರವಾಗುವ ಈ
 ಲೋಕದ ಸುಖಗಳನ್ನು ಬಯಸದೆ ಯಾರೂ ಎಂದೂ ಕಾಣದ ಸ್ವರ್ಗಲೋಕದ ಸುಖಗಳಿಗಾಗಿ ಯಾರು ತಾನೇ ಅಪೇಕ್ಷೆ
 ಪಡುವರು ?

ಅವಿದ್ಯಯೈವ ತದಾಹುರ್ವ್ಯತಿಷ್ಠಜೇದ್ಯಾಜ್ಯಾನುವಾಕ್ಯಾಃ |

ಅಥ ತದ್ದೋಷಸಮಾಧಾನಂ ವಿಧತ್ತೇ | ಅಜ್ಞಾನೇನೈವ ಬ್ರಹ್ಮವಾದಿನಸ್ತದ್ವಚನ-
 ಮಾಹುಃ | ನ ತ್ವತ್ರ ತದುಕ್ತದೋಷೋಽಸ್ತಿ | ತದ್ದೋಷಾನುದಯಾಯು ಸ್ವಸ್ತಿ ನಃ ಪಠ್ಯಾಸ್ತಿ-
 ತ್ಯಾರಭ್ಯ ಮಹೀಮೂ ಷು ಮಾತರನಿತ್ಯಂತಾನಾಂ ಯಾಜ್ಯಾನುವಾಕ್ಯಾನಾಂ ವ್ಯತಿಷಂಗಂ
 ವಿಸ್ಪಷ್ಟಯತಿ |

ಎಂದರೆ, ಹಾಗಲ್ಲ. ಈ ಬ್ರಹ್ಮವಾದಿಗಳು ಎಂದರೆ ಯಜ್ಞಾನುಷ್ಠಾನಪರರು ತಮ್ಮ ಅಜ್ಞಾನದಿಂದಲೇ ಹಾಗೆ
 ಹೇಳುವರು. ಮಂತ್ರಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಕರ್ಮಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಈ ಲೋಕದ ವಿಷಯಗಳನ್ನು ಸೂಚಿಸಿಲ್ಲವೆಂಬುದು ಸರಿಯಲ್ಲ. ಮಂತ್ರ
 ಗಳಲ್ಲಿ ಸ್ವಸ್ತಿ ಮಹೀ ಇತ್ಯಾದಿ ಶಬ್ದಗಳು ಈ ಲೋಕದಲ್ಲಿ ಪಡೆಯಬಹುದಾದ ಶ್ರೇಯಸ್ಸನ್ನು ಸೂಚಿಸುವವು. ಇದಲ್ಲದೆ ಈ
 ವಿಧವಾದ ಸಂಶಯಗಳಿಗೆ ಆಸ್ಪದವಿಲ್ಲದಂತೆ ಮಂತ್ರಪಠನಕ್ರಮದಲ್ಲಿ ಕೆಲವು ವೃತ್ತಾಸಗಳನ್ನು ಮಾಡುವರು. ಪ್ರಾಯಣೀ
 ಯೇಷ್ಟಿಯಲ್ಲಿ ಉಪಯೋಗಿಸುವ ಸ್ವಸ್ತಿನಃ ಪಠ್ಯಾಸು ಎಂದು ಪ್ರಾರಂಭವಾಗುವ ಮಹೀಮೂ ಷು ಎಂದು ಕೊನೆಗೊಳ್ಳುವ
 ಯಾಜ್ಞಾನುವಾಕ್ಯಾ ಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ಹಿಂದುಮುಂದಾಗಿ ಉಪಯೋಗಿಸಿ ಹೋಮಮಾಡುವರು. ಅದರಿಂದ ಮೇಲೆ ತಿಳಿಸಿದ
 ದೋಷಗಳು ಪರಿಹಾರವಾಗುವವು.

ಯಾಃ ಪ್ರಾಯಣೀಯಸ್ಯ ಪುರೋನುವಾಕ್ಯಾಸ್ತಾ ಉದಯನೀಯಸ್ಯ
 ಯಾಜ್ಞಾಃ ಕುರ್ಯಾದ್ಯಾ ಉದಯನೀಯಸ್ಯ ಪುರೋನುವಾ-
 ಕ್ಯಾಸ್ತಾಃ ಪ್ರಾಯಣೀಯಸ್ಯ ಯಾಜ್ಞಾಃ ಕುರ್ಯಾತ್ತ್ವಷ್ಟಿಷ್ಠ-
 ಜತ್ಯುಭಯೋರ್ಲೋಕಯೋರ್ಬುಧ್ಯಾ ಉಭಯೋರ್ಲೋ-
 ಕಯೋಃ ಪ್ರತಿಷ್ಠಿತ್ಯಾ ಉಭಯೋರ್ಲೋಕಯೋರ್ಬುಧ್ಯೋ-
 ತ್ಯುಭಯೋರ್ಲೋಕಯೋಃ ಪ್ರತಿತಿಷ್ಠತಿ ಪ್ರತಿತಿಷ್ಠತಿ ಯ
 ಏವಂ ವೇದ ||

ತಮೇವ ವ್ಯತಿಷಂಗಂ ವಿಸ್ತಷ್ಟಯತಿ | ತತ್ತೇನ ಯಾಃ ಪ್ರಾಯಣೀಯಸ್ಯೇತ್ಯುಕ್ತಪ್ರ-
 ಕಾರೇಣ ವ್ಯತಿಷಂಗಃ ಸಂಪದ್ಯತೇ | ಸ ಚ ಲೋಕದ್ವಯೇ ಭೋಗ್ಯವಸ್ತುಸಮೃದ್ಧ್ಯೈ ಸ್ಥೈರ್ಯೇ-
 ಣಾನಸ್ಥಾನಾಯ ಭವತಿ | ತಥಾನುಷ್ಠಾನೇನ ಯಜಮಾನೋ ಲೋಕದ್ವಯೇ ಸಮೃದ್ಧಪ್ರತಿ-
 ಸ್ಥಿತಶ್ಚ ಭವತಿ | ಯಥೋಕ್ತದೋಷಸಮಾಧಾನೇ ತೈತ್ತಿರೀಯಾ ಅನುನಂತಿ—ಯಾಃ ಪ್ರಾಯ-
 ಣೀಯಸ್ಯ ಯಾಜ್ಞಾಸ್ತಾ ಉದಯನೀಯಸ್ಯ ಕುರ್ಯಾತ್ಪ್ರಾಜಮುಂ ಲೋಕಮಾರೋಹೇ-
 ತ್ಪ್ರಮಾಯುಕಃ ಸ್ಯಾದ್ಯಾಃ ಪ್ರಾಯಣೀಯಸ್ಯ ಪುರೋನುವಾಕ್ಯಾಸ್ತಾ ಉದಯನೀಯಸ್ಯ
 ಯಾಜ್ಞಾಃ ಕರೋತ್ಯಸ್ಥಿನ್ನೇವ ಲೋಕೇ ಪ್ರತಿತಿಷ್ಠತಿ ಇತಿ | ವ್ಯತಿಷಂಗವೇದನಂ ಪ್ರಶ್ನತಃ |

ಯಾಜ್ಞಾನುವಾಕ್ಯಾ ಮಂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಮಾಡುವ ವ್ಯತ್ಯಾಸಗಳನ್ನು ಇನ್ನೂ ವಿಶದವಾಗಿ ತಿಳಿಸಲಾಗುವುದು. ಪುರೋನು-
 ವಾಕ್ಯಾ ಮತ್ತು ಯಾಜ್ಞಾ ಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ವ್ಯತ್ಯಾಸವಾಗಿ ಎಂದರೆ ಹಿಂದುಮುಂದಾಗಿ ಪಠಿಸಿ ಹೋಮಮಾಡುವರು. ಎಂದರೆ
 ಪ್ರಾಯಣೀಯೇಷ್ಟಿಯಲ್ಲಿ ಪಠಿಸುವ ಪುರೋನುವಾಕ್ಯಾ ಮಂತ್ರವು ಉದಯನೀಯೇಷ್ಟಿಯಲ್ಲಿ ಯಾಜ್ಞಾಮಂತ್ರವಾಗುವುದು.
 ಹಾಗೆಯೇ ಉದಯನೀಯೇಷ್ಟಿಯಲ್ಲಿ ಬಳಸುವ ಪುರೋನುವಾಕ್ಯಾ ಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ಪ್ರಾಯಣೀಯೇಷ್ಟಿಯಲ್ಲಿ ಯಾಜ್ಞಾ ಮಂತ್ರ
 ಗಳನ್ನಾಗಿ ಪಠಿಸಬೇಕು. ತೈತ್ತಿರೀಯ ಸಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿಯೂ ಈರೀತಿ ಹೇಳಿದೆ—

ಯಾಃ ಪ್ರಾಯಣೀಯಸ್ಯ ಯಾಜ್ಞಾಸ್ತಾ ಉದಯನೀಯಸ್ಯ ಕುರ್ಯಾತ್ಪ್ರಾಜಮುಂ
 ಲೋಕಮಾರೋಹೇತ್ಪ್ರಮಾಯುಕಃ ಸ್ಯಾದ್ಯಾಃ ಪ್ರಾಯಣೀಯಸ್ಯ ಪುರೋನುವಾಕ್ಯಾಸ್ತಾ
 ಉದಯನೀಯಸ್ಯ ಯಾಜ್ಞಾಕರೋತ್ಯಸ್ಥಿನ್ನೇವ ಲೋಕೇ ಪ್ರತಿತಿಷ್ಠತಿ ||

(ತೈ. ಸಂ. ೬-೧-೫-೫)

ಹೀಗೆ ವ್ಯತ್ಯಾಸಮಾಡಿ ಪಠಿಸಿ ಮಾಡುವುದರಿಂದ ಯಜ್ಞಮಾಡುವ ಯಜಮಾನನು ಈ ಭೂಲೋಕ ಮತ್ತು ಸ್ವರ್ಗ
 ಲೋಕಗಳೆರಡರಲ್ಲಿಯೂ ಸಂಪತ್ಸಮೃದ್ಧಿಯಿಂದ ಸುಖಿಸುವನು. ಎಂದರೆ ಈ ಲೋಕದಲ್ಲಿ ಶ್ರೇಯಸ್ಸನ್ನೂ ಗಣ್ಯಸ್ಥಾನವನ್ನೂ
 ಗಳಿಸಿ ಬಹುಕಾಲ ಸುಖದಿಂದ ಜೀವಿಸಿದ್ದು ಅಂತ್ಯದಲ್ಲಿ ಸ್ವರ್ಗಲೋಕವನ್ನು ಹೊಂದಿ ಅಲ್ಲಿಯೂ ಬಹುಕಾಲ ಸ್ವರ್ಗಸುಖದಿಂದ
 ಬಾಳುವನು. ಈ ವಿಷಯವನ್ನು ತಿಳಿಯುವ ವಿವೇಕಿಯಾದ ಪುರುಷನೂ ಸಹ ಈ ಲೋಕದಲ್ಲಿ ತನ್ನ ಜನರ ನಡುವೆ ಗಣ್ಯನಾಗಿ
 ಸುಖದಿಂದಿರುವನು.

ಅದಿತ್ಯಶ್ವರುಃ ಪ್ರಾಯಣೀಯೋ ಭವತ್ಯಾದಿತ್ಯ ಉದಯನೀಯೋ
ಯಜ್ಞಸ್ಯ ಧೃತ್ಯೈ ಯಜ್ಞಸ್ಯ ಬರ್ಸನಧ್ಯೈ ಯಜ್ಞಸ್ಯಾಪ್ರ-
ಸ್ರಂಸಾಯ ||

ಯೋಽಯಂ ಪ್ರಥಮಖಂಡೇ ಪ್ರಾಯಣೀಯೋದಯನೀಯಯೋರದಿತಿ ದೇವತಾ-
ಕಶ್ವರುರ್ವಿಹಿತಸ್ತಮಿಮಂ ಪ್ರಶಂಸತಿ | ಸೋಮಯಾಗಸ್ಯಾದೌ ಪ್ರಾಯಣೀಯೇಷ್ಟಿಃ | ಅಂತೇ
ಚೋದಯನೇಷ್ಟಿಸ್ತಯೋರಕಭಯೋರಯಮದಿತಿ ದೇವತಾಕಶ್ವರುಃ | ಸೋಽಯಂ ತಸ್ಯ
ಯಜ್ಞಸ್ಯ ಧಾರಣಾಯ ಮುಖ್ಯಾಕಾರೋ ಗ್ರಂಥಿನಿಶೇಷಃ | ತಸ್ಯ ಬಂಧನಂ ತನ್ನಿದ್ಧೃಫಮುಭ-
ಯತ್ರಾದಿತ್ಯಚರುಕರಣಂ | ಬಂಧನಸ್ಥಾನೀಯೇನ ಚರುಣಾ ಯಜ್ಞಸ್ಯ ಧಾರಣಂ ಸಿದ್ಧತಿ | ಸತಿ
ಚ ಧಾರಣೇ ಯಜ್ಞಾಂಗಂ ಕಿಂಚಿದಪಿ ಸ್ಪೃಶ್ಯಂ ಲುಪ್ತಂ ನ ಭವತಿ | ತತೋ ಯಜ್ಞಸ್ಯಾಪ್ರಸ್ರಂಸಾ-
ಯೋಭಯತಶ್ವರುಃ |

ಸೋಮಯಾಗಗಳ ಪ್ರಾರಂಭದಲ್ಲಿ ವ್ರಾಯಣೀಯೇಷ್ಟಿಯೂ ಯಾಗದ ಅಂತ್ಯದಲ್ಲಿ ಉದಯನೀಯೇಷ್ಟಿಯೂ ನಡೆಯು-
ವುದು. ಈ ಎರಡು ಇಷ್ಟಿಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಆದ್ಯಂತಗಳಲ್ಲಿ ಅದಿತಿ ದೇವತಾಕವಾದ ಚರುವನ್ನು ಅರ್ಪಿಸಿ ಹೋಮಮಾಡುವರು
ಲೋಕವ್ಯವಹಾರದಲ್ಲಿ ಮಣಿಗಳನ್ನು ದಾರದಲ್ಲಿ ವೋಣಿಸಿ ಹಾರವನ್ನು ಮಾಡುವಾಗ ಆ ದಾರದ ಎರಡು ತುದಿಗಳಲ್ಲಿಯೂ
ಭದ್ರವಾಗಿ ಗಂಟನ್ನು ಹಾಕಿದರ ಅವು ಬಿಚ್ಚಿಹೋಗುವುದಿಲ್ಲ. ಅದರಂತೆಯೇ ಯಜ್ಞದ ಆದ್ಯಂತಗಳಲ್ಲಿ ಅದಿತಿ ದೇವತಾಕವಾದ
ಚರುಹೋಮದಿಂದ ಯಜ್ಞವು ಲೋಕಗಳಲ್ಲದೆ ಅವಿಚ್ಛಿನ್ನವಾಗಿ ನಡೆದು ಕೊನೆಗೊಳ್ಳುವುದು. ಅದಿತಿ ದೇವತಾಕವಾದ ಆದ್ಯಂತ
ಚರುಹೋಮಗಳೇ ಯಜ್ಞಾಂಗಕರ್ಮಗಳನ್ನು ವೋಣಿಸಿರುವ ದಾರದ ಎರಡು ತುದಿಗಳಿಗೂ ಬಿಚ್ಚಲಾಗದ ಗಂಟುಗಳಂತಿರುವವು.
ಎಂದರೆ ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಕರ್ಮಗಳು ನ್ಯೂನಾತಿರಿಕ್ತವಿಲ್ಲದೆ ಯಥಾಕ್ರಮವಾಗಿ ನಡೆದು ಸಮಾಪ್ತಿಗೊಳ್ಳುವುದು ಎಂದಭಿಪ್ರಾಯವು.

ತದ್ಯಥೈವಾದ ಇತಿ ಹ ಸ್ಮಾಹ ತೇಜನ್ಯಾ ಉಭಯತೋಽಂತಯೋರಪ್ರ-
ಸ್ರಂಸಾಯ ಬರ್ಸೌ ನಹ್ಯತೈವಮೇವೈತದ್ಯಜ್ಞಸ್ಯೋಭಯ-
ತೋಽಂತಯೋರಪ್ರಸ್ರಂಸಾಯ ಬರ್ಸೌ ನಹ್ಯತಿ ಯದಾದಿತ್ಯ-
ಶ್ವರುಃ ಪ್ರಾಯಣೀಯೋ ಭವತ್ಯಾದಿತ್ಯ ಉದಯನೀಯಃ ||

ಅತ್ರ ದೃಷ್ಟಾಂತಮಾಹ | ಅಥೋ ವಕ್ಷ್ಯಮಾಣಂ ನಿದರ್ಶನಂ ಯಥಾ ಭವತಿ ತಥಾ
ದಾಷ್ಟಾಂತಿಕಮಿತ್ಯೇವಂ ಕಶ್ಚಿದ್ಭ್ರೂಹ್ಮನಾದ್ಯಾಹ ಸ್ಮ ತೇಜನ್ಯಾ ಇತ್ಯಾದಿನಾ | ತಾವೇವ
ದೃಷ್ಟಾಂತದಾಷ್ಟಾಂತಿಕೌ ಸೃಷ್ಟೀ ಕ್ರಿಯೇತೇ | ತೇಜನೀ ರಜ್ಜುಸ್ತಸ್ಯಾ ಉಭಯೋರಂತಯೋ-
ರಪ್ರಸ್ರಂಸಾಯ ವಿಶ್ಲೇಷನವಾರಣಾಯ ಲೌಕಿಕಃ ಪುರುಷೋ ಬರ್ಸೌ ನಹ್ಯತಿ ಮುಖ್ಯಾಕಾರೌ
ಗ್ರಂಥೀಬಧ್ನಾತಿ | ವಿವರೇವ ಚರುದ್ವಯಂ ಯದಸ್ತಿ ತದೇತದ್ಯಜ್ಞಸ್ಯೋಪಕ್ರಮೋಪಸಂಹಾ-
ರರೂಪಯೋರುಭಯೋರಶೈಫಿಲ್ಯಾಯ ಮುಖ್ಯಾಕಾರಬಂಧನಸ್ಥಾನೀಯಂ ಭವತಿ |

ಮೇಲೆ ಹೇಳಿದ ವಿಷಯವನ್ನೇ 'ಇನೃಷ್ಠಃ ಸ್ವಷ್ಟವಶಾಗಿ ಏವರಿಸಲಾಗುವುದು.' 'ಲೋಕವ್ಯವಹಾರದಲ್ಲಿ ಓಬ್ಬ ಪುರುಷನು ಒಂದು ಹಗ್ಗವನ್ನು ತೆಗೆದುಕೊಂಡು ಅದರ ಎರಡು ಕೊನೆಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಮಣ್ಣಾಕಾರದ 'ವೆಂಡರೆ' ದುಂಡಾಗಿರುವ ಎರಡು 'ಗಂಟು'ಗಳನ್ನು ಹಾಕುತ್ತಾನೆ. ಆ ಹಗ್ಗವು ಬಿಚ್ಚಿಹೋಗದೆ ಘಟ್ಟಿಯಾಗಿರಲಿ ಎಂಬ ಉದ್ದೇಶದಿಂದ ಗಂಟುಹಾಕುತ್ತಾನೆ. ಅದರಂತೆ ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ನಡೆಯುವ ಅನೇಕ ಕರ್ಮಾಂಗಗಳು ಪ್ರಮಾದದಿಂದ ಬಿಟ್ಟುಹೋಗದಂತೆ ಯಜ್ಞವು ಅವಿಚ್ಛಿನ್ನವಾಗಿ ನಡೆಯಲು ಯಜ್ಞದ ಪ್ರಾರಂಭಕರ್ಮವಾದ ಪ್ರಾಯಣೀಯೇಷ್ಟಿಯಲ್ಲಿಯೂ ಯಜ್ಞಾಂತ್ಯಕರ್ಮವಾದ ಉದಯನೇಷ್ಟಿಯಲ್ಲಿಯೂ ಅದಿತಿ ದೇವತೆಗೆ ಅರ್ಪಿಸಲ್ಪಡುವ ಎರಡು ಚರುಹೋಮಗಳು ಹಗ್ಗದ ಎರಡು ತುದಿಗಳಲ್ಲಿರುವ ಎರಡು ಗಂಟುಗಳಂತಿದ್ದು ಯಜ್ಞವು ಸಂತತವಾಗಿ ನಡೆದು ಸಮಾಪ್ತಿಗೊಳ್ಳಲು ಸಕಾಯಕವಾಗಿರುವವು.

ಪಥ್ಯಯೈವೇತಃ ಸ್ವಸ್ತ್ರಾ ಪ್ರಯಂತಿ ಪಥ್ಯಾಂ ಸ್ವಸ್ತಿಮುಭ್ಯದ್ಯಂತಿ
ಸ್ವಸ್ತ್ರೈವೇತಃ ಪ್ರಯಂತಿ ಸ್ವಸ್ತ್ರದ್ಯಂತಿ ಸ್ವಸ್ತ್ರದ್ಯಂತಿ ||

ಯೇಯಂ ಪ್ರಾಯಣೀಯೇ ಪಥ್ಯಾಖ್ಯಾ ಪ್ರಥಮಾ ದೇವತಾಸ್ತಿ ಉದಯನೀಯೇ ತಸ್ಯಾ ಉತ್ತಮಾತ್ಮನುರ್ಥವಾದೇನೋನ್ನಯತಿ | ಇತಃಶಬ್ದಃ ಷಷ್ಠ್ಯರ್ಥೇ ವರ್ತತೇ | ಆಸಾ-
ನಾಜ್ಯಹವಿಷ್ಠಾನಾಂ ದೇವತಾನಾಂ ಮುಘ್ಯೇ ಪಥ್ಯಯೈವ ಸ್ವಸ್ತ್ರೈತಚ್ಛಬ್ದದ್ವಯಾಭಿಹಿತಯೈವ
ದೇವತಯಾ ಪ್ರಯಂತಿ ಪ್ರಾರಂಭಂತೇ ಪ್ರಾಯಣೀಯೇ ತಾಂ ದೇವತಾಂ ಪ್ರಥಮಂ ಯಜಂತೀ-
ತ್ಯರ್ಥಃ | ಪಥ್ಯಾಂ ಸ್ವಸ್ತಿಮುಭಿಶಬ್ದದ್ವಯಾಭಿಹಿತಾಂ ದೇವತಾನುಭಿಲಕ್ಷ್ಯೋದ್ಯಂತಿ ಸಮಾವ-
ಯಂತಿ | ಉದಯನೀಯೇ ತಾಂ ದೇವತಾನುತ್ತಮಾಂ ಯಜಂತೀತ್ಯರ್ಥಃ | ಸ್ವಸ್ತ್ರಾಖ್ಯಾಯಾ
ದೇವತಯಾ ಆದ್ಯಂತಯೋರ್ಯಾಗೇ ಸತಿ ಯಜಮಾನಾ ಇತೋಽಸ್ತಿಸ್ತನುಮಣಿ ಸ್ವಸ್ತ್ರೈವ
ಕ್ಷೇಮ ಏವ ಯಥಾ ಭವತಿ ತಥಾ ಪ್ರಯಂತಿ ಪ್ರಾರಂಭಂತೇ | ತಥಾ ಸ್ವಸ್ತ್ರದ್ಯಂತಿ ಕ್ಷೇಮೇಣ
ಸಮಾಪಯಂತಿ | ಅಭ್ಯಾಸೋಽಧ್ಯಾಯಸಮಾಪ್ತಾರ್ಥಃ ||

ಅಥ ಮೀಮಾಂಸಾ | ದ್ವಾದಶಾಧ್ಯಾಯಸ್ಯ ದ್ವಿತೀಯಪಾದೇ ಚಿಂತಿತಂ—

ಪ್ರಾಯಣೀಯಸ್ಯ ನಿಷ್ಕಾಸೇ ಯೋ ನಿರ್ವಾಪೋಽರ್ಥಕರ್ಮ ತತ್ |

ನಿಷ್ಕಾಸಪ್ರತಿಪತ್ತಿವೋದಯನೀಯಸ್ಯ ಸಂಸ್ಕೃತಿಃ ||

ಉತಾದ್ಯಃ ಪೂರ್ವವನ್ಮೈವಂ ಮುಖ್ಯಸ್ಯ ಪ್ರಕೃತತ್ವತಃ ||

ಮುಘ್ಯೋಽಸ್ತು ನೋಪಯೋಕ್ತವ್ಯಸಂಸ್ಕಾರಸ್ಯ ಗುರುತ್ವತಃ ||

ಜ್ಯೋತಿಷ್ವೋನೇ ಶ್ರೂಯತೇ | ಪ್ರಾಯಣೀಯಸ್ಯ ನಿಷ್ಕಾಸ ಉದಯನೀಯಮುಭಿನಿರ್ವ-
ಹತೀತಿ | ಅತ್ರ ಪೂರ್ವನ್ಯಾಯೇನ ನಿಷ್ಕಾಸದ್ರವ್ಯಕಮುದಯನೀಯಮವಸಾನಧರ್ಮಕಮನ್ಯ-
ದರ್ಥಕರ್ಮೇತ್ಯಾದ್ಯಃ ಪಕ್ಷಃ | ಮುಖ್ಯಸ್ಯೋದಯನೀಯಸ್ಯ ಪ್ರಕೃತತ್ವಾದ್ಭಿನ್ನಪ್ರಕರಣಾ-
ಮ್ನಾ ತಾವಭ್ಯುಥಧನ್ಯಾದಿಧೇಶವಧುದಯನೀಯಸ್ಯ ಧರ್ಮಾತಿರೇಕಸ್ಯಾಪ್ಯಸಂಭವಾನ್ನಾರ್ಥ-
ಕಮುತ್ಪತ್ತಂ | ಯಾದಿ ತರ್ಹಿ ನಿಷ್ಕಾಸಪ್ರತಿಪತ್ತಿರಿತಿ ಮುಘ್ಯಮಃ ಪಕ್ಷೋಽಸ್ತು ಸೋಽಪೀತ್ಯಂ ನ

ಸಂಭವತಿ | ಉಪಯುಕ್ತಸಂಸ್ಕಾರಾಡುಪಯೋಜ್ಯಮಾಣಸಂಸ್ಕಾರಸ್ಯ ಗರೀಯಸ್ತಾತ್ |
ತಸ್ಯಾದುವಯನೀಯಸ್ಯ ಸಂಸ್ಕಾರಃ |

ಸೋಮಯಾಗದ ಅದ್ಯಂತ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಆಚರಿಸಲ್ಪಡುವ ಪ್ರಾಯಣೀಯೋದಯನೀಯೇಷ್ಟಿಗಳ ದೇವತೆಗಳಲ್ಲಿ ಪಥ್ಯಾಸ್ವಸ್ತಿ ಎಂಬ ದೇವತೆಯ ಹೋಮದಿಂದಲೇ ಯಜ್ಞವು ಪ್ರಾರಂಭವಾಗುವುದು. ಎಂದರೆ ಆ ದೇವತೆಯನ್ನೇ ಉದ್ದೇಶಿಸಿ ಮೊದಲನೇ ಅಹುತಿಯನ್ನು ಅರ್ಪಿಸುವರು. ಯಜ್ಞಾಂತ್ಯದಲ್ಲಿ ನಡೆಯುವ ಉದಯನೇಷ್ಟಿಯಲ್ಲಿಯೂ ಈ ಪಥ್ಯಾಸ್ವಸ್ತಿ ಎಂಬ ದೇವತೆಯನ್ನು ದ್ದೇಶಿಸಿ ಮಾಡುವ ಹೋಮದಿಂದಲೇ ಯಜ್ಞವು ಸಮಾಪ್ತಿಗೊಳ್ಳುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ಯಜ್ಞಮಾಡುವ ಯಜಮಾನನು ಈ ಲೋಕದಲ್ಲಿ ನಡೆಯುವ ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಕ್ಷೇಮದಿಂದಲೇ ಯಜ್ಞಕರ್ಮಗಳನ್ನು ಆಚರಿಸುತ್ತಾ ಕ್ಷೇಮದಿಂದಲೇ ಮುಂದುವರಿದು ಯಜ್ಞಸಮಾಪ್ತಿಯನ್ನು ಮಾಡುತ್ತಾನೆ. ಸ್ವಸ್ತೃದ್ಯಂತಿ ಎಂಬ ಶಬ್ದದ ದ್ವಿರಾವೃತ್ತಿಪಠನವು ಅಧ್ಯಾಯಸಮಾಪ್ತಿಯನ್ನು ಸೂಚಿಸುವುದು.

English Translation

They say, at the Prayaniya ishti are (only) the Prayajaya offerings to be made, but not the Anuyajas; for the latter are, as it were, a blank, and (if performed) cause delay. But this (precept) should not be observed; at the said Ishti both the Prayajaya as well as the Anuyajaya offerings should be made. For the Prayajayas are the vital airs, and the Anuyajas are offspring. When he thus foregoes the vital airs of the sacrificer (deprives him of his life), and when he foregoes the Anuyajas, he foregoes the offspring of the sacrificer (deprives him of it). Thence Prayajayas as well as Anuyajas are required (at the Prayaniya ishti).

He should not repeat the Samyaja mantras addressed to the ladies (patnis, of the gods); nor should he use the Samshita-Yajus formula. Only inasmuch as this is done (i.e., if the Patni-samyajya and Samsthita-Yajus offerings are omitted) the sacrifice is complete.

He should keep the remainder of the Prayaniya-ishti offering, and (after the Soma sacrifice is over) mix it together with the offering required for the Udayaniya (concluding) ishti, in order to make the sacrifice one continuous uninterrupted whole. (There is also another way for connecting both Ishtis). In the same vessel, in which he portions out the rice for the Purodasa of the Prayaniya ishti, he should portion out also the rice for the Purodasa of the Udayaniya ishti. Inasmuch as this is done, the sacrifice becomes continuous, uninterrupted. They say, in doing this the sacrificers succeed in that (the other) world, but not in this one. They use the expression Prayaniyam (on several) occasions. For on the several portions of rice being taken out for the Purodasa (by the Adhvaryu) the sacrificers say this is Prayaniya (i.e. to go forth, to progress), and on the Purodasa oblations being thrown (into the fire) they say again, this is Prayaniyam

(i.e. to progress). In this way the sacrificers go forth (prayanti) from this world. But they say so from ignorance (and this objection is consequently not to be regarded).

The Anuvakya and Yajya verses of both the Prayaniya and Udayaniya ishtis should inter-change in this way, that the Anuvakya verses of the Prayaniya ishti should be used as the Yajya verses for the Udayaniya, and the Yajya verses of the Prayaniya as Anuvakyas of the Udayaniya. The Hotar shifts in this way (the Anuvakyas and Yajyas of both the Ishtis) for ensuing success (to the sacrificer) in both worlds, for obtaining a firm footing (for the sacrificer) in both worlds. The sacrificer (thus) succeeds in both worlds, and obtains a firm footing in both worlds. He who has this knowledge, obtains a firm footing (in both worlds). The Charu oblation which is given to Aditi at the Prayaniya as well as at the Udayaniya ishti server for holding the sacrifice (at both its ends) together, to tie the two knots of the sacrifice (at the beginning and at the end) in order to prevent it from slipping down. Some one (a theologian) has told; this (tying of the two ends of the sacrifice) is exactly corresponding to that (act of common life to which it alludes); as (for instance) one ties two knots at both the ends of a rope (tejanih) in order to prevent (the load which is tied up) from slipping down. In the same way the priest ties the knots at both ends of the sacrifice (the sacrificial chain) by means of the Charu oblation given to Aditi at the Prayaniya as well as at the Udayaniya ishti. Among those (deities required at both the Ishtis) they commence with Pathya Svasti (at the Prayaniya ishti) and conclude (at the Udayaniya ishti) also with Pathya Svasti. (Thus) the sacrificers start safely from here, and end (their journey there, in the other world), they end safely, safely (their journey there, in the other world).

ಇತಿ ಶ್ರೀಮತ್ಪ್ರಾಣಾಚಾರ್ಯವಿರಚಿತೇ ಮಾಧವೀಯೇ ವೇದಾರ್ಥಪ್ರಕಾಶ

ಐತರೇಯಬ್ರಾಹ್ಮಣಭಾಷ್ಯೇ ದ್ವಿತೀಯಾಧ್ಯಾಯಸ್ಯ ಪಂಚಮಃ ಖಂಡಃ

ಇಲ್ಲಿಗೆ ಐತರೇಯಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿ ಎರಡನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯದ ಐದನೆಯ ಖಂಡವು ಸಮಾಪ್ತವಾದುದು.

ಇತಿ ಶ್ರೀಮದ್ರಾಜಾಧಿರಾಜಪರಮೇಶ್ವರನೈದಿಕನಾರ್ಗಪ್ರವರ್ತಕ ವೀರಬುಕ್ಕಣಸಾನ್ಯಾಜ್ಯಧುರಂಧುರ
ಸಾಯಣಾಚಾರ್ಯಕೃತೌ ಪ್ರಥಮಪಂಚಿಕಾಯಾಂ ದ್ವಿತೀಯೋಽಧ್ಯಾಯಃ.

ಅಧೈತರೇಯಬ್ರಾಹ್ಮಣೇ ತೃತೀಯೋಽಧ್ಯಾಯಃ ಪ್ರಥಮಃ ಖಂಡಃ

ಮೂರನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ ಮೊದಲನೆಯ ಖಂಡವು

[ಸೋಮವಿಕ್ರಯಣ—ಹದಿಮೂರನೇ ಮಾಸ ಇತ್ಯಾದಿ]

ಪ್ರಾಚ್ಯಾಂ ನೈ ದಿಶಿ ದೇವಾಃ ಸೋಮಂ ರಾಜಾನಮುಕ್ರೇಣಂಸ್ತು-
ಸ್ಮಾತ್ಪ್ರಾಚ್ಯಾಂ ದಿಶಿ ಕ್ರಿಯತೇ ||

ಪ್ರಾಯಣೀಯಾ ತದಂಗಂ ಚ ದೇವತಾದಿಕಮಾರಿತಂ |

ತಥೈವೋದಯನೀಯಾ ಚ ತದ್ವಿಶೇಷಾಶ್ಚ ವರ್ಣಿತಾಃ ||

ಅಥ ಸೋಮಪ್ರವಹಣಾಂಗಮಂತ್ರಾದಯೋ ವಕ್ತವ್ಯಾಃ | ತತ್ರಾದೌ ಸೋಮಕ್ರಯ-
ಣಸ್ಯ ದಿಶಂ ವಿಧತೇ | ಪ್ರಾಚೀನವಂಶಾತ್ಪೂರ್ವಸ್ಯಾಂ ದಿಶಿ ದೇವೈಃ ಪುರಾ ಸೋಮಸ್ಯ ಕ್ರೇತತ್ವಾ-
ದೃಷ್ಟಿಗ್ಗೃಹಿತಃ ತಥಾ ಸೋಮಃ ಕ್ರೇತವ್ಯ ಇತ್ಯರ್ಥಃ |

ಹಿಂದಿನ ಅಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ ಪ್ರಾಯಣೀಯೇಷ್ಟಿ ಮತ್ತು ಉದಯನೀಯೇಷ್ಟಿಗಳ ವಿಷಯವನ್ನೂ ಆ ಇಷ್ಟಿಗಳಲ್ಲಿ ನಿರ್ದಿಷ್ಟರಾದ ದೇವತೆಗಳ ವಿಷಯವನ್ನೂ, ಇತರ ವಿಶೇಷ ಸಂಗತಿಗಳನ್ನೂ ತಿಳಿಸಲಾಯಿತು. ಈ ಅಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ ಸೋಮ ಕ್ರಯಣ, ಸೋಮಪ್ರವಾಹಣ ಮುಂತಾದ ವಿಷಯಗಳನ್ನು ಹೇಳಲಾಗುವುದು. ಪ್ರಾರಂಭದಲ್ಲಿ ಸೋಮವಿಕ್ರಯವು ಯಾವ ದಿಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಮಾಡಲ್ಪಡಬೇಕೆಂಬ ವಿಷಯದ ಪ್ರಸ್ತಾವವನ್ನು ಮಾಡುತ್ತಾರೆ. ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ದೇವತೆಗಳು ಯಜ್ಞಮಾಡಿದಾಗ ಪ್ರಾಚೀನವಂಶವೆಂಬ ಯಜ್ಞಗೃಹದ ಪೂರ್ವದಿಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಸೋಮವನ್ನು ಕೊಂಡುಕೊಂಡದ್ದರಿಂದ ಅದೇ ಪದ್ಧತಿಯನ್ನನುಸರಿಸಿ ಈಗಲೂ ಸೋಮವಿಕ್ರಯವನ್ನು ಪೂರ್ವದಿಕ್ಕಿನಲ್ಲಿಯೇ ಮಾಡಲ್ಪಡುವುದು.

ಸೋಮವಿಕ್ರಯವೆಂದರೇನು? ಅದು ಹೇಗೆ ರೂಢಿಯಲ್ಲಿ ಬಂದಿತು ಎಂಬುದನ್ನು ಇಲ್ಲಿ ಸೂಕ್ಷ್ಮವಾಗಿ ವಿವರಿಸುತ್ತೇವೆ. ಒಂದಾನೊಂದು ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಎಂದರೆ ಅತಿ ಪ್ರಾಚೀನಕಾಲದಲ್ಲಿ ಸೋಮಲತೆಗಳು ದೇಶದ ನಾನಾಭಾಗಗಳಲ್ಲಿ ಯಥೇಚ್ಛವಾಗಿ ಬೆಳೆಯುತ್ತಿದ್ದುದರಿಂದ ಯಜ್ಞವನ್ನು ಮಾಡುವಾಗ ಅವುಗಳನ್ನು ತರುವುದು ಕಷ್ಟವಾಗಿರಲಿಲ್ಲ. ಕ್ರಮಕ್ರಮವಾಗಿ ಅವು ಬೆಳೆಯುವುದು ಕಮ್ಮಿಯಾಗುತ್ತಾ ಬಂದು ಎತ್ತರವಾದ ಪರ್ವತಪ್ರದೇಶಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಕೆಲವು ನದಿಗಳ ತೀರಪ್ರದೇಶಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಮಾತ್ರ ದೊರೆಯುತ್ತಿತ್ತು. ಮೂಜವತನೆಂಬ ಪರ್ವತವೂ, ಸುಷೋಮ-ಎಂಬ ನದಿಯೂ ಉತ್ತಮವಾದ ಸೋಮಲತೆಗೆ ಪ್ರಖ್ಯಾತವಾಗಿತ್ತೆಂದು ಋಗ್ವೇದದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ. ಎತ್ತರವಾದ ಪರ್ವತಪ್ರದೇಶಗಳಲ್ಲಿ ಬೆಳೆಯುವ ಲತೆಗಳಲ್ಲಿ ಸಾರವು ಹೆಚ್ಚಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಅಂತಹ ಸ್ಥಳಗಳಲ್ಲಿ ದೊರೆಯುವ ಸೋಮಕ್ಕೆ ಪಿಶೇಷ ಪ್ರಾಶಸ್ತ್ಯವಿತ್ತು. ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ದೀಕ್ಷಿತನಾದ ಯಜಮಾನನು ಅಥವಾ ಅವನ ಕಡೆಯವರು ಬಹುದೂರ ಪ್ರದೇಶಗಳಿಗೆ ಹೋಗಿ ಸೋಮಲತೆಗಳನ್ನು ತರುವುದು ಪ್ರಯಾಸವಾದ ಕೆಲಸವಾದ್ದರಿಂದ

ಇತರರು ಹೋಗಿ ತಂದದ್ದನ್ನು ಕೊಂಡುಕೊಂಡು ಯಜ್ಞಗಳಲ್ಲಿ ಉಪಯೋಗಿಸುವುದು ರೂಢಿಯಲ್ಲಿ ಬಂದಿತು ಮತ್ತು ಈರೀತಿ ಸೋಮವನ್ನು ಕೊಂಡುಕೊಳ್ಳುವುದೂ ಅದನ್ನು ಯಜ್ಞಭೂಮಿಗೆ ವಿಜೃಂಭಣೆಯಿಂದ ಗಾಡಿಯಲ್ಲಿ ತರುವುದೂ ಯಜ್ಞಾಂಗ ಕರ್ಮಗಳಾಗಿ ಭಾವಿಸಲ್ಪಟ್ಟು ಆ ಕರ್ಮಗಳನ್ನು ಮಂತ್ರಪೂರ್ವಕವಾಗಿಯೂ ವಿಧಿವತ್ತಾಗಿರಿಯೂ ಮಾಡುವುದೂ ರೂಢಿಗೆ ಬಂದಿತು. ಈ ವಿಷಯವನ್ನೇ ಈ ಅಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ ವಿವರಿಸಲಾಗಿದೆ.

ತಂ ತ್ರಯೋದಶಾನ್ಮಾಸಾದಕ್ರೀಣಂಸ್ತಸ್ಮಾತ್ರಯೋದಶೋ ಮಾಸೋ
ನಾನುವಿದ್ಯತೇ ನ ವೈ ಸೋಮವಿಕ್ರಯ್ಯನುವಿದ್ಯತೇ ಪಾಪೋ ಹಿ
ಸೋಮವಿಕ್ರಯಿಾ ||

ಪ್ರಸಂಗಾತ್ಸೋಮವಿಕ್ರಯಿಣಃ ಪ್ರತ್ಯನಾಯಂ ದರ್ಶಯತಿ—ಪುರಾ ಸಂವತ್ಸರಸ್ಯ
ತ್ರಯೋದಶಮಾಸಾಃ ಸಂತಿ ನೇದಾನೀಂ || ದೇವಾಸ್ತ್ರಯೋದಶಸ್ಯ ಮಾಸಸ್ಯಾಭಿಮಾನಿನಃ
ಪುರುಷಾತ್ತಂ ಸೋಮಂ ಕ್ರೀತವಂತಃ || ಯಸ್ಮಾತ್ತದಭಿಮಾನೀ ಪುರುಷಃ ಸೋಮವಿಕ್ರಯೀ
ತಸ್ಮಾಲ್ಲೋಕೇ ತದೀಯಸ್ತ್ರಯೋದಶಮಾಸೋ ನಾನುವಿದ್ಯತೇ ಶುಭಕರ್ಮಾನುಕೂಲೋ
ನಾಸ್ತಿ || ಮೇಷಾದಿ ಸಂಕ್ರಾಂತ್ಯಾದಿರಿಹಿತತ್ವಾನ್ಮಲಮಾಸ ಇತ್ಯಭಿಪ್ರೇತ್ಯ ತಸ್ಮಿನ್ಮಾಸೇ ಶಿಷ್ಟಾಃ
ಶುಭಕರ್ಮಾಣಿ ವರ್ಜಯಂತಿ || ಅತಃನಿವಾದಾನೀನುಪಿ ಸೋಮವಿಕ್ರಯೀ ಶಿಷ್ಟಾ ಚಾರಸ್ಯಾನು-
ಕೂಲೋ ನೈವ ವಿದ್ಯತೇ || ಸೋಮವಿಕ್ರಯಿಣಃ ಸಾಪರೂಪತ್ವೇ ಶ್ರುತ್ಯಂತರಪ್ರಸಿದ್ಧಿದ್ಯೋತ-
ನಾಥೋಹಿ ಶಬ್ದಃ || ಅತ ಏವ ಶ್ರುತ್ಯಂತರೇ ತದ್ವಿಷಯೋ ಮಂತ್ರ ಏವಂ ವ್ಯಾಖ್ಯಾಯತೇ—
'ಅಸ್ಮೇ ಜ್ಯೋತಿಃ-ಸೋಮವಿಕ್ರಯಿಣಿ ತಮ ಇತ್ಯಾಹ || ಜ್ಯೋತಿರೇವ ಯಜಮಾನೇ ದಧಾತಿ |
ತಮಃ ಸೋಮವಿಕ್ರಯಿಣಮುಪಯಂತಿ ' ಇತಿ || ತಮಃ ಶಬ್ದಃ ಸಾಪನಾಚೀ ||

ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಒಂದು ಸಂವತ್ಸರದಲ್ಲಿ ಹದಿನೂರು ಮಾಸಗಳು (ತಿಂಗಳುಗಳು) ಇದ್ದವು. ಈಗ ಹನ್ನೆರಡೇ ಇವೆ. ಈಗ ಅವು ರೂಢಿಯಲ್ಲಿಲ್ಲ. ಈ ಹದಿನೂರನೇ ಮಾಸವೇ ಅಧಿಕಮಾಸವು ಅಥವಾ ಮಲಮಾಸವು. ಈ ಮಾಸದಲ್ಲಿ ಮೇಷಾದಿ ಹನ್ನೆರಡು ಸಂಕ್ರಮಣಗಳಲ್ಲಿ ಯಾವುದೂ ಇರುವುದಿಲ್ಲವಾದ್ದರಿಂದ ಈ ಮಾಸಕ್ಕೆ ಪ್ರಾಶಸ್ತ್ಯವಿಲ್ಲ. ಈ ಮಾಸದಲ್ಲಿ ಶುಭ ಕಾರ್ಯಾದಿಗಳು ನಡೆಯುವಂತಿಲ್ಲ.

ಅಧಿಕಮಾಸವೆಂದರೇನು ಎಂಬುದನ್ನು ಇಲ್ಲಿ ಸೂಕ್ಷ್ಮವಾಗಿ ವಿವರಿಸುತ್ತೇವೆ. ಜ್ಯೋತಿಶ್ಚಾಸ್ತ್ರರೀತಿಯಾಗಿ ಸಂವತ್ಸರ ಪರಿಮಾಣವನ್ನು ಕ್ರಮಪಡಿಸುವುದು ಎರಡುವಿಧವಾಗಿರುವುದು. ಸೂರ್ಯಗತಿಯಿಂದ ಎಂದರೆ ಮೇಷಾದಿ ದ್ವಾದಶರಾಶಿಗಳಲ್ಲಿ ಸೂರ್ಯನ ಗತಿಷುನ್ನು ಗಮನಿಸಿ ಅದರಂತೆ ದ್ವಾದಶಮಾಸಗಳನ್ನು ವಿಂಗಡಿಸಿ ಒಂದು ಸಂವತ್ಸರದವರೆಗೆ ಆಗುವ ಕಾಲಪರಿಮಿತಿಗೆ ಸಾರಮಾನಸಂವತ್ಸರವೆಂದು ಹೆಸರು. ಈ ಸಾರಮಾನಕ್ರಮದಲ್ಲಿ ಹನ್ನೆರಡು ತಿಂಗಳುಗಳು ಮಾತ್ರವಿರುವವು. ಹದಿನೂರನೆಯ ತಿಂಗಳು ಇರುವುದಿಲ್ಲ. ಪ್ರತಿತಿಂಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಮೂವತ್ತು ಅಥವಾ ಮೂವತ್ತೊಂಕು ದಿನಗಳಿರುವವು. ಈ ದಿನಗಳಿಗೆ ತೇದಿ ಎನ್ನುವರು. ಮತ್ತೊಂದು ವಿಧವಾದ ಸಂವತ್ಸರ ಪರಿಮಿತಿಯು ಕ್ರಮಕ್ಕೆ ಚಾಂದ್ರಮಾನವೆನ್ನುವರು. ಇದನ್ನು ಚಂದ್ರನ ಗತಿಯಿಂದ ಪರಿಗಣಿಸುವರು. ಚಂದ್ರನ ವೃದ್ಧಿಕ್ಷಯಗಳಿಗೆ ಅನುಸಾರವಾಗಿ ೧೪ ಅಥವಾ ೧೫ ದಿನಗಳಿಗೆ ಒಂದುಸಲ ಪೂರ್ಣ ಚಂದ್ರನಿರುವ ದಿನಕ್ಕೆ ಪೌರ್ಣಮಾಸೀ ಎಂದೂ ಪೌರ್ಣಮಾಸೀಗೆ ಅಂತ್ಯವಾಗುವ ೧೫ ದಿನಗಳು ಅಥವಾ ಪಕ್ಷಕ್ಕೆ ಶುಕ್ಲಪಕ್ಷ

ಎಂದೂ ಹೆಸರು. ಪೌರ್ಣಮಾಸೀಯಿಂದ ಮುಂದೆ ೧೫ ದಿನಗಳವರೆಗಿನ ಕಾಲಕ್ಕೆ ಕೃಷ್ಣಪಕ್ಷ ಎನ್ನುವರು. ಈ ಕೃಷ್ಣಪಕ್ಷದ ಕೊನೆಯ ದಿನಕ್ಕೆ ಅಮಾವಾಸ್ಯಾ ಎಂದು ಹೆಸರು. ಅಮಾವಾಸ್ಯೆಯಲ್ಲಿ ಚಂದ್ರೋದಯವಿರುವುದಿಲ್ಲ. ಆ ದಿನ—ದರ್ಶನ ಸೂರ್ಯೋದಯಸಂಕರಮಃ ಎಂದರೆ ಸೂರ್ಯಚಂದ್ರರ ಸಂಗಮವೆಂದು ಪ್ರಸಿದ್ಧಿಯಾಗಿರುವುದು. ಈ ಅಮಾವಾಸ್ಯೆಯೇ ಚಾಂದ್ರಮಾನ ಸಂವತ್ಸರದ ಪ್ರತಿಮಾಸಕ್ಕೆ ಕೊನೆಯ ದಿನ. ಅದರಿಂದ ಪ್ರತಿಮಾಸದಲ್ಲಿಯೂ ಒಂದು ಪೌರ್ಣಮಾಸೀ ಒಂದು ಅಮಾವಾಸ್ಯಾ ಎಂಬ ಕ್ರಮದಂತೆ ಒಂದು ಚಾಂದ್ರಮಾನ ಸಂವತ್ಸರದಲ್ಲಿ ಹನ್ನೆರಡು ಪೌರ್ಣಮಾಸಿಗಳು, ಹನ್ನೆರಡು ಅಮಾವಾಸ್ಯೆಗಳು ಇರುವವು. ಪೌರ್ಣಮಾಸಿಯ ದಿನ ಯಾವ ನಕ್ಷತ್ರವಿರುವುದೋ ಆ ನಕ್ಷತ್ರದ ಹೆಸರಿಂದ ಚಾಂದ್ರಮಾನಮಾಸವನ್ನು ಕರೆಯುವುದು ರೂಢಿಯಾಗಿದೆ. ಎಂದರೆ, ಪೌರ್ಣಮಾಸಿಯ ದಿನ ಚಿತ್ರಾನಕ್ಷತ್ರವಿದ್ದರೆ ಆ ಮಾಸಕ್ಕೆ ಚೈತ್ರಮಾಸವೆಂದೂ, ವಿಶಾಖನಕ್ಷತ್ರವಿದ್ದರೆ ವೈಶಾಖಮಾಸವೆಂದೂ, ಜ್ಯೇಷ್ಠಾನಕ್ಷತ್ರವಿದ್ದರೆ ಜ್ಯೇಷ್ಠಮಾಸವೆಂದು ಹೆಸರು. ಇತ್ಯಾದಿ. ಈ ಕ್ರಮದಲ್ಲಿ ಎರಡು ಪಕ್ಷಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ ಮಾಸದಲ್ಲಿ ಯಾವಾಗಲೂ ಮೂವತ್ತು ದಿನಗಳು ಅಥವಾ ತಿಥಿಗಳಿರುವುದಿಲ್ಲ. ಒಟ್ಟು ನಕ್ಷತ್ರಗಳ ಸಂಖ್ಯೆ ೨೭ ಇರುವುದರಿಂದ ಚಂದ್ರನಗತಿಯು ಚಾಂದ್ರಮಾನ ಮಾಸದಲ್ಲಿ ಮೂವತ್ತು ದಿನಗಳಿಗಿಂತ ಕಮ್ಮಿಯಾಗಿಯೇ ಇರುವುದು. ಈರೀತಿ ಪರಿಗಣನೆ ಮಾಡುವಾಗ ಪ್ರತಿ ಸಂವತ್ಸರದಲ್ಲಿಯೂ ೮-೧೦ ದಿನಗಳು ಕಮ್ಮಿಯಾಗುವವು. ಅದುದರಿಂದ ಸೌರಮಾನ ಸಂವತ್ಸರದ ಪರಿಮಾಣಕ್ಕೆ ಎಂದರೆ ೩೬೫ ದಿನಗಳಿಗೆ ಸರಿಯಾಗಿ ಹೊಂದುವುದಕ್ಕಾಗಿ ೩ ವರ್ಷಗಳಿಗೊಂದು ಸಲ ಒಂದು ಚಾಂದ್ರಮಾನ ಮಾಸವನ್ನು ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ಸೇರಿಸುವರು. ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ಸೇರಿಸುವ ಈ ಮಾಸಕ್ಕೆ ಅಧಿಕಮಾಸವೆಂದು ಹೆಸರು. ಈ ಅಧಿಕಮಾಸವು ಚಾಂದ್ರಮಾನಕ್ರಮದಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರವಿರುವುದು. ಈ ವಿಷಯವನ್ನೇ ಪ್ರಸಕ್ತ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ತಿಳಿಸಿದೆ

ಹಿಂದೆ ದೇವತೆಗಳು ಯಜ್ಞಮಾಡಿದಾಗ ಸೋಮವನ್ನು ಹದಿಮೂರನೇ (ಅಧಿಕ) ಮಾಸದಲ್ಲಿ ಕೊಂಡುತಂದರು. ಎಂದರೆ ಹದಿಮೂರನೇ ಮಾಸದ ಅಭಿಮಾನಿದೇವತೆಯಾದ ಪುರುಷನಿಂದ ಕೊಂಡುಕೊಂಡರು. ಈಗ ಎಂದರೆ ವರ್ತಮಾನ ಕಾಲದಲ್ಲಿ, ಹದಿಮೂರನೇ ಮಾಸವು ಇರುವುದಿಲ್ಲ. (ಇದ್ದರೂ) ಅದು ಯಜ್ಞಾದಿ ಶುಭಕಾರ್ಯಗಳಿಗೆ ಯೋಗ್ಯವಾದುದಲ್ಲ. ಅಲ್ಲದೆ ಸೋಮವಿಕ್ರಯವು ಪಾಪಕಾರ್ಯವೆಂದು ಪರಿಗಣಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿರುವುದರಿಂದ ಸೋಮವಿಕ್ರಯವನ್ನು (ಮಾರುವ) ಮಾಡುವ ಪುರುಷನೂ ಪಾಪಿಷ್ಠನೆಂದು ಪರಿಗಣಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ಅವನೊಡನೆ ಯಾವ ಶಿಷ್ಟಾಚಾರವ್ಯವಹಾರಗಳೂ ನಡೆಯಲವಕಾಶವಿಲ್ಲ. ಈ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ—

ಅಸ್ಮೇ ಜ್ಯೋತಿಃ ಸೋಮವಿಕ್ರಯಿಣಿ ತಮ ಇತ್ಯಾಹ ಜ್ಯೋತಿರೇವ ಯಜಮಾನೇ
ದಧಾತಿ ತಮಸಾ ಸೋಮವಿಕ್ರಯಿಣಮರ್ಪಯತಿ ||

(ತೈ. ಸಂ. ೬-೧-೧೦-೪)

ಎಂಬ ತ್ರೈತ್ವೀಯಶ್ರುತಿಯು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ಹೇಳಿರುವುದು. ಇಲ್ಲಿ ತಮಃಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಪಾಪವೆಂದು ಅರ್ಥವು. ಸೋಮ ಏಕ್ರಯಮಾಡುವವನ ಜ್ಯೋತಿಃ ಎಂದರೆ ಶಕ್ತಿ ಸಾಮರ್ಥ್ಯವು ಅವನನ್ನು ಬಿಟ್ಟುಹೋಗಿ ಸೋಮವನ್ನು ಕೊಂಡು ಯಜ್ಞ ಮಾಡುವ ಯಜಮಾನನನ್ನು ಹೋಗಿ ಸೇರುವುದು. ಸೋಮವಿಕ್ರಯಮಾಡುವವನಿಗೆ ಪಾಪವೇ ಸಂಭವಿಸುವುದು ಎಂದು ಶ್ರುತಿವಾಕ್ಯದ ಅರ್ಥವು.

ತಸ್ಯ ಕ್ರೀತಸ್ಯ ಮನುಷ್ಯಾನಭ್ಯುಪಾವರ್ತಮಾನಸ್ಯ ದಿಶೋ ವೀರ್ಯಾ-
ಣೀಂದ್ರಿಯಾಣಿ ವ್ಯುದಸೀದಂಸ್ತಾನೈಕಯರ್ಚಾವಾರುರು-
ತ್ಸಂತ ತಾನಿ ನಾಶಕ್ನುವಂಸ್ತಾ ದ್ವಾಭ್ಯಾಂ ತಾನಿ ತಿಸ್ಯಭಿಸ್ತಾನಿ

ಚತಸೃಭಿಸ್ತಾನಿ ಪಂಚಭಿಸ್ತಾನಿ ಷಡ್ಭಿಸ್ತಾನಿ ಸಪ್ತಭಿರ್ನೈವಾನ-
ರುಂಧತ ತಾನ್ಯಷ್ಟಾಭಿರನಾರುಂಧತಾಷ್ಟಾಭಿರಾಶ್ನುನತ ಯದ-
ಷ್ಟಾಭಿರನಾರುಂಧತಾಷ್ಟಾಭಿರಾಶ್ನುನತ ತದಷ್ಟಾನಾನುಷ್ಟತ್ವಂ
ಅಶ್ನುತೇ ಯದ್ಯತ್ಕಾಮಯತೇ ಯ ಏವಂ ವೇದ ||

ಕ್ರಯಾದೂರ್ಧ್ವಂ ಪ್ರಾಚೀನವಂಶಂಪ್ರತಿ ನೀಯಮಾನೇ ಸೋಮೇ ಪಠಿತವ್ಯಾನಾಮ್ನು-
ಚಾಮುಷ್ವಸಂಖ್ಯಾಮಾದೌ ಪ್ರಶಂಸತಿ-ಕ್ರೀತಃ ಸೋಮೋಯದಾ ಮನುಷ್ಯಾನ್ಯಜಮಾನಾದೀನ-
ಭಿಲಕ್ಷ್ಮ್ಯಗಚ್ಛತಿ ತದಾನೀಂ ತಸ್ಯ ಸೋಮಸ್ಯ ದಿಗಾದೀನಿ ವುದಸೀದನ್ನಿಶೇಷೇಣೋತ್ಸನ್ನಾನ್ಯ-
ಭರ್ವ || ದಿಕ್ಕೈಶ್ಚೇನಾಧಿಷ್ಠಾನಮುಪಲಕ್ಷ್ಯತೇ || ಸೋಮಂ ನೇತುಂ ಯದಧಿಷ್ಠಾನಂ ಯಚ್ಚ
ವೀರ್ಯಂ ಸೋಮನಿಷ್ಠಂ ಬಲಪ್ರದಾನಸಾಮರ್ಥ್ಯಂ ಯಚ್ಚೇಂದ್ರಿಯಚಕ್ಷುರಾದಿಪಾಟವಹೇ-
ತುತ್ವಂ ತತ್ಸರ್ವಂ ವಿನಿಷ್ಠಂ || ತದಾನೀಂ ತೇ ಯಜಮಾನಾ ಯೇ ಮನುಷ್ಯಾಸ್ತಾನಿ ದಿಗಾದೀ-
ನ್ಯೇಕಯುರ್ಚಾರ್ವರೋದ್ಧಂ ಸ್ವಾಧೀನಂ ಕರ್ತುಮೈಚ್ಛುಃ || ತತಸ್ತಾನ್ಯವರೋದ್ಧಂ ನಾಶ-
ಕ್ಮುರ್ವ || ಏವಂ ದ್ವಿತ್ವಾದಿ ಸಪ್ತಪರ್ಯಂತಯಾ ಮಂತ್ರಸಂಖ್ಯಯಾ ನೈವಾನರೋಧಂ ಕೃತ-
ವಂತಃ | ಅಷ್ಟಸಂಖ್ಯಯಾತ್ವವರೋಧಂ ಕೃತವಂತಃ || ಅಷ್ಟಸಂಖ್ಯಯಾತ್ವವರೋಧಂ ಕೃತ್ವಾ
ತಾನಿ ದಿಗಾದೀನಿ ಪ್ರಾಪ್ತವಂತಃ || ಅಷ್ಟಸಂಖ್ಯಯಾ ತಸ್ಮಾದನರುದ್ಯಂತ || ಏಭಿರ್ನ ಶ್ಯಂತೇಽಶ್ನು-
ನತ ಏಭಿರಿತಿ ನಾ ವ್ಯುತ್ಪತ್ಯಾಽಷ್ಟಶಬ್ದೋ ನಿಷ್ಪನ್ನಃ || ಏತದ್ವೇದನಂ ಪ್ರಶಂಸತಿ-ತತ್ಕಾಮ್ಯು-
ನುಶ್ನುತ ಇತಿ ಯೋಜ್ಯಂ ||

ಸೋಮಲತೆಗಳನ್ನು ಕೊಂಡುಕೊಂಡನಂತರ ಅವುಗಳನ್ನು ಗಾಡಿಯಲ್ಲಿ ಹಾಕಿ ಪ್ರಾಚೀನವಂಶವೆಂಬ ಯಜ್ಞಗೃಹದ
ಬಳಿಗೆ ತರುವಾಗ ಕೆಲವು ಋಕ್ಕುಗಳನ್ನು ಪಠಿಸಬೇಕು. ಆ ಋಕ್ಕುಗಳ ಸಂಖ್ಯೆ ಎಂಟು. ಎಂಟು ಋಕ್ಕುಗಳನ್ನು ಮಾತ್ರ ಏಕೆ
ಪಠಿಸಬೇಕು ಹೆಚ್ಚುಕಡಿಮೆ ಏಕೆ ಆಗಬಾರದು ಎಂಬುದನ್ನು ಇಲ್ಲಿ ವಿವರಿಸಿದೆ. ಸೋಮಕ್ರಯಾನಂತರ ಅದನ್ನು ದೇವತೆಗಳು
ಯಜ್ಞಭೂಮಿಗೆ ತರಬೇಕೆಂದು ಪ್ರಯತ್ನಿಸಿದಾಗ ಅವರ ಶಕ್ತಿಯೂ ಇಂದ್ರಿಯಪಟುತ್ವವೂ ಉಡುಗಿಹೋಯಿತು. ಎಂದರೆ
ಅವರಿಗೆ ಸೋಮವನ್ನು ಎತ್ತಲು ಶಕ್ತಿಯಿರಲಿಲ್ಲ, ಕಣ್ಣು ಕಾಣಿಸದಾಯಿತು, ಕಿವಿ ಕೇಳಿಸದಾಯಿತು. ಅವರ ಶಕ್ತಿ ಸಾಮರ್ಥ್ಯ
ಗಳೆಲ್ಲಾ ನಾನಾ ದಿಕ್ಕಿಗೆ ಚದುರಿಹೋದುವು. ಅವರು ನಿರ್ವೀರ್ಯರಾದರು. ಆದ್ದರಿಂದ ತಮ್ಮ ಶಕ್ತಿ ಸಾಮರ್ಥ್ಯಗಳನ್ನು ಪುನಃ
ಗಳಿಸಿಕೊಳ್ಳಲು ವೇದಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ಪಠಿಸಿ ಸಾಧಿಸಬೇಕೆಂದು ನಿಶ್ಚಯಿಸಿದರು. ಅದರಂತೆ ಒಂದು ಮಂತ್ರವನ್ನು (ಒಂದು
ಋಕ್ಕನ್ನು) ಪಠಿಸಿದರು. ಏನೂ ಪ್ರಯೋಜನವಾಗಲಿಲ್ಲ; ಅನಂತರ ಎರಡು ಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ಪಠಿಸಿ ಪ್ರಯತ್ನ ಮಾಡಿದರು
ಸಾಧ್ಯವಾಗಲಿಲ್ಲ; ಪುನಃ ಮೂರು ಮಂತ್ರಗಳಿಂದಲೂ, ನಾಲ್ಕು, ಐದು, ಆರು, ಏಳು ಮಂತ್ರಗಳಿಂದಲೂ ಮತ್ತೆ ಮತ್ತೆ ಪ್ರಯತ್ನಿಸಿ
ನೋಡಿದರು. ಏನೂ ಆಗದಿರಲು ಇನ್ನೊಂದಾವರ್ತಿ ಕೊನೆಯಸಲ ಪ್ರಯತ್ನಿಸಿ ನೋಡೋಣವೆಂದು ಎಂಟು ಮಂತ್ರಗಳನ್ನು
ಪಠಿಸಿದರು. ಅದರಿಂದ ಅವರ ಪ್ರಯತ್ನವು ಸಿದ್ಧಿಸಿ ಪುನಃ ಶಕ್ತಿ ಸಾಮರ್ಥ್ಯಗಳು ದೊರೆತವು. ಸಂಸ್ಕೃತದಲ್ಲಿ ಅಷ್ಟಾ ಎಂದರೆ ಎಂಟು
ಎಂಬ ಸಂಖ್ಯೆಯು; ಈ ಅಷ್ಟಾ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ಅಶ್-ಹೊಂದು ಎಂಬ ಧಾತುವಿನಿಂದ ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಿದೆ. ದೇವತೆಗಳು ತಮ್ಮ
ಇಷ್ಟಾರ್ಥವನ್ನು ಎಂಟು ಮಂತ್ರಗಳಿಂದ ಪಡೆದದ್ದರಿಂದ ಎಂಟು ಎಂಬ ಸಂಖ್ಯೆಗೆ ಅಷ್ಟಾ ಎಂದು ಹೆಸರಾಯಿತು. ಎಂದರೆ
ಅನ್ವರ್ಥನಾಮವಾಯಿತು. ಆದ್ದರಿಂದ ಅಷ್ಟಾ ಎಂಬ ಶಬ್ದದ ರೂಪನಿಷ್ಪತ್ತಿಯನ್ನೂ ಅರ್ಥವನ್ನೂ ತಿಳಿದಿರುವ ಪುರುಷನು ತಾನು
ಅಪೇಕ್ಷಿಸುವ ಇಷ್ಟಾರ್ಥಗಳನ್ನು ಪಡೆಯುವನು.

ತಸ್ಮಾದೇತೇಷು ಕರ್ಮಸ್ವಷ್ಟಾನಷ್ಟಾನನೂಚ್ಯಂತ ಇಂದ್ರಿಯಾಣಾಂ
ವೀರ್ಯಾಣಾಮವರುದ್ಧೈಃ ||

ಇದಾನೀಮಷ್ಟಸಂಖ್ಯಾಂ ವಿಧತ್ತೇ—ಇದಾನೀಂ ಪ್ರಸ್ತುತಂ ಸೋಮಪ್ರವಣಾಖ್ಯಂ
ಯತ್ಕರ್ಮ ತತ್ರ ಕರಿಷ್ಯಮಾಣಂ ಕರ್ಮಾಂತರಂ ತಥಾವಿಧೇಷು ಪ್ರತ್ಯೇಕಮಷ್ಟಾನಷ್ಟಾವೃಜೋ
ಹೋತಾನುಬ್ರೂಯಾತ್ || ತಥಾಷ್ಟಸಂಖ್ಯಾಯೇಂದ್ರಿಯಾಣಿ ವೀರ್ಯಾಣಿ ಚಾವರುದ್ಧಾನಿ
ಭವಂತಿ ||

ಆದ್ದರಿಂದ ಈ ಸೋಮಪ್ರವಾಹಣವೆಂಬ (ಸೋಮವನ್ನು ತರುವುದು) ಕರ್ಮದಲ್ಲಿ ಹೋತೃವು ಎಂಟು ಋಕ್ಕುಗಳನ್ನು
(ವೇದಮಂತ್ರಗಳನ್ನು) ಪ್ರತ್ಯೇಕವಾಗಿ ಪಠಿಸಬೇಕು. ಹೀಗೆ ಮಾಡುವುದರಿಂದ ಸೋಮಪ್ರವಾಹಣ ಕರ್ಮವು ಸಾಂಗವಾಗಿ
ನೆರವೇರುವುದಲ್ಲದೆ ಎಂಟು ವಿಧವಾದ ಇಂದ್ರಿಯ ಸಾಮರ್ಥ್ಯಗಳೂ ಶಕ್ತಿಯೂ ದೊರೆಯುವವು.

English Translation

The buying and bringing of the Soma. The producing of fire by friction.

The Atithya Ishti.

The gods bought the king Soma in the eastern direction. Thence he is
(generally) bought in the eastern direction. They bought him from the thirteenth
month. Thence the thirteenth month is found unfit (for any religious work to be
done in it); a seller of the Soma is (likewise) found unfit (for intercourse). For
such a man is a defaulter. When the Soma after having been bought was
brought to men (the sacrificers), his powers and his faculties of making the senses
sharp moved from their place and scattered everywhere. They tried to collect
and keep them together with one verse. But they failed. They (tried to keep
them together) with two, then with three, then with four, then with five, then
with six, then with seven verses; but they did not succeed in keeping them
together. (Finally) with eight verses they succeeded, and recovered them
(in their entirety and completeness)- (Therefore) what is held together and
obtained, that is called ashtau, i.e., eight (from as to reach, obtain). He who has
this knowledge obtains anything he might wish for. Thence there are in those
ceremonies (which follow the bringing of the Soma to the sacrificial compound),
eight verses each time recited in order to collect and hold together the strength
and those qualities (of the Soma plant) which give sharpness of senses.

ಇತಿ ಶ್ರೀಮತ್ಪ್ರಾಯಶಾಚಾರ್ಯವಿರಚಿತೇ ಮಾಧವೀಯೇ ವೇದಾರ್ಥಪ್ರಕಾಶ

ಐತರೇಯಬ್ರಾಹ್ಮಣಭಾಷ್ಯಸ್ಯ ತೃತೀಯಾಧ್ಯಾಯೇ ಪ್ರಥಮಃ ಖಂಡಃ

ಇಲ್ಲಿಗೆ ಐತರೇಯಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿ ಮೂರನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯದ ನೊಂದಲನೆಯ ಖಂಡವು ಸಮಾಪ್ತವಾದುದು.

ಅಥ ತೃತೀಯಾಧ್ಯಾಯೇ ದ್ವಿತೀಯಃ ಖಂಡಃ

ಮೂರನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ ಎರಡನೆಯ ಖಂಡವು

[ಸೋಮಪ್ರವಾಹಣಕರ್ಮ ಎಂದರೆ ಕೊಂಡ ಸೋಮವನ್ನು ಪ್ರಾಚೀನವಂಶ ಎಂಬ ಯಜ್ಞಗೃಹದ ಸಮೀಪದಿಂದ ಪಶ್ಚಿಮದಿಕ್ಕಿನಲ್ಲಿರುವ ಉತ್ತರವೇದಿಯ ಸಮೀಪಕ್ಕೆ ತರುವ ಕರ್ಮ]

ಇದುವರೆಗೂ ಈ ಸೋಮಪ್ರವಾಹಣ ಕರ್ಮದಲ್ಲಿ ಉಪಯೋಗಿಸಬೇಕಾದ ಋಕ್ಕುಗಳ ಸಂಖ್ಯೆಯನ್ನು ಸ್ಪಷ್ಟಪಡಿಸಲಾಯಿತು. ಈಗ ಅಧ್ವರ್ಯುವು ಹೋತೃವನ್ನು ದ್ವೇಶಿಸಿ ಪ್ರೈಷಮಂತ್ರವನ್ನು (ಇಂತಹ ಕರ್ಮವನ್ನು ಮಾಡು ಎಂದು ಸೂಚಿಸುವ ವಾಕ್ಯಕ್ಕೆ ಪ್ರೈಷವೆಂದು ಹೆಸರು) ಪಠಿಸುವನು—

ಸೋಮಾಯ ಕ್ರೀತಾಯ ಪ್ರೋಹ್ಯಮಾಣಾಯಾನುಬ್ರೂಹೀತ್ಯಾಹಾ-
ಧ್ವಯುಃ ||

ಮಂತ್ರಗತಾಂ ಸಂಖ್ಯಾಂ ವಿಧಾಯ ತನ್ಮಂತ್ರಾನ್ವಿಧಾತುಮಾದೌ ಪ್ರೈಷಮಂತ್ರಂ ವಿಧತ್ತೇ-ಯಃ ಸೋಮಃ ಕ್ರೀತಃ ಸ ಕ್ರಯದೇಶಾತ್ಪ್ರಾಚೀನವಂಶಂ ಪ್ರತಿ ಪ್ರೋಹ್ಯತೇ ನೀಯತೇ ತದರ್ಥಮನುಕೂಲಾ ಋಶೀರೋ ಹೇ ಹೋತರನುಕ್ರಮೇಣ ಬ್ರೂಹಿಹಿ | ತಮೇವಂ ಪ್ರೈಷಮಂತ್ರಮಧ್ವಯುಃ ಪಠೇತ್ ||

ಈಗ ಅಧ್ವರ್ಯುವು ಹೋತೃವನ್ನು ದ್ವೇಶಿಸಿ, ಎಲೈ ಹೋತೃವೇ, ಕ್ರಯಕ್ಕೆ ತೆಗೆದುಕೊಂಡುಬಂದ ಸೋಮವನ್ನು ಉತ್ತರವೇದಿಯ ಬಳಿಗೆ ತೆಗೆದುಕೊಂಡು ಹೋಗುವುದಕ್ಕಾಗಿ ನೆರೆವೇರಿಸುವ ಸೋಮಪ್ರವಾಹಣವೆಂಬ ಈ ಕರ್ಮದಲ್ಲಿ ಅವಶ್ಯಕವಾದ ಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ಪಠಿಸು ಎಂದು ನಿರ್ದೇಶಿಸಿ ಹೇಳುವನು.

ಭದ್ರಾದಭಿ ಶ್ರೇಯಃ ಪ್ರೇಹೀತ್ಯನ್ವಾಹ |

ಅಥ ಹೋತುಃ ಪ್ರಥಮಾನ್ಯುಚಂ ವಿಧತ್ತೇ — ಸೇಯನ್ಯುಕ್ತೈತ್ತರೀಯಶಾಖಾಯಾಮೇವಮಾನ್ವಾತಾ— 'ಭದ್ರಾದಭಿ ಶ್ರೇಯಃ ಪ್ರೇಹಿ ಬೃಹಸ್ಪತಿಃ ಪುರ ಏತಾ ತೇ ಅಸ್ತು || ಅಥೇವಮಸ್ಯ ವರ ಆಪೃಥಿವ್ಯಾ ಆರೇ ಶತ್ರುನ್ಸೃಣುಹಿ ಸರ್ವವೀರಃ' ಇತಿ || ತಸ್ಯಾಯಮರ್ಥಃ | ಹೇಸೋಮ ಭದ್ರಾನ್ಮಂಗಲರೂಪಾದ್ಭೂಲೋಕರೂಪಾತ್ಸಾತ್ಮತ್ವಯದೇಶಾಚ್ಛ್ರೇಯಃ ಶ್ರೇಷ್ಠಂ ಸ್ವರ್ಗಲೋಕಸ್ಯಾನೀಯಂ ಪ್ರಾಚೀನವಂಶದೇಶಮಭಿಲಕ್ಷ್ಯ ಪ್ರೇಹಿ ಪ್ರಕರ್ಷೇಣ-ಗಚ್ಛ || ತಥಾ ಗಚ್ಛತಸ್ತೇ ಬೃಹಸ್ಪತಿಃ ಪುರ ಏತಾ ಪುರತೋ ಗಂತಾಸ್ತು || ಅಥ ಗಮನಾದೂ-

ಧ್ವಂಸಂ ಪೃಥಿವ್ಯಾಃ ಸಂಬಂಧಿನ್ಯಾ ಸಮಂತಾಧ್ವರೇ ಶ್ರೇಷ್ಠೇ ದೇವಯಜನ ಈಮವಸ್ಯೇದಂ ತವಾ-
ವಸ್ಥಾನ ಯೋಗ್ಯಂ ಸ್ಥಾನಂ ನಿಶ್ಚಿನು || ಸರ್ವೇಭ್ಯೋ ವೀರಃ ಶೂರಸ್ತ್ವಂ. ಶತ್ರುನ್ವಾಪರಾಪಾನ್ಯ-
ಜ್ಞವಿದ್ವೇಷಿಣ ಆರೇ ಕೃಣುಹಿ ದೂರೇ ಕುರು ನಿರಾಕುರ್ವಿತ್ಯರ್ಥಃ ||

ಇದನ್ನು ಕೇಳಿ ಹೋತ್ರವು ಭದ್ರಾದಭಿ ಶ್ರೇಯಃ ಪ್ರೇಹಿ ಎಂಬ ಮಂತ್ರವನ್ನು ಪಠಿಸುವನು. ಈ ಮಂತ್ರವು
ಮುಗ್ಧೇದಸಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿದೆ. ತೈತ್ತಿರೀಯ ಶಾಖೆಯಲ್ಲಿ ಎಂದರೆ ಯಜುರ್ವೇದದಲ್ಲಿಯೂ (ತೈ. ಸಂ. ೧-೨-೩-೩) ಅರ್ಥವೇದ
ಸಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿಯೂ (ಅ. ವೇ. ೭-೮-೧) ಇರುವುದು. ಈ ಮಂತ್ರವು—

ಭದ್ರಾದಭಿ ಶ್ರೇಯಃ ಪ್ರೇಹಿ ಬೃಹಸ್ಪತಿಃ ಪುರ ಏತಾ ತೇ ಅಸ್ತು |

ಅಥೇಮವಸ್ಯ ವರ ಆ ಪೃಥಿವ್ಯಾ ಆರೇ ಶತ್ರುನ್ ಕೃಣುಹಿ ಸರ್ವವೀರಃ ||

(ತೈ. ಸಂ. ೧-೨-೩-೩)

ಎಂದು ಇರುವುದು. ಅರ್ಥವಸಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿ ಭದ್ರಾದಭಿ ಎನ್ನುವಕಡೆ ಭದ್ರಾದಭಿ ಎಂದೂ ಅಥೇಮವಸ್ಯ
ಎನ್ನುವಕಡೆ ಅಥೇಮವಸ್ಯ ಎಂದೂ ಇರುವುದು. ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಹೆಚ್ಚು ವ್ಯತ್ಯಾಸವಿಲ್ಲ. ಈ ಮಂತ್ರದ ಅರ್ಥವು ಈರೀತಿ
ಇರುವುದು - ಎಲೈ ಸೋಮನೇ, ಮಂಗಳಕರವಾದುದೂ ಕ್ರಯಪ್ರದೇಶವಾದುದೂ ಆದ ಈ ಭೂಲೋಕದಿಂದ ಸ್ವರ್ಗಸ್ಥಾನಕ್ಕೆ
ಸಮವಾದ ಪ್ರಾಚೀನವಂಶವೆಂಬ ಯಜ್ಞಗೃಹದ ಅಭಿಮುಖವಾಗಿ ಹೊರಡು. ಆರೀತಿ ಹೋಗುವ ನಿನಗೆ ಬೃಹಸ್ಪತಿಯು
ಮಾರ್ಗದರ್ಶಕನಾಗಿ ನಿನ್ನ ಮುಂದೆ ಹೋಗುವನು. ಅಲ್ಲಿಗೆ ಹೋದಬಳಿಕ ಪೃಥಿವೀಸಂಬಂಧವಾದ ದೇವಯಜನಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ
ನೀನು ಕುಳಿತುಕೊಳ್ಳುವುದಕ್ಕೆ ಯೋಗ್ಯನಾದ ಮತ್ತು ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದ ಸ್ಥಾನವನ್ನು ನಿಷ್ಕರ್ಷಿಸು. ಅನಂತರ ಸರ್ವರಿಗಿಂತಲೂ
ಶೂರನಾದ ನೀನು ಪಾಪಿಷ್ಠರಾದ ಮತ್ತು ಯಜ್ಞವಿದ್ವೇಷಿಗಳಾದ ಸಮಸ್ತ ಶತ್ರುಗಳನ್ನೂ ದೂರವಾಗಿಡುವಂತೆ ಮಾಡು. ಎಂದರೆ,
ಅವರನ್ನು ದೂರವಾಗಿ ಹೊರಟುಹೋಗುವಂತೆ ಮಾಡು, ಎಂದು ಈ ಮಂತ್ರದ ಅರ್ಥವು. ಈ ಮಂತ್ರವನ್ನು ಪಠಿಸುವುದರಿಂದ
ಉಂಟಾಗುವ ಪರಿಣಾಮವನ್ನು ವಿವರಿಸುತ್ತಾ ಪ್ರಥಮಪಾದದ ವಿವರಣೆಯನ್ನು ಮಾಡಲಾಗಿದೆ.

ಅಯಂ ವಾನ ಲೋಕೋ ಭದ್ರಸ್ತ ಸ್ಮಾದಸಾವೇವ ಲೋಕಃ ಶ್ರೇಯಾನ್

ಸ್ವರ್ಗಮೇವ ತಲ್ಲೋಕಂ ಯಜಮಾನಂ ಗಮಯತಿ |

ತಸ್ಯಾನ್ಯುಚಿ ಪ್ರಥಮಪಾದಂ ನ್ಯಾಚಷ್ಟೇ—ತತ್ತೇನ ಪ್ರಥಮಪಾದಸಾತೇನ | ಸೃಷ್ಟಿ-
ಮನ್ಯತ್ ||

ಪ್ರಥಮಪಾದದಲ್ಲಿ ಹೇಳುವಂತೆ ಈ ಭೂಲೋಕವು ಮಂಗಳಕರವಾದುದು. ಆದರೆ ಈ ಲೋಕಕ್ಕಿಂತಲೂ ಸ್ವರ್ಗ
ಲೋಕವು ಅತ್ಯಂತ ಶ್ರೇಯಃಪ್ರದವಾದುದು. ಈ ಮಂತ್ರಪಠನವು ಯಜ್ಞಮಾಡುವ ಯಜಮಾನನಿಗೆ ಅಂತಹ ಸ್ವರ್ಗಲೋಕ
ವನ್ನು ಒದಗಿಸಿಕೊಡುವುದು.

ಬೃಹಸ್ಪತಿಃ ಪುರ ಏತಾ ತೇ ಅಸ್ತಿತಿ ಬ್ರಹ್ಮ ನೈ ಬೃಹಸ್ಪತಿಬ್ರಹ್ಮೈ-

ವಾಸಾ ಏತತ್ಪುರೋಗಮಕರ್ಣ ನೈ ಬ್ರಹ್ಮಣ್ವದ್ರಿಷ್ಟತಿ |

ದ್ವಿತೀಯಪಾದಮನೂದ್ಯ ವ್ಯಾಚಷ್ಟೇ-ಬೃಹಸ್ಪತೇರ್ಬ್ರಹ್ಮತ್ವಂ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಜಾತಿಮತ್ವಂ
' ಬ್ರಹ್ಮ ನೈ ದೇವಾನಾಂ ಬೃಹಸ್ಪತಿಃ ' ಇತ್ಯಾದಿ ಶ್ರುತ್ಯಂತರೇ ಪ್ರಸಿದ್ಧಂ || ಏತದೇತೇನ ದ್ವಿತೀ
ಯಪಾದಪಾಠೇನಾಸ್ಮೈ ಯಜಮಾನಾರ್ಥಂ ಬ್ರಹ್ಮೈವ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಮೇವ ಪುರೋಗವಂ
ಪುರೋಗಂತಾರಮುಕೇಕರೋತಿ | ಬ್ರಹ್ಮಣ್ವದ್ಬ್ರಾಹ್ಮಣಸಹಾಯೋಪೇತಂ ಕರ್ಮ ನ ನೈ ರಿಷ್ಯತಿ
ಸರ್ವಥಾ ನಾಶಂ ನ ಪ್ರಾಪ್ನೋತಿ |

ಅನಂತರ ಹೋತ್ರವು ಬೃಹಸ್ಪತಿಃ ಪುರ ಏತಾ ತೇ ಅಸ್ತು ಎಂಬ ಎರಡನೆಯ ಪಾದವನ್ನು ಪಠಿಸುವನು. ದೇವತೆ
ಗಳಿಗೆ ಬೃಹಸ್ಪತಿಯೇ ಬ್ರಹ್ಮನೆಂಬ ಋತ್ವಿಜನು. ಬ್ರಾಹ್ಮಣಶ್ರೇಷ್ಠನಾದ ಬ್ರಹ್ಮನೆಂಬ ಋತ್ವಿಜನು ಮಾರ್ಗದರ್ಶಕನಾಗಿರುವನು
ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ಬ್ರಾಹ್ಮಣನೇತ್ಯತ್ವದಲ್ಲಿ ನೆರವೇರುವ ಯಜ್ಞಕರ್ಮವು ಸರ್ವಥಾ ಕೆಡುವುದಿಲ್ಲ, ಕಲ್ಯಾಣಪ್ರದವಾಗಿಯೇ
ಪಠಿಸಮಾಪ್ತಿಯನ್ನೈದುವುದು.

ಅಥೇನುವಸ್ಯ ವರ ಆ ಪೃಥಿವ್ಯಾ ಇತಿ ದೇವಯಜನಂ ವೈ ವರಂ
ಪೃಥಿವ್ಯೈ ದೇವಯಜನ ಏವೈನಂ ತದವಸಾಯಯತ್ಯಾರೇ
ಶತ್ರುನ್ಕುಣುಹಿ ಸರ್ವವೀರ ಇತಿ ದ್ವಿಷಂತಮೇನಾಸ್ಮೈ ತತ್ಪಾ-
ಸ್ತಾನಂ ಭ್ರಾತೃವ್ಯಮಸಬಾಧತೇಽಧರಂ ಪಾದಯತಿ ||

ತೃತೀಯಪಾದಮನೂದ್ಯ ವ್ಯಾಚಷ್ಟೇ-ದೇವಯಜನಾಖ್ಯಸ್ಯ ಯಾಗದೇಶಸ್ಯ ಪೃಥಿ-
ವೀಸಂಬಂಧಿಶ್ರೇಷ್ಠಸ್ಥಾನತ್ವಾತ್ತತ್ವೈವೈನಂ ಸೋಮಂ ತತ್ತೇನ ತೃತೀಯಪಾದಪಾಠೇನಾಸ್ಮೈ
ಯಜಮಾನಾಯ ದ್ವೇಷಂ ಕುರ್ವಂತಂ ಪಾಪರೂಪಂ ಶತ್ರುಮಸಬಾಧತೇ ಅಧರಂ ಪಾದಯ-
ತಿ | ನಿಕೃಷ್ಟಂ ಪದಂ ಪ್ರಾಪಯತೀತ್ಯರ್ಥಃ ||

ಈಗ ಮೂರನೆಯ ಪಾದವನ್ನು ವಿವರಿಸುವರು— ಅಥೇನುವಸ್ಯ ವರ ಆ ಪೃಥಿವ್ಯಾಃ ಎಂಬುವುದು ಮೂರನೆಯ
ಪಾದವು. ಪೃಥಿವಿಯಲ್ಲಿ ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದ ಪ್ರದೇಶವೆಂದರೆ ದೇವಯಜನಪ್ರದೇಶವು. ಈ ಮೂರನೇ ಪಾದವನ್ನು ಪಠಿಸುವುದರಿಂದ
ಸೋಮವು ಪೃಥಿವೀ ಸಂಬಂಧವಾದ ಶ್ರೇಷ್ಠಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಎಂದರೆ ದೇವಯಜನಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ನೆಲಸುವಂತೆ ಮಾಡುವನು. ಇನ್ನು
ನಾಲ್ಕನೆಯ ಪಾದವಾದ ಆರೇ ಶತ್ರುನ್ ಕುಣುಹಿ ಸರ್ವವೀರಃ ಎಂಬುದನ್ನು ಪಠಿಸುವುದರಿಂದ ಯಜಮಾನನನ್ನು
ದ್ವೇಷಿಸುವ ಪಾಪರೂಪವಾದ ಶತ್ರುವನ್ನು ಓಡಿಸುವುದಕ್ಕೆ ಸಹಾಯವಾಗುವುದು. ಅದುದರಿಂದ ಹೋತ್ರವು ಈ ನಾಲ್ಕನೆಯ
ಪಾದವನ್ನು ಪಠಿಸಿ ಯಜಮಾನನಿಗೆ ಕೆಡಕನ್ನುಂಟುಮಾಡುವ ಶತ್ರುವನ್ನು ಓಡಿಸಿ ಆ ಶತ್ರುವು ನಿಕೃಷ್ಟವಾದ (ಬಹಳ ಕೀಳಾದ)
ಪ್ರದೇಶಕ್ಕೆ ಹೋಗುವಂತೆ ಮಾಡುವನು.

ಸೋಮ ಯಾಸ್ತೇ ಮಯೋಭುವ ಇತಿ ತೃಚಂ ಸೌಮ್ಯಂ ಗಾಯತ್ರೈ-
ಮನ್ವಾದ ಸೋಮೇ ರಾಜನಿ ಪ್ರೋಹ್ಯಮಾಣೇ ಸ್ವಯೈವೈನಂ
ತದ್ದೇವತಯಾ ಸ್ವೇನ ಛಂದಸಾ ಸಮರ್ಥಯತಿ ||

ಹೋತ್ರಾನವಕ್ತವ್ಯಾ ದ್ವಿತೀಯಾದ್ಯಾಸ್ತಿಸ್ತು ಷಠಚೋ ವಿಧತ್ತೇ—ತಿಸೃಣಾಮ್ನುಚಾಂ
ಸಂಘಾತಸ್ತುಚಃ ಸ ಚ ಸೋಮದೇವತಾಕೋ ಗಾಯತ್ರೀ ಛಂದಸ್ಕುತ್ವ ಸೋಮಾನಯನ-
ಕಾಲೇ ತಂ ತೃಚಮನುಬ್ರೂಯಾತ್ || ತತ್ತೇನಾನುವಚನೇನ ಸ್ವಾತ್ಮರೂಪಯಾ ದೇವತಯಾ
ಸ್ವಕೀಯಚ್ಛಂದಸಾ ಚೈನಂ ಸೋಮಂ ಸಮೃದ್ಧಂ ಕರೋತಿ | ಅತ್ರ ನೀಯಮಾನದ್ರವ್ಯವಿಶೇಷಃ
ಸೋಮೋ ಮಂತ್ರದೇವತಾಃ ಸ್ಯುಸಾನೇವ ತಸ್ಮಾತ್ಸ್ವಾತ್ಮರೂಪತ್ವಂ ಗಾಯತ್ರೀ ದ್ಯುಲೋಕಾ-
ತ್ಸೋಮಮಾನೀತವತೀತಿ ತೈತ್ತರೀಯಾಃ ಕದ್ರೂಶ್ವೇತ್ಯನುವಾಕೇ ಸಮಾಮನಂತಿ | ತಸ್ಮಾಚ್ಛಂ-
ದಸಃ ಸ್ವಕೀಯತ್ವಂ ||

ಅನಂತರ ಹೋತ್ರವು—

ಸೋಮ ಯಾಸ್ತೇ ಮಯೋಭುವ ಊತಯಃ ಸಂತಿ ಧಾತುಷೇ |

ತಾಭಿನೋಽವಿತಾ ಭವ ||

ಇಮಂ ಯಜ್ಞಮಿದಂ ವಚೋ ಜುಜುಷಾಣ ಉಸಾಗಹಿ |

ಸೋಮ ತ್ವಂ ನೋ ವೃಧೇ ಭವ ||

ಸೋಮ ಗೀರ್ಭಿಷ್ಟ್ವಾ ನಯಂ ವರ್ಧಯಾಮೋ ವಚೋವಿದಃ |

ಸುಮೃಳೀಕೋ ನ ಆ ವಿಶ ||

(ಋ.ಸಂ. ೧-೯೧-೯, ೧೦, ೧೧.)

ಎಂಬ ಮೂರು ಋಕ್ಕುಗಳನ್ನು ಪಠಿಸುವನು. ಈ ಮೂರು ಋಕ್ಕುಗಳೂ ಸೋಮದೇವತಾಕವು ಮತ್ತು ಗಾಯತ್ರೀ
ಛಂದಸ್ಸಿನವು. ಇವುಗಳನ್ನು ಸೋಮಾನಯನಕಾಲದಲ್ಲಿ ಪಠಿಸಬೇಕು. ಸೋಮದೇವತೆಯನ್ನೇ ಸ್ತುತಿಸುವ ಮತ್ತು
ಸೋಮದೇವತೆಗೆ ಪ್ರಿಯವಾಗಿರುವ ಗಾಯತ್ರೀಛಂದೋಬದ್ಧವಾದ ಋಕ್ಕುಗಳನ್ನು ಪಠಿಸುವುದರಿಂದ ಸೋಮದೇವತೆಯನ್ನು
ತನ್ನ ಸ್ವಕೀಯವಾದ ಮಂತ್ರಗಳಿಂದಲೂ, ಸ್ವಕೀಯವಾದ ಗಾಯತ್ರೀಛಂದಸ್ಸಿನಿಂದಲೂ ಸ್ತುತಿಸಿದಂತೆ ಆಗಿ ಸೋಮದೇವತೆಯು
ಸಮೃದ್ಧವಾಗುವನು ಎಂದರೆ ಸಂತೋಷಚಿತ್ತನಾಗುವನು. ಇಲ್ಲಿ ತರಲ್ಪಡುವ ದ್ರವ್ಯವೂ ಸೋಮವೂ, ಸ್ತುತಿಸುವ ಮಂತ್ರಗಳೂ
ಸೋಮದೇವತಾಕವಾದವುಗಳು. ಆದುದರಿಂದ ಮಂತ್ರಗಳು ಸೋಮದೇವತೆಗೆ ಸ್ವಕೀಯವೆಂದು ಹೇಳಲ್ಪಡುವವು. ಸ್ವರ್ಗದಲ್ಲಿದ್ದ
ಸೋಮವನ್ನು ಭೂಮಿಗೆ ತಂದುದು ಗಾಯತ್ರೀಯೇ (ಗಾಯತ್ರೀಛಂದಸ್ಸೇ) ಆದುದರಿಂದ ಗಾಯತ್ರೀಛಂದಸ್ಸು ಸೋಮದೇವತೆಗೆ
ಸ್ವಕೀಯವೆನಿಸುವುದು. ಈ ವಿಷಯವನ್ನು ತೈತ್ತರೀಯಸಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿ ಕದ್ರೂಶ್ವ ವೈ (ತೈ.ಸಂ. ೬-೧-೬) ಎಂಬ ಅನುವಾಕದಲ್ಲಿ
ಹೇಳಲಾಗಿದೆ. ಆದುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಮೇಲೆ ಹೇಳಿದ ಮೂರು ಋಕ್ಕುಗಳೂ ಗಾಯತ್ರೀಛಂದಸ್ಸು ಸಹ ಸೋಮದೇವತೆಗೆ
ಸ್ವಕೀಯವೆಂದು ವಿವರಿಸಲಾಗಿದೆ.

ಸರ್ವೇ ನಂದಂತಿ ಯಶಸಾಗತೇನೇತ್ಯಾದ |

ಪಂಚಮೀಮ್ನುಚಂ ವಿಧತ್ತೇ—ಸಾ ಚ ಸಂಹಿತಾಯಾಮೇವಮಾಮ್ನಾತಾ—‘ಸರ್ವೇ
ನಂದಂತಿ ಯಶಸಾಗತೇನ ಸಭಾಸಾಹೇನ ಸಖ್ಯಾ ಸಖಾಯಃ || ಕಿಲ್ವಿಷಸ್ಪೃತ್ತಿಷಣ್ಣಿಹ್ಯೇ-
ಷಾಮರಂ ಹಿತೋ ಭವತಿ ವಾಜಿನಾಯ’ (ಋ. ಸಂ. ಮ. ೧೦. ಸೂ. ೨೭-ಋ. ೧೦) ಇತಿ | ತಸ್ಮಾ
ಷಠಚೋಽಯನುರ್ದಃ | ಸರ್ವೇ ಸಖಾಯೋ ಯಜಮಾನಪ್ರಭೃತಯಃ ಸಖ್ಯಾ ಸೋಮರೂಪೇಣ

ನಂದಂತಿ ತುಷ್ಯಂತಿ | ಕೀದೃಶೇನ ಸಖ್ಯಾ | ಯಶಸಾ ಯಶೋಹೇತುನಾ | ಆಗತೇನ ಸಮೀಪಂ
ಪ್ರಾಪ್ತೇನ | ಸಭಾಸಾಹೇನ ವಿದ್ವತ್ಸಭಾಂ ವಿದ್ಯಾಪ್ರಸಂಗೇನ ಸಹತೇಽಭಿಭವತಿ ಸಭಾಸಹಸ್ರಾ-
ದೃಶೇನ | ಸ ತಾದೃಶಃ ಸೋಮರೂಪಃ ಸಖ್ಯಾನ್ಮುತ್ಪಿಗೃಜಮಾನಾನಾಂ ಕಲ್ಪಿಷಸ್ಪೃತ್
ಕಲ್ಪಿಷಾತ್ಪಾಪಾತ್ಸ್ಪೃಣೋತಿ ಪಾಲಯತಿ ಕಲ್ಪಿಷಸ್ಪೃತ್ | ಪಿತ್‌ತುಶಬ್ದೋಽನ್ಯವಾಚೀ | ತಸ್ಯ
ಸನಿರ್ಧಾನಂ ಯೇನ ಸೋಮೇನ ಲಭ್ಯತೇ ಸೋಽಯಂ ಪಿತುಷಣಿಃ | ಸೋಮಸ್ಯ ಪಾಪನಿವಾ-
ರಕತ್ವಮನ್ನಪ್ರದಾನೇನ | ಸರ್ವಶಾಸ್ತ್ರಪ್ರಸಿದ್ಧಿದ್ಯೋತನಾರ್ಥೋ ಹಿ ಶಬ್ದಃ | ತಥಾಽಯಂ
ಸೋಮೇ ವಾಜಿನಶಬ್ದಾಭಿಧೇಯೇಂದ್ರಿಯಾಯ ವೀರ್ಯಾಯ ವಾಃರಂ ಹಿತೋಽಲಮುತ್ಯಂತ-
ಹಿತೋ ಭವತೀತಿ ||

ಎಂದು ಹೋತ್ರವು ಐದನೆಯ ಋಕ್ಕಾದ—

ಸರ್ವೇ ನಂದಂತಿ ಯಶಸಾಗತೇನ ಸಭಾಸಾಹೇನ ಸಖ್ಯಾ ಸಖಾಯಃ |

ಕಲ್ಪಿಷಸ್ಪೃತ್ಪಿತುಷಣಿಹ್ಯೇಷಾಮರಂ ಹಿತೋ ಭವತಿ ವಾಜಿನಾಯ ||

(ಋ.ಸಂ. ೧೦-೨೭-೧೦)

ಎಂಬ ಋಕ್ಕನ್ನು ಪಠಿಸುವನ್ನು. ಈ ಋಕ್ಕು ಋಗ್ವೇದಸಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿಯೇ ಇದೆ. ಈ ಋಕ್ಕಿನ ಮುಖ್ಯಾಭಿಪ್ರಾಯವು. ಈ ರೀತಿ ಇರುವುದು. ಯಜಮಾನ, ಋತ್ವಿಕ್ಕುಗಳು ಮೊದಲಾದ ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಭಾಗವಹಿಸುವ ಜನರು, ಸ್ನೇಹಿತನಂತೆ ಸರ್ವರಿಗೂ ಆಪ್ತನಾದ ಈ ಸೋಮದೇವನು ಯಜ್ಞಭೂಮಿಗೆ ಬಂದುದನ್ನು ನೋಡಿ ಸಂತೋಷಪಡುತ್ತಿರುವರು. ಈ ಸೋಮನು ಕೀರ್ತಿಯನ್ನುಂಟುಮಾಡುವವನು; ವಿದ್ವತ್ಸಭೆಯಲ್ಲಿ ತನ್ನ ಅಸಾಧಾರಣವಾದ ವಿದ್ಯದಿಂದ ಎಲ್ಲರನ್ನೂ ಪರಾಭವಗೊಳಿಸುವ ವಿದ್ವಾಂಸನು ಸಭೆಯನ್ನು ಪ್ರವೇಶಿಸಿ ಎಲ್ಲರಿಗೂ ಸಂತೋಷವನ್ನುಂಟುಮಾಡುವಂತೆ ಈ ಸೋಮದೇವನ ಆಗಮನದಿಂದ ಸರ್ವರೂ ಸಂತೋಷಪಡುವರು; ಮತ್ತು ಈ ಸೋಮನು ಋತ್ವಿಗೃಜಮಾನರ ಕಲ್ಪಿಷಗಳನ್ನೂ ಎಂದರೆ ಪಾಪಗಳನ್ನೂ, ದೋಷಗಳನ್ನೂ ನಾಶಮಾಡಿ ಅವರನ್ನು ಸಂರಕ್ಷಿಸುವನು; ಅವರಿಗೆ ಅನ್ನದಾತೃವಾಗಿರುವನು ಎಂದರೆ ಸೋಮಪಾನದಿಂದ ಎಲ್ಲರಿಗೂ ತೃಪ್ತಿಯಾಗುವುದು. ಇಂತಹ ಮಹತ್ವಗುಣವಿಶಿಷ್ಟನಾದ ಸೋಮನು ಸಮಸ್ತರಿಗೂ ಅನ್ನ, ಇಂದ್ರಿಯ, ವೀರ್ಯ ಇವುಗಳನ್ನು ಕೊಟ್ಟು ಅನುಗ್ರಹಮಾಡುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಈ ಯಜ್ಞವೇದಿಗೆ ಆನೀತನಾಗಿ ಇಲ್ಲಿ ಸ್ಥಾಪಿತನಾಗಿರುವನು. ಈ ವಿಷಯವು ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿರುವುದು ಎಂದು ಈ ಋಕ್ಕಿನ ಅಭಿಪ್ರಾಯವು.

ಯಶೋ ವೈ ಸೋಮೋ ರಾಜಾ ಸರ್ವೋ ಹ ವಾ ಏತೇನ ಕ್ರಿಯ-
ಮಾಣೇನ ನಂದಂತಿ ಯಶ್ಚ ಯಜ್ಞೇ ಲಪ್ಸ್ಯಮಾನೋ ಭವತಿ
ಯಶ್ಚನ ||

ತಸ್ಯಾಃ ಋಚಃ ಪ್ರಥಮಂ ಪಾದಂ ವ್ಯಾಚಷ್ಟೇ — ಯಶಃಕಾರಣಾತ್ಸೋಮಸ್ಯ
ಯಶಸ್ತ್ವಂ | ಯಃ ಪ್ರಮಾನ್ಯತ್ವಿಗೃಹ್ಯತ್ವಾ ಯಜ್ಞೇ ಧನಂ ಲಪ್ಸ್ಯತೇ ಯಶ್ಚ ದ್ರಷ್ಟವಾಗತೋ
ನ ತು ಧನಾರ್ಥೀ ಸರ್ವೋಽಪ್ಯಸೌ ಸೋಮಕ್ರಯಣಂ ದೃಷ್ಟ್ವಾ ತುಷ್ಯತಿ ||

ಈ ಋಕ್ವೇದ ಪ್ರಥಮಪಾದವನ್ನು ವಿವರಿಸುವರು. ಸೋಮದೇವನು ಯಶಸ್ವಿಗೆ ಕಾರಣನು. ಇಂದ್ರನೇ ಮೊದಲಾದವರು ಸೋಮಪಾನಮಾಡಿ ಅನೇಕ ಸಾಹಸಕಾರ್ಯಗಳನ್ನು ಮಾಡಿ ಯಶಸ್ವಿಯಾಗಿರುವರು. ಅದುದರಿಂದ ಸೋಮನು ಯಶಃ ಸ್ವರೂಪನಾಗಿರುವನು ಎಂದು ಹೇಳಲಾಗಿದೆ. ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಋತ್ವಿಕ್ವುಗಳ ಕರ್ಮಗಳನ್ನು ನೆರವೇರಿಸಿ ಕೆಲವರು ಧನಸಂಪಾದನೆ ಮಾಡುವರು, ಕೆಲವರು ಯಜ್ಞವನ್ನು ನೋಡಿಯೇ ಸಂತೋಷಪಡುವರು. ಅದುದರಿಂದ ಎಲ್ಲರೂ, ವಿಕ್ರೀತವಾಗಿ ಯಜ್ಞ ಭೂಮಿಗೆ ತರಲ್ಪಟ್ಟ ಈ ಸೋಮವನ್ನು ನೋಡಿ ಸಂತೋಷಪಡುವರು.

**ಸಭಾಸಾಹೇನ ಸಖ್ಯಾ ಸಖಾಯ ಇತ್ಯೇಷ ವೈ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಾನಾಂ ಸಭಾ-
ಸಹಃ ಸಖಾ ಯತ್ಸೋಮೋ ರಾಜಾ ||**

ದ್ವಿತೀಯಪಾದಮನೂದ್ಯ ವ್ಯಾಚಷ್ಟೇ — ಯೋಽಯಂ ರಾಜಮಾನಃ ಸೋಮಃ
ಸೋಽಯಂ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಸಭಾಮುಭಿಭವತಿ | ಸರ್ವೇ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಃ ಸೋಮಾಧೀನಾಭವಂತೀತ್ಯರ್ಥಃ |

ಎರಡನೆಯ ಪಾದವನ್ನು ವಿವರಿಸುವರು—ಪ್ರಕಾಶಮಾನನಾಗಿ ಬೆಳಗುತ್ತಿರುವ ಈ ಸೋಮನು ಬ್ರಾಹ್ಮಣರ ವಿದ್ವತ್ಸಭೆಗಳಲ್ಲಿ ಎಲ್ಲರನ್ನೂ ಗೆದ್ದು ವಿದ್ವತ್ತಿನಿಂದ ಬೆಳಗುವನು. ಈ ದೇವನು ಬ್ರಾಹ್ಮಣರಿಗೂ ಋತ್ವಿಗ್ಯಜಮಾನರಿಗೂ ಹಿತವನ್ನುಂಟು ಮಾಡುವುದರಿಂದ ಸ್ನೇಹಿತನಾಗಿರುವನು.

**ಕಿಲ್ಬಿಷಸ್ಪೃದಿತೈಷ ಉ ಏವ ಕಿಲ್ಬಿಷಸ್ಪೃತ್ ಯೋ ವೈ ಭವತಿ ಯಃ
ಶ್ರೇಷ್ಠತಾನುಶ್ನತೇ ಸ ಕಿಲ್ಬಿಷಂ ಭವತಿ | ತಸ್ಮಾದಾಹುರ್ಮಾ-
ನುಮೋ ಜೋ ಮಾ ಪ್ರಚಾರೀಃ ಕಿಲ್ಬಿಷಂ ನು ಮಾ ಯಾತ-
ಯನ್ನಿತಿ ||**

ತೃತೀಯಪಾದೇ ಪ್ರಥಮಂ ಪಾದಮನೂದ್ಯ ವ್ಯಾಚಷ್ಟೇ—ಯೋಽಯಂ ಸೋಮೋಽಸ್ತಿ
ಏಷ ಉ ಏವ ಕಿಲ್ಬಿಷಾತ್ಪಾಲಯತಿ ಸರ್ವಕಾಮಾರ್ಹತೋಃ ಸೋಮಯಾಗಸ್ಯ ಪಾಪಕ್ಷಯಾ-
ಯಾನುಷ್ಠಾತುಂ ಶಕ್ಯತ್ವಾತ್ || ಯಜ್ಞಾನುಷ್ಠಾನೇ ಚ ಪ್ರವೃತ್ತಾನಾಮೃತ್ವಿಗ್ಯಯಜಮಾ-
ನಾನಾಂ ಕಃ ಕಿಲ್ಬಿಷಪ್ರಸಂಗ ಇತ್ಯಾಶಂಕಾಃ—ಯಃ ಪುಮಾನ್ಪ್ರಾಥೇ ಯಜ್ಞೇಪ್ರವೃತ್ತೋ
ಭವತಿ ತತ್ರಾಪಿ ಯಃ ಶ್ರೇಷ್ಠತಾಂ ಪ್ರಯೋಗ ಪಾಟಿವಾಭಿನಾನಮುಶ್ನತಿ ಸ ತಾದೃಶಃ ಪುರುಷಃ
ಕರ್ಮಸಮಾಪ್ತಿವ್ಯಗ್ರತಯಾ ಪಂಡಿತಮನ್ಯತ್ವೇನ ವಾಗ್ವೈಕಲ್ಯಂ ಕುರ್ವನ್ನಿಲ್ಬಿಷಂ ಭವತಿ
ಪಾಪಂ ಪ್ರಾಪ್ನೋತಿ || ತನೇತಂ ಪಾಪಪ್ರಸಂಗಂ ವಿಸ್ತಷ್ಟಯತಿ—ಯಸ್ಮಾದ್ವಿತ್ತಿಜಾಂ ಕಿಲ್ಬಿಷಂ
ಸಂಭಾವ್ಯತೇ ತಸ್ಮಾದ್ವಿಜಮಾನಾ ಏವಮಾಹುರ್ದೇಹೋತಸ್ತ್ವಂ ಮಾನುಮೋಚೋಽನ್ಯ ಚಿತ್ತಃ
ಸನ್ನಿರೋಽನುವಾಕ್ಯಾಂ ಮಾ ಪಠ | ಹೇಽಧ್ವಯೋ ಮಾಪ್ರಚಾರೀವ್ಯಗ್ರತಯಾ ಪ್ರಚಾರ-
ಮನ್ಯಥಾನುಷ್ಠಾನಂ ಮಾ ಕಾರ್ಷೀಃ | ನು ಪ್ಲಪ್ರಂ ಕುರ್ವಂತೋ ಭವಂತಃ ಕಿಲ್ಬಿಷಂ ಮಾ ಯಾ-
ತಯನ್ಮಾ ಪ್ರಾಪ್ನುಂತಃ | ಇತಿಶಬ್ದೋ ಯಜಮಾನಾನಾಂ ಯುಕ್ತಿಸಮಾಪ್ತೌ ಇತ್ಥಂ ಸಂಭಾವಿ-
ತಾತ್ಕಿಲ್ಬಿಷಾತ್ಸೋಮಃ ಪಾಲಯತಿ ||

ಘೋರನೆಯ ಪಾಪವನ್ನು ವಿವರಿಸುವರು—ಈ ಸೋಮದೇವನು ಕಿಲ್ಬಿಷ ಅಥವಾ ಪಾಪವನ್ನು ಪರಿಹರಿಸಿ ಕಾಪಾಡುವವನು. ತನ್ನ ಸಮಸ್ತ ಇಷ್ಟಾರ್ಥಗಳನ್ನು ಪಡೆಯುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಮಾಡುವ ಸೋಮಯಾಗದಲ್ಲಿ ಕಿಲ್ಬಿಷ ಎಂದರೆ ಲೋಪದೋಷಗಳು, ನ್ಯೂನತೆಗಳು, ಪಾಪಗಳು ಮೊದಲಾದವು ಉಂಟಾಗುವ ಸಂಭವವುಂಟು. ಅಂತಹ ಸಂದರ್ಭಗಳಲ್ಲಿ ಆ ಲೋಪದೋಷಗಳನ್ನೂ ಪಾಪಗಳನ್ನೂ ಸೋಮದೇವತೆಯು ಪರಿಹಾರಮಾಡಿ ಯಜಮಾನನನ್ನು ರಕ್ಷಿಸುವನು. ಯಜ್ಞಮಾಡುತ್ತಿರುವಾಗ ಋತ್ವಿಗ್ಯಜಮಾನರಿಗೆ ಕಿಲ್ಬಿಷವು ಸಂಭವಿಸುವ ಪ್ರಮೇಯವೇನಿದೆ ಎಂದರೆ, ಯಜ್ಞಕರ್ಮದಲ್ಲಿ ಪ್ರವೃತ್ತನಾಗಿರುವ ಪುರುಷನು ಬಹಳ ಬುದ್ಧಿವಂತಿಕೆಯಿಂದ ನಡೆಸಬೇಕಾಗಿರುವ ಪ್ರೌಢವಾದ ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಮಂತ್ರಾದಿಗಳನ್ನು ಪಠಿಸುತ್ತಿರುವಾಗ ಬೇಗ ಮುಗಿಸಬೇಕೆಂಬ ಇಚ್ಛೆಯಿಂದಲೂ ತಾನೇ ಮಂತ್ರಪ್ರಯೋಗಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಅತ್ಯಂತ ಸಮರ್ಥನೆಂದೂ ತನಗೆ ಸಮಾನರು ಯಾರೂ ಇಲ್ಲವೆಂಬ ದುರಭಿಮಾನದಿಂದಲೂ ಕೂಡಿ ಮಂತ್ರಪಠನಮಾಡುವುದರಿಂದ ಮಂತ್ರೋಚ್ಚಾರಣೆಯಲ್ಲಿಯೂ ಕ್ರಮದಲ್ಲಿಯೂ ಅಕ್ಷರಲೋಪ, ಕರ್ಮಲೋಪ ಮೊದಲಾದ ದೋಷಗಳಿಂದ ಕರ್ಮನ್ಯೂನತೆಯುಂಟಾಗಿ ಪಾಪವು ಸಂಭವಿಸುವುದು. ಮತ್ತು ಯಜಮಾನನು ಋತ್ವಿಜರನ್ನು ಕುರಿತು ಈರಿತಿ ಹೇಳುವನು - ಎಲೈ ಹೋತೃವೇ ಮಂತ್ರಪಠನಕಾಲದಲ್ಲಿ ನಿನ್ನ ಮನಸ್ಸು ಮಂತ್ರಪಠನ, ಮಂತ್ರಾರ್ಥಗಳಲ್ಲಿಯೇ ಆಸಕ್ತವಾಗಿರಲಿ, ಬೇರೆಕಡೆ ಮನಸ್ಸು ಹೋಗದಂತೆ ಸ್ಥಿರಚಿತ್ತನಾಗಿ ಪುರೋನುವಾಕ್ಯಾದಿ ಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ಪಠಿಸು ; ಎಲೈ ಅಧ್ವರ್ಯುವೇ, ಕೆಲಸದ ಗಡಿಬಡಿಯಲ್ಲಿ ಮಾಡಬೇಕಾದ ಕೆಲಸಕಾರ್ಯಗಳು ವ್ಯತ್ಯಾಸವಾಗದಂತೆಯೂ, ನಿನ್ನ ಗಮನವು ಬೇರೆಕಡೆ ಇದ್ದು ಕಾರ್ಯವು ಕೆಟ್ಟುಹೋಗದಂತೆಯೂ, ಜಾಗ್ರತೆಯಾಗಿ ಕಾರ್ಯವು ಮುಗಿಯಬೇಕೆಂಬ ಆತುರವನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಸಾವಧಾನವಾಗಿ ಕಾರ್ಯಗಳನ್ನು ನೆರವೇರಿಸು. ನೀವು ಮಾಡುವ ಲೋಪದೋಷಗಳಿಂದ ಯಜಮಾನನಾದ ನನಗೆ ಕಿಲ್ಬಿಷವು ಎಂದರೆ ಪಾಪವು ಸಂಭವಿಸದಂತೆ ಎಚ್ಚರಿಕೆಯಿಂದ ಇರಿ ಎಂದು ಯಜಮಾನನು ಹೇಳಬೇಕಾಗುವುದು. ಇಂತಹ ಪಾಪಗಳಿಂದ ಸೋಮದೇವತೆಯು ಋತ್ವಿಗ್ಯಜಮಾನರನ್ನು ಕಾಪಾಡಲಿ ಎಂದು ಹೇಳುವುದು.

ಪಿತುಷಣಿರಿತ್ಯನ್ನಂ ವೈ ಪಿತು ದಕ್ಷಿಣಾ ವೈ ಪಿತು ತಾಮನೇನ ಸನೋ-
ತ್ಯನ್ನ ಸನಿಮೇವೈನಂ ತತ್ಪರೋತಿ ||

ತೃತೀಯಪಾದೇ ದ್ವಿತೀಯಪಾದಮನೂದ್ಯಾಚಷ್ಟೇ—ಅನ್ನವಾಚೀ ಪಿತುಶಬ್ದೋ
ಲಬ್ಧವ್ಯತ್ವಸಾಮ್ಯಾದ್ದಕ್ಷಿಣಾಮುಪ್ಪುಪಲಕ್ಷಯತಿ | ತಾಂ ದಕ್ಷಿಣಾಮೇತೇನ ಸೋಮೇನ ನಿಮಿತ್ತ
ಭೂತೇನ ಸನೋತಿ ಋತ್ವಿಗೈಃ ದದಾತಿ || ತತ್ತೇನ ಪಿತುಶಬ್ದಪಾಠೇನೈನಂ ಸೋಮಮನ್ನಂ
ಸನಿಮನ್ನದಾನನಿಮಿತ್ತಭೂತಮೇವ ಕರೋತಿ ||

ನಾಲ್ಕನೆಯ ಪಾದವನ್ನು ವಿವರಿಸುತ್ತಾ ಪಿತುಷಣಿ ಎಂಬ ಶಬ್ದದ ಅರ್ಥವನ್ನು ವಿವರಿಸುವರು. ಪಿತುಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಅನ್ನವೆಂಬ ಹೆಸರು ಇರುವುದಲ್ಲದೆ ಯಜ್ಞಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಋತ್ವಿಜರಿಗೆ ಕೊಡುವ ದಕ್ಷಿಣೆಯೆಂದೂ ಅರ್ಥವಿರುವುದು. ಈ ಸೋಮಯಾಗದಲ್ಲಿ ಪಾತ್ರವಹಿಸುವ ಋತ್ವಿಜರಿಗೆ ಸೋಮನು ದಕ್ಷಿಣಾದಿಗಳನ್ನೂ ಅನ್ನವನ್ನೂ ಕೊಡುವನು.

ಅರಂ ಹಿತೋ ಭವತಿ ವಾಜಿನಾಯೇತೀಂದ್ರಿಯಂ ವೈ ವೀರ್ಯಂ
ವಾಜಿನಂ ಅಜರಸಂ ಹಾಸ್ಮೇ ವಾಜಿನಂ ನಾಪಚ್ಛಿದ್ಯತೇ ಯ
ಏವಂ ವೇದ ||

ಚತುರ್ಥಂ ಪಾದಮನೂದ್ಯ ತತ್ರ ವಾಜಿನಶಬ್ದಂ ವ್ಯಾಚಕ್ಷೇ—ವೇದನಂ ಪ್ರಶಂಸತಿ—
ಜರಾಸನಾಪ್ತಿಪರ್ಯಂತಂ ವೇದಿತುರಿಂದ್ರಿಯವೀರ್ಯಯೋರಪಚ್ಛೇದೋ ನ ಭವತಿ |

ಮತ್ತು ಸೋಮನು ಋತ್ವಿಗ್ಯಜಮಾನರಿಗೆ ಮುಪ್ಪಿನ ಪರ್ಯಂತವೂ ಇಂದ್ರಿಯಗಳ ಪಟುತ್ವವನ್ನೂ ವೀರ್ಯವನ್ನೂ ಸಾಮರ್ಥ್ಯವನ್ನೂ ಕೊಡುವನು. ಈ ವಿಷಯವನ್ನು ಯಾವ ಪುರುಷನು ತಿಳಿದಿರುವನೋ ಅವನಿಗೆ ಇಂದ್ರಿಯಪಟುತ್ವಾದಿಗಳು ಮಧ್ಯೆ ನಾಶವಾಗದಂತೆ ಸೋಮದೇವನು ಅನುಗ್ರಹಿಸುವನು. ಇಂತಹ ಸೋಮನು ಯಜ್ಞವೇದಿಗೆ ಅನೀತನಾಗಿ ಸ್ವಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಸ್ಥಾಪಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿರುವುದನ್ನು ನೋಡಿ ಸಮಸ್ತ ಜನರೂ ಸಂತೋಷದಿಂದಿರುವರು ಎಂದು ಈ ಋಕ್ಕಿನ ಮುಖ್ಯಾಭಿಪ್ರಾಯವನ್ನು ಇಲ್ಲಿ ವಿವರಿಸಿದೆ.

ಆಗನ್ನೇವ ಇತ್ಯಾಹ |

ಷಷ್ಠೀಂ ಋಚಂ ವಿಧತ್ತೇ—ಸ ಚ ಮಂತ್ರಃ ಸಂಹಿತಾಯಾಮಾನವ್ಯಾತಃ—“ ಆಗನ್ನೇವ ಋತುಭಿರ್ವರ್ಧತು ಕ್ಷಯಂ ದಧಾತು ನಃ ಸವಿತಾ ಸುಪ್ರಜಾಮಿಷಂ || ಸ ನಃ ಕ್ಷಪಾಭಿರಹಭಿಶ್ಚ ಜಿನ್ವತು ಪ್ರಜಾವಂತಂ ರಯಿಮಸ್ಮೇ ಸಮಿನ್ವತು ” (ಋ. ಸಂ. ಮಂ. ೪ ಸೂ. ೫೩ ಋ. ೭) ಇತಿ || ತಸ್ಯಾಯಮರ್ಥಃ—ಸೋಮೋ ದೇವ ಆಗನ್ನಿಹ ಕರ್ಮಾಣ್ಯಾಗಚ್ಛತು || ಆಗತ್ಯ ಚ ಋತುಭಿಃ ಸಹ ಕ್ಷಯಂ ನಿವಾಸಸ್ಥಾನಂ ವರ್ಧತು ವೃದ್ಧಿಂ ಪ್ರಾಪಯತು || ನೋಽಸ್ಮಾಕಂ ಸವಿತಾ ಪ್ರೇರಕಃ ಸ ದೇವಃ ಸುಪ್ರಜಾಂ ಶೋಭನಾಪತ್ಯಮಿಷಮನ್ನಂ ಚ ದಧಾತು ಸಂಪಾದಯತು || ಸದೇವೋ ನೋ ಅಸ್ಮಾನ್ವಪಾಭಿರಾತ್ರಿಭಿರಹೋಭಿಶ್ಚ ಜಿನ್ವತು ಪ್ರೀಣಯತು || ತಥಾ ಪ್ರಜೋಪೇತಂ ಧನಮಸ್ಮೇ ಸಮಿನ್ವತ್ಸಸ್ಮಾಸು ಸಮ್ಯಕ್ಪ್ರಾಪಯತ್ವಿತಿ ||

ಇನ್ನು ಅರಸೆಯ ಋಕ್ಕಾದ—

ಆಗನ್ನೇವ ಋತುಭಿರ್ವರ್ಧತು ಕ್ಷಯಂ ದಧಾತು ನಃ ಸವಿತಾ ಸುಪ್ರಜಾಮಿಷಂ |

ಸ ನಃ ಕ್ಷಪಾಭಿರಹಭಿಶ್ಚ ಜಿನ್ವತು ಪ್ರಜಾವಂತಂ ರಯಿಮಸ್ಮೇ ಸಮಿನ್ವತು ||

(ಋ. ಸಂ. ೪-೫೩-೭)

ಎಂಬ ಋಕ್ಕನ್ನು ಪಠಿಸುವನು. ಈ ಮಂತ್ರವು ಋಗ್ವೇದಸಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿಯೇ ಇದೆ. ಇದರ ಮುಖ್ಯಾಭಿಪ್ರಾಯವು—ಈ ಸೋಮದೇವನು ನಮ್ಮ ಯಜ್ಞಭೂಮಿಗೆ ದಯಮಾಡಿಸಲಿ; ಇಲ್ಲಿಗೆ ಬಂದು ಋತುಗಳಿಂದ ಕೂಡಿ ನಿವಾಸಸ್ಥಾನವನ್ನು ವೃದ್ಧಿಪಡಿಸಲಿ; ಮತ್ತು ಈ ಸೋಮದೇವನು ನಮಗೆ ಪ್ರೇರಕನಾಗಿ ಉತ್ತಮವಾದ ಪುತ್ರಪೌತ್ರಾದಿ ಸಂತತಿಯನ್ನೂ ಅನ್ನವನ್ನೂ ನಮಗೆ ಒದಗಿಸಿಕೊಡಲಿ; ಮತ್ತು ಆ ದೇವನು ಅಹೋರಾತ್ರಿಗಳಲ್ಲಿಯೂ ನಮಗೆ ಸಂತೋಷವನ್ನುಂಟುಮಾಡಲಿ; ಪ್ರಜೆಗಳನ್ನೂ (ಪುತ್ರಾದಿಗಳನ್ನೂ) ಧನವನ್ನೂ ನಮಗೆ ಸಂಪಾದಿಸಿಕೊಡಲಿ.

ಆಗತೋ ಹಿ ಸ ತರ್ಹಿ ಭವತಿ ಋತುಭಿರ್ವರ್ಧತು ಕ್ಷಯಮಿತ್ಯು-

ತವೋ ವೈ ಸೋಮಸ್ಯ ರಾಜ್ಞೋ ರಾಜಭ್ರಾತರೋ ಯಥಾ

ಮನುಷ್ಯಸ್ಯ ತೈರೇವೈನಂ ತತ್ಸಹಾಗಮಯತಿ ||

ಅಸ್ಮಾ ಚುಚಃ ಪ್ರಥಮಪಾದೇ ಪೂರ್ವಭಾಗಂ ವ್ಯಾಚಷ್ಟೇ—ತರ್ಹಿ ತಸ್ಮಿನ್ಯೈಯೋ-
ತ್ತರಕಾಲೇ ಸ ಸೋಮ ಆಗತೋ ಭವತೀತಿ ಪ್ರಸಿದ್ಧಂ || ಉತ್ತರಭಾಗಮನೂದ್ಯ ವ್ಯಾಚಷ್ಟೇ—
ಯಥಾ ಲೋಕೇ ಕಸ್ಯಚಿನ್ನನುಷ್ಯಸ್ಯ ಭ್ರಾತರೋಽಪಿ ಮನುಷ್ಯಜಾತೀಯಾಸ್ತಥಾ ರಾಜಜಾತೀ-
ಯಸ್ಯ ಸೋಮಸ್ಯ ಭ್ರಾತರೋಽಪಿ ರಾಜಜಾತೀಯಾಃ || ತತ್ತೇನ ಮಂತ್ರಭಾಗಪಾಲೇನ
ತ್ಯರ್ಹತುಭಿಭ್ರಾತ್ಯಭಿಃ ಸಹೈನಂ ಸೋಮಮುಸ್ಮಿನ್ಯುರ್ಮಣ್ಯಾಗಮಯತಿ |

ಋಕ್ಕಿನ ಪ್ರಥಮಪಾದದ ಅರ್ಥವನ್ನು ವಿವರಿಸುವರು—ಈ ಋಕ್ಕಿನ ಪ್ರಾರಂಭದಲ್ಲಿರುವ ಆಗನ್ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ಸೋಮಕ್ರಯಣಾನಂತರ ಸೋಮನು ಯಜ್ಞಭೂಮಿಗೆ ಬಂದಿರುವನು ಎಂಬುದನ್ನು ಸೂಚಿಸುವುದು. ಲೋಕವ್ಯವಹಾರದಲ್ಲಿ ಮನುಷ್ಯರಿಗೆ ಸಹೋದರರು ಜತೆಯಲ್ಲಿರುವಂತೆ ರಾಜರಿಗೂ ಸಹೋದರರಿರುವರು. ಇಲ್ಲಿ ಸೋಮನೇ ರಾಜನು. ಋತುಗಳೇ ಅವನ ಸಹೋದರರು. ಈ ಋತುಗಳೆಂಬ ಸಹೋದರರೊಡನೆ ಈ ಸೋಮರಾಜನು ಇಲ್ಲಿಗೆ ದಯಮಾಡಿಸಿರುವನು. ಈ ಅರ್ಥವುಳ್ಳ ಪ್ರಥಮಪಾದವನ್ನು ಹೋತೃವು ಪಠಿಸಿ ಸಹೋದರರಿಂದ ಸಹಿತನಾದ ಸೋಮರಾಜನಿಗೆ ಸ್ವಾಗತವನ್ನು ಬಯಸಿರುವನು.

ದಧಾತು ನಃ ಸವಿತಾ ಸುಪ್ರಜಾಮಿಷಮಿತ್ಯಾಶಿಸ್ತಮಾಶಾಸ್ತೇ | ಸ ನಃ

ಕ್ಷಪಾಭಿರಹಭಿಶ್ಚ ಜಿನ್ವತ್ವಿತ್ಯಹಾನಿ ವಾ ಅಹಾನಿ ರಾತ್ರಯಃ

ಕ್ಷಪಾ ಅಹೋರಾತ್ರೈರೇವಾಸ್ಮಾ ಏತಾಮಾಶಿಸ್ತಮಾಶಾಸ್ತೇ

ಪ್ರಜಾವಂತಂ ರಯಿಮಸ್ಮೇ ಸಮಿನ್ವತ್ವಿತ್ಯಾಶಿಸ್ತಮೇವಾಶಾಸ್ತೇ ||

ದ್ವಿತೀಯಪಾದಮನೂದ್ಯ ವ್ಯಾಚಷ್ಟೇ—ಆಶಾಸನೀಯೋಪೇಕ್ಷಣೀಯಃ ಪ್ರಜಾದಿ-
ಪದಾರ್ಥ ಆಶೀಸ್ತಾಮನೇನ ಪಾದಪಾಲೇನಾಶಾಸ್ತೇ || ತೃತೀಯಪಾದಮನೂದ್ಯ ವ್ಯಾಚಷ್ಟೇ
—ಲೋಕಪ್ರಸಿದ್ಧಾವ್ಯಹಾನೈವಾತ್ರ ಮಂತ್ರೋಕ್ತಾನ್ಯಹಾನಿ || ಅಹೋಭರಿತಿ ವಕ್ತವ್ಯೇ ವರ್ಣ-
ವಿಕಾರೇಣಾಹಭಿರಿತ್ಯುಕ್ತತ್ವಾತ್ || ಶಬ್ದಾಂತರಭ್ರಮಂ ವ್ಯುದಸಿತುಮಿದಂ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನಂ |
ಋವಮತ್ರವ್ಯಾಖ್ಯಾತವ್ಯಃ ಪದವಿಶೇಷೋ ನಾಸ್ತಿ ಕಿಂತ್ವಾಶೀಃ ಪ್ರಾರ್ಥನಾರೂಪಂ ತಾತ್ಪರ್ಯ-
ಮೇನೇತ್ಯಭಿಪ್ರೇತ್ಯವಕಾರಃ ಪ್ರಯುಕ್ತಃ ||

ಪ್ರಥಮಪಾದವನ್ನು ವಿವರಿಸಿ ಮುಂದಿನ ಪಾದಗಳ ಅರ್ಥವನ್ನು ವಿವರಿಸುವರು. ಸಮಸ್ತರನ್ನೂ ಪ್ರೇರಿಸುವ ಈ ಸೋಮದೇವನು ನಮಗೆ ಸುಪುತ್ರರನ್ನೂ ಅನ್ನವನ್ನೂ ಕೊಟ್ಟು ಕಾಪಾಡಲಿ ಮತ್ತು ಆ ದೇವನು ಅಹೋರಾತ್ರಿಗಳಲ್ಲಿಯೂ ನಮ್ಮನ್ನು ಸಂತೋಷಗೊಳಿಸುತ್ತಾ ನಮಗೆ ಪುತ್ರಪೌತ್ರಾದಿ ಪ್ರಜಾಸಂತತಿಯನ್ನೂ ಧನವನ್ನೂ ಕೊಟ್ಟು ಸಂರಕ್ಷಿಸಲಿ ಎಂಬ ಅಶಂಕನೆಯು ಉಕ್ತವಾಗಿದೆ.

[ಮೇಲೆ ಉದಾಹೃತವಾಗಿರುವ ಆಗನ್ ಎಂಬ ಋಕ್ಕು ಸವಿತೃದೇವತಾಕವು; ನಾಮದೇವಋಷಿದೃಷ್ಟವಾದ ಏಳು ಋಕ್ಕುಗಳ ಈ ಸೂಕ್ತವೆಲ್ಲವೂ ಸವಿತೃದೇವತೆಯ ಪರವಾಗಿಯೇ ಇದೆ. ಆದರೂ ಇಲ್ಲಿ ಸೋಮದೇವತೆಯ ಪರವಾಗಿ ಅರ್ಥಮಾಡಿ ಉಪಯೋಗಿಸಲಾಗಿದೆ. ಈ ಹೇಳಿರುವ ವಿಷಯಗಳು ಸೋಮಾನಯನಕಾಲದಲ್ಲಿ ಸಂದರ್ಭೋಚಿತವಾದ ವಿಷಯಗಳನ್ನೊಳಗೊಂಡಿರುವುದರಿಂದ ಈ ಋಕ್ಕನ್ನು ಇಲ್ಲಿ ಸೋಮದೇವತೆಯ ಪರವಾಗಿ ಉಪಯೋಗಿಸಿರುವುದು ಸಹಜವಾಗಿದೆ. ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದ

ಸರ್ವೇ ನಂದಂತಿ ಯಶಸಾಗತೇನ (ಋ. ಸಂ. ೧೦-೭೧-೧೦) ಎಂಬ ಋಕ್ಕು ಸಹ ಜ್ಞಾನದೇವತಾಕನಾಗಿದೆ. ಸೋಮ ದೇವತೆಯನ್ನು ಸ್ತುತಿಸುವುದಿಲ್ಲ. ಆದರೂ ಯಜ್ಞಾದಿಕರ್ಮಗಳಲ್ಲಿ—

ಏತದ್ವೈ ಯಜ್ಞಸ್ಯ ಸಮೃದ್ಧಂ ಯದ್ರೂಪಸಮೃದ್ಧಂ ಯುತ್ಯರ್ನು ಕ್ರಿಯಮಾಣಮ್ನುಗಭಿವದತಿ |

(ಐ. ಬ್ರಾ. ೩-೧೩)

ಎಂಬ ಐತರೇಯ ಬ್ರಾಹ್ಮಣದ ಶ್ರುತಿವಚನದ ಪ್ರಕಾರ ಆಯಾಕರ್ಮಗಳಲ್ಲಿ ಆಯಾ ಕರ್ಮಗಳ ವಿಷಯಗಳನ್ನು ಪ್ರತಿಪಾದಿಸುವ ಸಂದರ್ಭೋಚಿತವಾದ ಅರ್ಥವನ್ನು ವಿವರಿಸುವ ಋಕ್ಕುಗಳನ್ನು ಉಪಯೋಗಿಸಬೇಕೆಂದು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದಲೂ, ಇಲ್ಲಿ ಸೋಮಾಯನಕಾಲದಲ್ಲಿ ಋತ್ವಿಗ್ಯಜಮಾನರು ಸೋಮದೇವತೆಯನ್ನು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಿರುವ ವಿಷಯಗಳೆಲ್ಲವೂ ಈ ಋಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದಲೂ, ಈ ಋಕ್ಕುಗಳು—ಬೇರೆ ದೇವತೆಯ ಪರವಾಗಿದ್ದರೂ—ಇಲ್ಲಿ ಸೋಮದೇವತೆಯ ಪರವಾಗಿಯೇ ಇದೆಯೆಂದು ಭಾವಿಸಿ ಪಠಿಸಲಾಗಿದೆ. ಇದರಲ್ಲಿ ಯಾವ ದೋಷವೂ ಕಂಡುಬರುವುದಿಲ್ಲ.]

ಅನಂತರ ಹೋತೃವು ಈ ಕರ್ಮದಲ್ಲಿ ಏಳನೆಯ ಋಕ್ಕನ್ನು ವರಿಸುವನು—

ಯಾ ತೇ ಧಾನಾನಿ ಹವಿಷಾ ಯಜಂತೀತ್ಯನ್ವಾಹ |

ಸಪ್ತಮೀಮೃಚಂ ವಿಧತ್ತೇ—ಸೇಯಮೃಕ್ಷಂಹಿತಾಯಾನಾನಾಂತಾ—‘ಯಾ ತೇ ಧಾನಾನಿ ಹವಿಷಾ ಯಜಂತಿ ತಾ ತೇ ವಿಶ್ವಾ ಪರಿಭೂರಸ್ತು ಯಜ್ಞಂ || ಗಯಸ್ಥಾನಃ ಪ್ರತರಣಃ ಸುವೀರೋಽವೀರಹಾ ಪ್ರಚರಾ ಸೋಮ ದುರ್ಯಾನ್ (೧-೯೧-೪) ಇತಿ || ಹೇ ಸೋಮ ತೇ ತವ ಧಾನಾನಿ ಯಾನುತ್ಪರವೇದ್ಯಾದಿಸ್ಥಾನಾನಿ ಯಜಮಾನಾ ಹವಿಷಾ ಯಜಂತಿ ತೇ ತವ ತಾ ವಿಶ್ವಾ ತಾನಿ ಸರ್ವಾಣಿ ಸ್ಥಾನಾನಿ ವ್ಯಾಪ್ತೇತಿ ಶೇಷಃ | ತತೋ ಭವಾನ್ಯಜ್ಞಂ ಪರಿಭೂರಸ್ತು ಪರಿತಃ ಪ್ರಾಪ್ತವಾನ್ಭವತು || ಕಿಂಚ || ತ್ವಂ-ಗಯಸ್ಥಾನೋ ಗಯಾಷಾನ್ಯುಸ್ಮದೀಯಾನಾಂ ಗನಾಂ ನರ್ಧಯಿತಾ ಪ್ರತರಣಃ ಪ್ರತಾರಯಿತಾ ಸರ್ವಾಪದುತ್ತಾರಣಹೇತುಃ ಸುವೀರಃ ಶೋಭನ ಪುತ್ರಸೌತ್ರಾದಿಪ್ರದೋ ಭವೇತಿ ಶೇಷಃ || ಹೇ ಸೋಮ ವೀರಹಾಸ್ಮದೀಯಾನಾಂ ವೀರಪುರುಷಾಣಾಂ ಹನನಮಕುರ್ವಾಣೋ ದುರ್ಯಾನಸ್ಮದೀಯಗೃಹಾನ್ಪ್ರತಿ ಪ್ರಚರ ಪ್ರಕರ್ಷೇಣ ಗಚ್ಛ ||

ಹೋತೃವು ಪಠಿಸುವ ಈ ಏಳನೆಯ ಋಕ್ಕು ಮುಗ್ಧವಾದ ಸಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿಯೇ ಇದೆ—

ಯಾ ತೇ ಧಾನಾನಿ ಹವಿಷಾ ಯಜಂತಿ ತಾ ತೇ ವಿಶ್ವಾ ಪರಿಭೂರಸ್ತು ಯಜ್ಞಂ |

ಗಯಸ್ಥಾನಃ ಪ್ರತರಣಃ ಸುವೀರೋಽವೀರಹಾ ಪ್ರಚರಾ ಸೋಮ ದುರ್ಯಾನ್ ||

(ಋ. ಸಂ. ೧-೯೧-೪)

ಈ ಋಕ್ತನ ಮುಖ್ಯಾಭಿಪ್ರಾಯವು—ಎಲೈ ಸೋಮನೇ, ಉತ್ತರವೇದಿಯೇ ಮೊದಲಾದ ನಿನ್ನ ಸ್ಥಾನಗಳನ್ನು ಯಜ್ಞ ಮಾಡುವ ಯಜಮಾನರು ಹವಿರಾದಿಗಳಿಂದ ಪೂಜಿಸುತ್ತಾರೆ. ಆ ನಿನ್ನ ಸ್ಥಾನಗಳು ಎಲ್ಲಾ ಸ್ಥಳಗಳಲ್ಲಿಯೂ ವ್ಯಾಪಿಸಿರುವುದರಿಂದ ನೀನು ಯಜ್ಞಪ್ರದೇಶವನ್ನು ಸುತ್ತುವರೆದು ನೆಲಿಸಿರುವೆ ಮತ್ತು ನೀನು ನಮ್ಮ ಗೋವುಗಳನ್ನು ಪೋಷಿಸಿ ವೃದ್ಧಿಪಡಿಸು.

ಸುವವನು; ನಮ್ಮನ್ನು ಸಮಸ್ತ ಸಂಕಟಗಳಿಂದ ಪಾರುಮಾಡುವವನು; ನೀನು ನಮಗೆ ಒಳ್ಳೆಯ ಪುತ್ರಪೌತ್ರಾದಿಗಳನ್ನು ಕೊಡುವವನು; ಇದಲ್ಲದೆ, ಎಲೈ ವೀರಾಭಿಮಾನಿಯಾದ ಸೋಮದೇವನೇ, ನೀನು ನಮ್ಮಲ್ಲಿರುವ ಉತ್ತಮವೀರರನ್ನು ಕೊಲ್ಲುವವನಲ್ಲ. ಇಂತಹ ನೀನು ಈಗ ನಮ್ಮ (ಯಜ್ಞ) ಗೃಹಾಭಿಮುಖವಾಗಿ ದಯಮಾಡು.

ತಾ ತೇ ವಿಶ್ವಾ ಪರಿಭೂರಸ್ತು ಯಜ್ಞಂ ಗಯಸ್ಪಾನಃ ಪ್ರತರಣಃ
ಸುವೀರ ಇತಿ ಗವಾಂ ನಃ ಸ್ಥಾನಯಿತಾ ಪ್ರತಾರಯಿತ್ಯಧೀತ್ಯೇವ
ತದಾಹ |

ಅತ್ರ ಪ್ರಥಮಪಾದಸ್ಯ ಸ್ವಷ್ಟಾರ್ಥತ್ವಬುಧ್ಯಾ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನಮುಪೇಕ್ಷ್ಯ ದ್ವಿತೀಯಪಾದ-
ಮಪಿ ಸ್ವಷ್ಟಾರ್ಥಾಭಿಪ್ರಾಯೇಣೈವ ಪಠತಿ || ತೃತೀಯಪಾದಮನೂದ್ಯ ವ್ಯಾಚ್ಛೇ-
ಸ್ಥಾನಯಿತಾ ವರ್ಧಯಿತಾ ||

ಮೊದಲನೆಯ ಪಾದದ ಅರ್ಥವು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಎರಡನೆಯ ಮತ್ತು ಮೂರನೆಯ ಪಾದಗಳನ್ನು ವಿವರಿಸುವರು .
ಇದರ ಅರ್ಥವನ್ನು ಸಹ ಮೇಲೆಯೇ ತಿಳಿಸಿದೆ.

ಅವೀರಹಾ ಪ್ರಚರಾ ಸೋಮ್ನಿದುರ್ಯಾನಿತಿ ಗೃಹಾ ವೈ ದುರ್ಯಾ
ಬಿಭೃತಿ ವೈ ಸೋಮಾದ್ರಾಜ್ಞ ಆಯತೋ ಯಜಮಾನಸ್ಯ
ಗೃಹಾಃ ಸ ಯದೇತಾನುನ್ವಾಹ ಶಾಂತ್ಯೈವೈನಂ ತಚ್ಛಮಯತಿ
ಸೋಽಸ್ಯ ಶಾಂತೋ ನಃ ಪ್ರಚಾಂ ನ ಪಶೂನ್ ಹಿನಸ್ತಿ ||

ಚತುರ್ಥಪಾದಮನೂದ್ಯ ವ್ಯಾಚ್ಛೇ—ಆಯತ ಆಗಚ್ಛತಃ ಸೋಮಾದ್ರಾಜ್ಞೋ
ಯಜಮಾನಸ್ಯ ಗೃಹಾ ಗೃಹವರ್ತಿನೋ ವೀರಪುರುಷಾಃ ಕೇನಾಪಿ ಪರಿಚರ್ಯಾವೈಕಲ್ಯೇನ
ರಾಜಾ ಕೋಪಂ ಕರಿಷ್ಯತೀತಿ ಮತ್ಸಾ ತಸ್ಮಾತ್ಸರ್ವೇ ಬಿಭೃತಿ ತದಾನೀಂ ಸಹೋತಾ ಯದ್ಯೇ-
ತಾನುವೀರಹೇತಿಪದಯುಕ್ತಾನ್ಯುಚಮನ್ವಾಹ ತತ್ತೇನಾನುವಚನೇನ ಶಾಂತ್ಯಾ ಶಾಂತಿಹೇತು-
ಭೂತಯಾ ಸುವೀರಪದೋಕ್ತೈವೈನಂ ರಾಜಾನಂ ಶಮಯತಿ—ಶಾಂತಂ ಕರೋತಿ | ಸ ಚ
ರಾಜಾ ಶಾಂತಃ ಸನ್ನಸ್ಯ ಯಜಮಾನಸ್ಯ ಪುತ್ರಾದಿಕಾಂ ಪ್ರಚಾಂ ಗವಾದಿಪಶೂಂಶ್ಚ ನ ಹಿನಸ್ತಿ ||

ಈಗ ನಾಲ್ಕನೆಯ ಪಾದದ ಅರ್ಥವನ್ನು ವಿವರಿಸುವರು—ಯಜಮಾನನ ಗೃಹಾಭಿಮುಖವಾಗಿ ಬರುತ್ತಿರುವ ಈ
ಸೋಮರಾಜನನ್ನು ನೋಡಿ ಯಜಮಾನನ ಗೃಹದಲ್ಲಿರುವ ವೀರಪುರುಷರು—ನಾವು ಈ ಸೋಮರಾಜನಿಗೆ ಮಾಡುವ ನೇವೆಯಲ್ಲಿ
ಹೆಚ್ಚುಕಡಿಮೆಯಾಗಿ, ಅದರಿಂದ ಈ ದೇವನು ಕೋಪಗೊಳ್ಳುವನೆಂದು ಗೃಹದಲ್ಲಿ ವೀರಪುರುಷರೇ ಮೊದಲಾದವರು ಭಯಪಡು-
ವರು. ಆಗ ಹೋತೃವು ಆ ಭಯವನ್ನು ಪರಿಹಾರಮಾಡುವುದಕ್ಕಾಗಿ, ಅವೀರಹಾ—ಈ ಸೋಮದೇವನು ವೀರಪುರುಷರನ್ನು
ಕೊಲ್ಲುವವನಲ್ಲ ಎಂಬ ಅಶ್ವಾಸನಶಬ್ದವಿರುವ ನಾಲ್ಕನೆಯ ಪಾದವನ್ನು ಪಠಿಸಿ ಸೋಮರಾಜನಿಗೆ ಶಾಂತಿವಚನವನ್ನು ಹೇಳಿ
ಸಮಾಧಾನಪಡಿಸುವನು. ಸೋಮರಾಜನೂ ಸಹ ಆ ಶಾಂತಿವಚನಗಳಿಂದ ತೃಪ್ತನಾಗಿ ಯಜಮಾನನ ಪುತ್ರಾದಿಗಳನ್ನು
ಗೋವುಗಳನ್ನೂ ಪರಿವಾರದವರನ್ನೂ ಹಿಂಸಿಸುವುದಿಲ್ಲ.

ಇಮಾಂ ಧಿಯಂ ಶಿಕ್ಷಮಾಣಸ್ಯ ದೇವೇತಿ ವಾರುಣ್ಯಾ ಪರಿದಧಾತಿ |

ಅಷ್ಟಮೀಮೃಚಂ ವಿಧತ್ತೇ—ಇಯಮೃಗ್ವರುಣದೇವತಾಕಾ ತಯಾ ಪರಿದಧಾತಿ |
ಅನುವಚನಂ ಸಮಾಪಯೇದಿತ್ಯರ್ಥಃ | ಸೇಯಮೃಗ್ವಂಹಿತಾಯಾನೇವಮಾಮ್ನಾತಾ—
“ ಇಮಾಂ ಧಿಯಂ ಶಿಕ್ಷಮಾಣಸ್ಯ ದೇವಕ್ರತುಂ ದಕ್ಷಂ ವರುಣ ಸಂಶಿಶಾಧಿ | ಯಯಾತಿ ವಿಶ್ವಾ
ದುರಿತಾ ತರೇಮ ಸುತರ್ಮಾಣಮಧಿ ನಾವಂ ರುಹೇಮು ” (ಋ.ಸ. ೮-೪೨-೩) ಇತಿ | ತಸ್ಯಾಯ-
ಮರ್ಥಃ | ಹೇ ವರುಣ ದೇವೇಮಾಂ ಧಿಯಂ ಯಜ್ಞಾನುಷ್ಠಾನವಿಷಯಾಂ ಬುದ್ಧಿಂ ಶಿಕ್ಷಮಾ-
ಣಸ್ಯಾಭ್ಯಸ್ಯತೋ ಯಜಮಾನಸ್ಯ ಕ್ರತುಂ ಯಜ್ಞವಿಷಯಂ ವೀರ್ಯಂ ದಕ್ಷಂ ಕೌಶಲಂ ಯಜ್ಞ-
ವಿಷಯಪ್ರಜ್ಞಾನಂ ಸಂಶಿಶಾಧಿ ಸಮ್ಯಗುಪದಿಶ | ಯಯಾ ವಾಗ್ರೂಪಯಾ ನಾನಾ ವಿಶ್ವಾ
ದುರಿತಾ ಸರ್ವಾಣಿ ಪಾಪಾನ್ಯತೀತರೇಮು | ತಾದೃಶೀಂ ಸುತರ್ಮಾಣಂ ಸುಷ್ಕುತರಣಹೇತುಂ
ವಾಗ್ರೂಪಾಂ ನಾವಮಧಿರುಹೇಮಾಽಽಧಿಕೇನಾಽಽರೋಹಣಂ ಕುರ್ಮ ಇತಿ |

ಈಗ ಹೋತ್ರವು ಇಮಾಂ ಧಿಯಂ ಎಂಬ ವರುಣದೇವತಾಕವಾದ ಎಂಟನೆಯ ಋಕ್ವನ್ನು ಪಠಿಸಿ ಈ ಸೋಮ
ಪ್ರವಾಹಣವೆಂಬ ಕರ್ಮವನ್ನು ಸಮಾಪ್ತಿಗೊಳಿಸುವನು.

ಇಮಾಂ ಧಿಯಂ ಶಿಕ್ಷಮಾಣಸ್ಯ ದೇವ ಕ್ರತುಂ ದಕ್ಷಂ ವರುಣ ಸಂಶಿಶಾಧಿ |

ಯಯಾತಿ ವಿಶ್ವಾ ದುರಿತಾ ತರೇಮ ಸುತರ್ಮಾಣಮಧಿ ನಾವಂ ರುಹೇಮು ||

(ಋ. ಸಂ. ೮-೪೨-೩)

ಈ ಋಕ್ವು ಸಹ ಋಗ್ವೇದಸಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿಯೇ ಇರುವುದು. ಈ ಋಕ್ವಿನ ಮುಖ್ಯಾಭಿಪ್ರಾಯವು—ಎಲೈ ವರುಣ
ದೇವನೇ, ಈ ಯಜ್ಞಾನುಷ್ಠಾನವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಪ್ರವರ್ತಿತವಾದ ಬುದ್ಧಿಯಲ್ಲಿ ಆಸಕ್ತನಾಗಿರುವ (ಎಂದರೆ ಯಜ್ಞಾನುಷ್ಠಾನವನ್ನು
ವಿಧ್ಯುಕ್ತರೀತಿಯಿಂದ ಮಾಡಬೇಕೆಂದು ಬಯಸುತ್ತಿರುವ) ಈ ಯಜಮಾನನಿಗೆ ನೀನು ಯಜ್ಞವಿಷಯವಾದ ಸಾಮರ್ಥ್ಯವನ್ನೂ,
ಕೌಶಲತೆಯನ್ನೂ, ಜ್ಞಾನವನ್ನೂ ಚೆನ್ನಾಗಿ ಉಪದೇಶಮಾಡು. ನಿನ್ನ ವಾಗ್ರೂಪವಾದ ಉಪದೇಶವೆಂಬ ನಾವೆಯನ್ನು ಹತ್ತಿಕುಳಿತು,
ಸಮಸ್ತವಾದ ದುರಿತ(ಕಷ್ಟ)ಗಳನ್ನೂ ಪಾಪಗಳನ್ನೂ ದಾಟಿ ಪಾರಾಗೋಣ.

ವರುಣದೇವತೋ ವಾ ಏಷ ತಾವದ್ಯಾವದುಪನದ್ಧೋ ಯಾವತ್ಪರಿ-
ಶ್ರಿತಾನಿ ಪ್ರಪದ್ಯತೇ ಸ್ವಯೈವೈನಂ ತದ್ದೇವತಯಾ ಸ್ವೇನ
ಛಂದಸಾಃ ಸಮರ್ಥಯದಿ ||

ವಾರುಣ್ಯಾ ಸಮಾಪನೇ ಕಾರಣಮಾಹ—ಯಾವತ್ಕಾಲಂ ಸೋಮ ಉಪನದ್ಧೋ
ವಸ್ತ್ರಾದಿನಾ ಬದ್ಧಃ ಸ್ಯಾದ್ಯಾವಚ್ಚ ಪರಿಶ್ರಿತಾನಿ ಪ್ರಾಚೀನವಂಶಾದಿಸ್ಥಾನಾನಿ ಪ್ರತಿಪದ್ಯತೇ
ತಾವದೇಷ ಸೋಮೋ ವರುಣದೇವತಾಕೋ ಬಂಧನಸ್ಯ ವರುಣಪಾಶಾಧೀನತ್ವಾದಾವರಣಸ್ಯಾಪಿ
ವರುಣಾಧೀನತ್ವಾತ್ || ತತ್ರಥಾ ಸತಿ ವಾರುಣ್ಯಾ ಪರಿದಧಾನೋ ಹೋತಾ ಸ್ವಯೈವ ಸೋಮಂ
ಸಂಬಂಧಿನ್ಯೈವ ದೇವತಯಾ ಸ್ವೇನ ಸಂಬಂಧಿನಾ ಛಂದಸಾ ತನೇನಂ ಸೋಮಂ ಸಮೃದ್ಧಂ

ಕರೋತಿ || ಅಸ್ಯಾ ಚುಚ್ಚಿಸ್ತ್ರಿಷ್ಟಪ್ಪಂದಃ || ಸಾ ಚ ತ್ರಿಷ್ಟಪ್ ಸೋಮಮಾಹರ್ತುಂ
ದ್ಯುಲೋಕೇಗತ್ವಾ ದಕ್ಷಿಣಾ(ಣಾಂ)ತಪಶ್ಚಾಹ್ಯತವತೀ || ತಥಾಚ ಶಾಖಾಂತರೇ ಶ್ರುಯತೇ—
“ ಸಾ ದಕ್ಷಿಣಾಭಿಶ್ಚ ತಪಸಾ ಚಾಗಚ್ಚತ್ ” ಇತಿ || ತಸ್ಮಾದಿದಂ ಭಂದಃ ಸೋಮಸ್ಯ ಸ್ವಕೀಯಂ ||

ಈ ಸೋಮಪ್ರವಾಹಣಕರ್ಮವನ್ನು ಸಮಾಪ್ತಿಗೊಳಿಸಲು ವರುಣದೇವತಾಕವಾದ ಋಕ್ಕನ್ನು ಏತಕ್ಕೆ ಪಠಿಸಬೇಕೆಂದರೆ ಅದಕ್ಕೆ ಕಾರಣವನ್ನು ಹೇಳುವರು. ವಿಕ್ರಯಮಾಡಿ ತಂದ ಸೋಮವನ್ನು ಇದುವರೆಗೂ ಹಗ್ಗಮುಂತಾದ ಬಂಧನಗಳಿಂದ ಕಟ್ಟಿ ವಸ್ತ್ರಾದಿಗಳಿಂದ ಆಚ್ಛಾದಿಸಿ ಪ್ರಾಚೀನವಂಶ ಮೊದಲಾದ ಸ್ಥಾನಗಳಿಗೆ ತರಲಾಗಿದ್ದಿತು. ಯಾವ ವಸ್ತುವನ್ನೇ ಆಗಲಿ ಕಟ್ಟಿರುವ ಬಂಧನವು ಅಥವಾ ಅದರಮೇಲೆ ಹೊದಿಸಿರುವ ವಸ್ತ್ರಾದಿ ಆಚ್ಛಾದನವು ವರುಣದೇವನ ಪಾಶಾಧೀನವಾಗಿರುವುದು. ಅದನ್ನು ಬಿಚ್ಚಬೇಕಾದರೆ ವರುಣದೇವನನ್ನು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸುವ ಋಕ್ಕನ್ನು ಪಠಿಸಬೇಕೆಂಬ ನಿಯಮಪ್ರಕಾರ ಹೋತೃವು ವರುಣದೇವತಾಕವಾದ ಮಂತ್ರವನ್ನು ಪಠಿಸುವನು. ಹಿಂದೆ ಸೋಮನನ್ನು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸುವಾಗ ಸೋಮದೇವನಿಗೆ ಪ್ರಿಯವಾದ ಅಥವಾ ಸ್ವಕೀಯವಾದ ಗಾಯತ್ರಿಭಂದಸ್ಸಿನ ಋಕ್ಕುಗಳಿಂದ ಸ್ತುತಿಸಲಾಗಿತ್ತಷ್ಟೆ. ಈಗ ಕರ್ಮಸಮಾಪ್ತಿ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಸ್ತುತಿಸುವ ಈ ಮಂತ್ರವು ತ್ರಿಷ್ಟಪ್ ಭಂದಸ್ಸಿನದು. ಅದೂ ಸೋಮನಿಗೆ ಸ್ವಕೀಯಭಂದಸ್ಸೇ ಆಗಿರುವುದು ಹೇಗೆಂದರೆ—ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಸೋಮವು ಸ್ವರ್ಗಲೋಕದಲ್ಲಿದ್ದಿತು ಅದನ್ನು ಭೂಮಿಗೆ ತರುವುದಕ್ಕಾಗಿ ದೇವತೆಗಳು ಭಂದಸ್ಸುಗಳನ್ನು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಲು ತ್ರಿಷ್ಟಪ್, ಜಗತೀ, ಗಾಯತ್ರೀ ಎಂಬ ಮೂರು ಭಂದಸ್ಸುಗಳು ಪಕ್ಷಿಗಳ ಆಕಾರವನ್ನು ಕೈಗೊಂಡು ಸ್ವರ್ಗಕ್ಕೆ ಹಾರಿ ಸೋಮವನ್ನು ತರಲು ಪ್ರಯತ್ನಿಸಿದವು. ಮೊದಲು ತ್ರಿಷ್ಟಪ್ ಅನಂತರ ಜಗತೀಭಂದಸ್ಸು ಸೋಮಗಳನ್ನು ತರಲು ಪ್ರಯತ್ನಿಸಿ ವಿಫಲವಾದುವು. ಅನಂತರ ಗಾಯತ್ರಿಭಂದಸ್ಸು ಶ್ರೇಣಪಕ್ಷಿಯ ರೂಪವನ್ನು ಧರಿಸಿ ಸ್ವರ್ಗದಿಂದ ಸೋಮವನ್ನು ತಂದಿತು. ತ್ರಿಷ್ಟಪ್ ಭಂದಸ್ಸು ಸೋಮವನ್ನು ತರದಿದ್ದರೂ ಅದಕ್ಕಾಗಿ ಪ್ರಯತ್ನ ಪಟ್ಟಿದ್ದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ತ್ರಿಷ್ಟಪ್ ಭಂದಸ್ಸು ಸಹ ಸೋಮದೇವತೆಗೆ ಸ್ವಕೀಯವೆಂದೇ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ.

ಶಿಕ್ಷಮಾಣಸ್ಯ ದೇವೇತಿ ಶಿಕ್ಷತೇ ವಾ ಏಷ ಯೋ ಯಜತೇ ಕ್ರತುಂ
ದಕ್ಷಂ ವರುಣ ಸಂತಿಶಾಧೀತಿ ವೀರ್ಯಂ ಪ್ರಜ್ಞಾನಂ ವರುಣ
ಸಂತಿಶಾಧೀತ್ಯೇನ ತದಾಹ ||

ಪ್ರಥಮಪಾದೇ ಶಿಕ್ಷಮಾಣಸ್ಯೇತಿ ಪದಂ ವ್ಯಾಚಷ್ಟೇ—ಪುನಃ ಪುನರಭ್ಯಾಸಃ ಶಿಕ್ಷಾ
ಯಜನಶೀಲಸ್ಯ ಸೋಽಸ್ತಿ || ದ್ವಿತೀಯಪಾದಮನೂದ್ಯ ವ್ಯಾಚಷ್ಟೇ—

ಸೋಮಲತೆಗಳನ್ನು ಹಗ್ಗದಿಂದ ಕಟ್ಟಿ, ವಸ್ತ್ರದಿಂದ ಆಚ್ಛಾದಿಸಿರುವ ಪರ್ಯಂತರ ಅದು ವರುಣದೇವನ ಪಾಶಾಧೀನ ದಲ್ಲಿದ್ದಂತೆ ಭಾವಿಸಲಾಗುವುದು. ಈಗ ಬಂಧನವನ್ನು ತೆಗೆದು ವಸ್ತ್ರವನ್ನು ತೆಗೆಯುವುದಕ್ಕಾಗಿ ವರುಣನನ್ನು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಲಾಗಿದೆ. ಹೀಗೆ ಪ್ರಾರ್ಥಿಸುವಾಗ—ಎಲೈ ವರುಣನೇ, ಈ ಯಜ್ಞವನ್ನು ಮಾಡುತ್ತಿರುವ ಯಜಮಾನನಿಗೆ ಸರಿಯಾದ ತಿಳುವಳಿಕೆಯನ್ನು ಕೊಡು, ಇಂದ್ರಿಯಪಟುತ್ವವನ್ನೂ ಯಜ್ಞ ಮಾಡುವ ಸಾಮರ್ಥ್ಯವನ್ನೂ. ಜ್ಞಾನವನ್ನೂ ಕೊಡು ಎಂದು ಹೋತೃವು ಈ ಮಂತ್ರ ಪಠನದಿಂದ ವರುಣನನ್ನು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸುವನು.

ಯಯಾತಿ ವಿಶ್ವಾ ದುರಿತಾ ತರೇಮು ಸುತರ್ಮಾಣಮುಧಿ ನಾನಂ
ರುಹೇಮೇತಿ ಯಜ್ಞೋ ವೈ ಸುತರ್ಮಾ ನೌಃ ಕೃಷ್ಣಾಜಿನಂ ವೈ

ಸುತರ್ಮಾ ನೌರ್ವಾಗ್ವೈ ಸುತರ್ಮಾ ನೌರ್ವಾಚಮೇವ ತದಾ-
ರುಹ್ಯ ತಯಾ ಸ್ವರ್ಗಂ ಲೋಕಮುಭಿಸಂತರತಿ ||

ದ್ವಿತೀಯಾರ್ಥಮನೂದ್ಯ ವ್ಯಾಚಷ್ಟೇ—ಯತ್ರ ಯಜ್ಞಸ್ಯ ವಾ ಕೃಷ್ಣಾಜಿನಸ್ಯ ವಾ
ಪ್ರಸ್ತಾವಸ್ತತ್ರ ತತ್ಪರತ್ವೇನ ಸುತರ್ಮಶಬ್ದೋ ವ್ಯಾಖ್ಯೇಯಃ | ಇಹ ತು ಮಂತ್ರರೂಪಾ ಪಾಗ್ವಿ-
ವಕ್ಷಿತಾ | ತತ್ತೇನ ಮಂತ್ರಪಾಠೇನ ವಾಗ್ರೂಪಾನೇನ ನಾನಮಾರುಹ್ಯ ತಯಾ ನೌರ್ವಾ ಸ್ವರ್ಗ-
ಮುಭಿಲಕ್ಷ್ಯ ಸಮ್ಯಕ್ಸ್ವರ್ಗಂ ತರತಿ |

ಇಲ್ಲಿ ನಾನವೆಯೆಂದರೆ ಯಜ್ಞವು ; ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ದೀಕ್ಷಾಸಂಸ್ಕಾರಕ್ಕಾಗಿ ಉಪಯೋಗಿಸುವ ಕೃಷ್ಣಾಜಿನವೇ ನಾನವೆಯು ;
ಮಂತ್ರರೂಪವಾದ ವಾಕ್ಯಗಳೇ ನಾನವೆಯು ; ಇಂತಹ ನಾನವೆಯನ್ನೇರಿ ಎಂದರೆ ನಾವು ಯಜ್ಞವನ್ನು ಪ್ರಾರಂಭಿಸಿ ಅದರಲ್ಲಿ ದೀಕ್ಷೆ
ಯನ್ನು ಹೊಂದಿ ಸಮಯಾನುಸಾರವಾದ ಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ಪಠಿಸುತ್ತಾ ಯಜ್ಞಮಾಡುವುದರಿಂದ ಪಾಪಗಳನ್ನೆಲ್ಲಾ ಕಳೆದುಕೊಂಡು
ಸ್ವರ್ಗಲೋಕವನ್ನು ಪಡೆಯುವಂತಾಗಲಿ ಎಂದಭಿಪ್ರಾಯವು. ಇಂತಹ ಅರ್ಥವುಳ್ಳ ಋಕ್ವನ್ನು ಪಠಿಸುವುದರಿಂದ ಯಜ್ಞಮಾಡುವ
ಯಜಮಾನನು ಸ್ವರ್ಗವನ್ನು ಪಡೆಯುವನು.

ತಾ ಏತಾ ಅಷ್ಟಾನನ್ವಾಹ ರೂಪಸಮ್ಯದ್ಧಾ ಏತದ್ವೈ ಯಜ್ಞಸ್ಯ
ಸಮ್ಯದ್ಧಂ ಯದ್ರೂಪಸಮ್ಯದ್ಧಂ ಯತ್ಕರ್ಮ ಕ್ರಿಯಮಾಣಾ-
ಮ್ಯುಗಭಿವದತಿ ||

ಉಕ್ತಾಃ ಸರ್ವಾ ಋಚಃ ಪ್ರಶಂಸತಿ—ವಿವಕ್ಷಿತಾರ್ಥಪ್ರತಿಪಾದಕೇನ ರೂಪೇಣ
ಸಮ್ಯದ್ಧಾಃ | ತಾಮೇವ ಸಮ್ಯದ್ಧಿಂ ವಿಶದಯತಿ—ಪೂರ್ವವದ್ವ್ಯಾಖ್ಯೇಯಂ |

ಈ ಎಂಟು ಋಕ್ಯುಗಳೂ ಸೇರಿ ಸೋಮಪ್ರವಾಹಣವೆಂಬ ಕರ್ಮವು ಪೂರ್ತಿಯಾಗುವುದು. ಕರ್ಮಪೂರ್ತಿಯಾಗುವ
ಋಕ್ಯುಗಳನ್ನು ಪಠಿಸುವುದರಿಂದ ಯಜ್ಞವು ಸಾಂಗವಾಗಿ ನೆರವೇರಿದಂತಾಗುವುದು. ಮತ್ತು ಆಯಾ ಕರ್ಮಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಪಟ್ಟ
ಮತ್ತು ಅದೇ ಅರ್ಥವನ್ನೊಳಗೊಂಡ ಋಕ್ಯುಗಳನ್ನು ಪಠಿಸುವುದರಿಂದಲೇ ಆಯಾ ಕರ್ಮಗಳು ಪೂರ್ತಿಯಾಗಿ ಯಜ್ಞವು
ಸಾಂಗವಾಗಿ ನೆರವೇರುವುದು.

ತಾಸಾಂ ತ್ರಿಃ ಪ್ರಥಮಾನನ್ವಾಹ ತ್ರಿರುತ್ತಮಾಂ ತಾ ದ್ವಾದಶ ಸಂಪ-
ದ್ಯಂತೇ ದ್ವಾದಶ ವೈ ಮಾಸಾಃ ಸಂವತ್ಸರಃ ಸಂವತ್ಸರಃ ಪ್ರಜಾ-
ಪತಿಃ ಪ್ರಜಾಪತ್ಯಾಯತನಾಭಿರೇನಾಭೀ ರಾಧ್ನೋತಿ ಯ ಏವಂ
ವೇದ | ತ್ರಿಃ ಪ್ರಥಮಾಂ ತ್ರಿರುತ್ತಮಾನನ್ವಾಹ ಯಜ್ಞಸ್ಯೇವ
ತದ್ಭರ್ತೃ ನಹ್ಯತಿ ಸ್ಥೇನ್ನೇ ಬಲಾಯಾವಿಸ್ತ್ರಂ ಸಾಯ ||

ಆದ್ಯಂತಯೋರ್ಭೂಚೋರಾವೃತ್ತಿಂ ವಿಧತ್ತೇ—ಅವೃತ್ತಿಸಹಿತಾನಾಮೃಚಾಂ ಸಂಖ್ಯಾಂ
ಪ್ರಶಂಸತಿ—ವೇದಸಂ ಪ್ರಶಂಸತಿ—ಅವೃತ್ತಿಂ ಪ್ರಶಂಸತಿ—ತತ್ತೇನಾವರ್ತನೇನ—ಬರ್ಹಿ ರಜ್ವಾ

ಉಭಯೋರಂತಯೋಃ ಸ್ಥಿತೌ ಮಹ್ಯಾಕಾರೌ ಗ್ರಂಥೀ ತವ್ವದತ್ತಾಹಿ ಸಹ್ಯತಿ ಬಧ್ನಾತಿ । ತಚ್ಚ
ಖಂಭನಂ ಸ್ಥೇಮ್ನೇ ಸ್ಥೈರ್ಯಾಯ ಭವತಿ । ತಸ್ಯೈವಾನ್ವಯವ್ಯತಿರೇಕಾಭ್ಯಾಂ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನಂ
ಸ್ತಾಖಲ್ಯಂ ಅವಿಸ್ತಂಸನಂ ಚ ॥

ಈ ಎಂಟು ಋಕ್ಕುಗಳನ್ನು ಪಠಿಸುವಾಗ ಮೊದಲನೆಯ ಋಕ್ಕನ್ನೂ, ಕೊನೆಯ ಋಕ್ಕನ್ನೂ ಹೋತ್ವವು ಮೂರು ಮೂರಾವರ್ತಿ ಪಠಿಸುವನು. ಇವರಿಂದ ಒಟ್ಟು ಹನ್ನೆರಡು ಋಕ್ಕುಗಳನ್ನು ಪಠಿಸಿದಂತಾಗುವುದು. ಒಂದು ಸಂವತ್ಸರದಲ್ಲಿ ಹನ್ನೆರಡು ಮಾಸಗಳಿರುವವು. ಸಂವತ್ಸರವು (ಕಾಲವು) ಪ್ರಜಾಪತಿಸ್ವರೂಪವು. ಮೇಲೆ ಹೇಳಿದ ಈ ಋಕ್ಕುಗಳೂ ಪ್ರಜಾಪತಿಯಲ್ಲೇ ನೆಲೆಸಿರುವವು. ಇದನ್ನು ತಿಳಿದು ಈ ಋಕ್ಕುಗಳನ್ನು ಪಠಿಸುವುದರಿಂದ ಆಯಾ ಕರ್ಮಗಳಲ್ಲಿ ಜಯಶೀಲನಾಗುವನು. ಕರ್ಮದ ಅಧಿಯಲ್ಲಿಯೂ ಕೊನೆಯಲ್ಲಿಯೂ ಮೊದಲನೆಯ ಮತ್ತು ಕೊನೆಯ ಋಕ್ಕುಗಳನ್ನು ಮೂರುಮೂರಾವರ್ತಿ ಪಠಿಸುವುದರಿಂದ ಯಜ್ಞವೆಂಬ ಕರ್ಮವು ಮಂತ್ರಗಳಿಂಟು ಹಗ್ಗಗಳಿಂದ ಎರಡು ತುದಿಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಗಂಟುಹಾಕಿ ಬಲವಾಗಿ ಕಟ್ಟಲ್ಪಟ್ಟು ಜಾರಿಹೋಗದಂತೆ ದೃಢವಾಗಿರುವಂತಾಗಿರುವುದು.

English Translation

The Adhvaryu then says (to the Hotar); repeat a mantra for the Soma who is bought and being brought (to the sacrificial compound). The Hotar repeats: Bhadrā abhi'sreyah prehi, i.e., go from happiness to still greater bliss. By the word bhadrā i.e. happy, this world (the earth) is meant. The world is better (s'reyan) than this world. Thus the Hotar makes the sacrificer go to the celestial world (which is to be understood by S'reyas, i.e., better). The second pada of the verse is): brihaspatih para eta astu, i.e., the (thy) guide be Brihaspati! If the Hotar has made (by repeating this pada) the Brahma his (the sacrificer's) guide, (the sacrifice) being thus provided with the Brahma will not be damaged. (The third pada of the verse is:) atha im avasya vara a prithivyu, i.e., stop him (soma) on the surface of the earth. Vara means the place for sacrificing to the gods (devayajana). (By these words) the Hotar makes him (the Soma) stop (and remain in that place). (The fourth pada is: are s'atrina krinuhisarvavirah, i.e., endowed with all powers drive far off the enemies! (By reading these words) the Hotar turns out the enemy who does injury to the sacrificer, and his adversary, (and) consigns him to the lowest condition.

The Hotar then repeats the triplet: soma yas te mayobhuvah (1, 91, 9, 11 which is addressed to Soma, and is in the Gayatri metre. In this way the Hotar makes the king Soma flourishing when he is being brought (to the sacrificial compound) by means of his own deity (the verse being addressed to Soma himself), and his own metre (his favourite metre being the Gayatri.) (The Hotar repeats:) sarve nandanti yas asa (10, 71, 10) i.e. "all friends rejoice at the arrival of the friend crowned with fame for having remained victor in the learned

discussion (subha) for as their (of his friends) protector from defects, and giver of food, he is fit and ready for providing them with strength". (Now follows the plantation): Yas-ah i.e., fame, flory, is the king Soma. At his being bought every one rejoices, he who has to gain something (in the shape of Dakshina, the sacrificial reward), as well as he who has not. The king Soma "is the friend who remains victor at the learned discussion of the Brahmanas." He is kīlbiṣa-sprīt, "the protector from defects." For he protects him from defects who becomes liable to them. He (that priest) who excels all others (regarding the power of speech and recitation) becomes liable to defects (voice becoming hoarse of the hands flag.) Thence they the sacrificers say to the Hotar: "Do not repeat (if thy intention is only to excel a rival in skill) the mantra (wrong), and likewise (to the Adhvaryu:) do not (in a state of confusion) perform the ceremony (wrong): may they now not do anything wrong, in too great a hurry!" He is "pitushanir" i.e., giver of food, pitu is food, and pitu is the sacrificial reward (dakshina). The sacrificer gives, on account of a Soma sacrifice having been performed for him, (to the priests), a reward. Thus he makes him (the Soma) "the giver of food" (for the priests). The word rajinam means sharpness of senses and (bodily) strength. He who has this knowledge will preserve up to the end of his life the unimpaired use of his senses and strength.

The Hotar repeats: agan deva (4, 53, 7) i.e., May the divine mover Savitar come" with the Ritus (i.e. seasons)! May he make prosperous our household, and bless us with children and nourishment! May he favour us (with gifts) at day and night (always)! May he let us obtain children and wealth! "agan means: he (the Soma) has come and is here by that time (after having been bought). The Ritus (seasons) are the royal brothers of the king Soma just as men have brothers. (By repeating this first pada) the Hotar makes him (the Soma) come with them (his brothers, the Ritus). By the words: "may he make prosperous" &c., he asks for a blessing. (By repeating the third, pada) "may he favour us at day and night," he asks for a blessing for him (the sacrifice) at day and night. (by the fourth pada:) "may he let us." &c., he (also) asks for a blessing

The Hotar repeats: ya te dhamani harisha (a, 91, 19). i.e. "may all they qualities which they honour (with prayers and with oblations) become manifest at (this) sacrifice everywhere! Enter, O Soma! (our) houses (the sacrificial hall) as an increaser of property (of cows), as a protector (from evil), as one who gives good children and does not hurt them (in any way)."

The words *gayasphana*, *pratarana*, *suvirah* mean: be an increaser and protector of our cattle. *Duryah* means the premises (of the sacrificer) which are afraid of the king Soma having arrived. When the Hotar repeats this (last pada of the verse) he does it with a view to propitiate him (Soma). If the Hotar has thus propitiated him (the Soma), he neither kills the children nor the cattle of the sacrificer.

The Hotar concludes with the verse addressed to Varuna: *imam dhiyam s'ikshamanasya deva* (8, 42, 3) i.e. "O divine Varuna, instruct the pupil in understanding, performance and skill. May we ascend the ship for crossing safely all evil waters and land in safety (on the other shore)." Soma is in the power of the god Varuna, as long as he is tied up (in the cloth), and goes to the places of the *pragvams'a*. When reciting this verse he thus makes the Soma prosper by means of his own deity (for as liquor he is *Varuni*), and his own metre. The "pupil" (learner) is he who sacrifices, for he is learning. By the words "instruct in understanding, performance, and skill," he means, teach, O Varuna, strength (and) knowledge. The "ship" is the sacrifice. The ship is of "Good passage". The black goat-skin is the "good passage". and speech the ship. By means of this verse the sacrificer thus ascends speech (as his ship) and sails in it up to the celestial world.

These eight verses which he repeats, are complete in form. What is complete in form, that is successful in the sacrifice, when the verse repeated alludes to the ceremony which is being performed.

Of these verses he repeats the first and last thrice; this makes twelve (in all). The year consists of twelve months, and *Prajapathi* is the year. He who has this knowledge succeeds by these verses which reside in *Prajapati*. By repeating the first and last verses thrice he ties the two end knots of the sacrifice for fastening and tightening it in order to prevent it from slipping down.

ಇತಿ ಶ್ರೀಮತ್ಪ್ರಾಚೀನಾಚಾರ್ಯವಿರಚಿತೇ ಮಾಧವೀಯೇ ವೇದಾರ್ಥಪ್ರಕಾಶ

ಐತರೇಯಬ್ರಾಹ್ಮಣಭಾಷ್ಯಸ್ಯ ತೃತೀಯಾಧ್ಯಾಯೇ ದ್ವಿತೀಯಃ ಖಂಡಃ

ಇಲ್ಲಿಗೆ ಐತರೇಯಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿ ಮೂರನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯದ ಎರಡನೆಯ ಖಂಡವು ಸಮಾಪ್ತವಾದುದು.

ಅಥ ತೃತೀಯಾಧ್ಯಾಯೇ ತೃತೀಯಃ ಖಂಡಃ

ಮೂರನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ ಮೂರನೆಯ ಖಂಡವು

[ಸೋಮನು ಅತಿಥ್ಯವನ್ನು ಸ್ವೀಕರಿಸುವ ವಿಚಾರ—ಭಂದಸ್ಸುಗಳು ಸೋಮರಾಜನ ಅನುಚರರು—ದೇವತೆಗಳು ಐಶಾನ್ಯ ದಿಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಜಯವನ್ನು ಪಡೆದ ವಿಚಾರ—ದೇವತೆಗಳು ಸೋಮದೇವನನ್ನು ತಮ್ಮ ರಾಜನನ್ನಾಗಿ ಅರಿಸಿಕೊಂಡ ವಿಚಾರ.]

ಇದುವರೆಗೂ ಸೋಮಪ್ರವಾಹಣ ಸಂಬಂಧವಾದ ಋಕ್ಕುಗಳನ್ನು ವಿವರಿಸಿ ಈಗ ಸೋಮವನ್ನು ಗಾಡಿಯಿಂದ ಇಳಿಸುವ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ನಡೆಸಬೇಕಾದ ಕ್ರಮವನ್ನು ವಿವರಿಸುವರು—

ಅನ್ಯತರೋಽನಡ್ವಾನ್ಯುಕ್ತಃ ಸ್ಯಾದನ್ಯತರೋ ವಿಮುಕ್ತೋಽಥ ರಾಜಾನ-
ಮುಪಾವಹರೇಯುಃ ||

ಸೋಮಪ್ರವಹಣಾರ್ಹೋ ವಿಧಾಯ ಸೋಮಸ್ಯ ಶಕಟಾದವರೋಹಣಂ ವಿಧತ್ತೇ-
ಕ್ರಯದೇಶೇ ಸೋಮಂ ಶಕಟೇ ಪ್ರಕ್ಷಿಪ್ಯ ಪ್ರಾಚೀನವಂಶಸಮೀಪೇ ಸಮಾನೀಯ ಶಕಟಬದ್ಧ-
ಯೋರನಡುಹೋರ್ಮಧ್ಯೇ ಕಂಚಿದನಡ್ವಾಹಂ ವಿಮುಚ್ಛೇತರಮನವಮುಚ್ಛ್ಯ ರಾಜಾನಂ ಶಕ-
ಟಾದಧಸ್ತಾದೃತ್ವಿಜ ಉಪಾವಹರೇಯುಃ | ಯುಕ್ತಃ ಶಕಟೇ ಬದ್ಧೋ ವಿಮುಕ್ತಃ ಶಕಟಾದ್ವಿ-
ಯೋಜಿತಃ |

ರಾಜನಾದ ಸೋಮದೇವನನ್ನು ಕ್ರಯಪ್ರದೇಶದಿಂದ ಪ್ರಾಚೀನವಂಶಪ್ರದೇಶಕ್ಕೆ ತಂದ ಗಾಡಿಗೆ ಕಟ್ಟಿರತಕ್ಕ ಎರಡು ಎತ್ತುಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದನ್ನು ಮಾತ್ರ ಬಿಟ್ಟು ಇನ್ನೊಂದನ್ನು ಬಿಟ್ಟದೆ ಹಾಗೆಯೇ ಬಿಟ್ಟು ಸೋಮನನ್ನು ಋತ್ವಿಗ್ವನರು ಗಾಡಿಯಿಂದ ಈಳಕ್ಕೆ ಇಳುಹಿಸಿ ಉತ್ತರವೇದಿಯ ಬಳಿಗೆ ತೆಗೆದುಕೊಂಡು ಹೋಗಬೇಕು. ಇದು ವಿಧಿಯು.

ಯದುಭಯೋರ್ವಿಮುಕ್ತಯೋರುಪಾವಹರೇಯುಃ ಪಿತೃ

ದೇವತ್ಯಂ ರಾಜಾನಂ ಕುರ್ಯುಃ ||

ಉಭಯೋರನಡುಹೋರ್ವಿಮೋಚನೇ ದೋಷಮಾಹನ್ಯಸ್ಯತಿ — ರಾಜ್ಞಃ ಸೋಮಸ್ಯ
ಪಿತೃಭಿಃ ಸ್ವೀಕೃತತ್ವಾದಯಂ ಸೋಮೇ ದೇವಯೋಗ್ಯೋ ನ ಭವೇತ್ ||

ಮೇಲೆ ಹೇಳಿದ ವಿಧಿಯಂತೆ ನಡೆಸದೆ, ಗಾಡಿಗೆ ಕಟ್ಟಿರುವ ಎರಡು ಎತ್ತುಗಳನ್ನೂ ಬಿಟ್ಟಿಬಿಟ್ಟು ಅನಂತರ ಸೋಮನನ್ನು ಉತ್ತರವೇದಿಗೆ ತೆಗೆದುಕೊಂಡುಹೋದರೆ, ಆಗ ಸೋಮವನ್ನು ಪಿತೃದೇವತೆಗಳು ಸ್ವೀಕರಿಸುವರು. ಸೋಮವು ದೇವಯೋಗ್ಯವಾಗಿ ಯಜ್ಞಾರ್ಹವಾಗುವುದಿಲ್ಲ.

ಯದ್ಯುಕ್ತಯೋರಯೋಗಕ್ಷೇಮಃ ಪ್ರಜಾ ವಿಂದೇತ್ತಾಃ ಪ್ರಜಾಃ ಪರಿ-
ಪ್ಲವೇರನ್ | ಯೋಽನಡ್ವಾನ್ವಿಮುಕ್ತಸ್ತಚ್ಛಾಲಾಸದಾಂ ಪ್ರಜಾ-
ನಾಂ ರೂಪಂ ಯೋ ಯುಕ್ತಸ್ತಚ್ಚಕ್ರಿಯಾಣಾಂ ತೇ ಯೇ
ಯುಕ್ತೇಽನ್ಯೇ ವಿಮುಕ್ತೇಽನ್ಯ ಉಪಾವಹರಂತ್ಯುಭಾವೇನ ತೇ
ಕ್ಷೇಮಯೋಗೌ ಕಲ್ಪಯಂತಿ ||

ಉಭಯೋರನಡುಹೋಃ ಶಕಟಯೋಗೇಽಪಿ ದೋಷಮಾಹ—ಅಪ್ರಾಪ್ತಸ್ಯ ಧನಾದೇಃ
ಸಂಪಾದನಂ ಯೋಗಃ | ಪ್ರಾಪ್ತಸ್ಯ ರಕ್ಷಣಂ ಕ್ಷೇಮಃ | ಯೋಗಸಹಿತಃ ಕ್ಷೇಮಃ ಯೋಗಕ್ಷೇಮಃ
ತದಭಾವಃ ಪ್ರಜಾಃ ಪುತ್ರಾದಿಕಾ ವಿಂದೇಲ್ಲಭೇತ್ಪುನ್ಯಾತ್ || ಯೋಽನಡ್ವಾನ್ವಿಮುಕ್ತಸ್ತ-
ದೇತಚ್ಛಾಲಾಸದಾಂ ಗೃಹಾವಸ್ಥಿತಾನಾಂ ಪ್ರಜಾನಾಂ ಪುತ್ರಾದೀನಾಂ ರೂಪಂ ಯೋಽನಡ್ವಾನ-
ಧಸ್ತಾಚ್ಛಕಟೇ ಯುಕ್ತಸ್ತಚ್ಚಕ್ರಿಯಾಣಾಂ ಲೌಕಿಕಾನಾಂ ನೈದಿಕಾನಾಂ ಚ ರೂಪಂ | ಯದ್ವಾ
ಚಕ್ರಮುತ್ಸಾಸ್ತೀತಿ ಚಕ್ರ ಶಕಟಂ ತೇನ ಚಕ್ರಣಾ ಯಾಂತೀತಿ ಶಕಟಮಾರುಹ್ಯ ಗಚ್ಛಂತ್ಯಃ ಪ್ರಜಾ-
ಶ್ಚಕ್ರಿಯಾಸ್ತಾಸಾಂರೂಪಂ || ಏವಂ ಸತಿ ತೇ ಯೇ ಯಜಮಾನಾನಾಂ ಮಧ್ಯೇ ಯೇ ಕೇಚಿದ್ಬು-
ದ್ಧಿಮಂತೋ ಯಜಮಾನಾ ಅನ್ಯೇ ಯುಕ್ತ ಏಕಸ್ಥಿನ್ನನಡುಹಿ ಶಕಟಬದ್ಧೇಽನ್ಯೇ ವಿಮುಕ್ತ
ಇತರಸ್ಥಿನ್ನನಡುಹಿ ಶಕಟಾದ್ವಿಯೋಜಿತೇ ಸತಿ ಸೋಮಮುಪಾವಹರಂತಿ ತೇ ಬುದ್ಧಿಮಂತ
ಉಭಾವೇನ ಕ್ಷೇಮಂ ಯೋಗಂ ಚ ಸಂಪಾದಯಂತಿ | ತಮಿಮಮರ್ಥಂ ತೈತ್ತರೀಯಾಶ್ವಾಸಮು-
ನಂತಿ—“ಯದುಭೌ ವಿಮುಚ್ಯಾಽತಿಥ್ಯಂ ಗೃಹ್ಣೀಯಾದ್ಯಜ್ಞಂ ವಿಚ್ಛಿಂದ್ಯಾದುಭಾವವಿಮುಚ್ಯ
ಯಥಾನಾಗತಾಯಾಽತಿಥ್ಯಂ ಕ್ರಿಯತೇ ತಾದೃಗೇವ ತದ್ವಿಮುಕ್ತೋಽನ್ಯೋಽನಡ್ವಾನ್ವವತ್ಯ-
ವಿಮುಕ್ತೋಽನ್ಯೋಽನಡ್ವಾನ್ವವತ್ಯವಿಮುಕ್ತೋಽನ್ಯೋಽಥಾಽತಿಥ್ಯಂ ಗೃಹ್ಣಾತಿ ಯಜ್ಞಸ್ಯ
ಸಂತತ್ಯೈ” ಇತಿ || ನನ್ನೇಕತ್ರ ಸೋಮಾವರೋಹಣ ಕಾಲ ಉಚ್ಯತ ಇತರತ್ರಾಽತಿಥ್ಯೇಷ್ಟಿ ಕಾಲ
ಇತಿ ನ ಸಮಾನನಿಷಯತ್ವಮಿತಿ ಚೇನ್ನ | ಉಭಯೋರೇಕಕಾಲೇನತ್ವಾತ್ ||

ಒಂದುವೇಳೆ ಎರಡು ಎತ್ತುಗಳನ್ನೂ ಗಾಡಿಯಿಂದ ಬಿಚ್ಚದೆ ಹಾಗೆಯೇ ಕಟ್ಟಿರುವಾಗ ಸೋಮವನ್ನು ಇಳುಹಿಸಿ ತೆಗೆದು
ಕೊಂಡು ಹೋದರೆ ಆಗ ಧನಾದಿಗಳನ್ನು ಸಂಪಾದಿಸುವ ಯೋಗ್ಯವೂ (ಅದೃಷ್ಟವೂ) ಸಂಪಾದಿಸಿದ್ದನ್ನು ಕಳೆದುಕೊಳ್ಳದಂತೆ ಕಾಪಾಡಿ
ಇಟ್ಟುಕೊಳ್ಳುವ ಯೋಗ್ಯವೂ ನಾಶವಾಗುವುದಲ್ಲದೆ ಯಜಮಾನನ ಪುತ್ರಾದಿಗಳೂ ನಾನಾಕಡೆಗೆ ಹೊರಟುಹೋಗುವ ಸಂಭವವೂ
ಉಂಟಾಗುವುದು. ಗಾಡಿಗೆ ಕಟ್ಟಿರುವ ಎರಡು ಎತ್ತುಗಳಲ್ಲಿ ಗಾಡಿಯಿಂದ ಬಿಚ್ಚಿರುವ ಒಂದು ಎತ್ತು ಯಜ್ಞಶಾಲೆ ಮತ್ತು ಗೃಹದಲ್ಲಿ
ಇರುವ ಪುತ್ರಾದಿಗಳ ರೂಪವಾಗಿರುವುದು. ಗಾಡಿಯಿಂದ ಬಿಚ್ಚದೆ ಇರುವ ಎತ್ತು ಯಜ್ಞಶಾಲೆಯಲ್ಲಿ ನಡೆಯುತ್ತಿರುವ ಲೌಕಿಕ
ಮತ್ತು ವೈದಿಕಕರ್ಮಗಳ ರೂಪವಾಗಿರುವುದು. ಇಲ್ಲಿ ಚಕ್ರ ಎಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಚಕ್ರಗಳುಳ್ಳ ಗಾಡಿ ಎಂದರ್ಥವು. ಆ ಗಾಡಿ
ಯಲ್ಲಿ ಕುಳಿತು ಪ್ರಯಾಣಮಾಡುವ ಯಜಮಾನನ ಪ್ರಜಾರೂಪರಾದ ಪುತ್ರಪೌತ್ರಾದಿಗಳಿಗೆ ಚಕ್ರಿಯಾಃ ಎಂದು ಹೆಸರು
ಯಜ್ಞ ಮಾಡುವ ಯಜಮಾನರಲ್ಲಿ ಬುದ್ಧಿವಂತರಾದವರು ಸೋಮಾವರೋಹಣಕಾಲದಲ್ಲಿ ಒಂದು ಎತ್ತನ್ನು ಬಿಚ್ಚಿ ಮತ್ತೊಂದನ್ನು
ಹಾಗೆಯೇ ಬಿಟ್ಟು, ಸೋಮಾವರೋಹಣವನ್ನು ಮಾಡುವುದರಿಂದ ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದಂತೆ ಧನಸಂಪಾದನೆ ಮತ್ತು ಅದರ ಯೋಗ
ಕ್ಷೇಮ ಇವೆರಡನ್ನೂ ಗಳಿಸುವರು. ಈ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ತೈತ್ತರೀಯಸಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವುದು ಗಮನಾರ್ಹವಾಗಿದೆ—

ಯದುಘೌ ಏನುಚ್ಛಾತಿತ್ಯಂ ಗೃಹ್ಣೀಯಾದ್ಯಜ್ಞಂ ವಿಚ್ಛಿಂದ್ಯ ದ್ವಮಭಾವವಿಮುಚ್ಛ
ಯಥಾನ್ಯಾಗತಾಯಾತಿತ್ಯಂ ಕ್ರಿಯತೇ ತಾದ್ಯಗೇವ ತದ್ವಿಮುಕ್ತೋಽನೋಽನದ್ವಾನ್ಯವತ್ಯವಿ-
ಮುಕ್ತೋಽನೋಽನಾತಿತ್ಯಂ ಗೃಹ್ಣಾತಿ ಯಜ್ಞಸ್ಯ ಸಂತತ್ಯು ||

(ತೈ. ಸಂ. ೬-೨-೧-೧)

ಸೋಮವನ್ನು ತುಂಬಿ ತಂದ ಗಾಡಿಗೆ ಕಟ್ಟಿರುವ ಎರಡು ಎತ್ತುಗಳನ್ನೂ ಬಿಟ್ಟು ಸೋಮವನ್ನು ಇಳುಹಿದರೆ ಸೋಮ
ರಾಜನು ಅತಿಥ್ಯವನ್ನು ಸ್ವೀಕರಿಸುವುದಿಲ್ಲ. ಮತ್ತು ಹಾಗೆ ಮಾಡುವುದರಿಂದ ಯಜ್ಞವಿಚ್ಛಿತ್ತಿಯಾಗಿ ಯಜ್ಞವು ನೆರವೇರ
ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿಯೇ ನಿಂತುಹೋಗುವುದು. ಎರಡು ಎತ್ತುಗಳನ್ನು ಬಿಟ್ಟದೆ ಗಾಡಿಯಲ್ಲಿಯೇ ಕಟ್ಟಿ ಹಾಗೆಯೇ ನಿಲ್ಲಿಸಿದ್ದರೆ ಸೋಮ
ರಾಜನು ಅತಿಥಿಸತ್ಕಾರಕ್ಕಾಗಿ ಮನೆಗೆ ಬಂದಂತೆಯೇ ಆಗುವುದಿಲ್ಲ. ಹಾಗೆಯೇ ಹೊರಟುಹೋದಂತೆ ಆಗುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ
ಎರಡು ಎತ್ತುಗಳನ್ನು ಬಿಟ್ಟದೆ ಕಟ್ಟಿರುವುದೂ ಸರಿಯಲ್ಲ. ಹಾಗಾದರೆ ಯಜ್ಞವು ಸಾಂಗವಾಗಿ ನೆರವೇರುವುದಕ್ಕೆ ಏನ
ಮಾಡಬೇಕು? ಎಂದರೆ ಗಾಡಿಯಿಂದ ಒಂದು ಎತ್ತನ್ನು ಬಿಟ್ಟಬೇಕು. ಇನ್ನೊಂದು ಎತ್ತನ್ನು ಬಿಟ್ಟದೆ ಗಾಡಿಗೆ ಕಟ್ಟಿಯೆ
ಇರಬೇಕು. ಹೀಗೆ ಮಾಡಿದರೆ ಸೋಮರಾಜನು ಯಜ್ಞಭೂಮಿಗೆ ಬಂದು ಯಜಮಾನನ ಅತಿಥ್ಯವನ್ನು ಸ್ವೀಕರಿಸುವನ
ಯಜ್ಞವೂ ಯಾವ ವಿಚ್ಛಿತ್ತಿಯೂ ಇಲ್ಲದೆ ಸಮಾಪ್ತಿಯನ್ನೈದುವುದು ಎಂದಭಿಪ್ರಾಯವು.

ಸೋಮಾವರೋಹಣಕರ್ಮವನ್ನು (ಸೋಮವನ್ನು ಗಾಡಿಯಿಂದ ಕೆಳಕ್ಕೆ ಇಳಿಸುವ ಕರ್ಮ) ಈಶಾನ್ಯದಿಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಮಾಡಿ
ಬೇಕೆಂಬ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಒಂದು ಪೂರ್ವೇತಿಹಾಸವನ್ನು ಉದಾಹರಿಸಿ ವಿವರಿಸಿರುವರು.

ದೇವಾಸುರಾ ವಾ ಏಷು ಲೋಕೇಷು ಸಮಯತಂತ ತ ಏತಸ್ಯಾಂ
ಪ್ರಾಚ್ಯಾಂ ದಿಶ್ಯಯತಂತ ತಾಂಸ್ತತೋಽಸುರಾ ಅಜಯಂಸ್ತೇ
ದಕ್ಷಿಣಸ್ಯಾಂ ದಿಶ್ಯಯತಂತ ತಾಂಸ್ತತೋಽಸುರಾ ಅಜಯಂಸ್ತೇ
ಪ್ರತೀಚ್ಯಾಂ ದಿಶ್ಯಯತಂತ ತಾಂಸ್ತತೋಽಸುರಾ , ಅಜಯಂಸ್ತ
ಉದೀಚ್ಯಾಂ ದಿಶ್ಯಯತಂತ ತಾಂಸ್ತತೋಽಸುರಾ ಅಜಯಂಸ್ತ
ಉದೀಚ್ಯಾಂ ಪ್ರಾಚ್ಯಾಂ ದಿಶ್ಯಯತಂತ ತೇ ತತೋ ನ ಪರಾಜ-
ಯಂತ ಸೈಷಾ ಧಿಗಪರಾಜಿತಾ ತಸ್ಮಾದೇತಸ್ಯಾಂ ದಿಶಿ ಯತೇತ
ವಾ ಯಾತಯೇದ್ವೇಶ್ವರೋ ಹಾನೃಣಾಕರ್ತೋಃ |

ಅಥಾಖ್ಯಾಯಿಕಾನುಖೇನ ಸೋಮೋಪಾವಹರಣಸ್ಯೈಶಾನೀಂ ದಿಶಂ ವಿಧತ್ತೇ—
ಸಮಯತಂತ ಸಂಗ್ರಾಮನುಕುರ್ವತ್ | ಪ್ರಾಚ್ಯಾದಿಷು ಚತಸೃಷು ದಿಕ್ಷು ದೇವಾನಾಂ ಪರಾ-
ಜಯ ಅಸೀತ್ | ಏಶಾನ್ಯಾಂ ದಿಶಿ ನಾಸ್ತಿ ಪರಾಜಯಃ | ತಸ್ಮಾತ್ತಸ್ಯಾಂ ದಿಶಿ ಸೋಮೋಪಾವ-
ಹರಣಾಯ ಯತೇತ ಪ್ರಯತ್ನಂ ಕುರ್ಯಾದ್ವಾ ಯಾತಯೇತ್ಪ್ರಯತ್ನಂ ಕಾರಯೇದ್ವಾ ||
ಏವಮೇವ ನೈಃಕಲ್ಯರಾಹಿತ್ಯಂ ಕರ್ತುಂ ಪ್ರಭುರ್ಭವತಿ | ಅಥವಾ ಸೋಮಸ್ಯ ರಾಜ್ಞೋ ವಿಜ-
ಯಿತ್ವೇನೋತ್ತರತ್ರ ಪ್ರಶಂಸಾಂ ಕರ್ತುಂ ದೇವಾಸುರಾವಾ ಇತ್ಯಾದಿನಾ ಲೌಕಿಕಸ್ಯ ರಾಜ್ಞ
ಏಶಾನ್ಯಾಂ ದಿಶಿ ಸ್ವಕೀಯಭೃತ್ಯಪ್ರೇರಣಂ ಪ್ರತಿಪಾದಿತಂ ||

ಹಿಂದೆ ಈ ಲೋಕದಲ್ಲಿ ದೇವತೆಗಳೂ ಅಸುರರೂ ಯುದ್ಧಮಾಡುತ್ತಿದ್ದರು. ಅವರು ಪೂರ್ವದಿಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಯುದ್ಧ ಮಾಡಿದರು. ಆ ಯುದ್ಧದಲ್ಲಿ ಅಸುರರು ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಸೋಲಿಸಿದರು; ಅನಂತರ ದಕ್ಷಿಣದಿಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಯುದ್ಧಮಾಡಿದರು. ಅಲ್ಲಿಯೂ ಅಸುರರೇ ಗೆದ್ದರು; ಅನಂತರ ಪಶ್ಚಿಮದಿಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಯುದ್ಧಮಾಡಿದರು ಅಲ್ಲಿಯೂ ಅಸುರರಿಗೇ ಜಯವಾಯಿತು. ಅನಂತರ ಉತ್ತರದಿಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಯುದ್ಧಮಾಡಿದರು, ಅಲ್ಲಿಯೂ ಅಸುರರು ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಸೋಲಿಸಿ ಜಯಶಾಲಿಗಳಾದರು; ಬಳಿಕ ಅವರು ಉತ್ತರದಿಕ್ಕಿಗೂ ಪೂರ್ವದಿಕ್ಕಿಗೂ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿರುವ ಐಶಾನ್ಯದಿಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಯುದ್ಧಮಾಡಿದರು. , ಅಲ್ಲಿ ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಸೋಲುಂಟಾಗಲಿಲ್ಲ ಜಯವೇ ಆಯಿತು. ಆದುದರಿಂದ (ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಸೋಲಾಗದಿದ್ದರಿಂದ) ಐಶಾನ್ಯದಿಕ್ಕಿಗೆ ಅಪರಾಜಿತಾ ಎಂದು ಹೆಸರಾಯಿತು. ಆದುದರಿಂದ ಯಾವ ಒಳ್ಳೆಯ ಕಾರ್ಯವನ್ನು ಮಾಡಬೇಕಾದರೂ ಅದನ್ನು ಐಶಾನ್ಯದಿಕ್ಕಿನಲ್ಲಿಯೇ ಮಾಡಬೇಕು. ಅಥವಾ ಮಾಡಲು ಪ್ರಯತ್ನಿಸಬೇಕು. ಹೀಗೆ ಮಾಡುವುದರಿಂದ ಯಜಮಾನನು ತನ್ನ ಋಣವನ್ನು ಪರಿಹಾರ ಮಾಡಿಕೊಂಡು ಅದರಿಂದ ವಿಮುಕ್ತನಾಗುವನು.

‘ಇಲ್ಲಿ ಋಣವೆಂದರೇನು? ಅದರ ಪರಿಹಾರವು ಯಾವುದು? ಎಂಬ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ತೈತ್ತಿರೀಯಸಂಹಿತೆಯ ಸ್ಪಷ್ಟವಾದ ವಿವರಣೆ ಇದೆ—

ಜಾಯಮಾನೋ ನೈ ಬ್ರಹ್ಮಣಸ್ತಿಭಿರ್ಬ್ರಹ್ಮಣಾ ಜಾಯತೇ ಬ್ರಹ್ಮಚರ್ಯೇಣ
ಋಷಿಭ್ಯೋ ಯಜ್ಞೇನ ದೇವೇಭ್ಯಃ ಪ್ರಜಯಾ ಪಿತೃಭ್ಯ ಏಷ ನಾ ಅನ್ಯಣೋ ಯಃ ಪುತ್ರೀ
ಯಜ್ಞಾ ಬ್ರಹ್ಮಚಾರಿವಾಸೀ ||

(ತೈ. ಸಂ. ೬-೨-೧೦-೫)

ಎಂದರೆ ದ್ವಿಜನಾದವನು ಹುಟ್ಟುವಾಗಲೇ ಋಷಿಋಣ, ದೇವಋಣ, ಪಿತೃಋಣ ಎಂಬ ಮೂರು ವಿಧವಾದ ಋಣಗಳಿಂದ ಸಹಿತನಾಗಿಯೇ ಹುಟ್ಟುವನು. ಈ ಋಣಗಳು ತೀರಬೇಕಾದರೆ—ಉಪನಯನಾನಂತರ ಗುರುಕುಲದಲ್ಲಿ ಬ್ರಹ್ಮಚರ್ಯಾಶ್ರಮದಿಂದ ವೇದಾಧ್ಯಯನವನ್ನು ಮಾಡಿದರೆ ಋಷಿಋಣವು ತೀರುವುದು; ಅನಂತರ ವಿವಾಹವನ್ನು ಮಾಡಿಕೊಂಡು ಗೌರ್ವಸ್ಥಿ ಆಶ್ರಮವನ್ನು ಕೈಗೊಂಡು ಯಜ್ಞಾದಿಗಳನ್ನು ಮಾಡಿ ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಆರಾಧಿಸುವುದರಿಂದ ದೇವಋಣವು ತೀರುವುದು; ವಿವಾಹತಸ್ತ್ರೀಯಲ್ಲಿ ಧರ್ಮಪ್ರಜೋತ್ಪಾದನೆಗಾಗಿ ಪುತ್ರಸಂತಾನವನ್ನು ಪಡೆಯುವುದರಿಂದ ಪಿತೃಋಣವು ತೀರುವುದು. ಈ ವಿಧವಾದ ಮೂರು ಋಣಗಳಿಂದ (ಕರ್ತವ್ಯಕರ್ಮಗಳಿಂದ) ಯಜಮಾನನು ಮುಕ್ತನಾಗುವನೆಂದು ಇಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ.]

ಈಗ ಸೋಮರಾಜನ ಜಯಕ್ಕೆ ಕಾರಣವನ್ನು ಹೇಳುವರು—

ತೇ ದೇವಾ ಅಬ್ರುವನ್ನರಾಜತಯಾ ನೈ ನೋ ಜಯಂತಿ ರಾಜಾನಂ
ಕರನಾಮಹಾ ಇತಿ ತಥೇತಿ ತೇ ಸೋಮಂ ರಾಜಾನಮಕು-
ರ್ವಂಸ್ತೇ ಸೋಮೇನ ರಾಜ್ಞಾ ಸರ್ವಾ ದಿಶೋಜಯನ್ನೇಷ
ವೈ ಸೋಮರಾಜಾ ಯೋ ಯಜತೇ ಪ್ರಾಚಿ ತಿಷ್ಠದ್ಯಾದದತಿ
ತೇನ ಪ್ರಾಚೀಂ ದಿಶಂ ಜಯತಿ ತಂ ದಕ್ಷಿಣಾ ಪರಿವಹಂತಿ
ತೇನ ದಕ್ಷಿಣಾಂ ದಿಶಂ ಜಯತಿ ತಂ ಪ್ರತ್ಯಂಚಮಾವರ್ತ-
ಯಂತಿ ತೇ ಪ್ರತೀಚೀಂ ದಿಶಂ ತಮುದೀಚಸ್ತಿಷ್ಠತ ಉಪಾವ-

ಹರಂತಿ ತೇನೋದೀಚೀಂ ದಿಶಂ ಜಯತಿ ಸೋಮೇನ ರಾಜ್ಞಾ ಸರ್ವಾ ದಿಶೋ ಜಯತಿ ಯ ಏನಂ ವೇದ ||

ಇದಾನೀಂ ಸೋಮಸ್ಯ ಜಯಹೇತುತ್ವಂ ದರ್ಶಯತಿ—ತೇ ವೇದಾಃ ಪರಸ್ಪರಮೇನ-
ಮುಬ್ರುಹಃ ; ಅಸ್ಮಾಕಂ ರಾಜಾಭಾವಾತ್ ಪ್ರಾಚ್ಯಾದಿದಿಕ್ಷು ಪರಾಜಯ ಅಸೀದಸುಬಾಹಾಂ
ಜಯ ಅಸೀತ್ || ತತೋ ರಾಜಾಸಂ ಸಂಪಾದಯಾಮ ಇತಿ ವಿಚಾರ್ಯ ಸೋಮಮೇನ
ರಾಜಾಸಂ ಕೃತ್ವಾ ಪ್ರಾಚ್ಯಾದಿದಿಕ್ಷು ಜಯಂ ಪ್ರಾಪ್ತಾಃ | ಏನಂ ಸತಿ ಯೋ ಯಜಮಾನಃ
ಸೋಮಯಾಗಂ ಕರೋತಿ, ಏಷ ಏನ ಸೋಮರಾಜಾ | ಸೋಮೋ ರಾಜಾ ಯಸ್ಯೇತಿ ಖರು-
ವ್ರೀಹಿಃ | ಅತಃ ಸೋಮಾಖ್ಯಸ್ವಾಮಿನಃ ಪ್ರಚಾರಾದಯಂ ಯಜಮಾನಃ ಸರ್ವತ್ರ ಜಯತಿ |
ತತ್ಕಥಮಿತಿ ಚೇತ್ತದ್ಬಚ್ಯತೇ | ಸೋಮವಾಹನಾರ್ಥೇ ಶಕಟೇ ಪ್ರಾಚಿ ತಿಷ್ಠತಿ ಪ್ರಾಜ್ಞುಬೇ
ಅವಸ್ಥಿತೇ ಸತಿ ಯತ್ವಿಜಃ ತತ್ರ ಸೋಮಮಾದಧತಿ ಪ್ರಕ್ಷಿಪಂತಿ | ತೇನ ಸೋಮಸಂಬಂಧಿಶಕಟಸ್ಯ
ಪ್ರಾಜ್ಞುಖತ್ವೇನ ಯಜಮಾನಃ ಪ್ರಾಚ್ಯಾಂ ದಿಶಿ ಜಯಂ ಪ್ರಾಪ್ನೋತಿ || ಶಕಟಸ್ಥಿತಂ ಸೋಮಂ
ದಕ್ಷಿಣಾ ಪರಿವಹಂತಿ ಶಕಟಂ ದಕ್ಷಿಣಾಭಿಮುಖತ್ವೇನ ಪರ್ಯಾವೃತ್ಯ ವಹಂತಿ ತೇನ ದಕ್ಷಿಣಾಸ್ಯಾಂ
ಧಿಶಿ ಜಯಃ || ತಮುದೀಚಸ್ಥಿತ್ವತ ಉದಜ್ಞುಖತ್ವೇನಾವಸ್ಥಿತಾಚ್ಛಕಟಾತ್ತಂ ಸೋಮಮುಪಾ-
ವಹಂತಿ ತೇನೋದಜ್ಞುಖತ್ವೇನೋದೀಚ್ಯಾಂ ದಿಶಿ ಜಯಃ | ಏನಂ ಸೋಮರಾಜಪ್ರಸಾದಾದ್ಯ-
ಜಮಾನಃ ಸರ್ವಾ ದಿಶೋ ಜಯತಿ | ಅತ್ರಾರ್ಥವಾದೇನ ವಿಧಯ ಉನ್ನೇಯಾಃ ಪ್ರಾಜ್ಞುಬೇ
ಶಕಟೇ ಸೋಮಮಾದಧ್ಯುಃ | ತತೋ ದಕ್ಷಿಣಾಭಿಮುಖತ್ವೇನ ಪರಿವಹೇಯುಃ | ತತಃ ಪ್ರತ್ಯ-
ಜ್ಞುಖತ್ವೇನಾವರ್ತಯೇಯುಃ | ತತ ಉದಜ್ಞುಖಾಚ್ಛಕಟಾತ್ಸೋಮಮುಪಾವಹೇಯುರಿತಿ ||
ಏತತ್ಸರ್ವಮಭಿಪ್ರೇತ್ಯಾಹ ಆಪಸ್ತಂಬಃ—‘ ಸಂಜಗ್ರಾಹ ಪ್ರತ್ಯವಸ್ತನುವಸ್ಯತ ಇತಿ ಸ್ರಾಂ-
ಚೋಽಭಿಪ್ರವಾಯ ದಕ್ಷಿಣಮಾವರ್ತತ ಇತ್ಯಗ್ರೇಣ ಸ್ರಾಗ್ವಂಶಂ ಸ್ರಾಗ್ರೀಷಮುದಗ್ರೀಷಂ ವಾ
ಶಕಟಮವಸ್ಥಾಪ್ಯ’ ಇತಿ || ವೇದನಂ ಪ್ರಶಂಸತಿ—ಅತ್ರ ಶಬ್ದಾದೇನ ಶ್ರುತಸ್ಯಾಪಿ ಸರ್ವಾದಿಶೋ-
ಜಯತೀತಿ ವಾಕ್ಯಸ್ಯ ದ್ವಿರಾವೃತ್ತಿಃ ಕರ್ತವ್ಯಾ ||

ದೇವತೆಗಳು ಪರಸ್ಪರವಾಗಿ ಹೀಗೆ ಮಾತನಾಡಿಕೊಂಡರು —ನಮಗೆ ಯುದ್ಧಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಮುಂದಾಳುತ್ವವನ್ನು ವಹಿಸಿ
ಜಯವನ್ನು ದೊರಕಿಸಬಲ್ಲ ರಾಜನಿಲ್ಲ. ಆದುದರಿಂದಲೇ ಪೂರ್ವಾದಿಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ ನಮಗೆ ಪರಾಜಯವುಂಟಾಯಿತು ಆದುದ
ರಿಂದ ಒಬ್ಬ ರಾಜನನ್ನು ಗೊತ್ತುಮಾಡಿಕೊಳ್ಳೋಣ ಎಂದು ನಿಶ್ಚಯಿಸಿ ಸೋಮದೇವನನ್ನು ತಮಗೆ ರಾಜನಾಗಿರುವಂತೆ ಆರಿಸಿ
ಕೊಂಡರು. ಅದರಿಂದ ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಪೂರ್ವಾದಿಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ ಜಯವು ಲಭಿಸಿತು. ಹೀಗಿರುವುದರಿಂದ ಯಾವ ಯಜಮಾನನು
ಸೋಮಯಾಗವನ್ನು ಮಾಡುವನೋ ಅವನಿಗೆ ಸೋಮನೇ ರಾಜನು. ಈ ಸೋಮರಾಜನ ಪ್ರಭಾವದಿಂದ ಯಜಮಾನನು
ಎಲ್ಲಾ ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಜಯವನ್ನೇ ಪಡೆಯುವನು. ಅದು ಹೇಗೆಂದರೆ—ಸೋಮವನ್ನು ಗಾಡಿಯಲ್ಲಿ ತರುವಾಗ ಮುತ್ವಿಜರು
ಗಾಡಿಯನ್ನು ಪೂರ್ವದಿಕ್ಕಿಗೆ ಅಭಿಮುಖವಾಗಿ ನಿಲ್ಲಿಸಿ ಅದರಲ್ಲಿ ಸೋಮವನ್ನು ಇಡುವರು. ಪೂರ್ವಾಭಿಮುಖವಾಗಿರುವ ಗಾಡಿ
ಯಲ್ಲಿ ಸೋಮನಿರುವುದರಿಂದ ಯಜಮಾನನು ಪೂರ್ವದಿಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಜಯವನ್ನು ಪಡೆಯುವನು ; ಅನಂತರ ಸೋಮವನ್ನು
ತರುವಾಗ ಮೋಪುವಿರುವ ಗಾಡಿಯನ್ನು ದಕ್ಷಿಣಾಭಿಮುಖವಾಗಿ ತಿರುಗಿಸುವರು. ಆಗ ಸೋಮನು ದಕ್ಷಿಣಾಭಿಮುಖನಾಗಿರು

ವುದರಿಂದ ಯಜಮಾನನಿಗೆ ದಕ್ಷಿಣದಿಕ್ಕಿನಲ್ಲಿಯೂ ಜಯವು ಲಭಿಸುವುದು; ಅನಂತರ ಆ ಗಾಡಿಯನ್ನು ಉತ್ತರದಿಕ್ಕಿಗೆ ತಿರುಗಿಸುವುದರಿಂದ ಉತ್ತರದಿಕ್ಕಿನಲ್ಲಿಯೂ ಜಯವು ಲಭಿಸುವುದು; ಅನಂತರ ಆ ಗಾಡಿಯು ಉತ್ತರ ಮತ್ತು ಪೂರ್ವದಿಕ್ಕುಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಬಂದು ನಿಂತಾಗ ಅಲ್ಲಿಂದ (ಐಶಾನ್ಯದಿಕ್ಕಿನಿಂದ) ಸೋಮವನ್ನು ಗಾಡಿಯಿಂದ ಇಳುಹಿಸಿ ಉತ್ತರವೇದಿಗೆ ಒಯ್ಯುವರು. ಎಂದರೆ ಪ್ರಾಚೀನವಂಶದ ಪಶ್ಚಿಮದಿಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಬಿಟ್ಟಿದ್ದ ಗಾಡಿಯನ್ನು ಯಜ್ಞಶಾಲೆಗೆ ಪೂರ್ವದಿಕ್ಕಿನಲ್ಲಿರುವ ಉತ್ತರವೇದಿಗೆ ತರುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಪೂರ್ವಾಭಿಮುಖವಾಗಿ ತಿರುಗಿಸಿ ಅನಂತರ ಯಜ್ಞಶಾಲೆಯನ್ನು ಬಳಸಿ ಬರುವಾಗ ದಕ್ಷಿಣದಿಕ್ಕಿಗೂ ಅನಂತರ ಪಶ್ಚಿಮದಿಕ್ಕಿಗೂ ಅನಂತರ ಉತ್ತರದಿಕ್ಕಿಗೂ ತಂದು ಐಶಾನ್ಯದಿಕ್ಕಿಗೂ ಬಂದಾಗ ಸೋಮವನ್ನು ಗಾಡಿಯಿಂದ ಇಳಿಸುವರು ಎಂದಭಿಪ್ರಾಯವು. ಈ ವಿಷಯವನ್ನು ಆಪಸ್ತಂಬಮಹರ್ಷಿಗಳು—ಸಂಜಗ್ರಾಹ ಪ್ರತ್ಯವಸ್ತನುವಸ್ಯತ ಇತಿ ಸ್ರಾಂಚೋಽಭಿಪ್ರವಾಯ ದಕ್ಷಿಣಮಾನರ್ತತ ಇತ್ಯಗ್ರೇಣ ಸ್ರಾಗ್ವಂತಂ ಸ್ರಾಗೀಷಮುದಗೀಷಂ ವಾ ಶಕಟಿನುವಸ್ಥಾಪ್ಯ ಎಂಬ ವಾಕ್ಯದಿಂದ ವಿವರಿಸಿರುವರು. ಈ ವಿಷಯವನ್ನು ತಿಳಿದವನು ಎಲ್ಲಾ ದಿಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಜಯವನ್ನು ಪಡೆಯುವನು.

English Translation

One of the bullocks (which carry the cart on which the king Soma is seated) is to remain yoked, the other to be unyoked. Then they should take down (from the cart) the king Soma. Were they to take him down when both are let loose, they would bring him in to the power of the manes (pitarah). Would they do so, when both are still yoked (to the cart), the sacrificer could not keep what he is possessed of, nor increase it; should he have any children, they would be scattered (everywhere, and consequently be lost for him). The bullock which is let loose, represents the children who are in the house, that one which remains yoked, the actions (ceremonies, and worldly pursuits). Those sacrificers who take the Soma down, whilst one of the bullock is yoked and the other let loose, avail themselves of both actions, of acquiring property, and keeping what they have acquired.

The Devas and Asuras were fighting in these worlds. They fought in the eastern direction; there the Asuras defeated the Devas. They then fought in the southern direction, the Asuras defeated the Devas again. They fought in the northern direction, the Asuras defeated the Devas again. They fought in the north-eastern direction; there the Devas did not sustain defeat. The direction is aparajita, i.e., unconquerable. Thence one should do work in this (north-eastern) direction, and have it done there; for such one alone is able to clear off his debts.

The Devas said, it is on account of our having no king, that the Asuras defeat us. Let us elect a king. All consented. They elected Soma their king. Headed by the king Soma, they were victorious in all directions. He who brings

the sacrifice is the king Soma. The Soma faces the eastern direction, when the priests put him (on the cart). By this means the sacrificer conquers the eastern direction. The priests turn the cart round in the southern direction. By this means he conquers the southern direction. They turn the cart towards the west; by this means he conquers the western direction. When the cart stands in the northern direction, they take (the Soma) off. By this means he conquers the northern direction. He who has this knowledge conquers all directions.

ಇತಿ ಶ್ರೀಮತ್ಸಾಯಣಾಚಾರ್ಯವಿರಚಿತೇ ಮಾಧವೀಯೇ ವೇದಾರ್ಥಪ್ರಕಾಶ

ಐತರೇಯಬ್ರಾಹ್ಮಣಭಾಷ್ಯಸ್ಯ ತೃತೀಯಾಧ್ಯಾಯೇ ತೃತೀಯಃ ಖಂಡಃ

ಇಲ್ಲಿಗೆ ಐತರೇಯಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿ ಮೂರನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯದ ಮೂರನೆಯ ಖಂಡವು ಸಮಾಪ್ತನಾದುದು.

ಅಥ ತೃತೀಯಾಧ್ಯಾಯೇ ಚತುರ್ಥಃ ಖಂಡಃ

ಮೂರನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ ನಾಲ್ಕನೆಯ ಖಂಡವು

[ಅತಿಥ್ಯೇಷ್ಟಿಯ ಮುಂದಿನ ಕಾರ್ಯಕಲಾಪಗಳು—ಅತಿಥ್ಯೇಷ್ಟಿಯ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿನುಥನವನ್ನು ಮಾಡಬೇಕೆಂಬ ವಿಷಯ—ಅಗ್ನಿಯು ದೇವತೆಗಳ ಪಶುವು]

ಹವಿರಾತಿಥ್ಯಂ ನಿರುಪ್ಯತೇ ಸೋಮೇ ರಾಜನ್ಯಾಗತೇ ।

ಸೋಮೋಪಾವಹರಣಂ ವಿಧಾಯಾತಿಥ್ಯೇಷ್ಟಿರೂಪಂ ಕರ್ಮವಿಧತ್ತೇ—ಪ್ರಾಚೀನವಂಶ-
ಸಮೀಪಂ ಸೋಮೇ ರಾಜನಿ ಸಮಾಗತೇ ಸತಿ ತಸ್ಯಾತಿಥಿರೂಪತ್ವಾತ್ಪ್ರದೀಯಮಾತಿಥ್ಯಾಖ್ಯ-
ಕರ್ಮಸಂಬಂಧಿ ಹವಿರ್ನಿರ್ವಪೇತ್ ॥ ಯದ್ಯಪ್ಯಸ್ಯ ಹವಿಷೋಽತಿಥಿದೇವತಾ ನ ಭವತಿ
ವಿಷ್ಣು ದೇವತಾಯಾ ವಕ್ಷ್ಯಮಾಣತ್ವಾತ್ಪ್ರಥಾಪಿ ಸೋಮಸ್ಯಾತಿಥಿರೂಪಸ್ಯೋಪಚಾರಾಯ
ಕ್ರಿಯಮಾಣತ್ವಾದಾತಿಥ್ಯಮಿತಿ ಕರ್ಮನಾಮ ಯುಕ್ತಂ ॥

ಪ್ರಾಚೀನವಂಶಗೃಹದ ಸಮಾಪಕ್ಕೆ ಸೋಮವನ್ನು ತಂದನಂತರ, ಸೋಮರಾಜನ ಅತಿಥಿಸತ್ಕಾರರೂಪವಾದ ಕರ್ಮ ಮಾಡಲು ಪ್ರಾರಂಭಿಸಿ ಆ ಇಷ್ಟಿಯಲ್ಲಿ ಮಾಡುವ ಹವಿಸ್ಸಿನ ಹೋಮವಿಧಾನವನ್ನು ಹೇಳುವರು. ಈ ಇಷ್ಟಿಯಲ್ಲಿ ಮಾಡುವ ಹವಿರ್ಹೋಮಕ್ಕೆ ಅತಿಥಿಯಾದ ಸೋಮನು ದೇವತೆಯಲ್ಲ, ವಿಷ್ಣುವು ದೇವತೆಯು. ಆದರೂ ಅತಿಥಿಯಾದ ಸೋಮರಾಜನ ಸತ್ಕಾರಕ್ಕಾಗಿ ಈ ಇಷ್ಟಿಯು ನಡೆಯುವುದರಿಂದ ಇದಕ್ಕೆ ಅತಿಥ್ಯೇಷ್ಟಿಯೆಂದು ಹೆಸರು. ಕ್ರೀತಂ ಸೋಮಂ ಶಕಟೇ ಸಂಸ್ಥಾಪ್ಯ ಪ್ರಾಚೀನವಂಶಂ ಪ್ರತಿ ಅನೀಯಮಾನೇಽಭಿಮುಖೇ ಯಾಮಿಷ್ಟಿಂ ನಿರ್ವಸತಿ ಸೇಯಮಾತಿಥ್ಯಾ ಇತಿ || (ಜೈ.ಮಿ.ಭಾ. ೪-೨-೧೪) ಮೇಲೆ ಹೇಳಿದ ಅರ್ಥವನ್ನೇ ಇಲ್ಲಿ ತಿಳಿಸಿದೆ.

ಅತಿಥಿಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಭಾಷ್ಯಕಾರರು ಎರಡು ಮೂರು ಅರ್ಥಗಳನ್ನು ಹೇಳುವರು—ಅತಿಥಿರಭ್ಯತೀತೋ ಗೃಹಾನ್ ಭವತಿ | ಅಭ್ಯೇತಿ ತಿಥಿಷು ಪರಕುಲಾನೀತಿ ನಾ || (ನಿ. ೪-೫) ತಿಥಿವಿಶೇಷಮನಪೇಕ್ಷ್ಯ ಭೋಜನಾಯ ಕಸ್ಯಚಿದ್ಗೃಹಂ ಪ್ರತ್ಯಕಸ್ಮಾತ್ ಸಮಾಗತಃ ಸೋಽತಿಥಿಃ ಇತಿ ಸಾಯಂಜಃ | ಎಂದರೆ ಹೊರಗೆ ಸಂಚರಿಸುತ್ತಿದ್ದ ಪೂರ್ವಸೂಚನೆಯಿಲ್ಲದೆ ಗೃಹಗಳಿಗೆ ಬರುವವನು ಅಥವಾ ತನ್ನ ವಂಶವಲ್ಲದ ಅಥವಾ ತನ್ನ ಮನೆಯಲ್ಲದ ಇತರರ ಮನೆಗೆ ಬರುವವನು ಎಂದು ಯಾಸ್ಕರ ಅರ್ಥವಿವರಣೆ ಇರುವುದು. ಅಥವಾ ತಿಥಿನಿಯಮಿಲ್ಲದೆ ಯಾವ ದಿನವೆಂದರೆ ಆ ದಿನ ಸರರ ಮನೆಗೆ ಭೋಜನಾರ್ಥವಾಗಿ ಹೋಗುವವನಿಗೆ ಅತಿಥಿಯೆಂದು ಹೆಸರು ಎಂದು ಸಾಯಂಜರ ವಿವರಣೆಯು.

ಸೋಮೋ ವೈ ರಾಜಾ ಯಜಮಾನಸ್ಯ ಗೃಹಾನಾಗಚ್ಛತಿ ತಸ್ಮಾ ಏತ-
ದ್ಧವಿರಾತಿಥ್ಯಂ ನಿರುಪ್ಯತೇ ತದಾತಿಥ್ಯಸ್ಯಾತಿಥ್ಯತ್ವಂ ||

ಏತಮೇವಾಭಿಪ್ರಾಯಂ ವಿಸ್ತಷ್ಟಯತಿ—ತಿಥಿವಿಶೇಷಮನಪೇಕ್ಷ್ಯ ಭೋಜನಾರ್ಥಂ ಕಸ್ಯಚಿದ್ಗೃಹಂ ಪ್ರತ್ಯಕಸ್ಮಾದ್ಯಃ ಸಮಾಗತಃ ಸೋಽತಿಥಿಃ | ಸೋಮೋಽಪಿ ತಥಾವಿಧತ್ವಾದತಿಥಿ-
ರಿತ್ಯುಚ್ಯತೇ | ತತ್ಸಂಬಂಧಿತ್ವಾದಾತಿಥ್ಯಮಿತಿ ನಾನುಧೇಯಂ |

ಮೇಲೆ ಹೇಳಿದಂತೆ ಸೋಮರಾಜನೂ ಸಹ ಯಜ್ಞಮಾನನ ಗೃಹಾಭಿಮುಖವಾಗಿ ಬರುವನು. ಆದ್ದರಿಂದ ಅತಿಥಿಯಾಗಿ ಬಂದ ಸೋಮರಾಜನಿಗೆ ಅತಿಥಿಸತ್ಕಾರವನ್ನು ಮಾಡಬೇಕು. ಅತಿಥಿಯನ್ನು ಸತ್ಕಾರಾದಿಗಳಿಂದ ಗೌರವಿಸುವ ಕಾರ್ಯಕ್ಕೆ ಅತಿಥ್ಯವೆಂದು ಹೆಸರು.

ನವಕಪಾಲೋ ಭವತಿ ನನ ವೈ ಪ್ರಾಣಾಃ ಪ್ರಾಣಾನಾಂ ಕ್ಲಪ್ತೈಃ
ಪ್ರಾಣಾನಾಂ ಪ್ರತಿಪ್ರಜ್ಞಾತ್ಮೈಃ ||

ಹವಿರ್ವಿಶೇಷಂ ವಿಧತ್ತೇ—ನವಸು ಕಪಾಲೇಷು ಸಂಸ್ಕೃತಃ ಪುರೋಡಾಶೋ ನವಕ-
ಪಾಲಃ | ಪುರುಷಸ್ಯ ಶಿರೋಗತೇಷು ಸಪ್ತಸು ಭಿದ್ರೇಷು ವರ್ತಮಾನಾಃ ಸಪ್ತ ಪ್ರಾಣಾಃ | ಅಭೋ-
ಭಾಗಾವಸ್ಥಿತಯೋರ್ವರ್ತಮಾನೌ ದ್ವೌ | ಏನಂ ನವಸಂಖ್ಯಾಕಾಃ ಪ್ರಾಣಾಃ | ತಥಾಚಾನ್ಯತ್ರ
ಶ್ರೂಯತೇ. ಸಪ್ತ ವೈ ಶೀರ್ಷಣ್ಯಾಃ ಪ್ರಾಣಾ ದ್ವಾವನಾಂ ಚೌ ಇತಿ || ಏನಂ ಸತಿ ಕಪಾಲಗತಾ
ನವಸಂಖ್ಯಾ ಪ್ರಾಣಾನಾಂ ಕ್ಲಪ್ತೈಃ ಸ್ವನ್ಯಾಪಾರಸಾಮರ್ಥ್ಯಾಯ ಭವತಿ | ಸಾಮರ್ಥ್ಯೇ ಚ
ಪ್ರಾಣೋಽಯಮೀದೃಶ ಇತಿ ಸರ್ವೈಃ ಪ್ರಾಣಾಃ ಪ್ರಜ್ಞಾತಾ ಭವಂತಿ |

ಈ ಆತಿಥ್ಯೇಷ್ಟಿಯಲ್ಲಿ ಒಂಭತ್ತು ಕಪಾಲಗಳ ಮೇಲೆ ಪಕ್ವಮಾಡಿದ ಪುರೋಡಾಶವೇ ಹವಿದ್ರವ್ಯವು. ಏಕೆಂದರೆ, ಶರೀರದಲ್ಲಿ ಒಂಭತ್ತು ಪ್ರಾಣಗಳು ಇರುವವು. ಎಂದರೆ ಎರಡು ನೇತ್ರಗಳು, ಎರಡು ಶ್ರೋತ್ರಗಳು, ಎರಡು ನಾಸಿಕದ್ವಾರಗಳು, ಮುಖ (ಬಾಯಿ) ಈ ಏಳು ರಂಧ್ರಗಳೂ ಶಿರಸ್ಸಿ (ತಲೆ)ಯಲ್ಲಿರುವವು. ಅಧೋಭಾಗದಲ್ಲಿ ಮೂತ್ರದ್ವಾರ, ಮಲದ್ವಾರ ಎಂಬ ಎರಡು ರಂಧ್ರಗಳಿರುವವು. ಒಟ್ಟು ನವರಂಧ್ರಗಳಲ್ಲಿ ನವಸಂಖ್ಯಾಕವಾದ ಪ್ರಾಣವಾಯುಗಳು ಸಂಚರಿಸುತ್ತಿರುವವು— ಸಪ್ತ ವೈ ಶೀರ್ಷಣ್ಯಾಃ ಪ್ರಾಣಾ ದ್ವಾನವಾಂಚೌ ಎಂಬ ಶ್ರುತಿವಾಕ್ಯವು ಇದನ್ನು ಸಮರ್ಥಿಸುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ಈ ನವಸಂಖ್ಯಾಕವಾದ ಪ್ರಾಣಗಳು ಶರೀರದಲ್ಲಿ ತಮ್ಮ ತಮ್ಮ ನಿರ್ದಿಷ್ಟವ್ಯಾಪಾರ (ಕಾರ್ಯ)ಗಳನ್ನು ನಿರ್ವಹಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿಯೂ, ಪ್ರಾಣಗಳ ಸಾಮರ್ಥ್ಯಗಳು ಈ ರೀತಿ ಇರುವವೆಂಬುದನ್ನು ಎಲ್ಲರೂ ತಿಳಿದುಕೊಳ್ಳುವುದಕ್ಕಾಗಿಯೂ (ಎಂದರೆ ಪ್ರಾಣಗಳು ಒಂಭತ್ತು ಎಂಬ ವಿಷಯಜ್ಞಾಪಕಾರ್ಥವಾಗಿ) ಈ ಆತಿಥ್ಯೇಷ್ಟಿಯಲ್ಲಿ ನವಕಪಾಲಗಳ ಹೋಮವು ನಿರ್ದಿಷ್ಟವಾಗಿದೆ.

ವೈಷ್ಣವೋ ಭವತಿ ವಿಷ್ಣುರ್ವೈ ಯಜ್ಞಃ ಸ್ವಯೈವೈನಂ ತದ್ದೇವತಯಾ
ಸ್ವೇನ ಛಂದಸಾ ಸಮರ್ಥಯತಿ ||

ದ್ರವ್ಯಂ ವಿಧಾಯ ದೇವತಾಂ ವಿಧತ್ತೇ—ವಿಷ್ಣುರ್ದೇವತಾ ಯಸ್ಯ ಪುರೋಡಾಶಸ್ಯ ಸೋಮಯಂ ವೈಷ್ಣವಃ || ವಿಷ್ಣೋರ್ವಾಫಿತ್ವಾತ್ಸರ್ವಯಜ್ಞಸ್ವರೂಪತ್ವಂ || ತಥಾಸತ್ಯಾತಿಥ್ಯೇ-
ಷ್ಟೇರಪಿಯಜ್ಞತ್ವಾದ್ವಿಷ್ಣುಃ ಸ್ವಕೀಯಾದೇವತಾ ಭವತಿ || ತಯಾ ದೇವತಯೈನಂ ಸಮೃದ್ಧಂ
ಕರೋತಿ | ಯದ್ಯಪ್ಯತ್ರ ಮಂತ್ರಾವಿಹಿತತ್ವಾತ್ತಚ್ಛಂದೋ ನ ಪ್ರಕೃತಂ ತಥಾಽಪಿ ಯಜ್ಞಸ್ಯ
ವಿಹಿತತ್ವಾದ್ಯಾಜ್ಯಾನುವಾಕ್ಯಯೋರನಶ್ಯಂಭಾವೇನ ಚ್ಛಂದೋಽರ್ಥಸಿದ್ಧಂ || ತೇನ ಸ್ವಕೀಯೇನ
ಚ್ಛಂದಸಾ ಯಜ್ಞಂ ಸಮೃದ್ಧಂ ಕರೋತಿ | ತೇ ಚ ಯಾಜ್ಯಾನುವಾಕ್ಯೇ ಅಶ್ವಲಾಯನೇನ
ದರ್ಶಿತೇ—‘ ಇದಂ ವಿಷ್ಣುರ್ವಿಚಕ್ರಮೇ—(೧-೨೨-೧೭) ತದಸ್ಯ ಪ್ರಿಯಮಭಿಸಾಥೋ ಅಶ್ಯಾಂ ’
(೧-೧೫೪-೫) ಇತಿ | ತಯೋಶ್ಚ ಗಾಯತ್ರೀ ಶ್ರಿಷ್ಟುಷ್ಟೇತಿ ಚ್ಛಂದೋದ್ವಯಂ | ತೇನ ಚ್ಛಂದೋ
ದ್ವಯೇನ್ಸ್ಯ ಯಜ್ಞಸ್ಯ ಸಮೃದ್ಧಿಃ ||

ಹವಿದ್ರವ್ಯವನ್ನು ಹೇಳಿ ಈಗ ಆತಿಥ್ಯೇಷ್ಟಿಯ ದೇವತೆಯನ್ನು ನಿರ್ದೇಶಿಸುವರು. ಮೇಲೆ ಹೇಳಿದ ನವಕಪಾಲರೂಪ
ವಾದ ಪುರೋಡಾಶಕ್ಕೆ ವಿಷ್ಣುವೇ ದೇವತೆಯು. ಏಕೆಂದರೆ, ವಿಷ್ಣುವು ಯಜ್ಞಸ್ವರೂಪಿಯಾಗಿ ಸಕಲಯಜ್ಞಗಳನ್ನೂ ವ್ಯಾಪಿಸಿರು
ವುದರಿಂದ ಈ ಆತಿಥ್ಯೇಷ್ಟಿಯಲ್ಲಿಯೂ ಮುಖ್ಯದೇವತೆಯು ವಿಷ್ಣುವೇ ಆಗಿರುವುದು. ಪ್ರಕೃತ ಮೇಲಿನ ವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿ ವಿಷ್ಣುದೇವ
ತಾಕವಾದ ಯಾವ ಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ಇಲ್ಲಿ ಉಪಯೋಗಿಸಬೇಕು ಎಂಬುದನ್ನು ಹೇಳಿಲ್ಲವಾದರೂ ಈ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಅಶ್ವಲಾಯನರು
ಇದಂ ವಿಷ್ಣುರ್ವಿಚಕ್ರಮೇ (ಋ. ಸಂ. ೧-೨೨-೧೭) ತದಸ್ಯ ಪ್ರಿಯ ಮಭಿಸಾಥೋ ಅಶ್ಯಾಂ (ಋ. ಸಂ. ೧-೧೫೪-೫)
ಎಂಬ ಎರಡು ಋಕ್ಗಳನ್ನು ಯಾಜ್ಞಾನುವಾಕ್ಯಮಂತ್ರಗಳನ್ನಾಗಿ ಉಪಯೋಗಿಸಬೇಕೆಂದು ಹೇಳಿರುವ(ಅಶ್ವ-ಸೌ-ಸೂ-೪-೫-೩)
ಈ ಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ಇಲ್ಲಿ ಕೊಟ್ಟಿದೆ—

ಇದಂ ವಿಷ್ಣುರ್ವಿಚಕ್ರಮೇ ತ್ರೇಧಾ ನಿ ದಧೇ ಪದಂ |

ಸಮೂಲ್ತಮಸ್ಯ ಪಾಂಸುರೇ ||

(ಋ. ಸಂ. ೧-೨೨-೧೭)

ತದಸ್ಯ ಪ್ರಿಯಮುಭಿ ಪಾಥೋ ಅಶ್ಯಾಂ ನರೋ ಯತ್ರ ದೇವಯವೋ ನುದಂತಿ ।

ಉರುಕ್ರಮಸ್ಯ ಸ ಹಿ ಬಂಧುರಿತ್ಥಾ ವಿಷ್ಣೋಃ ಪದೇ ಪರಮೇ ನುಧ್ವ ಉತ್ಥಃ ॥

(ಋ. ಸಂ. ೧-೧೫೪-೫)

ಈ ಋಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ ನೊದಲನೆಯದು ಗಾಯತ್ರೀಭಂದಸ್ಸು, ಎರಡನೆಯದು ತ್ರಿಷ್ಠಪ್ ಭಂದಸ್ಸು, ವಿಷ್ಣುದೇವತೆಯನ್ನೇ ಉದ್ದೇಶಿಸಿ ಮಾಡುವ ಈ ಆತಿಥ್ಯೇಷ್ಟಿಯಲ್ಲಿ ವಿಷ್ಣುವಿನ ಸ್ವಕೀಯವಾದ ಭಂದಸ್ಸುಗಳಿಂದ ಎಂದರೆ ವಿಷ್ಣುವನ್ನು ಸ್ತುತಿಸುವ ಗಾಯತ್ರೀತ್ರಿಷ್ಠಪ್ ಭಂದಸ್ಸುವಾದ ಮಂತ್ರಗಳಿಂದ ವಿಷ್ಣುವಿಗೆ ಹವಿಸ್ಸನ್ನು ಅರ್ಪಿಸುವುದು ಯಜ್ಞಕ್ಕೆ ಸಮೃದ್ಧಿಯನ್ನುಂಟು ಮಾಡುವುದು.

ಸರ್ವಾಣಿ ವಾವ ಭಂದಾಂಸಿ ಚ ಪೃಷ್ಠಾನಿ ಚ ಸೋಮಂ ರಾಜಾನಂ

ಕ್ರೀತಮನ್ವಾಯಂತಿ ಯಾವಂತಃ ಖಲು ನೈ ರಾಜಾನಮನು-

ಯಂತಿ ತೇಭ್ಯಃ ಸರ್ವೇಭ್ಯ ಆತಿಥ್ಯಂ ಕ್ರಿಯತೇ ॥

ಅತ್ರ ಶಾಖಾಂತರೋಕ್ತಾನಗ್ನೇರಾತಿಥ್ಯಮಸಿ ವಿಷ್ಣವೇ ತ್ವೇತ್ಯಾದಿಕಾಂಶ್ಚ ನಿರ್ವಾಪ-
ಮಂತ್ರಾನ್ಮುಂದಿ ನಿಧಾಯ ತತ್ಪ್ರಶಂಸಾರೂಪಮರ್ಥವಾದಂ ದರ್ಶಯತಿ— ಗಾಯತ್ರೀ ತ್ರಿಷ್ಠ-
ಪಿತ್ಯಾದಿನೀ ಸರ್ವಚ್ಛಂದಾಸಿ ಬೃಹದ್ರಥಂತರ ನೈರೂಪಾದಿಸಾಮಸಾಧ್ಯಾನಿ ಪೃಷ್ಠಸ್ತೋತ್ರಾಣಿ ॥
ತದುಭಯಾಭಿಮಾನಿನೋ ದೇವಾ ಅನುಚರಾಃ ಸಂತೋ ರಾಜಾನಮನು ಯಜಮಾನಗೃಹಂ
ಪ್ರತ್ಯಾಗಚ್ಛಂತಿ— ಅತೋ ರಾಜಾ ಸಹಾಸಗತೇಭ್ಯಃ ಸರ್ವೇಭ್ಯಃ ಸಹಾತಿಥ್ಯಂ ಕರ್ತವ್ಯಂ । ತಥಾ
ಸತ್ಯಗ್ನೇರಾತಿಥ್ಯಮಸೀತ್ಯಾದಿಮಂತ್ರೈಃ ಸರ್ವೇಷಾಮನುಚರಾಣಾಂ ಗಾಯತ್ರಾದೀನಾಂ
ತ್ವಪ್ತಿರ್ಭವತೀತ್ಯರ್ಥಃ । ತಥಾಚ ತೈತ್ತರೀಯಾ ಆಮನಂತಿ— ‘ಯಾವದ್ಧಿವೈ ರಾಜಾಽನುಚ-
ರೈರಾಗಚ್ಛಂತಿ ಸರ್ವೇಭ್ಯೋ ನೈ ತೇಭ್ಯ ಆತಿಥ್ಯಂ ಕ್ರಿಯತೇ ಭಂದಾಂಸಿ ಖಲು ನೈ ಸೋಮಸ್ಯ
ರಾಜ್ಞೋಽನುಚರಾಣ್ಯಗ್ನೇರಾತಿಥ್ಯಮಸಿ ವಿಷ್ಣವೇ ತ್ವೇತ್ಯಾಹ ಗಾಯತ್ರಾ ಏವೈತೇನ ಕರೋತಿ ’
ಇತ್ಯಾದಿ ॥ ಅತ್ರಾಸತಿಥ್ಯೇಷ್ಟಿಮುಧ್ಯೇಽಗ್ನಿಮಂಥನಮಾಪಸ್ತಂಬ ಆಹ— ‘ಚತುರ್ಹೋತ್ರಾತಿಥ್ಯ-
ಮಾಸಾದ್ಯ ಸಂಭಾರಯಜೂಂಷಿ ವ್ಯಾಚಷ್ಟೇ । ಯಜಮಾನಂ ವಾಚಯತೀತ್ಯೇಕೇ ॥ ಪಶುವ-
ನ್ನಿರ್ಮುಘ್ಯಃ ಸಾಮಿಥೇನ್ಯಶ್ಚ ’ ಇತಿ ॥ ಅಶ್ವಲಾಯನೋಽಪ್ಯಾಹ— ‘ಆತಿಥ್ಯೇಳಾಂತಾ ತಸ್ಯಾಮ-
ಗ್ನಿಮಂಥನಂ ’ ಇತಿ ॥

ಈಗ ಶಾಖಾಂತರದಲ್ಲಿ (ಯಜುರ್ವೇದಾದಿಗಳಲ್ಲಿ) ಹೇಳಿರುವ ಆತಿಥ್ಯೇಷ್ಟಿವಿಧಾನವನ್ನು ಸೂಕ್ಷ್ಮವಾಗಿ ವಿವರಿಸುವರು. ಗಾಯತ್ರೀ ತ್ರಿಷ್ಠಪ್ ನೊದಲಾದ ಭಂದಸ್ಸಿನ ಮಂತ್ರಗಳು ಸಾಮವೇದದ ಪೃಷ್ಠಸ್ತೋತ್ರಗಳಲ್ಲಿರುವವು. ಈ ಗಾಯತ್ರಾದಿ ಭಂದಸ್ಸುಗಳ ಅಭಿಮಾನಿ ದೇವತೆಗಳು ರಾಜನಾದ ಸೋಮದೇವನ ಅನುಚರರೆಂದು (ಭೃತ್ಯರು) ಹೇಳಲ್ಪಡುವರು. ಆದ್ದರಿಂದ ಇವರೆಲ್ಲರೂ ಸೋಮರಾಜನನ್ನು ಅನುಸರಿಸಿ ಅವನ ಜತೆಯಲ್ಲೇ ಯಜಮಾನನ ಗೃಹಕ್ಕೆ ಅತಿಥಿಯಾಗಿ ಬರುವರು. ಯಜಮಾನನು ಮುಖ್ಯಾತಿಥಿಯಾದ ಸೋಮರಾಜನಿಗೂ ಅವನ ಅನುಚರರಾದ ಭಂದೋಭಿಮಾನಿದೇವತೆಗಳಿಗೂ ಆತಿಥ್ಯವನ್ನು ಮಾಡಬೇಕು. ಇದಕ್ಕಾಗಿ ಈ ಕೆಳಗಿನ ಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ಯಜಮಾನನು ಪಠಿಸುವನು.

- (೧) ಅಗ್ನೇರಾತಿಥ್ಯಮಸಿ ವಿಷ್ಣವೇ ತ್ವಾ
- (೨) ಸೋಮಸ್ಯಾತಿಥ್ಯಮಸಿ ವಿಷ್ಣವೇ ತ್ವಾ
- (೩) ಅತಿಥೇರಾತಿಥ್ಯಮಸಿ ವಿಷ್ಣವೇ ತ್ವಾ
- (೪) ಅಗ್ನಯೇ ತ್ವಾ ರಾಯಸ್ಪೋಷದಾನ್ನೇ ವಿಷ್ಣವೇ ತ್ವಾ
- (೫) ಶ್ಯೇನಾಯ ತ್ವಾ ಸೋಮಭೃತೇ ವಿಷ್ಣವೇ ತ್ವಾ

(ತೈ.ಸಂ. ೧-೨-೧೦-೧)

ಈ ಐದು ಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ಪಠಿಸುವುದರಿಂದ ಗಾಯತ್ರಾದಿಭಂದಸ್ಸುಗಳಿಗೆ ತೃಪ್ತಿಯುಂಟಾಗುವುದು. ಅಗ್ನೇರಾತಿಥ್ಯಮಸೀತ್ಯೇತ್ಯೇ ಪ್ರತೀಮಂತ್ರಂ (ಆಪ. ಶ್ರೌ. ಸೂ. ೧೦-೩೦-೮) ಎಂದು ಆಪಸ್ತಂಬ ಮಹರ್ಷಿಗಳು ಹೇಳಿರುವರು. ತೈತ್ತಿರೀಯ ಸಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿ ಈ ಆತಿಥ್ಯೇಷ್ಟಿವಿಚಾರವಾಗಿ—

ಯಾವದ್ಭಿರ್ವೈ ರಾಜಾನುಚರೈರಾಗಚ್ಛತಿ ಸರ್ವೇಭ್ಯೋ ವೈ ತೇಭ್ಯ ಆತಿಥ್ಯಂ ಕ್ರಿಯತೇ ಛಂದಾಗ್ಂಸಿ ಖಲು ವೈ ಸೋಮಸ್ಯ ರಾಜ್ಞೋಽನುಚರಾಣ್ಯಾಗ್ನೇರಾತಿಥ್ಯಮಸಿ ವಿಷ್ಣವೇ ತ್ವೇತ್ಯಾಹ ಗಾಯತ್ರಿಯಾ ಏವೈತೇನ ಕರೋತಿ ಸೋಮಸ್ಯಾತಿಥ್ಯಮಸಿ ವಿಷ್ಣವೇ ತ್ವೇತ್ಯಾಹ ತ್ರಿಷ್ಟುಭ ಏವೈತೇನ ಕರೋತ್ಯತಿಥೇರಾತಿಥ್ಯಮಸಿ ವಿಷ್ಣವೇ ತ್ವೇತ್ಯಾಹ ಜಗತ್ಯಾ ಏವೈತೇನ ಕರೋತ್ಯಗ್ನಯೇ ತ್ವಾ ರಾಯಸ್ಪೋಷದಾನ್ನೇ ವಿಷ್ಣವೇ ತ್ವೇತ್ಯಾಹಾನುಷ್ಟುಭ ಏವೈತೇನ ಕರೋತಿ ಶ್ಯೇನಾಯ ತ್ವಾ ಸೋಮಭೃತೇ ವಿಷ್ಣವೇ ತ್ವೇತ್ಯಾಹ ಗಾಯತ್ರಿಯಾ ಏವೈತೇನ ||

(ತೈ. ಸಂ. ೬-೨-೧-೨,೩)

ರಾಜನಿಗೆ ಆತಿಥ್ಯಾದಿಗಳಿಂದ ಸತ್ಕರಿಸುವಾಗ ಆ ರಾಜನ ಜತೆಯಲ್ಲಿ ಬಂದಿರುವ ಅವನ ಅನುಚರರಿಗೆಲ್ಲರಿಗೂ ಸತ್ಕಾರವನ್ನು ಮಾಡುವುದು ಲೋಕದಲ್ಲಿ ರೂಢಿಯಾಗಿದೆಯಷ್ಟೆ. ಅದರಂತೆ ಇಲ್ಲಿ ಸೋಮರಾಜನು ಆತಿಥ್ಯಿಯಾಗಿ ಯಜಮಾನನ ಯಜ್ಞಗೃಹಕ್ಕೆ ಬಂದಾಗ ಅವನ ಅನುಚರರಿಗೂ ಸತ್ಕಾರವನ್ನು ಮಾಡಬೇಕು. ಸೋಮನಿಗೆ ಗಾಯತ್ರಾದಿಭಂದಸ್ಸುಗಳೇ ಅನುಚರರು. ಈ ಗಾಯತ್ರಾದಿ ಅನುಚರರನ್ನು ಉಪಚರಿಸಿ ಸತ್ಕರಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಯಜಮಾನನು ಆಯಾ ಭಂದಸ್ಸಿಗೆ ತೃಪ್ತಿಯಾಗುವಂತೆ ಒಂದೊಂದು ಮಂತ್ರವನ್ನು ಪಠಿಸಿ ಅವರನ್ನು ಸತ್ಕರಿಸುವನು. ಮೊದಲು—ಅಗ್ನೇರಾತಿಥ್ಯಮಸಿ ವಿಷ್ಣವೇ ತ್ವಾ ಎಂಬ ಮಂತ್ರದಿಂದ ಗಾಯತ್ರೀಭಂದಸ್ಸನ್ನು ಸತ್ಕರಿಸುವನು. ಬಳಿಕ ಸೋಮಸ್ಯಾತಿಥ್ಯಮಸಿ ವಿಷ್ಣವೇ ತ್ವಾ ಎಂಬ ಮಂತ್ರದಿಂದ ತ್ರಿಷ್ಟುಪ್ಭಂದಸ್ಸನ್ನೂ, ಅತಿಥೇರಾತಿಥ್ಯಮಸಿ ವಿಷ್ಣವೇ ತ್ವಾ ಎಂಬ ಮಂತ್ರದಿಂದ ಜಗತೀಭಂದಸ್ಸನ್ನೂ ಅಗ್ನಯೇ ತ್ವಾ ರಾಯಸ್ಪೋಷದಾನ್ನೇ ವಿಷ್ಣವೇ ತ್ವಾ ಎಂಬ ಮಂತ್ರದಿಂದ ಅನುಷ್ಟುಪ್ ಭಂದಸ್ಸನ್ನೂ ಶ್ಯೇನಾಯ ತ್ವಾ ಸೋಮಭೃತೇ ವಿಷ್ಣವೇ ತ್ವಾ ಎಂಬ ಮಂತ್ರದಿಂದ ಪುನಃ ಗಾಯತ್ರೀಭಂದಸ್ಸನ್ನೂ ಸತ್ಕರಿಸಿ ತೃಪ್ತಿಪಡಿಸುವನು.

ಬ್ರಹ್ಮವಾದಿನೋ ವದಂತಿ ಕಸ್ಮಾತ್ಸತ್ಯಾದ್ಗಾಯತ್ರಿಯಾ ಉಭಯತ ಆತಿಥ್ಯಸ್ಯ ಕ್ರಿಯತ ಇತಿ ಯದೇವಾದಃ ಸೋಮನಾಹರತ್ತಸ್ಮಾದ್ಗಾಯತ್ರಿಯಾ ಉಭಯತ ಆತಿಥ್ಯಸ್ಯ ಕ್ರಿಯತೇ ಪುರಸ್ತಾಚ್ಛೋಪರಿಷ್ಟಾಚ್ಛ||

(ತೈ. ಸಂ. ೬-೨-೧-೩,೪)

ಇಲ್ಲಿ ಬ್ರಹ್ಮವಾದಿಗಳು ಈರೀತಿ ಪ್ರಶ್ನೆಮಾಡುತ್ತಾರೆ—ಮೇಲೆ ವಿವರಿಸಿರುವ ಆತಿಥಿಸತ್ಕಾರದಲ್ಲಿ ಗಾಯತ್ರೀಭಂದಸ್ಸಿಗೆ ಮಾತ್ರ ಏತಕ್ಕೆ ಎರಡಾವರ್ತಿ ಸತ್ಕಾರವನ್ನು ನೀಡಲಾಗಿದೆ? ಅದಕ್ಕೆ ಸಮಾಧಾನವು—ಈಗಾಯತ್ರೀಭಂದಸ್ಸು ಹಿಂದೆ ಸ್ವರ್ಗದಲ್ಲಿ

ಸೋಮವನ್ನು ತಂದಿತು. ಆದ್ದರಿಂದ ಗಾಯತ್ರೀಭಂದಸ್ಸು ಸೋಮರಾಜನಿಗೆ ವಿಶೇಷವಾಗಿ ಪ್ರೀತಿಪಾತ್ರವಾಗಿರುವುದು. ಅದಕ್ಕಾಗಿ ಈ ಗಾಯತ್ರಿಯನ್ನು ಭಂದಸ್ಸುಗಳನ್ನು ತೃಪ್ತಿಪಡಿಸುವಾಗ ಮೊದಲಲ್ಲಿಯೂ ಕೊನೆಯಲ್ಲಿಯೂ ಎರಡಾವರ್ತಿ ಸತ್ಕರಿಸಲಾಗಿದೆ ಎಂದಭಿಪ್ರಾಯವು.

ಆತಿಥ್ಯೇಷ್ಟಿಯಾಗುವಾಗ ಅಗ್ನಿಮಂಥನವನ್ನು (ಅರಣಿಗಳಲ್ಲಿ ಕಡೆದು ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಉತ್ಪತ್ತಿಮಾಡುವುದು) ಮಾಡಬೇಕೆಂದು ಆಪಸ್ತಂಬಯುಷಿಯು ಹೇಳಿರುವರು — “ ಚತುರ್ಹೋತ್ರಾತಿಥ್ಯಮಾಸಾದ್ಯ ಸಂಭಾರಯಜೂಂಷಿ ವ್ಯಾಚಷ್ಟೇ | ಯಜಮಾನಂ ವಾಚಯತೀತ್ಯೇಕೇ | ಪಶುವನ್ನಿರ್ವುಧ್ಯಃ ಸಾಮಿಧೇನ್ಯಶ್ಚ || ” (ಆಪ.ಶ್ರೌ ಸೂ ೧೦-೩೧-೧೦,೧೧,೧೨) ಆಶ್ವಲಾಯನರೂ ಸಹ—“ ಆತಿಥ್ಯೇಳಾಂತಾ ತಸ್ಯಾಮಗ್ನಿಮಂಥನಂ ” (ಆಶ್ವ. ೪-೫-೧.೨) ಆತಿಥ್ಯೇಷ್ಟಿಯನ್ನು ಇಡಾಂತವಾಗಿ ಮಾಡಿ ಆ ಇಷ್ಟಿಯ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿಯೇ ಅಗ್ನಿಮಂಥನವನ್ನು ಮಾಡಬೇಕು ಎಂದು ಹೇಳಿರುವರು ಆದ್ದರಿಂದ ಅಗ್ನಿಮಂಥನಕ್ರಮವನ್ನು ಇಲ್ಲಿ ವಿವರಿಸಲಾಗುವುದು.

ಅಗ್ನಿಂ ಮಂಥಂತಿ ಸೋಮೇ ರಾಜನ್ಯಾಗತೇ ತದ್ಯಥೈವಾದೋ
ಮನುಷ್ಯರಾಜ ಆಗತೇಽನ್ಯಸ್ಮಿನ್ವಾರ್ಹತ್ಯುಕ್ವಾಣಂ ವಾ ನೇಹತಂ
ವಾ ಕ್ಷದಂತ ಏವಮೇವಾಸ್ಮಾ ಏತತ್ಕ್ಷದಂತಂ ಯದಗ್ನಿಂ
ಮಂಥಂತ್ಯಗ್ನಿರ್ಹಿ ದೇವಾನಾಂ ಪಶುಃ || ೧೫ ||

ತದಿದಮಗ್ನಿಮಂಥನಂ ವಿಧತ್ತೇ—ಲೋಕೇ ಯಥೈವಾದೋಽತಿಥಿಸತ್ಕರಣಂ ತಥೈವ ಸೋಮಸ್ಯಾಪಿ ತತ್ಸತ್ಕರಣಂ ದ್ರಷ್ಟವ್ಯಂ || ತಾನೇತೌ ದೃಷ್ಟಾಂತದಾಷ್ಟಾಂತಿಕೌ ಮನುಷ್ಯ-ರಾಜ ಇತ್ಯಾದಿನಾ ಸೃಷ್ಟೀಕ್ರಿಯತೇ | ಮಹತಿ ಮನುಷ್ಯಭೂಪತೌ ವಾನ್ಯಸ್ಮಿಂಶ್ಚಿದ್ವಿದ್ಯಾವೃತ್ತಾ. ದಿಸಂಪನ್ನತ್ವೇನಾರ್ಹತಿ ಪೂಜ್ಯೇ ಮಹತಿ ಬ್ರಾಹ್ಮಣೇಽಬ್ರಾಹ್ಮಣೇ ವಾ ಗೃಹಂ ಪ್ರತ್ಯಾಗತೇ ಸತ್ಯತಿಥಿಸತ್ಕಾರಾರ್ಥಂ ಶಾಸ್ತ್ರಕುಶಲಾಃ ಶಿಷ್ಯಾಃ ಕಂಚಿದುಕ್ವಾಣಂ ವೃಷಭಂ ವಾ ನೇಹತಂ ಗರ್ಭಘಾತಿನೀಂ ವೃದ್ಧಾಂ ಗಾಂ ವಾ ಕ್ಷದಂತೇ ಹಿಂಸಂತಿ || ಅಯಂ ಸತ್ಕಾರಃ ಸ್ಮೃತಿಷು ಪ್ರಸಿದ್ಧೋ ಯುಗಾಂತರಧರ್ಮೋ ದ್ರಷ್ಟವ್ಯಃ | ಏವಮೇವಾತ್ರಾಪಿ ಅಗ್ನಿಂ ಮಂಥಂತೀತಿ ಯದಗ್ನಿಂ, ಏತದಸ್ಮೈ ಸೋಮಾಯಾತಿಥಿಸತ್ಕಾರಾರ್ಥಂ ಕ್ಷದಂತೇಽಗ್ನೀರ್ದೇವಪಶುತ್ವಾತ್ || ಯಥಾನಡ್ವಾ-ನ್ಲವ್ಯಂ ವಹತಿ ತಥಾಽಗ್ನಿರಪಿ ಹವ್ಯಂ ವಹತಿ ತಸ್ಮಾದಗ್ನೀಃ ಪಶುಸಾನ್ಯುಂ || ಅತ್ರ ಮೀಮಾಂಸಾ || ಸಪ್ತಮಾಧ್ಯಾಯೇ ತೃತೀಯಪಾದೇ ಚಿಂತಿತಂ—

“ ವೈಷ್ಣವೇ ತ್ರಿಕಪಾಲೇ ವೈಷ್ಣವಾನ್ನವಕಪಾಲತಃ ||
ಧರ್ಮಾತಿರೇಶಃ ಸ್ಯಾನ್ನೋನಾ ವಿದ್ಯತೇಽತಾಗ್ನಿಹೋತ್ರವತ್ ||
ಶ್ರುತ್ಯಾ ವೈಷ್ಣವಶಬ್ದೋಽಯಂ ದೇವತಾಯಾ ವಿಧಾಯಕಃ |
ಸಗೌಣವೃತ್ತಿನಾಶ್ರಿತ್ಯ ಧರ್ಮಾನ್ನಾತಿರೀತತ್ಯತಃ ||

ಆತಿಥ್ಯೇಷ್ಟ್ಯಾ ವೈಷ್ಣವೋ ನವಕಪಾಲೋ ವಿಹಿತಃ | ತತ್ರ ಶ್ರುತೌ ವೈಷ್ಣವಶಬ್ದೋ ರಾಜಸೂಯ-ತೇ ವೈಷ್ಣವೇ ತ್ರಿಕಪಾಲೇ ಪ್ರಯುಜ್ಯಮಾನೋಽಗ್ನಿಹೋತ್ರಶಬ್ದವನ್ನವಕಪಾಲಧರ್ಮಾನತಿ

ದಿಶತೀತಿ ಪೂರ್ವಃ ಪಕ್ಷಃ | ವಿಷ್ಣುರ್ದೇವತಾ ಯಸ್ಯೇತಿ ವಿಗ್ರಹೇ ವಿಹಿತತದ್ಧಿತಪ್ರತ್ಯಯೋ
ದೇವತಾಮುಭಿಧತ್ತೇ ನ ತು ಧರ್ಮಾನ್ || ತಸ್ಮಾನ್ನಾತಿದಿಶತಿ ||

ಸೋಮರಾಜನು ಯಜ್ಞಗೃಹಕ್ಕೆ ಬಂದಮೇಲೆ ಎಂದರೆ ಸೋಮನನ್ನು ಯಜ್ಞಗೃಹದ ಬಳಿಗೆ ತಂದಮೇಲೆ ಅಗ್ನಿಮಥನ ಕಾರ್ಯವನ್ನು ಋತ್ವಿಗ್ಯಜಮಾನರು ನಿರ್ವಹಿಸುವರು. ಲೋಕವ್ಯವಹಾರದಲ್ಲಿ ರಾಜರು ಅತಿಥಿಯಾಗಿ ಬಂದಾಗ ಯಾವರೀತಿ ಆದರದಿಂದಲೂ ವಿಜೃಂಭಣೆಯಿಂದಲೂ ರಾಜನನ್ನು ಅರ್ಘ್ಯಪಾದ್ಯಾದಿ ಉಪಚಾರಗಳಿಂದ ಸತ್ಕರಿಸುವರೋ ಅದರಂತೆಯೇ ಸೋಮರಾಜನನ್ನೂ ಸಹ ಸತ್ಕರಿಸಬೇಕು. ಇದು ಬಹು ಪೂರ್ವಕಾಲದಿಂದಲೂ ನಡೆದುಬಂದಿರುವ ಪದ್ಧತಿಯು. ಜನರಿಗೆಲ್ಲಾ ಪ್ರಭುವಾದ ರಾಜನಾಗಲಿ, ವಿದ್ಯಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದ ಸ್ಥಾನವನ್ನು ಗಳಿಸಿರುವ ಆಚಾರ್ಯ, ಶ್ರೋತ್ರಿಯರಾಗಲಿ ಅಥವಾ ಇತರ ವಿಧದಲ್ಲಿ ಗಣ್ಯತೆಯನ್ನು ಪಡೆದಿರುವ ಜನನಾಯಕರು, ದೊಡ್ಡಮನುಷ್ಯರು ಇವರಲ್ಲಿ ಯಾರಾದರೂ ಅತಿಥಿಯಾಗಿ ಬಂದಲ್ಲಿ ಅವರನ್ನು ಪೂಜ್ಯಭಾವದಿಂದ ಸತ್ಕರಿಸಿ ಅವರ ಭೋಜನಾದಿಗಳಿಗಾಗಿ ಧವ್ಯಪುಷ್ಪವಾಗಿ ಬೆಳೆದು ಕೊಬ್ಬಿರುವ ದೊಡ್ಡ ಹೋರಿ ಯನ್ನು ಅಥವಾ ಕರುವನ್ನು ಹಾಕಲಾರದ ಮುದಿಯಾದ ಗೋವನ್ನಾಗಲಿ ಕೊಂದು ಅದರ ಮಾಂಸದಿಂದ ಆಹಾರವನ್ನು ಸಿದ್ಧ ಪಡಿಸಿ ಬಂದ ಅತಿಥಿಗೆ ತೃಪ್ತಿಯಾಗುವಂತೆ ಬಡಿಸಿ ಸಂತೋಷಪಡಿಸುವುದು ಪ್ರಾಚೀನಸಂಪ್ರದಾಯವು. **ಮಹೋಕ್ಷಂ ವಾ ಮಹಾಜಂ ವಾ ಶ್ರೋತ್ರಿಯಾಯೋಪಕಲ್ಪಯೇತ್** (ಯಾಜ್ಞವಲ್ಕ್ಯಸ್ಮೃತಿ. ೧-೧-೯) ಶ್ರೋತ್ರಿಯನಾದ ಎಂದರೆ ವೇದಾಧ್ಯಯನಸಂಪನ್ನನು ಯಜ್ಞಯಾಗಾದಿಗಳನ್ನು ಮಾಡಿದ ಬ್ರಾಹ್ಮಣನು ಅತಿಥಿಯಾಗಿ ಬಂದಾಗ ಅವನ ಪ್ರೀತ್ಯರ್ಥವಾಗಿ ದೊಡ್ಡವೃಷಭವನ್ನಾಗಲಿ, ಆಡನ್ನಾಗಲಿ ಸಂಹರಿಸಿ ಅದರ ಮಾಂಸದಿಂದ ಅತಿಥಿಯನ್ನು ತೃಪ್ತಿಪಡಿಸಬೇಕು ಎಂದು ಯಾಜ್ಞವಲ್ಕ್ಯಸ್ಮೃತಿಯಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ. ಆದರೆ ಈ ಪದ್ಧತಿಯು ಹಿಂದಿನ ಯುಗಗಳಲ್ಲಿ ನಡೆಯುತ್ತಿತ್ತು. ಈ ಕಲಿಯುಗದಲ್ಲಿ ಗೋವುಗಳನ್ನು ಕೊಲ್ಲುವುದಾಗಲಿ ಅವುಗಳ ಮಾಂಸವನ್ನು ಭಕ್ಷಿಸುವುದಾಗಲಿ ನಿಷೇಧಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ.

ಪ್ರಕೃತಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಸೋಮರಾಜನು ಯಜಮಾನನ ಗೃಹಕ್ಕೆ ಅತಿಥಿಯಾಗಿ ಬಂದಿರುವನು. ಮೇಲೆಹೇಳಿದ ಪದ್ಧತಿಯಂತೆ ಪಶುವನ್ನು ಹನನಮಾಡಿ ಸೋಮನನ್ನು ತೃಪ್ತಿಪಡಿಸಬೇಕಾಗುವುದು. ಇಲ್ಲಿ ಪಶುವು ಯಾವುದು ಎಂದರೆ ಅಗ್ನಿಯೇ ಪಶುವು ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದು. ಹೇಗೆಂದರೆ ಎತ್ತು ಮೊದಲಾದ ಪಶುಗಳು ಇತರರ ಅನುಕೂಲಕ್ಕಾಗಿ ಭಾರವನ್ನು ಹೊರುವವು. ಅಗ್ನಿಯು ದೇವತೆಗಳ ಪ್ರೀತ್ಯರ್ಥವಾಗಿ ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಯಜಮಾನರು ಅರ್ಪಿಸುವ ಹವಿಸ್ಸನ್ನು ದೇವತೆಗಳ ಬಳಿಗೆ ಒಯ್ಯುವನು. ಈ ಸಾಮ್ಯದಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಪಶುವೆಂದು ಹೇಳಲಾಗಿದೆ. ಅತಿಥಿಯಾದ ಈ ಸೋಮರಾಜನ ಪ್ರೀತ್ಯರ್ಥವಾಗಿ ಈ ಆತಿಥ್ಯೇಷ್ಟಿಯಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿಯೆಂಬ ಪಶುವನ್ನು ಹಿಂಸಿಸುವರು (ಕೊಲ್ಲುವರು) ಎಂದರೆ ಅರಣಿಗಳಲ್ಲಿ ಕಡೆದು ಉತ್ಪತ್ತಿಮಾಡುವರು ಅರಣಿಗಳಲ್ಲಿ ಒಲಪ್ರಯೋಗದಿಂದ ಕಡೆಯುವುದನ್ನೇ ಇಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಹಿಂಸಿಸುವುದೆಂದು ಪರಿಗಣಿಸಲಾಗಿದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಈ ಆತಿಥ್ಯೇಷ್ಟಿಯಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿಮಥನಕಾರ್ಯವು ನಡೆಯುವುದು.

English Translation

After the king Soma has arrived, the reception offering is prepared. For the king Soma comes to the premises of the sacrificer (as a guest). Thence the offering for receiving him as a guest (atithi) is called Atithya-ishti. Its Purodasa is made ready in nine potsherds (i.e., the rice ball, making up the Purodasa is placed on nine potsherds). For there are nine vital airs (pranah). (This offering is made) for making the vital airs (to the sacrifice) and for making them severally

known. It belongs to Vishnu ; for Vishnu is the sacrifice. By means of his own deity is the sacrifice. By means of his own deity and his own metre he makes the sacrifice successful. For all metres and Prishthas follow the king Soma, when he is bought (as his retinue). To all who follow a king (as his retinue) a reception is given.

When the king Soma has arrived, then they produce fire by friction. Agni being the animal of the gods, this rite of producing (and throwing him into another fire) is equivalent to the slaughter of an ox or a cow which miscarries, which rite is always performed when a king or another man who deserves high honour is to be received.

ಇತಿ ಶ್ರೀಮತ್ಸಾಯಣಾಚಾರ್ಯವಿರಚಿತೇ ಮಾಧವೀಯೇ ನೇದಾರ್ಥಪ್ರಕಾಶ

ಐತರೇಯಬ್ರಾಹ್ಮಣಭಾಷ್ಯೇ ತೃತೀಯಾಧ್ಯಾಯಸ್ಯ ಚತುರ್ಥಃ ಖಂಡಃ

ಇಲ್ಲಿಗೆ ಐತರೇಯಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿ ಮೂರನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯದ ನಾಲ್ಕನೆಯ ಖಂಡವು ಸಮಾಪ್ತವಾದುದು.

ಅಥ ತೃತೀಯಾಧ್ಯಾಯೇ ಪಂಚಮಃ ಖಂಡಃ

ಮೂರನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ ಐದನೆಯ ಖಂಡವು

[ಅಗ್ನಿಮುಧನಕ್ರಿಯೆಯು-ಆ ಕಾರ್ಯದಲ್ಲಿ ಪರಿಸರೀಕಾದ ಮಂತ್ರಗಳ ವಿವರಣೆ ಇತ್ಯಾದಿ]

ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಉತ್ಪತ್ತಿಮಾಡುವಾಗ ಅಶ್ವತ್ಥವೃಕ್ಷದ ಅಥವಾ ಶಮಿವೃಕ್ಷದ ಎರಡು ಮರದ ತುಂಡುಗಳನ್ನು (ಇವುಗಳಿಗೆ ಅರಣಿಗಳೆಂದು ಹೆಸರು) ಒಂದರಮೇಲೊಂದನ್ನಿಟ್ಟು ಬಲವಾಗಿ ಕಡೆಯುವರು. ಅದರಿಂದ ಅಗ್ನಿಯು ಉತ್ಪನ್ನವಾಗುವನು. ಈ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ—

ಶಮಿಗರ್ಭಾದಗ್ನಿಂ ಮಂಥತಿ | ಏಷಾ ವಾ ಅಗ್ನೀರ್ಯಜ್ಞಿಯಾ ತನೂಃ | ತಾಮೇ-
ವಾಸ್ತೈ ಜನಯತಿ ||

(ತೈ. ಬ್ರಾ. ೧-೧-೯-೧)

ಎಂದು ತೈತ್ತಿರೀಯ ಬ್ರಾಹ್ಮಣವಾಕ್ಯವಿರುವುದು. ಯಜ್ಞಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಮಂತ್ರಪೂರ್ವಕವಾಗಿಯೂ, ಸಂಸ್ಕಾರಸಹಿತವಾಗಿಯೂ ಮುಖಿಸಿ ಉತ್ಪನ್ನಮಾಡುವ ವಿಧಾನವನ್ನು ಈರೀತಿ ಹೇಳಿರುವುದು. ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಸೋಮವಿಕ್ರಯಣವೆಂಬ (ಸೋಮಲತೆಯನ್ನು ಪರ್ವತವನಾದಿಗಳಿಂದ ತಂದವರಿಂದ ಕ್ರಯಪಡೆಯುವುದು) ಕರ್ಮವು ಸಮಾಪ್ತಿಯಾದಮೇಲೆ ಅಗ್ನಿ ಮುಠನಕಾರ್ಯವು ಪ್ರಾರಂಭವಾಗುವುದು. ಆಗ ಅಧ್ವರ್ಯುವೆಂಬ ಋತ್ವಿಜನು ಹೋತೃವನ್ನು ದ್ವೇಶಿಸಿ ಈರೀತಿ ಹೇಳುವನು.—

ಅಗ್ನಯೇ ಮುಠ್ಯಮಾನಾನಾಯಾನುಬ್ರೂಹೀತ್ಯಾಹಾಧ್ವರ್ಯುರಭಿ ತ್ವಾ
ದೇವಸವಿತರಿತಿ ಸಾವಿತ್ರೀಮುನ್ವಾಹ ತದಾಹುರ್ಯದಗ್ನಯೇ
ಮುಠ್ಯಮಾನಾನಾಯಾನುವಾಚಾಹಾಥ ಕಸ್ಮಾತ್ಸಾವಿತ್ರೀಮುನ್ವಾ-
ಹೇತಿ | ಸವಿತಾ ವೈ ಪ್ರಸವಾನಾಮೀಶೇ ಸವಿತೃಪ್ರಸೂತ ಏವೈನಂ
ತನ್ಮಂಥತಿ ತಸ್ಮಾತ್ಸಾವಿತ್ರೀಮುನ್ವಾಹ ||

. ಅಗ್ನಿಮುಠನಂ ವಿಧಾಯ ತತ್ರತ್ಯಾ ಷುಚೋ ವಿಧಾತುಂ ಪ್ರೈಷಮಂತ್ರಂ ವಿಧತ್ತೇ—
ತತ್ರ ಪ್ರಥಮಾನ್ಯುಚಂ ವಿಧತ್ತೇ—ಸವಿತಾ ದೇವತಾ ಗಾಯತ್ರಾ ಷುಚಃ ಸಾ ಸಾವಿತ್ರೀ ||
ಅತ್ರ ಪ್ರೈಷಾನುವಚನಮಂತ್ರಯೋಃ ನೈಯಧಿಕರಣ್ಯರೂಪಂ ಚೋದ್ಯಮುದ್ಭಾವಯತಿ—
ತತ್ತತ್ರ ಬ್ರಹ್ಮವಾದಿನಶ್ಲೋದ್ಯಮಾಹುಃ ಯದ್ಯಸ್ಮಾತ್ಕಾರಣಾದಧ್ವರ್ಯುರಗ್ನಯೇ ಮುಠ್ಯ-
ಮಾನಾಯೇತ್ಯಗ್ನಯೇನುಕೂಲಯಾನಾಚಾ ಪ್ರೈಷಮಂತ್ರಮಾಹ ತತ್ತಸ್ಮಾತ್ಕಾರಣಾದಾ-
ಗ್ನೇಯೀಹೋತ್ರಾನುವಕ್ತವ್ಯಾ ತಾಂ ಪರಿತ್ಯಾಜ್ಯಥಾನಂತರಂ ಕಸ್ಮಾತ್ಕಾರಣಾದ್ಭೋತಾ
ಸಾವಿತ್ರೀನ್ಯುಚಮನುಬ್ರೂತೇ || ಇತಿಶಬ್ದಶ್ಲೋದ್ಯಸಮಾಪ್ತಾರ್ಥಃ || ತಸ್ಯ ಚೋದ್ಯಸ್ಯೋತ್ತರ-
ಮಾಹ—ಯೋಽಯಂ ಸವಿತಾ ದೇವಃ ಸ ಏನ ಪ್ರಸವಾನಾಂ ಕರ್ಮಸ್ವನುಜ್ಞಾನಾಮೀಶೇ
ಸ್ವಾಮೀ ಭವತಿ || ತಥಾಸತಿ ತತ್ತೇನ ಮಂತ್ರಪಾಠೇನ ಸವಿತ್ರಾನುಜ್ಞಾತಾ ಏನ ಸಂತ ಏನಮಗ್ನಿಂ
ಮಂಥಂತಿ | ತಸ್ಮಾತ್ಕಾರಣಾತ್ಸಾವಿತ್ರೀನ್ಯುಚಮನುಬ್ರೂಯಾತ್ ||

ಅಧ್ವರ್ಯುವು ಹೋತೃವನ್ನು ದ್ವೇಶಿಸಿ—ಅಗ್ನಯೇ ಮುಠ್ಯಮಾನಾನಾಯಾನುಬ್ರೂಹಿ ಎಂಬ ಪ್ರೈಷಮಂತ್ರವನ್ನು ಹೇಳುವನು. ಪ್ರೈಷಮಂತ್ರವೆಂದರೆ ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ನಾನಾ ಕರ್ಮಗಳನ್ನು ಮಾಡುವಾಗ ಅಧ್ವರ್ಯು ಮೊದಲಾದವರು ಸಂಬಂಧಪಟ್ಟ ಜನರನ್ನು ದ್ವೇಶಿಸಿ ಇಂತಿಂತಹ ಕರ್ಮವನ್ನು (ಅಥವಾ ಹೋಮವನ್ನು) ಮಾಡು ಎಂದು ಆಜ್ಞಾ ರೂಪವಾಗಿ ವಿಧಿಸುವ ಮಂತ್ರಪಠನವು. ಅದನ್ನು ಕೇಳಿ ಹೋತೃವು—

ಅಭಿ ತ್ವಾ ದೇವ ಸವಿತರೀಶಾನಂ ವಾರ್ಯಾಣಾಂ |

ಸದಾವನ್ಭಾಗಮೀನುಹೇ ||

(ಋ. ಸಂ. ೧-೨೪-೩)

ಎಂಬ ಸವಿತೃದೇವತಾಕವಾದ ಮಂತ್ರವನ್ನು ಪಠಿಸುವನು. ಇಲ್ಲಿ ಒಂದು ಸಂಶಯವು ತಲೆದೋರುವುದು. ಅಗ್ನಿ ಮುಠನಕ್ಕಾಗಿ ಅವಶ್ಯಕವಾದ ಮಂತ್ರವನ್ನು ಪಠಿಸಬೇಕೆಂದು ಅಧ್ವರ್ಯುವು ಹೋತೃವಿಗೆ ನಿರ್ದೇಶಮಾಡಿದ್ದರೂ, ಹಾಗೆ ಮಾಡದೆ ಹೋತೃವು ಸವಿತೃದೇವತಾಪಠನಾದ ಋಕ್ವನ್ನು ಪಠಿಸಲು ಕಾರಣವೇನು? ಇದು ತಪ್ಪಲ್ಲವೇ, ಎಂದರೆ ಹಾಗಲ್ಲ.

ಸವಿತಾ ವೈ ಪ್ರಸವಾನಾಮೀಶೇ—ಎಂಬ ವಾಕ್ಯದಂತೆ ಯಜ್ಞಾದಿಸಮಸ್ತಕರ್ಮಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಯಾವುದನ್ನು ಉತ್ಪತ್ತಿಮಾಡಬೇಕಾದರೂ ಆ ಉತ್ಪತ್ತಿಗೆಲ್ಲಾ ಸವಿತೃವು ಅಧಿಪತಿಯಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿಮಥನವೆಂಬ ಕಾರ್ಯಾರಂಭಕ್ಕಾಗಿ ಸವಿತೃದೇವತೆಯ ಅನುಜ್ಞೆಯನ್ನು ಕೇಳುವುದು ಸಹಜವಾಗಿದೆ. ಅದಕ್ಕಾಗಿಯೇ ಹೋತೃವು ಮೊದಲು ಸವಿತೃದೇವತಾಪರವಾದ ಋಕ್ವನ್ನು ಪಠಿಸುವನು.

ಮಹೀ ದ್ಯೌಃ ಪೃಥಿವೀ ಚ ನ ಇತಿ ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವೀಯಾಮನ್ವಾಹ |
ತದಾಹುರ್ಯದಗ್ನಯೇ ಮಧ್ಯಮಾನಾಯಾನುವಾಚಾಹಾಥ
ಕಸ್ಮಾದ್ಧ್ಯಾವಾಪೃಥಿವೀಯಾಮನ್ವಾಹೇತಿ ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವೀಭ್ಯಾಂ
ವಾ ಏತಂ ಜಾತಂ ದೇವಾಃ ಪರ್ಯಗೃಹ್ಣಂಸ್ತಾಭ್ಯಾಮೇವಾ-
ದ್ಯಾಪಿ ಪರಿಗೃಹೀತಸ್ತಸ್ಮಾದ್ಧ್ಯಾವಾಪೃಥಿವೀಯಾಮನ್ವಾಹ ||

ದ್ವಿತೀಯಾನ್ವಚಂ ವಿಧತ್ತೇ—ದ್ಯೌಶ್ಚ ಪೃಥಿವೀ ಚ ದೇವತೇ ಯಸ್ಯಾ ಋಚಃ ಸೇಯಂ ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವೀಯಾ | ಅತ್ರಾಪಿ ಪೂರ್ವವಚ್ಛೋದ್ಯಪರಿಹಾರೌ ದರ್ಶಯತಿ || ಪುರಾ ಕದಾ-
ಚಿದ್ದೇವಾ ಉತ್ಪನ್ನಮಗ್ನಿಂ ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವೀಭ್ಯಾಂ ಪರಿಗೃಹೀತವಂತಃ | ಅದ್ಯಾಪಿ ತಾಭ್ಯಾಮೇವ ಪರಿಗೃಹೀತೋ ದೃಶ್ಯತೇ || ಪಾವಕೋಽಗ್ನಿಭೂಮ್ಯಾ ಪರಿಗೃಹೀತಃ ಪ್ರಕಾಶಕಸೂರ್ಯ-
ರೂಪೋಽಗ್ನಿರ್ದೀವಾ ಪರಿಗೃಹೀತಃ | ತಸ್ಮಾದಗ್ನಿಪರಿಗ್ರಹಾಯ ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವೀ ದೇವತಾ-
ಕಾಯಾ ಋಚೋಽನುವಚನಂ ಯುಕ್ತಂ ||

ಅನಂತರ ಹೋತೃವು ಮುಂದುವರಿದು—

ಮಹೀ ದ್ಯೌಃ ಪೃಥಿವೀ ಚ ನ ಇಮಂ ಯಜ್ಞಂ ಮಿಮಿಕ್ಷತಾಂ |

ಪಿಸ್ಪತಾಂ ನೋ ಭರೀಮುಭಿಃ ||

(ಋ.ಸಂ. ೧-೨೨-೧೩)

ಎಂಬ ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವೀದೇವತಾಕವಾದ ಋಕ್ವನ್ನು ಪಠಿಸುವನು. ಇದಕ್ಕೆ ಕೆಲವರ ಅಕ್ಷೇಪಣೆಯು—ಅಗ್ನಿಮಥನ ಕಾರ್ಯಕ್ಕಾಗಿ ಅಗ್ನಿಪರವಾದ ಋಕ್ವನ್ನು ಹೇಳಿದರೆ ಈ ಹೋತೃವು ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವೀಪರವಾದ ಋಕ್ವನ್ನು ಪಠಿಸುವುದೇತಕ್ಕೆ ? ಎಂದರೆ, ಹಿಂದೆ ದೇವತೆಗಳು, ಅಗ್ನಿಯು ಉತ್ಪನ್ನನಾದಾಗ ಅವನನ್ನು ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವಿಗಳ (ಭೂಮಿಸ್ವರ್ಗಗಳ) ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಪರಿಗ್ರಹಿಸಿರುವರು. ಆದ್ದರಿಂದ ಈಗಲೂ ಹಾಗೆಯೇ ಮಾಡಬೇಕು. ಪಾವಕನಾಮನಾದ ಅಗ್ನಿಯು ಭೂಮಿಯಿಂದಲೂ ಸೂರ್ಯರೂಪನಾದ ಅಗ್ನಿಯು ಸ್ವರ್ಗದಿಂದಲೂ ಪರಿಗ್ರಹಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿರುವುದರಿಂದ ಅಗ್ನಿಪರಿಗ್ರಹಕ್ಕಾಗಿ ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವೀದೇವತಾಕವಾದ ಋಕ್ವನ್ನು ಪಠಿಸಬೇಕಾದುದು ನ್ಯಾಯವಾಗಿದೆ.

ತ್ವಾನುಗ್ನೇ ಪುಷ್ಕರಾದಧೀತಿ ತೃಚಮಾಗ್ನೇಯಂ ಗಾಯತ್ರಮನ್ವಾ-
ಹಾಗ್ನೌ ಮಧ್ಯಮಾನೇ ಸ್ವಯೈನೈನಂ ತದ್ದೇವತಯಾ ಸ್ವೇನ
ಭಂದಸಾ ಸಮರ್ಥಯತಿ | ಅಥರ್ವಾ ನಿರಮಂಥತೇತಿ ರೂಪ-

ಸವೃದ್ಧಮೇತದ್ವೈ ಯಜ್ಞಸ್ಯ ಸವೃದ್ಧಂ ಯದ್ರೂಪಸವೃದ್ಧಂ
ಯತ್ಕರ್ಮ ಕ್ರಿಯಮಾಣಮ್‌ಭಿವದತಿ ||

ತೃತೀಯಾದ್ಯಾಸ್ತಿಸ್ತ ಋಚೋ ವಿಧತ್ತೇ—ಅಸ್ಯ ತೃಚಸ್ಯಾಗ್ನಿ ದೇವತಾಕರ್ತೃನ ನೈಯಧಿ-
ಕರಣ್ಯಚೋದ್ಯಾನುದಯಾತ್ಸಯೈವೇತ್ಯಾದಿನಾ ಪ್ರಶಂಸೈವ ಕ್ರಿಯತೇ | ಗಾಯತ್ರೀ-
ಛಂದೋಽಗ್ನೇಃ ಸ್ವಕೀಯಮುಭಯೋಃ ಪ್ರಜಾಪತಿಮುಖಜನ್ಯತ್ವಾತ್ || ಪ್ರಥಮಾಯಾಮೃಚಿ
ದ್ವಿತೀಯಪಾದಮನೂದ್ಯ ಪ್ರಶಂಸತಿ—ಅರ್ಥರ್ವಾ ಖ್ಯುಋಷಿರ್ನಿಃಶೇಷೇಣ ಮಂಥನಂ ಕೃತವಾನಿ-
ತ್ಯುಚ್ಯತೇ—ತದೇತದ್ವಚನಮಗ್ನಿ ಮಂಥನಸ್ಯಾನುಕೂಲ್ಯೇನ ರೂಪೇಣ ಸವೃದ್ಧಂ ||

ಬಳಿಕ ಹೇತುವು ಅಗ್ನಿ ಮಧನಕ್ಕಾಗಿ ಅಗ್ನಿ ದೇವತಾಕವಾದ—

ತ್ವಾನುಗ್ನೇ ಪುಷ್ಕರಾದಧ್ಯಥರ್ವಾ ನಿರಮಂಥತ |

ಮೂರ್ಧ್ನೋ ವಿಶ್ವಸ್ಯ ನಾಘತಃ ||

ತಮು ತ್ವಾ ದಧ್ಯಜ್ಞಋಷಿಃ ಪುತ್ರ ಈಥೇ ಅರ್ಥರ್ವಣಃ |

ವೃತ್ರಹಣಂ ಪುರಂದರಂ ||

ತಮು ತ್ವಾ ಸಾಥ್ಯೋ ವೃಷಾ ಸಮಿಾಥೇ ದಸ್ಯುಹಂತಮಂ |

ಧನಂಜಯಂ ರಣೇರಣೇ ||

(ಮು.ಸಂ. ೬-೧೬-೧೩, ೧೪, ೧೫)

ಎಂಬ ಮೂರು ಋಕ್ಕುಗಳನ್ನು ಪಠಿಸುವನು. ಈ ಮೂರು ಋಕ್ಕುಗಳೂ ಅಗ್ನಿ ದೇವತೆಯನ್ನೇ ಸ್ತುತಿಸುವವು; ಮತ್ತು ಅಗ್ನಿಗೆ ಪ್ರಿಯವಾದ ಗಾಯತ್ರೀಛಂದಸ್ಸಿನ ಋಕ್ಕುಗಳೇ ಆಗಿರುವವು. ಏಕೆಂದರೆ ಅಗ್ನಿಯೂ, ಗಾಯತ್ರೀಛಂದಸ್ಸೂ ಏಕರೂಪ ಪ್ರಜಾಪತಿಯ ಮುಖದಿಂದಲೇ ಉತ್ಪನ್ನವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಗಾಯತ್ರೀಛಂದಸ್ಸು ಅಗ್ನಿಗೆ ಸ್ವಕೀಯಛಂದಸ್ಸೆಂದು ಹೇಳಲ್ಪಡುವುದು. ಈ ಮೊದಲನೆಯ ಋಕ್ಕಿನ ಎರಡನೆಯ ಪಾದದಲ್ಲಿ ಅರ್ಥರ್ವಾ ನಿರಮಂಥತ—ಅರ್ಥರ್ವಾ ಎಂಬ ಋಷಿಯು ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಮಧನಮಾಡಿ ಉತ್ಪತ್ತಿಮಾಡಿದನು ಎಂದು ಹೇಳಿದೆಯಷ್ಟೆ. ಈ ಅರ್ಥರ್ವಾ ಎಂಬ ಋಷಿಯು ಎಲ್ಲರಿಗಿಂತ ಮೊದಲು ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಅರಣಿಗಳಲ್ಲಿ ಮಥಿಸಿ ಉತ್ಪತ್ತಿಮಾಡಿದನು. ಆದ್ದರಿಂದ ಅರ್ಥರ್ವಣಋಷಿಗೆ ಪುತ್ರನಾಗಿ ಜನಿಸಿದ ಅಗ್ನಿಯು ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಸವೃದ್ಧವಾಗಿ ಬೆಳೆದು ವೃದ್ಧಿಯನ್ನು ಹೊಂದುವನು ಎಂಬ ಪ್ರಾರ್ಥನೆ ಇದೆ. ಈ ಕಾರಣಕ್ಕಾಗಿ ಅಗ್ನಿಯು ಅರಣಿಗಳಿಂದ ರೂಪಗೊಂಡು ಉತ್ಪನ್ನನಾಗಿ (ಎಂದರೆ ಸಂಪೂರ್ಣ ಅಗ್ನಿರೂಪದಿಂದ) ಯಜ್ಞಕರ್ಮದಲ್ಲಿ ಅಭಿವೃದ್ಧಿಗೊಂಡು (ದೊಡ್ಡದಾಗಿ ಪ್ರಜ್ವಲಿಸುತ್ತಾ) ಪ್ರಕಾಶಿಸಲಿ ಎಂಬ ಅರ್ಥವಿರುವ ಈ ಋಕ್ಕುಗಳನ್ನು ಪಠಿಸುವುದು ಸಹಜವಾಗಿದೆ. ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಯಾವ ಮಂತ್ರವನ್ನು ಪಠಿಸಿದರೂ ಆ ಮಂತ್ರದ ಅರ್ಥವು ಆಯಾ ಕರ್ಮಕ್ಕನುಗುಣವಾಗಿ ಅದನ್ನು ವಿವರಿಸುವಂತಿರಬೇಕು. ಇದನ್ನು ರೂಪಸವೃದ್ಧಿ ಎಂದು ಹೇಳುವರು.

ಸ ಯದಿ ನ ಜಾಯೇತ ಯದಿ ಚಿರಂ ಜಾಯೇತ ರಾಕ್ಷೋಘ್ನೋ
ಗಾಯತ್ರೋಽನೂಚ್ಯಾಃ ಅಗ್ನೇ ಹಂಸಿ ನೃಗಿತ್ರೀಮಿತ್ಯೇತಾಃ
ರಕ್ಷಸಾನುಪಹತ್ಯೈ ರಕ್ಷಾಂಸಿ ನಾ ಏನಂ ತರ್ಹ್ಯಾಲಭಂತೇ
ಯರ್ಹಿ ನ ಜಾಯತೇ ಯರ್ಹಿ ಚಿರಂ ಜಾಯತೇ ||

ಇತ್ಥಮುಕ್ತಾಸ್ತಗ್ನಿಮಂಥನಾಸ್ಸುಕ್ಷು ಪಂಚಸ್ವನೂಕ್ತಾಸು ಷಷ್ಠಪ್ರಭೃತೀನಾಮ್ನುಚಾಂ
ಅನುವಚನಾತ್ಪೂರ್ವಂ ನೈಮಿತ್ತಿಕಾಃ ಕಾಶ್ಚಿದೃಚೋ ವಿಧತ್ತೇ-ಪಂಚಾನಾಮ್ನುಚಾಮನುವಚನೇ
ಸತಿ ತಸ್ಮಿನ್ನಾಲೇ ಯದಿ ಸೋಽಗ್ನಿನೋರ್ವತ್ಸದ್ಯೇತ ತತ ಉತ್ಪತ್ತಿಲಿಂಗಂ ಧೂಮಾದಿರೂಪಂ
ಯದಿ ನ ದೃಶ್ಯೇತ ದೃಶ್ಯಮಾನೇಽಪಿ ನಾ ಲಿಂಗೇ ಯದಿ ಸಹಸಾ ನೋತ್ಪದ್ಯತೇ ಕಿಂತು ವಿಲಂಬೇನ
ತದಾನೀಂ ಸಹಸಾ ತದುತ್ಪತ್ಯರ್ಥಂ ರಕ್ಷೋಹನನಲಿಂಗೋಪೇತಾ ಗಾಯತ್ರೀ ಭಂದಸ್ಥಾ
ಋಚೋಽನುಬ್ರೂಯಾತ್ || ಪ್ರತೀಕಗ್ರಹಣೇನ ತಾ ಋಚೋ ದರ್ಶಯತಿ | ಅಗ್ನೇ ಹಂಸೀ-
ತ್ಯಾದಿಕೇ ಸೂಕ್ತೇ ನವಚೋಽವಿದ್ಯಂತೇ || ಏತೇ ರಕ್ಷೋಹನನಲಿಂಗಕಾಃ || ತಾಸಾನು-
ವಚನೇ ಪ್ರಯೋಜನಮಾಹ-ಕಃ ಪ್ರಸಂಗೋ ರಕ್ಷಸಾಮಿತ್ಯಾಶಂಕ್ಯಾಹ | ಯಸ್ಮಿನ್ನಾಲೇ
ಮಥ್ಯಮಾನಸ್ಯ ವಹ್ನೇಃ ಸರ್ವಥಾನುತ್ಪತ್ತಿರ್ವಿಲಂಬೋ ನಾ ಭವೇತ್ತದಾನೀಮೇನಂ ವಹ್ನಿಂ
ರಕ್ಷಾಂಸ್ಯೇವಾಽಲಭಂತೇ ಸಂಸ್ಪೃಶಂತಿ ಪ್ರತಿಬದ್ಧಂತೀತ್ಯರ್ಥಃ || ತತೋ ರಕ್ಷೋಹನನಾಯ
ತಾ ಋಚಃ ಪಠನೀಯಾಃ ||

ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದ ಐದು ಋಕ್ಯುಗಳನ್ನು ಪರಿಸುತ್ವಾ ಅರಣಗಳಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿ ಮಂಥನವನ್ನು ಮಾಡಬೇಕು. ಹೀಗೆ ಮಾಡಿದರೂ
ಅಗ್ನಿಯು ಉತ್ಪತ್ತಿಯಾಗದೆ ಇದ್ದರೆ ಅಥವಾ ಬಹಳಕಾಲದವರೆಗೂ ಹೊಗೆ ಮುಂತಾದ್ದು ಬರುತ್ತಾ ನಿಧಾನವಾಗಿ ಉತ್ಪತ್ತಿ
ಯಾದರೆ ಆಗ ಗಾಯತ್ರೀಭಂದಸ್ಥನ ಅಗ್ನೇ ಹಂಸಿ ಎಂಬ ರಾಕ್ಷೋಽಘ್ನ ಸೂಕ್ತವನ್ನು ಪಠಿಸಬೇಕು—

ಅಗ್ನೇ ಹಂಸಿ ನ್ಯ ಂ ತ್ರಿಣಂ ದೀದ್ಯಂತೇಷ್ವಾ |
ಸ್ವೇ ಕ್ಷಯೇ ಶುಚಿವ್ರತ ||
ಉತ್ತಿಷ್ಠಸಿ ಸ್ವಾಹುತೋ ಘೃತಾನಿ ಪ್ರತಿನೋದಸೇ |
ಯತ್ತ್ವಾ ಸ್ಪೃಚಃ ಸಮಸ್ಥಿರನ್ ||
ಸ ಆಹುತೋ ವಿ ರೋಚತೇಽಗ್ನಿರೀಳೇನ್ಯೋ ಗಿರಾ |
ಸ್ಪೃಚಾ ಪ್ರತೀಕಮುಜ್ಯತೇ ||
ಘೃತೇನಾಗ್ನಿಃ ಸಮುಜ್ಯತೇ ಮಧುಪ್ರತೀಕ ಆಹುತಃ |
ರೋಚಮಾನೋ ವಿಭಾವಸುಃ ||
ಜರಮಾಣಃ ಸಮಿಧ್ಯಸೇ ದೇವೇಭ್ಯೋ ಹವ್ಯನಾಹನ |
ತ್ವಂ ತ್ವಾ ಹನಂತ ಮರ್ತ್ಯಾಃ ||
ತಂ ಮರ್ತಾ ಅಮರ್ತ್ಯಂ ಘೃತೇನಾಗ್ನಿಂ ಸಪರ್ಯತ |
ಅದಾಭ್ಯಂ ಗೃಹಪತಿಂ ||
ಅದಾಭ್ಯೇನ ಶೋಚಿಷಾಗ್ನೇ ರಕ್ಷಸ್ತ್ವಂ ದಹ |
ಗೋಸಾ ಋತಸ್ಯ ದೀದಿಹಿ ||
ಸ ತ್ವಮಗ್ನೇ ಪ್ರತೀಕೇನ ಪ್ರತ್ಯೋಷ ಯಾತು ಧಾನ್ಯಃ |
ಉರುಕ್ಷಯೇಷು ದೀದ್ಯತ್ ||

ತಂ ತ್ವಾ ಗೀರ್ಭಿರುರುಕ್ಷಯಾ ಹವ್ಯವಾಹಂ ಸಮಾಧಿರೇ |

ಯಜಿಷ್ಠಂ ಮಾನುಷೇ ಜನೇ ||

(ಋ. ಸಂ. ೧೦-೧೧೮-೧ ರಿಂದ ೯)

ಈ ಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿ ಒಂಭತ್ತು ಋಕ್ಕುಗಳಿರುವವು. ಇವುಗಳು ಯಜ್ಞವಿಘ್ನಕಾರಿಗಳಾದ ರಾಕ್ಷಸರನ್ನು ಓಡಿಸಿ ಅವರನ್ನು ಕೊಲ್ಲುವವು. ಆದ್ದರಿಂದ ಈ ಋಕ್ಕುಗಳನ್ನು ಪಠಿಸುವುದರಿಂದ ರಾಕ್ಷಸರು ನಾಶವಾಗುವರು. ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಮಧನಮಾಡುವ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿಯು ಉತ್ಪನ್ನನಾಗದಿರುವುದೂ ಅಥವಾ ವಿಳಂಬವಾಗಿ ಉತ್ಪನ್ನನಾಗುವುದೂ ಸಹ ಏತಕ್ಕಿಂದರೆ, ಈ ರಾಕ್ಷಸರು ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಪ್ರತಿಬಂಧಿಸಿ ಅವನನ್ನು ಬಿಡದೆ ತಮ್ಮ ಅಧೀನದಲ್ಲಿಟ್ಟುಕೊಂಡಿರುವರು. ಅವರಿಂದ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಬಿಡುಗಡೆಮಾಡುವುದಕ್ಕಾಗಿ ರಾಕ್ಷಸರ ಹನನವು ಅವಶ್ಯಕವು. ಅದಕ್ಕಾಗಿ ಈ ಒಂಭತ್ತು ಋಕ್ಕುಗಳ ರಕ್ಷೋಹನನಸೂಕ್ತವನ್ನು ಪಠಿಸಬೇಕೆಂದು ಹೇಳಿರುವುದು.

ಸ ಯದ್ಯೇಕಸ್ಯಾಮೇವಾನೂಕ್ತಾಯಾಂ ಜಾಯೇತ ಯದಿ ದ್ವಯೋ-
ರಥೋತ ಬ್ರುವಂತು ಜಂತನ ಇತಿ ಜಾತಾಯ ಜಾತನತೀಮ-
ಭಿರೂಪಾನುನುಬ್ರೂಯಾತ್ ||

ನೈಮಿತ್ತಿಕಾ ಋಚೋ ವಿಧಾಯ ಪ್ರಕೃತಾಮೇವ ಸ್ವಷ್ಟೀಮೃಚಂ ವಿಧತ್ತೇ—ರಾಕ್ಷೋ-
ಘ್ನೀನಾಮೃಚಾಂ ಮಧ್ಯೇ ಯದ್ಯೇಕಸ್ಯಾಮೇವ ಪಠಿತಾಯಾಂ ಸ ವಹ್ನಿರ್ಜಾಯೇತ ಯದಿವಾ
ದ್ವಯೋಃ ಪಠಿತಯೋರುತ್ಪದ್ಯೇತ || ಏವಂ ತೃತೀಯಾದೀನಾಮುಪಲಕ್ಷಣಂ || ಅಥೇದಾನೀ-
ಮುತ್ಪತ್ತಿಲಕ್ಷಣವನ, ಉತ ಬ್ರುವಂತೈತಾನುನುಬ್ರೂಯಾತ್ || ಸಾ ಚ ಜಾತಾಯಾಭಿರೂಪಾ
ಜಾತಸ್ಯಾಗ್ನೇರನುಕೂಲಾ|| ತದೇವಾಽನುಕೂಲಾಂ ಜಾತನತೀಮಿತಿ ಶಬ್ದೇನ ಸ್ಪಷ್ಟೀಕ್ರಿಯತೇ |
ಜಾತಂ ಜನ್ಮನಾಚಿಪದಂ ತದಸ್ಯಾನುಸ್ತೀತಿ ಜಾತನತೀ ತಸ್ಯಾಋಚೋ ದ್ವಿತೀಯಃ ಪಾದ ಏವಂ
ಪಠ್ಯತೇ—‘ ಉದಗ್ನಿರ್ವೃತ್ರಹಾಜನಿ ’ ಇತಿ | ತಸ್ಮಿನ್ನಜನೀತಿ ಜನ್ಮನಾಚಕಂ ಪದಮಸ್ತಿ ||

ರಕ್ಷೋಘ್ನ ಸೂಕ್ತವನ್ನು ಪಠಿಸುತ್ತಿರುವಾಗ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಒಂದು ಋಕ್ಕನ್ನು ಪಠಿಸಿದಮೇಲೆ ಅಗ್ನಿಯು ಉತ್ಪನ್ನನಾದರೆ
ಅಥವಾ ಎರಡು, ಮೂರು ಇತ್ಯಾದಿ ಋಕ್ಕುಗಳ ಪಠನಾನಂತರ ಉತ್ಪನ್ನನಾದರೆ ಆ ಕ್ಷಣವೇ,

ಉತ ಬ್ರುವಂತು ಜಂತನ ಉದಗ್ನಿರ್ವೃತ್ರಹಾಜನಿ |

ಧನಂಜಯೋ ರಣೇರಣೇ ||

(ಋ. ಸಂ. ೧-೭೪-೩)

ಎಂಬ ಋಕ್ಕನ್ನು ಕೂಡಲೇ ಪಠಿಸಬೇಕು. ಏಕೆಂದರೆ, ಈ ಋಕ್ತಿನಲ್ಲಿ ಪ್ರತಿಪಾದಿತವಾಗಿರುವ ಅಗ್ನಿಯ ವಿಷಯವು
ಉತ್ಪತ್ತಿಗೆ ಅನುಕೂಲವಾಗಿರುವುದು. ಈ ಅನುಕೂಲವಾಗಿರುವುದೆಂಬ ವಿಷಯವನ್ನು ಹೇಳುವುದಕ್ಕಾಗಿಯೇ ಜಾತನತೀಂ ಎಂಬ
ಶಬ್ದಪ್ರಯೋಗವಿರುವುದು. ಅನಂತರ ಉದಗ್ನಿರ್ವೃತ್ರಹಾಜನಿ ಎಂಬ ಎರಡನೆಯ ಪಾದದಲ್ಲಿ ಅಜನಿ—ಉತ್ಪನ್ನನಾದನು
ಎಂಬ ಜನ್ಮಸೂಚಕವಾದ ಪದವು ಪಠಿತವಾಗಿದೆ. ಆದುದರಿಂದ ಅಗ್ನಿಯು ಉತ್ಪತ್ತಿಯಾದಕೂಡಲೇ ಅನುರೂಪವಾದ ಈ
ಋಕ್ಕನ್ನು ಆ ಕೂಡಲೇ ಪಠಿಸಬೇಕೆಂದು ಹೇಳಿರುವುದು.

ಯದ್ಯಜ್ಞೇಽಭಿರೂಪಂ ತತ್ಸನ್ಯದ್ಧಂ ಆ ಯಂ ಹಸ್ತೇನ ಖಾದಿನಮಿತಿ
ಹಸ್ತಾಭ್ಯಾಂ ಹೈನಂ ಮಂಥಂತಿ ಶಿಶುಂ ಜಾತಮಿತಿ ಶಿಶುರಿವ
ವಾ ಏಷ ಪ್ರಥಮಜಾತೋ ಯದಗ್ನಿ ನ ಬಿಭ್ರತಿ ವಿಶಾಮಗ್ನಿಂ
ಸ್ವಧ್ವರಮಿತಿ ಯದ್ವೈ ದೇವಾನಾಂ ನೇತಿ ತದೇಷಾಮೋ ಽ
ಮಿತಿ ಪ್ರ ದೇವಂ ದೇವವೀತಯೋ ಭರತಾ ವಸುವಿತ್ತಮಮಿತಿ
ಪ್ರಹ್ರಿಯಮಾಣಾಯಾಭಿರೂಪಾ ಯದ್ಯಜ್ಞೇಽಭಿರೂಪಂ ತತ್ಸ-
ನ್ಯದ್ಧಂ ಆ ಸ್ವೇ ಯೋನೌ ನಿಷೀದತ್ವಿತಿ ಏಷ ಹ ವಾ ಅಸ್ಯ
ಸ್ವೋ ಯೋನಿಯದಗ್ನಿರಗ್ನೇಃ ||

ಅಸ್ಯ ಋಷೋಽಭಿರೂಪತ್ವಂ ಪ್ರಶಂಸತಿ—ಸಪ್ತಮೀಮೃಚಂ ವಿಧತ್ತೇ || ಅನುಬ್ರೂಯಾ-
ಮಿತಿ ಶೇಷಃ | ಸಾ ಚ ಸಂಹಿತಾಯಾಂ ಪಠಿತಾ—‘ಆಯಂ ಹಸ್ತೇ ನ ಖಾದಿನಂ ಶಿಶುಂ ಜಾತಂ ನ
ಬಿಭ್ರತಿ | ವಿಶಾಮಗ್ನಿಂ—ಸ್ವಧ್ವರಂ’ ಇತಿ || ತಸ್ಯಾ ಅಯನುರ್ಥಃ | ಯಂ ಶಬ್ದಃ ಪ್ರಸಿದ್ಧ-
ವಾಚೀ ನಶಬ್ದ ಉಪಮಾರ್ಥಃ | ಯಂ ಮಂಥನೇನ ಪ್ರಸಿದ್ಧಮಗ್ನಿಂ ಹಸ್ತೇ ನ ಹಸ್ತ ಇವ
ಋತ್ವಿಜ ಆಬಿಭ್ರತಿ ಸಮಂತಾದ್ಧಾರಯಂತಿ || ತತ್ತದ್ವತ್ವಿಜಾಂ ಹಸ್ತಾಭ್ಯಾಂ ಮಂಥನಂ ಹಸ್ತ-
ಧಾರಣಸದೃಶಂ ಶಿಶುಂ ಜಾತಂ ನೇತ್ಯನೇನ ದೃಷ್ಟಾಂತೋಽಭಿಧೀಯತೇ || ಜಾತಂ ಶಿಶುಮಿವ ||
ಯಥಾ ಸದ್ಯಃ ಸಮುತ್ಪನ್ನಂ ಶಿಶುಂ ಹಸ್ತಾಭ್ಯಾಂ ಧಾರಯಂತಿ ತದ್ವತ್ || ಕೀದೃಶಮಗ್ನಿ ವಿಶ್ವಾ-
ಸ್ವಧ್ವರಂ, ಶೋಭನೋಽಧ್ವರೋ ಯಾಗೋ ಯಸ್ಯಾಗ್ನೇಃ ಸೋಽಯಂ ಸ್ವಧ್ವರಃ || ವಿಶಾಂ
ಪ್ರಜಾನಾಮೃತ್ವಿಗ್ಯಜಮಾನರೂಪಾಣಾಂ ಅಧ್ವರನಿಷ್ಪಾದಕಂ | ಪುನರಪಿ ಕೀದೃಶಂ | ಖಾದಿನಂ
ಹವಿರಾದೀನಾಂ ಭಕ್ಷಕಮಿತಿ || ಅಸ್ಯಾಮೃಚಿ ಪ್ರಥಮಪಾದೇ ಹಸ್ತಶಬ್ದೇನ ವಿವಕ್ಷಿತಮುರ್ಥಂ
ದರ್ಶಯತಿ—ಹಿ ಯಸ್ಮಾದೇನಮಗ್ನಿಂ ಹಸ್ತಾಭ್ಯಾಂ ಮಂಥಂತಿ ತಸ್ಮಾದ್ಧಸ್ತೇ ಧಾರಣಮುಪ-
ಪದ್ಯತೇ || ದ್ವಿತೀಯಪಾದೇ ಪೂರ್ವಭಾಗಮನೂದ್ಯ ತಾತ್ಪರ್ಯಂ ದರ್ಶಯತಿ—ಯೋಽಗ್ನಿ-
ಮಂಥನೇನ ಪ್ರಥಮಮುತ್ಪನ್ನ ಏಷ ಶಿಶುನಾ ಸದೃಶ ಇತ್ಯೇತಸ್ಯ ಭಾಗಸ್ಯ ತಾತ್ಪರ್ಯಂ ||
ದ್ವಿತೀಯಭಾಗಸ್ಯೋತ್ತರಭಾಗಂ ತೃತೀಯಪಾದಂ ಚಾನುವದತಿ || ಅತ್ರ ನೇತಿ ಪದಂ
ನ್ಯಾಚಷ್ಟೇ—ದೇವಾನಾಂ ಸಂಬಂಧಿನಿ ಮಂತ್ರೇ ಕ್ವಚಿತ್ಕೃಚಿನ್ನೇತಿ ಪದಂ ಯದೇವಾಸ್ತಿ ತದೇಷಾಂ
ದೇವಪ್ರತಿಸಾದಕಾನಾಂ ಮಂತ್ರಾಣಾಂ ನೇತಿ ಪದಮೋಮಿತ್ಯಸ್ತಿಸ್ತರ್ಥೇ ವರ್ತತೇ || ಲೋಕೇ
ಪ್ರತಿಷಿದ್ಧವಾಚೀ ನೇತಿ ಶಬ್ದೋ ವೇದೇಂಗೀಕಾರವಾಚೀ | ನ ಓಮಿತ್ಯಸ್ಯ ಪದಸ್ಯಾರ್ಥೇ
ವರ್ತತೇ | ತಥಾ ಸತಿ ಲೋಕವೈಪರೀತ್ಯಸ್ಯ ದೃಷ್ಟತ್ವಾದುಪಮಾರ್ಥೋಽಪಿ ವಕ್ತುಂ ಶಕ್ಯತೇ ||
ತದೇಕದುಭಯಂ ನಿರುಕ್ತಕಾರೇಣೋಕ್ತಂ | ‘ನೇತಿ ಪ್ರತಿಷೇಧಾರ್ಥೀಯೋ ಭಾಷಾಯಾಂ’
ಇತಿ | ‘ಉಪರಿಷ್ವಾದುಪಚಾರ ಉಪಮಾರ್ಥೀಯಃ’ ಇತಿ ಚ | ಆಯಂ ಚ ನೇತಿ ಶಬ್ದಃ
ಶಿಶುಂ ಜಾತಂ ನೇತ್ಯಪನೇಯಾದುಪರಿಷ್ವಾತ್ಪ್ರಯುಜ್ಯತೇ || ತಸ್ಮಾದುಪಮಾರ್ಥೀ |

ದೇನಾನಾಮಿತ್ಯತ್ರ ದೇವಪ್ರತಿಪಾದಕಾನಾಂ ಮಂತ್ರಾಣಾಂ ಸಂಬಂಧೀತಿ ವ್ಯಾಖ್ಯಾತಂ || ಯದ್ವಾ
ದಕಾರವಕಾರಯೋರ್ವಿಪರ್ಯಾಸೇನ ವೇದಾನಾಂ ಸಂಬಂಧೀತಿ ವ್ಯಾಖ್ಯೇಯಂ |

ಅಷ್ಟಮೀಮೃಚಂ ವಿಧತ್ತೇ—ಅನುವಕ್ತವ್ಯೇತಿ ಶೇಷಃ | ಆಹವನೀಯೇ ಪ್ರಕ್ಷಿಪ್ಯ-
ನಾಣೋಽಯಂ ಮಥಿತೋಽಗ್ನಿಃ ಪ್ರಹ್ರಿಯಮಾಣಸ್ತಸ್ಯೇಯಮ್ನಗನುರೂಪಾ || ಕಥಮಿತಿ
ಚೇತ್ತದ್ಭುತೇ || ದೇವನೀತಯೇ ದೇನಾನಾಂ ಕಾಮಾಯಾಭಿಲಾಷಾಯ ವಸು ವಿತ್ತಂ
ಹವಿರ್ಲಕ್ಷಣಧನಾಭಿಜ್ಞಂ ದೇವಂ ಮಥಿತಮಗ್ನಿಂ ಹೇ ಷುತ್ವಿಜಃ ಪ್ರಭರತ, ಆಹವನೀಯೇ
ಪ್ರಹರತ ಪ್ರಕ್ಷಿಪತ || ತಸ್ಮಾತ್ಪ್ರಹ್ರಿಯಮಾಣಾನುರೂಪತ್ವಂ || ಅತ್ರ ಜಾತಾಯಾನುಬ್ರೂಹೀ
ತ್ಯಧ್ವರ್ಯುಣಾ ಪ್ರೇಷಿತೋ ಹೋತಾ ಪೂರ್ವೋಕ್ತಾಮುತ ಬ್ರುವಂತು ಜಂತವ ಇತ್ಯೇತಾ-
ಮನುಬ್ರೂಯಾತ್ || ತಥಾ ಪ್ರಹ್ರಿಯಮಾಣಾಯಾನುಬ್ರೂಹೀತ್ಯೇವಂ ಪ್ರೇಷಿತಃ ಪ್ರ ದೇವ-
ಮಿತ್ಯಾದಿಕಾಮೃಚಂ ಬ್ರೂಯಾತ್ | ಏವಮುತ್ತರಾ ಅಪಿ ಚ | ತದೇತತ್ಸರ್ವಂ ತೈತ್ತರೀಯಾಃ
ಸಂಗೃಹ್ಯಾಽಮನಂತಿ—‘ ಅಗ್ನಯೇ ಮಥ್ಯಮಾನಾಯಾನುಬ್ರೂಹೀತ್ಯಾಹ | ಸಾವಿತ್ರೀ-
ಮೃಚಮನ್ವಾಹ ಸವಿತೃಪ್ರಸೂತಾ ಏವೈನಂ ಮಂಥಂತಿ | ಜಾತಾಯಾನುಬ್ರೂಹಿ ಪ್ರಹ್ರಿಯ-
ಮಾಣಾಯಾನುಬ್ರೂಹೀತ್ಯಾಹ ಕಾಂಡೇ ಕಾಂಡವಿವೇನಂ ಕ್ರಿಯಮಾಣೇ ಸಮರ್ಥಯತಿ ||
ಗಾಯತ್ರೀ ಸರ್ವಾನ್ವಾಹ ’ ಇತಿ || ಪ್ರದೇವಮಿತ್ಯಸ್ಯಾ ಷುಚಃ ಪ್ರಹ್ರಿಯಮಾಣಾಭಿರೂಪತ್ವೇ
ಯಜ್ಞಾಂಗಸಮೃದ್ಧಿರೂಪಂ ಪ್ರಯೋಜನಂ ದರ್ಶಯತಿ ಅಸ್ಯಾ ಷುಚಸ್ತೃತೀಯಪಾದಮನು-
ವದತಿ—ಅಯಂ ಮಥಿತೋಽಗ್ನಿರಾಗತ್ಯ ಸ್ವೇ ಯೋನೌ ಸ್ವಕೀಯಸ್ಥಾನ ಆಹವನೀಯರೂಪೇ |
ನಿತರಾಮುಪವಿಶತ್ವಿತಿ ಪಾದಸ್ಯಾರ್ಥಃ || ತಸ್ಮಿನ್ನಾದೇ ಯೋನಿಪದಂ ವ್ಯಾಚಕ್ಷೇ ||

ಆಹವನೀಯಾಖ್ಯೋ ಯೋಽಗ್ನಿರಸ್ತಿ, ಏಷ ವಾ ಅಸ್ಯ ಮಥಿತಸ್ಯಾಗ್ನೇಃ ಸ್ವಕೀಯಂ
ಸ್ಥಾನಂ ||

ಇದುವರೆಗೆ ಅಗ್ನಿ ಮಥನಕ್ಕಾಗಿ ಪ್ರಯೋಗಿಸಲ್ಪಡುವ ಆರು ಋಕ್ಕುಗಳನ್ನು (ಅಭಿತ್ವಾ, ಮಹೀ ದ್ಯೌಃ, ತ್ವಾಮಗ್ನೇ,
ತಮುತ್ವಾ, ತಮುತ್ವಾ, ಉತ ಬ್ರುವಂತು ಎಂಬ ಆರು ಋಕ್ಕುಗಳನ್ನು) ಹೇಳಿ ಈಗ—

ಆ ಯಂ ಹಸ್ತೇನ ಪಾದಿನಂ ಶಿಶುಂ ಜಾತಂ ನ ಬಿಭ್ರತಿ |

ವಿಶಾಮಗ್ನಿಂ ಸ್ವಧ್ವರಂ ||

(ಋ. ಸಂ. ೬-೧೬-೪೦)

ಎಂಬ ಏಳನೆಯ ಋಕ್ಕನ್ನು ಹೋತ್ಯವು ಪಠಿಸುವನು. ಈ ಋಕ್ಕಿನ ಅರ್ಥವು ಈರೀತಿ ಇರುವುದು—ಹೊಸದಾಗಿ
ಹುಟ್ಟಿದ ಮಗುವನ್ನು ಕೈಗಳಿಂದ ಎತ್ತಿಕೊಳ್ಳುವಂತೆ ಅರಣಿಯಲ್ಲಿ ಉತ್ಪನ್ನನಾದ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಋತ್ವಿಕ್ಯುಗಳು ಕೈಗಳಿಂದ ಎತ್ತಿ
ಕೊಳ್ಳುವರು. ಈ ಶಿಶುರೂಪದ ಅಗ್ನಿಯು ಪ್ರಜೆಗಳು ಮಾಡುವ ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಮುಖ್ಯಪಾತ್ರವಹಿಸುವವನಾಗಿಯೂ ಹವಿರಾದಿ
ಗಳನ್ನು ಭಕ್ಷಿಸುವವನಾಗಿಯೂ ಇರುವನು ಎಂದು ಈ ಋಕ್ಕಿನ ಮುಖ್ಯಾಭಿಪ್ರಾಯವು. ಮೊದಲನೆಯ ಪಾದದಲ್ಲಿ ಹಸ್ತಶಬ್ದ
ಪ್ರಯೋಗವು—ಈ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಋತ್ವಿಕ್ಯುಗಳು ತಮ್ಮ ಹಸ್ತಗಳಿಂದ ಮಥಿಸುವರು. ಆದ್ದರಿಂದ ಕೈಗಳಲ್ಲಿ ಎತ್ತಿಕೊಳ್ಳುವರು
ಎಂದು ಹೇಳಿದೆ. ಎರಡನೆಯ ಪಾದದಲ್ಲಿ ಆಗತಾನೇ ಉತ್ಪನ್ನನಾದ ಅಗ್ನಿಗೆ ಹುಟ್ಟಿದ ಮಗುವಿನ ದೃಷ್ಟಾಂತವನ್ನು ಹೇಳಿದೆ.

ಇಲ್ಲಿ ಉಪಯೋಗಿಸಿರುವ ನ ಎಂಬ ಪದವು ಓಂ ಎಂಬ ಅಂಗೀಕಾರಾರ್ಥವನ್ನು ಸೂಚಿಸುವುದು. ಲೋಕಭಾಷೆಯಲ್ಲಿ ನ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ನಿಷೇಧಾರ್ಥವನ್ನು ಮಾತ್ರ ಸೂಚಿಸುವುದು. ಆದರೆ ವೇದಗಳಲ್ಲಿ ಈ ಶಬ್ದವು ನಿಷೇಧಾರ್ಥವನ್ನೂ, ಉಪಮಾರ್ಥವನ್ನೂ, ಅಂಗೀಕಾರಾರ್ಥವನ್ನೂ ಸೂಚಿಸುವುದು. ಇಲ್ಲಿ ಅಂಗೀಕಾರಾರ್ಥವೆಂದೇ ಅಭಿಪ್ರಾಯವು. ಮತ್ತು ದೇವಾನಾಂ ಎಂಬ ಪದಕ್ಕೆ ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಪ್ರತಿಪಾದಿಸುವ ಮಂತ್ರಗಳಿಂದಾಗಲಿ ಅಥವಾ ವರ್ಣವೈತ್ಯಯದಿಂದ ವೇದಾನಾಂ—ವೇದಗಳ ಸಂಬಂಧವಾದ ಎಂದಾಗಲಿ ಅರ್ಥವಾಗಬಹುದು. ಇನ್ನು ಅಗ್ನಿಮಥನದ ಎಂಟನೆಯ ಋಕ್ವನ್ನು ಎಂದರೆ—

ಪ್ರ ದೇವಂ ದೇವವೀತಯೇ ಭರತಾ ವಸು ವಿತ್ತಮಂ ।

ಆ ಸ್ವೇ ಯೋನೌ ನಿಷೀದತು ॥ (ಋ. ಸಂ. ೬-೧೬-೪೧)

ಎಂಬ ಋಕ್ವನ್ನು ಹೋತ್ವವು ಪಠಿಸುವನು. ಎಲೈ ಋತ್ವಿಜರೇ, ಈಗ ಉತ ಉತ್ಪನ್ನನಾದ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಅವನ ಸ್ವಸ್ಥಾನವಾದ ಆಹವನೀಯಕುಂಡದಲ್ಲಿ ಇಡಿರಿ. ಅಗ್ನಿಯ ಸ್ವಸ್ಥಾನವಾದ ಅಲ್ಲಿ ಅವನು ಕುಳಿತುಕೊಳ್ಳಲಿ ಎಂಬರ್ಥವಿರುವ ಈ ಋಕ್ವು ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಆಹವನೀಯಕುಂಡದಲ್ಲಿ ಇಡುವ ಕರ್ಮಕ್ಕೆ ಸಮಯೋಚಿತವಾದ ಅರ್ಥವನ್ನೊಳಗೊಂಡಿರುವುದು. ಇಲ್ಲಿ ಪ್ರತಿಕರ್ಮದಲ್ಲಿಯೂ ಪಠಿಸುವ ಪ್ರೈಷಮಂತ್ರಕ್ಕೆ ಅನುಸಾರವಾಗಿ ಹೋತ್ವವು ಆಯಾ ಕರ್ಮಕ್ಕೆ ಸಮಯೋಚಿತವಾದುದೂ ಸರಿಯಾದ ಅರ್ಥವುಳ್ಳದ್ದೂ ಆದ ಮಂತ್ರವನ್ನು ಪಠಿಸುವನು. ಹೇಗೆಂದರೆ—ಅಗ್ನಿಯು ಉತ್ಪನ್ನನಾದಕೂಡಲೇ ಅಧ್ವರ್ಯುವು ಹೋತ್ವವನ್ನು ಕುರಿತು—ಜಾತಾಯಾನುಬ್ರೂಹಿ ಎಂದು ಪ್ರೈಷಮಂತ್ರವನ್ನು ಹೇಳುವನು. ಅದಕ್ಕೆ ಪ್ರತ್ಯುತ್ತರವಾಗಿ ಹೋತ್ವವು ಸಮಯೋಚಿತವಾದ ಉತ ಬ್ರುವಂತು ಜಂತವಃ ಎಂಬ ಋಕ್ವನ್ನು ಪಠಿಸುವನು. ಹಾಗೆಯೇ ಉತ್ಪನ್ನನಾದ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಆಹವನೀಯವೆಂಬ ಕುಂಡದಲ್ಲಿ ಇಡುವಾಗ ಅಧ್ವರ್ಯುವು—ಪ್ರಹ್ರಿಯಮಾಣಾಯಾನುಬ್ರೂಹಿ ಎಂದು ಪ್ರೈಷಮಂತ್ರವನ್ನು ಹೇಳಿದಕೂಡಲೇ ಹೋತ್ವವು ಆ ಸಂದರ್ಭಕ್ಕೆ ಸರಿಯಾದ ಪ್ರದೇವಂ ದೇವವೀತಯೇ ಎಂಬ ಋಕ್ವನ್ನು ಪಠಿಸುವನು. ಇದರಂತೆ ಪ್ರತಿಕರ್ಮದಲ್ಲಿಯೂ ನಡೆಯುವುದೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಯಜುರ್ವೇದದ ತೈತ್ತಿರೀಯಸಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿ ಈ ವಿಷಯವಾಗಿ ಈರೀತಿ ಹೇಳಿದೆ—

ಅಗ್ನಯೇ ಮಥ್ಯಮಾನಾಯಾನುಬ್ರೂಹೀತ್ಯಾಹ ಸಾವಿತ್ರೀನ್ಯಚಮನ್ವಾಹ ಸವಿತ್ಯ-
ಪ್ರಸೂತ ಏನೈನಂ ಮಂಥತಿ ಜಾತಾಯಾನುಬ್ರೂಹಿ ಪ್ರಹ್ರಿಯಮಾಣಾಯಾನುಬ್ರೂಹೀತ್ಯಾಹ
ಕಾಂಡೇಕಾಂಡ ಏನೈನಂ ಕ್ರಿಯಮಾಣೇ ಸಮರ್ಥಯತಿ ಗಾಯತ್ರೀಃ ಸರ್ವಾ ಅನ್ವಾಹ ।

(ತೈ. ಸಂ. ೬-೩-೫-೨,೩)

ಇತ್ಯಾದಿ. ಈ ವಿಷಯವನ್ನೇ ಇಲ್ಲಿ ಯದ್ಯಷ್ಟೇಽಭಿರೂಪಂ ತತ್ಸಮೃದ್ಧಂ ಎಂಬ ವಾಕ್ಯದಿಂದ ವಿವರಿಸಲಾಗಿದೆ. ಎಂದರೆ ಆಯಾ ಕರ್ಮಗಳಲ್ಲಿ ಆಯಾ ಕರ್ಮಕ್ಕೆ ತಕ್ಕಂತೆ ಅನುರೂಪವಾದ ಮಂತ್ರವನ್ನು ಹೇಳಿ ಯಜ್ಞವನ್ನು ನೆರವೇರಿಸಬೇಕು. ಎಲ್ಲಾ ಮಂತ್ರಗಳೂ ಗಾಯತ್ರೀಭಂದಸ್ತವಾಗಿರಬೇಕು ಎಂದು ಮುಖ್ಯಾಭಿಪ್ರಾಯವು. ಕೊನೆಯಲ್ಲಿ—ಆ ಸ್ವೇ ಯೋನೌ ನಿಷೀದತು ಎಂದು ಹೇಳಿದಕೂಡಲೇ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಆಹವನೀಯ ಕುಂಡದಲ್ಲಿ ಸ್ಥಾಪಿಸುವರು. ಏಕೆಂದರೆ, ಆಹವನೀಯ ಸ್ಥಾನವೇ ಮಥಿತನಾದ (ಆಗತಾನೇ ಉತ್ಪನ್ನನಾದ) ಅಗ್ನಿಯ ಸ್ಥಾನವೆಂದು ಹೇಳಲ್ಪಡುವುದು.

ಆ ಜಾತಂ ಜಾತವೇದಸೀತಿ ಜಾತ ಇತರೋ ಜಾತವೇದಾ ಇತರಃ

ಪ್ರಿಯಂ ಶಿಶೀತಾತಿಥಿಮಿತ್ಯೇಷ ಹ ವಾ ಅಸ್ಯ ಪ್ರಿಯೋಽತಿಥಿ-

ಯದಗ್ನಿರಗ್ನೇಃ ಸ್ಯೋನ ಆ ಗೃಹಪತಿಮಿತಿ ಶಾಂತ್ಯಾನೇ-
ವೈನಂ ತದ್ವಧಾತಿ | ಅಗ್ನಿನಾಗ್ನಿಃ ಸಮಿದ್ಯತೇ ಕವಿಗೃಹಪತಿ-
ಯುನಾ | ಹವ್ಯವಾಡ್ವಹ್ವಾಸ್ಯ ಇತ್ಯಭಿರೂಪಾ ಯದ್ಯಜ್ಞೇಃ
ಭಿರೂಪಂ ತತ್ಸನ್ಯುಧ್ಧಂ | ತ್ವಂ ಹಗ್ನೇ ಅಗ್ನಿನಾ ವಿಪ್ರೋ
ವಿಪ್ರೇಣ ಸನ್ತತೇತಿ ವಿಪ್ರ ಇತರೋ ವಿಪ್ರ ಇತರಃ ಸನ್ನಿತರಃ
ಸನ್ನಿತರಃ ಸಖಾ ಸಖ್ಯಾ ಸಮಿದ್ಯಸ ಇತ್ಯೇಷ ಹ ವಾ ಅಸ್ಯ ಸ್ವಃ
ಸಖಾ ಯದಗ್ನಿರಗ್ನೇಃ ||

ನವಮೀವೃಚಂ ವಿಧತ್ತೇ || ಅನುಬ್ರೂಯಾದಿತಿ ಶೇಷಃ || ಸಾ ಚೈವಂ ಸಂಹಿತಾಯಾ-
ಮಾಮ್ನಾತಾ—ಆಜಾತಂ ಜಾತನೇದಸಿ ಪ್ರಿಯಂ ಶಿಶೀತಾತಿಥಿಂ | ಸ್ಯೋನ ಆ ಗೃಹಪತಿಂ ' ಇತಿ || ಅಸ್ಯಾಯನುರ್ಥಃ | ಕೀದೃಶಮಾಹವನೀಯಸ್ಯ ಪ್ರೀತಿಹೇತುಮುಥಿತಿಂ || ಇದಾನೀಮಾ-
ಗತತ್ವಾದತಿಥಿರೂಪಂ ಸ್ಯೋನೇ ಸುಖಕರ ಆಹವನೀಯ ಅಗೃಹಪತಿನಾಗತ್ಯ ಗೃಹಸ್ವಾಮಿತ್ವೇನ
ವರ್ತಮಾನಂ || ತಸ್ಯಾನ್ಯುಚಿ ಪ್ರಥಮಪಾದೇ ಪದದ್ವಯಂ ವ್ಯಾಚಷ್ಟೇ | ಇತರ ಇದಾನೀಂ
ಮುಥಿತೋಽಗ್ನಿಃ ಸದ್ಯಃ ಸಮುತ್ಪನ್ನತ್ವಾಜ್ವಾತ ಇತ್ಯುಚ್ಯತೇ || ಇತರಃ ಪೂರ್ವಪ್ರಸಿದ್ಧಾಹವನೀ-
ಯೋಽಗ್ನಿರಿದಾನೀಂ ಜಾತಮಿನುಮುಗ್ನಿಂ ನೇತ್ತೀತಿ | ಜಾತನೇದಾ ಇತ್ಯುಚ್ಯತೇ || ದ್ವಿತೀಯ
ಪಾದಮನೂದ್ಯ ವ್ಯಾಚಷ್ಟೇ—ಯೋಽಗ್ನಿ ಮುಂಥನೇನ್ಪೋತ್ವನ್ನ ಏಷ ಏನಾಸ್ಯ ಪೂರ್ವಪ್ರಸಿದ್ಧ-
ಸ್ಯಾಹವನೀಯಸ್ಯಾಗ್ನೇಃ ಪ್ರಿಯಶ್ಚಾತಿಥಿಶ್ಚ || ತೃತೀಯಪಾದಮನೂದ್ಯ ವ್ಯಾಚಷ್ಟೇ ||
ಸ್ಯೋನೇ ಸುಖರೂಪೇ ಪೂರ್ವಾಗ್ನೌ ಸ್ಥಾಪನಂ ಯದಸ್ತಿ ತತ್ತೇನ ಸ್ಥಾಪನೇನ ನೂತನಮೇವ-
ಮುಗ್ನಿಂ ಶಾಂತ್ಯಾನೇವ ಸ್ಥಾಪಯತಿ | ಪೂರ್ವಾಗ್ನೇಃ ಸುಖನಿನಾಸಹೇತುತ್ವಾಚ್ಛಾಂತಿತ್ವಂ ||
ದಶಮೀವೃಚಂ ವಿಧತ್ತೇ—ಅನೂಚ್ಯೇತಿ ಶೇಷಃ | ಅಸ್ಯಾ ಅಯನುರ್ಥಃ | ಅಗ್ನಿನಾಽಧಾರ
ಭೂತೇನ ಆಹವನೀಯಾನುಗೃಹೀತ ಇದಾನೀಂ ಪ್ರಹೃತೋಽಗ್ನಿಃ ಸಮ್ಯಗ್ದೀಪ್ಯತೇ || ಕೀದೃ-
ಶೋಽಗ್ನಿಃ || ಕವಿರ್ವಿದ್ವಾನಾಕೂತಾಭಿಜ್ಞೋಽತಃಪವ ಗೃಹಪತಿಯುಜಮಾನಸ್ಯ ಗೃಹಸ್ಯ
ಪಾಲಕಃ || ಯುನಾ ನೂತನಃ | ದೇವೇಭ್ಯೋ ಹವ್ಯಂ ವಹತೀತಿ ಹವ್ಯವಾಟ್ || ಹೋಮಸಾ-
ಧನಭೂತಃ | ಜುಹೂದೇವಾಸ್ಯಂ ಮುಖಂ ಯಸ್ಯಾಸೌ ಜುಹ್ವಾಸ್ಯಃ || ಸೇಯವ್ಯಕ್ಪ್ರಹ್ರಿಯ-
ಮಾಣಾಗ್ನಿ ಗುಣಕೀರ್ತನಾತ್ರಸ್ಯಾಗ್ನೇರನುರೂಪಾ || ತದೇತದಾನುರೂಪ್ಯಂ ಪ್ರಶಂಸತಿ—ಏಕಾ-
ದಶೀವೃಚಂ ವಿಧತ್ತೇ—ಅನುಬ್ರೂಯಾದಿತಿ ಶೇಷಃ || ಹೇ ನೂತನಾಗ್ನೇ ತ್ವಂ ಸಿದ್ಧೇನಾಹವ-
ನೀಯೇನಾಗ್ನಿನಾ ಸಮಿದ್ಯಸ ಇತಿ ತೃತೀಯಪಾದಗತೇನ ಪದೇನ ಯೋಜ್ಯಂ || ಉಭಯೋರ-
ಗ್ನೇರ್ವಿದ್ಯಮಾನತ್ವಾತ್ಸನ್ಯುಗನುಷ್ಠಾನ ನಿರ್ವಾಹಕತ್ವಾದ್ವಾ ಸಚ್ಛಬ್ದವಾಚ್ಯತ್ವಂ || ' ಅಗ್ನೇ
ಮಹಾ ಅಸಿ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಭಾರತ ' ಇತಿ ಶ್ರುತೇರ್ಬ್ರಾಹ್ಮಣಜಾತ್ಯಭಿನಾನಿತ್ವಾದ್ವಿಪ್ರತ್ವಂ || ತದೇ-
ತದುಭಯಂ ವಿಶದಯತಿ | ತೃತೀಯಪಾದಮನೂದ್ಯ ವ್ಯಾಚಷ್ಟೇ—ಯೋಽಗ್ನಿ ರಾಹವನೀ-
ಯಾಖ್ಯ ಏಷ ಏನಾಸ್ಯ ಅಗ್ನೇರ್ಮುಥಿತಸ್ಯ ಸ್ವಕೀಯಃ ಸಖಾ ||

ಈಗ ಹೋತ್ಯವು ಒಂಭತ್ತನೆಯ ಋಕ್ಕಾದ—

ಆ ಜಾತಂ ಜಾತವೇದಸಿ ಪ್ರಿಯಂ ಶಿಶೀತಾತಿಥಿಂ ।

ಸ್ಯೋನ ಆ ಗೃಹಪತಿಂ ॥ (ಋ. ಸಂ. ೬-೧೬-೪೨)

ಎಂಬ ಮಂತ್ರವನ್ನು ಪಠಿಸುವನು. ಈ ಋಕ್ತನ ಮುಖ್ಯಾಭಿಪ್ರಾಯವೇನೆಂದರೆ— ಈ ಋಕ್ತನಲ್ಲಿ ಎರಡು ವಿಧವಾದ ಅಗ್ನಿಗಳನ್ನು ನಿರ್ದೇಶಿಸಿದೆ. ಜಾತಂ ಎಂದರೆ ಆಗತಾನೇ ಮಥನಮಾಡಿ ಉತ್ಪತ್ತಿಮಾಡಿರುವ ಅಗ್ನಿಯೇ ಮೊದಲನೆಯದು. ಆಗತಾನೇ ಉತ್ಪನ್ನನಾದುದರಿಂದ ಇದನ್ನು ಜಾತಂ ಎಂಬ ಪದದಿಂದ ನಿರ್ದೇಶಿಸಿರುವುದು. ಆಹವನೀಯಾಗ್ನಿ ಕುಂಡದಲ್ಲಿ ಮೊದಲೇ ಸ್ಥಾಪಿತವಾಗಿರುವುದೇ ಎರಡನೆಯದು. ಇದಕ್ಕೆ ಜಾತವೇದಸಂ ಎಂದು ಹೇಳುವರು. ಮಥನದಿಂದ ಉತ್ಪನ್ನವಾದ ಅಗ್ನಿಯ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ತಿಳಿದಿರುವವನಾದ್ದರಿಂದ ಆಹವನೀಯಾಗ್ನಿಗೆ ಜಾತವೇದಸಂ ಎಂದು ಇಲ್ಲಿ ಅರ್ಥವಿವರಣೆ ಮಾಡಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಆಹವನೀಯಾಗ್ನಿ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಮೊದಲೇ ಸ್ಥಾಪಿತವಾಗಿದ್ದ ಜಾತವೇದಸವೆಂಬ ಅಗ್ನಿಗೆ ಹೊಸದಾಗಿ ಮಥಿತವಾದ ಅಗ್ನಿಯು ಪ್ರೀತಿಸಾತ್ರನಾದ ಅತಿಥಿಯಂತಿರುವುದು. ಆದುದರಿಂದ ಪ್ರಿಯನೂ ಅತಿಥಿಸ್ವರೂಪನೂ ಆದ ಈ ಮಥಿತಾಗ್ನಿಯನ್ನು ಸುಖನಿವಾಸಸಿದ್ಧಿಗಾಗಿ ಆಹವನೀಯಾಗ್ನಿ ಕುಂಡದಲ್ಲಿ ಸ್ಥಾಪಿಸಲಾಗುವುದು ಎಂದು ಮುಖ್ಯಾಭಿಪ್ರಾಯವು. ಅನಂತರ ಹೋತ್ಯವು—

ಅಗ್ನಿನಾಗ್ನಿಃ ಸಮಿಧ್ಯತೇ ಕವಿಗೃಹಪತಿಯುರ್ವಾ ।

ಹವ್ಯವಾಡ್ವಹ್ವಾಸ್ಯಃ ॥ (ಋ. ಸಂ. ೧-೧೨-೬)

ಎಂಬ ಹತ್ತನೆಯ ಋಕ್ತನ್ನು ಪಠಿಸುವನು. ಇದರ ಅರ್ಥವು— ಮೊದಲೇ ಆಹವನೀಯಕುಂಡದಲ್ಲಿ ಸ್ಥಾಪಿಸಿದ್ದ ಅಗ್ನಿಯ ಜತೆಗೆ ಹೊಸದಾಗಿ ಮಥಿತವಾದ ಅಗ್ನಿಯು ಸೇರಿ ಚೆನ್ನಾಗಿ ಪ್ರಕಾಶಮಾನವಾಗಿ ಬೆಳಗುವುದು. ಈ ಮಥಿತಾಗ್ನಿಯು ಸರ್ವರನ್ನೂ ತಿಳಿಯುವ ಕ್ರಾಂತದರ್ಶಿಯು, ಗೃಹದ ಅಥವಾ ಯಜಮಾನನ ಪಾಲಕನು, ನಿತ್ಯತರುಣನು, ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಹವ್ಯಾದಿಗಳನ್ನು ವಹಿಸುವವನು, ಜುಹೂ ಎಂಬ ಹೋಮಸಾಧನವಾದ ಸೌಟನ್ನು ಮುಖದಲ್ಲಿ (ಬಾಯಲ್ಲಿ) ಇಟ್ಟುಕೊಂಡಿರುವವನು. (ಎಂದರೆ ಜುಹೂ ಎಂಬ ಸೌಟಿನಿಂದ ಆಜ್ಞಾದಿಹೋಮದ್ರವ್ಯಗಳನ್ನು ಅಗ್ನಿಯ ಜ್ವಾಲೆಯಲ್ಲಿ ಹೋಮಮಾಡುವುದರಿಂದ ಜುಹ್ವಾಸ್ಯಃ ಎಂದು ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಕರೆಯಲಾಗಿದೆ) ಈರೀತಿ ಕಾಲಕ್ಕೆ ಅನುರೂಪವಾದ ಮಂತ್ರವನ್ನು ಇಲ್ಲಿ ಪಠಿಸಲಾಗಿದೆ. ಇದಾದ ಬಳಿಕ ಹೋತ್ಯವು—

ತ್ವಂ ಹ್ಯಗ್ನೇ ಅಗ್ನಿನಾ ವಿಪ್ರೋ ವಿಪ್ರೇಣ ಸನ್ತುತಾ ।

ಸಖಾ ಸಖ್ಯಾ ಸಮಿಧ್ಯಸೇ ॥ (ಋ. ಸಂ. ೮-೪೩-೧೪)

ಎಂಬ ಋಕ್ತನ್ನು ಪಠಿಸುವನು. ಎಲೈ ನೂತನಾಗ್ನಿಯೇ, ಮೇಧಾವಿಯಾದ ನೀನು ಮೇಧಾವಿಯಾದ ಆಹವನೀಯಾಗ್ನಿಯೊಡನೆ ಸೇರಿ, ಸ್ನೇಹಿತನು ಸ್ನೇಹಿತನೊಡನೆ ಸೇರಿ ಸುಖಿಸುವಂತೆ ಸುಖವಾಗಿರು ಎಂದಭಿಪ್ರಾಯವು.

ತಂ ಮರ್ಜಯಂತ ಸುಕ್ರತುಂ ಪುರೋಯಾವಾನಮಾಜಿಷು । ಸ್ವೇಷು

ಕ್ಷಯೇಷು ವಾಜಿನಮಿತಿ ಏಷ ಹ ವಾ ಅಸ್ಯ ಸ್ವಃ ಕ್ಷಯೋ

ಯದಗ್ನಿರಗ್ನೇಃ । ಯಜ್ಞೇನ ಯಜ್ಞಮಯಜಂತ ದೇವಾ

ಇತ್ಯುತ್ತಮಯಾ ಪರಿದದಾತಿ | ಯಜ್ಞೇನ ವೈ ತದ್ದೇವಾ
ಯಜ್ಞಮಯಜಂತ ಯದಗ್ನಿನಾಗ್ನಿಮಯಜಂತ ತೇ ಸ್ವರ್ಗಂ
ಲೋಕಮಾಯನ್ ತಾನಿ ಧರ್ಮಾಣಿ ಪ್ರಥಮಾನ್ಯಾಸನ್ | ತೇ
ಹ ನಾಕಂ ಮಹಿಮಾನಃ ಸಚಂತ ಯತ್ರ ಪೂರ್ವೇ ಸಾಧ್ಯಾಃ
ಸಂತಿ ದೇವಾ ಇತಿ ಭಂದಾಂಸಿ ವೈ ಸಾಧ್ಯಾ ದೇವಾಸ್ತೇಽಗ್ರೇಽಗ್ನಿ-
ನಾಗ್ನಿಮಯಜಂತ ತೇ ಸ್ವರ್ಗಂ ಲೋಕಮಾಯನ್ ||

ದ್ವಾದಶೀಮೃಚಂ ವಿಧತೇ—ಅನುಬ್ರೂಯಾದಿತಿ ಶೇಷಃ || ಹೇ ಋತ್ವಿಜಸ್ತಂ ನೂತನ
ಮಗ್ನಿಂ ಮರ್ಜಯಂತ ಶೋಧಯಂತ || ಕೇದೃಶಂ ಶೋಭನಸ್ಯ ಕ್ರತೋರ್ನಿರ್ವಾಹಕಂ |
ಅಜಿಷು ಸಂಗ್ರಾಮೇಷು ಪುರೋಯಾನಾನಂ ಪುರೋಗಂತಾರಂ ಸ್ವೇಷು ಕ್ಷಯೇಷು ಸ್ವಕೀ-
ಯೇಷು ಗೃಹೇಷ್ವಾಹವನೀಯಾದಿಷು ವಾಜಿನಮನ್ನವಂತಂ ಗಚ್ಛಂತಂ ವಾ || ಕ್ಷಯಶಬ್ದೇ-
ನಾತ್ರ ಅಹವನೀಯಾಗ್ನಿರೂಪಗೃಹವಿನಕ್ಷಾಂ ದರ್ಶಯತಿ—ಉತ್ತಮಯಾ ಚಾನಯಾ ಪರಿ-
ದದಾತಿ, ಅನುವಚನಂ ಸಮಾಪಯೇತ್ || ಯದಾಹಾಶ್ವಲಾಯನಃ | ‘ಯಜ್ಞೇನ ಯಜ್ಞ-
ಮಯಜಂತದೇವಾ ಇತಿ ಪರಿದಧ್ಯಾತ್ಸರ್ವತ್ರೋತ್ತಮಾಂ ಪರಿಧಾನೀಯೇತಿ ವಿದ್ಯಾತ್’ ಇತಿ ||
ಉದಾಹೃತಮೃಚಃ ಪಾದಂ ವ್ಯಾಚಷ್ಟೇ—ಅಗ್ನಿನಾ ಪ್ರಹ್ರಿಯಮಾಣೇನ ನೂತನೇನ ಪೂರ್ವಸಿ-
ದ್ಧಮಾಹವನೀಯಾಗ್ನಿಮಯಜಂತ ಪೂಜಿತವಂತ ಇತಿ ಯದಸ್ತಿ ತೇನ ಕಾರಣೇನ ಯಜ್ಞೇನ
ವೈ ದೇವಾ ಯಜ್ಞಮಯಜಂತೇತ್ಯುಚ್ಯತೇ || ಉಭೌ ಯಜ್ಞಶಬ್ದೌ ಸ್ವಕಾರಣಭೂತಮಗ್ನಿದ್ವ-
ಯಮುಪಲಕ್ಷಯತಃ || ದೇವಶಬ್ದೇನೇದಾನೀಂ ದೇವತ್ವೇನ ವರ್ತಮಾನಾಃ ಪೂರ್ವಸಿದ್ಧಾ-
ಋತ್ವಿಜೋ ವಿನಕ್ಷಿತಾಃ || ತೇ ಚ ಪೂರ್ವಮನುಷ್ಠಿತೇನ ಯಾಗೇನ ಸ್ವರ್ಗಲೋಕಂ ಪ್ರಾಪ್ತಾಃ ||

ಅನಶಿಷ್ಟಂ ಸಾದತ್ರಯಂ ಪಠತಿ—ಇದಾನೀಂ ದೇವತ್ವೇ ನ ವರ್ತಮಾನೈಃ ಪೂರ್ವಸಿ-
ದ್ಧೈರ್ಋತ್ವಿಗೈಃ ಜಮಾನೈರ್ಯಾನಿ ಜ್ಯೋತಿಷ್ಣೋಮಾದೀನಿ ಕರ್ಮಾಣ್ಯನುಷ್ಠಿತಾನಿ ಸರ್ವಾಣಿ
ಪ್ರಥಮಾನಿ ಧರ್ಮಾಣ್ಯಾದಿಸೃಷ್ಟಿಕಾಲೀನಾನಿ ಸುಕೃತಸಾಧನಾನ್ಯಾಸಃ || ತೇ ಹ ತೇ ಚಾನುಷ್ಠಾ-
ತಾರೋ ಮಹಿಮಾನೋ ಮಹಿಮತ್ವೋಪೇತಾ ನಾಕಂ ಸಚಂತ ಕಂ ಸುಖಮಕಂ ದುಃಖಂ
ತದ್ರಹಿತೋ ಭೋಗೋ ನಾಕಸ್ತಂ ಸಂಪ್ರಾಪ್ತವಂತಃ || ಯತ್ರ ಯಸ್ಮಿಂಲ್ಲೋಕೇ ಪೂರ್ವೇ
ಸಾಧ್ಯಾಃ ಪೂರ್ವಸೃಷ್ಟಿಗತಾ ಯಜ್ಞಾದಿ ಸಾಧಕಾ ಇದಾನೀಂ ಯಜ್ಞಾದಿಭಿಃ ಸಾಧ್ಯತ್ವೇನ
ವರ್ತಮಾನಾ ದೇವಾಃ ಸಂತಿ ವರ್ತಂತೇ ತಂ ನಾಕಂ ಸಚಂತೇತಿ ಪೂರ್ವತ್ರಾನ್ವಯಃ || ಚತುರ್ಥ-
ಸಾದಸ್ಯ ತಾತ್ಪರ್ಯಂ ದರ್ಶಯತಿ || ಭಂದಾಸಿ ವೈ ಗಾಯತ್ರಾದಿ ಚೈಂದೋಭಿಮಾನಿನವಿವ
ಸಾಧ್ಯಾ ಇದಾನೀಂ ಜನೈಃ ಪೂಜ್ಯಾ ದೇವಾಸ್ತೇಽಗ್ರೇ ಚ ಪೂರ್ವಸೃಷ್ಟಾಗ್ನಿನಾ ಮುಠಿತೇನಾಗ್ನಿ-
ನಾಹವನೀಯಮಗ್ನಿಮಯಜಂತ ಪೂಜಿತವಂತಃ || ತೇ ಚ ತೇನ ಯಾಗೇನ ಸ್ವರ್ಗಂ
ಪ್ರಾಪ್ತಾಃ ||

ಅನಂತರ ಹೋತ್ಯವು—

ತಂ ಮರ್ಜಯಂತ ಸುಕ್ರತಂ ಪುರೋಯಾನಾನಮಾಜಿಷು |

ಸ್ವೇಷು ಕ್ಷಯೇಷು ವಾಜಿನಂ ||

(ಋ. ಸಂ. ೮-೮೫-೮)

ಎಂಬ ಋಕ್ಯನ್ನು ಪಠಿಸುವನು. ಹೀಗೆ ಹೇಳಿ ಅಗ್ನಿಯ ಸ್ವಕೀಯನಿವಾಸಸ್ಥಾನವಾದ ಆಹವನೀಯಾಗ್ನಿಯಲ್ಲಿ ಸ್ಥಾಪಿಸಿ ಅನಂತರ ಅಗ್ನಿಮಥನದಲ್ಲಿ ಕೊನೆಯ ಋಕ್ಯಾದ—

ಯಜ್ಞೇನ ಯಜ್ಞಮಯಂಜಂತ ದೇವಾ ಸ್ತಾನಿ ಧರ್ಮಾಣಿ ಪ್ರಥಮಾನ್ಯಾಸನ್ |

ತೇ ಹ ನಾಕಂ ಮಹಿಮಾನಃ ಸಂಚಂತ ಯತ್ರ ಪೂರ್ವೇ ಸಾಧ್ಯಾಃ ಸಂತಿ ದೇವಾಃ ||

(ಋ. ಸಂ. ೧೦-೯೦-೧೬)

ಎಂಬ ಋಕ್ಯನ್ನು ಹೋತ್ಯವು ಪಠಿಸಿ ಅಗ್ನಿಮಥನಕಾರ್ಯವನ್ನು ಮುಗಿಸುವನು. ಇಲ್ಲಿ ಮಥಿತಾಗ್ನಿಯನ್ನು (ಪ್ರಹ್ರಿಯ ಮಾಣಾಗ್ನಿಯನ್ನು) ಆಹವನೀಯಾಗ್ನಿಯೊಡನೆ ಸೇರಿ ಸ್ಥಾಪಿಸುವುದೇ ಅಗ್ನಿನಾಗ್ನಿಃ ಸಮಿಧ್ಯತೇ ಎಂದು ಹೇಳಲ್ಪಡುವುದು. ಅಥವಾ ಈ ಕರ್ಮವನ್ನೇ ಯಜ್ಞೇನ ಯಜ್ಞಮಯಂತ ದೇವಾಃ ಎಂಬ ಕೊನೆಯ ಋಕ್ಯಿನಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವುದು. ಇಲ್ಲಿ ಸಾಧ್ಯಾಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಗಾಯತ್ರಾದಿಭಂದಸ್ಸುಗಳಿಗೆ ಅಭಿನಾನಿದೇವತೆಗಳು ಎಂದರ್ಥವು. ಈ ದೇವತೆಗಳು ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಮಥಿತಾಗ್ನಿಯಿಂದ ಆಹವನೀಯಾಗ್ನಿಯನ್ನು ಪೂಜಿಸಿದರು. ಅದರಿಂದ ಅವರು ಸ್ವರ್ಗಲೋಕವನ್ನು ಪಡೆದರು,

ಆದಿತ್ಯಾಶ್ಚೈವೇಹಾಸನ್ನಂಗಿರಸಶ್ಚ ತೇಗ್ರೇಗ್ನಿನಾಗ್ನಿಮಯಂಜಂತ ತೇ
ಸ್ವರ್ಗಂ ಲೋಕಮಾಯನ್ ಸೈಷಾ ಸ್ವರ್ಗಾಹುತಿಯದ-
ಗ್ನಾಹುತಿಯದಿ ಹ ವಾ ಅಪ್ಯಬ್ರಾಹ್ಮಣೋಕ್ತೋ ಯದಿ
ದುರುಕ್ತೋಕ್ತೋ ಯಜತೇಥ ಹೈಷಾಹುತಿರ್ಗಚ್ಛತ್ಯೇನ
ದೇವಾನ್ ಪಾಪ್ಮನಾ ಸಂಸೃಜ್ಯತೇ ಗಚ್ಛತ್ಯಸ್ಯಾಹುತಿರ್ದೇವಾ-
ನ್ನಾಸ್ಯಾಹುತಿಃ ಪಾಪ್ಮನಾ ಸಂಸೃಜ್ಯತೇ ಯ ಏನಂ ವೇದ ||

ನ ಕೇವಲಂ ಛಂದೋದೇವಾವಿವ ಚತುರ್ಥಸಾದೇ ವಿವಕ್ಷಿತಾಃ ಕಿಂತ್ವನ್ಯೇಽಪೀತ್ಯಾಹ-
ಇದಾನೀನಾದಿತ್ಯಶಬ್ದೇನಾಭಿಧೇಯಾ ದೇವಾ ಅಂಗಿರಃಶಬ್ದೇನಾಭಿಧೇಯಾ ಯೇ ಚರ್ಷ-
ಯಸ್ತೇ ದ್ವಿವಿಧಾ ಅಪೀಹೈವಾಽಽಸನ್ಯೂಮಾನೇನ ಪೂರ್ವಸೃಷ್ಟ್ವಾ ಮನುಷ್ಯರೂಪೇಣಾವಸ್ಥಿತಾಃ||
ತೇಗ್ರೇಗ್ನಾ ದಿ ಪೂರ್ವವತ್ || ತದೇವಂ ಚತುರ್ಥಸಾದತಾತ್ಪರ್ಯದ್ವಯಮುಕ್ತಂ || ಯದ್ವಾ
ಛಂದಾಂಸೀತ್ಯಾದಿಕಮೇವ ಚತುರ್ಥಸಾದತಾತ್ಪರ್ಯಂ || ಆದಿತ್ಯಾದಿಕಮಿತರಸಾದತಾತ್ಪರ್ಯ-
ಮಿತಿ ದ್ರಷ್ಟವ್ಯಂ || ಯೇಽಯಮಾಹವನೀಯೇಽಗ್ನಿ ಮಥಿತಾಗ್ನಿ ಪ್ರಜ್ವೇಪಲಕ್ಷಣಾಹುತಿಸ್ತಾಂ
ಪ್ರಶಂಸತಿ || ಅಗ್ನಿರೂಪದ್ರವ್ಯಾಹುತಿಯಾರ್ ವಿಧ್ಯತೇ ಸೈಷಾ ಸ್ವರ್ಗಾಯ ಹಿತಾ || ಯದಿಹೇ-
ತ್ಯಾದಿನಾ ಸ್ವರ್ಗತ್ವಮೇವ ಸ್ಪಷ್ಟೀಕ್ರಿಯತೇ—ಬ್ರಾಹ್ಮಣಂ ವಿಧಾಯಕಂ ವಾಕ್ಯಂ ತೇನ
ಪ್ರೇರಿತೋ ಬ್ರಾಹ್ಮಣೋಕ್ತಃ || ತದ್ವಿಪರೀತಃ ಪಂಡಿತಮನ್ಯಮಾನಃ ಸ್ವಬುಧ್ಯೈವ ಯತ್ಕಂಚಿ-

ದ್ಯೋನುತಿಷ್ಠತಿ ಸೋನುಮಬ್ರಾಹ್ಮಣೋಕ್ತಃ | ಪುರುಷೇಣಾನ್ಯಥಾನಬುದ್ಧಂ ವಿಧಿನಾಕ್ಯಂ
ದುರಕ್ತಂ ತೇನಪ್ರೇರಿತೋ ದುರುಕ್ತೋಕ್ತಃ || ಅಥವಾ ಸ್ತುತಿಷ್ಠಬ್ರಾಹ್ಮಣತ್ವೇನ ಪ್ರತಿಸಾದಿ-
ತೋ ಯೋನಸ್ತಿ ಸೋನುಮಬ್ರಾಹ್ಮಣೋಕ್ತಃ || ತದ್ಯಥಾ ||

“ಅಬ್ರಾಹ್ಮಣಾಸ್ತು ಷಟ್ಪ್ರೋಕ್ತಾ ಇತಿ ಶಾತಾತಪೋಃಬ್ರವೀತ್ |
ಅದ್ಯಸ್ತು ರಾಜಭೃತ್ಯಃ ಸ್ಯಾದ್ವಿವಿಧೀಯಃ ಕ್ರಯವಿಕ್ರಯೀ |
ತ್ಯತೀಯೋ ಬಹುಯಾಜ್ಯಾಖ್ಯಾತುರ್ಭೋಜಶ್ರೌತಯಾಜಕಃ |
ಸಂಚನೋ ಗ್ರಾಮಯಾಜೀ ಚ ಷಷ್ಠೋ ಬ್ರಹ್ಮಬಂಧುಃ ಸ್ತುತಃ ||

ಯದ್ಯಪಿ ಯಾಜನಾಧ್ಯಾಪನಪ್ರತಿಗ್ರಹಾ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಸ್ಯ ಜೀವನಹೇತುತ್ವೇನ ವಿಹಿ-
ತತ್ವಾದನಿಷಿದ್ಧಾಸ್ತಥಾಪಿ ಯಾನತಾ ಜೀವನಂ ನಿಷ್ಪದ್ಯತೇ ತಾವದೇವ ಯಾಜನಂ ಶಾಸ್ತ್ರೇ-
ಣಾಂಗೀಕೃತಂ || ಯಸ್ತು ಸತ್ಯಪಿ ಜೀವನೇ ಧನಾಧಿಕೃತಾಂಽಯಾ ಯಾಜನಶೀಲಃ ಸೋತ್ರ
ಬಹುಯಾಜೀ ವಿವಕ್ಷಿತಃ || ಯಃ ಪುನಾನ್ಯಾಶ್ರಿತಕರ್ಮಣ್ಯಧಿಕೃತೋನಾದರೇಣ ಸ್ವಯಂ ಶ್ರೌತಂ
ನಾನುತಿಷ್ಠತಿ ಅನ್ಯಾನಪಿ ನಾನುಷ್ಠಾಪಯತಿ ಕಿಂತು ಸ್ಮಾರ್ತಕರ್ಮಪರಃಸನ್ ಅನುತಿಷ್ಠತ್ಯನು-
ಷ್ಠಾಪಯತಿ ಸೋನುಮಶ್ರೌತಯಾಜಕಃ || ಗ್ರಾಮೇ ನಗರೇ ಚ ಯೋಗ್ಯಾಯೋಗ್ಯಾಶ್ಚ
ಯಾವಂತಃ ಸಂತಿ ಧನಾಭಿಲಾಷೇಣ ತಾವತಾಂ ಸರ್ವೇಷಾಂ ಯಾಜಕೋ ಗ್ರಾಮನಗರಯಾಜೀ ||
ಯಃ ಪುನಾನ್ಯಾಶ್ರಿತಃ ಸೂರ್ಯೋದಯಾತ್ಪಾತ್ರಂ ಸಂಧ್ಯಾಂ ನೋಪಾಸ್ತೇ ಸಾಯಂಚಾಸ್ತು-
ಮಯಾತ್ಪಾತ್ರಂ ಜ್ಞೋಪಾಸ್ತೇ ಸೋನುಂ ಬ್ರಹ್ಮಬಂಧುಃ ಏತೇ ಷಡಬ್ರಾಹ್ಮಣತ್ವೇನ ಸ್ತುತಿ-
ಷ್ಠಾಕ್ತಃ || ದುಷ್ಪಾನ್ಯಪನಾದರೂಪಾಣಿ ನಚನಾನಿ ದುರುಕ್ತಾನಿ ತೈರಭಿಶಸ್ತೋ ದುರು-
ಕ್ತೋಕ್ತಃ || ಅಬ್ರಾಹ್ಮಣೋಕ್ತೋ ನಾ ದುರುಕ್ತೋಕ್ತೋನಾ ಯದ್ಯಪಿ ಯಜೇತ ತಥಾ-
ಪ್ಯೇಷಾಃ ಹವನೀಯೇ ಹುತಾ ಮುಧಿತಾಽಗ್ನಾಹುತಿದೇವಾನಾಂ ಪ್ರೋತ್ಯೇವ || ತತೋ
ಯಜಮಾನಸ್ಯ ಪಾಪಸಂಸರ್ಗೋ ನ ಭವತಿ || ನೇದನಂ ಪ್ರಶಂಸತಿ—ಉಕ್ತಾರ್ಥವೇದಿತಾ
ಯದ್ಯಪಿ ಯತ್ತಿಂಚಿತ್ಕರ್ಮ ವಿಕಲಮನುತಿಷ್ಠತಿ ತಥಾಪಿ ತತ್ಸರ್ವಂ ಸಕಲಂ ಭವತಿ ||

ಇದರಂತೆಯೇ ಆದಿತ್ಯರೂ, ಅಂಗಿರಸೂ ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದಂತೆ ಯಜ್ಞವನ್ನು ಮಾಡಿ ಸ್ವರ್ಗಲೋಕಕ್ಕೆ ಹೋದರು. ಈ
ಅಗ್ನ್ಯಾಹುತಿಯು ಸ್ವರ್ಗಲೋಕಕ್ಕೆ ನೇರವಾದ ಮಾರ್ಗವು. ಇಂತಹ ಯಜ್ಞಕರ್ಮದಲ್ಲಿ ಪ್ರವರ್ತಿಸುತ್ತಿರುವಾಗ ಮುಖ್ಯ
ಪುರೋಹಿತನು ಶಾಸ್ತ್ರೋಕ್ತವಾದ ಬ್ರಾಹ್ಮಣನಲ್ಲದಿದ್ದರೂ ಅಥವಾ ಕೆಟ್ಟಮನುಷ್ಯನಾದರೂ ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ನೆರವೇರಿಸಲ್ಪಡುವ
ಅಗ್ನ್ಯಾಹುತಿಯು ಮಾತ್ರ ಯಜಮಾನನನ್ನು ಸ್ವರ್ಗಕ್ಕೆ ಸೇರಿಸುವುದು. ಪುರೋಹಿತನ ದೋಷಾದಿಗಳು ಯಜ್ಞಮಾಡುವ
ಯಜಮಾನನಿಗೆ ಸಂಬಂಧಪಡುವುದಿಲ್ಲ. ಎಂದರೆ, ಅದರಿಂದ ಯಜಮಾನನಿಗೆ ಕೆಡಕಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಮೇಲೆ ವಿವರಿಸಿರುವ ಈ
ಅಗ್ನ್ಯಾಹುತಿಯುಕ್ತಮವನ್ನು ಯಾವನು ತಿಳಿದಿರುವನೋ ಅವನು ಸ್ವರ್ಗದಲ್ಲಿ ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಸೇರುವನು. ಅವನಿಗೆ ಯಾವ
ವಿಧವಾದ ಪಾಪದ ಸಂಪರ್ಕವೂ ಇರುವುದಿಲ್ಲ.

ಇಲ್ಲಿ “ಶಾಸ್ತ್ರೋಕ್ತವಾದ ಬ್ರಾಹ್ಮಣನಲ್ಲದಿದ್ದರೂ” ಎಂದು ಮೇಲಿನ ವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವುದಷ್ಟೆ. ಅದಕ್ಕೆ ವಿವರಣೆಯು
ಅವಶ್ಯಕವು—ಜನ್ಮಮಾತ್ರದಿಂದ ಬ್ರಾಹ್ಮಣನಾಗಿ ಯಾಜನಾಧಿಕಾರವನ್ನು (ಯಜ್ಞಮಾಡಿಸುವ ಅಧಿಕಾರವನ್ನು) ಪಡೆದಿದ್ದರೂ

ಕೆಲವು ಬ್ರಾಹ್ಮಣರು ತಮ್ಮ ಅಧಿಕಾರವನ್ನು ದುರುಪಯೋಗಪಡಿಸಿಕೊಂಡು ದೋಷಭಾಗಿಗಳಾಗುವರು. ಈ ಅಬ್ರಾಹ್ಮಣರಲ್ಲಿ ಆರು ವಿಧವೆಂದು ಸ್ಮೃತಿಗಳಲ್ಲಿ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿರುವುದು. ಹೇಗೆಂದರೆ—

ಅಬ್ರಾಹ್ಮಣಾಸ್ತು ಷಟ್ ಪ್ರೋಕ್ತಾ ಇತಿ ಶಾತಾತಪೋಽಬ್ರವೀತ್ |

ಆದ್ಯಸ್ತು ರಾಜಭೃತ್ಯಃ ಸ್ಯಾದ್ವಿಸ್ತೀಯಃ ಕ್ರಯವಿಕ್ರಯಾ ||

ತೃತೀಯೋ ಬಹುಯಾಜ್ಯಾಖ್ಯಶ್ಚತುರ್ಥೋಽಶ್ರೌತಯಾಜಕಃ |

ಪಂಚಮೋ ಗ್ರಾಮಯಾಜೀ ಚ ಷಷ್ಠೋ ಬ್ರಹ್ಮಬಂಧುಃ ಸ್ಮೃತಃ ||

ಅಬ್ರಾಹ್ಮಣನೆಂದರೆ ಯಾರು ಎಂಬ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಶಾತಾತಪರೆಂಬವರು ಈರಿತಿ ಹೇಳಿರುವರು (೧) ರಾಜ-
ಭೃತ್ಯರು. ಎಂದರೆ ಜೀವನೋಪಾಯಕ್ಕಾಗಿ ರಾಜನನ್ನೇ ಆಶ್ರಯಿಸಿ ಅವನ ಸೇವೆ ಮಾಡುವವರು. (೨) ಕ್ರಯವಿಕ್ರಯಾದಿ
ಗಳಿಂದ ಜೀವಿಸುವವರು. ಅಂಗಡಿ ಮುಂತಾದವನ್ನು ಇಟ್ಟು ವದಾರ್ಥಗಳನ್ನು ಮಾರಿ ಜೀವಿಸುವವರು. (೩) ಜೀವನೋಪಾ-
ಯಕ್ಕೆ ಸಾಕಾದಷ್ಟು ವರಮಾನವಿದ್ದರೂ ಅಧಿಕವಾಗಿ ಧನಸಂಪಾದನೆ ಮಾಡಬೇಕೆಂಬ ದುರಾಸೆಯಿಂದ ಯಾರಿಗೆಂದರವರಿಗೆ ಯಜ್ಞ
(ಅಥವಾ ನೌರೋಹಿತ್ಯ) ಮಾಡಿಸುವುದನ್ನೇ ತಮ್ಮ ವೃತ್ತಿಮಾಡಿಕೊಂಡಿರುವವರಿಗೆ ಬಹುಯಾಜಿಗಳೆಂದು ಹೆಸರು. (೪)
ಅಶ್ರೌತಯಾಜಕರು. ಎಂದರೆ ಶ್ರೌತಕರ್ಮಗಳನ್ನು ಅಥವಾ ಯಜ್ಞಾದಿಗಳನ್ನು ಮಾಡಲು ವೇದಾಧ್ಯಯನಸಂಪನ್ನರಾಗಿ
ದ್ದರೂ ಆರಿತಿ ಶ್ರೌತಕರ್ಮಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರವರ್ತಿಸದೆ, ಇತರರಿಗೂ ಮಾಡಿಸದೆ ಶ್ರೇಷ್ಠವಲ್ಲದ ಸ್ಮಾರ್ತಕರ್ಮಗಳಲ್ಲಿಯೇ ಪ್ರವರ್ತಿಸು-
ವವರಿಗೆ ಅಶ್ರೌತಯಾಜಕರೆಂದು ಹೆಸರು. (೫) ಗ್ರಾಮಯಾಜಕರು ಎಂದರೆ ಗ್ರಾಮಗಳಲ್ಲಾಗಲಿ, ನಗರಗಳಲ್ಲಾಗಲಿ,
ಯೋಗ್ಯರಾಗಲಿ, ಅಯೋಗ್ಯರಾಗಲಿ ಯಾರಿಗೆ ಬೇಕಾದರೂ ದ್ರವ್ಯಾಶೇಷವಾಗಿ ಯಜ್ಞಮಾಡಿಸತಕ್ಕವರಿಗೆ ಗ್ರಾಮನಗರಯಾಜಕ
ರೆಂದು ಹೆಸರು. (೬) ಬ್ರಹ್ಮಬಂಧು ಎಂದರೆ ಸೂರ್ಯೋದಯಾಸ್ತಮಯಗಳಲ್ಲಿ ಕಾಲಕ್ಕೆ ಸರಿಯಾಗಿ ಸಂಧ್ಯಾದಿಕರ್ಮಗಳನ್ನು
ಆಚರಿಸದೆ ಇರತಕ್ಕವರಿಗೆ ಬ್ರಹ್ಮಬಂಧುಗಳೆಂದು ಹೆಸರು. ಈ ಆರು ವಿಧವಾದ ಪುರೋಹಿತರು (ಅಥವಾ ಬ್ರಾಹ್ಮಣರು) ಮಾಡಿ-
ಸುವ ಕರ್ಮಕ್ಕೆ ಅಬ್ರಾಹ್ಮಣೋಕ್ತ ಅಥವಾ ದುರುಕ್ತೋಕ್ತ ಎಂದು ಮೇಲ್ ಹೇಳಲಾಗಿದೆ.

ತಾ ಏತಾಸ್ತುಯೋದಶಾನ್ವಾಹ ರೂಪಸನ್ಯದ್ಧಾ ಏತದ್ವೈ ಯಜ್ಞಸ್ಯ
ಸನ್ಯದ್ಧಂ ಯದ್ರೂಪಸನ್ಯದ್ಧಂ ಯತ್ಕರ್ಮ ಕ್ರಿಯಮಾಣ-
ನ್ಯುಗಭಿನದತಿ | ತಾಸಾಂ ತ್ರಿಃಪ್ರಥಮಾನುನ್ವಾಹ ತ್ರಿರುತ್ತಮಾಂ
ತಾಃ ಸಪ್ತದಶ ಸಂಪದ್ಯಂತೇ ಸಪ್ತದಶೋ ವೈ ಪ್ರಜಾಪತಿದ್ವಾರ್ವ-
ದಶ ಮಾಸಾಃ ಪಂಚರ್ತವಸ್ತಾನಾನ್ತ್ಸಂವತ್ಸರಃ ಸಂವತ್ಸರಃ
ಪ್ರಜಾಪತಿಃ ಪ್ರಜಾಪತ್ಯಾಯತನಾಭಿರೇವಾಭೀ ರಾಧ್ನೋತಿ ಯ
ಏನಂ ವೇದ ತ್ರಿಃ ಪ್ರಥಮಾಂ ತ್ರಿರುತ್ತಮಾನುನ್ವಾಹ ಯಜ್ಞ-
ಸ್ಯೈವ ತದ್ವರ್ಸೌ ನಹ್ಯತಿ ಸ್ಥೇಮ್ನೋ ಬಲಾಯಾವಿಸ್ರಂಸಾಯ ||

ನ್ಯಾನಾಧಿಕಸಂಖ್ಯಾ ಭ್ರಮವ್ಯುದಾನಾಯ ವಿಹಿತಾನಾಮೃಚಾಂ ಸಂಖ್ಯಾಂ ದರ್ಶ-
ಯತಿ—ರಾಕ್ಷೋಘ್ನಿನಾಂ ನೈಮಿತ್ತಿಕತ್ವಾತ್ಪರಿತ್ಯಾಗೇನೇತರಾಸ್ತುಯೋದಶಸಂಖ್ಯಾಕಾಃ ||

ತಾಶ್ಚ ಮಥ್ಯಮಾನಸ್ಯ ಜಾಯಮಾನಸ್ಯ ಪ್ರಹ್ರಿಯಮಾಣಸ್ಯಾಹವನೀಯೇನ ಸಂಸೃಜ್ಯಮಾನಸ್ಯ
ಚ ಪ್ರತಿಸಾದನೇನಾನುಕ್ರೂಲೇನೈವರೂಪೇಣ ಸಮೃದ್ಧಾಃ || ತಾನೇತಾಂ ಸಮೃದ್ಧಿಂ ಪ್ರಶಂಸತಿ||
ಆದ್ಯಂತಯೋರ್ಬುಜೋರಾವೃತ್ತಿವಿಧಿಮಾವೃತ್ತಾನಾಂ ಸಂಖ್ಯಾಪ್ರಶಂಸಾಂ ನೇದನಪ್ರಶಂಸಾ-
ಮಾವೃತ್ತಿಪ್ರಶಂಸಾಂ ಚ ದರ್ಶಯತಿ—ಪೂರ್ವವದ್ವ್ಯಾಖ್ಯೇಯಂ ||

ಈರಿತಿ ಅಗ್ನಿ ಮಧನಕಾರ್ಯದಲ್ಲಿ ಉಪಯೋಗಿಸುವ ಋಕ್ಕುಗಳು ಒಟ್ಟು ಹದಿಮೂರು. ರಕ್ಷೋಘ್ನದೇವತಾಕವಾದ
೯ ಋಕ್ಕುಗಳು ಇದರಲ್ಲಿ ಸೇರುವುದಿಲ್ಲ. ಈ ಹದಿಮೂರು ಋಕ್ಕುಗಳನ್ನು ಆಯಾ ಕಾಲಗಳಲ್ಲಿ ಪಠಿಸುವುದರಿಂದ ಅಗ್ನಿ ಮಧನ,
ಅಗ್ನೈಶ್ವತಿ, ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ತೆಗೆದುಕೊಂಡುಹೋಗಿ ಆಹವನೀಯದಲ್ಲಿ ಸ್ಥಾಪಿಸುವುದು, ಅಲ್ಲಿ ಆಹವನೀಯಾಗ್ನಿಯೊಡನೆ
ಸೇರಿಸುವುದು ಎಂಬ ಈ ಕರ್ಮಗಳೆಲ್ಲಾ ಸಮಯೋಚಿತವಾದ ಋಕ್ಕುಗಳ ಪಠನದಿಂದ ಸಾಂಗವಾಗಿ ನೆರವೇರುವುದಕ್ಕೆ ರೂಪ
ಸಮೃದ್ಧಿಯೆಂದು ಹೆಸರು. ಈ ಹದಿಮೂರು ಋಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ ಅಭಿತ್ವಾ ದೇವ ಸವಿತಃ ಎಂಬ ಮೊದಲನೆಯ ಋಕ್ಕನ್ನೂ,
ಯಜ್ಞೇನ ಯಜ್ಞಮಯಜಂತ ದೇವಾಃ ಎಂಬ ಕೊನೆಯ ಋಕ್ಕನ್ನು ಹೋತೃವು ಮೂರುಮೂರಾವರ್ತಿ ಪಠಿಸಬೇಕು.
ಆದ್ದರಿಂದ ಈ ಅಗ್ನಿ ಮಧನಕಾರ್ಯದಲ್ಲಿ ಒಟ್ಟು ಹದಿನೇಳು ಋಕ್ಕುಗಳನ್ನು ಪಠಿಸಿದಂತಾಯಿತು. ಪ್ರಜಾಪತಿಯು ಸಪ್ತದಶಸಂಖ್ಯಾ
(ಹದಿನೇಳು) ಸ್ವರೂಪನು ಏಕೆಂದರೆ, ಹನ್ನೆರಡು ತಿಂಗಳೂ, ಐದು ಋತುಗಳೂ ಸೇರಿ ಒಂದು ಸಂವತ್ಸರವಾಗುವುದು.
ಹದಿನೇಳು ಅವಯವಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ ಈ ಸಂವತ್ಸರವೇ ಕಾಲಾತ್ಮಕನಾದ ಪ್ರಜಾಪತಿಯು. ಅದುದರಿಂದ ಪ್ರಜಾಪತಿಯಲ್ಲಿ
ನಿಹಿತವಾದ ಈ ಋಕ್ಕುಗಳ ಅರ್ಥವನ್ನು ತಿಳಿದವನು ಅಭಿವೃದ್ಧಿಯನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತಾನೆ. ಮೊದಲನೆಯ ಮತ್ತು ಕೊನೆಯ
ಋಕ್ಕುಗಳನ್ನೂ ಮೂರುಮೂರಾವರ್ತಿ ಪಠಿಸುವುದರಿಂದ ಯಜ್ಞಕರ್ಮದ ಆದ್ಯಂತತುದಿಗಳಲ್ಲಿ ಗಂಟನ್ನು ಹಾಕಿ ಕಟ್ಟುವಂತೆ ಅಗ್ನಿ
ಯಜ್ಞವು ಬಿಗುವಾಗಿಯೂ, ಜಾರಿಹೋಗದಂತೆ ಸ್ಥಿರವಾಗಿಯೂ ನಿಲ್ಲಲು ಅವಕಾಶವಾಗುವುದು ಎಂದು ಇಲ್ಲಿ ವಿವರಿಸಲಾಗಿದೆ.

English Translation

The Adhvaryu (says to the Hotar): repeat mantras for Agni who is being produced by friction.

The Hotar repeats a verse addressed to Savitar; abhitva deva Savitar (1. 24, 3). They ask: why does he repeat a verse addressed to Savitar for the Agni who is being produced? (The answer is:) Savitar rules over all productions. Produced (themselves) by Savitar, they (are able) to produce Agni (by friction). Thence a verse addressed to Savitar is required.

He repeats a verse, addressed to Dyava-prithivi: mahi dyauh prithivichana (4, 56, 1).

They ask: why does he repeat a verse addressed to Dyava prithivi for Agni who is being produced (by friction)? They answer: the gods caught him (once), when he was born, between heaved and earth (Dyavaparthivi; since that time he is kept there enclosed (by heaven and earth). Thence the Hotar repeats a verse addressed to Dyava-prithivi.

He repeats a triplet or verses addressed to Agni in the Gayatri-metre tvam Agne pushkarad adhi (6, 16, 13) when Agni is being produced. Thus he makes him (Agni) presser by his own metre (Gayatri). The words, atharva niramanthato, i.e., the fire-priest produced thee out (of the two wooden sticks by means of friction), are complete in form.

What is complete in form, (that is) when the verse which is repeated alludes to the ceremony which is being performed, that is successful in the sacrifice.

Should Agni not be born (the fire not be produced) or should it take a long time, then the Rakshoghni verses, which are in the Gayatri metre are to be repeated: Agne hamsi nyatrinam (10, 118). These verses are intended for destroying the Rakshas (the evil-doers). For the Rakshasas have seized him, if he is not born, or if his birth is delayed.

When Agni is born after the recital of the first or the second (and so on) of these (Raksoghni verses), then the Hotar has to repeat a verse appropriate to him, who has been born, by containing the term "born" uta bruvantu jantava (1, 74, 3).

What is appropriate in the sacrifice, that is successful. He repeats: a yām hastena khadinam (6, 16, 40). In this verse occurs the term "hasta, hand", for they rub him (out of two wooden sticks) by means of their hands. In it there further occurs: s'ir'ur-jatah, i.e., a child born; for just as a child, he is first born. The word na (in na bibhrati of the verse) has with the gods the same meaning, as om (yes) with these (men). He repeats, pra devam devavitaye (6, 16, 41). This verse is appropriate for Agni when he is being thrown into the Ahavaniya fire (after having come out of the two wooden sticks). The half verse a sve yonau nishidate (which are contained in this verse) i.e., he may sit in his own house, means, that Agni, (the Ahavaniya fire) is Agni's (who was just born by friction) proper place.

In the verse: Ja'tam jatavedasi (6, 16, 42) the one is jata (the Agni produced by friction), the other jatavedas (the Ahavaniya fire). The words, priyam, s'is itha atithim mean, Agni (the new born) is the beloved guest of the (other) Agni (the Ahavaniya). By the words, Syona a grihapatim, the priest places him into ease (by putting him into his proper place, the Ahavaniya fire). Agni-nagnis samidhyate (1, 12, 6) is appropriate (when the new born Agni has been thrown into the Ahavaniya fire). In the verse: tvam hyagne agnina vipro viprena santsata (8, 43, 14) the one vipra (wise) means one Agni, and the other vipra the

other Agni; the one san (being, existing) means the one, the other san in (sata) the other Agni.

In the verse: tam marjayanta sukratum (8, 73, 7) the words, sveshu-kshayeshu, mean, this Agni is the other Agni's own residence.

With the verse, yajnena yajnam ayajanta (1, 163, 50) he concludes By means of the sacrifice (the ideal omnipresent sacrifice) the gods thus performed (the actual, visible) sacrifice. By having sacrificed Agni through Agni (having thrown the new born Agni into the Ahavaniya fire) the gods went to heaven. (In the remaining part of the verse) "these (producing fire &c.) were the first rites; the great ones (the sacrificers) reached that heaven in which those gods, who formerly performed the same rites reside." (1, 64, 50), the metres are the sadhya devas, i.e. the gods who (formerly) performed. They sacrificed Agni at the beginning by means of Agni, and went to heaven. There were the Aditya, and the Angiras. They sacrificed at the beginning Agni by means of Agni and went to heaven. The offering of the fire (Agni) is that offering which leads to heaven. Even if the performed priest is no proper Brahman (in the strictes sense), or even pronounced to be an ill-reputed man, this sacrifice nevertheless goes up to the gods, and becomes not polluted by the contagion with a wicked man (as in this case the performing priest is). The oblation (of Agni in the Ahavniya fire) of him who has this knowledge goes up to the gods, and does not become infected by the contagion with a wicked man.

The verses he repeats are thirteen in number; they are complete in form. If the form is complete and the verse alludes to the ceremony which is being performed, then the sacrifice is successful. Of these verses he repeats the first and the last thrice; this makes seventeen. For Prajapati is seventeenfold, comprising such a year as consists of twelve months and five seasons. Prajapathi is the year.

He who has such a knowledge prospers by these verses which reside in Prajapati. By repeating thrice the first and last verses he ties both the knots of the sacrifice to fasten and tighten it, and prevent it from slipping down.

ಇತಿ ಶ್ರೀಮತ್ಸಾಯಣಾಚಾರ್ಯವಿರಚಿತೇ ಮಾಧವೀಯೇ ನೇದಾರ್ಥಪ್ರಕಾಶ

ಐತರೇಯಬ್ರಾಹ್ಮಣಭಾಷ್ಯಸ್ಯ ತೃತೀಯಾಧ್ಯಾಯೇ ಪಂಚಮಃ ಖಂಡಃ

ಇಲ್ಲಿಗೆ ಐತರೇಯಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿ ಮೂರನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯದ ಐದನೆಯ ಖಂಡವು ಸಮಾಪ್ತನಾದುದು.

ಅಥ ತೃತೀಯಾಧ್ಯಾಯೇ ಷಷ್ಠಃ ಖಂಡಃ

ಮೂರನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ ಆರನೆಯ ಖಂಡವು

[ಅತಿಥ್ಯೇಷ್ಟಿಯ ಯಾಜ್ಞಪುರೋನುವಾಕ್ಯಮಂತ್ರಗಳು—ಇಳಾಂತವಾಗಿ ಮಾತ್ರ ಅತಿಥ್ಯೇಷ್ಟಿಯನ್ನು ಮಾಡಬೇಕು—ಅತಿಥ್ಯೇಷ್ಟಿಯಲ್ಲಿ ಪ್ರಯಾಜಹೋಮಗಳನ್ನು ಮಾಡಬೇಕು—ಅನುಯಾಜಹೋಮಗಳನ್ನು ಮಾಡಕೂಡದು ಇತ್ಯಾದಿ]

ಸಮಿಧಾಗ್ನಿಂ ದುವಸ್ಯತಾಪ್ಯಾಯಸ್ವ ಸಮೇತು ತ ಇತ್ಯಾಜ್ಯಭಾ-
ಗಯೋಃ ಪುರೋನುವಾಕ್ಯೇ ಭವತ ಅತಿಥ್ಯವತ್ಯೌ ರೂಪಸ-
ನ್ಯದ್ಧೇ ಏತದ್ವೈ ಯಜ್ಞಸ್ಯ ಸನ್ಯದ್ಧಂ ಯದ್ರೂಪಸನ್ಯದ್ಧಂ
ಯತ್ಕರ್ಮ ಕ್ರಿಯಮಾಣವ್ಯಗಭಿವದತಿ ||

ಅತಿಥ್ಯೇಷ್ಟಿಮಧ್ಯೇ ಕರ್ತವ್ಯಮಗ್ನಿಮಂಥನಮುಕ್ತಾ ತದಿಷ್ಟಿವಿಶೇಷಂ ವಿಧತ್ತೇ—
ಸಮಿಧಾಗ್ನಿಮಿತಿ ಪ್ರಥಮಾಜ್ಯಭಾಗಸ್ಯ ಪುರೋನುವಾಕ್ಯಾ || ಆಪ್ಯಾಯಸ್ವ ಸಮೇತುತ ಇತಿ
ದ್ವಿತೀಯಸ್ಯ | ಪ್ರಥಮಮಂತ್ರಸ್ಯ ದ್ವಿತೀಯಪಾದೇ ಘೃತೈರ್ಬೋಧಯತಾತಿಥಿಮಿತಿ ಶ್ರೂಯ-
ಮಾಣತ್ವಾದಾತಿಥ್ಯವತ್ಯೌ ||

ಅತಿಥ್ಯೇಷ್ಟಿಯ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿಮಂಥನಮಾಡುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಆ ಇಷ್ಟಿಯನ್ನು ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿಯೇ ನಿಲ್ಲಿಸಿದ್ದು ಸರಿಯಷ್ಟೆ-
ಈಗ ಆ ಅತಿಥ್ಯೇಷ್ಟಿಯನ್ನು ಪೂರ್ಣಗೊಳಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಉಳಿದ ಕರ್ಮಗಳನ್ನು ವಿವರಿಸುವರು. ಈ ಅತಿಥ್ಯೇಷ್ಟಿಯಲ್ಲಿ ಅಜ್ಯಭಾಗ
ಗಳೆಂಬ ಎರಡು ಹೋಮಗಳಿಗಾಗಿ ಪುರೋನುವಾಕ್ಯ ಎರಡು ಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ನಿರ್ದೇಶಿಸುವರು. ಅವುಗಳಲ್ಲಿ—

ಸಮಿಧಾಗ್ನಿಂ ದುವಸ್ಯತ ಘೃತೈರ್ಬೋಧಯತಾತಿಥಿಂ |

ಅಸ್ಮಿನ್ ಹವ್ಯಾ ಜಹೋತನ || (ಋ. ಸಂ. ೮-೪೪-೧)

ಎಂಬ ಋಕ್ಕು ಮೊದಲನೆಯ ಪುರೋನುವಾಕ್ಯವು.

ಆ ಪ್ಯಾಯಸ್ವ ಸಮೇತು ತೇ ವಿಶ್ವತಃ ಸೋಮ ವೃಷ್ಟ್ಯಂ |

ಭವಾ ವಾಜಸ್ಯ ಸಂಗಥೇ || (ಋ. ಸಂ. ೧-೯೧-೧೬)

ಎಂಬ ಋಕ್ಕು ಎರಡನೆಯ ಪುರೋನುವಾಕ್ಯಮಂತ್ರವು. ಮೊದಲನೆಯ ಋಕ್ಕಿನ ಎರಡನೆಯ ಪಾದದ ಘೃತೈ-
ರ್ಬೋಧಯತಾತಿಥಿಂ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಅತಿಥಿಶಬ್ದಪ್ರಯೋಗವಿರುವುದರಿಂದ ಈ ಎರಡು ಋಕ್ಕುಗಳೂ ಅತಿಥ್ಯೇಷ್ಟಿಯ ಕರ್ಮವನ್ನು
ಸೂಚಿಸತಕ್ಕವು. ಯಜ್ಞಕರ್ಮಗಳಲ್ಲಿ ಪರಿಸತಕ್ಕ ಋಕ್ಕುಗಳು ಆಯಾ ಕರ್ಮಗಳಿಗೆ ತಕ್ಕಂತೆ ಅವುಗಳನ್ನು ವಿವರಿಸುವ ಅರ್ಥ

ವನ್ನು ಹೇಳುವುದಾಗಿರಬೇಕು. ಈರೀತಿ ಕರ್ಮಕ್ಕೂ ಋಕ್ತನ ಅರ್ಥಕ್ಕೂ ಸಂಬಂಧವಿದ್ದರೆ ಎಂದರೆ ಸಮನ್ವಯವಿದ್ದರೆ ಅದಕ್ಕೆ ರೂಪಸವೃದ್ಧಿ ಎಂದು ಹೇಳುವರು. [ಯಜ್ಞಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಧಾನಾಹುತಿಗಳನ್ನು ಹೋಮಮಾಡುವುದಕ್ಕೆ ಪೂರ್ವಭಾವಿಯಾಗಿ ಅಗ್ನಿ ಮತ್ತು ಸೋಮದೇವತೆಗಳನ್ನು ದ್ವೇತಿಸಿ ಎರಡು ಹೋಮಗಳನ್ನು ಮಾಡುವರು. ಈ ಎರಡು ಹೋಮಗಳಿಗೆ ಆಜ್ಯಭಾಗವೆಂದು ಹೆಸರು. ಈ ಆಜ್ಯಭಾಗಗಳು ಯಜ್ಞಕ್ಕೆ ಎರಡು ಕಣ್ಣುಗಳು ಎಂದು ಹೇಳಿದೆ

ಚಕ್ಷುಷೀ ವಾ ಏತೇ ಯಜ್ಞಸ್ಯ ಯದಾಜ್ಯಭಾಗೌ ಯದಾಜ್ಯಭಾಗೌ ಯಜತಿ ಚಕ್ಷುಷೀ
ಏವ ತದ್ಯಜ್ಞಸ್ಯ ಪ್ರತಿದಧಾತಿ.....ರಾಜಾನ್ ವಾ ಏತೌ ದೇವತಾನಾಂ |

(ತೈ. ಸಂ. ೨-೬-೨-೧)

ಎಂದು ಯಜುರ್ವೇದದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ.]

ಸೈಷಾಗ್ನೇಯ್ಯತಿಥಿಮತೀ ನ ಸೌಮ್ಯಾತಿಥಿಮತ್ಯಸ್ತಿ ಯತ್ಸೌಮ್ಯಾತಿಥಿ-
ಮತೀ ಸ್ಯಾಚ್ಛತ್ವತ್ಸಾ ಸ್ಯಾತ್ |

ತದೇತದಾಕ್ಷಿಪತಿ—ಸೌಮ್ಯಾ ತ್ವತಿಥಿಶಬ್ದೋಪೇತಾ ನಾಸ್ತಿ || ಆಪ್ಯಾಯಸ್ತೇತ್ಯಸ್ಯಾವ್ಯು-
ಚ್ಛತಿಥಿಶಬ್ದಸ್ಯಾಶ್ರವಣಾತ್ || ಯದಿ ಸೌಮ್ಯಾತಿಥಿಶಬ್ದೋಪೇತಾ ಸ್ಯಾತ್ತ್ವದಾನೀಂ ಶತ್ವದವತ್ಯಂ
ಸಾ ಸೌಮ್ಯಾ ಪುರೋನುವಾಕ್ಯಾ ಭವೇತ್ || ನ ತ್ವಸಾನತಿಥಿಮತೀ || ತಸ್ಮಾದಾತಿಥ್ಯವತ್ಯಾವಿತಿ
ದ್ವಿವಚನಮಯುಕ್ತಮಿತ್ಯರ್ಥಃ ||

ಮೇಲಿನ ಪುರೋನುವಾಕ್ಯಮಂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಸ್ತುತಿಸುವ ಸಮಿಧಾಗ್ನಿಂ ಎಂಬ ಮೊದಲನೆಯ ಋಕ್ತಿನಲ್ಲಿ ಅತಿಥಿಶಬ್ದಪ್ರಯೋಗವಿದೆ. ಸೋಮವನ್ನು ಸ್ತುತಿಸುವ ಆ ಪ್ಯಾಯಸ್ತ್ವ ಎಂಬ ಎರಡನೆಯ ಋಕ್ತಿನಲ್ಲಿ ಅತಿಥಿಶಬ್ದಪ್ರಯೋಗವಿರುವುದಿಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ಎಂದರೆ ಸೌಮ್ಯಾತಿಥಿಶಬ್ದಪ್ರಯೋಗವಿಲ್ಲದಿರುವ ಋಕ್ತನ್ನು ಪುರೋನುವಾಕ್ಯಮಂತ್ರವನ್ನಾಗಿ ಪರಿಗಣಿಸಲು ಸಾಧ್ಯವಿಲ್ಲ. ಅಲ್ಲದೆ ಈ ಎರಡನೆಯ ಮಂತ್ರವು ಅತಿಥಿಯ ವಿಷಯವಾಗಿ ಏನನ್ನೂ ಹೇಳುವುದಿಲ್ಲ. ಆದರೂ ಇಲ್ಲಿ ಈ ಎರಡು ಋಕ್ತುಗಳನ್ನೂ ಆತಿಥ್ಯವತ್ಯಾ (ಅತಿಥಿಯನ್ನು ಪ್ರಶಂಸಿಸುವ ಋಕ್ತುಗಳು) ಎಂದು ಕರೆಯಲಾಗಿದೆ. ಇದು ಅಯುಕ್ತವಲ್ಲವೇ ?

ಏತತ್ತ್ವೇವೈಷಾತಿಥಿಮತೀ ಯದಾಪೀನವತೀ |

ಆಕ್ಷೇಪಂ ಸಮಾಧತ್ತೇ—ತುಶಬ್ದ ಆಕ್ಷೇಪನಿವಾರಣಾರ್ಥಃ | ಅಪೀನಮಭಿವೃದ್ಧಿಸ್ತದ್ವಾ-
ಚಕಸ್ಯಾಽಽಪ್ಯಾಯಸ್ತೇತಿ ಶಬ್ದಸ್ಯ ವಿದ್ಯಮಾನತ್ವಾದಿಯಂ ಸೌಮ್ಯಾಽಽಪೀನವತೀ || ಯದಾ-
ಪೀನವತ್ವಮಸ್ತಿ, ಏತದೇವೈತೇನಾಪೀನವತ್ವೇನೈವೈಷಾ ಸೌಮ್ಯಾತಿಥಿಮತೀ ಸಂಪದ್ಯತೇ ||
ಅಪೀನವತ್ವಸ್ಯಾತಿಥ್ಯಪಲಕ್ಷಕತ್ವಾತ್ ||

ಎಂದರೆ ಅದಕ್ಕೆ ಸಮಾಧಾನವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. ಇಲ್ಲಿ ತು ಶಬ್ದವು ಆಕ್ಷೇಪನಿವಾರಣೆಯನ್ನು ಸೂಚಿಸುವುದು. ಸೋಮವನ್ನು ಸ್ತುತಿಸುವ ಋಕ್ತಿನಲ್ಲಿಯೂ ಅತಿಥಿಶಬ್ದವಿದ್ದರೆ ಉತ್ತಮ. ಅಂತಹ ಋಕ್ತನ್ನೇ ಇಲ್ಲಿ ಉಪಯೋಗಿಸಬೇಕು. ಆದರೆ ಅಂತಹ ಋಕ್ತು ಇಲ್ಲದ್ದರಿಂದ ಬೇರೆ ಋಕ್ತನ್ನು ಉಪಯೋಗಿಸಲಾಗಿದೆ. ಅತಿಥಿಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಬದಲಾಗಿ ಈ ಎರಡನೇ ಋಕ್ತಿನಲ್ಲಿ ಆ ಪ್ಯಾಯಸ್ತ್ವ ಎಂಬ ಶಬ್ದಗಳಿರುವುದರಿಂದ ಇದು ಅಪೀನವತಿ ಋಕ್ತು. ಎಂದರೆ ಆ ಪ್ಯಾಯಸ್ತ್ವ ಶಬ್ದವು (ಅತಿಥಿಸತ್ವಾರದಿಂದ ಉಂಟಾಗುವ) ತೃಪ್ತಿಯನ್ನು ಸೂಚಿಸುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ಈ ಅಪೀನವತೀ ಋಕ್ತು ಸಹ ಅತಿಥಿಮತೀ ಎಂದರೆ ಅತಿಥಿಯನ್ನೇ

ಪ್ರಶಂಸಿಸುವುದಾಗಿರುವುದು. ಎಂದರೆ ಅಪೀನವತಿ ಎಂಬ ಶಬ್ದವೂ ಅತಿಥ್ಯವತೀ ಎಂಬ ಶಬ್ದದ ಅರ್ಥವನ್ನೇ ಬೋಧಿಸುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ಈ ಎರಡು ಋಕ್ಕುಗಳನ್ನು ಅತಿಥ್ಯವತೀ ಎಂದು ಕರೆದಿರುವುದು ನ್ಯಾಯವಾಗಿದೆ.

ಯದಾ ನಾ ಅತಿಥಿಂ ಪರಿವೇಷಿಷತ್ಯಾ ಪೀನ ಇವ ವೈ ಸ ತರ್ಹಿ ಭವತಿ |

ತದೇವೋಪಲಕ್ಷಕತ್ವಂ ವಿಶದಯತಿ—ತನುತಿಥಿಂ ಗೃಹಸ್ವಾಮೀ ಯದೈವ ಪರಿವೇಷಿಷತಿ ಪರಿವೇಷಣೇನ ಪಾತ್ರೇ ಭೋಜ್ಯಪ್ರಕ್ಷೇಪಣೇನ ಭೋಜಯತಿ ತರ್ಹಿ ತಸ್ಮಿನ್ನೋಜನೋತ್ತರ-
ಕಾಲೇ ಸೋಽತಿಥಿರಾಪೀನ ಇವೋದರಪೂರ್ತ್ಯಾ ವೃದ್ಧಿಂ ಪಾಪ್ತ ಇವ ಭವತ್ಯೇವ || ತಸ್ಮಾದ್ವೃದ್ಧಿ-
ವಾಚಕ ಅಪ್ಯಾಯಸ್ತೇತಿ ಶಬ್ದೋಽತಿಥಿಲಕ್ಷಕಃ || ಅತೋ ದ್ವಿವಚನಂ ಪುರೋನುವಾಕ್ಯಾತ್ವಂ
ಚ ಯುಕ್ತಂ |

ಮೇಲೆ ಹೇಳಿದ ವಿಷಯವನ್ನೇ ವಿಶದಪಡಿಸುವರು. ಗೃಹದ ಯಜಮಾನನಾದವನು ಭೋಜನಸಾಮಗ್ರಿಗಳನ್ನು ಎಂದರೆ ಪಕ್ಷಿನಾದ ಆಹಾರಾದಿಗಳನ್ನು ತಂದು ಅತಿಥಿಯ ಮುಂದೆ ಇಡುವನು. ಅತಿಥಿಯು ಆ ಪಕ್ಷಾನ್ನವನ್ನು ಭೋಜನಮಾಡಿ ಭೋಜನಾನಂತರ ಅಪೀನ ಇವ ಎಂದರೆ ಉದರಪೂರ್ತಿಯಾಗಿ ಭೋಜನಮಾಡಿದ್ದರಿಂದ ವೃದ್ಧಿಯನ್ನು ಎಂದರೆ ತೃಪ್ತಿಯನ್ನು ವ್ಯಕ್ತಪಡಿಸುವನು. ಆದ್ದರಿಂದ ವೃದ್ಧಿ (ತೃಪ್ತಿ) ವಾಚಕವಾದ ಆ ಪ್ಯಾಯಸ್ತ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ಅತಿಥಿಯನ್ನೇ ಸೂಚಿಸುವುದಾಗಿದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಎರಡು ಪುರೋನುವಾಕ್ಯಾಮಂತ್ರಗಳನ್ನೂ ಸೇರಿಸಿ ಅತಿಥ್ಯವತ್ಯಾ ಎಂದು ದ್ವಿವಚನವನ್ನು ಉಪಯೋಗಿಸಲಾಗಿದೆ.

ತಯೋರ್ಜುಷಾಣೇನೈವ ಯಜತಿ |

ಅಜ್ಯಭಾಗಯೋರ್ಯಾಜ್ಯಾಂ ವಿಧತ್ತೇ—ಪ್ರಕೃತಾವಾಮ್ನಾತೌ ಜುಷಾಣೋಗ್ನಿರಾಜ್ಯ-
ಸ್ಯನೇತು || ಜುಷಾಣಃ ಸೋಮ ಅಜ್ಯಸ್ಯ ಹವಿಷೋ ವೇತ್ತಿಸ್ತಿ || ತೇನೈವ ಮಂತ್ರೇಣ
ಯಜೇತ || ಅಗ್ನಿರ್ವೃತ್ತಾಣೇತ್ಯಾದಿಕೇ ಪ್ರಕೃತಿಗತೇ ಪುರೋನುವಾಕ್ಯೇ ಚೋದಕಪ್ರಾಪ್ತೇ
ಅಪೋದ್ಯ ಯಥಾ ಸಮಿಧಾಗ್ನಿಮಿತ್ಯಾದಿಕೇ ವಿಹಿತೇ ತದ್ವದ್ಯಾಜ್ಯಾಂತರಪ್ರಸಕ್ತಿಂ ವಾರಯಿತುಂ
ವಿಧಿಃ ||

ಈ ಖಂಡದ ಆದಿಯಲ್ಲಿ ಸಮಿಧಾಗ್ನಿ ಎಂದು ಮೊದಲಾಗಿ ಎರಡು ಪುರೋನುವಾಕ್ಯಾಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ನಿರ್ದೇಶಿಸಲಾಗಿದೆ ಯಷ್ಟೆ. ಈಗ ಅದಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದಂತೆ ಎಂದರೆ ಅಜ್ಯಭಾಗದಲ್ಲಿ ಯಾಜ್ಯಾಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ಹೇಳಲಾಗುವುದು. ಆ ಎರಡು ಮಂತ್ರಗಳೂ ಜುಷಾಣಶಬ್ದದಿಂದಲೇ ಪ್ರಾರಂಭವಾಗಬೇಕು—

(೧) ಜುಷಾಣೋ ಅಗ್ನಿರಾಜ್ಯಸ್ಯ ನೇತು |

(೨) ಜುಷಾಣಃ ಸೋಮ ಅಜ್ಯಸ್ಯ ಹವಿಷೋ ವೇತ || (ತೈ. ಬ್ರಾ. ೩-೫-೬)

ಎಂಬ ಎರಡು ಮಂತ್ರಗಳಿಂದ (ಯಾಜ್ಯಾಮಂತ್ರಗಳಿಂದ) ಹೋಮಮಾಡಬೇಕು. ಈ ಮಂತ್ರಗಳು ತೈತ್ತಿರೀಯ ಬ್ರಾಹ್ಮಣದ ೩ ನೇ ಕಾಂಡದ ೧೦ನೆಯ ಪ್ರಸಾರಕದಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿರ್ವೃತ್ತಾಣಿ ಎಂಬ ಆರನೆಯ ಅನುವಾಚದಲ್ಲಿ ಉಕ್ತವಾಗಿವೆ.

ಇದಂ ವಿಷ್ಣುರ್ವಿಚಕ್ರಮೇ ತದಸ್ಯ ಪ್ರಿಯಮುಭಿ ಸಾಧೋ ಅಶ್ಯಾಮಿತಿ
ವೈಷ್ಣವ್ಯಾ || ತ್ರಿಪದಾನುನೂಚ್ಯ ಚತುಷ್ಟದಯಾ ಯಜತಿ

ಪ್ರಧಾನಸ್ಯ ಹವಿಷೋ ಯಾಜ್ಯಾನುವಾಕ್ಯೇ ವಿಧತ್ತೇ—ಯಾಜ್ಯಾನುವಾಕ್ಯೇ ಕುರ್ಯಾ-
ದಿತಿ ಶೇಷಃ || ತಯೋರ್ವಿಭಾಗಂ ವಿಧತ್ತೇ—ಇದಂ ವಿಷ್ಣುರಿತಿ ತ್ರಿಪದಾ ತಾಂ ಪುರೋನುವಾ-
ಕ್ಯಾರೂಪೇಣಾನು ಬ್ರೂಯಾತ್ || ತದಸ್ಯ ಪ್ರಿಯಮಿತಿ ಚತುಷ್ಟದಾ ತಯಾ ಯಜೇತ ||
ಯಾಜ್ಯಾರೂಪೇಣ ತಾಂ ಪಠೇತ್ ||

ಈ ಆತಿಥ್ಯೇಷ್ಟಿಯಲ್ಲಿ ಪ್ರಧಾನಾಹುತಿಯ ಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ನಿರ್ದೇಶಿಸುವರು. ಇಲ್ಲಿ ವಿಷ್ಣು ದೇವತೆಯನ್ನು ಪ್ರತಿಪಾದಿಸುವ ಎರಡು ಋಕ್ಕುಗಳು ಇರುವವು. ಇದಂ ವಿಷ್ಣುರ್ವಿಚಕ್ರಮೇ (ಋ. ಸಂ. ೧-೨೨-೧೭) ತದಸ್ಯ ಪ್ರಿಯಮುಭಿಸಾಧೋ ಅಶ್ಯಾಂ (ಋ. ಸಂ. ೧-೧೫೪-೫) ಎಂಬ ಈ ಎರಡು ವಿಷ್ಣು ದೇವತಾಕವಾದ ಋಕ್ಕುಗಳನ್ನು ಪ್ರಧಾನಾಹುತಿಗಳಿಗಾಗಿ ಉಪಯೋಗಿಸಬೇಕು.

ಇದಂ ವಿಷ್ಣುರ್ವಿ ಚಕ್ರಮೇ ತ್ರೇಧಾ ನಿ ದಧೇ ಪದಂ ।

ಸಮೂಳ್ಲಮಸ್ಯ ಸಾಂಸುರೇ || ತ್ರಿಪಾದಮನೂಚ್ಯ ಚತುಷ್ಟದಯಾ ಯಜತಿ ||

ಎಂಬ ಮೂರುಪಾದಗಳುಳ್ಳ ಮಂತ್ರವನ್ನು ಪುರೋನುವಾಕ್ಯಾಮಂತ್ರವನ್ನಾಗಿಯೂ

ತದಸ್ಯ ಪ್ರಿಯಮುಭಿ ಸಾಧೋ ಅಶ್ಯಾಂ ನರೋ ಯತ್ರ ದೇವಯವೋ ಮದಂತಿ ।

ಉರುಕ್ರಮಸ್ಯ ಸ ಹಿ ಬಂಧುರಿತ್ಥಾ ನಿಷ್ಣೋಃ ಪದೇ ಪರಮೇ ಮಧ್ವ ಉತ್ಸಃ ||

ಎಂಬ ನಾಲ್ಕು ಪಾದಗಳುಳ್ಳ ಮಂತ್ರವನ್ನು ಯಾಜ್ಯಾಮಂತ್ರವನ್ನಾಗಿಯೂ ಪಠಿಸಿ ಪ್ರಧಾನಾಹುತಿಯನ್ನು ಅರ್ಪಿಸಬೇಕು.

ಸಪ್ತ ಪದಾನಿ ಭವಂತಿ ಶಿರೋ ನಾ ಏತದ್ಯಜ್ಞಸ್ಯ ಯದಾತಿಥ್ಯಂ ಸಪ್ತ

ವೈ ಶೀರ್ಷ್ಯನ್ಪ್ರಾಣಾಃ ಶೀರ್ಷ್ಯನ್ನೇನ ತತ್ಪ್ರಾಣಾನ್ದಧಾತಿ ||

ಏಕಗ್ವಯಗತಾಂ ಪಾದಸಂಖ್ಯಾಂ ಪ್ರಶಂಸತಿ—ಆತಿಥ್ಯೇಷ್ಟೇರ್ಯಜ್ಞಶಿರೋರೂಪ-
ತ್ವಾಚ್ಛಿರಸಿ ಚ್ಛಿದ್ರವರ್ತಿನಾಂ ಪ್ರಾಣಾನಾಂ ಸಪ್ತತ್ವಾದತ್ರ ಪಾದಸಂಖ್ಯಯಾ ಯಜ್ಞಸ್ಯ ಶಿರಸಿ
ಸಪ್ತ ಪ್ರಾಣಾಃ ಸ್ಥಾಪಿತಾ ಭವಂತಿ ||

ಮೇಲಿನ ಎರಡು ಋಕ್ಕುಗಳಿಂದ ಒಟ್ಟು ಏಳು ಪಾದಗಳಾಗುವವು (೩+೪=೭). ಈ ಆತಿಥ್ಯೇಷ್ಟಿಯು ಯಜ್ಞದ ಶಿರಸ್ವರೂಪವಾಗಿರುವುದೆಂದು ಹೇಳಲ್ಪಡುವುದು. ಏಕೆಂದರೆ ಶಿರಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಪ್ರಾಣವಾಯುಗಳ ಸಂಚಾರಕ್ಕಾಗಿ ಏಳು ರಂಧ್ರಗಳಿರುವವು. ಶಿರಸ್ಸಿನಲ್ಲಿಯೇ ಪ್ರಾಣಗಳು ನೆಲಸಿರುವವು. ಅದರಂತೆಯೇ ಈ ಆತಿಥ್ಯೇಷ್ಟಿಯಲ್ಲಿರುವ ಪ್ರಧಾನಾಹುತಿಗಳ ಮಂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಏಳು ಪಾದಗಳಿರುವವು. ಆದ್ದರಿಂದ ಈ ಆತಿಥ್ಯೇಷ್ಟಿಯು ಯಜ್ಞದ ಶಿರಸ್ಥಾನೀಯವು.

ಹೋತಾರಂ ಚಿತ್ರರಥಮಧ್ವರಸ್ಯ ಪ್ರ ಪ್ರಾಯಮಗ್ನಿರ್ಭರತಸ್ಯ ಶೃಣ್ವ

ಇತಿ ಸ್ವಿಷ್ಟಕೃತಃ ಸಂಯಾಜ್ಯೇ ಭನತ ಆತಿಥ್ಯವತ್ಯಾ ರೂಪ-

ಸಮೃದ್ಧೇ ಏತದ್ವೈ ಯಜ್ಞಸ್ಯ ಸಮೃದ್ಧಂ ಯದ್ರೂಪಸಮೃದ್ಧಂ ಯತ್ಕರ್ಮ ಕ್ರಿಯಮಾಣಮ್ನುಗಭಿನದತಿ ||

ಸಂಯಾಜ್ಯೇ ವಿಧತ್ತೇ—ಹೋತಾರಮಿತಿ ಪುರೋನುವಾಕ್ಯಾ || ಪ್ರ ಸ್ರಾಯಮಿತಿ
ಯಾಜ್ಯಾ | ಪ್ರಥಮಾಯಾ ಋಚಶ್ಚತುರ್ಥಪಾದೇ ಶ್ರಿಯಾ ತ್ವಗ್ನಿಮತಿಥಿಂ ಜನಾನಾಮಿತಿ
ಶ್ರೂಯಮಾಣತ್ವಾದಾತಿಥ್ಯವತ್ಸಂ || ದ್ವಿತೀಯಸ್ಯಾ ಅಪಿ ಚತುರ್ಥಪಾದೇ ದ್ಯುತಾನೋ ದೈವ್ಯೋ
ಅತಿಥಿರಿತಿ ||

ಆತಿಥ್ಯೇಷ್ಟಿಯಲ್ಲಿ ಸ್ವಿಷ್ಟಕೃದ್ಧೋನುದ ಸಂಯಾಜ್ಯಾ ಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ಎಂದರೆ ಯಾಜ್ಯಾಪುರೋನುವಾಕ್ಯಾಮಂತ್ರಗಳನ್ನು
ನಿರ್ದೇಶಿಸುವರು.

ಹೋತಾರಂ ಚಿತ್ರರಥನುಧ್ವರಸ್ಯ ಯಜ್ಞಸ್ಯ ಯಜ್ಞಸ್ಯ ಕೇತುಂ ರುಶಂತಂ |

ಪ್ರತ್ಯರ್ಥಿಂ ದೇವಸ್ಯ ದೇವಸ್ಯ ಮಹ್ನಾ ಶ್ರಿಯಾತ್ವಗ್ನಿಮತಿಥಿಂ ಜನಾನಾಂ ||

(ಋ. ಸಂ. ೧೦-೧-೫)

ಪ್ರಸ್ರಾಯಮಗ್ನಿರ್ಭರತಸ್ಯ ಶೃಣ್ವೇ ವಿ ಯತ್ಸೂರ್ಯೋ ನ ರೋಚತೇ ಬೃಹದ್ಭಾಃ |

ಅಭಿ ಯಃ ಪೂರುಂ ಪೃತನಾಸು ತಸ್ಮಾ ದ್ಯುತಾನೋ ದೈವ್ಯೋ ಅತಿಥಿಃ ಶುಶೋಚ ||

(ಋ. ಸಂ. ೭-೮-೪)

ಈ ಎರಡು ಋಕ್ಗಳಲ್ಲಿ ಹೋತಾರಂ ಎಂಬುವುದು ಪುರೋನುವಾಕ್ಯಾಮಂತ್ರವು; ಪ್ರಸ್ರಾಯಂ ಎಂಬುದು ಯಾಜ್ಯಾ
ಮಂತ್ರವು. ಮೊದಲನೆಯ ಋಕ್ನ ನಾಲ್ಕನೆಯ ಪಾದದಲ್ಲಿಯೂ, ಎರಡನೆಯ ಋಕ್ನ ನಾಲ್ಕನೆಯ ಪಾದದಲ್ಲಿಯೂ ಅತಿಥಿ
ಶಬ್ದಪ್ರಯೋಗವಿರುವುದರಿಂದ ಈ ಎರಡು ಋಕ್ಗಳೂ ಆತಿಥ್ಯವನ್ನು ಸೂಚಿಸುವುವು. ಆದ್ದರಿಂದ ಈ ಎರಡು ಋಕ್ಗಳೂ
ಕರ್ಮಕ್ಕೆ ತಕ್ಕಂತೆ ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳುವುದರಿಂದ ರೂಪಸಮೃದ್ಧಿಯೆನಿಸುವುವು.

ತ್ರಿಷ್ಟುಭೌ ಭವತಃ ಸೇಂದ್ರಿಯತ್ವಾಯ |

ಮಂತ್ರದ್ವಯಗತಂ ಛಂದಃ ಪ್ರಶಂಸತಿ—ಇಂದ್ರಿಯಂ ನೈ ತ್ರಿಷ್ಟುಭಿತಿ ಶ್ರುತ್ಯಂತರಾ-
ತ್ರಿಷ್ಟುಭ ಇಂದ್ರಿಯಹೇತುತ್ವಂ ||

ಮೇಲಿನ ಎರಡು ಋಕ್ಗಳೂ ತ್ರಿಷ್ಟುಪ್‌ಛಂದಸ್ಸವು. ಇಂದ್ರಿಯಂ ನೈ ತ್ರಿಷ್ಟುಪ್ ಎಂಬ ಶ್ರುತಿವಾಕ್ಯಾನುಸಾರವಾಗಿ
ತ್ರಿಷ್ಟುಪ್‌ಛಂದಸ್ಸಿನ ಮಂತ್ರಗಳ ಪ್ರಯೋಗದಿಂದ ಇಂದ್ರಿಯ ಎಂದರೆ ಶಕ್ತಿಸಾಮರ್ಥ್ಯಗಳು ಉಂಟಾಗುವವು.

ಇಳಾಂತಂ ಭವತೀಳಾಂತೇನ ವಾ ಏತೇನ ದೇವಾ ಅರಾಧ್ನುನನ್ಯದಾ-

ತಿಥ್ಯಂ ತಸ್ಮಾದಿಳಾಂತಮೇನ ಕರ್ತವ್ಯಂ |

ಅತ್ರೇಡಾಭಕ್ಷಣಾದೂರ್ಧ್ವಭಾವಿಕರ್ತವ್ಯಮಪಿ ಚೋದಕೇನ ಪ್ರಾಪ್ತಂ ತದೇತದ್ವಾರ
ಯತಿ-ಪುರೋಡಾಶಸಂಬಂಧಿ ಯದೇತದಿಡಾಭಾಗಭಕ್ಷಣಂ ತದಂತಮೇನಾಽತಿಥ್ಯೇಷ್ಟಿರೂಪಂ

ಕರ್ಮ ಭವೇತ್ || ತಾವತ್ಯವ ಸಮ್ಯದ್ಧಿಸಿದ್ಧೇಃ | ದ್ವಿವಿಧಮಿಡಾಭಕ್ಷಣಂ || ಅನುಯಾಜಯಾ-
ಗಾತ್ಮರ್ವಮುತ್ತರಕಾಲೀನಂ ಚ ||

ಈ ಆತಿಥ್ಯೇಷ್ಟಿಯನ್ನು ಇಡಾಭಕ್ಷಣದವರೆಗೆ ಮಾತ್ರ ಮಾಡಬೇಕು. (ಇಡಾ ಎಂದರೆ ಹೋಮಮಾಡಿ ಮಿಕ್ಕಿರುವ ಪುರೋಡಾ ಶವೇಂಬ ಹವಿರ್ವ್ಯವು) ಅಲ್ಲಿಂದ ಮುಂದಕ್ಕೆ ಮಾಡಕೂಡದು ಸಾಧಾರಣವಾದ ಎಲ್ಲಾ ಇಷ್ಟಿಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಇಡಾಭಕ್ಷಣಾನಂತರ ಇನ್ನೂ ಕೆಲವು ಕರ್ಮಗಳನ್ನು ಮಾಡಬೇಕು ಎಂದರೆ ಅನುಯಾಜಮಂತ್ರಗಳಿಂದ ಹೋಮ, ಸೂಕ್ತವಾಕ, ಶಂಯುವಾಕ, ಪತ್ನೀಸಂಯಾಜ, ಸಮಿಷ್ಠಯುಜು ಇವುಗಳನ್ನು ಮಾಡಿದರೆ ಇಷ್ಟಿಯು ಪೂರ್ತಿಯಾಗುವುದು. ಆದರೆ ಈ ಆತಿಥ್ಯೇಷ್ಟಿಯಲ್ಲಿ ಇಡಾಂತವಾಗಿ ಮಾಡಿ ಅಲ್ಲಿಂದ ಮುಂದೆ ಮಾಡಬೇಕಾದ ಅನುಯಾಜಾದಿಹೋಮಗಳನ್ನು ಇತರ ಕರ್ಮಗಳನ್ನು ಮಾಡದೆ ಅಲ್ಲಿಗೇ ನಿಲ್ಲಿಸಬೇಕು. ಹೀಗೆ ಈ ಇಷ್ಟಿಯನ್ನು ಅರ್ಧದಲ್ಲಿಯೇ ನಿಲ್ಲಿಸಿದರೂ ಅದು ಪೂರ್ಣವಾದಂತೆಯೇ ಪರಿಗಣಿಸಲ್ಪಡುವುದು. ಏಕೆಂದರೆ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ದೇವತೆಗಳು ಈ ಆತಿಥ್ಯೇಷ್ಟಿಯನ್ನು ಇಡಾಂತವಾಗಿ ಮಾಡಿ ಅಲ್ಲಿಗೇ ನಿಲ್ಲಿಸಿದ್ದರಿಂದ ಈಗಲೂ ಆತಿಥ್ಯೇಷ್ಟಿಯನ್ನು ಇಡಾಂತವಾಗಿ ಮಾಡಿ ನಿಲ್ಲಿಸಬೇಕು. ಮುಂದಿನ ಇಷ್ಟಿಕರ್ಮಗಳನ್ನು ಮಾಡಕೂಡದು. ಸಾಧಾರಣವಾಗಿ ಇಷ್ಟಿಗಳನ್ನು ಮಾಡುವಾಗ ಇಡಾಭಕ್ಷಣವನ್ನು ಎರಡು ಪ್ರಕಾರವಾಗಿ ಮಾಡುವರು. ಅನುಯಾಜಹೋಮಗಳನ್ನು ಮಾಡುವುದಕ್ಕೆ ಮುಂಚೆ ಇಡಾಭಕ್ಷಣವನ್ನು ಮಾಡುವುದು ಒಂದು ವಿಧ. ಅನುಯಾಜಹೋಮಾನಂತರ ಇಡಾಭಕ್ಷಣಮಾಡುವುದು ಎರಡನೆಯ ವಿಧ. ಪ್ರಕೃತ ಆತಿಥ್ಯೇಷ್ಟಿಯಲ್ಲಿ ಅನುಯಾಜಾದಿಹೋಮಗಳೂ ಅದರ ಮುಂದಿನ ಕರ್ಮಗಳೂ ಇಲ್ಲದ್ದರಿಂದ ಮೊದಲಿನ ಕ್ರಮವನ್ನೇ ಅನುಸರಿಸಬೇಕಾಗಿರುವುದು.

ಪ್ರಯಾಜಾನೇನಾತ್ರ ಯಜಂತಿ ನಾನುಯಾಜಾನ್ |

ತಯೋಃ ಪೂರ್ವಕಾಲೀನಮತ್ತಾಂತತ್ವೇನ ದರ್ಶಯಿತುಮನುಯಾಜಾನ್ನಿಷೇಧತಿ—

ಈ ಆತಿಥ್ಯೇಷ್ಟಿಯಲ್ಲಿ ಪ್ರಯಾಜಮಂತ್ರಗಳಿಂದ ಮಾತ್ರವೇ ಹೋಮಮಾಡುವರು. ಇಷ್ಟಿಯು ಇಡಾಂತದವರೆಗೆ ಮಾತ್ರ ನಡೆಯುವುದರಿಂದ ಅನುಯಾಜಹೋಮಗಳನ್ನು ಮಾಡುವುದಿಲ್ಲ. ಒಂದುವೇಳೆ ಮಾಡಿದರೆ ದೋಷವು ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗುವುದು. ಹೇಗೆಂದರೆ—

ಪ್ರಾಣಾ ನೈ ಪ್ರಯಾಜಾನುಯಾಜಸ್ತೇ ಯ ಇಮೇ ಶೀರ್ಷನ್ಪ್ರಾಣಾಸ್ತೇ
ಪ್ರಯಾಜಾ ಯೇಽವಾಂ ಚಸ್ತೇನುಯಾಜಾಃ ಸ ಯೋಃತ್ರಾನು-
ಯಾಜಾನ್ಯಜೇದ್ಯಥೇನಾನ್ಪ್ರಾಣಾನಾಲುಪ್ಯ ಶೀರ್ಷಂ ಧಿತ್ಸೇತ್ತಾ-
ದ್ಯಕ್ತತ್ |

ಅನುಯಾಜಾನಾಂ ಯಜನೇ, ದೋಷಂ ಪ್ರಕಟಯತಿ— ಪ್ರಶಬ್ದಸಾಮ್ಯಾತ್ಪ್ರಯಾ-
ಜಾನಾಂ ಪ್ರಾಣತ್ವಂ ತದನುವರ್ತಿತ್ವಸಾಮ್ಯಾದನುಯಾಜಾನಾಮಪಿ ಪ್ರಾಣತ್ವಂ || ತಥಾ ಸತಿ ತೇ
ಯ ಇಮೇ ಶೀರ್ಷನ್ಪ್ರಾಣಾಃ ಶಿರಸ್ಯನಸ್ಥಿತಾಃ ಶ್ವಾಸಾದಿಕಾರಿಣಃ ಪ್ರಾಣಾ ಯೇ ಕೇಚಿತ್ಸಂತಿ
ತೇ ಪ್ರಯಾಜರೂಪಾಃ ಪ್ರಕೃಷ್ಣಸಾಮ್ಯಾದುತ್ತಮಾಂಗವರ್ತಿತ್ವೇನ ಪ್ರಾಣಾನಾಂ ಪ್ರಕೃಷ್ಣತ್ವಂ ||
ಪ್ರಯಾಜಾನಾಂ ಚ ಪ್ರಥಮಾನುಷ್ಠಾನತ್ವೇನ ಪ್ರಕೃಷ್ಣತ್ವಂ || ಯೇ ತ್ವನಾಂಚೋ ನಾಭೇದಧ-
ಸ್ತಾದ್ವರ್ತಮಾನಾ ಅಸಾನಶಾಯಾದಯಸ್ತೇನುಯಾಜರೂಪಾ ನಿಕೃಷ್ಣತ್ವಸಾಮ್ಯಾದಸಾನ-

ನಾಯ್ಕಾದೀನಾಂ ಮುಢ್ಯಾಂಗವರ್ತಿತ್ವೇನ ನಿಕ್ಯಷ್ಟತ್ವಂ || ಅನುಯಾಜಾನಾಂ ಪಶ್ಚಾದ್ಭಾವಿತ್ವೇನ
ನಿಕ್ಯಷ್ಟತ್ವಂ || ಏವಂ ಸತಿ ಯಃ ಪುರ್ವಾ—ಅತ್ರಾಂತಿಥ್ಯೇಷ್ವಾನನುಯಾಜಾನ್ಯಜೇಲ್ಲೋಕೇ
ಕಶ್ಚಿದ್ಭೇದೋನವಾಗ್ಧೇಶವರ್ತಿನೋಽಪಾನನಾಯ್ಕಾದೀನಾಲುಪ್ಯ ಚೈತ್ಯಾ ಶೀರ್ಷಂ ಧಿತ್ವೇತ್,
ಶಿರಸಿ ಸ್ಥಾಪಯಿತುಮಿಚ್ಛೇತ್, ತಾದೃಕ್ತತ್ ತಥೈವ ಸಪುರ್ವಾಂಸ್ತತ್ಕರ್ಮಮಿಚ್ಛೇತ್ ||
ದೇಶವರ್ತಿಪ್ರಾಣಸ್ಥಾನೀಯಾನುಯಾಜಾನಾಂ ಯಜ್ಞಶಿರಃಸ್ಥಾನೀಯಾತಿಥ್ಯಕರ್ಮಣ್ಯನುಷ್ಠಾ-
ನಮಯುಕ್ತಂ ತಥಾ ಪುತ್ರಾದಿಪ್ರಜಾಸ್ಥಾನೀಯಾನಾಮನುಯಾಜಾನಾಂ ಶಿರಸ್ಥಾನೀಯೇಽನು-
ಷ್ಠಾನಮಯುಕ್ತಮಿತ್ಯಪಿ ದ್ರಷ್ಟವ್ಯಂ ||

ಪ್ರಾಣ, ವ್ರಯಾಜ ಎಂಬ ಶಬ್ದಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಶಬ್ದವು ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ವ್ರಯಾಜ ಶಬ್ದವು ಪ್ರಾಣವೆಂಬ
ಅರ್ಥವನ್ನು ಸೂಚಿಸುವುದು. ಅದರಂತೆಯೇ ಅನುಯಾಜಶಬ್ದವೂ ಪ್ರಾಣವನ್ನೇ (ನಾಭಿಯಿಂದ ಕೆಳಗಿರುವ, ಸೂಚಿಸುವುದು
ಆದ್ದರಿಂದ ಶಿರಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಎಂದರೆ ದೇಹದ ಮೇಲುಭಾಗದಲ್ಲಿ ಇರುವ (ಏಕು) ಪ್ರಾಣಗಳು ಪ್ರಯಾಜರೂಪವಾಗಿರುವವು. ಇವು
ಉತ್ತಮಾಂಗವಾದ ಶಿರಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಇರುವುದರಿಂದ ಇವಕ್ಕೆ ಶ್ರೇಷ್ಠತೆಯುಂಟಾಗಿದೆ. ಆದ್ದರಿಂದಲೇ ಪ್ರಯಾಜಾಹುತಿಗಳನ್ನು ಮೊದಲೇ
ಎಂದರೆ ಯಜ್ಞಾರಂಭದಲ್ಲಿಯೇ ಮಾಡುವರು. ಅನುಯಾಜಗಳು ನಾಭಿಯ ಕೆಳಗಿರುವ ಅಪಾನವಾಯ್ವಾದಿಗಳನ್ನು ಸೂಚಿಸು
ವುದರಿಂದ ಅವು ನಿಕ್ಯಷ್ಟವೆನಿಸುವವು. ಆದ್ದರಿಂದಲೇ ಪ್ರಕೃಷ್ಟವಾದ ಪ್ರಯಾಜಹೋಮಗಳನ್ನು ಮೊದಲುಮಾಡಿ ನಿಕ್ಯಷ್ಟವಾದ
ಅನುಯಾಜಹೋಮಗಳನ್ನು ಕೊನೆಯಲ್ಲಿ ಮಾಡುವರು. ವಸ್ತುಸ್ಥಿತಿಯು ಹೀಗಿರುವಾಗ ಇದಕ್ಕೆ ವ್ಯತಿರಿಕ್ತವಾಗಿ ಒಬ್ಬ
ಪುರುಷನು ನಿಕ್ಯಷ್ಟವಾದ ಅಪಾನಾದಿವಾಯುಗಳನ್ನು ನಾಭಿಪ್ರದೇಶದಿಂದ ತಪ್ಪಿಸಿ ತಂದು ಶಿರಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಸ್ಥಾಪಿಸಲು ಇಚ್ಛಿಸಿದರೆ
ಅದರಿಂದ ಅನಾಹುತವೇ ಆದೀತು ಎಂದರೆ ಪ್ರಾಣಾಪಾಯವೇ ಆಗಬಹುದು. ಪ್ರಾಣವಾಯುಗಳು ಅವುಗಳ ಸ್ವಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ
ಇದ್ದರೆ ಮಾತ್ರ ಪುರುಷನು ಸುಖವಾಗಿರುವನು. ಅವುಗಳ ಸ್ಥಾನವನ್ನು ಬದಲಿಸಿದರೆ ಅಪಾಯವುಂಟಾಗುವುದು. ಅದರಂತೆಯೇ
ಅನುಯಾಜಹೋಮಗಳನ್ನು ಈ ಆತಿಥ್ಯೇಷ್ಟಿಯಲ್ಲಿ ಮಾಡುವುದಾದರೆ ಯಜಮಾನನ ಪ್ರಾಣಕ್ಕೆ ಅಪಾಯ ತಟ್ಟುವುದಲ್ಲದೆ
ಯಜ್ಞಕಾರ್ಯಕ್ಕೆ ನಿಘ್ನವೂ ಉಂಟಾಗುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ಈ ಇಷ್ಟಿಯಲ್ಲಿ ಅನುಯಾಜಹೋಮಗಳನ್ನು ಮಾಡುವುದು
ಅಯುಕ್ತವು.

ಅತಿರಿಕ್ತಂ ತತ್ಸಮು ನಾ ಇಮೇ ಪ್ರಾಣಾ ವಿದ್ರೇ ಯೇ ಚೇಮೇ ಯೇ
ಚೇಮೇ |

ದೋಷಾಂತರಮಾಹ—ಯೇ ಚೇಮೇ ಶಿರಸಿ ಯೋಗ್ಯಾಃ ಪ್ರಾಣಾ ಯೇಽಪ್ಯಮೀ
ನೀಚದೇಶಸ್ಥಿತಾಃ ಪ್ರಾಣಾಸ್ತೇ ಸರ್ವೇ ಸಮುವಿದ್ರೇ ಸಂಭೂಯೈಕತ್ರ ಶಿರಸ್ಸವತಿಷ್ಠೇರನ್ ||
ತಚ್ಚಾತಿರಿಕ್ತಂ ಯೋಗ್ಯಸ್ಥಾನೀಯಾದಧಿಕಂ ಶಿರೋರೂಪಮಾತಿಥ್ಯಂ ಕರ್ಮ ಚಕ್ಷುರಾದೀನಾ-
ಮೇವ ಪ್ರಾಣಾನಾಂ ಯೋಗ್ಯಸ್ಥಾನಂ ನ ತ್ವಥೋದೇಶವರ್ತಿನಾಂ ಅಪಾನಾದೀನಾಂ ತತ್ರಾವ-
ಕಾರೋಽಸ್ತೀತ್ಯರ್ಥಃ ||

ಶಿರಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಇರಲು ಯೋಗ್ಯವಾದ ಪ್ರಾಣವಾಯುಗಳು ಶಿರಸ್ಸಿನಲ್ಲಿಯೇ ಇರಬೇಕು. ಶರೀರದ ಅಧಃಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿರುವ
ಪ್ರಾಣವಾಯುಗಳು ಅಲ್ಲಿಯೇ ಇರಬೇಕು. ಅಧಃಪ್ರದೇಶದ ಪ್ರಾಣವಾಯುಗಳಿಗೆ ಶಿರಸ್ಥಾನವು ಯೋಗ್ಯವಾದ ಪ್ರದೇಶವಲ್ಲ.

ಹೀಗಿದ್ದರೂ ಈ ಎರಡು ವಿಧವಾದ ಪ್ರಾಣಗಳನ್ನು ಒಂದೇಕಡೆ ಎಂದರೆ ಶಿರಃಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಸೇರಿಸುವುದು ಯುಕ್ತವಲ್ಲ. ಅದರಿಂದ ಒಳ್ಳೆಯದಾಗುವುದಿಲ್ಲ.

ತದ್ವದೇವಾತ್ರ ಪ್ರಯಾಜಾನ್ಯಜಂತಿ ನಾನುಯಾಜಾಂಸ್ತತ್ರ ಸಕಾನು
ಉಸಾಪ್ತೋ ಯೋಽನುಯಾಜೇಷು ಯೋಽನುಯಾಜೇಷು ||೧೭||

ನನ್ನನುಯಾಜಾನಾನುನುಷ್ಠಾನಾಭಾವೇ ಕರ್ಮಾಂಗಸಾಕಲ್ಯಲಕ್ಷಣಃ ಫಲವಿಶೇಷೋ
ನ ಪ್ರಾಪ್ತೇತೇತ್ಯಾಶಂಕಾಹ—ತತ್ಪ್ರಾಪ್ತಿಸ್ತನ್ನಾತಿಥ್ಯಕರ್ಮಣಿ ಯದಿ ಪ್ರಯಾಜಾನೇವ ಯಜಂತಿ ನ
ತ್ವನುಯಾಜಾಂ ಸ್ತದಾನೀನುನುಯಾಜೇಷು ಯಃ ಕಾನುಃ ಫಲವಿಶೇಷಃ ಸ ಸರ್ವೋಽಪಿ ತತ್ರ
ಕರ್ಮಣಿ ಪ್ರಾಪ್ತೋ ಭವತಿ || ಯಥಾಲೋಕೇ ಕಂಚಿದಾಂದೋಲಿಕಾದಿಭಾರಂ ವಹತ್ಸು
ಬಹುಷು ಮಧ್ಯೇ ಕಸ್ಯಚಿದಶಕ್ತೌ ಸತ್ಯಾನುವಶಿಷ್ಟಾ ಏವ ವಹಂತಿ ತದ್ವದಿತ್ಯರ್ಥಃ || ದ್ವಿರಭ್ಯಾ-
ಸೋಽಧ್ಯಾಯ ಸಮಾಪ್ತೃರ್ಥಃ || ಅತ್ರ ಮೀನಾಂಸಾ || ದಶಮಾಧ್ಯಾಯಸ್ಯ ಸಪ್ತಮಪಾದೇ
ಚಿಂತಿತಂ ||

ಪ್ರಾಯಣೇಯಾತಿಥ್ಯಯೋಃ ಕಿಂ ವಿಕಲ್ಪಃ ಶಂಯಿಷ್ಯತಾಂತಯೋಃ ||

ನಿಯಮೋ ವಾ ವಿಕಲ್ಪಃ ಸ್ಯಾನ್ನಿಷೇಧ ಪರಿಸಂಖ್ಯಯಾ ||

ಶಂಯಿಷ್ಯತಾಂತತ್ವನಾಕಾಚ್ಚ ನಿಯಮೋ ವಿಧಿಮಾತ್ರತಃ ||

ನಿತ್ಯಾನುವಾದೋ ನೌಚ್ಛಾಕ್ಯಂ ದೋಷಬಾಹುಲ್ಯಮನ್ಯಥಾ ||

ಜ್ಯೋತಿಷ್ವೋಮೇ ಶ್ರೂಯತೇ || “ ಶಂಯಂತಾ ಪ್ರಾಯಣೇಯಾ ಸಂತಿಷ್ಠತೇ
ನಪತ್ನೀಃ ಸಂಯಾಜಯಂತಿ || ಇಡಾಂತಾಽತಿಥ್ಯಾ ಸಂತಿಷ್ಠತೇ ನಾನು ಯಾಜಾನ್ಯಜತಿ ” ಇತಿ ||
ಪ್ರಕೃತೌ ಯದಾ ಹೋತಾ ತಚ್ಛಂಯೋರಿತಿ ಜಪತಿ ತದಾನೀನುಧ್ವಯುಃ ಪರಿಧೀನಗ್ನೌ
ಪ್ರಕ್ಷಿಪತಿ || ತದಾಹ ಕಲ್ಪಸೂತ್ರಕಾರಃ—‘ ಅನೂಚ್ಯಮಾನೇ ಶಂಯುವಾಕ ಅಹವನೀಯೇ
ಪರಿಧೀನ್ಪ್ರಹರತಿ ’ ಇತಿ || ತತೋ ಹವಿಃಶೇಷೇಷು ಭಕ್ಷಿತೇಷು ಪತ್ನೀಃ ಸಂಯಾಜಯಂತೀತಿ-
ಕ್ರಮಃ || ಪತ್ನೀಸಂಯಾಜಾನಾಮುಪರಿ ಫಲೀಕರಣಪ್ರಾಯಶ್ಚಿತ್ತಹೋಮಕಸಾಲೋದ್ವಾಸನೈ-
ರಿಷ್ಟಿಃ ಸಮಾಪ್ಯತೇ || ಏವಂ ಸ್ಥಿತೇ ವಿಕೃತಿರೂಪಾಯಾಃ ಪ್ರಾಯಣೇಯೇಷ್ವೇಃ ಶಂಯುವಾ-
ಕಾಂತತ್ವಂ, ಅತಿಥ್ಯೇಷ್ಟೇರಿಡಾಭಕ್ಷಣಾಂತತ್ವಂ ಚ ವಿಕಲ್ಪಿತಂ ಸ್ಯಾತ್ || ಕುತಃ, ನಿಷೇಧನಾಕಾ-
ಚ್ಯಾಂ ಪ್ರಕಾರದ್ವಯಪ್ರತೀತೇಃ || ತಥಾಹ || ಶಂಯಂತತ್ವೇಡಾಂತತ್ವವಿಧಿನೈವೋಪರಿತನಪತ್ನೀ-
ಸಂಯಾಜಾನುಯಾಜನಿಷೇಧೇ ಪುನರ್ನಿಷೇಧವಚನಂ ಪರಿಸಂಖ್ಯಾರ್ಥಂ || ಪತ್ನೀಸಂಯಾ-
ಜಾನುಜವ್ಯತಿರಿಕ್ತೇ ನಾಸ್ತಿ ನಿಷೇಧ ಇತಿ ಪರಿಸಂಖ್ಯಾ || ತೇನ ಪ್ರಕೃತಿನದ್ಯಥಾಪ್ರಾಪ್ತಂ ಕಪೋ-
ಲೋದ್ವಾಸನಾಂತತ್ವಮನಯೋರಿಷ್ಟ್ಯೇಃ ಪ್ರತೀಯತೇ ವಿಧಿವಾಕ್ಯೇನ ಶಂಯಿಷ್ಯತಾಂತತ್ವಂ
ತೇನ ಪ್ರೀಹಿಯವನದ್ವಿಕಲ್ಪ ಇತಿ ಪ್ರಾಪ್ತೇ ಬ್ರೂಮಃ || ವಿಧಿಮಾತ್ರಸ್ಯ ಅತ್ರ ಪ್ರವೃತ್ತೇಃ || ಶಂಯಂ-
ತತ್ವಮಿಡಾಂತತ್ವಂ ಚ ತಯೋಃ ಪ್ರತಿನಿಯತಂ || ಪತ್ನೀಸಂಯಾಜಾದ್ಯಭಾಸ್ವರ್ಥಸಿದ್ಧಃ ||
ತತೋ ನೌಚ್ಛಾದ ಯುಕ್ತಮುಪರಿತನಂ ಪ್ರತಿಷೇಧನಾಕಾಚ್ಯಂ ನಿತ್ಯಾನುವಾದೋಽನ್ಯಥಾ ಬಹವೋ

ದೋಷಾಃ ಪ್ರಸಜ್ಯೇರನ್ || ವಿಕಲ್ಪೇ ತಾವದಷ್ಟಾ ದೋಷಾಃ ಪ್ರಸಿದ್ಧಾಃ ಪರಿಸಂಖ್ಯಾಯಾಂ
ಚ ತ್ರಯೋ ದೋಷಾಃ || ವಿಧಿಪರಿಸಂಖ್ಯಾಭ್ಯಾಂ ನಾಕೃಭೇದೋಽಪರೋ ದೋಷಃ || ತತಃ
ಶಂಯ್ವಿಡಾಂತತ್ವಂ ನಿಯತಂ || ತತ್ಪ್ರವಾನ್ಯಚ್ಚಿಂತಿತಂ ||

“ ತತ್ಪ್ರವ ಶಂಯ್ವಿಡೇ ಪೂರ್ವೇ ಪರೇ ನಾ ಸ್ವೇಚ್ಛಯಾಥನಾ |
ಪರೇ ಏನಾಥನಾ ಪೂರ್ವೇ ಏವಾನ್ಯದೋ ದ್ವಿವಿಧಶ್ಚುತೇಃ ||
ನಿಷೇಧಸ್ಯಾರ್ಥವತ್ಪ್ರಾಯ ಪರೇ ಏನಾನುವಾದಗೀಃ |
ಪೂರ್ವೈಕನಾಕೃತಾಂ ಯಾತಿ ಪೂರ್ವೇ ಏನಾವಿರೋಧಿತಃ || ”

ಪ್ರಾಯಣೀಯಾತಿಥ್ಯೇಯಾನಿರ್ಣಯತೇ ಶಂಯ್ವಿಡೇ ಪುನಃ ಸಂದಿಹ್ಯೇತೇ || ಪ್ರಕೃತಾ
ದ್ವಿವಿಧೇ ಶಂಯ್ವಿಡೇ ಪತ್ನೀಸಂಯಾಜೇಭ್ಯಃ ಪುರಸ್ತಾದುಪರಿಷ್ಠಾಚ್ಚ ವಿಹಿತೇ || ತೇ ಚಾತ್ರ
ಚೋದಕಪ್ರಾಪ್ತೇ || ತತ್ರ ದ್ವಿವಿಧಶ್ಚುತೇರರ್ಥೇ ಚೋದಕೇನಾತಿವಿಷ್ಟೇಸತಿ ವಿಶೇಷನಿಯಾಮ-
ಕಾಭಾವಾದಿಚ್ಛಯಾ ಇಚ್ಛಯಾಸ್ವೀಕಾರ್ಯೇ ಇತ್ಯೇಕಃ ಪಕ್ಷಃ || ಯದಿ ಪ್ರಾಯಣೀಯಾ
ಪೂರ್ವಶಂಯ್ವಂತಾ ಆತಿಥ್ಯಾಚ ಪೂರ್ವೇಡಾಂತಾಸ್ಯಾತ್ಮದಾನೀಮಂತತ್ವವಿಧಿನೈವ ತಾಭ್ಯಾಂ
ಶಂಯ್ವಿಡಾಭ್ಯಾನ್ಮೂರ್ಛಾಂ ಪ್ರಾಪ್ತಾನಾಂ ಪತ್ನೀಸಂಯಾಜಾನಾಮನುಯಾಜಾನಾಂ ಚ
ವಾರಿತತ್ವಾನ್ಮ ನಿಷೇಧೋ ವ್ಯರ್ಥಃ ಸ್ಯಾತ್ || ಪರಯೋಃ ಶಂಯ್ವಿಡಯೋರಂತತ್ವೇತು ತಾಭ್ಯಾಂ
ಶಂಯ್ವಿಡಾಭ್ಯಾಂ ಪೂರ್ವಪ್ರಾಪ್ತಾನಾಂ ತೇಷಾಂ ಅನಿವಾರಣಾತ್ತನ್ನಿವಾರಣಾಯ ಸಾರ್ಥಕೋ
ನಿಷೇಧಸ್ತಸ್ಮಾತ್ಪರೇ ಏನ ಶಂಯ್ವಿಡೇ ಗ್ರಾಹ್ಯೇ || ಇತಿ ದ್ವಿತೀಯಃ ಪಕ್ಷಃ || ನಿಷೇಧೋಽಯಂ
ನಿತ್ಯಾನುವಾದ ಇತ್ಯುಕ್ತಂ || ಸ ಚ ಪೂರ್ವಯೋಃ ಶಂಯ್ವಿಡಯೋರಂತತ್ವೇಽಪ್ಯೇಕನಾಕೃತಾ-
ಮಾಪದ್ಯ ಅನುವಾದಕತ್ವೇನೋಪಪದ್ಯತೇ || ಅಸಂಜಾತವಿರೋಧಿನ್ಯಾ ಹಿ ಪೂರ್ವೇ
ಶಂಯ್ವಿಡೇ || ತಸ್ಮಾತ್ತೇ ಏನ ಗ್ರಾಹ್ಯೇ ಇತಿರಾದ್ಧಾಂತಃ ||

ಆದ್ದರಿಂದ ಆತಿಥ್ಯೇಷ್ಟಿಯಲ್ಲಿ ಪ್ರಯಾಜಮಂತ್ರಗಳಿಂದ ಮಾತ್ರ ಹೋಮವನ್ನು ಮಾಡಿ ಅನುಯಾಜಮಂತ್ರಗಳಿಂದ
ಹೋಮಮಾಡುವುದನ್ನು ಬಿಟ್ಟರೂ ಅದರಿಂದ ಬಾಧಕವಿಲ್ಲ. ಅನುಯಾಜಮಂತ್ರಗಳಿಂದ ದೊರೆಯುವ ಫಲವು ದೊರತೇ
ದೊರೆಯುವುದು. ಹೇಗೆಂದರೆ ಲೋಕವ್ಯವಹಾರದಲ್ಲಿ ಒಂದು ಪಲ್ಲಕ್ಕಿಯನ್ನು ಅನೇಕಮಂದಿ ಸೇರಿ ಹೊರುತ್ತಾರಷ್ಟೆ. ಭಾರವಾದ
ಆ ಪಲ್ಲಕ್ಕಿಯನ್ನು ಎಲ್ಲರ ಒಟ್ಟುಗೂಡಿದ ಶಕ್ತಿಯಿಂದ ಮಾತ್ರ ಹೊರಲು ಸಾಧ್ಯವು. ಒಬ್ಬಬ್ಬರ ಶಕ್ತಿಯಿಂದ ಸಾಧ್ಯವಿಲ್ಲ.
ಹಾಗೆಯೇ ಅದನ್ನು ಹೊರುತ್ತಿರುವ ಜನರಲ್ಲಿ ಒಬ್ಬಬ್ಬರು ಅಶಕ್ತರಾಗಿ ಹೊರಲು ಸಾಧ್ಯವಾಗದಿದ್ದರೆ ಉಳಿದವರು ಅದನ್ನು
ಗಮನಿಸದೆ ಹೊರುವರು. ಎಂದರೆ ಒಬ್ಬಬ್ಬರು ಕೆಲಸಮಾಡದಿರುವುದರಿಂದ ಆ ಕೆಲಸವೇನೂ ನಿಂತುಹೋಗುವುದಿಲ್ಲ. ಇತರರ
ಶಕ್ತಿಯಿಂದ ನಡೆದೇ ನಡೆಯುತ್ತದೆ. ಅದರಂತೆ ಅನುಯಾಜ ಮಂತ್ರಗಳಿಂದ ಹೋಮಮಾಡುವುದನ್ನು ಈ ಆತಿಥ್ಯೇಷ್ಟಿಯಲ್ಲಿ
ಬಿಟ್ಟರೂ ಪ್ರಯಾಜಾದಿಹೋಮಗಳು ತನ್ಮುಕ್ತವ್ಯವನ್ನು ಮಾಡುವುದಲ್ಲದೆ ಅದರ ಜತೆಗೆ ಅನುಯಾಜಹೋಮಗಳ
ಕರ್ತವ್ಯವನ್ನು ಮಾಡುವುವು. ಅನುಯಾಜಹೋಮಗಳನ್ನು ಮಾಡಬೇಕಾಗಿಲ್ಲ. ಅದರೂ ಅದರಿಂದ ಇಷ್ಟಿಯು ಲೋಪದೋಷ
ಗಳಿಲ್ಲದೆ ನೆರವೇರುವುದು ಎಂದಭಿಪ್ರಾಯವು.

*English Translation***The remaining rites of the Atithi-ishti, after the ceremony of producing fire by friction is finished.**

The two Puro-anuvakyas for both portions of melted butter (which are to be offered) are, samidha gnim duvasyata (8, 44, 1), and apyayasva sametu (1, 91, 16). These two verses are complete in form; for they contain an allusion to guest. When the verse (which is repeated) alludes to the ceremony which is being performed, then the form is complete, and (consequently) the sacrifice successful. The verse (8, 44, 1) alluding to the guest (atithi) belongs to Agni, whilst the verse, addressed to Soma (1, 91, 16) does not contain the word "guest." If there were a verse addressed to Soma, containing the word "guest", such one should always be used. But notwithstanding (there being no such verse) the verse mentioned (1, 91, 16) refers to a guest, for it contains the term "being fattened," for, when one feeds a guest (well) then he grows fat, as it were. The Yajya mantra for both, Agni and Soma, commences with jushanah. The Anuvakya and and Yajya mantras (for the principal offering consisting of "Purodasa") are idam Vishnur vichakrame (1, 22, 17) and tad asya priyam abhi patho (1, 154, 5). Both verses are addressed to Vishnu. Having repeated as Anuvakya a verse with three padas he uses as Yajya one consisting of four padas; thus seven padas are obtained.

For the ceremony of receiving a guest (atithyam—atithi-ishti) is the head of the sacrifice. There are seven vital airs in the head. By this ceremony the Hotar thus puts the seven vital airs in the head (of the sacrificer).

The two Samyajya mantras, required at the Svishtakrit are: hotaram chiraratham (10, 1, 5) and pra prayam agnir (7, 8, 4). Both verses are complete in form; for in both the word atithi, a guest (referring to Agni's reception as a guest), occurs. The success of the sacrifice depends on the completeness of the form, i.e., that the mantra (which is repeated) alludes to the ceremony which is being performed. Both Samyajyas (used at the Svishtakrit of the Atithishti) are in the Trishtubh metre, for getting possession of Indra's powers (for Indra is

Trishtubh). The ceremony ends here with the eating of the sacrificial food. The gods having (once) rested satisfied with the Atithya-ishti ending by the eating of the sacrificial food (on the part of the sacrificer and the priests), this Ishti is to end with the eating of the sacrificial food (no further ceremonies being required).

They offer only the Prayajas at this (Ishti), but not the Anuyajas. The Prayajas, as well as the Anuyajas are the vital airs. The airs which are in the head are the Prayajas, whilst those in the lower parts of the body are the Anuyajas. He who should offer the Anuyajas at this (Ishti) is just like a man who after having cutt off the vital airs (residing in the lower parts of the body) wishes to put them in the head. That would be superfluity, were all the vital airs, those of the head as well as those of the lower parts of the body, to be found at the same place (viz., in the head). If they therefore offer at this (Ishti) only the Prayajas without Anuyajas, then the wish which one entertains at the offering of the Anuyajas becomes also fulfilled (for the offering of the Anuyajas on this occasion would be a mistake).

ಇತಿ ಶ್ರೀಮತ್ಸಾಯಣಾಚಾರ್ಯವಿರಚಿತೇ ಮಾಧವೀಯೇ ವೇದಾರ್ಥಪ್ರಕಾಶ

ಐತರೇಯಬ್ರಾಹ್ಮಣಭಾಷ್ಯೇ ತೃತೀಯಾಧ್ಯಾಯಸ್ಯ ಸಪ್ತಃ ಖಂಡಃ

ಇಲ್ಲಿಗೆ ಐತರೇಯಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿ ಮೂರನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯದ ಅರನೆಯ ಖಂಡವು ಸಮಾಪ್ತವಾದುದು.

ಇತಿ ತೃತೀಯೋಽಧ್ಯಾಯಃ

ಅಧೈತರೇಯಬ್ರಾಹ್ಮಣೇ ಚತುರ್ಥಾಧ್ಯಾಯೇ ಪ್ರಥಮಃ ಖಂಡಃ

ನಾಲ್ಕನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ ನೊದಲನೆಯ ಖಂಡವು

ಪಂಚಿಕಾ ೧—ಪ್ರಕರಣ ೧೮

[ಪ್ರವರ್ಗೀಷ್ಟಿಯು—ಪೂರ್ವೇತಿಹಾಸ—ಯಜ್ಞಸಾಮಗ್ರಿಗಳ ಸಿದ್ಧತೆ]

ಪೀಠಿಕೆ

ಹಿಂದಿನ ಅಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ ನೋವಪ್ರವಾಹಣಕರ್ಮ ಎಂದರೆ ನೋಮವನ್ನು ಪೂರ್ವದಿಕ್ಕಿನಿಂದ ಕೊಂಡುತರುವುದು, ಆತಿಥ್ಯೇಷ್ಟಿಯ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿಮಂಥನ (ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಅರಣಿಗಳಲ್ಲಿ ಕಡೆದು ಉತ್ಪತ್ತಿಮಾಡುವುದು) ಅನಂತರ ಆತಿಥ್ಯೇಷ್ಟಿಯಲ್ಲಿ ಉಳಿದ ಇತರ ಕರ್ಮಗಳನ್ನು ಮಾಡಿ ಆ ಇಷ್ಟಿಯನ್ನು ಸಮಾಪ್ತಿಗೊಳಿಸುವುದು ಮುಂತಾದ ವಿಷಯಗಳನ್ನು ವಿವರಿಸಿದ್ದಾಯಿತು. ಈಗ ಪ್ರವರ್ಗ ಎಂಬ ಇಷ್ಟಿಯ ಸ್ವರೂಪವನ್ನೂ ಅದಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಪಟ್ಟ ಇತರ ವಿಷಯಗಳನ್ನೂ ಈ ಅಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ ವಿವರಿಸಲಾಗುವುದು. ಹಿಂದೆ ಹೀಳಿದಂತೆ ಯಜಮಾನನು ಸ್ವರ್ಗಕ್ಕೆ ಹೋಗಬೇಕಾದರೆ ಅಗ್ನಿಷ್ಟೋಮಯಾಗವನ್ನು ಮಾಡಬೇಕು. ಸ್ವರ್ಗಕ್ಕೆ ಹೋಗಬೇಕಾದರೆ ಈ ಪಾರ್ಥಿವಶರೀರದಿಂದ ಹೋಗಲು ಸಾಧ್ಯವಿಲ್ಲ. ಅದಕ್ಕೆ ಸ್ವರ್ಗೀಯಶರೀರವೇ ಆಗಬೇಕು. ಏಕೆಂದರೆ ಸ್ವರ್ಗಲೋಕದ ರಚನೆಗೆ ತಕ್ಕಂತೆ ಅದರಲ್ಲಿ ವಾಸಮಾಡುವ ಪ್ರಾಣಿಗಳ ಶರೀರರಚನೆಯೂ ಇರಬೇಕು. ಉದಾಹರಣೆಗೆ ಹೇಳುವುದಾದರೆ ಸಮುದ್ರದಲ್ಲಿ ವಾಸಿಸುವ ಪ್ರಾಣಿಗಳು ಭೂಮಿಯಮೇಲೆ ವಾಸಮಾಡಲಾರವು. ಭೂಮಿಯಲ್ಲಿ ವಾಸಮಾಡುವ ಪ್ರಾಣಿಗಳು ಸಮುದ್ರಜಲದೊಳಗೆ ವಾಸಮಾಡಲಾರವು. ಏಕೆಂದರೆ ಪ್ರಾಣಿಗಳ ಶರೀರರಚನೆಯು ಅವುಗಳು ವಾಸಮಾಡುವ ಲೋಕಕ್ಕೆ ಎಂದರೆ ಪರಿಸ್ಥಿತಿಗೆ ತಕ್ಕಂತೆ ಇರುವವು. ಹಾಗೆಯೇ ಸ್ವರ್ಗಲೋಕದಲ್ಲಿ ವಾಸಿಸಬೇಕಾದರೆ ಈ ಪಾರ್ಥಿವಶರೀರದಿಂದ ಸಾಧ್ಯವಿಲ್ಲ. ಸೂಕ್ಷ್ಮಶರೀರವೇ ಆಗಬೇಕು. ಸ್ವರ್ಗಲೋಕವು ಬಹುಸೂಕ್ಷ್ಮವಾಗಿ ರಚಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿರುವುದು. ಅಂತರಹಿತೋ ಹಿ ದೇವಲೋಕೋ ಮನುಷ್ಯಲೋಕಾತ್ (ತೈ. ಸಂ. ೬-೧-೧) ಎಂದು ತೈತ್ತಿರೀಯ ಸಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವುದು. ಎಂದರೆ ದೇವಲೋಕವು ವೃದ್ಧಿಲೋಕದಲ್ಲಿಯೇ (ಎಂದರೆ ಅವರ ಮೇಲುಭಾಗದಲ್ಲಿ) ಬಹುಸೂಕ್ಷ್ಮರೂಪದಿಂದಿದ್ದು ವೃದ್ಧಿಯೊಡನೆ ಹಾಸುಹೊಕ್ಕಾಗಿ ಬೆರೆತಿರುವುದು. ಅದನ್ನು ನಾವು ನಮ್ಮ ಕಣ್ಣುಗಳಿಂದ ನೋಡಲು ಸಾಧ್ಯವಿಲ್ಲ. ಒಂದು ಲೋಹವಸ್ತುವನ್ನು (ಅಥವಾ ಯಾವ ವಸ್ತುವನ್ನಾದರೂ) ಜಿನ್ನಾಗಿ ಕಾಯಿಸಿದರೆ ಅದರ ಆಕಾರಾದಿಗಳು ವ್ಯತ್ಯಾಸವಾಗಿರುವಂತೆ ನಮ್ಮ ಕಣ್ಣಿಗೆ ಕಾಣಿಸುವುದಿಲ್ಲ. ಆದರೆ ಅದರಲ್ಲಿ ಔಷ್ಣ್ಯ ಅಥವಾ ಉಷ್ಣತ್ವವು (ಶಾಖವು) ಆ ವಸ್ತುವಿನ ಒಳಗೂ ಹೊರಗೂ ವ್ಯಾಪಿಸಿರುವುದು. ಅದು ನಮ್ಮ ಕಣ್ಣಿಗೆ ಕಾಣಿಸುವುದಿಲ್ಲ. ಅದರಂತೆ ಸ್ವರ್ಗಲೋಕವು ನಮ್ಮ ಸಮೀಪದಲ್ಲಿಯೇ ನಮ್ಮ ಸುತ್ತಮುತ್ತಲೂ ಇರುವುದಾದರೂ ನಮ್ಮ ಚರ್ಮಚಕ್ಷುಸ್ಸಿಗೆ ಗೋಚರವಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಏಕೆಂದರೆ ಪಾರ್ಥಿವಶರೀರದ ಪ್ರಾಣಿಗಳ ಚಕ್ಷುರಾದೀಂದ್ರಿಯಗಳಿಗೆ ಒಂದು ಮಿತಿಯುಂಟು. ಅದನ್ನತಿಕ್ರಮಿಸಿ ಇತರ ವಸ್ತುಗಳನ್ನು ನೋಡಲು ಸಾಧ್ಯವಿರುವುದಿಲ್ಲ. ಹಾಗೆಯೇ ಲೋಹದ ತಂತಿಯಲ್ಲಿ ವಿದ್ಯುತ್ಪ್ರವಾಹವು ಹರಿಯುತ್ತಿರುವಾಗ ಅದನ್ನು ನಾವು ನೋಡಲಾರೆವು. ಅದರೂ ಸ್ಪರ್ಶಾದಿಗಳಿಂದ ಅದರಲ್ಲಿ ಪ್ರವಾಹವಿದೆ ಎಂದು

ತಿಳಿಯುತ್ತೇವೆ. ಈ ಕಾರಣಗಳಿಂದ ದೇವಲೋಕವು ಬಹುಸೂಕ್ಷ್ಮಕಣಗಳಿಂದ ರಚಿತವಾಗಿರುವುದು. ಆ ಲೋಕದ ನಿವಾಸಿಗಳು ನಮ್ಮನ್ನು ನೋಡಬಲ್ಲರಾದರೂ ನಾವು ನಮ್ಮ ಪರಿಮಿತ (limitad) ಶಕ್ತಿಯಿಂದ ಅವರನ್ನು ನೋಡಲಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಎಂದ ಮಾತ್ರಕ್ಕೆ ದೇವಲೋಕವಾಗಲಿ, ದೇವತೆಗಳಾಗಲಿ ಇಲ್ಲವೆಂದು ಹೇಳಲು ಸಾಧ್ಯವಿಲ್ಲ.

ಮೇಲೆ ಹೇಳಿದ ಕಾರಣಗಳಿಂದ ದೇವಲೋಕವನ್ನು ಪ್ರವೇಶಿಸುವ ಯಜಮಾನನು ಸ್ವರ್ಗೀಯ ಸಂಬಂಧವಾದ ಶರೀರವನ್ನು ಪಡೆಯಬೇಕು. ಈ ಜನ್ಮದಲ್ಲಿ ಅದನ್ನು ಪಡೆಯಲು ಸಾಧ್ಯವಿಲ್ಲದ್ದರಿಂದ ಆ ಶರೀರವನ್ನು ಪಡೆಯಲು ಸಾಧನಭೂತವಾದ ಅಗ್ನಿಷ್ಟೋಮಾದಿಯಾಗಗಳನ್ನು ಆಚರಿಸಬೇಕು. ಈ ಯಾಗಗಳನ್ನು ಆಚರಿಸಬೇಕಾದರೂ ಈಗ ಇರುವ ಪಾರ್ಥಿವಶರೀರವನ್ನು ಕೆಲವು ಸಂಸ್ಕಾರಗಳಿಂದ ಶುದ್ಧಿಗೊಳಿಸಬೇಕು. ಈಶ್ವರಿ ಶುದ್ಧಿಗೊಳಿಸುವ ಕ್ರಮವೇ ಪ್ರವರ್ಗ್ಯ ವೆಂಬ ಯಜ್ಞವು. ಇದನ್ನು ಮಾಡಿ ಶುದ್ಧನಾದನಲ್ಲದೆ ಸೋಮಯಾಗವನ್ನು ಮಾಡಲು ಅರ್ಹನಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಅದುದರಿಂದ ಅಗ್ನಿಷ್ಟೋಮಯಾಗಕ್ಕೆ ಪೂರ್ವಭಾವಿಯಾಗಿ ಮಾಡಬೇಕಾದ ದೀಕ್ಷಾಣೀಯೇಷ್ಟಿ (ದೀಕ್ಷಾಸಂಸ್ಕಾರವಿಧಿ), ಪ್ರಾಯಣೀಯೇಷ್ಟಿ ಇತ್ಯಾದಿಗಳನ್ನು ಮಾಡಿ ಮುಗಿಸಿದ ನಂತರ ಸೋಮವಿಕ್ರಯ, ಆತಿಥ್ಯೇಷ್ಟಿ, ಅಗ್ನಿಮಂಥನ ಇತ್ಯಾದಿ ಸೋಮಯಾಗಕ್ಕೆ ಬೇಕಾದ ಸಿದ್ಧತೆಗಳನ್ನು ಮಾಡಿಕೊಂಡು ಮುಂದಿನ ಬಹುಮುಖ್ಯವಾದ ಸೋಮಯಾಗಕ್ಕೆ ಅರ್ಹನಾಗುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಸ್ವರ್ಗೀಯ ಶರೀರವನ್ನು ಸಂಸ್ಕಾರಾದಿಗಳಿಂದ ಪಡೆಯಲು ಪ್ರವರ್ಗ್ಯ ಮತ್ತು ಉಪಸದವೆಂಬ ಇಷ್ಟಿಗಳನ್ನು ಮಾಡಬೇಕು. ಈ ಎರಡು ಇಷ್ಟಿಗಳೂ ಪ್ರತಿದಿನ ಪ್ರಾತಃಕಾಲ ಮತ್ತು ಮಧ್ಯಾಹ್ನ ಕಾಲಗಳಲ್ಲಿ ಮೂರುದಿನಗಳವರೆಗಾದರೂ ನಡೆಯಲೇಬೇಕು. ಹೆಚ್ಚು ಅವಕಾಶವಿದ್ದರೆ ಇನ್ನು ಕೆಲವು ದಿವಸಗಳವರೆಗೆ ದಿನಕ್ಕೆ ಎರಡಾವರ್ತಿಯಂತೆ ನಡೆಯಬೇಕು. ಅಗ್ನಿಷ್ಟೋಮವು ಸಾಧಾರಣವಾಗಿ ಐದು ದಿನಗಳಲ್ಲಿ ಮುಗಿಯುವುದು. ಮೊದಲನೆಯ ದಿನ ದೀಕ್ಷಾಣೀಯೇಷ್ಟಿಯಿಂದ ಅಗ್ನಿಮಂಥನದವರೆಗೆ ನಡೆಸಬೇಕಾದ ಕಾರ್ಯಕಲಾಪಗಳನ್ನು ಮುಗಿಸಿ ಎರಡನೆಯ ದಿವಸದಿಂದ ಮೂರುದಿನಗಳವರೆಗೆ (ಎಂದರೆ ೨, ೩, ೪ ನೆಯ ದಿವಸಗಳು) ಪ್ರತಿದಿನವೂ ದಿನಕ್ಕೆ ಎರಡಾವರ್ತಿಯಂತೆ ಪ್ರಾತಃಕಾಲ, ಮಧ್ಯಾಹ್ನ ಕಾಲಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರವರ್ಗ್ಯ ಮತ್ತು ಉಪಸದವೆಂಬ ಕರ್ಮಗಳನ್ನು ಮಾಡಬೇಕು. ಐದನೆಯ ದಿವಸದಲ್ಲಿ ಸೋಮಯಾಗವು ಪ್ರಾರಂಭವಾಗಿ ಅದಿನವೇ ಕೊನೆಗೊಳ್ಳುವುದು. ಇದರಲ್ಲಿ ಪ್ರಾತರನುನಾಕದಿಂದ ಮೊದಲು ಅವಭೃಥೇಷ್ಟಿಯವರೆಗೆ ನಾನಾಕಾರ್ಯಕಲಾಪಗಳಿರುವವು.

ಸೋಮಯಾಗವು ಒಂದೇದಿನದಲ್ಲಿ ಮುಗಿಯುವುದಾದರೂ ಅದಕ್ಕೆ ಪೂರ್ವಭಾವಿಯಾಗಿ ಮಾಡಬೇಕಾದ ಮೇಲೆ ಹೇಳಿದ ಕಾರ್ಯಕಲಾಪಗಳನ್ನು ನಾಲ್ಕೇದಿನಗಳಲ್ಲಿ ಮಾಡಿ ಮುಗಿಸಬೇಕೆಂಬ ನಿಯಮವೇನೂ ಇಲ್ಲ. ಎಂದರೆ ದೀಕ್ಷಾಸಂಸ್ಕಾರಗಳಿಗೆ ಒಂದುದಿನ ಅನಂತರ ಉಳಿಯುವ ಪ್ರವರ್ಗ್ಯ ಮತ್ತು ಉಪಸದಗಳನ್ನು ಮೂರೇದಿನಗಳವರೆಗೆ ಮಾಡಬೇಕೆಂಬ ವಿಧಿಯೇನೂ ಇರುವುದಿಲ್ಲ. ಕಾಲಾವಕಾಶವಿದ್ದಂತೆ ಪ್ರವರ್ಗ್ಯ ಮತ್ತು ಉಪಸದಗಳನ್ನು ಮೂರುದಿನಗಳಿಂದ ಹನ್ನೆರಡುದಿನಗಳವರೆಗೂ ಮಾಡಿ ಅನಂತರ ಸೋಮಯಾಗವನ್ನು ಮಾಡಬಹುದು.

ಯಜ್ಞೋ ವೈ ದೇವೇಭ್ಯ ಉದಕ್ರಾಮನ್ನ ವೋಹಮನ್ನಂ ಭವಿಷ್ಯಾ-
ಮಿತಿ ನೇತಿ ದೇವಾ ಅಬ್ರಾವನ್ನನ್ನಮೇವ ನೋ ಭವಿಷ್ಯಸೀತಿ
ತಂ ದೇವಾ ವಿಮೇಧಿರೇ ಸಹ್ಯೈರ್ಭ್ಯೋ ವಿಹೃತೋ ನ ಪ್ರಬಭೂವ
ತೇ ಹೋಚುರ್ದೇವಾ ನ ವೈ ನ ಇತ್ಥಂ ವಿಹೃತೋಲಂ

ಭವಿಷ್ಯತಿ ಹಂತೇನುಂ ಯಜ್ಞಂ ಸಂಭರಾಮೇತಿ ತಥೇತಿ ತಂ ಸಂಜಭೃಃ |

ಸೋಮಪ್ರವಾಹಿಕಾ ಅಗ್ನಿಮಂಥನೀಯಾ ಷುಚಸ್ತಥಾ |

ಆತಿಥ್ಯಾಸ್ತದ್ವಿಶೇಷಾಶ್ಚ ತೃತೀಯಾಧ್ಯಾಯ ಈರಿತಾಃ ||

ಅಥ ಪ್ರವರ್ಗ್ಯಾದಯೋ ನಕ್ತವ್ಯಾಸ್ತದರ್ಥನಾದಾನಾಖ್ಯಾಯಿಕಾನಾಹ—ಯಜ್ಞ-
ಶಬ್ದೇನಾತ್ರ ಪ್ರವರ್ಗ್ಯೋ ವಿನಕ್ಷಿತಃ || ತದಭಿನಾನೀ ದೇವಃ ಕೇನಾಪಿ ನಿಮಿತ್ತೇನಾಪರಕ್ರೋ-
ನೈಃಭ್ಯೋ ದೇವೇಭ್ಯ ಉತ್ಕ್ರಾಂತವಾನ್ || ಹೇ ದೇವಾ ಯುಷ್ಮಾಕಮಹಮನ್ನಂ ನ ಭವಿಷ್ಯಾ-
ಮೀತ್ಯೇವಮುಕ್ತಮುಣಕಾಲೇ ಪ್ರೋಕ್ತವಾನ್ || ತತೋ ದೇವಾಸ್ತದುತ್ಕ್ರಮಣಂ ನೇತಿ
ಪ್ರತಿಷ್ಠಿಧ್ಯ ಸರ್ವಥಾ ತ್ವಮಸ್ಮಾಕಮನ್ನಂ ಭವೇತಿ ಪ್ರಾರ್ಥಿತವಂತಃ || ಪ್ರವರ್ಗ್ಯಾಖ್ಯೇ ಕರ್ಮಣಿ
ಯದ್ಧವಿಸ್ತದ್ದೇವಾನಾಮನ್ನಂ ತದಭಿನಾನೀ ಚ ಪುರುಷೋ ದೇವೈಃ ಪ್ರಾರ್ಥಿತಂ ತದನ್ನತ್ವಂ
ನಾಂಗೀಚಕಾರ || ತಮನಂಗೀಕುರ್ವಾಣಂ ಪವರ್ಗ್ಯಂ ಪುರುಷಂ ದೇವಾ ವಿನೋದಿರೇ ತಾಡನ-
ಭರ್ತ್ಯನಾದಿಭಿರ್ಹಿಂಸಿತವಂತಃ || ಸ ಚ ಪ್ರವರ್ಗ್ಯೋ ದೇವೈರ್ವಿಶೇಷೇಣ ಬಾಧಿತ ಏಭ್ಯೋ
ದೇವೇಭ್ಯೋ ನ ಪ್ರಬಲೋವ ಪ್ರಭೂತೋ ನಾಭೂತ್ || ಅನ್ನತ್ವೇನಾವಸ್ಥಾತುಂ ನ ಶಕ್ತ
ಇತ್ಯರ್ಥಃ || ತತೋ ದೇವಾಃ ಪರಸ್ಪರಮೇವಂ ವಿಚಾರಿತವಂತಃ || ಏವಂ ವಿಹೃತೋ ವಿಶೇಷೇಣ
ಬಾಧಿತಃ ಪ್ರವರ್ಗ್ಯೋ ನೋಃಸ್ಮಾಕಮನ್ನಂ ನೈವ ಭವಿಷ್ಯತೀತಿ ಸಂಪೂರ್ಣಮನ್ನಂ ನ ಭವಿಷ್ಯತಿ
ತಮಿನುಂ ಪ್ರವರ್ಗ್ಯಾಖ್ಯಂ ಯಜ್ಞಂ ಸಂಭರಾಮೇತಿತ್ಯೇ ಸಾಧನೈಃ ಸಮ್ಯಕ್ಪೋಷಯಾಮೇತಿ||
ಸಂಪೂರ್ಣಹೇತುದರ್ಶನನಿಮಿತ್ತಜನ್ಯಹರ್ಷದ್ಯೋತನಾರ್ಥೋ ಹಂತಶಬ್ದಃ || ತಥೇತಿ ಪರಸ್ಪರ-
ಮಂಗೀಕೃತ್ಯ ತಂ ಪ್ರವರ್ಗ್ಯಂ ಸಂಜಭೃಃ ಸಾಧನಸಂಪಾದನೇನ ಸಮ್ಯಕ್ಪೋಷಿತವಂತಃ ||

ಪ್ರವರ್ಗ್ಯೇಷ್ಟಿಯನ್ನು ವಿವರಿಸುವುದಕ್ಕೆ ಮೊದಲು ಅದಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಪಟ್ಟಂತೆ ಒಂದು ಪೂರ್ವೀತಿಹಾಸವನ್ನು ಹೇಳು-
ವರು. ಇಲ್ಲಿ ಯಜ್ಞವೆಂದರೆ ಪ್ರವರ್ಗ್ಯವೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಹಿಂದೆ ಒಂದಾನೊಂದು ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಪ್ರವರ್ಗ್ಯವೆಂಬ ಯಜ್ಞವು
ಎಂದರೆ ಆ ಯಜ್ಞದ ಅಭಿಮಾನಿದೇವತೆಯು ಕಾರಣಾಂತರದಿಂದ ದೇವತೆಗಳ ಮೇಲೆ ಕೋಪಿಸಿಕೊಂಡು ಅವರನ್ನು ಬಿಟ್ಟು
ಹೊರಟುಹೋದನು.

ಯುಷ್ಮಾಕಮನ್ನಂ ನೈವಾಹಂ ಭವಿತೇತ್ಯಭಿಧಾಯ ನೈ |

ಯಜ್ಞ ಉತ್ಕ್ರಾಂತವಾನ್ ದೇವಗಣಾನ್ ಕ್ರೋಧಾನ್ವಿತಃ ಪುರಾ ||

ಹೋಗುವಾಗ, ಎಲೈ ದೇವತೆಗಳೇ, ನಾನು ನಿಮಗೆ ಇನ್ನು ಮುಂದೆ ಅನ್ನ (ಆಹಾರ) ವಾಗಿರುವುದಿಲ್ಲ ಎಂದು ಹೇಳಿ
ಹೊರಟುಹೋದನು. ಎಂದರೆ ಪ್ರವರ್ಗ್ಯೇಷ್ಟಿಯಲ್ಲಿ ಅರ್ಪಿಸಿದ ಆಹುತಿಗಳು ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಅನ್ನ ಅಥವಾ ಆಹಾರರೂಪವಾಗಿರು-
ವುದು ಎಂದಭಿಪ್ರಾಯವು. ಅದನ್ನು ಕೇಳಿ ದೇವತೆಗಳು ಆ ಯಜ್ಞಾಭಿಮಾನಿಪುರುಷನನ್ನು ತಡೆದು, ಖಂಡಿತವಾಗಿಯೂ ನೀನು
ನಮ್ಮನ್ನು ಬಿಟ್ಟುಹೋಗಬಾರದು ಎಂದು ನಾನಾವಿಧವಾಗಿ ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಿದರು. ಅವರ ಪ್ರಾರ್ಥನೆಯನ್ನೆಲ್ಲಾ ನಿರಾಕರಿಸಿ ಆ ಯಜ್ಞ
ಪುರುಷನು ಹೊರಟೇಬಿಟ್ಟನು. ದೇವತೆಗಳು ಇದನ್ನು ಸಹಿಸಲಾರದೆ ಆ ಯಜ್ಞಪುರುಷನನ್ನು ಹಿಡಿದು ತಂದು ಕೋಪಾವಿಷ್ಟರಾಗಿ
ಅವನನ್ನು ನಾನಾವಿಧವಾಗಿ ಬೈದು ಹೊಡೆದು ಹಿಂಸಿಸಿದರು. ಎಷ್ಟು ಹೊಡೆದು ಹಿಂಸೆ ಮಾಡಿದರೂ ಆ ಪ್ರವರ್ಗ್ಯಾಭಿಮಾನಿ

ಯಜ್ಞಪುರುಷನು ದೇವತೆಗಳ ಮಾತಿಗೆ ಸಮ್ಮತಿಸಲಿಲ್ಲ. ಅಷ್ಟೇ ಅಲ್ಲ. ದೇವತೆಗಳ ತಾಡನಾದಿಗಳಿಂದ ಹಿಂಸಿತನಾದ ಆ ಪುರುಷನು ತನ್ನ ಶಕ್ತಿ ಸಾಮರ್ಥ್ಯಗಳನ್ನೆಲ್ಲಾ ಸಂಪೂರ್ಣವಾಗಿ ಕಳೆದುಕೊಂಡು ಏನುಮಾಡಲೂ ಶಕ್ತಿಯಿಲ್ಲದೆ ಸುಮ್ಮನೆ ಬಿದ್ದಿದ್ದನು. ಅದನ್ನು ನೋಡಿ ದೇವತೆಗಳು—ನಮ್ಮ ಪ್ರಹಾರಾದಿ ಹಿಂಸೆಗಳಿಂದ ಈ ಪುರುಷನು ತನ್ನ ಶಕ್ತಿಯನ್ನು ಕಳೆದುಕೊಂಡು ನಿರ್ವೀರ್ಯನಾಗಿರುವನು. ಈ ಸ್ಥಿತಿಯಲ್ಲಿ ಇವನು ನಮಗೆ ಸಹಾಯಮಾಡಲು ಸಾಧ್ಯವಿಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ಈ ಪ್ರವರ್ಗ್ಯಾಖ್ಯಾಯಜ್ಞ ಪುರುಷನನ್ನು ಕೆಲವುಕಾಲ ನಮ್ಮಲ್ಲಿಟ್ಟುಕೊಂಡು ಪೋಷಿಸಿ ಅವನಿಗೆ ಮುಂಚಿನಂತೆ ಶಕ್ತಿಯನ್ನುಂಟುಮಾಡೋಣ ಎಂದು ಪರಸ್ಪರ ಮಾತನಾಡಿಕೊಂಡು ಅದರಂತೆಯೇ ಮಾಡಿದರು.

ತಂ ಸಂಭೃತ್ಯೋಚುರತ್ವಿನಾವಿನುಂ ಭಿಷಜ್ಯತಮಿತ್ಯತ್ತಿನೌ ವೈ
ದೇವಾನಾಂ ಭಿಷಜಾವತ್ವಿನಾವಧ್ವಯೂ ತಸ್ಮಾದಧ್ವಯೂ
ಸಂಭರತಃ ||

ಅಥ ಹವಿರಾದೀನಾಂ ಸಾಧನಾನಾಂ ಸಂಪಾದನಂ ವಿಧತ್ತೇ—ದೇವಾಃ ಪ್ರವರ್ಗ್ಯ-
ಕರ್ನೋಪಯುಕ್ತಂ ಮಹಾವೀರಾದಿಸಂಭಾರಂ ಸಂಭೃತ್ಯ ಸ್ವಕೀಯಾವತ್ವಿನೌ ಪ್ರತ್ಯೇವ-
ಮೂಚುಃ | ಹೇತುತ್ವಿನಾವಿನುಂ ಪ್ರವರ್ಗ್ಯಪುರುಷದೇಹಮಸ್ಮಾಭಿಹಿಂಸಿತಂ ಯುವಾಂ ಭಿಷಜ್ಯತ-
ಮೌಷಧೈರೇತಸ್ಯ ಸಮಾಧಾನಂ ಕುರುತಮಿತಿ || ದೇವಾನಾಂ ಮಧ್ಯೇ ಭಿಷಜಾವೇನಾತ್ವಿನೌ
ತಸ್ಮಾತ್ತತ್ಪ್ರಾರ್ಥನಮೇವ ಯುಕ್ತಂ || ಕಿಂಚ || ದೇವಾನಾಂ ಯಜ್ಞಕರ್ಮಣ್ಯತ್ವಿನಾವ-
ಧ್ವಯೂ || ಅತಃಪ್ರವಾಸ್ಯತ್ರ ಕಸ್ಯಚಿನ್ಮಂತ್ರಸ್ಯ ಬ್ರಾಹ್ಮಣೇ ಪತ್ಯತೇ—‘ಅಶ್ವಿನೋರ್ಬಾಹು-
ಭ್ಯಾಮಿತ್ಯಾಹ | ಅಶ್ವಿನೌ ಹಿ ದೇವಾನಾಮಧ್ವಯೂ ಆಸ್ತಾಂ’ ಇತಿ || ಅತೋಽಪಿ ಕಾರಣಾ-
ದಶ್ವಿನೋರ್ಯಜ್ಞಸಮಾಧಾನಕರಣಂ ಯುಕ್ತಂ || ತಸ್ಮಾತ್ಕಾರಣಾದಧ್ವಯೂ || ಉಭಾಭ್ಯಾ-
ಮಶ್ವಿಭ್ಯಾಂ ಯಜ್ಞಶರೀರಂ ಚಿಕಿತ್ಸಿತಂ ತಸ್ಮಾದಿದಾನೀಮಸ್ಯಧ್ವಯೂ ಘರ್ಮಂ ಸಂಭರಂತಃ
ಪ್ರವರ್ಗ್ಯಸಾಧನಂ ಸಂಪಾದೇಯಾತಾಂ || ತದೇತತ್ಪ್ರೀತರೀಯಾ ದೇವಾ ವೈ ಸತ್ರಮಾಸತೇತ್ಯ-
ಸ್ಮಿನ್ನನುನಾಕೇ ಪ್ರವರ್ಗ್ಯವಿಷಯಮುಪಾಖ್ಯಾನಂ ಪ್ರಪಂಚಯಂತಿ || ತಸ್ಮಿನ್ನೇವಾಖ್ಯಾನೇ
ಯಜ್ಞಸ್ಯ ಪ್ರವರ್ಗ್ಯರೂಪಂ ಶಿರೋ ಧನುಷಃ ಕೋಟ್ಯಾ ಭಿನ್ನಮಿತ್ಯುಕ್ತಾ—ಪಶ್ಚಾದೇತ-
ದಾಮ್ನಾಯತೇ—‘ತೇನಾಥ ಶೀರ್ಷ್ಣಾ ಯಜ್ಞೇನ ಯಜಮಾನಾ ನಾಶಿಷೋವಾರುಂಧತ ||
ನ ಸುವರ್ಗಂ ಲೋಕಮುಭ್ಯಜಯನ್ || ತೇ ದೇವಾ ಅಶ್ವಿನಾವಬ್ರುವನ್ || ಭಿಷಜೌ ವೈ ಸ್ಥಃ ||
ಇದಂ ಯಜ್ಞಸ್ಯ ಶಿರಃ ಪ್ರತಿಧತ್ತಮಿತಿ | ತಾವಬ್ರೂತಾಂ ವರಂ ವೃಣಾವಹೈ || ಗ್ರಹ ಏವ
ನಾನತ್ರಾಪಿ ಗೃಹ್ಯತಾಮಿತಿ || ತಾಭ್ಯಾಮೇತಮಾಶ್ವಿನಮಗೃಹ್ಣನ್ || ತಾವೇತದ್ಯಜ್ಞಸ್ಯ ಶಿರಃ
ಪ್ರತ್ಯಧತ್ತಾಂ || ಯತ್ಪ್ರವರ್ಗ್ಯಸೇನ ಸ ಶೀರ್ಷ್ಣಾ ಯಜ್ಞೇನ ಯಜಮಾನಾ ಅನಾಶಿಷೋ-
ವರುಂಧಂತ || ಅಭಿ ಸುವರ್ಗಂ ಲೋಕಮುಜಯನ್ || ಯತ್ಪ್ರವರ್ಗ್ಯಂ ಪ್ರವೃಣಕ್ತಿ ||
ಯಜ್ಞಸ್ಯೈವ ತಚ್ಚಿರಃ ಪ್ರತಿದಧಾತಿ’ ಇತಿ ||

ಅನಂತರ ದೇವತೆಗಳು ಪ್ರವರ್ಗ್ಯವೆಂಬ ಯಜ್ಞಕ್ಕೆ ಬೇಕಾದ ಸಾಧನಸಾಮಗ್ರಿಗಳನ್ನು ಸಂಪಾದಿಸಿಕೊಂಡು ಮುಂದಿನ
ಕರ್ತವ್ಯವನ್ನು ಮಾಡಲು ಪ್ರಯತ್ನಿಸಿದರು. ಆ ಸಾಧನಸಾಮಗ್ರಿಗಳನ್ನು ಇಲ್ಲಿ ಸೂಚಿಸದಿದ್ದರೂ ಅದರ ವಿವರಣೆಯನ್ನು ಇಲ್ಲಿ
ತಿಳಿಸುತ್ತೇವೆ.

- (೧) ಒಂದು ಮಣ್ಣಿನ ಮಡಕೆ. ಇದಕ್ಕೆ ಮಹಾವೀರ ಅಥವಾ ಘರ್ಮವೆಂದು ಹೆಸರು. ಇದರ ಆಕಾರವು ಮೂರು ಮಡಕೆಗಳನ್ನು ಒಂದರಮೇಲೊಂದನ್ನು ಇಟ್ಟಂತೆ ಇರುವುದು. (ಇದರಲ್ಲಿ ಹಾಲನ್ನು ಕಾಯಿಸುವರು.)
- (೨) ಒಂದು ಕಾಲುಮಣಿ. ಇದಕ್ಕೆ ಆಸಂದಿ ಎಂದು ಹೆಸರು.
- (೩) ಮಹಾವೀರಪಾತ್ರೆಯನ್ನು ಬೆಂಕಿಯಮೇಲಿಂದ ಕೆಳಕ್ಕೆ ಎತ್ತಿಡಲು ಎರಡು ಮರದ ಸಣ್ಣ ತುಂಡುಗಳು. ಇವಕ್ಕೆ ಶಫಗಳೆಂದು ಹೆಸರು.
- (೪) ಎರಡು ಗುದ್ದಲಿಗಳು (ಇದ್ದಿಲನ್ನು ಹಾಕುವುದಕ್ಕಾಗಿ) ಇವಕ್ಕೆ ಧೃಷ್ಟಿಗಳೆಂದು ಹೆಸರು.
- (೫) ಒಂದು ದೊಡ್ಡ ಮರದ ಸೌಟು. ಇದಕ್ಕೆ ಉಪಯಮನಿ ಎಂದು ಹೆಸರು. ಇದರಿಂದ ಯಜ್ಞಮಾಡುವ ಯಜಮಾನನು ಘರ್ಮಪಾತ್ರೆಯಿಂದ ಹಾಲನ್ನು ತೆಗೆದುಕೊಂಡು ಕುಡಿಯುವನು.
- (೬) ಕೃಷ್ಣಾಜಿನದಿಂದ ಮಾಡಿದ ಮೂರು ಬೀಸಣಿಗೆಗಳು. ಇವುಗಳಿಗೆ ಧವಿತ್ರಗಳೆಂದು ಹೆಸರು.
- (೭) ಉದುಂಬರ ವೃಕ್ಷದ ಒಣಗಿದ ಆರು ಕಡ್ಡಿಗಳು. (ಸೌದೆಯ ತುಂಡುಗಳು) ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಹೊತ್ತಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಇವುಗಳನ್ನು ಉಪಯೋಗಿಸುವರು.
- (೮) ಮಹಾವೀರಪಾತ್ರೆಯ ಸುತ್ತಲೂ ಇಡುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಉದುಂಬರ ವೃಕ್ಷದ ಹದಿಮೂರು ಕಡ್ಡಿಗಳು. ಇವುಗಳಿಗೆ ಪರಿಧಿಗಳೆಂದು ಹೆಸರು.
- (೯) ಎರಡು ತಗಡುಗಳು, ಒಂದು ಬೆಳ್ಳಿಯದು ಮತ್ತೊಂದು ಚಿನ್ನದ್ದು. ಇವುಗಳಿಗೆ ಸುವರ್ಣರಜತೌ ರುಕ್ಮಾ ಎಂದು ಹೆಸರು.
- (೧೦) ಹಾಲುಕರೆಯುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಒಂದು ಹಸು ಮತ್ತು ಒಂದು ಆಡು (ಹೆಣ್ಣು).
- (೧೧) ಎರಡು ಕುಶ ಎಂಬ ದರ್ಭೆಯ ಕಂತೆಗಳು. ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದು ಅಗ್ರಯುಕ್ತವಾಗಿಯೂ ಮತ್ತೊಂದು ಕತ್ತರಿಸಲ್ಪಟ್ಟದ್ದಾಗಿಯೂ ಇರಬೇಕು. ದರ್ಭೆಗಳನ್ನು ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಕಟ್ಟಿರಬೇಕು. ಇವುಗಳಿಗೆ ವೇದಗಳೆಂದು ಹೆಸರು.

ಈ ಸಾಧನಸಾಮಗ್ರಿಗಳನ್ನು ಅಧ್ವರ್ಯು ಮತ್ತು ಅವನ ಸಹಾಯಕನಾದ ಪ್ರತಿಪ್ರಸ್ಥಾತ್ಮನು ಸಂಪಾದಿಸಿ ಗಾರ್ಹಪತ್ಯಾಗ್ನಿಯ ಎಡಭಾಗದಲ್ಲಿ ಸಿದ್ಧಪಡಿಸಿ ಇಡುವರು.

ಬಳಿಕ ದೇವತೆಗಳು ಪ್ರವರ್ಗ್ಯಯಜ್ಞಕ್ಕೆ ಅವಶ್ಯಕವಾದ ಸಂಭಾರಸಾಮಗ್ರಿಗಳನ್ನು ಸಿದ್ಧಪಡಿಸಿಕೊಂಡು ತಮ್ಮ ಬಳಿಯಲ್ಲಿಯೇ ಇದ್ದ ಅತ್ತಿನೀದೇವತೆಗಳನ್ನು ಕರೆದು ಇಂತೆಂದರು—ಎಲೈ ಅತ್ತಿನೀದೇವತೆಗಳೇ, ನೀವು ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ವೈದ್ಯರಾಗಿರು. ಈಗ ಈ ಪ್ರವರ್ಗ್ಯಯಜ್ಞಾಭಿಮಾನಿ ಪುರುಷನು ನಮ್ಮ ಮಾತನ್ನು ಕೇಳಿಲ್ಲವಾದ್ದರಿಂದ ನಾವು ಅವನನ್ನು ಬಹಳವಾಗಿ ಹಿಂಸಿಸಬೇಕಾಯಿತು. ಆ ಹಿಂಸೆಯಿಂದ ಅವನ ಶರೀರಾವಯವಗಳು ತುಂಬಾ ಶಿಥಿಲವಾಗಿ ಯಾವ ಕಾರ್ಯವನ್ನು ಮಾಡಲೂ ಅವನು ಶಕ್ತಿಸಾಮರ್ಥ್ಯರಹಿತನಾಗಿರುವನು. ನೀವು ವೈದ್ಯರಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಅವನು ಮುಂಚಿನಂತೆ ದೃಢಕಾಯನಾಗುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಬೇಕಾದ ಔಷಧೋಪಚಾರಗಳನ್ನು ನೀಡಿ ಗುಣಪಡಿಸಿ ಎಂದು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಿದರು.

ಅತ್ತಿನೀದೇವತೆಗಳು ಇತರ ಎಲ್ಲಾ ದೇವತೆಗಳಿಗೂ ವೈದ್ಯರಾಗಿರುವುದಲ್ಲದೆ ದೇವತೆಗಳು ಮಾಡುವ ಯಜ್ಞಕರ್ಮಗಳಲ್ಲಿ ಅಧ್ವರ್ಯುವೆಂಬ ಮುಖ್ಯಜರೂ ಆಗಿರುವರು. ಆದ್ದರಿಂದ ಪ್ರವರ್ಗ್ಯ ಪುರುಷನನ್ನು ಔಷಧಾದಿಗಳಿಂದ ಉಪಚರಿಸುವ ಕಾರ್ಯವೂ

ಮತ್ತು ಯಜ್ಞವು ನೆರವೇರುವಂತೆ ಮಾಡುವ ಅಧ್ವರ್ಯುಗಳ ಪಾತ್ರಗಳೂ ಅಶ್ವಿನೀದೇವತೆಗಳು ನಿರ್ವಹಿಸಬೇಕಾದ ಸಹಜ ಕರ್ತವ್ಯಗಳಾಗಿರುವವು. ಈ ವಿಷಯವು—ಅಶ್ವಿನೋರ್ಬಾಹುಭ್ಯಾಮಿತ್ಯಾದ | ಅಶ್ವಿನೌ ಹಿ ದೇವಾನಾಮು-
ಧ್ವರ್ಯೋ ಆಸ್ತಾಂ (ತೈ. ಸಂ. ೧-೩-೧-೧; ತೈ. ಸಂ. ೨-೬-೪-೧; ತೈ. ಬ್ರಾ. ೩-೨-೨-೧; ತೈ. ಆ. ೫-೨-೫) ಇತ್ಯಾದಿ ಶ್ರುತಿವಾಕ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಉಕ್ತವಾಗಿದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಅಧ್ವರ್ಯುಗಳಾದ ಅಶ್ವಿನೀದೇವತೆಗಳು ದೇವತೆಗಳು ಮಾಡುವ ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಭಾಗಿಗಳಾಗಿ ಅವರಿಗೆ ಸಹಾಯವನ್ನು ಮಾಡಬೇಕಾದುದು ಅವರ ಕರ್ತವ್ಯವಾಗಿದೆ. ಆದ್ದರಿಂದಲೇ ದೇವತೆಗಳು ಯಜ್ಞಶರೀರವನ್ನು ಔಷಧಾದಿಗಳಿಂದ ಚಿಕಿತ್ಸೆಮಾಡಬೇಕೆಂದೂ ಯಜ್ಞಕ್ಕೆ ಬೇಕಾದ ಘರ್ಮಾದಿ ಸಂಭಾರಗಳನ್ನು ಒದಗಿಸಿಕೊಡಬೇಕೆಂದೂ ಅಶ್ವಿನೀದೇವತೆಗಳನ್ನು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಿದಾರೆ. ಈ ವಿಷಯವು ಸಹ ತೈತ್ತಿರೀಯಾರಣ್ಯಕದಲ್ಲಿ—ದೇವಾ ನೈ ಸತ್ರ-
ಮಾಸತ (ತೈ. ಆ. ೫-೧) ಇತ್ಯಾದ್ಯನುವಾಕಗಳಲ್ಲಿ ಉಕ್ತವಾಗಿದೆ ಆದರೆ ಇಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವ ಆಖ್ಯಾಯಿಕೆಯು ಸ್ವಲ್ಪ ವ್ಯತ್ಯಸ್ತವಾಗಿದೆ. ಪ್ರವರ್ಗ್ಯಯಜ್ಞಪುರುಷನ ಶಿರಸ್ಸು ಧನುಸ್ಸಿನ ತುದಿಯಿಂದ ಕತ್ತರಿಸಿಹೋಯಿತೆಂದು ಹೇಳಲಾಗಿದೆ—

ದೇವಾ ನೈ ಸತ್ರಮಾಸತ ಷುಧ್ಧಿ ಪರಿಮಿತಂ ಯಶಸ್ಕಾಮಾಃ ತೇಽಬ್ರುವನ್ | ಯನ್ನಃ
ಪ್ರಥಮಂ ಯಶ ಷುಚ್ಛಾತ್ ಸರ್ವೇಷಾಂ ನಸ್ತತ್ಸಹಾಸದಿತಿ | ತೇಷಾಂ ಕುರುಕ್ಷೇತ್ರಂ ನೇದಿರಾ-
ಸೀತ್ | ತಸ್ಯೈವಾಂಡವೋ ದಕ್ಷಿಣಾರ್ಧ ಅಸೀತ್ | ತೂರ್ಘ್ನಮುತ್ತರಾರ್ಧಃ | ಪರೀಣಜ್ಞಘ-
ನಾರ್ಧಃ | ಮರವ ಉತ್ಕರಃ | ತೇಷಾಂ ಮುಖಂ ವೈಷ್ಣವಂ ಯಶ ಅಚ್ಛೇತ್ ||

(ತೈ. ಆ. ೫-೧-೧)

ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ದೇವತೆಗಳೆಲ್ಲರೂ ಸೇರಿ ತಮಗೆ ಯಶಸ್ಸು ದೊರೆಯಬೇಕೆಂಬ ಆಸೆ (ತೈ. ಆ. ೧-೧-೧) ಇಟ್ಟುಕೊಂಡು ದರು. ಅದಕ್ಕಾಗಿ ಯಥೇಚ್ಛವಾಗಿ ಯಜ್ಞಸಾಮಗ್ರಿಗಳನ್ನು ಸಿದ್ಧಪಡಿಸಿಕೊಂಡರು ಮತ್ತು ಯಜ್ಞದಿಂದ ಲಭಿಸುವ ಯಶಸ್ಸು ಒಬ್ಬಬ್ಬರಿಗೆ ಮಾತ್ರವಲ್ಲ ಎಲ್ಲರಿಗೂ ದೊರೆಯಬೇಕೆಂದು ಪರಸ್ಪರ ನಿಶ್ಚಯಿಸಿದರು. ಆಗ ಕುರುಕ್ಷೇತ್ರವೇ ಅವರಿಗೆ ಯಜ್ಞವೇದಿಯಾಯಿತು; ಆ ಕುರುಕ್ಷೇತ್ರದ ಸಮೀಪದಲ್ಲಿರುವ ಖಾಂಡವ, ತೂರ್ಘ್ನ, ಪರೀಣತ್ ಎಂಬ ಪುಣ್ಯ(ಪವಿತ್ರ)ಪ್ರದೇಶಗಳು ಆ ಯಜ್ಞವೇದಿಗೆ ಕ್ರಮವಾಗಿ ದಕ್ಷಿಣ, ಉತ್ತರ, ಪಶ್ಚಿಮದಿಕ್ಕುಗಳ ಮೇರೆಯಾದವು. ಅದರಲ್ಲಿದ್ದ ಮರವ ಎಂಬ ಮರುಭೂಮಿಪ್ರದೇಶವು ಉತ್ಕರವಾಯಿತು. (ವೇದಿಯ ಉತ್ತರಭಾಗದಲ್ಲಿ ತೃಣಾದಿಗಳನ್ನು ಇಡತಕ್ಕ ಸ್ಥಳಕ್ಕೆ ಉತ್ಕರವೆಂದು ಹೆಸರು). ಆ ದೇವತೆಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಯಜ್ಞಾಭಿಮಾನಿದೇವತೆಯಾದ ವಿಷ್ಣುವು (ವಿಷ್ಣುರ್ಯಜ್ಞಃ, ಯಜ್ಞೋ ವೈ ವಿಷ್ಣುಃ) ದೀಕ್ಷಾಸಂಸ್ಕಾರಗಳನ್ನು ಕೈಗೊಂಡು ಯಜಮಾನನಾದನು. ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಯಜಮಾನನಾದ್ದರಿಂದ ಯಜ್ಞಮಾಡಿದ ಯಶಸ್ಸು ಅವನಿಗೆ ದೊರೆಯಿತು.

ತನ್ನ ಕಾಮಯತ | ತೇನಾಪಾಕ್ರಾಮತ್ | ತಾಂ ದೇವಾ ಅನ್ನಾಯನ್ | ಯಶೋಽ-
ವರುರುತ್ಸಮಾನಾಃ | ತಸ್ಯಾನ್ವಾಗತಸ್ಯ | ಸನ್ಯಾದ್ಧನುರಜಾಯತ | ದಕ್ಷಿಣಾದಿಷವಃ | ತಸ್ಮಾದಿಷು-
ಧನ್ವಂ ಪುಣ್ಯಜನ್ಮ | ಯಜ್ಞಜನ್ಮಾಹಿ | ತಮೇಕಗ್ಂ ಸಂತಂ | ಬಹವೋ ನಾಭ್ಯಧೃಷ್ಟವನ್ |
ತಸ್ಮಾದೇಕಮಿಷುಧನ್ವಿನಂ | ಬಹವೋಽನಿಷುಧನ್ವಾ ನಾಭ್ಯಧೃಷ್ಟವಂತಿ ||

(ತೈ. ಆ. ೫-೧-೨)

ಯಜ್ಞಮಾಡಿದ ಯಶಸ್ಸು ಎಲ್ಲರಿಗೂ ಸಮವಾಗಿ ಸೇರಬೇಕೆಂದು ಹಿಂದೆ ಪರಸ್ಪರ ಒಪ್ಪಂದವಾಗಿದ್ದರೂ ಎಲ್ಲಾ ಯಶಸ್ಸೂ ವಿಷ್ಣುವು ತನಗೇ ಸೇರಬೇಕೆಂದು ಬಯಸಿದನು. ಇತರ ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಲಕ್ಷ್ಯಮಾಡದೆ ಯಶೋಯುಕ್ತನಾಗಿ ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಅಲ್ಲಿಯೇ ಬಿಟ್ಟು ಮುಂದೆ ಹೊರಟನು. ಹೀಗೆ ಯಶಸ್ಸನ್ನೆಲ್ಲಾ ಅವನೊಬ್ಬನೇ ತೆಗೆದುಕೊಂಡು ಹೋಗುವುದನ್ನು ದೇವತೆಗಳು

ಸೈರಿಸಲಾರದೆ ವಿಷ್ಣುವನ್ನು ಬೆನ್ನಟ್ಟಿದರು. ದೇವತೆಗಳು ಹಿಂಬಾಲಿಸುತ್ತಿರಲು ವಿಷ್ಣುವು ಮುಂದೆ ಮುಂದೆ ಹೋಗುತ್ತಿರುವಾಗ ಅವನ ಎಡಗೈಯಲ್ಲಿ ಒಂದು ಧನುಸ್ಸು ಎಡಗೈಯಲ್ಲಿ ಅನೇಕ ಬಾಣಗಳೂ ಉತ್ತನ್ನವಾದವು. ವಿಷ್ಣುವು ಯಜ್ಞಪುರುಷನಾದ್ದರಿಂದ (ಯಜ್ಞೋ ವೈ ವಿಷ್ಣುಃ) ಅವನ ಸಂಕಲ್ಪಮಾತ್ರದಿಂದಲೇ ಈ ಧನುರ್ಬಾಣಗಳು ಉತ್ಪನ್ನವಾದವು. ಯಜ್ಞವು ಪುಣ್ಯರೂಪವಾದ್ದರಿಂದ ಧನುರ್ಬಾಣಗಳೂ ಪುಣ್ಯರೂಪವೆಂದೇ ಪ್ರಸಿದ್ಧವು. ಆಗ ದೇವತೆಗಳು ತಮ್ಮ ಎದುರಿಗೆ ಧನುರ್ಬಾಣಗಳನ್ನು ಧರಿಸಿ ಯುದ್ಧಸನ್ನಿಧನಾಗಿ ನಿಂತಿರುವ ವಿಷ್ಣುವನ್ನು ನೋಡಿ ಭೀತರಾದರು. ವಿಷ್ಣುವು ಸಹ ಅವರನ್ನು ಕುರಿತು-ಇಲ್ಲಿ ನೋಡಿ ನಾನು ಧನುರ್ಬಾಣಗಳನ್ನು ಧರಿಸಿ ಯುದ್ಧಸನ್ನಿಧನಾಗಿ ನಿಂತಿದ್ದೇನೆ. ನಿಮ್ಮ ಕೈಗಳಲ್ಲಿ ಯಾವ ಆಯುಧಗಳೂ ಇಲ್ಲ. ದೇವತೆಗಳಾದ ನೀವು ಅನೇಕ ಮಂದಿ ಇದ್ದರೂ ಆಯುಧರಹಿತರಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಆಯುಧವನ್ನು ಧರಿಸಿರುವ ನನ್ನ ಒಬ್ಬನ ಮುಂದೆ ನಿಮ್ಮ ಅಟವೇನೂ ಸಾಗದು ಎಂದನು. ದೇವತೆಗಳು ಅಷ್ಟುಮಂದಿ ಇದ್ದರೂ ಆಯುಧಧಾರಿಯಾದ ವಿಷ್ಣುವನ್ನು ಜಯಿಸಲು ಶಕ್ತರಾಗಲಿಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ಲೋಕವ್ಯವಹಾರದಲ್ಲಿ ಆಯುಧವನ್ನು ಹಿಡಿದಿರುವ ಒಬ್ಬನ ಮುಂದೆ ಆಯುಧರಹಿತರಾದ ಅನೇಕ ಜನರ ಪ್ರಯತ್ನಗಳಾವವೂ ನಡೆಯುವುದಿಲ್ಲ.

ಸೋಽಸ್ಮಯತ | ಏಕಂ ನಾ ಸಂತಂ ಬಹವೋ ಮಾಭ್ಯಧರ್ಷಿಷುರಿತಿ | ತಸ್ಯ ಸಿಷ್ಠಿಯಂ-
ಮಾಣಸ್ಯ ತೇಜೋಽಪಾಕ್ರಾಮತ್ | ತದ್ದೇವಾ ಓಷಧೀಷು ನ್ಯಮೃಜುಃ | ತೇ ಶ್ಯಾಮಾಕಾ ಅಭ-
ವನ್ | ಸ್ಮಯಾಕಾ ವೈ ನಾಮೈತೇ | ತತ್ಸ್ಮಯಾತಾನಾಗ್ಂ ಸ್ಮಯಾಕತ್ವಂ | ತಸ್ಮಾದ್ವೀಕ್ಷಿತೇ-
ನಾಪಿಗೃಹ್ಯ ಸ್ಮೇತಸ್ಯಂ | ತೇಜಸೋ ಧೃತ್ಯೈ || (ತೈ. ಸಂ. ೫-೧-೩)

ಹಾಗೆಯೇ ಯಜ್ಞ ಸ್ವರೂಪಿಯಾದ ವಿಷ್ಣುವು ತನ್ನ ಎದುರಿಗೆ ನಿಂತಿದ್ದ ದೇವತೆಗಳನ್ನು ನೋಡಿ ಹಾಸ್ಯಮಾಡುತ್ತಾ ನಗುತ್ತಾ ಅಹಂಕಾರದಿಂದ ಇಂತೆಂದನು-ಇಲ್ಲಿ ನೋಡಿ ನಾನು ಇರುವವನು ಒಬ್ಬನೇ, ನೀವಾದರೋ ಸಾವಿರಾರುಮಂದಿ ಇರುವಿರಿ. ಆದರೂ ನನ್ನನ್ನು ಎದುರಿಸಿ ಜಯಿಸಲು ನಿಮಗೆ ಶಕ್ತಿಯಿಲ್ಲ ಎಂದು ಕುಚೇಷ್ಟೆಮಾಡಿ ನಗುತ್ತಿರಲು ಆಗ ನಗುತ್ತಿರುವ ಅವನ ಮುಖದಿಂದ ತೇಜಸ್ಸು ಎಂದರೆ ಶಕ್ತಿಸಾಮರ್ಥ್ಯವು ಅವನನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಹೊರಟುಹೋಯಿತು. ಇದೇ ಸಮಯವೆಂದು ಆಗ ದೇವತೆಗಳು ಅವನ ಮುಖದಿಂದ ಹೊರಟುಬಂದ ತೇಜಸ್ಸನ್ನು ಎಂದರೆ ಶಕ್ತಿಸಾಮರ್ಥ್ಯವನ್ನು ಪುನಃ ಅವನು ಹಿಂದಕ್ಕೆ ತೆಗೆದುಕೊಳ್ಳಲಾಗದಂತೆ ಓಷಧಿ ವನಸ್ಪತಿಗಳಲ್ಲಿ ಸ್ಥಾಪಿಸಿದರು. ಅದು ಶ್ಯಾಮಾಕಾ ಎಂಬ ಧಾನ್ಯವಾಗಿ ಪರಿವರ್ತಿತವಾಯಿತು. ಇದಕ್ಕೆ ಸ್ಮಯಾಕಾ ಎಂದು ಹೆಸರು. ನಗುತ್ತಿರುವ ಯಜ್ಞಪುರುಷನ ಮುಖದಿಂದ ತೇಜಸ್ಸು ಹೊರಟುಬಂದು ಧಾನ್ಯವಾದ್ದರಿಂದ ಇದಕ್ಕೆ ಸ್ಮಯಾಕಾ ಎಂಬ ಹೆಸರು ಅನ್ವರ್ಥನಾಮವಾಯಿತು. ಈ ಧಾನ್ಯಕ್ಕೆ ಈ ಹೆಸರು ಬರಲು ಇದೇ ಕಾರಣವು. ಆದ್ದರಿಂದ ಈಗಲೂ ದೀಕ್ಷಾಬದ್ಧನಾಗಿ ಯಜ್ಞ ಮಾಡುವ ಯಜಮಾನನು ಇತರರಿಗೆ ಹಲ್ಲುಕಾಣಿಸುವಂತೆ ನಗಬಾರದು. ದೀಕ್ಷಾವಿಧಿಯಲ್ಲಿಯೂ-ಕೃಷ್ಣವಿಷ್ಣಾಣಿಯಾ ಕಂಡೂಯತೇಽಪಿಗೃಹ್ಯ ಸ್ಮಯತೇ ತೈ. ಸಂ.-ಯಜಮಾನನು ಯಜ್ಞಮಾಡುವ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಮೈನವೆಯಾದರೆ ಉಗುರುಗಳಿಂದ ಕೆರೆದುಕೊಳ್ಳಬಾರದು, ಜಿಂಕೆಯ ಕೊಂಬಿನಿಂದ ಕೆರೆದುಕೊಳ್ಳಬೇಕು. ನಗಬಾರದು, ಹಾಗೂ ನಗಬೇಕಾದ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ತನ್ನ ಹಲ್ಲನ್ನು ಪ್ರದರ್ಶನಮಾಡದೆ ಬಾಯನ್ನು ತನ್ನ ಕೈಗಳಿಂದ ಮುಚ್ಚಿಕೊಂಡು ನಗಬೇಕು ಎಂದು ಶ್ರುತಿವಾಕ್ಯವಿರುವುದು.

ಸ ಧನುಃ ಪ್ರತಿಷ್ಠಾಭ್ಯಾತಿಷ್ಠತ್ | ತಾ ಉಪದೀಕಾ ಅಬ್ರುವನ್ಸರಂ ನೃಣಾಮಹೈ | ಅಥ
ವ ಇಮುಗ್ಂ ರಂಧಯಾಮು | ಯತ್ರ ಕ್ವ ಚ ಖನಾಮು | ತದಪೋಽದಭಿತ್ಯುಣದಾಮೋತಿ |
ತಸ್ಮಾದುಪದಿಕಾ ಯತ್ರ ಕ್ವ ಚ ಖನಂತಿ | ತದಪೋಽಭಿತ್ಯುಂದಂತಿ | ವಾರೀ ನೃತಗ್ಂಹ್ಯಾಸಾಂ |
ತಸ್ಯ ಜ್ಯಾಮುಷ್ಯಾದನ್ | ತಸ್ಯ ಧನುರ್ನಿಪ್ರವನಮಾಣಗ್ಂ ಶಿರ ಉದವರ್ತಯತ್ | ತದ್ಧ್ವಾವಾ-

ಪೃಥಿವೀ ಅನುಪ್ರಾವರ್ತತ | ಯತ್ಪ್ರಾವರ್ತತ | ತತ್ಪ್ರವರ್ಗಸ್ಯ ಪ್ರವರ್ಗತ್ವಂ | ಯದ್-
ಘ್ರಾತೃಘ್ರತೃಪತತ್ | ತದ್ಭೂರ್ವಸ್ಯ ಭೂರ್ವತ್ವಂ | ಮಹತೋ ವೀರ್ಯಮಪಪ್ತದಿತಿ | ತನ್ಮಹಾ-
ವೀರಸ್ಯ ಮಹಾವೀರತ್ವಂ | ಯದಸ್ಯಾಃ ಸಮಭರನ್ | ತತ್ಸಮ್ರಾಜ್ಞಃ ಸಮ್ರಾಟ್ವಂ ||

(ತೈ. ಆ. ೫-೧-೪)

ಪ್ರವರ್ಗ್ಯವೆಂಬ ಈ ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಬಳಸುವ—ಪ್ರವರ್ಗ್ಯ, ಭೂರ್ವ, ಮಹಾವೀರ, ಸಮ್ರಾಟ್ ಎಂಬ ಈ
ಶಬ್ದಗಳು ಹೇಗೆ ಪ್ರಚಾರಕ್ಕೆ ಬಂದವು ಎಂಬುದನ್ನು ಈಗ ವಿವರಿಸಲಾಗುತ್ತದೆ. ಮೇಲೆ ಹೇಳಿದಂತೆ ಯಜ್ಞಪುರುಷನು
ದೇವತೆಗಳನ್ನು ನೋಡಿ ನಗುತ್ತಾ ತನ್ನ ಧನುಸ್ಸನ್ನು ಊರಿಕೊಂಡು ಅವರ ಎದುರಿಗೆ ನಿಂತಿದ್ದನು. ಆಗ ಧನುಸ್ಸಿನ ಮೇಲಿನ
ತುದಿಯು ಯಜ್ಞಪುರುಷನ ಕಂಠಕ್ಕೂ ಶಿರಸ್ಸಿಗೂ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಸಂಬಂಧಿಸಿತ್ತು. ಆಗ ದೇವತೆಗಳು ಈ ಯಜ್ಞಪುರುಷನನ್ನು
ಸೋಲಿಸುವುದು ಹೇಗೆಂದು ಯೋಚಿಸುತ್ತಿರುವಾಗ ಅವರ ಸಮಾಪಕ್ಕೆ ಉಪದೀಕಾ ಎಂದರೆ ಗೆಜ್ಜಲು ಇರುವೆಗಳು ಬಂದು
ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಈರೀತಿ ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಿದವು—ಎಲೈ ದೇವತೆಗಳೇ, ನೀವು ಯೋಚಿಸುತ್ತಿರುವ ವಿಷಯವು ನಮಗೆ ಗೊತ್ತು. ನಿಮ್ಮ
ಕಾರ್ಯಸಿದ್ಧಿಗಾಗಿ ನಾವು ಸಹಾಯಮಾಡುತ್ತೇವೆ. ಆದರೆ ನಾವು ಕೇಳುವ ಒಂದು ವರವನ್ನು ಕೊಡಬೇಕು ಎಂದು ಹೇಳಲು
ದೇವತೆಗಳು ಒಪ್ಪಿದರು. ಆ ವರವೇನೆಂದರೆ—ನಾವು ಎಲ್ಲಿ ಆಗಿದ್ದರೂ ಅಲ್ಲಿ ದ್ರವತ್ವ(ನೀರು)ಉಂಟಾಗಬೇಕು ಎಂದು ಆ ಇರುವೆಗಳು
ಕೇಳಿಕೊಂಡವು. ದೇವತೆಗಳು ಹಾಗೆಯೇ ಆಗಲೆಂದರು. ಬಳಿಕ ಆ ಗೆಜ್ಜಲು ಇರುವೆಗಳು ಯಜ್ಞಪುರುಷನು ಹಿಡಿದಿದ್ದ
ಧನುಸ್ಸಿನ ಸಮಾಪಕ್ಕೆ ಬಂದು ಆ ಧನುಸ್ಸಿನ ಕೆಳತುದಿಯ ಸಮಾಪದಲ್ಲಿ ಅದಕ್ಕೆ ಕಟ್ಟಿದ ಹೆದೆ ಅಥವಾ ಹಗ್ಗವನ್ನು ಕಡಿದು ತಿಂದು
ಹಾಕಿದವು. ಧನುಸ್ಸಿನ ಹೆದೆಯು ಕಿತ್ತುಹೋಗಲು ಯಜ್ಞಪುರುಷನ ಕಂಠಕ್ಕೆ ಸಮಾಪದಲ್ಲಿದ್ದ ತುದಿಯು ಘ್ರಾ ಎಂಬ ಮಹಾ
ಶಬ್ದದೊಡನೆ ಯಜ್ಞಪುರುಷನ ಶಿರಸ್ಸನ್ನು ಕತ್ತರಿಸಲು ಕತ್ತರಿಸಿದ ರಭಸಕ್ಕೆ ಆ ಶಿರಸ್ಸು ಸ್ವರ್ಗಲೋಕದವರಿಗೂ ಉದ್ಭಾವಿ
ಮುಖವಾಗಿ ಹಾರಿಹೋಗಿ ಕೆಳಕ್ಕೆ ಬಿದ್ದಿತು. ಈರೀತಿ ಯಜ್ಞಪುರುಷನ ಶಿರಸ್ಸು ಕತ್ತರಿಸಿಹೋಗಿ (ಉದವರ್ತಯತ್) ಮೇಲಕ್ಕೆ
ಎಸೆಯಲ್ಪಟ್ಟಿದ್ದರಿಂದ (ಉದ್ಭೂಂ ಪ್ರಾವರ್ತಯತ್) ಈ ಯಜ್ಞಕ್ಕೆ ಪ್ರವರ್ಗ್ಯ—ಎಂಬ ಹೆಸರು ಬಂದಿತು. ಕತ್ತರಿಸಿದ
ಶಿರಸ್ಸು ಮೇಲಕ್ಕೆ ಎಸೆಯಲ್ಪಟ್ಟಾಗ ಹೆದೆಯಿಂದ ಕಿತ್ತ ಧನುಸ್ಸು ಘ್ರಾ ಎಂಬ ಶಬ್ದಮಾಡಿದ್ದರಿಂದ ಇದಕ್ಕೆ ಭೂರ್ವವೆಂದೂ
ಹೆಸರಾಯಿತು. ಶರೀರಕ್ಕೆ ವೀರ್ಯದಂಡಿದ್ದ ಎಂದರೆ ಸಾರಭೂತವಾದ (ಸರ್ವಸ್ಯ ಗಾತ್ರಸ್ಯ ಶಿರಃಪ್ರಧಾನಂ ಎಂಬ ಉಕ್ತಿಯಂತೆ)
ಯಜ್ಞಪುರುಷನ ಶಿರಸ್ಸು ಕೆಳಗೆ ಬಿದ್ದದ್ದರಿಂದ ಇದಕ್ಕೆ ಮಹಾವೀರವೆಂಬ ಹೆಸರು ಬಂದಿತು. ದೇವತೆಗಳು ಈ ಶಿರಸ್ಸನ್ನು ಈ
ಪೃಥಿವಿಯಿಂದ ತೆಗೆದುಕೊಂಡು (ಸಮಭರನ್) ಹೋದ್ದರಿಂದ ಇದಕ್ಕೆ ಸಮ್ರಾಟ್ ಎಂಬ ಮತ್ತೊಂದು ಹೆಸರು ಬಂದಿತು. ಈ
ಶಬ್ದ ಹೆಸರುಗಳು ಬರಲು ಇದೇ ಕಾರಣವು.

ತಗ್ಗಸ್ತೃತಂ ದೇವತಾಸ್ತ್ರೇಧಾ ವ್ಯಗೃಹ್ಣತ | ಅಗ್ನಿಃ ಪ್ರಾತಸ್ಸವನಂ | ಇಂದ್ರೋ
ಮಾಧ್ಯಂದಿನಗಂ ಸವನಂ | ವಿಶ್ವೇದೇವಾಸ್ತೃತೀಯಸವನಂ | ತೇನಾಪಶೀರ್ಷ್ಣಾ ಯಜ್ಞೇನ
ಯಜಮಾನಾಃ | ನಾಶೀರ್ಷೋಽವಾರುಂಧತ | ನ ಸುವರ್ಗಂ ಲೋಕಮುಚ್ಯಜಯನ್ ||

(ತೈ. ಆ. ೫-೧-೫)

ಯಜ್ಞಪುರುಷನ ಶಿರಸ್ಸು ಕತ್ತರಿಸಿಹೋದಮೇಲೆ ಉಳಿದ ಶರೀರಭಾಗವನ್ನು ಅಗ್ನಾದಿದೇವತೆಗಳು ತಮ್ಮತಮ್ಮಲ್ಲಿ
ಹಂಚಿಕೊಂಡರು. ಅಗ್ನಿಯು ಪ್ರಾತಸ್ಸವನವನ್ನೂ, ಇಂದ್ರನು ಮಾಧ್ಯಂದಿನಸವನವನ್ನೂ, ವಿಶ್ವೇದೇವತೆಗಳು ತೃತೀಯಸವನ
ವನ್ನೂ ತೆಗೆದುಕೊಂಡರು. ಆದರೂ ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಶರೀರಹಿತವಾದ ಯಜ್ಞಶರೀರದಿಂದ ಯಾವ ಪ್ರಯೋಜನವೂ ಆಗಲಿಲ್ಲ.

ಯಜ್ಞಾನುಷ್ಠಾನದಿಂದ ಲಭಿಸಬೇಕಾದ ಇಷ್ಟಾರ್ಥಗಳಾಗಲಿ, ಸ್ವರ್ಗಲೋಕವಾಗಲಿ ಯಜಮಾನರಿಗೂ ದೇವತೆಗಳಿಗೂ ದೊರೆಯಲಿಲ್ಲ.

ತೇ ದೇವಾ ಅಶ್ವಿನಾವಬ್ರುವನ್ | ಭಿಷಜೌ ನೈ ಸ್ಥಃ | ಇದಂ ಯಜ್ಞಸ್ಯ ಶಿರಃ ಪ್ರತಿಫ-
ತ್ತಮಿತಿ | ತಾವಬ್ರೂತಾಂ ವರಂ ವೃಣಾವಹೈ | ಗ್ರಹ ಏನ ನಾವತ್ರಾಪಿ ಗೃಹ್ಯತಾಮಿತಿ | ತಾಭ್ಯಾ-
ಮೇತಮಾಶ್ವಿನಮಗೃಹ್ಣನ್ | ತಾನೇತದ್ಯಜ್ಞಸ್ಯ ಶಿರಃಪ್ರತ್ಯಥತ್ತಾಂ | ಯತ್ಪ್ರವರ್ಗಃ | ತೇನ
ಸಶೀರ್ಷ್ಣಾ ಯಜ್ಞೇನ ಯಜಮಾನಾಃ | ಅನಾಶಿಷೋಽವಾರುಂಧತ | ಅಭಿಸುವರ್ಗಂ ಲೋಕ-
ಮಜಯನ್ || (ತೈ.ಆ. ೫-೧-೬)

ಪ್ರವರ್ಗ್ಯವೆಂಬ ಶಿರಸ್ಸಿಲ್ಲದ ಯಜ್ಞಶರೀರದಿಂದ ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಯಾವ ವ್ರಯೋಜನವೂ ಆಗದಿರಲು ಅವರು ಅಶ್ವಿನೀ ದೇವತೆಗಳ ಬಳಿಗೆ ಹೋಗಿ ಇಂತೆಂದರು—ಎಲೈ ಅಶ್ವಿನೀದೇವತೆಗಳೇ, ನೀವು ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ವೈದ್ಯರಷ್ಟೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಈಗ ಕತ್ತರಿಸಿಹೋಗಿರುವ ಯಜ್ಞಶಿರಸ್ಸನ್ನು ಯಜ್ಞಶರೀರದಲ್ಲಿ ಪುನಃ ಸೇರಿಸಿ ಚಿಕಿತ್ಸೆಯನ್ನು ಮಾಡಬೇಕು ಎಂದರು. ಅದಕ್ಕೆ ಅಶ್ವಿನೀದೇವತೆಗಳು—ನೀವು ಹೇಳುವುದೇನೋ ಸರಿ. ಆದರೆ ನಾವು ಕೇಳುವ ವರವನ್ನು ಕೊಟ್ಟರೆ ನೀವು ಹೇಳಿದಂತೆಯೇ ಮಾಡುವೆವು ಎನ್ನಲು, ಆ ವರವು ಯಾವುದು ಅದನ್ನು ಕೇಳಿ ಎಂದು ದೇವತೆಗಳು ಹೇಳಿದರು. ಅಶ್ವಿನೀದೇವತೆಗಳು—ಸೋಮಯಾಗದಲ್ಲಿ ದೇವತೆಗಳಾದ ನೀವೆಲ್ಲ ಸೋಮವಾನಮಾಡುವಿರಷ್ಟೆ. ನಾವು ವೈದ್ಯರಾದ್ದರಿಂದ ನಿಕ್ಕಷ್ಟರು ಎಂಬ ಭಾವನೆ ಯಿಂದ ನಮಗೆ ನೀವು ಪಾನಮಾಡಿ ಮಿಕ್ಕ ಉಚ್ಛಿಷ್ಟವನ್ನು ಮಾತ್ರ ಕೊಡುತ್ತಿದ್ದೀರಿ. ಅದು ನಮಗೆ ಇಷ್ಟವಿಲ್ಲ ನಿಮ್ಮ ಸರಿಸಮಾನಸ್ವಂಧರಂತೆಯೇ ಭಾವಿಸಿ ನಮಗೂ ಸೋಮಪಾನದಲ್ಲಿ ಭಾಗವನ್ನು ಕೊಡಬೇಕು ಎಂದರು. ದೇವತೆಗಳು ಹಾಗೆಯೇ ಆಗಲೆಂದು ಸಮ್ಮತಿಸಿದರು. ಬಳಿಕ ಅಶ್ವಿನೀದೇವತೆಗಳು ಪ್ರವರ್ಗ್ಯವೆಂಬ ಯಜ್ಞಶಿರಸ್ಸನ್ನು ಯಜ್ಞಪುರುಷನ ಶರೀರಕ್ಕೆ ಮುಂಚಿನಂತೆ ಸೇರಿಸಿ ಚಿಕಿತ್ಸೆಮಾಡಿದರು. ಅನಂತರ ದೇವತೆಗಳು ಶಿರಸ್ಸಹಿತವಾದ ಯಜ್ಞಶರೀರವನ್ನು ಪಡೆದು ಯಜ್ಞಮಾಡಿ ತಮ್ಮ ಇಷ್ಟಾರ್ಥಗಳನ್ನು ಸ್ವರ್ಗಲೋಕವನ್ನು ಪಡೆದರು.

ಯತ್ಪ್ರವರ್ಗಂ ಪ್ರವೃಣಕ್ತಿ | ಯಜ್ಞಸ್ಯೈವ ತಚ್ಚಿರಃ ಪ್ರತಿಧಧಾತಿ | ತೇನ ಸಶೀರ್ಷ್ಣಾ
ಯಜ್ಞೇನ ಯಜಮಾನಾಃ | ಅನಾಶಿಷೋಽವಾರುಂಧೇ | ಅಭಿ ಸುವರ್ಗಂ ಲೋಕಂ ಜಯತಿ |
ತಸ್ಮಾದೇಷ ಅಶ್ವಿನಪ್ರವಯಾ ಇವ | ಯತ್ಪ್ರವರ್ಗಃ || (ತೈ. ಆ. ೫-೧-೭)

ಆದ್ದರಿಂದ ಸೋಮಯಾಗವನ್ನು ಮಾಡುವ ಯಜಮಾನನು ಯಜ್ಞದ ಶಿರಸ್ಸಿನ ರೂಪವಾದ ಈ ಪ್ರವರ್ಗ್ಯವೆಂಬ ಕರ್ಮವನ್ನು ಆಚರಿಸಿ ಮುಂದೆ ಯಜ್ಞಮಾಡಬೇಕು. ಹಾಗೆ ಮಾಡುವುದರಿಂದ, ಶಿರಸ್ಸಿನಿಂದ ಸಹಿತವಾದ ಯಜ್ಞಶರೀರದಿಂದ ಯಜ್ಞಮಾಡಿದಂತಾಗಿ ಯಜ್ಞದ ಪೂರ್ಣಫಲವು ಯಜಮಾನನಿಗೆ ಲಭಿಸುವುದು. ಸ್ವರ್ಗಲೋಕಪ್ರಾಪ್ತಿಯೂ ಆಗುವುದು ಈ ಪ್ರವರ್ಗ್ಯವೆಂಬ ಯಜ್ಞಶಿರಸ್ಸನ್ನು ಯಜ್ಞಶರೀರಕ್ಕೆ ಸೇರಿಸಿ ಚಿಕಿತ್ಸೆಮಾಡಿದವರು ಅಶ್ವಿನೀದೇವತೆಗಳಾದ್ದರಿಂದ ಈ ಪ್ರವರ್ಗ್ಯವೆಂಬ ಕರ್ಮಕ್ಕೆ 'ಅಶ್ವಿನಪ್ರವಯ' ಎಂಬ ಹೆಸರು ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿರುವುದು ಎಂದರೆ ಪ್ರವರ್ಗ್ಯಕರ್ಮದಲ್ಲಿ ಅಶ್ವಿನೀದೇವತೆಗಳ ಪರವಾದ ಮಂತ್ರಗಳೇ ಹೆಚ್ಚಾಗಿರುವವು ಎಂದಭಿಪ್ರಾಯವು.

ತಂ ಸಂಭೃತ್ಯಾಹತುರ್ಬ್ರಹ್ಮನ್ ಪ್ರವರ್ಗ್ಯೇಣ ಪ್ರಚರಿಷ್ಯಾಮೋ
ಹೋತರಭಿಷ್ಟುಹೀತಿ ||

ಪ್ರವರ್ಗ್ಯಸಾಧನಾನಿ ಸಂಪಾದಿತವತೋಸ್ತಯೋರನುಜ್ಞಾಪನಮಂತ್ರಂ ಪ್ರೈಷಮಂತ್ರಂ
ಚ ವಿಧತೇ—ತಂ ಪ್ರವರ್ಗ್ಯಕರ್ಮೋಪಯುಕ್ತಂ ಸಾಧನಸಮೂಹಂ ಸಂಭೃತ್ಯ ಸಂಪಾದ್ಯ
ಚತುರ್ವಾಹನಧ್ವಯೋರ್ವಾಹನ ಮಧ್ಯೇಧ್ವಯುಃ ಪ್ರತಿಪ್ರಸ್ಥಾತಾ ಚೇತ್ಯುಭಾವಧ್ವಯೋ
ಬ್ರಹ್ಮಾಣಂ ಹೋತಾರಂ ಚ ಪ್ರತ್ಯೇವಂ ಬ್ರೂಯಾತಾಂ || ಭೋ ಬ್ರಹ್ಮನ್ ವಯಮ್ನತ್ವಿಜ
ಸರ್ವೇ ಪ್ರವರ್ಗ್ಯಾಪ್ಯೇನ ಕರ್ಮಣಾ ಪ್ರಚರಿಷ್ಯಾಮೋನುಷ್ಠಾಸ್ಯಾಮಃ || ಸೋಯಮನು-
ಜ್ಞಾಪನಮಂತ್ರಃ ಹೇ ಹೋತಸ್ತ್ವಭಿಷ್ಪುಹಿ ಪ್ರವರ್ಗ್ಯಸ್ತುತಿರೂಪಾಃ ಸರ್ವಾ ಋಚಃ ಪಠ ||
ಸೋಯಂ ಪ್ರೈಷಮಂತ್ರಃ ಇತಿಶಬ್ದೋ ಮಂತ್ರದ್ವಯಸಮಾಪ್ತಾರ್ಥಃ ||

ಈರೀತಿ ಯಜ್ಞಸಾಮಗ್ರಿಗಳನ್ನು ಸಂಪಾದಿಸಿಕೊಂಡಮೇಲೆ ಅಧ್ವರ್ಯುವರ್ಗದ ನಾಲ್ಕುಮಂದಿ ಋತ್ವಿಜರಲ್ಲಿ ಅಧ್ವರ್ಯು-
ಮತ್ತು ಪ್ರತಿಪ್ರಸ್ಥಾತಾ ಎಂಬಿಬ್ಬರು ಬ್ರಹ್ಮ ಮತ್ತು ಹೋತೃವೆಂಬ ಋತ್ವಿಜರನ್ನು ಕುರಿತು ಈರೀತಿ ಹೇಳುವರು—ಎಲೈ ಬ್ರಹ್ಮನೇ
ನಾವು ಪ್ರವರ್ಗ್ಯವೆಂಬ ಕರ್ಮಕ್ಕೆ ಬೇಕಾದ ಸಕಲ ಸಾಮಗ್ರಿಗಳನ್ನು ಒದಗಿಸಿಕೊಂಡು ಸಿದ್ಧರಾಗಿದ್ದೇವೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಈಗ
ಪ್ರವರ್ಗ್ಯವೆಂಬ ಕರ್ಮಾನುಷ್ಠಾನಮಾಡುವುದಕ್ಕೆ ಪ್ರವೃತ್ತರಾಗೋಣ. ಅನಂತರ ಅಧ್ವರ್ಯುವು ಹೋತೃವನ್ನು ಕುರಿತು ಎಲೈ
ಹೋತೃವೇ ಪ್ರವರ್ಗ್ಯಸ್ತುತಿರೂಪವಾದ ಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ಈಗ ಪಠಿಸು ಎಂದು ಪ್ರೈಷಮಂತ್ರದಿಂದ ನಿರ್ದೇಶಿಸುವನು.

English Translation

(The Pravargya Ceremony)

The sacrifice went away from the gods (saying), I shall not be your food. The gods said: do not go; thou alone shalt be our food. The gods then killed it. When it had been taken asunder (cut into pieces) by them, it was found not to be sufficient (to satisfy their appetite). The gods said: this sacrifice after having been taken asunder, will certainly not be sufficient for us. Well, let us dress (and fill up) this sacrifice. After having dressed it, they said to the As'vins are the two physicians of the gods, they are the two Adhvaryus (sacred cooks). Thence two Adhvaryu priests provide for all the implements required for the Pravargya vessel (gharma). After having done so, they say, "Brahma! we shall perform the Pravargya ceremony. Hotar! repeat the appropriate mantras!"

ಇತಿ ಶ್ರೀಮತ್ಸಾಯಣಾಚಾರ್ಯವಿರಚಿತೇ ಮಾಧವೀಯೇ ನೇದಾರ್ಥಪ್ರಕಾಶ

ಐತರೇಯಬ್ರಾಹ್ಮಣಭಾಷ್ಯಸ್ಯ ಚತುರ್ವಾಹ್ಯಾಯೇ ಪ್ರಥಮಃ ಖಂಡಃ

ಇಲ್ಲಿಗೆ ಐತರೇಯಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿ ನಾಲ್ಕನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯದ ಮೊದಲನೆಯ ಖಂಡವು ಸಮಾಪ್ತವಾದುದು.

ಅಥ ಚತುರ್ಥಾಧ್ಯಾಯೇ ದ್ವಿತೀಯಃ ಖಂಡಃ

ನಾಲ್ಕನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ ಎರಡನೆಯ ಖಂಡವು

ಪಂಚಿಕೆ ೧—ಪ್ರಕರಣ ೧೯

[ಪ್ರವರ್ಗೀಕೃತ ಮಂತ್ರಗಳು]

ಬ್ರಹ್ಮಜಜ್ಞಾನಂ ಪ್ರಥಮಂ ಪುರಸ್ತಾದಿತಿ ಪ್ರತಿಪದ್ಯತೇ ಬ್ರಹ್ಮ ವೈ
ಬೃಹಸ್ಪತಿರ್ಬ್ರಹ್ಮಣೈವೈನಂ ತದ್ವಿಷಜ್ಯತಿ ||

ಹೋತುರಭಿಷ್ವನಾರ್ಥಾಸ್ತು ಕ್ಷು ಪ್ರಥಮಾನ್ಯುಚಂ ವಿಧತ್ತೇ—ಪ್ರತಿಪದ್ಯತೇಃ ನೇನ
ಮಂತ್ರೇಣ ಹೋತಾಭಿಷ್ವವಂ ಪ್ರಾರಭತ ಇತ್ಯರ್ಥಃ || ಅಸ್ಮಿನ್ಮಂತ್ರೇ ಬ್ರಹ್ಮಶಬ್ದೇನ ದೇವಾ-
ನಾಂ ಮಧ್ಯೇ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಜಾತಿರೂಪೋ ಬೃಹಸ್ಪತಿರುಚ್ಯತೇ || ತಸ್ಮಾದನೇನ ಮಂತ್ರೇಣೋಪ-
ಕ್ರಮೇ ಸತಿ ಬ್ರಹ್ಮಣೈವ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಜಾತ್ಯೈವೈನಂ ಪ್ರವರ್ಗ್ಯಂ ತದಾಭಿಷಜ್ಯತಿ ಚಿಕಿತ್ಸತೇ ||

ಅಧ್ಯಯವು ಸ್ತೌಷಮಂತ್ರದಿಂದ ಹೋತೃವನ್ನು ನಿರ್ದೇಶಿಸಿದ ಕೂಡಲೇ ಹೋತೃವು—

ಬ್ರಹ್ಮ ಜಜ್ಞಾನಂ ಪ್ರಥಮಂ ಪುರಸ್ತಾದ್ವಿ ಸೀಮತಃ ಸುರುಚೋ ವೇನ ಆವಃ |

ಸ ಬುಧ್ನಿಯಾ ಉಪಮಾ ಅಸ್ಯ ವಿಷ್ಠಾಃ ಸತಶ್ಚ ಯೋನಿಮಸತಶ್ಚ ವಿವಃ ||

(ತೈ.ಸಂ. ೪-೨೪-೨ ; ವಾ.ಸಂ. ೧೩-೩ ; ಅ.ವೇ. ೪-೧-೧ ; ಜಿ-೬-೧ ; ಮೈ.ಸಂ. ೨-೭-೧೯೭ ; ಕಾಠ.ಸಂ. ೧೬-೧೮೩).
ಎಂಬ ಮೊದಲನೆಯ ಋಕ್ವೇದದ ಪ್ರಾರಂಭಮಾಡುವನು. ಈ ಮಂತ್ರವೂ ಮುಂದಿನ ಮೂರು ಮಂತ್ರಗಳೂ
ಋಗ್ವೇದಸಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿಲ್ಲ. ಶಾಖಾಂತರದಲ್ಲಿದೆಯೆಂದು ಹೇಳಲಾಗಿದೆ. (ಅಶ್ವ.ಶ್ರೌ.ಸೂ. ೪-೬-೩-೧, ೨, ೩, ೪). ಈ ಮಂತ್ರ
ದಲ್ಲಿರುವ ಬ್ರಹ್ಮಶಬ್ದಕ್ಕೆ ದೇವತೆಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಜಾತಿರೂಪನಾದ ಬೃಹಸ್ಪತಿಯೆಂದರ್ಥವು. ಆದ್ದರಿಂದ ಹೋತೃವು
ಈ ಮಂತ್ರವನ್ನು ಪ್ರಾರಂಭದಲ್ಲಿ ಪಠಿಸಿ ಪ್ರವರ್ಗರೂಪವಾದ ಯಜ್ಞಪುರುಷನ ಶಿರಸ್ಸನ್ನು ಶರೀರಕ್ಕೆ ಸೇರಿಸುವ ಚಿಕಿತ್ಸೆಯನ್ನು
ಆರಂಭಿಸುವನು.

ಇಯಂ ಸಿತ್ರೇ ರಾಷ್ಟ್ರೇತ್ಯಗ್ರ ಇತಿ ವಾಗ್ವೈ ರಾಷ್ಟ್ರೀ ವಾಚಮೇವಾ-
ಸ್ತಿಸ್ತದ್ಧಧಾತಿ ||

ದ್ವಿತೀಯಾನ್ಯುಚಂ ವಿಧತ್ತೇ—ಅಸ್ಮಿನ್ಮಂತ್ರೇ ತೃತೀಯಾಂತೋ ರಾಷ್ಟ್ರೀಶಬ್ದೋ
ವಾಚಂ ಬ್ರೂತೇ | ತತ್ತೇನ ಮಂತ್ರಪಾಠೇನಾಸ್ತಿಸ್ತವರ್ಗ್ಯೇ ವಾಚಮೇವ ಸಂಪಾದಯತಿ ||

ಅನಂತರ ಹೋತ್ಯವು—

ಇಯಂ ಪಿತ್ರಾ ರಾಷ್ಟ್ರೇತ್ಯಗ್ರೇ ಪ್ರಥಮಾಯ ಜನುಷೇ ಭುವನೇಷಾಃ |

ತಸ್ಮಾ ಏತಂ ಸುರುಚಂ ಹ್ವಾರಮಹ್ಯಂ ಘರ್ವಂ ಶ್ರೀಣಂತು ಪ್ರಥಮಾಯ ಧಾಸ್ಯನೇ ||

(ಅಥ. ಸಂ. ೪-೧-೨).

ಎಂಬ ಎರಡನೆಯ ಋಕ್ಕನ್ನು ಪಠಿಸುವನು. ಈ ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿರುವ ತೃತೀಯಾವಿಭಕ್ತ್ಯಂತವಾದ ರಾಷ್ಟ್ರಾ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ವಾಕ್ಯನ್ನು (ಮಾತನ್ನು) ಸೂಚಿಸುವುದು. ಅದರಿಂದ ಈ ಮಂತ್ರಪಠನವು ಯಜ್ಞಶರೀರದಲ್ಲಿ ವಾಕ್ಯನ್ನು (ಮಾತನಾಡುವ ಶಕ್ತಿಯನ್ನು) ಸ್ಥಾಪಿಸುವುದು.

ಮಹಾನ್ಮಹೀ ಅಸ್ತಭಾಯ ದ್ವಿಜಾತ ಇತಿ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಸ್ಪತ್ಯಾ ಬ್ರಹ್ಮ ವೈ

ಬೃಹಸ್ಪತಿರ್ಬ್ರಹ್ಮಣೈವೈನಂ ತದ್ಭಿಷಜ್ಯತಿ ||

ತೃತೀಯಾಮೃಚಂ ವಿಧತ್ತೇ—ಅಸ್ಯ ಮಂತ್ರಸ್ಯ ಚತುರ್ಥಪಾದೇ ಬೃಹಸ್ಪತಿರ್ದೇವತೇತಿ ಶ್ರುಯಮಾಣತ್ವಾದ್ಬೃಹಸ್ಪತೇಶ್ಚ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಸ್ವಾಮಿತ್ವಾದಿಯಮ್ಬ್ರಾಹ್ಮಣಸ್ಪತ್ಯಾ ||

ಅನಂತರ ಹೋತ್ಯವು—

ಮಹಾನ್ ಮಹೀ ಅಸ್ತಭಾಯ ದ್ವಿಜಾತೋ ದ್ಯಾಗ್ಂ ಸದ್ಮ ಪಾರ್ಥಿವಂ ಚ ರಜಃ |

ಸ ಬುಧ್ನಾದಾಷ್ಟ ಜನುಷಾಭ್ಯಗ್ರಂ ಬೃಹಸ್ಪತಿರ್ದೇವತಾ ಯಸ್ಯ ಸಮ್ರಾಟ್ ||

(ತೈ. ಸಂ. ೨-೩-೧೪-೬)

ಎಂಬ ಮೂರನೆಯ ಋಕ್ಕನ್ನು ಪಠಿಸುವನು. ಈ ಮಂತ್ರದ ನಾಲ್ಕನೆಯ ಪಾದದಲ್ಲಿ ಬೃಹಸ್ಪತಿ ಶಬ್ದಪ್ರಯೋಗವಿರುವುದು. ಬೃಹಸ್ಪತಿಯು ದೇವತೆಗಳಲ್ಲಿ ಬ್ರಾಹ್ಮಣವರ್ಗಕ್ಕೆ ಸೇರಿದವನಾದ್ದರಿಂದ ಈ ಮಂತ್ರವು ಬ್ರಾಹ್ಮಣಸ್ವತದೇವತಾಕವಾಗಿರುವುದು. ಈ ಮಂತ್ರಪಠನದಿಂದ ಎಂದರೆ ಬ್ರಹ್ಮಶಬ್ದೋಚ್ಚಾರಣೆಯಿಂದ ಹೋತ್ಯವು ಪ್ರವರ್ಗ್ಯವುರುಷನ ಒಕ್ಕಿಸ್ತೆಯನ್ನು ಮಾಡಿದಂತಾಗುವುದು.

ಅಭಿ ತ್ಯಂ ದೇವಂ ಸವಿತಾರಮೋಣ್ಯೋರಿತಿ ಸಾವಿತ್ರೀ ಪ್ರಾಣೋ ವೈ

ಸವಿತಾ ಪ್ರಾಣಮೇವಾಸ್ಮಿಂಸ್ತದ್ಧಧಾತಿ ||

ಚತುರ್ಥಾಮೃಚಂ ವಿಧತ್ತೇ—ಸವಿತಾರಮಿತಿ ಶ್ರುತತ್ವಾದಿಯಮ್ಬ್ರಾಹ್ಮಣಸ್ವಾಮಿತ್ವೇ || ಪಠನೀಯೇತಿ ಶೇಷಃ || ಪ್ರಾಣಸ್ಯ ದೇಹೇಂದ್ರಿಯಪ್ರೇರಕತ್ವಾತ್ಸವಿತೃತ್ವಂ || ತತ್ತೇನ ಮಂತ್ರೇಣಾಸ್ಮಿಂಸ್ಪ್ರವರ್ಗೇ ಪ್ರಾಣಮೇವ ಸಂಪಾದಯತಿ || ತಾವಿತಾಶ್ಚತಸ್ರ ಋಚಃ ಶಾಖಾಂತರಗತಾ ಅಶ್ವಲಾಯನೇನ ಪಠಿತಾ ದ್ರಷ್ಟವ್ಯಾಃ ||

ಅನಂತರ ಹೋತ್ಯವು—

ಅಭಿ ತ್ಯಂ ದೇವಂ ಸವಿತಾರಮೋಣ್ಯೋಃ ಕವಿಕ್ರತುನುರ್ಜಾಮಿ ಸತ್ಯಸವಸಗ್ಂ ರತ್ನಧಾ-
ಮುಭಿಪ್ರಿಯಂ ಮತಿಂ ಕವಿಂ | ಊರ್ಧ್ವಾ ಯಸ್ಯಾಮುತಿರ್ಭಾ ಆದಿದ್ಯುತತ್ಸವೀನುನಿ ಹಿರಣ್ಯ-
ಪಾಣಿರಮಿಮೀತ ಸುಕ್ರತುಃ ಕೃಪಾ ಸುನಃ || (ತೈ.ಸಂ. ೧-೨-೬-೧ ; ಎ. ಸಂ. ೪-೨೫)

ಎಂಬ ನಾಲ್ಕನೆಯ ಋಕ್ಕನ್ನು ಪಠಿಸುವನು. (ಈ ಮಂತ್ರವು ಅರ್ಥವಸಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿ ಎರಡು ಋಕ್ಕುಗಳಾಗಿ ಪಠಿತವಾಗಿದೆ. ೭-೧೪-೧, ೨). ಈ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಸವಿತಾರಂ ಎಂಬ ಶಬ್ದಪ್ರಯೋಗವಿರುವುದರಿಂದ ಈ ಮಂತ್ರವು ಸವಿತೃದೇವತಾಕವು. ಸವಿತೃದೇವತೆಯು ಶರೀರದ ಪ್ರಾಣ ಮತ್ತು ಇಂದ್ರಿಯಗಳ ಪ್ರೇರಕನಾದುದರಿಂದ ಈ ಮಂತ್ರಪಠನವು ಪ್ರವರ್ಗ್ಯಶರೀರದಲ್ಲಿ ಪ್ರಾಣವನ್ನು ಸ್ಥಾಪಿಸುವುದು. ಮೇಲೆ ಹೇಳಿದ ನಾಲ್ಕು ಮಂತ್ರಗಳು ಋಗ್ವೇದದಲ್ಲಿರುವುದಿಲ್ಲ. ಶಾಖಾಂತರಗಳಲ್ಲಿರುವುದನ್ನು ಆಶ್ವಲಾಯನರು ಶ್ರೌತಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಪಠಿಸಿರುವರು. ಆದರೆ ನಾವು ಆ ಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ಆಯಾ ಶಾಖೆಗಳಿಂದ ಸಂಗ್ರಹಿಸಿ ತೆಗೆದು ಇಲ್ಲಿ ಪೂರ್ತಿಯಾಗಿ ಕೊಟ್ಟಿದ್ದೇವೆ.

ಸಂಸೀದಸ್ವ ಮಹಾ ಅಸೀತ್ಯೇವೈನಂ ಸಮಸಾದಯನ್ |

ಪಂಚಮೀಮ್ಯಚಂ ವಿಧತ್ತೇ—ಅನೇನ ಮಂತ್ರೇಣೈನಂ ಪ್ರವರ್ಗ್ಯಾಖ್ಯಂ ಮಹಾವೀರಂ
ಖರಶಬ್ದಾಭಿಧೇಯೇ ಸಂತಾಪನಸ್ಥಾನೇ ಸಮಸಾದಯನ್ಸ್ಥಾಪಯೇಯುರಿತ್ಯರ್ಥಃ ||

ಅನಂತರ ಹೋತೃವು—

ಸಂಸೀದಸ್ವ ಮಹಾ ಅಸಿ ಶೋಚಸ್ವ ದೇವವೀತಮಃ |

ವಿ ಧೂಮಮಗ್ನೇ ಅರುಷಂ ಮಿಯೇಧ್ಯ ಸೃಜ ಪ್ರಶಸ್ತ ದರ್ಶತಂ ||

(ಋ. ಸಂ. ೧-೨೬-೯)

ಎಂಬ ಐದನೆಯ ಋಕ್ಕನ್ನು ಪಠಿಸುವನು. ಈ ಮಂತ್ರಪಠನದಿಂದ ಪ್ರವರ್ಗ್ಯಕರ್ಮದಲ್ಲಿ ಮಹಾವೀರ ವೆಂಬ (ಹಾಲು ಕಾಯಿಸುವ) ಮಣ್ಣಿನ ಪಾತ್ರೆಯನ್ನು ಖರ ವೆಂಬ ಕಾಯಿಸುವ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಸ್ಥಾಪಿಸಲಾಗುವುದು. ಖರವೆಂದರೆ—ಖರೋ ನಾನು ಮಹಾವೀರಸಂತಾಪನಪ್ರಕೃತಿ ಲನಾದ್ಯರ್ಥಂ ಸಿಕತಾಭಿಃ ಕಲ್ಪಿತೋ ದೇಶ ಉಚ್ಯತೇ | ಪ್ರವರ್ಗ್ಯಕರ್ಮದಲ್ಲಿ ಮಹಾವೀರವೆಂಬ ಮಣ್ಣಿನ ಪಾತ್ರೆಯನ್ನು (ಇದರಲ್ಲಿ ಹಾಲಿರುವುದು) ಕಾಯಿಸುವುದಕ್ಕೂ ತೊಳೆಯುವುದಕ್ಕೂ ಮರಳಿನಿಂದ ಸಿದ್ಧಪಡಿಸಿರುವ ಪ್ರದೇಶವು (ಆಪಸ್ತಂಬ ಶ್ರೌತಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ—ತತಃ ಖರಾನುಪವಪತಿ | ಉತ್ತರೇಣ ಗಾರ್ಹಪತ್ಯಮೇಕಂ ಉತ್ತರೇಣಾಹವನೀಯಮೇಕಂ | ಉತ್ತರಪೂರ್ವಂ ದ್ವಾರಂ ಕರೋತಿ ಬಾಹ್ಯತೋ ನಿಷ್ಪೇಚನವಂತಂ (ಆಪ. ಶ್ರೌ. ಸೂ. ೧೫-೬-೨೦, ೨೧, ೨೨) ಎಂದು ಹೇಳಿದೆ. ಗಾರ್ಹಪತ್ಯಾಗ್ನಿಕುಂಡದ ಉತ್ತರಭಾಗದಲ್ಲಿಯೂ ಆಹವನೀಯಾಗ್ನಿಯ ಉತ್ತರಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿಯೂ, ಉತ್ತರ ಮತ್ತು ಪೂರ್ವದಿಕ್ಕುಗಳ ಮಧ್ಯಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿಯೂ (ನಿಶಾನ್ಯ) ಖರವೆಂಬ ಮೂರು ಸಣ್ಣ ಹಳ್ಳಗಳನ್ನು ತೋಡಬೇಕು. ನಿಶಾನ್ಯಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿರುವ ಖರವು ಅಥವಾ ಖರದ ದ್ವಾರವು (ಬಚ್ಚಲು) ಮಹಾವೀರಪಾತ್ರೆಯನ್ನು ತೊಳೆಯುವುದಕ್ಕನುಕೂಲವಾಗಿರುವಂತೆ ಹೊರಭಾಗದಲ್ಲಿರಬೇಕು. ಈ ಹಳ್ಳದ ಅಥವಾ ಗುಂಡಿಯ ಆಳವು ಪ್ರಾದೇಶಮಾತ್ರಂ ಪರಿಮಂಡಲಂ ಒಂದು ಗೇಣು ಉದ್ದವಿರಬೇಕು. ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಮರಳನ್ನು ತುಂಬಿರಬೇಕು. ಮಹಾವೀರವೆಂದರೆ—ಪ್ರವರ್ಗ್ಯ ಹವಿರಾತ್ರಯಭೂತೋ ಮೃನ್ಮಯಪಾತ್ರವಿಶೇಷೋ ಮಹಾವೀರಃ | ಪ್ರವರ್ಗ್ಯಕರ್ಮದಲ್ಲಿ ಹವಿಸ್ಸನ್ನು (ಹಾಲನ್ನು) ಇಡುವ ಮಣ್ಣಿನ ಪಾತ್ರೆಗೆ ಮಹಾವೀರವೆಂದು ಹೆಸರು. ಇದರ ಆಕಾರವು ಮೂರು ಮಡಕೆಗಳನ್ನು ಒಂದರ ಮೇಲೊಂದನ್ನು ಇಟ್ಟಂತಿರುವುದು. ಅದನ್ನು ಮಾಡುವ ಕ್ರಮವು ಆಪಸ್ತಂಬಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವುದು—ಸಂಪ್ರಕ್ಲಿಶ್ಯ ಮೃದಂ ಮಖಸ್ಯ ಶಿರೋಽಸೀತಿ ಪಿಂಡಂ ಕೃತ್ವಾ ಯಜ್ಞಸ್ಯ ಪದೇ ಸ್ಥ ಇತ್ಯಂಗುಷ್ಠಾಭ್ಯಾಂ ನಿಗೃಹ್ಯ ಮಹಾವೀರಂ ಕರೋತಿ | ತ್ರ್ಯುಧ್ಧಿಂ ಪಂಚೋದ್ಧಿಮಪರಿಮಿತೋದ್ಧಿಂ ವಾ ಪ್ರಾದೇಶಮಾತ್ರಮೂರ್ಧ್ವಸಾನುಮುಪರಿಷ್ಠಾದಾಸೇಚನವಂತಂ ಮಧ್ಯೇ ಸನ್ನತಂ ವಾಯವ್ಯಪ್ರಕಾರಂ (ಆಪ. ಶ್ರೌ. ಸೂ. ೧-೫-೨-೧೪) ಜಿಗಟಾಗಿರುವ ಮಣ್ಣನ್ನು ಅಗೆದು ತಂದು ಮಖಸ್ಯ ಶಿರೋಽಸಿ ಎಂಬ ಮಂತ್ರದಿಂದ ನೀರನ್ನು ಹಾಕಿ ಕಲಸಿ ಉಂಡೆಯನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಿ, ಯಜ್ಞಸ್ಯ ಪದೇಸ್ಥ ಎಂಬ ಮಂತ್ರದಿಂದ ಅಂಗುಷ್ಠಾನಾಮಿಕಬೆರಳುಗಳಿಂದ

ಮಣ್ಣನ್ನು ತೆಗೆದುಕೊಂಡು ಮಹಾವೀರ ಪಾತ್ರೆಯನ್ನು ಮಾಡಬೇಕು. ಆ ಪಾತ್ರೆಯು ಒಂದು ಗೇಣು ಪ್ರಮಾಣದ್ದಾಗಿರಬೇಕು. ಆ ಪಾತ್ರೆಯು ಮೂರು, ಐದು ಅಥವಾ ಅನೇಕ ಪಾತ್ರೆಗಳನ್ನು ಸೇರಿಸಿದಂತೆ ಇಡಬೇಕು ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಸಣ್ಣನಾಗಿರಬೇಕು. ಪಾತ್ರೆಯ ಬಾಯಿಯು ಮೇಲುಭಾಗದಲ್ಲರಬೇಕು ಇತ್ಯಾದಿ.

ಅಂಜಂತಿ ಯಂ ಪ್ರಥಯಂತೋ ನ ವಿಪ್ರಾ ಇತ್ಯಜ್ಯಮಾನಾನಾಭಿ-
ರೂಪಾ ಯದ್ಯಜ್ಞೇಽಭಿರೂಪಂ ತತ್ಸವ್ಯದ್ಧಂ ||

ಷಷ್ಠೀವ್ಯಚಂ ವಿಧತ್ತೇ—ಅಸ್ತಿನಂತ್ರೇಽಂಜಂತೀತಿಪದಸ್ಯ ಶ್ರುತತ್ವಾದಾಜ್ಯೇನಾಜ್ಯ-
ಮಾನಾಯ ಮಹಾವೀರಾಖ್ಯಾಯ ಪಾತ್ರಾಯಯೇಯವ್ಯಗಭಿರೂಪಾ ಭವತಿ ||

ಅನಂತರ ಹೋತೃವು—

ಅಂಜಂತಿ ಯಂ ಪ್ರಥಯಂತೋ ನ ವಿಪ್ರಾ ವಪಾವಂತಂ ನಾಗ್ನಿನಾ ತಪಂತಃ |
ಪಿತುರ್ನ ಪುತ್ರ ಉಪಸಿ ಪ್ರೇಷ್ಯ ಆ ಘರ್ವೋ ಅಗ್ನಿಮೂತಯನ್ನಸಾದಿ ||

(ಋ. ಸಂ. ೫-೪೩-೭)

ಎಂಬ ಆರನೆಯ ಋಕ್ಕನ್ನು ಪಠಿಸುವನು. ಈ ಮಂತ್ರಪಠನವನ್ನು ಮಾಡುತ್ತಾ ಋತ್ವಿಜರು ಮಹಾವೀರಪಾತ್ರೆಯನ್ನು ಆಜ್ಯ (ತುಪ್ಪ)ದಿಂದ ಲೇಪನಮಾಡುವರು. ಈ ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿ ಅಂಜಂತಿ ಎಂಬ ಪದವಿರುವುದರಿಂದ ಇದು ಆಜ್ಯಲೇಪನಕರ್ಮವನ್ನು ಸೂಚಿಸುವುದು. ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಮಾಡಬೇಕಾದ ಕರ್ಮಗಳನ್ನು ಯಥಾವತ್ತಾಗಿ ವಿವರಿಸುವ ಮಂತ್ರಗಳ ಪಠನದಿಂದ ಆ ಕರ್ಮವು ಸಾಂಗವಾಗಿ ನೆರವೇರುವುದು. ಇಲ್ಲಿ ಮಹಾವೀರಪಾತ್ರೆಯನ್ನು ಆಜ್ಯದಿಂದ ಲೇಪನಮಾಡುವಾಗ ಆ ಕರ್ಮವನ್ನು ಈ ಮಂತ್ರವು ವಿವರಿಸುವುದರಿಂದ ಈ ಕರ್ಮಕ್ಕೆ ಈ ಮಂತ್ರಕ್ಕೆ ಸಮನ್ವಯವುಂಟಾಗಿ ಕರ್ಮವು ನಿರ್ವಿಘ್ನವಾಗಿ ನೆರವೇರುವುದು ಎಂದಭಿಪ್ರಾಯವು.

ಪತಂಗಮುಕ್ತಮಸುರಸ್ಯ ಮಾಯಯಾ ಯೋ ನಃ ಸನುತ್ಯೋ ಅಭಿ-
ದಾಸದಗ್ನೇ ಭವಾ ನೋ ಅಗ್ನೇ ಸುಮನಾ ಉಪೇತಾವಿತಿ ದ್ವೇ
ದ್ವೇ ಅಭಿರೂಪೇ ಯದ್ಯಜ್ಞೇಽಭಿರೂಪಂ ತತ್ಸವ್ಯದ್ಧಂ ||

ಸಪ್ತಮೀನಾರಭ್ಯ ದ್ವಾದಶಪರ್ಯಂತಾಃ ಷಡ್ಯಜೋ ವಿಧತ್ತೇ—ಪತಂಗಮಿತಿ ಸಂಹಿತಾ-
ಯಾನಾಮ್ನಾತಯೋರ್ಧ್ವಯೋಃ ಪ್ರತೀಕೇ || ಯೋ ನಃ ಸನುತ್ಯ ಇತಿ ದ್ವಯೋಃ ಪ್ರತೀಕೇ ||
ಭವಾ ನೋ ಅಗ್ನಯ ಇತಿ ದ್ವಯೋಃ || ಏತಾಸಾಂ ಸರ್ವಾಸಾಮುಭಿಷ್ಣಾಯಮಾನಾರ್ಥ ಪ್ರತಿ-
ಪಾದಕತ್ವಾದಭಿರೂಪತ್ವಂ || ತಚ್ಚಾತ್ಮೈತಾಸ್ವೌಕ್ಷು ಬುದ್ಧಿಮತಾಯೋಜನೀಯಂ ||

ಅನಂತರ ಹೋತೃವು ಏಳರಿಂದ ಹನ್ನೆರಡರವರೆಗಿನ ಆರು ಋಕ್ಕುಗಳನ್ನು ಪಠಿಸುವನು—ಅವು ಯಾವವೆಂದರೆ—

ಪತಂಗಮುಕ್ತಮಸುರಸ್ಯ (ಋ.ಸಂ. ೧೦-೧೭೭-೧, ೨) ಎಂಬ ಎರಡು ಋಕ್ಕುಗಳು ಯೋ ನಃ ಸನುತ್ಯೋ (ಋ.ಸಂ. ೬-೫-೪, ೫) ಎಂಬ ಎರಡು ಋಕ್ಕುಗಳು. ಭವಾ ನೋ ಅಗ್ನೇ (ಋ.ಸಂ. ೩-೧೮-೧, ೨) ಎಂಬ ಎರಡು ಋಕ್ಕುಗಳು ಒಟ್ಟು ಆರು ಋಕ್ಕುಗಳು—

ಪತಂಗಮಕ್ತಮಸುರಸ್ಯ ಮಾಯಯಾ ಹೃದಾ ಪತ್ಯಂತಿ ಮನಸಾ ವಿಪತ್ತಿತಃ |
 ಸಮುದ್ರೇ ಅಂತಃ ಕವಯೋ ವಿ ಚಕ್ಷತೇ ಮರೀಚೀಸಾಂ ಪದಮಿಚ್ಛಂತಿ ನೇಧಸಃ ||
 ಪತಂಗೋ ನಾಚಂ ಮನಸಾ ಬಿಭರ್ತಿ ತಾಂ ಗಂಧವೋಽವದಗ್ಧಭೀ ಅಂತಃ |
 ತಾಂ ದ್ಯೋತಮಾನಾಂ ಸ್ವರ್ಯಂ ಮನೀಷಾಮೃತಸ್ಯ ಪದೇ ಕವಯೋ ನಿಪಾಂತಿ ||

(ಋ.ಸಂ. ೧೦-೧೭೭-೧, ೨)

ಯೋ ನಃ ಸನುತ್ಯೋ ಅಭಿದಾಸದಗ್ನೀ ಯೋ ಅಂತರೋ ಮಿತ್ರಮಹೋ ನನುಷ್ಯಾತ್ |
 ತಮಜರೇಭಿರ್ವೃಷಭಿಸ್ತವ ಸ್ವೈಸ್ತಪಾ ತಪಿಷ್ಠ ತಪಸಾ ತಪಸ್ವಾನ್ ||
 ಯಸ್ತೇ ಯಜ್ಞೇನ ಸಮಿಧಾ ಯ ಉಕ್ಥೈರರ್ಕೇಭಿಃ ಸೂನೋ ಸಹಸೋ ದದಾತತ್ |
 ಸ ಮರ್ತ್ಯೇಷ್ಟಮೃತ ಪ್ರಚೇತಾ ರಾಯಾ ದ್ಯುಮ್ನೇನ ಶ್ರವಸಾ ವಿಭಾತಿ ||

(ಋ. ಸಂ. ೬-೫-೪, ೫)

ಭವಾ ನೋ ಅಗ್ನೇ ಸುಮನಾ ಉಪೇತೌ ಸಖೇವ ಸಖ್ಯೇ ಪಿತರೇವ ಸಾಧುಃ |
 ಪುರುದ್ರಾಹೋ ಹಿ ಕ್ಷಿತಯೋ ಜನಾನಾಂ ಪ್ರತಿ ಪ್ರತೀಚೀರ್ಧಹತಾದರಾತೀಃ ||
 ತಪೋ ಸ್ವಗ್ನೇ ಅಂತರೌ ಅಮಿತ್ರಾನ್ ತಪಾ ಶಂಸನುರರುಷಃ ಪರಸ್ಯ |
 ತಪೋ ವಸೋ ಚಿಕಿತಾನೋ ಅಚಿತ್ತಾನ್ ವಿ ತೇ ತಿಷ್ಠಂತಾಮಜರಾ ಅಯಾಸಃ ||

(ಋ. ಸಂ. ೩-೧೮-೧, ೨)

ಈ ಋಕ್ಕುಗಳ ಸಂದರ್ಭೋಚಿತವಾದ ಅರ್ಥವನ್ನು ಪ್ರತಿಪಾದಿಸುವವು. ಆದ್ದರಿಂದ ಬುದ್ಧಿವಂತನಾದ ಪುರುಷನು ಈ ಋಕ್ಕುಗಳನ್ನು ಈ ಕರ್ಮದಲ್ಲಿ ಉಪಯೋಗಿಸಬೇಕು.

ಕೃಣುಷ್ವ ಪಾಜಃ ಪ್ರಸಿತಿಂ ನ ಪೃಥ್ವೀಮಿತಿ ಪಂಚ ರಾಕ್ಷೋಘ್ನೋ
 ರಕ್ಷಸಾನುಪಹತ್ಯೈ ||

ತ್ರಯೋದಶೀಮಾರಭ್ಯ ಸಪ್ತದಶೀಪರ್ಯಂತಾಃ ಪಂಚರ್ಚೋ ವಿಧತ್ತೇ—

ಅನಂತರ ಹೋತ್ರವು—

ಕೃಣುಷ್ವ ಪಾಜಃ ಪ್ರಸಿತಿಂ ನ ಪೃಥ್ವೀಂ ಯಾಹಿ ರಾಜೇನಾನುನೌ ಇಭೇನ |
 ತೃಷ್ಟೀಮನು ಪ್ರಸಿತಿಂ ದ್ರೂಣಾನೋಽಸ್ತಾಸಿ ವಿಧ್ಯ ರಕ್ಷಸಸ್ತಪಿಷ್ಠೈಃ ||
 ತವ ಭ್ರಮಾಸ ಆಶುಯಾ ಪತಂತ್ಯನು ಸ್ಪೃಶ ಧೃಷತಾ ಶೋತುಜಾನಃ |
 ತಪೂಂಷ್ಯಗ್ನೇ ಜುಹ್ವಾ ಪತಂಗಾನಸಂದಿತೋ ವಿ ಸೃಜ ವಿಷ್ವಗುಲ್ಕಾಃ ||
 ಪ್ರತಿ ಸ್ತಶೋ ವಿ ಸೃಜ ತುರ್ವಿತನೋ ಭವಾ ಪಾಯುರ್ವಿಶೋ ಅಸ್ಮಾ ಅದಬ್ಧಃ |
 ಯೋ ನೋ ದೂರೇ ಅಘಶಂಸೋ ಯೋ ಅಂತೈಗ್ನೇ ಮಾಕಿಷ್ಠೇ ವ್ಯಳಿರಾ ವಘರ್ಷೀತ್ ||

ಉದಗ್ನೇ ತಿಷ್ಠ ಪ್ರತ್ಯಾ ತನುಷ್ಠ ನೃನಿಮಿಶ್ರೌ ಓಷತಾತ್ತಿಗ್ನಹೇತೇ |
ಯೋ ನೋ ಅರಾತಿಂ ಸಮಿಧಾನ ಚಕ್ರೇ ನೀಚಾ ತಂ ಧಕ್ಷ್ಯತಸಂ ನ ಶುಷ್ಯಂ ||
ಉಧ್ವೋ ಭವ ಪ್ರತಿ ನಿಧ್ಯಾಧ್ಯಸ್ತದಾನಿಷ್ಯಣುಷ್ಠ ದೈವ್ಯಾನ್ಯಗ್ನೇ |
ಅವ ಸ್ಥಿರಾ ತನುಹಿ ಯಾತುಜೂಸಾಂ ಜಾಮಿಮಜಾಮಿಂ ಪ್ರ ನೃಣೇಹಿ ಶತ್ರುನ್ ||

(ಋ. ಸಂ. ೪-೪-೧, ೨, ೩, ೪, ೫.)

ಎಂಬ ಐದು ರಾಕ್ಷೋಘ್ನ (ಯಜ್ಞವಿಘ್ನಕಾರಿಗಳಾದ ರಾಕ್ಷಸರನ್ನು ನಾಶಮಾಡುವ) ಋಕ್ಕುಗಳನ್ನು ಪಠಿಸುವನು.

ಪರಿ ತ್ವಾ ಗಿರ್ವಣೋ ಗಿರೋಽಧಿ ದ್ವಯೋರದಧಾ ಉಕ್ಥ್ಯಂ ವಚಃ
ಶುಕ್ರಂ ತೇ ಅನ್ಯದ್ಯಜತಂ ತೇ ಅನ್ಯದಪಶ್ಯಂ ಗೋಪಾಮನಿಪದ್ಯ-
ಮಾನಮಿತಿ ಚತಸ್ರ ಏಕಪಾತಿನ್ಯಃ ||

ಅಷ್ಟಾದಶೀಮಾರಭ್ಯೈಕವಿಂಶತ್ಯಂತಾಶ್ಚತಸ್ರ ಋಚೋ ವಿಧತ್ತೇ—ಏಕಸ್ಯ ಮಂತ್ರಸ್ಯ
ಪಾತಃ ಪ್ರತೀಕನೇಕಪಾತಃ ಸೋಽಯಂ ಯಾಸ್ತೃಕ್ಷು ತಾ ಏಕಪಾತಿನ್ಯಃ || ಪರಿತ್ವಾ ಗಿರ್ವಣ
ಇತಿ ಯತ್ಪ್ರತೀಕಾಂ ತತ್ಸಂಹಿತಾಯಾಂ ಕ್ರಮೇಣಾಮ್ನಾತಾನಾಂ ಚತಸ್ರಣಾಂ ಪ್ರತೀಕಮಿತ್ಯಾ-
ಶಂಕೇತ ಚತಸ್ರಇತಿ ಬ್ರಾಹ್ಮಣೇಽಭಿಧಾನಾತ್, ಏವಮಧಿ ದ್ವಯೋಃ ಶುಕ್ರಂ ತೇಽಪಶ್ಯಂ
ಗೋಪಾಮಿತಿ ತ್ರಿಷು ಪ್ರತೀಕೇಷು ಶಂಕೋದಯಾತ್, ತದ್ವ್ಯಾವೃತ್ಯರ್ಥಮೇಕಪಾತಿನ್ಯ
ಇತ್ಯುಚ್ಯತೇ|| ಏಕೈಕಸ್ಯಾ ಋಚಃ ಪ್ರತೀಕಾನ್ಯೇತಾನಿ ಮಿಲಿತ್ವಾ ಚತಸ್ರ ಇತಿ ತಾತ್ಪರ್ಯಾರ್ಥಃ ||

ಅನಂತರ ಹೇತುವು—ಪರಿ ತ್ವಾ ಗಿರ್ವಣೋ ಗಿರಃ (ಋ.ಸಂ. ೧-೧೦-೧೨) ಎಂಬ ಋಕ್ಕನ್ನೂ, ಅಧಿ ದ್ವಯೋ
ರದಧಾ ಉಕ್ಥ್ಯಂ ವಚಃ (ಋ. ಸಂ. ೧-೮೩-೩) ಎಂಬ ಋಕ್ಕನ್ನೂ, ಶುಕ್ರಂ ತೇ ಅನ್ಯದ್ಯಜತಂ ತೇ ಅನ್ಯತ್
(ಋ.ಸಂ. ೬-೫೮-೧) ಎಂಬ ಋಕ್ಕನ್ನೂ, ಅಪಶ್ಯಂ ಗೋಪಾಮನಿಪದ್ಯಮಾನಂ (ಋ.ಸಂ. ೧-೧೬೪-೩೧ ; ೧೦-೧೭೭-೩)
ಎಂಬ ಋಕ್ಕನ್ನೂ, ಒಟ್ಟು ನಾಲ್ಕು ಋಕ್ಕುಗಳನ್ನು ಪಠಿಸುವನು—

ಪರಿ ತ್ವಾ ಗಿರ್ವಣೋ ಗಿರ ಇಮಾ ಭವಂತು ವಿಶ್ವತಃ |
ವೃದ್ಧಾಯುಮನು ವೃದ್ಧಯೋ ಜುಷ್ವಾ ಭವಂತು ಜುಷ್ವಯಃ ||

(ಋ.ಸಂ. ೧-೧೦-೧೨)

ಅಧಿ ದ್ವಯೋರದಧಾ ಉಕ್ಥ್ಯಂ ಗಿರ್ವಣೋ ಯತಸ್ರಜಾ ಮಿಥುನಾ ಯಾ ಸ ಪರ್ಯತಃ |
ಅಸಂಯತ್ತೋ ವ್ರತೇ ತೇ ಜ್ವೇತಿ ಪುಷ್ಯತಿ ಭದ್ರಾ ಶಕ್ತಿಯಜಮಾನಾಯ ಸುನ್ಯತೇ ||

(ಋ.ಸಂ. ೧-೮೩-೩)

ಶುಕ್ರಂ ತೇ ಅನ್ಯದ್ಯಜತಂ ತೇ ಅನ್ಯದ್ವಿಷುರೂಪೇ ಅಹನೀ ದ್ಯೌರಿವಾಸಿ |
ವಿಶ್ವಾ ಹಿ ಸಮಾಯಾ ಅವಸಿ ಸ್ವಧಾನ್ವೋ ಭದ್ರಾಶ್ವೇ ಪುಷ್ಣಿಹ ರಾತಿರಸ್ತು ||

(ಋ.ಸಂ. ೬-೫೮-೧)

ಅಪಶ್ಯಂ ಗೋಪಾನುನಿಪದ್ಯಮಾನಮಾ ಚ ಕುರಾ ಚ ಪಥಿಭಿಶ್ಚರಂತಂ |

ಸ ಸಧ್ರೀಚಿಃ ಸ ವಿಷೂಚೀರ್ವಸಾನ ಆ ವರೀವರ್ತಿ ಭುವನೇಷ್ಟಂತಃ ||

(ಋ.ಸಂ. ೧-೧೬೪-೩೧ ; ೧೦-೧೭೭-೩)

ಈ ನಾಲ್ಕು ಋಕ್ಕುಗಳೂ ಮುಗ್ಧೇದಸಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿ ಒಂದೇಕಡೆಯಲ್ಲಿಲ್ಲ. ಬೇರೆ ಬೇರೆ ಮಂಡಲಗಳಲ್ಲಿ ಬೇರೆ ಬೇರೆ ಸೂಕ್ತಗಳಲ್ಲಿರುವವು. ಈ ವಿಷಯವನ್ನು ಸ್ಪಷ್ಟಪಡಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಇಲ್ಲಿ ಏಕಪಾತಿನೈಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದಪ್ರಯೋಗವಿದ್ದು ಏಕಪಾತಿನೀ ಋಕ್ಕು ಎಂದರೆ ನಿರ್ದಿಷ್ಟವಾದ ಒಂದು ಋಕ್ಕು ಮಾತ್ರ. ಅದರ ಮುಂದಿನ ಋಕ್ಕುಗಳೆಲ್ಲ. ಇಲ್ಲಿ ಒಟ್ಟು ನಾಲ್ಕು ಋಕ್ಕುಗಳನ್ನು ಪಠಿಸಬೇಕೆಂದು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ಪರಿ ತ್ವಾ ಗಿರ್ವಣೋ ಗಿರಃ ಎಂದು ಮೊದಲಾದ ಒಂದೇ ಸ್ಥಳದಲ್ಲಿರುವ ನಾಲ್ಕು ಋಕ್ಕುಗಳಿರಬಹುದು ಎಂಬ ಸಂಶಯ ಪರಿಹಾರಕ್ಕಾಗಿ ಈ ನಾಲ್ಕು ಋಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರತಿಯೊಂದೂ ಬೇರೆ ಬೇರೆ ಸೂಕ್ತಗಳಲ್ಲಿರುವವು ಎಂಬುದನ್ನು ತೋರಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಏಕಪಾತಿನೈಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದವನ್ನು ಇಲ್ಲಿ ಉಪಯೋಗಿಸಲಾಗಿದೆ-ಇವುಗಳೆಲ್ಲವೂ ಸೇರಿ ನಾಲ್ಕು ಋಕ್ಕುಗಳು ಎಂದರ್ಥವು.

ತಾ ಏಕವಿಂಶತಿರ್ಭವಂತಿ | ಏಕವಿಂಶೋಽಯಂ ಪುರುಷೋ ದಶ

ಹಸ್ತ್ಯಾ ಅಂಗುಲಯೋ ದಶ ಪಾದ್ಯಾ ಆತ್ಮೈಕವಿಂಶಸ್ತಮಿಮ-

ನಾತ್ಮಾನಮೇಕವಿಂಶಂ ಸಂಸ್ಕುರುತೇ ||

ಸಂಖ್ಯಾಂತರಭ್ರಮವ್ಯುದಾಸಾಯೋಕ್ತಮಂತ್ರಗತಾಂ ಸಂಖ್ಯಾಂ ಪ್ರಶಂಸತಿ—ತಾಂ ಸಂಖ್ಯಾಂ ಪ್ರಶಂಸತಿ || ಅಯಂ ಪುರುಷೋ ಮನುಷ್ಯದೇಹೋ ಜೀವನೋಪೇತ ಏಕವಿಂಶತಿ ಸಂಖ್ಯಾನಾಮವಯವಾನಾಂ ಸಮೂಹರೂಪತ್ವಾದೇಕವಿಂಶ ಇತ್ಯುಚ್ಯತೇ—ದಶ ಹಸ್ತ್ಯಾ ಇತ್ಯಾದಿನಾ ತದೇವ ಸ್ಪಷ್ಟೀ ಕ್ರಿಯತೇ || ಆತ್ಮಶಬ್ದೇನ ಮಧ್ಯದೇಹೋ ಜೀವಾತ್ಮಾ ವಾಭಿಧೀಯತೇ || ಸಂಖ್ಯಾಸಾಮಾನ್ಯಾತ್ಮೈರ್ವಂತ್ರೈದಾತ್ಮಾನಮೇವ ಸಂಸ್ಕುರೋತಿ ||

ಈ ಪ್ರವರ್ಗಾಖ್ಯಾಯಜ್ಞಪುರುಷನ ಶಿರಸ್ಸನ್ನು ಯಜ್ಞಶರೀರಕ್ಕೆ ಸೇರಿಸುವ ಈ ಕರ್ಮದಲ್ಲಿ ಇದುವರೆಗೆ ಹೇಳಿದ ಋಕ್ಕುಗಳ ಸಂಖ್ಯೆಯು ಇಪ್ಪತ್ತೊಂದಾಯಿತು. ಮನುಷ್ಯನ ಶರೀರದಲ್ಲಿ ಎರಡು ಹಸ್ತಗಳಲ್ಲಿ ಹತ್ತು ಬೆರಳುಗಳೂ, ಎರಡು ಪಾದಗಳಲ್ಲಿ ಹತ್ತು ಬೆರಳುಗಳೂ, ಒಟ್ಟು ಇಪ್ಪತ್ತು ಬೆರಳುಗಳಾದವು. ಇದರ ಜತೆಗೆ ಶರೀರಮಧ್ಯದಲ್ಲಿರುವ ಆತ್ಮವನ್ನು ಸೇರಿಸಿದರೆ ಶರೀರದ ಒಟ್ಟು ಅವಯವಗಳು ಇಪ್ಪತ್ತೊಂದಾಯಿತು. ಈ ಇಪ್ಪತ್ತೊಂದು ಋಕ್ಕುಗಳನ್ನು ಪಠಿಸಿ ಪ್ರವರ್ಗಶಿರಸ್ಸನ್ನು ಚಿಕಿತ್ಸೆಮಾಡುವುದರಿಂದ ಯಜಮಾನನು ತನ್ನ ಶರೀರವನ್ನು ಸಂಸ್ಕಾರಮಾಡಿದಂತೆ ಆಯಿತು.

English Translation

The Hotar begins with brahma jajnanam prathamam (Vaj. S. 13, 5, As'val. S'. 4.6). In this mantra Brahma is Brihaspati (the teacher of the gods); by means of Brahma (i.e. the Brahman) the Hotar thus cures the Pravargya man (the mystical personage, called "sacrifice") which had been torn to pieces by the gods). By repeating the mantra, iyam pitre rashtri (As'val. S'.S. 4. 6), the Hotar

puts speech in the Pravargya man; for by rashti, i.e., queen, speech is to be understood.

The verse, mahā mahi astabhaya (As'val. S'. S. 4. 6.), is addressed to Brahmaspati. Brahma is Brihaspati; by means of Brahma the priest thus cures the Pravargya man.

The verse addressed to Savitar is, abhityam devam savitaram (Vaj. S. 4, 25. As'val. S'. S. 4. 6). Savitar is the vital air; thus the Hotar puts the vital air in this Pravargya man.

By the verse, samsidarsa mahā asi (1. 36. 9), they make him (the Pravargya man) sit down.

The verse: amjanti yam prathayanto (5, 43, 7), is appropriate to the ceremony of anointing the Pravargya vessel with melted butter). What is appropriate in the sacrifice that is successful.

Of the following mantras, patangam aktam asurasya (10, 177, 1) (the first as well as the second verse) are appropriate.

The five verses required for killing the Rakshas, commence with kriushva pajah prasitim (4, 4, 1, 5).

Now follow four single verses :

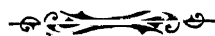
Pari tra girvano gira (1, 10, 12);
Adhi dvayar adadhi uktham (1, 83, 3);
S'ukram te anvad yajatam (6, 58, 1);
Apas'yan gopim anipadyamanam (10, 177, 3).

All these verses (if counted) amount to twenty-one. This (sacrificial) man is twenty-one fold; for he has ten fingers on his hands and ten on his feet, and the soul is reckoned as the twenty-first. He (thus) prepares the soul as the twenty-first (part).

ಇತಿ ಶ್ರೀಮತ್ಪ್ರಾಚೀನಾಚಾರ್ಯನಿರಚಿತೇ ಮಾಧವೀಯೇ ನೇದಾರ್ಥಪ್ರಕಾಶ

ಐತರೇಯಬ್ರಾಹ್ಮಣಭಾಷ್ಯೇ ಚತುರ್ಥಾಧ್ಯಾಯಸ್ಯ ದ್ವಿತೀಯಃ ಖಂಡಃ

ಇಲ್ಲಿಗೆ ಐತರೇಯಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿ ನಾಲ್ಕನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯದ ಎರಡನೆಯ ಖಂಡವು ಸಮಾಪ್ತವಾದುದು.

ಅಥ ಚತುರ್ಥಾಧ್ಯಾಯೇ ತೃತೀಯಃ ಖಂಡಃ

ನಾಲ್ಕನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ ಮೂರನೆಯ ಖಂಡವು

ಪಂಚಿಕಾ ೧—ಪ್ರಕರಣ ೨೦

[ಸೋಮರಸದ ಶುದ್ಧಿಗಾಗಿ ಪಾವನಾನೀಮಿಕ್ಕುಗಳ ಪಠನ]

ಸ್ರಕ್ಷೇ ದ್ರಪ್ಪಸ್ಯ ಧಮತಃ ಸಮಸ್ವರನ್ನಿತಿ ನನ ಪಾವನಾನೋ ನನ
ವೈ ಪ್ರಾಣಾಃ ಪ್ರಾಣಾನೇವಾಸ್ಮಿಂಸ್ತದ್ಧಧಾತಿ ||

ಅಭೈಕಸೂಕ್ತಗತಾಃ ಕಾಶ್ಚಿದ್ವಿಜೋ ವಿಧತ್ತೇ—ಅಸ್ಮಿನ್ಸ್ರಕ್ಷೇ ದ್ರಪ್ಪಸ್ಯೇತಿ ಸೂಕ್ತೇ
ಪವನಾನದೇವತಾಕಾ ಖುಚೋ ನವಸಂಖ್ಯಾಕಾ ಅತಃ ಸಂಖ್ಯಾಸಾಮ್ಯಾತ್ಪ್ರಾಣೇನಾಸ್ಮಿನ್ಸ್ರ-
ವರ್ಗ್ಯಾಭಿಮಾನಿನಿ ಪುರುಷೇ ನವಚ್ಛಿದ್ರವರ್ತಿನಃ ಪ್ರಾಣಾನವಸ್ಥಾಪಯತಿ ||

ಅನಂತರ ಹೋತೃವು ಯಜ್ಞಶರೀರದಲ್ಲಿ ಪ್ರಾಣಗಳನ್ನು ಸ್ಥಾಪಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಸ್ರಕ್ಷೇ ದ್ರಪ್ಪಸ್ಯ ಧಮತಃ
ಸಮಸ್ವರನ್ (ಋ. ಸಂ. ೯-೨೩-೧ ರಿಂದ ೯ ಋಕ್ಕುಗಳು) ಎಂದು ಮೊದಲಾದ ಒಂಭತ್ತು ಋಕ್ಕುಗಳನ್ನು ಪಠಿಸುವನು.—

[ಪೂರ್ತ ಸೂಕ್ತಗಳನ್ನು ಹೇಳಬೇಕಾದ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಇನ್ನು ಮುಂದೆ ಗ್ರಂಥವಿಸ್ತಾರವಾಗದಿರುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಸೂಕ್ತದ
ಮೊದಲನೆಯ ಋಕ್ತನ ಪೂರ್ವಾರ್ಧವನ್ನು ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಈ ರೀತಿ ಚುಕ್ಕೆಗಳನ್ನೂ ಕೊನೆಯಲ್ಲಿ ಕೊನೆಯ ಋಕ್ತನ ಉತ್ತರಾರ್ಧ
ವನ್ನು ಮಾತ್ರ ಕೊಡಲಾಗುವುದು. ಎಂದರೆ ಸೂಕ್ತದ ಮೊದಲು ಮತ್ತು ಕೊನೆಯನ್ನು ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಚುಕ್ಕೆಗಳನ್ನು ಬರೆಯು
ಲಾಗುವುದು.

ಸ್ರಕ್ಷೇ ದ್ರಪ್ಪಸ್ಯ ಧಮತಃ ಸಮಸ್ವರನ್ನೃತಸ್ಯ ಯೋನಾ ಸಮರಂತ ನಾಭಯಃ |
ತ್ರಿಂಸ್ತನ್ ಮೂರ್ಧ್ನೋ ಅಸುರಶ್ವಕ್ರ ಆರಭೇ ಸತ್ಯಸ್ಯ ನಾವಃ ಸುಕ್ತಮಪೀಕರನ್ ||
ಸಮ್ನುಕ್ ಸಮ್ಯಂಚೋ ಮಹಿಷಾ ಅಹೇಷತ ಸಿಂಧೋರೂರ್ಮಾವಧಿ ನೇನಾ ಅವೀವಿಪನ್ |
ಮುರ್ಧೋರ್ಧಾರಾಭಿರ್ಜನಯಂತೋ ಅರ್ಕಮಿತ್ಪ್ರಿಯಾಮಿಂದ್ರಸ್ಯ ತನ್ನಮವೀವೃಧನ್ ||
ಪವಿತ್ರವಂತಃ ಪರಿ ವಾಚಮಾಸತೇ ಪಿತೃಷಾಂ ಪ್ರತೋ ಅಭಿ ರಕ್ಷತಿ ವ್ರತಂ |
ಮಹಃ ಸಮುದ್ರಂ ವರುಣಸ್ತೀರೋ ದಧೇ ಧೀರಾ ಇಚ್ಛೇಕಾಧೀರುಣೇಷ್ವಾರಭಂ ||
ಸಹಸ್ರಧಾರೇಽವ ತೇ ಸಮಸ್ವರನ್ನಿವೋ ನಾಕೇ ಮಧುಜಿಹ್ವಾ ಅಸತ್ವತಃ |
ಅಸ್ಯ ಸ್ವತೋ ನ ನಿಮಿಷಂತಿ ಭೂರ್ಜಯಃ ಪದೇಪದೇ ಸಾಶಿನಃ ಸಂತಿ ಸೇತವಃ |

ಪಿತುರ್ಮಾತುರಧ್ಯಾ ಯೇ ಸಮಸ್ವರಸ್ಪೃಜಾ ಶೋಚಂತಃ ಸಂದಹಂತೋ ಅವ್ರತಾನ್ |
 ಇಂದ್ರದ್ವಿಷ್ಟಾಮಪ ಥಮಂತಿ ಮಾಯಕಯಾ ತ್ವಚಮಸಿಕ್ನೀಂ ಭೂಮನೋ ದಿವಸ್ವರಿ ||
 ಪ್ರತ್ನಾನ್ಮಾನಾದಭ್ಯಾ ಯೇ ಸಮಸ್ವರಞ್ಘ್ನೋಕಯಂತ್ರಾಸೋ ರಭಸಸ್ಯ ಮಂತವಃ |
 ಅಪಾನಕ್ಸಾಸೋ ಬಧಿರಾ ಅಹಾಸತ ಚುತಸ್ಯ ಪಂಥಾಂ ನ ತರಂತಿ ದುಷ್ಕೃತಃ ||
 ಸಹಸ್ರಧಾರೇ ವಿತತೇ ಪವಿತ್ರ ಆ ವಾಚಂ ಪುನಂತಿ ಕವಯೋ ಮನೀಷಿಣಃ |
 ರುದ್ರಾಸ ಏಷಾಮಿಷಿರಾಸೋ ಅದ್ರುಹಃ ಸ್ವಶಃ ಸ್ವಂಚಃ ಸುದೃಶೋ ನೃಚಕ್ಷಸಃ ||
 ಚುತಸ್ಯ ಗೋಸಾ ನ ದಭಾಯ ಸುಕ್ರತುಸ್ತ್ರೀಷ ಪವಿತ್ರಾ ಹೃದ್ಯಾಂಸ್ತರಾ ದಧೇ |
 ವಿದ್ವಾನ್ತಸ್ಯ ವಿಶ್ವಾ ಭುವನಾಭಿ ಪಶ್ಯತ್ಯನಾಜುಷ್ವಾನ್ ವಿಧೃತಿ ಕರ್ತೇ ಅವ್ರತಾನ್ ||
 ಚುತಸ್ಯ ತಂತುರ್ವಿತತಃ ಪವಿತ್ರ ಆ ಜಿಹ್ವಾಯಾ ಅಗ್ರೇ ವರುಣಸ್ಯ ಮಾಯಯಾ |
 ಧೀರಾಶ್ಚಿತ್ತತ್ಸಮಿನಕ್ಷಂತ ಆಶತಾತ್ರಾ ಕರ್ತಮನ ಪದಾತ್ಯಪ್ರಭುಃ ||

(ಋ. ಸ. ೯-೭೩-೧ ರಿಂದ ೯ ಋಕ್ಯುಗಳು)

ಮೇಲಿನ ಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿ ಒಂಭತ್ತು ಋಕ್ಯುಗಳಿರುವವು. ಶರೀರದಲ್ಲಿ ಪ್ರಾಣಗಳು (ನವರಂಧ್ರಗಳು) ಒಂಭತ್ತು ಇರುವವು. ನಾಭಿಯಿಂದ ಮೇಲಕ್ಕೆ ಶಿರಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ—ಎರಡು ನೇತ್ರಗಳು, ಎರಡು ಕಿವಿಗಳು, ಎರಡು ನಾಸಿಕಗಳು, ಒಂದು ಬಾಯಿ, ಒಟ್ಟು ಏಳು ರಂಧ್ರಗಳೂ ನಾಭಿಯಿಂದ ಕೆಳಭಾಗದಲ್ಲಿ ಎಲದ್ವಾರ, ಮತ್ತು ಮೂತ್ರದ್ವಾರಗಳೆಂಬ ಎರಡು ದ್ವಾರಗಳೂ ಒಟ್ಟು ೯ ರಂಧ್ರಗಳಿರುವವು. ಈ ಒಂಭತ್ತು ರಂಧ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಾಣವಾಯುವಿನ ಸಂಚಾರವಿರುವುದರಿಂದ ಶರೀರದಲ್ಲಿ ೯ ಪ್ರಾಣಗಳಿರುವವೆಂದು ಹೇಳಲಾಗಿದೆ. ಹೋತ್ರವು ಪವಮಾನದೇವತಾಕವಾದ ಈ ಒಂಭತ್ತು ಋಕ್ಯುಗಳನ್ನು ಪಠಿಸುವುದರಿಂದ ಯಜ್ಞಶರೀರದಲ್ಲಿ ಒಂಭತ್ತು ಪ್ರಾಣಗಳನ್ನು ಸ್ಥಾಪಿಸುವನು.

ಅಯಂ ವೇನಶ್ಚೋದಯತ್ಪೃಥ್ವಿಗರ್ಭಾ ಇತಿ ವೇನೋಽಸ್ಮಾದ್ವಾ
 ಊರ್ಧ್ವಾ ಅನ್ಯೇ ಪ್ರಾಣಾವೇನಂತ್ಯವಾಂಚೋಽನ್ಯೇ ತಸ್ಮಾ-
 ದ್ವೇನಃ ಪ್ರಾಣೋ ವಾ ಅಯಂ ಸನ್ನಾಭೇರಿತಿ ತಸ್ಮಾನ್ನಾಭಿಸ್ತ-
 ನ್ನಾಭೇರ್ನಾಭಿತ್ವಂ ಪ್ರಾಣಮೇವಾಸ್ಮಿಂಸ್ತದ್ಧಧಾತಿ ||

ಅಥೈಕಾನ್ಮುಚಂ ವಿಧತ್ತೇ—ಏತನ್ಮಂತ್ರಗತಸ್ಯ ವೇನಶಬ್ದಸ್ಯ ನಾಭಿಪರತ್ವಮಭಿಪ್ರೇತ್ಯ ಪ್ರಶಂಸತಿ—ಶರೀರಮಧ್ಯೇನಸ್ಥಿತಂ ನಾಭಿಂ ಹಸ್ತೇನಾಭಿನೀಯ ಪ್ರದರ್ಶಯನ್ನಯಂ ನೈ ವೇನ ಇತ್ಯುಚ್ಯತೇ || ತಸ್ಯ ನಾಭೇರ್ವೇನತ್ವಂ ಕಥಮಿತಿ ಚೇದುಚ್ಯತೇ ಅಸ್ಮಾನ್ನಾಭೇರೂರ್ಧ್ವಾ ಅನ್ಯೇ ಪ್ರಾಣಾಶ್ಚಕ್ಷುರಾದಯಃ ಕೇಚಿದ್ವೇನಂತಿ ಚರಂತಿ || ತಥಾ ನಾಭೇರವಾಂಚೋಽಪಾನ-ವಾಯ್ವಾದಯಃ ತೇಚಿದ್ವೇನಂತಿ ಚರಂತಿ | ತಸ್ಮಾದ್ವೇನಂತ್ಯಸ್ಮಾದವಧಿಭೂತಾನ್ನಾಭೇರಿತಿ ವೃತ್ತೇತ್ಯಾ ವೇನಶಬ್ದವಾಚೋ ನಾಭಿಃ || ನಾಭಿಶಬ್ದವಾಚ್ಯತ್ವಂ ಕಥಮಿತಿ ಚೇತ್ತದುಚ್ಯತೇ || ಅಯಂ ನಾಭಿಃ ಪ್ರಾಣಾಧಾರತ್ವೇನ ಸ್ವಯಂ ಪ್ರಾಣರೂಪಃ ಸನ್ನಿತರಾನೂರ್ಧ್ವವರ್ತಿನೋಽಧೋ-ವರ್ತಿನಶ್ಚ ಪ್ರಾಣಾನುದ್ದಿಶ್ಯ ಪ್ರತ್ಯೇಕಂ ನಾಭೇರ್ನಾಭ್ಯೋರಿತ್ಯೇವಂ ವದನ್ನಿವ ಮರ್ಯಾದಾ-

ರೂಪತ್ವೇನಾವಸ್ಥಿತಸ್ತಸ್ಮಾದಯಂ ದೇಹಮಧ್ಯವರ್ತೀ ನಾಭಿರ್ಭವತಿ || ನೈವಭೀತಿಂ ಕುರ್ವಿ-
ತ್ಯಭಿಪ್ರೇತ್ಯ ನುರ್ಯಾದಾತ್ವೇನಾವಸ್ಥಾನಮೇವ ನಾಭೀರ್ನಾಭಿಶಬ್ದಪ್ರವೃತ್ತಿ ನಿಮಿತ್ತಂ ||
ತಸ್ಮಾದಯಂ ವೇನ ಇತಿ ಮಂತ್ರಸಾತೇನ ಪ್ರಾಣಮೇವಾಸ್ಥಿನ್ಮ್ರವರ್ಗೇ ಸ್ಥಾಪಯತಿ ||

ಅನಂತರ ಹೋತ್ವವು—

ಅಯಂ ವೇನಶ್ಲೋದಯತ್ಪುಶ್ನಿಗರ್ಭಾ ಜ್ಯೋತಿರ್ಜರಾಯೂ ರಜಸೋ ವಿಮಾನೇ |

ಇಮಮಸಾಂ ಸಂಗಮೇ ಸೂರ್ಯಸ್ಯ ಶಿಶುಂ ನ ವಿಪ್ರಾ ಮತಿಭೀ ರಿಹಂತಿ ||

(ಋ.ಸಂ. ೧೦-೧೨೩-೧)

ಎಂಬ ಋಕ್ವನ್ನು ಪಠಿಸುವನು. ಈ ಋಕ್ವಿನಲ್ಲಿರುವ ವೇನಶಬ್ದಕ್ಕೆ ನಾಭಿಯೆಂದರ್ಥವು. ಅಯಂ ವೇನಃ ಈ ನಾಭಿಯು
ಎಂದು ನಾಭಿಪ್ರದೇಶವನ್ನು ನಿರ್ದೇಶಿಸಿ ಈ ನಾಭಿಪ್ರದೇಶವೇ ಪ್ರಾಣವು ಎಂದು ಇಲ್ಲಿ ವಿವರಿಸಲಾಗಿದೆ. ಅದು ಹೇಗೆ ಎಂದರೆ—

ಕಮನೀಯೋ ವೇನ ಉಕ್ತೋ ವೇನತೇಃ ಕಾಂತಿಕರ್ಮಣಃ |

ನಾಭಿಚಕ್ರಗತಃ ಪ್ರಾಣೋಽತ್ರಾಯಂಶಬ್ದೇನ ಕಥ್ಯತೇ ||

ನಾಭಿಸ್ಥಾದುತ್ಥಿತಾ ಹ್ಯಸ್ಮಾನ್ನವ ಪ್ರಾಣಾಶ್ಚಂತಿ ನೈ |

ಊರ್ಧ್ವರೂಪಾ ಏತದಿಚ್ಛಾವಶೇನಾತೋಽಸ್ಯ ವೇನತಾ ||

ನಾಭೀರಧಸ್ಥಾದ್ರೇತಸ್ಯಃ ಪುರೀಷೋ ಮೂತ್ರ ಏವ ಚ |

ತೇಃಪ್ರೇತದಿಚ್ಛಾಸಂಯುಕ್ತಾಶ್ಚ ರಂತೀತ್ಯಸ್ಯ ವೇನತಾ ||

ಈ ನಾಭಿಯಿಂದ ಮೇಲಿರುವ ಎರಡು ಕಣ್ಣುಗಳು, ಎರಡು ಕಿವಿಗಳು, ಎರಡು ನಾಸಿಕಗಳೂ ಒಂದು ಬಾಯಿ-ಒಟ್ಟು
ಏಳು ರಂಧ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಾಣವಾಯುಗಳು ಸಂಚರಿಸುತ್ತಿರುವವು. ಹಾಗೆಯೇ ನಾಭಿಯಿಂದ ಕೆಳಭಾಗದಲ್ಲಿರುವ ಅಪಾನವಾಯುಗಳು
ಮೂತ್ರಾದ್ವಾರ ಮತ್ತು ಮೂತ್ರದ್ವಾರ (ಮತ್ತು ವೀರ್ಯದ್ವಾರ)ಗಳಲ್ಲಿ ಸಂಚರಿಸುವವು ಆದ್ದರಿಂದ ಈ ನಾಭಿಯು ನವಪ್ರಾಣಗಳಿಗೆ
ಮಧ್ಯವರ್ತಿಯಾಗಿದ್ದು ಅವುಗಳನ್ನು ನಿಯತಸ್ಥಾನಗಳಲ್ಲಿಟ್ಟು ಕೂಡಿಸುವುದಾಗಿರುವುದು. ವೇನಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಸಂಚಾರವೆಂಬ
ಅರ್ಥವಿರುವುದರಿಂದ (ಯದ್ಯಪಿ ವೇನತಿಃ ಕಾಂತಿಕರ್ಮಾ ನಿ. ೨-೬ ತಥಾಪ್ಯತ್ರ ಗತಿಕರ್ಮಾಭಿಪ್ರೇತಃ) ಪ್ರಾಣ
ವಾಯುಗಳ ಸಂಚಾರಸ್ಥಾನಕ್ಕೆ ವೇನನೆಂದು ಹೆಸರು. ಈ ಪ್ರಾಣವಾಯುಗಳನ್ನು ಸ್ಥಿತಿಮಿತದಲ್ಲಿಟ್ಟಿರುವ ಮಧ್ಯವರ್ತಿಪ್ರದೇಶಕ್ಕೆ
ನಾಭಿಯೆಂದು ಹೆಸರು. ಆದ್ದರಿಂದ ಈ ನಾಭಿಯು ಈ ಪ್ರಾಣವಾಯುಗಳನ್ನದ್ದೇಶಿಸಿ (ನಾಭೈಷೀಃ ನ+ಅಭೀಃ=ನಾ
ಭೈಷೀಃ) ಹೆದರಬೇಡವೆಂದು ಧೈರ್ಯವನ್ನುಂಟುಮಾಡುವಂತೆ ಇರುವುದರಿಂದ ದೇಹದ ಈ ಮಧ್ಯವರ್ತಿಪ್ರದೇಶಕ್ಕೆ ನಾಭಿ
ಎಂಬ ಹೆಸರು ಬಂದಿದೆ. ಹೋತ್ವವು ಅಯಂ ವೇನಃ ಎಂಬ ಈ ಮಂತ್ರವನ್ನು ಪಠಿಸುವುದರಿಂದ ಯಜ್ಞವುರುಷನ ನಾಭಿಯಲ್ಲಿ
ಪ್ರಾಣಾದಿವಾಯುಗಳನ್ನು ಸ್ಥಾಪಿಸಿದಂತಾಗುವುದು.

ಪವಿತ್ರಂ ತೇ ವಿತತಂ ಬ್ರಹ್ಮಣಸ್ಪತೇ ತಪೋಷ್ಪವಿತ್ರಂ ವಿತತಂ ದಿನ-

ಸ್ಪದೇ ವಿಯತ್ಪವಿತ್ರಂ ಧಿಷಣಾ ಅತನ್ವತೇತಿ ಪೂತನಂತಃ

ಪ್ರಾಣಾಸ್ತ ಇಮೇಽವಾಂ ಚೋ ರೇತಸ್ಯೋ ಮೂತ್ರೈಃ ಪುರೀಷಾ

ಇತ್ಯೇತಾನೇವಾಸ್ಥಿಂಸ್ತದ್ಧಾತಿ ||

ಅಭೈಕತ್ರ ಸಮಾನ್ಯಾತನ್ಯುಗ್ಧಯಮನ್ಯತ್ರ ಸಮಾನ್ಯಾತಾನೇಕಾನ್ಯುಚಂ ವಿಧಾಯ
ಸಹ ಪ್ರಶಂಸತಿ—ಅತ್ರ ವಿಯತ್ಪವಿತ್ರಮಿತ್ಯೇಷಾ ಶಾಖಾಂತರಗತಾ ಸೂತ್ರಕಾರೇಣ ಪಠಿತಾ ||
ತ್ರಿಷ್ವಪ್ಯೇತೇಷು ಮಂತ್ರೇಷು ಶುದ್ಧಿನಾಚಿನಃ ಪವಿತ್ರಶಬ್ದಸ್ಯ ವಿದ್ಯಮಾನತ್ವಾದೇತೇ ಪೂತ-
ವಂತಃ || ಯಜ್ಞಪುರುಷಸ್ಯ ಪ್ರಾಣಸ್ಥಾನೀಯಾಃ ಪೂರ್ವಮುದಾಹೃತಾ ಮಂತ್ರವಿಶೇಷಾ ಯ-
ಜ್ಞಪುರುಷಸ್ಯ ನಾಭೀರೂರ್ಧ್ವಭಾವಿಪ್ರಾಣಸ್ಥಾನೀಯಾಃ ಪವಿತ್ರಂತೆ ವಿತತಮಿತ್ಯಾದ್ಯಾಸ್ತಯೋ
ಮಂತ್ರಾ ಯೇ ಸಂತಿ ತ ಇನೇ ನಾಭೀರವಾಂಚೋಽರ್ಧೋದೇಶಪ್ರಾಣಸ್ಥಾನೀಯಾಸ್ತೇಷು
ರೇತಸೇ ಹಿತ ಏಕಃ ಪ್ರಾಣೋ ಮೂತ್ರಾಯ ಹಿತೋಽಪರಃ ಪ್ರಾಣಸ್ತಯೋರುಭಯೋರ್ಗೋ-
ಲಕದ್ವಾರಕಸ್ಯೈಕತ್ವೇಽಪಿ ಸ್ವರೂಪೇಣೇಂದ್ರಿಯಭೇದಾತ್ಪೃಥ್ವಿರ್ಜ್ಞದೇಶಃ | ದ್ವಾರಾಂತರಸಂ-
ಚಾರೀ ಪುರೀಷಾಯ ಹಿತಸ್ತುತೀಯಃ ಪ್ರಾಣ ಇತ್ಯುಕ್ತಾನೇತಾನಾನೇನ ತ್ರೀನ್ಪ್ರಾಣಾನ್ಮನ್ತ್ರ-
ತ್ರಯಸಾತೇನಾಸ್ತಿಸ್ಪ್ರವರ್ಗೇ ಸ್ಥಾಪಯತಿ ||

ಅನಂತರ ಹೋತ್ವಂ—

ಪವಿತ್ರಂ ತೇ ವಿತತಂ ಬ್ರಹ್ಮಣಸ್ತೇ ಪ್ರಭುರ್ಗಾತ್ರಾಣಿ ಪರ್ಯೇಷಿ ವಿಶ್ವತಃ |

ಅತಸ್ತತನೂರ್ನ ತದಾಮೋ ಅಶ್ನುತೇ ಶ್ವತಾಸ ಇದ್ವಹಂತಸ್ತತ್ಸಮಾಶತ ||

ತಪೋಷ್ವವಿತ್ರಂ ವಿತತಂ ದಿನಸ್ಪತೇ ಶೋಚಂತೋ ಅಸ್ಯ ತಂತಮೋ ವ್ಯಸ್ಮಿರನ್ |

ಅನಂತ್ಯಸ್ಯ ಪವೀತಾರಮಾಶಮೋ ದಿನಸ್ಪೃಷ್ಮಮಧಿ ತಿಷ್ಠಂತಿ ಚೇತಸಾ ||

(ಋ. ಸಂ. ೯-೮೩-೧, ೨)

ವಿಯತ್ಪವಿತ್ರಂ ಧಿಷಣಾ ಅತನ್ಯತ

(ಆಶ್ವ. ಶ್ರೌ. ಸೂ. ೪-೬-೩)

ಎಂಬ ಮೂರು ಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ಪಠಿಸುವನು. ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ವಿಯತ್ಪವಿತ್ರಂ ಎಂಬ ಮೂರನೆಯ ಮಂತ್ರವು ಋಗ್ವೇದದಲ್ಲಾಗಲಿ, ತೈತ್ತಿರೀಯ, ವಾಜಸನೇಯ, ಕಣ್ವ, ಕಾಠಕ, ಮೈತ್ರಾಯಣೀಯ, ಅಥರ್ವಸಂಹಿತೆಯಲ್ಲಾಗಲಿ ಇರುವುದಿಲ್ಲ. ಶಾಖಾಂತರ-
ದಲ್ಲಿರುವುದೆಂದು ಭಾಷ್ಯಕಾರರು ಹೇಳಿದಾರೆ. ಸೂತ್ರಕಾರರು ಈ ಮಂತ್ರವನ್ನು ಹೇಳಿದಾರೆ. ಆದರೆ ಇದು ಎಲ್ಲಿದೆ ಎಂಬುದು
ತಿಳಿಯಲಾಗಿಲ್ಲ. ಈ ಮೂರು ಮಂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಶುದ್ಧಿ ಎಂಬ ಅರ್ಥವನ್ನು ಸೂಚಿಸುವ ಪವಿತ್ರಶಬ್ದದ ಪ್ರಯೋಗವಿದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ
ಈ ಮೂರು ಮಂತ್ರಗಳೂ ಶುದ್ಧಿವಾಚಕಮಂತ್ರಗಳು. ಇದುವರೆಗೂ ಎಂದರೆ ಸೃಷ್ಟೇ (ಋ.ಸ. ೯-೭೩) ಇತ್ಯಾದಿ ಮಂತ್ರಗಳ
ಪಠನದಿಂದ ಯಜ್ಞಪುರುಷನ ನಾಭಿಯಿಂದ ಉರ್ಧ್ವಭಾಗದಲ್ಲಿರುವ (ಚಕ್ಷುರಾದಿ ಸಪ್ತಪ್ರಾಣಗಳು) ಪ್ರಾಣಗಳನ್ನು ಶುದ್ಧಿಮಾಡಿ
ಸ್ಥಾಪಿಸಿದಂತಾಯಿತು. ಈಗ ಮೇಲೆ ಹೇಳಿದ ಪವಿತ್ರಂ ತೇ ವಿತತಂ ಇತ್ಯಾದಿ ಮೂರು ಮಂತ್ರಗಳ ಪಠನದಿಂದ ಯಜ್ಞ
ಪುರುಷನ ನಾಭಿಯಿಂದ ಅಧಃಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿರುವ ಪ್ರಾಣಗಳನ್ನು ಶುದ್ಧಿಮಾಡಿದಂತಾಗುವುದು. ಅಧಃಪ್ರದೇಶಗಳೆಂದರೆ ಮೂತ್ರ
ದ್ವಾರ, ವೀರ್ಯದ್ವಾರ, ಮಲದ್ವಾರಗಳು. ಮೂತ್ರ ಮತ್ತು ವೀರ್ಯದ್ವಾರಗಳು ಒಂದೇ ಆಗಿದ್ದರೂ ಅವುಗಳ ಕಾರ್ಯಗಳು
ಬೇರೆ ಬೇರೆಯಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಆ ದ್ವಾರವನ್ನು ಎರಡೆಂದು ಭಾವಿಸಿ ಅದರ ಜತೆಗೆ ಮಲದ್ವಾರವನ್ನು ನೇರಿಸಿ ಒಟ್ಟು ಮೂರು
ದ್ವಾರಗಳಲ್ಲಿ ಸಂಚರಿಸುವ ಅಪಾನವಾಯುಗಳ ಶುದ್ಧಿವಾಗಿ ಇಲ್ಲಿ ಮೂರು ಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ಪಠಿಸಲಾಗಿದೆ ಎಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು.

English Translatison.

(Now follow) nine Pavamani-verses (dedicated to the purification of the Soma juice) beginning with, srakve drapsusya dhamatah (9, 73, 1). There are nine vital airs. By repeating these (verses) the Hotar puts the vital airs in him (the Pravargya man). (Now he repats) ayam venas chodayat (10, 123, 1). (When repeating this mantra, the Hotar points, when pronouncing the word ayam, i.e. this, to the naval).

This (the navel) is meant by venas; for some vital airs are circulating (venanti) above the navel, others below it. On account of this, vital air (the life) taking its origin from the navel, venas, (circulation, from ven to circulate) means "navel." By repeating this mantra the Hotar puts life in this (Pravargya man).

(Now he repeats the verses), pavitram te vitatam (2, 83, 1), tapash pavitram vitatam (9, 83, 2), and, viyat pavitram dhishana atavata. On account of their containing the word "pavitram" (pure), the vital airs are purified (when these mantras are recited over them. These are the vital airs of the lower part of the body presiding over the semen, urine, and excrements. (By repeating these three verses) he puts these vital airs in this (Pravargya man).

ಇತಿ ಶ್ರೀಮತ್ಸಾಯಣಾಚಾರ್ಯವಿರಚಿತೇ ಮಾಧವೀಯೇನೇದಾರ್ಥಪ್ರಕಾಶ

ಐತರೇಯಬ್ರಾಹ್ಮಣಭಾಷ್ಯಸ್ಯ ಚತುರ್ಥಾಧ್ಯಾಯೇ ತೃತೀಯಃ ಖಂಡಃ

೩೩೩ ೩೩೩೩೩೩೩೩

೩೩೩೩೩೩೩೩

ಇಲ್ಲಿಗೆ ಐತರೇಯಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿ ನಾಲ್ಕನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯದ ಮೂರನೆಯ ಖಂಡವು ಸಮಾಪ್ತವಾದುದು.

ಅಥ ಚತುರ್ಥಾಧ್ಯಾಯೇ ಚತುರ್ಥಃ ಖಂಡಃ

ನಾಲ್ಕನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ ನಾಲ್ಕನೆಯ ಖಂಡವು

[ಪ್ರವರ್ಗಪುರುಷನ ಚಿಕಿತ್ಸೆಗಾಗಿ ಪಠಿಸುವ ಮಂತ್ರಗಳು]

ಗಣಾನಾಂ ತ್ವಾ ಗಣಪತಿಂ ಹನಾಮಹ ಇತಿ ಬ್ರಹ್ಮಣಸ್ಪತ್ಯಂ ಬ್ರಹ್ಮ
ನೈ ಬ್ರಹ್ಮಸ್ಪತಿರ್ಬ್ರಹ್ಮಣೈವೈನಂ ತದ್ಭಿಷಜ್ಯತಿ ||

ಅತ್ರ ಸೂಕ್ತ ವಿಶೇಷಾವಿಧಾತವ್ಯಾಃ | ತತ್ರೈಕೋನವಿಂಶತ್ಯುಚಂ ವಿಧತೇ—ತಸ್ಮಿ-
ನ್ನೂಕ್ತೇ ಪ್ರಥಮಾಯಾ ಋಚಸ್ತುತೀಯಪಾದೇ ಜ್ಯೇಷ್ಠರಾಜಂ ಬ್ರಹ್ಮಣಾಂ ಬ್ರಹ್ಮಣಸ್ಪತೇ
ಇತಿ ಶ್ರೂಯಮಾಣತ್ವಾದಿದಂ ಸೂಕ್ತಂ ಬ್ರಹ್ಮಣಸ್ಪತಿದೇವತಾಕಂ || ಬ್ರಹ್ಮ ನಾ ಇತ್ಯಾದಿಕಂ
ಪೂರ್ವವದ್ವ್ಯಾಖ್ಯೇಯಂ ||

ಅನಂತರ ಹೋತ್ರವು—

ಗಣಾನಾಂ ತ್ವಾ ಗಣಪತಿಂ ಹನಾಮಹೇ ಕವಿಂ ಕವೀನಾಮುಪನುಶ್ರವಸ್ತಮಂ |

.....
ವಿಶ್ವಂ ತದ್ಭದ್ರಂ ಯದವಂತಿ ದೇನಾ ಬ್ರಹ್ಮದೇವ ವಿದಥೇ ಸುವೀರಾಃ ||

(ಋ.ಸಂ. ೨-೨೩—೧ ರಿಂದ ೧೯ ಋಕ್ಕುಗಳು)

ಎಂಬ ಹತ್ತೊಂಭತ್ತು ಋಕ್ಕುಗಳ ಸೂಕ್ತವನ್ನು ಪಠಿಸುವನು. ಈ ಸೂಕ್ತದ ಮೊದಲನೆಯ ಋಕ್ಕಿನ ಮೂರನೆಯ ಪಾದದಲ್ಲಿ
ಜ್ಯೇಷ್ಠರಾಜಂ ಬ್ರಹ್ಮಣಾಂ ಬ್ರಹ್ಮಣಸ್ಪತೇ ಎಂದಿರುವುದರಿಂದ ಈ ಸೂಕ್ತವು ಬ್ರಹ್ಮಣಸ್ಪತಿದೇವತಾಕವು ಬ್ರಹ್ಮ
ಮೊದಲಾದ ಶಬ್ದಗಳ ಅರ್ಥವನ್ನು ಹಿಂದೆಯೇ ವಿವರಿಸಲಾಗಿದೆ. ಈ ಮಂತ್ರಪಠನದಿಂದ ಹೋತ್ರವು ಯಜ್ಞಶರೀರವನ್ನು
ಚಿಕಿತ್ಸೆಮಾಡಿದಂತಾಗುವುದು.

ಪ್ರಥಶ್ಚ ಯಸ್ಯ ಸಪ್ರಥಶ್ಚ ನಾಮೇತಿ ಘರ್ಮತನ್ವಃ ಸತನುಮೇವೈನಂ
ತತ್ಪರೂಪಂ ಕರೋತಿ |

ತೃಚಾತ್ಮಕಂ ಸೂಕ್ತಾಂತರಂ ವಿಧತೇ—ಅಸ್ಮಿನ್ನೂಕ್ತೇ ಪಠಿತಾಃ ಪ್ರಥಶ್ಚೇತ್ಯಾದಯಃ-
ಸ್ತಿಸ್ತ ಋಚೋ ಘರ್ಮತನ್ವಃ ಪ್ರವರ್ಗಸ್ಯ ಶರೀರಸ್ಥಾನೀಯಾಸ್ತನ್ಮಂತ್ರಪಾಠೇನೈನಂ

ಪ್ರವರ್ಗ್ಯಂ ಸತನುಂ ಶರೀರೋಪೇತಂ ಕರೋತಿ | ಸತನುಮಿತ್ಯಸ್ಯೈವ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನಂ ಸರೂಪ-
ಮಿತಿ || ಯದ್ವಾ ತಸ್ಮಿನ್ ಶರೀರೇ ಶೋಭನರೂಪಸಹಿತಂ ಪ್ರವರ್ಗ್ಯಂ ಕರೋತಿ ||

ಅನಂತರ ಹೋತ್ವಂ—

ಪ್ರಥಶ್ಚ ಯಸ್ಯ ಸಪ್ರಥಶ್ಚ ನಾಮಾನುಷ್ಪಭಸ್ಯ ಹವಿಷೋ ಹವಿರ್ಯತ್ |

ಧಾತುರ್ದ್ಯುತಾನಾತ್ಸವಿತುಶ್ಚ ವಿಷ್ಣೋರಾಸೂರ್ಯಾದಭರನ್ ಘರ್ವಮೇತೇ ||

(ಋ.ಸಂ. ೧-೧೮೧-೧ ರಿಂದ ೩ ಋಕ್ಯುಗಳ)

ಎಂಬ ಮೂರು ಋಕ್ಯುಗಳ ಸೂಕ್ತವನ್ನು ಪಠಿಸುವನು. ಈ ಸೂಕ್ತದ ಋಕ್ಯುಗಳಲ್ಲಿ ಘರ್ವಶಬ್ದಪ್ರಯೋಗವಿರುವುದರಿಂದ ಘರ್ವ ಅಥವಾ ಪ್ರವರ್ಗ್ಯವುರೂಪನ ಶರೀರವನ್ನು ಈ ಸೂಕ್ತಪಠನದಿಂದ ಒಳ್ಳೆಯ ಆಕಾರವುಳ್ಳದ್ದನ್ನಾಗಿ ಮಾಡುವನು. ಸತನು ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಸರೂಪವೆಂದು ಅರ್ಥವು. ಎಲ್ಲಾ ಅವಯವಗಳೂ ಸೇರಿ ಶರೀರವು ಒಳ್ಳೆಯ ಆಕಾರವನ್ನು ಪಡೆಯುವುದೆಂದರ್ಥವು.

ರಥಂತರಮಾಜಭಾರಾ ವಸಿಷ್ಠಃ | ಭರದ್ವಾಜೋ ಬೃಹದಾಚಕ್ರೇ
ಅಗ್ನೇರಿತಿ ಬೃಹದ್ರಥಂತರವಂತಮೇವೈನಂ ತತ್ಕರೋತಿ ||

ಅಸ್ತಿನಗ್ನಕ್ರೇ-ಪ್ರಥಮಾದ್ವಿತೀಯಯೋರ್ಭೂತೋರ್ಯೌ ಚತುರ್ಥೌ ಸಾದೌ ತಾವ-
ನಾದ್ಯ ಪ್ರಶಂಶತಿ | ಸಾಮದ್ವಯವಾಚಿರಥಂತರಶಬ್ದ ಬೃಹಚ್ಛಬ್ದಯೋರತ್ರ ಶ್ರೂಯಮಾಣ-
ತ್ವೇನ ತತ್ಪಾತೇನ ಪ್ರವರ್ಗ್ಯಂ ಸಾಮದ್ವಯೋಪೇತಂ ಕರೋತಿ ||

ಈ ಸೂಕ್ತದ ಮೊದಲನೆಯ ಋಕ್ಯುನ ನಾಲ್ಕನೆಯ ಪಾದದಲ್ಲಿ ರಥಂತರಮಾಜಭಾರಾ ವಸಿಷ್ಠಃ ಎಂದೂ ಎರಡನೆಯ ಋಕ್ಯುನ ನಾಲ್ಕನೆಯ ಪಾದದಲ್ಲಿ ಭರದ್ವಾಜೋ ಬೃಹದಾಚಕ್ರೇ ಅಗ್ನೇಃ ಎಂದೂ ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ರಥಂತರ ಮತ್ತು ಬೃಹತ್ ಎಂಬ ಶಬ್ದಗಳ ಪ್ರಯೋಗವು ಈ ಹೆಸರಿನ ಎರಡು ಸಾಮಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ನಿರ್ದೇಶಿಸಿದಂತಾಯಿತು. ಈ ಮಂತ್ರಪಠನ ದಿಂದ ಹೋತ್ವಂ ಪ್ರವರ್ಗ್ಯಶರೀರದಲ್ಲಿ ರಥಂತರ ಮತ್ತು ಬೃಹತ್ಸಾಮಗಳನ್ನು ಸ್ಥಾಪಿಸಿದಂತಾಯಿತು. ಇಲ್ಲಿ ಅಭಿ ತ್ವಾ ಶೂರ ನೋನುಮಃ (ಋ.ಸಂ. ೭-೩೨-೨೨) ಎಂಬುವುದು ರಥಂತರ ಸಾಮವು ; ಇದಕ್ಕೆ ವಸಿಷ್ಠನು ಋಷಿಯು ; ತ್ವಾಮಿದ್ವಿ ಹವಾಮಹೇ (ಋ.ಸಂ. ೪-೪೬-೧) ಎಂಬುದು ಬೃಹತ್ಸಾಮವು. ಇದಕ್ಕೆ ಭರದ್ವಾಜನು ಋಷಿಯು.

ಅಪಶ್ಯಂ ತ್ವಾ ಮನಸಾ ಚೇಕಿತಾನಮಿತಿ ಪ್ರಜಾವಾನ್ಪ್ರಾಜಾಪತ್ಯಃ
ಪ್ರಜಾಮೇವಾಸ್ಮಿಂಸ್ತದ್ಧಾತಿ |

ತೃಜಾಂತರಂ ಸೂಕ್ತಾತ್ಮಕಂ ವಿಧತ್ತೇ—ಏತತ್ಸೂಕ್ತಗತಾನಾಂ ತಿಸ್ಸಣಾಮ್ನುಚಾಂ ಪ್ರಥ-
ಗ್ವಿನಿಯೋಗಮಾಶ್ವರಾಯನ ಅಹ—ಅಪಶ್ಯಂತ್ವೇತಸ್ಯಾದ್ಯಯಾ ಯಜಮಾನಮಿಷ್ಟತೇ ದ್ವಿತೀ-
ಯಾರ್ಯಾ ಪತ್ನೀಂ ತೃತೀಯಾರ್ಯಾತ್ಮಾನಮಿತಿ | ಅಸ್ಯ ಚ ಸೂಕ್ತಸ್ಯ ಋಷಿಃ ಪ್ರಜಾವಾ-
ನಿತ್ಯೇತನ್ಮಾಮುಕ್ತಃ ಸ ಚ ಪ್ರಜಾಪತೇಃ ಪುತ್ರಸ್ತದೀಯಸಾತೇನ ಪ್ರಜಾಂ ಸಂಪಾದಯತಿ |

ಅನಂತರ ಹೋತ್ಯವು—

ಅಪಶ್ಯಂ ತ್ವಾ ಮನಸಾ ಚೇಕಿತಾನಂ ತಪಸೋ ಜಾತಂ ತಪಸೋ ವಿಭೂತಂ |

ಅಹಂ ಪ್ರಜಾ ಅಜನಯಂ ಪೃಥಿವ್ಯಾಮಹಂ ಜನಿಭ್ಯೋ ಅಪರೀಷು ಪುತ್ರಾನ್ ||

(ಋ. ಸಂ. ೧೦-೧೮೩-೧ ರಿಂದ ೩ ಋಕ್ಯಗಳು)

ಎಂಬ ಮೂರು ಋಕ್ಯಗಳ ಸೂಕ್ತವನ್ನು ಪಠಿಸುವನು. ಈ ಸೂಕ್ತದ ಋಕ್ಯಗಳ ವಿನಿಯೋಗ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಆಶ್ವಲಾಯನರು—
ಅಪಶ್ಯಂ ತ್ವೇ ತೈತಸ್ಯಾದ್ಯಯಾ ಯಜಮಾನಮಿಾಕ್ಷತೇ ದ್ವಿತೀಯಯಾ ಪತ್ನೀಂ ತೃತೀಯಯಾತ್ಮಾನಮಿತಿ |
(ಆಶ್ವ. ಶ್ರೌ. ಸೂ. ೪-೬-೩) ಎಂದು ಹೇಳಿರುವರು. ಎಂದರೆ ಈ ಸೂಕ್ತದ ಮೊದಲ ಋಕ್ಯನ ಪಠನದಿಂದ ಯಜಮಾನನನ್ನು
ನೋಡಬೇಕು. ಎರಡನೆಯ ಋಕ್ಯನಿಂದ ಯಜಮಾನನ ಪತ್ನಿಯನ್ನು ಮೂರನೆಯ ಋಕ್ಯನಿಂದ ಹೋತ್ಯವು ತನ್ನನ್ನು ನೋಡ
ಬೇಕು ಎಂದು. ಈ ಸೂಕ್ತಕ್ಕೆ ಪ್ರಜಾವಾನ್ ಎಂಬುವನು ಋಷಿಯು. ಈತನು ಪ್ರಜಾಪತಿಯ ಪುತ್ರನು. ಈ ಋಷಿದೃಷ್ಟ
ವಾದ ಸೂಕ್ತಪಠನದಿಂದ ಯಜ್ಞಶರೀರದಲ್ಲಿ ಪ್ರಜೋತ್ಪತ್ತಿಸಾಮರ್ಥ್ಯವನ್ನು ಸ್ಥಾಪಿಸಿದಂತಾಗುವುದು.

ಕಾ ರಾಧದ್ಧೋತ್ರಾಶ್ವಿನಾ ವಾಮಿತಿ ನನ ವಿಚ್ಛಂದಸಸ್ತದೇತದ್ಯಜ್ಞ -
ಸ್ಯಾನ್ತಸ್ತ್ಯಂ ವಿಕ್ಷುದ್ರಮಿವ ನಾ ಅಂತಸ್ತ್ಯಮಣೀಯ ಇನ ಚ
ಸ್ಥವೀಯ ಇನ ಚ ತಸ್ಮಾದೇತಾ ವಿಚ್ಛಂದಸೋ ಭವಂತಿ ||

ಸೂಕ್ತಾಂತರೇ ನನಸಂಖ್ಯಾ ಋಚೋ ವಿಧತ್ತೇ—ಕಾರಾಧದಿತ್ಯಸ್ತಿನಾಸ್ತೇ ವಿದ್ಯ-
ಮಾನ್ಯಾ ಋಚೋ ನನಸಂಖ್ಯಾಕಾಸ್ತಾಶ್ಚ ವಿವಿಧೇನ ಚ್ಛಂದಸಾ ಯುಕ್ತಾಃ || ತಚ್ಚ ವಿವಿಧತ್ವ-
ಮನುಕ್ರಮಣಿಕಾಯಾಮುಕ್ತಂ— ‘ ಆದ್ಯಾ ಗಾಯತ್ರೀ ದ್ವಿತೀಯಾ ಕಕುಪ್ತೃತೀಯಾ-
ಚತುರ್ಥಾ ಕಾವಿರಾಣ್ವಿಷ್ಟರೂಪಾ ಪಂಚಮಾ ತನುಶಿರಾ ಷಷ್ಠಾಕ್ಷರೈರುಷ್ಣಿಗ್ವಿಷ್ಟಾರಬೃಹತೀ
ಕೃತಿರ್ವಿರಾಷ್ಟ್ರೀ ಗಾಯತ್ರೈಃ’ ಇತಿ || ಯದ್ಯಪ್ಯೆತದ್ವಾದಶರ್ಚಂ ಸೂಕ್ತಂ ತಥಾಪಿ ನವೈ-
ವರ್ಚೋತ್ರಾಪೇಕ್ಷಿತಾ ಇತಿ ನವೇತ್ಯುಕ್ತಂ || ತದೇತತ್ಸೂಕ್ತಂ ಪ್ರವರ್ಗಾಽಖ್ಯಸ್ಯ ಯಜ್ಞಸ್ಯ
ಅಂತಸ್ತ್ಯಮುದರಗತಾನಯವಸ್ವರೂಪಂ || ಲೋಕೇಽಪ್ಯಂತಸ್ತ್ಯಂ ಶರೀರಮುಧ್ಯಸ್ಥಾನಯವ-
ಜಾತಂ || ವಿಕ್ಷುದ್ರಮಿವ ವೈ ವಿವಿಧತ್ವೇನ ತಾರತಮ್ಯೇನ ಸ್ವಲ್ಪಮೇವ ಭವತಿ || ತದ್ಯಥಾ | ಕಿಂಚಿ-
ನ್ಮಾಂಸನಾಡ್ಯಾದಿಕಮಣೀಯ ಇವಚ, ಅತ್ಯಂತಂ ಸೂಕ್ಷ್ಮಮೇವ ಭವತಿ | ಅನ್ಯಚ್ಚ ಮಾಂಸ-
ನಾಡ್ಯಾದಿಕಂ ಸ್ಥವೀಯ ಇನ ಚ, ಅತ್ಯಂತಂ ಸ್ಥೂಲಮೇವ ಭವತಿ || ಯಸ್ಮಾದುದರಗತಮವ-
ಯವಜಾತಮೀದೃಶಂ ತಸ್ಮಾತ್ತ್ವತ್ಥಾನೀಯಾ ಏತಾ ಋಚೋ ವಿಚ್ಛಂದಸೋ ಭವಂತಿ ||

ಅನಂತರ ಹೋತ್ಯವು—

ಕಾ ರಾಧದ್ಧೋತ್ರಾಶ್ವಿನಾ ನಾಂ ಕೋ ವಾಂ ಜೋಷ ಉಭಯೋಃ |

ಇಷೇ ಚ ನೋ ಮಿಮಾತಂ ಧೇನುಮತ್ಯೈ ||

(ಋ. ಸಂ. ೧೧-೨೦-೧ ರಿಂದ ೯ ಋಕ್ಯಗಳು)

ಎಂಬ ಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿರುವ ೧೨ ಋಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ ಮೊದಲ ೯ ಋಕ್ಕುಗಳನ್ನು ಮಾತ್ರ ಪಠಿಸುವನು. ಈ ೯ ಋಕ್ಕುಗಳ ಛಂದಸ್ಸುಗಳು ನಾನಾಭಂದಸ್ಸಿನವು. ಹೇಗೆಂದರೆ—ಮೊದಲನೆಯ ಋಕ್ಕು ಗಾಯತ್ರೀಛಂದಸ್ಸವು; ಎರಡನೆಯದು ಕಕುಪ್; ಮೂರನೆಯದು ಕಾವಿರಾಟ್; ನಾಲ್ಕನೆಯದು ನಷ್ಟರೂಪೀ; ಐದನೆಯದು ತನುಶಿರಾ; ಆರನೆಯದು ಉಷ್ಣಿಕ್; ಏಳನೆಯದು ವಿಷ್ವಾರ-ಬೃಹತೀ; ಎಂಟನೆಯದು ಕೃತೀ; ಒಂಭತ್ತನೆಯದು ವಿರಾಟ್ (೧೦-೧೨ ಋಕ್ಕುಗಳು ಗಾಯತ್ರೀಛಂದಸ್ಸವು) ಎಂದು ಅನುಕ್ರಮಣಿಕೆಯಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವುದು. ಈ ಸೂಕ್ತವನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಹನ್ನೆರಡು ಋಕ್ಕುಗಳಿದ್ದರೂ ಇಲ್ಲಿ ಒಂಭತ್ತು ಋಕ್ಕುಗಳನ್ನು ಮಾತ್ರ ಪಠಿಸಲಾಗಿದೆ. ಈ ಒಂಭತ್ತು ಋಕ್ಕುಗಳು ಪ್ರವರ್ಗ್ಯಪುರುಷನ ಶರೀರದ ಉದರಭಾಗದಲ್ಲಿರುವ ನಾನಾ ಅವಯವಗಳನ್ನು ಸೂಚಿಸುವುವಾಗಿವೆ. ಉದರದಲ್ಲಿರುವ ಅವಯವಗಳನ್ನು ಎಂದರೆ ಮಾಂಸಖಂಡ, ನಾಡಿ, ರಕ್ತನಾಳ ಮೊದಲಾದವುಗಳಲ್ಲಿ ಕೆಲವು ಅತ್ಯಂತ ಸೂಕ್ಷ್ಮವಾಗಿರುವವು, ಮತ್ತೆ ಕೆಲವು ಸ್ಥೂಲವಾಗಿರುವವು. ಈ[ನಿಧವಾದ ಸ್ಥೂಲಸೂಕ್ಷ್ಮಾದ್ಯವಯವಗಳನ್ನು ನಿರ್ದೇಶಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಈ ಒಂಭತ್ತು ಋಕ್ಕುಗಳು ಛಂದಸ್ಸುಗಳು ನಾನಾವಿಧವಾಗಿವೆ (ಎಂದರೆ ಛಂದಸ್ಸುಗಳ ಅಕ್ಷರ ಸಂಖ್ಯೆಯು ನಾನಾವಿಧವಾಗಿವೆ). ಈ ಒಂಭತ್ತು ಋಕ್ಕುಗಳ ಪಠನದಿಂದ ಹೋತೃವು ಪ್ರವರ್ಗ್ಯಶರೀರದ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿರುವ ಸ್ಥೂಲಸೂಕ್ಷ್ಮಾದಿ ನಾನಾ ಅವಯವಗಳನ್ನು ಸ್ಥಾಪಿಸಿದಂತಾಗುವುದು ಎಂದು ಅಭಿಪ್ರಾಯವು.

ಏತಾಭಿರ್ಹಾಪ್ತಿನೋಃ ಕಕ್ಷೀನಾನ್ಪ್ರಿಯಂ ಧಾನೋಸಾಗಚ್ಛತ್ಸ ಪರಮಂ
ಲೋಕಮಜಯದುಪಾಪ್ತಿನೋಃ ಪ್ರಿಯಂ ಧಾನು ಗಚ್ಛತಿ
ಜಯತಿ ಪರಮಂ ಲೋಕಂ ಯ ಏನಂ ವೇದ ||

ಉತ್ತಮಲೋಕಪ್ರಾಪ್ತಿಹೇತುತ್ವೇನ ತಾ ಋಚಃ ಪ್ರಶಂಸತಿ—ಕಕ್ಷೀನಾನಿತ್ಯೇತನ್ನಾ-
ಮಕಃ ಕಶ್ಚಿದೃಷಿಃ | ಸ ಚ ಕಾ ರಾಧದಿ ತ್ಯೇತೇಭಿರ್ಭುಗ್ಭಿರ್ಜಯಂ ಕೃತ್ವಾಪ್ತಿನೋರ್ಮುಪ್ಪಿ-
ಯಂಧಾನು ಸ್ಥಾನಂ ತತ್ಪ್ರಾಪ್ನೋತ್ || ತತಸ್ತಾಭ್ಯಾಮನುಗೃಹೀತಸ್ತತೋಽಪುತ್ರತಮಂ
ಲೋಕಂ ಜಿತವಾನ್ || ಏತದ್ವೇದನಂ ಪ್ರಶಂಸತಿ—

ಮೇಲೆ ಹೇಳಿದ ಕಾ ರಾಧದ್ಧೋತ್ರ ಎಂಬ ಸೂಕ್ತಕ್ಕೆ ಕಕ್ಷೀನಾನ್ ಎಂಬುವನು ಋಷಿಯು. ಈ ಋಷಿಯು ಈ ಸೂಕ್ತದಿಂದ ಅಪ್ಪಿನೀದೇವತೆಗಳನ್ನು ಸ್ತುತಿಸಿ ಅವರ ಅನುಗ್ರಹದಿಂದ ತನಗೆ ಪ್ರಿಯನಾದ ಉತ್ತಮಸ್ಥಾನವನ್ನು ಪಡೆದನು. ಅವನಿಂಥ ಈ ವಿಷಯವನ್ನು ತಿಳಿದು ಯಾವ ಪುರುಷನು ಈ ಸೂಕ್ತವನ್ನು ಪಠಿಸಿ ಸ್ತುತಿಸುವನೋ ಅವನು ಉತ್ತಮಸ್ಥಾನವನ್ನೂ ಉತ್ತಮ ಲೋಕವನ್ನೂ ಪಡೆಯುವನು.

ಆಭಾತ್ಯಗ್ನಿರುಷಸಾಮನೀಕಮಿತಿ ಸೂಕ್ತಂ |

ಪಂಚರ್ಚಂ ಸೂಕ್ತಾಂತರಂ ವಿಧತ್ತೇ—ಅಭಿಷ್ಠನಾರ್ಥಂ ಪಠೇದಿತಿ ಸರ್ವತ್ರದ್ರಷ್ಟವ್ಯಂ ||

ಅನಂತರ ಹೋತೃವು—

ಆ ಭಾತ್ಯಗ್ನಿರುಷಸಾಮನೀಕಮುದ್ವಿಪ್ರಾಣಾಂ ದೇವಯಾ ನಾಚೋ ಅಸುಃ |

ಆ ನೋ ರಯಿಂ ವಹತಮೋತ ವೀರಾನಾ ವಿಶ್ವಾನ್ಯಮೃತಾ ಸೌಭಗಾನಿ ||

(ಮು.ಸಂ. ೫-೨೬-೧ ರಿಂದ ೫ ಋಕ್ಕುಗಳು)

ಎಂಬ ಇಡು ಋಕ್ಕುಗಳ ಸೂಕ್ತವನ್ನು ಪಠಿಸುವನು.

ಪೀಪಿನಾಂಸಮುಶ್ವಿನಾ ಘರ್ಮನುಚ್ಛೇತ್ಯಭಿರೂಪಂ ಯದ್ಯಜ್ಞೇಭಿ-
ರೂಪಂ ತತ್ಸನ್ಯದ್ಧಂ |

ಪ್ರಥಮಾಯಾ ಚುಚ್ಚತ್ವತುರ್ಥಸಾದಂ ಪಠಿತ್ವಾ ತನ್ನುಚ್ಛೇನ ಸೂಕ್ತಂ ಪ್ರಶಂಸತಿ ||
ಹೇ ಅಶ್ವಿನೌ ಪೀಪಿನಾಂಸಮುಭಿವೃದ್ಧಂ ಘರ್ಮನುಚ್ಛ ಪ್ರವರ್ಗ್ಯಮುಭಿಲಕ್ಷ್ಯೇತ್ಯೇವಮುಸ್ಮಿನ್ನಾ-
ದೇವನಗಮ್ಯತೇ || ಏತತ್ಸೂಕ್ತಂ ಪ್ರವರ್ಗ್ಯಸ್ಯಾನುರೂಪಂ ||

ಈ ಸೂಕ್ತದ ಮೊದಲನೆಯ ಋಕ್ನಿನ ನಾಲ್ಕನೆಯ ಪಾದದಲ್ಲಿ ಪೀಪಿನಾಂಸಮುಶ್ವಿನಾ ಘರ್ಮನುಚ್ಛ ಎಂದಿರು-
ವುದು. ಎಲೈ ಅಶ್ವಿನೀದೇವತೆಗಳೇ, ಪ್ರವೃದ್ಧಮಾನವಾದ ಈ ಘರ್ಮ ಅಥವಾ ಪ್ರವರ್ಗ್ಯ ಶರೀರವನ್ನು ಅಭಿಲಕ್ಷಿಸಿ ಎಂದು ಇದರ
ಅರ್ಥವು. ಈ ಅರ್ಥವು ಪ್ರಕೃತಸಂದರ್ಭಕ್ಕೆ ಸರಿಯಾಗಿ ಹೊಂದಿರುವುದು. ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಮಂತ್ರಾರ್ಥಕ್ಕೂ ಕರ್ಮಕ್ಕೂ
ಸಮನ್ವಯವಿದ್ದಲ್ಲಿ (ಸರಿಯಾಗಿ ಹೊಂದಿದಲ್ಲಿ) ಯಜ್ಞವು ಸಮೃದ್ಧವಾಗುವುದು.

ತದು ತ್ರೈಷ್ಟುಭಂ ವೀರ್ಯಂ ವೈ ತ್ರಿಷ್ಟುಬ್ಧೀರ್ಯಮೇವಾಸ್ಮಿಂ-
ಸ್ತದ್ಧಧಾತಿ ||

ಸೂಕ್ತಗತಂ ಚ್ಯಂದಃ ಪ್ರಶಂಸತಿ | ತದು ತಚ್ಚ ಸೂಕ್ತಂ ||

ಈ ಸೂಕ್ತದ ಋಕ್ಪಗಳು ತ್ರಿಷ್ಟುಪ್ ಛಂದಸ್ಸಿನವು. ತ್ರಿಷ್ಟುಪ್‌ಛಂದಸ್ಸು (ಇಂದ್ರನಿಗೆ ಪ್ರಿಯವಾಗಿರುವುದರಿಂದ)
ವೀರ್ಯದ ಸಂಕೇತವು. ಈ ತ್ರಿಷ್ಟುಪ್‌ಛಂದಸ್ಸಿನ ಸೂಕ್ತಪಠನದಿಂದ ಪ್ರವರ್ಗ್ಯಶರೀರದಲ್ಲಿ ವೀರ್ಯವನ್ನು ಸ್ಥಾಪಿಸಿದಂತಾಗುವುದು.

ಗ್ರಾವಾಣೇವ ತದಿದರ್ಥಂ ಜರೇಥೇ ಇತಿ ಸೂಕ್ತಮುಕ್ತೇ ಇನ ಕರ್ಣಾ-
ವಿವ ನಾಸೇವೇತ್ಯಂಗಸಮಾಖ್ಯಾಯಮೇವಾಸ್ಮಿಂಸ್ತದಿಂದ್ರಿ-
ಯಾಣಿ ದಧಾತಿ ||

ಅಷ್ಟರ್ಚಂ ಸೂಕ್ತಾಂತರಂ ವಿಧತ್ತೇ—ತಸ್ಯ ಸೂಕ್ತಸ್ಯ ಪಂಚಮ್ಯಾಮೃಚಿ ದ್ವಿತೀಯಪಾದ
ಏವಮಾನುತಃ || ‘ ಅಕ್ಷೀ ಇನ ಚಕ್ಷುಷಾ ಯಾತಮರ್ವಾತ್ ’ ಇತಿ || ಷಷ್ಠ್ಯಾಮೃಚ್ಯುತ್ಪ-
ರಾರ್ಥಮೇವಮಾನುತಂ || ‘ ನಾಸೇವ ನಸ್ತನ್ನೋ ರಕ್ಷಿತಾರಾ ಕರ್ಣಾವಿವ ಸುಶ್ರುತಾ ಭೂತ-
ಮನ್ನೇ ’ (ಮ. ೨ ಸೂ. ೩೯ ಋ. ೬) ಇತಿ | ಏವಂ ಚ ಸತ್ಯಂಗಸಮಾಖ್ಯಾಯಮೇವ ಅಕ್ಷಿಕರ್ಣ
ನಾಸಾದಿದೂಪಾಣ್ಯಂಗಾಢಿ ಪುನಃ ಪುನಃ ಕಥಯನ್ನೇವ ತಸ್ಮಿನ್ನಮ್ ಇಂದ್ರಿಯಾಣಿ
ಸ್ಥಾಪಯತಿ ||

ಅನಂತರ ಹೋತೃವು—

ಗ್ರಾವಾಣೇವ ತದಿದರ್ಥಂ ಜರೇಥೇ ಗೃಥೇವ ವೃಕ್ಷಂ ನಿಧಿಮಂತಮಚ್ಛ |

ತಾನಿ ನರಾ ಜುಜುಷಾಣೋಪಯಾತಂ ಬೃಹದ್ವದೇವ ವಿಧಥೇ ಸುವೀರಾಃ ||

(ಋ.ಸಂ. ೨-೩೯-೧ ರಿಂದ ೪ ಋಕ್ಪಗಳು)

ಎಂಬ ಎಂಟು ಋಕ್ಕುಗಳ ಸೂಕ್ತವನ್ನು ಪಠಿಸುವನು. ಈ ಸೂಕ್ತದ ಐದನೆಯ ಋಕ್ಕಿನ ಎರಡನೆಯ ಪಾದದಲ್ಲಿ ಅಕ್ಷೀ ಇವ ಚಕ್ಷುಷಾ ಯಾತಮರ್ವಾಕ್ ಎಂದೂ ಆರನೆಯ ಋಕ್ಕಿನ ಉತ್ತರಾರ್ಧದಲ್ಲಿ—ನಾಸೇವ ನಸ್ತನ್ನೋ ರಕ್ಷಿತಾರಾ ಕರ್ಣಾವಿವ ಸುಶ್ರುತಾ ಭೂತಮಸ್ತೇ ಎಂದೂ ಪಠಿತವಾಗಿರುವುದು. 'ಎಂದರೆ' ಅಕ್ಷೇ-ಕಣ್ಣುಗಳು, ನಾಸಾ-ನಾಸಿಕಗಳು ಮೊದಲಾದ ಅಂಗಗಳ ವಿವರಣೆ ಇರುವುದರಿಂದ ಈ ಸೂಕ್ತಪಠನವು ಪ್ರವರ್ಗ್ಯಶರೀರದಲ್ಲಿ ನಾನಾ ಇಂದ್ರಿಯಗಳನ್ನು ಸ್ಥಾಪಿಸಲು ಸಹಾಯಭೂತವಾಗಿರುವುದು.

ತದು ತ್ರೈಷ್ಟುಭಂ ವೀರ್ಯಂ ವೈ ತ್ರಿಷ್ಟುಬ್ಜೀರ್ಯಮೇವಾಸ್ತಿಂ-
ಸ್ತದ್ಧಾತಿ |

ಸೂಕ್ತಗತಂ ಛಂದಃ ಪ್ರಶಂಸತಿ—

ಈ ಸೂಕ್ತದ ಋಕ್ಕುಗಳು ತ್ರಿಷ್ಟುಪ್‌ಛಂದಸ್ಸಿನವು. ತ್ರಿಷ್ಟುಪ್‌ಛಂದಸ್ಸು ವೀರ್ಯದ ಸಂಕೇತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಈ ತ್ರಿಷ್ಟುಪ್‌ಛಂದಸ್ಸಿನ ಸೂಕ್ತ ಪಠನದಿಂದ ಪ್ರವರ್ಗ್ಯಶರೀರದಲ್ಲಿ ವೀರ್ಯವನ್ನು ಸ್ಥಾಪಿಸಿದಂತಾಗುವುದು.

ಈಳೇ ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವೀ ಪೂರ್ವಚಿತ್ತಯ ಇತಿ ಸೂಕ್ತಂ |

ಪಂಚವಿಂಶತ್ಯುಚಂ ಸೂಕ್ತಾಂತರಂ ವಿಧತ್ತೇ—

ಅನಂತರ ಹೇತುವು—

ಈಳೇ ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವೀ ಪೂರ್ವಚಿತ್ತಯೇಽಗ್ನಿಂ ಘರ್ವಂ ಸುರುಚಂ ಯಾನುನ್ನಿಷ್ಟಯೇ |

ತನ್ನೋ ಮಿತ್ರೋ ವರುಣೋ ಮಾನುಹಂತಾಮದಿತಿಃ ಸಿಂಧುಃ ಪೃಥಿವೀ ಉತ ದ್ಯಾಃ ||

(ಋ. ಸಂ. ೧೨.೧೨-೧ ರಿಂದ ೨೫ ಋಕ್ಕುಗಳು)

ಎಂಬ ಇಪ್ಪತ್ತ ಐದು ಋಕ್ಕುಗಳ ಸೂಕ್ತವನ್ನು ಪಠಿಸುವನು.

ಅಗ್ನಿಂ ಘರ್ವಂ ಸುರುಚಂ ಯಾನುನ್ನಿಷ್ಟಯ ಇತ್ಯಭಿರೂಪಂ
ಯದ್ಯಜ್ಞೇಽಭಿರೂಪಂ ತತ್ಸನ್ಯದ್ಧಂ |

ಪ್ರಥಮಾಯಾ ಋಚೋ ದ್ವಿತೀಯಪಾದಮುದಾಹೃತ್ಯ ತದ್ವಾರಾ ಸೂಕ್ತಂ ಪ್ರಶಂಸತಿ||

ಅಗ್ನಿಮಿತ್ಯಾದಿಕೇ ದ್ವಿತೀಯಪಾದೇ ಸುರುಚಂ ಘರ್ವಮಿತಿ ಶೋಭನದೀಪ್ತಿಯುಕ್ತಃ
ಪ್ರವರ್ಗ್ಯಃ ಪಠಿತಸ್ತಸ್ಮಾದಿದಂ ಸೂಕ್ತಮನುರೂಪಂ ||

ಈ ಸೂಕ್ತದ ಮೊದಲನೆಯ ಋಕ್ಕಿನ ಎರಡನೆಯ ಪಾದದಲ್ಲಿ ಘರ್ವಂ ಸುರುಚಂ ಎಂಬ ಶಬ್ದಗಳ ಪ್ರಯೋಗವು ಶೋಭನದೀಪ್ತಿಯುಕ್ತವಾದ ಪ್ರವರ್ಗ್ಯವನ್ನು ಸೂಚಿಸುವುದರಿಂದ ಈ ಸೂಕ್ತಪಠನವು ಈ ಪ್ರವರ್ಗ್ಯದಲ್ಲಿ ಅನುರೂಪಮಂತ್ರವಾಗಿದೆ. ಅನುರೂಪವಾದ ಮಂತ್ರಪಠನದಿಂದ ಯಜ್ಞಸಮೃದ್ಧಿಯುಂಟಾಗುವುದು.

ತದು ಜಾಗತಂ ಜಾಗತಾ ನೈ ಪಶವಃ ಪಶೂನೇವಾಸ್ಮಿಂಸ್ತದ್ಧಧಾತಿ |

ತತ್ಸೂಕ್ತಗತಂ ಛಂದಃ ಪ್ರಶಂಸತಿ—ಪುರಾ ಕದಾಚಿತ್ಸೋಮನಾಹರ್ತುಂ ದ್ಯುಲೋಕೇಗತಂ ಜಗತೀ ತನಾಹರ್ತುಮಶಕ್ತಾ ಸತೀ ಪಶೂನ್ದೀಕ್ಷಾಂ ಚಾಹ್ಯತವತೀ ತಸ್ಮಾತ್ಪಶವೋಜಾ—
ಗತಾಃ || ಏತಚ್ಚ ಕದ್ರೂಶ್ವೇತ್ಯನುನಾಕೇ ತೈತ್ತರೀಯೈಃ ಸಮಾನ್ಯಾತಂ ||—‘ ಸಾ ಪಶುಭಿಶ್ಚ
ದೀಕ್ಷಯಾ ಜಾಗಚ್ಛತ್ಸ್ಮಾಜ್ಜಗತೀ ಛಂದಸಾಂ ಪಶವ್ಯತಮಾ ’ ಇತಿ || ಅತಸ್ತದೀಯಪಾಠೇನ
ಪಶೂನ್ಸಂಪಾದಯತಿ ||

ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಸ್ವರ್ಗಲೋಕದಲ್ಲಿದ್ದ ಸೋಮವನ್ನು ಭೂಮಿಗೆ ತರುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಜಗತೀ ಛಂದಸ್ಸು ಪ್ರಯತ್ನಿಸಿ ಸಫಲ
ವಾಗದೆ ಹಿಂತಿರುಗಿ ಬರುವಾಗ ಪಶುಗಳನ್ನೂ, ದೀಕ್ಷೆಯನ್ನೂ (ದಿಕ್ಷಾವಿಧಿಯನ್ನೂ) ತಂದಿತೆಂದು ಇತಿಹಾಸವಿರುವುದು.
ಆದ್ದರಿಂದ ಜಗತೀ ಛಂದಸ್ಸಿಗೂ ಪಶುಗಳಿಗೂ ನಿಕಟಸಂಬಂಧವಿರುವುದು. ತೈತ್ತರೀಯ ಸಂಹಿತೆಯ ಆರನೆಯ ಕಾಂಡದ
ಮೊದಲ ಅಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ ಕದ್ರೂಶ್ವ ವೈ ಎಂಬ ಅನುವಾಕದಲ್ಲಿ ಸೌ (ಜಗತೀ) ಪಶುಭಿಶ್ಚ ದೀಕ್ಷಯಾ ಜಾಗಚ್ಛತ್ಸ್ಮಾಜ್ಜಗತೀ
ಛಂದಸಾಂ ಪಶವ್ಯತಮಾ (ತೈ. ಸಂ. ೬-೧-೬-೨) ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ಜಗತೀಛಂದಸ್ಸಿನ ಋಕ್ಕುಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ
(೨೪-೨೫ ಋಕ್ಕುಗಳನ್ನು ಬಿಟ್ಟು) ಈ ಸೂಕ್ತಪಠನವು ಪಶುಸಮೃದ್ಧಿಯನ್ನುಂಟುಮಾಡುವುದು.

ಯಾಭಿರಮುನುವತಂ ಯಾಭಿರಮುನುವತಮಿತ್ಯೇತಾನತೋ ಹಾ-
ತ್ರಾಶ್ಚಿನೌ ಕಾಮಾನ್ದದೃಶತುಸ್ತಾನೇವಾಸ್ಮಿಂಸ್ತದ್ಧಧಾತಿ ತೈರೇ-
ವೈನಂ ತತ್ಸಮರ್ಥಯತಿ ||

ಸೂಕ್ತಗತಾಸ್ಸೃಷ್ಟು ಸರ್ವಾಸು ವಿದ್ಯಮಾನಮರ್ಥಮುಪಜೀವ್ಯಸೂಕ್ತಂ ಪ್ರಶಂಸತಿ—
ಅಸ್ಯ ಸೂಕ್ತಸ್ಯ ಪ್ರಥಮಾಯಾಮೃಚಿ ದ್ವಿತೀಯಾರ್ಥಮೇವಮಾನ್ಯಾತಂ || ‘ ಯಾಭಿರ್ಭರೇ
ಕಾರಮಂಶಾಯ ಜಿನ್ವಯಸ್ತಾಭಿರೂಷು ಊತಿಭಿರಶ್ವಿನಾಽಗತಂ ’ ಇತಿ || ತಸ್ಯಾಯಮರ್ಥಃ |
ಹೇಽಶ್ವಿನೌ ಯುನಾಮಂಶಾಯ ತನ್ನಾನ್ಯಃ ಪುರುಷಸ್ಯೋಪಕಾರಾಯ ಭರೇ ಯುದ್ಧೇ ಕಾರಂ
ವಿಜಯಂ ಕೃತ್ವಾ ಯಾಭಿರೂತಿಭಿಃ ಪಾಲನೈರಂಶನಾಮಕಂ ತಂ ಪುರುಷಂ ಜಿನ್ವಥಃ ಪ್ರಾಣ-
ಯಥಸ್ತಾಭಿರೂ ಷು ತಾದೃಶೀಭಿರೇವೋತಿಭಿಃ ಪಾಲನೈರಾಗತಮಿಹ ಕರ್ಮಣಿ ಸಮಾಗಚ್ಛ-
ತಮಿತಿ || ದ್ವಿತೀಯಸ್ಯಾಮೃಚಿ ದ್ವಿತೀಯಾರ್ಥಮೇವಮಾನ್ಯಾತಂ—‘ ಯಾಭಿರ್ಧಿಯೋಽವಥಃ
ಕರ್ಮನ್ನಿಷ್ಟಯೇ ತಾಭಿರೂ ಷು ಊತಿಭಿರಶ್ವಿನಾಽಗತಂ ’ ಇತಿ || ತಸ್ಯಾಯಮರ್ಥಃ |
ಹೇಽಶ್ವಿನಾವಿಷ್ಟಯೇಽಭೀಷ್ಟಸಿದ್ಧರ್ಥಂ ಕರ್ಮಣ್ಯನುಷ್ಠೀಯಮಾನೇ ಲೌಕಿಕೇ ವೈದಿಕೇ ವಾ
ಸರ್ವಸ್ಮಿನ್ಮನುಷಿ ಯಾಭಿರೂತಿಭಿರ್ಧಿಯಃ ಪ್ರಾಣಿನಾಂ ಬುದ್ಧೀರವಥೋ ರಕ್ಷಥಃ ತಾಭಿ-
ರೇವೋತಿಭಿರಾಗಚ್ಛತಮಿತಿ || ಏವಂ ಸರ್ವಾಸ್ಸೃಷ್ಟ್ಯಕ್ಷೇಛೋಽನುಸಂಧೇಯಃ | ತನುರ್ಥಂ
ಸರ್ವಂ ಸಾಮಾನ್ಯವಾಚಿನಾ ಸರ್ವನಾಮಶಬ್ದೇನ ಪರಾಮೃಶ್ಯ ಶ್ರುತಿಯಾಭಿರಿತ್ಯೇಕೇನ
ವಾಕ್ಯೇನ ಸಂಗೃಹ್ಣಾತಿ ಯಾಭಿರೂತಿಭಿರಮುಮೀದೃಶಮಾವತಂ ಯುನಾಂ ರಕ್ಷಿತವಂತಾವಿತಿ ||
ಸರ್ವೇಷಾಂ ಋಗರ್ಥಾನಾಂ ಸಂಗ್ರಾಹಿಕಾಂ ವೀಕ್ಷಾಮುಭಿಪ್ರೇತ್ಯ ಯಾಭಿರಮುನುವತಮಿತಿ
ದ್ವಿಃ ಪಠ್ಯತೇ || ತಾಸ್ಸೃಷ್ಟುಕಾಮಾಃ ಶ್ರೂಯಂತೇ ತಾನಂತಃ ಕಾಮಾ ಇಹ ಕರ್ಮಣ್ಯಶ್ವಿನೌ

ದದ್ಯ ಶತುಃ ಕಟಾಕ್ಷೇಣಾನುಗೃಹೀತವಂತೌ || ತತ್ಸೂಕ್ತಸಾಥೇನ ತಾನೇವ ಸರ್ವಾನ್ಯಾಮಾನಸ್ಮಿ-
ನ್ ಪ್ರವರ್ಗ್ಯೇ ಯಜಮಾನೇ ವಾ ಸಂಪಾದಯತಿ ತೇ ಚ ಕಾಮಾಃ ಸಮ್ಯದ್ಭಾಃ ಸಂಪದ್ಯಂತೇ ||

ಈ ಸೂಕ್ತದ ಋಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ ನಿರೂಪಿತವಾಗಿರುವ ಅರ್ಥವನ್ನು ಸಂಗ್ರಹರೂಪದಿಂದ ತಿಳಿಸುತ್ತಾರೆ. ಈ ಸೂಕ್ತದ ಮೊದಲನೆಯ ಋಕ್ಕಿನ ದ್ವಿತೀಯಾರ್ಥದಲ್ಲಿ—ಯಾಭಿರ್ಭರೇ ಕಾರಮಂಶಾಯ ಜಿನ್ಮಫಸ್ತಾಭಿರೂ ಷು ಊತಿಭಿರ-
ಶ್ವಿನಾಗತಂ ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದು. ಇದರ ಅರ್ಥವು—ಎಲೈ ಅಶ್ವಿನೀದೇವತೆಗಳೇ, ನೀವು ಅಂಶನೆಂಬ ಪುರುಷನನ್ನು (ನಿಮ್ಮನ್ನು ಭಜಿಸುವವನನ್ನು) ಉದ್ಧಾರಮಾಡುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಅವನು ಶತ್ರುಗಳೊಡನೆ ಮಾಡುತ್ತಿರುವ ಯುದ್ಧದಲ್ಲಿ ಅವನಿಗೆ ಜಯವನ್ನೊದಗಿಸಿಕೊಟ್ಟು ಯಾವ ನಿಮ್ಮ ರಕ್ಷಣೆಗಳಿಂದ ಆ ಪುರುಷನನ್ನು ಸಂತೋಷಗೊಳಿಸಿದರೋ ಅಂತಹ ಸಂರಕ್ಷಣೆಗಳಿಂದ ಕೂಡಿ ಈ ಯಜ್ಞ ಕರ್ಮದಲ್ಲಿ ದಯಮಾಡಿಸಿರಿ ಎಂದರ್ಥವು. ಎರಡನೆಯ ಋಕ್ಕಿನ ಉತ್ತರಾರ್ಥದಲ್ಲಿ—ಯಾಭಿರ್ಧಿಯೋಃ-
ವಫಃ ಕರ್ಮನ್ನಿಷ್ಕಯೇ ತಾಭಿರೂ ಷು ಊತಿಭಿರಶ್ವಿನಾಗತಂ ಎಂದಿರುವುದು. ಇದರ ಅರ್ಥವು—ಎಲೈ ಅಶ್ವಿನೀ-
ದೇವತೆಗಳೇ, ಅಭೀಷ್ಟಾರ್ಥಸಿದ್ಧಿಗಾಗಿ ಯಜ್ಞಾದಿಕರ್ಮಾನುಷ್ಠಾನಮಾಡುವಾಗ ಅಥವಾ ಇತರ ಕರ್ಮಗಳನ್ನಾಚರಿಸುತ್ತಿರುವಾಗ ನೀವು ಪ್ರಾಣಿಗಳ ಬುದ್ಧಿಯನ್ನು ಯೋಗ್ಯವಾದ ಯಾವ ಪ್ರೇರಣೆಯಿಂದ ಕಾರ್ಯಪ್ರವೃತ್ತನಾಗಿ ಮಾಡಿ ರಕ್ಷಿಸುತ್ತೀರೋ ಅಂತಹ ರಕ್ಷಣೆಗಳಿಂದ ಕೂಡಿ ಇಲ್ಲಿಗೆ ದಯಮಾಡಿಸಿರಿ ಎಂದರ್ಥವು. ಇದರಂತೆಯೇ ಈ ಸೂಕ್ತದ ಸಮಸ್ತ ಋಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಇಂತಹ ಪುರುಷನನ್ನು ಈವಿಧವಾಗಿ ನಿಮ್ಮ ರಕ್ಷಣೆಗಳಿಂದ ಕಾಪಾಡಿರಿ. ಅಂತಹ ರಕ್ಷಣೆಗಳಿಂದ ನಮ್ಮ ಬಳಿಗೆ ಬನ್ನಿ ಎಂದು ಯಾಭಿಃ ಅಮುಮಾನವತಂ ಇತ್ಯಾದಿ ಶಬ್ದಗಳಿಂದ ಋಷಿಯು ಸ್ತುತಿಸಿರುವನು. ಸಮಸ್ತ ಋಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಈ ವಿಧವಾದ ಅರ್ಥವು ಸೂಚಿತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಅದನ್ನು ನಿರ್ದೇಶಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಇಲ್ಲಿ ಯಾಭಿರಮುಮಾನವತಂ ಎಂಬ ವಾಕ್ಯವು ಎರಡಾ-
ವರ್ತಿ ಪಠಿತವಾಗಿರುವುದು. ಆಯಾ ಋಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ ಯಾವ ಯಾವ ಅಭಿಲಾಷೆಗಳು ಅಪೇಕ್ಷಿಸಲ್ಪಟ್ಟವೆಯೋ ಆಯಾ ಅಭಿಲಾಷಿ-
ಗಳನ್ನು ಅಶ್ವಿನೀದೇವತೆಗಳು ಪೂರ್ತಿಗೊಳಿಸಿ ಅನುಗ್ರಹಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಅದರಿಂದ ಈ ಪ್ರವರ್ಗ್ಯ ಕರ್ಮದಲ್ಲಿಯೂ ಯಜಮಾನನು ಯಾವ ಯಾವ ಅಭಿಲಾಷೆಗಳನ್ನು ವ್ಯಕ್ತಪಡಿಸುವನೋ ಆಯಾ ಅಭಿಲಾಷೆಗಳನ್ನು ಈ ಸೂಕ್ತಪಠನದಿಂದ ಯಜಮಾನನು ಪಡೆಯುವನು. ಎಂದರೆ ಯಜಮಾನನ ಸಮಸ್ತ ಅಭಿಲಾಷೆಗಳೂ ಈಡೇರುವುವು ಎಂದಭಿಪ್ರಾಯವು.

ಅರೂರುಚದುಷಸಃ ಪೃಶ್ನಿದ್ರಿಯ ಇತಿ ರುಚಿತವತೀ ರುಚಮೇವಾ-

ಸ್ತಿಸ್ತದ್ಧಾತಿ ||

ಅನ್ಯಾಂ ಕಾಂಚಿದ್ಯಚಂ ವಿಧತ್ತೇ—ಅಸ್ಯಾನ್ಯಚ್ಯರೂರುಚದಿತಿ ಶ್ರುತತ್ವಾದ್ರುಚಿತಮು-
ಭೀಷ್ಟಂ ಕಾಂತಿವಾಸ್ಯಾನುಸ್ತೀತ್ಸನೌ ರುಚಿತವತೀ ಸಾ ಪಠನೀಯಾ | ತಸ್ಯಾಃ ಪೂರ್ವೋಕ್ತ-
ಸೂಕ್ತೇ ಸ್ಥಾನವಿಶೇಷ ಅಶ್ವಲಾಯನೇನ ದರ್ಶಿತಃ—ಪ್ರಾಗುತ್ತಮಾಯಾ ಅರೂರುಚದುಷಸಃ
ಪೃಶ್ನಿದ್ರಿಯ ಇತ್ಯಾವಪೇತೋತ್ತರೇಣಾರ್ಥಾರ್ಜೇನ ಪಶ್ನೀಮೀಕ್ಷೇತ ' ಇತಿ ತನ್ಮಂತ್ರಸಾಥೇನ
ಯಜಮಾನೇ ಕಾಂತಿಂ ಸಂಪಾದಯತಿ—

ಅನಂತರ ಹೋತ್ಯವು—

ಅರೂರುಚದುಷಸಃ ಪ್ರಶ್ನಿಮಾತರಃ ಉಕ್ವಾ ಬಿಭರ್ತಿ ಭುವನಾನಿ ವಾಜಯುಃ |

ಮಾಯಾವಿನೋಮುಮಿರೇ ಅಸ್ಯ ಮಾಯಯಾ ನೃಚಕ್ಷಸಃ ಪಿತರೋ ಗರ್ಭಮಾ ದಧುಃ ||

(ಋ. ಸಂ. ೯-೮೩-೩)

ಎಂಬ ಋಕ್ಕನ್ನು ಪಠಿಸುವನು. ಈ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಅರೂರುಚತ್ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ರುಚಿಧಾತುವಿನಿಂದ ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಿರುವುದು. ರುಚಿತಂ ಎಂದರೆ ಅಭಿಷ್ಣು ಅಥವಾ ಕಾಂತಿಯೆಂದರ್ಥವು. ಈ ಶಬ್ದಪ್ರಯೋಗವಿರುವುದರಿಂದ ಇದನ್ನು ರುಚಿತವತ್ತೀ ಋಕ್ಕೆಂದು ಕರೆಯಲಾಗಿದೆ. ಈ ಋಕ್ಕನ್ನು ಪಠಿಸುವ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಆಶ್ವಲಾಯನರು—ಸ್ರಾಗಾತ್ತಮಾಯಾ ಅರೂರುಚಿದುಷಸಃ ಪೃಶ್ನಿರಗ್ರಿಯ ಇತ್ಯಾವಶೇತೋತ್ತರೇಣಾರ್ಥಾರ್ಜೀನ ಪತ್ನೀಮಿಾಕ್ಷೇತ | (ಆಶ್ವ. ಶ್ರೌ. ಸೂ. ೪-೬-೩) ಎಂದು ಹೇಳಿರುವರು. ಎಂದರೆ ಈ ಋಕ್ಕನ್ನು ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದ ಈಳೇದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವೀ (ಋ.ಸಂ. ೧-೧೧೨) ಎಂಬ ಸೂಕ್ತದ ಉಪಾಂತ್ಯದಲ್ಲಿ ಎಂದರೆ ಕೊನೆಯ ಋಕ್ಕಿನ ಹಿಂದೆ, ೨೪ ನೇ ಋಕ್ಕಿನ ಅನಂತರ ೨೫ ನೇ ಋಕ್ಕನ್ನು ಪಠಿಸುವುದಕ್ಕೆ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಪಠಿಸಬೇಕು ಮತ್ತು ಈ ಋಕ್ಕಿನ ಉತ್ತರಾರ್ಥಪಠನದಿಂದ ಪತ್ನಿಯನ್ನು ನೋಡಬೇಕು ಎಂದರ್ಥವು. ಈ ಮಂತ್ರಪಠನದಿಂದ ಯಜಮಾನನಲ್ಲಿ ಕಾಂತಿಯು (ವರ್ಚಸ್ಸು) ಉಂಟಾಗುವುದು.

ದ್ಯುಭಿರಕ್ತುಭಿಃ ಪರಿಪಾತನುಸ್ಮಾನಿತ್ಯುತ್ತಮಯಾ ಪರಿದಧಾತಿ |

ಸೂಕ್ತಸ್ಯಾಂತಿಮಯ ಚಾರ್ಙ್ಗಭಿಷ್ಣು ನೇ ಪೂರ್ವಭಾಗಸ್ಯ ಸಮಾವನಂ ವಿಧತ್ತೇ—

ಹೋತೃವು ಈಳೇ ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವೀ ಎಂಬ ಸೂಕ್ತದ ಕೊನೆಯ ಋಕ್ಕಾದ ದ್ಯುಭಿರಕ್ತುಭಿಃ ಪರಿಪಾತನುಸ್ಮಾನಾ ಎಂಬ ೨೫ ನೇ ಋಕ್ಕನ್ನು ಪಠಿಸಿ ಈ ಕರ್ಮವನ್ನು ಸಮಾಪ್ತಿಗೊಳಿಸುವನು.

**ಅರಿಷ್ಟೇಭಿರಶ್ವಿನಾ ಸೌಭಗೇಭಿಃ | ತನ್ನೋ ಮಿತ್ರೋ ವರುಣೋ
ಮಾನುಹಂತಾಮದಿತಿಃ ಸಿಂಧುಃ ಪೃಥಿವೀ ಉತದ್ಯಾರಿತ್ಯೇತ್ಯೇರೇ-
ವೈನಂ ತತ್ಕಾಮೈಃ ಸಮುರ್ಧಯತಿ |**

ತಸ್ಯಾ ಋಚೋಽವಶಿಷ್ಟಂ ಸಾದತ್ರಯಮನೂದ್ಯ ಕೃತ್ಸಂ—ಮಂತ್ರತಾತ್ಪರ್ಯಂ ದರ್ಶಯತಿ—ತಸ್ಯಾ ಋಚೋಽಯಮುರ್ಧಃ | ಹೇ ಅಶ್ವಿನೌ ದ್ಯುಭಿರ್ದೀಪ್ತಿಭಿದ್ಯುಃ ಲೋಕೋ- ಚಿತಭೋಗೈರ್ವಾರ್ಙ್ಗಕ್ತುಭಿದಂಜನಸಾಧನದ್ರವ್ಯರಾಜ್ಯತೈಲಾಭಿತರಿಷ್ಟೇಭಿರ್ಹಿಂಸಾಪರಿಹಾರೈಃ ಸೌಭಗೇಭಿಃ ಸವಂಭೋಗಸರ್ಪಪತ್ತಿಲಕ್ಷಣೈಃ ಸೌಭಾಗೈಃ ಶ್ವಾಸ್ಮಾನ್ಪಾತಂ ರಕ್ಷತಂ || ತತ್ತಸ್ಯ ನಂತರಂ ನೋಽಸ್ಮಾನ್ನಿತ್ರಾವರುಣಾದಿತಿ ಸಮುದ್ರಪೃಥಿವೀದ್ಯುದೇವತಾಃ ಸರ್ವಾ ಅಪಿ ಮಾನುಹಂತಾ- ಮತಿಶಯೇನ್ತಪೂಜಯನ್ವಿತಿ || ತನ್ಮಂತ್ರಪಾಠೇನೈನಂ ಯಜಮಾನನೇತ್ಯೇರೇವ ಕಾಮೈ- ದ್ಯುಭಿರಕ್ತುಭಿರಿತ್ಯಾದಿಶಬ್ದೋಕ್ತೈಃ ಫಲೈಃ ಸಮೃದ್ಧಂ ಕರೋತಿ ||

ಈ ಕೊನೆಯ ಋಕ್ಕಿನ ಅರ್ಥವನ್ನು ವಿಶದೀಕರಿಸುವರು. ಎಲೈ ಅಶ್ವಿನೀದೇವತೆಗಳೇ, ದೀಪ್ತಿಯುಕ್ತವಾದ ಅಥವಾ ಪ್ರಕಾಶಮಾನವಾದ (ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದ) ಸ್ವರ್ಗಲೋಕೋಚಿತವಾದ ಅಂಜನ, ಆಜ್ಯ, ತೈಲಾದಿ ಭೋಗಸಾಧನದ್ರವ್ಯಗಳಿಂದಲೂ, ಹಿಂಸಾಪರಿಹಾರರೂಪವಾದ ಮತ್ತು ಸರ್ವಭೋಗಸಮೃದ್ಧವಾದ ಸಮಸ್ತ ಭೋಗಭಾಗ್ಯಗಳಿಂದಲೂ ಎಂದರೆ ಅವುಗಳನ್ನು ನಮಗೆ ಕೊಟ್ಟು ನಮ್ಮನ್ನು ರಕ್ಷಿಸಿ; ಹಾಗೆಯೇ ಮಿತ್ರದೇವನೂ, ವರುಣನೂ, ಅದಿತಿಯೂ, ಸಿಂಧು (ಸಮುದ್ರ)ವೂ, ಪೃಥಿವಿಯೂ ಮತ್ತು ದ್ಯುಲೋಕಾಭಿಮಾನಿದೇವತೆಗಳೂ ಸಹ ನಮ್ಮನ್ನು ಆದರಿಸುವಂತಾಗಲಿ ಎಂದು ಈ ಋಕ್ಕಿನ ಮುಖ್ಯಾಭಿಪ್ರಾಯವು. ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿ ದ್ಯುಭಿರಕ್ತುಭಿಃ ಇತ್ಯಾದಿ ಶಬ್ದಗಳು ಯಜಮಾನನನ್ನು ಅವನ ಇಷ್ಟಾರ್ಥಗಳಿಂದ ಪೂರ್ಣಗೊಳಿಸಲಿ ಎಂದರೆ ಸಮೃದ್ಧವಾಗಿ ಅಭಿಷ್ಣುಫಲಗಳನ್ನು ಕೊಡಲಿ ಎಂಬರ್ಥವನ್ನು ಸೂಚಿಸುವವು.

ಇತಿ ನು ಪೂರ್ವಂ ಪಟಲಂ ||

ಅಭಿಷ್ವನಸ್ಯ ಪೂರ್ವಭಾಗಮುಪಸಂಹರತಿ—ಬ್ರಹ್ಮಜಜ್ಞಾನಮಿತ್ಯಾರಭ್ಯ ಪೃಥಿವೀ ಉತ ದ್ಯೌರಿತ್ಯಂತೇನೋಕ್ತಪ್ರಕಾರೇಣಾಭಿಷ್ವನಸ್ಯ ಪೂರ್ವೋ ಭಾಗೋ ವರ್ಣಿತಃ || ಅತ್ರ ಭಾಗದ್ವಯಕಲ್ಪನಮೇಕೈಕಸ್ಮಿನ್ನಾಗೇ ಪ್ರಥನೋತ್ತಮಯೋರ್ಬುಜೋರಾವೃತ್ಯರ್ಥಂ || ಅತಃ ಏವೋಕ್ತಂ—

“ ಆದ್ಯಾಂತ್ಯಾತ್ರಿತ್ವಸಿದ್ಧ್ಯರ್ಥಂ ಪಟಲದ್ವಿತಯಂ ಕೃತಂ ||

ಅನ್ಯಥಾಭಿಷ್ವನಸ್ಯೈಕಾತ್ರಿತ್ವಂ ತತ್ರೈವ ವೈ ಭವೇತ್ ” ಇತಿ ||

ಈ ಅಭಿಷ್ವನದ ಪೂರ್ವಭಾಗವು ಇಲ್ಲಿಗೆ ಮುಗಿಯಿತು. ಅಭಿಷ್ವನವೆಂದರೆ—ಅಭಿಷ್ವನಂ ನಾಮ ಘರ್ಮಸ್ಯ ಸಂಸ್ಕಾರೋಽಭಿಧಾನರೂಪಃ ಈ ಘರ್ಮ (ಅಥವಾ ಪ್ರವರ್ಗ್ಯ) ಎಂಬ ಕರ್ಮದ ಸಂಸ್ಕಾರಕ್ಕೆ ಅಭಿಷ್ವನವೆಂದು ಹೆಸರು. ಇದುವರೆಗೆ ಹೇಳಿದ ಬ್ರಹ್ಮಜಜ್ಞಾನಂ (ಈ ಅಧ್ಯಾಯದ ಎರಡನೇ ಖಂಡ) ಎಂಬ ಮಂತ್ರದಿಂದ ಪೃಥಿವೀ ಉತದ್ಯೌಃ ಎಂಬ ಮಂತ್ರದವರೆಗೆ ಹೇಳಿದ ಈ ಭಾಗವೆಲ್ಲವೂ ಪೂರ್ವಭಾಗವು. ಈ ಕರ್ಮದಲ್ಲಿ ಎರಡುಭಾಗಗಳನ್ನು ವಿಂಗಡಿಸಿ ಮೊದಲನೆಯ ಭಾಗವನ್ನು ನಿರ್ದೇಶಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಬ್ರಹ್ಮಜಜ್ಞಾನಂ ಎಂಬ ಮೊದಲನೆಯ ಮಂತ್ರದ ಆರಂಭವನ್ನು ಕೊನೆಯ ಮಂತ್ರದ ಪರಿಸಮಾಪ್ತಿಯಾದ ಪೃಥಿವೀ ಉತ ದ್ಯೌಃ ಎಂಬ ಭಾಗವನ್ನು ಇಲ್ಲಿ ಉದಹರಿಸುವರು. ಆದ್ದರಿಂದಲೇ ಈ ಐತರೇಯ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಕ್ಕೆ ವೃತ್ತಿಯೆಂಬ ಟಿಪ್ಪಣಿಯನ್ನು ಬರೆದಿರುವ ಸದ್ಗುರುಶಿಷ್ಯರೆಂಬವರು—

ಆದ್ಯಾಂತ್ಯಾತ್ರಿತ್ವಸಿದ್ಧ್ಯರ್ಥಂ ಪಟಲದ್ವಿತಯಂ ಕೃತಂ |

ಅನ್ಯಥಾಭಿಷ್ವನಸ್ಯೈಕಾತ್ರಿತ್ವಂ ತತ್ರೈವ ವೈ ಭವೇತ್ ||

ಎಂದು ಹೇಳಿರುವರು.

• (ಋಕ್ಪ್ರತಿಶಾಖ್ಯ, ೪-೭ ; ೬-೪)

English Translation

(He now repeats) a hymn, addressed to Brahmanaspati Gananam tva ganapatim haramahe (2, 23), Brahma is Brihaspati; by means of Brahma he cures him (the sacrificial man, who had been torn to pieces). The verses beginning with prathas'cha yasya sraprathas'cha nama (10, 181, 1-3) are the three Gharmanatanu mantras; by repeating them the Hotar provides the Pravargya man with a body, and a form. (For in the fourth pada of the first of these verses), there is said: “ Vasishta brought the Rathantara Sama”, and (in the last half verse of the second Gharmanatanu mantra is said), “ Bharadvaja made the Brihat Sama out of Agni”. By repeating these mantras the Hotar provides the Pravargya man with the Rathantara and Brihat-Samans (required for its prosperity).

(By repeating) three verses (of the hymn) apas'yan tra manasa chekitanam (10, 183, 1), the Rishi of which is Prajvan, the son of Prajapati (the Lord of creatures), he provides him with offspring.

(Now the Hotar repeats) nine verses in different metres, commencing with ka radhah dhotra (1, 120, 1-9).

(These different metres represent the difference in magnitude and expansion) of the extremities of the belly of the sacrificial man). For the extremities of the (mystical) sacrificial body (to be restored by means of the Pravargya ceremony) vary as to magnitude and largeness; some are rather thin, others are rather thin, others are rather big.

Thence are verses of various metres required (for the verses represent the extremities of the body). By means of these verses (the Rishi) Kakshivan went to the beloved residence of the As'vins. He conquered the highest heaven. He who has this knowledge goes up to the beloved house of the As'vins, and conquers the highest heaven.

(Now he repeats) the hymn: Abhaty agnir ushasam (5, 76). The words: pipvamasam as'vina gharman achha (the fourth pada of the first verse of the hymn mentioned) are appropriate to the ceremony. What is appropriate at the sacrifice that is successful. This hymn is in the Trishtubh metre, for Trishtubh is strength; by this means he puts strength in this (Pravargya man).

He repeats the hymn: gravaneva tad id artham jarethe (2, 39). In this hymn there being expressions like, akshi iva "as two eyes" (2, 39, 5), karnav iva "as two ears", nasa iva "as a nose" (2, 39, 6), he puts in this way, by enumerating the limbs of the body, the senses in this (Pravargya man). This hymn is in the Trishtubh metre; for Trishtubh is strength. In this way he puts strength in this (Pravargya man).

He repeats the hymn: 'de dyavaprithiri (1, 112). (The words in the second pada:) gharman surucham are appropriate. This hymn is in the Jagati metre; cattle is of the same (Jagati) nature. Thus he provides this (Pravargya man) with cattle. By the words "what assistance you (As'vina) have rendered such and such one" (which occur in every verse of the hymn mentioned), he provides this (Pravargya man) with all those wishes (and their fulfilment) which the As'vins in this hymn are said to have deemed proper to fulfil.

In repeating this hymn the priest thus makes this (Pravargya man) thrive by means of those desires (including their satisfaction).

He repeats the ruchitavati, i.e., the verse, whose characteristic the word "ruch", to shine, is: ar'uruchād Ūśāsah pris'nir (9, 83, 3). In this way he provides this (Pravargya man) with splendour.

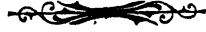
With the verse, dyumbhiah aktubhih paripatam (1, 112, 25) he concludes (the ceremony). (In repeating this verse, the words of which) arishte bhir prithvi uta dyauh (contain a prayer for prosperity) he makes thus this Pravargya man thrive, granting him all that is wished for (in the verse mentioned). Now is (completed) the first part of the mantra collection (required at the Pravargya ceremony).

ಇತಿ ಶ್ರೀಮತ್ಪ್ರಾಯಶ್ಚಾಚಾರ್ಯವಿರಚಿತೇ ಮಾಧವೀಯೇ ನೇದಾರ್ಥಪ್ರಕಾಶ
ಐತರೇಯಬ್ರಾಹ್ಮಣಭಾಷ್ಯೇ ಚತುರ್ಥಾಧ್ಯಾಯಸ್ಯ ಚತುರ್ಥಃ ಖಂಡಃ

ಇಲ್ಲಿಗೆ ಐತರೇಯಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿ ನಾಲ್ಕನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯದ ನಾಲ್ಕನೆಯ ಖಂಡವು ಸಮಾಪ್ತವಾದುದು.

ಅಥ ಚತುರ್ಥಾಧ್ಯಾಯೇ ಪಂಚಮಃ ಖಂಡಃ
ನಾಲ್ಕನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ ಐದನೆಯ ಖಂಡವು

[ಪ್ರವರ್ಗೇಷ್ಟಿಯಲ್ಲಿ ಉತ್ತರಭಾಗದಲ್ಲಿ (ಎರಡನೆಯ ಭಾಗದಲ್ಲಿ) ಪಠಿಸಬೇಕಾದ ಮಂತ್ರಗಳು]

ಅಥೋತ್ತರಂ

ಪಟಲಾಂತರಂ ಪ್ರತಿಜಾನೀತೇ—ಪಟಲಮುಚ್ಯತ ಇತಿ ಶೇಷಃ | ಪಟಲಶಬ್ದಃ ಸಮೂಹ-
ವಾಚೀ || ಸಮೂಹಃ ಪಟಲಂ ನ ನೇತ್ಯಭಿಧಾನಕಾರೈರುಕ್ತತ್ವಾತ್ || ಉತ್ತರಭಾಗಸ್ತೋ-
ಮಂತ್ರಸಮೂಹಃ ಕಥ್ಯತ ಇತ್ಯರ್ಥಃ ||

ಈಗ ಮುಂದಿನ ಎರಡನೆ ಪಟಲವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. ಪಟಲವೆಂದರೆ, ಸಮೂಹವೆಂದರ್ಥವು. ಸಮೂಹೇ ಪಟಲಂ ನನಾ (ಅಮ ಕೋ. ೩-೩-೨೦೦) ಎಂದು ಕೋಶವಿರುವುದು. ಎಂದರೆ ಪೂರ್ವಭಾಗಾನಂತರ ಈಗ ಉತ್ತರಭಾಗದಲ್ಲಿರುವ ಮಂತ್ರಸಮೂಹವನ್ನು ವಿವರಿಸಲಾಗುವುದೆಂಬದಿವು.

ಉಪಹ್ವಯೇ ಸುದುಘಾಂ ಧೇನುನೇತಾಂ ಹಿಂಕೃಣ್ವತೀ ವಸುಪತ್ನೀ
ವಸೂನಾನುಭಿ ತ್ವಾ ದೇವ ಸವಿತಃ ಸಮೀವತ್ಸಂ ನ ಮಾತೃಭಿಃ
ಸಂವತ್ಸ ಇವ ಮಾತೃಭಿಯಸ್ತೇ ಸ್ತನಃ ಶಶಯೋ ಯೋ

ಮಯೋಭೂರ್ಗೌರಮೀನೇದನುವತ್ಸಂ ಮಿಷಂತಂ ನಮಸೇ-
 ದುಪಸೀದತ ಸಂಜಾನಾನಾಃ ಉಪಸೀದನ್ನಭಿಜ್ಞಾ ದಶಭಿರ್ವಿವ-
 ಸ್ವತೋ ದುಹಂತಿ ಸಪ್ತೈಕಾಂ ಸಮಿದ್ಧೋ ಅಗ್ನಿರಶ್ವಿನಾ
 ಸಮಿದ್ಧೋ ಅಗ್ನಿರ್ವೃಷಣಾ ರತಿದಿವಸ್ತದು ಪ್ರಯಕ್ಷತಮ-
 ನುಸ್ಯ ಕರ್ಮಾತ್ಮನ್ವನ್ನಭೋ ದುಹ್ಯತೇ ಘೃತಂ ಪಯ ಉತ್ತಿಷ್ಠ
 ಬ್ರಹ್ಮಣಸ್ಪತೇಽಧುಕ್ಷತ್ವಿಪ್ಯುಷೀಮಿಷಮುಪದ್ರವ ಪಯಸಾ
 ಗೋಧುಗೋಷಮಾ ಸುತೇ ಸಿಂಚತ ಶ್ರಿಯಮಾನಾನಮುತ್ಪಿ-
 ನೋರ್ಯುಷಿಃ ಸಮುತ್ಯೇ ಮಹತೀರಪ ಇತ್ಯೇಕವಿಂಶತಿರಭಿ-
 ರೂಪಾ ಯದ್ಯಜ್ಞೇಽಭಿರೂಪಂ ತತ್ಸನ್ಯದ್ಧಂ ||

ಏಕವಿಂಶತಿಸಂಖ್ಯಾಕಾ ಋಚಸ್ತತ್ಪ್ರತೀಕಗ್ರಹಣೇನ ವಿಧತ್ತೇ—ವಿಹಿತಾಸ್ಪುಷ್ಪು
 ಉಪಹ್ವಯ ಇತಿ ಪ್ರಥಮಾ || ಹಿಂ ಕೃಣ್ವತೀತಿ ದ್ವಿತೀಯಾ | ಅಭಿತ್ವೇತಿ ತೃತೀಯಾ | ಸಮೀ-
 ವತ್ಸಮಿತಿ ಚತುರ್ಥೀ | ಸಂವತ್ಸರ ಇವೇತಿ—ಸಂಚಮೀ | ಯಸ್ತೇ ಸ್ತನ ಇತಿ ಷಷ್ಠೀ | ಗೌರ-
 ಮೀನೇದಿತಿ ಸಪ್ತಮೀ || ನಮಸೇದಿತ್ಯಷ್ಟಮೀ | ಸಂಜಾನಾನಾ ಇತಿ ನವಮೀ | ಆದಶಭಿರಿತಿ-
 ದಶಮೀ | ದುಹಂತಿ ಸಪ್ತೈಕಾಮಿತ್ಯೇಕಾದಶೀ | ಸಮಿದ್ಧೋ ಅಗ್ನಿರಶ್ವಿನೇತಿ ದ್ವಾದಶೀ |
 ಸಮಿದ್ಧೋ ಅಗ್ನಿರ್ವೃಷಣಾ ರತಿದಿವ ಇತಿ ತ್ರಯೋದಶಿ || ಏತದುಭಯಂ ಶಾಖಾಂತರಗತ-
 ಮಾಶ್ವಲಾಯನೇನ ಪಠಿತಂ || ತದು ಪ್ರಯಕ್ಷತಮಿತಿ ಚತುರ್ದಶೀ || ಆತ್ಮನ್ವನ್ನಿತಿ ಪಂಚದಶೀ ||
 ಉತ್ತಿಷ್ಠೇತಿ ಷೋಡಶೀ || ತಸ್ಯಾ ವಿನಿಯೋಗಮಾಶ್ವಲಾಯನ ಆಹ—ಉತ್ತಿಷ್ಠಬ್ರಹ್ಮಣಸ್ಪತ
 ಇತ್ಯೇತಾನುಕ್ತಾನವತಿಷ್ಠತ ಇತಿ ಅಧುಕ್ಷದಿತಿ ಸಪ್ತದಶೀ | ತದ್ವಿನಿಯೋಗಮಾಹ—ದುಗ್ಧಾ-
 ಯಾನುಧುಕ್ಷದಿತಿ || ಉಪದ್ರವೇತ್ಯಷ್ಟಾದಶೀ | ತದ್ವಿನಿಯೋಗಂ ಚಾಹ—ಅಹ್ರಿಯಮಾಣ
 ಉಪದ್ರವೇತಿ | ಸೇಯಂ ಶಾಖಾಂತರಗತತ್ವಾದಾಶ್ವಲಾಯನೇನ ಪಠಿತಾ || ಆಸುತ ಇತ್ಯೇ-
 ಕೋನವಿಂಶಿ | ಆನೂನಮಿತಿವಿಂಶಿ | ಅನಯೋರ್ವ್ಯತ್ಯಯೇನ ಪ್ರಯೋಗಮಾಹ—
 ಆಸಿಚ್ಯಮಾನ ಆನೂನಮುತ್ಪಿನೋರ್ಯುಷಿರಿತಿ ಗವ್ಯ ಆಸುತೇ ಸಿಂಚತ ಶ್ರಿಯಮಿತ್ಯಾಜ ಇತಿ |
 ಸಮುತ್ಯ ಇತ್ಯೇಕವಿಂಶಿ | ತದ್ವಿನಿಯೋಗಂ ಚಾಹ—ಆಸಿಕ್ತಯೋಃ ಸಮುತ್ಯ ಇತಿ ಸೇಯಮ್ನುಚಾ
 ಮೇಕವಿಂಶತಿಘುರ್ನುದುಹೋ ಧೇನೋರ್ದೋಹನಸ್ಯಾನುರೂಪಾ || ತಾಸ್ಪುಷ್ಪು ದೋಹ-
 ನೋಚಿತಾನಾಂ ದೃಶ್ಯಮಾನತ್ವಾತ್ ||

ಈಗ ಹೋತ್ವಿವು ಉತ್ತರಾರ್ಧದಲ್ಲಿ ಪಠಿಸಬೇಕಾದ ೨೧ ಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ಪಠಿಸುವನು—

- (೧) ಉಪ ಹ್ವಯೇ ಸುದುರ್ಘಾಂ ಧೇನುನೇತಾಂ ಸುಹಸ್ತೋ ಗೋಧುಗುತ ದೋಹದೇನಾಂ |
 ಶ್ರೇಷ್ಠಂ ಸವಂ ಸವಿತಾಸಾವಿಷನ್ಮೋಽಭಿದೋ ಘರ್ನುಸ್ತದು ಷು ಪ್ರ ವೋಚಂ ||

(ಋ.ಸಂ. ೧-೧೬೪-೨೬)

- (೨) ಹಿಂಕೃಣ್ವತೀ ವಸುಪತ್ನೀ ವಸೂನಾಂ ವತ್ಸಮಿಚ್ಛಂತೀ ಮನಸಾಭ್ಯಾಗಾತ್ |
ದುಹಾನುಶ್ಚಿಭ್ಯಾಂ ಪಯೋ ಅಘ್ನೇಯಂ ಸಾ ವರ್ಧತಾಂ ಮಹತೇ ಸೌಭಗಾಯ ||
(ಋ. ಸಂ. ೧-೧೬೪-೨೭)
- (೩) ಅಭಿ ತ್ವಾ ದೇವ ಸವಿತರೀಶಾನಂ ವಾಯೋಣಾಂ |
ಸದಾವನ್ ಭಾಗಮೀಮಹೇ ||
(ಋ. ಸಂ. ೧-೨೪-೩)
- (೪) ಸಮಿಾ ವತ್ಸಂ ನ ಮಾತೃಭಿಃ ಸೃಜತಾ ಗಯಸಾಧನಂ |
ದೇವಾವ್ಯಂ ೧ ಮದಮಭಿ ದ್ವಿಶವಸಂ || -
(ಋ. ಸಂ. ೯-೧೦೪-೨)
- (೫) ಸಂ ವತ್ಸ ಇವ ಮಾತೃಭಿರಿದುರ್ಹಿನ್ವಾನೋ ಅಜ್ಯತೇ |
ದೇವಾವೀರ್ಮದೋ ಮತಿಭಿಃ ಪರಿಷ್ಕೃತಃ ||
(ಋ. ಸಂ. ೧-೧೦೫-೨)
- (೬) ಯಸ್ತೇ ಸ್ತನಃ ಶಶಯೋ ಯೋ ಮಯೋಭೂರ್ಯೇನ ವಿಶ್ವಾ ಪುಷ್ಯಸಿ ವಾಯೋಣಿ |
ಯೋ ರತ್ನಧಾ ವಸುವಿದ್ಯಃ ಸುದತ್ತಃ ಸರಸ್ವತಿ ತಮಿಹ ಧಾತನೇ ಕಃ ||
(ಋ. ಸಂ. ೧-೧೬೪-೪೯)
- (೭) ಗೌರಮೀಮೇದನು ವತ್ಸಂ ಮಿಷಂತಂ ಮೂರ್ಧಾನಂ ಹಿಂಜ್ಯಾಕೃಣೋನ್ಮಾತನಾ ಉ |
ಸೃಕ್ವಾಣಂ ಘರ್ವಮಭಿ ವಾನಶಾನಾ ಮಿನಾತಿ ಮಾಯುಂ ಪಯತೇ ಪಯೋಭಿಃ ||
(ಋ. ಸಂ. ೧-೧೬೪-೨೮)
- (೮) ನಮಸೇದುಪ ಸೀದತ ದಧ್ನೇದಭಿ ಶ್ರೀಣೇತನ |
ಇಂದುಮಿಂದ್ರೇ ದಧಾತನ ||
(ಋ. ಸಂ. ೯-೧೧-೬)
- (೯) ಸಂಜಾನಾನಾ ಉಪ ಸೀದನ್ನಭಿಜ್ಞಾ ಪತ್ನೀವಂತೋ ನಮಸ್ಯಂ ನಮಸ್ಯನ್ |
ರಿರಿಕ್ವಾಂಸಸ್ತನ್ವಃ ಕೃಣ್ವತ ಸ್ವಾಃ ಸಖಾ ಸಖ್ಯುರ್ನಿಮಿಷಿ ರಕ್ಷಮಾಣಾಃ ||
(ಋ. ಸಂ. ೧-೭೨-೫)
- (೧೦) ಆ ದಶಭಿರ್ವಿಸ್ವತ ಇಂದ್ರಃ ಕೋಶಮಚುಚ್ಯವೀತ್ |
ಪೇದಯಾ ತ್ರಿವೃತಾ ದಿವಃ ||
(ಋ. ಸಂ. ೮-೭೨-೮)
- (೧೧) ದುಹಂತಿ ಸಪ್ತೈಕಾನುಪ ದ್ವಾ ಪಂಚ ಸೃಜತಃ |
ತೀರ್ಥೇ ಸಿಂಧೋರಧಿ ಸ್ವರೇ ||
(ಋ. ಸಂ. ೮-೭೨-೭)
- (೧೨) ಸಮಿದ್ಧೋ ಅಗ್ನಿರಶ್ವಿನಾ ತಪ್ತೋ ಘರ್ವೋ ವಿರಾಟ್ಟುತಃ |
ದುಹೇ ಧೇನುಃ ಸರಸ್ವತೀ ಸೋಮಗ್ಂ ಶುಕ್ರಮಿಹೇಂದ್ರಿಯಂ ||
(ನಾ. ಸಂ. ೨೦-೨೫ ; ತೈ. ಬಾ. ೨-೬-೧೨-೧ ; ಅಥ. ಸಂ. ೭-೭೩-೨ ; ಕಾಶಸ. ೩೮-೮೮ ; ಮೈತ್ರಾ.ಸಂ. (೩-೧೧-೧೩)
- (೧೩) ಸಮಿದ್ಧೋ ಅಗ್ನಿರ್ವೃಷಣಾ ರಥೀ (ರತಿರ್) ದಿವಸ್ತಪ್ತೋ ಘರ್ವೋ ದುಹ್ಯತೇವಾಮಿಷೇಮಧು |
ವಯಂ ಹಿ ನಾಂ ಪುರುದಮಾಸೋ ಅಶ್ವಿನಾ ಹವಾಮಹೇ ಸಧಮಾದೇಷು ಕಾರವಃ ||
(ಅಥ. ಸಂ. ೭-೭೩-೧)

- (೧೪) ತದು ಪ್ರಯಕ್ಷತಮನುಸ್ಯ ಕರ್ಮ ದಸ್ಯಸ್ಯ ಚಾರುತಮನುಸ್ತಿ ದಂಸಃ |
ಉಪಹ್ವರೇ ಯದುಪರಾ ಅಪಿನ್ವನ್ನಧ್ವರ್ಣಸೋ ನದ್ಯಗಶ್ಚತಸ್ರಃ || (ಋ. ಸಂ. ೧-೬೨-೬)
- (೧೫) ಅತ್ಮಸ್ವನ್ನಭೋ ದುಹ್ಯತೇ ಘೃತಂ ಪಯ ಋತಸ್ಯ ನಾಭಿರನ್ಯತಂ ವಿ ಜಾಯತೇ |
ಸಮಿಜೀನಾಃ ಸುದಾನವಃ ಪ್ರೀಣಂತಿ ತಂ ನರೋ ಹಿತಮನ ಮೇಹಂತಿ ಹೇರವಃ ||
(ಋ. ಸಂ. ೯-೭೪-೪)
- (೧೬) ಉತ್ತಿಷ್ಠ ಬ್ರಹ್ಮಣಸ್ಪತೇ ದೇವಯಂತಸ್ವೇಮಹೇ |
ಉಪ ಸ್ತ ಯಂತು ನುರುತಃ ಸುದಾನವ ಇಂದ್ರ ಪ್ರಾಶೂರ್ಭವಾ ಸಚಾ ||
(ಋ. ಸಂ. ೧-೪೦-೧)
- (೧೭) ಅಧುಕ್ಷ ಪಿಪ್ಲುಷೀಮಿಷಮೂರ್ಜಂ ಸಪ್ತಪದೀಮರಿಃ |
ಸೂರ್ಯಸ್ಯ ಸಪ್ತ ರಶ್ಮಿಭಿಃ || (ಋ. ಸಂ. ೮-೭೨-೧೬)
- (೧೮) ಉಪ ದ್ರವ ಪಂಚಸಾ ಗೋಧುಗೋಷಮಾ ಘರ್ವೇ ಸಿಂಚ ಪಯ ಉಸ್ರಿಯಾಯಾಃ |
ವಿ ನಾಕಮುಖ್ಯತ್ಸವಿತಾ ವರೇಣ್ಯೋನುಪ್ರಯಾಣಮುಷಸೋ ವಿ ರಾಜತಿ ||
(ಅಥ. ಸಂ. ೭-೭೩-೬)
- (೧೯) ಆ ಸುತೇ ಸಿಂಚತ ಶ್ರಿಯಂ ರೋದಸ್ಯೂರಭಿಶ್ರಿಯಂ |
ರಸಾ ದಧೀತ ವೃಷಭಂ || (ಋ. ಸಂ. ೮-೭೨-೧೩)
- (೨೦) ಆ ನೂನಮುಶ್ವಿನೋರ್ಘುಷಿಃ ಸ್ತೋಮಂ ಚಿಕೇತ ವಾಮಯಾ |
ಆ ಸೋಮಂ ಮಧುಮತ್ತಮಂ ಘರ್ವಂ ಸಿಂಚಾರಥವಣಿ ||, (ಋ. ಸಂ. ೮-೯-೭)
- (೨೧) ಸಮು ತ್ಯೇ ಮಹತೀರಪಃ ಸಂ ಕ್ಷೋಣೇ ಸಮು ಸೂರ್ಯಂ |
ಸಂ ವಜ್ರಂ ಪರ್ವತೋ ದಧುಃ || (ಋ. ಸಂ. ೮-೭-೨೨)

ಈ ಇಪ್ಪತ್ತೊಂದು ಋಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ—ಉಪಹ್ವರೇ ಎಂಬ ಮೊದಲನೆಯ ಋಕ್ಕಿನಿಂದ ಹಾಲು ಕರೆಯುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಅಧ್ವರ್ಯುವು ಗೋವನ್ನು ಆಹ್ವಾನಿಸುವನು; ಸಮಿದ್ವೋ ಅಗ್ನಿರಶ್ಮಿನಾ ಮತ್ತು ಸಮಿದ್ವೋ ಅಗ್ನಿವೃಷಣಾ ರತಿರ್ದಿವಃ ಎಂಬ ೧೨ ಮತ್ತು ೧೩ ನೆಯ ಋಕ್ಕುಗಳು ಋಗ್ವೇದದಲ್ಲಿಲ್ಲವೆಂದೂ ಶಾಖಾಂತರಗಳಲ್ಲಿವೆಯೆಂದೂ ಆಶ್ವಲಾಯನರು ಹೇಳಿದಾರೆ. (ಆಶ್ವ. ಶ್ರೌ. ಸೂ. ೪-೭-೪); ಉತ್ತಿಷ್ಠ ಎಂಬ ಹದಿನಾರನೇ ಋಕ್ಕಿನವರೆಗೂ ಹೇಳಿ ಅಧ್ವರ್ಯುವು ಎದ್ದು ನಿಂತುಕೊಳ್ಳಬೇಕೆಂದು ಆಶ್ವಲಾಯನರು—ಉತ್ತಿಷ್ಠ ಬ್ರಹ್ಮಣಸ್ಪತ ಇತ್ಯೇತಾ ಮುಕ್ತಾಂತಿಷ್ಠತೇ (ಆಶ್ವ. ಶ್ರೌ. ಸೂ. ೪-೭-೪) ಹೇಳಿದಾರೆ; ಅಧುಕ್ಷತ್ ಎಂಬ ೧೭ ನೇ ಋಕ್ಕನ್ನು ಪಠಿಸಿ (ದುಗ್ಧಾ ಯಾಮಧುಕ್ಷತ್—ಆಶ್ವ. ಶ್ರೌ. ಸೂ. ೪-೭-೪) ಹಾಲನ್ನು ಕರೆಯಬೇಕು; ಉಪದ್ರವ ಎಂಬ ಹದಿನೆಂಟನೆಯ ಮಂತ್ರವು ಶಾಖಾಂತರದಲ್ಲಿರುವುದೆಂದು ಹೇಳಿದಾರೆ; ಆಸುತೇ ಮತ್ತು ಆ ನೂನಮುಶ್ವಿನೋರ್ಘುಷಿಃ ಎಂಬ ೧೯ ಮತ್ತು ೨೦ ನೇ ಋಕ್ಕುಗಳನ್ನು ಹಾಲುಕರೆಯುವಾಗ ಚೆಲ್ಲದಂತೆ ಎಂದರೆ ಕೆಳಗೆ ಬೀಳದಂತೆ ಇರುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಪಠಿಸಬೇಕೆಂದು ಹೇಳಿದಾರೆ. (ಆಶ್ವ. ಶ್ರೌ. ಸೂ. ೪-೭-೪) ಹಾಲುಕರೆಯುವಾಗ ಕೆಳಗೆ ಸ್ವಲ್ಪಭಾಗವು ಚೆಲ್ಲಿಹೋದಲ್ಲಿ ಸಮುತ್ಯೇ ಎಂಬ ಇಪ್ಪತ್ತೊಂದನೆಯ ಋಕ್ಕನ್ನು ಪಠಿಸಬೇಕೆಂದು ಹೇಳಿದಾರೆ. ಈ ಇಪ್ಪತ್ತೊಂದು ಋಕ್ಕುಗಳೂ ಘರ್ವಪಾತ್ರೆಯಲ್ಲಿ ಹಾಕುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಗೋವಿನಿಂದ ಹಾಲಕರೆಯುವಾಗ ಹೇಳುವ ಋಕ್ಕುಗಳು. ಈ ಮಂತ್ರಗಳು ಹಾಲುಕರೆಯುವ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಅಧಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಪಟ್ಟ ಅರ್ಥವಿವರಣೆಗಳನ್ನೊಳಗೊಂಡಿರುವುದರಿಂದ ಈ ಮಂತ್ರಗಳು ಗೋದೋಹನಮಂತ್ರಕ್ಕೆ ಅನುರೂಪವಾದವು.

ಉದುಷ್ಯ ದೇವಃ ಸವಿತಾ ಹಿರಣ್ಯಯೇತ್ಯನೂತ್ತಿಷ್ಠತಿ ಪ್ರೈತು ಬ್ರಹ್ಮ-
ಣಸ್ಪತಿರಿತ್ಯನುಪ್ರೈತಿ ಗಂಧರ್ವ ಇತ್ಥಾ ಪದಮಸ್ಯ ರಕ್ಷತೀತಿ
ಖರಮನೇಕ್ಷತೇಃ ನಾಕೇ ಸುಪರ್ಣಮುಪಯತ್ವತಂತಮಿತ್ಯುಪ-
ವಿಶತಿ ತಪ್ತೋ ವಾಂ ಘರ್ವೋ ನ ಕ್ಷತಿಃ ಸ್ವಹೋತೋಭಾ
ಪಿಬತಮುತ್ಪಿನೇತಿ ಪೂರ್ವಾಹಣೇ ಯಜತಿ |

ಅಥ ಷಣ್ಣಾಮೃಚಾಂ ಪ್ರತೀಕಾನಿ ಕ್ರಮೇಣಾದಾಯ ತದ್ವಿನಿಯೋಗಂ ದರ್ಶಯತಿ—
ಮಹಾವೀರಮಾದಾಯೋತ್ತಿಷ್ಠತ್ಸನ್ಯೇಷಾ ಹೋತೋದುಷ್ಯ ದೇವ ಇತ್ಯನೇನ ಮಂತ್ರೇಣ
ತಾನನೂತ್ತಿಷ್ಠೇತ್ || ತೇಷು ಗಚ್ಛತ್ಸು ಮಂತ್ರೇಣಾನುಗಚ್ಛೇತ್ || ಖರಃ ಪ್ರವೃಂಜನಸ್ಥಾನಂ ||
ತಪ್ತೋ ವಾಮಿತ್ಯೇಷಾ ಶಾಖಾಂತರಗತತ್ವಾತ್ಸೂತ್ರಕಾರೇಣ ಪಠಿತಾ- || ಉಭಾ ಪಿಬತಮಿತಿ
ಸ್ವಶಾಖಾಗತಾ ತಾಭ್ಯಾಮುಭಾಭ್ಯಾಂ ಪೂರ್ವಾಹ್ಣೇ ಯಜತಿ || ತದುಭಯಂ ಯಾಜ್ಯಾರೂಪೇಣ
ಪಾಠೇನ ಪಠೇತ್ || ಪ್ರವರ್ಗ್ಯಸ್ಯ ಕಾಲದ್ವಯೇಽಪ್ಯನುಷ್ಠೇಯತ್ವಾತ್ಪೂರ್ವಾಹ್ಣ ಇತಿ ವಿಶೇಷ್ಯತೇ ||

ಈಗ ಹೋತೃವು ಇನ್ನು ಆರು ಋಕ್ಕುಗಳನ್ನು ಪಠಿಸಿ ಅದಕ್ಕನುಸಾರವಾಗಿ ಕರ್ತವ್ಯಕರ್ಮವನ್ನು ನೇರವೇರಿಸುವನು.
ಮೊದಲು-ಗೋದೋಹನಾಂತರ ಅಧ್ವರ್ಯು ಮೊದಲಾದವರು ಆ ಕೆಲಸವನ್ನು ಮುಗಿಸಿ ಎದ್ದಮೇಲೆ ಹೊತೃವು—

ಉದು ಷ್ಯ ದೇವಃ ಸವಿತಾ ಹಿರಣ್ಯಯಾ ಚಾಹೂ ಅಯಂಸ್ತ ಸವನಾಯ ಸುಕ್ರತುಃ |
ಘೃತೇನ ಪಾಣೇ ಅಭಿ ಪುಷ್ಣತೇ ಮಖೋ ಯುನಾ ಸುದಕ್ಷೋ ರಜಸೋ ವಿಧರ್ಮಣಿ ||
(ಋ.ಸಂ. ೬-೨೭-೧)

ಎಂಬ ಋಕ್ಕನ್ನು ಪಠಿಸಿ ಅಧ್ವರ್ಯು ಮೊದಲಾದವರ ಹಿಂದುಗಡೆ ನಿಂತುಕೊಳ್ಳಬೇಕು. ಅವರು ಮುಂದೆ ಹೋದನಂತರ—

ಪ್ರೈತು ಬ್ರಹ್ಮಣಸ್ಪತಿಃ ಪ್ರ ದೇವೈತು ಸೂನೃತಾ |
ಅಚ್ಛಾ ವೀರಂ ನರ್ಯಂ ಪಂಕ್ತಿರಾಧಸಂ ದೇವಾ ಯಜ್ಞಂ ನಯಂತು ನಃ ||

ಎಂಬ ಋಕ್ಕನ್ನು ಪಠಿಸಿ ಅವರನ್ನನುಸರಿಸಿ ಹಿಂದೆ ಹೋಗಬೇಕು. ಖರನೆಂದರೆ ಪ್ರವರ್ಗ್ಯ ಅಥವಾ ಘರ್ವ (ಮಹಾವೀರ-
ಪಾತ್ರೆಯನ್ನು ಇಡುವ ಪ್ರದೇಶ. ಇದನ್ನು ಭೂಮಿಯಲ್ಲಿ ಸ್ವಲ್ಪ ಹಳ್ಳಮಾಡಿ ಅದರಲ್ಲಿ ಮರಳನ್ನು ತುಂಬಿ ಸಿದ್ಧಪಡಿಸಿರುವರು
ಈ ಜರಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ಘರ್ವಪಾತ್ರೆಯನ್ನು ಕಾಯಿಸುವರು.

ಯತ್ರ ದೇಶೇ ಮಹಾವೀರಃ ಸಾದಿತಃ ಸ ಖರೋ ಮತಃ |
ಅಭಿಷ್ಠವಂಸ್ತು ಗಂಧರ್ವಂ ಇತಿ ನೈ ಖರಮೀಕ್ಷತೇ ||

ಈ ಖರಪ್ರದೇಶವನ್ನು ನೋಡುತ್ತಾ ಹೋತೃವು—

ಗಂಧರ್ವ ಇತ್ಥಾ ಪದಮಸ್ಯ ರಕ್ಷತಿ ಪಾತಿ ದೇವಾನಾಂ ಜನಿನಾನ್ಯದ್ಭುತಃ |
ಗೃಭ್ಣತಿ ರಿಪುಂ ನಿಧಯಾ ನಿಧಾಪತಿಃ ಸುಕ್ರತ್ತಮಾ ಮಧುನೋ ಭಕ್ಷಮಾತತ ||

(ಋ. ಸಂ. ೯-೨೩-೪)

ಎಂಬ ಋಕ್ಕನ್ನು ಪಠಿಸುವನು. ಅನಂತರ—

ನಾಕೇ ಸುಪರ್ಣಮುಪ ಯತ್ಪತಂತಂ ಹೃದಾ ನೇನಂತೋ ಅಭ್ಯಚಕ್ಷತ ತ್ವಾ |
ಹಿರಣ್ಯಪಕ್ಷಂ ವರುಣಸ್ಯ ದೂತಂ ಯಮಸ್ಯ ಯೋನೌ ಶಕುನಂ ಭುರಣ್ಯಂ ||

(ಋ. ಸಂ. ೧೦-೧೨೩-೬)

ಎಂಬ ಋಕ್ಕನ್ನು ಪಠಿಸಿ ತನ್ನ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಕುಳಿತುಕೊಳ್ಳುವನು. ಅನಂತರ—

ತಪೋ ನಾಂ ಘರ್ವೋ ನಕ್ಷತು ಸ್ವಹೋತಾ ಪ್ರ ನಾಮಧ್ವಯುರಶ್ವರತು ಪಯಸ್ವಾನ್ |
ಮಧೂರ್ದುಗ್ಧಸ್ಯಾಶ್ವಿನಾ ತನಾಯಾ ವೀತಂ ಪಾತಂ ಪಯಸ ಉಸ್ರಿಯಾರಾಃ ||

(ಅಥ. ಸಂ. ೭-೭೩-೫)

ಉಭಾ ಪಿಬತಮಶ್ವಿನೋಭಾ ನಃ ಶರ್ಮ ಯಚ್ಚತಂ |

ಅವಿದ್ರಿಯಾಭಿರೂತಿಭಿಃ ||

(ಋ. ಸಂ. ೧-೪೬-೧೫)

ಎಂಬ ಈ ಎರಡು ಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ಯಾಜ್ಞಮಂತ್ರಗಳನ್ನಾಗಿ ಪಠಿಸಿ ಪೂರ್ವಾಡ್ನದಲ್ಲಿ ಹೋಮಮಾಡುವನು. ಪ್ರವರ್ಗ್ಯಕರ್ಮವು ಪ್ರಾತಃಕಾಲ ಮತ್ತು ಮಧ್ಯಾಹ್ನಕಾಲ ಎಂಬ ಎರಡು ವೇಳೆಗಳಲ್ಲಿಯೂ ನಡೆಯುವುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಪೂರ್ವಾಹ್ನೇ—ಪ್ರಾತಃಕಾಲದಲ್ಲಿ ಎಂದು ಪ್ರತ್ಯೇಕಿಸಿ ಹೇಳಲಾಗಿದೆ.

ಅಗ್ನೇ ವೀಹೀತ್ಯನುವಷಟ್ಕರೋತಿ ಸ್ವಿಷ್ಟಕೃದ್ಭಾಜನಂ |

ವಿನಿಯೋಗಸಹಿತಂ ಮಂತ್ರಾಂತರಂ ವಿಧತ್ತೇ—ಪೂರ್ವೋಕ್ತ ಯೋ ಯಾಜ್ಞಯೋಃ
ಪಾತಾಂತೇ ವೌಷಡಿತಿ ಯತ್ಪತನಂ ಸೋಮನುವಷಟ್ಕರಃ || ಏತಂ ಮಂತ್ರಂ ಹೋತಾ
ಪಠೇತ್ || ಹೇಽಗ್ನೇ ವೀಹಿ ಖಾದ ಧಕ್ಷಯೇತ್ಯರ್ಥಃ || ಘರ್ಮಸ್ಯ ಯಜೇತ್ಯಧ್ವಯುರಾಣಾ
ಪ್ರೇಷಿತೋ ಹೋತಾ ಪೂರ್ವೋಕ್ತ ಯಾಜ್ಞಾದ್ವಯಂ ಸವಷಟ್ಕರಂ ಯದಾ ಪಠತಿ ತದಾನೀ-
ಮಧ್ವಯುರಶ್ವಿನಾ ಘರ್ಮಂ ಪಾತಮಿತಿ ಮಂತ್ರೇಣ ಜಹೋತಿ || ಪುನರಗ್ನೇ ವೀಹೀತಿ
ಹೋತ್ರಾ ಪಠಿತೇ ಸತ್ಯಧ್ವಯುರಾಃ ಸ್ವಾಹೇಂದ್ರಾವಡಿತಿ ಜುಹೋತಿ || ತದೇತತ್ಸರ್ವಮಾಪಸ್ತಂಭ
ಆಹ—“ ಅಶ್ರಾವ್ಯ ಪ್ರತ್ಯಾಶ್ರಾವಿತೇ ಸಂಪ್ರೇಷ್ಯತಿ ಘರ್ಮಸ್ಯ ಯಜೇತ್ಯಶ್ವಿನಾ ಘರ್ಮಂ ಪಾತ-
ಮಿತಿ ವಷಟ್ಕೃತೇ ಜುಹೋತಿ || ಸ್ವಾಹೇಂದ್ರಾವಡಿತ್ಯನುವಷಟ್ಕೃತೇ ” ಇತಿ || ಯದೇತದನು-
ಪಷಟ್ಕರೇ ಯಜನಂ ತದೇತತ್ಸ್ವಿಷ್ಟಕೃದ್ಭಾಜನಂ ಸ್ವಿಷ್ಟಕೃತ್ಸ್ಥಾನೀಯಮಿತ್ಯರ್ಥಃ ||

ಅನಂತರ ಹೋತ್ರವು ಮತ್ತೊಂದು ಮಂತ್ರವನ್ನು ಪಠಿಸುವನು—ಮೇಲೆ ಹೇಳಿದ ತಪೋ ನಾಂ ಮತ್ತು ಉಭಾ ಪಿಬತಂ ಎಂಬ ಎರಡು ಯಾಜ್ಞಮಂತ್ರಗಳ ಕೊನೆಯಲ್ಲಿ ವೌಷಟ್ ಎಂದು ಉಚ್ಚರಿಸಿದ ವಷಟ್ಕರವು ಮೊದಲನೆಯ ವಷಟ್ಕರವು. ಅನಂತರ ಅಗ್ನೇ ವೀಹಿ ವೌಷಟ್ ಎಂಬ ಮಂತ್ರವನ್ನು ಉಚ್ಚರಿಸಿ ಹೋಮಮಾಡುವ ವಷಟ್ಕರವು ಅನುವಷಟ್ಕರವೆಂದು ಹೇಳಲ್ಪಡುವುದು. ಈ ಮಂತ್ರವನ್ನು ಹೋತ್ರವು ಪಠಿಸಬೇಕು. ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ ಇದನ್ನು ಭಕ್ಷಿಸು ಎಂದು ಈ ಮಂತ್ರದ ಅರ್ಥವು. ಅಧ್ವಯುವು ಹೋತ್ರವನ್ನು ದ್ವೇಷಿಸಿ ಘರ್ಮಸ್ಯ ಯಜ ಎಂಬ ಪ್ರೈಷಮಂತ್ರವನ್ನು ಉಚ್ಚರಿಸಿದ ಕೂಡಲೇ ಹೋತ್ರವು ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದ ಎರಡು ಯಾಜ್ಞಮಂತ್ರಗಳಿಂದ ವಷಟ್ಕರಸಹಿತನಾಗಿ ಹೋಮಮಾಡಿದಾಗ ಅಧ್ವಯುವು ಅಶ್ವಿನಾ ಘರ್ಮಂ ಪಾತಂ ಎಂಬ ಮಂತ್ರದಿಂದ ಹೋಮಮಾಡುವನು. ಮತ್ತೆ ಹೋತ್ರವು ಅಗ್ನೇ ವೀಹಿ ಎಂಬ

ಮಂತ್ರದಿಂದ ಅನುವಷಟ್ಕಾರಸಹಿತವಾಗಿ ಹೋಮಮಾಡಿದಾಗ ಅಧ್ವರ್ಯುವು ಸ್ವಾಹೇಂದ್ರಾವಟ್ ಎಂಬ ಮಂತ್ರದಿಂದ ಹೋಮಮಾಡುವನು. ಈ ವಿವರವನ್ನೆಲ್ಲಾ ಆಪಸ್ತಂಬ ಋಷಿಯು—ಅಶ್ವಾನ್ಯ ಪ್ರತ್ಯಾಶ್ವಾವಿತೇ ಸಂಪ್ರೇಷ್ಯತಿ ಘರ್ಮಸ್ಯ ಯಜೇತ್ಯಪ್ತಿನಾ ಘರ್ಮಂ ಪಾತಮಿತಿ ವಷಟ್ಕೃತೇ ಜುಹೋತಿ | ಸ್ವಾಹೇಂದ್ರಾವಡಿತ್ಯನುವಷಟ್ಕೃತೇ | (ಆಪ-ಶ್ವ. ಸೂ. ೧೫೧೦-೧೧) ಎಂದು ಹೇಳಿರುವರು. ಇಲ್ಲಿ ಮಾಡಿರುವ ಅನುವಷಟ್ಕಾರಪೂರ್ವಕವಾದ ಹೋಮವು ಸ್ವಿಷ್ಟಕೃದ್ಧೋಮಕ್ಕೆ ಬದಲಾಗಿ ಇರುವುದು.

ಯದುಸ್ರಿಯಾಸ್ವಾಹುತಂ ಘೃತಂ ಪಯೋಸ್ಯ ಪಿಬತಮುತ್ಪಿನೇತ್ಯಪ
ರಾಹ್ಣೇ ಯಜತ್ಯಗ್ನೇ ವೀಹೀತ್ಯನುವಷಟ್ಕರೋತಿ ಸ್ವಿಷ್ಟಕೃದ್ಭಾ-
ಜನಂ ||

ಯಥಾ ಪೂರ್ವಾರ್ಹೇ ಯಾಜ್ಯಾಪಾತಸ್ತಥಾಪರಾರ್ಹಕಾಲಾನುಷ್ಠಾನೇಽಪಿ ವಿಧತೇ—
ಯದುಸ್ರಿಯಾ ಸ್ವಾಹುತಮಿತ್ಯೇಷಾ ಶಾಖಾಂತರಗತತ್ವಾದಾಶ್ವಲಾಯನೇನ ಪಠಿತಾ | ಅಸ್ಯ
ಪಿಬತಮಿತಿ ಸ್ವಶಾಖಾಗತಾ || ಅನ್ಯತ್ಸವಂ ಪೂರ್ವವತ್ ||

ಇದುವರೆಗೆ ಪೂರ್ವಾರ್ಹ (ಪ್ರಾತಃಕಾಲ) ದಲ್ಲಿ ಆಚರಿಸಲ್ಪಡುವ ಯಾಜ್ಯಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ಹೇಳಿ ಈಗ ಅಪರಾರ್ಹಕಾಲ ದಲ್ಲಿ ಅನುಷ್ಠಾನಮಾಡಬೇಕಾದ ಮಂತ್ರವನ್ನು ವಿವರಿಸುವರು.

ಯದುಸ್ರಿಯಾಸ್ವಾಹುತಂ ಘೃತಂ ಪಯೋಸ್ಯಂ ಸ ನಾಮುತ್ಪಿನಾ ಭಾಗ ಆಗತಂ |

ಮಾಧ್ವೀ ಧರ್ತಾರಾ ವಿದಥಸ್ಯ ಸತ್ಪತೀ ತಪ್ತಂ ಘರ್ಮಂ ಪಿಬತಂ ರೋಚನೇ ದಿವಃ ||

(ಅಧ. ಸಂ. ೭-೭೩-೪)

ಅಸ್ಯ ಪಿಬತಮುತ್ಪಿನಾ ಯುವಂ ಮದಸ್ಯ ಜಾರುಣಃ |

ಮಧ್ವೀ ರಾತಸ್ಯ ಧಿಷ್ಣ್ಯಾ ||

(ಋ. ಸಂ. ೮-೫-೧೪)

ಈ ಎರಡು ಪುಕ್ಕುಗಳು ಅಪರಾರ್ಹದಲ್ಲಿ ಉಪಯೋಗಿಸಬೇಕಾದ ಯಾಜ್ಯಮಂತ್ರಗಳು. ಉಳಿದ ಕರ್ಮವನ್ನೆಲ್ಲಾ ಪೂರ್ವಾರ್ಹದಂತೆ ಮಾಡಬೇಕು.

ತ್ರಯಾಣಾಂ ಹ ವೈ ಹವಿಷಾಂ ಸ್ವಿಷ್ಟಕೃತೇನ ಸಮುದ್ಯಂತಿ
ಸೋಮಸ್ಯ ಘರ್ಮಸ್ಯ ವಾಜಿನಸ್ಯೇತಿ ಸ ಯದನುವಷಟ್ಕರೋ-
ತ್ಯಗ್ನೇರೇನ ಸ್ವಿಷ್ಟಕೃತೋಽವನ್ತರಿತ್ಯೈ ||

ಅತ್ರ ಮುಖ್ಯಸ್ವಿಷ್ಟಕೃದ್ರಹಿತತ್ವಾಲ್ಲೋಪಮಾಶಂಕ್ಯಾ ಪರಿಹರತಿ—ಸೋಮೋ ವಲ್ಲೀ-
ರಸಃ | ಘರ್ಮಃ ಪ್ರವರ್ಗ್ಯದವಿಃ | ವಾಜಿನಮಾಮಿಕ್ಷ್ವಾನುನಿಷ್ಪಾದಿ ನೀರಂ || ಏತೇಷಾಂ ಸ್ವಿಷ್ಟ-
ಕೃದರ್ಥಮವಧಾನಂ ನ ಕುರ್ಯುಃ || ನ ಚೈತಾವತಾ ತಲ್ಲೋಪಃ | ಸ ಹೋತಾಽನುವಷಟ್ಕ-
ರೋತಿತಿ ಯದಸ್ತಿ ತದೇತಸ್ವಿಷ್ಟಕೃನ್ನಾಮಕಸ್ಯಾಗ್ನೇ ರನಂತದಿತ್ಯೈ || ಅಂತರಾಯೋಲೋಪಃ
ತನ್ನಿವೃತ್ಯರ್ಥಂ ಭವತಿ ||

ಈ ಪ್ರವರ್ಗ್ಯಕರ್ಮದಲ್ಲಿ ಸ್ವಿಷ್ಟಕೃದ್ಧೋಮವಿಲ್ಲವೆಂದು ಹೇಳಿದೆಯಷ್ಟೆ. ಆ ಲೋಪಸರಿಹಾರಮಾರ್ಗವನ್ನು ವಿವರಿಸುವರು. ಇಲ್ಲಿ ಮೂರುವಿಧವಾದ ಹವಿಸ್ಸುಗಳ ನಿರ್ದೇಶವಿದೆ. ಸೋಮಃ ಘರ್ಮಃ; ವಾಜೀ ಎಂದು. ಸೋಮವೆಂದರೆ ಸೋಮಲತೆಯ ರಸವು; ಘರ್ಮವೆಂದರೆ ಘರ್ಮಪಾತ್ರೆಯಲ್ಲಿ ಕಾಯಿಸಿದ ಹಾಲು (ಪ್ರವರ್ಗ್ಯ ಹವಿಸ್ಸು); ವಾಜೀ ಎಂದರೆ ಗಂಜಿ. ಈ ದ್ರವ್ಯಗಳನ್ನು ಯಾಜ್ಞಮಂತ್ರ ಪೂರ್ವಕವಾಗಿಯೇ ಹೋಮಮಾಡುವುದರಿಂದ ಪುನಃ ಸ್ವಿಷ್ಟಕೃದ್ಧೋಮಕ್ಕಾಗಿ ಈ ದ್ರವ್ಯಗಳನ್ನು ಉಪಯೋಗಿಸಬೇಕಾಗಿಲ್ಲ. ಇದಲ್ಲದೆ ಹೋತ್ರವು ಅಗ್ನೀ ವೀಹಿ ಎಂದು ಅನುವಷಟ್ಪಾರಪೂರ್ವಕವಾಗಿ ಹೋಮಮಾಡುವುದರಿಂದ ಸ್ವಿಷ್ಟಕೃದ್ಧೋಮಮಾಡಿದಂತೆಯೇ ಆಯಿತು. ಕರ್ಮಲೋಪವಾಗಲಿಲ್ಲ.

ವಿಶ್ವಾ ಆಶಾ ದಕ್ಷಿಣಸಾದಿತಿ ಬ್ರಹ್ಮಾ ಜಪತಿ |

ಅಥ ಬ್ರಹ್ಮಣಃ ಶಾಖಾಂತರಪ್ರಸಿದ್ಧೇನ ಮಂತ್ರೇಣ ಜಪಂ ವಿಧತ್ತೇ—ಇಯಮ್ನುಗಾ-
ಶ್ವಲಾಯನೇನ ಪಠಿತಾ ||

ಈಗ ಬ್ರಹ್ಮನೆಂಬ ಮುಕ್ತಿಜನು ವಿಶ್ವಾ ಆಶಾ ದಕ್ಷಿಣಸಾತ್ ಎಂಬ ಮಂತ್ರವನ್ನು ಜಪಿಸುವನು.

ವಿಶ್ವಾ ಆಶಾ ದಕ್ಷಿಣಸದ್ವಿಶ್ವಾನೈವಾನಯಾಡಿಹ |

ಸ್ವಾಹಾಕೃತಸ್ಯ ಘರ್ಮಸ್ಯ ಮಧೋಃ ಪಿಬತಮಶ್ವಿನಾ ||

(ವಾ. ಸಂ. ೩೨-೧೦; ತೈ. ಆ. ೪-೯; ಮೈ. ಸಂ. ೪-೯-೯)

ಈ ಮಂತ್ರವು ಮುಗ್ಧೇದದಲ್ಲಿಲ್ಲ. ಶಾಖಾಂತರದಲ್ಲಿರುವುದೆಂದು ಆಶ್ವಲಾಯನರು ಹೇಳಿರುವರು ಅವುಗಳನ್ನು ಮೇಲೆ ಕೊಟ್ಟಿದೆ, ಆದರೆ ಪಾಠಭೇದವಿರುವುದು.

ಸ್ವಾಹಾಕೃತಃ ಶುಚಿದೇವೇಷು ಘರ್ಮಃ ಸಮುದ್ರಾದೂರ್ಮಿಮುದಿ-
ಯರ್ತಿ ವೇನೋ ದ್ರಪ್ತಃ ಸಮುದ್ರಮಭಿ ಯಜ್ಜಿಗಾತಿ | ಸಖೇ
ಸಖಾಯನುಭ್ಯಾವೃತ್ಸೋರ್ಧ್ವ ಊ ಷು ಣ ಊತಯ
ಊರ್ಧೋ ನಃ ಪಾಹ್ಯಂಹಸಸ್ತಂ ಘೇಮಿತ್ಥಾ ನಮಸ್ವಿನ ಇತ್ಯ-
ಭಿರೂಪಾ ಯದ್ಯಜ್ಜೀಃಭಿರೂಪಂ ತತ್ಸಮೃದ್ಧಂ ||

ಸ್ರಾಸಂಗಿತಂ ಬ್ರಹ್ಮಜಪಂ ವಿಧಾಯ ಹೋಮಾದೂರ್ಷ್ಯಂ ಹೋತ್ರಾ ಪಠನೀಯಾ
ಋಚಃ ಸಪ್ತ ವಿಧತ್ತೇ—ಸ್ವಾಹಾಕೃತ ಇತ್ಯೇಷಾ ಪ್ರಥಮಾ | ಸಾ ಚ ಶಾಖಾಂತರಗತತ್ವಾದಾಶ್ವ-
ಲಾಯನೇನ ಪಠಿತಾ | ಸಮುದ್ರಾದೂರ್ಮಿಮಿತಿ ದ್ವಿತೀಯಾ | ದ್ರಪ್ತಃ ಸಮುದ್ರಮಿತಿ ತೃತೀ-
ಯಾ | ಸಖೇ ಸಖಾಯಮಿತಿ ಚತುರ್ಥೀ || ಊರ್ಧ್ವ ಊ ಷು ಣ ಇತಿ ಪಂಚಮಾ | ಘರ್ಮ-
ಪ್ರಕಾಶಕತ್ವಾದೇತಾ ಅಭಿರೂಪಾಃ |

ಬ್ರಹ್ಮನೆಂಬ ಮುಕ್ತಿಜನು ವಿಶ್ವಾ ಆಶಾ ಎಂಬ ಮಂತ್ರವನ್ನು ಜಪಮಾಡಿದ ಮೇಲೆ ಹೋಮಾನಂತರ ಹೋತ್ರವು ಈ ಕೆಳಗೆ ಹೇಳಿರುವ ಏಳು ಮುಕ್ತುಗಳನ್ನು (೨೩) ಪಠಿಸುವನು.

ಸ್ವಾಹಾಕೃತಃ ಕುಚಿದೇವೇಷು ಯಜ್ಞೋ (ಘರ್ನೋ) ಯೋ ಅಶ್ವಿನೋಶ್ಚ ಮಸೋ ದೇವಪಾನಃ |
ತಮು ವಿಶ್ವೇ ಅನ್ಯತಾಸೋ ಜುಷಾಣಾ ಗಂಧರ್ವಸ್ಯ ಪ್ರತ್ಯಾಸ್ನಾ ರಿಹಂತಿ ||

(ಅಧ. ಸಂ. ೭-೭೩-೩)

ಸಮುದ್ರಾದೂರ್ಮಿಮುದಿಯತಿ ನೇನಃ

(ಋ. ಸಂ. ೧೦-೧೨೩-೨)

ದ್ರಪ್ತಃ ಸಮುದ್ರಮಭಿ ಯಜ್ಞಿಗಾತಿ

(ಋ. ಸಂ. ೧೦-೧೨೩-೪)

ಸಖೇ ಸಪಾಯಮಭ್ಯಾವೃತ್ಸ

(ಋ. ಸಂ. ೪-೧-೩)

ಊರ್ಧ್ವ ಊಷುಣ ಊತಯೇ

(ಋ. ಸಂ. ೧-೩೬-೧೩)

ಊರ್ಧ್ವೇ ನಃ ಪಾಹ್ಯಂಹಸಃ

(ಋ. ಸಂ. ೧-೩೬-೧೪)

ತಂ ಘೇಮಿತ್ವಾ ನಮಸ್ವಿನಃ

(ಋ. ಸಂ. ೮-೬೯-೧೭)

ಈ ಏಳು ಋಕ್ಯುಗಳನ್ನು ಪಠಿಸಿದನಂತರ

ಪಾವಕ ಶೋಚೇ ತನ ಹಿ ಕ್ಷಯಂ ಪರೀತಿ ಭಕ್ಷಮಾಕಾಂಕ್ಷತೇ |

ಹೋತುರೇಕಯರ್ಜಾ ಪ್ರವರ್ಗ್ಯ ಹವಿಃ ಶೇಷಭಕ್ಷಣಪ್ರತೀಕ್ಷಾಂ ವಿಧತ್ತೇ—

ಪ್ರವರ್ಗ್ಯಹವಿಃಶೇಷವನ್ನು ಭಕ್ಷಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ

ಪಾವಕಶೋಚೇ ತನ ಹಿ ಕ್ಷಯಂ ಪರಿ (ಋ.ಸಂ. ೩-೨೬-೬)

ಎಂಬ ಋಕ್ಯಿಂದ ಹವಿಃಶೇಷವನ್ನು ನಿರೀಕ್ಷಿಸಿ

ಹುತಂ ಹವಿರ್ಮಧು ಹವಿರಿಂದ್ರತಮೋಗ್ನಾನಶ್ಯಾಮ ತೇ ದೇವ
ಘರ್ಮಾಮಧುಮತಃ ಪಿತುಮತೋ ವಾಜವತೋಽಗ್ನಿ ರಸ್ತತೋ
ನಮಸ್ತೇ ಅಸ್ತು ನೂ ನೂ ಹಿಂಸೀರಿತಿ ಘರ್ಮಸ್ಯ ಭಕ್ಷಯತಿ |

ಸಮಂತ್ರಕಂ ಭಕ್ಷಣಂ ವಿಧತ್ತೇ—ಅತಿಶಯೇನಾಯಮೈಶ್ವರ್ಯವಾನಿಂದ್ರತಮ-
ಸ್ತಾದ್ವಶೇಽಗ್ನೌ ಪ್ರವರ್ಗ್ಯಾಖ್ಯಂ ಹವಿರ್ಮುತಂ ತಚ್ಚ ಮಧು ಮಾಧುರ್ಯೋಪೇತಂ ಹೇ ಘರ್ಮ
ಪ್ರವರ್ಗ್ಯ ದೇವರೂಪ ದೇವ ತೇ ತ್ವದೀಯಂ ಹವಿಃಶೇಷಮಶ್ಯಾಮ ಭಕ್ಷಯೇನು || ಕೀದೃಶಸ್ಯ
ತೇ ಮಘಮತೋ ಮಾಧುರ್ಯೋಪೇತಸ್ಯ ಪಿತುಮತೋಽನ್ನವತೋಽನ್ನಸಾಧನಸ್ಯ ವಾ ಜನ-
ತೋಽಗ್ನಿಮತಃ ಸ್ವರ್ಗಪ್ರಾಪ್ತಿಸಾಧನಸ್ಯ | ಅಂಗಿರಸ್ವತಃ, ಅಂಗಿರೋಭಿರ್ಮಹರ್ಷಿಭಿರನುಷ್ಠಾ-
ನಕಾಲೇ ಭಕ್ಷಿತತ್ವೇನ ತಪ್ಯತಸ್ಯ || ಈದೃಶಾಯ ತೇ ತುಭ್ಯಂ ನಮೋಽಸ್ತು | ಮಾಂ ಭಕ್ಷ-
ಯಂತಂ ನೂ ಹಿಂಸೀರಿತ್ಯನ್ವೇನ ಮಂತ್ರೇಣ ಘರ್ಮಸ್ಯ ಶೇಷಂ ಭಕ್ಷಯೇತ್ || ಅಯಂ
ಮಂತ್ರೋಽನ್ಯೇಷಾಮಪಿ ಭಕ್ಷಯಿತ್ಯುಪಾಸಾಧಾರಣೋಽತ ಏವ ತೈತ್ತಿರೀಯೈರಪ್ಯಾನ್ಮಾತಃ ||

ಹುತಂ ಹವಿಃ ಮಾಮಾಹಿಂಸೀಃ (ತೈ.ಉ. ೪-೧೦-೫) ಎಂಬ ಮಂತ್ರವನ್ನು ಪಠಿಸಿ ಭಕ್ಷಿಸು-
ವನ್ನು ಇತರರೂ ಭಕ್ಷಿಸುವರು. ಇದರ ಅರ್ಥವು—ಅತಿಶಯವಾದ ಪರಮೈಶ್ವರ್ಯಯುಕ್ತವಾದ ಅಗ್ನಿ ಯಲ್ಲಿ ಪ್ರವರ್ಗ್ಯಾಖ್ಯವಾದ

ಹವಿಸ್ಸು ಹೋಮಮಾಡಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ಈ ಹವಿಸ್ಸು ಬಹಳ ಮಧುರವಾಗಿದೆ ಎಲೈ ಪ್ರವರ್ಗ್ಯವೆಂಬ ದೇವನೇ, ನಿನ್ನ ಹವಿಶ್ವೇಷವನ್ನು ನಾವು ಭಕ್ಷಿಸುತ್ತೇವೆ. ಈ ಹವಿಶ್ವೇಷವು ಮಾಧುರ್ಯೋಪೇತವೂ, ಅನ್ನ (ಆಹಾರ) ರೂಪವಾದುದೂ ಸಂಚಾರಶಕ್ತಿಯುಳ್ಳದ್ದೂ, ಹಿಂದೆ ಅಂಗಿರಾಋಷಿಗಳಿಂದ ಯಜ್ಞಾನುಷ್ಠಾನಕಾಲದಲ್ಲಿ ಭಕ್ಷಿಸಲ್ಪಟ್ಟುದೂ ಆಗಿರುವುದು. ಇಂತಹ ನಿನಗೆ, ಇಗೋ ನಮಸ್ಕಾರವು. ಇದನ್ನು ಭಕ್ಷಿಸುವ ನನ್ನನ್ನು ಹಿಂಸಿರಬೇಡ ಎಂದು ಇದರ ಅಭಿಪ್ರಾಯವು. ಈ ಮಂತ್ರವನ್ನು ಪಠಿಸಿ ಹವಿಶ್ವೇಷವನ್ನು ಭಕ್ಷಿಸಬೇಕು.

**ಶ್ವೇನೋ ನ ಯೋನಿಂ ಸದನಂ ಧಿಯಾ ಕೃತಮಾ ಯಸ್ಮಿನ್ ಸಪ್ತ
ವಾಸವಾ ಇತಿ ಸಂಸಾದ್ಯಮಾನಾಯಾನ್ವಾಹ ||**

ಅಥ ಹೋತುರ್ನುಂತ್ರದ್ವಯಂ ವಿಧತ್ತೇ—ಶ್ವೇನೋ ನ ಯೋನಿಮಿತಿ ಪೂರ್ವಾ | ಆ ಯಸ್ಮಿನ್ ಸಪ್ತೇತ್ಯಪರಾ || ಸೇಯಂ ಶಾಖಾಂತರಗತತ್ವಾದಾತ್ಮಲಾಯನೇನ ಪಠಿತಾ || ಯದಾ ಪ್ರವರ್ಗ್ಯಪಾತ್ರಾಣಿ ಸಂಸಾದ್ಯಂತೇ ತದಾ ಹೋತಾ ಮಂತ್ರದ್ವಯಮಿದಮನುಬ್ರೂಯಾತ್ ||

ಹವಿಶ್ವೇಷವನ್ನು ಭಕ್ಷಿಸಿದನಂತರ ಹೋತೃವು—

ಶ್ವೇನೋ ನ ಯೋನಿಂ ಸದನಂ ಧಿಯಾ ಕೃತಂ ಹಿರಣ್ಮಯಮಾಸದಂ ದೇವ ಏಷತಿ |
ಏ ರಿಣಂತಿ ಬರ್ಹಿಷಿ ಪ್ರಿಯಂ ಗಿರಾಶ್ವೋ ನ ದೇವಾ ಅಹೈತಿ ಯಜ್ಞೀಯಃ ||

(ಋ.ಸ. ೯-೭೧-೬)

ಎಂಬ ಋಕ್ಮನ್ನಾ

ಆ ಯಸ್ಮಿನ್ ಸಪ್ತ ವಾಸವಾಃ | ರೋಹಂತಿ ಪೂರ್ವಾ ರುಹಃ |
ಋಷಿರ್ಹ ದೀರ್ಘಶ್ರುತ್ತಮಃ | ಇಂದ್ರಸ್ಯ ಘರ್ಷೋ ಅತಿಥಿಃ ||

(ತೈ.ಆ. ೧-೮-೭, ೮)

ಎಂಬ ಋಕ್ಮನ್ನ ಪಠಿಸಿ ಹವಿಶ್ವೇಷವಿದ್ದ ಪಾತ್ರೆಯನ್ನು ಕೆಳಗಿಡುವನು.

**ಹವಿರ್ಹವಿಷ್ಣೋ ಮಹಿ ಸದ್ವ ದೈವಮಿತಿ ಯದಹರುತ್ಸಾದಯಿಷ್ಯಂತೋ
ಭವಂತಿ |**

ಬಹುಷು ದಿನೇಷು ಪೂರ್ವಾಹ್ನಾಪರಾಹ್ನಯೋಃ ಪ್ರವರ್ಗ್ಯಾಖ್ಯಂ ಕರ್ಮಾನುಷ್ಠೀ-
ಯತೇ ತತ್ರೋತ್ತಮದಿನೇಪರಾಹ್ನಕಾಲೇನೇ ಪ್ರವರ್ಗ್ಯಾಖ್ಯೇ ಕಾಂಚಿದ್ಭಜಂ ಅಧಿಕಾಂ
ವಿಧತ್ತೇ—ಯದಹರ್ಯಸ್ಮಿನ್ ಸದ್ವದಯಿಷ್ಯಂತಃ ಪ್ರವರ್ಗ್ಯಮುದ್ವಾಸಯಿತುಮುದ್ಯುಕ್ತಾ
ಭವಂತಿ ತಸ್ಮಿನ್ ಹನಿ ಹವಿರ್ಹವಿಷ್ಣು ಇತ್ಯೇತಾಮೃಚಮಧಿಕಾಮುಪೋತ್ತಮರೂಪಾಮಾವಶೇತ ||

ಈ ಪ್ರವರ್ಗ್ಯವೆಂಬ ಕರ್ಮವನ್ನು ಅನೇಕ ದಿನಗಳ ವರೆಗೆ ಪ್ರಾತಃಕಾಲ ಮತ್ತು ಮಧ್ಯಾಹ್ನಕಾಲಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರತಿದಿನ ಎರಡಾವರ್ತಿ ಮಾಡುತ್ತಿದ್ದು ಕೊನೆಯದಿನ ಮಧ್ಯಾಹ್ನಕಾಲದಲ್ಲಿ ಪ್ರವರ್ಗ್ಯವನ್ನು ಉದ್ವಾಸನಮಾಡುವಾಗೆ,

ಹವಿರ್ಹವಿಷ್ಣೋ ಮಹಿ ಸದ್ವೈವಂ ನಬೋ ವಸಾನಃ ಪರಿ ಯಾಸ್ಯಧ್ವರಂ ।

ರಾಜಾ ಪವಿತ್ರರಥೋ ವಾಜಮಾರುಹಃ ಸಹಸ್ರಭೃಷ್ಟಿರ್ಜಯಸಿ ಶ್ರವೋ ಬೃಹತ್ ॥

(ಮು.ಸಂ. ೯-೮೩-೫)

ಎಂಬ ಮಂತ್ರವನ್ನು ಉಪಾಂತಮಂತ್ರವನ್ನಾಗಿ (ಕೊನೆಯ ಮಂತ್ರದ ಹಿಂದಿನ ಮಂತ್ರವನ್ನಾಗಿ) ಪಠಿಸಬೇಕು.

ಸೂಯವಸಾದ್ಭಗವತೀ ಹಿ ಭೂಯಾ ಇತ್ಯುತ್ತಮಯಾ ಪರಿದಧಾತಿ ॥

ಅಥ ಕಯಾಚಿದ್ವಜಾಃಭಿಷ್ವವಸ್ಯ ಸಮಾಪ್ತಿಂ ವಿಧತ್ತೇ—ಅಂತಿಮಾತ್ಮಾ ಚೀನೇಷು ಪ್ರವರ್ಗೇಷು ಪೂರ್ವೋಕ್ತಾಮಧಿಕಾಮಪ್ರಕ್ಷ್ಯಹ್ಯವಾನಯಾ ಪರಿದಧಾತ್ ॥ ಅಂತಿಮೇ ಶಾಂ ಪ್ರಕ್ಷಿಪ್ಯ ಪಶ್ಚಾದನಯಾ ಪರಿದಧಾತ್ ॥ ತದಾಹಾಽತ್ವಲಾಯನಃ—ಸೂಯವಸಾದ್ಭಗವತೀ ಹಿ ಭೂಯಾ ಇತಿ ಪರಿದಧಾತ್ಯದುತ್ತಮೇ ಪ್ರಾಗುತ್ತಮಾಯಾ ಹವಿರ್ಹವಿಷ್ಣೋ ಮಹಿ ಸದ್ವೈವ್ಯಮಿತ್ಯಾವಶೇತ ॥ ಇತಿ

ಅನಂತರ ಹೋತ್ಯವು

ಸೂಯವಸಾದ್ಭಗವತೀ ಹಿ ಭೂಯಾ ಅಥೋ ವಯಂ ಭಗವಂತಃ ಸ್ಯಾಮು ।

ಅದ್ಧಿ ತೃಣಮುಷ್ಣೇ ವಿತ್ವದಾಸೀಂ ನಿಬ ಶುದ್ಧಮುದಕಮಾಚರಂತೀ ॥

(ಮು.ಸಂ. ೧-೧೬೪-೪೦)

ಎಂಬ ಮಂತ್ರವನ್ನು ಪಠಿಸಿ ಈ ಪ್ರವರ್ಗಾಭ್ಯುಕ್ತಮವನ್ನು ಸಮಾಪ್ತಿಗೊಳಿಸುವನು. ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದಂತೆ ಹವಿರ್ಹವಿಷ್ಣೋ ಎಂಬ ಮಂತ್ರವನ್ನು ಉಪಾಂತದಲ್ಲಿ ಸೇರಿಸಿ ಪಠಿಸದೆ ಹಾಗೆಯೇ ಬೇಕಾದರೂ ಸೂಯವಸಾತ್ ಎಂಬ ಮಂತ್ರವನ್ನು ಮಾತ್ರ ಪಠಿಸಿ ಈ ಪ್ರವರ್ಗವನ್ನು ಸಮಾಪ್ತಿಗೊಳಿಸಬಹುದು. ಈ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಆಶ್ವಲಾಯನರು—ಸೂಯವಸಾದ್ಭಗವತೀ ಹಿ ಭೂಯಾ ಇತಿ ಪರಿದಧಾತ್ಯದುತ್ತಮೇ ಪ್ರಾಗುತ್ತಮಾಯಾ ಹವಿರ್ಹವಿಷ್ಣೋ ಮಹಿಸದ್ವೈವ್ಯಮಿತ್ಯಾವಶೇತ (ಆಶ್ವ.ಶ್ಲೋ. ೪-೭-೪, ೫) ಎಂದು ಹೇಳಿರುವರು.

ತದೇತದ್ದೇವಮಿಥುನಂ ಯದ್ಭರ್ವಣಃ ಸ ಯೋ ಘರ್ವಸ್ತಚ್ಛಿಶ್ಚಂ
ಯೌ ಶಘೌ ತೌ ಶಘೌ ಯೋಪಯನುನೀ ತೇ ಶ್ರೋಣಿಕಪಾಲೇ
ಯತ್ಪಯಸ್ತದ್ರೇತಸ್ತದಿದಮಗ್ನಾ ದೇವಯೋನ್ಯಾಂ ಪ್ರಜನನೇ
ರೇತಃ ಸಿಚ್ಯತೇಗ್ನಿವೈ ದೇವಯೋನಿಃಸೋಽಗ್ನೇರ್ದೇವ-
ಯೋನ್ಯಾ ಆಹುತಿಭ್ಯಃ ಸಂಭವತಿ ॥

ಅಥ ಪೂರ್ವೋಕ್ತಸ್ಯ ಪ್ರವರ್ಗಾಭ್ಯುಕ್ತಮಣಃ ಪ್ರಕಂಸಾರ್ಥಂ ಮಿಥುನವ್ಯಾಪಾರಾ-
ಕಾರೇಣ ರೂಪಕಂ ದರ್ಶಯತಿ—ಯದ್ಭರ್ವಣಃ ಪ್ರವರ್ಗಾಭ್ಯುಕ್ತಂ ಯತ್ಪರ್ವಸ್ತಿ ತದೇತದ್ದೇವ-
ಮಿಥುನಂ ದೇವಸಂಬಂಧಿಮಿಥುನವ್ಯಾಪಾರಃ । ತತ್ಕಥಮಿತಿ ಜೇದುವ್ಯತೇ । ಸ ಯೋ ಘರ್ವಃ
ಪ್ರವರ್ಗೇಹವಿರಾತ್ರಯಭೂತೋ ಮಹಾವೀರಾಚ್ಯೋ ಮೃಣ್ಮುಯಸಾತ್ರವಿಶೇಷೋ ಯೋ

ಸಾವಸ್ತಿ ತಚ್ಚಿತ್ತಂ ಪ್ರಜನನೇಂದ್ರಿಯರೂಪಂ | ತಪ್ತಸ್ಯ ಮಹಾವೀರಸ್ಯ ಹಸ್ತಾಭ್ಯಾಂ ಗ್ರಹೀತು-
ಮಶಕ್ಯತ್ವಾದ್ಗ್ರಹಣಸಮರ್ಥೋದುಂಬರಕಾಷ್ಠನಿರ್ಮಿತೌ ಶಘೌ ಶಘನಾಮಾನೌ ವಿದ್ಯೇತೇ
ತೌ ಪ್ರಜನನೇಂದ್ರಿಯಸ್ಯ ಪಾರ್ಶ್ವವರ್ತಿನೌ ಶಘಾವಿವ ಸಂದೃಶ್ಯೇತೇ ಚೋದುಂಬರಕಾಷ್ಠಾಭ್ಯಾಂ
ಶಘನಾಮಕಾಭ್ಯಾಂ ಮಹಾವೀರಸ್ಯ ಮಧ್ಯಮಭಾಗೇ ಧೃತತ್ವಾತ್ || ತಸ್ಯಾಧಸ್ತದಾಧಾರಾರ್ಥ-
ಮುದುಂಬರಕಾಷ್ಠನಿರ್ಮಿತೋಪಯಮನೀಶಬ್ದವಾಚ್ಯಾ ದರ್ವೀ ಯಾ ವಿದ್ಯತೇ ಸೇಯಂ
ಶರೀರಸಂಬಂಧಿನೀ ತೇ ಶ್ರೋಣಿಕಪಾಲೇ ಶ್ರೋಣಿದ್ವಯಮಧ್ಯಗತಮಸ್ಥಿದ್ವಯಂ || ಉಪಯ-
ಮನ್ಯಾ ಏಕತ್ವೇಽಪ್ಯಧಸ್ತಾನ್ಮಹಾವೀರಸ್ಯ ಕದಾಚಿದ್ವಕ್ಷಿಣಭಾಗೇ ಕದಾಚಿದ್ವಾಮಭಾಗೇ ತದ್ಧಾ-
ರಣಾತ್ಪಾಲದ್ವಯರೂಪತ್ವಂ | ಮಹಾವೀರಗತೆ ತಪ್ತ ಅಜ್ಜೀ ಪ್ರಜ್ವೇಪ್ತವ್ಯಂ ಯತ್ಪಯಸ್ತದ್ವೇ-
ತಃಸ್ವರೂಪಂ || ತದಿದಂ ರೇತೋರೂಪಮಾಜ್ಯಮಿಶ್ರಂ ಪಯೋಽಗ್ನೌ ದೇವಯೋನಿರೂಪೇ
ಪ್ರಜನನ ಉತ್ಪತ್ತಿಸ್ಥಾನೇ ರೇತಃ ಸಿಚ್ಯತೇ ರೇತೋದೂಪೇಣಪ್ರಕ್ಷಿಪ್ಯತೇ || ಅಗ್ನೇರ್ದೇವ-
ಯೋನಿತ್ವಪ್ರಸಿದ್ಧ್ಯರ್ಥೋ ವೈಶಬ್ದಃ | ಅಗ್ನೇಃ ಕರ್ಮಣ್ಯನುಷ್ಠಾಯ ದೇವರೂಪೇಣ ಜಾಯ-
ಮಾನತ್ವಾತ್ಸಾ ಪ್ರಸಿದ್ಧಿದ್ರಷ್ಟವ್ಯಾ || ಸೈವ ಪ್ರಸಿದ್ಧಿಃ ಸೋಽಗ್ನೇರಿತ್ಯಾದಿನಾ ಸ್ಪಷ್ಟೀಕ್ರಿಯತೇ |
ಸ ಯಜಮಾನೋ ದೇವಯೋನಿರೂಪಾದಗ್ನೇರನುಷ್ಠಿತಾಭ್ಯ ಆಹುತಿಭ್ಯಶ್ಚ ದೇವತಾರೂಪಃ
ಸಂಭವತಿ ಉತ್ಪದ್ಯತೇ ||

ಇದುವರೆಗೂ ಪ್ರವರ್ಗ್ಯಕರ್ಮದ ಮಂತ್ರಾದಿಗಳನ್ನು ವಿವರಿಸಿ ಈಗ ಈ ಕರ್ಮವನ್ನು ದೇವಮಿಥುನಕ್ಕೆ (ಮಿಥುನ
ವೆಂದರೆ ಸ್ತ್ರೀಪುರುಷಸಂಯೋಗ) ಹೋಲಿಸಿ ಪ್ರಶಂಸೆಮಾಡುವರು. ಈ ಪ್ರವರ್ಗ್ಯಕರ್ಮವು ದೇವಮಿಥುನದಂತೆ ಎಂದರೆ
ದೇವತೆಗಳು ಮತ್ತು ಅವರ ಪತ್ನಿಯರು ನಡೆಸುವ ಸಂಭೋಗಕ್ರಿಯೆಯಂತಿರುವುದು. ಅದು ಹೇಗೆಂದರೆ—ಈ ಪ್ರವರ್ಗ್ಯ
ಕರ್ಮದಲ್ಲಿ ಹವಿಸ್ಸನ್ನು ಇಡುವ ಮಣ್ಣಿನಿಂದ ಮಾಡಿರುವ ಮಹಾವೀರವೆಂಬ ಪಾತ್ರೆಯೇ (ಮಡಕೆಯೇ) ಪುರುಷಜನೇಂದ್ರಿಯ
ವಾದ ಶಿಶ್ನವು (penis); ಈ ಮಹಾವೀರಪಾತ್ರೆಯಲ್ಲಿ ಹಾಲನ್ನು ಹಾಕಿ ಕಾಯಿಸಿದಮೇಲೆ ಅದು ಬಹಳ ಬಿಸಿಯಾಗಿರುವುದರಿಂದ
ಆ ಪಾತ್ರೆಯನ್ನು ಕೈಗಳಿಂದ ಮುಟ್ಟಲು ಸಾಧ್ಯವಿರುವುದಿಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ಆ ಪಾತ್ರೆಯನ್ನು ಬೆಂಕಿಯ ಮೇಲಿಂದ ಕೆಳಗಿಳಿಸು
ವುದಕ್ಕಾಗಿ ಔದುಂಬರವೃಕ್ಷದ ಎರಡು ತುಂಡುಗಳನ್ನು ಉಪಯೋಗಿಸುವರು. ಈ ಮಹದ ತುಂಡುಗಳಿಗೆ ಶೀರ್ಷಗಳೆಂದು
ಹೆಸರು. ಈ ಎರಡು ಶೀರ್ಷಗಳೇ ಶಿಶ್ನದ ಎರಡು ಪಕ್ಕಗಳಲ್ಲಿರುವ ವೃಷಣಗಳಂತೆ (testicles) ಇರುವವು; ಮಹಾವೀರ
ಪಾತ್ರೆಯ ಕೆಳಭಾಗದಲ್ಲಿ ಉದುಂಬರಕಾಷ್ಠನಿರ್ಮಿತವಾದ ಉದ್ದವಾಗಿರುವ ಮರದ ಒಂದು ತುಂಡನ್ನು ಇಟ್ಟಿರುವರು. ಇದಕ್ಕೆ
ಉಪಯಮನೀ ಎಂದು ಹೆಸರು. ಈ ಉಪಯಮನಿಯೇ ಎರಡು ತೊಡೆಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿರುವ ಎರಡು ಅಸ್ಥಿಗಳಂತೆ
(thigh bones) ಇರುವುದು. ಉಪಯಮನಿಯು ಒಂದೇ ಇರುವುದಾದರೂ ಅದನ್ನು ಸಂದರ್ಭಾನುಸಾರವಾಗಿ ಸ್ಥಾನಪಲ್ಲಟ
ಮಾಡುವುದರಿಂದ ಅದನ್ನು ಎರಡೆಂದು ಇಲ್ಲಿ ಭಾವಿಸಲಾಗಿದೆ; ಮಹಾವೀರಪಾತ್ರೆಯಲ್ಲಿ ಕಾದ ಅಜ್ಜದಮೇಲೆ ಹಾಕಿ ಕಾಯಿಸುವ
ಹಾಲೇ ರೇತಸ್ಸಾಗಿರುವುದು (ವೀರ್ಯ, semen); ಈ ಅಜ್ಜಮಿಶ್ರವಾದ ಹಾಲನ್ನು ಅಗ್ನಿಯಲ್ಲಿ ಹೋಮಮಾಡುವುದೇ
ರೇತಸ್ಸನ್ನು ಯೋನಿಯಲ್ಲಿ ಸೇಚನಮಾಡುವ ಕ್ರಿಯೆಯು; ಏಕೆಂದರೆ ಅಗ್ನಿಯೇ ದೇವಯೋನಿಯೆಂದು ಹೇಳಲ್ಪಡುವುದು.
ಯೋನಿಯಲ್ಲಿ ರೇತಸ್ಸನ್ನು ಸೇಚನಮಾಡುವಂತೆ ಅಜ್ಜಮಿಶ್ರವಾದ ಹಾಲನ್ನು ದೇವಯೋನಿಸ್ವರೂಪವಾದ ಅಗ್ನಿಯಲ್ಲಿ ಹೋಮ
ಮಾಡುವುದರಿಂದ ದೇವಯೋನಿಯಲ್ಲಿ ರೇತಸ್ಸೇಚನವಾದಂತಾಗಿ ಈ ವ್ಯಾಪಾರದಿಂದ ಯಜ್ಞಮಾಡುವ ಯಜಮಾನನು
ದೇವಯೋನಿಯಿಂದ ದೇವತಾರೀರಿಯಾಗಿ ಉತ್ಪತ್ತಿಸ್ಥಾನಾದಂತಾಗುವುದೆಂದು ಮುಖ್ಯಾಭಿಪ್ರಾಯವು.

ಇಲ್ಲಿ ಪ್ರವರ್ಗ್ಯವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಸ್ವಲ್ಪ ನಿವರಣೆಯು ಅವಶ್ಯಕವು. ತೈತ್ತಿರೀಯ ಆರಣ್ಯಕದಲ್ಲಿ ಈರೀತಿ ಹೇಳಿರುವುದು—
ಪ್ರಜಾಪತೀಃ ಸಂಭ್ರಿಯಮಾಣಃ | ಸಮ್ರಾಟ್ ಸಂಭೃತಃ | ಘರ್ಮಃ ಪ್ರವೃತ್ತಃ | ಮಹಾವೀರಃ ಉದಚ್ಛಸಿತಃ |
ಅಸೌಖ್ಯಃ ಪಾನ್ಯಾಷ ಆದಿತ್ಯಃ | ಯತ್ಪ್ರವರ್ಗ್ಯಃ | ಸ ಏತಾನಿ ನಾಮಾನ್ಯಕುರುತ || (ತೈ.ಆ. ೫-೧೧-೧)

ಇದಕ್ಕೆ ಸಾಯಣರು ಅರ್ಥವಿವರಣೆಯನ್ನು ಈರೀತಿ ಮಾಡಿರುವರು—

ತಪ್ತೇ ಘೃತೇ ಪಯಃಪ್ರಕ್ಷೇಪಾದಿನಾ ಪ್ರಣೀಯತೇ ಘರ್ಮಃ ಬಾಧ್ಯವಿಶೇಷಃ |
ಸ ಏವ ಪ್ರಕ್ಷೇಪಃ ಪ್ರವೃಂಜನಮುಚ್ಯತೇ | ತಾದೃಶಪ್ರವೃಂಜನನಿಬಂಧನೈವಾಸ್ಯಕರ್ಮಣಃ
ಸಮಾಖ್ಯಾ ಪ್ರವರ್ಗ್ಯಂ ಭವತಿ | ತತ್ರ ಘರ್ಮಪಾಕಾಯ ಮೃನ್ನಿಮಿತಃ ಕಟಾಹವಿಶೇಷ ಏವ
ಮಹಾವೀರಃ | ಗೌಡ್ಯಾ ತು ವತ್ತ್ವಾ ಘರ್ಮಃ ಪ್ರವರ್ಗ್ಯಃ ಮಹಾವೀರಃ ಇತಿ ತ್ರೀಣೈವ
ಪದಾನಿ ಸಮಾನಾರ್ಥಾನೀತಿ ವಿವೇಕಃ ||

ಘೃತವನ್ನು (ತುಪ್ಪವನ್ನು) ಕಾಯಿಸಿದಮೇಲೆ ಅದರ ಜತೆಗೆ ಹಾಲನ್ನು ಹಾಕಿ (ಮಿಶ್ರಮಾಡಿ) ಕಾಯಿಸುವಾಗ
ಆ ಮಿಶ್ರಣಕ್ಕೆ ಘರ್ಮವೆಂದು ಹೆಸರು. ಹಾಲನ್ನು ಪಾತ್ರೆಯಲ್ಲಿ ಹಾಕುವುದಕ್ಕೆ ಪ್ರವೃಂಜನವೆಂದು ಹೆಸರು. ಪ್ರವೃಂಜನ
(ಪ್ರಕ್ಷೇಪ) ಮೊದಲಾದ ಕರ್ಮಗಳಿಂದ ಸಹಿತವಾದ ಈ ಕರ್ಮಕ್ಕೆ ದ್ರವಗ್ಯವೆಂದು ಹೆಸರು. ಘರ್ಮವೆಂಬ ಅಜ್ಞ
ಮತ್ತು ಹಾಲಿನ ಮಿಶ್ರಣವನ್ನು ಹಾಕಿ ಕಾಯಿಸುವ ಮಣ್ಣಿನ ಪಾತ್ರೆಗೆ ಮಹಾವೀರವೆಂದು ಹೆಸರು. ಸಾಧಾರಣವಾಗಿ
ಘರ್ಮ, ಪ್ರವರ್ಗ್ಯ, ಮಹಾವೀರ ಎಂಬ ಮೂರು ಶಬ್ದಗಳಿಗೂ ಮಹಾವೀರಪಾತ್ರೆ ಮೃನ್ಮಯಪಾತ್ರೆ ಎಂಬ ಒಂದೇ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ
ಉಪಯೋಗಿಸಲ್ಪಡುವವು.

ಅಸ್ಯ ಪ್ರವರ್ಗ್ಯಸ್ಯ ತತ್ತದವಸ್ಥಾಭೇದೇನ ಪ್ರಜಾಪತ್ಯಾದೀನಿನಾಮಾನಿ ಸಂಪದ್ಯಂತೇ |
ಯದಾ ಮೃದ್ವರಾಹವಿಹತವಲ್ಮೀಕವಸಾದಿಸಂಭಾರೈಃ ಸಂಭ್ರಿಯಮಾಣತ್ವದಶಾಪನ್ನೋ ಭವತಿ
ತದಾ ಪ್ರಜಾಪತಿರಿತ್ಯೇತಸ್ಯ ನಾಮ | ಸರ್ವಾತ್ಮನಾ ಸಂಭೃತತ್ವದಶಾಪನ್ನಸ್ಯ ಸಮ್ರಾಡಿತಿ ನಾಮ |
ಪ್ರವೃಂಜನದಶಾಪನ್ನಸ್ಯ ಘರ್ಮ ಇತಿನಾಮ | ಉದ್ವಾಸನದಶಾಪನ್ನಸ್ಯ ಮಹಾವೀರ ಇತಿ
ನಾಮ | ಏತಾಭಿರ್ದಶಾಭಿರವಸ್ಥಾವತ್ಸತ್ವರೂಪಂ ತೇನ ರೂಪೇಣಾದಿತ್ಯ ಇತಿ ನಾಮ | ಸ
ಪ್ರವರ್ಗ್ಯ ಏವಮೇತಾನಿ ನಾಮಾನ್ಯಕುರುತ ಸಂಪಾದಿತವಾನ್ || (ಸಾ.ಭಾ.ತೈ.ಆ. ೫-೧೧-೧)

ಈ ಪ್ರವರ್ಗ್ಯಕರ್ಮದಲ್ಲಿ ಉಪಯೋಗಿಸುವ ಮೃನ್ಮಯಪಾತ್ರೆಗೆ ಅದರ ಅವಸ್ಥಾ ವಿಶೇಷಗಳಿಗೆ ಅನುಸಾರವಾಗಿ ನಾನಾವಿಧ
ಹೆಸರುಗಳಿರುವವು. ವರಾಹವಿಹತವಾದ ವಲ್ಮೀಕ ಮೊದಲಾದ ಸ್ಥಳಗಳಿಂದ ತರುವ ಮಣ್ಣಿಗೆ ಪ್ರಜಾಪತಿಯೆಂದು ಹೆಸರು.
ಆ ಮಣ್ಣನ್ನು ಮಡಕೆಮಾಡುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಜೆನ್ನಾಗಿ ಕಲಸಿ ಉಂಡೆಮಾಡಿದಾಗ ಅದಕ್ಕೆ ಸಮ್ರಾಟ್ ಎಂದು ಹೆಸರು. ಮಡಕೆಯನ್ನು
ಮಾಡಿ ಹಾಲನ್ನು ಹಾಕುವಂತೆ ಸಿದ್ಧಪಡಿಸಿದಾಗ ಅದಕ್ಕೆ ಘರ್ಮವೆಂದು ಹೆಸರು. ಕರ್ಮಾಂತ್ಯದಲ್ಲಿ ಆ ಮೃನ್ಮಯಪಾತ್ರೆಯನ್ನು
ಉದ್ವಾಸನೆಮಾಡುವ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಅದಕ್ಕೆ ಮಹಾವೀರವೆಂದು ಹೆಸರು. ಈ ನಾನಾ ಅವಸ್ಥೆಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ ಈ ಕರ್ಮಕ್ಕೆ
ಅಧಿತ್ಯವೆಂದು ಹೆಸರು. ಈ ಪ್ರವರ್ಗ್ಯಕರ್ಮದಲ್ಲಿ ಅವಸ್ಥಾ ವಿಶೇಷಗಳಿಗೆ ಅನುಸಾರವಾಗಿ ನಾನಾ ಹೆಸರುಗಳಿರುವವು.

ಖುಜ್ಜಯೋ ಯಜುರ್ಮಯಃ ಸಾಮನುಯೋ ವೇದಮಯೋ
ಬ್ರಹ್ಮಮಯೋಽಮೃತಮಯಃ ಸಂಭೂಯ ಭೇವತಾ ಅಪ್ಯೇತಿ

ಯ ಏವಂ ವೇದ ಯಶ್ಚೈವಂ ವಿದ್ವಾನೇತೇನ ಯಜ್ಞಕ್ರತುನಾ ಯಜೇ ತೇ ||

ಉಕ್ತಾರ್ಥವೇದನಂ ತದ್ವೇದನಪೂರ್ವಕಮನುಷ್ಯಾನಂ ಚ ಪ್ರಶಂಸತಿ || ವೇದನಶಬ್ದೇ-
ನಾರ್ಥವೇದಃ ಸರ್ವವೇದಸಮಷ್ಟಿಯುಕ್ತಿವೋಚ್ಯತೇ | ಬ್ರಹ್ಮಶಬ್ದೇನ ಹಿರಣ್ಯಗರ್ಭಃ |
ಅನ್ಯತಶಬ್ದೇನ ಪರಮಾತ್ಮಾ | ತಾ ಏಕೈಕದೇವತಾಃ ಸರ್ವಾಃ ಸಂಭೂಯೈಕೀಕೃತ್ಯ ಸಮಷ್ಟಿ-
ರೂಪಮಪ್ಯೇತಿ ಪ್ರಾಪ್ನೋತಿ | ವೇದನಮಾಶ್ರೇಣ ಶನೈಸ್ತತ್ಪ್ರಾಪ್ತೀರ್ವೇದನಪೂರ್ವಕಾನುಷ್ಠಾ-
ನೇನ ತು ಸಹಸೇತಿ ವಿಶೇಷೋ ದೃಷ್ಟವಃ ||

ಇಲ್ಲಿ ಋಗ್ವೇದ ಯಜುರ್ವೇದ, ಸಾಮವೇದ ಎಂಬ ಮೂರು ವೇದಗಳ ಹೆಸರನ್ನು ಸೂಚಿಸಿ ಮತ್ತೆ ವೇದಮಯ ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ವೇದಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಇಲ್ಲಿ ಅರ್ಥವೇದವೆಂದು ಅಭಿಪ್ರಾಯವು. ಬ್ರಹ್ಮನೆಂದರೆ ಹಿರಣ್ಯಗರ್ಭನು, ಅನ್ಯತ ವೆಂದರೆ ನಿತ್ಯನಾದ ಪರಮಾತ್ಮನು. ಈ ಪ್ರವರ್ಗ್ಯಕರ್ಮವನ್ನು ಅನುಷ್ಠಾನಮಾಡುವ ಯಜಮಾನನು ಋಗ್ವೇದ, ಯಜುರ್ವೇದ, ಸಾಮವೇದ, ಬ್ರಹ್ಮ ಪರಮಾತ್ಮ ಇತ್ಯಾದಿ ದೇವತಾಸ್ವರೂಪನಾದ ಶರೀರವನ್ನು ಪಡೆಯುವನು ಮತ್ತು ಯಜ್ಞದ ಈ ವಿಧವಾದ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ತಿಳಿದು ಯಜ್ಞಮಾಡುವ ವಿವೇಕಿಯಾದ ಯಜಮಾನನು ದೇವತಾಸ್ವರೂಪನಾದ ಶರೀರವನ್ನು ಪಡೆಯುವನು.

English Translation

The second part of the mantra collection (required at the Pravargya ceremony) is as follows :-

- 1 Upahvaye sudugham dhenum (1, 164, 26)
- 2 Himkrinvati vasupatui (1, 164, 27)
- 3 Abhi tva d'va Savitah (1, 24, 3)
- 4 Sami vatsann amatribhah (9-104-2)
- 5 Samvatsa iva matribhah (9, 105, 2)
- 6 Yaste stanah s'as'ayq (1, 164, 49)
- 7 Gaur amimed anuvatsam (1, 164, 28)
- 8 Namsased upasidatam (9, 11, 6)
- 9 Samjanana upasidan (1, 72, 5)
- 10 A das'abhir (8, 61, 8)
- 11 Duhanti saptaikan (8, 61, 7)
- 12 Samidho Agnir Asvina (As'val 4, 7)

- 13 Samiddho Agnir vrishana (As'val, 4, 7)
- 14 Tad u prayakshataman (1, 62, 6)
- 15 Atmanvan nabho duhyate (9, 74, 4)
- 16 Utishtha Brahmanaspate (1, 40, 1)
- 17 Adhukshat pipyushim isham (8, 61, 16)
- 18 Upadrava payasa (As'val 4, 7)
- 19 A sute sinehata S'riyam (8, 61, 13)
- 20 Anunam as'vinor (8, 9, 7)
- 21 Sam u tye mahatir apah (8, 7, 22)

These twenty-one verses are appropriate. What is appropriate at a sacrifice, that is successful.

The Hotar when standing behind (the others) repeats ud u shya devah Savita hiran'yaya (6, 71, 1). When going forward, he repeats, praitu Brahmanaspati (1, 40, 3). When looking at the Khara (the earthen ring, in which the Pravargya vessel is placed), he repeats: Gandharva ittha (9, 83, 4). When repeating nake suparnam upa yat (9, 85, 4), he takes his seat. By the two mantras, tapto vam gharma makshati svahota (Atharv, 7, 73, 5. As'v. 4, 7) and ubha pibatam (1, 46, 15) the Hotar sacrifices to the forenoon (the deity of the forenoon). After the formula: Agni eat! he pronounces Vaushat! which is in lieu of the Svishtakrit.

By the mantras, yad usriyasu svahutam (Atharv, 7, 73, 4. As'v. 4, 7), and asya pibatam As'vina (8, 5, 14), he sacrifices for the afternoon. After the formula, Agni eat! he pronounces Vaushat! which is in lieu of the Svishtakrit. They take, for making Svishtakrit, parts of three offerings, viz., Soma juice (contained in the stalks), the things thrown in the Pravargya vessel (milk, butter, etc.) and hot wheys. When the Hotar (after having repeated the two mantras, above mentioned, along with the formula, Agni eat!) pronounces the formula Vaushat! then thus the omission of "Agni Svishtakrit" is replaced.

The Brahma priest mutters (makes japa), as'a dakshinasad (As'v. 4, 7).

(After the offering has been given to the fire) the Hotar repeats the following (seven) verses: svahakritah S'uchir deveshu (Atharv, 7, 73, 3. As'v. 4, 7);

samudrad urmin udiyarti veno (10, 123, 2); drapsah samudram abhi (10, 123, 8); sakhe sakhyam (4, 1, 3); urdhva u shu na (1, 36, 13); These verses are appropriate at the sacrifice, that is successful.

By the mantra, pavāka S'oche tava (3, 2, 6), the Hotar wants to eat. When eating it, he says: "let us eat the (remainder of the) offering which has been offered, of the sweet offering which has been thrown into the most brightly blazing (indratana) fire! (Let us eat) of thee, O divine gharma (the contents of the Pravargya vessel) which art full of honey, full of food, and quite hot (angirasvat). Praise to thee (O. gharma!); do me no harm!"

When the Pravargya vessel is put down then the Hotar repeats these two mantras, s'yeñō na yonim sadanam, (9, 71, 6) and ayasmin sapta Vasava, (As'vī. 4, 7). In whatever (part of the) day (forenoon or afternoon), they are about to take off the Pravargya vessel from its place), he repeats the mantra, havir havishmo mahi (9, 83, 5). With the verse, sayavasat bhagavati (1, 164, 40) he concludes the ceremony.

The Gharma (ceremony) represents the cohabitation of the gods. The Gharma vessel is the penis; the two handles (placed underneath, to lift it) are the two testicles, the Upayamani the thighs. The milk (in the vessel) is the seed. This seed (in the shape of milk) is poured in Agni as the womb of the gods for production. For Agni is the womb of the gods.

He who knowing this sacrifices according to this rite (yajnakratu), is born (anew) from the womb of Agni and the offerings, and participates in the nature of the Rik, Yajus and Saman, the Veda (sacred knowledge) the Brahma (sacred element) and immortality and is absorbed in the deity.

ಇತಿ ಶ್ರೀಮತ್ಪ್ರಾಯಶ್ಚಾಚಾರ್ಯವಿರಚಿತೇ ಮಾಧವೀಯೇ ವೇದಾರ್ಥಪ್ರಕಾಶೇ

ಐತರೇಯಬ್ರಾಹ್ಮಣಭಾಷ್ಯಸ್ಯ ಚತುರ್ಥಾಧ್ಯಾಯೇ ಪಂಚಮಃ ಖಂಡಃ

ಇಲ್ಲಿಗೆ ಐತರೇಯಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿ ನಾಲ್ಕನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯದ ಐದನೆಯ ಖಂಡವು ಸಮಾಪ್ತವಾದುದು.

ಅಧ್ಯಾತ್ಮಾರ್ಥಾಭ್ಯಾಸೋಪನಿಷತ್ ಖಂಡಃ

ನಾಲ್ಕನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ ಆರನೆಯ ಖಂಡವು

[ಉಪನಿಷತ್ ಎಂಬ ಕರ್ಮ (ಇಷ್ಟಿ) — ಪೂರ್ವೋಕ್ತಿಕಾಸ]

ಪೀಠಿಕೆ

ಇದುವರೆಗೆ ಪ್ರವರ್ಗವೆಂಬ ಕರ್ಮವನ್ನು ವಿವರಿಸಿ ಈಗ ಉಪನಿಷತ್ ಎಂಬ ಕರ್ಮವಿಶೇಷವನ್ನು ವಿವರಿಸಲು ಪೂರ್ವ ಭಾವಿಯಾಗಿ ಅದಕ್ಕೆ ಹಿನ್ನೆಲೆಯಾದ ಒಂದು ಉಪಾಖ್ಯಾನವನ್ನು ಹೇಳುವರು.

ದೇವಾಸುರಾ ನಾ ಏಷು ಲೋಕೇಷು ಸಮಯತಂತ ತೇ ನಾ ಅಸುರಾ
ಇಮಾನೇವ ಲೋಕಾನ್ಪುರೋಽಕುರ್ವತ ಯಥಾಜೀಯಾಂಸೋ
ಬಲೀಯಾಂಸ ಏವಂ ತೇ ನಾ ಅಯಸ್ಮಯಿಮೇನೇಮಾನು-
ಕುರ್ವತ ರಜತಾಮಂತರಿಕ್ಷಂ ಹರಿಣೀಂ ದಿವಂ ತೇ ತಥೇಮಾಂ-
ಲ್ಲೋಕಾನ್ಪುರೋಽಕುರ್ವತ ತೇ ದೇವಾ ಅಬ್ರುವನ್ಪುರೋ ನಾ
ಇಮೇಽಸುರಾ ಇಮಾಂಲ್ಲೋಕಾನಕ್ರತ ಪುರ ಇಮಾಂಲ್ಲೋ-
ಕಾನ್ಪ್ರತಿಕರನಾಮಹಾ ಇತಿ ತಥೇತಿ ತೇ ಸದ ಏನಾಸ್ಯಾಃ
ಪ್ರತ್ಯಕುರ್ವತಾಗ್ನಿಧ್ರಮಂತರಿಕ್ಷಾದ್ಧಿವಿಧಾನೇ ದಿವಸ್ತೇ
ತಥೇಮಾಂಲ್ಲೋಕಾನ್ಪುರಃ ಪ್ರತ್ಯಕುರ್ವತ ||

ಪ್ರವರ್ಗಾಖ್ಯಂ ಕರ್ಮ ಪರಿಸಮಾಪ್ತೋಪಸದಾಖ್ಯಂ ಕರ್ಮವಕ್ತುಮಾಖ್ಯಾಯಿಕಾ-
ಮಾಹ—ದೇವಾಶ್ಚಾಸುರಾಶ್ಚ ಲೋಕತ್ರಯವಿಷಯೇ ಸಮಯತಂತ ಪರಸ್ಪರಂ ಯುದ್ಧಂ
ಕೃತವಂತಃ | ತಪಾನೀಮಸುರಾ ಇಮಾನೇವ ಭೂರಾದೀಂಸ್ತ್ರೀಲ್ಲೋಕಾನ್ಪುರೋಽಕುರ್ವತ ಪ್ರಾ-
ಕಾರಪರಿವೇಷ್ಟಿತಾನಿ ನಗರಾಣಿ ಕೃತವಂತಃ || ಯಥಾ ಲೋಕೇ ಮಹಾಂತೋ ರಾಜಾನೋಽಭ್ಯ-
ಧಿಕೇನೌಜಸಾ ಶರೀರತಕ್ತ್ಯಾ ಸಂಪನ್ನಾ ಅಭ್ಯಧಿಕೇನ ಸೈನ್ಯರೂಪೇಣ ಬಲೀನ ಚ ಸಂಪನ್ನಾಃ
ಪ್ರಾಧಾನಿ ದುರ್ಗಾಣಿ ಕುರ್ವಂತಿ ಏವಮೇತೇ ಕೃತವಂತಃ | ತತ್ರೇಮಾಂ ಭೂಮಿನುಯಸ್ಮಯೀಂ
ಲೋಹಪ್ರಾಕಾರಯುಕ್ತಾಮಕುರ್ವತ | ಅಂತರಿಕ್ಷಂ ಲೋಕಂ ಚ ರಜತಪ್ರಾಕಾರವೇಷ್ಟಿತಾಂ

ಪುರೀನುಕುರ್ವತ || ತಥೇತ್ಯುಕ್ತನಗರನಿರ್ಮಾಣಕೃತಸ್ಯೋಪಸಂಹಾರಃ | ತಮಿನುನುರ್ಥಂ
ಸರ್ವಂ ತೈತ್ತರೀಯಾಃ ಸಂಕ್ಷಿಪ್ಯ ಅನುನಂತಿ || “ ತೇಷಾಮಸುರಾಣಾಂ ತಿಸ್ರಃ ಪುರ ಅಸನ್ನಯಸ್ತು-
ಯ್ಯವನಾಃಥ ರಜತಾಃಥ ಹರಿಣೀ ” ಇತಿ || ತತಸ್ತೇ ದೇವಾ ವಿಚಾರಯಂತಃ ಪರಸ್ಪರಮಿದಮು-
ಬ್ರುವ || ಅಸುರಾ ಇನೇ ಭೂರಾದೀನಿಮಾನ್ಲೋಕಾನ್ಪರೋ ನೈ ಸ್ವಕೀಯನಗರಾಣ್ಯೇವ
ಕೃತವಂತಃ || ಅತೋ ವಯಮಪೀನಾನ್ಲೂರಾದೀಂಲ್ಲೋಕಾನ್ಪರೋಃಸ್ತದೀಯನಗರಾಣಿ
ಪ್ರತಿಕರನಾಮಹೈ || ಅಸುರಾಣಾಂ ಪ್ರತಿಕೂಲಾನಿ ಸಂಪಾದಯಾಮ ಇತ್ಯೇವಂ ವಿಚಾರಂ
ಪರಸ್ಪರಮಂಗೀಕೃತ್ಯ ತ್ರಿಷು ಲೋಕೇಷು ಅಸುರಾಃ ಕ್ವಚಿದ್ವೇಶವಿಶೇಷೇ ಯಥಾ ಸ್ವಕೀಯಾನಿ
ನಗರಾಣಿ ಕೃತವಂತಸ್ತಥಾ ದೇವಾ ಅಸ್ಯಾಃ ಪೃಥಿವ್ಯಾಃ ಸಕಾಶಾತ್ಸದವನ ಪ್ರತ್ಯಕುರ್ವತ ||
ಸೌಮಿಕವೇದ್ಯಾಂ ಪ್ರಾಚೀನವಂಶಾತ್ಪೂರ್ವಭಾವಿಸದೋನಾನುಕಮಂಡಪಮೇವಾಸುರಪ್ರತಿ-
ಕೂಲಮಕುರ್ವತ || ಅಂತರಿಕ್ಷಲೋಕಾದಾಗ್ನೀಧ್ರನಾಮಕಂ ಧಿಷ್ಣ್ಯಮಕುರ್ವತ || ದ್ಯುಲೋಕಾ
ದ್ಧವಿಧಾನನಾಮಕೇ ದ್ವೇ ಶಕಟೇ ಅಕುರ್ವತ || ತೇ ತಥೇತ್ಯಾದಿರುಕ್ತಾಫೋಪಸಂಹಾರಃ |
ಅಸುರನಿರ್ಮಿತಪುರತ್ರಯಪ್ರತಿಕೂಲಂ ಸದಅಗ್ನೀಧ್ರಹವಿಧಾನರೂಪತ್ರಯಂ ಕೃತವಂತಃ ||
ಅಸುರೈರ್ಲೋಕತ್ರಯೇ ಪ್ರಾಧಾಸು ತಿಸ್ರಷು ದುರ್ಗರೂಪಾಸು ಪುರೀಷು ನಿರ್ಮಿತಾಸು
ದೇವಾಶ್ಚ ಸ್ವರಕ್ಷಾರ್ಥಂ ಸದಃ ಪ್ರಭೃತೀನಿ ತ್ರೀಣಿ ದುರ್ಗಾಣಿ ಕೃತ್ವಾ ವಿಜಯಂ ಪ್ರಾಪ್ತಾಃ ||

ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ದೇವತೆಗಳೂ, ಅಸುರರೂ ಈ ಪೃಥಿವ್ಯಾದಿ ಮೂರು ಲೋಕಗಳನ್ನು ಜಯಿಸಿ ರಾಜ್ಯಭಾರ ಮಾಡಬೇಕೆಂದು
ಬಯಸಿ ಪರಸ್ಪರ ಯುದ್ಧಮಾಡುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಪ್ರಯತ್ನ ಮಾಡಿದರು. ಈಗಲೂ ಲೋಕವ್ಯವಹಾರದಲ್ಲಿ ರಾಜರು ಯುದ್ಧಮಾಡು-
ವಾಗ ತಮ್ಮ ಸ್ವದೇಶವನ್ನು ಶತ್ರುಗಳು ನುಗ್ಗಿಬರದಂತೆ ಕೋಟಿಕೊತ್ತಲುಗಳಿಂದಲೂ, ದುರ್ಗಗಳಿಂದಲೂ ಭದ್ರಪಡಿಸುವುದು
ರೂಢಿಯಷ್ಟೆ. ಅದರಂತೆ ಅಸುರರು ಈ ಪೃಥಿವೀ ಲೋಕವನ್ನು ಕಬ್ಬಿಣದ ಅಥವಾ ಉಕ್ಕಿನ ಕೋಟಿಯಿಂದ ಭದ್ರಪಡಿಸಿದರು.
ಅಂತರಿಕ್ಷಲೋಕವನ್ನು ಬೆಳ್ಳಿಯ ಕೋಟಿಯಿಂದಲೂ, ಸ್ವರ್ಗಲೋಕವನ್ನು ಚಿನ್ನದ ಕೋಟಿಯಿಂದಲೂ ಭದ್ರಪಡಿಸಿಕೊಂಡರು.

ಪೃಥಿವೀಂ ನಗರೀಂ ಚಕ್ರರಯಸಾ ನಿರ್ಮಿತಾಂ ದೃಢಾಂ |

ಖಲೋಕನಗರೀ ಸಮ್ಯಕ್ ರಜತೇನ ವಿನಿರ್ಮಿತಾ ||

ತೇ ಚಕ್ರೇ ಸ್ವರ್ಗನಗರೀಂ ತಪ್ತಕಾಂಚನನಿರ್ಮಿತಾಂ |

ಹಿರಣ್ಮಯಾಂ ಹೇಮಮಯಾಂ ಹರಿಣೀತಿ ವಿದುರ್ಬುಧಾಃ ||

ಇದನ್ನು ನೋಡಿ ದೇವತೆಗಳು ಈ ಅಸುರರನ್ನು ಜಯಿಸಬೇಕಾದರೆ ತಾವೂ ಸಹ ಕೋಟಿಕೊತ್ತಲಗಳನ್ನೂ ದುರ್ಗ-
ಗಳನ್ನೂ ರಚಿಸಿಕೊಂಡು ಅಸುರರ ಮೇಲೆ ಯುದ್ಧಮಾಡಿ ಅವರನ್ನು ಜಯಿಸಬೇಕೆಂದು ನಿಶ್ಚಯಿಸಿದರು. ಆದ್ದರಿಂದ ದೇವತೆಗಳು
ಸಹ ಪೃಥಿವ್ಯಾದಿ ಮೂರು ಲೋಕಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಬಲವಾದ ದುರ್ಗಗಳನ್ನು ರಚಿಸಿದರು. ಪೃಥಿವಿಯಲ್ಲಿ ಎಂದರೆ ಸೋಮಯಾಗಾರ್ಥ-
ವಾಗಿ ನಿರ್ಮಿಸಿದ ಪ್ರಾಚೀನವಂಶವೆಂಬ ಯಜ್ಞಶಾಲೆಯ ಪೂರ್ವದಿಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಸದಃ ಎಂಬ ಸ್ಥಾನವಿಶೇಷವನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಿದರು.
ಅಂತರಿಕ್ಷಲೋಕದ ಕೋಟಿಗೆ ಪ್ರತಿಧಿಯಾಗಿ ಧಿಷ್ಣ್ಯವೆಂಬ ಸ್ಥಾನವನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಿದರು. ಸ್ವರ್ಗಲೋಕದ ಕೋಟಿದುರ್ಗಗಳಿಗೆ
ಪ್ರತಿಯಾಗಿ ಹವಿರ್ಧಾನ.(ಹವಿಸ್ಸನ್ನು ಇಡುವ ಗಾಡಿ) ಎಂಬ ಎರಡು ಗಾಡಿಗಳನ್ನು ರಚಿಸಿದರು. ಎಂದರೆ ಅಸುರರು ಪೃಥಿವ್ಯಾದಿ

ಲೋಕತ್ರಯಗಳಲ್ಲಿ ಉಕ್ಕು, ಬೆಳ್ಳಿ, ಚಿನ್ನದ ದುರ್ಗಗಳನ್ನು ರಚಿಸಿದಂತೆ ದೇವತೆಗಳು ಸ್ವರಕ್ಷಣಾರ್ಥವಾಗಿ (ಯಜ್ಞರೂಪವಾದ) ಸಡಸಾ ನಧಿಷ್ಟ್ಯ, ಹವಿರ್ಧಾನವೆಂಬ ಎರಡು ಗಾಡಿಗಳು ಇವುಗಳನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಿ ಅಸುರರನ್ನು ಜಯಿಸಲು ಯುದ್ಧಸನ್ನದ್ಧರಾದರು.

ತೇ ದೇವಾ ಅಬ್ರುವನ್ಮುಪಸದ ಉಪಯಾಮೋಪಸದಾ ವೈ ಮಹಾ-
ಪುರಂ ಜಯಂತೀತಿ ತಥೇತಿ ತೇ ಯಾಮೇನ ಪ್ರಥಮಾನು-
ಪಸದಮುಪಾಯಂ ಸ್ತಯೈವೈನಾನಸ್ಮಾಂಲ್ಲೋಕಾದನುದಂತ
ಯಾಂ ದ್ವಿತೀಯಾಂ ತಯಾಂತರಿಕ್ಷಾದ್ಯಾಂ ತೃತೀಯಾಂ ತಯಾ
ದಿವಸ್ತಾಂ ಸ್ತಥೈಭ್ಯೋ ಲೋಕೇಭ್ಯೋಽನುದಂತ ||

ತಂ ವಿಜಯಪ್ರಕಾರಂ ದರ್ಶಯತಿ—ವಿಜಯಾರ್ಥಿನಸ್ತೇ ದೇವಾಃ ಪರಸ್ಪರಮಿದಮು-
ಬ್ರುವನ್ || ಉಪಸದಾಖ್ಯಾನ್ದೋಮಾನುಪಯಾಮಾನುತಿಷ್ಠಾಮು || ಲೋಕೇಷೂಪಸದಾ ವೈ
ಪರಕೀಯದುರ್ಗಸಮೀಪಾವಸ್ಥಾನೇನ ದುರ್ಗಾನರೋಧರೂಪೇಣೈವ ಮಹತ್ತ್ವಾ ಸೇನಯಾ
ದುರ್ಗವೇಷ್ಯನೇನ ಸರ್ವೇ ರಾಜಾನೋ ಮಹತೀಂ ದುರ್ಗರೂಪಾಂ ಪುರಂ ಜಯಂತಿ || ಅತೋ
ವಯಮಪ್ಯುಪಸದನಹೇತುಭೂತಾನ್ದೋಮಾನುರವಾಮೇತಿ ವಿಚಾರ್ಯ ತಿಸ್ರ ಉಪಸದೋ
ಹುತ್ವಾ ಲೋಕತ್ರಯನಿರ್ಮಿತಾಭ್ಯೋ ದುರ್ಗಾರೂಪಾಭ್ಯಃ ಪುರೀಭ್ಯೋಽಸುರಾನ್ನಿಸಾರಿತ-
ವಂತಃ || ತತ್ರ ಯಾ ತೇ ಅಗ್ನೀಽಯಾಶಯಾ ತನೂರಿತ್ಯನೇನ ಮಂತ್ರೇಣ ಸಾಧ್ಯೋಪಸತ್ಪ್ರಥ-
ಮದಿನೇಽನುಷ್ಠಿತತ್ವಾತ್ಪ್ರಥಮಾ || ಯಾ ತೇ ಅಗ್ನೀರಜಾಶಯಾ ತನೂರಿತ್ಯನೇನ ಮಂತ್ರೇಣ
ಸಾಧ್ಯಾ ದ್ವಿತೀಯದಿನೇಽನುಷ್ಠೇಯತ್ವಾದ್ವಿತೀಯಾ || ಯಾ ತೇ ಅಗ್ನೀಹರಾಶಯೇತಿ
ಮಂತ್ರೇಣ ಸಾಧ್ಯಾ ತೃತೀಯದಿನಾನುಷ್ಠೇಯತ್ವಾತ್ತೃತೀಯಾ | ಯುದ್ಧೇನ ತಾಃ ಪುರೀರ್ಜೀ-
ತುಮತಕ್ತಾ ದೇವಾ ಉಪಸದೋಮೈರ್ಜಿತವಂತಃ || ತಥಾ ಚ ಶಾಖಾಂತರೇ ಶ್ರೂಯತೇ—
'ತೇ ದೇವಾ ಜೇತುಂ ನಾಶಕ್ನುವನ್ಮುಪಸದೈವಾಜಿಗೀಷನ್' ಇತಿ || ಲೋಕತ್ರಯಾನ್ನಿಸಾರಿ-
ತಾಶ್ಚಾಸುರಾ ವಸಂತಾದ್ಯೈತುದೇವಾನುರಣಂ ಪ್ರಾಪ್ತಾಸ್ತದಾ ತದಾನೀಮೇವೇಕೈಕಸ್ಮಿನ್ನಿನೇ
ದ್ವಿದ್ವಿರನುಷ್ಠೇಯಾಭಿಃ ಷಡ್ವಿಸ್ತಾನಸುರಾನ್ವಸಂತಾದ್ಯೈತುದೇವತಾಭ್ಯೋ ನಿಸಾರಿತವಂತಃ ||

ಅನಂತರ ದೇವತೆಗಳು ಪರಸ್ಪರ ತಮ್ಮಲ್ಲಿ ಕುರಿತು ಮಾತನಾಡಿಕೊಂಡರು. ಲೋಕವ್ಯವಹಾರದಲ್ಲಿ ಶತ್ರುಗಳನ್ನು
ಜಯಿಸಬೇಕಾದರೆ ಅವರ ನಗರಗಳನ್ನು ಸೈನ್ಯದಿಂದ ಮುತ್ತಿಗೆ ಹಾಕಿ (besieging) ಶತ್ರುಗಳು ಹೊರಗೆ ಬರದಂತೆ ತಡೆದು
ಯುದ್ಧಮಾಡಿ ನಗರವನ್ನು ವಶಮಾಡಿಕೊಳ್ಳುವುದು ರೂಢಿಯಷ್ಟೆ. ಅದರಂತೆ ನಾವು ಶತ್ರುನಗರ ಪ್ರತೀಕಗಳಾದ ಪೃಥಿವೀ,
ಅಂತರಿಕ್ಷ ಸ್ವರ್ಗಗಳಲ್ಲಿ ಉಕ್ಕು, ಬೆಳ್ಳಿ, ಚಿನ್ನಗಳಿಂದ ನಿರ್ಮಿತವಾದ ಶತ್ರುಪುರಗಳನ್ನು ಮುತ್ತಿಗೆಹಾಕಿ ವಶಪಡಿಸಿಕೊಳ್ಳೋಣ
ಎಂದರೆ ಮುತ್ತಿಗೆಹಾಕಿ ಯುದ್ಧಮಾಡುವುದಕ್ಕೆ ಪ್ರತೀಕವಾಗಿರುವ ಉಪಸದೋಮದಿಂದ ಹೋಮಮಾಡಿ ಅಸುರರನ್ನು
ಗೆಲ್ಲೋಣ ಎಂದು ನಿಶ್ಚಯಿಸಿ ಅದೇರಿತೆ ಉಪಸದವೆಂಬ ಹೋಮವನ್ನು ಮೂರಾವರ್ತಿ ಮಾಡಿಸರು. ಮೊದಲಾವರ್ತಿ
ಮಾಡಿದ ಹೋಮದಿಂದ ಎಂದರೆ ಯಾ ತೇ ಅಗ್ನೀಽಯಾಶಯಾ ತನೂರ್ವರ್ಷಿಷ್ಠಾ ಗಹ್ವರೇಷ್ಯೋಗ್ರಂ ವಚೋ
ಅಪಾವಧೀಂ ತ್ವೇಷಂ ವಚೋ ಅಪಾವಧೀಗ್ ಸ್ವಾಹಾ (ತೈ. ಸಂ. ೧-೨-೧೧-೨) ಎಂಬ ಹೋಮಪೂರ್ವಕವಾಗಿ

ಮಾಡಿದ ಪ್ರಥಮದಿನದ ಉಪಸದ್ಧೋಮದಿಂದ ದೇವತೆಗಳು ಅಸುರರನ್ನು ಪೃಥಿವೀಲೋಕದಿಂದ ಓಡಿಸಿದರು ; ಎರಡನೆಯ ದಿನದ ಯಾ ತೇ ಅಗ್ನೇ ರಜಾಶಯಾ ತನೂರ್ವರ್ಷಿಷ್ಠಾ ಗಹ್ವರೇಷ್ಠೋಗ್ರಂ ವಚೋ ಅಪಾವಧೀಂ ತ್ವೇಷಂ ವಚೋ ಅಪಾವಧೀಗ್ಸ್ವಾಹಾ (ತೈ. ಸಂ. ೧-೨-೧೧-೨) ಎಂಬ ಹೋಮಪೂರ್ವಕವಾದ ಮೂರನೆಯ ಉಪಸದ್ಧೋಮದಿಂದ ಅಸುರರನ್ನು ಸ್ವರ್ಗಲೋಕದಿಂದ ಓಡಿಸಿದರು. ಎಂದರೆ ದೇವತೆಗಳು ಮೂರುದಿನಗಳಲ್ಲಿ ಮೂರಾವರ್ತಿ ಮಾಡಿದ ಉಪಸದ್ಧೋಮದಿಂದ ಅಸುರರನ್ನು ಪೃಥಿವೀ, ಆಂತರಿಕ್ಷ, ಸ್ವರ್ಗಗಳೆಂಬ ಮೂರುಲೋಕಗಳಿಂದಲೂ ಓಡಿಸಿ ಜಯವನ್ನು ಸಂಪಾದಿಸಿದರು. ಈ ವಿಷಯವಾಗಿ ತೈತ್ತಿರೀಯಸಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿ ಈರೀತಿ ಹೇಳಿದೆ—

ತೇಷಾಮಸುರಾಣಾಂ ತಿಸ್ರಃ ಪುರ ಅಸನ್ನಯಸ್ಮಯ್ಯವಮಾಥ ರಜತಾಥ ಹರಿಣೇ ತಾ ದೇವಾ ಜೇತುಂ ನಾಶಕ್ನುವನ್ ತಾ ಉಪಸದ್ಯವಾಜಿಗೀಷನ್ ತಸ್ಮಾದಾಹುರ್ಯಶ್ಚೈವಂ ವೇದ ಯಶ್ಚ ನೋಪಸದಾ ವೈ ಮಹಾಪುರಂ ಜಯಂತೀತಿ ತ ಇಷಗ್ಂ ಸಮಸ್ಕುರ್ವತಾಗ್ನಿಮನೀಕಗ್ಂ ಸೋಮಗ್ಂ ಶಲ್ಯಂ ವಿಷ್ಣುಂ ತೇಜನಂ ತೇಜಬ್ರವನ್ ಕ ಇಮಾಮಸಿಷ್ಯತೀತಿ ರುದ್ರ ಇತ್ಯಬ್ರವತ್ ರುದ್ರೋ ವೈ ಕ್ರೂರಃ ಸೋಽಸ್ಯತ್ವಿತಿ ಸೋಽಬ್ರವೀದ್ವರಂ ವೃಣಾ ಅಹಮೇವ ಪಶೂನಾಮಧಿಪತಿ-ರಸಾನೀತಿ ತಸ್ಮಾದ್ರುದ್ರಃ ಪಶೂನಾಮಧಿಪತಿಸ್ತಾಗ್ಂ ರುದ್ರೋಽವಾಸ್ಯಜತ್ಸ ತಿಸ್ರಃ ಪುರೋ ಭಿತ್ವೈಭ್ಯೋ ಲೋಕೇಭ್ಯೋಽಸುರಾನ್ ಪ್ರಾಣುದತ ||

(ತೈ.ಸಂ. ೬-೨-೩-೧,೨)

ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಅಸುರರು ಉಕ್ಕು, ಬೆಳ್ಳಿ, ಚಿನ್ನ ಇವುಗಳಿಂದ ಕ್ರಮವಾಗಿ ಪೃಥಿವ್ಯಂತರಿಕ್ಷ ಸ್ವರ್ಗಲೋಕಗಳಲ್ಲಿ ಮೂರು ದುರ್ಗಗಳನ್ನು ರಚಿಸಿಕೊಂಡು ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ವಾಸಿಸುತ್ತಿದ್ದರು. ದೇವತೆಗಳು ಎಷ್ಟು ಸಾಹಸಪಟ್ಟರೂ ಅವುಗಳನ್ನು ಜಯಿಸಲು ಸಮರ್ಥರಾಗಲಿಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ಅವರು ಆ ಪಟ್ಟಣಗಳನ್ನು ಮುತ್ತಿಗೆ ಹಾಕಿ ಜಯಿಸಬೇಕೆಂದು ನಿರ್ಧರಿಸಿದರು ಎಂದರೆ ಉಪಸದವೆಂಬ ಹೋಮವನ್ನು ಮಾಡಿ ಆ ಮೂಲಕ ಅವರನ್ನು ಗೆಲ್ಲಬೇಕೆಂದು ನಿಶ್ಚಯಿಸಿದರು. ಅನಂತರ ಆ ದೇವತೆಗಳು ಒಂದು ಬಾಣವನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಿದರು. ಆ ಬಾಣಕ್ಕೆ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ತುದಿಯನ್ನಾಗಿಯೂ ಸೋಮದೇವತೆಯನ್ನು ಬಾಣಕ್ಕೆ ಕಟ್ಟುವ ರೆಕ್ಕೆಯನ್ನಾಗಿಯೂ, ವಿಷ್ಣುವನ್ನು ಕಾಷ್ಠವನ್ನಾಗಿಯೂ (shaft) ಮಾಡಿ ಸಿದ್ಧಪಡಿಸಿದರು. ಅನಂತರ ಅವರು ತಮ್ಮತಮ್ಮಲ್ಲಿ ಮಾತನಾಡಿ—ಈ ಬಾಣವನ್ನು ಬಿಲ್ಲಿನಲ್ಲಿ ಹೂಡಿ ಅಸುರರ ಪಟ್ಟಣಗಳನ್ನು ಧ್ವಂಸಮಾಡಲು ಸಮರ್ಥನಾದವನು ನಮ್ಮಲ್ಲಿ ಯಾರಿರುವನು ಎಂದು ಯೋಚಿಸಿ ಕೊನೆಗೆ ರುದ್ರನು ಕ್ರೂರದೇವತೆಯಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಅವನೇ ಈ ಕಾರ್ಯವನ್ನು ಮಾಡಲು ಸಮರ್ಥನೆಂದು ನಿಶ್ಚಯಿಸಿ ಅವನ ಬಳಿಗೆ ಬಂದು ಈ ಬಾಣವನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಅಸುರರ ನಗರಗಳನ್ನು ನಾಶಮಾಡ ಬೇಕೆಂದು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಿದರು. ಆಗ ರುದ್ರನು ಪಶುಗಳಿಗೆ ತಾನು ಅಧಿಪತಿಯಾಗಿರುವಂತೆ ವರವನ್ನು ಕೊಟ್ಟರೆ ತಾನು ಬಾಣವನ್ನು ಹೂಡಿ ಅಸುರರನ್ನು ಗೆಲ್ಲುವೆನೆಂದು ಹೇಳಲು ಆದಕ್ಕೆ ದೇವತೆಗಳು ಒಪ್ಪಿದರು. ಅನಂತರ ರುದ್ರನು ಆ ಬಾಣವನ್ನು ತನ್ನ ಧನುಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಹೂಡಿ ಪೃಥಿವ್ಯಾದಿಲೋಕತ್ರಯಗಳಲ್ಲಿದ್ದ ಆ ಮೂರು ಪಟ್ಟಣಗಳನ್ನು ಧ್ವಂಸಗೊಳಿಸಿ ಅಲ್ಲಿಂದ ಅಸುರರನ್ನು ಓಡಿಸಿದನು ಎಂದು ಇದರ ಮುಖ್ಯಾಭಿಪ್ರಾಯವು.

ತೇ ವಾ ಏಭ್ಯೋ ಲೋಕೇಭ್ಯೋ ನುತ್ತಾ ಅಸುರಾ ಋತೂನಶ್ರಯಂತ
ತೇ ದೇವಾ ಅಬ್ರುವನ್ಮಸದ ಏವೋಪಯಾಮೇತಿ ತಥೇತಿ ತ
ಇಮಾಸ್ತಿಸ್ರಃ ಸತೀರುಪಸದೋ ದ್ವಿದ್ವಿರೇಕೈಕಾಮುಪಾಯಂ-

ಸ್ತಾಃ ಷಟ್ ಸಮಪದ್ಯಂತ ಷಡ್ವಾ ಋತವಸ್ತಾನ್ವಾ ಋತು-
ಭ್ಯೋಽನುದಂತ ||

ತಮಿಮನುರ್ಥಂ ದರ್ಶಯತಿ ||

ಪೃಥಿವ್ಯಾದಿ ಮೂರು ಲೋಕಗಳಿಂದ ಓಡಿಸಲ್ಪಟ್ಟ ಅಸುರರು ವಸಂತಾದಿ ಷಡ್ವತುಗಳಲ್ಲಿ ಆಶ್ರಯವನ್ನು ಪಡೆದು ಅಲ್ಲಿ ವಾಸಿಸುತ್ತಿದ್ದರು. ಇದನ್ನು ತಿಳಿದು ದೇವತೆಗಳು ಅಸುರರನ್ನು ಆ ಋತುಗಳಿಂದ ಓಡಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಮತ್ತೆ ಉಪಸದ ಹೋಮಗಳನ್ನು ಮಾಡಿದರು. ದಿನಕ್ಕೆ ಎರಡಾವರ್ತಿಯಂತೆ ಮೂರು ದಿನಗಳವರೆಗೆ ಮಾಡಿದ ಉಪಸದ್ಧೋಮದಿಂದ ಆರು ಉಪಸದಗಳನ್ನು ಮಾಡಿದಂತಾಯಿತು. ಈ ಆರು ಉಪಸದ್ಧೋಮಗಳ ಅನುಷ್ಠಾನದಿಂದ ದೇವತೆಗಳು ಅಸುರರನ್ನು ಋತುಗಳಿಂದ ಓಡಿಸಿದರು.

ತೇ ನಾ ಋತುಭ್ಯೋ ನುತ್ತಾ ಅಸುರಾ ಮಾಸಾನಶ್ರಯಂತ ತೇ
ದೇವಾ ಅಬ್ರುವನ್ಮುಪಸದಃ ಏವೋಪಯಾಮೇತಿ ತಥೇತಿ ತ
ಇಮಾಃ ಷಟ್ ಸತೀರುಪಸದೋ ದ್ವಿದ್ವಿರೈಕೈಕಾಮುಪಾ-
ಯಂಸ್ತಾ ದ್ವಾದಶ ಸಮಪದ್ಯಂತ ದ್ವಾದಶ ವೈ ಮಾಸಾಸ್ತಾನ್ವೈ
ಮಾಸೇಭ್ಯೋಽನುದಂತ ||

ತತೋ ಮಾಸಾನ್ಯರಣಂ ಪ್ರಾಪ್ಯಾವಸ್ಥಿತಾನಾಮಸುರಾಣಾಂ ಷಡ್ದಿನೇಷ್ವನುಷ್ಠಿತಾಭಿರಾ-
ವೃತ್ತಾಭಿರ್ವಾದಲೋಪಸದ್ಧಿರ್ನಿಃಸಾರಣಂ ಕೃತಂ ತದಿದಂ ದರ್ಶಯತಿ | ಮಂತ್ರತ್ರಯೇಣ
ದಿನತ್ರಯೇಽನುಷ್ಠೇಯಾಸ್ತಿಸ್ರಃ ಪುನರಪ್ಯಾವೃತ್ಯಾನ್ಯಸ್ತಿನಿಶತ್ರಯೇಽನುಷ್ಠಿತಾಃ ಷಡ್ಭವಂತಿ ||
ಏಕೈಕಸ್ತಿನಿನೇ ದ್ವಿರನುಷ್ಠಿತಾ ದ್ವಾದಶ ಸಂಪದ್ಯಂತೇ ||

ಅನಂತರ ಋತುಗಳಿಂದ ಹೊರಡೂಡಲ್ಪಟ್ಟ ಅಸುರರು ಮಾಸಗಳನ್ನು ಆಶ್ರಯಿಸಿ ಅಲ್ಲಿದ್ದರು. ಮಾಸಗಳು ಒಂದ ಸಂವತ್ಸರದಲ್ಲಿ ಹನ್ನೆರಡು ಇರುವವು. ವಸಂತಾದಿ ಈ ಹನ್ನೆರಡು ಮಾಸಗಳ ಆಶ್ರಯದಲ್ಲಿದ್ದ ಅಸುರರನ್ನು ಅಲ್ಲಿಂದ ಓಡಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ದೇವತೆಗಳು ಪರಸ್ಪರ ಆಲೋಚಿಸಿ ಪುನಃ ಉಪಸದ್ಧೋಮಗಳನ್ನು ಮಾಡಬೇಕೆಂದು ನಿಶ್ಚಯಿಸಿದರು. ಅದರಂತೆ ಅವರು ದಿನಕ್ಕೆ ಎರಡಾವರ್ತಿಯಂತೆ ಉಪಸದ್ಧೋಮವನ್ನು ಹಿಂದೆ ಮೂರುದಿನಗಳವರೆಗೆ ಮಾಡಿದರಷ್ಟೆ. ಈಗ ದಿನಕ್ಕೆ ಎರಡಾವರ್ತಿಯಂತೆ ಆರುದಿನಗಳವರೆಗೆ ಮಾಡಿದರು. ಆದ್ದರಿಂದ ಆರುದಿನಗಳಿಂದ ಒಟ್ಟು ಹನ್ನೆರಡು ಉಪಸದ್ಧೋಮವನ್ನು ಮಾಡಿದಂತಾಯಿತು. ಈ ಹನ್ನೆರಡು ಉಪಸದಗಳಿಂದ ಹನ್ನೆರಡು ಮಾಸಗಳಲ್ಲಿ ಆಶ್ರಯಪಡೆದಿದ್ದ ಅಸುರರನ್ನು ಅಲ್ಲಿಂದಲೂ ದೇವತೆಗಳು ಓಡಿಸಿದರು.

ತೇ ವೈ ಮಾಸೇಭ್ಯೋ ನುತ್ತಾ ಅಸುರಾ ಅರ್ಧಮಾಸಾನಶ್ರಯಂತ
ತೇ ದೇವಾ ಅಬ್ರುವನ್ಮುಪಸದಃ ಏವೋಪಯಾಮೇತಿ ತಥೇತಿ ತ
ಇಮಾ ದ್ವಾದಶ ಸತೀರುಪಸದೋ ದ್ವಿದ್ವಿರೈಕೈಕಾಮುಪಾ-

ಯಂ ಸ್ತಾಶ್ಚ ತುರ್ವಿಂಶತಿಃ ಸಮಪದ್ಯಂತ ಚ ತುರ್ವಿಂಶತಿರ್ವಾ
ಅರ್ಧಮಾಸಾಸ್ತಾನ್ಯಾ ಅರ್ಧಮಾಸೇಭ್ಯೋಽನುದಂತ ||

ಅನೇನೈವ ನ್ಯಾಯೇನ ದ್ವಾದಶಸು ದಿನೇಷು ನುಷ್ಠಿತಾಭಿಶ್ಚ ತುರ್ವಿಂಶತಿಭಿರುಪಸದ್ಭಿರ-
ರ್ಧಮಾಸದೇವತಾಭ್ಯೋ ನಿಃಸಾರಿತವಂತ ಇತ್ಯೇತದ್ವರ್ತಯತಿ ||

ಬಳಿಕ ಮಾಸಗಳಿಂದ ಓಡಿಸಲ್ಪಟ್ಟ ಅಸುರರು ಅರ್ಧಮಾಸಗಳಲ್ಲಿ ಆಶ್ರಯವನ್ನು ಪಡೆದರು. ಒಂದು ಸಂವತ್ಸರದಲ್ಲಿ ಮಾಸಕ್ಕೆ ಎರಡರ್ಧಮಾಸಗಳಂತೆ ಹನ್ನೆರಡು ಮಾಸಗಳಿಗೆ ಒಟ್ಟು ಇಪ್ಪತ್ತನಾಲ್ಕು ಅರ್ಧಮಾಸಗಳಿರುವವು. ಅಸುರರು ಅರ್ಧಮಾಸಗಳಲ್ಲಿ ಆಶ್ರಯಪಡೆದಿರುವುದನ್ನು ದೇವತೆಗಳು ತಿಳಿದು ಅವರನ್ನು ಅಲ್ಲಿಂದಲೂ ಓಡಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಹನ್ನೆರಡು ದಿನಗಳ ಪರ್ಯಂತ ನಡೆಯುವ ಅಹೀನಸೋಮಯಾಗಗಳಲ್ಲಿ ದಿನಕ್ಕೆ ಎರಡಾವರ್ತಿಯಂತೆ ಹನ್ನೆರಡು ದಿನಗಳವರೆಗೆ ಇಪ್ಪತ್ತನಾಲ್ಕು ಉಪಸದ್ಭೋಮಗಳನ್ನು ಮಾಡಿ ಇಪ್ಪತ್ತನಾಲ್ಕು ಅರ್ಧಮಾಸಗಳಿಂದಲೂ ಅಸುರರನ್ನು ಓಡಿಸಿದರು.

ತೇ ದೇವಾ ಅರ್ಧಮಾಸೇಭ್ಯೋ ನುತ್ತಾ ಅಸುರಾ ಅಹೋರಾತ್ರೇ
ಅಶ್ರಯಂತ ತೇ ದೇವಾ ಅಬ್ರುವನ್ಮುಪಸದಾವೇವೋಪಯಾ-
ಮೇತಿ ತಥೇತಿ ತೇ ಯಾಮೇವ ಪೂರ್ವಾಹ್ನ ಉಪಸದಮುಪಾ-
ಯಂ ಸ್ತಯೈವೈನಾನಹ್ನೋಽನುದಂತ ಯಾಮಸರಾಹ್ನೇ-
ತಯಾ ರಾತ್ರೇ ಸ್ತಾಂ ಸ್ತಥೋಭಾಭ್ಯಾಮಹೋರಾತ್ರಾಭ್ಯಾಮಂ-
ಮಂತರಾಯನ್ ||

ತತೋಽಹೋರಾತ್ರದೇವೌ ಶರಣಂ ಗತಾನಾಮಸುರಾಣಾಂ ಕಾಲವಿಶೇಷದ್ವಯಾನು-
ಷ್ಠಾನೇನ ನಿಃಸಾರಣಂ ದರ್ಶಯತಿ || ಅಂತರಾಯನ್ಮಂತರಿತಾನ್ಕೃತವಂತೋ ನಿಃಸಾರಿತವಂತ
ಇತ್ಯರ್ಥಃ ||

ಅರ್ಧಮಾಸಗಳಿಂದಲೂ ಹೊರಡೂಡಲ್ಪಟ್ಟ ಅಸುರರು ಅಹೋರಾತ್ರಿಗಳಲ್ಲಿ (ಹಗಲು ಮತ್ತು ರಾತ್ರಿಕಾಲಗಳಲ್ಲಿ) ಆಶ್ರಯವನ್ನು ಪಡೆದರು. ಇದನ್ನು ದೇವತೆಗಳು ತಿಳಿದು ಉಪಸದ್ಭೋಮವನ್ನು ಮಾಡಿ ಅಲ್ಲಿಂದಲೂ ಅಸುರರನ್ನು ಓಡಿಸ ಬೇಕೆಂದು ನಿಶ್ಚಯಿಸಿ ದಿನಕ್ಕೆ ಎರಡಾವರ್ತಿಯಂತೆ ಎಂದರೆ ಪೂರ್ವಾಹ್ನದಲ್ಲಿಯೂ ಅಪರಾಹ್ನದಲ್ಲಿಯೂ ಉಪಸದ್ಭೋಮವನ್ನು ಮಾಡಿ ಅಸುರರನ್ನು ಅಲ್ಲಿಂದಲೂ ಓಡಿಸಿದರು. ಪೂರ್ವಾಹ್ನದಲ್ಲಿ ಮಾಡಿದ ಹೋಮದಿಂದ ಹಗಲಿನಿಂದ ಅಸುರರನ್ನು ಓಡಿಸಿ ದಂತಾಯಿತು. ಅಪರಾಹ್ನದಲ್ಲಿ ಮಾಡುವ ಉಪಸದ್ಭೋಮವು ರಾತ್ರಿಯಿಂದ ಅಸುರರನ್ನು ಓಡಿಸುವುದು. ಈ ರೀತಿ ಪೂರ್ವಾಹ್ನ ಮಧ್ಯಾಹ್ನ ಗಳೆರಡರಲ್ಲಿಯೂ ಎರಡಾವರ್ತಮಾಡಿದ ಉಪಸದ್ಭೋಮದಿಂದ ಅಸುರರನ್ನು ಅಹೋರಾತ್ರಿಗಳೆರಡರಿಂದಲೂ ಓಡಿಸ ಲಾಯಿತು. ಈ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ—

ದೇವಾ ನೈ ಯಾಃ ಸ್ತ್ರಾತರುಪಸದ ಉಪಾಸೀದನಸ್ತಸ್ತಾಭಿರಸುರಾನ್ಪ್ರಾಣುದಂತ
ಯಾಃ ಸಾಯಗಂ ರಾತ್ರಿಯೈ ತಾಭಿಯತ್ನಾಯಂ ಸ್ತ್ರಾತರುಪಸದ ಉಪಸದ್ಯಂತೇಽಹೋರಾ-
ತ್ರಾಭ್ಯಾಮೇವ ತದ್ಯಜಮಾನೋ ಭ್ರಾತೃವ್ಯಾಸ್ಪ್ರಾಣುದತೇ | (ತೈ. ಸಂ. ೬.೨೨.೩-೩)

ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದು. ಅದ್ದರಿಂದ ಅವರು (ಅಸುರರು ನಿರ್ವಾಹವಿಲ್ಲದೆ ಅಹೋರಾತ್ರಿಗಳ ಸಂಧಿಕಾಲದ ಅಲ್ಪಕಾಲದಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ಆಶ್ರಯವನ್ನು ಪಡೆಯುವಂತಾಯಿತು.

ತಸ್ಮಾತ್ಪೂರ್ವಾಹ್ನ ಏನ ಪೂರ್ವಯೋಪಸದಾ ಪ್ರಚರಿತವ್ಯಂ ಸ್ವಪ-
ರಾಹ್ನೇಽಪರಯಾ ತಾನಂತಮೇವ ತದ್ವಿಷತೇ ಲೋಕಂ
ಪರಿಶಿನಷ್ಟಿ ||

ಏಕೈಕಸಿನ್ನಿನ ಏಕೈಕಸ್ಯಾ ಉಪಸದೋ ದ್ವಿರನುಷ್ಠಾನಾಯ ಕಾಲದ್ವಯವಿಶೇಷಂ
ವಿಧತ್ತೇ || ಯಸ್ಮಾತ್ಪೂರ್ವಾಹ್ನಾಪರಾಹ್ನ ಕಾಲವಿಶೇಷಾವಹೋರಾತ್ರಾಭ್ಯಾಂ ಶತ್ಕೂಟಾಂ
ನಿಃಸಾರಣೇ ಹೇತೂ ತಸ್ಮಾತ್ಪ್ರಸಿದ್ಧೇನ ಕಾಲದ್ವಯೇನುಷ್ಠಾತವ್ಯಂ || ಏನಂ ಸತಿ ಯಾನಾನ-
ಹೋರಾತ್ರಯೋಃ ಸಂಧಿಕಾಲಸ್ತಾನಂತಮೇವ ದ್ವಿಷತೇ ದ್ವೇಷಿಣೇ ಲೋಕಂ ಸ್ಥಾನವಿಶೇಷಂ
ಪರಿಶಿನಷ್ಟಿ || ಇತರಸ್ಮಾತ್ಕಾಲಾನ್ನಿಃಸಾರಿತತ್ವೇನ ಸಂಧ್ಯಾಕಾಲ ಏವಾಸುರಾಣಾಂ ಪರಿಶಿಷ್ಯತೇ ||
ಅತ್ರೈಕೈಕಸಿನ್ನಿನೇ ದ್ವಿರ್ದ್ವಿರನುಷ್ಠೇಯಾ ಉಪಸದೋ ಜ್ಯೋತಿಶ್ಚೋನೇ ತ್ರಿಷು ದಿನೇನು-
ಷ್ಠೇಯಾಃ || ಅಗ್ನಿ ಚಯನೇ ಷಟ್ಪಿ ದಿನೇಷು || ಅಹೀನಸತ್ರಯೋರ್ವಾದಶದಿನೇಷು | ತಥಾಚ-
ತ್ಯೆತ್ತರೀಯೈರಾನ್ಮಾತಂ || ' ತಿಸ್ರ ಏವ ಸಾಹ್ನಸೋಪಸದೋ ದ್ವಾದಶಾಹೀನಸ್ಯ ಯಜ್ಞಸ್ಯ
ಸವೀರ್ಯಾಯತ್ಯಾ' ಇತಿ || ತಥಾ ' ಷಡುಪಸದೋಽಗ್ನೇಶ್ಚಿತ್ಯಸ್ಯ ಭವಂತಿ ' ಇತಿ ಶ್ರುತ್ಯಂತರಂ
ದ್ರಷ್ಟವ್ಯಂ || ಆಶ್ವಲಾಯನಸ್ತೇವಮಾಹ— ' ಏಕಾಹಾನಾಂ ತಿಸ್ರಃ ಷಡ್ವಾಹೀನಾನಾಂ
ದ್ವಾದಶ ಚತುರ್ವಿಂಶತಿಃ ಸಂವತ್ಸರ ಇತಿ ಸತ್ಪ್ರಾಣಾಂ ' ಇತಿ ಗವಾಮಯನಾಖ್ಯೇ ಸಂವತ್ಸರ-
ಇತ್ಯರ್ಥಃ || ಅಥಮೀನಾಂಸಾ ಪಂಚಮಾಧ್ಯಾಯಸ್ಯ ತೃತೀಯಪಾದೇ ಚಿಂತಿತಂ ||

“ ಆವೃತ್ತಿರುಪಸತ್ಪೇಷಾ ಸಂಘಸ್ಯೈಕೈಕಶೋಽಥವಾ ||
ತ್ರಿರಭ್ಯಾಯಂ ಪತೇತ್ಯಾದಾವಿನ ಸ್ಯಾತ್ಸಮುದಾಯಗಾ ||
ಪ್ರಥಮಾಮಧ್ಯಮಾಂತ್ಯೇತಿಪ್ರಾಕೃತಕ್ರಮಸಿದ್ಧಯೇ ||
ಏಕೈಕಸ್ಯಾ ದ್ವಿರಭ್ಯಾಸೇ ಷಟ್ಪಿಂಚ್ಯಾಽಪಿ ಪ್ರಸಿದ್ಧತಿ || ”

ಅಗ್ನಿ ಶ್ರೂಯತೇ—ಷಡುಪಸದ ಇತಿ || ತತ್ರ ಚೋದಕಪ್ರಾಸ್ತಾನಾಂ ತಿಸ್ರಣಾಮುಪಸದಾಂ
ಪೂರ್ವನ್ಯಾಯೇನಾನ್ವತ್ಯಾ ಷಟ್ಪಿಂಚ್ಯಾ ಸಂಪಾದನೀಯಾ || ಸಾ ಚಾವೃತ್ತಿದಂಡಕಲಿತವತ್ಸ-
ಮುದಾಯಸ್ಯ ಯುಕ್ತಾ | ಯಥಾ ದಂಡೇನ ಭೂಪ್ರದೇಶಂ ಸಂಮಿಮಾನಃ ಪುರುಷ ಆಮೂ-
ಲಾಗ್ನಂ ಕೃತ್ವಾ ದಂಡಂ ಪುನಃ ಪುನಃ ಪಾತಯಾತ ನ ತು ದಂಡಸ್ಯ ಪ್ರತ್ಯವಯವಂ ಪೃಥಗಾ-
ವೃತ್ತಿಂ ಕರೋತಿ ಯಥಾ ವಾ ತ್ರಿವಾರಂ ರುದ್ರಾಭ್ಯಾಯಂ ಜಪತೀತ್ಯತ್ರ ಕೃತ್ವಾ ಏವಾಧ್ಯಾಯ-
ಆವರ್ತತೇ ನತ್ವಾಭ್ಯಾಯಕದೇಶಃ || ಏಕೈಕೋನುವಾಕಃ ಪೃಥಗೇವ ತ್ರಿಃ ಪಠ್ಯತೇ—ತಥಾ
ತ್ರಿಸ್ರಣಾಮುಪಸದಾಂ ಸಮುದಾಯ ಆವರ್ತನೀಯ ಇತಿಚೇನ್ಮೈವಂ || ಪ್ರಾಕೃತಕ್ರಮಬಾಧ-
ಪ್ರಸಂಗಾತ್ || ಪ್ರಕೃತೌ ಹಿ ದೀಕ್ಷಾನಂತರಭಾವಿನಿ ದಿನೇ ಹೋತವ್ಯಾ ಪ್ರಥಮೋಪಸತ್ || ತತಃ
ಊರ್ವಾದಿನೇ ದ್ವಿತೀಯಾ || ತತೋಽಪ್ಯುರ್ಧ್ವಾದಿನೇ ತೃತೀಯಾ || ತಾ ಏತಾಃ ಸಕೃದನುಷ್ಠಾ-

ಯ ಪುನರುಪರಿತನದಿನೇನುಷ್ಣೀಯಮಾನಾಯಾಂ ಪ್ರಥಮಾತ್ಮನುಪೈತಿ ಚತುರ್ಥೀತ್ವಮಾ-
ಯಾತಿ || ತಸ್ಮಾತ್ಪ್ರಾಕೃತಕ್ರಮಸಿದ್ಧಯೇ ಪ್ರಥಮಾಂ ದಿನದ್ವಯೇಽಭ್ಯಸ್ಯ ತತೋ ದ್ವಿತೀಯಾಂ
ದ್ವಿರಭ್ಯಸ್ಯೇದಿತ್ಯೇವಂ ಸ್ವಸ್ಥಾನವಿವೃಧ್ಯಾ ತಾಸಾಮಾವೃತ್ತಿಃ ಕಾರ್ಯಾ || ನ ಚಾಧ್ಯಾಯ-
ದೃಷ್ಟಾಂತೋ ಯುಕ್ತಃ || ಅನುವಾಕಸಮುದಾಯಸ್ಯೈವಾಧ್ಯಾಯತ್ವಾದಧ್ಯಾಯಸ್ಯೈವ
ಚಾಽಽವೃತ್ತಿವಿಧಾನಾತ್ ನ ತ್ವಿಹಸಮುದಾಯಸ್ಯೋಪಸತ್ವಮಸ್ತಿ || ತಸ್ಮಾತ್ಪ್ರತ್ಯೇಕಮುಪಸದಾ-
ವರ್ತನೀಯಾ ||

ಈರೀತಿಯಾಗಿ ಪೂರ್ವಾಹ್ನ ಮತ್ತು ಅಪರಾಹ್ನಗಳೆಂಬ ಕಾಲವಿಶೇಷಗಳು ಶತ್ರುಗಳಾದ ಅಸುರರನ್ನು ಅವರು ಆಶ್ರಯ
ಪಡೆದಿದ್ದ ಅಹೋರಾತ್ರಿಗಳಿಂದಲೂ ಓಡಿಸಲು ಕಾರಣಭೂತವಾದ್ದರಿಂದ ಈಗಲೂ ಸಹ ಯಜ್ಞಮಾಡುವ ಯಜಮಾನರು
ದಿನಕ್ಕೆ ಪೂರ್ವಾಹ್ನ ಮತ್ತು ಅಪರಾಹ್ನ ಎಂಬ ಎರಡು ಕಾಲಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಉಪಸದ್ಧೋಮವನ್ನು ಮಾಡುವುದು ಕರ್ತವ್ಯವಾಗಿದೆ.
ಎಲ್ಲಾ ಸ್ಥಳಗಳಿಂದಲೂ ಎಲ್ಲಾ ಕಾಲಗಳಿಂದಲೂ ಓಡಿಸಲ್ಪಟ್ಟ ಅಸುರರು ಕೊನೆಗೆ ವಿಧಿಯಿಲ್ಲದೆ ಅಹೋರಾತ್ರಿಗಳ ಸಂಧಿಕಾಲದಲ್ಲಿ
ಮಾತ್ರ ಆಶ್ರಯವನ್ನು ಪಡೆಯಬೇಕಾದುದರಿಂದ ಲೋಕದಲ್ಲಿ ದ್ವೇಷಿಸುವ ಶತ್ರುಗಳಿಗೆ ಅಹೋರಾತ್ರಿಗಳ ಸಂಧಿಕಾಲವನ್ನು
ಮಾತ್ರ ನಿರ್ದೇಶಿಸಲಾಗಿದೆ. ಈ ಕಾರಣದಿಂದಲೇ ಅಸುರರಿಗೆ ಸಂಧ್ಯಾಕಾಲವೇ ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ನಿರ್ದಿಷ್ಟವಾಗಿರುವುದು. ದಿನಕ್ಕೆ
ಎರಡಾವರ್ತಿಯಂತೆ ಮಾಡಲ್ಪಡುವ ಉಪಸದ್ಧೋಮಗಳನ್ನು ಅಗ್ನಿಷ್ಟೋಮಯಾಗದಲ್ಲಿ ಮೂರುದಿನಗಳವರೆಗೆ ಮಾಡಬೇಕು ;
ಅಗ್ನಿ ಚಯನದಲ್ಲಿ ಆರುದಿನಗಳವರೆಗೂ, ಅಹೀನಾದಿ ಸತ್ರಯಾಗಗಳಲ್ಲಿ ಹನ್ನೆರಡು ದಿನಗಳವರೆಗೂ ಮಾಡಬೇಕು. ಈ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ
ತೈತ್ತರೀಯ ಶ್ರುತಿಯು—ತಿಸ್ರ ಏವ ಸಾಹ್ನಸ್ಯೋಪಸದೋ ದ್ವಾದಶಾಹೀನಸ್ಯ ಸನೀರ್ಯತ್ವಾಯ (ತೈ. ಸಂ.
೬-೨-೫-೧) ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದು. ಆಶ್ವಲಾಯನ ಶ್ರೌತಸೂತ್ರದಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ—ಏಕಾಹಾನಾಂ ತಿಸ್ರಃ ಷಡ್ವಾ,
ಅಹೀನಾನಾಂ ದ್ವಾದಶ, ಚತುರ್ವಿಂಶತಿಸಂವತ್ಸರ ಇತಿ ಸತ್ರಾಣಾಂ—(ಆಶ್ವ.ಶ್ರೌ.ಸೂ. ೪-೮-೧೩ ರಿಂದ ೧೬)
ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದು. ಎಂದರೆ ಒಂದು ದಿನದಲ್ಲಿ ಮಾಡಿ ಮುಗಿಸುವ ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಮೂರು ಅಥವಾ ಆರು (ದಿನಕ್ಕೆ ಎರಡರಂತೆ)
ಉಪಸದಗಳನ್ನೂ, ಅಹೀನಯಾಗಗಳಲ್ಲಿ (ಒಂದು ದಿವಸಕ್ಕಿಂತ ಹೆಚ್ಚುಕಾಲ ಮಾಡುವ ಯಾಗಗಳಲ್ಲಿ) ಹನ್ನೆರಡು ಉಪಸದಗಳನ್ನು,
ಒಂದು ಸಂವತ್ಸರದವರೆಗೂ ಮಾಡುವ ಗವಾಮಯನ ಮೊದಲಾದ ಸತ್ರಯಾಗಗಳಲ್ಲಿ ಇಪ್ಪತ್ತನಾಲ್ಕು ಉಪಸದಗಳನ್ನು ಆಚರಿಸ
ಬೇಕು ಎಂದಭಿಪ್ರಾಯವು.

English Translatison

The Devas and Asuras were fighting in these worlds. The Asuras made these worlds fortified castles, just as the strongest and most powerful (kings) do. Thus they made the earth an iron castle, the air a silver, the sky a golden castle. Thus they made these worlds castles. The devas said, these Asuras have made these worlds castles; let us thus make other worlds in opposition to these castles. They made out of the earth in opposition (to the iron castle of the Asuras). A sitting room (sadas), out of the air a fire-place (agnidhriya), and out of the sky

two repositories for food (havirdhana). Such they made these worlds in opposition to the castles (into which the three worlds had been transformed by the Asuras). The gods said, Let us perform the burnt offerings called Upasada (i.e. blessing). For by means of an upasad, i.e. besieging, they conquer a large (fortified) town. Thus they did. When they performed the first Upasad, they drove by it them (the Asuras) out from this world (the earth). By the performance of the second, they drove them out of the air, and by the performance of the third, out of the sky. Thus they were driven out of these worlds. The Asuras driven out of these (three) worlds, repaired to the Ritus (seasons). The gods said, Let us perform the Upasads. Thus they did.

These Upasads being three, they performed each twice; (thus) they became six. There are six Ritus (seasons); thus they drove them (the Asuras) out of the Ritus. The Asuras driven out of the Ritus, repaired to the months. The Devas said, Let us perform the Upasads. Thus they did. The Upasads being six. Let us perform each twice, that makes twelve. There are twelve months. They drove them out of the months. The Asuras driven out of the months repaired to the half months. The Devas said, Let us perform the Upasads. Thus they did. The Upasads being twelve, they performed each twice: that makes twenty-four. There are twenty-four half months. They turned them (the Asuras) out of the half months. The Asuras, turned out of the half months, repaired to Day and Night (ahoratra). The Devas said, Let us perform the Upasads. Thus They did. By means of the Upasad which they performed for the first part of the day, they turned them out of day, and by means of that which they performed for the second part of the day, they turned them out of night. Thus they disappeared from both day and night. Thence the first Upasad is to be performed during the first part of the day, and the second, during the second part. By doing so the sacrificer leaves only so much space to his enemy (as there is between the junction of day and night).

ಇತಿ ಶ್ರೀಮತ್ಸಾಯಣಾಚಾರ್ಯನಿರಚಿತೇ ಮಾಧವೀಯೇ ವೇದಾರ್ಥಪ್ರಕಾಶ

ಐತರೇಯಬ್ರಾಹ್ಮಣಭಾಷ್ಯೇ ಚತುರ್ಥಾಧ್ಯಾಯಸ್ಯ ಪಃಷಃ ಖಂಡಃ

ಇಲ್ಲಿಗೆ ಐತರೇಯಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿ ನಾಲ್ಕನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯದ ಅರನೆಯ ಖಂಡವು ಸಮಾಪ್ತವಾದುದು.

ಅಥ ಚತುರ್ಥಾಧ್ಯಾಯೇ ಸಪ್ತಮಃ ಖಂಡಃ

ಛಾಲ್ಕನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ ಏಳನೆಯ ಖಂಡವು

[ಉಪಸತ್ ಎಂಬ ಇಷ್ಟಿ (ಮುಂದುವರಿದುದು)—ಮುಖ್ಯದಲ್ಲಿ ಮುಖ್ಯಗಳು ಪರಸ್ಪರ ಸಹಕರಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ತಾನೂನಪ್ತಂ ಎಂಬ ಪ್ರಮಾಣಪಚನಸ್ವೀಕಾರವೆಂಬ ಕರ್ಮವಿಶೇಷದ ವಿವರಣೆ]

ಜಿತಯೋ ವೈ ನಾನೈತಾ ಯದ್ವಸಸದೋಽಸಪತ್ನಾಂ ನಾ ಏತಾಭಿ-
ರ್ದೇನಾ ವಿಜಿತಿಂ ವ್ಯಜಯಂತ | ಅಸಪತ್ನಾಂ ವಿಜಿತಿಂ ವಿಜ-
ಯತೇ ಯ ಏವಂ ನೇದ ||

ಅಭೋಪಸದಃ ಪ್ರಶಂಸತಿ—ಉಪಸದೋ ಯಾಃ ಸನ್ತೈತಾ ಜಿತಯೋ ವೈ ನಾನು ||
ಜಯಹೇತುತ್ವಾಜ್ಞಿತಯ ಇತ್ಯೇವಂ ನಾನು ಪ್ರತಿಪದ್ಯಂತೇ | ಜಯಹೇತುತ್ವನೇನಾಸಪತ್ನಾ-
ನಾಮಿತಾದಿನಾ ಸ್ಪಷ್ಟೀಕ್ರಿಯತೇ || ದೇನಾ ಏತಾಭಿರುಪಸದ್ವಿರಸಪತ್ನಾನಾಂ ವೈರರಹಿತಾನೇನ
ವಿಜಿತಿಂ ವಿಶಿಷ್ಟಂ ಜಯಂ ವ್ಯಜಯಂತ ವಿಶೇಷೇಣ ಪ್ರಾಪ್ತವಂತಃ || ನೇದನಂ ಪ್ರಶಂಸತಿ ||

ಈಗ ಉಪಸದಾಖ್ಯಾಕರ್ಮವನ್ನು ಪ್ರಶಂಸೆಮಾಡುವರು. ಉಪಸದಃ ಎಂಬ ಕರ್ಮಗಳಿಗೆ ಜಿತಯಃ ಎಂದು ಹೆಸರು. ಏಕೆಂದರೆ ಈ ಉಪಸದಗಳು ಅನುಷ್ಠಾನಮಾಡುವವರಿಗೆ ಜಯವನ್ನು ಗಳಿಸಿಕೊಡುವುದರಿಂದ ಈ ಕರ್ಮಗಳಿಗೆ ಜಿತಯಃ ಎಂಬ ಅನ್ವರ್ಥನಾಮವು ಬಂದಿದೆ. ಇದಕ್ಕೆ ಕಾರಣವೇನೆಂದರೆ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ದೇವತೆಗಳು ಈ ಉಪಸದಾಖ್ಯಾಕರ್ಮವನ್ನು ಮಾಡಿದ್ದರಿಂದ ತಮ್ಮ ಶತ್ರುಗಳನ್ನು ಸೋಲಿಸಿ ಜಯವನ್ನು ಗಳಿಸಿದರು. ಆದ್ದರಿಂದ ಈ ವಿಷಯವನ್ನು ತಿಳಿದು ಅದರಂತೆ ಆಚರಿಸುವ ವಿವೇಕಿಯಾದ ಪುರುಷನೂ ಸಹ ತನ್ನ ಶತ್ರುಗಳನ್ನು ಸೋಲಿಸಿ ಜಯವನ್ನು ಗಳಿಸುವನು.

ಯಾಂ ದೇನಾ ಏಷು ಲೋಕೇಷು ಯಾವೃತುಷು ಯಾಂ ಮಾಸೇಷು
ಯಾಮರ್ಥಮಾಸೇಷು ಯಾಮಹೋರಾತ್ರಯೋರ್ವಿಜಿತಿಂ
ವ್ಯಜಯಂತ ತಾಂ ವಿಜಿತಿಂ ವಿಜಯತೇ ಯ ಏವಂ ನೇದ |

ಸಾಮಾನ್ಯಾಕಾರೇಣ ನೇದನಂ ಪ್ರಶಸ್ತೃ ಪುನಃ ಪೂರ್ವೋಕ್ತಾರ್ಥವಾದಾನುಕ್ರಮೇಣ
ವಿಶೇಷಾಕಾರೇಣ ಪ್ರಶಂಸತಿ ||

ಹೇಗೆಂದರೆ ಯಾವ ಉಪಸತ್ಪರ್ಮವನ್ನು ಮಾಡಿ ದೇವತೆಗಳು ಪೃಥಿವ್ಯಾದಿ ಮೂರು ಲೋಕಗಳಲ್ಲಿಯೂ, ವಸಂತಾದಿ ಆರು ಋತುಗಳಲ್ಲಿಯೂ, ಜೈಷ್ಠಾದಿ ದ್ವಾದಶಮಾಸಗಳಲ್ಲಿಯೂ, ಸಂವತ್ಸರದಲ್ಲಿರುವ ಚಪ್ಪತ್ತನಾಲ್ಕು ಅರ್ಧಮಾಸಗಳಲ್ಲಿಯೂ, ಅಹೋರಾತ್ರಿಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಆಶ್ರಯವನ್ನು ಪಡೆದಿದ್ದ ಅಸುರರನ್ನು ಸೋಲಿಸಿ ಓಡಿಸಿ ಜಯವನ್ನು ಗಳಿಸಲು ಸಮರ್ಥರಾದರೋ ಅಂತಹ ಉಪಸತ್ಪರ್ಮವನ್ನು ಸೂರ್ಯನು ತಿಳಿದು, ಅಪರಿಸುವ ವುರುಷನು ತನ್ನ ಶತ್ರುಗಳನ್ನು ಸೋಲಿಸಿ ಜಯವನ್ನು ಗಳಿಸುವನು.

ತೇ ದೇವಾ ಅಬಿಭಯುರಸ್ಮಾಕಂ ವಿಪ್ರೇನಾಣಮನ್ವಿದಮಸುರಾ
ಆಭವಿಷ್ಯಂತೀತಿ ತೇ ವೃತ್ಕೃನ್ಮಯಮಂತ್ರಯಂತಾಗ್ನಿರ್ವಸುಭಿ-
ರುದಕ್ರಾಮದಿಂದ್ರೋ ರುದ್ರೈರ್ವರುಣ ಆದಿತ್ಯೈರ್ಬೃಹಸ್ಪತಿ-
ರ್ವಿಶ್ವೇರ್ದೇವೈಃ |

ಅಥ ತಾನೂನಪ್ರಸ್ಯ ನಾಮ ನಿರ್ವಕ್ತುಮಾಖ್ಯಾಯಿಕಾಮಾಹ—ಅಸುರೈಃ ಸಹ ಯುದ್ಧಾರ್ಥಮುದ್ಯತಾ ದೇವಾಃ ಸ್ವಸೇನಾಯಾ ಮುಘ್ನೇ ಹೇತಸ್ವರಮೇಕೈಕಸ್ಯ ಸೇನಾನೀತ್ಸ-
ಲಕ್ಷಣಂ ಜೈಷ್ಠ್ಯಮುಪಗಚ್ಛಂತಃ ಪರಸ್ಪರವಿರೋಧಿನೋ ಜ್ಞೂತ್ವಾಪಸ್ಯತ್ಯಾಬಿಭಯುರ್ಮನಸಿ
ಭೀತಿಂ ಪ್ರಾಪ್ತಾಃ || ಕೇನಾಭಿಪ್ರಾಯೇಣೇತಿ ತದುಚ್ಯತೇ || ಅಸ್ಮಾಕಂ ವಿಪ್ರೇನಾಣಮನು
ಪರಸ್ಪರಪ್ರೇಮರಾಹಿತ್ಯಮಪುವೀಕ್ಷ್ಯಾಸುರಾ ಇದಮಸ್ತದೀಯಂ ರಾಜ್ಯಮಾಭವಿಷ್ಯಂತಿ ಸರ್ವ-
ತಃ ಪ್ರಾಪ್ಸ್ಯಂತೀತಿ || ತತಸ್ತೇ ದೇವಾ ವೃತ್ಕೃನ್ಮಯ ಪರಸ್ಪರವಿಭಾಗೇನ ತಸ್ಮಾದ್ವೇಶಾದಪಸ್ಯತ್ಯ
ಸ್ವಸಂಬಂಧಿಭಿರ್ಮುಕ್ತಿಭಿಃ ಸಹಾಮಂತ್ರಯಂತ ಹರ್ಯಾಲೋಚನಂ ಕೃತವಂತಃ || ತತಸ್ತತ್ರಾ-
ಗ್ನಿರ್ದೇವೋ ವಸುಭಿರ್ದಕ್ಷಮಂತ್ರಭಿಃ ಸಹಿತಃ ಪೃಥಗೂದಕ್ರಾಮತ್ || ಆತ್ರ ಚತುರ್ವಿಧೈವ
ವಿಭಾಗ ಉಕ್ತಃ | ಶಾಖಾಂತರೇತು ಪಂಚಧಾ || ತಥಾಚಾಃಮ್ನಾಯತೇ— ದೇವಾಸುರಾಃ
ಸಂಯತೌ ಅಸಂಸ್ತೇ ದೇವಾಮಿ ಘೋ ವಿಪ್ರಿಯಾ ಅಸಂಸ್ತೇನೋನೈಸ್ತೈ ಜೈಷ್ಠ್ಯಾಯಾತಿ-
ಷ್ಠಮಾನಃ ಪಂಚಧಾ ವ್ಯಕ್ರಾಮ || ಅಗ್ನಿರ್ವಸುಭಿಃ ಸೋಮೋರುದ್ರೈರಿಂದ್ರೋ ಮರುದ್ಭಿ-
ರ್ವರುಣ ಆದಿತ್ಯೈರ್ಬೃಹಸ್ಪತಿರ್ವಿಶ್ವೇರ್ದೇವೈಃ ' ಇತಿ ||

ಈಗ ತಾನೂನಪ್ರವೇಶ ಕರ್ಮವನ್ನು ಹೇಳುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಅದರ ಹಿನ್ನೆಲೆಯಾದ ಒಂದು ಇತಿಹಾಸವನ್ನು ಹೇಳುವರು
ಹಿಂದೆ ದೇವತೆಗಳು ಅಸುರರೊಡನೆ ಯುದ್ಧಮಾಡುವ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಸೇನೆಯ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿದ್ದ ದೇವತೆಗಳಲ್ಲಿಯೇ ಪರಸ್ಪರ ವಿವಾದ
ಕ್ಯಾರಂಭವಾಯಿತು. ದೇವತೆಗಳ ಸೇನೆಗಳಿಗೆ ಯುದ್ಧಮಾಡುವಾಗ ನಾನೇ ನಾಯಕನಾಗಬೇಕು (leader) ಎಂದು ಅವರ
ಮಧ್ಯೆಯೇ ತಿಕ್ಕಾಟವುಂಟಾಯಿತು. ಒಬ್ಬರಿಗೊಬ್ಬರಿಗೂ ಸರಿಹೋಗದೆ ಎಂದರೆ ಐಕಮತ್ಯವುಂಟಾಗದೆ ಬೇರೆ ಬೇರೆ ಗುಂಪು
ಗಳಾಗಿ ಹದುದರು. ಆಗ ದೇವತೆಗಳು ತಮ್ಮ ಅನೈಕಮತ್ಯದಿಂದ ಅಸುರರು ಬಲಗೊಂಡು ನಮ್ಮನ್ನು ಜಯಿಸಿ ನಮ್ಮ
ರಾಜ್ಯವನ್ನು ಕಿತ್ತುಕೊಂಡು ನಮ್ಮನ್ನು ಓಡಿಸಬಹುದೆಂದು ಬಹಳವಾಗಿ ಹೆದರಿದರು. ಆದ್ದರಿಂದ ದೇವತೆಗಳಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿಯು
ಅಷ್ಟವಸುಗಳಿಂದ ಫಹಿತನಾಗಿ ಬೇರೆ ಕಡೆಗೆ ಹೋಗಿ ಅಲ್ಲಿ ಪ್ರತ್ಯೇಕವಾಗಿ ಮಂತ್ರಾಲೋಚನೆಮಾಡಿದನು. ಇಂದ್ರನು ಏಕಾದಶ
ರುದ್ರರೊಡನೆಯೂ, ವರುಣನು ದ್ವಾದಶಾದಿತ್ಯರೊಡನೆಯೂ ಬೃಹಸ್ಪತಿಯು ವಿಶ್ವೇದೇವತೆಗಳೊಡನೆಯೂ ಪ್ರತ್ಯೇಕ ಗುಂಪು

ಗಳಾಗಿ ಬೇರೆಬೇರೆ ಪ್ರದೇಶಗಳಿಗೆ ಹೋಗಿ ಮಂತ್ರಾಲೋಚನೆಮಾಡಿದರು. ಇಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿ, ಇಂದ್ರ, ವರುಣ, ಬೃಹಸ್ಪತಿ ಎಂಬುವರು ನಾಲ್ಕು ಗುಂಪುಗಳಾಗಿ ಹೊರಟುಹೋದರೆಂದು ಹೇಳಿದೆ. ಶಾಖಾಂತರದಲ್ಲಿ ಎಂದರೆ ತೈತ್ತಿರೀಯ ಸಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿ—

ದೇವಾಸುರಾಃ ಸಂಯತ್ತಾ ಆಸಂಸ್ತೇ ಫೇವಾ ಮಿಥೋ ವಿಪ್ರಿಯಾ ಆಸಂಸ್ತೇಽನ್ಯೋ-
ನ್ಯಸ್ಮೈ ಜ್ಯೇಷ್ಠಾಃ ಯಾತಿಷ್ಠಮಾನಾಃ ಪಂಚಧಾ ವ್ಯಕ್ರಾಮನ್ಮಗ್ನಿರ್ವಸುಭಿಃ ಸೋಮೋರುದ್ರೈ-
ರಿಂದ್ರೋ ಮರುದ್ಭಿರ್ವರುಣ ಆದಿತ್ಯೈರ್ಬೃಹಸ್ಪತಿರ್ವಿಶ್ವೇದೇವೈಃ ||

(ತೈ. ಸಂ. ೬-೨-೨೧)

ಎಂದರೆ ಅಗ್ನಿಯು ವಸುಗಳೊಡನೆಯೂ, ಸೋಮನು ರುದ್ರರೊಡನೆಯೂ, ಇಂದ್ರನು ಮರುದ್ಗಣಗಳೊಡನೆಯೂ, ವರುಣನು ಆದಿತ್ಯರೊಡನೆಯೂ, ಬೃಹಸ್ಪತಿಯು ವಿಶ್ವೇದೇವತೆಗಳೊಡನೆಯೂ ಗುಂಪುಕಟ್ಟಿಕೊಂಡು ಪ್ರತ್ಯೇಕವಾಗಿ ಹೋಗಿ ಮಂತ್ರಾಲೋಚನೆಮಾಡಿದರು ಎಂದು ಐದುವಿಧ ಗುಂಪುಗಳೆಂದು ಇಲ್ಲಿ ತಿಳಿಸಲಾಗಿದೆ.

ತೇ ತಥಾ ವ್ಯುತ್ಕ್ರಮ್ಯಾಮಂತ್ರಯಂತ ತೇಽಬ್ರುವನ್ ಹಂತ ಯಾ
ಏವ ನ ಇಮಾಃ ಪ್ರಿಯತಮಾಸ್ತನ್ವಸ್ತಾ ಅಸ್ಯ ವರುಣಸ್ಯ
ರಾಜ್ಞೋ ಗೃಹೇ ಸಂನಿದಧಾಮಹೈ ತಾಭಿರೇವ ನಃ ಸ ನ ಸಂಗ-
ಚ್ಛಾತ್ಯೇ ಯೋ ನ ಏತದತಿಕ್ರಾಮಾದ್ಯ ಆಲುಲೋಭಯಿಷಾದಿತಿ
ತಥೇತಿ ತೇ ವರುಣಸ್ಯ ರಾಜ್ಞೋ ಗೃಹೇ ತನೂಃ ಸಂನ್ಯದಧತ ||

ಏವಂ ಪರಸ್ಪರಂ ವಿಭಜ್ಯಾವಸ್ಥಿತಾನಾಂ ದೇವಸಮೂಹಾನಾಂ ಪರ್ಯಾಲೋಚನ
ಪೂರ್ವಕಂ ಕೃತ್ಯಂ ದರ್ಶಯತಿ—ಸ್ವಕಾರ್ಯಹಾನಿನಿಮಿತ್ತದುಃಖಪರಿಹಾರೋಪಾಯದರ್ಶನ-
ನಿಮಿತ್ತಹರ್ಷದ್ಯೋತನಾರ್ಥೋ ಹಂತಶಬ್ದಃ || ಅಸ್ಮಾಕಮತ್ಯಂತಂ ಪ್ರಿಯಾ ಯಾಃ ಪುತ್ರಕಳಾ-
ತ್ರಾದಿರೂಪಾಸ್ತನ್ವಃ ಸಂತಿ ತಾಃ ಸರ್ವಾ ಅಸ್ಯ ವರುಣಸ್ಯ ರಾಜ್ಞೋ ಗೃಹೇ ಸಂನಿದಧಾಮಹೈ
ಬಂದೀರೂಪೇಣ ಸ್ಥಾಪಯಾಮಃ || ತಥಾ ಸತಿ ನೋಃ ಸ್ಮಾಕಂ ಮುಧ್ಯೇ ಯಃ ಕೋಃಪ್ಯೇತದತಿ-
ಕ್ರಾಮಾದುಲ್ಲಂಘಯೇತ್, ಉಲ್ಲಂಘ್ಯ ಚಾಸ್ತುಲೋಭಯಿಷಾತ್ಸಪುತ್ರಕಳತ್ರಾದೀನೇವ
ಲೋಭಯಿತುಮಿಚ್ಛೇತ್ ; ಗುಪ್ತಮನುಷ್ಯಮುಖೇನ ಅಣೀತುಮಿಚ್ಛೇನ್ನೋಽಸ್ಮಾಕಂ ಮುಧ್ಯೇ
ಸ ತಾದೃಶಃ ಪುರುಷಸ್ತಾಭಿರೇವ ನ ಸಂಗಚ್ಛಾತ್ಯೇ ಪುತ್ರಕಲತ್ರಾದಿಭಿರ್ನ ಸಂಗಚ್ಛತಾಂ || ಇತ್ಯೇತಂ
ಸಮಯಂ ಸರ್ವೇಽಪ್ಯಂಗೀಕೃತ್ಯ ವರುಣಗೃಹೇ ಸ್ವಪುತ್ರಾದಿಶರೀರಾಣಿ ಸ್ಥಾಪಿತವಂತಃ | ಪರಸ್ಪ-
ರಾವಿರೋಧೇ ಸತಿ ವಯಮೇವಾಸುರಾಣಾಮಿದಂ ಲೋಕತ್ರಯಂ ಸಾಧಯಾಮ ಇತಿ ವಿಚಾ-
ರ್ಯೇನುಂ ಸಮಯಂ ಕೃತವಂತಃ || ಸೋಯಂ ಶಾಖಾಂತರೇ ಸ್ಪಷ್ಟಮಾಮ್ನಾಯತೇ—
'ತೇಽಮನ್ಯಂತಾಮಸುರೇಭ್ಯೋ ವಾ ಇದಂ ಭ್ರಾತೃವೈಭ್ಯೋ ರಥ್ಯಾಮೋ ಯನ್ನಿಥೋ ವಿಪ್ರಿ-
ಯಾಃ ಸೋ ಯಾ ನ ಇಮಾಃ ಪ್ರಿಯಾಸ್ತನುವಸ್ತಾಃ ಸಮವದ್ಯಾಮಹೈ ತಾಭ್ಯಃ ಸ ನಿರ್ಹಂ-
ಚ್ಛಾದ್ಯೋ ನಃ ಪ್ರಥಮೋಽನ್ಯೋನ್ಯಸ್ಮೈ ದ್ರುಹ್ಯಾತ್' ಇತಿ ||

ಕುರಿತು ಗುಂಪುಗಳಾಗಿ ಜೊರಟ ಭೇವಳಿಗಳು ಒಂದೆಡೆ ಸೇರಿ ಮಂತ್ರಾರೋಚನೆಯನ್ನು ಮಾಡಿ ಒಂದು ಒಪ್ಪಂದಕ್ಕೆ ಬಂದರು. ಈಗ ನಮ್ಮಲ್ಲಿ ಒಗ್ಗಟ್ಟಿಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ಅಸುರರನ್ನು ಸುಲಭವಾಗಿ ಜಯಿಸಲು ಸಾಧ್ಯವಿಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ನಾವೆಲ್ಲರೂ ಒಟ್ಟಿಗೂಡಿ ನಮಗೆ ಅತ್ಯಂತ ಪ್ರೀತಿಸಾತ್ರವಾದ ನಮ್ಮ ಶರೀರಗಳನ್ನು ನಮಗೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ ಪಕ್ಷೀಪುತ್ರಾದಿಗಳನ್ನು ಒಂದು ಸುರಕ್ಷಿತವಾದ ಸ್ಥಳದಲ್ಲಿ ಎಂದರೆ ವರುಣನ ಗೃಹದಲ್ಲಿ ಇರಿಸೋಣ. ಅಸುರರು ಅಲ್ಲಿಗೆ ಬಂದು ಅವರನ್ನು ಹಿಂಸಿಸಲು ಸಾಧ್ಯವಿಲ್ಲ. ಮತ್ತು ನಮ್ಮಲ್ಲಿ ಯಾರೂ ಈ ನಿಯಮವನ್ನು ಕುಲ್ಲಂಘಿಸಕೂಡದು. ಹಾಗೇನಾದರೂ ಉಲ್ಲಂಘಿಸಿ ತನ್ನ ಪಕ್ಷೀಪುತ್ರಾದಿಗಳನ್ನು ವರುಣನ ಗೃಹದಿಂದ ರಹಸ್ಯವಾಗಿ ಬೇರೆ ಕಡೆಗೆ ಕೊಂಡೊಯ್ದಿದ್ದೇ ಆದರೆ ಅವನು ಅಸುರರಿಂದ ನಾಶವನ್ನೈದಲಿ ಎಂದು ಬಂದು ಒಂದು ಒಪ್ಪಂದವನ್ನು ಮಾಡಿಕೊಂಡರು. ಎಂದರೆ—

ವಯಂ ಘೋರಾಣಿ ರೂಪಾಣಿ ಗೃಹೀತ್ವಾ ಕತ್ರನುತ್ರಂಹೀ |

ವರುಣಸ್ಯ ಗೃಹೇ ದೇಹಾನ್ ಪ್ರಿಯಾಂಸ್ತು ನಿಭಧಾನುಹೈ ||

ಜಿತ್ವಾ ಕತ್ರಾನ್ ಪುನಸ್ತಾನಿ ರೂಪಾಣೀಹ ಲಭೇಮುಹಿ |

ನಮ್ಮ ಸೌಮ್ಯರೂಪಗಳನ್ನು ವರುಣನ ಗೃಹದಲ್ಲಿ ರಹಸ್ಯವಾಗಿ ಸ್ಥಾಪಿಸಿ ಕತ್ರಗಳಾದ ಅಸುರರನ್ನು ಹೊಡೆದೋಡಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಘೋರವಾದ ರೂಪಗಳನ್ನು ಎಂದರೆ ಯುದ್ಧಮಾಡುವುದಕ್ಕೆ ತಕ್ಕ ಶರೀರಗಳನ್ನು ಧರಿಸಿ ಕತ್ರಗಳನ್ನು ಯುದ್ಧದಲ್ಲಿ ಗೆದ್ದು ಅವರನ್ನು ಓಡಿಸಿ ಮತ್ತೆ ವರುಣನ ಗೃಹದಲ್ಲಿ ಸ್ಥಾಪಿಸಿರುವ ನಮ್ಮ ಸ್ವಶರೀರಗಳನ್ನು ಮತ್ತೆ ಪಡೆಯೋಣ ಎಂದು ನಿರ್ಧರಿಸಿದರು. ಅದಂತೆ ತಮ್ಮ ಶರೀರಗಳನ್ನು ಪಕ್ಷೀಪುತ್ರಾದಿಗಳನ್ನು ವರುಣನ ಗೃಹದಲ್ಲಿ ಸುರಕ್ಷಿತವಾಗಿರುವಂತೆ ಸ್ಥಾಪಿಸಿದರು. ಮತ್ತು ಅಸುರರನ್ನು ಸೋಲಿಸಿ ಲೋಕತ್ರಾಣವನ್ನು ಗೆಲ್ಲುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಪರಸ್ಪರ ಐಕಮತ್ಯದಿಂದಿರುವಂತೆ ನಿಶ್ಚಯಿಸಿದರು. ಈ ವಿಷಯವು—

ತೇನುನ್ಯಂತಾಸುರೇಭ್ಯೋ ವಾ ಇದಂ ಭ್ರಾತೃವ್ಯೇಭ್ಯೋ ರಥ್ಯಾಮೋ ಯನ್ನಿಥೋ
ವಿಪ್ರಿಯಾಃ ಸ್ಥೋ ಯಾ ನ ಇಮಾಃ ಪ್ರಿಯಾಸ್ತುನವಃ ಸಮವದ್ಯಾಮಹೈ ತಾಭ್ಯಃ ಸ ನಿರ್ಯು-
ಜ್ಯಾದ್ಯೋ ನಃ ಪ್ರಥಮೋನ್ಯೋನ್ಯಸ್ಯೈ ದ್ರುಹ್ಯಾತ್ || (ತೈ.ಸಂ. ೬-೨-೨೧)

ಎಂದು ಕೈತ್ತಿರಿಯಸಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿ ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ಹೇಳಿರುವುದು. ಇದರ ಅಭಿಪ್ರಾಯವೂ ಮೇಲೆ ಹೇಳಿದಂತೆಯೇ ಇದೆ.

ತೇ ಯದ್ವರುಣಸ್ಯ ರಾಜ್ಞೋ ಗೃಹೇ ತನೂಃ ಸಂನ್ಯದಧತಷ್ಟಿತತ್ತಾನೂ-
ನಪ್ರಮುಭವತ್ತತ್ತಾನೂನಪ್ರಸ್ಯ ತಾನೂನಪ್ರತ್ವಂ |

ಇದಾನೀಂ ನಿರ್ವಚನಂ ದರ್ಶಯತಿ—ಯಸ್ಮಾದ್ವರುಣಗೃಹೇ ಪುತ್ರಾದಿತನೂರವಸ್ಥಾಪ್ಯ ಪರಸ್ಪರಸಹಾಯಾಽಽಪ್ಯುಪರ್ತನಂ ಕಪಥರೂಪಂ ಕೃತವಂತಃ ಇತಿ ಶೇಷಃ || ತಸ್ಮಾದಿದಮಾಜ್ಯ-
ಘೃತಫನಾಖ್ಯಂ ತಾನೂನಪ್ರತ್ವಂ ಕರ್ಮಾಭವತ್ || ಇದಂ ಚ ಕರ್ಮಾಪಸ್ತಂಭೇನ ವಿಸ್ತೃತ್ವಮು-
ಛಿಹಿತಂ— ಆತಿಥ್ಯಾಯಾ ಧೌವಾತ್ಸುಜಿ ಚಮಸೇ ವಾ ತಾನೂನಪ್ರತ್ವಂ ಸಮವದ್ಯತಿ || ಚತು-
ರವತ್ತಂ ಸಂಜಾವತ್ತಂ ವಾ ಪತಯೇ ತ್ವಾ ಗೃಹ್ಣಾಮೀತ್ಯೇತೈಃ ಪ್ರತಿಪುಂತ್ರಮನಾಭ್ಯಷ್ಟಮಸೀತಿ
ಯಜಮಾನಸಪ್ರದಶಾ ಶುಕ್ವಿಜಸ್ತಾನೂನಪ್ರತ್ವಂ ಸಮವಭೃತಂತ್ಯನು ಮೇ ವೀಕ್ಷಾಮಿತಿ ಯಜ-
ಮಾನ ಇತಿ | ತನೂಸ್ಯಾ ಪುತ್ರಾದಿತರೀರಾಜಾಂ ನಪ್ರದ ಸ ತಪತಮಾತಿತೆಯುಕೆಂ ನಿಮಿತ್ತೀಕೃತ್ಯ
ಕ್ರಿಯಮಾಣತ್ವಾದಸ್ಯ ಕರ್ಮಣಿ ತಾನೂನಪ್ರತ್ವಂ ನಾಮ ಸಂಪನ್ನಂ ||

ಅನಂತರ ದೇವತೆಗಳು ಮೇಲೆ ಹೇಳಿದಂತೆ ತಮ್ಮ ಶರೀರಗಳನ್ನೂ ತಮ್ಮ ಪತ್ನೀಪುತ್ರರನ್ನೂ ಸುರಕ್ಷಿತ ಪ್ರದೇಶವಾದ ವರುಣನ ಗೃಹದಲ್ಲಿ ಸ್ಥಾಪಿಸಿದರು. ಬಳಿಕ ತಮ್ಮಲ್ಲಿ ಒಡಕೆಲ್ಲದಂತೆ ಸ್ನೇಹಪೂರ್ವಕವಾಗಿ ವರ್ತಿಸಲು ಸ್ನೇಹಸಂಕೇತವಾದ ಆಚ್ಚ ಸ್ಪರ್ಶನವೆಂಬ ಕರ್ಮವನ್ನು ಮಾಡಿದರು ಎಂದರೆ ಹೋಮಮಾಡುವ ಸ್ತುಕ್ಯ ಅಥವಾ ಚಮಸಪಾತ್ರೆಯಲ್ಲಿ ಕರಗಿಸಿದ ತುಪ್ಪವನ್ನು ತಂದಿಟ್ಟು, ತಾವು ಇನ್ನು ಮುಂದೆ ಐಕಮತ್ಯದಿಂದಲೂ ಸ್ನೇಹಭಾವದಿಂದಲೂ ಇರುವುದಾಗಿ ಶಪಥಮಾಡಿ ಆಚ್ಚವನ್ನು ಪ್ರತಿಯೊಬ್ಬರೂ ಸ್ಪರ್ಶಿಸಿದರು. ಆದ್ದರಿಂದ ಈ ಆಚ್ಚಸ್ಪರ್ಶನವೆಂಬ ಕರ್ಮವು (ಸ್ನೇಹವನ್ನು ಒಟ್ಟುಗೂಡಿಸುವ) ತಾನೂನಪ್ರವೇಂಬ ಕರ್ಮವೆಂದು ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಯಿತು. ಆದ್ದರಿಂದ ಈಗಲೂ ಅನೇಕರು ಎಂದರೆ ೧೬ ಮಂದಿ ಋತ್ವಿಜ್ಞಗಳೂ ಯಜಮಾನ ಇವರು ಸೇರಿ ಮಾಡುವ ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಪರಸ್ಪರ ಐಕಮತ್ಯ ಮತ್ತು ಸ್ನೇಹದಿಂದ ಕೆಲಸಕಾರ್ಯಗಳನ್ನು ಮಾಡುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಈ ತಾನೂನಪ್ರವೇಂಬ ಕರ್ಮವನ್ನು ಆಚರಿಸುವರು. ಈ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಆಪಸ್ತಂಬ ಮಹರ್ಷಿಗಳು ತಮ್ಮ ಶೌತಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ—

ಆತಿಥ್ಯಾಯಾ ಧೌವಾತ್ಸುಚಿ ಚಮಸೇ ವಾ ತಾನೂನಪ್ರಂ ಸಮವದ್ಯತಿ | ಚತುರ-
ವತ್ತಂ ಪಂಚಾವತ್ತಂ ವಾ ಪತಯೇ ತ್ವಾ ಗೃಹ್ಣಾಮಿತ್ಯೇತೈಃ ಪ್ರತಿಮಂತ್ರಮನಾಥ್ಯಷ್ಟಮಸೀತಿ
ಯಜಮಾನಸತ್ತದಶಾ ಋತ್ವಿಜಸ್ತಾನೂನಪ್ರಂ ಸಮವಭೃತಂತ್ಯನು ಮೇ ದೀಕ್ಷಾಮಿತಿ
ಯಜಮಾನಃ ||

(ಆಪ. ಶೌ. ಸೂ. ೧೧-೧-೧, ೨, ೩)

ಯಜ್ಞದ ಕಾರ್ಯಕಲಾಪಗಳಲ್ಲಿ ಹದಿನಾರುಮಂದಿ ಋತ್ವಿಜರೂ ಯಜಮಾನನು ಒಟ್ಟು ಹದಿನೇಳು ಮಂದಿ ಭಾಗ ವಹಿಸುವರು. ಇವರಲ್ಲಿ ಯಾರಾಗಲಿ ತಮ್ಮ ತಮ್ಮ ಕರ್ತವ್ಯಗಳನ್ನು ಸರಿಯಾಗಿ ಮಾಡದೆ ಎಂದರೆ ಮಂತ್ರಾದಿಗಳನ್ನು ವಿಧ್ಯುಕ್ತವಾಗಿ ಪಠಿಸದೆ ಅಥವಾ ಕಾರ್ಯಕಲಾಪಗಳಲ್ಲಿ ನ್ಯೂನತೆಯನ್ನುಂಟುಮಾಡಿದರೆ ಯಜ್ಞವು ದೋಷಪೂರ್ಣವಾಗಿ ಯಜಮಾನನಿಗೆ ಹಾನಿಯು ತಟ್ಟುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಭಾಗವಹಿಸುವ ಪ್ರತಿಯೊಬ್ಬರೂ ಮನಃಪೂರ್ವಕವಾಗಿ ಸಹಕರಿಸಿ ತಮ್ಮ ಕರ್ತವ್ಯಗಳನ್ನು ಮಾಡಬೇಕಾದುದು ಅತ್ಯವಶ್ಯಕವು. ಅದಕ್ಕಾಗಿ ಎಂದರೆ ತಮ್ಮ ಕರ್ತವ್ಯವನ್ನು ಸರಿಯಾಗಿ ಮಾಡುತ್ತೇನೆಂದು ಪ್ರತಿಜ್ಞೆಮಾಡುವ ಈ ತಾನೂನಪ್ರವೇಂಬ ಕರ್ಮವು ಆತಿಥ್ಯೇಷ್ಟಿಯ ಅನಂತರ ಮಾಡಬೇಕಾಗಿರುವುದು. ಮೊದಲು ಅಧ್ವರ್ಯುವು ಸ್ತುಕ್ ಅಥವಾ ಚಮಸವೆಂಬ ಪಾತ್ರೆಯನ್ನು ತೆಗೆದುಕೊಂಡು ಅದರಲ್ಲಿ ಸ್ತುನವೆಂಬ ಹೋಮಮಾಡುವ ಸೌಟಿನಿಂದ ನಾಲ್ಕು ಅಥವಾ ಐದಾವರ್ತಿ (ಹಿಂದೆ ದೇವತೆಗಳ ನಾಲ್ಕು ಅಥವಾ ಐದು ಗುಂಪುಗಳಾಗಿ ವಿಭಾಗಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿರುವ ಹೇಳಿದೆ). ಆಚ್ಚವನ್ನು (ಕರಗಿಸಿದ ತುಪ್ಪವನ್ನು) ಹಾಕುವನು. ಈ ಆಚ್ಚವನ್ನು ಹಾಕುವಾಗ ಅಧ್ವರ್ಯುವು—

- (೧) ಆ ಪತಯೇ ತ್ವಾ ಗೃಹ್ಣಾಮಿ (೨) ಪರಿಪತಯೇ ತ್ವಾ ಗೃಹ್ಣಾಮಿ
(೩) ತನೂನಪ್ರೇ ತ್ವಾ ಗೃಹ್ಣಾಮಿ (೪) ಶಾಕ್ವರಾಯ ತ್ವಾ ಗೃಹ್ಣಾಮಿ
(೫) ಶಕ್ಮನ್ನೋಜಿಷ್ಠಾಯ ತ್ವಾ ಗೃಹ್ಣಾಮಿ ||

(ತೈ. ಸಂ. ೧-೨-೧೦-೨)

ಎಂಬ ಐದು ಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ಪಠಿಸಿ ಐದಾವರ್ತಿ ಆಚ್ಚವನ್ನು ಚಮಸಪಾತ್ರೆಯಲ್ಲಿ ಹಾಕುವನು. ಅನಂತರ ಹದಿನಾರು ಮಂದಿ ಋತ್ವಿಜರಲ್ಲಿ ಪ್ರತಿಯೊಬ್ಬರೂ ಬಂದು ಪಾತ್ರೆಯಲ್ಲಿರುವ ಆಚ್ಚವನ್ನು ಹಸ್ತದಿಂದಾಗಲಿ ದರ್ಭೆಯಿಂದಾಗಲಿ ಸ್ಪರ್ಶಮಾಡುವರು ಹದಿನಾರು ಮಂದಿ ಋತ್ವಿಜರು ಯಾರೆಂದರೆ—

ಅಧ್ವರ್ಯುಂ ಪ್ರತಿಪ್ರಸ್ಥಾತಾರಂ ನೇಷ್ವಾರಮುನ್ನೇತಾರಮಿತ್ಯಧ್ವರ್ಯುನ್ |

ಬ್ರಹ್ಮಾಣಂ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಾಚ್ಛಂಸಿನಮಾಗ್ನೀಧ್ರಂ ಪೋತಾರಮಿತಿ ಬ್ರಹ್ಮಣಃ |

ಹೋತಾರಂ ಮೈತ್ರಾವರುಣಮಜ್ಞಾವಾಕಂ ಗ್ರಾವಸ್ತುತಮಿತಿ ಹೋತಾನ್ |
 ಉದ್ಗಾತಾರಂ ಪ್ರಶ್ನೋತಾರಂ ಪ್ರತಿಹರ್ತಾರಂ ಸುಬ್ರಹ್ಮಣ್ಯಮಿತುಃಶ್ವಾತಾನ್ |
 ಸದಸ್ಯಂ ಸಪ್ತದಶಂ ಕೌಷೀತಕಿನಃ ಸಮಾನುನಂತಿ ||

(ಆಷ್ಠ. ಶ್ಲೋ. ೧೦-೧೯, ೧೦)

ಎಂದರೆ—

ಅಧ್ಯರ್ಯವರ್ಗ—ಅಧ್ಯರ್ಯ, ಪ್ರತಿಪ್ರಸ್ಥಾತೃ, ನೇಷ್ಠೃ, ಉನ್ನೇತೃ ನಿಂಬ ನಾಲ್ವರು
 ಬ್ರಹ್ಮವರ್ಗ—ಬ್ರಹ್ಮ, ಬ್ರಾಹ್ಮಣಾಚ್ಯಂಸಿ, ಆಗ್ನೀಧ್ರ, ಪೋತೃ ,,
 ಹೋತೃವರ್ಗ—ಹೋತೃ, ಮೈತ್ರಾವರುಣ, ಅಜ್ಞಾವಾಕ, ಗ್ರಾವಸ್ತುತೃ ,,
 ಉದ್ಗಾತೃವರ್ಗ—ಉದ್ಗಾತೃ, ಪ್ರಶ್ನೋತೃ, ಪ್ರತಿಹರ್ತೃ, ಸುಬ್ರಹ್ಮಣ್ಯ ,,

ಎಂದು ನಾಲ್ಕುವರ್ಗಗಳಲ್ಲಿ ಹದಿನಾರು ಮಂದಿ ಋತ್ವಿಜರು. ಕೌಷೀತಕೇ ಬ್ರಾಹ್ಮಣ್ಯ ಪ್ರಕಾರ ಸದಸ್ಯನೆಂಬ ಹದಿನೇಳನೇ ಋತ್ವಿಜನು ಅಥವಾ ಯಜಮಾನನೂ ಸೇರಿ ಹದಿನೇಳು ಮಂದಿ ಆಗಬಹುದು. ಇವರಲ್ಲಿ ಪ್ರತಿಯೊಬ್ಬರೂ ಆಜ್ಞಸ್ಪರ್ಶನ ಮಾಡುವಾಗ—ಅನಾಧ್ಯಷ್ಟನುಸ್ಯನಾಧ್ಯಷ್ಟಂ ದೇವಾನಾಮೋಜೋಽಭಿಶಸ್ತಿಸಾ ಅನಭಿಶಸ್ತೇನ್ಯಂ (ತೈ. ಸಂ. ೧-೨-೧೦-೨) ಎಂಬ ಮಂತ್ರವನ್ನು ಪಠಿಸುವರು. ಯಜಮಾನನೂ ಸಹ ಆಗ—ಅನು ಮೇ ದೀಕ್ವಾಂ ದೀಕ್ವಾ ಪತಿ-ರ್ಮನ್ಯತಾಮನು ತಪಸ್ತಪಸ್ವತಿರಂಜಸಾ ಸತ್ಯಮುಪಗೇಷಗ್ಂ ಸುವಿತೇ ಮಾ ಧಾಃ (ತೈ. ಸಂ. ೧-೨-೧೦-೨) ಎಂಬ ಮಂತ್ರವನ್ನು ಪಠಿಸಬೇಕು. ಅನಂತರ ಹೋತೃವರ್ಗದ ಋತ್ವಿಜರು ಮದಂತೀ ಎಂಬ ತಾಮ್ರದ ಪಾತ್ರೆಯಲ್ಲಿರುವ ನೀರಿನಲ್ಲಿ ತಮ್ಮ ಹಸ್ತಗಳನ್ನು ಅದ್ದುವರು. ಈ ಮದಂತೀ ಪಾತ್ರೆಯು ಷರುಣಗೃಹದ ಪ್ರತೀಕವಾಗಿರುವುದು. ಈ ಕರ್ಮದಲ್ಲಿ ಎಂದರೆ ದೇವತೆಗಳು ತಮ್ಮ ಶರೀರಾದಿಗಳನ್ನು ಸುರಕ್ಷಿತವಾಗಿ ವರುಣಸ್ಥಹದಲ್ಲಿ ಸ್ಥಾಪಿಸುವ ಕರ್ಮದಲ್ಲಿ ಅವರ ಶರೀರಗಳಿಗೆ ಯಾವ ಬಾಧೆಯೂ ಉಂಟಾಗದಂತೆ ಈ ಕರ್ಮವು ಕಾರ್ಯವಾಗುವದರಿಂದ ಇದಕ್ಕೆ (ನ ತಪತಮಿತಿ ನಪ್ತಂ) ತಾನೂನಪ್ತವೆಂದು ಹೆಸರು ಪ್ರಸಿದ್ಧಿಯಾಗಿರುವುದು.

ತಸ್ಮಾದ್ಧಾಹ್ನರ್ವ ಸತಾನೂನಪ್ತಿಕೇ ದ್ರೋಗ್ಧವ್ಯಮಿತಿ |

ಪ್ರಸಂಗಾಲೋಕವ್ಯವಹಾರೇ ಕಂಜಿದ್ಧರ್ಮಂ ದರ್ಶಯತಿ | ಯಸ್ಮಾದ್ದೇವಾಃ ಪರಸ್ಪರ
 ದ್ರೋಹಪರಿಹಾರಾಯ ಶಪಥಂ ಕೃತವಂತಸ್ತಸ್ಮಾಽಬ್ರಹ್ಮವಾದಿನ ಏವಮಾಹುಃ || ಸತಾನೂನ-
 ಪ್ತಿಕೇ ಸಹ ಶಪಥಕ್ಕಾಶಿಕೇನ ದ್ರೋಗ್ಧವ್ಯಂ | ಇತಿಶಬ್ದಸ್ತದ್ವಕ್ತಿಸಮಾಪ್ತೃಫಃ || ದೇವಸಂ-
 ಬಂಧಿತಪಥೈಶ್ಚೇಷವಾಚಿನಾ ತಾನೂನಪ್ತಶಬ್ದೇನ ಶಪಥಮಾತ್ರಮುಪಲಕ್ಷ್ಯತೇ || ಬಹುಭಿಃ
 ಸಹ ಕ್ರಿಯಮಾಣಂ ತಾನೂನಪ್ತಂ ಯಸ್ಯಾಸ್ತ ಸೋಯಂ ಸತಾನೂನಪ್ತೀ ||

ಪರಸ್ಪರ ತ್ರೋಹವನ್ನೇ ಸಗುವ ಕರ್ಮವನ್ನು ಮಾಡುವುದಿಲ್ಲವೆಂದು ಶಪಥಮಾಡುವ ಈ ಕರ್ಮಕ್ಕೆ ತಾನೂನಪ್ತವೆಂದು ಹೆಸರು. ಅನೇಕಮಂದಿ ಒಟ್ಟಾಗಿ ಸೇರಿ ಶಪಥಮಾಡುವ ಕರ್ಮಕ್ಕೆ ಸತಾನೂನಪ್ತವೆಂದು ಹೆಸರು. ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ೧೬ ಮಂದಿ ಋತ್ವಿಜರು ಒಟ್ಟಾಗಿ ಸೇರಿ ಈ ತಾನೂನಪ್ತವೆಂಬ ಕರ್ಮದಲ್ಲಿ ಪರಸ್ಪರ ದ್ರೋಹಚಿಂತನೆ ಮಾಡುವುದಿಲ್ಲವೆಂದು ಶಪಥವನ್ನು ಕೈಗೊಳ್ಳುವದರಿಂದ ಈ ವಿಧವಾದ ಸಹ+ತಾನೂನಪ್ತಕ್ಕೆ ಸತಾನೂನಪ್ತವೆಂಬ ಹೆಸರು ಬಂದಿರುವುದು.

ತಸ್ಮಾದ್ಧಿಧಮಸುರಾ ನಾನ್ವಾ ಭವಂತಿ ||

ಪ್ರಾಸಂಗಿಕಂ ಪರಿಸಮಾಪ್ಯ ಪ್ರಕೃತಮನುಸರತಿ—ತಸ್ಮಾದು ತಸ್ಮಾದೇವ ಕಾರಣಾದ್ದೇ-
ವಾನಾರ ಪರಸ್ಪರಸಖ್ಯರೂಪಾದಸುರಾ ಇದಂ ಲೋಕತ್ರಯಂ. ನಾನ್ವಾಭಾವಂಶೈವ ಸಮಂತಾ-
ತ್ಪ್ರಾಪ್ನುವಂತಿ || ಯದ್ಯಪ್ಯೇತತ್ತಾನೂನಪ್ತೀಕರ್ಮೋಪಸದ್ಭ್ಯಃ ಪೂರ್ವಮನುಷ್ಯೇಯಂ
ತಥಾಃ ಪುನಃ ಸತ್ಪ್ರಯುಕ್ತೈವಿಜಯಪ್ರಸಂಗೇನ ಬುದ್ಧಿಸ್ಥತ್ವಾದತ್ರಾಭಿಹಿತಂ ||

ಈ ಸತಾನೂನಪ್ತೀ ಎಂಬ ಕರ್ಮವನ್ನು ಮಾಡಿದ್ದರಿಂದ ದೇವತೆಗಳಲ್ಲಿ ಪರಸ್ಪರ ಸಖ್ಯವುಂಟಾಯಿತು. ಮತ್ತು
ಇದರಿಂದಲೇ ಆಸುರರು ದೇವತೆಗಳಿಂದ ಪರಾಜಿತರಾಗಿ ಪೃಥಿವ್ಯಾದಿಲೋಕತ್ರಯವನ್ನು ವ್ಯಾಪಿಸದಂತಾಯಿತು. ಈ ತಾನೂನಪ್ರ-
ವೇಂಬ ಕರ್ಮವನ್ನು ಕಾರಣಾಂತರದಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವುದಾದರೂ ಇದನ್ನು ಆತಿಥ್ಯೇಷ್ಟಿಯ ಅನಂತರ ಮಾಡಬೇಕು.
ಉಪಸದ್ಭ್ಯೋಮಾನಂತರ ಅಲ್ಲ.

English Translation

The Upasads are the goddesses of victory (jitayah). For by means of them the gods gained a complete victory destroying all their enemies. He who has such a knowledge gains a victory destroying all his enemies. All the victories which the gods gained in these (three) worlds, or in the Ritus (seasons), or in the months, or the half months, or in day and night, will he also gain who has such a knowledge.

(The Tanunapatram ceremony, or solemn oath taken by the priests)

The Devas were afraid, surmising the Asuras might become aware of their being disunited, and seize their regin. They marched out in several division, and deliberated. Agni marched out with the Vasus, and deliberated. Indra did so with the Rudras; Varuna with the Adityas; and Brihaspati with the Visve Devas. Thus all, having severally marched out, deliberated. They said, "Well, let us put these our dearest bodies in the house of Varuna the king, (i.e. water); he among us who should out of greediness transgress this (oath, not to do any thing which injure the sacrificer,) he shall no more be joined with them.

They put their bodies in the house of Varuna. This putting of their bodies in the house of Varuna, the king, became their Tanunaptram (joining of bodies). Thence they say: none of those joined together by the tanunapatram ceremony is to be injured, Thence the Āsuras could not conquer their (the gods,) empire (for they all had been made inviolable by this ceremony).

ಇತಿ ಶ್ರೀಮತ್ಸಾಯಣಾಚಾರ್ಯನಿರಚಿತೇ ಮಾಧವೀಯೇ ವೇದಾರ್ಥಪ್ರಕಾಶ

ಐತರೇಯಬ್ರಾಹ್ಮಣಭಾಷ್ಯಸ್ಯ ಚತುರ್ಥಾಧ್ಯಾಯೇ ಸಪ್ತಮಃ ಖಂಡಃ

ಇಲ್ಲಿಗೆ ಐತರೇಯಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿ ನಾಲ್ಕನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯದ ಏಳನೆಯ ಖಂಡವು ಸಮಾಪ್ತವಾದುದು.

ಅಥ ಚತುರ್ಥಾಧ್ಯಾಯೇ ಅಷ್ಟಮಃ ಖಂಡಃ

ಪಾಲ್ನನಯ ಅಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ ಎಂಟನೆಯ ಖಂಡವು

—•—•—•—

[ದೀಕ್ಷಿತನ ಅಪಾರದ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಕೆಲವು ನಿಯಮಗಳು—ಉಪಸದಿಷ್ಟಿಯಲ್ಲಿ ಪರಿರಬೇಕಾದ ಸಾಮಿಧೇನೀಮಂತ್ರಗಳ ವಿವರಣೆ]

ಶಿರೋ ವಾ ಏತದ್ಯಜ್ಞಸ್ಯ ಯದಾತಿಥ್ಯಂ ಗ್ರೀವಾ ಉಪಸದಃ ಸಮಾನ-
ಬರ್ಹಿಷೀ ಭವತಃ ಸಮಾನಂ ಹಿ ಶಿರೋಗ್ರೀವಂ |

ಅಥಾತಿಥ್ಯಕರ್ಮಣ್ಯಾಸ್ತೀರ್ಣಸ್ಯೈವ ಬರ್ಹಿಷ ಉಪಸತ್ಸನುನ್ವತ್ತಿಂ ವಿಧತ್ರೇ—
ಅಥಾತಿಥ್ಯಕರ್ಮಣೋ ಯಜ್ಞಶಿರೋರೂಪತ್ವಾದುಪಸದಾಂ ಚ ಗ್ರೀವಾರೂಪತ್ವಾತ್ತಯೋರನ-
ಯವಯೋರ್ಮಧ್ಯೇ ಲೋಕೇ ವಿಜ್ಞೇದಾದರ್ಶನಾದತ್ರಾಪ್ಯವಿಜ್ಞೇದಾಯಾಽತಿಥ್ಯೋಪಸತ್ಯ-
ಮರ್ಣೇ ಸಮಾನಬರ್ಹಿಷೀ ಏಕಬರ್ಹಿಷಾಯುಕ್ತೇ ಕರ್ತವ್ಯೇ || ಅತಿಥ್ಯಕರ್ಮಣ್ಯಾಸ್ತೀರ್ಣಂ
ಬರ್ಹಿರ್ನಾಗ್ನೌ ಪ್ರಹೃತಂ || ಇಡಾಂತತ್ವೇನ ತತ್ರ ಕರ್ಮಸಮಾಪನಾತ್ | ತಚ್ಚಾಪಸ್ತಂಜೇ-
ನೋಕ್ತಂ—‘ಇಡಾಂತಾ ಸಂತಿಷ್ಠತೇ ಧಾರಯಂತಿ ಧ್ರಾವಮಾಜ್ಯಂ’ ಇತಿ || ಶಾಖಾಂತರೇ ಚ
‘ಬರ್ಹಿಫೋಽನುನ್ವತ್ತಿರಾಮ್ನಾತಾ || ‘ಯದಾತಿಥ್ಯಾಯಾಂ ಬರ್ಹಿಸ್ತದುಪಸದಾಂ ತದಗ್ನೀ-
ಫೋಮೀಯಸ್ಯ’ ಇತಿ ||

ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದ ಆತಿಥ್ಯೇಷ್ಟಿಯು ಯಜ್ಞದ (ಯಜ್ಞಪುರುಷನ) ಶಿರಸ್ಸು ಎಂದರೆ ಶಿರಃಸ್ಥಾನಿಷ್ಠಯವಾಗಿರುವುದು, ಶಿರಸ್ಸಿನಂತಿರುವುದು. ಇದುವರೆಗೂ ಹೇಳಿದ ಉಪಸದಿಷ್ಟಿಯು ಯಜ್ಞದ ಕಂಠವಾಗಿರುವುದು, ಪ್ರಪಂಚದಲ್ಲಿ ಪ್ರಾಣಿಗಳ ಶಿರಸ್ಸು ಮತ್ತು ಕಂಠವು ಪರಸ್ಪರ ಸಂಬಂಧಿಸಿರುವುದು ಎಂದರೆ ಒಂದಕ್ಕೊಂದು ಸೇರಿಕೊಂಡಿರುವುದು. ಅವುಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ವಿಚ್ಛಿತ್ತಿ ಇರುವುದಿಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ಆತಿಥ್ಯೇಷ್ಟಿಯಲ್ಲಿ ಉಪಯೋಗಿಸಿದ ಬರ್ಹಿಃ ಎಂಬ ದರ್ಭೆಗಳೇ ಉಪಸದ್ಭೋಮದಲ್ಲಿಯೂ ಉಪಯೋಗಿಸಲ್ಪಡುವುದು. ಬರ್ಹಿಃ ಎಂದರೆ ಒಂದೇ ಆಕೃತಿಗೆ ಸರಿಯಾಗಿ ಕತ್ತರಿಸಿದ ದರ್ಭೆಗಳು. ಇವುಗಳನ್ನು ಅಗಲವಾಗಿ ಆಸನದಂತೆ ಹರವಿ ಅದರ ಮೇಲೆ ಹವಿರ್ವ್ಯವನ್ನು ಇಡುವರು. ಮತ್ತು ಈ ದರ್ಭೆಗಳನ್ನು ಮೂರು ಪದರಗಳಾಗಿ ಹರಡಿ ಮೆತ್ತಗಿರುವಂತೆ ಆಸನವನ್ನು (ಕುಳಿತುಕೊಳ್ಳುವ ಸ್ಥಳ) ನಿರ್ಮಿಸಿ ಅದರ ಮೇಲೆ ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಆಹ್ವಾನಿತರಾದ ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಬಂದು ಕೂಡುವಂತೆ ಸ್ವಾರ್ಥಿಸುವರು. ‘ಯಜ್ಞಕರ್ಮವು ಸಮಾಪ್ತಿಯಾದಮೇಲೆ ಈ ಬರ್ಹಿ ಎಂಬ ದರ್ಭೆಗಳನ್ನು ಅಗ್ನಿಯಲ್ಲಿ ಮಂತ್ರಪೂರ್ವಕವಾಗಿ ಹಾಕುವರು. ಆದರೆ ಆತಿಥ್ಯೇಷ್ಟಿಯು ಪೂರ್ತಿಯಾಗಿ ನೆರವೇರದೆ ಇಡಾ (ಹವಿಸ್ಸು) ಭಕ್ಷಣದ ಪರ್ಯಂತ ಮಾತ್ರ ನಡೆಯುವುದರಿಂದ ಹೋಮಸಮಾಪ್ತಿಯಾಗಲು ಸಾಧ್ಯವಿಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ಬರ್ಹಿ ಎಂಬ ದರ್ಭೆಗಳನ್ನು ಅಗ್ನಿಯಲ್ಲಿ ಹಾಕಲು ಅವಕಾಶವಿರುವುದಿಲ್ಲ. ಆದ್ದೇ ದರ್ಭೆಗಳಿಗ್ನೇ ಉಪಸದ್ಭೋಮ ಎಂದರೆ ಉಪಸದಿಷ್ಟಿಯಲ್ಲಿಯೂ ಆಸನಾದಿಗಳಿಗೆ ಉಪಯೋಗಿಸುವರು. ಈ ದರ್ಭೆಗಳು ಎರಡು ಇಷ್ಟಿಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಉಪಯೋಗಿಸಲ್ಪಡುವುದರಿಂದ ಇದರ ಉಪಯೋಗವು ಎರಡು

ಇಷ್ಟಿಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಸಮಾನವು ಎಂದು ಇಲ್ಲಿ ಹೇಳಲಾಗಿದೆ. ಆತಿಥ್ಯೇಷ್ಟಿಯು ಇಡಾಂತವಾಗಿ ಮಾತ್ರ ನೆರವೇರಿದ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಅಪಸ್ತಂಬ ಶ್ರೌತಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ—ಇಡಾಂತಾ ಸಂತಿಷ್ಠತೇ | ಧಾರಯತಿ ಧೌವನಾಜ್ಯಂ (ಆಪ. ಶ್ರೌ. ಸೂ. ೧೦-೩೧-೧೫, ೧೬) ಎಂದು ಹೇಳಿದೆ. ಶಾಖಾಂತರದಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ—ಒಂದೇ ಬರ್ಹಿಸ್ಸನ್ನು ಎರಡು ಇಷ್ಟಿಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಉಪಯೋಗಿಸುವ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ—ಯವಾತಿಞ್ಯಾಯಾಂ ಬರ್ಹಿಸ್ತದುಪಸದಾಂ ತದಗ್ನಿಷೋಮಾಯಸ್ಯ ಎಂದೂ ಹೇಳಿರುವುದು.

ಇಷುಂ ವಾ ಏತಾಂ ದೇವಾಃ ಸಮಸ್ಕುರ್ವತ ಯದುಪಸದಸ್ತಸ್ಯಾ
ಅಗ್ನಿರನೀಕಮಾಸೀತ್ಸೋಮಃ ಶಲ್ಯೋ ವಿಷ್ಣುಸ್ತೇಜನಂ ನರು-
ಣಃ ಪರ್ಣಾನಿ ತಾನಾಜ್ಯಧನ್ವಾನೋ ವ್ಯಸೃಜಂಸ್ತಯಾ ಪುರೋ
ಭಿಂದಂತ ಆಯನ್ ತಸ್ಮಾದೇತಾ ಆಜ್ಯಹವಿಷೋ ಭವಂತಿ ||

ಅಥೋಪಸತ್ಸು ದ್ರವ್ಯದೇವತಾವಿಧಾನಾರ್ಥಂ ಪ್ರಸ್ತುತಿ—ಯದುಪಸದೋ ಯಾ ಉಪಸದ್ದೇವತಾ ಅಗ್ನಾದಿಕಾಃ ಸಂತಿ, ಏತಾನುಗ್ನಾದಿರೂಪಾಮಿಷುಂ ನೈ ಬಾಣಮೇವ ದೇವಾಃ ಸಮಸ್ಕುರ್ವತ ಸಂಸ್ಕೃತವಂತಃ; ಅಗ್ನಾದೀನ್ಪಾಣಾವಯವರೂಪೇಣ ಸಂಯೋಜಿತವಂತ ಇತ್ಯರ್ಥಃ || ಯೋಽಯಮಗ್ನಿಃ ಸೋಽಯಂ ತಸ್ಯಾ ಇಷೋರನೀಕಂ ಮುಖಮಾಸೀತ್ || ಪತ್ರಯುಕ್ತಾದ್ಬಾಣಮೂಲಾದೂರ್ಹ್ವನರ್ತೀ ಭಾಗೋ ಮುಖಂ ತಸ್ಯೋಪರಿ ವರ್ತಮಾನಃ ಲೋಹವಿಶೇಷಃ ಶಲ್ಯಂ ತಸ್ಯ ಲೋಹಸ್ಯ ತೀಕ್ಷ್ಣಮುಗ್ರಂ ತೇಜನಂ | ಪರ್ಣಾನಿ ಬಾಣಮೂಲೇ ಸ್ಥಾಪಿತಾನಿ ಪಕ್ಷಿಣಾಂ ಪತ್ರಾಣಿ ಶಲ್ಯಾದಿರೂಪೇಣಾಗ್ನಿಸೋಮವಿಷ್ಣುವರುಣಾ ಯೋಜಿತಾಃ || ವರುಣೋತ್ರ ಪ್ರಶಂಸಾರ್ಥಮೇವೋಪಾದೀಯತೇ ನ ತು ದೇವತಾತ್ಮೇನ ತದೀಯಯೋರ್ಯಾಜ್ಯಾನುವಾಕ್ಯಯೋರನಭಿಧಾಸ್ಯಮಾನತ್ವಾತ್ || ಅತಃವ ಶಾಖಾಂತರೇ ವರುಣಂ ಪರಿತ್ಯಜ್ಯ ಅಗ್ನಾದಯು ಅಮ್ನಾಯಂತೇ—‘ತ ಇಷುಂ ಸಮಸ್ಕುರ್ವತ ಅಗ್ನಿನುನೀಕಂ ಸೋಮಂ ಶಲ್ಯಂ ವಿಷ್ಣುಂ ತೇಜನಂ’ ಇತಿ || ತಾನೇತಾಂ ಇಷುಂ ದೇವಾ ಆಜ್ಯಧನ್ವಾನಃ ಸಂತೋ ವಿಸೃಷ್ಟವಂತಃ | ತಯಾ ವಿಸೃಷ್ಟಯೇಷ್ವಾ ತೇಷಾಮಸುರಾಣಾಂ ಪುರೋ ಭಿಂದಂತೋ ವಿದಾರಯಂತ ಆಯನ್ನಾಗಚ್ಛ || ಇದಾನೀಂ ದ್ರವ್ಯದೇವತಾ ವಿಧತ್ತೇ—ಯಸ್ಮಾದಗ್ನಾದಯೋ ಬಾಣರೂಪಾ ಆಜ್ಯಂ ಚ ಧನುಸ್ವರೂಪಂ ತಸ್ಮಾದಾಜ್ಯಹವಿಷ್ಯಾ ಏತಾ ಅಗ್ನಾದಿ ದೇವತಾ ಉಪಸತ್ಸು ಭವೇಯುಃ ||

ಈಗ ಈ ಉಪಸದ್ಭೋಮದಲ್ಲಿ ಹೋಮಾರ್ಥವಾಗಿ ಉಪಯೋಗಿಸಲ್ಪಡುವ ದ್ರವ್ಯವಿಶೇಷಗಳನ್ನೂ ಆ ದ್ರವ್ಯಭಿಮಾನಿ ದೇವತೆಗಳನ್ನೂ ಪ್ರಶಂಸಿಸಲಾಗುವುದು. ಹಿಂದೆ ದೇವತೆಗಳು ತ್ರಿಪುರಗಳನ್ನು ಜಯಿಸಿದಾಗ ತ್ರಿಪುರಧ್ವಂಸನಾರ್ಥವಾಗಿ ಒಂದು ಬಾಣವನ್ನು (arrow) ನಿರ್ಮಿಸಿದರು. ಬಾಣದಲ್ಲಿ ನಾಲ್ಕು ಭಾಗಗಳಿವೆ—

ಅಗ್ನೋನೀಕಮಯಃ ಶಲ್ಯಸ್ತುತಂ ಯಷ್ಟಿಶ್ಚ ತೇಜನಂ |

ಪುಂಖಬಂಧಾನಿ ಪರ್ಣಾನಿ ಚರಸ್ತ್ವೇವಂ ಚತುರ್ವಿಧಃ ||

ಅವು ಯಾವವೆಂದರೆ—ಬಾಣದ ಕಾಂಡ ಅಥವಾ ಕಡ್ಡಿ, ತುದಿಯಲ್ಲಿರುವ ಲೋಹ, ಬಾಣದ ಮೊನೆ, ಬಾಣದ ಹಿಂಭಾಗದಲ್ಲಿ ಕಟ್ಟಿರುವ ಗರಿಗಳು ಎಂದು. ಈ ನಾಲ್ಕು ಭಾಗಗಳು ನಾಲ್ಕು ದೇವತಾಸ್ವರೂಪಗಳಾಗಿರುವವು. ಎಂದರೆ ಅಗ್ನಿ, ಸೋಮ, ವಿಷ್ಣು, ವರುಣ ಎಂಬ ನಾಲ್ಕು ದೇವತೆಗಳ ಶಕ್ತಿಸಾಮರ್ಥ್ಯಗಳ ಸಾರವನ್ನು ಸೇರಿಸಿ ಈ ಬಾಣವನ್ನು ದೇವತೆಗಳು ನಿರ್ಮಿಸಿದರು. ಅದಕ್ಕಾಗಿ ಅಗ್ನಿಯೇ ಆ ಬಾಣದ ಮುಖ ಎಂದರೆ ಬಾಣದ ಕಡ್ಡಿಯ ಮುಂದೆ ಸೇರಿಸಿರುವ ಲೋಹದ ತುಂಡಾಯಿತು. ಸೋಮ ದೇವತೆಯು ಬಾಣದ ಕಡ್ಡಿಯಾಯಿತು. ವಿಷ್ಣುವು ಬಾಣದ ತುದಿಯಲ್ಲಿದ್ದ ಲೋಹಮಯವಾದ ತೀಕ್ಷ್ಣವಾದ ಮೊನೆ ಯಾಯಿತು. ವರುಣನು ಬಾಣದ ಕೊನೆಯಲ್ಲಿ ಕಟ್ಟಿರುವ ಗರಿಗಳಾಯಿತು (ಬಾಣವು ವೇಗವಾಗಿ ಚಲಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಅದರ ಹಿಂಭಾಗದಲ್ಲಿ ಪಕ್ಷಿಗಳ ಗರಿಗಳನ್ನು ಕಟ್ಟುವುದು ರೂಢಿಯು) ಇಲ್ಲಿ ವರುಣಸ್ತೋತ್ರವು ವಿಶೇಷರೀತಿಯಿಂದ ಮುಖ್ಯವಾದುದಲ್ಲ. ಅದರೂ ವರುಣನ ಸಹಾಯವೂ ಇದರಲ್ಲಿ ಸೇರಿದೆಯೆಂದು ಇಲ್ಲಿ ಹೇಳಲಾಗಿದೆ. ಕೆಲವು ಕಡೆ ಎಂದರೆ ಶಾಖಾಂತರದಲ್ಲಿ ವರುಣವನ್ನು ಬಿಟ್ಟೇ ಉಳಿದ ಅಗ್ನಿ, ಸೋಮ, ವಿಷ್ಣುಗಳೆಂಬ ಮೂವರ ಹೆಸರುಗಳನ್ನು ಮಾತ್ರ ಉಪಯೋಗಿಸಲಾಗಿದೆ—

ತ ಇಷುಗ್ಂ ಸಮಸ್ತುರ್ವತಾಗ್ನಿಮನೀಕಗ್ಂ ಸೋಮಗ್ಂ ಶಲ್ಯಂ ವಿಷ್ಣಂತೇಜನಂ |

(ತೈ.ಸಂ. ೬-೨-೩-೧)

ಇಂತಹ ಬಾಣವನ್ನು ಎಂದರೆ ಅಗ್ನಿ, ಸೋಮ, ವಿಷ್ಣು ಎಂಬ ದೇವತೆಗಳ ಸ್ವರೂಪಗಳಾದ ಬಾಣದ ಕಡ್ಡಿ, ಲೋಹ, ಮೊನೆ ಎಂಬ ಮೂರು ಭಾಗಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ ಬಾಣವನ್ನು ಅಸುರರ ಕ್ರಿವುರಗಳಮೇಲೆ ಪ್ರಯೋಗಿಸಿ ದೇವತೆಗಳು ಜಯವನ್ನು ಗಳಿಸಿದರು.

ಅಜ್ಯರೂಪೇ ಧನುಷಿ ತಾಮಿಷುಂ ಸಂಧಾಯ ತೇ ಸುರಾಃ |

ದೈತ್ಯಾನ್ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷಪನ್ನತ್ರ ಧನುಷಶ್ಚೇತ್ಯನಜ್ಯತಃ ||

ಪ್ರಸಂಗಾದುಪಸತ್ಕರ್ಮಣ್ಯಾಜ್ಯಂ ಹವಿರಿತೀರಿತಂ |

ತಯೇಷ್ವಾ ದೈತ್ಯನಗಿರೀಂ ಭಂದಂತೋ ಜಗ್ಮುರುದ್ಧತಾಃ ||

ಆದ್ದರಿಂದ ಅಸುರರನ್ನು ಸೋಲಿಸಿ ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಜಯವನ್ನು ಗಳಿಸಿಕೊಟ್ಟ ಈ ಉಪಸದ್ಭೋಗದಲ್ಲಿ ಮೇಲೆ ಹೇಳಿದ ಬಾಣದ ಭಾಗಗಳಾದ ಅಗ್ನಿ, ಸೋಮ, ವಿಷ್ಣು ಎಂಬ ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಉದ್ದೇಶಿಸಿ ಧನುಸ್ವರೂಪವಾದ ಅಜ್ಯ (ತುಪ್ಪ)ದಿಂದ ಎಂದರೆ ಅಜ್ಯದ್ರವ್ಯದಿಂದ ಹೋಮಮಾಡುವುದು ರೂಢಿಯು.

ಚತುರೋಗ್ರೇ ಸ್ತನಾನ್ವ್ರತಮುಪೈತ್ಯುಪಸತ್ಸು ಚತುಃಸಂಧಿಹೀ-

ಷುರನೀಕಂ ಶಲ್ಯಸ್ತೇಜನಂ ಪರ್ಣಾನಿ |

ಉಪಸದಂಗಭೂತಂ ವ್ರತೋಪಯಾನಂ ವಿಧತ್ತೇ-ಉಪಸತ್ಸ್ವನುಷ್ಠೀಯಮಾನಾಸು,
ಅಗ್ರೇ ಪ್ರಥಮದಿನೇ ಸಾಯಂಕಾಲೇ ಚತುರಃ ಸ್ತನಾನ್ವ್ರತಮುಪೈತಿ || ವ್ರತಶಬ್ದೇನಾತ್ರ
ಪಯಃಪಾನಮುಚ್ಯತೇ || ಗೋಕ್ಷತುರ್ಘಸ್ಮನೇಷು ಯಾವತ್ಪಯಸ್ತಾವತ್ಪೂರ್ವೋಕ್ತಸ್ಯ
ಬಾಣಸ್ಯ ಚತುಃ ಸಂಧಿತ್ವಾದನೀಕಾದ್ಯವಯವಚತುಷ್ಪಯೋಪೇತತ್ವಾತ್ ಸ್ತನಾನಾಂ ಚತುಃ-
ಸಂಖ್ಯಾ ಯುಕ್ತಾ ||

ಉಪಸತ್ಕರ್ಮ ಅನುಷ್ಠಾನಕಾಲದಲ್ಲಿ (ಎಂದರೆ ಮೂರು ದಿನಗಳಲ್ಲಿ) ದೀಕ್ಷಿತನಾದ ಯಜಮಾನನು ಆಹಾರವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಒಂದು ಕಟ್ಟುನಿಟ್ಟಾದ ವ್ರತವನ್ನು ಪಾಲಿಸಬೇಕು. ಇಲ್ಲಿ ವ್ರತವೆಂದರೆ ಹಾಲನ್ನು ಕುಡಿಯುವುದು ಎಂದರ್ಥವು. ಬ್ರಾಹ್ಮಣ

ಯಜಮಾನನಿಗೆ ಪಯಃಪಾನವೇ ವ್ರತೋಕ್ತವಾದ ಆಹಾರವು. ಏಕೆಂದರೆ—ಪಯೋ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಸ್ಯ ವ್ರತಂ ಯವಾಗೂ ರಾಜಸ್ಯಸ್ಯಾಮಿಕ್ವಾ ನೈತ್ಯಸ್ಯ ಎಂದು ತೈತ್ತಿರೀಯ ಸಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವುದು. ಹಿಂದೆ ಅಸುರನಗರ ವಿಧ್ವಂಸನಕ್ಕಾಗಿ ನಿರ್ಮಿಸಿದ ಬಾಣದಲ್ಲಿ ಬಾಣದ ಮೊನೆ, ಲೋಹ, ಕಡ್ಡಿ, ಗರಿ ಎಂದು ನಾಲ್ಕು ಬೇರೆ ಬೇರೆ ದ್ರವ್ಯಗಳಿರುವುದೆಂದು ಹೇಳಿದೆಯಷ್ಟೆ. ಅದರ ಪ್ರತೀಕವಾಗಿ ಯಜಮಾನನು ಗೋವಿನ ನಾಲ್ಕು ಸ್ತನಗಳ ಅಥವಾ ಕೆಚ್ಚಲುಗಳಿಂದ ಕರೆಯುವ ಹಾಲನ್ನು ಪಾನಮಾಡಬೇಕೆಂದು ಹೇಳಿದೆ.

ಕುರ್ಯಾದುಪಸದಾಂ ಕಾಲಂ ಚತುರ್ಥಾತ್ರ ಕ್ರಮೇಣ ಚ ।

ಚತುಸ್ತ್ವಿದ್ಯೈಕಸ್ತನಜಕ್ಷೀರೇಣ ವ್ರತಮಾಚರೇತ್ ॥

ಎಂದರೆ ಮೂರುದಿನಗಳವರೆಗೆ ಆಚರಿಸಲ್ಪಡುವ ಉಪಸತ್ಯರ್ಮದ ಮೊದಲನೆಯ ದಿನಸ ಸಾಯಂಕಾಲದಲ್ಲಿ ಗೋವಿನ ನಾಲ್ಕು ಕೆಚ್ಚಲುಗಳಿಂದಲೂ ಕರೆಯಲ್ಪಡುವ ಹಾಲನ್ನು ಮಾತ್ರ ಪಾನಮಾಡಬೇಕು. ಇದು ವ್ರತನಿಯಮವು. ಅನಂತರ ಕ್ರಮ ಕ್ರಮವಾಗಿ ಪಯಃಪಾನವನ್ನು ಕಡಮೆಮಾಡುತ್ತಾ ಹೋಗಬೇಕು. ಹೇಗೆಂದರೆ—

ತ್ರಿನ್ಶನ್ತನಾನ್ವತಮುಪೈತ್ಯುಪಸತ್ಸು ತ್ರಿಷಂಧಿರ್ಹೀಷುರನೀಕಂ ಶಲ್ಯ-
ಸ್ತೇಜನಂ ದ್ವೌ ಸ್ತನೌ ವ್ರತಮುಪೈತ್ಯುಪಸತ್ಸು ದ್ವಿಷಂಧಿರ್ಹೀಷುಃ
ಶಲ್ಯಶ್ಚ ಹ್ಯೇವ ತೇಜನಂ ಚೈಕಂ ಸ್ತನಂ ವ್ರತಮುಪೈತ್ಯುಪಸ-
ತ್ಸ್ವೇಕಾ ಹ್ಯೇವೇಷುರಿತ್ಯಾಖ್ಯಾಯತ ಏಕಯಾ ವೀರ್ಯಂ
ಕ್ರಿಯತೇ ।

ಅನೇನೈವ ಪ್ರಕಾರೇಣ ದ್ವಿತೀಯೋಪಸದ್ಧಿನೇ ಪ್ರಾತಃಸಾಯಂಕಾಲಯೋಸ್ತೃತೀಯ
ದಿನಸ್ಯ ಪ್ರಾತಃಕಾಲೇ ಚೈಕೈಕನ್ಯೂನಾಃ ಸ್ತನಸಂಖ್ಯಾ ವಿಧತ್ತೇ—ಏತಾಸಾಂ ಸ್ತನಸಂಖ್ಯಾನಾ-
ಮುಕ್ತಾಃ ಕಾಲವಿಶೇಷಾ ಅಪಸ್ತಂಭೇನೋದಾಹೃತಾಃ—' ಚತುರಃ ಸಾಯಂ ದುಹ್ಯಾತ್ರಿ-
ನ್ವಾನ್ತದರ್ವ್ವಾ ಸಾಯಮೇಕಮುತ್ತಮಃ ' ಇತಿ ॥

ಉಪಸತ್ಯರ್ಮದ ಅನುಷ್ಠಾನದ ಎರಡನೆಯ ದಿನಸ ಪ್ರಾತಃಸಾಯಂಕಾಲಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಮೂರನೆಯ ದಿನಸ ಪ್ರಾತಃಕಾಲದಲ್ಲಿಯೂ ಒಂದೊಂದು ಸ್ತನಸಂಖ್ಯೆಯನ್ನು ಕಡಮೆಮಾಡಿ ಕರೆದ ಹಾಲನ್ನು ಮಾತ್ರ ಪಾನಮಾಡಬೇಕು. ಏಕೆಂದರೆ ಬಾಣದಲ್ಲಿ ಮೇಲೆ ಹೇಳಿದ ಮೊನೆ, ಲೋಹ, ಕಡ್ಡಿ, ಗರಿ ಎಂಬ ನಾಲ್ಕುಭಾಗಗಳ ಪ್ರತೀಕವಾಗಿ ಗೋವಿನ ಸ್ತನಗಳಿಂದ ಕರೆದ ಹಾಲನ್ನು ಮೊದಲನೆಯ ದಿನಸ ಸಾಯಂಕಾಲದಲ್ಲಿ ಪಾನಮಾಡಬೇಕು. ಎರಡನೆಯ ದಿನಸ ಪ್ರಾತಃಕಾಲದಲ್ಲಿ ಮೊನೆ, ಲೋಹ, ಕಾಂಡ (ಕಡ್ಡಿ) ಇವುಗಳ ಪ್ರತೀಕವಾಗಿ ಗೋವಿನ ಮೂರು ಕೆಚ್ಚಲುಗಳಿಂದ ಮಾತ್ರ ಕರೆದ ಹಾಲನ್ನು ಪಾನಮಾಡಬೇಕು; ಎರಡನೆಯ ದಿನಸ ಸಾಯಂಕಾಲ ಬಾಣದ ಕಾಂಡ ಮತ್ತು ಮೊನೆ ಇವುಗಳ ಪ್ರತೀಕವಾಗಿ ಗೋವಿನ ಎರಡು ಸ್ತನಗಳಿಂದ ಕರೆದ ಹಾಲನ್ನು ಮಾತ್ರ ಪಾನಮಾಡಬೇಕು. ಮೂರನೆಯ ದಿನಸ ಪ್ರಾತಃಕಾಲ ಒಂದೇ ಆದ ಬಾಣದ ಪ್ರತೀಕವಾಗಿ ಗೋವಿನ ಒಂದು ಸ್ತನದಿಂದ ಲಬ್ಧವಾದ ಹಾಲನ್ನು ಮಾತ್ರ ಪಾನಮಾಡಬೇಕು. ಈ ರೀತಿ ಮಾಡಿದರೆ ವ್ರತವು ಸಫಲವಾಗುವುದು. ಈ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಅಪಸ್ತಂಭಶ್ರೌತಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ—ಚತುರಃಸಾಯಂ ದುಹ್ಯಸ್ತ್ರೀನ್ ಪ್ರಾತದರ್ವ್ವಾ ಸಾಯಮೇಕಮುತ್ತಮೇ(ಅ.ಶ್ರೌ.ಸೂ. ೧೧-೪-೧೦) ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದು. ತೈತ್ತಿರೀಯಸಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿಯೂ ಈ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ—

ಚತುರೋಗ್ರೇ ಸ್ತನಾಸ್ತ್ರತಮುಪೈತ್ಯಥ ತ್ರೀನಥ ದ್ವಾವಭೈಕಮೇತದ್ವೈ ಸುಜಘನಂ
ನಾಮ ಪ್ರತಂ ತಪಸ್ಯಗ್ಂ ಸುವರ್ಗ್ಯಮಥೋ ಪ್ರೈವ ಜಾಯತೇ ಪ್ರಜಯಾ ಪಶುಭಿಃ ||

(ಶ್ರೈ. ಸಂ. ೬-೨-೫-೨)

ಎಂದು ಹೇಳಿದೆ.

ಪರೋವರೀಯಾಂಸೋ ವಾ ಇಮೇ ಲೋಕಾ ಅವಾಗಂಹೀ-
ಯಾಂಸಃ ಪರಸ್ತಾದರ್ವಾಚೀರುಪಸದ ಉಪೈತ್ಯೇಷಾಮೇವ
ಲೋಕನಾನುಭಿಜಿತ್ವೈ ||

ಯಥೋಕ್ತಂ ಸಂಖ್ಯಾವಿಶೇಷಂ ಪ್ರತಂಸತಿ—ಇಮೇ ಪೃಥಿವ್ಯಂತರಿಕ್ಷದ್ಯುಸಪ್ತಲೋಕಾಃ
ಪರೋವರೀಯಾಂಸಃ ಪರಸ್ತಾದೂರ್ಧ್ವಭಾಗೇ ನಿವಸಂತೋಽತ್ಯಂತಂ ವಿಸ್ತೃತಾಃ || ಅವಾಗಂ-
ಧೋಭಾಗೇಂಸಹೀಯಾಂಸೋತಿಶಯೇನಾಣುವತ್ಸಂಕುಚಿತಾಃ || ಸತ್ಯಲೋಕಾದಣುದ್ಯು-
ಲೋಕಃ ತಸ್ಮಾದಪ್ಯಣುರಂತರಿಕ್ಷಲೋಕಃ ತಸ್ಮಾದಪ್ಯಣುಭೂಲೋಕಃ | ಏವಂ ಸತ್ಯಪ-
ಸದೋಽಪಿಪರಸ್ತಾದೂರ್ಧ್ವಲೋಕಸ್ಥಾನೀಯಾತ್ಪ್ರಥಮದಿನಾದಾರಭ್ಯ ತತ್ತದ್ವಿನಾಂತರದಿನೇ-
ಷು ಸ್ತನಸಂಖ್ಯಾಹ್ರಾಸೇನ ಅವಾಗಚೀರುಪೈತ್ಯನುತಿಷ್ಠತೀತಿ ಯದಸ್ತಿ ತದೇಷಾಮೇವ
ಲೋಕಾನಾನುಭಿಜಯಾಯ ಭವತಿ ||

ಪೃಥಿವೀ ಮೊದಲಾದ ಉರ್ಧ್ವಲೋಕಗಳು ಒಂದಕ್ಕಿಂತ ಮತ್ತೊಂದು ವಿಸ್ತಾರವಾಗಿರುವವು.

ಸ್ವರ್ಗಾದೂನಂ ಖಂ ತತೋಽಪಿ ನ್ಯೂನಂ ಭೂನುಂಡಲಂ ತ್ವಿತಿ |

ಲೋಕಾಃ ಪರಸ್ತಾದ್ವಹುಲಾ ಅಥೋಭಶ್ಚಾಲ್ಪರೂಪಕಾಃ ||

ಎಂದರೆ ಎಲ್ಲಕ್ಕೂ ಮೇಲಿರುವ ಸತ್ಯಲೋಕವು ಅತ್ಯಂತ ವಿಸ್ತಾರವಾಗಿರುವುದು. ಅದರ ಕೆಳಗಿರುವ ಸ್ವರ್ಗಲೋಕವು ಸತ್ಯಲೋಕ
ಕ್ಕಿಂತ ಚಿಕ್ಕದು; ಅಂತರಿಕ್ಷಲೋಕವು ಸ್ವರ್ಗಕ್ಕಿಂತ ಚಿಕ್ಕದು. ಭೂಲೋಕವು ಅಂತರಿಕ್ಷಲೋಕಕ್ಕಿಂತ ಚಿಕ್ಕದು. ಈರೀತಿ
ಇರುವುದು ಲೋಕಗಳ ವಿಸ್ತಾರಕ್ರಮದ ಸಂಕೇತವಾಗಿ ಉಪಸತ್ಯಮ್‌ದಲ್ಲಿ ವ್ರತನಿಷ್ಠನಾದ ದೀಕ್ಷಿತನು ಮೊದಲು ದಿನ ನಾಲ್ಕು
ಸ್ತನಗಳಿಂದ ಕರೆದ ಹಾಲನ್ನೂ ಅನಂತರ ಮೂರು, ಅನಂತರ ಎರಡು, ಅನಂತರ ಒಂದು ಸ್ತನದ ಹಾಲನ್ನು ಮಾತ್ರ ಪಾನ
ಮಾಡಬೇಕು. ಎಂದರೆ ಲೋಕವಿಸ್ತಾರಕ್ರಮಸಾರವಾಗಿ ಪಾನಮಾಡುವ ಹಾಲೂ ಕ್ರಮ ಕ್ರಮವಾಗಿ ಕಮ್ಮಿಯಾಗುತ್ತಾ
ಖರಬೇಕು. ಈರೀತಿ ಮಾಡುವುದರಿಂದ ಪೃಥಿವ್ಯಾದಿ ಸ್ವರ್ಗಲೋಕಗಳನ್ನು ಯಜಮಾನನು ಜಯಿಸುವನು ಎಂದರೆ ಪಡೆಯುವನು
ಎಂದರ್ಥವಾಯಿತು. ಈ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ತ್ರೈತ್ತೀಯಸಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿ—

ಪರೋವರೀಯಸೀಮಾಂತರದೀಕ್ಷಾ ಮುಪೇಯಾದ್ಧ್ಯಃ ಕಾನುಯೇತಾಮುಷ್ಮಿನ್
ಲೋಕೇಽರ್ಧುಕಂ ಸ್ಥಾದಿತಿ ಚತುರೋಗ್ರೇನಥ ತ್ರೀನಥ ದ್ವಾವಭೈಕಮೇಷಾ ನೈ ಪರೋವರೀ-
ಯಸ್ಯವಾಂತರದೀಕ್ಷಾ ಮುಷ್ಮಿನ್ನೇವಾಸ್ಮೈ ಲೋಕೇಽರ್ಧುಕಂ ಭವತಿ || (ಶ್ರೈ. ಸಂ. ೬-೨-೩)

ಎಂದು ಹೇಳಿದೆ.

ಉಪಸದ್ಯಾಯ ಮಿಳ್ಳುಷ ಇಮಾಂ ಮೇ ಅಗ್ನೇ ಸಮಿಧಮಿಮಾ-
ಮುಪಸದಂ ವನೇರಿತಿ ತಿಸ್ರಸ್ತಿಸ್ರಃ ಸಾಮಿಧೇನೋ ರೂಪ-
ಸವ್ಯದ್ಧಾ ಏತದ್ವೈ ಯಜ್ಞಸ್ಯ ಸವ್ಯದ್ಧಂ ಯತ್ಕರ್ಮ ಕ್ರಿಯ-
ಮಾಣವ್ಯುಗಭಿವದತಿ ||

ಅಥ ಪೂರ್ವಾಹ್ನಾಪರಾಹ್ನಯೋರ್ವ್ಯವಸ್ಥಿತಾಃ ಸಾಮಧೇನೀಃ ವಿಧತ್ತೇ—ಉಪಸ-
ದ್ಯಾಯೇತ್ಯಾದ್ಯಾ ಅನ್ನಾತಾಸ್ತಿಸ್ರ ಋಚಃ ಪೂರ್ವಾಹ್ನೇ ಸಾಮಿಧೇನೈಃ ಇಮಾಂ ಮೇ ಅಗ್ನೇ
ಇತ್ಯಾದಿಕಾ ಅನ್ನಾತಾ ಸ್ತಿಸ್ರ ಋಚೋಽಪರಾಹ್ನೇ ಸಾಮಿಧೇನೈಃ || ಮಂತ್ರಾಂತರಶಂಕಾವ್ಯು-
ದಾಸೇನ ವೈಶ್ವಾತ್ಮನಃ ಕೃತ್ವಾನ್ವರ್ತಸಾತಃ || ಉಪಸದ್ಯಾಯೋಪಸದಂ ವನೇರಿತ್ಯುಪಶಬ್ದ-
ಯೋಗೇನ ರೂಪಸವ್ಯದ್ಧಿಃ ||

ಈಗ ಉಪಸತ್ಕರ್ಮದಲ್ಲಿ ಪೂರ್ವಾಹ್ನ ಮತ್ತು ಅಪರಾಹ್ನಕಾಲಗಳಲ್ಲಿ ಪರಿಸರೇಕಾದ ಸಾಮಿಧೇನೀಮಂತ್ರಗಳನ್ನು
ತಿಳಿಸುವರು. ಪ್ರಾತಃಕಾಲದಲ್ಲಿ ಆಚರಿಸಲ್ಪಡುವ ಉಪಸದ್ಧೋಮದಲ್ಲಿ ಉಪಸದ್ಯಾಯ ಮಿಳ್ಳುಷೇ (ಋ. ಸಂ. ೭-೧೫-೧)
ಯಃ ಪಂಚ ಚರ್ಷಣೀರಭಿ (೭-೧೫-೨) ಸ ನೋ ವೇದೋ ಅನಾತ್ಯಂ (೭-೧೫-೩) ಎಂಬ ಮೂರು ಋಕ್ಕುಗಳನ್ನೂ
ಅಪರಾಹ್ನದಲ್ಲಿ ಆಚರಿಸಲ್ಪಡುವ ಉಪಸದ್ಧೋಮದಲ್ಲಿ—ಇಮಾಂ ಮೇ ಅಗ್ನೇ ಸಮಿಧಂ (ಋ. ಸಂ. ೨-೬-೧) ಅಯಾತೇ
ಅಗ್ನೇ ವಿಧೇಮ (೨-೬-೨) ತಂ ತ್ವಾ ಗೀರ್ಭಿರ್ಗಿರ್ವಣಸಂ (೨-೬-೩) ಎಂಬ ಮೂರು ಋಕ್ಕುಗಳನ್ನು ಸಾಮಿಧೇನೀಮಂತ್ರ
ಗಳನ್ನಾಗಿ ಪರಿಸರೇಕು. ಈ ಮಂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ—ಅದರಲ್ಲಿಯೂ ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ಇಮಾಂ ಮೇ ಅಗ್ನೇ ಎಂಬ ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿ
ಇಮಾಮುಪಸದಂ ವನೇಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದಗಳ ಪ್ರಯೋಗವು ಉಪಸತ್ಕರ್ಮವನ್ನು ಸೂಚಿಸುವುದು. ಅನುಷ್ಠಾನಮಾಡುವ
ಕರ್ಮದ ವಿವರಣೆಯನ್ನೇ ಹೇಳುವ ಋಕ್ಕುಗಳ ಪಠನದಿಂದ ಆ ಕರ್ಮವು ಸಮ್ಯದ್ಧಿಯಾಗಿ ನೆರವೇರುವುದು.

ಜಘ್ನೀವತೀರ್ಯಾಜ್ಯಾನುವಾಕ್ಯಾಃ ಕುರ್ಯಾತ್ | ಅಗ್ನಿವೃತ್ರಾಣಿ
ಜಂಘನದ್ಯ ಉಗ್ರ ಇವ ಶರ್ಯಹಾ ತ್ವಂ ಸೋಮಾಸಿ ಸತ್ಪತಿ-
ರ್ಗಯಸ್ಥಾನೋ ಅಮೀವಹೇದಂ ವಿಷ್ಣುರ್ವಿಚಕ್ರಮೇ ತ್ರೀಣಿ
ಪದಾ ವಿಚಕ್ರಮ ಇತ್ಯೇತಾಃ ||

ಯಾಜ್ಯಾನುವಾಕ್ಯಾ ವಿಧತ್ತೇ—ಹಂತಿಧಾತ್ವರ್ಥಯುಕ್ತಾ ಜಘ್ನೀವತೀಃ || ತಥಾವಿಧಾ
ಋಚ ಉದಾಹರತಿ || ಅಗ್ನಿವೃತ್ರಾಣೇತಿ ಪುರೋನುವಾಕ್ಯಾ || ಯ ಉಗ್ರ ಇವೇತಿ ಯಾಜ್ಯಾ ||
ತ್ವಂ ಸೋ ವೇತಿ ಪುರೋನುವಾಕ್ಯಾ || ಗಯಸ್ಥಾನ ಇತಿ ಯಾಜ್ಯಾ || ಇದಂ ವಿಷ್ಣುರಿತಿ
ಪುರೋನುವಾಕ್ಯಾ || ತ್ರೀಣಿಪದೇತಿ ಯಾಜ್ಯಾ || ಏತಾಶ್ಚಾಗ್ನಾದಿದೇವಾನಾಂ ಕ್ರಮೇಣ
ದ್ರಷ್ಟವ್ಯಾಃ ||

ಈಗ ಈ ಉಪಸದ್ಧೋಮದಲ್ಲಿ ಯಾಜ್ಯಪುರೋನುವಾಕ್ಯಾಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ವಿವರಿಸುವರು. ಅಗ್ನಿವೃತ್ರಾಣಿ
ಜಂಘನತ್ ಇತ್ಯಾದಿ ಮಂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಹಂತಿಧಾತ್ವರ್ಥವನ್ನು ಸೂಚಿಸುವ ಜಂಘನತ್ ಮೊದಲಾದ ಶಬ್ದಗಳ ಪ್ರಯೋಗವಿರುವುದು

ರಿಂದ ಈ ಋಕ್ಕುಗಳಿಗೆ ಜಘ್ನಿವತೀ ಋಕ್ಕುಗಳೆಂದು ಹೆಸರು. ಈ ಹೋಮದಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿ, ಸೋಮ, ವಿಷ್ಣುಗಳು ಪ್ರಧಾನ ದೇವತೆಗಳಾದ್ದರಿಂದ ಪ್ರತಿ ದೇವತೆಗೂ ಯಾಜ್ಞಪುರೋನುವಾಕ್ಯಾಮಂತ್ರಗಳು ಬೇರೆ ಬೇರೆಯಾಗಿರುವವು. ಹೇಗೆಂದರೆ ಅಗ್ನಿಗೆ—ಅಗ್ನಿವ್ಯಕ್ತಾಣಿ ಜಂಘನತ್ (ಋ. ಸಂ. ೬-೧೬-೩೪) ಎಂಬ ಋಕ್ಕು ಪುರೋನುವಾಕ್ಯಾಮಂತ್ರವು; ಯ ಉಗ್ರ ಇವ ತರ್ಯಾಹಾ (೬-೧೬-೩೯) ಎಂಬ ಋಕ್ಕು ಯಾಜ್ಞಾಮಂತ್ರವು. ಸೋಮದೇವತೆಗೆ—ತ್ವಂ ಸೋಮಾಸಿ ಸತ್ಪತಿಃ (ಋ. ಸಂ. ೧-೯೧-೧೫) ಎಂಬ ಋಕ್ಕು ಪುರೋನುವಾಕ್ಯಾಮಂತ್ರವು; ಗಯಸ್ಥಾನೋ ಅಮಿವಹಾ (೧-೯೧-೧೨) ಎಂಬ ಋಕ್ಕು ಯಾಜ್ಞಾಮಂತ್ರವು; ವಿಷ್ಣುದೇವತೆಗೆ—ಇದಂ ವಿಷ್ಣುರ್ವಿ ಚಕ್ರಮೇ (ಋ. ಸಂ. ೧-೨೨-೧೬) ಎಂಬ ಋಕ್ಕು ಪುರೋನುವಾಕ್ಯಾಮಂತ್ರವು; ತ್ರೀಣಿ ಪದಾ ವಿಚಕ್ರಮೇ (ಋ. ಸಂ. ೧-೨೨-೧೮) ಎಂಬ ಋಕ್ಕು ಯಾಜ್ಞಾಮಂತ್ರವು.

ವಿಪರ್ಯಸ್ತಾಭಿರಪರಾಹ್ಣೇ ಯಜತಿ |

ಯಾಃ ಪೂರ್ವಾಹ್ಣೇ ಪುರೋನುವಾಕ್ಯಾಃ ಉಕ್ತಾಸ್ತಸಾಮಪರಾಹ್ಣೇ ಯಾಜ್ಯಾತ್ವಂ ತಥಾ ತತ್ರತ್ಯಾನಾಂ ಯಾಜ್ಯಾನಾಮಪರಾಹ್ಣೇ ಪುರೋನುವಾಕ್ಯಾತ್ವಂ ಚ ವಿಧತೇ—

ಮೇಲೆ ಅಗ್ನಿಸೋಮವಿಷ್ಣುದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಪುರೋನುವಾಕ್ಯಾ ಮತ್ತು ಯಾಜ್ಞಾಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ಪ್ರತ್ಯೇಕವಾಗಿ ನಿರ್ದೇಶಿಸಲಾಗಿದೆಯಷ್ಟೆ. ಆ ಕ್ರಮದಂತೆ ಪೂರ್ವಾಹ್ಣದಲ್ಲಿ ಉಪಯೋಗಿಸಬೇಕು. ಅಪರಾಹ್ಣಕಾಲದಲ್ಲಿ ಆಚರಿಸಲ್ಪಡುವ ಉಪಸದ್ಧೋಮದಲ್ಲಿ ಇದಕ್ಕೆ ವ್ಯತಿರಿಕ್ತವಾಗಿ ಎಂದರೆ ಯಾಜ್ಞಾಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ಪುರೋನುವಾಕ್ಯಾಮಂತ್ರಗಳನ್ನಾಗಿಯೂ, ಪುರೋನುವಾಕ್ಯಾಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ಯಾಜ್ಞಾಮಂತ್ರಗಳನ್ನಾಗಿಯೂ ಪಠಿಸಬೇಕು. ಈ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ—ಯಾಃ ಪ್ರಾತರ್ಯಾಜ್ಯಾಃ ಸ್ಯುಸ್ತಾಃ ಸಾಯಂ ಪುರೋನುವಾಕ್ಯಾಃ ಕುರ್ಯಾದಯಾತಯಾನುತ್ವಾಯ (ತೈ.ಸಂ. ೬-೨-೩) ಎಂದು ತೈತ್ತಿರೀಯಸಂಹಿತಾವಾಕ್ಯವಿರುವುದು.

ಘ್ನಂತೋ ವಾ ಏತಾಭಿದೇವಾಃ ಪುರೋ ಭಿಂದಂತ ಆಯನ್ಯ-
ದುಪಸದಃ |

ಯಥೋಕ್ತ ಯಾಜ್ಯಾನುವಾಕ್ಯಾಯುಕ್ತಾ ಉಪಸದಃ ಪ್ರಶಂಸತಿ—ಯಾ ಉಕ್ತ ಮಂತ್ರೋಪೇತಾ ಉಪಸದಃ ಸಂತಿ, ಏತಾಭಿದೇವಾ ಅಸುರಾಣಾಂ ತಿಸ್ರಃ ಪುರೋ ವಿದಾರ-
ಯಂತೋಽಸುರಾಂಶ್ಚ ಹಿಂಸಂತ ಆಗತಾಃ ||

ಈ ಯಾಜ್ಞಪುರೋನುವಾಕ್ಯಾಮಂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಹಂತಿಧಾತುವಿನ ಅರ್ಥವನ್ನು ಸೂಚಿಸುವ ಪದಗಳ ಪ್ರಯೋಗವಿರುವದಷ್ಟೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಈ ವಿಧವಾದ ಅರ್ಥಪ್ರತಿಪಾದಕವಾದ ಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ಉಪಯೋಗಿಸಿ ದೇವತೆಗಳು ಉಪಸದ್ಧೋಮಮಾಡಿ ಅಸುರರನ್ನು ಎಂದರೆ ಅಸುರರ ಮೂರು ಪಟ್ಟಣಗಳನ್ನು ಸಂಹಾರಮಾಡುತ್ತಾ ಮುಂದುವರಿದರು ಎಂಬ ಅಭಿಪ್ರಾಯವು ವ್ಯಕ್ತವಾಗುವುದು.

ಸಚ್ಚಂದಸಃ ಕರ್ತವ್ಯಾ ನ ವಿಚ್ಛಂದಸಃ ಯದ್ವಿಚ್ಛಂದಸಃ ಕುರ್ಯಾ-
ದ್ಗ್ರೀವಾಸು ತದ್ಗಂಡಂ ದಧ್ಯಾದೀಶ್ವರೋ ಗ್ಲಾವೋ ಜನಿತೋಃ
ತಸ್ಮಾತ್ಸಚ್ಛಂದಸ ಏನ ಕರ್ತವ್ಯಾ ನ ವಿಚ್ಛಂದಸಃ |

ಉದಾಹೃತಾಸು ಯಾಜ್ಞಾನುವಾಕ್ಯಾಸು ಸರ್ವಾಸು ಯದೇಕವಿಧಂ ಛಂದೋ ದೃಶ್ಯತೇ
ನ ತು ವಿಲಕ್ಷಣಂ ತದನ್ವಯವ್ಯತಿರೇಕಾಭ್ಯಾಂ ವಿಶದಯತಿ—ಸಮಾನಂ ಛಂದೋ ಯಾಸಾಂ
ತಾಃ ಸಚ್ಛಂದಸಃ || ವಿಲಕ್ಷಣಂ ಛಂದೋ ಯಾಸಾಂ ತಾಃ ವಿಚ್ಛಂದಸಃ || ವೈಲಕ್ಷಣ್ಯೇ ಬಾಧ-
ಮಾದ—ವಿಲಕ್ಷಣಚ್ಛಂದಸಾನುನುಷ್ಠಾನೇ ಗ್ರೀವಾಸ್ಥಾನೀಯಾಸೂಪಸತ್ಸು ಗಂಡಮಾಲಾಖ್ಯ
ರೋಗಸ್ಥಾನೀಯಂ ದೋಷಂ ದಧ್ಯಾದುತ್ಪಾದಯೇತ್ || ತಥಾ ಸತಿ ಹೋತಾ ಯಜಮಾನಸ್ಯ
ಗ್ಲಾನಿವಿಶೇಷಾಂಜನಿತೋರುತ್ಪಾದಯಿತುಮೀಶ್ವರಃ ಸಮರ್ಥೋ ಭವೇತ್ || ಅಸ್ವಪಕ್ಷೇ ಬಾಧ-
ಮುಕ್ತ್ವಾ ಸ್ವಪಕ್ಷಮುಪಸಂಹರತಿ—

ಈ ಉಪಸದಿಷ್ಟಿಯಲ್ಲಿ ಯಾಜ್ಞಾಪುರೋನುವಾಕ್ಯಮಂತ್ರಗಳಿಗಾಗಿ ಒಂದೇ ವಿಧವಾದ ಛಂದಸ್ಸಿನ (ಗಾಯತ್ರೀ
ಛಂದಸ್ಸಿನ) ಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ಉಪಯೋಗಿಸಬೇಕು. ಹಾಗೆ ಮಾಡದೆ ಬೇರೆಬೇರೆ ವಿಧದ ಛಂದಸ್ಸಿನ ಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ಉಪಯೋಗಿಸಿ
ಹೋಮಮಾಡಿದಲ್ಲಿ ಯಜ್ಞಮಾಡುವ ಯಜಮಾನನಿಗೆ ಕಂಠವ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ಗಂಡಮಾಲಾ ಎಂಬ ರೋಗವು ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗುವ
ಸಂಭವವುಂಟು. ಈ ಉಪಸತ್ಪರ್ಮವು ಯಜ್ಞಪುರುಷನ ಕಂಠವೆಂದು ಹಿಂದೆಯೇ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿರುವುದರಿಂದ ಈ ಇಷ್ಟಿಯ
ಹೋಮವನ್ನು ಒಂದೇ ವಿಧವಾದ ಛಂದಸ್ಸಿನ ಮಂತ್ರಗಳಿಂದ ಮಾಡಬೇಕು. ಇಲ್ಲದಿದ್ದರೆ ರೋಗವು ಸಂಭವಿಸುವುದು.
ಆದ್ದರಿಂದ ಮಂತ್ರವನ್ನು ಪಠಿಸುವ ಹೋತೃವು ಯಜ್ಞಮಾಡುವ ಯಜಮಾನನಿಗೆ ರೋಗವು ಉಂಟಾಗುವುದಕ್ಕೂ, ಉಂಟಾಗ
ದಿರುವುದಕ್ಕೂ ಕಾರಣನಾಗಿರುವನು. ಈ ಕಾರಣಗಳಿಗಾಗಿ ಹೋತೃವು ಯಜಮಾನನ ಆರೋಗ್ಯವನ್ನು ದೃಷ್ಟಿಯಲ್ಲಿಟ್ಟುಕೊಂಡು
ಒಂದೇವಿಧವಾದ ಛಂದಸ್ಸಿನ ಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ಪಠಿಸುತ್ತಾ ಹೋಮಮಾಡಬೇಕು. ಬೇರೆಬೇರೆವಿಧ ಛಂದಸ್ಸುಗಳ ಮಂತ್ರಗಳನ್ನು
ಉಪಯೋಗಿಸಕೂಡದು.

ತದು ಹ ಸ್ಮಾಹೋಪಾವಿರ್ಜಾನಶ್ರುತೇಯ ಉಪಸದಾಂ ಕಿಲ ವೈ
ತದ್ಬ್ರಾಹ್ಮಣೇ ಯಸ್ಮಾದಪ್ಯಲ್ಲಿಲಸ್ಯ ಶ್ರೋತ್ರಿಯಸ್ಯ ಮುಖಂ
ವೈನ ಜ್ಞಾಯತೇ ತೃಪ್ತಮಿವ ರೇಭತೀವೇತ್ಯಾಜ್ಯಹವಿಷೋ
ಹ್ಯುಪಸದೋ ಗ್ರೀವಾಸು ಮುಖಮುಧ್ಯಾಹಿತಂ ತಸ್ಮಾದ್ಧ ಸ್ಮ
ತದಾದ ||

ಉಪಸದಾಂ ಅಜ್ಯಹವಿಷ್ಯತ್ವಂ ಪ್ರಶಂಸತಿ—ತದು ಹ ತಸ್ಮಿನ್ನೇವೋಕ್ತಾರ್ಥೇ ಕಶ್ಚಿದ್ವ್ಯು-
ತ್ತಾಂತ ಉಚ್ಯತ ಇತಿ ಶೇಷಃ || ಉಪಾವಿರ್ಜಾನುಕಃ ಕಶ್ಚಿದ್ವ್ಯುಷಿಃ ಸ ತು ಜಾನಶ್ರುತೇಯಃ,
ಜನಶ್ರುತಾಯಾಃ ಸ್ತ್ರಿಯಾ ಅಪತ್ಯಂ ಸ ಪುಮಾನುಪಸದಾಂ ಕಿಲ ವೈ, ಉಪಸನ್ನಾನುಕಾನಾಂ
ಕರ್ಮಣಾಮೇವ ವಿಧಾಯಕೇ ಬ್ರಾಹ್ಮಣೇ ತದ್ವಾಕ್ಯಮಾದ ಸ್ಮ || ಕಿಮಾಹೇತಿ ತದುಚ್ಯತೇ ||
ಯಸ್ಮಾತ್ಕಾರಣಾದಲ್ಲಿಲಸ್ಯಾಪಿ ಕುರೂಪಸ್ಯ ಶ್ರೋತ್ರಿಯಸ್ಯ ವೇದಶಾಸ್ತ್ರವಿದೋ ಮುಖಂ ತೃಪ್ತ-
ಮಿವ ದೈನ್ಯ ಹೀನತಯಾ ತೃಪ್ತಿಯುಕ್ತಮೇವ ರೇಭತೀನ ವೇದಶಾಸ್ತ್ರಪಾಠೋಪೇತತ್ವಾಚ್ಛಂ-
ಸನ್ನಿವ ವೈನ ಜ್ಞಾಯತೇ ವಿಶೇಷೇಣಾವಶ್ಯಂ ಪ್ರತೀಯತೇ || ಇತ್ಯೇತದೃಷೇವರ್ವಚನಂ ತಸ್ಯ
ವಚನಸ್ಯಾಭಿಪ್ರಾಯ ಉಚ್ಯತೇ || ಗ್ರೀವಾಸ್ಥಾನೀಯಾ ಉಪಸದ ಅಜ್ಯಹವಿಷ್ಯಾ ಅತ ಏನ

ಶೋಭನಾಪಾಃ || ಲೋಕೇಽಪಿ ಶೋಭನಾನಾಸು ಗ್ರೀವಾಸು, ಅಧ್ಯಾಹಿತನಾಶ್ರಿತಂ ಮುಖಂ
ಶ್ಲೋತ್ರಿಯಸಂಬಂಧಿ ತ್ವಸ್ತಾದ್ಯುಪೇತಂ ದೃಶ್ಯತೇ || ತಸ್ಮಾತ್ಕಾರಣಾಚ್ಛೋಭನಗ್ರೀವಾಹಿತ-
ಮುಖಸಾಮ್ಯಮಾಜ್ಯಹವಿಷ್ಯತ್ಪ್ರಮಿತ್ಯಭಿಪ್ರೇತ್ಯ ಸ ಚುಷಿಸ್ತದ್ವಾಕ್ಯಮಾಹ—ಅಥ ಮೀಮಾಂಸಾ |
ಚತುರ್ಥಾಧ್ಯಾಯಸ್ಯ ದ್ವಿತೀಯಪಾದೇ ಚಿಂತಿತಂ ||

“ಯದಾತಿಥ್ಯಾಬರ್ಹಿರೇತದುಪಸತ್ಸತ್ತಿದೇಶನಂ ||
ಸಾಧಾರಣವಿಧಿವಾರ್ತದ್ಯಸ್ತದೀಯಸ್ಯೋಪಸಂಹೃತೇಃ ||
ಬರ್ಹಿಃಶ್ರುತ್ಯೈಕತಾಧಾನಾನ್ನಾತಿದೇಶಸ್ಯ ಲಕ್ಷಣಾ ||
ಅತಿಥ್ಯೋಪಸದ್ಧಿಶ್ಚ ಬರ್ಹಿರೇತತ್ಪ್ರಯುಜ್ಯತೇ ||”

ಜ್ಯೋತಿಷ್ವೋಮೇ ಶ್ರುಯತೇ—ಯದಾತಿಥ್ಯಾಯಾಂ ಬರ್ಹಿಸ್ತದುಪಸದಾಂ ತದಗ್ನಿ-
ಷೋಮೀಯಸ್ಯ ಜೇತಿ || ಶ್ರೀತಂ ಸೋಮಂ ಶಕಟೇವಸ್ಯಾಪ್ಯ ಪ್ರಾಚೀನವಂತಂ ಪ್ರತ್ಯಾನಯ-
ನೇಽಭಿಮುಖೋ ಯಾಮಿಷ್ಠಿಂ ನಿರ್ವಪತಿ ಸೇಯಮಾತಿಥ್ಯಾ || ತತ ಉರ್ಧ್ವಾಂ ತ್ರಿಷು ದಿನೇಷ್ಟ-
ಮುಷ್ಟೀಯಮಾನಾ ಆಹವಸದಃ | ಔಪವಸಥ್ಯೇ ದಿನೇನುಷ್ಠೇಯಾಃ ಸೋಽಗ್ನಿಷೋಮೀಯಾಃ ||
ಪ್ರಾತಿಹ್ಯೇಷ್ಟಾ ನಿರುತಂ ಯದ್ಯರ್ಹಿಸ್ತದ್ವದಿ ತಸ್ಯಾ ಇಷ್ಟೇರಾಚ್ಛಿದ್ಯೋಪಸತ್ಸು ವಿಧೀಯೇತ
ತದಾನೀಮಾತಿಥ್ಯಾವಿಧಾನಮನರ್ಥಕಂ ಸ್ಯಾತ್ || ಯದಿ ತತ್ರೋಪಯುಕ್ತಮಿತರತ್ರ ವಿಧಿ-
ಯತೇ ವಿಧಿಯುಕ್ತವಿಧೀಯೋಗರೂಪೋ ವಿರೋಧಃ ಸ್ಯಾತ್ || ತಸ್ಮಾದಾತಿಥ್ಯಾ ಬರ್ಹಿಷೋ ಯೇ
ಧರ್ಮಾ ಆಶ್ವನಾಲತ್ವಾದಯಸ್ತೇ ಧರ್ಮಾ ಉಪಸತ್ಸುಪಸಂಹ್ರಿಯಂತ ಇತ್ಯತಿದೇಶಪರಂ
ವಾಕ್ಯಮಿತಿ ಪ್ರಾಪ್ತೇ ಬ್ರೂಮಃ || ಬರ್ಹಿಃಶಬ್ದಸ್ಯ ಧರ್ಮಾತಿಥೇಶಪರತ್ವೇ ಲಕ್ಷಣಾ ಪ್ರಸ-
ಜ್ಯತೇ || ಶ್ರುತ್ಯಾ ತು ಬರ್ಹಿಷ ಅತಿಥ್ಯೋಪಸದಗ್ನಿಷೋಮೀಯೇಷ್ಟೇಕತ್ವಂ ಪ್ರತಿಭಾತ್ಯತಃ
ಸಾಧಾರಣ್ಯಮತ್ರ ನಿರ್ಧೇಯಂ || ಅತಿಥ್ಯಾರ್ಥಂ ಯದ್ಬರ್ಹಿರಪಾದೀಯತೇ ತನ್ನ ಕೇವಲಮಾತಿ-
ಥ್ಯಾರ್ಥಂ ಕಿಂತೂಪಸದರ್ಥಮಗ್ನಿಷೋಮೀಯಾರ್ಥಂ ಜೋಪಾದೇಯಮಿತಿ ವಿದಿನಾಕ್ಯ-
ಸ್ಯಾರ್ಥಃ || ತಸ್ಮಾದಾತಿಥ್ಯೋಪಸದಗ್ನಿಷೋಮೀಯಾಸ್ತ್ರಯೋಽಪ್ಯಸ್ಯ ಬರ್ಹಿಷಃ ಪ್ರಯೋ-
ಜಕಾಃ || ದ್ವಾದಶಾಧ್ಯಾಯಸ್ಯ ಪ್ರಥಮಪಾದೇ ಚಿಂತಿತಂ ||

“ಅತಿಥ್ಯಾದಿಗತೇ ಬರ್ಹಿಷ್ಯುಕ್ಷಣಾದಿ ಪೃಥಿಜ್ಜನಾ ||
ಅದ್ವೀಣತಂತ್ರಪ್ರಸಂಗತ್ವಾನ್ವ ಪ್ರಸಂಗಾನಿವಾರಣಾತ್ ||”

ಯದಾತಿಥ್ಯಾಯಾಂ ಬರ್ಹಿಸ್ತದುಪಸದಾಂ ತದಗ್ನಿಷೋಮೀಯಸ್ಯೇತಿ ಶ್ರುತಂ ತತ್ರ
ಬರ್ಹಿಸ್ತ್ರಯಾಣಾಂ ಸಾಧಾರಣಮಿತಿ ಚತುರ್ಥೇ ನಿರೂಪಿತಂ || ತಸ್ಮಿನ್ನಾಧಾರಣೇ ಬರ್ಹಿಷಿ
ಪ್ರೋಕ್ಷಣಾದಿಸಂಸ್ಕಾರಾಃ ಪ್ರತಿಕರ್ಮ ಪೃಥಗನುಷ್ಠೇಯಾಃ || ಕೃತಃ || ತಂತ್ರಪ್ರಯೋಗ-
ಯೋರತ್ರಾಸಂಭವಾತ್ || ನ ತಾವತ್ತಂತ್ರಮಸ್ತಿ, ದರ್ಶನಗತಯಾಗತ್ರಯವದೇಕಕಾಲಿನತ್ವಾ-
ಭಾವಾತ್ || ನಾನಿ ಸ್ತಸಂಗಃ, ಏಕಸ್ಯ ತಂತ್ರನುಷ್ಠೇಯಯೋರಪರಿತತ್ವಾದಿತಿ ಪ್ರಾಪ್ತೇ
ಬ್ರೂಮಃ || ಬರ್ಹಿಷ ಏಕತ್ವಾತ್ಸತ್ಯುಕ್ತೋಕ್ಷಣಾದಿಭಿಃ ಸಂಸ್ಕಾರೇ ಪುನಃ ಪ್ರೋಕ್ಷಣಾದ್ಯ

ಪೇಕ್ಷಾ ನಾಸ್ತಿ || ತೇ ಚ ಪ್ರೋಕ್ಷಣಾದಯಃ ಪ್ರಾಥಮ್ಯಾದಾತಿಥ್ಯಾಯಾಂ ಕಾರ್ಯಾಃ || ತತಃ
ಉಪಸತ್ಸಗ್ನೀಷೋಮೀಯೇ ಚ ಪ್ರಸಂಗಸಿದ್ಧಿರ್ನ ವಾರಯಿತುಂ ಶಕ್ಯತೇ ||

ಈ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಒಂದು ಪೂರ್ವವೃತ್ತಾಂತವನ್ನು ಉದಹರಿಸುವರು. ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಜನಶ್ರುತಾ ಎಂಬ ಸ್ತ್ರೀಯು ಪುತ್ರನಾದ ಉಪಾಸಿ ಎಂಬ ಒಬ್ಬ ಋಷಿಯಿದ್ದನು. ಆ ಋಷಿಯು ಉಪಸತ್ಸರ್ಮವನ್ನು ಅನುಷ್ಠಾನಮಾಡಿದ ಓರ್ವ ಬ್ರಾಹ್ಮಣನ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಇಂತು ಹೇಳಿದನು—ಓರ್ವ ಪುರುಷನು ಅಶ್ಲೀಲ ಎಂದರೆ ಸದಾಚಾರರಹಿತನೂ ಕುರುಪಿಯೂ ಆಗಿದ್ದರೂ ಅವನು ವೇದಶಾಸ್ತ್ರಾಧ್ಯಯನಸಂಪನ್ನನಾಗಿದ್ದರೆ ಅವನ ಮುಖದಲ್ಲಿ ಭಯಭೀತಿಗಳಿಲ್ಲದ ದರ್ಪಯುಕ್ತವಾದ ಒಂದುವಿಧ ಕಳೆಯು ಶೋಭಿಸುತ್ತಿರುವುದು. ಉಪಸದ್ಧೋಮವು ಯಜ್ಞಪುರುಷನ ಗ್ರೀವಾ (ಕಂಠ) ಸ್ಥಾನೀಯವಾಗಿರುವುದು. ಈ ಉಪಸದ್ಧೋಮದಲ್ಲಿ ಆಜ್ಯವೆಂಬ ಹವಿಸ್ಸನ್ನು ಹೋಮಮಾಡುವುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಒಂದು ಅಪೂರ್ವವಾದ ಕಳೆಯು (ಶೋಭೆಯು) ಉಂಟಾಗುವುದು. ಲೋಕವ್ಯವಹಾರದಲ್ಲೆಯೂ ಕೂಡ ಚೆನ್ನಾಗಿ ವೇದಾಧ್ಯಯನಮಾಡಿದ ಶ್ರೋತ್ರಿಯನ ಕಂಠವೂ ಮುಖವೂ ಅಪೂರ್ವ ಶೋಭೆಯಿಂದ ಕೂಡಿರುವುದು ಕಂಡುಬರುತ್ತಿರುವುದು. ಈ ಉಪಮಾನವನ್ನೇ (ಸಾದೃಶ್ಯವನ್ನೇ) ಆ ಋಷಿಯು ಉಪಸದ್ಧೋಮಕ್ಕೆ ಹೋಲಿಸಿ ವಿವರಿಸಿರುವನು.

English Translation

The Atithya-ishti is the very head of the sacrifice (the sacrificial personage); the Upasads are his neck. The two stalks of Kus'a grass (held by the Hotar) are of the same length; for head and neck are equal.

The gods made the Upasads as an arrow (the upasad ceremony served them as an arrow); Agni was its shaft, Soma its steel, Vishnu its point, and Varuna its feathers. The gods holding this arrow represented by the Ajya (at the Upasad ceremony) discharged it, and breaking with it the castles of the Asuras, entered them. For these (deities, Agni and so on) are in the Ajya offering. At first he (the sacrificer) undergoes the religious ceremony of drinking (milk) coming from four nipples (of the cow), for the arrow in the Upasads consists of four parts, viz., shaft, steel, point and feathers. He (subsequently) undergoes the religious ceremony of drinking what comes from three nipples. For the arrow in the Upasads consists of three parts, viz., shaft, steel and point. He undergoes the religious ceremony of drinking what comes from two nipples. For the arrow in the Upasads consists of two parts viz., shaft and point. He undergoes the religious ceremony of drinking what comes from one nipple (alone). For in the Upasads there is only "one" arrow mentioned (as a unit), By means of one alone (i.e. by co-operation of all its parts) effect is produced. The worlds which are above are extended and those which were below, contracted. The priest (in

performing this ceremony) commences by that number of nipples (four) which represents the larger worlds, and proceeds to those which represent the smaller ones. (That is done) for conquering these worlds.

**(Now the Samidheni verses for the forenoon and afternoon
Upasad ceremonies are mentioned).**

Upasadyaya milkushe (7, 15, 1-3) Imam me Agne samidham (2, 6, 7-3) Three Samidheni verses are to be repeated each time (the first set in the forenoon and the second in the afternoon). They are complete in form. When the form is complete, and the verse which is recited alludes to the ceremony which is being performed, then the sacrifice is successful. For Anuvakyas and Yajyas, Jaghnivati verses (such verses, as contain derivatives of the root han to kill) ought to be used. These are : agnir vritrani jamghanat (6, 16, 34); ya agra iva saryaha (6, 16, 39); tvam somasi satpatih (1, 91, 5); gayasphano amivaha (1, 91, 12); idam, Vishnur vichakrame (1, 22, 17); trini pada vichakrame (1, 22, 81). (This is the order for the forenoon ceremony, he inverts the order of these verses (so as to make the Vajya of the forenoon Anuvakya in the afternoon and vice versa). By means of these Upasads the Devas defeated (the Asuras), and breaking down their castles, entered them.

In performing the Upasad ceremony he should use verses in the same metre (for all the Ahutis), not such ones as are in different metres. When the Hotar uses different metres, then he produces the king's evil on the necks (of the sacrificers). Thus the Hotar has it in his power to produce diseases. Thence the mantras (for the chief deities at the Upasad ishti) should be always of the same metre, not of different metres.

Upavah, the son of Janasruta, gave once (when asked) about a Brahman who performed the Upasads, "whence the face of an ugly looking S'rotriya (sacrificial priest) is to be accounted for, "the answer, that the Upasad offerings of melted butter are put as a face over the throat (so as to make it unusually big).

ಇತಿ ಶ್ರೀಮತ್ಸಾಯಣಾಚಾರ್ಯವಿರಚಿತೇ ಮಾಧವೀಯೇ ವೇದಾರ್ಥಪ್ರಕಾಶ
ಐತರೇಯಬ್ರಾಹ್ಮಣಭಾಷ್ಯೇ ಚತುರ್ಥಾಧ್ಯಾಯಸ್ಯ ಅಷ್ಟಮಃ ಖಂಡಃ

ಇಲ್ಲಿಗೆ ಐತರೇಯಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿ ನಾಲ್ಕನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯದ ಎಂಟನೆಯ ಖಂಡವು ಸಮಾಪ್ತವಾದುದು.

ಅಥ ಚತುರ್ಥಾಧ್ಯಾಯೇ ನವಮಃ ಖಂಡಃ

ನಾಲ್ಕನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ ಒಂಭತ್ತನೆಯ ಖಂಡವು

[ಉಪಸದಿಷ್ಟಿಯಲ್ಲಿ ಪಾಲಿಸಬೇಕಾದ ಕೆಲವು ವಿಶೇಷನಿಯಮಗಳು]

ದೇವನರ್ಮ ನಾ ಏತದ್ಯತ್ಪ್ರಯಾಜಾಶ್ಚಾನುಯಾಜಾಶ್ಚಪ್ರಯಾಜ-
ಮನನುಯಾಜಂ ಭವತೀಷ್ಟೈ ಸಂತಿತ್ಯಾ ಅಪ್ರತಿಶರಾಯ |

ಅಥೋಪಸತ್ಸು ಪ್ರಯಾಜಾನನುಯಾಜಾಂಶ್ಚ ನಿಷೇಧತಿ—ಯೇ ಪ್ರಯಾಜಾ ಯೇ
ಚಾನುಯಾಜಾಃ ಸಂತಿ ತದುಭಯಂ ದೇವಾನಾಂ ನರ್ಮ ನೈ ಕವಚಸ್ಥಾನೀಯಂ || ಅತ ಏನ
ಶಾಖಾಂತರೇ ಸಮಾಮನಂತಿ—‘ಯತ್ಪ್ರಯಾಜಾ ಅನುಯಾಜಾ ಇಜ್ಯಂತೇ ನರ್ಮ ನಾ ಏತ-
ದ್ಯಜ್ಞಾಯ ಕ್ರಿಯತೇ ನರ್ಮ ಯಜಮಾನಾಯ ಭ್ರಾತೃವ್ಯಾಭಿಭೂತ್ಯೈ’ ಇತಿ || ಏವಂ ಸತ್ಯ-
ಪಸದಾಖ್ಯಂ ಕರ್ಮ ಪ್ರಯಾಜಾನುಯಾಜರಹಿತಂ ಕರ್ತವ್ಯಂ ಕವಚಸ್ಥಾನುಪಯುಕ್ತತ್ವಾತ್ ||
ಪರಕೀಯಪ್ರಹಾರಾದ್ರಕ್ಷಾರ್ಥಂ ಹಿ ಕವಚಂ ಸಂಪಾದ್ಯತೇ || ನಾತ್ರ ಪರಪ್ರಹಾರಃ ಸಂಭವತಿ ||
ಪೂರ್ವೋಕ್ತಾಯಾ ಇಷೋಸ್ತೀಕ್ಷ್ಣತ್ವೇನ ಸಕೃತ್ಪ್ರಯೋಗಾದೇವ ನಾರಿತೇಷು ಶತ್ರುಷು
ಪ್ರಹತ್ಯಾಣಾನುಭಾವಾತ್ || ಏವಂ ಸತಿ ಯದಿ ಕವಚಂ ಸಂಪಾದ್ಯತೇ ತದಾನೀಂ ಸ್ವಕೀಯಾ
ಯಾ ಇಷೋರತೀಕ್ಷ್ಣತ್ವಂ ಶಂಕೈತ ಸ್ವಸ್ಯ ಚ ಶತ್ರುಭಿಃ ಸಂಪಾದಿತಾ ಪ್ರತಿಹಿಂಸಾ ಶಕ್ಯೇ-
ತ ತಚ್ಚಾಯುಕ್ತಂ || ತಸ್ಮಾದಿಷ್ಟೈ ಸಂತಿತ್ಯೈ ಸ್ವಕೀಯಸ್ಯ ಬಾಣಸ್ಯ ಸಮ್ಯಕ್ತೀಕ್ಷ್ಣತ್ವಾರ್ಥ-
ಮಪ್ರತಿಶರಾಯ ಸ್ವೇಷು ಶತ್ರುಕರ್ತೃಕಪ್ರತಿಹಿಂಸಾಯಾಃ ಶಂಕಾಪರಿಹಾರಾರ್ಥಂ ಚ
ಪ್ರಯಾಜಾನುಯಾಜವರ್ಜನಂ ಯುಕ್ತಂ || ತಥಾ ಚಾಽಽಶ್ವಲಾಯನ ಅಹ—‘ಸ್ವಿಷ್ಟಕೃದಾದಿ
ಲುಪ್ಯತೇ ಪ್ರಯಾಜಾ ಆಜ್ಯಭಾಗೌ ಚ’ ಇತಿ || ಸ್ವಿಷ್ಟಕೃದಾದಿಷ್ಟಂತರ್ಭಾವಾದನುಯಾಜ-
ಲೋಪೋ ಯುಕ್ತ ಏನ ||

ಇಷ್ಟಿಗಳಲ್ಲಿ ಮಾಡುವ ಪ್ರಯಾಜ ಮತ್ತು ಅನುಯಾಜ ಹೋಮಗಳು ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಕವಚದಂತಿರುವವು
(Armour) ತೈತ್ತಿರೀಯಸಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿ—ಯತ್ಪ್ರಯಾಜಾನುಯಾಜಾ ಇಜ್ಯಂತೇ ನರ್ಮೈವ ತದ್ಯಜ್ಞಾಯ
ಕ್ರಿಯತೇ, ನರ್ಮ ಯಜಮಾನಾಯ ಭ್ರಾತೃವ್ಯಾಭಿಭೂತ್ಯೈ (ತೈ. ಸಂ. ೨-೬-೧-೫) ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದು.
ದೇವತೆಗಳು ಮಾಡುವ ಯುದ್ಧದಲ್ಲಿ ಕವಚಗಳ ಅವಶ್ಯಕತೆ ಇಲ್ಲದ್ದರಿಂದ ಈ ಉಪಸತ್ಸರ್ವದಲ್ಲಿ ಕವಚಸ್ಥಾನೀಯವಾದ
ಪ್ರಯಾಜ ಮತ್ತು ಅನುಯಾಜ ಹೋಮಗಳನ್ನು ಮಾಡಬೇಕಾಗಿಲ್ಲ. ಯುದ್ಧದಲ್ಲಿ ಕವಚಗಳ ಪಾತ್ರವೇನೆಂದರೆ, ಶತ್ರುಗಳ
ಆಯುಧಗಳಿಂದ ತಮ್ಮ ಶರೀರಗಳಿಗೆ ಅಘಾತವಾಗದಂತೆ ರಕ್ಷಿಸುವುದೇ ಆಗಿದೆ. ಶತ್ರುಗಳನ್ನು ಕೊಲ್ಲುವುದಕ್ಕೆ ಸಾಧನವಾದ
ಆಯುಧಗಳಾಗಿರುವುದಿಲ್ಲ. ಹಿಂದೆ ದೇವತೆಗಳು ತ್ರಿಪುರಗಳನ್ನು ಧ್ವಂಸಮಾಡಿದಾಗ ತೀಕ್ಷ್ಣವಾದ ಬಾಣವನ್ನು ಉಪಯೋಗಿಸಿ

ತ್ರಿಪುರಗಳ ನಾಶಮಾಡಿದರು. ಅಲ್ಲಿದ್ದ ಶತ್ರುಗಳು ಎಂದರೆ ಅಸುರರು ಅಲ್ಲಿಂದ ಓಡಿಹೋದರು. ಅನಂತರ ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಎದುರಿಸುವ ಶತ್ರುಗಳೇ ಇಲ್ಲದ್ದರಿಂದ ಶತ್ರುಪ್ರಹಾರಗಳಿಂದ ತಮ್ಮನ್ನು ರಕ್ಷಿಸಿಕೊಳ್ಳಲು ಕವಚಗಳ ಅವಶ್ಯಕತೆಯೇ ಇಲ್ಲವಾಯಿತು. ತಮ್ಮ ತೀಕ್ಷ್ಣವಾದ ಸ್ವಕೀಯ ಬಾಣಗಳಿಂದ ತಮ್ಮನ್ನು ರಕ್ಷಿಸಿಕೊಳ್ಳುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಎಂದರೆ ಅದು ಅರ್ಥವಿಲ್ಲದ ಮಾತಾಗುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ಹೇಗೆ ನೋಡಿದರೂ ಕವಚಗಳ ಅವಶ್ಯಕತೆಯೇ ಇರುವುದಿಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದಲೇ ಈ ಉಪಸದ್ಧೋಮದಲ್ಲಿ ಕವಚ ಸ್ಥಾನೀಯಗಳಾದ ಪ್ರಯಾಜ ಮತ್ತು ಅನುಯಾಜ ಹೋಮಗಳನ್ನು ಮಾಡಬೇಕಾಗಿಲ್ಲ, ಆಶ್ವಲಾಯನರು ಈ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ— ಸ್ವಿಷ್ಟಕೃದಾದಿ ಲುಪ್ತತೇ ಪ್ರಯಾಜಾ ಆಜ್ಯಭಾಗೌ ಚ (ಆಶ್ವ. ಶ್ರೌ. ಸೂ. ೪-೮-೮) ಎಂದು ಹೇಳಿರುವರು. ಈ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಪ್ರಯಾಜಾ ಎಂದು ಮಾತ್ರ ಹೇಳಿ ಅನುಯಾಜಾ ಎಂದು ಹೇಳಿಲ್ಲವಾದ್ದರಿಂದ ಅನುಯಾಜಾ ಹೋಮಗಳನ್ನು ಮಾಡಬಹುದೇ ಎಂದರೆ, ಹಾಗಲ್ಲ. ಸ್ವಿಷ್ಟಕೃದ್ಧೋಮಗಳನ್ನು ಮಾಡಕೂಡದೆಂದು ಅಲ್ಲಿಯೇ ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ಸ್ವಿಷ್ಟಕೃದ್ಧೋಮದ ಅಂಗ ಭೂತವಾದ ಅನುಯಾಜಾಹೋಮಗಳನ್ನು ಮಾಡಕೂಡದೆಂದೇ ಹೇಳಿದಂತಾಯಿತು.

ಸಕೃದತಿಕ್ರಮ್ಯಾಶ್ರಾವಯತಿ ಯಜ್ಞಸ್ಯಾಭಿಕ್ರಾಂತ್ಯಾ ಅನಪಕ್ರಮಾಯ |

ಅತ್ರಾಗ್ನೀಷೋಮವಿಷ್ಟು ರೂಪಾಣಾಂ ದೇವಾನಾಂ ಬಹುತ್ವೇನಾಶ್ರವಣಾರ್ಥಮುತ್ತರ-
ಸ್ತಾದ್ವೇಶಾದಾಹವನೀಯಸ್ಯ ದಕ್ಷಿಣದೇಶಂ ಪ್ರತ್ಯಸದತಿಕ್ರಮಣಂ ಪ್ರಾಪ್ತಂ ತದ್ವಾರಯಿತು-
ಮಾಹ—ವೇದ್ಯಾಹವನೀಯಯೋರ್ಮಧ್ಯೇ ಸಕೃದೇವಾತಿಕ್ರಮ್ಯ ದಕ್ಷಿಣದಿಶ್ಯವಸ್ಥಿತೋ ಬಹು-
ಷು ಯಾಗೇಷು ಪ್ರತ್ಯೇಕಮಾಶ್ರಾವಣಂ ಕುರ್ಯಾತ್ || ಏನಂ ಸತ್ಯುಪಸದ್ಯಜ್ಞಸ್ಯ ಸರ್ವತ
ಆಕ್ರಮಣಂ ಭವತಿ ಸ್ಥೈರ್ಯಂ ಭವತಿ || ಅನ್ಯಥಾ ಪುನಃ ಪುನರುತ್ತರಸ್ಯಾಂ ದಿಶಿ ಗಮನೇ
ಲಬ್ಧ್ವಾನಸರಃ ಸನ್ಯಜ್ಞೋಽಪ್ಯಪಕ್ರಮೇತ್ || ತಸ್ಮಾತ್ಸಕೃದೇವಾತಿಕ್ರಮಣಂ ಯುಕ್ತಂ || ತದಾ-
ಹಾಂಪಸ್ತಂ ಬಿಃ—‘ಧೌವಾದಷ್ಟ್ವಾ ಜುಹ್ವಾಂ ಗೃಹ್ವಾತಿ ಚತುರ ಉಪಭೃತಿ ಘೃತನತಿ ಶಬ್ದೇ
ಜುಹೂಪ್ರಭೃತಾನಾದಾಯ ದಕ್ಷಿಣಾ ಸಕೃದತಿಕ್ರಾಂತ ಉಪಾಂತುಯಾಜವತ್ಪ್ರಚರತಿ’ ಇತಿ ||

ಉತ್ತರಭಾಗದಲ್ಲಿರುವ ವೇದಿಯಲ್ಲಿ ಕುಳಿತಿರುವ ಹೋತೃವು ದೇವತೆಯನ್ನು ದ್ವೇಷಿಸಿ ಹೋಮಮಾಡುವಾಗ ಎಂದರೆ ಯಾಜ್ಞಾನುವಾಕ್ಯಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ಪಠಿಸುವಾಗ ದಕ್ಷಿಣಭಾಗದಲ್ಲಿರುವ ಆಹವನೀಯಾಗ್ನಿಯ ಸಮೀಪಕ್ಕೆ ಬರಬೇಕಾಗುವುದು. ಇದು ಎಲ್ಲಾ ಇಷ್ಟಿಗಳಲ್ಲಿಯೂ ನಡೆಯುವ ಕ್ರಮವು. ಪ್ರತಿದೇವತೆಯ ಹೋಮದಲ್ಲಿಯೂ ಈ ರೀತಿ ಮಾಡಬೇಕಾಗುವುದು. ಇಲ್ಲಿ ಎಂದರೆ ಉಪಸದ್ಧೋಮದಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿ, ಸೋಮ, ವಿಷ್ಟು ಎಂಬ ಮೂರು ಪ್ರಧಾನದೇವತೆಗಳು ಇರುವುದರಿಂದ ಮೂರಾವರ್ತಿ ವೇದ್ಯಾಹವನೀಯಗಳ ಮಧ್ಯೆ ಓಡಾಡಬೇಕಾಗುವುದು. ಆದರೆ ಹಾಗೆ ಮಾಡಕೂಡದು ಎಂದು ಇಲ್ಲಿ ಹೇಳಲಾಗಿದೆ. ಏಕೆಂದರೆ ತ್ರಿಪುರಸಂಹಾರಕಾಲದಲ್ಲಿ ಒಂದಾವರ್ತಿ ಬಾಣಪ್ರಯೋಗ ಮಾಡಿದ್ದರಿಂದಲೇ ಶತ್ರುಗಳು ಪರಾಜಿತರಾಗಿ ಓಡಿಹೋದರು. ಪುನಃ ಪುನಃ ಅವರನ್ನು (ಶತ್ರುಗಳನ್ನು) ಪ್ರಹರಿಸುವ ಅವಶ್ಯಕತೆಯುಂಟಾಗಲಿಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ಅದರ ಪ್ರತೀಕವಾದ ಉಪಸದ್ಧೋಮದಲ್ಲಿ ಪದೇಪದೇ ಅತಿಕ್ರಮಣದ ಎಂದರೆ ವೇದ್ಯಾಹವನೀಯಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಪದೇಪದೇ ಓಡಾಡುವ ಅವಶ್ಯಕತೆ ಇರುವುದಿಲ್ಲ. ಒಂದಾವರ್ತಿ ಮಾಡುವ ಅತಿಕ್ರಮಣದಿಂದಲೇ ಯಜ್ಞವು ನೆರವೇರುವುದು. ಇತರ ಇಷ್ಟಿಗಳಲ್ಲಿರುವಂತೆ ಪದೇಪದೇ ಅತಿಕ್ರಮಣ ಮಾಡಿದರೆ ಯಜ್ಞಕ್ಕೆ ವಿಫಲತನುಂಟುಮಾಡಿದಂತಾಗುವುದು. ಈ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಆಪಸ್ತಂಬ ಶ್ರೌತಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ— ಧೌವಾ-
ದಷ್ಟ್ವಾ ಜುಹ್ವಾಂ ಗೃಹ್ವಾತಿ, ಚತುರಪಭೃತಿ | ಘೃತನತಿ ಶಬ್ದೇ ಜುಹೂಪ್ರಭೃತಾನಾದಾಯ ದಕ್ಷಿಣಾ
ಸಕೃದತಿಕ್ರಾಂತ ಉಪಾಂತುಯಾಜವತ್ಪ್ರಚರತಿ (ಆಪ. ಶ್ರೌ. ಸೂ. ೧೧-೩-೯, ೧೦) ಎಂದು ಹೇಳಿದೆ.

ತದಾಹುಃ ಕ್ರೂರಮಿವ ವಾ ಏತತ್ಸೋಮಸ್ಯ ರಾಜ್ಞೋಽಂತೇ ಚರಂತಿ
ಯದಸ್ಯ ಘೃತೇನಾಂತೇ ಚರಂತಿ ಘೃತೇನ ಹಿ ವಜ್ರೇಣೇಂದ್ರೋ
ವೃತ್ರಮಹನ್ |

ಅಥ ಸಮಂತ್ರಕಂ ಸೋಮಾಪ್ಯಾಯನಂ ವಿಧಾತುಂ ಪ್ರಸ್ತಾತಿ—ತತ್ತತ್ರ ಬ್ರಹ್ಮವಾದಿನ
ವಿನಮಾಹುಃ—ಸೋಮಸ್ಯ ರಾಜ್ಞೋಽಂತೇ ಸಮಾಪೇ ಘೃತೇನ ದ್ರವ್ಯೇಣ ತಾನೂನಪ್ರಸಂ-
ಜ್ಞಕಂ ಕರ್ಮ ಚರಂತ್ಯನುತಿವೃಂತೀತಿ ಯದಸ್ತಿ ತದೇತತ್ಸೋಮಸ್ಯ ರಾಜ್ಞಃ ಸಮಾಪೇ ಕ್ರೂರ-
ಮಿವ ನೈ, ಉಗ್ರಮೇವ ಕರ್ಮ ಚರಂತಿ || ಹಿ ಯಸ್ಮಾತ್ಕಾರಣಾಧ್ಯುತರೂಪೇಣ ವಜ್ರೇಣೇಂ-
ದ್ರೋ ವೃತ್ರಂ ಹತವಾನ್, ತಸ್ಮಾಧ್ಯುತಕರ್ಮ ಕ್ರೂರಂ || ತಚ್ಛಾಖಾಂತರೇ ವಿಸ್ವಷ್ಟಮಾ
ಮ್ನಾತಂ—‘ಘೃತಂ ಖಲು ನೈ ದೇವಾ ವಜ್ರಂ ಕೃತ್ವಾ ಸೋಮಮುಘ್ನಂತಿಕಮಿವ ಖಲು ವಾ
ಅಸ್ಯೈತಚ್ಚರಂತಿ ಯತ್ತಾನೂನಪ್ರೇಣ ಚರಂತಿ’ ಇತಿ ||

ಬ್ರಹ್ಮವಾದಿಗಳು ಎಂದರೆ ಯಜ್ಞಾನುಷ್ಠಾನಕುಶಲರು, ಈರೀತಿ ಹೇಳುವರು—ಹಿಂದೆ ತಾನೂನಪ್ರವೆಂಬ (ಪ್ರಮಾಣ
ವಚನಸ್ವೀಕಾರವೆಂಬ) ಕರ್ಮವನ್ನು ಮಾಡುವಾಗ ದೇವತೆಗಳು (ಅಥವಾ ಋತ್ವಿಕ್ಯಗಳು) ಸೋಮಲತೆಗಳ ಸಮಾವದಲ್ಲಿ ಘೃತ
ಪಾತ್ರೆಯನ್ನಿಟ್ಟು ಅದನ್ನು ಸ್ವರ್ಣಮಾಡಿದರಂದು ಹೇಳಿದೆಯಷ್ಟೆ. ಸೋಮಲತೆಗಳ ಸಮಾವದಲ್ಲಿ (ಅಥವಾ ಅದರಮೇಲೆ) ಘೃತ
ಪಾತ್ರೆಯನ್ನಿಡುವುದು ಮೊದಲಾದ ಕರ್ಮವು ಸೋಮದೇವತೆಯ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಮಾಡುವ ಅಪಚಾರವು ಎಂದರೆ ಕ್ರೂರಕರ್ಮವು
ಎಂದೆಣಿಸಲ್ಪಡುವುದು. ಏಕೆಂದರೆ ಘೃತವು ಕ್ರೂರವಸ್ತುವು. ಹಿಂದೆ ಇಂದ್ರನು ಘೃತರೂಪವಾದ ವಜ್ರಾಯುಧದಿಂದ ವೃತ್ರಾಸುರ
ನನ್ನು ಸಂಹಾರಮಾಡಿದನು. ಆದ್ದರಿಂದ ಕ್ರೂರವಸ್ತುವಾದ ಘೃತದಿಂದ ಪೂರಿತವಾದ ಪಾತ್ರೆಯನ್ನು ಸೋಮದೇವತೆಯ ಸಮಾಪ
ದಲ್ಲಿಡುವುದೂ ಸಹ ಕ್ರೂರಕರ್ಮವಾಯಿತು ಈ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಶಾಖಾಂತರದಲ್ಲಿ ಈರೀತಿ ಹೇಳಿದೆ—ಘೃತಂ ಖಲು ನೈ
ದೇವಾ ವಜ್ರಂ ಕೃತ್ವಾ ಸೋಮಮುಘ್ನಂತಿಕಮಿವ ಖಲು ವಾ ಅಸ್ಯೈತಚ್ಚರಂತಿ ಯತ್ತಾನೂನಪ್ರೇಣ
ಚರಂತಿ (ತೈ. ಸಂ. ೬-೨-೨-೪) ದೇವತೆಗಳು ತಾನೂನಪ್ರವೆಂಬ ಪ್ರಮಾಣವಚನಸ್ವೀಕಾರ ಕರ್ಮವನ್ನು ನೆರವೇರಿಸಿದಾಗ
ಘೃತವನ್ನು ಸ್ಪರ್ಶಿಸಿ ಕರ್ಮವನ್ನು ನೆರವೇರಿಸಿದರು ಘೃತವು ಕ್ರೂರವಾದ ವಜ್ರಾಯುಧಕ್ಕೆ ಸಮಾನವು. ಇಂತಹ ಘೃತವನ್ನು
ಸೋಮದೇವತೆಯ ಸಮಾಪದಲ್ಲಿಟ್ಟು ಪ್ರಮಾಣವಚನವನ್ನು ಸ್ವೀಕರಿಸಿದ್ದರಿಂದ ಸೋಮದೇವತೆಯನ್ನು ವಜ್ರಾಯುಧದಿಂದ
ಪ್ರಹರಿಸಿದಂತೆ ಆಯಿತು ಎಂದು ಈ ವಾಕ್ಯದ ಮುಖ್ಯಾಭಿಪ್ರಾಯವು.

ತದ್ಯದಂಶುರಂಶುಷ್ಟೇ ದೇವ ಸೋಮಾಪ್ಯಾಯತಾಮಿಂದ್ರಾಯೈ-
ಕಥನವಿದ ಆ ತುಭ್ಯಮಿಂದ್ರಃ ಪ್ಯಾಯತಾಮಾ ತ್ವಮಿಂದ್ರಾಯ
ಪ್ಯಾಯಸ್ವಾಪ್ಯಾಯಯೂಸ್ಮಾನ್ಸಖೀನ್ | ಸನ್ಯಾ ಮೇಧಯಾ
ಸ್ವಸ್ತಿ ತೇ ದೇವ ಸೋಮ ಸುತ್ಯಾಮುದ್ಯ ಚಮತೀಯೇತಿ ರಾಜಾ-
ನಮಾಪ್ಯಾಯಂತಿ ಯದೇವಾಸ್ಯ ತತ್ಕ್ರೂರಮಿವಾಂತೇ
ಚರಂತಿ ತದೇವಾಸ್ಯೈತೇನಾಪ್ಯಾಯಯಂತ್ಯಥೋ ಏನಂ
ವರ್ಧಯಂತೈವ |

ತಸ್ಯ ಕ್ರೂರಕರ್ಮಣಃ ಪರಿಹಾರಾಯ ವಿಧತ್ತೇ—ಯದ್ಯಸ್ಮಾತ್ಕಾರಣಾತ್ಸೋಮಸ್ಯ
ರಾಜ್ಞಃ ಸಮೀಪೇ ಘೃತಸಾಧನಕಂ ತಾನೂನಪ್ತಂ ಕರ್ಮ ಕ್ರೂರಂ ತತ್ತಸ್ಮಾತ್ಕಾರಣಾತ್ಕಾರ್ಯ
ಪರಿಹಾರಾಯಾಂಕುರಂತುರಿತಿ ಮಂತ್ರೇಣ ಸೋಮಂ ರಾಜಾನಮಾಪ್ಯಾಯಯೇಯುಃ|ಜಲೇನ
ಪ್ರೋಕ್ಷಣಮಾಪ್ಯಾಯನಂ|| ಏವಂ ಸತಿ ಯತ್ಕ್ರೂರಮಾಚರಿತಂ ತತ್ಸರ್ವಮೇತೇನ ಪ್ರೋಕ್ಷಣೇ-
ನಾಪ್ಯಾಯಯಂತಿ ಶಮಯಂತಿ|| ಅಪಿ ಜೈನಂ ಸೋಮಂ ವರ್ಧಯಂತ್ಯೇವ|| ಮಂತ್ರಸ್ಯಾಯಂ-
ಮರ್ಥಃ|ಹೇ ಸೋಮ ದೇವ, ಇಂದ್ರಾರ್ಥಂ ತೇ ತ್ವದೀಯೋಽಂತುಸ್ತ್ವದವಯವ ಆಪ್ಯಾಯತಾಂ
ವರ್ಧತಾಂ || ಕೇದ್ಯಶಾಯೇಂದ್ರಾಯ || ಏಕಧನವಿದೇ | ಸೋಮರೂಪಂ ಯದೇಕಂ ಧನಂ
ತದ್ವೇತ್ತಿ ವಿಂದತೇ ನೇತೈಕಧನವಿತ್ || ತಸ್ಮಾ ಏಕಧನವಿದೇ | ತುಭ್ಯಂ ತದರ್ಥಮಿಂದ್ರೋ
ವರ್ಧತಾಮಿಂದ್ರಾರ್ಥಂ ಚ ತ್ವಂ ವರ್ಧಸ್ವ || ಸಖೀನಸ್ಮಾನ್ಸ ನ್ಯಾಕ್ಷೇಪೇಣ ಮೇಧಯಾ ಯಜ್ಞ-
ಪ್ರತಿಸಾದಕ ಗ್ರಂಥಧಾರಣಾಶಕ್ತ್ಯಾ ಚಾಪ್ಯಾಯಯ ವರ್ಧಯ || ಹೇ ಸೋಮ ದೇವ ತೇ
ಸ್ತಸ್ತಿ ಕ್ಷೇಮೋಽಸ್ತು || ಯಸ್ಯಾಂ ಕ್ರಿಯಾಯಾಂ ಸೋಮಃ ಸೂಯತೇ ಅಭಿಷ್ಠಾಯತೇ
ಸಾ ಸುತ್ಯಾ || ಉದುತ್ತಮಾ ಸಮಾಪ್ತಿವಿಷಯಗ್ಯಸ್ಯಾಂ ಸುತ್ಯಾಯಾಂ ಸೇಯಮುದ್ಯಕ್ತಾಂ
ಸುತ್ಯಾಮುದ್ಯಚಮುಶೀಯ ಪ್ರಾಪ್ನುಯಾಂ ವಿಘ್ನಮಂತರೇಣ ಸಮಾಪ್ತಿಪರ್ಯಂತಮನುತಿ-
ಷ್ಠೇಯಮಿತಿ || ಶ್ರೌತ ಇತಿ ಶಬ್ದೋ ಮಂತ್ರಸಮಾಪ್ತಾರ್ಥಃ ||

ಮೇಲೆ ಹೀಳಿದ ಕ್ರೂರಕರ್ಮಕ್ಕೆ ಪರಿಹಾರವನ್ನು ಈಗ ಹೇಳುವರು. ಲೋಕದಲ್ಲಿ ರಾಜರೇ ಮೊದಲಾದ ಗಣ್ಯ
ವ್ಯಕ್ತಿಗಳ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಅಪಚಾರವೆಸಗಿದಾಗ ಅವರ ಹ್ನೆಯನ್ನು ಬೇಡಿ]ಸಮಾಧಾನಪಡಿಸುವುದು ರೂಢಿಯಷ್ಟೆ. ಅದರಂತೆ
ಸೋಮರಾಜನ (ಸೋಮದೇವತೆಯನ್ನು ರಾಜನೆಂಬ ಗೌರವಶಬ್ದದಿಂದ ಕರೆಯುವುದು ರೂಢಿಯು) ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಎಂದರೆ
ಸಮೀಪದಲ್ಲಿ ಘೃತವಾತ್ರೆಯನ್ನಿಟ್ಟು ತಾನೂನಪ್ತವೆಂಬ ಕರ್ಮವನ್ನು ಮಾಡಿರುವುದು ಕ್ರೂರವಾದ ಕರ್ಮವಾಯಿತು. ಈ
ಕ್ರೂರಕರ್ಮವಾದ ಅಪಚಾರದ ಪರಿಹಾರಾರ್ಥವಾಗಿ ಸೋಮರಾಜನನ್ನು ಸಮಾಧಾನಪಡಿಸುವುದು ಯುಕ್ತವಾಗಿರುವುದು.
ಜಲದಿಂದ ಸೋಮಲತೆಗಳನ್ನು ಪ್ರೋಕ್ಷಿಸುವುದೇ ಈ ಸಮಾಧಾನಪಡಿಸುವ ಕರ್ಮವು. ಇದಕ್ಕೆ ಆಪ್ಯಾಯನವೆಂದು ಹೆಸರು.
ಈ ಆಪ್ಯಾಯನವೆಂಬ ಜಲಪ್ರೋಕ್ಷಣ ಕರ್ಮದಿಂದ ಸೋಮರಾಜನ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಆಚರಿಸಲ್ಪಟ್ಟ ಕ್ರೂರಕರ್ಮವನ್ನು ಶಮನ
ಮಾಡುವರು ಮತ್ತು ಸೋಮನು ಹರ್ಷದಿಂದ ವೃದ್ಧಿಯನ್ನೈದುವಂತೆ ಮಾಡುವರು. ಅದಕ್ಕಾಗಿ,

ಅಗ್ಂಕುರಗ್ಂಕುಸ್ತೇ ದೇವ ಸೋಮಾಪ್ಯಾಯತಾಮಿಂದ್ರಾಯೈಕಧನವಿದ ಆ ತುಭ್ಯ-
ಮಿಂದ್ರಃ ಪ್ಯಾಯತಾಮಾ ತ್ವಮಿಂದ್ರಾಯ ಪ್ಯಾಯಸ್ಯಾಪ್ಯಾಯಯ ಸಖೀನ್ತ್ಸನ್ಯಾ ಮೇಧಯಾ
ಸ್ತಸ್ತಿ ತೇ ದೇವ ಸೋಮ ಸುತ್ಯಾ (ಮುದ್ಯಚ)ಮುಶೀಯ | (ಶ್ಲೋ. ಸಂ. ೧.೨.೧೧-೧)

ಎಂಬ ಮಂತ್ರವನ್ನು ಪಠಿಸಿ ಜಲಪ್ರೋಕ್ಷಣೆಯನ್ನು ಮಾಡುವರು. ಈ ಮಂತ್ರದ ಬ್ರಾಹ್ಮಣವು ತ್ರೈತ್ತೀಯಸಂಹಿತೆ
ಯಲ್ಲಿಯೇ ಈಡೇ ಹೇಳಿದೆ—

ಅಗ್ಂಕುರಗ್ಂಕುಸ್ತೇ ದೇವ ಸೋಮಾಪ್ಯಾಯತಾಮಿತ್ಯಾಹ ಯದೇವಾಪ್ಯಾಪುನಾ-
ಯತೇ ಯನ್ನೀಯತೇ ತದೇವಾಸ್ಯೈತೇನಾಪ್ಯಾಯಯತ್ಯಾ ತುಭ್ಯಮಿಂದ್ರಃ ಪ್ಯಾಯತಾಮಾ
ತ್ವಮಿಂದ್ರಾಯ ಪ್ಯಾಯಸ್ತೇತ್ಯಾಹೋಭಾವೇವೇಂದ್ರಂ ಚ ಸೋಮಂ ಚಾಪ್ಯಾಯಯತ್ಯಾಪ್ಯಾ-

ಯಸ್ಯ ಸಖೀನ್ದ್ರನ್ಯಾ ಮೇಧಯೇತ್ಯಾಹರ್ಷಿಜೋ ವಾ ಅಸ್ಯ ಸಖಾಯಸ್ತಾನೇನಾಪ್ಯಾಯಯತಿ
ಸ್ವಸ್ತಿ ತೇ ದೇವ ಸೋಮ ಸುತ್ಯಾಮಶೀಯೇತ್ಯಾಹಾಶಿಷಮೇವೈತಾಮಾಶಾಸ್ತೇ |

(ತೈ. ಸಂ. ೬-೨-೨-೪,೫)

ಈ ಮಂತ್ರದ ಅರ್ಥವು ಈರೀತಿ ಇರುವುದು—ಎಲೈ ಸೋಮದೇವನೇ, ನಿನ್ನ ಅಂಶು (ಸೋಮರಸ) ರೂಪವಾದ ಅವಯವವು ಸಮಾಧಾನಗೊಂಡು ವೃದ್ಧಿಯನ್ನೈದಲಿ. ಸೋಮರಸವೆಂಬ ಧನದ ಪ್ರಭಾವವನ್ನು ಚೆನ್ನಾಗಿ ಅರಿತಿರುವ (ಸೋಮರಸಪಾನದಿಂದ ಹರ್ಷಿತನಾದ) ಇಂದ್ರನ ಪ್ರೀತ್ಯರ್ಥವಾಗಿ ನಿನ್ನ ಅವಯವವು ವೃದ್ಧಿಯನ್ನೈದಲಿ. ಎಲೈ ಸೋಮ ದೇವನೇ, ಇಂದ್ರನಿಗಾಗಿ ನೀನೂ ನಿನಗಾಗಿ ಇಂದ್ರನೂ ಇಬ್ಬರೂ ವೃದ್ಧಿಯನ್ನೈದಲಿ ಎಂದರೆ ಸಮಾಧಾನದಿಂದ ಹರ್ಷಯುಕ್ತ ರಾಗಲಿ. ಇದಲ್ಲದೆ ಎಲೈ ಸೋಮದೇವನೇ ಋತ್ವಿಕ್ಯುಗಳಾದ ನಮ್ಮನ್ನೂ ಕ್ಷೇಮದಿಂದಲೂ ಯಜ್ಞಮಾಡುವ ಶಕ್ತಿಸಾಮರ್ಥ್ಯ ಗಳನ್ನು ಕೊಡುವುದರಿಂದಲೂ ತೃಪ್ತಿಗೊಳಿಸು. ಎಲೈ ಸೋಮನೇ, ನಿನಗೆ ಈ ಅಭಿಷವಣಕಾಲದಲ್ಲಿ (ಸೋಮರಸವನ್ನು ಹಿಂಡುವ ಕಾಲದಲ್ಲಿ) ಕ್ಷೇಮವುಂಟಾಗಲಿ ಎಂದು ಮಂತ್ರದ ಮುಖ್ಯಾಭಿಪ್ರಾಯವು. ಇಲ್ಲಿ ಸೋಮಲತೆಗಳನ್ನು ಜಜ್ಜಿ ರಸವನ್ನು ಹಿಂಡುವ ಕರ್ಮಕ್ಕೆ ಅಭಿಷವ ಅಥವಾ ಸುತ್ಯಾ ಎಂದು ಹೆಸರು. ಉದ್ಯಚವೆಂದರೆ ಈ ಸುತ್ಯಾಕರ್ಮದಲ್ಲಿ ಪರಿಸುವ ಕೊನೆಯ ಋಕ್ಯ ಅಥವಾ ಮಂತ್ರವು. ಇಂತಹ ಅರ್ಥವಿರುವ ಈ ಕೊನೆಯ ಮಂತ್ರವನ್ನು ಪಠಿಸಿ ಈ ಕರ್ಮವು ವಿಘ್ನರಹಿತವಾಗಿ ಸಮಾಪ್ತಿಯನ್ನೈದಲೆಂದು ಇಲ್ಲಿ ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಲಾಗಿದೆ.

ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವ್ಯೋರ್ವಾ ಏಷ ಗರ್ಭೋ ಯತ್ಸೋಮೋ ರಾಜಾ ತದ್ಯ-
ದೇಷ್ಟಾ ರಾಯ ಏಷ್ಟಾ ವಾಮಾನಿ ಪ್ರೈಷೇ ಭಗಾಯ | ಋತ-
ಮೃತನಾದಿಭ್ಯೋ ನಮೋ ದಿವೇ ನಮಃ ಪೃಥಿವ್ಯಾ ಇತಿ ಪ್ರಸ್ತರೇ
ನಿಹ್ನ (ಹ್ನ) ವತೇ ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವೀಭ್ಯಾಮೇವ ತಂ ನಮ-
ಸ್ಕುರ್ವಂತ್ಯಥೋ ಏನೇ ವರ್ಧಯಂತೈವ ವರ್ಧಯಂತೈವ ||

ಸಮಂತ್ರಕಂ ನಿಹ್ನವಂ ವಿಧತ್ತೇ—ಯಃ ಸೋಮೋ ರಾಜಾ, ಏಷ ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವ್ಯೋ-
ರೇವ ಗರ್ಭಃ || ಯದ್ಯಸ್ಮಾದೇವಂ ತತ್ತಸ್ಮಾದ್ಗರ್ಭರಕ್ಷಾರ್ಥಂ ಪ್ರಸ್ತರ ಏತನ್ನಾನುಕೇ ದರ್ಭ-
ಮುಷ್ಟಾ ನಿಹ್ನ(ಹ್ನ)ವತೇ ಸಂಪ್ರಣಯಂತಿ ನಮಸ್ಕಾರೋಪಚಾರಂ ಕುರ್ಯರಿತ್ಯರ್ಥಃ ||
ತದೇತದ್ವ್ಯಾವಾಪೃಥಿವೀಭ್ಯಾಮಿತ್ಯಾದಿನಾ ಸ್ಪಷ್ಟೀಕ್ರಿಯತೇ || ಅಪಿ ಚೈನೇ ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವ್ಯಾ
ವರ್ಧಯಂತೈವ ಉತ್ಸಾಹಯುಕ್ತೇ ಕುರ್ವಂತೈವ || ನಿಹ್ನವಪ್ರಕಾರ ಆಪಸ್ತಂಬೇನ ದರ್ಶಿತಃ-
'ಅಥ ನಿಹ್ನವತೇ ದಕ್ಷಿಣೇ ವೇದ್ಯಂತೇ ಪ್ರಸ್ತರಂ ನಿಧಾಯ ದಕ್ಷಿಣಾನ್ವಾಣೇನುತ್ತಾನಾನ್ಯುತ್ಯಾ
ಸನ್ಯಾನ್ನೀಚ ಏಷ್ಟಾ ರಾಯಃ' ಇತಿ || ಅಸ್ಮಾದಭ್ಯುದಯಮಿಚ್ಛತೀತ್ಯೇಷ್ಟಾ ಪ್ರಸ್ತರಃ ಸೋ-
ಮೋ ವಾ || ದೇಹೀತಿ ಪದಮಧ್ಯಾಹರ್ತವ್ಯಂ || ಹೇ ಏಷ್ವಃ ಇತೇ ಅನ್ನಾರ್ಥಂ ಭಗಾಯ
ಸೌಭಾಗ್ಯಾರ್ಥಂ ಚ ರಾಯೋ ಧನಾನಿ ಪ್ರದೇಹಿ || ಯದ್ವಾ || ಏಷ್ಟೇತಿ ಪ್ರಥಮಾಂತಂ ತದಾನೀಂ
ಪ್ರದದಾತ್ತಿತ್ಯಧ್ಯಾಹಾರಃ || ಕಿಂಚ | ಏಷ್ಟಾ ವಾಮಾನ್ಯನ್ಯಾನಪಿ ಕಾಮಾನ್ಪ್ರದದಾತು ಋತ-
ನಾದಿಭ್ಯಃ ಸತ್ಯನಾದಿಭ್ಯೋ ದೇವೇಭ್ಯ ಋತ್ವಿಗೈಜಮಾನೇಭ್ಯೋ ವಾ || ಋತಂ ಸತ್ಯಂ ವದಾ-
ಮೀತಿ ಶೇಷಃ || ತದೇವ ಸತ್ಯವಚನಂ ಸ್ಪಷ್ಟಮುಚ್ಯತೇ || ದಿವೇ ದ್ಯುಲೋಕದೇವತಾಯೈ

ಸಮೋಽಸ್ತು || ಪೃಥಿವ್ಯೈ ಭೂಲೋಕದೇವತಾಯೈ ಸಮೋಽಸ್ತಿಸ್ತಿತಿ || ಶ್ರೌತ ಇತಿಶಬ್ದೋ
ಮಂತ್ರಸಮಾಪ್ತೃರ್ಥಃ || ವರ್ಧಯಂತೇವೇತ್ಯಭ್ಯಾಸೋಽಧ್ಯಾಯ ಸಮಾಪ್ತೃರ್ಥಃ ||

ಅತ್ರ ಮೀಮಾಂಸಾ—

“ ಉಪಸತ್ತು ನಿಷಿದ್ಧೇಭ್ಯಃ ಶಿಷ್ಯಂ ಸರ್ವಂ ಸಮಾಚರೇತ್ |
ಯಾವದುಕ್ತಮುತ್ಯಾಂಸ್ಯೋಽಸ್ತು ಚೋದಕಸ್ಯಾನಿವಾರಣಾತ್ ||
ಸ್ರಾವಾಘಾರೇ ಪುನಃ ಶ್ರುತ್ಯಾ ಶಿಷ್ಯಸ್ಯ ಪರಿಸಂಖ್ಯಯಾ |
ಅಪೂರ್ವಾರ್ಥತ್ವತೋ ವಾಂತ್ಯೋಽನುವಾದಃ ಪ್ರತಿಷೇಧಗೀಃ ” ||

ಜ್ಯೋತಿಷ್ವೋಮೇ ವಿಹಿತಾಗೂಪಸತ್ತು ಪಠ್ಯತೇ—‘ ಅಪ್ರಯಾಜಾಸ್ತಾ ಅನನುಯಾಜಾಃ ’
ಇತಿ || ತತ್ರ ನಿಷಿದ್ಧಾಸ್ತೃಯಾಜಾನುಯಾಜಾನ್ವರ್ಜಯಿತ್ವಾ ಅವಶಿಷ್ಟಂ ಚೋದಕಪ್ರಾಪ್ತ-
ಮಂಗಜಾತಂ ಸರ್ವಮಾಚರೀಣೀಯಮಿತಿಪ್ರಾಪ್ತೇ ಬ್ರೂಮಃ || ಪ್ರಕೃತೌ ವಿಹಿತವಿವ
ಸ್ರಾವಾಘಾರಃ ಪುನರಿಹ ವಿಧೀಯತೇ || ಸ ಚ ಚೋದಕಪ್ರಾಪ್ತಮನ್ಯತ್ಸರ್ವಮಂಗಜಾತಂ
ಪರಿಸಂಚಕ್ಷೇ || ಅನ್ಯಥಾ ಪುನರ್ವಿಧಾನವೈಯರ್ಥಾತ್ || ನನು ಪುನರ್ವಿಧಾನಂ ಪ್ರತಿಪ್ರಸ-
ವಾರ್ಥಂ ಆತವಿವ ಶ್ರುತಿರತ್ರ ಸ್ರಾವಾಘಾರಮಭಾವಶಂಕಾನಿರಾಕರಣಪೂರ್ವಕಂ ವಿದಧಾತಿ—
‘ ನಾನ್ಯಾಮಾಹುತಿಂ ಪುರಸ್ತಾಜ್ಜುಹುಯಾದ್ಯದನ್ಯಾಮಾಹುತಿಂ || ಪುರಸ್ತಾಜ್ಜುಹುಯಾದನ್ಯ-
ಸ್ತುಖಂ ಕುರ್ಯಾತ್ಸ್ತುನೇಷಾಃ ಪಾರಮಾಘಾರಯತಿ ’ ಇತಿ || ಅಯಮರ್ಥಃ | ಸ್ರಾವಾ-
ಘಾರಃ ಸರ್ವತ್ರ ಯಜ್ಞಸ್ಯ ಮುಖಂ ತಥಾ ಸತಿ ಯದಿ ಕಶ್ಚಿನ್ನಂದ ಉಪಸತ್ಪ್ರಯೋಗಾದೌ
ಸ್ರಾವಾಘಾರಮಹುತ್ವಾ ತಸ್ಯ ಸ್ಥಾನೇ ಕಾಂಚಿದನ್ಯಾಮಾಹುತಿಂ ಜುಹುಯಾತ್ತದಾ ಮುಖವ್ಯ-
ತ್ಯಾಸೇನ ಪ್ರತ್ಯವಾಯಂ ಪ್ರಾಪ್ನುಯಾತ್ || ತಸ್ಮಾತ್ಸ್ರಾವಾಘಾರ ಅದೌ ಕರ್ತವ್ಯ ಇತಿ
ನೈತದ್ಯುಕ್ತಂ || ಚೋದಕಪ್ರಾಪ್ತಸ್ಯಾಽಘಾರಸ್ಯಾಕಸ್ಮಾದಭಾವಶಂಕಾಯಾ ಅಯುಕ್ತತ್ವಾತ್ ||
ತಸ್ಮಾತ್ಪರಿಸಂಖ್ಯಾರ್ಥ ಏವ ಪುನರ್ವಿಧಿಃ || ಆಹುತ್ಯಂತರನಿಂದಾ ತು ತಚ್ಛೇಷಭೂತೋರ್ಥ-
ವಾದಃ | ಯದಿ ಪರಿಸಂಖ್ಯಾ ಸ್ಥಾಪಿ ತ್ರಿದೋಷೇತ್ಯುಚ್ಯೇತ ತರ್ಹಿ ಗೃಹನೇಧೀಯವದ-
ಪೂರ್ವಂ ಕರ್ಮಾಸ್ತು || ಪ್ರಯಾಜಾದಿನಿಷೇಧೋ ನಿತ್ಯಾನುವಾದಃ | ಸರ್ವಥಾ ಯಾವ-
ದುಕ್ತಮತ್ರಾನವೇಯಂ ||

ಈಗ ಮಂತ್ರಪೂರ್ವಕವಾಗಿ ನಮಸ್ಕಾರ ಅಥವಾ ಪ್ರಾರ್ಥನಾಕ್ರಮವನ್ನು ಹೇಳುವರು— ಈ ಸೋಮರಾಜನು ದ್ಯಾವಾ
ಪೃಥಿವಿಗಳ (ಭೂಮಿಸ್ವರ್ಗಗಳ) ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಗರ್ಭಸ್ಥಾನೀಯನಾಗಿ ಇರುವನು. ಇಂತಹ ಸೋಮರಾಜನನ್ನು ನಮಸ್ಕಾರ
ಮಾಡುವಾಗ ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವಿಗಳ ಸಂಕೇತವಾದ ಎರಡು ಪ್ರಸ್ತರಗಳನ್ನು ಎಂದರೆ ದರ್ಭೆಗಳ ಕಂತೆಗಳನ್ನು ಮುಷ್ಟಿಯಲ್ಲಿ ಹಿಡಿದು
ಕೊಂಡು ನಮಸ್ಕಾರಪೂರ್ವಕವಾಗಿ ಖುತ್ತಿಕ್ಕುಗಳು ಉಪಚರಿಸುವರು. ಇದನ್ನು ಇಲ್ಲಿ ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವೀಭ್ಯಾಂ ಇತ್ಯಾದಿ
ಶಬ್ದಗಳಿಂದ ಸ್ಪಷ್ಟಪಡಿಸುವರು. ಮತ್ತು ಸೋಮರಾಜನನ್ನು ನಮಸ್ಕರಿಸುವುದರಿಂದ ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವಿಗಳನ್ನು ವೃದ್ಧಿಪಡಿಸಿ
(ತೃಪ್ತಿಪಡಿಸಿ)ದಂತಾಗುವುದು. ಎಂದರೆ ಉತ್ಸಾಹಯುಕ್ತರನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಲಾಗುವುದು. ಈ ವಿಷಯವು ಆಪಸ್ತಂಬ ಶ್ರೌತಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ
ಈರೀತಿ ತಿಳಿಸಲಾಗಿದೆ—ಅಥ ನಿಹ್ನವತೇ ದಕ್ಷಿಣೇ ವೇದ್ಯಂತೇ ಪ್ರಸ್ತರಂ ನಿಧಾಯ ದಕ್ಷಿಣಾನ್ನಾಣೇನುತ್ತಾನಾ-
ನ್ಯತ್ಯತ್ಯಾ ಸನ್ಯಾನ್ವೀಚ ಏಷ್ವಾರಾಯತಃ (ಆಪ. ಶ್ರೌ. ಸೂ. ೧೧-೧-೧೨). ನಿಹ್ನವವನ್ನು ಎಂದರೆ ನಮಸ್ಕಾರವನ್ನು ಮಾಡು

ವಾಗ ಋತ್ವಿಕ್ವುಗಳು ವೇದಿಯ ದಕ್ಷಿಣಭಾಗದಲ್ಲಿ ನಿಂತು ಪ್ರಸ್ತರವನ್ನು ಎಂದರೆ ದರ್ಭೆಯ ಕಂತೆಯನ್ನು ಕೈಯಲ್ಲಿ ಹಿಡಿದು ಎಂದರೆ ಎಡಗೈಯನ್ನು ಕೆಳಗಿರುವಂತೆಯೂ ಬಲಗೈಯನ್ನು ಮೇಲಿರುವಂತೆಯೂ ಹಿಡಿದುಕೊಂಡು,

ಏಷ್ವಾ ರಾಯಃ ಪ್ರೇಷೇ ಭಕ್ಷಾಯರ್ತವೃತವಾದಿಭ್ಯೋ ನಮೋ ದಿನೇ ನಮಃ
ಪೃಥಿವ್ಯೈ | (ತೈ. ಸಂ. ೧-೨-೧೧-೧)

ಎಂಬ ಮಂತ್ರವನ್ನು ಪಠಿಸಿ ವೇದಿಯ ದಕ್ಷಿಣಭಾಗದಲ್ಲಿ ಹಾಕುವರು. ಏಷ್ವಾರಾಯಃ ಇತ್ಯಾದಿ ಮಂತ್ರದ ಅರ್ಥವು ಈರೀತಿಯಾಗಿರುವುದು—ಏಷ್ವಃ ಎಂದರೆ ಇಚ್ಛಿಸುವವರು. ಏನನ್ನು ಎಂದರೆ ನಮ್ಮ (ಋತ್ವಿಕ್ವುಗಳ) ಅಭ್ಯುದಯವನ್ನು ಇಚ್ಛಿಸುವ ಈ ಸೋಮರಾಜನು ಎಂದರ್ಥವು. ಇಂತಹ ಎಲೈ ಸೋಮರಾಜನೇ ನಮಗೆ ಅನ್ನದ್ಯಾಹಾರಗಳನ್ನೂ ಸೌಭಾಗ್ಯವನ್ನೂ ಉಂಟುಮಾಡುವುದಕ್ಕಾಗಿ ನಮಗೆ ಧನವನ್ನು ಒದಗಿಸಿಕೊಡು. (ಒದಗಿಸಿಕೊಡಲಿ) ಮತ್ತು ಸತ್ಯವನ್ನೇ ನುಡಿಯುವ ದೇವತೆಗಳಿಗೂ ಋತ್ವಿಗ್ಯಜಮಾನರಿಗೂ ಸಹ ಸಕಲ ಇಷ್ಟಾರ್ಥಗಳನ್ನು ಒದಗಿಸಿಕೊಡಲಿ. ಸತ್ಯವಾಗಿ ಹೇಳುತ್ತೇನೆ. ಇಗೋ ಈ ದ್ಯುಲೋಕಾಭಿಮಾನಿಯಾದ ದೇವತೆಗೆ ನಮಸ್ಕಾರವು, ಈ ಭೂಲೋಕಾಭಿಮಾನಿಯಾದ ಪೃಥಿವೀ ದೇವತೆಗೆ ನಮಸ್ಕಾರವು ಎಂಬರ್ಥವಿರುವ ಈ ಮಂತ್ರವನ್ನು ಋತ್ವಿಕ್ವುಗಳು ಪಠಿಸಿ ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವಿಗಳನ್ನು ನಮಸ್ಕಾರಮಾಡಿ ಆ ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಉತ್ಸಾಹಯುಕ್ತರನ್ನಾಗಿ ಮಾಡುವರು.

English Translation

(Neither Prayajas nor Anuvajas are to be used at the Upasad Ishti)

The Prayajas as well as the Anuvajas are the armour of the gods. (The Upasad ishti) is to be performed without both, in order to sharpen the arrow for preventing it from recoiling.

The Hotar repeats the mantras (at this occasion) only after having overstepped (the boundary between the Vedi and Ahavaniya fire on all sides) in order to supervene the sacrifice, and prevent it from going.

They (the divines) say: it is, as it were, a cruel act, when they perform the ceremony of (touching) the melted butter (the Tanunaptram) near the king Soma. The reason is, that Indra, using melted butter as his thunderbolt, killed Vritra. (In order to compensate the king Soma for any injury he might have received from the performance of the Tanunaptram ceremony in his presence) they sprinkle the king (Soma) with water (whilst the following mantra is repeated); *amas'ur amas'ush te deva Soma* (Taitt. 1, 2, 11, 2) When they perform this ceremony near him (Soma), which is, as it were, a cruel treatment of him, then they (subsequently) make him (Soma) by this (sprinkling of water) fat (when lying) on her (the Vedi), and make him grow.

The king Soma is the fruit of heaven and earth. When repeating the words: eshta rayah, & c., they (the Hotri prests) throw the two bundles of Kus'a grass (held in their hands, in the southern corner of the Veda), and put their rights hands over their left ones (to cover the Kus'a grass). By making a bow to "heaven and earth" (which are represented by those two bundles of Kus'a grass) they make them both grow.

ಇತಿ ಶ್ರೀಮತ್ಸಾಯಣಾಚಾರ್ಯವಿರಚಿತೇ ಮಾಧವೀಯೇ ವೇದಾರ್ಥಪ್ರಕಾಶ

ಐತರೇಯಬ್ರಾಹ್ಮಣಭಾಷ್ಯಸ್ಯ ಚತುರ್ಥಾಧ್ಯಾಯೇ ನವಮಃ ಖಂಡಃ

ಇಲ್ಲಿಗೆ ಐತರೇಯಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿ ನಾಲ್ಕನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯದ ಒಂಭತ್ತನೆಯ ಖಂಡವು ಸಮಾಪ್ತವಾದುದು.

ಇತಿ ಚತುರ್ಥೋಽಧ್ಯಾಯಃ

ಅಭ್ಯತರೇಯಬ್ರಾಹ್ಮಣೇ ಪಂಚಮಾಧ್ಯಾಯೇ ಪ್ರಥಮಃ ಖಂಡಃ
ಐದನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ ಮೊದಲನೆಯ ಖಂಡವು

[ಸೋಮಕ್ರಯಣ—ಪೂರ್ವೇತಿಹಾಸ]

ಸೀತಿಕೆ

ಇದುವರೆಗೂ ಹಿಂದಿನ ಅಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ ಅಭಿಷ್ಠವ, ಉಪಸತ್, ತಾನೂನಪ್ಪಿ, ಆಪ್ಯಾಯನ, ನಿಹ್ನವ ಎಂಬ ಕರ್ಮಗಳನ್ನು ವಿವರಿಸಿದ್ದಾಯಿತು. ಈಗ ಸೋಮಕ್ರಯವೇ ಮೊದಲಾದ ಕರ್ಮಗಳನ್ನು ಹೇಳಲು ಆರಂಭಿಸಿ, ಸೋಮಕ್ರಯಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ ಒಂದು ಇತಿಹಾಸವನ್ನು ಹೇಳುವರು—

ಸೋಮೋ ವೈ ರಾಜಾ ಗಂಧರ್ವೇಷ್ವಾಸೀತ್ತಂ ದೇವಾಶ್ಚ ಋಷಯಃ-
ಶ್ವಾಭ್ಯಧ್ಯಾಯನ್ಮಥನುಯನುಸ್ಮಾನ್ನೋಮೋ ರಾಜಾಗಚ್ಛೇದಿತಿ
ಸಾ ವಾಗಬ್ರವೀತ್ತೀಕಾಮಾ ವೈ ಗಂಧರ್ವಾ ಮಯೈವ
ಸ್ತ್ರಿಯಾ ಭೂತಯಾ ಪಣಧ್ವಮಿತಿ|ನೇತಿ ದೇವಾ ಅಬ್ರುವನ್ಮಥಂ
ನಯಂ ತ್ವದೃತೇ ಸ್ಯಾಮೇತಿ ಸಾಬ್ರವೀತ್ತೀಣೀತೈವ ಯರ್ಹಿ
ವಾನ|ವೋ ಮಯಾರ್ಥೋ ಭವಿತಾ ತರ್ಹ್ಯೇವ ವೋಹಂ
ಪುನರಾಗಂತಾಸ್ತೀತಿ ತಥೇತಿ ತಯಾ ಮಹಾನಗ್ನ್ಯಾ ಭೂತಯಾ
ಸೋಮಂ ರಾಜಾನಮುಕ್ರೀಣನ್ ||

ಅಭಿಷ್ಠವೋಪಸತ್ತಾನೂನಪ್ತಾಪ್ಯಾಯನನಿಹ್ನವಾಃ ||

ಕಥಿತಾ ಧರ್ಮಸಂಭಾರಾ ವ್ರತೋಪಾಯನಮೇವಃ ಚ ||

ಅಥ ಸೋಮಕ್ರಯಾದ್ಯಾ ವಕ್ತವ್ಯಾಃ || ತತ್ರ ಕ್ರಯಂ ವಕ್ತುಮಾಖ್ಯಾಯಿಕಾಮಾಹ—
ಸ್ವಾನಭ್ರಾಜೇತ್ಯಾದಿ ನಾನುಧಾರಿಣೋ ಗಂಧರ್ವಾ ದ್ಯುಲೋಕೇ ಸೋಮಸ್ಯ ರಕ್ಷಕಾಃ || ತಚ್ಚ
ಶಾಖಾಂತರೇ ಮಂತ್ರವ್ಯಾಖ್ಯಾನ ಬ್ರಾಹ್ಮಣೇ ಶ್ರೂಯತೇ || ‘ ಸ್ವಾನಭ್ರಾಜೇತ್ಯಾಹ | ಏತೇಷಾ-
ನುಮುಷ್ಠಿಲ್ಲೋಕೇ ಸೋಮಮರಕ್ಷಕಃ ’ ಇತಿ || ಅಥವಾ ವಿಶ್ವಾವಸುಪ್ರಭೃತಯಃ ಸೋಮ-
ಸ್ಯಾಪಹಂತಾರೋ ಗಂಧರ್ವಾಃ || ತದಪಿ ತತ್ರೈವ ಶ್ರುತಂ || ‘ ತಂ ಸೋಮನಾಹ್ರಿಯಮಾಣಂ
ಗಂಧರ್ವೋ ವಿಶ್ವಾವಸುಃ ಪರ್ಯಮುಷ್ಣಾತ್ಸ ತಿಸ್ತೋ ರಾತ್ರೀಃ ಪರಿಮುಷಿತೋಽಸತ್ ’ ಇತಿ ||

ತೇಷು ಗಂಧರ್ವೇಷು ಯಃ ಸೋಮ ಅಸೀತ್ತಂ ಸೋಮಂ ಮಿತ್ರಾದಯೋ ದೇವಾ ವಸಿಷ್ಠಾದಿ
 ಪುಷ್ಯಯಕ್ತ ಕೇನ ಪ್ರಕಾರೇಣ ಸೋಮೋಽಸ್ತಾನ್ಪ್ರಾಪ್ನುಯಾಪಿತಿ ವಿಚಾರಿತವಂತಃ || ತದಾನೀಂ
 ಗಂಧರ್ವಾದಯಾಭಿಜ್ಞಾ ವಾಗ್ದೇವೀ ದೇವಾನಬ್ರವೀತ್ || ಗಂಧರ್ವಾಃ ಸರ್ವೇಽಸಿ ಸ್ತ್ರೀ-
 ಲಂಪಟಾಹಂ ಜ ಸ್ತ್ರೀ ಭೂತ್ವಾ ತಿಷ್ಠಾಮ್ಯತೋ ಮಯಾ ಪಣಧ್ವಂ ಸೋಮನುಲೃತ್ವೇನ
 'ಮಾಂ ಗಂಧರ್ವಾಣಾಮಗ್ರೇ ಕುರುತೇತಿ || ತತೋ ದೇವಾ ಅನಂಗೀಕೃತ್ಯ ತ್ವದ್ವತೇ ತ್ವಾಂ
 ವಾಚಂ ವಿನಾ ವಯಂ ಕಥಂ ಸ್ಯಾಮ ಮಂತ್ರರೂಪ ವಾಗ್ರಾಹಿತೈ ಸತಿ ಕರ್ಮಣಾಮಪ್ರವೃತ್ತೇಃ
 ಕೇನ ಪ್ರಕಾರೇಣ ಜೀವಾಮೇತಿ ವಾಚಮಬ್ರುವನ್ || ತತೋ ವಾಗ್ದೇವಾನಬ್ರವೀತ್ ||
 ಸಂದೇಹಂ ಮಾ ಕುರುತಾವಶ್ಯಂ ಮಯಾ ಮೂಲೈನ ಕ್ರೀಣೇತ ಯದೈವ ಮಯಾ
 ಯುಷ್ಮಾಕಂ ಪ್ರಯೋಜನಂ ಭವಿಷ್ಯತಿ ತದೈವಾಹಂ ಪುನರಸಿ ಯುಷ್ಮಾನ್ಪ್ರಾಪ್ಸ್ಯಾಮೀತಿ ||
 ತತೋ ದೇವಾ ಅಂಗೀಕೃತ್ಯ ತಯಾ ವಾಚಾ ಸೋಮಮುಕ್ರೀಣನ್ || ಕೀದೃಶ್ಯಾ ಮಹಾನಗ್ನಾ ||
 ಮಹತೀಜಾಸೌ ನಗ್ನೀ ಜ ಮಹಾನಗ್ನೀ ತಯಾ || ರೂಪಸಂಪತ್ತಿವಿವಕ್ಷಯಾ ಮಹತ್ಸಮುಚ್ಯತೇ ||
 ಜಾಲ್ಯವಿವಿಕ್ಷಯಾ ನಗ್ನತ್ವಂ || ಭೂತಯಾ ತದಾನೀಮೇವ ಕುಮಾರೀರೂಪೇಣ ನಿಷ್ಪನ್ನಯಾ ||
 ತದೇತಜ್ಯಾಪಾಂತರೇ ಸ್ಪಷ್ಟಮಾಮ್ನಾತಂ—ತೇ ದೇವಾ ಅಬ್ರುವನ್ಸ್ಮೀಕಾಮಾ ನೈ
 ಗಂಧರ್ವಾಃ ಸ್ತ್ರಿಯಾ ನಿಷ್ಕ್ರೀಣಾಮೇತಿ || ತೇ ವಾಚಂ ಸ್ತ್ರಿಯಮೇಕಹಾಯನೀಂ ಕೃತ್ವಾ
 ತಯಾ ನಿರಕ್ರೀಣನ್ ' ಇತಿ ||

ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಸೋಮದೇವತೆಯು (ಸೋಮರಾಜನು ಎಂದರೆ ಸೋಮಲತೆಯು) ಗಂಧರ್ವ (ಸ್ವರ್ಗ)ಲೋಕದಲ್ಲಿದ್ದನು. ಅಲ್ಲಿ ಸ್ವಾನ್ಯ ಭ್ರಾತೃ, ಅಂಘೂರಿ, ಬುಭಾರಿ, ಹಸ್ತ, ಸುಹಸ್ತ, ಕೃಶಾನು ಎಂಬ ಏಳುಮಂದಿ ಗಂಧರ್ವರು ಸೋಮರಾಜನ ರಕ್ಷಣಾರ್ಥವಾಗಿ ಇದ್ದರು. ಈ ವಿಷಯವು ಶಾಪಾಂತರದಲ್ಲಿ ಈರಿತಿ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ

ಸ್ಯಾನ ಭ್ರಾತೇತ್ಯಾಹ, ಏತೇ ವಾ ಅಮುಷ್ಮಿನ್ ಲೋಕೇ ಸೋಮನುರಕ್ಷನ್ ||

(ತೈ. ಸಂ. ೬-೧-೧೦-೫)

ಅಥವಾ ವಿಶ್ವಾವಸು ಮೊದಲಾದ ಕೆಲವು ಗಂಧರ್ವರು ಸೋಮವನ್ನು ಅಪಹರಿಸಿ ತಮ್ಮಲ್ಲಿ ಇಟ್ಟುಕೊಂಡಿದ್ದರು ಎಂದು ಮತ್ತೊಂದುಕಡೆ ಹೇಳಿದೆ —

ತಗ್ಂ ಸೋಮನುಮಾಹ್ರಿಯಮಾಣಂ ಗಂಧರ್ವೋ ವಿಶ್ವಾವಸುಃ ಪರ್ಯಮುಷ್ಣಾತ್
 ತಿಸ್ರೋ ರಾತ್ರೀಃ ಪರಿಮುಷಿತೋಽವಸತ್ || (ತೈ. ಸಂ. ೬-೧-೬-೫)

ಎಂದರೆ ಗಾಯತ್ರೀಭಂದಸ್ತು ಶೈವಪುಷ್ಪಯ ರೂಪದಿಂದ ಸ್ವರ್ಗಕ್ಕೆ ಹಾರಿಹೋಗಿ ಅಲ್ಲಿದ್ದ ಸೋಮಲತೆಯನ್ನು ಭೂಮಿಗೆ ತರುತ್ತಿರುವಾಗ ದಾರಿಯಲ್ಲಿ (ಈ ವಿಷಯವನ್ನು ಬೇರೆಕಡೆ ವಿಸ್ತಾರವಾಗಿ ಹೇಳಲಾಗಿದೆ) ವಿಶ್ವಾವಸುವೆಂಬ ಗಂಧರ್ವನು ಅದನ್ನು ಅಪಹರಿಸಿ ತನ್ನಲ್ಲಿ ಮೂರುವಿನಗಳವರೆಗೂ ಇಟ್ಟುಕೊಂಡಿದ್ದನು. ಹೀಗೆ ವಿಶ್ವಾವಸುವಿನ ಬಳಿ ಇದ್ದ ಸೋಮವನ್ನು ಈ ಭೂಮಿಗೆ ತರುವ ಬಗೆ ಹೇಗೆ ಎಂದು ಮಿತ್ರಾದಿ ದೇವತೆಗಳೂ, ವಸಿಷ್ಠಾದಿ ಪುಷಿಗಳೂ ಪರಸ್ಪರ ಕಲೆತು ಮಂತ್ರಾರೋಚನೆ ಮಾಡುತ್ತಿದ್ದರು. ಆಗ ಈ ವಿಷಯವನ್ನು ತಿಳಿದ ವಾಗ್ದೇವತೆಯು ದೇವತೆಗಳ ಜೊತೆಗೆ ಬಂದು—ಎಲೈ ದೇವತೆಗಳೇ, ನೀವು

ಅಲೋಚಿಸುತ್ತಿರುವ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ನನಗೆ ಒಂದು ಉಪಾಯವು ತೋರುವುದು. ಗಂಧರ್ವರೆಲ್ಲರೂ ಸ್ತ್ರೀಕಾಮುಕರು ಎಂದರೆ ಸ್ತ್ರೀಯರಲ್ಲಿ ಅತ್ಯಾಸಕ್ತಿಯುಳ್ಳವರು. ಅವರಿಗೆ ಸ್ತ್ರೀಯರ ಆಸೆಯನ್ನು ತೋರಿಸಿ ಅವರಲ್ಲಿರುವ ಸೋಮವನ್ನು ತರಬಹುದು. ಅದಕ್ಕಾಗಿ ಈಗ ನಾನು ಓರ್ವ ಸುಂದರ ತರುಣಿಯ ರೂಪವನ್ನು ಕೈಗೊಳ್ಳುವೆನು. ನೀವು ತರುಣಿಯ ರೂಪದಿಂದಿರುವ ನನ್ನನ್ನು ಗಂಧರ್ವರಿಗೆ ಮಾರಿ ಅವರಲ್ಲಿರುವ ಸೋಮವನ್ನು ಕ್ರಯಕ್ಕೆ ಪಡೆಯಬಹುದು ಎಂದು ಹೇಳಲು, ಅದಕ್ಕೆ ದೇವತೆಗಳು—ಎಲೈ ವಾಗ್ದೇವಿಯೇ, ನೀನು ನಮ್ಮ ಹಿತದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ಈ ಮಾತನ್ನು ಹೇಳುವೆಯಾದರೂ ಅದನ್ನು ನಾವು ಒಪ್ಪಲು ಸಾಧ್ಯವಿಲ್ಲ. ಏಕೆಂದರೆ ಮಂತ್ರಸ್ವರೂಪಳಾದ ನೀನು ನಮ್ಮನ್ನು ಬಿಟ್ಟುಹೋದರೆ ಮಂತ್ರಸಹಾಯವಿಲ್ಲದೆ ನಾವು ಯಾವ ಯಜ್ಞಾದಿಕರ್ಮಗಳನ್ನು ಮಾಡಲಾರೆವು. ನಮ್ಮ ಜೀವನವೇ ಸಾಧ್ಯವಿಲ್ಲ, ಆದ್ದರಿಂದ ನನ್ನನ್ನು ಬಿಟ್ಟಿರಲಾರೆವು ಎಂದರು. ಅದಕ್ಕೆ ವಾಗ್ದೇವಿಯು ಮತ್ತೆ—ಎಲೈ ದೇವತೆಗಳಿರಾ ನಾನು ಹೇಳುವುದನ್ನು ಕೇಳಿರಿ. ತರುಣಿಯೂ ಸುಂದರಿಯೂ ಆದ ನನ್ನನ್ನು ಗಂಧರ್ವರಿಗೆ ಮಾರಿ ಅವರಿಂದ ಸೋಮವನ್ನು ಕ್ರಯರೂಪದಲ್ಲಿ ಪಡೆಯಿರಿ, ಸ್ವಲ್ಪಕಾಲಾನಂತರ ನಾನು ಆ ಗಂಧರ್ವರನ್ನು ತ್ಯಜಿಸಿ ಮತ್ತೆ ನಿಮ್ಮ ಬಳಿಗೆ ಬರುವೆನು. ಈ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಸಂದೇಹಪಡಬೇಡಿರಿ ಎನ್ನುಲು ಅದಕ್ಕೆ ದೇವತೆಗಳು ಹಾಗೆಯೇ ಆಗಲೆಂದೊಪ್ಪಿ ಸುಂದರಾಕೃತಿಯಿಂದಿರುವ ಆ ವಾಗ್ದೇವತೆಯನ್ನು ಗಂಧರ್ವರಿಗೆ ವಿಕ್ರಯಿಸಿ ಅವರಲ್ಲಿದ್ದ ಸೋಮವನ್ನು ಕೊಂಡುತಂದರು, ಇಲ್ಲಿ ಮಹಾನಗ್ನಾ ಭೂತಯಾ ಎಂದು ಹೇಳಿದೆ. ಎಂದರೆ ವಿಕ್ರಯಕಾಲದಲ್ಲಿ ಗಂಧರ್ವರು ಮೋಹಿಸುಂತೆ ವಾಗ್ದೇವತೆಯು ನಗ್ನಳಾದ (ಬಿತ್ತಳೆ) ಸುಂದರ ತರುಣಿ (ಕುಮಾರಿ)ಯಾಗಿದ್ದಳು ಎಂದಭಿಪ್ರಾಯವು. ಈ ವಿಷಯವು ಶಾಖಾಂತರದಲ್ಲಿ—

ತೇ ದೇವಾ ಅಬ್ರುವನ್ ಸ್ತ್ರೀಕಾಮಾ ನೈ ಗಂಧರ್ವಾಃ ಸ್ತ್ರಿಯಾ ನಿಷ್ಕ್ರೀಣಾಮೇತಿ
ತೇ ವಾಚಗ್ನ್ ಸ್ತ್ರಿಯಮೇಕಹಾಯಿನೀಂ ಕೃತ್ವಾ ತಯಾ ನಿರಕ್ರೀಣನ್ || (ತೈ. ಸಂ. ೬-೧-೬-೫)

ಎಂದು ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ.

ತಾಮನುಕೃತಿಮಸ್ತನ್ನಾಂ ವತ್ಸತರೀಮಾಜಂತಿ ಸೋಮಕ್ರಯಣೀಂ
ತಯಾ ಸೋಮಂ ರಾಜಾನಂ ಕ್ರೀಣಂತಿ ||

ಇದಾನೀಂ ಸೋಮಕ್ರಯಂ ವಿಧತ್ತೇ—ತಾಮನುಕೃತಿಂ ಸ್ತ್ರೀರೂಪಾಂ ವಾಚಮನು-
ಕ್ರಯಮಾಣಾಂ ನಿಷ್ಪನ್ನಾಂ ತತ್ಸದೃಶೀಮಿತ್ಯರ್ಥಃ || ಅಸ್ತನ್ನಾಂ ವೀರ್ಯಸ್ಕಂದನರಹಿತಾಂ
ಅಪ್ರಾಪ್ತಯಾವನಾಂ ವತ್ಸತರೀಮತಿಶಯೇನ ಬಾಲಾಂ ಸೋಮಕ್ರಯಸಾಧನಭೂತಾಂ
ಕಾಂಚಿದ್ಗಾನ್ಮಾಜಂತಿ ಸಂಸಾದಯೇಯುರಿತ್ಯರ್ಥಃ || ತಯಾ ತಾದೃಶ್ಯಾ ಗಮಾ ಸೋಮಂ
ರಾಜಾನಂ ಕ್ರೀಣಂತಿ ಕ್ರೀಣೀಯುಃ || ತಾಂ ಗಾಂ ಮೂಲ್ಯರೂಪೇಣ ದತ್ವಾ ಸೋಮಂ
ಸ್ವೀಕುರ್ಯಃ ||

ದೇವತೆಗಳು ಗಂಧರ್ವರಿಂದ ಸೋಮವನ್ನು ಕೊಂಡುಕೊಳ್ಳುವಾಗ ಮೌಲ್ಯರೂಪವಾಗಿದ್ದ ವಾಗ್ದೇವತೆಯೂ ಸುಂದರಳಾದ ಕುಮಾರಿಯಾಗಿದ್ದಳು ಎಂದರೆ ಪ್ರಾಪ್ತವಯಸ್ಕಳಾಗದೆ, ಪುರುಷಸಂಪರ್ಕವಿಲ್ಲದ ಕುಮಾರಿಯಾಗಿದ್ದಳು. ಆದ್ದರಿಂದ ಈಗಲೂ ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಸೋಮವಿಕ್ರಯವನ್ನು ಮಾಡುವಾಗ ಸ್ತ್ರೀಗೆ ಬದಲಾಗಿ ಇನ್ನೂ ಕರುನನ್ನು ಹಾಕದೆ ಒಂದುವರ್ಷ ಮಾತ್ರ ವಯಸ್ಸಾಗಿರುವ ಹೆಣ್ಣು ಕರುನನ್ನು ಕೊಟ್ಟು ಸೋಮವನ್ನು ಕೊಂಡುಕೊಳ್ಳುವುದು ರೂಢಿಯಾಗಿದೆ. ಸೋಮಕ್ರಯಾರ್ಥವಾಗಿ ಉಪಯೋಗಿಸುವ ಹೆಣ್ಣು ಕರುವು ಹೇಗಿರಬೇಕೆಂಬ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ತೈತ್ತಿರೀಯಸಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿ ಹೀಗೆ ಹೇಳಿದೆ—

ಏಕಹಾಯನ್ಯಾ ಕ್ರೀಣಾತಿ ವಾಚೈವೈನಗ್ಂ ಸರ್ವಯಾ ಕ್ರೀಣಾತಿ ತಸ್ಮಾದೇಕಹಾಯನಾ
ಮನುಷ್ಯಾ ವಾಚಂ ವದಂತ್ಯಕೂಟಯಾಕರ್ಣಯಾಶ್ಲೋಣಯಾಸಪ್ತತಫಯಾ ಕ್ರೀಣಾತಿ ಸರ್ವ-
ಯೈವೈನಂ ಕ್ರೀಣಾತಿ ಯಜ್ಞೇತಯಾ ಕ್ರೀಣೇಯಾದ್ಧುಶ್ವನಾರ್ ಯಜಮಾನಃ ಸ್ಯಾದ್ಯತ್ಯು-
ಷ್ವಯಾನುಸ್ಮರಣೇ ಸ್ಯಾತ್ಪ್ರಮಾಯುಕೋ ಯಜಮಾನಃ ಸ್ಯಾದ್ಯದ್ವಿರೂಪಯಾ ವಾತ್ರಫ್ನೀ
ಸ್ಯಾತ್ಪ್ರ ವಾನ್ಯಂ ಜಿನೀಯಾತ್ತಂ ವಾನ್ಯೋ ಜಿನೀಯಾದರುಣಯಾ ಪಿಂಗಾಕನ್ವೀ ಕ್ರೀಣಾತ್ಯೇ-
ತದ್ವೈ ಸೋಮಸ್ಯ ರೂಪಗ್ಂ ಸ್ವಯೈವೈನಂ ದೇವತಯಾ ಕ್ರೀಣಾತಿ || (ತೈ. ಸಂ. ೬-೧-೬೭)

ಸೋಮವನ್ನು ಕೊಂಡುಕೊಳ್ಳುವಾಗ ಅದರ ಮೌಲ್ಯಕ್ಕಾಗಿ ಕೊಡುವ ಹೆಣ್ಣು ಕರುವಿಗೆ ಒಂದುವರ್ಷ ಮಾತ್ರ ವಯಸ್ಸು
ಗಿರಬೇಕು. ಕ್ರಯವಿಕ್ರಯಕಾಲದಲ್ಲಿ ಸಂದರ್ಭೋಚಿತವಾದ ಮಾತುಗಳನ್ನಾಡಿ ಕೊಂಡುಕೊಳ್ಳಬೇಕು. ಏಕೆಂದರೆ ಮನುಷ್ಯನು
(ಶಿಶುವು) ಹುಟ್ಟಿ ಒಂದು ವರ್ಷವಾದಮೇಲೆ ಮಾತನಾಡುವುದನ್ನು ಕಲಿಯುವನು. ಮತ್ತು ಸೋಮಕ್ರಯಾರ್ಥವಾಗಿ
ಉಪಯೋಗಿಸುವ ಕರುವಿನ ಕೊಂಬು ಸರಿಯಾಗಿರಬೇಕು ಎಂದರೆ ಸೊಟ್ಟಿಗಿರಕೂಡದು, ಮುರಿದುಹೋಗಿರಕೂಡದು ಅಥವಾ
ಒಂದು ಕೊಂಬುಮಾತ್ರವಿರಕೂಡದು, ಎರಡು ಕೊಂಬುಗಳೂ ನೇರವಾಗಿ ಸರಿಯಾಗಿರಬೇಕು; ಕಿವಿಯು ಸಣ್ಣಗಿರಕೂಡದು
ಅಥವಾ ಹರಿದಿರಕೂಡದು; ಕಣ್ಣಿನಲ್ಲಿ ನ್ಯೂನತೆ ಇರಕೂಡದು ಎಂದರೆ ಕುರುಡಾಗಿರಕೂಡದು; ಕುಂಟಾಗಿರಕೂಡದು, ಏಳು
ಗೊರಸುಗಳಿರಕೂಡದು ಎಂದರೆ ನಾಲ್ಕು ಪಾದಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಇರುವ ಎಂಟು ಗೊರಸುಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದು ನ್ಯೂನವಾಗಿರಕೂಡದು.
ಈ ದೋಷಗಳಿಂದ ಹೆಣ್ಣು ಕರುವನ್ನು ಸೋಮಕ್ರಯಾರ್ಥವಾಗಿ ಉಪಯೋಗಿಸಬೇಕು. ಇದಲ್ಲದೆ ಇನ್ನೂ ಕೆಲವು ವಿಶೇಷಾಂಶ
ಗಳನ್ನು ಗಮನಿಸಬೇಕು. ಸೋಮಕ್ರಯಾರ್ಥವಾಗಿ ಉಪಯೋಗಿಸುವ ಕರುವು ಬೆಳ್ಳಗಿದ್ದರೆ ಯಜ್ಞ ಮಾಡುವ ಯಜಮಾನನಿಗೆ
ಕುಷ್ಠ (ತೊನ್ನು) ರೋಗವು ಸಂಭವಿಸುವುದು; ಕರುವು ಕಪ್ಪಗಿದ್ದರೆ ಯಜಮಾನನಿಗೆ ಮರಣವು ಸಂಭವಿಸಬಹುದು; ಕರುವು
ಮಿಶ್ರಬಣ್ಣದ್ದಾದರೆ ಅದು ವೃತ್ತಾಂತಕನಾದ ಇಂದ್ರನಿಗೆ ಪ್ರೀತಿಪಾತ್ರವಾಗಿರುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ಯಜಮಾನನು ತನ್ನ
ಶತ್ರುವನ್ನು ಯುದ್ಧದಲ್ಲಿ ಜಯಿಸಬಹುದು ಅಥವಾ ಶತ್ರುವಿನಿಂದ ಸಂಹರಿಸಲ್ಪಡಲೂ ಬಹುದು; ಆದ್ದರಿಂದ ಈ ವಿಧವಾದ ದೋಷ
ಗಳಿರುವ ಕರುಗಳನ್ನು ಉಪಯೋಗಿಸದೆ ಸ್ವಲ್ಪ ಮಾಸಲು ಕೆಂಪುಬಣ್ಣದ್ದೂ ಕೆಂಗಣ್ಣುಳ್ಳದ್ದೂ (ಅಥವಾ ಹಳದಿಯ ಕಣ್ಣುಳ್ಳದ್ದೂ)
ಆದ ಕರುವನ್ನು ಕೊಟ್ಟು ಸೋಮವನ್ನು ಕೊಂಡುಕೊಳ್ಳಬೇಕು. ಏಕೆಂದರೆ ಸೋಮರಸದ ಬಣ್ಣವು ಮಾಸಲು ಕೆಂಪುಬಣ್ಣದ್ದಾ
ಗಿರುವುದು. ಇತ್ಯಾದಿ ವರ್ಣನೆ ಇದೆ.

ತಾಂ ಪುನರ್ನಿಷ್ಕ್ರೀಣೇಯಾತ್ಪುನರ್ಹಿ ಸಾ ತಾನಾಗಚ್ಛತ್ |

ಮೂಲ್ಯತೇನ ಸೋಮವಿಕ್ರಯಣೇ ದತ್ತಾ ಯಾ ಗೌಸ್ತಸ್ಯಾಃ ಪುನರ್ಮೂಲ್ಯಾಂತರ-
ದಾನೇನ ಸ್ವೀಕರಣಂ ವಿಧತ್ತೇ-ಯಸ್ಮಾದಿಯಂ ವಾಗ್ಗಂಧರ್ವೇಭ್ಯೋ ನಿಷ್ಕ್ರಮ್ಯ ಪುನಸ್ತಾನ್ದೇ-
ವಾನ್ಪ್ರಾಪ್ತೋತ್ತಸ್ಮಾತ್ಸೋಮಕ್ರಯಣ್ಯಾಃ ಪುನರಾದಾನಂ ಯುಕ್ತಂ || ವಾಚೋ ವೃತ್ತಾಂತಃ
ಕಾಶಾಂತರೇ ಸ್ಪಷ್ಟಮಾವ್ನಾತಃ—‘ಸಾ ರೋಹಿದ್ರೂಪಂ ಕೃತ್ವಾ ಗಂಧರ್ವೇಭ್ಯೋಽಪಕ್ರ-
ಮ್ಯಾಽಽಪ್ಯತ್ತದ್ರೋಹಿತೋ ಜನ್ಮತೇ ದೇವಾ ಅಬ್ರುವನ್ತಯಂ ಯುಷ್ಮದಕ್ರಮೀನ್ನಾಸ್ಮಾದು-
ಪಾವರ್ತೇತೇ ವಿಹ್ವಯಾಮಹಾ ಇತಿ ಬ್ರಹ್ಮಗಂಧರ್ವಾ ಅವದನ್ತಗಾಯನ್ದೇವಾಃ ಸಾ ದೇವಾ-
ನ್ಗಾಯನ್ನುಪಾವರ್ತತ ತಸ್ಮಾದ್ಗಾಯಂತಂ ಸ್ತ್ರಿಯಃ ಕಾನುಯಂತೇ’ ಇತಿ ||

ದೇವತೆಗಳು ಸ್ತ್ರೀರೂಪದಿಂದಿದ್ದ ವಾಗ್ಧೇವತೆಯನ್ನು ಗಂಧರ್ವರಿಗೆ ಕೊಟ್ಟು ಸೋಮವನ್ನು ಕೊಂಡುಕೊಂಡರಷ್ಟೆ. ಅನಂತರ ಎಂದರೆ ಅಗ್ನಿಪ್ರಣಯನ ಎಂಬ ಕರ್ಮಾನಂತರ ಆ ವಾಗ್ಧೇವತೆಯು ಒಂದು ಕೆಂಪು ಜಿಂಕೆಯ ಆಕಾರವನ್ನು ತಳೆದು ಗಂಧರ್ವರಿಂದ ತಪ್ಪಿಸಿಕೊಂಡು ಓಡಿಬಂದು ಪುನಃ ದೇವತೆಗಳ ಬಳಿಗೆ ಬಂದಿತು. ಆದ್ದರಿಂದ ಅದರ ಪ್ರತೀಕವಾಗಿ ಸೋಮ ಕ್ರಯಾರ್ಥವಾಗಿ ಕೊಟ್ಟ ಗೋವನ್ನು ದುಡ್ಡು ಕೊಟ್ಟು ಮತ್ತೆ ಹಿಂದಕ್ಕೆ ಕೊಂಡುಕೊಳ್ಳುವುದು ಯುಕ್ತವು. ಈ ವಿಷಯವು ತೈತ್ತಿರೀಯಸಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿ ಹೀಗೆ ಹೇಳಿರುವುದು—

ಸಾ ರೋಹಿದ್ರಾಪಂ ಕೃತ್ವಾ ಗಂಧರ್ವೇಭ್ಯೋಽಪಕ್ರಮ್ಯಾತಿಷ್ಠತ್ತದ್ರೋಹಿತೋ ಜನ್ತು,
ತೇ ದೇವಾ ಅಬ್ರುವನ್ತಪ ಯುಷ್ಮದಕ್ರಮಿನ್ಮಾನ್ಮಾನುಸಾವರ್ತತೇ ವಿಹ್ರಯಾನುಹಾ ಇತಿ,
ಬ್ರಹ್ಮಗಂಧರ್ವಾ ಅವದನ್ಮಗಾಯನ್ ದೇವಾಃ, ಸಾ ದೇವಾನ್ ಗಾಯತ ಉಪಾವರ್ತತ,
ತಸ್ಮಾದ್ಗಾಯಂತಗ್ಗ್ಂಸ್ತ್ರಿಯಃ ಕಾನುಯಂತೇ || (ತೈ. ಸಂ. ೬-೧-೬-೫, ೬)

ವಿಕ್ರಯಾನಂತರ ವಾಗ್ಧೇವತೆಯು ಒಂದು ಕೆಂಪುಜಿಂಕೆಯ ಆಕೃತಿಯನ್ನು ತಳೆದು ಗಂಧರ್ವರಿಂದ ತಪ್ಪಿಸಿಕೊಂಡು ಓಡಿಬಂದಿತು. ಕೆಂಪುಜಿಂಕೆಯ ಉತ್ಪತ್ತಿಗೆ ಇದೇಕಾರಣವು. ಅನಂತರ ತಮ್ಮಿಂದ ತಪ್ಪಿಸಿಕೊಂಡು ಓಡಿಹೋಗುತ್ತಿರುವ (ಕೆಂಪು ಜಿಂಕೆಯ ರೂಪದಲ್ಲಿದ್ದ) ವಾಗ್ಧೇವತೆಯನ್ನು ನೋಡಿ ಗಂಧರ್ವರು ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಕುರಿತು—ಎವೈ ದೇವತೆಗಳಿರಾ, ಇವೇನು ? ನಮಗೆ ನೀವು ಮಾರಿದ ಸ್ತ್ರೀಯನ್ನು ನೀವು ಪುಸಲಾಯಿಸಿ ಮತ್ತೆ ಹಿಂದಕ್ಕೆ ಕರೆಸಿಕೊಳ್ಳುತ್ತೀರಲ್ಲಾ, ಇದು ನ್ಯಾಯವೇ ಎನ್ನಲು ಅದಕ್ಕೆ ದೇವತೆಗಳು ಇಂತೆಂದರು—ನಾವೇನು ಆ ಸ್ತ್ರೀಯನ್ನು ಅಪಹರಿಸಿಕೊಂಡುಬರುತ್ತಿಲ್ಲ. ಇನ್ನೂ ನಮ್ಮ ಬಳಿಗೂ ಬಂದಿಲ್ಲ. ಮಧ್ಯಮಾರ್ಗದಲ್ಲಿ ಓಡಿಬರುತ್ತಿರುವ ಅವಳನ್ನು ನೀವು ನಿಮ್ಮ ಶಕ್ತಿಯಿಂದ ಹಿಂದಕ್ಕೆ ಕರೆಸಿಕೊಳ್ಳಿ ಎಂದರು. ಬಳಿಕ ಗಂಧರ್ವರು ಮಾಯಾ ಮಂತ್ರ ಮೊದಲಾದ್ಯುಪಾಯಗಳಿಂದ ವಾಗ್ಧೇವತೆಯನ್ನು ಹಿಂತಿರುಗಿಸಲು ಪ್ರಯತ್ನ ಪಟ್ಟರು. ದೇವತೆಗಳು ಸುಶ್ರಾವ್ಯ ವಾಗಿ ಹಾಡುತ್ತಿದ್ದರು. ಆ ಸ್ತ್ರೀಯು ಗಂಧರ್ವರ ಉಪಾಯಗಳಿಗೆ ಮರುಳಾಗದೆ ದೇವತೆಗಳ ಗಾನವನ್ನು ಕೇಳುವುದರಲ್ಲಿ ಆಸಕ್ತಳಾಗಿ ಅವರ ಬಳಿಗೆ ಬಂದಳು. ಆದ್ದರಿಂದ ಲೋಕವ್ಯವಹಾರದಲ್ಲಿ ಈಗಲೂ ಜೆನ್ನಾಗಿ ಹಾಡುವ ಪುರುಷರನ್ನು ಸ್ತ್ರೀಯರು ಮೋಹಿಸುತ್ತಾರೆ.

ತಸ್ಮಾದುಪಾಂಶು ವಾಚಾ ಚರಿತವ್ಯಂ ಸೋಮೇ ರಾಜನಿ ಕ್ರೇತೇ
ಗಂಧರ್ವೇಷು ಹಿ ತರ್ಹಿ ವಾಗ್ಧವತ್ತ್ವಿಸಾಗ್ಧಾವೇವ ಪ್ರಣೇಯ-
ಮಾನೇ ಪುನರಾಗಚ್ಛತಿ |

ಮಂತ್ರಾಣಾಂ ಮಂದ್ರಧ್ವನಿಂ ವಿಧತ್ತೇ—ಸೋಮಕ್ರಯಾದೂರ್ಧ್ವಕಾಲೇ ಮೂಲ್ಯ-
ರೂಪಾ ವಾಗ್ಧೇವೀ ಗಂಧರ್ವೇಷು ತಿಷ್ಠತಿ || ಪುನರಪ್ಯಗ್ನಾ ಪ್ರಣೇಯಮಾನೇ ದೇವಾನಾ-
ಗಚ್ಛತಿ || ಯಸ್ಮಾದೇವಂ ತಸ್ಮಾತ್ಸೋಮಕ್ರಯಾದೂರ್ಧ್ವಮಗ್ನಿ ಪ್ರಣಯನಾತ್ಪ್ರಾಗ್ವಾಚೋ-
ಪಾಂಶು ಚರಿತವ್ಯಂ || ಯಥಾ ಪರೈರ್ಧ್ವನಿರ್ನ ಶ್ರೋತೇ ತಥಾ ಮಂತ್ರಸಾತಾದಿಕಂ ಕರ್ತವ್ಯ-
ಮಿತ್ಯರ್ಥಃ ||

ಅತ್ರ ಮೀನಾಂಸಾ || ದ್ವಾದಶಾಧ್ಯಾಯಸ್ಯ ಚತುರ್ಥಸಾದೇ ಚಿಂತಿತಂ—

“ ಕ್ರಯಾಣೇಷು ವಿಕಲ್ಪಃ ಸ್ಯಾತ್ಸಾಹಿತ್ಯಂ ನಾಗ್ರಿಮೋ ಯತಃ ||

ಕಾರ್ಯೈಶ್ಯಮಾನತೇರ್ಲಾಭಾದ್ಧೋಕ್ತೇಶ್ಚ ಸಮುಚ್ಚಯಃ || ”

ಅಜಯಾ ಕ್ರೀಣಾತಿ ಹಿರಣ್ಯೇನ ಕ್ರೀಣಾತಿ ವಾಸಸಾ ಕ್ರೀಣಾತೀತ್ಯಾದೀನಿ ಬಹೂನಿ
ಸೋಮಕ್ರಯಸಾಧನಾನಿ ದ್ರವ್ಯಾಣ್ಯಾಮ್ನಾತಾನಿ ತೇಷಾಂ ಕಾರ್ಯೈರ್ಕಾರ್ಯಾದ್ವಿಶಲ್ಪ ಇತಿ
ಜೇಷ್ಠೈವಂ॥ ಬಹುಭಿರ್ದ್ರವ್ಯೈರ್ವಿಕ್ರೇತುರಾನತೇಃ ಸಾಲಭ್ಯಾದ್ವಶಭಿಃ ಕ್ರೀಣಾತೀತಿ ಸಂಖ್ಯೋ-
ಕ್ತೇಶ್ಚ ಸಮುಚ್ಚಯಃ ॥

ಸೋಮಕ್ರಯಾನಂತರ ಮೌಲ್ಯರೂಪದಿಂದಿದ್ದ ವಾಗ್ದೇವಿಯು ಗಂಧರ್ವರಲ್ಲಿದ್ದಳಷ್ಟೆ. ಅನಂತರ ಎಂದರೆ ಅಗ್ನಿಪ್ರಣಯನಾ
ನಂತರ (ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಉತ್ತರವೇದಿಗೆ ತರುವ ಕರ್ಮ) ವಾಗ್ದೇವತೆಯು ಗಂಧರ್ವರನ್ನು ತ್ಯಜಿಸಿ ದೇವತೆಗಳ ಬಳಿಗೆ ಹಿಂತಿರು
ಗಿದಳು. ಆದ್ದರಿಂದ ಆ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಎಂದರೆ ಸೋಮಕ್ರಯಾನಂತರ ಅಗ್ನಿಪ್ರಣಯನಕರ್ಮದ ಮಧ್ಯವರ್ತಿ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಎಂದರೆ
ವಾಗ್ದೇವತೆಯು ಗಂಧರ್ವರ ಬಳಿ ಇದ್ದ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಮಾಡುವ ಎಲ್ಲಾ ಕಾರ್ಯಕಲಾಪಗಳನ್ನು ಘಟ್ಟಿಯಾಗಿ ಮಾತನಾಡದೆ ಇತರರಿಗೆ
ಕೇಳಿಸದಂತೆ ಮತ್ತನೆಯ ಧ್ವನಿಯಿಂದ ಮಾಡಬೇಕು. ಮಂತ್ರಪಠನವನ್ನು ಸಣ್ಣಧ್ವನಿಯಿಂದಲೇ ಮಾಡಬೇಕು.

English Translation

(The ceremonies of carrying the fire, Soma, and the offerings from their places
in the Prachinavamsa to the Uttara Vedi).

The king Soma lived among the Gandharvas. The Gods and Rishis delibe-
rated, as to how the king might be induced to return to them. Vach (the goddess
of speech) said, the Gandharvas, lust after women. (therefore shall transform
myself into a woman, and then you sell me to them in exchange for Soma.) The
gods answered, No! how may we live without thee? She said, sell me unto
them; if you should want me, I shall return to you. Thus they did. In the
disguise of a big naked women she was sold (by the gods to the Gandharvas) in
exchange for Soma. In limitation (of this precedent) they drive away an imma-
culate cow of one year's age, being the price at which they purchase the king
Soma. She (this cow) may, however, be rebought; for Vach (whom this cow, for
which the Soma is brought, represents) returned to the gods. Thence the mantras
(after Soma has been bought) are to be repeated with a low voice. After Soma
has been bought, Vach is with the Gandharvas; but she returns as soon as the
ceremony of the Agnipranayana is performed.

ಇತಿ ಶ್ರೀಮತ್ಸಾಯಣಾಚಾರ್ಯವಿರಚಿತೇ ಮಾಧವೀಯೇ ನೇದಾರ್ಥಪ್ರಕಾಶ

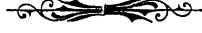
ಐತರೇಯಬ್ರಾಹ್ಮಣಭಾಷ್ಯೇ ಪಂಚಮಾಧ್ಯಾಯಸ್ಯ ಪ್ರಥಮಃ ಖಂಡಃ

ಇಲ್ಲಿಗೆ ಐತರೇಯಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿ ಐದನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ ನೊದಲನೆಯ ಖಂಡವು
ಸಮಾಪ್ತವಾದುದು.

ಅಥ ಪಂಚಮಾಧ್ಯಾಯೇ ದ್ವಿತೀಯಃ ಖಂಡಃ

ಐದನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ ಎರಡನೆಯ ಖಂಡವು

ಅಗ್ನಿಪ್ರಣಯನ (ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಉತ್ತರ ವೇದಿಗೆ ತರುವುದು)

ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಮಾಡಲ್ಪಡುವ ಸೋಮಕ್ರಯಣ (ಸೋಮಲತೆಗಳನ್ನು ಕೊಂಡುಕೊಳ್ಳುವುದು) ಎಂಬ ಕರ್ಮವನ್ನು ಮಾಡಿ ಮುಗಿಸಿದ ಬಳಿಕ ಆಹವನೀಯಕುಂಡದಲ್ಲಿರುವ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಉತ್ತರವೇದಿಗೆ ತೆಗೆದುಕೊಂಡು ಹೋಗುವುದಕ್ಕಾಗಿ ನೆರವೇರಿಸಲ್ಪಡುವ ಅಗ್ನಿಪ್ರಣಯನ ಎಂಬ ಕರ್ಮವನ್ನು ಮಾಡಲು ಅಧ್ವರ್ಯುವು ಹೋತೃವನ್ನು ದ್ವೇಶಿಸಿ—

ಅಗ್ನಯೇ ಪ್ರಣೇಯಮಾನಾಯಾನುಬ್ರೂಹೀತ್ಯಾಹಾಧ್ವರ್ಯುಃ |

ಸೋಮಕ್ರಯಮುಭಿಧಾಯಾಗ್ನಿಪ್ರಣಯನೀಯಾ ಋಚೋ ವಿಧಾತುಮಾದೌ ಪ್ರೈಷ-
ಮಂತ್ರಂ ನಿಧತ್ತೇ—ಪ್ರಾಚೀನವಂಶಗತ ಆಹವನೀಯೇ ಅವಸ್ಥಿತಸ್ಯಾಗ್ನೇಃ ಸೌಮಿಕ್ಯಾಮುತ್ಪ-
ರವೇದ್ಯಾಂ ನಯನಂ ಯದಸ್ತಿ ತದೇತದತ್ರಾಗ್ನಿಪ್ರಣಯನಂ ತತ್ಕರ್ತೃವನ್ನಧ್ವರ್ಯುರಗ್ನಯೇ
ಪ್ರಣೇಯಮಾನಾಯಾನುಬ್ರೂಹೀತಿ ಪ್ರೈಷಮಂತ್ರಂ ಹೋತಾರಮುದ್ದಿಶ್ಯ ಪಠೇತ್ ||

ಎಲೈ ಹೋತೃವೇ ಅಗ್ನಿಪ್ರಣಯನಕಾರ್ಯಕ್ಕಾಗಿ ನಿರ್ದಿಷ್ಟವಾಗಿರುವ ಋಕ್ಕುಗಳನ್ನು ಪಠಿಸು ಎಂದು ಮೇಲಿನ ಪ್ರೈಷ
ಮಂತ್ರದಿಂದ ನಿರ್ದೇಶಿಸುವನು. ಆಗ ಹೋತೃವು ಈ ಕರ್ಮದಲ್ಲಿ ಪಠಿಸಬೇಕಾಗಿರುವ ಎಂಟು ಋಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ—

ಪ್ರ ದೇವಂ ದೇವ್ಯಾ ಧಿಯಾ ಭರತಾ ಜಾತವೇದಸಂ | ಹವ್ಯಾ
ನೋ ವಕ್ಷದಾನುಷಕ್ (ಋ.ಸಂ. ೧೦-೧೭೬-೨) ಇತಿ ಗಾಯತ್ರೀಂ
ಬ್ರಾಹ್ಮಣಸ್ಯಾನುಬ್ರೂಯಾತ್ ||

ತತ್ರ ಹೋತ್ರಾಽನುವಕ್ತವ್ಯಾಸ್ಪೃಕ್ಸು ಪ್ರಥಮಾಮೃಚಂ ನಿಧತ್ತೇ—ಹೇ ಋತ್ವಿಜೋ
ಜಾತವೇದಸಂ ದೇವಂ ದೇವ್ಯಾ ತದ್ರೂಪಪ್ರಕಾಶಿಕಯಾ ತದ್ಭವನಾಯುಕ್ತಯಾ ಧಿಯಾ-
ಪ್ರಭರತ ಪ್ರಕರ್ಷೇಣೋತ್ತರವೇದಿಂ ಪ್ರತಿಹರತ ನಯತ || ಅಯಂ ಚ ಜಾತವೇದಾ ಆನುಷ-
ಗುತ್ತರವೇದ್ಯಾನುನುಷಕ್ತಾಃ ಸನ್ನೋ ಹವ್ಯಾ, ಅಸ್ಮದೀಯಾನಿ ಹವೀಂಷಿ ವಕ್ಷದೇವಾನಾನ್ಪ್ರತಿ-
ವಹತು || ಇತ್ಯುಗೇಷಾ ಗಾಯತ್ರೀಚ್ಛಂದಸ್ಸಾ ತಾಂ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಸ್ಯ ಯಜಮಾನಸ್ಯ ಹೋತ್ರಾಃ-
ನುಬ್ರೂಯಾತ್ ||

ಎಂಬ ಮೊದಲನೆಯ ಋಕ್ಕನ್ನೇ ಪಠಿಸುವನು. ಈ ಋಕ್ಕಿನ ಮುಖ್ಯಾಭಿಪ್ರಾಯವು—ಯಜಮಾನನು ಋತ್ವಿಕ್ಕು
ಗಳನ್ನು ಸಂಬೋಧಿಸಿ, ಎಲೈ ಋತ್ವಿಕ್ಕುಗಳೇ, ಜಾತವೇದನಾಮಕನಾದ ಈ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಈ ದೇವನಿಗೆ ತಕ್ಕ ಸ್ತೋತ್ರಾದಿಗಳಿಂದ

ಮತ್ತು ಸಮಯೋಚಿತವಾದ ಕರ್ಮದಿಂದ ಕೂಡಿ ಉತ್ತರವೇದಿಯಬಳಿಗೆ ತೆಗೆದುಕೊಂಡುಹೋಗಿ ಅನಂತರ ಈ ಅಗ್ನಿಯು ನಾವು ಅರ್ಪಿಸುವ ಹವಿರಾದಿಗಳನ್ನು ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ವಹಿಸಲಿ ಎಂದು. ಈ ಋಕ್ಕು ಗಾಯತ್ರೀಭಂದಸ್ಸಿನದು. ಈ ಭಂದಸ್ಸಿನ ಋಕ್ಕನ್ನೇ ಏತಕ್ಕೆ ಪಠಿಸಬೇಕೆಂದರೆ—

**ಗಾಯತ್ರೋ ವೈ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಸ್ತೇಜೋ ವೈ ಬ್ರಹ್ಮವರ್ಚಸಂ ಗಾಯತ್ರೀ
ತೇಜಸೈವೈನಂ ತದ್ಬ್ರಹ್ಮವರ್ಚಸೇನ ಸಮರ್ಥಯತಿ ||**

ತದೇತತ್ಪ್ರಕಂಸತಿ — ಬ್ರಾಹ್ಮಣಸ್ಯ ಪ್ರಜಾಪತಿಮುಖಜನ್ಯತ್ವಸಾನ್ಯೋನ ಗಾಯತ್ರೀ-
ಸಂಬಂಧಃ || ತೇಜೋ ವಾ ಇತ್ಯಾದಿಕಂ ಪೂರ್ವವದ್ವ್ಯಾಖ್ಯೇಯಂ ||

ಎಂಬ ವಾಕ್ಯದ ಪ್ರಕಾರ ಯಜ್ಞಮಾಡುವ ಯಜಮಾನನು ಬ್ರಾಹ್ಮಣನಾಗಿದ್ದರೆ ಅಗ್ನಿಪ್ರಣಯನಕರ್ಮದಲ್ಲಿ ಗಾಯತ್ರೀ ಭಂದಸ್ಸಿನ ಋಕ್ಕನ್ನು ಪಠಿಸಬೇಕು. ಏಕೆಂದರೆ, ಬ್ರಾಹ್ಮಣನು ಗಾಯತ್ರಿಯ ಸ್ವರೂಪವುಳ್ಳವನು. ಬ್ರಾಹ್ಮಣನು ಪ್ರಜಾಪತಿಯ ಮುಖದಿಂದ ಹುಟ್ಟಿರುವುದರಿಂದ (ಬ್ರಾಹ್ಮಣೋಽಸ್ಯ ಮುಖಮಾಸೀತ್ ಋ. ಸಂ. ೧೦-೯೦-೧೨) ಪ್ರಜಾಪತಿಯ ತೇಜಸ್ಸೇ ಬ್ರಾಹ್ಮಣನಲ್ಲಿರುವುದು. ಗಾಯತ್ರಿಯಲ್ಲಿಯೂ ಅಂತಹ ಬ್ರಹ್ಮವರ್ಚಸ್ಸಿರುವುದು. ಆದುದರಿಂದ ಬ್ರಹ್ಮವರ್ಚಸ್ಸಿನಿಂದ ಕೂಡಿದ ಗಾಯತ್ರೀಭಂದಸ್ಸಿನ ಋಕ್ಕಿನಿಂದಲೇ ಬ್ರಾಹ್ಮಣನಾದವನು ಈ ಕರ್ಮವನ್ನು ನೆರವೇರಿಸಬೇಕು. ಯಜ್ಞಕರ್ಮಗಳಲ್ಲಿ ಬ್ರಹ್ಮಕ್ಷತ್ರಿಯ ವೈಶ್ಯರು ಯಾವಯಾವ ಭಂದಸ್ಸಿನ ಋಕ್ಕುಗಳನ್ನು ಪಠಿಸಿ ಕರ್ಮವನ್ನು ನೆರವೇರಿಸಬೇಕೆಂಬ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಯಜುರ್ವೇದದ ಶೈಕ್ಷಿರೀಯ ಬ್ರಾಹ್ಮಣವಾಕ್ಯವು ಈರೀತಿ ಇರುವುದು—

ಗಾಯತ್ರೀಭಿರ್ಬ್ರಾಹ್ಮಣಸ್ಯಾದಧ್ಯಾತ್ | ಗಾಯತ್ರಭಂದಾ ವೈ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಃ | ಸ್ವಸ್ಯ
ಭಂದಸ್ಯ ಪ್ರತ್ಯಯನಸ್ತ್ವಾಯ | ತ್ರಿಷ್ಟುಗ್ವೀ ರಾಜನ್ಯಸ್ಯ | ತ್ರಿಷ್ಟುಪ್‌ಭಂದಾ ವೈ ರಾಜನ್ಯಃ |
ಸ್ವಸ್ಯ ಭಂದಸಃ ಪ್ರತ್ಯಯನಸ್ತ್ವಾಯ | ಜಗತೀಭಿರ್ವೈಶ್ಯಸ್ಯ | ಜಗತೀಭಂದಾ ವೈ ವೈಶ್ಯಃ | ಸ್ವಸ್ಯ
ಭಂದಸಃ ಪ್ರತ್ಯಯನಸ್ತ್ವಾಯ || (ತೈ. ಬ್ರಾ. ೧-೧-೯-೬,೭)

ಎಂದರೆ ಬ್ರಾಹ್ಮಣನಾದವನು ಗಾಯತ್ರೀಭಂದಸ್ಸಿನ ಮಂತ್ರಗಳಿಂದಲೇ ಅಗ್ನಿಧಾನವನ್ನು (ಹೊಸದಾಗಿ ಮಾಡುವ ಯಜ್ಞಕರ್ಮವನ್ನು) ನೆರವೇರಿಸಬೇಕು. ಏಕೆಂದರೆ, ಬ್ರಾಹ್ಮಣನು ಗಾಯತ್ರೀಭಂದಸ್ಸಿನ ಸ್ವರೂಪವುಳ್ಳವನು. ಅದಕ್ಕಾಗಿಯೇ ಬ್ರಹ್ಮವರ್ಚಸ್ಸಿನ ಪ್ರಾಪ್ತಿಗಾಗಿ ಗಾಯತ್ರೀಭಂದಸ್ಸಿನ ಋಕ್ಕುಗಳನ್ನೇ ಉಪಯೋಗಿಸಿ ಯಜ್ಞಕರ್ಮಗಳನ್ನು ಮಾಡಬೇಕು. ಅದರಂತೆ ಕ್ಷತ್ರಿಯರು ಕತ್ತಿಸಾಮರ್ಥ್ಯಗಳ ಪ್ರಾಪ್ತಿಗಾಗಿ ತ್ರಿಷ್ಟುಪ್‌ಭಂದಸ್ಸಿನ ಮಂತ್ರಗಳಿಂದಲೂ ವೈಶ್ಯರು ಪಶುಸಂಪತ್ತಿನ ಪ್ರಾಪ್ತಿಗಾಗಿ ಜಗತೀಭಂದಸ್ಸಿನ ಋಕ್ಕುಗಳಿಂದಲೂ ಯಜ್ಞಕರ್ಮಗಳನ್ನು ನೆರವೇರಿಸಬೇಕು ಎಂದು ಹೇಳಿದೆ. ಹೀಗೆ ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ಯಜ್ಞಮಾಡುವ ಯಜಮಾನನು ಕ್ಷತ್ರಿಯನಾಗಿದ್ದರೆ ಅಗ್ನಿಪ್ರಣಯನಕಾರ್ಯದಲ್ಲಿ—

ಇಮಂ ಮಹೇ ವಿದಧ್ಯಾಯ ಶೂಷಮಿತಿ ತ್ರಿಷ್ಟುಭಂ ರಾಜನ್ಯಸ್ಯಾನು-
ಬ್ರೂಯಾತ್ತ್ರಿಷ್ಟುಜೋ ವೈ ರಾಜನ್ಯ ಓಜೋ ವಾ ಇಂದ್ರಿಯಂ
ವೀರ್ಯಂ ತ್ರಿಷ್ಟುಭೋಜಸೈವೈನಂ ತದಿಂದ್ರಿಯೇಣ ವೀರ್ಯೇಣ
ಸಮರ್ಥಯತಿ ||

ಕ್ಷತ್ರಿಯಸ್ಯ ಯಜಮಾನಸ್ಯ ಯಾಗೇಽನ್ಯಾಮೃಚಂ ವಿಧತ್ತೇ—ತದೇತತ್ಪ್ರಶಂಸತಿ—
ತ್ರಿಷ್ಟುಬ್ರಾಜನ್ಯಯೋಃ ಪ್ರಜಾಪತಿಬಾಹುಜನ್ಯತ್ವೇನ ಸಂಬಂಧಃ || ಏತದಪಿ ಗಾಯತ್ರೀ-
ಬ್ರಾಹ್ಮಣಯೋರಿವ ಸಪ್ತನುಕಾಂಡೇ ತೈತ್ತರೀಯೈರಾಮ್ನಾತಂ—‘ಉರಸೋ ಬಾಹುಭ್ಯಾಂ
ಪಂಚದಶಂ ನಿರಮಿಮೀತ ತಮಿಂದ್ರೋ ದೇವತಾನ್ವಸೃಜ್ಯತ ತ್ರಿಷ್ಟುಪ್ಪಂದೋ ಬೃಹತ್ಸಾನು
ರಾಜನ್ಯೋ ಮನುಷ್ಯಾಣಾಂ’ ಇತಿ || ಓಜೋ ವಾ ಇತ್ಯಾದಿಕಂ ಪೂರ್ವವದ್ವ್ಯಾಖ್ಯೇಯಂ ||

ಇಮಂ ಮಹೇ ವಿಧಧ್ಯಾಯ ಶೂಷಂ ಎಂಬ ತ್ರಿಷ್ಟುಪ್ ಛಂದಸ್ಸಿನ ಋಕ್ಯನ್ನು ಪಠಿಸಬೇಕು. ಏಕೆಂದರೆ, ಕ್ಷತ್ರಿಯನು
ಪ್ರಜಾಪತಿಯ ಬಾಹುವಿನಿಂದ ಉತ್ಪನ್ನನಾಗಿರುವನು. (ಬಾಹೂ ರಾಜನ್ಯಃ ಕೃತಃ | ಋ. ಸಂ. ೧೦-೯೦-೧೨); ಬಾಹುವು
ಓಜಸ್ಸು (ಬಲ) ಇಂದ್ರಿಯ ವೀರ್ಯ (ಬಲ, ಪರಾಕ್ರಮ ಶಕ್ತಿ ಸಾಮರ್ಥ್ಯ)ಗಳ ಸಂಕೇತವಾಗಿರುವುದು. ತ್ರಿಷ್ಟುಪ್ ಛಂದಸ್ಸಿನಿಂದ
ಓಜಸ್ಸು ಮೊದಲಾದವು ಲಭಿಸುವುದರಿಂದ ಕ್ಷತ್ರಿಯನಾದವನು ತ್ರಿಷ್ಟುಪ್ ಛಂದಸ್ಸಿನ ಋಕ್ಯುಗಳಿಂದಲೇ ಯಜ್ಞಕರ್ಮವನ್ನು
ನೆರವೇರಿಸಬೇಕು. ಆದ್ದರಿಂದಲೇ ಹೋತೃವು

ಇಮಂ ಮಹೇವಿಧಧ್ಯಾಯ ಶೂಷಂ ಶಶ್ವತ್ಕೃತ್ವ ಈಡ್ಯಾಯ ಪ್ರ ಜಭ್ರುಃ | ಶೃಣೋತು
ನೋ ದಮ್ಯೇಭಿರನೀಕೈಃ ಶೃಣೋತ್ವಗ್ನಿ ದಿವ್ಯೈರಜಸ್ರಃ || (ಋ. ಸಂ. ೩-೫೪-೧)

ಎಂಬ ತ್ರಿಷ್ಟುಪ್ ಛಂದಸ್ಸಿನ ಋಕ್ಯನ್ನು ಪಠಿಸುವನು. ಈ ಋಕ್ಯಿನ ಅರ್ಥವಿವರಣೆಯು ಸಹ ಬ್ರಾಹ್ಮಣವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿಯೇ
ಉಕ್ತವಾಗಿರುವುದು—

ಶಶ್ವತ್ಕೃತ್ವ ಈಡ್ಯಾಯ ಪ್ರ ಜಭ್ರುರಿತಿ ಸ್ವಾನಾಮೇವೈನಂ ತಚ್ಚೈಷ್ಯಂ
ಗಮಯತಿ ಶೃಣೋತು ನೋ ದಮ್ಯೇಭಿರನೀಕೈಃ ಶೃಣೋತ್ವಗ್ನಿ-
ದಿವ್ಯೈರಜಸ್ರ ಇತಿ ಆಜರಸಂ ಹಾಸ್ಮಿನ್ನಜಸ್ರೋ ದೀದಾಯ
ಯ ಏನಂ ವೇದ ||

ತಸ್ಯಾ ಋಚೋ ದ್ವಿತೀಯಪಾದಂ ಪಠತಿ—ಉಕ್ತಸ್ಯ ಪಾದದ್ವಯಸ್ಯಾಯಮರ್ಥಃ ||
ಶೂಷಂ. ಸುಖಹೇತುಮಿಮಮಗ್ನಿಂ ಮಹೇ ವಿಧಧ್ಯಾಯ ಮಹತೇ ಸ್ತುತ್ಯಾಯ ರಾಜನ್ಯಾಯ
ರಾಜನ್ಯಸ್ಯ ಯಾಗಸಿದ್ಧರ್ಥಂ ಪ್ರಜಭ್ರುಃ ಪ್ರಕರ್ಷೇಣ ಹೃತವಂತಃ ಉತ್ತರವೇದ್ಯಾಂ ನೀತವಂತ
ಇತಿ || ಶ್ರೌತ ಇತಿ ಶಬ್ದೋ ದ್ವಿತೀಯಪಾದಸಮಾಪ್ತರ್ಥಃ || ತತ್ಪಾದಪಠನೇನ ಜ್ಞಾತೀನಾಂ
ಮಧ್ಯೇ ಯಜಮಾನಸ್ಯ ಶ್ರೈಷ್ಯಂ ದರ್ಶಯತಿ—ತಸ್ಯಾ ಋಚ ಉತ್ತರಾರ್ಥಂ ಪಠತಿ—
ದಮ್ಯೇಭಿಃ ಪರಕೀಯಸೇನಾಂ ದಮಯಿತುಮರ್ಹೇರನೀಕೈಃ ಸ್ವಕೀಯೈಃ ಸೈನ್ಯೈಃ ಸಹಾಯಂ
ಪ್ರಣೀಯಮಾನೋಽಗ್ನಿಃ ನೋಽಸ್ಮಾನ್ಯಜೋತು || ಏತೇ ಯಜಮಾನಾಃ ಸಮ್ಯಗನುತಿಷ್ಠಂ
ತೀತೈವಂ ಸ್ವಕೀಯದೂತಮುಖಾದವಗಚ್ಛತು | ಯದ್ವಾ | ದಮೋ ಗೃಹಂ ತದ್ಯೋಗೈರ್ವಿರ-
ಮ್ಯೈರ್ಗೃಹರಕ್ಷಣಾರ್ಥಮವಸ್ಥಾಪಿತೈಃ ಇತ್ಯರ್ಥಃ || ಕಿಂಚಾಯಮಗ್ನಿ ದಿವ್ಯೈರ್ದೇವಲೋಕ-
ಯೋಗೈರ್ಭೋಗೈಃ ಸಹಾಜಸ್ರೋ ನಿರಂತರಮಸ್ತದ್ಗೃಹೇ ವರ್ತಮಾನೋಽಸ್ಮದೀಯಾಂ
ಸ್ತುತಿಂ ಶೃಣೋತ್ವಿತಿ || ಶ್ರೌತ ಇತಿಶಬ್ದ ಉತ್ತರಾರ್ಥ ಸಮಾಪ್ತರ್ಥಃ || ಉಕ್ತನೇದನಂ

ಅಯಮಿಹ ಪ್ರಥಮೋ ಧಾಯಿ ಧಾತೃಭಿರ್ಹೋತಾ ಯಜಿಷ್ಠೋ ಅಧ್ವರೇಷ್ಟೀಡ್ಯಃ |

ಯಮುಷ್ಠನಾನೋ ಭೃಗವೋ ವಿರುರುಚುರ್ವನೇಷು ಚಿತ್ರಂ ವಿಭ್ವಂ ವಿಶೇವಿಶೇ ||

(ಋ. ಸಂ. ೪-೭-೧)

ಎಂದು ಜಗತೀಭಂದಸ್ಸಿನ ಋಕ್ವನ್ನು ಪಠಿಸುವನು. ಏಕೆಂದರೆ, ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದಂತೆ ವೈಶ್ಯನು ಜಗತೀಭಂದಸ್ಸಿನ ಸ್ವರೂಪವುಳ್ಳವನು. ಪಶುಗಳೂ (ಪಶುಸಂಪತ್ತೂ) ಜಗತೀಭಂದಸ್ಸಿನ ಸ್ವರೂಪವುಳ್ಳವು. ಆದ್ದರಿಂದ ವೈಶ್ಯನು ಸಂಪತ್ತಿನಿಂದ ಕೂಡಿ ಅಭಿವೃದ್ಧಿಯಾಗುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಜಗತೀಭಂದಸ್ಸಿನ ಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ಪಠಿಸಬೇಕು. ಈ ಋಕ್ವಿನ ಕೊನೆಯ ಘಾದದಲ್ಲಿ ವಿಶೇವಿಶೇ ಎಂದು ವೈಶ್ಯಶಬ್ದಸೂಚಕವಾದ ಪದಪ್ರಯೋಗವಿರುವುದು. ಯಜ್ಞಗಳಲ್ಲಿ ಆಯಾ ಸಂದರ್ಭಕ್ಕನುಸಾರವಾದ ಅರ್ಥವನ್ನು ವಿವರಿಸುವ ಮಂತ್ರಗಳ ಪಠನದಿಂದ ಉದ್ದಿಷ್ಟವಾದ ಫಲವು ವಿಶೇಷವಾಗಿ ಲಭಿಸುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ವೈಶ್ಯಶಬ್ದ ಸೂಚಕವಾದ ಪದಪ್ರಯೋಗವಿರುವ ಜಗತೀಭಂದಸ್ಸಿನ ಈ ಋಕ್ವನ್ನು ಇಲ್ಲಿ ಪಠಿಸಿರುವುದು ಈ ಸಂದರ್ಭಕ್ಕೆ ಅನುಸಾರವಾಗಿದೆ. ಈರಿತಿ ಬ್ರಾಹ್ಮಣ, ಕ್ಷತ್ರಿಯ, ವೈಶ್ಯ ಎಂಬುವರು ಅವರವರು ಅಪೇಕ್ಷಿಸುವ ಫಲಕ್ಕನುಸಾರವಾಗಿ ಗಾಯತ್ರೀ, ತ್ರಿಷ್ಟಪ್, ಜಗತೀ ಎಂಬ ಮೂರು ಬೇರೆಬೇರೆ ವಿಧದ ಛಂದಸ್ಸುಗಳಿಂದ ಒಂದೊಂದು ಪ್ರಥಮ ಋಕ್ವನ್ನೂ ಹೇಳಿ ಈಗ ಈ ಅಗ್ನಿಪ್ರಣಯನ ಕರ್ಮದಲ್ಲಿ ಎಲ್ಲಾ ವರ್ಣದವರೂ ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಪಠಿಸಬೇಕಾದ ಇತರ ಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ಹೇಳಲು ಪ್ರಾರಂಭಿಸಿ ಈಗ ಎರಡನೆಯ ಋಕ್ವನ್ನು (ಮಂತ್ರವನ್ನು) ಹೇಳುತ್ತವೆ ಪಠಿಸುವನು—

ಅಯ ಮು ಷ್ಯ ಪ್ರ ದೇನಯುರಿತಿ ಅನುಷ್ವಭಿ ವಾಚಂ ವಿಸೃಜತೇ
ನಾಗ್ವಾ ಅನುಷ್ವಬ್ವಾಚ್ಯೇನ ತದ್ವಾಚಂ ವಿಸೃಜತೇ | ಅಯಮು
ಷ್ಯ ಇತಿ ಯದಾಹಾಯಮು ಸ್ಯಾಗನುಂ ಯಾ ಪುರಾ ಗಂಧ-
ರ್ವೇಷ್ಟವಾಕ್ಸಮಿತ್ಯೇನ ತದ್ವಾಕ್ಪಬ್ರೂತೇ ||

ಇತ್ಥಂ ಜಾತಿಭೇದೇನ ಪ್ರಥಮಾಯಾ ಋಚೋ ವ್ಯವಸ್ಥಾನುಭಿಧಾಯ ಜಾತಿತ್ರಯ-
ಸಾಧಾರಣಭೂತಾಂ ದ್ವಿತೀಯಾನ್ವಚಂ ವಿಧತ್ತೇ—ಸೋಮಕ್ರಯಣಕಾಲೇ ಯದ್ವಾಚ
ಉಸಾಂಶುತ್ವಂನಿಹಿತಂ ತಸ್ಯಾಸ್ತಿನ್ಯಾಲೇ ವಿಸರ್ಗಂ ವಿಧತ್ತೇ-ಅಯಮು ಷ್ಯೇತ್ಯೇತಸ್ಯಾನ್ವಚ್ಯು-
ಸಾಂಶುರೂಪಾಂ ವಾಚಂ ವಿಸೃಜೇತ್ || ತದೇತತ್ಪ್ರಶಂಸತಿ|| ಅಯಮು ಷ್ಯೇತ್ಯಸ್ಯಾ ಅನುಷ್ವ-
ಪ್ಪಂದಸ್ಯತ್ವಾದನುಷ್ವಭೋ ವಾಗ್ರೂಪತ್ವಸ್ಯ ಸರ್ವಶ್ರುತಿಪ್ರಸಿದ್ಧತ್ವಾದನುಷ್ವ ಬ್ರೂಪಾಯಾ
ವಾಚ್ಯೇವೋಸಾಂಶುಧ್ವನಿರೂಪಾಂ ವಾಚಂ ತನ್ಮಂತ್ರಹುತೇನ ವಿಸೃಜತೇ ||

ಏತನ್ಮಂತ್ರಗತಪ್ರಥಮಪಾದಸ್ಯ ಪೂರ್ವಭಾಗಮನೂದ್ಯ ವ್ಯಾಚಕ್ಷೇ || ಬ್ರಾಹ್ಮಣ-
ಗತೋಽಯಂ ಶಬ್ದೋಽತ್ರ ಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗತ್ವೇನ ಪರಿಣೇಯಃ || ತಚ್ಚಬ್ಧಪರ್ಯಾಯಸ್ಯ ತಚ್ಚಬ್ಧಸ್ಯ
ಊಬಂತಸ್ಯ ಸ್ಯೇತಿರೂಪಂ ಭವತಿ || ಏನಂ ಸತ್ಯಯಮುಷ್ಯ ಇತಿ ಮಂತ್ರೋ ಯದಾಹ ತತ್ರ
ವಾಗ್ಗೇವತೇತ್ಥಂ ಬ್ರೂತೇ—ಈಥಮಿತಿ ತದುಚ್ಯತೇ || ಪುರಾ ಗಂಧರ್ವೇಷು ಯಾಹಂ ವಾಗವಾ-
ತ್ಸಂಸ್ಥಿತಾಸ್ತಿ ಸ್ಯಾಽಽಗನುಂ ಸೇಯಮೇವಾಽಽಗಮಮಿದಾನೀಮಾಗತಾಸ್ತೀತಿ || ಅತೋ
ವಾಗ್ಗೇವತಯೈವಮುಚ್ಯಮಾನತ್ವಾದತ್ರಾರ್ಥಚೋಽಭಿಯುಕ್ತ ಇತ್ಯರ್ಥಃ ||

ಸೋಮಕ್ರಯಣಕಾಲದಲ್ಲೆಯೂ ಅಲ್ಲಿಂದ ಇದುವರೆಗೂ ನಡೆದ ಕರ್ಮಗಳಲ್ಲಿ ಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ಉಪಾಂಶುಕ್ರಮದಿಂದ ಎಂದರೆ ಮತ್ತನೆಯ ಧ್ವನಿಯಿಂದ ಪಠಿಸಬೇಕೆಂಬ ವಿಧಿಯಂತೆ ಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ಸಣ್ಣಧ್ವನಿಯಿಂದ ಪಠಿಸಿದ್ದಾಯಿತು. ಈಗ ಎಂದರೆ ಇನ್ನು ಮುಂದೆ ಆ ನಿಯಮವನ್ನು ವಿಸರ್ಜನೆಮಾಡಲಾಗುವುದು. ಎಂದರೆ ಮೆಲ್ಲಗೆ ಹೇಳುವುದನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಘಟ್ಟಿಯಾದ ಧ್ವನಿಯಿಂದ ಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ಪಠಿಸಲಾಗುವುದು. ಈ ಕ್ರಮಕ್ಕೆ ವಾಚೋವಿಸರ್ಜನವೆಂದು ಹೆಸರು. ಇದನ್ನು ಅನುಷ್ಠಪ್ ಭಂದಸ್ವರೂಪವು. ಭಂದಸ್ವಿನ ಶುಕ್ತಿನಿಂದ ಪ್ರಾರಂಭಿಸುವುದು ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ. ಏಕೆಂದರೆ, ವಾಕ್ಯೇ (ವಾಕ್ಯವೇ) ಅನುಷ್ಠಪ್ ಭಂದಸ್ವರೂಪವು. ಆದ್ದರಿಂದ ಆ ಭಂದಸ್ವಿನ ಮಂತ್ರದಿಂದಲೇ ಮೆಲ್ಲಗೆ ಹೇಳುವುದನ್ನು ಬಿಟ್ಟುಬಿಡಲಾಗುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ಹೋತೃವು—

ಅಯಮು ಷ್ಯ ಪ್ರ ದೇವಯುರ್ಯೋತಾ ಯಜ್ಞಾಯ ನೀಯತೇ |

ರಥೋ ನ ಯೋರಭೀವ್ಯತೋ ಘ್ನಣೀವಾಂಚೇತತಿ ತ್ಮನಾ ||

(ಋ. ಸಂ. ೧೦-೧೭೬-೩)

ಎಂಬ ಶುಕ್ತನ್ನು ಘಟ್ಟಿಯಾಗಿ ಪಠಿಸುವನು. ಈ ವಾಕ್ಯವು (ವಾಗ್ದೇವತೆಯು) ಹಿಂದೆ ಗಂಧರ್ವರಲ್ಲಿದ್ದಿತು. ಈಗ ಅದು ಹೀಗೆ ಹೇಳುವುದು—ನಾನು ಹಿಂದೆ ಸೋಮಕ್ರಯಣಕಾಲದಲ್ಲಿ ಗಂಧರ್ವರಲ್ಲಿದ್ದೆನು. ಈಗ ಹಿಂದಕ್ಕೆ (ದೇವತೆಗಳ ಬಳಿಗೆ) ಬಂದಿರುವೆನು ಎಂದು ಹೇಳುವುದರಿಂದ ಹೋತೃವು ಅದಕ್ಕನುಸಾರವಾಗಿ ಮಂತ್ರವನ್ನು ಘಟ್ಟಿಯಾಗಿ ಹೇಳುವನು.

ವಾಗ್ದೇವತೆಯು ಗಂಧರ್ವರಲ್ಲಿದ್ದು ಈಗ ಹಿಂದಕ್ಕೆ ಬಂದಿರುವೆನೆಂದು ಹೇಳಿರುವ ವಿಷಯದಲ್ಲ ಒಂದು ಉಪಾಖ್ಯಾನವು ತೈತ್ತಿರೀಯಸಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿರುವುದು—

ತಗ್ಂ ಸೋಮಮಾಹ್ರಿಯಮಾಣಂ ಗಂಧರ್ವೋ ವಿಶ್ವಾವಸುಃ ಪರ್ಯಮುಷ್ಣಾತ್ಸ
ತಿಕ್ರೋ ರಾತ್ರೀಃ ಪರಿಮುಷಿತೋಽವಸತ್ತಸ್ಮಾತ್ಪ್ರಿಕ್ರೋ ರಾತ್ರೀಃ ಕ್ರೀತಃ ಸೋಮೋ ವಸತಿ ತೇ
ದೇವಾ ಅಬ್ರುವನ್ಮಿತ್ರೀಕಾಮಾ ವೈ ಗಂಧರ್ವಾಃ ಸ್ತ್ರಿಯಾ ನಿಷ್ಕ್ರೀಣಾಮೇತಿ ತೇ ವಾಚಗ್ಂ
ಸ್ತ್ರಿಯಮೇಕಹಾಯನೀಂ ಕೃತ್ವಾ ತಯಾ ನಿರಕ್ರೀಣಂತಾ ರೋಹಿದ್ರಾಪಂ ಕೃತ್ವಾ ಗಂಧರ್ವೇ-
ಭ್ಯೋಽಪಕ್ರಮ್ಯಾತಿಷ್ಠತ್ತದ್ರೋಹಿತೋ ಜನ್ಮ ತೇ ದೇವಾ ಅಬ್ರುವನ್ಸ ಪ ಯುಷ್ಮದಕ್ರಮಿಾನ್ನಾ-
ಸ್ಮಾನುಪಾವರ್ತತೇ ವಿ ದ್ವಯಾಮಹಾ ಇತಿ ಬ್ರಹ್ಮ ಗಂಧರ್ವಾ ಅವದನ್ಮ ಗಾಯನ್ದೇನಾಃ ಸಾ
ದೇವಾನ್ನಾಯತ ಉಪಾವರ್ತತ ತಸ್ಮಾದ್ಗಾಯಂತಗ್ಂ ಸ್ತ್ರಿಯಾಃ ಕಾಮಯಂತೇ ಕಾಮುಕಾ
ಏನಗ್ಂ ಸ್ತ್ರಿಯೋ ಭವಂತಿ ಯ ಏವಂ ವೇದಾಘೋ ಯ ಏವಂ ವಿದ್ವಾನಪಿ ಜನ್ಮೇಷು ಭವತಿ
ತೇಭ್ಯ ಏವ ದದತ್ಕುತ ಯದ್ಬಹುತಯಾ ಭವಂತಿ ||

(ತೈ ಸಂ. ೬-೧-೬-೫, ೬)

ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಗಾಯತ್ರೀಭಂದಸ್ವು ಶ್ರೇಣಪಕ್ಷಿಯರೂಪವನ್ನು ಧರಿಸಿ ಸ್ವರ್ಗಕ್ಕೆ ಹಾರಿಹೋಗಿ ಅಲ್ಲಿದ್ದ ಸೋಮಲತೆಯನ್ನು ಭೂಮಿಗೆ ತರುತ್ತಿರುವಾಗ ಮಾರ್ಗವ್ಯಧ್ಯದಲ್ಲಿ ವಿಶ್ವಾವಸುವೆಂಬ ಗಂಧರ್ವನು ಅದನ್ನು ಅಪಹರಿಸಿ ತನ್ನ ಬಳಿ ಮೂರುರಾತ್ರಿಗಳ ವರೆಗೆ ಬಿಟ್ಟಿಟ್ಟಿದ್ದನು. ಆದ್ದರಿಂದ ಈಗಲೂ ಸೋಮಕ್ರಯಣಾನಂತರ ಅದನ್ನು ಮೂರು ರಾತ್ರಿಗಳವರೆಗೆ ಹಾಗೆಯೇ ಇಟ್ಟಿರುವುದು ರೂಢಿಯಲ್ಲಿ ಬಂದಿದೆ. ಆಗ ದೇವತೆಗಳೆಲ್ಲಾ ಸೇರಿ, ಆ ಗಂಧರ್ವನಿಂದ ಸೋಮವನ್ನು ಹೇಗೆ ಹಿಂದಕ್ಕೆ ತರಬೇಕೆಂದು ಆಲೋಚನೆಮಾಡುತ್ತಿರುವಾಗ ಅವರಿಗೆ ಒಂದು ವಿಷಯವು ತಟ್ಟನೆ ಮನಸ್ಸಿಗೆ ಹೊಳೆಯಿತು. ಗಂಧರ್ವರು ಸ್ತ್ರೀಯರನ್ನು ಕಂಡರೆ ಬಿಡುಕಾಗಿ ಮೋಹಿಸುವರು. ಆದ್ದರಿಂದ ಓರ್ವ ಸಂದರಿಯಾದ ತರುಣಿಯನ್ನು ಗಂಧರ್ವರಿಗೆ ಕೊಟ್ಟು ಅದಕ್ಕೆ ಬದಲಾಗಿ ಸೋಮವನ್ನು ಕೊಂಡುಕೊಳ್ಳಬಹುದೆಂದು ಯೋಚಿಸಿದರು. ಅನಂತರ ಅದಕ್ಕಾಗಿ ದೇವತೆಗಳು ವಾಗ್ದೇವತೆಯನ್ನು

ಕರೆದು ಎಲೈ ವಾಗ್ದೇವತೆಯೇ, ನೀನು ಓರ್ವ ಸುಂದರತರುಣಿಯ ರೂಪವನ್ನು ಧರಿಸು. ನಿನ್ನನ್ನು ಗಂಧರ್ವರಿಗೆ ಮಾರಿ ಸೋಮವನ್ನು ತಂದು ಯಜ್ಞವನ್ನು ನೆರವೇರಿಸುವೆವು ಎಂದು ಹೇಳಲು, ಅದಕ್ಕೆ ವಾಗ್ದೇವತೆಯು ಒಪ್ಪಿಕೊಂಡಳು. ಬಳಿಕ ದೇವತೆಗಳು ಆ ಸುಂದರತರುಣಿಯನ್ನು ವಿಶ್ವಾವಸುವೆಂಬ ಗಂಧರ್ವರಾಜನಿಗೆ ಮಾರಿ ಸೋಮವನ್ನು ಕೊಂಡುತಂದರು. ದೇವತೆಗಳ ಕಾರ್ಯವಾದನಂತರ ಸುಂದರ ಯುವತಿಯ ರೂಪದಲ್ಲಿದ್ದ ವಾಗ್ದೇವತೆಯು ಕೆಂಪುಜಿಂಕೆಯ ರೂಪವನ್ನು ಧರಿಸಿ ಗಂಧರ್ವರ ಬಳಿಯಿಂದ ದೇವತೆಗಳ ಸಮೀಪಕ್ಕೆ ಓಡಿಬಂದಳು. ಈ ವಿಷಯವನ್ನೇ ಇಲ್ಲಿ-ವಾಗ್ದೇವತೆಯು ಹಿಂದಕ್ಕೆ ಬಂದಿರುವೆನು ಎಂದು-ಹೇಳಲಾಗಿದೆ. ವಾಗ್ದೇವತೆಯು ಸುಂದರಯುವತಿಯ ರೂಪದಿಂದ ಗಂಧರ್ವರ ಬಳಿ ಇದ್ದು ಮತ್ತೆ ದೇವತೆಗಳ ಸಮೀಪಕ್ಕೆ ಬರುವವೆರಿಗೂ ನಡೆಯುವ ಸೋಮಕ್ರಯಣ (ಸೋಮವನ್ನು ಕೊಂಡುಕೊಳ್ಳುವುದು) ಮತ್ತು ಅಗ್ನಿಪ್ರಣಯನದಲ್ಲಿ ಇದುವರೆಗೂ ನಡೆದು ಕರ್ಮ ಇವೆಲ್ಲವನ್ನೂ ವಾಗ್ದೇವತೆಯು ಹತ್ತಿರ ಇಲ್ಲದ ಕಾರಣ ಉಪಾಂಶುಧ್ವನಿಯಿಂದ (low voice) ಹೇಳುವರು. ವಾಗ್ದೇವತೆಯು ಹಿಂದಕ್ಕೆ ಬಂದಬಳಿಕ ಹೋತೃವು ನಿರ್ಭಯವಾಗಿ ಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ಘಟ್ಟಿಯಾಗಿ (loud voice) ಉಚ್ಚರಿಸಲು ಪ್ರಾರಂಭಮಾಡುವನು ಎಂದು ಮುಖ್ಯಾಭಿಪ್ರಾಯವು.

ಅಯಮಗ್ನಿರುರುಷ್ಯತೀತಿ ಅಯಂ ವಾ ಅಗ್ನಿರುರುಷ್ಯತಿ ಅಮೃತಾ
ದಿವ ಜನ್ಮನ ಇತ್ಯಮೃತತ್ವಮೇವಾಸ್ಮಿಂಸ್ತದ್ಧಧಾತಿ ಸಹಸಶ್ಚಿತ್ಸ-
ಹೀಯಾನ್ದೇವೋ ಜೀವಾತನೇ ಕೃತ ಇತಿ ದೇವೋ ಹ್ಯೇಷ ಏತ-
ಜ್ಜೀವಾತನೇ ಕೃತೋ ಯದಗ್ನಿಃ ||

ತೃತೀಯಾಮೃಚಂ ವಿಧತ್ತೇ—ಅನುಬ್ರೂಯಾದಿತ್ಯನುಕ್ತಸ್ಥಲೇಷ್ವನುವರ್ತತೇ—
ಏತತ್ಪದಾರ್ಥಪ್ರಸಿದ್ಧಂ ನೈ ಶಬ್ದೇನ ದರ್ಶಯತಿ—ಅಯಂ ಪ್ರಜ್ಞೇಯಮಾನೋಽಗ್ನಿಯಂಜ-
ಮಾನಮುರುಷ್ಯತಿ ಕರ್ಮನಿಷ್ಪಾದನೇನ ರಕ್ಷತೀತ್ಯೇತತ್ಪ್ರಸಿದ್ಧಂ || ದ್ವಿತೀಯಪಾದಮನೂದ್ಯ-
ತಾತ್ಪರ್ಯಂ ದರ್ಶಯತಿ—ಅಮೃತಾನ್ಮರಣರಹಿತಾದ್ದೇವತಾರೂಪಾಜ್ಞನ್ಮನೋ ಯಥಾ ರಕ್ಷಾ-
ಸಂಪದ್ಯತೇ || ನ ಹಿ ಮರಣರಾಹಿತಾದಧಿಕಾ ರಕ್ಷಾ ಕ್ಷಜಿದಸ್ತಿ | ತದ್ವದಿಯಮಗ್ನಿಕರ್ತೃಕಾ-
ರಕ್ಷೇತ್ಯರ್ಥಃ || ತತ್ತೇನ ಮಂತ್ರಪಾಠೇನ ಅಮೃತತ್ವಮೇವ ದೇವತ್ವಮೇವಾಸ್ಮಿನ್ಯಜಮಾನೇ-
ಸಂಪಾದಯತಿ || ದ್ವಿತೀಯಾರ್ಥಮನುವದತಿ—ದೇವೋಽಗ್ನಿರ್ಜೀವಾತನೇ ಅಸ್ಮಾಕಂ ಜೀವ-
ನೌಷಧಾಯ ಸಹಸಶ್ಚಿತ್ಪ್ರಬಲಾದಪಿ ಪುರುಷಾತ್ಸಹೀಯಾನತಿಶಯೇನ ಪ್ರಬಲೀಕೃತೋ-
ನಿಷ್ಪಾದಿತ ಇತ್ಯುತ್ತರಾರ್ಥಸ್ಯಾರ್ಥಃ || ತಮಿಮುಮರ್ಥಂ ವಿಸ್ಪಷ್ಟಯತಿ—ಯೋಽಗ್ನಿರಸ್ತೇಷ-
ದೇವ ಏತೇನೋತ್ತರಾರ್ಥಪಾಠೇನ ಜೀವನೌಷಧಾಯ ಸಂಪಾದಿತೋ ಭವತಿ ||

ಅನಂತರ ಹೋತೃವು ಮುಂದುವರೆದು ಈ ಕರ್ಮದಲ್ಲಿ ಮೂರನೆಯ ಋಕ್ಕಾದ ಈ ಮಂತ್ರವನ್ನು ಪಠಿಸುವನು.

ಅಯಮಗ್ನಿರುರುಷ್ಯತೃತಮೃತಾದಿವ ಜನ್ಮನಃ |

ಸಹಸಶ್ಚಿತ್ಸಹೀಯಾನ್ದೇವೋ ಜೀವಾತನೇ ಕೃತಃ || (ಋ. ಸಂ. ೧೦-೧೭೬-೪)

ಈ ಋಕ್ತನ ಮುಖ್ಯಾಭಿಪ್ರಾಯವು—ಈ ಅಗ್ನಿಯು ಯಜ್ಞಮಾಡುವ ಯಜಮಾನರಿಗೆ ದೇವತಾರೂಪವಾದ ಜನ್ಮ-
ವನ್ನು ಉಂಟುಮಾಡುವುದರಿಂದ ಮನುಷ್ಯರಿಂದ ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗುವ ಭಯವನ್ನೂ ಮತ್ತು ದೇವತೆಗಳಿಂದ ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗುವ ಭಯ

ವನ್ನೂ ನಿವಾರಣೆಮಾಡಿ ಕಾಪಾಡುವನು. ಈ ಅಗ್ನಿಯು ಶಕ್ತಿಗಿಂತಲೂ ಅತಿಬಲಿಷ್ಠನಾದವನು. ಯಜ್ಞಕ್ಕಾಗಿ ದೀರ್ಘಾಯು-
ಸ್ಸನ್ನು ಅನುಗ್ರಹಿಸಲು ನಿರ್ಮಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿರುವನು ಎಂದು ಇಲ್ಲಿ ಹೋತೃವು ಈ ಋಕ್ಕಿನ ಪೂರ್ವಾರ್ಧಪಠನದಿಂದ ಯಜಮಾನನನ್ನು
ಮರಣರಹಿತವನ್ನಾಗಿ ಎಂದರೆ ದೀರ್ಘಾಯುಸ್ಸುಳ್ಳವನನ್ನಾಗಿ ಮಾಡುವನು. ಋಕ್ಕಿನ ಉತ್ತರಾರ್ಧಪಠನದಿಂದ ಈ ಅಗ್ನಿಯು
ಶಕ್ತಿಯು ಬಹಳ ಸಾಮರ್ಥ್ಯವುಳ್ಳದ್ದಾಗುವುದು. ಆದುದರಿಂದ ಈ ಋಕ್ಕನ್ನು ಪಠಿಸುವುದರಿಂದ ಅಗ್ನಿಯು ನಮ್ಮ ಜೀವಿತವನ್ನು
ರಕ್ಷಿಸಲು ಅನುಕೂಲವಾಗುವುದು.

ಇಳಾಯಾಸ್ತಾ ಪದೇ ವಯಂ ನಾಭಾ ಪೃಥಿವ್ಯಾ ಅಧೀತಿ ಏತದ್ವಾ
ಇಳಾಯಾಸ್ವದಂ ಯದುತ್ತರವೇದೀ ನಾಭಿಃ | ಜಾತವೇದೋ
ನಿಧೀಮಹೀತಿ ನಿಧಾಸ್ಯಂತೋ ಹೈನಂ ಭವಂತಿ | ಅಗ್ನೇ
ಹವ್ಯಾಯ ವೋಲ್ಲವ ಇತಿ ಹವ್ಯಂ ಹಿ ವಕ್ಷ್ಯನ್ಭವತಿ ||

ಚತುರ್ಥಾ ಋಚಃ ಪೂರ್ವಾರ್ಧಂ ಪಠತಿ—ಪೃಥಿವ್ಯಾ ನಾಭಾ ಭೂಮಿಸ್ಥಾನಾತ್ಪ್ರಾ-
ಗುತ್ತರವೇದ್ಯಾಂ ನಾಭಿಸ್ಥಾನೀಯೇ ಧಿಷ್ಣ್ಯೇ ಹೇಗ್ನೇ ತ್ವಾ ನಿಧೀಮಹೀತಿ ವಕ್ಷ್ಯಮಾನಪದೇನ
ಸಂಬಂಧಃ || ನಾಭಿರೇವ ವಿಶೇಷ್ಯತೇ—ಇಳಾಯಾಃ ಪದ ಇತಿ ಇಳಾಶಬ್ದೋ ಗೋವಾಚೀ ||
ಇಳಾಖ್ಯಾಂ ದೇವತಾಂ ಪ್ರಕೃತ್ಯ ಗೌರ್ವಾ ಅಸ್ಯೈ ಶರೀರಮಿತಿ ಶ್ರುತತ್ವಾತ್ || ಇಳೇನಂತೇ
ಸರಸ್ವತೀತಿ ವಾಜ್ಞಾನಸು ಶ್ರುತತ್ವಾತ್ || ತಸ್ಯಾಃ ಪದಂ ಘೃತನಿಷ್ಪೀಡನೇನ ಪ್ರಶಸ್ತಂ ಸಾ
ಯತ್ರ ಯತ್ರ ನ್ಯಕ್ರಾಮತ್ತತೋ ಘೃತಮಪೀಡ್ಯತ ಇತಿ ಶ್ರುತೇಃ || ತತ್ಪದರೂಪತ್ವವಿಶೇಷಣೋ-
ತ್ತರವೇದಿನಾಭಿಃ ಪ್ರಶಸ್ಯತೇ || ಯದ್ವಾ ಸೋಮಕ್ರಮಣ್ಯಾ ಗೋಪದಪಾಂಸುರಸ್ಯಾಂ ನಾಭೌ
ಪ್ರಕ್ಷಿಪ್ಯತ ಇತಿ ತತ್ಪದರೂಪತ್ವಂ || ನಾಭೀಃ ಪದರೂಪತ್ವಂ ವಿಶದಯತಿ—ತೃತೀಯಂ ಪಾದ-
ಮನೂದ್ಯ ವ್ಯಾಚಷ್ಟೇ—ಏನಮಗ್ನಿಂ ವೇದಿನಾಭೌ ನಿಧಾಸ್ಯಂತಃ ಸ್ಥಾಪಯಿತುಮುದ್ಯುಕ್ತಾ
ಭವಂತ್ಯುತ್ಪಿಜಃ ತಸ್ಮಾನ್ನಿಧೀಮಹೀತ್ಯುಪಪನ್ನಂ || ಚತುರ್ಥಂ ಪಾದಮನೂದ್ಯ ವ್ಯಾಚಷ್ಟೇ-
ಹೇಗ್ನೇ ಹವಿರ್ವೋಡುಂ ತ್ವಾಂ ನಿಧೀಮಹೀತಿ ಪೂರ್ವತ್ರಾಸ್ವಯಃ || ಹವ್ಯಂ ವಕ್ಷ್ಯನ್ವೋಡು-
ಮುದ್ಯುಕ್ತೋ ಭವನ್ನಗ್ನಿಸ್ತಸ್ಮಾದ್ವೋಡವ ಇತ್ಯೇ ತದುಚಿತಂ ||

ಬಳಿಕ ಹೋತೃವು ನಾಲ್ಕನೆಯ ಋಕ್ಕನ್ನು ಪಠಿಸುವನು.

ಇಳಾಯಾಸ್ತಾ ಪದೇ ವಯಂ ನಾಭಾ ಪೃಥಿವ್ಯಾ ಅಧಿ |

ಜಾತವೇದೋ ನಿಧೀಮಹ್ಯಗ್ನೇ ಹವ್ಯಾಯ ವೋಲ್ಲವೇ || (ಋ. ಸಂ. ೩-೨೯-೪)

ಈ ಋಕ್ಕಿನ ಮುಖ್ಯಾಭಿಪ್ರಾಯವು—ಎಲೈ ಜಾತವೇದನಾಮಕನಾದ ಅಗ್ನಿಯೇ, ಪೃಥಿವಿಯ ನಾಭಿಸ್ಥಾನವೆಂದು
ಹೇಳಲ್ಪಡುವ ಉತ್ತರವೇದಿಯಲ್ಲಿ ನಾವು ನಿನ್ನನ್ನು ಸ್ಥಾಪಿಸುವೆವು (ಇಡುವೆವು) ಎಂದು. ಇಳಾಶಬ್ದವು ಗೋವಾಚಿಯಾಗಿರು-
ವುದು. ಇಳಾಯಾಃ ಪದೇ ಎಂದರೆ ಘೃತನಿಷ್ಪೀಡನಾದಿ ಕರ್ಮಗಳಿಂದ ಪ್ರಶಸ್ತವಾದ ಗೋವಿನ ಕಾಲುಗಳು ಇಡಲ್ಪಟ್ಟಿರುವ
ಉತ್ತರವೇದಿಯ ನಾಭಿಪ್ರದೇಶವೇ ಇಳಾಯಾಸ್ವದಂ ಎಂಬ ಶಬ್ದಗಳಿಂದ ವರ್ಣಿಸಲ್ಪಡುವುದು. ಜಾತವೇದೋ ನಿಧೀ-
ಮಹಿ ಎಂಬ ವಾಕ್ಯದಿಂದ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಉತ್ತರವೇದಿಯಲ್ಲಿ ಋತ್ವಿಜರಾದ ನಾವು ಇಡುವೆವು ಎಂಬರ್ಥವು ಸೂಚಿತವಾಗುವುದು.

ಕೊನೆಯ ಪಾದದಲ್ಲಿರುವ ಅಗ್ನೇ ಹವ್ಯಾಯ ವೋಕ್ಷವೇ ಎಂಬ ವಾಕ್ಯವು ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಹವಿರಾದಿಗಳನ್ನು ಅಗ್ನಿಯು ವಹಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಇಲ್ಲಿ ಸ್ಥಾಪಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿರುವುದು ಎಂಬರ್ಥವನ್ನು ಸೂಚಿಸುವುದು.

ಅಗ್ನೇ ವಿಶ್ವೇಭಿಃ ಸ್ವನೀಕ ದೇವೈರೂರ್ಣಾವಂತಂ ಪ್ರಥಮಃ ಸೀದ
ಯೋನ್ನಿಮಿತಿ ವಿಶ್ವೇರೇವೈನಂ ತದ್ದೇವೈಃ ಸಹಾಸಾದಯತಿ |
ಕುಲಾಯಿನಂ ಘೃತವಂತಂ ಸವಿತ್ರ ಇತಿ ಕುಲಾಯಮಿವ
ಹ್ಯೇತದ್ಯಜ್ಞೇ ಕ್ರಿಯತೇ ಯತ್ಪೈತುದಾರವಾಃ ಪರಿಧಯೋ
ಗುಗ್ಗುಲೂರ್ಣಾಸ್ತುಕಾಃ ಸುಗಂಧಿತೇಜನಾನೀತಿ ಯಜ್ಞಂ
ನಯ ಯಜಮಾನಾಯ ಸಾಧ್ವಿತಿ ಯಜ್ಞಮೇವ ತದ್ಯಜುಧಾ
ಪ್ರತಿಷ್ಠಾಪಯತಿ |

ಸಂಚನ್ಮಾಋಚಃ ಪೂರ್ವಾರ್ಧಂ ಪಠತಿ—ಸ್ವನೀಕ ಶೋಭನಸೈನ್ಯೋಪೇತ ಹೇಽಗ್ನೇ
ವಿಶ್ವೇಭಿಃ ಸರ್ವೈರ್ದೇವೈಃ ಸಹ ತ್ವಂ ಪ್ರಥಮೋ ಮುಖ್ಯಃ ಸನ್ನೂರ್ಣಾವಂತಮೂರ್ಣಾಯುಕ್ತ-
ಮುತ್ತರವೇದಿನಾಭಿಸ್ಥಾನಂ ಸೀದ ಪ್ರಾಪ್ನುಹಿ || ತತ್ಪಾತೇನೋಕ್ತಾರ್ಥಸಿದ್ಧಿಂ ದರ್ಶಯತಿ—
ತ್ವತೀಯಂ ಚತುರ್ಥಪಾದೌ ಕ್ರಮೇಣಾನೂದ್ಯ ವ್ಯಾಚಷ್ಟೇ || ಕುಲಾಯೋ ನೀಡಂ ಪಕ್ವಾದಿನಿ-
ವಾಸಸ್ಥಾನಸದೃಶಂ ತದ್ವಾನಯಂ ಯಜ್ಞೋ ಘೃತವಾನ್ || ತಂ ಘೃತವಂತಂ ಯಜ್ಞಂ ಸವಿತ್ರೇ
ಪ್ರೇರಕಾಯಾನುಷ್ಠಾತ್ರೇ ಯಜಮಾನಾಯ ತದುಪಕಾರಾರ್ಥಂ ಸಾಧು ನಯ ಸತ್ಯಂ ನಿಷ್ಪಾ-
ದಯ || ತತ್ಕುಲಾಯುತ್ವಂ ತ್ವತೀಯಸಾದೇಽಭಿಹಿತಂ || ತತ್ಕುಲಾಯಮಿವೇತ್ಯಾದಿನಾ ಸ್ಪಷ್ಟೀ-
ಕ್ರಿಯತೇ || ಪಿತುಃಪಾರುಃ ಬದಿರವೃಕ್ಷ ಇತ್ಯೇಕೇ ದೇವದಾರುವೃಕ್ಷ ಇತ್ಯನ್ಯೇ || ತತ್ಸಂಬಂಧಿನಃ
ಪೈತುದಾರುವಾಃ ಪರಿಧಯೋಽಸ್ತಾನುತ್ತರವೇದ್ಯಾಂ ಸ್ಥಾಪ್ಯಂತೇ || ಗುಗ್ಗುಲು ಪ್ರಸಿದ್ಧಂ
ಧೂಪಸಾಧನಂ || ಉರ್ಣಾಸ್ತುಕಾ ಅವಿಸಂಬಂಧಿರೋಮವಿಶೇಷಾಃ || ಸುಗಂಧಿತೇಜನಂ
ತ್ವಣಿವಶೇಷಃ || ಯಸ್ಯ ಮೂಲಾನಿ ಘರ್ವಕಾಲೇ ಪಾನೀಯಮಧ್ಯೇ ಸ್ಥಾಪ್ಯಂತೇ || ಏತ
ಉತ್ತರವೇದ್ಯಾಂ ಸ್ಥಾಪಿತಾಃ ಸಂಭಾರಾಃ || ಯಥಾ ಕುಲಾಯಃ ಕಾಷ್ಠ್ಯತ್ಯಜಾದಿಭಿರ್ನಿಷ್ಪಾದ್ಯತೇ
ತದ್ವದತ್ರ ಯಜ್ಞೇ ಪರಿಧಿಕಾಷ್ಠಾದಿಸದ್ಭಾವಾತ್ಕುಲಾಯುತ್ವಂ || ಯಜ್ಞಂ ನಯೇತಿ ಚತುರ್ಥ-
ಪಾದೇ ಯದ್ಯದುಕ್ತಂ ತೇನ ಯಜ್ಞಮೇವ ತದ್ಯಜುಧಾ, ಋಜುಪ್ರಕಾಶೇಣ ಪ್ರತಿಷ್ಠಿತಂ
ಕರೋತ ||

ಹೋತೃವು ಅನಂತರ, ಏತರೇಯಬ್ರಾಹ್ಮಣವನ್ನು ಓದಿಸುವನು—

(೫) ಅಗ್ನೇ ವಿಶ್ವೇಭಿಃ ಸ್ವನೀಕ ದೇವೈರೂರ್ಣಾವಂತಂ ಪ್ರಥಮಃ ಸೀದಯೋನಿಂ |

ಕುಲಾಯಿನಂ ಘೃತವಂತಂ ಸವಿತ್ರೇ ಯಜ್ಞಂ ನಯ ಯಜಮಾನಾಯ ಸಾಧು ||

(ಋ. ಸಂ. ೬-೧೫-೧೬)

ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ, ಈ ಪ್ರತಿಷ್ಠಾಪನೆಯಿಂದ ಮೇಲೆ ಹೇಳಿದ ಸಮಸ್ತ ದೇವತೆಗಳಿಗೂ ಮುಖ್ಯನಾದ ಈ ಉತ್ತರ-
ವೇದಿಯನ್ನು ನಾಭಿಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಹಿಂಪುಕುಲ ತುಕ್ಕುಕುಲವೆಂಬ ಈ ಋಕ್ಕಿನ ಪೂರ್ವಾರ್ಧದ ಮುಖ್ಯಭಿಪ್ರಾಯವು ಇಲ್ಲಿ

ವಿಶ್ವೇಭಿಃ ಎಂಬ ಪದಪ್ರಯೋಗದಿಂದ ಅಗ್ನಿ ಯೊಡನೆ ಸಮಸ್ತದೇವತೆಗಳನ್ನು ಸ್ಥಾಪಿಸಲಾಗಿದೆಯೆಂದು ನಿರ್ದೇಶಿಸಲಾಗಿರುವುದು ಎಂದರೆ ಅಗ್ನಿಯು ಸಮಸ್ತದೇವತೆಗಳ ಸಹಿತನಾಗಿ ಉಣ್ಣೆಯ ಧಾರಗಳನ್ನು ಹಾಸಿ ಮೆತ್ತಗಿರುವಂತೆ ಮಾಡಿರುವ ಪಕ್ಷಿಯ ಗೂಡಿನಂತಿರುವ ಉತ್ತರವೇದಿಯಲ್ಲಿ ಕೂಡುವನೆಂದಭಿಪ್ರಾಯವು. ಕಾಷ್ಠಾದಿಗಳಿಂದ ಸಮೃದ್ಧವಾಗಿಯೂ ಫೃತಿಸಿಕ್ತವಾಗಿಯೂ ಇರುವ ನಾಭಿಪ್ರದೇಶವಾದ ಉತ್ತರವೇದಿಯಲ್ಲಿದ್ದು ಯಜಮಾನನ ಯಜ್ಞಕರ್ಮಗಳನ್ನು ಜೆನ್ನಾಗಿ ನೆರವೇರಿಸು ಎಂದು ಈ ಋಕ್ಸಿನ ಉತ್ತರಾರ್ಧದ ಅಭಿಪ್ರಾಯವು. ಇಲ್ಲಿ ಮೂರನೆಯ ಪಾದದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವ ಕುಲಾಯಿನಂ ಘೃತವಂತಂ ಎಂಬ ಶಬ್ದಗಳಿಂದ ಪಕ್ಷಿಯ ಗೂಡು ಎಂಬರ್ಥವು ಸೂಚಿತವಾಗುವುದು. ಎಂದರೆ ಪಕ್ಷಿಯು ತನ್ನ ಗೂಡನ್ನು ಖದಿರ ಅಥವಾ ದೇವದಾರುವೃಕ್ಷದ ಸಣ್ಣ ಸಣ್ಣ ಕಡ್ಡಿಗಳು, ಗುಗ್ಗುಲು (ಅಂಟು) ಉಣ್ಣೆಯ ದಾರಗಳು, ಒಂದುವಿಧ ಸುವಾಸನೆಯುಳ್ಳ ಹುಲ್ಲುಗರಿಕೆ ಇವುಗಳನ್ನೆಲ್ಲಾ ಸೇರಿಸಿ ಹೆಣೆದು ಗೂಡನ್ನು ಕಟ್ಟುವುದು. ಅಗ್ನಿಯ ನಾಭಿಸ್ಥಾನವೂ ಅದರಂತಿರುವುದೆಂದು ಇಲ್ಲಿ ಹೋಲಿಸಿದೆ. ಹೇಗೆಂದರೆ, ಗೂಡನ್ನು ಕಟ್ಟುವಾಗ ಪಕ್ಷಿಯು ಕಡ್ಡಿಗಳನ್ನು ಉಪಯೋಗಿಸುವುದಷ್ಟೆ. ಇಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿಯ ಸುತ್ತಲೂ ಪರಿಧಿಯೆಂಬ ಕಾಷ್ಠಗಳನ್ನು ಇಟ್ಟಿರುವರು. ಹಾಗೆಯೇ ಅಂಟಿಗೆ ಬದಲಾಗಿ ಹೋಮಕ್ಕಾಗಿ ಇಟ್ಟಿರುವ ಫೃತಾದಿಸುಗಂಧದ್ರವ್ಯವೂ, ಉಣ್ಣೆಯ ದಾರಗಳಿಗೆ ಬದಲಾಗಿ ಅದು ಮೊದಲಾದ ಯಜ್ಞಪಶುಗಳೂ, ಹುಲ್ಲುಗರಿಕೆಗೆ ಬದಲಾಗಿ ಸಮಿತ್ತು (ಮತ್ತು ದರ್ಭೆ) ಗಳೂ ಅಗ್ನಿಯ ಸುತ್ತಲೂ ಸಿದ್ಧಪಡಿಸಿ ಇಟ್ಟಿರುವುದರಿಂದ ಅಗ್ನಿಗಾಗಿ ಸ್ಥಾಪಿತವಾಗಿರುವ ಉತ್ತರವೇದಿಯನ್ನು (ಅಗ್ನಿ ಕುಂಡವನ್ನು) ಪಕ್ಷಿಯ ಗೂಡಿಗೆ ಹೋಲಿಸಿ ವರ್ಣಿಸಲಾಗಿದೆ. ಇಂತಹ ಪಕ್ಷಿಯ ಗೂಡಿನಂತಿರುವ ಉತ್ತರವೇದಿಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಸ್ಥಾಪಿತನಾದ ಅಗ್ನಿಯು ಯಜಮಾನನ ಯಜ್ಞಕಾರ್ಯಗಳನ್ನು ಜೆನ್ನಾಗಿ ನೆರವೇರಿಸಲಿ ಎಂಬ ಪ್ರಾರ್ಥನೆಯು ಇಲ್ಲಿ ಉಕ್ತವಾಗಿದೆ.

ಸೀದ ಹೋತಃ ಸ್ವ ಉ ಲೋಕೇ ಚಿಕಿತ್ವಾನಿತ್ಯಗ್ನಿವೈ ದೇವಾನಾಂ
ಹೋತಾ ತಸ್ಯೈಷ ಸ್ವೋ ಲೋಕೋ ಯದುತ್ತರವೇದೀ ನಾಭಿಃ |
ಸಾದಯಾ ಯಜ್ಞಂ ಸುಕೃತಸ್ಯ ಯೋನಾವಿತಿ ಯಜಮಾನೋ
ವೈ ಯಜ್ಞೋ ಯಜಮಾನಾಯೈವೈತಾನಾಶಿಷಮಾಶಾಸ್ತೇ |
ದೇವಾವೀರ್ದೇವಾನ್ ಹವಿಷಾ ಯಜಾಸ್ಯಗ್ನೇ ಬೃಹದ್ಯಜಮಾನೇ
ವಯೋಧಾ ಇತಿ ಪ್ರಾಣೋ ವೈ ವಯಃ ಪ್ರಾಣಮೇವ ತದ್ಯ-
ಜಮಾನೇ ದಧಾತಿ ||

ಷಷ್ಠ್ಯಾ ಚುಚಃ ಪ್ರಥಮಂ ಸಾದಂ ಪಶಿತ್ವಾ ವ್ಯಾಚಷ್ಟೇ—ಹೇ ಹೋತಹೋಮ-
ನಿಷ್ಪಾದಕಾಗ್ನೇ ಚಿಕಿತ್ವಾನ್ವಿಜ್ಞಾನವಾಂಸ್ತ್ವಂ ಸ್ವ ಉ ಲೋಕೇ ಸ್ವಕೀಯ ಏವ ಸ್ಥಾನೇ ಉತ್ತರ-
ವೇದಿನಾಭಿರೂಪೇ ಸೀದೋಪವಿತ || ಅಗ್ನೇರ್ದೇವಹೋತೃತ್ವಾದುತ್ತರವೇದಿನಾಭೀಸ್ತದೀಯ-
ಸ್ಥಾನತ್ವಾಚ್ಚ ಪ್ರಥಮಪಾದಾರ್ಥ ಉಪಪನ್ನಃ || ದ್ವಿತೀಯಪಾದಮನೂದ್ಯ ತತ್ರತ್ಯಸ್ಯ ಯಜ್ಞ-
ಶಬ್ದಸ್ಯ ಯಜಮಾನಪರತ್ವಂ ದರ್ಶಯತಿ || ಯಜ್ಞಂ ಯಷ್ಟಾರಂ ಸುಕೃತಸ್ಯ ಯೋನೌ ಪುಣ್ಯ-
ಕರ್ಮಣಾಂ ಸ್ಥಾನೇ ಸಾದಯ ಹೇಗ್ನೇ ಸ್ಥಾಪಯ || ಇಜ್ಯತ ಇತಿ ವ್ಯುತ್ಪತ್ಯಾ ಯಜ್ಞಶಬ್ದಃ
ಸರ್ವತ್ರಯಾಗವಾಚೀ || ಇಹ ತು ಯಜತೀತಿ ವ್ಯುತ್ಪತ್ಯಾ ಯಷ್ಟಾರಮಾಚಷ್ಟೇ || ಅತಸ್ತದರ್ಥ-
ಮೇವಾಶೀಃ ಪ್ರಾರ್ಥಿತಾ ಭವತಿ || ಉತ್ತರಾರ್ಥಮನೂದ್ಯ ತತ್ರತ್ಯಸ್ಯ ವಯಃಶಬ್ದಸ್ಯ ಪ್ರಾಣ-

ವಾಚಿತ್ವಂ ದರ್ಶಯತಿ-ದೇವಾನೇತಿ ಕಾಮಯತ ಇತಿ ದೇವಾವೀರ್ಧೇವಪ್ರಿಯ ಹೇಽಗ್ನೇ ತ್ವಂ
ದೇವಪ್ರಿಯತ್ವಾದ್ದೇವಾನ್ದವಿಷಾ ಯಜಾಸಿ ಪೂಜಯಸಿ || ಯಜಮಾನೇ ವಯಃ ಪ್ರಾಣಂ
ಬೃಹದಧಿಕಂ ಯಥಾ ಭವತಿ ತಥಾ ಧಾಃ ಧೇಹಿ ಸ್ಥಾಪಯ || ಅತ್ರ ವಯಃಶಬ್ದೇನ ಪ್ರಾಣ
ಉಪಲಕ್ಷ್ಯತೇ || ಬಾಲ್ಯಾದಿನಯೋವಿಕೇಷಹೇತೋಃ ಆಯುಷಃ ನಿಮಿತ್ತತ್ವಾತ್ 'ಯಾವ-
ದಸ್ಮಿನ್ನರೀರೇ ಪ್ರಾಣೋ ವಸತಿ ತಾವದಾಯುಃ' ಇತಿ ಕೃತೇಃ || ತಸ್ಮಾದುತ್ತರಾರ್ಥಪಾಠೇನ
ಪ್ರಾಣಮೇವ ಯಜಮಾನೇ ಸ್ಥಾಪಯತೀತಿ ||

ಅನಂತರ ಹೋತೃವು ಮುಂದುವರಿಯುತ್ತಾ ಈ ಕರ್ಮಾಂಗದಲ್ಲಿ ಹೇಳಬೇಕಾದ—

(6) ಸೀದ ಹೋತಃ ಸ್ವ ಉ ಲೋಕೇ ಚಿಕಿತ್ವಾನ್ತಾದಯಾ ಯಜ್ಞಂ ಸುಕೃತಸ್ಯಯೋನೌ |

ದೇವಾವೀರ್ಧೇವಾನಾನ್ ಹವಿಷಾ ಯಜಾಸ್ಯಗ್ನೇ ಬೃಹದ್ಯಜಮಾನೇ ವಯೋ ಧಾಃ |

(ಮು. ಸಂ. ೩-೨೯-೮)

ಎಂಬ ಆರನೆಯನೆಯ ಋಕ್ಕನ್ನು ಪಠಿಸುವನು. ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಅಗ್ನಿಯೇ ಹೋತೃವೆಂಬ ಋತ್ವಿಜನು. ಮತ್ತು
ಉತ್ತರವೇದಿನಾಭಿಯೇ ಅಗ್ನಿಯ ಸ್ವಸ್ಥಾನವು. ಆದ್ದರಿಂದ ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ, ನೀನು ಹೋಮನಿಷ್ಪಾದಕನು, ದೇವತೆಗೆ
ಹೋತೃವು. ಇಂತಹ ನೀನು ನಿನ್ನ ಸ್ವಸ್ಥಾನವಾದ ಉತ್ತರವೇದಿಯಲ್ಲಿ ಕುಳಿತುಕೋ ಎಂಬ ಪ್ರಾರ್ಥನೆಯು ಈ ಋಕ್ಕಿನ ಪ್ರಥಮ
ಪಾದದಲ್ಲಿ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿರುವುದು. ಎರಡನೆಯ ಪಾದದಲ್ಲಿರುವ ಯಜ್ಞಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಯಜ್ಞಮಾಡುವ ಯಜಮಾನನೆಂದರ್ಥವು.
ಇಂತಹ ಯಜಮಾನನನ್ನು, ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ ಪುಣ್ಯಕರ್ಮಗಳನ್ನು ಮಾಡುವ ಸುಕೃತಶಾಲಿಗಳ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಸ್ಥಾಪಿಸು ಎಂದು
ದ್ವಿತೀಯಪಾದದ ಅರ್ಥವು. ಉತ್ತರಾರ್ಥದಲ್ಲಿರುವ ವಯಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಪ್ರಾಣವೆಂದರ್ಥವು. ಆದ್ದರಿಂದ ದೇವತೆಗಳಿಗೆ
ಪ್ರಿಯನಾದ ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ, ನೀನು ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಹವಿಸ್ಸಿನಿಂದ ಪೂಜಿಸಿ ತೃಪ್ತಿಪಡಿಸು ಮತ್ತು ಯಜ್ಞಮಾಡುವ ಯಜ
ಮಾನನಲ್ಲಿ ಪ್ರಾಣವನ್ನು ಎಂದರೆ ಆಯುಷ್ಯವನ್ನು ಧರಿಸು ಎಂದರೆ ವೃದ್ಧಿಪಡಿಸು—ಯಾವದಸ್ಮಿನ್ ಶರೀರೇ ಪ್ರಾಣೋ
ವಸತಿ ತಾವದಾಯುಃ ಎಂಬ ಶ್ರುತಿಕಾರ್ಯರೀತಿಯಿಂದ ಶರೀರದಲ್ಲಿ ಪ್ರಾಣವಿರುವವರೆಗೂ ಪುರುಷನಿಗೆ ಆಯುಷ್ಯವಿರುವುದು
ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಪ್ರಾಣಶಬ್ದವನ್ನು ಆಯುಷ್ಯವೆಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಪ್ರಯೋಗಿಸಿದೆ, ಯಜಮಾನನಿಗೆ ದೀರ್ಘಾ-
ಯುಷ್ಯವನ್ನು ಅನುಗ್ರಹಿಸು ಎಂದು ತಾತ್ಪರ್ಯವು.

ನಿ ಹೋತಾ ಹೋತೃಷದನೇ ವಿದಾನ ಇತ್ಯಗ್ನಿರ್ವೈ ದೇವಾನಾಂ

ಹೋತಾ ತಸ್ಯೈತದ್ಧೋತೃಷದನಂ ಯದುತ್ತರವೇದೀನಾಭಿಃ |

ತ್ವೇಷೋ ದೀದಿವಾ ಅಸದತ್ಸದಕ್ಷ ಇತ್ಯಾಸನ್ನೋ ಹಿ ಸ ತರ್ಹಿ

ಭವತಿ | ಅದಬ್ಧವ್ರತಪ್ರಮತಿನರ್ವಸಿಷ್ಠ ಇತ್ಯಗ್ನಿರ್ವೈ ದೇವಾನಾಂ

ವಸಿಷ್ಠಃ | ಸಹಸ್ರಂಭರಃ ಶುಚಿಜಿಹ್ವೋ ಅಗ್ನಿರಿತ್ಯೇಷಾ ಹ ವಾ

ಅಸ್ಯ ಸಹಸ್ರಂಭರತಾ ಯದೇನಮೇಕಂ ಸಂತಂ ಬಹುಧಾ

ವಿಹರಂತಿ ಪ್ರ ಹ ವೈ ಸಾಹಸ್ರಂ ಪೋಷಮಾಪ್ನೋತಿ ಯ

ಏವಂ ವೇದ ||

ಸಪ್ತಮ್ಯಾ ಚುಚೇ ಪ್ರಥಮಪಾದಮನೂದ್ಯ ವ್ಯಾಚಷ್ಟೇ—ಹೋತಾ ಹೋಮನಿಷ್ಪಾದ-
ಕೋಽಗ್ನಿಸ್ತಾದ್ಯಶಸ್ತ ಸ್ತಸ್ಯ ಹೋತುಃ ಸದನೇ ಯೋಗ್ಯಸ್ಥಾನ ಉತ್ತರವೇದಿನಾಭಿರೂಪೇ
ವಿದಾನಃ ಕ್ರಿಯಮಾಣಂ ಕರ್ಮವಿಚಾರಯನ್ || ಅಸದದಿತಿ ವಕ್ಷ್ಯಮಾಣೇನಾನ್ವಯಃ ||
ಅಗ್ನಿರ್ವಾ ಇತ್ಯಾದಿ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನಂ ವಿಸ್ತೃಷ್ಠಂ || ದ್ವಿತೀಯಂ ಪಾದಮನೂದ್ಯ ಅಸದದಿತಿ ಪದಂ
ವ್ಯಾಚಷ್ಟೇ—ಕೇದೃತೋಽಗ್ನಿಃ || ತ್ರೇಷಃ ಸ್ವಯಂ ವೀಹ್ಯಮಾನಃ || ದೀದಿವಾನನೈಷಾಮುಪಿ
ದೀಪಕಃ || ಸುದಕ್ಷಃ ಸುಷ್ಕು ಕುಶಲಃ || ತಾದೃತೋಽಗ್ನಿರಾಸನ್ನೋವೇದಿತಾ ಭವತಿ || ಸ ತರ್ಹಿ
ತಸ್ಮಿನ್ಪ್ರಾಣಯನಕಾಲೇ ಸೋಽಗ್ನಿರ್ಯಸ್ಮಾದುತ್ತರವೇದಿನಾಭೇರಾಸನ್ನ ಸ್ತಸ್ಮಾದಾಸದದಿತ್ಯುಚಿತಂ ||
ತೃತೀಯಪಾದಮನೂದ್ಯ ವಸಿಷ್ಠ ಶಬ್ದಾರ್ಥಂ ದರ್ಶಯತಿ—ಅದಭೇ ಹಿಂಸಾರಹಿತೇ ವ್ರತೇ
ಕರ್ಮಣಿ ಪ್ರಕೃತ್ವಾ ಮರ್ತಿಯಸ್ಯಾಗ್ನೇಃ ಸೋಽಯಮದಬ್ಧವ್ರತಪ್ರಮತಿಃ || ವಸಿಷ್ಠೋಽತಿ-
ಶಯೇನ ನಿವಾಸಹೇತುಃ || ಹವಿರ್ಹವನೇನ ದೇವಾನಾಂ ಸ್ತಸ್ಮಾನೇ ನಿವಾಸಹೇತುತ್ವಾದಗ್ನೇ-
ರ್ವಸಿಷ್ಠತ್ವಂ || ಚತುರ್ಥಪಾದಮನೂದ್ಯ ವ್ಯಾಚಷ್ಟೇ—ಅಯಮಗ್ನಿರ್ಬಹುಷು ಧಿಷ್ಠ್ಯೇಷು
ವಿಹೃತಃ ಸನ್ನೇಕಸ್ವರೂಪಭರಣಾತ್ಸಹಸ್ರಂಭರಃ || ಮಂತ್ರಪೂತಹವಿಃ ಸ್ವೀಕಾರೇಣ ಶುಚಿ-
ಜಿಹ್ವಃ ಶುದ್ಧಾಜಿಹ್ವಾ ಯಸ್ಯಾಸೌ ಶುಚಿಜಿಹ್ವಃ || ಸ್ವರೂಪೇಣೈಕಮೇವ ಸಂತಮಗ್ನಿವೃತ್ತಿಜೋ
ಬಹುಧಿಷ್ಠ್ಯೇಷು ಬಹುಧಾ ವಿಹರಂತೀತಿ ಯದಸ್ತಿ, ಏಷೈವಾಗ್ನೇಃ ಸಹಸ್ರಂಭರತಾ || ನೇದನಂ
ಪ್ರಶಂಸತಿ—ಅತ್ರ ಸಹಸ್ರಸಂಖ್ಯೋಪೇತಂ ಪೋಷಂ ಗೋಸುವರ್ಣಾದಿ ಪುಷ್ಪಿಂ ವೇದಿತಾ
ಪ್ರಾಪ್ನೋತಿ—

ಅನಂತರ ಹೋತೃವು ಏಳನೆಯ ಋಕ್ಕಾದ—

(7) ನಿ ಹೋತಾ ಹೋತೃಷದನೇ ವಿದಾನಸ್ತೇಷೋ ದೀದಿವೌ ಅಸದತ್ಸದಕ್ಷಃ |

ಅದಬ್ಧವ್ರತಪ್ರಮತಿರ್ವಸಿಷ್ಠಃ ಸಹಸ್ರಂಭರಃ ಶುಚಿಜಿಹ್ವೋ ಅಗ್ನಿಃ ||

(ಋ. ಸಂ. ೨-೯-೧)

ಎಂಬ ಮಂತ್ರವನ್ನು ಪಠಿಸುವನು. ಅಗ್ನಿಯು ದೇವತೆಗಳ ಹೋತೃವು. ಉತ್ತರವೇದಿನಾಭಿರೂಪನವೇ ಈ ದೇವ
ಹೋತೃವಾದ ಅಗ್ನಿಯು ಕುಳಿತುಕೊಳ್ಳುವ ಹೋತೃಸದನವೆಂಬ ಸ್ಥಳವು ಎಂದು ಈ ಋಕ್ಕಿನ ಪ್ರಥಮಪಾದದ ಅರ್ಥವು; ಪ್ರಕಾಶ
ಮಾನನಾಗಿಯೂ, ಯಜ್ಞಕರ್ಮಗಳಲ್ಲಿ ಕುಶಲನಾಗಿಯೂ ಇರುವ ಈ ಅಗ್ನಿಯು ಈ ಹೋತೃಸದನವೆಂಬ ಉತ್ತರವೇದಿನಾಭಿಯಲ್ಲಿ
ಕುಳಿತಿರುವನೆಂದು ದ್ವಿತೀಯಪಾದದ ಅರ್ಥವು; ಅಗ್ನಿಯು ಹವಿಸ್ಸನ್ನು ದೇವತೆಗಳ ಬಳಿಗೆ ತೆಗೆದುಕೊಂಡು ಹೋಗುವುದರಿಂದ
ದೇವತೆಗಳ ಸ್ತಸ್ಮಾನವಾದ ಸ್ವರ್ಗದಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿಯೂ ಉತ್ತಮಸ್ಥಾನವನ್ನು ಪಡೆದಿರುವನು. ಅಹಿಂಸಿತವಾದ ಯಜ್ಞಾದಿಕರ್ಮ
ಮನಸ್ಸನಾದ ಈ ಅಗ್ನಿಯು ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದ ನಿವಾಸಸ್ಥಾನವುಳ್ಳವನು ಎಂದು ತೃತೀಯಪಾದದ ಅರ್ಥವು; ಅಗ್ನಿಯು ಒಂದೇ ರೂಪ
ದಿಂದ ಕಾಣಿಸುತ್ತಿದ್ದರೂ ಮುಕ್ತಿಜರಾದಿ ಸಮಸ್ತರಲ್ಲಿಯೂ ಇದ್ದು ಅವತರ ಕರ್ತವ್ಯನಿರ್ವಹಣವನ್ನು ಮಾಡುವುದರಿಂದ ಅನೇಕ
ರೂಪಗಳನ್ನು ಧರಿಸಿರುವನೆಂದು ಸಹಸ್ರಂಭರಶಬ್ದದ ಅರ್ಥವು, ಅಥವಾ ಅಗ್ನಿಯು ಅನೇಕ ಯಾಗಗೃಹಗಳಲ್ಲಿದ್ದು ಅನೇಕ ಯಜ
ಮಾನರ ಯಜ್ಞಗಳನ್ನು ನೆರವೇರಿಸುವುದರಿಂದ ಅನೇಕ ರೂಪಗಳನ್ನು ಧರಿಸಿ ಇರುವನೆಂದು ಸಹಸ್ರಂಭರಶಬ್ದದ ಅರ್ಥವು.
ಹವಿಸ್ವೀಕಾರಾದಿಯಿಂದ ಶುದ್ಧವಾದ ಜಿಹ್ವೆ (ನಾಲಗೆ)ಯುಳ್ಳವನಾದ್ದರಿಂದ ಅಗ್ನಿಗೆ ಶುಚಿಜಿಹ್ವನೆಂದು ಹೆಸರು. ಇಂತಹ ಅಗ್ನಿಯು
ಯಜಮಾನನಿಗೆ ಸಾವಿರಗಟ್ಟಲೆಯಾಗಿ ಗೋಸುವರ್ಣಾದಿಪುಷ್ಪಿಯನ್ನು ಕೊಡುವನು ಎಂದು ಇಲ್ಲಿ ಸ್ತುತಿಸಿದೆ.

ನಮ್ಮನ್ನು ರಕ್ಷಿಸುವವನು ಎಂದು ಈ ಋಕ್ಕಿನ ಮುಖ್ಯಾಭಿಪ್ರಾಯವು. ಅಗ್ನಿಯು ದೇವತೆಗಳಿಗೂ ರಕ್ಷಕನು. ನಮಗೂ ಯಜಮಾನನಿಗೂ ರಕ್ಷಣೆಯನ್ನುಂಟುಮಾಡುವವನು ಎಂದು ಯಾವ ಪುರುಷನು ತಿಳಿಯುತ್ತಾನೆಯೋ ಅವನು ಒಂದು ಸಂವತ್ಸರ ಪರ್ಯಂತವೂ ಅಗ್ನಿಯಿಂದ ರಕ್ಷಣೆಯನ್ನು ಪಡೆದು ಕ್ಷೇಮದಿಂದಿರುವನು.

ತಾ ಏತಾ ಅಷ್ಟಾವನ್ನಾಹ ರೂಪಸಮೃದ್ಧಾ ಏತದ್ವೈ ಯಜ್ಞಸ್ಯ
ಸಮೃದ್ಧಂ ಯದ್ರೂಪಸಮೃದ್ಧಂ ಯತ್ಕರ್ಮ ಕ್ರಿಯಮಾಣ-
ಮಗಭಿವದತಿ | ತಾಸಾಂ ತ್ರಿಃ ಪ್ರಥಮಾಮನ್ನಾಹ ತ್ರಿರು-
ತ್ತಮಾಂ ತಾ ದ್ವಾದಶ ಸಂಪದ್ಯಂತೇ ದ್ವಾದಶ ವೈ ನಾಸಾಃ
ಸಂವತ್ಸರಃ ಸಂವತ್ಸರಃ ಪ್ರಜಾಪತಿಃ ಪ್ರಜಾಪತ್ಯಾಯತನಾಭಿ-
ರೇವಾಭೀ ರಾಘ್ನೋತಿ ಯ ಏವಂ ವೇದ ತ್ರಿಃ ಪ್ರಥಮಾಂ
ತ್ರಿರುತ್ತಮಾಮನ್ನಾಹ ಯಜ್ಞಸ್ಯೈವ ತದ್ಭರ್ತೃ ನೈವ
ಸ್ಥೇಮ್ನೇ ಬಲಾಯಾವಿಸ್ರಂಸಾಯ

ನ್ಯೂನಾಧಿಕಸಂಖ್ಯಾಭ್ರಮಂ ವ್ಯುದಸಿತುಮಾಹ—ಪ್ರಣೀಯಮಾನಸ್ಯಾಗ್ನೇಃ ಪ್ರಕಾಶ-
ಕತ್ವಾದೇತಾಸಾಂ ರೂಪಸಮೃದ್ಧಿಃ || ಅದ್ಯಂತಯೋರ್ಋಷಿಚೋರಾವೃತ್ತಿಂ ವಿಧಾಯ ಪ್ರಶಂಸತಿ—
ಪೂರ್ವವದ್ವ್ಯಾಖ್ಯೇಯಂ ||

ಈರೀತಿಯಾಗಿ ಹೋತೃವು ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದ ಎಂಟು ಋಕ್ಕುಗಳನ್ನು ಈ ಅಗ್ನಿಪ್ರಣಯನಕರ್ಮದಲ್ಲಿ ಪಠಿಸುವನು. ಇವೆಲ್ಲವೂ ಸೇರಿ ಒಂದು ಸಂಪೂರ್ಣವಾದ ರೂಪವನ್ನು ಪಡೆದಿರುವ ಕರ್ಮವಾಗಿರುವುದು. ಆಯಾ ಕರ್ಮಗಳಿಗೆ ಅನುಗುಣವಾದ ಎಂದರೆ ಆ ಕರ್ಮಗಳ ಅರ್ಥಾನುವಾದವಿವರಣೆಗಳನ್ನು ವರ್ಣಿಸುವ ಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ಆಯಾ ಕಾಲಗಳಲ್ಲಿ ಹೇಳುವುದರಿಂದ ಯಜ್ಞ ಕರ್ಮವು ಸಾಂಗವಾಗಿ ನೆರವೇರುವುದಕ್ಕೆ ಸಹಾಯಕವಾಗಿರುವುದು. ಈ ಎಂಟು ಮಂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಮೊದಲನೆಯ ಮತ್ತು ಕೊನೆಯ ಋಕ್ಕುಗಳನ್ನು ಹೋತೃವು ಮೂರುಮೂರಾವೃತ್ತಿ ಪಠಿಸುವನು. ಇದರಿಂದ ಈ ಕರ್ಮದಲ್ಲಿ ಒಟ್ಟು ಹನ್ನೆರಡು ಋಕ್ಕುಗಳಿ ದ್ದಂತಾಯಿತು. ಹನ್ನೆರಡು ಮಾಸಗಳು ನೇರಿ ಒಂದು ಸಂವತ್ಸರವಾಗುವುದು. ಪ್ರಜಾಪತಿಯು ಸಂವತ್ಸರ (ಕಾಲ) ಸ್ವರೂಪನು. ಆದ್ದರಿಂದ ಪ್ರಜಾಪತಿಯಲ್ಲಿ ಸ್ಥಾಪಿತವಾಗಿರುವ ಈ ಮಂತ್ರಗಳ ಸ್ವರೂಪವನ್ನೂ ಕ್ರಮವನ್ನೂ ಯಾವ ಪುರುಷನು ತಿಳಿದು ಕೊಳ್ಳುವನೋ ಅವನು ಅಭಿವೃದ್ಧಿಯನ್ನೈದುವನು—ಮೊದಲಿನ ಮತ್ತು ಕೊನೆಯ ಋಕ್ಕುಗಳನ್ನು ಮೂರುಮೂರುಸಲ ಹೋತೃವು ಪಠಿಸುವುದರಿಂದ ಯಜ್ಞದ ಎರಡು ತುದಿಗಳು ಜಾರಿಹೋಗಿ ಬೀಳದಹಾಗೆ ಭದ್ರವಾಗಿ ಗಂಟುಹಾಕಿದಂತಾಗುವುದು.

English Translation

(The Agni-pranayana i.e., ceremony of carrying the sacrificial fire to the altar destined for the animal and Soma sacrifices.)

The Adhvaryu orders (the Hotar), when the sacrificial fire is to be carried (to the Uttara Vēdi), to repeat Mantras appropriate (to the ceremony).

(He repeats :) *pra devam devya* (10, 176, 2), If the sacrificer be a Brahman, he ought to repeat a verse in the Gayatri metre ; for the Brahman belongs to the Gayatri metre (has its nature). The Gayatri is beauty and acquisition of sacred knowledge. (This metre) makes him (the sacrificer) thus prosper by means of the beauty and sacred knowledge (which is contained in it).

If the sacrificer be a Kshattriya, he should repeat a Trishtubh, *imam mahe vidathyaya* (3, 54, 1). For the Kshattriya belongs to the Trishtubh (has its nature). Trishtubh is strength, sharpness of senses and power. By repeating thus a Trishtubh the Hotar makes him (the sacrificer of the Kshattriya caste) prosper through the strength, sharpness of sense and power) contained in the Trishtubh). By the words of the second pada of the verse (mentioned): *as'vatkritva idyaya prajabhur*, i.e., "they brought to him who is to be praised always (Agni)", the Hotar brings the sacrificer at the head of his (the sacrificer's) family. By the second half verse *s'rinotu no damyebhis* & c., i.e. may Agni hear us with the hosts (the flames) posted in his house ; may he, the imperishable, hear (us) with his hosts in heaven ! (the Hotar effects that). Agni shines in the house of the sacrificer till the end of his life (i.e. he is always protected by him).

If the sacrificer be a Vais'ya, the Hotar should repeat a verse in the Jagati metre, viz., :—*ayam iha prathamo* (4, 71, 1). For the Vais'ya belongs to the Jagati: cattle is of the same (Jagati) nature. Thus he makes him prosper by means of cattle (Provides him with it). In its fourth pada *vaneshu*, & c., the word *Vis'e* (Vais'ya) is mentioned. This is appropriate. What is appropriate, that is successful in the sacrifice.

When repeating the verse: *ayam u shya pra devayur* (10, 176, 3), which is in the Anushtubh metre, the Hotar sends forth speech, (i.e. he repeats for the first time, this mantra, with a loud voice again, after having only inaudibly muttered some of the preceding ones). For the Anushtubh metre is speech. By repeating (an Anushtubh) he thus sends forth speech in speech. By the words *ayam u shya* he expresses the following sentence: I who formerly was living among the Ghandharvas have come.

By the verse : *ayam agnir urushyati*, & c. (10, 176, 4) i.e., "this Agni makes (us) fearless by dint of his immortal nature, as it were," the Hotar provides him (the sacrificer) with immortality. (The second half of this verse), *sahas'chit sahiyan devo jivatave kritah*, i.e. "the god has been made very powerful by means of (his own) power, in order to preserve (our) lives" signifies, that he

(Agni) is the god who, by (our) repeating this verse, is made the preserver of (our) lives.

(The Hotar now repeats:) *ilayas tva pade vayam, & c.* (3, 29, 4) i.e., "we put thee, O Jatavedas! (Agni) in the place of Ila, in the centre (nabhi of the Uttara Vedi) on the earth to carry up (our) offerings". By nabhi (lt. navel) the nabhi of the Uttara Vedi is meant. *Nidhimahi* ('lit, we put down) means "they are about to put him (Agni) down." The term "*havyaya volhave*" means; he is about to carry up the sacrifice.

(The Hotar repeats;) *Agne vis'vebhih svanika* (6, 15, 16). "O Agni, with thy well-armed host "the flames, take first with all the gods thy seat in the hole which is stuffed with wool; carry well the sacrificial offering, seasoned with melted butter, and deposited in thee as in a nest, for the sacrificer who is producing (the mystical sacrificial man) anew." (When repeating the first and second padas:) *agne vis'vebhih*, he makes him (Agni) with all the gods sit. (When repeating the third pada: *kulayinam ghritavantam & c*) a bird's nest, as it were, consisting of sticks of fir-tree wood, an odoriferous gum (*guggul*), a braid of hair (*urnastukah*), and a kind of fragrant grass is prepared for Agni at the sacrifice.

(When repeating the fourth pada:) *yajnam noya & c.* he thus places the sacrifice (the sacrificial personage) straight on him (Agni),

(The Hotar repeats:) *sipa hotah sva u loke & c.* (3, 29, 8) "sit, O Hotar! (Agni) in thy own "place (the Nabhi) being conspicuous; make sit the sacrifice in the hole of the well made (nest). Mayst thou, Agni who art going to the gods with the offering, repeat sacrificial verses addressed to the gods. Mayst thou grant the sacrificer a life with abundance."

By "Hotar" Agni is to be understood; for he is the Hotar of the gods. "His own place" (*sva u loke*) is the Nabhi of the Uttara Vedi. By the words: make sit, & c., the Hotar asks a blessing for the sacrificer for the "yajna" (sacrifice, mentioned in this verse) is the sacrificer. When repeating the second half of this verse: *devavir & c.* the Hotar provides the sacrificer with life; for "vayas" (mentioned in this verse) is life.

(The Hotar repeats:) *ni hota hotrishadane* (2, 9, 1) i.e. "The Hotar of great knowledge and skill, who is brightly shining, sat down on the Hotri-seat (place for the Hotar), Agni, who deeply comprehends the inviolable laws (of the

sacrificial art,) he, the most splendid (vasishthah) who bear's a thousand burdens i.e. preserver of all and has a flaming tongue." By Hotar is Agni to be understood; hotrishadanam is the nabhi of the uttara vedi. By "he sat down" is expressed, that he was put there. The term "vasishtha" means, that Agni is the most shining (vasu) among the gods. The term "sahasrambhara" means, that they, though he (Agni) be only one, multiply him, by using him at different occasions. He who has this knowledge, has a thousand-fold profit.

The Hotar concludes with the verse: tvam dutas tvam u nah (2, 92), i.e. "thou art our messenger, our protector behind (us); thou the bringer of wealth, O strong one! O Agni! do not neglect the bodies (members) in the spread of our families. The herdsman with his light was awake." Agni is the herdsman (gopa) of the gods. He who knowing this, concludes (the ceremony of Agni-pranayanam) with this verse (mentioned) has Agni everywhere round him as herdsman (watchman) for himself and the sacrificer, and secures thus welfare for the whole year.

He recites these eight verses (just enumerated), which are complete in form. What is complete in form, that is, when the mantra recited alludes to the ceremony which is being performed, that is successful in the sacrifice. Of these eight verses he repeats the first and last thrice, that makes twelve. Twelve months make a year; the year is Prajapati. He who has such a knowledge prospers through these verses which reside in Prajapati.

By repeating the first and last verses thrice, he ties the two ends of the sacrifice in order to give it a hold, and tighten it to prevent it from falling down.

ಇತಿ ಶ್ರೀನುತ್ಪಾದ್ಯಾಚಾರ್ಯವಿರಚಿತೇ ಮಾಧವೀಯೇ ವೇದಾರ್ಥಪ್ರಕಾಶ

ಐತರೇಯಬ್ರಾಹ್ಮಣಭಾಷ್ಯೇ ಪಂಚಮಾಧ್ಯಾಯಸ್ಯ ದ್ವಿತೀಯಃ ಖಂಡಃ

ಇಲ್ಲಿಗೆ ಐತರೇಯಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿ ಐದನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ ಎರಡನೆಯ ಖಂಡವು

ಸಮಾಪ್ತವಾಡುದು.

ಅಥ ಪಂಚಮಾಧ್ಯಾಯೇ ತೃತೀಯಃ ಖಂಡಃ

ಐದನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ ಮೂರನೆಯ ಖಂಡವು

[ಹವಿರ್ಧಾನ ಪ್ರವರ್ತನ—ಹವಿರ್ಧಾನವೆಂಬ ಸೋಮಲತೆಗಳನ್ನು ತುಂಬಿರುವ ಗಾಡಿಗಳನ್ನು ತರುವುದು]

ಹವಿರ್ಧಾನಾಭ್ಯಾಂ ಪ್ರೋಹ್ಯನಾಣಾಭ್ಯಾಮನುಬ್ರೂಹೀತ್ಯಾಹಾಧ್ವಯುಃ |

ಅಥ ಹವಿರ್ಧಾನ ಪ್ರವರ್ತನೀಯಾ ಋಚೋ ವಿಧಾತುಮಾದೌ ಪ್ರೈಷಂ ವಿಧತ್ತೇ—
ಹವಿಃ ಸೋಮರೂಪಂ ಧತ್ತೋ ಧಾರಯತ ಇತಿ ಹವಿರ್ಧಾನೇ ದ್ವೇ ಶಕಟೇ || ತಯೋಃ
ಸ್ವರೂಪವಾಪಸ್ತಂಜೋ ದರ್ಶಯತಿ—‘ಪ್ರಯುಕ್ತಃ ಪೂರ್ವೇ ಶಕಟೇ ಬದ್ಧಯುಗೇ ಪ್ರಕ-
ಟಿತತನ್ಮೇ ಪ್ರಕ್ಷಾಲ್ಯ ತಯೋಃ ಪ್ರಥಮಗ್ರಥಿತಾನ್ವಿಸ್ರಸ್ಯ ನವಾನ್ ಪ್ರಜ್ಞಾತಾನ್ಯತ್ವಾಗ್ರೇಣ
ಪ್ರಾಗ್ಗ್ವಂತಮಭಿತಃ ಪೃಷ್ಠಾನ್ಮಪ್ಯಪನಯನ್ಪರಿಶ್ರಿತೇ ಸಚ್ಛದಿಷೀ ಅವಸ್ಥಾಪಯತಿ’ ಇತಿ ||
ತಯೋರ್ಹವಿರ್ಧಾನಯೋಃ ಪ್ರಾಚೀನವಂಶಸ್ಯ ಪುರೋಭಾಗಮುಹಕ್ರನ್ಮೋತ್ತರದೇಶಪರ್ಯಂತಂ
ನಯನಂ ಪ್ರವರ್ತನಂ ತದಪಿ ಸ ಏವಾಹ—‘ಪ್ರಾಚೀ ಪ್ರೇತಮಧ್ವರಮಿತ್ಯುಕ್ತಂ ಗೃಹ್ಣಂತಂ
ಪ್ರವರ್ತಯಂತಿ ಇತಿ || ತತ್ಪ್ರವರ್ತನಕಾಲೇಧ್ವಯುಃ ‘ಹೋತಾರಂ ಪ್ರತಿ ಹವಿರ್ಧಾ-
ನಾಭ್ಯಾಮಿತ್ಯಾದಿಪ್ರೈಷಮಂತ್ರಂ ಪ್ರಬ್ರೂಯಾತ್ ||

ಈ ಖಂಡದಲ್ಲಿ ಹವಿರ್ಧಾನಗಳೆಂಬ ಎರಡು ಗಾಡಿಗಳನ್ನು ಪ್ರಾಚೀನವಂಶಪ್ರದೇಶದಿಂದ ಉತ್ತರವೇದಿಯ ಬಳಿಗೆ ತರುವ
ಯಜ್ಞಾಂಗ ಕರ್ಮವು ವಿವರಿಸಲ್ಪಡುವುದು. ಹವಿರ್ಧಾನವೆಂದರೆ—ಹವಿಃ ಸೋಮರೂಪಂ ಧಾರಯತ ಇತಿ ಹವಿ-
ರ್ಧಾನೇ ಶಕಟೇ ಅಗ್ನಿಯಲ್ಲಿ ಹೋಮಮಾಡುವ ಹವಿಸ್ಸಿಗಾಗಿ, ಉಪಯೋಗಿಸಲ್ಪಡುವ ಸೋಮಲತೆಗಳನ್ನು ಇಡುವ ಎರಡು
ಗಾಡಿಗಳಿಗೆ ಹವಿರ್ಧಾನವೆಂದು ಹೆಸರು; ಸೋಮಲತೆಗಳೆಂಬ ಹವಿಸ್ಸನ್ನು ವಹಿಸಿರುವ ಅಥವಾ ತುಂಬಿರುವ ಎರಡು ಗಾಡಿ
ಗಳೆಂದರ್ಥವು. ಸೋಮಕ್ರಯಣಾನಂತರ ಸೋಮಲತೆಗಳನ್ನು ಎರಡು ಗಾಡಿಗಳಲ್ಲಿ ತುಂಬಿ ಅವುಗಳನ್ನು ಪ್ರಾಚೀನವಂಶವೆಂಬ
ಯಜ್ಞಗೃಹದ ಸಮೀಪದಲ್ಲಿ ಬಿಟ್ಟಿರುವರು. ಈ ಗಾಡಿಗಳೆ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ಆಪಸ್ತಂಬ ಋಷಿಗಳು ಈ ರೀತಿ ಹೇಳಿರುವರು—
ಪ್ರಯುಕ್ತಃ ಪೂರ್ವೇ ಶಕಟೇ ಬದ್ಧಯುಗೇ ಪ್ರಕಟಿತತನ್ಮೇ ಪ್ರಕ್ಷಾಲ್ಯ ತಯೋಃ ಪ್ರಥಮಗ್ರಥಿತಾನ್ವಿಸ್ರಸ್ಯ
ನವಾನ್ ಪ್ರಜ್ಞಾತಾನ್ಯತ್ವಾಗ್ರೇಣ ಪ್ರಾಗ್ಗ್ವಂತಮಭಿತಃ ಪೃಷ್ಠಾನ್ಮಪ್ಯಪನಯನ್ಪರಿಶ್ರಿತೇ ಸಚ್ಛದಿಷೀ ಅವ-
ಸ್ಥಾಪಯತಿ (ಆಪ. ಶ್ರೌ. ಸೂ. ೧೧-೬-೩) ಆ ಗಾಡಿಗಳನ್ನು ಮಂತ್ರಪೂರ್ವಕವಾಗಿ ಯಜ್ಞಪ್ರದೇಶವಾದ ಉತ್ತರವೇದಿಯ
ಬಳಿಗೆ ತರುವುದಕ್ಕೆ ಹವಿರ್ಧಾನಪ್ರವರ್ತನವೆಂದು ಹೆಸರು. ಅದನ್ನೂ ಆಪಸ್ತಂಬಸೂತ್ರದಲ್ಲಿಯೇ ಹೇಳಿರುವುದು—ಪ್ರಾಚೀ-
ಪ್ರೇತಮಧ್ವರಮಿತ್ಯುಕ್ತಂ ಗೃಹ್ಣಂತಂ ಪ್ರವರ್ತಯಂತಿ (ಆಪ. ಶ್ರೌ. ಸೂ. ೧೧-೬-೧೧) ಇದು ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಒಂದು

ಮುಖ್ಯವಾದ ಕರ್ಮವು. ಈ ಕರ್ಮಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಪಟ್ಟ ಮಂತ್ರಗಳನ್ನು (ಎಂಟು ಮಂತ್ರಗಳನ್ನು) ಪಠಿಸು ಎಂದು ಅಧ್ವರ್ಯುವು ಹೋತ್ರವನ್ನು ಹವಿರ್ಧಾನಾಭ್ಯಾಂ ಪ್ರೋಹ್ಯಮಾಣಾಭ್ಯಾಮನುಬ್ರೂ ೩ ಹಿ ಎಂಬ ಪ್ರೈಶಮಂತ್ರದಿಂದ ನಿರ್ದೇಶಿಸಿದ ಕೂಡಲೇ ಹೋತ್ರವು ಯುಜೇ ವಾಂ ಬ್ರಹ್ಮ ಪೂರ್ವ್ಯಂ ನಮೋಭಿಃ ಎಂಬ ಋಕ್ಕನ್ನು ಪಠಿಸಲುಪ್ರಾರಂಭಿಸುವನು.

ಯುಜೇ ವಾಂ ಬ್ರಹ್ಮ ಪೂರ್ವ್ಯಂ ನಮೋಭಿರಿತ್ಯನ್ವಾಹ ಬ್ರಹ್ಮಣಾ ವಾ
ಏತೇ ದೇವಾ ಅಯುಂಜತ ಯದ್ಧವಿರ್ಧಾನೇ ಬ್ರಹ್ಮಣೈವೈನೇ
ಏತದ್ಯುಂಕ್ತೇ ನ ವೈ ಬ್ರಹ್ಮಣ್ವದ್ರಿಷ್ಯತಿ ||

ಹೋತ್ರಾನುವಚನೀಯಾನಾಮೃಚಾಂ ಮಧ್ಯೇ ಪ್ರಥಮಾಮೃಚಂ ವಿಧತ್ತೇ—ಹೇ ಹವಿರ್ಧಾನೇ ವಾಂ ಯುನಾಂ ಬ್ರಹ್ಮಯುಜೇ ಬ್ರಹ್ಮಣಾ ಯುನಕ್ತೀತ್ಯೇವಂ ಮಂತ್ರೇ ಯದು-
ಕ್ತಮೇತತ್ಪಾಠೇನ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಮುಖೇನೈವ ಹವಿರ್ಧಾನೇ ಯುಕ್ತೇ ಭವತಃ || ಪೂರ್ವಂ ದೇವೈ-
ಸ್ತಥಾ ಕೃತತ್ವಾತ್ || ಏತದ್ಯುಂಕ್ತಂ ಬ್ರಹ್ಮಣ್ವದ್ರಾಹ್ಮಣೋಪೇತಂ ಕರ್ಮ ನೈವ ವಿನಶ್ಯತಿ ತಸ್ಮಾ-
ದ್ಯುಂಕ್ತೋಽಯಂ ಮಂತ್ರಃ ||

ಈ ಹವಿರ್ಧಾನಪ್ರವರ್ತನವೆಂಬ ಕರ್ಮದಲ್ಲಿ ಮೊದಲನೆಯ ಋಕ್ಕಾದ—

(1) ಯುಜೇ ವಾಂ ಬ್ರಹ್ಮ ಪೂರ್ವ್ಯಂ ನಮೋಭಿರ್ವಿಶ್ಲೋಕ ಏತು ಪಥ್ಯೇವ ಸೂರೇಃ |
ಶೃಣ್ವಂತು ವಿಶ್ವೇ ಅಮೃತಸ್ಯ ಪುತ್ರಾ ಆ ಳೋ ಧಾಮಾನಿ ದಿವ್ಯಾನಿ ತಸ್ಯುಃ ||

(ಋ- ಸಂ. ೧೦-೧೩-೧)

ಎಂಬ ಮಂತ್ರವನ್ನು ಹೋತ್ರವು ಪಠಿಸುವನು. ಈ ಋಕ್ಕಿನ ಮೊದಲನೆಯ ಪಾದದ ಅರ್ಧವು—ಎಲೈ ಹವಿರ್ಧಾನ (ಎರಡು)ಗಳನ್ನು ತುಂಬಿರುವ ಗಾಡಿಗಳೇ, ನಿಮ್ಮನ್ನು ಬ್ರಾಹ್ಮಣಮುಖದಿಂದ ಪಠಿತವಾಗುವ ವೇದಮಂತ್ರಗಳಿಂದ ಎಂದರೆ ವೇದ ಮಂತ್ರಪಠನಪೂರ್ವಕವಾಗಿ ಹವಿರೂಪವಾದ ಸೋಮಲತೆಗಳೊಡನೆ ನೇರಿಸುವನು. ಎಂದರೆ ನಿಮ್ಮಲ್ಲಿ (ಗಾಡಿಗಳಲ್ಲಿ) ಸೋಮ ಲತೆಗಳನ್ನೂ ಮಂತ್ರಪೂರ್ವಕವಾಗಿ ತುಂಬುವೆನು ಎಂದಭಿಪ್ರಾಯವು. [ಈ ಋಕ್ಕನ್ನೊಳಗೊಂಡ ಋ. ಸಂ. ೧೦-೧೩ ನೇ ಸೂಕ್ತದ ಪೀಠಿಕೆಯಲ್ಲಿ ಹವಿರ್ಧಾನಪ್ರವರ್ತನವೆಂಬ ಕರ್ಮವನ್ನು ಶತಪಥಬ್ರಾಹ್ಮಣ, ತೈತ್ತಿರೀಯಸಂಹಿತೆ, ಏತರೇಯಬ್ರಾಹ್ಮಣ ಗಳಲ್ಲಿರುವಂತೆ ವಿಸ್ತಾರವಾಗಿ ವಿವರಿಸಲಾಗಿರುವುದು. ಋ. ಸಂ. ಭಾಗ ೨೭ ಪುಟ 407-421 ನೋಡಿ]. ಈ ಕ್ರಮವನ್ನು ಏಕೆ ಅನುಸರಿಸಬೇಕೆಂದರೆ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ದೇವತೆಗಳು ಯಜ್ಞ ಮಾಡುವಾಗ ಹವಿರ್ಧಾನವೆಂಬ ಶಕಟಗಳನ್ನು ಮಂತ್ರಗಳಿಂದ ನೇರಿಸಿ ಎಂದರೆ ಮಂತ್ರಪೂರ್ವಕವಾಗಿ ಈ ಕರ್ಮವನ್ನು ಆಚರಿಸಿರುವರು. ಆದ್ದರಿಂದ ಮಂತ್ರಪೂರ್ವಕವಾಗಿ ಮಾಡಲ್ಪಡುವ ಈ ಕರ್ಮವು ನಾಶವಾಗುವುದಿಲ್ಲ ಎಂದರೆ ವಿಘ್ನಗಳಿಗೆ ಒಳಗಾಗುವುದಿಲ್ಲ.

ಪ್ರೇತಾಂ ಯಜ್ಞಸ್ಯ ಶಂಭುವೇತಿ ತೃಚಂ ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವೀಯಮನ್ವಾಹ |

ದ್ವಿತಿಶ್ಚಾದ್ಯಾಸ್ತಿಸ್ತು ಋಚೋ ವಿಧತ್ತೇ—ಋಧ್ಯಮಾಯಾಮೃಚಿ ದ್ಯಾವಾ ನಃ ಪೃಥಿವೀ
ಇಮಮಿತಿ ಶ್ರೂಯಮಾಣತ್ವಾದಯಂ ತ್ಯಜೋ ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವೀಯಃ ||

ಅನಂತರ ಹೋತ್ಯತೇ ಈ ಕರ್ಮದಲ್ಲಿ ಪರಿಸರೇಕಾದ ಮುಂದಿನ ಮೂರು ಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ಪಠಿಸುವನು—

- (2) ಪ್ರೇತಾಂ ಯಜ್ಞಸ್ಯ ಕಂಠುವಾ ಯುವಾಮಿದಾ ವೃಣೇಮುಹೇ |
ಅಗ್ನಿಂ ಚ ಹವ್ಯವಾಹನಂ ||
- (3) ದ್ಯಾವಾ ನಃ ಪೃಥಿವೀ ಇಮಾಂ ಸಿದ್ಧಮಾದ್ಯಾ ಜಿಷಿಸ್ವತಂ |
ಯಜ್ಞಂ ದೇವೇಷು ಯಜ್ಞತಾಂ ||
- (4) ಆ ವಾಮುಪಸ್ಥಮದ್ರುಹಾ ದೇವಾಃ ಸೀದಂತು ಯಜ್ಞಿಯಾಃ |
ಇಹಾದ್ಯಾ ಸೋಮಪೀತಯೇ || (ಋ. ಸಂ. ೨-೪೧-೧೯, ೨೦, ೨೧)

ಈ ಮೂರು ಋಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ ಮಧ್ಯದ ಋಕ್ನಲ್ಲಿ ದ್ಯಾವಾ ನಃ ಪೃಥಿವೀ ಎಂಬ ಶಬ್ದಗಳಿರುವುದರಿಂದ ಈ ಮೂರು ಋಕ್ಕುಗಳೂ ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವೀ ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಪ್ರತಿಪಾದಿಸುವವು ಎಂದಾಯಿತು. ಹವಿರ್ಧಾನಪ್ರವರ್ತನ ಕರ್ಮಕ್ಕೆ ಈ ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವೀದೇವತಾಕವಾದ ಋಕ್ಕುಗಳ ಪಠನಕ್ಕೂ ಏನು ಸಂಬಂಧ? ಈ ಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ಈ ಕರ್ಮದಲ್ಲಿ ಏಕೆ ಪಠಿಸಬೇಕು ಎಂದರೆ ಅದಕ್ಕೆ ಸಮಾಧಾನವನ್ನು ಹೇಳುವರು—

ತದಾಹುರ್ಯದ್ಧವಿರ್ಧಾನಾಭ್ಯಾಂ ಪ್ರೋಹ್ಯಮಾಣಾಭ್ಯಾನುನುವಾ-
ಚಾಹಾಥ ಕಸ್ಮಾತ್ತ್ವಚಂ ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವೀಯನುನ್ವಾಹೇತಿ
ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವೀ ವೈ ದೇವಾಣಾಂ ಹವಿರ್ಧಾನೇ ಆಸ್ತಾಂ ತೇ ಉ
ಏವಾದ್ಯಾಪಿ ಹವಿರ್ಧಾನೇ ತೇ ಹೀದಮಂತರೇಣ ಸರ್ವಂ
ಹವಿರ್ಯಾದಿವಂ ಕಿಂಚ ತಸ್ಮಾತ್ತ್ವಚಂ ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವೀಯ-
ನುನ್ವಾಹಃ ||

ಅಸ್ಯ ತೃಚಸ್ಯ ಹವಿರ್ಧಾನಪ್ರತಿಪಾದಕತ್ವಾಭಾವಾದ್ವೈಯಧಿಕರಣ್ಯ ಮಿತ್ಯಾಕ್ಷಿಪ್ಯ ಸಮಾ-
ಧತ್ತೇ—ಯದ್ಯಪ್ಯತ್ರ ಹವಿರ್ಧಾನಯೋರನುಕೂಲಯಾ ನಾಚಾ ಪ್ರೈಷಮಾಹ ತಥಾಪಿ ದ್ಯಾವಾ-
ಪೃಥಿವೀಯಸ್ತೃಚಃ ನ ವ್ಯಧಿಕರಣಃ ಪುರಾ ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವ್ಯೋರೇವ ಹವಿರ್ಧಾನತ್ವಾತ್ ||
ಅದ್ಯಾಪಿ ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವ್ಯಾನೇವ ಹವಿರ್ಧಾನೇ || ತತ್ತ್ವಥಮಿತಿ ಚೇದುದ್ಯತೇ || ಯಸ್ಮಾಲ್ಲೋಕೇ
ಯತ್ಪಿಂಚಿದ್ಧವಿರಸ್ತಿ ತದಿದಂ ಸರ್ವಂ ತೇ ಅಂತರೇಣ ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವ್ಯೋರ್ಮುಘೈಃ ಪರ್ವತೇ
ತಸ್ಮಾದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವ್ಯೋರ್ದವಿರ್ಧಾನತ್ವಾತ್ತದೀಯಸ್ಯ ತೃಚಸ್ಯಾನುವಚನಂ ಯುಕ್ತಂ ||

ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ದೇವತೆಗಳು ಯಜ್ಞ ಮಾಡಿದಾಗ ಅವರು ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವೀಗಳನ್ನೇ ಹವಿರ್ಧಾನಶಕ್ತಿಗಳನ್ನಾಗಿ ಉಪಯೋಗಿ-
ಸಿದರು. ಈಗಲೂ ಸಹ ಯಜ್ಞಗಳಲ್ಲಿ ಉಪಯೋಗಿಸಲ್ಪಡುವ ಹವಿರ್ಧಾನಗಳು ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವೀಗಳ (ಭೂಮ್ಯಂತರಿಕ್ಷಗಳ)
ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿಯೇ ಇರುವವು. ಅದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಹವಿರ್ಧಾನಪ್ರತಿಪಾದಕಗಳಾದ ಮಂತ್ರಗಳಿಗೂ ಅಥವಾ ಮಂತ್ರಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ
ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವೀದೇವತಾಕವಾದ ಈ ಮೂರು ಋಕ್ಕುಗಳನ್ನು ಪಠಿಸುವುದು ಯೋಗ್ಯವಾಗಿದೆ.

ಯಮೇ ಇವ ಯತಮಾನೇ ಯದೈತಮಿತಿ ಯಮೇ ಇವ ಹೈತೇ ಯತಮಾನೇ ಪ್ರಬಾಹುಗಿತಃ |

ಪಂಚಮಿನ್ಯುಚಂ ವಿಧತ್ವೇ—ಯಮಶಬ್ದ ಏಕಸ್ಯಾ ನೂತುರುದರೇ ಸಹೋತ್ಪನ್ನಸ್ಯ ಶರೀರದ್ವಯಸ್ಯ ವಾಚಕಃ || ಯಮೇ ಇವ ಯಥಾ ಲೋಕೇ ತಾದೃಶ್ಯಾ ದ್ವೇ ಕನ್ಯಕೇ ಸಹ ವರ್ತೇತೇ ತಥೇನೇ ಶಕಟೇ ಯತಮಾನೇ ಜಗದುಪಕಾರಾರ್ಥಂ ಪ್ರಯತ್ನಂ ಕುರ್ವತೀ ಯಸ್ಮಾತ್ಪಾರಣಾದೈತಮಾಗತವತೀ ಇತ್ಯೇತಸ್ಯ ಪಾದಸ್ಯಾರ್ಥಃ ಪ್ರಸಿದ್ಧ ಇತಿ ಹಿ ಶಬ್ದೋ ದ್ವೋತಃ-ಯತಿ || ಯುಗಪದುತ್ಪನ್ನ ಕನ್ಯಕಾದ್ವಯವದೇವೈತೇ ಪ್ರಬಾಹುಕ್ಪರಸ್ಪರ ಸಾದೃಶ್ಯೇನ ಸಹೈವ ವರ್ತಮಾನೇ ಇತಃ ಪ್ರಚರತಃ || ತದೇತಲ್ಲೋಕೇ ಪ್ರಸಿದ್ಧಮೇವ ದೃಶ್ಯತೇ ||

ಈಗ ಹೋತ್ವವು ಈ ಕರ್ಮದಲ್ಲಿ ಐದನೆಯ ಋಕ್ಕಾದ—

(5) ಯಮೇ ಇವ ಯತಮಾನೇ ಯದೈತಂ ಪ್ರ ವಾಂ ಭರನ್ಮಾನುಷಾ ದೇವಯಂತಃ |

ಆ ಸೀದತಂ ಸ್ವಮು ಲೋಕಂ ವಿದಾನೇ ಸ್ವಾಸಸ್ಥೇ ಭವತಮಿಂದನೇ ನಃ ||

(ಋ. ಸಂ. ೧೦-೧೩-೨)

ಈ ಋಕ್ತಿನ—ಯಮೇ ಇವ ಯತಮಾನೇ ಯದೈತಂ ಎಂಬ ಪ್ರಥಮಪಾದದ ಅರ್ಥವು ಈರಿತಿ ಇರುವುದು—
‘ಲೋಕವ್ಯವಹಾರದಲ್ಲಿ ಒಂದೇ ಮಾತೃವಿನ ಉದರದಲ್ಲಿ ಒಟ್ಟಿಗೆ ಜನಿಸಿದ ಅವಳಿ ಕನ್ಯೆಯರು ಯಾವರೀತಿ ಒಟ್ಟಿಗೆ ಇರುವರೋ ಅದರಂತೆ ಈ ಗಾಡಿಗಳೂ ಸಹ ಜಗದುಪಕಾರಾರ್ಥವಾಗಿ ಯಾವಾಗಲೂ ಒಟ್ಟಾಗಿಯೇ ಇರುತ್ತವೆ. ಅವಳಿ ಕನ್ಯೆಯರಂತೆ ಇವೆರಡೂ ಸಹ ಒಂದನ್ನೊಂದು ಹೋಲುತ್ತಾ ಇಬ್ಬರಿಗೂ ಸಮಾನವಾದ ಗುಣಗಳಿಂದ ಶೋಭಿಸುತ್ತಿರುತ್ತವೆ.

ಪ್ರ ವಾಂ ಭರನ್ಮಾನುಷಾ ದೇವಯಂತ ಇತಿ ದೇವಯಂತೋ ಹೈನೇ ಮಾನುಷಾಃ ಪ್ರಭರಂತಿ ||

ದ್ವಿತೀಯಪಾದಮನೂದ್ಯ ವ್ಯಾಚಕ್ಷೇ—ಯಚ್ಛಬ್ದಸ್ಯ ಪೂರ್ವಪಾದೇಽಭಿಹಿತತ್ವಾತ್ ತಚ್ಛಬ್ದೋಽಸ್ತಿನ್ನಾದೇಽಧ್ಯಾಹರ್ತವ್ಯಃ || ಯಸ್ಮಾತ್ಪ್ರಾಣ್ಯುಪಕಾರಾರ್ಥಂ ಪ್ರಯತಮಾನೇ ಸ್ಥಿತೇ ತಸ್ಮಾತ್ಪಾರಣಾದ್ದೇವಯಂತೋ ಯಷ್ಟವ್ಯತ್ನೇನ ದೇವಾನಿಚ್ಛಂತೋ ಮಾನುಷಾ ಚುಷ್ಟಿ-ಗೃಜಮಾನಾ ಹೇ ಹವಿರ್ಥಾನೇ ವಾಂ ಯುವಾಂ ಪ್ರಭರತ ಪ್ರಕರ್ಷೇಣ ಸಂಪಾದಯಂತಿ || ಏತತ್ಪದಾರ್ಥಸ್ಯ ಯಾಚ್ಛಿಕಪ್ರಸಿದ್ಧಿದ್ವೋತನಾರ್ಥೋ ಹಿ ಶಬ್ದಃ ||

ಇನ್ನು ಈ ಋಕ್ತಿನ—ಪ್ರ ವಾಂ ಭರನ್ಮಾನುಷಾ ದೇವಯಂತಃ ಎಂಬ ಎರಡನೆಯ ಪಾದದ ಅರ್ಥವನ್ನು ವಿವರಿಸುವರು—ಪ್ರಥಮಪಾದದಲ್ಲಿ ಯಚ್ಛಬ್ದಪ್ರಯೋಗವಿರುವುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ತಚ್ಛಬ್ದವನ್ನು ಅಧ್ಯಾಹಾರಮಾಡಿಕೊಳ್ಳಬೇಕು. ಎಲೈ ಹವಿರ್ಧಾನ್ವಶಕಟಗಳೇ, ಯಾವ ನಿಮ್ಮ ಮಾಹಾತ್ಮ್ಯದಿಂದ ಪ್ರಾಣಿಗಳಿಗಿಂತ ಉಪಕಾರಾರ್ಥವಾಗಿ ನೀವು ಪ್ರಯತ್ನ ಸುತ್ತುವರೆಯೋ ಅದುದರಿಂದಲೇ ದೇವಪೂಜಾನಿರತರಾದ ಮುಕ್ತಿಗೃಹಮಾನರು ನಿಮ್ಮನ್ನು ಅಶಯವಾದ ಭಕ್ತಿ ಯಿಂದ ಯಜ್ಞ ಘೂಮಿಗೆ ಕಿರಿದಾದ ಕೊಳ್ಳುತ್ತಾರೆ. ಎಂದರೆ ಪ್ರೀತ್ಯಾದರಗಳಿಂದ ನಿಮ್ಮನ್ನು ಗೌರವಿಸುತ್ತಾರೆ.

ಆ ಸೀದತಂ ಸ್ವನು ಲೋಕಂ ವಿದಾನೇ ಸ್ವಾಸಫೇ ಭವತಮಿಂದವೇ
ನ ಇತಿ ಸೋಮೋ ವೈ ರಾಚೇಂದ್ರಃ ಸೋಮಾಯೈವೈನೇ ಏತ-
ದ್ರಾಜ್ಞ ಆಸದೇಽಚೀಕ್ಲೌಪತ್ ||

ದ್ವಿತೀಯಾರ್ಥಮನೂದ್ಯ ವ್ಯಾಜಷ್ಣೇ—ಹೇ ಹವಿರ್ಧಾನೇ ಉಭೇ ಯುವಾಂ ಪ್ರವರ್ತ-
ಮಾನೇ ಸತೀ ಸ್ವನು ಲೋಕಂ ಸ್ವಕೀಯಮೇವಸ್ಥಾನಂ ವಿದಾನೇ ಜ್ಞಾತವತೀ ಆಸೀದತಂ ತತ್ರ
ಸ್ಥಿತಿಂ ಪ್ರಾಪ್ನುತಂ ನೋಽಸ್ಮದೀಯಾಯೇಂದವೇ ಸೋಮಾಯ ಸ್ವಾಸಫೇ ಸುಶೋಭನ ಆಸನೇ
ಸ್ಥಿತಿಂ ಪ್ರಾಪ್ತೇ ಭವತಂ || ಅತ್ರೇಂದು ಶಬ್ದೇನ ಸೋಮೋರಾಜಾ ಉಚ್ಯತೇ || ಅತಃವ
ತತ್ಪಾತೇನ ಸೋಮರಾಜಾರ್ಥಮಾಸದ ಆಸಾ(ಸ)ದನಾಯಾವಸ್ಥಾನಾಯಾಚೀಕ್ಲೌಪತ್
ಕಲ್ಪಿತವಾನ್ಭವತಿ ||

ಈಗ ಮೂರನೆಯ ಮತ್ತು ನಾಲ್ಕನೆಯ ಪಾದಗಳ ಅರ್ಥವನ್ನು ವಿವರಿಸುವರು—ಆ ಸೀದತಂ ಸ್ವನು ಲೋಕಂ
ವಿದಾನೇ ಸ್ವಾಸಫೇ ಭವತಮಿಂದವೇ ನಃ—ಎಲೈ ಹವಿರ್ಧಾನಶಕಟಗಳೇ, ನೀವು ನಿಮ್ಮ ಸ್ವಕೀಯವಾದ ಸ್ಥಾನವನ್ನು
ತಿಳಿದಿರುವಿರಿ. ಆದ್ದರಿಂದ ನೀವು ಅಲ್ಲಿ ಕುಳಿತುಕೊಳ್ಳಿರಿ. ನಾವು ಮಾಡುವ ಈ ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ನೋಮರಸಪ್ರಾಪ್ತಿಗೋಸ್ಕರ ನೀವು
ಶೋಭನವಾದ ನಿಮ್ಮ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಸುಖಾಸೀನರಾಗಿ ಕುಳಿತುಕೊಳ್ಳಿ. ಈ ಸ್ಥಾನವು ನಿಮ್ಮ ಸುಖಾಸನಕ್ಕಾಗಿ ಕಲ್ಪಿತವಾಗಿದೆ.

ಅಧಿ ದ್ವಯೋರದಧಾ ಉಕ್ತ್ಯಂ ವಚ ಇತಿ ದ್ವಯೋರ್ಹೈತತ್ತ್ಯ-
ತೀಯಂ ಭದಿರಧಿ ನಿಧೀಯತೇ ||

ಷಷ್ಠೀಮೃಚಂ ವಿದತ್ತೇ—ಹವಿರ್ಧಾನಾಖ್ಯಯೋಃ ಶಕಟಯೋರುಪರಿ ಸೋಮಸ್ಯಾ-
ವಸ್ಥಾನಾಯ ಗೃಹಾಕಾರೇಣ ಪರಿಶೋ ವೇಷ್ಟನಮುಪರ್ಯಾಚ್ಛಾದನಂ ಯತ್ಕ್ರಿಯತೇ
ತದೇತದಾಜ್ಞಾದನಂ ಭದಿಃಶಬ್ದವಾಚ್ಯಂ || ತಾದೃಶೇ ದ್ವೇ ಭದಿಷೀ ದ್ವಯೋರ್ಹವಿರ್ಧಾನ-
ಯೋರವಸ್ಥಾಪ್ಯತಯೋಃ ಭದಿಷೋರುಪರಿ ತ್ವತೀಯಂ ಭದಿರ್ಹವಿರ್ಧಾನಯೋರುದಾಹೃತ-
ಯೋರವಸ್ಥಾಪ್ಯತೇ || ತದೇತತ್ತ್ವತ್ತರೀಯಾ ಆಮನಂತಿ || ‘ದಂಡೋ ವಾ ಔದುಂಬರಸ್ತುತೀ-
ಯಸ್ಯ ಹವಿರ್ಧಾನಸ್ಯವಷಟ್ಕಾರೇಣಾಕ್ಷಮಾಚ್ಛಿನ್ನದೃತ್ವತೀಯಂಭದಿರ್ಹವಿರ್ಧಾನಯೋರುದಾ
ಹ್ರಿಯತೇ ತ್ವತೀಯಸ್ಯ ಹವಿರ್ಧಾನಸ್ಯಾವರುಧ್ಯೈ’ ಇತಿ || ತದೇತತ್ತ್ವತೀಯಚ್ಛದಿರವಸ್ಥಾಪನಂ ||
ಏತನ್ಮಂತ್ರಪ್ರಥಮಪಾದೇ ಪ್ರಸ್ತುತಯತೇ || ಯದ್ವಯೋಶ್ವದಿಷೋರಧ್ಯದಧಾ ಉಪರಿ ತ್ವತೀ-
ಯಂ ಭದಿರ್ನಿಧೀಯತೇ ತದಿದಮುಕ್ತ್ಯಂ ವಚ ಉಕ್ತ್ಯಶಸ್ತನಾಮಕಂ ಯದ್ಯಜ್ಞಿಯಂ ಕರ್ಮ
ತದ್ಯೋಗ್ಯಂ ವಚೋ ಮಂತ್ರಪಾಠಸ್ತದ್ರೂಪಂ ಇದಂ ಭದಿರಿತಿ ಚ್ಛದಿಷಃ ಪ್ರಶಂಸಾ || ಅಸ್ತಿ-
ನ್ನಾದೇ ಪೂರ್ವಭಾಗಸ್ಯಾರ್ಥೋ ಯಾಜ್ಞಿಕಪ್ರಸಿದ್ಧ ಇತ್ಯಭಿಪ್ರೇತ್ಯ ಹಿಶಬ್ದಯುಕ್ತೇನ ವಾಕ್ಯೇನ
ವ್ಯಾಜಷ್ಣೇ ||

ಅನಂತರ ಹೋತೃವು—

(6) ಅಥಿ ದ್ವಯೋರದಧಾ ಉಕ್ಥ್ಯಂವಚೋ ಯತಸ್ತುಜಾ ಮಿಘುನಾ ಯಾ
ಸಪರ್ಯತಃ |

ಅಸಂಯತೋ ವ್ರತೇ ತೇ ಜ್ವೇತಿ ಪುಷ್ಯತಿ ಭದ್ರಾ ಶಕ್ತಿಯುಜಮಾನಾಯಾ
ಸುನ್ಯತಿ ||

(ಋ. ಸಂ. ೧-೮೩-೩)

ಎಂಬ ಆರನೆಯ ಋಕ್ವನ್ನು ಪಠಿಸುವನು. ಹವಿರ್ಧಾನಗಳೆಂಬ ಸೋಮಲತೆಗಳನ್ನು ತುಂಬಿರುವ ಎರಡು ಗಾಡಿಗಳ ಮೇಲುಭಾಗದಲ್ಲಿ ಗೃಹಾಕಾರವಾಗಿ ಒಂದು ಆಚ್ಛಾದನೆಯನ್ನು ಎಂದರೆ ಒಂದು ಹೊದಿಕೆಯನ್ನು ಹೊದಿಸಿ ಮುಚ್ಚುವರು. ಈ ಹೊದಿಕೆಯು ದರ್ಭೆಯ ಹುಲ್ಲಿನಿಂದ ಚಾಪೆ ಅಥವಾ ತಡಿಕೆಯ ರೂಪದಲ್ಲಿರುವುದು. ಇದಕ್ಕೆ ಭದಿಯೆಂದು ಹೆಸರು. ಎರಡು ಗಾಡಿಗಳಮೇಲೆ ಎರಡು ಭದಿಗಳಿರುವವು ಇವೆರಡು ಭದಿಗಳಮೇಲೆ ಮತ್ತೊಂದು ಎಂದರೆ ಮೂರನೆಯ ಭದಿಯನ್ನು ಹೊದಿಸಿರುವರು. ಈ ಮೂರನೆಯ ಭದಿಯನ್ನು ಮೂರನೆಯ ಹವಿರ್ಧಾನವೆಂದೂ ಕರೆಯುವ ರೂಢಿ ಇದೆ. ಈ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ತೈತ್ತಿರೀಯಸಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿ ಈ ವಾಕ್ಯವಿದೆ—

ದಂಡೋ ವಾ ಔದುಂಬರಸ್ತೃತೀಯಸ್ಯ ಹವಿರ್ಧಾನಸ್ಯ ವಷಟ್ಕಾರೇಣಾಕ್ಷಮಾಚ್ಛಿನ
ದ್ಯತ್ಪ್ರತೀಯಂ ಭದಿರ್ಹವಿರ್ಧಾನಯೋರುದಾಹ್ರಿಯತೇ ತೃತೀಯಸ್ಯ ಹವಿರ್ಧಾನಸ್ಯಾವ-
ರುದ್ಧ್ಯಾ || (ತೈ. ಸಂ. ೬-೨೯-೪)

ಮೂರನೆಯ ಹವಿರ್ಧಾನವೆಂದು ಹೇಳಲ್ಪಡುವ ಭದಿ (ಹೊದಿಕೆ)ಯೇ ಈ ಋಕ್ವಿನಲ್ಲಿ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ಎರಡು ಗಾಡಿಗಳ ಮೇಲೆ ಎರಡು ಭದಿಗಳನ್ನು ಹೊದಿಸಿ ಇವೆರಡನ್ನೂ ಸೇರಿಸುವಂತೆ ಮೂರನೆಯ ಭದಿಯನ್ನು ಇವುಗಳಮೇಲೆ ಹೊದಿಸಲಾಗುವುದು. ಈ ಮೂರನೆಯ ಭದಿಯು ಎರಡು ಹವಿರ್ಧಾನಶಕಟಗಳನ್ನು ಒಂದಾಗಿ ಸೇರಿಸುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ಇದಕ್ಕೆ ಉಕ್ಥ್ಯಂ ವಚಃ ಎಂದೂ ಹೆಸರು. ಎಂದರೆ ಈ ಹವಿರ್ಧಾನಪ್ರವರ್ತನಕರ್ಮದಲ್ಲಿ ಉಕ್ಥ್ಯವೆಂಬ ಶಸ್ತ್ರಮಂತ್ರಗಳ (ವಾಕ್ಯಗಳ) ರೂಪವೇ ಈ ಮೂರನೆಯ ಭದಿಯಾಗಿರುವುದು. ಮೂರನೆಯ ಭದಿಯು ಎರಡು ಹವಿರ್ಧಾನಶಕಟಗಳನ್ನೂ ಒಂದಾಗಿ ಸೇರಿಸುವಂತೆ ಉಕ್ಥ್ಯ ಮಂತ್ರವು ಒಂಧಾವೃತ್ತಿ ಪಠಿಸುವುದರಿಂದಲೇ ಎರಡು ಹವಿರ್ಧಾನಶಕಟಗಳ ಪ್ರವರ್ತನಕಾರ್ಯವು ನೆರವೇರುವುದೆಂದಭಿಪ್ರಾಯವು.

ಉಕ್ಥ್ಯಂ ವಚ ಇತಿ ಯದಾಹ ಯಜ್ಞಿಯಂ ನೈ ಕರ್ಮೋಕ್ಥ್ಯಂ
ವಚೋ ಯಜ್ಞವೈವೈತೇನ ಸಮರ್ಥಯತಿ ||

ಉತ್ತರಭಾಗಂ ವ್ಯಾಚಸ್ವೇ—ಉಕ್ಥ್ಯಂ ವಚ ಇತಿ ಯತ್ಪದದ್ವಯಂ ಮಂತ್ರೋ
ಬ್ರೂತೇ ತೇನ ಪದದ್ವಯೇನ ಶಸ್ತ್ರಪಾಠಾಖ್ಯಂ ಯಜ್ಞಸಂಬಂಧಿ ಕರ್ಮೋಚ್ಯತೇ || ತಸ್ಮಾದೇ-
ತೇನ ಮಂತ್ರಪಾಠೇನ ಯಜ್ಞಮೇವ ಸಮೃದ್ಧಂ ಕರೋತಿ ||

ಇಲ್ಲಿ ಉಕ್ಥ್ಯಂ ವಚಃ ಎಂಬ ಎರಡು ಶಬ್ದಗಳು ಈ ಯಜ್ಞಾಂಗಕರ್ಮದಲ್ಲಿ ಪಠಿಸಬೇಕಾದ ಶಸ್ತ್ರಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ಸೂಚಿಸುವುವು. ಈ ಶಸ್ತ್ರಮಂತ್ರಪಠನದಿಂದ ಯಜ್ಞಕರ್ಮವು ಸಮೃದ್ಧಿಯನ್ನೈದುವುದು ಎಂದರೆ ಪ್ರಶಸ್ತವಾಗಿ ನೆರವೇರುವುದು.

ಇಲ್ಲಿ ಒಂದು ವಿಶೇಷವಿಷಯವನ್ನು ಗಮನಿಸಬೇಕು. ಹೋತೃವು ಮೇಲಿನ ಅಧಿ ದ್ವಯೋರದಧಾ ಉಕ್ತ್ಯಂ ವಚಃ ಎಂಬ ಋಕ್ಯನ್ನು ಪಠಿಸುವಾಗ, ಈ ಋಕ್ಯಿನ ಪೂರ್ವಾರ್ಥವನ್ನು ಎಂದರೆ—ಅಧಿ ದ್ವಯೋರದಧಾ ಉಕ್ತ್ಯಂ ವಚೋ ಯತಸ್ತುಚಾ ಮಿಥುನಾ ಯಾ ಸಪರ್ಯತಃ ಎಂಬ ಅರ್ಥ ಋಕ್ಯನ್ನು ಪಠಿಸಿ ಮುಂದಿನ ಅರ್ಥ ಋಕ್ಯನ್ನು ಪಠಿಸದೆ ಸುಮ್ಮನಾಗುವನು. ಈ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ—ಅಧಿ ದ್ವಯೋರದಧಾ ಉಕ್ತ್ಯಂ ವಚ ಇತಿ ಅರ್ಥರ್ಚ ಅರಮೇತ್ ವ್ಯವಸ್ಥಾ ಜೇದ್ರಾಟೀ ವಿಶ್ವಾ ಲೂಪಾಣಿ ಪ್ರತಿನುಂಚತೇ ವ್ಯವಸ್ಥಾಯಾಂ (ಆಶ್ವ. ಶ್ಲೃ. ಸೂ. ೪-೯) ಆಶ್ವ ಲಾಯನಶ್ರೇಷ್ಠತಮತ್ರದ ವಾಕ್ಯವಿರುವುದು. ಆ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಹವಿಧಾನಶಕಟಗಳ ಎರಡುಪಕ್ಕಗಳಲ್ಲಿರುವ ಉದುಂಬರ ಕಂಬಗಳ ಮೇಲೆ ದರ್ಭೆಯ ರಾಟೀ ಎಂಬ ದರ್ಭಮಾಲೆಯನ್ನು ಹೊದಿಸಿರುವುದಿಲ್ಲ. ಅದನ್ನು ಹೊದಿಸಿದನಂತರ ಮಂತ್ರವನ್ನು ಮುಂದು ವರಿಸುವನು.

ಯತಸ್ತುಚಾ ಮಿಥುನಾ ಯಾ ಸಪರ್ಯತಃ | ಅಸಂಯತ್ತೋ ವ್ರತೇ
ತೇ ಕ್ಷೇತಿ ಪುಷ್ಯತೀತಿ ||

ದ್ವಿತೀಯ ತೃತೀಯ ಪಾದೌ ಪಠತಿ ||

ಛಂದಾ ತೃತೀಯಂ ಛಂದಿರ್ನಿಧೀಯತೇ ತಥಾವೀಂ ಯೇ ಹವಿಧಾನೇ ಸ್ತಸ್ತೇ ಉಭೇ ಯತಸ್ತುಚಾ ನಿಯತಸ್ಯಗ್ಯುಕ್ತೇ ಕೃತಹೋಮೇ ಹುತಹೋಮೇ ಮಿಥುನಾ ಮಿಥುನವತ್ಪರಸ್ಯ- ರಯುಕ್ತೇ ಸಪರ್ಯತಃ ಪೂಜಿತೇ ಭವತಃ || ಅಯಮರ್ಥಃ || ದ್ವಯೋರುಪರಿ ತೃತೀಯೇ ಜ್ಞದಿಷಿ ವ್ಯವಸ್ಥಾಪಿತೇ ಸತಿ ವಿನಾಹಹೋಮಾದೂರ್ಧ್ವಂ ಪರಸ್ಪರಸಂಯುಕ್ತಾ ಮಿಥುನರೂಪಾ ಸ್ತ್ರೀಪುರುಷೌ ಯಥಾ ಪೂಜ್ಯತೇ ತಥಾ ಹವಿಧಾನೇ ಹವಿಷಾ ಪೂಜಿತೇ ಭವತ ಇತಿ || ಸಂಪೂರ್ಣೇ ಯತಿಧಾತುಃ ಸಂಗ್ರಾಮೇ ವರ್ತತೇ || ತೇನ ಶ್ತ್ರಾಯಗುಣೋ ಲಕ್ಷ್ಯತೇ || ಸಂಯತ್ತಃ ಕ್ರೂರಃ ಅಸಂಯತ್ತಃ ಶಾಂತಃ || ಅತ್ರೇಂದ್ರಸಂಜೋಧನಮಧ್ಯಾಹ್ನಾರ್ಯಂ || ಹೇ ಇಂದ್ರ ಶಾಂತೋಽರ್ಧ್ವಯುಸ್ತೇ ವ್ರತೇ ತ್ವದೀಯೇ ಕರ್ಮಣಿ ಕ್ಷೇತಿ ನಿವಸತಿ ಪುಷ್ಯತಿ ತಚ್ಚ ಕರ್ಮ ಪುಷ್ಯಂ ಕರೋತಿ ||

ಈಗ ಈ ಋಕ್ಯಿನ ಎರಡು ಮತ್ತು ಮೂರನೆಯ ಪಾದಗಳ ಅರ್ಥವನ್ನು ವಿವರಿಸುವರು. ಮೇಲೆ ಹೇಳಿದಂತೆ ಎರಡು ಹವಿಧಾನಶಕಟಗಳ ಮೇಲೆ ಎರಡು ಭದಿ (ಹೊದಿಕೆ)ಗಳನ್ನು ಹೊದಿಸಿದನಂತರ ಆ ಎರಡು ಭದಿಗಳಮೇಲೆ ಮೂರನೆಯ ಭದಿ ಯನ್ನು ಹೊದಿಸುವರು. ಬಳಿಕ ಫುಕ್ ಎಂಬ ಹೋಮಮಾಡುವ ಮರದ ಸೊಟುಗಳಿಂದ ಹವಿಧಾನ ಶಕಟಗಳನ್ನು ದ್ವೇಷಿಸಿ ಹೋಮಮಾಡುವರು. ಆಗ ಎರಡು ಭದಿಗಳಮೇಲೆ ಮೂರನೆಯ ಭದಿಯನ್ನು ಹೊದಿಸಿರುವುದು ಹೇಗೆ ಕಾಣುವುದೆಂದರೆ—ಹೊಸದಾಗಿ ವಿನಾಹಮಾದನಂತರ ವಧೂವರರು ಎಂದರೆ ದಂಪತಿಗಳಾದ ಸ್ತ್ರೀಪುರುಷರು ವಸ್ತ್ರಾಭರಣಗಳಿಂದ ಅಲಂಕೃತರಾಗಿ ಗೌರವಿಸಲ್ಪಟ್ಟಂತೆ ಕಾಣುವರೋ ಅದರಂತೆ ಈ ಎರಡು ಹವಿಧಾನಶಕಟಗಳೂ ಕಾಣಿಸುವವು. ಮೂಲಮಂತ್ರದಲ್ಲಿ ಯತ- ಸ್ತುಚಾ ಎಂಬ ಶಬ್ದಪ್ರಯೋಗವಿರುವುದು. ಯತಸ್ತುಚಾ ಎಂದರೆ ಹೋಮಾರ್ಥವಾಗಿ ಸ್ತುಕ್ ಎಂಬ ಮರದ ಸೊಟನ್ನು ಆಜ್ಞದಿಂದ ತುಂಬಿ ಅಗ್ನಿಯಲ್ಲಿ ಹೋಮಾರ್ಥವಾಗಿ ಮೇಲಕ್ಕೆ ಎತ್ತಿ ಹಿಡಿದಿರುವುದೆಂದರ್ಥವು. ಯತಿ ಧಾತುವಿಗೆ ಮೇಲೆತ್ತಿ ಹಿಡಿದಿರುವುದೆಂಬ ಅರ್ಥವಿದ್ದರೂ ಈ ಧಾತುವಿಗೆ ಸ್ಥಂಭ ಎಂಬ ಉಪಸರ್ಗವು ತಬ್ಬದ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಸೇರಿದ್ದರೆ ಅದಕ್ಕೆ ಸಂಯತ್ತಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಋದ್ಧ ಅಥವಾ ಯುದ್ಧ ಸದ್ಧ ಎಂಬರ್ಥವಿರುವುದು. ಛಂದಾ—ಜೇಷ್ಠಾಸ್ತುಚಾಃ ಸಂಯತ್ತಾ ಅಸಹ

ದೇವತೆಗಳೂ ಅಸುರರೂ ಪರಸ್ಪರ ಯುದ್ಧಸನ್ನದ್ಧರಾದರು. ಎಂಬ ವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿ ಸಂಯತ್ತಾಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಇದೇ ಅರ್ಥವಿರುವುದು. ಪ್ರಕೃತಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಸೋಮಲತೆಗಳನ್ನು ತುಂಬಿರುವ ಹವಿರ್ಧಾನಕಟಿಗಳ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಯುದ್ಧಸೂಚಕವಾದ ಯತಶಬ್ದಪ್ರಯೋಗವು ಸೋಮರಾಜನಿಗೆ ಅಪಚಾರವನ್ನೆಸಗಿದಂತಾಗುವುದು. ಸಂಯತಃ ಎಂದರೆ ಕ್ರೂರವು ಎಂದರ್ಥವು. ಆದ್ದರಿಂದ ಅಸಂಯತ್ತಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಶಾಂತಿಯೆಂದರ್ಥವು. ಹೋತೃವು ಶಾಂತ್ಯರ್ಥವಾಗಿ ಈ ಕರ್ಮದಲ್ಲಿ ಇಂದ್ರನನ್ನು ಸಂಬೋಧಿಸಿ—ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ, ಶಾಂತನಾದ ಅಧ್ವರ್ಯುವು (ಅಥವಾ ಯಜ್ಞಮಾಡುವ ಯಜಮಾನನು) ನಿನ್ನನ್ನು ದ್ವೇಷಿಸಿ ಮಾಡುವ ಈ ಸೋಮಾಭಿಷವಕರ್ಮದಲ್ಲಿ ಪ್ರವೃತ್ತನಾಗಿರುವನು ಮತ್ತು ಆ ಕರ್ಮವನ್ನು ಪುಷ್ಟಿಗೊಳಿಸುವನು ಎಂದರೆ ಕರ್ಮವನ್ನು ವೃದ್ಧಿಯಾಗುವಂತೆ ಮಾಡುವನು.

ಯದೇವಾದಃ ಪೂರ್ವಂ ಯತ್ತವತ್ಪದಮಾಹ ತದೇವೈತೇನ ಶಾಂತ್ಯಾ ಶಮಯತಿ ||

ಏತಸ್ಯ ತೃತೀಯಪಾದಸ್ಯ ತಾತ್ಪರ್ಯಂ ದರ್ಶಯತಿ—ಯತ್ತವತ್ಪದಮಾಚ್ಯಸ್ತೃತೀಯಃ ಪಾದಃ|| ಅತ್ರ ವ್ರತಪದಾತ್ಪೂರ್ವಂ ಯದೇವಾದೋ ಯದಿದಂ ಯತ್ತವತ್ಪದಂ ಯತ್ತಶಬ್ದೋಪೇತಂ ಸಂಯತ್ತ ಇತಿ ಪದಂ ತೇನ ಯುದ್ಧವಾಚಿನಾ ಯತ್ಕಾರ್ಯಂ ದ್ವೇಷಿತಂ ತದೇವ ಕ್ರಾರ್ಯಮೇತೇನಾಸಂಯತ್ತಃ ಪುಷ್ಯತೀತಿ ಪದದ್ವಯೇನ ಪ್ರತೀತಯಾ ಶಾಂತ್ಯಾ ಹೋತಾ ಶಮಯತಿ ||

ಮೇಲೆ ಹೇಳಿದಂತೆ ಯತಸ್ಪೃಚಾ ಎಂಬ ಶಬ್ದದಲ್ಲಿರುವ ಯತ ಅಥವಾ ಯತ್ತಶಬ್ದವು ಯುದ್ಧ ಅಥವಾ ಕ್ರಾರ್ಯವೆಂಬ ಅರ್ಥವನ್ನು ಸೂಚಿಸುವುದು. ಈ ಶಬ್ದವನ್ನು ಸೋಮರಾಜನ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಮಾಡಿರುವುದು ಸೋಮರಾಜನಿಗೆ ಅಪಚಾರವನ್ನೆಸಗಿದಂತಾಗಿರುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ಹೋತೃವು ಸೋಮರಾಜನನ್ನು ಸಮಾಧಾನಪಡಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಈ ಋಕ್ತನ ಮೂರನೆಯ ಪಾದದಲ್ಲಿ ಅಸಂಯತ್ತಃ—ಕ್ರಾರ್ಯವಿಲ್ಲದ, ಶಾಂತ್ಯರ್ಥವಾದ ಎಂಬ ಶಬ್ದವನ್ನು ಪುಷ್ಯತಿ ಎಂಬ ಶಬ್ದವನ್ನು ಪ್ರಯೋಗಿಸಿ ಸೋಮನನ್ನು ಸಮಾಧಾನಪಡಿಸಿರುವನು.

ಭದ್ರಾ ಶಕ್ತಿರ್ಯುಜಮಾನಾಯ ಸುಸ್ವತ ಇತ್ಯಾಶಿಷ್ಠನೌತಾಪ್ತೇ |

ಚತುರ್ಥಪಾದಮನೂದ್ಯ ವ್ಯಾಜ್ಯೇ—ಸುಸ್ವತೇ ಸೋಮಾಭಿಷವಂ ಕುರ್ವತೇ ಯಜಮಾನಾಯ ಭದ್ರಾ ಕಲ್ಯಾಣರೂಪಾ ಶಕ್ತಿರ್ಭವತ್ವಿತಿ ಶೇಷಃ || ಅನೇನ ಪಾದೇನ ಪ್ರಾರ್ಥನೀಯಂ ಪ್ರಾರ್ಥಯತೇ—

ಈಗ ಋಕ್ತನ ನಾಲ್ಕನೆಯ ಪಾದವನ್ನು ವಿವರಿಸುವರು—ಸೋಮಾಭಿಷವವನ್ನೇ ಮಾಡುವ ಯಜಮಾನನಿಗೆ ಕಲ್ಯಾಣರೂಪವಾದ ಶಕ್ತಿಯು (ಶ್ರೇಯಸ್ಸು) ಉಂಟಾಗಲಿ ಎಂಬ ಆಶ್ವಾಸನೆಯು (ಪ್ರಾರ್ಥನೆಯು) ಈ ಪಾದದಲ್ಲಿ ಉಕ್ತವಾಗಿರುವುದೇ.

ವಿಶ್ವಾ ರೂಪಾಣಿ ಪ್ರೈತಿಮುಂಚತೇ ಕವಿರಿತಿ ವಿಶ್ವರೂಪಾನುಷ್ವಾಹ |

ಸಪ್ತಮೀನ್ಮುಚಂ ವಿಧತ್ತೇ—ಕವಿರ್ನೇಧಾವೀ ಮಂತ್ರಪ್ರತಿಪಾದ್ಯೋ ದೇವಃ ಸವಿತಾ
ವಿಶ್ವಾರೂಪಾಣಿ ಶುಕ್ಲಕೃಷ್ಣಾದೀನಿ ಬಹೂನಿ ದೂಪಾಣ್ಯಾಭರಣಶ್ಚೇನ ಪ್ರತಿಮುಂಚತೇ
ಸ್ವಕರೀರೇ ಸ್ಥಾಪಯತಿ || ಅತ್ರರೂಪಶಬ್ದಸ್ಯ ವಿಶ್ವಕಬ್ದಸ್ಯ ಚ ವಿದ್ಯಮಾನತ್ವಾದಿಯಮೃಗ್ನಿಶ್ಚ-
ರೂಪಶಬ್ದಾಭಿಧೇಯಾ ||

ಅನಂತರ ಹೋತ್ಯವು—

(7) ವಿಶ್ವಾರೂಪಾಣಿ ಪ್ರತಿಮುಂಚತೇ ಕವಿಃ ಪ್ರಾಸಾವೀದ್ಭದ್ರಂ ದ್ವಿಪದೇ ಚತುಷ್ಪದೇ |

ವಿ ನಾಕಮುಖ್ಯತ್ವವಿತಾ ವರೇಣ್ಯೋಽನು ಪ್ರಯಾಣಮುಷಸೋ ವಿರಾಜತಿ ||

(ಋ. ಸಂ. ೫-೮೧-೨)

ಎಂಬ ಏಳನೆಯ ಋಕ್‌ನ್ನು ಪಠಿಸುವನು. ಇದರ ಅರ್ಥವಿವರಣೆಯು—ಮೇಧಾವಿಯೂ ಈ ಮಂತ್ರಪ್ರತಿಪಾದ್ಯನೂ
ಆದ ಸವಿತ್ಯದೇವನು ಶುಕ್ಲಕೃಷ್ಣ ಮೊದಲಾದ ಅನೇಕ ವರ್ಣಗಳುಳ್ಳ ಆಭರಣಾದಿಗಳನ್ನು ತನ್ನ ಶರೀರದಲ್ಲಿ ಧರಿಸಿದ್ದಾನೆ.
ಎಂದರೆ ಪ್ರಕಾಶಮಾನವೂ ನಾನಾವಿಧವೂ ಆದ ಕಿರಣಗಳನ್ನು ಬೀರುತ್ತಾನೆ. ಇಲ್ಲಿ ವಿಶ್ವಾ ಮತ್ತು ರೂಪಾಣಿ ಎಂಬ ಶಬ್ದಗಳ
ಪ್ರಯೋಗವಿರುವುದರಿಂದ ಈ ಋಕ್‌ನ್ನು ವಿಶ್ವರೂಪವುಳ್ಳೆಂದು ಕರೆಯುವರು.

ಸ ರರಾಟ್ಯಾಮಿಹ್ವಮಾಣೋಽನುಬ್ರೂಯಾತ್ ||

ತಸ್ಯಾ ಅನುವಚನೇ ಹೋತುಃ ಕಿಂಚಿದಿತಿ ಕರ್ತವ್ಯತಾಮಾಹ—ಹವಿರ್ಧಾನಮಂಡಪಸ್ಯ
ಚಿಕೀರ್ಷಿತಸ್ಯ ಪ್ರಾಚ್ಯಾಂ ದ್ವಾರಿ ಬಂಧನೀಯಾ ದರ್ಭಮಾಲಾ ರರಾಟೀ || ದ್ವಿತೀಯಾರ್ಥೇ
ಸಪ್ತಮೀ || ತಾಂ ದರ್ಭಮಾಲಾಂ ಪಶ್ಯನ್ನನುಬ್ರೂಯಾತ್ ||

ಹವಿರ್ಧಾನಕಟಗಳನ್ನು ನಿಲ್ಲಿಸಿರುವ ಮಂಟಪದ ಪೂರ್ವದ್ವಾರದಲ್ಲಿ ಕಟ್ಟಿರುವ ದರ್ಭಮಾಲೆಗೆ ರರಾಟೀ ಎಂದು
ಹೆಸರು. ಆ ದರ್ಭಮಾಲೆಯನ್ನು ನೋಡುತ್ತಾ ಹೋತ್ಯವು ಮೇಲಿನ ವಿಶ್ವಾ ರೂಪಾಣಿ ಎಂಬ ಋಕ್‌ನ್ನು ಪಠಿಸುವನು.

ವಿಶ್ವಮಿವ ಹಿ ರೂಪಂ ರರಾಟ್ಯಾಃ ಶುಕ್ಲಮಿವ ಚ ಕೃಷ್ಣಮಿವ ಚ

ಅಸ್ಯಾ ಋಷೋ ದರಾಟ್ಯನುರೂಪತ್ವಂ ದರ್ಶಯತಿ—ದರ್ಭಮಾಲಾಯಾ ಅತ್ಯಂತ
ಶುಷ್ಕಾಸ್ತೃಣವಿಶೇಷಾಃ ಶುಕ್ಲಾ ದೃತ್ಯಂತೇ ಅಶುಷ್ಕಾಸ್ತೃ ಕೃಷ್ಣಾ ಅತೋ ವಿಶ್ವಮಿವ ಬಹು-
ವಿಧಮಿವ ದರ್ಭಮಾಲಾಯಾಃ ಸ್ವರೂಪಂ ತೇನ ವಿಶ್ವಾರೂಪಾಣೀತ್ಯಯಮಂತೋಽನುಕೂಲಃ

ಈ ಋಕ್‌ಗೂ ರರಾಟೀ ಎಂಬ ದರ್ಭಮಾಲೆಗೂ ಏನುಸಂಬಂಧ ಎಂದರೆ ಅದನ್ನು ಇಲ್ಲಿ ವಿವರಿಸುವರು. ದರ್ಭಮಾಲೆ
ಯಲ್ಲಿ ಒಣಗಿದ್ದು ಮತ್ತು ಹಸಿಯದು ಎಂದು ಎರಡುವಿಧ ದರ್ಭಗಳಿರುವವು. ಒಣಗಿದ ದರ್ಭೆಯು ಬೆಳ್ಳಗಿರುವುದು (ಶುಕ್ಲ);
ಹಸಿಯ ದರ್ಭೆಯು ಕೃಷ್ಣವರ್ಣದ್ದಾಗಿರುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ನಾನಾವಿಧವರ್ಣಗಳುಳ್ಳ ದರ್ಭೆಗಳ ಮಾಲೆಗಳನ್ನು ವರ್ಣಿಸುವಾಗ
ವಿಶ್ವಾ ರೂಪಾಣಿ ಎಂಬ ಋಕ್‌ನ್ನು ಪಠಿಸುವುದು ನ್ಯಾಯವಾಗಿದೆ.

ವಿಶ್ವಂ ರೂಪಮವರುಂಧ ಆತ್ಮನೇ ಚ ಯಜಮಾನಾಯ ಚ
ಯತ್ರೈವಂ ವಿದ್ವಾನೇತಾಂ ರರಾಟ್ಯಾಮೀಕ್ಷಮಾಣೋಽನ್ವಾಹ ||

ಹೋತುರೇತದ್ವೇದನಂ ಪ್ರಶಂಸತಿ—ವಿಶ್ವರೂಪಂ ಪ್ರಜಾಪಶ್ವಾದಿವಿವಿಧವಸ್ತು
ಸ್ವರೂಪಂ ||

ಈ ಋಕ್ನಲ್ಲಿರುವ ವಿಶ್ವಾ ರೂಪಾಣಿ ಎಂಬ ಶಬ್ದಗಳು ಅನೇಕರೂಪಗಳುಳ್ಳ ಗೋವು ಆಶ್ವ ಮೊದಲಾದ ಪ್ರಾಣಿ
ಗಳನ್ನು ಸೂಚಿಸುವುದು. ಈ ಋಕ್ನ ಪಠನದಿಂದ ಇಂತಹ ಗೋಆಶ್ವಾದಿಗಳಿಂದ ಯುಕ್ತವಾದ ಪಶುಸಂಪತ್ತು ಹೋತೃವಿಗೂ
ಯಜ್ಞಮಾಡುವ ಯಜಮಾನನಿಗೂ ಲಭಿಸುವುದು ಎಂದು ಭಾವಿಸಿ ಹೋತೃವು ರರಾಟೆಯೆಂಬ ದರ್ಭಮಾಲೆಯನ್ನು ವೀಕ್ಷಿಸುತ್ತಾ
ಈ ಋಕ್ನನ್ನು ಪಠಿಸುವನು. ಈ ವಿಷಯವನ್ನು ತಿಳಿದವನೂ ಸಹ ಪಶುಸಂಪತ್ತನ್ನು ಪಡೆಯುವನು.

ಪರಿ ತ್ವಾ ಗಿರ್ವಣೋ ಗಿರ ಇತ್ಯುತ್ತಮಯಾ ಪರಿದಧಾತಿ

ಅಷ್ಟಮ್ಯಾನುನಚನಸಮಾಪ್ತಿಂ ವಿಧತ್ತೇ—

ಅನಂತರ ಹೋತೃವು ಈ ಕರ್ಮದಲ್ಲಿ ಎಂಟನೆಯ ಮತ್ತು ಕೊನೆಯ ಋಕ್ಪಾದ

(8) ಪರಿ ತ್ವಾ ಗಿರ್ವಣೋ ಗಿರ ಇಮಾ ಭವಂತು ವಿಶ್ವತಃ |

ವೃದ್ಧಾಯುನು ವೃದ್ಧಯೋ ಜುಷ್ವಾ ಭವಂತು ಜುಷ್ವಯಃ ||

(ಋ. ಸಂ. ೧-೧೦-೧೨)

ಎಂಬ ಋಕ್ನನ್ನು ಪಠಿಸಿ ಈ ಕರ್ಮವನ್ನು ಸಮಾಪ್ತಿಗೊಳಿಸುವನು.

ಸ ಯದೈವ ಹವಿರ್ಧಾನೇ ಸಂಪರಿಶ್ರಿತೇ ಮನ್ಯೇತಾಥ ಪರಿದಧಾತ್ ||

ಪರಿಧಾನಸ್ಯ ಕಾಲಂ ವಿಧತ್ತೇ—ಯಸ್ಮಿನ್ನೇವಕಾಲೇ ಪ್ರವರ್ತಿತೇ ದ್ವೇ ಶಕಟೇ ಸಂಪ-
ರಿಶ್ರಿತೇ ಸ್ವಸ್ಥಾನೇಽವಸ್ಥಾಪ್ಯ ಸಮ್ಯಗಾಚ್ಛಾದಿತೇ ಇತಿ ಸ ಹೋತಾ ಮನ್ಯೇತ ತತ್ತದಾನೀಂ
ಸಮಾಪಯೇತ್ ||

ಈ ಕರ್ಮದ ಸಮಾಪ್ತಿಕಾಲವು ಯಾವುದೆಂದರೆ, ಹವಿರ್ಧಾನಶಕಟಗಳನ್ನು ಅವುಗಳ ಸ್ವಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಎಂದರೆ ಹವಿರ್ಧಾನ
ಮಂಡಪದಲ್ಲಿ ತಂದು ನಿಲ್ಲಿಸಿ ಅನಂತರ ಮಂತ್ರಪೂರ್ವಕವಾಗಿ ಅವುಗಳಮೇಲೆ ಭದಿ ಎಂಬ ಆಚ್ಛಾದನೆಯನ್ನು ಹೊದಿಸಿದನಂತರ
ಈ ಕರ್ಮವು ಸಮಾಪ್ತಿಗೊಳ್ಳುವುದು. ಈ ಸಮಾಪ್ತಿಕಾಲದಲ್ಲಿ ಹೋತೃವು ಪರಿ ತ್ವಾ ಗಿರ್ವಣೋ ಗಿರ ಎಂಬ ಮಂತ್ರವನ್ನು
ಪಠಿಸುವನು ಎಂಬಭಿಪ್ರಾಯವು.

ಅನಗ್ನಂಭಾವುಕಾ ಹ ಹೋತುಶ್ಚ ಯಜಮಾನಸ್ಯ ಚ ಭಾರ್ಯಾ
ಭವಂತಿ ಯತ್ರೈವಂ ವಿದ್ವಾನೇತಯಾ ಹವಿರ್ಧಾನಯೋಃ
ಸಂಪರಿಶ್ರಿತಯೋಃ ಪರಿದಧಾತಿ ||

‘ ದಿವೋ ವಾ ವಿಷ್ಣು ಉತ ವಾ ಪೃಥಿವ್ಯಾ ಇತ್ಯಾಶೀಪದಯರ್ಚಾ ದಕ್ಷಿಣಸ್ಯ ಹವಿರ್ಧಾನಸ್ಯ ಮೇಧೀಂ ನಿಹಂತಿ ’ ಇತಿ || ಉತ್ತರಸ್ಯ ತು ಪ್ರತಿಪ್ರಸ್ಥಾತಾ ಕರೋತಿ || ತದೇತದುಭಯಮಾಪಸ್ತಂಜೋ ದರ್ಶಯತಿ—‘ ದಿವೋ ವಾ ವಿಷ್ಣು ಇತ್ಯಧ್ವರ್ಯುರ್ದಕ್ಷಿಣಸ್ಯ ಹವಿರ್ಧಾನಸ್ಯ ಮೇಧೀಂ ನಿಹಂತೀತಿ || ತಸ್ಯಾಮೀಷಾಂ ನಿಹಂತಿ || ಏವಮುತ್ತರಸ್ಯ ಪ್ರತಿಪ್ರಸ್ಥಾತಾವಿಷ್ಣೋರ್ನುಕಮಿತ್ಯುಕ್ತ್ವಾಸ್ಯ ಹವಿರ್ಧಾನಸ್ಯೋತ್ತರಂ ಕರ್ಣಂ ತದಾಸನ್ನಿತಿ || ತಸ್ಮಿನ್ನೇಧೀನಿಹನನಕಾಲೇ ಪರಿದಧ್ಯಾತ್ ’ ಇತಿ ||

ಪರಿಸಮಾಪ್ತಿಕಾಲದಲ್ಲಿ ಯಜುರ್ಮಂತ್ರಗಳಿಂದ ನಡೆಸಬೇಕಾದ ಕಾರ್ಯಕಲಾಪಗಳನ್ನು ವಿವರಿಸುವರು. ಎರಡು ಹವಿರ್ಧಾನಶಕಟಗಳಲ್ಲಿ ದಕ್ಷಿಣಭಾಗದಲ್ಲಿರುವ ಶಕಟದ ಪಕ್ಕದಲ್ಲಿ ನೆಟ್ಟಿರುವ ಕಂಬದ ತುದಿಯನ್ನು (ಮೇಧೀ) ತನ್ನ ಕೈಯಲ್ಲಿರುವ ಕಾಷ್ಠದಿಂದ (ಕೋಲಿನಿಂದ) ಪ್ರಹರಿಸುವನು. ಹವಿರ್ಧಾನಶಕಟಗಳ ಎರಡು ಪಕ್ಕಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಎರಡು ಕಂಬಗಳನ್ನು ನೆಟ್ಟು ಅವುಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ರರಾಟೆ ಎಂಬ ದರ್ಭಮಾಲೆಯನ್ನು ಕಟ್ಟಿರುವರು. ಈ ಕಂಬದ ತುದಿಯೇ ಮೇಧಿಯು. ದಕ್ಷಿಣಭಾಗದ ಮೇಧಿಯನ್ನು ಅಧ್ವರ್ಯುವು—ದಿವೋ ವಾ ವಿಷ್ಣು ಉತ ವಾ ಪೃಥಿವ್ಯಾ (ಇತ್ಯಾಶೀಪದಯರ್ಚಾ ದಕ್ಷಿಣಸ್ಯ ಹವಿರ್ಧಾನಸ್ಯ ಮೇಧೀಂ ನಿಹಂತಿ) (ತೈ. ಸಂ. ೬-೨-೯-೩) ಎಂಬ ಮಂತ್ರದಿಂದ ಪ್ರಹರಿಸುವನು. (ಬಡಿಯುವನು). ಅದರಂತೆಯೇ ಉತ್ತರಭಾಗದಲ್ಲಿರುವ ಮೇಧಿಯನ್ನು ಪ್ರತಿಪ್ರಸ್ಥಾತೃವೆಂಬ ಋತ್ವಿಜನು—ವಿಷ್ಣೋರ್ನುಕಂ ವೀರ್ಯಾಣಿ ಪ್ರ ವೋ ಚಂ ಯಃ ಪಾರ್ಥಿವಾನಿ ವಿಮಮೇ ರಜಾಗ್ಂಸಿ ಯೋ ಅಸ್ಯಭಾಯದುತ್ತರಗ್ಂ ಸಧಸ್ಥಂ ವಿಚಕ್ರ-ಮಾಣಸ್ತ್ರೇಧೋರುಗಾಯಃ (ತೈ. ಸಂ. ೧-೨-೧೩-೩) ಎಂಬ ಮಂತ್ರದಿಂದ ಪ್ರಹರಿಸುವನು. ಈ ವಿಷಯವನ್ನು ಆಸಸ್ತಂಬ ಶ್ರೌತಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ—ದಿವೋ ವಾ ವಿಷ್ಣು ವಿತ್ಯಧ್ವರ್ಯುರ್ದಕ್ಷಿಣಸ್ಯ ಹವಿರ್ಧಾನಸ್ಯ ದಕ್ಷಿಣಂ ಕರ್ಣಾತರ್ದಮನು-ಮೇಧೀಂ ನಿಹಂತಿ ತಸ್ಯಾಮೀಷಾಂ ನಿಹಂತಿ | ಏವಮುತ್ತರಸ್ಯ ಪ್ರತಿಪ್ರಸ್ಥಾತಾ ವಿಷ್ಣೋರ್ನುಕಮಿತ್ಯುಕ್ತರಂ ಕರ್ಣಾತರ್ದಮನು (ಆಪ. ಶ್ರೌ. ಸೂ. ೧೧-೭-೩,೪) ಎಂದು ಹೇಳಿದೆ.

ಅತ್ರ ಹಿ ತೇ ಸಂಪರಿಶ್ರಿತೇ ಭವತಃ ||

ಯದ್ಯಪ್ಯಯಂ ಕಾಲಃ ಪರಿಶ್ರಯಣಕಾಲಾತ್ಪ್ರಾಚೀನಸ್ತಥಾಪಿ ತತ್ಸಮೀಪವರ್ತಿತ್ವಾ-
ತ್ಪೂರ್ವವಿಧಿನಾ ಸಹ ನಾತ್ಯಂತಂ ವಿರೋಧ ಇತ್ಯೇತದ್ವರ್ತಯತಿ—ಅತ್ರ ಮೇಧೀನಿಹನನದೇಶೇ
ತತ್ಸಮೀಪವರ್ತಿನಿ ಕಾಲೇ ಪರಿಶ್ರಯಣಂ ಕ್ರಿಯತೇ ||

ಈ ವಿಧವಾದ ಮೇಧೀನಿಹನನ (ಪ್ರಹರಣ) ಕಾರ್ಯವು ನಡೆದ ಬಳಿಕ ಭದ್ರಿಷ್ಟಿಂಬ ಆಚ್ಛಾದನೆಯನ್ನು ಹೊದಿಸುವ ಕಾರ್ಯವು ನೆರವೇರುವುದು. ಈ ಕಾರ್ಯಗಳು ಈ ಹವಿರ್ಧಾನಪ್ರವರ್ತನಕರ್ತೃವು ಸಮಾಪ್ತಿಯುಳ್ಳ ಸೂಚಿಸುವುದು. ಇದಾದ ನಂತರ ಅಧ್ವರ್ಯುವು ವಿಷ್ಣೋ ರರಾಟೆಮುನ್ನಿ, ವಿಷ್ಣೋಃ ಪೃಷ್ಠಮುನ್ನಿ, ವಿಷ್ಣೋಃ ತ್ವಷ್ಟೇಸ್ಥಃ; ವಿಷ್ಣೋಃ-ಸ್ಕೂರಸಿ, ವೈಷ್ಣವಮುನ್ನಿ, ವಿಷ್ಣವೇ ತ್ವಾ (ತೈ.ಸಂ. ೧-೨-೧೩-೩) ಎಂಬ ಆರು ಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ಪಠಿಸಿ ಉಳಿದ ಕಾರ್ಯಕಲಾಪಗಳನ್ನು ಸಮಾಪ್ತಿಗೊಳಿಸುವನು. ಆ ಸಂಬಂಧವಾದ ವಿವರಣೆಗಳನ್ನು ಇಲ್ಲಿ ಹೇಳಿಲ್ಲವಾದ್ದರಿಂದ ಅವುಗಳ ವಿಸ್ತಾರವಾದ ವಿವರಣೆಯು ಇಲ್ಲಿ ಅವಶ್ಯಕವಿಲ್ಲ.

ತಾ ಏತಾ ಅಷ್ಟಾವನ್ನಾಹ ರೂಪಸಮೃದ್ಧಾ ಏತದ್ವೈ ಯಜ್ಞಸ್ಯ
 ಸಮೃದ್ಧಂ ಯದ್ರೂಪಸಮೃದ್ಧಂ ಯತ್ಕರ್ಮ ಕ್ರಿಯನೂನಾ-
 ಮ್ನುಗಭಿವದತಿ ತಾಸಾಂ ತ್ರಿಃ ಪ್ರಥಮಾನುನ್ನಾಹ ತ್ರಿರುತ್ತಮಾಂ
 ತಾ ದ್ವಾದಶ ಸಂಪದ್ಯಂತೇ ದ್ವಾದಶ ವೈ ನೂನಾಃ ಸಂವತ್ಸರಃ
 ಸಂವತ್ಸರಃ ಪ್ರಜಾಪತಿಃ ಪ್ರಜಾಪತ್ಯಾಯತನಾಭಿರೇವಾಽಽಭೀ
 ರಾಧ್ನೋತಿ ಯ ಏವಂ ವೇದ ತ್ರಿಃ ಪ್ರಥಮಾಂ ತ್ರಿರುತ್ತಮಾ-
 ಮನ್ನಾಹ ಯಜ್ಞಸ್ಯೈವ ತದ್ವರ್ಷೌ ನಹ್ಯತಿ ಸ್ಥೇನ್ನೇ ಬಲಾ-
 ಯಾವಿಸ್ರಂಸಾಯ ||

ಋಕ್ಸಂಖ್ಯಾದಿಕಂ ದರ್ಶಯತಿ—

ಈ ಎಂಟು ಋಕ್ಕುಗಳೂ ಸೇರಿ ಹವಿರ್ಧಾನಪ್ರವರ್ತನವೆಂಬ ಕರ್ಮವು ಪೂರ್ತಿಯಾಗುವುದು. ಯಜ್ಞಾಂಗ ಕರ್ಮ
 ಗಳಲ್ಲಿ ಆಯಾ ಕರ್ಮಗಳನ್ನು ವಿವರಿಸುವ ಋಕ್ಕುಗಳನ್ನು ಪಠಿಸುವುದರಿಂದ ಆಯಾ ಕರ್ಮಗಳು ಪೂರ್ತಿಯಾಗಿ ಯಜ್ಞವು
 ಸಾಂಗವಾಗಿ ನೆರವೇರುವುದು. ಋಕ್ಕುಗಳ ಅರ್ಥಕ್ಕೂ ಮಾಡುವ ಕಾರ್ಯಕಲಾಪಗಳಿಗೂ ಸಮನ್ವಯ (ಹೊಂದಾಣಿಕೆ)ವಿದ್ದರೆ
 ಅದಕ್ಕೆ ರೂಪಸಮೃದ್ಧಿಯೆಂದು ಹೆಸರು. ಪ್ರತಿಯೊಂದು ಕರ್ಮದಲ್ಲಿಯೂ ಈ ವಿಧವಾದ ರೂಪಸಮೃದ್ಧಿಯಿರಬೇಕು. ಈ
 ಎಂಟು ಋಕ್ಕುಗಳನ್ನು ಪಠಿಸುವಾಗ ಮೊದಲನೆಯ ಋಕ್ಕನ್ನೂ ಕೊನೆಯ ಋಕ್ಕನ್ನೂ ಹೋತ್ಯವು ಮೂರುಮೂರಾವರ್ತಿ
 ಪಠಿಸುವನು. ಇದರಿಂದ ಒಟ್ಟು ಹನ್ನೆರಡು ಋಕ್ಕುಗಳನ್ನು ಪಠಿಸಿದಂತಾಗುವುದು. ಒಂದು ಸಂವತ್ಸರದಲ್ಲಿ (ಸಂವತ್ಸರವೆಂದರೆ
 ಕಾಲವಾಚಕಶಬ್ದವು) ಹನ್ನೆರಡುಮಾಸಗಳಿರುವವು. ಸಂವತ್ಸರವು (ಕಾಲವು) ಪ್ರಜಾಪತಿಯ ಸ್ವರೂಪವು. ಪ್ರಜಾಪತಿಯು
 ಕಾಲಸ್ವರೂಪನು. ಮೇಲೆ ಹೇಳಿದ ಈ ಋಕ್ಕುಗಳು ಪ್ರಜಾಪತಿಯಲ್ಲೇ ನೆಲಸಿರುವವು. ಇದನ್ನು ತಿಳಿದು ಈ ಋಕ್ಕುಗಳನ್ನು
 ಪಠಿಸುವುದರಿಂದ ಆಯಾ ಕರ್ಮಗಳಲ್ಲಿ ಜಯತೀಲವಾಗುವನು. ಕರ್ಮದ ಅದಿಯಲ್ಲಿಯೂ, ಕೊನೆಯಲ್ಲಿಯೂ ಮೊದಲನೆಯ
 ಮತ್ತು ಕೊನೆಯ ಋಕ್ಕುಗಳನ್ನು ಮೂರುಮೂರಾವರ್ತಿ ಪಠಿಸುವುದರಿಂದ ಯಜ್ಞವೆಂಬ ಕರ್ಮವು ಮಂತ್ರಗಳೆಂಬ ಹಗ್ಗಗಳಿಂದ
 ಎರಡು ತುದಿಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಗಂಟುಹಾಕಿ ಬಲವಾಗಿ ಕಟ್ಟಲ್ಪಟ್ಟು ಜಾರಿಹೋಗದಂತೆ ದೃಢವಾಗಿರುವಂತೆ ಆಗುವುದು.

English Translation

(The carrying of the repositories of sacred food to the Uttara Vedi)

The Adhvaryu calls (upon the Hotar): repeat the mantras appropriate to the two repositories with sacred food (havirdhana) being carried (to the Uttara Vedi).

He repeats:- yuje vam brahma, & c. (10-13, 1), "the Brahma is joined to the praises of you both." For the two Havirdhanas, which are gods, were united

with the Brahma. By reciting this verse he joins both these (Havirdhanas) with the Brahma, and having this latter (Brahma) power, he does not suffer any harm.

He repeats the triplet: pretam yajnasya s'ambhuva (2, 41, 19-21), which is addressed to Heaven and Earth.

They ask: "why does the Hotar repeat a triplet addressed to Heaven and Earth, when he is reciting mantras to the two Havirdhanas being removed (to the Uttara Vedi)?" "The answer is: Because Heaven and Earth are the two Havirdhanas of the gods. They are always repositories for offerings: for every offering is between them (Heaven and Earth).

The verse: yame ivà yatamane yadaitam (10, 13, 2), means, these two Havirdhanas, walk together, like twins, their arms stretched. (The second pada of this verse) pra vam bharan manusha devayautah means, that men bring both (these Havirdhanas) when worshipping god. (The third and fourth padas:) asidatam u lokam, & c. allude to Soma (by the name Indu). By repeating this (half verse) the priest prepares for the king Soma (a seat) to sit on (alluding to asidatam).

(He repeats:) adhi dvaṃyor adadha ukthyam vachah (1, 83, 3). This ukthyam vachah is as a cover, forming the third piece (in addition to the two Havirdhanas), put over both. For ukthyam vachah is the sacrificial performance. By means of this (ukthyam vachah) he thus makes the sacrifice successful.

The term yata, i.e., cruel, used in the second pada (yatasrucha, 1, 83, 3) is propitiated in the following third pada by asamyata, i.e., appeased, propitiated. By the fourth pada: bhadra s'aktis & c., he asks for a blessing.

He repeats the Vis'varupa verse: vis'va rūpani pratimunchate (5, 81, 2). He ought to repeat this verse when looking at the upper part (rarati) of the posts (between which the two Havirdhanas are put): for on this part there every form is hung, white and black, as it were. He who having such a knowledge repeats this verse when looking at the upper part of the posts obtains for himself and the sacrificer every form.

With the verse: *pari tra givano gira* (1, 10, 12) he concludes. He should repeat this concluding verse at the time he might think both the Havirdhanas closed by hanging over them the bunch of Darbha (between the two posts). He who knowing thus concludes with this verse, when the two Havirdhanas are thus closed, secures for himself and the sacrificer fine women who are not naked (covered with clothes, jewels & c.).

Both are closed with a Yajusmantra. Thus the Adhvaryus do it with the said Yajus. When the Adhvaryu and Pratiprasthatar on both sides (of the Havirdhanas) drive in the two stakes (methi) then he should conclude. For at that time the two Havirdhanas are closed.

These eight verses which he has repeated are complete in form. What is complete in form, that is, when the verse recited alludes to the ceremony which is being performed, that is successful in the sacrifice. Of these, he repeats the first and last thrice, that makes twelve. For the year has twelve months. Prajapathi is the year. He who has such a knowledge thus prospers through these verses which reside in Prajapathi.

By repeating the first and last thrice he ties the two ends (knots) of the sacrifice for giving it a hold, and tighten it to prevent it from falling down.

ಇತಿ ಶ್ರೀಮತ್ಸಾಯಂಕಾಲಾಷ್ಟಕವಿರಚಿತೇ ಮಾಧವೀಯೇ ನೇದಾರ್ಥಪ್ರಕಾಶ
ಐತರೇಯಬ್ರಾಹ್ಮಣಭಾಷ್ಯೇ ಪಂಚಮಾಧ್ಯಾಯಸ್ಯ ತೃತೀಯಃ ಖಂಡಃ

ಇಲ್ಲಿಗೆ ಐತರೇಯಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿ ಐದನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ ಮೂರನೆಯ ಖಂಡವು
ಸಮಾಪ್ತವಾದುದು.

ಅಥ ಪಂಚಮಾಧ್ಯಾಯೇ ಚತುರ್ಥಃ ಖಂಡಃ

ಐದನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ ನಾಲ್ಕನೆಯ ಖಂಡವು

ಅಗ್ನೀಷೋಮಾಭ್ಯಾಂ ಪ್ರಣೀಯಮಾನಾಭ್ಯಾಮನುಬ್ರೂಹೀತ್ಯಾಹಾ-
ಧ್ವರ್ಯುಃ ||

ಅಥಾಗ್ನೀಷೋಮಪ್ರಣಯನೀಯಾ ಋಚೋ ವಿಧಾತುಮಾದೌ ಪ್ರೈಷಮಂತ್ರಂ
ವಿಧತ್ತೇ—ಯೋಽಯಮಗ್ನಿಃ ಪ್ರಾಚೀನವಂಶಾಖ್ಯಾಯಾಃ ಶಾಲಾಯಾ ಮುಖೇ ದ್ವಾರಭಾಗೇ
ಪೂರ್ವಸಿದ್ಧಾಹವನೀಯರೂಪೇಣಾವತಿಷ್ಠತೇ ತಸ್ಮಾಚ್ಛಾಲಾಮುಖೀಯಾದಗ್ನೀಃ ಸಕಾಶಾ-
ತ್ತಿಯಾನಪ್ಯಾಗ್ನೀದ್ರೀಯೇ ಧಿಷ್ಠ್ಯೇ ನೇತವ್ಯಃ || ಸೋಮಂಶ್ಚ ಪೂರ್ವಂ ಶಾಲಾಮುಖೀಯ-
ಸಮೀಪೇಽವಸ್ಥಿತಃ ತೇನಾಗ್ನಿನಾಸಹಾಃನೀತಚ್ಛಿಸನ್ಪನರಪಿ ಹವಿರ್ಧಾನಮಂಡಪೇ ನೇತವ್ಯಃ ||
ತದಿದಮಗ್ನೀಷೋಮಪ್ರಣಯನಂ ತದರ್ಥಂ ಹೋತಾರಂ ಪ್ರತ್ಯಧ್ವರ್ಯುಃ ಪ್ರೈಷಮಂತ್ರಂ
ಬ್ರೂಯಾತ್ || ತದೇತತ್ಸರ್ವಮಾಪಸ್ತಂಬ ಆಹ—‘ಶಾಲಾಮುಖೀಯೇ ಪ್ರಣಯನೀಯಮಿ-
ಧ್ಮಮಾದೀಪ್ಯ ಸಿಕತಾಭಿರುಪಯನ್ಯಾಗ್ನೀಷೋಮಾಭ್ಯಾಂ ಪ್ರಣೀಯಮಾನಾಭ್ಯಾಮನುಬ್ರೂ-
ಹೀತಿ ಸಂಪ್ರೇಷ್ಯತಿ’ ಇತಿ || ಅಗ್ನಿಪ್ರಥಮಾಃ ಸೋಮಪ್ರಥಮಾ ವಾ ಪ್ರಾಚೀನುಭಿಪ್ರವ್ರಜಂ-
ತ್ಯಾಗ್ನೀದ್ರೀಯೇಽಗ್ನಿಂ ಪ್ರತಿಷ್ಠಾಹ್ಯೇತಿ ಸ ಚೈ ಸೋಮೋ ಜಿಗಾತಿ ಗಾತುನಿದಿತ್ಯಸರಯಾ-
ವ್ತಾರಾ ಹವಿರ್ಧಾನಂ ರಾಜಾನಂ ಪ್ರಸಾದಯತೀತಿ ಚ ||

ಹಿಂದಿನ ಎರಡು ಖಂಡಗಳಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿಪ್ರಣಯನವೆಂಬ ಕರ್ಮವನ್ನೂ ಹವಿರ್ಧಾನಪ್ರವರ್ತನ ಎಂಬ ಕರ್ಮವನ್ನೂ
ವಿವರಿಸಿದ್ದಾಯಿತು. ಈಗ ಅಗ್ನೀಷೋಮಪ್ರಣಯನವೆಂಬ ಕರ್ಮವನ್ನು ವಿವರಿಸಲಾಗುವುದು. ಪ್ರಾಚೀನವಂಶವೆಂಬ
ಯಜ್ಞಗೃಹದಿಂದ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ವಿಧ್ಯುಕ್ತವಾಗಿ ತಂದು ಉತ್ತರವೇದಿಯಲ್ಲಿ ಇಡಲಾಗಿರುವುದು. ಹವಿರ್ಧಾನ ಮಂಟಪದಿಂದ
ಉತ್ತರವೇದಿಗೆ ತರಲಾಗುವುದು. ಇವೆರಡು ಕರ್ಮಗಳಿಗೂ ಕ್ರಮವಾಗಿ ಅಗ್ನಿಪ್ರಣಯನ ಮತ್ತು ಹವಿರ್ಧಾನಪ್ರವರ್ತನ ಎಂದು
ಹೆಸರು—ಅಗ್ನಿ ಮತ್ತು ಸೋಮಗಳನ್ನು ಒಟ್ಟಿಗೆ ಅಲ್ಲಿಂದ ಮಂತ್ರಪೂರ್ವಕವಾಗಿ ಮತ್ತೆ ಉತ್ತರವೇದಿಯ ಬಳಿಗೆ ತರಲಾಗುವುದು.
ಇದನ್ನೇ ಅಗ್ನೀಷೋಮಪ್ರಣಯನವೆಂದು ಹೇಳುವರು. ಈ ಕರ್ಮಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಪಟ್ಟ ಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ಹೇಳಬೇಕೆಂದು
ಅಧ್ವರ್ಯುವು ಹೋತೃವನ್ನು ಮೇಲೆ ಹೇಳಿದ—ಅಗ್ನೀಷೋಮಾಭ್ಯಾಂ ಪ್ರಣೀಯಮಾನಾಭ್ಯಾಮನುಬ್ರೂಹೀ-
ಎಂಬ ಪ್ರೈಷಮಂತ್ರದಿಂದ ನಿರ್ದೇಶಿಸುವನು. ಈ ವಿವರವನ್ನು ಆಪಸ್ತಂಬಶ್ರೌತಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ—ಶಾಲಾಮುಖೀಯೇ
ಪ್ರಣಯನೀಯಮಿಧ್ಮಮಾದೀಪ್ಯ ಸಿಕತಾಭಿರುಪಯನ್ಯಾಗ್ನೀಷೋಮಾಭ್ಯಾಂ ಪ್ರಣೀಯಮಾನಾಭ್ಯಾಮನು-
ನುಬ್ರೂಹೀತಿ ಸಂಪ್ರೇಷ್ಯತಿ | (ಆಪ.ಶ್ರೌ. ಸೂ. ೧೧.೧೨-೨) ಅಗ್ನಿಃ ಪ್ರಥಮಾಃ ಸೋಮಪ್ರಥಮಾ ವಾ

ಪ್ರಾಂಚೋಽಭಿ ಪ್ರವ್ರಜಂತ್ಯಾಗ್ನೀಧ್ರೀಯೇಽಗ್ನಿಂ ಪ್ರತಿಷ್ಠಾಪ್ಯ(೩-೪). ಸ ಚ—ಸೋಮೋ ಜಿಗಾತಿ ಗಾತು-
ವಿದಿತ್ಯಪರಯಾ ದ್ವಾರಾ ಹವಿರ್ಧಾನಂ ರಾಜಾಸಂ ಪ್ರಸಾದಯತಿ(೮) ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದು.

ಪ್ರಾಚೀನವಂಶವೆಂದರೆ ಸೋಮಯಾಗಗಳಲ್ಲಿ ದೀಕ್ಷಾದಿಸಂಸ್ಕಾರಗಳನ್ನು ನೆರವೇರಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ನಿರ್ಮಿಸಿರುವ
ಯಜ್ಞಗೃಹವು. ಇದರಲ್ಲಿ ಯಜ್ಞಾಗ್ನಿಗಳು ಇರುವುದಿಲ್ಲ. ಉತ್ತರವೇದಿಯೆಂಬ ಮತ್ತೊಂದು ಯಜ್ಞಗೃಹದಲ್ಲಿ ಆಹವನೀಯಾದಿ
ಯಜ್ಞಾಗ್ನಿಗಳನ್ನು ಕುಂಡಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರತಿಷ್ಠಿಸಿ ಅಲ್ಲಿ ವಿಧ್ಯುಕ್ತವಾದ ಮಂತ್ರಗಳಿಂದ ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಆಹ್ವಾನಮಾಡಿ ಹವಿರಾದಿಗಳನ್ನು
ಹೋಮಮಾಡುವರು. ಇದೇ ಮುಖ್ಯವಾದ ಯಜ್ಞಶಾಲೆಯು. ಈಗ ಅಗ್ನೀಷೋಮ ಪ್ರಣಯನವೆಂಬ ಈ ಯಜ್ಞಾಂಗ
ಕರ್ಮದಲ್ಲಿ ಹಿಂದೆ ಅಗ್ನಿವ್ರಣಯನಕರ್ಮದಲ್ಲಿ ಶಾಲಾಮುಖ (ದ್ವಾರ) ದಲ್ಲಿ ಇಟ್ಟಿದ್ದ ಅಗ್ನಿಯನ್ನೂ, ಸೋಮವನ್ನು ಅಲ್ಲಿಂದ
ಮುಂದಕ್ಕೆ ತಂದು ಉತ್ತರವೇದಿಯಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಎಡಭಾಗದಲ್ಲಿ ಅಗ್ನೀಧ್ರೀಯ ಕುಂಡದಲ್ಲಿ ಸ್ಥಾಪಿಸುವರು. ಸೋಮವನ್ನು
ಅಗ್ನೀಧ್ರೀಯಕುಂಡದ ಸಮೀಪದಲ್ಲಿರುವ ಸದಃ ಎಂಬ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಇಡುವರು. ಈರೀತಿ ಮಾಡುವ ಕರ್ಮಕ್ಕೆ ಅಗ್ನೀಷೋಮ
ಪ್ರಣಯನವೆಂದು ಹೆಸರು.

ಸಾವೀರ್ಹಿ ದೇವ ಪ್ರಥಮಾಯ ಪಿತ್ರ ಇತಿ ಸಾವಿತ್ರೀಮನ್ವಾಹ |

ಅಗ್ನೀಷೋಮಪ್ರಣಯನೀಯಾಸ್ತೃಷ್ಟು ಪ್ರಥಮಾನ್ವಚಂ ವಿಧತ್ತೇ-ಸೇಯಂ ಶಾಖಾಂ-
ತರಗತತ್ವಾತ್ಪ್ರಕಾರೇಣ ಪಠಿತಾ || ತಸ್ಯಾಸ್ತೃತೀಯಪಾದೇಽಸ್ಮಭ್ಯಂ ಸವಿತರಿತಿ ಶ್ರುತತ್ವಾ-
ದಿಯಂ ಸಾವಿತ್ರೀ ||

ಅನಂತರ ಹೋತೃವು ಈ ಕರ್ಮದಲ್ಲಿ ಮೊದಲನೆಯ ಋಕ್ಕಾದ—

(1) ಸಾವೀರ್ಹಿ ದೇವಪ್ರಥಮಾಯ ಪಿತ್ರೇ ವರ್ಷಾಣಮುಸ್ಮೈ ವರಿಮಾಣಮುಸ್ಮೈ ||
ಅಥಾಸ್ಮಭ್ಯಂ ಸವಿತಃ ಸರ್ವತಾತಾ ದಿವೇದಿವ ಅಸುವ ಭೂರಿಪಶ್ವಃ ||

(ಅಥರ್ವ ಸಂ. ೭-೧೪-೩ ; ಕಾಠಕ ಸಂ. ೩೭-೧೨)

ಎಂಬ ಮಂತ್ರವನ್ನು ಪಠಿಸುವನು. ಈ ಮಂತ್ರವು ಋಗ್ವೇದದಲ್ಲಿಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ಆಶ್ವಲಾಯನರು ಇದನ್ನು ಶಾಖಾಂತರದಲ್ಲಿ
ರುವುದೆಂದು ಹೇಳಿದಾರೆ. (ಆಶ್ವ.ಶ್ರೌ.) ಸೂ. ೪-೧೦-೧). ಈ ಋಕ್ಕಿನ ಮೂರನೆಯ ಪಾದದಲ್ಲಿ ಸವಿತಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದವಿರು
ವುದರಿಂದ (ಸವಿತೃದೇವತೆಯನ್ನು ಸಂಬೋಧಿಸಿರುವುದರಿಂದ) ಈ ಋಕ್ಕು ಸವಿತೃದೇವತಾಕವೆಂದಾಯಿತು.

ತದಾಹುರ್ಯದಗ್ನೀಷೋಮಾಭ್ಯಾಂ ಪ್ರಣೀಯಮಾನಾಭ್ಯಾಮನು-
ವಾಚಾಹಾಥ ಕಸ್ಮಾತ್ಸಾವಿತ್ರೀಮನ್ವಾಹೇತಿ ಸವಿತಾ ನೈ ಪ್ರಸ-
ನಾನಾಮಿಶೇ ಸವಿತೃಪ್ರಸೂತಾ ಏನೈನೌ ತತ್ರಣಿಯಂತಿ ತಸ್ಮಾ-
ತ್ಸಾವಿತ್ರೀಮನ್ವಾಹ |

ಅತ್ರ-ನೈಯಧಿಕರಣ್ಯಮಾಶಂಕ್ಯ ಸಮಾಧತ್ತೇ—ಪೂರ್ವವದ್ವ್ಯಾಖ್ಯೇಯಂ ||

ಈಗ ಇಲ್ಲಿ ಕೆಲವರು ಒಂದು ಸಂಶಯವನ್ನು ವ್ಯಕ್ತಪಡಿಸುವರು. ಅಗ್ನಿಷೋಮಪ್ರಣಯನವೆಂಬ ಈ ಕರ್ಮದಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿ ಮತ್ತು ಸೋಮದೇವತೆಗಳನ್ನು ಪ್ರತಿಪಾದಿಸುವ ಋಕ್ಕುಗಳನ್ನು ಪಠಿಸುವುದು ಯುಕ್ತವು. ಆದರೆ ಹೋತೃವು ಅದನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಸವಿತೃದೇವತಾಕವಾದ ಈ ಋಕ್ಕನ್ನು ಏತಕ್ಕಾಗಿ ಪಠಿಸುತ್ತಾನೆ? ಇದು ತಪ್ಪಲ್ಲವೇ ಎಂದರೆ, ಹಾಗಲ್ಲ. ಭೂಮಿಯಲ್ಲಿ ಇರುವ ಸಮಸ್ತವಸ್ತುಗಳೂ ಸವಿತೃದೇವನಿಂದಲೇ ಉತ್ಪನ್ನವಾಗುವವು. ಉತ್ಪನ್ನವಾಗುವ ಅಥವಾ ಇರುವ ಸಮಸ್ತ ವಸ್ತುಗಳಿಗೂ ಸವಿತೃವೇ ಕಾರಣಗಳು ಮತ್ತು ಅಧಿಪತಿಯು. ಆದ್ದರಿಂದ ಅಗ್ನಿ ಮತ್ತು ಸೋಮಗಳೂ ಎಂದರೆ ಅವುಗಳ ಉತ್ಪತ್ತಿಗೂ ಸವಿತೃವೇ ಕಾರಣನೂ ಅಧಿಪತಿಯೂ ಆದ್ದರಿಂದ ಮೊದಲು ಸವಿತೃದೇವನನ್ನು ಸ್ತುತಿಸುವುದು ಯುಕ್ತವು.

ಭೂಮಿಯಲ್ಲಿ ಉತ್ಪತ್ತಿಯಾಗುವ ಸಕಲ ವಸ್ತುಗಳಿಗೂ ಸವಿತೃವು ಹೇಗೆ ಕಾರಣನು ಎಂದರೆ ಸವಿತೃ ಅಥವಾ ಸೂರ್ಯನ ಕಿರಣಗಳ ಔಷ್ಣ್ಯದಿಂದ ಸಮುದ್ರಾದಿ ಜಲಾಶಯಗಳ ನೀರು ಆವಿಯಾಗಿ ಮಾರ್ಪಟ್ಟು ಅನಂತರ ಮೇಘಗಳಾಗಿ ಪರಿವರ್ತಿತವಾಗುವವು. ಮೇಘಗಳಿಂದ ಮಳೆಯ ಮೂಲಕ ಭೂಮಿಯಲ್ಲಿ ಸಮಸ್ತ ಸಸ್ಯವರ್ಗವೂ, ಪ್ರಾಣಿವರ್ಗವೂ ಉತ್ಪನ್ನವಾಗುವವು. ಇಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿಯು ಕಾಷ್ಠಾದಿಗಳಿಂದ ಉತ್ಪನ್ನವಾಗುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ಕಾಷ್ಠಾದಿಗಳು ಅಥವಾ ವೃಕ್ಷಗಳು, ಸೋಮಲತೆ ಇವೆಲ್ಲವೂ ಸವಿತೃವಿನಿಂದ ಉತ್ಪನ್ನವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಅಗ್ನಿಷೋಮಪ್ರಣಯನವೆಂಬ ಈ ಯಜ್ಞಾಂಗಕರ್ಮದಲ್ಲಿ ಸವಿತೃದೇವನನ್ನು ಮೊದಲು ಸ್ತುತಿಸುವುದು ನ್ಯಾಯವಾಗಿದೆ ಎಂದಭಿಪ್ರಾಯವು.

ಪ್ರೈತು ಬ್ರಹ್ಮಣಸ್ಪತಿರಿತಿ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಸ್ಪತ್ಯಾಮನ್ನಾಹ |

ದ್ವಿತೀಯಾಂ ವಿಧತ್ತೇ—

ಅನಂತರ ಹೋತೃವು ಈ ಕರ್ಮದಲ್ಲಿ ಎರಡನೆಯ ಋಕ್ಕಾದ—

(2) ಪ್ರೈತು ಬ್ರಹ್ಮಣಸ್ಪತಿಃ ಪ್ರ ದೇವೈತು ಸೂನೃತಾ |

ಅಚ್ಛಾ ವೀರಂ ನರ್ಯಂ ಪಂಕ್ತಿರಾಧಸಂ ದೇವಾ ಯಜ್ಞಂ ನಯಂತು ನಃ ||

(ಋ.ಸಂ. ೧-೪೦-೩)

ಎಂಬ ಮಂತ್ರವನ್ನು ಪಠಿಸುವನು. ಈ ಮಂತ್ರವು ಬ್ರಹ್ಮಣಸ್ಪತಿದೇವತಾಕವಾದುದು.

ತದಾಹುರ್ಯದಗ್ನಿಷೋಮಾಭ್ಯಾಂ ಪ್ರಣೀಯಮಾನಾಭ್ಯಾಮನು-

ವಾಚಾಹಾಥ ಕಸ್ಮಾದ್ಬ್ರಾಹ್ಮಣಸ್ಪತ್ಯಾಮನ್ನಾಹೇತಿ ಬ್ರಹ್ಮ ವೈ

ಬೃಹಸ್ಪತಿರ್ಬ್ರಹ್ಮೈವಾಭ್ಯಾಮೇತತ್ಪುರೋಗವಮಕರ್ಣ ವೈ

ಬ್ರಹ್ಮಣ್ವದ್ರಿಷ್ಟತಿ ||

ಅತ್ರಾಪಿ ವೈಯಧಿಕರಣ್ಯಮಾಶಂಕ್ಯ ಸಮಾಧತ್ತೇ—ಪುರೋಗವಂ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಮೇನ
ಪುರೋಗಂತಾರಮಕಃ ಕರೋತಿ ಬ್ರಾಹ್ಮಣೋಪೇತಸ್ಯಕರ್ಮಣೋ ವಿನಾಶಾಭಾವಾತ್ತದ್ಯುಕ್ತಂ||

ಅಗ್ನಿಷೋಮಪ್ರಣಯನಕರ್ಮದಲ್ಲಿ ಬ್ರಹ್ಮಣಸ್ಪತಿದೇವತಾಕವಾದ ಮಂತ್ರವನ್ನು ಏತಕ್ಕೆ ಪಠಿಸಬೇಕು? ಈ ಕರ್ಮಕ್ಕೂ ಬ್ರಹ್ಮಣಸ್ಪತಿಗೂ ಏನು ಸಂಬಂಧ? ಎಂದು ಕೆಲವರು ಕೇಳುವರು.ಅದಕ್ಕೆ ಬ್ರಹ್ಮ ವೈ ಬೃಹಸ್ಪತಿಃ ಎಂಬ ಶ್ರುತಿ ವಾಕ್ಯದ ಪ್ರಕಾರ ಬ್ರಹ್ಮಣಸ್ಪತಿ ಅಥವಾ ಬ್ರಹ್ಮಣಸ್ಪತಿಯು ಬ್ರಹ್ಮನೆಂದೇ ಭಾವಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿರುವನು. ಕರ್ಮಪ್ರಾರಂಭದಲ್ಲಿ ಬ್ರಹ್ಮನನ್ನು

ಸ್ತುತಿಸುವುದರಿಂದ ಆ ಕರ್ಮಕ್ಕೆ ಬ್ರಹ್ಮನೇ ಪುರೋಗಮ (leader) ಎಂದರೆ ನಾಯಕನೆಂದು ಭಾವಿಸಲಾಗುವುದು. ಬ್ರಹ್ಮನ ನಾಯಕತ್ವದಲ್ಲಿ ನಡೆಯುವ ವಿಷ್ಣು ದಿಗಳಿಗೆ ಸಿಲುಕದೆ ಸಾಂಗವಾಗಿ ನೆರವೇರುವುದು. ಇಲ್ಲಿ ಬ್ರಹ್ಮಸ್ತುತಿ ಅಥವಾ ಬ್ರಹ್ಮಶಬ್ದದಿಂದ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಶಬ್ದವು ಸೂಚಿಸಲ್ಪಡುವುದು. ಎಂದರೆ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಋತ್ವಿಕಗಳಿಂದ ನೆರವೇರಿಸಲ್ಪಡುವ ಯಜ್ಞವು ವಿಘ್ನರಹಿತವಾಗಿರುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಎಂದರೆ ಕರ್ಮಾರಂಭದಲ್ಲಿ ಬ್ರಹ್ಮಣಸ್ತುತಿಯನ್ನು ಸ್ತುತಿಸುವ ಮಂತ್ರವನ್ನು ಪಠಿಸುವುದು ನ್ಯಾಯವಾಗಿದೆ.

**ಪ್ರ ದೇವ್ಯೇತು ಸೂನೃತೇತಿ ಸಸೂನೃತಮೇವ ತದ್ಯಜ್ಞಂ ಕರೋತಿ
ತಸ್ಮಾದ್ಬ್ರಾಹ್ಮಣಸ್ತತ್ಪಾಮನ್ವಾಹ |**

ದ್ವಿತೀಯಪಾದಮುಪಜೀವ್ಯ ತಾವೃಚಂ ಪ್ರಶಂಸತಿ—ಸೂನೃತಾ ಪ್ರಿಯವಚನರೂಪಾ ವಾಗ್ಧೀವೀ ಪ್ರೈತು ಬ್ರಹ್ಮಣಾ ಸಹ ಪುರೋ ಗಚ್ಛತ್ವಿತಿ ದ್ವಿತೀಯಪಾದೇ ಶ್ರೂಯತೇ ತತ್ಪಾಠೇನ ಯಜ್ಞಂ ಸಸೂನೃತಮೇವ ಪ್ರಿಯವಚನಯುಕ್ತಮೇವ ಕರೋತಿ ||

ಈ ಋಕ್ಕಿನ ಎರಡನೆಯ ಪಾದದಲ್ಲಿ ಪ್ರ ದೇವ್ಯೇತಿ ಸೂನೃತಾ ಎಂದಿರುವುದು. ಪ್ರಿಯವೂ ಸತ್ಯವೂ ಆದ ಮಾತುಗಳನ್ನಾಡುವ ವಾಗ್ಧೀವತೆಯು ಬ್ರಹ್ಮನಿಂದ ಸಹಿತವಾಗಿ ಈ ಯಜ್ಞಕ್ಕೆ ಬಂದು ಸಹಕರಿಸಲಿ ಎಂದು ಇದರ ಅಭಿಪ್ರಾಯವು. ಇಂತಹ ಅರ್ಥವು ಮಂತ್ರಪಠನದಿಂದ ಯಜ್ಞವು ಹಿತಕರವಾದ ಸನ್ನಿವೇಶದಿಂದ ನೆರವೇರುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ಈ ಅಭಿಪ್ರಾಯವುಳ್ಳ ಮಂತ್ರವರನವು ಎಂದರೆ ಬ್ರಹ್ಮಣಸ್ತುತಿದೇವತಾಕವಾದ ಮಂತ್ರಪಠನವು ಇಲ್ಲಿ ಯುಕ್ತವು.

**ಹೋತಾ ದೇವೋ ಅನುರ್ತ್ಯ ಇತಿ ತೃಚಮಾಗ್ನೇಯಂ ಗಾಯತ್ರ-
ಮನ್ವಾಹ ಸೋಮೇ ರಾಜನಿ ಪ್ರಣೇಯಮಾನೇ |**

ತೃತೀಯಾದ್ಯಾಸ್ತಿಸ್ರ ಋಚೋ ವಿಧತ್ತೇ—ಜುಹೋತ್ಯಸ್ತಿಸ್ತಗ್ನಾವಿತಿ ಹೋತಾಽಗ್ನಿಃ |
ಅತೋ ಹೋತ್ಯಶಬ್ದಶ್ರವಣಾದಿದಮಾಗ್ನೇಯಂ |

ಈಗ ಹೋತ್ಯವು ಈ ಕರ್ಮದಲ್ಲಿ ಹೋತಾ ದೇವೋ ಅನುರ್ತ್ಯಃ ಎಂದು ಮೊದಲಾಗುವ ೩-೫ ಮೂರು ಋಕ್ಕುಗಳನ್ನು ಪಠಿಸುವನು —

(3) ಹೋತಾ ದೇವೋ ಅನುರ್ತ್ಯಃ ಪುರಸ್ತಾದೇತಿ ಮಾಯಯಾ |
ವಿದಥಾನಿ ಪ್ರಚೋಽಯನ್ ||

(4) ವಾಜೀ ವಾಜೇಷು ಧೀಯತೇಽಧ್ವರೇಷು ಪ್ರಣೇಯತೇ |
ವಿಪ್ರೋ ಯಜ್ಞಸ್ಯ ಸಾಧನಃ ||

(5) ಧಿಯಾ ಚಕ್ರೇ ವರೇಣ್ಯೋ ಭೂತಾನಾಂ ಗರ್ಭಮಾ ದಧೇ |
ದಕ್ಷಸ್ಯ ಪಿತರಂ ತನಾ ||

(ಋ. ಸಂ. ೩-೨೭-೭, ಲ. ೯)

ಈ ಮೂರೂ ಗಾಯತ್ರೀಭಂಧಸ್ಥಿನ ಋಕ್ಕುಗಳು. ಮೊದಲನೆಯ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿರುವ ಹೋತಾ ಶಬ್ದವು—ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಹವಿಸ್ಸನ್ನು ಹೊತ್ತುಮೂಲಕ ಅರ್ಪಿಸುವವನು ಎಂಬರ್ಥವನ್ನು ಸೂಚಿಸುವುದರಿಂದ ಹೋತಾ ಎಂದೆರೆ ಅಗ್ನಿಯು ಎಂದರ್ಥವು

ಆದ್ದರಿಂದ ಈ ಋಕ್ಕು ಅಗ್ನಿದೇವತಾಕವು ಸೋಮಪ್ರಣಯನಕಾಲದಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿದೇವತಾಕವಾದ ಮಂತ್ರವನ್ನು ಏತಕ್ಕೆ ಪಠಿಸಬೇಕು ಎಂದರೆ—

ಸೋಮಂ ವೈ ರಾಜಾನಂ ಪ್ರಣೀಯಮಾನಮಂತರೇಣೈವ ಸದೋ
ಹವಿರ್ಧಾನಾನ್ಯಸುರಾ ರಕ್ಷಾಂಸ್ಯಜಿಘಾಂಸಂಸ್ತಮಗ್ನಿರ್ಮಾ-
ಯಯಾತ್ಯನಯತ್ ||

ಆಗ್ನೇಯಸ್ಯ ಸೋಮಪ್ರಣಯನಾನುಕೂಲ್ಯಂ ದರ್ಶಯತಿ—ಯದಿವಂ ಸದೋ-
ನಾಮಕಂ ಮಂಡಪಂ ಯಚ್ಚ ಹವಿರ್ಧಾನನಾಮಕಂ ಮಂಡಪಂ ಶಕಟಿದ್ದಯಂ ಚ ತಾನ್ಯಂತ-
ರೇಣ ತೇಷಾಂ ಮಧ್ಯೇಽಸುರಾಶ್ಚ ರಕ್ಷಾಂಸಿ ಚ ನೀಯಮಾನಂ ಸೋಮಂ ಹಂತುಮೈಚ್ಛತ್ ||
ತಂ ಭೀತಂ ಸೋಮಮಗ್ನಿಃ ಸ್ವಕೀಯಯಾ ಮಾಯಯಾ ತಾನಸುರಾಂಸ್ತಾನಿ ದಕ್ಷಾಂಸ್ಯ
ತಿಕ್ರಮ್ಯ ನೀತವಾಃ || ತಸ್ಮಾತ್ಸೋಮಪ್ರಣಯನೇಽಪ್ಯಾಗ್ನೇಯಸ್ಯ ಯೋಗ್ಯತ್ವಮಸ್ತಿ ||
ಅಸುರಾಣಾಂ ರಕ್ಷಾಂ ಚಾನಾಂತರಜಾತಿಭೇದೋ ದ್ರಷ್ಟವ್ಯಃ ||

ಹಿಂದೆ ಸೋಮಪ್ರಣಯನಕಾಲದಲ್ಲಿ ಎಂದರೆ ಹವಿರ್ಧಾನಮಂಡಪದಿಂದ ಉತ್ತರವೇದಿಯಲ್ಲಿರುವ ಸದಸ್ಥಾನಕ್ಕೆ ಸೋಮವನ್ನು ತರುವ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಮಧ್ಯಮಾರ್ಗದಲ್ಲಿ ಅಸುರರೂ ರಾಕ್ಷಸರೂ ಸೋಮರಾಜನನ್ನು ಮುತ್ತಿ ಸಂಹರಿಸಲು ಉದ್ಯುಕ್ತರಾದರು. ಆಗ ಅಗ್ನಿಯು ಸೋಮರಾಜನ ಮುಂದಿದ್ದು ತನ್ನ ಮಾಯಾರೂಪದಿಂದ ಅಸುರರನ್ನು ಮೋಸಗೊಳಿಸಿ ಸೋಮವನ್ನು ಸುರಕ್ಷಿತವಾಗಿ ಮುಂದಕ್ಕೆ ಕರೆದೊಯ್ದನು. ಆದ್ದರಿಂದ ಸೋಮಾನಯನಕಾಲದಲ್ಲಿ ಮುಂದೆ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಸ್ತುತಿಸುವುದು ರೂಢಿಯಾಗಿದೆ.

ಪುರಸ್ತಾದೇತಿ ಮಾಯಯೇತಿ ಮಾಯಯಾ ಹಿ ಸ ತನುತ್ಯನಯತ್ತ-
ಸ್ಮಾದ್ವಸ್ಯಾಗ್ನಿಂ ಪುರಸ್ತಾದ್ಧರಂತಿ |

ಪ್ರಥಮಾಯಾ ಷುಚೋ ದ್ವಿತೀಯಪಾದಮನೂದ್ಯವ್ಯಾಚಷ್ಟೇ—ಮಾಯಯಾ ಸಹಿ-
ತೋಽಗ್ನಿಃ ಪುರಸ್ತಾದ್ಗಚ್ಛತೀತಿ ದ್ವಿತೀಯಪಾದೇ ಶ್ರೂಯತೇ—ಯಸ್ಮಾತ್ಸೋಽಗ್ನಿರ್ಮಾ-
ಯಯಾ ಶಕ್ತ್ಯಾ ಭೀತಿಸ್ಥಾನಮತಿಲಂಘ್ಯ ತಂ ಸೋಮಮನಯತ್ತಸ್ಮಾದು ತಸ್ಮಾದೇವ ಕಾರ-
ಣಾದಸ್ಯ ಸೋಮಸ್ಯ ಪುರಸ್ತಾದಾಗ್ನೀಭ್ರಪರ್ಯಂತಮಗ್ನಿವೃತ್ತಿಜೋ ಹರಂತಿ ||

ಮೊದಲನೆಯ ಋಕ್ತಿನ ಎರಡನೆಯ ಪಾದದಲ್ಲಿ—ಪುರಸ್ತಾದೇತಿ ಮಾಯಯಾ ಎಂದಿರುವುದರಿಂದ ಸೋಮ ದೇವತೆಯು ಮುಂದಿರುವ ಅಗ್ನಿಯು ತನ್ನ ಮಾಯಾಶಕ್ತಿಯಿಂದ ಅಸುರರನ್ನು ವಂಚಿಸಿ ಸೋಮದೇವತೆಯನ್ನು ಭೀತಿಪ್ರದೇಶದಿಂದ ದಾಟಿಸಿ ಮುಂದಕ್ಕೆ ತರತಂದನು ಎಂಬರ್ಥವು ಸೂಚಿತವಾಗುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ಈಗಲೂ ಈ ಕಾರ್ಯದಲ್ಲಿ ಸೋಮವನ್ನು ಉತ್ತರವೇದಿಯ ಸದಸ್ಥಾನದ ಬಳಿಗೆ ತರುವಾಗ ಋತ್ವಿಜರು ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಸೋಮದ ಮುಂಭಾಗದಲ್ಲಿ ಆಗ್ರೀಧ್ರೀಯಕುಂಡದ ವರೆಗೂ ತರುವುದು ರೂಢಿಯಾಗಿದೆ.

ಉಪ ತ್ವಾಗ್ನೇ ದಿವೇ ದಿವ ಉಪ ಪ್ರಿಯಂ ಪನಿಷ್ಠತಮಿತಿ ತಿಸ್ರಶ್ಚೈಕಾಂ
ಚಾನ್ವಾದ |

ಷಷ್ಠೀಮಾರಭ್ಯ ಚತಸ್ರ ಚುಚೋ ವಿಧತ್ತೇ—ಉಪ ತ್ವಾಗ್ನೇ ಇತ್ಯಾದಿಕಾಃ ಕ್ರಮೇಣಾ-
ಮ್ನಾತಾಸ್ತಿಸ್ರ ಉಪ ಪ್ರಿಯಮಿತ್ಯೇಕಾ || .

ಅನಂತರ ಹೋತೃವು ಉಪ ತ್ವಾಗ್ನೇ ದಿವೇದಿವೇ ಎಂದು ಮೊದಲಾದ ಮೂರು ಋಕ್ಕುಗಳನ್ನೂ (ಈ ಕರ್ಮದಲ್ಲಿ
೬-೮ ನೇ ಋಕ್ಕುಗಳನ್ನು) ಉಪ ಪ್ರಿಯಂ ಪನಿಷ್ಠತಂ ಎಂಬ ೯ ನೇ ಋಕ್ಕನ್ನು ಪಠಿಸುವನು—

- (6) ಉಪ ತ್ವಾಗ್ನೇ ದಿವೇದಿವೇ ದೋಷಾವಸ್ತರ್ಧಿಯಾ ವಯಂ |
ನನೋ ಭರಂತ ಏಮಸಿ ||
- (7) ರಾಜಂತನುಧ್ವರಾಣಾಂ ಗೋಪಾಮೃತಸ್ಯ ದೀದಿವಿಂ |
ವರ್ಧಮಾನಂ ಸ್ವೇ ದಮೇ ||
- (8) ಸ ನಃ ಪಿತೇವ ಸೂನವೇಗ್ನೇ ಸೂಪಾಯನೋ ಭವ |
ಸಚಸ್ವಾ ನಃ ಸ್ವಸ್ತಯೇ || (ಋ. ಸಂ. ೧-೧-೭,೮,೯)
- (9) ಉಪ ಪ್ರಿಯಂ ಪನಿಷ್ಠತಂ ಯುವಾನಮಾಹುತೀವೃಧಂ |
ಅಗನ್ತ ಬಿಭ್ರತೋ ನಮಃ || (ಋ. ಸಂ. ೯-೬೭-೨೯)

ಈ ನಾಲ್ಕು ಋಕ್ಕುಗಳ ಸಂಕ್ಷೇಪಾರ್ಥವನ್ನು ವಿವರಿಸುವರು.

ಈಶ್ವರೌ ಹ ವಾ ಏತೌ ಸಂಯಂತೌ ಯಜಮಾನಂ ಹಿಂಸಿತೋರೈ-
ಶ್ವಾಸೌ ಪೂರ್ವ ಉದ್ಭೃತೋ ಭನತಿ ಯಮು ಚೈನಮಪರಂ
ಪ್ರಣಯಂತಿ ತದ್ಯತಿಸ್ರಶ್ಚೈಕಾಂ ಚಾನ್ವಾದ ಸಂಜಾನಾ-
ನಾವೇವೈನೌ ತತ್ಸಂಗಮಯತಿ ಪ್ರತಿಷ್ಠಾಮೇವೈನೌ ತತ್ಪ್ರತಿ-
ಷ್ಠಾಪಯತ್ಯಾತ್ಮನಶ್ಚ ಯಜಮಾನಸ್ಯ ಚಾಹಿಂಸಾಯೈ ||

ಉಕ್ತಸ್ಯ ತ್ವಚಸ್ಯೋಕ್ತಾಯಾಶ್ಚೈಕಸ್ಯಾ ಅನುವಚನಮುಪಪಾದಯತಿ || ಯಶ್ಚಾಸಾ-
ವಗ್ನಿಃ ಪೂರ್ವಮುದ್ಭೃತಃ ಪೂರ್ವಭಾವೀ ಸನ್ನತರವೇದ್ಯಾಮಾನೀಯ ಸ್ಥಾಪಿತಃ || ಯಮುಷ್ಯ-
ಪರಮಗ್ನಿಮಿದಾನೀಂ ಅಗ್ನೀಧೃಧಿಷ್ಟಂ ಪ್ರತಿ ಪ್ರಣಯಂತಿ || ಏತಾವುಭಾವಗ್ನೇ ಸಂಯಂತೌ-
ಮಮೈವಾಹುತೀತ್ಯೇವಂ ಸಂಗ್ರಾಮಂ ಕುರ್ಮಂತೌ ಯಜಮಾನಂ ಹಿಂಸಿತೋರೀಶ್ವರೌ
ಹಿಂಸಿತುಂ ಸಮರ್ಥೌ || ತಥಾ ಸತಿ ಯದಿ ತಿಸ್ರಶ್ಚೈಕಾಂ ಚಾನುಬ್ರೂಯಾತ್ತದಾನೀಮೇತೌ
ದ್ವಾವಪ್ಯಗ್ನೇ ಸಂಜಾನಾನಾವೇವ ಪರಸ್ಪರೈಕಮತ್ಯಯುಕ್ತಾವೇವ ಕೃತ್ವಾ ಸಂಗಮಯತ್ಯ-
ನ್ಯೋನ್ಯಂ ಸಂಯೋಜಯತಿ || ತಿಸ್ರಷ್ಟುಷ್ಠು ನನೋ ಭರಂತ ಏಮಸೀತಿ ಪೂರ್ವೋದ್ಭೃತ-

ಸ್ಯಾಗ್ನೇಃ ನಮಸ್ಕಾರಃ ಶ್ರುತಯತೇ || ಏತಸ್ಯಾಮೃಚಿ ಅಗನ್ತ ಬಿಭ್ರತೋ ನಮ ಇತಿ ಪ್ರಣೇಯ-
ಮಾನಸ್ಯಾಗ್ನೇರ್ನಮಸ್ಕಾರಃ ಶ್ರುತಸ್ತೇನ ತುಷ್ಠಾ ಪರಸ್ಪರದ್ವೇಷಂ ಪರಿತ್ಯಜತಃ || ತತ್ರಥಾ
ಸತ್ಯೇತಾವುಭಾವಗ್ನೇ ಪ್ರತಿಷ್ಠಾಯಾಮೇವೋತ್ತರವೇದ್ಯಾಗ್ನೇಭ್ರಲಕ್ಷಣಸ್ತುಸೋಚಿತಸ್ಥಾನ ಏವ
ಪ್ರತಿಷ್ಠಾಪಯತಿ || ತಚ್ಚ ಹೋತುರಾತ್ಮನಶ್ಚ ಯಜಮಾನಸ್ಯ ಚ ಹಿಂಸಾಪರಿಹಾರಾಯ ಭವತಿ ||

ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದಂತೆ ಅಗ್ನಿಪ್ರಣಯನಕಾಲದಲ್ಲಿ ತಂದು ಉತ್ತರವೇದಿಯಲ್ಲಿ ಸ್ಥಾಪಿಸಲಾಗಿದ್ದ ಅಗ್ನಿಯು ಮೊದಲನೆಯ ಅಗ್ನಿಯು; ಈಗ ಸೋಮದೇವತೆಯೊಡನೆ ಅಗ್ನೀಷೋಮಪ್ರಣಯನ ಕರ್ಮದಲ್ಲಿ ತರಲ್ಪಟ್ಟು ಅಗ್ನೀಧ್ರೀಯಕುಂಡದಲ್ಲಿ ಸ್ಥಾಪಿಸಲ್ಪಡುವ ಅಗ್ನಿಯು ಎರಡನೆಯದು. ಈ ಎರಡು ಅಗ್ನಿಗಳಿಗೂ ಪರಸ್ಪರ ವಿರೋಧವುಂಟಾಗಿ ತನಗೇ ಹೋಮಮಾಡುವ ಹವಿಸ್ಸನ್ನ ಪಿಸಬೇಕೆಂಬ ವಿಚಾರದಲ್ಲಿ ಜಿಜ್ಞಾಸೆಯುಂಟಾಗಿ ಪರಸ್ಪರ ಯುದ್ಧಮಾಡಿ ಹೊಡೆದಾಡಲೂ ಸಿದ್ಧವಾದವು. ಈ ವಿಧವಾದ ಮತ್ತು ಯುದ್ಧಗಳಿಂದ ಯಜ್ಞಮಾಡುವ ಯಜಮಾನನಿಗೆ ಹಿಂಸೆಯುಂಟಾಗಲು ಅವಕಾಶವಾಯಿತು. ಎಂದರೆ ಈ ಎರಡು ಅಗ್ನಿಗಳ ಯುದ್ಧಪ್ರವೃತ್ತಿಯಿಂದ ಯಜಮಾನನಿಗೆ ಹಿಂಸೆಯನ್ನುಂಟುಮಾಡಲು ಸಮರ್ಥವಾದವು. ಇದನ್ನು ಕಂಡು ಯಜಮಾನನು ಹೆದರಿ ಅವುಗಳನ್ನು ಮೇಲೆ ಹೇಳಿದ ಮೂರು ಮತ್ತೊಂದು (ಒಟ್ಟು ನಾಲ್ಕು) ಋಕ್ಯುಗ್ಗಳಿಂದ ಸ್ತುತಿಸಿ ಸಮಾಧಾನಮಾಡಬೇಕಾಯಿತು. ಮೊದಲನೆಯ ಋಕ್ಯುನ ಮೂರನೆಯ ಪಾದದಲ್ಲಿ ಪರಿತವಾಗಿರುವ ನನೋ ಭರಂತ ಏವಾಸಿ—ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ ಇಗೋ ನಿನಗೆ ನಮಸ್ಕಾರವು. ನಾವು ನಿನ್ನನ್ನು ಒಯ್ಯುತ್ತೇವೆ—ಎಂಬ ವಾಕ್ಯದಿಂದ ಯಜಮಾನನು ಮೊದಲನೆಯ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ನಮಸ್ಕಾರಪೂರ್ವಕವಾಗಿ ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಿ ಸಮಾಧಾನಮಾಡುವನು; ಹಾಗೆಯೇ ನಾಲ್ಕನೆಯ ಋಕ್ಯುನ ಮೂರನೆಯ ಪಾದದಲ್ಲಿರುವ—ಅಗನ್ತ ಬಿಭ್ರತೋ ನಮಃ:—ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ, ನಿನ್ನನ್ನು ನಾವು ಧರಿಸಿದ್ದೇವೆ. ನಿನಗೆ ನಮಸ್ಕಾರವು ಎಂಬರ್ಥವುಳ್ಳ ವಾಕ್ಯದಿಂದ ಎರಡನೆಯ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಯಜಮಾನನು ನಮಸ್ಕರಿಸಿ ಸಮಾಧಾನಗೊಳಿಸುವನು. ಈ ವಿಧವಾದ ಸಮಾಧಾನವನ್ನುಂಟುಮಾಡುವ ಮತ್ತೋಚ್ಚಾರಣೆಯಿಂದ ಎರಡು ಅಗ್ನಿಗಳೂ ಶಾಂತಮನಸ್ಕರಾಗಿ ಪರಸ್ಪರ ಯುದ್ಧಾಭಿಲಾಷೆಯನ್ನೂ ತೊರೆದು ಯಜಮಾನನ ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಸಹಕರಿಸಿ ಕೆಲಸಮಾಡಲು ಸಮಾಧಾನದಿಂದಿರುವವು. ಅನಂತರ ಯಜಮಾನನು ಆ ಅಗ್ನಿಗಳನ್ನು ಅವುಗಳ ಸ್ವಸ್ಥಾನವಾದ ಉತ್ತರವೇದಿ ಮತ್ತು ಅಗ್ನೀಧ್ರೀಯಸ್ಥಾನಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರತಿಷ್ಠಿಸುವನು. ಈರೀತಿ ಮಾಡುವುದರಿಂದ ಹೋತೃವಿಗೂ ಯಜ್ಞಮಾಡುವ ಯಜಮಾನನಿಗೂ ಈ ಅಗ್ನಿಗಳಿಂದ ಯಾವವಿಧವಾದ ಹಿಂಸೆಯೂ ಉಂಟಾಗುವುದಿಲ್ಲ.

ಅಗ್ನೇ ಜುಷಸ್ವ ಪ್ರತಿ ಹರ್ಯ ತದ್ವಚ ಇತ್ಯಾಹುತ್ಯಾಂ ಹೂಯ-
ಮಾನಾಯಾಮನ್ವಾಹ ||

ದಶಮೀಮೃಚಂ ವಿಧತ್ತೇ—ಅಹುತಿಸ್ತು ಯಜುರ್ವೇದವಿಹಿತಾ || ತಯೈವೇತ್ಯು-
ಚಾಽಽಗ್ನೇಭ್ರೇ ಜುಹೋತಿ ಸುವರ್ಗಸ್ಯ ಲೋಕಸ್ಯಾಭಿಜಿತ್ಯಾ ಇತಿ || ಸಾ ಚಾಽಪಸ್ತಂಚೇನ ಸ್ಪಷ್ಟೀ-
ಕೃತಾ— ‘ ಅಗ್ನೀಧ್ರೀಯೇಽಗ್ನಿಂ ಪ್ರತಿಷ್ಠಾಪ್ಯಾಗ್ನೇ ನಯೇತ್ಯರ್ಥಮಾಜ್ಞಶೇಷಸ್ಯ ಜುಹೋತಿ ’
ಇತಿ || ತದಾಹುತಿಕಾಲೇ ಹೋತಾಽಗ್ನೇ ಜುಷಸ್ವೇತ್ಯೇತಾನುನುಬ್ರೂಯಾತ್ ||

ಅನಂತರ ಹೋತೃವು ಹತ್ತನೆಯ ಋಕ್ಯಾದ—

(10) ಅಗ್ನೇ ಜುಷಸ್ವ ಪ್ರತಿ ಹರ್ಯ ತದ್ವಚೋ ಮಂದ್ರ ಸ್ವಧಾವ ಋತಜಾತ ಸುಕ್ಯತೋ |

ಯೋ ವಿಶ್ವತಃ ಪ್ರತ್ಯಜ್ಞಸಿ ದರ್ಶತೋ ರಣ್ಣಃ ಸಂದೃಷ್ಟಾ ಪಿತುಮೌ ಇವ ಪ್ತಯಃ ||

(ಋ. ಸಂ. ೧-೧೪೪-೭)

ಎಂಬ ಮಂತ್ರವನ್ನು ಪಠಿಸುವನು. ಈ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಎಂದರೆ ಈ ಮಂತ್ರವನ್ನು ಹೋತ್ರವು ಪಠಿಸುತ್ತಿರುವಾಗ ಅಧ್ವರ್ಯುವು ಆಗ್ನೀಧ್ರಕುಂಡದಲ್ಲಿ ಒಂದು ಆಹುತಿಯನ್ನು ಅರ್ಪಿಸಬೇಕು. ಈ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ—ನಯವತ್ಯರ್ಚಾಗ್ನೀಧ್ರೇ ಜುಹೋತಿ ಸುವರ್ಗಸ್ಯ ಲೋಕಸ್ಯಾಭಿನೀತ್ಯೈ (ತೈ. ಸಂ. ೬-೬-೧-೧) ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದು. ಎಂದರೆ ಸ್ವರ್ಗಲೋಕ ಪ್ರಾಪ್ತಿಗಾಗಿ ಆಗ್ನೀಧ್ರಕುಂಡದಲ್ಲಿ ನಯವತೀ ಎಂಬ ಋಕ್ವಿನಿಂದ ಒಂದು ಹೋಮವನ್ನು ಮಾಡಬೇಕು.

ನಯವತೀ ಋಕ್ವು ಎಂದರೆ—

ಅಗ್ನೇ ನಯ ಸುಪಥಾ ರಾಯೇ ಅಸ್ಮಾನ್ವಿಶ್ವಾನಿ ದೇವ ವಯುನಾನಿ ವಿದ್ವಾನ್ |

ಯುಯೋಧ್ಯಂ ಸ್ವ ಜ್ಞು ಹುರಾಣಮೇನೋ ಭೂಯಿಷ್ಠಾಂ ತೇ ನಮ ಉಕ್ತಿಂ ವಿಧೇಮು ||

(ಋ. ಸಂ. ೧-೧೮೯-೧)

ಎಂಬ ಋಕ್ವು. ಈ ಋಕ್ವಿನಲ್ಲಿ ನಯ ಎಂಬ ಶಬ್ದವಿರುವುದರಿಂದ ಇದಕ್ಕೆ ನಯವತೀ ಋಕ್ವೆಂದು ಕರೆಯುವುದು ರೂಢಿಯಾಗಿದೆ. ಅದರಂತೆ ಹಂಸಃ ಶುಚಿಷತ್ ಎಂಬ ಋಕ್ವನ್ನು ಹಂಸವತೀ ಋಕ್ವೆಂದೂ ಸವಿತೃದೇವತಾಕವಾದ ಋಕ್ವನ್ನು ಸಾವಿತ್ರೀಋಕ್ವೆಂದೂ ಮರುದ್ದೇವತಾಕವಾದ ಋಕ್ವನ್ನು ಮಾರುತೀ ಋಕ್ವೆಂದೂ, ವಿಷ್ಣು ದೇವತಾಕವಾದ ಋಕ್ವನ್ನು ವೈಷ್ಣವೀ ಋಕ್ವೆಂದೂ, ವರುಣದೇವತಾಕವಾದ ಋಕ್ವನ್ನು ವಾರುಣೀ ಋಕ್ವೆಂದೂ- ನೋಮದೇವತಾಕವಾದ ಋಕ್ವನ್ನು ಸೌಮರ್ಕ್ ಎಂದೂ ಯಜುರ್ವೇದ ಮತ್ತು ಬ್ರಾಹ್ಮಣ ಸೂತ್ರ ಮೊದಲಾದ ಗ್ರಂಥಗಳಲ್ಲಿ ಹೇಳಲಾಗಿದೆ. ಆಪಸ್ತಂಬಮುನಿಗಳು ಇದನ್ನು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ಹೇಳಿದಾರೆ—ಅಗ್ನೀಧ್ರೀಯೇಽಗ್ನಿಂ ಪ್ರತಿಷ್ಠಾಪ್ಯಾಗ್ನೇ ನಯೇತ್ಯರ್ಧಮಾಜ್ಯಶೇಷಸ್ಯ ಜುಹೋತಿ (ಆಪ. ಶ್ರೌ. ಸಂ. ೧೧-೧೭-೪) ಎಂದರೆ ಆಗ್ನೀಧ್ರಕುಂಡದಲ್ಲಿ ಹೊಸದಾಗಿ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಪತಿಷ್ಠಿಸಿ ಅದರಲ್ಲಿ ಆಜ್ಯದಿಂದ ಅಗ್ನೇ ನಯ ಎಂಬ ಮೇಲೆ ಹೇಳಿದ ಋಕ್ವಿನಿಂದ ಒಂದು ಆಹುತಿಯನ್ನು ಅರ್ಪಿಸಬೇಕು ಎಂದು.

ಅಗ್ನಯ ಏವ ತಜ್ಜ್ವಷ್ಟಿಮಾಹುತಿಂ ಗಮಯತಿ ||

ತಾನೇತಾಂ ಪ್ರಶಂಸತಿ—ಜುಷಸ್ವೇತಿ ಮಂತ್ರೇಽಭಿಧಾನಾದಾಹುತಿಮಗ್ನೇಃ ಪ್ರಿಯಂ
ಸಂಸಾದಯತಿ—

ಮೇಲೆ ಹೇಳಿದ ನಯವತೀಋಕ್ವಿನಿಂದ ಹೋಮಮಾಡುವ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಹೋತ್ರವು ಅಗ್ನೇಜುಷಸ್ವ ಎಂಬ ಋಕ್ವನ್ನು (೧೦ ನೇ ಋಕ್ವು) ಪಠಿಸುವನು. ಈ ಋಕ್ವಿನಲ್ಲಿರುವ ಜುಷಸ್ವ ಶಬ್ದಪಠನದಿಂದ ಅರ್ಪಿಸಲ್ಪಡುವ ಆಹುತಿಯು ಅಗ್ನಿಗೆ ಹಿತಕರವಾಗಿ ಆಗುವುದು.

ಸೋಮೋ ಜಗಾತಿ ಗಾತುವಿದಿತಿ ತೃಂಚಂ ಸೌಮ್ಯಂ ಗಾಯತ್ರ-
ಮನ್ವಾಹ ಸೋಮೇರಾಜನಿ ಪ್ರಣೇಯಮಾನೇ ಸ್ವಯೈವೈನಂ
ತದ್ದೇವತಯಾಸ್ವೇನ ಛಂದಸಾ ಸನುರ್ಧಯತಿ ||

ಏಕಾದಶೀನಾರಭ್ಯ ತಿಸ್ರೋ ಚುಹೋ ವಿಧತ್ತೇ—ಮಂತ್ರೇ ಸೋಮದೇವತಾಯಾ
ಏಷ ಪ್ರತಿಷ್ಠಾಪ್ಯತ್ವಾತ್ಸೋಮಾತ್ ಕಸ್ಯೇಯಂ ಸ್ವಕೇಯದೇವತಾ ಗಾಯತ್ರ್ಯಾ ಸೋಮಸ್ಯ
ದ್ಯುಲೋಕಾದಾಹೃತತಾಚ್ಛಂದೋಽಸಿ ಸ್ವಕೇಯಂ |

ಅನಂತರ ಹೋತ್ಯವು ೧೧ ರಿಂದ ೧೩ ವರೆಗಿನ ಮೂರು ಋಕ್ಕುಗಳನ್ನು—

- (11) ಸೋಮೋ ಜಿಗಾತಿ ಗಾತುವಿದ್ವೇನಾನಾಮೇತಿ ನಿಷ್ಕೃತಂ |
ಋತಸ್ಯ ಯೋನಿಮಾಸದಂ ||
- (12) ಸೋಮೋ ಅಸ್ಮಭ್ಯಂ ದ್ವಿಪದೇ ಚತುಷ್ಪದೇ ಚ ಪತನೇ |
ಅನಮಿವಾ ಇಷಸ್ಯರತ್ ||
- (13) ಅಸ್ಮಾಕಮಾಯುರ್ವರ್ಧಯನ್ನಭಿಮಾತೀಃ ಸಹಮಾನಃ |
ಸೋಮಃ ಸಧಸ್ಥಮಾಸದತ್ || (ಋ. ಸಂ. ೩-೬೨-೧೩,೧೪,೧೫)

ಪಠಿಸುವನು. ಈ ಮೂರು ಋಕ್ಕುಗಳೂ ಸೋಮದೇವತೆಯನ್ನು ಪ್ರಶಂಸಿಸುವವು ಮತ್ತು ಸೋಮದೇವತೆಯು ಸ್ವಂತಭಂದಸ್ನಾದ ಗಾಯತ್ರೀಭಂದಸ್ಥಿನವು. ಹಿಂದೆ ಸೋಮವು ಸ್ವರ್ಗದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ ಅದನ್ನು—ತೃತೀಯಸ್ಯಾಮಿತೋ ದಿವಿ ಸೋಮ ಅಸೀತ್ | ತಂ ಗಾಯತ್ರಾಹರತ್ || (ತೃ. ಬ್ರ. ೩-೨೧-೧) ಎಂಬ ಶ್ರುತಿವಾಕ್ಯದಂತೆ ಗಾಯತ್ರೀಭಂದಸ್ಸು ಶ್ರೇಣಪಕ್ಷಿಯ ರೂಪದಿಂದ ಭೂಮಿಗೆ ತಂದಿದ್ದರಿಂದ ಗಾಯತ್ರೀಭಂದಸ್ಸು ಸೋಮದೇವತೆಗೆ ಸ್ವಕೀಯಭಂದಸ್ನಾಯಿತು. ರಾಜನಾದ ಸೋಮದೇವತೆಯನ್ನು ಯಜ್ಞ ಭೂಮಿಯ ಉತ್ತರವೇದಿಯಲ್ಲಿರುವ ಸದಸ್ಥಾನಕ್ಕೆ ಕರೆತರುವಾಗ ಸೋಮರಾಜನ ಸ್ವಕೀಯ ಋಕ್ಕುಗಳಾದ ಮೇಲೆ ಹೇಳಿದ ಸೋಮೋ ಜಿಗಾತಿ ಗಾತುವಿತ್ ಇತ್ಯಾದಿ ಮೂರು ಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ಪಠಿಸುವುದರಿಂದ ಸೋಮದೇವತೆಯು ಸಂತುಷ್ಟನಾಗುವನು.

ಸೋಮಃ ಸದಸ್ಥಮಾಸದದಿತ್ಯಾಸತ್ಸಹಿ ಸ ತರ್ಹಿ ಭವತಿ |

ಅಸ್ಯ ತೃಚಸ್ಯಾಂತಿಮಂ ಪಾದಮಾದಾಯ ವ್ಯಾಚಷ್ಟೇ—ಅಯಂ ಸೋಮಃ ಸಧಸ್ಥಂ ಹವಿರ್ಧಾನಾಭ್ಯಾಂ ಸಹಾವಸ್ಥಾನಪ್ರದೇಶಂ ಪ್ರಾಪ್ಯಾಸದದಾಸನ್ನೋಭೂತ್ || ಯಸ್ಮಾತ್ಸ ಸೋಮಸ್ತರ್ಹಿ ತತ್ಪಾದಪಾತಕಾಲ ಅಸತ್ಸ್ಯನ್ಭವತಿ ಹವಿರ್ಧಾನದೇಶಸ್ಯಾಸನ್ನತಾಂ ಕರಿಷ್ಯ-
ನ್ಸರ್ತತೇ ತಸ್ಮಾತ್ಸಧಸ್ಥಮಾಸದದಿತಿ ಯುಕ್ತಂ ||

ಈ ಮೂರು ಮಂತ್ರಗಳ ಕೊನೆಯ ಮಂತ್ರದ ಮೂರನೆಯ ಪಾದದಲ್ಲಿ—ಸೋಮಃ ಸಧಸ್ಥಮಾಸದತ್—ಸೋಮ ದೇವತೆಯು ತನ್ನ ಸ್ವಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಕುಳಿತುಕೊಂಡನು—ಎಂದಿರುವುದರಿಂದ, ಹವಿರ್ಧಾನಶಕಟಗಳಿಂದ ಸೋಮವನ್ನು ತಂದು ಉತ್ತರವೇದಿಯ ಸದಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಇಡುವಾಗ ಈ ಕಾರ್ಯಕ್ಕೆ ಅನುಗುಣವಾಗಿ ಅರ್ಥವನ್ನು ವಿವರಿಸುವ ಸೋಮಃ ಸಧಸ್ಥ-
ಮಾಸದತ್ ಎಂಬ ಮಂತ್ರವನ್ನು ಪಠಿಸುವುದು ಯುಕ್ತವಾಗಿದೆ.

ತದತಿಕ್ರಮೈವಾನುಬ್ರೂಯಾತ್ಪೃಷ್ಠತ ಇವಾಗ್ನೀಧ್ರಂ ಕೃತ್ವಾ |

ಅಸ್ಯ ತೃಚಸ್ಯಾನುವಚನದೇಶಂ ವಿಧತ್ತೇ—ಪೂರ್ವೋಕ್ತಾಯಾಮಾಹುತ್ಯಾನುಧ್ವ-
ರ್ಯುಜಾ ಹೂಯಮಾನಾಯಾಂ ಹೋತಾ ತೃಚಮುಪಕ್ರಮ್ಯಾನುಬ್ರೂವಾಣೋ ಗಚ್ಛಂ-
ಸ್ತದಾಗ್ನೀಧ್ರಸ್ಥಾನಮತಿಕ್ರಮೈವಾಗ್ನೀಧ್ರಂ ಪೃಷ್ಠತ ಏವ ಕೃತ್ವಾ ತಂ ಪಾದಮನುಬ್ರೂ-
ಯಾತ್ || ಅತಿಕ್ರಮೈತ್ಯಸ್ಯೈವ ಪೃಷ್ಠತಃ ಕೃತ್ವೇತಿ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನಂ ||

ಮೇಲಿನ ಮೂರು ಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ಪಠಿಸುವಾಗ ಹೋತ್ರವು ಆಗ್ನಿಧ್ರಕುಂಡದ ಸಮೀಪದಲ್ಲಿ ಇದ್ದು ಅಲ್ಲಿಂದ ಮುಂದಕ್ಕೆ ಹೋಗುವಾಗ ಎಂದರೆ ಆಗ್ನಿಧ್ರಕುಂಡವನ್ನು ಅತಿಕ್ರಮಿಸಿ ಮುಂದೆ ಹೋಗುವಾಗ ಹಿಂತಿರುಗಿ ಕೊನೆಯಪಾದದ ಸೋಮಃ ಸದಸ್ಯಮಾಸದತ್ ಎಂಬ ವಾಕ್ಯವನ್ನು ಪಠಿಸಬೇಕು. ಅನಂತರ ಮುಂದೆ ಹೋಗಬೇಕು.

ತಮಸ್ಯ ರಾಜಾ ವರುಣಸ್ತಮತ್ತಿನೇತಿ ವೈಷ್ಣವೀಮನ್ವಾಹ |

ಚತುರ್ದಶೀವ್ಯಂ ವಿಧತ್ತೇ—ವ್ರಜಂ ಚ ವಿಷ್ಣುರಿತಿ ಚತುರ್ಥಪಾದೇ ಶ್ರುತತ್ವಾತ್ ||

ಅನಂತರ ಹೋತ್ರವು ಈ ಕರ್ಮದಲ್ಲಿ ಹದಿನಾಲ್ಕನೆಯ ಋಕ್ಕಾದ—

ತಮಸ್ಯ ರಾಜಾ ವರುಣಸ್ತಮತ್ತಿನಾ ಕ್ರತುಂ ಸಚಂತ ಮಾರುತಸ್ಯ ವೇಧಸಃ ||

ದಾಧಾರ ದಕ್ಷಮುತ್ರಮನುಹರ್ವಿದಂ ವ್ರಜಂ ಚ ವಿಷ್ಣುಃ ಸಖಿನಾ ಅಪೋರ್ಣುತೇ ||

(ಋ. ಸಂ. ೧-೧೫೬-೪)

ಎಂಬ ಋಕ್ಕನ್ನು ಪಠಿಸುವನು. ಈ ಋಕ್ತಿನ ನಾಲ್ಕನೆಯ ಪಾದದಲ್ಲಿ ವ್ರಜಂ ಚ ವಿಷ್ಣುಃ ಎಂದಿರುವುದರಿಂದ ಈ ಋಕ್ಕು ವಿಷ್ಣು ದೇವತಾಕವಾದುದು.

ಕ್ರತುಂ ಸಚಂತ ಮಾರುತಸ್ಯ ವೇಧಸಃ | ದಧಾರ ದಕ್ಷಮುತ್ರಮನು-

ಹರ್ವಿದಂ ವ್ರಜಂ ಚ ವಿಷ್ಣುಃ ಸಖಿನಾ ಅಪೋರ್ಣುತ ಇತಿ |

ವಿಷ್ಣುವೈದೇನಾನಾಂ ದ್ವಾರಪಃ ಸ ಏನಾಸ್ಮಾ ಏತದ್ವಾರಂ

ವಿವೃಣೋತಿ ||

ಅನಶಿಷ್ಯಂ ಪಾದತ್ರಯಂ ಪಠತಿ || ಅಸ್ಯಾ ಋಚೋಽಯಮರ್ಥಃ || ಅಸ್ಯ ಸೋಮ-
ಸೋಪನದ್ಧಸ್ಯ ರಾಜಾ ಸ್ವಾಮೀ ವರುಣಸ್ತಂ ಕ್ರತುಂ ಯಾಗಂ ಸಚತ ಇತ್ಯಧ್ಯಾಹಾರಃ | ಅಶ್ವಿನಾ
ಉಭಾವಶ್ವಿನೌ ದೇವೌ ಮಾರುತೌ ನಾಯುರ್ವೇಧಾ ಬ್ರಹ್ಮಾ ಚ ಕ್ರತುಂ ಸಚಂತ ಸಮನ-
ಯಂತಿ || ಮಾರುತಸ್ಯ ವೇಧಸ ಇತಿ ಪ್ರಥಮಾರ್ಥೇ ಷಷ್ಠ್ಯಾ || ವಿಷ್ಣುದೇವೋ ದಕ್ಷಂ ದೇನಾ-
ನಾಂ ತೃಪ್ತೌ ಕುಶಲಮತ ಏವೋತ್ತಮಮಹರ್ವಿದಂ ಶ್ರುತ್ವಾ ದಿನಾಭಿಜ್ಞಂ ಸೋಮಂ ದಾಧಾರ
ಪ್ರಣಯನಕಾಲೇ ಧೃತರ್ವಾ || ತಥಾ ವಿಷ್ಣುಃ ಸಖಿನಾನ್ಸೋಮರೂಪೇಣ ಸಖ್ಯಾ ಯುಕ್ತ-
ತಯಾ ತದ್ವಾನ್ವ್ರಜಂ ಸೋಮಸ್ಥಾನಂ ಹವಿರ್ಧಾನಮಪೋರ್ಣಿತೇ ಚೇತಿ ಸಮುಚ್ಚಯಾರ್ಥಶ್ಚ-
ಕಾರಃ || ಉಕ್ತಮಂತ್ರತಾತ್ಪರ್ಯಂ ವಿಸ್ತೃಷ್ಯಯತಿ ||

ಈ ಋಕ್ತಿನ ಅರ್ಥವು ಈರೀತಿ ಇರುವುದು—ಅಸ್ಯ-ಈ ಸೋಮದ | ರಾಜಾ-ಸ್ವಾಮಿಯಾದ | ವರುಣಃ-ವರಣ
ದೇವನು | ತಂ ಕ್ರತುಂ-ಈ ಯಜ್ಞವನ್ನು | (ಸಚತ-ಸೇವಿಸುತ್ತಾನೆ |) ಅಶ್ವಿನಾ-ಇಬ್ಬರು ಅಶ್ವಿನೀದೇವತೆಗಳೂ | ಮಾರುತಃ
ನಾಯುದೇವನೂ | ವೇಧಸಃ-ಬ್ರಹ್ಮನೂ ಸಹ(ಈ ಯಾಗವನ್ನು) ಸಚಂತ-ಸೇವಿಸುತ್ತಾರೆ(ಇಲ್ಲಿ ಮಾರುತಃ ಮತ್ತು ವೇಧಸಃ
ಎಂಬ ಷಷ್ಠೀವಚನಾಂತರಬ್ದಗಳು ಪ್ರಥಮಾವಿಭಕ್ತಿಯ ಅರ್ಥವನ್ನು ಸೂಚಿಸುವವು ಎಂದು ಸಾಯಣರು ಹೇಳಿದಾರೆ) |
ವಿಷ್ಣುಃ-ವಿಷ್ಣುವು | ದಕ್ಷಂ-ದೇವತೆಗಳನ್ನು ತೃಪ್ತಿಪಡಿಸುವುದರಲ್ಲಿ ಕುಶಲನಾದವನೂ | ಅಹರ್ವಿದಂ-ದಿನದ ಎಂದರೆ ಕಾಲದ

ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ತಿಳಿದವನೂ ಆದ ಸೋಮದೇವತೆಯನ್ನೂ | ದಾಧಾರ-ಪ್ರಣಯನಕಾಲದಲ್ಲಿ ಎಂದರೆ ಸೋಮವನ್ನು ತರುವ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಧರಿಸಿದ್ದಾನೆ | ಹಾಗೆಯೇ ವಿಷ್ಣುವು ಸಖಿವಾನ್-ತನ್ನೊಡನೆ ಸ್ನೇಹಭಾವದಿಂದ ಇರುವ ಸೋಮನೊಡನೆ ಸಹಿತನಾಗಿ | ವ್ರಜಂ-ಸೋಮನು ಕುಳಿತುಕೊಳ್ಳಬೇಕಾದ ಸದಸ್ಥಾನ(ವನ್ನು)ದ | ಅಪೋರ್ಣುತೇ-ಅನಾವರಣಮಾಡುತ್ತಾನೆ ಎಂದರೆ ಸದಸ್ಥಾನದ ಬಾಗಿಲನ್ನು ತೆರೆಯುತ್ತಾನೆ. ಏಕೆಂದರೆ ವಿಷ್ಣುವು ದೇವತೆಗಳಿರುವ ಸ್ಥಾನದ ದ್ವಾರದ ರಕ್ಷಕನಾಗಿದ್ದಾನೆ ಆದ್ದರಿಂದ ಈ ದ್ವಾರವನ್ನು ಎಂಥರೇ ಸೋಮದೇವತೆಯ ಸದಸ್ಥಾನದ ದ್ವಾರವನ್ನು ತೆರೆಯುತ್ತಾನೆ ಎಂದು ಮುಖ್ಯಾಭಿಪ್ರಾಯವು. (ಮುಕ್ತಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿ ಈ ಮಂತ್ರದ ಅರ್ಥವನ್ನು ಸಾಯಣರು ತಮ್ಮ ಭಾಷ್ಯದಲ್ಲಿ ಬೇರೆವಿಧವಾಗಿ ವಿವರಿಸಿದ್ದಾರೆ ಋ. ಸಂ. ಭಾಗ ೧ ಪುಟ ೬೫೪-೬೬೨ ಗಳನ್ನು ನೋಡಿ. ಇಲ್ಲಿ ಸಂದರ್ಭಕ್ಕೆ ಸರಿಹೋಗುವಂತೆ ಸೋಮದೇವತೆಯ ಪರವಾಗಿ ಅರ್ಥಮಾಡಿದಾರೆ).

ಅಂತಶ್ಚ ಸ್ರಾಗಾ ಅದಿತಿರ್ಭವಾಸೀತಿ ಪ್ರಸದ್ಯಮಾನೇನ್ನಾಹ |

ಪಂಚದಶೀಮೃಚಂ ವಿಧತ್ತೇ—ಸೋಮೇ ಹವಿರ್ಧಾನಂ ಪ್ರಾಪ್ಯಮಾಣೇ ಸತ್ಯೇತಾಮೃ-
ಚಮನುಬ್ರೂಯಾತ್ ||

ಅನಂತರ ಹೋತೃವು ಹದಿನೈದನೆಯ ಋಕ್ಕಾದ—

(15) ಅಂತಶ್ಚ ಸ್ರಾಗಾ ಅದಿತಿರ್ಭವಾಸ್ಯವಯಾತಾ ಹರಸೋ ದೈವ್ಯಸ್ಯ |

ಇಂದವಿಂದ್ರಸ್ಯ ಸಖ್ಯಂ ಜುಷಾಣಃ ಶ್ರೌಷ್ಟೀನ ಧುರಮನು ರಾಯ ಋಧ್ಯಾಃ ||

(ಋ. ಸಂ. ೮-೪೮-೨)

ಎಂಬ ಮಂತ್ರವನ್ನು ಪಠಿಸುವನು. ಸೋಮವನ್ನು ಹವಿರ್ಧಾನಶಕಟದಿಂದ ತರುವಾಗ ಈ ಮಂತ್ರವನ್ನು ಹೇಳಬೇಕು.

ಶೈನೋ ನ ಯೋನಿಂ ಸದನಂ ಧಿಯಾ ಕೃತಮಿತ್ಯಾಸನ್ನೇ |

ಷೋಡಶೀಮೃಚಂ ವಿಧತ್ತೇ—ಆಸನ್ನೇ ಹವಿರ್ಧಾನಂ ಪ್ರತಿ ಸೋಮೇ ಸಮೀಪವರ್ತಿನಿ
ಸತ್ಯೇತಾಮನುಬ್ರೂಯಾತ್ || ನಕಾರ ಉಪಮಾರ್ಥಃ || ಯಥಾ ಶೈನಃ ಪಕ್ಷೀ ತತ್ರ ತತ್ರ
ಸಂಚಾರಂ ಕೃತ್ವಾ ಯೋನಿಂ ಸ್ವಸ್ಥಾನಂ ಪ್ರಾಪ್ನೋತಿ ತಥಾ ಧಿಯಾ ಯಜಮಾನರ್ತ್ವಿಗ್ಬುಧ್ಯಾ
ಕೃತಂ ಸಂಪಾದಿತಂ ಸದನಂ ಹವಿರ್ಧಾನಂ ಪ್ರತಿ ಸೋಮ ಏಷತೀತಿ ವಕ್ಷ್ಯಮಾಣೇನ
ಸಂಬಂಧಃ ||

ಅನಂತರ ಹೋತೃವು ಹದಿನಾರನೇ ಋಕ್ಕಾದ—

(16) ಶೈನೋ ನ ಯೋನಿಂ ಸದನಂ ಧಿಯಾ ಕೃತಂ ಹಿರಣ್ಮಯಮಾಸದಂ ದೇವ ಏಷತಿ |

ಏ ರಿಣಂತಿ ಬರ್ಹಿಷಿ ಪ್ರಿಯಂ ಗಿರಾಶ್ವೋ ನ ದೇವಾ ಅಪ್ಯೇತಿ ಯಜ್ಞೀಯಃ ||

(ಋ. ಸಂ. ೯-೭೧-೬)

ಎಂಬ ಮಂತ್ರವನ್ನು ಪಠಿಸುವನು. ಸೋಮವನ್ನು ಇಡುವ ಹವಿರ್ಧಾನ ಅಥವಾ ಸದಸ್ಥಾನವನ್ನು ಋತ್ವಿಕ್ವಗಳು ಸೋಮಸಹಿತ ಸಮಾಪಿಸಿದಾಗ ಈ ಋಕ್ಕನ್ನು ಪಠಿಸಬೇಕು. ಲೋಕವ್ಯವಹಾರದಲ್ಲಿ ಶೈನಪಕ್ಷಿಯು ನಾನಾಕಡೆ ಸಂಚಾರಮಾಡಿ ಕೊನೆಗೆ ತನ್ನ ಸ್ವಸ್ಥಾನವಾದ ಗೂಡನ್ನು ಸಮಾಪಿಸಿ ಅದರಲ್ಲಿ ಹೇಗೆ ಕುಳಿತುಕೊಳ್ಳುವುದೋ ಅದರಂತೆ ಋತ್ವಿಗ್ಯಜಮಾನರು ತಮ್ಮ ಬುದ್ಧಿ

ಶಕ್ತಿಯಿಂದ ನಿರ್ಮಿಸಿರುವ ಹವಿರ್ಧಾನವನ್ನು ಎಂದರೆ ಸೋಮವನ್ನಿಡುವ ಸದಸ್ಯನವನ್ನು ಸೋಮದೇವತೆಯು ಹೋಗಿ ಸೇರುವನು ಎಂದು ಈ ಮಂತ್ರದ ಮುಖ್ಯಾಭಿಪ್ರಾಯವು.

ಹಿರಣ್ಯಯನಾಸದಂ ದೇವ ಏಷತೀತಿ |

ದ್ವಿತೀಯಪಾದಮನುವದತಿ—ಹಿರಣ್ಯಯಂ ಸುವರ್ಣಸದೃಶಂ ಕೃಷ್ಣಾ ಜಿನಮಾಸದಮಾಸ-
ವೇಶನಯೋಗ್ಯಂ ಸೋಮೋ ದೇವ ಏಷತಿ ಪ್ರಾಪ್ನೋತಿ || ಇಷು ಗತಾವಿತಿಧಾತುಃ ||

ಈ ಋಕ್ಕಿನ ಎರಡನೆಯ ಪಾದದ ಅರ್ಥವನ್ನು ವಿವರಿಸುವರು. ಹಿರಣ್ಯಯಂ ಎಂದರೆ ಸುವರ್ಣ ಸದೃಶವಾದ, ಅತ್ಯಂತ ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದ ಎಂದರ್ಥವು. ಸದನಂ ಎಂದರೆ-ಸ್ಥಾನವು. ಸೋಮವನ್ನಿಡುವುದಕ್ಕಾಗಿ ನೆಲದಮೇಲೆ ಹಾಸಿ ಸಿದ್ಧಪಡಿಸಿರುವ ಕೃಷ್ಣಾಜಿನವು. ಇಂತಹ ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದ ಆಸನದಲ್ಲಿ ಸೋಮದೇವನು ಬಂದು ಕುಳಿತುಕೊಳ್ಳುವನು.

ಹಿರಣ್ಯಯಮಿವ ಹ ವಾ ಏಷ ಏತದ್ದೇವೇಭ್ಯಶ್ಚದಯತಿ ಯತ್ಕೃಷ್ಣಾ- ಜಿನಂ ತಸ್ಮಾದೇತಾಮನ್ವಾಹ |

ಹಿರಣ್ಯಯತಬ್ಧಂ ನ್ಯಾಚಷ್ಟೇ—ಹವಿರ್ಧಾನಸ್ಯ ತಕಟಿಸ್ತೋಪರಿ ಸೋಮಸ್ಥಾಪ-
ನಾರ್ಥೇ ಕೃಷ್ಣಾ ಜಿನಮಾಸ್ತೃಣಂತಿ || ತಥಾಚಾಸತ್ತಂಬ ಆಹ—‘ ದಕ್ಷಿಣಸ್ಯ ಹವಿರ್ಧಾನಸ್ಯ
ನೀಡೇ ಪೂರ್ವವತ್ಕೃಷ್ಣಾಜಿನಾಸ್ತರಣಂ ರಾಜ್ಞಃ ಸಾದನಂ ’ ಇತಿ || ಯದೇತತ್ಕೃಷ್ಣಾಜಿನಮಸ್ತಿ
ತದೇತದ್ಧಿರಣ್ಯಯಮಿವ ಹ ವೈ ಸುವರ್ಣನಿರ್ಮಿತಾಸನಮಿವ ದೇವಾರ್ಥಮೇಷೋಽಧ್ಯಯು-
ತ್ಪದಯತ್ಯಾಸ್ತೃಣಾತಿ || ತಸ್ಮಾಂತಂತ್ರೇ ಹಿರಣ್ಯಯಮಿತ್ಯುಪಪನ್ನಂ || ಏತನ್ಮಂತ್ರವಿಧಿಮುಪ-
ಸಂಹರತಿ—ಯಸ್ಮಾದಾಸನ್ನ ದೇಶಸ್ಯಾನುಕೂಲೇಯಮೃಕ್ತಸ್ಮಾದೇತಾಮನುಬ್ರೂಯಾತ್ ||

ಹಿರಣ್ಯಯ ಶಬ್ದಾರ್ಥವನ್ನು ವಿವರಿಸುವರು—ಹವಿರ್ಧಾನಶಕಟದ ಮೇಲೆ ಸೋಮವನ್ನು ಸ್ಥಾಪಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಕೃಷ್ಣಾ ಜಿನವನ್ನು ಹೊದಿಸಿರುವರು. ರಾಜರು ಕುಳಿತುಕೊಳ್ಳುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಸುವರ್ಣಮಯವಾದ ಆಸನವನ್ನು (ಸಿಂಹಾಸನ ಇತ್ಯಾದಿ) ನಿರ್ಮಿಸಿ ಸಿದ್ಧಪಡಿಸುವುದು ರೂಢಿಯಷ್ಟೆ. ಅದರಂತೆ ರಾಜನಾದ (ಸೋಮದೇವತೆಯನ್ನು ಗೌರವಸೂಚಕವಾದ ರಾಜಶಬ್ದದಿಂದ ಕರೆಯುವುದು ವೇದಸಾಹಿತ್ಯದಲ್ಲಿ ರೂಢಿಯಲ್ಲಿದೆ) ಸೋಮದೇವತೆಯು ಕುಳಿತುಕೊಳ್ಳುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಸುವರ್ಣಸದೃಶವೂ ಶ್ರೇಷ್ಠವೂ ಆದ ಕೃಷ್ಣಾಜಿನವನ್ನು ಸದಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಹಾಸಿ ಸಿದ್ಧಪಡಿಸಿರುವರು. ಈ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಆಪಸ್ತಂಬಶ್ರೌತಸೂತ್ರವು - ದಕ್ಷಿಣಸ್ಯ ಹವಿರ್ಧಾನಸ್ಯ ನೀಡೇ ಪೂರ್ವವತ್ಕೃಷ್ಣಾಜಿನಾಸ್ತರಣಂ ರಾಜ್ಞಃ ಸಾದನಂ (ಆಪ. ಶ್ರೌ. ಸೂ. ೧೧-೧೭-೧೦) ಎಂದು ಹೇಳುವುದು. ದೇವತೆಗಳು ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಬಂದು ಕುಳಿತುಕೊಳ್ಳುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಋತ್ವಿಕ್ತುಗಳು ಕೃಷ್ಣಾಜಿನವನ್ನು ಯಜ್ಞಭೂಮಿಯಲ್ಲಿ ಹಾಸಿರುವರು. ಈ ಕೃಷ್ಣಾಜಿನವು ಸುವರ್ಣನಿರ್ಮಿತವಾದ ಆಸನದಂತೆ ಕಂಗೊಳಿಸುತ್ತಿರುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ಈ ವಿವರವನ್ನು ಸೂಚಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಈ ಮಂತ್ರವನ್ನು ಪಠಿಸಬೇಕು.

ಅಸ್ತಭ್ನಾದ್ಯಾಮಸುರೋ ವಿಶ್ವವೇದಾ ಇತಿ ವಾರುಣ್ಯಾ ಪರಿದಧಾತಿ |

ಸಪ್ತದಶ್ಯಾ ಸಮಾಪನಂ ವಿಧತ್ತೇ—ಚತುರ್ಥಪಾದೇ ವರುಣಸ್ಯ ವ್ರತಾನೀತಿ ಶ್ರವ-
ಣಾದಿಯಂ ವಾರುಣೇ ||

ಅನಂತರ ಹೋತ್ವು ಈ ಕರ್ಮದಲ್ಲಿ ಹದಿನೇಳನೆಯ ಋಕ್ಕಾದ—

(17) ಅಸ್ತಭ್ಯಾದ್ಧ್ಯಾ ಮಸುರೋ ವಿಶ್ವವೇದಾ ಅಮಿಮಿತ ವರಿಮಾಣಂ ಪೃಥಿವ್ಯಾಃ |

ಅಸೀದದ್ವಿಶ್ವಾ ಭುವನಾನಿ ಸಮ್ರಾಡ್ವಿಶ್ವೇತ್ತಾನಿ ವರುಣಸ್ಯ ವ್ರತಾನಿ ||

(ಋ. ಸಂ. ೮-೪೨೧)

ಎಂಬ ವರುಣದೇವತಾಕವಾದ ಈ ಮಂತ್ರವನ್ನು ಪಠಿಸಿ ಈ ಕರ್ಮವನ್ನು ಸಮಾಪ್ತಿಗೊಳಿಸುವನು. ಈ ಋಕ್ಕಿನ ನಾಲ್ಕನೆಯ ಪಾದದಲ್ಲಿ ವರುಣಸ್ಯ ಎಂಬ ಶಬ್ದಪ್ರಯೋಗವಿರುವುದರಿಂದ ಈ ಮಂತ್ರವು ವರುಣದೇವತಾಕವು.

ವರುಣದೇವತೋ ವಾ ಏಷ ತಾವದ್ಯಾವದುಪನದ್ಧೋ ಯಾವತ್ಪರಿ-
ಶ್ರಿತಾನಿ ಪ್ರಪದ್ಯತೇ ಸ್ತಯೈವೈನಂ ತದ್ದೇವತಯಾ ಸ್ವೇನ-
ಭಂದಸಾ ಸಮರ್ಥಯತಿ |

ತಸ್ಯಾ ಸೋಮಸಂಬಂಧಂ ದರ್ಶಯತಿ || ಪೂರ್ವವದ್ವ್ಯಾಖ್ಯೇಯಂ |

ಈ ಋಕ್ಕು ವರುಣದೇವತೆಯನ್ನು ಸ್ತುತಿಸುವುದು. ಇದರ ಮುಖ್ಯಾಭಿಪ್ರಾಯವು—ಸಮಸ್ತ ಧನಕ್ಕೆ (ಅಥವಾ ವಸ್ತುಗಳಿಗೆ) ಅಧಿಪತಿಯೂ ಶಕ್ತಿಯುತನೂ ಆದ ವರುಣನು ಅಂತರಿಕ್ಷವನ್ನು ಸ್ಥಿರವಾಗಿ ನಿಲ್ಲಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಪೃಥಿವಿಯ ಪರಿಣಾಮವನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಸಾರ್ವಭೌಮನಾದ ವರುಣನು ಸಮಸ್ತ ಲೋಕಗಳನ್ನೂ ಆಕ್ರಮಿಸಿ (ವ್ಯಾಪಿಸಿ) ನಿಂತಿದ್ದಾನೆ. ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದ ಸಮಸ್ತ ಕರ್ಮಗಳೂ ವರುಣನ ಮಹಿಮೆಯೇ ಆಗಿವೆ. ಲೋಕವ್ಯವಹಾರದಲ್ಲಿ ಸದಾಕಾಲವೂ ಎಡಬಿಡದೆ ನಡೆಯುತ್ತಿರುವ ಹುಟ್ಟು ಸಾವು ಮೊದಲಾದ ಸಮಸ್ತ ವ್ಯಾಪಾರಗಳೂ ವರುಣನ ಶಕ್ತಿಯುತವಾದ ನಿಯಮಗಳೇ ಆಗಿವೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಸೋಮ ಲತೆಗಳನ್ನು ವಸ್ತ್ರದಿಂದ ಬಗಿದು ಕಟ್ಟಿ ಹವಿರ್ಧಾನಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಇಟ್ಟಿರುವವರೆಗೂ ಮತ್ತು ಅದನ್ನು ಕುಶಾಸ್ತರಣದಿಂದ (ಭದ್ರ) ಹೊದಿಸಿರುವವರೆಗೂ ಸೋಮವು ವರುಣನ ಅಧೀನದಲ್ಲಿದ್ದಂತೆಯೇ ಆಗಿರುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ಈ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಹೋತ್ವು ಈ ಮಂತ್ರವನ್ನು ಪಠಿಸುವುದರಿಂದ ಸೋಮನು ವರುಣಪಾಶದಿಂದ ವಿಮುಕ್ತನಾಗಿ ವೃದ್ಧಿಯನ್ನೈದುವನು. ಈ ಋಕ್ಕು ತ್ರಿಷ್ಠಪ್ ಛಂದಸ್ಸು. ಹಿಂದೆ ಸ್ವರ್ಗದಿಂದ ಸೋಮವನ್ನು ಭೂಮಿಗೆ ತರುವ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ತ್ರಿಷ್ಠಪ್ ಛಂದಸ್ಸಿನ ಪಾತ್ರವೂ ಇದ್ದುದರಿಂದ ಈ ಛಂದಸ್ಸೂ ಸೋಮದೇವತೆಗೆ ಸ್ವಕೀಯಛಂದಸ್ಸೆಂದು ಭಾವಿಸಲಾಗಿರುವುದು. ಈ ಸ್ವಕೀಯಛಂದಸ್ಸಿನ ಪಠನಿಂದ ಸೋಮದೇವತೆಯು ಸಂತುಷ್ಟನಾಗಿ ವೃದ್ಧಿಯನ್ನೈದುವನು.

ತಂ ಯದ್ಯುಪ ವಾ ಧಾವೇಯುರಭಯಂ ವೇಚ್ಛೇರನ್ನೇವಾ ವಂದಸ್ವ
ವರುಣಂ ಬೃಹಂತಮಿತ್ಯೇತಯಾ ಪರಿದಧ್ಯಾತ್ ||

ಅಥಾತ್ರ ನೈಮಿಕ್ತಕನ್ಯುಗಂತರಂ ವಿಧತ್ತೇ—ತಂ ಯಜಮಾನಮಿತರೇ ಬಂಧವೋ
ಜೀನಾರ್ಥಿನೋ ಯದ್ಯುಪ ವಾ ಧಾವೇಯುಃ ಪ್ರಾಪ್ನುಯುಃ || ಅಥವಾ ವೈರಿಭ್ಯೋ ಭೀತಾ
ಅಭಯಂ ಯಜಮಾನಸಮೀಪೇ ಯದೀಚ್ಛೇದಂಸ್ತದಾನೀಮೇವಾ ವಂದಸ್ವೇತಯಾ
ಪರಿದಧ್ಯಾತ್ ||

ಯಜಮಾನನ ಬಂಧುವರ್ಗದ ಜನರಾಗಲಿ ಅಥವಾ ಶತ್ರುಗಳಿಂದ ಭೀತರಾದ ಜನರಾಗಲಿ ಯಜಮಾನನ ರಕ್ಷಣೆಯನ್ನು ಅವೇಕ್ಷಿಸಿ ಅವನಲ್ಲಿ ಆಶ್ರಯವನ್ನು ಪಡೆಯಲಿಚ್ಛಿಸಿದರೆ ಆಗ ಹೋತೃವು ಮೇಲೆ ಹೇಳಿದ ಅಸ್ತಭ್ಯಾ ದ್ವ್ಯಾಂ ಎಂಬ ಋಕ್ಕಿಗೆ ಬದಲಾಗಿ—

- (17) ಏವಾ ವಂದಸ್ವ ವರುಣಂ ಬೃಹಂತಂ ನಮಸ್ಯಾ ಧೀರಮನ್ಯತಸ್ಯ ಗೋಪಾಂ ।
ಸ ನಃ ಶರ್ಮ ತ್ರಿವರೂಢಂ ವಿಯಂಸತ್ಪಾತಂ ನೋ ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವೀ ಉಪಸ್ಥೇ ॥

(ಋ. ಸಂ. ೮-೪೨-೨)

ಎಂಬ ಋಕ್ಕನ್ನು ಪಠಿಸಿ ಈ ಕರ್ಮವನ್ನು ಸಮಾಪ್ತಿಗೊಳಿಸಬೇಕು. ಈ ಋಕ್ಕಿನ ಮುಖ್ಯಾಭಿಪ್ರಾಯವು—ಎಲೈ ಸ್ತೋತೃನೇ, ಮಹಾತ್ಮನಾದ ವರುಣನನ್ನೇ ಸ್ತುತಿಸು. ಅಮೃತಕ್ಕೆ ರಕ್ಷಕನಾದವನೂ (ಮರಣರಹಿತವಾದ ಪದವಿಯನ್ನು ಅನುಗ್ರಹಿಸತಕ್ಕವನೂ) ಪ್ರಾಜ್ಞನೂ ಆದ ವರುಣನನ್ನೇ ನಮಸ್ಕರಿಸು. ಅದೇ ವರುಣನು ನಿಮಗೆ ಮೂರು ವಿಧವಾದ (ಭೂಜಲವಾಯುಗಳಿಂದ ಸಂಭವಿಸಬಹುದಾದ) ರಕ್ಷಣೆಯುಳ್ಳ ಗೃಹವನ್ನು ಒದಗಿಸಿಕೊಡಲಿ. ಸಮೀಪದಲ್ಲಿಯೇ ಇರುವ ನಮ್ಮನ್ನು ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವಿಗೆ ಕಿರಡೂ ರಕ್ಷಿಸಲಿ. ಎಂದು.

ಯಾನದ್ಭ್ಯೋ ಹಾಭಯಮಿಚ್ಛತಿ ಯಾನದ್ಭ್ಯೋ ಹಾಭಯಂ ಧ್ಯಾ-
ಯತಿ ತಾನದ್ಭ್ಯೋ ಹಾಭಯಂ ಭವತಿ ಯತ್ರೈವಂ ವಿದ್ವಾ-
ನೇತಯಾ ಪರಿದಧಾತಿ ತಸ್ಮಾದೇವಂ ವಿದ್ವಾನೇತಯೈವ ಪರಿ-
ದಧಾತ್ |

ಹೋತುರೇತದ್ವೇದನಪ್ರಶಂಸಾಪೂರ್ವಕಮೇತದ್ವಿಧಮುಪಸಂಹರತಿ—ಯತ್ರ ಯೋ-
ಗೇ ಯಥೋಕ್ತಾರ್ಥಂ ವಿದ್ವಾನೋತ್ಪತ್ತಯಾ ಪರಿದಧಾತ್ಯತ್ರ ಯಜಮಾನೋ ಯಾನದ್ಭ್ಯೋ
ಬಂಧುಭ್ಯೋ ಹೃದ್ರೋಗಪರಿಹಾರರೂಪಮಭಯಮಿಚ್ಛತ್ಯಥವಾ ವೈರಿಭೀತಿಪರಿಹಾರರೂಪಮ-
ಭಯಂ ಧ್ಯಾಯತಿ ತಾನದ್ಭ್ಯಃ ಸರ್ವೇಭ್ಯಸ್ತಾದೃಶಮಭಯಂ ಭವತಿ || ತಸ್ಮಾದೇವಾ ವಂದಸ್ವೇ-
ತ್ಯನಯೈವ ಪರಿದಧಾತ್ ||

ಯಾನ ಯಾಗದಲ್ಲಿ ಯಜ್ಞಮಾಡುವ ಯಜಮಾನನು ಹೃದ್ರೋಗ ಮೊದಲಾದ ರೋಗಗಳಿಂದ ಪೀಡಿತರಾದ (ತನ್ನ ಬಂಧುಗಳ ಅಥವಾ ಆಶ್ರಿತಜನರ ರೋಗದ) ಉಪಶಮನವನ್ನು ಬಯಸುವನೋ ಅಥವಾ ವೈರಿಗಳಿಂದ ಭೀತರಾದವರ ರಕ್ಷಣೆಯನ್ನು ಬಯಸುವನೋ ಅಂತಹ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಹೋತೃವು ಏವಾ ವಂದಸ್ವ ಎಂಬ ಮೇಲಿನ ಋಕ್ಕನ್ನು ಪಠಿಸಿ ಈ ಕರ್ಮವನ್ನು ಪರಿಸಮಾಪ್ತಿಮಾಡಬೇಕು. ಹಾಗೆ ಮಾಡುವುದರಿಂದ ಯಜಮಾನನ ಆಶ್ರಯದಲ್ಲಿರುವ ಬಂಧುಜನರ ಮತ್ತು ಆಶ್ರಿತವರ್ಗದವರ ರೋಗಾದಿಗಳೂ, ಶತ್ರುಭಯವೂ ನಿವಾರಣೆಯಾಗುವವು ಎಂದಭಿಪ್ರಾಯವು. ಆದ್ದರಿಂದ ವಿವೇಕಿಯಾದ ಹೋತೃವು ಯಜ್ಞಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಯಜಮಾನನ ಮತ್ತು ಅವನ ಆಶ್ರಿತರ ರಕ್ಷಣೆಯನ್ನು ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ಗಮನದಲ್ಲಿಟ್ಟುಕೊಂಡು ಸಂದರ್ಭಾನುಸಾರ ಈ ಮಂತ್ರವನ್ನು ಪಠಿಸಿ ಕರ್ಮಸಮಾಪ್ತಿಮಾಡಬೇಕು.

ತಾ ಏತಾಃ ಸಪ್ತದಶಾನ್ವಾಹ ರೂಪಸಮೃದ್ಧಾ ಏತದ್ವೈ ಯಜ್ಞಸ್ಯ
ಸಮೃದ್ಧಂ ಯದ್ರೂಪಸಮೃದ್ಧಂ ಯತ್ಕರ್ಮ ಕ್ರಿಯಮಾಣ-
ಮೃಗಭಿನದತಿ ತಾಸಾಂ ತ್ರಿಃ ಪ್ರಥಮಾಮನ್ವಾಹ ತ್ರಿರುತ್ತಮಾಂ
ತಾ ಏಕವಿಂಶತಿಃ ಸಂಪದ್ಯಂತ ಏಕವಿಂಶೋ ವೈ ಪ್ರಜಾಪತಿ-
ರ್ವಾದ್ವಾದಶ ಮಾಸಾಃ ಪಂಚರ್ತವಸ್ತ್ರಯ ಇಮೇ ಲೋಕಾ
ಅಸಾವಾದಿತ್ಯ ಏಕವಿಂಶಃ |

ಮಂತ್ರಗತಸಂಖ್ಯಾದಿಕಂ ದರ್ಶಯತಿ—

ಈಗ ಈ ಕರ್ಮದಲ್ಲಿ ಪ್ರಯುಕ್ತವಾಗಿರುವ ಮಂತ್ರಸಂಖ್ಯಾದಿವಿವರಗಳನ್ನು ತಿಳಿಸುವರು. ಈ ಕರ್ಮದಲ್ಲಿ ಒಟ್ಟು ಮಂತ್ರಸಂಖ್ಯೆಯು ಹದಿನೇಳು. ಈ ಹದಿನೇಳು ಮಂತ್ರಗಳೂ ಈ ಅಗ್ನಿಷೋಮಪ್ರಣಯನವೆಂಬ ಕರ್ಮದ ವಿವರಗಳನ್ನು ತಿಳಿಸುವವು. ಕರ್ಮಕ್ಕೆ ಅನುಸಾರವಾಗಿರುವ ಅರ್ಥವಿವರಣೆಗಳನ್ನೊಳಗೊಂಡ ಮಂತ್ರಪಠನದಿಂದ ಕರ್ಮವು ಸಮೃದ್ಧಿಯು ನ್ನೈದುವುದು. ಆ ಹದಿನೇಳು ಮಂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಮೊದಲನೆಯ ಮಂತ್ರವನ್ನೂ ಕೊನೆಯ ಮಂತ್ರವನ್ನೂ ಮೂರು ಮೂರಾವರ್ತಿ ಪಠಿಸುವುದು ರೂಢಿಯು. ಆದ್ದರಿಂದ ಒಟ್ಟು $(3+17+3=23)$ ಮಂತ್ರಸಂಖ್ಯೆಯು ಇಪ್ಪತ್ತೊಂದಾಯಿತು. ಈ ಇಪ್ಪತ್ತೊಂದು ಎಂಬ ಸಂಖ್ಯೆಯು ಪ್ರಜಾಪತಿಯ ಸಂಕೇತವಾಗಿರುವುದು. ಹೇಗೆಂದರೆ ಹನ್ನೆರಡು ಮಾಸಗಳು (ಒಂದು ಸಂವತ್ಸರದಲ್ಲಿ); ಐದು ಋತುಗಳು (ಹೇಮಂತಶಿಶಿರ ಎಂಬ ಎರಡು ಋತುಗಳೂ ಒಂದೇ ಋತುವೆಂಬ ಭಾವನೆ); ಮೂರು ಲೋಕಗಳು; ಮತ್ತು ಈ ಆದಿತ್ಯನು, ಇವೆಲ್ಲವೂ ಸೇರಿ ಇಪ್ಪತ್ತೊಂದು ಸಂಖ್ಯೆಯಾಯಿತು. ಇದಲ್ಲದೆ ಹನ್ನೆರಡು ಮಾಸಗಳು, ಐದು ಋತುಗಳು ಕಾಲವಾಚಕವಾಗಿರುವವು; ಮೂರು ಲೋಕಗಳು ದೇಶವಾಚಕವಾಗಿರುವವು; ಈ ಆದಿತ್ಯನು (ಕಣ್ಣಿಗೆ ಕಾಣಿಸುವುದರಿಂದ) ವಸ್ತುಸ್ವರೂಪನಾಗಿರುವನು ಆದ್ದರಿಂದ ಈ ಇಪ್ಪತ್ತೊಂದು ಸಂಖ್ಯೆಯು ಕಾಲದೇಶವಸ್ತುಸ್ವರೂಪನಾದ ಪ್ರಜಾಪತಿಯನ್ನು ನಿರ್ದೇಶಿಸುವುದು ಎಂದಭಿಪ್ರಾಯವು.

ಉತ್ತಮಾ ಪ್ರತಿಷ್ಠಾ ತದ್ವೈನಂ ಕ್ಷತ್ರಂ ಸಾ ಶ್ರೀಸ್ತದಾಧಿಪತ್ಯಂ
ತದ್ಬ್ರಹ್ಮಸ್ಯ ವಿಷ್ವಪಂ ತತ್ಪ್ರಜಾಪತೇರಾಯತನಂ ತತ್ಸಾ-
ರಾಜ್ಯಂ ||

ಉಕ್ತಸಂಖ್ಯಾಪ್ರಶಂಸಾರ್ಥಮೇಕವಿಂಶತಿಸಂಖ್ಯಾಪೂರಣ ಆದಿತೈ ಬಹೂನ್ಗುಣಾನ್ದ-
ರ್ಶಯತಿ || ಯೋಯನಾದಿತ್ಯೋಃ ಸಾವುತ್ತಮಾ ಪ್ರತಿಷ್ಠಾ || ತಲ್ಲೋಕಾನಾಂ ಸ್ಥೈರ್ಯೇಣಾ-
ವಸ್ಥಾನಾತ್ || ತದಾದಿತ್ಯಸ್ವರೂಪಮೇವ ದೈವಂ ಕ್ಷತ್ರಂ ದೇವಸಂಬಂಧಿನೀ ಕ್ಷತ್ರಜಾತಿಃ ||
'ಆದಿತ್ಯೋ ವೈ ದೈವಂ ಕ್ಷತ್ರಂ' ಇತ್ಯನ್ಯತ್ರಾಭಿಧಾನಾತ್ || ಸಾ ಶ್ರೀರಾದಿತ್ಯಪ್ರಾಪ್ತಿರೇವ ಭೋ-
ಗ್ಯವಸ್ತುಸಂಪತ್ತಿಃ || ತದಾದಿತ್ಯಮುಂಡಲಮಾಧಿಪತ್ಯಂ ಸ್ವಾಮಿತ್ವಪ್ರಾಪಕಂ || 'ಆದಿತ್ಯ ಏಷಾಂ
ಭೂತಾನಾಮಧಿಪತಿಃ' ಇತಿ ಶ್ರವಣಾತ್ || ತನ್ಮುಂಡಲಂ ಬ್ರಹ್ಮಸ್ಯಾದಿತ್ಯಸ್ಯ ವಿಷ್ವಪಂ ಸ್ಥಾನ-
ಭೂತಂ ತದೇವ ಮುಂಡಲಂ ಪ್ರಜಾಪತೇರಪ್ಪಾಯತನಂ ಸ್ಥಾನಂ || ಆದಿತ್ಯಮುಂಡಲೇ ಪ್ರಜಾ-
ಪತ್ಯುಪಾಸನಸ್ಯ ಅಭಿಧಾನಾತ್ || ತದೇವ ಮುಂಡಲಂ ಸ್ವಾರಾಜ್ಯಂ ಪಾರತಂತ್ರ್ಯಭಾವಾತ್ ||

ಈ ಆದಿತ್ಯನು ಅತ್ಯಂತ ಉನ್ನತಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಸ್ಥಾಪಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿರುವನು ; ಅವನು ದೇವತೆಗಳ ನಿವಾಸಸ್ಥಾನವಾಗಿರುವನು ; ಎಂದರೆ ಸ್ವರ್ಗಾದಿಲೋಕಗಳಿಗೆ ಆಧಾರಭೂತನಾಗಿರುವನು. ಈ ಆದಿತ್ಯನೇ ಸಕಲಭೋಗ್ಯವಸ್ತುಗಳಿಗೆ ಆಶ್ರಯಭೂತನಾಗಿರುವನು. (ಆದಿತ್ಯನಿಂದಲೇ ಸಮಸ್ತವಸ್ತುಗಳ ಉತ್ಪತ್ತಿಯಾಗಿರುವುದು) ; ಈ ಆದಿತ್ಯಮಂಡಲವು ಸಮಸ್ತ ಪ್ರಾಣಿಗಳಿಗೂ ಅಧಿಪತಿಯಾಗಿರುವುದು. ಎಂದರೆ ಸಮಸ್ತ ಚರಾಚರವರ್ಗವೂ ಆದಿತ್ಯನಿಗೆ ಅಧೀನವು ; ಈ ಆದಿತ್ಯಮಂಡಲವೇ ಎಂದರೆ ಆದಿತ್ಯನ ಸ್ಥಾನವೇ ಪ್ರಜಾಪತಿಯ ಆಯತ ಎಂದರೆ ಸ್ವಸ್ಥಾನಭೂತನಾಗಿರುವುದು. (ಏಕೆಂದರೆ ತತ್ತ್ವಜ್ಞಾನಿಗಳು ಪ್ರಜಾಪತಿಯನ್ನು ಎಂದರೆ ಪರಬ್ರಹ್ಮನನ್ನು ಆದಿತ್ಯಮಂಡಲದಲ್ಲಿರುವಂತೆ ಧ್ಯಾನಿಸಿ ಉಪಾಸಿಸುತ್ತಾರೆ) ; ಈ ಆದಿತ್ಯಮಂಡಲವು ಇತರರ ಅಧೀನ ಕೊಳಪಡದ ಸ್ವರ್ಗಾಧಿಪತ್ಯನಾಗಿರುವುದು.

ಋಧ್ನೋತ್ಯೇತಮೈವೈತಾಭಿರೇಕವಿಂಶತ್ಯೈಕವಿಂಶತ್ಯಾ ||

ಉಪಸಂಹರತಿ—ಏಕವಿಂಶತಿ ಸಂಖ್ಯಾಭಿರೇತಾಭಿರ್ಘ್ನಿರೇತಂ ಯಜಮಾನಂ ಸಮೃದ್ಧಂ ಕರೋತ್ಯೇವ || ಅಭ್ಯಾಸೋಽಧ್ಯಾಯಸಮಾಪ್ತೃರ್ಥಃ ||

ಹೋತೃವು ಈ ಕರ್ಮವನ್ನು ಇಪ್ಪತ್ತೊಂದು ಋಕ್ಕುಗಳ ಪಠನದಿಂದ ಸಮಾಪ್ತಿಗೊಳಿಸಿ ಯಜಮಾನನಿಗೆ ಸಮೃದ್ಧಿಯುಂಟಾಗುವಂತೆ ಮಾಡುವನು.

English Translation

(The bringing of Agni and Soma to the place of the Uttaru Vedi)

When Agni and Soma are brought, the Adhvaryu calls upon (the Hotar) to repeat appropriate mantras.

He (first) repeats a verse addressed to Savitar savir hi deva prathamaya (As'v. S'r S. 4, 10. Atharv. 7, 14, 3). They ask: why does he repeat a verse addressed to Savitar, when Agni and Soma are brought? (The answer is): Savitar rules over generation. Under the recital of this verse, they (the priests) carry both (Agni and Soma) as being produced by Savitar. Therefore he repeats a verse addressed to Savitar.

He repeats a verse addressed to Brahmanaspathi: praitu Brahmanaspathi (1, 40, 3). They ask: why does he repeat a verse addressed to Brahmanaspathi when Agni and Soma are brought? (The answer is): Brihaspati (the same as Brahmanaspathi) is Brahma. By repeating this verse, he makes Brahma the leader (purogava) of both (Agni and Soma, and the sacrificer being provided with the Brahma, does not suffer any injury.

By repeating the second half verse (of pravitu Brahmanaspathih) pra devi etu sunrita, he provides the sacrifice with a good omen. Thence he repeats a verse addressed to Brahmanaspathi.

He repeats a triplet in the Gayatri metre, which is addressed to Agni: Hota devo amartya (3, 27, 7).

When the King Soma had been carried once (to the place of the Uttara Vēdi), then the Asuras and demons sought to kill the king between the place called Sadas and the two Havirdhanas. Agni saved him by assuming an illusory form (maya) as is said in the words of the mantra (just quoted): parastad eti mayaya, i.e., he walks before him by assuming an illusory form. In this way Agni saved Soma. Therefore they hold before him (Soma) fire.

He repeats the triplet: upa tra agne dive (1, 1, 7, 9, 11), and the single verse: upa priyum (9, 67, 29). For these two Agnis, that one which has been taken first, and the other which was brought afterwards, have the power of injuring the sacrificer, when they are fighting (with one another as to whom the oblation belongs). By repeating these three verses, and the single one (in addition to them), he thus reconciles them in a friendly way, and puts them (back) in their proper places without any injury being done either to himself or the sacrificer.

When the oblation is given to the fire, he repeats: agne jushasva prati harya (1, 144, 7). By repeating this verse, he gives (this) oblation to Agni as a "favour" (on account of the term "jushasva" take it favourably contained in it).

When the King Soma is carried (to the Sadas) the Hotar repeats the triplet of verses, commencing with; somo jagati gatuvid (3, 62, 13-15), which is in the Gayatri metre, and addressed to Soma. By repeating it, he thus makes prosper Soma by means of his own deity (the verses being addressed to Sama) and his own metre (Gayatri). The words (in the last verse of this triplet in question being repeated) is just about taking his seat (in the Sadas), are to be repeated by the Hotar after having gone beyond the place of the Agnidhriya hearth, when turning his back to it.

He repeats a verse addressed to Vishnu: tam asya raja varunas (1, 56, 4) i.e., "The King Varuna and the As'vins follow the wisdom of the leader of the Maruts (Vishnu): Vishnu is possessed of the highest power by means of which he, surrounded by his friends, uncovers the stable of darkness (night) to make broad daylight. Vishnu is the doorkeeper of the gods. Thence he opens the door for him (for Soma's admission) when this verse is being repeated.

He repeats: antas'cha praga aditir (4, 48, 2), when Soma is about to be put in the Sadas. When Soma has taken his seat, the Hotar repeats: soyeno na yonim sadanam (9, 71, 6), i.e., "the god (Soma) takes his golden seat just as the

eagle is occupying for his residence a nest wisely constructed; the hymns fly to him, when comfortably seated on the grass spread; like a sacrificial horse he runs to the gods." By "golden seat" the black goat skin (on which Soma is put) is to be understood, which covers that which belongs to the gods (their food). Thence he repeats this Mantras.

He concludes with a verse addressed to Varuna; *astabhñat dyam asuro* (8, 42, 1) i.e. "the living god (Asura) established heaven, he the all-possessing created the plain of the earth; as their supreme ruler he enforces upon all beings those (well-known) laws of Varuna (laws of nature, birth and death, & c.)" For Soma is in the power of Varuna as long as he remains tied up (in a cloth), and whilst moving in a place shut up (by hanging kus'a grass over it). By repeating at that (time) this verse, the Hotar makes him (Soma) prosper through his own deity, and his own metre (Trishtubh).

If some persons should take their refuge with the sacrificer, or should wish for protection from him, the Hotar must conclude with: *eva vandasva Varunam* (8, 42, 2). He who, having such a knowledge, concludes with this verse, secures safety for as many persons as he wishes and contemplates. Thence he who knows it, should conclude with this verse.

All the seventeen verses which he has repeated at this occasion are complete in their form. What is complete in form, that is to say, when the mantra which is repeated alludes to the ceremony which is being performed that is successful in the sacrifice. Of these (17 verses) he repeats thrice the first and last; that makes twenty-one. Prajapati is twenty-one fold; for he consists of twelve months, five seasons, and these three worlds with that Aditya (sun) as the twenty-first. For he is the highest place (on the sky, occupied by Aditya), he is the field of the gods, he is fortune, he is sovereignty; he is the heaven of the bright one (sun), he is the residence of Prajapathi; he is independent rule. He (the Hotar) makes the sacrificer prosperous through these twenty-one verses.

ಇತಿ ಶ್ರೀಮತ್ಸಾಯಣಾಚಾರ್ಯವಿರಚಿತೇ ಮಾಧವೀಯೇ ವೇದಾರ್ಥಪ್ರಕಾಶ

ಐತರೇಯಬ್ರಾಹ್ಮಣಭಾಷ್ಯಸ್ಯ ಪಂಚಮಾಧ್ಯಾಯೇ ಚತುರ್ಥಃ ಖಂಡಃ

ಇಲ್ಲಿಗೆ ಐತರೇಯಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿ ಐದನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯದ ನಾಲ್ಕನೆಯ ಖಂಡವು ಸಮಾಪ್ತನಾದುದು.

ಅಧೈತರೇಯಬ್ರಾಹ್ಮಣೇ ಸಷ್ಠೋಧ್ಯಾಯೇ ಪ್ರಥಮಃ ಖಂಡಃ

ಆರನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ ಮೊದಲನೆಯ ಖಂಡವು

ಪಶುಯಾಗಪ್ರಕರಣವು

[ಯೂಪಸ್ತಂಭವನ್ನು ನೆಡುವ ಕರ್ಮ ಇತ್ಯಾದಿ]

ಪೀಠಿಕೆ

ಈ ಪಂಚಿಕೆಯಲ್ಲಿ (ಎಂದು ಅಧ್ಯಾಯಗಳಲ್ಲಿ) ಪಶುಯಾಗಸಂಬಂಧವಾದ ವಿಷಯಗಳ ವಿವರಣೆ ಇದೆ. ಪಶುಯಾಗದ ಅಂಗವಾಗಿ ಪಶುವನ್ನು ಕಟ್ಟತಕ್ಕ ಯೂಪವೆಂಬ ಕಂಬವನ್ನು ಮೊದಲು ವಿವರಿಸಲಾಗಿದೆ. ಯಜ್ಞಮಾಡುವ ಯಜಮಾನನೂ ಋತ್ವಿಕ್ಯಗಳೂ ಕಾಡಿಗೆ ಹೋಗಿ ತಮ್ಮ ವೇದಶಾಖೆಯಲ್ಲಿ ಉಕ್ತವಾಗಿರುವ ಪ್ರಕಾರ ಯೂಪಯೋಗ್ಯವಾದ ಖಾದಿರ, ಪಾಲಾಶ, ಬೈಲ್ವ, (ಕಗ್ಗಲಿ, ಮುತ್ತಗ, ಬಿಲ್ವ) ಮೊದಲಾದ ವೃಕ್ಷಗಳಲ್ಲಿ ತಮಗೆ ಬೇಕಾದ ಮರವನ್ನು ಗೊತ್ತುಮಾಡಿ ಅನಂತರ ಅದನ್ನು ಸಂದರ್ಭೋಚಿತವಾದ ಮಂತ್ರಗಳಿಂದ ಸಂಸ್ಕರಿಸಿದನಂತರ ಯಾಗಶಾಲೆಯಲ್ಲಿ ನೆಡುವರು ಇದಕ್ಕೆ ಯಾಗದಲ್ಲಿ ಉಪಯೋಗಿಸುವ ಪಶುವನ್ನು ಕಟ್ಟುವುದಕ್ಕೆ ಮುಂಚಿತವಾಗಿ ಇದನ್ನೂ ಪೂಜಿಸುವರು. ಯೂಪಸ್ಥಾನವೂ ಅದರ ಸಂಸ್ಕಾರಗಳೂ ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ವಿಶೇಷಪ್ರಾಮುಖ್ಯತೆಯನ್ನು ಪಡೆದಿರುವುದರಿಂದ ಅವುಗಳನ್ನು ಇಲ್ಲಿ ವಿಶೇಷರೀತಿಯಿಂದ ವಿವರಿಸಲಾಗಿದೆ. ಯೂಪವನ್ನು ವನಸ್ಪತಿ ಎಂಬ ಶಬ್ದದಿಂದಲೂ ಕರೆಯುವ ರೂಢಿಯಿದೆ ಋಗ್ವೇದದಲ್ಲಿ ವನಸ್ಪತಿಶಬ್ದವೇ ಹೆಚ್ಚು ಬಳಕೆಯಲ್ಲಿರುವುದು. ಯೂಪ ಶಬ್ದವು ಕೆಲವು ಋಕ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಎಂದರೆ ಯೂಪಃ (ಋ. ಸಂ. ೧-೫೧-೧೪); ಯೂಪನಾಹಾಃ (ಋ. ಸಂ. ೧-೧೬-೬); ಯೂಪವ್ರಸ್ಥಾಃ (ಋ. ಸಂ. ೧-೧೬-೬); ಯೂಪೇವ (ಋ. ಸಂ. ೪-೩೩-೩); ಯೂಪಾತ್ (ಋ. ಸಂ. ೫-೨-೭) ಎಂಬ ಋಕ್ಯಗಳಲ್ಲಿರುವುದು. ಇನ್ನೆಲ್ಲಿಯೂ ಇದರ ಪ್ರಯೋಗವಿರುವುದಿಲ್ಲ. ಯಜುರ್ವೇದಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ಯೂಪಶಬ್ದ ಪ್ರಯೋಗವು ವಿಶೇಷವಾಗಿರುವುದು. ಯಾಸ್ಮರು ಸಹ ಯೂಪಶಬ್ದಕ್ಕೆ ನಿರ್ವಚನವನ್ನು ಹೇಳಿರುವುದಿಲ್ಲ. ವನಸ್ಪತಿಶಬ್ದದ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ—ಮೇದ್ಯಂತು ತೇ ವಹ್ನಯೋ ಯೇಭಿರೀಯಸೇ (ಋ. ಸಂ. ೨-೨೭-೩) ಎಂಬ ಋಕ್ವೇದ ನಿರ್ವಚನವನ್ನು ಹೇಳುವಾಗ—

ವನಸ್ಪತಯ ಇತ್ಯೇನಮಾಹೈಷ ಹಿ ವನಾನಾಂ ಪಾತಾ ನಾ ಪಾಲಯಿತಾ ನಾ ವನಂ

ವನೋತೇಃ |

(ನಿ. ೮-೩)

ಎಂದು ಹೇಳಿರುವರು. ಎಂದರೆ ಅಗ್ನಿಯು ವೃಕ್ಷಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಅಂತರ್ಗತವಾಗಿದ್ದರೂ ಅವುಗಳನ್ನು ಸುಡುವುದಿಲ್ಲವಾದ್ದರಿಂದ ಅವುಗಳ ರಕ್ಷಕನೆಂದು ಹೇಳಲ್ಪಡುವನು. ಇಲ್ಲಿ ವನಸ್ಪತಿಯೆಂದರೆ ಅಗ್ನಿಯೆಂದು ಅರ್ಥಮಾಡಿರುವರು. ಅಥವಾ ವನಂ ವನೋತೇಃ ಎಂಬ ವನಶಬ್ದದ ನಿಷ್ಪತ್ತಿಯಂತೆ ಮರವನ್ನು (ವೃಕ್ಷವನ್ನು ನಾನಾವಿಧಕಾರ್ಯಗಳಿಗಾಗಿ ಉಪಯೋಗಿಸುವರು) ಎಂದು ವನತಿ-ಸಂಭಜತಿ ಎಂಬ ಧಾತುವಿನಿಂದ ಈ ಶಬ್ದವು ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಿರುವ ವಿಷಯವನ್ನು ಹೇಳಿರುವರು.

ಇದುವರೆಗೂ ಎಂದರೆ ಪ್ರಥಮಪಂಚಿಕೆಯ ಐದು ಅಧ್ಯಾಯಗಳಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿಷ್ಟೋಮಯಾಗವನ್ನು ಮಾಡುವ ಯಜಮಾನನು ಅನುಪರಿಸದೇಕಾದ ದೀಕ್ಷಾಸಂಸ್ಕಾರಗಳನ್ನೂ ಪ್ರಾಯಣೀಯೇಷ್ಟಿ ಮೊದಲಾದ ಇತರ ಕರ್ಮಗಳನ್ನೂ, ಸೋಮವಿಕ್ರಯಣ, ಅಗ್ನಿಪ್ರಣಯನ, ಹವಿರ್ಧಾನಪ್ರವರ್ತನ, ಅಗ್ನಿಷ್ಟೋಮಪ್ರಣಯನ ಎಂಬ ಕರ್ಮಗಳನ್ನು ವಿವರಿಸಿದ್ದಾಯಿತು. ಈಗ ಈ ಅರನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿಷ್ಟೋಮಾಯ ಪಶುಯಾಗಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಪಡುವ ಕಾರ್ಯಕಲಾಪಗಳನ್ನು ವಿವರಿಸಲಾಗುವುದು. ಮೊದಲು ಯಜ್ಞಪಶುವನ್ನು ಕಟ್ಟತಕ್ಕ ಯೂಪಸ್ತಂಭವನ್ನು ನೆಡುವ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಅದಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಪಟ್ಟ ಒಂದು ಪೂರ್ವೇತಿಹಾಸವನ್ನು ವಿವರಿಸುವರು—

ಯಜ್ಞೇನ ವೈ ದೇವಾ ಉಧ್ವಾಃ ಸ್ವರ್ಗಂ ಲೋಕಮಾಯಂಸ್ತೇಽಬಿ-
ಭಯುರಿಮಂ ನೋ ದೃಷ್ಟ್ವಾ ಮನುಷ್ಯಾಶ್ಚ ಋಷಯಶ್ಚಾನು
ಪ್ರಜ್ಞಾಸ್ಯಂತೀತಿ ತಂ ವೈ ಯೂಪೇನೈವಾಯೋಪಯಂಸ್ತಂ
ಯದ್ಯೂಪೇನೈವಾಯೋಪಯಂಸ್ತದ್ಯೂಪಸ್ಯ ಯೂಪತ್ವಂ
ತಮನಾಚೀನಾಗ್ರಂ ನಿಮಿತ್ತೋರ್ಧ್ವಾ ಉದಾಯಂಸ್ತತೋ ವೈ
ಮನುಷ್ಯಾಶ್ಚ ಋಷಯಶ್ಚ ದೇವಾನಾಂ ಯಜ್ಞವಾಸ್ತುಭ್ಯಾಯ-
ನ್ಯಜ್ಞಸ್ಯ ಕಿಂ ಚಿದೇಷಿಷ್ಯಾಮಃ ಪ್ರಜ್ಞಾತ್ಯಾ ಇತಿ ತೇ ವೈ ಯೂ-
ಪಮೇವಾವಿಂದನ್ನವಾಚೀನಾಗ್ರಂ ನಿಮಿತ್ತಂ ತೇ ವಿದುರನೇನ
ವೈ ದೇವಾ ಯಜ್ಞಮಯೂಯುಪನ್ನಿತಿ ತಮುತ್ಸ್ವಾಯೋ-
ರ್ಧ್ವಂ ನ್ಯಮನ್ವಂಸ್ತತೋ ವೈ ತೇ ಪ್ರ ಯಜ್ಞಮಜಾನನ್ತ್ಯ
ಸ್ವರ್ಗಂ ಲೋಕಂ ತದ್ಯದ್ಯೂಪ ಉರ್ಧ್ವೋ ನಿಮಿಯತೇ
ಯಜ್ಞಸ್ಯ ಪ್ರಜ್ಞಾತ್ಯೈ ಸ್ವರ್ಗಸ್ಯ ಲೋಕಸ್ಯಾನುಖ್ಯಾತ್ಯೈ ||

ರಾಜಕ್ರಿಯಬ್ರಾಹ್ಮಣಮುಕ್ತಮಾದೌ ವಹ್ನೇಃ ಪ್ರಣೀತಿಪ್ರತಿಪಾದಿಕಾಶ್ಚ ತಥಾ ಹವಿ-
ರ್ಧಾನವಿವರ್ತನಾರ್ಥಾ ಅಗ್ನೇಶ್ಚ ಸೋಮಸ್ಯ ಚ ಯಾ ಯಜಃ ಸ್ಯುಃ || ಅಥ ಷಷ್ಠಾಧ್ಯಾಯೇಽ-
ಗ್ನಿಷ್ಟೋಮೀಯಪಶುವರ್ತವ್ಯಃ || ತತ್ರಾದೌ ಯೂಪಂ ವಕ್ಷುಮಾಖ್ಯಾಯಿಕಾಮಾದ—
ಪುರಾ ಕದಾಚಿದ್ದೇವಾ ಜ್ಯೋತಿಷ್ಟೋಮಂ ಯಜ್ಞಮನುಷ್ಯಾಯ ತತ್ಪಲಭೂತಂ ಸ್ವರ್ಗಂ
ಪ್ರಾಪ್ತಾಸ್ತತ್ರ ಜಾವಸ್ಥಾಯ ಭೀತಿಂ ಪ್ರಾಪ್ತಾಃ || ಕೇನಾಭಿಪ್ರಾಯೇಣೇತಿ ಸ ಉಚ್ಯತೇ || ಯೇ
ಚ ಮನುಷ್ಯಾ ವರ್ಣಾಶ್ರಮಧರ್ಮಪ್ರವೃತ್ತಾಃ ಯೇ ಚ ತಪಸಿ ಪ್ರವೃತ್ತಾಸ್ತೇ ಸರ್ವೇಽಪ್ಯಸ್ಯ-
ದೀಯಮಿಮಂ ಯಜ್ಞಂ ದೃಷ್ಟ್ವಾ ಸ್ವಯಮಪ್ಯನುಷ್ಯಾಯ ಸ್ವರ್ಗೇ ಸಮಾಗತ್ಯಾಸ್ತಾನ್ಪ್ರಜ್ಞಾ-
ಸ್ಯಂತಿ ತತೋಽಸ್ಯ ತನ್ನಮಾ ಭವಿಷ್ಯಂತಿ || ತತಸ್ತೇ ದೇವಾ ಭೀತಾ ಮನುಷ್ಯಾಣಾನ್ಪುಷೀಣಾಂ ಚ
ವ್ಯಾಮೋಹಾಯ ತಮೇವ ಸ್ವಕೀಯಂ ಯಜ್ಞಂ ಯೂಪಸ್ತಂಭೇನೈವಾಯೋಪಯನ್ನಿಶ್ರಿತ-
ವಂತಃ || ಅನ್ಯಥಾನುಷ್ಠಾನರೂಪಂ ಭ್ರಮಮುತ್ಪಾದಿತವಂತ ಇತ್ಯರ್ಥಃ || ಯಸ್ಮಾತ್ಕಾರಣಾ-

ದ್ಯೌಪೇನೈವ ತಂ ಯಜ್ಞಮಯೋಪಯನ್ನ ನೃಥಾ ಕೃತವಂತಸ್ತಸ್ಮಾದ್ಯೋಪನಸಾಧನತ್ವಾದ್ಯಾಃ ಪನಾಮ ಸಂಪನ್ನಂ || ಕೇನ ಕ್ರಮೇಣ ವ್ಯಾಮೋಹಿತವಂತ ಇತಿ | ಉಚ್ಯತೇ | ತಂ ಯೂಪಂ ಪೂರ್ವಮೂರ್ಧ್ವಾಗ್ರಂ ಸಂತಮಿದಾನೀನುವಾಚೀನಾಗ್ರಮಧೋಮುಖಂ ನಿಮಿತ್ಯ ನಿಖಾಯೋರ್ಧ್ವಾಭಿಮುಖಾ ಉದ್ಗತಾಸ್ತದಾನೀಂ ಮನುಷ್ಯಾ ಋಷಯಶ್ಚ ದೇವಾನಾಂ ಯಜ್ಞವಾಸ್ತು ಯಜ್ಞಭೂಮಿನಾಗತ್ಯ ಯಜ್ಞಸ್ಯ ಸಂಬಂಧಿ ಚಿದ್ವಂ ಯತ್ಕಿಂಚಿದವಗಮಿಷ್ಯಾಮಸ್ತಚ್ಚ ದೇವಾನುಷ್ಠಿತಸ್ಯ ಪ್ರಜ್ಞಾತ್ಯೈ ಸಂಪದ್ಯತೇ ಇತ್ಯಭಿಪ್ರೇತ್ಯ ಯಜ್ಞಭೂಮಿಂ ಸರ್ವತಃ ಪರೀಕ್ಷ್ಯ ಯಜ್ಞಚಿದ್ವಮಿದಮಿತಿ—ಯೂಪಮೇವಾನಂದನ್ನ ಲಭಂತ || ಕೇದೃಶಂ ಯೂಪಮವಾಚೀನಾಗ್ರಂ ನಿಮಿತಮಧೋಮುಖತ್ವೇನ ನಿಖಾತಂ ತತಸ್ತೇ ಮನುಷ್ಯಾ ಋಷಯಶ್ಚೈವಂ ವಿದುಃ | ಕಥಮಿತಿ ತದುಚ್ಯತೇ || ಅನೇನೈವಾಧೋಮುಖೇನ ಯೂಪೇನ ದೇವಾ ಅಸ್ಮದ್ಭ್ರಮಾಯ ಸ್ವಕೀಯಂ ಯಜ್ಞಂ ಮಿಶ್ರಿತವಂತ ಇತಿ || ತತಸ್ತಮಧೋಮುಖಂ ನಿಖಾತಂ ಯೂಪಮುತ್ಪಾಯ ಪುನರೂರ್ಧ್ವಾಭಿಮುಖಂ ನೃಮಿನ್ವನ್ನಿ ಖಾತವಂತಃ || ತತೋ ಯಥಾಶಾಸ್ತ್ರಮವಸ್ಥಿತೇನ ಯೂಪೇನ ಮನುಷ್ಯಾಋಷಯಶ್ಚ ದೇವೈರನುಷ್ಠಿತಂ ಯಜ್ಞಂ ಪ್ರಜ್ಞಾಯ ಸ್ವರ್ಗಂ ಲೋಕಂ ಪ್ರಾಪ್ತವಾನ್ || ತಂ ಯಜ್ಞಮನುಷ್ಯಾಯ ಸ್ವರ್ಗಂ ಗತಾ ಇತ್ಯರ್ಥಃ || ಸೋಮಯುರ್ಥಃ ಶಾಖಾಂತರೇ ಸಂಗೃಹೀತಃ || ‘ಯಜ್ಞೇನ ವೈ ದೇವಾಃ ಸುವರ್ಗಂ ಲೋಕಮಾಯಂಸ್ತೇನು- ನಂತ ಮನುಷ್ಯಾ ನೋನ್ವಾಭವಿಷ್ಯಂತೀತಿ ತೇ ಯೂಪೇನ ಯೋಪಯಿತ್ವಾ ಸುವರ್ಗಂ ಲೋಕ- ಮಾಯಂಸ್ತಮೃಷಯೋ ಯೂಪೇನೈವಾನು ಪ್ರಾಪ್ತವಾನ್ ಸ್ತದ್ಯೌಪಸ್ಯ ಯೂಪತ್ವಂ ಇತಿ || ಇದಾನೀಂ ಯೂಪನಿಖನನಂ ವಿಧತ್ತೇ—ನಿಮೀಯತೇ ನಿಖಾತವ್ಯ ಇತ್ಯರ್ಥಃ ||

ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ದೇವತೆಗಳು ಜ್ಯೋತಿಷ್ವೇಮವೆಂಬ ಯಜ್ಞವನ್ನು ಮಾಡಿ ಅದರ ಪ್ರಭಾವದಿಂದ ಸ್ವರ್ಗಲೋಕಕ್ಕೆ ಹೋದರು. ದೇವತೆಗಳು ಮಾಡಿದ ಯಜ್ಞಕ್ರಮವನ್ನು ನೋಡಿ ಮನುಷ್ಯರೂ ಋಷಿಗಳೂ ಸಹ ಅದೇರೀತಿ ಯಜ್ಞ ಮಾಡಿ ಸ್ವರ್ಗಲೋಕಕ್ಕೆ ಬರಬಹುದೆಂದು ದೇವತೆಗಳು ಹೆದರಿ ಅದಕ್ಕಾಗಿ ಒಂದುಪಾಯವನ್ನು ಮಾಡಿದರು. ಮನುಷ್ಯರನ್ನೂ ಋಷಿಗಳನ್ನೂ ಮೋಹಪಡಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ದೇವತೆಗಳು ತಮ್ಮ ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಒಂದು ಯೂಪಸ್ತಂಭವನ್ನು ನೆಟ್ಟರು. ಯಜ್ಞವನ್ನು ಸಾಂಗವಾಗಿ ಮಾಡಿದಂತಾಗಲೆಂದು ಈ ಯೂಪವನ್ನು ನೆಟ್ಟಿದ್ದರಿಂದ ಇದಕ್ಕೆ ಯೂಪವೆಂಬ ಹೆಸರು ಬಂದಿತು. (ಯೂಪವೆಂದರೆ ತಡೆಗಟ್ಟು, ಬರದಂತೆ ಮಾಡು ಎಂದರ್ಥವು. ಮನುಷ್ಯರೂ, ಋಷಿಗಳೂ ಸ್ವರ್ಗಕ್ಕೆ ಬರದಂತೆ ತಡೆಗಟ್ಟುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಈ ಯೂಪವನ್ನು ಉಪಯೋಗಿಸಿದ್ದರಿಂದ ಈ ಕಂಭಕ್ಕೆ ಯೂಪವೆಂಬ ಹೆಸರು ಬಂದಿತೆಂದು ಮುಖ್ಯಾಭಿಪ್ರಾಯವು). ದೇವತೆಗಳು ಸ್ವರ್ಗಕ್ಕೆ ಹೋಗುವಾಗ ಎಂದರೆ ಯಜ್ಞವನ್ನು ಮಾಡಿದನಂತರ ಯೂಪದ ಅಗ್ರಭಾಗವನ್ನು (ತುದಿಯನ್ನು) ತಲೆಕೆಳಗೆ ಆಗುವಂತೆ ಮಾಡಿ ನೆಟ್ಟರು. ಬಳಿಕ ಮನುಷ್ಯರೂ ಋಷಿಗಳೂ ಅಲ್ಲಿಗೆ ಬಂದು ನೋಡಲಾಗಿ ತಲೆಕೆಳಗಾಗಿ ನೆಟ್ಟಿರುವ ಯೂಪಸ್ತಂಭವು ಮಾತ್ರ ಕಂಡುಬಂದಿತು. ಇದರ ಉಪಯೋಗವೇನು? ಇದನ್ನು ಏತಕ್ಕಾಗಿ ನೆಟ್ಟರು? ಇವೇ ಮೊದಲಾದ ಯಜ್ಞದ ವಿವರಗಳೇನೂ ತಿಳಿಯಲಿಲ್ಲ. ತಮ್ಮನ್ನು ವಂಚಿಸುವುದಕ್ಕೋಸ್ಕರ ಎಂದರೆ ಯಜ್ಞದ ವಿವರಗಳು ತಮಗೆ ತಿಳಿಯದಂತೆ ಮಾಡುವುದಕ್ಕಾಗಿ ದೇವತೆಗಳು ಈ ಯೂಪವನ್ನು ತಲೆಕೆಳಗಾಗಿ ನೆಟ್ಟಿರಬೇಕೆಂದು ಯೋಚಿಸಿ ಅದನ್ನು ಕಿತ್ತು ಅಗ್ರಭಾಗವು ಮೇಲಕ್ಕೆ ಬರುವಂತೆ ಸರಿಯಾಗಿ ನೆಟ್ಟರು. ಅದರಿಂದ ಮನುಷ್ಯರಿಗೂ ಋಷಿಗಳಿಗೂ ಯಜ್ಞಕ್ರಮಾದಿಗಳು ಗೊತ್ತಾಗಿ ಅವರೂ ಯಜ್ಞವನ್ನು ಯಥಾವಿಧಿಯಾಗಿ ಮಾಡಿ ಸ್ವರ್ಗಲೋಕವನ್ನು ಪಡೆದರು. ಆದುದರಿಂದ ಯಜ್ಞವಿಧಿಯು ಸರಿಯಾಗಿ ನಡೆಯುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಅದರಿಂದ

ಸ್ವರ್ಗಲೋಕಪ್ರಾಪ್ತಿಗಾಗಿಯೂ ಹಳ್ಳವನ್ನು ತೋಡಿ ಯೂಪವನ್ನು ಉರ್ಧ್ವಾಗ್ರವಾಗಿ ನೆಡಬೇಕೆಂಬ ವಿಧಿ ಇರುವುದು. ಈ ವಿವರವು ಶಾಖಾಂತರದಲ್ಲಿ ಎಂದರೆ ತ್ರೈತ್ತೀಯಸಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿ ಈರೀತಿ ಹೇಳಿರುವುದು—

ಯಜ್ಞೇನ ವೈ ದೇವಾಃ ಸುವರ್ಗಂ ಲೋಕಮಾಯನ್ ತೇಮನ್ಯಂತ ಮನುಷ್ಯಾ
ನೋನ್ವಾಭವಿಷ್ಯಂತೀತಿ ತೇ ಯೂಪೇನ ಯೋಪಯತ್ವಾ ಸುವರ್ಗಂ ಲೋಕಮಾಯನ್ ತಮ್-
ಷಯೋ ಯೂಪೇನೈವಾನು ಪ್ರಾಜಾನಂಸ್ತದ್ಯೂಪಸ್ಯ ಯೂಪತ್ವಂ | (ತೈ. ಸಂ. ೬-೩-೪-೭)

ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ದೇವತೆಗಳು ಯಜ್ಞವನ್ನು ಮಾಡಿ ಸ್ವರ್ಗಲೋಕವನ್ನು ಪಡೆದರು. ಅನಂತರ ಅವರು ಇಂತು ಯೋಚಿಸಿದರು. ನಮಗಿಂತ ಹೀನರಾದ ಮನುಷ್ಯರೂ ಸಹ ಇದೇರೀತಿ ಯಜ್ಞಮಾಡಿ ತಮ್ಮನ್ನು ಹಿಂಬಾಲಿಸಿ ಸ್ವರ್ಗಕ್ಕೆ ಬರಬಹುದೆಂದು ಶಂಕಿಸಿ ಮನುಷ್ಯರಿಗೆ ಯಜ್ಞಮಾಡುವ ವಿಧಿಯು ತಿಳಿಯಬಾರದೆಂದು ಯಜ್ಞವೇದಿಯಲ್ಲಿದ್ದ ಯೂಪಸ್ತಂಭವನ್ನು ಕಿತ್ತು ಕಲೆಕೆಳಗಾಗಿ ನೆಟ್ಟರು. ಇದರಿಂದ ಮನುಷ್ಯರಿಗೆ ಯಜ್ಞದ ವಿವರಗಳು ತಿಳಿಯಲಿಲ್ಲ. ಯಜ್ಞದ ವಿಧಿಗಳು ತಿಳಿಯದೆ ಮನುಷ್ಯರು ಸ್ವರ್ಗಲೋಕಕ್ಕೆ ಬರಬಾರದೆಂದು ತಡೆಗಟ್ಟುವುದಕ್ಕಾಗಿ ದೇವತೆಗಳು ಈ ಯೂಪವನ್ನು ಉಪಯೋಗಿಸಿದ್ದರಿಂದ ಇದಕ್ಕೆ ಯೂಪ (ತಡೆಗಟ್ಟುವ ಸಾಧನ)ವೆಂದು ಹೆಸರಾಯಿತು.

ವಜ್ರೋ ವಾ ಏಷ ಯದ್ಯೂಪಃ ಸೋಽಷ್ವಾಶ್ರಿಃ ಕರ್ತವ್ಯೋಽಷ್ವಾಶ್ರಿ-
ವೈ ವಜ್ರಸ್ತಂ ತಂ ಪ್ರಹರತಿ ದ್ವಿಷತೇ ಭ್ರಾತೃವ್ಯಾಯ ವಧಂ
ಯೋಽಸ್ಯ ಸ್ತೃತ್ಯಸ್ತಸ್ಮೈ ಸ್ತರ್ತವೈ ವಜ್ರೋ ವೈ ಯೂಪಃ ಸ ಏಷ
ದ್ವಿಷತೋ ವಧ ಉದ್ಯತಸ್ತಿಷ್ಠತಿ ತಸ್ಮಾದ್ಧಾಪ್ಯೇತರ್ಹಿ ಯೋ
ದ್ವೇಷ್ಟಿ ತಸ್ಮಾಸ್ರಿಯಂ ಭವತ್ಯನುಷ್ಯಾಯಂ ಯೂಪೋಽನು-
ಷ್ಯಾಯಂ ಯೂಪ ಇತಿ ದೃಷ್ಟ್ವಾ |

ತಸ್ಯ ಯೂಪಸ್ಯ ತಕ್ಷಣೇನಾಷ್ವಾಶ್ರಿತ್ವಂ ವಿಧೀಯತೇ—ಯೂಪಸ್ಯ ವಜ್ರಾಂಶತ್ವೇನ ವಜ್ರತ್ವಂ || ತಚ್ಚ ಶಾಖಾಂತರೇ ಶ್ರುತಯತೇ—‘ಇಂದ್ರೋ ವೃತ್ತಾಯ ವಜ್ರಂ ಪ್ರಾಹರತ್ಸ ತ್ರೇಧಾ ವ್ಯಭವತ್ಸ್ಮೃತೀಯಂ ರಥಸ್ತೃತೀಯಂ ಯೂಪಸ್ತೃತೀಯಂ’ ಇತಿ || ಲೋಕೇ ವಜ್ರನ್ಯಾಷ್ಟಕೋಣತ್ವಾದ್ಯೂಪಸ್ಯ ಯೂಪಸ್ಯಾಪ್ಯಾಷ್ವಾಶ್ರಿತ್ವಂ ಕುರ್ಯಾತ್ || ದ್ವಿಷತೇ ಭ್ರಾತೃವ್ಯಾಯ ವಧಂ ದ್ವೇಷಂ ಕುರ್ವತಃ ಶತ್ರೋರ್ವಧಹೇತುಂ ತಂ ವಜ್ರಂ ತಂ ಯೂಪಂ ಚ ಪುರುಷಃ ಪ್ರಹರತಿ ಪ್ರಹಾರಾರ್ಥಂ ಪ್ರಯಂಕ್ತೇ || ಅತೋ ವಜ್ರವತ್ಪ್ರಹರಣಸಾನ್ಯಾರ್ಥಾದ್ಯೂಪಸ್ಯಾಷ್ವಾಶ್ರಿತ್ವಂ ಯುಕ್ತಂ | ಯಃ ಶತ್ರುರಸ್ಯ ಯಜಮಾನಸ್ಯ ಸ್ತೃತ್ಯೋ ಹಿಂಸ್ಯೋ ಭವತಿ ತಸ್ಮೈ ಸ್ತರ್ತವೈ ತಸ್ಯ ಶತ್ರೋರ್ಹಿಂಸಾರ್ಥಮಿದಮುಷ್ವಾಶ್ರಿತ್ವಂ || ಅಷ್ವಾಶ್ರಿತ್ವಸಿದ್ಧಯೇ ಯೂಪಸ್ಯ ಯದ್ವಜ್ರತ್ವಮುಕ್ತಂ ತದೇವ ಶತ್ರೋರಪ್ರಿಯಹೇತುತ್ವೇನೋಪಪಾದಯತಿ—ಯೋ ಯೂಪೋಽಸ್ಮಿ ಸ ಏವ ಶತ್ರೋರ್ವಧೇ ನಿಮಿತ್ತಭೂತೇ ಸತಿ ಸ್ವಯಮುದ್ಯತಸ್ತಿಷ್ಠತ್ಯುದ್ಯೋಗವಾನವತಿಷ್ಠತೇಽತೋವಜ್ರತ್ವಂ | ಯಸ್ಮಾದೇವಂ ಪುರಾಸೀತ್ಸ್ಮಾದಿದಾನೀನುಪಿ ಯಃ ಶತ್ರುರ್ದ-

ಜಮಾನಂ ದ್ವೇಷ್ಟಿ ತಸ್ಯ ಶತ್ರುೋರ್ವಿರೋಧಿಯಜಮಾನಾನಾಂ ಯೂಪಸ್ಯ ದರ್ಶನೇನ ಮಹದ-
ಪ್ರಿಯಂ ಭವತಿ || ಅಮುಷ್ಯ ವಿರೋಧಿನೋ ಯೂಪ ಇತಿನಿಶ್ಚಯೇ ಸತ್ಯಪ್ರಿಯಂ ನ ತು
ಯೂಪಮಾತ್ರದರ್ಶನೇನ ||

ಯೂಪವು ವಜ್ರಾಯುಧದ ಅಂಶವೆಂದು ಹೇಳಲ್ಪಡುವುದು. ಈ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ—

ಇಂದ್ರೋ ವೃತ್ರಾಯ ವಜ್ರಂ ಪ್ರಾಹರತ್ಸ ತ್ರೇಧಾ ವ್ಯಭವತ್ ಸ್ತೃತೃತೀಯಂ ರಥ-
ಸ್ತೃತೀಯಂ ಯೂಪಸ್ತೃತೀಯಂ | (ತೈ. ಸಂ. ೫-೨-೬-೨)

ಎಂದು ತೈತ್ತಿರೀಯ ಶ್ರುತಿವಾಕ್ಯವಿರುವುದು. ಎಂದರೆ ಇಂದ್ರನು ವಜ್ರಾಯುಧದಿಂದ ವೃತ್ರಾಸುರನನ್ನು ಪ್ರಹರಿಸಿದಾಗ
ಆ ವಜ್ರಾಯುಧವು ಮೂರುಭಾಗಗಳಾಗಿ ಬೇರ್ಪಟ್ಟು ಒಂದಂಶವು ಸ್ತೃತೃತೀಯಂ ಎಂದರೆ ಕತ್ತಿ ಅಥವಾ ಬಾಕುವಿನಲ್ಲಿಯೂ ಎರಡನೆಯ
ಅಂಶವು ರಥದಲ್ಲಿಯೂ, ಮೂರನೆಯ ಅಂಶವು ಯೂಪದಲ್ಲಿಯೂ ನೇರಿಹೋಯಿತು ಎಂದಭಿಪ್ರಾಯವು. ವಜ್ರಾಯುಧಕ್ಕೆ
ಎಂಟು ಅಲಗುಗಳಿರುವವು. ಅದುದರಿಂದ ಯೂಪವನ್ನು ಎಂಟು ಅಲಗು (ಮೂಲೆ ಅಥವಾ ಕೋಣ)ಗಳಿರುವಂತೆ ನಿರ್ಮಿಸಬೇಕು.
ವಜ್ರಾಯುಧದಿಂದ ತನ್ನ ಶತ್ರುವನ್ನು ಸಂಹರಿಸುವಂತೆ ಯೂಪವೂ ಶತ್ರುವಿನ ಶತ್ರುನಾಶಕ್ಕೆ ಕಾರಣವಾಗಿರುವುದು. ಯೂಪವು ಶತ್ರು
ವಧಕ್ಕಾಗಿ ನೆಟ್ಟಗೆ ಉದ್ವಾರ್ತಭಿಮುಖವಾಗಿ ಎದ್ದು ನಿಂತಿರುವುದು. ಅದುದರಿಂದ ಯಜ್ಞಮಾಡುವ ಯಜಮಾನನಿಗೆ ಶತ್ರು
ವಾದವನು ನೆಟ್ಟಗೆ ನಿಂತಿರುವ ಯೂಪವನ್ನು ನೋಡಿದ್ದಾದರೆ ಅವನಿಗೆ ಖಂಡಿತವಾಗಿಯೂ ಕೆಡಕಾಗುವುದು.

ಖಾದಿರಂ ಯೂಪಂ ಕುರ್ವೀತ ಸ್ವರ್ಗಕಾಮಃ ಖಾದಿರೇಣ ವೈ
ಯೂಪೇನ ದೇವಾಃ ಸ್ವರ್ಗಂ ಲೋಕಮಜಯಂಸ್ತಥೈವೈತದ್ಯ-
ಜಮಾನಃ ಖಾದಿರೇಣ ಯೂಪೇನ ಸ್ವರ್ಗಂ ಲೋಕಂ ಜಯತಿ |

ಅಥ ಕಾಮನಾವಿಶೇಷೇಣ ಯೂಪಸ್ಯ ಪ್ರಕೃತಿಭೂತಾ ವೃಕ್ಷವಿಶೇಷಾ ವಕ್ತವ್ಯಾಃ ||
ತತ್ರಾದೌ ಖಾದಿರವೃಕ್ಷಂ ವಿಧತ್ತೇ—

ಈ ಯೂಪವನ್ನು ನಾನಾವಿಧ ವೃಕ್ಷಗಳಿಂದ ಮಾಡುವ ರೂಢಿ ಇರುವುದು. ಇಂತಹ ವೃಕ್ಷದಿಂದ ಮಾಡಿದರೆ ಇಂತಹ
ಫಲಪ್ರಾಪ್ತಿಯೆಂದು ನಿಯಮವಿರುವುದು. ಈ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ—ಯೂಪ್ಯಾ ವೃಕ್ಷಾಃ ಪಲಾಶಖದಿರಬಿಲ್ವರೌಹಿತತಾಃ |
ಪಾಲಾಶಂ ತೇಜಸ್ಕಾಮೋ ಯಜ್ಞಕಾಮೋ ವಾ ಖಾದಿರಂ ಸ್ವರ್ಗಕಾಮೋ ವೀರ್ಯಕಾಮೋ ವಾ ಬೈಲ್ವ-
ಮನ್ನಾದ್ಯಕಾಮೋ ಬ್ರಹ್ಮವರ್ಚಸಕಾಮೋ ವಾ ತಾಹೀತಕಂ ಪ್ರಜಾಕಾಮಶ್ಚಕ್ಷುಷ್ಯಾಮೋ ವಾ (ಆಪ. ಶ್ರೌ.
ಸೂ. ೭-೧-೧೫, ೧೬) ಎಂದ ಆಪಸ್ತಂಬಶ್ರೌತಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವುದು ಎಂದರೆ ಯೂಪಸ್ತಂಭವನ್ನು ಮಾಡುವುದಕ್ಕೆ ಪಲಾಶ,
ಖದಿರ, ಬಿಲ್ವ ರೌಹಿತಕ ಎಂಬ ನಾಲ್ಕುಜಾತಿಯ ವೃಕ್ಷಗಳು ಪ್ರಶಸ್ತವಾಗಿರುವವು. ಯಜ್ಞಮಾಡುವ ಯಜಮಾನನು ತನ್ನ
ಯಜ್ಞವು ನಾಂಗವಾಗಿ ನೆರವೇರಿ ತನಗೆ ತಾನು ತೇಜಸ್ವಿಯಾಗಬೇಕೆಂದು ಬಯಸಿದರೆ ಪಲಾಶವೃಕ್ಷದಿಂದ ಮಾಡಿದ ಯೂಪ
ವನ್ನು ಉಪಯೋಗಿಸಬೇಕು. ಹಾಗೆಯೇ ಸ್ವರ್ಗವನ್ನೂ ವೀರ್ಯ(ಬಲ)ವನ್ನೂ ಆಪೇಕ್ಷಿಸುವವನು ಖಾದಿರವೃಕ್ಷನಿರ್ಮಿತವಾದ
ಯೂಪವನ್ನೂ, ಅನ್ನಾದ್ಯಾಹಾರವನ್ನೂ (ಪುಷ್ಟಿಯನ್ನೂ) ಬ್ರಹ್ಮವರ್ಚಸನ್ನೂ ಬಯಸುವವನು ಬಿಲ್ವವೃಕ್ಷನಿರ್ಮಿತವಾದ
ಯೂಪವನ್ನೂ ಪ್ರಜಾಸಂತತಿಯನ್ನೂ ಒಳ್ಳೆಯ ದೃಷ್ಟಿಯನ್ನೂ ಆಪೇಕ್ಷಿಸುವವನು ರೌಹಿತಕೇವೃಕ್ಷನಿರ್ಮಿತವಾದ ಯೂಪ
ವನ್ನೂ ಉಪಯೋಗಿಸಬೇಕೆಂದಿದೆ. ಅದನ್ನೇ ಇಲ್ಲಿಯೂ ಹೇಳಿದೆ—ಸ್ವರ್ಗವನ್ನು ಬಯಸುವ ಪುರುಷನು ಖಾದಿರವೃಕ್ಷನಿರ್ಮಿತ

ವಾದ ಯೂಪವನ್ನು ಉಪಯೋಗಿಸಬೇಕು. ಏಕೆಂದರೆ ಹಿಂದೆ ದೇವತೆಗಳು ಖಾದಿರವೃಕ್ಷದ ಯೂಪವನ್ನು ಉಪಯೋಗಿಸಿ ಯಜ್ಞಮಾಡಿ ಸ್ವರ್ಗಲೋಕವನ್ನು ಪಡೆದರು. ಆದ್ದರಿಂದ ಈಗಲೂ ಖಾದಿರವೃಕ್ಷನಿರ್ಮಿತಯೂಪದಿಂದ ಯಜ್ಞಮಾಡುವ ಯಜಮಾನನು ಯಜ್ಞದ ಫಲವಾಗಿ ಸ್ವರ್ಗಲೋಕವನ್ನು ಪಡೆಯುವನು.

ಬೈಲ್ವಂ ಯೂಪಂ ಕುರ್ವೀತಾನ್ನಾದ್ಯಕಾನುಃ ಪುಷ್ಪಿಕಾನುಃ ಸಮಾಂ
ಸಮಾಂ ವೈ ಬಿಲ್ವೋ ಗೃಭೀತಸ್ತದನ್ನಾದ್ಯಸ್ಯ ರೂಪಮಾಮೂಲಾ
ಚ್ಛಾಖಾಭಿರನುಚಿತಸ್ತತ್ಪುಷ್ಪೇಃ ಪುಷ್ಯತಿ ಪ್ರಜಾಂ ಚ ಪಶೂಂಶ್ಚ
ಯ ಏವಂ ವಿದ್ವಾನ್ಬೈಲ್ವಂ ಯೂಪಂ ಕುರುತೇ ||

ಫಲದ್ವಯಾರ್ಥಂ ಬಿಲ್ವವೃಕ್ಷಂ ವಿಧತ್ತೇ—ಸಮಾಂ ಸಮಾಂ ತಸ್ಮಿಂಸ್ತಸ್ಮಿನ್ಸಂವತ್ಸರೇ
ಬಿಲ್ವವೃಕ್ಷೋ ಗೃಭೀತಃ ಫಲ್ಕೈರ್ಗೃಹೀತಃ, ತಚ್ಚ ಫಲಗ್ರಹಣಮದನಯೋಗ್ಯಸ್ಯಾನ್ನಸ್ಯ ರೂಪಂ ||
ಬಿಲ್ವಫಲಾನಿ ಭುಂಜಾನ್ಯರ್ಭಕ್ಷ್ಯಂತೇ || ಮೂಲಮಾರಭ್ಯ ಶಾಖಾಭಿರನುಕ್ರಮೇಣೋಪಚಿತೋ
ಬಿಲ್ವವೃಕ್ಷಸ್ತತ್ಪ್ರೋಪಚಯನಂ ಪುಷ್ಪೇಃ ಸ್ವರೂಪಂ ತಸ್ಮಾತ್ಫಲದ್ವಯಂ ಯುಕ್ತಂ || ಅಧ್ವ-
ಯೋರ್ವೇದನಂ ಪ್ರಶಂಸತಿ—

ಅನ್ನಾ ದ್ಯಾಹಾರವನ್ನೂ ಪುಷ್ಟಿಯನ್ನೂ ಆಪೇಕ್ಷಿಸುವವನು ಬಿಲ್ವವೃಕ್ಷದಿಂದ ಯೂಪವನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಬೇಕು. ಏಕೆಂದರೆ ಬಿಲ್ವವೃಕ್ಷವು ಪ್ರತಿವರ್ಷವೂ ಫಲವನ್ನು ಬಿಡುವುದು. ಬಿಲ್ವವೃಕ್ಷವು ಆಹಾರಕ್ಕೂ ಪುಷ್ಟಿಗೂ ಚಿಹ್ನೆ ಯಾಗಿರುವುದು. ಬೇರಿನಿಂದ ತುದಿಯವರೆಗೆ ಶಾಖೆಗಳೆಲ್ಲವೂ ಪ್ರತಿವರ್ಷವೂ ಅಭಿವೃದ್ಧಿಯನ್ನೈದುತ್ತಿರುವುದು, ಎಂದರೆ ದೊಡ್ಡದಾಗಿ ಬೆಳೆಯುತ್ತಿರುವುದು ಆದುದರಿಂದ ಈ ವೃಕ್ಷವು ಪುಷ್ಟಿಗೆ ಸಂಕೇತವಾಗಿರುವುದು. ಅದುದರಿಂದ ಈ ವಿಷಯವನ್ನು ಚೆನ್ನಾಗಿ ತಿಳಿದಿರುವ ಯಾವ ಮನುಷ್ಯನು ಬಿಲ್ವವೃಕ್ಷದಿಂದ ಯೂಪವನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಿ ಯಜ್ಞವನ್ನು ಮಾಡುವನೋ ಅವನ ಪ್ರಜೆಗಳೂ (ಮಕ್ಕಳು ಮುಂತಾದವರು) ಪಶುಗಳೂ ಪುಷ್ಟಿಯಿಂದ ಯುಕ್ತವಾಗಿರುವವು.

ಯದೇವ ಬೈಲ್ವಾಂಚಿ ಬಿಲ್ವಂ ಜ್ಯೋತಿರಿತಿ ವಾ ಆಚಕ್ಷತೇ ಜ್ಯೋತಿಃ
ಸ್ವೇಷು ಭವತಿ ಶ್ರೇಷ್ಠಃ ಸ್ವಾನಾಂ ಭವತಿ ಯ ಏವಂ ವೇದ |

ಲೋಕಪ್ರಸಿಧ್ಯಾ ಬಿಲ್ವಸ್ಯ ಪ್ರಶಸ್ತತಾಂ ದ್ರಢಯತಿ—ಅತ್ರ ಕಿಂಪದಮುಧ್ಯಾಹೃತ್ಯ
ಯೋಜನೀಯಂ || ಹೇಽಧ್ವಯೋ ಕಿಮತ್ರ ಬೈಲ್ವಂ ಯೂಪಂ ಕೃತವಾನಸಿ ತತ್ಸಮ್ಯಗ್ಭವತಾ
ಕೃತಂ || ಬಿಲ್ವವೃಕ್ಷಸ್ವರೂಪಂ ವೃಕ್ಷಮುಧ್ಯೇ ಶ್ರೀವೃಕ್ಷನಾಮಕತ್ವೇನ ಲಕ್ಷ್ಮೀಸ್ವರೂಪತ್ವಾತ್ಪೂಜ್ಯ-
ತ್ವೇನ ಜ್ಯೋತಿರ್ಭವತಿ || ಪುನಿತ್ತು ಪ್ರಶಂಸಾದ್ಯೋತಕಧ್ವನ್ಯಭಿನಯಾರ್ಥಾ || ಯದೇವ
ಯಸ್ಮಾದೇವ ಕಾರಣಾದ್ಭ್ರಹ್ಮವಾದಿನ ಏವಮಾಚಕ್ಷತೇ ತಸ್ಮಾತ್ಬೈಲ್ವೋ ಯೂಪೋತಿಪ್ರ-
ಶಸ್ತ ಇತ್ಯರ್ಥಃ || ಏತದ್ವೇದನಂ ಪ್ರಶಂಸತಿ—ಸ್ವೇಷು ಜ್ಞಾತಿಷು ಜ್ಯೋತಿಶ್ವೇಜಸ್ವೀ ಶ್ರೇಷ್ಠಃ
ಕೃತವೃತ್ತಸಂಪನ್ನಃ ||

ಈ ಬಿಲ್ವವೃಕ್ಷಗಳಲ್ಲಿ ಶ್ರೀವೃಕ್ಷ ಅಥವಾ ಜ್ಯೋತಿರ್ವೃಕ್ಷ ಎಂದು ವಿಶೇಷಜಾತಿಯ ವೃಕ್ಷವಿರುವುದು. ಇಂತಹ ವೃಕ್ಷದಿಂದ ಯೂಪವನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಿ ಯಜ್ಞಮಾಡಿದಲ್ಲಿ ತೇಜಸ್ಸುಂಟಾಗುವುದು. ಈ ವಿಷಯವನ್ನು ತಿಳಿದ ಯಜಮಾನನು ಈ ವೃಕ್ಷವಿಶೇಷದಿಂದ ಯೂಪವನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಿ ಯಜ್ಞಮಾಡಿದಲ್ಲಿ ಅವನು ತೇಜಸ್ವಿಯೂ ಸ್ವಜನರಲ್ಲಿ ಶ್ರೇಷ್ಠನೂ (ಗಣ್ಯನೂ) ಆಗುವನು.

ಪಾಲಾಶಂ ಯೂಪಂ ಕುರ್ವೀತ ತೇಜಸ್ಕಾಮೋ ಬ್ರಹ್ಮವರ್ಚಸಕಾ-
ಮಸ್ತೇಜೋ ವೈ ಬ್ರಹ್ಮವರ್ಚಸಂ ವನಸ್ಪತೀನಾಂ ಪಲಾಶಃ
ತೇಜಸ್ವೀ ಬ್ರಹ್ಮವರ್ಚಸೀ ಭವತಿ ಯ ಏವಂ ವಿದ್ವಾನ್ಪಾಲಾಶಂ
ಯೂಪಂ ಕುರುತೇ ಯದೇವ ಪಾಲಾಶಾಂ ಸರ್ವೇಷಾಂ ನಾ
ಏಷ ವನಸ್ಪತೀನಾಂ ಯೋನಿಯತ್ಪಲಾಶಸ್ತಸ್ಮಾತ್ಪಲಾಶಸ್ಯೈವ
ಪಲಾಶೇನಾಚಕ್ಷತೇನುಷ್ಯ ಪಲಾಶನುನುಷ್ಯ ಪಲಾಶಮಿತಿ |
ಸರ್ವೇಷಾಂ ಹಾಸ್ಯ ವನಸ್ಪತೀನಾಂ ಕಾನು ಉಪಾಪ್ತೋ ಭವತಿ
ಯ ಏವಂ ವೇದ ||

ಪುನಃ ಫಲದ್ವಯಾಯ ವೃಕ್ಷಾಂತರಂ ವಿಧತ್ತೇ—ತೇಜಃ ಶರೀರಕಾಂತಿಃ || ಬ್ರಹ್ಮವ-
ರ್ಚಸಂ ಶ್ರುತಾಧ್ಯಯನಸಂಪತ್ತಿಃ | ಪುಷ್ಪಾಣಾಮುತಿರಿಕ್ತತ್ವೇನ ಪಲಾಶಸ್ಯ ತೇಜಸ್ತ್ವಂ ಪರಬ್ರ-
ಹ್ಮಶ್ರವಣಾದ್ಬ್ರಹ್ಮವರ್ಚಸತ್ವಂ || ತಥಾ ಚ ಶಾಖಾಂತರೇ ಶ್ರುತಾಯತೇ—‘ ದೇವಾ ವೈ ಬ್ರಹ್ಮ-
ನ್ನವಂದತ ತತ್ಪರ್ಣ ಉಪಾಶ್ಯಣೋತ್ ’ ಇತಿ || ಅಧ್ವರ್ಯೋ ಕಿಂ ಪಲಾಶಂ ಯೂಪಂ ಕೃತವಾ-
ನಸಿ ತತ್ಸಮ್ಯಕ್ಕೃತಮಿತಿ ಪ್ರಶಂಸಾರ್ಥಾ ಪ್ಲುತಿಃ || ಕಿಂಚ ಪಲಾಶಃ ಸರ್ವವನಸ್ಪತೀನಾಂ ಕಾರ-
ಣಭೂತಸ್ತಸ್ಮಾದ್ಯೋನಿತ್ವಾತ್ಪಲಾಶಾಖ್ಯಸ್ಯ ವೃಕ್ಷಸ್ಯೈವ ಸಂಬಂಧಿನಾ ಪಲಾಶಶಬ್ದೇನ ಸರ್ವ-
ವೃಕ್ಷಾಣಾಂ ಪತ್ರಮಾಚಕ್ಷತೇ ವ್ಯವಹರಂತಿ || ಅನುಷ್ಯ ನ್ಯಗ್ರೋಧಸ್ಯ ಪಲಾಶಂ ಪತ್ರನುನುಷ್ಯ
ಚೂತವೃಕ್ಷಸ್ಯ ಪಲಾಶಂ ಪತ್ರನೇವಂ ಸರ್ವವೃಕ್ಷಸಂಗ್ರಹಾರ್ಥಾ ವೀಕ್ಷಾ || ಪಲಾಶಶಬ್ದಃ
ಪುಲ್ಲಿಂಗೋವೃಕ್ಷವಿಶೇಷನಾಚೀ || ನಪುಂಸಕಲಿಂಗಃ || ‘ ಪಲಾಶಃಕಿಂಶುಕಃ ಪರ್ಣಃ ’ ‘ ಪತ್ರಂ
ಪಲಾಶಂ ಛದನಂ ದಲಂ ಪರ್ಣಂ ಛದಃಪುರ್ವಾ ’ ಇತ್ಯಭಿಧಾನಕಾರೈರುಕ್ತತ್ವಾತ್ || ಯಸ್ಮಾ-
ತ್ಪ್ಲುತಿಪ್ರಯೋಗೋ ಯಸ್ಮಾಚ್ಚ ಸರ್ವವೃಕ್ಷಯೋನಿತ್ವಂ ತಸ್ಮಾತ್ಪಲಾಶಯೂಪಃ ಪ್ರಶಸ್ತ
ಇತ್ಯರ್ಥಃ || ವೇದನಂ ಪ್ರಶಂಸತಿ—

ತೇಜಸ್ಸನ್ನೂ ಬ್ರಹ್ಮವರ್ಚಸ್ಸನ್ನೂ ಆಪೇಕ್ಷಿಸುವವನು ಪಾಲಾಶ (ಮುತ್ತುಗ) ವೃಕ್ಷದಿಂದ ಯೂಪವನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಿ
ಯಜ್ಞಮಾಡಬೇಕು. ತೇಜಸ್ಸೆಂದರೆ ಶರೀರಕಾಂತಿಯು, ಬ್ರಹ್ಮವರ್ಚಸ್ಸೆಂದರೆ ಶ್ರುತಾಧ್ಯಯನಾದಿಗಳಿಂದ ಆತ್ಮವಿಕಾಸರೂಪ
ವಾದ ಮುಖದ ತೇಜಸ್ಸು. ಪಲಾಶವೃಕ್ಷವು ವನಸ್ಪತಿಗಳಿಗೆಲ್ಲಾ ಕಾರಣಭೂತವಾದುದೂ, ವನಸ್ಪತಿಗಳೆಲ್ಲಾ ತೇಜೋ
ಯುಕ್ತವೂ ಬ್ರಹ್ಮವರ್ಚಸ್ಸಿನಿಂದ ಕೂಡಿರುವುದೂ ಆಗಿರುವುದು. ಈ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ—ದೇವಾ ವೈ ಬ್ರಹ್ಮನ್ನವಂದತ
ತತ್ಪರ್ಣ ಉಪಾಶ್ಯಣೋತ್ (ತೈ. ಸಂ. ೩-೫-೭-೨) ಎಂಬ ಶ್ರೈತ್ತೀರಿಯಸಂಹಿತಾ ವಾಕ್ಯವೂ, ದೇವಾನಾಂ ಬ್ರಹ್ಮನಾದಂ

ಹದತಾಂ ಯತ್ | ಉಪಾತ್ಯತೋಃ ಸುಶ್ರವಾ ವೈ ಶ್ರುತೋಽಸಿ | ತತೋ ಮಾ ಮಾನಿತತು ಬ್ರಹ್ಮವರ್ಚಸಂ |
ತತ್ಸಂಭರಗ್ನೋ ಸ್ತದವರುಂಧೀಯ ಸಾಕ್ಷಾತ್ (ತೈ. ಬ್ರಾ. ೧-೨-೧-೬) ಎಂಬ ತೈತ್ತಿರೀಯ ಬ್ರಾಹ್ಮಣವಾಕ್ಯವೂ ಇದನ್ನು
ಸಮರ್ಥಿಸುವವು. ಅದುದರಿಂದ ಈ ವಿಷಯವನ್ನು ತಿಳಿದುಕೊಂಡ ಯಾವ ಪುರುಷನು ಪಲಾಶವೃಕ್ಷದಿಂದ ಮಾಡಿದ ಯೂಪ
ವನ್ನು ಉಪಯೋಗಿಸಿ ಯಜ್ಞ ಮಾಡಿದಲ್ಲಿ ಅವನು ತೇಜೋಯುಕ್ತನೂ ಬ್ರಹ್ಮವರ್ಚಸ್ವಿಯೂ ಆಗುವನು.

English Translation

(Erecting of the sacrificial post)

The Gods, went up to the celestial world by means of this sacrifice. They were afraid that Men and Rishis after having seen their sacrifice (by means of which they ascended to heaven) might come after (they had gone), and inquire (whether they could not obtain some sacrificial knowledge). They debarred them (from obtaining such a knowledge) by means of the Yupa, i.e. the sacrificial post. Thence the Yupa is called so (from Yoyupayan, they debarred). The gods when going up to the celestial world, struck the Yupa in (the earth), turning its points downwards. There upon Men and Rishis came to the spot where the gods had performed their sacrifice, thinking that they might obtain some information (about the sacrifice). They found only the Yupa struck in the earth with its point turned downwards. They learnt that the gods had by this means (i.e. by having struck in the earth the Yupa) precluded the sacrificial secret (from being known). They dug the Yupa out, and turned its points upwards, whereupon they got aware of the sacrifice and beheld (consequently) the celestial world. That is the reason, that the Yupa is erected with its point turned upwards. (it is done) in order to get aware of the sacrifice, and to behold the celestial world.

This Yupa is a weapon. Its point must have eight edges, For a weapon (or iron club) has eight edges. Whenever he strikes with it an enemy or adversary, he kills him. (This weapon serves) to put down him (every one) who is to be put down by him (the sacrificer). The Yupa is a weapon which stands erected (being ready) to slay an enemy. Thence an enemy (of the sacrificer) who might be present (at the sacrifice) comes off ill after having seen the Yupa of such or such one.

He who desires heaven, ought to make his Yupa of Khadira wood. For the gods conquered the celestial world by means of a Yupa made of Khadira wood. In the same way the sacrificer conquers the celestial world by means of a Yupa, made of Khadira wood.

He who desires food, and wishes to grow fat ought to make his Yupa of Bilva wood. For the Bilva tree bears fruits every year; it is the symol of fertility; for it increases (every year) in size from the roots up to the branches, therefore it is a symol of fatness. He who having such a knowledge makes his Yupa of Bilva wood, makes fat his children and cattle.

As regards the Yupa made of Bilva wood (it is further to be remarked) that they call "light" bilva. He who has such a knowledge becomes a light among his own people, the most distinguished among his own people.

He who desires beauty and sacred knowledge ought to make his Yupa of Pala'sa wood. For the Palasa is among the trees beauty and sacred knowledge. He who, having such a knowledge makes his Yupa of Palas'a wood becomes beautiful and acquires sacred knowledge.

As regards the Yupa made of Palas'a wood (there is further to be remarked), that the Palas'a is the womb of all trees. Thence they speak on account of the palas'am (foliage) of the Palas'a tree, of the palas'am (foliage) of this or that tree (i.e. they call the foliage of every tree palas'am). He who has such a knowledge obtains (the gratification of) any desire, he might have regarding all trees (i.e. he obtains from all trees any thing he might wish for).

ಇತಿ ಶ್ರೀಮತ್ಸಾಂಖ್ಯಾಚಾರ್ಯನಿರಚಿತೇ ಮಾಧವೀಯೇ ನೇದಾರ್ಥಪ್ರಕಾಶ

ಐತರೇಯಬ್ರಾಹ್ಮಣಭಾಷ್ಯೇ ಸ್ವಾಧ್ಯಾಯಸ್ಯ ಪ್ರಥಮಃ ಖಂಡಃ

ಇಲ್ಲಿಗೆ ಐತರೇಯಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿ ಆರನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ ನೊದಲನೆಯ ಖಂಡವು
ಸಮಾಪ್ತವಾದುದು.

ಅಥ ಷಷ್ಠೋಧ್ಯಾಯೇ ದ್ವಿತೀಯಃ ಖಂಡಃ

ಆರನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ ಎರಡನೆಯ ಖಂಡವು

[ಯೂಪವನ್ನು ಅಜ್ಞದಿಂದ ಲೇಪನಮಾಡುವ ಸಂಸ್ಕಾರವಿಶೇಷವು]

ಯೂಪವನ್ನು ಫೃತ (ತುಪ್ಪ)ದಿಂದ ಸವರಿ ಮಂತ್ರಪೂರ್ವಕವಾಗಿ ಕೆಲವು ಸಂಸ್ಕಾರಗಳನ್ನು ಮಾಡುವರು. ಈ ಕ್ರಮವು ಈರಿತಿ ವಿವರಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿರುವುದು.

ಅಂಜೋ ಯೂಪಮನುಬ್ರೂಹೀತ್ಯಾಹಾಧ್ವಯುಃ |

ಯೂಪಂ ವಿಧಾಯ ತಸ್ಯಾಂಜನಾದಿಮಂತ್ರಾನ್ವಿಧಾತುಂ ಆದೌ ಹೈಷಂ ವಿಧತ್ತೇ—
ಯೂಪಮಂಜೋ ಯೂಪಸ್ಯ ಘೃತೇನ ಅಂಜನಂ ಕುರ್ನೋ ಹೇ ಹೋತಸ್ತದನುರೂಪಾ-
ವೃಚಂ ಬ್ರೂಹೀತ್ಯೇವಮಧ್ವಯುಃ ಹೈಷಂ ಬ್ರೂಯಾತ್ || ಸ ಚ ಹೈಷೋ ವಿಕಲ್ಪೇನಾ-
ಪಸ್ತಂಭೇನ ದರ್ಶಿತಃ—‘ಯೂಪಾಯಾಜ್ಯಮಾನಾಯಾನುಬ್ರೂಹೀತಿ ಸಂಪ್ರೇಷ್ಯತಿ, ಅಜ್ಯ-
ಮಾನಾಯಾನುಬ್ರೂಹೀತಿ, ಅಂಜೋ ಯೂಪಮನುಬ್ರೂಹೀತಿ ವಾ’ ಇತಿ || ಏವಮಧ್ವ-
ಯುಃ ಪ್ರೇಷಿತೋ ಹೋತಾಂಜನಕಾಲೇ ವಕ್ಷ್ಯಮಾಣಾ ಋಚೋಽನುಬ್ರೂಯಾತ್ ||
ಅಂಜನಂ ತ್ವಾಪಸ್ತಂಭೇನ ದರ್ಶಿತಂ—‘ಅಥೈನಮಸಂಸ್ಕೃತೇನಾಜ್ಞೇನ ಯಜಮಾನೋಽಗ್ರತಃ
ತಕಲೇನಾನಕ್ತ್ವೈಂದ್ರಮಸೀತಿ ಚಷಾಲಮುಕ್ತಾ ಸುಪಿಪ್ಪಲಾಭ್ಯಸ್ತೌಷಧೀಭ್ಯಃ ಇತಿ ಪ್ರತಿ
ಮುಚ್ಯ ದೇವಸ್ತಾಃ ಸವಿತಾ ಮಧ್ವಾನಕ್ತ್ವಿತಿ ಸ್ತುನೇಣ ಸಂತತಮವಿಚ್ಛಿಂದನ್ನಗ್ನಿಷ್ಣಾಮತ್ರಿಮ-
ನಕ್ತ್ವಿ’ ಇತಿ ||

ಯೂಪಕ್ಕೆ ಘೃತಾಂಜನವೆಂಬ ಸಂಸ್ಕಾರಮಾಡುವಾಗ ಅಧ್ವಯುಃವೆಂಬ ಮತ್ತಿಜನು ಹೋತೃವನ್ನು ದ್ವೇಶಿಸಿ ಎಲೈ
ಹೋತೃವೇ, ಈಗ ನಾವು ಯೂಪವನ್ನು ಘೃತದಿಂದ ಲೇಪನಮಾಡೋಣ. ಅದಕ್ಕಾಗಿ ಯೂಪಾಭ್ಯಂಜನಮಂತ್ರವನ್ನು ಪಠಿಸು
ಎಂದು ಸ್ತೌಷಮಂತ್ರವನ್ನು ಹೇಳುವನು. ಈ ವಿಷಯವು ಅಪಸ್ತಂಬಶ್ರೌತಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ - ಯೂಪಾಯಾಜ್ಯಮಾನಾಯಾ-
ನುಬ್ರೂಹೀತಿ ಸಂಪ್ರೇಷ್ಯತ್ಯಜ್ಯಮಾನಾಯಾನುಬ್ರೂ ಹ್ಯಂಜೋ ಯೂಪಮನುಬ್ರೂಹೀತಿ ವಾ (ಆಪ. ಶ್ರೌ.
ಸೂ. ೭-೧೦-೧) ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ವಿವೃತವಾಗಿರುವುದು. ಮತ್ತು ಅಂಜನ (ಲೇಪನ) ಮಾಡುವ ಕ್ರಮವನ್ನೂ—ಅಥೈನ-
ಮಸಂಸ್ಕೃತೇನಾಜ್ಞೇನ ಯಜಮಾನೋಽಗ್ರತಃ ತಕಲೇನಾನಕ್ತ್ವಿ ಐಂದ್ರಮಸೀತಿ ಚಷಾಲಮುಕ್ತಾ ಸುಪಿಪ್ಪ-
ಲಾಭ್ಯಸ್ತೌಷಧೀಭ್ಯಃ ಇತಿ ಪ್ರತಿಮುಚ್ಯ ದೇವಸ್ತಾಃ ಸವಿತಾ ಮಧ್ವಾನಕ್ತ್ವಿತಿ ಸ್ತುನೇಣ ಸಂತತಮವಿಚ್ಛಿಂದ-
ನ್ನಗ್ನಿಷ್ಣಾಮತ್ರಿಮನಕ್ತ್ವಿ (ಆಪ. ಶ್ರೌ. ಸೂ. ೭-೧೦-೨,೩) ಎಂದು ಅಲ್ಲಿಯೇ ಹೇಳಿರುವುದು. ಈರಿತಿ ಅಧ್ವಯುಃವು
ಸ್ತೌಷಮಂತ್ರದಿಂದ ನಿರ್ದೇಶಿಸಿದ ಕೂಡಲೇ ಹೋತೃವು ಅಜ್ಞಲೇಪನಕ್ಕೆನುಸಾರವಾದ ಮಂತ್ರವನ್ನು ಪಠಿಸುವನು.

ಅಂಜಂತಿ ತ್ವಾಮಧ್ವರೇ ದೇವಯಂತ ಇತ್ಯನ್ವಾಹ ಅಧ್ವರೇ ಹೈನಂ
ದೇವಯಂತೋಽಂಜಂತಿ ವನಸ್ಪತೇ ಮಧುನಾ ದೈವೈನೇತ್ಯೇ-
ತದ್ವೈ ಮಧು ದೈವ್ಯಂ ಯದಾಜ್ಯಂ | ಯದೂರ್ಧ್ವಸ್ತಿಷ್ಠಾ
ದ್ರವಿಣೇಹ ಧತ್ತಾದ್ಯದ್ವಾಕ್ಷಯೋ ಮಾತುರಸ್ಯಾ ಉಪಸ್ಥ ಇತಿ
ಯದಿ ಚ-ತಿಷ್ಠಾಸಿ ಯದಿ ಚ ಶಯಾಸೈ ದ್ರವಿಣಮೇವಾಸ್ಮಾಸು
ಧತ್ತಾದಿತ್ಯೇನ ತದಾಹ ||

ಏತಸ್ಮಿನ್ನಂಜನಕಾಲೇಽನುವಚನೀಯಾಮ್ಯಚಂ ವಿಧತ್ತೆ—ಹೇ ಯೂಪ ತ್ವಾಂ ದೇವ-
ಯಂತೋ ದೇವಾನ್ಪೂಜಯಿತುಮಿಚ್ಛಂತ ಋತ್ವಿಜೋಂಜಂತಿಘೃತೇನಾಹಂ ಕುರ್ವಂತಿ ||
ಏತತ್ಪದಾರ್ಥಸ್ಯ ಯಾಜ್ಞಿಕಪ್ರಸಿದ್ಧಿಂ ದರ್ಶಯತಿ—ದ್ವಿತೀಯಪಾದಮನೂದ್ಯ ವ್ಯಾಚಷ್ಟೇ—
ಹೇ ವನಸ್ಪತೇ ಯೂಪ ಮಧುರೇಣ ದೇವಯೋಗ್ಯೇನಾಽಽಜ್ಯೇನ ತ್ವಾಮಂಜಂತೀತಿ ಪೂರ್ವ-
ಪ್ರಾಸ್ತಯಃ ||

ದ್ವಿತೀಯಾರ್ಥಮನೂದ್ಯ ವ್ಯಾಚಷ್ಟೇ—ಹೇ ಯೂಪ ತ್ವಂ ಯದೂರ್ಧ್ವಾಗ್ರಃ ಸಂಸ್ತಿಷ್ಠಾ
ಅವಟೇ ಸ್ಥಿತೋಽಭವಃ || ಯದ್ವಾ ಜಗನ್ಮಾತುರಸ್ಯಾಃ ಪೃಥಿವ್ಯಾ ಉಪಸ್ಥ ಉಪರಿ ಕ್ಷಯೋ
ನಿವಾಸಸ್ತೇ ಶಯನಂ ಸ್ಯಾತ್ಸರ್ವಥಾಪೀಹ ಕರ್ಮಣಿ ದ್ರವಿಣಾ ಧನಾನ್ಯಸ್ಮದಪೇಕ್ಷಿತಾನಿ ಧತ್ತಾ-
ತ್ಸಂಪಾದಯತು || ಅಯಮುತ್ತರಾರ್ಥಸ್ಯಾಥೋ ಯದಿಚೇತ್ಯಾನಾ ಸ್ಪಷ್ಟೀಕೃತಃ ||

ಅನಂತರ ಹೋತೃವು ಘೃತಲೇಪನಕರ್ಮದಲ್ಲಿ ಮೊದಲನೆಯ ಮಂತ್ರವಾದ—

(1) ಅಂಜಂತಿ ತ್ವಾಮಧ್ವರೇ ದೇವಯಂತೋ ವನಸ್ಪತೇ ಮಧುನಾ ದೈವೈನ |

ಯದೂರ್ಧ್ವಸ್ತಿಷ್ಠಾ ದ್ರವಿಣೇಹ ಧತ್ತಾದ್ಯದ್ವಾಕ್ಷಯೋ ಮಾತುರಸ್ಯಾ ಉಪಸ್ಥೇ ||

(ಋ. ಸಂ. ೩-೮-೧)

ಎಂಬ ಋಕ್ವನ್ನು ಪಠಿಸುವನು. ಈ ಋಕ್ವಿನ ಮುಖ್ಯಾರ್ಥವು—ಎಲೈ! ಯೂಪವೇ, ದೇವತೆಗಳು ಯಜ್ಞಕ್ಕೆ ಆಗಮಿಸಿ
ಬೇಕೆಂದು ಇಚ್ಛಿಸುವ ಅಧ್ವರ್ಯು ಮೊದಲಾದ ಋತ್ವಿಜರು ನಿನಗೆ ದಿವ್ಯವಾದ ಘೃತವನ್ನು ಲೇಪಿಸುತ್ತಾರೆ. ಎಲೈ ಯೂಪವೇ,
ನೀನು ಉನ್ನತವಾಗಿ ನಿಂತಿರುವಾಗಲೂ, ನಿನಗೆ ಮಾತೃಸ್ವರೂಪಳಾದ ಭೂಮಿಯಮೇಲೆ ನೀನು ಬಿದ್ದಿರುವಾಗಲೂ ನಮಗೆ
ಧನಾದಿಗಳನ್ನು ಅನುಗ್ರಹಿಸು-ಎಂದಿರುವುದು.

ಉಚ್ಛ್ರಯಸ್ವ ವನಸ್ಪತ ಇತ್ಯುಚ್ಛ್ರಯಮಾಣಾಯಾಭಿರೂಪಾ
ಯದ್ಯಜ್ಞೇಽಭಿರೂಪಂ ತತ್ಸನ್ಮದ್ಧಂ ವಷ್ಕಸ್ಪೃಥಿವ್ಯಾ ಅಧೀತ್ಯೇ-
ತದ್ವೈ ವಷ್ಕ ಪೃಥಿವ್ಯೈ ಯತ್ರ ಯೂಪಮುನ್ಮಿನ್ದಂತಿ ಸುಮತೀ
ಮಾಯಮಾನೋ ವರ್ಚೋಧಾ ಯಜ್ಞವಾಹಸ ಇತ್ಯಾತಿಷ್ಠ-
ಮಾಶಾಸ್ತೇ ||

ವ್ವಿತೀಯಾನ್ಯುಚಂ ವಿಧತ್ತೇ—ಹೇವನಸ್ತತೇ ತ್ವಮುಚ್ಛ್ರಯಸ್ವ ಶಯನಂ ಪರಿತ್ಯ-
ಜ್ಞೋಚ್ಛ್ರತೋ ಭವ || ಉಚ್ಛ್ರಯಸ್ವೇತ್ಯುಕ್ತತ್ವಾದುಚ್ಛ್ರಯಮಾಕಾಯಂ ಯೂಪಾಯೇ-
ಯಮ್ನುಗಭಿರೂಪಾ || ತದೇತದುಚ್ಛ್ರಯಣಮಾಪಸ್ತಂಜೇನ ದರ್ಶಿತಂ—‘ಯೂಪಾಯೋ-
ಚ್ಛ್ರಯಮಾಕಾಯಾನುಬ್ರೂಹೀತಿ ಸಂಪ್ರೇಷ್ಯತು ಚ್ಛ್ರಯಮಾಕಾಯಾನುಬ್ರೂಹೀತಿ
ಪೋದ್ಧಿವಗ್ನ್ಯುಭಾನಾಂತರಿಕ್ಷಂ ಪೃಣೇತ್ಯುಚ್ಛ್ರಯತಿ’ ಇತಿ || ಅಸ್ಯಾ ಋಚೋ ದ್ವಿತೀಯಂ
ಪಾದಮನೂದ್ಯ ವ್ಯಾಚಷ್ಟೇ—ಪೃಥಿವ್ಯಾಃ ಸಂಬಂಧಿನಿ ವರ್ಷನ್ಮರೀರವತ್ಪ್ರಧಾನಭೂತೇಃ ಸ್ಥಿ-
ನ್ನೇತೇಃ ಧ್ಯುಪಯುಚ್ಛ್ರಯಸ್ವೇತಿ ಪೂರ್ವತ್ರಾನ್ವಯಃ || ಋತ್ವಿಜೋ ಯತ್ರ ನೇದಿತತ್ಪೂರ್ವ-
ದೇಶಯೋರಂತರಾಲೇ ಯೂಪಮುನ್ಮಿನ್ವನ್ಮೂರ್ಧ್ವತಯಾ ನಿಖನಂತಿ ಸೋಮಯಂದೇಶಃ
ಪೃಥಿವ್ಯಾ ವರ್ಷೇತಿ || ಮಂತ್ರೇ ತ್ವತೀಯಂ ಪಾದಮನೂದ್ಯ ವ್ಯಾಚಷ್ಟೇ—ಸಮಿತೀ ಸುಮಿತ್ಯಾ-
ಶೋಭನೇನ ಪ್ರಕ್ಷೇಪೇಣ ಸ್ಥಾಪನೇನ ಮೀಯಮಾನಃ ಸ್ಯಾಪ್ಯಮಾನೋ ಯಜ್ಞವಾಹಸೇ
ಯಜ್ಞನಿರ್ವಾಹಕಾಯ ಯಜಮಾನಾಯ ವರ್ಚೋಧಾ ವರ್ಚಸಾಂ ದೀಪ್ತಾನಾಂ ಧಾತಾ
ಸಂಪಾದಯಿತಾ ತೇನ ಯೂಪೋ ವಿಶೇಷ್ಯತೇ | ವರ್ಚೋಧಾ ಇತ್ಯೇತದಾಶೀಃ ಪ್ರಾರ್ಥನಾ ||

ಅನಂತರ ಹೋತೃವು ಈ ಕರ್ಮದಲ್ಲಿ ಎರಡನೆಯ ಋಕ್ಕಾದ—

(2) ಉಚ್ಛ್ರಯಸ್ವ ವನಸ್ತತೇ ವರ್ಷನ್ ಪೃಥಿವ್ಯಾ ಅಧಿ |

ಸುಮಿತೀ ಮೀಯಮಾನೋ ವರ್ಚೋಧಾ ಯಜ್ಞವಾಹಸೇ ||

(ಋ. ಸಂ. ೩-೮-೩)

ಎಂಬ ಮಂತ್ರವನ್ನು ಪಠಿಸುವನು. ಈ ಋಕ್ಕು ಯೂಪವನ್ನು ನೆಡುವಾಗ ಪರಿಸರ್ವೇಕಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಆ ಕಾರ್ಯಕ್ಕೆ
(ಆ ಸಂದರ್ಭಕ್ಕೆ) ಅನುಸಾರವಾಗಿರುವುದು. ಇದರ ಅರ್ಥವು—ಎಲೈ ಯೂಪವೇ, ಭೂಮಿಯಮೇಲೆ ಎದ್ದು ನಿಲ್ಲು, ಇದು
ಫರಗೂ ನೀನು ಭೂಮಿಯಮೇಲೆ ಮಲಗಿದ್ದೆಯಷ್ಟೆ. ಈಗ ನೀನು ಮೇಲೆ ಎದ್ದು ನಿಂತು ಯಜ್ಞವು ಮುಂದುವರೆಯುವಂತೆ
ಮಾಡಿ ನಮಗೆ ವರ್ಚಸ್ಸನ್ನೂ ಅನುಗ್ರಹಿಸು ಎಂದಿರುವುದು. ಈ ಋಕ್ಕಿನ ಪ್ರಥಮವಾದದಲ್ಲಿ ಉಚ್ಛ್ರಯಸ್ವ—ಎದ್ದು ನಿಲ್ಲು
ಎಂಬ ಶಬ್ದವಿರುವುದರಿಂದ ಈ ಋಕ್ಕನ್ನು ಯೂಪವನ್ನು ನೆಡುವಾಗ ಪಠಿಸುವುದು ಸಮಯೋಚಿತವಾಗಿರುವುದು. ಇಂತಹ
ಸಮಯೋಚಿತವಾದ ಅರ್ಥವುಳ್ಳ ಮಂತ್ರಪಠನದಿಂದ ಯಜ್ಞವು ಚೆನ್ನಾಗಿ ನೆರವೇರುವುದು. ಎರಡನೇ ಪಾದದಲ್ಲಿರುವ ಪೃಥಿವ್ಯಾ-
ಅಧಿ ಎಂಬ ಶಬ್ದಗಳು—ಇದುವರೆಗೆ ನೆಡದ ಭೂಮಿಯ ಮೇಲೆ ಅಡ್ಡಲಾಗಿ ಬಿದ್ದಿದ್ದ ಯೂಪದ ಸ್ಥಿತಿಯನ್ನು ಸೂಚಿಸುವವು. ಈ
ಋಕ್ಕಿನ ಉತ್ತರಾರ್ಧದಲ್ಲಿರುವ—ಸುಮಿತೀಮೀಯಮಾನೋ ವರ್ಚೋಧಾ ಯಜ್ಞವಾಹಸೇ ಎಂಬ ವಾಕ್ಯವು—ಎಲೈ
ಯೂಪವೇ, ಶಾಸ್ತ್ರವಿಧಿಗನುಸಾರವಾದ ಆಳತೆಗೆ ಕತ್ತರಿಸಲ್ಪಟ್ಟ ನೀನು ಯಜ್ಞಮಾಡುವ ಯಜಮಾನನಿಗೆ ವರ್ಚಸ್ಸನ್ನನುಗ್ರಹಿಸು
ಎಂಬ ಶ್ರೇಯಃಪ್ರಾರ್ಥನೆಯನ್ನು ಸೂಚಿಸುವುದಾಗಿದೆ.

ಸಮಿದ್ಧಸ್ಯ ಶ್ರಯಮಾಣಃ ಪುರಸ್ತಾದಿತಿ ಸಮಿದ್ಧಸ್ಯ ಹ್ಯೇಷ ಏತತ್ಪುರ-

ಸ್ತಾಚ್ಛ್ರಯತೇ ಬ್ರಹ್ಮ ವನ್ವಾನೋ ಅಜರಂ ಸುವೀರಮಿತ್ಯಾ-

ಶಿಷಮೇವಾಶಾಸ್ತೇ ಆರೇ ಅಸ್ತದಮತಿಂ ಬಾಧಮಾನ ಇತ್ಯಶ-

ನಾಯಾ ವೈ ಪಾಪ್ಮಾನುತಿಸ್ತಾಮೇವ ತದಾರಾನ್ನುದತೇ

ಯಜ್ಞಾಚ್ಚ ಯಜಮಾನಾಚ್ಚ ಉಚ್ಛ್ರಯಸ್ವ ಮಹತೇ ಸೌಭ-
ಗಾಯೇತ್ಯಾತಿಷಮೇವಾಶಾಸ್ತೇ ||

ತೈತೀಯಾವ್ಯುಚಂ ವಿಧತ್ತೇ—ಅನ್ವಾಹೇತ್ಯನುವರ್ತತೇ || ಅಯಂ ಯೂಪಃ ಸಮಿದ್ಧಸ್ಯ
ಪ್ರದೀಪ್ತಸ್ಯಾಹವನೀಯಸ್ಯ ಪುರಸ್ತಾತ್ಪೂರ್ವಸ್ಯಾಂ ದಿಶಿ ಶ್ರಯಮಾಣ ಆಶ್ರಿತ್ಯ ವರ್ತಮಾನಃ ||
ಏತತ್ಪದಾರ್ಥಸ್ಯ ಯಾಜ್ಞಿಕಪ್ರಸಿದ್ಧಂ ದರ್ಶಯತಿ—ಅರ್ಥಮಂತರ್ವೇದ್ಯರ್ಥಂ ಬಹಿರ್ವೇದಿ
ಯೂಪಸ್ಥಾಪನಾದಾಹವನೀಯಪೂರ್ವದಿಗಾಶ್ರಯಣಂ || ದ್ವಿತೀಯಪಾದಮನೂದ್ಯವ್ಯಾ-
ಚಷ್ಟೇ—ಅಮತಿಬುರ್ಧಿಭ್ರಂಶಸ್ತಾಮಸ್ಮದ್ಯಜಮಾನರ್ಷಿಗೃಹ್ಯಃ ಆರೇ ದೂರೇ ಯಥಾ ಭವತಿ
ತಥಾ ಬಾಧಮಾನೋ ಯೂಪಃ || ಏತತ್ಪಾದಗತೇನಾಮತಿಶಬ್ದೇನ ಹೃದಾ ವಾ ಪಾಪಂ ವಾಙ್ಭಿ-
ಧೀಯತೇ || ತಯೋ ಬುರ್ಧಿಭ್ರಂಶಹೇತುತ್ವಾದಸ್ಮದಿತ್ಯನೇನ ಯಜ್ಞೋ ಯಜ್ಞಮಾನಶ್ಚ
ವಿವಕ್ಷಿತಃ || ತಾಭ್ಯಾಂ ದುರ್ಬುದ್ಧಿರ್ದೂರೇ ನಿರಾಶ್ರಿಯತೇ || ಚತುರ್ಥಪಾದಮನೂದ್ಯ
ವ್ಯಾಚಷ್ಟೇ—ಹೇ ವನಸ್ಪತೇ ಯಜಮಾನಸ್ಯಾಧಿಕಸೌಭಾಗ್ಯಸಿದ್ಧ್ಯರ್ಥಮುಚ್ಛ್ರಿತೋ ಭವ ||
ಅಸ್ಮಿನ್ನಾದ ಅಶೀರ್ವಿಸ್ವಷ್ಟಾ ||

ಬಳಿಕ ಹೋತ್ಯವು ಈ ಕರ್ಮದಲ್ಲಿ ಮೂರನೆಯ ಋಕ್ಕಾದ—

(೩) ಸಮಿದ್ಧಸ್ಯ ಶ್ರಯಮಾಣಃ ಪುರುಸ್ತಾತ್ ಬ್ರಹ್ಮ ವನ್ವಾನೋ ಅಜರಂ ಸುವೀರಂ |

ಆರೇ ಅಸ್ತದಮತಿಂ ಬಾಧಮಾನ ಉಚ್ಛ್ರಯಸ್ವ ಮಹತೇ ಸೌಭಗಾಯ ||

(ಋ. ಸಂ. ೩-೮-೨)

ಎಂಬ ಮಂತ್ರವನ್ನು ಪಠಿಸುವನು. ಇದರ ಅರ್ಥವು—ಇಲ್ಲಿ ಪ್ರಜ್ವಲಿಸುತ್ತಿರುವ ಅಗ್ನಿಯ ಮುಂದುಗಡೆ ಶೋಭಿಸುತ್ತಿರುವ
ನೀನು ಉತ್ತಮಪುತ್ರಾದಿಗಳನ್ನೂ, ನಾಶರಹಿತವಾದ ಅಮರಿಮಿತ ಶಕ್ತಿಯನ್ನೂ ಉಂಟುಮಾಡುವ ಈ ಯಜ್ಞಕರ್ಮವನ್ನು
ನೆರವೇರುವಂತೆ ಮಾಡು. ಎತ್ತರವಾಗಿ ನೆಟ್ಟಗೆ ನಿಂತು ನಮ್ಮ ಶತ್ರುಗಳನ್ನು ಓಡಿಸಿ ನಮಗೆ ಶುಭವನ್ನುಂಟುಮಾಡು ಎಂದಿರು-
ವುದು. ಈ ಋಕ್ಕಿನ ಪ್ರಥಮಪಾದದಲ್ಲಿರುವ ಸಮಿದ್ಧಸ್ಯ ಶ್ರಯಮಾಣಃ ಪುರುಸ್ತಾತ್ ಎಂಬ ಶಬ್ದಗಳು, ಯೂಪಸ್ತಂಭವು
ಯಜ್ಞವೇದಿಯಲ್ಲಿ ಆಗತಾನೇ ಹೊತ್ತಿಸಿ ಧಗಧಗನೆ ಉರಿಯುತ್ತಿರುವ ಅಗ್ನಿಯ ಮುಂದುಗಡೆ ಇರುವುದನ್ನು ಸೂಚಿಸುವುದು
ಎರಡನೆಯ ಪಾದದಲ್ಲಿರುವ ಬ್ರಹ್ಮ ವನ್ವಾನೋ ಅಜರಂ ಸುವೀರಂ ಎಂಬ ವಾಕ್ಯವು ಯಜಮಾನನಿಗೆ ಪುತ್ರಾದಿಸಂಪತ್ತನ್ನು
ಅವಿನಾಶಿಯಾದ ಮಂಗಳವನ್ನು ಕೋರುವುದಾಗಿರುವುದು. ಮೂರನೆಯ ಪಾದದಲ್ಲಿರುವ ಆರೇ ಅಸ್ತದಮತಿಂ ಬಾಧ-
ಮಾನಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದಗಳು ನಮ್ಮ ಶತ್ರುಗಳನ್ನು ದೂರ ಓಡಿಸಬೇಕೆಂಬ ಪ್ರಾರ್ಥನೆಯನ್ನು ಸೂಚಿಸುವುದು. ಇಲ್ಲಿ ಅಮತಿಂ
ಎಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಹಸಿವು ಎಂಬರ್ಥವನ್ನು ಭಾಷ್ಯಕಾರರು ಹೇಳಿರುವರು. (ಬ್ರಾಹ್ಮಣವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿರುವ) ಯಜ್ಞಾಚ್ಚ ಯಜ-
ಮಾನಾಚ್ಚ ಎಂಬ ಶಬ್ದಗಳೂ ನಾಲ್ಕನೆಯ ಪಾದದಲ್ಲಿರುವ ಮಹತೇ ಸೌಭಗಾಯ ಎಂಬ ಶಬ್ದಗಳೂ—ಯಜ್ಞ ನಡೆಯು-
ತ್ತಿರುವ ಸ್ಥಳದಲ್ಲಿ ಯಜಮಾನ ಮುಂತಾದವರಿಗೆ ಶತ್ರುಗಳ ಭಯವಿಲ್ಲದಂತೆ ಮಾಡಬೇಕೆಂಬ ಪ್ರಾರ್ಥನೆಯನ್ನು ಸೂಚಿಸುವವು.

ಊರ್ಧ್ವ ಊ ಸು ಣ ಊತಯೇ ತಿಷ್ಠಾ ದೇವೋ ನ ಸವಿತೇತಿ

ಯದ್ವೈ ದೇವಾನಾಂ ನೇತಿ ತದೇಷಾಮೋಮಿತಿ ತಿಷ್ಠ ದೇವ

ಇವ ಸವಿತೇತ್ಯೇವ ತದಾಹ, ಊರ್ಧ್ವೋ ವಾಜಸ್ಯ ಸನಿತೇತಿ
ವಾಜಸನಿಮೇವೈನಂ ತದ್ಧನಸಾಂ ಸನೋತಿ ಯದಂಜಿಭಿರ್ವಾ-
ಘದ್ಧಿರ್ವಿಹ್ವಯಾಮಹ ಇತಿ ಭಂದಾಂಸಿ ನಾ ಅಂಜಯೋ
ವಾಘತಸ್ತೈರೇತದ್ದೇವಾನ್ಯಜಮಾನಾ ವಿಹ್ವಯಂತೇ ಮಮ
ಯಜ್ಞಮಾಗಚ್ಛತ ಮಮ ಯಜ್ಞಮಿತಿ ಯದಿ ಹವಾ ಅಸಿ
ಬಹವ ಇವ ಯಜಂತೇಽಥ ಹಾಸ್ಯ ದೇವಾ ಯಜ್ಞಮೇವ
ಗಚ್ಛಂತಿ ಯತ್ರೈವಂ ವಿದ್ವಾನೇತಾನುನ್ವಾಹ |

ಚತುರ್ಥೀಮೃಚಂ ವಿಧತ್ತೇ-ಹೇ ಯೂಪ ನೋಽಸ್ಮಾಕಮೂತಯೇ ರಕ್ಷಣಾಯೋರ್ಧ್ವ
ಊರ್ಧ್ವಾಕಾರ ಏವ ಸುತಿಷ್ಠ ಸ್ಥಿತಿಂ ಕುರು | ತತ್ರ ದೃಷ್ಟಾಂತಃ ಸವಿತಾ ದೇವೋ ನ ಸೂರ್ಯೋ
ದೇವ ಇವ ಸ ಯಥಾಸ್ಯ ದೃಕ್ಷಣಾಯೋರ್ಧ್ವಸ್ಥಿತ್ವಾ ತದ್ವತ್ತ್ವಮಪೀತ್ಯರ್ಥಃ || ಏತತ್ಪೂರ್ವಾ-
ರ್ಥಗತಸ್ಯ ನಶಬ್ದಸ್ಯ ನಿಷೇಧಾರ್ಥತ್ವಂ ಪರಿತ್ಯಜ್ಯಾಂಗೀಕಾರವಾಚಿತ್ವಾತ್ತೇನಾಶ್ಲೋಪಮಾರ್ಥೋ
ವಿವಕ್ಷಿತ ಇತ್ಯೇತದ್ವರ್ತಯತಿ-ದೇವಾನಾಂ ದೇವಪ್ರತಿಸಾದಕಮಂತ್ರಾಣಾಂ ವರ್ಣವ್ಯತ್ಯಯೇನ
ವಾ ವೇದಾನಾಂ ಸಂಬಂಧಿ ನೇತಿ ಯತ್ಪದಮಸ್ತಿ ತದೇಷಾಂ ವೇದಾನಾಂ ಸಂಬಂಧಿನಿ ಪ್ರಯೋಗ
ಓಮಿತ್ಯೇತಸ್ಮಿನ್ನರ್ಥೇ ವರ್ತತೇ || ತಥಾ ಸತ್ಯಂಗೀಕಾರ್ಯಸ್ಯಾರ್ಥಸ್ಯ ವಿವಕ್ಷಿತತ್ವಾದಶ್ಲೋಪ-
ಮಾರ್ಥೇ ವಿವಕ್ಷಿತೇ ಸತಿ ತಿಷ್ಠ ದೇವ ಇವೇತ್ಯಾದಿವಾಕ್ಯಾರ್ಥೋ ಲಭ್ಯತೇ-ತೃತೀಯಪಾದ-
ಮನೂದ್ಯ ವ್ಯಾಚ್ಛೇ ಯದ್ಯಸ್ಮಾತ್ಕಾರಣಾದಂಜಿಭಿಃ ಕ್ರತ್ವಭಿವ್ಯಕ್ತಿಕಾರಿಭಿರ್ವಾಗ್ವಿರ್ವಾಘದ್ಧಿಃ
ಕ್ರತ್ವನುಷ್ಠಾನಭಾರಂ ವಹದ್ಭಿರ್ಬುತ್ವಿಗ್ನಿಃ ಸಹಿತಾ ಯಜಮಾನಾ ವಯಂ ವಿಹ್ವಯಾಮಹೇ
ವಿತೇಷೇಣ ದೇವಾನಾಹ್ವಯಾಮಸ್ತಸ್ಮಾದ್ಯೂಪ ತ್ವಮೂರ್ಧ್ವಸ್ಥಿಷ್ಠೇತಿ ಯೋಜ್ಯಂ || ಅತ್ರಾಂಜಿ-
ವಾಘಚ್ಛಬ್ದಾಭ್ಯಾಮೃತ್ವಿಗ್ರೂಪಮಾಪನ್ನಾ ಶ್ವಂದೋಭಿಮಾನಿನೋ ದೇವಾ ಉಚ್ಯಂತೇ || ಏತ-
ತ್ಪಾದಪಾತೇ ಭಂದೋಭಿರ್ವಾನಾಮಂತ್ರೈರ್ಬುತ್ವಿಗ್ನಿಃ ಪತ್ಯಮಾನೈಸ್ತೈಸ್ತೈರ್ಯಜಮಾನಾ
ದೇವಾನ್ವಿತೇಷೇಣ ಹ್ವಯಂತಿ || ಭೋ ದೇವಾ ಮಮೈವ ಯಜ್ಞಮಾಗಚ್ಛತೇತ್ಯೇಕ ಏವಮು-
ನ್ಯೇಽಪಿ || ಸರ್ವಸಂಗ್ರಹಾರ್ಥೇಯಂ ವೀಕ್ಷಾ || ಹೋತುರೇತದ್ವೇದನಂ ಪ್ರಶಂಸತಿ-ಯದ್ಯೇ-
ಕಸ್ಮಿನ್ನಾಲೇ ಬಹವೋ ಯಜಮಾನಾ ಯಜಂತ ಏವ ಯಾಗಂ ಕುರ್ವಂತೇವ ತಥಾಪ್ಯಸ್ಯೈವ
ವಿದುಷೋಽನ್ವಯುಕ್ತಸ್ಯೈವ ಯಜಮಾನಸ್ಯ ಯಜ್ಞಂ ಪ್ರತಿ ದೇವಾ ಅಗಚ್ಛಂತಿ ||

ಅನಂತರ ಹೇತುವು ಈ ಕರ್ಮದಲ್ಲಿ ನಾಲ್ಕನೆಯ ಋಕ್ಕಾದ—

(4) ಊರ್ಧ್ವೋ ಉಷುಣ ಉತಯೇ ತಿಷ್ಠಾ ದೇವೋ ನ ಸವಿತಾ |

ಊರ್ಧ್ವೋ ವಾಜಸ್ಯ ಸನಿತಾ ಯದಂಜಿಭಿರ್ವಾಘದ್ಧಿರ್ವಿಹ್ವಯಾಮಹೇ ||

.(ಯು.ಸು. ೧-೩೬-೧೩)

ಎಂಬ ಮಂತ್ರವನ್ನು ಪಠಿಸುವನು. ಇದರ ಅರ್ಥವು—ಎಲೈ ಯೂಪವೇ, ಸವಿತೃ (ಸೂರ್ಯ) ದೇವನಂತೆ ಮೇಲೆ ಎದ್ದು ನೆಟ್ಟಗೆ ನಿಲ್ಲು. ಎದ್ದು ನಿಂತಮೇಲೆ ನಾವು ನಾನಾವಿಧ ಭಂದಸ್ಸುಗಳಿಂದ ನಿನ್ನನ್ನು ಆಹ್ವಾನಮಾಡುತ್ತಲೂ ಋತ್ವಿಕ್ಯಗಳು ಘೃತಲೇಪನಮಾಡುತ್ತ ಯಜ್ಞವನ್ನು ನೆರವೇರಿಸುತ್ತಲೂ ಇರುವಾಗ ನೀನು ನಮಗೆ ಅನ್ನಾಹಾರವನ್ನು ಅನುಗ್ರಹಿಸು. ಇಲ್ಲಿ ದೇವೋ ನ ಸವಿತಾ ಎಂಬ ವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿರುವ ನ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ಇವ ಎಂಬ ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳುವ ಉಪಮಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಉಪಯೋಗಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿರುವುದು. ದೇವೋ ನ ಸವಿತಾ ಎಂದರೆ ದೇವ ಇವ ಸವಿತಾ ಸೂರ್ಯದೇವನಂತೆ ಎಂದರ್ಥವು. ಹಾಗೆಯೇ ತದೇಷಾನೋಮಿತಿ ಎಂಬ ವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿರುವ ಹಿಂ ಎಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೂ ಅರ್ಥಮಾಡಬೇಕು. ಊರ್ಧ್ವೋ ನಾಜಸ್ಯ ಸನಿತಾ ಎಂಬ ವಾಕ್ಯವು—ಎಲೈ ಯೂಪವೇ ನೀನು ಎದ್ದು ನಿಂತು ನಮಗೆ ಅನ್ನಾಹಾರವನ್ನು ಒದಗಿಸಿಕೊಡು ಎಂಬರ್ಥವನ್ನು ಸೂಚಿಸುವುದು. ಏಕೆಂದರೆ, ಯೂಪವು ಆಹಾರವನ್ನು ಅನುಗ್ರಹಿಸಿಕೊಡುವುದು ಎಂದು ಹಿಂದೆ ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಲಾಗಿದೆ. ಯದಂಜಿಭಿರ್ವಾಘ್ನಿರ್ವಿಹ್ವಯಾಮಹೇ ಎಂಬ ವಾಕ್ಯದಿಂದ—ಆಜ್ಞಲೇಪನಮಾಡುತ್ತಿರುವ ಋತ್ವಿಕ್ಯಗಳು ನಾನಾವಿಧ ಭಂದಸ್ಸುಗಳ ಮಂತ್ರಗಳಿಂದ ಆಹ್ವಾನಮಾಡುವರೆಂಬ ಅರ್ಥವು ಸೂಚಿತವಾಗುವುದು. ಇಲ್ಲಿ ಅಂಜಯಃ-ಭಂದಾಂಸಿ ಎಂದರೆ ನಾನಾವಿಧ ಭಂದಸ್ಸಿನ ಋತ್ವಿಕ್ಯಗಳು ಎಂದೂ, ವಾಘ್ನಿಃ—ವಾಘತಸ್ತ್ವೈರೇತದ್ದೇವಾನ್ಯಜಮಾನಾ ವಿಹ್ವಯಂತೇ ಮನು ಯಜ್ಞಮಾಗಚ್ಛತ ಮನು ಯಜ್ಞಮಿತಿ ಎಂದರೆ ಯಜ್ಞಾನುಷ್ಠಾನಕರ್ಮಗಳಿಂದ ನಮ್ಮ (ನನ್ನ, ಯಜಮಾನನ) ಯಜ್ಞಕ್ಕೆ ಬರಬೇಕೆಂದು ಪದೇ ಪದೇ ಆಹ್ವಾನಮಾಡುತ್ತಿರುವ ಋತ್ವಿಕ್ಯಜಮಾನರೆಂದಭಿಪ್ರಾಯವು. ಏಕೆಂದರೆ ಯಜ್ಞಮಾಡುವ ಯಜಮಾನರು ಅನೇಕರಿರುವರು. ಆದುದರಿಂದ ನನ್ನ ಯಜ್ಞಕ್ಕೆ ಬರಬೇಕು, ತನ್ನ ಯಜ್ಞಕ್ಕೆ ಬರಬೇಕು ಎಂದು ಯಾರು ಆಹ್ವಾನಮಾಡುವರೋ ಅವರ ಯಜ್ಞಕ್ಕೆ ಮಾತ್ರ ದೇವತೆಗಳು ಹೋಗುವರು. ಈ ವಿಷಯವನ್ನು ಚೆನ್ನಾಗಿ ತಿಳಿದಿರುವ ಹೋತೃಗಳು ಮಂತ್ರಾದಿಗಳಿಂದ ಆಹ್ವಾನಮಾಡುವ ಯಜ್ಞಗಳಿಗೆ ದೇವತೆಗಳು ಹೋಗುವರೆಂದಭಿಪ್ರಾಯವು.

ಊರ್ಧ್ವೋ ನಃ ಸಾಹ್ಯಂಹಸೋ ನಿ ಕೇತುನಾ ವಿಶ್ವಂ ಸಮುತ್ರಿಣಂ
ದಹೇತಿ ರಕ್ವಾಂಸಿ ವೈ ಸಾಪ್ತಾತ್ರಿಣೋ ರಕ್ವಾಂಸಿ ಸಾಪ್ತಾನಂ
ದಹೇತ್ಯೇವ ತದಾಹ ಕೃಧೀ ನ ಊರ್ಧ್ವಾಂ ಚರಣಾಯ ಜೀವಸ
ಇತಿ ಯದಾಹ ಕೃಧೀ ನ ಊರ್ಧ್ವಾಂ ಚರಣಾಯ ಜೀವಸ
ಇತ್ಯೇವ ತದಾಹ ಯದಿ ಹ ವಾ ಅಪಿ ನೀತ ಇವ ಯಜಮಾನೋ
ಭವತಿ ಪರಿ ಹೈವೈನಂ ತತ್ಸಂವತ್ಸರಾಯ ದದಾತಿ ವಿದಾ ದೇವೇ-
ಷು ನೋ ದುವ ಇತ್ಯಾತಿಷಮೇವಾಶಾಸ್ತೇ ||

ಪಂಚಮೀಮ್ಯಚಂ ವಿಧತ್ತೇ—ಹೇ ಯೂಪ ತ್ವಮೂರ್ಧ್ವಸ್ಸನ್ನೇತುನಾ ಪ್ರಜ್ಞಯಾ
ನೋಽಸ್ಮಾನಂಹಸಃ ಸಾಪಾನ್ನಿಪಾಹಿ ನಿತರಾಂ ಸಾಲಯಾತ್ರಿಣಂ ಭಕ್ಷಣಶೀಲಂ ರಾಕ್ಷಸಾದಿ
ವಿಶ್ವಮಪಿ ಸಂದಹ ಸಮೂಹೀಕೃತ್ಯ ಭಸ್ಮೀಕುರು || ತಸ್ಯ ಪೂರ್ವಾರ್ಧಸ್ಯ ತಾತ್ಪರ್ಯಂ ದರ್ಶ-
ಯತಿ—ಯಾನಿ ರಕ್ವಾಂಸಿ ಸಂತಿ ಯಶ್ಚ ಸಾಪ್ತಾ ವಿದ್ಯತೇ ತತ್ಸರ್ವಮುತ್ರಿಣ್ಯಾಬ್ದೇನ ವಿವಕ್ಷಿತಂ ||
ಅತ ಉಭಯದಹನಂ ಮಂತ್ರಂ ಪ್ರಾರ್ಥಿತಂ ಭವತಿ || ತೃತೀಯಪಾದಮನೂದ್ಯ ವ್ಯಾಚಷ್ಟೇ—
ಚತುರ್ಥಃ ಪೂರ್ವವಾಕ್ಯೇನ ಸಮುಚ್ಚಯಾರ್ಥಃ ಅಪಿ ಚ ಹೇ ಯೂಪ ರಥಾಯ ಜೀವಸೇ

ರಥಾರೋಹಣಪೂರ್ವಕಾಯ ಜೀವನಾಯ || ಯದ್ವಾ ಚರಥಾಯೇತ್ಯೇಕಮೇವ ಪದಂ | ಚರಥಂ
ಚರಣಮಾಚಾರಸ್ತಸ್ಮೈ ಜೀವನಾಯ ಚ ನೋಽಸ್ಮಾನೂರ್ಧ್ವಾನುಚ್ಛ್ರಿತಾನ್ಯಧಿ ಕುರು,
ಇತ್ಯನೇನ ಪಾದೇನ ಮಂತ್ರೋ ಯದಾಹ ತತ್ರ ಚರಣಸ್ಯ ವಿವಕ್ಷಿತತ್ವಾದಸ್ಮದುಕ್ತಮೇವಾರ್ಥಂ
ಮಂತ್ರ ಆಹ—ಚರಥಾಯೇತಿ ಶಬ್ದಮಾಶ್ರಿತ್ಯ ತಾತ್ಪರ್ಯಮಭಿಧಾಯ ಜೀವನ ಇತಿ ಶಬ್ದಮಾಶ್ರಿತ್ಯ
ತದ್ವರ್ತಯತಿ || ಯದ್ಯಪಿ ಯಜಮಾನೋ ಮೃತ್ಯುನಾ ನೀತ ವಿವ ಭವತಿ ತಥಾಪಿ ತತ್ಪಾದಸಾ-
ತೇನ ಮೃತ್ಯುಂ ಪರಿಹೃತ್ಯೈನಂ ಸಂವತ್ಸರಾಯುಷ್ಪ್ರದಾಯಃ ಕಾಲಾತ್ಮನೇ ದದಾತಿ || ಚತುರ್ಥ-
ಪಾದಮನೂದ್ಯ ವ್ಯಾಚಷ್ಟೇ—ನೋಽಸ್ಮದೀಯಂ ದುವಃ ಪರಿಚರಣಂ ದೇವೇಷು ವಿದಾ ವೇದ-
ಯ ಕಥಯೇತ್ಯರ್ಥಃ || ಅನೇನ ಸ್ವಕರ್ಮಣಾಂ ಸಫಲತ್ವಂ ಪ್ರಾರ್ಥಯತೇ—

ಅನಂತರ ಹೋತೃವು ಏದನೆಯ ಋಕ್ಕಾದ —

ಊರ್ಧ್ವೋ ನಃ ಪಾಹ್ಯಂದಸೋ ನಿ ಕೇತುನಾ ವಿಶ್ವಂ ಸಮುತ್ರಿಣಂ ದಹ |

ಕೃಧೀ ನ ಊರ್ಧ್ವಾ ಇಹ ರಥಾಯ ಜೀವೇಸೇ ವಿದಾ ದೇವೇಷು ನೋ ದುವಃ ||

(ಋ. ಸಂ. ೧-೩೬-೧೪)

ಎಂಬ ಮಂತ್ರವನ್ನು ಪಠಿಸುವನು. ಇದರ ಅರ್ಥವು—ಎಲೈ ಯೂಪವೇ, ನೀನು ಮೇಲೆದ್ದು ನಿಂತು ನಮ್ಮನ್ನು
ತೊಂದರೆಯಿಂದ (ಪಾಪದಿಂದ) ಪಾರುಮಾಡು. ನಿನ್ನ ಕಿರಣಗಳಿಂದ (ಸಾಮರ್ಥ್ಯದಿಂದ) ರಾಕ್ಷಸಾದಿಗಳನ್ನು ದಹಿಸಿ ಭಸ್ಮ
ಮಾಡು. ನಾವೂ ಎದ್ದು ತಿರುಗಾಡುವಂತೆ ಮಾಡು ಎಂದರೆ ಬಹುಕಾಲ ಜೀವಿಸಿರುವಂತೆ ಮಾಡು. ದೇವತೆಗಳ ದೂತನಾಗಿ
ನಮ್ಮ ಹವಿರಾದಿಗಳನ್ನೂ ನಾವು ಅರ್ಪಿಸುವ ಪರಿಚರಣಾದಿಗಳನ್ನೂ ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ತಿಳಿಯಪಡಿಸು. ಇಲ್ಲಿ ರಕ್ಷಾಂಸಿ ಎಂದರೆ
ರಾಕ್ಷಸರು ಅಥವಾ ಪಾಪಗಳು, ದುಷ್ಕೃತಗಳು. ಇವುಗಳು ನಮ್ಮನ್ನು ಪೀಡಿಸದಂತೆ ದಹಿಸಿ ಭಸ್ಮಮಾಡು. ಚರಥಾಯ
ಜೀವೇಸೇ ಎಂದರೆ ಸಂಚಾರಮಾಡುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಮತ್ತು ಜೀವಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ. ಒಂದುವೇಳೆ ಯಜಮಾನನು ರಾಕ್ಷಸಾದಿಗಳಿಂದ
ಆಗಲೇ ಬಾಧಿತನಾಗಿದ್ದರೆ ಆಗ ಆ ಬಾಧೆಯನ್ನು ಪರಿಹರಿಸಿ ಸಂವತ್ಸರಪೂರ್ತಿಯಾಗುವವರೆಗೂ (ಸಂವತ್ಸರಶಬ್ದವು ಕಾಲವಾಚಕ)
ಅನೇಕ ಕಾಲದವರೆಗೆ ಜೀವಿಸಿರುವಂತೆ ಆಯುಷ್ಯದಾನಮಾಡಿ ರಕ್ಷಿಸಬೇಕೆಂದು ಆಶೀರ್ವಚನವನ್ನು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಲಾಗಿದೆ.

ಜಾತೋ ಜಾಯತೇ ಸುದಿನತ್ವೇ ಅಹ್ನಾಮಿತಿ ಜಾತೋ ಹ್ಯೇಷ ಏತ-

ಜ್ವಾಯತೇ ಸಮರ್ಯ ಆ ವಿದಥೇ ವರ್ಧಮಾನ ಇತಿ ವರ್ಧ-

ಯಂತ್ಯೇವೈನಂ ತತ್ಪುನಂತಿ ಧೀರಾ ಅಪಸೋ ಮನೀಷೇತಿ

ಪುನಂತ್ಯೇವೈನಂ ತದ್ದೇವತಯಾ ವಿಪ್ರ ಉದಿಯರ್ತಿ ವಾಚ-

ಮಿತಿ ದೇವೇಭ್ಯ ಏವೈನಂ ತನ್ನಿವೇದಯತಿ ||

ಷಷ್ಠೀಮೃಚಂ ವಿಧತ್ತೇ—ಅಯಂ ಯೂಪೋ ಜಾತೋ ನಿತ್ಯಪ್ರಾದುರ್ಭೂತೋಽಸ್ಯ-
ಹ್ನಾಂ ದಿವಸಾನಾಂ ಮಥ್ಯೇ ಸುದಿನತ್ವೇ ಯಾಗಯುಕ್ತಸ್ಯಾಹ್ನಃ ಸುದಿನತ್ವಾಯ ಜಾಯತೇ ||
ಏತಮೇವಾರ್ಥಂ ದರ್ಶಯತಿ—ಏತದೇವತೇನ ಪಾದಪಾತೇನ || ದ್ವಿತೀಯಪಾನಮನೂದ್ಯ
ವ್ಯಾಚಷ್ಟೇ—ಸಮರ್ಯೇ ಮನುಷ್ಯೈರ್ಯಜಮಾನಾದಿಭಿರ್ಯುಕ್ತೇ ವಿದಥೇ ಯಜ್ಞದೇಶ

ಅಸಮಂತಾದ್ವರ್ಧಮಾನೋ ಯೂಪ ಆಸ್ತೇ ತತ್ಪಾದಪಾತೇನ ಯೂಪಂ ವರ್ಧಯಂತೇವ
ತೃತೀಯಪಾದಮನೂದ್ಯ : ವ್ಯಾಚಷ್ಟೇ—ಧೀರಾ ಧೀಮಂತೋ ಯಜಮಾನಾದಯೋಽಪಃ
ಕರ್ಮಣೋ ನಿಮಿತ್ತಭೂತಾನ್ಮನೀಷಾ ಸ್ವಕೀಯಯಾ ಮನೀಷಯಾ ಬುದ್ಧ್ಯಾ ಪುನಂತಿ ತಮಿಮಂ
ಯೂಪಂ ಶೋಧಯಂತಿ || ತತ್ತೇನ ತೃತೀಯಪಾದಪಾತೇನ || ಚತುರ್ಥಪಾದಮನೂದ್ಯ
ವ್ಯಾಚಷ್ಟೇ—ವಿಪ್ರೋ ಬ್ರಾಹ್ಮಣ ಋತ್ವಿಕ್ಸಂಘೋ ದೇವಯಾ ದೇವಗಾಮಿನೀಂ ವಾಚಂ
ಯೂಪಸ್ತುತಿಮುದಿಯರ್ತಿ, ಉದ್ಗಮಯತ್ಯುಚ್ಚಾರಯತೀತ್ಯರ್ಥಃ || ತತ್ತೇನ ಚತುರ್ಥಪಾದ-
ಪಾತೇನೈನಂ ಯೂಯಂ ದೇವೇಭ್ಯಃ ಕಥಯತಿ |

ಅನಂತರ ಹೋತೃವು ಆರನೆಯ ಋಕ್ಕಾದ—

(6). ಜಾತೋ ಜಾಯತೇ ಸುದಿನತ್ವೇ ಅಹ್ನಾಂ ಸಮರ್ಯ ಆ ವಿದಥೇ ವರ್ಧಮಾನಃ |

ಪುನಂತಿ ಧೀರಾ ಅಪಸೋ ಮನೀಷಾ ದೇವಯಾ ವಿಪ್ರ ಉದಿಯರ್ತಿ ವಾಚಂ ||

(ಋ. ಸಂ. ೩-೮-೫)

ಎಂಬ ಮಂತ್ರವನ್ನು ಪಠಿಸುವನು. ಇದರ ಅರ್ಥವು—ಈ ಯೂಪವು (ವೃಕ್ಷವು) ಹುಟ್ಟಿದಮೇಲೆ ಚೆನ್ನಾಗಿ ಬೆಳೆದು
ಮನುಷ್ಯರು ಆಚರಿಸುವ ಯಜ್ಞಗಳಿಗೆ ಸಹಾಯಕವಾಗಿರುವುದು. ವಿವೇಕಿಗಳಾದವರು ಈ ಯೂಪವನ್ನು ಚತುರತೆಯಿಂದ
ಅಲಂಕರಿಸುತ್ತಿರುವರು. ಈ ಯೂಪವು ದೇವದೂತನಂತೆ ತನ್ನ ಧ್ವನಿಯಿಂದ ಎತ್ತರಿಸಿ ದೇವತೆಗಳು ಕೇಳುವಂತೆ ಮಾಡುವುದು.
ಇಲ್ಲಿ ಈ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿರುವ ಜಾತೋ ಜಾಯತೇ ಸುದಿನತ್ವೇ ಅಹ್ನಾಂ ಎಂಬ ವಾಕ್ಯದಿಂದ ಈ ಯೂಪವು ಮೊದಲು
ಸಂಜೋಧಿತವಾಗುವುದರಿಂದ ಅದು ಈಗ ಉತ್ಪನ್ನ (ಸ್ಥಾಪಿತ)ವಾಯಿತೆಂದಭಿಪ್ರಾಯವು. ಸಮರ್ಯ ಆ ವಿದಥೇ ವರ್ಧ-
ಮಾನಃ ಎಂಬ ವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿರುವ ವರ್ಧಮಾನಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು, ಈ ಯೂಪವು ಮೇಲಕ್ಕೆ ಎತ್ತಲ್ಪಟ್ಟು ನಿಲ್ಲಿಸಿರುವುದನ್ನು
ಸೂಚಿಸುವುದು. ಪುನಂತಿ ಧೀರಾ ಅಪಸೋ ಮನೀಷಾ ಎಂಬ ವಾಕ್ಯವು ಈ ಯೂಪವನ್ನು ಬುದ್ಧಿವಂತರಾದ ಋತ್ವಿಜರು
ಶುದ್ಧವಾಗುವಂತೆ ಮಾಡಿ ಆಜ್ಞಲೇಪನಾದಿಗಳಿಂದ ಸಂಸ್ಕರಿಸುವರು ಎಂದಭಿಪ್ರಾಯವನ್ನು ಸೂಚಿಸುವುದು. ದೇವಯಾ ವಿಪ್ರ
ಉದಿಯರ್ತಿ ವಾಚಂ ಎಂಬ ವಾಕ್ಯವು, ಈ ಯೂಪವು ದೇವತೆಗಳ ಬಳಿಗೆ ಹೋಗಿ ಮುಟ್ಟುವ (ಯೂಪ) ಸ್ತುತಿರೂಪವಾದ
ವಾಕ್ಯವನ್ನು ಋತ್ವಿಕ್ಸಂಘವು ಪಠಿಸುವುದು ಎಂಬಭಿಪ್ರಾಯವನ್ನು ಸೂಚಿಸುವುದು. ಎಂದರೆ ದೇವತೆಗಳ ಕಾರ್ಯಕ್ಕಾಗಿ ಈ
ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಯೂಪಸ್ತಂಭವನ್ನು ನೆಟ್ಟಿರಲಾಗಿದೆ ಎಂಬ ವಿಷಯವನ್ನು ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ತಿಳಿಯಪಡಿಸಲಾಗಿದೆ ಎಂದಭಿಪ್ರಾಯವು.

ಯುವಾ ಸುವಾಸಾಃ ಪರಿವೀತ ಆಗಾದಿತ್ಯುತ್ತಮಯಾ ಪರಿದಧಾತಿ

ಪ್ರಾಣೋ ವೈ ಯುವಾ ಸುವಾಸಾಃ ಸೋಽಯಂ ಶರೀರೈಃ

ಪರಿವೃತಃ ಸ ಉ ಶ್ರೇಯಾನ್ಭವತಿ ಜಾಯಮಾನ ಇತಿ ಶ್ರೇಯಾ-

ಇಷ್ಟ್ರೀಯಾನ್ ಹ್ಯೇಷ ಏತದ್ಭವತಿ ಜಾಯಮಾನಃ ತಂ

ಧೀರಾಸಃ ಕನಯ ಉನ್ನಯಂತಿ ಸ್ವಾಧ್ಮೋ ಮನಸಾ ದೇವ-

ಯಂತ ಇತಿ ಯೇ ವಾ ಅನೂಚಾನಾಸ್ತೇ ಕನಯಸ್ತ ಏನೈನಂ

ತದುನ್ನಯಂತಿ |

ಸಪ್ತಮ್ಯಾ ಸಮಾಪನಂ ವಿಧತ್ತೇ—ಉಕ್ತಾಸ್ತುಪು ಯೇಯಮಂತಿಮಾ ತಯಾನು-
ವಚನಂ ಸಮಾಪಯೇದ್ಯಥಾ ಲೋಕೇ ಸುವಾಸಾಃ ಶೋಭವೆವಸ್ತೋಪೇತೋ ಯುವಾ ಯೌವ-
ನಯುಕ್ತಃ ಪುರುಷೋಗ್ರತ ಆಗಚ್ಛತಿ, ಏವಮಯಂ ಯೂಪಃ ಪರಿತೋ ರಶನಯಾ ವೇಷ್ಟಿತ
ಆಗಾದಿಹ ಕರ್ಮಣ್ಯಾಯಾತಃ || ಯದ್ವಾ ಯುವಶಬ್ದೇನ ಯೂಪಸ್ಯ ಪ್ರಾಣರೂಪತ್ವಂ
ವಿವಕ್ಷ್ಯತೇ ತಾಮೂತಾಂ ವಿವಕ್ಷ್ಯಂ ದರ್ಶಯತಿ || ಕದಾಚಿದಪಿ ಜರಾರಹಿತತ್ವಾತ್ಪ್ರಾಣಸ್ಯ
ಯುವತ್ವಂ ಪ್ರಾಣವೇಷ್ಟನರೂಪತ್ವಾಚ್ಛರೀರಾವಯವಾನಾಂ ವಸ್ತ್ರರೂಪತ್ವಮಿದೃಶಪ್ರಾಣರೂ-
ಪತ್ವೇನ ಯೂಪಃ ಪ್ರಶಸ್ತತೇ || ದ್ವಿತೀಯಪಾದಮನೂದ್ಯ ವ್ಯಾಚ್ಛೇ—ತತಃ ಸ ಉ ಸ ಏವ
ಯೂವೋಜಾಯಮಾನಃ ಕರ್ಮಣಿ ನಿಷ್ಪಾದ್ಯಮಾನಃ ಶ್ರೇಯಾನ್ನಿನೇದಿನೇ ಪ್ರಶಸ್ತತರೋ
ಭವತಿ || ಪ್ರಥಮತತ್ವೇದನೇನ ಪ್ರಶಸ್ತತ್ವಂ ತತಸ್ತತ್ವಜ್ಞೇನ ಪ್ರಶಸ್ತತ್ವಮಂಜನೇನ ತತೋಪೀ-
ತ್ಯೇವಂ ವಿಧವಿವಕ್ಷಯಾ ಶ್ರೇಯಾನ್ಶ್ರೇಯಾನಿತಿ ವೀಕ್ಷ್ಯಾ ಪ್ರಯುಕ್ತಾ || ಉತ್ತರಾರ್ಧಮ-
ನೂದ್ಯ ವ್ಯಾಚ್ಛೇ || ತಂ ಯೂಪಂ ಧೀರಾಃ ಕವಯೋ ಬುದ್ಧಿಮಂತೋಽನೂಚಾನಾದಯ
ಉನ್ನಯಂತಿ ಸ್ತೂಯಮಾನೈರ್ಗುಣೈರುಚ್ಚ್ರಿತಂ ಕುರ್ವಂತಿ || ಕೀದೃಶಾಃ ಕವಯಃ ಸ್ವಾಧ್ಯಾಃ
ಸುಷ್ಣಾಸಮಂತಾದ್ಧ್ಯಾಯತೀತಿ ಸ್ವಾಧೀಸ್ತಸ್ಯ ಬಹುವಚನಂ ಸುಧಿಯ ಇತ್ಯರ್ಥಃ || ಮನಸಾ
ಸ್ವಕೀಯೇನ ದೇವಯಂತೋ ದೇವಾನಾಪ್ತುಮಿಚ್ಛಂತಃ || ಉಕ್ತ ಏವಾರ್ಥೋ ಯೇ ವಾಃನೂ-
ಚಾನಾ ಇತ್ಯಾದಿನಾ ಸ್ಪಷ್ಟೀಕೃತಃ || ಅತ್ರ ಪ್ರಥಮಮಂಜೋ ಯೂಪಮನುಬ್ರೂಹೀತಿ
ಪ್ರೇಷಿತೋ ಯಥಾಂಜಂತಿ ತ್ವಾಮಿತಿ ಪ್ರಥಮಾ ಮನ್ವಾಹ ತಥಾ ಯೂಪಾಯೋಚ್ಚ್ರೀ-
ಯಮಾಣಾಯಾನುಬ್ರೂಹೀತಿ ಪ್ರೇಷಿತ ಉಚ್ಚ್ರಯಸ್ವೇತ್ಯಾದ್ಯಾ ಋಚಃ ಸಂಜಾನುಬ್ರೂ-
ಯಾತ್ || ತಥಾಯೂಪಾಯ ಪರಿವೀಯಮಾಣಾಯಾನುಬ್ರೂಹೀತಿ ಪ್ರೇಷಿತೋ ಯುವಾಸು-
ವಾಸಾ ಇತ್ಯೇತಾಮನುಬ್ರೂಯಾತ್ ||

ಅನಂತರ ಹೊಂತ್ರವು ಈ ಕರ್ಮದಲ್ಲಿ ಏಳನೆಯ ಮತ್ತು ಕೊನೆಯ ಋಕ್ಕಾದ—

(7) ಯುವಾ ಸುವಾಸಾಃ ಪರಿವೀತ ಆಗಾತ್ಸ ಉ ಶ್ರೇಯಾನ್ನವತಿ ಜಾಯಮಾನಃ |

ತಂ ಧೀರಾಃ ಕವಯ ಉನ್ನಯಂತಿ ಸ್ವಾಧ್ಯೋಮನಸಾ ದೇವಯಂತಃ ||

(ಋ. ಸಂ. ೩-೮-೪)

ಎಂಬ ಮಂತ್ರದಿಂದ ಈ ಯೂಪಸ್ಥಾನವು ಮತ್ತು ಯೂಪಾಭ್ಯಂಜನಕಾರ್ಯವನ್ನು ಸಮಾಪ್ತಿಗೊಳಿಸುವನು. ಈ
ಋಕ್ಕಿನ ಅಭಿಪ್ರಾಯವು—ಈ ಯೂಪವನ್ನು ವಸ್ತ್ರಾದಿಗಳಿಂದ ಅಲಂಕೃತನಾದ ಪುರುಷನಿಗೆ ಹೋಲಿಸಿರುವುದು. ವಸ್ತ್ರಾದಿಗಳಿಂದ
ಜೆನ್ನಾಗಿ ಅಲಂಕೃತನಾದ ಯುವಕನು ಜನರ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಯಾವರೀತಿ ಎದ್ದು ಕಾಣುವನೋ ಅದರಂತೆ, ಆಜ್ಞಲೇಪನಾದಿ
ಸಂಸ್ಕಾರ ರೂಪವಾದ ವಸ್ತ್ರದಿಂದ ಅಲಂಕೃತನಾದ ಈ ಯೂಪವು ಯಜ್ಞವೇದಿಯಲ್ಲಿ ಕಂಗೊಳಿಸುತ್ತಿರುವುದು. ಈ ಯೂಪವು
ಮೊದಲು ವೃಕ್ಷವಾಗಿದ್ದಾಗ ಯೂಪಕ್ಕೆ ಕತ್ತರಿಸಲ್ಪಟ್ಟು ಅನಂತರ ನಯನಾಗುವಂತೆಯೂ ಎಂಟುಮೂಲೆ (ಅಲಗು)ಗಳಿಂದ
ಕೂಡಿರುವಂತೆಯೂ ಕೆತ್ತಲ್ಪಟ್ಟು ಬಳಿಕ ಆಜ್ಞಲೇಪನಾದಿಗಳಿಂದ ಅತ್ಯಂತ ಪ್ರಶಸ್ತತರವಾಗಿ ಶೋಭಿಸುತ್ತಿರುವುದು. ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ
ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಆಹ್ವಾನಿಸುತ್ತಿರುವ ಬುದ್ಧಿವಂತರಾದ ಋತ್ವಿಜರು ಮಂತ್ರೋಚ್ಚಾರಣೆಯಿಂದ ಈ ಯೂಪವನ್ನು ಎತ್ತಿ ನಿಲ್ಲಿಸಿ
(ನೆಟ್ಟಿ)ರುವರು. ಇಲ್ಲಿ ಯುವಾ ಸುವಾಸಾಃ ಎಂದರೆ ಉತ್ತಮನಾದ ವಸ್ತ್ರಗಳಿಂದ ಅಲಂಕೃತನಾದ ಯುವಕನು. ಎಂದರೆ

ಶರೀರಾಂತರ್ಗತವಾದ ಪ್ರಾಣವೇ ಯುವಕನು. ಪ್ರಾಣಕ್ಕೆ ಜರಾದಿ ಅವಸ್ಥೆಗಳಿಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ಅದನ್ನು ಯುವಕನಿಗೆ ಹೋಲಿಸಿರುವುದು. ವಸ್ತ್ರಗಳೆಂದರೆ ಶರೀರಾದ್ಯವಯವಗಳು. ಪ್ರಾಣವು ಶರೀರಾವಯವಗಳಿಂದ ಆಚ್ಛಾದಿತವಾಗಿರುವುದು ಎಂದು ಯೂಪವನ್ನು ಪುರುಷನಿಗೆ ಹೋಲಿಸಿದೆ. ಕವಯಃ ಎಂದರೆ ಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ಪಠಿಸುತ್ತಿರುವ ಬುದ್ಧಿವಂತರಾದ ಋತ್ವಿಜರು. ಈ ಋತ್ವಿಜರರು ಮನಃಪೂರ್ವಕವಾಗಿ ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಆಹ್ವಾನಿಸುತ್ತಾ ಮಂತ್ರೋಚ್ಚಾರಣೆಪೂರ್ವಕವಾಗಿ ಈ ಯೂಪಸ್ತಂಭವನ್ನು ನೆಟ್ಟು ನಿಲ್ಲಿಸಿರುವರು ಎಂದಭಿಪ್ರಾಯವು. ಈ ಕರ್ಮವನ್ನು ನೆರವೇರಿಸುವಾಗ ಅಧ್ವರ್ಯವಿನ ಅಂಜೋಯೂಪವನ್ನು ಬ್ರೂಹಿ ಎಂಬ ಪ್ರೈಷಮಂತ್ರದ ಆದೇಶದಂತೆ ಹೋತೃವು ಮೊದಲು ಅಂಜಂತಿ ತ್ವಾನುಧ್ವರೇ ದೇವಯಂತಃ ಎಂಬ ಋಕ್ಕನ್ನು ಪಠಿಸಿ ಯೂಪಾಭ್ಯಂಜನಕರ್ಮವನ್ನು ನೆರವೇರಿಸುವನು. ಅನಂತರ ಯೂಪಾಯೋಚ್ಚ್ರಿಯಮಾಣಾಯಾನುಬ್ರೂಹಿ ಎಂಬ ಪ್ರೈಷಮಂತ್ರದ ನಿರ್ದೇಶದಂತೆ ಉಚ್ಚ್ರಯಸ್ವ ಮೊದಲಾದ ಐದು ಋಕ್ಕುಗಳನ್ನು ಪಠಿಸಿ ಯೂಪವನ್ನು ಎತ್ತಿ ನಿಲ್ಲಿಸಿ ನೆಡುವ ಕಾರ್ಯದಲ್ಲಿ ಸಹಾಯಕನಾಗುವನು. ಅನಂತರ ಯೂಪಾಯ ಪರಿವೀಯಮಾಣಾಯಾನುಬ್ರೂಹಿ ಎಂಬ ಪ್ರೈಷಮಂತ್ರದ ಆದೇಶದಂತೆ ಯುನಾ ಸುನಾಸಾಃ ಪರಿವೀತ ಆಗಾತ್ ಎಂಬ ಏಕನೆಯ ಮಂತ್ರವನ್ನು ಪಠಿಸಿ ಯೂಪಸ್ಥಾಪನಾರ್ಥಕವನ್ನು ಸಮಾಪ್ತಿಗೊಳಿಸುವನು.

ತಾ ಏತಾಃ ಸಪ್ತಾನ್ವಾಹ ರೂಪಸನ್ವದ್ಧಾ ಏತದ್ವೈಯಜ್ಞಸ್ಯ ಸನ್ವದ್ಧಂ
ಯದ್ರೂಪಸನ್ವದ್ಧಂ ಯತ್ಕರ್ಮ ಕ್ರಿಯಮಾಣಮ್ನುಗಭಿವದತಿ
ತಾಸಾಂ ತ್ರಿಃ ಪ್ರಥಮಾನುನ್ವಾಹ ತ್ರಿರುತ್ತಮಾಂ ತಾ ಏಕಾದಶ
ಸಂಪದ್ಯಂತ ಏಕಾದಶಾಕ್ಷರಾ ವೈ ತ್ರಿಷ್ಟುಪ್ ತ್ರಿಷ್ಟುಬಿಂದ್ರಸ್ಯ
ವಜ್ರ ಇಂದ್ರಾಯತನಾಭಿರೇವಾಭೀ ರಾಧ್ನೋತಿ ಯ ಏವಂ
ವೇದ ತ್ರಿಃ ಪ್ರಥಮಾಂ ತ್ರಿರುತ್ತಮಾನುನ್ವಾಹ ಯಜ್ಞಸ್ಯೈವ
ತದ್ಭರ್ತಾ ನಹ್ಯತಿ ಸ್ಥೇವ್ನೇ ಬಲಾಯಾವಿಸ್ರಂಸಾಯ ||

ಉಕ್ತಮಂತ್ರಸಂಖ್ಯಾದಿಕಂ ದರ್ಶಯತಿ-ತ್ರಿಷ್ಟುಭ ಇಂದ್ರಸ್ಯ ವಜ್ರತ್ವನುರ್ಥನಾದಾಂ-
ತರೇ ದ್ರಷ್ಟವ್ಯಂ || ಅಥ ಮೀಮಾಂಸಾ-ದ್ವಾದಶಾಧ್ಯಾಯಸ್ಯ ತ್ವತೀಯಪಾದೇ ಚಿಂತಿತಂ ||

“ ಉದ್ಧಿವೇತ್ಯುಚ್ಚ್ರಯಸ್ವೇತಿ ವಿಕಲ್ಪೋ ವಾ ಸಮುಚ್ಚಯಃ ||

ವಿಕಲ್ಪಃ ಸ್ಮಾರಕತ್ವೈಕ್ಯಾತ್ಪ್ರಕಾರಾನ್ಯತ್ವತೋಽನ್ವಿತಮಃ ” ||

ಯೂಪಸ್ಯೋಚ್ಚ್ರಯಣೇ ಕರಣ ಏವ ಮಂತ್ರೋಽಧ್ವರ್ಯುಣಾ ಪತ್ಯತೇ || ‘ ಉದ್ಧಿವಗ್ಗ-
ಸ್ತಭಾನಾಂತರಿಕ್ಷಂ ಪೃಣ ಪೃಥಿವೀಮುಪರೇಣ ದೃಗ್ಂಹ ’ ಇತಿ || ಉಚ್ಚ್ರಿಯಮಾಣಾಯ
ಯೂಪಾಯ ಪ್ರೇಷಿತೇನ ಹೋತ್ರಾಯಂ ಮಂತ್ರಃ ಪತ್ಯತೇ | ‘ ಉಚ್ಚ್ರಯಸ್ವ ವನಸ್ಪತೇ
ವರ್ಷ್ಠಸ್ಪೃಥಿವ್ಯಾ ಅಧಿ ’ (ಋ.ಸಂ. ೩-೮-೩) ಇತಿ||ಅನಯೋರ್ಯೂಪೋಚ್ಚ್ರಯಣಸ್ಮಾರಣ
ಮೇಕಮೇವ ಕಾರ್ಯಂ ತಸ್ಮಾದ್ವಿಕಲ್ಪ ಇತಿ ಚೇತ್ || ನೈವಂ || ಕರಣಮಂತ್ರ ಉಚ್ಚ್ರ-
ಯಣಂ ಕರೋಮೀತ್ಯೇವಂ ಸ್ಮಾರಯತಿ ಹೌತ್ರಸ್ತು ಕ್ರಿಯಮಾಣಮುಚ್ಚ್ರಯಣಮನುವದನ್-
ಧ್ವರ್ಯೋ ಯೂಪೋಚ್ಚ್ರಯಣಂ ಕರ್ತವ್ಯಮಿತ್ಯೇವಂನಿಧಾಂ ಸ್ಮೃತಿಂ ಜನಯತಿ || ತತ್ರ

ಸ್ವಾರ್ಥಸ್ಯೋಚ್ಚ್ರಯಸ್ಯೈಕತ್ವೇಪಿ ಕರ್ತವ್ಯಮಿತ್ಯಸ್ಯ ಚ ಸ್ತುತಿಪ್ರಕಾರಸ್ಯಾನ್ಯತ್ವಾನನ್ಯ-
ಕಾರ್ಯೈಕ್ಯಂ ತೇನ ಸಮುಚ್ಚಯಃ || ತತ್ರೈವಾನ್ಯಚ್ಚಿಂತಿತಂ || “ ಉಚ್ಚ್ರಯಸ್ತು ಸಮಿದ್ಧಸ್ಯೇ-
ತ್ಯಾದೀನಾಂ ಕಿಂ ವಿಕಲ್ಪನಾ || ಸಮುಚ್ಚಯೋ ವಾ ಕಾರ್ಯೈಕ್ಯಾದಾದ್ಯೋಽನುಸ್ಮೃತಯೇಽಂ-
ತಿಮುಃ ” || ಉಚ್ಚ್ರಯಸ್ವೇತ್ಯೇಕಾ ಸಮಿದ್ಧಸ್ಯ ಶ್ರಯಮಾಣ ಇತಿ ದ್ವಿತೀಯಾ, ಉರ್ಧ್ವ-
ಊಷುಣ ಇತಿ ತೃತೀಯಾ, ಊರ್ಧ್ವೋ ನಃ ಪಾಹೀತಿ ಚತುರ್ಥೀ ತಾ ಏತಾಃ ಕ್ರಿಯಾಮಾಣ-
ಮನುವದಂತ್ಯೋ ಹೋತ್ರಾ ಪಠ್ಯಂತೇ ತಾಸಾಂ ಯೂಪೋಚ್ಚ್ರಯಣಕರ್ತವ್ಯತಾಸ್ಮರಣಸ್ಯ
ಕಾರ್ಯಸ್ಯೈಕತ್ವಾದ್ವಿಕಲ್ಪ ಇತಿ ಚೇನ್ನೈವಂ || ಪ್ರಥಮಮಂತ್ರೇಣೋತ್ಪನ್ನಾಯಾಃ ಸ್ತುತೇರು-
ತ್ತರೋತ್ತರಮನುಸ್ಮೃತೇಃ ಪೃಥಕ್ಪ್ರಯೋಜನತ್ವಾತ್ಸ್ಮಾತ್ಸಮುಚ್ಚಯಃ ||

ಹೋತ್ರವು ಈ ಏಳು ಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ಪಠಿಸಿದನಂತರ ಈ ಯೂಪಾಂಜಕರ್ಮವು ಯಥಾವಿಧಿಯಾಗಿ ನೆರವೇರಿದಂತಾ
ಯಿತು. ಯಜ್ಞಕರ್ಮಗಳಲ್ಲಿ ಆ ಕರ್ಮಗಳನ್ನು ವಿವರಿಸುವ ಅರ್ಥವನ್ನೊಳಗೊಂಡ ಋಕ್ಕುಗಳನ್ನು ಪಠಿಸುವುದರಿಂದ ಯಜ್ಞವು
ಸಮೃದ್ಧಿಯಾಗಿ ಎಂದರೆ ನಿರ್ವಿಘ್ನವಾಗಿಯೂ ಯಶಸ್ವಿಯಾಗಿಯೂ ನೆರವೇರಿಸಲ್ಪಡುವುದು. ಈ ಏಳು ಋಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ ಹೋತ್ರವು
ಮೊದಲನೆಯ ಋಕ್ಕನ್ನೂ ಕೊನೆಯ ಋಕ್ಕನ್ನೂ ಮೂರುಮೂರುಸಲ ಪಠಿಸುವನು. ಇದರಿಂದ ಈ ಕರ್ಮದಲ್ಲಿ ಹನ್ನೊಂದು
ಋಕ್ಕುಗಳನ್ನು ಪಠಿಸಿದಂತಾಯಿತು. ತ್ರಿಷ್ಟುಪ್ಪಂಚದಸ್ಸಿನ ಪಾದದಲ್ಲಿ ಹನ್ನೊಂದಕ್ಷರಗಳಿರುವವು. ತ್ರಿಷ್ಟುಪ್ಪಂಚದಸ್ಸೇ ಇಂದ್ರನ
ವಜ್ರಾಯುಧವು. ತ್ರಿಷ್ಟುಪ್ಪಂಚದಸ್ಸಿನ ಮಂತ್ರಗಳು ಇಂದ್ರನಲ್ಲಿ ಅಧಿಷ್ಠಿತಗಳಾಗಿರುವವು. ಅದುದರಿಂದ ಈ ವಿಷಯವನ್ನು ಚೆನ್ನಾಗಿ
ತಿಳಿದುಕೊಂಡಿರುವ ಯಾವ ಪುರುಷನು ಈ ಏಳು ಋಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ ಮೊದಲನೆಯ ಮತ್ತು ಕೊನೆಯ ಋಕ್ಕುಗಳನ್ನು ಮೂರು
ಮೂರಾರ್ತಿ ಪಠಿಸುವನೋ ಅವನು, ಯಜ್ಞಕರ್ಮವು ತನ್ನ ಕೈಯಿಂದ ಜಾರಿಹೋಗದಂತೆ ಸ್ಥಿರವಾಗಿ ನಿಲ್ಲುವುದಕ್ಕಾಗಿ (ಹಗ್ಗದ
ಎರಡು ತುದಿಗಳಲ್ಲಿ ಗಂಟುಹಾಕುವಂತೆ) ಪ್ರಾರಂಭಾಂತ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಗಂಟನ್ನು ಹಾಕಿ ಬಂಧಿಸುವನು. ಎಂದರೆ ಯಜ್ಞಕರ್ಮವು
ನಿರ್ವಿಘ್ನವಾಗಿ ನಡೆಯುವಂತೆ ಮಾಡುವನು ಎಂದಭಿಪ್ರಾಯವು.

English Translation

(The Ceremony of Anointing the Sacrificial Post)

The Adhvaryu says (to the Hotar): “ We anoint the sacrificial post (Yupa); repeat the mantra (required).” The Hotar then repeats the verse: “ Amjanti tvam adhvare ” (3, 81, 1), i.e. “ The priests anoint thee, O tree! with celestial honey (butter); provide (us) with wealth if thou standest here erected, or if thou art lying on thy mother (earth).” The “ celestial honey ” is the melted butter (with which the priests anoint the Yupa). (The second half verse from) “ provide us ” &c., means: “ thou mayest stand or lie, provide us with wealth.”

(The Hotar repeats the mantra). Uchhhrayasva &c. (3,8,3), i.e., “ be raised O tree! on the surface of the soil; thou who hast well lain (on the ground), grant splendour to the carrying up of the sacrifice (to heaven).” This (verse) is

appropriate to (the occasion of) erecting the Yupa (for it contains the words: "be raised!"), What is appropriate in the sacrifice, that is sure of success. (The words) "on the surface of the soil" mean the surface of that soil over which they raise the Yupa. (By the words) "thou hast lain well, grant us," &c., the Hotar asks for a blessing (from the Yupa).

(The Hotar repeats:) *samiddhasya s'rayamanah* (3, 8, 2,) i.e., "placed before the fire which is kindled here, thou grantest the Brahma power which is indestructible and provides with abundance in offspring. Stand erected, driving far off our enemies (*amati*) for our welfare." By the words: "placed before" &c. he means: placed before it (what is kindled, the fire). By the words: "thou grantest" &c. he asks for a blessing. The wicked enemy (*amati*) is hunger. By the words: "driving far off" &c. he frees the sacrifice as well as the sacrificer from hunger. By the words: "stand erected," &c. He asks for a blessing.

(The Hotar repeats the mantra:) *urdhva u shu na utaye* (1, 36, 13.) i.e., "stand upright for our protection just as the sun-god! Being raised, be a giver of food, when we invoke thee in different ways (*metres*) whilst the anointing priests are carrying on the sacrifice." (As to the expression), *deva na savita* "just as the sun-god," the (particle) *na* has with the Gods the same meaning as *om* (yes) with these (men); it means *iva*, "like as". By the words: "being raised, be a giver of food," he calls him (the Yupa) a dispenser of food; he is giving them (men) grain; he dispenses (*sanoti*) it. The words, "*amjayo vahtah*" (the anointing priests are carrying) mean the *metres*; for by their means the sacrificers call the different Gods: "come to my sacrifice, to my sacrifice!" If many, as it were, bring a sacrifice (at the same time), then the Gods come only to the sacrifice of him, at which (there is a Hotar), who having such a knowledge repeats this (mantra).

(The Hotar then repeats:) "*urdhvo*" *nah pahi* (1, 36, 14) i.e., "(standing) upright protect us from distress; with thy beams burn down all carnivorous beings (ghosts). Make us (stand) upright, that we may walk and live. Mayst thou as messenger carry (our offerings) to the Gods. The wicked carnivorous beings are the *Rakshas*. He calls upon him (the Yupa) to burn the wicked *Rakshas* down. (In the second half verse) the word *charathya* "that he might walk" is equivalent to *charanya* "for walking".

(By the word "to live") he rescues the sacrificer even if he should have been already seized, as it were, (by death) and restores him to (the enjoyment of) the whole year. (By the words:) "mayst thou carry," &c., he asks for a blessing.

(The Hotar then repeats :) “jato jayate sadinative,” & c., (3, 8, 5.) i.e., “After having been born, he (the Yupa) is growing (to serve) in the prime of his life the sacrifice of mortal men. The wise are busy in decorating (him, the Yupa) with skill. He, as an eloquent messenger of the Gods, lifts his voice (that it might be heard by the gods.)” He (the Yupa) is called jata, i.e., born, because he is born by this (by the recital of the first quarter of this verse). (By the word) vardhamana, i.e., growing, they make him (the Yupa) grow in this manner. (By the words :) punanti (i.e., to clean, decorate), they clean him in this manner. (By the words:) “he as an eloquent messenger, &c.,” he announces the Yupa (the fact of his existence), to the gods.

The Hotar then concludes (the ceremony of anointing the sacrificial post) with the verse, “yava savasah parivitah” (3, 8, 4) i.e., “The youth decorated with ribands, has arrived ; he is finer (than all trees) which ever grew ; the wise priests raise him up under recital of well-framed thoughts of their mind.” The youth decorated with ribands, is the vital air (the soul), which is covered by the limbs of the body. (By the words:) “he is finer,” &c. he means that he (the Yupa) is becoming finer,” &c. he means that he (the Yupa) is becoming finer (more excellent, beautiful) by this (mantra). By the wise priests (Kavis) those who have repeated the hymns are to be understood. Thus by this (mantra) they raise him up.

When the Hotar has repeated these seven verses, which are complete in their form (corresponding to the ceremony for which they are used), the sacrifice is made successful ; that is, the form is complete, when the verse recited alludes to the ceremony which is being performed. Of these seven (verses), he recites the first thrice, and the last thrice ; that makes eleven. The Tristubh (metre) namely consists of eleven syllables, i.e. each quarter of the verse). Tristubh is Indra’s thunderbolt. He who has such a knowledge prospers through these verses which reside in Indra. By repeating the first and last verses thrice, he ties together both ends of the sacrifice to fasten and tighten them in order to prevent (the sacrifice) from slipping down.

ಇತಿ ಶ್ರೀಮತ್ಪ್ರಾಚೀನಾಚಾರ್ಯವಿರಚಿತೇ ಮಾಧವೀಯೇ ವೇದಾರ್ಥಪ್ರಕಾಶ

ಐತರೇಯಬ್ರಾಹ್ಮಣಭಾಷ್ಯಸ್ಯ ಸತ್ಯಾಧ್ಯಾಯೇ ದ್ವಿತೀಯಃ ಖಂಡಃ

ಇಲ್ಲಿಗೆ ಐತರೇಯಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿ ಆರನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯದ ಎರಡನೆಯ ಖಂಡವು ಸಮಾಪ್ತವಾದುದು.

ಅಥ ಷಷ್ಠಾಧ್ಯಾಯೇ ತೃತೀಯಃ ಖಂಡಃ

ಆರನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ ಮೂರನೆಯ ಖಂಡವು

[ಯೂಪಸ್ತಂಭದ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಕೆಲವು ವಿಶೇಷ ಸಂಗತಿಗಳು ಮತ್ತು ಯಜ್ಞಪಶುವಿನ ವಿವರಣೆ ಇತ್ಯಾದಿ]

ಇದುವರೆಗೆ ಯೂಪಾಂಜನ, ಯೂಪಸ್ಥಾಪನ ಮೊದಲಾದ ಸಂಸ್ಕಾರಗಳನ್ನು ಹೇಳಿ ಮುಂದೆ ಯೂಪಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಪಟ್ಟ ಕೆಲವು ವಿಶೇಷ ಸಂಗತಿಗಳನ್ನು ವಿವರಿಸುವರು.

ತಿಷ್ಠೇದ್ಯೂಪಾಃ ಅನುಪ್ರಹರೇತಿತ್ ಇತ್ಯಾಹುಃ ತಿಷ್ಠೇತ್ಪಶುಕಾಮಸ್ಯ |

ಯೂಪಾಂಜನಾದಿ ಸಂಬದ್ಧಾ ಇತುಚೋ ವಿಧಾಯ ಯೂಪವಿಷಯಂ ಕಿಂಚಿದ್ವಿಚಾರ-
ಮನತಾರಯತಿ—ಕರ್ಮಣಿ ಸಮಾಪ್ತೇ ಸತಿ ಪಶ್ವಾದಯಂ ಯೂಪಃ ಕಿಂ ಸ್ವಸ್ಥಾನಿ ತಿಷ್ಠೇತ್ಕಿಂ
ನಾ ತಂ ಯೂಪಂ ವಹ್ನಾ ಪ್ರಹರೇದಿತ್ಯೇವಂ ವಿಚಾರಂ ಬ್ರಹ್ಮವಾದಿನ ಆಹುಃ || ವಿಚಾರಾರ್ಥಂ
ಪುನಃ ತಿಷ್ಠಯಂ | ತತ್ರ ಕಾಮನಾವಿಶೇಷೇಣ ಸ್ಥಿತಿಪಕ್ಷಂ ಸ್ವೀಕರೋತಿ—

ಯಜ್ಞಸಮಾಪ್ತಿಯಾದನಂತರ ವೇದಿಯಲ್ಲಿ ನೆಟ್ಟಿರುವ ಯೂಪವು ಹಾಗೆಯೇ ನಿಂತಿರಬೇಕೇ ಅಥವಾ ಅದನ್ನು ಅಗ್ನಿ
ಯಲ್ಲಿ (ಆಹುತಿಯಾಗಿ) ಹಾಕಬೇಕೇ ಎಂಬ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಕೆಲವರು—ಎಂದರೆ ಯಜ್ಞಾನುಷ್ಠಾನಕ್ರಮವೇತ್ತದಲ್ಲಿ ಕೆಲವರು—
ಪಶುವಸತ್ತನ್ನೇ ಸ್ವೀಕರಿಸುವ ಯಜಮಾನರು ಅದನ್ನು ಅಗ್ನಿಯಲ್ಲಿ ಹಾಕದೆ ಹಾಗೆಯೇ ನಿಂತಿರುವಂತೆ ಬಿಟ್ಟಿರಬೇಕೆಂದು ಹೇಳುವರು
ಮತ್ತು ಯೂಪವನ್ನು ಯಾವರೀತಿ ವಿನಿಯೋಗಿಸಬೇಕೆಂಬ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಜಿಜ್ಞಾಸೆಯು ಇರುವುದರಿಂದ ಅದನ್ನು ಇಲ್ಲಿ ವಿಶದಪಡಿ
ಸಲಾಗಿದೆ. ಈ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಒಂದು ಪೂರ್ವೋಕ್ತಿಹಾಸವಿರುವುದು. (ಮೇಲಿನ ಬ್ರಾಹ್ಮಣವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿ) ಎರಡು ಪುನಃ ಪ್ರಯೋಗಗಳು
ಕಂಡುಬರುವವು. ಪುನಃ ಪ್ರಯೋಗವೆಂದರೆ ಕೊನೆಯ ಅಕ್ಷರವನ್ನು ಮೂರನಾಕ್ಷರಗಳ (ಮೂರು ಅಕ್ಷರಗಳನ್ನು ಚ್ಚರಿಸುವಷ್ಟು) ಕಾಲ ದೀರ್ಘ
ವಾಗಿ ಎಳೆದು ಉಚ್ಚಾರಮಾಡಬೇಕೆಂದರ್ಥವು. ಸಂಶಯವನ್ನು ವ್ಯಕ್ತಪಡಿಸುವ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಈ ವಿಧವಾದ ಪುನಃ ಪ್ರಯೋಗವನ್ನು
ಉಪಯೋಗಿಸುವುದು ರೂಢಿಯಲ್ಲಿದೆ. ಯಜ್ಞಾನಂತರ ಯೂಪವು ಹಾಗೆಯೇ ನಿಂತಿರಬೇಕೇ ಅಥವಾ ಅದನ್ನು ಅಗ್ನಿಯಲ್ಲಿಯೇ
ಹಾಕಬೇಕೇ ಎಂದು ಇಲ್ಲಿ ಸಂಶಯವಿರುವುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಪುನಃ ಪ್ರಯೋಗವನ್ನು ಮಾಡಲಾಗಿದೆ.—

ದೇವೇಭ್ಯೋ ವೈ ಪಶವೋಽನ್ನಾದ್ಯಾಯಾಽಲಂಭಾಯ ನಾತಿಷ್ಠಂತ
ತೇಽಪಕ್ರಮ್ಯ ಪ್ರತಿನಾವದತೋಽತಿಷ್ಠನ್ನಾಸ್ಮಾನಾಲಸ್ಯಧ್ವೇ
ನಾಸ್ಮಾನಿತಿ ತತೋ ವೈ ದೇವಾ ಏತಂ ಯೂಪಂ ವಜ್ರಮುಪ-

ಶ್ಯಂಸ್ತಮೇಭ್ಯ ಉದಶ್ರಯಂಸ್ತಸ್ಮಾದ್ಭಿಭ್ಯತ ಉಪಾವರ್ತಂತ
ತಮೇನಾದ್ಯಾಪ್ಯುಪಾವೃತ್ತಾಸ್ತತೋ ವೈ ದೇವೇಭ್ಯಃ ಪಶವೋಽ-
ನ್ನಾದ್ಯಾಯಾಽಲಂಭಾಯಾತಿಷ್ಠಂತ, ತಿಷ್ಠಂತೇಸ್ಮೈ ಪಶವೋಽ-
ನ್ನಾದ್ಯಾಯಾಽಲಂಭಾಯ ಯ ಏವಂ ವೇದ ಯಸ್ಯ ಚೈವಂ
ವಿದುಷೋ ಯೂಪಸ್ತಿಷ್ಯತಿ |

ತದೇತದ್ವಿಪಸಾದಯಿತುನಾಖ್ಯಾಯಿಕಾನಾಹ-ಪುರಾ ಕದಾಚಿದ್ವೇನೇಭ್ಯೋ ದೇವಾ-
ನಾಮನ್ನಾದ್ಯಾಯ ಪಯೋದಧ್ಯಾನ್ವಭಕ್ಷಣಾಯಾಽಲಂಭಾಯಾಗ್ನೀಷೋಮೀಯನಾಯ-
ವ್ಯಾದಿಪಶ್ವಾಲಂಭನಕರ್ಮಣೇ ಚ ಪಶವೋ ನಾತಿಷ್ಠಂತ ನಾಂಗೀಕೃತವಂತೋಽನಂಗೀಕೃತ್ಯ ತೇ
ಪಶವೋ ದೇವೇಭ್ಯೋಽಪಕ್ರಮ್ಯ ಪ್ರತಿವಾವದತಃ ಪ್ರತ್ಯುತ್ತರಂ ಪುನಃಪುನಃ ನದಂತೋ
ದೂರೇತಿಷ್ಠ || ಕಿಂ ತದುತ್ತರಮಿತಿ ತದುಚ್ಯತೇ | ಹೇ ದೇವಾ ಯೂಯಂ ಕದಾಚಿದಪಿ
ನಾಸ್ಮಾನಾಲಪ್ಸ್ಯಥೇಽಸ್ಮಾನ್ವತುನಾಲಬ್ಧಂ ಕರ್ಮಣಿ ವಿಶಿಸಿತುಂ ಸಮರ್ಥಾ ನ ಭವಿಷ್ಯಥ ||
ಪುನರಪಿ ನಾಸ್ಮಾನಿತಿ ವಾಕ್ಯಾವೃತ್ತಿರಾದರಾರ್ಥಾ | ಸರ್ವಥೈವಾಸ್ಮದಾಲಂಭೋ ನ ಘಟಿಷ್ಯತೇ ||
ತತ್ಪ್ರತ್ಯುತ್ತರಂ ಶ್ರುತ್ವಾ ದೇವಾಃ ಪಶುಭೀತಿಹೇತುನೇತಂ ಯೂಪಂ ವಜ್ರರೂಪಮಪರ್ಯ ||
ಯೂಪಸ್ಯ ವಜ್ರತ್ವತ್ಪ್ರತಿಃ ಪೂರ್ವಮೇವೋದಾಹೃತಾ || ತಂ ಯೂಪಮೇಭ್ಯಃ ಪಶ್ವರ್ಥಮುದ-
ಶ್ರಯ, ಉರ್ಧ್ವಮವಸ್ಥಾಪಯ || ತಸ್ಮಾದ್ಭಿತ್ವಾದ್ಯಾಪ್ಯಾದ್ಭಿಭ್ಯತಃ ಪಶವೋ ದೇವಾ-
ನುಪಾವರ್ತಂತ || ಯಸ್ಮಾದೇವಂ ಪೂರ್ವಂ ನೃತಂ ತಸ್ಮಾದಿದಾನೀನುಪಿ ಯಾಗೇಷು ತಮೇವ
ಯೂಪಮುದ್ದಿಶ್ಯ ಪಶವ ಉಪಾವೃತ್ತಾ ದೃಶ್ಯಂತೇ || ತತೋ ದೇವಾನಾಂ ದಧ್ಯಾದ್ಯನ್ನಾಯ
ಕರ್ಮಸ್ವಾಲಂಭಾಯ ಚ ಪಶವೋಂಗೀಕೃತಮತಃ || ಏತದ್ವೇದನಂ ಯೂಪಾವಸ್ಥಾನಂ ಚ
ಪ್ರಶಂಸತಿ-ಯಸ್ಯ ಯಜಮಾನಸ್ಯೇತ್ಯರ್ಥಃ |

ಒಂದಾನೊಂದು ಕಾಲದಲ್ಲಿ ದೇವತೆಗಳು ತಮಗೆ ಇಷ್ಟಬಂದಂತೆ ಪಶುಗಳನ್ನು(ಆಹಾರಾರ್ಥವಾಗಿ) ಸ್ವೀಕರಿಸಲು ಸಾಧ್ಯ
ವಾಗದಂತೆ ಪಶುಗಳು ದೇವತೆಗಳಿಂದ ದೂರ ಓಡಿಹೋದವು. ಸ್ವಲ್ಪದೂರ ಹೋಗಿ ಅಲ್ಲಿ ನಿಂತುಕೊಂಡು ದೇವತೆಗಳನ್ನು ದ್ವೇಷಿಸಿ
ಎಲೈ ದೇವತೆಗಳೇ, ನೀವು ನಮ್ಮನ್ನು ಹೊಂದಲಾರಿರಿ ಎಂದರೆ ನಾವು ನಿಮಗೆ ಸಿಕ್ಕುವವರಲ್ಲ ಎಂದು ನುಡಿದವು ಅದನ್ನು
ಕೇಳಿ, ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ತಾವು ನೆಟ್ಟಿದ್ದ ಯೂಪಸ್ತಂಭದ ಜ್ಞಾಪಕ ಬಂದು ಅದನ್ನು ನೋಡಿದರು ಇದರಿಂದ ಪಶುಗಳು
ಹೆದರಿ ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಅಭಿಮುಖವಾಗಿ ಬಂದು ನಿಂತುಕೊಂಡವು. ಈ ಕಾರಣಕ್ಕಾಗಿಯೇ ಈಗಲೂ ಕೂಡ ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಪಶು
ಗಳನ್ನು ಯೂಪಾಭಿಮುಖವಾಗಿ ನಿಲ್ಲುವಂತೆ ಕಟ್ಟುವುದು ರೂಢಿಯಲ್ಲಿದೆ. ಹೀಗೆ ಓಡಿಹೋಗದೆ ತಮ್ಮೆದುರಿಗೆ ಸುಮ್ಮನೆ ನಿಂತು
ಕೊಂಡ ಪಶುಗಳನ್ನು ದೇವತೆಗಳು ತಮ್ಮ ಆಹಾರಕ್ಕಾಗಿ ಸ್ವೀಕರಿಸಿದರು. ಈ ವಿಷಯವನ್ನು ಚೆನ್ನಾಗಿ ತಿಳಿದ ಯಜಮಾನನ
ಪಶುಗಳು ಎತ್ತರವಾಗಿ ನೆಟ್ಟಿರುವ ಯೂಪದ ಬಳಿ ತಂಟೆಮಾಡದೆ ದೇವತೆಗಳ ಸ್ವೀಕಾರಕ್ಕಾಗಿ ಸುಮ್ಮನೆ ನಿಂತಿರುವವು. ಆದುದ
ರಿಂದ ಪಶುಗಳು ಅನ್ನಾದ್ಯಾಹಾರಗಳೂ ತನಗೆ ಬೇಕೆಂದು ಅಪೇಕ್ಷಿಸುವ ಯಜಮಾನನು ಯಜ್ಞದ ಯೂಪಸ್ತಂಭವನ್ನು ಕೇಳದೆ
ಹಾಗೆಯೇ ನಿಂತಿರುವಂತೆ ಬಿಟ್ಟಿರಬೇಕು.

ಅನು ಪ್ರಹರೇತ್ಸ್ವರ್ಗಕಾಮಸ್ಯ ತಮು . ಹ ಸ್ತೈತಂ ಪೂರ್ವೇನ್ವೇನ
ಪ್ರಹರಂತಿ ಯಜಮಾನೋ ವೈ ಯೂಪೋ ಯಜಮಾನಃ
ಪ್ರಸ್ತರೋಽಗ್ನಿರ್ವೈ ದೇವಯೋನಿಃ ಸೋಽಗ್ನೇರ್ದೇವಯೋನ್ಯಾ
ಆಹುತಿಭ್ಯಃ ಸಂಭೂಯ ಹಿರಣ್ಯಶರೀರ ಉಧ್ವಾಃ ಸ್ವರ್ಗಂ
ಲೋಕಮೇಷ್ಯತೀತಿ ||

ಅಥಫಲವಿಶೇಷಾಯ ಪ್ರಹರಣಪಕ್ಷಮುಪಾದತ್ತೇ—ಕರ್ಮಸಮಾಪ್ತಿನುತಂ ಯೂ-
ಪಮಗ್ನಾ ಪ್ರಕ್ಷಿಪೇತ್ || ತದೇತದುಪಪಾದಯತಿ—ಪೂರ್ವೇ ಯಜಮಾನಾಃ ಸ್ವರ್ಗಕಾಮಾಃ
ಕರ್ಮಸಮಾಪ್ತಿನುತಂ ತನೇತಂ ಯೂಪಂ ಪ್ರಹರಂತೈವ || ತತ್ರೈವ ಯುಕ್ತಾಂತರಮಾಹ—
ಯೋಽಯಂ ಯೂಪೋಽಸ್ತಿ ಯಸ್ತು ಪ್ರಸ್ತರಾಖ್ಯೋ ದರ್ಭಮುಷ್ಠಿಃ ತಯೋರ್ಯಜಮಾನವ-
ತ್ಕರ್ಮಣಿ ಮುಖ್ಯತ್ವಾದ್ಯಜಮಾನತ್ವೋಪಚಾರಃ || ಅಗ್ನಿಶ್ಚ ದೇವಾನಾಂ ಯೋನಿಃ ಕಾರಣಮ-
ಗ್ನಿಸಾಧ್ಯಕರ್ಮಣೋ ದೇವಜನ್ಮಹೇತುತ್ವಾತ್ || ಏವಂ ಸತಿ ಯಜಮಾನೋ ದೇವಯೋನ್ಯಾ
ಅಗ್ನೇಸ್ತಸ್ಮಿಹುತಾದ್ಯೂಪಾದಾಹುತಿಭಿಶ್ಚ ಸಂಭೂಯ ದೇವಜನ್ಮ ಪ್ರಾಪ್ಯ ಸುವರ್ಣಮಯ-
ಶರೀರ ಉಧ್ವಾಭಿಮುಖಃ ಸ್ವರ್ಗಂ ಲೋಕಂ ಪ್ರಾಪ್ಸ್ಯತಿ || ತಸ್ಮಾತ್ಸ್ವರ್ಗಕಾಮಸ್ಯ ಯೂಪ-
ಗ್ರಹಣಂ ಯುಕ್ತಂ ||

ಆದರೆ ಸ್ವರ್ಗಲೋಕಕ್ಕೆ ಹೋಗಬೇಕೆಂದು ಬಯಸುವ ಯಜಮಾನನು ತನ್ನ ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ನೆಟ್ಟಿರುವ ಯೂಪವನ್ನು
ಕಿತ್ತು ಅಗ್ನಿಯಲ್ಲಿ ಹೋಮಮಾಡಬೇಕು. ಆದ್ದರಿಂದ ಸ್ವರ್ಗಾರೋಹಿಗಳಾದ ಅನೇಕ ಯಜಮಾನರು ಯೂಪವನ್ನು ಕಿತ್ತು
ಅಗ್ನಿಯಲ್ಲಿ ಹೋಮಮಾಡುತ್ತಾರೆ. ಏಕೆಂದರೆ, ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಯಜಮಾನನ ಪಾತ್ರವು ಹೇಗೆ ಮುಖ್ಯವೋ ಅದರಂತೆ ಯೂಪ,
ಪ್ರಸ್ತರ ಎಂಬ ದರ್ಭೆಯ ಕಂತೆ, ಯಜ್ಞಕ್ಕೆ ಮುಖ್ಯಸಾಧನವಾದ ಮತ್ತು ದೇವತೆಗಳ ಉತ್ಪತ್ತಿಸ್ಥಾನವಾದ ಅಗ್ನಿ, ಈ ಎಲ್ಲಾ
ವಸ್ತುಗಳ ಪಾತ್ರಗಳೂ ಮುಖ್ಯವಾಗಿರುವವು. ಆದ್ದರಿಂದ ಯಜಮಾನನು ಯಜ್ಞಸಮಾಪ್ತಿಯಾದಮೇಲೆ ತಾನು ನೆಟ್ಟಿದ್ದ
ಯೂಪವನ್ನು ಕಿತ್ತು ಅಗ್ನಿಯಲ್ಲಿ ಹೋಮಮಾಡಿದರೆ ಅಂತಹ ಯಜಮಾನನು ಶರೀರಾವಸಾನಕಾಲದಲ್ಲಿ ಸುವರ್ಣಮಯವಾದ
ಶರೀರವನ್ನು ಹೊಂದಿ ಉಧ್ವಾಭಿಮುಖವಾಗಿ ಸ್ವರ್ಗಲೋಕಕ್ಕೆ ಹೋಗಿ ಸೇರುವನು.

ಅಥ ಯೇ ತೇಭ್ಯೋಽವರ ಆಸಂಸ್ತ ಏತಂ ಸ್ವರುಮಪತ್ಯನ್ಯೂಪಶಕಲಂ
ತಂ ತಸ್ಮಿನ್ಕಾಲೇನುಪ್ರಹರೇತ್ತತ್ರ ಸ ಕಾಮ ಉಪಾಪ್ತೋ
ಯೋಽನುಪ್ರಹರಣೇ ತತ್ರ ಸ ಕಾಮ ಉಪಾಪ್ತೋ ಯಃ
ಸ್ಥಾನೇ |

ನಸ್ತಿದಾನೀಂತಸ್ಯಃ ಸ್ವರ್ಗಕಾಮೈಃ ಕ್ರತೋರ್ಯೂಪೋ ನ ಪ್ರಹ್ರಿಯತ ಇತ್ಯಾಶಂಕ್ಯ
ತೇಷಾಂ ಪ್ರತಿನಿಧಿಂ ದರ್ಶಯತಿ—ಪೂರ್ವಸಿದ್ಧೇಭ್ಯೋಽನುಷ್ಠಾತೃಭ್ಯಃ ಷುಷಿಭ್ಯೋಽವರೇ ಯೇ
ಕೇಚಿದವಾರ್ಚಿನಾ ಇದಾನೀಂತನಾ ಯಜಮಾನಾ ಆಸಂಸ್ತೇ ಸರ್ವೇ ಯೂಪಸ್ಯ ಪ್ರತಿನಿಧಿ-

ತ್ವೇನ ಯೂಪಕಲಮೇತಂ ಸ್ವರುನಾಮಕಂ ಸ್ವಲ್ಪಂ ಕಾಷ್ಠಖಂಡಮಪರ್ಕೃ || ತಸ್ಮಾದಿದಾ-
ನೀಂತನೋ ಯಜಮಾನಸ್ತಸ್ಮಿನ್ಯೂಪಪ್ರಹರಣಕಾಲೇ ತಂ ಸ್ವರುಮನುಪ್ರಹರೇತ್ || ಏತಚ್ಚ
ಶಾಖಾಂತರೇ ಶ್ಲೂಯತೇ—‘ ದೇವಾ ವೈ ಸಂಸ್ಥಿತೇ ಸೋಮೇ ಪ್ರಸ್ತುಚೋಽಹರನ್ಸ್ರ ಯೂ-
ಪಂ ತೇಽಮನ್ಯಂತ ಯಜ್ಞವೇತಸಂ ವಾ ಇದಂ ಕುರ್ಮ ಇತಿ ತೇ ಪ್ರಸ್ತರಸ್ತುಚಾಂ ನಿಷ್ಕ್ರಯಣ-
ಮಪರ್ಕೃ || ಸ್ವರುಂ ಯೂಪಸ್ಯ ಸಂಸ್ಥಿತೇ ಸೋಮೇ ಪ್ರಸ್ತರಂ ಪ್ರಹರತಿ ಸ್ವರುಮಯಜ್ಞವೇಶ-
ಸಾಯ ’ ಇತಿ || ತಥಾಸತಿ ಯೂಪಪ್ರಹರಣೇ ಯಃ ಕಾಮ ಉಕ್ತಃ ಸ ಕಾಮಸ್ತತ್ರ ಸ್ವರುಪ್ರ-
ಹರಣೇ ಪ್ರಾಪ್ತೋ ಭವತೀತಿ ಯೂಪಪ್ರತಿನಿಧಿತ್ವೇನ ಸ್ವರೋಃ ಪ್ರಕ್ಷಿಪ್ತತ್ವಾತ್ || ಯಶ್ಚ ಯೂ-
ಪಸ್ಮಾನೇ ಪಶುಪ್ರಾಸ್ತಿಲಕ್ಷಣಃ ಕಾಮ ಉಕ್ತಃ ಸೋಽಪಿ ತತ್ರ ಪ್ರಕ್ಷೇಪಣಪಕ್ಷೇ ಪ್ರಾಪ್ತೋ-
ಭವತಿ ಯೂಪಸ್ಯ ಸ್ವರೂಪೇಣಾವಸ್ಥಿತತ್ವಾತ್ || ತದೇತನ್ಸ್ವರುಪ್ರಹರಣಮಾಪಸ್ತಂಭೇನ
ದರ್ಶಿತಂ—‘ ಜುಹ್ವಾಂ ಸ್ವರುಮವದಾಯಾನು ಯಾಜಾಂತೇ ಜುಹೋತಿ ದ್ಯಾಂ ತೇ ಧೂಮೋ
ಗಚ್ಛತು ’ ಇತಿ ||

ಈಗ ಇಲ್ಲಿ ಒಂದು ಸಂಶಯವು ತಲೆಮೋರುವುದು. ಒಂದೆ ಹೇಳಿದಂತೆ ಪಶುಗಳನ್ನೂ ಅನ್ನಾದ್ಯಾಹಾರಗಳನ್ನೂ
ಬಯಸುವ ಯಜಮಾನನು ತನ್ನ ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ನೆಟ್ಟಿರುವ ಯೂಪಸ್ತಂಭವನ್ನು ಕೇಳದೇ ಹಾಗೆಯೇ ಬಿಟ್ಟಿರಬೇಕು. ಸ್ವರ್ಗ
ವೇಕ್ಷಿಯಾದ ಯಜಮಾನನು ಯೂಪವನ್ನು ಕಿತ್ತು ಅಗ್ನಿಯಲ್ಲಿ ಹಾಕಬೇಕು ಎಂದಿರುವುದು. ಆದರೆ ಇವೆರಡು ಕ್ರಮಗಳೂ
ಪರಸ್ಪರ ವಿರೋಧವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಪಶುಗಳನ್ನೂ (ಅನ್ನಾದ್ಯಾಹಾರಗಳನ್ನೂ) ಸ್ವರ್ಗವನ್ನು ಎಂದರೆ ಇವೆರಡನ್ನೂ ಬಯಸುವ
ಯಜಮಾನನು ಏನುಮಾಡಬೇಕು? ಎಂದರೆ, ಈಚಿನ ಕೆಲವರು ಎಂದರೆ ಋಷಿಗಳಲ್ಲದ ಯಜ್ಞಾನುಷ್ಠಾನಕಾಲರು ತಾವು
ಯೂಪವನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸುವಾಗ ಎಂದರೆ ಕೆತ್ತುವಾಗ ಕೆಳಗೆ ಬಿದ್ದಿದ್ದ ಯೂಪದ ಒಂದು ಚೂರು ಅಥವಾ ಚಕ್ಕೆಯನ್ನು ಕಂಡರು.
ಆ ಚಕ್ಕೆಯು ಇವರ ದೃಷ್ಟಿಗೆ ಬಿದ್ದಕೂಡಲೇ ಆ ಚಕ್ಕೆಯೇ ಯೂಪದ ಪ್ರತಿನಿಧಿಯಾಗಿರುವುದೆಂದೂ ಅದುದರಿಂದ ದೊಡ್ಡದಾ
ಗಿರುವ ಯೂಪಕ್ಕೆ ಬದಲಾಗಿ ಯೂಪದ ಒಂದು ಸಣ್ಣ ಚಕ್ಕೆಯನ್ನೇ ಹೋಮಮಾಡಿದಲ್ಲಿ ಪೂರ್ತಾ ಯೂಪವನ್ನೇ ಹೋಮ
ಮಾಡಿದಂತೆ ಆಗುವುದೆಂದೂ ತಿಳಿದರು. ಅಗ್ನಿಯಲ್ಲಿ ಯೂಪಪ್ರಹರಣ ಮಾಡುವುದರಿಂದ ಯಾವಯಾವ ಇಷ್ಟಾರ್ಥಗಳು ಸಿದ್ಧಿಸು
ವವೋ ಅವೆಲ್ಲವೂ ಯೂಪದ ಒಂದು ಸಣ್ಣ ತುಂಡನ್ನೇ ಹೋಮಮಾಡುವುದರಿಂದ ಉಂಟಾಗುವವು. ಎಂದರೆ ದೊಡ್ಡ ಯೂಪ
ಸ್ತಂಭವನ್ನು ಕೇಳದೆ ಹಾಗೆಯೇ ಬಿಟ್ಟಿರುವುದರಿಂದ ಯಜಮಾನನಿಗೆ ಪಶುಗಳು ಮತ್ತು ಅನ್ನಾದ್ಯಾಹಾರಗಳೂ, ಸಣ್ಣ ತುಂಡನ್ನು
ಯೂಪಕ್ಕೆ ಬದಲಾಗಿ ಹೋಮಮಾಡುವುದರಿಂದ ಸ್ವರ್ಗಲೋಕವೂ ಲಭಿಸುವುದರಿಂದ ಯೂಪಪ್ರಹರಣಕ್ಕೆ ಬದಲಾಗಿ ಸ್ವರು
ಅಥವಾ ಯೂಪಕಲವನ್ನು (ಯೂಪದ ಒಂದು ಸಣ್ಣ ತುಂಡು) ಹೋಮಮಾಡುವುದೇ ರೂಢಿಯಲ್ಲಿ ಬಂದಿತು. ಈ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ
ಯಜುರ್ವೇದದ ತ್ರೈತ್ತೀಯ ಸಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿ—

ದೇವಾ ವೈ ಸಗ್ಂಸ್ಥಿತೇ ಸೋಮೇ ಪ್ರಸ್ತುಚೋಽಹರನ್ಸ್ರ ಯೂಪಂ ತೇಽಮನ್ಯಂತ
ಯಜ್ಞವೇತಸಂ ವಾ ಇದಂ ಕುರ್ಮ ಇತಿ ತೇ ಪ್ರಸ್ತರಗ್ಂ ಸ್ತುಚಾಂ ನಿಷ್ಕ್ರಯಣಮಪರ್ಕೃನ್
ಸ್ವರುಂ ಯೂಪಸ್ಯ ಸಗ್ಂಸ್ಥಿತೇ ಸೋಮೇ ಪ್ರಪ್ರಸ್ತರಗ್ಂ ಹರತಿ ಜುಹೋತಿ ಸ್ವರುಮಯಜ್ಞ-
ವೇಶಸಾಯ || (ತೈ.ಸಂ. ೬-೩-೪-೯)

ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದು. ಯೂಪಪ್ರಹರಣವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಅಪಸ್ತಂಬಶ್ರೌತಸೂತ್ರದಲ್ಲಿಯೂ ಜುಹ್ವಾಂ ಸ್ವರುಮವ-
ಧಾಯಾನೋಯಾಜಾಂತೇ ಜುಹೋತಿ—ದ್ಯಾಂ ತೇ ಧೂಮೋ ಗಚ್ಛತು(ಅಪ.ಶ್ರೌ.ಸೂ. ೭-೨೭-೪) ಎಂದು ಹೇಳಿರು

ವುದು. ಎಂದರೆ ಅನೂಯಾಜಹೋಮಾನಂತರ ಸ್ವರು ಅಥವಾ ಯೂಪಶಕಲವನ್ನು ಜುಹುವಿನಲ್ಲಿ (ಹೋಮಮಾಡುವ ಮರದ ಸಾಟು) ಇಟ್ಟು ದ್ಯಾಂ ತೇ ಧೂಮೋ ಗಚ್ಛತು ಎಂಬ ಮಂತ್ರದಿಂದ ಹೋಮಮಾಡಬೇಕು ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದು. ಅದುದರಿಂದ ಸ್ವರು ಅಥವಾ ಯೂಪಶಕಲವನ್ನು ಹೋಮಮಾಡುವುದರಿಂದ ಯೂಪವನ್ನು ಪೂರ್ತಾ ಹೋಮಮಾಡಿದ ಫಲವೂ ಮತ್ತು ಯೂಪವನ್ನು ಹೋಮಮಾಡದೆ ಹಾಗೆಯೇ ಬಿಟ್ಟಿದ್ದರೆ ಉಂಟಾಗುವ ಪಶುಪ್ರಾಪ್ತಿ ಮೊದಲಾದ ಫಲವೂ ಸಹ ಲಭಿಸುವುದೆಂದು ತಾತ್ಪರ್ಯವು.

ಇದುವರೆಗೂ ಹೇಳಿದ ಏಷಯಗಳೆಲ್ಲವೂ ಹೋತೃ ಅಥವಾ ಹೋತೃವರ್ಗದ ಋತ್ವಿಕ್ಕುಗಳು ನೆರವೇರಿಸಬೇಕಾದ ಯೂಪಪ್ರತಿಷ್ಠಾಪನಾಕ್ರಮವು. ಇದಲ್ಲದೆ ಅಧ್ವರ್ಯು ಮೊದಲಾದವರು ಯೂಪಸ್ಥಾಪನವಿಷಯದಲ್ಲಿ ನೆರವೇರಿಸಬೇಕಾದ ಇನ್ನೂ ಕೆಲವು ವಿಧಿಗಳೂ ಛಾಯಕಲಾಪಗಳೂ ಇರುವವು. ಅವುಗಳು ಯಜುರ್ವೇದದ ತೈತ್ತಿರೀಯ ಸಂಹಿತೆಯ ೧-೩-೫ ; ೧-೩-೬ , ೬-೩-೩ , ೬-೩-೪ , ಎಂಬ ಅನುವಾಕಗಳಲ್ಲಿ ಉಕ್ತವಾಗಿರುವವು. ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ೧-೩-೫ ನೇ ಅನುವಾಕವು ಯೂಪ ಚೈದನವಿಧಿಯನ್ನೂ, ೧-೩-೬ ನೇ ಅನುವಾಕವು ಯೂಪಸ್ಥಾಪನವನ್ನೂ, ೬-೩-೩ ನೇ ಅನುವಾಕವು ಯೂಪವಿಧಿಯನ್ನೂ, ೬-೩-೪ ನೇ ಅನುವಾಕವು ಯೂಪಪುರೋಕ್ಷಣಾದಿವಿಧಿಗಳನ್ನು ವರ್ಣಿಸುವವು. ಮೊದಲಿನ ಎರಡು ಅನುವಾಕಗಳಲ್ಲಿ ಪಠಿಸಬೇಕಾದ ಮಂತ್ರಗಳು ಮಾತ್ರವಿರುವವು. ಕೊನೆಯ ಎರಡು ಅನುವಾಕಗಳಲ್ಲಿ ಮಂತ್ರಗಳ ಬ್ರಾಹ್ಮಣವಿರುವುದು ಎಂದರೆ ಆ ಮಂತ್ರಗಳಿಗೆ ವಿನಿಯೋಗಕ್ರಮವೂ ಅರ್ಥವಿವರಣೆಯೂ ಇರುವುದು. ಇವುಗಳೆಲ್ಲಾ ಯಜುರ್ವೇದಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಪಟ್ಟಿರುವುದರಿಂದ ಅವುಗಳ ವಿವರಣೆಯು ಇಲ್ಲಿ ಅನಾವಶ್ಯಕವು. ಯಜುರ್ವೇದಸಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿ ಅಥವಾ ಋ.ಸಂ. ಭಾಗ ೧೬ ಪುಟಗಳು ೬೦-೭೦ ನೇ ಪುಟಗಳಲ್ಲಿ ನಾವು ವಿಸ್ತಾರವಾಗಿ ವಿವರಿಸಿರುವುದನ್ನು ನೋಡಿ ತಿಳಿದುಕೊಳ್ಳಬಹುದು.

ಅಗ್ನೀಷೋಮಾಯಪಶುವಿನ ವಿಷಯ

ಸರ್ವಾಭ್ಯೋ ನಾ ಏಷ ದೇವತಾಭ್ಯ ಆತ್ಮಾನಮಾಲಭತೇ ಯೋ
ದೀಕ್ಷಿತೇಗ್ನಿಃ ಸರ್ವಾ ದೇವತಾಃ, ಸೋಮಃ ಸರ್ವಾ ದೇವತಾ
ಸ ಯದಗ್ನೀಷೋಮಾಯಂ ಪಶುಮಾಲಭತೇ ಸರ್ವಾಭ್ಯ ಏವ
ತದ್ದೇವತಾಭ್ಯೋ ಯಜಮಾನ ಆತ್ಮಾನಂ ನಿಷ್ಕ್ರೀಣೀತೇ |

ಅಥಾಗ್ನೀಷೋಮೀಯಪಶ್ವಾಲಂಭಂ ವಿಧತ್ತೇ—ಯೋ ಯಜಮಾನೋ ದೀಕ್ಷತೇ ಸೋಮಯಾಗೇ ದೀಕ್ಷಾಂ ಪ್ರಾಪ್ನೋತಿ ಸ ಯಜಮಾನಃ ಸರ್ವದೇವಾರ್ಥಮಾತ್ಮಾನಮೇವ ಪಶುತ್ವೇನಾಲಬ್ಧಮುಪಕ್ರಮತೇ || ಅತ್ರ ಚ ಯೋಗ್ನಿರ್ಯಶ್ಚ ಸೋಮಸ್ತಾವುಭೌ ಸರ್ವದೇವತಾತ್ಮಕಾನಗ್ನೀರಾಹುತ್ಯಧಿಕರಣತ್ವೇನ ಸೋಮಸ್ಯ ಚ ಹೋಮದ್ರವ್ಯತ್ವೇನ ಚ ಸರ್ವೋಪಕಾರಿತ್ವಾತ್ || ತಥಾ ಸತ್ಯಗ್ನೀಷೋಮೀಯಪಶ್ವಾಲಂಭನೇನ ಸರ್ವದೇವತಾನಾಂ ಸಕಾಶಾದ್ಯಜಮಾನಃ ಸ್ವಾತ್ಮಾನಂ ನಿಷ್ಕ್ರೀಣೀತವಾನ್ಯವತಿ || ತಸ್ಮಾದಗ್ನೀಷೋಮೀಯಪಶುರಾಲಬ್ಧವ್ಯಃ || ಸೋಮಯಾರ್ಥಃ ಶ್ರುತ್ಯಂತರೇ ಸಂಗೃಹೀತಃ || ' ಪುರಾ ಖಲು ವಾನ್ಯೇಷ ಮೇಧಾಯಾಸ್ತಾ-ನಮಾರಭ್ಯ ಚರತಿ ಯೋ ದೀಕ್ಷತೇ ಯದಗ್ನೀಷೋಮೀಯಂ ಪಶುಮಾಲಭತ ಆತ್ಮನಿಷ್ಕ್ರಯಣಮೇವಾಸ್ಯ ' ಇತಿ ||

ಇಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿಷೋಮಾಯಪಶುವೆಂದರೇನು? ಇದನ್ನು ಯಾವ ದೇವತೆಗಳನ್ನು ದ್ವೇಶಿಸಿ ಏತಕ್ಕಾಗಿ ಸಮರ್ಪಿಸಬೇಕು ಎಂಬ ವಿಷಯವನ್ನು ಇಲ್ಲಿ ವಿವರಿಸಲಾಗುವುದು. ಯಜ್ಞ ಮಾಡುವ ಯಜಮಾನನು ಸೋಮಯಾಗವನ್ನು ಮಾಡುವುದಕ್ಕಾಗಿ ದೀಕ್ಷೆಯನ್ನು ಕೈಗೊಳ್ಳುವಾಗ (ಈ ದೀಕ್ಷಾಕ್ರಮವನ್ನು ಹಿಂದೆಯೇ ವಿವರಿಸಲಾಗಿದೆ) ದೇವತೆಗಳ ತೃಪ್ತಾರ್ಥವಾಗಿ ತನ್ನ ನ್ನೇ ಯಜ್ಞ ಪಶುವನ್ನಾಗಿ ಅರ್ಪಿಸಿದಂತೆ ಭಾವಿಸಲಾಗುವುದು. ಆದರೆ ತಾನೇ ಪಶುವಾದಲ್ಲಿ ಯಜ್ಞದ ಕಾರ್ಯಕಲಾಪಗಳು ಮುಂದುವರೆಯಲು ಸಾಧ್ಯವಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ಯಜ್ಞ ಪಶುವಿಗಾಗಿ ಒಂದು ಆಡನ್ನು ತನ್ನ ಪರವಾಗಿ ಎಲ್ಲಾ ದೇವತೆಗಳನ್ನು ದ್ವೇಶಿಸಿ ಸಮರ್ಪಿಸಿ ಆ ಮೂಲಕ ತಾನು ಬಿಡುಗಡೆಯನ್ನು ಹೊಂದುವನು. ಅಗ್ನಿಃ ಸರ್ವಾ ದೇವತಾಃ | ಸೋಮಃ ಸರ್ವಾ ದೇವತಾಃ ಎಂದರೆ ಅಗ್ನಿಯು ಸಮಸ್ತದೇವತೆಗಳ ಸ್ವರೂಪನು, ಸೋಮದೇವತೆಯೂ ಸಹ ಸಮಸ್ತದೇವತೆಗಳನ್ನು ಪ್ರತಿನಿಧಿಸ ತಕ್ಕವನು ಆದ್ದರಿಂದ ಈ ಇಬ್ಬರು ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಪಶುವನ್ನು ಸಮರ್ಪಿಸುವುದರಿಂದ ಸಮಸ್ತದೇವತೆಗಳಿಗೂ ಪಶುವನ್ನು ಅರ್ಪಿಸಿದಂತಾಗುವುದು. ಇದಲ್ಲದೆ ಅಗ್ನಿಯಲ್ಲಿ ದೇವತೆಗಳನ್ನು ದ್ವೇಶಿಸಿ ಆಹುತಿಗಳನ್ನು ಅರ್ಪಿಸಬೇಕಾಗಿರುವುದು. ಸೋಮವು ಹೋಮದ್ರವ್ಯಾತ್ಮಕವಾಗಿರುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಆಹುತಿಯು (ಪಶುವು) ಸೇರಬೇಕಾದರೆ ಅಗ್ನಿಯೂ, ಸೋಮನೂ ಅವಶ್ಯಕವಾಗಿ ಬೇಕೇಬೇಕು. ಈ ಕಾರಣಗಳಿಗಾಗಿ ಅಗ್ನಿ ಮತ್ತು ಸೋಮದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಪಶುವನ್ನು ಅರ್ಪಿಸುವುದು ಸಹಜವಾಗಿದೆ. ಈ ವಿಷಯವು ಶ್ರುತ್ಯಂತರದಲ್ಲಿ ಎಂದರೆ ತ್ರೈತ್ತೀಯಸಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿ—ಪುರಾ ಖಲು ನಾನೈಷ ಮೇಧಾಯಾ-ತ್ಮಾನಮಾರಭ್ಯ ಚರತಿ ಯೋ ದೀಕ್ಷತೋ ಯದಗ್ನಿಷೋಮಾಯಂ ಪಶುಮಾಲಭತ ಆತ್ಮನಿಷ್ಕ್ರಯಣ ಮೇವಾಸ್ಯ (ಶ್ರೀ. ಸಂ. ೬-೧-೧೧-೬) ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದು. ಈ ಅಗ್ನಿಷೋಮಾಯಪಶುವನ್ನು ಸೋಮಯಾಗದಲ್ಲಿ ಸೋಮರಸವನ್ನು ಹಿಂಡುವ ಸುತ್ತಾದಿನದ ಹಿಂದಿನ ದಿನದಲ್ಲಿ ಅರ್ಪಿಸುವುದು ರೂಢಿಯಾಗಿದೆ.

ತದಾಹುದ್ದೀರ್ವರೂಪೋಽಗ್ನಿಷೋಮಾಯಃ ಕರ್ತವ್ಯೋ ದ್ವಿದೇವತ್ಯೋ
ಹೀತಿ ತತ್ತನ್ನಾದೃತ್ಯಂ ಪೀವ ಇವ ಕರ್ತವ್ಯಃ ಪೀವೋರೂಪಾ
ವೈ ಪಶವಃ ಕೃತೀತ ಇವ ಖಲು ವೈ ಯಜಮಾನೋ ಭವತಿ
ತದ್ಯಪ್ತೀತ್ವಾ ಪಶುರ್ಭವತಿ ಯಜಮಾನಮೇವ ತಸ್ವೇನ
ಮೇಧೇನ ಸಮರ್ಥಯತಿ |

ಅಥ ಪೂರ್ವೋತ್ತರಪಕ್ಷಾಭ್ಯಾಂ ಪಶುಶರೀರಸ್ಯ ರೂಪವಿಶೇಷಂ ನಿಶ್ಚಿನೋತಿ || ತತ್ತ-
ತ್ಪ್ರಾಗ್ನಿಷೋಮೀಯಪಶೌ ಬ್ರಹ್ಮವಾದಿನಃ ಪೂರ್ವಪಕ್ಷಮಾಹುಃ | ಯಸ್ಮಾದಸ್ಯ ಪಶೋರ-
ಗ್ನಿಶ್ಚ ಸೋಮಶ್ಚೇತೇ ದ್ವೇ ದೇವತೇ ತಸ್ಮಾತ್ತದನುಸಾರೇಣ ಯಃ ಪಶುದ್ವೀರೂಪಃ ಶುಕ್ಲ-
ಕೃಷ್ಣಾದಿವರ್ಣದ್ವಯೋಪೇತಃ ಸ ಕರ್ತವ್ಯ ಇತಿ ತದೇತದ್ಬ್ರಹ್ಮವಾದಿನಮತಮನಾದರಣೀಯಂ ||
ಕಿಂತು ಪೀವ ಇವ ಶರೀರಪುಷ್ಪಾ ಸ್ಥೂಲವನ ಪಶುಃ ಕರ್ತವ್ಯಃ || ಲೋಕೇ ಹಿ ಪಶವಃ ಪೀವೋ-
ರೂಪಾ ವೈ ಮೇದೋವೃದ್ಧಾ ವೈ ಪ್ರಾಯೇಣ ಸ್ಥೂಲರೂಪಾ ಏವ ಭವಂತಿ || ಯಜಮಾನಸ್ತು
ಪಶುನುಷ್ಣಾನದಿನೇ ಕೃತೀತ ಇವೋಪಸದ್ವಿನೇಷು ಸ್ವಲ್ಪಕ್ಷೀರಾಹಾರೇಣ ತದಾನೀಂ ಕೃಶ ಏವ
ಭವತಿ || ತತ್ತಥಾಸತಿ ಯದ್ಯಯಂ ಪಶುಃ ಸ್ಥೂಲೋ ಭವೇತ್ತತ್ತೇನ ಪಶುಸ್ಥಾಲ್ಯೇನ ಕೃಶತ-
ರೀರಂ ಯಜಮಾನಮೇವ ಸ್ವೇನ ಮೇಧೇನ ಸ್ವಕೀಯಯಜ್ಞಸಾಧನರೂಪೇಣ ಸಮೃದ್ಧಂ
ಕರೋತಿ ||

ಕೆಲವರು ಎಂದರೆ ಬ್ರಹ್ಮವಾದಿಗಳು (ಯಜ್ಞಾನುಷ್ಠಾನಕುಶಲರು) ಈ ಅಗ್ನಿಷೋಮಿಯ ಪಶುವು ಅಗ್ನಿ ಮತ್ತು ಸೋಮದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಅರ್ಪಿತವಾಗುವುದರಿಂದ ಆ ದೇವತೆಗಳ ರೂಪಕ್ಕನುಸಾರವಾಗಿ ಬಿಳಿ ಮತ್ತು ಕಪ್ಪುಬಣ್ಣಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ್ದಾಗಿರಬೇಕೆಂದು ಹೇಳುವರು. ಆದರೆ ಇದು ಸರಿಯಲ್ಲ ಎಂದರೆ ಈ ವಿಷಯಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷಗಮನವನ್ನೂ ಕೊಡಬೇಕಾಗಿಲ್ಲ. ಪಶುವು ಧೃಷ್ಟಪುಷ್ಪವಾಗಿ ಇದ್ದರೆ ಸಾಕು. ಪಶುಗಳು ಯಾವಾಗಲೂ ಧೃಷ್ಟಪುಷ್ಪವಾಗಿಯೇ ಇರಬೇಕು. ಹಾಗಿರುವುದೇ ಅವುಗಳ ಸ್ವಭಾವವು. ಆದರೆ ಯಜಮಾನನು ಮಾತ್ರ ಆ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಕೃಶನಾಗಿರುವನು ದಿಕ್ಪಾಬದ್ಧನಾದಮೇಲೆ ಉಪವಾಸಾದಿಗಳನ್ನು ಅಲ್ಪಾಹಾರವಾದ ಕ್ಷೀರ (ಹಾಲು)ವನ್ನು ಮಾತ್ರ ಸೇವಿಸುತ್ತಿರುವುದರಿಂದ ಅವನ ಶರೀರವು ಕೃಶವಾಗಿಯೇ ಇರುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ಪುಷ್ಪವಾದ ಪಶುವನ್ನು ಅರ್ಪಿಸುವುದರಿಂದ ಯಜ್ಞವು ಸರಿಯಾಗಿ ನೆರವೇರಿ ಯಜಮಾನನ ಶರೀರವೂ ವುಷ್ಟಿಯನ್ನು ಪಡೆಯುವುದು.

ತದಾಹುರ್ನಾಗ್ನೀಷೋಮಿಯಸ್ಯ ಪಶೋರಶ್ಚೀಯಾತ್ಪುರುಷಸ್ಯ ವಾ
ಏಷೋಽಶ್ವಾತಿ ಯೋಽಗ್ನೀಷೋಮಿಯಸ್ಯ ಪಶೋರಶ್ವಾತಿ
ಯಜಮಾನೋ ಹ್ಯೇತೇನಾತ್ಮಾನಂ ನಿಷ್ಕ್ರೀಣೇತ ಇತಿ | ತತ-
ನ್ನಾದೃತ್ಯಂ ನಾತ್ರಘ್ನಂ ನಾ ಏತದ್ಧವಿರ್ಯದಗ್ನೀಷೋಮಿ-
ಯೋಽಗ್ನೀಷೋಮಾಭ್ಯಾಂ ನಾ ಇಂದ್ರೋ ವೃತ್ರನುಹಂಸ್ತಾ-
ವೇನನುಬ್ರೂತಾಮಾವಾಭ್ಯಾಂ ವೈ ವೃತ್ರನುವಧೀರ್ವರಂ ತೇ
ವೃಣಾನಹಾ ಇತಿ ವೃಣಾಧಾಮಿತಿ ತಾನೇತಮೇವ ವರನುವೃ-
ಣಾತಾಂ ಶ್ವಃ ಸುತ್ಯಾಯಾಂ ಪಶುಂ ಸ ಏನಯೋರೇಷೋಃ-
ಚ್ಯುತೋ ವರವೃತೋ ಹ್ಯೇನಯೋಸ್ತಸ್ಮಾತ್ತಸ್ಯಾತಿತನ್ಯಂ ಚೈವ
ಲೀಸ್ವಿತನ್ಯಂ ಚ ||

ಪುನರಪಿ ಪೂರ್ವೋತ್ತರಪಕ್ಷಾಭ್ಯಾಂ ಪಶುಲಕ್ಷಣಸ್ಯ ಹವಿಷಃ ಶೇಷಭಕ್ಷಣಮುಪಸಾದ-
ಯಿತುಂ ಪೂರ್ವಪಕ್ಷಮಾಹ—ತತ್ತತ್ರ ಪಶೌ ಪೂರ್ವಪಕ್ಷಿಣ ಅಹುರಗ್ನೀಷೋಮೀಯಸ್ಯ
ಪಶೋರ್ನಾಂಸಂ ನಾಶ್ಚೀಯಾದ್ಯಸ್ತದ್ಧವ್ಯತ್ಯಸೌ ಪುರುಷಸ್ಯ ಮಾಂಸಮೇನ ಭಕ್ಷಯತಿ |
ಯಸ್ಮಾದ್ಯಜಮಾನ ಏತೇನ ಪಶುನಾ ಸ್ವಾತ್ಮಾನಂ ನಿಷ್ಕ್ರೀಣೇತೇ ತಸ್ಮಾತ್ತ್ವರೂಪೋಽಯಂ
ಪಶುಃ || ಇತಿಶಬ್ದಃ ಪೂರ್ವಪಕ್ಷಸಮಾಪ್ತಾರ್ಥಃ || ತಂ ನಿರಾಕೃತ್ಯ ಸಿದ್ಧಾಂತಮಾಹ—ತತ್ಪೂ-
ರ್ವಪಕ್ಷಿಭಿರುಕ್ತಮನಾದರಣೀಯಂ ಯೋಽಗ್ನೀಷೋಮೀಯಃ ಪಶುರಸ್ತಿ ಏತದ್ವಾತ್ರ್ಯಘ್ನಂ
ವೃತ್ರಹತ್ಯಾನಿಮಿತ್ತಂ ಹವಿಃ || ಕಥಮೇತದಿತಿ ತದುವಚ್ಯತೇ—ಅಗ್ನೀಷೋಮಾಭ್ಯಾಂ ನಿಮಿತ್ತಭೂ-
ತಾಭ್ಯಾಂ ಇಂದ್ರೋ ವೃತ್ರಂ ಹತರ್ನಾ || ಅಸ್ಯಾರ್ಥಸ್ಯ ಶ್ರುತ್ಯಂತರದ್ಯೋತನಾರ್ಥೋ ವೈ
ಶಬ್ದಃ || ಸೋಽಯಮರ್ಥಃ ಶ್ರುತ್ಯಂತರೇ ತ್ವಷ್ಟಾ ಹತಪುತ್ರ ಇತ್ಯನುವಾಕೇ ಪ್ರಪಂಚಿತಃ |
ವೃತ್ರೇ ಹತೇ ಸತೀಂದ್ರಂ ಪ್ರತ್ಯಗ್ನೀಷೋಮಾವೇನನುಬ್ರೂತಾಂ ಹೇ ಇಂದ್ರ ನಾಂ ನಿಮಿತ್ತಂ
ವೃತ್ರಂ ಹತನಾನಸಿ || ಅತೋ ವೃತ್ರವಧಸ್ಯ ನಿಮಿತ್ತಭೂತಾನಾನಾಂ ತನ ಸಕಾಶಾದ್ವರಂ ಪ್ರಾರ್ಥ-

ಯಾವದ್ಯೈ | ಇತ್ಯುಕ್ತ್ವಾ ನರಂ ಪ್ರಾರ್ಥಿತವಂತೌ ಶ್ವಃ ಸುತ್ಯಾಯಾಂ ಪರೇದ್ಯುಃ ಸೋಮಾ-
ಭಿಷವೇ ಪ್ರಸಕ್ತೇಸತಿ ಪೂರ್ದಿನೇ ಪಶುರೂಪಂ ನರಂ ವೃತವಂತೌ || ಸ ಏಷ ಪಶುರೇನಯೋ-
ರಗ್ನೀಷೋಮಯೋರಜ್ಜುತೋವಶ್ಯಂ ಕರ್ತವ್ಯಃ || ವರೇಣ ವೃತ್ತತ್ವಾತ್ | ತಸ್ಮಾದೇವಂ
ಪ್ರಶಸ್ತತ್ವಾತ್ಸ್ಯ ಪಶೋರ್ಮಾಂಸಮಶಿತವ್ಯಂ ಚೈವ ಸರ್ವದಾ ಭಕ್ಷಿತವ್ಯಮೇವ || ನ ಕೇವಲಂ
ಭಕ್ಷಣಂ ಕಿಂತು ಲೀಪ್ನಿತವ್ಯಂ ಚ ಭಕ್ಷಣಾತ್ಪೂರ್ವಮಾದರೇಣ ಮಹತಾ ಲಬ್ಧಮೇಷ್ಟವ್ಯಮಪಿ ||
ತಾವೇತೌ ಪೂರ್ವೋತ್ತರಪಕ್ಷೌ ಶಾಖಾಂತರೇ ಸಂಗೃಹೀತೌ || 'ತಸ್ಮಾನ್ನಾನ್ವಶ್ಯಂ ಪುರುಷ-
ನಿಷ್ಕ್ರಯಣಮಥೋ ಖಲ್ವಾಹುರಗ್ನೀಷೋಮಾಭ್ಯಾಂ ನಾ ಇಂದ್ರೋ ವೃತ್ರಮಹನ್ನಿತಿ ಯದ-
ಗ್ನೀಷೋಮೀಯಂ ಪಶುಮಾಲಭತೇ ವಾತ್ರಘ್ನ ಏವಾಸ್ಯ ಸ ತಸ್ಮಾದ್ವಾನ್ವಶ್ಯಂ' ಇತಿ || ಅತ್ರ
ಮೀಮಾಂಸಾ—ಪ್ರಥಮಾಧ್ಯಾಯೇ ಚತುರ್ಥಪಾದೇ ಚಿಂತಿತಂ—

“ ಯಜಮಾನಃ ಪ್ರಸ್ತರೋತ್ರ ಗುಣೋ ವಾ ನಾನು ವಾ ಸ್ತುತಿಃ ||

ಸಾಮಾನಾಧಿಕರಣ್ಯೇನ ಸ್ಯಾದೇಕಸ್ಯಾನ್ವನಾನುತಾ ||

ಗುಣೋ ವಾ ಯಜಮಾನೋಸ್ತು ಕಾರ್ಯೇ ಪ್ರಸ್ತರವರ್ತಿ (ಲಕ್ಷಿ) ತೇ ||

ಅಂಶಾಂತಿತ್ವಾದ್ಯಭಾವೇನ ಪೂರ್ವವನ್ನಾತ್ರ ಸಂಸ್ತುತಿಃ ||

ಸರ್ವ(ಅರ್ಥ)ಭೇದಾದನಾನುತ್ವಂ ಗುಣಶ್ಚೇತ್ಸ್ರಹ್ರಿಯೇತ ಸಃ ” ||

ಯಾಗಸಾಧನತಾದ್ವಾರಾ ಪ್ರಧಾನ(ವಿಧೇಯ)ಪ್ರಸ್ತರಸ್ತುತಿಃ | ಇದಮಾನುಯತೇ || 'ಯಜ-
ಮಾನಃ ಪ್ರಸ್ತರಃ' ಇತಿ || ತತ್ರ ಯಜಮಾನಸ್ಯ ಪ್ರಸ್ತರಶಬ್ದೋ ನಾನುಧೇಯಂ ಯಾಗೇನೇ-
ತ್ಯಾದಾವಿನ ಸಾಮಾನಾಧಿಕರಣ್ಯಾದಿತ್ಯೇಕಃ ಪಕ್ಷಃ || ಗುಣವಿಧಿರಿತ್ಯಪರಸ್ತತ್ರಾಪಿ ಯಜಮಾ-
ನಕಾರ್ಯೇ ಜಪಾದೌ ಪ್ರಸ್ತರಸ್ಯಾಜೇತನಸ್ಯ ಸಾಮಾನ್ಯಾಭಾತಾತ್ || ಪ್ರಸ್ತರಕಾರ್ಯೇ
ಸ್ತುಗ್ಧಾರಣಾದೌ ಯಜಮಾನಸ್ಯ ಶಕ್ತತ್ವಾದ್ಯಜಮಾನರೂಪೋ ಗುಣೋ ವಿಧೇಯತೇ | ಏವಂ-
ಸತಿ ಪಶ್ಚಾಚ್ಛ್ರುತಸ್ಯ ಪ್ರಸ್ತರಶಬ್ದಸ್ಯ ಕಾರ್ಯಲಕ್ಷಕಶ್ಚೇಪಿ ಪ್ರಥಮಶ್ರುತೋ ಯಜಮಾನ-
ಶಬ್ದೋ ಮುಖ್ಯವೃತ್ತಿಭವಿಷ್ಯತಿ || ನ ಚಾತ್ರ ಪೂರ್ವನ್ಯಾಯೇನ ಸ್ತುತಿಃ ಸಂಭವತಿ |
ಅಷ್ಟಾಕಪಾಲದ್ವಾದಶಕಪಾಲಯೋರಿವಾಂಶಾಂತಿತ್ವಾಭಾನಾತ್ || ವಾಯುರ್ವೈ ಪ್ಲೇಪಿಷ್ಠಾ
ದೇವತಾ, ಊರ್ಜೋವರುಧ್ಯಾ ಇತಿವತ್ಸ್ತುತಿರಿತಿ ಚೇತ್ | ನ, ಪ್ರಸ್ತಾರಾದಿಧರ್ಮವತ್ತ್ವಸ್ಯ
ಜಿದುತ್ಕರ್ಷಸ್ಯ ಅಪ್ರತೀತೇಃ || ತಸ್ಮಾನ್ನಾನುಗುಣಯೋದನ್ಯತರತ್ವಮಿತಿಪ್ರಾಪ್ತೇ ಬ್ರೂಮಃ ||
ಗೋಮಹಿಷಯೋರಿವಾ[ರ್ಥಜೇದಸ್ಯಾ]ತ್ಯಂತಪ್ರಸಿದ್ಧತ್ವಾನ್ನ ನಾನುಧೇಯತ್ವಂ ಯುಕ್ತಂ ||
ಗುಣಪಕ್ಷೇಽಗ್ನೌ ಪ್ರಹರಣಸ್ಯ ಪ್ರಸ್ತರವಿಷಯತ್ವಾದ್ಯಜಮಾನೇ ಪ್ರಹೃತೇ ಸತಿ ಕರ್ಮಲೋಪಃ
ಸ್ಯಾತ್ || ತಸ್ಮಾತ್ಪ್ರಸ್ತರಶಬ್ದೋ ಯಜಮಾನಶಬ್ದೇನ ಸ್ತೂಯತೇ || ಯಥಾ ಸಿಂಹೋ ದೇವ-
ದತ್ತ ಇತ್ಯತ್ರ ಸಿಂಹಗುಣೇನ ಶೌರ್ಯಾದಿನೋಪೇತೋ ದೇವದತ್ತಃ ಸಿಂಹ ಇತ್ಯಾಖ್ಯಾಯತೇ
ತಥಾ ಯಜಮಾನಗುಣೇನ ಯಾಗಸಾಧನತ್ವೇನ ಯುಕ್ತಾಃ ಪ್ರಸ್ತರೋ ಯಜಮಾನಶಬ್ದೇನ
ಸ್ತೂಯತೇ || ಏವಂ ಯಜಮಾನೋ ಯೂಪೋ ಯಜಮಾನಃ ಪ್ರಸ್ತರ ಇತ್ಯಾದಿಷು
ದೃಷ್ಟವ್ಯಂ ||

ಚತುರ್ಥಾರ್ಥಾಧ್ಯಾಯಸ್ಯ ದ್ವಿತೀಯಪಾಠೇ ಚಿಂತಿತಂ—

“ ಸ್ವಯಂ ಕುರುತ ಇತ್ಯತ್ರ ಸ್ವರುರ್ಯೋಸಾತ್ಪ್ರಥಕ್ಕ್ರಿಯಾಂ ||

ಪ್ರಯೋಜಯೇನ್ನ ಪಾದ್ಯೋಽಸ್ತು ವಿಶಿಷ್ಟಸ್ಯ ವಿಧಾನತಃ ||

ಆದ್ಯಸ್ಯ ಯೂಪಖಂಡಸ್ಯ ಸ್ವರೌ ತಸ್ಯ ವಿಶೇಷಣೇ |

ನಿಹಿತೇ ಲಾಘವಂ ತಸ್ಮಾದನುನಿಷ್ಠಂ ಏವ ಸಃ ” ||

ಅಗ್ನಿಷೋಮೀಯಪಶೌ ಶ್ರೂಯತೇ—‘ ಯೂಪಸ್ಯ ಸ್ವರುಂ ಕರೋತಿ ’ ಇತಿ ತತ್ರ ಯೂಪೋ ಯಥಾ ಛೇದನಸ್ಯ ಪ್ರಯೋಜಕಸ್ತಥಾ ಸ್ವರುಶ್ಛೇದನಂ ಪ್ರಯೋಜಯತಿ || ಕುತಃ ಕರೋತೀತ್ಯ-
ನೇನ ವಿಶಿಷ್ಟವಿಧಿಪ್ರತೀತೇಃ | ಕರೋತಿಧಾತೋರ್ಭಾವನಾ ಮುಖ್ಯೋಽರ್ಥಃ | ತತ್ರ ಯೂಪ-
ಶಬ್ದೋಪಲಕ್ಷಿತಃ ಖದಿರಾದಿವೃಕ್ಷಃ ಕರಣಂ ಛೇದನಾದಿರಿತಿಕರ್ತವ್ಯತಾ ಛಿನ್ನೇನ ವೃಕ್ಷೇಣ
ಸ್ವರುರುತ್ಪಾದನೀಯ ಇತಿ ವಿಶಿಷ್ಟವಿಧಿಃ | ಉತ್ಪನ್ನಸ್ಯ ಸ್ವರೋರ್ವಿನಿಯೋಗ ಏವಮಾಮ್ನಾತಃ—
‘ ಸ್ವರುಣಾ ಪಶುಮನಕ್ತಿ ’ ಇತಿ|ತಸ್ಮಾತ್ಸ್ವರುಶ್ಛೇದನಸ್ಯ ಪ್ರಯೋಜಕ ಇತಿ ಪ್ರಾಪ್ತೇ ಬ್ರೂಮಃ |
ವಕ್ಷ್ಯಮಾಣ(ಛಿದ್ಯಮಾನ)ಸ್ಯ ಯೂಪಸ್ಯ ಯಃ ಪ್ರಥಮಃ ಪತಿತಃ ಶಕಲಃ ಸ ಸ್ವರುರಿತಿ ಸ್ವರುತ್ಪ-
ನಾಮುನಾತ್ರವಿಧೇರ್ಲಾಘವಾತ್ಸ್ವರುರ್ನ ಚ್ಛೇದನಸ್ಯ ಪ್ರಯೋಜಕಃ ಕಿಂತು ಯೂಪಪ್ರ-
ಯುಕ್ತೇ ಛೇದನೇ ಸ್ವಯಮನುನಿಷ್ಠದ್ಯತೇ ||

ಅಗ್ನಿಷೋಮಾಯಪಶುವನ್ನು ಅಗ್ನಿಯಲ್ಲಿ ಆಹುತಿಪೂರ್ವಕವಾಗಿ ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಅರ್ಪಿಸಿದನಂತರ ಉಳಿಯುವ ಹೋಮಶೇಷವನ್ನು ಭಕ್ಷಿಸಬೇಕೇ ಬೇಡವೇ ಎಂಬ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಭಿನ್ನಾಭಿಪ್ರಾಯವಿರುವುದು. ಕೆಲವರು ಅದನ್ನು ಭಕ್ಷಿಸಕೂಡದೆಂದು ಹೇಳುವರು. ಏಕೆಂದರೆ ಯಜಮಾನನು ತನ್ನನ್ನು ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಪಶುವನ್ನಾಗಿ ಅರ್ಪಿಸಿ ಅನಂತರ ತನ್ನಬಿಡುಗಡೆಗಾಗಿ ಎಂದರೆ ತನಗೆ ಪ್ರತಿನಿಧಿಯಾಗಿ ಈ ಅಗ್ನಿಷೋಮಾಯಪಶುವನ್ನು ಅರ್ಪಿಸುವನು. ಆದ್ದರಿಂದ ಈ ಪಶುವು ಯಜ್ಞಮಾಡುವ ಯಜಮಾನನ ಶರೀರವೇ ಆಯಿತು. ತನ್ನ ಸ್ವಶರೀರವನ್ನು ಭಕ್ಷಿಸುವುದು ನಿಷೇಧವಾದ್ದರಿಂದ ಈ ಅಗ್ನಿಷೋಮಾಯಪಶುವಿನ ಹೋಮಶೇಷವನ್ನು ಯಜಮಾನನು ಭಕ್ಷಿಸಕೂಡದು ಎಂದು ಕೆಲವರು ಹೇಳುವರು (ಇದು ಪೂರ್ವವಕ್ಷ್ಯವು.) ಆದರೆ ಇದು ಯುಕ್ತವಲ್ಲ. ಏಕೆಂದರೆ ಈ ಅಗ್ನಿಷೋಮಾಯಪಶುವನ್ನುವುದು ನ್ಯಾಯವಾಗಿ ವೃತ್ರನನ್ನು ಸಂಹರಿಸಿದ ಇಂದ್ರನಿಗೆ ಸಲ್ಲತಕ್ಕದ್ದಾಗಿರುವುದು. ಹೇಗೆಂದರೆ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಇಂದ್ರನು ವೃತ್ರಸುರನನ್ನು ಸಂಹಾರಮಾಡುವಾಗ ಅಗ್ನಿಷೋಮದೇವತೆಗಳ ಸಹಾಯದಿಂದಲೇ ಆ ಕಾರ್ಯವನ್ನು ಯಶಸ್ವಿಯಾಗಿ ನಿರ್ವಹಿಸಿದನು. ತಮ್ಮ ಸಹಾಯದಿಂದ ಇಂದ್ರನು ವೃತ್ರನನ್ನು ವಧಿಸಿದ ರಿಂದ ಅಗ್ನಿಷೋಮದೇವತೆಗಳು ಇಂದ್ರನನ್ನು ಕುರಿತು—ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ ನೀನು ನಮ್ಮ ಸಹಾಯದಿಂದಲೇ ವೃತ್ರನನ್ನು ಸಂಹರಿಸಲು ಶಕ್ತನಾದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ನಾವು ಮಾಡಿದ ಉಪಕಾರಕ್ಕೆ ಬದಲಾಗಿ ನಮಗೆ ವರವನ್ನು ಕೊಡಬೇಕು ಎಂದು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಲು ಇಂದ್ರನು ಹಾಗೆಯೇ ಆಗಲೆಂದು ವರವನ್ನು ಕೊಟ್ಟನು. ಈ ವಿಷಯವು ತ್ರೈತ್ತೀಯಸಂಹಿತೆಯ ತ್ವಷ್ಟಾ ಹತಪುತ್ರಃ ಎಂಬ ಅನುವಾಕದಲ್ಲಿ (ತೈ. ಸಂ. ೨-೪-೧೨-೧) ಉಕ್ತವಾಗಿರುವುದು. ಆ ವರದ ವಿವರವೇನೆಂದರೆ—ಸೋಮಯಾಗದಲ್ಲಿ ಸುತಾದಿನ ಎಂದರೆ ಸೋಮರಸವನ್ನು ಹಿಂಡುವ ದಿನದ ಹಿಂದಿನ ದಿನದಲ್ಲಿ ಒಂದು ಪಶುವನ್ನು ಅವಶ್ಯವಾಗಿ ಅರ್ಪಿಸಬೇಕಾಗಿರುವುದು. ಆ ಪಶುವು ನಮ್ಮ ಹೆಸರಿನಿಂದ ಎಂದರೆ ಅಗ್ನಿಷೋಮಾಯಪಶುವೆಂದು ವ್ರಸಿದ್ಧಿಯಾಗಬೇಕು ಮತ್ತು ಆ ಪಶುವಿನ ಹೋಮ ಶೇಷವಾದ ಮೌಂಸವನ್ನು ಅವಶ್ಯಕವಾಗಿ ಎಂದರೆ ಪ್ರಯತ್ನ ಪೂರ್ವಕವಾಗಿ ಭಕ್ಷಿಸಲೇಬೇಕು ಇದೇ ನಾವು ಕೇಳುವ ವರವು ಎಂದು ವ್ಯಾರ್ಥಿಸಿದರು. ಇಂದ್ರನು ಅದರಂತೆ ವರವನ್ನು ಅನುಗ್ರಹಿಸಿದನು. ಆದ್ದರಿಂದ ಅಗ್ನಿಷೋಮಾಯಪಶುವಿನ ಹೋಮ

ಶೇಷವನ್ನು ಯಜಮಾನನು ಪ್ರಯತ್ನ ಪೂರ್ವಕವಾಗಿ ಭಕ್ಷಿಸಲೇಬೇಕು. ಈ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಪೂರ್ವಪಕ್ಷಸಿದ್ಧಾಂತಗಳು ಶ್ರುತ್ಯಂತರದಲ್ಲಿ ವಿಶದವಾಗಿ ಉಕ್ತವಾಗಿರುವುದು—ತಸ್ಮಾತ್ತಸ್ಯ ನಾಶ್ಯಂ ಪುರುಷನಿಷ್ಕ್ರಯಣ ಇನ ಹ್ಯಥೋ ಖಲ್ವಾಹುರಗ್ನೀ-
ಹೋಮಾಭ್ಯಾಂ ವಾ ಇಂದ್ರೋ ವೃತ್ರಮಹನ್ನಿತಿ ಯದಗ್ನೀಹೋಮಾಯಂ ಪಶುಮಾಲಭತೇ ವಾತ್ಸ್ರಘ್ನ
ಏವಾಸ್ಯ ಸ ತಸ್ಮಾದ್ವಾಶ್ಯಂ (ತೈ. ಸಂ. ೬-೧-೧೬).

English Translation

(Speculations on the Yupa and the meaning of the sacrificial animal)

They (the theologians) argue the question : Is the Yupa to remain standing (before the fire), or is it to be thrown (into the fire)? (They answer :) For him who desires cattle it may remain standing. (About this the following story is reported). Once upon a time cattle did not stand still to be taken by the Gods for food. Having run away, they stood still and turning towards the Gods, said repeatedly ; you shall not obtain us ! No ! No ! Thereupon the Gods saw that Yupa-weapon which they erected. Thus they frightened the animals, which, then returned to them. That is the reason, that up to this day, the (sacrificial) animals are turned towards the Yupa, (i.e. the head being bent towards the sacrificial post on which they are tied). Then they stood still to be taken by the Gods for their food. (The sacrificial animals of him who has such a knowledge and whose Yupa stands erected, stand still to be taken by him for his food. He (the Adhvaryu) should afterwards throw the Yupa of that sacrifice who desires heaven (into the fire). For the former (sacrificers) actually used to throw the Yupa (into the fire), after it had been used for tying the sacrificial animal to it. For the sacrificer is the Yupa and the bunch of Darbha grass (prastara) is the sacrifices (also), and Agni is the womb of the Gods. by means of the invocation offerings (ahuti) the sacrificer joins the womb of the Gods, and will go with a golden body to the celestial world.

The sacrificers who lived after the ancient ones, observed that the svaru being a piece of the Yupa (represents the whole of it). He (who now brings a sacrifice) should, therefore, throw it, at this time, afterwards (into the fire). In this way any thing obtainable through the throwing of the Yupa (into the fire) as well as that one obtainable through its remaining standing, is obtained.

The man who is initiated (into the sacrificial mysteries) offers himself to all deities. Agni represents all deities, and soma represents all deities. When he (the sacrificer) offers the animal to Agni-Soma he releases himself (by being represented by the animal) from being offered to all deities.

They say : the animal to be offered to Agni-Soma, must be of two colours; because it belongs to two deities. But this (precept) is not to be attended to. A fat animal is to be sacrificed; because animals are of a fat complexion, and the sacrificer (if compared with them) certainly lean. When the animal is fat, the sacrificer thrives through its marrow.

They say : “ do not eat from the animal offered to Agni-Soma.” Who eats from this animal, eats from human flesh; because the sacrificer releases himself (from being sacrificed) by means of the animal.” But this (precept) is not to be attended to.

The animal offered to Agni-Soma is an offering to Vritragnna (Indra). For Indra slew Vritra through Agni-Soma. Both then said to him : “ thou hast slain Vritra through us; let us choose a boon from thee. Choose yourselves answered he. Thus they choose this boon from him. Thus they receive (now as their food) the animal which is sacrificed the day previous to the Soma feast.

This is their everlasting portion chosen by them. Thence one ought to take pieces of it, and eat them.

ಇತಿ ಶ್ರೀಮತ್ಸಾಯಣಾಚಾರ್ಯವಿರಚಿತೇ ಮಾಧವೀಯೇ ನೇದಾರ್ಥಪ್ರಕಾಶ

ಐತರೇಯಬ್ರಾಹ್ಮಣಭಾಷ್ಯೇ ಷಷ್ಠಾಧ್ಯಾಯಸ್ಯ ತೃತೀಯಃ ಖಂಡಃ

ಇಲ್ಲಿಗೆ ಐತರೇಯಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿ ಆರನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ ಮೂರನೆಯ ಖಂಡವು
ಸಮಾಪ್ತವಾದುದು.

ಆಥ ಷಷ್ಠಾಧ್ಯಾಯೇ ಚತುರ್ಥಃ ಖಂಡಃ

ಆರನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ ನಾಲ್ಕನೆಯ ಖಂಡವು

[ಅಪ್ರೀಸೂಕ್ತಗಳು - ಹನ್ನೊಂದು ಪ್ರಯಾಜಹೋಮಗಳು ಇತ್ಯಾದಿ.]

ಇದುವರೆಗೂ ಅಗ್ನೀಷೋಮಿಯಪಶುವಿನ ವಿಷಯವನ್ನು ಹೇಳಿ ಇನ್ನು ಮುಂದೆ ಅಪ್ರೀಸೂಕ್ತಗಳ ಮತ್ತು ಹನ್ನೊಂದು ಪ್ರಯಾಜಹೋಮಗಳ ವಿಷಯವನ್ನು ಈ ಅಧ್ಯಾಯದ ಕೊನೆಯವರೆಗೂ ವಿವರಿಸುವರು.

ಅಪ್ರೀಭಿರಾಪ್ರೀಣಾತಿ | ತೇಜೋ ವೈ ಬ್ರಹ್ಮವರ್ಚಸಮಾಪ್ರಿಯಸ್ತೇ-
ಜಸೈವೈನಂ ತದ್ಬ್ರಹ್ಮವರ್ಚಸೇನ ಸಮರ್ಥಯತಿ |

ಅಗ್ನೀಷೋಮೀಯಂ ಪಶುಂ ವಿಧಾಯ ತತ್ಪ್ರಕಾದಶ ಪ್ರಯಾಜಾನ್ನಿಧತ್ತೇ—ತೇಷಾಂ ಪ್ರಯಾಜಾದೀನಾಂ ಯಾಜ್ಞಾಃ ಪ್ರೀತಿಹೇತುತ್ವಾದಾಪ್ರೀಶಬ್ದೇನೋಚ್ಯಂತೇ || ಏತಚ್ಚ ಶಾಖಾಂತರೇ ಶ್ರುತಂ—‘ ಅಪ್ರೀಭಿರಾಪ್ನುರ್ವ, ತದಾಪ್ರೀಣಾಮಾಪ್ರೀತ್ಸಂ ’ ಇತಿ || ತಾಭಿರಾಪ್ರೀ- ಸಂಜ್ಞಕಾಭಿಃ ಪ್ರಯಾಜಾದಿಭಿರಾಪ್ರೀಣಾತಿ ದೇವತಾಃ ಸರ್ವತ್ರ ಪ್ರೀಣಯೇತ್ತ್ವಾತ್ಪ್ರೀತ್ಯರ್ಥಂ ಯಾಜ್ಞಾಃ ಪಠೇದಿತ್ಯರ್ಥಃ || ತಾಃ ಪ್ರಶಂಸತಿ—ಅಜ್ಯದ್ರವ್ಯಕತ್ವಾತ್ತೇಜಸ್ತ್ವಂ ಶಾಸ್ತ್ರೀಯ- ಸಂಸ್ಕಾರಸಾಧನತ್ವಾದ್ಬ್ರಹ್ಮವರ್ಚಸತ್ವಂ ತೇನ ಯಾಜ್ಞಾ ಪಾಠೇನ ಯಜಮಾನಸ್ಯ ತದುಭಯಂ ಸಮೃದ್ಧಂ ಭವತಿ ||

ಮೊದಲು ಅಪ್ರೀಸೂಕ್ತಗಳೆಂದರೇನು, ಈ ಸೂಕ್ತಗಳಿಗೆ ಈ ಹೆಸರು ಏತಕ್ಕೆ ಬಂದಿತು ಎಂಬ ವಿಷಯವನ್ನು ವಿವರಿಸಿ ಲಾಗುವುದು. ಅಪ್ರೀಸೂಕ್ತಗಳ ಸ್ವರೂಪ ಮತ್ತು ಕರ್ಮಾಚರಣೆಯಲ್ಲಿ ಅವುಗಳು ಹೊಂದಿರುವ ಸ್ಥಾನಗಳನ್ನು ತಿಳಿಯಬೇಕಾದರೆ ನಮಗಿರುವ ಆಧಾರಗಳು ಎರಡುಬಗೆಯಾಗಿವೆ. ಒಂದನೆಯದು—ಬ್ರಾಹ್ಮಣಾದಿಶ್ರುತಿನಾಕೃತಿಗಳು; ಎರಡನೆಯದು—ನಿರುಕ್ತಾದಿ ನಿರ್ವಚನವಾಕ್ಯಗಳು ಎಂದರೆ ಯಾಸ್ಕರ ನಿರುಕ್ತ ಮತ್ತು ಶೌನಕರ ಬೃಹದ್ದೇವತಾಗ್ರಂಥ. ಈ ಎರಡು ಬಗೆಯ ಆಧಾರಗಳಲ್ಲಿ ನಿರುಕ್ತಾದಿ ನಿರ್ವಚನವಾಕ್ಯಗಳು ಹೆಚ್ಚು ಯುಕ್ತಿಯುಕ್ತವಾಗಿಯೂ ಶಾಸ್ತ್ರೀಯವಾದ ವಿವರಣೆಗಳಿಂದಲೂ ಕೂಡಿವೆ.

ಅಪ್ರೀಭಿರಾಪ್ರೀಣಾತಿ | ತೇಜೋ ವೈ ಬ್ರಹ್ಮವರ್ಚಸಮಾಪ್ರಿಯಸ್ತೇಜಸೈವೈನಂಬ್ರಹ್ಮ-
ವರ್ಚಸೇನ ಸಮರ್ಥಯತಿ | (ಐ. ಬ್ರಾ. ಅ. ೬. ಖಂ. ೪.)

ಎಂದರೆ ಈ ಅಪ್ರೀಸೂಕ್ತಗಳಿಂದ ಹೋತೃವು ಹೋಮಮಾಡಿ ದೇವತೆಗಳನ್ನು ತೃಪ್ತಿ (ಸಂತೋಷ)ಪಡಿಸುತ್ತಾನೆ. ಅದರಿಂದ ಈ ಸೂಕ್ತಗಳಿಗೆ ಅಪ್ರೀಸೂಕ್ತಗಳೆಂದು ಹೆಸರು. ಈ ಸೂಕ್ತದ ಮಂತ್ರಗಳಿಂದ ಹೋಮಮಾಡುವಾಗ ಆಜ್ಯಾಹುತಿ ಗಳನ್ನು ಅರ್ಪಿಸುವುದರಿಂದಲೂ ಆಜ್ಯವು (ತುಪ್ಪವು) ತೇಜೋಯುತವಾದುದರಿಂದಲೂ ಈ ಆಜ್ಯಾಹುತಿಗಳು ಯಜಮಾನನಿಗೆ

ತೇಜಸ್ಸಮೃದ್ಧಿಯುಂಟುಮಾಡುವವು. ಮತ್ತು ಈ ಆಹುತಿಗಳನ್ನೂ ಆಹುತಿವ್ಯಕ್ತಿಗಳನ್ನೂ ಶಾಸ್ತ್ರೀಯವಾಗಿ (ಮಂತ್ರಪುರಸ್ಕರವಾಗಿ, ವಿಭ್ಯುಕ್ತವಾಗಿ) ಸಂಸ್ಕಾರಮಾಡಿ ಅಗ್ನಿಯಲ್ಲಿ ಹೋಮಮಾಡುವುದರಿಂದ ಇವುಗಳ ಯಜಮಾನನಿಗೆ ಬ್ರಹ್ಮವರ್ಚಸ್ಸನ್ನೂ ಉಂಟುಮಾಡುವವು.

ತದ್ಯದಾಪ್ರೀಣಾತಿ | ತಸ್ಮಾದಾಪ್ರಿಯೋ ನಾನು | (ಕೌ. ಬ್ರಾ. ೧೦-೩)

ಈ ಸೂಕ್ತಗಳು ದೇವತೆಗಳನ್ನು ತೃಪ್ತಿಪಡಿಸುವುದರಿಂದ ಇವುಗಳಿಗೆ ಆಪ್ರಿಯವೆಂಬ ಹೆಸರುಬಂದಿದೆ.

ಆಪ್ರೀಭಿರಾಪ್ತುನನ್ | ತದಾಪ್ರೀಣಾಮಾಪ್ರಿತ್ವಂ || (ತೈ. ಬ್ರಾ. ೨-೨-೮-೬)

ಋತ್ವಿಗ್ಯಜಮಾನಾದಿಗಳ ಈ ಆಪ್ರೀಸೂಕ್ತಗಳಿಂದ ದೇವತೆಗಳನ್ನು ತೃಪ್ತಿಪಡಿಸುವರು. ಆದ್ದರಿಂದ ಈ ಸೂಕ್ತಗಳಿಗೆ ಆಪ್ರೀಸೂಕ್ತಗಳೆಂದು ಹೆಸರಾಯಿತು.

ಯದೇತಾನ್ಯಾಪ್ರಿಯಾ ಆಜ್ಯಾನಿ ಭವಂತಿ | ಆತ್ಮಾನಮೇನೈತ್ಯೇರಾಪ್ರೀಣಾತಿ |

(ತಾ. ಬ್ರಾ. ೧೫-೮-೨)

ಆಪ್ರೀಸೂಕ್ತಗಳ ಮಂತ್ರಗಳಿಂದ ಆಜ್ಯವನ್ನು ಅಗ್ನಿಯಲ್ಲಿ ಹೋಮಮಾಡಿ ಋತ್ವಿಜರು ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಸಂತೋಷಪಡಿಸುತ್ತಾರೆ. ಆ ಮೂಲಕ ಯಜಮಾನನಿಗೂ ತೃಪ್ತಿಯುಂಟಾಗುತ್ತದೆ.

ಅಥಾಪ್ರೀಭಿಶ್ಚರಂತಿ | ಯೋ ದೀಕ್ಷತೇ ತಸ್ಯ ರಿರಿಚಾನ ಇವ ಆತ್ಮಾ ಭವತಿ | ತನೇ-
ತಾಭಿರಾಪ್ರೀಭಿರಾಪ್ಯಾಯಯಂತಿ | ತದ್ಯದಾಪ್ಯಾಯಯಂತಿ | ತಸ್ಮಾದಾಪ್ರಿಯೋ ನಾನು |
ತಸ್ಮಾದಾಪ್ರೀಭಿಶ್ಚರಂತಿ | ತೇ ನಾ ಏತ ಏಕಾದಶಪ್ರಯಾಜಾ ಭವಂತಿ | (ಶ. ಬ್ರಾ. ೩-೮-೧)

ಎಂದು ಶತಪಥಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿಯೂ ಹೇಳಿದೆ. ಮೇಲೆ ಹೇಳಿದವುಗಳೆಲ್ಲವೂ ಶ್ರುತಿವಾಕ್ಯಗಳು. ಈಗ ನಿರ್ವಚನವಾಕ್ಯಗಳನ್ನು ವಿವರಿಸುವೆವು—

ಅಥಾತ ಆಪ್ರಿಯಃ | ಆಪ್ರಿಯಃ ಕಸ್ಮಾತ್ ? ಆಪ್ನೋತೇಃ ಪ್ರೀಣಾತೇರ್ವಾ ಆಪ್ರೀ-
ಭಿರಾಪ್ರೀಣಾತಿ (ನಿ. ೮-೨-೧)

ಎಂದು ಯಾಸ್ಕರು ಪ್ರಾರಂಭಮಾಡಿ ಈ ಅಧ್ಯಾಯದ ಪರಿಸಮಾಪ್ತಿಯವರೆಗೂ ವಿಸ್ತಾರವಾಗಿ ಆಪ್ರೀಸೂಕ್ತಗಳನ್ನು ವಿವರಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಈಗ ಆಪ್ರೀಸೂಕ್ತಗಳನ್ನು ವಿವರಿಸೋಣ. ಆಪ್ರಿಯಃ ಎಂದರೇನು? ಈ ಸೂಕ್ತಗಳು ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಸೇರಿ ಅವರ ಹೃದಯಸ್ಪರ್ಶಮಾಡಿ ಅವರನ್ನು ಸಂತೋಷಗೊಳಿಸುವುದರಿಂದ ಈ ಸೂಕ್ತಗಳಿಗೆ ಆಪ್ರೀಸೂಕ್ತಗಳೆಂದು ಹೆಸರು ಎಂದು ಯಾಸ್ಕರು ಆಪ್ರೀಸೂಕ್ತಗಳ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ತಮ್ಮ ಅಭಿಪ್ರಾಯವನ್ನು ಬ್ರಾಹ್ಮಣಾದಿವಾಕ್ಯಗಳ ಅಭಿಪ್ರಾಯವನ್ನು ತಿಳಿಸಿದಾರೆ. ಅಲ್ಲದೆ ಕಾತ್ಯಕೈ, ಶಾಕಪೂಣಿ, ಮಾಧ್ಯಮಿಕ ಮೊದಲಾದ ಅಚಾರ್ಯರ ಅಭಿಪ್ರಾಯಗಳನ್ನೂ ಉದಹರಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಕಾತ್ಯಕೈಯಾದಿಗಳು ಯಾಜ್ಞಿಕರೇ ಆದರೂ ಸಹ ಅವರು ಬ್ರಾಹ್ಮಣಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರತಕ್ಕ ನಿರ್ವಚನಗಳನ್ನು ಅನೇಕ ಸಂದರ್ಭಗಳಲ್ಲಿ ಒಪ್ಪುವುದಿಲ್ಲವೆಂಬುದನ್ನು ಆಯಾ ಋಕ್ವೇದ ನಿರ್ವಚನದಲ್ಲಿ ತಿಳಿಸಲಾಗಿದೆ. ಈ ಎಲ್ಲಾ ಅಭಿಪ್ರಾಯಗಳನ್ನೂ ತಿಳಿಸಿ ಯಾಸ್ಕರು ಕೊನೆಗೆ ತಮ್ಮ ಖಚಿತವಾದ ಅಭಿಪ್ರಾಯವನ್ನು ತಿಳಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಉದಾಹರಣೆಗೆ—ಆಪ್ರೀದೇವತೆಗಳ ವಿಚಾರವಾಗಿ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವ ಅಭಿಪ್ರಾಯಗಳು ಹೇಗಿವೆಯೆಂದು ಮೊದಲು ಅದನ್ನೆಲ್ಲಾ ಸಂಗ್ರಹಿಸಿದ್ದಾರೆ—

ಇತೀಮಾ ಆಪ್ರೀದೇವತಾ ಅನುಕ್ರಾಂತಾಃ | ಅಥ ಕಿಂ ದೇವತಾಃ ಪ್ರಯಾಜಾನು-
ಯಾಜಾಃ ? ಆಗ್ನೇಯಾ ಇತ್ಯೇಕೇ | ಆಗ್ನೇಯಾ ನೈ ಪ್ರಯಾಜಾ ಆಗ್ನೇಯಾ ಅನೂಯಾಜಾ
ಇತಿ ಚ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಂ || ಛಂದೋದೇವತಾ ಇತ್ಯಪರಂ | ಛಂದಾಂಸಿ ನೈ ಪ್ರಯಾಜಾಶ್ಚಂದಾಸ್ಯ-
ನೂಯಾಜಾ ಇತಿ ಚ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಂ || ಷತುದೇವತಾ ಇತ್ಯಪರಂ | ಷತವೋ ನೈ ಪ್ರಯಾಜಾ
ಷತವೋನುಯಾಜಾ ಇತಿ ಚ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಂ || ಪಶುದೇವತಾ ಇತ್ಯಪರಂ | ಪಶವೋ ನೈ
ಪ್ರಯಾಜಾಃ ಪಶವೋನುಯಾಜಾ ಇತಿ ಚ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಂ || ಪ್ರಾಣದೇವತಾ ಇತ್ಯಪರಂ |
ಪ್ರಾಣಾ ನೈ ಪ್ರಯಾಜಾ ಪ್ರಾಣಾ ನಾ ಅನುಯಾಜಾ ಇತಿ ಚ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಂ || ಆತ್ಮದೇವತಾ ಇತ್ಯ-
ಪರಂ | ಆತ್ಮಾ ನೈ ಪ್ರಯಾಜಾ ಆತ್ಮಾ ನಾ ಅನುಯಾಜಾ ಇತಿ ಚ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಂ || ಆಗ್ನೇಯಾ
ಇತಿ ತು ಸ್ಥಿತಿಃ | ಭಕ್ತಿನಾತ್ರಮಿತರಂ || (ನಿ. ೮-೨೨)

ಎಂದು ನಾನಾಬ್ರಾಹ್ಮಣಗಳಲ್ಲಿ ಉಕ್ತವಾಗಿರುವ ಅಭಿಪ್ರಾಯ ಭೇದಗಳನ್ನು ಸೂಚಿಸಿ ಕೊನೆಗೆ ಬ್ರಾಹ್ಮಣವಾಕ್ಯಗಳಲ್ಲಿ
ಹೇಳಿರುವ ಅಭಿಪ್ರಾಯವನ್ನನುಸರಿಸಿ ಕೆಲವರು ಈ ಆಪ್ರೀಸೂಕ್ತಗಳು ಛಂದೋದೇವತೆಗಳನ್ನನುಸರಿಸಿವೆಯೆಂದೂ (ಶ. ಬ್ರಾ.
೧-೩-೨-೯) ಇನ್ನು ಕೆಲವರು ಋತ್ವಾತ್ಮಕವಾದ ದೇವತೆಗಳನ್ನು ದ್ವೇಶಿಸಿವೆಯೆಂದೂ (ಶ. ಬ್ರಾ. ೧-೩-೨-೮) ಇತರರು ಯುಗಪಶು
ವನ್ನು ದ್ವೇಶಿಸಿವೆಯೆಂದೂ (ಕೌ. ಬ್ರಾ. ೩-೪) ಮತ್ತೆ ಕೆಲವರು ಪ್ರಾಣಾತ್ಮಕವಾದ ದೇವತೆಗಳನ್ನು ದ್ವೇಶಿಸಿವೆಯೆಂದೂ (ಐ.ಬ್ರಾ.
೧-೧೧; ಶ. ಬ್ರಾ. ೧೧-೨-೨-೨೨) ಮತ್ತೆ ಕೆಲವರು ಈ ಮಂತ್ರಗಳು ಆತ್ಮನನ್ನೇ ಉದೇಶಿಸಿವೆಯೆಂದೂ (ತೈ. ಸಂ. ೬-೧-೫-೪)
ಹೇಳಿರುವುದನ್ನೆಲ್ಲಾ ಸಂಗ್ರಹಿಸಿ ಹೇಳಿ ಅನಂತರ—

ತವ ಪ್ರಯಾಜಾ ಅನುಯಾಜಾಶ್ಚ ಕೇವಲ ಊರ್ಜಸ್ವಂತೋ ಹವಿಷಃ ಸಂತು ಭಾಗಾಃ

ತವಾಗ್ನೇ ಯಜ್ಞೋಽಯಮಸ್ತು ಸರ್ವಸ್ತುಭ್ಯಂ ನಮಂತಾಂ ಪ್ರದಿಶಶ್ಚತಸ್ರಃ ||

(ಋ. ಸಂ. ೧೦-೫೧-೯)

ಎಂಬ ಋಕ್ವನ್ನು ದಹರಿಸಿ ಅದರಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವಂತೆ ಪ್ರಯಾಜಾ ಮತ್ತು ಅನುಯಾಜಾ ಮಂತ್ರಗಳು ಅಗ್ನಿಯನ್ನೇ
ಉದ್ದೇಶಿಸಿವೆ ಎಂದು ತಮ್ಮ ಕೊನೆಯ ನಿರ್ಧಾರವನ್ನು ತಿಳಿಸಿದ್ದಾರೆ.

ಋಗ್ವೇದಸಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿ ಒಟ್ಟು ೧೦ ಆಪ್ರೀಸೂಕ್ತಗಳಿವೆ. ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಇಧ್ಮಃ, ನರಾಶಂಸಃ, ತನೂನಪಾತ್, ಇಳಃ,
ಬರ್ಹಃ, ದೇವೀದ್ವಾರಃ, ಉಷಾಸಾನಕ್ತಾ, ದೈವ್ಯೋಹೋತಾರೌ (ಪ್ರಚೇತಸೌ), ತಿಸ್ರೋ ದೇವ್ಯಃ (ಸರಸ್ವತೀಳಾಭಾರತ್ಯಃ),
ತ್ವಷ್ಟಾ, ವನಸ್ಪತಿಃ ಸ್ವಾಹಾಕೃತಯಃ ಎಂಬ ದೇವತಾಕವಾದ ಹನ್ನೊಂದು ಮಂತ್ರಗಳಿವೆ. ಆದರೆ ನರಾಶಂಸಃ ಮತ್ತು ತನೂನ-
ಪಾತ್ ಎಂಬ ದೇವತೆಗಳ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಕೆಲವು ಸೂಕ್ತಗಳಲ್ಲಿ ನರಾಶಂಸಃ ಎಂಬ ಒಂದೇ ದೇವತೆಯನ್ನೂ ಮತ್ತೆ ಕೆಲವಲ್ಲಿ
ನರಾಶಂಸಃ ಎಂಬ ದೇವತೆಗೆ ಬದಲಾಗಿ ತನೂನಪಾತ್ ಎಂಬ ಎರಡು ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಸ್ತುತಿಸಲಾಗಿದೆ. ಈ ಅರ್ಥಕ್ಕನುಸಾರವಾಗಿ
ಈ ಆಪ್ರೀಸೂಕ್ತಗಳನ್ನು ಮೂರು ವಿಧವಾಗಿ ವಿಂಗಡಿಸಿದ್ದಾರೆ—

೧. ಸುಸಮಿದ್ಧೋ ನ ಆ ವಹ—ಋ. ಸಂ. ೧-೧೩ (ಮೇಧಾತಿಥಿಃ ಕಾಣ್ವಃ)

೨. ಸಮಿದ್ಧೋ ಅಗ್ನಿ ಆ ವಹ—ಋ. ಸಂ. ೧-೧೪ (ದೀರ್ಘತಮಾ ಔಚತ್ಯಃ)

ಈ ಎರಡು ಸೂಕ್ತಗಳೂ ಒಂದುಗುವು. ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ನರಾಶಂಸ ಮತ್ತು ತನೂನಪಾತ್ ಎಂಬ ಉಭಯದೇವತೆಗಳ
ಪರವಾಗಿ ಒಂದೊಂದು ಋಕ್ವುಗಳಿವೆ. ಅದುದರಿಂದ ಈ ಸೂಕ್ತಗಳಿಗೆ ಉಭಯವಂತಿ ಸೂಕ್ತಾನಿ ಎಂದು ಹೆಸರು ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿರು

ವುದು. ಮತ್ತು ೧-೧೪೨ ನೇ ಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿ ಇಂದ್ರನನ್ನು ಬಿಟ್ಟರೆ, ಹನ್ನೊಂದು ಪ್ರಯಾಜಹೋಮಗಳಿಗೆ ಬದಲಾಗಿ ಹನ್ನೆರಡು ಹೋಮಗಳಿದ್ದಂತಾಯಿತು.

೧. ಜುಷಸ್ವ ನಃ ಸಮಿಧಮಗ್ನೇ—ಋ. ಸಂ. ೭-೨ (ನೈತ್ಯಾವರುಣಿರ್ವಸಿಷ್ಠಃ)
೨. ಸುಸಮಿದ್ಧಾಯ ಶೋಚಿಷೇ—ಋ. ಸಂ. ೫-೫ (ವಸುಶ್ರುತ ಆಶ್ರೇಯಃ)
೩. ಇಮಾಂ ಮೇ ಅಗ್ನೇ ಸಮಿಧಂ—ಋ. ಸಂ. ೧೦-೭೦ (ಸುಮಿತ್ರೋ ವಾಧ್ರಶ್ವಃ)
೪. ಸಮಿದ್ಧೋ ಅಗ್ನಿನಿಹಿತಃ—ಋ. ಸಂ. ೨-೩ (ಗೃತ್ಸನುಡಃ)

ಎಂಬ ಈ ನಾಲ್ಕು ಸೂಕ್ತಗಳೂ ಒಂದುಗುಂಪಿಗೆ ಸೇರಿದವು. ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ನರಾಶಂಸದೇವತಾಕವಾದ ಒಂದೊಂದು ಋಕ್ಕುಗಳಿವೆ. ಇವುಗಳಿಗೆ ನರಾಶಂಸವಂತಿ ಸೂಕ್ತಾನಿ ಎಂಬ ಹೆಸರು ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ.

೧. ಸಮಿದ್ಧೋ ಅದ್ಯ ರಾಜಸಿ—ಋ. ಸಂ. ೧-೧೮೮ (ಅಗಸ್ತ್ಯೋನೈತ್ಯಾವರುಣಿಃ)
೨. ಸಮಿತ್ಸಮಿತ್ಸಮನಾ—ಋ. ಸಂ. ೩-೪ (ಗಾಧಿನೋ ವಿಶ್ವಾಮಿತ್ರಃ)
೩. ಸಮಿದ್ಧೋ ವಿಶ್ವತಸ್ಪತಿಃ—ಋ. ಸಂ. ೯ ೫ (ಕಾಶ್ಯಪೋಽಸಿತೋ ದೇವಲೋ ವಾ)
೪. ಸಮಿದ್ಧೋ ಅದ್ಯ ಮನುಷೋ—ಋ. ಸಂ. ೧೦-೧೧೦ (ಜಮದಗ್ನಿಭಾರ್ಗವಃ)

ಎಂಬ ಈ ನಾಲ್ಕು ಸೂಕ್ತಗಳೂ ಮೂರನೆಯ ಗುಂಪಿಗೆ ಸೇರಿದವು. ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ನರಾಶಂಸ ದೇವತೆಗೆ ಬದಲಾಗಿ ತನೂನಪಾತ್ ಎಂಬ ದೇವತೆಯನ್ನು ದ್ವೈಶಿಸಲಾದ ಒಂದೊಂದು ಋಕ್ಕುಗಳಿವೆ. ಆದುದರಿಂದ ಇವುಗಳಿಗೆ ತನೂನಪಾತ್ವಂತಿ ಸೂಕ್ತಾನಿ ಎಂದು ಹೆಸರು.

ಈ ಎಲ್ಲಾ ಆಪ್ರೀಸೂಕ್ತಗಳಲ್ಲಿಯೂ ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಮೇಲೆ ಹೇಳಿದ ಕ್ರಮದಲ್ಲಿಯೇ ಸ್ವಲ್ಪವೂ ವ್ಯತ್ಯಾಸವಿಲ್ಲದೆ ಸ್ತುತಿಸಲಾಗಿದೆ. ಮೇಲೆ ಹೇಳಿದ ಆಪ್ರೀಸೂಕ್ತಗಳಲ್ಲದೆ—

ಪ್ರೈಷ್ಯೈಃ ಸಹಾಪ್ರೀಸೂಕ್ತಾನಿ ತಾನೈಕಾದಶ ಸಂತಿ ಚ
ಯಜೂಂಷಿ ಪ್ರೈಷಸೂಕ್ತಂ ವಾ ದಶೈತಾನೀತರಾಣಿ ತು |
ಸೌತ್ರಾಮಣಾನಿ ತು ತ್ರೀಣಿ ಪ್ರಾಜಾಪತ್ಯಾಶ್ವಮೇಧಿಕೇ |
ಪುರುಷಸ್ಯ ತು ಯನ್ಮೇಧೇ ಯಜುಷ್ವೇನ ತು ತಾನಿ ಷಟ್ |
ಅತ್ರೈವ ಪ್ರೈಷಸೂಕ್ತಂ ಸ್ಯಾನ್ನ ಯಜುಃಷ್ವಾದ್ರಿಯೇತ ತತ್ || .

(ಬೃ. ದೇ. ಅ. ೨. ಶ್ಲೋ. ೧೫೨-೧೫೪)

ಪ್ರೈಷಸೂಕ್ತವನ್ನು ಸೇರಿಸಿಕೊಂಡರೆ ಒಟ್ಟು ಹನ್ನೊಂದು ಆಪ್ರೀಸೂಕ್ತಗಳಾಗುವವು. ಪ್ರೈಷಸೂಕ್ತವು ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ಯಜುರ್ವೇದಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಪಟ್ಟಿರುವುದರಿಂದ ಅದನ್ನು ಬಿಟ್ಟರೆ ಋಗ್ವೇದದಲ್ಲಿ ಒಟ್ಟು ಹತ್ತು ಆಪ್ರೀಸೂಕ್ತಗಳಿರುವವು. ಇವುಗಳಲ್ಲದೆ, ಸೌತ್ರಾಮಣಿ ಎಂಬ ಯಾಗಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಪಟ್ಟಂತೆ ಮೂರು ಆಪ್ರೀಸೂಕ್ತಗಳೂ, ಪ್ರಾಜಾಪತ್ಯ, ಅಶ್ವಮೇಧ, ಪುರುಷಮೇಧ ಎಂಬ ಯಾಗಗಳಿಗೆ ಸಂಬಂಧಪಟ್ಟಂತೆ ಒಂದೊಂದು ಆಪ್ರೀಸೂಕ್ತವೂ ಒಟ್ಟು ಆರು ಆಪ್ರೀಸೂಕ್ತಗಳು ಯಜುರ್ವೇದಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಪಟ್ಟಿರುತ್ತಿರುವವು. ಈ ಆರು ಆಪ್ರೀಸೂಕ್ತಗಳಲ್ಲಿ ಶುಕ್ಲಯಜುರ್ವೇದದ ವಾಜಸನೇಯಸಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿರುವ ವಾ. ಸಂ. ೨೮,೧-೧೧ ; ಶುಕ್ಲಯಜ. ಕಾಣ್ವಸಂಹಿತೆ. ೩೦,೧-೧೧ ; ತ್ರೈ. ಭೃ. ೩-೬-೨ ; ಕಾಶಕಸಂಹಿತಾ. ೧೫,೧೩ ; ನೈತ್ಯಾಯಣೀಯ ಸಂಹಿತಾ. ೪,೧೩,೨. ರವರೆಗಿನ ಪ್ರೈಷಮಂತ್ರಗಳು ಮಾತ್ರ ವಿಮರ್ಶಾರ್ಹವು. ಉಳಿದ ಐದು ಸೂಕ್ತಗಳನ್ನು ಇಲ್ಲಿ ವಿವೇಚಿಸ

ದೇಶಾದ ಅವಶ್ಯಕತೆ ಇಲ್ಲ. ಪ್ರಕೃತಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ನಾವು ಶೈತ್ತಿರೀಯಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿರುವ ಪ್ರೈಷಸೂಕ್ತದ ಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ಇಲ್ಲಿ ಕೊಟ್ಟಿದ್ದೇವೆ. ಶುಕ್ಲಯಜುರ್ವೇದದ ವಾಜಸನೇಯ ಮತ್ತು ಕಾಣ್ವಶಾಖೆಯ ಪ್ರೈಷಮಂತ್ರಗಳು ಒಂದುವಿಧವಾಗಿರುವುದು. ಕೃಷ್ಣಯಜುರ್ವೇದದ ಶೈತ್ತಿರೀಯಶಾಖೆ, ಮೈತ್ರಾಯಣೀಯಶಾಖೆ, ಕಾಠಕಶಾಖೆಯ ಪಾಠಗಳು ಒಂದುವಿಧವಾಗಿರುವುದು. ಅಲ್ಪಸ್ವಲ್ಪ ವ್ಯತ್ಯಾಸವಿದೆಯೋ ಹೊರತು ಬಹಳ ವ್ಯತ್ಯಾಸವಿಲ್ಲ.

ಈ ಆಪ್ರೀಸೂಕ್ತಗಳನ್ನು ಪಶುಹೋಮಮಾಡುವಾಗ ಏಕಾದಶ (ಹನ್ನೊಂದು) ಪ್ರಯಾಜ ಹೋಮಗಳನ್ನು ಮಾಡುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಪಠಿಸುವರು. ಏಕಾದಶಾನವದಾನಾನ್ಯವರ್ಯತಿ ದಶ ನೈ ಪಶೋಃ ಪ್ರಾಣಾ ಅತ್ಮೈಕಾದಶಃ (ಶೈ. ಸಂ, ೬-೬-೧೦-೩) ಎಂದು ಶೈತ್ತಿರೀಯಸಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ. ಈ ಆಪ್ರೀಸೂಕ್ತಗಳನ್ನು ಪಠಿಸಿ ಪಶುಹೋಮಮಾಡುವಾಗ ಒಂದು ವಿಶೇಷನಿಯಮವಿರುವುದು. ಆಯಾ ಗೋತ್ರೋತ್ಪನ್ನರಾದ ಯಜ್ಞಕರ್ತರು ಯಜ್ಞಮಾಡುವಾಗ ಆಯಾ ಋಷಿ (ತಮ್ಮ ಗೋತ್ರದ ಋಷಿ) ಪ್ರಾರ್ಥನೆಯಾದ ಆಪ್ರೀಸೂಕ್ತಗಳನ್ನೇ ಪಠಿಸಬೇಕೆಂಬ ನಿಯಮವಿರುವುದು. (ಆ. ೩-೨) ಈ ಆಪ್ರೀಸೂಕ್ತಗಳಲ್ಲಿ ಉಕ್ತವಾಗಿರುವ ಹನ್ನೊಂದು (ಅಥವಾ ಹನ್ನೆರಡು) ದೇವತೆಗಳ ವಿಷಯವಾಗಿ ವಿಸ್ತಾರವಾದ ವಿವರಣೆಯನ್ನು ನಾವು ಋಗ್ವೇದಸಂಹಿತೆಯ ಭಾಗ ೧೧-೨೨; ೧೧-೨೪; ೧೫-೬೬; ೧೫-೬೭; ೨೧-೬೪; ೨೮-೬೦; ೨೮-೭೫; ೩೦-೩೨ ಪೇಜುಗಳಲ್ಲಿ ಬರೆದಿರುವುದನ್ನು ವಾಚಕರು ಅಲ್ಲಿ ಓದಿ ತಿಳಿಯಬಹುದು.

ಯಾಗಾದಿಕರ್ಮಗಳಲ್ಲಿ ಆಪ್ರೀಸೂಕ್ತಗಳಾಗಿರುವ ಸ್ಥಾನಮಾನಗಳ ವಿಷಯದಲ್ಲಿಯೂ ದೇವತೆಗಳ ವಿಷಯದಲ್ಲಿಯೂ ಪ್ರಾಚೀನವೈದಿಕಪಂಡಿತರಲ್ಲಿಯೇ ಅಭಿಪ್ರಾಯ ಭೇದವಿದ್ದರೂ ಸಹ ಆಪ್ರೀಸೂಕ್ತಗಳೆಲ್ಲದರಲ್ಲೂ ಅನೇಕ ಸಮಾನಧರ್ಮಗಳಿರುವವು. ಅವುಗಳ ರಚನೆಯಲ್ಲಿಯೂ ವಿಷಯನಿರೂಪಣೆಯಲ್ಲಿಯೂ ಒಂದು ನಿರ್ದಿಷ್ಟವಾದ ಕ್ರಮವೂ ಸಂಸ್ಕಾರವೂ ಇರುವುದರಿಂದ ಎಲ್ಲವೂ ಏಕಕಾಲದಲ್ಲಿ ರಚಿಸಲ್ಪಟ್ಟವೆಂದಾಗಲೀ ಅಥವಾ ಒಂದಕ್ಕೊಂದಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧವಿಲ್ಲವೆಂದಾಗಲೀ ಹೇಳುವುದಕ್ಕಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ನಾಲ್ಕು ನೆಯ ಮತ್ತು ಆರನೆಯ ಮಂಡಲಗಳ ಋಷಿಗಳನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಉಳಿದ ಮಂಡಲಗಳ ಋಷಿಗಳೆಲ್ಲರೂ ತಮ್ಮತಮ್ಮ ಮನೆತನದ ಸಾಂಪ್ರದಾಯಿಕವಾದ ಆಪ್ರೀಸೂಕ್ತಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿದಾರೆ. ಎಂಟನೇ ಮಂಡಲದ ಕಾಣ್ವಸಂತತಿಯವರಿಗೆ ಪ್ರತೀಕವಾದ ಆಪ್ರೀ ಸೂಕ್ತವಿಲ್ಲದಿದ್ದರೂ ಸಹ ಅವರು ೧ ನೇ ಮಂಡಲದ ೧೩ ನೆಯ ಸೂಕ್ತವನ್ನೇ ಉಪಯೋಗಿಸಿಕೊಳ್ಳುವುದು ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ. ಆದರೆ ನಾಲ್ಕು ಮತ್ತು ಆರನೆಯ ಮಂಡಲದ ಋಷಿಗಳಿಗೆ ಇದರ ಅವಶ್ಯಕತೆಯು ಇಲ್ಲದಿರುವುದಕ್ಕೆ ಕಾರಣವನ್ನು ಹೇಳುವುದಕ್ಕಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಅಥವಾ ವಾಮದೇವ ಮತ್ತು ಭಾರದ್ವಾಜಸಂತತಿಯವರು ಇತರ ಋಷಿಗಳ ಆಪ್ರೀಸೂಕ್ತಗಳನ್ನು ಪಠಿಸುತ್ತಾರೆ.

ಇದುವರೆಗೂ ಆಪ್ರೀಸೂಕ್ತಗಳ ಸಾಮಾನ್ಯವಿವರಣೆಯನ್ನೂ ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ನಿರ್ದಿಷ್ಟವಾದ ದೇವತೆಗಳ ಸ್ವರೂಪವನ್ನೂ ವಿವರಿಸಲಾಯಿತು. ಈಗ ಸಮಿದಾದಿ ಹನ್ನೊಂದು ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಉದ್ದೇಶಿಸಿ ಏತಕ್ಕಾಗಿ ಹೋಮಮಾಡಬೇಕು, ಆ ಹೋಮಗಳಿಂದ ಲಭಿಸುವ ಫಲವೇನು ಎಂಬುದನ್ನು ಪ್ರತ್ಯೇಕವಾಗಿ ವಿವರಿಸಲಾಗುವುದು.

**ಸಮಿಧೋ ಯಜತಿ | ಪ್ರಾಣಾ ನೈ ಸಮಿಧಃ ಪ್ರಾಣಾ ಹೀದಂ ಸರ್ವಂ
ಸಮಿಂಧತೇ ಯದಿದಂ ಕಿಂಚ ಪ್ರಾಣಾನೇನ ತತ್ಪ್ರೀಣಾತಿ
ಪ್ರಾಣಾನ್ಯಜಮಾನೇ ದಧಾತಿ ||**

ಪ್ರಥಮಂ ಪ್ರಯಾಜಂ ವಿಧತ್ತೇ—ಸಮಿನ್ನಾಮಕದೇವತಾತ್ವಾದ್ಯಾಗೋಽಪಿ ಸಮಿಧ
ಇತ್ಯನೇನ ಶಬ್ದೇನೋಚ್ಯತೇ || ಸಮಿನ್ನಾಮಕ ಯಾಗಂ ಕುರ್ಯಾದಿತ್ಯರ್ಥಃ || ಯದ್ವಾ ಹೌತ್ರ-

ಪ್ರಕರಣತ್ವಾತ್ಸಮಿದ್ವೇವತಾವಿಷಯಾಂ ಯಾಜ್ಞಾಂ ಪಠೇದಿತ್ಯರ್ಥಃ | ತತ್ಪ್ರಕಾರಂ ಬೌಧಾ-
ಯನ ಅಹ 'ಯದಾ ಜಾನಾತಿ ಸಮಿಧೈಃ ಪ್ರೇಷ್ಯೇತಿ ತನ್ನೈತ್ರಾವರುಣಃ ಪ್ರೇಷ್ಯತಿ ಹೋತಾ-
ಯಕ್ಷದಗ್ನಿಂ ಸಮಿಧಾ ಸುಷಮಿಧಾ ಸಮಿದ್ಧಮಿತ್ಯಥ ಹೋತಾ ಯಜತಿ ಸಮಿದ್ಧೋ ಅದ್ಯ
ಮನುಷೋ ದುರೋಣೇ ತಾನೇವನೇವ ವ್ಯತಿಷಂಗಮುತ್ತರೇಣ ವೈತ್ರಾವರುಣಃ ಪ್ರೇಷ್ಯತಿ,
ಉತ್ತರೇಣೋತ್ತರೇಣ ಹೋತಾ ಯಜತಿ' ಇತಿ || ಅಸ್ಮಾಯಮರ್ಥಃ || ಸಮಿಧೈಃ ಪ್ರೇಷ್ಯೇತಿ
ಮಂತ್ರೇಣಾಧ್ವರ್ಯುರ್ವೈತ್ರಾವರುಣಂ ಪ್ರೇಷ್ಯತಿ ತದಾನೀಮಯಂ ವೈತ್ರಾವರುಣಃ
ಪ್ರೈಷಸೂಕ್ತೇನ ಹೋತಾ ಯಕ್ಷದಗ್ನಿಂ ಸಮಿಧೇತ್ಯನೇನ ಪ್ರಥಮಮಂತ್ರೇಣ ಹೋತಾರಂ
ಪ್ರೇಷ್ಯತಿ ಹೋತಾಽಸ್ಮಾಪ್ರೀಸೂಕ್ತೇ ಸಮಿದ್ಧೋ ಅದ್ಯೇತ್ಯೇತಾಂ ಪ್ರಥಮಯಾಜ್ಞಾಂ ಪಠತಿ |
ಏವಮುತ್ತರತ್ರಾಧ್ವರ್ಯುರ್ವೈತ್ರಾವರುಣಹೋತಾರೌ ಪರಸ್ಪರಸನ್ನಿಧೌ ಸ್ವಸ್ತಮಂತ್ರಯಾಗಂ
ಕುರ್ಯಾತಮಿತಿ ತತ್ರ ಪ್ರಥಮಾ ಯಾಜ್ಞೇತಿ | ಅಥ ಸಮಿದ್ವೇವತಾಂ ಪ್ರಶಂಸತಿ—ಸಮಿಧಃ
ಸಮಿಂಧನಸ್ಯ ಸನ್ಯುಕ್ಪ್ರಕಾಶಹೇತವಃ ಪ್ರಥಮಪ್ರಯಾಜದೇವತಾಃ | ಪ್ರಾಣಸ್ವರೂಪದೇವ-
ತಾಯಾ ಏಕತ್ವೇನ ಸಮಿಧ ಇತಿ ಬಹುವಚನಂ ಪೂಜಾರ್ಥಂ || ಜಗತಿ ಯತ್ಕಿಂಚಿದಿದಂ ಶರೀರ-
ಜಾತಮಸ್ತಿ ತತ್ಸರ್ವಂ ಪ್ರಾಣಾಃ ಸಮಿಂಧತೇ ಪ್ರಕಾಶಯಂತ್ವತಸ್ತೇಷಾಂ ಸಮಿದ್ರೂಪತ್ವಂ
ತತ್ತೇನ ಯಾಜ್ಯಾಸಾತೇನ ಪ್ರಾಣಾನೇನ ಶೋಷಯತಿ ತದ್ಯಜಮಾನೇನ ಪಿ ಪ್ರಾಣಾನ್ಸಂಪಾದ-
ಯತಿ | ಅತ್ರ ಪ್ರಯಾಜಾನಾಂ ಕ್ರಮೇಣ ಸಮಿಧಸ್ತನೂನಪಾನ್ನರಾಶಂಸ ಇಳೋ ಬರ್ಹಿದುರ
ಉಷಾಸಾನಕ್ತಾ ದೈವ್ಯಾಹೋತಾರಾ ತಿಸ್ರೋದೇವ್ಯಸ್ತ್ವಷ್ಟಾ ವನಸ್ಪತಿಃ ಸ್ವಾಹಾಕೃತಯ
ಇತ್ಯೇತಾ ದೇವತಾಃ || ವಸಿಷ್ಠಶುನಕಾತ್ರಿವಧ್ರ್ಯತ್ವರಾಜನ್ಯಾನಾಂ ನರಾಶಂಸೋ ದ್ವಿತೀಯಃ |
ಅನ್ಯೇಷಾಂ ತನೂನಪಾದ್ವಿತೀಯಾ(ಯಃ)

ಪ್ರಯಾಜಹೋಮಗಳಿಗಾಗಿ ಈ ಆಪ್ರೀಸೂಕ್ತದ ಹನ್ನೊಂದು ಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ಪಠಿಸಿ ಪ್ರತ್ಯೇಕವಾಗಿ ಹನ್ನೊಂದು
ಆಹುತಿಗಳನ್ನು ಅಗ್ನಿಯಲ್ಲಿ ಅರ್ಪಿಸುವರೆಂದು ಹಿಂದೆಯೇ ಹೇಳಿರುವುದಷ್ಟೆ. ಈ ಪ್ರಯಾಜಾಹುತಿಗಳ ಉದ್ದೇಶವೇನೇದರೆ—
ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಸಂದರ್ಭಾನುಸಾರವಾಗಿ ಕೆಲವು ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಮಾತ್ರ ತೃಪ್ತಿಪಡಿಸಲಾಗುವುದು ಎಲ್ಲಾ ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಉದ್ದೇಶಿಸಿ
ಹೋಮಮಾಡುವುದು ಸಾಧ್ಯವಿಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ಆಯಾ ಯಾಗಗಳಲ್ಲಿ ನಿರ್ದಿಷ್ಟರಾಗದ ದೇವತೆಗಳ ಪ್ರೀತ್ಯರ್ಥವಾಗಿ ಈ ಪ್ರಯಾಜ
ಹೋಮಗಳನ್ನು ಮಾಡುವುದು ರೂಢಿಯಾಗಿದೆ. ಆದರೆ ಎಲ್ಲಾ ಯಾಗಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಹನ್ನೊಂದು ಪ್ರಯಾಜಹೋಮಗಳಿರುವುದಿಲ್ಲ.
ಆವುಗಳ ಸಂಖ್ಯೆಯು ವ್ಯತ್ಯಾಸವಾಗಿರುವುದು. ಹೇಗೆಂದರೆ—ದರ್ಶಪೂರ್ಣಮಾಸ ಮೊದಲಾದ ಇಷ್ಟಿಗಳಲ್ಲಿ ಪಂಚ ಪ್ರಯಾಜಾ
ಇಜ್ಯಂತೇ—ಎಂದು ಐದು (ಆ.ಸೂ. ೧-೫) ಪ್ರಯಾಜಾಹುತಿಗಳಿರುವವು; ಚಾತುರ್ಮಾಸ್ಯೇಷ್ಟಿಯಲ್ಲಿ—ನವ ಪ್ರಯಾಜಾ
ಇಜ್ಯಂತೇ | ನವಾನೂಯಾಜಾಃ—ಎಂದು ಒಂಭತ್ತು (ಆ.ಸೂ. ೨-೧೬) ಪ್ರಯಾಜಾಹುತಿಗಳಿರುವವು. ಪಶುಬಂಧಯಾಗ
ಗಳಲ್ಲಿ (ಎಂದರೆ ಪಶುಯಾಗಗಳಲ್ಲಿ) ಹನ್ನೊಂದು ಪ್ರಯಾಜಾಹುತಿಗಳಿರುವವು. (ಆ. ಸೂ. ೩-೨) ಪಶುವನ್ನು ಉಪಯೋಗಿಸದೆ
ಮಾಡುವ ಇಷ್ಟಿಗಳಲ್ಲಿ ಈ ಪ್ರಯಾಜಾಹುತಿಗಳನ್ನು ಆಜ್ಯ (ತುಪ್ಪ)ದಿಂದ ಮಾಡುವರು. ಪಶುಯಾಗಗಳಲ್ಲಿ ಪಶುವಿನ ಬೇರೆಬೇರೆ
ಭಾಗಗಳನ್ನು ಆಹುತಿಯಾಗಿ ಅಗ್ನಿಯಲ್ಲಿ ಅರ್ಪಿಸಿ ಹೋಮಮಾಡುವರು.

ಈ ಪ್ರಯಾಜಹೋಮಗಳನ್ನು ಮಾಡುವ ಸ್ತನುವು ಈರೀತಿ ಇರುವುದು. ಮೊದಲು ಅಭ್ಯರ್ಯುವು (ಹೋತ್ಯ
ವರ್ಗದ) ವೈತ್ರಾವರುಣನೇಂಟಿ ಯತ್ಪ್ರಜನನ್ನು ದ್ವೇಷಿಸಿ ಪ್ರಯಾಜಾಹುತಿ ಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ಪಠಿಸುವಂತೆ ಪ್ರೈಷಮಂತ್ರದಿಂದ

ನಿರ್ದೇಶಿಸುವನು. ಅನಂತರ ಮೈತ್ರಾವರುಣನು ಹೋತೃವನ್ನು ದ್ವೇಶಿಸಿ ಪುನಃ ಪ್ರಯಾಜಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ಪಠಿಸುವಂತೆ ಪ್ರೈಷಮಂತ್ರದಿಂದ ನಿರ್ದೇಶಿಸುವನು. ಹನ್ನೊಂದು ಅಹುತಿಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರತಿ ಅಹುತಿಗೂ ಪ್ರತ್ಯೇಕವಾಗಿ ಪ್ರೈಷಮಂತ್ರವನ್ನು ಪಠಿಸಬೇಕು. ಪ್ರಕೃತಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಸಾಯಣರು ಬೋಧಾಯನಶ್ರೌತಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವಂತೆ ಪ್ರೈಷಮಂತ್ರದ ಕ್ರಮವನ್ನು ವಿವರಿಸಿರುವರು. ಈ ಪ್ರೈಷಮಂತ್ರಗಳು ತೈ. ಬ್ರಾ. ೩-೬-೨ ನೇ ಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿಯೂ ವಾ. ಸಂ. ೨೮, ೧-೧೧ ಕಾಣ್ವ. ಸಂ. ೩೦, ೧-೧೧ ; ಕಾಶಕಸಂಹಿತೆ. ೧೫, ೧೩ ; ಮೈತ್ರಾಯಣೀಯಸಂಹಿತೆ. ೪, ೧೩, ೨ ರಲ್ಲಿಯೂ ಉಕ್ತವಾಗಿರುವುದು. ಬೌಧಾಯನರು ಇದನ್ನೇ ಉಪಯೋಗಿಸಿದಾರೆ. ಆದರೆ ನಾವು ವಾಜಸನೇಯಸಂಹಿತೆಗೂ ತೈತ್ತಿರೀಯಬ್ರಾಹ್ಮಣಕ್ಕೂ ಸರಿಹೋಗುವ ೩-೬-೨ ನೇ ಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವ ಮಂತ್ರಗಳನ್ನೇ ಇಲ್ಲಿ ಉದಹರಿಸಿ ವಿವರಿಸಿದ್ದೇವೆ.

ಅನಂತರ ಮೈತ್ರಾವರುಣನು ಅಧ್ವರ್ಯುವಿನಿಂದ ಪ್ರೈಷಮಂತ್ರದ ಮೂಲಕ ನಿರ್ದಿಷ್ಟನಾದಕೂಡಲೇ ಅವನು (ಮೈತ್ರಾವರುಣನು) ಹೋತೃವನ್ನು ದ್ವೇಶಿಸಿ ಪ್ರಥಮ ಪ್ರಯಾಜಾಹುತಿಗಾಗಿ—

ಹೋತಾ ಯಕ್ಷದಗ್ನಿಗ್ಂ ಸಮಿಧಾ ಸುಷಮಿಧಾ ಸಮಿದ್ಧಂ ನಾಭಾ ಪೃಥಿವ್ಯಾಸಂಗಫೇವಾಮಸ್ಯ |

ವಷ್ಠಸ್ಥಿವ ಇದಸ್ವದೇ ವೇತ್ಸಾಜ್ಯಸ್ಯ ಹೋತರ್ಯಜ || (ತೈ.ಬ್ರಾ. ೩-೬-೨)

ಎಂಬ ಪ್ರೈಷಮಂತ್ರದಿಂದ ನಿರ್ದೇಶಿಸುವನು. ಬಳಿಕ ಹೋತೃವು ಪ್ರಥಮ ಪ್ರಯಾಜಮಂತ್ರವಾದ ಸಮಿದ್ಧೇವತಾಕವಾದ ಮಂತ್ರವನ್ನು ಈರೀತಿ ಪಠಿಸುವನು--

ಯೇ ಯಜಾನುಹೇ ಸಮಿದ್ಧೋ ಅದ್ಯ ಮನುಷೋ ದುರೋಣೇ ದೇವೋ ದೇವಾನ್
ಯಜಸಿ ಜಾತನೇದಃ | ಆ ಚ ವಹ ಮಿತ್ರಮಹಶ್ಚಿಕಿತ್ವಾನ್ ತ್ವಂ ದೂತಃ ಕವಿರಸಿ ಪ್ರಚೇತಾಃ
ವೌಷಟ್ | (ಋ. ಸಂ. ೧೦-೧೧-೧)

ಎಂಬ ಋಕ್ಕನ್ನು ಪಠಿಸುವನು. ಮೈತ್ರಾವರುಣನು ಪಠಿಸುವ ಪ್ರತಿ ಪ್ರೈಷಮಂತ್ರವೂ ಹೋತಾ ಯಕ್ಷತ್ ಎಂದು ಪ್ರಾರಂಭವಾಗುವುದು. ಹೋತೃವು ಪಠಿಸುವ ಮಂತ್ರವು ಯೇ ಯಜಾನುಹೇ ಎಂದು ಪ್ರಾರಂಭವಾಗಿ ನಿರ್ದಿಷ್ಟ ಋಕ್ಕನ್ನು ಪಠಿಸಿದನಂತರ ವೌಷಟ್ ಎಂಬ ಶಬ್ದದಿಂದ ಅಂತ್ಯವಾಗುವುದು. ಪ್ರತಿಯೊಂದು ಪ್ರಯಾಜಾಹುತಿಯಲ್ಲಿಯೂ ಇದೇ ಕ್ರಮವಿರುವುದು. ಪ್ರೈಷಮಂತ್ರಗಳೂ ಋಕ್ಕುಗಳು ಮಾತ್ರ ಬೇರೆಬೇರೆ. ಇಲ್ಲಿಂದ ಮುಂದೆ ಈರೀತಿ ವಿವರಿಸುವುದರಿಂದ ಗ್ರಂಥವಿಸ್ತರವಾಗುವುದು. ಆದರೆ ಅವಶ್ಯಕತೆಯೂ ಇರುವುದಿಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ಈ ಪ್ರಕರಣದ (ಖಂಡದ) ಕೊನೆಯಲ್ಲಿ ಪ್ರೈಷಸೂಕ್ತದ ಹನ್ನೊಂದು (ಹನ್ನೆರಡು) ಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ಕ್ರಮವಾಗಿ ಕೊಟ್ಟಿರುವೆವು. ಇವುಗಳನ್ನು ಮೈತ್ರಾವರುಣನು ಪಠಿಸಿದನಂತರ ಆಯಾ ಗೋತ್ರದ ಯಜಮಾನರು ಅನುಸರಿಸಬೇಕಾಗಿರುವಂತೆ ಹೋತೃವು ಆಯಾ ಋಷಿಗಳಿಂದ ದೃಷ್ಟನಾದ ಅಪ್ರೀಸೂಕ್ತದ ಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ಪಠಿಸಿ ಪ್ರಯಾಜಹೋಮಗಳನ್ನು ಮಾಡಲು ಸಹಾಯಕನಾಗುವನು.

ಇನ್ನು ಅಪ್ರೀಸೂಕ್ತದ ಹನ್ನೊಂದು ಮಂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರತಿಯೊಂದನ್ನೂ ಪಠಿಸಿ ಹೋಮಮಾಡುವುದರಿಂದ ಉಂಟಾಗುವ ಫಲಪ್ರಾಪ್ತಿಯನ್ನು ವಿವರಿಸುವರು—ಸಮಿಧೋ ಯಜತಿ.....ಯಜಮಾನೇ ದದಾತಿ | ಸಮಿಧಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ಅತ್ಯಂತ ಪ್ರಕಾಶಮಾನವಾದ ಎಂಬರ್ಥವನ್ನು ಸೂಚಿಸುವುದು, ಎಂದರೆ ಅತ್ಯಂತಪ್ರಕಾಶಮಾನನಾದ ಮತ್ತು ಮೊದಲನೆಯ ಪ್ರಯಾಜದೇವತೆಯಾದ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಸೂಚಿಸುವುದು. ಇಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿಯು ಒಬ್ಬನೇ ದೇವತೆಯಾದರೂ ಸಮಿಧಃ ಎಂಬ ಬಹುವಚನಪ್ರಯೋಗವು ಅಗ್ನಿಯ ಪೂಜಾರ್ಹತೆಯನ್ನು ಸೂಚಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಎಂದರೆ ಗೌರವಾರ್ಥವಾಗಿ ಉಪಯೋಗಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿರುವುದು. ಅದರಂತೆಯೇ ಪ್ರಾಣದೇವತೆಯನ್ನೂ ಬಹುವಚನಪ್ರಯೋಗದಿಂದಲೇ ನಿರ್ದೇಶಿಸಿದೆ. ಜಗತ್ತಿನಲ್ಲಿ ಶರೀರಯುಕ್ತವಾದ ಪ್ರಾಣಿ

ಗಳೆಲ್ಲವೂ ತಮ್ಮಲ್ಲಿರುವ ಪ್ರಾಣಗಳಿಂದಲೇ ಪ್ರಕಾಶಮಾನವಾಗಿರುತ್ತವೆ ಎಂದರೆ ಜೈತನ್ಯವಾಗಿರುತ್ತವೆ. ಸಮಿದ್ವೇವತೆಯೂ ಪ್ರಕಾಶ ಯುಕ್ತನಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಅವನೂ ಪ್ರಾಣಸ್ವರೂಪನು. ಇಂತಹ ಪ್ರಕಾಶಮಾನನಾದ ಸಮಿದ್ವೇವತೆಯನ್ನು ಎಂದರೆ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಪ್ರಯಾಜಹೋಮದಿಂದ ತೃಪ್ತಿಪಡಿಸುವುದರಿಂದ ಯಜ್ಞ ಮಾಡುವ ಯಜಮಾನನಲ್ಲಿರುವ ಪ್ರಾಣಗಳನ್ನು ಚೇತೋಯುಕ್ತವನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಿ ಪ್ರಕಾಶಪಡಿಸಿದಂತಾಗುವುದು. ಎಂದರೆ ಯಜಮಾನನಲ್ಲಿ ಪ್ರಾಣಗಳು (ಅಥವಾ ಜೈತನ್ಯವು) ಸ್ಫುರ್ತಿಗೊಂಡು ತುಂಬುವವು. ಯಜಮಾನನು ಅತ್ಯಂತ ಉತ್ಸಾಹಯುಕ್ತನಾಗುವನು ಎಂದಭಿಪ್ರಾಯವು ಈ ಆಪ್ರೀಸೂಕ್ತಗಳಲ್ಲಿ ಕ್ರಮವಾಗಿ—
ಸಮಿಧಃ | ತನೂನಪಾತ್ | ನರಾಶಂಸಃ | ಇಳಃ | ಬರ್ಹಿಃ | ದುರಃ | ಉಷಾಸಾನಕ್ತಾ | ದೈವ್ಯಾ ಹೋತಾರಾ | ತಿಸ್ರೋ ದೇವ್ಯಃ | ತ್ವಷ್ಟಾ | ವನಸ್ಪತಿಃ | ಸ್ವಾಹಾಕೃತಯಃ | ಎಂಬ ದೇವತೆಗಳು ಸ್ತುತರಾಗಿರುವರು. ವಸಿಷ್ಠಶುನಕ ಅತ್ರಿ ವಧ್ರ್ಯಶ್ವ ಎಂಬ ಋಷಿಗಳ ಗೋತ್ರದವರು ಈ ಸೂಕ್ತದ ಎರಡನೇ ಮಂತ್ರಕ್ಕಾಗಿ ನರಾಶಂಸದೇವತಾಕವಾದ ಮಂತ್ರವನ್ನು ಮಾತ್ರ ಪಠಿಸಬೇಕು. ತನೂನಪಾದ್ವೇವತಾಕ ಮಂತ್ರವನ್ನು ಪಠಿಸಕೂಡದು ಇತರ ಗೋತ್ರದವರು ತನೂನಪಾತ್ ಎಂಬ ದೇವತಾಕವಾದ ಮಂತ್ರವನ್ನು ಮಾತ್ರ ಪಠಿಸಬೇಕು. ನರಾಶಂಸದೇವತಾಕವಾದ ಮಂತ್ರವನ್ನು ಪಠಿಸಕೂಡದು. ಈ ವಿಷಯವನ್ನು ನಾವು ಹಿಂದೆಯೇ ಹೇಳಿದ್ದೇವೆ. ಈಗ ತನೂನಪಾತ್ ಎಂಬ ಎರಡನೆಯ ದೇವತೆಯನ್ನು ದ್ವೇಶಿಸಿ ಹೋಮಮಾಡುವುದರಿಂದ ಲಬ್ಧವಾಗುವ ಫಲವನ್ನು ವಿವರಿಸುವರು—

**ತನೂನಪಾತಂ ಯಜತಿ ಪ್ರಾಣೋ ವೈ ತನೂನಪಾತ್ಸ ಹಿ ತನ್ವಃ ಪಾತಿ
 ಪ್ರಾಣಮೇವ ತತ್ಪ್ರೀಣಾತಿ ಪ್ರಾಣಂ ಯಜಮಾನೇ ದಧಾತಿ ||**

ತದ್ವೇವತಾವಿಷಯಾಂ ದ್ವಿತೀಯಾಂ ಯಾಜ್ಯಾಂ ವಿಧತ್ತೇ—ಅತ್ರಾಧ್ಯಯುಪೈಷ-
 ಪ್ರಕಾರಮಾಪಸ್ತಂಬ ಆಹ—‘ ಸಮಿದ್ಭ್ಯಃ ಪ್ರೇಷ್ಯೇತಿ ಪ್ರಥಮಂ ಸಂಪ್ರೇಷ್ಯತಿ ಪ್ರೇಷ್ಯ ಪ್ರೇಷ್ಯೇ-
 ತೀತರಾನ್’ ಇತಿ || ಅತೋಽಸ್ಮಾದ್ವಿತೀಯಸರ್ವಾರ್ಯೇ ಪ್ರೇಷ್ಯೇತಿ ಮಂತ್ರೇಣಾಧ್ಯಯು-
 ಮೈತ್ರಾವರುಣಂ ಪ್ರೇಷ್ಯತಿ || ಸ ಚ ಮೈತ್ರಾವರುಣಃ ಪ್ರೇಷಸೂಕ್ತಗತೇನ ಹೋತಾ ಯಜ್ಞತ್ತ-
 ನೂನಪಾತಮಿತ್ಯನೇನ ದ್ವಿತೀಯಮಂತ್ರೇಣ ಹೋತಾರಂ ಪ್ರೇಷ್ಯತಿ | ಸ ತು ಹೋತಾಽಪ್ರೀ-
 ಸೂಕ್ತಗತಾಂ ತನೂನಪಾದಿತ್ಯೇತಾಂ ದ್ವಿತೀಯಾಂ ಯಾಜ್ಯಾಂ ಪಠೇತ್ || ತನೂಂ ಶರೀರಂ ನ
 ಪಾತಯತೀತಿ ತನೂನಪಾತ್ ಶರೀರೇ ವಸತಿ ಪ್ರಾಣೇ ನ ಪತತಿ ಕಿಂತು ಪ್ರಾಣಃ ಶರೀರಾಣಿ
 ಚಾಲಯತ್ಯತಸ್ತನೂನಪಾದ್ವೇವಸ್ಯ ಪ್ರಾಣರೂಪತ್ವಂ ||

ಅನಂತರ ಅಧ್ಯಯುವು ಮುಂದಿನ ಪ್ರೈಷಮಂತ್ರವನ್ನು ಪಠಿಸುವನು. ಅದನ್ನು ಆಪಸ್ತಂಬರು—ಸಮಿದ್ಭ್ಯಃ
 ಪ್ರೇಷ್ಯೇತಿ ಪ್ರಥಮಂ ಸಂಪ್ರೇಷ್ಯತಿ ಪ್ರೇಷ್ಯ ಪ್ರೇಷ್ಯೇತೀತರಾನ್ (ಅಪ. ಶ್ಲೋ. ೭-೧೪-೭) ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ
 ಹೇಳಿರುವರು. ಎಂದರೆ ಪ್ರಥಮ ಪ್ರಯಾಜದೇವತೆಯಾದ ಸಮಿಧಃ ಎಂಬ ದೇವತೆಯನ್ನು ದ್ವೇಶಿಸಿ ಹೋಮಮಾಡಿದನಂತರ
 ದ್ವಿತೀಯ ಪ್ರಯಾಜಮಂತ್ರವನ್ನು ಪಠಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಮೈತ್ರಾವರುಣನನ್ನು ದ್ವೇಶಿಸಿ ಪ್ರೈಷಮಂತ್ರದಿಂದ ನಿರ್ದೇಶಿಸಿದಕೂಡಲೇ
 ಮೈತ್ರಾವರುಣನು ಹೋತೃವನ್ನು ದ್ವೇಶಿಸಿ—

**ಹೋತಾ ಯಜ್ಞತ್ತನೂನಪಾತಮದಿತೇರ್ಗರ್ಭಂ ಭುವನಸ್ಯ ಗೋಪಾಂ | ಮಧ್ವಾದ್ಯ
 ದೇವೋ ದೇವೇಭ್ಯೋ ದೇವಯಾನಾನ್ವಘೋ ಅನಕ್ತು ವೇತ್ನಾಜ್ಯಸ್ಯ ಹೋತರ್ಯಜ ||**

(ತೈ. ಬ್ರಾ. ೩-೬-೨)

ಎಂಬ ಪ್ರೈಷಮಂತ್ರದಿಂದ ಆಪ್ರೀಷೂಕ್ತದಲ್ಲಿರುವ ತನೂನಪಾದ್ವೇವತಾಕವಾದ ಮುಕ್ತನ್ನು ಪಠಿಸುವಂತೆ ನಿರ್ದೇಶಿಸುವನು. ಹೋತೃವು ಆ ಮುಕ್ತನ್ನು ಪಠಿಸುವನು.

ಇಲ್ಲಿ ತನೂನಪಾತ್ ಶಬ್ದವಿವರಣೆಯು ಈರೀತಿ ಇರುವುದು. ತನುಂ ಎಂದರೆ ಶರೀರವು. ನ ಸಾತಯತೀತಿ ನಪಾತ್-ಅದನ್ನು ಬಿದ್ದುಹೋಗದಂತೆ ಎಂದರೆ ನಾಶವಾಗದಂತೆ ಕಾಪಾಡುವುದು ಪ್ರಾಣವು. ಶರೀರದಲ್ಲಿ ಪ್ರಾಣವಿರುವವರೆಗೂ ಶರೀರವು ನಾಶವಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ತನೂನಪಾತ್ ಎಂದರೆ ಪ್ರಾಣವು. ತನೂನಪಾದ್ವೇವತೆಯನ್ನು ಹೋಮದಿಂದ ತೃಪ್ತಿಪಡಿಸುವುದರಿಂದ ಪ್ರಾಣವನ್ನು ತೃಪ್ತಿಪಡಿಸದಂತೆ ಆಯಿತು. ಅಂತಹ ತೃಪ್ತಿಯುತವಾದ ಪ್ರಾಣವು ಯಜ್ಞಮಾಡುವ ಯಜಮಾನನಲ್ಲಿ ಪ್ರಾಣವನ್ನು ಎಂದರೆ ಜೈತನ್ಯವನ್ನೂ ಉತ್ಸಾಹವನ್ನೂ ತುಂಬುವುದು ಎಂದಭಿಪ್ರಾಯವು. ಈಗ ಪ್ರಕಾರಾಂತರವಾದ ಎರಡನೇ ಪ್ರಯಾಜದೇವತೆಯನ್ನು ಎಂದರೆ ನರಾಶಂಸದೇವತೆಯನ್ನು ಪ್ರಶಂಸಿಸಲಾಗುವುದು.

ನರಾಶಂಸಂ ಯಜತಿ ಪ್ರಜಾ ನೈ ನರೋ ವಾಕ್ಯಂಸಃ ಪ್ರಜಾಂ ಚೈವ
ತದ್ವಾಚಂ ಚ ಪ್ರೀಣಾತಿ ಪ್ರಜಾಂ ಚ ವಾಚಂ ಚ ಯಜ-
ಮಾನೇ ದಧಾತಿ ||

ದ್ವಿತೀಯಪ್ರಯಾಜಯಾಜ್ಯಾಂತರಂ ವಿಫತ್ವೇ-ಅಧ್ವರ್ಯುಪ್ರೇಷಿತೋ ಮೈತ್ರಾ-
ವರುಣೋ ಹೋತಾ ಯಕ್ಷನ್ನರಾಶಂಸಮಿತಿ ಮಂತ್ರೇಣ ಹೋತಾರಂ ಪ್ರೇಷ್ಯತಿ ಹೋತಾ
ನರಾಶಂಸಸ್ಯೇತಿ ಯಾಜ್ಯಾಂ ಪಠೇತ್ || ನರಾನ್ಮನುಷ್ಯಾನ್ ಶಂಸತಿ ನಾಜಾ ಸ್ತೌತೀತಿ
ನರಾಶಂಸಃ | ತಥಾಸತಿ ಪ್ರಜಾಯಾ ನರಶಬ್ದ ವಾಚ್ಯತ್ವಾದ್ವಾಚಶ್ಚ ಶಂಸನರ್ಹೇತುತ್ವಾದುಭಯ-
ಪ್ರೀತಿಯರ್ಜಮಾನೇಽಪಿ ತದುಭಯಸಂಪತ್ತಿಃ | ಅನಯೋಕುಭಯೋರ್ಮುತ್ರಯೋರಧಿಕಾರಿ-
ಭೇದೇನ ವ್ಯವಸ್ಥಾನಾಪಸ್ತುಂಬ ಆಹ-‘ನರಾಶಂಸೋ ದ್ವಿತೀಯಾಃ ಪ್ರಯಾಜೋ ವಸಿಷ್ಠ-
ಶುನಕಾನಾಂ ತನೂನಪಾದಿತರೇಷಾಂ ಗೋತ್ರಾಣಾಂ’ ಇತಿ ||

ಹಿಂದಿನಂತೆಯೇ ಅಧ್ವರ್ಯುಪ್ರೇರಿತನಾದ ಮೈತ್ರಾವರುಣನು ಹೋತೃವನ್ನು ದ್ವೇಶಿಸಿ-

ಹೋತಾ ಯಕ್ಷನ್ನರಾಶಂಸಂ ಸ್ಯ ಶಸ್ತ್ರಂ ಸ್ತಾಃಗಂಪ್ರಣೇತ್ರಂ | ಗೋಭಿರ್ವಪಾಮೌ-
ನಸ್ತೌ ದ್ವೀರೈಃ ಶಕ್ತೀವಾನ್ರಥೈಃ ಪ್ರಥಮಯಾವಾ ಹಿರಣ್ಯೈಶ್ಚಂದ್ರೀ ವೇತ್ಸಾಬ್ಯಸ್ಯ ಹೋತ-
ರ್ಯಜ || (ತೈ. ಬ್ರಾ. ೩-೬-೨)

ಎಂಬ ಪ್ರೈಷಮಂತ್ರದಿಂದ ನರಾಶಂಸದೇವತಾಕವಾದ ಮಂತ್ರವನ್ನು ಪಠಿಸುವಂತೆ ನಿರ್ದೇಶಿಸುವನು. ಅದರಂತೆ ಹೋತೃವು ಆ ಮಂತ್ರವನ್ನು ಪಠಿಸುವನು. ನರಾಶಂಸಶಬ್ದದಲ್ಲಿ ನರಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಪ್ರಜೆಗಳೆಂದೂ ಶಂಸಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ವಾಕ್ಯಗಳೆಂದೂ ಪ್ರಶಂಸಿಸುವುದು ಎಂದರ್ಥವು. ಈ ದೇವತೆಯನ್ನು ತೃಪ್ತಿಪಡಿಸುವುದರಿಂದ ಯಜ್ಞಮಾಡುವ ಯಜಮಾನನಿಗೆ ಪ್ರಜೆಗಳ ಪ್ರೀತ್ಯಪಡಲು ಲಭಿಸಿ ಪ್ರಶಂಸಾರ್ಹನಾಗುವನು. ಈ ನರಾಶಂಸದೇವತಾಕವಾದ ಪ್ರಯಾಜದೇವತೆಯನ್ನು ವಸಿಷ್ಠ, ಶುನಕಗೋತ್ರದವರಿಗೆ ಎರಡನೆಯ ಪ್ರಯಾಜದೇವತೆಯೆಂದು ಹೇಳುವರು. ಈಗ ಮೂರನೆಯ ಪ್ರಯಾಜದೇವತೆಯಾದ ಇಳಿಃ ಹಿಂಬದೇವತೆಯನ್ನು ಪ್ರಶಂಸಿಸುವರು-

ಇಳೋ ಯಜತ್ಯನ್ನಂ ನಾ ಇಳೋಽನ್ನಮೇವ ತತ್ಪ್ರೀಣಾತ್ಯನ್ನಂ ಯಜ- ಮಾನೇ ದಧಾತಿ |

ತೃತೀಯಾಂ ಪ್ರಯಾಜಯಾಜ್ಯಾಂ ವಿಧತ್ತೇ—ಹೋತಾ ಯಕ್ಷತ್ [೧. ೧೩೯. ೧೦]
ಅಗ್ನಿಮೀಳ [೧. ೧. ೧.] ಈಳತ ಇತಿ ಪ್ರೇಷಿತೋ ಹೋತಾಽಜುಹ್ವಾನ ಇತ್ಯೇತಾಂ
ಯಾಜ್ಯಾಂ ಪಠೇತ್ || ಇಷ್ಯತ ಇತಿ ವ್ಯುತ್ಪತ್ಯಾಽನ್ನಮಿಟ್ಟಬ್ಧನಾಚ್ಯಂ ||

ಮೂರನೇ ಪ್ರಯಾಜಮಂತ್ರವನ್ನು ಪಠಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಅಧ್ವರ್ಯುಪ್ರೇರಿತನಾದ ಮೈತ್ರಾವರುಣನು—

ಹೋತಾ ಯಕ್ಷದಗ್ನಿಮಿಡ ಈಡಿತೋ ದೇವೋ ದೇವಾಗ್ಂ ಅವಕ್ಷದ್ಗ್ನಿತೋ ಹವ್ಯ-
ವಾಡಮೂರಃ | ಉಪೇಮಂ ಯಜ್ಞಮುಪೇಮಾಂ ದೇವೋ ದೇವಹೂತಿಮವತ್ಕುನೇತ್ವಾಜ್ಯಸ್ಯ
ಹೋತರ್ಯಜ || (ತೈ. ಬ್ರಾ. ೩-೬-೨)

ಎಂಬ ಪ್ರೈಷಮಂತ್ರವನ್ನು ಪಠಿಸಿದಕೂಡಲೇ ಹೋತೃವು ಅಜುಹ್ವಾನ ಈಡ್ಯೋ ವಂದ್ಯಶ್ಚ (ಋ. ಸಂ. ೧೦-೧೧೦-೩) ಎಂಬ ಯಾಜ್ಯಮಂತ್ರವನ್ನು ಪಠಿಸುವನು. ಈ ಋಕ್ವಿನಲ್ಲಿ ಇಳಃ ಎಂಬ ದೇವತೆಯನ್ನು ಸ್ತುತಿಸಲಾಗಿದೆ. ಇಷ್ಯತ ಇತಿ ಇಳಃ ಎಲ್ಲರಿಂದಲೂ ಅಪೇಕ್ಷಿಸಲ್ಪಡುವುದರಿಂದ ಇಳಃ ಎಂದರೆ ಅನ್ನವೆಂದರ್ಥವು. ಈ ದೇವತೆಯನ್ನು ತೃಪ್ತಿ ಪಡಿಸುವುದರಿಂದ ಯಜಮಾನನು ಅನ್ನ (ಆಹಾರ) ಸಮೃದ್ಧಿಯಿಂದ ಕೂಡಿರುವನು.

ಬರ್ಹಿರ್ಯಜತಿ ಪಶವೋ ವೈ ಬರ್ಹಿಃ ಪಶೂನೇವ ತತ್ಪ್ರೀಣಾತಿ ಪಶೂನ್ಯಜಮಾನೇ ದಧಾತಿ ||

ಚತುರ್ಥೀಂ ವಿಧತ್ತೇ—ಹೋತಾ ಯಕ್ಷದ್ಬರ್ಹಿಃ ಸುಷ್ಪರೀಮಿತಿ ಮಂತ್ರೇಣ ಪ್ರೇಷಿತೋ
ಹೋತಾ ಪ್ರಾಚೀನಂ ಬರ್ಹಿರಿತ್ಯೇತಾಂ ಯಾಜ್ಯಾಂ ಪಠೇತ್ || ಬೃಂದಣಸ್ಯ ಪೋಷಣಸ್ಯ
ಹೇತುರ್ಬರ್ಹಿಃ ಪಶವಶ್ಚ ಪೀರಾದಿದಾನೇನ ತಾದೃಶತ್ವಾದ್ಬರ್ಹಿಃ ಸ್ವರೂಪಾಃ ||

ನಾಲ್ಕನೇ ಪ್ರಯಾಜಮಂತ್ರಪಠನಕ್ಕಾಗಿ ಮೈತ್ರಾವರುಣನು—

ಹೋತಾ ಯಕ್ಷದ್ಬರ್ಹಿಸುಷ್ಪರೀಮೋರ್ಣವ್ರದಾಃ ಅಸ್ತಿನ್ಯಚ್ಛೇ ವಿ ಚ ಪ್ರ ಚ ಪ್ರಥ-
ತಾಗ್ಂ ಸ್ವಾಸಸ್ಯಂ ದೇವೇಭ್ಯಃ | ಏನೇನದದ್ಯ ವಸವೋ ರುದ್ರಾ ಆದಿತ್ಯಾಸ್ಸದಂತು ನೇತ್ವಾ-
ಜ್ಯಸ್ಯ ಹೋತರ್ಯಜ || (ತೈ. ಬ್ರಾ. ೩-೬-೨)

ಎಂಬ ಪ್ರೈಷಮಂತ್ರದಿಂದ ಹೋತೃವನ್ನು ನಿರ್ದೇಶಿಸಿದಕೂಡಲೇ ಹೋತೃವು—ಪ್ರಾಚೀನಂ ಬರ್ಹಿಃ (ಋ. ಸಂ. ೧೦-೧೧೦-೪) ಎಂಬ ಯಾಜ್ಯಮಂತ್ರವನ್ನು ಪಠಿಸುವನು. ಬೃಂದಣಮೆಂದರೆ ಪೋಷಣವು. ಈ ಪೋಷಣೆಗೆ ಪಶುಯಾಕಾರಿ ಯಾದುದರಿಂದ ಈ ಹುಲ್ಲಿಗೆ ಬರ್ಹಿಃ ಎಂಬ ಬರ್ಹಿದೇವತಾಕವಾಪ ಮಂತ್ರದಿಂದ ಬರ್ಹಿದೇವತೆಯನ್ನು ತೃಪ್ತಿಸುವುದರಿಂದ ಅದರಿಂದ ಪಶುಗಳಿಗೆ ತೃಪ್ತಿಯುಂಟಾಗಿ ಯಜ್ಞಮಾಡುವ ಯಜಮಾನನ ಪಶುಗಳು ಸಮೃದ್ಧಿಯನ್ನೈಯುವವು.

**ದುರೋ ಯಜತಿ ವೃಷ್ಟಿರ್ವೈ ದುರೋ ವೃಷ್ಟಿಮೇವ ತತ್ಪ್ರೀಣಾತಿ
ವೃಷ್ಟಿಮನ್ನಾದ್ಯಂ ಯಜಮಾನೇ ದಧಾತಿ ||**

ಅಥ ಪಂಚಮೀಂ ವಿಧತ್ತೇ—ಹೋತಾ ಯಕ್ಷದ್ವಾರ ಋಷಾಃ ಇತ್ಯಾದಿನಾ ಮಂತ್ರೇಣ ಪ್ರೇಷಿತೋ ವ್ಯಚಸ್ತತೀರ್ವಿರ್ಯೇತ್ಯೇತಾಂ ಯಾಜ್ಯಾಂ ಪಠೇತ್ || ದುರೋ ದ್ವಾರದೇವತಾಂ ವೃಷ್ಟಿಶ್ಚ ಜೀವನದ್ವಾರಾ ||

ಐದನೆಯ ಯಾಜ್ಯಾಮಂತ್ರಪಠನಕ್ಕಾಗಿ ಮೈತ್ರಾವರುಣನು—

ಹೋತಾ ಯಕ್ಷದ್ವಾರ ಋಷಾಃ ಕವಷ್ಯೋಽಕೋಷಧಾವನೀರುದಾತಾಭಿರ್ಜಿಹತಾಂ
ವಿ ಪಕ್ಷೋಭಿಃ ಶ್ರಯಂತಾಂ | ಸುಪ್ರಾಯಣಾ ಅಸ್ತಿನೃಚ್ಛೇ ವಿಶ್ರಯಂತಾನ್ಯತಾವೃಧೋ
ವಿಯಂತಾಜ್ಯಸ್ಯ ಹೋತರ್ಯಜ || (ತೈ. ಬ್ರಾ. ೩-೬-೨)

ಎಂಬ ಸ್ತೃಷಮಂತ್ರದಿಂದ ಹೋತೃವನ್ನು ನಿರ್ದೇಶಿಸಿದಕೂಡಲೇ ಹೋತೃವು—ವ್ಯಚಸ್ತತೀರ್ವಿರ್ಯಾ (ಋ.ಸಂ. ೧೦-೧೧೦-೫) ಎಂಬ ಯಾಜ್ಯಾಮಂತ್ರವನ್ನು ಪಠಿಸುವನು. ದುರಃ ಎಂದರೆ (ಯಜ್ಞ ಶಾಲೆಯ) ದ್ವಾರದೇವತೆಗಳು. ಈ ದ್ವಾರದೇವತೆಗಳು ವೃಷ್ಟಿಗೆ (ಮಳೆಗೆ) ಅಭಿಮಾನಿದೇವತೆಗಳು. ಇವರನ್ನು ತೃಪ್ತಿಪಡಿಸುವುದರಿಂದ ವೃಷ್ಟಿದೇವತೆಯನ್ನು ತೃಪ್ತಿಪಡಿಸಿದಂತಾಗುವುದು. ವೃಷ್ಟಿದೇವತೆಯು ತೃಪ್ತಿಯಾಗಿ ಯಥೇಚ್ಛವಾಗಿ ವೃಷ್ಟಿ (ಮಳೆ)ಯನ್ನು ಸುರಿಸಿ ಯಜಮಾನನು ಅಹಾರಸಮೃದ್ಧಿಯಿಂದ ತೃಪ್ತನಾಗುವಂತೆ ಮಾಡುವಳು.

**ಉಷಾಸಾನಕ್ತಾ ಯಜತ್ಯಹೋರಾತ್ರೇ ವಾ ಉಷಾಸಾನಕ್ತಾಹೋ-
ರಾತ್ರೇ ಏವ ತತ್ಪ್ರೀಣಾತ್ಯಹೋರಾತ್ರಯೋರ್ಯಜಮಾನಂ
ದಧಾತಿ ||**

ಷಷ್ಠೀಂ ವಿಧತ್ತೇ—ಹೋತಾ ಯಕ್ಷದುಷಾಸಾನಕ್ತೇತಿ ಮಂತ್ರೇಣ ಪ್ರೇಷಿತ ಆ ಸುಷ್ವಯಂತೀತ್ಯಾದಿಕಾಂ ಯಾಜ್ಯಾಂ ಪಠೇತ್ | ಉಷಃಶಬ್ದಸ್ಯ ನಕ್ತಶಬ್ದಸ್ಯ ಚಾಹೋರಾತ್ರವಿಷಯತ್ವಂ ಲೋಕಪ್ರಸಿದ್ಧಂ ||

ಅನಂತರ ಮೈತ್ರಾವರುಣನು ಆರನೆಯ ಯಾಜ್ಯಾಮಂತ್ರಪಠನಕ್ಕಾಗಿ—

ಹೋತಾ ಯಕ್ಷದುಷಾಸಾನಕ್ತಾ ಬೃಹತೀ ಸುಪೇಶಸಾ ನೃಗ್ ಪತಿಭ್ಯೋ ಯೋನಿಂ
ಕೃಷ್ಣಾನೇ | ಸಗ್ಗ್ ಸ್ವಯಮಾನೇ ಇಂದ್ರೇಣ ದೇವೈರೇದಂ ಬರ್ಹಿಸ್ಸೀದತಾಂ ವೀತಾಮಾಜ್ಯಸ್ಯ
ಹೋತರ್ಯಜ || (ತೈ. ಬ್ರಾ. ೩-೬-೨)

ಎಂಬ ಸ್ತೃಷಮಂತ್ರದಿಂದ ನಿರ್ದೇಶಿಸಿದಕೂಡಲೇ ಹೋತೃವು—ಆ ಸುಷ್ವಯಂತೀ (ಋ. ಸಂ. ೧೦-೧೧೦-೬) ಎಂಬ ಯಾಜ್ಯಾಮಂತ್ರವನ್ನು ಪಠಿಸುವನು. ಇಲ್ಲಿ ಉಷಾಸಾನಕ್ತಾ ಎಂದರೆ ಅಹೋರಾತ್ರೆಗಳು ಎಂಬುದು ಪ್ರಸಿದ್ಧವು. ಈ ದೇವತೆಗಳನ್ನು ತೃಪ್ತಿಪಡಿಸುವುದರಿಂದ ಯಜಮಾನನು ಜೀವಿತಕಾಲದ ಅಹೋರಾತ್ರೆಗಳು ವೃದ್ಧಿಯನ್ನೈದುವವು ಎಂದರೆ ಯಜಮಾನನ ಆಯುಷ್ಯವಿಷಯವು ವೃದ್ಧಿಯನ್ನೈದುವುದು.

ದೈವ್ಯಾ ಹೋತಾರಾ ಯಜತಿ ಪ್ರಾಣಾಪಾನೌ ನೈ ದೈವ್ಯಾ ಹೋತಾರಾ
ಪ್ರಾಣಾಪಾನಾವೇನ ತತ್ಪ್ರೀಣಾತಿ ಪ್ರಾಣಾಪಾನೌ ಯಜಮಾನೇ
ದಧಾತಿ ||

ಸಪ್ತಮೀಂ ವಿಧತ್ತೇ—ಹೋತಾ ಯಕ್ಷದ್ವೈವ್ಯಾ ಹೋತಾರೇತಿ ಮಂತ್ರೇಣ ಪ್ರೇಷಿತೋ
ದೈವ್ಯಾ ಹೋತಾರಾ ಪ್ರಥಮೇತಿ ಯಾಜ್ಯಾಂ ಪಠೇತ್ ||

ಅನಂತರ ಮೈತ್ರಾವರುಣನು ಏಳನೆಯ ಯಾಜ್ಯಾಮಂತ್ರಪಠನಕ್ಕಾಗಿ—

ಹೋತಾ ಯಕ್ಷದ್ವೈವ್ಯಾ ಹೋತಾರಾ ಮಂದ್ರಾ ಪೋತಾರಾ ಕವೀ ಪ್ರಚೇತಸಾ |
ಸ್ವಿಷ್ಟಮದ್ಯಾನ್ಯಃ ಕರದಿಷಾ ಸ್ವಭಿಗೂರ್ತಮನ್ಯ ಉರ್ಜಾ ಸತವಸೇಮಂ ಯಜ್ಞಂ ದಿವಿ
ದೇವೇಷು ಧತ್ತಾಂ ನೀತಾಮಾಜ್ಯಸ್ಯ ಹೋತರ್ಯಜ || (ತೈ. ಬ್ರಾ. ೩-೬-೨)

ಎಂಬ ಪ್ರೈವಮಂತ್ರದಿಂದ ನಿರ್ದೇಶಿಸಿದ ಕೂಡಲೇ ಹೋತೃವು—ದೈವ್ಯಾ ಹೋತಾರಾ (ಋ. ಸಂ. ೧೦-೧೧೦-೭)
ಎಂಬ ಯಾಜ್ಯಾಮಂತ್ರವನ್ನು ಪಠಿಸುವನು. ದೈವ್ಯಾಹೋತಾರಾ ಎಂದರೆ ದೇವತೆಗಳ ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಹೋತೃಪಾತ್ರವನ್ನು ವಹಿಸುವ
ವರು, ಸಾಯಣರು ಭೂಮಿಯಲ್ಲಿರುವ ಅಗ್ನಿ, ಅಂತರಿಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಮೇಘಗಳಲ್ಲಿರುವ ವಿದ್ಯುದಗ್ನಿ ಎಂಬ ಎರಡು ಅಗ್ನಿಗಳೇ ಈ
ದೈವ್ಯಾ ಹೋತಾರಾ ಎಂಬ ದೇವತೆಗಳು ಎಂಬ ಅಭಿಪ್ರಾಯವನ್ನು ವ್ಯಕ್ತಪಡಿಸಿರುವರು. ಪ್ರಕೃತಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ದೈವ್ಯಾ
ಹೋತಾರಾ ಎಂದರೆ ಪ್ರಾಣಾಪಾನಗಳೆಂಬ ಉಚ್ಛ್ವಾಸನಿಶ್ವಾಸನಾಯುಗಳು ಎಂಬರ್ಥವು ಉಕ್ತವಾಗಿರುವುದು. ಉಚ್ಛ್ವಾಸ
ವೆಂದರೆ ಹೊರಗಿನ ಗಾಳಿಯನ್ನು ದೇಹದೊಳಕ್ಕೆ ಎಳೆದುಕೊಳ್ಳುವುದು ; ನಿಶ್ವಾಸವೆಂದರೆ ದೇಹದೊಳಗಿರುವ ವಾಯುವನ್ನು
ಹೊರದೂಡುವುದು. ಈ ಉಚ್ಛ್ವಾಸನಿಶ್ವಾಸಗಳಿಲ್ಲದೆ ಯಾವ ಪ್ರಾಣಿಗಳು ಬದುಕುವಂತಿಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ಈ ಪ್ರಾಣಾಪಾನಗಳು
ದೇಹಧಾರಣೆಗೆ ಅತ್ಯವಶ್ಯಕವೆಂದಾಯಿತು. ಆದ್ದರಿಂದ ಈ ದೈವ್ಯಾ ಹೋತಾರಾ ಎಂಬ ಪ್ರಾಣಾಪಾನದೇವತೆಗಳನ್ನು ತೃಪ್ತಿಪಡಿಸುವುದರಿಂದ
ಯಜಮಾನನು ನಿರ್ಬಾಧಿತವಾಗಿ (ಉಚ್ಛ್ವಾಸನಿಶ್ವಾಸಗಳಮೂಲಕ) ಜೀವಿಸಲು ಅನುಕೂಲವಾಗುವುದು.

ತಿಸ್ರೋ ದೇವೀರ್ಯಜತಿ ಪ್ರಾಣೋ ವಾ ಅಪಾನೋ ವ್ಯಾನಸ್ತಿಸ್ರೋ
ದೇವ್ಯಸ್ತಾ ಏನ ತತ್ಪ್ರೀಣಾತಿ ತಾ ಯಜಮಾನೇ ದಧಾತಿ ||

ಅಷ್ಟಮೀಂ ವಿಧತ್ತೇ—ಹೋತಾ ಯಕ್ಷತ್ತಿಸ್ರ ಇತ್ಯಾದಿಮಂತ್ರೇಣ ಪ್ರೇಷಿತ ಆ ನೋ
ಯಜ್ಞಮಿತಿ ಯಾಜ್ಯಾಂ ಪಠೇತ್ || ಇಳಾ ಸರಸ್ವತೀ ಭಾರತೀತಿಶಬ್ದೈರಭಿಧೇಯಾ ದೇವ್ಯೋ
ಯಥಾ ತಿಸ್ರ ಏನಂ ಪ್ರಾಣಾಪಾನವ್ಯಾನಾ ಅಪಿ ಸಂಖ್ಯಾಸಾಮ್ಯಾತ್ತಿಸ್ರೋ ದೇವ್ಯಃ ||

ಅನಂತರ ಮೈತ್ರಾವರುಣನು ಎಂಟನೆಯ ಯಾಜ್ಯಾಮಂತ್ರಕ್ಕಾಗಿ—

ಹೋತಾ ಯಕ್ಷತ್ತಿಸ್ರೋ ದೇವೀರಪಸಾನುಪಸ್ತಮಾಃ ಅಚ್ಚಿದ್ರಮದ್ಯೇದಮಪಸ್ತನ್ತತಾಂ |
ದೇವೇಭ್ಯೋ ದೇವೀರ್ದೇವನಮಪೋ ವಿಯುಂತ್ಯಾಜ್ಯಸ್ಯ ಹೋತರ್ಯಜ || (ತೈ. ಬ್ರಾ. ೩-೬-೨)

ಎಂಬ ಪ್ರೈಷಮಂತ್ರವನ್ನು ಪಠಿಸಿದಕೂಡಲೇ—ಆ ನೋ ಯಜ್ಞಂ (ಋ. ಸಂ. ೧೦-೧೧೦-೮) ಎಂಬ ಯಾಜ್ಞಾ ಮಂತ್ರವನ್ನು ಪಠಿಸುವನು. ಸಾಧಾರಣವಾಗಿ ತಿಸ್ತೋ ದೇವ್ಯಃ ಎಂದರೆ ಇಳಾ, ಸರಸ್ವತೀ ಭಾರತೀ ಎಂಬ ದೇವತೆಗಳು. ಇವರು ಅನ್ನ, ವಾಕ್ಯ, ಪೃಥಿವಿಗೆ ಅಭಿಮಾನಿದೇವತೆಗಳು. ಪ್ರಕೃತಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಈ ಮೂವರು ದೇವತೆಗಳು ಪ್ರಾಣ, ಅಪಾನ ವ್ಯಾನ ಎಂಬ ಮೂರು ಪ್ರಾಣವಾಯುಗಳಿಗೆ ಅಧಿದೇವತೆಗಳು ಪ್ರಾಣವಾಯುವೆಂದರೆ ಉಚ್ಛ್ವಾಸ (ಒಳಗೆ ಎಳೆದುಕೊಳ್ಳುವ ವಾಯು) ಅಪಾನವಾಯುವೆಂದರೆ ಶರೀರದಿಂದ ಹೊರಡುವ ನಿಸ್ಶ್ವಾಸವಾಯುವು; ವ್ಯಾನವಾಯುವೆಂದರೆ ಶರೀರದ ಎಲ್ಲಾ ಭಾಗಗಳಲ್ಲಿಯೂ ತುಂಬಿ ಸಂಚಾರಮಾಡುವ ವಾಯುವು. ಈ ಮೂರುವಿಧ ವಾಯುಗಳೂ ಜೀವಿಸಲು ಅತ್ಯವಶ್ಯಕವಾಗಿರುವವು. ಈ ತಿಸ್ತೋ ದೇವ್ಯಃ ಎಂಬ ಪ್ರಾಣಾಪಾನವ್ಯಾನದೇವತೆಗಳನ್ನು ತೃಪ್ತಿಪಡಿಸುವುದರಿಂದ ಯಜಮಾನನ ಶರೀರದಲ್ಲಿರುವ ಈ ಮೂರು ವಿಧ ಪ್ರಾಣವಾಯುಗಳು ತೃಪ್ತಿಯನ್ನು ಹೊಂದಿ ಅವು ತಮ್ಮ ತಮ್ಮ ಕರ್ತವ್ಯವನ್ನು ಮಾಡುವುದರ ಮೂಲಕ ಯಜಮಾನನ ಆಯುರ್ವೃದ್ಧಿಗೆ ಕಾರಣವಾಗಿರುವವು ಎಂದಭಿಪ್ರಾಯವು.

**ತ್ವಷ್ಟಾರಂ ಯಜತಿ ವಾಗ್ವೈ ತ್ವಷ್ಟಾ ವಾಗ್ವೀದಂ ಸರ್ವಂ ತಾಷ್ಟೀನ
ನಾಚಮೇನ ತತ್ಪ್ರೀಣಾತಿ ನಾಚಂ ಯಜಮಾನೇ ದಧಾತಿ |**

ನವಮೀಂ ವಿಧತ್ತೇ—ಹೋತಾ ಯಕ್ಷತ್ವಷ್ಟಾರಮಿತಿ ಮಂತ್ರೇಣ ಪ್ರೇಷಿತೋ ಹೋತಾ ಯ ಇಮೇ ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವೀ ಇತಿ ಯಾಜ್ಞಾಂ ಪಠೇತ್ || ತಕ್ಷೂ ತ್ವಕ್ಷೂ ತನೂಕರಣ ಇತ್ಯತ್ರ ತ್ವಕ್ಷೇತ್ಯಾದಿಧಾತೋರುತ್ಪನ್ನಃ ಶಬ್ದಸ್ತ್ವಷ್ಟಾರಂ ದೇವತಾಮಾಚಷ್ಟೇ | ನಾಚಶ್ಚ ತಕ್ಷಣಹೇತು- ತ್ವಾತ್ವಷ್ಟೃತ್ವಂ ತದೇವ ವಾಗ್ವೀತ್ಯನೇನ ಸ್ಪಷ್ಟೀಕ್ರಿಯತೇ—ಯಸ್ಮಾದಿದಂ ಸರ್ವಂ ಜಗದ್ವಾ- ಕ್ತಾಷ್ಟೀನ ತಕ್ಷತೀನ ಯಥಾ ತಕ್ಷಣೇನ ಕಾಷ್ಠಂ ಪ್ರೌಢಮಪಿ ಸೂಕ್ಷ್ಮಂ ಭನತಿ || ಏವಂ ಮಹಾಂತೋಽಪಿ ಪರ್ವತಾದಯೋಽಲ್ಪೇನೈವ ಗೃಹ್ಯಂತೇ | ತದೇತಜ್ಜಗತ್ತಷ್ಟಮಿನ ಭನತಿ ||

ಅನಂತರ ಮೈತ್ರಾವರುಣ—

ಹೋತಾ ಯಕ್ಷತ್ವಷ್ಟಾರಮುಚಿಷ್ಟಮುಪಾಕಗ್ಂ ರೇತೋಧಾಂ ವಿಶ್ರವಸಂ ಯಶೋ- ಧಾಂ | ಪುರುರೂಪಮುಕಾಮಕರ್ತನಗ್ಂ ಸುಪೋಷಃ ಪೋಷ್ಯಃ ಸ್ಯಾತ್ಸುವೀರೋ ವೀರೈರ್ವೇ- ತ್ವಾಜ್ಯಸ್ಯ ಹೋತರ್ಯಜ || (ತೈ. ಬ್ರ. ೩-೬-೨)

ಎಂಬ ಪ್ರೈಷಮಂತ್ರವನ್ನು ಪಠಿಸಿದಕೂಡಲೇ ಹೋತೃವು—ಯ ಇಮೇ ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವೀ (ಋ.ಸಂ. ೧೦-೧೧೦-೯) ಎಂಬ ಒಂಭತ್ತನೆಯ ಯಾಜ್ಞಾಮಂತ್ರವನ್ನು ಪಠಿಸುವನು. ತ್ವಷ್ಟಾ ಎಂದರೆ ವಾಕ್ಯ ಅಥವಾ ವಾಗಭಿಮಾನಿ ದೇವತೆ. ತ್ವಷ್ಟೃಶಬ್ದವು ತ್ವಕ್ಷೆ ಎಂಬ ಧಾತುವಿನಿಂದ ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಿದೆ. ಈ ಧಾತುವಿಗೆ ಪ್ರಕಾಶಪಡಿಸು, ಸ್ಪಷ್ಟಪಡಿಸು ಎಂದರ್ಥವು. ವಾಕ್ಯದಿಂದ ಎಂದರೆ ಮಾತನಾಡುವುದರಿಂದ ಎಲ್ಲವನ್ನೂ ಸ್ಪಷ್ಟಪಡಿಸಬಹುದು ಎಂದರೆ ಚೆನ್ನಾಗಿ ತಿಳಿಸಬಹುದು. ಇದಲ್ಲದೆ ತಕ್ಷತಿ ಎಂಬ ಧಾತುವಿಗೆ ಕೆತ್ತು, ನಯಮಾಡು ಎಂದೂ ಅರ್ಥವಾಗುವುದು. ಭಾರಿಯಾದ ಮರವನ್ನು ಕೆತ್ತುವುದರಿಂದ ಸಣ್ಣ ದಾಗುವುದು. ಅದರಂತೆ ಪರ್ವತಾದಿಗಳು ಒಹಳ ದೊಡ್ಡದಾಗಿದ್ದರೂ ಒಂದು ಸಣ್ಣಶಬ್ದದಿಂದ ಅದನ್ನು ಸೂಚಿಸಬಹುದು. ಎಂದರೆ ಜಗತ್ತಿನಲ್ಲಿರುವ ಯಾವ ವಸ್ತುವನ್ನಾಗಲಿ, ಅದು ಸಣ್ಣದಾಗಿರಲಿ ಅಥವಾ ದೊಡ್ಡದಾಗಿರಲಿ, ಒಂದು ಸಾಧಾರಣ ಶಬ್ದ ದಿಂದ ಸೂಚಿಸಬಹುದು. ಈ ವಿಧವಾದ ಶಕ್ತಿಯು ವಾಕ್ಯಕ್ಕೆ ಎಂದರೆ ಶಬ್ದಕ್ಕಿರುವುದು. ಅದರಿಂದ ಈ ವಾಗಭಿಮಾನಿಯಾದ ತ್ವಷ್ಟೃದೇವತೆಯನ್ನು ತೃಪ್ತಿಪಡಿಸುವುದರಿಂದ ಯಜಮಾನನ ವಾಕ್ಯಂಪತ್ತಿಯು ಅಭಿವೃದ್ಧಿಯಾಗುವುದು.

ವನಸ್ಪತಿಂ ಯಜತಿ ಪ್ರಾಣೋ ವೈ ವನಸ್ಪತಿಃ ಪ್ರಾಣಮೇವ ತತ್ಪ್ರೀ-
ಣಾತಿ ಪ್ರಾಣಂ ಯಜಮಾನೇ ದಧಾತಿ |

ದಶಮೀಂ ವಿಧತ್ತೇ—ಹೋತಾ ಯಕ್ಷದ್ವನಸ್ಪತಿಮಿತ್ಯಾದಿ ಮಂತ್ರೇಣ ಪ್ರೇಷಿತ ಉಪಾ-
ವಸ್ಯಜದಿತಿ ಯಾಜ್ಯಾಂ ಪಠೇತ್ || ವನಸ್ಪತಿಜನ್ಯಫಲಾನಾಂ ಪ್ರಾಣಾವಸ್ಥಿತೀತುತ್ವಾದ್ವನ-
ಸ್ಪತೇಃ ಪ್ರಾಣತ್ವಂ ||

ಅನಂತರ ಮೈತ್ರಾವರುಣನು ಹತ್ತನೇ ಯಾಜ್ಯಾಮಂತ್ರಪಠನಕ್ಕಾಗಿ—

ಹೋತಾ ಯಕ್ಷದ್ವನಸ್ಪತಿಮುಪಾವಸ್ಯಕ್ಷದ್ವಿಯೋ ಜೋಷ್ವಾರಗ್ಂ ಶಶಮನ್ನರಃ |
ಸ್ವದಾತ್ಸ್ವಧಿತಿರ್ಯತುಫಾದ್ಯ ದೇವೋ ದೇವೇಭ್ಯೋ ಹವ್ಯಾವಾದ್ವೇತ್ವಾಜ್ಯಸ್ಯ ಹೋತರ್ಯಜ ||

(ತೈ. ಬ್ರಾ. ೩-೬-೨)

ಎಂಬ ಪ್ರೈಷಮಂತ್ರವನ್ನು ಪಠಿಸಿದಕೂಡಲೇ ಹೋತೃವು— ಉಪಾವಸ್ಯಜತ್ (ಋ. ಸಂ. ೧೦-೧೧೦-೧೦) ಎಂಬ
ಯಾಜ್ಯಾಮಂತ್ರವನ್ನು ಪಠಿಸುವನು. ವನಸ್ಪತಿಯೆಂದರೆ ಪ್ರಾಣವು. ಪ್ರಾಣಿಗಳು ಜೀವಿಸಿರುವುದಕ್ಕೆ ಆಹಾರವು ಬೇಕಷ್ಟೆ.
ಆ ಆಹಾರವು ವನಸ್ಪತಿಗಳಿಂದ (ವೃಕ್ಷ, ಸಸ್ಯಾದಿಗಳು) ಒದಗಿಸಲ್ಪಡುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ವನಸ್ಪತಿಯೇ ಪ್ರಾಣ (ಪ್ರಾಣಾಧಾರ
ವಸ್ತು)ವೆಂದು ಹೇಳಲ್ಪಡುವುದು. ಈ ವನಸ್ಪತಿದೇವತೆಯನ್ನು ತೃಪ್ತಿಪಡಿಸುವುದರಿಂದ ಯಜಮಾನನು ಪ್ರಾಣಾಧಾರಕನಾದ
ಆಹಾರಾದಿಗಳಿಂದ ಕೂಡಿ ಸಮೃದ್ಧಿಯನ್ನೈದುವನು.

ಸ್ವಾಹಾಕೃತೀರ್ಯಜತಿ ಪ್ರತಿಷ್ಠಾ ವೈ ಸ್ವಾಹಾಕೃತಯಃ ಪ್ರತಿಷ್ಠಾ-
ಯಾಮೇವ ತದ್ಯಜ್ಞಮಂತತಃ ಪ್ರತಿಷ್ಠಾಪಯತಿ ||

ಏಕಾದಶೀಂ ವಿಧತ್ತೇ—ಹೋತಾ ಯಕ್ಷದಗ್ನಿಂ ಸ್ವಾಹೇತಿ ಮಂತ್ರೇಣ ಪ್ರೇಷಿತಃ
ಸದ್ಯೋ ಜಾತ ಇತಿ ಯಾಜ್ಯಾಂ ಪಠೇತ್ || ಸ್ವಾಹಾಕೃತೀನಾಮಾಹುತಿಸಮಾಪ್ತಿಹೇತುತ್ವಾ-
ತ್ಪ್ರತಿಷ್ಠಾತ್ವಂ ತನ್ಮಂತ್ರಸಾರೇನೈನಂ ಯಜ್ಞಮಂತತಃ ಸಮಾಪ್ತ್ಯವಸರೇ ಪ್ರತಿಷ್ಠಾಯಾಮೇವ
ನೈಕಲ್ಯರಾಹಿತ್ಯರೂಪಾಯಾಂ ಪ್ರತಿಷ್ಠಾಪಯತಿ ||

ಅನಂತರ ಮೈತ್ರಾವರುಣನು ಹನ್ನೊಂದನೆಯ ಯಾಜ್ಯಾಮಂತ್ರಪಠನಕ್ಕಾಗಿ—

ಹೋತಾ ಯಕ್ಷದಗ್ನಿಗ್ಂ ಸ್ವಾಹಾಜ್ಯಸ್ಯ ಸ್ವಾಹಾ ಮೇದಸಃ ಸ್ವಾಹಾ ಸ್ತೋಕಾನಾಗ್
ಸ್ವಾಹಾ ಸ್ವಾಹಾಕೃತೀನಾಗ್ ಸ್ವಾಹಾ ಹವ್ಯಸೂಕ್ತೀನಾಂ | ಸ್ವಾಹಾ ದೇವಾಗ್ಂ ಆಜ್ಯಸಾನ್ತಾನ್ಮ-
ಹಾಗ್ನಿಗ್ಂ ಹೋತ್ರಾಜ್ಞಾಷಾಣಾ ಅಗ್ನಿ ಆಜ್ಯಸ್ಯ ವಿಯಂತು ಹೋತರ್ಯಜ ||

(ತೈ. ಬ್ರಾ. ೩-೬-೨)

ಎಂಬ ಪ್ರೈಷಮಂತ್ರವನ್ನು ಪಠಿಸಿದಕೂಡಲೇ ಹೋತೃವು—ಸದ್ಯೋ ಜಾತೋ ವ್ಯಮಿಮಾತ (ಋ. ಸಂ.
೧೦-೧೧೦-೧೧) ಎಂಬ ಹನ್ನೊಂದನೆಯ ಯಾಜ್ಯಾಮಂತ್ರವನ್ನು ಪಠಿಸುವನು. ಸ್ವಾಹಾಕೃತಿಗಳು ಎಂದರೆ ಸ್ವಾಹಾಕಾರಪೂರ್ವಕ
ವಾಗಿ ಮಾಡುವ ಹೋಮಗಳು.

ಸ್ವಾಹಾಶಬ್ದದ ವಿವರಣೆಯು ಈ ರೀತಿ ಇರುವುದು—ಸ್ವಾಹಾಶಬ್ದವು ಕ್ಷೋಕಃ, ಛಾಂದೋದಲಾದ ೫೭ ವಾಚ್ಯಮು
ಗಳಲ್ಲಿ ಪಠಿತವಾಗಿರುವುದು. (ನಿ. ೨-೨೩) ಸ್ವಾಹಾ ಎಂದರೆ ವಾಕ್ಯವು. ಇದು ಸಾಮಾನ್ಯಾರ್ಥವು. ಅವಯವಾರ್ಥವೇನೆಂದರೆ—
ಸ್ವಾಹೋತ್ಕೇರತ್ ಸು ಅಹೇತಿ ವಾ ಸ್ವ ವಾಗಾಹೇತಿ ವಾ ಸ್ವಾಂ ಪ್ರಾಹೇತಿ ವಾ ಸ್ವಾಹುತಂ ಹವಿರ್ಜುಹೋ-
ತಿತಿ ವಾ (ನಿ ೮-೨೧) ಎಂದು ಯಾಸ್ಮರು ಹೇಳಿದಾರೆ. ಸು+ಅಹ=ಜೆನ್ನಾಗಿ ಹೇಳಿದನು ಎಂದರೆ ದೇವತೆಗಳ ಗುಣಗಾಢ
ವನ್ನು ಋತ್ವಿಜನು ಜೆನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಿರುವುದರಿಂದ ಸ್ವಾಹಾ ಎಂದಾಯಿತು ; ಸ್ವಾ ವಾಗಾಹೇತಿ ವಾ=ಸ್ವರೇಯವಾದ ವಾಕ್,
ವಾಕ್ಯವು ತಂ ಸ್ವಾಗಾಭ್ಯವದಜ್ಜುಹುಧೀತಿ ತತ್ಸ್ವಾಹಾಕಾರಸ್ಯ ಜನ್ಮ (ಶೈ. ಬ್ರಾ ೨-೧-೨-೨) ಸ್ವರೇಯವಾದ ವಾಕ್
ಎಂದರೆ ಹೋಮಮಾಡುವಾಗ ಮಂತ್ರದ ಕೊನೆಯಲ್ಲಿ ಇಲ್ಲದಿರುವ ತನ್ನ ಸ್ವಂತ ಪದವಾದ ಸ್ವಾಹಾ ಎಂಬ ಶಬ್ದವನ್ನು ಸೇರಿಸಿ
ಹೋಮಮಾಡುವುದರಿಂದ ಸ್ವಂತಶಬ್ದಕ್ಕೂ (ವಾಕ್) ಆಹ ಎಂದರ್ಥವು ; ಸ್ವಂ ಪ್ರಾಹೇತಿ ವಾ ಇದಕ್ಕೆ ಮೇಲೆ ಹೇಳಿದ
ಅರ್ಥವೇ ಅನ್ವಯಿಸುವುದು, ವ್ಯುತ್ಪತ್ತಿಮಾತ್ರ ಬೇರೆ ; ಸ್ವಾಹುತಂ ಹವಿರ್ಜುಹೋತಿತಿ ವಾ=ಋತ್ವಿಜನು ತಾನು
ಹೋಮಮಾಡುವ ಹವಿಸ್ಸನ್ನು ಸ್ವಾಹಾ ಎಂಬ ಶಬ್ದೋಚ್ಚಾರಣೆ ಮೂಲಕ ಹೋಮಮಾಡುವುದರಿಂದ ಎಂದರೆ ಅಗ್ನಿಯಲ್ಲಿ
ಹವಿಃಪ್ರಧಾನಮಾಡುವುದರಿಂದ ಈ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಸ್ವಾಹಾ ಎಂದು ಹೆಸರು. ಇದು ಯಾಸ್ಮರ ವಿವರಣೆಯು. ಸ್ವಾಹಾ ಎಂಬ
ಶಬ್ದಾಂತ್ಯವಾದ ಮಂತ್ರಗಳಿಂದ ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಹರ್ಷವಾಗುವುದರಿಂದ ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಸ್ವಾಹಾಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಮಹತ್ತರವಾದ ಸ್ಥಾನವಿದೆ.
(ಮಿ. ಸಂ. ಭಾಗ ೩೦ ಪುಟ ೩೬೭-೩೬೮ ನೋಡಿ) ಇದಲ್ಲದೆ ಸ್ವಾಹಾಕೃತಿಗಳು ಪ್ರಾಧಾನ್ಯತೆಯ ಅಥವಾ ಗಣ್ಯತೆಯ ಪ್ರತೀಕ
ವಾಗಿರುವುದು. ಆದುದರಿಂದ ಈ ಸ್ವಾಹಾಕೃತಿಗಳು ಯಜ್ಞಸಮಾಪ್ತಿ ಸೂಚಕವಾಗಿರುವವು. ಎಂದರೆ ಯಜ್ಞಸಮಾಪ್ತಿಯಂತೆ
ಯಜ್ಞಮಾಡುವ ಯಜಮಾನನಿಗೆ ಜನರಲ್ಲಿ ಗಣ್ಯತೆಯನ್ನು ಗಳಿಸಿಕೊಡುವವು.

ಕೊನೆಯ ಪ್ರಯಾಜಮಂತ್ರವಾದ ಈ ಸ್ವಾಹಾಕೃತಿಯನ್ನು ದ್ವೇಶಿಸಿ ಹೋಮಮಾಡುವಾಗ ಒಂದು ವಿಶೇಷವಿರುವುದು.
ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ನಿರ್ದಿಷ್ಟರಾದ ದೇವತೆಗಳೆಲ್ಲರನ್ನೂ ಪ್ರತ್ಯೇಕಪ್ರತ್ಯೇಕವಾಗಿ ಸ್ವಾಹಾಕಾರದೊಡನೆ ಉಚ್ಚರಿಸಿ ಹೋಮವನ್ನು
ಮಾಡುವರು ಮತ್ತು ಇದರಂತೆ ಆಜ್ಯಪಾಃ ಎಂದರೆ ಆಜ್ಯವನ್ನು (ಕರಗಿದ ತುಪ್ಪವನ್ನು) ಪಾನಮಾಡುವ ಕೆಲವು ದೇವತೆಗಳನ್ನು
ಉದ್ದೇಶಿಸಿ ಹೋಮಮಾಡಲ್ಪಡುವುದು. ಉದಾಹರಣೆಗಾಗಿ ದೀಕ್ಷಣೀಯೇಷ್ಟಿಯಲ್ಲಿ ಈ ಸ್ವಾಹಾಕೃತಿಯನ್ನು ಹೋಮ
ಮಾಡುವ ವಿಧಾನವು ಈ ರೀತಿ ಇರುವುದು—ಯೇ ೩ ಯಜಮಾಹೇ ಸ್ವಾಹಾಗ್ನಿಂ ಸ್ವಾಹಾ ಸೋಮಂ ಸ್ವಾಹಾಗ್ನಾ-
ವಿಷ್ಣು ಸ್ವಾಹಾ ದೇವಾ ಆಜ್ಯಪಾ ಜುಷಾಣಾ ಅಗ್ನಿ ಆಜ್ಯಸ್ಯ ವಿಯಂತು ವಾಷಟ್ || ಎಂದು. ಎಂದರೆ ಈ
ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ನಾವು ಯಾವ ದೇವತೆಗಳನ್ನು ನಿರ್ದೇಶಿಸಿ ಹೋಮಮಾಡುವೆವೋ ಅಂತಹ ದೇವತೆಗಳಾದ ಅಗ್ನಿ, ಸೋಮ,
ಅಗ್ನಿ ವಿಷ್ಣು (ಅಗ್ನಿ ಮತ್ತು ವಿಷ್ಣು) ಮತ್ತು ಆಜ್ಯವನ್ನು ಪಾನಮಾಡುವ ದೇವತೆಗಳು ನಮ್ಮ ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ನಾವು ಆಹುತಿ
ಪೂರ್ವಕವಾಗಿ ಅರ್ಪಿಸುವ ಆಜ್ಯವನ್ನು ಸ್ವೀಕರಿಸಿ ತೃಪ್ತರಾಗಲಿ ಎಂದು ಈ ಮಂತ್ರದ ಅರ್ಥವು. ಅದ್ದರಿಂದ ಬೇರೆಬೇರೆ ಯಜ್ಞ
ಗಳಲ್ಲಿ ಈ ಸ್ವಾಹಾಕೃತಿಹೋಮವು ಅಲ್ಲ ನಿರ್ದಿಷ್ಟರಾದ ದೇವತೆಗಳಿಗನುಸಾರವಾಗಿ ಬೇರೆಬೇರೆಯಾಗಿರುವುದು.

**ತಾಭಿಯರ್ಥಯುಷ್ಯಾಪ್ರೀಣೀಯಾದ್ಯದ್ಯಥಯುಷ್ಯಾಪ್ರೀಣಾತಿ ಯಜ-
ಮಾನಮೇವ ತದ್ವಂಧತಾಯಾ ನೋತ್ಸೃಜತಿ ||**

**ಪತತೋ ಬಹುವಿಧಾನಾಮಾಪ್ರೀಸೂಕ್ತಾನಾಮಾನ್ನಾತತ್ವಾದ್ವಿಕಲ್ಪಃ ಸ್ಯಾದಿತ್ಯಾಶಂ-
ಕ್ಯಾಧಿಕಾರಿಭೇದೇನ ವ್ಯವಸ್ಥಾಂ ವಿಧತ್ತೇ—ನೋತ್ಸೃಜತಿ ನ ನಿಸಾರಯತಿ ||**

ಮುಕ್ತಿಯಾದಲ್ಲಿ ಹತ್ತು ಆಪ್ತರೂಪವೆಂದು ಹಿಂಬೆ ಹೇಳಿದೆಯಷ್ಟೆ. ಇವುಗಳು ಅನೇಕ ಋಷಿಗಳಿಂದ ದೃಷ್ಟ ವಾಗಿರುವವು. ಅದ್ದರಿಂದ ಯಜ್ಞಮಾಡುವ ಯಜಮಾನನು ಈ ೧೦ ಆಪ್ತರೂಪಗಳಲ್ಲಿ ಯಾವುದನ್ನು ಉಪಯೋಗಿಸಿಕೊಂಡು ಅನುಮಾನ ಉಂಟಾಗುವುದು ಸಹಜವು. ಈ ಅನುಮಾನಕ್ಕೆ ಕಾರಣವಿಲ್ಲ. ಏಕೆಂದರೆ ಯಜ್ಞಮಾಡುವ ಯಜಮಾನನು ಯಾವ ಗೋತ್ರದವನಾಗಿರುವನೋ ಆ ಗೋತ್ರದ ಋಷಿಯಿಂದ ದೃಷ್ಟವಾದ ಆಪ್ತರೂಪದಿಂದಲೇ ಹೋಮಮಾಡಬೇಕು. ಎಂದರೆ ತನ್ನ ವಂಶದ ಮೂಲಪುರುಷನಾದ ಋಷಿಯಿಂದ ದೃಷ್ಟವಾದ ಆಪ್ತರೂಪದಿಂದಲೇ ಹೋಮಮಾಡಬೇಕು. ಹೀಗೆ ಮಾಡುವುದರಿಂದ ಯಜ್ಞಮಾಡುವ ಯಜಮಾನನಿಗೂ ತನ್ನ ಮೂಲಪುರುಷನ ಸಂತತಿಯವರಿಗೂ ಇರುವ ಸಂಬಂಧವು ತಪ್ಪಿ ಹೋಗದಂತೆ ಶಾಸ್ತ್ರವಾಗಿ ನಡೆದುಕೊಂಡುಬರಲು ಸಹಾಯವಾಗುವುದು.

ಇದರ ಕ್ರಮವು ಹೇಗೆಂದರೆ—

ಕಣ್ವಾಂಗಿರಸೋಗಸ್ತ್ಯ ಶುನಕಾ ವಿಶ್ವಾಮಿತ್ರೋಽತ್ರಿರೇವ ಚ |

ವಸಿಷ್ಠಃ ಕಶ್ಯಪೋ ವಾಧೃಶ್ವೋ ಜಮದಗ್ನಿರಥೋತ್ತಮಃ ||

ಎಂದು ಶಾಂಕರು ಹೇಳುವರು. ಇದಲ್ಲದೆ—

ಏಭಿಶ್ಚೈಕೋನಪಂಚಾಶತ್ಪ್ರವರಂ ಜಗದನ್ವಿತಂ |

ಗೋತ್ರಾಣಾಂ ತು ಸಹಸ್ರಾಣಿ ಪ್ರಯುತಾನ್ಯರ್ಬುದಾನ್ ಚ |

ಊನಪಂಚಾಶದೇವೈಷಾಂ ಪ್ರವರಾಃ ಸರ್ವಸೂಕ್ರಿತಾಃ ||

ಎಂದು ಹೇಳುವುದು. ಗೋತ್ರಗಳು ಸಾವಿರ, ಲಕ್ಷಗಟ್ಟಲೆ ಇರುವವು ಆದರೆ ಆ ಗೋತ್ರಗಳಿಗೆ ಮೂಲಪುರುಷರಾದ ಋಷಿಗಳ ಪ್ರವರವು ೪೯ ಮಾತ್ರವಿರುವವು.

ಕಣ್ವಗೋತ್ರಪ್ರಸೂತಾನಾಂ ಸುಸಮಿದ್ಧೋ ನ ಆಹವ |

ಅಂಗಿರಃ ಪ್ರವರ್ಷೀಣಾಂ ಸಮಿದ್ಧೋ ಅಗ್ನಿ ಆಹವ ||

ಅಗಸ್ತ್ಯಗೋತ್ರಜಾತಾನಾಂ ಸಮಿದ್ಧೋ ಅದ್ಯ ರಾಜಸಿ |

ಸಮಿದ್ಧೋ ಅಗ್ನಿನಿಹಿತಃ ಶುನಕಾನಾಂ ಭವೇದಿದಂ ||

ವಿಶ್ವಾಮಿತ್ರಪ್ರವರಾಣಾಂ ಸಮಿತ್ಸಮಿದಿತಿ ತ್ವಿದಂ |

ಅತ್ರಿಗೋತ್ರಪ್ರಸೂತಾನಾಂ ಸುಸಮಿದ್ಧಾಯ ಶೋಚಿಷೇ ||

ವಸಿಷ್ಠಗೋತ್ರಜಾತಾನಾಂ ಜುಷಸ್ತ ನ ಇದಂ ಭವೇತ್ |

ಕಶ್ಯಪಪ್ರವರಾಣಾಂ ತು ಸಮಿದ್ಧೋ ವಿಶ್ವತಸ್ತತಿಃ ||

ಇಮಾಂ ಮೇ ಅಗ್ನೇ ಸಮಿಧಂ ಭವೇತ್ ವಾಧೃಶ್ವಗೋಕ್ರಿತಾಣಾಂ ||

ಸಮಿದ್ಧೋ ಅದ್ಯ ಮನುಷೋ ಜಮದಗ್ನಿಷಿಗೋಕ್ರಿತಾಣಾಂ ||

ಎಂದು ಹೇಳುವುದು. ಎಂದರೆ ಕಣ್ವಗೋತ್ರದವರು—ಸುಸಮಿದ್ಧೋ ನ ಆಹವ (ಋ. ಸಂ. ೧-೧೩) ಎಂಬ ಆಪ್ತರೂಪವನ್ನು ಷಠಿಸಬೇಕು. ಅದರಂತೆಯೇ ಅಂಗಿರಸಗೋತ್ರದವರು ಸಮಿದ್ಧೋ ಅಗ್ನಿ ಆಹವ (ಋ. ಸಂ. ೧-೧೪) ಎಂಬ ಸೂಕ್ತವನ್ನೂ, ಅಗಸ್ತ್ಯಗೋತ್ರದವರು ಸಮಿದ್ಧೋ ಅದ್ಯ ರಾಜಸಿ (ಋ. ಸಂ. ೧-೧೫) ಎಂಬ ಸೂಕ್ತವನ್ನೂ, ಶುನಕ ಗೋತ್ರದವರು ಸಮಿದ್ಧೋ ಅಗ್ನಿನಿಹಿತಃ (ಋ. ಸಂ. ೨-೩) ಎಂಬ ಸೂಕ್ತವನ್ನೂ, ವಿಶ್ವಾಮಿತ್ರಗೋತ್ರದವರು ಸಮಿತ್ಸ-ಮಿದ್ಧಮನಾಃ (ಋ. ಸಂ. ೩-೪) ಎಂಬ ಸೂಕ್ತವನ್ನೂ, ಅತ್ರಿಗೋತ್ರದವರು ಸುಸಮಿದ್ಧಾಯ ಶೋಚಿಷೇ (ಋ. ಸಂ.

೫-೫) ಎಂಬ ಸೂಕ್ತವನ್ನೂ, ವಸಿಷ್ಠಗೋತ್ರದವರು ಜುಷಸ್ತ ನಃ ಸಮಿಧವಂಗ್ನೀ (ಋ.ಸಂ. ೭-೨) ಎಂಬ ಸೂಕ್ತವನ್ನೂ, ಕಶ್ಯಪಗೋತ್ರದವರು ಸಮಿದ್ಧೋ ವಿಶ್ವತಸ್ತಪಿಃ (ಋ.ಸಂ. ೯-೫) ಎಂಬ ಸೂಕ್ತವನ್ನೂ, ನಠ್ಯಕ್ತಗೋತ್ರದವರು ಇವಮಾ ಮೇ ಅಗ್ನೀ ಸಮಿಧಂ (ಋ. ಸಂ. ೧೦-೭೦) ಎಂಬ ಸೂಕ್ತವನ್ನೂ, ಜಮದಗ್ನಿಗೋತ್ರದವರು ಸಮಿದ್ಧೋ ಅಪ್ಪ ಮಾನುಷೋ (ಋ. ಸಂ. ೧೦-೧೧೦) ಎಂಬ ಸೂಕ್ತವನ್ನೂ ಪಠಿಸಬೇಕು ಎಂದಭಿಪ್ರಾಯವು.

English Translation

(The Apri verses)

The Hotar repeats the Apri verses. These are brightness and sacred knowledge. Through brightness and sacred knowledge the Hotar thus makes live the sacrificer.

(Frist) he recites a Yajya verse for the wooden sticks (samidhah) which are used as fuel. These are the vital airs. The vital airs kindle this whole universe (give life to it). Thus he pleases the vital airs and puts them in the sacrificer.

He repeats a Yajya verse for Tanunapat. The air inhaled (prana) is Tanunapat, because it preserves (apat) the bodies (tanvah). Thus he pleases the air inhaled and puts it in the sacrificer.

He repeats a Yajya verse for Narasamsa. Nara means offspring, s'amsa speech. Thus he pleases offspring and speech, and puts them in the sacrificer.

He repeats the Yajya for Ilha. Ilah means food. Thus he pleases food and puts food in the sacrificer.

He repeats a Yajya for the Barhis (sacred grass). Barhis is cattle. Thus he pleases the cattle and puts it in the sacrificer.

He repeats the Yajya for the gates (of the sacrificial place). The gates are the rain. Thus he pleases the cattle and puts it in the sacrificer.

He repeats the Yajya for the gates (of the sacrificial place). The gates are the rain. Thus he pleases (fertility) and puts it into the sacrificer.

He repeats the Yajya for Dawn Night. Dawn and Night are day and night. Thus he pleases day and night and puts them into the sacrificer.

He repeats a Yajya for the two Divine Hotars; the air inhaled and exhaled are the two Divine Hotars. Thus he pleases them and puts them into the sacrificer.

He repeats a Yajya for three Goddesses. These three Goddesses are the air inhaled, the air exhaled, and the air circulating in the body. Thus he pleases them and puts them into the sacrificer.

He repeats Yajya for 'Tvashtar. Taashter is speech a shapes (tashti), as it were, the whole universe. Thus he pleases speech, and puts it into the sacrificer.

He repeats a Yajya for Vanspati (trees). Vanspati is the life. Thus he pleases life and puts it into the sacrificer.

He repeats a Yajya for the Svahakrities. These are a firm footing. Thus he puts the sacrificer on firm footing.

He ought to repeat such Apri verses, as are traceable to a Rishi (of the family of the sacrificer). By doing so the Hotar keeps the sacrificer within the relationship (of his ancestors).

ಇತಿ ಶ್ರೀಮತ್ಪ್ರಾಣಾಚಾರ್ಯವಿರಚಿತೇ ಮಾಧವೀಯೇ ವೇದಾರ್ಥಪ್ರಕಾಶ

ಐತರೇಯಬ್ರಾಹ್ಮಣಭಾಷ್ಯಸ್ಯ ಸ್ವಾಧ್ಯಾಯೇ ಚತುರ್ಥಃ ಖಂಡಃ

ಇಲ್ಲಿಗೆ ಐತರೇಯಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿ ಆರನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯದ ನಾಲ್ಕನೆಯ ಖಂಡವು ಸಮಾಪ್ತವಾದುದು.

ಅಥ ಸ್ವಾಧ್ಯಾಯೇ ಪಂಚಮಃ ಖಂಡಃ

ಆರನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ ಐದನೆಯ ಖಂಡವು

[ಪರ್ಯಗ್ನಿಕರಣ (ಯಜ್ಞಪಶುವಿನ ಸುತ್ತಲೂ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಪ್ರದಕ್ಷಿಣೆಯಾಗಿ ತೆಗೆದುಕೊಂಡು ಹೋಗುವುದು)]

ಇದುವರೆಗೂ ಆಪ್ರೀಸೂಕ್ತದ ಮಂತ್ರಗಳಿಂದ ಹೋಮ ಮಾಡುವ ವಿಧಾನವನ್ನೂ ಅದರಿಂದ ಯಜಮಾನನಿಗೆ ಲಭಿಸುವ ಫಲವನ್ನೂ ವಿವರಿಸಿದ್ದಾಯಿತು. ಈಗ ಪರ್ಯಗ್ನಿಕರಣವೆಂಬ ಸಂಸ್ಕಾರವಿಶೇಷವನ್ನು ವಿವರಿಸುವರು. ಪ್ರಯಗ್ನಿಕರಣ ವೆಂದರೆ ಅಹವನೀಯಾಗ್ನಿ ಕುಂಡದಿಂದ ಉರಿಯುತ್ತಿರುವ ಒಂದು ಕೊಳ್ಳಿಯನ್ನು, ತೆಗೆದುಕೊಂಡು ಮಂತ್ರಪೂರ್ವಕವಾಗಿ ಯಜ್ಞಪಶುವಿನ ಸುತ್ತಲೂ ಮೂರಾವರ್ತಿ ಪ್ರದಕ್ಷಿಣಾಕಾರವಾಗಿ ಸುತ್ತುವುದು.

ಈ ವಿಷಯವು ಅಪಸ್ತಂಬ ಶ್ರೌತಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ-ಅಹವನೀಯಾಹ್ನಿಮಾಧವೀಯಾಗ್ನೀಧೃಃ ಪರಿವಾಜಪತಿಃ ಕವಿರಿತಿ ತ್ರಿಃಪ್ರದಕ್ಷಿಣಂ ಪರ್ಯಗ್ನಿಕರೋತಿ ಪಶುಂ (ಆಶ್ವ. ಶ್ರೌ. ಪೂ. ೭-೧೫-೨) ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದು ಎಂದರೆ

ಪರಿ ವಾಜಪತಿಃ ಕವಿರಗ್ನಿರ್ಹವ್ಯಾನ್ಯಕ್ರಮಿತ್ |

ದಧದ್ರತ್ನಾನಿ ದಾಶುಷೇ ||

(ಯು. ಸಂ ೪-೧೫-೧, ೨, ೩)

ಎಂಬ ಮೂರು ಗಾಯತ್ರೀ ಭಂದಸ್ಸಿನ ಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ಪಠಿಸುವನು. ಪರ್ಯಗ್ನಿ ಕರಣವೆಂದರೆ—ಪಶುವಿನ ಸುತ್ತಲೂ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ತೆಗೆದುಕೊಂಡು ಹೋಗುವುದು ಎಂದರ್ಥವು. ಈ ಕಾರ್ಯವನ್ನು ಮಾಡುವಾಗ ಮೈತ್ರಾವರುಣನು ಮೇಲೆ ಹೇಳಿದ ಗಾಯತ್ರೀ ಭಂದಸ್ಸಿನ ಮೂರು ಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ಪಠಿಸಬೇಕು. ಈ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಅಶ್ವಲಾಯನರು—ಪ್ರೇಷಿತೋ ಮೈತ್ರಾವರುಣೋಽಗ್ನಿರ್ಹೋತಾ ನ ಇತಿ ತೃಚಂ ಪರ್ಯಗ್ನಯೇಽನ್ವಾಹ (ಅಶ್ವ. ಶ್ಲ. ಸೂ ೩-೨-೯) ಎಂದು ಹೇಳಿರುವರು. ಈ ಮೂರು ಋಕ್ಕುಗಳು ಗಾಯತ್ರೀಭಂದಸ್ಸಿನವು, ದೇವತೆಯು ಅಗ್ನಿಯು ; ಗಾಯತ್ರೀ ಭಂದಸ್ಸು ಅಗ್ನಿಗೆ ಪ್ರಿಯವಾದವು. ಆದ್ದರಿಂದ ಋತ್ವಿಜನು ಅಗ್ನಿಗೆ ಪ್ರಿಯವಾದ ಎಂದರೆ ತನ್ನ ಸ್ವಂತವಾದ ಭಂದಸ್ಸಿನ ಮಂತ್ರಗಳಿಂದ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಸ್ತುತಿಸುವುದರಿಂದ ಹೋಮನಿಷ್ಠಾದಕನಾದ ಅಗ್ನಿಯು ಪ್ರೀತನಾಗಿ ಯಜಮಾನನಿಗೆ ಸಮೃದ್ಧಿಯನ್ನುಂಟುಮಾಡುವನು ಈ ಮಂತ್ರದ ಮೊದಲನೆಯ ಪಾದದ ಅರ್ಥವು. ಇನ್ನು ಎರಡನೆಯ ಪಾದದ ಅರ್ಥವನ್ನು ವಿವರಿಸುವರು—

ವಾಜೀ ಸನ್ನರೀಣೀಯತ ಇತಿ ವಾಜಿನಮಿವ ಹೈನಂ ಸಂತಂ-

ಪರಿಣಯಂತಿ ||

ದ್ವಿತೀಯಂ ಪಾದಮನೂದ್ಯ ವ್ಯಾಚಷ್ಟೇ-ಅಯಮಗ್ನಿರ್ವಾಜ್ಯನ್ನ ಪ್ರದಾನೇನಾನ್ನವಾ-
ನ್ಗತಿನಾನ್ವಾ ತಾದೃಶಃ ಸನ್ನೃತ್ವಿಗ್ವಿಃ ಪಶೋಃ ಪರಿತೋ ನೀಯತೇ ತತ್ಪಾದಪಾಠೇನೈನಮಗ್ನಿಂ
ವಾಜಿನಮೇವ ಸಂತಮ್ನೃತ್ವಿಜಃ ಪರಿತೋ ನಯಂತಿ |

ವಾಜಂ ಎಂದರೆ ಅನ್ನವು, ಆಹಾರವು ; ವಾಜೀ ಎಂದರೆ ಅನ್ನಪ್ರದನಾದ ಅಥವಾ ಆಹಾರಪ್ರದನಾದ ಅಗ್ನಿಯು ಯಜ್ಞ ಪಶುವಿನ ಸುತ್ತಲೂ ಋತ್ವಿಜರಿಂದ ಒಯ್ಯಲ್ಪಡುತ್ತಾನೆ. ಅಥವಾ—ವಾಜೀ ಎಂದರೆ ಅಶ್ವವು, ಕುದುರೆಯು ; ಅಶ್ವವನ್ನು ಕೊಂಡೊಯ್ಯುವಂತೆ ಋತ್ವಿಜರು ಈ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಪಶುವಿನ ಸುತ್ತಲೂ ಒಯ್ಯುವರು ಎಂದರ್ಥವು.

ಪರಿತ್ರಿವಿಷ್ಟ್ಯಧ್ವರಂ ಯಾತ್ಯಗ್ನೀ ರಥೀರಿವೇತ್ಯೇಷ ಹಿ ರಥೀರಿವಾಧ್ವರಂ
ಪರಿಯಾತಿ |

ದ್ವಿತೀಯಸ್ಯಾಃ ಷುಚಃ ಪೂರ್ವಾರ್ಧಮನೂದ್ಯ ತಾತ್ಪರ್ಯಂ ದರ್ಶಯತಿ ||

ಎರಡನೆಯ ಋಕ್ಕಿನ ಪೂರ್ವಾರ್ಧವನ್ನು ವಿವರಿಸುವರು—ರಥದಲ್ಲಿ ಕುಳಿರುವ ರಥಿಕನಂತೆ ಅಗ್ನಿಯು ಯಜ್ಞವನ್ನು (ಯಜ್ಞದ ಪಶುವನ್ನು) ಮೂರಾರ್ವ ಪ್ರದಕ್ಷಿಣಾಕಾರವಾಗಿ ಸುತ್ತಿಬರುವನು. ಮತ್ತು ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಹೋಮದಲ್ಲಿ ಅರ್ಪಿಸುವ ಹವಿಸ್ಸನ್ನು ಒಯ್ಯುವನು.

ಪರಿ ವಾಜಪತಿಃ ಕವಿರಿತ್ಯೇಷ ಹಿ ವಾಜಾನಾಂ ಪತಿಃ |

ತೃತೀಯಸ್ಯಾ ಷುಚಃ ಪ್ರಥಮಪಾದಮನೂದ್ಯ ವ್ಯಾಚಷ್ಟೇ—ಕವಿರನೂಜಾಸಃ |
'ಯೇ ವಾ ಅನೂಜಾನಾಸ್ತೇ ಕವಯಃ' ಇತಿ ಶ್ರುತೇಃ || ತಾದೃಶೋಗ್ನಿರ್ವಾಜಪತಿರನ್ನ
ಸ್ವಾಮೀ || ಏಷ ಹೀತ್ಯಾದಿನಾ ತದರ್ಥಪ್ರಸಿದ್ಧಿರಿತ್ಯುಚ್ಯತೇ | ಅನ್ನ ಭಕ್ಷಕತ್ವಾದ್ವಾಜಪತಿಃ ||

ಇನ್ನು ಮೂರನೆಯ ಋಕ್ವಿನ ಪ್ರಥಮಪಾದವನ್ನು ವಿವರಿಸುವರು. ಇಲ್ಲಿ ವಾಜಪತಿಃ ಮತ್ತು ಕವಿಃ ಎಂಬ ಎರಡು ಪದಗಳು ಅಗ್ನಿಗೆ ವಿಕೇಷಣಪದಗಳಾಗಿವೆ. ವಾಜಪತಿಃ ಎಂದರೆ ಅನ್ನಕ್ಕೆ ಅಥವಾ ಆಹಾರಕ್ಕೆ ಸ್ವಾಮಿಯು ; ಕವಿಃ ಎಂದರೆ ಋಷಿಯು, ಬಹುಕಾಲದವನು. ಯೇ ನಾ ಅನೂಚಾನಾಸ್ತೇ ಕವಯಃ ಎಂದು ಶ್ರುತಿನಾಕೃತಿವಿರುವುದು. ಅಲ್ಲದೆ ಏತೇ ವೈ.ಕವಯೋ ಯದ್ವೃಷಯಃ (ಶ.ಬ್ರಾ. ೧-೪-೨-೮) ಋಷಿಗಳಿಗೆ ಕವಿಗಳೆಂದೂ ಹೆಸರು ಎಂದು ಶತಪಥ ಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿಯೂ ಹೇಳಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಹಿ ಶಬ್ದ ಪ್ರಯೋಗವು ಪ್ರಸಿದ್ಧಾರ್ಥವನ್ನು ಸೂಚಿಸುವುದು. ಇಂತಹ ಅಗ್ನಿಯು ಹವಿಸ್ಸಿನ (ಪಶುವಿನ) ಸುತ್ತಲೂ ಸುತ್ತುಬರುವನು ಮತ್ತು ಯಜ್ಞಮಾಡುವ ಯಜಮಾನನಿಗೆ ರತ್ನಾದ್ಯೈಶ್ವರ್ಯಗಳನ್ನು ಅನುಗ್ರಹಿಸುವನು ಎಂದು ಮೂರನೆಯ ಋಕ್ವಿನ ತಾತ್ಪರ್ಯವು.

ಅತ ಉಪಪ್ರೇಷ್ಯ ಹೋತರ್ಹವ್ಯಾ ದೇವೇಭ್ಯ ಇತ್ಯಾಹಾಧ್ವಯುಃ |

ಅಥ ಹೋತಾರಂ ಪ್ರತಿ ಮೈತ್ರಾವರುಣಪ್ರೈಷಾರ್ಥಂ ಮೈತ್ರಾವರುಣಂ ಪ್ರತ್ಯಧ್ವರೋಃ ಪ್ರೈಷಮಂತ್ರಂ ವಿಧತ್ತೇ—ಅತಃ ಪರ್ಯಗ್ನಿಕರಣಾನುವಚನಾದ್ಧ್ವನುಧ್ವಯುರಪ-ಪ್ರೇಷ್ಯೇತ್ಯಾದಿಕಂ ಪ್ರೈಷಮಂತ್ರಂ ಪಠೇತ್ || ಹೋತರ್ಹವೇಭ್ಯೋ ಹವೀಂಷ್ಯುಪಪ್ರೇಷ್ಯ ಪ್ರೇರಯೇತಿ ತಸ್ಯಾರ್ಥಃ || ಅತ್ರ ಮೈತ್ರಾವರುಣಸ್ಯ ಹೋತೃಸಮೀಪೇ ವರಣೀಯತ್ವಾದ್ಧ್ವ-ತಬ್ಧ ಉಪಲಕ್ಷಕಃ || ತಥಾ ಸತಿ ಮೈತ್ರಾವರುಣಂ ಪ್ರತ್ಯಧ್ವಯೋರ್ನುಮಂತೋ ಭವಿಷ್ಯತಿ ||

ಪರ್ಯಗ್ನಿಕರಣಾನಂತರ ಅಧ್ವಯವು ಮೈತ್ರಾವರುಣನನ್ನು ದ್ದೇಶಿಸಿ—ಉಪ ಪ್ರೇಷ್ಯ ಹೋತಃ ಹವ್ಯಾ-ದೇವೇಭ್ಯಃ (ಶ್ರೈ. ಬ್ರಾ. ೩-೬-೫) ಎಂಬ ಉಪಪ್ರೇಷ ಮಂತ್ರದಿಂದ ನಿರ್ದೇಶಿಸುವನು. ಉಪಪ್ರೇಷವೆಂದರೆ ಆಶ್ರಾಪ್ಯ ಪ್ರತ್ಯಾಶ್ರಾವಿತೇ ಸಂಪ್ರೇಷ ಉಪಪ್ರೇಷಃ |' ಒಂದಾವರ್ತಿ ಒಂದು ಕಾರ್ಯನಿರ್ವಹಣೆಗಾಗಿ ಪ್ರೈಷಮಂತ್ರವನ್ನು ಉಚ್ಚರಿಸಿದ ಮೇಲೆ ಅದೇ ಕಾರ್ಯದಲ್ಲಿ ನಡೆಸಬೇಕಾದ ಹೊಸಕಾರ್ಯಗಳನ್ನು ನೆರವೇರಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ (Additional instructions) ನಿರ್ದೇಶಿಸುವ ಪ್ರೈಷಮಂತ್ರವು. ಇದರ ಅರ್ಥವೇನೆಂದರೆ—ಎಲೈ ಮೈತ್ರಾವರುಣನೇ, ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಹವಿಸ್ಸನ್ನು ಅರ್ಪಿಸಲು ಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ಹೇಳುವಂತೆ ಹೋತೃವಿಗೆ ಉಪಪ್ರೇಷಮಂತ್ರದಿಂದ ಜ್ಞಾಪಕಮಾಡು. ಎಂದು ಈ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಆಪಸ್ತಂಬ ಶ್ರೌತಸೂತ್ರವು—ಆಶ್ರಾಪ್ಯ ಪ್ರತ್ಯಾಶ್ರಾವಿತೇ ಸಂಪ್ರೇಷ್ಯತಿ ಉಪಪ್ರೇಷ್ಯ ಹೋತರ್ಹವ್ಯಾ ದೇವೇಭ್ಯಃ (ಅಪ.ಶ್ರೌ.ಸೂ. ೭-೧೫-೭) ಎಂದು ನಿರ್ದೇಶಿಸುವುದು.

ಅಜೈದಗ್ನಿರಸನದ್ವಾಜಮಿತಿ ಮೈತ್ರಾವರುಣ ಉಪಪ್ರೇಷಂ ಪ್ರತಿ-ಪದ್ಯತೇ |

ಅಥ ಮೈತ್ರಾವರುಣೇನ ಪಠನೀಯಂ ಮಂತ್ರಂ ವಿಧತ್ತೇ—ಅತ್ರ ಶಾಮಿತ್ರದೇಶಂ ಪ್ರತಿ ನೀಯಮಾನಸ್ಯ ಪಶೋಃ ಪುರತೋ ಯ ಉಲ್ಮುಕಾಕಾರೋಽಗ್ನಿರ್ಗಚ್ಛತಿ ಸೋಽಗ್ನಿರಜೈ-ಜ್ಞಯತು || ಪಶೋಃ ಪುರಸ್ತಾದಗ್ನೇರ್ಗಮನಂ ಶಾಖಾಂತರೇ ಶ್ರೂಯತೇ—“ ಅಗ್ನಿನಾ ಪುರ-ಸ್ತಾದೇತಿ-ರಕ್ಷಸಾಮುಪಹತ್ಯೈ” ಇತಿ || ತಸ್ಯಾಗ್ನೇರ್ಜಯೋ ವಾಮ ಹವಿಸಸಂಪಾದನಸಾಮರ್ಥ್ಯಂ ಸೋಽಗ್ನಿರ್ವಾಜಮುಷ್ಠಂ ಹವಿರ್ಲಕ್ಷಣಮಸನತ್ || ಅಸ್ಯ ಮಂತ್ರಸ್ಯಾಂತರುಪಪ್ರೇಷ್ಯ ಹೋತ-

ಹವ್ಯಾ ದೇವೇಭ್ಯ ಇತಿ ಶ್ರೂಯತೇ || ಯತೋ ಹೋತಾರಂ ಪ್ರತಿ ನೈತ್ಯಾವರುಣೋ
ಮುಖ್ಯಸ್ಯಾಧ್ವರ್ಯುಪ್ರೈಷ್ಯಸ್ಯ ಸಮೀಪವರ್ತಿತ್ವಾದಯಮುಪಪ್ರೇಷ್ಯಃ ||

ಅನಂತರ ಅಧ್ವರ್ಯುಪ್ರೇರಿತನಾದ ಮೈತ್ರಾವರುಣನು ಹೋತೃವನ್ನು ಕುರಿತು—ಅಜೈದಗ್ನಿಃ | ಅಸನದ್ವಾಜಂ
ನಿ | ದೇವೋ ದೇವೇಭ್ಯೋ ಹವ್ಯಾನಾಟ್ | ಪ್ರಾಂಚೋರ್ಬಿಹಿನ್ವಾನಃ | ಧೇನಾಭಿಃ ಕಲ್ಪಮಾನಃ |
ಯಜ್ಞಸ್ಯಾಯುಃ ಪ್ರತಿರನ್ || (ತೈ.ಬ್ರಾ. ೩-೬-೫ ; ಮೈ.ಸಂ. ೪-೧೩-೨೪ ; ಕಾಠ.ಸಂ. ೧೬-೨೧) ಎಂಬ ಪ್ರೈಷಮಂತ್ರ
ವನ್ನು ಪಠಿಸುವನು. ಇಲ್ಲಿ ಅಜೈದಗ್ನಿಃ ಎಂದರೆ ಪರ್ಯಗ್ನಿ ಕರಣಾನಂತರ ವಧಸ್ಥಾನಕ್ಕೆ ಒಯ್ಯಲ್ಪಡುವ ಪಶುವಿನ ಮುಂದುಗಡೆ
(ಕೊಳ್ಳಿಯ ರೂಪದಲ್ಲಿ) ತೆಗೆದುಕೊಂಡು ಹೋಗುವ ಅಗ್ನಿಯು ಜಯಿಸಲಿ ಎಂದರೆ ಮಂಗಳವನ್ನುಂಟುಮಾಡಲಿ. ಪಶುವಿನ
ಮುಂಭಾಗದಲ್ಲಿ ಒಯ್ಯಲ್ಪಡುವ ಅಗ್ನಿಯು ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಶಾಖಾಂತರದಲ್ಲಿ ಈ ರೀತಿ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿರುವುದು—ಅಗ್ನಿನಾ ಪುರಸ್ತಾ-
ದೇತಿ ರಕ್ಷಸಾಮಪಹತ್ಯೈ | (ತೈ.ಸಂ. ೬-೩-೮-೨) ಎಂದರೆ ಯಜ್ಞವಿಘ್ನವನ್ನುಂಟುಮಾಡುವ ರಾಕ್ಷಸರ ನಾಶಕ್ಕಾಗಿ ಅಗ್ನಿಯು
ಯಜ್ಞಪಶುವಿನ ಮುಂಭಾಗದಲ್ಲಿ ಒಯ್ಯಲ್ಪಡುವನು. ಅಗ್ನಿಯು ಜಯಿಸಲಿ ಎಂದರೆ ಅಗ್ನಿಗೆ ಹವಿಸಂಪಾದನಾಮರ್ಘ್ಯವಿರುವುದ
ರಿಂದ ಹವಿರ್ಲಕ್ಷಣರೂಪವಾದ ಅನ್ನವನ್ನು ಒದಗಿಸಲಿ ಎಂದಭಿಪ್ರಾಯವು. ಈ ಮಂತ್ರವನ್ನು ಹೇಳುವಾದ ಅಧ್ವರ್ಯುವು
ಮೈತ್ರಾವರುಣನ ಸಮೀಪದಲ್ಲೆರುವನು. ಆದ್ದರಿಂದ ಅವನನ್ನುದ್ದೇಶಿಸಿ ಅಧ್ವರ್ಯುವು ಪ್ರೈಷಮಂತ್ರದಿಂದ ನಿರ್ದೇಶಿಸುವನು.
ಸಮೀಪದಲ್ಲೆರುವ (ಉಪ) ಮೈತ್ರಾವರುಣನನ್ನುದ್ದೇಶಿಸಿ ಪಠಿಸುವ ಪ್ರೈಷಮಂತ್ರಕ್ಕೆ ಉಪಪ್ರೈಷವೆಂದು ಹೆಸರು. ಅಧ್ವರ್ಯುವಿ
ನಿಂದ ನಿರ್ದಿಷ್ಟನಾದನಂತರ ಮೈತ್ರಾವರುಣನು ಹೋತೃವನ್ನು ಪ್ರೈಷಮಂತ್ರದಿಂದ ನಿರ್ದೇಶಿಸುವನು. ಈ ರೀತಿ ಪ್ರೈಷಮಂತ್ರ
ದಿಂದ ನಿರ್ದೇಶಿಸುವ ಅಧಿಕಾರವನ್ನು ಸೂಚಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಮೈತ್ರಾವರುಣನಿಗೆ ಒಂದು ದಂಡವು (ಕೋಲು) ಕೊಡಲ್ಪಡುವುದು
ಅದನ್ನು ಹಿಡಿದುಕೊಂಡು ತನ್ನ ಅಧಿಕಾರವನ್ನು ಚಲಾಯಿಸುವಂತೆ ಪ್ರೈಷಮಂತ್ರವನ್ನು ಚ್ಚರಿಸುವನು. ಈ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ—
ಕ್ರೇತೇ ಸೋಮೇ ನೈತ್ಯಾವರುಣಾಯ ದಂಡಂ ಪ್ರಯಚ್ಛತಿ ನೈತ್ಯಾವರುಣೋ ಹಿ ಪುರುಸ್ತಾದೃಷ್ಟಿಗ್ಭ್ಯೋ
ವಾಚಂ ವಿಭಜತಿ ತಾನ್ಯುಷ್ಟಿಜೋ ಯಜಮಾನೇ ಪ್ರತಿಷ್ಠಾಪಯಂತಿ (ತೈ.ಸಂ. ೬-೧-೪-೨) ಎಂದು ತೈತ್ತಿರೀಯ
ಸಂಹಿತಾವಾಕ್ಯವಿರುವುದು.

ತದಾಹುರ್ಯದಧ್ವರ್ಯುರ್ಹೋತಾರಮುಪಪ್ರೇಷ್ಯಥ ಕಸ್ಮಾನ್ಮೈ-
ತ್ರಾವರುಣ ಉಪಪ್ರೈಷಂ ಪ್ರತಿಪದ್ಯತೇ ಇತಿ | ಮನೋ ನೈ
ಯಜ್ಞಸ್ಯ ಮೈತ್ರಾವರುಣೋ ನಾಗ್ಯಜ್ಞಸ್ಯ ಹೋತಾ ಮನಸಾ
ವಾ ಇಷಿತಾ ನಾಗ್ವದತಿ ಯಾಂ ಹ್ಯನ್ಯಮನಾ ವಾಚಂ ವದತ್ಯ-
ಸುರ್ಯಾ ವೈ ಸಾ ನಾಗದೇವಜುಷ್ಪಾ ತದ್ಯನ್ಮೈತ್ರಾವರುಣ
ಉಪಪ್ರೈಷಂ ಪ್ರತಿಪದ್ಯತೇ ಮನಸೈವ ತದ್ವಾಚಮೀರಯತಿ
ತನ್ಮನಸೇರಿತಯಾ ವಾಚಾ ದೇವೇಭ್ಯೋ ಹವ್ಯಂ ಸಂಪಾದಯತಿ ||

ಅತ್ರ ಬ್ರಹ್ಮವಾದಿನಾಂ ಚೋದ್ಯಂ ನೈಯಧಿಕರಣ್ಯರೂಪಮುದ್ಭಾವಯತಿ—ಅಧ್ವ-
ರ್ಯುಪ್ರಯುಕ್ತೇ ಮಂತ್ರೇ ಹೋತುಃ ಸಂಜೋಧಿತತ್ವಾನ್ಮೈತ್ರಾವರುಣಸ್ಯ ಮಂತ್ರಸಾಠೇ
ನೈಯಧಿಕರಣ್ಯಂ | ತಸ್ಯ ಚೋದ್ಯಸ್ಯ ಪರಿಹಾರಂ ದರ್ಶಯತಿ—ಯಜ್ಞಪುರುಷಸ್ಯ ಮೈತ್ರಾ-
ವರುಣೋ ಮನಃಸ್ಥಾನೀಯೋ ಹೋತಾ ತು ವಾಕ್ಸ್ಥಾನೀಯಃ || ಲೋಕೇ ಹಿ ಮನಸೈವ

ಪ್ರೇರಿತಾ ವಾಕ್ಯಬ್ದಮುಚ್ಚಾರಯತಿ || ಯದಾ ತ್ವನ್ಯಮನಸ್ಯಃ ಪುರುಷೋ ವಾಚಂ ಬ್ರೂತೇ ಸಾ
ವಾಗಸುರ್ಯಾಽಸುರಾಣಾಂ ಪ್ರಿಯಾ ನ ತು ದೇವಜುಷ್ವಾ ದೇವಾನಾಂ ನ ಪ್ರಿಯಾ || ತಥಾ ಸತಿ
ಯದಿ ಮೈತ್ರಾವರುಣಃ ಪ್ರಥಮಮುಪಹ್ರೈಷಂ ಬ್ರೂತೇ || ಮನಸೈವ ವಾಕ್ಪ್ರೇರಿತಾ ಭವತಿ ||
ತತೋ ಮನಸಾ ಪ್ರೇರಿತಯಾ ವಾಚಾ ದೇವೇಭ್ಯೋ ಹವ್ಯಂ ಸಂಪಾದಿತಂ ಭವತಿ || ಅನ್ಯಥಾ
ತದ್ಧ ವಿರಸುರೇಭ್ಯಃ ಸಂಪಾದಿತಂ ಸ್ವಾತ್ || ತಸ್ಮಾದ್ಧವ್ಯಯುರ್ನಾ ಹೋತರಿತ್ಯೇವಂ ಸಂಬೋಧಿ-
ತೇಽಪಿ ಮೈತ್ರಾವರುಣೋಕ್ತಪ್ರೈಷಪೂರ್ವಕಮೇವ ಹೋತೃವಚನಂ ಯುಕ್ತಮ್ ||

ಇಲ್ಲಿ ಬ್ರಹ್ಮವಾದಿಗಳು (ಯಜ್ಞಾನುಷ್ಠಾನಕುಶಲರು) ಹೀಗೆ ಹೇಳುವರು. ಅಧ್ವರ್ಯುವು ಪ್ರೈಷಮಂತ್ರವನ್ನು
ನಿರ್ದೇಶಿಸುವಾಗ ಯಾಜ್ಞಮಂತ್ರವನ್ನು ಪಠಿಸುವ ಹೋತೃವನ್ನು ನೇರವಾಗಿ ನಿರ್ದೇಶಿಸುವ ಬದಲು ಮೈತ್ರಾವರುಣನಿಗೆ
ಪ್ರೈಷಮಂತ್ರವನ್ನು ತಿಳಿಸುವುದೂ ಅನಂತರ ಮೈತ್ರಾವರುಣನು ಹೋತೃವನ್ನು ನಿರ್ದೇಶಿಸುವುದೂ ಸಹ ವ್ಯರ್ಥವಲ್ಲವೇ?
ಅಧ್ವರ್ಯುವು ಒಂದಾವರ್ತಿಯೇ ಹೋತೃವನ್ನು ಏತಕ್ಕೆ ನಿರ್ದೇಶಿಸಬಾರದು? ಎಂದರೆ, ಅದಕ್ಕೆ ಸಮಾಧಾನವನ್ನು ಈ ರೀತಿ
ಹೇಳುವರು—ಯಜ್ಞ ಪುರುಷನಿಗೆ ಅಥವಾ ಯಜ್ಞಕ್ಕೆ ಮೈತ್ರಾವರುಣನು ಮನಃಸ್ಥಾನೀಯನಾಗಿರುವನು ಎಂದರೆ ಮನಸ್ಸಿನಂತೆ
ಇರುವನು. ಹೋತೃವು ವಾಕ್ಪ್ರಾಣೀಯನಾಗಿರುವನು ಎಂದರೆ ವಾಕ್ಯದಂತೆ ಇರುವನು. ಲೋಕವ್ಯವಹಾರದಲ್ಲಿ ಮನಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ
ಪ್ರೇರಿತವಾದದ್ದನ್ನು ವಾಕ್ಯ (ಮಾತಿನ) ಮೂಲಕ ಉಚ್ಚಾರಮಾಡುವುದು ರೂಢಿಯು. ಪುರುಷನು ಅನ್ಯಮನಸ್ಕನಾಗಿದ್ದರೆ
ಅವನು ಪಠಿಸುವ ವಾಕ್ಯವು ಅರ್ಥಹೀನವಾಗಿದ್ದು ದೇವತೆಗಳನ್ನು ತೃಪ್ತಿಪಡಿಸುವುದಿಲ್ಲ, ಅಸುರರಿಗೆ ತೃಪ್ತಿಯನ್ನುಂಟುಮಾಡುವುದು.
ಹೀಗಿರುವುದರಿಂದ ಮನಸ್ಸಿನ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿರುವ ಮೈತ್ರಾವರುಣನು ಮೊದಲು ಪ್ರೈಷಮಂತ್ರವನ್ನು ಹೇಳುವನು. ಅದರಿಂದ ಆ
ವಾಕ್ಯವು ಮನಸ್ಸಿನಿಂದ ಪ್ರೇರಿತವಾದಂತೆ ಆಗುವುದು. ಮನಸ್ಸಿನಿಂದ ಪ್ರೇರಿತವಾದಮೇಲೆ ಹೋತೃವು ಪಠಿಸುವ ವಾಕ್ಯವು
ಮಾತಿನಿಂದ ಹೇಳಿದಂತೆ ಆಗಿ ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಹವ್ಯವನ್ನು ಒಯ್ದು ಅವರಿಗೆ ತೃಪ್ತಿಯನ್ನುಂಟುಮಾಡುವುದು. ಇದಕ್ಕೆ ವ್ಯತಿರಿಕ್ತ
ವಾಗಿ ನಡೆದರೆ ಹವ್ಯವು ಅಸುರರಿಗೆ ಹೋಗಿ ಸೇರುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ಅಧ್ವರ್ಯುವಿನಿಂದ ಮೊದಲು ಮೈತ್ರಾವರುಣನು ಪ್ರೇರಿತ
ನಾಗಿ ಅನಂತರ ಮೈತ್ರಾವರುಣನು ಮಂತ್ರವನ್ನು ಪಠಿಸುವಂತೆ ಹೋತೃವನ್ನು ನಿರ್ದೇಶಿಸಿದ ಬಳಿಕ ಹೋತೃವು ಪ್ರಸಕ್ತಮಂತ್ರ
ವನ್ನು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ಉಚ್ಚರಿಸಿ ಪಠಿಸುವನು. ಈ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಒಂದೆರಡು ಶ್ರುತಿವಾಕ್ಯಗಳ ಉದಾಹರಣೆಗಳನ್ನು ಇಲ್ಲಿ
ಕೊಡುತ್ತೇನೆ—

ಮನಃ ಪೂರ್ವರೂಪಂ ವಾಗುತ್ತರರೂಪಂ ಮನಸಾ ವಾ ಅಗ್ನೇ ಸಂಕಲ್ಪಯತ್ಯಥ ವಾಚಾ
ವ್ಯಾಹರತಿ ತಸ್ಮಾನ್ನ ನ ಏವ ಪೂರ್ವರೂಪಂ ವಾಗುತ್ತರರೂಪಂ || (ಐ. ಆ. ೩-೧-೧)

ತಸ್ಮಾದ್ಯತ್ಪುರುಷೋ ಮನಸಾಭಿಗಚ್ಛತಿ | ತದ್ವಾಚಾ ವದತಿ | ತತ್ಕರ್ಮಣಾ ಕರೋತಿ ||
(ತೈ. ಆ. ೧-೨೨-೧)

ಯದ್ವೈ ಹೃದಯೇನಭಿಗಚ್ಛತಿ ತಜ್ಜಿಹ್ವಯಾ ವದತಿ ಯಜ್ಜಿಹ್ವಯಾ ವದತಿ ತದುರ-
ಸೋಽಧಿ ನಿರ್ವದತಿ | (ತೈ. ಸಂ. ೬-೩-೧೦-೪)

English Translation

(The carrying of five round the sacrificial animal)

When the fire is carried round (the animal) the Adhvaryu says to the
Hotar : repeat (they mantras). The Hotar then repeats this triplet of verses,

addressed to Agni and composed in the Gayatri metre : agnir hota no adhware (4, 15, 1-3) i. e. (1) Agni, our priest, is carried round about like a horse, who is among Gods the God of sacrifices. (2) Like a charioteer Agni passes thrice by the sacrifice ; to the Gods he carries the offering. (3) The master of food, the seer Agni, went round the offerings ; he bestows riches on the sacrificer.

When the fire is carried round (the animal) then he makes him (Agni) prosper by means of his own deity and his own metre. "As a horse he is carried" means : they carry him as if he were a horse, round about. Like a charioteer Agni passes thrice by the sacrifice means : he goes round the sacrifice like a charioteer (swiftly). He is called vajspati (master of food) because he is the master of (different kinds of) food.

The Adhvaryu says give Hotar : the additional order for despatching offerings to the Gods.

Then the Maitravaruna proceeds to give his orders by the words, may Agni be victorious, may he grant us food :

They ask : why does the Maitravaruna proceed to give his orders, of the Adhvaryu orders the Hotar to recite ? (the answer is :) The Maitravaruna is the mind of the sacrifice ; the Hotar is the speech of the sacrifice ; for speech speaks only if driven (sent) by the mind ; because an other-minded speaks the speech of the Asuras which is not agreeable to the Devas. If the Maitravaruna proceeds to give orders, he stirs up speech by means of the mind. Speech being stirred up by his mind, he secures the offering to the Gops (by preventing the Asuras from taking possession of it).

ಇತಿ ಶ್ರೀಮತ್ಸಾಯಣಾಚಾರ್ಯವಿರಚಿತೇ ಮಾಧವೀಯೇ ನೇದಾರ್ಥಪ್ರಕಾಶ
ಐತರೇಯಬ್ರಾಹ್ಮಣಭಾಷ್ಯೇ ಪಷ್ಕಾಧ್ಯಾಯಸ್ಯ ಪಂಚಮಃ ಖಂಡಃ

ಇಲ್ಲಿಗೆ ಐತರೇಯಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿ ಆರನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ ಐದನೆಯ ಖಂಡವು
ಸಮಾಪ್ತವಾದುದು.

ಅಥ ಷಷ್ಠಾಧ್ಯಾಯೇ ಷಷ್ಠಃ ಖಂಡಃ

ಆರನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ ಆರನೆಯ ಖಂಡವು

—೧೬೬—

[ಯಜ್ಞಪತುವನ್ನು ಕೊಲ್ಲುವಕಾಲದಲ್ಲಿ ಪರಿಸರದಿಂದ ಮಂತ್ರಗಳು ಇತ್ಯಾದಿ]

ಮೈತ್ರಾವರುಣನು ಉಪಪ್ರೈಷಮಂತ್ರವನ್ನು ಪರಿಸರದನಂತರ ಹೋತೃವು ಅಧಿಗು ಎಂಬ ಪತುವನ್ನು ಕೊಲ್ಲುವ ಪುರುಷನನ್ನು ಕುಂಠು ಹೇಳುವನು. ಇದನ್ನು ಬೋಧಾಯನರು ಈರೀತಿ ತಿಳಿಸಿರುವರು—ಯದಾ ಜಾನಾತ್ಯುಪಪ್ರೇಷ್ಯ ಹೋತರ್ದವ್ಯಾ ದೇವೇಭ್ಯ ಇತಿ ತಂ ಮೈತ್ರಾವರುಣಃ ಪ್ರೇಷ್ಯತ್ಯಜೈದಗ್ನಿರಿತ್ಯಥ ಹೋತಾಧಿಗುಮನ್ವಾಹ ದೈವ್ಯಾಃ ಶಮಿತಾರ ಇತಿ—ಎಂದರೆ ಮೈತ್ರಾವರುಣನು ಹೋತರ್ದವ್ಯಾ ದೇವೇಭ್ಯ ಎಂಬ ಉಪಪ್ರೈಷಮಂತ್ರವನ್ನು ಪರಿಸರದನಂತರ ಹೋತೃವು ಅಜೈದಗ್ನಿ ಎಂಬ ಮಂತ್ರವನ್ನು ಪಠಿಸುವನು. ಬಳಿಕ ಹೋತೃವು ಅಧಿಗುವನ್ನು ಕುಂಠು ದೇವ್ಯಾಃ ಶಮಿತಾರಃ ಎಂಬ ಮಂತ್ರದ ಮೂಲಕ ಪತುವನ್ನು ಕೊಲ್ಲುವುದಕ್ಕಾಗಿ ನಿರ್ದೇಶಿಸುವನು.

ದೈವ್ಯಾಃ ಶಮಿತಾರ ಆರಭಧ್ವಮುತ ಮನುಷ್ಯಾ ಇತ್ಯಾಹ ಯೇ ಚೈವ
ದೇವಾನಾಂ ಶಮಿತಾರೋ ಯೇ ಚ ಮನುಷ್ಯಾಣಾಂ ತಾನೇವ
ತತ್ಸಂಶಾಸ್ತಿ ||

ಮೈತ್ರಾವರಣೋಪಪ್ರೈಷಾದೂರ್ವ್ವಂ ಹೋತುರಧಿಗುಪ್ರೈಷೋ ಬೋಧಾಯನೇನ ದರ್ಶಿತಃ—‘ಯದಾ ಜಾನಾತ್ಯುಪಪ್ರೇಷ್ಯ ಹೋತರ್ದವ್ಯಾ ದೇವೇಭ್ಯ ಇತಿ ತಂ ಮೈತ್ರಾವರುಣಃ ಪ್ರೇಷ್ಯತ್ಯಜೈದಗ್ನಿರಿತ್ಯಥ ಹೋತಾಧಿಗುಮನ್ವಾಹ ದೈವ್ಯಾಃ ಶಮಿತಾರಃ’ ಇತಿ || ಅಧಿಗುಃ ಕಶ್ಚಿದ್ವೇನಃ ಪತುವಿಶಸನಸ್ಯ ಕರ್ತಾ ತಂ ಪ್ರತಿ ಹೋತಾ ದೈವ್ಯಾಃ ಶಮಿತಾರ ಇತ್ಯಾದಿಕಂ ಪ್ರೈಷಮಂತ್ರಮನುಬ್ರೂಯಾದಿತಿ ತಸ್ಯ ಸೂತ್ರವಾಕ್ಯಸ್ಯಾರ್ಥಃ || ತಮಿಮಂ ಸೂತ್ರೋಕ್ತಮರ್ಥಂ ವಿಧತ್ತೇ— ಹೇ ದೈವ್ಯಾ ದೇವಸಂಬಂಧಿನಃ ಶಮಿತಾರಃ ಪತುವಿಶಸನಕಾರಿಣಃ ಆರಭಧ್ವಂ ವಿಶಸನಸ್ಯೋಪಕ್ರಮಂ ಕುರುತೋತ ಮನುಷ್ಯಾ ಅಪಿ ಮನುಷ್ಯರೂಪಾ ಅಪಿ ಶಮಿತಾರ ಆರಭಧ್ವಮಿತ್ಯಾದಿಕಮಧಿಗುಪ್ರೈಷಮಂತ್ರಂ ಹೋತಾ ಪಠೇತ್ || ಯಥೋಕ್ತಮಂತ್ರಸ್ಯ ಪ್ರಥಮಪಾದಂ ವ್ಯಾಚಷ್ಟೇ—ತತ್ತೇನ ಪ್ರಥಮಪಾದಭಾಗೇನ ದ್ವಿವಿಧಜಾತೀಯಾನ್ ಶಮಿತ್ಯು-ಸ್ತ್ರೇರಯತಿ ||

ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಪತುವನ್ನು ಕೊಲ್ಲುವುದಕ್ಕಾಗಿ ನಿಯಮಿತನಾದ ಪುರುಷನನ್ನು ಶಮಿತ್ಯ ಎಂದು ಕರೆಯುವರು. ದೇವತೆಗಳು ಮಾಡುವ ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಈ ಶಮಿತ್ಯಗಳು ಇಬ್ಬರಿರುವರು—ಅಧಿಗು ಮತ್ತು ವಿಪಾಪ (ಅಥವಾ ಅಪಾಪ) ಎಂದು ಇವರ ಹೆಸರು. ಈ ವಿಷಯವು—

ಅಧ್ವಿಗುಶ್ಚಾಪಾಪಶ್ಚ | ಉಭೌ ದೇವಾನಾಗ್ಂ ಶಮಿತಾರೌ | ತಾವಿಮಂ ಪಶುಗ್ಂ
ಶ್ರವಯತಾಂ ಪ್ರವಿದ್ವಾಗ್ಂಸೌ | ಯಥಾಯಥಾಸ್ಯ ಶ್ರವಣಂ ತಥಾತಥಾ ||
(ತೈ. ಬ್ರಾ. ೩-೬-೬)

ಅಧ್ವಿಗುಶ್ಚ ವಿಸಾಪಶ್ಚ ದೇವಾನಾಗ್ಂ ಶಮಿತಾರೌ |
ತಾ ಏನಂ ಪ್ರವಿದ್ವಾಗ್ಂಸೌ ಶ್ರವಯತಂ ಯಥಾಸ್ಯ ಶ್ರವಣಂ ತಥಾ |
(ಮೈತ್ರಾಯಣೀಯಸಂಹಿತಾ. ೪-೧೩-೪)

ದೈವ್ಯಾಶ್ಯಮಿತಾರ ಉಚ ಜ ಮನುಷ್ಯಾ ಆರಭಧ್ವಂ (ಕಾಶಕಸಂಹಿತಾ. ೧೬-೨೧)

ಇತ್ಯಾದಿ ಶ್ರುತಿನಾಕ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿರುವುದು. ಸಾಯಣರು ಅಧ್ವಿಗುಶಬ್ದಕ್ಕೆ—ಕೌಶ್ವಿದೇವಃ ಪಶುವಿಶಸನಸ್ಯ
ಕರ್ತಾ ಯಜ್ಞಪಶುವನ್ನು ಕೊಂದು ಅದನ್ನು ಹೋಮಮಾಡುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಸಣ್ಣಸಣ್ಣ ತುಂಡುಗಳಾಗಿ ಕತ್ತರಿಸುವ ಒಬ್ಬ
ದೇವತೆಯು ಎಂದರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳಿರುವರು. ಹೋತೃವು ಶಮಿತೃವನ್ನು ಕುರಿತು ಹೇಳುವ ಮಂತ್ರವು ಈರೀತಿ ಇರುವುದು—

ದೈವ್ಯಾಶ್ಯಮಿತಾರ ಉತ ಮನುಷ್ಯಾ ಆರಭಧ್ವಂ | ಉಪ ನಯತ ಮೇಧ್ಯಾ ದುರಃ |
ಆಶಾಸಾನಾ ಮೇಧಪತಿಭ್ಯಾಂ ಮೇಧಂ | ಪ್ರಾಸ್ತಾ ಅಗ್ನಿಂ ಭರತ | ಸ್ತುಣೇತ ಬರ್ಹಿಃ |
ಅನ್ವೇನಂ ಮಾತಾ ಮನ್ಯತಾಂ | ಅನು ಪಿತಾ | ಅನು ಭ್ರಾತಾ ಸಗರ್ಭಃ | ಅನು ಸಖಾ
ಸಯೂಥಃ | ಉದೀಚೀನಾಗ್ಂ ಅಸ್ಯ ಪದೋ ನಿಧತ್ತಾಂ | ಸೂರ್ಯಂ ಚಕ್ಷುರ್ಗಮಯ-
ತಾತ್ | ವಾತಂ ಪ್ರಾಣಮನ್ವನ ಸೃಜತಾತ್ | ದಿಶಃ ಶ್ರೋತ್ರಂ | ಅಂತರಿಕ್ಷಮಸುಂ | ಪೃಥಿ-
ವೀಗ್ಂ ಶರೀರಂ | ಏಕಧಾಸ್ಯ ತ್ವಚಮಾಚ್ಛ್ಯತಾತ್ | ಪುರಾ ನಾಭ್ಯಾ ಅಪಿತಸೋ ವಪಾಮುತ್ಪಿ-
ದತಾತ್ | ಅಂತರೇವೋಷ್ಮಾಣಂ ವಾರಯತಾತ್ | ಶ್ವೇನಮಸ್ಯ ವಕ್ಷಃ ಕೃಣುತಾತ್ | ಪ್ರಶಸಾ
ಬಾಹೂ | ಶಲಾ ದೋಷಣೇ | ಕಶ್ಯಪೇನಾಗ್ಂಸಾ | ಅಚ್ಛಿದ್ರೇ ಶ್ರೋಣೇ | ಕವಷೋರೂ
ಸ್ರೇಕಪರ್ಣಾಸ್ತೀವಂತಾ | ಷಡ್ವಿಂಶತಿರಸ್ಯ ವಂಕ್ರಯಃ | ತಾ ಅನುಷ್ಕೋಚ್ಛಾವಯತಾತ್ |
ಗಾತ್ರಂಗಾತ್ರಮಸ್ಯಾನೂನಂ ಕೃಣುತಾತ್ | ಊನಧ್ಯಗೂಹಂ ಸಾರ್ಥವಂ ಖನತಾತ್ | ಅಸ್ನಾ
ರಕ್ಷಃ ಸಗ್ಂ ಸೃಜತಾತ್ | ವನಿಷ್ಮಮಸ್ಯ ಮಾ ರಾವಿಷ್ಮ | ಉರೂಕಂ ಮನ್ಯಮಾನಃ | ನೇದ್ವ-
ಸ್ತೋಕೇ ತನಯೇ | ರವಿತಾರವಚ್ಛಮಿತಾರಃ | ಅಧ್ವಿಗೋ ಶಮಿಾಧ್ವಂ | ಸುಶಮಿ ಶಮಿಾಧ್ವಂ |
ಶಘಿಾಧ್ವಮಧ್ವಿಗೋ || (ತೈ. ಬ್ರಾ. ೩-೬-೬; ಕಾಶಕಸಂ. ೧೬-೨೧; ಮೈ. ಸಂ. ೪-೧೩-೪)

ಇದರ ಅರ್ಥವನ್ನು ಇಲ್ಲಿ ಸೂಕ್ಷ್ಮವಾಗಿ ವಿವರಿಸುವರು. ಎಲೈ ದೇವಸಂಬಂಧಿಗಳಾದ ಶಮಿತೃಗಳೇ ಎಂದರೆ ಪಶುವನ್ನು
ವಧೆಮಾಡುವವರೇ, ಮತ್ತು ಮನುಷ್ಯಸಂಬಂಧಿಗಳಾದ ಶಮಿತೃಗಳೇ ಈಗ ನೀವು ಪಶುವನ್ನು ಕೊಂದು ಅದನ್ನು ಕತ್ತರಿಸುವ
ಕೆಲಸವನ್ನು ಆರಂಭಿಸಿ ಎಂದು ಹೋತೃವು ಹೇಳಿ ದೇವತೆಗಳ ಮತ್ತು ಮಾನವರ ಶಮಿತೃಗಳನ್ನು ಅವರ ಕಾರ್ಯದಲ್ಲಿ ಪ್ರೋತ್ಸಾಹಿಸಿ
ಉಭಯವಿಧ ಶಮಿತೃಗಳನ್ನು ಪ್ರಶಂಸೆಮಾಡುವನು.

ಉಪನಯತ ಮೇಧ್ಯಾ ದುರ ಆಶಾಸಾನಾ ಮೇಧಪತಿಭ್ಯಾಂ ಮೇಧ-
ಮಿತಿ ಪಶುವೈ ಮೇಧೋ ಯಜಮಾನೋ ಮೇಧಪತಿಯ-

ಜಮಾನಮೇವ ತತ್ತ್ವೇನ ಮೇಧೇನ ಸಮರ್ಥಯತಿ | ಅಥೋ
ಖಲ್ವಾಹುರ್ಯಸ್ಯೈವಾನ ಕಸ್ಯೈ ಚ ದೇವತಾಯೈ ಪಶುರಾ-
ಲಭ್ಯತೇ ಸೈವ ಮೇಧಪತಿರಿತಿ ಸ ಯದ್ಯೇಕದೇವತ್ಯಃ ಪಶುಃ
ಸ್ಯಾನ್ಮೇಧಪತಯ ಇತಿ ಬ್ರೂಯಾದ್ಯದಿ ದ್ವಿದೇವತ್ಯೋ ಮೇಧ-
ಪತಿಭ್ಯಾಮಿತಿ ಯದಿ ಬಹುದೇವತ್ಯೋ ಮೇಧಪತಿಭ್ಯ ಇತ್ಯೇತ-
ದೇವ ಸ್ಥಿತಂ |

ಮಂತ್ರಸ್ಯ ದ್ವಿತೀಯಭಾಗಮನುವದತಿ—ಪ್ರಾರಂಭೇಕಿಂ ಕರ್ತವ್ಯಮಿತಿ ಚೇತ್ | ತದು-
ಚ್ಯತೇ||ಮೇಧ್ಯಾ ಮೇಧಾಹಾರ್ ದುರೋ ದ್ವಾರೋ ಹವಿರ್ವಾರ್ಗಾನ್ವಿಶಸಹೇತೀ ವೋಪನ-
ಯತ ಸಂನಿಧಾಪಯತ ಮೇಧಪತಿಭ್ಯಾಂ ಯಜ್ಞಸ್ಯಾಮಿಪತ್ನೀಯಜಮಾನಾರ್ಥಮಗ್ನೀ-
ಷೋಮುಧೇವತಾರ್ಥಂ ನಾ ಮೇಧಂ ಯಜ್ಞಮಾಶಾಸಾನಾಃ ಪ್ರಾರ್ಥಯಮಾನಾ ಹೇ ಶಮಿ-
ತಾರೋ ಯೂಯಮುಪನಯತ || ಅತ್ರ ಮೇಧಶಬ್ದಂ ಮೇಧಪತಿಶಬ್ದಂ ಚ ನ್ಯಾಚಷ್ಠೇ—
ಮತಾಂತರಾನುಸಾರೇಣ ಮೇಧಪತಿಶಬ್ದಸ್ಯಾರ್ಥಂ ದರ್ಶಯತಿ—ಅಸ್ತು ಮೇಧಪತಿಶಬ್ದೋ
ದೇವತಾಪರಸ್ತಾವತಾ ಚ ಕೋ ಲಾಭ ಇತ್ಯಾಶಂಕಾಹ—

—ಈಗ ಪಶುವರ್ಧಾರ್ಥವಾಗಿ ಮಾಡಬೇಕಾದ ಕಾರ್ಯವನ್ನು ವಿವರಿಸುವರು. ಹೋತೃವು ಶಮಿತ್ಯಗಳನ್ನು ಉದ್ದೇಶಿಸಿ
ಹೀಗೆ ಹೇಳುವೆನು—ಎಲೈ ಶಮಿತ್ಯಗಳೇ, ಯಜ್ಞನಿರ್ವಾಹಕರಾದ ಯಜಮಾನ ಮತ್ತು ಅವನ ಪತ್ನಿಯ ಅಥವಾ ಯಜ್ಞದೇವತೆ
ಗಳಾದ ಅಗ್ನಿ ಮತ್ತು ಸೋಮದೇವತೆಗಳ ಸೌಕರ್ಯಕ್ಕಾಗಿ ಅಥವಾ ತೃಪ್ತಿಗಾಗಿ ಯಜ್ಞಪಶುವನ್ನು ಯಜ್ಞಶಾಲೆಯ ದ್ವಾರದ
ಮೂಲಕ ವಧಸ್ಥಾನಕ್ಕೆ ತೆಗೆದುಕೊಂಡು ಹೋಗುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಕರೆದುಕೊಂಡು ಬನ್ನಿ. ಮತ್ತು ಪಶುವನ್ನು ಕೊಲ್ಲುವುದಕ್ಕಾಗಿ
ಬೇಕಾಗುವ ಸಲಕರಣೆಗಳನ್ನು ಸಿದ್ಧಮಾಡಿಕೊಳ್ಳಿ ಎಂದು ಹೇಳುವನು. ಮೇಧ, ಮೇಧಪತಿ ಎಂಬ ಶಬ್ದಗಳ ಪ್ರಯೋಗವಿರು-
ವುದನ್ನು ವಿವರಿಸಬೇಕಾಗಿದೆ. ಮೇಧ ಅಥವಾ ಮೇಧ್ಯ ಎಂದರೆ ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಹೋಮಮಾಡುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಯೋಗ್ಯವಾದ ವಸ್ತುವು
ಎಂದರೆ ಹವಿಸ್ಸು. ಇಲ್ಲಿ ಪಶುವನ್ನೇ ಹೋಮಮಾಡುವುದರಿಂದ ಪಶುವನ್ನೇ ಮೇಧವೆಂದು ಹೇಳುವರು. ಆ ಪಶುವನ್ನು
ಸಂಪಾದಿಸಿ ತಂದ ಯಜ್ಞಮಾಡುವ ಯಜಮಾನನಿಗೆ ಮೇಧಪತಿಯೆಂದು ಹೆಸರು. ಯಜಮಾನನು ಸಂಪಾದಿಸಿ ತಂದ ಪಶುವನ್ನು
ನಿರ್ದಿಷ್ಟ ದೇವತೆಗಳ ಪ್ರೀತ್ಯರ್ಥವಾಗಿ ಹೋಮಮಾಡುವುದರಿಂದ ಯಜಮಾನನಿಗೆ ಸಮೃದ್ಧಿಯುಂಟಾಗುವುದು. ಈಗ ಇಲ್ಲಿ
ಕೆಲವರು ಮೇಧಪತಿಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಬೇರೆ ಅರ್ಥವನ್ನು ಕಲ್ಪಿಸುವರು. ಅದರಂತೆ ಮೇಧಪತಿಯೆಂದರೆ ಮೇಧ (ಪಶುವನ್ನು) ಹೋಮ
ಮೂಲಕ ಸ್ವೀಕರಿಸುವ ದೇವತೆಗಳು ಎಂದರ್ಥವು. ಎಂದರೆ ಯಾರ ಪ್ರೀತ್ಯರ್ಥವಾಗಿ ಪಶುಗಳನ್ನು ತಂದಿಡಲ್ಪಟ್ಟಿರುವುದೋ ಆ
ದೇವತೆಗಳು. ಈ ಅರ್ಥವನ್ನು ಸ್ವೀಕರಿಸುವ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಉದ್ದಿಷ್ಟದೇವತೆಯು ಒಬ್ಬನಾಗಿದ್ದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಮಂತ್ರವನ್ನು ಚ್ಚರಿಸು-
ವಾಗ ಮೇಧಪತಿಯೇ ಎಂಬ ಏಕವಚನಶಬ್ದವನ್ನು ಪ್ರಯೋಗಿಸಬೇಕು. ದೇವತೆಗಳು ಇಬ್ಬರಾಗಿದ್ದಲ್ಲಿ ಮೇಧಪತಿಭ್ಯಾಂ
ಎಂಬ ದ್ವಿವಚನಶಬ್ದವನ್ನು, ಅನೇಕ ದೇವತೆಗಳಿದ್ದಲ್ಲಿ ಮೇಧಪತಿಭ್ಯಃ ಎಂಬ ಬಹುವಚನಶಬ್ದವನ್ನು ಪ್ರಯೋಗಿಸಬೇಕು.
ಹೀಗೆ ಸಂದರ್ಭಾನುಸಾರವಾಗಿ ಮಂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ವಚನವಿಭಕ್ತಿಗಳನ್ನು ವ್ಯತ್ಯಾಸಮಾಡಿ ಘರಿಸುವುದಕ್ಕೆ ಊಹನೆಂದು ಹೆಸರು.

ಪ್ರಾಸ್ಮಾ ಅಗ್ನಿಂ ಭರತೇತಿ |

ತೃತೀಯಭಾಗಮನುವದತಿ | ಅಸ್ಮೈ ಪಶ್ವರ್ಥಂ ಹೇ ಶಮಿತಾರೋಽಗ್ನಿಂ ಪ್ರಭರತ
ಪ್ರಥಮಂ ನಯತ ||

ಪಶುವನ್ನು ವಧಿಸುವ ಎಲೈ ಶಮಿತೃಗಳೇ, ಈಗ ನೀವು ವಧಿಸಲು ಸಿದ್ಧಪಡಿಸುತ್ತಿರುವ ಈ ಪಶುವಿನ ಸಹಾಯಾರ್ಥವಾಗಿ ಮೊದಲು ಎಂದರೆ ಪಶುವಿನ ಮುಂದುಗಡೆ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು (ಬೆಂಕಿಯನ್ನು) ವಯ್ಯಿರಿ. ಪಶುವಿನ ಮುಂಭಾಗದಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಏತಕ್ಕೆ ವಹಿಸಬೇಕು? ಹಾಗೆ ವಹಿಸುವುದರಿಂದ ಪಶುವಿಗೆ ಹೇಗೆ ಸಹಾಯವಾದಂತಾಯಿತು? ಈ ವಿಷಯಗಳನ್ನು ವಿವರಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಈ ಸಂಬಂಧವಾದ ಒಂದು ಪೂರ್ವೋಕ್ತಿಹಾಸವನ್ನು ಇಲ್ಲಿ ವಿವರಿಸುವರು.

ಪಶುವೈ ನೀಯಮಾನಃ ಸ ಮೃತ್ಯುಂ ಪ್ರಾಪಶ್ಯತ್ಸ ದೇವಾನ್ನಾನ್ವಕಾ-
ಮಯತೈತುಂ ತಂ ದೇವಾ ಅಬ್ರುವನ್ನೇಹಿ ಸ್ವರ್ಗಂ ವೈ ತ್ವಾ
ಲೋಕಂ ಗಮಯಿಷ್ಯಾಮ ಇತಿ ಸ ತಥೇತ್ಯಬ್ರವೀತ್ತಸ್ಯ ವೈ ಮೇ
ಯುಷ್ಮಾಕಮೇಕಃ ಪುರಸ್ತಾದೇತ್ವಿತಿ ತಥೇತಿ ತಸ್ಯಾಗ್ನಿಃ ಪುರ-
ಸ್ತಾದೈತ್ಸೋಽಗ್ನಿಮನು ಪ್ರಾಚ್ಯವತ ತಸ್ಮಾದಾಹುರಾಗ್ನೇಯೋ
ವಾನ ಸರ್ವಃ ಪಶುರಗ್ನಿಂ ಹಿ ಸೋಽನು ಪ್ರಾಚ್ಯವತೇತಿ ತಸ್ಮಾ-
ದ್ವಸ್ಯಾಗ್ನಿಂ ಪುರಸ್ತಾದ್ಧರಂತಿ ||

ಅಗ್ನೇಃ ಪ್ರಥಮತೋ ನಯನಮುಪಸಾದಯಿತುಮಾಖ್ಯಾಯಿಕಾನಾಹ—ಶಾಮಿತ್ರ-
ದೇಶಂ ಪ್ರತಿನೀಯಮಾನಃ ಪಶುಃ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷೇಣ ಮೃತ್ಯುಂ ದೃಷ್ಟವಾ || ತತಃ ಸ ಪಶುದೇವಾ-
ನನ್ನೇತುಂ ನಾನ್ವಕಾಮಯತಾಃ ಸಂಗಂತುಂ ನೈಚ್ಯತ್ || ತತೋ ದೇವಾಃ ಪಶುಂ ಪ್ರತ್ಯೇವಮು-
ಬ್ರುವನ್ನೇ ಪಶೋ ತ್ವಮಾಗಚ್ಛ ತ್ವಯಾ ಸಹ ವಯಂ ಸರ್ವೇ ಸ್ವರ್ಗಂ ಗಚ್ಛಾಮ ಇತಿ ||
ಪಶುಶ್ಚ ತದಂಗೀಕೃತ್ಯ ದೇವಾನ್ಪ್ರತ್ಯೇವಮಬ್ರವೀತ್ || ಯುಷ್ಮಾಕಂ ಮಥೇ ಕಶ್ಚಿದ್ಧೇವೋ-
ನುನುಪುರಸ್ತಾಗ್ನಿಚ್ಛತಿ || ತದ್ವವಚನಮಂಗೀಕೃತ್ಯಾಗ್ನಿರ್ದೇವಸ್ತಸ್ಯ ಪಶೋಃ ಪುರಸ್ತಾದ-
ಗಚ್ಯತ್ || ತತಃ ಸ ಪಶುಸ್ತಮಾಗ್ನಿಮನು ಸ್ವಯಮಪಿ ತುಷ್ಠಃ ಸನ್ನಿಹರ್ಷೇಣಾಗಚ್ಯತ್ ||
ತಸ್ಮಾದಗ್ನಿಂ ಪ್ರಭರತೇತ್ಯೇತದ್ಯುಕ್ತಂ || ಉಕ್ತಮರ್ಥಂ ಲೋಕಪ್ರಸಿದ್ಧಾ ದೃಢಯತಿ—ಯಸ್ಮಾ-
ದಗ್ನಿಮನು ಪಶುಃ ಪ್ರಾಗಚ್ಯತ್ ತಸ್ಮಾದಾಗ್ನೇಯಃ ಸರ್ವಃ ಪಶುರಿತ್ಯೇವಂ ಯಾಜ್ಞಿಕಲೋಕ-
ಪ್ರಸಿದ್ಧಿಃ || ಅತ ಏವ ಸರ್ವಂ ಪಶುಮಗ್ನಾ ಜುದ್ಧತಿ || ಯಸ್ಮಾದೇವಂ ಪ್ರಸಿದ್ಧಿಸ್ತಸ್ಮಾದೇವ
ಕಾರಣಾತ್ಪಶೋಃ ಪುರಸ್ತಾದಗ್ನಿಂ ನಯೇಯುರಿತ್ಯೇತಮರ್ಥಂ ಪ್ರಸಂಗಾದ್ವಿಧತ್ತೇ—ತಸ್ಮಾದು
ತಸ್ಮಾದೇವ—

ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ದೇವತೆಗಳು ಯಜ್ಞಮಾಡಿದಾಗ ಯಜ್ಞಕ್ಕಾಗಿ ನಿರ್ದಿಷ್ಟವಾದ ಪಶುವನ್ನು ವಧಿಸ್ಥಾನಕ್ಕೆ ಕರೆದೊಯ್ಯಲು ಉದ್ಯುಕ್ತರಾದರು. ಆಗ ಪಶುವು ತನ್ನನ್ನು ಕೊಲ್ಲುವರೆಂದೂ ತನಗೆ ಮೃತ್ಯುವು ಸನ್ನಿಹಿತವಾಗಿರುವುದೆಂದೂ ಕಂಡುಕೊಂಡಿತು. ಆದ್ದರಿಂದ ಅದು ದೇವತೆಗಳೊಡನೆ ವಧಿಸ್ಥಾನಕ್ಕೆ ಹೋಗಲು ಇಚ್ಛಿಸಲಿಲ್ಲ. ತಾನು ಅಲ್ಲಿಗೆ ಬರುವುದಿಲ್ಲವೆಂದು ನಿರಾಕರಿಸಿತು.

ಆಗ ದೇವತೆಗಳು ಆ ಪಶುವನ್ನು ಸಮಾಧಾನಪಡಿಸುತ್ತಾ ಇಂತೆಂದರು—ಎಲೈ ಪಶುವೇ, ನೀನು ಹೆದರಬೇಡ, ನೀನು ನಮ್ಮ ಜತೆಯಲ್ಲಿ ಬಾ, ನಿನ್ನನ್ನು ಸ್ವರ್ಗಕ್ಕೆ ಕರೆದುಕೊಂಡು ಹೋಗುವೆವು ಎನ್ನಲು ಪಶುವು—ಒಳ್ಳೇದು ಹಾಗೆಯೇ ಆಗಲಿ, ನಾನು ನಿಮ್ಮ ಜತೆಯಲ್ಲಿ ಬರಲು ಒಪ್ಪುವೆನು ಆದರೆ ನಾನೇ ಮುಂದೆ ಹೋಗುವುದಿಲ್ಲ, ನಿಮ್ಮಲ್ಲಿ ಯಾರಾದರೊಬ್ಬರು ಮುಂದೆ ಹೋಗಲಿ, ಅವನನ್ನನುಸರಿಸಿ ಅವನ ಹಿಂದೆ ನಾನು ಹೋಗುವೆನು ಎಂದಿತು. ದೇವತೆಗಳು ಆ ಮಾತಿಗೆ ಒಪ್ಪಿದ್ದರಿಂದ ದೇವತೆಗಳಲ್ಲಿ ಒಬ್ಬನಾದ ಅಗ್ನಿಯು ಮುಂದೆ ಹೊರಟನು. ಪಶುವು ಅವನನ್ನು ಹಿಂಬಾಲಿಸಿತು. ಆದ್ದರಿಂದ ಪಶುಹೋಮಗಳಲ್ಲಿ ಪಶುವನ್ನು ವಧಸ್ಥಾನಕ್ಕೆ ಒಯ್ಯುವಾಗ ಮೊದಲು ಎಂದರೆ ಪಶುವಿನ ಮುಂಭಾಗದಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ತೆಗೆದುಕೊಂಡುಹೋಗುವರು. ಈ ಕಾರಣದಿಂದ ಅಗ್ನಿಗೂ ಪಶುವಿಗೂ ಒಂದುವಿಧವಾದ ಸಂಬಂಧವು ಉಂಟಾದಹಾಗಾಯಿತು. ಆದ್ದರಿಂದಲೇ ಆಗ್ನೇಯಾಃ ಪತವಃ ಎಂದು ಹೇಳುವರು ಮತ್ತು ಹೋಮದ್ರವ್ಯವಾದ ಪಶುವನ್ನು ಒಯ್ಯುವಾಗ ಆದರ ಮುಂದೆ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಒಯ್ಯುವುದು ರೂಢಿಯಲ್ಲಿ ಬಂದಿತು. ಈ ವಿಚಾರದಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿನಾ ಪುರಸ್ತಾದೇತಿ ರಕ್ಷಸಾನುಪಹತ್ಯೈ ಎಂದು ತ್ರೈತ್ತೀಯಸಂಹಿತಾವಾಕ್ಯವಿರುವುದು (ತೈ. ಸಂ. ೬-೩-೮) ಮತ್ತು “ಪ್ರಾಸ್ಮಾ ಅಗ್ನಿಂ ಭರತ ಸ್ತುಣೀತ ಬರ್ಹಿರಿತಿ ಹೋತುರಭಿಜ್ಞಾಯಾಹ-ವನೀಯಾದುಲ್ಮುಕಮಾದಾಯಾಗ್ನೀಧ್ರಃ ಪೂರ್ವಃ ಪ್ರತಿಪದ್ಯತೇ—ಹೋತೃವು ಪ್ರಾಸ್ಮಾ ಅಗ್ನಿಂ ಭರತ ಎಂಬ ವಾಕ್ಯವನ್ನು ಉಚ್ಚರಿಸಿದಕೂಡಲೇ ಆಗ್ನೀಧ್ರನೆಂಬ ಋತ್ವಿಜನು ಆಹವನೀಯಾಗ್ನಿ ಕುಂಡದಿಂದ ಉರಿಯುತ್ತಿರುವ ಒಂದು ಕೊಳ್ಳಿಯನ್ನು ತೆಗೆದುಕೊಂಡು ಪಶುವಿನ ಮುಂದುಗಡೆ ಹೊರಡುವನು” ಎಂಬ ಆಪಸ್ತಂಬ ಶ್ರೌತಸೂತ್ರದ ವಾಕ್ಯವು (ಆಪ. ಶ್ರೌ. ಸೂ. ೭-೧೫-೮) ಈ ವಿಷಯವನ್ನು ಸಮರ್ಥಿಸುವುದು.

ಸ್ತುಣೀತ ಬರ್ಹಿರಿತ್ಯೋಷಧ್ಯಾತ್ಮಾ ನೈ ಪಶುಃ ಪಶುಮೇವ ತತ್ಸರ್ವಾ- ತ್ಮಾನಂ ಕರೋತಿ

ಚತುರ್ಥಭಾಗಮನೂದ್ಯ ವ್ಯಾಚಷ್ಟೇ—ಸಂಜ್ಞ ಪನಸ್ಥಾನಂ ನೀತಸ್ಯ ಪಶೋರಧಸ್ತಾದು-
ಸಾಕರಣಸಾಧನಯೋರ್ಬರ್ಹಿಷೋರನ್ಯತರದ್ವರ್ಹಿರ್ಹೇ ಶಮಿತಾರ ಉಪಕ್ಷಿಪತ || ಪಶುಭಿ-
ಕ್ಷಿತಾನಾಮೋಷಧೀನಾಂ ಪಶ್ವನಯವತ್ಸೇನ ಪರಿಣತತ್ವಾತ್ಪಶೋರೋಷಧ್ಯಾತ್ಮತನುತಸ್ತದ್ಭಾ-
ಗಪಾತೇನ ಪಶುಂ ಸರ್ವಾಷಧ್ಯಾತ್ಮಾನಂ ಕರೋತಿ ||

ಅನಂತರ ಹೋತೃವು ಸ್ತುಣೀತ ಬರ್ಹಿಃ-ಎಲೈ ಪಶುವನ್ನು ವಧಿಸುವ ಶಮಿತೃಗಳೇ ನೀವು ಈಗ ಪಶುವನ್ನು ಕಟ್ಟುವ ಸ್ಥಳದಲ್ಲಿ ನೆಲದಮೇಲೆ ಬರ್ಹಿಃ ಎಂಬ ಹುಲ್ಲನ್ನು ಹರಡಿರಿ. ಪಶುವು ನಿಲ್ಲುವ ಸ್ಥಳವು ಮೆತ್ತಗಿರುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಹುಲ್ಲನ್ನು ಹಾಸಿರಿ ಎಂದು ಹೇಳುವನು. ಹುಲ್ಲನ್ನು ಏತಕ್ಕಾಗಿ ಹರಡಬೇಕು? ಹುಲ್ಲಿಗೂ ಪಶುವಿಗೂ ಏನು ಸಂಬಂಧ? ಎಂದರೆ ಪಶುವು ಯಾವಾಗಲೂ ತನ್ನ ಆಹಾರಕ್ಕಾಗಿ ಹುಲ್ಲನ್ನು ತಿನ್ನುವುದು. ಇಲ್ಲಿ ಹುಲ್ಲು ಸಸ್ಯವಾದ್ದರಿಂದ ಅದನ್ನು ಓಷಧಿಶಬ್ದದಿಂದ ಕರೆಯಲಾಗಿದೆ. ಪಶುವು ಹುಲ್ಲನ್ನು ತಿಂದು ಜೀವಿಸುವುದರಿಂದ ಪಶುವು (ಎಂದರೆ ಪಶುವಿನ ಅವಯವಗಳು) ಹುಲ್ಲು ಅಥವಾ ಓಷಧಿ ರೂಪವಾಗಿದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಹೋತೃವು ಪಶುವಿಗೆ ಹುಲ್ಲನ್ನು ನೀಡುವಂತೆ (ಹರಡುವಂತೆ) ಋತ್ವಿಜ್ಞಗಳಿಗೆ ಹೇಳುವುದರಿಂದ ಪಶುವನ್ನು ಓಷಧಿರೂಪವನ್ನಾಗಿ ಪುಷ್ಪಾಂಗವುಳ್ಳದನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಿದಂತಾಯಿತೆಂಬಭಿಪ್ರಾಯವು.

ಅನ್ವೇನಂ ಮಾತಾ ಮನ್ಯತಾಮನು ಸಿತಾನು ಭ್ರಾತಾ ಸಗರ್ಭ್ಯೋನು
ಸಖಾ ಸಯೂಥ್ಯ ಇತಿ ಜನಿತ್ರೈರೇವೈನಂ ತತ್ಸಮನುಮತಮಾ-
ಲಭಂತೇ |

ಪಂಚಮಭಾಗಮನೂಷ್ಯ ವ್ಯಾಜಶ್ವೇ—ಸಂಜ್ಞಾಪ್ಯಮಾನಮೇಷಂ ಪಶುಂ ಮಾತ್ರಾದ-
ಯೋಲಿಂಗೀ ಕುರ್ವತಾಂ || ಸಮಾನೇ ಗರ್ಭೇ ಭವಃ ಸಗರ್ಭ್ಯ ಏಕೋದರೋ ಭ್ರಾತೃವಿಶೇಷಣ-
ಮೇತತ್, ಸಮಾನೇ ಯುಥೇ ಭವಃ ಸಯುಥ್ಯಃ ಪಶುಸಮೂಹಾದ್ವ್ಯಾವರ್ತಕವಿಶೇಷಣಮೇ-
ತತ್ || ತದ್ಭಾಗಪಾತೇನೈವಂ ಪಶುಂ ಜನಿತ್ಯೈಶ್ಚ ಜನ್ಮಸಂಬಂಧಿಣಿಃ ಪಶ್ವಂತರ್ಮರನುಜ್ಞಾತಂ
ಕೃತ್ವಾ ಪಶ್ವಾಧಾಲಭಂತೇ ||

ಅನಂತರ ಪುತ್ರಿಕೃಗಳು ಎಂದರೆ ಪಶುವಧಕ್ಕಾಗಿ ನಿಯಮಿತರಾದ ಶಮಿತ್ಯಗಳು ಅನ್ವೇಷಣೆ ಮಾಡುವುದು ಪಶುವನ್ನು ಪಿತಾನು ಭ್ರಾತಾ ಸಗರ್ಭ್ಯೋಽನು ಸಖಾ ಸಯುಥ್ಯ ಎಂಬ ಮಂತ್ರವನ್ನು ಪಠಿಸಿ ಪಶುವನ್ನು ವಧಸ್ಥಾನಕ್ಕೆ ಒಯ್ಯುವರು. ಈ ಮಂತ್ರದ ಅರ್ಥವೇನೆಂದರೆ—ಈ ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ವಧಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ನಿರ್ದಿಷ್ಟವಾಗಿರುವ ಈ ಪಶುವಿನ ತಾಯಿ, ತಂದೆ, ಒಡಪುಟ್ಟಿದ ಸಹೋದರರು, ಸ್ನೇಹಿತರು, ಹಿಂದಿನಲ್ಲಿರುವ ಇತರ ಪಶುಗಳು ಇವರೆಲ್ಲರೂ ಈ ಪಶುವನ್ನು ಯಜ್ಞಕ್ಕಾಗಿ ವಧಿಸುವ ಕಾರ್ಯಕ್ಕೆ ಒಪ್ಪಿಗೆಯನ್ನು ನೀಡಲಿ ಎಂದು. ಈರೀತಿ ಪಶುವಿನ ಸಂಬಂಧಿಗಳ ಅನುಜ್ಞೆಯನ್ನು ಪಡೆದು (ಪಡೆದಂತೆ ಭಾವಿಸಿ) ಪಶುವನ್ನು ವಧಸ್ಥಾನಕ್ಕೆ ಒಯ್ಯುವರು. ಈ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ತೈತ್ತಿರೀಯಸಂಹಿತೆ ಈರೀತಿ ಹೇಳುವುದು—ದೇವತ್ರಾ-
ಯಂತಮವಸೇ ಸಖಾಯೋಽನು ತ್ವಾ ಮಾತಾಪಿತರೋ ಮದಂತಿತ್ಯಾಹಾನುಮತಮೇನೈವಂ ಮಾತ್ರಾ-
ಪಿತ್ರಾ ಸುವರ್ಗಂ ಲೋಕಂ ಗಮಯತಿ (ತೈ. ಸಂ. ೬-೩-೧)

ಉದೀಚೀನಾ ಅಸ್ಯ ಪದೋ ನಿಧತ್ತಾತ್ಸೂರ್ಯಂ ಚಕ್ಷುರ್ಗಮಯ-
ತಾದ್ವಾತಂ ಪ್ರಾಣನುನ್ಲವಸ್ಯಜತಾದಂತರಿಕ್ಷಮಸುಂ ದಿಶಃ
ಕ್ರೋತ್ರಂ ಪೃಥಿವೀಂ ಶರೀರಮಿತ್ಯೇಷ್ಟೇವೈವಂ ತಲ್ಲೋಕೇಷ್ಟಾ-
ದಧಾತಿ ||

ಪಶ್ವಂ ಭಾಗಮನೂಷ್ಯ ವ್ಯಾಜಶ್ವೇ—ಸಂಜ್ಞಾಪ್ಯಮಾನಮೇಷಂ ಪಶೋಃ ಪದಃ ಪಾದಾನು-
ದೀಚೀನಾನುತ್ತರದಿಗ್ಗತಾನ್ನಿಧತ್ತಾತ್ ಸ್ಥಾಪಯತ || ಚಕ್ಷುರಿಂದ್ರಿಯಂ ಸೂರ್ಯದೇವತಾಂ
ಪ್ರಾಪಯತ || ಪ್ರಾಣಂ ವಾತುಬೇವತಾಂ ಪ್ರತ್ಯನ್ಲವಸ್ಯಜತಾಪ್ರಾಪಯತ || ಅಸುಂ
ಜೀವಮಂತರಿಕ್ಷಂ ಪ್ರಾಪಯತ || ಕ್ರೋತ್ರಂ ದಿಗ್ದೇವತಾಂ ಪ್ರಾಪಯತ | ಶರೀರಂ ಪೃಥಿವೀಂ
ಪ್ರಾಪಯತ | ತದ್ಭಾಗಪಾತೇನೈವಂ ಪಶುಮೇಷ್ಟೇವ ಯಥೋಕ್ತದೇವತಾಸಂಬಂಧಿಷು
ಲೋಕೇಷು ಸ್ಥಾಪಯತಿ ||

ಪಶುವನ್ನು ವಧಿಸುವ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಪಶುವಿನ ಕಾಲುಗಳು ಉತ್ತರದಿಕ್ಕಿಗೆ ಜಾಚಿರಬೇಕು. ಎಲೈ ಶಮಿತ್ಯಗಳೇ ಆ ಪಶು-
ವಿನ ಕಣ್ಣುಗಳು ಸೂರ್ಯನನ್ನು ಸೇರುವಂತೆ ಮಾಡಿರಿ. ಪ್ರಾಣವು ವಾಯುದೇವತೆಯನ್ನು ಸೇರಲಿ. ಪ್ರಾಣವು (ಜೀವವು)
ಅಂತರಿಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಲೀನವಾಗಲಿ. ಕಿವಿಗಳು ದಿಕ್ಕುಗಳನ್ನು ಎಂದಣಿ ದಿಗ್ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಆಶ್ರಯಿಸಲಿ. ಶರೀರವು ಪೃಥಿವಿಯಲ್ಲಿ ಲೀನ-
ವಾಗಲಿ. ಈರೀತಿ ಮಾಡುವುದರಿಂದ ಪಶುವಿನ ತಾನಾ ಅವಸ್ಥಾತಗಳು ಅಥವಾ ಇಂದ್ರಿಯಗಳು ತಮ್ಮ ಮೂಲಸ್ಥಾನವನ್ನು
ಸೇರಿದಂತಾಗುವುದು.

ಏಕಧಾಃ ಸ್ಕತ್ವ ಚಮಾಚ್ಛ್ಯತಾತ್ಪುರಾ ನಾಭ್ಯಾ ಅಪಿ ಶಸೋ ವಪಾಮು-
ತ್ಪಿದತಾದಂತರೇನ್ನೋಷ್ಮಾಣಂ ಪಾರಯಧ್ವಾದಿತಿ ಪಶುಷ್ವೇನ
ತತ್ರಾಣಾನ್ದಧಾತಿ |

ಸಪ್ತಮಭಾಗಮನೂದ್ಯ ವ್ಯಾಚ್ಛೇ—ಏಕಧೈಕವಿಧಯಾ ವಿಚ್ಛೇದರಾಹಿತೈನಾಸ್ಯ
ತ್ವಚಮಾಚ್ಛ್ಯತಾತ್ ಸಮಂತಾಚ್ಛಿನ್ನಾಂ ಕುರುತ || ನಾಭ್ಯಾ ಅಪಿ ಶಸಶ್ವೇದಾತ್ಪೂರ್ವಮೇವ
ವಪಾಮುತ್ಪಿದತಾತ್ ಉದ್ಧರತ || ಉಷ್ಮಾಣಮುಚ್ಛ್ವಾಸಮಂತರೇನ ವಾರಯಧ್ವಾನ್ನಿವಾರ-
ಯತ ಪಿಹಿತಾಸ್ಯಂ ಸಂಜ್ಞಪಯತೇತ್ಯರ್ಥಃ || ತದ್ಭಾಗಸಾತೇನ ಪಶುಷ್ವೇನ ಪ್ರಾಣಾನ್ಸಂಪಾ-
ದಯತಿ ||

ಪಶುವಿನ ಚರ್ಮವನ್ನು ಸುಲಿಯುವಾಗ ಅದನ್ನು ತುಂಡುತುಂಡಾಗಿ ಕತ್ತರಿಸದೆ ಚರ್ಮವೆಲ್ಲಾ ಒಂದೇ ಆಗಿರುವಂತೆ
ಕತ್ತರಿಸಿ ತೆಗೆಯಬೇಕು. ನಾಭಿಪ್ರದೇಶವನ್ನು ಕತ್ತರಿಸುವುದಕ್ಕೆ ಮುಂಚೆ ವಸೆಯನ್ನು (Omentum) ಕತ್ತರಿಸಿ ತೆಗೆಯಬೇಕು.
ಪಶುವನ್ನು ವಧಿಸುವಾಗ ಅದರ ಬಾಯನ್ನು ಕೈಯಿಂದ ಘಟ್ಟಿಯಾಗಿ ಹಿಡಿದು ಅದು ಉಸರಾಡದಂತೆ-ಮಾಡಿ- ವಧಿಸಬೇಕು.
ಪಶುವಿನ ಉಸಿರು ಹೊರಗೆ ಹೋಗದಂತೆ ಮಾಡುವುದರಿಂದ ಪಶುವಿನ ಪ್ರಾಣವಾಯುವು ಪಶುವಿನಲ್ಲಿಯೇ ಇದ್ದಂತಾಗುವುದು.

ಶ್ವೇನಮಸ್ಯ ವಕ್ಷಃ ಕೃಣುತಾತ್ಪ್ರಶಸಾ ಬಾಹೂ ಶಲಾ ದೋಷಣೀ ಕಶ್ಯ-
ಪೇವಾಂಸಾಚ್ಛಿದ್ರೇ ಶ್ರೋಣೀ ಕವಪೋರೂ ಸ್ತೇಕಪರ್ಣಾಃ-
ಷ್ಠೀವಂತಾ ಷಡ್ವಿಂಶತಿರಸ್ಯ ವಂಕ್ರಯಸ್ತಾ ಅನುಷ್ಠೋಚ್ಛ್ವಾ-
ವಯತಾದ್ಗಾತ್ರಂ ಗಾತ್ರಮಸ್ಯಾನೂನಂ ಕೃಣುತಾದಿತ್ಯಂಗಾ-
ನ್ಯೇವಾಸ್ಯ ತದ್ಗಾತ್ರಾಣಿ ಪ್ರೀಣಾತಿ ||

ಆಪ್ತಮಭಾಗಮನೂದ್ಯ ವ್ಯಾಚ್ಛೇ—ಶ್ವೇನಂ ಶ್ವೇನಾಕೃತಿಕಮಸ್ಯ ಪಶೋರ್ವಕ್ಷಃ
ಕುರುತ | ಬಾಹೂ ಪ್ರಶಸಾ ಪ್ರಕೃಷ್ಣಚ್ಛೇದನಾ ಕುರುತ || ದೋಷಣೀ ಪ್ರಕೋಷ್ಮಾ ಶಲಾ
ಕೃಣುತಾಚ್ಛಲಾಕಾಕಾರಾ ಕುರುತ || ಉಭಾವಸ್ಕಂಸೌ ಕಶ್ಯಪಾಕಾರಾ ಕುರುತ || ಶ್ರೋಣೀ
ಉಭೇ ಅಪ್ಯಚ್ಛಿದ್ರೇ ಅನೂನೇ ಕುರುತ || ಕವಪೋರೂ ಕವಪಾಕಾರಾವೂರೂ ಸ್ತೇಕಪರ್ಣಾಃ
ಕರವೀರಪತ್ರಾಕಾರಾವಷ್ಟೀವಂತಾವೂರೂ ಮೂಲಯುಕ್ತಾ ಕುರುತ || ಅಸ್ಯ ಪಶೋರ್ವಂ-
ಕ್ರಯೇ ವಕ್ರಾಣೀ ಪಾರ್ಶ್ವಾಃ ಸ್ಥಿಣಿ ಷಡ್ವಿಂಶತಿರ್ಭವಂತಿ | ತಾಃ ಸರ್ವಾ ಅನುಷ್ಠಾನುಕ್ರಮೇಣ
ಸ್ವಸ್ಥಾನಗತಾನ್ಯುಚ್ಛ್ವಾವಯತೋದ್ಧರತ || ಗಾತ್ರಂ ಗಾತ್ರಂ ಸರ್ವಮಸ್ಯದನೀಯಮಂಗಮ-
ನೂನಂ ಕೃಣುತಾದವಿಕಲಂ ಕುರುತ || ತದ್ಭಾಗಸಾತೇ ತಸ್ಯ ಪಶೋರಂಗಾನ್ಯೇವಾವಯವ-
ರೂಪಾಣ್ಯೇವ ಗಾತ್ರಾಣಿ ಪ್ರೀಣಾತಿ || ಗಾತ್ರಶಬ್ದಃ ಶರೀರೇ ತದವಯವೇ ಚ ವರ್ತತೇ ||
ಅತೋತ್ರಾವಯವ ವಿವಕ್ಷ್ಯಂ ದ್ಯೋತಯಿತುಮಂಗಾನೀತಿ ನಿರ್ದೇಶಃ ||

ಯಜ್ಞಪಶುವಿನ ವಧಕಾರ್ಯದಲ್ಲಿ ಪ್ರವೃತ್ತರಾದ ಎಲೈ ಶಮಿತ್ಯಗಳೇ, ವಧಾನಂತರ ಈ ಯಜ್ಞಪಶುವನ್ನು ನೀವು ಕತ್ತರಿಸುವಾಗ ಇದರ ಹೃದಯವನ್ನು ಶ್ವೇನಪಕ್ಷಿಯ ಆಕಾರದ ಹಾಗೆ ಇರುವಂತೆ ಕತ್ತರಿಸಬೇಕು. ಮತ್ತು ಈ ಯಜ್ಞಪಶುವಿನ ಬಾಹುಗಳನ್ನು ಎಂದರೆ ಹಿಂದಿನ ಎರಡು ಕಾಲುಗಳನ್ನು ಕತ್ತರಿಸುವ ಎರಡು ಮಚ್ಚಿನಂತೆ ಇರುವ ಹಾಗೆಯೂ (ಮಚ್ಚು-ಸ್ವಲ್ಪ ಬಗ್ಗಿರುವ ಸಣ್ಣ ಕತ್ತಿ) ಮುಂದಿನ ಕಾಲುಗಳನ್ನು ನೀಳವಾದ ಸಲಾಕೆಗಳಂತೆಯೂ, ಎರಡು ಭುಜಗಳನ್ನು ಎರಡು ಕೂರ್ಮಾಕೃತಿಗಳಂತೆಯೂ ಇರುವ ಹಾಗೆ ಕತ್ತರಿಸಬೇಕು. ಅದರ ಸೊಂಟವು ಅಥವಾ ಮಧ್ಯಭಾಗವು ಚೂರುಚೂರಾಗದಂತೆ ಒಂದೇ ತುಂಡಾಗಿರುವಂತೆ ಕತ್ತರಿಸಬೇಕು. ಅದರ ತೊಡೆಗಳು ಕವಚಾಕಾರ (Shield) ವಾಗಿರಬೇಕು. ಅದರ ಮಂಡಿಯ ಚಿಪ್ಪುಗಳು ಕರವೀರಪತ್ರಾಕಾರವಾಗಿರಬೇಕು ಮತ್ತು ಆ ಪಶುವಿನ ಎದೆಗು ಗೂಡಿನ ಬಗ್ಗಿರುವ ಇಪ್ಪತ್ತಾರು ಎಲಬುಗಳನ್ನು ಅಲ್ಲಿರುವಂತೆ ಕ್ರಮವಾಗಿ ತೆಗೆದಿರಿಸಬೇಕು. ಪಶುವಿನ ಅವಯವಗಳನ್ನು ಸ್ವಲ್ಪವೂ ಛಿದ್ರವಾಗದಂತೆ ಪೂರ್ಣವಾಗಿರುವಂತೆ ಕತ್ತರಿಸಬೇಕು ಹೀಗೆ ಮಾಡಿದರೆ ಅದರ ಅಂಗಗಳು ಅಥವಾ ಅವಯವಗಳು ಯಜ್ಞಾರ್ಹಗಳಾಗುವವು.

ಉನವಧ್ಯಗೋಹಂ ಪಾರ್ಥಿವಂ ಖನತಾದಿತ್ಯಾಹೌಷಧಂ ನಾ ಉನ-
ಧ್ಯಮಿಯಂ ನಾ ಓಷಧೀನಾಂ ಪ್ರತಿಷ್ಠಾ ತದೇನತ್ಸಾಯಾ-
ಮೇವ ಪ್ರತಿಷ್ಠಾಯಾಮಂತತಃ ಪ್ರತಿಷ್ಠಾಪಯತಿ ||

ನವಮಭಾಗಮನೂದ್ಯ ವ್ಯಾಚಕ್ಷೇ— ಉನವಧ್ಯಗೋಹಂ ಪುರೀಷಗೂಹನಸ್ಥಾನಂ ಪಾರ್ಥಿವಂ ಖನತಾತ್ ಪೃಥಿವೀಸಂಬಂಧಮೇವ ಖನತ || ಅತ್ರೋನವಧ್ಯಶಬ್ದೇನೌಷಧಮೇವೋ-
ಚ್ಯತೇ ಪುರೀಷಸ್ಯ ಪಶುಭಕ್ಷಿತಸ್ಯಾಷಧಿವಿಕಾರತ್ವಾತ್ | ಓಷಧೀನಾಂ ಚೇಯಮೇವ ಭೂಮಿಃ ಪ್ರತಿಷ್ಠಾಽಽಶ್ರಯಃ || ತತ್ತಥಾ ಸತ್ಯೇನಮೂನವಧ್ಯಂ ಸ್ವಕೀಯಾಯಾಮೇವ ಪ್ರತಿಷ್ಠಾಯಾಂ ಭೂಮಿರೂಪಾಯಾಮಂತತಃ ಪಶುವಿಶಸನಾಂತೇ ಪ್ರತಿಷ್ಠಾಪಯತಿ ||

ಅತ್ರ ಮೀನಾಂಸಾ— ನವಮಾಧ್ಯಾಯೇ ಚಿಂತಿತಂ ||

“ ಅವಿಕಾರೋ ವಿಕಾರೋ ವಾ ಸ್ಯಾನ್ಮೇಧಪತಿಶಬ್ದಯೋಃ ||

ವಿಕಾರೇ ಸ್ವಾಮಿದೇವಾರ್ಥ ವಿಕಾರ್ಥೋ ವಾಂತಿಮೇಽಪಿ ಕಿಮ್ ||

ಸ್ವಾಮ್ಯರ್ಥೋ ದೇವತಾರ್ಥೋ ವಾ ಸ್ಯಾದನ್ಯಾಯ್ಯತ್ವತೋಽಗ್ರಿಮಃ ||

ಅರ್ಥಸತ್ತ್ವಾ (ಭೇದಾ)ದ್ವಿಕಾರೋಽತ್ರ ದ್ವಾವರ್ಥೌ ಶಬ್ದಯೋರ್ಧ್ವಯೋಃ ||

ಮಂತ್ರೈಕ್ಯಾದರ್ಥ ಏಕೋಽತ್ರ ಸ್ವಾಮ್ಯಸ್ಮಿ ಇತ್ಯಾಯಾ ದ್ವಿತಾ ||

ದೇವಾರ್ಥಾಶೀರ್ವೇವ ಏಕೋಽಧಿಷ್ಠಾನೇ ದ್ವೇ ದ್ವಿಭೇರಣಂ ” ||

ಅಭಿಗುಪ್ತೃಷನಿಗದಸ್ಯಾಽದಾವಿದಮಾಮ್ನಾ ಯತೇ — “ ದೈವ್ಯಾಃ ಶಮಿತಾರ ಆರಭಧ್ವನುತ ಮನುಷ್ಯಾ ಉಪನಯತ ಮೇಧ್ಯಾ ಧುರ ಆಶಾಸಾನಾ ಮೇಧಪತಿಭ್ಯಾಂ ಮೇಧಂ ” ಇತಿ || ಶಾಖಾಂತರೇ ತು ಮೇಧಪತಯೇ ಮೇಧಮಿತಿ || ಅಯಮರ್ಥಃ || ಶಮಿತಾರಃ ಪಶುಘಾತಿನೋ ದ್ವಿವಿಧಾ ದೈವ್ಯಾ ಮನುಷ್ಯಾಶ್ಚ, ತಾನುಭಯಾನ್ಸಂಜೋದ್ಯ ಹೋತಾಕರ್ತವ್ಯವಿಶೇಷಾನ್ನಿರ್ದಿ-
ಶತಿ—“ ಪ್ರಾರಂಭಃ ಕರ್ತವ್ಯೋ ಮೇಧೋ ಯಜ್ಞಸ್ತದ್ವೋಗಾದ್ಬು(ಗ್ಯಾನ್ಬು)ರಃ ಪದಾ-
ರ್ಥಾನ್ವಿಸಾಹೇತೋನಿಹಾಽಽನಂತುತ || ಕಂ ಕುರ್ವಂತಃ | ಯಜ್ಞಪತಿಭ್ಯಾಂ ಯಜ್ಞಪತಯೇ ನಾ

ಯಜ್ಞಮಾಶಾಸಾನಾ ಇತಿ || ತತ್ಪ್ರಕವಚನಾಂತಸ್ಯ ದ್ವಿವಚನಾಂತಸ್ಯ ಚ ಮೇಧಪತಿಶಬ್ದಸ್ಯ
 ಬಹುಪತುಯುಕ್ತಾಸು ವಿಕೃತಿಷ್ವನೂಹ ಉದೋ ವೇತಿ ಸಂಶಯಃ || ಉಹಪಕ್ಷೇಽಪಿ ಕಿಮೇಕ-
 ವಚನಾಂತಸ್ಯ ಯಜಮಾನೋಽರ್ಥೋ ದ್ವಿವಚನಾಂತಸ್ಯಾಗ್ನಿಷೋಮೌ ದೇವತಾರ್ಥ ಇತ್ಯೇವ-
 ಮರ್ಥಭೇದಃ ಕಿಂನಾ ಶಬ್ದದ್ವಯಸ್ಯೈಕ ಏವಾರ್ಥ ಇತಿ ಸೂತರೂಃ || ಏಕಾರ್ಥತ್ವಪಕ್ಷೇಽಪಿ
 ಯಜಮಾನವಾಽರ್ಥೋ ದೇವತೈವೇತಿ ಸಂಶಯಃ || ಅತ್ರಾಗ್ನಿಷೋಮಿಾರಮೇ ಪಶೌ ಯಜ-
 ಮಾನೋಽಗ್ನಿಷೋಮೌ ಪಶುಶ್ಚೇತಿ ತ್ರಯೋ ಮೇಧಸ್ಯ ಪತಯಶ್ಚೇಷ್ಟೇಕವಚನಸ್ಯ ದ್ವಿವಚ-
 ನಸ್ಯ ಚಾನ್ಯಾಯನಿಗದಶ್ಚೇನ ಪ್ರಕೃತಾವವಿಷಕ್ಷಿತಸ್ಯ ವಚನಸ್ಯ ವಿಕೃತಾವನೂಹ ಇತ್ಯಾದ್ಯಃ
 ಪಕ್ಷಃ || ಪ್ರಕೃತೌ ಸಮವೇತಾರ್ಥೇ ಸಂಪಾದಯಿತುಂ ಶಕ್ಯೇ ಸತ್ಯನ್ಯಾಯನಿಗದತ್ವಾಭಾವಾದ್ವಿ-
 ಕೃತಾವೂಹಃ ಕರ್ತವ್ಯ ಇತಿ ದ್ವಿತೀಯಃ ಪಕ್ಷಃ || ಅಸ್ತಿದ್ವಿತೀಯಪಕ್ಷೇಽಪಿ ಪ್ರಕೃತಾವುಪನ್ಯಸ್ತ-
 ಪ್ರಕಾರೇಣಾರ್ಥಭೇದಾದ್ವಿಕೃತಿಷು ದ್ವಿಬಹು ಯಜಮಾನಯುಕ್ತಾಸ್ತುಹೀನಾದಿಷು ಯಜಮಾ-
 ನಾನುಸಾರೇಣೈಕವಚನಾಂತ ಉಹನೀಯಃ || ಅನೇಕಪತುಯುಕ್ತಾಸು ವಿಕೃತಿಷು ದೇವತಾ-
 ನುಸಾರೇಣ ದ್ವಿವಚನಾಂತ ಉಹನೀಯಃ || ಸೋಽಯಂ ಶಾಖಾವಿಕಲ್ಪೇ ಪ್ರಥಮಃ ಪಕ್ಷಃ ||
 ಶಾಖಾಭೇದೇನ ಪಾತಭೇದೇಽಪಿ ಮಂತ್ರಭೇದಾಭಾವಾದರ್ಥಭೇದೋ ನ ಯುಕ್ತಃ ಕಿಂ ತ್ವೇಕ
 ಏವಾರ್ಥ ಇತಿ ಪಕ್ಷಾಂತರಂ || ತದಾಪಿ ದೇವತಾಯಾಃ ಸಂಪ್ರದಾನತ್ವೇನ ಸ್ವಾಮಿತ್ವಾಭಾವಾ-
 ನ್ಮೇಧಪತಿಶಬ್ದಯೋಗ್ಯತಾ ನಾಸ್ತೀತಿ ಯಜಮಾನ ಏವ ತಚ್ಚಬ್ಧಾರ್ಥಃ || ತಸ್ಮಿನ್ಯಜಮಾನ
 ಏಕತ್ವಂ ಜಾಯಯಾ ಸಹ ದ್ವಿತ್ವಮಿತ್ಯೇಕವಚನದ್ವಿವಚನೇ ಉಭೇ ಅಪಿ ಸಮವೇತಾರ್ಥೇ ||
 ತತೋ ಯಜಮಾನದ್ವಯೋಪೇತಾಯಾಂ ವಿಕೃತಾವೇಕವಚನಾಂತೋ ದ್ವಿತ್ವೇನೋಹನೀಯೋ
 ದ್ವಿವಚನಾಂತೋ ಬಹುತ್ವೇನೇತಿ ಪೂರ್ವಃ ಪಕ್ಷಃ || ಮೇಧಸ್ಯ ಯಜಮಾನಾರ್ಥತ್ವೇನೈವಾಶಾಸ-
 ನೀಯತ್ವಸ್ಯ ಸಿದ್ಧತ್ವಾದ್ದೇವತಾರ್ಥತ್ವಂ ತ್ವಾಶಾಸಾನೀಯಂ || ತತೋ ಮೇಧಮಾಶಾಸಾನಾ
 ಇತ್ಯೇತದ್ದೇವತಾಯಾಂ ಸಮವೇತಾರ್ಥಸಂಪ್ರದಾನಸ್ಯಾಪ್ಯುದ್ದೇಶ್ಯತ್ವೇನ ಪ್ರಾಧಾನ್ಯಾನ್ಮೇಧ-
 ಪತಿತ್ವಮವಿರುದ್ಧಂ || ದೇವತ್ವಾಕಾರಾಣೈಕತ್ವಾದಗ್ನಿತ್ವಸೋಮತ್ವಾಕಾರೇಣ ದ್ವಿತ್ವಾಚ್ಛೈಕವ-
 ಚನದ್ವಿವಚನೇ ಉಪಪನ್ನೇ || ತಸ್ಮಾದ್ದೇವತಾನುಸಾರೇಣ ವಿಕೃತಾವೂಹ ಇತಿ ಸಿದ್ಧಾಂತಃ ||

ತತ್ಪ್ರವಾನ್ಯಚ್ಛಿಂತಿತಂ—

“ ಅದಿತ್ಯೇಷ್ಟೇಕವಾಚ್ಯೇಷ ಉಹ್ಯೋ ನೋ ವೋಹ್ಯತೇಽನ್ಯವತ್ ||

ಗಣಾರ್ಥತ್ವಾದನೂಹೋಽತೋ ವಿಕಲ್ಪಃ ಪ್ರಕೃತಾವಿವ ” ||

ಪ್ರಜಾಪತುಸಂಪತ್ತಿಕಾಮಸ್ಯ ಬಹುದೇವತ್ಯಃ ಪಶುರಾಮ್ನಾಯತೇ—‘ ಯಃ ಕಾಮಯೇತ
 ಪ್ರಥೇಯಂ ಪಶುಭಿಃ ಪ್ರ ಪ್ರಜಯಾ ಜಾಯೇಯೇತಿ ಸ ಏತಾಮವಿಂ ವಶಾಮಾದಿತ್ಯೇಭ್ಯಃ
 ಕಾಮಾಯಾಽಽಲಭೇತ ’ ಇತಿ || ವಶಾ ವಂಧ್ಯಾ ಕಾಮಾಯಾಽಽಲಭೇತ ಇತ್ಯರ್ಥಃ || ಅತ್ರ
 ಜೋದಕಪ್ರಾಪ್ತೋ ಮೇಧಪತಯ ಇತ್ಯೇಕವಚನಾಂತಃ ತಬ್ಬ ಅದಿತ್ಯಾನ್ಯಾಂ ಬಹುತ್ವಾ-
 ದ್ಬಹುವಚನಾಂತತ್ವೇನೋಹನೀಯಃ || ಯಥಾ ಮೇಧಪತಿಭ್ಯಾಮಿವ ದ್ವಿವಚನಾಂತ
 ಉಹ್ಯತೇ || ಯಥಾ ವಾ ಸ್ವಾಸ್ತಾ ಇತ್ಯೇಕವಚನಾಂತ ಉಹ್ಯತೇ ತದ್ವಿದಿತಿ | ಚೇತ್ || ಮೈವಂ

ಪ್ರಕೃತಾವಗ್ನೀಷೋಮಯೋರ್ಗರ್ಜ್ಯಕತ್ವಮೇಕವಚನಾಂತೋ ಬ್ರೂತೇ || ಅಧಿಕಾಃಕಾಮಾಪಿ
ಗರ್ಜ್ಯಕತ್ವಂ ಸಮಾನಮಿತ್ಯನೂಹಃ || ತಸ್ಮಾದವಿಕೃತ ಏಕವಚನಾಂತ ಇತರೇಣ ಸಹ ಪ್ರಕೃತಾಪಿ-
ವಾತ್ರಾಪಿ ವಿಕಲ್ಪತೇ |

ತತ್ರೈವಾನ್ಯಜ್ಞಂತಿತಂ—

“ ಕೃಷ್ಣಗ್ರೀವಾದಿಕೇನೂಹ ಉಹೋ ವಾ ನಾಸ್ಯಪೂರ್ವವತ್ ||

ದೇವತ್ವಂ ನ ಗಣಸ್ಯಾತ ಉಹೋ ಬಹ್ವಭಿಧಿತ್ಸಯಾ ” ||

ಯೂಪೈಕಾದಶಿನ್ಯಾಮಗ್ನಾದಿದೇವತಾಕಾಃ ಪಶವ ಆಮ್ನಾತಾಃ | -ಪ್ರೈವಾಽಽಗ್ನೇಯೇನ
ವಾಪಯತಿ ಮಿಥುನಂ ಸಾರಸ್ವತ್ಯಾ ಕರೋತಿ ರೇತಃ ಸೌಮ್ಯೇನ ದಧಾತಿ ಪ್ರಜನಯತಿ
ಸೌಷ್ಟೇನ ” ಇತ್ಯಾದಿನಾ||ತೇ ಚ ಸ್ವನಾಮುಭಿರನ್ಯತ್ರಾಽಮ್ನಾತಾಃ—‘ ಆಗ್ನೇಯಃ ಕೃಷ್ಣಗ್ರೀವಃ
ಸಾರಸ್ವತೀ ನೇಷೀ ಬಭ್ರುಃ ಸೌಮ್ಯಃ ಪೌಷ್ಠಃ ಶ್ಯಾಮಃ ’ ಇತ್ಯಾದಿನಾ || ತತ್ರಾಸ್ಯೈಕವಚ-
ನಾಂತಸ್ಯ ನೇಧಪತಿಶಬ್ದಸ್ಯಾದಿತ್ಯೇಷ್ವಿವ ನೋಹ ಇತಿ ಚೇತ್ || ನೈವಂ ನೈಷಮ್ಯಾತ್ ||
ಅದಿತ್ಯಗಣಸ್ಯ ತತ್ರ ದೇವತ್ವಮಿಹತ್ವೈಕೈಕಸ್ಯ ಪೃಥಗ್ಗೇವತ್ವಮತೋ ಬಹೂನ್ನೇವಾನೇಭಿಧಾತುಂ
ಬಹುವಚನಾಂತತ್ವಮೂಹನೀಯಂ |

ತತ್ರೈವಾನ್ಯಜ್ಞಂತಿತಂ—

“ ದ್ವಿಪಶ್ವೋಶ್ವಕ್ಷುರಾದ್ಯೂಹೋ ನ ವೋಹಃ ಪಶುಭೇದತಃ ||

ತೇಜೋಮಾತ್ರಸ್ಯ ಸೂರ್ಯಾದಾವೇಕೇಭಾವಾದನೂಹನಮ್ ” ||

ಅಗ್ನಿಷೋಮೀಯಪಶಾವಧ್ರಿಗುಪ್ರೈಷೇ ಪಶುಸಂಬಂಧಿಚಕ್ಷುರಾದೀನಾಂ ಸೂರ್ಯಾದಿ
ಸಂಸರ್ಗ ಆಮ್ನಾಯತೇ—ಸೂರ್ಯಂಚಕ್ಷುರ್ಗಮಯತಾದ್ವಾತಂ ಪ್ರಾಣಮನ್ವನವಸ್ಯಜತಾದಂತರಿ-
ಕ್ಷಮಸುಂ ದಿತಃ ಶ್ರೋತ್ರಂ” ಇತ್ಯಾದಿ||ನೈತ್ರಂ ಶ್ವೇತಮಾಲಭೇತ ವಾರುಣಂ ಕೃಷ್ಣಮಿತಿ ವಿಹಿತ-
ಯೋರ್ಧ್ವಯೋಃ ಪಶ್ವೋನ್ಮಂತ್ರಗತಾಶ್ವಕ್ಷುರಾದಿಶಬ್ದಾದ್ವಿವಚನಾಂತತ್ವೇನೋಹನೀಯಾಃ||
ಕುತಃ, ಪಶುಭೇದೇನ ಚಕ್ಷುರಾದೀನಾಂ ಭೇದಾದಿತಿ ಚೇತ್ | ನೈವಂ | ನ ಖಲ್ವತ್ರೇಂದ್ರಿಯಾ-
ಧಿಷ್ಠಾನಂ ಶರೀರಗತಗೋಲಕಂ ಚಕ್ಷುಃಶಬ್ದೇನ ವಿವಕ್ಷಿತಂ || ತದ್ವಿವಕ್ಷ್ಯ ಯಾಮೇಕಸ್ಮಿನ್ನಶಾ
ಗೋಲಕಭೇದಾದೇಕವಚನಾಂತಚಕ್ಷುಃಶಬ್ದಸ್ಯಾನನ್ವಯಪ್ರಸಂಗಾದ್ಗೋಲಕಸ್ಯ ಸೂರ್ಯಾದಿ-
ಪ್ರಾಪ್ತ್ಯಸಂಭವಾಚ್ಚ||ಯತ್ತು ರೂಪದರ್ಶನಾದಿಸಾಮರ್ಥ್ಯಂ ಲಕ್ಷಣಂ ತೇಜೋಮಾತ್ರಂ ತದತ್ರ
ಚಕ್ಷುರಾದಿಶಬ್ದೈರ್ವಿವಕ್ಷಿತಂ || ತಚ್ಚ ಪಶ್ವೇನೇಕತ್ವೇನಿ ತತೋ ನಿರ್ಗತ್ಯ ಸೂರ್ಯಾದಾವೇ-
ಕೇಭೂತತ್ವಾತ್ಸಮುದ್ರ ಪ್ರವಿಷ್ಟನದೀವನ್ ಭೇದೇನಾವತಿಷ್ಠತೇ || ತಸ್ಮಾನ್ನಾಸ್ತೂಹಃ ||

ತತ್ರೈವಾನ್ಯಜ್ಞಂತಿತಂ—

“ ಏಕಥೇತ್ಯವಿಕಾರಃ ಸ್ಯಾದಭ್ಯಾಸೋ ವಾ ಸಹತ್ವತಃ ||

ಅದ್ಯೋ ನೈವಂ ಪ್ರಾಕೃತಸ್ಯ ಸಕೃತ್ಸೂಚಿತತ್ವತಃ ” ||

ತಸ್ಮಿನ್ನೇವಾಧ್ರಿಗುಪ್ರೈಷೇ ಶ್ರೂಯತೇ—‘ ಏಕಾಧಾಸ್ಯ ತ್ವಚಮಾಚ್ಛತಾತ್ ’ ಇತಿ ||
ಛಿಂಥೀತ್ಯರ್ಥಃ | ತತ್ರ ದ್ವಯೋಃ ಪಶ್ವೋರೇಕಥೇತ್ಯಸ್ಯ ಶಬ್ದಸ್ಯ ನಾಸ್ತಿವಿಕಾರಃ | ಕುತಃ,

ತಸ್ಯ ಶಬ್ದಸ್ಯ ಸಹತ್ವವಾಚಿತಾರ್ಥೋಕ್ತಾ ಗಾಃ ಪಾಯಯಂತೀತ್ಯತ್ರ ಯಾಗಪದ್ಯೇ ಪ್ರಯೋಗ-
ಪರ್ವನಾತ್ || ಪಶ್ಚನ್ನೇಕತ್ವೇನ ಪಿ ತ್ವಗುತ್ಪಾಟನಸ್ಯೈಕಕಾಲೀನತ್ವಂ ಬಹುಪುರುಷಕರ್ತೃಕತ್ವಂ ಚ
ಘಟಿತ ಇತಿ ಪ್ರಾಪ್ತೇ ಬ್ರೂಮಃ || ಪ್ರಕೃತಾವೇಕಸ್ಮಿನ್ನಶೌ ಯಾಗಪದ್ಯಲಕ್ಷಣೋಽರ್ಥೋ ನ
ಸಂಭವತಿ ತತಃ ಸ್ವಕೃತ್ತ್ವಂ ತಸ್ಯ ಶಬ್ದಸ್ಯಾರ್ಥಃ || ತ್ವಗಿಯಮವಯವಶೋ ಬಹುಕೃತೋ ನ
ಜ್ಞೇತೃವ್ಯಾ ಕಿಂತು ಸರ್ವಾಪಿ ಸಕೃದೇಕಪ್ರಯತ್ನೇನೇತ್ಯುಕ್ತಂ ಭವತಿ || ಯತ್ಪ್ರಕೃತೌ
ಸಕೃತ್ತ್ವಂ ತದೇವ ವಿಕೃತಾವುಚಿತಂ || ತತಃ ಪ್ರತಿ ಪಶು ಸಕೃತ್ತ್ವಮುಭಿಧಾತುಮೇಕಧೇತ್ಯಯಂ—
ಮಂತ್ರೋಽಭ್ಯಸಿತವ್ಯಃ ||

ತತ್ಪ್ರವಾನ್ಯಚ್ಛಂತಿತಂ—

“ ಸಾದೃಶ್ಯಮುತ ಸಾಕಲ್ಯಂ ಶ್ವೇನಾದ್ಯುಕ್ತಾ ವಿವಕ್ಷಿತಂ ||

ಪ್ರಸಿದ್ಧಸಂನಿಧೇರಾದ್ಯಸ್ತತ್ಪ್ರತ್ಯಾದಖ್ಯೋದ್ಧೃತಿಃ ” ||

ಅಧಿಗುಪ್ತೃಷೇ ವಚನಮೇತದಾಮ್ನಾ ಯತೇ—“ ಶ್ವೇನಮಸ್ಯ ವಕ್ಷಃ ಕೃಣುತಾತ್ ” ಇತಿ ||
ತತ್ರ ಯಥಾಽಮೀ ಪಿಷ್ಕಪಿಂಡಾಃ ಸಿಂಹಾಃ ಕ್ರಿಯಂತಾಮಿತ್ಯುಕ್ತೇ ಪ್ರಸಿದ್ಧಸಿಂಹಸನ್ನಿಧಾನಾ-
ಪಿಷ್ಕಪಿಂಡೇಷು ಸಿಂಹಸಾದೃಶ್ಯಂ ಕರ್ತವ್ಯತಯಾ ಪ್ರತೀಯತೇ ತಥೈವಾಸ್ಯ ಪಶೋರ್ವಕ್ಷಃ
ಶ್ವೇನಂ ಕೃಣುತಾದಿತ್ಯತ್ರ ಶ್ವೇನಸಾದೃಶ್ಯಂ ವಕ್ಷಸಿ ಕರ್ತವ್ಯತಯಾ ಪ್ರತೀಯತೇ || ತತೋ ಬಹು
(ವಕ್ಷ) ಉದ್ಭುತ್ಯ ಕರ್ತನಾದ್ಯುಪಾಯೇನ ಪಕ್ಷಚರಣಖುರಾದಿಕಂ ಸಂಪಾದ್ಯ ಶ್ವೇನ ಸಂಸ್ಥಾನಂ
ಕರ್ತವ್ಯಮಿತಿ ಪ್ರಾಪ್ತೇ ಬ್ರೂಮಃ || ವಕ್ಷಸಿ ಶ್ವೇನಸಾದೃಶ್ಯಂ ಸ್ವತ ಏವ ಪೂರ್ವಮಸ್ತಿ || ತತೋ
ಯಥಾ ತನ್ನ ನಶ್ಯತಿ ತಥಾ ಸಾಕಲ್ಯೇನೋದ್ಧರಣೀಯಮಿತಿ ವಿವಕ್ಷಯಾ ಶ್ವೇನಶಬ್ದಃ ಪ್ರಯು-
ಜ್ಯತೇ || ತಥಾ ಸತಿ ಹವಿರವಿಕಲಂ ಭವತಿ || ಅಂಸಾದಿಷ್ಟನೇನೈವ ನ್ಯಾಯೇನ ಸಾಕಲ್ಯವಿವ-
ಕ್ಷಯಾ ತತ್ತದ್ರೂಪೋಕ್ತಿಃ ದ್ರಷ್ಟವ್ಯಾ || ಏತದೇವಾಭಿಪ್ರೇತ್ಯ ಶ್ರೂಯತೇ || ‘ ಗಾತ್ರಂ ಗಾತ್ರ-
ಮಸ್ಯಾನೂನಂ ಕೃಣುತಾತ್ ’ ಇತಿ ||

ತತ್ಪ್ರವಾನ್ಯಚ್ಛಂತಿತಂ—

“ ಪ್ರಶಸೇತ್ಯಸಿದರ್ಥಃ ಸ್ಯಾತ್ಪ್ರಸ್ತೀರ್ಣಾ ಭೇದನಾದಸಿಃ ||

ಸ್ತುತಿಃ ಕಾತ್ಸರ್ಯಯ ಬಾಹ್ಯೋಃ ಸ್ಯಾತ್ಪ್ರಸ್ತೀಧಿತಿಶ್ವೇದಸಾಧನಂ ” ||

ಅಧಿಗುಪ್ತೃಷೇ ವಾಕ್ಯಾಂತರಮಾಮ್ನಾ ತಂ|ಪ್ರಶಸಾ ಬಾಹೂ ಇತಿ|ಶಸು ಹಿಂಸಾಯಾಮಿತ್ಯ-
ಸ್ಮಾದ್ಧತೋಃ ಸೋಪಸರ್ಗಾದುತ್ಪನ್ನಸ್ಯ ಸಕಾರಾಂತಪ್ರಾತಿಪದಿಕಸ್ಯ ತೃತೀಯೈಕವಚನಾಂತಸ್ಯ
ಪ್ರಶಸೇತಿ ರೂಪಂ ಭವತಿ || ತಚ್ಚಾಸಿವಾಚಕಂ ತದೇತತ್ಕೇನಚಿದ್ಬ್ರಾಹ್ಮಣವಾಕ್ಯೇನಾನೂದ್ಯತೇ-
ದಶ ಪ್ರಯಾಜಾನಿಷ್ಟಾಪ್ತ ಶಾಸಮಾಹರೇತಿ || ಅಸಿರ್ವೈ ಶಾಸ ಇತ್ಯಾಚಕ್ಷತ ಇತಿ || ಸೋಽಯ-
ಮಸಿರ್ಬಾಹ್ಯೋಶ್ವೇದನಹೇತುಸ್ತಸ್ಮಾದ್ಭಾಷ್ಯಾರ್ಥಲಾಭಾದಸಿಃ ಪ್ರಶಸೇತ್ಯಸ್ಯ ಪದಸ್ಯಾರ್ಥ ಇತಿ-
ಚೇತ್ | ಮೈವಂ || ಶಂಕು ಸ್ತುತಾವಿತ್ಯಸ್ಮಾದ್ಧತೋರಯಮುತ್ಪನ್ನಃ || ಪ್ರಶಸ್ತಾವಿತ್ಯಸ್ಯ ದ್ವಿತೀ-
ಯೋದ್ವಿವಚನಾಂತಸ್ಯ ಶಬ್ದಸ್ಯ ಜ್ಞಾನದಸೇ ತಕಾರಲೋಪ ಅಕಾರಾದೇಶೇ ಚ ಕೃತೇ ಪ್ರಶಸೇತಿ

ಭವತಿ || ಬಾಹ್ಯೋಃ ಪ್ರಶಸ್ತತ್ವಂ ನಾಮ ಕಾತ್ಸ್ಯಂ ಪ್ರಶಸ್ತಾ ಬಾಹೂ ಕೃಣುತಾದಿತ್ಯುಕ್ತೇ
ನಿಃಶೇಷೇಣೋದ್ಧರ್ತವ್ಯಾ ಬಾಹೂ ಇತ್ಯೇತಾದ್ವರೋ ದೃಷ್ಟೋಽರ್ಥೋ ಲಭ್ಯತೇ || ನಾತ್ರ
ಚ್ಛೇದನ ಸಾಧನತ್ವಮಸೇಃ ಸಂಭವತಿ ಸ್ವಧಿತೇಸ್ತತ್ಸಾಧನತ್ವೇನ ವಿಹಿತತ್ವಾತ್ || ತಸ್ಮಾತ್ಪ್ರತಿ
ದೇವಾಸ್ಯ ಶಬ್ದಸ್ಯಾರ್ಥಃ || ತಥಾ ಸತಿ ಬಾಹುವೃದ್ಧಾ ಬಹುವಚನಾಂತ್ವೇನ ಪ್ರಶಸೇತಿ
ಪದಮೂಹನೀಯಂ ||

ತತ್ರೈವಾನ್ಯಚ್ಛಿಂತಿತಂ—

“ ಷಡ್ವಿಂಶತಿವಂಕ್ರಯೋಽಸ್ಯೇತ್ಯನೂಹಃ ಸ್ಯಾದುತೋಹ್ಯತೇ ||

ಊಹೇಽಪಿ ವಚನಾನ್ಯತ್ವಮಸ್ಯೇತ್ಯಾವತ್ಯತೇಽಥವಾ ||

ಷಡ್ವಿಂಶತೇರುತಾಭ್ಯಾಸಃ ಸಮಸ್ತೋಕ್ತಿಭವೇದುದತ ||

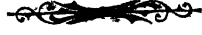
‘ಅನೂಹೋಽಕರಣತ್ವೇನ ದೃಷ್ಟಲಾಭಾತ್ತದೂಹನಂ ||

ಸಂಖ್ಯಾಯಾಶ್ಚ ಪಶೋರ್ಯುಕ್ತೇವಂಕ್ರೇಣಾಂ ಮುಖ್ಯತಾವಶಾತ್ ||

ಅಮೀ ಪಕ್ಷಾ ಯುಜ್ಯಂತೇಽನ್ಯಸ್ಮಾ ಅನುಷ್ಠೇತಿ ಶೇಷತಃ ” ||

ಅಧಿಗುಪ್ತೈಷೇ ವಾಕ್ಯಮಿದಮಾನುಯತೇ— ‘ ಷಡ್ವಿಂಶತಿರಸ್ಯ ವಂಕ್ರಯಸ್ತಾ ಅನುಷ್ಠೇ-
ಚ್ಛಾವಯತಾತ್ ’ ಇತಿ || ಅಯಮರ್ಥಃ || ವಂಕ್ರಯೋ ವಕ್ರಾಣಿ ಪಾರ್ಶ್ವಾಸ್ಥಿನಿ ತಾನ್ಯಸ್ಯ-
ಪಶೋಃ ಷಡ್ವಿಂಶತಿಸಂಖ್ಯಾಕಾನ್ಯೇಕೈಕಸ್ಮಿನ್ಪಾರ್ಶ್ವೇ ತ್ರಯೋದಶಾನಾವಸ್ಥಿತತ್ವಾತ್ || ವಂಕ್ರೇ-
ರನುಷ್ಠಾನುಷ್ಠಾಯಾನುಕ್ರಮೇಣ ಗಣಯಿತ್ವೇತಿ ಯಾವತ್ || ಉಚ್ಛಾವಯತಾದು-
ದ್ಧರತಾದಿತಿ || ಸೋಽಯಂ ಮಂತ್ರೋ ವಂಕ್ರೇಣಾಮುದ್ಧರಣೇ ಕರಣತಯಾ ನ ವಿನಿಯುಕ್ತಃ
ಕಿಂ ತು ಸಂಜ್ಞಪನಾತ್ಪ್ರಾಕ್ಯಶೌ ನೀಯಮಾನೇ ಹೋತ್ರಾ ಪ್ರಯುಜ್ಯತೇ || ತತೋಽಸಮನೇ-
ತಾರ್ಥತ್ವಾದನೂಹ ಇತ್ಯಾದ್ಯಃ ಪಕ್ಷಃ | ಅಕರಣತ್ವೇಽಪಿ ನಾದೃಷ್ಟಾರ್ಥತ್ವಂ ವಕ್ಷ್ಯಮಾಣಾರ್ಥ-
ಸ್ಮಾರಕತ್ವೇನ ದೃಷ್ಟಾರ್ಥಲಾಭಾತ್ || ತಸ್ಮಾತ್ಪ್ರಾಕ್ಯತೌ ಸಮನೇತಾರ್ಥತಯಾ ವಿಕೃತಾವೂಹಃ ||
ತದಾಽಪಿ ಚತ್ವಾರಃ ಪಕ್ಷಾಃ || ತತ್ರ ಸಂಖ್ಯಾ ಮುಖ್ಯತ್ವೇನ ಪ್ರಕಾಶ್ಯತೇ || ತೇನ ದ್ವಯೋಃ
ಪಶೋರ್ವಿಗುಣಿತಾಂ ಷಡ್ವಿಂಶತಿಸಂಖ್ಯಾಂ ಪ್ರಕಾಶಯಿತುಂ ದ್ವಿವಚನಾಂತತಯಾ ಷಡ್ವಿಂಶತಿ-
ಶಬ್ದ ಊಹನೀಯ ಇತ್ಯಾದ್ಯಃ ಪಕ್ಷಃ || ಪಶೋಶ್ಚೋದಿತತ್ವೇನ ಮುಖ್ಯತ್ವಾದ್ವಾಚೇಕಂ
ಷಷ್ಠ್ಯಂತಮಸ್ಯೇತಿ ಪದಂ ಪಶ್ವನುಸಾರೇಣಾಽನರ್ತನೀಯಮಿತಿ ದ್ವಿತೀಯಃ ಪಕ್ಷಃ || ಯುಕ್ತಿ-
ಯೋಗಃ || ಷಡ್ವಿಂಶತಿ ಸಂಖ್ಯಾಯಾಶ್ಚ ಪಶುನಾ ಸಹ ಸಂಬಂಧಾತ್ಸ್ಯ ಮುಖ್ಯತ್ವಾತ್ಪ್ರತಿ-
ಪಶು ವಿಭಕ್ತಿಸಂಖ್ಯಾಂ ಪ್ರಕಾಶಯಿತುಂ ಷಡ್ವಿಂಶತಿಪದಸ್ಯಾಭ್ಯಾಸ ಇತಿ ತೃತೀಯಃ ಪಕ್ಷಃ ||
ಅತ್ರ ಸರ್ವತ್ರ ಮುಖ್ಯಾನುಸಾರೇಣ ಪದಾಂತರಾಣ್ಯೂಹನೀಯಾನಿ || ಸಂಖ್ಯೇಯಾನಾಂ
ವಂಕ್ರೇಣಾಂ ಮುಖ್ಯತ್ವಾತ್ತಾಸಾಮಿಯತ್ತಾ ಸಮಸ್ಯ ವಕ್ತಾನ್ಯಾ || ತತೋ ದ್ವಾಪಂಚಾಶದನ-
ಯೋವಂಕ್ರಯೋಽಷ್ಟಸಪ್ತತಿರೇಷಾಂ ವಂಕ್ರಯ ಇತ್ಯೇವಂ ಯಥಾಯೋಗಮೂಹನೀಯ-
ಮಿತಿ ಚತುರ್ಥಃ ಪಕ್ಷಃ || ಅಯಮೇವ ಸಿದ್ಧಾಂತೋ ವಾಕ್ಯಶೇಷಾನುಗುಣ್ಯಾತ್ || ತಾ ಅನು-
ಷ್ಠೇತ್ಯಯಂ ವಾಕ್ಯಶೇಷಃ || ಸ ಚ ವ್ಯಾಖ್ಯಾತಃ ||

ಭೂಮಿಘಲ್ಲಿ ಒಂದು ಹಕ್ಕಿವನ್ನು ಕೋಡಿ ಅದರಲ್ಲಿ ಪಶುವಿನ ಮಲವನ್ನು (ಅಮೇಧ್ಯ-excrement) ಹುಗಿದು ಮಣ್ಣಿನೊಡನೆ ಮುಚ್ಚಿರಿ. ಏಕೆಂದರೆ, ಪಶುವಿನ ಮಲವು ಅದರ ಆಹಾರವಾದ ಹುಲ್ಲು ಮತ್ತು ಸೊಪ್ಪುಗಳಿಂದ ಕೂಡಿರುವುದು. ಈ ಸಸ್ಯವು ಭೂಮಿಯಲ್ಲಿ ಉತ್ಪನ್ನವಾಗುವುದರಿಂದ ಸೃಷ್ಟಿದಿಂದ ಉಂಟಾದ ಪಶುವಿನ ಮಲವನ್ನು ಅದರ ಸ್ವಸ್ಥಾನವಾದ ಭೂಮಿಯಲ್ಲಿಯೇ ಹುಗಿಯುವುದು ನ್ಯಾಯವಾಗಿದೆ. ಅದ್ದರಿಂದ ಹೋತೃವು ಹಾಗೆ ಮಾಡುವಂತೆ ಶಮಿತ್ಯಗಳಿಗೆ ತಿಳಿಸುವುದು ನ್ಯಾಯವಾಗಿದೆ.

English Translation

(The formula to be recited at the slaughter of the animal. See As'v. S'r. S. 3, 3)

The Hotar then says (to the slaughters): Ye divine slaughterers, commence (your work), as well as ye who are human! that is to say, he orders all the slaughterers among gods as well as among men (to commence).

Bring hither the instruments for killing, ye who are ordering the sacrifice, in behalf of the two masters of the sacrifice.

The animal is the offering, the sacrificer the master of the offering. Thus he (the Hotar) makes prosper the sacrificer by means of his (the sacrificer's) own offering. Thence they truly say: for whatever deity the animal is killed, that one is the master of the offering. If the animal is to be offered to one deity only, the priest should say: medhapataye "to the master of the sacrifice (singular)"; if to two deities then he should use the dual "to both the masters of the offering," and if to several deities, then he should use the plural "to the masters of the offering". This is the established custom.

Bring ye for him fire! For the animal when carried (to the slaughter) saw death before it. Not wishing to go to the gods, the gods, said to it: Come, we will bring thee to heaven! The animal consented and said: One of you should walk before me.

They consented. Agni then walked before it, and it followed after Agni. Thence they say, every animal belongs to Agni, for it followed after him. Thence they carry before the animal fire (Agni).

Spread the (sacred) grass! The animal lives on herbs. He (the Hotar) thus provides the animal with its entire soul (the herbs being supposed to form part of it).

The mother, the father, the brother, sister, friend, and companion give this (animal) up (for being slaughtered)! When these words are pronounced, they seize the animal- which is (regarded as) entirely given up by its relations (parents, & c.).

Turn its feet north wards! Make its eye go to the sun, dismiss its breath to the wind, its life to the air, its hearing to the directions, its body to the earth. In this way he (the Hotar) places it (connects it) with these worlds.

Take off the skin entrie (without cutting it). Before opening the navel tear out the omentum! Stop its breathing within (by stopping its mouth)! Thus he (the Hotar) puts its breath in the animals.

Make of its breasts a piece like an eagle, of its arms (two pieces like) two hatchets, of its foreams (two pieces like) spikes, of its shoulders (two pieces like) two kashyapas, its lions should be unbroken (entire); (make of) its things (two pieces like) two shields of the two keepans (two pieces like) two oleander leaves; take out its twenty six ribs according to their order; preaserve every limb of it in its integrity. Thus he benefits all its limbs.

Dig a ditch in the earth to hide its excrements. The excrements consist of vegetable food; for the earth is the place for the herbs. Thus the Hotar puts then (the excrements) finally in their proper place.

ಇತಿ ಶ್ರೀಮತ್ಸಾಯಣಾಚಾರ್ಯವಿರಚಿತೇ ಮಾಧವೀಯೇ ವೇದಾರ್ಥಪ್ರಕಾಶ
ಐತರೇಯಬ್ರಾಹ್ಮಣಭಾಷ್ಯೇ ಪಷ್ಠಾಧ್ಯಾಯಸ್ಯ ಪಷ್ಠಮಃ ಖಂಡಃ

ಇಲ್ಲಿಗೆ ಐತರೇಯಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿ ಆರನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ ಆರನೆಯ ಖಂಡವು
ಸಮಾಪ್ತವಾದುದು.

ಅಧಿಷ್ಠಾಧ್ಯಾಯೇ ಸಪ್ತಮಃ ಖಂಡಃ

ಆರನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ ಏಳನೆಯ ಖಂಡವು

[ಯದ್ಯಪ್ಯಧಿಗುಪ್ತೃಷಮಂತೋ ವ್ಯಾಚಷ್ಟೇ]

ಅಸ್ಮಾ ರಕ್ಷಃ ಸಂಸೃಜತಾದಿತ್ಯಾಹ ತುಷೈರ್ವೈ ಫಲೀಕರಣೈರ್ದೇವಾ
ಹವಿರ್ಯಜ್ಞೇಭ್ಯೋ ರಕ್ಷಾಂಸಿ ನಿರಭಜನ್ಸ್ಮಾ ಮಹಾಯ-
ಜ್ಞಾತ್ವ ಯದಸ್ಮಾ ರಕ್ಷಃ ಸಂಸೃಜತಾದಿತ್ಯಾಹ ರಕ್ಷಾಂಸ್ಯೇವ
ತತ್ಸೇನ ಭಾಗಧೇಯೇನ ಯಜ್ಞಾನ್ನಿರವದಯತೇ |

ಯದ್ಯಪ್ಯಧಿಗುಪ್ತೃಷಮಂತೋ ನ ಸಮಾಪ್ತಸ್ತಥಾಽಪ್ಯನಂತರಭಾಗೇ ಬಹುವಕ್ತವ್ಯ
ಸದ್ಭಾವಾತ್ ಖಂಡಾಂತರಂ ಕೃತಂ ||

ದಶಮಂ ಭಾಗಮನೂದ್ಯ ವ್ಯಾಚಷ್ಟೇ—ಅಸ್ಮಾಸ್ಯ ಜಾರುಧಿರೇಣ ರಕ್ಷಃ ಸಂಸೃಜತಾ-
ನ್ಮಾಂಸಾಭಿಲಾಷವ್ಯಾನ್ವತ್ಯರ್ಥಂ ರಾಕ್ಷಸಾನ್ರಕ್ತೇನ್ನೈವ ಸಂಯೋಜಯತ || ಏನಂ ಮಂತ್ರಭಾಗಂ
ಹೋತಾ ಬ್ರೂಯಾತ್ || ಕಿಮರ್ಥಮೇತದಿತಿ ತದುಚ್ಯತೇ || ಪುರಾ ದೇವಾಸ್ತುಷೈರ್ವಿಹಿಗ-
ತ್ವೈರ್ಹೇಯಾಂಶೈಃ ಫಲೀಕರಣೈಸ್ತಂಧುಲಲೇಶೈಶ್ಚ ದರ್ಶಪೂರ್ಣಮಾಸಾದಿಹವಿರ್ಯಜ್ಞೇಷು
ಸಮಾಗತಾನಿ ರಕ್ಷಾಂಸಿ ತೋಷಯಿತ್ವಾ ತೇಭ್ಯೋ ಯಜ್ಞೇಭ್ಯೋ ನಿರಭಜನ್ವನಿರ್ಭಾಗರಹಿ-
ತಾನ್ಯಕುರ್ವನ್ | ಮಹಾಯಜ್ಞೇ ಜ್ಯೋತಿಷ್ಣೋಮಾದಿಕೇ ಸಮಾಗತಾನಿ ರಕ್ಷಾಂಸಿ
ಪತುರಕ್ತೇನ ತೋಷಯಿತ್ವಾ ತಸ್ಮಾದ್ಯಜ್ಞಾನ್ನಿರಭಜನ್ವಿಸಾರಿತವನ್ತಃ | ಹವಿರ್ಯಜ್ಞೇಭ್ಯೋ
ನಿಸಾರಣಂ ಶಾಖಾಂತರೇ ದರ್ಶಪೂರ್ಣಮಾಸಪ್ರಕರಣೇ ಮಂತ್ರವ್ಯಾಖ್ಯಾನೇ ಸಮಾಮ್ನಾ-
ತಮ್—‘ರಕ್ಷಸಾಂ ಭಾಗೋಽಸೀತ್ಯಾಹ ತುಷೈರೇವ ರಕ್ಷಾಂಸಿ ನಿರವದಯತೇ’ ಇತಿ ||
ತದೇತದಾಪಸ್ತಂಭೇನೋಕ್ತಂ—‘ಮಧ್ಯಮೇ ಪುರೋಡಾಶಕಪಾಲೇ ತುಷಾನೋಪ್ಯ ರಕ್ಷಸಾಂ
ಭಾಗೋಽಸೀತ್ಯಧಸ್ತಾತ್ಕೃಷ್ಣಾಜಿನಸ್ಯೋಪವಸತಿ’ ಇತಿ ಮಹಾಯಜ್ಞಾನ್ನಿಸರಣಮಗ್ನೀಷೋ-
ಮಾಯಪತುಪ್ರಕರಣೇ ತೈತ್ತಿರೀಯೈರಾಮ್ನಾತಂ—‘ರಕ್ಷಸಾಂ ಭಾಗೋಽಸೀತಿ ಸ್ಥವಿಮತೋ
ಬರ್ಹಿರಜ್ಞಾತ್ವಾಪಾಸ್ಯತ್ಯಸ್ಯೈವ ರಕ್ಷಾಂಸಿ ನಿರವದಯತಃ’ ಇತಿ || ಸ್ಥವಿಮತಃ ಸ್ಥಾಲ್ಯಯುಕ್ತೇ
ಬರ್ಹಿರ್ಮೂಲಭಾಗ ಇತ್ಯರ್ಥಃ || ಏತದಪಿ ಸೂತ್ರಕಾರೇಣ ಸ್ಪಷ್ಟೀಕೃತಂ—‘ಬರ್ಹಿಷೋಽಗ್ರಂ
ಸಮ್ಯೇನ ಪಾಣಿನಾಽಽದತ್ತೇ’ ತಂ ಮಧ್ಯಂ ಯತ ಆಚ್ಛತಿ ತದುಭಯತೋ ಲೋಹಿತೇನಾಚ್ಛಾತ್ವ

ರಕ್ಷಸಾಂ ಭಾಗೋಽಸೀತ್ಕುತ್ರಮಪರಮವಾಂತರದೇಶಂ ನಿರಸ್ಯ' ಇತಿ || ಏವಂ ಸತಿ
ಯದ್ಯಸ್ಮಾ ರಕ್ಷ ಇತಿ ಭಾಗಂ ಪತೇತ್ತದಾವೀಂ ರಕ್ಷಾಂಸಿ ಸ್ವಕೀಯಭಾಗೇನ ಯುಕ್ತಾನಿ ಕೃತ್ವಾ
ಮಹಾಯಜ್ಞಾನ್ನಿರವದಯತೇ ನಿಃಸಾರಯತಿ ||

ಈ ಅಧ್ಯಾಯದ ಹಿಂದಿನ ಖಂಡದಲ್ಲಿ ಎಂದರೆ ಆರನೆಯ ಖಂಡದಲ್ಲಿ ಅಧಿಗುಪ್ತೈಷಮಂತ್ರಗಳ ವಿವರಣೆಯು ಸಮಾಪ್ತವಾಗಿರುವುದಿಲ್ಲವಾದ್ದರಿಂದಲೂ ಈ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಹೇಳಬೇಕಾದ ವಿಷಯಗಳು ಹೆಚ್ಚಾಗಿರುವುದರಿಂದಲೂ ಈ ಏಳನೆಯ ಖಂಡದಲ್ಲಿಯೂ ಹಿಂದಿನ ಖಂಡದ ವಿಷಯವನ್ನೇ ಮುಂದುವರಿಸಲಾಗುವುದು. ಈಗ ಹತ್ತನೆಯ ಭಾಗವನ್ನು ಹೇಳುವರು.

ಯಜ್ಞಮಾಡುವಾಗ, ಪಿಶಾಚಗಳು, ರಕ್ಷೋಗಣಗಳು ಮೊದಲಾದ ದುಷ್ಟಶಕ್ತಿಗಳು ಯಜ್ಞಕ್ಕೆ ವಿಘ್ನವನ್ನುಂಟು ಮಾಡುವವು ಎಂಬ ಭಾವನೆಯು ಯಜ್ಞಕರ್ತರಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ಮುಕ್ತಿಕ್ಕುಗಳು ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಹೋಮಗಳಿಂದ ತೃಪ್ತಿಪಡಿಸುವಂತೆಯೇ ಈ ದುಷ್ಟಶಕ್ತಿಗಳನ್ನು ಅವುಗಳಿಗೆ ತಕ್ಕ ದ್ರವ್ಯಗಳಿಂದ ತೃಪ್ತಿಪಡಿಸಿ ಸಮಾಧಾನಮಾಡುವುದು ರೂಢಿಯಲ್ಲಿ ಬಂದಿದೆ. ಸಮಾಧಾನಗೊಂಡ ದುಷ್ಟಶಕ್ತಿಗಳು ಯಜ್ಞಕ್ಕೆ ಯಾವ ತೊಂದರೆಯನ್ನೂ ಉಂಟುಮಾಡದೆ ದೂರ ಹೊರಟುಹೋಗುವವು ಎಂಬ ಭಾವನೆಯು ಇರುವುದರಿಂದ ಆ ವಿಷಯವನ್ನೇ ಇಲ್ಲಿ ಹೇಳಲಾಗಿದೆ. ಯಜ್ಞಗಳಲ್ಲಿ ಮುಖ್ಯವಾಗಿ—

ಮಹಾಯಜ್ಞಃ ಸೋಮಯಾಗಾ ಹವಿರ್ಯಜ್ಞಸ್ತತೋಽಪರೇ |

ನಿರ್ಭಜೇರರ್ಥ ಆತ್ಮೀಯಭಾಗಪ್ರಾಪ್ತೇ ಪ್ರಹೃಷ್ಯತಾ ||

ಎಂಬ ಉಕ್ತಿಯ ಪ್ರಕಾರ ಎರಡು ವಿಭಾಗಗಳಿರುವವು. ಸೋಮಯಾಗವೇ ಮೊದಲಾದ ಪಶುಹೋಮಮಾಡುವ ಯಜ್ಞಗಳಿಗೆ ಮಹಾಯಜ್ಞಗಳೆಂದೂ, ಹವಿಸ್ಸು, ಪುರೋಡಾಶ ಮೊದಲಾದ ಹವಿರ್ದ್ರವ್ಯಗಳನ್ನು ಪಯೋಗಿಸಿ ಹೋಮಮಾಡುವ ದರ್ಶಪೂರ್ಣಮಾಸ ಮೊದಲಾದ ಯಜ್ಞಗಳಿಗೆ ಹವಿರ್ಯಜ್ಞಗಳೆಂದೂ ಕರೆಯುವುದು ರೂಢಿಯಾಗಿದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಹೋತೃವು—
ಅಸ್ಮಾ ರಕ್ಷಃ ಸಂಸೃಜತಾದಿತ್ಯಾಹ ಎಂದು ಹೇಳುವನು. ಎಂದರೆ ಕತ್ತರಿಸಿದ ಪಶುವಿನ ರಕ್ತದಿಂದ ರಾಕ್ಷಸಾದಿ ದುಷ್ಟಶಕ್ತಿಗಳಿಂದ ತೃಪ್ತಿಪಡಿಸಿ ಕಳುಹಿಸಬೇಕು. ರಕ್ಷೋಗಣಗಳು ಪಿಶಾಚಾದಿಗಳು ಮೊದಲಾದ ದುಷ್ಟಶಕ್ತಿಗಳು ಮಾಂಸವನ್ನು ಅಪೇಕ್ಷಿಸುವುದರಿಂದ ಅವುಗಳ ಪ್ರೀತ್ಯರ್ಥವಾಗಿ ಪಶುವಿನ ರಕ್ತವನ್ನು ಕೊಟ್ಟು ತೃಪ್ತಿಪಡಿಸಲಾಗುವುದು. ಏಕೆಂದರೆ ಹೋಮಾರ್ಥವಾಗಿ ಎಂದರೆ ದೇವತೆಗಳ ಪ್ರೀತ್ಯರ್ಥವಾಗಿ ಅಗ್ನಿಯಲ್ಲಿ ಹೋಮಮಾಡಲು ತೆಗೆದಿಟ್ಟಿರುವ ಮಾಂಸವನ್ನು ಅಪೇಕ್ಷಿಸದಂತೆ ಮಾಡುವುದಕ್ಕಾಗಿಯೇ ರಕ್ತವನ್ನು ಕೊಟ್ಟು ಕಳುಹಿಸುವುದು ರೂಢಿಯಾಗಿದೆ. ಹೀಗೆ ಏತಕ್ಕೆ ಮಾಡಬೇಕೆಂದರೆ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ದೇವತೆಗಳು ದರ್ಶಪೂರ್ಣಮಾಸಾದಿ ಹವಿರ್ಯಜ್ಞಗಳನ್ನು ಮಾಡಿದಾಗ ರಾಕ್ಷಸಾದಿಗಳ ಬಾಧೆಗಳುಂಟಾಗದಿರಲೆಂದು (ಹವಿರ್ದ್ರವ್ಯಗಳನ್ನು ಸಿದ್ಧಪಡಿಸುವಾಗ ವ್ಯರ್ಥವಾಗಿ ಉಳಿಯುವ) ಭತ್ತದ ಹೊಟ್ಟು, ಅಕ್ಕಿಯ ನುಚ್ಚು ಮೊದಲಾದ ಅನುಪಯುಕ್ತ ದ್ರವ್ಯಗಳನ್ನು ರಾಕ್ಷಸಾದಿಗಳಿಗೆ ಕೊಟ್ಟು ಅವರನ್ನು ತೃಪ್ತಿಪಡಿಸಿ ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಉದ್ದಿಷ್ಟವಾದ ಪುರೋಡಾಶ, ಆಜ್ಯ ಮೊದಲಾದವುಗಳಲ್ಲಿ ಅವರಿಗೆ ಭಾಗವಿಲ್ಲದಂತೆ ಮಾಡಿ ಅವರನ್ನು ಕಳುಹಿಸಿದ್ದರು. ಆದ್ದರಿಂದ ಆ ಕ್ರಮವನ್ನನುಸರಿಸಿ ಜ್ಯೋತಿಷ್ವೇದನಾದಿ ಮಹಾಯಜ್ಞಗಳಲ್ಲಿ ಯಜ್ಞಪಶುವನ್ನು ಕತ್ತರಿಸುವಾಗ ಕೆಳಗೆ ಬೀಳುವ ರಕ್ತವನ್ನು ರಕ್ಷೋಗಣಗಳಿಗೆ ಕೊಟ್ಟು ತೃಪ್ತಿಪಡಿಸಿ ದೂರ ಹೋಗುವಂತೆ ಮಾಡುವುದು ರೂಢಿಯಲ್ಲಿ ಬಂದಿದೆ. ಈ ವಿಷಯವು ಹವಿರ್ಯಜ್ಞಪ್ರಕರಣವನ್ನು ವಿವರಿಸುವಾಗ—ರಕ್ಷಸಾಂ ಭಾಗೋಽಸೀತ್ಕಾಹ | ತುಷ್ಯೇರೇವ ರಕ್ಷಾಗ್ಂಸಿ ನಿರವದಯತೇ (ತೈ.ಬ್ರಾ. ೩-೨-೫) ಎಂದು ತೈತ್ತಿರೀಯ ಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ. ಅದನ್ನೇ ಅಪಸ್ತಂಬ ಶ್ರೌತಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ—ಮಧ್ಯಮೇ ಪುರೋಡಾಶಕಪಾಲೇ ತುಷಾನೋಪ್ಯ ರಕ್ಷಸಾಂ ಭಾಗೋಽಸೀತ್ಕಥಸ್ತಾತ್ಯುಷ್ಣಾಜಿನಸ್ಯೋಪವಪತಿ ಎಂದು ಹೇಳಿದೆ. ಮಹಾಯಜ್ಞಪ್ರಕರಣದಲ್ಲಿ ಈ ವಿಷಯವಾಗಿ—
ರಕ್ಷಸಾಂ ಭಾಗೋಽಸೀತಿ ಸ್ಥವಿಮತೋ ಬರ್ಹಿರಕ್ತಾಪಾಸ್ಯತ್ಯಸ್ರೈವ ರಕ್ಷಾಗ್ಂಸಿ ನಿರವದಯತೇ |

(ತೈ.ಸಂ.೬-೩-೯-೨) ಎಂದು ತೈತ್ತಿರೀಯಸಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿ ವಿವರಿಸಿದೆ. ಇದನ್ನೇ— ಬರ್ಹಿಷೋಗ್ರಂ ಸವ್ಯೇನ ಪಾಣಿನಾದತ್ತೇ | ಅಥ ಮಧ್ಯಂ ಯತ ಅರ್ಭತಿ ತದುಭಯತೋ ಲೋಹಿತೇನಾಂಕ್ತಾ ರಕ್ಷಸಾಂ ಭಾಗೋಸೀತಿತ್ಯುತ್ರ ಮಪರ ಮವಾಂತರದೇಶಂ ನಿರಸ್ಯ (ಅಪ. ಶ್ರೌ. ಸೂ. ೭-೧೮-೧೩, ೧೪) ಆಪಸ್ತಂಬ ಶ್ರೌತಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ. ಎಂದರೆ ದರ್ಭೆಯ ಕಂತೆಯ ಅಗ್ರ (ತುದಿ) ಭಾಗವನ್ನು ಬಲಗೈಯಿಂದ ಹಿಡಿದುಕೊಂಡು ತಳಭಾಗವನ್ನು ಮಧ್ಯಭಾಗವನ್ನು ಪಶುವಿನ ರಕ್ತದಲ್ಲಿ ಅದ್ದಿ ಆ ರಕ್ತವನ್ನು ದ್ದೇಶಿಸಿ ರಕ್ಷಸಾಂ ಭಾಗೋಸೀತಿ (ತೈ. ಸಂ. ೧-೧-೫-೨) ಎಲೈ ರಕ್ತವೇ ನೀನು ರಾಕ್ಷಸಾದಿಗಳ ಭಾಗವಾಗಿದ್ದೀಯೆ ಎಂದು ಹೇಳಿ ಆ ದರ್ಭೆಯಲ್ಲಿರುವ ರಕ್ತವನ್ನು ಕೃಷ್ಣಾಜನದ ತಳಭಾಗದಲ್ಲಿ ಸಿಂಪಡಿಸಬೇಕು. ಹೀಗೆ ಮಾಡುವುದರಿಂದ ರಕ್ಷೋ ಗಣಗಳಿಗೆ ಅವರ ಯಜ್ಞ ಭಾಗವನ್ನು ಕೊಟ್ಟಂತಾಗುವುದು ಮತ್ತು ಅದರಿಂದ ಅವರು ತೃಪ್ತಿಯನ್ನು ಹೊಂದಿ ಯಜ್ಞಗಳಿಗೆ ತೊಂದರೆಮಾಡದೆ ಹೊರಟುಹೋಗುವರು ಎಂಬ ಪ್ರತಿೀತಿ ಇದೆ.

ತದಾಹುರ್ನ ಯಜ್ಞೇ ರಕ್ಷಸಾಂ ಕೀರ್ತಯೇತ್ಯಾನಿ ರಕ್ಷಾಂಸ್ಯು-
ತೇರಕ್ಷಾ ವೈ ಯಜ್ಞ ಇತಿ |

ಅಥಾಸ್ತೇತಸ್ಯ ಮಂತ್ರಭಾಗಸ್ಯ ಪಾಠಂ ಪೂರ್ವಪಕ್ಷತ್ವೇನಾಂಕ್ಷಪತಿ—ತತ್ತತ್ರ ಮಂತ್ರ-
ಭಾಗೇ ಚೋದ್ಯವಾದಿನ ಆಹುಃ | ಕಥಮಿತಿ, ಉಚ್ಯತೇ || ಯಜ್ಞೇ ಪ್ರವರ್ತಮಾನೇ ಸತಿ
ಕಾನಿಚಿದಪಿ ರಕ್ಷಾಂಸಿ ನ ಕೀರ್ತಯೇತ್ || ಜಾತಿವಿಶೇಷಾನಪೇಕ್ಷ್ಯ ಬಹುವಚನನಿದೇಶಃ |
ರಾಕ್ಷಸಾವಾಂತರಜಾತೀನಾಂ ಮಧ್ಯೇ ರಾಕ್ಷಸಮಸುರಂ ಪಿಶಾಚಂ ವಾ ನ ಕಂಚದಪಿ ಕೀರ್ತ-
ಯೇತ್ || ಜಾತಿವಿಶೇಷಾಃ ಶ್ರುತ್ಯಂತರೇ ಸೈನ್ಯದ್ವಯೋಪನ್ಯಾಸೇ ಶ್ರುಯಂತೇ—‘ ದೇವಾ
ಮನುಷ್ಯಾಃ ಪಿತರಸ್ತೇನೃತ ಆಸನ್ನಸುರಾ ರಕ್ಷಾಂಸಿ ಪಿಶಾಚಾಸ್ತೇನೃತಃ ’ ಇತಿ | ಅಕೀರ್ತನೇ
ಹೇತುಮೃತೇ ರಕ್ಷಾ ಇತಿ ಪದೇನೋಪನ್ಯಸ್ಯತಿ || ತದೇತತ್ಸಮಸ್ತಮೇಕಮೇವಂ ಪದಂ | ಋತ
ಶಬ್ದೋ ವರ್ಜನವಾಚೀ || ವರ್ಜಿತಂ ರಕ್ಷೋ ಯಸ್ಮಿನ್ಯಜ್ಞೇ ಸೋಯಮೃತೇರಕ್ಷಾಃ ||
ಯಜ್ಞೋ (ಜ್ಞೇ) ಹಿ ಹವಿರ್ಭಾಗತ್ವಾದ್ದೇವಾ ಏವ ನಾನುಗ್ರಹಣ ಮಹಂತಿ ನ ತು ರಕ್ಷಃ
ಪ್ರಭೃತಯಃ || ತಸ್ಮಾದೇತಂ ಮಂತ್ರಭಾಗಂ ನ ಕೀರ್ತಯೇದಿತ್ಯಾಕ್ಷೇಪವಾದಿನಾಮುಭಿ-
ಪ್ರಾಯಃ ||

ಮೇಲೆ ರಕ್ಷೋಗಣಗಳನ್ನು ದ್ದೇಶಿಸಿ ರಕ್ಷಸಾಂ ಭಾಗೋಸೀತಿ ಇತ್ಯಾದಿ ಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ಪಠಿಸಬೇಕೆಂದು ಹೇಳಿದೆ
ಯಷ್ಟೆ. ಈ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಯಜ್ಞ ವಿಮರ್ಶಕರು ಒಂದು ಸಂದೇಹವನ್ನು ವ್ಯಕ್ತಪಡಿಸುವರು; ಯಜ್ಞಾದಿಗಳನ್ನು ಮಾಡುವಾಗ
ಋತೇ ರಕ್ಷಾ ವೈ ಯಜ್ಞಃ ಎಂಬ ವಿಧಿಯಪ್ರಕಾರ ರಕ್ಷೋಗಣಗಳ ಹೆಸರನ್ನು ಯಜ್ಞಗಳಲ್ಲಿ ಉಚ್ಚರಿಸಬಾರದು ಎಂದಿದೆ
ಯಷ್ಟೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ರಕ್ಷೋಗಣಗಳ ಹೆಸರನ್ನು ಉಚ್ಚರಿಸುವುದು ತಪ್ಪು. ರಕ್ಷೋಗಣಗಳೆಂದರೆ ತೈತ್ತಿರೀಯ ಸಂಹಿತೆ
ಯಲ್ಲಿ ಹೇಳುವಂತೆ— ದೇವಾ ಮನುಷ್ಯಾಃ ಪಿತರಸ್ತೇನೃತ ಆಸನ್ನಸುರಾ ರಕ್ಷಾಂಸಿ ಪಿಶಾಚಾಸ್ತೇನೃತಃ
(ತೈ. ಸಂ. ೨-೪-೧-೧) ರಾಕ್ಷಸರು, ಅಸುರರು, ಪಿಶಾಚಾದಿ ದುಷ್ಪಶಕ್ತಿಗಳು ಎಂದರ್ಥವು ರಕ್ಷೋಗಣಗಳಲ್ಲಿ ಈ ರೀತಿ
ಪ್ರಭೇದಗಳಿರುವುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ರಕ್ಷಾಂಸಿ ಎಂಬ ಶಬ್ದದ ಬಹುವಚನ ಪ್ರಯೋಗವಿದೆ. ಮತ್ತು ಋತೇ ರಕ್ಷಾಂಸಿ
ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ರಕ್ಷೋಗಣಗಳನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಎಂದರ್ಥವು—ಋತೇ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಮೊರತು, ಬಿಟ್ಟು ಎಂದರ್ಥವು. ಎಂದರೆ
ಯಜ್ಞಗಳಲ್ಲಿ ರಾಕ್ಷಸಾದಿಗಳನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಉದ್ದೇಶಿಸಿ ಮಾಡುವ ಯಜ್ಞಕ್ಕೆ ಋತೇ ರಕ್ಷಾ ವೈ ಯಜ್ಞಃ

ಯತೇ ರಕ್ಷಾಃ ಎಂದು ಹೆಸರು, ಮುಖ್ಯಾಭಿಪ್ರಾಯವೇನೆಂದರೆ—ಯಜ್ಞಗಳಲ್ಲಿ ಹವಿರ್ಭಾಗಗಳನ್ನು ಪ್ರದಾನಮಾಡುವಾಗ ದೇವತೆಗಳ ಹೆಸರುಗಳನ್ನು ಮಾತ್ರ ಉಚ್ಚರಿಸಬೇಕು, ರಕ್ಷೋಗಣಗಳ ಹೆಸರುಗಳನ್ನು ಉಚ್ಚರಿಸಕೂಡದು. ಆದ್ದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ರಕ್ಷೋಗಣಗಳ ಹೆಸರುಗಳನ್ನು ಉಚ್ಚರಿಸುವುದು ತಪ್ಪಲ್ಲವೇ ಎಂದರೆ ಅದಕ್ಕೆ ಸಮಾಧಾನವನ್ನೂ ಹೇಳುವರು—

**ತದು ವಾ ಆಹುಃ ಕೀರ್ತಯೇದೇವ | ಯೋ ವೈ ಭಾಗಿನಂ ಭಾಗಾ-
ನ್ನದತೇ ಚಯತೇ ವೈನಂ ಸ ಯದಿ ವೈನಂ ನ ಚಯತೇಫ
ಪುತ್ರಮಥ ಪೌತ್ರಂ ಚಯತೇ ತ್ವೇನೈನಮಿತಿ |**

ಸಮಾಧತ್ತೇ—ತದು ವೈ ತಸ್ಮಿನ್ನೇವಾಸ್ತಾ ರಕ್ಷ ಇತಿ ಮಂತ್ರಭಾಗೇ ಸಂಪ್ರದಾಯವಿದೆ: ಸಮಾಧಾನಮಾಹುಃ || ಯದ್ಯಪಿ ತತ್ರ ರಕ್ಷೋನಾಮಾಸ್ತಿ ತಥಾಪಿ ತಂ ಭಾಗಂ ಕೀರ್ತಯೇ-
ದೇವ || ತತ್ರೋಪಪತ್ತಿನಾ ಹ ಯಃ ಪುಮಾನ್ಭಾಗಿನಂ ಭಾಗಾರ್ಹಂ ಸಂತಮನ್ಯಂ ಪುರುಷಂ
ತದೀಯಾದ್ಭಾಗಾನ್ನದತೇ ನಾಶಯತ್ಯೇನಂ ವಿನಾಶಯಿತಾರಂ ಸ ನಷ್ಟಭಾಗಃ ಸಂಶ್ಚಯತೇ
ವೈನಂ ಚ್ಯಾವಯತ್ಯೇವ || ಯದಿ ವಾ ಯದಾ ಕದಾಚಿದ್ವಿನಾಶಯಿತುಃ ಪ್ರಾಬಲ್ಯೇ ಸತಿ ತದಾ-
ನೀಮೇನಂ ನ ಚಯತೇ ನ ಚ್ಯಾವಯತಿ || ಅಥಾಪಿ ಕಾಲಾಂತರೇ ತದೀಯಂ ಪುತ್ರಂ ಪಿತೃ-
ದ್ವೇಷೇಣ ವಿನಾಶಯತಿ ತದಾಪ್ಯಶಕ್ತೌ ಪೌತ್ರಂ ವಾ ವಿನಾಶಯತಿ | ಕಿಂ ಬಹುಞಾ ಭಾಗ-
ಭ್ರಷ್ಟೋ ಮನಸಿ ದ್ವೇಷಂ ಗೃಹೀತ್ವಾ ಸ್ವವಿರೋಧಿನಮೇನಂ ಭ್ರಂಶಯಿತಾರಂ ಯದಾ
ಕದಾಚಿತ್ಕೇನಾಪಿ ದ್ವಾರೇಣ ಚಯತೇ ತ್ವೇವ ವಿನಾಶಯತ್ಯೇವೇತ್ಯನೇನಾಭಿಪ್ರಾಯೇಣ ಮಂತ್ರ-
ಭಾಗಂ ಕೀರ್ತಯೇದೇವೇತ್ಯಭಿಚ್ಛೇರುಕ್ತಂ || ಯದ್ಯಪಿ ರಕ್ಷಸಾಂ ಹವಿರ್ಭಾಗೋ ನಾಸ್ತಿ
ತಥಾಪಿ ಯಜ್ಞೇ ತುಷಕಣಾದಿ ದೇವಾನರ್ಹಭಾಗೋಽಸ್ತೇವ ತಸ್ಮಾತ್ಕೀರ್ತನಪಕ್ಷ ಏವ
ಯುಕ್ತಃ ||

ಯಜ್ಞಾನುಷ್ಠಾನಕ್ರಮವನ್ನು ಚೆನ್ನಾಗಿ ಬಲ್ಲ ಸಂಪ್ರದಾಯವನ್ನು ಚೆನ್ನಾಗಿ ತಿಳಿದವರು ಈ ರೀತಿ ಹೇಳುವರು—
ಯಜ್ಞಗಳಲ್ಲಿ ಯಜ್ಞಭಾಗಾರ್ಹರಾದವರು ಸಾಧುಪುರುಷರಾಗಲಿ ಎಂದರೆ ದೇವತೆಗಳಾಗಿರಲಿ ಅಥವಾ ದುಷ್ಟರಾಗಿರಲಿ ಅವರ
ಹೆಸರುಗಳನ್ನು ಉಚ್ಚರಿಸಲೇ ಬೇಕು. ರಕ್ಷೋಗಣಗಳು ದುಷ್ಟರು, ಆದ್ದರಿಂದ ಇವರ ನಾಮೋಚ್ಚಾರಣೆಯನ್ನು ಮಾಡುವುದಿಲ್ಲ
ಎಂದ ಯಜ್ಞಕರ್ತನು ಅವರುಗಳ ಹೆಸರುಗಳನ್ನು ಪಠಿಸದೇ ಬಿಟ್ಟಿದ್ದೇ ಆದರೆ ಆ ರಕ್ಷೋಗಣಗಳು ಎಂದರೆ ರಕ್ಷಸರು, ಅಸುರರು,
ಪಿಶಾಚಾದಿಗಳು ಆ ಯಜ್ಞಮಾಡುವ ಯಜಮಾನನಿಗೆ ಕೆಡಕನ್ನುಂಟುಮಾಡುವರು. ಒಂದು ವೇಳೆ ಅದು ಸಾಧ್ಯವಾಗದಿದ್ದಲ್ಲಿ
ಆ ಯಜಮಾನನ ಪುತ್ರರಿಗಾಗಲಿ, ಅಥವಾ ಅವನ ಪೌತ್ರ (ಮೊಮ್ಮಕ್ಕಳು) ರಿಗಾಗಲಿ ಕೆಡಕನ್ನುಂಟುಮಾಡುವರು. ಯಜ್ಞಭಾಗಾ-
ರ್ಹರಾದವರ ಹೆಸರನ್ನು (ಅವರು ಒಳ್ಳೆಯವರಾಗಿರಲಿ ಅಥವಾ ಕೆಟ್ಟವರಾಗಿರಲಿ) ಅವರ ಹೆಸರುಗಳನ್ನು ಪಠಿಸಲೇಬೇಕು
ಇಲ್ಲದಿದ್ದರೆ ಯಜಮಾನನಿಗೆ ಅಥವಾ ಅವನ ಪುತ್ರ ಪೌತ್ರಾದಿಗಳಿಗೆ ವಿನಾಶವು ತಪ್ಪಿದ್ದಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ಅವರ ಹೆಸರುಗಳನ್ನು
ಪಠಿಸುವುದೇ ಯುಕ್ತವು.

**ಸ ಯದಿ ಕೀರ್ತಯೇದುಪಾಂತು ಕೀತ್ತಯೇತ್ತಿರ ಇವ ವಾ ಏತ-
ದ್ವಾಚೋ ಯದುಪಾಂತು ತಿರ ಇವೈತದ್ಯದ್ರಕವ್ನಂಸಿ |**

ತತ್ತ್ವತಸ್ಯ ಮಂತ್ರಭಾಗಸ್ಯ ಕೀರ್ತನೇ ತುಂಚಿದ್ವಿಶೇಷಂ ವಿಧತ್ತೇ—ಸ ಯಾಜ್ಞಿಕೋ ಯಜ್ಞೇ ರಕ್ಷಸಾಂ ನಾಮಧೇಯಂ ದ್ವೇಷಪರಿಹಾರಾಯ ಯದಿ ಕೀರ್ತಯೇತ್ತದಾಪುಷಾಂಶು ಪರೈರ್ಯಥಾ ನ ಕ್ರೂಯೇತ ತಥಾ ಕೀರ್ತಯೇತ್ || ನಾಚಃ ಸಂಬಂಧಿ ಯದುಪಾಂಶು ಕೀರ್ತನಮೇತತ್ತಿರ ಇವ ತಿರೋಹಿತಮಿವ ಭವತಿ || ಯಥಾ ಕುಡ್ಯಾದಿವ್ಯವಹಿತಂ ಸ್ತಂಭಾದಿಕಂ ಚಕ್ಷುಷಾ ನ ದೃಶ್ಯತೇ ತಥೈವೇಪಾಂಶುಕಥಿತಂ ನ ಶ್ರೂಯತೇ || ರಕ್ಷಾಂಸೀತಿ ಯದಸ್ತೇತದಪಿ ತಿರ ಇವ ಜೋರವದ್ಯಜ್ಞೇ ರಕ್ಷಸಾಂ ಗೂಢಚಾರಿತ್ವಾತ್ || ತಸ್ಮಾತ್ತದೀಯಕೀರ್ತನ- ಸ್ತೋಪಾಂಶುತ್ವಂ ಯುಕ್ತಂ ||

ಈ ಮಂತ್ರವನ್ನು ಪಠಿಸುವುದರಲ್ಲಿ ಒಂದು ವಿಶೇಷವಿದೆ. ಹೋತೃವು ಈ ಮಂತ್ರವನ್ನು (ರಕ್ಷಸಾಂ ಭಾಗೋಽಸಿ) ಪಠಿಸುವಾಗ ಅದನ್ನು ಬಹಳ ಮೆತ್ತಿನ ಎಂದರೆ ಯಾರಿಗೂ ಕೇಳಿಸದಂತೆ ಅತ್ಯಂತ ಸಣ್ಣ ಧ್ವನಿಯಲ್ಲಿ ಹೇಳಬೇಕು. ಗೋಡೆಯಲ್ಲಿ ಸೇರಿಸಿ ಕಟ್ಟಿರುವ ಕಂಭವು ಜನರ ಕಣ್ಣಿಗೆ ಯಾವರೀತಿ ಕಾಣಿಸುವುದಿಲ್ಲವೋ ಅದರಂತೆ ಸಣ್ಣ ಧ್ವನಿಯಲ್ಲಿ ಪಠಿಸುವ ಈ ಮಂತ್ರವೂ ಇತರರಿಗೆ ಕೇಳಿಸದಂತಿರಬೇಕು. ಏಕೆಂದರೆ ಈ ರಾಕ್ಷಸಾದಿಗಳು ಕಳ್ಳರಂತೆ ಯಾರ ಕಣ್ಣಿಗೂ ಬೀಳದೆ ಯಜ್ಞಗಳಲ್ಲಿ ಗೂಢವಾಗಿ ಸಂಚರಿಸುವುದು. ಇವರ ಸ್ವಭಾವವು ಈ ಸ್ವಭಾವಕ್ಕನುಗುಣವಾಗಿ ಇವರಿಗೆ ಸಂಬಂಧಪಟ್ಟ ಮಂತ್ರವನ್ನು ಉಪಾಂಶುಸ್ವರದಿಂದ ಎಂದರೆ ಮೆತ್ತನೆಯ ಸ್ವರದಿಂದ ಪಠಿಸುವುದು ಯುಕ್ತವಾಗಿರುವುದು.

**ಅಥ ಯದುಚ್ಛೈಃ ಕೀರ್ತಯೇದೀಶ್ವರೋ ಹಾಸ್ಯ ನಾಚೋ ರಕ್ಷೋ-
ಭಾಷೋ ಜನಿತೋಃ**

ವಿಪಕ್ಷೇ ಬಾಧಂ ದರ್ಶಯತಿ—ಅಘೋಪಾಂಶುನೈಲಕ್ಷಣೈನ ಯದುಚ್ಛೈಃ ಕೀರ್ತ- ಯೇದಸ್ಯ ಕೀರ್ತಯಿತುಃ ಸಂಬಂಧಿನೀರ್ವಾಚೋ ರಕ್ಷೋಭಾಷೋ ಜನಿತೋರ್ಜನಯಿತು- ಮಯಮೀಶ್ವರೋ ಭವತಿ || ರಕ್ಷೋಭಿರ್ಭಾಷ್ಯತ ಇತಿ ರಕ್ಷೋಭಾಷ್, ಇತ್ಯಸ್ಯ ಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗಸ್ಯ ದ್ವಿತೀಯಾಬಹುವಚನಂ ರಕ್ನೋಭಾಷ ಇತಿ || ತದೇತದ್ವಾಚ ಇತ್ಯಸ್ಯ ವಿಶೇಷಣಂ || ಅಸ್ಯೋ- ಚ್ಛೈಃ ಕೀರ್ತಯಿತುರ್ಯಾ ನಾಚಃ ಸಂತಿ ತಾಃ ಸರ್ವಾದಕ್ಷಃ ಪ್ರೋಕ್ತವಾಗ್ರೋಪೇಣೋತ್ಪಾ- ದಯಿತುಮಯಂ ಸಂಕೀರ್ತಯಿತಾ ಸಮರ್ಥೋ ಭವತೀತಿ ||

ಒಂದು ವೇಳೆ ಮೇಲೆ ಹೇಳಿದ ಕ್ರಮಕ್ಕೆ ವಿರುದ್ಧವಾಗಿ ಹೋತೃವು ಈ ರಕ್ಷಃಸಂಬಂಧವಾದ ಮಂತ್ರವನ್ನು ಘಟ್ಟಿಯಾದ ಸ್ವರದಿಂದ ಉಚ್ಚರಿಸಿದ್ದೇ ಆದರೆ ಉಂಟಾಗುವ ಹಾನಿಯನ್ನು ವಿವರಿಸುವರು. ರಾಕ್ಷಸಾದಿಗಳು ಮಾತನಾಡುವ ಧ್ವನಿಯು ಘಟ್ಟಿಯಾಗಿಯೂ ಉಂಟಾಗುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ಹೋತೃವು ಈ ಮಂತ್ರವನ್ನು ಘಟ್ಟಿಯಾಗಿ ಪಠಿಸಿದರೆ ಆ ಮಂತ್ರೋಚ್ಚಾರಣೆಯು ರಾಕ್ಷಸರ ಭಾಷೆಯಂತಿರುವುದು. ಅದರಿಂದ ಯಾರಿಗೂ ಒಳ್ಳೆಯದಾಗುವುದಿಲ್ಲ.

ಯೋಽಯಂ ರಾಕ್ಷಸೀಂ ನಾಚಂ ನದತಿ ಸಃ

ಕೋಽಯಂ ಸಮರ್ಥ ಇತ್ಯಾಶಂಕ್ಯ ತಂ ವಿಶೇಷಾಕಾರೇಣ ದರ್ಶಯತಿ—ಲೋಕೇ ಯಃ ಪುಮಾನ್ ರಕ್ಷಸಾಂ ನಾಚಂ ಪರಭರ್ತ್ಸನರೂಪಾಮುಚ್ಛದ್ವನಿತ್ವೇನ ಭೀತಿಕರೀಂ ನಾಚಂ ಬ್ರೂತೇ ಸ ಪುಮಾಂಸ್ತಾನುಪುಚ್ಛೈಃ ಕೀರ್ತಯನ್ರಕ್ಷಸಾಂ ನಾಗುತ್ಪಾದಕೋ ಭವತಿ ||

ಲೋಕವ್ಯವಹಾರದಲ್ಲಿ ಒಬ್ಬರನ್ನೊಬ್ಬರು ಬೈಯುವಾಗ ಅಥವಾ ಜಗಳವಾಡುವಾಗ ಘಟ್ಟಿಯಾದ ಧ್ವನಿಯಿಂದ ಕಿರಿಚಿಕೊಳ್ಳುವುದು ಸ್ವಾಭಾವಿಕವಷ್ಟೆ. ಈ ರೀತಿ ಭಯಂಕರವಾಗಿ ಅರಿಚಿಕೊಳ್ಳುವುದು ರಾಕ್ಷಸರ ಸ್ವಭಾವಕ್ಕೆ ಅನುಗುಣವಾದ್ದರಿಂದ ಯಾವ ಪುರುಷನು ಈ ಮಂತ್ರವನ್ನು ಘಟ್ಟಿಯಾಗಿ ಉಚ್ಚರಿಸುವನೋ ಅವನು ರಾಕ್ಷಸ ಭಾಷೆಯನ್ನು ಮಾತನಾಡಿದಂತೆಯೇ ಆಗುವುದು. ಇದು ನಿಸಿದ್ಧವು.

ಯಾಂ ವೈ ದೃಪ್ತೋ ವದತಿ ಯಾಮುನ್ಮತ್ತಃ ಸಾ ವೈ ರಾಕ್ಷಸೀ ವಾಕ್ |

ಕಾಽಸೌ ರಾಕ್ಷಸೀ ವಾಗಿತ್ಯಾಃ ಶಂಕ್ಯಾಹ — ಧನವಿದ್ಯಾದಿನಾ ದೃಪ್ತೋ ದರ್ಪಂ ಪ್ರಾಪ್ತಃ ಪರತಿರಸ್ಕಾರಹೇತುಂ ಯಾಂ ವಾಚಂ ವದತ್ಯುನ್ಮತ್ತಶ್ಚ ಬುದ್ಧಿರಾಹಿತ್ಯಾತ್ಪೂರ್ವಾಪರಸಂಬಂಧ-
ರಹಿತಾಂ ಯಾಂ ವಾಚಂ ವದತಿ 'ಹೇಯಮುಭಯವಿಧಾಽಪಿ ರಾಕ್ಷಸೀ ವಾಕ್ ||

ಧನವಿದ್ಯಾದಿಗಳಿಂದ ಗರ್ವಿತನಾಗಿ ಇತರರನ್ನು ತಿರಸ್ಕಾರಭಾವದಿಂದ ಹಂಗಿಸಿ ತುಚ್ಛವಾದ ಮಾತುಗಳನ್ನಾಡುವವನೂ, ಬುದ್ಧಿಯಿಲ್ಲದೆ (ಕುಡುಕನಾಗಿ) ಪೂರ್ವಾಪರಸಂಬಂಧವಿಲ್ಲದ ಮಾತುಗಳನ್ನು ಆಡುವವನೂ, ಈ ಎರಡುವಿಧವಾದ ಮನುಷ್ಯರೂ ಮಾತನಾಡುವಾಗ ಉಪಯೋಗಿಸುವ ಭಾಷೆಗೆ ರಾಕ್ಷಸೀಭಾಷೆಯೆಂದು ಹೆಸರು.

**ನಾತ್ಮಾನಾ ದೃಪ್ಯತಿ ನಾಸ್ಯ ಪ್ರಜಾಯಾಂ ದೃಪ್ತ ಆಜಾಯತೇ ಯ
ಏವಂ ವೇದ |**

ಏತದ್ವೇದನಂ ಪ್ರಶಂಸತಿ—ನೇದಿತಾ ಸ್ವಯಮಪಿ ದರ್ಪಂ ನ ಪ್ರಾಪ್ನೋತಿ ತದಾ
ಸ್ವೀಯಾಯಾಂ ಪ್ರಜಾಯಾಂ ಕಶ್ಚಿದಪಿ ದೃಪ್ತೋ ನೋತ್ಪದ್ಯತೇ ||

ಮೇಲೆ ಹೇಳಿದ ರೀತಿ ತುಚ್ಛವಾದ ಭಾಷೆಯನ್ನು ಆಡದವನೂ, ಈ ವಿಷಯವನ್ನು ತಿಳಿದವನೂ ಅಹಂಕಾರಕ್ಕೆ ಒಳಗಾ-
ಗುವುದಿಲ್ಲ ಮತ್ತು ಅವನ ವಂಶದಲ್ಲಿ ಯಾರೂ ಅಹಂಕಾರಿಗಳಾಗಿರುವುದಿಲ್ಲ.

**ವನಿಷ್ಠಮಸ್ಯ ಮಾ ರಾವಿಷ್ಟೋರೂಕಂ ಮನ್ಯಮಾನಾ ನೇದ್ವಸ್ತೋಕೇ
ತನಯೇ ರವಿತಾ ರವಚ್ಛಮಿತಾರ ಇತಿ ಯೇ ಚೈವ ದೇವಾನಾಂ
ಶಮಿತಾರೋ ಯೇ ಚ ಮನುಷ್ಯಾಣಾಂ ತೇಭ್ಯ ಏವೈನಂ
ತತ್ಪರಿದದಾತಿ |**

ಏಕಾದಶಂ ಭಾಗಮನೂದ್ಯ ವ್ಯಾಜಷ್ಟೇ—ಹೇ ಶಮಿತಾರೋ ದೈವ್ಯಾ ಮಾನುಷ್ಯಾಶ್ಚ
ವನಿಷ್ಠಂ ವಪಾಯಾಃ ಸಮೀಪವರ್ತಿನಂ ಮಾಂಸಖಂಡಮಸ್ಯ ಪಶೋಃ ಸಂಬಂಧಿನಮೂರೂಕ-
ಮುಲೂಕಾಖ್ಯಂ ಪಕ್ಷಿಸದೃತಂ ಮನ್ಯಮಾನಾ ವಿಶೇಷಾಕಾರೇಣ ವಿಜಾನಂತೋ ಮಾ ರಾವಿಷ್ಟ
ಮೈವ ಲವನಂ ಕುರುತ || ಉಲೂಕಸದೃಶೋ ವನಿಷ್ಠರ್ಯಥಾ ವರ್ತತೇ ತಥೈವೋದ್ಧರತ ನ
ತು ಮಧ್ಯತತ್ಪನ್ನಂ ಕುರುತೇತ್ಯರ್ಥಃ || ಏವಂ ಕುರ್ವತಾಂ ವೋ ಯುಷ್ಮಾಕಂ ಸಂಬಂಧಿನಿ

ತೋಕೇ ಪುತ್ರೇ ತನಯೇ ತದೀಯಾಪತ್ಯೇ ಚ ರವಿತಾ ಶಬ್ದಯುತಾ ನೇನ್ನೈವ ರವದ್ಭಿ-
ಯಾತ್ || ಯಥಾ ಶಾಸ್ತ್ರಂ ಛೇದನೇ ಕ್ರಿಯಮಾಣೇ ಭವತಾಂ ಗೃಹೇ ಪುತ್ರಸೌತ್ರಾದಿಕಂ
ನಿಮಿತ್ತೀಕೃತ್ಯ ರೋದಿತಾ ನ ಭವಿಷ್ಯತೀತ್ಯರ್ಥಃ || ತದ್ಭಾಗಪಾಠೇನ ದೇವಾನಾಂ ಮಧ್ಯೇ ಯೇ
ಶಮಿತಾರಃ ಸಂತಿ ಮನುಷ್ಯಾಣಾಂ ಚ ಮಧ್ಯೇ ಯೇ ಸಂತಿ ತೇಭ್ಯ ಏವ ಸರ್ವೇಭ್ಯ ಏನಂ
ವನಿಷ್ಠಂ ಪರಿದದಾತ್ಯವೈಕಲ್ಯಾಯ ಸಮರ್ಪಯತಿ ||

ಕನ್ನೊಂದನೆಯ ಭಾಗವನ್ನು ಈಗ ವಿವರಿಸುವರು. ದೇವತೆಗಳ ಸಂಬಂಧಿಗಳಾದ ಮತ್ತು ಮನುಷ್ಯಸಂಬಂಧಿಗಳಾದ ಎಲೈ ಶಮಿತ್ಯಗಳೇ (ಎಂದರೆ ದೇವತೆಗಳು ಮಾಡುವ ಯಜ್ಞಗಳಲ್ಲಿ ಪಶುವನ್ನು ವಧಿಸುವ ಕಾರ್ಯದಲ್ಲಿ ಉದ್ಯುಕ್ತರಾದ ಶಮಿತ್ಯಗಳು ಮತ್ತು ಮಾನವರು ಮಾಡುವ ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಪಶುವರ್ಧಾರ್ಥವಾಗಿ ನಿಯೋಜಿತರಾದ ಶಮಿತ್ಯಗಳು ಅಧ್ವಿಗುಶ್ವಾಪಾಪಶೋಭಾ ದೇವಾನಾಂ ಶಮಿತಾರೌ (ಶ್ರೈ. ಬ್ರಾ. ೩-೬-೬-೪) ಎಂದರೆ ದೇವತೆಗಳ ಶಮಿತ್ಯಗಳಿಗೆ ಅಧ್ವಿಗು ಮತ್ತು ಅಪಾಪ ಎಂಬ ಹೆಸರಿರುವುದು. ಇವರು ಇಬ್ಬರು, ಎಂದಭಿಪ್ರಾಯವು, ನೀವು ಪಶುವನ್ನು ವಧಿಸಿ ಕತ್ತರಿಸುವಾಗ ವಶೆಯ ಸಮಾಪದಲ್ಲಿರುವ ಮಾಂಸ ಖಂಡವನ್ನು (entrails) ಕತ್ತರಿಸಬೇಡಿ ಆ ಮಾಂಸಖಂಡವು ಗೂಬೆಯೆಂಬ (owl) ಪಕ್ಷಿಯ ಆಕಾರದಲ್ಲಿ ಇರುವುದನ್ನು ಗಮನಿಸಿ ಅದನ್ನು ಕತ್ತರಿಸದೆ ಹಾಗೆಯೇ ಬಿಟ್ಟುಬಿಡಿ. ಈ ರೀತಿ ನೀವು ಮಾಡಿದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ನಿಮ್ಮ ಗೃಹದಲ್ಲಿ ನಿಮ್ಮ ಮಕ್ಕಳು, ಮೊಮ್ಮಕ್ಕಳು ಮೊದಲಾದ ಸಂತತಿಗಳು ವೃತ್ತರಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಮತ್ತು ಆ ಸಂತತಿಗಳ ಮರಣದಿಂದ ಉಂಟಾಗಬಹುದಾದ ದುಃಖ ಸೂಚಕ ರೋದನಧ್ವನಿಯು ಸಹ ಕೇಳಿಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ಮೇಲೆ ಹೇಳಿದಂತೆ ಕತ್ತರಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ದೇವತೆಗಳ ಯಜ್ಞಗಳಲ್ಲಿ ಭಾಗವಹಿಸುವ ಶಮಿತ್ಯಗಳಿಗೂ ಮಾನವರು ಮಾಡುವ ಯಜ್ಞಗಳಲ್ಲಿ ಪಶುವಧಿಯನ್ನು ಮಾಡುವ ಶಮಿತ್ಯಗಳಿಗೂ ಕತ್ತರಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಈ ಯಜ್ಞ ಪಶುವನ್ನು ಕೊಡಲಾಗಿದೆ.

ಅಧ್ವಿಗೋ ಶಮಿಧ್ವಂ ಸುಶಮಿ ಶಮಿಧ್ವಂ ಶಮಿಧ್ವಮಧ್ವಿಗಾ
೩ ಉ ಇತಿ ತ್ರಿಬ್ರೂಯಾದಪಾಪೇತಿ ಚಾಧ್ವಿಗುರ್ವೈ
ದೇವಾನಾಂ ಶಮಿತಾಪಾಪೋ ನಿಗ್ರಭೀತಾ ಶಮಿತ್ಯಭ್ಯಶ್ಚೈವೈನಂ
ತನ್ನಿಗ್ರಭೀತ್ಯಭ್ಯಶ್ಚ ಸಂಪ್ರಯಚ್ಛತಿ ||

ದ್ವಾದಶಂ ಭಾಗಮನೂದ್ಯ ನ್ಯಾಚಷ್ಟೇ-ಹೇಽಧ್ವಿಗೋ, ಏತನ್ನಾಮಕದೇವೇಷು
ಶಮಿತ್ಯಷು ಮುಖ್ಯದೇವಾ ಯೂಯಂ ಸರ್ವೇ ಶಮಿಧ್ವಂ ವಿಶಸನಾದಿನಾ ಪಶು ಸಂಸ್ಕರುಧ್ವಂ||
ಪುನರಪಿ ವಿಶೇಷಾಕಾರೇಣೋಚ್ಯತೇ ಸುಶಮಿ ಸುಷ್ಕ ಶಮನಂ ಶಾಸ್ತ್ರೀಯಂ ವಿಶಸನಂ ಯಥಾ
ಭವತಿ ತಥಾ ಶಮಿಧ್ವಂ ಶಮಯತ ಸಂಜ್ಞಪಯತ || ಅಧ್ವಿಗಾದೌ ಪುನರಿದೂರಾದಾಹ್ವಾ-
ನಾರ್ಥಾ || ಓಕಾರಸ್ಯ ಪುನೇನೇಲಾಯಾಮಾಕಾರ ಉಕಾರಶ್ಚೇತಿ ವರ್ಣದ್ವಯಂ ಸಂಪದ್ಯತೇ ||
ತಥಾವಿಧಾ ಯೂಯಮಿತರೈಃ ಸಹ ಯೂಯಂ ಸುಶಮಿಧ್ವಂ ಸರ್ವಥಾ ಶಮಯತ ನ ತೂಪ-
ಚರಿತಂ ಶಮನಂ ಕುರುತ || ಕ್ರೂರಕರ್ಮೇತಿ ಕೃತ್ವಾ ತದುಪೇಕ್ಷಣಂ ಮಾಭೂದಿತಿ ಪುನಃ-
ಪುನರ್ವಚನಂ || ಅಧ್ವಿಗೋ ಶಮಿಧ್ವಮಿತ್ಯಾದಿಕಂ ಸಾಕೃತ್ಯಯಸಮುದಾಯಂ ತ್ರಿವಾರಮಾ-
ವರ್ತಯೇತ್ || ಅಪಾಪೇತ್ಯಪಿ ತತ್ಸಂಬಂಧಿನಂ ತ್ರಿವಾರಮಾವರ್ತಯೇತ್ || ತದೇತದಾಶ್ಚ-

ಲಾಯಸ ಆಹ—‘ ಅಧ್ವಿಗ್ನಾದಿ ತ್ರಿರುಕ್ತಾಃ’ ಇತಿ || ಅಧ್ವಿಗೋ(?) ಅಪಾಪದೇವಃ | ಸೋಽಯ-
ಮಪಾಪವಾಚೀ ಶಾಖಾಂತರೇ ಪಠ್ಯತೇ—‘ ಅಧ್ವಿಗುಕ್ತಾಪಾಪಶ್ಲೋಭಾ ದೇವಾನಾಂ ಶಮಿ-
ತಾರಾ’ ಇತಿ || ಅತ್ರ ತು ತದವಾಂತರವಿಶೇಷೋಽಭಿಧೀಯತೇ || ದೇವಾನಾಂ ಮಧ್ಯೇ ಯಃ
ತಸ್ತುತಾ ಹಂತಾ ಸೋಽಧ್ವಿಗುರ್ಯತ್ನ ಧ್ಯಾನಾದಿನಾ ನಿಗ್ರಭೀತಾ ನಿಗ್ರಹಸ್ಯ ಕರ್ತಾ ಸೋಽಯ-
ಮಪಾಪಸ್ತದ್ಭಾಗಪಾತೇನಾಧ್ವಿಗುಪ್ರಭೃತಿಭ್ಯಃ ಶಮಿತ್ಯಭ್ಯಕ್ತಾಪಾಪಪ್ರಭೃತಿಭ್ಯೋ ನಿಗ್ರಹೀ-
ತ್ಯಭ್ಯಶ್ಚೈನಂ ಪಶುಂ ಸಂಜ್ಞಪನಾಯ ಪ್ರಯಚ್ಛತಿ ||

ಈಗ ಹನ್ನೆರಡನೆಯ ಭಾಗವನ್ನು ವಿವರಿಸುವರು. ಹೋತೃವು ಶಮಿತ್ಯಗಳನ್ನು ಉದ್ದೇಶಿಸಿ ಈರೀತಿ ಹೇಳುವನು—
ಎಲೈ ಅಧ್ವಿಗುವೇ (ದೇವತೆಗಳ ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಪಶುವನ್ನು ವಧಿಸುವವನೇ) ಮತ್ತು ನಿನ್ನ ಸಹಾಯಕನಾದ ಅಪಾಪನೆಂಬ ದೇವತೆಯೇ
ನೀವು ಈಗ ಈ ಯಜ್ಞ ಪಶುವನ್ನು ವಧಿಸಿರಿ ಮತ್ತು ಶಾಸ್ತ್ರೋಕ್ತರೀತಿಯಿಂದ ಅದರ ಅವಯವಗಳನ್ನು ಅಹುತ್ಯರ್ಪಣೆಗೆ ಅನುಕೂಲ-
ವಾಗುವಂತೆ ಕತ್ತರಿಸಿರಿ ಎಂದು ಹೇಳುವನು. ಈ ಅರ್ಥವನ್ನು ವಿವರಿಸುವ—ಅಧ್ವಿಗೋ ಶಮಿಾಧ್ವಂ ಸುಶಮಿ ಶಮಿಾಧ್ವಂ
ಶಮಿಾಧ್ವಮಧ್ವಿಗಾ ೩ ಉ ಇತಿ (ತೈ. ಬ್ರ. ೩-೬-೪; ಕಾಠಕ. ೧೬-೨೧; ಮೈತ್ರಾಯಣೀಯಸಂಹಿತಾ ೪-೧೩-೫)
ಎಂಬ ಈ ಮಂತ್ರವನ್ನು ಮೂರಾವರ್ತಿ ಪಠಿಸಬೇಕು (ಆಶ್ವ. ಶ್ರೌ. ಸೂ. ೩-೩-೪) ಏಕೆಂದರೆ ಈ ಪಶುವಧನೆಂಬ ಕರ್ಮವನ್ನು
ಜೆನ್ನಾಗಿಯೂ ಶಾಸ್ತ್ರೋಕ್ತವಾಗಿಯೂ ಮಾಡಬೇಕೆಂದು ತಿಳಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಮೂರಾವರ್ತಿ ಹೇಳಿ ಸ್ಪಷ್ಟವಾದ ಸೂಚನೆಯನ್ನು
ಕೊಡಲಾಗಿರುವುದು. ಅಧ್ವಿಗುವೆಂದರೆ ದೇವತೆಗಳ ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಪಶುವನ್ನು ವಧಿಸುವವನು; ಅಪಾಪ (ಅಥವಾ ವಿಪಾಪ)
ನೆಂಬವನು ದೇವತೆಗಳ ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಪಶುವನ್ನು ವಧಕಾಲದಲ್ಲಿ ಕಿರಿಚಿಕೊಳ್ಳದಂತೆ ಅದರ ಬಾಯನ್ನು ಗಟ್ಟಿಯಾಗಿ ಹಿಡಿದು
ಕೊಂಡು ವಧಕಾರ್ಯಕ್ಕೆ ಸಹಾಯಮಾಡುವವನು. ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಮಾಡುವ ವಧಕಾರ್ಯವು ಪಾಪವಲ್ಲ ಎಂದು ತಿಳಿಸುವು-
ದಕ್ಕಾಗಿಯೇ ಈ ಋತ್ವಿಜನಿಗೆ ಅಪಾಪ ಅಥವಾ ವಿಪಾಪನೆಂದು ಹೆಸರಿರುವುದು. ಪಶುವಧಾನಂತರ ಅದರ ಅವಯವಗಳನ್ನು
ಶಾಸ್ತ್ರೋಕ್ತವಾಗಿ ಕತ್ತರಿಸಿರಿ ಎಂದು ಅಧ್ವಿಗು ಮತ್ತು ಅಪಾಪ ಎಂಬ ದೇವತೆಗಳನ್ನು ನಿರ್ದೇಶಿಸಿ ಹೇಳಲಾಗಿದೆ. ಮೇಲಿನ
ವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿ ನಿಗ್ರಭೀತಾ ಎಂಬ ಶಬ್ದಪ್ರಯೋಗವಿದೆ. ಅಪಾಪನೆಂಬ ಋತ್ವಿಜನು ಪಶುವಿನ ಮುಖವನ್ನು ಹಿಡಿದು ಅದು ಅರಚಿ
ಕೊಳ್ಳದಂತೆ ಸಹಾಯಮಾಡುವುದರಿಂದ ಅವನಿಗೆ ನಿಗ್ರಭೀತಾ ಎಂಬ ಹೆಸರೂ ಇರುವುದು. ಪಶುವನ್ನು ವಧಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿಯೂ
ವಧಿಸಿದನಂತರ ಅದನ್ನು ಕ್ರಮವಾಗಿ ಕತ್ತರಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿಯೂ ಅಧ್ವಿಗು ಮೊದಲಾದವರ ವಶಕ್ಕೆ ಪಶುವನ್ನು ಕೊಡಲಾಗುವುದು
ಎಂದು ಋಷಿಭಾಷ್ಯವು. ಮೇಲಿನ ವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿ ಅಧ್ವಿಗಾ ೩ ಉ ಎಂದು ಮೂರು ಮಾತೃಗಳಕಾಲ ಪುನಃ ಉಕ್ತ-
ವಾಗಿದೆ. ಅಧ್ವಿಗೋ ಎಂದು ಸಂಖ್ಯೋಧನವನ್ನು ಒತ್ತಿಹೇಳಿ ಸ್ಪಷ್ಟಪಡಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಕಡೆಯ ಅಪರವಾದ (ಗೂ) ಓಕಾರದ
ಮಧ್ಯೆ (ಆ+ಉ) ಮೂರು ಮಾತೃಗಳಕಾಲವನ್ನು ಸೂಚಿಸುವ ೩ ಎಂಬ ಪುನಃ ಪುನಃ ಇಲ್ಲಿ ಉಪಯೋಗಿಸಲಾಗಿದೆ.

ಶಮಿತಾರೋ ಯದತ್ರ ಸುಕೃತಂ ಕೃಣವಥಾಸ್ತಾಸು ತದ್ಯದ್ವಿಷ್ಣುತ-
ಮನ್ಯತ್ರ ತದಿತ್ಯಾಹಾಗ್ನಿರ್ವೈ ದೇವಾನಾಂ ಹೋತಾಽಽಸೀತ್ಸ
ಏನಂ ವಾಚಾ ನ್ಯಶಾದ್ವಾಜಾ ವಾ ಏನಂ ಹೋತಾ ವಿಶಾಸ್ತಿ
ತದ್ಯದರ್ವಾಗ್ನಿತ್ವರಃ ಕೃಂತಂತಿ ಯದುದ್ವಿಣಂ ಯದ್ವಿಧುರಂ
ಕ್ರಿಯತೇ ಶಮಿತ್ಯಭ್ಯಶ್ಚೈನಂ ತನ್ನಿಗ್ರಭೀತ್ಯಭ್ಯಶ್ಚ ಸಮನುದಿಶತಿ

ಸ್ವಸ್ತೈವ ಹೋತೋನ್ಮುಚ್ಯತೇ ಸರ್ವಾಯುಃ ಸರ್ವಾಯು-
ತ್ವಾಯ ಸರ್ವಮಾಯುರೇತಿ ಯ ಏನಂ ವೇದ ||

ಅಧ್ರಿಗುಮಂತ್ರಹಾಕಾಸಂತರಂ ಜಪಂ ವಿಫತ್ತೇ--ಹೇ ತಮಿತಾರೋಽಯವತ್ರ ಪತುಮಿ-
ಸನಕರ್ಮಣಿ ಯತ್ಸುಕ್ತಂ ಕೃಣವಘಾಸ್ತಾಸು ತತ್ || ತತ್ರ ಯತ್ಸುಕ್ತಂ ತಮನ್ಯತ್ರ ತದಿತಿ
ಜಪಿತ್ವಾ ದಕ್ಷಿಣಾವೃದಾವರ್ತತ ಇತಿ || ಏತಸ್ಮಂತ್ರಾರ್ಥಮಗ್ನಿವೇತ್ಯಾಡೇನೋಚ್ಯತೇ | ಯದಾ
ದೇವಾ ಯಜ್ಞಂ ಕುರ್ವಂತಿ ತದಾನೀಂ ತೇಷಾಂ ಮಧ್ಯೇಗ್ನಿರೇವ ಹೋತಾಽಭೂತ್ | ಸ ಏನಂ
ಪತುಂ ವಾಚಾಧ್ರಿಗುಪ್ರೈಷರೂಪಯಾ ವ್ಯಕಾಡ್ವಿತಸನಂ ಕೃತರ್ವಾ || ಅಧ್ರಿಗುಪ್ರೈಷ ಆರ-
ಭಧ್ವಂ ತಮೀಧ್ವಮಿತ್ಯಾದಿ ಪ್ರೇರಣವಾಚಕಾನಾಂ ಪದಾನಾಂ ಬಹುನಾಂ ವಿದ್ಯಮಾನತ್ವಾದ-
ಸ್ತೈವ ಹೋತುರ್ವಾಚಿಕಂ ವಿಶಸನಂ || ತಥಾ ಸತಿ ಪಶೋರರ್ವಾಗ್ಭಾಗೇ ಯತ್ಕೃಂತಂತಿ
ಯಜ್ಞ ಪರಃ ಪರಭಾಗೇ ಉತ್ತಮಾಗೇ ಕೃಂತಂತಿ ತಸ್ಮಿನ್ನಭಯಸ್ಮಿನ್ನಪಿ ಚ್ಛೇದನೇ ಯದು-
ಲ್ಪಣಿಂ ಶಾಸ್ತ್ರಾರ್ಥಾದತಿರಿಕ್ತಂ ಕ್ರಿಯತೇ ಯಜ್ಞ ವಿಧುರಂ ನ್ಯೂನಂ ಕ್ರಿಯತೇ ತತ್ಸರ್ವಮೇನ-
ತ್ಪತುತಮಿತ್ಯಭ್ಯೋ ನಿಗ್ರಭೀತ್ಯಭಿಶ್ಚ ಸಮನುವಿಶತಿ ತೇನ ಮಂತ್ರಜಪೇನ ಸಮ್ಯಕ್ಕಥಯತೀತಿ
ವಾಚಾ ಹೋತಾ ಸ್ವಸ್ತೈವ ಕ್ಷೇಮೇಣೈವ ಪಾಪಾನ್ಮುಚ್ಯತೇ ಸರ್ವಾಯುರ್ಮೃತ್ಯುರಹಿತಶ್ಚ
ಭವತಿ ಯಜಮಾನಸ್ಯಾಪ್ಯಪಮೃತ್ಯುರಾಹಿತ್ಯಾಯ || ಏತದ್ವೇದನಂ ಪ್ರಶಂಸತಿ || ಅತ್ರ
ಮೀಮಾಂಸಾ | ನವಮಾಧ್ಯಾಯಸ್ಯ ತೃತೀಯಪಾದೇ ಚಿಂತಿತಂ ||

“ ಪಕ್ಷೇ ವಪಾ ವಾಽಘೋರೂಕೋ ರಲಯೋರವಿಶೇಷತಃ ||

ಪಕ್ಷೇ ವಪಾ ಸಂನಿಧಾನಾದ್ಭ್ರಾಂತಿಚ್ಛೇದನಿಷೇಧತಃ || ”

ಅಧ್ರಿಗುಪ್ರೈಷವಚನ ಆಮ್ನಾಯತೇ-- ವನಿಷ್ಠಮಸ್ಯ ಮಾ ರಾವಿಷ್ಟೋರೂಕಂ ಮನ್ಯು-
ಮಾನಾಃ || ಇತಿ || ವನಿಷ್ಠವರ್ವಾಸಮೀಪವರ್ತಿತ ಕಶ್ಚಿತ್ಪಶ್ಯಂಗವಿಶೇಷಃ || ತಂ ಮಾ ರಾವಿಷ್ಟ
ತಸ್ಯ ಲವನಂ ಮಾ ಕುರುತೇತಿ ವ್ಯತ್ಯಯೇನ ಲಕಾರಸ್ಯ ರೇಫಃ || ಕಿಂ ಕುರ್ವಂತ ಉಲೂಕಂ
ಮನ್ಯುಮಾನಾಃ || ವನಿಷ್ಠಾವರೂಕಶಬ್ದಃ ಸಾದೃಶ್ಯಲಕ್ಷಕಃ || ವಿಶೇಷೇಣ ಮನ್ಯುಮಾನಾ ಮಾ
ಲಾವಿಷ್ಟೇತಿ ವಾಕ್ಯಾರ್ಥಃ || ತಸ್ಮಾದುರೂಕಶಬ್ದಃ ಪಕ್ಷೇತಿ ಪ್ರಾಪ್ತೇ ಬ್ರೂಮುಃ || ಉರೂಕ-
ಶಬ್ದೇನಾತ್ರ ವಪಾ ಲಕ್ಷ್ಯತೇ ವನಿಷ್ಠಸಂನಿಧಾನಾತ್ || ಸಾಹಿತ್ಯಸನ್ನಿಧಾನಾದುರೂಕತ್ವಭ್ರಾಂತಿ-
ವರ್ವನಿಷ್ಠಾ ಸಂಭವತಿ || ಭ್ರಾಂತಿಪ್ರಾಪ್ತಂ ಲವನಮತ್ರ ನಿಷಿದ್ಧತೇ || ಉರೂಕಂ ಮನ್ಯುಮಾನಾ
ವನಿಷ್ಠಂ ಮಾ ರಾವಿಷ್ಟೇತ್ಯುಕ್ತತ್ವಾತ್ || ವಪಾಲವನಕಾಲೇ ಭ್ರಾಂತ್ಯಾ ವನಿಷ್ಠಾ ಯಲ್ಲವನಂ
ತಸ್ಯ ನಿಷೇಧೇ ಸತಿ ದೃಷ್ಟಾಭೋಃ ಲಭ್ಯತೇ ಭ್ರಾಂತಿನಿವಾರಣಸ್ಯ ದೃಷ್ಟತ್ವಾತ್ || ತ್ವಪ್ಪಕ್ಷೇ
ವನಿಷ್ಠೋರ್ಲವನಮೇವ ನಾಸ್ತಿ ತಜ್ಜಾಯುಕ್ತಂ ಹೃದಯಾದ್ಯಂಗವದ್ವನಿಷ್ಠೋರ್ಲವಿತವ್ಯ-
ತ್ವಾತ್ || ವನಿಷ್ಠಮಗ್ನಿಧೇ ಸಡವತ್ತ್ ಸಂಪಾದಯತೀತ್ಯಾದ್ಯನುಷ್ಠಾನಾತ್ || | ತತೋ
ಲವನನಿಷೇಧಸ್ಯಾಸಮವೇತಾರ್ಥತ್ವೇನಾದೃಷ್ಟಾಭೋ ಮಂತ್ರಹಾಕಃ || ತಸ್ಮಾದ್ವಪಾವಚನ
ಉರೂಕಶಬ್ದಃ || ಯದ್ಯಪಿ ವಪಾಯಾಮಪ್ರಸಿದ್ಧಸ್ತಥಾಪ್ಯುರು ವಿಸ್ತೀರ್ಣಮುಕ್ತೋ ಮೇದೋ

ಯತ್ರೇತನ್ಯವಯವಾರ್ಥದ್ವಾರಾ ಮೇದಸ್ತಿಸ್ವಾಂ ವಸಾಯಾಂ ಯುಕ್ತ ಉರೂಕಶಬ್ದಃ || ಏವಂ
ಸತ್ಯನೇಕವಸಾಸು ವಿಕೃತಿಷ್ಟೇಕವಚನಾಂತ ಉರೂಕಶಬ್ದ ಊಹನೀಯಃ ||

ಅಧ್ವಿಗುಮಂತ್ರಪಾಠಾನಂತರ ಜಪವಿಧಾನವನ್ನು ತಿಳಿಸುವರು. ಎಲೈ ಶಮಿತ್ಯಗಳೇ, ಈ ಪಶುಜೈದನಕರ್ಮದಲ್ಲಿ ನಿಮ್ಮಿಂದ ಆಚರಿಸಲ್ಪಟ್ಟ ಪಶುವಿನ ಶ್ವಾಸಬಂಧನ ಮತ್ತು ಪ್ರಾಣಾಪಹರಣವು ಸಹ ಈ ಪಂತ್ರಪಠನದಿಂದ ನಿವಾರಿಸಲ್ಪಡುತ್ತದೆ. ಹಾಗೆಯೇ ಪಶುವಿನ ಅಂಗಗಳನ್ನು ಜೈದನಮಾಡುವಾಗ (ಶಾಸ್ತ್ರಕ್ಕೆ ವ್ಯತಿರಿಕ್ತವಾಗಿ) ಎಲ್ಲೆಲ್ಲಿ ಯಾವರೀತಿ ಕತ್ತರಿಸಬೇಕೋ ಅದರಂತಾಗದೆ ಕೆಲವುಕಡೆ ಬೇಗನೆ, ಕೆಲವುಕಡೆ ನಿಧಾನ, ಕೆಲವುಕಡೆ ಕಮ್ಮಿಯಾಗಿ, ಕೆಲವುಕಡೆ ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ಕತ್ತರಿಸಲ್ಪಡುವುದು ಮೊದಲಾದ ದೋಷಗಳೆಲ್ಲವೂ ನಿವಾರಿಸಲ್ಪಡುತ್ತವೆ. ಹಿಂದೆ ದೇವತೆಗಳು ಯಜ್ಞಮಾಡಿದಾಗ ಅವರ ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿಯು ಹೋತೃವೆಂಬ ಖುಪ್ಪಿಜನಾಗಿದ್ದನು. ಆಗ ಪಶುಜೈದನಕಾರ್ಯಕ್ಕಾಗಿ ಅಗ್ನಿಯು ಅಧ್ವಿಗುಪ್ರೈಪರೂಪವಾದ ವಾಕ್ಯಗಳನ್ನು ಪಠಿಸಿ ಶಮಿತ್ಯ ಮತ್ತು ನಿಗೃಭೀತ್ಯಗಳ (ಪಶುವನ್ನು ಕೊಲ್ಲುವವರ ಮತ್ತು ಶ್ವಾಸಬಂಧನಮಾಡುವವರ) ಲೋಪದೋಷಗಳನ್ನು ಪಾಪಗಳನ್ನು ಪರಿಹಾರವಾಗುವಂತೆ ಮಾಡಿದನು. ಆದ್ದರಿಂದಲೇ ಈಗಲೂ ಆ-ಪದ್ಧತಿಯೇ ನಡೆದುಕೊಂಡುಬಂದಿದೆ. ಈ ಕ್ರಮವನ್ನು ಆನುಸರಿಸುವುದರಿಂದ ಹೋತೃವು ಸಮಸ್ತಪಾಪಗಳಿಂದಲೂ ಮುಕ್ತನಾಗಿ ದೀರ್ಘಾಯುಸ್ಸನ್ನು ಪಡೆಯುತ್ತಾನೆ ಮತ್ತು ಈ ವಿಷಯವನ್ನು ಜಿನ್ನಾಗಿ ತಿಳಿದು ಅದರಂತೆ ಆಚರಿಸುವ ಪುರುಷನೂ ಸಹ ದೀರ್ಘಾಯುಸ್ಸನ್ನು ಪಡೆಯುತ್ತಾನೆ.

English Translation

Present the evil spirits with the blood! For the gods having deprived (once) the evil spirits of their share in the Haviryajnas (such as the Full and New-moon offerings) apportioned to them the husks and smallest grains, and after having them turned out of the great sacrifice (such of the Soma and animal sacrifices), presented to them the blood. Thence the Hotar pronounces the words: present the evil spirits with the blood! By giving them this share he deprives the evil spirits of any other share in the sacrifice. They say: one should not address the evil spirits in the sacrifice, any evil spirits whichever they might be (Rakshas, Asuras, & c.); for the sacrifice is to be without the evil spirits (not to be disturbed by them). But others say: one should address them; for who deprives any one, entitled to a share, of this share, will be punished (by him whom he deprives); and if he himself does not suffer the penalty, then his son, and if his son be spared, then his son, and if his son be spared, then his grandson will suffer it, and thus he resents on him (the son or grandson) what he wanted to resent on you.

However, if the Hotar addressed them, he should do so with a low voice. For both, the low voice and the evil spirits, are, as it were, hidden. If he addressed them with a loud voice, then such one speaks in the voice of the evil spirits, and is capable of producing Rakshas-sounds (a horrible, terrific voice). The voice in which the haughty man and the drunkard speak, is that of the evil

spirits (Rakshas). He who has such a knowledge will neither himself become haughty, nor will such a man be among his offspring.

Do not cut the entrails which resemble an owl (when taking out the omentum), nor should among your children, O slaughterers! or among their offspring, any one be found who might cut them. By speaking these words, he presents these entrails to the slaughterers among the gods as well as to those among men.

The Hotar shall then say thrice: O Adhrigu (and ye others), kill (the animal), do it well, kill it, O Adhrigu. After the animal has been killed, (he should say thrice:) For may it (the consequences of murder) be (from us). For Adhrigu among the gods is he who silences (the animal) and the Apapa (away, away!) is he who puts it down, By speaking those words he surrenders the animal to those who silence it (by stopping its mouth), and to those who butcher it.

The Hotar then mutters (he makes japa): "O slaughterers! may all good you might do abide by us! and all mischief you might do go elsewhere." The Hotar gives by (this) speech the order (for killing the animal), for Agni had given the order for killing (the animal) with the same words when he was the Hotar of the gods.

By those words (the japa mentioned) the Hotar removes (all evil consequences) from those who suffocate the animal and those who butcher it, in all that they might transgress the rule by cutting one piece too soon, the other too late, or by cutting a too large, or a too small piece. The Hotar enjoying this happiness clears himself (from all guilt), and attains the full length of his life (and it serves the sacrificer) for obtaining his full life. He who has such a knowledge, attains the full length of his life.

ಇತಿ ಶ್ರೀಮತ್ಸಾಯಂಕಾಲಸಮಯವಿರಚಿತೇ ಮಾಧವೀಯೇ ವೇದಾರ್ಥಪ್ರಕಾಶ
ಐತರೇಯಬ್ರಾಹ್ಮಣಭಾಷ್ಯೇ ಪಷ್ಠಾಧ್ಯಾಯಸ್ಯ ಸಪ್ತಮಃ ಖಂಡಃ

ಇಲ್ಲಿಗೆ ಐತರೇಯಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿ ಆರನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯವೆಲ್ಲಾ ಮುಗಿಸಿಯೆ ಮುಂದೆ
ಸಮಾಪ್ತವಾದುದು.

ಅಥ ಷಷ್ಠಾಧ್ಯಾಯೇ ಅಷ್ಟಮಃ ಖಂಡಃ

ಆರನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ ಎಂಟನೆಯ ಖಂಡವು

[ಯಜ್ಞಾರ್ಹವಾದ ಪಶುಗಳ ವಿಷಯ—ಪುರೋಡಾಶವೂ ಸಹ ಪಶುಯಾಗದ ಅಹುತ್ಯಾರ್ಹವೆ ಭಾಗವು]

ಪುರುಷಂ ವೈ ದೇವಾಃ ಪಶುಮಾಲಭಂತ ತಸ್ಮಾದಾಲಬ್ಧಾನೈಫ
ಉದಕ್ರಾಮತ್ಸೋಽಶ್ವಂ ಪ್ರಾವಿಶತ್ತಸ್ಮಾದಶ್ವೋ ಮೇಘೋಽ-
ಭವದಥೈನಮುತ್ಕ್ರಾಂತಮೇಧಮುತ್ಕ್ರಾಜಂತ ಸ ಕಿಂಪುರು-
ಷೋಽಭವತ್

ಅಧಿಗುಪ್ತ್ಯೇಷಂ ಸಮಾಪ್ಯ ಪುರೋಡಾಶಂ ವಿಧಾತುಂ ಬಹುಭಿಃ ಪರ್ಯಾಯೈರುಪೇತಾ
ಕಾಚಿದಾಖ್ಯಾಯಿಕೋಚ್ಯತೇ || ತತ್ರ ಪ್ರಥಮಂ ಪರ್ಯಾಯಂ ದರ್ಶಯತಿ || ಪುರಾ
ಕದಾಚಿದ್ದೇವಾಃ ಸ್ವಕೀಯೇ ಯಜ್ಞೇ ಪುರುಷಂ ಮನುಷ್ಯಂ ಪಶುಮಾಲಭಂತ ಪಶುಂ ಕೃತ್ವಾ
ತೇನ ಪಶುನಾ ಯಜ್ಞಮುದ್ಯುಕ್ತಾಃ | ತಸ್ಮಾದಾಲಬ್ಧಾನ್ಯಜ್ಞಮುದ್ಯುಕ್ತಾನ್ಮನುಷ್ಯಪಶೋ-
ರ್ಮೇಘೋ ಮೇಘೋ ಯಜ್ಞಯೋಗ್ಯೋ ಹವಿರ್ಭಾಗ ಉದಕ್ರಾಮತ್ಸೋಽಶ್ವಂ ಪರಿತ್ಯಜ್ಯಾನ್ಯ-
ತ್ರಾಗಚ್ಯತ್ || ಸತ್ವಾ ಚ ಸ ಭಾಗೋಽಶ್ವಂ ಪ್ರಾವಿಶತ್ || ಯಸ್ಮಾದೇವಂ ತಸ್ಮಾದಶ್ವೋ
ಯಜ್ಞಯೋಗ್ಯೋಽಭವತ್ || ಅಥ ತದಾನೀಮುತ್ಕ್ರಾಂತಮೇಧಂ ಪರಿತ್ಯಕ್ತವಿರ್ಭಾಗಮೇನಂ
ಮನುಷ್ಯಂ ದೇವಾ ಅತ್ಕ್ರಾಜಂತಾತಿತಯೇನ ವರ್ಜಿತವಂತಸ್ತಸ್ಮಿನ್ನಶ್ವಶುತ್ಸಮಹಿ ನಾಕುರ್ವತ್ ||
ದೇವೈಃ ಸ್ವೀಕೃತ್ಯ ಪರಿತ್ಯಕ್ತಃ ಸ ಮನುಷ್ಯಃ ಕಿಂಪುರುಷಃ ಕಿಂನರಾವಾಂತರಜಾತೀಯಃ ||

ಅಧಿಗುಪ್ತ್ಯೇಷಮಂತ್ರವನ್ನು ಮುಗಿಸಿ ಪಶುಹೋಮಸಂಬಂಧವಾದ ಪುರೋಡಾಶವನ್ನು ತೋರಿಸುವುದಕ್ಕೆ
ಉಪಯೋಗಿಸುವ, ಮಣ್ಣಿನ ಹೆಂಚಿನಮೇಲೆ ಬೇಯಿಸಿದ ಹಿಟ್ಟಿನಿಂದ ಮಾಡಿದ ಒಂದುವಿಧವಾದ ರೊಟ್ಟಿಗೆ, ಪುರೋಡಾಶವೆಂದು
ಹೆಸರು) ಮಾಡುವ ಕ್ರಮವನ್ನು ವಿವರಿಸುವರು. ಈ ವಿಚಾರದಲ್ಲಿ ಅನೇಕ ಪರ್ಯಾಯಗಳಿಂದ (ವೈತ್ಯಾಸ, ಬದಲಾವಣೆ)
ಕೂಡಿದ ಒಂದು ಉಪಾಖ್ಯಾನವನ್ನು ಹೇಳುವರು.

ಪೂರ್ವಕಾಲದಲ್ಲಿ ಒಂದಾನೊಂದು ಸಮಯದಲ್ಲಿ ದೇವತೆಗಳು ಯಜ್ಞಮಾಡಿದಾಗ ಯಜ್ಞಹವಿವಾಗಿ ಜಿಣ್ಣು ಪುರುಷ
ನನ್ನು ಸಿದ್ಧಪಡಿಸಿದರು. ಆ ಪುರುಷನನ್ನೇ ಯಜ್ಞಪಶುವನ್ನಾಗಿ ಸ್ವೀಕರಿಸಿ ಯಜ್ಞಮಾಡಲು ಪ್ರಾರಂಭಿಸಿದಾಗ ಆ ಪುರುಷ
ಪಶುವಿನಲ್ಲಿ ಯಜ್ಞಾರ್ಹಭಾಗವಾಗಿದ್ದ ಎಂದರೆ ದೇವತೆಗಳು ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಅಹುತಿಗಳ ಮೂಲಕ ಭೋಜನವನ್ನು ಯೋಗ್ಯವಾಗಿದ್ದ

ಮೇಧವೆಂಬ(ಮಾಂಸ) ಭಾಗವು ಪುರುಷಪತುವನ್ನು ತೃಪ್ತಿಸಿ ಭಯದಿಂದ ಓಡಿಹೋಗಿ ಒಂದು ಅಶ್ವ (ಕುದುರೆ)ದಲ್ಲಿ ಸೇರಿಕೊಂಡಿತು. ಯಜ್ಞಾರ್ಹವಾದ ಮೇಧವು ಸೇರಿದ್ದರಿಂದ ಅಶ್ವವು ಯಜ್ಞಾರ್ಹವಾದ ಯಜ್ಞ ಪತುವಾಯಿತು. ಯಜ್ಞಾರ್ಹವಾದ ಮೇಧವು ಪುರುಷಪತುವಿನಲ್ಲಿ ಇಲ್ಲದ್ದನ್ನು ಕಂಡು ಅದು ಯಜ್ಞಕ್ಕೆ ಯೋಗ್ಯವಲ್ಲವೆಂದು ತಿಳಿದು ಅದನ್ನು ದೇವತೆಗಳು ತೃಪ್ತಿಸಿದರು. ದೇವತೆಗಳು ತೃಪ್ತಿಸಿದ್ದರಿಂದ ಆ ಪುರುಷನು ಕಿಂಪುರುಷನಾಗಿ ಎಂದರೆ ಕುರೂಪಿಯಾದ (ವಿಕಾರಾಕೃತಿಯುಳ್ಳ) ಬದಲಾವಣೆಯನ್ನು ಹೊಂದಿದನು.

ತೇಽಶ್ವಮಾಲಭಂತ ಸೋಽಶ್ವಾದಾಲಬ್ಧಾದುದಕ್ರಾಮತ್ಸ ಗಾಂ ಪ್ರಾವಿ-
ಶತ್ತಸ್ಮಾದ್ಗಾಮೇಧ್ಯೋಽಭವದಥೈನಮುತ್ಕಾಂ ತಮೇಧಮು-
ತ್ಕಾರ್ಜಂತ ಸ ಗೌರಮ್ಯಗೋಽಭವತ್ |.

ಪ್ರೀತೀಯಂ ಪರ್ಯಾಯಂ ದರ್ಶಯತಿ—ಅಲಬ್ಧಾದಶ್ವಾನೈಘೋ ಯಜ್ಞಯೋಗ್ಯ-
ಭಾಗ ಉತ್ಕ್ರಮ್ಯ ಗಾಂ ಪ್ರಾವಿಶತ್ಸ ಗೌರಮ್ಯಗೋಽಭವತ್ || ತದಾನೀಮಯೋಗ್ಯ-
ತ್ವೇನ ತ್ಯಕ್ತಃ ಸೋಽಶ್ವೋಃ ಗೌರಮ್ಯಗೋಽಭವದ್ಯಸ್ಯ ಶೃಂಗಾವಹಿ ಲೋಮಶೌ ಭವತಃ ||

(ಎರಡನೆಯ ಬದಲಾವಣೆಯನ್ನು ಹೇಳುವರು) ಅನಂತರ ದೇವತೆಗಳು ಯಜ್ಞಾರ್ಹವಾದ ಮೇಧಭಾಗವಿದ್ದ ಅಶ್ವವನ್ನು ಯಜ್ಞ ಪತುವನ್ನಾಗಿ ಸ್ವೀಕರಿಸಿದರು. ಅದನ್ನು ಕಂಡು ಮೇಧವು ಅಶ್ವವನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಓಡಿಹೋಗಿ ಗೌರಮ್ಯಗದಲ್ಲಿ (grayal) ಸೇರಿಕೊಂಡಿತು. ಅದರಿಂದ ಗೌರಮ್ಯಗವು ಯಜ್ಞಾರ್ಹವಾಗಿಯೂ ಮೇಧವಿಲ್ಲದ ಅಶ್ವವು ಯಜ್ಞಕ್ಕೆ ಅಯೋಗ್ಯವಾಗಿಯೂ ಆಯಿತು.

ತೇ ಗಾಮಾಲಭಂತ ಸ ಗೋರಾಲಬ್ಧಾದುದಕ್ರಾಮತ್ಸೋಽವಿಂ ಪ್ರಾವಿ-
ಶತ್ತಸ್ಮಾದವಿಮೇಧ್ಯೋಽಭವದಥೈನಮುತ್ಕಾಂ ತಮೇಧ-
ಮುತ್ಕಾರ್ಜಂತ ಸ ಗವಯೋಽಭವತ್ತೇಽವಿಮಾಲಭಂತಸೋಽನೇ-
ರಾಲಬ್ಧಾದುದಕ್ರಾಮತ್ಸೋಽಜಂ ಪ್ರಾವಿಶತ್ತಸ್ಮಾದಜೋ
ಮೇಧ್ಯೋಽಭವದಥೈನಮುತ್ಕಾಂ ತಮೇಧಮುತ್ಕಾರ್ಜಂತ ಸ
ಉಷ್ಣೋಽಭವತ್ |.

ತೃತೀಯಪರ್ಯಾಯಂ ದರ್ಶಯತಿ—ಅಜಾದಯಃ ಪ್ರಸಿದ್ಧಾಃ | ಉಷ್ಣೋ
ವೀರ್ಣಗ್ರೀವಃ ||

(ಮೂರನೆಯ ಮತ್ತು ನಾಲ್ಕನೆಯ ಪರ್ಯಾಯಗಳನ್ನು ಹೇಳುವರು) ಅನಂತರ ದೇವತೆಗಳು ಮೇಧವು ಸೇರಿಕೊಂಡಿದ್ದ ಗೌರಮ್ಯಗವನ್ನು ಯಜ್ಞ ಪತುವನ್ನಾಗಿ ಸ್ವೀಕರಿಸಿದರು. ಇದನ್ನು ಕಂಡು ಮೇಧವು ಗೌರಮ್ಯಗವನ್ನು ತೃಪ್ತಿಸಿ ಕುರಿಯ ದೇಹದಲ್ಲಿ ಸೇರಿಕೊಂಡಿತು. ಅದರಿಂದ ಕುರಿಯು ಯಜ್ಞಾರ್ಹವಾದ ಪತುವಾಯಿತು. ಹಿಂದಿಘಾತೆಯೇ ದೇವತೆಗಳು ಮೇಧವಿಲ್ಲದಿದ್ದ ಗೌರಮ್ಯಗವನ್ನು ತೃಪ್ತಿಸಿ ಕುರಿಯನ್ನು ಯಜ್ಞ ಪತುವನ್ನಾಗಿ ಸ್ವೀಕರಿಸಿದರು. ಬಳಿಕ ಕುರಿಯಲ್ಲಿದ್ದ ಮೇಧವು ಕುರಿಯನ್ನು ತೃಪ್ತಿಸಿ ಅದಿಲ್ಲ ಹೋಗಿ ಸೇರಿಕೊಂಡಿತು. ಬಳಿಕ ಮೇಧವಿಲ್ಲದ ಕುರಿಯು ಒಂದು ಒಂಟಿಯ ಆಕಾರವನ್ನು ಪಡೆಯಿತು.

ಸೋಽಜೇ ಜ್ಯೋಕ್ತಮಾಮಿನಾರಮತ ತಸ್ಮಾದೇಷ ಏತೇಷಾಂ ಪಶೂ-
ನಾಂ ಪ್ರಯುಕ್ತತಮೋ ಯದಜಃ |

ಅಜಂ ಪುನರಪಿ ಪ್ರಕಂಸತಿ—ಸ ಮೇಧಾಖ್ಯೋ ಯಜ್ಞಯೋಗ್ಯಭಾಗಸ್ತಸ್ಮಿನ್ನಜೇ
ಜ್ಯೋಕ್ತಮಾಮಿನಾತಿಶಯೇನ ಚಿರಕಾಲಮೇವಾರಮತ ಕ್ರೀಡಿತವಾಂಸ್ತಸ್ಮಾಚ್ಚಿರಕಾಲಮೇವ
ಸದ್ಭಾವಾದ್ಯೋಽಯಮುಜೋಽಸ್ತಿ ಸ ಏಷ ಏತೇಷಾಂ ಪೂರ್ವೋಕ್ತಾನಾಂ ಪಶೂನಾಂ ಮಧ್ಯೇ
ಪ್ರಯುಕ್ತತಮಃ ಶಿಷ್ಟೈರತಿಶಯೇನ ಪ್ರಯುಕ್ತಃ ||

ಆಡಿನ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಒಂದು ವಿಶೇಷವಿರುವುದು. ಮೇಧವೆಂಬ ಯಜ್ಞಾರ್ಹಭಾಗವು ಒಂದು ಪ್ರಾಣಿಯಿಂದ
ಮತ್ತೊಂದು ಪ್ರಾಣಿಯಲ್ಲಿ ಹೋಗಿ ಸೇರಿಕೊಂಡಿತೆಂದು ಇದುವರೆಗೂ ಹೇಳಿದೆಯಷ್ಟೆ. ಆದರೆ ಇದು ಯಾವ ಪ್ರಾಣಿಯಲ್ಲಿಯೂ
ಬಹಳಹೊತ್ತು ಇರದೆ ಆಡಿನಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ಬಹುಕಾಲ ನೆಲೆಸಿದ್ದಿತು. ಆದ್ದರಿಂದ ಈ ಆಡೆಂಬ ಪ್ರಾಣಿಯು ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದ ಪ್ರಾಣಿ
ಗಳಲ್ಲೆಲ್ಲಾ ಅತ್ಯಂತ ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದ ಯಜ್ಞಾರ್ಹಪಶುವೆಂದು ಶಿಷ್ಟರಿಂದ ಪರಿಗ್ರಹಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿರುವುದು. ಯಜ್ಞಗಳಲ್ಲಿ ಈಗಲೂ ಇದನ್ನು
ಪಶುವನ್ನಾಗಿ ಉಪಯೋಗಿಸುವ ರೂಢಿ ಇದೆ.

ತೇಜಮಾಲಭಂತ ಸೋಽಜಾದಾಲಬ್ಧಾದುದಕ್ರಾನುತ್ಸ ಇನಾಂ
ಪ್ರಾವಿಶತ್ತಸ್ಮಾದಿಯಂ ಮೇಧ್ಯಾಭವದಥೈನಮುತ್ಕ್ರಾಂತ-
ಮೇಧಮುತ್ಕ್ರಾಜಂತ ಸ ಶರಭೋಽಭವತ್ |

ಪಂಚಮಂ ಪರ್ಯಾಯಂ ದರ್ಶಯತಿ || ಇನಾಂ ಸ್ಪರ್ಧಿವೀಂ | ಶರಭೋಽಷ್ಟಭಿಃ
ಪಾದೈರುಪೇತಃ ಸಿಂಹಘಾತೀ ಮೃಗವಿಶೇಷಃ ||

(ಏದನೆಯ ಪರ್ಯಾಯವನ್ನು ಹೇಳುವರು) ಅನಂತರ ದೇವತೆಗಳು ಆಡನ್ನು ತಮ್ಮ ಯಜ್ಞಪಶುವನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಿ
ಅದನ್ನು ಕೊಂದರು. ಕೂಡಲೇ ಅದರಲ್ಲಿದ್ದ ಯಜ್ಞಾರ್ಹವಾದ ಮೇಧವು ಆಡನ್ನು ತ್ಯಜಿಸಿ ಭೂಮಿಯನ್ನು ಪ್ರವೇಶಿಸಿ ಅಲ್ಲಿಯೇ
ನೆಲೆಸಿದ್ದಿತು. ಮೇಧವು ಆಡನ್ನು ತ್ಯಜಿಸಿದನಂತರ ಆ ಆಡು ಎಂಟು ಪಾದಗಳುಳ್ಳದ್ದೂ ಸಿಂಹವನ್ನು ಆಹಾರವಾಗಿ ಭಕ್ಷಿಸುವುದೂ
ಆದ ಶರಭವೆಂಬ ಮೃಗದ ರೂಪವನ್ನು ಪಡೆಯಿತು.

ತ ಏತ ಉತ್ಕ್ರಾಂತಮೇಧಾ ಅಮೇಧ್ಯಾಃ ಪಶನಸ್ತಸ್ಮಾದೇತೇಷಾಂ
ನಾಶ್ನೀಯಾತ್ |

ಅತ್ರ ಪ್ರಸಂಗಾತ್ಕಂಚಿದ್ಧರ್ಮವಿಶೇಷಂ ದರ್ಶಯತಿ—ಮನುಷ್ಯಾತ್ಯಗೋವ್ಯಜೇಭ್ಯೋ
ಮೇಧಸ್ಯೋತ್ಕ್ರಮಣಕ್ರಮೇಣ ವಿಷ್ಣುನ್ನಾಸ್ತ ಏತೇ ಕಿಂಪುರುಷಾದಯೋ ಮೇಧರಾಹಿತ್ಯಾತ್ಯ-
ಜ್ಞಯೋಗ್ಯಾಃ ಪಶವೋ ನಾಃಸನ್ || ಅತ ಏತೇಷಾಂ ಪಶೂನಾಂ ಸಂಬಂಧಿ ಮಾಂಸಂ
ನಾಶ್ನೀಯಾತ್ ||

ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದ ಕಿಂನಯ, ಅಶ್ವ, ಗೋವು, ಕುರಿ, ಆಡು ಎಂಬ ಈ ಐದು ಮೃಗಗಳಲ್ಲಿ ಯಜ್ಞಾಹವಾದ ಮೇಧವು ಸ್ವಲ್ಪಕಾಲವಿದ್ದು ಅಲ್ಲಿಂದ ಬಿಟ್ಟುಹೋದ್ದರಿಂದ ಈ ಮೃಗಗಳು ಯಜ್ಞಕ್ಕೆ ಯೋಗ್ಯವಾದ ಪಶುಗಳಾಗಲಿಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ಈ ಪ್ರಾಣಿಗಳ ಮಾಂಸವನ್ನು ಶಿನ್ನಬಾರದು.

**ತಮಸ್ಯಾಮನ್ವಗಚ್ಛನ್ನೋನುಗತೋ ವ್ರೀಹಿರಭವತ್ತದ್ಯತ್ಪಶೌ ಪುರೋ-
ಛಾಶಮನುನಿರ್ವಪಂತಿ ಸಮೇಧೇನ ನಃ ಪಶುನೇಷ್ಟಮಸತ್ಯೇ-
ವಲೇನ ನಃ ಪಶುನೇಷ್ಟಮಸದಿತಿ |**

ಅತ್ರ ಪುರೋಡಾಶಂ ವಿಧತ್ತೇ—ತಂ ಮೇಧಾಖ್ಯಂ ಹವಿರ್ಭಾಗಮಸ್ಯಾಂ ಪೃಥಿವ್ಯಾಂ ಪ್ರವಿಷ್ಟಂ ಗ್ರಹೀತುಂ ದೇವಾ ಅನ್ವಗಚ್ಛ || ಸ ಚ ಮೇಧೋ ದೇವೈರನುಗತ ಉತ್ಕ್ರಾಂತುಮು-
ತಕ್ತಃ ಸನ್ನಹಸಾ ವ್ರೀಹಿರಭವತ್ || ತಥಾ ಸತಿ ಯದಿ ಪಶೌ ಪುರೋಡಾಶಮನುನಿರ್ವಪಂತಿ
ಪಶ್ಚಾಲಂಭಾಸಂತರಮೇವ ನಿರ್ವಪೇಯುಸ್ತದಾನೀಂ ನೋಽಸ್ಮಾಕಂ ಸಮೇಧೇನ ಯಜ್ಞ-
ಯೋಗ್ಯಹವಿರ್ಭಾಗಯುಕ್ತೇನ ಪಶುನೇಷ್ಟಮಸದಿಷ್ಟಂ ಭವತಿ || ಪುರೋಡಾಶನಿರ್ವಾಪ-
ಕರ್ತೃಣಾಂ ಕೋಽಭಿಪ್ರಾಯ ಇತಿ ಸೋಽಭಿಧೀಯತೇ || ನೋಽಸ್ಮಾಕಂ ಕೇವಲೇನ ಸಾಧ-
ನಾಂತರವಿರಹೇಕ್ಷೇಣ ಮೇಧ ಪೂರ್ಣೇನ ಪಶುನೇಷ್ಟಮಸ್ತಿತಿ ತದಭಿಪ್ರಾಯಃ ||

ಈಗ ಪುರೋಡಾಶದ ವಿಷಯವನ್ನು ಹೇಳುವರು. ಮೇಲೆ ಹೇಳಿದಂತೆ ಯಜ್ಞಾಹವಾದ ಮೇಧಭಾಗವು ಭೂಮಿ ಯನ್ನು ಪ್ರವೇಶಿಸಿತಷ್ಟೆ, ಅದನ್ನು ಸ್ವೀಕರಿಸುವುದಕ್ಕೆ ದೇವತೆಗಳು ಅದರ ಸಮೀಪಕ್ಕೆ ಹೋಗಿ ಅದರ ಸುತ್ತಲೂ ಮುತ್ತಿಕೊಂಡರು. ಆಗ ಮೇಧವು ಅಲ್ಲಿಂದ ತಪ್ಪಿಸಿಕೊಂಡುಹೋಗಲು ಯಾವ ಮಾರ್ಗವನ್ನೂ ಕಾಣದೆ ಆ ಭೂಮಿಯಮೇಲೆಯೇ ವ್ರೀಹಿ (ಭತ್ತ-
rice) ಎಂಬ ಧಾನ್ಯವಾಗಿ ಬೆಳೆಯಿತು. ಪಶುಹೋಮಾನಂತರ ಪುರೋಡಾಶವನ್ನು ಹೋಮಮಾಡುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಆಹುತಿಯನ್ನಾಗಿ ಅರ್ಪಿಸಲು ಸಾರಭೂತವಾದ ಮತ್ತು ಮೇಧಯುಕ್ತವಾದ ಹವಿಸ್ಸಿಗಾಗಿ ಈ ವ್ರೀಹಿಯು (ಎಂದರೆ ವ್ರೀಹಿಯಿಂದ ಮಾಡಲ್ಪಟ್ಟ ಪುರೋಡಾಶವು) ಉಪಯುಕ್ತವಾಗುವುದೆಂದು ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಕಂಡುಬಂದಿತು.

**ಸಮೇಧೇನ ಹಾಸ್ಯ ಪಶುನೇಷ್ಟಂ ಭವತಿ ಕೇವಲೇನ ಹಾಸ್ಯ ಪಶು-
ನೇಷ್ಟಂ ಭವತಿ ಯ ಏವಂ ವೇದ ||**

ವೇದಪಂ ಪ್ರತಂಸತಿ—ಸಮೇಧೇನೇತ್ಯಸ್ಮೈವ ವಾಕ್ಯಸ್ಯ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನಂ ಕೇವಲೇನೇ-
ತ್ಯಾದಿ | ತದೇತತ್ಸರ್ವಂ ಶ್ರುತ್ಯಂತರಸಂಗ್ರಹೀತಂ || ‘ ಪಶುಮಾಲಭ್ಯ ಪುರೋಡಾಶಂ ನಿರ್ವಪತಿ
ಸಮೇಧಮೇವೈನಮಾಲಭತೇ ’ ಇತಿ || ಅತ್ರ ಮೀಮಾಂಸಾ ||

“ ಉಪಕಾರೀ ಸಂಸ್ಕೃತಿರ್ವಾ ಪುರೋಡಾಶಃ ಪಶೂದಿತಃ ||
ತದ್ವಿಶೋಕ್ತ್ಯಾ ವ್ಯಯೋದೇವಭೇದಾಧುಪಕೃತಿರ್ಮತಾ ||
ಸೌಮ್ಯತಾನ್ನಿತ್ಯೇಕೇಂಗಳತೇ ದೃಷ್ಟೋಽರ್ಥಃ ಸ್ಮೃತಿಸಂಸ್ಕೃತಿಃ ||
ದೇವಾಂತರಂ ಚೇದ್ವಿಕ್ಯತಮ(ತಾವ)ಗ್ನೀಷೋಮನಿನರ್ತನಂ ” ||

ಜ್ಯೋತಿಷ್ಯೋಮಾಂಗಭೂತಾಗ್ನಿಷೋಮೀಯಪಶೌ ಕ್ರೂಯತೇ—‘ ಅಗ್ನಿಷೋಮೀಯಸ್ಯ
ವಪಾಂ ಪ್ರಚರ್ಯಾಗ್ನಿಷೋಮೀಯಮೇಕಾದಶಕಪಾಲಂ ನಿರ್ವಪತಿ ’ ಇತಿ || ತತ್ರ ಪಶಾ-
ವುಕ್ತಃ ಪುರೋಡಾಶಃ ಸ ಕಿಂ ಪರೋರಾರಾದುಪಕಾರಕ ಉತ ಪಶುದೇವತಾಸಂಸ್ಕಾರಕ ಇತಿ
ಸಂದೇಹಃ | ತತ್ರಾಗ್ನಿಷೋಮೀಯಂ ಪಶುಮಾಲಭೇತೇತಿ ಪಶುವಿಧೌ ತದ್ಧಿತೋಕ್ತ್ಯಾಗ್ನಿ-
ಷೋಮುದೇವತಾ ಯಥಾ ಗುಣತ್ವೇನ ಪಶೌ ವಿಧೀಯತೇ ತಥಾ ಪಶುಪುರೋಡಾಶೇಽಪಿ |
ತಥಾ ಸತಿ ವಿಧಿಭೇದೇನ ವಿಧೇಯದೇವತಾಭೇದಾತ್ಸಂಸ್ಕಾರೋ ನ ಯುಕ್ತಃ | ಗುಣತ್ವಂ ಚ
ಸಂಸ್ಕಾರ್ಯವಿರೋಧೀತಿ ಪೂರ್ವೋಕ್ತಂ ತಸ್ಮಾತ್ಪರೋರಾರಾದುಪಕಾರಕ ಇತಿ ಪ್ರಾಪ್ತೇ
ಬ್ರೂಮುಃ || ದೇವತಾಭೇದವಾದಿನಾ ತಾವದಿದಂ ವಕ್ತವ್ಯಂ ಪಶುಃ ಪುರೋಡಾಶಶ್ಚೇತ್ಯುಭೌ ಕಿಂ
ಸ್ವತಂತ್ರೌ ಯಾಗೌ ಕಿಂ ವಾಽಂಗಾಂಗಿರೂಪೌ ತತ್ರಾಪಿ ಕಿಮಂಗಂ ಕಿಂ ವಾಽಂಗೀತಿ || ತತ್ರ ಪಶುಧ-
ರ್ಮೈರುಭಯತಃ ಸಂದಷ್ಟಸ್ಯ ಪುರೋಡಾಶಸ್ಯ ಸ್ವತಂತ್ರಾಂಗಿತ್ವೇ ತಯೋಃ ಪಶುಪ್ರಕರಣಪಾಠ-
ಬಾಧ್ಯತ್ವಾದಭಿನುತಮುಪಕಾರಕತ್ವಂ ನ ಸಿದ್ಧೀತ್ || ಅಂಗತ್ವೇಽಪಿ ದೃಷ್ಟಸಂಭವಾದದೃಷ್ಟಕಲ್ಪನ-
ಮನ್ಯಾಯ್ಯಂ || ಭವತಿ ಚಾತ್ರ ದೃಷ್ಟಂ ಪುರೋಡಾಶವಾಕ್ಯೇನ ತದ್ಧಿತಾಂತಪದೇನ ಪಶುವಾಕ್ಯ-
ಗತಾಯಾ ದೇವತಾಯಾ ಅನುವಾದೇ ಸತಿ ತದೀಯಸ್ಮರಣಪೂರ್ವಕನಿರ್ವಾಪೇ ಪಶುದೇವ-
ತಾಯಾಃ ಸಂಸ್ಕ್ರಿಯಮಾಣತ್ವಾತ್ || ಏವಂ ಚ ಸತಿ ಪಶುವಾಕ್ಯೇ ಗುಣತ್ವೇನ ಪ್ರತೀತಾಯಾಃ
ಪುರೋಡಾಶವಾಕ್ಯೇ ಪ್ರಾಧಾನ್ಯಾವಗಮಾತ್ಸಂಸ್ಕಾರ್ಯತ್ವಮವಿರುದ್ಧಂ | ತಸ್ಮಾತ್ಪಶುದೇವತಾ-
ಸಂಸ್ಕಾರಃ ಪುರೋಡಾಶಃ | ಏವಂ ಚ ಸತ್ಯಾಗ್ನಿಷೋಮೀಯಪಶುವಿಕೃತೌ ವಾಯವ್ಯಪಶಾ-
ವಾಗ್ನಿಷೋಮುದೇವತಾಯಾಂ ನಿವೃತ್ತಾಯಾಂ ತದೀಯಪುರೋಡಾಶೇಽಪಿ ಸಾ ನಿವರ್ತತ ಇತಿ
ಬಾಧಃ ಫಲಿಷ್ಯತಿ ||

ದ್ವಾದಶಾಧ್ಯಾಯಸ್ಯ ಪ್ರಥಮಪಾದೇ ಚಿಂತಿತಂ—

“ ಪಶ್ವರ್ಥಾನುಷ್ಠಿತೈರ್ನಾಸ್ತಿ ಪುರೋಡಾಶ ಉಪಕ್ರಿಯಾ ||

ಅಸ್ತಿ ವಾ ವಿಧ್ಯಭಾವಾನೋ ದೃಢತಸ್ತಸ್ಮಿನ್ ಲೋಕವತ್ ” ||

ಅಗ್ನಿಷೋಮೀಯೇ ಪಶೌ ಯಾನಿ ಚೋದಕಪ್ರಾಪ್ತಾನಿ ಪ್ರಯಾಜಾದೀನ್ಯಂಗಾನ್ಯನುಷ್ಠಿತಾನಿ
ತೈಃ ಪಶುಪುರೋಡಾಶ ಉಪಕಾರೋ ನಾಸ್ತಿ || ಕುತಃ, ತದುಪಕಾರಬೋಧಕಸ್ಯ ವಿಭೇದಭಾವಾ-
ತ್ || ಚೋದಕಸ್ತು ದರ್ಶಪೂರ್ಣಮಾಸವತ್ಪಶುರನುಷ್ಠೇಯ ಇತ್ಯೇವಂರೂಪತ್ವಾತ್ ಶಾನೇವೋ-
ಪಕಾರಂ ಬೋಧಯತಿ | ನನು ಪುರೋಡಾಶಸ್ಯಾಪಿ ಲಕ್ಷ್ಯವಿಕ್ಯತಿತ್ವಾತ್ಪ್ರಾಪ್ತಿ ಚೋದಕೋಸ್ತೀತಿ
ಚೇತ್ || ಬಾಧಂ | ಅತ ಏವ ಭಿನ್ನ ಚೋದಕಬಲಾತ್ಪುರೋಡಾಶೋಪಕಾರಾಯ ಪ್ರಯಾಜಾ-
ದ್ಯಂಗಾನಿ ಪೃಥಗನುಷ್ಠೇಯಾನೀತಿ ಪ್ರಾಪ್ತೇಬ್ರೂಮುಃ || ಯದ್ಯಪಿ ಪಶ್ವರ್ಥೈಃ ಪುರೋಡಾಶ-
ಸ್ಯೋಪಕಾರ ಇತ್ಯೇತಾದ್ಯಶಂ ಶಾಸ್ತ್ರಂ ನಾಸ್ತಿ ತಥಾಽಪ್ಯಯಮುಪಕಾರೋಽರ್ಥಪ್ರಾಪ್ತೌ ನ
ನಿವಾರಯಿತುಂ ಶಕ್ಯತೇ || ಯಥಾ ಪ್ರದೀಪಸ್ಯ ನೇದಿಕಾರ್ಯೇ ನಿರ್ಮಿತಸ್ಯಾರ್ಥಸಿದ್ಧಂ
ಮಾರ್ಗಪ್ರಕಾಶಕತ್ವಮನಿವಾರ್ಯಂ ತಥಾ ಪಶುತಂತ್ರಮಧ್ಯೇಽನುಷ್ಠೀಯಮಾನಸ್ಯ ಪುರೋ-
ಡಾಶಸ್ಯ ಪಶ್ವರ್ಥೈರಂಗೈರುಪಕಾರಃ ಕೇನ ವಾಯೇತ || ತಸ್ಮಾದನ್ಯಾರ್ಥೈರಪ್ಯಸ್ತುಪಕಾರಃ ||

ಯಾವ ಪುರುಷನು, ಈ ವ್ರೀಹಿಯಿಂದ ಮಾಡಲ್ಪಟ್ಟ ಪುರೋಡಾಕವು ಯಜ್ಞಸಾರಭೂತವಾದ ಮೇಧದಿಂದ ಪೂರ್ಣವಾಗಿರುವುದೆಂದು ತಿಳಿಯುವನೋ ಅವನಿಂದ ಮಾಡಲ್ಪಡುವ ಈ ವ್ರೀಹಿ ಅಥವಾ ಪುರೋಡಾಕಹೋಮವು ಪಶುಹೋಮದಿಂದಲೇ ಪೂರ್ಣಗೊಳಿಸಲ್ಪಡುವಂತೆ ಫಲಪ್ರದವಾಗುವುದು. ಈ ವಿಷಯವೆಲ್ಲವೂ ಕ್ರೈ. ಸಂ. ೬-೩-೧೦-೧ ಪಶುಮಾಲಭ್ಯ ಪುರೋಡಾಕಂ ನಿರ್ವಹತಿ ; ಸಮಧರ್ಮೇವೈನಮಾಲಭತೇ ; ಇತ್ಯಾದಿ ಶ್ರುತಿವಾಕ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ವಿಸ್ತಾರವಾಗಿ ವಿವರಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿರುವುದು.

English Translation

(The animals fit for being sacrificed. The offering of the Purodasa forming part of the animal sacrifice).

The Gods killed a man for their sacrifice. But that part in him which was fit for being made an offering, went out and entered a horse. Thence the horse became an animal fit for being sacrificed. The Gods then dismissed that man after that part which was only fit for being offered had gone from him, whereupon he became deformed.

The Gods killed the horse; but the part fit for being sacrificed (the medha) went out of it, and entered an ox; thence the ox became an animal fit for being sacrificed. The Gods then dismissed (this horse) after the sacrificial part had gone from it, whereupon it turned to a white deer.

The Gods killed the ox; but the part fit for being sacrificed went out of the ox, and entered a sheep, thence the sheep became fit for being sacrificed. The Gods then dismissed the ox which turned to a gayal (bos goaevis).

The Gods killed the sheep; but the part fit for being sacrificed went out of the sheep, and entered a goat; thence the goat became fit for being sacrificed. The Gods dismissed the sheep, which turned to a camel.

The sacrificial part (the medha) remained for the longest time (longer than in the other animals) in the goat; thence is the goat among all these animals pre-eminently fit (for being sacrificed).

The Gods killed the goat; but the part fit for being sacrificed went out of it, and entered the earth. Thence the earth is fit for being offered. The Gods then dismissed the goat, which turns to a Sarabha.

All these animals from which the sacrificial part had gone, are unfit for being sacrificed, thence one should not eat (their flesh).

After the sacrificial part had entered the earth, the Gods surrounded it (so that no escape was possible); it then turned to rice. When they (therefore) divide the Purodasa into parts, after they have killed the animal then they do it, wishing "might our animal sacrifice be performed with the sacrificial part (which is contained in the rice of the Purodasa)! might our sacrificial part be provided with the whole sacrificial essence!" The sacrificial animal of him who has such a knowledge becomes then provided with the sacrificial part, with the whole sacrificial essence.

ಇತಿ ಶ್ರೀಮತ್ಪ್ರಾಚೀನಾಚಾರ್ಯವಿರಚಿತೇ ಮಾಧವೀಯೇ ವೇದಾರ್ಥಪ್ರಕಾಶ

ಐತರೇಯಬ್ರಾಹ್ಮಣಭಾಷ್ಯಸ್ಯ ಪಷ್ಠಾಧ್ಯಾಯೇ ಅಷ್ಟಮಃ ಖಂಡಃ

ಇಲ್ಲಿಗೆ ಐತರೇಯಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿ ಆರನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯದ ಎಂಟನೆಯ ಖಂಡವು ಸಮಾಪ್ತವಾದುದು.

ಅಥ ಪಷ್ಠಾಧ್ಯಾಯೇ ನವಮಃ ಖಂಡಃ

ಆರನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ ಒಂಭತ್ತನೆಯ ಖಂಡವು

[ಪುರೋಡಾಶಕ್ಕೂ ಯಜ್ಞಪಶುವಿನ ಅಹುತ್ಯರ್ಪಣೆಗೂ ಇರುವ ಸಂಬಂಧ. ವಪಾ ಮತ್ತು ಪುರೋಡಾಶಾಹುತಿಗಳು]

ಇದುವರೆಗೆ ಪಶು ಮತ್ತು ಪುರೋಡಾಶಗಳ ವಿಷಯವನ್ನು ಸೂಕ್ಷ್ಮವಾಗಿ ಹೇಳಿ ಈಗ ವಪಾ ಹೋಮದಲ್ಲಿ ಯಾಜ್ಞ ಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ವಿನಿರಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಪುರೋಡಾಶಕ್ಕೂ ಪಶುವಿನ ಅಂಗಗಳಿಗೂ ಇರುವ ಸಾದೃಶ್ಯವನ್ನು ಹೇಳುವರು.

ಸ ವಾ ಏಷ ಪಶುರೇವಾಲಭ್ಯತೇ ಯತ್ಪುರೋಳಾಶಃ, ತಸ್ಯ ಯಾನಿ
ಕಿಂಶಾರೂಣಿ ತಾನಿ ರೋಮಾಣಿ ಯೇ ತುಷಾಃ ಸಾ ತ್ವಗೈ
ಫಲೀಕರಣಾಸ್ತದಸ್ಯಗೃತ್ವಿಷ್ಟಂ ಕಿಂಸಾಸ್ತನ್ಮಾಂಸಂ ಯತ್ಕಿಂ-
ಚಿತ್ಕಂ ಸಾರಂ ತದಸ್ಥಿ |

ಏಹಿತಂ ಪಶುಪುರೋಡಾಶಂ ಪ್ರತಸ್ಯ ಪಶ್ಚಾದ್ವಪಾದಿಯಾಜ್ಞಾ ವಿನಕ್ಷುರಾದೌ ತಂ
ಪ್ರಶಂಸತಿ— ಪಶುಕರೀರಸಾದೃಶ್ಯಾದಯಂ ಪುರೋಡಾಶೋಽನುಷ್ಠಿತಃ ಪಶ್ಚಾಲಂಭ ಏವ
ಭವತಿ || ತದೇತತ್ಸಾದೃಶ್ಯಂ ವಿಶದಯತಿ ತಸ್ಯ ಪ್ರೀಹಿಬೀಜಸ್ಯ ಸಂಬಂಧೀನಿ ಯಾನಿ ಕಿಂಶಾರೂಣಿ

ಬುಸಪಲಾಲಾದೀನಿ ತಾನಿ ಪಶುರೋಮಸ್ಥಾನೀಯಾನಿ ಯೇ ತುಷಾಸ್ತಂಡುಲವೇಷ್ಟನರೂಪಾಃ
ಪ್ರಥಮಾವಘಾತೇನ ಪರಿತ್ಯಾಜ್ಯಾಃ ಸಾ ತುಷಸಮಷ್ಟಿಃ | ಪಶುತ್ವಕ್ಕಾಸ್ಥಾನೀಯಾ ಯೇ ಫಲೀ-
ಕರಜಾಸ್ತಂಡುಲಶ್ಚೈತ್ಯಾರ್ಥೇನಾವಘಾತೇನ ಹೇಯಾ ಅಂಶಾಸ್ತತ್ಸರ್ವಮಸ್ಯ ಕ್ಷುರರಕ್ತಸ್ಥಾ-
ನೀಯಂ || ಯತ್ಪಿಷ್ಟಂ ತಂಡುಲಪೇಷಣೇನ ನಿಷ್ಪನ್ನಂ ಪಿಂಡಯೋಗ್ಯಂ ರೂಪಂ ಯೇ ಚ
ಕಿಕ್ಲಸಾಃ ಸೂಕ್ಷ್ಮಾಃ ಪಿಷ್ಟಾವಯವಾಸ್ತತ್ಸರ್ವಂ ಪಶುಮಾಂಸಸ್ಥಾನೀಯಂ || ಯತ್ಕಿಂಚಿತ್ಕಂ
ಸಾರಂ ಸ್ವಾರ್ಥೇ ಕಪ್ಪುತ್ಯಯಃ ಕಿಂಚಿದನ್ಯದ್ವಿಗ್ರಹಿಸಂಬಂಧಿಕಾತ್ಮಿನ್ಯರೂಪಂ ಸಾರಂ ತದಸ್ಥಿ-
ತತ್ಪಶೋರಸ್ಥಿಸ್ಥಾನೀಯಂ || ಏವಂ ಪಶುಸಾಮ್ಯಾತ್ಪುರೋಡಾಶಸ್ಯ ಪಶುತ್ವಂ |

ಹವಿರ್ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಹೋಮಾರ್ಥವಾಗಿ ಉಪಯೋಗಿಸಲ್ಪಡುವ ಪುರೋಡಾಶವೇ ವಧಿಸಲ್ಪಟ್ಟ ಯಜ್ಞಪಶುವೆಂದು
ಭಾವಿಸಲ್ಪಡುವುದು. ಪುರೋಡಾಶಕ್ಕೂ ಯಜ್ಞಪಶುವಿಗೂ ಸಾದೃಶ್ಯವಿರುವುದು. ಹೇಗೆಂದರೆ—ವ್ರೀಹಿ ಅಥವಾ ಭತ್ತವನ್ನು
ಅಕ್ಕಿಮಾಡುವಾಗ ಭತ್ತದಿಂದ ದೊರೆಯುವ ಜಳು ಮತ್ತು ಹುಲ್ಲು ಇವುಗಳೇ ಯಜ್ಞಪಶುವಿನ ರೋಮಗಳು; ಅಕ್ಕಿಯನ್ನು
ಕುಟ್ಟುವಾಗ ಕಾಳುಗಳನ್ನು ಆವರಿಸಿರುವ ಹೊಟ್ಟೆ ಪಶುವಿನ ಚರ್ಮವೆಂದು ಹೇಳಲ್ಪಡುವುದು. ಭತ್ತದ ಹೊಟ್ಟೆಗೂ ಅಕ್ಕಿಗೂ
ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿರುವ ತಾಡೇ ಪಶುವಿನ ರಕ್ತವೆಂದು ಹೇಳಲ್ಪಡುವುದು; ಪುರೋಡಾಶವನ್ನು ಮಾಡುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಅಕ್ಕಿಯನ್ನು ಬೀಸು-
ವಾಗ ದೊರೆಯುವ ಹಿಟ್ಟೇ ಅದನ್ನು ನೀರಿನಿಂದ ಕಲಸಿದಮೇಲೆ ಪಶುವಿನ ಮಾಂಸವು. ಅಕ್ಕಿಯ ಕಾಳುಗಳ ಮಧ್ಯಭಾಗದಲ್ಲಿರುವ
ಘಟ್ಟಿಯಾದ ಸಾರಭಾಗವೇ ಪಶುವಿನ ಮೂಳೆಗಳೆಂದು ಹೇಳಲ್ಪಡುವುದು.

ಸರ್ವೇಷಾಂ ವಾ ಏಷ ಪಶುನಾಂ ಮೇಧೇನ ಯಜತೇ ಯಃ
ಪುರೋಳಾಶೇನ ಯಜತೇ ತಸ್ಮಾದಾಹುಃ ಪುರೋಳಾಶಸತ್ವಂ
ಲೋಕೈಮಿತಿ |

ಏವಂ ಸತಿ ಯತ್ಫಲಿತಂ ತದ್ವರ್ತಯತಿ || ಪುರೋಡಾಶಯಾಗ ಏವ ಸರ್ವಪಶುಸಂಬಂಧಿ-
ಯಜ್ಞಯೋಗ್ಯಹವಿರ್ಯಾಗಃ | ಸರ್ವಪಶುಸಂಬಂಧಶ್ಚ ಪುರುಷಂ ನೈ ದೇವಾ ಇತ್ಯಾದಿನಾ
ಪ್ರಪಂಚಿತಃ | ಲೌಕೀಕೋಕ್ತ್ಯಾ ಪ್ರಾಶಸ್ತ್ಯಂ ದ್ರಢಯತಿ—ಯಸ್ಮಾತ್ಪುರೋಳಾಶಯಾಗಃ
ಸರ್ವಪಶುಸಾರಭೂತಸ್ತಸ್ಮಾತ್ಪುರೋಡಾಶಾನುಷ್ಠಾನಂ ಲೋಕೈಂ ಪ್ರೇಕ್ಷಣೀಯಮಿತಿ ಯಾ-
ಜ್ಞಿಕಾ ಆಹುಃ || ಅತಃ ಏವ ಪ್ರೇಷಮಂತ್ರೇ ಪುರೋಡಾಶಾ ಅಲಂಕುರ್ವಿತ್ಯೇವಮಾನ್ಯಾತಂ ||

ಈರೀತಿ ಪಶುವಿನಲ್ಲಿರತಕ್ಕ ಮುಖ್ಯಭಾಗಗಳೆಲ್ಲಾ ಪುರೋಳಾಶದಲ್ಲಿಯೂ ಇರುವುದರಿಂದ ಯಾವ ಪುರುಷನು ಪುರೋ-
ಳಾಶದಿಂದ ಹೋಮಮಾಡಿ ಯಜ್ಞಕರ್ಮವನ್ನು ನಿರ್ವಹಿಸುವನೋ ಅವನು ಪಶುವನ್ನೇ ಉಪಯೋಗಿಸಿ ಯಜ್ಞಮಾಡಿದ
ಫಲವನ್ನು ಹೊಂದುವನು. ಎಂದರೆ, ಪುರೋಳಾಶವನ್ನು ಉಪಯೋಗಿಸಿ ಯಜ್ಞಮಾಡಿದರೆ ಪಶುವನ್ನು ವಧಿಸಿ ಯಜ್ಞವನ್ನು
ಮಾಡಿದಂತೆಯೇ ಆಗುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ಪುರೋಳಾಶಸಹಿತವಾದ ಯಜ್ಞವನ್ನು ಪುರುಷನು ಅವಶ್ಯಕವಾಗಿ ನೋಡಿ ನಿರ್ವಹಿಸ
ಬೇಕು. ಪುರೋಳಾಶವು ಯಜ್ಞಪಶುವಿನ ಸಾರಭೂತವಾಗಿರುವುದೆಂದೂ ಆದ್ದರಿಂದ ಯಜ್ಞಮಾಡುವ ಪುರುಷನು ಪುರೋಡಾಶಾ-
ನುಷ್ಠಾನಪೂರ್ವಕವಾಗಿ ಯಜ್ಞವನ್ನು ಮಾಡಬೇಕೆಂದು ಯಜ್ಞಾನುಷ್ಠಾನಕರ್ಮಕುಶಲರಾದವರು ಹೇಳುವರು. ಈ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ
ಪುರೋಡಾಶಾಗ್ಂ ಅಲಂಕುರು ಎಂದು ಶತಪಥಬ್ರಾಹ್ಮಣವಾಕ್ಯವಿರುವುದು (ಶ. ಬ್ರಾ. ೪-೨೫-೧)

ಯುವಮೇತಾನಿ ದಿವಿ ರೋಚನಾನ್ಯಗ್ನಿಶ್ಚ ಸೋಮ ಸಕ್ರತೂ ಅಧ-
ತ್ತಂ | ಯುವಂ ಸಿಂಧೂರಭಿಶಸ್ತೇರವದ್ಯಾದಗ್ನೀಷೋಮಾವ-
ಮುಂಚತಂ ಗೃಭೀತಾನಿತಿ ವಪಾಯೈ ಯಜತಿ |

ಅಥ ವಪಾದೀನಾಂ ಕ್ರಮೇಣ ಯಾಜ್ಯಾ ವಿವಕ್ಷುರಾದೌ ವಪಾಯಾಜ್ಯಾಂ ವಿಧತ್ತೇ—
ಹೇ ಸೋಮ ತ್ವಂ ಚಾಗ್ನಿಶ್ಚ ಯುವಮೇತಾವುಭೌ ಯುವಾಮೇತಾನಿ ಸರ್ವೈರ್ವ್ಯಕ್ತಮಾನಾನಿ
ರೋಚನಾನಿ ಪ್ರಕಾಶರೂಪಾಣಿ ನಕ್ಷತ್ರಾದೀನಿ ದಿವಿ ದ್ಯುಲೋಕೇಽಧತ್ತಂ || ಕೇದೃಶೌ ಯುವಾಂ
ಸಕ್ರತೂ ಸಮಾನಕರ್ಮಾಣೌ ಹೇಽಗ್ನೀಷೋಮೌ ಯುವಾಂ ಸ್ವಕೀಯತ್ವೇನ ಸ್ವೀಕೃತಾನ್ಸಿಂಧೂ-
ನ್ಸಮುದ್ರವತ್ಸ್ಪ್ರಾಧಾನ್ತ್ರಾಜಾಮಾತ್ಯಾದೀನ್ಪುರುಷಾನ್ಯಜಮಾನಾದೀನ್ವಾಽಭಿಶಸ್ತೇಃ ಸಂಗ್ರಾ-
ಮಾದಿಷು ಬ್ರಾಹ್ಮಣವಧಾದಿರೂಪಾದಪನಾದಾದವದ್ಯಾತ್ಮನ್ನಿಮಿತ್ತದುರಿತಾಚ್ಛಾಮುಂಚತಂ
ಮುಕ್ತಾನಕುರುತಂ | ಏತತ್ಪಶ್ವಾದಿಕರ್ಮಾನುಷ್ಠಾನೇನ ಜನಾಪನಾದೋ ದುರಿತಂ ಚ ನಶ್ಯ-
ತೀತ್ಯರ್ಥಃ || ವಪಾಯೈ ಯಜತೀತಿ ವಪಾಹೋಮಾರ್ಥಮ್ಪಚಂ ಯಾಜ್ಯಾತ್ವೇನ ಪಕೇ-
ದಿತ್ಯರ್ಥಃ ||

ಈಗ ವಪಾಹೋಮಕ್ಕಾಗಿ ಉಪಯೋಗಿಸಲ್ಪಡುವ ಯಾಜ್ಯಾ ಮೊದಲಾದ ಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ವಿವರಿಸುವರು. ಇವುಗಳಲ್ಲಿ
ಯುವಮೇತಾನಿ ದಿವಿ ರೋಚನಾನಿ (ಋ.ಸಂ. ೧-೯೩-೫) ಎಂಬ ಋಕ್ನನ್ನು ವಪಾಹೋಮದಲ್ಲಿ ಯಾಜ್ಯಾಮಂತ್ರವನ್ನಾಗಿ
ಉಪಯೋಗಿಸುವರು. ಈ ಋಕ್ನಿನ ಅರ್ಥವಿವರಣೆಯು ಈರಿತಿ ಇರುವುದು—ಎಲೈ ಅಗ್ನಿ ಮತ್ತು ಸೋಮದೇವತೆಗಳೇ,
ನೀವಿಬ್ಬರೂ ಸಮಾನವಾದ ಕ್ರಿಯೆಯುಳ್ಳವರು ಎಂದರೆ ಇಬ್ಬರೂ ಒಂದೇವಿಧವಾದ ಕರ್ಮವನ್ನು ಮಾಡತಕ್ಕವರು. ನಮ್ಮ
ಕಣ್ಣಿಗೆ ಗೋಚರವಾಗುವ ಮತ್ತು ಪ್ರಕಾಶಮಾನಗಳಾದ ಈ ನಕ್ಷತ್ರಮಂಡಲಗಳನ್ನು ನೀವಿಬ್ಬರೂ ದ್ಯುಲೋಕದಲ್ಲಿ ಒಟ್ಟಿಗೆ ಎತ್ತಿ
ಹಿಡಿದಿದ್ದೀರಿ. ಮತ್ತು ಸಮುದ್ರದಂತೆ ಅತಿಶಯ ಸಾಮರ್ಥ್ಯವುಳ್ಳ ರಾಜ ಮತ್ತು ಅವನ ಸಹಾಯಕರನ್ನು ಅಥವಾ ಯಜ್ಞ
ಮಾಡುವ ಯಜಮಾನನೇ ಮೊದಲಾದ ಪುರುಷರನ್ನು, ಯುದ್ಧಾದಿಕರ್ಮಗಳಲ್ಲಿ ಅವರು ಮಾಡಿರಬಹುದಾದ ಬ್ರಾಹ್ಮಣವಧಾದಿ
ದುಷ್ಕೃತ್ಯರೂಪವಾದ ಪಾಪಗಳಿಂದ ಬಿಡುಗಡೆಮಾಡಿ ಶುದ್ಧಿಮಾಡುತ್ತೀರಿ. ಎಂದು ಈ ಋಕ್ನಿನ ಅಭಿಪ್ರಾಯವು. ಎಂದರೆ
ಪಶುಯಜ್ಞ ಮಾಡುವುದರಿಂದ ಯಜಮಾನನಿಗೆ ಉಂಟಾಗಿರುವ ಜನಾಪನಾದವೂ ಪಾಪವೂ ನಾಶವಾಗುವುದೆಂಬಭಿಪ್ರಾಯವು.
ಈ ವಿಧವಾದ ಅರ್ಥವುಳ್ಳ ಈ ಋಕ್ನನ್ನು ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ವಪಾಹೋಮಮಾಡುವಾಗ ಯಾಜ್ಯಾಮಂತ್ರಕ್ಕಾಗಿ ಉಪಯೋಗಿಸಬೇಕು.

ಸರ್ವಾಭಿರ್ವಾ ಏಷ ದೇವತಾಭಿರಾಲಬ್ಧೋ ಭವತಿ ಯೋ ದೀಕ್ಷಿತೋ
ಭವತಿ ತಸ್ಮಾದಾಹುರ್ನ ದೀಕ್ಷಿತಸ್ಯಾಶ್ವೀಯಾದಿತಿ ಸ ಯದಗ್ನೀ-
ಷೋಮಾವಮುಂಚತಂ ಗೃಭೀತಾನಿತಿ ವಪಾಯೈ ಯಜತಿ
ಸರ್ವಾಭ್ಯ ಏವ ತದ್ದೇವತಾಭ್ಯೋ ಯಜಮಾನಂ ಪ್ರಮುಂಚತಿ
ತಸ್ಮಾದಾಹುರಾತಿತನ್ಯಂ ವಪಾಯಾಂ ಹುತಾಯಾಂ ಯಜ-
ಮಾನೋ ಹಿ ಸ ತರ್ಹಿ ಭವತೀತಿ

ಪೂರ್ವೋತ್ತರಪಕ್ಷಾಭ್ಯಾಸೋಪಾಂ ಯಾಜ್ಞಾಂ ಪ್ರಶಂಸತಿ-ಯಃ ಪುಮಾನ್ಯಜ್ಞಾಭೋಃ
ದೀಕ್ಷಿತೋ ಭವತ್ಯೇವ ಸರ್ವಾಭಿರಪಿ ದೇವತಾಭಿಃ ಸ್ವಕೀಯಹವಿರ್ವಾನಾರ್ಥಮಾರಬ್ಧಃ ಸ್ವೀಕೃ-
ತೋ ಭವತಿ || ತಸ್ಮಾದೇತದೀಯಸ್ಯ ದ್ರವ್ಯಸ್ಯ ದೇವತಾಭಿರವರುದ್ಧತ್ವಾದೀಕ್ಷಿತಸ್ಯ ಗೃಹೇ ನಾಶ್ನಿ-
ಯಾದಿತ್ಯೇವಂ ಪೂರ್ವಪಕ್ಷಿಣ ಆಹುಃ || ತತ್ರ ಹೋತಾ ಯದ್ಯಗ್ನೀಷೋಮಾವಮುಂಚತಂ
ಗೃಭೀತಾನಿತ್ಯೇತಂ ಯಾಜ್ಞಾಯಾಕ್ಷತುರ್ಥಪಾದಂ ಪಠೇತ್ತದಾ ತೇನ ಪಾಠೇನ ಸರ್ವಾಭ್ಯೋ
ದೇವತಾಭ್ಯೋ ಯಜಮಾನಂ ಹೋತಾ ಮೋಚಯತಿ || ತಸ್ಮಾತ್ಪಾರಣಾಪ್ಯಪಾಹೋಮೋ
ನಿಷ್ಪನ್ನೇ ಸತಿ ತದ್ಗೃಹೇ ಭೋಕ್ತವ್ಯಂ || ತರ್ಹಿ ತಸ್ಮಿನ್ಮಹೋಮೋತ್ತರಕಾಲೇ ಸ ದೀಕ್ಷಿತೋ
ಯಜಮಾನೋ ಭವತಿ || ಪೂರ್ವಂ ತು ದೀಕ್ಷಿತ ಏವ ನ ತು ಯಜಮಾನಃ || ಇದಾನೀಂ ಯಾಗಸ್ಯ
ನಿಷ್ಪನ್ನತ್ವಾದಯಂ ಯಜಮಾನಃ | ತಥಾಸತಿ ದೇವತಾವರೋಧಾನ್ಮುಕ್ತಸ್ಯ ಗೃಹೇ ಭೋಕ್ತುಂ
ಶಕ್ಯಮಿತಿ ಸಿದ್ಧಾಂತಿನ ಆಹುಃ ||

ಈ ಯಾಜ್ಞಾಮಂತ್ರ ಹೋಮವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಒಂದು ವೈಶಿಷ್ಟ್ಯವಿರುವುದು. ಯಜ್ಞಾರ್ಥವಾಗಿ ದೀಕ್ಷೆಯನ್ನು ಕೈಗೊಂಡ
ವನು ದೀಕ್ಷಿತನೆನಿಸುವನು. ಅವನು ಮಾಡುವ ಹೋಮವೇ ಮೊದಲಾದ ಕಾರ್ಯಗಳೆಲ್ಲವೂ ದೇವತೆಗಳನ್ನು ದ್ವೇಷಿಸಿಯೇ
ಮಾಡುವುದರಿಂದ ಆ ದೀಕ್ಷಿತನೂ ದೇವತೆಗಳ ಪೈಕಿ ಒಬ್ಬನೆಂದು ದೇವತೆಗಳಿಂದ ಪರಿಗಣಿಸಲ್ಪಡುವನು. ಆದ್ದರಿಂದ ದೀಕ್ಷಿತನು
ಮಾಡುವ ಹೋಮವು ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಸೇರುವುದರಿಂದ ದೇವತೆಗಳ ಪೈಕಿ ಒಬ್ಬನಾದ ದೀಕ್ಷಿತನಿಗೂ ಸೇರಿದಂತಾಗುವುದು ಎಂದರೆ
ಹೋಮಮಾಡಿದನಂತರ ದೀಕ್ಷಿತನು ಏನನ್ನು ತಿನ್ನಬಾರದು. ದೇವತೆಗಳ ಜತೆಯಲ್ಲಿಯೇ ಹೋಮದ್ರವ್ಯವನ್ನು ಸ್ವೀಕರಿಸಿರು
ವುದರಿಂದ ಅದನ್ನು ತಿಂದಂತಾಯಿತು ಪುನಃ ತಿನ್ನ ಬೇಕಾಗಿಲ್ಲ ಎಂದು ಕೆಲವರು ಹೇಳುವರು. ಆದರೆ ಯಾಜ್ಞಾಮಂತ್ರದ ಕೊನೆಯ
ಪಾದದಲ್ಲಿ ಯದ್ಯಗ್ನೀಷೋಮಾವಮುಂಚತಂ ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ಅಗ್ನೀಸೋಮದೇವತೆಗಳ ಹೋಮಮಾಡುವ
ದೀಕ್ಷಿತನನ್ನು ಯಜ್ಞದೀಕ್ಷೆಯಿಂದ ಬಿಡುಗಡೆಮಾಡಲಿ ಎಂಬ ಪ್ರಾರ್ಥನೆಗೆ ಅನುಸಾರವಾಗಿ ಆ ದೇವತೆಗಳು ಅವನನ್ನ ದೀಕ್ಷೆಯಿಂದ
ಮುಕ್ತನನ್ನಾಗಿ ಮಾಡುವರು. ಆದ್ದರಿಂದ ಅವನು ಯಾಜ್ಞಾಹೋಮಾನಂತರ ದೀಕ್ಷಿತನೆನಿಸುವುದಿಲ್ಲ. ಯಜ್ಞಮಾಡುವ
ಯಜಮಾನನೆನಿಸುವನು. ಆದ್ದರಿಂದಲೇ ಮೇಲೆ ಹೇಳಿದ ನಿಯಮವು ಎಂದರೆ ದೀಕ್ಷಿತನು ಏನನ್ನೂ ತಿನ್ನ ಕೂಡದೆಂಬ ನಿಯಮವು
ಯಜಮಾನನಿಗೆ ಅನ್ವಯಿಸುವುದಿಲ್ಲ. ದೀಕ್ಷೆಯಿಂದ ಮುಕ್ತನಾದ ಯಜಮಾನನು ಆಹಾರವನ್ನು ಸ್ವೀಕರಿಸಬಹುದು ಎಂದು
ಸಿದ್ಧಾಂತಿಗಳು ಹೇಳುವರು.

ಆಸನ್ಯಂ ದಿವೋ ಮಾತರಿಶ್ವಾ ಜಭಾರೇತಿ ಪುರೋಳಾಶಸ್ಯ ಯಜತಿ
ಅಮಥ್ನಾದನ್ಯಂ ಪರಿ ಶ್ಯೇನೋ ಅದ್ರೇರಿತೀತ ಇವ ಚ ಹ್ಯೇಷ
ಇತ ಇವ ಚ ಮೇಧಃ ಸಮಾಹ್ಯತೋ ಭವತಿ |

ಅಥ ಪುರೋಡಾಶಸ್ಯ ಯಾಜ್ಞಾಂ ವಿಧತ್ತೇ—ದ್ವಿತೀಯ ಪಾದಮನೂದ್ಯ ಪಾದದ್ವಯಸ್ಯ
ಸಹ್ಯವ ತಾತ್ಪರ್ಯಂ ದರ್ಶಯತಿ—ಮಾತರಿಶ್ವಾ ವಾಯುರನ್ಯಮಗ್ನೀಷೋಮಯೋರನ್ಯತರಂ
ಸೋಮಾಖ್ಯದೇವಂ ದಿವೋ ದ್ಯುಲೋಕಾದಾಜಭಾರಾಹ್ಯತರ್ವಾ || ಗಾಯತ್ರೀರೂಪಂ ಕೃತ್ವಾ
ವಾಯುಃ ಸೋಮಮಾನೀತವಾನ್ | ಇತಿ ಪ್ರಥಮಪಾದಸ್ಯಾರ್ಥಃ | ಶ್ಯೇನೋ ಬಲವತ್ಪಕ್ಷೀ
ತಾದ್ಯತೋಽಧ್ಯಯುರನ್ಯಮುಭಯೋರ್ದೇವಯೋರನ್ಯತರಮಗ್ನಿಮದ್ರೇಃ ಪರ್ವತಜನ್ಯಾ-

ತ್ವಾಷ್ಠಾದರಣಿರೂಪಾತ್ಪರ್ಯಮುತ್ಸಾಹೈರಪಿಪ್ರಾಪ್ತಂ ಕೃತವಾನಿತಿ ದ್ವಿತೀಯಪಾದಾರ್ಥಃ ||
 ಏಷ ಮೇಧೋ ಯಜ್ಞಯೋಗ್ಯಃ ಪುರೋಡಾಕೋಽಪೀತ ಏ(ಇ)ವ ಚೇತ ಇವ ಜಾಸ್ಮಾನ್ಮನು-
 ಷ್ಯಾದಸ್ಮಾದಶ್ವಾದ್ಗೋರವೇರಜಾಜ್ಞ ಭೂನ್ಯಾಃ ಸಮಾಹೃತಃ | ಏವಂ ಸತೀತಸ್ತತಃ ಆನಯ-
 ನಸಾನ್ಯಾತ್ಪುರೋಡಾಶಸ್ಯೇಯಮಗ್ನೀಷೋಮಪ್ರತಿಸಾದಿಕಾ ಯಾಜ್ಯಾ ಯೋಗ್ಯೇತ್ಯರ್ಥಃ ||

ನಸಾಹೋಮದ ಯಾಜ್ಯಮಂತ್ರವನ್ನು ಹೇಳಿದನಂತರ ಈಗ ಪುರೋಡಾಶಹೋಮದ ಯಾಜ್ಯಮಂತ್ರವನ್ನು ವಿವರಿಸುವರು. ಆನ್ಯಂ ದಿವೋ ಮಾತಾರಿಶ್ವಾ ಜಭಾರಿ ಎಂಬ ಮಂತ್ರವು (ಋ. ಸಂ. ೧-೯೩-೬) ಪುರೋಡಾಶಹೋಮದ ಯಾಜ್ಯಮಂತ್ರವು. ಈ ಮಂತ್ರದ ಅರ್ಥವು ಈರಿತಿ ಇರುವುದು—ಅಗ್ನೀಷೋಮದೇವತೆಗಳಲ್ಲಿ ಒಬ್ಬನಾದ ಸೋಮನನ್ನು ವಾಯುವು ಗಾಯತ್ರೀರೂಪವನ್ನು (ಶೈನಪಕ್ಷಿಯರೂಪವನ್ನು) ಧರಿಸಿ ಸ್ವರ್ಗಲೋಕದಿಂದ ಭೂಮಿಗೆ ತಂದನು. ಇದು ಪ್ರಥಮ ಪಾದದ ತಾತ್ಪರ್ಯವು. ಇನ್ನೊಬ್ಬ ದೇವತೆಯಾದ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಅಧ್ವರ್ಯುವು ಕಲ್ಲಿನಂತೆ ಕಠಿಣವಾದ ಅರಣಿಗಳಲ್ಲಿ ಮುಳುಗಿಸಿ ಉತ್ಪತ್ತಿಮಾಡಿದನು. ಇದು ಎರಡನೆಯ ಪಾದದ ಅರ್ಥವು. ಈ ಯಜ್ಞಯೋಗ್ಯವಾದ ಪುರೋಡಾಶವೂ ಸಹ ಹಿಂದೆ (ಐ.ಬ್ರಾ. ಅಧ್ಯಾಯ ೬ ಖಂಡ ೮ ರ ಪ್ರಾರಂಭದಲ್ಲಿ) ಹೇಳಿದಂತೆ ಮನುಷ್ಯ, ಅಶ್ವ, ಗೋವು, ಕುರಿ, ಮೇಕೆ, ಭೂಮಿ ಇವುಗಳಿಂದ (ಅನುಕ್ರಮವಾಗಿ) ತಂದದ್ದಾಗಿದೆ. ಈರಿತಿ ಅಗ್ನೀ ಸೋಮದೇವತೆಗಳಿಗೂ, ಪುರೋಡಾಶಕ್ಕೂ ಆನಯನ ಎಂದರೆ ಒಂದು ಸ್ಥಳದಿಂದ ಮತ್ತೊಂದು ಸ್ಥಳಕ್ಕೆ ತರುವ ಕಾರ್ಯವು ಸಮಾನವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಈ ಪುರೋಡಾಶವು ಈ ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಅರ್ಪಿಸಲು ಯೋಗ್ಯವಾಗಿದೆ ಮತ್ತು ಈ ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿ ಅದನ್ನು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ಈ ಮಂತ್ರವು ಪುರೋಡಾಶಹೋಮದ ಯಾಜ್ಯಮಂತ್ರವಾಗಿರಲು ಅರ್ಹವಾಗಿದೆ. [ಆನ್ಯಂ ದಿವೋ ಎಂಬ ಈ ಮಂತ್ರದ ಇಲ್ಲಿರುವ ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಕ್ಕೂ ಋಗ್ವೇದಸಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿರುವ (ಋ. ಸಂ. ೧-೯೩-೬) ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಕ್ಕೂ ಸ್ವಲ್ಪ ವ್ಯತ್ಯಾಸವಿದೆ ಮತ್ತು ಅಗ್ನಿ ಮಥನ ವಿಚಾರವನ್ನೂ ಸ್ವರ್ಗದಿಂದ ಸೋಮವನ್ನು ಗಾಯತ್ರಿಯು ಭೂಮಿಗೆ ತಂದ ವಿಚಾರವನ್ನು ನಾವು ಋಕ್ಸಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿ ಅನೇಕಕಡೆ ವಿಸ್ತಾರವಾಗಿ ವಿವರಿಸಿದ್ದೇವೆ. ಅದನ್ನು ಅಲ್ಲಿ ನೋಡಿ ತಿಳಿಯಬಹುದು].

ಸ್ವದಸ್ವ ಹವ್ಯಾ ಸಮಿಷೋ ದಿದೀಹೀತಿ ಪುರೋಳಾಶಸ್ವಿಷ್ಟಕೃತೋ
 ಯಜತಿ ಹವಿರೇವಾಸ್ಮಾ ಏತತ್ಸ್ವದಯತೀಷಮೂರ್ಜಮಾ-
 ತ್ತನ್ದತ್ತೇ |

ಪುರೋಡಾಶಸಂಬಂಧಿಸ್ವಿಷ್ಟಕೃತೋ ಯಾಜ್ಯಾಂ ವಿಧತ್ತೇ—ಹೇ ಸ್ವಿಷ್ಟಕೃದಗ್ನಿ ಹವ್ಯಾ
 ಹವೀಂಷಿ ಸ್ವದಸ್ವ ಸ್ವಾದೂನಿ ಕುರ್ವಿಷೋಽನ್ನಾನಿ ಸಂದಿದೀಹಿ ಸಮ್ಯಕ್ಪ್ರಯಚ್ಛೇತಿ(ತೇ)ತಸ್ಯ
 ಪಾದಸ್ಯಾರ್ಥಃ || ತಾಮೇತಾಂ ಯಾಜ್ಯಾಂ ಪ್ರಶಂಸತಿ—ಏತೇನ ಯಾಜ್ಯಾಪಾತೇನಾಸ್ಮೈ
 ಕರ್ಮಸಿದ್ಧಿರ್ಥಂ ಯಜಮಾನಾರ್ಥಂ ವಾ ಹವಿರೇವ ಸ್ವಾದೂ ಕರೋತಿ ಯ ಇಷಮೋದನ-
 ಮೂರ್ಜಂ ಕ್ಷೀರಾದಿರಸಂ ಚಾಽಽತ್ತನ್ದತ್ತೇ ಹೋತಾ ಸ್ವಾತ್ಮನಿ ಸಂಪಾದಯತಿ ||

ಈಗ ಪುರೋಡಾಶಹೋಮದ ಅಂತ್ಯದಲ್ಲಿ ಮಾಡುವ ಸ್ವಿಷ್ಟಕೃದ್ಧೋಮದ ಯಾಜ್ಯಮಂತ್ರವನ್ನು ವಿವರಿಸುವರು. ಸ್ವದಸ್ವ ಹವ್ಯಾ ಸಮಿಷೋ ದಿದೀಹಿ (ಋ. ಸಂ. ೩-೫೪-೨೨) ಎಂಬ ಮಂತ್ರವು ಸ್ವಿಷ್ಟಕೃದ್ಧೋಮದ ಯಾಜ್ಯಮಂತ್ರವು. ಎಲೈ ಸ್ವಿಷ್ಟಕೃದಗ್ನಿಯೇ (ಸ್ವಿಷ್ಟಕೃತ್ ಎಂದರೆ ಹವಿಸ್ಸನ್ನು ರುಚಿಕರವಾಗಿ ಮಾಡುವ ಎಂದರ್ಥವು) ನಿನ್ನಲ್ಲಿ ಹೋಮಮಾಡುವ

ಈ ಪುರೋಡಾಶವೆಂಬ ಹವಿಸ್ಸನ್ನು ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ರುಚಿಕರವಾಗುವಂತೆ ಮಾಡು. ಮತ್ತು ಯಜ್ಞಮಾಡುವ ಯಜಮಾನನಿಗೆ (ಅಥವಾ ಹೋಮಮಾಡುವ ಹೋತೃವಿಗೆ) ಅನ್ನಾದ್ಯಾಹಾರವನ್ನೂ ರಸರೂಪವಾದ ಕ್ಷೀರಾದಿಗಳನ್ನು ಜಿನ್ನಾಗಿ ಒದಗಿಸಿಕೊಡು ಎಂದು ಈ ಋಕ್ಕಿನ ಮೊದಲನೆಯ ಪಾದದ ಅರ್ಥವಾಯಿತು. ಈ ಅರ್ಥವಿರುವ ಈ ಯಾಜ್ಞಾಮಂತ್ರದಿಂದ ಪುರೋಡಾಶವನ್ನು ಹೋಮಮಾಡುವ ಹೋತೃವು ಹವಿಸ್ಸನ್ನು ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ರುಚಿಕರವಾಗಿರುವಂತೆ ಮಾಡುವುದಲ್ಲದೆ ತನಗೂ ಯಜ್ಞಮಾಡುವ ಯಜಮಾನನಿಗೂ ಅನ್ನಾದ್ಯಾಹಾರಗಳನ್ನೂ ರಸರೂಪವಾದ ಕ್ಷೀರಾದಿಗಳನ್ನೂ ದೊರಕಿಸುತ್ತಾನೆ.

ಇಳಾಮುಪಹ್ವಯತೇ ಪಶವೋ ನಾ ಇಳಾ ಪಶೂನೇನ ತದುಪಹ್ವ-
ಯತೇ ಪಶೂನ್ಯಜಮಾನೇ ದಧಾತಿ ||

ಪುರೋಡಾಶೀಯ ಸ್ವಿಷ್ಟಕೃದ್ಯಾಗಾದೂರ್ಧ್ವಂ ಪಶುಪುರೋಡಾಶಸಂಬಂಧಿಳೋಪಾ-
ಹ್ವಾನಂ ವಿಧತ್ತೇ—ಇಳೋಪಹೂತಾ ಸಹ ದಿವೇತ್ಯಾದಿನಾ ಸೂತ್ರಗತೇನ, ಉಪಹೂತಂ ರಥಂ-
ತರಂ ಸಹ ಪೃಥಿವ್ಯೇತ್ಯಾದಿನಾ ಶಾಖಾಂತರಾಮ್ನಾತೇನ ಮಂತ್ರೇಣ ವೇಳಾಖ್ಯಾಂ ದೇವತಾಮು-
ಪಹ್ವಯತೇ || ಗೌರ್ವಾ ಅಸ್ಯೈ ಶರೀರಮಿತಿ ಕ್ರುತ್ಯಂತರಾದಿಷ್ಟದೇವತಾಯಾಃ ಪಶುರೂಪತ್ವಂ |
ತತ್ತೇನೋಪಹ್ವಾನೇನ ಪಶೂನೇವಾಽಽಹ್ವಯತಿ | ಯಜಮಾನೇ ಚ ಪಶೂನ್ಮಂಪಾದಯತಿ |

ಮೇಲೆ ಹೇಳಿದ ಸ್ವಿಷ್ಟಕೃದ್ಧೋಮಾನಂತರ ಹೋತೃವು ಇಳಾ ಎಂಬ ದೇವತೆಯನ್ನು ಆಹ್ವಾನಮಾಡುವನು ಎಂದರೆ ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಿ ಕರೆಯುವನು. ಈ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ—ಇಳೋಪಹೂತಾ ಸಹ ದಿವಾ (ಆ.ಶ್ರ. ೧-೭-೭) ಎಂಬ ಸೂತ್ರವಾಕ್ಯ ವನ್ನಾಗಲಿ, ಉಪಹೂತಂ ರಥಂತರಂ (ತೈ. ಬ್ರಾ. ೩-೫-೮-೧) ಎಂಬ ತೈತ್ತಿರೀಯ ಬ್ರಾಹ್ಮಣ ಮಂತ್ರವನ್ನಾಗಲಿ ಉಪಯೋಗಿಸಿ ಇಳೋಪಾಹ್ವಾನವನ್ನು ಮಾಡಬಹುದು. ಶತಪಥಬ್ರಾಹ್ಮಣ ವಾಕ್ಯದಂತೆ (ತೈ. ಸಂ. ೧-೭-೨ ಮತ್ತು ಶ. ಬ್ರಾ. ೧-೮-೧-೨೪) ಗೌರ್ವಾ ಅಸ್ಯೈ ಶರೀರಂ—ಇಳಾ ಎಂದರೆ ಗೋವುಗಳು, ಪಶುಗಳು. ಆದ್ದರಿಂದ ಹೋತೃವು ಇಳೋಪಾ ಹ್ವಾನಮಾಡುವುದರಿಂದ ಯಜ್ಞ ಮಾಡುವ ಯಜಮಾನನಲ್ಲಿ ಪಶುಸಮೃದ್ಧಿಯನ್ನುಂಟಾಗುವುದು.

English Translation

(The relation of the rice cake offering to that of flesh. The Vapa and Purodasa offerings.)

The Purodasa (offered at the animal sacrifice) is the animal which is killed. The chaff and straw of the rice of which it consists are the hairs of the animal, its husks the skin, its smallest particles the blood, all the fine particles to which the (cleaned) rice is ground (for making, by kneading it with water, a ball) represent the flesh of the animal, and whatever other substantial part is in the rice, are the bones (of the animal). He who offers to Purodasa offers the sacrificial substance of all animals (for the latter is contained in the rice of the Purodasa). Thence they say: the performance of the Purodasa offering is to be attended to.

Now he recites the Yajya for the Vapa (which is about to be offered) yuvam etani divi, i. e. "Ye, O Agni and Soma, have placed, by your joint labours, those lights on the sky! ye, Agni and Soma, have liberated the rivers which had been taken (by demons), from imprecation and defilment- (Rigveda 1, 93. 5)

The man who is initiated into the sacrificial mystry (the Dikshita) is seized by all the Gods (as their property). Thence they say : he should not eat of a thing dedicated to the Gods. But others say; he should eat when the Vapa is offerd; for the Hotar liberates the sacrificer from the Gods by the last words of the mantra just mentioned : "Ye, Agni and Soma, have liberated the rivers which had been taken." Consequently he becomes a sacrificer (a yajamana), and ceases to pelong as a Dikshita exclusive to the Gods.

Now follows tha Yajya verse for the Purodasa (mentioned): auyam divo matārisva (1, 93, 6) i. e. Matarisva brought from heaven another Soma, and the eagle struck out another Agni, fire of the rock &c. (On account of the meaning of the last words "and the eagle," &c. The verse is used as Yajya for the Purodasa offering.) For it expresses the idea, thai the sacrificial essence had gone out and had been taken away (from man, horse, &c.) as it were, just as (Agni) had come out (of the rock).

With the vere: Taste (O Agni) the offerings, burn them well, &c., (3, 54, 22), the Hotar makes the Svishtakṛit of the Purodasa. By this mantra the Hotar makes the sacrificer enjoy such an offering (to be granted by the Gods in return to the gift), and acquires for himself food and milky essences.

He now calls the Ila (and eats from the Purodasa). For Ila means cattle: by doing so, he therefore calls cattle, and provides the sacrificer with them.

ಇತಿ ಶ್ರೀಮತ್ಸಾಯಣಾಚಾರ್ಯವಿರಚಿತೇ ಮಾಧವೀಯೇ ನೇದಾರ್ಥಪ್ರಕಾಶ

ಐತರೇಯಬ್ರಾಹ್ಮಣಭಾಷ್ಯಸ್ಯ ಸ್ವಾಧ್ಯಾಯೇ ನವಮಃ ಖಂಡಃ

ಇಲ್ಲಿಗೆ ಐತರೇಯಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿ ಆರನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯದ ಒಂಭತ್ತನೆಯ ಖಂಡವು ಸಮಾಪ್ತವಾದುದು

ಅಥ ಷಷ್ಠಾಧ್ಯಾಯೇ ದಶಮಃ ಖಂಡಃ

ಆರನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ ಹತ್ತನೆಯ ಖಂಡವು

[ಪಶುಹೋಮದಲ್ಲಿ ಪಶುವಿನ ಶರೀರದ ನಾನಾ ಅಂಗಗಳ ಹೋಮವಿಧಾನವು; ಮನೋತಾ ಎಂದ ಸೂಕ್ತದ ವಿವರಣೆ]

ಮನೋತಾಯೈ ಹವಿಷೋಽವದೀಯಮಾನಸ್ಯಾನುಬ್ರೂಹೀತ್ಯಾಹಾ- ಧ್ವಯುಃ ||

ಅಥ ಹೃದಯಾದ್ಯಂಗರೂಪಸ್ಯ ಪ್ರಧಾನಹವಿಷೋಽವದಾನಕಾಲೇ ಕಿಂಚಿತ್ಸೂಕ್ತಂ
ವಿಧಾತುಂ ಪ್ರೈಷಮಂತ್ರಂ ವಿಧತ್ವೇ—

ದೇವಾನಾಂ ಮನಾಂಸ್ಯೋತಾನಿ ದೃಢಂ ಪ್ರವಿಷ್ಟಾನಿ ಯಸ್ಯಾಂ ದೇವತಾಯಾಂ ಸಾ
ಮನೋತಾ ತದರ್ಥಂ ಹೃದಯಾದ್ಯೇಕಾದಶಾಂಗರೂಪಂ ಹವಿರವದೀಯತೇ ತಸ್ಯ ಹವಿ-
ಷೋಽನುಕೂಲಾ ಚುಚೋಽನುಬ್ರೂಹೀತ್ಯಧ್ವಯುಃ ಪ್ರೈಷಮಂತ್ರಂ ಪಠೇತ್ ||

ಪಶುಯುಜ್ಞದ ಒಂದು ಭಾಗವಾದ ಮೇಲೆ ಹೇಳಿದ ವಪಾ ಮತ್ತು ಪುರೋಡಾಶ ಹೋಮಾನಂತರ ಅಧ್ವರ್ಯುವರ್ಗದವರು ವಿಧಿಸಲ್ಪಟ್ಟ ಯುಜ್ಞಪಶುವಿನ ನಾನಾ (ಹನ್ನೊಂದು) ಅಂಗಗಳನ್ನು ಅಗ್ನಿಯಲ್ಲಿ ಹೋಮಮಾಡುವರು. ಈ ಹೋಮಗಳನ್ನು ಮಾಡುವಾಗ ಅಧ್ವರ್ಯುವು ಜುಹೂ ಮತ್ತು ಉಪಭೃತ್ ಎಂಬ ಹೋಮಮಾಡುವುದಕ್ಕಾಗಿ ನಿರ್ಮಿಸಲ್ಪಟ್ಟ ಎರಡು ಮರದ ಸೌಟುಗಳನ್ನು ತನ್ನ ಕೈಗಳಲ್ಲಿ ಹಿಡಿದಿರುವನು. ಎಂದರೆ ಉಪಭೃತ್ ಎಂಬ ಸೌಟನ್ನು ಕೆಳಗೆ ಹಿಡಿದು ಅದರ ಮೇಲೆ ಜುಹೂ ಎಂಬ ಸೌಟನ್ನು ಹಿಡಿದಿರುವನು. ಹೋಮಮಾಡಲ್ಪಡುವ ಪಶುವಿನ ಅಂಗಗಳು ಯಾವವೆಂದರೆ—ಪಶುವಿನ ಹೃದಯ, ಜಿಹ್ವಾ (ನಾಲಗೆ), ಎದೆ, ಮೂಳೆಯಿಂದ ಸಹಿತವಾದ ಉದರದ ಎರಡು ಪಕ್ಕೆಗಳು ಯಕೃತ್ (Liver) ಎರಡು ವಪಾಗಳು (reins) ಎರಡು ಭಾಗದ ಭುಜ, ಸೊಂಟದ ಬಲಭಾಗ, (anus) ಮಧ್ಯಭಾಗವು; ಈ ಅಂಗಗಳನ್ನೆಲ್ಲಾ ಜುಹೂ ಎಂಬ ಸೌಟಿನಲ್ಲಿಟ್ಟು ಅಧ್ವರ್ಯುವು ಹೋಮಮಾಡುವೆನು. ಉಳಿದ ಭಾಗಗಳು ಎಂಚೆರೆ ಬಿಲಭುಜದ ಭಾಗವು, ಬಹಳ ಸಣ್ಣದಾಗಿರುವ—(anus) ಮೂರನೆಯ ಭಾಗವು, ಸೊಂಟದ ಎಡಭಾಗವು; ಇವುಗಳನ್ನು ಉಪಭೃತ್ ಎಂಬ ಸೌಟಿನಲ್ಲಿಟ್ಟು ಹೋಮಮಾಡುವನು. ಇವುಗಳಲ್ಲದೆ ಪಶುವಿನ ಅಂಗಭಾಗವು (Penis-ವರ್ಷಿಷ್ಠ)—(the straight gul)-ವನಿಷ್ಠ ಮತ್ತು ಬಾಲವು, ಇವುಗಳನ್ನೂ ಹೋಮಮಾಡುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಕತ್ತರಿಸಲ್ಪಡುವವು. ಹೋಮಮಾಡುವಾಗ ಪಶುವಿನ ಈ ಅಂಗಗಳನ್ನು ತುಪ್ಪದಲ್ಲಿ ಕರೆದು ಅಥವಾ ತೊಟ್ಟಿಕ್ಕುವಂತೆ ತುಪ್ಪದಲ್ಲಿ ಅದ್ದಿ ಹೋಮಮಾಡಬೇಕಾಗಿರುವುದು. ಈ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಅಧ್ವರ್ಯುವು ಹೋತೃವನ್ನು ದ್ದೇಶಿಸಿ—ಮನೋತಾಯೈ ಹವಿಷೋಽವದೀಯಮಾನಸ್ಯಾನುಬ್ರೂಹಿ ಎಂಬ ಪ್ರೈಷಮಂತ್ರದಿಂದ ನಿದೇಶಿಸಿ, ಎಲೈ ಹೋತೃವೇ ದೇವತೆಗಳನ್ನು ದ್ದೇಶಿಸಿ ಪಶುವಿನ ಅಂಗಗಳನ್ನು ಹೋಮಮಾಡುವುದಕ್ಕಾಗಿ

ಮನೋತಾ ಸೂಕ್ತದ ಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ಪಠಿಸು ಎಂದು ನಿರ್ದೇಶಿಸುವನು. ಮನೋತಾಸೂಕ್ತವೆಂದರೆ ಯಾವ ಸೂಕ್ತದ ಮಂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ದೇವತೆಗಳ ಮನಸ್ಸು ದೃಢವಾಗಿ ನೆಲೆಸಿರುವುದೋ ಆ ಸೂಕ್ತವೆಂದರ್ಥವು. ಋ. ಸಂ. ೬-೧-೧ ನಲ್ಲಿ ಉಕ್ತವಾಗಿರುವ ತ್ವಂ ಹ್ಯಗ್ನೇ ಪ್ರಥಮೋ ಮನೋತಾ ಎಂದು ಪ್ರಾರಂಭವಾಗುವ ಮಂತ್ರವೇ ಆ ಸೂಕ್ತವು. ಇದನ್ನು ವೈತ್ರಾವರುಣವೆಂಬ ಮುತ್ರಿಜನು ಪಠಿಸುವನು. ಪಶುವಿನ ಹೃದಯಾದಿ ಹನ್ನೊಂದು ಅಂಗಗಳನ್ನು ಹೋಮಮಾಡುವಾಗ ದೇವತೆಗಳ ಪ್ರೀತ್ಯರ್ಥವಾಗಿ ಈ ಮನೋತಾಸೂಕ್ತದ ಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ಪಠಿಸಬೇಕು. ಇದಕ್ಕಾಗಿಯೇ ಅಧ್ವರ್ಯುವು ಮೇಲೆ ಹೇಳಿದಂತೆ ಪಶುವಿನ ಹನ್ನೊಂದು ಅಂಗಗಳನ್ನು ಹೋಮಮಾಡುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಮನೋತಾ ಸೂಕ್ತದ ಮಂತ್ರಗಳನ್ನೇ ಪಠಿಸಬೇಕೆಂದು ಪ್ರೈಷಮಂತ್ರದಿಂದ ನಿರ್ದೇಶಿಸುವನು.

ತ್ವಂ ಹ್ಯಗ್ನೇ ಪ್ರಥಮೋ ಮನೋತೇತಿ ಸೂಕ್ತಮನ್ವಾಹ | ತದಾಹು-
ರ್ಯದನ್ಯದೇವತ್ಯ ಉತ ಪಶುರ್ಭವತ್ಯಥ ಕಸ್ಮಾದಾಗ್ನೇಯೀ-
ರೇವ. ಮನೋತಾಯೈ ಹವಿಷೋಽವದೀಯಮಾನಸ್ಯಾನ್ವಾಹೇತಿ
ತಿಸ್ರೋ ವೈ ದೇವಾನಾಂ ಮನೋತಾಸ್ತಾಸು ಹಿ ತೇಷಾಂ
ಮನಾಂಸ್ಯೋತಾನಿ ವಾಗ್ವೈ ದೇವಾನಾಂ ಮನೋತಾ ತಸ್ಯಾಂ
ಹಿ ತೇಷಾಂ ಮನಾಂಸ್ಯೋತಾನಿ ಗೌರ್ವೈ ದೇವಾನಾಂ
ಮನೋತಾ ತಸ್ಯಾಂ ಹಿ ತೇಷಾಂ ಮನಾಂಸ್ಯೋತಾನ್ಯಗ್ನಿರ್ವೈ
ದೇವಾನಾಂ ಮನೋತಾ ತಸ್ಮಿನ್ದಿ ತೇಷಾಂ ಮನಾಂಸ್ಯೋತಾ-
ನ್ಯಗ್ನಿಃ ಸರ್ವಾಃ ಮನೋತಾ ಅಗ್ನೌಃ ಮನೋತಾಃ ಸಂಗಚ್ಛಂತೇ
ತಸ್ಮಾದಾಗ್ನೇಯೀರೇವ ಮನೋತಾಯೈ ಹವಿಷೋಽವದೀಯ-
ಮಾನಸ್ಯಾನ್ವಾಹ ||

ಸೂಕ್ತಂ ವಿಧತ್ತೇ-ತ್ವಂ ಹ್ಯಗ್ನ ಇತ್ಯಾವಿಕಂ ತ್ರಯೋದಶರ್ಚಂ ಸೂಕ್ತಂ ತನ್ಮೈತ್ರಾ-
ವರುಣೋ ಬ್ರೂಯಾತ್ | ತದಾ ಹ ಬೌಧಾಯನಃ-ಯಜಾ ಜಾನಾತಿ ಮನೋತಾಯೈ
ಹವಿಷೋಽವದೀಯಮಾನಸ್ಯಾನ್ವಾಹೀತಿ ತದಾ ಮೈತ್ರಾವರುಣೋ ಮನೋತಾಮನ್ವಾಹ-
ತ್ವಂ ಹ್ಯಗ್ನೇ ಪ್ರಥಮ ಇತಿ || ಅತ್ರ ವೈಯಧಿಕರಣ್ಯಲಕ್ಷಣಂ ಚೋಪ್ಯಮವತಾರಯತಿ | ಅತ್ರ
ಹವಿರಗ್ನಿಷೋಮದೇವತ್ಯಂ ಸೂಕ್ತಗತಾ ಚುಚಃ ಕೇವಲಾಗ್ನಿದೇವತಾಕಾಸ್ತತ್ರ ಯಸ್ಮಾ-
ತ್ಕಾರಣಾತ್ಪಶುರನ್ಯದೇವತ್ಯ ಉತ ದೇವತಾಂತರಯುಕ್ತಃ ಖಲು ಭವತಿ | ತಸ್ಮಾತ್ಕಾರಣಾದ್ವೈ-
ಯಧಿಕರಣ್ಯಮಿದಂ ತಜ್ಞಾಯುಕ್ತಮಿತಿ ಬ್ರಹ್ಮವಾದಿನಶ್ಚೋದ್ಯಮಾಹುಃ || ತಸ್ಯ ಸಮಾಧಾನಂ
ದರ್ಶಯತಿ-ವಾಗ್ಗೌರಗ್ನಿರಿತ್ಯೇತಾಸು ದೇವತಾಸು ದೇವಮನಃಸಮಾಸಕ್ತತ್ವಾತ್ತಿಸ್ರೋಽಪಿ
ದೇವತಾ ಮನೋತೇತ್ಯುಚ್ಯಂತೇ || ತಾಶ್ಚ ತಿಸ್ರಃ ಸರ್ವಾ ಮನೋತಾ ಅಗ್ನಿಸ್ವರೂಪಾ ಏವಾಗ್ನೌ
ತಾಸಾಂ ಸಂಗತತ್ವಾತ್ || ಸಂಗತಿಶ್ಚ ತವೀಯಹವಿಷೋಽಗ್ನಾಧಾರಕತ್ವಾತ್ || ತಸ್ಮಾದಗ್ನೇ-
ರ್ಮುಖ್ಯತ್ವಾದಗ್ನಿದೇವತಾಕಾ ಚುಚೋಽನುಬ್ರೂಯಾತ್ ||

ಅನಂತರ ಅಧ್ಯರ್ಯವು ಹೋತೃವನ್ನು ಉದ್ದೇಶಿಸಿ—ಪಶುಹೋಮಕ್ಕಾಗಿ ಮನೋತಾ ಎಂಬ ಸೂಕ್ತವನ್ನು ಪಠಿಸಿ
 ಬೇಕೆಂದು ಪ್ರೈಷಮಂತ್ರದಿಂದ ನಿರ್ವೇಶಿಸುನು. ತ್ವಂ ಹ್ಯಗ್ನೇ ಪ್ರಥಮೋ ಮನೋತಾ ಎಂಬ ಋಗ್ವೇದದ ೬ ನೇ
 ಮಂಡಲದಲ್ಲಿ ಮೊದಲನೇ ಸೂಕ್ತವು. ಇದರಲ್ಲಿ ೧೩ ಋಕ್ಪಗಳಿವೆ. ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ೧೧ ಋಕ್ಪಗಳನ್ನೇ ಉಪಯೋಗಿಸಿ ಪಶುವಿನ
 ಹನ್ನೊಂದು ಅಂಗಗಳನ್ನು ಹೋಮಮಾಡುವರು. ಈ ವಿಷಯವು—ಏಕಾದಶಾವಶಾನಾನ್ಯವದ್ಯತಿ ದಶ ವೈ ಪತೋಃ
 ಪ್ರಾಣಾ ಅತ್ಯೈಕಾದಶ ಎಂದು ತೈತ್ತಿರೀಯ ಸಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿ (ತೈ.ಸಂ. ೬-೩-೧೦) ಹೇಳಿದೆ ಮತ್ತು ಹೋಮಮಾಡುವಾಗ ಪಶು
 ವಿನ ಅಂಗಗಳಲ್ಲಿ ಮೊದಲು ಹೃದಯವನ್ನೂ ಅನಂತರ ಜಿಹ್ವೆ(ನಾಲಗೆ)ಯನ್ನೂ ಅನಂತರ ಉರಸ್ಸು ಎಂಬ ಭಾಗಗಳನ್ನು ಕ್ರಮವಾಗಿ
 ಹೋಮಮಾಡಬೇಕು. ಏಕೆಂದರೆ ಹೃದಯದಲ್ಲಿ (ಮನಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ) ಉಂಟಾಗುವ ಭಾವನೆಯು ನಾಲಗೆಯ ಮೂಲಕ (ವಾಕ್ಯದ
 ಮೂಲಕ) ಇತರರಿಗೆ ತಿಳಿಸಲ್ಪಡುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ಮೊದಲು ಹೃದಯವೆಂಬ ಅಂಗವನ್ನು ಅನಂತರ ಜಿಹ್ವೆಯನ್ನು ಅನಂತರ
 ಇತರ ಅಂಗಗಳನ್ನೂ ಹೋಮಮಾಡಬೇಕಾಗಿರುವುದು. ಹೃದಯಸ್ಯಾಗ್ರೇವದ್ಯತ್ಯಥ ಜಿಹ್ವಾಯಾ ಅಥ ವಕ್ಷಸೋ
 ಯದ್ವೈ ಹೃದಯೇನಾಭಿಗಚ್ಛತಿ ತಜ್ಜಿಹ್ವಯಾ ವದತಿ ಯಜ್ಜಿಹ್ವಯಾ ವದತಿ ತದುರಸೋಧಿನಿರ್ವದತಿ
 (ತೈ. ಸಂ. ೬-೩-೧೦) ಎಂದು ಶ್ರುತಿವಾಕ್ಯವು ಹೇಳುವುದು. ಪಶುವಿನ ಹನ್ನೊಂದು ಅಂಗಗಳನ್ನು ಹತ್ತು ಪ್ರಾಣಗಳು ಮತ್ತು
 ಆತ್ಮಾ ಇವುಗಳಿಗೆ ಹೋಲಿಸಲಾಗಿರುವುದು. ಪ್ರಾಣ, ಅಪಾನ, ವ್ಯಾನ್, ಉದಾನ, ಸಮಾನ ಎಂಬ ಮುಖ್ಯವಾದ ಐದು
 ಪ್ರಾಣವಾಯುಗಳು, ನಾಗ, ಕೂರ್ಮ, ಕೃಕರ, ದೇವದತ್ತ, ಧನಂಜಯ ಎಂಬ ಐದು ಉಪಪ್ರಾಣಗಳು ಆತ್ಮಾ ಎಂಬುವುದೂ
 ಸೇರಿ ಹನ್ನೊಂದು ಪ್ರಾಣಗಳಾಗುವವು. ಈ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಒಂದು ವಿಲಕ್ಷಣವಾದ ಕ್ರಿಯೆಯು ಉಂಟಾಗುವುದಕ್ಕೆ ಅವಕಾಶ
 ವಿರುವುದು. ಏನೆಂದರೆ ಈ ಪಶುಹೋಮಕ್ಕಾಗಿ ಉಪಯೋಗಿಸುವ ಮಂತ್ರವು ಕೇವಲ ಅಗ್ನಿ ದೇವತಾಕವಾಗಿಯೇ ಇದೆ. ಆದರೆ
 ಪಶುವಿನ ಅಂಗಗಳು ಅಗ್ನಿ ಮತ್ತು ಸೋಮದೇವತೆಗಳನ್ನು ಉದ್ದೇಶಿಸಿ ಹೋಮಮಾಡಲ್ಪಡುತ್ತವೆ. ಇದು ಸರಿಯೇ ಎಂದರೆ
 ಈ ಮನೋತಾ ದೇವತೆಗಳ ಸ್ವರೂಪವು ಮೂರು ವಿಧವಾಗಿವೆ. ಹೇಗೆಂದರೆ ಮನೋತಾದೇವತೆಗಳ ಮನಸ್ಸು ವಾಗ್ವೈ
 ದೇವಾನಾಂ ಮನೋತ (ಎಂದರೆ ವೇದಮಂತ್ರ) ನಲ್ಲಿ ನೆಲೆಸಿರುತ್ತವೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಆ ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಸ್ತುತಿಸುವ ಮಂತ್ರ
 ಪಠನೆಯಿಂದ ಹೋಮಮಾಡಬೇಕು. ಎರಡನೆಯ ಕಾರಣವೆಂದರೆ ಗೌರ್ವೈ ದೇವಾನಾಂ ಮನೋತಾ ದೇವತೆಗಳ
 ಮನಸ್ಸು ಗೋವುಗಳಲ್ಲಿ ಎಂದರೆ ಗೋವುಗಳಿಂದ ಉತ್ಪನ್ನವಾದ ಹವಿಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ (ಆಜ್ಯ) ಆಸಕ್ತವಾಗಿರುತ್ತವೆ. ಮೂರನೆಯ ಕಾರಣ
 ವೆಂದರೆ, ಹವಿಸ್ಸನ್ನು ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಸಮರ್ಪಿಸಬೇಕಾದರೆ ಅದನ್ನು ಅಗ್ನಿಯಲ್ಲಿ ಹೋಮಮಾಡುವುದರ ಮೂಲಕ ಸಮರ್ಪಿಸ
 ಬೇಕಾಗುವುದು. ಅಗ್ನಿಯೇ ಹವಿಸ್ಸನ್ನು ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಒಯ್ಯುವುದರಿಂದ ಅಗ್ನಿಯಲ್ಲಿಯೇ ದೇವತೆಗಳ ಮನಸ್ಸು ಲೀನವಾಗಿರು
 ವುದು. ಈ ಮೂರು ಕಾರಣಗಳಿಗಾಗಿ ಅದರಲ್ಲಿಯೂ ಹವಿಸ್ಸು ಅಗ್ನಿಯ ಮೂಲಕ ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಸೇರಬೇಕಾಗಿರುವುದರಿಂದ
 ಈ ಮನೋತಾದೇವತೆಗಳಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿಯೇ ಮುಖ್ಯವು. ಅಗ್ನಿವೈ ದೇವಾನಾಂ ಮನೋತಾ ಆದ್ದರಿಂದ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಪ್ರತಿ
 ಪಾದಿಸುವ ಮಂತ್ರಪಠನದಿಂದ ಇತರ ಮನೋತಾ ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಪಠಿಸಿದಂತಾಗುವುದು, ಮನೋತಾ ದೇವತೆಗಳೆಲ್ಲರೂ ಅಗ್ನಿ
 ಸ್ವರೂಪರು ಎಂದಭಿಪ್ರಾಯವು.

ಅಗ್ನೀಷೋಮಾ ಹವಿಷಃ ಪ್ರಸ್ಥಿತಸ್ಥೇತಿ ಹವಿಷೋ ಯಜತಿ ಹವಿಷಃ

ಇತಿ ರೂಪಸಮೃದ್ಧಾ ಪ್ರಸ್ಥಿತಸ್ಥೇತಿ ರೂಪಸಮೃದ್ಧಾ ಸರ್ವಾಭಿ-

ರ್ಹಾಸ್ಯ ಸಮೃದ್ಧಿಭಿಃ ಸಮೃದ್ಧಂ ಹವ್ಯಂ ದೇವಾನಾನ್ಯಷ್ಟೇತಿ ಯ

ಏವಂ ವೇದ H

ಅಥ ಹೃದಯಾದ್ಯಂಗರೂಪಸ್ಯ ಪ್ರಧಾನಹವಿಷೋ ಯಾಜ್ಞಾಂ ವಿಧತ್ತೇ—ಅಗ್ನೀಷೋ-
ಮೇತ್ಯಾದಿಕಾಂ ಯಾಜ್ಞಾಂ ಪಕೇದಿತ್ಯರ್ಥಃ || ಅಸ್ಯಾ ಯಾಜ್ಞಾಯಾ ಹವಿರಾನುಕೂಲ್ಯಂ
ದರ್ಶಯತಿ—ಇದಂ ಹೃದಯಾದಿಕಂ ಹವಿಃ ಪ್ರಸ್ಥಿತಂ ವೇದ್ಯಾಮಾಸಾದಿತಂ ಯಾಜ್ಞಾಯಾಂ
ಹವಿಷಃ ಪ್ರಸ್ಥಿತಸ್ಯೇತಿ ಪದದ್ವಯಂ ಕ್ರುತಂ ತಸ್ಮಾದಿಯಮನುಕೂಲಾ||ವೇದನಂ ಪ್ರಕಂಸತಿ—
ಹವಿಷೋ ಯಥಾ ಶಾಸ್ತ್ರಮವದಾನಪಾಕವಿಶೇಷಃ ಪರಸ್ಪರಂ ಹೃದಯಾದೀನಾಮಸಂಕೀರ್ಣತ್ವ-
ಮಿತ್ಯಾದಯೋ ಯಾಃ ಸಮೃದ್ಧಯೋಽಪೇಕ್ಷಿತಾಸ್ತಾಭಿಃ ಸಂಪೂರ್ಣಂ ಭೂತ್ವಾ ತದ್ಧರ್ವಿದೇವಾ-
ನ್ಪಾಪ್ನೋತಿ—

ಈಗ ಪಶುವಿನ ಹೃದಯಾದಿ ಅಂಗಗಳನ್ನು ಹೋಮಮಾಡುವಾಗ ಪರಿಸರದೇಕಾದ ಯಾಜ್ಞಮಂತ್ರವನ್ನು ನಿರ್ದೇಶಿ-
ಸುವರು. ಅಗ್ನೀಷೋಮಾ ಹವಿಷಃ ಪ್ರಸ್ಥಿತಸ್ಯ (ಋ.ಸಂ. ೧-೯೩-೭) ಎಂಬ ಋಕ್ಕೇ ಆ ಯಾಜ್ಞಮಂತ್ರವು. ಯಜ್ಞ-
ದಲ್ಲಿ ಮಾಡಬೇಕಾದ ಪ್ರತಿಯೊಂದು ಕರ್ಮಮಾಡುವಾಗಲೂ ಅದನ್ನು ಮಂತ್ರಪೂರ್ವಕವಾಗಿಯೇ ಮಾಡಬೇಕು. ಆ ಮಂತ್ರವು
ಆ ಕರ್ಮಕ್ಕೆ ಅನುನಾರವಾಗಿರಬೇಕು ಎಂದರೆ ಕರ್ಮಸ್ವರೂಪವನ್ನು ವಿವರಿಸುವಂತಿರಬೇಕು. ಇಂತಹ ಮಂತ್ರಕ್ಕೆ ರೂಪಸಮೃದ್ಧಿ
ಎಂದು ಹೆಸರು. ಮೇಲೆ ಹೇಳಿದ ಅಗ್ನೀಷೋಮಾ ಹವಿಷಃ ಪ್ರಸ್ಥಿತಸ್ಯ ಎಂಬ ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿರುವ ಹವಿಷಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು
ಪಶುವಿನ ಹೃದಯಾದಿ ಅಂಗಗಳನ್ನು ಸೂಚಿಸುವುದು; ಪ್ರಸ್ಥಿತಸ್ಯ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ಆ ಹವಿಸ್ಸು ಯಜ್ಞವೇದಿಲ್ಲಿಯಲ್ಲಿ ಹೋಮಾ-
ರ್ಥವಾಗಿ ಸಿದ್ಧಪಡಿಸಿ ಇಡಲಾಗಿದೆ ಎಂಬುದನ್ನು ಸೂಚಿಸುವುದು; ಅಗ್ನೀಷೋಮಾ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ಹವಿಸ್ಸನ್ನು ಯಾವ ದೇವತೆ
ಗಳನ್ನು ಉದ್ದೇಶಿಸಿ ಅರ್ಪಿಸಲ್ಪಡುವುದೋ ಆ ದೇವತೆಗಳ ಹೆಸರನ್ನು ಸೂಚಿಸುವುದಾಗಿರುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ಹವಿಷಃ,
ಪ್ರಸ್ಥಿತಸ್ಯ ಇತ್ಯಾದಿ ಶಬ್ದಗಳು ಯಜ್ಞದ ಹೋಮಕರ್ಮವನ್ನೂ ವಿವರಿಸುವುದಾದ್ದರಿಂದ ರೂಪಸಮೃದ್ಧಿ ಎಂದು ಹೇಳಲ್ಪ-
ಡುವುದು. ಇಂತಹ ರೂಪಸಮೃದ್ಧಿ ಶಬ್ದಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ ಮಂತ್ರವನ್ನು ಪಠಿಸಿ ಹೋಮಮಾಡುವುದರಿಂದ ನಿರ್ದಿಷ್ಟವಾದ
ಹವಿಸ್ಸು ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಸೇರಿ ಯಜ್ಞಕರ್ಮವನ್ನು ಪೂರ್ಣಗೊಳಿಸುವುದು. ಇದನ್ನು ತಿಳಿದು ಹೋಮಮಾಡುವವನು
ಯಜ್ಞದ ಸಂಪೂರ್ಣ ಫಲವನ್ನು ಪಡೆಯುವನು. ಇಲ್ಲಿ ಹವಿಸ್ಸು ಎಂದರೆ ದೇವತೆಗಳನ್ನುದ್ದೇಶಿಸಿ ಹೋಮಮಾಡುವುದಕ್ಕಾಗಿ
ಸಿದ್ಧಪಡಿಸಲ್ಪಟ್ಟ ದ್ರವ್ಯವು ಎಂದರೆ ಆಜ್ಯ (ತುಪ್ಪ) ಪಶುವಿನ ಹೃದಯಾದಿ ಅಂಗ ಇತ್ಯಾದಿ. ಅವದಾನವೆಂದರೆ ಒಂದಾವರ್ತಿ
ಹೋಮಮಾಡುವುದಕ್ಕೆ ಬೇಕಾಗುವ ಹವಿಸ್ಸುಮಾತ್ರ. ಪಶುವಿನ ಹೃದಯಾದಿ ಅಂಗಗಳನ್ನು ಒಂದೇ ಆವರ್ತಿ ಹೋಮಮಾಡು-
ವುದಿಲ್ಲ. ಒಂದೊಂದು ಅಂಗವನ್ನು ಒಂದೊಂದಾವರ್ತಿ ಪ್ರತ್ಯೇಕವಾದ ಮಂತ್ರಪಠನೆಯ ಮೂಲಕ ಹೋಮಮಾಡಬೇಕು-
ಇವುಗಳಿಗೆ ಏಕಾದಶಾವದಾನ ಎಂದು ಹೆಸರು.

ವನಸ್ಪತಿಂ ಯಜತಿ ಪ್ರಾಣೋ ವೈ ವನಸ್ಪತಿಃ ಜೀವಂ ಹಾಸ್ಯ ಹವ್ಯಂ
ದೇವಾನಾಂಪ್ರೇತಿ ಯತ್ರೈವಂ ವಿದ್ವಾನ್ವನಸ್ಪತಿಂ ಯಜತಿ |

ಅಥ ವನಸ್ಪತಿಯಾಗಂ ವಿಧತ್ತೇ—ವನಸ್ಪತಿವ್ಯಕ್ತಃ ತಥಾವಿಧಶರೀರಯುಕ್ತಾಂ
ದೇವತಾಂ ಯಜೇತ್ || ತತ್ಪ್ರಕಾರ ಆಪಸ್ತಂಬೇನ ದರ್ಶಿತಃ | ‘ಜುಹ್ವಾಮುಪಸ್ತೀರ್ಯ
ಸಕೃತ್ಪೃಷದಾಜ್ಯಸ್ಯೋಪಹೃತ್ಯ ದ್ವಿತೀಯಾರ್ಯಂ ವನಸ್ಪತಯೇಽನುಬ್ರೂಹಿ ವನಸ್ಪತಯೇ
ಪ್ರೇಷ್ಯೇತಿ ಸಂಪ್ರೇಕ್ಷಾನ್ವಿಷಟ್ಕೃತೇ ಜುಹ್ವತಿ’ ಇತಿ || ಅತ್ರ ವನಸ್ಪತೇವ್ಯಕ್ತಶರೀರಸ್ಯ
ಜೀವಾವಿಷ್ಣುತ್ವಾತ್ಪ್ರಾಣರೂಪತ್ವಂ || ಯಜ್ಞವೇದನಂ ಪ್ರಕಂಸತಿ | ವಿದುಷೋ ಯಜ್ಞಾರ್ಹ-
ವಿರೇವಂ ಪ್ರಾಣೋಪೇತಂ ಚೇತನಂ ಭೂತ್ವಾ ತದ್ಧರ್ವಿದೇವಾನಾಂಪ್ರೇತಿ ||

ಪಶುಹೋಮಾನಂತರ ವನಸ್ಪತೀಹೋಮವನ್ನು ಮಾಡಬೇಕು. ಇಲ್ಲಿ ವನಸ್ಪತಿಯೆಂದರೆ ಪಶುವನ್ನು ಕಟ್ಟಿದ್ದ ಮರದ ಯೂಪಸ್ತಂಭವು. ಇದು ವೃಕ್ಷದಿಂದ ನಿರ್ಮಿತವಾದದ್ದರಿಂದ ವನಸ್ಪತಿಯೆಂದು ಕರೆಯುವ ರೂಢಿ ಇರುವುದು. ಅಧ್ವರ್ಯುವು ಹೋತೃವನ್ನು ದ್ವೇಶಿಸಿ ವನಸ್ಪತಯೇನುಬ್ರೂಹಿ ಎಂದು ಪ್ರೈಷಮಂತ್ರದಿಂದ ನಿರ್ದೇಶಿಸಲ್ಪಟ್ಟಮೇಲೆ ಆ ಮಂತ್ರವನ್ನು ಪಠಿಸುವನು. ಆಪಸ್ತಂಬಸುಷಿಯು ಈ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ—ಜುಹ್ವಾಮುಪಸ್ತೀರ್ಯ ಸಕ್ಕತ್ ಪೃಷದಾಜಸ್ಯೋಪಹೃತ್ಯ ದ್ವಿರಭಿಘಾಯ ವನಸ್ಪತಯೇನುಬ್ರೂಹಿ ವನಸ್ಪತಯೇ ಪ್ರೇಷ್ಯತಿ ಸಂಪ್ರೇಷೌ ವಷಟ್ಕೃತೇ ಜುಹೋತಿ (ಆಪ.ಶ್ಲ. ೭-೫-೧೫) ಎಂದು ಹೇಳಿರುವರು. ಎಂದರೆ, ಪ್ರೈಷಮಂತ್ರದಿಂದ ಹೋತೃವನ್ನು ದ್ವೇಶಿಸಿ ವನಸ್ಪತಯೇನುಬ್ರೂಹಿ ವನಸ್ಪತದೇವತೆಯನ್ನು ದ್ವೇಶಿಸಿ ಹೋಮಾರ್ಥವಾಗಿ ನಿರ್ದಿಷ್ಟಮಂತ್ರವನ್ನು ಪಠಿಸು ಎಂದು ಹೇಳಿದಕೂಡಲೇ ಹೋತೃವು ಈ ಮಂತ್ರವನ್ನು ಪಠಿಸುವನು—ದೇವೇಭ್ಯೋ ವನಸ್ಪತ ಹವೀಂಷಿ ಹಿರಣ್ಯಪರ್ಣ ಪ್ರದಿವಸ್ತೇ ಅರ್ಥಂ | ಪ್ರದಕ್ಷಿ-
ಣದ್ರತನಯಾ ವಿಯೂಫ ಚುತಸ್ಯ ವಕ್ಷಿ ಪಥಿಭೀ ರಜಿಷ್ಠೋಂ || ಇದು ಅನುವಾಕ್ಯಾಮಂತ್ರವು. ಅನಂತರ ಹೋತೃವು—ಯೇ ಯಜಾಮಹೇ | ವನಸ್ಪತೇ ರತನಯಾ ನಿಯೂಯ ದೇವಾನಾಂ ಸಾಥ ಉಪಯಕ್ಸಿ ವಿದ್ವಾನ್ | ವಹ ದೇವತ್ರಾ ದಿಧಿಷೋ ಹವೀಂಷಿ ಪ್ರ ಚ ದಾತಾರಮವೃತೇಷು ವೋಚಾ ವೌಷಟ್ ಎಂಬುದು ಯಾಜ್ಞಾಮಂತ್ರವು.

ಇದರ ಮುಖ್ಯಾಭಿಪ್ರಾಯವೇನೆಂದರೆ—ಅಧ್ವರ್ಯುವು ವಸಾಹೋಮಾನಂತರ (ವಸಾ ಎಂದರೆ ಪಶುವಿನ ಅಂಗಗಳನ್ನು ಹೇಯಿಸಿದ ಜಲವು) ವನಸ್ಪತೀ ಹೋಮಮಾಡುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಜುಹ್ವಾ ಎಂಬ ದೊಡ್ಡಮರದ ಸೌಟಿನಲ್ಲಿ ಒಂದು ಮರದ ಅಥವಾ ಗಿಡದ ತುಂಡನ್ನು ಇರಿಸಿ ಅದಕ್ಕೆ ಪೃಷದಾಜ್ಯದಿಂದ (ಪೃಷದಾಜ್ಯವೆಂದರೆ ಮೊಸರಿನಿಂದ ಮಿಶ್ರವಾದ ತುಪ್ಪ) ಸವರಿ ತುಪ್ಪದಿಂದ ಎರಡಾವರ್ತಿ ಚುಮುಕಿಸಿ ಅಥವಾ ಬಳೆದು ಮೇಲೆ ಹೇಳಿದ ಮಂತ್ರಪಠನಾನಂತರ ವಷಟ್ಕಾರಪೂರ್ವಕವಾಗಿ ಹೋಮಮಾಡುವನು. ವನಸ್ಪತೀ ಎಂದರೆ ವೃಕ್ಷಕ್ಕೆ ಪ್ರಾಣವಿರುವುದರಿಂದ ವನಸ್ಪತಿಯನ್ನು ದ್ವೇಶಿಸಿ ಹೋಮಮಾಡುವ ಹವಿಸ್ಸು ಸಚೇತನ ಎಂದರೆ ಪ್ರಾಣಿಯುಕ್ತವಾಗಿರುವುದು. ಇದನ್ನು ತಿಳಿದು ವಿದ್ವಾಂಸನಾದ ಮುಕ್ತಿಜನು ಹೋಮಮಾಡಿದರೆ ಆ ಹವಿಸ್ಸು ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ನೇರಿ ಅವರಿಗೆ ಜೇತನವನ್ನು ಒಟುಮಾಡುವುದು.

ಸ್ವಿಷ್ಟಕೃತಂ ಯಜತಿ ಪ್ರತಿಷ್ಠಾ ನೈ ಸ್ವಿಷ್ಟಕೃತ್ಪ್ರತಿಷ್ಠಾಯಾಮೇವ
ತದಜ್ಞಮಂತತಃ ಪ್ರತಿಷ್ಠಾಪಯತಿ |

ಅಥ ಸ್ವಿಷ್ಟಕೃತ್ಯಾಗಂ ವಿಧತ್ತೇ—ವೈಕಲ್ಯಪರಿಹಾರೇಣ ಸ್ವಿಷ್ಟಕೃತ್ಪಾಪಾದನಾ-
ಸ್ವಿಷ್ಟಕೃತಃ ಪ್ರತಿಷ್ಠಾತ್ವಂ | ತದ್ಯಾಗಾನುಷ್ಠಾನೇ ನೇನೂ ಯಜ್ಞಮಂತತಃ ಸಮಾಪ್ತವಸರೇ
ಪ್ರತಿಷ್ಠಾಯಾಂ ಸ್ಥಾಪಯತಿ ||

ಅನಂತರ ಅಧ್ವರ್ಯುವು ಸ್ವಿಷ್ಟಕೃತ್ ಎಂಬ ಹೋಮವನ್ನು ನೆರವೇರಿಸುವನು. ಈ ಸ್ವಿಷ್ಟಕೃತ್ಯಾಗವು ಹೋಮ-
ಸಮಾಪ್ತಿಯೆಂದು ಹೇಳಲ್ಪಡುವುದು. ಮತ್ತು ಈ ಸ್ವಿಷ್ಟಕೃತ್ಪ್ರತಿಷ್ಠಾಮದ ಅನುವಾಕ್ಯಾಮಂತ್ರವು ಪಿಸ್ಪೀಹಿ ದೇವಾನುಶತೋ (ಮು. ಸಂ. ೧೦-೧-೨ ಆಶ್ವ. ಶ್ಲ. ಸೂ. ೧-೬) ಎಂಬ ಋಕ್ಕು ಮತ್ತು ಅಗ್ನೇ ಯದದ್ಯ (ಮು.ಸಂ. ೪-೧೫-೧೪) ಎಂಬ ಋಕ್ಕು ಯಾಜ್ಞಾಮಂತ್ರವು. ಆದರೆ ಈ ಸ್ವಿಷ್ಟಕೃತ್ಪ್ರತಿಷ್ಠಾಮದಲ್ಲಿ ಈ ಪಶುಹೋಮದ ದೇವತೆಗಳೆಲ್ಲರನ್ನೂ ಎಂದರೆ ಅಗ್ನಿ, ಸೋಮ, ಅಗ್ನಿಷ್ಠೋಮ, ಇಂದ್ರಾಗ್ನಿ, ಅಪ್ಸಿನೌ, ವನಸ್ಪತಿ, ದೇವಾ ಆಜ್ಯಪಾ ಎಂಬ ದೇವತೆಗಳ ಹೆಸರನ್ನು ಪಠಿಸಬೇಕಾಗಿ
ರುವುದು. ದೇವಾ ಆಜ್ಯಪಾ ಎಂದರೆ ಆಜ್ಯ (ತುಪ್ಪ)ವನ್ನು ಪಾನಮಾಡುವ ಅಥವಾ ಆಜ್ಯಹೋಮದಿಂದ ತೃಪ್ತಿಹೊಂದುವ.

ದೇವತೆಗಳೆಂದರ್ಥ. ಆದ್ದರಿಂದಲೂ ಈ ದೇವತೆಗಳ ಹೆಸರುಗಳು ಋಗ್ವೇದದ ಯಾಜ್ಞಾಮಂತ್ರದಲ್ಲಿ ಒಂದೆಡೆ ಇಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದಲೂ ಇವರುಗಳ ಹೆಸರುಗಳನ್ನು ಸೂಚಿಸುವ ಪ್ರತ್ಯೇಕ ಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ಪಠಿಸುವುದು ರೂಢಿಯಲ್ಲಿದೆ. ಈ ಮಂತ್ರಗಳು ಆಶ್ವಲಾಯನ ಶ್ರೌತಸೂತ್ರದಲ್ಲಿಯೂ, ಯಜುರ್ವೇದದಲ್ಲಿಯೂ ಉಕ್ತವಾಗಿದೆ. ಇವುಗಳನ್ನು ಇಲ್ಲಿ ಕೊಡಲಾಗಿದೆ—

ಹೋತಾ ಯಕ್ಷದಗ್ನಿಂ ಸ್ವಿಷ್ಟಕೃತಮಯಾಳಗ್ನಿರಗ್ನೇರಾಜ್ಯಸ್ಯ ಹವಿಷಃ ಪ್ರಿಯಾಧಾ-
ಮಾನ್ಯಯಾಟೋವಸ್ಯಾಜ್ಯಸ್ಯ ಹವಿಷಃ ಪ್ರಿಯಾ ಧಾಮಾನ್ಯಯಾಳಗ್ನೀಷೋಮಯೋಶ್ವಾಗಸ್ಯ
ಹವಿಷಃ ಪ್ರಿಯಾ ಧಾಮಾನ್ಯಯಾಳಿಂಧ್ರಾಗ್ನೋಶ್ವಾಗಸ್ಯ ಹವಿಷಃ ಪ್ರಿಯಾ ಧಾಮಾನ್ಯಯಾ-
ಳಶ್ವಿನೋಶ್ವಾಗಸ್ಯ ಹವಿಷಃ ಪ್ರಿಯಾ ಧಾಮಾನ್ಯಯಾಡ್ವನಸ್ಪತೇಃ ಪ್ರಿಯಾ ಸಾಥಾಂಸ್ಯಯಾ-
ಡ್ವೇವಾನಾಮಾಜ್ಯಸಾನಾಂ ಪ್ರಿಯಾ ಧಾಮಾನಿ ಯಕ್ಷದಗ್ನೇರ್ಹೋತುಃ ಪ್ರಿಯಾ ಧಾಮಾನಿ
ಯಕ್ಷತ್ಸಂ ಮಹಿಮಾನಮ್ರಾಯಜತಾಮೇಜ್ಯಾ ಇಷಃ ಕೃಣೋತು ಸೋ ಅಧ್ವರಾ ಜಾತವೇದಾ
ಜುಷತಾಂ ಹವಿರ್ಹೋತರ್ಯಜ. (ಆ. ಶ್ರೌ. ಸೂ. ೧-೬)

ಪಿಪ್ರೀಹಿ ದೇವಾಗ್ಂ ಉತತೋ ಯವಿಷ್ಠ | ವಿದ್ವಾಗ್ಂ ಷುತೂ ಗ್ಂ ಷುತುಪತೆ
ಯಚೇಹ | ಯೇ ದೈವ್ಯಾ ಷುತ್ವಿಜಸ್ತೇಭಿರಗ್ನೇ | ತ್ವಗ್ಂ ಹೋತ್ಕಾಣಾಮಸ್ಯಾ ಯಜಿಷ್ಠಃ |
ಅಗ್ನಿಗ್ಂ ಸ್ವಿಷ್ಟಕೃತಂ | ಅಯಾಡಗ್ನಿರಗ್ನೇಃ ಪ್ರಿಯಾ ಧಾಮಾನಿ | ಅಯಾಟ್ ಸೋಮಸ್ಯ
ಪ್ರಿಯಾ ಧಾಮಾನಿ | ಅಯಾಡಗ್ನೇಃ ಪ್ರಿಯಾ ಧಾಮಾನಿ | ಅಯಾಟ್ ಪ್ರಜಾಪತೇಃ ಪ್ರಿಯಾ
ಧಾಮಾನಿ | ಅಯಾಡಗ್ನೀಷೋಮಯೋಃ ಪ್ರಿಯಾ ಧಾಮಾನಿ | ಅಯಾಡಿಂಧ್ರಾಗ್ನಿಯೋಃ
ಪ್ರಿಯಾ ಧಾಮಾನಿ | ಅಯಾಡಿಂದ್ರಸ್ಯ ಪ್ರಿಯಾ ಧಾಮಾನಿ | ಅಯಾಣ್ಮಹೇಂದ್ರಸ್ಯ ಪ್ರಿಯಾ
ಧಾಮಾನಿ | ಅಯಾಡ್ವೇವಾನಾಮಾಜ್ಯಸಾನಾಂ ಪ್ರಿಯಾ ಧಾಮಾನಿ | ಯಕ್ಷದಗ್ನೇರ್ಹೋತುಃ
ಪ್ರಿಯಾ ಧಾಮಾನಿ | ಯಕ್ಷತ್ಸಂ ಮಹಿಮಾನಂ | ಆಯಜತಾಮೇಜ್ಯಾ ಇಷಃ | ಕೃಣೋತು
ಸೋ ಅಧ್ವರಾ ಜಾತವೇದಾಃ | ಜುಷತಾಗ್ಂ ಹವಿಃ || ಅಗ್ನೇ ಯದದ್ಯ ವಿತೋ ಅಧ್ವರಸ್ಯ
ಹೋತಃ | ಸಾವಕ ತೋಚೇ ವೇಷ್ವಗ್ಂ ಹಿ ಯಜ್ಞಾ | ಷುತಾ ಯಜಾಸಿ ಮಹಿನಾ ವಿ
ಯದ್ಭುಃ | ಹವ್ಯಾ ವಹ ಯವಿಷ್ಠ ಯಾ ತೇ ಅದ್ಯ || (ತೈ. ಬ್ರಾ. ೩-೫-೧೦-೫, ೬)

ಮೇಲಿನ ಎರಡು ಮಂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಮೊದಲನೆಯದು ಆಶ್ವಲಾಯನಗೃಹ್ಯ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ. ಎರಡನೆಯದು ಯಜುರ್ವೇದ ತೈತ್ತಿರೀಯ ಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ. ಈ ಎರಡನೆಯ ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿ ಮೊದಲಿನ ನಾಲ್ಕು ವಾಕ್ಯಗಳು ಆನುವಾಕ್ಯಾಮಂತ್ರವು. ಕೊನೆಯ ನಾಲ್ಕು ವಾಕ್ಯಗಳು ಯಾಜ್ಞಾಮಂತ್ರವು. ಯಾಜ್ಞಾಮಂತ್ರವನ್ನು ಪಠಿಸುವಾಗ ಮೊದಲು ಯೇ ಯಜಾಮಹೇ ಎಂಬ ಶಬ್ದಗಳನ್ನು ಪ್ರಾರಂಭದಲ್ಲಿ ಪಠಿಸಿ ಕೊನೆಯಲ್ಲಿ ವಾಷಟ್ ಎಂಬ ವಷಟ್ಕಾರಶಬ್ದವನ್ನು ಉಚ್ಚರಿಸಿ ಹೋಮಮಾಡಬೇಕು. ಇದು ಸ್ವಿಷ್ಟಕೃತಮಂತ್ರಹೋಮದ ಕ್ರಮವು.

ಇಳಾಮುಸಹ್ವಂಘುತೇ ಸಕವೋ ವಾ ಇಳಾ ಹತೂನೇವ ತದೂಪಹ್ವ-

ಯತೇ ಸತೂನ್ಯಜಮಾನೇ ದಘಾತಿ ದಘಾತಿ ||

ಇಕೋಪಹಾಸನಂ ವಿಭತ್ತೇ—ಪೂರ್ವವದ್ವ್ಯಾಖ್ಯೇಯಂ | ಪುರೋಡಾಶೇಡಾ ಪೂರ್ವ-
ಖಂಡೇಽಭಿಹಿತೇಹ ತು ಪಶ್ಚಿಡೇತಿ ವಿಶೇಷಃ || ಅತ್ರ ಸರ್ವತ್ರ ಯದ್ಯಚ್ಛೋದಕತಃ ಪ್ರಾಪ್ತಂ
ತಸ್ಯ ಸರ್ವಸ್ಯ ವಿಧಿಮನೂದ್ಯ ಪ್ರಕಂಸಾ ಕೃತೇತಿ ದ್ರಷ್ಟವ್ಯಂ | ದಧಾತಿತಿ ಪದಾಭ್ಯಾಸೋಽ-
ಧ್ಯಾಯ ಸಮಾಪ್ತಾರ್ಥಃ ||

ಅತ್ರ ಮೀಮಾಂಸಾ | ದಶಮಾಧ್ಯಾಯಸ್ಯ ತೃತೀಯಪಾದೇ ಚಿಂತಿತಂ |
“ ಮನೋತಾಮುಂತ್ಯ ಊಹೋಽಸ್ತಿ ವಾಯವ್ಯೇ ನಾಸ್ತಿ ವಾಸ್ತೃಸೌ ||
ಅಗ್ನೀಯ್ಯೇವೇತಿ ವಚನಂ ಪ್ರಕೃತೌ ಸಾರ್ಥಕಂ ಯತಃ ||
ಅಗ್ನೀಷೋಮಾವಗ್ನಿನೈವ ಲಕ್ಷ್ಣೇತಾಂ ವಚನಂ ವಿನಾ ||
ಅನರ್ಥಕಾತ್ಮತ್ರ ವಾಕ್ಯಾದ್ವಿಕೃತಾವೂಹವಾರಣಂ ” ||

ತ್ವಂ ಹ್ಯಗ್ನೇ ಪ್ರಥಮೋ ಮನೋತಾ [೬. ೧. ೧.] ಇತ್ಯಯಂ ಮನೋತಾ-
ಮಂತ್ರೋಽಗ್ನೀಷೋಮೀಯಪಶೌ ಪಠಿತಃ | ವಾಯವ್ಯಪಶಾವಯಂ ಚೋದಕಪ್ರಾಪ್ತಃ |
ತತ್ರ ತ್ವಂ ಹಿ ವಾಯೋ ಪ್ರಥಮ ಇತ್ಯೇವಮೂಹೋಽಸ್ತಿ | ಯತ್ತು ವಚನಂ ಯದ್ಯಪ್ಯಸ್ಯದೇವತ್ಯಃ
ಪಶುರಾಗ್ನೀಯ್ಯೇವ ಮನೋತಾ ಕಾರ್ಯೇತಿ ತತ್ಪ್ರಕೃತೌ ಪಠಿತಂ ತತ್ರೈವ ವಚನಂ
ಸಾರ್ಥಕಂ || ವಿದೇವತ್ಯಪಶಾವೇಕವಚನಮಂತ್ರಸ್ಯ ಪ್ರಕರಣಪರಿತಸ್ಯಾಪ್ಯಯೋಗ್ಯತ್ವಶಂಕಯಾ
ಪುನರ್ವಿಧಾನಾರ್ಥತ್ವಾತ್ || ನೈವಂ || ಛತ್ರಿಣೋ ಗಚ್ಛಂತೀತ್ಯಾದಿವನ್ಮಂತ್ರಗತಸ್ಯಾಗ್ನಿಶಬ್ದ-
ಸ್ಯಾಗ್ನೀಷೋಮಲಕ್ಷಕತ್ವೇನಾಯೋಗ್ಯತ್ವಶಂಕಾಯಾ ಅನುದಯಾತ್ || ಅತಃ ಪ್ರಕೃತಾನನ-
ರ್ಥಕಂ ತದ್ವ್ಯಾಕೃಂವಿಕೃತಾವೂಹ ನಿವಾರಣೇನ ಚರಿತಾರ್ಥಂ ಭವತಿ | ತಸ್ಮಾದೂಹೋ ನಾಸ್ತಿ ||

ಸ್ವಿಷ್ಟಕೃದ್ಧೋಮಾನಂತರ ಇಕೋಪಹಾಸನವನ್ನು ಮಾಡಬೇಕು. ಇಲ್ಲಿಗೆ ಪಶುಹೋಮವು ಸಮಾಪ್ತಿಯಾದಂತಾ-
ಗುವುದು. ಆಗ ಹೋಮಮಾಡಿ ಉಳಿದ ಹೋಮಶೇಷವನ್ನು ಎಂದರೆ ಪಶುವಿನ ವಸಾ ಮುಂತಾದ ಭಾಗಗಳನ್ನು ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ
ಪಾತ್ರವಹಿಸುವ ಋತ್ವಿಕ್ಯುಗಳೂ ಯಜಮಾನನೂ ಭಕ್ಷಿಸುವರು. ಭಕ್ಷಣಮಾಡುವುದಕ್ಕೆ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಇಳಾ ಎಂಬ ಆಹಾರಕ್ಕೆ
ಅಭಿಷಾನ್ಯಾದ ದೇವತೆಯನ್ನು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಿ ಆಹ್ವಾನಮಾಡಿ ಅನಂತರ ಭಕ್ಷಿಸಬೇಕು. ಇದನ್ನೇ ಇಳಾ ಆಹ್ವಾನವೆಂದು
ಹೇಳುವರು. ಇಳಾ ಎಂದರೆ ಆಹಾರದ ಅಥವಾ ಹೋಮಶೇಷವನ್ನು ತುಂಬಿರುವ ತಟ್ಟೆಯನ್ನು ಅಧ್ವರ್ಯುವು ಕೈಯಲ್ಲಿ
ಹಿಡಿದು ಕೆಳಗಿನ ಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ಪಠಿಸಿ ಇಕೋಪಹಾಸನಮಾಡಿ ಅನಂತರ ಹೋಮಶೇಷವನ್ನು ಭಕ್ಷಿಸಬೇಕು. ಪ್ರತಿಯೊಂದು
ಇಷ್ಟಿಯ ಕೊನೆಯಲ್ಲಿಯೂ ಹೋಮಶೇಷವನ್ನು ಭಕ್ಷಿಸುವ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಈ ಕ್ರಮವನ್ನೇ ಅನುಸರಿಸಬೇಕು. ಹಿಂದಿನ ಖಂಡದ
'ಕೊನೆಯಲ್ಲಿ ಪುರೋಡಾಶಭಕ್ಷಣಮಾಡುವಾಗ ಈ ಕ್ರಮವನ್ನೇ ಹೇಳಿದೆ. (ಪುಟ.....) ಇಕೋಪಹಾಸನದ ಮಂತ್ರಗಳು
ಈರೀತಿ ಇವೆ—

ಇಕೋಪಹಾಸತಾ ಸಹ ದಿನಾ.....(ಆಶ್ವ. ಶ್ರೌ. ಸೂ. ೧-೭) ಇಡಾಮುಪಹ್ವಯತೇ
ಪಶವೋ ವಾ ಇಡಾ ಪಶೂನೇವೋಪಹ್ವಯತೇ ಚತುರುಪಹ್ವಯತೇ ಚತುಷ್ಟಾದೋ ಹಿ
ಪಶವಃ.....ಇತ್ಯಾದಿ || (ತೈ. ಸಂ. ೨-೬-೭-೩)

ಇಕೋಪಹಾಸತಾಂ-ಪಶಂತರಗ್ಂ ಸಹ ಪೃಥಿವ್ಯಾ-| ಉಪ-ಪ್ರಸಾ ಪಶಂತರಗ್ಂ ಸಹ
ಪೃಥಿವ್ಯಾ ಹ್ವಯತಾಂ | ಉಪ್ರಹೂತಂ ವಾಮುಧೇನ್ಯಗ್ಂ ಸಹಾಂತರಿಜ್ವೇಣ | ಉಪ್ರ ಮಾ ವಾಮು-

ದೇವ್ಯಂ ಸಹಾಂತರಿಕ್ಷೇಣ ಹ್ವಯಂತಾಂ | ಉಪಹೂತಂ ಬೃಹತ್ಸಹ ದಿವಾ | ಉಪ ಮಾ ಬೃಹ-
ತ್ಸಹ ದಿವಾ ಹ್ವಯಂತಾಂ | ಉಪಹೂತಾಸ್ಸಹ್ರ ಹೋತ್ರಾಃ | ಉಪ ಮಾ ಸಹ್ರ ಹೋತ್ರಾ
ಹ್ವಯಂತಾಂ | ಉಪಹೂತಾ ಭೇನುಸ್ಸಹ ಷುಷಭಾ | ಉಪ ಮಾ ಭೇನುಸ್ಸಹ ಷುಷಭಾ ಹ್ವಯಂ-
ತಾಂ | ಉಪಹೂತೋ ಭಕ್ಷಸ್ಸಖಾ | ಉಪ ಮಾ ಭಕ್ಷಸ್ಸಖಾ ಹ್ವಯಂತಾಂ | ಉಪಹೂತಾಂ ಆ
ಹೋ | ಇಡೋಪಹೂತ | ಉಪಹೂತೇಡಾ | ಉಪೋ ಅಸ್ಮಾಗ್ಂ ಇಡಾ ಹ್ವಯಂತಾಂ
ಇಡೋಪಹೂತಾ | ಉಪಹೂತೇಡಾ ಮಾನವೀ ಘೃತಪದೀ ಮೈತ್ರಾವರುಣೇ | ಬ್ರಹ್ಮ
ದೇವಕೃತಮುಪಹೂತಂ | ದೈವ್ಯಾ ಅಧ್ವರ್ಯವ ಉಪಹೂತಾಃ | ಉಪಹೂತಾ ಮನುಷ್ಯಾಃ |
ಯ ಇಮಂ ಯಜ್ಞಮವಾನ್ | ಯೇ ಯಜ್ಞಪತಿಂ ವರ್ಧಾನ್ | ಉಪಹೂತೇ ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವೀ |
ಪೂರ್ವಜೇ ಷುತಾವರೀ | ದೇವೀ ದೇವಪುತ್ರೇ | ಉಪಹೂತೋಽಯಂ ಯಜಮಾನಃ | ಉತ್ತ-
ರಸ್ಯಾಂ ದೇವಯಜ್ಞಾಯಾಮುಪಹೂತಃ | ಭೂಯಸಿ ಹವಿಷ್ಕರಣ ಉಪಹೂತಃ | ದಿವ್ಯೇ
ಧಾಮನ್ನುಪಹೂತಃ | ಇದಂ ಮೇ ದೇವಾ ಹವಿರ್ಬುಷಂತಾಮಿತಿ ತಸ್ಮಿನ್ನುಪಹೂತಃ | ವಿಶ್ವ-
ಮಸ್ಯ ಪ್ರಿಯಮುಪಹೂತಂ | ವಿಶ್ವಸ್ಯ ಪ್ರಿಯಸೋಪಹೂತಸೋಪಹೂತಃ ||

(ತೈ. ಬ್ರಾ. ೬-೫-೮-೧,೨,೩)

ಈರೀತಿ ಇಡಾ ಎಂಬ ದೇವತೆಯನ್ನು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಿ ಆಹ್ವಾನಮಾಡಿ ಹೋಮಕೇಷವನ್ನು ಭಕ್ಷಿಸಿದ ಅನಂತರ ಪಶು
ಹೋಮವು ಪರಿಸಮಾಪ್ತಿಯಾಗುವುದು. ಈ ಖಂಡದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವ ಮನೋತಾದೇವತೆಗಳ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಮಾನಾಂಸಾಸೂತ್ರ
ವನ್ನು ವಿಮರ್ಶೆಮಾಡುವರು:

English Translation

(The offering of parts of the body of the animal, The Manota)

The Adhvaryu now says (to the Hotar): recite the verses appropriate to the offering of the parts of the sacrificial animal which are cut off for the Manota. He then repeats the hymn: Thou, O Agni, art the first Manota (6, 1) (This hymn being exclusively devoted to Agni), and the sacrificial animal belonging to another deity (besides Agni, viz. Soma), they ask: Why does he recite verses (exclusively) addressed to Agni, when the sacrificial parts (of the animal) intended for the Manota are being cut off? (The answer is:) There are three Manotas among the gods, in which all their thoughts are plotted and woven, viz. Vach (speech) Gaus (the cow), and Agni, in every one of whom the thoughts of the gods are plotted and woven; but Agni is the complete Manota (the centre for all thoughts); for in him all Manotas are gathered. From this reason the

priest repeats verses as Anuvakyas addressed to Agni on that occasion. By the verse: "O Agni, Soma, eat the food which is waiting for you &c. (1, 93, 7)," he makes the Yajya to the offering. This verse ensures, on account of the words "food" (havisho) and "waiting for you" (prasthitasya) success. For the offering of him who has such a knowledge ensures success and goes to the gods (only) by means of all parts of a particular ceremony being well performed.

He gives an offering to Vanaspati (the vegetable kingdom). Vanaspati is the vital air, therefore the offering of him who, knowing this sacrifice to Vanaspati, goes endowed with life to the gods.

He gives an offering to the Swishtakrit. The Swishtakrit is the footing on which he finally places the sacrificer.

He calls Ila. The cattle are Ila. By calling her, he calls cattle and provides the sacrificer with them.

ಇತಿ ಶ್ರೀಮತ್ಸಾಯಣಾಚಾರ್ಯವಿರಚಿತೇ ಮಾಧವೀಯೇ ವೇದಾರ್ಥಪ್ರಕಾಶ
ಐತರೇಯಬ್ರಾಹ್ಮಣಭಾಷ್ಯೇ ಷಷ್ಠಾಧ್ಯಾಯಸ್ಯ ದಶಮಃ ಖಂಡಃ

ಇತಿ ಶ್ರೀಮದ್ರಾಜಾಧಿರಾಜಪರಮೇಶ್ವರ ವೈದಿಕಮಾರ್ಗಪ್ರವರ್ತಕ ವೀರಬುಕ್ಕಣಸಾಮ್ರಾಜ್ಯಧುರಂಧರ
ಸಾಯಣಾಚಾರ್ಯಕೃತಾವೈತರೇಯಬ್ರಾಹ್ಮಣಭಾಷ್ಯೇ ಷಷ್ಠೋಽಧ್ಯಾಯಃ ಸಮಾಪ್ತಃ

ಇಲ್ಲಿಗೆ ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಯುತವೂ ಕರ್ನಾಟಕಭಾಷಾನುನಾದಯುತವೂ ಆದ ಐತರೇಯಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿ
ಅರಣಿಯ ಅಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ ಹತ್ತನೆಯ ಖಂಡವು ಸಮಾಪ್ತವಾದುದು.

ಅಧೈತರೇಯಬ್ರಾಹ್ಮಣೇ ಸಪ್ತಮಾಧ್ಯಾಯೇ ಪ್ರಥಮಃ ಖಂಡಃ
ಏಳನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ ಮೊದಲನೆಯ ಖಂಡವು

[ಪಶುಹೋಮದಲ್ಲಿ ಕೆಲವು ವಿಶೇಷ ವಿಷಯಗಳು ಮತ್ತು ಪ್ರಾತರನುವಾಕಮಂತ್ರಪಠನಕ್ರಮವು]

ಯೂಘೋಽಥ ಯೂಸಾಂಜನಮಾಪ್ರಿಯಶ್ಚ
ಪರ್ಯಗ್ನೈಪಪ್ರೈಷಮಥಾಧ್ರಿಗುಶ್ಚ |
ಪಶೌ ಪುರೋಡಾಶವಿಧಿರ್ಮನೋತಾ
ವನಸ್ಪತಿಸ್ವಿಷ್ಯತ್ಯದಿಡಾಸ್ತುತಿಶ್ಚ ||

ಅಥ ಸಪ್ತಮಾಧ್ಯಾಯೇ ಪಶುಪ್ರೈಷಪ್ರಾತರನುವಾಕೌ ವಕ್ತವ್ಯೌ ತತ್ರ ಪರ್ಯಗ್ನಿ-
ಕರಣಸ್ತುತ್ಯರ್ಥಾಮಾಖ್ಯಾಯಿಕಾಮಾಹ—

ಈ ಏಳನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ ಪಶುಪ್ರೈಷ ಮತ್ತು ಪ್ರಾತರನುವಾಕಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ವಿವರಿಸುವರು. ಈ ವಿವರಣೆಗಳಿಗೆ
ಪೂರ್ವಪೀಠಿಕೆಯಾಗಿ ಪರ್ಯಗ್ನಿ ಕರಣ ಎಂಬ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಒಂದು ಉಪಾಖ್ಯಾನವನ್ನು ವಿವರಿಸುವರು—

ದೇವಾ ವೈ ಯಜ್ಞಮತಸ್ತತ ತಾಂಸ್ತನ್ನಾನಾನಸುರಾ ಅಭ್ಯಾಯನ್ಯಜ್ಞ-
ವೇಶಸಮೇಷಾಂ ಕರಿಷ್ಯಾಮ ಇತಿ ತಾನಾಪ್ರೀತೇ ಪಶೌ ಪುರ
ಇವ ಪರ್ಯಗ್ನೇರ್ಯೂಪಂ ಪ್ರತಿ ಪುರಸ್ತಾದುಪಾಯಂಸ್ತೇ
ದೇವಾಃ ಪ್ರತಿಬುಧ್ಯಾಗ್ನಿನಮಯೀಃ ಪುರಸ್ತಿಪುರಂ ಪರ್ಯಾಸ್ಕಂತ
ಯಜ್ಞಸ್ಯ ಚಾತ್ಮನಶ್ಚ ಗುಪ್ತೈಃ ತಾ ಏಷಾಮಿನಾ ಅಗ್ನಿನಮಯ್ಯಃ
ಪುರೋ ದೀಪ್ಯಮಾನಾ ಭ್ರಾಜಮಾನಾ ಅತಿಷ್ಕಂಸ್ತಾ ಅಸುರಾ
ಅನಪಥ್ಯಷ್ಠೈವಾಪಾದ್ರವಂಸ್ತೇಽಗ್ನಿನೈವ ಪುರಸ್ತಾದಸುರರ-
ಕ್ಷಾಂಸ್ಯಪಾಘ್ನತಾಗ್ನಿನಾ ಪಶ್ಚಾತ್ ||

ಪುರಾ ಕದಾಚ್ಚಿದೇವಾ ಯಜ್ಞಮತಸ್ತತ ವಿಸ್ತಾರಿತವಂತಃ | ಯದ್ಗೃಹಿ ಪೂರ್ವಮಿ-
ಮಾಂಸಾಕರ್ತೃಭಿರ್ವನಮಾಧ್ಯಾಯೇ ದೇವಾನಾಮಶರೀರತ್ವಾತ್ಯಮಾರ್ಥಿಕಾರೋ ನಾಸ್ತೀ-
ತ್ಯುಕ್ತಂ ತಥಾಪಿ ಪ್ರತಂಸಾರ್ಥತ್ವೇನ ಸ್ವಾರ್ಥತಾತ್ಪರ್ಯಾಭಾವಾದವಿರೋಧಃ | ಯದ್ವೋತ್ತರ-
ಮಾಮಾಂಸಾಕರ್ತೃಭಿಃ ಶರೀರಮಂಗೀಕೃತ್ಯ ವಿದ್ಯಾಧಿಕಾರೋಪಪಾದನಾದಿತರೇಷಾಂ ಶರೀರ-

ರಾಹಿತ್ಯಮ್ನುತಿಗಾದಿವತ್ಯರ್ಥಕಾಲೇ ಪತ್ಯಕ್ಷಶರೀರಂ ನಾಸ್ತೀತಿ ತದಭಿಪ್ರಾಯಂ । ಕರ್ಮಾಧಿ-
ಕಾಶನಿರಾಕರಣಸ್ಯ ಕರ್ಮಸಾಧ್ಯಸ್ಯ ಸ್ವರ್ಗಸ್ಯ ಪ್ರಾಪ್ತತ್ವಾತ್ಪ್ರಯೋಜನಾಭಾವಾಭಿ-
ಪ್ರಾಯಂ । ಜಗದನುಗ್ರಹಾರ್ಥಂ ತು ತೇಷಾಂ ಶರೀರಿಣಾಮಸ್ತೇವಾಧಿಕಾರ ಇತ್ಯಭಿಪ್ರೇತ್ಯ
ಯಜ್ಞಮತಸ್ತತೇತ್ಯತೋಚ್ಯತೇ । ತಾನ್ದೇವಾನ್ಯಜ್ಞವಿಸ್ತಾರಿಣೋಭಿಲಕ್ಷ್ಯಿಸುರಾ ಆಗಚ್ಛನ್ ।
ಕೇನಾಭಿಪ್ರಾಯೇಣೇತಿ ತದುಚ್ಯತೇ । ಏಷಾಂ ದೇವಾನಾಂ ಯಜ್ಞವೇಶಸಂ ಯಜ್ಞವಿಘಾತಂ
ಕರಿಷ್ಯಾಮ ಇತಿ ತದಭಿಪ್ರಾಯಃ । ಕದಾ ಕುತ್ರ ಸಮಾಗತಾ ಇತಿ ತದುಚ್ಯತೇ । ಪಶವಾಪ್ರೀತೇ
ಪ್ರಯಾಜೈಸ್ತರ್ಪಿತೇ ಸತಿ ಪರ್ಯಗ್ನೇಃ ಪುರ ಇವ ಪರ್ಯಗ್ನಿಕರಣಾತ್ಪೂರ್ವಸ್ಮಿನ್ಕಾಲೇ
ಯೂಪಂ ಪ್ರತಿ ಪುರಸ್ತಾತ್ಪೂರ್ವದೇಶೇ ತಾನ್ದೇವಾನಸುರಾ ಉಸಾಗಚ್ಛನ್ । ತೇ ದೇವಾಸ್ತ-
ದಾಗಮನಂ ನಿಶ್ಚಿತ್ಯಾಗ್ನಿಮಯಾಃ ಪುರೋಗ್ನಿಪ್ರಾಕಾರಾಸ್ತಿಪುರಂ ವೇಷ್ಪನತ್ರಯಂ ಯಥಾ
ಭವತಿ ತಥಾ ಪರ್ಯಾಸ್ಯಂತ ಪಶೋಃ ಪುರತಃ ಪ್ರಕ್ಷಿಪ್ತವಂತಃ । ತಚ್ಚ ಪ್ರಕ್ಷೇಪಣಂ ಯಜ್ಞಸ್ಯ
ದೇವಾನಾಂ ಸ್ವರೂಪಸ್ಯ ಚ ರಕ್ಷಣಾಯ ಭವತಿ । ಏಷಾಂ ದೇವಾನಾಂ ಸಂಬಂಧಿನ್ಯಸ್ತಾಃ ಪುರಃ
ಪಶೋಃ ಪರಿತೋ ಜ್ವಲಂತ್ಯೋಽನ್ಧಕಾರಂ ನಿವರ್ತ್ಯ ತಂ ದೇಶಂ ಪ್ರಕಾಶಯಂತ್ಯೋಽತಿಷ್ಠನ್ ।
ತಾ ಅಗ್ನಿಮಯಾಃ ಪುರೋಽನಪಥ್ಯೈವ ತಿರಸ್ಕಾರಮಕೃತ್ಯೈವಾಪಾದ್ರವನ್ನಪಗತಾಃ । ತತ್ರ
ದೇವಾಸ್ತೇನ ಚ ಪ್ರಾಕಾರರೂಪೇಣಾಗ್ನಿನಾ ಪೂರ್ವಸ್ಯಾಂ ದಿಶ್ಯಸುರಾನ್ರಕ್ಷ್ಯಂಸಿ ಚ ಹತವಂತಃ
ಪಶಾದಪ್ಯಗ್ನಿನೈವ ಹತವಂತಃ ॥

ಪೂರ್ವಕಾಲದಲ್ಲಿ ದೇವತೆಗಳು ಯಜ್ಞವನ್ನು ಮಾಡುತ್ತಿದ್ದರು. ಇಲ್ಲಿ ಭಾಷ್ಯಕಾರರು ಒಂದು ವಿಷಯವನ್ನು ವಿಮರ್ಶೆ
ಮಾಡಿರುವರು. ಪೂರ್ವಮಾಮಾಂಸಾಕರ್ತೃಗಳಾದ ಜೈಮಿನಿಮುನಿಯು ಪೂರ್ವಮಾಮಾಂಸಾಸೂತ್ರಗ್ರಂಥದ ಒಂಭತ್ತನೆಯ
ಅಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಭೌತಿಕಶರೀರವಿಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ಅವರು ಯಜ್ಞಮಾಡಲು ಸಾಧ್ಯವಿಲ್ಲವೆಂದು ವಾದಿಸಿರುವರು.
ಆದರೆ ಅದನ್ನು ಒಪ್ಪುವ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಭಿನ್ನಾಭಿಪ್ರಾಯವಿದೆ. ಇದಲ್ಲದೆ ಋತ್ತರಮಾಮಾಂಸಾಕರ್ತೃಗಳಾದ ಬಾದರಾಯಣರು
ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಶರೀರವಿಲ್ಲವೆಂದು ಅಂಗೀಕಾರಮಾಡಿದಾರೆ. ಯಜ್ಞಾದಿಕರ್ಮಗಳ ಉದ್ದೇಶವು ಸ್ವರ್ಗಪ್ರಾಪ್ತಿಯು. ದೇವತೆಗಳು
ಸ್ವರ್ಗದಲ್ಲಿಯೇ ವಾಸಿಸುವುದರಿಂದ ಪುನಃ ಸ್ವರ್ಗಪ್ರಾಪ್ತಿಯು ಅನವಶ್ಯಕ ಅಥವಾ ಅಸಂಭವವು. ಜಗದನುಗ್ರಹಾರ್ಥವಾಗಿ
ದೇವತೆಗಳು ಶರೀರವನ್ನು ಅಂಗೀಕರಿಸಿ ಯಜ್ಞಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಭಾಗವಹಿಸುವರೆಂದೂ ಹಾಗೆ ಮಾಡುವುದೂ ನ್ಯಾಯವೆಂದೂ ಪ್ರತಿಪಾ-
ದನೆಮಾಡಿದಾರೆ. ಇವಲ್ಲದೆ ಇನ್ನೂ ಒಂದು ವಿಷಯವನ್ನು ಯೋಚಿಸಬೇಕಾಗಿರುವುದು. ದೇವತೆಗಳು ಸ್ವರ್ಗಕ್ಕೆ ಹೋಗುವುದಕ್ಕೆ
ಮುಂಚೆ ಮಧುಷ್ಯಂತೆ ಯಜ್ಞಾದಿಕರ್ಮಗಳಲ್ಲಿ ನಿರತರಾಗಿದ್ದರು ಎಂದಾ ಭಾವಿಸುವುದು ತಪ್ಪಲ್ಲ. ಏಕೆಂದರೆ—ಸಾಧ್ಯಾ ವೇ
ದೇವಾ ಅಸ್ತೀತ್ಯೋಕ್ತಾ ಆಸನ್ (ಶ್ವೇ. ಸಂ.) ಎಂಬಲ್ಲಿಯೂ ಯಜ್ಞೇನ ಯಜ್ಞಮಯಂಜಂತ ದೇವಾಃ
.....ಯತ್ರ ಪೂರ್ವೇ ಸಾಧ್ಯಾಃ ಸಂತಿ ದೇವಾಃ (ಋ. ಸಂ. ೧೦-೯-೧೬) ಎಂಬಲ್ಲಿಯೂ ದೇವತೆಗಳು ಈ ಲೋಕ
ದಲ್ಲಿಯೇ ನೊಂದಲು ಇದ್ದರೆಂದೂ ಆಗ ಇವರು ಯಜ್ಞಾದಿಕರ್ಮಗಳನ್ನು ಮಾಡುತ್ತಿದ್ದರೆಂದೂ ಮೈಗ್ರೇದ ಯಜುರ್ವೇದಗಳಲ್ಲಿ
ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ಘೋಷಿತವಿದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ದೇವತೆಗಳು ಮಧುಷ್ಯಂತೆ ಯಜ್ಞಾದಿಕರ್ಮಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರವೃತ್ತರಾಗಿದ್ದರು ಎಂಬ ವಿಚಾರದಲ್ಲಿ
ಬಾಧಕವೇನೂ ಇರುವುದಿಲ್ಲ. ಇದಲ್ಲದೆ ಆಧುನಿಕ ವಿದ್ವಾಂಸರ ಪರಿಶೋಧನೆಗಳಿಂದ ಇನ್ನೊಂದು ವಿಷಯವು ವ್ಯಕ್ತವಾಗಿದೆ.
ದೇವತೆಗಳು ಎಂದರೆ ಚತುರ್ಮುಖಾದಿಕಾಲದಲ್ಲಿ ಎಂದರೆ ವೇದಕಾಲದಲ್ಲಿ ಹಿಂದೂದೇಶದಲ್ಲಿ ಹೊಸದಾಗಿ ಒಂದು ನೆಲಸಿದ ಮತ್ತು
ನೆಲೆಸುತ್ತಿದ್ದ ಆರ್ಯಜನರು ಯಜ್ಞಯಾಗಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ನಿರತರಾದ ಮುನಿಗಳೇ ಮುಂತಾದವರು. ಅಸುತರೆಂದರೆ ಈ ದೇಶದ ಪೂರ್ವ

ನಿವಾಸಿಗಳಾದ ಕಪ್ಪುಜನರು. ಇವರು ಅನಾಗರಿಕರಾಗಿ ಬೇಟೆ ಮುಂತಾದವುಗಳಿಂದ ಜೀವಿಸುತ್ತಿದ್ದರು. ಇವರು ಯಮಾಗಲೂ ಆರ್ಯರನ್ನು ವಿರೋಧಿಸುತ್ತಾ ಅವರೊಡನೆ ಯುದ್ಧವನ್ನು ಮಾಡುತ್ತಿದ್ದರು, ಈ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಋಗ್ವೇದದಲ್ಲಿಯೂ ಯಜುರ್ವೇದದಲ್ಲಿಯೂ ಅನೇಕಕಡೆ ದೇವಾಸುರಾಃ ಸಂಯತ್ತಾ ಆಸನ್ ಇತ್ಯಾದಿ ವಾಕ್ಯಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ ಅನೇಕ ವರ್ಣನೆಗಳಿವೆ. ಇವರೊಡನೆ ಯುದ್ಧಮಾಡಿ ಇವರನ್ನು ಸೋಲಿಸುವುದು ಆರ್ಯರಿಗೆ ತುಂಬಾ ಶ್ರಮಸಾಧ್ಯವಾಗಿತ್ತು. ಈ ಕಾರಣಕ್ಕಾಗಿಯೇ ಋಗ್ವೇದದ ಅನೇಕ ಮಂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ವಿರರಾದ ಪುತ್ರರನ್ನು ಕೊಡಬೇಕೆಂದು ಋಷಿಗಳು ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಿದಾರೆ. ಮತ್ತು ಯುದ್ಧಕಾಲದಲ್ಲಿ ಆರ್ಯರು ಯಾವ ಭೇದಭಾವವನ್ನೂ ಇಡದೆ ಋಷಿಗಳಾದಿಯಾಗಿ ಎಲ್ಲರೂ ತಮಗೆ ಸಮಾನ ಶತ್ರುಗಳಾದ ಈ ಪೂರ್ವನಿವಾಸಿಗಳೊಡನೆ ಯುದ್ಧಮಾಡುತ್ತಿದ್ದರು. ಆದ್ದರಿಂದ ಈ ಪೂರ್ವನಿವಾಸಿಗಳು ಅಥವಾ ಅಸುರರು ಕಾರಣವಿಲ್ಲದಿದ್ದರೂ ಆರ್ಯಜನರೊಡನೆ ಯುದ್ಧಮಾಡುವುದು ಅವರ ಯಜ್ಞಯಾಗಾದಿಗಳಿಗೆ ತೊಂದರೆಯನ್ನುಂಟುಮಾಡುವುದೂ ಆ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿತ್ತು. ಇನ್ನು ಪ್ರಕೃತವಿಷಯವನ್ನು ವಿಮರ್ಶಿಸೋಣ. ಯಜ್ಞಕಾಲದಲ್ಲಿ ಆಪ್ರೀಸೂಕ್ತವನ್ನು ಪಠಿಸಿ ಪಶುಹೋಮಕ್ಕಾಗಿ ಯೂಪಸ್ತಂಭದ ಸಮೀಪದಲ್ಲಿ ಯಜ್ಞಪಶುವನ್ನು ಸಿದ್ಧಗೊಳಿಸುತ್ತಿರುವಾಗ ಈ ಅಸುರರು ದೇವತೆಗಳ ಯಜ್ಞಕ್ಕೆ ವಿಘ್ನವನ್ನುಂಟುಮಾಡಬೇಕೆಂದು ಅಲ್ಲಿಗೆ ಬಂದರು. ಆಗ ದೇವತೆಗಳು ಇದನ್ನು ತಿಳಿದು ತಮ್ಮ ಯಜ್ಞಕ್ಕೆ ವಿಘ್ನವುಂಟಾಗದಂತೆ ಮಾಡುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಪಶುವನ್ನು ಕಟ್ಟಿರುವ ಯೂಪದ ಸುತ್ತಲೂ ಅಗ್ನಿ (ಬೆಂಕಿ)ಯಿಂದ ಕೂಡಿದ ಮೂರು ಪ್ರಾಕಾರಗಳನ್ನು (ಆವರಣಗಳನ್ನು) ರಚಿಸಿದರು. ಈ ಬೆಂಕಿಯ ಪ್ರಾಕಾರಗಳು ಪ್ರಕಾಶಮಾನವಾಗಿ ಬೆಳಗುತ್ತಾ ವಿರೋಧಿಗಳಾದ ಯಾರೂ ಅದರ ಸಮೀಪಕ್ಕೆ ಬರಲು ತಡೆಯನ್ನುಂಟುಮಾಡಿತ್ತು. ಅಸುರರು ಇದನ್ನು ಕಂಡು ಆ ಅಗ್ನಿಪ್ರಾಕಾರವನ್ನು ಭೇದಿಸಲಾಗದೆ ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಹೆದರಿ ಓಡಿಹೋದರು. ದೇವತೆಗಳ ಈ ಅಗ್ನಿಪ್ರಾಕಾರದ ಸಹಾಯದಿಂದ ಅಸುರರನ್ನು ಪೂರ್ವದಿಕ್ಕಿನಲ್ಲಿಯೂ ಪಶ್ಚಿಮದಿಕ್ಕಿನಲ್ಲಿಯೂ ಹೊಡೆದೋಡಿಸಿದರು.

ತಥೈವೈತದ್ಯಜಮಾನಾ ಯತ್ಪರ್ಯಗ್ನಿಕುರ್ವಂತ್ಯಗ್ನಿನುಯಿರೇನ
ತತ್ಪುರಸ್ತ್ರಿಪುರಂ ಪರ್ಯಸ್ಯಂತೇ ಯಜ್ಞಸ್ಯ ಚಾತ್ಮನಶ್ಚ ಗುಪ್ತೈಃ
ತಸ್ಮಾತ್ಪರ್ಯಗ್ನಿಕುರ್ವಂತಿ ತಸ್ಮಾತ್ಪರ್ಯಗ್ನಯೇನ್ವಾಹ | ತಂ
ವಾ ವಿತಂ ಪಶುಮಾಪ್ರೀತಂ ಸಂತಂ ಪರ್ಯಗ್ನಿಕೃತಮುದಂಚಂ
ನಯಂತಿ ತಸ್ಮೋಲ್ಮುಕಂ ಪುರಸ್ತಾದ್ಧರಂತಿ | ಯಜಮಾನೋ
ವಾ ಏಷ ನಿದಾನೇನ ಯತ್ಪತುರನೇನ ಜ್ಯೋತಿಷಾ ಯಜಮಾನ್
ಪುತೋಜ್ಯೋತಿಃ ಸ್ವರ್ಗಂ ಲೋಕಮೇಷ್ಯತೀತಿ ತೇನ
ಜ್ಯೋತಿಷಾ ಯಜಮಾನೇಃ ಪುರೋ ಜ್ಯೋತಿಃ ಸ್ವರ್ಗಂ ಲೋಕ-
ಮೇತಿ ||

ಅಥ ಪರ್ಯಗ್ನಿಕರಣಂ ವಿಧತೇ | ಯಥಾ ದೇವೈರಗ್ನಿಪ್ರಾಕಾರಾಃ ಕೃತಾಸ್ತಯೈವೈತ-
ದ್ಯಜಮಾನಾನಾಂ ಪರ್ಯಗ್ನಿಕರಣಂ | ಅತೋ ಯದ್ಯೇತತ್ಪರ್ಯಗ್ನಿದಾನೀಮಗ್ನಿಪ್ರಾಕಾರವೇ-
ಷ್ಯನಂ ಪತೋಜಿ ಪರಿತೇ ಹ್ರಸ್ವಿ ಪರಿತಿ | ತಚ್ಚ ಯಜ್ಞಸ್ಯ ಚಾತ್ಮನಶ್ಚ ರಕ್ಷಣಾಯ ಭವತಿ | ತಸ್ಮಾ-
ದವತ್ಯಂ ಪರ್ಯಗ್ನಿಕರಣಮಪೇಕ್ಷತಂ ತದರ್ಥಮನುವಚನಂ ಜಾಪೇಕ್ಷಿತಂ | ತತ್ರ ಪರ್ಯ-

ಗ್ನಿಕರಣಮಾಪಸ್ತಂಜೋ ವಿಷ್ವತ್ಸಯತಿ—ಆಹವನೀಯಾದುಲ್ಮುಕಮಾದಾಯಾಗ್ನೀಧ್ರಃ ಪರಿ
ವಾಜಪತಿಃ ಕವಿಃ (ಋ. ಸಂ. ೪-೧೫-೩) ಇತಿ ತ್ರಿಃ ಪ್ರದಕ್ಷಿಣಂ ಪರ್ಯಗ್ನಿಕರೋತಿ ಪಶುಮಿತಿ |
ಅನುವಚನಂ ಪೂರ್ವಮೇವಾಗ್ನಿಹೋತಾ (ಋ. ಸಂ. ೪-೧೫-೧) ಇತ್ಯಾದಿನಾ ದರ್ಶಿತಂ |
ಪರ್ಯಗ್ನಿಕರಣಾದೂರ್ಧ್ವಂ ಪಶೋಃ ಶಾಮಿತ್ರದೇಶಂ ಪ್ರತ್ಯಾನಯನಂ ವಿಧತ್ತೇ ಪ್ರಯಾಜ್ಯ-
ಸ್ತೋಷಿತಂ ಪರ್ಯಗ್ನಿಕರಣೇನ ರಕ್ಷಿತಂ ಪಶುಮುದಜ್ಜುಖಂ ಕೃತ್ವಾ ನಯೇಯುಃ | ನೀಯ-
ಮಾನಸ್ಯ ಪಶೋಃ ಪುರತೋ ನೇತವ್ಯಂ ವಿಧತ್ತೇ | ತದೇತದುಭಯಮಾಪಸ್ತಂಜೇನ ಸ್ಪಷ್ಟೀಕೃತಂ
ಆಹವನೀಯಾದುಲ್ಮುಕಮಾದಾಯಾಗ್ನೀಧ್ರಃ ಪೂರ್ವಃ ಪ್ರತಿಪದ್ಯತೇ ಶಮಿತಾ ಪಶುಂ
ನಯತಿ ಉರೋರಂತರಿಕ್ಷೇತ್ಯಂತರಾ ಜಾತ್ವಾಲೋತ್ಕರಾವುದಂಚಂ ಪಶುಂ ನಯಂತಿ ಇತಿ |
ಪಶೋಃ ಪುರತೋ ವಹ್ನಿನಯನಂ ಪ್ರಶಂಸತಿ | ಯಃ ಪಶುರಸ್ತೇಷು ನಿದಾನೇನ ಸೂಕ್ಷ್ಮದ್ಯ-
ಷ್ಟ್ವಿಧಿರೂಪಣೇನ ಯಜಮಾನ ಏವ ಭವತಿ | ಪಶುನಾ ಸ್ವಾತ್ಮನೋ ನಿಷ್ಕ್ರೀತತ್ವಾಪ್ತೋರ್ಯು-
ಜಮಾನತ್ವಂ | [ನಿಷ್ಕ್ರಯಣಂ ಚ ಪೂರ್ವಮೇವಾತ್ಮನಿಷ್ಕ್ರಯಣಮೇವಾಸ್ಯ ಸ ದೃಢಯತಿ |
ಕ್ರುತ್ಯಂತರೋದಾಹರಣೇನ ದರ್ಶಿತಂ] ಪಶೋಃ ಪುರತೋ ನೀಯಮಾನಜ್ಯೋತಿಷಾ ಯಜ-
ಮಾನಃ ಪುರೋವರ್ತಿದೀಪಯುಕ್ತೋ ಭೂತ್ವಾ ಸ್ವರ್ಗಂ ಲೋಕಂ ಪ್ರಯಾಸ್ಯತಿ ಯಥಾ
ರಾಜಾಮಾತ್ಯಾದಿಃ ಪರ್ಯಟನೇ ರಾತ್ರೌ ಪುರೋವರ್ತಿದೀಪಯುಕ್ತೋ ಗಚ್ಛತಿ ತದ್ವದಿತ್ಯಭಿ-
ಪ್ರೇತೋಲ್ಮುಕಂ ಪುರಸ್ತಾನ್ನಯಂತಿ | ತದಭಿಪ್ರಾಯಾನುಸಾರೇಣೈವ ಯಜಮಾನೋಽಪಿ
ತಥಾ ಸ್ವರ್ಗಂ ಲೋಕಂ ಪ್ರಾಪ್ನೋತಿ | ತದೇತದಗ್ನೀಃ ಪುರತೋ ನಯನಂ ಶಾಖಾಂತರೇಷ್ಯಾ-
ಮ್ನಾತಂ—ಯರ್ಹಿ ಪಶುಮಾಪ್ರೀತಮುದಂಚಂ ಪಶುಂ ನಯಂತಿ ತರ್ಹಿ ತಸ್ಯ ಪಶುಶ್ರವಣ-
ಮಾಹರೇತ್ತೇನೈವೈವಂ ಭಾಗಿನಂ ಕರೋತಿ ಇತಿ ||

ಈಗ ಪರ್ಯಗ್ನಿಕರಣವಿಧಾನವನ್ನು ವಿವರಿಸುವರು. ಹಿಂದೆ ದೇವತೆಗಳು ಯಾವ ಪ್ರಕಾರವಾಗಿ ಯಜ್ಞವನ್ನೂ
ಪಶುವನ್ನೂ ಅಸುರರಿಂದ ರಕ್ಷಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಪಶುವನ್ನು ಅಗ್ನಿಮಯವಾದ (ಬೆಂಕಿಯಿಂದ ಕೂಡಿದ) ಮೂರು ಪ್ರಾಕಾರಗಳಿಂದ
ಸುತ್ತುವುದು ರಕ್ಷಿಸಿದರೋ ಅದರಂತೆ ಈಗ ಯಜ್ಞಮಾಡುವ ಯಜಮಾನನು ಸಹ ಪರ್ಯಗ್ನಿಕರಣವೆಂಬ ಕರ್ಮವನ್ನು
ಮಾಡುವನು. ದೇವತೆಗಳು ಪಶುವಿನ ಸುತ್ತಲೂ ಮೂರು ಅಗ್ನಿಪ್ರಾಕಾರಗಳನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಿದ ಸಂಕೇತವಾಗಿ ಈಗ ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ
ಪಶುವಿನ ಸುತ್ತಲೂ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು (ಉರಿಯುತ್ತಿರುವ ಕೊಳ್ಳಿಯನ್ನು) ಮೂರಾವರ್ತಿ ತೆಗೆದುಕೊಂಡು ಹೋಗಿ ಈ ಕರ್ಮವನ್ನು
ನೆರವೇರಿಸುವರು. ಅದಕ್ಕಾಗಿ ಈ ಕರ್ಮವು ಅವಶ್ಯವೆನಿಸುವುದು. ಪರ್ಯಗ್ನಿಕರಣವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಅಪಸ್ತಂಬಮಹರ್ಷಿಯು
ಇಂತು ಹೇಳಿರುವರು—ಆಹವನೀಯಾದುಲ್ಮುಕಮಾದಾಯಾಗ್ನೀಧ್ರಃ ಪರಿ ವಾಜಪತಿಃ ಕವಿರಿತಿ ತ್ರಿಃ ಪ್ರದಕ್ಷಿಣಂ
ಪರ್ಯಗ್ನಿಕರೋತಿ ಪಶುಂ (ಆಪ. ಶ್ರು. ಸೂ. ೭-೧೫-೨) ಇತಿ | ಎಂದರೆ ಅಗ್ನೀಧ್ರನೆಂಬ ಮುತ್ತಿಜನು ಅಧ್ವರ್ಯುವಿನ
ಸೂಹನೇಮೀರಿಗೆ ಆಹವನೀಯ ಎಂಬ ಅಗ್ನಿ ಕುಂಡದಿಂದ ಉರಿಯುತ್ತಿರುವ ಒಂದು ಕೊಳ್ಳಿಯನ್ನು ತೆಗೆದು ಹಿಡಿದುಕೊಂಡು ಪರಿ
ವಾಜಪತಿ ಕವಿ ಎಂಬ ಮಕ್ಕನ್ನು ಪರಿಸುವಾಗ ಪಶುವಿನ ಸುತ್ತಲೂ ಮೂರಾವರ್ತಿ ಪ್ರದಕ್ಷಿಣೆಮಾಡುವನು. ಈ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ—
ಪರ್ಯಗ್ನಯೇ ಕ್ರಿಯಮಾಣಾಯಾನು ಬ್ರೂಹಿ ಎಂದು ಅಧ್ವರ್ಯುವು ಹೇಳಿರುವುದನ್ನು ಹಿಂದೆಯೇ (೬ ನೇ ಅಧ್ಯಾಯ
೫ ನೇ ಖಂಡ) ಹೇಳಲಾಗಿದೆ. ಅದರಂತೆ ಮೈತ್ರಾವರುಣನೆಂಬ ಮುತ್ತಿಜನು ಅಗ್ನಿಹೋತಾ ನೋ ಅಧ್ವರ (ಋ.ಸಂ.
೧-೧೫-೧೨೩) ಇತ್ಯಾದಿ ಗಾಯತ್ರೀಭಂದಸ್ತಿನ ಮೂರು ಮಕ್ಕುಗಳನ್ನು ಪರಿಸುವನು. ಅನಂತರ ಪಶುವನ್ನು ವಧಮಾಡುವ

ಶಮಿತ್ಯವೆಂಬ ಋತ್ವಿಜನು ಪ್ರಯಾಜಾದಿ ಕರ್ಮಗಳಿಗಿಂತ ಸಂಸ್ಕೃತವಾದ ಪಶುವನ್ನು ಉತ್ತರಾಭಿಮುಖವಾಗಿ ಒಯ್ಯುವನು. ಹಾಗೆ ಒಯ್ಯುವಾಗ ಆಗ್ನೇಧ್ರನು ಉರಿಯುತ್ತಿರುವ ಕೊಳ್ಳಿಯನ್ನು ಪಶುವಿನ ಮುಂದೆ ಹಿಡಿದುಕೊಂಡು ಹೋಗುವನು. ಈ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಆಪಸ್ತಂಬರು—ಆಹವನೀಯಾದುಲ್ಮುಕಮಾದಾಯಾಗ್ನೇಧ್ರಃ ಪೂರ್ವಃ ಪ್ರತಿಪದ್ಯತೇ | ತಮಿತಾ ಪಶುಂ ನಯತಿ | ಉರೋರಂತರಿಕ್ಷೇತ್ಯಂತರಾ ಜಾತ್ವಾಲೋತ್ಕರಾವುದಂಜಂ ಪಶುಂ ನಯಂತಿ (ಆಪ. ಶ್ಲೋ. ೨-೧೫-೮೯, ೧೦) ಎಂದು ಹೇಳಿರುವರು. ಪಶುವಿನ ಮುಂದುಗಡೆ ಕೊಳ್ಳಿಯನ್ನು ಹಿಡಿದುಕೊಂಡು ಹೋಗುವುದು ಏತಕ್ಕೆಂದರೆ—ಇಲ್ಲಿ ಯಜ್ಞಪಶುವೇ ಯಜಮಾನನ ಸ್ವರೂಪವಾಗಿರುವುದು. ಈ ವಿಷಯವನ್ನು ೬ ನೇ ಅಧ್ಯಾಯದ ೩ ನೆಯ ಖಂಡದಲ್ಲಿ ವಿವರಿಸಲಾಗಿದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಪಶುವಿನ ಮುಂದುಗಡೆ ಉರಿಯುತ್ತಿರುವ ಕೊಳ್ಳಿಯನ್ನು ಹಿಡಿದುಕೊಂಡು ಹೋದಂತಾಗುವುದು ಎಂದರೆ ದೀಪವು ಮಾರ್ಗದರ್ಶನಮಾಡುತ್ತಾ ಯಜಮಾನನನ್ನು ಸ್ವರ್ಗಲೋಕದ ಬಳಿಗೆ ಕೊಂಡೊಯ್ಯುವುದು. ಹೇಗೆಂದರೆ ರಾಜನಾಗಲೀ, ಅವನ ಮಂತ್ರಿ ಮೊದಲಾದ ಮುಖ್ಯಾಧಿಕಾರಿಗಳಾಗಲಿ ರಾತ್ರಿವೇಳೆ ಎಲ್ಲಿಗಾದರೂ ಹೋಗುವಾಗ ಅವರಿಗೆ ಮಾರ್ಗವು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ಕಾಣುವಂತೆ ಅವರ ಮುಂದೆ ಭೃತ್ಯಾದಿಗಳು ಪ್ರಕಾಶಮಾನವಾದ ದೀಪವನ್ನು ಕೊಂಡೊಯ್ಯುವುದು ರೂಢಿಯಷ್ಟೆ. ಅದರಂತೆ ಯಜಮಾನಸ್ವರೂಪವಾದ ಪಶುವಿನಮುಂದೆ ಪ್ರಕಾಶಮಾನವಾದ ಕೊಳ್ಳಿಯನ್ನು ಹಿಡಿದುಕೊಂಡು ಹೋಗುವುದರಿಂದ ಯಜಮಾನನ ಮುಂದೆ ಸ್ವರ್ಗದ ಮಾರ್ಗಾನುಕ್ರಮಣಕ್ಕಾಗಿ ದೀಪವನ್ನು ಒಯ್ಯುತ್ತಾಗಿ ಯಜಮಾನನು ಸ್ವರ್ಗಲೋಕವನ್ನು ಸೇರುವುದಕ್ಕೆ ಅನುಕೂಲವಾಗುವುದು. ಪಶುವಿನ ಮುಂದೆ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಕೊಂಡೊಯ್ಯುವ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ತ್ರೈತ್ತೀಯಸಂಹಿತೆಯು ಈರೀತಿ ಹೇಳುವುದು—ಯರ್ಹಿ ಪಶುಮಾಪ್ರೀತಮುದಂಜಂ ಪಶುಂ ನಯಂತಿ ತರ್ಹಿ ತಸ್ಯ ಪಶುಶ್ರಪಣಗ್ಂ ಹರೇತ್ ತೇನೈವೈನಗ್ಂ ಭಾಗಿನಂ ಕರೋತಿ (ತೈ. ಸಂ. ೩-೧-೨-೨)

ತಂ ಯತ್ರ ನಿಹನಿಷ್ಯಂತೋ ಭವಂತಿ ತದಧ್ವರ್ಯುರ್ಬರ್ಹಿರಧ-
ಸ್ತಾದುಪಾಸ್ಯಂತಿ ಯದೇವೈನಮದ ಆಪ್ರೀತಂ ಸಂತಂ ಪರ್ಯ-
ಗ್ನಿಕೃತಂ ಬರ್ಹಿವೇದಿ ನಯಂತಿ ಬರ್ಹಿಷದಮೇವೈನಂ ತತ್ಕು-
ರ್ವಂತಿ ||

ಶಾಮಿತ್ರದೇಶಂ ನೀತಸ್ಯ ಪಶೋರ್ಹನನಸ್ಥಲೇ ಬರ್ಹಿಪ್ರಕ್ಷೇಪಂ ವಿಧತ್ತೇ | ತಂ ಪಶುಂ ಯಸ್ಮಿನ್ನೇಶೇ ಹನಿಷ್ಯಾಮು ಇತ್ಯೇವಂ ಮನ್ಯಂತೇ ತಸ್ಮಿನ್ನೇಶೇಽಧ್ವರ್ಯುರ್ಭೂಮೌ ಬರ್ಹಿಃ ಪ್ರಕ್ಷಿಪೇತ್ | ತದೇತಚ್ಛಾಖಾಂತರೇ ಸಮಂತ್ರಕಮಾಮ್ನಾತಂ | ಪೃಥಿವ್ಯಾಃ ಸಂಪೃಚಃ ಪಾಹೀತಿ ಬರ್ಹಿರುಪಾಸ್ಯತ್ಯಸ್ಯಂವಾಯಾಸ್ಯನ್ನಂ ಹಿ ತದ್ಯದ್ಬರ್ಹಿಃ ಸ್ಯಂದತ್ಯಥೋ ಬರ್ಹಿಷದಮೇವೈನಂ ಕರೋತಿ | ಇತಿ | ತದೇತದಾಪಸ್ತಂಜೇನ ಸ್ಪಷ್ಟೀಕೃತಂ—ಅಥ ಪರ್ಯಗ್ನಿಕೃತ ಉಲ್ಮುಕಂ ನಿಧಾತಿ ಸ ಶಾಮಿತ್ರಸ್ತಂ ದಕ್ಷಿಣೇನ ಪ್ರತ್ಯಂಜಂ ಪಶುಮವಸ್ಥಾಪ್ಯ ಪೃಥಿವ್ಯಾಃ ಸಂಪೃಚಃ ಪಾಹೀತಿ ತಸ್ಯಾಧಸ್ತಾದ್ಬರ್ಹಿರುಪಾಸ್ಯತ್ಯಪಾಕರಣಯೋರನ್ಯತರತ್ವಸ್ಥಿನ್ ಸಂಜ್ಞಪಯಂತಿ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಶಿರಸಮುದೀಚೀನಪಾದಮಿತಿ | ಪಶೋರಧೋ ಬರ್ಹಿಷ್ಪ್ರಕ್ಷೇಪಂ ಪ್ರಶಂಸತಿ | ಪ್ರಯಾಜೈಸ್ತೋಷಿತಂ ಪರ್ಯಗ್ನಿಕರಣೇನ ರಕ್ಷಿತಂ ಪಶುಂ ಸೌಮಿಕವೇದೇರ್ಬರ್ಹಿಭಾಗೇ ಸಂಜ್ಞಪನಾಯ ನಯಂತೀತ್ಯದೋ ಯದಸ್ತಿ ತದಾನೀನೋವಂ ಪಶುಂ ಬರ್ಹಿಷದಮೇವ ದರ್ಭೇಽವಸ್ಥಿತಮೇವ ಕುರ್ವಂತಿ | ಯದ್ವಾ ಬರ್ಹಿಷದಂ ಯಜ್ಞೇಽವಸ್ಥಿತಂ ವೇದ್ಯಾಮವಸ್ಥಿತಂ ಕುರ್ವಂತಿ ಬಾಹ್ಯದೇಶೇ ನಯನದೋಷಂ ಪರಿಹರತೀತ್ಯರ್ಥಃ ||

ವಧಸ್ಥಾನಕ್ಕೆ ವಯ್ಯಲ್ಪಡುವ ಪಶುವಿನ ಕೆಳಭಾಗದಲ್ಲಿ ಬರ್ಹಿಃ ಎಂಬ ಹುಲ್ಲನ್ನು ಅಥವಾ ದರ್ಭೆಯನ್ನು ಹಾಸುವರು. ಆ ಪಶುವನ್ನು ಯಾವ ಸ್ಥಳದಲ್ಲಿ ಕೊಲ್ಲಬೇಕೆಂದು ಉದ್ದೇಶಿಸುವರೋ ಆ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ಅಧ್ವರ್ಯುವು ಭೂಮಿಯ ಮೇಲೆ ಬರ್ಹಿಃ ಎಂಬ ದರ್ಭೆಯನ್ನು ಹರಡುವನು. ಈ ವಿಷಯವು ಶಾಖ್ಯಾಂತರ ಎಂದರೆ ತ್ರೈತ್ತೀಯ ಸಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿ—ಪೃಥಿವ್ಯಾಃ ಸಂಪೃಚಃ ಪಾಹೀತಿ ಬರ್ಹಿರುಪಾಸ್ಯತ್ಯಸ್ತಂದಾಯಾಸ್ಯತ್ಸಗ್ಂ ಹಿ ತದ್ವದ್ಬರ್ಹಿಷಿ ಸ್ತಂದತ್ಯಥೋ ಬರ್ಹಿಷದ-ಮೇವೈನಂ ಕರೋತಿ (ತೈ. ಸಂ. ೬-೩-೨) ಎಂದು ಹೇಳಲಾಗಿದೆ. ಇದಲ್ಲದೆ ಆಪಸ್ತಂಬರೂ ಕೂಡ—ಅಭಿವರ್ಯಗ್ನಿಕೃತೇ ದೇಶೇ ಉಲ್ಬುಕಂ ನಿಧಾತಿ | ಸ ತಾಮಿತ್ರಃ ತಂ ದಕ್ಷಿಣೇನ ಪ್ರತ್ಯಂಚಂ ಪಶುವನಸ್ಥಾಪ್ಯ ಪೃಥಿವ್ಯಾಃ ಸಂಪೃಚಃ ಪಾಹೀತಿ ತಸ್ಯಾಧಸ್ತಾದ್ಬರ್ಹಿರುಪಾಸ್ಯತ್ಯಪಕಾರಣಯೋರನ್ಯತರಂ ತಸ್ಮಿನ್ ಸಂಜ್ಞಾಪಯಂತಿ ಪ್ರತ್ಯಕ್ ಶಿರಸಮುದೀಚೇನಸಾದಂ (ಆಪ. ಶ್ರೌ. ಸೂ. ೭-೧೬-೨, ೩, ೪, ೫) ಎಂದು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ಹೇಳಿರುವರು. ಪ್ರಯಾಜಾದಿಮಂತ್ರಗಳಿಂದ ಸಂಸ್ಕೃತವೂ ಪರ್ಯಗ್ನಿ-ಕರಣದಿಂದ ರಕ್ಷಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿರುವುದೂ ಆದ ಆ ಪಶುವನ್ನು ಯಜ್ಞವೇದಿಯ ಹೊರಗಡೆ ದರ್ಭೆಯನ್ನು ಹರಡಿರುವ ಸ್ಥಳದಲ್ಲಿ ನಿಲ್ಲಿಸುವರು. ಯಜ್ಞವೇದಿಯ ಹೊರಗಡೆ ಪಶುವನ್ನು ನಿಲ್ಲಿಸುವುದರಿಂದ ದೃಷ್ಟಿದೋಷವು ಪರಿಹಾರವಾದಂತಾಗುವುದು.

ತಸ್ಯೋವಧ್ಯಗೋಹಂ ಖನಂತಿ | ಔಷಧಂ ವಾ ಊವಧ್ಯಮಿಯಂ
ವಾಃ ಓಷಧೀನಾಂ ಪ್ರತಿಷ್ಠಾ ತದೇನತ್ಸಾವ್ಯಾಮೇವ ಪ್ರತಿಷ್ಠಾ-
ಯಾಮಂತತಃ ಪ್ರತಿಷ್ಠಾಪಯಂತಿ |

ಪಶೋ ಪುರೀಷಸ್ಥಾ ಪನಾರ್ಥಮನಟಖನನಂ ವಿಧತ್ತೇ | ಊವಧ್ಯಂ ಪುರೀಷಂ ತಸ್ಯ
ಗೋಹಂ ಗೋಪನಸ್ಥಾಪಂ ತತ್ಕುರ್ಯುಃ | ಅಸ್ಯ ಖನನಸ್ಯ ಕಾಲ ಆಪಸ್ತಂಜೇನ ದರ್ಶಿತಃ—
ಊವಧ್ಯಗೋಹಂ ಪಾರ್ಥಿವಂ ಖನತಾದಿತ್ಯಭಿಜ್ಞಾಯೋವಧ್ಯಗೋಹಂ ಖನಂತೀತಿ | ಹೋತಾ
ತ್ವಧ್ರಿಗುಪ್ತೈಷಮಂತ್ರೇ ಯದೋವಧ್ಯಗೋಹಮಿತಿ ವಾಕ್ಯಂ ಪಠತಿ ತದಾ ಖನೇದಿತ್ಯರ್ಥಃ |
ತದೇತದೂವಧ್ಯಗೋಹಖನನಂ ಪ್ರಶಂಸತಿ | ತದೇತದರ್ಥವಾದವಾಕ್ಯಂ ಪೂರ್ವಾಧ್ಯಾಯ-
ಮಂತ್ರಪ್ರಸಂಗೇ ವ್ಯಾಖ್ಯಾತಂ |

ಪಶುವಿನ ಮಲಮೂತ್ರವನ್ನು ಏರ್ಪಡಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಒಂದು ಸಣ್ಣ ಹಳ್ಳವನ್ನು ತೋಡುವರು. ಈ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ
ಆಪಸ್ತಂಜರು—ಊವಧ್ಯಗೋಹಂ ಪಾರ್ಥಿವಂ ಖನತಾದಿತ್ಯಭಿಜ್ಞಾಯೋವಧ್ಯಗೋಹಂ ಖನಂತೀತಿ (ಆಪ. ಶ್ರೌ-
ಸೂ. ೭-೧೬-೧) ಎಂದು ಹೇಳಿರುವರು. ಹೋತೃವು ಅಧ್ರಿಗುಪ್ತೈಷಮಂತ್ರದಲ್ಲಿ—ಯದೋವಧ್ಯಗೋಹಂ ಎಂಬ ವಾಕ್ಯ
ವನ್ನು ಪಠಿಸುವಾಗ ಈ ಹಳ್ಳವನ್ನು ತೋಡಬೇಕೆಂದು ಹೇಳಲಾಗಿದೆ. ಈ ವಿಷಯವನ್ನು ಹಿಂದಿನ ಅಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿಯೇ
ಹೇಳಲಾಗಿದೆ. ಪಶುವು ತೃಣಾದಿ (ಹುಲ್ಲು) ಗಳನ್ನು ತಿನ್ನುವುದರಿಂದ ಅದರ ಮಲವೂ ಸಹ ತೃಣವಿಕಾರದಿಂದ ಕೂಡಿದ್ದಾಗಿದೆ.
ಈ ತೃಣವೊದಲಾದವು ಭೂಮಿಯಲ್ಲಿ ಬೆಳೆಯುವುದರಿಂದ ತೃಣವಿಕಾರವಾದ ಅದರ ಮಲವನ್ನು ಹಾಕುವುದಕ್ಕೆ ಭೂಮಿಯೇ
ಸೂಯಾದ ಸ್ಥಾನವು. ಆದ್ದರಿಂದ ಭೂಮಿಯಲ್ಲಿ ಹಳ್ಳವನ್ನು ತೋಡಿ ಅದರಲ್ಲಿ ಪಶುವಿನ ಮಲವನ್ನು ಹಾಕುವುದು ನ್ಯಾಯ-
ವಾಗಿದೆ.

ತದಾಹುರ್ಯದೇಷ ಹವಿರೇನ ಯತ್ಪುತುರಥಾಸ್ಯ ಬಹ್ವಪೈತಿ
ಲೋಮಾನಿ ತ್ವಗಸ್ಯಕ್ಕುಷ್ಮಿಕಾಃ ಶಫಾ ವಿಷಾಣೇ ಸ್ತಂದತಿ
ಪಿತಿತಂ ಕೇನಾಸ್ಯ ತದಾಪೂರ್ಯತ ಇತಿ ||

ಅಥ ಪಶುಪುರೋಡಾಕೃತಂ ಪ್ರಶಂಸಿತಂ ಪ್ರಶ್ನಮುಕ್ತಾಪಯತಿ—ತತ್ಪತ್ರ ಪಶು
ಚೋದ್ಯವಾದಿನ ಆಹುಃ | ಯದ್ಯದಾ ಯಃ ಪಶುರಸ್ತೇಷ ಸರ್ವೋಽಪಿ ಹವಿರೇವ ಕೃತ್ಸಸ್ತು
ಪಶೋರುಪಾಕೃತತ್ವಾತ್ | ಅಥ ತದಾನೀಂ ಕಸ್ಯಾಪ್ಯವಯವಸ್ಯಾಪನಯೋ ನ ಯುಕ್ತಃ |
ಇಹ ತು ಬಹುವಯವಜಾತಮಪ್ಯಪಿ | ತಸ್ಯಥಾ ಲೋಮಾನಿ ರೋಮಾಜ್ಞ ತ್ವಕ್ಷಮಾಸ್ಯ
ಗ್ರಕ್ತಂ ಕುಷ್ಮಿಕಾ ಉದರವರ್ತಿನೋ ಭಕ್ಷಿತಾಸ್ತೃಣಾದಯಃ ಶಫಾಃ ಖುರಾ ವಿಷಾಣೇ
ಶೃಂಗದ್ವಯನೇತತ್ಸರ್ವಮಪಪ್ಯೈತ್ಯಗ್ನೌ ಹೋಮಾಭಾವಾತ್ | ಕಿಂಚ ಪಿಶಿತಂ ಮಾಂಸಂ
ಯತ್ಕಿಂಚಿತ್ಸ್ತಂದತಿ ಭೂಮೌ ಪತತಿ ತದಪ್ಯಪ್ಯಪಿ | ಏವಂ ಸತಿ ಕೇನ ಪ್ರಕಾರೇಣಾಸ್ಯ
ಪಶೋಃ ಸಂಬಂಧಿ ತತ್ಸರ್ವಮವಯವಜಾತಂ ಸಮಂತಾತ್ಪೂರ್ಯತ ಇತಿ ಪ್ರಶ್ನಃ |

ಕೆಲವರು ಹೀಗೆ ಹೇಳುವರು—ಯಜ್ಞಪಶುವೆಂದರೆ ಅದು ಯಜ್ಞಕುಂಡದಲ್ಲಿ ದೇವತೆಗಳ ಪ್ರೀತ್ಯರ್ಥವಾಗಿ ಹೋಮ
ಮಾಡುವುದಕ್ಕಾಗಿ ನಿರ್ದಿಷ್ಟವಾದ ಹವಿಸ್ಸಿನಂತಿರುವುದು. ಆದರೆ ಪಶುವಿನ ಹೃದಯಾಡ್ಯಂಗಗಳನ್ನು ಹೋಮಮಾಡುವಾಗ
ಪಶುವಿನ ಎಲ್ಲಾ ಅಂಗಗಳನ್ನು ಉಪಯೋಗಿಸಿ ಹೋಮಮಾಡುವುದಿಲ್ಲ. ಎಂದರೆ, ಪಶುವಿನ ರೋಮಗಳು (ಕೂದಲುಗಳು),
ಚರ್ಮ, ರಕ್ತ, ಪಶುವಿನ ಉದರದಲ್ಲಿ ಜೀರ್ಣವಾಗದೆ ಉಳಿದಿರುವ ಆಹಾರ, ಗೊರಸುಗಳು, ಎರಡು ಕೊಂಬುಗಳು ಹೋಮ
ಮಾಡುವಾಗ ಕೆಳಗೆ ನೆಲದಮೇಲೆ ಬೀಳುವ ಮಾಂಸದ ಜೂರುಗಳು ಇವುಗಳು ಹೋಮಾರ್ಥವಾಗಿ ಉಪಯೋಗಿಸಲ್ಪಡುವುದಿಲ್ಲ.
ಆದ್ದರಿಂದ ಪಶುವಿನ ಸರ್ವಾಂಗಗಳನ್ನೂ ಅಗ್ನಿಯಲ್ಲಿ ಹೋಮಮಾಡುವರು ಎಂದು ಹೇಳುವುದು ತಪ್ಪಲ್ಲವೇ ? ಎಂಬ ಪ್ರಶ್ನೆಗೆ
ಉತ್ತರವನ್ನು ಹೇಳುವರು.

ಯದೇವೈತತ್ಪಶೌ ಪುರೋಳಾಶಮನು ನಿರ್ವಪಂತಿ ತೇನೈವಾಸ್ಯ ತದಾ-
ಪೂರ್ಯತೇ |

ತಸ್ಮೋತ್ತರಮಾಹ | ಪಶ್ವಾಲಂಭನಮನುಸೃತ್ಯ ಪುರೋಳಾಶಂ ನಿರ್ವಪಂತೀತಿ ಯದಿ-
ಡಮಸ್ತಿ ತೇನೈವಾಸ್ಯ ಪಶೋಃ ಸಂಬಂಧಿ ತತ್ಸರ್ವಮವಯವಜಾತಂ ಪೂರಿತಂ ಭವತಿ |

ಪಶುವನ್ನು ಹೋಮಾರ್ಥವಾಗಿ ನಿರ್ದೇಶಿಸುವಾಗ ಪಶುಹೋಮಕಾಲದಲ್ಲಿ (ಎಂದರೆ ಪಶುಹೋಮಕ್ಕೆ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ)
ಪುರೋಡಾಶಹೋಮವನ್ನು ಮಾಡುವರು. ಈ ಪುರೋಡಾಶವು ಪಶುಸಂಜ್ಞಾರ್ಥವಾದ ಎಂಬಕೆ ಪಶುವಿನಿಂದ ಉತ್ಪನ್ನವಾದ
ಪದಾರ್ಥಗಳಿಂದ ಮಾಡಲ್ಪಟ್ಟಿರುವುದು. ಅದನ್ನು ಹೋಮಮಾಡುವುದರಿಂದ ಪಶುವಿನ ಸಮಸ್ತ ಅಂಗಗಳಿಂದಲೂ ಹೋಮ
ಮಾಡಿದಂತಾಗುವುದು ಎಂಬಭಿಪ್ರಾಯವು.

ಪಶುಭ್ಯೋ ವೈ ಮೇಘಾ ಉದಕ್ಪ್ರಾಪ್ತಮಾಂಸೌ ಪ್ರೀಹಿತ್ವೈವ ಯವಶ್ಚ
ಭೂತಪವಚಾಯೇತಾಃ ತಸ್ಯತ್ಪಶೌ ಪುರೋಳಾಶಮನುನಿರ್ವ-
ಪಂತಿ ಸರ್ವೇಛೇನ ಷಃ ಪಶುನೇಷ್ಟಮಸಿತ್ಕೇವಲೇನ ಸಃ ಪಶು-
ನೇಷ್ಟಮಸಿದತಿ |

ತದೇತದುಪಪಾದಯತಿ-ಮನುಷ್ಯಾತ್ಪಾದಿಭ್ಯಃ ಸಕಾಶಾನ್ನೇಧಾ ಯಜ್ಞಯೋಗ್ಯಾ
ಭಾಗಾ ಉದಕ್ರಮನ್ | ತದೇತಪ್ತುರುಷಂ ನೈ ದೇವಾ ಇತ್ಯಸ್ಥಿವೃಂದೇ ಪ್ರಪಂಚಿತಂ |
ಉತ್ಕ್ರಾಂತಮೇಧಾ ಭೂಮೌ ಪ್ರವಿಕ್ಯ ಪ್ರೀಹಿರ್ಯವಶ್ಚೇತಿ ಯೌ ಧಾನ್ಯವಿಶೇಷೌ ವಿದ್ಯೇತೇ
ತಾವೃಥಾ ಭೂಮೌ ತದ್ರೂಪತಾಂ ಪ್ರಾಪ್ತವಜಾಯೇತಾಂ ಭೂಮೇಃ ಸಕಾಶಾದುತ್ಪನ್ನಾ |
ತದ್ಯತ್ಪರಾವಿತ್ಯಾದಿಕಂ ತಸ್ಮಿನ್ನೇವ ಖಂಡೇ ವ್ಯಾಖ್ಯಾತಂ ||

ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಮನುಷ್ಯರೇ ಮೊದಲಾದವರಲ್ಲಿದ್ದ ಯಜ್ಞಯೋಗ್ಯವಾದ ಸತ್ತ್ವಾಂಶವು ಕಾರಣಾಂತರದಿಂದ ಹೊರಟು
ಹೋದುವು. ಈ ವಿಷಯವು ಹಿಂದಿನ ಅಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ ಪುರುಷಂ ನೈ ದೇವಾ ಎಂಬ ಖಂಡದಲ್ಲಿ ಹೇಳಲಾಗಿದೆ. (ಐ. ಬ್ರಾ.
೬-೮) ಹಾಗೆ ಹೊರಟುಹೋದ ಸತ್ತ್ವಾಂಶವು ಭೂಮಿಯನ್ನು ಪ್ರವೇಶಿಸಿ ಅಲ್ಲಿ ಯವ ಮತ್ತು ಪ್ರೀಹಿ ಎಂಬ ಧಾನ್ಯರೂಪದಿಂದ
ಹುಟ್ಟಿದವು. ಈ ವಿಷಯವನ್ನು ಸಹ ಆ ಖಂಡದಲ್ಲಿಯೇ (ಐ. ಬ್ರಾ. ೬-೮) ಹೇಳಲಾಗಿದೆ. ಈ ಯಜ್ಞಾರ್ಹವಾದ ಧಾನ್ಯಗಳಿಂದ
ಮಾಡಿದ ಪುರೋಡಾಶವನ್ನು ಪಶುವಿನ ಪೂರ್ತಾ ಭಾಗಗಳನ್ನೆಲ್ಲವನ್ನೂ ಹೋಮಮಾಡಿದಂತಾಗುವುದೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ಸಮೇಧೇನ ಹಾಸ್ಯ ಪಶುನೇಷ್ವಂ ಭವತಿ ಕೇವಲೇನ ಹಾಸ್ಯ ಪಶು-
ನೇಷ್ವಂ ಭವತಿ ಯ ಏವಂ ವೇದ ||

ತದೇತದ್ವೇದನಂ ಪ್ರಕಂಸತಿ | ಏತದಪಿ ತತ್ತ್ವವ ವ್ಯಾಖ್ಯಾತಂ | ಪುನರಪ್ಯಕ್ರೋತ್ತಿ-
ರ್ಯವಪ್ರಕಂಸಾರ್ಥಾ | ಪೂರ್ವತ್ರ ಪ್ರೀಹಿಮಾತ್ರೇ ಪ್ರಾಶಸ್ತ್ಯಂ ಇಹ ತು ಪ್ರೀಹಿಯವಾವು-
ಭಾವಪಿ ಪ್ರತಸ್ತೇತೇ ಇತ್ಯ(ತಿ)ವಿಶೇಷಃ ||

ಮೇಲೆ ಹೇಳಿದಂತೆ ಯಜ್ಞಾರ್ಹವೂ ಸತ್ತ್ವಪೂರ್ಣವೂ ಆದ ಪ್ರೀಹಿಯವಮಯವಾದ ಪುರೋಡಾಶದಿಂದ ಹೋಮ
ಮಾಡುವುದರಿಂದ ಪೂರ್ತಾ ಪಶುವಿನಿಂದ ಹೋಮಮಾಡಿದಂತಾಗುವುದು ಎಂಬ ವಿಚಾರವನ್ನು ಯಾವ ಪುರುಷನು ತಿಳಿದು
ಹೋಮಮಾಡುವನೋ ಆ ಪುರುಷನು ಮಾಡುವ ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಈ ಪುರೋಡಾಶಹೋಮದಿಂದ ಪಶುವಿನ ಪೂರ್ತಾ ಹೋಮ
ಮಾಡಿದಂತಾಗಿ ಅವನು ಯಜ್ಞದ ಪೂರ್ಣಫಲವನ್ನು ಪಡೆಯುವನು. ಹಿಂದೆ ಪ್ರೀಹಿಧಾನ್ಯವನ್ನು ಮಾತ್ರ ಪ್ರಶಂಸಿಸಲಾಗಿತ್ತು.
ಈಗ ಪ್ರೀಹಿ ಮತ್ತು ಯವ ಎಂಬ ಎರಡುವಿಧ ಧಾನ್ಯಗಳನ್ನು ಇಲ್ಲಿ ಪ್ರಶಂಸಿಸಲಾಗಿದೆ ಎಂಬುವುದೇ ವಿಶೇಷವು.

ಅಥ ಮೀಮಾಂಸಾ || ಅತ್ರ ಯದೇಷ ಹವಿರೇವ ಯತ್ಪಶುರಿತ್ಯುಕ್ತಂ ತತ್ರ ಕಶ್ಚಿದ್ವಿಶೇಷೋ
ದಕಮಾಧ್ಯಾಯಸ್ಯ ಸಪ್ತಮಪಾದೇ ಜಿಂತಿತಃ—

ಪಶುಃ ಕೃತ್ಸೋ ಹವಿಃ ಕಿಂ ನಾ ಪ್ರತ್ಯಂಗಂ ಹವಿರನ್ಯತಾ |

ಆದ್ಯಶ್ಲೋದನಯಾ ಮೈವಮನದಾನಪೃಥಕ್ತ್ವತಃ ಇತಿ ||

ಅಗ್ನೀಷೋಮೀಯಂ ಪಶುಮಾಲ್ಪಭೇತೇತ್ಯತ್ರ - ಕೃತ್ಸೋಸ್ಯ ಪಶೋಶ್ಲೋದಿತಪ್ತ್ವಂ
ಯುಕ್ತಂ | ಪುನಃ | ಅಗ್ನೀಷೋಮದೇವತಾಂ ಪ್ರತಿ ದ್ರವ್ಯತ್ವೇನ ಪಶೋಶ್ಲೋದಿತತ್ವಾತ್ |
ನ ಹಿ ಹೃದಯಾದ್ಯಂಗಂ ಸಾಕ್ಷಾತ್ಪಶುರ್ಭವತೀತಿ ಪ್ರಾಪ್ತೇ ಬ್ರೂಮಃ | ಹೃದಯಸ್ಯಾಗ್ರೇನ
ದೃತ್ಯಥ ಜಿಹ್ವಾಯಾ ಅವದ್ಯತಿ ವಕ್ಷಸೋವದ್ಯತಿ ದೋಷ್ಣೋಽಥವದ್ಯತಿ ಪ್ರಾರ್ಥಯೋರವದ್ಯ-
ತೀತ್ಯಾದಿನಾ ಹೃದಯಾದ್ಯಂಗಾನಾಮನದಾನಾನಿ ಪೃಥಗಾನ್ವಾಯಂತೇ | ಅನದಾನಂ ಚ

ಹವಿಷ್ವೈಪ್ರಯೋಜಕಃ ಸಂಸ್ಕಾರಃ ಪುರೋಡಾಶಾನ್ತಾ ಹೋತುಮವದೀಯಮಾನತ್ವದರ್ಶನಾತ್ | ಹವಿಃಶಬ್ದಃ ಸ್ವಕರ್ಮವ್ಯುತ್ಪತ್ತ್ಯಾ ಹೋನುಯೋಗ್ಯಂ ದ್ರವ್ಯಂ ಬ್ರೂತೇ | ಪಶ್ಚಾತ್ಕೃತಿಚೋದನಾ ತು ಹೃದಯಾದ್ಯಂಗದ್ವಾರೇಣ | ತಸ್ಮಾತ್ಪ್ರತ್ಯಂಗಂ ಹವಿರ್ಭೇದಃ ||

English Translation

SECOND CHAPTER

(The remaining rites of the animal sacrifice. The Pratar-anuvaka)

(Why fire is carried round the sacrificial animal)

The Devas spread the sacrifice. When doing so, the Asuras attacked them, intending to put an obstacle in their way (to prevent the successful performance of the sacrifice). The attack was made against the sacrificial post from the eastern direction after the animal had been consecrated by the Apri verses (see 2, 4) and before the fire was carried round the animal. The Devas awoke, and surrounded for their own protection, as well as for that of the sacrifice, (the place) with a threefold wall resembling fire. The asuras seeing those walls shining and blazing, did not venture an attack, but ran away. Thus the Devas defeated the Asuras on the eastern side as well as on the western. For this reason the sacrificers perform the rite of carrying the round (the animal), when consecrated, and have a mantra recited; for they thus surround the animal, with a three-fold wall shining like fire for their own protection and that of the sacrifice.

After the animal is consecrated, and fire carried around it, they take it northwards. They carry before it a firebrand, meaning thereby that the animal is ultimately the sacrificer himself; they believe that he will go to heaven having that light (the firebrand) carried before him. And in this way he really goes to heaven.

The Adhvaryu throws sacred grass (barhis) on the spot where they are to kill the animal. When they carry it outside the Vedi, after having consecrated and carried fire round it, they make it sit on the sacred grass (barhis).

They dig a ditch for its excrements. The excrements consist of herbs; the earth is the proper place for herbs; thus puts them at the end in their proper place (by throwing them into a ditch, and in the earth).

They say: when the animal is the offering, then many parts (of this offering) go off (are not used), such as hairs, skin, blood, half-digested food, hoofs, the two horns, some pieces of flesh which fall to the ground (South being the case) in what way then is the deficiency made up? The answer is if they sacrifice Purodas divided into its proper parts along with the animal, then the animal sacrifice is made complete. When the sacrificial essence had gone from the animals, both rice and barley sprang out of it. When they offer Purodas divided into its proper parts along with the animal, then they should think, "our animal was sacrificed with the sacrificial essence in it; our animal has been sacrificed in its entirety." The animal of him who has this knowledge is sacrificed in its entirety.

ಇತಿ ಶ್ರೀಮತ್ಸಾಯಣಾಚಾರ್ಯವಿರಚಿತೇ ಮಾಧವೀಯೇ ನೇದಾರ್ಥಪ್ರಕಾಶ

ಐತರೇಯಬ್ರಾಹ್ಮಣಭಾಷ್ಯಸ್ಯ ಸಪ್ತಮಾಧ್ಯಾಯೇ ಪ್ರಥಮಃ ಖಂಡಃ

ಇಲ್ಲಿಗೆ ಐತರೇಯಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿ ಏಳನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯದ ನೊದಲನೆಯ ಖಂಡವು ಸಮಾಪ್ತವಾದುದು.

ಅಥ ಸಪ್ತಮಾಧ್ಯಾಯೇ ದ್ವಿತೀಯಃ ಖಂಡಃ

ಏಳನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ ಎರಡನೆಯ ಖಂಡವು

[ವಸಾಹೋಮುಳಾಲದಲ್ಲಿ ತೊಟ್ಟಿಕ್ಕುವ ಪ್ರವೃತ್ತಿಗಳ ಹೋಮ ಇತ್ಯಾದಿ]

ತಸ್ಯ ವಸಾಹೋಮುತ್ಪಿದ್ಯಾಹರಂತಿ ತಾನುಧ್ವಯುಃ ಸ್ತುವೇಜಾಭಿಘಾರ-
ಯನ್ನಾಹ ಸ್ತೋಕೇಭ್ಯೋನುಬ್ರೂಹೀತಿ ತದ್ಯತ್ಪ್ರೋಕ್ತಾ
ಕ್ಷೋತಂತಿ ಸರ್ವದೇವತ್ಯಾ ವೈ ಸ್ತೋಕಾ ವೇನ್ಮ ಇಮೇನನಭಿ
ಪ್ರೀತಾ ದೇವಾನಾಂ ಜ್ಞಾನಿತಿ |

ಇತಿ ಸ್ತೋಕಾನುವಚನೀಯಾ ವಿಧಾತುಮಾಧಾ ಪ್ರೋಕ್ತಾಂತ್ರೇ ನಿಧತ್ತೇ | ತಸ್ಯ
ಪತೋರ್ವಸಾಮುದರಗತಾಂ ವಸ್ತ್ರಸದ್ಯತೀಮುತ್ಪಿದ್ಯೋಹ್ಮಸ್ಯ ಹೋಮಾರ್ಥಮಾಹರಂತಿ |

ತಾಂ ಚ ವಷಾಮಧ್ಯಯುರಭಿಘಾತಯಸ್ತ್ರೈಷಮಂತ್ರಃ ಬ್ರೂಯಾತ್ | ಕಥೇತಸಾಘ್ರ-
ಸ್ತಂಜೋ ವಿಶದಯತಿ—ತ್ವಾಮು ತೇ ದಧಿರೇ ಹವ್ಯವಾಹಮಿತಿ ಸ್ತುನೇಣ ವಸಾಮಭಿಜುಹೋತಿ
ಪ್ರಾದುರ್ಭೂತೇಷು ಸ್ತೋಕೇಷು ಸ್ತೋಕೇಭ್ಯೋಽನುಬ್ರೂಹೀತಿ ಸಂಪ್ರೇಷ್ಯತಿ ಇತಿ | ತಸ್ಯ
ಪ್ರೈಷಿಕಸ್ಯ ತಾತ್ಪರ್ಯಂ ದರ್ಶಯತಿ | ತತ್ತಸ್ಯಾಂ ವಸಾಯಾಂ ತದಾನೀಮೇವ
ಕ್ಲಿನ್ನಾಯಾನಾದ್ರಾತ್ರಾಂ ಶ್ರಪ್ಯಮಾಣಾಯಾಂ ಯದಾ ಸ್ತೋಕಾನೀರಬಿಂದನಃ ಕ್ಷೋತಂತಿ
ನಿರ್ಗತ್ಯಾಃ ಪತಂತಿ ತದಾನೀಂ ಸರ್ವಜೇವತಾನಾಂ ಪ್ರಿಯತ್ನಾದಿಮೇ ಸ್ತೋಕಾಃ ಸ್ವಯಮನ-
ಭಿಪ್ರೀತಾ ಅಸ್ಮಾಸು ಪ್ರೀತಿರಹಿತಾ ದೇವಾನ್ ಚಾನ್ಮಿಷ್ಯಂತಿ | ತಥಾ ಸತಿ ಮಹದೇತದಸ್ಮಾಕಂ
ಭಯಕಾರಣಂ ತನ್ನಾ ಭೂದಿತ್ಯಭಿಪ್ರೇತ್ಯ ಸ್ತೋಕಪ್ರೀಣನಾರ್ಥಮಿದಂ ಪ್ರೈಷಾನುವಚನಂ |
ಅತ್ರ ನೇದಿತ್ಯಯಂ ಶಬ್ದಃ ಪರಿಭಯಾರ್ಥಃ |

ಈಗ ಸ್ತೋಕಾನುವಚನ ಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ಪಠಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಮೊದಲು ಪ್ರೈಷಮಂತ್ರವನ್ನು ಪಠಿಸಬೇಕಾಗಿರುವುದು
ಆ ಪಠವಿನ ಉದರದಲ್ಲಿರುವ ಬಟ್ಟಿಯಂತೆ ತೆಳ್ಳಗೆ ಕಾಣುವ ವಸಾ ಎಂಬ ಭಾಗವನ್ನು ಉದರದಿಂದ ಕಿತ್ತು ಹೋಮಾರ್ಥವಾಗಿ
ಅಲ್ಲಿಗೆ ತರುವರು. ಆಗ ಅಧ್ವರ್ಯುವು ಆ ವಸಾ ಎಂಬ ಭಾಗವನ್ನು ತುಪ್ಪದಿಂದ ನೆನೆಯಿಸಿ ಪ್ರೈಷಮಂತ್ರವನ್ನು ಪಠಿಸುವನು.
ಈ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಆಪಸ್ತಂಬರು—ತ್ವಾಮುತೇ ದಧಿರೇ ಹವ್ಯವಾಹಮಿತಿ ಸ್ತುನೇಣ ವಸಾಮಭಿಜುಹೋತಿ |
ಪ್ರಾದುರ್ಭೂತೇಷು ಸ್ತೋಕೇಷು ಸ್ತೋಕೇಭ್ಯೋಽನುಬ್ರೂಹೀತಿ ಸಂಪ್ರೇಷ್ಯತಿ (ಆಪ. ಶ್ರೌ. ಸೂ. ೭-೨೦-೨೩)
ಎಂದು ಹೇಳಿರುವರು. ಪ್ರೈಷಮಂತ್ರವನ್ನು ಏತಕ್ಕೆ ಹೇಳಬೇಕು ಎಂದರೆ, ವಸಾದಿಂದ ತೊಟ್ಟುಕುತ್ತಿರುವ ಬಿಂದುಗಳು
ಹೋಮಮೂಲಕವಾಗಿ ಸಮಸ್ತದೇವತೆಗಳಿಗೂ ಸೇರಬೇಕಾಗಿರುವುದು. ಹಾಗೆ ಮಂತ್ರಪೂರ್ವಕವಾಗಿ ಹೋಮಮಾಡದಿದ್ದರೂ
ಅವು ಕೆಳಗೆ ಭೂಮಿಯಮೇಲೆ ಬಿದ್ದು ಕಡೆಗೆ ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಸೇರಿಯೇಸೇರುವುದು. ಆದರೆ ಮಂತ್ರಪೂರ್ವಕವಾಗಿ ಹೋಮ
ಮಾಡದಿದ್ದರೆ ಆ ಬಿಂದುಗಳು ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಸೇರಿದರೂ ಯಜ್ಞಮಾಡುವ ಮನುಷ್ಯರಿಗೆ ಒಳ್ಳೆಯದಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಏಕೆಂದರೆ
ಅದರಿಂದ ದೇವತೆಗಳು ಪ್ರೀತರಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ಮಂತ್ರಪೂರ್ವಕವಾಗಿಯೇ ಹೋಮಮಾಡಬೇಕು. ಅದಕ್ಕಾಗಿ
ಸ್ತೋಕೇಭ್ಯೋಽನುಬ್ರೂಹಿ ಎಂದು ಅಧ್ವರ್ಯುವು ಹೋತೃವಿಗೆ ನಿರ್ದೇಶಿಸುವನು.

ಜುಷಸ್ವ ಸಪ್ರಥಸ್ತಮಮಿತ್ಯನ್ವಾಹ ನಚೋ ದೇವಪ್ರಸಮಂ |
ಹವ್ಯಾ ಜುಹ್ವಾವ ಆಸನೀತಿ ಅಗ್ನೇರೇವೈನಾಂ ಸ್ತವಾಸ್ಯೇ
ಜುಹೋತಿ |

ಅಥಾನುವಚನಂ ವಿಠತ್ತೇ | ತಸ್ಯಾನುವಚನಸ್ಯ ಕಾಲಿ ಅಶ್ವಲಾಯನೇತ ಪ್ರರ್ಥಿತಃ—
ವಸಾಯಾಂ ಶ್ರಪ್ಯಮಾಣಾಯಾಂ ಪ್ರೈಷಿತಃ ಸ್ತೋಕೇಭ್ಯೋಽನುವಾಹ ಜುಷಸ್ವ ಇತಿ | ಆತ್ರಾಸಾ-
ವಚನವಕ್ತಾ ಮೈತ್ರಾವರುಣಃ | ತಥಾಹ ಖೋಧಾಯನಃ—ಯದ್ರಾಜಾಘಾತಿ ಸ್ತೋಕೇಭ್ಯೋಽನು-
ಬ್ರೂಹೀತಿ ತದಾ ಮೈತ್ರಾವರುಣಃ ಸ್ತೋಕೇಭ್ಯಾ ಅನ್ವಾಹಜುಷಸ್ವ ಸಪ್ರಥಸ್ತಮಮಿತಿ |
ತಸ್ಯಾ ಭುಚೋ ದ್ವಿತೀಂಘ್ರತ್ಯಶೀಯಸಾಹವುಸ್ತಥತಿ | ಸರ್ವಸ್ಯಾ ಮುಖೋಽಸುಪಾಹುಃ |
ಹೇ ಅಗ್ನೇ ಹವ್ಯಾ ಹವಿರಮ್ಯಸ್ಯ ದೀಯಾಸಿ ಆಸತ್ಯಾಸ್ಯೇ ಮುಖೇ ಜುಹ್ವಾನಃ ಪ್ರಕ್ಷುಪ್ಸ್ಯತೋ-

ಸ್ತದೀರಿಮಂ ಸ್ತೋತ್ರಂ ಜುಷಸ್ವ ಸೇವಸ್ವ | ಕೀದ್ಯ ಶಂ ವಜಃ ಸಪ್ರಥಸ್ತಮಮತಿಶಯೇನ ಪ್ರಥಸಾ
ಪಿಸ್ತರೇಣ ಸಹಿತಂ ದೇವಪ್ಸರಸ್ತಮಂ ದೇವಾನಾಮತಿಶಯೇನ ಪ್ರೀಣಯಿತ್ಯ | ಅತ್ರಾಸ್ತನೀತಿ
ಪದಸ್ಯಾಛಿಪ್ರಾಯಂ ದರ್ಶಯತಿ | ತತ್ತೇನ ಮಂತ್ರಪಾಠೇನ ಸ್ತೋಕಾನಗ್ನೇರೇವ ಮುಖೇ
ಋತೋತಿ |

ಪ್ರೈಷಮಂತ್ರದ ಅನುವಚನವನ್ನು ಹೇಳುವರು. ಜುಷಸ್ವ ಸಪ್ರಥಸ್ತಮಮಿತ್ಯನ್ವಾಹ ಎಂಬ ಪ್ರೈಷಮಂತ್ರ
ವನ್ನು ಪಠಿಸಿದಕೂಡಲೇ ಮೈತ್ರಾವರುಣನೆಂಬ ಹೋತೃವಿನ ಸಹಾಯಕನು ಜುಷಸ್ವ ಸಪ್ರಥಸ್ತಮಂ (ಋ. ಸಂ. ೧-೭೫-೧)
ಎಂಬ ಮಂತ್ರವನ್ನು ಪಠಿಸುವನು. ಹೋತೃವಿನ ಸಹಾಯಕನಾದ ಮೈತ್ರಾವರುಣನು ಪಠಿಸುವ ಮಂತ್ರಕ್ಕೆ ಅನುವಚನವೆಂದು
ಹೆಸರು. ಇದನ್ನು ಯಾವಾಗ ಹೇಳಬೇಕೆಂದರೆ-ಆಶ್ವಲಾಯನರು—ವಪಾಯಾಂ ಶ್ರುತ್ಯಮಾಣಾಯಾಂ ಪ್ರೇಷಿತಃ
ಸ್ತೋಕೇಭ್ಯೋಽನ್ವಾಹ ಜುಷಸ್ವ ಸಪ್ರಥಸ್ತಮವಿಮಂ ನೋ ಯಜ್ಞಮಿತಿ (ಆ. ಶ್ರೃ. ೩-೪-೧) ಎಂದು ಹೇಳುವರು.
ದೋಧಾಯಫರು ಸಹ—ಯದಾ ಜಾನಾತಿ ಸ್ತೋಕೇಭ್ಯೋಽನುಬ್ರೂಹೀತಿ ತದಾ ಮೈತ್ರಾವರುಣಃ
ಸ್ತೋಕೇಯಾ ಅನ್ವಾಹ ಜುಷಸ್ವ ಸಪ್ರಥಸ್ತಮಮಿತಿ ಎಂದು ಹೇಳುವರು. ಈ ಋಕ್ಕಿನ ಮುಖ್ಯಾರ್ಥವೇನೆಂದರೆ
ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ ನಾವು ನಿನ್ನ ಮುಖದಲ್ಲಿ (ಅಗ್ನಿಯಲ್ಲಿ) ಹೋಮಮಾಡುವ ನಮ್ಮ ಹವಿಸ್ಸನ್ನು ಮತ್ತು ಸ್ತೋತ್ರವನ್ನು ಸೇವಿಸು.
ಈ ನಮ್ಮ ಸ್ತೋತ್ರವು ವಿಸ್ತಾರವಾಗಿಯೂ ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಅತ್ಯಂತ ಪ್ರೀತಿಕರವಾಗಿಯೂ ಇರುವುದು ಎಂಬರ್ಥವುಳ್ಳ ಮಂತ್ರದಿಂದ.
ಅಗ್ನಿಯಲ್ಲಿ ಹೋಮಮಾಡುವರು.

ಇಮಂ ನೋ ಯಜ್ಞಮಮೃತೇಷು ಧೇಹೀತಿ ಸೂಕ್ತಮನ್ವಾಹ |
ಇಮಾ ಹವ್ಯಾ ಜಾತವೇದೋ ಜುಷಸ್ವೇತಿ ಹವ್ಯಜುಷ್ವಿನಾ-
ಶಾಸ್ತೇ | ಸ್ತೋಕಾನಾಮಗ್ನೇ ಮೇದಸೋ ಘೃತಸ್ಯೇತಿ ಮೇದ-
ಸತ್ವ ಹಿ ಘೃತಸ್ಯ ಚ ಭವಂತಿ | ಹೋತಃ ಪ್ರಾರಾಣ ಪ್ರಥಮೋ
ನಿಷದ್ಯೇತ್ಯಗ್ನಿವೈ ದೇವಾನಾಂ ಹೋತಾಃಗ್ನೇ ಪ್ರಾರಾಣ
ಪ್ರಥಮೋ ನಿಷದ್ಯೇತ್ಯೇವ ತದಾಹ |

ಅನುವಚನೀಯಾಮೇಕಾನೃಚಂ ವಿಧಾಯ ಪುನರಪ್ಯನುವಚನೀಯಾಂ ಪಂಚರ್ಚಂ
ಸೂಕ್ತಂ ವಿಧತ್ತೇ | ಜಾತವೇದ ಇತಿ ಸಂಬೋಧನಂ ವಕ್ಷ್ಯತೇ | ನೋಽಸ್ತದೀಯಮಿಮಂ
ಯಜ್ಞಮಮೃತೇಷು ದೇವೇಷು ಧೇಹಿ ಸ್ಥಾಪಯ | ದ್ವಿತೀಯಪಾದಮನೂದ್ಯ ವ್ಯಾಚಷ್ಟೇ |
ಜುಷಸ್ವೇತ್ಯಛಿಪ್ರಾನಾಪ್ತವಿಸೇವಾಯಾಃ ಪ್ರಾರ್ಥನಂ | ತೃತೀಯಪಾದಮನೂದ್ಯ ವ್ಯಾಚಷ್ಟೇ |
ಘೇ ಅಗ್ನೇ ಮೇದಸೋ ವಪಾಯಾ ಹೂಯಮಾನಸ್ಯ ಚ ಘೃತಸ್ಯ ಯೇ ಸ್ತೋಕಾ ಬಿಂದವಃ
ಸಂತಿ ತೇಷಾಂ ಮಧ್ಯೇ ಸ್ವಾದೂಘ್ನಿಂಧೂನಿತ್ಯರ್ಥಾಹಾರಃ | ಪ್ರಾರಾಣೇತಿ ವಕ್ಷ್ಯಮಾಣೇನಾ-
ಪ್ತಯಾಃ | ಅತ್ರ ಯೇ ಸ್ತೋಕಃ ಪಠಂತಿ ಯಸ್ಮಾನ್ನೇದಸಶ್ಚ ಘೃತಸ್ಯ ಚ ಸಂಬಂಧಿನೋ ಭವಂತಿ
ತಸ್ಮಾದ್ಭೂತಿಯುಂ ವಾಪಃ | ಚತುರ್ಥಂ ಪಾಠಮನೂದ್ಯ ವ್ಯಾಚಷ್ಟೇ | ಘೇ ಹೋತರ್ಹೋ-
ಮನಿಷ್ಠಾದಕಾಗ್ನೇ ತ್ವಂ ಪ್ರಥಮೋ ಮುಖ್ಯಃ ಸನ್ನಿಷದ್ಯೋತವಿತ್ಯ ಸ್ತೋಕಾನಪ್ರಾರಾಣ

ಭಕ್ತಯಃ | ಯದ್ಯಪಿ ಹೋತೃಕರೋತ್ತಮಪ್ರಯುಕ್ತಸ್ತಥಾಪ್ಯಗ್ನೇರೇವ ದೇವಹೋತೃತ್ವಾದ-
ಗ್ನಿಮೇವ ಸಂಬೋಧ್ಯ ಚತುರ್ಥಸಾದ್ಭೋ ಬ್ರೂತೇ |

ಜುಷಸ್ತ ಎಂಬ ಅನುವಚನಮಂತ್ರದ ಅರ್ಥಾನುವಾದವನ್ನು ತಿಳಿಸಿದೆ ಬಳಿಕ ಇಮಂ ನೋ ಯಜ್ಞಮಮೃತೇಷು
(ಋ. ಸಂ. ೩-೨೧-೧) ಎಂಬ ಐದು ಋಕ್ವೇದ ಸೂಕ್ತವನ್ನು ಅನುವಚನಮಂತ್ರವನ್ನಾಗಿ ಮೈತ್ರಾವರುಣನು ಪಠಿಸುವನು. ಈ
ಋಕ್ವೇದಗಳನ್ನು ವಿಶದವಾಗಿ ಸ್ಪಷ್ಟಪಡಿಸುವರು. ಜಾತವೇದ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಸಂಬೋಧಿಸಲು ಉಪಯೋಗವಾಗಿದೆ.
ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ, ನಾವು ಮಾಡುವ ಈ ಯಜ್ಞವನ್ನು (ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಅರ್ಪಿಸುವ ಹವಿಸ್ಸನ್ನು) ಮರಣರಹಿತರಾದ ದೇವತೆಗಳಿಗೆ
ಅರ್ಪಿಸು ಎಂದು ಪ್ರಥಮಪಾದದ ತಾತ್ಪರ್ಯವು; ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ ಈಗ ನಾವು ಅರ್ಪಿಸುವ ಈ ಹವಿಸ್ಸನ್ನು ಸೇವಿಸು ಎಂಬ
ಪ್ರಾರ್ಥನೆಯು ಎರಡನೆಯ ಪಾದದಲ್ಲಿ ಉಕ್ತವಾಗಿದೆ; ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ ನಾವು ಹೋಮಮಾಡುತ್ತಿರುವ ಈ ವಸಾದಿಂದ ತೊಟ್ಟಿ
ಕುತ್ತಿರುವ ರಸದ ಮತ್ತು ತುಪ್ಪದ ಬಿಂದುಗಳು ಬಹಳ ಮಧುರವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಅವುಗಳನ್ನು ಭಕ್ಷಿಸು ಎಂದು ಮೂರನೆಯ
ಪಾದದ ಅಭಿಪ್ರಾಯವು; ಎಲೈ ಹೋತೃ ಅಥವಾ ಹೋಮನಿಷ್ಠಾದಕನಾದ ಅಗ್ನಿಯೇ, ನೀನು ದೇವತೆಗಳಲ್ಲಿ ಬಹಳ ಮುಖ್ಯ
ನಾದವನು. ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಎಂದರೆ ದೇವತೆಗಳು ಮಾಡುವ ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಹೋತೃವೆಂಬ ಋತ್ವಿಜನ ಪಾತ್ರವನ್ನು ವಹಿಸುವವನು.
ಅಂತಹ ನೀನು ಈ ನಮ್ಮ ಯಜ್ಞವೇದಿಯಲ್ಲಿ ಕುಳಿತು ನಾವು ಅರ್ಪಿಸುತ್ತಿರುವ ವಸಾದಿಂದ ತೊಟ್ಟಿಕ್ಕುವ ರಸದ ಮತ್ತು ಫಲದ
ಬಿಂದುಗಳನ್ನು ಸೇವಿಸು (ಭಕ್ಷಿಸು) ಎಂದು ನಾಲ್ಕನೆಯ ಪಾದದ ಮುಖ್ಯಾರ್ಥವು.

ಘೃತವಂತಃ ಪಾವಕ ತೇ ಸ್ತೋಕಾ ಶ್ಲೋಕತಂತಿ ಮೇದಸ ಇತಿ ಮೇದ-

ಸಶ್ಚಹ್ಯೇವ ಹಿ ಘೃತಸ್ಯ ಚ ಭವಂತಿ | ಸ್ವಧರ್ಮಂ ದೇವವೀ-

ತಯೇ ಶ್ರೇಷ್ಠಂ ನೋ ಧೇಹಿ ವಾಯುಮಿತ್ಯಾಶಿಷಮಾಶಾಸ್ತೇ |

ಅಸ್ತಿನೂಕ್ತೇ ದ್ವಿತೀಯಸ್ಯಾಋಚಃ ಪೂರ್ವಾರ್ಥಮನೂದ್ಯ ವ್ಯಾಚಷ್ಟೇ | ಹೇ ಪಾವಕ
ಶೋಧಕಾಗ್ನೇ ತೇ ತ್ವದರ್ಥಂ ಮೇದಸೋ ವಸಾಯಾಃ ಸಂಬಂಧಿನೋ ಘೃತವಂತೋ ಘೃತ-
ಸಹಿತಾಃ ಸ್ತೋಕಾ ಬಿಂದ್ರವಃ ಶ್ಲೋಕತಂತಿ | ಅತ್ರ ಮೇದಃಸಂಬಂಧೇ ಘೃತಸಂಬಂಧೇ ಚ ಪೃಥ-
ಕ್ಪ್ರಸಿದ್ಧಿಂ ವಕ್ತುಂ ಮೇದಸಶ್ಚ ಹ್ಯೇವ ಹಿ ಘೃತಸ್ಯ ಚೇತಿ ಹಿಶಬ್ದದ್ವಯಂ | ಉತ್ತರಾರ್ಥಮ-
ನೂದ್ಯ ವ್ಯಾಚಷ್ಟೇ | ದೇವವೀತಯೇ ದೇವಾಣಾಂ ಭಕ್ಷಣಾಯ ನೋಽಸ್ಮಾಕಂ ಸ್ವಧರ್ಮಂ
ಕುಲೋಚಿತಯಾಗಾದಾವನುಷ್ಠಾನರೂಪಂ ಧರ್ಮಂ ದೇಹಿ ಸಂಪಾದಯ | ಕೀಡ್ಯಶಂ ಘವೇಕ್ಷಂ
ಶ್ರೇಷ್ಠಮತಿಪ್ರಶಸ್ತಂ | ಅತ ಏವ ವಾಯುಂ ಸರ್ವೈರ್ವರಣೀಯಂ | ಅತ್ರ ಸ್ವಧರ್ಮಂ ಧೇಹೀ-
ತ್ಯನೇನಾಽಽಶೀಃ ಪ್ರತೀಯತೇ |

ಮೇಲೆ ಹೇಳಿದ ಐದು ಋಕ್ವೇದ ಇಮಂ ನೋ ಯಜ್ಞಂ ಎಂಬ ಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿ ಈಗ ಎರಡನೆಯ ಋಕ್ವೇದ ಅರ್ಥವನ್ನು
ವಿಶದಪಡಿಸುವರು. ಎಲೈ ಶೋಧಕನಾದ ಎಂದರೆ ಮನುಷ್ಯರಿಗೆ ಪರಿಶುದ್ಧಿಯನ್ನುಂಟುಮಾಡುವ ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ ನಾವು
ಅರ್ಪಿಸುವ ವಸಾ ಅಥವಾ ಮೇದಸ್ಸಿನಿಂದ ತೊಟ್ಟಿಕ್ಕುತ್ತಿರುವ ರಸದ ಮತ್ತು ತುಪ್ಪದ ಬಿಂದುಗಳನ್ನು ಸೇವಿಸು ಎಂದು ಈ ಋಕ್ವೇದ
ಪೂರ್ವಾರ್ಥದ ಅಭಿಪ್ರಾಯವು ಇಲ್ಲಿ ಹಿ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ಎರಡನೆಯ ಪ್ರಯೋಗವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ವಸಾದಿಂದ ತೊಟ್ಟಿಕ್ಕುತ್ತಿರುವ
ಸಾರಭೂತವಾದ ರಸ ಮತ್ತು ಅದಕ್ಕೆ ಹಾಕುವ ಘೃತದ ಬಿಂದುಗಳು ಎಂಬ ಎರಡು ದ್ರವ್ಯಗಳನ್ನು ಪ್ರತ್ಯೇಕವಾಗಿ ಸ್ಪಷ್ಟಪಡಿಸು

ವ್ರತಕ್ಕಾಗಿ ಇಲ್ಲಿ ದ್ವಿರುಕ್ತವಾಗಿದೆ ಎಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ, ದೇವತೆಗಳ ಭಕ್ಷಣಕ್ಕಾಗಿ ನಾವು ನಮ್ಮ ಸ್ವಧರ್ಮ ರೂಪವಾದ ಯಜ್ಞಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ನಿನಗೆ ಅರ್ಪಿಸುವ ಹವಿಸ್ಸನ್ನು ಭಕ್ಷಿಸು ಮತ್ತು ಎಲ್ಲರೂ ಅಪೇಕ್ಷಿಸುವ ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದ ಶ್ರೇಯಸ್ಸನ್ನು ನಮಗೆ ಅನುಗ್ರಹಿಸು ಎಂಬ ಪ್ರಾರ್ಥನೆಯು ಈ ಋಕ್ವಿನ ಉತ್ತರಾರ್ಧದಲ್ಲಿ ಉಕ್ತವಾಗಿದೆ.

**ತುಭ್ಯಂ ಸ್ತೋಕಾ ಘೃತಶ್ಚತೋಽಗ್ನೇ ವಿಪ್ರಾಯ ಸಂತೈತಿ ಘೃತ-
ಶ್ಚತೋ ಹಿ ಭವಂತಿ | ಋಷಿಃ ಶ್ರೇಷ್ಠಃ ಸಮಿಧ್ಯಸೇ ಯಜ್ಞಸ್ಯ
ಪ್ರಾವಿತಾ ಭವೇತಿ ಯಜ್ಞಸಮೃದ್ಧಿನಾಶಾಸ್ತೇ |**

ತೃತೀಯಸ್ಯಾ ಚುಚಃ ಪೂರ್ವಾರ್ಧಮನೂದ್ಯ ವ್ಯಾಚಷ್ಟೇ | ಸಂತಿದಾರ್ಥನಂ ತಾಮರ್ಹ-
ತೀತಿ ಸಂತೋ ಹೇ ಸಂತ್ಯ ಫಲಪ್ರದಾನಕುಶಲಾಗ್ನೇ ವಿಪ್ರಾಯ ಮೇಧಾವಿನೇ ತುಭ್ಯಂ
ತ್ವದರ್ಥಂ ಸ್ತೋಕಾ ಬಿಂದಮೋ ಘೃತಶ್ಚತೋ ಘೃತಪ್ರಾವಿತೋ ವರ್ತಂತೇ | ಅತ್ರ ಘೃತಪ್ರಾ-
ವಿತಪ್ರಸಿದ್ಧಿಂ ಹಿತಬ್ದೇನ ದರ್ಶಯತಿ | ಉತ್ತರಾರ್ಧಮನೂದ್ಯ ವ್ಯಾಚಷ್ಟೇ | ಹೇ ಅಗ್ನೇ
ಚುಷಿದ್ರ್ಯಷ್ಟಾ ಶ್ರೇಷ್ಠಃ ಪ್ರಶಸ್ತತಮಶ್ಚ ಸಮಿಧ್ಯಸೇಽಸ್ಮಾಭಿಃ ಪ್ರಜ್ವಾಲ್ಯಸೇ | ಅತೋ ಯಜ್ಞ-
ಸ್ಯಾಸ್ತದೀಯಸ್ಯ ಪ್ರಾವಿತಾ ಪ್ರಕರ್ಷೇಣ ರಕ್ಷಿತಾ ಭವ | ಅತ್ರ ಯಜ್ಞರಕ್ಷಣವಚನೇನ ಯಜ್ಞ-
ಸಮೃದ್ಧಿಪ್ರಾರ್ಥನಂ ||

ಈಗ ಮೂರನೆಯ ಋಕ್ವಿನ ಅರ್ಧವನ್ನು ವಿವರಿಸುವರು. ಭಾಷ್ಯಕಾರರು ಸಂತ್ಯ ಎಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಈರೀತಿ ಅರ್ಥ
ಮಾಡಿರುವರು. ಸಂತಿ ಎಂದರೆ ದಾನವು, ಸಂತ್ಯ ಎಂದರೆ ದಾನಾರ್ಥನು, ದಾನಾದಿಗಳನ್ನು ಕೊಡಲು ಸಮರ್ಥನಾದವನು.
ಆದ್ದರಿಂದ ಸಂತ್ಯ ಎಲೈ ಯಜ್ಞಾದಿಕರ್ಮಗಳಿಗೆ ಉಚಿತ ಫಲಪ್ರದನಾದ ಅಗ್ನಿಯೇ, ಬಹಳ ಬುದ್ಧಿವಂತನಾದ ನಿನಗಾಗಿ ತುಪ್ಪದಿಂದ
ಸ್ರವಿಸುತ್ತಿರುವ ಈ ಬಿಂದುಗಳು ಸಿದ್ಧಪಡಿಸಲ್ಪಟ್ಟವೆ. ಇಲ್ಲಿ ಹಿ ಶಬ್ದಪ್ರಯೋಗವು ಈ ವಿಷಯವನ್ನು ಎಂದರೆ ಘೃತದಿಂದ ಚೆನ್ನಾಗಿ
ನೆನೆಸಲ್ಪಟ್ಟು ಎಂದರೆ ತುಪ್ಪದಲ್ಲಿ ಅದ್ದಲ್ಪಟ್ಟು ತೊಟ್ಟಿಕ್ಕುತ್ತಿದೆಯೆಂಬ ವಿಷಯವನ್ನು ಸ್ಪಷ್ಟೀಕರಿಸುವುದು. ಇದು ಈ ಋಕ್ವಿನ
ಪೂರ್ವಾರ್ಧದ ಅರ್ಥವಿವರಣೆಯು; ಎಲೈ ಋಷಿಗಳಿಂದ ಸ್ತುತಿಸಲ್ಪಡುವವನೂ ಶ್ರೇಷ್ಠನೂ ಆದ ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ, ನೀನು
ನಮ್ಮಿಂದ ಅಗ್ನಿ ಕುಂಡದಲ್ಲಿ ಹೊತ್ತಿಸಲ್ಪಟ್ಟವನಾಗಿ ಚೆನ್ನಾಗಿ ಬೆಳಗುತ್ತಿರುವೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ನೀನು ನಮ್ಮ ಯಜ್ಞವನ್ನು ಚೆನ್ನಾಗಿ
ಎಂದರೆ ನಿರ್ವಿಘ್ನವಾಗಿ ಪರಿಸಮಾಪ್ತಿಯಾಗುವಂತೆ ರಕ್ಷಿಸು ಎಂದರೆ ಯಜ್ಞಸಮೃದ್ಧಿಯುಂಟಾಗುವಂತೆ ಅನುಗ್ರಹಿಸು ಎಂದು
ಉತ್ತರಾರ್ಧದ ಅಭಿಪ್ರಾಯ.

**ತುಭ್ಯಂ ಶ್ಲೋತಂತ್ಯಧ್ರಿಗೋ ಶಚೀನ ಸ್ತೋಕಾಸೋ ಅಗ್ನೇ
ಮೇದಸೋ ಘೃತಸ್ಯೇತಿ ಮೇದಸಶ್ಚ ಹ್ಯೇನ ಹಿ ಘೃತಸ್ಯ ಚ
ಭವಂತಿ | ಕವಿಶಸ್ತೋ ಬೃಹತೌ ಭಾನುನಾಃಽಗಾ ಹವ್ಯಾ ಜುಷಸ್ವ
ಮೇಧಿರೇತಿ ಹವ್ಯಜುಷ್ವಿಮೇನಾಃಽಶಾಸ್ತೇ ||**

ಜಮುರ್ಘ್ಯಾ ಚುಚಃ ಪೂರ್ವಾರ್ಧಮನೂದ್ಯ ವ್ಯಾಚಷ್ಟೇ | ಹೇ ಅಧ್ರಿಗೋ ಘೃತರಶ್ಮೇ
ತೇ ತಣೇವಃ ತಕ್ತಿಪುನ್ನಗ್ನೇ ಮೇದಸಸೋ ವಸಾಯಾಃ ಸಂಚರಥಿಸೋ ಘೃತಸ್ಯ ಸ್ತೋಕಾಸೋ

ಬಿಂದುವಸ್ತುಭ್ಯಂ ತ್ವದರ್ಥಂ ಶ್ಲೋತಂತಿ ಕ್ಷರಂತಿ | ಅತ್ರಾಪಿ ಹಿಶಬ್ದದ್ವಯಂ ಪೂರ್ವವತ್ |
ಉತ್ತರಾರ್ಥಮನೂದ್ಯ ವ್ಯಾಚಷ್ಟೇ | ಹೇ ಅಗ್ನೇ ತ್ವಂ ಕವಿಕಸ್ತೋ ವಿದ್ವದ್ಭಿರ್ಮುತ್ಸಿಗ್ನಿಃ ಸ್ತುತಃ
ಸಸ್ಪೃಹತಾ ಭಾನುನಾ ಮಹತಾ ತೇಜಸಾ ಯುಕ್ತ ಆಗಾ ಅಗಚ್ಛ | ಹೇ ಮೇಧಿರ ಯಜ್ಞ-
ಯೋಗ್ಯಾಸ್ತದ್ವೀಯಾನಿ ಹವ್ಯಾನಿ ಜುಷಸ್ವ | ತದೇತದ್ಧವಿಸೇವಾಯಾಃ ಪ್ರಾರ್ಥನಂ ||

ಈಗ ನಾಲ್ಕನೆಯ ಋಕ್ವಿನ ಅರ್ಥವನ್ನು ವಿವರಿಸುವರು. ಹೇ ಅಗ್ನಿಗೋ-ಘೃತದಿಂದ ಪೂರ್ವವಾದ ರಶ್ಮಿಯುಳ್ಳವನೂ, ಅತ್ಯಂತಬಲಶಾಲಿಯೂ ಆದ ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ, ನಾವು ನಿನಗಾಗಿ ಅರ್ಪಿಸಿರುವ ಈ ವಪಾದಿಂದ ತೊಟ್ಟುಕೊತ್ತಿರುವ ರಸಬಿಂದುಗಳೂ ತುಪ್ಪದ ಬಿಂದುಗಳೂ ನಿನಗಾಗಿ ಸ್ರವಿಸುತ್ತಾ ಸಿದ್ಧಪಡಿಸಲ್ಪಟ್ಟವೆ. ಇಲ್ಲಿಯೂ ಹಿ ಶಬ್ದದ ಪ್ರಯೋಗವು ಹಿಂದಿನಂತೆಯೇ. ಇದು ಋಕ್ವಿನ ಪೂರ್ವಾರ್ಥದ ವಿವರಣೆಯು; ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ ನೀನು ಕವಿಗಳಾದ ಋತ್ವಿಜ್ಞಗಳಿಂದ ಸ್ತುತಿಸಲ್ಪಡುವವನು, ಅತ್ಯಂತ ದೊಡ್ಡದಾದ ಮತ್ತು ಪ್ರಕಾಶಮಾನವಾದ ಕಾಂತಿಯಿಂದ ಬೆಳಗುತ್ತಿರುವವನು. ಇಂತಹ ನೀನು ಈ ನಮ್ಮ ಯಜ್ಞಭೂಮಿಗೆ ಬಂದು ನಾವು ನಿನಗಾಗಿ ಅರ್ಪಿಸುವ ಯಜ್ಞಯೋಗ್ಯವಾದ ಹವಿಸ್ಸುಗಳನ್ನು ಸೇವಿಸು ಎಂಬ ಪ್ರಾರ್ಥನೆಯು ಉತ್ತರಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಸೂಚಿತವಾಗಿದೆ.

ಓಜಿಷ್ಯಂ ತೇ ಮಧ್ಯತೋ ಮೇದ್ಘ್ನಃ ಉದ್ಧೃತಂ ಪ್ರ ತೇ ವಯಂ ದದಾ-
ಮಹೇ | ಶ್ಲೋತಂತಿ ತೇ ವಸೋ ಸ್ತೋಕಾ ಅಧಿತ್ವಚಿ ಪ್ರತಿ
ತಾನ್ದೇವತೋ ವೀಹೀತಿ | ಅಭ್ಯೇವೈನಾಂ ಸ್ತದ್ವಷಟ್ಕರೋತಿ
ಯಥಾ ಸೋಮಸ್ಯಾಗ್ನೇ ವೀಹೀತಿ |

ಸಂಜನ್ಯಾ ಋಚತ್ವತುರೋಽಪಿ ಪಾದಾನನುವದತಿ | ಹೇ ಅಗ್ನೇ ತ್ವದರ್ಥಮೋಜಿಷ್ಯಂ
ಬಲವತ್ತಮಂ ಮೇದೋ ವಸಾರೂಪಂ ಮಧ್ಯತಃ ಪಶೋರ್ಮಧ್ಯಭಾಗಾದುದ್ಧೃತಮುತ್ಕೃಷ್ಟ
ಸಂಪಾದಿತಂ ವಯಂ ಯಜಮಾನಾಸ್ತೇ ತುಭ್ಯಂ ಪ್ರದದಾಮಹೇ ಪ್ರಕರ್ಷೇಣ ದದ್ಮಃ | ಹೇ
ವಸೋ ಸರ್ವೇಷಾಂ ನಿವಾಸಹೇತೋಽಧಿತ್ವಚಿ ವಸಾಯಾಮಧಿಶ್ರಿತಾಃ ಸ್ತೋಕಾ ಬಿಂದುವಸ್ತೇ
ತ್ವದರ್ಥಂ ಶ್ಲೋತಂತಿ ಕ್ಷರಂತಿ | ದೇವಶಸ್ತತ್ರದೇವತುಷ್ಟ್ಯರ್ಥಂ ತಾನ್ಸ್ತೋಕಾನ್ಪ್ರತಿ ವೀಹಿ
ಪ್ರತ್ಯೇಕಂ ಪಿಬ | ಏತನ್ಮಂತ್ರತಾತ್ಪರ್ಯಂ ದರ್ಶಯತಿ | ತತ್ತೇನ ಮಂತ್ರಪಾಠೇನೈತಾ-
ನ್ಸ್ತೋಕಾನಭಿವಷಟ್ಕರಮಂತ್ರಂ ಪಠತಿ | ಯಥಾ ಸೋಮಸ್ಯೇತ್ಯಾದಿಮಂತ್ರಸ್ತದ್ಧತ್ |

ಈಗ ಐದನೆಯ ಋಕ್ವಿನ ಮಂತ್ರದ ಅರ್ಥವನ್ನು ವಿವರಿಸುವರು-ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ ನಿನಗಾಗಿ ಪುಷ್ಟಿಪ್ರದವೂ ಮೇದೋರೂಪವೂ ಆದ ಈ ವಪಾಭಾಗವನ್ನು ಪಶುವಿನ ಶರೀರದ ಮಧ್ಯಭಾಗದಿಂದ (ಉದರದಿಂದ) ಹೊರತೆಗೆದು ಯಜಮಾನನೇ ಮೊದಲಾದ ನಾವುಗಳು ಸಿದ್ಧಪಡಿಸಿ ಹವಿಸ್ಸಿನ ರೂಪದಲ್ಲಿ ನಿನಗೆ ಅರ್ಪಿಸುವೆವು. ಎಲೈ ವಸತಿದಾಯಕನಾದ ಅಗ್ನಿಯೇ, ಬೇಯಿಸಿದ ಈ ವಪಾದಿಂದ ಸ್ರವಿಸುತ್ತಿರುವ ಈ ಬಿಂದುಗಳು ನಿನಗಾಗಿ ಸಿದ್ಧಪಡಿಸಲ್ಪಟ್ಟು ಜನುಗುತ್ತಿವೆ. ದೇವತೆಗಳ ಪ್ರೀತ್ಯರ್ಥವಾಗಿ ಸ್ರವಿಸುತ್ತಿರುವ ಆ ಬಿಂದುಗಳನ್ನು ಪ್ರತ್ಯೇಕವಾಗಿ ಪಾನಮಾಡು ಎಂದು ಈ ಋಕ್ವಿನ ಮುಖ್ಯಾಭಿಪ್ರಾಯವು. ಈ ರೀತಿ ಮಂತ್ರಪಠನಾನಂತರ ವಷಟ್ಕರವನ್ನು ಮಂತ್ರಾಂತ್ಯದಲ್ಲಿ ಪಠಿಸಿ ಹೋಮ ಮಾಡುವರು. ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ ಸೋಮವನ್ನು ಪಾನಮಾಡು ಎಂದು ಅಗ್ನಿಯಲ್ಲಿ ಹೋಮಮಾಡುವಂತೆಯೇ ಈಗಲೂ ಹೋಮಮಾಡಬೇಕು.

ತದ್ವತ್ಸ್ತೋಕಾ ಶ್ಲೋಕತಂತಿ ಸರ್ವದೇವತ್ಯಾ ವೈ ಸ್ತೋಕಾಸ್ತಸ್ಮಾದಿಯಂ
ಸ್ತೋಕತೋ ವೃಷ್ಟಿರ್ವಿಭಕ್ತೋಪಾಚರತಿ ||

ಇದಾನೀಂ ಸ್ತೋಕಾನ್ಪ್ರಶಂಸತಿ | ತತ್ಸಸ್ಯಾಂ ವಪಾಯಾಂ ಯದ್ಯಸ್ಮಾತ್ಕಾರಣಾ-
ತ್ಸ್ತೋಕಾ ಶ್ಲೋಕತಂತಿ ತೇ ಜ ಸ್ತೋಕಾಃ ಸರ್ವಾಸಾಂ ದೇವತಾನಾಂ ಪ್ರಿಯಾ ಏವ ತಸ್ಮಾ-
ದ್ದೇವಾನುಗ್ರಹಾದಿಯಂ ವೃಷ್ಟಿರ್ಲೋಕೇ ಸ್ತೋಕತಃ ಪ್ರತಿಬಿಂದುಭಿರ್ವಿಭಕ್ತಾ ಸತೀ ಭೂಸ-
ಮಾಪಮಾಗಚ್ಛತಿ ||

ಈಗ ವಪಾದಿಂದ ತೊಟ್ಟುಕೊಳ್ಳುವ ಬಿಂದುಗಳನ್ನು ಪ್ರಶಂಸೆಮಾಡುವರು. ವಪಾದಿಂದ ತೊಟ್ಟು ತೊಟ್ಟಾಗಿ ಕೆಳಗೆ
ಬೀಳುತ್ತಿರುವ ಆ ಬಿಂದುಗಳು ಸಮಸ್ತ ದೇವತೆಗಳಿಗೂ ಪ್ರಿಯವಾಗಿರುವವು ಮತ್ತು ಇವು ಎಲ್ಲಾ ದೇವತೆಗಳಿಗೂ ಸೇರುವವು
ಎಂದು ಹೇಳಲ್ಪಡುತ್ತವೆ. ವಪಾದಿಂದ ಜನುಗಿ ಭೂಮಿಯಲ್ಲಿ ಬೀಳುತ್ತಿರುವ ಬಿಂದುಗಳು ಭೂಮಿಯ ಮೇಲೆ ಬೀಳುವ ಮಳೆಯ
ಹನಿಗಳಂತೆ ಕಾಣುತ್ತಿರುವವು. ಈ ಬಿಂದುಗಳು ಪ್ರತ್ಯೇಕವಾಗಿ ಬೀಳುವುದನ್ನು ತೈತ್ತಿರೀಯಸಂಹಿತೆಯು ಈರೀತಿ ತಿಳಿಸುತ್ತವೆ.
ವಾಯೋ ವೀಹಿ ಸ್ತೋಕಾನಾಮಿತ್ಯಾಹ | ತಸ್ಮಾದ್ವಿಭಕ್ತಾಃ ಸ್ತೋಕಾ ಅವಪದ್ಯಂತೆ (ತೈ. ಸಂ. ೬-೩-೯)

English Translation

(The offering of the drops which fall from the omentum)

After the Vapa (omentum) has been torn out (of the belly), they bring it (to the fire for being fried). The Adhvaryu causes to drip out of a Sruva drops of hot melted butter. When the drops are falling to (the ground), the Adhvaryu orders the Hotar to recite the mantra appropriate to the drops (falling down). For the drops belong to all deities. He might think, they are not mine. (I, the priest, have nothing to do with them): they may, therefore, uninvited go to the Gods; (but he ought to repeat mantras for them).

He repeats the Anuvakya (for the drops) "Be favourable to our loud voice (to be heard at a distance) which is agreeable to the Gods, when swallowing our offerings with thy mouth! (1, 75; 1)". By this mantra he throws the drop into the mouth of Agni. He further repeats the hymn: "bring this our sacrifice among the Gods" (3, 2, 1). By the words (of the second pada of the first verse:) be favourable to our offerings. In the words (in the third pada of the first verse:) "eat, O Agni, the drops of the marrow (and the) melted butter," the drops of the marrow and the melted butter are mentioned. The words (of the fourth pada of the first verse:) "eat, O Hotar, having first taken thy seat!" Agni (for he is the Hotar of the Gods) eat, after having taken &c.

(In the first half of the second verse :) “ the drops of melted butter drip for thee, O purifier, from the marrow,” the drops both of the melted butter and the marrow are mentioned. (By the second half :) Grant us the best things which are desirable, for worshipping (thee) in the proper way,” he pronounces a blessing.

(In the first half of third verse :) “ O ! Agni ! these drops are dripping melted butter for thee, the wise, who art to be worshipped with gifts,” the drops (of marrow) are described as “dripping melted butter.” (By the second half :) “thou, the best Rishi art kindled ; be a carrier of the sacrifice !” he (the priest) orders the sacrifice to be successful.

(In the first half of the fourth verse :) “ to thee, O Adhrigu ! drop the drops of marrow and melted butter, O Agni ! thou strong one ! ” the drops both of the marrow and melted butter are mentioned. (By the second half :) “ mayst thou, praised by poets, come to us with thy brightly shining flame ! kindly accept our offerings, O wise !” the priest asks the acceptance of the offerings.

(After the recital of the fifth verse :) “ we offer to thee the most juicy marrow (the Vapa) taken out of the belly : these drops of melted butter drip on this thin skin (the Vapa), carry them severally up to the Gods !” the priest pronounces the formula Vaushtat ! for the drops (and thus concludes the offering of the drops).

He then repeats the same formula (the Anuvashatkara as if sacrificing the Soma,) O Agni, enjoy the Soma ! (using instead of “Soma” the word “drop”). Those drops belong to all the Gods. Thence the rain falls, divided in drops, down upon the earth.

ಇತಿ ಶ್ರೀಮತ್ಸಾಯಣಾಚಾರ್ಯವಿರಚಿತೇ ಮಾಧವೀಯೇ ನೇದಾರ್ಥಪ್ರಕಾಶೇ

ಐತರೇಯಬ್ರಾಹ್ಮಣಭಾಷ್ಯಸ್ಯ ಸಪ್ತಮಾಧ್ಯಾಯೇ ದ್ವಿತೀಯಃ ಖಂಡಃ

ಇಲ್ಲಿಗೆ ಐತರೇಯಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿ ಏಳನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ ಎರಡನೆಯ ಖಂಡವು ಸಮಾಪ್ತವಾದುದು

ಅಥ ಸಪ್ತಮಾಧ್ಯಾಯೇ ತೃತೀಯಃ ಖಂಡಃ

ಏಳನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ ಮೂರನೆಯ ಖಂಡವು

[ಸ್ವಾಹಾಕೃತಿ ಮತ್ತು ವಪಾಹೋಮದ ವಿಶೇಷಸಂಗತಿಗಳು]

ತದಾಹುಃ ಕಾಃ ಸ್ವಾಹಾಕೃತೀನಾಂ ಪುರೋನುವಾಕ್ಯಾಃ ಕಃ ಪ್ರೈಷಃ
ಕಾ ಯಾಜ್ಞೇತಿ | ಯ ಏವೈತಾ ಅನ್ವಾಹೈತಾಃ ಪುರೋನು-
ವಾಕ್ಯಾ ಯಃ ಪ್ರೈಷಃ ಸ ಪ್ರೈಷೋ ಯಾ ಯಾಜ್ಯಾ ಸಾ
ಯಾಜ್ಯಾ |

ಅಥ ವಪಾಪ್ರಶಂಸಾಂ ಹೃದಿ ನಿಧಾಯ ತದುಪಯೋಗಿನಂ ಕಂಚಿತ್ಪ್ರಶ್ನಮುತ್ಥಾಪ-
ಯತಿ | ಸ್ವಾಹಾಕೃತಿ ಶಬ್ದೇನಾಂತಿಮಪ್ರಯಾಜದೇವತಾ ಉಚ್ಯಂತೇ | ತಾಸಾಂ ದೇವತಾನಾಂ
ಪುರೋನುವಾಕ್ಯಪ್ರೈಷಯಾಜ್ಯಾಸು ಜ್ಞಾನರಹಿತಾ ಬ್ರಹ್ಮವಾದಿನಃ ಪೃಚ್ಛಂತಿ | ತಸ್ಯ ಪ್ರಶ್ನ-
ಸ್ತೋತ್ರರಮಾಹ | ವಪಾಸಂಬಂಧಿ ಸ್ತೋತ್ರಕಾರ್ಥಂ ಪ್ರೇಷಿತೋ ಮೈತ್ರಾರುಣೋ ಜುಷ-
ಸ್ತೇತ್ಯಾದಯೋ ಯಾ ಏವೈತಾ ಅನ್ವಾಹ ಏತಾ ಏವ ಸ್ವಾಹಾಕೃತೀನಾಂ ಪುರೋನುವಾಕ್ಯಾ
ಭವಂತಿ | ನ ತ್ವನ್ಯಾಃ ಸಂತಿ | ಅನೇನ ವಪಾಪ್ರಶಂಸಾ ಸೂಚಿತಾ | ಪ್ರೈಷಸೂಕ್ತೇ ಹೋತಾ
ಯಕ್ಷದಗ್ನಿಂ ಸ್ವಾಹಾಜ್ಯಸ್ಯೇತಿ ಪ್ರಯಾಜಾಂತಿಮೋ ಯಃ ಪ್ರೈಷ ಅನ್ನಾತಃ ಸ ಏಷ ಪ್ರೈಷಃ |
ಆಪ್ರೀಸೂಕ್ತೇ ಯೇಯಮುತ್ತಮಾ ಯಾಜ್ಯಾರೂಪೇಣಾನ್ನಾತ್ಮಾ ಸೈವ ಸ್ವಾಹಾಕೃತಿದೇವ-
ತಾನಾಂ ಯಾಜ್ಯಾ | ತದೇತತ್ಸರ್ವಮಜ್ಞಾನಪ್ರಶೋತ್ತರಂ ||

ಇದುವರೆಗೆ ವಪಾಪ್ರಶಂಸೆಯನ್ನು ಮಾಡಿ ಈಗ ಈ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಕೆಲವರು ಅಜ್ಞಾನಿಗಳು ಒಂದು ಪ್ರಶ್ನೆಯನ್ನು
ಕೇಳುವರು—ಸ್ವಾಹಾಕೃತಿವೇದತೆಗಳಿಗೆ ಹೇಳಬೇಕಾದ ಪುರೋನುವಾಕ್ಯಮಂತ್ರವು ಯಾವುದು? ಪ್ರೈಷಮಂತ್ರವು ಯಾವುದು?
ಮತ್ತು ಯಾಜ್ಯಮಂತ್ರವು ಯಾವುದು? ಎಂದು. ಇದಕ್ಕೆ ಉತ್ತರವನ್ನು ಹೇಳುವರು. ವಪಾಸಂಬಂಧವಾದ ಸ್ತೋತ್ರಕಾ ಎಂಬ
ಬಿಂದುಗಳ ಹೋಮಕ್ಕಾಗಿ ಯಾವ ದೇವತೆಗಳನ್ನು ದ್ವೇಷಿಸಿ ಜುಷಸ್ತ ಮೊದಲಾದ ಪುರೋನುವಾಕ್ಯ ಮಂತ್ರಗಳಿವೆಯೋ ಅದೇ
ಮಂತ್ರಗಳು ಸ್ವಾಹಾಕೃತಿವೇದತೆಗಳಿಗೂ ಅನ್ವಯಿಸುವುವು. ಇವಲ್ಲದೆ ಖೇರ ಮಂತ್ರಗಳಿಲ್ಲ. ಇದರಿಂದ ವಪಾಪ್ರಶಸ್ತೃವು
ಹೇಳಿದಂತಾಯಿತು. ಪ್ರೈಷಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿ ಹೇಳುವು—ಯಕ್ಷದಗ್ನಿಂ ಸ್ವಾಹಾಜ್ಯಸ್ಯ (ತೈ. ಬ್ರಾ. ೩-೬-೩-೧೨) ಎಂಬ
ಮಂತ್ರವನ್ನು ಪಠಿಸುವನೋ ಅದೇ ಈ ಸ್ವಾಹಾಕೃತಿವೇದತೆಗಳಿಗೂ ಪ್ರೈಷಮಂತ್ರವು. ಮತ್ತು ಆಪ್ರೀಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿ ಕೊನೆಯ
ದೇವತೆಗಳಾದ ಸಾಹಾಕೃತಿವೇದತೆಗಳಿಗೆ ಯಾವ ಯಾಜ್ಯಮಂತ್ರವು (ತೈ. ಬ್ರಾ. ೩-೬-೪-೧೨) ಉಕ್ತವಾಗಿದೆಯೋ ಅದೇ

ಮಂತ್ರವು ಇಲ್ಲಿಯೂ ಯಾಜ್ಞಾ ಮಂತ್ರವಾಗಿರುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ಈ ಪ್ರಶ್ನೋತ್ತರವು ತಿಳುವಳಿಕೆಯುಳ್ಳವರಿಂದ ಮಾಡಲ್ಪಟ್ಟಿರುವುದಿಲ್ಲ.

ತದಾಹುಃ ಕಾ ದೇವತಾಃ ಸ್ವಾಹಾಕೃತಯ ಇತಿ | ವಿಶ್ವೇ ದೇವಾ ಇತಿ
ಬ್ರೂಯಾತ್ | ತಸ್ಮಾತ್ಸ್ವಾಹಾಕೃತಂ ಹವಿರದಂತು ದೇವಾ ಇತಿ
ಯಜಂತೀತಿ ||

ಪುನರಪಿ ತಥಾವಿಧಂ ಪ್ರಶ್ನಾಂತರಮುತ್ಥಾಪಯತಿ | ಅಗ್ನಿವಾಯ್ಯಾದಿವತ್ಸ್ವಾಹಾಕೃ-
ತ್ಯಾಖ್ಯಾ ಅಪಿ ಪ್ರಸಿದ್ಧಾಃ ಕಾಶ್ಚಿನ್ನ ಸಂತಿ ತಸ್ಮಾದೇತಾಃ ಕಾ ಇತ್ಯಜ್ಞಾತ್ವಾ ಪ್ರಶ್ನಃ |
ತಸ್ಮೋತ್ತರಂ ದರ್ಶಯತಿ | ಪ್ರಸಿದ್ಧಾ ಯೇ ದೇವಾಃ ಸಂತಿ ತೇ ಸರ್ವೇ ಸ್ವಾಹಾಕೃತ್ಯಾಖ್ಯಾ
ಇತ್ಯಭಿಜ್ಞಾತ ಉತ್ತರಂ ಬ್ರೂಯಾತ್ | ತದೇತದುಪಪಾದಯತಿ | ಅಸ್ಯಾ ಅಂತಿಮಪ್ರಯಾಜ-
ಯಾಜ್ಯಾಯಾಶ್ಚತುರ್ಥಪಾದ ಏವಮಾನುಷತಃ ಸ್ವಾಹಾಕೃತಂ ಹವಿರದಂತು ದೇವಾ ಇತಿ |
ತಸ್ಯ ಪಾದಸ್ಯಾಯಮರ್ಥಃ | ಸ್ವಾಹಾಕಾರೇಣ ಸಂಸ್ಕೃತಂ ಹವಿಃ ಸರ್ವೇ ದೇವಾ ಭಕ್ಷಯಂ-
ತ್ವಿತಿ | ಏವಂ ಸತಿ ಸ್ವಾಹಾಕೃತಿನಾಮಕಾಃ ಸರ್ವೇ ದೇವಾಸ್ತಸ್ಮಾತ್ಸ್ವಾಹಾಕೃತಮಿತ್ಯಾದಿಸಾದ-
ಸಹಿತೇನ ಮಂತ್ರೇಣಾಂತಿಮಂ ಪ್ರಯಾಜಂ ಯಜತಿ | ಮಂತ್ರಲಿಂಗಮೇವಂ ಸ್ವಾಹಾಕೃತಿ-
ಶಬ್ದೇನ ಸರ್ವದೇವತಾಭಿದಾನೇ ಪ್ರಮಾಣಮಿತ್ಯರ್ಥಃ | ಪಶೋಃ ಪರ್ಯಗ್ನಿಕರಣಾತ್ಪೂರ್ವಂ
ಪ್ರಯಾಜಕಾಲೇ ದಶೈವ ಪ್ರಯಾಜಾ ಇಷ್ಟಾ ಅಂತಿಮಪ್ರಯಾಜಸ್ತ್ವವಸ್ಥಾಹಿತಃ | ತದುಕ್ತ-
ಮಾಪಸ್ತಂಜೇನ—ದಶೇಷ್ಟೈಕಾದಶಾಯಾಜ್ಯಮವಶಿಸಿಷ್ಠಿ ಇತಿ | ಸೋಽಯಮವಶಿಸ್ವೋಽ-
ನ್ರಿಮಪ್ರಯಾಜೋ ಜುಷಸ್ವ ಸಪ್ರಥಸ್ತಮಂ (ಋ. ಸಂ. ೧-೭೫-೧) ಇತ್ಯಾದಿಃ ಸ್ತೋತ್ರಾನುವಚ-
ನಾದೂರ್ಧ್ವಂ ವಸಾಹೋಮಾತ್ಪ್ರಾಪ್ತಗಿಜ್ಯತೇ | ಅತೋ ವ್ಯವಹಿತತ್ವಾದಂತಿಮಪ್ರಯಾಜ-
ವಿಷಯಃ ಪುರೋನುವಾಕ್ಯಾಪ್ರೈಷಪ್ರಯಾಜ್ಯಾಪ್ರಶೋ ಯುಕ್ತಃ | ವಸಾಸಮೀಪವರ್ತಿತ್ವಾ-
ದೇವ ಸ್ತೋತ್ರಾನುವಚನಮಂತ್ರಾಣಾಮೇತದೀಯಪುರೋನುವಾಕ್ಯತ್ವಂ ಚೋಪಪನ್ನಂ |
ಅನುಷ್ಠಾನಸ್ಯ ವ್ಯವಥಾನೇಽಪಿ ಪ್ರೈಷಯಾಜ್ಯೇ ತತ್ತದನುವಾಕೋಕ್ತೇ ಏವೇತಿ ಸ್ಮರ್ಯತೇ ||

ಕೆಲವರು ಮತ್ತೆ ಪ್ರಶ್ನೆಮಾಡುವರು—ಸ್ವಾಹಾಕೃತಿದೇವತೆಗಳೆಂಥರೆ ಯಾರು? ಅಗ್ನಿ, ವಾಯು, ವೈದಲಾದ
ದೇವತೆಗಳಂತೆ ಪ್ರಸಿದ್ಧರಾದ ಸ್ವಾಹಾಕೃತಿದೇವತೆಗಳು ಯಾರೂ ಇಲ್ಲವಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ಅವರು ಯಾರು ಎನ್ನುತ್ತಾರೆ. ಅದಕ್ಕೆ
ಪ್ರತ್ಯುತ್ತರವಾಗಿ ವಿಶ್ವೇದೇವತೆಗಳೇ (ಎಲ್ಲಾ ದೇವತೆಗಳೇ) ಆಸ್ತಿಸ್ವಾಹಾಕೃತಿಯ ದೇವತೆಗಳು ಎಂದು ಹೇಳಬೇಕು. ಈ ಸ್ವಾಹಾ
ಕೃತಿಗೆ ಪ್ರಸಿದ್ಧರಾದ ದೇವತೆಗಳೇ ಇರುವರು. ಹೇಗೆಂದರೆ ಪ್ರಯಾಜ ಮಂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಕೊನೆಯದಾದ ಮಂತ್ರದ ನಾಲ್ಕನೆಯ
ಪಾದದಲ್ಲಿ—ತಸ್ಮಾತ್ಸ್ವಾಹಾಕೃತಂ ಹವಿರದಂತು ದೇವಾಃ ಎಂದು ಹೇಳಲಾಗಿದೆ (ಋ. ಸಂ. ೧೦-೧೧೦-೧೧) ಇದರ ಅರ್ಥ
ವೇನೆಂದರೆ. ಸ್ವಾಹಾಕಾರ ಮಂತ್ರದಿಂದ ಸುಸಂಸ್ಕೃತನಾದ ಈ ಆಜ್ಞದ ಹವಿಸ್ಸನ್ನು ಸಮಸ್ತ ದೇವತೆಗಳೂ ಭಕ್ಷಿಸಲಿ ಎಂದು.
ಆದ್ದರಿಂದ ಸ್ವಾಹಾಕಾರ ಮಂತ್ರದಿಂದ ಪ್ರಯಾಜ ಹೋಮದ ಕೊನೆಯಮಂತ್ರವನ್ನು ಸರ್ವದೇವತೆಗಳನ್ನೂ ನಿರ್ದೇಶಿಸುವ
ಶಬ್ದವಾಗಿರುವುದು. ಪಶುವಿನ ಪರ್ಯಗ್ನಿಕರಣಕ್ಕೆ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ. ಪ್ರಯಾಜಕಾಲದಲ್ಲಿ ಹತ್ತು ಹೋಮಗಳನ್ನು ಮಾಡ
ಮಾಡುವರು. ಕೊನೆಯದಾದ (ಸ್ವಾಹಾಕೃತಿಯೆಂಬ) ಹವಿಸ್ಸೊಂದನೆಯ- ಹೋಮವು ಇನ್ನೂ ಮಾಡಬೇಕಾಗಿಯೇ

ಉಳಿದಿರುವುದು. ಈ ವಿಷಯವನ್ನು ಆಪಸ್ತಂಬರು—ದಶೇಷ್ಟೈಸ್ವಕಾವತ ಯಾಜ್ಞಾಮವಶಿನಷ್ಟಿ | (ಆಪ. ಶ್ಲೃ. ಸೂ ೭-೧೫-೮) ಈ ಉಳಿದಿರುವ ಹನ್ನೊಂದನೆಯ ಪ್ರಯಾಜಮಂತ್ರವು ಯಾವುದು? ಎಂದರೆ ಜುಷಸ್ವ ಸಪ್ರಥಸ್ವಮಂ ಎಂಬ ಸ್ತೋತ್ರಾನುವಚನ ಮಂತ್ರವು. ಇದನ್ನು ವಪಾಹೋಮಕ್ಕೆ ಪೂರ್ವಭಾವಿಯಾಗಿ ಉಪಯೋಗಿಸುವರು ಈ ರೀತಿ ವ್ಯವಸ್ಥೆ ಯಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಕೊನೆಯ ಪ್ರಯಾಜಮಂತ್ರವು ಯಾವುದು, ಪುರೋನುವಾಕ್ಯಾಪ್ರೈಷಯಾಜ್ಯಾ ಮಂತ್ರಗಳು ಯಾವುವು ಎಂಬ ಪ್ರಶ್ನೆಯು ಉಂಟು. ವಪಾಸಮಾಪದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ಸ್ತೋತ್ರ (ಬಿಂದುಗಳು) ಅನುವಚನ ಮಂತ್ರಗಳು. ಎಂದರೆ ಪುರೋನುವಾಕ್ಯಾ ಮಂತ್ರಗಳು ಹಿಂದಿನಂತೆಯೇ ಇರುವುವು. ಅನುಷ್ಠಾನಕಾಲದಲ್ಲಿ ಪ್ರೈಷ ಮತ್ತು ಯಜ್ಞಾಮಂತ್ರಗಳು ಆಯಾ ಅನುವಾಕ್ಯಮಂತ್ರಗಳ ಅನುಸಾರವಾಗಿಯೇ ಇರುವುವು. ಈ ವಿಷಯವು ತ್ರೈತ್ತೀಯ ಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿ (ತೈ. ಬ್ರಾ. ೩.೬-೩-೪) ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿರುವುದನ್ನು ಗಮನಿಸಬಹುದು.

ದೇವಾ ವೈ ಯಜ್ಞೇನ ಶ್ರಮೇಣ ತಪಸಾಹುತಿಭಿಃ ಸ್ವರ್ಗಂ ಲೋಕ-
ಮಜಯಂಸ್ತೇಷಾಂ ವಪಾಯಾಮೇವ ಹುತಾಯಾಂ ಸ್ವರ್ಗೋ
ಲೋಕಃ ಪ್ರಖ್ಯಾಯತ ತೇ ವಪಾಮೇವ ಹುತ್ವಾನಾದ್ಯತೈತ-
ರಾಣಿ ಕರ್ಮಾಣ್ಯೂರ್ಧ್ವಾಃ ಸ್ವರ್ಗಂ ಲೋಕಮಾಯಂಸ್ತತೋ
ವೈ ಮನುಷ್ಯಾಶ್ಚ ಋಷಯಶ್ಚ ದೇವಾನಾಂ ಯಜ್ಞವಾಸ್ತ-
ಭ್ಯಾಯನ್ಯಜ್ಞಸ್ಯ ಕಿಂಚಿದೇಷಿಷ್ಯಾಮಃ ಪ್ರಜ್ಞಾತ್ಯಾ ಇತಿ
ತೇಽಭಿತಃ ಪರಿಚರಂತ ಐತ್ವಶುಮೇವ ನಿರಾನ್ತ್ರಂ ಶಯಾನಂ ತೇ
ವಿದುರಿತ್ಯನ್ವಾವ ಕಿಲ ಪಶುರ್ಯಾವತೀ ವಪೇತಿ ಸ ಏತಾನಾ-
ನೇವ ಪಶುರ್ಯಾವತೀ ವಪಾ ||

ಅಥ ವಪಾಹೋಮಂ ಪ್ರಕಂಸಿತುಮಾಖ್ಯಾಯಿಕಾಮಾಹ | ಪುರಾ ಕದಾಚಿದೇವಾ-
ಜ್ಯೋತಿಷ್ಣೋಮಾದಿಯಾಗೇನ ತೀರ್ಥಯಾತ್ರಾದಿಶ್ರಮೇಣ ಕೃಚ್ಛ್ರಜಾಂದ್ರಾಯಣಾದಿ-
ತಪಸಾ ಕೂಷ್ಮಾಂಡಗಣದೋಮಾದಿಗತಾಭಿರಾಹುತಿಭಿಶ್ಚ ಸ್ವರ್ಗಂ ಲೋಕಮಜಯಂಸ್ತಶೀಕೃತ-
ವಂತಃ | ತೇಷಾಂ ದೇವಾನಾಂ ಯಜ್ಞಮುಭೈ ವಪಾಯಾಮೇವ ಹುತಾಯಾಂ ಸ್ವರ್ಗಃ
ಪ್ರಖ್ಯಾಯತೋಭೂತ್ | ತತಸ್ತೇ ದೇವಾ ವಪಾಮೇವ ಹುತ್ವೋತ್ತರಕಾಲೀನಾನಿ ಸರ್ವಾಣಿ
ಕರ್ಮಾಣ್ಯನಾದ್ಯತೋರ್ಧ್ವಾಭಿಮುಖಾಃ ಸ್ವರ್ಗಂ ಲೋಕಂ ಪ್ರಾಪ್ತಾಃ | ಅನಂತರಂ ಮನು-
ಷ್ಯಾಶ್ಚ ಋಷಯಶ್ಚ ಯಜ್ಞಸಂಬಂಧಿ ಕಿಂಚಿದುತ್ತಮಮಂಗಮನ್ನಿಷ್ಯ ನಿಶ್ಚೇಷ್ಯಾಮ ಇತಿ
ವಿಚಾರ್ಯ ತಪ್ರಜ್ಞಾಯ ಯಜ್ಞಾನಾಂ ಜ್ಞಾನಾಯ ದೇವಾನಾಂ ಯಜ್ಞಭೂಮಿಂ ಪ್ರತ್ಯಾ-
ಗಚ್ಛನ್ | ಅಗತ್ಯ ಚ ತೇ ಮನುಷ್ಯಾದಯಸ್ತದನ್ನೇಷಣಾರ್ಥಂ ತಸ್ಯಾಂ ಯಜ್ಞಭೂಮೌ
ಪರಿತತ್ಪರಂತಃ | ನಿರಾನ್ತ್ರಂ ನಿರಂಗಂ ಶಯಾನಂ ಭೂಮೌ ಪತಿತಂ ಪಶುಮೇವೈತ್ಪ್ರಾಪ್ತವಂತಃ |
ವಪಾಯಾ ದೇವೈರುತ್ಕೃತ್ಯ ಹುತತ್ವಾದಯಂ ಪಶುರ್ನಿರಾನ್ತ್ರೋ ದೃಷ್ಟಃ | ಯದ್ಯಪ್ಯಾನ್ತ್ರಶಬ್ದಃ
ಪುರೀತದ್ವಾಜೀ ತಥಾದ್ಯತ್ರ ತೇನ ವಪೋಪಲಕ್ಷ್ಯತೇ | ಮನುಷ್ಯಾದಯಃ ಸ್ವಮನಸ್ಯೇವಂ
ವಿದುರ್ನಿಶ್ಚಿತವಂತಃ—ವಪಾ ಯಾವತೀ ವಿದ್ಯತ ಏತಾನಾನೇವ ಕಿಲ ಪಶುರನ್ಯಥಾ ಕಥಂ ದೇವಾ

ವಪಾಮೇವ ಹುತ್ವಾ ಶಿಷ್ಟಾನ್ಯಂಗಾನ್ಯುಪೇಕ್ಷಿತವಂತಃ | ತಥಾ ಪಶೌ ಸಾರಭೂತಮಂಗಂ
ವಪೇತಿ | ಆಖ್ಯಾಯಿಕಾಮುಖೇನ ವಪಾಂ ಪ್ರಶಸ್ತೃ ಕೃತಿಃ ಸ್ವಯಮಪಿ ಸಾಕ್ಷಾತ್ಪ್ರಕಾಶತಿ |
ಪಶುಶರೀರಮಥೇ ವಪಾ ಯಾವತೀ ವಿದ್ಯತ ಏತಾವಾನೇವ ಮುಖ್ಯಃ ಪಶುಃ ಹವಿರದಂತು
ದೇವಾ ಇತಿ ಮಂತ್ರೇ ವಪಾಯಾಃ ಸರ್ವದೇವಹವಿಷ್ಟ್ವಾಭಿಧಾನಾತ್ |

ಈಗ ವಪಾಹೋಮದ ಪ್ರಾಶಸ್ತ್ಯವನ್ನು ವರ್ಣಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಒಂದು ಆಖ್ಯಾಯಿಕೆಯನ್ನು ಹೇಳುವರು—ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ದೇವತೆಗಳು ಜ್ಯೋತಿಷ್ವೇಮಾದಿ ಯಜ್ಞಗಳನ್ನು ಮಾಡಿಯೂ, ತೀರ್ಥಯಾತ್ರಾದಿಗಳನ್ನು ಕೃತ್ಯಚಾಂದ್ರಾಯಣಾದಿ ಕ್ಲೇಶಕರವಾದ ತಪಸ್ಸನ್ನು ಕೈಗೊಂಡು ಕೂಡಾಂಡಹೋಮ, ಗಣಹೋಮ ಮೊದಲಾದ ಅನೇಕ ಹೋಮಗಳನ್ನು ಮಾಡಿಯೂ ಅವುಗಳ ಫಲರೂಪವಾಗಿ ಸ್ವರ್ಗಲೋಕವನ್ನು ಪಡೆದರು. ದೇವತೆಗಳು ಮಾಡಿದ ಯಜ್ಞಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ವಪಾಹೋಮವನ್ನು ಮಾಡಿದ ಕೂಡಲೇ ಅವರಿಗೆ ಸ್ವರ್ಗಲೋಕವು ಕೈವಶವಾಯಿತು. ಆದ್ದರಿಂದ ದೇವತೆಗಳು ವಪಾಹೋಮಾನಂತರ ಉಳಿದ ಇತರ ಕರ್ಮಗಳೆಲ್ಲವನ್ನೂ ಅಲಕ್ಷಿಸಿ ಎಂದರೆ ಅಷ್ಟಕ್ಕೇ ಬಿಟ್ಟು ಸ್ವರ್ಗಲೋಕಕ್ಕೆ ಹೊರಟುಹೋದರು. ಕೆಲವು ಕಾಲದ ಮೇಲೆ ಮನುಷ್ಯರೂ ಋಷಿಗಳೂ ಅಲ್ಲಿಗೆ ಬಂದು ಈ ದೇವತೆಗಳು ಸ್ವರ್ಗಲೋಕಕ್ಕೆ ಹೇಗೆ ಹೋದರು? ಇವರು ಮಾಡಿದ ಕರ್ಮಗಳಲ್ಲಿ ಅತ್ಯಂತ ಫಲಪ್ರದವಾದುದು ಯಾವುದು? ಎಂದು ತೆಳಿದುಕೊಳ್ಳಲು ದೇವತೆಗಳ ಯಜ್ಞಭೂಮಿಯನ್ನೆಲ್ಲಾ ಜಿನ್ನಾಗಿ ಹುಡುಕಿ ನೋಡಿದರು. ಮನುಷ್ಯರು ಯಜ್ಞಭೂಮಿಯನ್ನು ಜಿನ್ನಾಗಿ ಪರಿಶೋಧಿಸಿ ನೋಡುತ್ತಿರುವಾಗ ಆ ಯಜ್ಞಭೂಮಿಯಲ್ಲಿ ಮೃತನಾದ ಒಂದು ಪಶುವು ಬಿದ್ದಿರುವುದು ಕಂಡು ಬಂದಿತು. ಅದರ ಉದರವು ಸೀಳಲ್ಪಟ್ಟು ಅಲ್ಲಿರಬೇಕಾದ ಮುಖ್ಯವಾದ ವಪಾ ಮೊದಲಾದ ಅಂಗಗಳು ಇಲ್ಲದಿರುವುದು ಕಂಡು ಬಂದಿತು. ಆದ್ದರಿಂದ ದೇವತೆಗಳು ಪಶುವಿನ ಉದರದಲ್ಲಿದ್ದ ವಪಾ ಎಂಬ ಅಂಗವನ್ನು ಹೋಮಮಾಡಿಯೇ ಸ್ವರ್ಗಲೋಕವನ್ನು ಪಡೆದರು ಎಂದು ಮನುಷ್ಯರು ಊಹಿಸುವುದೇನೂ ಕಷ್ಟವಾಗಲಿಲ್ಲ. (ಇಲ್ಲಿ ಆಂತ್ರಕಬ್ದಕ್ಕೆ ಉದರದಲ್ಲಿರುವ ಪುರೀಷ ಅಥವಾ ಮಲವೆಂದು ಅರ್ಥವಿದ್ದರೂ ಇಲ್ಲಿ ಸಂದರ್ಭಾನುಸಾರ ಆಂತ್ರವೆಂದರೆ ವಪಾ ಎಂದೇ ಅರ್ಥಮಾಡಬೇಕೆಂದು ಭಾಷ್ಯಕಾರರು ಹೇಳುವರು). ಮತ್ತು ಮನುಷ್ಯರು ಆಗ ಯೋಚಿಸಿದ್ದೇನೆಂದರೆ—ಇಲ್ಲಿರುವ ಪಶುವಿನ ಅಂಗಗಳೆಲ್ಲಾ ಪೂರ್ಣವಾಗಿವೆ. ಉದರದಲ್ಲಿದ್ದ ವಪಾಮಾತ್ರ ಇರುವುದಿಲ್ಲ. ಏತಕ್ಕಾಗಿ ಎಂದರೆ ಪಶುವಿನ ಇತರ ಅಂಗಗಳಿಗೆ ಹೆಚ್ಚಿನ ಪ್ರಾಶಸ್ತ್ಯವಿರುವುದಿಲ್ಲ. ವಪಾ ಎಂಬ ಅಂಗಕ್ಕೆ ಮಾತ್ರ ಹೆಚ್ಚಿನ ಪ್ರಾಶಸ್ತ್ಯವಿರುವುದು. ಅದು ಎಲ್ಲಾ ಅಂಗಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಶ್ರೇಷ್ಠವಾಗಿಯೂ ಸಾರವತ್ತಾಗಿಯೂ ಇರುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ವಪಾ ಅಂಗವನ್ನು ಹೋಮಮಾಡಿಯೇ ದೇವತೆಗಳು ಸ್ವರ್ಗಲೋಕವನ್ನು ಪಡೆದರು. ಅದಕಾರಣವೇ ಹವಿರದಂತು ದೇವಾಃ ಎಂದು ವಪಾಹೋಮವನ್ನೇ ದೇವತೆಗಳು ಬಹಳವಾಗಿ ಪ್ರೀತಿಸುವರು ಮತ್ತು ಭಕ್ಷಿಸುವರು ಎಂದು ಹೇಳಿದೆ.

ಅಥ ಯದೇನಂ ತೃತೀಯಸವನೇ ಶ್ರವಯಿತ್ವಾ ಜುಹ್ವತಿ ಭೂಯಸೀ-
ಭಿರ್ನ ಆಹುತಿಭಿರಿಷ್ಟಮಸತ್ಕೇವಲೇನ ನಃ ಪಶುನೇಷ್ಟಮಸದಿತಿ |
ಭೂಯಸೀಭಿರ್ಹಾಸ್ಯಾಹುತಿಭಿರಿಷ್ಟಂ ಭವತಿ ಕೇವಲೇನ ಹಾಸ್ಯ
ಪಶುನೇಷ್ಟಂ ಭವತಿ ಯ ಏವಂ ವೇದ ||

ನನು ಸುತ್ಯಾದಿನೇ ಸವನೀಯಪಶೋರ್ವಪಾಂ ಪ್ರಾತಃಸವನೇ ಹುತ್ವಾ ಶಿಷ್ಟಾನಿ
ಹೃದಯಾದ್ಯಂಗಾನಿ ತೃತೀಯಸವನೇ ಪಕ್ತ್ವಾ ಯಜಮಾನಾ ಜುಹ್ವತಿ ವಪಾಮಾತ್ರಸ್ಯ
ಪಶುಸ್ವರೂಪತ್ವೇ ತೃತೀಯಸವನೇ ಪಶುಶೇಷಂ ಜುಹ್ವತಾಂ ಕೋಽಭಿಪ್ರಾಯ ಇತ್ಯಾಶಂಕಾಹ |

ಅಥ ವಪಾಯಾಃ ಪಶುಸಾರತ್ವೇ ಸತ್ಯೇನಮವಶಿಷ್ಟಂ ಪಶುಂ ತೃತೀಯಸವನೇ ಶ್ರಪಯಿತ್ವಾ
ಜುಹ್ವತೀತಿ ಯದಸ್ತಿ ತತ್ರ ಜುಹ್ವತಾಮಯಮುಭಿಪ್ರಾಯಃ | ಯದ್ಯಪಿ ವಪಾಯಾಗ ಏನ
ಸ್ವರ್ಗಾಯ ಪರಾಪ್ರಸ್ತಥಾಪಿನೋಽಸ್ಮಾಕಂ ಭೂಯಸೀಭಿರ್ಬಹುಲಾಭಿರಾಹುತಿಭಿರಿಷ್ಟಮಸ್ತು
ಕೇವಲೇನ ದ್ರವ್ಯಾಂತರನಿರಪೇಕ್ಷೇಣ ನಿರವಶೇಷೇಣ ನೋಽಸ್ಮದೀಯೇನ ಪಶುನೇಷ್ಟಮಸ್ತಿಸ್ತಿತಿ |
ಅತ್ರಾಧಿಕಂ ನೈವ ದೋಷಾಯೇತಿ ಲೌಕಿಕನ್ಯಾಯೇನ ತೃತೀಯಸವನೇ ಪಶುಂಗಹೋನೋ ನ
ತು ವಪಾಯಾಂ ನ್ಯೂನತ್ವಬುದ್ಧೀತ್ಯರ್ಥಃ | ವೇದನಂ ಪ್ರಶಂಸತಿ |

ಈಗ ಸುತ್ತಾದಿನದಲ್ಲಿ ಎಂದರೆ ಸೋಮಲತೆಗಳಿಂದ ವಿಧ್ಯುಕ್ತವಾಗಿ ಸೋಮರಸವನ್ನು ಹಿಂಡುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಪ್ರತ್ಯೇಕವಾಗಿ
ನಿರ್ದಿಷ್ಟವಾದ ದಿನದ ಪ್ರಾತಃಕಾಲದಲ್ಲಿ ನಡೆಸುವ ಪ್ರಾತಃಸವನವೆಂಬ ಕರ್ಮದಲ್ಲಿ ಪಶುವಿನ ವಪಾ ಅಂಗವನ್ನು ಮಾತ್ರ
ಹೋಮಮಾಡಿ ಉಳಿದ ಹೃದಯಾದಿ ಇತರ ಅಂಗಗಳನ್ನು ತೃತೀಯಸವನಕಾಲದಲ್ಲಿ (ಸಾಯಂಕಾಲದಲ್ಲಿ) ಬೇಯಿಸಿ ಯಜ್ಞ
ಮಾಡುವ ಯಜಮಾನರು ಹೋಮಮಾಡುತ್ತಾರೆ. ಹೀಗೆ ಮಾಡುವುದು ರೂಢಿಯಲ್ಲಿದೆ. (ಸವನವೆಂದರೆ ಸೋಮರಸವನ್ನು
ಮಂತ್ರಪೂರ್ವಕವಾಗಿ ಹಿಂಡುವ ಕರ್ಮವು.) ಈ ಕರ್ಮವು ಆ ದಿನ ಮೂರಾವರ್ತಿ ನಡೆಯುವುದು. ಪ್ರಾತಃಕಾಲದಲ್ಲಿ
ನಡೆಯುವ ಕರ್ಮಕ್ಕೆ ಪ್ರಾತಃಸವನವೆಂದೂ, ಮಧ್ಯಾಹ್ನಕಾಲದಲ್ಲಿ ನಡೆಯುವ ಕರ್ಮಕ್ಕೆ ಮಾಧ್ಯಂದಿನಸವನವೆಂದೂ,
ಸಾಯಂಕಾಲದಲ್ಲಿ ನಡೆಯುವ ಕರ್ಮಕ್ಕೆ ತೃತೀಯಸವನವೆಂದೂ ಹೆಸರು. ಹೀಗೆ ಮಾಡುವುದರಿಂದ ಎಂದರೆ ಪಾತಸ್ಸವನ
ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಪಶುವಿನ ವಪಾನಾತ್ರವನ್ನು ಹೋಮಮಾಡುವುದರಿಂದ ಮತ್ತು ತೃತೀಯಸವನಕಾಲದಲ್ಲಿ ಪಶುವಿನ ಉಳಿದ
ಅಂಗಗಳನ್ನು ಹೋಮಮಾಡುವುದರಿಂದ ಪೂರ್ತಾ ಪಶುವನ್ನು ಹೋಮಮಾಡಿದಂತಾಯಿತೇ ಎಂದರೆ ಪಶುವಿನ ಅಂಗಗಳಲ್ಲಿ
ವಪಾಭಾಗವು ಅತ್ಯಂತ ಸಾರವತ್ತಾದುದರಿಂದ ಅದನ್ನು ಹೋಮಮಾಡಿದರೆ ಪೂರ್ತಾ ಪಶುವನ್ನು ಹೋಮಮಾಡಿದಂತೆಯೇ
ಆಗುವುದು. ಪಶುವಿನ ವಪಾಭಾಗವನ್ನು ಹೋಮಮಾಡುವುದರಿಂದ ಸ್ವರ್ಗಪ್ರಾಪ್ತಿಯಾಗುವುದೆಂದು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ವಪಾ
ಹೋಮಮಾಡಿದ ಮೇಲೆ ಯಜ್ಞದ ಪೂರ್ಣ ಫಲವು ದೊರೆತೇ ದೊರೆಯುವುದು. ಎಂದ ಬಳಿಕ ತೃತೀಯಸವನದಲ್ಲಿ ಪಶುವಿನ
ಉಳಿದ ಅಂಗಗಳನ್ನು ಬೇಯಿಸಿ ಹೋಮಮಾಡಬೇಕಾದ ಅವಶ್ಯಕತೆ ಏನು? ಏನೂ ಇಲ್ಲ. ಪಶುವಿನ ಇತರ ಅಂಗಗಳು
ಸಿದ್ಧವಾಗಿರುವಾಗ ಅವುಗಳು ಏತಕ್ಕೆ ವ್ಯರ್ಥವಾಗಬೇಕೆಂದು ಅವೆಲ್ಲವನ್ನೂ ಹೋಮಮಾಡುವರು. ಆದ್ದರಿಂದ ಪಶುವಿನ ಎಲ್ಲಾ
ಅಂಗಗಳನ್ನೂ ಹೋಮಮಾಡಿದಂತಾಗಿ ಎಂದರೆ ಅನೇಕ ಹೋಮಗಳನ್ನು ಹೋಮಮಾಡಿದಂತಾಗಿ ಪೂರ್ಣಪಶುವಿನ ಹೋಮ
ಮಾಡಿದ ಫಲವು ದೊರೆಯುವುದು. ಈ ವಪಾಹೋಮದಿಂದ ಪಶುವಿನ ಇತರ ಅಂಗಗಳ ಅನೇಕ ಹೋಮಗಳನ್ನು ಮಾಡಿದ
ಫಲವು ದೊರೆಯುವುದೆಂದು ಯಾವ ಯಜಮಾನನು ತಿಳಿದು ಅದರಂತೆ ಆಚರಿಸುವನೋ ಅವನು ಪೂರ್ಣಪಶುವಿನ ಎಲ್ಲಾ
ಅಂಗಗಳನ್ನು ಹೋಮಮಾಡಿದಂತಾಗಿ ಅವನಿಗೆ ಯಜ್ಞದ ಪೂರ್ಣಫಲವು ದೊರೆಯುವುದು.

English Translation

(On the Svahakritis and the offering of the Vapa.)

'They ask : which are the Puroṇuvakyas, the Praishas and the Yajyas for the call : Svaha? (The answer is :) The Puroṇuvakyas are just the same as those recited (for the drops), the Praishas and the Yajyas are also the same.

They further ask; which are the deities for these Svahakritis? (To this) one should answer, the Visve devah; for there are (at the end) of the Yajya the words, "may the gods eat the oblation over which Svaha! is spoken."

The gods conquered by means of the sacrifice, austerities, penances and sacrificial oblations the heavenly world, After the Vapa had been offered, the heavenly world became apparent to them. Regardless of all the other rites, they went up to heaven by means of the oblation of the Vapa (alone). Thereupon Men and Rishis went to the sacrificial place of the gods (to see) whether they might not obtain something worth knowing. Having gone round about and searched all the place, they found nothing but a disembowelled animal lying there. Thence they learnt that verily the value of the animal (for sacrifices) consists only in its Vapa, which part is just as much as the whole animal.

ಇತಿ ಶ್ರೀಮತ್ಸಾಯಾಚಾರ್ಯವಿರಚಿತೇ ಮಾಧವೀಯೇ ವೇದಾರ್ಥಪ್ರಕಾಶ

ಐತರೇಯಬ್ರಾಹ್ಮಣಭಾಷ್ಯಸ್ಯ ಸಪ್ತಮಾಧ್ಯಾಯೇ ತೃತೀಯಃ ಖಂಡಃ

ಇಲ್ಲಿಗೆ ಐತರೇಯಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿ ಏಳನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ ಮೂರನೆಯ ಖಂಡವು ಸಮಾಪ್ತವಾದುದು.

ಅಥ ಸಪ್ತಮಾಧ್ಯಾಯೇ ಚತುರ್ಥಃ ಖಂಡಃ

ಏಳನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ ನಾಲ್ಕನೆಯ ಖಂಡವು

ಸಾ ವಾ ಏಷಾಽನ್ಯತಾಹುತಿರೇವ ಯದ್ವಸಾಹುತಿರನ್ಯತಾಹುತಿರಗ್ನ್ಯಾ-
ಹುತಿರನ್ಯತಾಹುತಿರಾಜ್ಞಾಹುತಿರನ್ಯತಾಹುತಿಃ ಸೋಮಾಹು-
ತಿರೇತಾ ವಾ ಅಶರೀರಾ ಆಹುತಯೋ ಯಾ ವೈ ಕಾಶ್ಚಾಶರೀರಾ
ಆಹುತಯೋಽನ್ಯತತ್ವಮೇವ ತಾಭಿಯಂಜಮಾನೋ ಜಯತಿ ||

ಆಜ್ಞಾಧ್ಯಾಹುತೀನಾಂ ಪ್ರಾಶಸ್ತ್ಯಪ್ರಸಿದ್ಧೇಸ್ತದ್ವದ್ವಸಾಹುತಿರಪಿ ಪ್ರತಸ್ತೇತಿ ಏವ-
ಕ್ಷಯಾ ತಾಭಿಃ ಸಹೈತಾನಾಹುತಿಂ ಪ್ರಶಂಸತಿ | ಯಾ ವಸಾಹುತಿರಸ್ತಿ ಸೈಷಾ ಸ್ವಯಮನ್ಯು-

ತಾಹುತಿರ್ದೇವಾನಾಮನುಮ್ಯತೇ ಯಾವತೀ ಪ್ರೀತಿಸ್ತಾವತ್ಪ್ರೀತೇರ್ವಪಾಹುತೌ ವಿದ್ಯಮಾನ-
ತ್ವಾತ್ | ಅತಿಥ್ಯಕರ್ಮಸು ಮುಫಿತಸ್ಯಾಗ್ನೇರಾಹವನೀಯಾಗ್ನೌ ಪ್ರಕ್ಷೇಪರೂಪಾ ಯೇಯಮಾ-
ಹುತಿಃ ಸಾಪ್ಯನ್ಯತಾಹುತಿಃ | ಅಮೃತತ್ವಾಽಪ್ಯಸ್ಯ ದೇವತ್ವಸ್ಯ ಪ್ರಾಪ್ತಿಹೇತುತ್ವಾತ್ | ಯಾಪ್ಯನ್ಯಾ-
ಕಾಚಿದಾಜ್ಯಾಹುತಿಃ ಸಾಪ್ಯನ್ಯತಾಹುತಿರನ್ಯತಂ ನಾ ಅಜ್ಯಮಿತಿ ಶ್ರುತೇಃ | ಯಾಪ್ಯನ್ಯಾ-
ಸೋಮಾಹುತಿಃ ಸಾಪಿ ಅಪಾಮ ಸೋಮನುಮ್ಯತಾ ಅಭೂಮು (ಋ. ಸಂ. ೮-೪೮-೩) ಇತಿ
ಸೋಮಸ್ಯಾನ್ಯತತ್ವಪ್ರಾಪ್ತಿಸಾಧನತ್ವಶ್ಚವಶಾತ್ | ಯಾ ಏತಾಶ್ಚತಸ್ರ ಅಹುತಯಸ್ತಾಃ ಸರ್ವಾ
ಅಶರೀರಾಃ ಶೀಘ್ರಮರಣಯುಕ್ತಶರೀರಪ್ರಾಪ್ತಿಸಾಧನತ್ವಾಭಾವಾತ್ | ಅತ ಏವ ಯಾಃ ಕಾಶ್ಚಿ-
ದಶರೀರಾ ಅಹುತಯಃ ಸಂತಿ ತಾಭಿರ್ಯಜಮಾನಶ್ಚಿರಜೀವಿನೋ ರೂಪನುಮ್ಯತತ್ವಂ ದೇವತ್ವ-
ಮೇವ ಪ್ರಾಪ್ನೋತಿ |

ಆಜ್ಯಾಹುತಿಗಳು ಯಾವರೀತಿ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿರುವವೋ ಅದರಂತೆ ವಪಾಹುತಿಗಳೂ ಸಹ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿರುವವು ಎಂದು
ವಪಾಹುತಿಗಳ ಪ್ರಾಶಸ್ತ್ಯವನ್ನು ವಿವರಿಸುತ್ತಾರೆ. ವಪಾಹುತಿಯೆಂಬುವುದು ಅಮೃತಾಹುತಿಯಂತಿರುವುದು. ದೇವತೆಗಳಿಗೆ
ಅಮೃತದಲ್ಲಿ ಯಾವರೀತಿ ಪ್ರೀತಿ ಇರುವುದೋ ಅದೇರೀತಿ ವಪಾಹುತಿಯಲ್ಲಿಯೂ ಇರುವುದು. ಅಮೃತಾಹುತಿಯೆಂದರೆ
ಯಾವುದು? ಅಗ್ನಿಮಥನಕಾಲದಲ್ಲಿ ಅತಿಥ್ಯವೆಂಬ ಕರ್ಮದಲ್ಲಿ ಅಹವನೀಯಾಗ್ನಿಯಲ್ಲಿ ಮಾಡುವ ವಿಶೇಷವಾದ ಆಹುತಿಗೆ
ಅಮೃತಾಹುತಿಯೆಂದು ಹೆಸರು. ಈ ಆಹುತಿಯಿಂದ ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಅಮೃತತ್ವ (ಮರಣರಹಿತತ್ವ) ಉಂಟಾಗುವುದರಿಂದ ಈ
ಆಹುತಿಗೆ ಅಮೃತಾಹುತಿಯೆಂದು ಹೆಸರು ಬಂದಿರುವುದು ; ಇದಲ್ಲದೆ ಆಜ್ಯಾಹುತಿಗೂ ಅಮೃತಾಹುತಿಯೆಂದು ಹೆಸರು. ಅಮೃತಂ
ವಾ ಅಜ್ಯಂ ಎಂದು ಶ್ರುತಿವಾಕ್ಯವಿರುವುದು ಎಂದರೆ ಆಜ್ಯವು ಅಮೃತಸ್ವರೂಪವಾಗಿರುವುದು ; ಸೋಮಾಹುತಿಗೂ ಅಮೃತಾ-
ಹುತಿಯೆಂದು ಹೆಸರು. ಅಪಾಮ ಸೋಮನುಮ್ಯತಾ ಅಭೂಮು (ಋ. ಸಂ. ೮-೪೮-೩) ಸೋಮರಸವನ್ನು ಪಾನ
ಮಾಡುವುದರಿಂದ ನಾವು ಮರಣರಹಿತವಾಗಿ ಆಗೋಣ ಎಂದು ಶ್ರುತಿವಾಕ್ಯವು ಹೇಳುವುದರಿಂದ ಸೋಮಾಹುತಿಯೂ ಅಮೃತಾ-
ಹುತಿಯೇ ಆಗಿರುವುದು. ಈ ನಾಲ್ಕು ಅಮೃತಾಹುತಿಗಳೂ ಅಶರೀರವೆಂದು ಹೇಳಲ್ಪಡುವವು. ಏಕೆಂದರೆ ಮರಣವನ್ನುಂಟು
ಮಾಡುವ ಶರೀರಪ್ರಾಪ್ತಿಯನ್ನು ಹೋಗಲಾಡಿಸಿ ಯಜಮಾನನಿಗೆ ಮೋಕ್ಷವನ್ನುಂಟುಮಾಡುವವು. ಆದ್ದರಿಂದ ಅಶರೀರ
(ಮರಣರಹಿತತ್ವ)ವನ್ನುಂಟುಮಾಡಬಲ್ಲ ಈ ಆಹುತಿಗಳು ಯಜ್ಞಮಾಡುವ ಯಜಮಾನನಿಗೆ ಚಿರಜೀವನರೂಪವಾದ ಅಮೃತತ್ವ
ಅಥವಾ ದೇವತ್ವವನ್ನು ಉಂಟುಮಾಡುವುದು.

ಸಾ ನಾ ಏಷಾ ರೇತ ಏವ ಯದ್ವಪಾ ಪ್ರೇವ ವೈ ರೇತೋ ಲೀಯತೇ
ಪ್ರೇವ ವಪಾ ಲೀಯತೇ ಶುಕ್ಲಂ ವೈ ರೇತಃ ಶುಕ್ಲಾ ವಪಾಃ-
ಶರೀರಂ ವೈ ರೇತೋಽಶರೀರಾ ವಪಾ ಯದ್ವೈ ಲೋಹಿತಂ
ಯನ್ಮಾಂಸಂ ತಚ್ಚರೀರಂ ತಸ್ಮಾದ್ಭೂಯಾದ್ಯಾನದಲೋಹಿತಂ
ತಾವತ್ಪರಿನಾಸಯೇತಿ |

ಪುನಃ ಪ್ರಕಾರಾಂತರೇಣ ವಪಾಂ ಪ್ರಶಂಸತಿ | ಯೇಯಂ ವಪಾಸ್ತಿ ಸೇಯಂ ರೇತ ಏವ
ತತ್ಸಾದೃಶ್ಯಾತ್ | ಕಥಂ ಸಾದೃಶ್ಯಮಿತಿ ತದುಚ್ಯತೇ | ರೇತೋ ಯೋನ್ಯಾಂ ನಿಷಿಕ್ತಂ ಸತ್ಪ್ರಲೀ-

ಯತ ಏನ ವಪಾಪ್ಯಗ್ನೌ ಹುತಾ ಪ್ರಲೀಯತ ಏನ | ಇದಮೇಕಂ ಸಾದ್ಯತ್ಯಂ ಶುಕ್ಲವರ್ಣತ್ವಂ
ದ್ವಿತೀಯಮಶರೀರತ್ವಂ ತೃತೀಯಂ | ತಸ್ಮಾತ್ಪ್ರಜೋತ್ಪಾದಕರೇತೋವದ್ಯಪಾ ಪ್ರಶಸ್ತಾ | ನ
ಚ ವಪಾಯಾಃ ಶರೀರಮಧ್ಯೇವಸ್ಥಾನಾಚ್ಛರೀರತ್ವಂ ಶಂಕನೀಯಂ | ಯದೇನ ಲೋಹಿತಂ
ರಕ್ತಮಸ್ತಿ ಯಜ್ಞ ಮಾಂಸಂ | ಅನೇನ ಮುಗ್ಧಬಾಲಾದಿಪ್ರಸಿದ್ಧಾಸ್ತ್ಯಗಸ್ತ್ಯವಯವಾ ಉಪ-
ಲಕ್ಷ್ಯಂತೇ | ಅತೋ ಬಾಲಾದಿಪ್ರಸಿದ್ಧಂ ರಕ್ತಮಾಂಸಾದಿಕಮೇವ ಮುಖ್ಯಂ ಶರೀರಂ | ನ ತು
ವಪಾಯಾಂ ರೇತಸಿ ವಾ ಬಾಲಪ್ರಸಿದ್ಧಿರಸ್ತಿ | ತತಸ್ತಯೋರಶರೀರತ್ವಂ | ಯಸ್ಮಾದ್ವಪಾಶರೀರ-
ಯೋರ್ವಿಭಾಗ ಉಕ್ತಸ್ತಸ್ಮಾದ್ಯಜ್ಞಕೋ ವಪೋದ್ಧರಣಕರ್ತಾರಂ ಪ್ರತ್ಯೇವಂ ಬ್ರೂಯಾತ್ |
ವಪಾಯಾಃ ಸ್ವರೂಪಂ ಯಾವದಲೋಹಿತಂ ರಕ್ತರಹಿತಂ ಶ್ವೇತಂ ಭವತಿ ತಾವತ್ಸರ್ವಂ ಪರಿ-
ವಾಸಯ ಚ್ಛಿಂದೀತಿ | ತದೇವ ವಪಾ ಪ್ರಶಸ್ತಾ |

ಮತ್ತೆ ಪ್ರಕಾರಾಂತರವಾಗಿ ವಪಾಪ್ರಶಂಸನೆಮಾಡುವರು. ಈ ವಪಾ ಎಂಬುವುದು ರೇತಸ್ಸು ಅಥವಾ ವೀರ್ಯವಿದ್ದಂತೆ
ಇರುವುದು, ಒಂದೇವಿಧವಾಗಿರುವುದು. ಹೇಗೆಂದರೆ ವೀರ್ಯವು ಯೋನಿಯಲ್ಲಿ ಬಿಡಲ್ಪಟ್ಟಮೇಲೆ ಅಲ್ಲಿ ಎಂದರೆ ಗರ್ಭಕೋಶದಲ್ಲಿ
ಲೀನವಾಗುವುದು ಎಂದರೆ ಅಲ್ಲಿ ಸೇರಿಹೋಗಿ ಅದೃಶ್ಯವಾಗುವುದು; ಅಗ್ನಿಯಲ್ಲಿ ಹೋಮಮಾಡಲ್ಪಟ್ಟನಂತರ ವಪಾ ಸಹ ಕೂಡಲೇ
ಸುಟ್ಟುಹೋಗಿ ಅಗ್ನಿಯಲ್ಲಿ ಲೀನವಾಗಿ ಅದೃಶ್ಯವಾಗುವುದು. ಇದು ಒಂದು ಹೋಲಿಕೆಯು. ವೀರ್ಯವು ಬೆಳ್ಳಗಿರುವುದು, ವಪಾ
ಸಹ ಬೆಳ್ಳಗಿರುವುದು. ಇದು ಎರಡನೆಯ ಹೋಲಿಕೆಯು ಅಶರೀರತ್ವವು ಮೂರನೆಯ ಹೋಲಿಕೆಯು. ವೀರ್ಯಕ್ಕಾಗಲೀ,
ವಪಾಕ್ಕಾಗಲಿ ಶರೀರಾದ್ಯವಯವಗಳು ಇರುವುದಿಲ್ಲ. ಇದು ಮೂರನೆಯ ಹೋಲಿಕೆಯು. ಸಂತಾನವನ್ನು ಉತ್ಪತ್ತಿಮಾಡುವ
ರೇತಸ್ಸಿನಂತೆ ವಪಾ ಸಹ ಪ್ರಶಸ್ತವಾಗಿರುವುದು. ಆದರೆ ಇಲ್ಲಿ ಒಂದು ಸಂಶಯವು ತಲೆದೋರುವುದು. ವಪಾ ಎಂಬುದು
(ಪ್ರಾಣಿಯು) ಶರೀರಮಧ್ಯದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಶರೀರವಿದ್ದಂತಾಗಲಿಲ್ಲವೇ ಎಂದರೆ ಹಾಗಲ್ಲ. ಶರೀರದಲ್ಲಿ ರಕ್ತ, ಮಾಂಸ,
ಮೂಳೆ ಮೊದಲಾದವು ಇರುವುದು ಬಾಲಕರಿಗೂ ಸಹ ತಿಳಿದಿರುವುದು. ಆದರೆ ಶರೀರದಲ್ಲಿರುವ ವೀರ್ಯ ಮತ್ತು ವಪಾ
ಇವುಗಳಿರುವ ವಿಷಯವು ಮುಗ್ಧಬಾಲಕರಿಗೆ ತಿಳಿದಿರುವುದಿಲ್ಲ. ಕೇವಲ ರಕ್ತಮಾಂಸಗಳೇ ಶರೀರವೆಂದೂ ವಪಾ ಮತ್ತು
ರೇತಸ್ಸುಗಳು ಶರೀರಾವಯವಗಳಲ್ಲಿ ಸೇರಿಲ್ಲವೆಂದೂ ಮುಗ್ಧಬಾಲಕರ ಅಭಿಪ್ರಾಯವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ವಪಾ ಮತ್ತು ರೇತಸ್ಸಿಗೆ
ಅಶರೀರ ಅಥವಾ ಶರೀರರಾಹಿತ್ಯವಿರುವುದೆಂದು ಹೇಳಲ್ಪಡುವುದು. ಶರೀರಕ್ಕೂ ವಪಾಕ್ಕೂ ಇರುವ ಭೇದವು ಇದರಿಂದ
ಹೇಳಿದಂತಾಯಿತು. ಆದ್ದರಿಂದಲೇ ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಋತ್ವಿಕ್ಕು ಮೊದಲಾದವರು ಪ್ರಾಣಿಯ ಶರೀರವನ್ನು ಕತ್ತರಿಸುತ್ತಿರುವ ಶಮಿತ್ವ
ಮೊದಲಾದವರನ್ನು ಉದ್ದೇಶಿಸಿ—ಎಲೈ ಶಮಿತ್ಯವೇ, ರಕ್ತದಿಂದಲೂ ಮಾಂಸದಿಂದಲೂ ವಪಾವನ್ನು ಬೇರ್ಪಡಿಸಿ ಕತ್ತರಿಸಿ
ಎಂದರೆ ವಪಾ ರಕ್ತದಿಂದ ಸಿಕ್ತವಾಗಿ ಕೆಂಪಾಗಿರಕೂಡದು. ಮಾಂಸದ ಚೂರುಗಳು ಅದಕ್ಕೆ ಅಂಟಿಕೊಂಡಿರಕೂಡದು. ಆರೀತಿ
ವಪಾಭಾಗವನ್ನು ಪ್ರತ್ಯೇಕವಾಗಿ ಕತ್ತರಿಸು ಎಂದು ಹೇಳುವರು.

ಸಾ ಪಂಚವತ್ತಾ ಭವತಿ ಯದ್ಯಸಿ ಚತುರವತ್ತೀ ಯಜಮಾನಃ
ಸ್ಯಾದಥ ಪಂಚಾವತ್ತೈವ ವಪಾ | ಆಜ್ಯಸ್ಯೋಪಸ್ತೃಣಾತಿ
ಹಿರಣ್ಯಶಲ್ಕೋ ವಪಾ ಹಿರಣ್ಯಶಲ್ಕ ಆಜ್ಯಸ್ಯೋಪರಿಷ್ವಾದಭಿ-
ಘಾರಯತಿ |

ತಸ್ಯಾ ಅವದಾನೇ ವಿಶೇಷಂ ವಿಧತ್ತೇ | ದ್ವಿವಿಧಾ ಯಜಮಾನಾಶ್ಚತುರವತ್ತಿನಃ ಪಂಚಾ-
ವತ್ತಿನಶ್ಚೇತಿ | ಚತುರ್ಭಿರವದಾನೈರ್ಯುಕ್ತಶ್ಚತುರವತ್ತೀ ಪಂಚಭಿರ್ಯುಕ್ತಾಃ ಪಂಚಾವ-
ತ್ತಿನಃ | ಏವಂ ಸ್ಥಿತೇ ವಪಾ ಪಂಚಭಿರವದಾನೈರ್ಯುಕ್ತಾ ಕರ್ತವ್ಯಾ | ತತ್ರ ಪಂಚಾವತ್ತಿನೋ
ಯಜಮಾನಸ್ಯ ಸ್ವತ ಏವ ಪಂಚಾವದಾನಾನಿ ಪ್ರಾಪ್ತಾನಿ ಯಸ್ತು ಚತುರವತ್ತೀ ತಸ್ಯಾಪಿ
ಪಂಚಾವದಾನಾನಿ ವಪಾಯಾಂ ಕುರ್ಯಾತ್ | ತಾನೈತಾನಿ ಪಂಚಾಪಿ ವಿಭಜ್ಯ ದರ್ಶಯತಿ |
ಆಜ್ಯಸ್ಯಾಜ್ಯೇನೇತ್ಯರ್ಥಃ | ತದೇತದಾಪಪ್ತಂಚೇನ ಸ್ವಷ್ಟಮುಕ್ತಂ—ಜುಹ್ವಾಮುಪಸ್ತೀರ್ಯ
ಹಿರಣ್ಯಶಕಲಮವಧಾಯ ಕೃತ್ವಾಂ ವಪಾಮವದಾಯ ಹಿರಣ್ಯಶಕಲಮುಪರಿಷ್ವಾತ್ಯುತ್ವಾಭಿ-
ಘಾರಯತ್ಯೇವಂ ಪಂಚವತ್ತಾ ಭವತಿ ಚತುರವತ್ತಿನೋಽಪಿ ಪಂಚಾವತ್ತೈವ ಸ್ಯಾದಿತಿ |

ವಪಾಹೋಮಮಾಡುವಾಗ ಒಂದು ವಿಶೇಷಸಂಗತಿ ಇರುವುದು. ಅದನ್ನು ವಿವರಿಸುವರು. ಅವದಾನ ಅಥವಾ ಅವತ್ತಾ
ಎಂದರೆ ಒಂದಾವರ್ತಿ ಹೋಮಮಾಡುವುದಕ್ಕೆ ಸಾಕಾಗುವಷ್ಟು ಹೋಮದ್ರವ್ಯವನ್ನು ಮರದ ಸೌಟಿನಲ್ಲಿ ತೆಗೆದುಕೊಂಡು
ಹೋಮಮಾಡುವುದು. ಯಜ್ಞಮಾಡುವ ಯಜಮಾನರಲ್ಲಿ ಎರಡುವಿಧ ಸಂಪ್ರದಾಯವಿರುವುದು. ಕೆಲವರು ನಾಲ್ಕಾವರ್ತಿ
ಹೋಮಮಾಡುವರು, ಕೆಲವರು ಐದಾವರ್ತಿ ಹೋಮಮಾಡುವರು. ಈರಿತಿ ಎರಡುವಿಧಗಳಿದ್ದರೂ ವಪಾಹೋಮಮಾಡುವಾಗ
ಮಾತ್ರ ಎರಡುವಿಧ ಯಜಮಾನರೂ ಐದಾವರ್ತಿಯೇ ಹೋಮಮಾಡಬೇಕು. ಎಂದರೆ ನಾಲ್ಕಾವರ್ತಿ ಹೋಮಮಾಡುವ
ಸಂಪ್ರದಾಯವಿರುವ ಯಜಮಾನನು ವಪಾಹೋಮವನ್ನು ಮಾಡುವಾಗ ಐದಾವರ್ತಿಯೇ ಮಾಡಬೇಕು. ಈ ಐದುವಿಧ
ಹೋಮದ್ರವ್ಯಗಳೆಂದರೆ—ಆಜ್ಯ, ಹಿರಣ್ಯಶಕಲ (ಚಿನ್ನದ ತುಂಡು), ವಪಾ, ಹಿರಣ್ಯಶಕಲಸಹಿತವಾದ ಆಜ್ಯ, ಇವೆಲ್ಲದರಮೇಲೆ
ಸುರಿಯುವ ಆಜ್ಯ. ಈ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಆಪಸ್ತಂಬರು ಹೀಗೆ ಹೇಳುವರು—ಜುಹ್ವಾಮುಪಸ್ತೀರ್ಯ ಹಿರಣ್ಯಶಕಲಮವ-
ದಾಯ ಕೃತ್ವಾಂ ವಪಾಮವದಾಯ ಹಿರಣ್ಯಶಕಲಮುಪರಿಷ್ವಾತ್ ಕೃತ್ವಾಭಿಘಾರಯತಿ (ಆಪ. ಶ್ರೌ. ಸೂ.
೭-೨೦೯, ೧೦೧) ಎಂದರೆ ಹೋಮಮಾಡುವಾಗ ಜುಹೂ ಎಂಬ ಮರದ ಸೌಟನ್ನು ತೆಗೆದುಕೊಂಡು ಅದರಲ್ಲಿ ಆಜ್ಯವನ್ನು ಹಾಕಿ
ಅಮೇಲೆ ಚಿನ್ನದ ತುಂಡನ್ನು ಇಟ್ಟು ಅದನ್ನು ಆಜ್ಯದಿಂದ ಲೇಪಿಸಿ ಬಳಿಕ ಚಿನ್ನದ ತುಂಡನ್ನು ಎಲ್ಲಕ್ಕೂ ಮೇಲಿಟ್ಟು ಅದನ್ನು
ತುಪ್ಪದಿಂದ ಅಭಿಘಾರಮಾಡಿ ಹೋಮಮಾಡಬೇಕು ಎಂದು. ಹೀಗೆ ಮಾಡುವುದರಿಂದ ಪಂಚಾವದಾನ ಎಂದರೆ ಐದಾವರ್ತಿ
ಪ್ರತ್ಯೇಕ ದ್ರವ್ಯವನ್ನು ತೆಗೆದುಕೊಂಡಂತೆ ಆಗುವುದು. ನಾಲ್ಕಾವರ್ತಿ ಅವದಾನಮಾಡುವವರೂ ಹೀಗೆ ಮಾಡುವುದರಿಂದ
ಐದಾವರ್ತಿಮಾಡಿದಂತಾಗುವುದು. ಈ ಐದು ಅವದಾನಗಳು ಯಾವವೆಂದರೆ—(೧) ಆಜ್ಯ (೨) ವಪಾ (೩) ವಪಾನಂತರ ಆಜ್ಯ
(೪) ಹಿರಣ್ಯಶಕಲ ಅಥವಾ ಚಿನ್ನದ ತಗಡು (೫) ಹಿರಣ್ಯಶಕಲಾನಂತರ ಆಜ್ಯ.

ತದಾಹುರ್ಯದ್ಧಿರಣ್ಯಂ ನ ವಿದ್ಯೇತ ಕಥಂ ಸ್ಯಾದಿತಿ ದ್ವಿರಾಜ್ಯಸ್ಯೋ-
ಪಸ್ತೀರ್ಯ ವಪಾಮವದಾಯ ದ್ವಿರುಪರಿಷ್ವಾದಭಿಘಾರಯತಿ ||

ಹಿರಣ್ಯರಹಿತಸ್ಯ ಪ್ರಕಾರಾಂತರೇಣ ಪಂಚಾವದಾನಾನಿ ಪಶ್ನೋತ್ತರಾಭ್ಯಾಂ ದರ್ಶಯತಿ |

ಒಂದುವೇಳೆ ಹಿರಣ್ಯಶಕಲ ಅಥವಾ ಚಿನ್ನವು ದೊರೆಯದೇ ಇದ್ದರೆ ಏನುಮಾಡಬೇಕು ? ಎಂದರೆ ಜುಹೂ ಎಂಬ ಮರದ
ಸೌಟಿನಲ್ಲಿ ಆಜ್ಯವನ್ನು ಎರಡಾವರ್ತಿಯೂ ಅನಂತರ ವಪಾ ಭಾಗವನ್ನೂ ಅನಂತರ ಪುನಃ ಆಜ್ಯವನ್ನು ಎರಡಾವರ್ತಿಯೂ ಹಾಕಿ
ಹೋಮಮಾಡಬೇಕು. ಹೇಗೆಂದರೆ—(೧) ಆಜ್ಯ (೨) ಆಜ್ಯ (೩) ವಪಾ (೪) ಆಜ್ಯ (೫) ಆಜ್ಯ. ಹೀಗೆ ಹಿರಣ್ಯಶಕಲಕ್ಕೆ
ಬದಲಾಗಿ ಆಜ್ಯವನ್ನೇ ಇನ್ನೊಂದಾವರ್ತಿ ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ಹಾಕಿ ಹೋಮಮಾಡಿದರೆ ಐದಾವರ್ತಿ ಅವದಾನದಿಂದ ಹೋಮಮಾಡಿ-
ದಂತಾಗುವುದು.

ಅಮೃತಂ ವಾ ಆಜ್ಯಮಮೃತಂ ಹಿರಣ್ಯಂ ತತ್ರ ಸ ಕಾಮ ಉಪಾಪ್ತೋ
ಯ ಆಜ್ಯೇ ತತ್ರ ಸ ಕಾಮ ಉಪಾಪ್ತೋ ಯೋ ಹಿರಣ್ಯೇ ತತ್ಪಂಚ
ಸಂಪದ್ಯಂತೇ ||

ಆಜ್ಯಸ್ಯ ಹಿರಣ್ಯಪ್ರತಿನಿಧಿತ್ವಮುಪಪಾದಯತಿ—ಆಜ್ಯಸ್ಯ ಸ್ವಾದುತ್ಪೇನ ಹಿರಣ್ಯಸ್ಯ ಚ
ದರ್ಶನೀಯತ್ವೇನ ಪ್ರಿಯತ್ವಾದಮೃತತ್ವಮೇವಂ ಸತಿ ಯತ್ರ ಹಿರಣ್ಯಂ ಪ್ರಕ್ಷಿಪ್ಯತೇ ತತ್ರಾಜ್ಯ-
ಪ್ರಯುಕ್ತೋ ಯಃ ಕಾಮಃ ಸ ಪ್ರಾಪ್ತೋ ಭವತಿ | ಯತ್ರ ತ್ವಾಜ್ಯಂ ಪ್ರಕ್ಷಿಪ್ಯತೇ ತತ್ರ ಹಿರಣ್ಯ-
ಪ್ರಯುಕ್ತೋ ಯಃ ಕಾಮಃ ಸ ಪ್ರಾಪ್ತೋ ಭವತಿ | ತಸ್ಮಾದಾಜ್ಯೇನ ಹಿರಣ್ಯೇನ ಪಂಚಾವದಾ-
ನಾನಿ ಸಂಪದ್ಯಂತೇ ||

ಹಿರಣ್ಯಕ್ಕೆ (ಚಿನ್ನಕ್ಕೆ) ಬದಲಾಗಿ ಆಜ್ಯವನ್ನು ಉಪಯೋಗಿಸುವ ವಿಷಯವನ್ನು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ವಿವರಿಸುವರು. ಆಜ್ಯವು
ಅಮೃತಸ್ವರೂಪವು. ಹಿರಣ್ಯವೂ (ಚಿನ್ನವೂ) ಅದರ ವರ್ಚಸ್ಸಿನಿಂದ ಎಲ್ಲರಿಗೂ ಪ್ರಿಯವಾಗಿರುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ, ಅಮೃತ
ಸ್ವರೂಪವೆಂದೇ ಹೇಳಲ್ಪಡುವುದು ಆದ್ದರಿಂದ ಎರಡೂ ಆಮೃತಸ್ವರೂಪವಾಗಿರುವವು. ಚಿನ್ನಕ್ಕೆ ಬದಲಾಗಿ ಆಜ್ಯವನ್ನು
(ಇನ್ನೊಂದಾವರ್ತಿ ಹೆಚ್ಚಾಗಿ) ಹಾಕಿ ಹೋಮಮಾಡಿದಲ್ಲಿ ಯಜಮಾನನು ತನ್ನ ನಿರ್ದಿಷ್ಟವಾದ ಫಲವನ್ನು ಪಡೆಯುವನು.
ಎಂದರೆ ಚಿನ್ನವನ್ನು ಹಾಕಿ ಹೋಮಮಾಡುವುದರಿಂದ ಯಾವ ಫಲವನ್ನು ಪಡೆಯುವನೋ ಅಂತಹ ಫಲವನ್ನೇ ಇನ್ನೊಂದಾವರ್ತಿ
ಆಜ್ಯವನ್ನು ಹಾಕಿ ಹೋಮಮಾಡುವುದರಿಂದ ಯಜಮಾನನು ಪಡೆಯುವನು. ಹೀಗೆ ಮಾಡುವುದರಿಂದ (ಹಿರಣ್ಯವನ್ನು ಹಾಕಿ
ದಿದ್ದರೂ) ಐದಾವರ್ತಿ ಅವದಾನಕರ್ಮಮಾಡಿದಂತಾಗುವುದು.

ಪಾಂಕ್ತೋಽಯಂ ಪುರುಷಃ ಪಂಚಧಾ : ವಿಹಿತೋ ಲೋಮಾನಿ .
ತ್ವಜ್ಞಾಂ ಸಮಸ್ಥಿನುಜ್ಞಾ ಸ ಯಾವಾನೇವ ಪುರುಷಸ್ತಾನಂತಂ
ಯಜಮಾನಂ ಸಂಸ್ಕೃತ್ಯಾಗ್ನೌ ದೇವಯೋನ್ಯಾಂ ಜುಹೋತ್ಯ-
ಗ್ನಿವೈ ದೇವಯೋನಿಃ ಸೋಽಗ್ನೇರ್ದೇವಯೋನ್ಯಾ ಆಹುತಿಭ್ಯಃ
ಸಂಭೂಯ ಹಿರಣ್ಯಶರೀರ ಊರ್ಧ್ವಃ ಸ್ವರ್ಗಂ ಲೋಕಮೇತಿ ||

ಅವದಾನಗತಾಂ ಪಂಚಸಂಖ್ಯಾಂ ಪ್ರಶಂಸತಿ | ಪಂಚಸಂಖ್ಯಾಯೋಗಾತ್ಪುರುಷಸ್ಯ
ಪಾಂಕ್ತತ್ವಂ ತದ್ಯೋಗಾಚ್ಚ ಲೋಮಾದಿಭಿಃ ಪಂಚಭಿರ್ನಿಷ್ಪಾದಿತತ್ವಾತ್ | ತಸ್ಮಾತ್ಪಂಚಭಿರವ-
ದಾನ್ಯಃ ಪುರುಷೋ ಯಾವಲ್ಲೋಮಾದಿಪಂಚಾವಯವೋಪೇತೋಽಸ್ತಿ ತಾನಂತಂ ಸರ್ವಮಪಿ
ಯಜಮಾನಂ ಸಂಸ್ಕೃತ್ಯಾಗ್ನೌ ದೇವತ್ವಪ್ರಾಪ್ತಿಕಾರಣೇ ಹುತವಾನ್ಭವತಿ | ಅಗ್ನೇಶ್ಚ ಯಾಗ-
ದ್ವಾರಾ ದೇವಜನ್ಮಕಾರಣತ್ವಾತ್ | ಏವಂ ಸತಿ ಸ ಯಜಮಾನೋ ದೇವತ್ವಕಾರಣಾದಗ್ನೇಃ
ಸ್ತೇನಾನುಷ್ಠಿತಾಭ್ಯ ಆಹುತಿಭ್ಯಃ ಸಮಸ್ಥಿರೂಪೇಣೋತ್ಪದ್ಯ ಸುಫರ್ಣವರ್ಣಶರೀರಯುಕ್ತ
ಊರ್ಧ್ವಗಾಮೀ ಸ್ವರ್ಗಂ ಪ್ರಾಪ್ನೋತಿ ||

ಇದುವರೆಗೆ ಹೇಳಿದ ಐದು ಅವದಾನಗಳನ್ನು ಪ್ರಶಂಸೆಮಾಡುತ್ತಾರೆ—ಈ ಐದು ಅವದಾನಹೋಮಗಳ ಪ್ರತೀಕವಾಗಿ ಪುರುಷನ ಶರೀರವು ರೋಮಗಳು, ಚರ್ಮ, ಮಾಂಸ, ಮೂಕೆ, ಮಜ್ಜಾ ಎಂಬ ಐದು ವಿಧ ದ್ರವ್ಯಗಳಿಂದ ನಿರ್ಮಿತವಾಗಿದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಪುತ್ತ್ವಜನು ಲೋಮಾದಿ ಪಂಚದ್ರವ್ಯಯುಕ್ತನಾದ ಯಜಮಾನನ ಪ್ರತೀಕವಾಗಿ ನವಾಹೋಮವನ್ನು ಐದು ಅವದಾನಗಳಿಂದ ಕೂಡಿ ಹೋಮಮಾಡುವನು ಮತ್ತು ಈ ರೀತಿ ದೇವಯೋನಿಯಾದ ಅಗ್ನಿಯಲ್ಲಿ ಹೋಮಮಾಡುವುದರಿಂದ ಯಜಮಾನನು ಸಂಸ್ಕರಿಸಲ್ಪಟ್ಟು ದೇವತೆಗಳ ಗರ್ಭಯೋನಿಯೆನಿಸಿರುವ ಅಗ್ನಿಯಲ್ಲಿ ಆಹುತಿಗಳ ಮೂಲಕ ವೃದ್ಧಿಯನ್ನೈಶ್ವರಿಯನ್ನು ಸುವರ್ಣಮಯವಾದ ದಿವ್ಯಶರೀರವುಳ್ಳವನಾಗಿ ಉದ್ಧರ್ವಲೋಕವಾದ ಸ್ವರ್ಗವನ್ನು ಪಡೆಯುವನು.

English Translation

The oblation of the Vapa is just like an oblation of ambrosia, such oblations of ambrosia are besides the throwing of the fire produced by the friction of wooden sticks into the sacrificial hearth, the oblation of Ajya and that of Roma. All these oblations are without an apparent body (they disappear at once when thrown into the fire). With such bodiless oblations the sacrificer conquers the heavenly world. The Vapa is just like sperm; for just as the sperm (when effused) is lost in the womb, the Vapa is lost (disappears in the fire on account of its thinness) Further, the Vapa is whie like sperm, and without a substantial body just as sperm. Blood and flesh making up the substance of the body, the Hotar therefore should say (to the Adhvaryu), Cut off all that has no blood.

The Vapa oblation must consist of five parts, even if there are only four parts (all except the gold plate) at the sacrificer's disposal. The priest first puts melted butter for the Vapa in the ladle, then follows a thin gold plate, the Vapa, the melted butter for the gold plate. and lastly the dripping of melted butter on the whole.

They ask: if there is no gold to be had, what should he do then? (The answer is:) he should first put twice melted butter in the ladle, then the Vapa, and drip twice hot melted butter on it. The melted butter is ambrosia, the gold is also ambrosia. Therefore everything wished for (by the sacrificer) when throwing the melted butter and the gold (in the ladle) is attainable. Together with the melted butter (to be taken twice), and the gold, the Vapa oblation consists of five parts.

Man is composed of five parts, viz., hairs, skin, flesh, bones and marrow. The priest having (by the Vapa oblation) made the sacrificer just such a man (composed of five parts), offers him in Agni, who is the womb of the gods. For

Agni is the womb of the gods; after having grown together in Agni's womb with the (different other) oblations, he then goes up to heaven with a golden body.

ಇತಿ ಶ್ರೀಮತ್ಪ್ರಾಣಾಚಾರ್ಯವಿರಚಿತೇ ಮಾಧವೀಯೇ ವೇದಾರ್ಥಪ್ರಕಾಶ
ಐತರೇಯಬ್ರಾಹ್ಮಣಭಾಷ್ಯೇ ಸಪ್ತಮಾಧ್ಯಾಯಸ್ಯ ಚತುರ್ಥಃ ಖಂಡಃ

ಇಲ್ಲಿಗೆ ಐತರೇಯಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿ ಏಳನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ ನಾಲ್ಕನೆಯ ಖಂಡವು
ಸಮಾಪ್ತವಾದುದು.

ಅಥ ಸಪ್ತಮಾಧ್ಯಾಯೇ ಪಂಚಮಃ ಖಂಡಃ

ಏಳನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ ಐದನೆಯ ಖಂಡವು

[ಸುತ್ಯಾದಿನದ ಪ್ರಾತಃಕಾಲದಲ್ಲಿ ಪಶಿಸಬೇಕಾದ ಪ್ರಾತರನುವಾಕದ ವಿವರಣೆ ಇತ್ಯಾದಿ.]

ದೇವೇಭ್ಯಃ ಪ್ರಾತರ್ಯಾವಭ್ಯೋ ಹೋತರನುಬ್ರೂಹೀತ್ಯಾಹಾ-
ಧ್ವಯುಃ | ಏತೇ ನಾನ ದೇವಾಃ ಪ್ರಾತರ್ಯಾವಾಣೋ
ಯದಗ್ನಿರುಷಾ ಅಪ್ಪಿನೌ ತ ಏತೇ ಸಪ್ತಭಿಃ ಸಪ್ತಭಿಶ್ಚಂದೋಭಿ-
ರಾಗಚ್ಛಂತಿ |

ಅಥ ಪ್ರಾತರನುವಾಕೋ ವಕ್ತವ್ಯಃ | ತದರ್ಥಮಾದೌ ಪ್ರೌಷಂ ವಿಧತೇ | ಸುತ್ಯಾದಿನೇ
ಪ್ರಾತಃಕಾಲೇ ಯಾಂತಿ ಯಜ್ಞಭೂಮಿಂ ಗಚ್ಛಂತೀತಿ ಪ್ರಾತರ್ಯಾವಾಣಸ್ತಾದೃಶೇಭ್ಯೋ
ದೇವೇಭ್ಯಸ್ತಪ್ಪ್ರೀತ್ಯರ್ಥಂ ಹೇ ಹೋತರನುಕೂಲಾ ಷುಚೋ ಬ್ರೂಹಿ ತನೇತಂ ಪ್ರೌಷ-
ಮಂತ್ರಮಧ್ವಯುಃ ಪಠೇತ್ | ತಂ ಮಂತ್ರಂ ನ್ಯಾಚಷ್ಟೇ | ಯೋಽಯಮಗ್ನಿರ್ಯಾ ಚೋಷಃ-
ಕಾಲಾಭಿನಾನಿನೀ ದೇವತಾ ಯೌ ಚಾಪ್ಪಿನಾನೇತ ಏನ ದೇವಾಃ ಪ್ರೌಷಮಂತ್ರೇ ಪ್ರಾತರ್ಯಾ-
ವಾಣ ಇತಿ ವಿಶೇಷ್ಯಂತೇ | ತತ್ಕಥಮಿತಿ ತದುಚ್ಯತೇ | ತ ಏತೇ ದೇವಾಃ ಪ್ರತ್ಯೇಕಂ ಸಪ್ತಚ್ಛಂ-
ದೋಯುಕ್ತಾಭಿರ್ಋಗ್ವಿರ್ಯಜ್ಞಭೂಮಿಮಾಗಚ್ಛಂತಿ ತಸ್ಮಾತ್ಪ್ರಾತರ್ಯಾವಾಣಃ | ಸಪ್ತಭಿಃ
ಸಪ್ತಭಿರಿತಿ ವೀತ್ಸಾ ಪ್ರತ್ಯೇಕಂ ಸಂಖ್ಯಾನ್ವಯಾರ್ಥಾ | ತಾಶ್ಚ ಷುಚಃ ಸರ್ವಾ ಆಶ್ವಲಾಯನೇ-
ನಾಪೋ ರೇವತೀಃ ಕ್ಷಯಥ (ಋ. ಸಂ. ೧-೩೦-೧೨) ಇತ್ಯಾದಿಗ್ರಂಥೇನೋದಾಹೃತಾಃ
(ಆಶ್ವ. ಶ್ರೌ. ಸೂ. ೪-೧೦-೭) ತತ್ರ—

ಉಪ ಪ್ರಯಂತಃ (ಋ. ಸಂ. ೧-೭೪-೧) ಇತ್ಯಾದಿಷು ಛಂದೋ ಗಾಯತ್ರಂ |
 ತ್ವಮಗ್ನೇ ವಸೂನ್ (ಋ. ಸಂ. ೧-೪೫-೧) ಇತ್ಯಾದಿಷ್ವನುಷ್ಪಪ್ ಛಂದಃ |
 ಅಜೋಧ್ಯಗ್ನಿಃ (ಋ. ಸಂ. ೫-೧-೧) ಇತ್ಯಾದಿಷು ತ್ರಿಷ್ಪಪ್ ಛಂದಃ |
 ಏನಾ ವೋ ಅಗ್ನಿಂ (ಋ. ಸಂ. ೭-೧೬-೧) ಇತ್ಯಾದಿಷು ಬೃಹತೀಛಂದಃ |
 ಅಗ್ನೇ ವಾಜಸ್ಯ (ಋ. ಸಂ. ೧-೭೯-೪) ಇತ್ಯಾದಿಷೂಷ್ಣಿಕ್ ಛಂದಃ |
 ಜನಸ್ಯ ಗೋಪಾ (ಋ. ಸಂ. ೫-೧೧-೧) ಇತ್ಯಾದಿಷು ಜಗತೀಛಂದಃ |
 ಅಗ್ನಿಂ ತಂ ಮನ್ಯೇ (ಋ. ಸಂ. ೫-೬-೧) ಇತ್ಯಾದಿಷು ಪಂಕ್ತಿತ್ವಂದಃ |
 ತಾನ್ಯೇತಾನಿ ಸಪ್ತಛಂದಾಂಸ್ಯಾಗ್ನೇಯೇ ಕೃತೌ ಪ್ರಾತರನುವಾಕೇ ದ್ರಷ್ಟವ್ಯಾನಿ ||

ಪ್ರತಿ ಸ್ಯಾ ಸೂನರೀ (ಋ. ಸಂ. ೪-೫೨-೧) ಇತ್ಯಾದಿಷು ಗಾಯತ್ರೀಛಂದಃ |
 ಉಷೋ ಭದ್ರೇಭಿಃ (ಋ. ಸಂ. ೧-೪೯-೧) ಇತ್ಯಾದಿಷ್ವನುಷ್ಪಪ್ |
 ಇದಂ ಶ್ರೇಷ್ಠಂ (ಋ. ಸಂ. ೧-೧೧೩-೧) ಇತ್ಯಾದಿಷು ತ್ರಿಷ್ಪಪ್ |
 ಪ್ರತ್ಯು ಅದರ್ಶಿ (ಋ. ಸಂ. ೭-೮೨-೧) ಇತ್ಯಾದಿಷು ಬೃಹತೀ |
 ಉಷಸ್ತಚ್ಚಿತ್ರಮಾಭರ (ಋ. ಸಂ. ೧-೯೨-೧೩) ಇತ್ಯಾದಿಷೂಷ್ಣಿಕ್ |
 ಏತಾ ಉ ತ್ಯಾ (ಋ. ಸಂ. ೧-೯೨-೧) ಇತ್ಯಾದಿಷು ಜಗತೀ |
 ಮಹೇನೋ ಅದ್ಯ (ಋ. ಸಂ. ೫-೭೯-೧) ಇತ್ಯಾದಿಷು ಪಂಕ್ತಿಃ
 ತಾನ್ಯೇತಾನ್ಯುಷಸ್ಯ ಪ್ರಾತರನುವಾಕೇ ಸಪ್ತ ಛಂದಾಂಸಿ ||

ಏಷೋ ಉಷಾ (ಋ. ಸಂ. ೧-೪೬-೧) ಇತ್ಯಾದಿಷು ಗಾಯತ್ರೀ |
 ಯದದ್ಯ (ಋ. ಸಂ. ೫-೭೩-೧) ಇತ್ಯಾದಿಷ್ವನುಷ್ಪಪ್ |
 ಅಭಾತ್ಯಗ್ನಿಃ (ಋ. ಸಂ. ೫-೭೬-೧) ಇತ್ಯಾದಿಷು ತ್ರಿಷ್ಪಪ್ |
 ಇನಾ ಉ ವಾಂ (ಋ. ಸಂ. ೭-೭೪-೧) ಇತ್ಯಾದಿಷು ಬೃಹತೀ |
 ಅಶ್ವಿನಾ ವರ್ತಿಃ (ಋ. ಸಂ. ೧-೯೨-೧೬) ಇತ್ಯಾದಿಷೂಷ್ಣಿಕ್ |
 ಅಜೋಧ್ಯಗ್ನಿ ಜ್ಞ (ಋ. ಸಂ. ೧-೧೫೭-೧) ಇತ್ಯಾದಿಷು ಜಗತೀ |
 ಪ್ರತಿ ಪ್ರಿಯತಮಂ (ಋ. ಸಂ. ೫-೭೫-೧) ಇತ್ಯಾದಿಷು ಪಂಕ್ತಿಃ |
 ತಾನ್ಯೇತಾನ್ಯಾಶ್ವಿನೇ ಪ್ರಾತರನುವಾಕೇ ಸಪ್ತ ಛಂದಾಂಸಿ |
 ತೈರೇತೈಃ ಸಪ್ತಭಿಃ ಸಪ್ತಭಿಃ ಪ್ರತ್ಯೇಕಂ ಛಂದೋಭಿರ್ದೇವಾನಾಮಾಗಮನಂ ದ್ರಷ್ಟವ್ಯಂ ||

ಈಗ ಪ್ರಾತರನುವಾಕಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ಪಠಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಅಧ್ಯಯನವು ಹೋತೃವನ್ನುದ್ದೇಶಿ ಎಲೈ ಹೋತೃವೇ ಪ್ರಾತರನುವಾಕಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ಪಠಿಸು ಎಂದು ನಿರ್ದೇಶಿಸುವನು. ಸುಕ್ತಾದಿನದ (ಸೋಮರಸವನ್ನು ಹಿಂಡುವ ದಿನ) ಪ್ರಾತಃ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಯಾವ ದೇವತೆಗಳು ಯಜ್ಞಭೂಮಿಗೆ ಬರುವರೋ ಅವರ ಪ್ರೀತ್ಯರ್ಥವಾಗಿ ಈ ಸಂದರ್ಭಕ್ಕೆ ಅನುಕೂಲವಾದ ಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ಪಠಿಸು ಎಂದು ಹೇಳಿದ ಕೂಡಲೇ ಹೋತೃವು ಪ್ರಾತರನುವಾಕಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ಪಠಿಸುವನು. ಪ್ರಾತಃಕಾಲದಲ್ಲಿ ಯಜ್ಞಭೂಮಿಗೆ ಬರುವ ದೇವತೆಗಳು ಯಾರಿಂದರೆ—ಅಗ್ನಿ, ಉಷೋದೇವತೆ, ಅಶ್ವಿನೀದೇವತೆಗಳು. ಇವರಿಗೆ ಪ್ರಾತರ್ಯಾವಾಣ ದೇವತೆಗಳೆಂದು ಹೆಸರು. ಈ ಮೂವರು ದೇವತೆಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರತಿಯೊಬ್ಬರನ್ನು ಪ್ರತ್ಯೇಕವಾಗಿ ಗಾಯತ್ರಾದಿ ಏಳು ಛಂದಸ್ಸು

ಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ ಮಂತ್ರಗಳಿಂದ ಆಹ್ವಾನಿತವಾಗಿ ಯಜ್ಞಭೂಮಿಗೆ ಬರುವುದರಿಂದ ಇವರಿಗೆ ಪ್ರಾತರ್ಯಾವಾಣದೇವತೆಗಳೆಂದು ಹೆಸರು ಬಂದಿರುವುದು. ಏಳುವಿಧ ಛಂದಸ್ಸುಗಳಿಂದ ಕೂಡಿರುವ ಮಂತ್ರಗಳು ಯಾವುವು ಎಂಬುದನ್ನು ಆಶ್ವಲಾಯನರು ತಮ್ಮ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದಾರೆ (ಆ. ಶ್ರೌ. ಸೂ ೪-೧೩-೭) ಅದನ್ನು ನಾವು ಇಲ್ಲಿ ತಿಳಿಸುತ್ತೇವೆ.

ಇಲ್ಲಿ ಪ್ರಾತರನುವಾಕವೆಂದರೇನೆಂಬುದನ್ನು ವಿವರಿಸುವುದು ಅವಶ್ಯಕವಾಗಿದೆ. ಅಗ್ನಿಷ್ಟೋಮ ಮೊದಲಾದ ಸೋಮಯಾಗವನ್ನು ಮಾಡುವಾಗ ಸೋಮರಸವನ್ನು ಹಿಂಡಿ ತೆಗೆಯುವ ದಿನಕ್ಕೆ ಸುತ್ತಾದಿನ ಅಥವಾ ಸ್ತುತ್ಯಾದಿನವೆಂದು ಹೆಸರು. ಈ ದಿನಸದ ಪ್ರಾತಃಕಾಲದಲ್ಲಿ ಸೂರ್ಯೋದಯಕ್ಕೆ ಮುಂಚೆ ಅಧ್ವರ್ಯುವು ಹೋತೃವನ್ನು ದ್ದೇಶಿಸಿ—ದೇವೇಭ್ಯಃ ಪ್ರಾತರ್ಯಾವಭ್ಯೋ ಹೋತರನು ಬ್ರೂಹಿ ಎಂಬ ಪ್ರೈಷಮಂತ್ರವನ್ನು ಪಠಿಸಿದ ಕೂಡಲೇ ಹೋತೃವು ಕೆಲವು ಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ಪಠಿಸುವನು. ಇವುಗಳಿಗೆ ಪ್ರಾತರನುವಾಕಮಂತ್ರಗಳೆಂದು ಹೆಸರು.

ಪ್ರಾತರನುವಾಕಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ಪಠಿಸುವಾಗ ಹೋತೃವು ಕೆಲವು ಕ್ರಮವನ್ನು ಅನುಸರಿಸಬೇಕು. ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಪ್ರಧಾನಋತ್ವಿಕ್ ಪಾತ್ರವನ್ನು ವಹಿಸಿರುವ ಅಧ್ವರ್ಯುವು ಇತರ ಋತ್ವಿಕ್ಯುಗಳನ್ನು ದ್ದೇಶಿಸಿ ಇಂತಹ ಕಾರ್ಯವನ್ನು ನೀನು ಮಾಡಬೇಕು ಎಂದು ಪದೇಪದೇ ಹೇಳಬೇಕಾಗುತ್ತದೆ. ಇಂತಹ ವಾಕ್ಯಗಳಿಗೆ ಪ್ರೈಷಗಳೆಂದು ಹೆಸರು. ಪ್ರಕೃತಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಅಧ್ವರ್ಯುವು ಹೋತೃವನ್ನು ದ್ದೇಶಿಸಿ—ದೇವೇಭ್ಯಃ ಪ್ರಾತರ್ಯಾವಭ್ಯೋ ಹೋತರನು ಬ್ರೂಹಿ—ಎಲೈ ಹೋತೃವೇ ಪ್ರಾತಃಕಾಲದಲ್ಲಿ ಯಜ್ಞಭೂಮಿಗೆ ಬರಬೇಕಾಗಿರುವ ದೇವತೆಗಳನ್ನು ದ್ದೇಶಿಸಿ ಪ್ರಾತರನುವಾಕ ಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ಹೇಳು ಎಂದು ಹೇಳುವನು. ಆಗ ಹೋತೃವು ಅಗ್ನಿಧ್ರವೆಂಬ ಅಗ್ನಿಕುಂಡದ ಸಮೀಪಕ್ಕೆ ಹೋಗಿ ಅಲ್ಲಿ ವಾಕ್ಯುಧಿಗಾಗಿ ಒಂದು ಆಜ್ಯಾಹುತಿಯನ್ನೂ ಆಹವನೀಯಾಗ್ನಿಯಲ್ಲಿ ಎರಡು ಆಜ್ಯಾಹುತಿಗಳನ್ನೂ ವಿಧ್ಯುಕ್ತಮಂತ್ರಗಳಿಂದ ಹೋಮಮಾಡುವನು. ಬಳಿಕ ಹವಿರ್ಧಾನವೆಂಬ ಶಾಲೆಯನ್ನು ಪೂರ್ವದ್ವಾರದಿಂದ ಪ್ರವೇಶಿಸಿ ಅಲ್ಲಿರುವ ಸೋಮಲತೆಗಳು ತುಂಬಿದ ಗಾಡಗಳ ಸಮೀಪದಲ್ಲಿ ಕುಳಿತು ಮೊದಲು ಈ ಮಂತ್ರವನ್ನು ಪಠಿಸುವನು—

ಆಪೋ ರೇವತೀಃಕ್ಷಯಥಾ ಹಿ ವಸ್ತಃ ಕೃತುಂ ಚ ಭದ್ರಂ ಬಿಭೃತಾಮೃತಂ ಚ |

ರಾಯಶ್ಚ ಸ್ಥ ಸ್ವಪತ್ಯಸ್ಯ ಪತ್ನೀಃ ಸರಸ್ವತೀಃ ತದ್ಗೃಣತೇ ವಯೋಧಾತ್ ||

(ಋ. ಸಂ ೧೦-೩೦-೧೨)

ಅನಂತರ ಪ್ರಾತರ್ಯಾವಾಣ ದೇವತೆಗಳಾದ ಅಗ್ನಿ, ಉಷಸ್ಸು ಅತ್ತಿನೀದೇವತೆಗಳು ಇವರನ್ನು ದ್ದೇಶಿಸಿ ಪ್ರಾತರನುವಾಕಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ಪಠಿಸುವನು. ಇವು ಮೂರುಭಾಗಗಳಾಗಿವೆ. ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ದ್ದೇಶಿಸಿ ಹೇಳುವ ಮಂತ್ರಗಳಿಗೆ ಅಗ್ನೀಯಕ್ರತುವೆಂದೂ, ಉಷಸ್ಸನ್ನು ದ್ದೇಶಿಸಿ ಪಠಿಸುವ ಮಂತ್ರಗಳಿಗೆ ಉಷಸ್ಯಕ್ರತುವೆಂದೂ, ಅತ್ತಿನೀದೇವತೆಗಳನ್ನು ದ್ದೇಶಿಸಿ ಪಠಿಸುವ ಮಂತ್ರಗಳಿಗೆ ಅತ್ತಿನಕ್ರತುವೆಂದೂ ಹೆಸರು. ಇಲ್ಲಿ ಪ್ರತಿ ದೇವತೆಯನ್ನೂ ಉದ್ದೇಶಿಸುವ ಮಂತ್ರಗಳು ಏಳುವಿಧ ಛಂದಸ್ಸುಗಳಿಂದಲೂ ಕೂಡಿರಬೇಕೆಂದು ತಿಳಿಸಲು ಸಪ್ತಭಿಃ ಸಪ್ತಭಿಃ ಎಂದು ದ್ವಿರುಕ್ತಿ ಇದೆ. ಅದರಂತೆ ಈ ಮಂತ್ರಗಳ ವಿವರಣೆಯು ಈ ರೀತಿ ಇದೆ—

ಉಪಪ್ರಯಂತಃ (ಋ. ಸಂ ೧-೭೪-೧) ಮೊದಲಾದುವು ಗಾಯತ್ರೀ ಛಂದಸ್ಸಿನ ಮಂತ್ರಗಳು

ತ್ವಮಗ್ನೀವಸೂನ್ (ಋ. ಸಂ ೧-೪೫-೧) ಮೊದಲಾದುವು ಅನುಷ್ಟುಪ್ ಛಂದಸ್ಸಿನವು

ಅಬೋಧ್ಯಗ್ನಿಃ (ಋ. ಸಂ ೫-೧-೧) ಮೊದಲಾದುವು ತ್ರಿಷ್ಟುಪ್ ಛಂದಸ್ಸಿನವು

ಋನಾಪೋ ಅಗ್ನಿಂ (ಋ. ಸಂ ೭-೧೬-೧) ಮೊದಲಾದುವು ಬೃಹದೇ ಛಂದಸ್ಸು

ಅಗ್ನೀವಾಜಸ್ಯ (ಋ. ಸಂ ೧-೭೯-೪) ಮೊದಲಾದುವು ಉಷ್ಣಿಕ್ ಛಂದಸ್ಸು

ಜನಸ್ಯ ಗೋಪಾ (ಋ. ಸಂ ೫-೧೧-೧) ಮೊದಲಾದುವು ಜಗತೀ ಛಂದಸ್ಸು

ಅಗ್ನಿಂ ತಂ ಮನೈ (ಋ. ಸಂ ೫-೬-೧) ಮೊದಲಾದುವು ಪಂಕ್ತಿಶ್ಲೋಕದಸ್ಸು

ಏಳು ಛಂದಸ್ಸುಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ ಈ ಏಳು ಮಂತ್ರಗಳೂ ಅಗ್ನಿ ದೇವತೆಯನ್ನು ದ್ವೇಶಿಸುವ ಪ್ರಾತರನುವಾಕದಲ್ಲಿ ಪಠಿಸುವ ಆಗ್ನೇಯಕ್ರತು ಸಂಬಂಧವಾದ ಮಂತ್ರಗಳು.

ಪ್ರತಿ ಪ್ಯಾ ಸೂನರೀ (ಋ. ಸಂ ೪-೫೨-೧) ಮೊದಲಾದುವು ಗಾಯತ್ರೀ ಛಂದಸ್ಸು

ಉಷೋ ಭದ್ರೇಭಿಃ (ಋ. ಸಂ ೧-೪೯-೧) ಮೊದಲಾದುವು ಅನುಷ್ಟಪ್ ಛಂದಸ್ಸು

ಇದಂ ಶ್ರೇಷ್ಠಂ (ಋ. ಸಂ ೧-೧೧೩-೧) ಮೊದಲಾದುವು ತ್ರಿಷ್ಟಪ್ ಛಂದಸ್ಸು

ಪ್ರತ್ಯು ಅದರ್ಶಿ (ಋ. ಸಂ ೭-೮೧-೧) ಮೊದಲಾದುವು ಬೃಹತೀ ಛಂದಸ್ಸು

ಉಪಸ್ತಚ್ಚಿತ್ರನಾಭರ (ಋ. ಸಂ ೧-೯೨-೧೩) ಮೊದಲಾದುವು ಉಷ್ಣಿಕ್ ಛಂದಸ್ಸು

ಏತಾ ಉತ್ಯಾ (ಋ. ಸಂ ೧-೯೨-೧) ಮೊದಲಾದುವು ಜಗತೀ ಛಂದಸ್ಸು

ಮಹೇ ನೋ ಅದ್ಯ (ಋ. ೫-೭೯-೧) ಮೊದಲಾದುವು ಪಂಕ್ತಿಶ್ಲೋಕದಸ್ಸು

ಈ ಏಳೂ ಉಷೋ ದೇವತೆಯನ್ನು ದ್ವೇಶಿಸಿ ಪ್ರಾತರನುವಾಕದಲ್ಲಿ ಪಠಿಸುವ ಉಪಸ್ಯಕ್ರತುವೆಂಬ ಮಂತ್ರಗಳು.

ಏಷೋ ಉಷಾ (ಋ. ಸಂ ೧-೪೬-೧) ಮೊದಲಾದುವು ಗಾಯತ್ರೀ ಛಂದಸ್ಸು

ಯದದ್ಯ (ಋ. ಸಂ ೫-೭೩-೧) ಮೊದಲಾದುವು ಅನುಷ್ಟಪ್ ಛಂದಸ್ಸು

ಆ ಭಾತ್ಯಗ್ನಿಃ (ಋ. ಸಂ ೫-೭೬-೧) ಮೊದಲಾದುವು ತ್ರಿಷ್ಟಪ್ ಛಂದಸ್ಸು

ಇಮಾ ಉ ವಾಂ (ಋ. ಸಂ ೭-೭೪-೧) ಮೊದಲಾದುವು ಬೃಹತೀ ಛಂದಸ್ಸು

ಅಶ್ವಿನಾ ವರ್ತಿಃ (ಋ. ಸಂ ೧-೯೨-೧೯) ಮೊದಲಾದುವು ಉಷ್ಣಿಕ್ ಛಂದಸ್ಸು

ಅಬೋಧ್ಯಗ್ನಿರ್ಜ್ವ (ಋ. ಸಂ ೧೫೭-೧) ಮೊದಲಾದುವು ಜಗತೀಛಂದಸ್ಸು

ಪ್ರತಿಪ್ರಿಯತಮಂ (ಋ. ಸಂ ೫-೭೫-೧) ಮೊದಲಾದುವು ಪಂಕ್ತಿಶ್ಲೋಕದಸ್ಸು

ಈ ಏಳೂ ಪ್ರಾತರನುವಾಕ ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿ ಅಶ್ವಿನೀದೇವತೆಗಳನ್ನು ದ್ವೇಶಿಸಿದ ಆಶ್ವಿನಕ್ರತುಸಂಬಂಧವಾದ ಮಂತ್ರಗಳು

ಆಸ್ಯ ದೇವಾಃ ಪ್ರಾತರ್ಯಾವಾಣೋ ಹವಂ ಗಚ್ಛಂತಿ ಯ ಏವಂ
ವೇದ |

ಏತದ್ವೇದನಂ ಪ್ರಕಂಸತಿ | ಹೂಯತೇಽತ್ರೇತಿ ಹವೋ ಯಜ್ಞೋಽಸ್ಯ ವೇದಿತು-
ಹವಮುಕ್ತಾ ದೇವಾಃ ಪ್ರಾಪ್ನುವಂತಿ ||

ಮೇಲೆ ಹೇಳಿದ ಪ್ರಾತರನುವಾಕಮಂತ್ರ ಪಠನದ ಕ್ರಮವನ್ನು ಯಾವ ಯಜಮಾನನು ತಿಳಿದು ಅದರಂತೆ ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಆಹ್ವಾನಮಾಡುವನೋ ಆ ಯಜಮಾನನ ಯಜ್ಞ ಭೂಮಿಗೆ ಆ ದೇವತೆಗಳು ಬರುವರು.

ಪ್ರಜಾಪತೌ ವೈ ಸ್ವಯಂ ಹೋತರಿ ಪ್ರಾತರನುವಾಕಮನುವಕ್ಷತ್ಯು-
ಭಯೇ ದೇವಾಸುರಾ ಯಜ್ಞಮುಪಾಸಸನ್ನಸ್ಮಭ್ಯಮನುವಕ್ಷ-
ತ್ಯಸ್ಮಭ್ಯಮಿತಿ ಸ ವೈ ದೇವೇಭ್ಯ ಏವಾನ್ವಬ್ರವೀತ್

ಪ್ರೈಷಮಂತ್ರೇ ದೇವೇಭ್ಯೋನು ಬ್ರೂಹೀತಿ ಯದುಕ್ತಂ ತದುಪಪಾದಯಿತುಂ
ಪ್ರಾತರನುವಾಕಸ್ಯ ದೇವಸಂಬಂಧಂ ವಿಶದಯತಿ | ಪುರಾ ಕದಾಚಿಕ್ಕೃಷ್ಣಿಂಶ್ಚಿದ್ವಜ್ಞೇ ಪ್ರಜಾಪತಿಃ
ಸ್ವಯಂ ಹೋತಾ ಭೂತ್ವಾ ಪ್ರಾತರನುವಾಕಮನುವಕ್ತುಮುದ್ಯತಸ್ತಸ್ಮಿನ್ನನುವಕ್ಷ್ಯತಿ ದೇವಾ-
ಶ್ಚಾಸುರಾಶ್ಚಾಸ್ಮಭ್ಯಮಸ್ಮದರ್ಥಮೇವಾನುವಕ್ಷ್ಯತೀತಿ ಪ್ರತ್ಯೇಕಮಭಿಪ್ರೇತ್ಯ ತಂ ಯಜ್ಞ-
ಮುಪೇತ್ಯ ತತ್ರಾಸಸನ್ನಿತಿ | ಅಸ್ಮಭ್ಯಮಿತಿ ವೀಹ್ನಾ ವರ್ಗದ್ವಯಸ್ಯ ಪ್ರತ್ಯೇಕಮನ್ವಯಾರ್ಥಂ |
ತದಾನೀಂ ಪ್ರಜಾಪತಿರಸುರಾನುಪೇಕ್ಷ್ಯ ದೇವಾರ್ಥಮೇವಾನ್ವಬ್ರವೀತ್ | ತತಃ ಪ್ರಾತರನು-
ವಾಕಸ್ಯ ಪೂರ್ವೋಕ್ತೈರಗ್ನಾದಿಭಿರ್ದೇವಸಂಬಂಧಃ ||

ಹಿಂದೆ ಪ್ರೈಷಮಂತ್ರದಲ್ಲಿ ದೇವತೆಗಳನ್ನು ದ್ವೇಶಿಸಿ ಪ್ರಾತರನುವಾಕಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ಪಠಿಸಬೇಕೆಂದು ಹೇಳಲಾಗಿದೆಯಷ್ಟೆ,
ಈ ಪ್ರಾತರನುವಾಕಮಂತ್ರವು ದೇವತೆಗಳನ್ನೇ ಉದ್ದೇಶಿಸಿ ಪಠಿಸಲ್ಪಡುವುದೆಂದೂ ಆದ್ದರಿಂದ ಇದು ದೇವತಾಸಂಬಂಧವಾದ
ಮಂತ್ರವೆಂಬುದನ್ನೂ ವಿಶದಪಡಿಸುವರು—

ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಒಂದಾನೊಂದು ಯಜ್ಞಮಾಡುತ್ತಿದ್ದಾಗ ಸ್ವಯಂ ಪ್ರಜಾಪತಿಯೇ ಹೋತೃವಿನ ಪಾತ್ರವನ್ನು ವಹಿಸಿ
ಪ್ರಾತರನುವಾಕಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ಪಠಿಸಲು ಪ್ರಾರಂಭಿಸಿದನು. ಆಗ ದೇವತೆಗಳೂ ಮತ್ತು ಅಸುರರೂ ಇಂತು ಯೋಚಿಸಿದರು.
ಈ ಪ್ರಜಾಪತಿಯು ತಮ್ಮನ್ನೇ ಉದ್ದೇಶಿಸಿ ಎಂದರೆ ದೇವತೆಗಳು ತಮ್ಮನ್ನೇ ಎಂದೂ, ಅಸುರರೂ ತಮ್ಮನ್ನೇ ಉದ್ದೇಶಿಸಿ
ಮಂತ್ರಪಠನಮಾಡುವನೆಂದೂ ಯೋಚಿಸಿ ಅಲ್ಲಿಯೇ ಕುಳಿತಿದ್ದರು. ಆದರೆ ಆಗ ಪ್ರಜಾಪತಿಯು ಅಸುರರನ್ನು ಅಲಕ್ಷಿಸಿ
ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಮಾತ್ರ ಉದ್ದೇಶಿಸಿ ಅವರ ಪರವಾಗಿ ಪ್ರಾತರನುವಾಕಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ಪಠಿಸಿದನು. ಆದ್ದರಿಂದ ಆ ಕಾಲದಿಂದಲೂ
ಪ್ರಾತರನುವಾಕಮಂತ್ರಗಳು ದೇವತೆಗಳಿಗೇ ಸಂಬಂಧಪಟ್ಟದ್ದಾಗಿರುವುದು.

ತತೋ ವೈ ದೇವಾ ಅಭವನ್ಪರಾಸುರಾಃ ಭವತ್ಯಾತ್ಮನಾ ಪರಾಸ್ಯ
ದ್ವಿಷನ್ವಾಪ್ಮಾ ಭ್ರಾತೃವ್ಯೋ ಭವತಿ ಯ ಏನಂ ವೇದ ||

ಪ್ರಾತರನುವಾಕಸ್ಯ ದೇವೋತ್ಕರ್ಷಹೇತುತ್ವಂ ತದಭಾವಸ್ಯಾಸುರಪರಾಭವಹೇತುತ್ವಂ
ಜ ದರ್ಶಯತಿ | ಅಭವನ್ಘೃತಿಮುತ್ಕರ್ಷಂ ಪ್ರಾಪ್ತಾಃ | ಅಸುರಾಸ್ತು ಪರಾಭವನ್ಸಹರ್ಷಂ
ಪ್ರಾಪ್ತಾಃ | ವೇದನಂ ಪ್ರಶಂಸತಿ | ಆತ್ಮನಾ ಭವತಿ ಸ್ವಯಮುತ್ಕೃಷ್ಟೋ ಭವತಿ | ತದೀಯಸ್ತು
ಭ್ರಾತೃವ್ಯಃ ಪರಾಭವತಿ |

ಆದ್ದರಿಂದ ಎಂದರೆ ಪ್ರಜಾಪತಿಯು ಪ್ರಾತರನುವಾಕಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ದೇವತೆಗಳ ಪರವಾಗಿ ಪಠಿಸಿದ್ದರಿಂದ ದೇವತೆಗಳು
ಎಲ್ಲಾ ಕಾರ್ಯಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಯಶಸ್ವಿಯಾಗಿ ಜಯವನ್ನು ಗಳಿಸಿದರು. ಅಸುರರು. ಅಪಜಯವನ್ನು ಹೊಂದಿದರು. ಆದ್ದರಿಂದ
ಈ ವಿಷಯವನ್ನು ತಿಳಿದ ಯಜಮಾನನು ಯಜ್ಞಾದಿಕರ್ಮಗಳಲ್ಲಿ ಯಶಸ್ವಿಯಾಗಿ ಜಯವನ್ನು ಗಳಿಸುವುದಲ್ಲದೆ ತನ್ನ
ಶತ್ರುಗಳನ್ನೂ ಸೋಲಿಸಿ ಅಭಿವೃದ್ಧಿಯನ್ನು ಪಡೆಯುವನು.

ಪ್ರಾತರ್ವೈ ಸ ತಂ ದೇವೇಭ್ಯೋನ್ವಬ್ರವೀದ್ಯತ್ಪ್ರಾತರನ್ವಬ್ರವೀತ್ತ-
ತ್ಪ್ರಾತರನುವಾಕಸ್ಯ ಪ್ರಾತರನುವಾಕತ್ವಂ |

ಪ್ರಾತರನುವಾಕಶಬ್ದಸ್ಯ ನಿರ್ವಚನಂ ದರ್ಶಯತಿ | ಪ್ರಾತಃಕಾಲ ಏವ ಸ ಪ್ರಜಾಪತಿ-
ಸ್ತಮನುವಾಕಮ್ಯಕ್ಸಮೂಹಂ ಬೇವಾರ್ಥಮನುಕ್ರಮೇಣಾಬ್ರವೀತ್ | ಯಸ್ಮಾದೇವಂ ತಸ್ಮಾ-
ತ್ಪ್ರಾತರನುವಾಕ ಇತಿ ನಾಮ ಸಂಪನ್ನಂ |

ಪ್ರಾತರನುವಾಕವೆಂದು ಈ ಮಂತ್ರಸಮೂಹಕ್ಕೆ ಹೆಸರು ಏತಕ್ಕೆ ಬಂದಿತೆಂದರೆ, ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಪ್ರಜಾಪತಿಯು
ಬೇವತೆಗಳನ್ನು ಆಹ್ವಾನಿಸುವಾಗ ಈ ಮಂತ್ರಸಮೂಹವನ್ನೂ ಪ್ರಾತಃಕಾಲದಲ್ಲಿ ಪಠಿಸಿದ್ದರಿಂದ ಆ ಮಂತ್ರಗಳಿಗೆ ಪ್ರಾತರನುವಾಕ
ವೆಂಬ ಹೆಸರು ಬಂದಿತು.

ಮಹತಿ ರಾತ್ರಾ ಅನೂಚ್ಯಃ ಸರ್ವಸ್ಯೈ ವಾಚಃ ಸರ್ವಸ್ಯ ಬ್ರಹ್ಮಣಃ
ಪರಿಗೃಹೀತ್ಯೈ ಯೋ ವೈ ಭವತಿ ಯಃ ಶ್ರೇಷ್ಠತಾಮುಶ್ನುತೇ
ತಸ್ಯ ವಾಚಂ ಪ್ರೋದಿತಾಮನುಪ್ರವದಂತಿ ತಸ್ಮಾನ್ಮಹತಿ
ರಾತ್ರಾ ಅನೂಚ್ಯಃ | ಪುರಾ ವಾಚಃ ಪ್ರವದಿತೋರನೂಚ್ಯಃ |
ಯದ್ವಾಚಿ ಪ್ರೋದಿತಾಯಾಮನುಬ್ರೂಯಾದನ್ಯಸ್ಯೈವೇನ-
ಮುದಿತಾಮನುವಾದಿನಂ ಕುರ್ಯಾತ್ | ತಸ್ಮಾನ್ಮಹತಿ ರಾತ್ರಾ
ಅನೂಚ್ಯಃ | ಪುರಾ ಶಕುನಿವಾದಾದನುಬ್ರೂಯಾತ್ |
ನಿರ್ಯತೇರ್ವಾ ಏತನ್ಮುಖಂ ಯದ್ವಯಾಂಸಿ ಯಚ್ಛಕುನಯ-
ಸ್ತದ್ಯತ್ಪುರಾ ಶಕುನಿವಾದಾದನುಬ್ರೂಯಾನ್ಮಾ ಯಜ್ಞಯಾಂ
ವಾಚಂ ಪ್ರೋದಿತಾಮನು ಪ್ರವದಿಷ್ವೇತಿ ತಸ್ಮಾನ್ಮಹತಿ ರಾತ್ರಾ
ಅನೂಚ್ಯಃ ||

ತಸ್ಯ ಪ್ರಾತರನುವಾಕಸ್ಯ ಕಾಲವಿಶೇಷಂ ವಿಧತ್ತೇ | ರಾತ್ರಾಃ ಪೂರ್ವಸ್ಯಾಪವಸಥಾ-
ಖ್ಯಸ್ಯ ದಿನಸ್ಯಾಗ್ನಿಷೋಮಾಯಪತ್ನನುಷ್ಠಾನಯುಕ್ತಸ್ಯ ಯಾ ರಾತ್ರಿಸ್ತಸ್ಯಾ ರಾತ್ರೇಃ
ಸಂಬಂಧಿನಿ ಶೇಷೇ ಮಹತ್ಯವತಿಷ್ಠಮಾನೇ ಸತಿ ಪ್ರಾತರನುವಾಕಾಖ್ಯ ಋಕ್ಸಮೂಹೋ
ವಕ್ತವ್ಯಃ | ಏತದುಕ್ತಂ ಭವತಿ—ಯಸ್ಮಿನ್ಯಾಲೇ ಪ್ರಾರಬ್ಧಃ ಪ್ರಾತರನುವಾಕಸ್ತಮಸೋಪ-
ಘಾತಾತ್ಪುರೈವ ಸಮಾಪಯಿತುಂ ಶಕ್ಯಃ ಸ್ಯಾತ್ತದಾ ಪ್ರಾರಬ್ಧವ್ಯ ಇತಿ | ತಥಾವಿಧಮನುವಚನಂ
ಲೌಕಿಕಾಃ ಸರ್ವಸ್ಯಾ ವಾಚೋ ಬ್ರಹ್ಮಣೋ ವೇದಸ್ಯ ಸರ್ವಸ್ಯಾಪಿ ಪರಿಗ್ರಹಾಯ ಭವತಿ |
ಯೋ ವಾ ಇತ್ಯಾದಿನಾ ಲೌಕಿಕೋ ನ್ಯಾಯ ಉಚ್ಯತೇ | ಲೋಕೇ ಯಃ ಪುಮಾನ್ಭವತ್ಯೈ-
ತ್ಸರ್ಯಂ ಪ್ರಾಪ್ನೋತಿ ಯಶ್ಚ ವಿದ್ಯಾವೃತ್ತಾದಿಭಿಃ ಶ್ರೇಷ್ಠತ್ವಂ ಪ್ರಾಪ್ನೋತಿ ತಸ್ಮೋಭಯ-
ವಿಫಸ್ಯ ಪುರುಷಸ್ಯ ಸಂಬಂಧಿನೀಂ ವಾಚಂ ಪ್ರೋದಿತಾಂ ಪ್ರಥಮತ ಉಕ್ತಾಮನು ಪಶ್ಚಾತ್ಸರ್ವೇ
ಭೃತ್ಯಾಃ ಶಿಷ್ಯಾಶ್ಚ ಪ್ರವದಂತಿ | ತಸ್ಮಾತ್ತತ್ರಾಪಿ ರಾಜಾಚಾರ್ಯಾದಿ ವಾಕ್ಯಾನ್ಫೀಯಃ ಪ್ರಾತ-
ರನುವಾಕಃ ಸ್ವೇತರವೈದಿಕಲೌಕಿಕಸರ್ವವಾಕ್ಪ್ರವೃತ್ತೇಃ ಪೂರ್ವಂ ರಾತ್ರಾಃ ಸಂಬಂಧಿನಿ

ಮಹತ್ಯವಶಿಷ್ಟೇ ಕಾಲೇ ಪಾಶ್ಚಾತ್ಯಯಾಮೇನುನವಕ್ತವ್ಯಃ | ಯದ್ಯಪ್ಯಯಮುಷಃಕಾಲೋ ನ ತು
ಪ್ರಾತಃಕಾಲಸ್ತಥಾಪಿ ಪ್ರಾತಃಕಾಲಸಮಾಪರ್ತಿತ್ವಾತ್ಪ್ರಾತರನುವಾಕತ್ವಂ ದ್ರಷ್ಟವ್ಯಂ | ಪಾಶ್ಚಾ-
ತ್ಯಯಾಮೇನುಪಿ ಕಿಂಚಿದ್ವಿಶೇಷಂ ವಿಧತ್ವೇ | ರಾತ್ರಾ ನಿದ್ರಾಂ ಕುರ್ವಂತಃ ಪ್ರಾಣನ ಉಷಃಕಾಲೇ
ಪ್ರಬುಧ್ಯ ವಾಚಂ ಪ್ರವದಂತಿ ತಸ್ಮಾತ್ಪ್ರವದಿತೋಃ ಪ್ರವಚನಾತ್ಪೂರ್ವಮೇವಾಯಮನುವ-
ಕ್ತವ್ಯಃ | ವಿಪಕ್ಷೇ ಬಾಧಕಮಾಹ | ನಿದ್ರಾಂ ಪರಿತ್ಯಜ್ಯ ಪ್ರಬುದ್ಧೈಃ ಪುರುಷೈರ್ವಾಚಿ ಪ್ರೋದಿ-
ತಾಯಾಂ ಯದಿ ಪಶ್ಚಾದ್ಧ್ವಯಾತ್ತದಾನೀಮೇತಂ ಪ್ರಾತರನುವಾಕಮುದಿತಾನುವಾದಿನಂ
ಕುರ್ಯಾದನ್ಯೈರುದಿತಾ ಯಾ ವಾಕ್ತವನುವಾದಿತ್ವೇ ಸತಿ ಭೃತ್ಯಾದಿ ಶಿಷ್ಯಾದಿರೂಪತ್ವಂ ಸ್ಯಾನ್ನ
ತು ರಾಜಾಜಾರ್ಯಾದಿರೂಪತ್ವಂ | ಸ್ವಪಕ್ಷಂ ನಿಗಮಯತಿ | ಅಪರಂ ವಿಶೇಷಂ ವಿಧತ್ವೇ |
ಶಕುನಯಃ ಪಕ್ಷಿಣ ಉಷಃಕಾಲೇ ಪ್ರಬುದ್ಧ್ಯ ವದಂತಿ ಧ್ವನಿಂ ಕುರ್ವಂತಿ ತಸ್ಮಾದ್ವಾದಾತ್ಪೂರ್ವ-
ಮೇವಾನುಬ್ರೂಯಾತ್ | ತದೇತದಪಪಾದಯತಿ | ನಿಯಂತಿಃ ಕಾ ಚಿದ್ರಾಕ್ಷಸರೂಪಾ
ಮೃತ್ಯುದೇವತಾ | ಯಾನಿ ವಯಾಂಸಿ ಯೇ ಚ ಶಕುನಯ ಏತತ್ಸರ್ವಂ ಮೃತ್ಯುದೇವತಾಯಾ
ಮುಖಂ | ಅತ್ರ ವಯಃಶಬ್ದೇನ ಪಕ್ಷಿಸಾಮಾನ್ಯಮುಚ್ಯತೇ ಶಕುನಶಬ್ದೇನ ಪಕ್ಷಿವಿಶೇಷಃ |
ಯೇಷಾಂ ಸಂಚಾರಾದಧ್ವನೀಷ್ಟಾನಿಷ್ಟಸೂಚಕತಯಾಮನುಷ್ಯಾ ವ್ಯವಹರಂತಿ ತೇ ಶಕುನಯಃ |
ಯಸ್ಮಾದುಭಯಂ ಮೃತ್ಯುಮುಖಂ ತದ್ವದಿ ತದುಭಯಧ್ವನೇಃ ಪುರಾನುಬ್ರೂಯಾತ್ತದಾನೀಂ
ಪ್ರೋದಿತಾಂ ಪ್ರಥಮತ ಉಕ್ತಾನುಯಜ್ಞಿಯಾಂ ಯಜ್ಞಸಂಬಂಧರಹಿತಾಂ ವಾಚಮನು ಮಾ
ಪ್ರವದಿಷ್ಯ ಪ್ರಾತರನುವಾಕಂ ಪಶ್ಚಾದುಕ್ತವಂತೋ ಮಾ ಭವಾಮೇತಿ ಹೋತುರಭಿಪ್ರಾಯೋ
ಭವತಿ | ಅತೋ ಮಹತಿ ರಾತ್ರಿವಿಶೇಷೇನ ಸ್ಥಿತೇ ಸತಿ ಶಕುನಿವಾದಶಂಕಾನುದಯಾತ್ತದಾನೀ
ಮೇವಾನೂಚ್ಯಃ ||

ಪ್ರಾತರನುವಾಕಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ಯಾವಕಾಲದಲ್ಲಿ ಪಠಿಸಬೇಕು ಎಂಬುದನ್ನು ಇಲ್ಲಿ ವಿಶದವಾಗಿ ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. ಅಗ್ನೀ
ಷೋಮಾಯ ಸಂಬಂಧವಾದ ಪಶುಹೋಮವನ್ನು ಮಾಡಿದ ದಿನದ ರಾತ್ರಿಕಾಲದಲ್ಲಿ ಸುಮಾರು ಅರ್ಧರಾತ್ರಿ ಕಳೆದನಂತರ
ಇನ್ನೂ ಬೇಕಾದಷ್ಟು ರಾತ್ರಿಕಾಲ ಇರುವಾಗಲೇ ಪ್ರಾತರನುವಾಕಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ಪಠಿಸಲು ಪ್ರಾರಂಭಿಸಬೇಕು. ಹೇಗೆಂದರೆ—
ಅಪರರಾತ್ರೆಯಲ್ಲಿ ಪ್ರಾರಂಭಿಸಬೇಕಾದ ಪ್ರಾತರನುವಾಕಮಂತ್ರಗಳು ರಾತ್ರಿಯು ಮುಗಿದು ಬೆಳಕು ಹರಿಯುವದರೊಳಗಾಗಿ
ಮುಗಿಸಲ್ಪಡಬೇಕು. ಎಂದರೆ ಉಷಃಕಾಲಕ್ಕೆ ಮುಂಜೆಯೇ ಮಂತ್ರಪಠನವು ಮುಗಿಯುವಂತೆ ರಾತ್ರಿಕಾಲವು ಬಹಳವಾಗಿರು
ವಾಗಲೇ ಪ್ರಾತರನುವಾಕಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ಪಠಿಸಲು ಪ್ರಾರಂಭಮಾಡಬೇಕು. ಈ ಪ್ರಾತರನುವಾಕಮಂತ್ರಗಳು ವೇದಮಂತ್ರ
ಗಳಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಇತರ ಎಲ್ಲ ಮಾತುಗಳಿಗಿಂತಲೂ ಶಬ್ದಗಳಿಗಿಂತಲೂ ಇವಕ್ಕೆ ಹೆಚ್ಚು ಪ್ರಾಧಾನ್ಯತೆಯನ್ನು ಕೊಡಬೇಕು.
ಮನುಷ್ಯರು ರಾತ್ರಿಕಾಲದಲ್ಲಿ ಮಲಗಿದ್ದು ನಿದ್ರೆಯಿಂದ ಎದ್ದಕೂಡಲೆ ಲೋಕವ್ಯವಹಾರಾರ್ಥವಾಗಿ ಮಾತುಗಳನ್ನಾಡುವರು.
ಪ್ರಾತರನುವಾಕಮಂತ್ರಗಳು ವೇದಮಂತ್ರಗಳಾಗಿ ಲೌಕಿಕಮಾತುಗಳಿಗಿಂತ ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದದ್ದರಿಂದ ರಾತ್ರಿಯಲ್ಲಿ ಎದ್ದಕೂಡಲೆ ಇತರ
ಮಾತುಗಳಲ್ಲಿ ತೊಡಗುವುದಕ್ಕಿಂತ ಪೂರ್ವಭಾವಿಯಾಗಿಯೇ ಪ್ರಾತರನುವಾಕಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ಪಠಿಸಬೇಕು. ಆದ್ದರಿಂದಲೇ
ಎಲ್ಲಕ್ಕಿಂತ ಮೊದಲೇ ಎಂದರೆ ಬೆಳಗಾಗುವುದಕ್ಕಿಂತ ಮೊದಲೇ ರಾತ್ರಿಕಾಲ ಬಹಳವಿರುವಾಗಲೇ ಈ ಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ಪಠಿಸ
ಬೇಕೆಂದು ನಿಯಮವಿರುವುದು. ಇದಲ್ಲದೆ ಇದಕ್ಕೆ ಇನ್ನೂ ಒಂದು ಕಾರಣವಿರುವುದು. ರಾಜನು ಆಡುವ ಮಾತುಗಳನ್ನು ಅವನ
ಪ್ರಜೆಗಳು ಅನುಮೋದಿಸುವರು ಎಂದರೆ ಅವನು ಹೇಳಿದಂತೆಯೇ ತಾವೂ ಹೇಳುವರು. ಹಾಗೆಯೇ ಗುರುವು ಹೇಳಿದವಾಕ್ಯ
ವನ್ನು ಶಿಷ್ಯರು ವ್ಯತ್ಯಾಸವಿಲ್ಲದೆ ಹಾಗೆಯೇ ಹೇಳುವರು. ಅದೇ ರೀತಿ ರಾಜಾ ಮತ್ತು ಗುರುವಿನ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿರುವ ಪ್ರಾತರನುವಾಕ

ಮಂತ್ರಗಳಿಗೆ ಮೊದಲ ಸ್ಥಾನವಿರುವುದು. ಲೌಕಿಕವಾದ ಮಾತುಗಳಿಗೆ ಎರಡನೆಯ ಸ್ಥಾನವಿರುವುದು. ಎಂದರೆ ಮೊದಲು ಬಹಳ ರಾಶ್ರೀಯಿರುವಾಗಲೇ ಪ್ರಥಮಸ್ಥಾನಕ್ಕೆ ಅರ್ಹವಾದ ಪ್ರಾತರನುವಾಕಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ಪಠಿಸಿ ಅನಂತರ ರಾಶ್ರೀಕಳೆದು ಬೇಗವಾದ ಮೇಲೆ ದ್ವಿತೀಯಸ್ಥಾನಕ್ಕೆ ಅರ್ಹವಾದ ವ್ಯಾವಹಾರಿಕ ಭಾಷೆಗೆ ಅವಕಾಶಕೊಡುವರು (ಎಂದರೆ ನಿತ್ಯೋಪಯೋಗವಾದ ಮಾತುಗಳನ್ನಾಡುವರು) ಈ ಕಾರಣಗಳಿಗಾಗಿಯೇ ರಾಶ್ರೀಕಾಲ ಬಹಳವಾಗಿರುವಾಗಲೇ ಲೋಕವ್ಯವಹಾರದ ಮಾತುಗಳು ಇಲ್ಲದಿರುವಾಗ ಪ್ರಾತರನುವಾಕವನ್ನು ಪ್ರಾರಂಭಿಸಬೇಕು. ಈ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ—ಪುರಾ ವಾಚಃ ಪ್ರವದಿತೋಃ ಪ್ರಾತರನುವಾಕಮುಪಾಕರೋತಿ ಯಾವತ್ಯೇವ ನಾಕ್ ತಾನುವರುಂಥೇ (ತೈ.ಸಂ. ೬-೪-೩) ಎಂದು ಶ್ರುತಿವಾಕ್ಯವಿರುವುದು. ಎಂದರೆ ಪ್ರಾತಃಕಾಲದಲ್ಲಿ ಇತರ ಮಾತುಗಳು ಅಥವಾ ಪ್ರಾಣಿಗಳ ಶಬ್ದಗಳು ಕೇಳಿಸುವುದಕ್ಕೆ ಮುಂಚಿತವಾಗಿಯೇ ಈ ಪ್ರಾತರನುವಾಕಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ಪಠಿಸಬೇಕು. ಪ್ರಾಣಿಗಳು ಎಂದರೆ ಪಕ್ಷ್ಯಾದಿಗಳು. ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಎರಡು ವಿಧ. ನೆಲದಮೇಲೆ ಸಂಚಾರ ಮಾಡುವ ಕೋಳಿ ಮೊದಲಾದವುಗಳಿಗೆ ಶಕುನಪಕ್ಷಿಗಳೆಂದು ಹೆಸರು. ಅಂತರಿಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಹಾರಾಡುವ ಪಕ್ಷಿಗಳಿಗೆ ವಯಾಂಸಿ ಎಂದು ಹೆಸರು. ಈ ಎರಡುವಿಧ ಪಕ್ಷಿಗಳು ಅದರಲ್ಲಿಯೂ ಪ್ರಾತಃಕಾಲಕ್ಕೆ ಮುಂಚಿತವಾಗಿಯೇ ಕೂಗುವ ಸ್ವಭಾವವುಳ್ಳ ಕೋಳಿಗಳ ಶಬ್ದವು ಕೇಳಿಬರುವುದಕ್ಕಿಂತ ಮುಂಚಿತವಾಗಿಯೇ ಪ್ರಾತರನುವಾಕವನ್ನು ಆರಂಭಿಸಬೇಕು. ನಿರ್ಋತಿಯೆಂದರೆ ಮೃತ್ಯು ದೇವತೆಯು. ಶಕುನಿ (ಕೋಳಿ) ಮತ್ತು ಇತರ ಪಕ್ಷಿಗಳು ಮೃತ್ಯುದೇವತೆಯ ಮುಖವೆಂದು ಹೇಳಲ್ಪಡುವುದು. ಇಂತಹ ನಿಂದನೀಯವಾದ ಪಕ್ಷಿಗಳ ಯಜ್ಞಯೋಗ್ಯವಲ್ಲದ ಅಪಸ್ವರಗಳು ಕೇಳಿಬರುವುದಕ್ಕಿಂತ ಮೊದಲೇ ಈ ಪ್ರಾತರನುವಾಕವನ್ನು ಪಠಿಸಬೇಕು. ಈ ಎಲ್ಲಾ ಕಾರಣಗಳಿಗಾಗಿ ಪ್ರಾತರನುವಾಕಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ಪ್ರಾತಃಕಾಲ, ಉಷಃಕಾಲಗಳು ಉದಯಿಸುವುದಕ್ಕಿಂತ ಬಹಳ ಮುಂಚೆಯೇ ಎಂದರೆ ರಾಶ್ರೀಕಾಲ ಬಹಳವಾಗಿರುವಾಗಲೇ (ಅರ್ಧರಾತ್ರಿಯಾದಕೂಡಲೇ) ಪಠಿಸಲು ಪ್ರಾರಂಭಿಸಬೇಕೆಂದು ಹೋತೃ ಮೊದಲಾದ ಯಜ್ಞಕರ್ತರ ಅಭಿಪ್ರಾಯವಿರುವುದು.

ಅಥೋ ಖಲು ಯದೈನಾಧ್ವಯುರೂಪಾಕುರ್ಯಾದಧಾನು-
ಬ್ರೂಯಾತ್ | ಯದಾ ನಾ ಅಧ್ವಯುರೂಪಾಕರೋತಿ
ನಾಚೈವೋಪಾಕರೋತಿ ನಾಚಾ ಹೋತಾನ್ವಾಹವಾಗ್ನಿ ಬ್ರಹ್ಮ
ತತ್ರ ಸಃಕಾಮ ಉಪಾಪ್ನೋ ಯೋ ನಾಚಿ ಚ ಬ್ರಹ್ಮಣಿ ಚ ||

ಪಕ್ಷಾಂತರಂ ವಿಧತ್ತೇ | ಅಧ್ವಯೋರುಪಾಕರಣಂ ಪ್ರೈಷಮಂತ್ರಪಾಠಃ | ಸ ಏನ ಪ್ರಾತರನುವಾಕಸ್ಯ ಕಾಲಃ | ತದೇತದುಪಪಾದಯತಿ | ಅಧ್ವಯೋರುಪಾಕರಣಂ ಪ್ರೈಷಮಂತ್ರರೂಪಯಾ ನೈದಿಕನಾಚೈವ ಸಂಪದ್ಯತೇ | ಹೋತುರನುವಚನಮಪಿ ನೈದಿಕನಾಚಾ ಭವತಿ ಯಸ್ಮಾದುಭಯವಿಧಾ ವಾಗ್ಗೃಹ್ಯ ನೇದರೂಪಂ ತಸ್ಮಾದುಪಕರಣಾನಂತರ ಭಾವಿನಾನು-ವಚನೇನ ಲೌಕಿಕವಾಚಿ ನೈದಿಕವಾಚಿ ಯತ್ಫಲಂ ಭಾವಿನಂ ತತ್ಪ್ರಾಪ್ನೋತಿ | ಅತ್ರ ಕಾಲವಿಶೇಷಃ ಶಾಖಾಂತರೇಽಸ್ಯಾನ್ಮಾತಃ | ಪುರಾ ವಾಚಃ ಪ್ರವದಿತೋಃ ಪ್ರಾತರನುವಾಕಮುಪಾಕರೋತಿ ಯಾವತ್ಯೇವ ನಾಕ್ತಾನುವರುಂಥೇ ಇತಿ | ಉಪಾಕರಣಂ ಚಾಪಸ್ತಂಭೇನ ಸ್ಪಷ್ಟೀಕೃತಂ—ಪುರಾ ವಾಚಃ ಪುರಾ ನಾ ವಯೋಭ್ಯಃ ಪ್ರವದಿತೋಃ ಪ್ರಾತರನುವಾಕಮುಪಾಕರೋತಿ ಪ್ರಾತರ್ಯಾವ-ವಭ್ಯೋ ದೇವೇಭ್ಯೋನು ಬ್ರೂಹಿ ಬ್ರಹ್ಮನ್ವಾಚಂ ಯಜ್ಞ ಪ್ರತಿಪ್ರಸ್ಥಾತಃ ಸವನೀಯಾನ್ನಿರ್ವಹ ಸುಬ್ರಹ್ಮಣ್ಯ ಸುಬ್ರಹ್ಮಣ್ಯಾನಾಹ್ವಯೇತಿ ಸಂಪ್ರೇಷ್ಯತಿ || ಇತಿ ||

ಪ್ರಾತರನುವಾಕಮಂತ್ರಪಠನ ವಿಚಾರದಲ್ಲಿ ಪಕ್ಷಾಂತರವನ್ನು ವಿವರಿಸುವರು. ಅಧ್ವರ್ಯುವು ಹೋತೃವನ್ನು ದ್ವೇಶಿಸಿ ಪ್ರಾತರನುವಾಕಮಂತ್ರಪಠನಕ್ಕಾಗಿ ಯಾವಾಗ ಪ್ರೈಷಮಂತ್ರದಿಂದ ನಿರ್ದೇಶಿಸುವನೋ ಆಗಲೇ ಪ್ರಾತರನುವಾಕಮಂತ್ರಪಠನಕ್ಕೆ ಕಾಲವು. ಅದನ್ನು ಇನ್ನೂ ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ವಿವರಿಸುವರು. ಅಧ್ವರ್ಯುವು ತಾನು ಮಾಡಬೇಕಾದ ಕೆಲಸವನ್ನು ಪ್ರೈಷಮಂತ್ರ ರೂಪವಾದ ವೈದಿಕವಾಕ್ಯದಿಂದ ನಿರ್ದೇಶಿಸುವನು. ಅದಕ್ಕನುಸಾರವಾಗಿ ಹೋತೃವೂ ಸಹ ಪ್ರಾತರನುವಾಕಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ವೈದಿಕವಾಕ್ಯರೂಪದಿಂದಲೇ ಪಠಿಸಿ ನಿರ್ವಹಿಸುವನು. ಈರೀತಿ ಅಧ್ವರ್ಯು ಮತ್ತು ಹೋತೃಗಳೆಂಬ ಇಬ್ಬರು ಋತ್ವಿಜರೂ ವೈದಿಕ ಮಂತ್ರಗಳಿಂದ ವಾಕ್ ಮತ್ತು ವೇದರೂಪವಾದ ಬ್ರಹ್ಮ ಅಥವಾ ಮಂತ್ರವನ್ನು ಪಠಿಸಿ ಕಾರ್ಯವನ್ನು ನಿರ್ವಹಿಸುವುದರಿಂದ ವೈದಿಕ ಮತ್ತು ಲೌಕಿಕಭಾಷೆಗಳಲ್ಲಿ ನೆರವೇರಿಸುವ ಕರ್ಮಕ್ಕೆ ಯಾವ ಫಲವಿರುವುದೋ ಆ ಫಲವನ್ನು ಯಜಮಾನನು ನಿಶ್ಚಯ ವಾಗಿ ಪಡೆಯುತ್ತಾನೆ. ಈ ಮಂತ್ರಪಠಣದ ಕಾಲವಿಶೇಷವನ್ನು ತೈತ್ತಿರೀಯಸಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿ ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ತಿಳಿಸಿರುವುದು—ಪುರಾ ವಾಚಃ ಪ್ರವದಿತೋಃ ಪ್ರಾತರನುವಾಕಮುಪಾಕರೋತಿ ಯಾವತ್ಕೇವ ವಾಕ್ ತಾಮವರುಂಧೇ (ತೈ. ಸಂ. ೯-೪-೩೧) ಎಂದರೆ ಪ್ರಾತಃಕಾಲವಾಗುವುದಕ್ಕೆ ಮುಂಚೆಯೇ ಇತರ ಶಬ್ದಗಳು ಕೇಳಬರುವುದಕ್ಕಿಂತ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿಯೇ ಪ್ರಾತರನು ವಾಕಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ಹೋತೃವು ಪಠಿಸುವನು. ಈ ಮಂತ್ರರೂಪವಾದ ವಾಕ್ಯದಿಂದ ಯಾವ ಫಲವು ನಿರ್ದಿಷ್ಟವಾಗಿರುವುದೋ ಅದನ್ನು ಪಡೆಯುತ್ತಾನೆ. ಎಂದು ಮತ್ತು ಆಪಸ್ತಂಬರು ಸಹ ಈ ವಿಷಯವನ್ನು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ವಿವರಿಸುವರು—ಪುರಾ ವಾಚಃ ಪುರಾ ವಾ ವಯೋಭ್ಯಃ ಪ್ರವದಿತೋಃ ಪ್ರಾತರನುವಾಕಮುಪಾಕರೋತಿ | ಪ್ರಾತರ್ಯಾವಭ್ಯೋ ದೇವೇಭ್ಯ ಅನುಬ್ರೂಹಿ ಬ್ರಹ್ಮನ್ ವಾಚಂ ಯಜ್ಞ ಪ್ರತಿಪ್ರಸ್ಥಾತಃ ಸವನೀಯಾನ್ ನಿರ್ವಪ ಸುಬ್ರಹ್ಮಣ್ಯ ಸುಬ್ರಹ್ಮಣ್ಯಾ- ಮಾಹ್ವಯೇತಿ ಸಂಪ್ರೇಷ್ಯತಿ (ಆಪ. ಶ್ರೌ. ೧೨-೩೦೪, ೧೫) ಎಂದು.

English Translation

On the repetition of the Pratar-anuvāka, or early morning prayer, on the day of the Soma libation).

The Adhvaryu orders the Hotar to repeat the mantras appropriate for the Gods, who appear in the early morning. These Gods are Agni, Ushas (dawn), and the Ashvins (twilight); they come, if each of them is addressed in mantras of seven different metres. They come on the call of him who has such knowledge.

As Prajapati, when he himself was once Hotar, was just about to repeat the Pratar-anuvāka, in the presence of both the Devas and Asuras, the first thought he will repeat the Pratar-anuvāka for our benefit; the latter believed, he will do so for us. He then repeated it for the Devas. Thence the Devas became masters of the Asuras. He who has such a knowledge becomes master of his enemy, adversary, and gainsayer. It is called Pratar-anuvāka, (morning prayer); for Prajapathi prayed it early in the morning. It is to be repeated in the

dead of night. For people follow in their sayings him who posses the whole speech, and the full Brahma, and who has obtained the leadership.

Therefore the Pratar-anuvaka is to be repeated in the dead of night ; for it must be repeated before people commence talking. Should he, however, repeat the Pratar-anuvaka after people have commenced talking, he would make the Pratar-anuvaka (which) should be the first speech uttered in the morning follow the speech of another. (Such being contrary to its nature) it must be repeated in the dead of night. He should repeat it even before the voice of the cock is heard. For all the birds, including the cock, are the mouth (the very end) of the Goddess Nirriti (destruction, death). If he thus repeats the Pratar-anuvaka by this verse, at which all the Gods felt joy ; for each of them thought, he first has mentioned me ; they all then felt joy when he was repeating the Pratar-anuvaka. He who has such a knowledge (i. e. who commences his Pratar-anuvaka by the same verse,) commences his Pratar-anuvaka with a joint address to all the Gods.

The Devas were afraid of the Asuras robbing them of their early morning sacrifice, (the Pratar-anuvaka), for they (the Asuras) were so very strong and powerful. But Indra said to them : “do not be afraid ! I shall strike them with three-fold power of my morning thunderbolt.” He then repeated the verse mentioned (10, 30, 12). This verse is in three respects, a thunderbolt, viz., it contains “the destroying waters” (apo nuptryo), it is in the Irishtubh (Indra’s) metre, and it contains “speech” (it is recited with a loud voice). With this thunderbolt he struck and destroyed them. Thence the Devas became masters of the Asuras. He who has such a knowledge, becomes master of his enemy, adversary and gainsayer.

They say : he should be the Hotar who produces in this verse (when reciting it) the number containing all metres. This is the case, if it be repeated thrice. this the production of the metres.

ಇತಿ ಶ್ರೀಮತ್ಸಾಯಣಾಚಾರ್ಯವಿರಚಿತೇ ಮಾಧವೀಯೇ ನೇದಾರ್ಥಪ್ರಕಾಶ
ಐತರೇಯಬ್ರಾಹ್ಮಣಭಾಷ್ಯಸ್ಯ ಸಪ್ತಮಾಧ್ಯಾಯೇ ಪಂಚಮಃ ಖಂಡಃ

ಇಲ್ಲಿಗೆ ಐತರೇಯಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿ ಏಳನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ ಐದನೆಯ ಖಂಡವು ಸಮಾಪ್ತವಾದುದು

ಅಥ ಸಪ್ತಮಾಧ್ಯಾಯೇ ಷಷ್ಠಃ ಖಂಡಃ

ಏಳನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ ಆರನೆಯ ಖಂಡವು

ಪ್ರಜಾಪತೌ ನೈ ಸ್ವಯಂ ಹೋತರಿ ಪ್ರಾತರನುವಾಕಮನುವಕ್ಷ್ಯತಿ
ಸರ್ವಾ ದೇವತಾ ಆಶಂಸಂತಮಾನುಭಿ ಪ್ರತಿಪತ್ಸ್ಯತಿ ಮಾನು-
ಭೀತಿ ಸ ಪ್ರಜಾಪತಿರೈಕ್ಷತ ಯದ್ವೇಕಾಂ ದೇವತಾಮಾಧಿಷ್ಠಾ-
ನುಭಿ ಪ್ರತಿಪತ್ಸ್ಯಾಮಿತರಾಮೇಕೇನ ದೇವತಾ ಉಪಾಸ್ತಾ
ಭವಿಷ್ಯಂತೀತಿ ಸ ಏತಾಮೃಚಮಪತ್ಯದಾಪೋ ರೇವತೀರಿ-
ತ್ಯಾಪೋ ನೈ ಸರ್ವಾ ದೇವತಾ ರೇವತ್ಯಃ ಸರ್ವಾ ದೇವತಾಃ ಸ
ಏತಯರ್ಚಾ ಪ್ರಾತರನುವಾಕಂ ಪ್ರತ್ಯಪದ್ಯತ ತಾಃ ಸರ್ವಾ
ದೇವತಾಃ ಪ್ರಾಮೋದಂತ ಮಾನುಭಿ ಪ್ರತ್ಯಸಾದಿ ಮಾನುಭೀತಿ ||

ಅಥ ಪ್ರಾತರನುವಾಕೇ ಪ್ರಥಮಾಮೃಚಂ ವಿಧಾತುಮಾಖ್ಯಾಯಿಕಾಮಾಹ-ಪ್ರಜಾ-
ಪತೌ ನೈ ಸ್ವಯಮೇವ ಹೋತೃತ್ವಂ ಪ್ರಾಪ್ಯ ಕಸ್ತಿಸ್ತಿದ್ವಿಜ್ಞೇ ಪ್ರಾತರನುವಾಕಮನುವಕ್ತು-
ಮುದ್ಯುಕ್ತೇ ಸತಿ ಸರ್ವಾ ಅಪಿ ದೇವತಾಃ ಪ್ರತ್ಯೇಕಂ ಮಾನುಭಿಲಕ್ಷ್ಯ ಪ್ರತಿಪತ್ಸ್ಯತಿ ಪ್ರಾರಂಭಂ
ಕರಿಷ್ಯತೀತ್ಯೇವಮಾಶಂಸಂತಾಪೇಕ್ಷಾಂ ಕೃತವಂತಃ | ಮಾನುಭೀತಿ ವೀಕ್ಷಾ ಸರ್ವಸಂಗ್ರ-
ಹಾರ್ಥಾ | ಮದ್ದೇವತ್ಯಯೈವರ್ಚಾ ಪ್ರಾರಂಭ ಇತಿ ಸರ್ವಾಸಾಂ ದೇವತಾನಾಂ ಪ್ರತ್ಯೇಕಮಾ-
ಶಾನುವಲೋಕ್ಯ ಸ ಪ್ರಜಾಪತಿಃ ಸ್ವಮನಸಿ ವಿಚಾರಿತವಾನ್ | ಸ ಏವ ವಿಚಾರೋ ಯದಿತ್ಯಾ-
ದಿನಾ ಸ್ಪಷ್ಟೀಕ್ರಿಯತೇ | ಆದಿಷ್ಟಾಂ ಕೇನಜಿನ್ಮಂತ್ರೇಣ ಪ್ರತಿಪಾದಿತಾಮೇಕಾಂ ದೇವತಾಮು-
ಭಿಲಕ್ಷ್ಯ ಯದ್ಯಹಂ ಪ್ರತಿಪತ್ಸ್ಯಾಮಿ ಪ್ರಾರಂಭಂ ಕರಿಷ್ಯಾಮಿ ತದಾನೀಮಿತ್ತರಾ ದೇವತಾಃ
ಕುಪ್ಯೇಯುರಿತಿ ಶೇಷಃ | ತಸ್ಮಾತ್ಕಾರಣಾನ್ನೇ ಮಮ ಕೇನ ಪ್ರಕಾರೇಣ ದೇವತಾಃ
ಸರ್ವಾ ಅಪುಪಾಸ್ತಾ ಉಪಕ್ರಮೇ ಪ್ರಾಸ್ತಾ ಭವಿಷ್ಯಂತಿ | ಏವಂ ವಿಚಾರ್ಯ ಸ ಪ್ರಜಾಪತಿಃ
ಸರ್ವದೇವತಾಸಿದ್ಧ್ಯರ್ಥಮಾಪೋ ರೇವತೀಃ ಕ್ಷಯಥಾ ಹಿ ವಸ್ತು ಇತ್ಯೇತಾಮೃಚಮಪತ್ಯತ್ |
ತತ್ರಾಪ್ಯಬ್ದೇನ ರೇವತೀಶಬ್ದೇನ ಚ ಸರ್ವಾ ದೇವತಾ ಉಕ್ತಾ ಭವಂತಿ | ಅಪ್ನುವಂತೀತ್ಯಾಹಃ |
ರಾಯೋ ಧನಾನಿ ಯಾಸಾಂ ಸಂತೀತಿ ರೇವತ್ಯಃ | ಯಜ್ಞಭೂಮಿಪ್ರಾಪ್ತಿರ್ಧನವತ್ತ್ವಂ ಚ
ಸರ್ವಾಸು ದೇವತಾಸು ವಿದ್ಯತೇ ತಸ್ಮಾತ್ಸರ್ವದೇವತಾ ಪ್ರತಿಪಾದಿಕೇಯಮ್ | ಸ ಪ್ರಜಾಪತೀ
ರೇವತ್ಯೈವೋಪಕ್ರಾಂತವಾನ್ | ತೇನ ಸರ್ವಾ ದೇವತಾಃ ಪ್ರತ್ಯೇಕಂ ಮಾನುಭಿಲಕ್ಷ್ಯ ಪ್ರಾರಂಭಃ
ಕೃತ ಇತಿ ಪ್ರದೃಷ್ಟವತ್ಯಃ | ವೀಕ್ಷಾ ಪೂರ್ವವತ್ ||

ಈಗ ಪ್ರಾತರನುವಾಕಮಂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಮೊದಲನೆಯ ಋಕ್ಕನ್ನು ಪ್ರಾರಂಭಿಸುವ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಒಂದು ಆಖ್ಯಾಯಿಕೆಯನ್ನು ಹೇಳುವರು. ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದಂತೆ ಸ್ವಯಂ ಪ್ರಜಾಪತಿಯೇ ಒಂದಾನೊಂದು ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಹೋತೃವಿನ ಪಾತ್ರವನ್ನು ವಹಿಸಿ ಪ್ರಾತರನುವಾಕಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ಪಠಿಸಲು ಉದ್ಯುಕ್ತನಾದಾಗ ದೇವತೆಗಳೆಲ್ಲರೂ ಇಂತು ಯೋಚಿಸಿದರು. ಈ ಪ್ರಜಾಪತಿಯು ಪ್ರಾತರನುವಾಕಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ಪಠಿಸಲು ಉದ್ಯುಕ್ತನಾಗಿರುವನು. ಈ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ದೇವತೆಯಾದ ನನ್ನನ್ನೇ ಉದ್ದೇಶಿಸಿ ಮೊದಲನೆಯ ಮಂತ್ರವನ್ನು ಪಠಿಸುವನು ಎಂದರೆ ನನ್ನನ್ನು ಸ್ತೋತ್ರಮಾಡುವುದನ್ನೇ ಮೊದಲು ಪ್ರಾರಂಭಿಸುವನು ಎಂದೂ ಪ್ರತಿಯೊಬ್ಬರೂ ತಮ್ಮ ತಮ್ಮಲ್ಲಿಯೇ ಯೋಚಿಸತೊಡಗಿದರು. ಪ್ರತಿಯೊಬ್ಬ ದೇವತೆಯೂ ತನ್ನನ್ನೇ ಮೊದಲು ಸ್ತುತಿಸುವನೆಂದು ತಿಳಿದು ಎಲ್ಲರೂ ಕುತೂಹಲಯುಕ್ತರಾಗಿ ಕೂಡಿರುವಾಗ ಇದನ್ನು ತಿಳಿದು: ಆ ಪ್ರಜಾಪತಿಯು ತನ್ನ ಮನಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಹೀಗೆ ಆಲೋಚಿಸಿದನು—ಈಗ ನಾನು ಯಾರಾದರೊಬ್ಬ ದೇವತೆಯನ್ನು ಮಾತ್ರ ಮೊದಲು ಸ್ತುತಿಸಲು ಪ್ರಾರಂಭಿಸಿದರೆ ಉಳಿದ ಇತರ ದೇವತೆಗಳಿಗೆಲ್ಲಾ ಕೋಪ ಬರುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ಎಲ್ಲಾ ದೇವತೆಗಳನ್ನೂ ಏಕಕಾಲದಲ್ಲಿ ಸ್ತುತಿಸುವ ಮಂತ್ರವನ್ನು ಪಠಿಸಿದಲ್ಲಿ ಈ ವಿವಾದವು ಪರಿಹಾರವಾಗುವುದು ಎಂದು ಯೋಚಿಸಿ ಸಮಸ್ತ ದೇವತೆಗಳ ಸ್ತುತಿಯನ್ನೂ ಒಳಗೊಂಡ ಆಪೋ ರೇವತೀಃ ಕ್ಷಯಥಾ ಹಿ ವಸ್ತುಃ (ಋ. ಸಂ. ೧೦-೩೦-೧೨) ಎಂಬ ಋಕ್ಕನ್ನು ಕಂಡುಕೊಂಡನು. ಈ ಋಕ್ಯೆನಲ್ಲಿರುವ ಆಪಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ಸಮಸ್ತ ದೇವತೆಗಳನ್ನೂ ಪ್ರತಿಪಾದಿಸುವುದು (ಆಪೋ ವೈ ಸರ್ವಾ ದೇವತಾಃ) ಎಂದು ಶ್ರುತಿನಾಕೃತಿವಿರುವುದು. ಹಾಗೆಯೇ ರಾಯಃ ಧನಗಳು ಯಾರಲ್ಲಿ ಇವೆಯೋ ಅವರು (ದೇವತೆಗಳು) ರೇವತೃಃ ಎಂದು ಕರೆಯಲ್ಪಡುತ್ತಾರೆ. ಏಕೆಂದರೆ ಯಜ್ಞಭೂಮಿಗೆ ಬರುವುದು ಮತ್ತು ಬಹಳ ಧನವನ್ನು ಹೊಂದಿರುವುದು ಈ ಎರಡು ಗುಣಗಳೂ ದೇವತೆಗಳಲ್ಲಿರುವವು. ಆದ್ದರಿಂದ ರೇವತೃಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದವೂ ಸಮಸ್ತ ದೇವತೆಗಳನ್ನೂ ಸೂಚಿಸುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ಆಪಃ ಮತ್ತು ರೇವತೃಃ ಎಂಬ ಎರಡು ಶಬ್ದಗಳಿರುವ ಆಪೋ ರೇವತೀಃ ಕ್ಷಯಥಾ ಹಿ ವಸ್ತುಃ ಎಂಬ ಋಕ್ಕನ್ನೇ ಆರಿಸಿಕೊಂಡು ಆ ಮಂತ್ರದಿಂದಲೇ ಪ್ರಾತರನುವಾಕಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ಪ್ರಾರಂಭಮಾಡಿದನು. ಇದರಿಂದ ಸಮಸ್ತ ದೇವತೆಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರತಿಯೊಬ್ಬರೂ ತಮ್ಮನ್ನೇ ಉದ್ದೇಶಿಸಿ ಈ ಪ್ರಜಾಪತಿಯು ಪ್ರಾತರನುವಾಕಮಂತ್ರವನ್ನು ಪ್ರಾರಂಭಮಾಡಿ ಪಠಿಸುತ್ತಿರುವನೆಂದು ತಿಳಿದು ಸಂತೋಷಪಟ್ಟರು.

ಸರ್ವಾ ಹಾಸ್ಮಿನ್ನೇವತಾಃ ಪ್ರಾತರನುವಾಕಮನುಬ್ರುವತಿ ಪ್ರಮೋ-

ದಂತೇ | ಸರ್ವಾಭಿರ್ಹಾಸ್ಯ ದೇವತಾಭಿಃ ಪ್ರಾತರನುವಾಕಃ

ಪ್ರತಿಪನ್ನೋ ಭವತಿ ಯ ಏವಂ ವೇದ |

ಅರ್ಥಾರ್ಥವಾದೇನ ವಿಧಿಮುನ್ಯಯತಿ | ಸ ಏತಯರ್ಚಾ ಪ್ರಾತರನುವಾಕಂ ಪ್ರತಿಪದ್ಯತ ಇತಿ ಶೇಷಃ | ಯಃ ಪುಮಾನಾಪೋ ರೇವತೀರಿತ್ಯೇತಯಾ ಪ್ರಾತರನುವಾಕಂ ಪ್ರಾರಭತೇಽಸ್ಮಿ-
ನ್ಪ್ರಾರಭ್ಯಾನುಬ್ರುವತಿ ಸರ್ವಾ ದೇವತಾಃ ಪ್ರಹೃಷ್ಯಂತಿ ತಸ್ಮಾದನಯೈವರ್ಚಾ ಪ್ರಾರಭೇತೇತಿ
ವಿಧಿರುನ್ನೇಯಃ | ವೇದನಂ ಪ್ರಶಂಸತಿ-ತದೇತದಾಶ್ವಲಾಯನೇನಾಭಿಹಿತಂ — ಅಂತರೇಣ
ಯುಗಧುರಾವುಪವಿತ್ಯ ಪ್ರೇಷಿತಃ ಪ್ರಾತರನುವಾಕಮನುಬ್ರೂಯಾನ್ಮಂದ್ರೇಣಾಪೋ ರೇವತೀಃ
ಕ್ಷಯಥಾ ಹಿ ವಸ್ತುಃ ಉಪ ಪ್ರಯಂತ ಇತಿ ಸೂಕ್ತೇ ಇತಿ |

ಇದರ ವಿಧಿಯನ್ನು ಹೇಳುವರು. ಯಾವ ಪುರುಷನು ಈ ಆಪೋ ರೇವತೀಃ ಎಂಬ ಋಕ್ಯೆನಿಂದ ಪ್ರಾತರನುವಾಕ ಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ಪ್ರಾರಂಭಿಸಿ ಪಠಿಸುವನೋ ಅವನ ಮಂತ್ರಪಠನದಿಂದ ಸಮಸ್ತ ದೇವತೆಗಳೂ ಸಂತುಷ್ಟರಾಗುವರು. ಆದ್ದರಿಂದ ಬುದ್ಧಿವಂತನಾದ ಪುರುಷನು ಈ ಋಕ್ಯೆನಿಂದಲೇ ಪ್ರಾತರನುವಾಕಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ಪಠಿಸಬೇಕೆಂದು ವಿಧಿಯು ಇರುವುದು. ಈ

ವಿಚಾರದಲ್ಲಿ ಆತ್ಮಲಾಯನರು ಹೀಗೆ ಹೇಳಿರುವರು—ಅಂತರೇಣ ಯುಗಧುರಾವುಪವಿತ್ಯ ಪ್ರೇಷಿತಃ ಪ್ರಾತರನುವಾಕ-
ಮನುಬ್ರೂಯಾನ್ಮಂದ್ರೇಣಾಪೋ ರೇವತೀಃ ಕ್ಷಯಥಾ ಹಿ ವಸ್ತು ಇತಿ ಸೂಕ್ತೇ ಇತಿ (ಆತ್ಮ. ಶ್ರೌ. ಸೂ.
೪-೧೩-೬, ೭) ಎಂದರೆ, ಅಧ್ವರ್ಯುವು ಪ್ರೈಷಮಂತ್ರದಿಂದ ಹೋತ್ಯವನ್ನು ನಿರ್ದೇಶಿಸಿದ ಕೂಡಲೇ ಹೋತ್ಯವು ಹವಿರ್ಧಾನವೆಂಬ
ಸೋಮಲತೆಗಳನ್ನು ತುಂಬಿದ ಎರಡು ಗುಡಿಗಳ ನೊಗಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಕಾಳಿತು ಮೆತ್ತನೆಯ ಸ್ವರದಿಂದ ಆಪೋ ರೇವತೀಃ
ಎಂಬ ಋಕ್ಕಿನಿಂದ ಆರಂಭಿಸಿ ಪ್ರಾತರನುವಾಕ ಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ಪಠಿಸಬೇಕು. ಈ ಕ್ರಮದಿಂದ ಯಾವ ಪುರುಷನು ಪ್ರಾತರನು-
ವಾಕಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ಪಠಿಸುವನೋ ಅವನ ಮಂತ್ರಪಠನದಿಂದ ಸಮಸ್ತ ದೇವತೆಗಳೂ ಸಂತುಷ್ಟರಾಗಿ ಅವನ ಮಂತ್ರಪಠನವು
ಯಶಸ್ವಿಯಾಗುವುದು.

ತೇ ದೇವಾ ಅಬಿಭಯುರಾದಾತಾರೋ ವೈ ನ ಇಮಂ ಪ್ರಾತರ್ಯಜ್ಞಂ -
ಮಸುರಾ ಯಥೌಜೇಯಾಂಸೋ ಬಲೀಯಾಂಸ ಏವಮಿತಿ
ತಾನಬ್ರವೀದಿಂದ್ರೋ ನಾ ಬಿಭೀತ ತ್ರಿಷವ್ಯದ್ಧಮೇಭ್ಯೋಽಹಂ
ಪ್ರಾತರ್ವಜ್ರಂ ಪ್ರಹರ್ತಾಸ್ತೀತ್ಯೇತಾಂ ನಾವ ತದ್ಯಚಮಬ್ರ-
ವೀದ್ವಜ್ರಸ್ತೇನ ಯದಪೋನಸ್ತ್ರೀಯಾ ವಜ್ರಸ್ತೇನ ಯತ್ತ್ರಿಷ್ಟು-
ಬ್ಜಜ್ರಸ್ತೇನ ಯದ್ವಾಕ್ತಮೇಭ್ಯಃ ಪ್ರಾಹರತ್ತೇನೈನಾನಹಂ-
ಸ್ತತೋ ವೈ ದೇವಾ ಅಭವನ್ಪರಾಸುರಾಃ ಭವತ್ಯಾತ್ಮನಾ ಪರಾಸ್ಯ
ದ್ವಿಷನ್ಪಾಪ್ಮಾ ಭ್ರಾತೃವ್ಯೋ ಭವತಿ ಯ ಏನಂ ವೇದ ||

ಆಪೋ ರೇವತೀರಿತ್ಯೇತಾನ್ವಚಮಾಖ್ಯಾಯಿಕಯಾ ಪ್ರಕಂಸತಿ—ಪುರಾ ಕದಾಚಿತ್ಪ್ರ-
ಜಾಪತೌ ಪ್ರಾತರನುವಾಕಮನುಬ್ರುವತಿ ಸತಿ ತತ್ಸಮೀಪ ಆಗತಾ ದೇವಾ ಅಬಿಭಯುರ್ಭೀತಿಂ
ಪ್ರಾಪ್ತಾಃ | ಕೇನಾಭಿಪ್ರಾಯೇಣೇತಿ ತದುಚ್ಯತೇ | ಯಥಾ ಲೋಕೇ ಕೇಚಿಚ್ಛತ್ರವ
ಓಜಸೋಽತಿತಯೇನೌಜಸಾ ಸಪ್ತಧಾತುನಾ ಯುಕ್ತತ್ವಾತ್ಪುಷ್ಪತರೀರಾ ಬಲೀಯಾಂಸೋ
ಮಹತಾ ಸೈನ್ಯೇನ ಯುಕ್ತತ್ವಾದತಿತಯೇನ ಪ್ರಾಬಲ್ಯಾದಾಗತ್ಯ ಧನಮಪಹರಂತಿ,
ಏವಮಸುರಾ ನೋಽಸ್ಮದೀಯಮಿಮಂ ಪ್ರಾತರ್ಯಜ್ಞಂ ಪ್ರಾತರನುವಾಕರೂಪಮಾ-
ದಾತಾರೋ ನಾ ಆದಾಸ್ಯಂತೈವಾಪಹರತ್ಯಂತೈವೇತಿ | ತದಾನೀಮಿಂದ್ರೋ ನಾ ಬಿಭೀತ
ಭೀತಿಂ ನಾ ಕುರುತೇತಿ ತಾನ್ದೇವಾನಬ್ರವೀತ್ | ಕಥಂ ಭೀತ್ಯಾ ಅಭಾವ ಇತಿ ತದುಚ್ಯತೇ |
ಅಹಮಿಂದ್ರ ಏವೈಭ್ಯೋಽಸುರೇಭ್ಯೋಽಸುರವಿನಾಶಾರ್ಥಂ ಪ್ರಾತಃಕಾಲೇ ತ್ರಿಷವ್ಯದ್ಧಂ ತ್ರಿಭಿಃ
ಪ್ರಕಾರೈಃ ಸವ್ಯದ್ಧಂ ಪ್ರಬಲಂ ವಜ್ರಂ ಪ್ರಹರ್ತಾಸ್ತಿ ತೇಷಾಮುಪರಿ ಪ್ರಕ್ಷೇಪ್ಸ್ಯಾಮಿ | ತತೋ
ಹೇ ದೇವಾ ಅಸ್ಮಾಕಂ ಭೀತಿರ್ಮಾಭೂತ್ | ಇತ್ಯುಕ್ತ್ವಾ ತತ್ತದಾನೀಮೇತಾಂ ವಾವಾಪೋ
ರೇವತೀರಿತಿ ಯಾಸ್ತಿ ತಾಮೃಚಮೇವಾಬ್ರವೀತ್ | ತಸ್ಯಾ ಋಚಸ್ತ್ರಿಪ್ರಕಾರವಜ್ರತ್ವಂ ಕಥಮಿತಿ
ತದುಚ್ಯತೇ | ಯದ್ಯಸ್ಮಾತ್ಕಾರಣಾಡಪೋನಸ್ತ್ರೀಯಾ ಸಾ ಋಗಪೋನಪ್ತದೇವತಾಕಾ | ತಥಾ
ಜಾನುಕ್ರಮಣಿಕಾಕಾರಃ—ಯಸ್ತಿಸ್ತನ್ನಿಕ್ಷೇ ಸಾಸ್ತಿ ತಸ್ಯ ಸೂಕ್ತಸ್ಯ ದೇವತಾಂ ಬ್ರೂತೇ ಪ್ರದೇ-

ವತ್ರಾ ಪಂಚೋನಾ ಕವಷ ಐಲೂಷ ಅಪಮಪೋನಪ್ರೀಯಂ ವಾ ಇತಿ | ತೇನಾಪೋನಪ್ರೀ-
ದೇವತಾಕಪ್ತೇನ ಕಾರಣೇನಾಯಂ ಮಂತ್ರೋ ವಜ್ರಃ ಸಂಪನ್ನಃ | ಸೋಽಯಮೇಕಃ ಪ್ರಕಾರಃ |
ಅಪೋನಪ್ರಾ ದೇವೋತಿಕ್ರೂರಸ್ತತ್ತದೀಯಾಯಾ ಋಚೋ ವಜ್ರತ್ವಂ ಯುಕ್ತಂ | ಯಸ್ಮಾ-
ದಿಯಂ ತ್ರಿಷ್ಟುಪ್ ಘಂಧಸ್ಯಾ ತೇನಾಪಿ ಪ್ರಕಾರೇಣ ವಜ್ರತ್ವಂ | ಇಂದ್ರಿಯಂ ವೈ ವೀರ್ಯಂ
ತ್ರಿಷ್ಟುಪಿತಿ ಶ್ರುತ್ಯಂತರೇ ವೀರ್ಯರೂಪತ್ವಶ್ಚವಜ್ರಾದ್ವಜ್ರತ್ವಂ | ಸೋಽಯಂ ದ್ವಿತೀಯಃ
ಪ್ರಕಾರಃ | ಯಸ್ಮಾದಿಯಂ ವಾಗ್ರೂಪಾ ತೇನಾಪಿ ಪ್ರಕಾರೇಣ ವಜ್ರತ್ವಂ | ಸ ವಾಗ್ವಜ್ರೋ
ಯಜಮಾನಂ ಹೀನಸ್ತೀತ್ಯತ್ರ ಶಬ್ದರೂಪಾಯಾ ವಾಚೋ ವಜ್ರತ್ವಶ್ಚವಜ್ರಾತ್ | ಸೋಽಯಂ
ತೃತೀಯಃ ಪ್ರಕಾರಃ | ತಮೇವಂ ತ್ರಿಷಮ್ಬದ್ಧಮ್ಯಗ್ರೂಪಂ ವಜ್ರಮೇಭ್ಯೋಽಸುರೇಭ್ಯಃ ಸ್ವಾಹ-
ರತ್ತೇನೈನಾನಸುರಾನಹನದ್ಧತವಾನ್ | ತತ ಏವಾಸುರವಧಾದ್ವೇನಾ ವಿಜಯಿನೋಽಭವನ್ನಸು-
ರಾಶ್ಚ ಪರಾಭವನ್ | ನೇದನಂ ಪ್ರಶಂಸತಿ | ಪೂರ್ವವದ್ವ್ಯಾಖ್ಯೇಯಂ ||

ಪ್ರಾತರನುವಾಕಮಂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಾರಂಭದ ಋಕ್ಪಾದ ಅಪೋ ರೇವತೀಃ ಎಂಬ ಋಕ್ವಿನ ವಿಷಯವಾಗಿ ಒಂದು ಆಖ್ಯಾಯಿಕೆಯನ್ನು ಹೇಳುವರು—ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಒಂದು ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಪ್ರಜಾಪತಿಯು ಪ್ರಾತರನುವಾಕಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ಪಠಿಸುತ್ತಿರುವಾಗ ಯಜ್ಞಭೂಮಿಯಲ್ಲಿ ಯಜ್ಞಾರ್ಥವಾಗಿ ಬಂದ ದೇವತೆಗಳು ಬಹಳ ಭಯಪಟ್ಟರು. ಏಕೆಂದರೆ, ಲೋಕವ್ಯವಹಾರದಲ್ಲಿ ಅತ್ಯಂತ ತೇಜಸ್ವಿನಿಂದ ಕೂಡಿದವರೂ ಬಲಶಾಲಿಗಳೂ ಧನ್ಯವುಷ್ಟಶರೀರಳ್ಳವರೂ ಆದ ಶತ್ರುಗಳು ದೊಡ್ಡ ಸೈನ್ಯಸಮೇತರಾಗಿ ಬಂದು ರಾಜ್ಯದಲ್ಲಿರುವ ಸಜ್ಜನರ ಧನಾದಿಗಳನ್ನು ಕೊಳ್ಳೇಹೊಡೆದು ಅಪಹರಿಸುವುದು ರೂಢಿಯಷ್ಟೆ. ಅದರಂತೆ ದುರ್ಜನರೂ ಅತ್ಯಂತ ಬಲಶಾಲಿಗಳೂ ಆದ ಅಸುರರು ಯಜ್ಞಭೂಮಿಗೆ ಬಂದು ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಸಂಬಂಧಪಟ್ಟ ಪ್ರಾತರನುವಾಕರೂಪವಾದ ಯಜ್ಞವನ್ನು ಅಪಹರಿಸುವರೆಂದು ದೇವತೆಗಳು ಬಹಳ ಭಯಯುಕ್ತರಾಗಿದ್ದರು. ಆಗ ಇಂದ್ರನು ಆ ದೇವತೆಗಳನ್ನು ನೋಡಿ ಎಲೈ ದೇವತೆಗಳಿರಾ, ಹೆದರಬೇಡಿ ನಿಮ್ಮ ಪರವಾಗಿ ನಾನಿದೇನೆ. ಈಗ ನಾನು ಅಸುರರನ್ನು ನಾಶಮಾಡುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಪ್ರಾತಃಕಾಲದಲ್ಲಿ ಮೂರು ವಿಧವಾದ ಶಕ್ತಿಯುಳ್ಳ ವಜ್ರಾಯುಧವನ್ನು ಎಂದರೆ ವಜ್ರಾಯುಧದಂತೆ ತೀಕ್ಷ್ಣಸ್ವಭಾವವುಳ್ಳ ವಾಗ್ರೂಪವಾದ ಮಂತ್ರವನ್ನು ಉಪಯೋಗಿಸುತ್ತೇನೆ ಆ ವಾಗ್ವಜ್ರದಿಂದ ಪ್ರಬಲರಾದ ಅಸುರರನ್ನು ಪ್ರಹರಿಸಿ ನಾಶಮಾಡುತ್ತೇನೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ನೀವು ಭಯ ಪಡಬೇಡಿ ಎಂದು ಧೈರ್ಯವನ್ನು ಹೇಳಿ ಬಳಿಕ ಅಪೋ ರೇವತೀಃ ಎಂಬ ಋಕ್ವನ್ನು ಪಠಿಸಿದನು. ಈ ಋಕ್ವಿನ ಶಕ್ತಿಯು ಹೇಗೆ ವಜ್ರದಂತೆ ವಿನಾಶಕಾರಿಯಾಗಿರುವುದೆಂಬುದನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. ಈ ಅಪೋ ರೇವತೀಃ ಎಂಬ ಋಕ್ವು ಅಪೋನಪ್ರೀಯ ದೇವತಾಕವಾದುದು ಎಂದರೆ ಯಜ್ಞಕರ್ಮಕ್ಕೆ ಜಲಾನಯನಕ್ಕಾಗಿ ಮಾಡುವ ಅಪೋನಪ್ರೀಯವೆಂಬ ಒಂದು ಕರ್ಮವಿಶೇಷವು (ಇದರ ವಿನರಣೆಯು ಮುಂದಿನ ಅಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿದೆ) ಈ ಕರ್ಮದಲ್ಲಿ ಈ ಋಕ್ವು ಮತ್ತು ಈ ಋಕ್ವಿರುವ ಸೂಕ್ತವೂ ಮುಖ್ಯ ಪಾತ್ರವನ್ನು ವಹಿಸಿದೆ. ಅನುಕ್ರಮಣಿಕೆಯಲ್ಲಿ—ಪ್ರದೇವತ್ರಾ ಪಂಚೋನಾ ಕವಷ ಐಲೂಷ ಅಪಮಪೋನ-
ಪ್ರೀಯಂ ವಾ ಎಂದು ಹೇಳಿದೆ. ಎಂದರೆ ಪ್ರದೇವತ್ರಾ ಎಂಬ ಸೂಕ್ತವು (ಋ. ಸಂ. ೧೦-೩೦) ಅಪೋನಪ್ರೀದೇವತಾಕವಾದುದು. ಅಥವಾ ಅಪ ಎಂದರೆ ಇದಕ್ಕೆ ಅಬ್ದೇವತೆಗಳೇ ದೇವತೆಗಳು. ಅಬ್ದೇವತೆಗಳಿಗೂ ವರುಣನಿಗೂ ಸಂಬಂಧವಿರುವುದು. ಅಪೋನಪ್ರೀಯಕರ್ಮಕ್ಕೆ ದೇವತಾಕವಾದ ಈ ಮಂತ್ರಕ್ಕೆ ವಜ್ರದ ಶಕ್ತಿಯಿರುವುದು ಎಂದರೆ ಈ ಮಂತ್ರವು ಶತ್ರುಗಳಿಗೆ ವಜ್ರಾಯುಧಸ್ವರೂಪವಾಗಿರುವುದು. ಇದು ಮೊದಲನೆಯ ಪ್ರಕಾರವು. ಈ ಋಕ್ವು ತ್ರಿಷ್ಟುಪ್ ಘಂಧಸ್ಯವಾಗಿರುವುದು. ಇಂದ್ರಿಯಂ ವೈ ವೀರ್ಯಂ ತ್ರಿಷ್ಟುಪ್ (ತೈ. ಬ್ರಾ. ೧-೭-೬) ಎಂದು ಶ್ರುತಿವಾಕ್ಯವಿರುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ತ್ರಿಷ್ಟುಪ್ ಘಂಧಸ್ಯವಾದ ಈ ಋಕ್ವಿಗೆ ಅತ್ಯಂತ ಶಕ್ತಿಸಾಮರ್ಥ್ಯಗಳಿರುವವು. ಇದಲ್ಲದೆ ಈ ತ್ರಿಷ್ಟುಪ್ ಘಂಧಸ್ಯ ಇಂದ್ರನ ಸ್ವಕೀಯಘಂಧಸ್ಯವಾಗಿರುವುದು.

ಇಂದ್ರನ ಆಯುಧವು ವಜ್ರಾಯುಧವು. ಈ ಕಾರಣಗಳಿಂದ ಈ ಋಕ್ಕು ವಜ್ರಾಯುಧಸ್ವರೂಪವೆಂದು ಹೇಳಲ್ಪಡುವುದು. ಇದು ಎರಡನೆಯ ಪ್ರಕಾರವು. ಈ ಋಕ್ಕು ವಾಗ್ಗ್ರೂಪವಾಗಿರುವುದು. ವಜ್ರಾಯುಧವು ವಾಗ್ಗ್ರೂಪವಾಗಿಯೂ ಇರುವುದು. ಸ ವಾಗ್ಗ್ರೂಪೋ ಯಜಮಾನಂ ಹಿನಸ್ತಿ (ಪಾಣಿನೀಯಶಿಕ್ಷಾ ೧೦-೪) ಎಂಬ ವಾಕ್ಯದಂತೆ ಕ್ರೂರವಾದ ವಾಕ್ಯವು ವಜ್ರಾಯುಧದಂತೆ ಶೀಘ್ರವಾಗಿರುವುದು. ಈರಿತಿ ಶಬ್ದ ಅಥವಾ ವಾಗ್ಗ್ರೂಪವಾದ ಈ ಋಕ್ಕು ವಜ್ರಾಯುಧದಂತಿರುವುದು ಇದು ಮೂರನೆಯ ಪ್ರಕಾರವು. ಈರಿತಿಯಾದ ಎಂದರೆ ಮೂರುವಿಧವಾದ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆಗಳುಳ್ಳ (ತ್ರಿಸಥಸ್ಥಂ) ವಾಗ್ಗ್ರೂಪವಾದ ವಜ್ರಾಯುಧದಿಂದ (ಆಪೋ ರೇವತೀಃ ಎಂಬ ಮಂತ್ರಪಠನದಿಂದ) ಇಂದ್ರನು ಅಸುರರನ್ನು ಪ್ರಹರಿಸಿ ಅವರನ್ನು ಸಂಹರಿಸಿದನು. ಇದರಿಂದ ದೇವತೆಗಳು ಭಯವನ್ನು ತ್ಯಜಿಸಿ ವಿಜಯಶಾಲಿಗಳಾದರು. ಅಸುರರು ಪರಾಜಿತರಾಗಿ ಓಡಿಹೋದರು. ಆದ್ದರಿಂದ ಈ ಋಕ್ಕಿನ ಈ ವಿಧವಾದ ಮಂತ್ರಾರ್ಥವನ್ನು ಯಾವ ಪುರುಷನು ಜಿನ್ನಾಗಿ ತಿಳಿದು ಪ್ರಾತರನುವಾಕಮಂತ್ರಪಠನಮಾಡುವನೋ ಅವನು ತನ್ನ ಶತ್ರುಗಳೆಲ್ಲರನ್ನೂ ಪರಾಭವಗೊಳಿಸಿ ತನ್ನ ಕಾರ್ಯದಲ್ಲಿ ಯಶಸ್ವಿಯಾಗುವನು.

ತದಾಹುಃ ಸ ವೈ ಹೋತಾ ಸ್ಯಾದ್ಯ ಏತಸ್ಯಾಮೃಚಿ ಸರ್ವಾಣಿ
ಛಂದಾಂಸಿ ಪ್ರಜನಯೇದಿತ್ಯೇಷಾ ನಾವ ತ್ರಿರನೂಕ್ತಾ ಸರ್ವಾಣಿ
ಛಂದಾಂಸಿ ಭವತ್ಯೇಷಾ ಛಂದಸಾಂ ಪ್ರಜಾತಿಃ ||

ಅಸ್ಯಾ ಋಚಸ್ತ್ರಿರಾವೃತ್ತಿಂ ವಿಧತ್ತೇ | ತತ್ತಸ್ಯಾಮಾಪೋ ರೇವತೀರಿತ್ಯುಚಿ ಬ್ರಹ್ಮವಾ-
ದಿನ ಏವಮಾಹುಃ—ಯಃ ಪುಮಾನೇತಸ್ಯಾಮೃಚಿ ಸರ್ವಾಣಿ ಛಂದಾಂಸ್ಯುತ್ಪಾದಯೇತ್ಸ ಏವ
ಮುಖ್ಯೋ ಹೋತಾ ಸ್ಯಾನ್ ತನ್ನ ಇತಿ | ಏತದ್ಬ್ರಹ್ಮವಾದಿನಾಂ ವಚನಂ ಶ್ರುತ್ವಾ ಕಶ್ಚಿದಭಿಜ್ಞಃ
ಸರ್ವಛಂದಸಾನುತ್ಪಾದನಪ್ರಕಾರಂ ಬ್ರೂತೇ | ಯೇಯಮೃಗನೂಕ್ತಾ ಸೇಯಮೇವ ತ್ರಿಃ
ಪಠಿತಾ ಸತೀ ಸರ್ವಛಂದಸಾಂ ಸ್ವರೂಪಂ ಭವತಿ | ಇಯಂ ತ್ರಿಷ್ಟುಬ್ರೂಪತ್ವಾಚ್ಚತುಶ್ಚತ್ವಾ-
ರಿಂಶದಕ್ಷರಾ | ತಸ್ಯಾಂ ತ್ರಿರಾವೃತ್ತಾಯಾಂ ದ್ವಾತ್ರಿಂಶದಧಿಕಶತಾಕ್ಷರಾಣಿ ಸಂಪದ್ಯಂತೇ | ತೇಷು
ಜಗತ್ಪಾದೀನ್ಯಧಿಕಾಕ್ಷರಾಣಿ ಗಾಯತ್ರಾದೀನಿ ನ್ಯೂನಾಕ್ಷರಾಣಿ ಸರ್ವಛಂದಾಂಸಿ ಸಂಪಾದ-
ಯಿತುಂ ಶಕ್ಯತೇ | ತಸ್ಮಾದೇಷಾ ಸರ್ವೇಷಾಂ ಛಂದಸಾಂ ಪ್ರಜಾತಿರುತ್ಪತ್ತಿಸ್ಥಾನಂ | ಯದೇಷಾ
ತ್ರಿರಾವೃತ್ತಿಃ ಸೂತ್ರಕಾರೇಣ ನೋಕ್ತಾ ತರ್ಹಿ ಸರ್ವಛಂದೋಽನ್ವರ್ಥಾವನೇಯಮೃಚಃ
ಪ್ರಶಂಸಾಸ್ತು ||

ಆಪೋ ರೇವತೀಃ ಎಂಬ ಋಕ್ಕನ್ನು ಮೂರಾವೃತ್ತಿ ಪಠಿಸಬೇಕೆಂದು ನಿಯಮವಿದೆ. ಅದಕ್ಕೆ ಕಾರಣವೇನೆಂಬುದನ್ನು ವಿವರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಈ ವಿಚಾರದಲ್ಲಿ ಬ್ರಹ್ಮವಾದಿಗಳು ಈರಿತಿ ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. ಯಾವ ಪುರುಷನು ಈ ಋಕ್ಕನ್ನು ಪಠಿಸುವಾಗ ಸಮಸ್ತ ಛಂದಸ್ಸುಗಳನ್ನೂ ಪಠಿಸಿದಂತೆ ಕಾರ್ಯನಿರ್ವಹಣೆಮಾಡುತ್ತಾನೋ ಆ ಪುರುಷನೇ ಮತ್ತಿಗ್ಗನರಲ್ಲಿ ಪ್ರಾಧಾನ್ಯತೆಯನ್ನು ಪಡೆದವನೂ ಹೋತೃವಿನ ಪಾತ್ರವನ್ನು ನಿರ್ವಹಿಸಲು ದಕ್ಷನಾದವನೂ ಆಗುತ್ತಾನೆ. ಮತ್ತೊಬ್ಬರಿಂದ ಈ ಕೆಲಸ ಸಾಧ್ಯವಿಲ್ಲ. ಈ ವಿಧವಾದ ಬ್ರಹ್ಮವಾದಿಗಳ ವಚನವನ್ನು ಕೇಳಿದ ವಿನೇಕಿಯಾದ ಒಬ್ಬ ಪುರುಷನು ಅವರ ಅಭಿಪ್ರಾಯವನ್ನು ವಿಶದವಾಗಿ ಸ್ಪಷ್ಟಪಡಿಸುವನು. ಹೇಗೆಂದರೆ—ಈ ಆಪೋ ರೇವತೀಃ ಎಂಬ ಋಕ್ಕನ್ನು ಮೂರಾವೃತ್ತಿ ಪಠಿಸಿದರೆ ಅದು ಸಮಸ್ತಛಂದಸ್ಸುಗಳ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ಪಡೆಯುತ್ತದೆ. ಈ ಋಕ್ಕು ತ್ರಿಷ್ಟುಪಛಂದಸ್ಕವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಇದರಲ್ಲಿ ನಲವತ್ತನಾಲ್ಕು ಅಕ್ಷರಗಳಿರುವವು.

ಇದನ್ನು ಮೂರಾವೃತ್ತಿಪಠಿಸುವುದರಿಂದ ಒಟ್ಟು ೧೩ ಅಕ್ಷರಗಳನ್ನು ಪಠಿಸಿದಂತಾಯಿತು. ಈ ೧೩ ಅಕ್ಷರಗಳಲ್ಲಿ ಹೆಚ್ಚು ಅಕ್ಷರಗಳು ಗಾಯತ್ರಾದಿಭಂದಸ್ಸುಗಳೂ ಸಹ ಇರಲು ಸಾಧ್ಯವಾಗುತ್ತದೆ.

ಉಕ್ತಾದ್ಯುತ್ಕೃತಿಪರ್ಯಂತಾ ಛಂದಃ ಷಡ್ವಿಂಶತಿಸ್ತು ಯಾ |
 ಚತುರೂರ್ಧ್ವಾ ಚತುಷ್ಕಾದ್ಯಾ ಚತುರ್ಯುಕ್ತ ಶತಾಂತಿನಾ ||
 ತ್ರಿರುಕ್ತಾ ತ್ರಿಷ್ಟುಭಃ ಸಾ ತು ಸರ್ವಾನ್ತರ್ಭವತೀಹ ವೈ |
 ಚತುಕ್ಷತ್ತಾರಿಂಶದ್ವರ್ಣಾ ತ್ರಿಷ್ಟುಪ್ ತಸ್ಯಾಸ್ತ್ರಿರುಕ್ತತಃ |
 ಸಂಪದ್ಯಂತೇ ಯತೋ ನರ್ಣಾ ದ್ವಾತ್ರಿಂಶದಧಿಕಂ ಶತಂ |
 ಷಡ್ವಿಂಶತ್ಯಾಚ್ಯಂದ ಉಕ್ತಮೇಷು ಚೋನಾಧಿಕಂ ದ್ವಯಂ ||

ಇತ್ಯಾದಿ. ಕೆಲವರ ಅಭಿಪ್ರಾಯದಂತೆ—ವಿರಾಟ್-೨೦ (ಪಾದಮಾತ್ರ), ಗಾಯತ್ರೀ-೪, ಉಷ್ಟಿಕ್-೮, ಅನುಷ್ಟುಪ್-೧೨, ಬೃಹತೀ-೧೬, ಪಂಕ್ತಿ-೨೦, ತ್ರಿಷ್ಟುಪ್-೨೪, ಜಗತೀ-೧೮ = ಒಟ್ಟು ೧೩ ಅಕ್ಷರಗಳು. ಈ ವಿಭಾಗವು ಅಷ್ಟು ಸಮಂಜಸವಾಗಿ ಕಾಣುವುದಿಲ್ಲ. ಗ್ರಂಥಕಾರರ ಅಭಿಪ್ರಾಯದಲ್ಲಿ ಈ ಮಕ್ಕಿನ ಮೂರಾವರ್ತಿ ಪಠನದಿಂದ ಲಭ್ಯವಾಗುವ ೧೩ ಅಕ್ಷರಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಚಾರದಲ್ಲಿರುವ ಯಾವ ಛಂದಸ್ಸಿನ ಮಂತ್ರವಾದರೂ ಇರಲು ಸಾಧ್ಯವೆಂದು ಹೇಳಿರುವುದು ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ.

English Translation

Prajapati being just about to repeat the Pratar-anuvaka, when he was himself Hotar (at his own sacrifice), all the gods were in a state of anxious expectation, as to who of them would be first mentioned. Prajapati looked about (and, seeing the state of anxiety in which the gods were, thought), if I commence by addressing (the mantra) to one deity only, how will the other deities have a share (in such an invocation)? He then saw (with his mental eyes) the verse: apo reratis, i.e. the wealthy waters (10, 30, 12). Apo, i.e. waters means all deities, and revatih (rich) means also all deities. He thus commenced the Pratar-anuvaka by this verse, at which all the gods felt joy: (for each of them thought), he first has mentioned me; they all then felt joy when he was repeating the Pratar-anuvaka. He who has such a knowledge (i.e. who commences his Pratar-anuvaka by the same verse), commences his Pratar-anuvaka with a joint address to all the gods.

The Devas were afraid of the Asuras robbing them of their early morning sacrifice (the Pratar-anuvaka), for they (the Asuras) were so very strong and powerful. But Indra said to them: "do not be afraid! I shall strike them with the three-fold power of my morning thunderbolt." He then repeated the verse

mentioned (10, 30, 12). This verse is in three respects a thunderbolt, viz. it contains "the destroying waters" (apo noptryo), it is in the Trishtub (Indra's) metre, and it contains "speech" (it is recited with a loud voice). With this thunderbolt he struck and destroyed them. Thence the Devas became masters of the Asuras. He who has such a knowledge, becomes master of his enemy, adversary, and gainsayer.

They say: he should be the Hotar who produces in this verse (when reciting it) the number containing all metres. This is the case, if it be repeated thrice. This is the production of the metres.

ಇತಿ ಶ್ರೀಮತ್ಪ್ರಾಚೀನಾಚಾರ್ಯವಿರಚಿತೇ ಮಾಧವೀಯೇ ವೇದಾರ್ಥಪ್ರಕಾಶ

ಐತರೇಯಬ್ರಾಹ್ಮಣಭಾಷ್ಯಸ್ಯ ಸಪ್ತಮಾಧ್ಯಾಯೇ ಷಷ್ಠಃ ಖಂಡಃ

ಇಲ್ಲಿಗೆ ಐತರೇಯಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿ ಏಳನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ ಆರನೆಯ ಖಂಡವು ಸಮಾಪ್ತವಾದುದು.

ಅಥ ಸಪ್ತಮಾಧ್ಯಾಯೇ ಸಪ್ತಮಃ ಖಂಡಃ

ಏಳನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ ಏಳನೆಯ ಖಂಡವು

ಶತಮನೂಚ್ಯಮಾಯುಷ್ಯಾಮಸ್ಯ ಶತಾಯುರ್ವೈ ಪುರುಷಃ ಶತ-

ವೀರ್ಯಃ ಶತೇಂದ್ರಿಯ ಆಯುಷ್ಯೇವೈನಂ ತದ್ವೀರ್ಯ

ಇಂದ್ರಿಯೇ ದಧಾತಿ ||

ಅಥ ಪ್ರಾಥಮಿಕವಾಕ್ಯಗತಾನಾಮೃಚಾಂ ಕಾಮ್ಯಾ ವಿಶೇಷಾ ವಕ್ತವ್ಯಾಃ | ತತ್ರಾಯು-
ರರ್ಥಂ ಶತಸಂಖ್ಯಾಂ ವಿಧತ್ತೇ | ಅಪಮೃತ್ಯುರಹಿತಮಾಯುರ್ಯಃ ಕಾಮಯತೇ ತಸ್ಯರ್ಚಾಂ
ಶತಮನೂಚ್ಯಂ | ಋಗ್ವಿಶೇಷಾಸ್ತು ಸೂತ್ರಾಂತರೇ ದ್ರಷ್ಟವ್ಯಾಃ | ಶತಸಂಖ್ಯಾಕಾ ವತ್ಸರಾ
ಆಯುರ್ಯಸ್ಯ ಮನುಷ್ಯಸ್ಯ ಸೋಮಯಂ ಶತಾಯುಃ ಧರ್ಮಸಂಪಾದಿತಸ್ಯಾಪಮೃತ್ಯೋರ-
ಭಾವೇ ಸಂವತ್ಸರಶತಂ ಮನುಷ್ಯಾ ಜೀವಂತಿ | ದಶಸಂಖ್ಯಾಕಾನೀಂದ್ರಿಯಾಣಿ ಪ್ರತ್ಯೇಕಂ ದಶಸು
ನಾಡೀಷು ವರ್ತಮಾನತ್ವಾತ್ಮನಿಲಿತ್ವಾ ಶತೇಂದ್ರಿಯಾಣಿ ಭವಂತಿ | ತತಸ್ತದ್ವ್ಯಾಪಾರಾಣಾಮಪಿ
ಶತತ್ವೇನ ಶತವೀರ್ಯತ್ವಂ | ತಸ್ಮಾಜ್ಞತಾನುವಚನೇನ ತತ್ಸಂಖ್ಯಾಕ ಆಯುಷಿ ವೀರ್ಯ
ಇಂದ್ರಿಯೇ ಜೈನಂ ಯಜಮಾನಂ ಸ್ಥಾಪಯತಿ ||

ಈ ಪ್ರಾತರನುವಾಕಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ಪಠಿಸುವಾಗ ಆಗ್ನೇಯಕ್ರತು, ಉಷ್ಣಕ್ರತು, ಆಶ್ವಿನಕ್ರತು ಎಂಬ ಮೂರು ಭಾಗಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಪ್ರತ್ಯೇಕವಾಗಿ ಏಕುವಿಧದ ಛಂದಸ್ಸುಗಳಿಂದ ಸಹಿತವಾದ ಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ಪಠಿಸಬೇಕೆಂದು ಹಿಂದೆಯೇ ಹೇಳಿದೆ ಯಷ್ಟೆ. ಆದರೆ ಪ್ರಾತರನುವಾಕದಲ್ಲಿ ಒಟ್ಟು ಎಷ್ಟು ಮಂತ್ರಗಳಿರಬೇಕು ಎಂಬುದನ್ನು ವಿವರಿಸಿಲ್ಲ. ಏಕೆಂದರೆ ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಯಜಮಾನನು ಪಡೆಯುವ ನಾನಾವಿಧ ಫಲಗಳನ್ನನುಸರಿಸಿ ಪ್ರಾತರನುವಾಕದ ಮಂತ್ರಗಳ ಸಂಖ್ಯೆಯು ವ್ಯತ್ಯಾಸವಾಗುವುದು. ಯಾವ ಸಂಖ್ಯೆಯ ಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ಪಠಿಸಿದರೆ ಯಾವ ಫಲವು ಲಭಿಸುವುದೆಂಬ ವಿಷಯವನ್ನು ಈಗ ವಿವರಿಸಲಾಗುವುದು. ಯಜ್ಞಮಾಡುವ ಯಜಮಾನನು ಪೂರ್ಣಾಯುಸ್ಸಿನವರೆಗೂ ಜೀವಿಸಬೇಕೆಂದು ಅಪೇಕ್ಷಿಸಿದರೆ ಆಗ ಅವನು ಒಂದುನೂರುಸಂಖ್ಯೆ ಯಷ್ಟು ಪ್ರಾತರನುವಾಕಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ಪಠಿಸಬೇಕು. ಮನುಷ್ಯನ ಪೂರ್ಣಾಯುಸ್ಸೆಂದರೆ ಒಂದು ನೂರು ವರ್ಷಗಳು. ಆಕಸ್ಮಿಕ ಮೃತ್ಯು ಎಂದರೆ ಅಪಮೃತ್ಯುವಿಗೆ ವಶನಾಗದಿದ್ದಲ್ಲಿ ಒಬ್ಬ ಮನುಷ್ಯನ ಪೂರ್ಣಾಯುಸ್ಸು ಒಂದು ನೂರು ವರ್ಷಗಳೆಂದು ಹೇಳಲ್ಪಡುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ಪೂರ್ಣಾಯುಸ್ಸಿನವರೆಗೆ ಎಂದರೆ ನೂರು ವರ್ಷಗಳ ವರೆಗೆ ಜೀವಿಸಬೇಕೆಂದು ಅಪೇಕ್ಷಿಸುವ ಪುರುಷನು ಒಂದು ನೂರು ಸಂಖ್ಯೆಯಷ್ಟು ಪ್ರಾತರನುವಾಕಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ಪಠಿಸಬೇಕು. ಹಾಗೆ ಮಾಡಿದರೆ ನೂರುವರ್ಷ ಆಯುಸ್ಸು ಮತ್ತು ಶತಸಂಖ್ಯಾಕವಾದ ಇಂದ್ರಿಯ ಮತ್ತು ಸಾಮರ್ಥ್ಯಗಳು ಲಭಿಸುವವು. ಇಂದ್ರಿಯಗಳು ಹತ್ತು, ಕರ್ಮೇಂದ್ರಿಯಗಳು ಐದು, ಜ್ಞಾನೇಂದ್ರಿಯಗಳು ಐದು ಒಟ್ಟು ಹತ್ತು. ಇವುಗಳಿಗೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ ಹತ್ತು ಹತ್ತು ನಾಡಿಗಳೂ ಸೇರಿ ಒಟ್ಟು ಶತಸಂಖ್ಯಾಕವಾದ ಇಂದ್ರಿಯಗಳೆನಿಸುವವು. ಇವುಗಳಿಂದ ಲಭಿಸುವ ವೀರ್ಯ ಅಥವಾ ಶಕ್ತಿಸಾಮರ್ಥ್ಯಗಳೂ ಶತಸಂಖ್ಯಾಕವಾಗಿಯೇ ಇರುವವು. (ಕೆಲವರು ಶತಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಬಹುವಿಧ, ಅನೇಕ ಎಂಬರ್ಥವನ್ನೂ ಹೇಳುವರು) ಆದ್ದರಿಂದ ಆ ಪುರುಷನು ನೂರುವರ್ಷಗಳವರೆಗೆ ಬದುಕುವುದಲ್ಲದೆ ಅವನ ಜೀವಮಾನಕಾಲದಲ್ಲೆಲ್ಲಾ ಎಲ್ಲಾ ಇಂದ್ರಿಯಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಶಕ್ತಿ ಸಾಮರ್ಥ್ಯಗಳಿಂದ ಕೂಡಿ ಆರೋಗ್ಯವಂತನಾಗಿ ಜೀವಿಸುವನು. ಈ ವಿಧವಾದ ಫಲಗಳೆಲ್ಲವೂ ನೂರು ಪ್ರಾತರನುವಾಕಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಪಠಿಸುವ ಯಜಮಾನನಿಗೆ ದೊರೆಯುವವು.

ತ್ರಿಣಿ ಚ ಶತಾನಿ ಷಷ್ಠಿಶ್ಚಾನೂಚ್ಯಾನಿ ಯಜ್ಞಕಾಮಸ್ಯ ತ್ರಿಣಿ ಚ ವೈ
ಶತಾನಿ ಷಷ್ಠಿಶ್ಚ ಸಂವತ್ಸರಸ್ಯಾಹಾನಿ ತಾನಾನ್ಸಂವತ್ಸರಃ ಸಂವತ್ಸರಃ
ಪ್ರಜಾಪತಿಃ ಪ್ರಜಾಪತಿರ್ಯಜ್ಞಃ | ಉಪೈನಂ ಯಜ್ಞೋ ನಮತಿ
ಯಸ್ಯೈನಂ ವಿದ್ವಾಂಸ್ತ್ರಿಣಿ ಚ ಶತಾನಿ ಷಷ್ಠಿಂ ಚಾನ್ವಾಹ ||

ಅಹೀನರಾತ್ರಾದುತ್ತರಕ್ರತುಕಾಮಸ್ಯ ಸಂಖ್ಯಾಂತರಂ ವಿಧತ್ತೇ| ಷಷ್ಠ್ಯುತ್ತರಶತತ್ರಯ-
ದಿವಸಪರಿಮಿತೋ ಯಃ ಸಂವತ್ಸರಃ ಕಾಲಾತ್ಮಾ ಸ ಏವ ಪ್ರಜಾಪತಿಃ | ಸಂವತ್ಸರಾದಿ ಕಾಲ-
ವಿಶೇಷಣಂ | ಪ್ರಜಾಪತಿಸ್ಯಷ್ಟತ್ತೇನ ತದಭೇದೋಪಚಾರಃ | ತಥಾ ಯಜ್ಞಸ್ಯಾಪಿ ತೇನ ಸೃಷ್ಟಿ-
ತ್ವಾತ್ಪದ್ವಾಪತ್ಯಂ | ಏನಂ ಸತಿ ಷಷ್ಠ್ಯುತ್ತರಶತತ್ರಯಸಂಖ್ಯಾಯಾಃ ಸಂವತ್ಸರ ಪ್ರಜಾಪತಿವ್ಯಾಪಾ
ಯಜ್ಞಸಂಬಂಧಾದುತ್ತರಕ್ರತುಪ್ರಾಪ್ತಿಹೇತುತ್ವಂ ಭವತಿ | ಹೋತುರ್ವೇದನಂ ಪ್ರಶಂಸತಿ |

ಅಹೀನ ಮೊದಲಾದ ವರ್ಷಾಕಾಲವೆಲ್ಲಾ ಯಜ್ಞಮಾಡಬೇಕೆಂದು ಬಯಸುವ ಯಜಮಾನನು ಎಷ್ಟು ಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ಹೇಳಬೇಕೆಂಬುದನ್ನು ವಿವರಿಸುವರು. ಸಂವತ್ಸರಕಾಲದಲ್ಲಿ ಅನೇಕ ಯಜ್ಞಗಳನ್ನು ಮಾಡಬಯಸುವ ಯಜಮಾನನು (ಹೋತೃವಿನ ಮೂಲಕ) ೩೬೦ ಪ್ರಾತರನುವಾಕಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ಪಠಿಸಬೇಕು. ಒಂದು ಸಂವತ್ಸರದಲ್ಲಿ ೩೬೦ ದಿನಗಳಿರುವವು. ಸಂವತ್ಸರವು ಒಂದು ಮುಖ್ಯವಾದ ಕಾಲವಿಭಾಗವು. ಅದರೂ ಕಾಲವನ್ನು ಅಥವಾ ಕಾಲಸ್ವರೂಪನಾದ ಪ್ರಜಾಪತಿಯನ್ನು

ಯನ್ನು ನಿರ್ದೇಶಿಸುವಾಗ ಸಂವತ್ಸರಶಬ್ದವನ್ನು ಉಪಯೋಗಿಸಲಾಗುವುದು. ದ್ವಾದಶ ಮಾಸಾಃ ಪಂಚರ್ತವಃ ಸ ಸಂವತ್ಸರಃ ಸಂವತ್ಸರಃ ಪ್ರಜಾಪತಿಃ ಎಂಬ ಶ್ರುತಿವಾಕ್ಯದಂತೆ ಹನ್ನೆರಡುಮಾಸಗಳು ಅಥವಾ ಐದು ಋತುಗಳು ಒಂದು ಸಂವತ್ಸರವೆನಿಸುವುದು. ಈ ಸಂವತ್ಸರಾತ್ಮಕನೇ ಎಂದರೆ ಕಾಲಾತ್ಮಕನೇ ಪ್ರಜಾಪತಿಯು. ಅಥವಾ, ಸಪ್ತದಶ ಪ್ರಜಾಪತಿಃ ಹನ್ನೆರಡು ಮಾಸಗಳು ಮತ್ತು ಐದು ಋತುಗಳೂ ಸೇರಿ ಸಪ್ತದಶ ಎಂದರೆ ಹದಿನೇಳು ಎಂಬ ಸಂಖ್ಯೆಯಾಗುವುದು. ಈ ಸಪ್ತದಶ ಸಂಖ್ಯೆಯು ಪ್ರಜಾಪತಿಯನ್ನು ನಿರ್ದೇಶಿಸುವುದು. ಮತ್ತು ಪ್ರಜಾಪತಿಯುಳ್ಳವನೇ ಪ್ರಜಾಪತಿಯೇ ಯಜ್ಞಸ್ವರೂಪನಾಗಿರುವನು ಎಂದಿರುವುದರಿಂದ ಸಂವತ್ಸರ ಅಥವಾ ಕಾಲವೂ ಯಜ್ಞವೂ ಎರಡೂ ಪ್ರಜಾಪತಿಸ್ವರೂಪವಾಗಿಯೇ ಇರುವವು. ಪ್ರಜಾಪತಿಯೇ ಕಾಲವನ್ನೂ ಯಜ್ಞವನ್ನೂ ಸೃಷ್ಟಿಮಾಡಿರುವನು ಈ ವಿಷಯವನ್ನೆಲ್ಲಾ ತಿಳಿದ ಹೊತ್ತವು ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ೩೬೦ ವ್ರಾತರನ್ನು ವಾಕಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ಪಠಿಸಿದರೆ ಯಜಮಾನನ ಯಜ್ಞವು ಸಮೃದ್ಧಿಯಾಗಿ ಯಜಮಾನನು ಯಜ್ಞದ ಪೂರ್ಣಫಲವನ್ನು ಪಡೆಯುವನು.

ಸಪ್ತ ಚ ಶತಾನಿ ವಿಶಂತಿಶ್ಚಾನೂಚ್ಯಾನಿ ಪ್ರಜಾಪತುಕಾಮಸ್ಯ ಸಪ್ತ ಚ
ವೈ ಶತಾನಿ ವಿಂಶತಿಶ್ಚ ಸಂವತ್ಸರಸ್ಯಾಹೋರಾತ್ರಾಸ್ತಾವಾನ್ಸಂವ-
ತ್ಸರಃ ಸಂವತ್ಸರಃ ಪ್ರಜಾಪತಿಯಂ ಪ್ರಜಾಯಮಾನಂ ವಿಶ್ವಂ
ರೂಪಮಿದಮನು ಪ್ರಜಾಯತೇ ಪ್ರಜಾಪತಿಮೇವ ತತ್ರಪ್ರಜಾ-
ಯಮಾನಂ ಪ್ರಜಯಾ ಪತುಭಿರನು ಪ್ರಜಾಯತೇ ಪ್ರಜಾತ್ಮೈ
ಪ್ರಜಾಯತೇ ಪ್ರಜಯಾ ಪತುಭಿರ್ಯ ಏವಂ ವೇದ ||

ಅಥ ಪ್ರಜಾಂ ಪತುಂಶ್ಚ ಕಾಮಯಮಾನಸ್ಯ ಪೂರ್ವಸಂಖ್ಯಾಯಾ ದ್ವಿಗುಣಾಂ
ಸಂಖ್ಯಾಂ ವಿಭತ್ಯೇ | ಸಂವತ್ಸರಗತಾನಾಮಹ್ನಾಂ ರಾತ್ರೀಣಾಂ ಚ ಪೃಥಗ್ಗಣನಾ ಯಾಂ ಮಿಲಿತ್ವಾ
ವಿಂಶತ್ಯಧಿಕಸಪ್ತಶತಸಂಖ್ಯಾ ಸಂವತ್ಸರೇ ಸಂಪದ್ಯತೇ | ಸಂವತ್ಸರಸ್ಯ ಚ ಪ್ರಜಾಪತಿತ್ವಮುಕ್ತಂ |
ಏತಾವತಾ ವಿಂಶತ್ಕುತ್ರರಗಪ್ತಶತಸಂಖ್ಯಾಯಾಃ ಪ್ರಜಾಪತಿಸಂಬಂಧೋ ದರ್ಶಿತಃ | ಯಂ
ಪ್ರಜಾಯಮಾನಮಿತ್ಯಾದಿನಾ ಕಾಮ್ಯಮಾನಾನಾಂ ಪ್ರಜಾನಾಂ ಪತುನಾಂ ಚ ಪುರುಷವನು
ವಿಶ್ವರೂಪಮಿದಮೋಷಧಿವನಸ್ತತ್ಕಾದಿಸ್ಥಾವರಂ ಭ್ರಾತೃಭಗಿನೀಗೋಮುಹಿಷ್ಯಾದಿಕಂ ಜಂಗಮಂ
ಚ ಸರ್ವಂ ಪ್ರಜಾಯತೇ ತತ್ತದ್ಗೃಹೇ ಪ್ರಜಾಯಮಾನಂ ಪ್ರಜಾಪತಿಮೇವಾನು ಪ್ರಜಾಪತು-
ರೂಪೇಣ ಸರ್ವಮುತ್ಪದ್ಯತೇ | ಏತದುಕ್ತಂ ಭವತಿ | ಕಸ್ಯಚಿತ್ಥನಿಕಸ್ಯ ಪುತ್ರ ಉತ್ಪದ್ಯಮಾನೇ
ಸತಿ ಕುಟುಂಬಾಭಿವೃದ್ಧ್ಯಾ ತಜ್ಜೀವನಾರ್ಥಂ ಸಸ್ಯಾದಿನಿಷ್ಪತ್ತಿಂ ಗೋಮುಹಿಷ್ಯಾದಿಸಂಪತ್ತಿಂ ಚ
ಸ ಧನಿಕಃ ಪ್ರಭೂತಾಂ ಕರೋತಿ | ತಸ್ಯ ಪುತ್ರಸ್ಯ ಭ್ರಾತೃಭಗಿನ್ಯಾದಯೋಽಪಿ ಪುನರ್ಜಾಯಂತೇ |
ತತ್ರ ಚ ಸ್ಥಾವರಜಂಗಮರೂಪಾಣಾಂ ಪ್ರಜಾನಾಂ ಪಾಲನಾರ್ಹತತ್ವಾದಯಂ ಜಾಯಮಾನಃ
ಪುತ್ರ ಏವ ಚ ಪ್ರಜಾಪತಿಃ | ಅತಃ ಪ್ರಜಾಪತಿದ್ವಾರಾ ಪ್ರಜಾಪತುಸಂಬಂಧೋಽಪಿ ಭವತೀತಿ |
ತಸ್ಮಾದಿಯಂ ಸಂಖ್ಯಾ ಯಜಮಾನಸ್ಯ ಪ್ರಜಾತ್ಮೈ ಪ್ರಜಾಪತೃತ್ವಾದನಾಯ ಸಂಪದ್ಯತೇ |
ವೇದವಂ ಪ್ರಕಂಶತಿ |

ಪ್ರಜೆಗಳನ್ನು ಎಂದರೆ ಪುತ್ರಾದಿಸಂತಾನವನ್ನೂ ಪಶು ಮೊದಲಾದ ಸಂಪತ್ತನ್ನೂ ಅಪೇಕ್ಷಿಸುವ ಪುರುಷನು ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದ ಎರಡರಷ್ಟು ಸಂಖ್ಯೆಯ ಪ್ರಾತರನುವಾಕಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ಪಠಿಸಬೇಕೆಂದು ಹೇಳುವರು. ಒಂದು ಸಂವತ್ಸರದಲ್ಲಿ ೩೬೦ ದಿವಸಗಳಿರುವವು. ಒಂದು ದಿನದಲ್ಲಿ ರಾತ್ರಿ, ಹಗಲು ಎಂಬ ಎರಡು ಭಾಗಗಳಿರುವವು. ಆದ್ದರಿಂದ ಒಂದು ದಿನವನ್ನು ರಾತ್ರಿ ಹಗಲು ಎಂದು ಎರಡು ವಿಭಾಗಗಳನ್ನಾಗಿ ಪರಿಗಣಿಸಿದರೆ ಒಂದು ಸಂವತ್ಸರದಲ್ಲಿ ೩೬೦ ರ ಎರಡರಷ್ಟು ಎಂದರೆ ೭೨೦ ಹಗಲು ರಾತ್ರಿ ವಿಭಾಗಗಳಾಗಿರುವವು. ಸಂವತ್ಸರವು ಪ್ರಜಾಪತಿ ಸ್ವರೂಪವೆಂದು ಹಿಂದೆಯೇ ಹೇಳಿದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಸಂವತ್ಸರದ ವಿಭಾಗಗಳೇ ಆದ ೩೬೦ ಹಗಲುಗಳು ಮತ್ತು ೩೬೦ ರಾತ್ರಿಗಳೂ ಸೇರಿ ಆಗುವ ಒಟ್ಟು ೭೨೦ ಕಾಲವಿಭಾಗಗಳಿಗೂ ಪ್ರಜಾಪತಿಯ ಸಂಬಂಧ ಮಿರುವುದು. ಮತ್ತು ಈಗಿರುವ ಪ್ರಜೆ ಮತ್ತು ಪಶುಗಳಲ್ಲದೆ ಮುಂದೆ ಉತ್ಪನ್ನರಾಗುವ ಪ್ರಜೆಗಳಿಗೂ ಪಶುಗಳಿಗೂ ಪ್ರಜಾಪತಿಯ ಸಂಬಂಧವಿರುವುದು. ಏಕೆಂದರೆ ಪ್ರಜಾಪತಿಯೇ ಎಲ್ಲವನ್ನೂ ಸೃಷ್ಟಿಸುವವನು. ಹೇಗೆಂದರೆ ಲೋಕವ್ಯವಹಾರದಲ್ಲಿ ಒಂದಾನೊಂದು ಮನೆಯಲ್ಲಿ ಹುಟ್ಟುವ ಪುರುಷನನ್ನನುಸರಿಸಿ ಎಂದರೆ ಪುರುಷನಿಗೆ ಸೇರಿರುವಂತೆ ಅವನಿಗೆ ಅಣ್ಣ, ತಮ್ಮ, ಅಕ್ಕ, ತಂಗಿ, ಗೋವು ಗಳು, ಎಮ್ಮೆಗಳು ಇತರ ಚರಸಂಪತ್ತು ಇವುಗಳೆಲ್ಲಾ ಹುಟ್ಟಿ ಬೆಳೆಯುವವು. ಈ ವಿಧವಾದ ಪ್ರಜಾ ಮತ್ತು ಪಶುಸಂಪತ್ತಿಯೂ ಚರಸಂಪತ್ತು ಸಹ ಪ್ರಜಾಪತಿಯ ದೆಶೆಯಿಂದಲೇ ಉಂಟಾಗಿರುವವು. ಅಥವಾ ಪ್ರಜಾಪತಿಯೇ ಪ್ರಜಾಪಶುಗಳ ರೂಪದಿಂದ ಉತ್ಪನ್ನನಾಗಿರುವನು ಎಂದೂ ಹೇಳಬಹುದು. ಈ ವಿಷಯವನ್ನು ಇನ್ನೂ ಸ್ಪಷ್ಟಪಡಿಸುವರು—ಒಬ್ಬನೊಬ್ಬ ಧನಿಕನಿಗೆ ಪುತ್ರನು ಜನಿಸಿದಾಗ ಆ ಧನಿಕನು ಆ ಪುತ್ರನ ಮುಂದಿನ ಜೀವನಾರ್ಥವಾಗಿ ತನ್ನಲ್ಲಿರುವ ಭೂಮಿ ಮೊದಲಾದ ಸ್ವೇತ್ತಗಳಲ್ಲಿ ಸಸ್ಯಾದಿ ಸಂಪತ್ತನ್ನು ಅಭಿವೃದ್ಧಿಪಡಿಸುವುದಲ್ಲದೆ, ಗೋವುಗಳು, ಎಮ್ಮೆಗಳು ಮೊದಲಾದ ಪಶುಸಂಪತ್ತನ್ನೂ ವೃದ್ಧಿಪಡಿಸುವನು. ಕೆಲವು ಕಾಲಾನಂತರ ಆ ಪುತ್ರನಿಗೆ ಸಹೋದರರು ಭಗಿನಿಯರೂ ಹುಟ್ಟುತ್ತಾರೆ. ಇದೇರೀತಿ ಅವನ ಅಥವಾ ಪುತ್ರನ ಸಂಸಾರವು ಬೆಳೆಯುತ್ತಾ ಹೋದಹಾಗೆಲ್ಲಾ ಕುಟುಂಬಕ್ಕೆ ಸೇರಿದ ಗೋಮಹಿಷಾದಿಸಂಪತ್ತು ಚರಸಂಪತ್ತು ವೃದ್ಧಿಯಾಗುತ್ತಲೇ ಇರುವವು. ಈರೀತಿ ವೃದ್ಧಿಯಾಗುವ ಸಂತಾನ ಮತ್ತು ಪಶುಸಂಪತ್ತಿಗೆ ಪ್ರಜಾಪತಿಯೇ ಕಾರಣಭೂತನಾಗಿರುವನು. ಈ ಕಾರಣಗಳಿಂದ ಪುರುಷನ ಸಂತತಿ ಮತ್ತು ಪಶುಸಂಪತ್ತು ವೃದ್ಧಿಯಾಗಬೇಕಾದರೆ ಇವುಗಳಿಗೆ ಕಾರಣಭೂತನಾದ ಪ್ರಜಾಪತಿಯು ಸಂತುಷ್ಟನಾಗ ಬೇಕು. ಪ್ರಜಾಪತಿಯು ಸಂತುಷ್ಟನಾಗಬೇಕಾದರೆ ಪ್ರಜಾಪತಿಯ ಸ್ವರೂಪವೇ ಆದ ಸಂವತ್ಸರದಲ್ಲಿ ಹಗಲು ರಾತ್ರಿಗಳಷ್ಟು ಸಂಖ್ಯೆಯ ಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ಪಠಿಸಬೇಕು. ಆದ್ದರಿಂದ ಈ ವಿಷಯಗಳನ್ನೆಲ್ಲಾ ತಿಳಿದಿರುವ ಯಾವ ಪುರುಷನು ಸಂವತ್ಸರದ ವಿಭಾಗಗಳಷ್ಟು ಎಂದರೆ ೭೨೦ (ಹಗಲು ಮತ್ತು ರಾತ್ರಿಗಳೂ ಸೇರಿ) ಸಂಖ್ಯೆಯಷ್ಟು ಪ್ರಾತರನುವಾಕಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ಪಠಿಸುವನೋ ಆ ಪುರುಷನು ಪ್ರಜೆಗಳನ್ನೂ (ಪುತ್ರಾದಿಸಂತಾನಗಳನ್ನೂ) ಗೋಮಹಿಷಾದಿಪಶುಸಂಪತ್ತನ್ನೂ ಪಡೆದು ಸಮೃದ್ಧಿಯನ್ನೈದುವನು.

ಅಷ್ಟೈ ಶತಾನ್ಯನೂಚ್ಯಾನ್ಯಬ್ರಾಹ್ಮಣೋಕ್ತಸ್ಯ ಯೋ ವಾ ದುರು-
ಕ್ತೋಕ್ತಃ ಶಮಲಗೃಹೀತೋ ಯಜೇತಾಷ್ಟಾಕ್ಷರಾ ವೈ
ಗಾಯತ್ರೀ ಗಾಯತ್ರಾ ವೈ ದೇವಾಃ ಪಾಪ್ಮಾನಂ ಶಮಲಮು-
ಪಾಘ್ನತ ಗಾಯತ್ರೈವಾಸ್ಯ ತತ್ಪಾಪ್ಮಾನಂ ಶಮಲಮಪಹಂತಿ
ಅಪ ಪಾಪ್ಮಾನಂ ಹತೇ ಯ ಏವಂ ವೇದ |

ಅಥ ದುರ್ಬ್ರಾಹ್ಮಣತ್ವ ಪರಿಹಾರಕಾನುಸ್ಯ ಸಂಖ್ಯಾಂತರಂ ವಿಭತ್ತೇ | ಅಬ್ರಾಹ್ಮಣತ್ವೇನ
ಸ್ತೃತಿಃ ಯೋಽಭಿಹಿತಃ ಸೋಯಮಬ್ರಾಹ್ಮಣೋಕ್ತೋ ರಾಜಸೇವಾಧಿಕಾರೀ | ಸ್ತೃತಿ-
ವಾಕ್ಯಂ ಚಾತ್ರ ಪೂರ್ವಮೇವೋದಾದ್ಯತಂ | ಶಾದ್ಯಶಸ್ಯಾಷ್ಟೈ ಶತಾನ್ಯನುಬ್ರೂಯಾತ್ |

ಅಥವಾ ಯೋ ವಾ ದುರುಕ್ತೋಕ್ತೋ ದುರುಕ್ತೇನಾಪವಾದೇನ ಜನ್ಯೈರ್ವ್ಯವದ್ಯತಃ ಸ ಶಮಲ-
ಗೃಹೀತೋ ಮುಲಿನೇನ ಲೋಕವಿರುದ್ಧೇನ ಸ್ವೀಕೃತಸ್ತಾದ್ವಿತೋ ಯದಾ ಯಜೇತ ತದಾಪ್ಯಷ್ಟಾ
ತತಾನ್ಯನು ಬ್ರೂಯಾತ್ | ಗಾಯತ್ರಾ ಅಷ್ಟಾಕ್ಷರತ್ವಾತ್ತಯಾ ಜ ಮುಲಿನಸ್ಯ ಪಾಪಸ್ಯ ದೇವೈ-
ರ್ವಿನಾಶಿತತ್ವಾತ್ ಅಷ್ಟಸಂಖ್ಯಾಮನು ತಿಷ್ಠನ್ನಾಯತ್ಕ್ರೈವ ಮುಲಿನಂ ಪಾಪಂ ವಿನಾಶಯತಿ |
ವೇದನಂ ಪ್ರತಂಸತಿ | ಅಪಹಂತೀತ್ಯರ್ಥಃ |

ಈಗ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಕರ್ಮಕ್ಕೆ ವಿರುದ್ಧವಾಗಿ ಆಚರಿಸುವ ಯಜಮಾನನ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಪ್ರಾತರನುವಾಕಮಂತ್ರಗಳ ಸಂಖ್ಯೆ
ಯನ್ನು ನಿರ್ದೇಶಿಸುವರು. ಅಬ್ರಾಹ್ಮಣನಾದವನು ಯಜ್ಞಮಾಡುವಾಗ ಪ್ರಾತರನುವಾಕಮಂತ್ರಗಳ ಸಂಖ್ಯೆಯು ಎಂಟನೂರು
ಇರಬೇಕೆಂದು ಹೇಳುವರು. ಅಬ್ರಾಹ್ಮಣನೆಂದರೆ ಯಾರು? ಬ್ರಾಹ್ಮಣಜಾತಿಯಲ್ಲಿ ಹುಟ್ಟಿದ್ದರೂ ಬ್ರಾಹ್ಮಣನೆಂತೆ ಅಥವಾ
ಬ್ರಾಹ್ಮಣನಿಯಮಗಳಿಗೆ ವಿರುದ್ಧವಾಗಿ ಆಚರಿಸುವವನು ಅಬ್ರಾಹ್ಮಣನೆನಿಸುವನು. ಸ್ಮೃತಿ ಮೊದಲಾದ ಧರ್ಮಶಾಸ್ತ್ರಗಳಲ್ಲಿ
ಯಾವ ಪುರುಷನು ಅಬ್ರಾಹ್ಮಣನೆಂದು ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿರುವನೋ ಅವನು ಅಬ್ರಾಹ್ಮಣನು. ಹೇಗೆಂದರೆ—

ಅಬ್ರಾಹ್ಮಣಾಸ್ತು ಷಟ್ ಪ್ರೋಕ್ತಾ ಇತಿ ಶಾತಾತಪೋಃಬ್ರವೀತ್ |
ಅದ್ಯಸ್ತು ರಾಜಭೃತ್ಯಃ ಸ್ಯಾದ್ವಿತ್ತೀಯಃ ಕ್ರಯವಿಕ್ರಯಾ ||
ತ್ವತೀಯೋ ಬಹುಯಾಜೀ ಸ್ಯಾಚ್ಚತುರ್ಥೋ ಗ್ರಾಮಯಾಜಕಃ |
ಪಂಚಮಃ ಪ್ರಭುರೇತೇಷಾಂ ಗ್ರಾಮಸ್ಯ ನಗರಸ್ಯ ಚ ||
ಅನಾಗತಾಂ ತು ಯಃ ಪೂರ್ವಾಂ ಸಾದಿತ್ಯಾಂ ಚೈವ ಪಶ್ಚಿಮಾಂ |
ನೋಪಾಸೀತ ದ್ವಿಜಃ ಸಂಧ್ಯಾಂ ಬ್ರಹ್ಮಬಂಧುಃ ಸ ಗರ್ಹಿತಃ ||

ಎಂದು ಶಾತಾಪರು ಹೇಳಿರುವರು. ಎಂದರೆ ರಾಜಭೃತ್ಯ ಎಂದರೆ ರಾಜನ ಆಜ್ಞಾನುಸಾರವಾಗಿ ಅವನ ಕೈಕೆಳಗೆ
ಧನಕ್ಕಾಗಿ ಕೆಲಸಮಾಡುವ ಅಧಿಕಾರಿಯು; ಧಾನ್ಯಾದಿಗಳನ್ನೂ ಇತರ ವಸ್ತುಗಳನ್ನೂ ಕೊಂಡು ಮಾರುವವನು. ಎಂದರೆ
ವ್ಯಾಪಾರಮಾಡುವವನು; ದುಡ್ಡು ಸಂಪಾದನೆಯೇ ಮುಖ್ಯವೆಂದು ಪರಿಗಣಿಸಿ ಪಾತ್ರಾಪಾತ್ರವಿವೇಚನೆ ಇಲ್ಲದೆ ಯಾರೆಂದರೆ
ಅವರಿಗೆ ಯಜ್ಞಾದಿಕರ್ಮಗಳನ್ನು ಮಾಡಿಸುವವನು; ಹಳ್ಳಿಯ ಪುರೋಹಿತನು ಎಂದರೆ ವೇದಮಂತ್ರಾದಿಗಳನ್ನು ಸರಿಯಾಗಿ
ಅಧ್ಯಯನಮಾಡದೆ ಕರ್ಮಗಳಲ್ಲಿ ಮಂತ್ರಕ್ರಿಯಾಲೋಪಗಳನ್ನು ಮಾಡುತ್ತಾ ಅಜ್ಞರಾದ ಶೂದ್ರಾದಿಗಳಿಗೆ ಕರ್ಮಗಳನ್ನು
ಮಾಡಿಸಿ ಧನವನ್ನು ಸಂಪಾದನೆಮಾಡುವವನು; ಮೇಲೆ ಹೇಳಿದ ಜನಗಳನ್ನು ತನ್ನ ಅಧೀನದಲ್ಲಿಟ್ಟುಕೊಂಡು ಅವರಿಂದ
ಸ್ವಪ್ರಯೋಜನವನ್ನು ಪಡೆಯುವವನು; ಪ್ರಾತಃಸಾಯಂಸಂಧ್ಯಾಕಾಲಗಳಲ್ಲಿ ಸೂರ್ಯನು ಉದಯಿಸುವುದಕ್ಕೆ ಬಹುಮುಂಚಿತ
ವಾಗಿ ಅಥವಾ ಬಹುಕಾಲದ ಮೇಲಾಗಲಿ ಸಂಧ್ಯಾದಿಕರ್ಮಗಳನ್ನು ಮಾಡುವವನು ಅಥವಾ ಕರ್ಮವನ್ನೇ ಮಾಡದಿರುವವನು;
ಈ ಆರು ವರ್ಗಕ್ಕೆ ಸೇರಿದವರು ಅಬ್ರಾಹ್ಮಣರೆಂದು ಪರಿಗಣಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿರುವರು; ಇವರಲ್ಲಿ ಯಾರಾದರೂ ಯಜ್ಞಮಾಡಿದಲ್ಲಿ ಅವನ
ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಹೋತೃವು ೮೦೦ ಪ್ರಾತರನುವಾಕಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ಪಠಿಸಬೇಕು. ಅಥವಾ ದುರುಕ್ತೋಕ್ತಃ ಎಂದರೆ ಕೆಟ್ಟ
ಅಪವಾದಕ್ಕೆ ಗುರಿಯಾಗಿರುವವನು, ಕೆಟ್ಟಕೆಲಸಗಳನ್ನು ಮಾಡಿದವನೆಂದು ಪ್ರಸಿದ್ಧಿಯಾಗಿರುವವನು. ಇಂತಹ ಯಜಮಾನನೂ
ಸಹ ಮಾಡುವ ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಹೋತೃವು ೮೦೦ ಸಂಖ್ಯೆಯಷ್ಟು ಪ್ರಾತರನುವಾಕಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ಪಠಿಸಬೇಕು. ಈ ೮೦೦
ಸಂಖ್ಯೆಯು ಏತಕ್ಕೆ ನಿರ್ದಿಷ್ಟವಾಗಿರುವುದೆಂದರೆ, ಗಾಯತ್ರೀಮಂತ್ರವು ಗಾಯತ್ರೀಭಂದಸ್ಸಿನದು. ಈ ಭಂದಸ್ಸಿನ ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿ
ಪಾದಕ್ಕೆ ಎಂಟು ಅಕ್ಷರವಿರುವುದು. ಗಾಯತ್ರೀಮಂತ್ರಕ್ಕೆ ಪಾಪವನ್ನು ನಾಶಮಾಡುವ ಸಾಮರ್ಥ್ಯವಿರುವುದು. ಎಂದರೆ
ಗಾಯತ್ರೀಮಂತ್ರವನ್ನು ಜಪಿಸುವವನ ಪಾಪಗಳನ್ನು ದೇವತೆಗಳು ಪರಿಹರಿಸುವರು. ಆದ್ದರಿಂದ ಗಾಯತ್ರೀಭಂದಸ್ಸಿನ

ಪಾದದಲ್ಲಿರುವ ೮ ಅಕ್ಷರಗಳ ಸಂಕೇತವಾಗಿ ೮೦೦ ಸಂಖ್ಯೆಯಷ್ಟು ಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ಪಠಿಸಿದಲ್ಲಿ ಅಬ್ರಾಹ್ಮಣನಾದ ಯಜಮಾನನ ಪಾಪಗಳು ಪರಿಹಾರವಾಗುವವು ಎಂದು ಪ್ರಸಿದ್ಧಿಯು. ಆದ್ದರಿಂದ ಈ ವಿಷಯಗಳೆಲ್ಲವನ್ನು ತಿಳಿದ ಯಾವ ಪುರುಷನು ಪ್ರಾತರನುವಾಕಪಠನದಲ್ಲಿ ೮೦೦ ಸಂಖ್ಯೆಯಷ್ಟು ಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ಪಠಿಸುವನೋ ಅವನು ತನ್ನ ಮತ್ತು ಯಜಮಾನನ ಪಾಪಗಳನ್ನು ಪರಿಹರಿಸಲು ಶಕ್ತನಾಗುತ್ತಾರೆ.

ಸಹಸ್ರಮನೂಚ್ಯಂ ಸ್ವರ್ಗಕಾಮಸ್ಯ ಸಹಸ್ರಾಶ್ವೀನೇ ವಾ ಇತಃ
ಸ್ವರ್ಗೋ ಲೋಕಃ ಸ್ವರ್ಗಸ್ಯ ಲೋಕಸ್ಯ ಸಮಷ್ಟೈಃ ಸಂಪತ್ಯೈಃ
ಸಂಗತ್ಯೈಃ ||

ಸಂಖ್ಯಾಂತರಂ ವಿಧತ್ತೇ | ಪ್ರಬಲೋಽತ್ಯ ಏಕೇನ್ನಾಹ್ನಾ ಯಾವಂತಿ ಯೋಜನಾನಿ
ಗಚ್ಛತಿ ತಾವದ್ಯೋಜನಪರಿಮಿತೋ ದೇಶೋ ಆಶ್ವೀನಃ | ಸ ಚ ಸಹಸ್ರಸಂಖ್ಯಯಾ ಗುಣಿತಃ
ಸಹಸ್ರಾಶ್ವೀನಃ | ಅತ್ಯಸ್ಯೈಕಾಹಗಮಃ ಇತಿ ಪಾಣಿನೀಯಸೂತ್ರಾದಾಶ್ವೀನಶಬ್ದನಿಷ್ಪತ್ತಿಃ |
ಇತೋ ಭೂಲೋಕಾದಾರಭ್ಯ ಸಹಸ್ರಾಶ್ವೀನ ಊರ್ಧ್ವದೇಶೇ ಸ್ವರ್ಗೋ ಲೋಕೋ ವರ್ತತೇ |
ಅತಃ ಸಹಸ್ರಸಂಖ್ಯಾ ಸ್ವರ್ಗಸ್ಯ ಲೋಕಸ್ಯ ಸಮಷ್ಟೈಃ ಪ್ರಾಪ್ತೈಃ ಭವತಿ | ಪ್ರಾಪ್ತಸ್ಯ ಸಂಪತ್ಯೈಃ
ಸ್ವಾಪೇಕ್ಷಿತಸರ್ವಭೋಗ್ಯವಸ್ತುಸಂಪಾದನಾಯ ಭವತಿ | ಸಂಪನ್ನಸ್ಯ ಚ ಸಂಗತ್ಯೈ ಮಹತಾ-
ಮಿಂದ್ರಾದಿದೇವಾನಾಂ ಪ್ರೀತಿಪೂರ್ವಕಸಂಬಂಧಾಯ ಭವತಿ ||

ಸಹಸ್ರಸಂಖ್ಯೆಯಲ್ಲಿ ಪ್ರಾತರನುವಾಕಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ಪಠಿಸುವುದರ ಫಲವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. ಈ ಪ್ರಾತರನುವಾಕ ಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ಸಾವಿರಸಂಖ್ಯೆಯಷ್ಟು ಪಠಿಸುವುದರಿಂದ ಯಜ್ಞಮಾಡುವ ಯಜಮಾನನು ಸ್ವರ್ಗಲೋಕವನ್ನು ಪಡೆಯುವನು. ಏಕೆಂದರೆ—ಒಂದು ಶಕ್ತಿಯುತವಾದ ಕುದುರೆಯ ಮೇಲೆ ಒಬ್ಬ ಮನುಷ್ಯನು ಅನೇಕ ಯೋಜನೆಗಳನ್ನು ಅತಿಕ್ರಮಿಸಬಹುದು. ಆ ರೀತಿ ಒಂದು ದಿನಸದಲ್ಲಿ ಎಷ್ಟು ಯೋಜನೆಗಳನ್ನು ಅತಿಕ್ರಮಿಸುವನೋ ಅಷ್ಟು ದೂರಕ್ಕೆ ಆಶ್ವೀನವೆಂದು ಹೆಸರು. ಸ್ವರ್ಗ ಲೋಕವು ಈ ಭೂಮಿಯಿಂದ ಊರ್ಧ್ವಾಭಿಮುಖವಾಗಿ ಒಂದುಸಾವಿರ ಆಶ್ವೀನದಷ್ಟು ದೂರವಿರುವುದು ಎಂದರೆ ಒಬ್ಬ ಮನುಷ್ಯನು ಪ್ರಬಲವಾದ ಒಂದು ಕುದುರೆಯ ಮೇಲೆ ಕುಳಿತು ಎಡಬಿಡದೆ ಒಂದುಸಾವಿರ ದಿನಸಯಂತರ ಪ್ರಯಾಣಮಾಡುವಷ್ಟು ದೂರ ದಲ್ಲಿ ಸ್ವರ್ಗಲೋಕವಿರುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ಅಷ್ಟು ದೂರವಿರುವ ಸ್ವರ್ಗಲೋಕವನ್ನು ಪಡೆಯಬೇಕಾದರೆ ಯಜ್ಞಕರ್ತನು ಒಂದು ಸಾವಿರ ಸಂಖ್ಯೆಯಷ್ಟು ಪ್ರಾತರನುವಾಕಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ಪಠಿಸಬೇಕು. ಈ ವಿಷಯವನ್ನು ತಿಳಿದ ಪುರುಷನು ಅರೀತಿ ಸಹಸ್ರಸಂಖ್ಯೆಯಷ್ಟು ಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ಪಠಿಸಿದಲ್ಲಿ ಅವನು ತಾನು ಅಪೇಕ್ಷಿಸುವ ಭೋಗಭಾಗ್ಯಾದಿಸಂಪತ್ತನ್ನು ಅನುಭವಿಸುವುದಲ್ಲದೆ ಇಂದ್ರಾದಿದೇವತೆಗಳ ಅನುಗ್ರಹರೂಪವಾದ ಪ್ರೀತಿಸಂಬಂಧವನ್ನೂ ಪಡೆದು ಕೊನೆಗೆ ಸ್ವರ್ಗಲೋಕವನ್ನೂ ಪಡೆಯುವನು.

ಅಪರಿಮಿತಮನೂಚ್ಯಮಪರಿಮಿತೋ ನೈ ಪ್ರಜಾಪತಿಃ ಪ್ರಜಾಪ-
ತೇರ್ವಾ ಏತದುಕ್ಥಂ ಯತ್ಪ್ರಾತರನುವಾಕಸ್ತಸ್ಮಿನ್ನರ್ವೇ ಕಾಮಾ
ಅವರುಧ್ಯಂತೇ ಸ ಯದಪರಿಮಿತಮನ್ವಾಹ ಸರ್ವೇಷಾಂ
ಕಾಮಾನಾಮವರುದ್ಧೈಃ ಸರ್ವಾನ್ಯಾಮಾನವರುಂಧೇ ಯ
ಏವಂ ವೇದ ತಸ್ಮಾದಪರಿಮಿತಮೇವಾನೂಚ್ಯಂ ||

ಸರ್ವಕಾಮಸಿದ್ಧರ್ಥಮಿಯತ್ತಾಪರಿಚ್ಛೇದರಾಹಿತ್ಯಸಂಖ್ಯಾಮುಭಿಧತ್ತೇ | ತತಂ ಸಹಸ್ರ-
ಮಿತ್ಯಾನಿ ಸಂಖ್ಯಾಪರಿಮಾಣಂ ಪರಿತ್ಯಜ್ಯ ಮಧ್ಯರಾತ್ರಾವೂರ್ಧ್ವಮುಪಕ್ರಮ್ಯ ಸೂರ್ಯೋದ-
ಯಾತ್ಪ್ರಾಚೀನಕಾಲೇ ಯಾವತೀರನುವಕ್ತುಂ ಶಕ್ತಿರಸ್ತಿ ತಾವತೀರನುಬ್ರೂಯಾತ್ | ಜಗ-
ತ್ಕಾರಣಭೂತಃ ಪ್ರಜಾಪತಿಶ್ಚಾಪರಿಮಿತಃ | ನ ಹೇತಾವದಸ್ಯ ಸ್ವರೂಪಮಿತಿ ಪ್ರಜಾಪತಿಃ ಪರಿ-
ಮಾತುಂ ಶಕ್ಯತೇ | ಯಃ ಪ್ರಾತರನುವಾಕೋಽಸ್ತಿ ತದೇತತ್ತಾದ್ವಶಸ್ಯ ಪ್ರಜಾಪತೇರುಕ್ಥಂ
ಪ್ರಿಯಂ ಶಸ್ತ್ರಮತಸ್ತಸ್ಮಿನ್ನಾತ್ರರನುವಾಕೇ ಸರ್ವೇ ಕಾಮಾ ಅಂತರ್ಭವಂತಿ | ಏವಂ ಸತಿ ಸ
ಹೋತಾ ಯದ್ವ್ಯಪರಿಮಿತಮನುಬ್ರೂಯಾತ್ತದಾನೀಂ ತದನುವಚನಂ ಸರ್ವಕಾಮಾಪ್ರಾಪ್ತೈ-
ಭವತಿ | ನೇದನಂ ಪ್ರಕಂಸತಿ | ಬಹುಫಲಹೇತುತ್ವಾದಪರಿಮಿತಪಕ್ಷಮಾದರೇಣ ನಿಗಮಯತಿ ||

ಈಗ ಸಮಸ್ತಕಾಮಗಳ (ಅಪೇಕ್ಷೆಗಳ) ಸಿದ್ಧರ್ಥವಾಗಿ ಪರಿಸರಬೇಕಾದ ಮಂತ್ರಸಂಖ್ಯೆಯು ಎಷ್ಟಿರಬೇಕೆಂಬುದನ್ನು
ತಿಳಿಸುತ್ತಾರೆ. ಸಮಸ್ತಕಾಮಗಳ ಸಿದ್ಧಿಗಾಗಿ ಇದುವರೆಗೆ ಹೇಳಿದಂತೆ ನೂರು, ಸಹಸ್ರ ಮೊದಲಾದ ಪರಿಮಿತಸಂಖ್ಯೆಯನ್ನು
ತ್ಯಜಿಸಿ ಅಪರಿಮಿತವಾದ ಎಂದರೆ ಬಹಳವಾದ ಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ಪರಿಸರಬೇಕು. ಹೇಗೆಂದರೆ—ಮಧ್ಯರಾತ್ರಿಯು ಕಳೆದಕೂಡಲೇ
ಅಲ್ಲಿಂದ ಮುಂದಕ್ಕೆ ಸೂರ್ಯೋದಯಕಾಲ ಪ್ರಾರಂಭವಾಗುವ ಕಾಲಕ್ಕೆ ಸ್ವಲ್ಪ ಮುಂಚಿತವಾಗಿ ಇರುವ ಈ ಮಧ್ಯವರ್ತಿಕಾಲ
ದಲ್ಲೆಲ್ಲಾ ಎಷ್ಟು ಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ಪಠಿಸಲು ಸಾಧ್ಯವಾಗುತ್ತದೆಯೋ ಅಷ್ಟುಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ಪಠಿಸಬೇಕು. ಜಗತ್ಕಾರಣಭೂತನಾದ
ಪ್ರಜಾಪ್ರತಿಯು ಅಪರಿಮಿತನು ಎಂದರೆ ಅವನಿಗೆ ಆದ್ಯಂತಗಳಿಲ್ಲ. ಅವನ ಶಕ್ತಿಸಾಮರ್ಥ್ಯಗಳಿಗೂ ಆದ್ಯಂತಗಳಿಲ್ಲ. ಆ ಪ್ರಜಾ
ಪತಿಯ ಶಕ್ತಿಸಾಮರ್ಥ್ಯಗಳು ಇಷ್ಟೇ ಸರಿ ಎಂದು ಆಳತೆಮಾಡಿ ಹೇಳಲು ಸಾಧ್ಯವಿಲ್ಲ. ಇಂತಹ ಸರ್ವಸಾಮರ್ಥ್ಯಗಳುಳ್ಳ ಪ್ರಜಾ
ಪತಿಗೆ ಈ ಪ್ರಾತರನುವಾಕಮಂತ್ರಗಳೂ, ಶಸ್ತ್ರ ಮತ್ತು ಉಕ್ಥಮಂತ್ರಗಳೂ ಬಹಳ ಪ್ರಿಯವಾಗಿರುವವು. ಆದ್ದರಿಂದ ಈ ಪ್ರಾತ
ರನುವಾಕಮಂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಸಮಸ್ತಕಾಮಗಳೂ ಅಂತರ್ಭೂತವಾಗಿವೆ ಎಂದರೆ ಸಮಸ್ತಕಾಮಗಳನ್ನೂ ಪೂರೈಸಲು ಈ ಪ್ರಾತರನು
ವಾಕಮಂತ್ರಗಳಿಗೆ ಶಕ್ತಿ ಇದೆ. ವಸ್ತುಸ್ಥಿತಿಯು ಹೀಗಿರುವುದರಿಂದ ಹೋತ್ಯವು ಅಪರಿಮಿತವಾದ ಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ಪಠಿಸಿದ್ದೇ
ಆದರೆ ಅವನ ಮಂತ್ರಪಠನವು ಸಮಸ್ತಕಾಮಗಳ ತೃಪ್ತಿಗೆ ಸಾಧಕವಾಗುವುದು. ಈ ವಿಷಯವನ್ನು ತಿಳಿದ ಯಾವ ಪುರುಷನು
ಅಪರಿಮಿತವಾದ ಪ್ರಾತರನುವಾಕ ಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ಪಠಿಸುವನೋ ಅವನು ಸಮಸ್ತಕಾಮಗಳನ್ನೂ ಪಡೆಯುವನು. ಆದುದರಿಂದ
ಯಾವಾಗಲೂ ಪ್ರಾತರನುವಾಕಮಂತ್ರಪಠನಮಾಡುವಾಗ ಅಪರಿಮಿತಸಂಖ್ಯೆಯ ಮಂತ್ರಗಳನ್ನೇ ಪಠಿಸಬೇಕು.

ಸಪ್ತಾಗ್ನೇಯಾನಿ ಛಂದಾಂಸ್ಕನ್ವಾಹ ಸಪ್ತ ವೈ ದೇವಲೋಕಾಃ
ಸರ್ವೇಷು ದೇವಲೋಕೇಷು ರಾಧ್ನೋತಿ ಯ ಏವಂ ನೇದ |

ಪ್ರಾತರನುವಾಕಗತಾಸ್ಪೃಷ್ಟು ಛಂದೋವಿಕೇಷಾನ್ವಿಧತ್ತೇ | ಪ್ರಾತರನುವಾಕೇ ತ್ರಯೋ
ಭಾಗಾಃ | ತತ್ರ ಪ್ರಥಮೋ ಭಾಗ ಅಗ್ನೇಯಃ | ತಸ್ಮಿಂತ್ವಾಗಾಯತ್ರೈನುಷ್ಣುಹ್ ತ್ರಿಷ್ಣುಬ್ಬುಹ-
ತ್ಯುಷ್ಣಿಗ್ವುಗತೀ ಪಂಕ್ತಿರಿತಿ ಸಪ್ತಭಿತ್ಯಂದೋಭಿಯುಕ್ತಾ ಷುಚೋಽನುಬ್ರೂಯಾತ್ |
ದೇವಾನಾಂ ಸಂಬಂಧಿನೋ ಬಹುಲೋಕಯುಕ್ತಾ ಲೋಕವಿಕೇಷಾಃ ಸಪ್ತ | ತಸ್ಮಾಚ್ಚಂದಸಾಂ
ಸಪ್ತಸಂಖ್ಯಾ ಪ್ರಕಸ್ಮಾ | ನೇದನಂ ಪ್ರಕಂಸತಿ | ಭೂಲೋಕಾದಯಃ ಸತ್ಯಲೋಕಾಂತಾಃ
ಸಪ್ತ ವೈ ದೇವಲೋಕಾ ದ್ರಷ್ಟವ್ಯಾಃ ||

ಪ್ರಾತರನುವಾಕಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ಪಠಿಸುವಾಗ ಯಾವ ಯಾವ ಛಂದಸ್ಸಿನ ಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ಪಠಿಸಬೇಕೆಂಬುದನ್ನು ನಿರ್ದೇಶಿಸುತ್ತಾರೆ. ಪ್ರಾತರನುವಾಕಮಂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಮೂರುಭಾಗಗಳಿರುವವು. ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿದೇವತೆಯ ಸಂಬಂಧವಾದ ಮಂತ್ರಗಳು ಆಗ್ನೇಯಕ್ರತುವೆಂಬ ಹೆಸರಿನಿಂದ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿರುವವು. ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಗಾಯತ್ರೀ, ಅನುಷ್ಟುಪ್, ತ್ರಿಷ್ಟುಪ್, ಬೃಹತೀ, ಉಷ್ಣಿಕ್, ಜಗತೀ ಪಂಕ್ತಿ ಎಂಬ ಏಳುವಿಧ ಛಂದಸ್ಸಿನಿಂದ ಕೂಡಿದ ಋಕ್ಕುಗಳನ್ನು ಪಠಿಸಬೇಕು. ಏಕೆಂದರೆ ಅಗ್ನಿಯು ದೇವತೆಗಳಿಗೂ ಮನುಷ್ಯರಿಗೂ ಯಜ್ಞಮೂಲಕವಾಗಿ ಸಂಬಂಧವನ್ನು ಕಲ್ಪಿಸುವವನು ಅಲ್ಲದೆ ದೇವತೆಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಮುಖ್ಯನು. ದೇವಲೋಕಗಳು ಎಂದರೆ ದೇವತೆಗಳು ವಾಸಮಾಡುವ ಲೋಕಗಳು ಏಳು ಆದ್ದರಿಂದ ಈ ಸಪ್ತಲೋಕಗಳ ಪ್ರಾಪ್ತಿಗಾಗಿ ಏಳುವಿಧ ಛಂದಸ್ಸುಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ ಪ್ರಾತರನುವಾಕಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ಪಠಿಸಬೇಕು. ಆದ್ದರಿಂದ ಯಾವ ಪುರುಷನು ಈ ವಿಷಯವನ್ನು ತಿಳಿದು ಏಳು ವಿಧ ಛಂದಸ್ಸುಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ ಆಗ್ನೇಯಕ್ರತುಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ಪ್ರಾತರನುವಾಕದಲ್ಲಿ ಪಠಿಸುವನೋ ಅವನು ಪೃಥಿವಿಯಿಂದ ಉರ್ಧ್ವಭಾಗದಲ್ಲಿರುವ ಸತ್ಯಲೋಕದ ವರೆಗಿನ ಸಪ್ತಲೋಕಗಳನ್ನೂ ಪಡೆಯುವನು.

ಸಪ್ತೋಷಸ್ಯಾನಿ ಛಂದಾಂಸ್ಯನ್ವಾಹ ಸಪ್ತ ವೈ ಗ್ರಾಮ್ಯಾಃ ಪಶವಃ |

ಅವಗ್ರಾಮ್ಯಾನ್ವತುನ್ರುಂಧೇ ಯಃ ಏವಂ ವೇದ ||

ಪ್ರಾತರನುವಾಕಸ್ಯ ದ್ವಿತೀಯಭಾಗೇ ಛಂದಾಂಸ್ತೀವಿಧತ್ರೇ | ಯಥಾ ಪ್ರಥಮಭಾಗಸ್ಯ ಅಗ್ನಿದೇವತಾ ತಥಾ ದ್ವಿತೀಯಭಾಗಸ್ಯೋಷಾ ದೇವತಾ ತಸ್ಮಾದುಷಃ ಪ್ರತಿಪಾದಿಕಾಸ್ತುಷ್ಠ ಪೂರ್ವವದ್ಗಾಯತ್ರಾದೀನಿ ಸಪ್ತ ಛಂದಾಸಿ ದ್ರಷ್ಟವ್ಯಾನಿ | ಗ್ರಾಮೇ ಭವಾ ಗ್ರಾಮ್ಯಾಃ ಪಶವಸ್ತೇ ಚ ಸಪ್ತ | ತಥಾ ಚ ಬೌಧಾಯನಃ—ಸಪ್ತಃ ಗ್ರಾಮ್ಯಾಃ ಪಶವೋಽಜಾಶ್ವೋ ಗೌರ್ಮಹಿಷೀ ವರಾಹೋ ಹಸ್ತೃತ್ವತರೀ ಚ ಇತಿ | ಅಪಸ್ತಂಬಮತಾನುಸಾರಿಣಸ್ತೇನಂ ವರ್ಣಯಂತಿ—

ಅಜಾವಿಕಂ ಗವಾಶ್ವಂ ಚ ಗರ್ಧಭೋಷ್ಟ್ರನರಸ್ತಥಾ |

ಸಪ್ತ ವೈ ಗ್ರಾಮ್ಯಪಶವೋ ಗೀಯಂತೇ ಕವಿಸತ್ತಮೈಃ ||

ತಸ್ಮಾದತ್ರ ಸಪ್ತಸಂಖ್ಯಾಯುಕ್ತಾ | ವೇದನಂ ಪ್ರಶಂಸತಿ ||

ಪ್ರಾತರನುವಾಕಮಂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಎರಡನೆಯ ಭಾಗದ ಮಂತ್ರಗಳಿಗೆ ಛಂದಸ್ಸನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. ಮೊದಲನೆಯ ಭಾಗಕ್ಕೆ ಅಗ್ನಿಯು ದೇವತೆಯಾಗಿರುವಂತೆ ಎರಡನೆಯ ಭಾಗದ ಮಂತ್ರಗಳಿಗೆ ಉಷಸ್ಸು ದೇವತೆಯು. ಆದ್ದರಿಂದ ಪ್ರಾತರನುವಾಕಮಂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಉಷೋದೇವತೆಯನ್ನು ಪ್ರತಿಪಾದಿಸುವ ಮಂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಹಿಂದಿನಂತೆ ಏಳುವಿಧ ಛಂದಸ್ಸಿನಿಂದ ಕೂಡಿದ ಋಕ್ಕುಗಳನ್ನು ಪಠಿಸಬೇಕು. ಈ ರೀತಿ ಪಠಿಸಿದರೆ ಯಜ್ಞಮಾಡುವ ಯಜಮಾನನಿಗೆ ಏಳುವಿಧ ಗ್ರಾಮ್ಯ ಎಂದರೆ ಗ್ರಾಮ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಸಾಕಲಾಗಿರುವ ಏಳುವಿಧ ಪಶುಗಳ ಸಮೃದ್ಧಿಯುಂಟಾಗುವುದು. ಈ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಬೌಧಾಯನರು—ಸಪ್ತ ಗ್ರಾಮ್ಯಾಃ ಪಶವೋಽಜಾಶ್ವೋ ಗೌರ್ಮಹಿಷೀ ವರಾಹೋ ಹಸ್ತೃತ್ವತರೀ ಚ ಎಂದು ಹೇಳಿರುವರು ಎಂದರೆ ಇವರ ಮತಾನುಸಾರವಾಗಿ ಆಡು, ಕುದುರೆ, ಗೋವುಗಳು, ಎಮ್ಮೆಗಳು, ಹಂದಿ, ಆನೆ, ಕತ್ತಿ ಎಂಬ ಏಳುವಿಧ ಪ್ರಾಣಿಗಳು ಗ್ರಾಮ್ಯಪಶುಗಳೆಂದು ಹೇಳಲ್ಪಡುವವು. ಅಪಸ್ತಂಬರ ಮತಾನುಸಾರವಾಗಿ—ಆಡು, ಕುರಿ, ಗೋವುಗಳು, ಕುದುರೆ, ಕತ್ತಿ, ಒಂಟೆ, ಮನುಷ್ಯರು (ನೇವಕರಾದ ಶೂದ್ರಾದಿಗಳು) ಎಂಬ ಈ ಏಳುವಿಧ ಗ್ರಾಮ್ಯಪಶುಗಳೆಂದು ಹೇಳಲ್ಪಡುವರು. ಆದ್ದರಿಂದ ಏಳುವಿಧ ಛಂದಸ್ಸುಗಳನ್ನು ಪಠಿಸಬೇಕು. ಈ ವಿಷಯವನ್ನು ತಿಳಿದ ಯಜ್ಞಕರ್ತನು ಪ್ರಾತರನುವಾಕಮಂತ್ರಪಠನಮಾಡುವಾಗ ಉಷಸ್ಸುಕ್ರತು

ಸಂಬಂಧವಾದ ಮಂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಗಾಯತ್ರಾದಿ ಏಳು ವಿಧ ಛಂದಸ್ಸಿನ ಋಕ್ಕುಗಳನ್ನು ಪಠಿಸಿದಲ್ಲಿ ಅವನು ಈ ಏಳುವಿಧ ಗ್ರಾಮ್ಯ ಪಠಗಳ ಸಮೃದ್ಧಿಯನ್ನು ಪಡೆದು ಸುಖಿಸುತ್ತಾನೆ.

ಸಪ್ತಾಶ್ವಿನಾನಿ ಛಂದಾಂಸ್ಯನ್ವಾಹ ಸಪ್ತಧಾ ವೈ ವಾಗವದತ್ತಾವದ್ವೈ
ವಾಗವದತ್ಸರ್ವಸ್ಯೈ ವಾಚಃ ಸರ್ವಸ್ಯ ಬ್ರಹ್ಮಣಃ ಪರಿಗೃಹೀತ್ಯೈ ||

ತೃತೀಯಭಾಗಛಂದಾಂಸಿ ವಿಧತೇ | ತೃತೀಯಭಾಗಸ್ಯಾಶ್ವಿನೌ ದೇವತಾ ತತ್ಸಂಬಂಧಿ-
ನೀಃ ಸಪ್ತ ಛಂದೋಯುಕ್ತಾ ಷುಚೋಽನುಬ್ರೂಯಾತ್ | ಲೋಕೇ ಗಾನರೂಪಾ ಯಾ
ವಾಗಸ್ತಿ ಸಾ ಸಪ್ತಧಾವದತ್ವದ್ವೈ ಋಷಭಾದಿಸ್ವರೋಪೇತಾ ಪ್ರವೃತ್ತಾ ತಾವದೇವ ವೈದಿಕವಾಗ-
ಪ್ತವದತ್ತಾವಮ್ನಿ ಕೃಷ್ಣಪ್ರಥಮದ್ವಿತೀಯಾದೀನಾಂ ಸಪ್ತಸ್ವರಾಣಾಮಧೀಯಮಾನತ್ವಾತ್ |
ಅತೋಽತ್ರ ಸಪ್ತಸಂಖ್ಯಾ ಲೌಕಿಕಾಃ ಸರ್ವಸ್ಯಾ ವಾಚೋ ವೇದಸ್ಯ ಚ ಸರ್ವಸ್ಯ ಪರಿಗ್ರಹಾಯ
ಭವತಿ | ತ್ರಿಷ್ಟಪ್ತೇಷ್ವಾಗ್ನೇಯೌಷಸ್ಯಾಶ್ವಿನಭಾಗೇಷು ಛಂದಾಂಸ್ಯಸ್ಮಾಭಿಃ ಪೂರ್ವಮೇವೋದಾ-
ಹೃತ್ಯ ಪ್ರದರ್ಶಿತಾನಿ ||

ಈಗ ಪ್ರಾತರನುವಾಕಮಂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಮೂರನೆಯ ಭಾಗವಾದ ಅಶ್ವಿನಕ್ರತುವೆಂಬ ಭಾಗದ ಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ವಿವರಿಸುವರು. ಈ ಮೂರನೆಯ ಭಾಗಕ್ಕೆ ಅಶ್ವಿನೀದೇವತೆಗಳು ದೇವತೆಯು. ಇಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ ಅಶ್ವಿನೀದೇವತೆಗಳ ಪರವಾದ ಋಕ್ಕುಗಳನ್ನು ಗಾಯತ್ರಾದಿ ಏಳುಛಂದಸ್ಸುಗಳ ಋಕ್ಕುಗಳಿಂದಲೂ ಪಠಿಸಬೇಕು. ಲೋಕವ್ಯವಹಾರದಲ್ಲಿ ಗಾನರೂಪವಾದ ವಾಕ್ಯಕ್ಕೆ ಎಂದರೆ ಸಂಗೀತಸಾಹಿತ್ಯದಲ್ಲಿ ಷಡ್ಜ, ಋಷಭ ಮೊದಲಾದ ಏಳುವಿಧ ಸ್ವರಭೇದಗಳಿರುವವು. ಇದಲ್ಲದೆ ವೈದಿಕವಾಕ್ಯಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ ಸಾಮವೇದದಲ್ಲಿಯೂ ಕೃಷ್ಣ ಪ್ರಥಮ ದ್ವಿತೀಯ ಮೊದಲಾದ ಏಳು ವಿಧ ಸ್ವರಗಳಿರುವವು. ಆದ್ದರಿಂದ ಲೌಕಿಕ ಮತ್ತು ವೈದಿಕವಾಕ್ಯಗಳೆರಡರಲ್ಲಿಯೂ ಏಳುವಿಧ ಪ್ರಭೇದಗಳಿರುವುದು ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಹಿಂದೆ ಆಗ್ನೇಯ ಉತ್ಕೃಷ್ಣಕ್ರತುಗಳಿಗೆ ಹೇಳಿದಂತೆ ಅಶ್ವಿನಕ್ರತುಮಂತ್ರಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಏಳುವಿಧ ಛಂದಸ್ಸಿನ ಮಂತ್ರಗಳನ್ನೇ ಪಠಿಸಬೇಕು.

ತಿಸ್ತೋ ದೇವತಾ ಅನ್ವಾಹ ತ್ರಯೋ ವಾ ಇಮೇ ತ್ರಿವೃತೋ ಲೋಕಾ
ಏಷಾಮೇವ ಲೋಕಾನಾಮುಭಿಜಿತ್ಯೈ ||

ಭಾಗತ್ರಯೇ ದೇವತಾತ್ರಯಂ ವಿಧತೇ | ಅಗ್ನಿರುಷಾಪ್ತಿನಾವಿತಿ ದೇವತಾತ್ರಯಂ |
ಯಥಾ ಗುಣತ್ರಯಮೇಲನರೂಪಾ ರಜ್ಜುಸ್ತ್ರಿವೃದೇವಮೇತೇ ಪೃಥಿವ್ಯಂತರಿಕ್ಷದ್ಯುಲೋಕಾಃ
ಪರಸ್ಪರಮಿಲಿತಾಸ್ತ್ರಿವೃತಃ | ಯದೈಕೈಕಸ್ಯಿಂಲ್ಲೋಕೇ ಸತ್ಪರಜಸ್ತಮೋಗುಣಭೇದೇನಾಸ್ಯೋ-
ತ್ತಮಮಧ್ಯಮಾಧಮರೂಪತ್ವಾತ್ಪ್ರತ್ಯೇಕಂ ತ್ರಿವೃತ್ತಮತೋ ದೇವತಾ ತ್ರಿಸಂಖ್ಯಾ ಲೋಕ-
ತ್ರಯಜಯಾಯ ಭವತಿ |

ಈ ಪ್ರಾತರನುವಾಕಮಂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಒಟ್ಟು ಅಗ್ನಿ, ಉಷಸ್ತು, ಅಶ್ವಿನೀದೇವತೆಗಳು ಎಂಬ ಮೂರು ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಸ್ತುತಿಸಲಾಗಿದೆ. ಏತಕ್ಕೆಂದರೆ—ಗುಣತ್ರಯದಿಂದ ಕೂಡಿದ ಪೃಥಿವಿ, ಅಂತರಿಕ್ಷ, ದ್ಯುಲೋಕಗಳೆಂಬ ಮುಖ್ಯಲೋಕಗಳ ಸಂಖ್ಯೆಯು ಮೂರು; ಉತ್ತಮ, ಮಧ್ಯಮ, ಅಧಮ ಗುಣಗಳ ಸಂಬಂಧವಿರುವ ಎಂದರೆ ಸತ್ಪರಜಸ್ತಮೋಗುಣಾತ್ಮಕವಾದ

ಈ ಮೂರುಲೋಕಗಳು ಪರಸ್ಪರ ಮಿಲಿತವಾಗಿವೆ ಎಂದರೆ ಒಂದಕ್ಕೊಂದು ಸಂಬಂಧಪಟ್ಟಿವೆ. ಈ ಕಾರಣಗಳಿಂದಲೂ ಈ ಮೂರು ಲೋಕಗಳ ಪ್ರಾಪ್ತಿಗೋಸ್ಕರವಾಗಿಯೂ ಮೂರು (ಸಂಖ್ಯೆಯ) ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಇಲ್ಲಿ ಸ್ತುತಿಸಲಾಗಿದೆ.

English Translation

He who wishes for long life, should repeat a hundred verse. For the full life of a man is a hundred years; he has besides a hundred powers, and a hundred senses. (By repeating one hundred verses) the priest secures to the sacrificer his full age, his (mental and bodily powers, and his senses.

He who wishes for performing successfully the subsequent great sacrifices, should repeat 360 verses. For the year consists of 360 days; such a year is meant here. The year is Prajapati. Prajapati is the sacrifice. The intelligent Hotar who recites 360 verses turns in this way the sacrifice regarded as a divine being, the mediator between Gods and men towards the sacrificer.

He who wishes for children and cattle should repeat 720 verses. For so many days and nights make year (one of 360 days) Prajapati is the year. For after he is produced (prajayamana), the whole universe is produced (prajayate). He who has such a knowledge, obtains, if being born after Prajapati (by means of the sacrifice) children and cattle.

If any one who is not recognized as a Brahman, or one who has a bad reputation on account of being charged with crimes, should bring a sacrifice, then 800 verses should be repeated. The Gayatri consists of eight syllables (three times eight). The Gods being of the nature of the Gayatri, removed the evil consequences of sin and crime. He who has such a knowledge, removes the evil consequences of sin and crime from himself by means of the Gayatri.

He who wishes for heaven should repeat a thousand verses. For the heavenly world is at a distance of about 1000 days' travelling on horseback from here (this earth). (To repeat a thousand verses, is done) for reaching the heavenly world everywhere. (He who then wishes) for acquisition of things to be enjoyed and of communion with the Gods, should recite an unlimited number of verses. For Prajapati is boundless. To Prajapati belongs the recitation which makes up the Prataranuvaka. Therein are all desires contained. When he repeats an unlimited number (it is done) to obtain fulfilment of all desires. He who has such a knowledge obtains fulfilment of all wishes.

Thence one should repeat an unlimited number of verses. He repeats verses of seven kinds of metres for Agni, for there are seven worlds of the Gods.

He who has such a knowledge becomes succesful in all of them. He repeats verses of seven kinds of metres for Ushas; for there are seven kinds of cattle in villages- He who has such a knowledge, obtains these seven kinds of cattle in the villages.

He repeats seven kinds of verses for the Asvins; for speech spoke in seven (different tones). In as many tones (i. e. seven) then spoke speech (in all made men.) (These seven tones are made) for comprising the whole speech (the wordly talk and singing), the whole Brahma. He repeats verses for three deities; for three worlds are three-fold. (This repetition therefore severs) for conquering (all) these worlds of the Gods.

ಇತಿ ಶ್ರೀಮತ್ಸಾಯಣಾಚಾರ್ಯವಿರಚಿತೇ ಮಾಧವೀಯೇ ನೇದಾರ್ಥಪ್ರಕಾಶ

ಐತರೇಯಬ್ರಾಹ್ಮಣಭಾಷ್ಯಸ್ಯ ಸಪ್ತಮಾಧ್ಯಾಯೇ ಸಪ್ತಮಃ ಖಂಡಃ

ಇಲ್ಲಿಗೆ ಐತರೇಯಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿ ಏಳನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ ಏಳನೆಯ ಖಂಡವು ಸಮಾಪ್ತವಾದುದು

ಅಥ ಸಪ್ತಮಾಧ್ಯಾಯೇ ಅಷ್ಟಮಃ ಖಂಡಃ

ಏಳನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ ಎಂಟನೆಯ ಖಂಡವು

ತದಾಹುಃ ಕಥಮನೂಚ್ಯಃ ಪ್ರಾತರನುವಾಕ ಇತಿ | ಯಥಾ ಛಂದಸ-

ಮನೂಚ್ಯಃ ಪ್ರಾತರನುವಾಕಃ ಪ್ರಜಾಪತೇರ್ವಾ ಏತಾನ್ಯಂಗಾನಿ

ಯಚ್ಚಂದಾಂಸ್ತೇಷ ಉ ಏವ ಪ್ರಜಾಪತಿಯೋರ್ ಯಜತೇ

ತದ್ಯಜಮಾನಾಯ ಹಿತಂ ||

ಆಥ ತಸ್ಯ ಪ್ರಾತರನುವಾಕಸ್ಯಾನುವಚನಪ್ರಕಾರವಿಶೇಷಂ ನಿರ್ಣೇತುಂ ಪ್ರಶ್ನಮವತಾರಯತಿ | ಕಿಮೇಕೈಕಸ್ಮಿನ್ನಾಗೇ ಗಾಯತ್ರಾದೀನಿ ಛಂದಾಂಸ್ಯನುಕ್ರಮೇಣೈವಾನುವಕ್ತವ್ಯಾನಿ ಅಹೋಸ್ವಿದನ್ಯಥೇತೇಕಃ ಸಂಶಯಃ | ಅನುಕ್ರಮಪಕ್ಷೇಽಪಿ ಕಿಂ ಪಾದೇ ಪಾದೇಽವಸಾನಂ ಕೃತ್ವಾನುವಚನೀಯಂ; ಅಹೋಸ್ವಿತ್ತತ್ತ್ವಾರ್ಥೇವಸಾನಂ ಕೃತ್ವೇತಿ ದ್ವಿತೀಯಃ ಸಂಶಯಃ | ತತ್ರ ಪ್ರಶ್ನೋತ್ತರಮಾಹ | ಅನುಕ್ರಮೇಣಾವಸ್ಥಿತಾನಿ ಗಾಯತ್ರಾದೀನಿ ಛಂದಾಂಸ್ಯನತಿಕ್ರ-

ಮೈತೀ ಯಥಾಭಂದಸಂ ಭಂದಃಕ್ರಮೇಣೈವಾನುಮನುನವಚನೀಯತ್ವಂದಸಾಂ ಪ್ರಜಾಪತಿ-
ಸೃಷ್ಟತ್ವೇನ ತದವಯವತ್ವಾತ್ | ಯಜಮಾನಸ್ಯ ಚ ಪ್ರಜಾಪತಿಪದಪ್ರಾಪ್ತಿಯೋಗ್ಯತ್ವೇನ
ಪ್ರಜಾಪತಿರೂಪತ್ವಾತ್ತದಂಗರೂಪಜ್ಞಂದಸಾಂ ಕ್ರಮೇಣಾನುವಚನಂ ಯಜಮಾನಾಯಾವ-
ಯವವಿಪರ್ಯಾಸರೂಪಿತ್ವೇನ ಹಿತಂ ಭವತಿ | ತಸ್ಮಾಚ್ಚಂದಃಕ್ರಮೇಣೈವಾನುವಕ್ತವ್ಯಂ |

ಪ್ರಾತರನುವಾಕಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ಪಠಿಸುವ ಕ್ರಮವು ಹೇಗೆ ಎಂಬ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಪ್ರಶ್ನೋತ್ತರರೂಪದಲ್ಲಿ ವಿವರಣೆಯನ್ನು
ತಿಳಿಸುವರು. ಕೆಲವರು ಹೀಗೆ ಹೇಳುತ್ತಾರೆ—ಪ್ರತಿಯೊಂದು ಭಾಗದಲ್ಲಿಯೂ (ಆಗ್ನೇಯಕ್ರತು ಇತ್ಯಾದಿ) ಗ್ರಾಯತ್ರಾಧಿ
ಭಂದಸ್ಥಿನ ಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ಭಂದಸ್ಥಿನ ಕ್ರಮಾನುಸಾರವಾಗಿ ಎಂದರೆ ಗಾಯತ್ರೀಭಂದಸ್ಥಿನ ಮಂತ್ರಗಳು ಮುಗಿದವು ಲೆ ಬೇರೆ
ಭಂದಸ್ಥುಗಳೂ, ಏವಾದಮೇಲೆ ಮುಂದಿನ ಭಂದಸ್ಥುಗಳು ಇತ್ಯಾದಿ ಕ್ರಮವನ್ನನುಸರಿಸಿ ಪಠಿಸಬೇಕೇ ಅಥವಾ ಬೇರೆಯಾವು
ವಾದರೂ ಕ್ರಮವನ್ನನುಸರಿಸಬೇಕೆ? ಎಂಬುದು ಮೊದಲನೆಯ ಸಂಶಯವು. ಇದಲ್ಲದೆ ಭಂದೋಽನುಕ್ರಮವಾಗಿ ಹೇಳಿದರೂ
ಪ್ರತಿಮಂತ್ರವನ್ನೂ ಪದಪಾದಕ್ಕೆ ಸಿಕ್ಕಿಸಿ ಹೇಳಬೇಕೆ? ಎಂಬುದು ಎರಡನೆಯ ಸಂಶಯವು. ಇದಕ್ಕೆ ಉತ್ತರವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ
ಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ಭಂದೋಽನುಕ್ರಮವಾಗಿ ಹೇಳಬೇಕು. ಎಂದರೆ ಮೊದಲು ಗಾಯತ್ರೀಭಂದಸ್ಥಿನ ಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ಹೇಳಿ ಮುಗಿಸಿ
ಅನಂತರ ಬೇರೆ ಭಂದಸ್ಥಿನ ಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ಪಠಿಸಬೇಕು. ಈ ಕ್ರಮವನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಬೇರೆ ಕ್ರಮವನ್ನು ಅನುಸರಿಸಬಾರದು.
ಭಂದಸ್ಥುಗಳು ಪ್ರಜಾಪತಿಯು ಎಂಗಳ ಸ್ವರೂಪವಾಗಿರುವವು. ಯಜ್ಞಮಾಡುವ ಯಜಮಾನನೂ ಸಹ ಪ್ರಜಾಪತಿಸ್ಥಾನ
ಪ್ರಾಪ್ತಿಗಾಗಿ ಯಜ್ಞಾದಿಕರ್ಮಗಳನ್ನು ಮಾಡುವುದರಿಂದ ಮೇಲೆ ಹೇಳಿದ ಕ್ರಮವನ್ನೇ ಅನುಸರಿಸಿ ಪಠಿಸಬೇಕು ಯಜಮಾನ
ನಿಗೂ ಈ ಕ್ರಮವೇ ಅನ್ವಯಿಸುವುದು. ಇದರಿಂದ ಯಜಮಾನನಿಗೂ ಹಿತವುಂಟಾಗುವುದು. ಭಂದಸ್ಥುಗಳು ಪ್ರಜಾಪತಿಯ
ಅಂಗಗಳು ಎಂಬ ವಿಚಾರದಲ್ಲಿ ಈರಿತಿ ಹೇಳಿರುವುದು—ತಸ್ಮೋಷ್ಟಿಕ್ ಲೋಮಾನಿ ತ್ವಕ್ ಗಾಯತ್ರೀ ತ್ರಿಷ್ಟುಪ್
ಮಾಂಸವನುಷ್ಟುಪ್ ಸ್ನಾವಾನ್ಯಸ್ಥಿ ಜಗತೀ ಪಂಕ್ತಿರ್ಮಜ್ಜಾ ಪ್ರಾಣೋ ಬೃಹತೀ ಸ ಭಂದೋಭಿಶ್ಚನ್ನೋ
ಯತ್ವಂದೋಭಿಶ್ಚನ್ನ ಸ್ತಸ್ಮಾಚ್ಚಂದಸೀಸ್ಯಾ ಚಕ್ಷತೇ (ಐತರೇಯಾರಣ್ಯಕ. ೨-೧-೬) ಎಂದರೆ ಉಷ್ಟಿಕ್-ಪ್ರಜಾಪತಿಯ
ಲೋಮಗಳು (ಕೂದಲುಗಳು); ತ್ವಕ್-ಗಾಯತ್ರೀಭಂದಸ್ಥೇ ಪ್ರಜಾಪತಿಯ ಚರ್ಮವು; ತ್ರಿಷ್ಟುಪ್ ಭಂದಸ್ಥು-ಮಾಂಸವು;
ಅನುಷ್ಟುಪ್ ಭಂದಸ್ಥು-ಸ್ನಾಯುಗಳು; ಜಗತೀಭಂದಸ್ಥು-ಮೂಳೆಗಳು; ಪಂಕ್ತಿಶ್ಚಂದಸ್ಥು-ಮಜ್ಜಾ; ಬೃಹತೀಭಂದಸ್ಥು-ಪ್ರಾಣವು;
ಈ ವಿಧವಾದ ಅವಯವಗಳಿಂದ ಪ್ರಜಾಪತಿಯ ಶರೀರವು ಆಚ್ಛಾದಿತವಾಗಿರುವುದು ಎಂದು ಐತರೇಯಾರಣ್ಯಕದ ವಾಕ್ಯವಿರುವುದು.

ಹಚ್ಛೋಽನೂಚ್ಯಃ ಪ್ರಾತರನುವಾಕಶ್ಚತುಷ್ಪಾದಾ ವೈ ಪಶವಃ ಪಶೂ-
ನಾಮವರುದ್ಧೈಃ | ಅರ್ಥರ್ಚತ ಏವಾನೂಚ್ಯೋ ಯಥೈವೈನ
ಮೇತದನ್ವಾದ ಪ್ರತಿಷ್ಠಾಯಾ ಏವ ದ್ವಿಪ್ರತಿಷ್ಠೋ ವೈ ಪುರುಷ-
ಶ್ಚತುಷ್ಪಾದಾಃ ಪಶವೋ ಯಜಮಾನಮೇವ ತದ್ವಿಪ್ರತಿಷ್ಠಂ
ಚತುಷ್ಪಾತ್ನು ಪಶುಷು ಪ್ರತಿಷ್ಠಾಪಯತಿ ತಸ್ಮಾದರ್ಥರ್ಚತ
ಏವಾನೂಚ್ಯಃ ||

ದ್ವಿತೀಯವಿಚಾರೇ ಪೂರ್ವಪಕ್ಷಮಾದ | ಪಚ್ಛ ಏಕೈಕಸ್ಥಿತ್ವಾದೇವಸಾಯೇತ್ಯರ್ಥಃ |
ಸಿದ್ಧಾಂತಮಾದ | ಅರ್ಥರ್ಚತ ಏಕೈಕಸ್ಥಿತ್ವಾದೇವಸಾಯೇತ್ಯರ್ಥಃ | ಪ್ರಾತರನು-

ವಾಕೋನೂಚ್ಯಃ | ಏವಕಾರಃ ಪೂರ್ವಪಕ್ಷವ್ಯಾವೃತ್ತ್ಯರ್ಥಃ | ಯಥೈವೇತ್ಯಾದಿನಾರ್ಥಾರ್ಜಕ-
ಇತ್ಯೇತದೇವ ಸ್ಪಷ್ಟೀಕೃತಯತೇ | ಏನಮರ್ಥಂ ಯಯೈವ ಯೇನೈವ ಪ್ರಕಾರೇಣೈತದನ್ವಧ್ಯಯನ
ಕಾಲೀನಂಗುರೂಚ್ಚಾರಣಮನು ಯಥಾದ್ಯಯನಕಾಲೇ ಪ್ರತ್ಯರ್ಥಮವಸಾಯಾಹ ಪಠತಿ
ತಥೈವ ಪ್ರಾತರನುವಾಕಾನುಷ್ಠಾನಕಾಲೇಽಪಿ | ನ ತ್ವತ್ರ ಋಗಂತೇ ಪ್ರಣವಪ್ರಕ್ಷೇಪಾದಿವತ್ಕಿಂಚಿ-
ನ್ನೂತನಂ ಕರ್ತವ್ಯಮಸ್ತಿ | ತದೇತದರ್ಥಾರ್ಜಕೋನುವಚನಂ ಪ್ರತಿಷ್ಠಾಯಾ ಏವ ಯಜ-
ಮಾನಸ್ಯ ಪ್ರತಿಷ್ಠಾರ್ಥಮೇವ ಭವತಿ | ತತ್ಪ್ರಥಮಿತಿ ತದೇವೋಚ್ಯತೇ | ಯಥೈಕಸ್ಯಾ ಋಜೋ
ದ್ವೇ ಆರ್ಧಾರ್ಜೇ ಏವಂ ಪುರುಷೋ ದ್ವಿಪ್ರತಿಷ್ಠಃ ಪ್ರತಿತಿಷ್ಠತಿ ಸ್ಥೈರ್ಯೇಣಾವಸ್ಥಿತೋ
ಭವತ್ಯಾಭ್ಯಾಂ ಪಾದಾಭ್ಯಾಮಿತಿ ಪ್ರತಿಷ್ಠೇ ದ್ವೇ ಪಾದೌ ಪ್ರತಿಷ್ಠೇ ಯಸ್ಯಾಸೌ ದ್ವಿಪ್ರತಿಷ್ಠಃ |
ಪತುನಾಂ ಚತ್ವಾರಃ ಪಾದಃ | ತಥಾ ಸತಿ ಪಾದಚತುಷ್ಟಯೋಪೇತಾಸ್ತುಷ್ಟು ದ್ವಾಭ್ಯಾಮುರ್ದಾ-
ಭ್ಯಾಮವಸಾನಯುಕ್ತಾಭ್ಯಾಮನುವಚನೇ ಕೃತೇ ಸತಿ ದ್ವಿಪ್ರತಿಷ್ಠಂ ದ್ವಿಪಾದಂ ಯಜಮಾನಂ
ಚತುಷ್ಟಾತ್ಸು ಪಶುಷು ಪ್ರತಿಷ್ಠಾಪಯತಿ | ತಸ್ಮಾದರ್ಥಾರ್ಜಕ ಏವಾನುವಚನಂ ಯುಕ್ತಂ ||

ಈಗ ಎರಡನೆಯ ಸಂಶಯಕ್ಕೆ ಪರಿಹಾರವನ್ನು ತಿಳಿಸುವರು. ಪ್ರಾತರನುವಾಕಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ಪಠಿಸುವಾಗ ಪ್ರತಿ
ಋಕ್ಕನ್ನೂ ಪಾದ ಪಾದವಾಗಿ ನಿಲ್ಲಿಸಿ ಪಠಿಸಬೇಕು. ಪಶುಗಳಿಗೂ ನಾಲ್ಕು ಪಾದಗಳಿರುವವು. ಆದ್ದರಿಂದ ಪಶುಗಳ ಪ್ರಾಪ್ತಿಗಾಗಿ
ಪ್ರಾತರನುವಾಕಮಂತ್ರಗಳ ಋಕ್ಕುಗಳನ್ನು ಪಾದಪಾದಕ್ಕೆ ನಿಲ್ಲಿಸಿ ಹೇಳಬೇಕು. ಈ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಕೊನೆಯ ಸಿದ್ಧಾಂತವನ್ನು
ಹೇಳುವರು. ಋಕ್ಕುಗಳನ್ನು ಅರ್ಧಋಕ್ಕುಗಳಿಗೆ ನಿಲ್ಲಿಸಿ ಪಠಿಸಬೇಕು. ಹೀಗೆಂದರೆ ಅಧ್ಯಯನಕಾಲದಲ್ಲಿ ಗುರುಗಳು
ಹೇಳಿದ್ದನ್ನು ಶಿಷ್ಯನು ಯಾವರೀತಿ ಪುನಃ ಉಚ್ಚರಿಸುತ್ತಾನೆಯೋ ಅರೀತಿ ಪಠಿಸಬೇಕು. ಶಿಷ್ಯನ ಅನುಕೂಲಕ್ಕಾಗಿ ಒಂದು
ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಅರ್ಧಭಾಗವನ್ನು ಮಾತ್ರ ಗುರುವು ಹೇಳಿಕೊಡುವನು. ಅಷ್ಟನ್ನೇ ಶಿಷ್ಯನು ಪುನಃ ಉಚ್ಚರಿಸುವನು. ಅದರಂತೆ
ಇಲ್ಲಿಯೂ ಅರ್ಧಾರ್ಧ ಋಕ್ಕುಗಳನ್ನೇ ನಿಲ್ಲಿಸಿ ನಿಲ್ಲಿಸಿ ಪಠಿಸಬೇಕು. ಈಂಥ ಪಠಿಸುವಾಗ ಋಕ್ಕುಗಳ ಕೊನೆಯಲ್ಲಿ ಓಂ ಎಂಬ
ಪ್ರಣವ ಅಕ್ಷರವನ್ನು ಸೇರಿಸಿ ಪಠಿಸಬೇಕಾಗಿರುವುದಿಲ್ಲ. ಕಾರೀತಿ ಅರ್ಧಾರ್ಧ ಋಕ್ಕುಗಳನ್ನು ಪಠಿಸಿದರೆ ಯಜ್ಞಮಾಡುವ
ಯಜಮಾನನಿಗೆ ಪ್ರತಿಷ್ಠೆಯು (ಜನರಲ್ಲಿ ಗಣ್ಯತೆಯು) ಲಭಿಸುವುದು. ಹೀಗೆಂದರೆ—ಪ್ರತಿ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿಯೂ ಎರಡು ಅರ್ಧ
ಋಕ್ಕುಗಳಿರುವವು. ಎರಡು ಅರ್ಧ ಋಕ್ಕುಗಳನ್ನು ಪ್ರತ್ಯೇಕವಾಗಿ ಪಠಿಸುವುದರಿಂದ ಯಜಮಾನನಿಗೆ ಎರಡು ವಿಧ ಪ್ರತಿಷ್ಠೆಯು
ಲಭಿಸುವುದು. ಒಂದು ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ನಾಲ್ಕು ಪಾದಗಳಿರುವವು. ಪಶುಗಳಿಗೂ ನಾಲ್ಕು ಪಾದಗಳಿರುವವು. ಹೀಗಿರುವಾಗ
ನಾಲ್ಕು ಪಾದಗಳುಳ್ಳ ಋಕ್ಕುಗಳನ್ನು ಎರಡು ಅರ್ಧ ಋಕ್ಕುಗಳನ್ನಾಗಿ ಪಠಿಸಿದರೆ ನಾಲ್ಕು ಪಾದಗಳುಳ್ಳ ಪಶುಗಳಿಗೆ ಎರಡು
ಪಾದಗಳುಳ್ಳ ಯಜಮಾನನು ಅಧಿಪತಿಯಾಗಿ ಎಂದರೆ ಪಶುಗಳ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಯಜಮಾನನು ಸಮೃದ್ಧಿಯನ್ನು ಪಡೆಯುವನು
ಎಂದಭಿಪ್ರಾಯವು. ಆದ್ದರಿಂದ ಪ್ರಾತರನುವಾಕಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ಪಠಿಸುವಾಗ ಅರ್ಧ ಋಕ್ಕುಗಳಿಗೆ ನಿಲ್ಲಿಸಿ ಪಠಿಸಬೇಕು.

**ತದಾಹುರ್ಯದ್ವ್ಯಾಕ್ಷಃ ಕಥನುವ್ಯಾಕ್ಷೋ ಭವತೀತಿ ಯದೇವಾಸ್ಯ
ಬೃಹತೀ ಮಧ್ಯಾನ್ಯತೀತಿ ಬ್ರೂಯಾತ್ತೇನೇತಿ |**

ತತ್ರ ಪ್ರಾತರನುವಾಕಕ್ರಮಮಾಕ್ಷಿಪ್ಯ ಸಮಾಧತ್ತೇ | ಛಂದಸಾಂ ಯೋಯಮನು-
ಕ್ರಮಃ ಸೋಯಮನುಕ್ರಮಚಕಾರೇಣ ದರ್ಶಿತಃ | ಅಥ ಛಂದಾಂಸಿ ಗಾಯತ್ರೈಷ್ಟಿಗನು-
ಷ್ಟುಬ್ಬೃಹತೀಪಂಕ್ತಿ ತ್ರಿಷ್ಟುಪ್ಪಜಗತ್ಯತಿಜಗತೀ ಶರ್ಕರ್ಯತಿ ಶರ್ಕರ್ಯಷ್ಟೈತ್ಯತೀ ಧೃತೈತಿ-

ಧೃತಯಶ್ಚತುರ್ವಿಂಶತ್ಯಕ್ಷರಾದೀನಿ ಚತುರುತ್ತರಾಣಿ ಇತಿ । ಚತುರ್ವಿಂಶತ್ಯಕ್ಷರೋಪೇತಾಂ
 ಗಾಯತ್ರೀಮಾರಭ್ಯೋತ್ತರೋತ್ತರಂ ಛಂದಶ್ಚತುರ್ಭಿಶ್ಚತುರ್ಭಿರಕ್ಷರೈರಧಿಕಮಿತ್ಯರ್ಥಃ । ತನೋ-
 ತಂ ಛಂದಸಾಂ ಕ್ರಮಂ ವಿಪರ್ಯಸ್ಯ ಪ್ರಾತರನುವಾಕೇ ಕ್ರಮಾಂತರಮೂಹಿತಂ ಗಾಯತ್ರೈನು-
 ಷ್ಪಾಪ್ ತ್ರಿಷ್ಟುಬ್ಜಹತ್ಯುಷ್ಟಿಗ್ಗತೀ ಪಂಕ್ತಿರಿತಿ । ಸೋಯಂ ಕ್ರಮೋಽಸ್ಮಾಭಿರಾಶ್ವಲಾಯ-
 ಮೋಕ್ತ ಕ್ರಮೇಣ ಪೂರ್ವಮೇವೋದಾಹೃತಃ । ತಸ್ಮಾತ್ಪ್ರಾತರನುವಾಕೋಕ್ತಕ್ರಮಸ್ಯ ವಿಪ-
 ರ್ಯಯೇಣೋಪನಾದಯಂ ವ್ಯಾಧಃ ಸಂಪನ್ನಃ । ಸೋಽಯಮನುಚಿತಃ । ತಸ್ಮಾತ್ಕಥಮ-
 ವ್ಯಾಳೋ ಭವತೀತಿ ಪ್ರಶ್ನಾ ಅಕ್ಷೇಪೇ ವಾ ಯದೇವೇತ್ಯಾದಿಕಮುತ್ತರಂ ಯಸ್ಮಾದೇವ ಕಾರಣಾ-
 ಚ್ಛಂದಃಕ್ರಮೇಽನುಷ್ಠಾನಕ್ರಮೇ ವಾಸ್ಯ ಪ್ರಾತರನುವಾಕಸ್ಯ ಮಧ್ಯಾಹ್ನಹತೀಭಂದೋ ನೈತಿ
 ನಾಪಗಚ್ಛತೀತ್ಯುತ್ತರಮಭಿಜ್ಞೋ ಬ್ರೂಯಾತ್ತೇನ ಕಾರಣೇನಾಯಮವ್ಯಾಳಃ ಸಂಪನ್ನ ಇತ್ಯ-
 ವಗಂತವ್ಯಂ ॥

ಈಗ ಪ್ರಾತರನುವಾಕಮಂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಪಠಿಸುವ ಛಂದಸ್ಸುಗಳ ಕ್ರಮವನ್ನು ವಿವರಿಸಲಾಗುವುದು. ಮೂಲವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿ
 ವ್ಯಾಜ್ಞವಲ್ಕಿ ಎಂದರೆ ಹಿಂದಿನ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವ ಅಕ್ಷರಸಂಖ್ಯೆಗಿಂತ ಹೆಚ್ಚು ಅಕ್ಷರಗಳಿರುವುದು ಎಂದು. ಈ ಛಂದಸ್ಸುಗಳ
 ಕ್ರಮವನ್ನು ಅನುಕ್ರಮಣಿಕಾಕಾರರೂ ಈರೀತಿ ಹೇಳಿರುವರು—ಅಥ ಛಂದಾಂಸಿ ಗಾಯತ್ರೈಷ್ಟಿಗನುಷ್ಪಾಪ್ ಬೃಹತೀ
 ಪಂಕ್ತಿ ತ್ರಿಷ್ಟುಬ್ಜಹತ್ಯುಷ್ತಿಗತೀ ಶಕ್ವರ್ಯಶಿಶಕ್ವರ್ಯಷ್ಟ್ಯುತ್ಯುಷ್ತಿಧೃತಯಶ್ಚತುರ್ವಿಂಶತ್ಯಕ್ಷರಾದೀನಿ
 ಚತುರುತ್ತರಾಣಿ ಇತಿ (ಕಾತ್ಯಾಯನೀಯ. ಛಂದೋನುಕ್ರಮಣಿಕಾ. ೮. ೧-೧) ಎಂದರೆ ಛಂದಸ್ಸುಗಳಲ್ಲಿ ಗಾಯತ್ರೀ, ಉಷ್ಟಿಪ್, ಉಷ್ಟಿಪ್
 ಏನುಷ್ಪಾಪ್ ಬೃಹತೀ ಪಂಕ್ತಿ ತ್ರಿಷ್ಟುಪ್ ಜಗತೀ, ಅತಿಜಗತಿ, ಶಕ್ವರೀ, ಅತಿಶಕ್ವರೀ ಅಷ್ಟಿ, ಅತ್ಯಷ್ಟಿ, ಧೃತಿ ಅತಿಧೃತಿ ಎಂಬ
 ಹಸರನ ಛಂದಸ್ಸುಗಳಿರುವವು. ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಗಾಯತ್ರೀಛಂದಸ್ಸಿಗೆ ೨೪ ಅಕ್ಷರಗಳಿರುವವು. ಅಲ್ಲಿಂದ ಮುಂದಕ್ಕೆ ಕ್ರಮವಾಗಿ
 ಪ್ರತಿಛಂದಸ್ಸಿಗೂ ನಾಲ್ಕು ಅಕ್ಷರಗಳಂತೆ ಹೆಚ್ಚುತ್ತಾ ಹೋಗುವವು ಎಂದಿದಾರೆ. ಈ ಕ್ರಮವನ್ನನುಸರಿಸಿ ಪ್ರಾತರನುವಾಕಮಂತ್ರ
 ಪಠನದಲ್ಲಿ ೨೪ ಅಕ್ಷರಗಳುಳ್ಳ ಗಾಯತ್ರೀಛಂದಸ್ಸಿನ ಋಕ್ಕುಗಳಿಂದ ಪ್ರಾರಂಭಮಾಡಿ ಅಲ್ಲಿಂದ ಮುಂದಕ್ಕೆ ಕ್ರಮಕ್ರಮವಾಗಿ
 ಹೆಚ್ಚು ಸಂಖ್ಯೆಯ ಅಕ್ಷರಗಳುಳ್ಳ ಛಂದಸ್ಸಿನ ಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ಪಠಿಸಬೇಕು. ಹೇಗೆಂದರೆ—ಗಾಯತ್ರಿ, ಅನುಷ್ಪಾಪ್, ತ್ರಿಷ್ಟುಪ್,
 ಬೃಹತೀ, ಉಷ್ಟಿಪ್, ಜಗತೀ, ಪಂಕ್ತಿ ಎಂಬ ಛಂದಸ್ಸುಗಳನ್ನು ಒಂದಾದನಂತರ ಮುಂದಿನ ಛಂದಸ್ಸುಗಳನ್ನು ಪಠಿಸಬೇಕು.
 ಛಂದೋಽನುಕ್ರಮಣಿಯ ಸೂತ್ರಕಾರರ ಮತಕ್ಕೂ ಇಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವ ಕ್ರಮಕ್ಕೂ ವ್ಯತ್ಯಾಸವಿರುವುದು. ಛಂದೋಽನು
 ಕ್ರಮಣಿಯಂತೆ—

ಗಾಯತ್ರೈಷ್ಟಿಗನುಷ್ಪಾಪ್ ಬೃಹತೀ ಪಂಕ್ತಿರೇವ ಚ ।

ತ್ರಿಷ್ಟುಪ್ ಚ ಜಗತೀತ್ಯೇವಂ ಸ್ವಕ್ರಮಶ್ಚತುರುತ್ತರಃ ।

ಛಂದಸಾಮತ್ರ ತು ಪುನರ್ವ್ಯಾಳೋ ವ್ಯುತ್ಕ್ರಮತಃ ಖಲು ।

ಈ ಕ್ರಮದ ಪ್ರಕಾರ ಗಾಯತ್ರೀಛಂದಸ್ಸಿನ ಅನಂತರ ಉಷ್ಟಿಪ್ ಓದುವುದಿಲ್ಲ. ಅನುಷ್ಪಾಪ್ ಒರಬೇಕಾಗುವುದು.
 ಆದ್ದರಿಂದ ಸರಿಯಾದ ಕ್ರಮವು ಯಾವುದೆಂದರೆ—

ಗಾಯತ್ರೈಷ್ಟಿಗನುಷ್ಪಾಪ್ ಚ ಬೃಹತೀ ಉಷ್ಟಿಪ್ ಜಗತೀ ಚ ।

ಜಗತೀ ಪಂಕ್ತಿರಿತ್ಯತ್ರ ಭವೇದವ್ಯಾಳವ್ಯಾಪ್ರಮಾ ॥

ಎಂದರೆ ಗಾಯತ್ರೀ, ಅನುಷ್ಟುಪ್, ತ್ರಿಷ್ಟುಪ್, ಬೃಹತೀ, ಉಷ್ಣಿಕ್, ಜಗತೀ ಪಂಕ್ತಿ ಎಂಬಿವೇ ಆ ಏಳು ಭಂದಸ್ಸುಗಳು. ಈ ವಿಷಯವನ್ನು ಆಶ್ವಲಾಯನರು ಹಿಂದೆಯೇ ಹೇಳಿರುವರು. ಮೇಲೆ ಹೇಳಿದ ಗಾಯತ್ರಾದಿ ಏಳು ಭಂದಸ್ಸುಗಳಲ್ಲಿ ಗಾಯತ್ರೀ, ಅನುಷ್ಟುಪ್, ತ್ರಿಷ್ಟುಪ್ ಬೃಹತೀ ಎಂಬ ಮೊದಲಿನ ನಾಲ್ಕು ಭಂದಸ್ಸುಗಳು ಒಂದಕ್ಕಿಂತ ಮುಂದಿನದು ಕ್ರಮವಾಗಿ ನಾಲ್ಕು ಅಕ್ಷರಗಳಷ್ಟು ಅಧಿಕವಾಗಿರುವುದು. ಇದನ್ನೇ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನಿಸುವುದು ಹೇಳುವರು. ಆದರೆ ಈ ಕ್ರಮವು ಅವ್ಯಾಖ್ಯಾನವಾಗಿರುತ್ತದೆಂದು ಹೇಳಲಾಗಿದೆ. ಹೇಗೆಂದರೆ, ಈ ಏಳು ಭಂದಸ್ಸುಗಳಲ್ಲಿ ಬೃಹತೀಭಂದಸ್ಸು ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿದೆ. ಅಲ್ಲಿಂದ ಮುಂದಕ್ಕೆರುವ ಉಷ್ಣಿಕ್ ಭಂದಸ್ಸಿನ ಅಕ್ಷರಗಳು ಬೃಹತೀಭಂದಸ್ಸಿಗಿಂತ ನಾಲ್ಕು ಅಕ್ಷರ ಅಧಿಕವಾಗಿಲ್ಲ. ಆದರೆ ಉಷ್ಣಿಕ್ ಜಗತೀ ಪಂಕ್ತಿ ಎಂಬ ಈ ಮೂರು ಭಂದಸ್ಸುಗಳೂ ಒಂದಕ್ಕಿಂತ ಮುಂದಿನದು ನಾಲ್ಕು ಅಕ್ಷರಗಳಷ್ಟು ಅಧಿಕವಾಗಿವೆ. ಎಂದರೆ ಏಳು ಭಂದಸ್ಸುಗಳಲ್ಲಿ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿದ್ದು ಬೃಹತೀಭಂದಸ್ಸಿನ ಪೂರ್ವಭಾಗದಲ್ಲಿ ಇರುವ ಗಾಯತ್ರಾದಿಭಂದಸ್ಸುಗಳು ನಾಲ್ಕು ಅಕ್ಷರದಂತೆ ಅಧಿಕಾಕ್ಷರವುಳ್ಳವು. ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿದ್ದು ಭಂದಸ್ಸಾದ ಬೃಹತೀ ಅದನಂತರ ಉಷ್ಣಿಕ್ ಮೊದಲಾದ ಕೊನೆಯ ಮೂರು ಭಂದಸ್ಸುಗಳು ಬೃಹತೀ ಭಂದಸ್ಸಿನಿಂದ ಮುಂದುವರಿಯದೆ ಉಷ್ಣಿಕ್ ಭಂದಸ್ಸಿನಿಂದಲೇ ಪ್ರತ್ಯೇಕವಾಗಿ ನಾಲ್ಕು ಅಕ್ಷರಗಳಂತೆ ಅಧಿಕಸಂಖ್ಯೆಯಲ್ಲಿರುವವು. ಈ ಕ್ರಮವು ಅವ್ಯಾಖ್ಯಾನವೆನಿಸುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ಈ ಭಂದಸ್ಸುಗಳ ಕ್ರಮದಿಂದ ಪ್ರಾಕರನುವಾಕಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ಪಠಿಸುವುದು ವ್ಯಾಖ್ಯಾನ ಮತ್ತು ಅವ್ಯಾಖ್ಯಾನ ಎಂಬ ಎರಡು ಕ್ರಮಗಳಿಗೂ ಹೊಂದಿಕೊಂಡಿರುವುದು ಎಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ಆಹುತಿಭಾಗಾ ವಾ ಅನ್ಯಾ ದೇವತಾ ಅನ್ಯಾಃ ಸ್ತೋಮಭಾಗಾ-
ಶ್ವಂದೋಭಾಗಾಸ್ತಾ ಯಾ ಅಗ್ನಾವಾಹುತಯೋ ಹೂಯಂತೇ
ತಾಭಿರಾಹುತಿಭಾಗಾಃ ಪ್ರೀಣಾತ್ಯಥ ಯತ್ಸುವಂತಿ ಚ ಶಂಸಂತಿ
ಚ ತೇನ ಸ್ತೋಮಭಾಗಾಶ್ವಂದೋಭಾಗಾಃ | ಉಭಯೋರ
ಹಾಸ್ಯೈತಾ ದೇವತಾಃ ಪ್ರೀತಾ ಅಭೀಷ್ಟಾ ಭವಂತಿ ಯ ಏವಂ
ವೇದ ||

ಅಥ ಪ್ರಾಕರನುವಾಕಂ ಪ್ರಶಂಸತಿ | ಅನ್ಯಾಃ ಕಾಶ್ವಿದೇವತಾ ಅಗ್ನಿ ಹೂಯಮಾ-
ನಾನಾಹುತಿಂ ಭಜಂತ ಇತ್ಯಪರಾಃ ಕಾಶ್ವಿದೇವತಾಃ ಸಾನ್ನ ಆವೃತ್ತಿಪ್ರಕಾರಭೇದೇನ ನಿಷ್ಪನ್ನ-
ತ್ರಿವೃತ್ತಂಚದಶಾದಿಸ್ತೋಮಂ ಭಜಂತೇ | ಅಪರಾಃ ಕಾಶ್ವಿದೇವತಾ ಯುಗ್ಮತಗಾಯತ್ರಾದಿ
ಭಂದೋ ಭಜಂತೇ | ಏವಂ ಸತಿ ತಾ ವಿಧಿವಾಕ್ಯೇಷು ಪ್ರಸಿದ್ಧಾ ಆಹುತಯೋ ಯಾಃ ಸಂತಿ
ತಾಭಿರಾಹುತಿಭಾಗಾನಾಂ ದೇವತಾನಾಂ ಪ್ರೀತಿಃ | ಉದ್ಗಾತಾರಃ ಸ್ತೋಮಯುಕ್ತೈಃ ಸಾಮಭಿಃ
ಸ್ತುವಂತೀತಿ ಯತ್ತೇನ ಸ್ತೋಮಭಾಗಾನಾಂ ಪ್ರೀತಿಃ ಹೋತಾರಶ್ವಂದೋಯುಕ್ತಾಭಿರ್ಘೃತಿಃ
ಶಂಸಂತೀತಿ ಯತ್ತೇನ ಭಂದೋಭಾಗಾನಾಂ ಪ್ರೀತಿಃ | ವೇದನಂ ಪ್ರಶಂಸತಿ | ಆಹುತಿಭಾಗಾ
ಏಕೋ ರಾಶಿಃ ಸ್ತೋಮಭಾಗಾಶ್ವಂದೋ ಭಾಗಾಶ್ಚ ದ್ವಿತೀಯೋ ರಾಶಿಃ | ಏತಾ ಉಭಯವಿಧಾ
ಅಪಿ ದೇವತಾ ವೇದನೇನ ಪ್ರೀತಾಃ ಸತ್ಕೋ ವೇದಿತುರಭೀಷ್ಟಪ್ರದಾ ಭವಂತಿ | ಶಂಸನೇನ
ಭಂದೋಭಾಗಾನಾಂ ಪ್ರೀತ್ಯಭಿಧಾನಾತ್ಪ್ರಾಕರನುವಾಕಸ್ಯ ಪ್ರಶಂಸಾ ಸಂಪನ್ನಾ ||

ಈಗ ಪ್ರಾತರನುವಾಕಮಂತ್ರಗಳ ಪ್ರಾಶಸ್ತ್ಯವನ್ನು ಹೇಳುವರು. ದೇವತೆಗಳಲ್ಲಿ ಕೆಲವರು ಅಗ್ನಿಯಲ್ಲಿ ಹೋಮ ಮಾಡುವ ಆಹುತಿ (ಹೋಮ) ಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರೀತಿಯುಳ್ಳವರು. ಇನ್ನು ಕೆಲವರು ಸಾಮವೇದರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಅವೃತ್ತಿಭೇದಗಳಿಂದ ಲಭಿಸುವ ತ್ರಿವೃತ್ ಪಂಚದಶ ಮೊದಲಾದ ಸ್ತೋಮಗಳಲ್ಲಿ (ಸ್ತೋತ್ರಗಳಲ್ಲಿ) ಪ್ರೀತಿಯುಳ್ಳವರು. ಇನ್ನೂ ಕೆಲವು ದೇವತೆಗಳು ಋಗ್ವೇದಮಂತ್ರಗಳಾದ ಗಾಯತ್ರೀ ಮೊದಲಾದ ಭಂದಸ್ತಿನಿಂದ ಕೂಡಿದ ಋಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರೀತಿಯುಳ್ಳವರು. ಹೀಗಿರುವಾಗ ಯಜ್ಞಾದಿಕರ್ಮಗಳಲ್ಲಿ ವಿಧಿವಾಕ್ಯಗಳಿಂದ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದ ಎಂದರೆ ನಿರ್ದಿಷ್ಟವಾದ ಆಹುತಿಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರೀತಿಯಿರುವ ದೇವತೆಗಳು ಆಹುತಿಭಾಗದೇವತೆಗಳೆಂದೂ, ಸಾಮವೇದಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ಸ್ವರಯುಕ್ತವಾಗಿ ಗಾನಮಾಡುವ ಉದ್ಗಾತೃಗಳೆಂಬ ಋತ್ವಿಜರು ಗಾನಮಾಡುವ ಸ್ತೋಮವೆಂಬ ಸಾಮಮಂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರೀತಿಯುಳ್ಳವರು. ಸ್ತೋಮಭಾಗದೇವತೆಗಳೆಂದೂ, ಋಗ್ವೇದದ ಗಾಯತ್ರಾದಿ ಭಂದಸ್ತುಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ ಋತ್ವಂತ್ರಗಳನ್ನು ಹೋತ್ರವರ್ಗದ ಋತ್ವಿಜರು ಸ್ವರಸಹಿತವಾಗಿ ಪಠಿಸುವುದನ್ನು ಪ್ರೀತಿಸುವ ದೇವತೆಗಳು ಭಂದೋಭಾಗದೇವತೆಗಳೆಂದೂ ಕರೆಯಲ್ಪಡುವರು. ಈ ಮೂರುವಿಧ ದೇವತೆಗಳಲ್ಲಿ ಆಹುತಿಭಾಗದೇವತೆಗಳು ಒಂದು ಗುಂಪು; ಸ್ತೋಮಭಾಗ ಮತ್ತು ಭಂದೋಭಾಗದೇವತೆಗಳೂ ಸೇರಿ ಎರಡನೆಯ ಗುಂಪು. ಈ ಎರಡುವಿಧ ಗುಂಪಿನ ದೇವತೆಗಳೂ ತಮ್ಮ ತಮ್ಮ ಭಾಗವಾದ ಆಹುತಿ ಮತ್ತು ಸ್ತೋಮ (ಎಂದರೆ ಸ್ತೋತ್ರರೂಪವಾದ ಮಂತ್ರಪಠನ)ಗಳಿಂದ ಪ್ರೀತರಾಗಿ ಯಜ್ಞ ಮಾಡುವ ಯಜಮಾನಾದಿಗಳಿಗೆ ಯೋಗ್ಯವಾದ ಫಲವನ್ನನುಗ್ರಹಿಸುವರು. ಈ ವಿಷಯಗಳನ್ನೆಲ್ಲಾ ಚೆನ್ನಾಗಿ ತಿಳಿದು ಅದರಂತೆ ದೇವತೆಗಳನ್ನು ತೃಪ್ತಿಸುವ ಯಜಮಾನನು ತನ್ನ ಅಭೀಷ್ಟಗಳನ್ನು ಪಡೆಯುತ್ತಾನೆ.

ತ್ರಯಸ್ತ್ರಿಂಶದ್ವೈ ದೇವಾಃ ಸೋಮಸಾಸ್ತ್ರಯಸ್ತ್ರಿಂಶದಸೋಮಸಾ
ಅಷ್ಟಾವಸನ ಏಕಾದಶ ರುದ್ರಾ ದ್ವಾದಶಾದಿತ್ಯಾಃ ಪ್ರಜಾಪತಿಶ್ಚ
ವಷಟ್ಕಾರಶ್ಚೈತೇ ದೇವಾಃ ಸೋಮಸಾ ಏಕಾದಶ ಪ್ರಯಾಜಾ
ಏಕಾದಶಾನುಯಾಜಾ ಏಕಾದಶೋಪಯಾಜಾ ಏತೇಃ ಸೋಮ-
ಪಾಃ ಪಶುಭಾಜನಾಃ ಸೋಮೇನ ಸೋಮಪಾನ್ ಪ್ರೀಣಾತಿ
ಪಶುನಾ ಅಸೋಮಪಾನ್ | ಉಭಯೋ ಹಾಸ್ಯೈತಾ ದೇವತಾಃ
ಪ್ರೀತಾ ಅಭೀಷ್ಟಾ ಭವಂತಿ ಯ ಏವಂ ವೇದ ||

ವಿಭಿನ್ನೇ ಪ್ರೀತಿನಿಮಿತ್ತೇ ದೃಷ್ಟಾಂತಮಭಿಪ್ರೇತ್ಯ ಸೋಮಂ ಪಶುಂ ಪ್ರಶಂಸತಿ | ವಸ್ವಾ-
ದೀನಾಂ ವಷಟ್ಕಾರಾಂತಾನಾಂ ದೇವಾನಾಂ ಸೋಮಪಾನೇನ ಪ್ರೀತಿಃ | ಹೋತಾ ಯಜ್ಞದಗ್ನಿ-
ಮಿತ್ಯಾದಿಮೈತ್ರಾವರುಣಪ್ರೈಷಮಂತ್ರೇಷು ಸಮಿದ್ಧೋ ಅದ್ಯೇತ್ಯಾದಿಯಾಜ್ಯಾಸು ಚಾಭಿಹಿತಾಃ
ಸಮಿದಾದ್ಯಾ ಏಕಾದಶ ಪ್ರಯಾಜದೇವತಾಃ | ದೇವಂ ಬರ್ಹಿಃ ಸುದೇವಮಿತ್ಯಾದಿ ಮೈತ್ರಾ-
ವರುಣಪ್ರೈಷಮಂತ್ರೇಷು ದೇವಂ ಬರ್ಹಿವರ್ಸುವನ ಇತ್ಯಾದಿ ಯಾಜ್ಯಾಸು ಚಾಭಿಹಿತಾ
ಬರ್ಹಿರಾದ್ಯಾ ಏಕಾದಶಾನುಯಾಜದೇವತಾಃ | ಸಮುದ್ರಂ ಗಚ್ಛ ಸ್ವಾಹೇತ್ಯಾದಿ ಮಂತ್ರೋಕ್ತಾಃ
ಸಮುದ್ರಾದಯ ಏಕಾದಶೋಪಯಾಜದೇವತಾಃ | ಸರ್ವಾ ಅಪಿ ಸೋಮಪಾನವರ್ಜಿತಾಃ
ಪಶುಮೇವ ಭಜಂತೇ | ತಾಸಾಂ ಪಶುನಾ ತೃಪ್ತಿಃ | ವೇದನಂ ಪ್ರಶಂಸತಿ | ಅತ್ರ ಸೋಮಪಾ-
ನಾಮಸೋಮಪಾನಾಂ ಚ ಭಿನ್ನೇ ಪ್ರೀತಿನಿಮಿತ್ತತಯಾ ಭಂದೋಭಾಗಾನಾಂ ದೇವತಾನಾಮಿತ-
ರದೇವತಾವಿಲಕ್ಷಣಂ ಪ್ರೀತಿನಿಮಿತ್ತಂ ಪ್ರಾತರನುವಾಕ ಇತ್ಯಭಿಪ್ರಾಯಃ ||

ಸೋಮಪಾನಮಾಡುವವರು, ಮಾಡದೇ ಇರುವವರು ಎಂದು ದೇವತೆಗಳಲ್ಲಿ ಎರಡು ವಿಭಿನ್ನ ಗುಂಪುಗಳಿರುವವಷ್ಟೆ ಅವರಲ್ಲಿರುವ ಭೇದಗಳನ್ನೂ ಅವರು ಸೇವಿಸುವ ಸೋಮ ಮತ್ತು ಪಶು ಎಂಬ ಆಹುತಿಗಳನ್ನೂ ಪ್ರಶಂಸಿಸುತ್ತಾರೆ. ದೇವತೆಗಳಲ್ಲಿ ಸೋಮಪಾನಮಾಡುವವರು ೩೩ ಮಂದಿ ಸೋಮಪಾನಮಾಡದಿರುವವರು ೩೩ ಮಂದಿ. ಇವರುಗಳು ಯಾರು ಯಾರೆಂದರೆ— ಎಂಟು ಮಂದಿ ವಸುಗಳು, ಹನ್ನೊಂದು ಮಂದಿ ರುದ್ರರು, ಹನ್ನೆರಡುಮಂದಿ ಆದಿತ್ಯರು, ಪ್ರಜಾಪತಿ ಮತ್ತು ವಷಟ್ಟಾರಾಭಿ ಮಾನಿ ದೇವತೆಯು ಇವರು ಸೇರಿ ೩೩ ಮಂದಿ ದೇವತೆಗಳು ಸೋಮಪಾನಮಾಡುವವರು; ವಷಟ್ಟಾರವೆಂದರೆ ಹೋಮ ಮಾಡುವಾಗ ಮಂತ್ರಾಂತ್ಯದಲ್ಲಿ ವೌಷಟ್ ಎಂಬ ಶಬ್ದವನ್ನು ಸೇರಿಸಿ ಪಠಿಸಿ ಹೋಮಮಾಡುವರು. ಇದಕ್ಕೆ ವಷಟ್ಟಾರವೆಂದು ಹೆಸರು. ಈ ವಷಟ್ಟಾರವಿಚಾರವಾಗಿ ಮುಂದೆ ವಿಸ್ತಾರವಾಗಿ ತಿಳಿಸಲಾಗುವುದು. ಇನ್ನು ಸೋಮಪಾನಮಾಡದಿರುವ ದೇವತೆಗಳಾರೆಂದರೆ—ಹನ್ನೊಂದು ಮಂದಿ ಪ್ರಯಾಜದೇವತೆಗಳು, ಹನ್ನೊಂದು ಮಂದಿ ಅನುಯಾಜದೇವತೆಗಳು, ಹನ್ನೊಂದು ಮಂದಿ ಉಪಯಾಜದೇವತೆಗಳು ಒಟ್ಟು ೩೩ ದೇವತೆಗಳು ಸೋಮಪಾನಮಾಡುವುದಿಲ್ಲ. ಇವರು ಆಹುತಿರೂಪದಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿ ಯಲ್ಲಿ ಅರ್ಪಿಸುವ ಪಶುವಿನಿಂದ ತೃಪ್ತರಾಗುತ್ತಾರೆ.

ಸೋಮಪಾನಮಾಡುವ ದೇವತೆಗಳು—ಎಂಟು ಮಂದಿ ವಸುಗಳು ಅವರು ಯಾರೆಂದರೆ—ಅಗ್ನಿಶ್ವ ಜಾತವೇ-
ದಾಶ್ವ | ಸಹೋಜಾ ಅಜರಾ ಪ್ರಭುಃ | ವೈಶ್ವಾನರೋ ನರ್ಯಾಪಾಶ್ವ | ಪಂಕ್ತಿರಾಧಾಶ್ವ ಸಪ್ತಮಃ |
ವಿಸರ್ವೇವಾಷ್ಟವೋಽಗ್ನೀನಾಂ | ಏತೇಽಷ್ಟಾ ವಸವಃ ಕ್ಷಿತಾ ಇತಿ | (ತೈತ್ತಿರೀಯ ಆರಣ್ಯಕ ೧-೯-೧)

ಎಂದರೆ—ಅಗ್ನಿ, ಜಾರವೇದ, ಸಹೋಜಾ, ಅಜರಾ, ವೈಶ್ವಾನರ, ನರ್ಯಾಪಾ, ಪಂಕ್ತಿರಾಧಾ, ವಿಸರ್ವ ಎಂಬುವರು ಅಷ್ಟವಸುಗಳೆಂದು ಹೇಳಲ್ಪಡುವರು.

ಏಕಾದಶರುದ್ರರು—ಪ್ರಭಾಜಮಾನಾ ವ್ಯವದಾತಾಃ | ಯಾಶ್ವ ವಾಸುಕಿವೈದ್ಯುತಾಃ | ರಜತಾಃ ಪರುಷಾಃ
ಶ್ಯಾಮಾಃ | ಕಪಿಲಾ ಅತಿಲೋಹಿತಾಃ | ಊರ್ಧ್ವಾ ಅವಪತಂತಾಶ್ವ | ವೈದ್ಯುತ ಇತ್ಯೇಕಾದಶ || (ತೈ. ೮-
೧-೯-೪) ಪ್ರಭಾಜಮಾನಾಃ ವ್ಯವದಾತಾಃ ವಾಸುಕಿವೈದ್ಯುತಾಃ ರಜತಾಃ ಪರುಷಾಃ ಶ್ಯಾಮಾಃ ಕಪಿಲಾಃ ಅತಿಲೋಹಿತಾಃ
ಊರ್ಧ್ವಾಃ ಅವಪತಂತಾಃ ವೈದ್ಯುತ ಎಂಬುವರು ಹನ್ನೊಂದುಮಂದಿ ರುದ್ರರು.

ದ್ವಾದಶಾದಿತ್ಯರು—ಹನ್ನೆರಡುಮಾಸಗಳಿಗೂ ಅಧಿಪತಿಗಳಾದವರು ದ್ವಾದಶಾದಿತ್ಯರು. ದ್ವಾದಶ ವೈ ಮಾಸಾಃ
ಸಂವತ್ಸರಸ್ಯೈತ ಅದಿತ್ಯಾಃ | ಏತೇ ಹೀದಗ್ಂ ಸರ್ವಮಾದದಾನಾ ಸಂತಿ | ತೇ ಯಾದಿದಗ್ಂ ಸರ್ವಮಾದ-
ದಾನಾ ಸಂತಿ ತಸಾದಾದಿತ್ಯಾ ಇತಿ (ಬೃ.ಉಪ. ೩-೯-೫) ಬೇರೆವಿಧವಾಗಿ ಕೆಲವರು ತ್ವಷ್ಟಾ ಸವಿತಾ ಭಗಃ ಸೂಯಃ ಪೂಷಾ,
ವಿಷ್ಣುಃ ವಿಶ್ವಾನರಃ ವರುಣಃ ಕೇಶೀ. ವೃಷಾಕಪಿಃ, ಯಮಃ ಏಜ ಏಕಸಾತ್ ಎಂದು ಹೇಳುವರು. ಮತ್ತು ಮಹಾಭಾರತ
ಮುಂತಾದ ಪುರಾಣಗ್ರಂಥಗಳಲ್ಲಿ—ಮಿತ್ರ ರವಿ ಸೂರ್ಯ ಭಾನು ಖಗ ಹಿರಣ್ಯಗರ್ಭ ಮರೀಚ ಆದಿತ್ಯ ಸವಿತ ಅರ್ಯಮಾ,
ಅರ್ಕ, ಪೂಷಾ ಎಂದು ಹೇಳಿದೆ. ಇವರ ಜತೆಗೆ ಪ್ರಜಾಪತಿ ಮತ್ತು ವಷಟ್ಟಾರ ಸೇರಿದರೆ ಒಟ್ಟು ೩೩ ಮಂದಿ ದೇವತೆಗಳಾಗುವರು
ಇವರೆಲ್ಲಾ ಸೋಮಪಾನದಿಂದ ಪ್ರೀತರಾಗುವರು.

ಸೋಮಪಾನವನ್ನು ಮಾಡದಿರುವ, ಪಶುಹೋಮದಿಂದ ಪ್ರೀತರಾಗುವ ದೇವತೆಗಳು ಮೂವತ್ತಮೂರು ಮಂದಿ.
ಅವರಲ್ಲಿ ೧೧ ಮಂದಿ ಪ್ರಯಾಜಹೋಮದ ದೇವತೆಗಳು. ೧೧ ಮಂದಿ ಅನುಯಾಜದೇವತೆಗಳು. ೧೧ ಮಂದಿ ಉಪಯಾಜ
ದೇವತೆಗಳು. ಒಟ್ಟು ೩೩ ಮಂದಿ ಅಸೋಮಪದೇವತೆಗಳಿರುವರು.

ಸಮಿದಾದ್ಯಾಃ ಪ್ರಯಾಜಸ್ಥಾ ಬರ್ಹಿರಾದಯ ಏವಂ ತು |

ಅನುಯಾಜಗತಾ ದೇವಾ ಉಪಯಾಜಗತಾಸ್ತು ವೈ |

ಸಮುದ್ರಂ ಗಜ್ಞಾದಿನುಂತ್ಯೈರೇಕಾದಶಭಿರೇವತು |
 ಲನುಯಾಜವಷಟ್ಕಾರತುಲ್ಯಕಾಲಹುತಾ ಹಿ ಯೇ |
 ಗುಡಕಾಂಡಹವಿಷ್ಣಾಶ್ಚ ತ್ರಯಸ್ತ್ರಿಂಶದಿಮೇ ಖಲು |
 ಪಶುಸ್ಥಾನಾಃ ಸೋಮಪಾನರಹಿತಾ ಇತಿ ಗೃಹ್ಯತಾಂ ||

ಪ್ರಯಾಜದೇವತೆಗಳು ೧೧ ಮಂದಿ— ಸಮಿಧಃ ತನೂನಪಾಕ್ ಇಳಾ ಬರ್ಹಿಃ ದ್ವಾರಃ ಉಷಾಸಾನಕ್ತಾ
 ದೈವ್ಯಾಹೋತಾರಾ ತಿಸ್ತ್ರೋ ದೇವ್ಯಃ (ಇಳಾ ಸರಸ್ವತೀ ಭಾರತೀ) ತ್ವಷ್ಟಾ ವನಸ್ಪತಿಃ ಸ್ವಾಹಾಕೃತಯಃ ||
 ಇವರು ಹನ್ನೊಂದುಮಂದಿ ಪ್ರಯಾಜದೇವತೆಗಳು ಇವರನ್ನು ಆಪ್ರೀಸೂಕ್ತಮಂತ್ರಗಳಿಂದ ವಶುಹೋಮದ ಮೂಲಕ ತೃಪ್ತಿಪಡಿಸಿ
 ಲಾಗುವುದು (ತೈ. ಬ್ರಾ. ೩-೬-೨,೩)

ಅನುಯಾಜದೇವತೆಗಳು ೧೧ ಮಂದಿ— ಬರ್ಹಿಃ ದ್ವಾರಃ ಉಷಾಸಾನಕ್ತಾ ಜೋಷ್ಠೀ ಊರ್ಜಾಹುತೀ
 ದೇವ್ಯಾಹೋತಾರಾ ತಿಸ್ತ್ರೋದೇವ್ಯಃ (ಇಳಾ ಸರಸ್ವತೀ ಭಾರತೀ) ನರಾಶಂಸಃ ವನಸ್ಪತಿಃ ಬರ್ಹಿಃ ಸ್ವಿಷ್ಟ-
 ಕೃದಗ್ನಿಃ || ಇವರು ಅನುಯಾಜದೇವತೆಗಳು (ತೈ. ಬ್ರಾ. ೩-೬-೧೩,೧೪)

ಉಪಯಾಜದೇವತೆಗಳು ೧೧ ಮಂದಿ— ಸಮುದ್ರ ಅಂತರಿಕ್ಷ ಸವಿತಾ ಅಹೋರಾತ್ರೇ ಮಿತ್ರಾವರುಣೌ
 ಸೋಮೋ ಯಜ್ಞಃ ಛಂದಾಂಸಿ ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವೀ ನಭಃ ಅಗ್ನಿವೈಶ್ವಾನರ || ಇವರು ಉಪಯಾಜದೇವತೆಗಳು-
 (ತೈ. ಸಂ. ೧-೩-೧೧) ಒಟ್ಟು ೩೩ ಮಂದಿ ಸೋಮಪಾನರಹಿತರಾದ ದೇವತೆಗಳು.

ಸೋಮಪಾನ ಮಾಡುವ ಮತ್ತು ಮಾಡದಿರುವ ದೇವತೆಗಳನ್ನು ತೃಪ್ತಿಪಡಿಸುವ ರೀತಿಗಳು ಬೇರೆಬೇರೆಯಾಗಿರುವವು.
 ಅದರಂತೆ ಆಹುತಿಭಾಗದೇವತೆಗಳೂ ಸೋಮ ಮತ್ತು ಛಂದೋಭಾಗದೇವತೆಗಳು ಪ್ರತ್ಯೇಕರೀತಿಯಿಂದ ತೃಪ್ತಿಗೊಳ್ಳುತ್ತಾರೆ.
 ಸೋಮಪಾನ ಮಾಡದ ದೇವತೆಗಳು ಪಶುಹೋಮದಿಂದಲೂ, ಸೋಮ ಮತ್ತು ಛಂದೋಭಾಗದೇವತೆಗಳು ಪ್ರಾತರನುವಾಕಾದಿ
 ಮಂತ್ರಗಳಿಂದಲೂ ತೃಪ್ತಿಗೊಳ್ಳುವರು. ಈ ವಿಷಯಗಳನ್ನೆಲ್ಲಾ ತಿಳಿದ ಯಾವ ಯಜಮಾನನು ಮೇಲೆ ಹೇಳಿದಂತೆ ಅಚರಿಸು-
 ತಾನೆಯೋ ಅವನು ಉಭಯ ವಿಧದೇವತೆಗಳನ್ನು ತೃಪ್ತಿಪಡಿಸಿ ಅದರಿಂದ ತನ್ನ ಅಭೀಷ್ಟವನ್ನೆಲ್ಲಾ ಪಡೆಯುತ್ತಾನೆ.

ಅಭೂದುಷಾ ಋಶತ್ವತುರಿತ್ಯುತ್ತಮಯಾ ಪರಿದಧಾತಿ | ತದಾ-
 ಹುರ್ಯಂ ತ್ರೀನ್ಯತೂನನ್ವಾಹಾಗ್ನೇಯಮುಷಸ್ಯನಾಶ್ಚಿನಂ
 ಕಥಮಸ್ಯೈಕಯರ್ಚಾ ಪರಿದಧತಃ ಸರ್ವೇ ತ್ರಯಃ ಕ್ರತವಃ
 ಪರಿಹಿತಾ ಭವಂತೀತಿ |

ತಸ್ಯ ಪ್ರಾತರನುವಾಕಸ್ಯ ಸಮಾಪ್ತಿವೃಜಂ ವಿಧತ್ತೇ | ಅತ್ರ ಕಂಚಿದಾಕ್ಷೇಪಮುತ್ಥಾಪ-
 ಯತಿ | ಕ್ರತುಶಬ್ದಃ ಸೋಮಯಾಗಸಂಬಂಧಿನಃ ಪ್ರಾತರನುವಾಕ ಭಾಗಾನುಪಲಕ್ಷಯತಿ |
 ತೇ ಚ ಭಾಗಾಸ್ತ್ರಯ ಆಗ್ನೇಯ ಉಪಸ್ಯ ಆಶ್ವಿನಶ್ಲೇತಿ | ತತ್ರ ಸರ್ವಾನಸೌ ಹೋತಾ ಬ್ರೂತೇ
 ತದಾನೀಮೇಕಯರ್ಚಾ ಪರಿಧಾನಂ ಕುರ್ವತೋಽಸ್ಯ ಹೋತುಸ್ತ್ರಯೋ ಭಾಗಾಃ ಸರ್ವೇಽಪಿ
 ಕಥಂ ಸಮಾಪಿತಾ ಭವಂತೀತ್ಯಾಕ್ಷೇಪಮಾಹುಃ ||

ಈಗ ಪ್ರಾತರನುವಾಕಮಂತ್ರಗಳ ಸಮಾಪ್ತಿಕ್ರಮವನ್ನು ವಿವರಿಸುವರು— ಅಭೂದುಷಾರು ಶತ್ವಶುಃ (ಋ. ಸಂ. ೫-೨೫-೯) ಎಂಬ ಋಕ್ಕನ್ನು ಪಠಿಸಿ ಹೋತೃವು ಪ್ರಾತರನುವಾಕಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ಸಮಾಪ್ತಿಗೊಳಿಸುವನು. ಇಲ್ಲಿ ಕೆಲವರು ಒಂದು ಆಕ್ಷೇಪಣೆಯನ್ನು ಎತ್ತುವರು— ಕೃತುಶಬ್ದವು ಸೋಮಯಾಗಸಂಬಂಧವಾದ ಪ್ರಾತರನುವಾಕಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ಸೂಚಿಸುವುದು ಈ ಮೂರು ಕೃತುಗಳಿಗೂ ಪ್ರತ್ಯೇಕವಾಗಿ ಆಗಿ, ಉಷಸ್ಸು, ಅಶ್ವಿನೀದೇವತೆಗಳೆಂದು ಬೇರೆಬೇರೆ ದೇವತೆಗಳಿರುವರು. ಈ ಮಂತ್ರಗಳೆಲ್ಲವನ್ನೂ ಹೋತೃವೇ ಪಠಿಸುವನು. ಹೀಗಿರುವಾಗ ಈ ಮೂರು ಕೃತುಸಂಬಂಧವಾದ ಮಂತ್ರಗಳನ್ನೂ ಒಂದೇ ಋಕ್ಕನ್ನು ಪಠಿಸಿ ಹೇಗೆ ಸಮಾಪ್ತಿಗೊಳಿಸುವನು? ಮೂರು ಕೃತುಗಳಿಗೂ ಪ್ರತ್ಯೇಕವಾಗಿ ಮೂರು ಋಕ್ಕುಗಳನ್ನು ಪಠಿಸಬೇಕಲ್ಲವೇ ಎಂದು ಕೆಲವರು ಆಕ್ಷೇಪವೆತ್ತುವರು.

ಅಭೂದುಷಾರು ಶತ್ವಶುರಿತ್ಯುಷಸೋ ರೂಪಮಾಗ್ನಿರಧಾಯ್ಯುತ್ಥಿಯ
ಇತ್ಯಗ್ನೇರಯೋಜಿ ವಾಂ ವೃಷಣ್ಣಸೂ ರಥೋ ದಸ್ರಾವ-
ಮತ್ಯೋ ಮಾಧ್ವೀ ಮನು ಶ್ರುತಂ ಹವಮಿತ್ಯುತ್ಥಿನೋರೇ-
ವನು ಹಾಸ್ಯೈಕಯಿರ್ಚಾ ಪರಿದಧತಃ ಸರ್ವೇ ತ್ರಯಃ ಕೃತವಃ
ಪರಿಹಿತಾ ಭವಂತಿ ಭವಂತಿ ||

ತಚ್ಚ ಸಮಾಧಾನಂ ದರ್ಶಯತಿ | ಯೇಯನುಷಾಃ ಸೂಯೋದಯಾತ್ಪೂರ್ವಭಾ-
ವಿನೀ ಸೇಯಂ ರುಶತ್ವಶುರಭೂತ್ | ರುಶಂತಃ ಪರಸ್ಪರಧ್ವನಿಂ ಕುರ್ವಂತಃ ಪಶವೋ ಯಸ್ಯಾ-
ನುಷಸಿ ಸೇಯಂ ರುಶತ್ವಶುಃ | ರಾತ್ರೌ ನಿದ್ರಾಂ ಕುರ್ವಂತಃ ಪಶವಃ ಉಷಃಕಾಲೇ ಪ್ರಾಪ್ತೇ
ಧ್ವನಿಂ ಕುರ್ವಂತೀತಿ ಪ್ರಸಿದ್ಧಮೇತತ್ | ಉಷೋದೇವತಾಯಾ ಅಸ್ತಿನಾದೇವತಾಭಿಹಿತತ್ವಾ-
ದಯಂ ಪ್ರಥಮಃ ಪಾದ ಉಷಸೋ ರೂಪಮನುಕೂಲ ಇತ್ಯರ್ಥಃ | ಋತ್ವಿಯೋಽರಣಮಥನ-
ರೂಪ ಋತುಕಾಲೇ ಭವಸ್ತಾದೃಶೋಽಗ್ನಿರಾ ಸಮಂತಾದಧಾಯ್ಯಾಧಾನೇನ ಸಂಪಾದಿತಃ |
ಅತ್ರಾಗ್ನೇರಭಿಧಾನಾದ್ವಿತ್ತೀಯಪಾದೋಽಗ್ನೇ ರೂಪಂ | ವೃಚಣ್ಣಸೂ ವರ್ಧಮಾನಧನೌ ದಸ್ರೌ
ಹೇ ಅಶ್ವಿನೌ ದೇವೌ ವಾಂ ಯುವಯೋರಮತ್ಯೋ ರಥೋ ಮನುಷ್ಯಾಣಾಮಯೋಗ್ಯಃ
ಸಮೀಚೀನೋ ರಥೋಽಯೋಜ್ಯಶ್ವಾಭ್ಯಾಂ ಯೋಜಿತಃ | ಅತೋ ಮಾಧ್ವೀ ಮಧುರಯಾ
ವಾಚಾ ಮನು ಹವಂ ಮದೀಯಮಾಹ್ವಾನಂ ಶ್ರುತಂ ಯುವಾಂ ಶೃಣುತಂ | ಅಸ್ತಿನುತ್ಪರಾ-
ರ್ಥೋಽಶ್ವಿನೋರಭಿಧಾನಾದಯಮರ್ಥೋಽಶ್ವಿನೋ ರೂಪಂ | ತಸ್ಮಾದೇಕಯಿರ್ಚಾ ದೇವತಾ-
ತ್ರಯಪ್ರದಿಪಾದಿಕಯೈತಮೇವ ಪ್ರಾತರನುವಾಕಂ ಪರಿದಧತಃ ಸಮಾಪಯತೋಽಸ್ಯ ಹೋತು-
ಸ್ತ್ರಯಃ ಕೃತವಃ ಪ್ರಾತರನುವಾಕಭಾಗಾಃ ಸರ್ವೇ ಪರಿಹಿತಾಃ ಸಮಾಪಿತಾ ಭವಂತಿ | ಪದಾ-
ಭ್ಯಾಸೋಽಧ್ಯಾಯಸಮಾಪ್ತ್ಯರ್ಥಃ ||

ಈ ಆಕ್ಷೇಪಕ್ಕೆ ಸಮಾಧಾನವನ್ನು ಹೇಳುವರು. ಪಠಿಸಮಾಪ್ತಿಯ ಋಕ್ಕು ಹೀಗಿರುವುದು—

ಅಭೂದುಷಾರು ಶತ್ವಶುರಾಗ್ನಿರಧಾಯ್ಯುತ್ಥಿಯಃ |

ಅಯೋಜಿ ವಾಂ ವೃಷಣ್ಣಸೂ ರಥೋ ದಸ್ರಾವಮತ್ಯೋ ಮಾಧ್ವೀ ಮನು

ಶ್ರುತಂ ಹವಂ ||

(ಋ. ಸಂ. ೫-೨೫-೯)

ಈ ಋಕ್ನ ಪ್ರಥಮಪಾದದಲ್ಲಿ ಉಷೋದೇವತೆಯೂ ದ್ವಿತೀಯಪಾದದಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿಯೂ ತೃತೀಯ ಚತುರ್ಥಪಾದದಲ್ಲಿ ಅಶ್ವಿನಿದೇವತೆಗಳೂ ಸ್ತುತರಾಗಿರುವರು. ಹೇಗೆಂದರೆ—ಅಭೂದುಷಾ ರುಶತ್ವಶುಃ ಎಂಬ ಪ್ರಥಮಪಾದದಲ್ಲಿ—ರಾತ್ರಿಕಾಲದಲ್ಲಿ ನಿದ್ರೆಮಾಡುತ್ತಿದ್ದ ಪಶುಗಳು ಉಷಃಕಾಲದಲ್ಲಿ ಎಚ್ಚರಗೊಂಡು ಕೂಗುವುದು ಲೋಕಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ. ಈ ರೀತಿ ಧ್ವನಿಗೈಯ್ಯುತ್ತಿರುವ ಪಶುಸಮೂಹವು ಉಷೋದೇವತೆಯು ಅವಿರ್ಭವಿಸಿರುವಳೆಂಬುದನ್ನು ಸೂಚಿಸುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ಉಷೋದೇವತೆಯು ಉದಯವನ್ನು ಪ್ರತಿಪಾದಿಸುವ ಈ ಋಕ್ನ ಪ್ರಥಮಪಾದವು ಉಷೋದೇವತೆಯು ಸ್ತುತಿಯಾಗಿದೆ. ಇನ್ನು ಎರಡನೆಯಪಾದವಾದ—ಅಗ್ನಿರಥಾಯ್ಯುತ್ಥಿಯಃ ಎಂಬ ದ್ವಿತೀಯಾರ್ಧದಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿಯ ಪ್ರಶಂಸೆ ಇದೆ. ಋತ್ವಿಕ್ಗಳು ಉಷಃಕಾಲದಲ್ಲಿ ಎದ್ದು ಅಗ್ನಿಮಥನ ಮಾಡಲಾದ ಯಜ್ಞಕಾರ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ತೊಡಗಿ ಯಜ್ಞಕ್ಕಾಗಿ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಮಥನಮಾಡಿ ಉತ್ಪಾದನೆ ಮಾಡುವರು. ಅಗ್ನಿರುತ್ಪಾದನವನ್ನು ವಿವರಿಸುವ ಈ ಎರಡನೆಯ ಪಾದವು ಅಗ್ನಿದೇವತೆಯನ್ನು ಸ್ತುತಿಸುವುದಾಗಿದೆ. ಇನ್ನು ಮೂರು ಸಲ್ಪನೆಯಪಾದಗಳು—ಅಯೋಜಿ ವಾಂ ವೃಷಣ್ಣಸೂ ರಥೋ ದಸ್ರಾವಮತ್ಯೋ ಮಾಧ್ವೀ ಮಮ ಶ್ರುತಂ ಏವಂ || ಅಶ್ವಿನಿದೇವತೆಗಳನ್ನು ಸ್ತುತಿಸುತ್ತವೆ. ಧನಪ್ರದರಾದ ಎಲೈ ಅಶ್ವಿನಿದೇವತೆಗಳೇ ಈ ಉಷಃಕಾಲದಲ್ಲಿ ದೇವಯೋಗ್ಯವಾದ (ಮನುಷ್ಯರಿಗೆ ಯೋಗ್ಯವಲ್ಲದ) ನಿಮ್ಮ ರಥವು ಅಶ್ವಗಳಿಂದ ಹೂಡಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ಎಲೈ ಅಶ್ವಿನಿದೇವತೆಗಳೇ, ಮಧುರವಾದ ವಾಕ್ಯದಿಂದ ಕೂಡಿದ ನನ್ನ ಆಹ್ವಾನರೂಪವಾದ ಪ್ರಾರ್ಥನೆಯನ್ನು ಕೇಳಿರಿ ಎಂಬುದೇ ಈ ೩-೪ ನೇ ಪಾದಗಳ ಅಭಿಪ್ರಾಯವು. ಈ ಋಕ್ನ ಉತ್ತರಾರ್ಧವು ಅಶ್ವಿನಿದೇವತೆಗಳನ್ನು ಪ್ರತಿಪಾದಿಸುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ಈ ಋಕ್ನದಲ್ಲಿ ಉಷಸ್ಸು, ಅಗ್ನಿ, ಅಶ್ವಿನಿದೇವತೆಗಳೆಂಬ ಮೂರು ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಸ್ತುತಿಸಿರುವುದರಿಂದ ಪ್ರಾತರನುವಾಕಮಂತ್ರಗಳಿಗೆ ಮುಖ್ಯದೇವತೆಗಳಾದ ಅಗ್ನಿ ಕೃತು, ಉಷಸ್ಸು ಕೃತು, ಅಶ್ವಿನ ಕೃತು ಎಂಬ ಮೂರು ಪ್ರತ್ಯೇಕಭಾಗಗಳಿಗೂ ದೇವತೆಗಳಾದವರನ್ನು ಸ್ತುತಿಸಲಾಗಿದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಈ ಒಂದು ಋಕ್ನ ಪಠನದಿಂದಲೇ ಪ್ರಾತರನುವಾಕಮಂತ್ರಗಳ ಮೂರು ವಿಭಾಗಗಳನ್ನು ಸಮಾಪ್ತಿಗೊಳಿಸಿದಂತಾಯಿತು ಎಂಬ ಸಮಾಧಾನವು ಸಮಂಜಸವಾಗಿರುವುದು.

English Translation

They ask : how should the Pratar-anuvaka be repeated ! It is to be repeated according to the metres (verses of the same metre to be put together). The metres are the limbs of Prajapati. He who brings the sacrifice is Prajati. For the benefit of the sacrificer the several verses of the Pratar-anuvaka are to be recited pada (foot) by pada. For cattle has four feet, (if he do so) he obtains cattle. He should repeat it by half verses. When he repeats it in this way, (then he does so for securing) a footing (to the sacrificer). Man has two legs, and animals have four. He thus places the two-legged sacrificer among the four-legged animals. Thence he should repeat the Pratar anuvaka only by half verses.

They ask : the (metres of the) Pratar-anuvaka being developed, how do they become then under-developed ? The answer should be : if the Brihati metre is not moved from its centre.

Some deities have a share in the invocation offerings, others in the Stomas (the chants of the Sama singers), others in the metrical verses (chhandas)

repeated by the Hotar. By means of the invocation offerings (ahutis) one makes pleased those deities who have a share in these offerings, and by means of the chants and recitations those also who have their shares in the Stomas and metres. He who has such a knowledge, makes pleased and well-disposed both parties of deities (those who have their share in the invocation offerings, and those who have theirs in the Stomas and metres).

There are thirty-three Gods who drink Soma and thirty-three who do not drink Soma.

The Soma-drinking gods are : eight Vasus, eleven Rudras, twelve Adityas, Prajapati and Vashat-kara. The not Soma-drinking gods are : eleven Prayajas, eleven Anuyajas and eleven Upajayas. They have their share in the sacrificial animal. With Soma he pleases the Soma-drinking deities with the animal those who do not drink Soma. Thus, he who has a such a knowledge, makes both parties pleased and well-disposed.

He concludes with the verse : abhud usha rusat-pasur (5, 75, 9) i.e., aurora appeared with the roaring cattle.

They ask : if he repeats three liturgies (kratus) addressed to Agni, Ushas and the Asvins, how can his concluding (the whole liturgy) with one verse only accounted be for ? (The answer) is : all three deities are contained in this verse. (The first pada :) "aurora appeared with the roaring cattle," is appropriate to Ushas. (The second pada :) "Agni is put in at the proper time, belongs to Agni. (The second half verse :) "O, ye mighty (brothers) your immortal carriage is yoked, hear my sweet voice!" belongs to the Asvins. When he thus concludes with this one verse, then all three liturgies have their place in it.

ಇತಿ ಶ್ರೀಮತ್ಸಾಯಣಾಚಾರ್ಯವಿರಚಿತೇ ಮಾಧವೀಯೇ ವೇದಾರ್ಥಪ್ರಕಾಶ

ಐತರೇಯಬ್ರಾಹ್ಮಣಭಾಷ್ಯಸ್ಯ ಸಪ್ತಮಾಧ್ಯಾಯೇ ಅಷ್ಟಮಃ ಖಂಡಃ

ಇತಿ ಶ್ರೀಮದ್ರಾಜಾಧಿರಾಜಪರಮೇಶ್ವರ ನೈದಿಕಮಾರ್ಗಪ್ರವರ್ತಕ ವೀರಬುಕ್ಕಣಸಾಮ್ರಾಜ್ಯಧುರಂಧರ

ಸಾಯಣಾಚಾರ್ಯಕೃತಾವೈತರೇಯಬ್ರಾಹ್ಮಣಭಾಷ್ಯೇ ಸಪ್ತಮೋಽಧ್ಯಾಯಃ ಸಮಾಪ್ತಃ

ಇಲ್ಲಿಗೆ ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಯುತವೂ ಕರ್ನಾಟಕಭಾಷಾನುಸಾದಯುತವೂ ಆದ ಐತರೇಯಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿ

ಏಳನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ ಎಂಟನೆಯ ಖಂಡವು ಸಮಾಪ್ತನಾದುದು.

ಏಳನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯವು ಸಮಾಪ್ತವು.

ಅಧೈತರೇಯಬ್ರಾಹ್ಮಣೇ ಅಷ್ಟಮಾಧ್ಯಾಯೇ ಪ್ರಥಮಃ ಖಂಡಃ

ಎಂಟನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ ಮೊದಲನೆಯ ಖಂಡವು

ಋಷಯೋ ವೈ ಸರಸ್ವತ್ಯಾಂ ಸತ್ರನಾಸತ ತೇ ಕವಷಮೈಲಾಷಂ
ಸೋಮಾದನಯನ್ದಾಸ್ಯಾಃ ಪುತ್ರಃ ಕಿತವೋಽಬ್ರಾಹ್ಮಣಾಃ ಕಥಂ
ನೋ ಮಧ್ಯೇದೀಕ್ಷಿಷ್ಟೇತಿ ತಂ ಬಹಿರ್ಧನ್ವೋದವಹನ್ನತ್ಮೈನಂ
ಪಿಪಾಸಾ ಹಂತು ಸರಸ್ವತ್ಯಾ ಉದಕಂ ನಾ ಪಾದಿತಿ ಸ ಬಹಿ-
ರ್ಧನ್ವೋದೂಕ್ಷಃ ಪಿಪಾಸಯಾ ವಿತ್ಕ್ಲಿಪಿತ ದಪೋನಪ್ರೀಯ-
ಮಸಶ್ಯತ್ತ್ರ ದೇವತ್ರಾ ಬ್ರಹ್ಮಣೇ ಗಾತುರೇತ್ವಿತಿ ತೇನಾಪಾಂ
ಪ್ರಿಯಂ ಧಾಮೋಪಾಗಚ್ಛತ್ತಮಾಪೋಽನೂದಾಯಂಸ್ತಂ ಸರ-
ಸ್ವತೀ ಸನುಂತಂ ಪರ್ಯಧಾವತ್

ಪರ್ಯಗ್ನ್ಯಾದೇರ್ವಿಶೇಷಾಂಶ್ಚ ಸ್ತೋಕಾಃ ಸ್ವಾಹಾಕೃತೀರಪಿ |
ನಪಾಂ ಚಾಧೀಯತೇ ಸ್ವಾತರನುನಾತವಿಧಿಃ ಪರಂ ||

ಅಥಾಪೋನಪ್ರೀಯಾದಯೋ ವಕ್ತವ್ಯಾಃ | ತದರ್ಥಮಾದಾನಾಖ್ಯಾಯಿಕಾನಾಹ-
ಭೃಗ್ವಂಗಿರರಸಃಪ್ರಭೃತಯ ಋಷಯಃ ಕದಾಚಿತ್ಸರಸ್ವತ್ಯಾಂಕವಷಮೈಲಾಷೇರೇ ಸತ್ರ-
ನಾಸತ | ದ್ವಾದಶಾಹಮಾರಭ್ಯೋಪರಿತನಂ ತ್ರಯೋವಶತಾತ್ರಾವಿಕಂ ಬಹುಯಜಮಾನಕಂ
ಕರ್ಮ ಸತ್ರಮಿತ್ಯುಚ್ಯತೇ | ತದುದ್ದಿಶ್ಯ ತತ್ರ ಸ್ಥಿತವಂತಃ ಸತ್ರಮನ್ವತಿಷ್ಠನ್ನಿತ್ಯರ್ಥಃ | ತದಾನೀಂ
ತೇಷಾಂ ಮಧ್ಯೇ ಕಶ್ಚದಿಲೂಷಾಖ್ಯಸ್ಯ ಪುರುಷಸ್ಯ ಪುತ್ರಃ ಕವಷನಾಮಕೋಽವಸ್ಥಿತೋಽಭೂತ್ |
ತೇ ಚ ಋಷಯಸ್ತಂ ಕವಷಂ ಸೋಮಯಾಗಾನ್ನಿಸ್ಸಾರಿತವಂತಃ | ತೇಷಾಮುಭಿಸ್ಪ್ರಾಯ
ಉಚ್ಯತೇ | ದಾಸ್ಯಾಃ ಪುತ್ರ ಇತ್ಯುಕ್ತಿರಧಿಕ್ಷೇಪಾರ್ಥಾ | ಕಿತವೋ ದೂತಕಾರಸ್ತಸ್ಮಾದಬ್ರಾಹ್ಮ-
ಣೋಽಯಂ | ಈದೃಶೋ ನೋಽಸ್ಮಾಕಂ ಶಿಷ್ಯಾಣಾಂ ಮಧ್ಯೇ ಸ್ಥಿತ್ವಾ ಕಥಂ ಪೀಕ್ವಾಂ ಕೃತವಾನಿತಿ
ತೇಷಾಮುಭಿಸ್ಪ್ರಾಯಃ | ತಂ ಕವಷಂ ಸರಸ್ವತೀಯಾದ್ಭೂಮಿರೂರೇ ಧನ್ವ ಜಲರಹಿತಾಂ
ಭೂಮಿಂ ಪ್ರತ್ಯುದವಹನ್ನದ್ಭೂತವಂತೋ ಬಲಾದಪಸಾರಿತವಂತಃ | ಧನ್ವದೇಶೇ ಬಲಾಪ್ತೇರ-
ಯಿತ್ಯುಕ್ತಾನಾಮುಭಿಸ್ಪ್ರಾಯಃ | ಅತ್ರ ಜಲವೇರ್ಜಿತೋಶ ಏನಂ ಕವಷಂ ಪಿಪಾಸಾ ಮಾರಯತು

ಸರಸ್ವತ್ಯಾ ನದ್ಯಾಃ ಪವಿತ್ರ ಮುದಕಮಯಂ ಪಾಪಿಷ್ಠೋ ಮಾ ಪಿಬತ್ಸಿತಿ | ಸ ಚ ಕವಪೋಃತ್ರ
 ಸರಸ್ವತ್ಯಾ ಬಹಿದೂರಂ ಧನ್ವ ನಿರ್ಜಲಂ ದೇಶಂ ಪ್ರತ್ಯುದಾಳ್ವ ಉತ್ಕರ್ಷೇಜಾಪಸಾರಿತಃ
 ಪಿಪಾಸಯಾ ವಿತ್ತೋ ಲಬ್ಧ ಆಕ್ರಾಂತಸ್ತಪ್ಪರಿಹಾರಾರ್ಥಮೇತತ್ಪ್ರ ದೇವತ್ರೇತ್ಯಾದಿಕಮಪೋ-
 ನಸ್ತೃದೇವತಾಕಂ ಸೂಕ್ತಂ ವೇದಮಧ್ಯೇ ವಿಚಾರ್ಯಾಪಶ್ಯತ್ | ತೇನ ಸೂಕ್ತೇನ ಜಪಿತೇ-
 ನಾಪಾಂ ಜಲಾಭಿಮಾನಿನೀನಾಂ ದೇವತಾನಾಂ ಪ್ರಿಯಂ ಸ್ಥಾನಮುಪಾಭ್ಯಚ್ಯತ್ | ತಂ ಜಾಗತ-
 ಮಾಪೋ ದೇವತಾ ಅನೂದಾಯನ್ಮನುಗ್ರಹೇಣೋತ್ಕರ್ಷೋ ಯಥಾ ಭವತಿ ತಥಾ ಪ್ರಾಪ್ತೇ-
 ವತ್ಯಃ | ತತಃ ಸರಸ್ವತೀ ನದೀ ತಂ ಕವಪಂ ಪರ್ಯಧಾವತ್ಪರಿತಃ ಪ್ರನಾಹವೇಗೇನ ಪ್ರವೃತ್ತಾ-
 ಸೀತ್ |

ಈ ಅಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ ಅಪೋನಪ್ರೀಯಕರ್ಮ ಮೊದಲಾದವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. ಈ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಒಂದು ಆಖ್ಯಾಯಿಕೆ
 ಯನ್ನು (ಪೂರ್ವೇತಿಹಾಸವನ್ನು) ಹೇಳುತ್ತಾರೆ—

ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಭೃಗುಗಳು, ಅಂಗಿರಸರು ಮೊದಲಾದ ಕೆಲವು ಋಷಿಗಳು ಸರಸ್ವತೀನದಿಯ ತೀರದಲ್ಲಿ ಸತ್ರಯಾಗವನ್ನು
 ಮಾಡುತ್ತಿದ್ದರು. ಸತ್ರಯಾಗವೆಂದರೆ, ಹನ್ನೆರಡು ದಿನಗಳಿಗೆ ಕಮ್ಮಿ ಇಲ್ಲದೆ ಹದಿಮೂರು ಹದಿನಾಲ್ಕು ಇತ್ಯಾದಿ ಹೆಚ್ಚು ದಿನಗಳ
 ವರೆಗೆ ನಡೆಯುವ ಯಾಗವಿಶೇಷವು. ಈ ವಿಧವಾದ ಯಾಗದಲ್ಲಿ ಅನೇಕ ಯಜಮಾನರಿರುವರು. ಎಂದರೆ ಅನೇಕರು ಒಟ್ಟಾಗಿ
 ಸೇರಿ ಈ ಯಾಗವನ್ನು ಮಾಡುವರು. ಆ ಯಜ್ಞವೇದಿಯಲ್ಲಿ ಭೃಗು ಎಂಬ ಹೆಸರಿನ ಋಷಿಗಳು, ಅಂಗಿರಸರು ಮೊದಲಾದ
 ಅನೇಕ ಋಷಿಗಳು ಸೇರಿದ್ದರು. ಅವರ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಇಲೂಷನೆಂಬವನ ಪುತ್ರನಾದ ಕವಪನೆಂಬವನೂ ಕುಳಿತಿದ್ದನು. ಇವನು
 ಜಾತಿಯಲ್ಲಿ ಶೂದ್ರನು ಮತ್ತು ದಾಸಿಯಪುತ್ರನು. ಇವನು ಯಜ್ಞದೀಕ್ಷಿತರಾದ ತಮ್ಮ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಬಂದು ಕುಳಿತಿರುವುದನ್ನು
 ಋಷಿಗಳು ನೋಡಿ—ಇದೇನು, ದಾಸಿಯಪುತ್ರನೂ ಜೂಞಗಾರನೂ ಆದ ಈ ಕವಪನು ಇಲ್ಲಿಗೆ ಬಂದು ನಮ್ಮ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ
 ಕುಳಿತುಕೊಳ್ಳುವುದೆಂದರೇನು ? ಇವನು ಬ್ರಾಹ್ಮಣನಲ್ಲ. ಬ್ರಾಹ್ಮಣನಲ್ಲದವನು ಶಿಷ್ಟಾಚಾರಸಂಪನ್ನರಾದ ಋಷಿಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ
 ಬಂದು ಕುಳಿತು ಯಜ್ಞಯಾಗಾದಿಗಳ ವಿಧಿನಿಯಮಾದಿಗಳ ರಹಸ್ಯವನ್ನು ಅರಿಯುವುದುಂಟೇ ? ಇದು ಲೋಕವಿರುದ್ಧವು ಎಂದು
 ಹೇಳಿ ಆ ಕವಪನನ್ನು ಬಲವಂತದಿಂದ ಯಜ್ಞಶಾಲೆಯಿಂದಾಚೆಗೆ ಹೋಗುವಂತೆ ಹೊಡೆದಟ್ಟಿದರು. ಮತ್ತು ಪವಿತ್ರವಾದ ಈ
 ಸರಸ್ವತೀನದಿಯ ಜಲವನ್ನು ಪಾನಮಾಡಲು ಈ ಪಾಪಿಷ್ಠನು ಅರ್ಹನಲ್ಲವೆಂದು ಬಗೆದು ಅವನನ್ನು ಸರಸ್ವತೀನದಿಯಿಂದ ಬಹು
 ದೂರಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿರುವ ಸೀರೂ ನೆರಳಲ್ಲದ ಒಂದು ಮರಳುಕಾಡಿಗೆ ಬಲವಂತದಿಂದ ಕೊಂಡೊಯ್ದು ಅಲ್ಲಿ ಬಾಯಾರಿಕೆಯಿಂದ
 ಇವನು ಸಾಯಲಿ ಎಂದು ಅವನನ್ನು ಅಲ್ಲಿ ಬಿಟ್ಟುಬಂದರು. ಸೀರೂ ನೆರಳೂ ಇಲ್ಲದ ಆ ಮರಳುಕಾಡಿನಲ್ಲಿ ಕವಪನು ಬಾಯಾರಿಕೆ
 ಯಿಂದ ಬಳಲಿ ಬೆಂಡಾಗಿ ವೃಥೆಪಡುತ್ತಿದ್ದಾಗ ಇವನಿಗೆ ಪ್ರ ದೇವತ್ರಾ ಬ್ರಹ್ಮಣೇ (ಋ. ಸಂ. ೧೦-೩೦) ಎಂಬ ಸೂಕ್ತವು
 ಗೋಚರಿಸಿತು. ಆಗ ಅವನು ಆ ಮಂತ್ರವನ್ನು ಜಪಮಾಡಲಾಗಿ ಜಲಾಭಿಮಾನಿದೇವತೆಗಳ ಅನುಗ್ರಹದಿಂದ ಜಲಸಮೃದ್ಧಿ
 ಯಿಂದ ಕೂಡಿದ ಒಂದು ಪ್ರದೇಶವು ಇವನಿಗೆ ಗೋಚರವಾಯಿತು. ಅಲ್ಲಿಗೆ ಇವನು ಹೋದಕೂಡಲೇ ಜಲಾಭಿಮಾನಿದೇವತೆಗಳೂ
 ಸರಸ್ವತೀನದಿಯೂ ಇವನನ್ನು ಅನುಗ್ರಹಾತ್ಮಕದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ಸ್ವಾಗತಿಸಿ ಇವನ ಸುತ್ತಲೂ ಪ್ರವಾಹೋದಕದಿಂದ ವ್ಯಾಪಿಸಿದರು.

ತಸ್ಮಾದ್ಧಾಪ್ಯೇತರ್ಹಿ ಪರಿಸಾರಕಮಿತ್ಯಾಚಕ್ಷತೇ ಯದೇನಂ ಸರಸ್ವತೀ
 ಸಮಂತಂ ಪರಿಸಸಾರ ||

ಉತ್ತಮರ್ಥಂ ಲೋಕಪ್ರಸಿದ್ಧ್ಯಾ ದ್ರಢಯತಿ | ಯದ್ಯಸ್ತಿಸ್ಥಾನೇ ಸರಸ್ವತೀ ನದ್ಯೇನಂ
ಕವಷಂ ಸಮಂತಂ ಸರ್ವಾಸು ದಿಕ್ಷು ಪರಿಸಸಾರ ತತ್ಸ್ಥಾನಮೇತದ್ಧ್ಯುಪೇತಸ್ಥಿನ್ನಪಿ ಕಾಲೇ
ತೀರ್ಥವಿಶೇಷಾಭಿಜ್ಞಾಃ ಪುರಾಣಕರ್ತಾರಃ ಪರಿಸಾರಕಮಿತ್ಯೇತನ್ನಾಮ್ನಾ ವ್ಯವಹರಂತಿ

ಈರಿತಿ ಸರಸ್ವತೀನದಿಯು ತನ್ನ ಪ್ರವಾಹದಿಂದ ಈ ಕವಷವನ್ನು ಸುತ್ತುವರೆದ ಪ್ರದೇಶವನ್ನು ಪರಿಸಾರಕವೆಂಬ ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದ ತೀರ್ಥವಿಶೇಷವೆಂದು ಪುರಾಣಾಭಿಜ್ಞರು ಹೇಳುವರು. ಏಕೆಂದರೆ, ಈ ಕವಷನ ಸುತ್ತಲೂ ಸರಸ್ವತಿಯು ವ್ಯಾಪಿಸಿದ್ದರಿಂದ (ಏನಂ ಪರಿಸಸಾರ) ಈ ಪ್ರದೇಶಕ್ಕೆ ಪರಿಸಾರಕವೆಂಬ ಹೆಸರು ಅನ್ವರ್ಥನಾಮನಾಯಿತು ಎಂಬಭಿಪ್ರಾಯವು.

ತೇ ವಾ ಋಷಯೋಽಬ್ರವನ್ವಿದುರ್ವಾ ಇಮಂ ದೇವಾ ಉಪೇಮಂ
ಹ್ವಯಾಮಹಾ ಇತಿ ತಥೇತಿ ತನುಸಾಹ್ವಯಂತ ತನುಸಹೂ-
ಯೈತದಪೋನಸ್ತ್ರೀಯಮಕುರ್ವತ ಪ್ರ ದೇವತ್ರಾ ಬ್ರಹ್ಮಣೇ
ಗಾತುರೇತ್ವಿತಿ ತೇನಾಪಾಂ ಪ್ರಿಯಂ ಧಾಮೋಪಾಗಚ್ಛನ್ನುಪ-
ದೇವಾನಾಂ ||

ಸರಸ್ವತೀನದಿಯು ತನ್ನ ಪ್ರವಾಹದಿಂದ ಕವಷವನ್ನು ಸುತ್ತುಗಟ್ಟಿ ಅವನಿಗೆ ಅನುಗ್ರಹಮಾಡಿದುದನ್ನು ಋಷಿಗಳು ನೋಡಿ ತಮ್ಮತಮ್ಮಲ್ಲಿ ಇಂತೆಂದರು—ಈ ಕವಷನು ಸರಸ್ವತಿಯೇ ಮೊದಲಾದ ಜಲಾಭಿಮಾನಿದೇವತೆಗಳ ಅನುಗ್ರಹಕ್ಕೆ ಪಾತ್ರನಾಗಿರುವನು. ಇವನಲ್ಲಿ ಜೂಜುಗಾರನ ದೋಷಗಳಾವವೂ ಇರುವಂತೆ ಕಾಣುವುದಿಲ್ಲ. ಅವನನ್ನು ನಮ್ಮ ಬಳಿಗೆ ಬರುವಂತೆ ಹಿಂದಕ್ಕೆ ಕರೆಯೋಣ ಎಂದು ನಿಶ್ಚಯಿಸಿ ಆ ಕವಷವನ್ನು ಹಿಂದಕ್ಕೆ ಬರುವಂತೆ ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಿ ಕರೆದರು ಮತ್ತು ಅವನಿಂದ ದೃಷ್ಟವಾದ ಪ್ರ ದೇವತ್ರಾ ಬ್ರಹ್ಮಣೇ ಎಂಬ ಸೂಕ್ತವನ್ನೂ ಅಪೋನಸ್ತ್ರೀಯವೆಂಬ ಕರ್ಮವನ್ನು ಸಾಂಗಗೊಳಿಸಿ ಜಲದೇವತೆಗಳ ಮತ್ತು ಇತರ ದೇವತೆಗಳ ಪ್ರಿಯಸ್ಥಾನವನ್ನು ಎಂದರೆ ಅನುಗ್ರಹವನ್ನು ಸಂಪಾದಿಸಿದರು.

ಉಪಾಪಾಂ ಪ್ರಿಯಂ ಧಾಮ ಗಚ್ಛತ್ಯುಪ ದೇವಾನಾಂ ಜಯತಿ
ಪರಮಂ ಲೋಕಂ ಯ ಏನಂ ವೇದ ಯಶ್ಚೈವಂ ವಿದ್ವಾನೇ-
ತದಪೋನಸ್ತ್ರೀಯಂ ಕುರುತೇ ||

ಏತದ್ವೇದನಪೂರ್ವಕಮನುಷ್ಠಾನಂ ಚ ಪ್ರಶಂಸತಿ | ಯಸ್ಮಾದೇವಂ ಪ್ರಶಸ್ತಂ ತಸ್ಮಾದ-
ಪೋನಸ್ತ್ರೀಯಂ ಕುರ್ಯಾದಿತಿ ವಿಧಿರುನ್ನೇಯಃ ||

ಯಾವ ಪುರುಷನು ಮೇಲೆ ಹೇಳಿದ ವಿಷಯಗಳನ್ನು ತಿಳಿದುಕೊಂಡು ಅಪೋನಸ್ತ್ರೀಯವೆಂಬ (ಯಜ್ಞಕ್ಕಾಗಿ ನದೀ ಮೊದಲಾದ ಜಲಾಶಯಗಳಿಂದ ವಿಧ್ಯುಕ್ತವಾಗಿ ನೀರುನ್ನು ತರುವುದು) ಕರ್ಮವನ್ನು ಸಾಂಗಗೊಳಿಸುವನೋ ಆ ಪುರುಷನು ದೇವತೆಗಳ ಅನುಗ್ರಹಕ್ಕೆ ಪಾತ್ರನಾಗಿ ಉತ್ತಮವಾದ ಲೋಕವನ್ನು ಪಡೆಯುವನು.

ಕೌಷೀತಕೀಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿಯೂ ಈ ವಿಷಯವು ವರ್ಣಿತವಾಗಿರುವುದನ್ನು ಇಲ್ಲಿ ಸೂಕ್ಷ್ಮವಾಗಿ ವಿವರಿಸಿದೆ—
ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಮಾಧ್ಯಮರೆಂಬ ಋಷಿಗಳು ಸರಸ್ವತೀನದಿಯ ದಡದಲ್ಲಿ ಸತ್ತಯಾಗವನ್ನು ಮಾಡುತ್ತಿದ್ದರು. ಇಲ್ಲಿ ಮಾಧ್ಯಮರು

ಎಂದರೆ ಬುಗ್ಗೇದದಲ್ಲರುವ ೧೦ ಮಂಡಲಗಳಲ್ಲಿ ಮೊದಲನೆಯ ಮಂಡಲವನ್ನೂ ಕೊನೆಯ ೯, ೧೦ ನೆಯ ಮಂಡಲಗಳನ್ನೂ ಬಿಟ್ಟರೆ ಮಧ್ಯದಲ್ಲರುವ ೬ ಮಂಡಲಗಳಲ್ಲಿರುವ ಸೂಕ್ತಗಳಿಗೆ ದ್ರಷ್ಟೃಗಳಾದ ಗೃತ್ಸಮದ, ವಿಶ್ವಾಮಿತ್ರ, ವಾಮದೇವ, ಅಶ್ವಿ, ಭರದ್ವಾಜ, ವಸಿಷ್ಠ, ಕಣ್ವ ಎಂಬ ಋಷಿಗಳು ಮತ್ತು ಅವರ ವಂಶಜರಾದ ಋಷಿಗಳು ಎಂದರ್ಥವು. ಈ ಋಷಿಗಳು ಸರಸ್ವತೀ ನದೀತೀರದಲ್ಲಿ ಯಜ್ಞಮಾಡುತ್ತಿದ್ದಾಗ ಅವರ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಕವಷನೆಂಬವನು ಬಂದು ಕುಳಿತಿದ್ದನು. ಅವನನ್ನು ನೋಡಿ ಋಷಿಗಳು ಕೋಪದಿಂದ—ಎಲೈ ಕವಷನೇ, ನೀನು ದಾಸಿಯ ಪುತ್ರನು, ಬ್ರಾಹ್ಮಣನಲ್ಲ. ನಿನ್ನ ಜತೆಯಲ್ಲಿ ಕುಳಿತು ನಾವು ಏನನ್ನೂ ತಿನ್ನುವುದಿಲ್ಲ. ಮತ್ತು ಪಾನಮಾಡುವುದಿಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ನೀನು ಈ ಪ್ರದೇಶವನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಹೊರಟುಹೋಗು ಎಂದು ಗದರಿಸಿದರು. ಆ ಮಾತನ್ನು ಕೇಳಿ ಕವಷನು ಕೋಪದಿಂದ ಆ ಸ್ಥಳವನ್ನು ಬಿಟ್ಟಿದ್ದು ಸರಸ್ವತೀನದಿಯ ಬಳಿಗೆ ಓಡಿಹೋಗಿ ಆ ದೇವತೆಯನ್ನು ಪ್ರದೇವತಾ ಬ್ರಹ್ಮಣೇ ಎಂಬ ಸೂಕ್ತದಿಂದ ಸ್ತುತಿಸಿ ಆ ದೇವತೆಯ ಅನುಗ್ರಹವನ್ನು ಪಡೆದನು. ಸರಸ್ವತಿಯು ಅವನ ಸ್ತುತಿಯಿಂದ ಸಂತುಷ್ಟಳಾಗಿ ಅವನು ಹೋದಕಡೆಯಲ್ಲೆಲ್ಲಾ ಅವನನ್ನೇ ಅನುಸರಿಸಿ ಹೋಗುತ್ತಿದ್ದಳು. ಇದನ್ನು ನೋಡಿ ಋಷಿಗಳು- ಇವನು ದೋಷಯುಕ್ತನಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ಇವನನ್ನು ಹಿಂದಕ್ಕೆ ಕರೆಯೋಣ ಎಂದು ಯೋಚಿಸಿ ಅವನ ಬಳಿಗೆ ಹೋಗಿ- ಎಲೈ ಕವಷನೇ, ಇಗೋ ನೀನು ನಮಸ್ಕಾರವು. ನೀನು ಋಷಿಗಳಾದ ನಮ್ಮಲ್ಲಿ ಶ್ರೇಷ್ಠನಾಗಿರುವೆ. ನಾವು ಮಾಡಿದ ಅಪರಾಧವನ್ನು ಕ್ಷಮಿಸು, ನಮ್ಮನ್ನು ಹಿಂಸಿಸಬೇಡ. ಸರಸ್ವತೀನದಿಯೂ ನಿನ್ನನ್ನು ಹಿಂಬಾಲಿಸುತ್ತಿರುವಳು. ನಿನ್ನಲ್ಲಿ ಯಾವ ದೋಷವೂ ಇಲ್ಲ. ಎಂದು ನಾನಾವಿಧವಾಗಿ ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಿ ಅವನನ್ನು ತಮ್ಮ ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ನೇತೃವನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಿ ಅವನ ಕೋಪವನ್ನು ಸಮಾಧಾನಮಾಡಿದರು. ಇದೇ ಕವಷಋಷಿಯ ಮಹಾತ್ಮೆಯು ಮತ್ತು ಈ ಋಷಿಯಿಂದಲೇ ದೃಷ್ಟವಾದ ಪ್ರದೇವತಾ ಬ್ರಹ್ಮಣೇ ಎಂಬ ಸೂಕ್ತವೂ ಮುಂದಿನ ನಾಲ್ಕು ಸೂಕ್ತಗಳೂ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿರುವವು.

ಪ್ರದೇವತಾ ಬ್ರಹ್ಮಣೇ ಎಂಬ ಈ ಸೂಕ್ತದ ಋಕ್ಕುಗಳನ್ನು ಪಠಿಸಿದನಂತರ ಅಧ್ವರ್ಯವು, ಹೋತೃವನ್ನು ದ್ವೇಷಿಸಿ ಪರಿಹಿತೇಽಪ ಇಷ್ಟ ಹೋತಃ ಎಂಬ ಪ್ರೈಷಮಂತ್ರದಿಂದ ನಿರ್ದೇಶಿಸುವನು. ಅದಕ್ಕೆ ಪ್ರತ್ಯುತ್ತರವಾಗಿ ಹೋತೃವು ಅಪೋನಸ್ತ್ರೀಯಾ ಅನ್ನಾಹ—ಎಂದರೆ ಅಪೋನಸ್ತ್ರೀಯಕರ್ಮದಲ್ಲಿ ಪರಿಸರ್ಜಿತಾದ ಋಕ್ಕುಗಳನ್ನು ಪಠಿಸುವನು ಅನಂತರ ಅಧ್ವರ್ಯವು ಪ್ರೈಷಮಂತ್ರಗಳ ಮೂಲಕ ಚಮಸಾಧ್ವರ್ಯು, ಮೈತ್ರಾವರಣ ಏಕಧನಾಪಾತ್ರೆಯನ್ನು ಹಿಡಿದಿರುವವನು ಇವರನ್ನು ಬರುವಂತೆ ಹೇಳುವನು, ಯಜಮಾನನ ಪತ್ನಿಯನ್ನು ಕರೆತರುವಂತೆ ನೇಷ್ಠವೆಂಬ ಋತ್ತಿಜನಿಗೆ ನಿರ್ದೇಶಿಸುವನು. ಬಳಿಕ ಎಲೈ ಅಗ್ನೀಧ್ರನೇ ಹೋತೃಪಿನ ಚಮಸಪಾತ್ರೆಯನ್ನೂ ವಸತೀವರೀಕಲಶವನ್ನೂ ಚಾತ್ವಾಲ (ಒಂದು ಸಣ್ಣ ಹಳ್ಳ) ದಲ್ಲಿ ಪರಸ್ಪರಾಭಿಮುಖವಾಗುವಂತೆ ಂಸು ಎಂದು ಹೇಳುವನು. ಅನಂತರ ಚಮಸಾಧ್ವರ್ಯವು ಚಮಸವನ್ನು ತರುವನು. ಏಕಧನಾಪಾತ್ರೆಯನ್ನು ಹಿಡಿದಿರುವವರು ಮೂರು ಪಾತ್ರೆಗಳನ್ನು ತರುವರು ಅನಂತರ ಅಧ್ವರ್ಯವು ಆ ಮೂರು ಪಾತ್ರೆಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಒಂದೊಂದು ದರ್ಭೆಯನ್ನು ಹಾಕಿ ಶುದ್ಧಿಗೊಳಿಸುವನು. ನೇಷ್ಠವು ಯಜಮಾನನ ಪತ್ನಿಯನ್ನು ಕರೆತರುವನು. ಆಕೆಯು ತನ್ನ ಕೈಯಲ್ಲಿ ಒಂದು ಪಾತ್ರೆಯನ್ನು ಹಿಡಿದುಕೊಳ್ಳುವಳು. ಅನಂತರ ಅಧ್ವರ್ಯವು ಎಲ್ಲಾ ಪಾತ್ರೆಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಒಂದೊಂದು ದರ್ಭೆಯನ್ನಿಟ್ಟು ದೇವೀರಾಪಃ ಎಂಬ ಮಂತ್ರವನ್ನು ಪಠಿಸಿ ನಾಲ್ಕು ಸ್ತುತಗಳ (ಸ್ತುತವೆಂದರೆ ಹೋಮಮಾಡುವುದಕ್ಕೆ ಉಪಯೋಗಿಸುವ ಮರದ ಸೊಟ್ಟು) ತುಂಬ ಆಜ್ಯವನ್ನು (ತುಪ್ಪವನ್ನು) ಸುರಿದು ಹೋಮಮಾಡುವನು. ಬಳಿಕ ಅಧ್ವರ್ಯವು ಹೋತೃ ಮತ್ತು ಮೈತ್ರಾವರಣರ ಚಮಸಗಳನ್ನು ಏಕಧನಾಪಾತ್ರೆಯ ಉದಕಸಹಿತವಾಗಿ ವಸತೀವರೀಕಲಶದ ಸಮೀಪಕ್ಕೆ

ತಂದು ಅದರ ನೀರನ್ನು ಹೋತ್ಯವಿನ ಚಮಸಪಾತ್ರೆಗೂ ಅದರಿಂದ ಮೈತ್ರಾವರಣನ ಪಾತ್ರೆಗೂ ಪುನಃ ಮೈತ್ರಾವರಣನ ಪಾತ್ರೆಯಿಂದ ಹೋತ್ಯವಿನ ಚಮಸಕ್ಕೂ ಸುರಿಯುವನು. ಹೋತ್ಯವಿನ ಚಮಸಕ್ಕೆ ನೀರನ್ನು ಸುರಿಯುವಾಗ ಹೋತ್ಯವು ಅಧ್ವರ್ಯುವನ್ನು ದ್ವೇಶಿಸಿ ಅನೇರಾಪೋಽಧ್ವರ್ಯಾ ೩ ಉ ಎಂದು ಮೂರಾವರ್ತಿ ಕೇಳುವನು. ಅದಕ್ಕೆ ಅಧ್ವರ್ಯುವು ಉತೇವನನ್ನಮುತೇಮಾಃಪಶ್ಯ ಎಂದು ಪ್ರತ್ಯುತ್ತರವನ್ನು ಹೇಳುವನು. ಅನಂತರ ಹೋತ್ಯವು ಆ ಉದಕಗಳನ್ನು ದ್ವೇಶಿಸಿ ಪ್ರತ್ಯುತ್ತಾಪನವನ್ನು ಮಾಡುವನು.

ಈ ಅಪೋನಪ್ತೀಯವೆಂಬ ಕರ್ಮವಿಧಾನವು ಈ ಐತರೇಯ ಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿಯೂ ತೈತ್ತಿರೀಯಸಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿಯೂ ಪ್ರತ್ಯೇಕವಾಗಿ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿರುವುದು. ತೈತ್ತಿರೀಯ ಸಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿ (ಯಜುರ್ವೇದದಲ್ಲಿ) ಅಧ್ವರ್ಯುವು ಅಬರಿಸಬೇಕಾದ ಕ್ರಮವೂ, ಐತರೇಯ ಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿ ಹೋತ್ಯವು ಪರಿಸರ್ಜಕಾದ ಮಂತ್ರಗಳೂ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿರುವುವು. ಹೋತ್ಯವು ಪರಿಸರ್ಜಕಾದ ಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ಮಾತ್ರ ಇಲ್ಲಿ ವಿವರಿಸಲಾಗಿದೆ. ಪ್ರಾತರನುವಾಕಪಠನಾನಂತರ ಅಧ್ವರ್ಯುವು ಹೋತ್ಯವನ್ನು ಉದ್ದೇಶಿಸಿ ಪ್ರೈಷಮಂತ್ರದಿಂದ ನಿರ್ದೇಶಿಸಿದ ಕೂಡಲೇ ಹೋತ್ಯವು ಅಪೋನಪ್ತೀಯ ಸಂಬಂಧವಾದ ಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ಪಠಿಸುವನು. ಈ ಮಂತ್ರಪಠನದಲ್ಲಿ ಒಂದು ಕ್ರಮವನ್ನು ಅನುಸರಿಸಬೇಕು. ಅದನ್ನು ಇಲ್ಲಿ ಹೇಳಲಾಗಿದೆ—

ತತ್ಸಂತತಮನುಬ್ರೂಯಾತ್ ಸಂತತವರ್ಷೀಹ ಪ್ರಜಾಭ್ಯಃ ಪರ್ಜನ್ಯಾ,
ಭವತಿ ಯತ್ರೈವಂ ವಿದ್ವಾನೇತತ್ಸಂತತಮನ್ವಾಹ ಯದವಗ್ರಾ-
ಹಮನುಬ್ರೂಯಾಜ್ಜೀಮೂತವರ್ಷೀ, ಹ ಪ್ರಜಾಭ್ಯಃ ಪರ್ಜ-
ನ್ಯಃಸ್ಯಾತ್ತಸ್ಯಾತ್ತತ್ಸಂತತಮೇವಾನೂಚ್ಯಂ | ತಸ್ಯ ತ್ರಿಃ ಪ್ರಥಮಾಂ
ಸಂತತಮನ್ವಾಹ ತೇನೈವಂ ತತ್ಸರ್ವಂ ಸಂತತಮನೂಕ್ತಂ
ಭವತಿ ||

ತಸ್ಮಿನ್ನಪೋನಪ್ತೀಯಸೂಕ್ತೇ ಪ್ರಾತರನುವಾಕವತ್ಪ್ರಸಕ್ತಮರ್ಥಚೇದನಸಾನಂ
ನಿವಾರಯಿತುಂ ನೈತರಂತರ್ಯಂ ವಿಧತ್ತೇ | ಹೋತುರ್ವೇದನಂ ಪ್ರಶಂಸತಿ ಪರ್ಜನ್ಯೋ
ಮೇಘಃ ಸಂತತವರ್ಷೀ ನೈರಂತರ್ಯೇಣ ವೃಷ್ಟಿಮಾನ್ಯಾವತೀ ವೃಷ್ಟಿರಪೇಕ್ಷಿತಾ ಸಾ ಸಂಪೂರ್ಣಾ
ಭವತೀತ್ಯರ್ಥಃ | ವಿಪಕ್ಷೇ ಬಾಧಕಪೂರ್ವಕಂ ಸ್ವಪಕ್ಷಮುಪಸಂಹರತಿ | ಅವಗ್ರಾಹಂ ತಸ್ಮಿಂಸ್ತ-
ಸ್ಮಿನ್ನರ್ಥಚೇ ಸಾದೇ ಸಾದೇ ವಾನಗೃಹ್ಯಾವಗೃಹ್ಯ ಪುನಃಪುನರವಸಾನಂ ಕೃತ್ವಾ ಯದ್ಯನು-
ಬ್ರೂಯಾತ್ತದಾ ಪ್ರಚೋಪಕಾರಾರ್ಥಂ ಪ್ರವೃತ್ತಃ ಪರ್ಜನ್ಯೋ ಜೀಮೂತವರ್ಷೀ ಸ್ಯಾತ್ |
ಜೀಮೂತಃ ಪರ್ವತಃ | ಜೀಮೂತೌ ಮೇಘಪರ್ವತಾವಿತ್ಯುಕ್ತತ್ವಾತ್ | ಅನುಪಯುಕ್ತೇ
ಪರ್ವತ ಏವ ವರ್ಷತಿ ನ ತೂಪಯುಕ್ತೇಷು ಸಸ್ಯೇಷ್ಟಿತ್ಯರ್ಥಃ | ಯಸ್ಮಾದೇವಂ ತಸ್ಮಾದವ-
ಗ್ರಹೋ ನ ಕಾರ್ಯಃ ಕಿಂತು ಸಂತತಮೇವಾನೂಚ್ಯಂ | ತಸ್ಮಿನ್ನೂಕ್ತೇ ಪ್ರಥಮಾಯಾ ಯಚ
ಅನ್ವತ್ತಿಸಹಿತಂ ಸಾಂತತ್ಯಂ ವಿಧೀಯತೇ | ಅಸ್ಯ ಸೂಕ್ತಸ್ಯ ಪ್ರಥಮಾಯಾಸ್ತ್ರಿರಾವೃತ್ತಿಃ ಸಾಂತ-
ತ್ಯೇನ ಸರ್ವಸ್ಯಾಪಿ ಸೂಕ್ತಸ್ಯ ಸಾಂತತ್ಯಂ ಸಿದ್ಯತಿ | ಪ್ರಥಮಾಯಾಂ ಸಾಂತತ್ಯಮಾಶ್ವಲಾಯಸೋ
ದರ್ಶಯತಿ—ಅಧೈರ್ಧಕಾರಂ ಪ್ರಥಮಾನ್ಯುಗಾವಾನಮುತ್ತರಾಃ ಇತಿ | ತ್ರಿರಾಪ್ಯುತ್ತಾಯಾಃ

ಪ್ರಥಮಾಯಾ ಅರ್ಧತ್ರಯೇಣಾವಸಾನಂ ಕೃತ್ವಾ ಪತೇದುತ್ತರಾಸಾನ್ಯುಚಾನುವಸಾನಂ ಕೃತ್ವಾ
ಸಾತಃ ಕರ್ತವ್ಯ ಇತ್ಯರ್ಥಃ ||

ಅಪೋನಪ್ತ್ರಿಯವೆಂಬ ಈ ಕರ್ಮದಲ್ಲಿ ಪರಿಸರವೇಕಾದ ಪ್ರ ದೇವತ್ರಾ ಬ್ರಹ್ಮಣೇ ಎಂಬ ಸೂಕ್ತದ ಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ಪರಿಸುವಾಗ ಎಲ್ಲೆಯೂ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ನಿಲ್ಲಿಸದೆ ಒಂದೇಸಮನೆ ಧಾರಾಕಾರವಾಗಿ ಪರಿಸರವೇಕು. ಹೀಗೆ ಪರಿಸಿದರೆ ಪರ್ವತದೇವನು ಸಂತತವಾಗಿ ಪ್ರಜೆಗಳಿಗೆ ಉಪಕಾರವಾಗುವಂತೆ ವೃಷ್ಟಿಯನ್ನು ಸುರಿಸುವನು. ಹಾಗಲ್ಲದೆ ಋಕ್ಕುಗಳನ್ನು ಪಾದಗಳಲ್ಲಿ ಅಥವಾ ಅರ್ಧಋಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ ಅಥವಾ ಋಕ್ಕುಗಳ ಅಂತ್ಯದಲ್ಲಿ ನಿಲ್ಲಿಸಿ ನಿಲ್ಲಿಸಿ ಪರಿಸಿದರೆ ಪರ್ವತದೇವನು ವೃಷ್ಟಿಯನ್ನು ಯಾರಿಗೂ ಉಪಯೋಗ ವಿಲ್ಲದಂತೆ ಪರ್ವತಾದಿಗಳಮೇಲೆ ಸುರಿಸುವನು. ಸಸ್ಯಾದಿಗಳಮೇಲೆ ಸುರಿಸುವುದಿಲ್ಲ ಆದ್ದರಿಂದ ಈ ಸೂಕ್ತವನ್ನು ಮಧ್ಯೆ ಎಲ್ಲೆಯೂ ನಿಲ್ಲಿಸದೆ ಕೊನೆಯವರೆಗೂ ಒಂದೇಸಮನಾಗಿ ಪರಿಸಬೇಕು. ಆದರೆ ಈ ಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿರುವ ಎಲ್ಲಾ ಋಕ್ಕುಗಳನ್ನೂ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಎಲ್ಲೆಯೂ ನಿಲ್ಲಿಸದಂತೆ ಪರಿಸುವುದು ಅಸಾಧ್ಯವಲ್ಲವೇ ಎಂದರೆ ಆರೀತಿ ಮಾಡುವುದಕ್ಕೆ ಬದಲಾಗಿ ಈ ಸೂಕ್ತದ ಮೊದಲನೆಯ ಋಕ್ಕನ್ನು ಸ್ವಲ್ಪವೂ ನಿಲ್ಲಿಸದಂತೆ ಮೂರಾವರ್ತಿ ಪರಿಸಿದಲ್ಲಿ ಸೂಕ್ತವನ್ನೇ ನಿಲ್ಲಿಸದೆ ಪರಿಸಿದಂತಾಗುವುದು. ಈ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಆಶ್ವಲಾಯನರು--ಅಧ್ಯರ್ಥಕಾರಂ ಪ್ರಥಮಾವ್ಯುಗಾನ್ವಾನಮುತ್ತರಾಃ (ಆಶ್ವ. ಶ್ತೌ. ಸೂ. ೫-೧-೫) ಎಂದು ಹೇಳಿರುವರು.

English Translation

(The Apo naptriya ceremony. The Upamsu and antaryama oblations. The Hotar has no share in the Bahishpavamana meal. The libation for Mitra-Varuna to be mixed with milk. On the Purodhasas belonging to the libations. Havishpamkti. Akshara-pamkti. Narasamasa-pamkti. Savana-pamkti).

(Story of the Sudra Rishi Kavasha)

The Rishis, when once holding a sacrificial session on the banks of the Sarasvati, expelled Kavasha, the son of Ilusha from their Soma sacrifice, saying-How should the son of a slave-girl, a gamester, who is no Brahman remain among us and become initiated (into all sacrificial rites)? They turned him out of the place into a desert, saying, that he should die by thirst, and not drink the water of the Sarasvati. After having been driven (from this place) into a desert, he, being vexed by thirst, saw (the mantra called) Apo mantriya: pra devatra brahmane gatur elu &c., may there be a way leading to the Gods for the Brahman (may he be received among them). By this means he obtained the favour of the waters. They went out (of their house) to meet him. Sarasvati surrounded him on all sides. Therefore that place is called Parisaraka (from enam-kavsham-parisya). As Sarsvati had surrounded him on all sides, the Rishis said, the Gods know him; let us call him back. All consented, and called him back. After having called him back, they made Apo naptriya, by repeating: pra devatra brahmane (10, 30); by its means they obtained the favour

of the waters and of the Gods. He who having this knowledge, makes the Apotriyam obtains the favour of the waters and the Gods, and conquers the highest world (the heavenly-world).

He should repeat it without stopping. (If he do so) the God of rain (Parjanya) will bless his children with incessant rain. Should he stop in regular intervals, when repeating the hymn, as usual, then the rain-God would keep away in the clouds the rain from his children. Thence it is to be repeated without stopping. If he repeats thrice the first verse of this hymn without stopping in this manner the whole of the hymn becomes repeated without stopping.

ಇತಿ ಶ್ರೀಮತ್ಸಾಯಣಾಚಾರ್ಯವಿರಚಿತೇ ಮಾಧವೀಯೇ ವೇದಾರ್ಥಪ್ರಕಾಶ
ಏತರೇಯಬ್ರಾಹ್ಮಣಭಾಷ್ಯೇ ಅಷ್ಟಮಾಧ್ಯಾಯಸ್ಯ ಪ್ರಥಮಃ ಖಂಡಃ

ಇಲ್ಲಿಗೆ ಏತರೇಯಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿ ಎಂಟನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ ಮೊದಲನೆಯ ಖಂಡವು
ಸಮಾಪ್ತವಾದುದು.

ಅಥ ಅಷ್ಟಮಾಧ್ಯಾಯೇ ದ್ವಿತೀಯಃ ಖಂಡಃ
ಎಂಟನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ ಎರಡನೆಯ ಖಂಡವು

ತಾ ಏತಾ ನನಾನಂತರಾಯಮನ್ವಾಹ ಹಿನೋತಾನೋ ಅಧ್ವರಂ
ದೇವಯಜ್ಯೇತಿ ದಶಮಿಾಂ | ಆವರ್ವತತೀರಥ ನು ದ್ವಿಧಾರಾ
ಇತ್ಯಾವೃತ್ತಾಸ್ತೇಕಧನಾಸು ||

ತತ್ಸೂಕ್ತವಚನೇ ಪ್ರಕಾರವಿಶೇಷಂ ವಿಧತ್ತೇ | ಪ್ರದೇವತ್ರೇತ್ಯಾರಭ್ಯ ನವಸಂಖ್ಯಾಕಾ
ಯಚೋ ಯಾಃ ಸಂತಿ ತಾಸಾಂ ದ್ವಯೋರ್ಋಚೋರ್ನುದ್ಯೇಂತರಾಯೋ ವಿಚ್ಛೇದೋನ
ಭವತಿ ತಥಾನುಬ್ರೂಯಾತ್ | ಅಪರಂ ವಿಶೇಷಂ ವಿಧತ್ತೇ | ಅಧ್ಯಯನಕ್ರಮೇಣಾನವಸ್ಯ-
ತತೀರಿತಿ ದಶಮಿಾ ತಾಂ ಪರಿತ್ಯಜ್ಯ ತದುತ್ತರಭಾವಿನೀಂ ಹಿನೋತಾ ನ ಇತಿ ದಶಮಿಾಂ
ಕೃತ್ವಾನುಬ್ರೂಯಾತ್ | ಪರಿತ್ಯಕ್ತಾಯಾಸ್ತಸ್ಯಾ ಅನುವಚನೇ ಕಾಲವಿಶೇಷಂ ವಿಧತ್ತೇ |
ಅತ್ರಾಯಂ ಪ್ರಯೋಗಕ್ರಮಃ | ಸುತ್ಯಾದಿನಾತ್ಪೂರ್ವಸ್ಥಿನ್ನಿನೇಃಗ್ನೀಷೋಮಾಯಾಂ
ಪಶುಮನುಷ್ಯಾಯ ವಸತೀವರೀಸಂಜ್ಞಿತಾಃ ಸೋಮಾಭಿಷವಕಾಲೇ ಸವನೀಯಾ ಅಶಃ

ಸ್ವಾನೀಯ ವೇದ್ಯಾನುವಸ್ಥಾಪ್ಯ ಮಧ್ಯರಾತ್ರಾದೂರ್ಧ್ವಂ ನಿದ್ರಾಂ ಪರಿತ್ಯಜ್ಯಾಗ್ನೀಧೃಧಿಷ್ಠಾಃ-
ದೀಂಸ್ತತ್ತನ್ಮಂತ್ರೈರಭಿಮೃಶ್ಯ ಸೋಮಾದೀನಾಂ ಸಾತ್ರಾಣ್ಯಾಸಾದ್ಯ ಪ್ರಾತರನುವಾಕಾರ್ಥಂ
ಹೋತಾರಂ ಸಂಪ್ರೇಷ್ಯ ಪ್ರಾತರನುವಾಕಾಂತೇ ಶೃಣೋತ್ಸಗ್ನಿರಿತಿ ಮಂತ್ರೇಣ ಹುತ್ವಾ ತತಃ
ಏಕಧನಾ ಅಪ ಆನೇತುಂ ಗಚ್ಛನ್ನಪೋನಪ್ತೀಯಸೂಕ್ತಾರ್ಥಂ ಹೋತಾರಂ ಸಂಪ್ರೇಷ್ಯೈಕಧನಾ
ಅಪ ಆನಯೇದಿತಿ | ಸೋಮಂ ಪ್ರಯೋಗಕ್ರಮ ಆಧ್ಯರ್ಯವಸೂತ್ರೇಷು ದೃಷ್ಟವ್ಯಃ | ತತ್ರ
ಹೋತಾರಂ ಪ್ರತ್ಯಪೋನಪ್ತೀಯವಿಷಯೇ ಪ್ರೈಷಮಾಪಸ್ತಂಜೋ ದರ್ಶಯತಿ—ಯತ್ರಾಭಿ-
ಜಾನಾತ್ಯಭೂದುಷಾ ರುಶತ್ವಕುರಿತಿ ತತ್ಪ್ರಚರಣ್ಯಾ ಜುಹೋತಿ ಶೃಣೋತ್ಸಗ್ನಿಃ ಸಮಿಧಾ ಹವಂ
ಮ ಇತ್ಯಪರಂ ಚತುರ್ಗೃಹೀತಂ ಗೃಹೀತ್ವಾ ಸಂಪ್ರೇಷ್ಯತ್ಯಪ ಇಷ್ಯ ಹೋತರ್ಯುತ್ರಾವರುಣಸ್ಯ
ಚಮಸಾಧ್ಯರ್ಯವಾದ್ರವೈಕಧನಿನ ಅದ್ರವತ ನೇಷ್ಯಃ ಪತ್ನೀಮುದಾನಯೋನ್ನೇತರ್ಹೋತೃ-
ಚಮಸೇನ ವಸತೀವರೀಭಿಶ್ಚ ಚಾತ್ವಾಲಂ ಪ್ರತ್ಯಾಸ್ತೃ ಇತಿ | ಅಸ್ಮಾಪ್ತೈಷಾದೂರ್ಧ್ವಂ
ಹೋತಾ ಸೂಕ್ತಮನುಬ್ರೂಯಾತ್ | ತದಾ ಹಾಶ್ವಲಾಯನಃ—ಪರಿಹಿತೇಽಪ ಇಷ್ಯ
ಹೋತರಿತ್ಯುಕ್ತೋಽನಭಿಹಂಕೃತ್ಯಾಪೋನಪ್ತೀಯಾ ಅನ್ವಾಹ ಇತಿ | ತತ್ರ ಪೂರ್ವೋಕ್ತದಶ-
ಮಾಸಹಿತಾ ಷುಚೋಽನೂಚೈಕಧನಿನಃ ಪುರುಷಾಃ ಪ್ರೇಷಿತಾಃ ಸಂತ ಏಕಧನಾಽಪ್ಯಾ ಅಪೋ
ಘಟ್ಟಿರ್ಗೃಹೀತ್ವಾ ಯದಾ ಜಲಸಮಾಪಾದಾನರ್ತಂತೇ ತದಾನೀಂ ತಾಸ್ತೇಕಧನಾಸ್ತಪ್ಸಾವ್ಯ-
ತ್ತಾಸು ಸತೀಷು ತದಾವೃತ್ತಿಂ ಪ್ರತೀಕ್ಷಮಾಣೋ ಹೋತಾ ಪೂರ್ವಂ ಪರಿತ್ಯಕ್ತಾನಾವರ್ಯತ-
ತೀರಿತ್ಯೇತಾವೃಚಂ ತಸ್ಮಿನ್ಕಾಲೇನುಬ್ರೂಯಾದಿತ್ಯರ್ಥಃ ||

ಪ್ರದೇವತ್ರಾ ಎಂಬ ಸೂಕ್ತದ ಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ಪಠಿಸುವಾಗ ಒಂದು ವಿಶೇಷಕ್ರಮವಿರುವುದು. ಸೂಕ್ತದ ಮೊದಲನೆಯ
ಋಕ್ಪಾದ ಪ್ರ ದೇವತ್ರಾ ಬ್ರಹ್ಮಣೇ ಎಂಬ ಮಂತ್ರವನ್ನಾರಂಭಿಸಿ ಒಂಭತ್ತನೆಯ ಋಕ್ಪಿನ ಸಮಾಪ್ತಿವರೆಗೂ ಪಠಿಸಿ ಅನಂತರ
ಹನ್ನೊಂದನೆಯ ಋಕ್ಪಾದ ಹಿನೋತಾ ನೋ ಅಧ್ವರಂ (೧೦-೩೦-೧೧) ಎಂಬ ಋಕ್ಪನ್ನು ಪಠಿಸಬೇಕು. ಅನಂತರ
ಆವರ್ಯತತೀರಥ ಎಂಬ ೧೦ ನೇ ಋಕ್ಪನ್ನು ಪಠಿಸಬೇಕು.

ಇಲ್ಲಿ ಪ್ರಯೋಗಕ್ರಮವನ್ನು ಸೂಕ್ಷ್ಮವಾಗಿ ವಿವರಿಸುವುದು ಅವಶ್ಯಕವಾಗಿದೆ. ಸುತ್ಯಾದಿನದ ಎಂದರೆ ಸೋಮರಸವನ್ನು
ಹಿಂಡುವ ಹಿಂದಿನ ದಿನ ಆಗ್ನಿಷೋಮಾಯಿಸಂಸ್ಕಾರಾನಂತರ ವಸತೀವರೀಸಂಜ್ಞಕವಾದ ಉದಕಗಳನ್ನು ಸೋಮಾಭಿಷವ
ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಉಪಯೋಗಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಯಜ್ಞವೇದಿಯಲ್ಲಿ ಸ್ಥಾಪಿಸಬೇಕು. ಮಧ್ಯರಾತ್ರಿಯು ಕಳೆದನಂತರ ನಿದ್ರೆಯನ್ನು ತ್ಯಜಿಸಿ
ಎದ್ದು ಆಗ್ನೀಧೃಧಿಷ್ಟಿಯಾದಿ (ಆಗ್ನಿಕುಂಡ)ಗಳನ್ನು ಆಯಾ ಮಂತ್ರಗಳಿಂದ ಅಭಿಮರ್ಶನೆಮಾಡಿ ಸೋಮಾಭಿಷವಕ್ಕಾಗಿ
ಬೇಕಾಗುವ ಪಾತ್ರೆಗಳನ್ನು ಆಸಾದನೆ (ಸಂಸ್ಕಾರ) ಮಾಡಿ ಪ್ರಾತರನುವಾಕಮಂತ್ರಪಠನಕ್ಕಾಗಿ ಹೋತೃವನ್ನು ಪ್ರೈಷಮಂತ್ರದಿಂದ
ನಿರ್ದೇಶಿಸಬೇಕು. ಪ್ರಾತರನುವಾಕಪಠನಾನಂತರ ಶೃಣೋತ್ಸಗ್ನಿಃ (ತೈ. ಸಂ. ೧-೩-೧೩) ಎಂಬ ಮಂತ್ರದಿಂದ ಆಹುತಿ
ಯನ್ನರ್ಪಿಸಿ ಏಕಧನಾಪಾತ್ರೆಗಳಲ್ಲಿ ನೀರನ್ನು ತರುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಹೋಗುವಾಗ ಅಪೋನಪ್ತೀಯಸೂಕ್ತಪಠನಕ್ಕಾಗಿ ಹೋತೃವನ್ನು
ದ್ವೇಶಿಪ್ರೈಷಮಂತ್ರದಿಂದ ಏಕಧನಾ ಅಪ ಆನಯ ಎಂದು ನಿರ್ದೇಶಿಸಬೇಕು. ಈ ಕ್ರಮಗಳೆಲ್ಲಾ ಅಧ್ಯರ್ಯಪ್ರಯೋಗದಲ್ಲಿ
ವಿವರಿಸಲಾಗುವುದು. ಈ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಅಪಸ್ತಂಬಮಹರ್ಷಿಯು ಯತ್ರಾಭಿಜಾನಾತ್ಯಭೂದುಷಾ ಇತ್ಯಾದಿ ಸೂಕ್ತವಾಕ್ಯ
ಗಳಿಂದ ಕಾರ್ಯಕ್ರಮವನ್ನ ನಿರ್ದೇಶಿಸುವರು (ಆಪ. ಶೌ. ಸೂ. ೧೨-೫-೧,೨) ಆಶ್ವಲಾಯನರೂ ಸಹ ಹೋತೃಸಂಬಂಧವಾದ
ಮಂತ್ರಾದಿಗಳ ಪಠನವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಪರಿಹಿತೇಽಪ ಇಷ್ಯ ಹೋತಃ ಇತ್ಯಾದಿ ವಾಕ್ಯಗಳಿಂದ (ಆಶ್ವ. ಶೌ. ಸೂ. ೫-೧-೧)

ಕ್ರಮವನ್ನು ನಿರ್ದೇಶಿಸುವರು. ಅನಂತರ ಸೂಕ್ತದ ಹತ್ತು ರುಕ್ಕುಗಳ (೧ ರಿಂದ ೯ ಮತ್ತು ೧೧ ನೇ ಋಕ್ಕು) ಪಠನಾನಂತರ ಏಕಧನಾಪಾತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ನೀರನ್ನು ತರುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಹೊರಟ ಪುರುಷರು ತಮ್ಮ ತಮ್ಮ ಪಾತ್ರೆಗಳಲ್ಲಿ ನೀರನ್ನು ತುಂಬಿಕೊಂಡು ನದಿಯಿಂದ ಹಿಂತಿರುಗುವಾಗ ಹೋತ್ವವು ಸೂಕ್ತದ ಹತ್ತನೆಯ ಋಕ್ಕಾದ ಅವರ್ವತತರೀರಥ (ಋ. ಸಂ. ೧೦-೩೦-೧೦) ಎಂಬ ಋಕ್ಕನ್ನು ಪಠಿಸುವನು.

ಪ್ರತಿ ಯದಾಪೋ ಅದೃಶ್ಯಮಾಯತೀರಿತಿ ಪ್ರತಿದೃಶ್ಯಮಾನಾಸು ಆ
ಧೇನವಃ ಪಯಸಾ ತೂರ್ಣ್ಯಾರ್ಥಾ ಇತ್ಯುಪಾಯತೀಷು ಸಮನ್ಯಾ
ಯಂತ್ಯುಪ ಯಂತ್ಯನ್ಯಾ ಇತಿ ಸಮಾಯತೀಷು |

ಋಗಂತರಕಾಲಂ ವಿಧತ್ತೇ | ತಾ ಏಕಧನಾಖ್ಯಾ ಆಪೋ ಗ್ರಹಣಸ್ಥಾನಾತ್ಪ್ರತಿನಿವೃತ್ಯ
ತ್ಯಃ ಪುರುಷೈರಾನೀಯಮಾನಾ ಯದಾ ಹೋತ್ರಾ ದೃಶ್ಯಂತೇ ತದಾನೀಂ ಪ್ರತಿ ಯದಾಪ ಇತ್ಯೇ-
ತಾಮೃಚಮನುಬ್ರೂಯಾತ್ | ಪುನರಪ್ಯುಗಂತಕಾಲಂ ವಿಧತ್ತೇ | ಹೋತ್ರಾ ದೃಷ್ಟಾಸ್ತಾ ಏಕಧ-
ನಾಖ್ಯಾ ಆಪೋ ಯದಾ ಚಾತ್ವಾಲಸಮೀಪಂ ಪ್ರತ್ಯಾಗಚ್ಯಂತಿ ತದಾನೀಮುಪಾಯತೀಷು
ಸಮೀಪಮಾಗಚ್ಯಂತೀಷು ತಾಸು ಆ ಧೇನವ ಇತ್ಯೇತಾಮೃಚಂ ಬ್ರೂಯಾತ್ | ಪುನರಪ್ಯುಗಂ-
ತರಕಾಲಂ ವಿಧತ್ತೇ | ಪೂರ್ವತ್ತೋನ್ನೇತರ್ಹೋತ್ರಚಮಸೇನ ವಸತೀವರೀಭಿಶ್ಚ ಚಾತ್ವಾಲಂ
ಪ್ರತ್ಯಾಸ್ತೇತ್ಯಾಪಸ್ತಂಬಸೂತ್ರೋಕ್ತಃ ಪ್ರೃಷ ಉದಾಹೃತಸ್ತತ ಉನ್ನೇತಾ ಹೋತ್ರಸಂಬಂಧಿನಂ
ಚಮಸಂ ವಸತೀವರ್ಯಾಖ್ಯಾಃ ಪೂರ್ವದಿನಾನೀತಾ ಅಪಶ್ವಾತ್ವಾಲಸಮೀಪೇ ಸಮಾನಯತಿ |
ಮೈತ್ರಾವರುಣಸ್ಯ ಚಮಸಾಧ್ವರ್ಯುನಾದ್ರವೇತಿ ಪ್ರೇಷಿತತ್ವಾನೈತ್ರಾವರುಣಸ್ಯ ಪರಿಚಾರಕ-
ಶ್ಚಮಸಾಧ್ವರ್ಯುರಪಿ ತದೀಯಂ ಚಮಸಂ ಚಾತ್ವಾಲಸಮೀಪೇ ಸಮಾನಯತಿ | ತೇನ
ಹೋತ್ರಚಮಸೇನ ವಸತೀವರ್ಯೋ ಗೃಹ್ಯಂತೇ | ತತೋ ವಸತೀವರೀಸಹಿತೇ ಹೋತ್ರಚಮಸೇ
ಮೈತ್ರಾವರುಣಚಮಸಗತಾಸ್ತೇಕಧನಾಸ್ವಧ್ವರ್ಯುಣಾ ಸಮೀಪನೀತಾಸು ಸಂಯೋಜಯಿತುಂ
ಸಮಾಗತಾಸು ಸಮನ್ಯಾ ಯಂತೀತಾದಿಕಾಮೃಚಮನುಬ್ರೂಯಾತ್ | ತನೇತಮನುವಚನ-
ಕಾಲಮಾಪಸ್ತಂಬೋ ವಿಶದಯತಿ—ಹೋತ್ರಚಮಸೇನ ವಸತೀವರೀಭ್ಯೋ ನಿಷೀಚ್ಯೋಪರಿ
ಚಾತ್ವಾಲೇ ಹೋತ್ರಚಮಸಂ ಮೈತ್ರಾವರುಣಚಮಸಂ ಚ ಸಗ್ಗೃಹ್ಯ ವಸತೀವರೀವ್ಯಾನ-
ಯತಿ ಸಮನ್ಯಾ ಯಂತೀತ್ಯಭಿಜ್ಞಾಯ ಹೋತ್ರಚಮಸಾನೈತ್ರಾವರುಣಚಮಸ ಆನಯತಿ
ಮೈತ್ರಾವರುಣಚಮಸಾದ್ಧೋತ್ರಚಮಸ ಏತದ್ವಾ ವಿಪರೀತಮಿತಿ |

ನೀರನ್ನು ಏಕಧನಾಪಾತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ತುಂಬಿಕೊಂಡು ನದೀತೀರದಿಂದ ಹಿಂತಿರುಗಿ ಹೊರಟು ಬರುವಾಗ ನೀರಿನಿಂದ ತುಂಬಿದ
ಆ ಏಕಧನಾಪಾತ್ರಗಳನ್ನು ಪುರುಷರು ಹೊತ್ತುಕೊಂಡು ಬರುತ್ತಿರುವುದನ್ನು ಹೋತ್ವವು ನೋಡಿದಾಗ ಪ್ರತಿ ಯದಾಪಃ
(ಋ. ಸಂ. ೧೦-೩೦-೧೩) ಎಂಬ ಮಂತ್ರವನ್ನು ಪಠಿಸುವನು. ಆ ಏಕಧನಾಪಾತ್ರಗಳಲ್ಲಿರುವ ಉದಕಗಳು ಚಾತ್ವಾಲಪ್ರದೇಶವನ್ನು
(ಚಾತ್ವಾಲವೆಂದರೆ ಉಪಯೋಗವಿಲ್ಲದ ವಸ್ತುಗಳನ್ನು ಬಿಸಾಡುವುದಕ್ಕಾಗಿ ತೋಡಿರುವ ಒಂದು ಸಣ್ಣ ಹಳ್ಳ ಅಥವಾ ಗುಂಡಿ)
ತಲಪಿದಾಗ ಆ ಧೇನವಃ ಪಯಸಾ (ಋ. ಸಂ. ೫-೪೩-೪) ಎಂಬ ಮಂತ್ರವನ್ನು ಪಠಿಸುವನು.

ಇಲ್ಲಿ ವಿವರಣೆಯು ಅವಶ್ಯಕವು. ಉನ್ನೇತಹೋತೃಚಮಸೇನ ವಸತೀವರೀಭಿಶ್ಚ ಚಾತ್ವಾಲಂ (ಆಪ. ಶ್ರೌ. ಸೂ. ೧೨-೫-೨) ಎಂದು ಅಧ್ವರ್ಯುವು ಪ್ರೈಷಮಂತ್ರದಿಂದ ನಿರ್ದೇಶಿಸಿದ ಕೂಡಲೇ ಉನ್ನೇತೃವೆಂಬ ಋತ್ವಿಜನು ಹೋತ ಸಂಬಂಧವಾದ ಚಮಸವನ್ನು ವಸತೀವರೀ ಎಂಬ ಪಾತ್ರೆಯಲ್ಲಿ ಹಿಂದಿನ ದಿನವೇ ಇಟ್ಟಿದ್ದ ನೀರನ್ನು ಚಾತ್ವಾಲದ ಸಮೀಪಕ್ಕೆ ಒಯ್ಯುವನು. ಅನಂತರ ಮೈತ್ರಾವರುಣಸ್ಯ ಚಮಸಾಧ್ವರ್ಯವಾ ದ್ರವ ಎಂಬ ಪ್ರೈಷಮಂತ್ರದಂತೆ ಮೈತ್ರಾವರುಣನೆಂಬ ಋತ್ವಿಜನ ಪರಿಚಾರಕನಾದ ಚಮಸಾಧ್ವರ್ಯುವು ಮೈತ್ರಾವರುಣಚಮಸವನ್ನೂ ಚಾತ್ವಾಲದ ಸಮೀಪಕ್ಕೆ ತರುವನು. ಇಲ್ಲಿ ಹೋತೃಚಮಸವೆಂದರೆ ವಸತೀವರೀಪಾತ್ರೆಯಲ್ಲಿರುವ ಉದಕಗಳು ಎಂದೂ ಮೈತ್ರಾವರುಣಚಮಸವೆಂದರೆ ಏಕಧನಾಪಾತ್ರೆಯಲ್ಲಿರುವ ಉದಕಗಳೂ ಎಂದೂ ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಅನಂತರ ವಸತೀವರ್ಯದಕಸಹಿತವಾದ ಹೋತೃಚಮಸದಲ್ಲಿ ಮೈತ್ರಾವರುಣ ಚಮಸಗಳಲ್ಲಿರುವ ಏಕಧನಾಪಾತ್ರೆಯ ಉದಕಗಳನ್ನು ಅಧ್ವರ್ಯುವು ಒಂದರಲ್ಲೊಂದನ್ನು ಪರಸ್ಪರ ಸೇರಿಸಿ ಮಿಶ್ರಮಾಡುವನು. ಮಿಶ್ರಮಾಡುವ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಹೋತೃವು ಸಮನ್ಯಾ ಯಂತ್ಯುಪ (ಋ. ಸಂ. ೨-೩೫-೩) ಎಂಬ ಋಕ್ಕನ್ನು ಪಠಿಸುವನು. ಈ ವಿಷಯವನ್ನು ಆಪಸ್ತಂಬಮಹರ್ಷಿಯು—ಹೋತೃಚಮಸೇನ ವಸತೀವರೀಭ್ಯಃ (ಆಪ. ಶ್ರೌ. ಸೂ. ೧೨-೬-೨) ಎಂದು ಮೊದಲಾಗುವ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ವಿವರಿಸುವರು. ಈ ಋಕ್ಕುಗಳ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಒಂದು ಪೂರ್ವೇತಿಹಾಸವಿರುವುದು. ಅದನ್ನು ಇಲ್ಲಿ ವಿವರಿಸಲಾಗಿದೆ—

ಆಪೋ ವಾ ಅಸ್ಪರ್ಧಂತ ನಯಂ ಪೂರ್ವಂ ಯಜ್ಞಂ ವಕ್ಷ್ಯಾಮೋ
ನಯಮಿತಿ ಯಾಶ್ವೇನಾಃ ಪೂರ್ವೇದ್ಯುರ್ವಸತೀವರ್ಯೋ
ಗೃಹ್ಯಂತೇ ಯಾಶ್ವ ಸ್ಪ್ರಾತರೇಕಧನಾಸ್ತಾ ಭೃಗುರಸತ್ಯದಾಪೋ
ವೈ ಸ್ಪರ್ಧಂತ ಇತಿ ತಾ ಏತಯರ್ಚಾ ಸಮಜ್ಞಪಯತ್ಸನುನ್ಯಾ
ಯಂತ್ಯುಪ ಯಂತ್ಯುನ್ಯಾ ಇತಿ ತಾಃ ಸಮಜಾನತ ಸಂಜಾನಾನಾ
ಹಾಸ್ಯಾಪೋ.ಯಜ್ಞಂ ನಹಂತಿ ಯುಃ ಏವಂ ವೇದ

ಏತಸ್ಯಾ ಯಚಃ ಪ್ರಶಂಸಾರ್ಥಮಾಖ್ಯಾಯಿಕಾನಾಹ | ಪೂರ್ವೇದ್ಯುಃ ಸಂಪಾದಿತಾ ವಸತೀವರ್ಯಾಖ್ಯಾ ಯಾ ಆಪೋ ಯಾಶ್ವ ಪರೇದ್ಯುಃ ಸಂಪಾದಿತಾ ಏಕಧನಾಖ್ಯಾಸ್ತಾ ಉಭಯವಿಧಾ ಅಪಿ ಯಜ್ಞನಿರ್ವಹಣೇ ಪೂರ್ವಭಾವಿತ್ವಾರ್ಥಮನ್ಯೋನ್ಯಂ ಸ್ಪರ್ಧಾಂ ಕೃತವತ್ಯಃ | ತದಾನೀಂ ಭೃಗುನಾನುಕ ಋಷಿರಾಪ ಏವ ಪರಸ್ಪರಂ ಸ್ಪರ್ಧಂತ್ಯ ಇತ್ಯಸತ್ಯತ್ | ಅರ್ಥವಾದತ್ವಾದಚೇತನಾನಾಂ ಸ್ಪರ್ಧಾಯಾಂ ನ ಚೋದನೀಯಂ | ಯದಾ ತತ್ತದಭಿ-
ಮಾನಿನೀ ದೇವತಾಸ್ಪರ್ಧತೇತ್ಯವಗಂತವ್ಯಂ | ತತೋ ಭೃಗುಃ ಸ್ಪರ್ಧಾಂ ದೃಷ್ಟ್ವಾ ಸಮನ್ಯಾ ಯಂತೀತ್ಯೇತಯರ್ಚಾ ತಾ ಉಭಯಾರಸಃ ಸಮಜ್ಞಪಯತ್ಸಂಜ್ಞಾನಂ ಪರಸ್ಪರಮೈಕಮುತ್ಯಂ ಪ್ರಾಪಯತ್ | ತತೋ ಮಂತ್ರಸಾನುರ್ಥಾತ್ಯಾ ಉಭಯವಿಧಾ ಆಪಃ ಸಮಜಾನತೈಕಮುತ್ಯಂ ಪ್ರಾಪ್ತಾಃ | ವೇದನಂ ಪ್ರಶಂಸತಿ | ಯಾ ವಸತೀವರ್ಯೋ ಯಾಶ್ವೈಕಧನಾಸ್ತಾ ದ್ವಿವಿಧಾ ಅಪಿ ಸಂಜಾನಾನಾಃ ಪರಸ್ಪರೈಕಮುತ್ಯಂ ಪ್ರಾಪ್ತಾ ಅಸ್ಯ ವಿದುಷೋ ಯಜ್ಞಂ ನಿರ್ವಹಂತಿ ||

ಸೋಮಾಭಿಷವಣಕ್ಕೆ ಹಿಂದಿನ ದಿನವೇ ತಂದ ನೀರನ್ನು ವಸತೀವರೀ ಎಂಬ ಪಾತ್ರೆಯಲ್ಲಿ ಶೇಖರಿಸಿಟ್ಟಿರುವರು. ಸೋಮಾಭಿಷವಣದ (ಸೋಮರಸವನ್ನು ಹಿಂಡುವ) ದಿನವೇ ಎಂದರೆ ಅದಿನ ಪ್ರಾತಃಕಾಲದಲ್ಲಿ ನದಿಯಿಂದ ಹೊಸದಾಗಿ ಆಗತಾನೇ

ತಂದ ನೀರನ್ನು ಏಕಧನಾ ಎಂಬ ಪಾತ್ರೆಗಳಲ್ಲಿ ತುಂಬಿಟ್ಟಿರುವರು. ಈ ಎರಡುವಿಧ ಪಾತ್ರೆಗಳಲ್ಲಿದ್ದ ಉದಕಗಳು ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಯಜ್ಞನಿರ್ವಹಣೆಯ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಪರಸ್ಪರ ಅಸೂಯೆಯಿಂದ ಸ್ಪರ್ಧಿಸಿದವು. ಎಂದರೆ ತಾವೇ ನೊದಲು ಯಜ್ಞನಿರ್ವಹಣೆ ಮಾಡಲು ಶಕ್ತರೆಂದು ವಸತೀವರ್ಯುದಕಗಳೂ (ಅಥವಾ ಆ ಉದಕಾಭಿಮಾನಿದೇವತೆಗಳೂ) ತಮಗೆ ಹೆಚ್ಚಿನ ಶಕ್ತಿ ಇರುವುದೆಂದೂ ಅದರಂತೆ ಏಕಧನಾ ಪಾತ್ರೆಗಳಲ್ಲಿರುವ ಉದಕಗಳು ತಮಗೇ ಹೆಚ್ಚಿನ ಶಕ್ತಿ ಇರುವುದೆಂದೂ ಪರಸ್ಪರ ಸ್ಪರ್ಧೆಯಿಂದ ಹೋರಾಡುತ್ತಿದ್ದುದನ್ನು ಭೃಗುವೆಂಬ ಋಷಿಯು ನೋಡಿ ಸಮನ್ಯಾ ಯಂತಿ (ಋ ಸಂ ೨-೨೫-೩) ಎಂಬ ಋಕ್ವನ್ನು ಪಠಿಸಿ ಆ ಎರಡು ವಿಧವಾದ ಉದಕಗಳಿದ್ದ ಪರಸ್ಪರ ವೈಷಮ್ಯವನ್ನು ಪರಿಹರಿಸಿ ಅವುಗಳನ್ನು ಸಾಂತ್ವನಚನಗಳಿಂದ ಸಮಾಧಾನಮಾಡಿ ಅವುಗಳಿಗೆ ಪರಸ್ಪರ ಏಕಮತ್ಯವನ್ನುಂಟುಮಾಡಿದನು. ಆ ಮಂತ್ರಸಾಮರ್ಥ್ಯದಿಂದ ಆ ಉಭಯವಿಧ ಉದಕಗಳು ತಮ್ಮ ತಮ್ಮ ವಿನಾದಗಳನ್ನು ಬದಿಗೊತ್ತಿ ಯಜ್ಞನಿರ್ವಹಣಕಾರ್ಯದಲ್ಲಿ ಏಕಮತ್ಯದಿಂದ ಪ್ರವರ್ತಿಸತೊಡಗಿದವು. ಈ ವಿಷಯವನ್ನು ತಿಳಿದಿರುವ ಯಜಮಾನನು ತನ್ನ ಯಜ್ಞಕಾರ್ಯಗಳನ್ನು ವಿನಾದಾದಿಗಳಲ್ಲದೆ ಪರಸ್ಪರ ಏಕಮತ್ಯದಿಂದ ನಿರ್ವಿಘ್ನವಾಗಿ ನೆರವೇರಿಸಲು ಶಕ್ತನಾಗುವನು.

ಆಪೋ ನ ದೇವೀರುಪಯಂತಿ ಹೋತ್ರಿಯಮಿತಿ ಹೋತ್ಯಚಮಸೇ
ಸಮವನೀಯಮಾನಾಸ್ವನ್ನಾಹ ವಸತೀವರೀಷ್ಟೇಕಧನಾಸು ಚ

ಋಗಂತರಕಾಲಂ ವಿಧತ್ತೇ | ಏತಾಸು ದ್ವಿವಿಧಾಸ್ವಪ್ನ ಹೋತ್ಯಚಮಸೇ ಸಿಚ್ಯಮಾನಾಸು
ತಸ್ಮಿನ್ಕಾಲ ಆಪೋ ನ ದೇವೀರಿತ್ಯೇತಾಮೃಚಮನುಬ್ರೂಯಾತ್ ||

ವಸತೀವರೀ ಮತ್ತು ಏಕಧನಾಪಾತ್ರೆಗಳಲ್ಲಿದ್ದ ಉಭಯ ಉದಕಗಳನ್ನು ಹೋತ್ಯಚಮಸದಲ್ಲಿ ಸುರಿದಮೇಲೆ ಹೋತ್ಯವು. ಆಪೋ ನ ದೇವೀರುಪಯಂತಿ (ಋ.ಸಂ ೧-೮೩-೨) ಎಂಬ ಮಂತ್ರವನ್ನು ಪಠಿಸುವನು.

ಅನೇರಪೋಽಧ್ವರ್ಯಾ ೩ ಉ ಇತಿ ಹೊತಾಧ್ವರ್ಯುಂ ಪೃಚ್ಛತಿ |
ಆಪೋ ವೈ ಯಜ್ಞೋಽವಿದೋ ಯಜ್ಞಾಂ ೩ ಇತ್ಯೇ ವ ತದಾಹ
ಉತೇಮನನ್ನಮುರಿತ್ಯಧ್ವರ್ಯುಃ ಪ್ರತ್ಯಾಹ ಉತೇನಾಃ
ಪಶ್ಯೇತ್ಯೇವ ತದಾಹ ||

ಅಥ ಹೋತುಃ ಕಂಚಿದ್ಭಜುರಾತ್ಮಕಂ ಮಂತ್ರಂ ವಿಧತ್ತೇ | ಹೇ ಅಧ್ವರ್ಯೋ ದ್ವಿವಿಧಾ
ಅಪಃ ಕಿಮನೇರ್ಲಭ್ಯವಾನಸಿ | ಅಸ್ತಿನಂತ್ರೇ ಪ್ಲುತಿಃ ಪ್ರಶ್ನಾರ್ಥಾ | ತಮೇತಂ ಮಂತ್ರಂ
ವ್ಯಾಚಷ್ಟೇ | ಏತದ್ವಿವಿಧಾ ಅಪ್ಯಾಪಃ ಸೋಮಾಭಿಷವಸಾಧನತ್ವೇನ ಯಜ್ಞನಿರ್ವಾಹಕ-
ತ್ವಾದ್ಯಜ್ಞಸ್ವರೂಪಾ ಏವ | ತಥಾ ಸತಿ ಯಜ್ಞಮುಬ್ರೂಪಮವಿದಃ ಕಿಂ ಲಭ್ಯವಾನಸೀತ್ಯನೇನ
ಪ್ರಕಾರೇಣ ತದಾಹ ತನ್ಮಂತ್ರನಾಕ್ಯಂ ಬ್ರೂತೇ | ಯಜ್ಞಾ ೩ ಮಿತಿ ಪ್ಲುತಿಃ ಪೂರ್ವವತ್ |
ಅಧ್ವರ್ಯೋಃ ಪ್ರತ್ಯುತ್ತರಮಂತ್ರಂ ವಿಧತ್ತೇ | ಉತಶಬ್ದೋಽಪಿಶಬ್ದಾರ್ಥಃ | ಈಮಿತಿ
ನಾಕ್ಯಪೂರಣಾರ್ಥೋ ನಿಪಾತ ಇಮಾ ಇತ್ಯಸ್ತಿಸ್ತರ್ಥೇ ವರ್ತತೇ | ಇಮಾ ದ್ವಿವಿಧಾ ಅಪ್ಯಾ-
ಪೋಽನನ್ನಮುರಿತಿಶಯೇನೋಪನತಾಃ ಸ್ರಾಪ್ತಾ ಇತಿ | ಏತಮಧ್ವರ್ಯೋರುತ್ತರಮಂತ್ರಂ

ವ್ಯಾಚಕ್ಸೇ | ಇಮಾ ದ್ವಿವಿಧಾ ಅಪ್ಯಪೋ ಹೇ ಹೋತಃ ಪಶ್ಯೇತ್ಯನೇನ ಪ್ರಕಾರೇಣ ತನ್ಮಂತ್ರ-
ವಾಕ್ಯಂ ಬ್ರೂತೇ | ಶಾಖಾಂತರೇಽಪ್ಯೇತತ್ಸರ್ವಂ ಶ್ರುತಂ | ಅಧ್ವರ್ಯೋಽನೇರಪಾ ಇತ್ಯಾ-
ಹೋತೇನುನನ್ನಮುರುತೇನಾಃ ಪಶ್ಯೇತಿ ನಾವೈತದಾಹೇತಿ |

ಆನಂತರ ಹೋತೃವು ಬಂದು ಯಜುರ್ಮಂತ್ರವನ್ನು ಪಠಿಸಿ (ತೈ. ಸಂ. ೯-೪-೩-೪) ಅಧ್ವರ್ಯುವನ್ನು ಕುರಿತು—ಎಲೈ
ಅಧ್ವರ್ಯುವೇ, ಈಗ ನೀನು ಎರಡು ವಿಧವಾದ ಉದಕಗಳನ್ನು ಪಡೆದಿದ್ದೀಯಲ್ಲವೇ? ಎಂದು ಪ್ರಶ್ನಿಸುವನು (ಇಲ್ಲಿ ಪುಣ್ಯವು
ಪ್ರಶ್ನಾರ್ಥವನ್ನು ಸೂಚಿಸುವುದು) ಎರಡುವಿಧ ಉದಕಗಳೆಂದರೆ ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದಂತೆ ವಸತೀವರೀ ಮತ್ತು ಏಕಧನಾಪಾತ್ರೆ
ಗಳಲ್ಲಿರುವ ಉದಕಗಳು. ಈ ಉದಕಗಳು ಸೋಮಾಭಿಷವಣಕಾಲದಲ್ಲಿ ಯಜ್ಞನಿರ್ವಹಣೆಗಾಗಿ ಉಪಯೋಗಿಸಲ್ಪಡುವವು.
ಆದ್ದರಿಂದ ಯಜ್ಞವು ಆಬ್ರೂಪ ಎಂದರೆ ಉದಕಸ್ವರೂಪವೆಂದು ಹೇಳಲ್ಪಡುವುದು. ಈ ಪ್ರಶ್ನೆಗೆ ಅಧ್ವರ್ಯುವು ಉತ್ತರ
ವೀಯುತ್ತಾ ಎಲೈ ಹೋತೃವೇ ನೀನು ಕೇಳಿದ ಎರಡುವಿಧ ಉದಕಗಳನ್ನು ಯಜ್ಞನಿರ್ವಹಣಾರ್ಥವಾಗಿ ನಾನು ಪಡೆದಿರುವೆನು,
ನೋಡು ಎಂದು ಹೇಳುವನು—ಈ ವಿಷಯವು ಶಾಖಾಂತರದಲ್ಲಿ ಎಂದರೆ ತೈತ್ತಿರೀಯಸಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿರುವುದು—
ಅಧ್ವರ್ಯೋಽನೇರಪಾ ಇತ್ಯಾಹೋತೇನುನನ್ನಮುರುತೇನಾಃ ಪಶ್ಯೇತಿ ನಾವೈತದಾಹ (ತೈ. ಸಂ. ೯-೪-೩-೪)

ತಾಸ್ವಧ್ವರ್ಯೋ ಇಂದ್ರಾಯ ಸೋಮಂ ಸೋತಾ ಮಧುಮಂತಂ
ವೃಷ್ಟಿವನಿಂ ತೀವ್ರಾಂತಂ ಬಹುರಮಧ್ಯಂ ವಸುಮತೇ ರುದ್ರ-
ವತ ಆದಿತ್ಯವತ ಋಭವತೇ ವಿಭುವತೇ ವಾಜವತೇ ಬೃಹಸ್ಪ-
ತಿವತೇ ವಿಶ್ವದೇವ್ಯಾವತೇ | ಯಸ್ಯೇಂದ್ರಃ ಸೀತ್ವಾ ವೃತ್ರಾಣಿ
ಜಂಘನತ್ವೈಸ ಜನ್ಯಾಸಿ ತಾರಿಷೋ ೩ ಮಿತಿ ಪ್ರತ್ಯುತ್ಪಿಷ್ಠತಿ ||

ಅಥ ಕಿಂಚಿನ್ನಿಗದರೂಪೇಣ ಮಂತ್ರೇಣ ಹೋತುಃ ಪ್ರತ್ಯುತ್ಥಾನಂ ನಿಧತ್ತೇ | ತಾಸ್ವಿ-
ತ್ಯಾದಿರೋಮಿತ್ಯಂತೋ ನಿಗದಸ್ತೇನ ಮಂತ್ರೇಣ ಹೋತಾ ದ್ವಿವಿಧಾನಾಮಪ್ಯಪಾಂ ಪ್ರತ್ಯು-
ತ್ಥಾನಂ ಕುರ್ಯಾತ್ | ಹೇ ಅಧ್ವರ್ಯೋ ದ್ವಿವಿಧಾಸ್ವಪ್ನ ಸೋಮಂ ಸೋತಾ ಸೋಮಸ್ಯಾಭಿಷ-
ವಕರ್ತಾ ಭವ | ಕೀದೃಶಂ ಸೋಮಂ ಮಧುಮಂತಂ ಮಾಧುರ್ಯರಸೋಪೇತಂ ವೃಷ್ಟಿವನಿಂ
ವೃಷ್ಟೇಃ ಸಂಭಜನಕರ್ತಾರಂ ವೃಷ್ಟಿಪ್ರದಮಿತ್ಯರ್ಥಃ | ತೀವ್ರಾಂತಂ ತೀವ್ರಮವಶ್ಯಂಭಾವಿ ಫಲ-
ಮಂತೇ ಯಸ್ಯ ಸೋಮಸ್ಯ ಸೋಮಯಂ ತೀವ್ರಾಂತಃ | ಅವಿಘ್ನೇನ ಸೋಮಯಾಗೇ ಸಮಾಪ್ತೇ
ಸತಿ ಸರ್ವಥಾ ಫಲತೇವೇತ್ಯರ್ಥಃ | ಬಹುರಮಧ್ಯಂ ಬಹುಲಮಂಗಾದಿಕಮನುಷ್ಯಾನಂ ಮಧ್ಯೇ
ಪ್ರಾರಂಭಸಮಾಪ್ತೋರಂತರಾಲೇ ಯಸ್ಯಾಸೌ ಬಹುರಮಧ್ಯಃ | ಋತ್ವಿಗ್ವರಣಮಾರಭ್ಯೋದ-
ವಸಾನೀಯೇಷ್ಟೇಃ ಪೂರ್ವಂ ದೀಕ್ಷಣೀಯಾದ್ಯಂಗಕರ್ಮಾಭಿರುಪಾಂತ್ಯಂತರ್ಯಾಮಗ್ರಹಾದಿ-
ಭಿಶ್ಚ ಪ್ರಧಾನೈರುನುಷ್ಯಾನಭಾಹುಲ್ಯಂ ಪ್ರಸಿದ್ಧಂ | ಕೀದೃಶಾಯೇಂದ್ರಾಯ | ವಸುರುದ್ರಾ-
ದಿತ್ಯೈರನ್ನೈರಪ್ಯುಭುಭೀವೈರ್ವಿಭುಭಿಃ ಸಮರ್ಥೈರ್ಭೃತ್ಯೈರ್ವಾರ್ಜೇನಾನ್ನೇನ ಬೃಹಸ್ಪತಿನಾ
ಸರ್ವದೇವನಿಹಿತೈರ್ಭಾಗೈಶ್ಚ ಯುಕ್ತತ್ವೇನ ವಸ್ತಾದಿನಂತೇ ಅಯಮಿಂದ್ರೋ ಯಸ್ಯ
ಸೋಮಸ್ಯ ವಲ್ಲೀರೂಪಸ್ಯ ರಸಂ ಸೀತ್ವಾ ವೃತ್ರಾಣಿ ಯಜಮಾನಸ್ಯ ಶತ್ರುನ್ವಾಪಾನಿ ಚ

ಶ್ರೇಯಾಂಸಮತಿಪ್ರಶಸ್ತಮಾಚಾರ್ಯಾಪಿತ್ರಾದಿಕಮಾಯಾಂತಂ ಸ್ವಸಂಮುಖತ್ವೇನ ಸಮಾ-
ಗಚ್ಛಂತಂ ಪ್ರತಿ ಶಿಷ್ಯಪುತ್ರಾದಯ ಉತ್ತಿಷ್ಠಂತೇನ | ತಸ್ಮಾದತಿಪ್ರಶಸ್ತಾ ಆಪಃ ಪ್ರತ್ಯುತ್ಥಾನ-
ಯೋಗ್ಯಾಃ | ನ ಕೇವಲಂ ಪ್ರತ್ಯುತ್ಥಾನಂ ಕಿಂ ತ್ವನುನರ್ತನಮಪಿ ಕರ್ತವ್ಯಮಿತಿ ವಿಧತ್ತೇ |
ಅನು ಪೃಷ್ಠತಃ ಪರ್ಯಾವೃತ್ಯಾಃ ಪರಿತಃ ಸಂಚರಣಯೋಗ್ಯಾ ದ್ವಿವಿಧಾ ಆಪಃ | ತದೇತದಪ-
ಪಾದಯತಿ | ಶ್ರೇಯಾಂಸಮಾಚಾರ್ಯಾದಿಕಮನುಗಮ್ಯ ಶಿಷ್ಯಾದಯಃ ಪರಿತಃ ಸಂಚರಂತಿ
ತಸ್ಮಾದತ್ರಾಪಿ ಶಿಷ್ಯಸ್ಥಾನೀಯೇನ ಹೋತ್ರಾ ಪೂರ್ವೇಕ್ತಮಪೋನಪ್ತೀಯಂ ನಿಗದಮನು-
ಬ್ರುವತ್ಯೇವ ತಾಸಾಮಪಾಂ ಪೃಷ್ಠತೋನುಗಂತವ್ಯಂ ||

ಈ ಎರಡುವಿಧ ಉದಕಗಳಿಗೆ ಗೌರವವನ್ನು ಸೂಚಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಎದ್ದು ನಿಲ್ಲಬೇಕು. ಲೋಕವ್ಯವಹಾರದಲ್ಲಿ ಯಾರಾ-
ದರೂ ದೊಡ್ಡವರು ಬಂದರೆ, ಎಂದರೆ ಗುರುಗಳು, ಹಿರಿಯರು, ತಂದೆ ಮೊದಲಾದವರು ಬಂದರೆ ಅವರಿಗೆ ಗೌರವವನ್ನು ಸೂಚಿಸು-
ವುದಕ್ಕಾಗಿ ಶಿಷ್ಯ, ಪುತ್ರ ಮೊದಲಾದವರು ಎದ್ದು ನಿಲ್ಲುವುದು ರೂಢಿಯಷ್ಟೆ. ಆದರಂತೆ ಇಲ್ಲಿಯೂ ಪೂಜಾರ್ಹವಾದ ಯಜ್ಞ-
ಕರ್ಮಗಳಿಗೆ ಆತ್ಮವಶ್ಯಕಗಳಾದ ಈ ಎರಡುವಿಧ ಉದಕಗಳಿಗೆ ಗೌರವವನ್ನು ಸೂಚಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಋತ್ವಿಗಾದಿಗಳು ಎದ್ದು
ನಿಲ್ಲಬೇಕು ಅಷ್ಟೇ ಅಲ್ಲ. ಗೌರವಾರ್ಹರಾದವರು ಅತ್ತಿತ್ತ ಸಂಚರಿಸುವಾಗ ಅವರನ್ನು ಅನುಸರಿಸಿ ಅವರ ಹಿಂದೆ ಇದ್ದು ವಿನಯ
ದಿಂದ ಮರ್ಯಾದೆಮಾಡುವುದೂ ಸಹಜವಾಗಿದೆ. ಆದರಂತೆ ಇಲ್ಲಿಯೂ ಮಾಡಬೇಕೆಂದಭಿಪ್ರಾಯವು.

ಈಶ್ವರೋ ಹ ಯದ್ಯಪ್ಯನೋ ಯಜೇತಾಥ ಹೋತಾರಂ ಯಶೋಃ-
ತೋಸ್ತಸ್ಮಾದನುಬ್ರುವತ್ಯೇವಾನುಪ್ರಪತ್ತವ್ಯಂ ||

ಯದ್ಯಪಿ ಹೋತಾ ಯಾಗಕರ್ತಾ ನ ಭವತ್ಯಥಾಪ್ಯನುವ್ರಜಂತಂ ಹೋತಾರಂ ಯಶಃ
ಕೀರ್ತಿರತೋರೀಶ್ವರೋ ಹ ಪ್ರಾಪ್ತುಂ ಸಮರ್ಥೇವ | ತಸ್ಮಾತ್ಕೀರ್ತಿಹೇತುತ್ವಾದನುಬ್ರುವತ್ಯೇವ
ಹೋತ್ರಾ ತಾಸಾಮಪಾಮನುಗಮನಂ ಕರ್ತವ್ಯಂ |

ಒಂದುವೇಳೆ ಹೋತೃವು ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಭಾಗವಹಿಸುವವನಲ್ಲವಾದರೂ ಮಂತ್ರವನ್ನು ಪಠಿಸುವ ಹೋತೃವು ಈ ಉದಕ-
ಗಳಿಗೆ ಗೌರವವನ್ನು ಸೂಚಿಸಿ ಅವುಗಳನ್ನು ಅನುಸರಿಸಿ ಹೋದಲ್ಲಿ ಅವನಿಗೆ ಕೀರ್ತಿಯೂ ಪ್ರಾಧಾನ್ಯತೆಯೂ ಲಭಿಸುವುದು.
ಅದ್ದರಿಂದ ಮಂತ್ರಪಠನಮಾಡುವವರು ಅವಶ್ಯಕವಾಗಿ ಆ ಉದಕಗಳನ್ನು ಅನುಸರಿಸಿ ಹೋಗಬೇಕು. ಹೀಗೆ ಅನುಸರಿಸಿ
ಹೋಗುವ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಈ ಕರ್ಮದಲ್ಲಿ ಇನ್ನು ಪಠಿಸದಿರುವ—

ಅಂಬಯೋ ಯಂತ್ಯಧ್ವಭಿರಿತ್ಯೇತಾನುನು ಬ್ರುವನ್ನನು ಪ್ರಪದ್ಯೇತ |
ಜಾಮಯೋ ಅಧ್ವರಿಯತಾಂ | ಸೃಂಚತೀರ್ಮಧುನಾ ಪಯ
ಇತಿ ಯೋಃಮಧ್ಯವೈೋ ಯಶೋಃತೋರ್ಬುರ್ಭೂಷೇತ್ |

ನನು ಪ್ರ ದೇವತ್ರೇತ್ಯಾದೀನಾಮೃಚಾಂ ತಾಸ್ವಧ್ವರ್ಯವಿತ್ಯಾದಿನಿಗದಸ್ಯ ಜ ಪೂರ್ವ-
ಮೇವಾನೂಕ್ತತ್ವಾದಿತಃ ಪರಮನುಗಮನಕಾಲೇ ಕಿಮನುಪಕ್ರವ್ಯಮಿತ್ಯಾಶಂಕ್ಯಾಸುವಕ್ತವ್ಯಾಃ-
ಮವಶಿಷ್ಟಾಮೃಚಂ ವಿಧತ್ತೇ | ಅಸ್ಯಾ ಋಚೋ ದ್ವಿಷೀಯತ್ಪತೀಯಪಾದಾವನುವದತಿ-ತಸ್ಯಾ-
ಯಮರ್ಥಃ | ಅಂಬೇತ್ಯವ್ಯಯಂ ಮಾತೃವಾಚಕಂ ತದ್ರೂಪತ್ವಂ ಧಾತೀತ್ಯಂಬಯಾಃ |

ಛಾಂದಸೋ ಹೃಸ್ವಃ | ಮಾತೃಸಮಾನಾ ಏತಾ ದ್ವಿವಿಧಾ ಅಪೋಃಧ್ವಭಿರ್ನಾವಿಧೈರ್ನಾರ್ಗೈ-
ರ್ಯಂತಿ ಗಚ್ಛಂತಿ | ಕೀದೃಶ್ಯಃ | ಅಧ್ವರೀಯತಾಮಧ್ವರಂ ಯಜ್ಞಮಾತ್ಮನ ಇಚ್ಛತಾಂ ಯಜ-
ನಾನಾಂ ಜಾನುಯಃ ಸನಾಭಯೋ ಭ್ರಾತೃಸ್ಥಾನೀಯಾ ಇತ್ಯರ್ಥಃ | ತಥಾ ಸ್ವಕೀಯಂ ಪಯ
ಉದಕಂ ಮಧುನಾ ಮಧುರೇಣ ಸೋಮರಸೇನ ಪೃಂಚತೀಃ ಸಂಯೋಜಯಂತ್ಯಃ | ಅಸ್ಯಾ-
ಮೃಚಿ ಮಧುಶಬ್ದತಾತ್ಪರ್ಯಂ ದರ್ಶಯತಿ | ಯಃ ಪುಮಾನ್ಪೂರ್ವಮಧವ್ಯೋ ಮಧುರಸಂ
ಸೋಮಂ ನಾರ್ಹತಿ ಸಯದಿ ಯಶೋಽರ್ತೋಃ ಸೋಮಯಾಗನಿಮಿತ್ತಾಂ ಕೀರ್ತಿಂ ಪ್ರಾಪ್ತುಂ
ಸಮರ್ಥೋ ಭವಿತುಮಿಚ್ಛೇತ್ಸ ಪುಮಾನ್ಪೂರ್ವೋಕ್ತಾಮನುಬ್ರವನ್ನನು ಪ್ರಪದ್ಯೇತೇತ್ಯ-
ನ್ವಯಃ ||

ಅಂಬಯೋ ಯಂತಿ (ಋ. ಸಂ. ೧-೨೩-೧೯) ಎಂಬ ಮಂತ್ರವನ್ನು ಪಠಿಸಬೇಕು. ಈ ಋಕ್ವೇದ ಅರ್ಥವನ್ನು
ವಿವರಿಸುವರು—ಅಂಬ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ಗೌರವವನ್ನು ಸೂಚಿಸುವ ಮಾತೃವಾಚಕಶಬ್ದವು. ಅಂಬಯಃ ಎಂದರೆ ತಾಯಿ
ಯಂತಿ ಗೌರವಾನ್ವಿತರಾದ ಈ ಉದಕಗಳು ಎಂದರ್ಥವು. ಮಾತೃಸಮಾನರಾದ ಈ ಎರಡುವಿಧ ಉದಕಗಳು ನಾನಾ ವಿಧ
ಮಾರ್ಗಗಳಿಂದ ಹೋಗುತ್ತಾರೆ. ಇವರು ಯಜ್ಞವನ್ನು ನೆರವೇರಿಸಬೇಕೆಂದು ಬಯಸುವ ಯಜಮಾನನಿಗೆ ಭಗಿನಿ ಎಂದರೆ
ಸಹೋದರಿಯಂತೆ ಹಿತವನ್ನು ಬಯಸುವವರು ಮತ್ತು ಮಧುರವಾದ ತಮ್ಮ ಉದಕಗಳಿಂದ ಎಲ್ಲರನ್ನೂ ತೃಪ್ತಿಸುತ್ತಿರುವವರು.
ಯಾವ ಪುರುಷನು ಇದುವರೆಗೆ ಸೋಮರಸದ ರುಚಿಯನ್ನು ಕಂಡರಿಯದೋ ಮತ್ತು ಸೋಮಯಾಗವನ್ನು ಮಾಡಿ ಕೀರ್ತಿ
ಸಂಪಾದಿಸಬೇಕೆಂದು ಅಪೇಕ್ಷಿಸುವನೋ ಅಂತಹ ಪುರುಷನು ಮಂತ್ರಪಠನಪೂರ್ವಕವಾಗಿ ಈ ಉದಕಗಳಿಗೆ ಗೌರವವನ್ನು
ಸೂಚಿಸಿ ಅವುಗಳನ್ನು ಅನುಸರಿಸಿಹೋದರೆ ಅವನ ಇಷ್ಟಾರ್ಥವು ಸಿದ್ಧಿಸುವುದು.

ಅಮೂರ್ಯಾ ಉಪಸೂರ್ಯೇ ಯಾಭಿರ್ನಾ ಸೂರ್ಯಃ ಸಹೇತಿ
ತೇಜಸ್ಕಾಮೋ ಬ್ರಹ್ಮವರ್ಚಸಕಾಮಃ ಅಪೋ ದೇವೀರುಪ-
ಹ್ವಯೇ ಯತ್ರ ಗಾವಃ ಸಿಬಂತಿ ನ ಇತಿ ಪಶುಕಾಮಃ ತಾ
ಏತಾಃ ಸರ್ವಾ ಏನಾನುಬ್ರವನ್ನನುಪ್ರಪದ್ಯೇತ್ಯೇತೇಷಾಂ
ಕಾಮಾನಾಮವರುದ್ಧೈಃ ||

ಋಗಂತರಂ ಫಲವಿಶೇಷಾಯ ವಿಧತ್ತೇ | ಶರೀರಕಾಂತಿಂ ಶ್ರುತಾಧ್ಯಯನಸಂಪತ್ತಿಂ ಚ
ಕಾಮಯಮಾನಃ ಪುಮಾನಮೂರ್ಯಾ ಇತ್ಯೇತಾಮೃಚಮನುಬ್ರೂಯಾತ್ | ಫಲಾಂತರಾ-
ರ್ಥಮೃಗಂತರಂ ವಿಧತ್ತೇ | ಪಶುಮಾಪ್ತೃರ್ಥಮಪೋ ದೇವೀರಿತ್ಯೇತಾಮೃಚಮನು-
ಬ್ರೂಯಾತ್ | ಅಂಬಯೋ ಯಂತ್ಯಮೂರ್ಯಾ ಅಪೋ ದೇವೀರಿತ್ಯೇತಾಸಾಂ ತಿಸೃಣಾಂ
ವಿಧಿಮುಪಸಂಹರತಿ | ಅಥನಾ ನಿತ್ಯಾನುಷ್ಠಾನಾರ್ಥೋಽಯಂ ಪುನರ್ವಿಧಿಃ | ಏತೇಷಾಮಿತ್ಯಾ-
ದಿಸ್ತತ್ಪ್ರಶಂಸಾರ್ಥಃ |

ಮುಂದಿನ ಋಕ್ವೇದದಲ್ಲಿ ಫಲಾಂತರಗಳನ್ನು ಹೇಳುವರು—ಅಮೂರ್ಯಾ ಉಪ ಸೂರ್ಯೇ (ಋ. ಸಂ. ೧-೨೩-೧೭)
ಎಂಬ ಋಕ್ವೇದವನ್ನು ಪಠಿಸಿದಲ್ಲಿ ಅಧ್ಯಯನ ಸಂಪತ್ತಿನಿಂದ ತೇಜಸ್ವಿಯೂ ಬ್ರಹ್ಮವರ್ಚಸ್ವಿಯೂ ಆಗುವನು. ಪಶುಸಂಪತ್ತನ್ನು

ಅವೇಕ್ಷಿಸುವ ಪುರುಷನು ಅಪೋ ದೇವೀರುಪ ಹೃದಯೇ (ಋ. ಸಂ. ೧೧-೨೩-೧೮) ಎಂಬ ಋಕ್ವನ್ನು ಪಠಿಸಬೇಕು. ತನ್ನ ಸಮಸ್ತ ಇಷ್ಟಾರ್ಥಗಳನ್ನೂ ಪಡೆಯಲಿಚ್ಛಿಸುವವನು ಮೇಲೆ ಹೇಳಿದ ಮೂರು ಋಕ್ವುಗಳನ್ನೂ ಪಠಿಸಬೇಕು.

ಏತಾನ್ಯಾಮಾನವರುಂಧೇ ಯ ಏವಂ ವೇದ |

ವೇದನಂ ಪ್ರಕಂಸತಿ |

ಈ ಏಷಯವನ್ನು ತಿಳಿದು ಅದರಂತೆ ಆಚರಿಸುವ ಪುರುಷನು ತನ್ನ ಸಮಸ್ತ ಇಷ್ಟಾರ್ಥಗಳನ್ನೂ ಪಡೆದು ಸಖಿಸುವನು.

ಏನಾ ಅಗ್ನಿನೈವತೀರ್ಜೀವಧನ್ಯಾ ಇತಿ ಸಾದ್ಯಮಾನಾಸ್ವನ್ನಾಹ
ವಸತೀವರೀಷ್ಟೇಕಧನಾಸು ಚ | ಆಗ್ಮನ್ನಾಪ ಉಶತೀರ್ಬಹಿ-
ರೇದಮಿತಿ ಸನ್ನಾಸು ಸ ಏತಯಾ ಪರಿದಧಾತಿ ||

ಋಗಂತರಸ್ಯ ಕಾಲಂ ವಿಧತ್ತೇ | ಉಕ್ತಾ ದ್ವಿವಿಧಾ ಅಪೋ ಯದಾ ವೇದ್ಯಾಂ ಸಾದ್ಯಂತೇ
ತದಾನಿಮೇನಾ ಅಗ್ನಿನೈತೀತಾನುನುಬ್ರೂಯಾತ್ | ಋಗಂತರೇಣ ಸಮಾಪ್ತಿಂ ವಿಧತ್ತೇ |
ದ್ವಿವಿಧಾಸ್ವಪ್ನು ವೇದ್ಯಾಂ ಸ್ಥಾಪಿತಾಸ್ವಾಗ್ಮನ್ನಾಪ ಇತೀತಾಮೃಚಮನುಬ್ರೂಯಾತ್ |
ಸೋಽನುವಕ್ತಾ ಹೋತೃತಯೈವರ್ಚಾನುವಚನಂ ಸಮಾಪಯೇತ್ |

ಮೇಲೆ ಹೇಳಿದ ಎರಡುವಿಧ ಉದಕಗಳು ಎಂದರೆ ವಸತೀವರೀ ಮತ್ತು ಏಕಧನಾಪಾತ್ರೆಗಳ ಉದಕಗಳು ಉತ್ತರವೇದಿಯು ಸಮಾಪಕ್ಕೆ ಒಯ್ಯಲ್ಪಡುವಾಗ ಹೋತೃವು—ಏನಾ ಅಗ್ನಿನೈವತೀಃ (ಋ. ಸಂ. ೧೦-೩೦-೧೪) ಎಂಬ ಋಕ್ವನ್ನು ಪಠಿಸಬೇಕು ಮತ್ತು ಆ ಉಭಯವಿಧ ಉದಕಗಳು ವೇದಿಯಲ್ಲಿ ಸ್ಥಾಪಿತವಾದನಂತರ ಹೋತೃವು ಆಗ್ಮನ್ನಾಪ (ಋ. ಸಂ. ೧೦-೩೦-೧೫) ಎಂಬ ಋಕ್ವನ್ನು ಈ ಅಪೋನಸ್ತ್ರೀಯಕರ್ಮದಲ್ಲಿ ಕೊನೆಯ ಋಕ್ವನ್ನಾಗಿ ಪಠಿಸಿ ಈ ಕರ್ಮವನ್ನು ಸಮಾಪ್ತಿಗೊಳಿಸಬೇಕು.

English Translation

(The ceremony of mixing the Vasativari and Ekdhana waters)

After having repeated these first nine verses (of the hymn 10, 30,) in the same order as they follow one another in the Samhita, he repeats the 11th verse, hinota no adhvaram &c., as the tenth, and after it, he adds the 10th: avarvitair, when the waters filled jars by the Ekdahnins are turned away from the river or tank whence they have been taken to the sacrificial compound. When they are seen by the Hotar he repeats: prati yad apo adris'ram (10, 3013) When the waters approach (the Chatvala), then he repeats the verse: adhenavah payasi (5, 43). When the (Vasativari and Ekdahna) waters are joined together (in the Chamasas of the Hotar and Maittavaruna) then the Hotar repeats: samanya yanti (2, 35, 3).

(To illustrate the origin of this rite following story is related.)

Both kinds of waters, those called Vasativari, which were brought the day previous to the Soma feast, and those called Ekadhnas, which were brought on the very morning (of the Soma feast), were once jealous of one another, as to which should first carry up the sacrifice. Bhrigu becoming aware of their jealousy, bade them to be quiet, with the verse: sam anya yanti &c. He restored peace among them. The waters of him who, having such a knowledge, restores peace among them (in this manner) will carry his sacrifice.

When both kinds of waters the Vastivaris and the Ekadhanas are poured together in the Chamasa of the Hotar, he repeats: apo na devir upayanti (1, 83, 2). Then the Hotar asks the Adhvayu, has thou obtained the waters? For the waters are the sacrifice. (The question therefore means: have you obtained the sacrifice? The advharyu answers: these waters are completely obtained. This means: see these waters.

(The Hotar now addresses to the Adhvaryu the following words :) "With these waters you will spueeze, O Adhvaryu, for Indra, the Soma, the honey-like, the rain-giving, the inevitably successfull-making at the end, after having included so many cermonies (from the first to the last); you will squeeze for him (Indra), who is joined by the Vasus, Rudras, Adityas, Ribhus, who has power, who has food, who is joined by Brihaspati, and by all Gods; (you will squeeze the Soma) of which Indra (formerly) drank, slew his enemies, and overcame his adversasies. Om!" (After having spoken these words) the Hotar rises from his seat (to show his respect). Respect is to be paid to the waters by rising, just as people rise to salute a distinguished person who is coming near. Thence the waters are to be saluted by rising from the seat, and turning towards them. For in the same manner people salute a distinguished man. Therefore, the Hotar must go behind the waters for saluting them. For the Hotar, even if another one brings the sacrifice, has in this way the power of earning fame. Therefore the repeater of the mantra should go behind them. When going behind them he repeats: ambayo yanty anvabhi (1, 23, 16) i. e. the waters which are the friends of the sacrificers come on various ways mixing their own liquid with honey. (In the word madhu, honey, there is an allusion to Soma) If a man who has not tasted formerly the Soma juice should wish to earn fame (he ought to repeat this verse). If he wishes for beauty, or for the acquirment of sacred knowledge (Brahma splendor), he should repeat the verse, amur ya upa surye (1, 23, 17). If he wishes for cattle, he should repeat, apo devir upahvaye (1, 23, 18). Should he when repeating all these vereses go behind (the waters),

he would obtain fulfilment of all these wishes. He who knows this, obtains these wishes.

When the Vasativari and Ekadhanas are being put on the Vedi then he repeats, iman revatir jiva shanya (10, 30, 14); and with the verse, aymann apah (10, 30, 15), he concludes when they are actually put on the Vedi.

ಇತಿ ಶ್ರೀಮತ್ಪ್ರಾಯಶಾಚಾರ್ಯವಿರಚಿತೇ ಮಾಧವೀಯೇ ವೇದಾರ್ಥಪ್ರಕಾಶ
ಐತರೇಯಬ್ರಾಹ್ಮಣಭಾಷ್ಯಸ್ಯ ಅಷ್ಟಮಾಧ್ಯಾಯೇ ದ್ವಿತೀಯಃ ಖಂಡಃ

ಇಲ್ಲಿಗೆ ಐತರೇಯಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿ ಎಂಟನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ ಎರಡನೆಯ ಖಂಡವು ಸಮಾಪ್ತವಾದುದು

ಅಥ ಅಷ್ಟಮಾಧ್ಯಾಯೇ ತೃತೀಯಃ ಖಂಡಃ

ಎಂಟನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ ಮೂರನೆಯ ಖಂಡವು

ಶಿರೋ ವಾ ಏತದ್ಯಜ್ಞಸ್ಯ ಯತ್ಪ್ರಾತರನುವಾಕಃ ಪ್ರಾಣಾಪಾನಾ ಉ-
ಪಾಂಶ್ಚಂತರ್ಯಾಮೌ ವಜ್ರ ಏವ ವಾಜ್ಞಹುತಯೋರುಪಾಂ-
ಶ್ಚಂತರ್ಯಾಮಯೋರ್ಹೋತಾ ವಾಚಂ ವಿಸೃಜೇತ ||

ಪೂರ್ವಸ್ಥಿನ್ಯಂಡೇ ದ್ವಿವಿಧಾಸ್ವಪ್ನ ವೇದ್ಯಾಂ ಸಾದಿತಾಸ್ವಪೋನಪ್ಪ್ರೀಯಾನುವಚನಸ್ಯ ಸಮಾಪನಮುಕ್ತಂ | ತತ್ರ ಸಾದನಪ್ರಕಾರ ಆಪಸ್ತಂಬೀನ ದರ್ಶಿತಃ--ಅಪರಯಾ ದ್ವಾರಾ ಹವಿರ್ಧಾನಮಸಃ ಪ್ರಸಾದಯತಿ ಪೂರ್ವಯಾ ಗತಶ್ರಿಯಃ ಪೂರ್ವಯಾ ಯಜಮಾನಃ ಪ್ರಸದ್ಯತೇ ದಕ್ಷಿಣಸ್ಯ ಹವಿರ್ಧಾನಸ್ಯ ಪ್ರಧುರೇ ಪ್ರಚರಣೀಯಗ್ಂ ಸಾದಯತಿ ಯಂ ಕಾನು-
ಯೇತ ಪಂಡಕಃ ಸ್ಯಾದಿತಿ ತಂ ಪ್ರಚರಣ್ಯೋಪಸ್ಪೃಶೇದೇತಸ್ಯೈವ ಹವಿರ್ಧಾನಸ್ಯಾಧಸ್ತಾತ್ಪು-
ರೋಕ್ಷಂ ನೈತ್ಯಾವರುಣಚಮುಸಮುತ್ತರಸ್ಯಾಂ ವರ್ತನ್ಯಾಂ ಪುರಶ್ಚಕ್ರಗ್ಂ ಹೋತೃಚಮುಸಮು-
ತ್ತರಸ್ಯ ಹವಿರ್ಧಾನಸ್ಯಾಧಸ್ತಾತ್ಪುರೋಕ್ಷಂ ವಸತೀವರೀಃ ಪಶ್ಚಾದಕ್ಷಮೇಕಧನಾ ಏತದ್ವಾ-
ವಿಸರೀತಮದೋ ಯಜಮಾನೋಽನುಪ್ರಸದ್ಯತೇ ಇತಿ | ಏವಂ ಸಾದಿತಾಸ್ವಪ್ನಪೋನ-
ಪ್ರೀಯಾ ಚುಚಃ ಸಮಾಪ್ಯ ಹೋತಾವತಿಷ್ಠತೇ | ತತೋಽಧ್ವರ್ಯುರ್ದಧಿಗ್ರಹೇಣಾಂಶು-
ಗ್ರಹೇಣಾದಾಭ್ಯಗ್ರಹೇಣೋಪಾಂಶುಗ್ರಹೇಣಾಂತರ್ಯಾಮುಗ್ರಹೇಣ ಕ್ರಮಾತ್ಪ್ರಚರತಿ ತಾನ-
ದಯಂ ಹೋತಾ ವಾಚಂ ನಿಯಮ್ಯೈವಾಸ್ತೇ | ತದಿದಂ ವಿಧತೇ |

ಯೋನಿಯಂ ಪ್ರಾತರನುವಾಕಃ ಪೂರ್ವಮುಕ್ತಃ ಸೋನಿಯಂ ಯಜ್ಞಸ್ಯ ಶಿರಸ್ಥಾನೀಯ
ಉಪಾಂಶ್ವಂತರ್ಯಾಮಗ್ರಹೌ ಪ್ರಾಣಾಪಾನಸ್ಥಾನೀಯೌ ಏವ ತೇ ಯೋನಿಃ ಪ್ರಾಣಾಯ ತ್ವಾ
ಏವ ತೇ ಯೋನಿರಪಾನಾಯ ತ್ವೇತಿ ತದೀಯಮಂತ್ರಯೋಃ ಶ್ರವಣಾತ್ | ಹೋತುರ್ಯಾ
ವಾಕ್ಸಾ ವಜ್ರಸ್ಥಾನೀಯಾ | ಅತ ಏನಾನ್ಯತ್ರ ಶ್ರೂಯತೇ | ಯದ್ವೈ ಹೋತಾಧ್ವರ್ಯುಮ-
ಭ್ಯಾಹ್ವಯತೇ ವಜ್ರಮೇವನುಭಿಪ್ರವರ್ತಯತಿ ಇತಿ | ಏವಂ ಸತ್ಯಧ್ವರ್ಯುಣೋಪಾಂಶ್ವಂತ-
ರ್ಯಾಮಗ್ರಹಯೋರ್ಹುತಯೋಃ ಸತೋಃ ಪಶ್ಚಾದ್ಭೂತಾ ಪಾಚಂ ವಿಸೃಜೇತ | ತಾವತ್ಪ
ಯಂತಂ ನಾಚಂ ನಿಯಚ್ಛೇತ್ ||

ಹಿಂದಿನ ಖಂಡದಲ್ಲಿ ವಸತೀವರೇ ಮತ್ತು ಏಕಧನಾ ಎಂಬ ಎರಡು ವಿಧವಾದ ಉದಕಗಳನ್ನು ಯಜ್ಞವೇದಿಯಲ್ಲಿ
ಸ್ಥಾಪಿಸಿರುವ ಅಪೋನಪ್ರೀಯವೆಂಬ ಕರ್ಮಾಂಗವನ್ನು ವಿವರಿಸಿದ್ದಾಯಿತು. ಈ ಸ್ಥಾಪನೆ ಪ್ರಕಾರವನ್ನು ಆಪಸ್ತಂಬರು—
ಅಪರಯಾ ದ್ವಾರಾ ಹವಿರ್ಧಾನಮಸಃ ಪ್ರಸಾದಯತಿ ಯಜಮಾನೋನುಪ್ರಪದ್ಯತೇ (ಆಪ. ಶ್ಲಾ.
ಶೂ. ೧೨-೬-೯ ರಿಂದ ೧೩-೪) ಎಂದು ಹೇಳಿರುವರು. ಈ ಪ್ರಕಾರವಾಗಿ ಎರಡುವಿಧ ಉದಕಗಳ ಸಾದನಾಕ್ರಮದ ಏಷಯದಲ್ಲಿ
ಅಪೋನಪ್ರೀಯಕರ್ಮಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಪಟ್ಟ ಋಕ್ಕುಗಳನ್ನು ಹೋತೃವು ಪಠಿಸಿ ಮುಗಿಸಿ ಬಳಿಕ ಸುಮ್ಮನೆ ನಿಂತಿರುವನು. ಆಗ
ಅಧ್ವರ್ಯುವು ದಧಿಗ್ರಹ, ಉಪಾಂಶುಗ್ರಹ, ಅದಾಭ್ಯಗ್ರಹ, ಉಪಾಂಶುಗ್ರಹ, ಅಂತರ್ಯಾಮಗ್ರಹ ಎಂಬ ಸೋಮರಸವನ್ನು
ತುಂಬಿರುವ ಪಾತ್ರೆಗಳನ್ನು ಆಸಾದನೆ (ಸಂಸ್ಕಾರ) ಮಾಡುವನು ಇದು ಮುಗಿಯುವವರೆಗೂ ಹೋತೃವು ಯಾವ ಮಂತ್ರ
ವನ್ನೂ ಉಚ್ಚರಿಸದೆ ಸುಮ್ಮನೆ ಇರುವನು.

ಇಲ್ಲಿ ಗ್ರಹವೆಂದೇನೆಂಬುವುದನ್ನು ವಿವರಿಸುವುದು ಅವಶ್ಯಕವು. ಪಾತ್ರೆಯೆಂದರೆ ಹೂಜಿಯಂತಿರುವ, ಬಾಯಿ ಸಣ್ಣ
ಗಿರುವ ದೊಡ್ಡ ಮರದ ಪಾತ್ರೆಯು. ಗ್ರಹವೆಂದರೆ ಬಟ್ಟಲಿನಂತಿರುವ ಮಣ್ಣಿನ ಅಥವಾ ಮರದ ಪಾತ್ರೆಯು. ಪಾತ್ರೆಯಲ್ಲಿ
ಸೋಮರಸವನ್ನು ತುಂಬಿ ಅದನ್ನು ಹೋಮಮಾಡಿ ಪಾನಮಾಡುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಪಾತ್ರೆಯಮೇಲೆ ಬಟ್ಟಲಿನಂತಿರುವ ಗ್ರಹವನ್ನು
ಮುಚ್ಚಿಡುವರು. ಈ ಕ್ರಮವು ಸೋಮವಾನಮಾಡುವ ಪ್ರತಿದೇವತೆಗಳಿಗೂ ಬೇರೆಬೇರೆ ಇರುವುದು ಪ್ರಾರಂಭದಲ್ಲಿ ಎಂದರೆ
ಸೋಮರಸವನ್ನು ಲತೆಗಳಿಂದ ಜಜ್ಜಿ ಹಿಂಡಿ ತೆಗೆದಮೇಲೆ ಪಾತ್ರೆಗಳಿಗೆ ತುಂಬಿದ ಬಳಿಕ ಉಪಾಂಶು ಮತ್ತು ಅಂತರ್ಯಾಮ
ಎಂಬ ಎರಡು ಗ್ರಹಗಳಲ್ಲಿರುವ ಸೋಮರಸವನ್ನು ಆಹವನೀಯವೆಂಬ ಅಗ್ನಿಕುಂಡದಲ್ಲಿ ಅಧ್ವರ್ಯುವು ಹೋಮಮಾಡುವನು.
ಅನಂತರ ಇತರ ಗ್ರಹಗಳಿಗೆ ಸಂಬಂಧಪಟ್ಟ ಹೋಮಾದಿಗಳನ್ನು ನೆರವೇರಿಸಬೇಕು. ಪ್ರಾತರನುವಾಕವು ಯಜ್ಞಕ್ಕೆ ಶಿರಸ್ಥಾನೀ
ಯವಾಗಿರುವುದು ಎಂದರೆ ಶರೀರಕ್ಕೆ ಶಿರಸ್ಸು ಮುಖ್ಯವಾಗಿರುವಂತೆ ಯಜ್ಞಕ್ಕೆ ಪ್ರಾತರನುವಾಕವು ಮುಖ್ಯವಾಗಿರುವುದು.
ಎಲ್ಲಕ್ಕಿಂತ ಮೊದಲು ಉಪಾಂಶು ಮತ್ತು ಅಂತರ್ಯಾಮಗ್ರಹಗಳಿಂದ ಹೋಮಮಾಡುವುದರಿಂದ ಈ ಎರಡು ಗ್ರಹಗಳು ಯಜ್ಞಕ್ಕೆ
ಪ್ರಾಣಾಪಾನಗಳೆಂದು ಹೇಳಲ್ಪಡುವವು. ಎಂದರೆ ಶರೀರಕ್ಕೆ ಪ್ರಾಣವು ಹೇಗೆ ಪ್ರಾಧಾನ್ಯವೋ ಬಾಗಿ ಯಜ್ಞಕ್ಕೆ ಈ ಎರಡು
ಗ್ರಹಗಳೂ ಪ್ರಧಾನಭೂತವಾಗಿರುವವು. ಈ ಎರಡು ಗ್ರಹಗಳನ್ನು ಹೋಮಮಾಡುವಾಗ ಮಾತ್ರ ಹೋತೃವು ಮಂತ್ರಗಳನ್ನು
ಪಠಿಸುವನು. ಇದರಲ್ಲಿ ಒಂದು ಕ್ರಮವಿರುವುದು ಉಪಾಂಶುಗ್ರಹ ಹೋಮಮಾಡುವಾಗ ಹೋತೃವು ಉಸಿರನ್ನು ಹೆಚ್ಚಾಗಿ
ಒಳಕ್ಕೆ ಎಳೆದುಕೊಂಡು ಅಂತರ್ಯಾಮಗ್ರಹಹೋಮಮಾಡುವಾಗ ಅದನ್ನು ಹೊರಕ್ಕೆ ಬಿಡುವನು. ಅನಂತರ ಯಾವ
ಮಂತ್ರವನ್ನೂ ಉಚ್ಚರಿಸದೆ ಸುಮ್ಮನೆ ನಿಂತಿರುವನು. ಆಗ ಅಧ್ವರ್ಯುವು ಇತರ ಗ್ರಹಗಳನ್ನು ಹೋಮಮಾಡುವಾಗ ಏಷ ತೇ
ಯೋನಿಃ ಪ್ರಾಣಾಯ ತ್ವಾ ಮತ್ತು ಏಷ ತೇ ಯೋನಿರಪಾನಾಯ ತ್ವಾ ಎಂದು (ತೈ.ಸಂ. ೧-೪-೨, ೩) ಮಂತ್ರಗಳನ್ನು

ಹೇಳುತ್ತಾ ಹೋಮಮಾಡುವನು. ಆ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಹೋತೃವು ಏನನ್ನೂ ಪರಿಸದೆ ಸುಮ್ಮನೆ ಇರುವನು. ಎಲ್ಲವನ್ನೂ ಅಧ್ಯಯನವೇ ಮಾಡುವನು ಏಕೆಂದರೆ ಹೋತೃವಿನ (ಮಂತ್ರಸಹಿತವಾದ) ವಾಕ್ಯವು ಈ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ವಜ್ರಾಯುಧಸ್ವರೂಪ ವಾಗಿರುವುದು. ಈ ವಜ್ರಾಯುಧದಿಂದ ಕೆಡಕಾಗದಂತೆ ಇರುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಹೋತೃವು ಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ಪಠಿಸುವುದಿಲ್ಲ. ಈ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ - ಯದ್ವೈ ಹೋತಾಧ್ವರ್ಯುಮಭ್ಯಾಹ್ವಯತೇ ವಜ್ರಮೇನಮಭಿಪ್ರವರ್ತಯತಿ (ತೈ. ಸಂ. ೩-೨-೯) ಎಂದು ತೈತ್ತಿರೀಯ ಶ್ರುತಿಯಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ಈ ಹೋಮವಾಗುವವರೆಗೂ ಹೋತೃವು ಸುಮ್ಮನಿದ್ದು ಅನಂತರ ಮಂತ್ರಾದಿಗಳನ್ನು ಪಠಿಸಬೇಕು.

ಯದಹುತಯೋರುಪಾಂಶ್ವಂತರ್ಯಾಮಯೋರ್ಹೋತಾ ವಾಚಂ
ವಿಸೃಜೇತ ವಾಚಾ ವಜ್ರೇಣ ಯಜಮಾನಸ್ಯ ಪ್ರಾಣಾನ್ವೀಯಾದ್ಯ
ಏನಂ ತತ್ರ ಬ್ರೂಯಾದ್ವಾಚಾ ವಜ್ರೇಣ ಯಜಮಾನಸ್ಯ-
ಪ್ರಾಣಾನ್ವ್ಯಗಾತ್ರಾಣ ಏನಂ ಹಾಸ್ಯತೀತಿ ಶಶ್ವತ್ತಥಾ ಸ್ಯಾತ್ತ-
ಸ್ಮಾನ್ನಾಹುತಯೋರುಪಾಂಶ್ವಂತರ್ಯಾಮಯೋರ್ಹೋತಾ
ವಾಚಂ ವಿಸೃಜೇತ |

ವಿಪಕ್ಷಬಾಧಕಪೂರ್ವಕಂ ಸ್ವಪಕ್ಷಮುಪಸಂಹರತಿ | ಉಪಾಂಶ್ವಂತರ್ಯಾಮಹೋಮಾ-
ತ್ಪೂರ್ವಂ ವಾಚಂ ವಿಸೃಜನ್ ಹೋತಾ ವಾಗ್ವಜ್ರೇಣ ಯಜಮಾನಸ್ಯ ಪ್ರಾಣಾನ್ವೀಯಾ-
ದ್ವಿಗತಾನ್ಕುರ್ಯಾತ್ | ಕಥಂ ಪ್ರಾಣವಿಗಮ ಇತಿ ತದುಚ್ಯತೇ | ತತ್ರ ತಸ್ಮಿನ್ನೋತುರ್ವಾಗ್ವಿಸರ್ಗೇ
ಸತಿ ಯಃ ಕಶ್ಚಿದಾಗತ್ಕಾಯಂ ಹೋತಾ ವಾಗ್ವಜ್ರೇಣ ಯಜಮಾನಸ್ಯ ಪ್ರಾಣಾನ್ವ್ಯಗಾದ್ವಿಗತಾ-
ನಕರೋತ್ತಸ್ಮಾತ್ಪ್ರಾಣ ಏನಂ ಯಜಮಾನಂ ಹಾಸ್ಯತಿ ಪರಿತ್ಯಜತೀತ್ಯೇನಂ ಹೋತಾರಂ
ಪ್ರತಿಬ್ರೂಯಾತ್ | ತದಾನೀಂ ತೇನ ಪುರುಷೇಣ ಹೋತರಿ ಶಪ್ತೇ ಸತಿ ತದೀಯಶಾಪೋ ನ
ಶಶ್ವತ್ತಥಾ ಸ್ಯಾದವಶ್ಯಂ ಯಜಮಾನಪ್ರಾಣವಿಗಮೋ ಹೋತುಸ್ತದ್ವಧಪ್ರತ್ಯನಾಯಶ್ಚ ಭವೇತ್ |
ತಸ್ಮಾನ್ನಾಹುತಯೋರುಪಾಂಶ್ವಂತರ್ಯಾಮಯೋರ್ಹೋತಾ ವಾಚಂ ವಿಸೃಜೇತ |

ಈ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಶ್ರುತಿಪಕ್ಷಬಾಧಕವನ್ನು ಹೇಳಿ ಸ್ವಪಕ್ಷವನ್ನು ಸಮರ್ಥಿಸುವರು. ಉಪಾಂಶು ಮತ್ತು ಅಂತರ್ಯಾಮ ಗ್ರಹಗಳ ಹೋಮ ಮುಗಿಯುವದಕ್ಕೆ ಮುಂಚಿತವಾಗಿ ಹೋತೃವು ಮಾತನಾಡಿದ್ದೇ ಆದರೆ ಆಯುಧಸ್ವರೂಪವಾದ ಆ ಹೋತೃ ವಿನ ವಾಕ್ಯದಿಂದ ಯಜ್ಞಮಾಡುವ ಯಜಮಾನನ ಪ್ರಾಣವು ಹೋಗುವುದು. ಇದನ್ನು ಕಂಡ ಒಬ್ಬನೊಬ್ಬ ಪುರುಷನು— ಈ ಹೋತೃವು ತನ್ನ ವಾಗ್ವಜ್ರದಿಂದ ಯಜ್ಞಮಾಡುವ ಯಜಮಾನನ ಪ್ರಾಣಾಪಹರಣವನ್ನು ಮಾಡಿರುವನು. ಆದ್ದರಿಂದ ಈ ಹೋತೃವಿನ ಪ್ರಾಣವೂ ಹೋಗುವುದು ಎಂದು ಹೇಳುವನು. ಅದು ಹಾಗೆಯೇ ಆಗುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ಉಪಾಂಶು ಮತ್ತು ಅಂತರ್ಯಾಮಗ್ರಹಗಳ ಹೋಮವಾಗುವವರೆಗೂ ಹೋತೃವು ವಾಕ್ಯವನ್ನು ಉಚ್ಚರಿಸದೆ ನಿಯದಿಂದಿದ್ದು ಆ ಹೋಮಗಳು ಮುಗಿದ ಮೇಲೆ ಮಾತನಾಡಬೇಕು.

ಪ್ರಾಣಂ ಯಚ್ಚ ಸ್ವಾಹಾ ತ್ವಾ ಸುಹವ ಸೂರ್ಯಾಯೇತ್ಯುಪಾಂಶು-
ಮನುಮಂತ್ರಯೇತ ತಮಭಿ ಪ್ರಾಣೇತ್ಪ್ರಾಣ ಪ್ರಾಣಂ ಮೇ

ಯಚ್ಛೇತ್ಯಪಾನಂ ಯಚ್ಛ ಸ್ವಾಹಾ ತ್ವಾ ಸುಹವ ಸೂರ್ಯಾ-
ಯೇತ್ಯಂತರ್ಯಾಮನುಮಂತ್ರಯೇತ ತಮುಭ್ಯಪಾನೇದ-
ಪಾನಾಪಾನಂ ಮೇ ಯಚ್ಛೇತಿ ವ್ಯಾನಾಯತ್ವೇತ್ಯಪಾಂಶು-
ಸವನಂ ಗ್ರಾನಾಣಮುಭಿವೃತ್ಯ ವಾಚಂ ವಿಸೃಜತೇ ||

ಉಪಾಂಶುಂತರ್ಯಾಮಹೋಮಾದೂರ್ವ್ವಂ ವಾಗ್ವಿಸರ್ಗಪ್ರಕಾರಂ ವಿಧತೇ |
ಶೋಭನೋ ಹವೋ ಹೋಮೋ ಯಸ್ಯೇತ್ಯಪಾಂಶುಗ್ರಹಸ್ಯ ಸೋಮಂ ಸುಹವೋ ಹೇ
ಸುಹವ ಸೂರ್ಯಾಯ ತ್ವದಭಿಮಾನಿಸೂರ್ಯದೇವತಾಪ್ರೀತ್ಯರ್ಥಂ ತ್ವೋಪಾಂಶುಗ್ರಹರೂಪಂ
ಸ್ವಾಹಾ ಸುಷ್ಮ ಹುತಂ ಕರೋಮಿ | ಅತೋ ಯಜಮಾನಸಂಬಂಧಿನಂ ಪ್ರಾಣಂ ಯಚ್ಛ
ದೇಹೀತ್ಯನೇನ ಮಂತ್ರೇಣೋಪಾಂಶುಗ್ರಹಸ್ಯಾನುಮಂತ್ರಣಂ ಕುರ್ಯಾದಿತಿ | ಅನ್ನೀಕ್ಷ್ಯ
ಮಂತ್ರಣಮನುಮಂತ್ರಣಂ | ತತಸ್ತಮುಭಿ ಪ್ರಾಣೇತ್ಯಮುಪಾಂಶುಗ್ರಹಮುಭಿಲಕ್ಷ್ಯೋಚ್ಛಾಸಂ
ಕುರ್ಯಾತ್ | ತತ್ರ ಪ್ರಾಣೇತ್ಯಾದಿಕೋ ಮಂತ್ರೋ ಹೇ ಪ್ರಾಣರೂಪೋಪಾಂಶುಗ್ರಹ ಮೇ
ಮಹ್ಯಂ ಪ್ರಾಣಂ ಯಚ್ಛ ದೇಹಿ | ಹೇ ಸುಹವಾಂತರ್ಯಾಮಗ್ರಹೇತ್ಯೇತಾವಾನ್ನಿಶೇಷಃ |
ಅನ್ಯತ್ಪೂರ್ವವತ್ | ಅಪಾನೇನ್ನಿಶ್ವಾಸಂ ಕುರ್ಯಾತ್ | ಉಪಾಂಶುಗ್ರಹಾರ್ಥಂ ಸೋಮಾ-
ಭಿಷವಹೇತುರ್ಯಃ ಪಾಷಾಣಸ್ತಂ ವ್ಯಾನಾಯತ್ವೇತಿ ಮಂತ್ರೇಣಾಭಿವೃತ್ಯೇತ್ | ಹೇ ಪಾಷಾ-
ಣೋಪಾಂಶುಸವನಾಖ್ಯ ತ್ವಾಂ ಪ್ರಾಣಾಪಾನಯೋರ್ಮಧ್ಯವರ್ತಿ ವ್ಯಾನವಾಯುಸಿದ್ಧರ್ಥ-
ಮುಭಿವೃಶಾಮಿತಿ ಶೇಷಃ | ಅಭಿಮುರ್ಶನಾದೂರ್ವ್ವಂ ಮೌನಂ ಪರಿತ್ಯಜ್ಯ ವಾಗ್ವ್ಯವಹಾರಂ
ಕುರ್ಯಾತ್ ||

ಉಪಾಂಶುಗ್ರಹಹೋಮಾನಂತರ ವಾಗ್ವ್ಯವಹಾರಕ್ರಮವನ್ನು ವಿವರಿಸುವರು. ಉಪಾಂಶುಗ್ರಹಹೋಮಮಾಡುವಾಗ
ಹೋತೃವು ಮೆತ್ತನೆಯ ಸ್ವರದಿಂದ — ಪ್ರಾಣಂ ಯಚ್ಛ ಸ್ವಾಹಾ ತ್ವಾ ಸುಹವ ಸೂರ್ಯಾಯ ಎಂದು ಹೇಳಿ ಉಪಾಂಶು
ಗ್ರಹವನ್ನು ನೋಡಬೇಕು. ಚೆನ್ನಾಗಿ ಹೋಮಮಾಡಲ್ಪಡುವ ಎಲೈ ಉಪಾಂಶುಗ್ರಹವೇ ನಿನ್ನ ಅಭಿಮಾನಿದೇವತೆಯಾದ
ಸೂರ್ಯನ ಪ್ರೀತ್ಯರ್ಥವಾಗಿ ಈಗ ಚೆನ್ನಾಗಿ ಹೋಮವನ್ನು ಮಾಡುತ್ತೇನೆ ಆದ್ದರಿಂದ ಯಜಮಾನನ ಪ್ರಾಣವನ್ನು ಕೊಡು
(ಉಳಿಸು) ಎಂದು ಈ ಮಂತ್ರದ ಅರ್ಥವು. ಈ ಮಂತ್ರವನ್ನು ಮೆಲ್ಲನೆ ಹೇಳಿ ಉಪಾಂಶುಗ್ರಹವನ್ನು ನೋಡಿ ಉಚ್ಚಾಸವನ್ನು
(ಪ್ರಾಣವಾಯುವನ್ನು) ಶರೀರದೊಳಕ್ಕೆ ಎಳೆದುಕೊಳ್ಳಬೇಕು. ಹೀಗೆ ಪ್ರಾಣವಾಯುವನ್ನು ಒಳಕ್ಕೆ ಎಳೆದುಕೊಳ್ಳುವಾಗ
(inhale) ತಮುಭಿ ಪ್ರಾಣೇತ್ಪ್ರಾಣ ಪ್ರಾಣಂ ಮೇ ಯಚ್ಛ ಎಲೈ ಪ್ರಾಣರೂಪವಾದ ಉಪಾಂಶುಗ್ರಹವೇ ಈಗ ನಾನು
ಉಚ್ಚಾಸಮಾಡುವ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ನನಗೆ ಪ್ರಾಣವಾಯುವನ್ನು ಕೊಡು ಎಂಬ ಅರ್ಥವುಳ್ಳ ಮಂತ್ರವನ್ನು ಮೆಲ್ಲನೆ ಉಚ್ಚರಿಸಬೇಕು.
ಇದಾದಬಳಿಕ ಅಂತರ್ಯಾಮಗ್ರಹದ ಹೋಮಮಾಡುವಾಗ — ಅಪಾನಂ ಯಚ್ಛ ಸ್ವಾಹಾ ತ್ವಾ ಸುಹವ ಸೂರ್ಯಾಯ
ಎಂಬ ಮಂತ್ರವನ್ನು ಮೆಲ್ಲಗೆ ಹೇಳಿ ಅಂತರ್ಯಾಮಗ್ರಹವನ್ನು ನೋಡುತ್ತಾ ತಮುಭ್ಯಪಾನೇದಪಾನಂ ಯಚ್ಛ ಎಂಬ
ಮಂತ್ರವನ್ನು ಮೆಲ್ಲಗೆ ಉಚ್ಚರಿಸಿ ಹಿಂದೆ ದೇಹದಲ್ಲಿ ಉಚ್ಚಾಸಮಾಡಿದ್ದ (inhaled) ಪ್ರಾಣವಾಯುವನ್ನು ಹೊರಕ್ಕೆ ನಿಶ್ವಾಸ
ರೂಪದಿಂದ ಬಿಡಬೇಕು. ಹೊರಕ್ಕೆ ಬಿಡುವಾಗ ಆ ವಾಯುವಿಗೆ ಅಪಾನವಾಯುವೆಂದು ಹೆಸರು (exhaled) ಈ ಮಂತ್ರಗಳ
ಅರ್ಥವೂ ಹಿಂದಿನಂತೆಯೇ ಇರುವುದು. ಪ್ರಾಣ ಎಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಬಡಲಾಗಿ ಅಪಾನಶಬ್ದವಿರುವುದು ಎಲೈ ಅಪಾನವಾಯುವೇ

ನಿನ್ನ ಅಭಿಮಾನಿದೇವತೆಯಾದ ಸೂರ್ಯನ ಪ್ರೀತ್ಯರ್ಥವಾಗಿ ಅಂತರ್ಯಾಮಗ್ರಹದ ಹೋಮವನ್ನು ಮಾಡುವೆನು. ಎಲೈ ಅಪಾನವಾಯುವೇ ನೀನು ಯಜಮಾನನ ಪ್ರಾಣವನ್ನು ಉಳಿಸು ಮತ್ತು ನೀನು ನನ್ನ ಶರೀರದಲ್ಲಿದ್ದು ನಿಶ್ವಾಸರೂಪದಿಂದ ಹೊರಟು ನನಗೆ ಸುಖವನ್ನುಂಟುಮಾಡು ಎಂದು ಮಂತ್ರದ ಮುಖ್ಯಾಭಿಪ್ರಾಯ. ಹೀಗೆ ಹೇಳಿ ಅಂತರ್ಯಾಮಗ್ರಹಹೋಮಾನಂತರ ಉಸಿರನ್ನು (ನಿಶ್ವಾಸವನ್ನು) ಬಿಡಬೇಕು. ಅನಂತರ ಸೋಮರಸವನ್ನು ಜಜ್ಜುವುದಕ್ಕೆ ಉಪಯೋಗಿಸಿದ್ದ ಕಲ್ಲನ್ನು ಕೈಯಿಂದ ಸ್ಪರ್ಶನೆಮಾಡಬೇಕು ಹೀಗೆ ಸ್ಪರ್ಶಿಸುವಾಗ ವ್ಯಾನಾಯ ತ್ವಾ ಎಂಬ ಮಂತ್ರವನ್ನು ಹೇಳಬೇಕು. ವ್ಯಾನವೆಂದರೆ ಪ್ರಾಣ ಮತ್ತು ಅಪಾನವಾಯುಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಸಂಚರಿಸುವ ವಾಯುವು. ಇದರ ಸಿದ್ಧರ್ಥವಾಗಿ, ಎಲೈ ಪಾಷಾಣವೇ (ಕಲ್ಲೇ) ನಿನ್ನನ್ನು ನಾನು ಅಭಿಮರ್ಶನಮಾಡುತ್ತೇನೆ (ಮುಟ್ಟುತ್ತೇನೆ) ಎಂದು ಹೇಳಿ ಆ ಪಾಷಾಣವನ್ನು ಮುಟ್ಟಿ ಅನಂತರ ಇದುವರೆಗೂ ಮಾತನಾಡದೆ ಮೌನದಿಂದ ಇದ್ದುದನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಮತ್ತೆ ಮುಂಚಿನಂತೆ ವಾಗ್ವ್ಯವಹಾರವನ್ನು ಮಾಡಬೇಕು.

ಆತ್ಮಾ ನಾ ಉಪಾಂಶುಸವನ ಆತ್ಮನೈವ ತದ್ಭೋತಾ ಪ್ರಾಣಾನ್ಪ್ರತಿ-
ಧಾಯ ನಾಚಂ ವಿಸೃಜತೇ ಸರ್ವಾಯುಃ ಸರ್ವಾಯುತ್ಪಾಯ
ಸರ್ವಮಾಯುರೇತಿ ಯ ಏವಂ ವೇದ ||

ಉಪಾಂಶುಸವನಮಭಿಮರ್ಶನಮುಪಪಾದಯತಿ | ಯೋಽಯಮುಪಾಂಶುಸವನೋ
ಗ್ರಾವಾ ಸೋಯಮಾತ್ಮಾ ನೈ ಶರೀರಮೇತತ್ತದೀಯಾಭಿಮರ್ಶನೇನಾಯಂ ಹೋತಾ ಶರೀರ
ಏವ ಪ್ರಾಣಾನವಸ್ಥಾಪ್ಯ ಸ್ವಯಂ ಶತಸಂವತ್ಸರಪರಿಮಿತೇನ ಸರ್ವೇಣಾಯುಷಾ ಯುಕ್ತೋ
ವಾಚಂ ವಿಸೃಜತೇ | ತಚ್ಚ ಯಜಮಾನಸ್ಯ ಸಂಪೂರ್ಣಾಯುಃಪ್ರಾಪ್ತಯೇ ಭವತಿ | ವೇದನಂ
ಪ್ರಶಂಸತಿ |

ಉಪಾಂಶುಸವನಕ್ಕೆ ಎಂದರೆ ಉಪಾಂಶುಗ್ರಹದ ಹೋಮಕ್ಕಾಗಿ ಉಪಯೋಗಿಸುವ ಸೋಮರಸವನ್ನು ಜಜ್ಜಿ ಹಿಂಡಲು ಉಪಯೋಗಿಸುವ ಕಲ್ಲು (ಗ್ರಾವಾ) ಶರೀರದಲ್ಲಿರುವ ಆತ್ಮವೆಂದು ಹೇಳಲ್ಪಡುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ಈ ಕಲ್ಲನ್ನು ಅಭಿಮರ್ಶನ ಮಾಡುವಾಗ ಆತ್ಮವು ಹೋತೃವಿನ ಮತ್ತು ಯಜಮಾನನ ಶರೀರದಲ್ಲಿ ಸ್ಥಾಪಿಸಿದಂತಾಗಿ ಹೋತೃವಿನ ಪೂರ್ಣಾಯುಸ್ಸಿಗೆ ಎಂದರೆ ನೂರುವರ್ಷಕಾಲ ಜೀವಿಸಿರುವುದಕ್ಕೆ ಸಾಧ್ಯವಾಗುವುದು ಮತ್ತು ಇದು ಯಜ್ಞಮಾಡುವ ಯಜಮಾನನ ಸಂಪೂರ್ಣಾಯುಸ್ಸಿಗೂ ಕಾರಣವಾಗುವುದು. ಈ ವಿಷಯವನ್ನು ತಿಳಿದಿರುವ ಪುರುಷನು ತಾನು ಮಾಡುವ ಯಜ್ಞಕರ್ಮದಿಂದ ಸಂಪೂರ್ಣಾಯುಸ್ಸನ್ನು ಪಡೆಯುವನು.

English Translation

(The libations from the Upamsus and Antaryama Grahas. The haling in and out of the air by the Hotar).

The Pratar-Anuvaka is the head of the sacrifice (Soma sacrifice). The Upamasu and Antaryama Grahas are the air inhaled (Prana) and the air exhaled (apana). Speech is the weapon. Therefore the Hotar should not make his

voice heard before the libations from the Upamasu and Antaryama grahs are poured into the fire. Should the Hotar make his voice heard before these two have been poured into the fire, then he would carry off the vital airs of the sacrificer by means of the speech, which is a weapon. For if he do so some one should say to the Hotar afterwards, that he has made the vital airs of the sacrificer go off, (and he the Hotar) would lose his life. It happens always thus. Thence the Hotar should not make his voice heard, before the libations from the Upamasu and Antaryama grahas are poured into the fire. He should mutter the words: keep in the air inhaled! Svaha! (I emit) thee, O speech of good call for pleasing the sun (which is thy presiding deity). He should then draw in the air, and say (with a low voice): "O breath, who goes in my body keep in body, the breath!" He should, when the libation from the Antaryama graha is given, mutter the words: "keep in the air exhaled! Svaha! (O emit) thee, O speech of good call for pleasing the sun." (After having spoken these words) he should halt out the air, and say, "O air, haled out, keep this very air which is to be haled out, in my body." By the words "(I emit) thee (O speech) for the air, circulating in my body." He then touches the stone used to squeeze the Soma Juice for the Upamsu graha and makes his voice heard. This stone to squeeze the Soma juice for the Upamsu graha is the soul. The Hotar after having put (thus) the vital airs in his own self, emits his voice, and attains his full age (100 years). Like wise does he who has such a knowledge.

ಇತಿ ಶ್ರೀಮತ್ಪ್ರಾಚೀನಾಚಾರ್ಯವಿರಚಿತೇ ಮಾಧವೀಯೇ ವೇದಾರ್ಥಪ್ರಕಾಶ

ಐತರೇಯಬ್ರಾಹ್ಮಣಭಾಷ್ಯಸ್ಯ ಅಷ್ಟಮಾಧ್ಯಾಯೇ ತೃತೀಯಃ ಖಂಡಃ

ಇಲ್ಲಿಗೆ ಐತರೇಯಬ್ರಾಹ್ಮಣದ ಎಂಟನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ ಮೂರನೆಯ ಖಂಡವು ಸಮಾಪ್ತವು.

ಅಧ ಅಷ್ಟಮಾಧ್ಯಾಯೇ ಚತುರ್ಥಃ ಖಂಡಃ

ಎಂಟನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ ನಾಲ್ಕನೆಯ ಖಂಡವು

[ಬಹಿಷ್ಕವಮಾನಸಂಬಂಧವಾದ ಚರುಭಕ್ಷಣೆಯಲ್ಲಿ ಹೋತುವಿಗೆ ಪಾತ್ರವಿಲ್ಲ ಮತ್ತು ಮಿತ್ರಾವರುಣರಿಗೆ ಅರ್ಪಿಸುವ
ಸೋಮಾಹುತಿಯನ್ನು ಹಾಲಿನಿಂದ ಮಿಶ್ರಿತವನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಬೇಕು.]

ತದಾಹುಃ ಸರ್ಪೇಶಿತ್ ನ ಸರ್ಪೇಶಿತ್ ಇತಿ ಸರ್ಪೇದಿತಿ ಹೈಕ
ಆಹುರುಭಯೇಷಾಂ ವಾ ದೇವಮನುಷ್ಯಾಣಾಂ ಭಕ್ಷೋ
ಯದ್ಬಹಿಷ್ಕವಮಾನಸ್ತಸ್ಮಾದೇವಮಭಿಸಂಗಚ್ಛಂತ ಇತಿ ವದಂ-
ತಃ | ತತ್ತನ್ನಾದೃತ್ಯಂ ||

ಅಂತರ್ಯಾಮುಗ್ರಹಹೋಮಾದೂರ್ಧ್ವಂ ಮಹಾಭಿಷವಂ ಕೃತ್ವೈಂದ್ರನಾಯನ-
ನಾರಭ್ಯ ಯವಮತ್ಯಂತಗ್ರಹಾರ್ಥಂ ತತ್ತತ್ಪ್ರೇಷು ಸೋಮಂ ಗೃಹೀತ್ವಾ ಸಾದಿತೇಷು
ವೈಪ್ರಾಷಾನ್ ಹೋಮಾನ್ಮತ್ವಾ ಬಹಿಷ್ಕವಮಾನಾರ್ಥಂ ಪ್ರಸರ್ಪಯೇಯುಃ | ಪ್ರಸರ್ಪಣ-
ಪ್ರಕಾರಮಾಪಸ್ತಂಬ ಆಹ—ಸಪ್ತಹೋತಾರಂ ಮನಸಾನುದ್ರತ್ಯಾಹವನೀಯೇ ಸಗ್ರಹಂ
ಹುತ್ವೋದಂಚಃ ಪ್ರಹ್ವಾ ಬಹಿಷ್ಕವಮಾನಾರ್ಥಂ ಪಂಚರ್ತ್ವಿಜಃ ಸಮನ್ವಾರಬ್ಧಾಃ ಸರ್ಪಂತ್ಯ-
ಧ್ವಯುಃ ಪ್ರಸ್ತೋತಾನ್ವಾರಭತೇ ಪ್ರಸ್ತೋತಾರಂ ಪ್ರತಿಹರ್ತಾ ಪ್ರತಿಹರ್ತಾರಮುದ್ಗಾತೋ-
ದ್ಗಾತಾರಂ ಬ್ರಹ್ಮಾ ಬ್ರಹ್ಮಾಣಂ ಯಜಮಾನಃ ಇತಿ | ಅಶ್ವಲಾಯನೋಽಪ್ಯಾಹ ಅಧ್ವಯುಃ-
ಮುಖಾಃ ಸಮನ್ವಾರಬ್ಧಾಃ ಸರ್ಪಂತ್ಯಾತೀರ್ಥದೇಶಾತ್ತತ್ಸ್ತೋತ್ರಾಯೋಪವಿಶಂತ್ಯುದ್ಗಾತಾರ-
ಮಭಿಮುಖಾಸ್ತಾನೋತಾನುಮಂತ್ರಯತೇಽತ್ಯನಾಸೀನೋ ಯೋ ದೇವಾನಾಮಿಹ ಇತಿ ||

ತತೋ ಹೋತುಃ ಸರ್ಪಣಂ ನಿವಾರಯಿತುಂ ಪೂರ್ವಪಕ್ಷಮುಪನ್ಯಸ್ಯತಿ—ತತ್ತತ್ಪ್ರೈಂದ್ರ-
ನಾಯನಾದಿಗ್ರಹಜಾದೂರ್ಧ್ವಕಾಲೇಽರ್ಧ್ವಯುಃ ಪ್ರಮುಖಾಣಾಂ ಸರ್ಪಣೇ ಕೇಚಿದಾಹು-
ರ್ವಿಚಾರಯಂತಿ | ಕಿಮಯಂ ಹೋತಾ ತೈಃ ಸಹ ಸರ್ಪೇನ್ನನೇತಿ | ವಿಚಾರಾರ್ಥೇ ಪ್ಲುತಿಃ |
ಅಯಂ ಹೋತಾಪಿ ಸರ್ಪೇದಿತಿ ಕೇಚಿತ್ಪೂರ್ವಪಕ್ಷಿಣ ಆಹುಃ | ತತ್ರೋಪಪತ್ತಿಂ ಚ ಕಥಯಂತಿ |
ಉದ್ಗಾತ್ಯಭಿರ್ಗೇಯಮುಪಾಸ್ತೈ ಗಾಯತಾ ನರಃ (ಋ. ಸಂ. ೯-೧೧-೧) ಇತ್ಯಾದಿಕಂ ಸ್ತೋತ್ರಂ,
ಬಹಿಷ್ಕವಮಾನಶಬ್ದೇನೋಚ್ಯತೇ | ಯೋ ಬಹಿಷ್ಕವಮಾನ ಏಷ ಏವ ದೇವಾನಾಂ ಮನು-
ಷ್ಯಾಣಾಂ ಚೋಭಯೇಷಾಂ ಭಕ್ಷಃ | ತೇನ ಹಿ ತೇ ಸರ್ವೇ ತೃಪ್ಯಂತಿ | ಅತ ಏವ ಪೂರ್ವತ್ರ
ಸ್ತೋಮಭಾಗಾನಾಂ ಸ್ತೋತ್ರೇಣ ಪ್ರೀತಿಃ ಶ್ರುತಾ | ತಸ್ಮಾತ್ಕಾರಣಾದೇನಂ ಬಹಿಷ್ಕವಮಾನಂ

ದೇವಮನುಷ್ಯಾಃ ಸರ್ವೇಽಭಿಸಂಗಚ್ಛಂತ ಇತ್ಯೇತಾನುಪಪತ್ತಿಂ ವದಂತಃ | ಪೂರ್ವಪಕ್ಷಿಣೋ
ಯದಾಹುಸ್ತನ್ನಿರಾಕರೋತಿ | ತಸ್ಮಿನ್ನರ್ಪಣೇ ತತ್ಪೂರ್ವಪಕ್ಷಿಮತಂ ನಾದರಣೀಯಂ ||

ಹಿಂದಿನ ಖಂಡದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದಂತೆ ಅಂತರ್ಯಾಮಗ್ರಹಹೋಮಾನಂತರ ಸೋಮಾಭಿಷವವನ್ನು ಎಂದರೆ ಸೋಮಲತೆ
ಗಳನ್ನು ಕಲ್ಲಿನಿಂದ ಜಜ್ಜಿ ರಸವನ್ನು ಹಿಂಡಿ ಇಂದ್ರನಾಯನ ಮೊದಲಾದ ಗ್ರಹ(ಪಾತ್ರೆ)ಗಳಲ್ಲಿ ಆಯಾ ಗ್ರಹಹೋಮಾರ್ಥವಾಗಿ
ಸೋಮರಸವನ್ನು ತುಂಬಿ ವೃಪ್ರಷಮಾಡಿ ಅನಂತರ ಬಹಿಷ್ವವಮಾನಸ್ತೋತ್ರವೆಂಬ ಸಾಮಗಾನವನ್ನು ಮಾಡುವುದಕ್ಕಾಗಿ
ಐದು ಮಂದಿ ಋತ್ವಿಜರು ಹೊರಕ್ಕೆ ಹೋಗುವರು. ಇದರಲ್ಲಿ ಒಂದು ವಿಶೇಷವೇನೆಂದರೆ—ಈ ಸ್ತೋತ್ರವನ್ನು ಇತರ ಸ್ತೋತ್ರ
ಗಳಂತೆ ಸದಃ ಎಂಬ ಮಂಡಪದ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಔದುಂಬರ ಶಾಖಾಸಂಬಂಧವಾದ ಕಂಬದ ಸಮಾಪದಲ್ಲಿ ಕುಳಿತು ಪಠಿಸುವ ರೂಢಿ
ಇಲ್ಲ. ಆದರೆ ಋತ್ವಿಜರು ಸದಸ್ಸಿನಿಂದ ಹೊರಕ್ಕೆ ಹೋಗಿ ಅದನ್ನು ಪಠಿಸುತ್ತಾರೆ. ಋತ್ವಿಜರು ಹೊರಗೆ ಹೋಗುವ ಕ್ರಮವನ್ನು
ಅಪಸ್ತಂಬರು ಈರಿತಿ ಹೇಳಿದಾರೆ—ಸಪ್ತಹೋತಾರಂ ಮನಸಾನುದ್ರತ್ಯಾಹವನೀಯೇ ಸಗ್ರಹಂ ಹುತ್ವೋದಂಚಃ
ಪ್ರಹ್ವಾ ಬಹಿಷ್ವವಮಾನಾಯ ಪಂಚರ್ತ್ವಿಜಃ ಸಮನ್ವಾರಬ್ಧಾಃ ಸರ್ಪಂತಿ | ಅಧ್ವರ್ಯುಂ ಪ್ರಸ್ತೋತಾನ್ವಾರ
ಭತೇ, ಪ್ರಸ್ತೋತಾರಂ ಪ್ರತಿಹರ್ತಾ ಪ್ರತಿಹರ್ತಾರಮುದ್ಗಾತೋದ್ಗಾತಾರಂ ಬ್ರಹ್ಮಾ ಬ್ರಹ್ಮಾಣಂ ಯಜ-
ಮಾನಃ (ಅಪ. ಶ್ರೌ. ೧೨-೧೬-೧೭ ಮತ್ತು ೧೨-೧೭-೧) ಮತ್ತು ಆಶ್ವಲಾಯನರೂ ಸಹ—ಅಧ್ವರ್ಯುಮುಖಾಃ
ಸಮನ್ವಾರಬ್ಧಾಃ ಸರ್ಪಂತ್ಯಾತೀರ್ಥದೇಶಾತ್ ಸ್ತೋತ್ರಾಯೋಪ ವಿಶಂತ್ಯುದ್ಗಾತಾರಮುಭಿಮುಖಾಸ್ತಾನ್
ಹೋತಾನುಮಂತ್ರಯತೇಽತ್ಯೈವಾಸೀನೋ ಯೋ ದೇವಾನಾಮಿಹ (ಆಶ್ವ. ಶ್ರೌ. ೮-೧೩-೨೩) ಎಂದು ಹೇಳಿದಾರೆ
ಎಂದರೆ ಬಹಿಷ್ವವಮಾನವೆಂಬ ಸಾಮಗಾನಸ್ತೋತ್ರವನ್ನು ಪಠಿಸಿ ಗಾನಮಾಡುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಅಧ್ವರ್ಯು, ಪ್ರಸ್ತೋತಾ, ಪ್ರತಿ
ಹರ್ತಾ, ಉದ್ಗಾತೃ, ಬ್ರಹ್ಮಾ ಎಂಬ ಐದುಮಂದಿ ಋತ್ವಿಜರು ತಾವು ಇದುವರೆಗೂ ಕುಳಿತಿದ್ದ ಸದಸ್ಸಿನಿಂದ ಹೊರಹೊರಟು
ಚಾತ್ವಾಲ ಎಂಬ ಪ್ರದೇಶದ ಕಡೆ ಬಂದು ಅಲ್ಲಿ ಉದ್ಗಾತೃವಿನ ಅಭಿಮುಖವಾಗಿ ಕುಳಿತುಕೊಳ್ಳುತ್ತಾರೆ. ಸದಸ್ಸಿನಿಂದ ಹೊರ
ಹೊರಡುವಾಗ ಮೊದಲು ಅಧ್ವರ್ಯುವೂ ಅನಂತರ ಅವನ ಕೈಹಿಡಿದುಕೊಂಡು ಅವನ ಹಿಂದೆ ಪ್ರಸ್ತೋತೃವೂ, ಅವನ ಹಿಂದೆ
ಅವನ ಕೈಯನ್ನು ಹಿಡಿದುಕೊಂಡು ಪ್ರತಿಹರ್ತೃವೂ, ಅವನ ಹಿಂದೆ ಉದ್ಗಾತೃವೂ, ಅವನ ಹಿಂದೆ ಬ್ರಹ್ಮನೂ ಒಬ್ಬರು ಮತ್ತೊಬ್ಬರ
ಕೈಯನ್ನು ಹಿಡಿದುಕೊಂಡು ಹೊರಗೆ ಬರುತ್ತಾರೆ.

ಹೀಗೆ ಹೊರಗೆ ಬರುವಾಗ ಹೋತೃವೆಂಬ ಋತ್ವಿಜನೂ ಅವರ ಜೊತೆಯಲ್ಲಿ ಹೊರಡಬೇಕೇ, ಅಥವಾ ಹೊರಡಕೂಡದೇ
ಎಂಬ ಬಗ್ಗೆ ಭಿನ್ನಾಭಿಪ್ರಾಯವಿದೆ. ಕೆಲವರು ಹೊರಡಬೇಕೆಂದೂ ಮತ್ತೆ ಕೆಲವರು ಹೊರಡಕೂಡದೆಂದೂ ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. ಅಲ್ಲಿ
ಉಪಯೋಗಿಸಿರುವ ೩ ಎಂಬ ಪುಲತನು ಈ ವಿಚಾರದಲ್ಲಿ ಸಂಶಯವಿರುವುದನ್ನು ಸೂಚಿಸುತ್ತದೆ. ಬಹಿಷ್ವವಮಾನಸ್ತೋತ್ರವನ್ನು
ಗಾನಮಾಡುವುದಕ್ಕೆ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಮೇಲೆ ಹೇಳಿದ ಐದು ಜನ ಋತ್ವಿಜರು ಆ ಸಂಬಂಧವಾದ ಚರುವನ್ನು ಭಕ್ಷಿಸಿ ಅನಂತರ
ಗಾನಮಾಡುವುದು ರೂಢಿಯು. ಗಾನಮಾಡುವುದಕ್ಕೆ ಮೊದಲು ಬಹಿಷ್ವವಮಾನದ ಮಂತ್ರವನ್ನು ಋಗ್ವೇದದ ಋಕ್ಕುಗಳಿಂದ
ಹೋತೃವು ಪಠಿಸಿದ ಮೇಲೆ ಬಳಿಕ ಸಾಮಗಾನವನ್ನು ಪ್ರಾರಂಭಿಸುವುದೂ ರೂಢಿಯು. ಆದ್ದರಿಂದ ಹೋತೃವೂ ಸಹ
ಚರುಭಕ್ಷಣಾರ್ಥವಾಗಿ ಅಧ್ವರ್ಯು ಮೊದಲಾದ ಐದುಮಂದಿ ಋತ್ವಿಜರೊಡನೆ ಹೊರಕ್ಕೆ ಹೊರಟುಬರಬೇಕೆಂದು ಪೂರ್ವ
ಪಕ್ಷೀಯರ (ಕೆಲವರ) ಮತವು. ಏಕೆಂದರೆ ಸಾಮಗಾನಮಾಡುವವರಲ್ಲಿ ಮುಖ್ಯವಾದ ಉದ್ಗಾತೃವು ಗಾನಮಾಡುವ
ಉಪಾಸ್ಮೈ ಗಾಯತಾ ನರಃ ಎಂಬ ಗಾನವು (ಸಾ.ಸಂ. ೧-೧-೧ ರಿಂದ ೯) ಬಹಿಷ್ವವಮಾನಸ್ತೋತ್ರದ ಅದಿಯಲ್ಲಿ ಗಾನ
ಮಾಡಲ್ಪಡುವದು. ಅದು ಋಗ್ವೇದದಲ್ಲಿಯೂ (ಋ. ಸಂ. ೯-೧೧-೧) ಇರುವುದರಿಂದ ಹೋತೃವು ಅದನ್ನು ಮೊದಲು
ಪಠಿಸಬೇಕಾಗಿರುವುದು. ಅದು ದೇವತೆಗಳಿಗೂ ಮನುಷ್ಯರಿಗೂ ಭಕ್ಷ್ಯರೂಪ (ಆಹಾರ) ವಾಗಿರುವುದು. ಈ ಗಾನದಿಂದ ದೇವ

ಮನುಷ್ಯರು ತೃಪ್ತಿಗೊಳ್ಳುವರು. ಈ ಕಾರಣಕ್ಕಾಗಿ ಹೋತೃವೂ ಸಹ ಅಧ್ವರ್ಯು ಮೊದಲಾದ ಐದುಮಂದಿ ಋತ್ವಿಜರೊಡನೆ ಹೊರಡಬೇಕು ಎಂದು ವಾದಿಸುವರು. ಆದರೆ ತತ್ತನ್ನಾದ್ಯತ್ಯಂ ಎಂದು ಹೇಳಿರುವ ಪ್ರಕಾರ ಮೇಲೆ ಹೇಳಿದ ವಾದವನ್ನು ಅಂಗೀಕರಿಸುವುದಕ್ಕಾಗುವುದಿಲ್ಲ.

[ಬಹಿಷ್ಕವಮಾನದ ಮಂತ್ರಗಳು ಈರೀತಿ ಇವೆ—ಉಪಾಸ್ಮೈಗಾಯತಾ ನರಃ ಎಂದು ಮೊದಲಾಗುವ ಮೂರು ಮಂತ್ರಗಳು (ಸಾ. ಸಂ. ಉತ್ತರಾರ್ಚಿಕಾ ೧-೧, ೨, ೩); ದವಿದ್ಯುತತ್ಯಾ ರುಚಾ ಎಂಬ ಮೂರು ಮಂತ್ರಗಳು (ಸಾ. ಸಂ. ಅಲ್ಲಿಯೇ ಇವೆ); ಪವಮಾನಸ್ಯ ತೇ ಕನೇ (ಸಾ. ಸಂ. ಅಲ್ಲಿಯೇ ಇವೆ) ಎಂಬ ಮೂರು ಮಂತ್ರಗಳು, ಒಟ್ಟು ಒಂಭತ್ತು ಮಂತ್ರಗಳಿಗೆ ಬಹಿಷ್ಕವಮಾನಸ್ತೋತ್ರವೆಂದು ಹೆಸರು. ಈ ಒಂಭತ್ತು ಮಂತ್ರಗಳೂ ಪವಮಾನಃ ಸೋಮಃ ಎಂಬ ದೇವತೆಯನ್ನೇ ಸ್ತುತಿಸುವುದರಿಂದಲೂ ಈ ಸ್ತೋತ್ರವನ್ನು ಇತರ ಸ್ತೋತ್ರಗಳಂತೆ ಸದಸ್ಸಿನ ಮಂಡಪದಲ್ಲಿ ಪಠಿಸದೆ ಹೊರಕ್ಕೆ ಹೋಗಿ ಋತ್ವಿಜರು ಪಠಿಸುವುದರಿಂದಲೂ ಈ ಸ್ತೋತ್ರಕ್ಕೆ ಬಹಿಷ್ಕವಮಾನಸ್ತೋತ್ರವೆಂದು ಹೆಸರು.]

ಯತ್ಸರ್ಪೇದ್ಯ ಚಮೇವ ತತ್ಸಾನ್ನೋನುವರ್ತ್ಮಾ ನಂ ಕುರ್ಯಾದ್ಯ
ಏನಂ ತತ್ರ ಬ್ರೂಯಾದನುವರ್ತ್ಮಾನ್ವಾ ಅಯಂ ಹೋತಾ
ಸಾನುಗಸ್ಯಾಭೂದ್ಗಾತರಿ ಯಶೋಧಾದಚ್ಯೋಷ್ವಾಯತ-
ನಾಚ್ಯೋಷ್ಯತ ಆಯತನಾದಿತಿ ಶಶ್ವತ್ತಥಾ ಸ್ಯಾತ್ |

ವಿಪಕ್ಷೇ ಬಾಧಂ ದರ್ಶಯತಿ ಯದ್ವಯಂ ಹೋತಾ ತೈಃ ಸಹ ಸರ್ಪೇತ್ತದಾನೀಂ ಸ್ವಕೀಯವ್ಯಚಮೇವ ಸಾನ್ನೋನುವರ್ತ್ಮಾನಂ ಪೃಷ್ಠಗಾಮಿನೀಂ ಕುರ್ಯಾತ್ | ತಚ್ಚಾ-
ಯುಕ್ತಂ | ಋಚಿ ಅಧಾರತ್ವಾತ್ | ಸಾನ್ನಾ ಅಭೇಯತ್ವಾತ್ಪಶ್ಚಾದ್ಭಾವಿ | ಅತ ಏವ ಛಂದೋಗಾ
ಅನುನಂತಿ—ತದೇತಸ್ಯಾಮೃಚ್ಯಧ್ಯಾಷ್ಟಃ ಸಾನು ತಸ್ಮಾದ್ಯಚ್ಯಧ್ಯಾಷ್ಟಂ ಸಾನು ಗೀಯತೇ ಇತಿ |
ತತಃ ಪುರೋಗಾಮಿನ್ಯಾ ಋಚಿಃ ಪಶ್ಚಾದ್ಭಾವಿತ್ವನುಯುಕ್ತಂ | ತತ್ರ ಹೋತುಃ ಸರ್ಪಣೇ ಯಃ
ಕಶ್ಚಿದಾಗತ್ಯೈನಂ ಹೋತಾರಂ ಬ್ರೂಯಾದಯಂ ಹೋತಾ ಸಾನುಗಸ್ಯೋದ್ಗಾತುರನುವರ್ತ್ಮಾ
ನ್ವೈ ಪೃಷ್ಠಗಾಮ್ಯೇನಾಭೂತ್ | ಅತೋ ಹೋತಾ ಸ್ವಕೀಯಾಂ ಯಶಃ ಕೀರ್ತಿಯದ್ಗಾತರ್ಯ-
ಥಾತ್ಸ್ನಾಹಿತನಾನ್ | ಸ್ವಯಮಾಯತನಾತ್ಸ್ವಕೀಯಪದಾದಚ್ಯೋಷ್ಯ ಚ್ಯುತನಾನ್ | ಇತಃ
ಪರಮಪಿ ಚ್ಯೋಷ್ಯತೇ ಸ್ವಕೀಯಸ್ಥಾನಾತ್ಪ್ರಚ್ಯುತೋ ಭವಿಷ್ಯತೀತ್ಯೇವಂ ಪುರುಷಾಂತರೇಣ
ಶಪ್ತಸ್ಯ ಹೋತುರವಶ್ಯಂ ತಥಾ ಭವೇತ್ |

ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದ ಪೂರ್ವಪಕ್ಷವಾದದಲ್ಲಿ ಬಾಧಕವನ್ನು ತೋರಿಸಿ ಅದನ್ನು ನಿವಾರಣೆಮಾಡುತ್ತಾರೆ. ಬಹಿಷ್ಕವಮಾನ ಸ್ತೋತ್ರಪಠನಕ್ಕಾಗಿ ಅಧ್ವರ್ಯು ಮೊದಲಾದ ಐದುಮಂದಿ ಋತ್ವಿಜರು ಹೊರಹೊರಟಾಗ ಹೋತೃವೂ ಅವರ ಜತೆಯಲ್ಲಿ ಹೊರಟಿದ್ದೇ ಆದರೆ ಆಗ ಹೋತೃವಿನ ವೇದವಾದ ಋಗ್ವೇದವು ಸಾಮವೇದವನ್ನು ಅನುಸರಿಸಿದಂತೆಗುವುದು. ಹೋತೃವೂ ಸಹ ಸಾಮಗಾನಮಾಡುವವರನ್ನು ಅನುಸರಿಸಿ ಹೋದಂತಾಗುವುದು. ಋಗ್ವೇದವು ಯಾವಾಗಲೂ ಎಲ್ಲಾ ವೇದಗಳಿಗೂ ಅಧಾರವು. ಅದನ್ನನುಸರಿಸಿ ಇತರ ವೇದಗಳು ಇರುವವು. ಸಾಮಗಾನಮಾಡುವವರನ್ನು ಹೋತೃವು ಅನುಸರಿಸಿ ಹೋದಲ್ಲಿ ಆಗ ಸಾಮವೇದವನ್ನು ಋಗ್ವೇದವು ಅನುಸರಿಸಿ ಹೋದಂತಾಗುವುದು. ಇದು ಅಯುಕ್ತವು. ಯಾವಾಗಲೂ ಋಗ್ವೇದಕ್ಕೆ

ಪ್ರಾಧಾನ್ಯತೆ ಇರಬೇಕು. ಛಾಂದೋಗ್ಯೋಪನಿಷತ್ತಿನಲ್ಲಿ ತದೇತಸ್ಯಾವ್ಯಚ್ಛಿದ್ಯಾಳ್ಲಂ ಸಾಮ ತಸ್ಮಾದ್ವಚ್ಛಿದ್ಯಾಳ್ಲಂ ಸಾಮಗೀಯತೇ (ಛಾ. ಉ. ೧-೬-೧) ಎಂದು ಹೇಳಿದೆ. ಎಂದರೆ ಸಾಮವೇದವು ಯಾವಾಗಲೂ ಋಗ್ವೇದವನ್ನೇ ಅನುಸರಿಸಿದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಸಾಮಗಾನಮಾಡುವವರು ಋಗ್ವೇದಮಂತ್ರಗಳನ್ನೇ ಅನುಸರಿಸಿ ಸಾಮಗಾನಮಾಡುತ್ತಾರೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಮೊದಲು ಋಗ್ವೇದದ ಋಕ್ಕುಗಳಿಗೆ ಪ್ರಾಧಾನ್ಯತೆಯನ್ನು ಕೊಟ್ಟು ಅವುಗಳನ್ನು ಹೋತ್ಯವು ಪಠಿಸಿದನಂತರ ಆ ಋಕ್ಕುಗಳಿಗೆ ಸಾಮವನ್ನು ಗಾನಮಾಡುವರು. ಇದಲ್ಲದೆ ಹೋತ್ಯವು ಸಾಮಗರನ್ನು ಅನುಸರಿಸಿ ಹೋದಲ್ಲಿ ಹೋತ್ಯವು ತನ್ನ ಸ್ಥಾನಮಾನಗಳನ್ನೂ ಕೀರ್ತಿಯನ್ನೂ ಕಳೆದುಕೊಂಡು ಸಾಮಗಾಯಕರನ್ನು ಅನುಸರಿಸಿ ಹೋಗುವನೆಂದು ಇತರರು ಹೀಯಾಳಿಸುವರು. ಉದ್ಗಾತೃವಿಗೆ ತನ್ನ ಯಶಸ್ಸನ್ನೂ ಸ್ಥಾನಮಾನವುರ್ಯಾದಿಗಳನ್ನೂ ಒಪ್ಪಿಸಿ ಈ ಹೋತ್ಯವು ತನ್ನ ಸ್ವಕೀಯ ಪದವಿಯನ್ನು ಕಳೆದುಕೊಂಡಿರುವನೆಂದು ಎಲ್ಲರೂ ಹೇಳಲು ಕಾರಣವಾಗುವುದು. ನಿಜಸ್ಥಿತಿಯೂ ಹಾಗೆಯೇ ಆಗುವ ಸಂಭವವುಂಟು. ಆದ್ದರಿಂದ ಹೋತ್ಯವು ಅಧ್ವರ್ಯು ಮೊದಲಾದ ಬಹಿಷ್ಪವಮಾನಗಾಯಕರೊಡನೆ ಹೊರಕ್ಕೆ ಹೋಗದೆ ತನ್ನ ಸ್ವಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿಯೇ ಕುಳಿತಿರಬೇಕು.

ತಸ್ಮಾತ್ತತ್ತ್ವವಾಸೀನೋಽನುಮಂತ್ರಯೇತ | ಯೋ ದೇವಾನಾಮಿಹ
ಸೋಮಪೀಥೋ ಯಜ್ಞೇ ಬರ್ಹಿಷಿ ವೇದ್ಯಾಚಮ್ | ತಸ್ಯಾಪಿ
ಭಕ್ಷಯಾಮುಸೀತಿ ಏವಮು ಹಾಸ್ಯಾತ್ಮಾ ಸೋಮಪೀಥಾದನಂ-
ತರಿತೋ ಭವತಿ |

ಸರ್ಪಣಂ ನಿನಾರ್ಯಾನುಮಂತ್ರಣಂ ವಿಧತ್ತೇ | ಯಸ್ಮಾತ್ಸರ್ಪಣೇ ದೋಷಾಃ ಸಂತಿ
ತಸ್ಮಾದ್ವತ್ ಪೂರ್ವಮವಸ್ಥಿತಸ್ತತ್ತ್ವವಾಸೀನ ಇತರೇಷಾಂ ಸರ್ಪಣಮುನ್ವೀಕ್ಷ್ಯಾನುಮಂ
ತ್ರಯೇತ | ತಸ್ಮಿನ್ನನುಮಂತ್ರಣೇ ಮಂತ್ರಂ ದರ್ಶಯತಿ | ಇಹ ದೇಶೇ ಕ್ರಿಯಮಾಣೋ ಯಃ
ಸೋಮಯಾಗಸ್ತಸ್ಮಿನ್ಯಾ ವೇದಿಯಚ್ಚ ತತ್ರತ್ಯಂ ಬರ್ಹಿಷ್ಟತ್ರ ಸರ್ವದೇವಾನಾಂ ಸಂಬಂಧೀ
ಸೋಮಪೀಥಃ ಸೋಮಯಾಗರೂಪೋ ಬಹಿಷ್ಪವಮಾನಾಖ್ಯೋ ಯೋ ಭಕ್ಷೋಽಸ್ಮಿ ತಸ್ಯಾ-
ಪ್ಯಂಶಂ ವಯಂ ಭಕ್ಷಯಾಮು ಇತ್ಯೇಷೋಽನುಮಂತ್ರಣಮಂತ್ರಃ | ತಂ ಪ್ರಶಂಸತಿ | ಏವಮೇ-
ನಾನುಮಂತ್ರಣೇ ಸತ್ಯಸ್ಯ ಹೋತುರಾತ್ಮಾ ಜೀವಃ ಸೋಮಪಾನಾತ್ಕದಾಚಿದಹ್ಯಂತರಿತೋ ನ
ಭವತಿ |

ಹೋತ್ಯವು ಬಹಿಷ್ಪವಮಾನಪಠನಕ್ಕಾಗಿ ಅಧ್ವರ್ಯಾದಿ ಋತ್ವಿಜರ ಜೊತೆಯಲ್ಲಿ ಹೊರಕ್ಕೆ ಹೋಗಬೇಕಾಗಿಲ್ಲವೆಂಬ ಅಂಶವನ್ನು ದೃಢಪಡಿಸಿ ಈಗ ಹೋತ್ಯವು ಕುಳಿತಲ್ಲಿಯೇ ಪಠಿಸಬೇಕಾದ ಮಂತ್ರಕ್ರಮವನ್ನು ವಿವರಿಸುವರು. ಹೊರಕ್ಕೆ ಹೋಗುವ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ದೋಷಗಳಿರುವುದರಿಂದ ಅದನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ತಾನು ಕುಳಿತ ಸ್ಥಳದಿಂದಲೇ ಇತರ ಋತ್ವಿಜರು ಹೊರಗೆ ಹೋಗುತ್ತಿರುವುದನ್ನು ನೋಡುತ್ತಾ ಮಂತ್ರವನ್ನು ಪಠಿಸುವನು. ಆ ಮಂತ್ರವು ಯಾವುದೆಂದರೆ—ಯೋ ದೇವಾನಾಮಿಹ ಸೋಮಪೀಥೋ ಯಜ್ಞೇ ಬರ್ಹಿಷಿ ವೇದ್ಯಾಚ ತಸ್ಯಾಪಿ ಭಕ್ಷಯಾಮುಸೀತಿ | ಇದರ ಅರ್ಥವು— ಈ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ಆಚರಿಸಲ್ಪಡುವ ಯಾವ ಸೋಮಯಾಗವುಂಟೋ ಆ ಯಾಗದ ಯಜ್ಞವೇದಿಯಲ್ಲಿರುವ ಬರ್ಹಿಷ್ಸೆಂಬ ದರ್ಭ ಆಸನದ ಮೇಲೆ ಇಡಲ್ಪಟ್ಟಿರುವ ಸೋಮಯಾಗರೂಪವಾದ ಮತ್ತು ದೇವತೆಗಳ ಸಂಬಂಧವಾದ ಬಹಿಷ್ಪವಮಾನವೆಂಬ ಹೆಸರಿನ ಯಾವ

ಚರುಭಕ್ಷಣವುಂಟೋ ಅದರ ಸ್ವಲ್ಪಭಾಗವನ್ನು ನಾವು ಭಕ್ಷಿಸುವೆವು ಎಂದು ಈ ಮಂತ್ರದ ಅರ್ಥವು. ಈ ಮಂತ್ರವನ್ನು ಪ್ರಶಂಸೆಮಾಡುತ್ತಾ—ಏನಮು ಹಾಸ್ಯಾತ್ಮಾ ಸೋಮಹೀಥಾದನಂತರಿತೋ ಭವತಿ—ಎಂದರೆ ಈರಿತಿ ಮಂತ್ರಪಠನಾನಂತರ ಈ ಹೋತೃವಿನ ಆತ್ಮವು ಯಾವಾಗಲೂ ಬಹಿಷ್ಠವಮಾನಸ್ತೋತ್ರವನ್ನು ಪಠಿಸುವ ಸಾಮಗಾಯಕರು ಪಾನಮಾಡುವ ಸೋಮರಸದಿಂದ ಬೇರೆಯಾಗುವುದಿಲ್ಲ ಎಂದರೆ ಯಾವಾಗಲೂ ಅದರಲ್ಲಿ ಆಸಕ್ತಿಯನ್ನೇ ಹೊಂದಿರುವುದು.

ಅಥೋ ಬ್ರೂಯಾನ್ಮುಖಮುಸಿ ಮುಖಂ ಭೂಯಾಸಮಿತಿ ಮುಖಂ
ವಾ ಏತದ್ಯಜ್ಞಸ್ಯ ಯದ್ಬಹಿಷ್ಠವಮಾನಃ ಮುಖಂ ಸ್ತೇಷು ಭವತಿ
ಶ್ರೇಷ್ಠಃ ಸ್ವಾನಾಂ ಭವತಿ ಯ ಏನಂ ವೇದ |

ಮಂತ್ರಾಂತರಂ ಚ ನಿಧತ್ತೇ | ಪೂರ್ವೋಕ್ತಾನ್ಮಂತ್ರಾದನಂತರಂ ಮುಖಮಿತ್ಯಾದಿಕಮುಸಿ ಮಂತ್ರಂ ಬ್ರೂಯಾತ್ | ಹೇ ಬಹಿಷ್ಠವಮಾನ ಯಜ್ಞಸ್ಯ ತ್ವಂ ಮುಖಮುಸಿ ಯಜ್ಞಮುಖ್ಯೇ ಮುಖ್ಯೋಽಸಿ | ಅತಸ್ತ್ವತ್ಪ್ರಸಾದಾದಹಮುಸಿ ಮುಖಂ ಮುಖ್ಯೋ ಭೂಯಾಸಂ | ಏತಂ ಮಂತ್ರಂ ಪ್ರಶಂಸತಿ | ಸ್ತೋತ್ರೇಷು ಸರ್ವೇಷ್ವಾದ್ಯತ್ವಾದ್ಬಹಿಷ್ಠವಮಾನಸ್ಯ ಮುಖ್ಯತ್ವಂ | ವೇದನಂ ಪ್ರಶಂಸತಿ | ಮುಖತ್ವಂ ಲೋಕವ್ಯವಹಾರಪ್ರವರ್ತಕತ್ವಂ ಶ್ರೇಷ್ಠತ್ವಂ ವಿದ್ಯಾವಿತ್ತಾದಿ- ಸಂಪತ್ತಿಃ | ಅಥ ಸವನೀಯಪುರೋಡಾಶೇಷು ಯೇಯಂ ಮೃತ್ರಾವರುಣೇ ಪಯಸ್ಯಾಸ್ತಿ ತತ್ಸದ್ಭಾವ ಅಪಸ್ತಂಜೇನ ದರ್ಶಿತಃ—ಪ್ರಾಗ್ಗಂಠೇ ಪ್ರತಿಪ್ರಸ್ಥಾತಾ ಸವನೀಯಾನ್ನಿರ್ವಪತಿ ಸರ್ವೇ ಯನಾ ಭವಂತಿ ಲಾಜಾರ್ಥಾನ್ಪರಿಹಾಹ್ಯೇಂದ್ರಾಯ ಹರಿವತೇ ಧಾನಾ ಇಂದ್ರಾಯ ಪೂಷಣ್ಣತೇ ಕರಂಭಂ ಸರಸ್ವತ್ಯೈ ಭಾರತ್ಯೈ ಪರಿನಾಪಮಿಂದ್ರಾಯ ಪುರೋಡಾಶಂ ಮಿತ್ರಾವ- ರುಣಾಭ್ಯಾಂ ಪಯಸ್ಯಾಂ ಇತಿ ||

ಈಗ ಮತ್ತೊಂದು ಮಂತ್ರವನ್ನು ವಿವರಿಸುವರು—ಅಥೋ ಬ್ರೂಯಾನ್ಮುಖಮುಸಿ ಮುಖಂ ಭೂಯಾಸ- ಮಿತಿ ಮುಖಂ ವಾ ಏತದ್ಯಜ್ಞಸ್ಯ ಯದ್ಬಹಿಷ್ಠವಮಾನಃ|| ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದ ಮಂತ್ರಪಠನಾನಂತರ ಮುಖಮುಸಿ ಮುಖಂ ಇತ್ಯಾದಿ ಮಂತ್ರವನ್ನು ಪಠಿಸಬೇಕು. ಈ ಮಂತ್ರದ ಅರ್ಥವು—ಎಲೈ ಬಹಿಷ್ಠವಮಾನಸ್ತೋತ್ರವೇ, ನೀನು ಯಜ್ಞಕ್ಕೆ ಮುಖ್ಯನಾಗಿರುತ್ತಿ. ಎಂದರೆ ಯಜ್ಞಕಲಾಪಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಮುಖ್ಯಪಾತ್ರವನ್ನು ವಹಿಸುತ್ತೀಯೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ನಿನ್ನ ಅನುಗ್ರಹದಿಂದ ನಾನೂ ಸಹ ಜನರಲ್ಲಿ ಮುಖ್ಯ ಅಥವಾ ಪ್ರಾಧಾನ್ಯತೆಯನ್ನು ಪಡೆಯುವಂತಾಗಲಿ ಎಂದು ಈ ಮಂತ್ರದ ಅರ್ಥವು, ಈ ಬಹಿಷ್ಠವಮಾನಸ್ತೋತ್ರದ ಪ್ರಾಧಾನ್ಯತೆಯನ್ನು ಪ್ರಶಂಸಿಸುವರು—ಈ ಬಹಿಷ್ಠವಮಾನಸ್ತೋತ್ರವು ಎಲ್ಲಾ ಸಾಮಗಾನ ಸ್ತೋತ್ರಗಳಿಗಿಂತ ಮೊದಲು ಗಾನಮಾಡಲ್ಪಡುವುದರಿಂದ ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಇದು ಅತಿ ಮುಖ್ಯವಾದ ಸ್ತೋತ್ರವೆಂದು ಪರಿಗಣಿಸಲ್ಪಡುವುದು. ಶರೀರಕ್ಕೆ ಮುಖವು ಯಾವರಿತಿ ಶ್ರೇಷ್ಠವೋ ಅದೇ ರೀತಿ ಈ ಬಹಿಷ್ಠವಮಾನಸ್ತೋತ್ರವು ಯಜ್ಞಕ್ಕೆ ಮುಖದಂತಿರುವುದು. ಸ್ತೋತ್ರಸಂಬಂಧವಾದ ಮೂರು ಸೂಕ್ತಗಳನ್ನು (ಉಪಾಸ್ಮೈ; ದವಿದ್ಯುತತ್ಯಾ; ಪವಮಾನಸ್ಯ ತೇ ಎಂಬ ಮೂರು ಸೂಕ್ತಗಳನ್ನು) ಪಠಿಸಿದ ಮೇಲೆ ಪ್ರಾತಸ್ಸವನಕರ್ಮದಲ್ಲಿ ಗಾಯತ್ರಸಾಮದಿಂದ ನಾಲ್ಕು ಆಜ್ಯಸ್ತೋತ್ರಗಳನ್ನು ಗಾನಮಾಡುತ್ತಾರೆ. ಅನಂತರ ಮೂರು ಸೂಕ್ತಗಳನ್ನು ಮತ್ತು ಐದು ಬೇರೆ ಮಾಧ್ಯಂದಿನ ಪವಮಾನಸ್ತೋತ್ರಗಳನ್ನು ಮಾಧ್ಯಂದಿನ ಸವನದಲ್ಲಿ ಗಾನಮಾಡುತ್ತಾರೆ. ಇದಲ್ಲದೆ ರಥಂತರ, ವಾಮದೇವ್ಯ, ನೌಧಸ, ಕಾಲೇಯ ಎಂಬ ಸಾಮಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ ನಾಲ್ಕು ಪೃಷ್ಠಸ್ತೋತ್ರಗಳನ್ನೂ ಮಾಧ್ಯಂದಿನಸವನದಲ್ಲಿಯೇ ಗಾನಮಾಡುವರು. ಬಳಿಕ ಗಾಯತ್ರ, ಸಂಹಿತ, ಸಫ, ಪೌಷ್ಕಲ.

ಶ್ಯಾವಾಶ್ಯ, ಅಂಧೀಗವ ಎಂಬ ಆರು ಅರ್ಭವ ಪವನಾನಸ್ತೋತ್ರಗಳನ್ನು ತೃತೀಯಸವನಕಾಲದಲ್ಲಿ ಗಾನಮಾಡುತ್ತಾರೆ. ಈಗ ಮೈತ್ರಾವರುಣಪುರೋಡಾಶ ಎಂದರೆ ಮೈತ್ರಾವರುಣದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಅರ್ಪಿಸುವ ಪುರೋಡಾಶಕ್ಕೆ ಹಾಲನ್ನು ಮಿಶ್ರಮಾಡಬೇಕೆಂಬ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಅಪಸ್ತಂಬರು—ಪ್ರಾಗ್ವಂಶೇ ಪ್ರತಿಪ್ರಸ್ಥಾತಾ ಸವನೀಯಾನ್ನಿರ್ವಪತಿ ಸರ್ವೇ ಯವಾ ಭವಂತಿ ಲಾಜಾರ್ಥಾನ್ಸರಿಹಾಪ್ಯೇಂದ್ರಾಯ ಹರಿವತೇ ಧಾನಾ ಇಂದ್ರಾಯ ಪೂಷಣ್ವತೇ ಕರಂಭಂ ಸರಸ್ವತ್ಯೈ ಭಾರತ್ಯೈ ಪರಿನಾಪಮಿಂದ್ರಾಯ ಪುರೋಡಾಶಂ ಮಿತ್ರಾವರುಣಾಭ್ಯಾಂ ಪಯಸ್ಯಾಂ (ಅಪ. ಶೌ. ೧೨-೪-೪, ೫, ೬) ಎಂದು ಹೇಳಿದಾರೆ. ಈ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಒಂದು ಆಖ್ಯಾಯಿಕೆಯನ್ನು ಎಂದರೆ ಪೂರ್ವೇತಿಹಾಸವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ.

ಆಸುರೀ ನೈ ದೀರ್ಘಜಿಹ್ವೀ ದೇವಾನಾಂ ಪ್ರಾತಸ್ಸವನಮವಾಲೇಟ್
ತದ್ವ್ಯನಾದ್ಯತ್ತೇ ದೇವಾಃ ಪ್ರಾಜಿಜ್ಞಾಸಂತ ತೇ ಮಿತ್ರಾವರು-
ಣಾನಬ್ರುವನ್ಯವಮಿದಂ ನಿಷ್ಕುರುತಮಿತಿ ತೌ ತಥೇತ್ಯಬ್ರುತಾಂ
ತೌ ನೈ ವೋನರಂ ವೃಣಾನಹಾ ಇತಿ ವೃಣಾಥಾಮಿತಿ ತಾನೇ-
ತಮೇವ ನರನುವೃಣಾತಾಂ ಪ್ರಾತಃಸವನೇ ಪಯಸ್ಯಾಂ ಸೈನ-
ಯೋರೇಷಾಚ್ಯುತಾ ವರವೃತಾಹ್ಯೇನಯೋಸ್ತದ್ಯಸ್ಯೈ ವಿನುತ್ತ-
ಮಿವ ತದಸ್ಯೈ ಸನ್ಮದ್ಧಂ ವಿನುತ್ತಮಿವ ಹಿ ತೌ ತಯಾ ನಿರ-
ಕುರುತಾಂ ||

ತಾನೇತಾಂ ಪಯಸ್ಯಾಂ ಪ್ರಶಂಸಿತುನಾಖ್ಯಾಯಿಕಾನಾಹ—ದೀರ್ಘಾ ಜಿಹ್ವಾ ಯಸ್ಯಾಃ ಸಾ ದೀರ್ಘಜಿಹ್ವೀ | ಅಸುರಜಾತಾವುತ್ಪನ್ನತ್ವಾದಾಸುರೀ | ತಥಾ ಚ ತಲವಕಾರಾ ಅನುನಂತಿ—ದೀರ್ಘಜಿಹ್ವೀ ವಾ ಅಸುರ್ಯಾ ಸಾ ಇತಿ | ಸಾ ಚ ದೇವಾನಾಂ ಸಂಬಂಧಿ ಪ್ರಾತಃಸವನಮವಾಲೇಟ್ | ಸ್ವಕೀಯಯಾ ಜಿಹ್ವಯಾ ತಸ್ಯಾವಲೇಹಂ ಕೃತವತೀ | ತಚ್ಚ ಪ್ರಾತಃಸವನಂ ವಿಷಜಿಹ್ವಾಲೇಹನೇನ ವ್ಯನಾದ್ಯದ್ವಿವಿಧಂ ಮತ್ತಮುಭೂತ್ | ಸರ್ವಸ್ಯಾಪಿ ಸವನಪ್ರಯೋಗಸ್ಯ ವಿಪರ್ಯಾಸೋ ಜಾತಃ | ತೇ ದೇವಾಸ್ತತ್ಪರಿಹಾರೋಪಾಯಂ ಪ್ರಾಜಿಜ್ಞಾಸಂತ ಪ್ರಕರ್ಷೇಣ ವಿಚಾರಿತವಂತಃ | ವಿಚಾರ್ಯ ಚ ತತ್ಪರಿಹಾರಸಮರ್ಥೌ ಮಿತ್ರಾವರುಣಾನಬ್ರುವನ್ ಹೇ ಮಿತ್ರಾವರುಣೌ ಯುವಂ ಯುವಾನುಭಾವಿದಂ ಪ್ರಾತಸ್ಸವನಂ ನಿಷ್ಕುರುತಂ ನಿರ್ಗತದೋಷಂ ಕುರುತಂ | ತತ್ತಾವದಂಗೀಕೃತ್ಯ ದೇವೇಭ್ಯೋ ವರಂ ಯಾಚಿತ್ವಾ ಪ್ರಾತಸ್ಸವನಗತಾಂ ಪಯಸ್ಯಾನೇನ ಸ್ವಕೀಯವರತ್ನೇನ ವೃತವಂತೌ | ಪಯಸಿ ಭವಾ ಅಮಿಕ್ವ ಪಯಸ್ಯಾ | ಸೈಷಾ ವರವೃತತ್ವಾದೇನಯೋಃ ಕದಾಚಿದಪ್ಯವಿಚ್ಯುತಾ | ತತ್ರ ಪ್ರಾತಸ್ಸವನೇ ಯದಂಗಮಸ್ಯಾ ಅನಯಾ ದೀರ್ಘಜಿಹ್ವಯಾ ವಿನುತ್ತಮಿವ ಕೃತಮಾಸೀತ್ | ತತ್ಸರ್ವಮಸ್ಯಾ ಅನಯಾ ಪಯಸ್ಯಯಾ ಸನ್ಮದ್ಧಮಾಸೀತ್ | ಯಸ್ಮಾದ್ವಿನುತ್ತಮಿವ ಸ್ಥಿತಂ ಪ್ರಾತಸ್ಸವನಂ ತೌ ಮಿತ್ರಾವರುಣೌ ತಯಾ ಪಯಸ್ಯಯಾ ನಿರಕುರುತಾಂ ನಿನಾರಿತವಂತೌ ತಸ್ಮಾತ್ಸನ್ಮದ್ಧಿಯುಕ್ತಾ ||

ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ದೀರ್ಘಜಿಹ್ವೀ ಎಂಬ ಹೆಸರಿನ ಓರ್ವ ಅಸುರಸ್ತ್ರೀ ಇದ್ದಳು. ಅವಳ ನಾಲಿಗೆಯು ಅತಿ ಉದ್ದವಾಗಿದ್ದುದರಿಂದ ಅವಳಿಗೆ ದೀರ್ಘಜಿಹ್ವೀ ಎಂದರೆ ಉದ್ದವಾದ ನಾಲಿಗೆ ಉಳ್ಳವಳು ಎಂದು ಹೆಸರಿದ್ದಿತು. ಆ ಅಸುರಸ್ತ್ರೀಯು ಒಂದಾನೊಂದು ಕಾಲದಲ್ಲಿ ದೇವತೆಗಳಿಗಾಗಿ ಸಿದ್ಧಪಡಿಸಿಟ್ಟಿದ್ದ ಪ್ರಾತಸ್ಸವನವನ್ನು ಎಂದರೆ ಪ್ರಾತಃಕಾಲದಲ್ಲಿ ಅರ್ಪಿಸಲ್ಪಡುವ ಸೋಮರಸವನ್ನು ತನ್ನ ನಾಲಿಗೆಯಿಂದ ನೆಕ್ಕಿದಳು. ಹೀಗೆ ನೆಕ್ಕಿದ್ದರಿಂದ ಆ ಸೋಮರಸದಲ್ಲಿದ್ದ ಸಾರವು ಹೋಯಿತು ಎಂದರೆ ಮದವನ್ನು ಅಥವಾ ಹರ್ಷವನ್ನುಂಟುಮಾಡುವ ಸಾರವತ್ತಾದ ಭಾಗವು ಆ ಸೋಮರಸದಿಂದ ಹೊರಟುಹೋಯಿತು. ಇದನ್ನು ಕಂಡು ದೇವತೆಗಳು. ತಮ್ಮತಮ್ಮಲ್ಲೇ ಚರ್ಚೆಮಾಡಿ ಒಂದು ನಿರ್ಧಾರಕ್ಕೆಬಂದರು. ಬಳಿಕ ಅವರು ಮಿತ್ರಾವರುಣರೆಂಬ ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಕರೆದು— ಎಲೈ ಮಿತ್ರಾವರುಣರೇ, ಈಗ ದೇವತೆಗಳಿಗಾಗಿ ಸಿದ್ಧಪಡಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದ್ದ ಪ್ರಾತಃಸವನದ ಸೋಮರಸವು ದೀರ್ಘಜಿಹ್ವೀ ಎಂಬ ಅಸುರಸ್ತ್ರೀಯ ಜಿಹ್ವಾಸ್ಪರ್ಶದಿಂದ ದೂಷಿತವಾಗಿದೆ ಮತ್ತು ಆ ರಸವು ತನ್ನ ಸಾರವನ್ನು ಕಳೆದುಕೊಂಡಿದೆ ಇದನ್ನು ನೀವು ಮುಂಚಿನಂತೆ ಸರಿಪಡಿಸಬೇಕು ಎಂದರೆ ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಪಾನಯೋಗ್ಯವಾಗುವಂತೆ ರಸವತ್ತಾಗಿ ಮಾಡಬೇಕು ಎಂದು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಿದರು. ದೇವತೆಗಳ ಪ್ರಾರ್ಥನೆಯನ್ನು ಕೇಳಿ ಮಿತ್ರಾವರುಣರು ಹಾಗೆಯೇ ಆಗಲೆಂದೊಪ್ಪಿದರು. ಆದರೆ ಅವರು ದೇವತೆಗಳನ್ನು ದ್ವೇಷಿಸಿ—ಎಲೈ ದೇವತೆಗಳೇ ನೀವು ಹೇಳಿದಂತೆ ಮಾಡುತ್ತೇವೆ. ಆದರೆ ಹಾಗೆ ಮಾಡಿದ್ದಕ್ಕಾಗಿ ನಮಗೆ ನೀವು ಒಂದು ವರವನ್ನು ಕೊಡಬೇಕು ಎನ್ನಲು ದೇವತೆಗಳು ವರವನ್ನು ಕೇಳಿ ನಾವು ಕೊಡುತ್ತೇವೆ ಎಂದೊಪ್ಪಿದರು. ಬಳಿಕ ಮಿತ್ರಾವರುಣರು—ಪ್ರಾತಸ್ಸವನದಲ್ಲಿ ತಮಗೆ ಅರ್ಪಿಸುವ ಸೋಮರಸದಲ್ಲಿ ಹಾಲಿನ (ಮೊಸರಿನ?) ಕನೆಯನ್ನು ಬೆರೆಸಿ ಅರ್ಪಿಸಬೇಕು. ಮುಂದೆಯೂ ಹೀಗೆಯೇ ಮಾಡಬೇಕು. ಇದೇ ನಾವು ಕೇಳುವ ವರವು ಎಂದು ಹೇಳಿ ದೇವತೆಗಳ ಸಮ್ಮತಿಯನ್ನು ಪಡೆದು ದೂಷಿತವಾದ ಸೋಮರಸವನ್ನು ಪೂರ್ವದಂತೆ ಶುದ್ಧ ಮಾಡಿ ಅದನ್ನು ಮದಕರವನ್ನಾಗಿಯೂ ಸಮೃದ್ಧವನ್ನಾಗಿಯೂ ಮಾಡಿದರು.

English Translation

(The Hotar has no share in the Bahish-pavamana meal. The Soma libation for Mitra-Varuna to be mixed with milk).

After the libations from the Upamsu and Antaryama have been poured into the fire, the Soma squeezed and pured in the different vessels-grahas—such as Aindravayana & c., which are then kept in readiness for making the libations, five of the priests; Adhvaryu, Prastotar, Pratihartar, Udgatar, and Brahma, one holding the hand of the other-Samanvaradha-walk in the direction of the Chatvala, and ultimately take their seats for performing the ceremony of the Stotra, i.e. chanting a sacred verse—a Saman. Now the question is, whether the Hotar is allowed to walk or not at the same time that the other priests just mentioned do so.)

At that (occasion, when the priests walk) they (the theologians) ask, whether he (the Hotar) ought to walk or not (together with the others). Some say, he ought to walk; for this meal in honour of the Bahish-pavamana-stotra (which is about to be performed by the Sama singers) is enjoyed equally by

both gods and men ; thence (both gods and men) participate in it. But those who say so are not to be attended to ; should he walk (along with the Sama singers)- then he would make the Rik (which is repeated by the Hotar) follow the Saman, (If any one should see him do so) he at that occasion should tell him : " the Hotar here has been behind the Sama singers, and ceded his fame to the Udgatar : he has fallen from his place and will (in future) also fall from it." So it always happens to the Hotar (who walks after the Sama singers). Therefore he ought to remain where he is sitting, and repeat the following Anumantrana verse : " which Soma draught here at the sacrifice, placed on the sacred grass, on the altar, belongs to the gods, of this we also enjoy a share." Thus the soul of the Hotar is not excluded from that Soma draught (which is drunk by the Sama singers after the Bahish-pavamana Saman is over). Then (after having repeated the mantra mentioned) he ought to repeat : " thou art the mouth of the sacrifice : might I become the mouth first among my people also ! For the Bahish-pavamana draught is the very mouth of the sacrifice (sacrificial personage.)" He who has such a knowledge, becomes the mouth of his own people, the chief among his own people.

An Asura woman, Dirghajivi (long-tongued) licked the morning libation of the Gods. It consequently became inebriating everywhere. The Gods wished to remedy this, and said to Mitra and Varuna : " you two ought to take off this the inebriating quality from the Soma)." They said : " Yes but let us choose a boon from you." The Gods said : Choose ! They chose at the morning libation curd of milk whey (payasa) in milk. This is their everlasting share ; that is, the boon chosen by them. What had been made by her (the Asura woman) inebriating, that was made good (again) by the curd, for both Mitra and Varuna removed, through this curd, the inebriating quality, as it were (from the Soma juice.)

ಇತಿ ಶ್ರೀಮತ್ಸಾಯಣಾಚಾರ್ಯವಿರಚಿತೇ ಮಾಧವೀಯೇ ನೇದಾರ್ಥಪ್ರಕಾಶ
ಐತರೇಯಬ್ರಾಹ್ಮಣಭಾಷ್ಯೇ ಅಷ್ಟಮಾಧ್ಯಾಯಸ್ಯ ಚತುರ್ಥಃ ಖಂಡಃ

ಇಲ್ಲಿಗೆ ಐತರೇಯಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿ ಎಂಟನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ ನಾಲ್ಕನೆಯ ಖಂಡವು
ಸಮಾಪ್ತವಾದುದು.

ಅಥ ಅಷ್ಟಮಾಧ್ಯಾಯೇ ಪಂಚಮಃ ಖಂಡಃ

ಎಂಟನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ ಐದನೆಯ ಖಂಡವು

[ಪುರೋಡಾಶದ ಸ್ವರೂಪವು ಮತ್ತು ವಿವರಣೆಯು]

ದೇವಾನಾಂ ವೈ ಸವನಾನಿ ನಾಧ್ರಿಯಂತ ತ ಏತಾನ್ಪುರೋಳಾಶಾನ-
ಪಶ್ಯಂಸ್ತಾನನುಸವನಂ ನಿರವಪಸ್ಸವನಾನಾಂ ಧೃತ್ಯೈ ತತೋ ವೈ
ತಾನಿ ತೇಷಾಮಧ್ರಿಯಂತ ತದ್ಯದನುಸವನಂ ಪುರೋಳಾಶಾ
ನಿರುಪ್ಯಂತೇ ಸವನಾನಾಮೇವ ಧೃತ್ಯೈ ತಥಾ ಹಿ ತಾನಿ ತೇಷಾ-
ಮಧ್ರಿಯಂತ |

ಅಥ ಸವನೀಯಪುರೋಡಾಶಾನ್ವಿಧಾತುಮಾದೌ ಕಥಾಮಾಹ | ಯಾನಿ ಪ್ರಾತಸ್ಸವನ-
ಮಾಧ್ಯಂದಿನಸವನತೃತೀಯಸವನಾನಿ ಸಂತಿ ತಾನಿ ತ್ರೀಣಿ ದೇವಾನಾಮರ್ಥೇ ನಾಧ್ರಿಯಂತ
ನೈವ ಧೃತಾನಿ ದೈವೈರವರೋದ್ಧಮಶಕ್ತ್ಯಾನ್ಯಾಸನ್ | ತೇ ದೇವಾಸ್ತದ್ಧಾರಣಹೇತೂನ್ವಂಚ
ಪುರೋಡಾಶಾನ್ವಿಷ್ಟಾ ತಾನ್ಪ್ರತಿಸವನಂ ನಿರವಪಂಸ್ತೈಃ ಪುರೋಡಾಶೈಸ್ತುಷ್ಪಾನಿ ಸವನಾನಿ
ದೇವಾನಾಮರ್ಥೇ ಧೃತಾನ್ಯಾಸನ್ | ಆಖ್ಯಾಯಿಕಯಾ ಪ್ರಶಸ್ಯ ಪುರೋಡಾಶಾನ್ವಿಧತೇ | ತತ್ರ-
ಸ್ತಾದ್ವೇನೈರ್ನಿರುಪ್ತತ್ವಾದ್ಯದಿ ಯಜಮಾನಾಃ ಪ್ರತಿಸವನಂ ಪುರೋಳಾಶಾ ನಿರುಪ್ಯೇರಂಸ್ತದಾ
ಸ ನಿರ್ವಾಪಃ ಸವನಾನಾಂ ಧಾರಣಾಯ ಭವತಿ | ತಥಾ ತೇನೈವ ಹಿ ಪ್ರಕಾರೇಣ ತಾನಿ ಸವನಾನಿ
ತೇಷಾಂ ದೇವಾನಾಮರ್ಥೇ ಧ್ರಿಯಂತೇತೋ ಮನುಷ್ಯಾಣಾಮಪಿ ನಿರ್ವಾಪ ಏವ
ಧಾರಣೋಪಾಯಃ ||

ಈಗ ಪ್ರಾತಸ್ಸವನ, ಮಾಧ್ಯಂದಿನಸವನ, ತೃತೀಯಸವನಗಳೆಂಬ ಮೂರು ಸವನಕಾಲಗಳಲ್ಲಿ ಉಪಯೋಗಿಸುವ
ಪುರೋಡಾಶದ ವಿಷಯವನ್ನು ವಿವರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಸವನಕಾಲಗಳಲ್ಲಿ ಅರ್ಪಿಸುತ್ತಿದ್ದ ಹೋಮದ್ರವ್ಯಗಳು ಅದರಲ್ಲಿಯೂ
ಸೋಮರಸವು ಸ್ಥಿರವಾಗಿ ನಿಲ್ಲದೆ ದೇವತೆಗಳ ಕೈಗೆ ಸಿಕ್ಕುತ್ತಿರಲಿಲ್ಲ. ಆಗ ದೇವತೆಗಳು ಸವನಕರ್ಮದಲ್ಲಿ ಸಿದ್ಧಪಡಿಸಿಟ್ಟಿದ್ದ
ಪುರೋಡಾಶ (ಚರು)ವನ್ನು ನೋಡಿ, ಇದರಿಂದ ತಮಗೆ ಸಹಾಯವಾಗಬಹುದೆಂದು ಯೋಚಿಸಿ ಆ ಪುರೋಡಾಶಗಳಲ್ಲಿ ಐದು
ಭಾಗಗಳನ್ನು ತೆಗೆದುಕೊಂಡು ಹೋಮಮಾಡಿದರು. ಅದರಿಂದ ಸಂತುಷ್ಟನಾದ ಸವನಗಳು ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಸಿಕ್ಕುವಂತಾಯಿತು.
ಎಂದರೆ ದೇವತೆಗಳು ಮೂರು ಸವನಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಅರ್ಪಿಸಲ್ಪಡುವ ಹವಿಸ್ಸನ್ನು ಪಡೆಯಲು ಸಾಧ್ಯವಾಯಿತು. ಆದ್ದರಿಂದ
ಸವನೀಯಹವಿಸ್ಸು ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ದೊರೆತು ಅವರಲ್ಲಿ ಸ್ಥಿರವಾಗಿ ನಿಲ್ಲುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಮನುಷ್ಯರು ಪ್ರತಿಸವನದಲ್ಲಿಯೂ ಪುರೋಡಾಶ

ವನ್ನು ಹೋಮಮಾಡುವರು. ಹೀಗೆ ಮಾಡುವುದರಿಂದ ದೇವತೆಗಳಿಗೂ ಮನುಷ್ಯರಿಗೂ ಸವನಗಳು ಸಿಕ್ಕಿ ಅವು ಸ್ಥಿರವಾಗಿ ನೆಲೆಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಪುರೋಡಾಶಹೋಮವನ್ನು ಅವಶ್ಯಕವಾಗಿ ಮಾಡಬೇಕಾಗಿರುವುದು.

ಪುರೋ ವಾ ಏತಾನ್ದೇವಾ ಅಕ್ರತ ಯತ್ಪುರೋಳಾಶಾಸ್ತತ್ಪುರೋ- ಳಾಶಾನಾಂ ಪುರೋಳಾಶತ್ವಂ ||

ಯತ್ಪುರೋಳಾಶಾಃ ಸಂತ್ಯೇತಾನ್ದೇವಾಃ ಪುರೋ ವೈ ಸೋಮಾಹುತಿಭ್ಯಃ ಪುರಸ್ತಾ-
ದೇವಾಕ್ರತ ಕೃತವಂತಸ್ತಸ್ಮಾತ್ಪುರೋಡಾಶೇತಿ ನಾನು ಸಂಪನ್ನಂ | ದಾಶ್ಯದಾನ ಇತಿ ಧಾತುಃ
ಪುರತೋ ದೀಯಮಾನಂ ಹವಿರಿತ್ಯರ್ಥಃ | ಯದ್ಯಸ್ಯತ್ರ ಧಾನಾದಿಷು ಹವಿಷ್ಷು ಚತುರ್ಥ ಏವ
ಪುರೋಡಾಶಸ್ತಥಾಪಿ ಚೈತ್ರಿನ್ಯಾಯೇನ ಧಾನಾದೀನಾಂ ಸರ್ವೇಷಾಂ ಪುರೋಡಾಶತ್ವೋಪ-
ಚಾರಃ ಯದಾ ಪುರಶ್ಯಬ್ದ ಏವಂ ವಾಖ್ಯೇಯಃ | ಸವನಾನಾಂ ಧಾರಣಾರ್ಥಂ ದೇವಾ ಏತಾನಿ
ಹವೀಂಷಿ ದುರ್ಗಮಾಣಿ ಪುರಾಣ್ಯಕುರ್ವತೇತಿ | ಯದಿ ಪುರಸ್ತಾದ್ಯದಿ ವಾ ಪುರಾಣಿ ಸರ್ವಥಾಪಿ
ಪುರೋಡಾಶತಬ್ದೋ ನಿಷ್ಪದ್ಯತೇ |

ಈಗ ಪುರೋಳಾಶಶಬ್ದದ ನಿಷ್ಪತ್ತಿಯನ್ನು ವಿವರಿಸುವರು—ದೇವತೆಗಳು ಇತರ ಸೋಮಾಹುತಿಗಳಿಗಿಂತ ಮೊದಲೇ
ಈ ಪುರೋಡಾಶಾಹುತಿಯನ್ನು ಮಾಡಿದ್ದರಿಂದ ಇದಕ್ಕೆ ಪುರೋಡಾಶವೆಂಬ ಹೆಸರು ಬಂದಿತು. ಪುರಃ-ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ, ಎಲ್ಲಕ್ಕಿಂತ
ಮೊದಲು ದಾಶ್ಯ-ದಾನ(ಆಹುತಿ ಕೊಡುವುದು) ಎಂದು ಪುರೋಡಾಶ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಅವಯವಾರ್ಥವಿರುವುದರಿಂದ ಪುರೋಡಾಶವೆಂದರೆ
ಮೊದಲು ಕೊಡುವ ಆಹುತಿ ಎಂದರ್ಥವು. (ಪುರೋದಾಸ್ಯತೇ ಇತಿ ಪುರೋಡಾಃ) ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಅರ್ಪಿಸುವ ಹವಿಸ್ಸುಗಳ
ಸೆಟ್ಟಿಯಲ್ಲಿ—ಧಾನಾಃ, ಕರಂಭಃ, ಪರಿವಾಪಃ, ಪುರೋಡಾಶ ಎಂದು ಪುರೋಡಾಶಕ್ಕೆ ನಾಲ್ಕನೆಯ ಸ್ಥಾನವಿದ್ದರೂ ಸವನಾಹುತಿ
ಗಳಿಗೆ (ಸೋಮಾಹುತಿಗಳಿಗೆ) ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿಯೇ ಇದನ್ನು ಅರ್ಪಿಸುವುದರಿಂದ ಇದಕ್ಕೆ ಪುರೋಡಾಶವೆಂಬ ಹೆಸರು ಬಂದಿರುವುದು.
ಅಥವಾ ಸವನಗಳ ಧಾರಣಾರ್ಥವಾಗಿ ದೇವತೆಗಳು ಈ ಪುರೋಡಾಶಹವಿಸ್ಸುಗಳನ್ನು ದುರ್ಗಮವಾದ ಪುರಗಳನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಿದರು-
ಎಂಬ ಅರ್ಥದಿಂದಲೂ ಪುರೋಡಾಶಶಬ್ದದ ನಿಷ್ಪತ್ತಿಯಿರುವುದು. ಎಂದರೆ ಸೋಮಾಹುತಿಗಳಿಗಿಂತ ಮೊದಲು ಇದನ್ನು ಉಪ-
ಯೋಗಿಸುವುದರಿಂದಾಗಲೀ, ದುರ್ಗಮವಾದ ಪುರಗಳಿಂದಾಗಲಿ ಅರ್ಥವಿರುವುದರಿಂದ ಪುರೋಡಾಶಶಬ್ದವು ವ್ಯುತ್ಪನ್ನವಾಗಿದೆ.

ತದಾಹುರನುಸವನಂ ಪುರೋಳಾಶಾನ್ನಿರ್ವಪೇದಷ್ಟಾಕಪಾಲಂ ಪ್ರಾತ-
ಸ್ಸವನಏಕಾದಶಕಪಾಲಂ ಮಾಧ್ಯಂದಿನೇ ಸವನೇ ದ್ವಾದಶಕ-
ಪಾಲಂ ತೃತೀಯಸವನೇ ತಥಾಹಿ ಸವನಾನಾಂ ರೂಪಂ ತಥಾ
ಛಂದಸಾಮಿತಿ | ತತ್ತನ್ನಾದ್ಯತ್ಯನ್ಯೈಂದ್ರಾ ವಾ ಏತೇ ಸರ್ವೇ
ನಿರುಪ್ಯಂತೇ ಯದನುಸವನಂ ಪುರೋಳಾಶಾಸ್ತಸ್ಮಾತ್ತಾನೇಕಾ-
ದಶಕಪಾಲಾನೇವ ನಿರ್ವಪೇತ್ ||

ಅಥ ಪುರೋಡಾಶಸ್ವರೂಪವಿಶೇಷಂ ನಿರ್ಧಾರಯಿತುಂ ಪೂರ್ವಪಕ್ಷಮಾಹ ತತ್ತೇಷು
ಪುರೋಡಾಶೇಷು ಪೂರ್ವಪಕ್ಷಿಣ ಆಹುಃ | ಪ್ರತಿಸವನಂ ನಿರ್ವಪಣೀಯೇಷು ಪುರೋಡಾಶೇಷು

ಕ್ರಮೇಣ ಕಪಾಲಸಂಖ್ಯಾಷ್ಟತ್ವಾದಿಸಂಖ್ಯಾ ದ್ರಷ್ಟವ್ಯಾ ಸವನಾನಾಂ ರೂಪಸ್ಯ ತಥಾವಿಧತ್ವಾತ್ |
ತಚ್ಚ ಛಂದೋದ್ವಾರೇಣ ದ್ರಷ್ಟವ್ಯಂ | ಗಾಯತ್ರೀ ತ್ರಿಷ್ಟುಬ್ಜಗತೀ ಚೇತಿ ಛಂದಾಂಸಿ ಸವನನಿ-
ಷ್ಠಾದಕಾನಿ ಗಾಯತ್ರಂ ಪ್ರಾತಸ್ಸವನಂ ತ್ರೈಷ್ಟುಭಂ ಮಾಧ್ಯಂದಿನಂ ಜಾಗತಂ ತೃತೀಯಸವನ-
ಮಿತಿ ಶ್ರುತ್ಯಂತರಾತ್ | ತಥಾ ಸತಿ ತತ್ತಚ್ಛಂದೋಗತಾಕ್ಷರಸಂಖ್ಯಾನುಸಾರೇಣ ಕಪಾಲಸಂಖ್ಯಾ
ಯುಕ್ತೇತಿ ಪೂರ್ವಪಕ್ಷಃ | ತಂ ನಿರಾಕೃತ್ಯ ಸಿದ್ಧಾಂತಂ ದರ್ಶಯತಿ | ಪಂಚಸು ಹವಿಷ್ಟು
ಧಾನಾದಿಷು ಮಧ್ಯೇ ಚತುರ್ಥಸ್ಯ ಪುರೋಡಾಶಸ್ಯೈಂದ್ರದೇವತಾಕತ್ವಾದೈಂದ್ರಶ್ಚಾನೃತ್ಯೈಕಾದ-
ಶಕಪಾಲ ಏವ ಪ್ರಾಯೇಣ ವಿಧೀಯತ ಇತಿ ತತ್ಪ್ರಯತ್ನಾನ್ವಗಮಾದತ್ರಾಪಿ ತ್ರಿಷ್ಟುಪಿ ಸವನೇ-
ಷ್ಟೈಂದ್ರಾನ್ವುರೋಡಾಶಾನೇಕಾದಶಕಪಾಲಾನೇವ ನಿರ್ವಹೇತ್ | ಶಾಖಾಂತರೇಽಪಿ ವಿಲೋ-
ಮತ್ವದೋಷೇಣ ಪೂರ್ವಪಕ್ಷಂ ನಿರಾಕೃತ್ಯ ಸಿದ್ಧಾಂತೋಽಭಿಹಿತಃ— ಏಕಾದಶಕಪಾಲಾನೇವ
ಪ್ರಾತಸ್ಸವನೇ ಕುರ್ಯಾದೇಕಾದಶಕಪಾಲಾನ್ಮಾಧ್ಯಂದಿನೇ ಸವನ ಇತ್ಯಾದಿ | ಅಪಸ್ತಂಬಸ್ತ-
ನ್ಯಶಾಖಾಭೇಧಮನುಸೃತ್ಯ ಪಕ್ಷದ್ವಯಮಪ್ಯುದಾಹರತಿ—ಅಷ್ಟಾ ಪುರೋಡಾಶಕಪಾಲಾನನು-
ಸವನಮೇಕೇ ಸಮಾನಂತಿ ಇತಿ ||

ಈಗ ಪುರೋಡಾಶಸ್ವರೂಪವನ್ನು ವಿವರಿಸುವರು. ಈ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಮೊದಲು ಪೂರ್ವಪಕ್ಷವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. ಪ್ರತಿಸವನದಲ್ಲಿಯೂ ಅರ್ಪಿಸಲ್ಪಡುವ ಪುರೋಡಾಶ ಕಪಾಲಗಳ ಸಂಖ್ಯೆಯು ಎಂಟು, ಹನ್ನೊಂದು, ಹನ್ನೆರಡು ಎಂದಿರಬೇಕು (ಪುರೋಡಾಶಕಪಾಲವೆಂದರೆ—ಮಣ್ಣಿನ ಹೆಂಚಿನಮೇಲೆ ಬೇಯಿಸಿದ ಕಲಸಿದ ಹಿಟ್ಟು ಅಥವಾ ರೊಟ್ಟಿ) ಏಕೆಂದರೆ ಆಯಾ ಸವನ ಗಳಿಗೆ ತಕ್ಕಂತೆ ಕಪಾಲಗಳ ಸಂಖ್ಯೆ ಇರಬೇಕು. ಪ್ರಾತಸ್ಸವನದಲ್ಲಿ ಎಂಟು ಕಪಾಲಗಳಮೇಲೆ ಪಕ್ಷಮಾಡಿದ ಪುರೋಡಾಶವನ್ನು (ಅಷ್ಟಾಕಪಾಲ) ಉಪಯೋಗಿಸಬೇಕು. ಅದರಂತೆ ಮಾಧ್ಯಂದಿನಸವನದಲ್ಲಿ ಹನ್ನೊಂದು ಅಕ್ಷರಗಳ ಪಾದವಿರುವ ತ್ರಿಷ್ಟುಬ್ ಛಂದಸ್ಸಿನ ಪ್ರಯೋಗವಿರುವುದರಿಂದ ಹನ್ನೊಂದು ಕಪಾಲಗಳನ್ನೂ, ತೃತೀಯಸವನದಲ್ಲಿ ಹನ್ನೆರಡು ಅಕ್ಷರಗಳ ಪಾದವಿರುವ ಜಗತೀಛಂದಸ್ಸಿನ ಪ್ರಯೋಗವಿರುವುದರಿಂದ ಹನ್ನೆರಡು ಕಪಾಲಗಳನ್ನು ಉಪಯೋಗಿಸಬೇಕು. ಈ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ—ಅಷ್ಟಾಕ್ಷರಾ ಗಾಯತ್ರೀ ಗಾಯತ್ರಂ ಪ್ರಾತಸ್ಸವನಂ ಪ್ರಾತಸ್ಸವನಮೇವ ತೇನಾಪ್ನೋತಿ..... ಏಕಾದಶಾಕ್ಷರಾ ತ್ರಿಷ್ಟುಪ್ ತ್ರೈಷ್ಟುಭಂ ಮಾಧ್ಯಂದಿನಂ ಸವನಂ..... ದ್ವಾದಶಾಕ್ಷರಾ ಜಗತೀ ಜಾಗತಂ ತೃತೀಯಸವನಂ (ತೈ. ಸಂ. ೨-೨-೯) ಎಂದೂ ತಂ ವಸವೋಷ್ಟಾಕಪಾಲೇನ ಪ್ರಾತಸ್ಸವನೇ ಭಿಷಜ್ಯನ್ ರುದ್ರಾ ಏಕಾದಶಕಪಾಲೇನ ಮಾಧ್ಯಂದಿನೇ ಸವನೇ, ವಿಶ್ವೇದೇವಾ ದ್ವಾದಶಕಪಾಲೇನ ತೃತೀಯಸವನೇ (ತೈ. ಬ್ರಾ. ೧-೫-೧೧-೩) ಎಂದೂ ತೈತ್ತಿರೀಯ ಶ್ರುತಿವಾಕ್ಯವಿರುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ಆಯಾ ಸವನಗಳಲ್ಲಿ ಉಪಯೋಗಿಸುವ ಛಂದಸ್ಸಿನ ಪಾದಗಳಲ್ಲಿರುವ ಅಕ್ಷರ ಸಂಖ್ಯೆಗೆ ಅನುಸಾರವಾಗಿ ಪ್ರಾತಸ್ಸವನದಲ್ಲಿ ಎಂಟು ಕಪಾಲಗಳನ್ನೂ, ಮಾಧ್ಯಂದಿನಸವನದಲ್ಲಿ ಹನ್ನೊಂದು ಕಪಾಲಗಳನ್ನೂ, ತೃತೀಯಸವನದಲ್ಲಿ ಹನ್ನೆರಡು ಕಪಾಲಗಳನ್ನೂ ಉಪಯೋಗಿಸಬೇಕು. ಇದು ಪೂರ್ವಪಕ್ಷವು.

ಸಿದ್ಧಾಂತವು ಈರೀತಿ ಇರುವುದು—ಮೇಲೆ ಹೇಳಿದ ಪೂರ್ವಪಕ್ಷದ್ವನ್ಯಾಯವನ್ನು ಅಂಗೀಕರಿಸಬಾರದು. ಏಕೆಂದರೆ ಸವನಗಳಲ್ಲಿ ಪುರೋಡಾಶವನ್ನು ಇಂದ್ರನನ್ನು ದ್ವೇಶಿಸಿಯೇ ಅರ್ಪಿಸುವುದರಿಂದ ಪ್ರಾತಸ್ಸವನ, ಮಾಧ್ಯಂದಿನಸವನ, ತೃತೀಯ ಸವನಗಳೆಂಬ ಮೂರುಸವನಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಹನ್ನೊಂದು ಸಂಖ್ಯೆಯ ಕಪಾಲಗಳನ್ನೇ ಉಪಯೋಗಿಸಬೇಕು. ಏದು ವಿಧವಾದ ಹವಿಸ್ಸುಗಳಲ್ಲಿ ಪುರೋಡಾಶವು ನಾಲ್ಕನೆಯದಾಗಿದ್ದು ಇಂದ್ರದೇವತಾನಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಇಂದ್ರನಿಗೆ ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಉಪಯೋಗಿಸಲ್ಪಡುವ ಹನ್ನೊಂದು ಕಪಾಲಗಳನ್ನೇ ಇಲ್ಲಿಯೂ ಎಂದರೆ ಮೂರುಸವನಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಉಪಯೋಗಿಸುವುದು ನ್ಯಾಯವು.

ತೈತ್ತಿರೀಯ ಶ್ರುತಿಯಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ—ಏಕಾದಶಕಪಾಲಾನೇವ ಪ್ರಾತಸ್ಸವನೇ ಕುರ್ಯಾತ್ ಏಕಾದಶಕಪಾಲಾ-
ನ್ಮಾಧ್ಯಂದಿನೇ ಸವನೇ ಇತ್ಯಾತಿ (ತೈ. ಬ್ರಾ. ೧-೫-೧೧-೪) ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದು ಎಂದರೆ ಪ್ರಾತಸ್ಸವನ ಮೊದಲಾದ ಮೂರು
ಸವನಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಹನ್ನೊಂದು ಕಪಾಲಗಳನ್ನೇ ಉಪಯೋಗಿಸಬೇಕು. ಆದರೆ ಆಪಸ್ತಂಬರು ಈ ಎರಡು ಪಕ್ಷಗಳನ್ನು ಉದಾಹರಿಸಿರುವರು—ಅಷ್ಟಾ ಪುರೋಡಾಶಕಪಾಲಾನೈಕಾದಶ ಮಾಧ್ಯಂದಿನೇ ದ್ವಾದಶ ತೃತೀಯಸವನೇ | ಸರ್ವಾ-
ನ್ಯಂದ್ರಾನೇಕಾದಶಕಪಾಲಾನನುಸವನಮೇಕೇ ಸಮಾನಂತಿ (ಆಪ. ಶ್ವಾ. ೧೨-೪-೧-೨) ಎಂದರೆ ಕೆಲವರು ಪ್ರಾತಸ್ಸ
ವನ್ನಲ್ಲಿ ಎಂಟು ಕಪಾಲಗಳನ್ನು ಮಾಧ್ಯಂದಿನಸವನದಲ್ಲಿ ಹನ್ನೊಂದು ಕಪಾಲಗಳನ್ನೂ, ತೃತೀಯಸವನದಲ್ಲಿ ಹನ್ನೆರಡು ಕಪಾಲ
ಗಳನ್ನೂ ಉಪಯೋಗಿಸಬೇಕೆಂದು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. ಮತ್ತೆ ಕೆಲವರು ಮೂರು ಸವನಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಹನ್ನೊಂದು, ಹನ್ನೊಂದು
ಕಪಾಲಗಳನ್ನೇ (ಇಂದ್ರದೇವತಾಕವಾಗಿರುವುದರಿಂದ) ಉಪಯೋಗಿಸಬೇಕೆಂದು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. ಎಂದು ಪಕ್ಷದ್ವಯವನ್ನೂ
ಉದಾಹರಿಸುತ್ತಾರೆ.

ತದಾಹುರ್ಯತೋ ಘೃತೇನಾಕ್ಷಂ ಸ್ಯಾತ್ತತಃ ಪುರೋಳಾಶಸ್ಯ
ಪ್ರಾಶ್ನೀಯಾತ್ಸೋಮಪೀಥಸ್ಯ ಗುಪ್ತೈಃ ಘೃತೇನ ಹಿ ವಜ್ರೇ-
ಣೇಂದ್ರೋ ವೃತ್ರನುಹನ್ನಿತಿ | ತತ್ತನ್ನಾದೃತ್ಯಂ ಹವಿರ್ವಾ ಏತ-
ದ್ಯದುತ್ಪೂತಂ ಸೋಮಸಿಥೋ ವಾ ಏಷ ಯದತ್ಪೂತಂ ತಸ್ಮಾ-
ತ್ತಸ್ಯ ಯತ ಏನ ಕುತಶ್ಚ ಪ್ರಾಶ್ನೀಯಾತ್ಸರ್ವತೋ ವಾ ಏತಾಃ
ಸ್ವಧಾ ಯಜಮಾನಮುಪಕ್ಷರಂತಿ ಯದೇತಾನಿ ಹವೀಂಷ್ಯಾಜ್ಯಂ
ಧಾನಾಃ ಕರಂಭಃ ಪರಿವಾಪಃ ಪುರೋಳಾಶಃ ಪಯಸ್ಯೇತಿ
ಸರ್ವತ ಏವೈನಂ ಸ್ವಧಾ ಉಪಕ್ಷರಂತಿ ಯ ಏನಂ ವೇದ |

ಅಥ ತತ್ಪುರೋಡಾಶಶೇಷಭಕ್ಷಣೇ ಕಂಚಿತ್ಪೂರ್ವಪಕ್ಷಮುಪನ್ಯಸ್ಯತಿ | ತತ್ಸೋಮಸಾ-
ನಸ್ಯ ರಕ್ಷಣಾಯ ಭವತಿ | ಯಸ್ಮಾದಿಂದ್ರೋ ಘೃತಮೇವ ವಜ್ರಂ ಕೃತ್ವಾ ತೇನ ವೃತ್ರಂ ಹತ-
ವಾಂಸ್ತಸ್ಮಾತ್ತಸ್ಯ ಕ್ರೂರತ್ವಾತ್ ಘೃತರಹಿತಂ ಸಕಲಂ ಭಕ್ಷ್ಯಮಿತಿ ಪೂರ್ವಪಕ್ಷಿಣ ಆಹುಃ | ತಂ
ನಿರಾಕೃತ್ಯ ಸಿದ್ಧಾಂತಂ ದರ್ಶಯತಿ | ಘೃತರಹಿತಭಾಗ ಏನ ಭಕ್ಷಣೇಯ ಇತಿ ಮತಂ ನಾದರ-
ಣೇಯಂ | ಉತ್ಪವನಸಂಸ್ಕಾರರಹಿತಸ್ಯ ಘೃತಸ್ಯ ವಜ್ರತ್ವೇನ ಯದುತ್ಪೂತಂ ಘೃತಂ ತದ್ಧವಿರೇವ |
ಕಿಂಚ ಯದುತ್ಪೂತಂ ತತ್ಸೋಮಪೀಥಸದೃಶಮೇವ | ತಸ್ಮಾತ್ತಸ್ಯ ಪುರೋಡಾಶಸ್ಯ ಯತಃ
ಕುತಶ್ಚ ಘೃತಯುಕ್ತಾಧ್ವಾತರಹಿತಾದ್ವಾ ಯಸ್ಮಾತ್ಕಸ್ಮಾದಪಿ ಭಾಗಾತ್ಪ್ರಾಶ್ನೀಯಾತ್ | ಆಜ್ಯಂ
ಧಾನಾದೀನಿ ಯಾನಿ ಹವೀಂಷಿ ಸಂತಿ ತಾ ಏತಾಃ ಸರ್ವತಃಸ್ವಧಾನ್ಮಂ ತದ್ರೂಪಾ ಏನ ಭೂತ್ವಾ
ಯಜಮಾನಮುಪಕ್ಷರಂತಿ ಸ್ತವಂತಿ | ತಸ್ಮಾತ್ಸರ್ವತಃ ಪ್ರಾಶನಮುಪಪನ್ನಂ | ವೇದನಂ ಪ್ರಶಂಸತಿ ||

ಈಗ ಹವಿಶೈಷವಾದ ಪುರೋಡಾಶಭಕ್ಷಣವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಪೂರ್ವಪಕ್ಷದ ವಾದವನ್ನು ಹೇಳಿ ಸಿದ್ಧಾಂತವನ್ನು ವಿವರಿಸು
ತ್ತಾರೆ. ಹೋಮಮಾಡಿ ಉಳಿಯುವ ಪುರೋಡಾಶವನ್ನು ಭಕ್ಷಿಸುವುದು ರೂಢಿಯಷ್ಟೆ. ಹಾಗೆ ಭಕ್ಷಿಸುವ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಆಜ್ಯ
ಎಂದರೆ ತುಪ್ಪದಿಂದ ಸವರಲ್ಪಟ್ಟಿರುವ (ಘೃತಮಿಶ್ರವಾದ) ಪುರೋಡಾಶಭಾಗವನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಆಜ್ಯಮಿಶ್ರವಿಲ್ಲದ ಬೇರೆ ಭಾಗವನ್ನು

ಮಾತ್ರ ಭಕ್ಷಿಸಬೇಕು. ಏಕೆಂದರೆ ಇಂದ್ರನು ವೃತ್ರನನ್ನು ಸಂಹರಿಸುವಾಗ ಆಜ್ಞದಿಂದ ವಜ್ರಾಯುಧವನ್ನು ರೂಪಿಸಿಕೊಂಡು ಅದರಿಂದ ವೃತ್ರಾಸುರನನ್ನು ಕೊಂದನೆಂದು ಪ್ರಸಿದ್ಧಿಯಿದೆ.

ಘೃತೇನ ವಜ್ರಭೂತೇನ ವೃತ್ರಮಿಂದ್ರೋ ಜಘಾನ ಹ |
ಸೋಮಸ್ಯ ಘೃತಸಂಯೋಗೇ ವಧಶಂಕಾ ಭವೇದಿಹ ||

ಎಂಬ ವಚನಪ್ರಕಾರ ಇಂದ್ರನು ಆಜ್ಞಸಂಬಂಧವಾದ ವಜ್ರಾಯುಧದಿಂದ ವೃತ್ರನನ್ನು ಸಂಹರಿಸಿದ ಕಾರಣ ವೃತ್ರಹತ್ಯಾದೋಷವು ಆಜ್ಞಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದಂತಾಯಿತು. ಆದ್ದರಿಂದ ಆಜ್ಞವು ದೂಷಿತವಾದುದು. ಆಜ್ಞಸಂಯೋಗದಿಂದ ದೂಷಿತವಾದ ಪುರೋಡಾಶವನ್ನೂ ಸೋಮವನ್ನೂ ಸೇವಿಸುವುದು ಯೋಗ್ಯವಲ್ಲ. ಸೇವಿಸಿದಲ್ಲಿ ವಧಾದೋಷವು ಸೇವಿಸಿದವನಿಗೂ ಬರುವುದು ಎಂದು ಪ್ರತೀತಿ ಇದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಪುರೋಡಾಶಶೇಷವನ್ನು ಭಕ್ಷಿಸುವಾಗ ಆಜ್ಞಮಿಶ್ರವಿಲ್ಲದ ಭಾಗವನ್ನು ಮಾತ್ರ ಭಕ್ಷಿಸಬೇಕು ಎಂದು ಪೂರ್ವಪಕ್ಷವಾದಿಗಳು ಹೇಳುವರು.

ಆದರೆ ಈ ವಾದವನ್ನು ಒಪ್ಪಬೇಕಾಗಿಲ್ಲ. ಏಕೆಂದರೆ ಘೃತದಿಂದ ಇಂದ್ರನ ವಜ್ರಾಯುಧವು ನಿರ್ಮಿತವಾಗಿದ್ದರೂ ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಉಪಯೋಗಿಸಲ್ಪಡುವ ಆಜ್ಞವು (ಕರಗಿಸಿದ ತುಪ್ಪ) ಮಂತ್ರಪೂರ್ವಕವಾಗಿ ಉತ್ಪನ್ನವಿಧಿಯಿಂದ ಸಂಸ್ಕರಿಸಲ್ಪಟ್ಟು ಶುದ್ಧವಾಗಿಯೂ ದೋಷರಹಿತವಾಗಿಯೂ ಇರುವುದು. ಹೀಗೆ ಸಂಸ್ಕಾರದಿಂದ ಶುದ್ಧವಾದ ಆಜ್ಞವು ಸೋಮದಂತೆಯೂ ಇತರ ಹವಿಸ್ಸುಗಳಂತೆಯೂ ಶುದ್ಧವಾಗಿಯೇ ಇರುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ಪುರೋಡಾಶವು ಆಜ್ಞಮಿಶ್ರವಾಗಿರಲಿ ಇಲ್ಲದಿರಲಿ ಅದರಲ್ಲಿ ಯಾವ ಭಾಗವನ್ನಾದರೂ ಭಕ್ಷಿಸಬಹುದು. ಹಾಗೆ ಮಾಡುವುದರಲ್ಲಿ ದೋಷವೇನೂ ಇರುವುದಿಲ್ಲ. ಆಜ್ಞ, ಧಾನಾ ಮೊದಲಾದ ಎಲ್ಲಾ ಹವಿಸ್ಸುಗಳೂ ಅವನ್ನು ಸೇವಿಸುವ ಯಜಮಾನನಿಗೆ ಸಮೃದ್ಧಿಯನ್ನುಂಟುಮಾಡುವವು. ಈ ಹವಿಸ್ಸುಗಳು ಯಾವುವೆಂದರೆ—

ಆಜ್ಯಂ ಸರ್ಪಿಯವಾ ಧೃಷ್ಟ್ವಾ ಧಾನಾಃ ಸ್ಯುರ್ವೀಹಯೋಽಪಿ ವಾ |
ಮುಕುಳಾ ಲಾಜಾಃ ಕರಂಭಃ ಪರಿವಾಪಸ್ತು ಲಾಜಕಃ |
ಪಯಸ್ಯಾ ದಧ್ಯುಸಾಹಿತೇ ತಪ್ತೇ ಕ್ಷೀರೇ ಸಮುದ್ಧೃತಾ |
ಪ್ರಾಪ್ತೃರ್ಥಃ ಕ್ಷುರತಿರ್ಧಾತುರ್ಯಜಮಾನಮುಪ ಪ್ರತಿ ||

ಆಜ್ಯ, (ಪಯಸ್ಯಾ) ಧಾನಾ, ಕರಂಭ, ಪರಿವಾಪ, ಪುರೋಡಾಶ ಎಂಬ ಐದು ದ್ರವ್ಯಗಳೂ ಹವಿಸ್ಸೆಂದು ಹೇಳಲ್ಪಡುವವು. ಆಜ್ಯವೆಂದರೆ ಕರಗಿಸಿದ ತುಪ್ಪ; ಧಾನಾ ಎಂದರೆ ಹುರಿದ ಅಕ್ಕಿ; ಕರಂಭವೆಂದರೆ ಗೋಧಿಹಿಟ್ಟನ್ನು ಮೊಸರು ಮತ್ತು ನೀರಿನಿಂದ ಕಲಸಿ ಜೆನ್ನಾಗಿ ನೀವಿ ಮುದ್ದೆ ಯಾಗಿಮಾಡಿರುವುದು; ಪರಿವಾಪವೆಂದರೆ ಅರಳು; ಪಯಸ್ಯಾ ಎಂದರೆ ಹಾಲನ್ನು ಕಾಸಿ ಹೆಪ್ಪು ಹಾಕಿ ಅದರಿಂದ ಉಂಟಾಗುವ ಮೊಸರು; ಪುರೋಡಾಶವೆಂದರೆ ಹಿಟ್ಟನ್ನು (ಅಕ್ಕಿ ಅಥವಾ ಗೋಧಿ) ನೀರಿನಿಂದ ಜೆನ್ನಾಗಿ ಕಲಸಿ ಉಂಡೆಯನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಿ ತೆಳುವಾಗಿ ತಟ್ಟಿ ಕಪಾಲವೆಂಬ ಮಣ್ಣಿನ ಹೆಂಚಿನ ಮೇಲೆ ಬೇಯಿಸಿರುವುದು. (ರೊಟ್ಟಿ) ಈ ಹವಿಸ್ಸುಗಳಲ್ಲಿ ಯಾವುದೇ ಅದರೂ ಆಜ್ಞಮಿಶ್ರವಾಗಿರಲಿ ಇಲ್ಲದಿರಲಿ ಅದನ್ನು ಭಕ್ಷಿಸಬಹುದು. ಏಕೆಂದರೆ ಹವಿಶ್ಯೇಷಕ್ಕೆ ಮಿಶ್ರಿತವಾದ ಆಜ್ಞವು ಮಂತ್ರಪುರಸ್ಕರವಾಗಿ ಶುದ್ಧಿಗೊಳಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿರುವುದರಿಂದ ಅದನ್ನು ಭಕ್ಷಿಸುವುದು ದೋಷಾರ್ಹವಲ್ಲ. ಈ ವಿಷಯವನ್ನು ತಿಳಿದು ಅದರಂತೆ ಆಚರಿಸುವ ಪುರುಷನು ಅನ್ನ ಸಮೃದ್ಧಿಯನ್ನು ಪಡೆದು ಸುಖಿಸುವನು.

*English Translation***(Purodasa offerings for the libations)**

The libations (savanaui) of the Gods did not hold (they were about falling down). The Gods saw the rice cakes (Paradosas). They portioned them out for each libations that they hold together the libations. Their libations were held together. When, therefore (at the libations) rice cakes are portioned out for holding together the libations, the libations offered by the sacrificers are then really held together. The Gods made these rice cakes before the Soma offering. Thence it is called purodasa from puro before.

About this they say : for each libation one ought to portion out rice cakes, one of eight potsherds (a ball put on eight kapalas) at the morning, one of eleven potsherds at the midday, and one of twelve at the evening libation. For the form of the libations is defined by the metres. But this opinion is not to be attended to. For all the rice cakes, which are portioned out for each libation, are Indra's. Thence they ought to be put (at all three libations) on eleven potsherds only.

About this they say : one ought to eat of such a portion of a rice cake which is not besmeared with melted butter in order to protect the Soma draught. For Indra slew with melted butter as his thunderbolt Vritra. But this opinion is is not to be attended to. For the offering besmeared with butter is a liquid sprinkled (into the fire,) and the Soma draught is such a liquid sprinkled into the fire. (Both-Ghee and Soma-being thus of the same nature) the sacrificer should eat any part of the offering (whether besmeared with ghee or not).

These offerings, viz., melted butter, fried grains of barley (dhanah), karamha, parivapa, purodosa, and payasa, come by themselves to the sacrificers from every direction. To him who has such a knowledge come these offerings by themselves.

ಇತಿ ಶ್ರೀಮತ್ಸಾಯಣಾಚಾರ್ಯವಿರಚಿತೇ ಮಾಧವೀಯೇ ವೇದಾರ್ಥಪ್ರಕಾಶ

ಐತರೇಯಬ್ರಾಹ್ಮಣಭಾಷ್ಯಸ್ಯ ಅಷ್ಟಮಾಧ್ಯಾಯೇ ಪಂಚಮಃ ಖಂಡಃ

ಇಲ್ಲಿಗೆ ಐತರೇಯಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿ ಎಂಟನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ ಐದನೆಯ ಖಂಡವು ಸಮಾಪ್ತವಾದುದು.

ಅಥ ಅಷ್ಟಮಾಧ್ಯಾಯೇ ಷಷ್ಠಃ ಖಂಡಃ

ನಂಟಿನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ ಆರನೆಯ ಖಂಡವು

[ಹವಿಷ್ಪಂಕ್ತಿ, ಅಕ್ಷರಪಂಕ್ತಿ, ನರಾಶಂಕಪಂಕ್ತಿ, ಸವನಪಂಕ್ತಿ]

ಯೋ ವೈ ಯಜ್ಞಂ ಹವಿಷ್ಪಂಕ್ತಿಂ ವೇದ ಹವಿಷ್ಪಂಕ್ತಿನಾ ಯಜ್ಞೇನ
ರಾಧ್ನೋತಿ ಧಾನಾಃ ಕರಂಭಃ ಪರಿವಾಪಃ ಪುರೋಡಾಶಃ ಪಯಃ-
ಸ್ಯೇತ್ಯೇಷ ವೈ ಯಜ್ಞೋ ಹವಿಷ್ಪಂಕ್ತಿರ್ಹವಿಷ್ಪಂಕ್ತಿನಾ ಯಜ್ಞೇನ
ರಾಧ್ನೋತಿ ಯ ಏವಂ ವೇದ ||

ನಿಹಿತಾನ್ಸವನೀಯಪುರೋಡಾಶಾನ್ಧಾನಾದಿರೂಪಾನ್ಪ್ರಶಂಸತಿ | ಹವಿಷಾಂ ಧಾನಾದಿ-
ದ್ರವ್ಯರೂಪಾಣಾಂ ಪಂಕ್ತಿಃ ಸಮೂಹೋ ಯಸ್ಮಿನ್ನೋನುಯಾಗೇ ಸೋಽಯಂ ಹವಿಷ್ಪಂಕ್ತಿ-
ಸ್ತಾದೃಶಂ ಯಜ್ಞಂ ಯೋ ವೇದ ಸ ತಥೈವ ತಾದೃಶೇನ ಯಜ್ಞೇನ ಸಮೃದ್ಧೋ ಭವತಿ |
ಭೃಷ್ಟಾ ಯವತಂಡುಲಾ ಧಾನಾಃ | ತದಾಹಾಪಸ್ತಂಬಃ—ಕಸಾಲಾನಾಮುಪಧಾನಕಾಲೇ
ಪ್ರಥಮಕಸಾಲಮಂತ್ರೇಣ ಧಾನಾರ್ಥಂ ಲಾಜಾರ್ಥಂ ಕಸಾಲೇ ಅಧಿಶ್ರಿತ್ಯ ತಂಡುಲಾನೋಪ್ಯ
ಧಾನಾಃ ಕರೋತಿ ಪ್ರೀಹೀನೋಪ್ಯ ಲಾಜಾನ್ಕರೋತಿ ಪುರೋಡಾಶಮಧಿಶ್ರಿತ್ಯಾಮಿಕ್ಷ್ವನತ್ಪ-
ಯಸ್ಯಾಂ ಕರೋತ್ಯುದ್ವಾಸನಕಾಲೇ ಧಾನಾ ಉದ್ವಾಸ್ಯ ವಿಭಾಗಮಂತ್ರೇಣ ವಿಭಜ್ಯಾರ್ಥ
ಆಜ್ಯೇನ ಸಂಯೌತ್ಯರ್ಥಾಃ ಪಿಷ್ಪಾನಾತ್ಮಾವೃತಾ ಸಕ್ತಾನ್ಕರೋತಿ ಮಂಥಂ ಸಂಯುತಂ ಕರಂಭ-
ಇತ್ಯಾಚಕ್ಷತೇ ಲಾಜಾನ್ಪರಿವಾಪ ಇತಿ ನ ವೈ ಲಾಜೇಭ್ಯಃ ಸ್ತುಷಾನ್ಸಂಹರತಿ ಇತಿ || ಪುರೋ-
ಡಾಶಃ ಪ್ರಸಿದ್ಧಃ | ಅನ್ಯೇ ಧಾನಾಕರಂಭಪರಿವಾಪಪಯಸ್ಯಾಶಬ್ದಾಪಸ್ತಂಬೇನ ಸ್ಯಾಮ್ಯಾತಾಃ |
ಏತೈರ್ಹವಿಭಿಯುಕ್ತೋ ಯಜ್ಞೋ ಹವಿಷ್ಪಂಕ್ತಿಃ | ಹವಿಷ್ಪಂಕ್ತಿನೇತ್ಯಾದಿಪುನರ್ವಚನಮುಪ-
ಸಂಹಾರಾರ್ಥಂ | ಯದ್ವಾ ಪೂರ್ವಂ ವೇದನಪೂರ್ವಕಾನುಷ್ಠಾನಪ್ರಶಂಸೇಹ ತು ವೇದನಮಾತ್ರ
ಪ್ರಶಂಸಾ ದ್ರಷ್ಟವ್ಯಾ | ಹವಿಷಾಂ ಪಂಚಸಂಖ್ಯಾನಾಂ ಸಮೂಹರೂಪಾಯಾ ಪಂಕ್ತಿಃ ಸಾ
ಶಾಖಾಂತರೇಷ್ಯಾನ್ನಾತಾ ಬ್ರಹ್ಮವಾದಿನೋ ವದಂತಿ ನರ್ಚಾ ನ ಯಜುಷಾ ಪಂಕ್ತಿರಾಪ್ಯ-
ತೇಽಥ ಕಿಂ ಯಜ್ಞಸ್ಯ ಸಾಂಕ್ರತ್ವಮಿತಿ | ಧಾನಾಃ ಕರಂಭಃ ಪರಿವಾಪಃ ಪುರೋಡಾಶಃ ಪಯಸ್ಯಾ
ತೇನ ಪಂಕ್ತಿರಾಪ್ಯತೇ ತದ್ಯಜ್ಞಸ್ಯ ಸಾಂಕ್ರತ್ವಂ ಇತಿ | ಅತ್ರಾರ್ಥವಾದೇನ ಧಾನಾದೀನಾಂ
ಪುರೋಡಾಶದ್ರವ್ಯಾಣಾಂ ವಿಧಿರುನ್ಮೇತವ್ಯಃ ||

ಈಗ ಯಜ್ಞಗಳಲ್ಲಿ ನಡೆಯುವ ಸವನಕರ್ಮಸಂಬಂಧವಾದ ಪುರೋಡಾಶಾದಿಗಳನ್ನು ಧಾನಾದಿಹೋಮ ದ್ರವ್ಯಗಳನ್ನೂ ವಿವರಿಸುವರು. ಧಾನಾದಿ ದ್ರವ್ಯರೂಪವಾದ ಹೋಮದ್ರವ್ಯಗಳ ಸಮೂಹವು ಅಥವಾ ಪಂಕ್ತಿಯು ಯಾವ ಸೋಮಯಾಗದಲ್ಲಿ ಕಂಡುಬರುವುದೋ ಎಂದರೆ ವಿನಿಯೋಗಮಾಡಲ್ಪಡುವುದೋ ಅಂತಹ ಯಜ್ಞಕ್ಕೆ ಹವಿಷ್ಪಂಕ್ತಿಯೆಂದು ಹೆಸರು. ಈ ವಿಧವಾದ ಯಜ್ಞಸ್ವರೂಪವನ್ನು ತಿಳಿದು ಯಾವ ಪುರುಷನು ಅದರಂತೆ ಆಚರಿಸುವನೋ ಅವನು ಆ ಯಜ್ಞಾನುಷ್ಠಾನದಿಂದ ಸಕಲ ಸಮೃದ್ಧಿಯನ್ನೂ ಪಡೆಯುವನು. ಚೆನ್ನಾಗಿ ಹುರಿದ ಯವ ಅಥವಾ ತಂಡುಲ(ಅಕ್ಕಿ)ಗೆ ಧಾನಾಃ ಎಂದು ಹೆಸರು. ಈ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಅಪಸ್ತಂಬರು ಹೀಗೆ ಹೇಳಿರುವರು—ಕಪಾಲಾನಾಮುಪಧಾನಕಾಲೇ ಪ್ರಥಮಕಪಾಲಮಂತ್ರೇಣ ಧಾನಾರ್ಥಂ ಲಾಜಾರ್ಥಂ ಕಪಾಲೇ ಅಧಿಶ್ರಿತ್ಯ ತಂಡುಲಾನೋಪ್ಯ ಧಾನಾಃ ಕರೋತಿ | ಪ್ರೀಹೀನೋಪ್ಯ ಲಾಜಾನ್ಯರೋತಿ | ಪುರೋಡಾಶಮಧಿಶ್ರಿತ್ಯ ಅಮಿ-ಕಸ್ನಿವತ್ವಯಸ್ಯಾಂ ಕರೋತಿ | ಉದ್ವಾಸನಕಾಲೇ ಧಾನಾ ಉದ್ವಾಸ್ಯ ವಿಭಾಗಮಂತ್ರೇಣ ವಿಭಜ್ಯಾರ್ಥಾ ಅಜ್ಯೇನ ಸಂಯೌತಿ | ಅರ್ಧಾಃ ಪಿಷ್ಪಾನಾಮಾವೃತಾ ಸಕ್ತಾನ್ ಕರೋತಿ | ಮಂಥಂ ಸಂಯುತಂ ಕರಂಭ ಇತ್ಯಾಚಕ್ಷತೇ | ಲಾರ್ಜಾ ಪರಿವಾಪ ಇತಿ | ನಖೈರ್ಲಾರ್ಜೇಭ್ಯಃ ಸ್ತುಷ್ಠಾ ಸಂಹರತಿ (ಅಪ. ಶ್ರೌ. ೧೭-೪-೧ ರಿಂದ ೧೪) ಎಂದರೆ ಅದರ ವಿವರಣೆಯು ಹೀಗಿರುವುದು—ಕಪಾಲಗಳನ್ನು ಸಿದ್ಧಪಡಿಸುವಾಗ ಎಂದರೆ ಮಣ್ಣಿನಿಂದ ಕಪಾಲ ಅಥವಾ ಒಂಬನ್ನು (ಕಾವಲಿ) ನಿರ್ಮಿಸುವಾಗ ಮೊದಲನೆಯ ಕಪಾಲವನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಿದನಂತರ ಅದರ ಮೇಲೆ ಅಕ್ಕಿಯನ್ನು ಹುರಿದು ಧಾನಾಃ ಎಂಬ ದ್ರವ್ಯವನ್ನು ಸಿದ್ಧಪಡಿಸಬೇಕು ಮತ್ತು ಆ ಕಪಾಲದ ಮೇಲೆ ಭತ್ತವನ್ನು ಹಾಕಿ ಅರಳನ್ನು ಸಿದ್ಧಪಡಿಸಬೇಕು ಈ ಅರಳಿಗೆ ಪರಿವಾಪವೆಂದು ಹೆಸರು. ಪುರೋಡಾಶವೆಂದರೆ ಎಲ್ಲರಿಗೂ ಗೊತ್ತಿರುವಂತೆ ಅಕ್ಕಿಯ ಹಿಟ್ಟನ್ನು ಚೆನ್ನಾಗಿ ಕಲಿಸಿ ಉಂಡೆಗಳನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಿ ಕ್ಲಿಪ್ತಸಂಖ್ಯೆಯ ಕಪಾಲಗಳ ಮೇಲೆ ಬೇಯಿಸಿ ಸಿದ್ಧಪಡಿಸಬೇಕು. ಧಾನಾ ಎಂಬ ದ್ರವ್ಯವನ್ನು ಎರಡು ಭಾಗಮಾಡಿ ಒಂದಕ್ಕೆ ಅಜ್ಯವನ್ನು ಬೆರೆಸಿ ಮತ್ತೊಂದು ಭಾಗವನ್ನು ಹಿಟ್ಟನ್ನು ಮಾಡಿ ಅದಕ್ಕೆ ಅದನ್ನು ಕಲಸಿ ಸಕ್ತವನ್ನಾಗಿ (ಹಿಟ್ಟಿನ ಉಂಡೆ) ಮಾಡಬೇಕು. ಮೊಸರಿನಿಂದ ಕಲಸಿದ ಹಿಟ್ಟಿಗೆ ಕರಂಭವೆಂದು ಹೆಸರು. ಅರಳಿಗೆ ಪರಿವಾಪವೆಂದು ಹೆಸರು. ಆ ಅರಳಿನಲ್ಲಿರುವ ಭತ್ತದ ಹೊಟ್ಟನ್ನು ಕೈಯಲ್ಲಿನ ಉಗುರುಗಳಿಂದ ತೆಗೆದುಹಾಕಬೇಕು ಎಂದು. ಧಾನಾ-ಕರಂಭ-ಪರಿವಾಪ-ಪಯಸ್ಯಾ - ಪುರೋಡಾಶ ಎಂಬ ಹವಿದ್ರವ್ಯಗಳಿಂದ ಯುಕ್ತವಾದ ಯಜ್ಞಕ್ಕೆ ಹವಿಷ್ಪಂಕ್ತಿಯೆಂದು ಹೇಳಲ್ಪಡುವುದು. ಈ ಐದು ವಿಧವಾದ ಹವಿಷ್ಪಂಕ್ತಿಯು ಶಾಖಾಂತರದಲ್ಲಿ ಎಂದರೆ ತ್ರೈತ್ತೀಯ ಸಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿ ಈ ರೀತಿ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿರುವುದು—ಬ್ರಹ್ಮವಾದಿನೋ ವದಂತಿ ನರ್ಚಾ ನ ಯಜುಷಾ ಪಂಕ್ತಿರಾಪ್ಯತೇಽಥ ಕಿಂ ಯಜ್ಞಸ್ಯ ಪಾಂಕ್ತತ್ವಮಿತಿ | ಧಾನಾಃ, ಕರಂಭಃ ಪರಿವಾಪಃ ಪುರೋಡಾಶಃ ಪಯಸ್ಯಾಃ; ತೇನ ಪಂಕ್ತಿರಾಪ್ಯತೇ | ತದ್ಯಜ್ಞಸ್ಯ ಪಾಂಕ್ತತ್ವಂ (ತೈ. ಸಂ. ೬-೫-೧೧-೪, ೫) ಎಂದರೆ ಬ್ರಹ್ಮವಾದಿಗಳು ಈ ರೀತಿ ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. ಋಗ್ವೇದದ ಋಕ್ಕುಗಳಿಂದಾಗಲಿ, ಯಜುರ್ವೇದದ ಮಂತ್ರಗಳಿಂದಾಗಲಿ ಯಜ್ಞಕ್ಕೆ ಹವಿಷ್ಪಂಕ್ತಿಯೆಂಬ ಹೆಸರು ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಆದರೆ ಧಾನಾಃ ಕರಂಭಃ ಪರಿವಾಪಃ ಪುರೋಡಾಶ, ಪಯಸ್ಯಾ ಎಂಬ ಐದುವಿದ ಹವಿದ್ರವ್ಯಗಳಿಂದ ಯಜ್ಞಕ್ಕೆ ಪಾಂಕ್ತತ್ವ (ಹವಿಷ್ಪಂಕ್ತಿ) ಎಂಬ ಹೆಸರು ಉಂಟಾಗುವುದು ಎಂದಿದೆ.

ಯೋ ವೈ ಯಜ್ಞಮುಕ್ಷರಪಂಕ್ತಿಂ ವೇದಾಕ್ಷರಪಂಕ್ತಿನಾ ಯಜ್ಞೇನ
ರಾಧ್ನೋತಿ ಸುಮತ್ಪದ್ವಗ್ಧ ಇತ್ಯೇಷ ವೈ ಯಜ್ಞೋಽಕ್ಷರಪಂಕ್ತಿ
ರಕ್ಷರಪಂಕ್ತಿನಾ ಯಜ್ಞೇನ ರಾಧ್ನೋತಿ ಯ ಏವಂ ವೇದ ||

ಅನೇನೈವ ನ್ಯಾಯೇನಾಕ್ಷರಾಣಾಂ ಪಂಚಾನಾಂ ವಿಧುನ್ಯಯನಂ ದರ್ಶಯತಿ-ಪಂಚ-
ಸಂಖ್ಯಾಕಾನಾಮುಕ್ಷರಾಣಾಂ ಸಮೂಹೋಽಕ್ಷರಪಂಕ್ತಿಃ ಸು ಇತ್ಯೇಕಮುಕ್ಷರಂ ಮದಿತಿ ದ್ವಿತೀಯ-

ಮಕ್ಷರಂ ಪದಿತಿ ತೃತೀಯಮಕ್ಷರಂ ವಗತಿ ಚತುರ್ಥಮಕ್ಷರಂ ದೇ ಇತಿ ಪಂಚಮಮಕ್ಷರಂ
ತಾನ್ಯೇತಾನ್ಯಕ್ಷರಾಣಿ ಹೋತ್ಯಜಸಾದಾ ಪ್ರಯೋಕ್ತವ್ಯಾನಿ | ತಥಾ ಚ ಸಂಪ್ರದಾಯನಿದ
ಆಹುಃ—

ಏತದ್ಧೋತ್ಯಜಸಾಖ್ಯಸ್ಯ ಚಾದಿತೋಽಕ್ಷರಪಂಚಕಂ |

ಏಕೈಕಮಕ್ಷರಂ ಚಾತ್ರ ಪರಸ್ಯ ಬ್ರಹ್ಮಣೋ ವಪುಃ ||

ಸುಪೂಜಿತಂ ಮತ್ಪ್ರಹೃಷ್ಟಂ ಪತ್ಸರ್ವವ್ಯಾಪಿ ತಚ್ಚ ವಕ್ |

ಸರ್ವಸ್ಯ ವಕ್ತೃ ಬ್ರಹ್ಮೈವ ದೇ ಫಲಾನಾಂ ಪ್ರದಾತೃ ತತ್ | ಇತಿ

ಅನ್ಯತ್ ಪೂರ್ವವದ್ವ್ಯಾಖ್ಯೇಯಂ ||

ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದ ಕ್ರಮದಂತೆಯೇ ಎಂದರೆ ಯಜ್ಞದ ಹವಿಸ್ಸಂಕ್ತಿಕ್ರಮದಂತೆಯೇ ಈಗ ಯಜ್ಞದ ಅಕ್ಷರಪಂಕ್ತಿಯು ಕ್ರಮವನ್ನು ವಿವರಿಸುವರು. ಐದು ಅಕ್ಷರಗಳ ಸಮೂಹಕ್ಕೆ ಅಕ್ಷರಪಂಕ್ತಿಯೆಂದು ಹೆಸರು. ಯಾವವೆಂದರೆ—ಸು ಎಂಬುವುದು ಮೊದಲನೆಯ ಅಕ್ಷರವು; ಮತ್ ಎಂಬುವುದು ಎರಡನೆಯ ಅಕ್ಷರವು; ಪತ್ ಎಂಬುವುದು ಮೂರನೆಯ ಅಕ್ಷರವು ವಕ್ ಎಂಬುವುದು ನಾಲ್ಕನೆಯ ಅಕ್ಷರವು; ದೇ ಎಂಬುವುದು ಐದನೆಯ ಅಕ್ಷರವು ಈ ಐದು ಅಕ್ಷರಗಳೂ (ಸುಮತ್ಪದ್ವಿಗ್ಧೀ). ಹೋತ್ಯವಿನಿಂದ ಜಪಿಸಲ್ಪಡಬೇಕು. ಈ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಸಂಪ್ರದಾಯವನ್ನು ಬಲ್ಲವರು ಹೀಗೆ ಹೇಳುತ್ತಾರೆ—

ಏತದ್ಧೋತ್ಯಜಸಾಖ್ಯಸ್ಯ ತ್ವಾದಿತೋಽಕ್ಷರಪಂಚಕಂ |

ಏಕೈಕಮಕ್ಷರಂ ಚಾತ್ರ ಪರಸ್ಯ ಬ್ರಹ್ಮಣೋ ವಿದುಃ ||

ಸುಪೂಜಿತಂ ಮತ್ ಪ್ರಹೃಷ್ಟಂ ಪತ್ ಸರ್ವವ್ಯಾಪಿ ತಚ್ಚ ವಕ್ |

ಸರ್ವಸ್ಯ ವಕ್ತೃ ಬ್ರಹ್ಮೈವ ದೇ ಫಲಾನಾಂ ಪ್ರದಾತೃ ತತ್ ಇತಿ ||

ಮೇಲೆ ಹೇಳಿದ ಐದು ಅಕ್ಷರಗಳುಳ್ಳ ಸುಮತ್ಪದ್ವಿಗ್ಧೀ ಎಂಬ ಮಂತ್ರವು ಹೋತ್ಯವಿನಿಂದ ಜಪಿಸಲ್ಪಡಬೇಕು. ಈ ಮಂತ್ರದ ಪ್ರತಿಯೊಂದು ಅಕ್ಷರವೂ ಪರಬ್ರಹ್ಮವನ್ನೇ ವರ್ಣಿಸಿ ಸ್ತುತಿಸುವುದು. ಹೇಗೆಂದರೆ—ಸು ಎಂದರೆ ಪೂಜಿತವಾದ; ಮತ್-ಪ್ರಹೃಷ್ಟವಾದ; ಪತ್-ಸರ್ವವ್ಯಾಪಿಯಾದ ವಕ್-ಸರ್ವದಾ ಇರುವ ಅಥವಾ ಸಮಸ್ತವನ್ನೂ ಹೇಳುವ ಪರಬ್ರಹ್ಮನು; ದೇ-ಎಂದರೆ ಯಜ್ಞಾದಿಕರ್ಮಗಳಿಗೆ ಫಲವನ್ನು ಕೊಡುವವನಾಗಿರುವನು ಎಂದು. ಭಟ್ಟಭಾಸ್ಕರರೆಂಬ ಭಾಷ್ಯಕಾರರೂ ಸಹ ಈ ಮಂತ್ರಕ್ಕೆ ಸುಷ್ಕು ಮಾದ್ಯಂತಿ ಇತಿ ಸುಮದಃ ಈದೃಶಾ ಭವಂತಿ ಯಸ್ಯಾಃ ಪ್ರಪತ್ತಾರಃ ಯಸ್ಯಾಶ್ಚ ವಕ್ತಾರಃ ಸ್ತೋತಾರಃ ಯಸ್ಯೈ ಚ ಹವೀಂಷಿ ದಾತಾರಃ ಸಾ ಸುಮತ್ಪದ್ವಿಗ್ಧಾ ಇತಿ |

ಯೋ ವೈ ಯಜ್ಞಂ ನರಾಶಂಸಪಂಕ್ತಿಂ ವೇದ ನರಾಶಂಸಪಂಕ್ತಿನಾ

ಯಜ್ಞೇನ ರಾಧ್ನೋತಿ ದ್ವಿನರಾಶಂಸಂ ಪ್ರಾತಸ್ಸವನಂ ದ್ವಿನರಾ-

ಶಂಸಂ ಮಾಧ್ಯಂದಿನಂ ಸವನಂ ಸಕೃನ್ನರಾಶಂಸಂ ತೃತೀಯ-

ಸವನಮೇಷ ವೈ ಯಜ್ಞೋ ನರಾಶಂಸಪಂಕ್ತಿನರಾಶಂಸ-

ಪಂಕ್ತಿನಾ ಯಜ್ಞೇನ ರಾಧ್ನೋತಿ ಯ ಏವಂ ವೇದ ||

ತಥಾ ಪಂಚವಿಧನಾರಾಶಂಸವಿಧ್ಯುನ್ನಯನಂ ದರ್ಶಯತಿ | ಭಕ್ತಿತಾಪ್ಯಾಯಿತಾನಾಂ
ಸಾದಿತಾನಾಂ ಚಮುಸಾನಾಂ ನಾರಾಶಂಸಶಬ್ದಃ ಸಂಜ್ಞಾ | ಅತ ಉಕ್ತಮಾಚಾರ್ಯೇಣಾಪ್ಯಾ-

ಯಿತಾಂಶ್ಚಮಸಾನ್ನಾದಯಂತಿ ತೇ ನಾರಾಶಂಸಾ ಭವಂತೀತಿ | ಭಕ್ಷಿತೇಷು ಚಮಸೇಷು ಪುನಃ ಪೂರಣಮಾಪ್ನಾಯನಂ | ತಥಾವಿಧಾಶ್ಚಮಸಾಃ ಪ್ರಾತಸ್ಸವನೇ ದ್ವಿಃ ಪ್ರಯುಜ್ಯಂತೇ ತಥಾ ಮಾಧ್ಯಂದಿನಸವನೇಽಪಿ ತೃತೀಯಸವನೇ ತು ಸಕೃದೇವ | ಏವಂ ಪಂಚಸಂಖ್ಯೋಪೇತತ್ವಾನ್ನರಾಶಂಸಾನಾಂ ಪಂಕ್ತಿಯುಜ್ಜೇ ವಿದ್ಯತೇ ||

ಈಗ ಪಂಚವಿಧ ನಾರಾಶಂಸಪಂಕ್ತಿಯನ್ನು ವಿವರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಸೋಮಪಾನಮಾಡುವ ಮರದ ಬಟ್ಟಲಿಗೆ (ಪಾತ್ರಿಗೆ) ಚಮಸವೆಂದು ಹೆಸರು. ನರಾಶಂಸವೆಂದರೆ ಸೋಮಪಾನಮಾಡುವ ಚಮಸಪಾತ್ರೆಯು. ಈ ಚಮಸಪಾತ್ರೆಯಿಂದ ಒಂದಾವರ್ತಿ ಸೋಮಪಾನಮಾಡಿದ ಮೇಲೆ ಮತ್ತೆ ಪಾನಮಾಡುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಪುನಃ ಚಮಸಕ್ಕೆ ಸೋಮವನ್ನು ತುಂಬುವುದಕ್ಕೆ ಆಪ್ತಾಯನವೆಂದು ಹೆಸರು. ಈ ವಿಧವಾದ ಆಪ್ತಾಯನವು ಪ್ರಾತಸ್ಸವನಕಾಲದಲ್ಲಿ ಎರಡಾವರ್ತಿಯೂ, ಮಾಧ್ಯಂದಿನಸವನದಲ್ಲಿ ಎರಡಾವರ್ತಿಯೂ, ತೃತೀಯಸವನದಲ್ಲಿ ಒಂದಾವರ್ತಿಯೂ ಆಚರಿಸಲ್ಪಡುವುದು. ಒಟ್ಟು ಮೂರು ಸವನಗಳಿಂದ ಐದಾವರ್ತಿ ಆಪ್ತಾಯನವು ನಡೆಯುವುದರಿಂದ ಯಜ್ಞಕ್ಕೆ ನರಾಶಂಸಪಂಕ್ತಿ ಎಂಬ ಹೆಸರು ಬಂದಿರುವುದು. ಇದನ್ನು ತಿಳಿದು ಆಚರಿಸುವ ಪುರುಷನು ಯಜ್ಞಾನುಷ್ಠಾನದಿಂದ ಸಂಪೂರ್ಣಫಲವನ್ನು ಹೊಂದುವನು.

ಯೋ ವೈ ಯಜ್ಞಂ ಸವನಪಂಕ್ತಿಂ ವೇದ ಸವನಪಂಕ್ತಿನಾ ಯಜ್ಞೇನ
ರಾಧ್ನೋತಿ ಪಶುರುಪವಸಥೇ ತ್ರೀಣಿ ಸವನಾನಿ ಪಶುರನೂ-
ಬಂಧ್ಯ ಇತ್ಯೇಷ ವೈ ಯಜ್ಞಃ ಸವನಪಂಕ್ತಿಃ ಸವನಪಂಕ್ತಿನಾ
ಯಜ್ಞೇನ ರಾಧ್ನೋತಿ ಯ ಏವಂ ವೇದ ||

ತಥೈವ ಸವನಪಂಕ್ತಿಂ ದರ್ಶಯತಿ | ಪರೇದ್ಯುರ್ಯಕ್ಷ್ಮಮಾಣಸ್ಯ ಯಜಮಾನಸ್ಯ ಸಮಾಪೇ ಪೂರ್ವೇದ್ಯುದೇವತಾಸ್ತದೀಯಂ ಯಜ್ಞಂ ಪ್ರತೀಕ್ಷಮಾಣಾ ವಸಂತಿ ತಸ್ಮಾದುಪ ಸಮಾಪೇ ವಸಂತ್ಯಸ್ಥಿನ್ನಿವಸ ಇತಿ ಪೂರ್ವದಿನಸಮುಪವಸಥಾಖ್ಯೇ ಪೂರ್ವದಿನಸೇ ಯಃ ಪಶು-
ರಗ್ನೀಷೋಮಾಯಃ ಸೋಽಪ್ಯತ್ರ ಸವನಸಮಾಪವರ್ತಿತ್ವಾತ್ಸವನತ್ವೇನ ಗಣ್ಯತೇ | ಪ್ರಾತಸ್ಸವ-
ನಾದೀನಿ ತು ತ್ರೀಣಿ ಪ್ರಸಿದ್ಧಾನ್ಯೇವ ಸವನಾನಿ | ಸವನೇಭ್ಯ ಉರ್ಧ್ವಮನುಷ್ಠೇಯೋಽನೂ-
ಬಂಧ್ಯಾಖ್ಯಃ ಪಶುರಪಿ ಪೂರ್ವವತ್ಸವನತ್ವೇನ ಗಣ್ಯತೇ | ಅತಃ ಪಂಚಾನಾಂ ಸವನಾನಾಂ
ಪಂಕ್ತ್ಯಾ ಸಮೂಹೇನ ಯುಕ್ತೋ ಯೋ ಯಜ್ಞ ಏಷ ಏವ ಸವನಪಂಕ್ತಿಃ | ಏವಂ ಹವಿಸ್ಪಂ-
ಕ್ತಿಪ್ರಸಂಗೇನಾಪ್ತರ ಪಂಕ್ತಿನರಾಶಂಸಪಂಕ್ತಿಃ ಸವನಪಂಕ್ತಿಶ್ಚೇತೇತಾವದಭಿಹಿತಂ | ಏತದೇವಾ-
ಭಿಪ್ರೇತ್ಯ ತತ್ರ ತತ್ರ ಪಾಂಕ್ತೋ ಯಜ್ಞ ಇತಿ ಶ್ರೂಯತೇ |

ಈಗ ಸವನಪಂಕ್ತಿಯನ್ನು ವಿವರಿಸುತ್ತಾರೆ | ಮುಂದಿನ ದಿನ ಯಜ್ಞ ಮಾಡುತ್ತಿರುವ ಯಜಮಾನನ ಸಮಾಪದಲ್ಲಿ ಹಿಂದಿನ ದಿನದ ದೇವತೆಗಳು ಯಜ್ಞದ ಕಾರ್ಯಕಲಾಪಗಳನ್ನು ನೋಡುತ್ತಾ (ಉಪ) ಸಮಾಪದಲ್ಲಿ (ವಸಥ) ವಾಸಮಾಡುತ್ತಿರುವುದರಿಂದ ಸವನಗಳ ಹಿಂದಿನ ದಿನಕ್ಕೆ ಉಪವಸಥ ಎಂದು ಹೆಸರು. ಆದಿನ ಆಗ್ನೀಷೋಮಾಯ ದೇವತೆಗಳನ್ನು ದ್ವೇಶಿಸಿ ಒಂದು ಪಶುಯಾಗವನ್ನು ಮಾಡುವರು. ಈ ಪಶುಯಾಗವು ಪ್ರಾತಸ್ಸವನಾದಿ ಸವನತ್ರಯಗಳಿಗೆ ಸಮಾಪಕಾಲದಲ್ಲಿಯೇ ನಡೆಯುವುದರಿಂದ ಈ ಪಶುಯಾಗವೂ ಒಂದು ಸವನವೆಂದು ಪರಿಗಣಿಸಲ್ಪಡುವುದು. ಪ್ರಾತಃಸವನ, ಮಾಧ್ಯಂದಿನಸವನ, ತೃತೀಯ ಸವನಗಳೆಂಬ ಮೂರು ಸವನಗಳು ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿಯೇ ಇವೆ. ಈ ಸವನಗಳ ಅನುಷ್ಠಾನಾನಂತರ (ಎಂದರೆ ಅವಭೃತಾನಂತರ)

ಅನೂಬಂಧ್ಯ ಎಂಬ ಪಶುಯಾಗವೂ ಸಹ ಆಚರಿಸಲ್ಪಡುವದು. ಈ ಅನೂಬಂಧ್ಯವೂ ಸಹ ಹಿಂದಿನಂತೆ ಒಂದು ಸವನವೆಂದೇ ಪರಿಗಣಿಸಲ್ಪಡುವುದು ಎಂದರೆ, ಉಪವಸಥವೆಂಬ ದಿನದಲ್ಲಿ ಆಚರಿಸಲ್ಪಡುವ ಅಗ್ನಿಷೋಮಾಯನಾದ ಪಶುಯಾಗ ಮುಂದಿನ ದಿನದಲ್ಲಿ ಆಚರಿಸಲ್ಪಡುವ ಪ್ರಾತಸ್ಸವನ, ಮಾಧ್ಯಂದಿನಸವನ, ತೃತೀಯಸವನಗಳೆಂಬ ಮೂರು ಸವನಗಳು, ಮುಂದಿನ ದಿನ ಅವಭೃತಾನಂತರ ಆಚರಿಸಲ್ಪಡುವ ಒಂದು ಪಶುಯಾಗ ಈ ಐದು ಕರ್ಮಗಳೂ ಐದು ಸವನಗಳೆಂದು ಪ್ರಸಿದ್ಧಿಯಾಗಿರುವವು. ಆದ್ದರಿಂದ ಈ ಪಂಚ ಸವನಗಳಿಗೆ ಸವನಪಂಕ್ತಿಯೆಂದು ಹೆಸರು. ಈ ರೀತಿಯಾಗಿ ಹವಿಷ್ಪಂಕ್ತಿ, ಅಕ್ಷರಪಂಕ್ತಿ, ನರಾಶಂಸಪಂಕ್ತಿ, ಸವನಪಂಕ್ತಿ ಎಂಬ ಯಜ್ಞದ ಸ್ವರೂಪಗಳನ್ನು ಯಾವ ಪುರುಷನು ತಿಳಿದು ಅದರಂತೆ ಆಚರಿಸುವನೋ ಅವನು ಯಜ್ಞದ ಫಲವಾದ ಸಕಲ ಸಮೃದ್ಧಿಯನ್ನೂ ಪಡೆದು ಸುಖಿಸುವನು.

ಹರಿವೌ ಇಂದ್ರೋ ಧಾನಾ ಅತ್ತು ಪೂಷಣ್ವಾನ್ಕರಂಭಂ ಸರಸ್ವತೀನಾ-
ನ್ಭಾರತೀನಾನ್ಪರಿವಾಪ ಇಂದ್ರಸ್ಯಾಪೂಪ ಇತಿ ಹವಿಷ್ಪಂಕ್ತ್ಯಾ
ಯಜತಿ ||

ಅಥ ಪ್ರಕೃತಾನಾಂ ಸವನೀಯಪುರೋಡಾಶಾನಾಂ ಕ್ರಮೇಣ ಯಾಜ್ಯಾ ವಿಧತ್ತೇ | ಹರಿ-
ನಾಮಾನೌ ದ್ವಾವಶ್ವಾವಸ್ಯ ಸ್ತ ಇತಿ ಹರಿವಾನಿಂದ್ರಃ | ಸೋಮಂ ಧಾನಾ ಅತ್ತು ಭಕ್ಷಯತು |
ಸೇಯಂ ಪ್ರಥಮಹವಿಷೋ ಯಾಜ್ಯಾ | ಪೂಷಣ್ವಾತ್ಪಶವಃ ಪೂಷಣ್ವಾಞ್ಞಿಬ್ಜೇನೋಚ್ಯತೇ |
ತತ್ಸಾವಿರಾ ದೇವಃ ಪೂಷಣ್ವಾನ್ಸ ತು ಕರಂಭಮುತ್ಪತ್ತಿತ್ಯನುವರ್ತತೇ | ಸೇಯಂ ದ್ವಿತೀಯಹ-
ವಿಷೋ ಯಾಜ್ಯಾ | ಸರಸ್ವತೀ ನಾಕ್ಸಾಸ್ತಾಸ್ತೀತಿ ದೇವನಿಶೇಷಃ ಸರಸ್ವತೀನಾನ್ | ಸ ಏವ
ಭಾರತೀನಾನ್ | ಅಯಂ ವಿಶೇಷಣದ್ವಯೋಪೇತೋ ದೇವಃ ಪರಿವಾಪಃ ಪರಿವಾಪಾಖ್ಯಂ
ಹವಿರತ್ತು | ಇಯಂ ತೃತೀಯಸ್ಯ ಯಾಜ್ಯಾ | ಇಂದ್ರಸ್ಯಾಪೂಪಃ ಪುರೋಡಾಶಃ ಪ್ರಿಯ ಇತಿ
ಶೇಷಃ | ತಥಾ ಸತೀಂದ್ರೋಽಪೂಪಮುತ್ಪತ್ತಿತ್ಯರ್ಥಾದವಗಮ್ಯತೇ | ಸೇಯಂ ಚತುರ್ಥಹವಿಷೋ
ಯಾಜ್ಯಾ | ಪಂಚಮಹವಿಃಸ್ವರೂಪಾಯಾಃ ಪಯಸ್ಯಾಯಾಃ ಶಾಖಾಂತರಾದತ್ರೋಪಸಂಹ-
ರ್ತವ್ಯಾ | ಏವಂ ಹವಿಷ್ಪಂಕ್ತ್ಯಾಯಜತಿ ಹವಿಷ್ಪಂಕ್ತವಿಷಯಾಂ ಯಾಜ್ಯಾಂ ಪಠೇದಿತ್ಯರ್ಥಃ ||

ಇದುವರಿಗೂ ಹೇಳಿದ ಹವಿಷ್ಪಂಕ್ತಿ ಮೊದಲಾದ ನಾಲ್ಕು ಪಂಚಪಂಕ್ತಿಗಳಿಗೆ ಅವಶ್ಯಕವಾದ ಯಾಜ್ಯಾ (ಹೋಮ ಮಾಡುವ) ಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ವಿವರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಹರಿವೌ ಇಂದ್ರೋ ಧಾನಾ ಅತ್ತು ಹರಿ ಎಂಬ ಎರಡು ಹಳದಿಬಣ್ಣದ ಅಶ್ವಗಳಿಂದ ಸಹಿತನಾದ ಇಂದ್ರನು ಧಾನಾ ಎಂದರೆ ಹುರಿದ ಧಾನ್ಯವನ್ನು ಭಕ್ಷಿಸಲಿ. ಈ ಮಂತ್ರವು ಮೊದಲನೆಯ ಹವಿಷ್ಪಂಕ್ತಿಯ ಹವಿಸ್ಸನ್ನು ಹೋಮಮಾಡುವಾಗ ಸತಿಸರ್ವೇಕಾದ ಯಾಜ್ಯಾಮಂತ್ರವು; ಜನಗಳನ್ನು ಪೋಷಿಸುವುದರಿಂದ ಗವಾದಿ ಪ್ರಾಣಿಗಳಿಗೆ ಪಶುಗಳೆಂದು ಹೆಸರು. ಈ ಪಶುಗಳಿಗೆ ಸ್ವಾಮಿಯಾದ ಯಾವ ದೇವನಿರುವನೋ ಅವನಿಗೆ ಪೂಷಣ್ವಾನ್ ಎಂದು ಹೆಸರು. ಈ ಪೂಷಣ್ವಾನ್ ಎಂಬ ದೇವತೆಯು ಕರಂಭಂ ಎಂಬ ದಧಿಮಿಶ್ರಿತವಾದ ಪಿಷ್ಟವನ್ನು ಭಕ್ಷಿಸಲಿ ಎಂಬರ್ಥವುಳ್ಳ ಪೂಷಣ್ವಾನ್ ಕರಂಭಮತ್ತು ಎಂಬ ವಾಕ್ಯವು ದ್ವಿತೀಯಾಕ್ಷರಪಂಕ್ತಿಯ ಹವಿಸ್ಸಿನ ಯಾಜ್ಯಾಮಂತ್ರವು; ಸರಸ್ವತೀವಾನ್ ಭಾರತೀನಾನ್ ಪರಿವಾಪ ಅತ್ತು ಎಂಬುದು ಮೂರನೆಯ ನರಾಶಂಸಪಂಕ್ತಿಯ ಹವಿಸ್ಸಿನ ಯಾಜ್ಯಾಮಂತ್ರವು. ಸರಸ್ವತೀ ಎಂದರೆ ವಾಕ್. ವಾಕ್ಯಕ್ರಿಯುಳ್ಳ ದೇವತೆಗೆ ಸರಸ್ವತೀವಾನ್ ಎಂದು ಹೆಸರು ಅವನಿಗೆ ಭಾರತೀವಾನ್ ಶರೀರವನ್ನು ಧರಿಸಿರುವ ಪ್ರಾಣಕ್ಕೆ ಧಾರಕನಾದುದರಿಂದ ಭಾರತೀವಾನ್ ಎಂದೂ ಹೆಸರು. ಈ ದೇವನು ಪರಿವಾಪ ಎಂದರೆ ಅರಳನ್ನು ಭಕ್ಷಿಸಲಿ ಎಂದು ಈ ವಾಕ್ಯದ ಅರ್ಥವು; ಇಂದ್ರೋಽಪೂಪಮತ್ತು ಎಂಬುದು ನಾಲ್ಕನೆಯ ಸವನಪಂಕ್ತಿಯ ಹವಿಸ್ಸಿಗೆ ಯಾಜ್ಯಾಮಂತ್ರವು.

ಅಪೂಪವೆಂದರೆ ಪುರೋಡಾಶವು. ಇಂದ್ರನಿಗೆ ಪುರೋಡಾಶವು ಪ್ರಿಯವಾದದ್ದು. ಆದ್ದರಿಂದ ಇಂದ್ರನು ಪುರೋಡಾಶವನ್ನು ಭಕ್ಷಿಸಲಿ ಎಂಬ ಅರ್ಥವುಳ್ಳ ಈ ವಾಕ್ಯದ ನಾಲ್ಕನೆಯ ಸವನಸಂಕ್ತಿಯ ಹವಿಸ್ಸಿನ ಯಾಜ್ಞಾಮಂತ್ರವು. ಐದನೆಯ ಪಯಸ್ಯಾ ಎಂಬ ಹವಿಸ್ಸಿನ ವಿಷಯವು ಇಲ್ಲಿ ತಿಳಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ಅದನ್ನು ಹೇಳುವ ಅವಶ್ಯಕತೆ ಇಲ್ಲ. ಆದರೂ ಈ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ—
ತದಶ್ಚಿನೌ ಧಾನಾಭಿರಭಿಷಿಜ್ಯತಾಂ | ಪೂಷಾ ಕರಂಭೇಣ | ಭಾರತೀ ಪರಿವಾಪೇಣ | ಮಿತ್ರಾವರುಣೌ
ಪಯಸ್ಯಾ | ಎಂದು ತ್ರೈತ್ತೀರೀಯಬ್ರಾಹ್ಮಣವಾಕ್ಯವಿರುವುದು (ತೈ. ಬ್ರಾ. ೧-೫-೧೧-೨).

ಋಕ್ಸಾಮೇ ನಾ ಇಂದ್ರಸ್ಯ ಹರೀ | ಪಶವಃ ಪೂಷಾನ್ನಂ ಕರಂಭಃ |
ಸರಸ್ವತೀವಾನ್ಭಾರತೀವಾನಿತಿ ನಾಗೇನ ಸರಸ್ವತೀ ಪ್ರಾಣೋ
ಭರತಃ | ಪರಿವಾಪ ಇಂದ್ರಸ್ಯಾಪೂಪ ಇತ್ಯನ್ನಮೇನ ಪರಿವಾಪ
ಇಂದ್ರಿಯಮಪೂಪಃ |

ಪ್ರಥಮಯಾಜ್ಞಾಂ ನ್ಯಾಚಷ್ಟೇ | ಋಗ್ದೇವತಾ ಸಾಮದೇವತಾ ಚೇತ್ಯುಭಯದೇವತಾ
ರೂಪಾವಿಂದ್ರಸ್ಯಾಶ್ವಾವತೋ ಹರಿವಾನಿತಿ ಮಂತ್ರೋಕ್ತಿರಿತ್ಯರ್ಥಃ | ದ್ವಿತೀಯಯಾಜ್ಞಾಂ
ನ್ಯಾಚಷ್ಟೇ | ಪೋಷಕತ್ವಾತ್ಪಶೂನಾಂ ಪೂಷತ್ವಂ ಸ್ವಾದುಪೋಷಕತ್ವಾತ್ಕರಂಭಸ್ಯಾನ್ನತ್ವಮತಃ
ಪಶುಸ್ವಾಮಿನಃ ಕರಂಭೋ ಯೋಗ್ಯ ಇತ್ಯರ್ಥಃ | ತೃತೀಯಯಾಜ್ಞಾಂ ನ್ಯಾಖ್ಯಾಪೂರ್ವಂ
ನ್ಯಾಚಷ್ಟೇ | ಅತ್ರ ಸರಸ್ವತೀವಾನ್ಭಾರತೀವಾನಿತಿ ನ್ಯಾಖ್ಯೇಯಮನೂದ್ಯ ನಾಗಿತ್ಯಾದಿನಾ ತದ್ವ್ಯ-
ಖ್ಯಾತಂ ಕ್ರಿಯತೇ | ನಾಗೇನ ಸರಸ್ವತೀತ್ಯೇತಲ್ಲೋಕಪ್ರಸಿದ್ಧಂ ನ ತ್ವತ್ರ ಕಿಂಚಿದ್ವ್ಯಕ್ತವ್ಯಮಸ್ತೀ-
ತ್ಯೇನಶಬ್ದಸ್ಯಾರ್ಥಃ | ಶರೀರಭರಣಹೇತುತ್ವಾತ್ಪ್ರಾಣೋ ಭರತಶಬ್ದವ್ಯಾಚಃ | ತದೀಯವ್ಯ
ತ್ರಿಭಾರತೀ ತದುಭಯೋಪೇತಂ ಮತ್ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ಯಾರ್ಥ ಇತಿ ದ್ರಷ್ಟವ್ಯಂ | ತೃತೀಯ
ಯಾಜ್ಞಾಯಾ ಉತ್ತರಾರ್ಥಂ ಚತುರ್ಥಯಾಜ್ಞಾಂ ಚಾನೂದ್ಯ ನ್ಯಾಚಷ್ಟೇ | ಪರಿವಾಪಶಬ್ದ-
ನಾಚ್ಯಾನಾಂ ಲಾಜಾನಾಂ ಮೃದುತ್ವೇನಾತ್ಮಂ ಸುಕರತ್ವಾದನ್ನತ್ವಂ | ಇಂದ್ರಿಯವೃದ್ಧಿಹೇತು-
ತ್ವಾದಪೂಪಸ್ಯೇಂದ್ರಿಯತ್ವಂ | ಅತ್ರ ಹರಿಪೂಷಾದಿವಿಶೇಷಣರೂಪದೇವತಾ ಭೇದಾದ್ಯಾಜ್ಯಭೇ-
ದೇಽಪಿ ಯಜನೀಯಸ್ಯ ವಿಶೇಷಸ್ಯೇಂದ್ರಸ್ಯೈಕತ್ವಾದೇಕಯಾಜ್ಞಾತ್ವಮಭಿಪ್ರೇತ್ಯ ಹವಿಷ್ಪಂಕ್ತ್ಯಾ
ಯಜತೀತ್ಯೇಕ ಪ್ರಧಾನವಿಧಿರಿತಿ ದ್ರಷ್ಟವ್ಯಂ ||

ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದ ಯಾಜ್ಞಾಮಂತ್ರಗಳ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ವಿವರಿಸುತ್ತಾರೆ—ಋಗ್ವೇದಕ್ಕೆ ಅಭಿಮಾನಿಯಾದ ದೇವತೆಯೂ
ಸಾಮವೇದಕ್ಕೆ ಅಭಿಮಾನಿಯಾದ ದೇವತೆಯೂ ಇಂದ್ರನ ಎರಡು ಅಶ್ವಗಳೆಂದು ಕರೆಯಲ್ಪಡುವರು. ಎಂದರೆ ಇಂದ್ರನು
ಋಕ್ಸಾಮಮಂತ್ರಗಳಿಂದ ಸ್ತುತಿಸಲ್ಪಡುವನು ಎಂದು ಇದರ ಅಂತರಾರ್ಥವು. ಆದ್ದರಿಂದ ಈ ಎರಡುವಿಧ ಅಶ್ವಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ
ಇಂದ್ರನಿಗೆ ಹರಿವಾನ್ ಎಂಬ ಹೆಸರು ಬಂದಿರುವುದು. ಇದು ಮೊದಲನೆಯ ಯಾಜ್ಞಾಮಂತ್ರದ ಅರ್ಥವು; ಜನರನ್ನು
ಪೋಷಣೆಮಾಡುವುದರಿಂದ ಪಶುಗಳಿಗೆ ಪಶು ಎಂಬ ಹೆಸರು ಅನ್ವರ್ಥವಾಗಿರುವುದು. ಇಂತಹ ಪಶುಗಳಿಗೆ ಸಾಮಿಯಾದ
ಪೂಷಣ್ಣಾನ್ ಎಂಬ ದೇವನು ಕರಂಭ ಎಂಬ ದಧಿಪಿಷ್ಟಮಿಶ್ರಿತವಾದ ಹವಿಸ್ಸಿಗೆ ಯೋಗ್ಯನಾಗಿರುವನು. ಇದು ದ್ವಿತೀಯ
ಯಾಜ್ಞಾಮಂತ್ರದ ಅರ್ಥವು; ಸರಸ್ವತೀ ಎಂದರೆ ವಾಕ್ಯವು. ಭಾರತೀ ಎಂದರೆ ಶರೀರದಲ್ಲಿ ಪ್ರಾಣವನ್ನು ಧರಿಸುವುದಕ್ಕೆ ಭರತ
ಶಬ್ದವು ವಿನೃತವಾಗಿರುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ನಾಕ್ಸಂಪತ್ತನ್ನೂ ಪ್ರಾಣಧಾರಣಶಕ್ತಿಯನ್ನೂ ಹೊಂದಿರುವ ದೇವನು ಪರಿವಾಪ.

ಎಂದರೆ ಅರಳನ್ನು ಭಕ್ಷಿಸಲು ಯೋಗ್ಯನು ಅರಳು ಸಹ ಅನ್ನದಂತೆ ಮೃದುವಾಗಿಯೂ ಪುಷ್ಟಿಕರವಾಗಿಯೂ ಇರುವುದರಿಂದ ಈ ದೇವನೇ ಇದಕ್ಕೆ ಯೋಗ್ಯನು ಇದು ತೃತೀಯಯಾಜ್ಯಮಂತ್ರದ ಅರ್ಥವು. ಇಂದ್ರಿಯವೃದ್ಧಿಯನ್ನುಂಟುಮಾಡುವ ಶಕ್ತಿಯು ಅಪೂಪಕ್ಕೆ ಇರುವುದರಿಂದ ಈ ಅಪೂಪ (ಪುರೋಡಾಶ) ಭಕ್ಷಣವು ಇಂದ್ರನಿಗೆ ಯೋಗ್ಯವು. ಇಲ್ಲಿ ನಾಲ್ಕುವಿಧ ಹವಿಷ್ವಂಕ್ತಿಗಳಿಗೆ ಬೇರೆ ಬೇರೆ ವಿಧವಾದ ಹವಿದ್ರವ್ಯಗಳನ್ನೂ ಯಾಜ್ಯಮಂತ್ರಗಳನ್ನೂ ನಿರ್ದೇಶಿಸಿದ್ದರೂ ಈ ಹವಿಸ್ಸುಗಳಿಗೂ, ಯಾಜ್ಯಮಂತ್ರಗಳಿಗೂ ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ಇಂದ್ರನೇ ಉದ್ದಿಷ್ಟನಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಈ ಹವಿಸ್ಸುಗಳೂ, ಮಂತ್ರಗಳೂ ಇಂದ್ರನನ್ನೇ ಉದ್ದೇಶಿಸಿ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿರುವವೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ಏತಾಸಾಮೇವ ತದ್ದೇವತಾನಾಂ ಯಜಮಾನಂ ಸಾಯುಜ್ಯಂ ಸರೂ-

ಪತಾಂ ಸಲೋಕತಾಂ ಗಮಯತಿ ಗಚ್ಛತಿ ಶ್ರೇಯಸಃ ಸಾಯು-

ಜ್ಯಂ ಗಚ್ಛತಿ ಶ್ರೇಷ್ಠತಾಂ ಯ ಏನಂ ವೇದ |

ಹೋತುರುಕ್ತಯಾಜ್ಯವೇದನಂ ಪ್ರಶಂಸತಿ | ಯ ಏನಂ ವೇದಿತಾ ಹೋತಾ ಯಜ-
ಮಾನಮಿಂದ್ರಾದಿದೇವತಾನಾಂ ಸಾಯುಜ್ಯಂ ಸಹವಾಸಂ ಸಮಾನಶರೀರತ್ವಂ ಸಲೋಕತಾ-
ಮೇಕಲೋಕಾವಸ್ಥಾನಂ ಚ ಪ್ರಾಪಯತಿ | ಸ್ವಯಂ ಚ ಹೋತಾ ಶ್ರೇಯಸೋಽತಿಪ್ರಶಸ್ತ-
ಸ್ಯೇಂದ್ರಾದೇಃ ಸಾಯುಜ್ಯಂ ಸಹವಾಸಂ ಪ್ರಾಪ್ನೋತಿ ಭಾಗಾಧಿಕ್ಯೇನ ಶ್ರೇಷ್ಠತಾಂ ಚ
ಪ್ರಾಪ್ನೋತಿ |

ಹೋತೃವು ಪರಿಸರ್ವೇಕಾದ ಮೇಲೆ ಹೇಳಿದ ಯಾಜ್ಯಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ಪ್ರಶಂಸಿಸುವರು—ಮೇಲೆ ಹೇಳಿದ ಹವಿಷ್ವಂಕ್ತಿ-
ಮೊದಲಾದ ಪಂಚಪಂಕ್ತಿಗಳಿಗೆ ಉಕ್ತವಾಗಿರುವ ಯಾಜ್ಯಮಂತ್ರಗಳ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ಚೆನ್ನಾಗಿ ತಿಳಿದು ಅದರಂತೆ ಅನುಷ್ಠಾನ
ಮಾಡುವ ಹೋತೃವು ಯಜ್ಞಮಾಡುವ ಯಜಮಾನನಿಗೆ ಇಂದ್ರಾದಿದೇವತೆಗಳ ಸಾಯುಜ್ಯ ಎಂದರೆ ಸಹವಾಸವನ್ನೂ, ಆ
ದೇವತೆಗಳ ಸಮಾನರೂಪವನ್ನೂ, ಆ ಲೋಕಗಳಲ್ಲಿ ವಾಸಮಾಡಲು ಅರ್ಹತೆಯನ್ನೂ ಹೊಂದಿಸಿಕೊಡುವನು ಎಂದರೆ ಉಂಟು
ಮಾಡುವನು. ಇದಲ್ಲದೆ ಆ ಹೋತೃವೂ ಸಹ ತನ್ನೂ ಇಂದ್ರಾದಿದೇವತೆಗಳ ಸಹವಾಸ ಸಮಾನರೂಪ, ಅವರ ಲೋಕದಲ್ಲಿ ವಾಸ
ಇವುಗಳನ್ನೂ ಪಡೆಯುವುದಲ್ಲದೆ ಜನರಲ್ಲಿ ಶ್ರೇಷ್ಠತೆಯನ್ನು ಎಂದರೆ ಗಣ್ಯತೆಯನ್ನು ಪಡೆಯುವನು.

ಹವಿರಗ್ನೇ ವೀಹೀತ್ಯನುಸವನಂ ಪುರೋಳಾಶಃ ಸ್ವಿಷ್ಟಕೃತೋ ಯಜತಿ

ಅವತ್ಸಾರೋ ವಾ ಏತೇನಾಗ್ನೇಃ ಪ್ರಿಯಂ ಧಾಮೋಸಾಗಚ್ಛತ್ಸ

ಪರಮಂ ಲೋಕಮುಜಯನ್ನುಪಾಗ್ನೇಃ ಪ್ರಿಯಂ ಧಾಮ ಗಚ್ಛತಿ

ಜಯತಿ ಪರಮಂ ಲೋಕಂ ಯ ಏನಂ ವೇದ ಯಶ್ಚೈವಂ

ವಿದ್ವಾನೇತಯಾ ಹವಿಷ್ವಂಕ್ತ್ಯಾ ಯಜತೇ ಯಜತೀತಿ ಚ

ಯಜತೀತಿ ಚ ||

ಸವನೀಯಪುರೋಡಾಶಸಂಬಂಧಿನಃ ಸ್ವಿಷ್ಟಕೃತೋ ಯಾಜ್ಯಾಂ ವಿಧತ್ತೇ | ಹೇಽಗ್ನ
ಇದಮಸ್ಮಾಭಿದ್ಧಂ ಹವೀಂಸಿ ಭಕ್ಷಯ | ಏತಾಮೇವ ತ್ರಿಷ್ಟಪಿ ಸವನೇಷು ಯಾಜ್ಯಾಂ

ಪಠೇತ್ | ಏತಾಮೇವ ಪ್ರಶಂಸತಿ | ಅವತ್ಸಾರನಾಮಕಃ ಕಶ್ಚಿದ್ವಿಹಾರಿತ್ಯೇತೇನ ಮಂತ್ರೇ-
ಣಾಗ್ನಿದೇವತಾಯಾಃ ಪ್ರಿಯಂ ಸ್ಥಾನಂ ಪ್ರಾಪ್ಯ ತತಃ ಊರ್ಧ್ವಂ ತತೋಽಪ್ಯುತ್ಕೃಷ್ಟಂ ಲೋಕಂ
ಜಿತವಾನ್ | ಅತ್ರ ಸರ್ವತ್ರ ಯಜುಃಸ್ವರೂಪೈವ ಯಾಜ್ಯಾಃ | ತದೇತನ್ಮಂತ್ರವೇದನಂ ತತ್ಪೂ-
ರ್ವಕಮನುಷ್ಠಾನಂ ಚ ಪ್ರಶಂಸತಿ | ಯಸ್ಯ ತ್ರಿವೇದಿನಃ ಫಲತಯಾ ಹವಿಷ್ವಂಕ್ತಿಂ ಸ್ವಾರ್ಥ-
ಮನುತಿಷ್ಠತೋ ಯಜಮಾನಸ್ಯ ಪರಾರ್ಥಂ ಯಾಜ್ಯಾಂ ಪಠತೋ ಹೋತುಶ್ಚ ಫಲಂ ಭವತಿ |
ಉಭಯವಿವಕ್ಷಯಾತ್ಮನೇಪದಪರಸ್ಮೈಪದಪ್ರಯೋಗಃ |

ಪ್ರಾತಸ್ಸವನಾದಿ ಸವನತ್ರಯಗಳಲ್ಲಿ ಹೋಮಮಾಡಬೇಕಾದ ಸ್ವಿಷ್ಟಕೃದ್ಧೋಮದ ಯಾಜ್ಯಾಮಂತ್ರವನ್ನು ವಿವರಿಸು
ವರು—ಹವಿರಗ್ನೇ ವೀಹೀತ್ಯನುಸವನಂ ಪುರೋಳಾಶಃ ಸ್ವಿಷ್ಟಕೃತೋ ಯಜತಿ | ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ, ಇಲ್ಲಿ ನಾವು
ನಿನಗಾಗಿ ಅರ್ಪಿಸುವ ಹವಿಸ್ಸನ್ನು (ಪುರೋಳಾಶವನ್ನು) ಭಕ್ಷಿಸಿ ಎಂಬುದೇ ಈ ಸ್ವಿಷ್ಟಕೃದ್ಧೋಮದ ಯಾಜ್ಯಾಮಂತ್ರವು.
ಇದನ್ನು ಮೂರು ಸವನಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಉಪಯೋಗಿಸಬೇಕು. ಈ ಹೋಮದ ಪ್ರಶಂಸೆಯು ವಿಶೇಷವಾಗಿರುವುದು. ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ
ಅವತ್ಸಾರನೆಂಬ ಮಂತ್ರದೃಷ್ಟವಾದ ಓಂ ಋಷಿಯು ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಹವಿಷ್ವಂಕ್ತಿಸಂಬಂಧವಾದ ಹೋಮಮಾಡುವಾಗ ಅಗ್ನಿ
ಯನ್ನು ದ್ವೇಷಿಸಿ ಈ ಮಂತ್ರದಿಂದ ಸ್ವಿಷ್ಟಕೃದ್ಧೋಮಮಾಡಿ ಅಗ್ನಿಲೋಕದಲ್ಲಿ ಅತ್ಯಂತ ಪ್ರಿಯವೂ ಶ್ರೇಷ್ಠವೂ ಆದ ಪದವಿಯನ್ನು
ಪಡೆದನು. ಮತ್ತು ಅಗ್ನಿಲೋಕಕ್ಕಿಂತಲೂ ಉತ್ಕೃಷ್ಟವಾದ ಲೋಕವನ್ನು ಪಡೆದನು. ಈ ಸವನಗಳೆಲ್ಲಾ ಯಜುಃಸ್ವರೂಪ
ವಾದ (ಎಂದರೆ ಯಜುರ್ವೇದದ ವಾಕ್ಯಗಳೇ) ಮಂತ್ರಗಳೇ ಯಾಜ್ಯಾಮಂತ್ರಗಳಾಗಿರುವವು. ಆದ್ದರಿಂದ ಈ ಸವನಗಳ
ಅನುಷ್ಠಾನವನ್ನೂ ಅವುಗಳ ಯಾಜ್ಯಾಮಂತ್ರಗಳ ಸ್ವರೂಪವನ್ನೂ ತಿಳಿದು ಅದರಂತೆ ಆಚರಿಸುವ ಹೋತೃವು ಪರಾರ್ಥವಾಗಿ
ಎಂದರೆ ಯಜ್ಞಮಾಡುವ ಯಜಮಾನನಿಗಾಗಿಯೂ ಸ್ವಾರ್ಥಕ್ಕಾಗಿ ಎಂದರೆ ಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ಪಠಿಸುವ ತನಗಾಗಿಯೂ ಯಜ್ಞ
ಕರ್ಮದ ವಿಶೇಷಫಲಗಳನ್ನು ಗಳಿಸಲು ಶಕ್ತನಾಗುವನು. ಇಲ್ಲಿ ಯಜತೇ ಮತ್ತು ಯಜತಿ ಎಂಬ ಧಾತುಗಳ ಆತ್ಮನೇಪದ ಮತ್ತು
ಪರಸ್ಮೈಪದಗಳ ಪ್ರಯೋಗವಿರುವುದರಿಂದ ಇದು ಹೋತೃವು ಮಾಡಬೇಕಾದ ಪರಾರ್ಥ (ಯಜಮಾನನಿಗಾಗಿ) ಮತ್ತು
ಸ್ವಾರ್ಥ (ತನಗಾಗಿ) ಕಾರ್ಯಗಳನ್ನು ವಿವರಿಸುವುದಾಗಿರುವುದು.

English Translation

(Havish-pamkti. Akshara-pamkti. Naras'amsa-pamkti, Savana-pamkti.)

He who knows the offering consisting of five parts prospers by means of this offering. The offering consisting of five parts (havishpamkti) comprises (the following five things): fried grains of barley karambha, parivapam purodasa and payasa.

He who knows the Akshara-pamti, sacrifice (offering of five syllables) prospers by means of this very sacrifice. The Aksharapamti comprises the following five syllables: su, mat, pad, vag, de. He who has such a knowledge, prospers by the sacrifice consisting of five syllables.

He who knows the Narasamsa-pamkti sacrifice prospers by means of it. For two Naras'amsa offerings belong to the morning, two to the midday, and one to the evening libation. This is the Naras'amasa-pamkti sacrifice. He who has such a knowledge prospers by it.

He who knows the Savana-pamkti sacrifice prospers by it. This Savana-pamkti sacrifice consists of the animal which is sacrificed the day previous to the Soma feast (pas'ur uparasathe), the three libations (savanani) and the animal to be sacrificeq after the Soma feast is over (pas'ur anubandhyh). This is the Savana-pamkti sacrifice. He who has such a knowledge prospers by means of the Savana-pamkti sacrifice.

The Yajya-mantra for the havish-pamkti is: "may Indra which his two yellow horses eat the fried grains first part of the havish-pamkti, with Pushan the karambha; may the parivapa be enjoyed by Sarasvati and Bharati, and the cake (Apupa-purodasa) by Indra!" The two yellow horses (hari) of Indra are the Rik and Saman. Pushan (the guardian of flocks, the divine herdsman) is cattle and karambha is food. As to the words: sarasvati-van and bharativan, Sarasvati is speech, and Bharata (bearer) means vital air. Parivapa is food, and apupa is sharpness of senses.

By repeating this Yajya-mantra the Hotar makes the sacrificer join those deities, assume the same form, and occupy the same place with them. He (the Hotar) who has such a knowledge becomes also joined to the best beings and obtains the highest bliss.

The Yajya-mantra for the Svishtakrit of the Purodasa offering at each libation is "Agni, eat the offering."

By repeating this mantra, Avatsara (an ancient Rishi) obtained Agni's favour and conquered the highest world. The same happens to him who has such a knowledge, and who knowing it has this havish-pamkti offered (i. e. the sacrificer) or repeats the Yajya-mantra belonging to it (i.e. the Hotar).

ಇತಿ ಶ್ರೀಮತ್ಸಾಯಣಾಚಾರ್ಯವಿರಚಿತೇ ಮಾಧವೀಯೇ ನೇದಾರ್ಥಪ್ರಕಾಶ

ಐತರೇಯಬ್ರಾಹ್ಮಣಭಾಷ್ಯೇ ಅಷ್ಟಮಾಧ್ಯಾಯಸ್ಯ ಷಷ್ಠಃ ಖಂಡಃ

ಇತಿ ಶ್ರೀಮದ್ರಾಜಾಧಿರಾಜಪರಮೇಶ್ವರ ವೈದಿಕಮಾರ್ಗಪ್ರವರ್ತಕ ನೀರಬುಕ್ಕಣಸಾಮ್ರಾಜ್ಯಧುರಂಧರ

ಸಾಯಣಾಚಾರ್ಯಕೃತಾನೈತರೇಯಬ್ರಾಹ್ಮಣಭಾಷ್ಯೇ ಅಷ್ಟಮಾಧ್ಯಾಯಃ ಸಮಾಪ್ತಃ

ಇಲ್ಲಿಗೆ ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಯುತವೂ ಕರ್ನಾಟಕಭಾಷಾನುನಾದಯುತವೂ ಆದ ಐತರೇಯಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿ

ಎಂಟನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ ಆರನೆಯ ಖಂಡವು ಸಮಾಪ್ತವಾದುದು.

ಎಂಟನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯವು ಮುಗಿದುದು.

ಅಭ್ಯಂತರೇಯಬ್ರಾಹ್ಮಣೇ ನವಮಾಧ್ಯಾಯೇ ಪ್ರಥಮಃ ಖಂಡಃ

ಒಂಭತ್ತನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ ಮೊದಲನೆಯ ಖಂಡವು

೩ ಒಂಭತ್ತನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ—ದ್ವಿದೇವತ್ವಗ್ರಹಗಳಿಂದ ಎಂದರೆ ಇಬ್ಬರು ದೇವತೆಗಳ (ಒಟ್ಟಾಗಿ) ಗ್ರಹಪಾತ್ರಿಗಳಿಂದ ಮಾಡಲ್ಪಡುವ ಆಹುತಿಗಳು ; ಎಂದರೆ ಐಂದ್ರವಾಯವ (ಇಂದ್ರ ಮತ್ತು ವಾಯು) ವೈಶ್ವಾನರ (ವಿಶ್ವ ಮತ್ತು ವರುಣ) ಅಶ್ವಿನಿದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಸಂಬಂಧಪಟ್ಟ ಗ್ರಹಪಾತ್ರಿಗಳಿಂದ ಮಾಡಲ್ಪಡುವ ಆಹುತಿಸ್ವರೂಪವು ; ಮತ್ತು ಯಾಜುಷೋಮಗಳು ; ಉಪಾಂಶುಗ್ರಹಗಳು]

[ಪ್ರಥಮಖಂಡದಲ್ಲಿ—ಸೋಮಪಾನವನ್ನು ಮಾಡುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಯಾರಿಗೆ ಪ್ರಥಮ ಸ್ನಾನವು ಲಭಿಸಬೇಕೆಂಬ ಬಗ್ಗೆ ದೇವತೆಗಳಲ್ಲಿ ನಿರ್ದಿಷ್ಟಗುರಿಯನ್ನು ತಲಸಲು ಓಡುವ ಸ್ಪರ್ಧೆ. ಐಂದ್ರವಾಯವಗ್ರಹದ ಸ್ವರೂಪವು. ಭರತರೆಂಬುವರ ವಿಶೇಷ ಹದ್ದತಿಯ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ವಿವರಣೆಯು.]

ದೇವಾ ವೈ ಸೋಮಸ್ಯ ರಾಜ್ಞೋಽಗ್ರಪೇಯೇ ನ ಸಮಪಾದಯ-
ನ್ನಹಂ ಪ್ರಥಮಃ ಪಿಬೇಯನುಹಂ ಪ್ರಥಮಃ ಪಿಬೇಯಮಿತ್ಯೇ-
ವಾಕಾನುಯಂತ ತೇ ಸಂಪಾದಯಂತೋಽಬ್ರುವನ್ ಹಂತಾ-
ಜಿನುಯಾನು ಸ ಯೋ ನ ಉಜ್ಜೇಷ್ಯತಿ ಸ ಪ್ರಥಮಃ ಸೋಮಸ್ಯ
ಪಾಸ್ಯತೀತಿ ತಥೇತಿ ತ ಆಜಿನುಯುಸ್ತೇಷಾಮಾಜಿಂ ಯತಾಮು-
ಭಿಸೃಷ್ಟಾನಾಂ ವಾಯುಮುಖಂ ಪ್ರಥಮಃ ಪ್ರತ್ಯಸದ್ಯತಾ-
ಥೇಂದ್ರೋಽಥ ಮಿತ್ರಾವರುಣಾವಥಾಶ್ವಿನೌ |

ಅಪೋನಪ್ತೀಯತಚ್ಛೇಷ ಉಪಾಂಶಾದಿಗ್ರಹಾ ಆಪಿ |

ಸವನೀಯಾಃ ಪುರೋಡಾಶಾಃ ಪವನಾನಾಯ ಸರ್ಪಣಂ ||

ಇದಾನೀಮೈಂದ್ರವಾಯವಾದೀನ್ದ್ವಿದೇವತ್ವಾಸ್ಸಗ್ರಹಾನ್ವಿಧಾತುಮಾಖ್ಯಾಯಿಕಾಮಾಹ
—ಪುರಾ ಕದಾಚಿದ್ದೇವಾಃ ಸೋಮಸ್ಯಾಗ್ರಪೇಯೇ ಪ್ರಥಮಪಾನೇ ನಿಮಿತ್ತಭೂತೇ ಸತಿ ನ
ಸಮಪಾದಯನ್ಸಂಪಾದನಂ ಸಂಪತ್ತಿಂ ನ ಪ್ರಾಪ್ತಾಃ ಕಿಂತ್ವಹಮೇವ ಪ್ರಥಮಃ ಪಿಬೇಯಮಿತಿ
ಸರ್ವೇಽಪ್ಯಕಾನುಯಂತ ಸರ್ವೇ ಸಮಯಬಂಧಪುರಸ್ಕರಮಾಜಿಂ ಧಾವನಾವಧಿಂ ಕಂಚಿದ್ವೃಕ್ಷಂ
ಪಾಷಾಣಮನ್ಯದ್ವಾ ಕಿಂಚಿದಯಾಮು ಪ್ರಾಪ್ನುವಾಮು | ಸ ಯೋ ಯಃ ಕಶ್ಚಿದಪಿ ನೋಽಸ್ಮಾಕಂ
ಮಧ್ಯ ಉಜ್ಜೇಷ್ಯತಿ ತಸ್ಮಿನ್ದಾವನ ಉತ್ಕರ್ಷೇಣ ಜಯಂ ಪ್ರಾಪ್ಸ್ಯತಿ ಸ ಏಕ ಏವ ಪ್ರಥಮೋ

ಭೂತ್ವಾ ಸೋಮಸ್ಯ ಸೋಮಂ ಪಾಶ್ಯತಿ | ತೇ ದೇವಾಸ್ತಥೇತ್ಯಂಗೀಕೃತ್ಯಾಜಿಂ ಧಾವನಮರ್ಯಾ-
ದಾನುಯುಃ ಪ್ರಾಪ್ತವಂತಃ | ಆಜಿಂ ಯತಾಂ ಪ್ರಾಪ್ತುವತಾಮುಭಿಸ್ಯತ್ಪಾನಾಢುಭಿತಃ ಪ್ರವೃ-
ತ್ತಾನಾಂ ತೇಷಾಂ ಮಧ್ಯೇ ವಾಯುಃ ಪ್ರಥಮೋ ಭೂತ್ವಾ ಮುಖಮವಧೇಃ ಸಮುಖಂ ತಂ
ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷದೃಶ | ನಾಯೋಃ ಪೃಷ್ಠತ ಇಂದ್ರಸ್ತಸ್ಯ ಪೃಷ್ಠತೋ ಮಿತ್ರಾವರುಣೌ ತಯೋಃ ಪೃಷ್ಠ-
ತೋಽಶ್ವಿನಾವೇವಂ ಕ್ರಮೇಣ ಸರ್ವೇ ಧಾವನಂ ಪ್ರಾರಬ್ಧವಂತಃ ||

ಈಗ ಇಂದ್ರನಾಯವಾದಿದ್ದಿದೇವತೃಗೃಹಗಳ ವಿಷಯವನ್ನು ವಿವರಿಸುವುದಕ್ಕೆ ಮೊದಲು ಈ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಒಂದು ಪೂರ್ವೋಕ್ತಿಯನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ- ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ದೇವತೆಗಳೆಲ್ಲರೂ ಸೇರಿ ಸೋಮಪಾನಮಾಡಬೇಕೆಂದು ಅಪೇಕ್ಷಿಸಿದಾಗ ತಮ್ಮಲ್ಲಿ ಯಾರು ಮೊದಲು ಸೋಮಪಾನವನ್ನು ಮಾಡಬೇಕೆಂದು ವಿವಾದವುಂಟಾಗಲು, ಅವರಲ್ಲಿ ನಾನು ಮೊದಲು, ತಾನು ಮೊದಲು ಪಾನಮಾಡಬೇಕೆಂದು ಚರ್ಚೆಗೊಂಭವಾಯಿತು. ಈ ವಿಷಯವು ಯಾವ ರೀತಿಯಲ್ಲಿಯೂ ಇತ್ಯರ್ಥವಾಗದ್ದರಿಂದ ಅವರೆಲ್ಲರೂ ಸೇರಿ ಸಮಾಲೋಚನೆಮಾಡಿ ಅವರು ತಮ್ಮತಮ್ಮಲ್ಲಿಯೇ ಒಂದು ಒಪ್ಪಂದಕ್ಕೆ ಒಂದರು. ಏನೆಂದರೆ, ನಾನೆಲ್ಲರೂ ಸೇರಿ ಒಂದು ಸ್ಪರ್ಧೆಯನ್ನು ಏರ್ಪಡಿಸೋಣ, ಅದರಲ್ಲಿ ಗೆದ್ದವರು ಮೊದಲು ಸೋಮಪಾನಮಾಡಲು ಅಹಂಕಾರಿಗಳಾದರು ಎಂದು. ಅದಕ್ಕೆ ಎಲ್ಲರೂ ಒಪ್ಪಲು, ಆಗ ಒಂದು ಸ್ಥಳದಿಂದ ದೂರದಲ್ಲಿರುವ ಮತ್ತೊಂದು ಸ್ಥಳಕ್ಕೆ ಓಡಿಹೋಗಿ ಅಲ್ಲಿರುವ ಒಂದು ಕಲ್ಲುಬಂಡೆಯನ್ನಾಗಲಿ, ವೃಕ್ಷವನ್ನಾಗಲಿ ಮೊದಲು ಸುಮುಖಿಸಿದವರು ಗೆದ್ದವರೆಂದು ಘೋಷಣೆಗಳು ಎಂದು. ಸ್ಪರ್ಧೆಯು ನಿಶ್ಚಯವಾಯಿತು ಈ ರೀತಿ ಗೆದ್ದವರು ನಮ್ಮಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಜಯಶಾಲಿಯಾಗಿ ಮೊದಲು ಸೋಮಪಾನವನ್ನು ಮಾಡಬೇಕು ಎಂಬ ಒಪ್ಪಂದಕ್ಕೆ ಎಲ್ಲರೂ ಸಮ್ಮತಿಸಲು ಎಲ್ಲರೂ ದೇವತೆಗಳೂ ಏಕಕಾಲದಲ್ಲಿ ಓಡಲು ಪ್ರಾರಂಭಿಸಿದರು. ಓಡುತ್ತಿರುವ ಎಲ್ಲರೂ ದೇವತೆಗಳಲ್ಲ ವಾಯುವು ಎಲ್ಲರಿಗಿಂತಲೂ ಮುಂದಾಗಿ ನಿರ್ದಿಷ್ಟಸ್ಥಳವನ್ನು ಸೇರಿದನು. ಇಂದ್ರನು ವಾಯುವಿನ ಹಿಂಭಾಗದಲ್ಲಿಯೇ ಬಂದು ಎರಡನೆಯವನಾದನು. ಅನಂತರ ಇಂದ್ರನ ಹಿಂದೆ ಮಿತ್ರಾವರುಣರೂ, ಅವರ ಹಿಂದೆ ಅಶ್ವಿನಿದೇವತೆಗಳೂ ಓಡಿಬಂದು ನಿರ್ದಿಷ್ಟ ಸ್ಥಳವನ್ನು ಸೇರಿದರು. ಅದುದರಿಂದ ವಾಯುವೇ ಎಲ್ಲರಿಗಿಂತಲೂ ಮುಂದಾಗಿ ಓಡಿ ಜಯಶಾಲಿಯಾದನು.

ಸೋಮೇದಿಂದ್ರೋ ವಾಯುಮುದ್ವೈ ಜಯತೀತಿ ತಮನು ಪರಾಪ-
ತತ್ಸಹ ನಾನಥೋಜ್ಜಯಾವೇತಿ ಸ ನೇತ್ಯಬ್ರವೀದಹಮೇವೋ-
ಜ್ಜೇಷ್ಠಾಮೀತಿ ತೃತೀಯಂ ಮೇಽಥೋಜ್ಜಯಾವೇತಿ ನೇತಿ
ಹೃನಾಬ್ರವೀದಹಮೇವೋಜ್ಜೇಷ್ಠಾಮೀತಿ ತುರೀಯಂ ಮೇಽ-
ಥೋಜ್ಜಯಾವೇತಿ ತಥೇತಿ ತಂ ತುರಿಯೇತ್ಯಾಜ್ಯತ ತತ್ತುರೀ-
ಯಭಾಗಿಂದ್ರೋ ಭವತ್ರಿಭಾಗವಾಯುಃ ||

ತಸ್ಮಿನ್ನಾವನೇ ವಾಯೋರಿಂದ್ರಸ್ಯ ಚ ಪರಸ್ಪರಂ ಸಂವಾದಂ ದರ್ಶಯತಿ | ಅಯಂ ವಾಯುರುತ್ಯರ್ಷೇಣ ಜಯತೇನೇತಿ ಸ ಇಂದ್ರೋಽವೇತ್ಸಮನಸಿ ಜ್ಞಾತವಾನ್ ಚಾತ್ವಾ ಚ ತಂ ವಾಯುಮನು ಪೃಷ್ಠತಃ ಪರಾಪತತ್ಸಹಸ್ಯವಾಧಾವತ್ | ಆಗತ್ಯ ಚೇದಮುಕ್ತವಾನ್ ಹೇ ವಾಯೋ ನಾವಾವಯೋಮುಭಯೋಃ ಸಹ ಸೋಮಪಾನಮಸ್ತು ತವಾರ್ಥಂ ಮಮಾರ್ಥಂ | ಅಥ ತಸ್ಮಾತ್ಪಾರಣಾದಾವಾಮುಭೌ ಸಹ್ಯವೋತ್ಯರ್ಷೇಣ ಜಯಂ ಪ್ರಾಪ್ತವಾವೇತಿ | ಸ

ನಾಯುರ್ನೇತಿ ನಿರಾಕೃತ್ಯಾಹಮೇಕ ಏವೋಜ್ಜೇಷ್ಠಾಮೀತ್ಯಬ್ರವೀತ್ | ತತಃ ಸ ಇಂದ್ರ ಏವ-
ಮುನಾಚ ಮನುರಾಧಂ ನಾ ಭೂತ್ತಿಂ ತು ತೃತೀಯಂ ತ್ರಿಷು ಭಾಗೇಷು ಭಾಗೋಽಸ್ತು ತವ
ದ್ವಾ ಭಾಗೌ | ಅಥೈವಂ ಸತಿ ಸಹ್ಯವಾಮುಜ್ಜಯಾನೇತಿ | ಪುನರಪಿ ನೇತ್ಯೇವ ನಿರಾಕೃತ್ಯ ಸ
ನಾಯುರಹಮೇವೋಜ್ಜೇಷ್ಠಾಮೀತ್ಯಬ್ರವೀತ್ | ತತಃ ಸ ಇಂದ್ರಃ ಪುನರಪ್ಯುನಾಚ ತೃತೀಯೋ
ನಾ ಭೂತ್ತಿಂ ತು ಮೇ ತುರೀಯಮಸ್ತು ಚತುರ್ಥಭಾಗೋಽಸ್ತು ತವ ತ್ರಯೋ ಭಾಗಾ
ಅಥೈವಂ ಸತ್ಯಾವಾಮುಭಾವುಜ್ಜಯಾನೇತಿ | ತತೋ ವಾಯುರಂಗೀಕೃತ್ಯ ತಮಿಂದ್ರಂ ತುರೀ-
ಯೇ ಚತುರ್ಥಭಾಗೇಽತ್ಯಾರ್ಜತಾತಿಶಯೇನ ಸ್ಥಾಪಿತವಾನ್ | ತಸ್ಮಾತ್ಕಾರಣಾದಿಂದ್ರತ್ವತು-
ರ್ಧಾಂಶಭಾಗಭೂತ್ | ವಾಯುರಂಶತ್ರಯಭಾಗವಾನ್ ||

ವಾಯುವೂ ಅವನ ಹಿಂದೆ ಇಂದ್ರನೂ ಓಡುತ್ತಿರುವಾಗ ಅವರಲ್ಲಿ ಈರೀತಿ ಪರಸ್ಪರ ಸಂವಾದವುಂಟಾಯಿತು.
ವಾಯುವು ವೇಗವಾಗಿ ಓಡುತ್ತಿರುವುದನ್ನು ಅವನ ಹಿಂದಿದ್ದ ಇಂದ್ರನು ಕಂಡು ಈ ವಾಯುವೇ ಎಲ್ಲರಿಗಿಂತಲೂ ಮುಂಚಿತವಾಗಿ
ಓಡಿ ಜಯಶಾಲಿಯಾಗುವನು. ಏನಾದರೂ ಮಾಡಿ ನಾನೂ ಇವನ ಜತೆಗೇ ಓಡಿ ಗೆಲ್ಲಬೇಕು ಎಂದು ನಿಶ್ಚಯಿಸಿ ತನ್ನ ಶಿಶು
ಯನ್ನೆಲ್ಲ ಉಪಯೋಗಿಸಿ ವಾಯುವಿನ ಸಮೀಪದಲ್ಲಿಯೇ ಓಡಿದನು. ಆದರೂ ವಾಯುವನ್ನು ಹಿಂದಕ್ಕೆ ಹಾರಿ ತಾನು
ಮುಂದುವರೆಯುವ ಸೂಚನೆಯು ಕಾಣದಿರಲು ಆಗ ಇಂದ್ರನು ವಾಯುವನ್ನು ಕುರಿತು-- ಎಲೈ ವಾಯುವೇ, ನಾವಿಬ್ಬರೂ
ಎಲ್ಲರಿಗಿಂತಲೂ ಮುಂದಾಗಿರುವೆವು. ಆದ್ದರಿಂದ ನಾವಿಬ್ಬರೂ ಗೆದ್ದಂತೆ ಭಾವಿಸಿ ಪ್ರಥಮ ಸೋಮಪಾನವನ್ನು ಇಬ್ಬರೂ ಹಂಚಿ
ಕೊಳ್ಳೋಣ, ನನಗರ್ಧ, ನಿನಗರ್ಧ. ಈರೀತಿ ಇಬ್ಬರೂ ಸಹಕರಿಸಿ ಜಯವನ್ನು ಸಂಪಾದಿಸೋಣ ಎಂದನು. ಆ ಮಾತನ್ನು
ಕೇಳಿ ವಾಯುವು--ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ, ನಿನಗಿಂತಲೂ ನಾನು ಸ್ವಲ್ಪಮಟ್ಟಿಗಾದರೂ ಮುಂದಾಗಿಯೇ ಇರುವೆನು. ಆದ್ದರಿಂದ
ನಾನೊಬ್ಬನೇ ಜಯಶಾಲಿಯಾಗುವೆನು. ಪ್ರಥಮಸೋಮಪಾನದಲ್ಲಿ ಎಲ್ಲವೂ ನನಗೇ ಸೇರಬೇಕು, ನಿನಗೆ ಅರ್ಧವನ್ನು ಕೊಡುವುದಕ್ಕಾಗುವುದಿಲ್ಲ ಎಂದನು. ಆಗ ಇಂದ್ರನು--ಒಳ್ಳೇದು ಹಾಗಾದರೆ ನನಗೆ ಅರ್ಧಭಾಗ ಬೇಡ, ಮೂರುಭಾಗಗಳಲ್ಲಿ ಎರಡನ್ನು
ನೀನು ತೆಗೆದುಕೊಂಡು ನನಗೆ ಒಂದುಭಾಗವನ್ನು ಮಾತ್ರ ಕೊಡು ಎನ್ನಲು, ವಾಯುವು ಅದಕ್ಕೂ ಒಪ್ಪದೆ, ಹೇಗಾದರೂ ನಾನೇ
ಗೆಲ್ಲುವೆನು, ಎಲ್ಲಾ ಭಾಗವೂ ನನಗೇ ಸೇರುವುದು, ನಿನಗೆ ಮೂರರಲ್ಲಿ ಒಂದುಭಾಗವನ್ನು ಕೊಡಲೂ ನನಗಿಷ್ಟವಿಲ್ಲ ಎಂದನು.
ಆಗ ಇಂದ್ರನು ಮತ್ತೆ ವಾಯುವನ್ನು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸುತ್ತಾ ನನಗೆ ಮೂರರಲ್ಲೊಂದುಭಾಗವೂ ಬೇಡ, ಇನ್ನೂ ಕಡಿಮೆಯಾಗಿ ಎಂದರೆ
ನಾಲ್ಕರಲ್ಲೊಂದುಭಾಗವನ್ನು ಕೊಟ್ಟರೆಸಾಕು. ಅದಕ್ಕಾದರೂ ಒಪ್ಪು ಎಂದು ಹೇಳಲು ವಾಯುವು ಹಾಗೆಯೇ ಆಗಲೆಂದು
ಅದಕ್ಕೊಪ್ಪಿದನು. ಆದ್ದರಿಂದ ಐಂದ್ರವಾಯವಗ್ರಹದಲ್ಲಿ ಎಂದರೆ (ಇಂದ್ರ ಮತ್ತು ವಾಯು ಇಬ್ಬರೂ ಸೇರಿ ಸೋಮಪಾನ
ಮಾಡುವಾಗ) ಇಂದ್ರನಿಗೆ ಒಂದುಭಾಗವೂ ವಾಯುವಿಗೆ ಮೂರುಭಾಗವೂ ಇರಬೇಕೆಂದು ವ್ಯವಸ್ಥೆಯಾಯಿತು.

ತೌ ಸಹ್ಯೇಂದ್ರವಾಯೂ ಉದಜಯತಾಂ ಸಹ ಮಿತ್ರಾವರುಣೌ
ಸಹಾತ್ವಿನೌ ತ ಏಷಾಮೇತೇ ಯಥೋಜ್ಜಿತಂ ಭಕ್ಷಾ ಇಂದ್ರ-
ನಾಯ್ವೋಃ ಪ್ರಥಮೋಽಥ ಮಿತ್ರಾವರುಣಯೋರಥಾತ್ವಿ ನೋಃ |

ಅಥ ವಿಜಯಕ್ರಮೇಣ ಸೋಮಪಾನಕ್ರಮಂ ದರ್ಶಯತಿ | ಇಂದ್ರವಾಯೂ ಉಭೌ
ಸಹ್ಯವೋದಜಯತಾಂ ಧಾವತಾನುವಧಿದೇಶಂ ಪ್ರಾಪ್ನುತಾಂ | ತಯೋಃ ಪೃಷ್ಠತೋ ಮಿತ್ರಾ-
ವರುಣೌ ಪರಸ್ಪರಂ ಸಹ ಪ್ರಾಪ್ನುತಃ | ತಯೋಃ ಪೃಷ್ಠತೋಃತ್ವಿನೌ ಸಹ ಪ್ರಾಪ್ನುತಃ | ಏಷಾಂ

ದೇವಾನಾಂ ಯಥೋಚ್ಛೇತಂ ತತ್ಪಜ್ಞಯಮನತಿಕ್ರಮ್ಯ ತ ಏತೇ ಭಕ್ತಾಃ ಸೋಮಪಾನರೂಪಾ
ಅಭವನ್ನಿಂದ್ರವಾಯೋಃ ಪ್ರಥಮಂ ಸೋಮಪಾನಂ ತತೋ ಮಿತ್ರಾವರುಣಯೋಃ ಸೋಮ-
ಪಾನಂ ತತೋಽಶ್ವಿನೋಃ ಸೋಮಪಾನಮಿತ್ಯೇವಂ ದ್ವಿದೇವತ್ಯಗ್ರಹಾಣಾಂ ಕ್ರಮೋ ವ್ಯವಸ್ಥಿತಃ ||

ಈರೀತಿ ಇಂದ್ರ ಮತ್ತು ವಾಯುವು ಸಹಕರಿಸಿ ಸ್ವರ್ಧೆಯನ್ನು ಗೆದ್ದು ನಿರ್ದಿಷ್ಟಪ್ರದೇಶವನ್ನು ಮೊದಲು ತಲುಪಿದರು. ಅವರ ಹಿಂದೆ ಮಿತ್ರಾವರುಣರೂ ಬಂದು ಸೇರಿದರು. ಅವರ ಹಿಂದೆ ಅಶ್ವಿನಿದೇವತೆಗಳು ಒಂದರು. ಆದ್ದರಿಂದ ಈ ದೇವತೆಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಅವರ ಸ್ವರ್ಧೆಯಲ್ಲಿ ಯಾವ ಯಾವ ಸ್ಥಾನವನ್ನು ಪಡೆದರೋ ಆ ಕ್ರಮದಲ್ಲಿ ಅವರು ಸೋಮಪಾನಕ್ಕೆ ಅರ್ಹರಾದರು. ಎಂದರೆ ಮೊದಲು ಇಂದ್ರ, ವಾಯವಿಗಳು ಅನಂತರ ಮಿತ್ರಾವರುಣರು ಅವರ ಅನಂತರ ಅಶ್ವಿನಿದೇವತೆಗಳು ಸೋಮಪಾನಮಾಡಲು ವ್ಯವಸ್ಥೆಯುಂಟಾಯಿತು. ಹೀಗೆ ಒಬ್ಬೊಬ್ಬರು ದೇವತೆಗಳು ಸೇರಿ ಸೋಮಪಾನಮಾಡುವ ವ್ಯವಸ್ಥೆ ರೂಢಿಗೆ ಬಂದಿತು ಎಂದು ದ್ವಿದೇವತ್ಯಗ್ರಹದ ಕ್ರಮವು. (ಎಂದರೆ ಇಬ್ಬರು ದೇವತೆಗಳು ಒಟ್ಟಿಗೆ ಸೇರಿ ಸೋಮಪಾನಮಾಡುವ ಕ್ರಮವು) ರೂಢಿಗೆಬಂದಿತು.

ಸ ಏಷ ಇಂದ್ರತುರೀಯೋ ಗ್ರಹೋ ಗೃಹ್ಯತೇ ಯದೈಂದ್ರವಾಯವಃ ||

ಇದಾನೀಮೈಂದ್ರವಾಯವಗ್ರಹಂ ವಿಧತ್ತೇ | ಯೋಽಯಮಿಂದ್ರವಾಯುದೇವತಾಕೋ
ಗ್ರಹಃ ಸ ಏಷ ಇಂದ್ರತುರೀಯ ಇಂದ್ರಸ್ಯ ತುರೀಯಭಾಗೋ ಯಸ್ಮಿನ್ ಗ್ರಹೇ ಸೋಽಯಮಿಂ-
ದ್ರತುರೀಯಸ್ತಾದ್ಯತಂ ಗೃಹಂ ಗೃಹ್ಣೀಯಾತ್ ||

ಆದ್ದರಿಂದ ಇಂದ್ರವಾಯವಗ್ರಹದಲ್ಲಿ ಇಂದ್ರನಿಗೆ ನಾಲ್ಕರಲ್ಲಿ ಒಂದುಭಾಗಮಾತ್ರ ಸೋಮಪಾನದಲ್ಲಿ ವ್ಯವಸ್ಥೆ ಇರುವುದು.

ತದೇತದೃಷ್ಟಿಃ ಪಶ್ಯನ್ನಭ್ಯನೂವಾಚ ನಿಯುತ್ವಾ ಇಂದ್ರಸಾರಥಿರಿತಿ |

ಉಕ್ತಭಾಗವಿಶೇಷಂ ಮಂತ್ರಸಂವಾದೇನ ದೃಢಯತಿ | ತದೇತಚ್ಚತುರ್ಥಭಾಗತ್ವಂ
ದಿವ್ಯದೃಷ್ಟ್ಯಾ ಪಶ್ಯನ್ನಶ್ವಿನಂತ್ರಾತ್ಮಕ ಋಷಿಸ್ತೇನ ಮಂತ್ರೇಣಾಭ್ಯನೂವಾಚ ಸಾಕಲೇನ ತದು-
ಕ್ತವಾನ್ | ನಿಯುತ್ವಾನಿತ್ಯಾದಿಕೋ ಮಂತ್ರಃ | ನಿಯುತ್ವಚ್ಛಬ್ದೋ ವಾಯುಸಂಬಂಧಿನಾಂ
ಮಂತ್ರಾಣಾಂ ವಾಚಕಃ | ಅಥ ವಾಯುಂ ನಿಯುತಃ ಸತ್ವತಸ್ತಾ ಇತ್ಯಾದಿಮಂತ್ರೇಷ್ವಭಿಧಾನಾತ್ |
ನಿಯುತೋ ಯಸ್ಯ ವಾಯೋಃ ಸಂತಿ ಸೋಽಯಂ ನಿಯುತ್ವಾನಿಂದ್ರಃ ಸಾರಥಿಯಸ್ಯ
ವಾಯೋಃ ಸೋಽಯಮಿಂದ್ರಸಾರಥಿಃ | ಅತ್ರ ಸಾರಥಿತ್ವಾಭಿಧಾನಾದಿಂದ್ರಸ್ಯ ಚತುರ್ಥಭಾಗ-
ಪ್ರಾಪ್ತಿದರ್ಶಿತಾ ||

ಇಂದ್ರವಾಯವಗ್ರಹದಲ್ಲಿ ಇಂದ್ರನಿಗೆ ನಾಲ್ಕರಲ್ಲಿ ಒಂದುಭಾಗವಿರುವುದನ್ನು ಋಷಿಯು ದಿವ್ಯದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ತಿಳಿದು—
ತದೇನಾ ಸೋ ಅಭಿಷ್ಟಿಭಿರ್ನಿಯುತ್ವಾ ಇಂದ್ರಸಾರಥಿಃ | ವಾಯೋ ಸುತಸ್ಯ ತ್ವಂಪತಂ (ಮ.ಸಂ. ೪-೪೬-೨)
ಎಂಬ ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿ ಈ ವಿಷಯವನ್ನು ನಿಯುತ್ವಾ ಇಂದ್ರಸಾರಥಿಃ ಎಂಬ ವಾಕ್ಯದಿಂದ ವ್ಯಕ್ತಪಡಿಸುವನು. ಇಲ್ಲಿ ನಿಯುತೋ
ವಾಯೋಃ ಎಂಬ ನಿರುಕ್ತವಚನವಂತೆ (ನಿ. ೨-೨೮) ನಿಯುತ ಎಂಬ ಅಶ್ವಗಳು ವಾಯುದೇವನ ವಾಹನವೆಂದು ಪ್ರಸಿದ್ಧವು.
ಆದ್ದರಿಂದ ನಿಯುತ್ವಚ್ಛಬ್ದವು ವಾಯುಸಂಬಂಧವನ್ನು ಸೂಚಿಸುವುದು. ಅಥ ವಾಯುಂ ನಿಯುತಃ ಸತ್ವತಸ್ತಾಃ
(ತೈ. ಬ್ರ. ೨-೪-೧-೧) ಇತ್ಯಾದಿ ಮಂತ್ರಗಳು ಈ ವಿಷಯವನ್ನು ಸಮರ್ಥಿಸುವವು. ಇಂದ್ರಸಾರಥಿಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ

ವಾಯುವಿಗೆ ಸಾರಥಿಯಾದ ಇಂದ್ರನು ಎಂದಭಿಪ್ರಾಯವು. ಇಂದ್ರನು ವಾಯುವಿಗೆ ಸಾರಥಿಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ಇಂದ್ರನಿಗೆ ಪ್ರಥಮಸೋಮಪಾನದಲ್ಲಿ ಚತುರ್ಥಾಂಶಮಾತ್ರವಿರುವುದೆಂದು ಇದರಿಂದ ಸೂಚಿತವಾಗುವುದು.

ತಸ್ಮಾದ್ಧಾಪ್ಯೇತರ್ಹಿ ಭರತಾಃ ಸತ್ವನಾಂ ವಿತ್ತಿಂ ಪ್ರಯಂತಿ ತುರೀಯೇ
ಹೈವ ಸಂಗ್ರಹೀತಾರೋ ವದಂತೇಽಮುನೈವಾನೂಕಾಶೇನ
ಯದದ ಇಂದ್ರಃ ಸಾರಥಿರಿವ ಭೂತ್ವೋದಜಯತ್ |

ಉಕ್ತಮರ್ಥಂ ಲೋಕವ್ಯವಹಾರೇಣ ದೃಢಯತಿ | ಯಸ್ಮಾತ್ಸಾರಥಿರೂಪಸ್ಯೇಂದ್ರಸ್ಯ ಚತುರ್ಥಭಾಗಃ ಪೂರ್ವಂ ಪ್ರತ್ಯಸ್ತಸ್ಮಾದ್ಧ ತತಃ ಏವ ಕಾರಣಾದೇತರ್ಹಪೀದಾನೀನುಪಿ ಭರತಾ ಭರಃ ಸಂಗ್ರಾಮಸ್ತು ತನ್ವಂತಿ ವಿಸ್ತಾರಯಂತೀತಿ ಭರತಾ ಯೋದ್ಧಾರಃ ಸತ್ವನಾಂ ಸಾರಥೀನಾಂ ವಿತ್ತಿಂ ವೇತನಾಂ ಜೀವಿತರೂಪಾಂ ಪ್ರಯಂತಿ ಪ್ರಕರ್ಷೇಣ ಸಂಪಾದಯಂತಿ | ತೇ ಚ ಸಂಗ್ರಹೀತಾರಃ ಸಾರಥಯಸ್ತುರೀಯೇ ಹೈವ ಯುದ್ಧಲಬ್ಧಸ್ಯ ದ್ರವ್ಯಸ್ಯ ಚತುರ್ಥಭಾಗ ಏವ ವದಂತೇಽಸ್ಮಾಕನೇತಾವದುಚಿತಮಿತಿ ಕಥಯಂತಿ | ತದೌಚಿತೈ ಯುಕ್ತಮಾಹ | ಅಮುನೈವ ಪೂರ್ವೋಕ್ತೇನೈವಾನೂಕಾಶೇನ ದೃಷ್ಟಾಂತೇನ | ಸ ಏವ ದೃಷ್ಟಾಂತೋ ಯದದ ಇತ್ಯಾದಿನಾ ಸ್ಪಷ್ಟೀಕೃತಯತೇ | ಯಸ್ಮಾತ್ಕಾರಣಾದಿಂದ್ರೋ ವಾಯೋಃ ಸಾರಥಿರಿವ ಭೂತ್ವಾದಶ್ಚತುರ್ಥಾಂಶರೂಪಂ ಸೋಮಾತ್ಮಕಂ ಧನಮುದಜಯತ್ಸ್ಮಾಲ್ಲೋಕೇಽಪಿ ತಥೈವ ಪ್ರವೃತ್ತಮಿತ್ಯರ್ಥಃ ||

ಮೇಲೆ ಹೇಳಿದ ವಿಷಯವನ್ನು ಲೋಕವ್ಯವಹಾರದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ಉದಾಹರಣೆಮೂಲಕವಾಗಿ ವಿಶದಪಡಿಸುವುದು.. ಯುದ್ಧದಲ್ಲಿ ಯೋಧರಾದವರು ರಥಗಳಲ್ಲಿ ಕುಳಿತು ತಮ್ಮ ಸಾರಥಿಯ ಸಹಾಯದಿಂದ ಜಯಶೀಲರಾಗಿ ಶತ್ರುಗಳ ಧನಾದಿಗಳನ್ನು ಆಕ್ರಮಿಸುವರು. ಆರೀತಿ ಆಕ್ರಮಿಸಿದಾಗ ಆ ಧನಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದು ಭಾಗವನ್ನು ಎಂದರೆ ನಾಲ್ಕರಲ್ಲಿ ಒಂದು ಭಾಗವನ್ನು ತಮಗೆ ಸಹಾಯಕರಾದ ಸಾರಥಿಗಳಿಗೆ ಕೊಡುವರು. ಈ ಪದ್ಧತಿಯು ಲೋಕವ್ಯವಹಾರದಲ್ಲಿ ರೂಢಿಯಲ್ಲಿದೆ. ಅದರಂತೆ ದೇವತೆಗಳು ಏರ್ಪಡಿಸಿದ್ದ ಈ ಸ್ಪರ್ಧೆಯಲ್ಲಿ ಇಂದ್ರನು ವಾಯುವಿಗೆ ಸಾರಥಿಯಾಗಿ ವಾಯುವು ಜಯಶೀಲನಾದ್ದರಿಂದ ಸ್ಪರ್ಧೆಯಲ್ಲಿ ದೊರೆತ ಪ್ರಥಮಸೋಮಪಾನದಲ್ಲಿ ಚತುರ್ಥಾಂಶವು ಇಂದ್ರನ ಭಾಗವಾಯಿತು. ಇಂದ್ರನು ಚತುರ್ಥಾಂಶವನ್ನು ವಾಯುವಿಗೆ ಸಾರಥಿಯಾಗಿ ಗಳಿಸಿದನು ಎಂದು ಮುಖ್ಯಾಭಿಪ್ರಾಯವು.

English Translation

(The Dvidevaiya Graha libations, i e., the libation poured from the Aindravayava, Maitravaruna, and Asvina (Grahās. Rityyajas. The Silent Praise)

(Story of a race run by the Gods for obtaining the right to drink first from a Soma libation. The Aindravayava Graha. Explanation of a certain custom with the Bharatas).

The Gods could not agree as to who of them should first taste the Soma juice. They all wished for it, each saying: "might I drink first, might I drink first." They came at length to an understanding. They said: "Well, let us

run a race. He of us who will be victor, shall first taste the Soma juice." So they did. Among all those who ran the race, Vayu first arrived at the goal; next Mitra and Varuna, then the As'vins. Indra thinking he would be before hand with Vayu, ran as fast as he could and fell down close to him. He then said, "We both have arrived at the goal together; let both of us be winners of the race." Vayu answered, "No! I alone am the winner of the race." Indra said, "Let the third part (of the prize) be mine; let both of us be winners of the race!" Vayu said, "No! I alone am winner of the race." Indra said, "Let the fourth part of the prize be mine; let us both be winners of the race!" To this Vayu agreed, and invested him with the right to the fourth part of the first Soma cup presented. Thence Indra is entitled only to the fourth part; but Vayu to three parts. Thus Indra and Vayu won the race together; next followed Mitra and Varuna together, and then the Ashvins.

According to the order in which they arrived at the goal, they obtained their shares in the Soma juice. The first portion belongs to Indra and Vayu, then follows that of Mitra and Varuna and lastly that of the Ashvins.

The Aindravayara Soma jar (graha) is that one in which Indra enjoys the fourth part. Just this (fourth part as belonging to Indra) was seen (by means of revelation) by a Rishi. He then repeated the mantra appropriate to it, niyutran ind'ah sarathir, i. e. Vayn and Indra his carriage driver! Thence when nowadays the Bharatas spoil their enemies conquered in the battle field, those charioters who seize the booty, say in imitation of that example set by Indra, who won his race only by becoming the charioteer of Vayu, "the fourth part of the booty is ours alone."

ಇತಿ ಶ್ರೀಮತ್ಸಾಯಣಾಚಾರ್ಯವಿರಚಿತೇ ಮಾಧವೀಯೇ ವೇದಾರ್ಥಪ್ರಕಾಶ

ಐತರೇಯಬ್ರಾಹ್ಮಣಭಾಷ್ಯಸ್ಯ ನವಮಾಧ್ಯಾಯೇ ಪ್ರಥಮಃ ಖಂಡಃ

ಇಲ್ಲಿಗೆ ಐತರೇಯಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿ ಒಂಭತ್ತನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ ಮೊದಲನೆಯ ಖಂಡವು

ಸಮಾಪ್ತವಾದುದು.

ಅಥ ನವಮಾಧ್ಯಾಯೇ ದ್ವಿತೀಯಃ ಖಂಡಃ

ಒಂಭತ್ತನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ ಎರಡನೆಯ ಖಂಡವು

[ಐಂದ್ರವಾಯವ, ಮೈತ್ರಾವರುಣ ಮತ್ತು ಅಶ್ವಿನಗ್ರಹ ಆಹುತಿಗಳ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಅಂತರಾರ್ಥವಿವರಣೆಯು ; ಐಂದ್ರವಾಯವಗ್ರಹಾಹುತಿಯ ಎರಡು ಪುರೋನುವಾಕ್ಯಗಳು]

ತೇ ವಾ ಏತೇ ಪ್ರಾಣಾ ಏನ ಯದ್ವಿದೇವತ್ಯಾಃ | ವಾಕ್ಸ ಪ್ರಾಣ-
ಶ್ಚೈಂದ್ರವಾಯವಶ್ಚಕ್ಷುಶ್ಚ ಮನಶ್ಚ ಮೈತ್ರಾವರುಣಃ ಶ್ರೋತ್ರಂ
ಚಾತ್ಮಾ ಚಾಶ್ವಿನಃ ||

ಅಥೈಂದ್ರವಾಯವಮೈತ್ರಾವರುಣಾಶ್ವಿನಾಖ್ಯಾನ್ವಿದೇವತ್ಯಗ್ರಹಾನ್ಪ್ರಾಣರೂಪತ್ವೇನ
ಪಶಂಸತಿ | ತೇಷಾಂ ತ್ರಯಾಣಾಂ ಪ್ರಾಣರೂಪಂ ನಿಭಜ್ಯ ದರ್ಶಯತಿ | ಉಚ್ಛ್ವಾಸಾದಿವೃತ್ತಿ
ಭೇದವರ್ತಿಸೇ ನಾಯುಃ ಪ್ರಾಣಃ | ವಾಗಾದೀನೀಂದ್ರಿಯಾಣಿ | ತೇಷಾಂ ಪ್ರಾಣರೂಪತ್ವಾಭಾ-
ವೇಽಪಿ ಪ್ರಾಣಾಧೀನವೃತ್ತಿಲಾಭತ್ವೇನ ಪೂರ್ವತ್ರ ಪ್ರಾಣಾ ಇತಿ ನಿರ್ದೇಶಃ ಕೃತಃ | ಇನು-
ಮರ್ಥಂ ವಾಜಸನೇಯಿನ ಆನುನಂತಿ | ತ ಏತಸ್ಯೈವ ಸರ್ವೇ ರೂಪಮುಭಯಂಸ್ತಸ್ಮಾದೇತ
ಏತೇನಾಖ್ಯಾಯಂತೇ ಪ್ರಾಣಾ ಇತಿ | ತತ್ರ ವಾಯುರೂಪೇ ತ್ವನುಖ್ಯಃ ಪ್ರಾಣೋ ವಾಕ್ಸೇ-
ತ್ಯೇತದುಭಯಮೈಂದ್ರವಾಯವಗ್ರಹಸ್ವರೂಪಂ ಚಕ್ಷುರ್ಮನಶ್ಚಾಶ್ರೋತ್ರಂ ದೃಶ್ಯಂ ಮೈತ್ರಾ-
ವರುಣಗ್ರಹಸ್ವರೂಪಂ ಶ್ರೋತ್ರಂ ಜೀವಾತ್ಮಾ ಚೇತ್ಯುಭಯಮಾಶ್ವಿನಗ್ರಹಸ್ವರೂಪಂ |

ಈಗ ಐಂದ್ರವಾಯವ, ಮೈತ್ರಾವರುಣ, ಅಶ್ವಿನ ಎಂಬ ದ್ವಿದೇವತ್ಯಗ್ರಹಗಳನ್ನು ಪ್ರಾಣಸ್ವರೂಪದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ
ವಿವರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಈ ಮೂರು ದ್ವಿದೇವತ್ಯಗ್ರಹಗಳಲ್ಲಿ ಯಾವ ಯಾವ ಪ್ರಾಣಾದಿಪ್ರಾಣರೂಪಗಳಿರುವವು ಎಂಬುದನ್ನು ಹೇಳಲಾಗು
ವುದು. ಉಚ್ಛ್ವಾಸನಿಶ್ವಾಸಗಳಿಗೆ ಕಾರಣಭೂತನಾದ ವಾಯುವು ಪ್ರಾಣವೆಂದು ಹೇಳಲ್ಪಡುವುದು. ವಾಗಾದಿಂಧ್ರಿಯಗಳು
ಪ್ರಾಣಸ್ವರೂಪವಲ್ಲದಿದ್ದರೂ ಅವುಗಳು ಪ್ರಾಣಕ್ಕೆ ಅಧೀನವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಅವುಗಳನ್ನು ಪ್ರಾಣಗಳೆಂದೇ ಪರಿಗಣಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿರುವವು.
ಶತಪಥಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿ ಈರೀತಿ ಹೇಳಿದೆ—ತ ಏತಸ್ಯೈವ ಸರ್ವೇ ರೂಪಮುಭಯಂಸ್ತಸ್ಮಾದೇತ ಏತೇನಾಖ್ಯಾಯಂತೇ
ಪ್ರಾಣಾಃ (ಶತ. ಬ್ರಾ. ೧೪-೪-೩-೩) ಇಲ್ಲಿ ವಾಯುವು ಮುಖ್ಯವಾದ ಪ್ರಾಣವು. ಪ್ರಾಣ ಮತ್ತು ವಾಗಾದಿಂಧ್ರಿಯಗಳು
ಐಂದ್ರವಾಯವಗ್ರಹಸ್ವರೂಪವು; ಚಕ್ಷು (ಕಣ್ಣು) ಮತ್ತು ಮನಸ್ಸುಗಳು ಮೈತ್ರಾವರುಣಗ್ರಹಸ್ವರೂಪವು; ಶ್ರೋತ್ರಂ (ಕಿವಿ).
ಜೀವಾತ್ಮಾ ಇವೆರಡೂ ಅಶ್ವಿನಗ್ರಹಸ್ವರೂಪವು.

ತಸ್ಯ ಹೈತಸ್ಯೈಂದ್ರವಾಯವಾಸ್ಯಾಪ್ಯೇಕೇನುಷ್ಪಭೌ ಪುರೋನು-
ವಾಕ್ಯೇ ಕುರ್ವಂತಿ ಗಾಯತ್ರೈ ಯಾಜ್ಞೇ | ವಾಕ್ವ ನಾ ಏಷ
ಪ್ರಾಣಶ್ಚ ಗ್ರಹೋ ಯದೈಂದ್ರವಾಯವಸ್ತದಪಿ ಚ್ಛಂದೋಭ್ಯಾಂ
ಯಥಾಯಥಂ ಕ್ಲಪ್ಸ್ಯೇತೇ ಇತಿ ||

ವಕ್ಷ್ಯಮಾಣಯಾಜ್ಯಾನುವಾಕ್ಯೋಪಯೋಗಿತೇನ ಪ್ರಾಣರೂಪತಯಾಪ್ರಶಸ್ತೈಂದ್ರ-
ವಾಯವಗ್ರಹಸ್ಯ ಯಾಜ್ಯಾನುವಾಕ್ಯೇ ವಿಧಾತುಂ ಪೂರ್ವಪಕ್ಷಮಾಹ | ಯೋಽಯಮೈಂದ್ರ-
ವಾಯವಗ್ರಹಃ ಪೂರ್ವಮುಕ್ತಸ್ತಸ್ಯೈಕೇ ಹ ಯಾಜ್ಞಿಕಾ ಅನುಷ್ಪಪ್ತಃ ಛಂದಸ್ಯೇ ಷುಚೌ
ಪುರೋನುವಾಕ್ಯೇ ಕೃತ್ವಾ ಗಾಯತ್ರೀಭಂದಸ್ಯೇ ಷುಚೌ ಯಾಜ್ಞೇ ಇತಿ ಕುರ್ವಂತಿ | ಅಪಿಶ-
ಬ್ಲೋನರ್ಥಕಃ | ಯದಾಪಿ ಕುರ್ವಂತೀತ್ಯೇವಂ ಪೂರ್ವಪಕ್ಷವನ್ನು ನುಸುಡಾಭೋಽವಾ | ತೇಷಾಂ
ಪೂರ್ವಪಕ್ಷಿಣಾನುಭಿಪ್ರಾಯಂ ದರ್ಶಯತಿ | ಯೋಽಯಮೈಂದ್ರವಾಯವಗ್ರಹಃ ಸ ಏಷ
ಪ್ರಾಣಾತ್ಮಕಸ್ತತ್ರೇಂದ್ರೋ ನಾಚೋ ವ್ಯಾಕರಣರೂಪಾಯಾಃ ಕರ್ತಾ ತಾಮಿಂದ್ರೋ ಮಧ್ಯ-
ತೋನಕ್ರಮ್ಯ ವ್ಯಾಕರೋದಿತಿ ಶ್ರುತ್ಯಂತರಾದತ ಇಂದ್ರದ್ವಾರಾ ವಾಗ್ರೂಪತ್ವಂ | ಯಃ ಪ್ರಾಣಃ
ಸ ನಾಯುರಿತಿ ಶ್ರುತ್ಯಂತರಾತ್ಪ್ರಾಣರೂಪತ್ವಂ | ತಾವುಭಾವಪಿ ಯಥೋಕ್ತಾಭ್ಯಾನುನುಷ್ಪಪ್ತ-
ಗಾಯತ್ರೀಭಂದೋಭ್ಯಾಂ ಯಥಾಯಥಂ ಸ್ವಸ್ತಸಂಬಂಧಮನತಿಕ್ರಮ್ಯ ಕ್ಲಪ್ಸ್ಯೇತೇ ಕಲ್ಪಿತೌ
ಭವಿಷ್ಯತಃ | ನಾಗ್ವಾ ಅನುಷ್ಪಬಿತಿ ಶ್ರುತ್ಯಂತರಾದನುಷ್ಪಪ್ತಃ ಛಂದಸೋ ವಾಗ್ರೂಪತ್ವಂ |
ಪ್ರಾಣೋ ವಾ ಗಾಯತ್ರೀತಿ ಶ್ರುತ್ಯಂತರಾದ್ಗಾಯತ್ರಾಃ ಪ್ರಾಣರೂಪತ್ವಂ | ಅತ್ರ ಮಂತ್ರ-
ವಿಶೇಷಾಃ ಶಾಖಾಂತರೇ ದ್ರಷ್ಟವ್ಯಾಃ | ಸೋಽಯಂ ಪೂರ್ವಪಕ್ಷಿಣಾನುಭಿಪ್ರಾಯಃ ||

ಮುಂದೆ ಹೇಳಲ್ಪಡುವ ಯಾಜ್ಯಾನುವಾಕ್ಯಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ವಿವರಿಸುವ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಪ್ರಾಣಸ್ವರೂಪವೆಂದು ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿರುವ ಐಂದ್ರವಾಯವಗ್ರಹದ ಯಾಜ್ಯಾ ಮತ್ತು ಅನುವಾಕ್ಯಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ವಿವರಿಸಲು ಉದ್ದೇಶಿಸಿ ಪೂರ್ವಪಕ್ಷವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. ಹಿಂದೆ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿದ್ದ ಐಂದ್ರವಾಯವಗ್ರಹಕ್ಕೆ ಯಾಜ್ಯಾನುವಾಕ್ಯಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ನಿರ್ದೇಶಿಸುವಾಗ ಕೆಲಮಂದಿ ಯಾಜ್ಞಿಕರು ಹೀಗೆ ಹೇಳುತ್ತಾರೆ—ಅನುಷ್ಪಪ್ತಃ ಛಂದಸ್ಸಿನ ಎರಡು ಋಕ್ಕುಗಳನ್ನು ಪುರೋನುವಾಕ್ಯಮಂತ್ರಗಳನ್ನಾಗಿಯೂ ಗಾಯತ್ರೀಭಂದಸ್ತವಾದ ಎರಡು ಋಕ್ಕುಗಳನ್ನು ಯಾಜ್ಯಮಂತ್ರಗಳನ್ನಾಗಿಯೂ ಪಠಿಸಬೇಕೆಂದು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. (ಇಲ್ಲಿ ಇರುವ ಅಪಿ ಎಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷಾರ್ಥವೇನೂ ಇರುವುದಿಲ್ಲ). ಐಂದ್ರವಾಯವಗ್ರಹದಲ್ಲಿ ಇಂದ್ರ ಮತ್ತು ನಾಯು ಎಂಬ ಇಬ್ಬರು ದೇವತೆಗಳಿರುವರಷ್ಟೆ. ಅವರಲ್ಲಿ ಇಂದ್ರನು ಪ್ರಾಣಾತ್ಮಕನು ಮತ್ತು ವಾಕ್ಯಕ್ಕೆ ವ್ಯಾಕರಣಕರ್ತನೂ ಆಗಿರುವನು. ಈ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ—ತಾಮಿಂದ್ರೋ ಮಧ್ಯತೋ ನಾಚಂ ವ್ಯಾಕರೋತ್ (ತೈ. ಸಂ. ೬-೪-೭-೪) ಎಂದು ತೈತ್ತಿರೀಯ ಶ್ರುತಿ ವಾಕ್ಯವಿರುವುದು ಆದ್ದರಿಂದ ಇಂದ್ರನ ಮೂಲಕವಾಗಿ ವಾಗ್ವ್ಯವಹಾರವು ನಡೆಯುವುದು. ಶರೀರದಲ್ಲಿಯಾವ ಪ್ರಾಣವು ನೆಲಸಿರುವುದೋ ಅದು ವಾಯುರೂಪದಿರುವುದು. ಈ ಎರಡೂ ಎಂದರೆ ವಾಕ್ ಮತ್ತು ಪ್ರಾಣಗಳು ಅನುಷ್ಪಪ್ತ ಮತ್ತು ಗಾಯತ್ರೀಭಂದಸ್ತಗಳ ಸಂಬಂಧವನ್ನು ಹೊಂದಿರುವವು ನಾಗ್ವಾ ಅನುಷ್ಪಪ್ತ ಎಂದರೆ ಅನುಷ್ಪಪ್ತಃ ಛಂದಸ್ಸು ವಾಗ್ರೂಪವಾಗಿಯೂ ಪ್ರಾಣೋ ವಾ ಗಾಯತ್ರೀ ಎಂದು ಗಾಯತ್ರೀಭಂದಸ್ಸು ಪ್ರಾಣರೂಪವಾಗಿಯೂ ಇರುವವು. ಆದುದರಿಂದ ವಾಕ್ಪ್ರಾಣರೂಪಗಳಾದ ಐಂದ್ರವಾಯವಗ್ರಹಗಳ ಪುರೋನುವಾಕ್ಯ ಮತ್ತು ಯಾಜ್ಯಮಂತ್ರಗಳು ಅನುಷ್ಪಪ್ತ ಮತ್ತು ಗಾಯತ್ರೀಭಂದಸ್ಸಿನ ಮಂತ್ರಗಳಾಗಿರಬೇಕು.—ಇದು ಪೂರ್ವಪಕ್ಷದವರ ವಾದವು.

ತತ್ತನ್ನಾದೃತ್ಯಂ ವೈದ್ಧಂ ವಾ ಏತದ್ಯಜ್ಞೇ ಕ್ರಿಯತೇ ಯತ್ರ ಪುರೋ-
 ನುವಾಕ್ಯಾ ಜ್ಯಾಯಸೀ ಯಾಜ್ಞಾಯೈ ಯತ್ರ ವೈ ಯಾಜ್ಞಾ
 ಜ್ಯಾಯಸೀ ತತ್ಸವ್ಯದ್ಧಮಥೋ ಯತ್ರ ಸಮೇ ಯಸ್ಯೋ
 ತತ್ಪ್ರಾಮಾಯ ತಥಾ ಕುರ್ಯಾತ್ಪ್ರಾಣಸ್ಯ ಚ ವಾಚಶ್ಚಾತ್ಮೈವ
 ತದುಪಾಸ್ತಂ |

ಪೂರ್ವಪಕ್ಷನಿರಾಕರಣಪೂರ್ವಕಸಿದ್ಧಾಂತಂ ದರ್ಶಯತಿ | ತತ್ಪೂರ್ವಪಕ್ಷಮತಂ ನಾದ-
 ರಣೀಯಂ | ತತ್ರ ಹೇತುರುಚ್ಯತೇ | ಯಸ್ಮಿನ್ಕರ್ಮಣಿ ಯಾಜ್ಞಾಯಾಃ ಸಕಾಶಾತ್ ಪುರೋ-
 ನುವಾಕ್ಯಾಪ್ತರೈರಭ್ಯಧಿಕಾ ತತ್ಕರ್ಮ ವೈದ್ಧಂ ಸಮ್ಯಾದ್ಧಿರಹಿತಂ || ಪೂರ್ವಪಕ್ಷಿಣಶ್ಚಾತ್ರ
 ನ್ಯೂನಾಂ ಯಾಜ್ಞಾಂ ಪುರೋನುವಾಕ್ಯಾಮಧಿಕಾಂ ಕುರ್ವಂತಿ || ತಸ್ಮಾದೇತನ್ಮತಮಯುಕ್ತಂ ||
 ಯತ್ರ ವೈ ಯಸ್ಮಿಂಸ್ತು ಕರ್ಮಣಿ ಪುರೋನುವಾಕ್ಯಾಯಾಃ ಸಕಾಶಾದಭ್ಯಧಿಕಾ ಯಾಜ್ಞಾ
 ಭವತಿ ತತ್ಕರ್ಮ ಸವ್ಯದ್ಧಂ | ಅಸಿ ಚ ಯತ್ರ ಕರ್ಮಣಿ ಯಾಜ್ಞಾನುವಾಕ್ಯೇ ಸಮೇ ಭವತಸ್ತ-
 ದಸಿ ಕರ್ಮಸವ್ಯದ್ಧಂ | ಸಾಮ್ಯಪಕ್ಷೇಽನ್ಯೋಽಸಿ ಗುಣೋಸ್ತಿ ತತ್ಕಥಮಿತಿ ತದುಚ್ಯತೇ | ಪ್ರಾಣ-
 ಸ್ಯಚ ವಾಚಶ್ಚ ಪ್ರಾಣವಾಚೋರ್ಮುಧ್ಯೇ ಯಸ್ಯ ಯಸ್ಯ ವಸ್ತುನಃ ಕಾಮಾಯಾಪೇಕ್ಷಿತಫಲ-
 ಸಿದ್ಧಯೇ ತತ್ಪ್ರಾಣಕುರ್ಯಾತ್ ತೇನ ಪೂರ್ವೋಕ್ತಪ್ರಕಾರೇಣ ಅನುಷ್ಠಬ್ಧಾಯತ್ರೀಜನ್ಯಮ-
 ನುಷ್ಠಾನಂ ಪೂರ್ವಪಕ್ಷೇ ಕುರ್ವೀತ ತತ್ಸರ್ವಂ ವಿಫಲಂ | ತ(ಅ)ತ್ಮೈವ ಯಾಜ್ಞಾನುವಾ-
 ಕ್ಯಯೋಃ ಸಾಮ್ಯಾನುಷ್ಠಾನ ಏವೋಪಾಸ್ತಂ ಶೀಘ್ರಂ ಪ್ರಾಪ್ತಂ ಭವತಿ || ತಸ್ಮಾತ್ಸಾಮ್ಯಪಕ್ಷವಿವ
 ಆದರಣೀಯ ಇತ್ಯರ್ಥಃ ||

ಈ ಪೂರ್ವಪಕ್ಷದವರ ವಾದವು ಸರಿಯಲ್ಲವೆಂದು ಹೇಳಿ ಅದನ್ನು ನಿರಾಕರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಯಾವ ಕರ್ಮದಲ್ಲಿ ಯಾಜ್ಞಾ
 ಮಂತ್ರದ ಅಕ್ಷರಗಳಿಗಿಂತ ಪುರೋನುವಾಕ್ಯಾಮಂತ್ರದ ಅಕ್ಷರಗಳು ಅಧಿಕವಾಗಿರುವವೋ ಆ ಕರ್ಮವು ಯಜಮಾನನಿಗೆ ಸಮ್ಯದ್ಧಿ
 ಯನ್ನುಂಟುಮಾಡುವುದಿಲ್ಲ. ಮೇಲೆ ಹೇಳಿದ ಪೂರ್ವಪಕ್ಷವಾದದಲ್ಲಿ ಪುರೋನುವಾಕ್ಯಾಮಂತ್ರದ ಅಕ್ಷರಸಂಖ್ಯೆಯು ಯಾಜ್ಞಾ
 ಮಂತ್ರದ ಅಕ್ಷರಸಂಖ್ಯೆಗಿಂತ ಅಧಿಕವಾಗಿರುವುದರಿಂದ, ಆ ವಿಧವು ಅಯುಕ್ತವು; ಯಾವ ಕರ್ಮದಲ್ಲಿ ಪುರೋನುವಾಕ್ಯಾಮಂತ್ರ
 ಕ್ಕಿಂತ ಯಾಜ್ಞಾಮಂತ್ರವು ಅಕ್ಷರಸಂಖ್ಯೆಯಲ್ಲಿ ಹೆಚ್ಚಾಗಿರುವುದೋ ಆ ಕರ್ಮವು ಸಮ್ಯದ್ಧಿಯನ್ನುಂಟುಮಾಡುವುದು. ಮತ್ತು
 ಯಾವ ಕರ್ಮದಲ್ಲಿ ಯಾಜ್ಞಾ ಮತ್ತು ಪುರೋನುವಾಕ್ಯಾಮಂತ್ರಗಳು ಅಕ್ಷರಸಂಖ್ಯೆಯಲ್ಲಿ ಸಮವಾಗಿರುವವೋ ಆ ಕರ್ಮವೂ ಸಹ
 ಸಮ್ಯದ್ಧಿಯನ್ನೇ ಉಂಟುಮಾಡುವುದು ಪುರೋನುವಾಕ್ಯಾ ಮತ್ತು ಯಾಜ್ಞಾಮಂತ್ರಗಳು ಅಕ್ಷರಸಂಖ್ಯೆಯು ಸಮವಾಗಿರುವ
 ಏಕಯದಲ್ಲಿ ಇನ್ನೂ ಒಂದು ಅನುಕೂಲವಿರುವುದು. ಪ್ರಾಣಸ್ಯ ಚ ವಾಚಶ್ಚ ಕಾಮಾಯ—ಎಂದರೆ ಪ್ರಾಣ ಮತ್ತು
 ವಾಕ್ಯಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಯಾವ ಯಾವ ಅಭಿಲಾಷೆಗಳಿರುವವೋ ಅವುಗಳು ಸಿದ್ಧಿಸುವವು. ಆದ್ದರಿಂದ ಎರಡು ಮಂತ್ರಗಳ
 ಅಕ್ಷರಸಂಖ್ಯೆಯು ಸಮವಾಗಿರುವಂತೆ ಪ್ರಯತ್ನ ಮಾಡಬೇಕು. ಈ ಕಾರಣಗಳಿಗಾಗಿ ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದ ಪೂರ್ವಪಕ್ಷವಾದವು ನಿಷ್ಫಲ
 ವೆನಿಸುವುದು. ಸಮಸಂಖ್ಯೆಯ ಅಕ್ಷರಗಳುಳ್ಳ ಮಂತ್ರಪ್ರಯೋಗದಿಂದ ಯಜಮಾನನ ಇಷ್ಟಾರ್ಥಸಿದ್ಧಿಯು ಶೀಘ್ರವಾಗಿಯೇ
 ಫಲಿಸುವುದು ಆದ್ದರಿಂದ ಸಾಧ್ಯವಾದವುಗಳಿಗೂ ಸಮಸಂಖ್ಯೆಯ ಅಕ್ಷರಗಳುಳ್ಳ ಮಂತ್ರಗಳನ್ನೇ ಯಾವಾಗಲೂ ಪುರೋನುವಾಕ್ಯಾ
 ಮತ್ತು ಯಾಜ್ಞಾಮಂತ್ರಗಳನ್ನಾಗಿ ಉಪಯೋಗಿಸಬೇಕು.

ನಾಯನ್ಯಾ ಪೂರ್ವಾ ಪುರೋನುನಾಕೈಂದ್ರನಾಯವ್ಯುತ್ಪರೈವಂ
ಯಾಜ್ಞಯೋಃ ಸಾ ಯಾ ನಾಯನ್ಯಾ ತಯಾ ಪ್ರಾಣಂ ಕಲ್ಪ-
ಯತಿ ನಾಯುರ್ಹಿ ಪ್ರಾಣೋಽಥ ಯೈಂದ್ರನಾಯವೀ ತಸ್ಯೈ
ಯದೈಂದ್ರಂ ಪದಂ ತೇನ ವಾಚಂ ಕಲ್ಪಯತಿ ವಾಗ್ಭೈಂದ್ರಂ-
ದ್ರುಪೋ ತಂ ಕಾನುಮಾಪ್ನೋತಿ ಯಃ ಪ್ರಾಣೇ ಚ ವಾಚಿ
ಚ ನ ಯಜ್ಞೇ ವಿಷಮಂ ಕರೋತಿ |

ಸಾನ್ಯುಪಕ್ಷೇ ಪೂರ್ವಪಕ್ಷ್ಯಭಿಪ್ರೇತಂ ಪ್ರಯೋಜನಂ ಕಥಂ ಸಿದ್ಧೇದಿತ್ಯಾಶಂಕಾಹ—
ದ್ವಯೋಃ ಪುರೋನುನಾಕೈರ್ಮಧ್ಯೇ ಯಾ ಪೂರ್ವಾ ಪುರೋನುನಾಕಾ ಸಾ ನಾಯನ್ಯಾ
ನಾಯುದೇವತಾಕಾ ನಾಯುಸಾಯಾಹಿ ದರ್ಶತ [೧-೧-೨] ಇತ್ಯಸ್ಯಾನ್ಯುಚಿ ನಾಯೋಃ
ಶ್ರವಣಾತ್ || ಯಾ ತೂತ್ತರಾ ಪುರೋನುನಾಕಾ ಸೇಯನ್ಯೈಂದ್ರನಾಯವೀ | ಇಂದ್ರ ನಾಯೂ
ಇಮೇ ಸುತಾಃ [೧-೧-೪] ಇತ್ಯಸ್ಯಾನ್ಯುಚೀಂದ್ರನಾಯೋಃ ಶ್ರವಣಾತ್ | ಏನಂ ಯಾಜ್ಞ
ಯೋರಪಿ ದ್ರಷ್ಟವ್ಯಂ | ಉಭಯೋರ್ಯಾಜ್ಞಯೋರ್ಮಧ್ಯೇ ಯಾ ಪೂರ್ವಾ ಸಾ ನಾಯನ್ಯಾ |
ಅಗ್ರಂ ಪಿಬಾಮಧೂನಾಂ [೪-೪೬-೧] ಇತ್ಯಸ್ಯಾನ್ಯುಚಿ ಸುತಂ ನಾಯೋ ದಿವಿಷ್ಟಿಷ್ಟಿತಿ
ನಾಯೋಃ ಶ್ರವಣಾತ್ || ಯೋತ್ತರಾ ಯಾಜ್ಞಾ ಸೇಂದ್ರನಾಯವೀ | ಶತೇನಾನೋ ಅಭಿಷ್ಟಿಭಿಃ
[೪-೪೬-೨] ಇತ್ಯಸ್ಯಾನ್ಯುಚಿ ನಿಯುತ್ವಾಂ ಇಂದ್ರಸಾರಥಿತಿಲಿಂದ್ರಃ ಶ್ರೂಯತೇ ನಾಯೋಸು-
ತಸ್ಯೇತಿ ನಾಯುರಪಿ ಶ್ರೂಯತೇ | ತಸ್ಮಾದಿಯನ್ಯೈಂದ್ರನಾಯವೀ || ಏನಂ ಸತಿ ಯಾ ನಾಯ-
ನ್ಯಾ ಪುರೋನುನಾಕಾ ಯಾಜ್ಞಾ ಚ ತಯಾ ಪ್ರಾಣಃ ಕಲ್ಪಿತಃ ಸ್ವವ್ಯಾಪಾರಸಮುಪಾರ್ಥೋ
ಭವತಿ ಯಃ ಪ್ರಾಣಃ ಸ ನಾಯುರಿತಿ ಶ್ರುತ್ಯಂತರೇಣ ನಾಯುಪ್ರಾಣಯೋರೇಕತ್ವಸ್ಯ ಪೂರ್ವ-
ಪಕ್ಷಿಣಾಪ್ಯಂಗೀಕರ್ತವ್ಯತ್ವಾತ್ || ಅಥ ಯೈಂದ್ರನಾಯವೀ ಪುರೋನುನಾಕಾ ಯಾ ಯಾಜ್ಞಾ
ವಾ ತಸ್ಯೈ ತಸ್ಯಾನುಭಯವಿಧಾಯಾಂ ಯದೈಂದ್ರಮಿಂದ್ರಸಂಬಂಧಿಪದಂ ವಿದ್ಯತೇ ತೇನ
ಪದೇನ ವಾಚಂ ಕಲ್ಪಯತಿ ಸಮರ್ಥಾಂ ಕರೋತಿ | ಹಿ ಯಸ್ಮಾತ್ಕಾರಣಾದ್ವಾಗ್ಭೈಂದ್ರಸ್ಯ
ವ್ಯಾಕರಣಕರ್ತೃತ್ವಾತ್ || ತಸ್ಮಾದ್ವಾಚೌ ಸಾಮರ್ಥ್ಯಂ ಭವತಿ | ಏವಮನುತಿಷ್ಠನ್ನರುಷೋ
ವಾಕ್ಪ್ರಾಣಯೋರ್ಯಃ ಕಾನೋಽಸ್ತಿ ತಂ ಪ್ರಾಪ್ನೋತಿ ಯಜ್ಞೇಚ ಛಂದಃಸಾನ್ಯಂ ವಿಷಮ-
ಮನುಷ್ಠಾನಂ ನ ಕರೋತಿ ||

ಸಮಸಂಖ್ಯೆಯ ಅಕ್ಷರಗಳುಳ್ಳ ಯಾಜ್ಞಾಪುರೋನುನಾಕ್ಯಾಮಂತ್ರಗಳ ಪ್ರಯೋಗದಿಂದ ಪ್ರಯೋಜನವು ಹೇಗೆ
ಲಭಿಸುವುದು ಎಂಬುದನ್ನು ವಿಶದಪಡಿಸುವರು. ಎರಡು ಪುರೋನುನಾಕ್ಯಗಳಲ್ಲಿ (ವಾಯು ಮತ್ತು ಇಂದ್ರ ಎಂಬ ಎರಡು
ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಎರಡು ಪುರೋನುನಾಕ್ಯಗಳು) ಮೊದಲನೆಯ ಪುರೋನುನಾಕ್ಯವು ವಾಯುದೇವತಾಕವು. ನಾಯನಾ
ಯಾಹಿ ದರ್ಶತ (ಋ. ಸಂ. ೧-೨-೧) ಎಂಬುದೇ ಆ ಮಂತ್ರವು. ಇದರಲ್ಲಿ ವಾಯುದೇವತೆಯು ಪ್ರಶಂಸೆಯು ಮಾತ್ರ ಇದೆ.
ಎರಡನೆಯ ಪುರೋನುನಾಕ್ಯದ ಇಂದ್ರನಾಯೂ ಇಮೇ ಸುತಾಃ (ಋ. ಸಂ. ೧-೨-೪) ಎಂಬ ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿ ಇಂದ್ರ ಮತ್ತು
ವಾಯುದೇವತೆಗಳಿಬ್ಬರ ಪ್ರಶಂಸೆಯೂ ಇರುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ಈ ಮಂತ್ರವು ಇಂದ್ರನಾಯವೀ ಎನಿಸುವುದು. ಇದರಂತೆಯೇ

ಯಾಜ್ಞಾಮಂತ್ರಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಕ್ರಮವು ಇರುವುದು. ಹೇಗೆಂದರೆ - ಅಯಂ ಪಿಬಾ ಮಧೂನಾಂ (ಋ. ಸಂ. ೪-೪೬-೧) ಎಂಬ ಯಾಜ್ಞಾಮಂತ್ರದ ಮೊದಲನೆಯ ಋಕ್ನಲ್ಲಿ ಸುತಂ ವಾಯೋ ದಿವಿಷ್ಟಿಷು ಎಂದು ವಾಯುವಿನ ಹೆಸರು ಮಾತ್ರ ಇರುವುದು ಎರಡನೆಯ ಯಾಜ್ಞಾಮಂತ್ರವಾದ ಶತೇನಾ ನೋ ಅಭಿಷ್ಟಿಭಿಃ (ಋ. ಸಂ. ೪-೪೬-೨) ಎಂಬ ಋಕ್ನಲ್ಲಿ ನಿಯುತೌ ಇಂದ್ರಸಾರಥಿಃ ಮತ್ತು ವಾಯೋ ಸುತಸ್ಯ ಎಂದು ಇಂದ್ರ ಮತ್ತು ವಾಯುದೇವತೆಗಳಿಬ್ಬರ ಹೆಸರುಗಳೂ ಇರುವವು. ಆದುದರಿಂದ ಈ ಋಕ್ಗೆ ಇಂದ್ರವಾಯವೀ ಎಂದು ಹೆಸರು. ಮಂತ್ರಗಳು ಹೀಗಿರುವುದರಿಂದ, ಎಂದರೆ ಮೊದಲನೆಯ ಪುರೋನುಸಾಕ್ಯಾಮಂತ್ರವೂ, ಮೊದಲನೇ ಯಾಜ್ಞಾಮಂತ್ರವೂ ವಾಯುದೇವತಾಕವಾಗಿ ಮಾತ್ರವಿರುವುದರಿಂದ ವಾಯುವಿನ ಸ್ವವ್ಯಾಪಾರವಾದ ಪ್ರಾಣಕಬ್ಬನೆಯು (ನೆಲೆಸುವಿಕೆ) ಸ್ಥಿರವಾಗಿ ಇದ್ದಂತಾಯಿತು. ಯಃ ಪ್ರಾಣಃ ಸ ವಾಯುಃ ಎಂದು ಶ್ರುತಿವಾಕ್ಯವಿರುವುದರಿಂದಲೂ ಇದನ್ನು ಪೂರ್ವಪಕ್ಷಿಗಳೂ ಅಂಗೀಕರಿಸುವುದರಿಂದಲೂ ಈ ಸಮರ್ಥನೆಯು ಯುಕ್ತವಾಗಿರುವುದು. ಇನ್ನು ಇಂದ್ರ ಮತ್ತು ವಾಯುದೇವತೆಗಳಿಬ್ಬರನ್ನೂ ಸ್ತುತಿಸುವ, ಇಂದ್ರವಾಯವೀ ಎಂದು ಹೇಳಲ್ಪಡುವ ಪುರೋನುಸಾಕ್ಯಾ ಮತ್ತು ಯಾಜ್ಞಾಮಂತ್ರಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಇಂದ್ರ ಎಂಬ ಪದದ ಪ್ರಯೋಗವಿರುವುದರಿಂದ ಅದು ವಾಕ್ಯಾನುರ್ಥಕವನ್ನುಂಟುಮಾಡುವುದು. ಏಕೆಂದರೆ ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದಂತೆ ಇಂದ್ರನು ವ್ಯಾಕರಣಕರ್ತೃವಾಗಿರುವನು. ಮಂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಈರೀತಿ ಇಂದ್ರವಾಯುಗಳ ಸಂಬಂಧವಿರುವುದರಿಂದ ಯಜ್ಞಮಾಡುವ ಪುರುಷನಿಗೆ ವಾಕ್ ಪ್ರಾಣಗಳ ಸಂಬಂಧವಾದ ಯಾವ ಇಷ್ಟಾರ್ಥಗಳಿರುವವೋ ಅವೆಲ್ಲವೂ ಸಿದ್ಧಿಸುವವು. ಆದುದರಿಂದ ಈ ವಿಷಯಗಳೆಲ್ಲವನ್ನೂ ಎಂದರೆ ಛಂದಸ್ಸುಗಳ ಸಾಮ್ಯವನ್ನು ಅವುಗಳ ಅನುಷ್ಠಾನವನ್ನೂ ತಿಳಿದು ಅದರಂತೆ ಆಚರಿಸುವ ಪುರುಷನು ವಾಕ್ಪ್ರಾಣಗಳಿಗೆ ಸಂಬಂಧಪಡುವ ಇಷ್ಟಾರ್ಥಗಳೆಲ್ಲವನ್ನೂ ಪಡೆಯುವನು.

English Translation

(On the meaning of the libations from the Aindravayava, Maitravaruna, and As'vina Grahas. The two Anuvakyas for the Aindravayava Graha.)

The Soma jars (graha) which belong to two deities are the vital airs. The Aindravayava jar is speech and breath, the Maitravaruna jar is eye and mind; the As'vina jar is ear and soul. Soffie (sacrificial priests) use two verses in the Anushtubh metre as Puroṇuvakyas, and two in the Gayatri metre as Yajyas when offering the Soma juice from the Aindravayava jar. As the Aindravayava jar represents speech and breath, thus the proper metres (Anushtubh being speech, and Gayatri breath) will be applied. But this practice ought not to be observed. For where the Puroṇuvakya mantra exceeds in syllables the Yajya mantra, there is no success in the sacrifice, but where the the Yajya exceeds the puroṇuvakya in syllables there is success.

Likewise success is not obtained (by using the same metres for Anuvakya and Yajya mantras.) In order to obtain any desire whatever, referring to speech and breath, the Hotar ought to do so (i. e. to repeat two verses in the Anushtubh metre as Anuvakyas, and two in the Gayatri metres as Yajya mantras). In this way all he desires will be fulfilled. The first Puroṇuvakya belongs to Vayu

(1, 2, 1) the first Puroṇuvakya belongs to Vayu (1, 2, 1) The second to Indra and Vayu (1, 2, 4). By that Yajya which belongs to Vayu, the Hotar makes (produces) breath in the sacrificer. For Vayu wind is breath and by means of that pada (foot) of the Indra-Vayu-Yajya mantra, which refers to breath and speech, without producing any inequality (by having the one set of mantras too long, the other too short) in the sacrifice.

ಇತಿ ಶ್ರೀಮತ್ಪ್ರಾಣಾಚಾರ್ಯವಿರಚಿತೇ ಮಾಧವೀಯೇ ವೇದಾರ್ಥಪ್ರಕಾಶ
ಐತರೇಯಬ್ರಾಹ್ಮಣಭಾಷ್ಯೇ ನವಮಾಧ್ಯಾಯಸ್ಯ ದ್ವಿತೀಯಃ ಖಂಡಃ

ಇಲ್ಲಿಗೆ ಐತರೇಯಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿ ಒಂಭತ್ತನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ ಎರಡನೆಯ ಖಂಡವು
ಸಮಾಪ್ತನಾದುದು.

ಅಥ ನವಮಾಧ್ಯಾಯೇ ತೃತೀಯಃ ಖಂಡಃ
ಒಂಭತ್ತನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ ಮೂರನೆಯ ಖಂಡವು

[ಐಂದ್ರನಾಯನ, ವೈತ್ರವರುಣ, ಅಶ್ವಿನಗ್ರಹಪಾತ್ರಗಳಿಂದ ಹೋತ್ವವು ಸೋಮಪಾನಮಾಡುವಾಗ ಆಚರಿಸಬೇಕಾದ
ವಿಧಿಗಳು. ಈ ಕರ್ಮಗಳಲ್ಲಿ ಪಠಿಸಬೇಕಾದ ಮಂತ್ರಗಳು]

ಪ್ರಾಣಾ ವೈ ದ್ವಿದೇವತ್ಯಾ ಏಕಪಾತ್ರಾ ಗೃಹ್ಯಂತೇ ತಸ್ಮಾತ್ಪ್ರಾಣಾ
ಏಕನಾಮಾನೋ ದ್ವಿಪಾತ್ರಾ ಹೂಯಂತೇ ತಸ್ಮಾತ್ಪ್ರಾಣಾ
ದ್ವಂದ್ವಂ |

ಅಥ ದ್ವಿದೇವತ್ಯಾನಾಐಂದ್ರನಾಯನವೈತ್ರವರುಣಾಶ್ವಿನಗ್ರಹಾಣಾಂ ತ್ರಯಾಣಾಂ
ಗ್ರಹಣಹೋಮಯೋಃ ಪ್ರಾತ್ರನೈಷನ್ಯಂ ವಿಧತ್ತೇ—

ದ್ವೇ ದೇವತೇ ಯುಗ್ಮರೂಪೇ ಯೇಷಾಂ ಗ್ರಹಾಣಾಂ ತೇ ದ್ವಿದೇವತ್ಯಾಃ | ಇಂದ್ರಶ್ಚ
ವಾಯುಶ್ಚೇತೇಕಂ ಯುಗ್ಮಂ || ಮಿತ್ರಶ್ಚ ವರುಣಶ್ಚೇತಿ ದ್ವಿತೀಯಂ ಯುಗ್ಮಂ ಯಾವತ್ಸಿನೌ ತೌ
ತೃತೀಯಂ ಯುಗ್ಮಂ || ತ ಏತೇ ದ್ವಿದೇವತ್ಯಗ್ರಹಾಃ ಪ್ರಾಣಾ ವೈ, ಇಂದ್ರಿಯರೂಪಾ ಏವ,
ವಾಗ್ನಾ ಐಂದ್ರನಾಯನಶ್ಚಕ್ಷುರ್ವೈತ್ರವರುಣಃ ಶ್ರೋತ್ರಮಾಶ್ವಿನ ಇತಿ ಶ್ರುತ್ಯಂತರಾತ್ ||

ತೇ ಚ ಗ್ರಹಾ ಏಕಪಾತ್ರಾ ಗೃಹೀತವ್ಯಾ ಇಂದ್ರವಾಯೋರೇಕಸ್ಮಿನ್ನಾತ್ರೇ ಗ್ರಹಣಂ ಮಿತ್ರಾವ-
ರುಣಯೋರೇಕಸ್ಮಿನ್ನಶ್ವಿನೋರೇಕಸ್ಮಿನ್ನಿತಿ || ಯಸ್ಮಾತ್ಪ್ರಾಣರೂಪಾಣಾಂ ಗ್ರಹಾಣಾಂ ಏಕ-
ಪಾತ್ರತ್ವಂ ತಸ್ಮಾದ್ವಾಕ್ಯಕ್ಷುಃ ಶ್ರೋತ್ರರೂಪಾಃ ಪ್ರಾಣಾ ಏಕನಾಮಾನಃ ಪ್ರಾಣಾ ಇತ್ಯೇವನೋ-
ತೇಷಾಂ ನಾನು || ತೇ ಚ ಗ್ರಹಾ ಹೋಮಕಾಲೇ ದ್ವಿಪಾತ್ರಾ ಹೋತವ್ಯಾಸ್ತತ್ಪ್ರದ್ಗ್ರಹಣ
ಪಾತ್ರೇಣಾಧ್ವರ್ಯುರ್ಜುಹೋತಿ ಪ್ರತಿಪ್ರಸ್ಥಾತಾ ಪಾತ್ರಾಂತರೇಣ ಜುಹೋತಿತಿ || ಯಸ್ಮಾ-
ದ್ಗೋಮಕಾಲೇ ಪಾತ್ರದ್ವಯಂ ತಸ್ಮಾಚ್ಚಕ್ಷುರಾದಯಃ ಪ್ರಾಣಾಃ ಸ್ವಸ್ವಗೋಲಕೇಷು ದ್ವಂದ್ವಂ
ದ್ವಾ ದ್ವಾ ಭೂತ್ವಾ ವರ್ತಂತೇ || ಅಯಮರ್ಥಃ ಶ್ರುತ್ಯಂತರೇಣ ಪ್ರಶ್ನೋತ್ತರಾಭ್ಯಾನ್ಮಾನ್ಮಾತಃ
' ಬ್ರಹ್ಮವಾದಿನೋ ವದಂತಿ, ತಸ್ಮಾತ್ಪತ್ಯಾದೇಕಪಾತ್ರಾ ದ್ವಿದೇವತ್ಯಾ ಗೃಹ್ಯಂತೇ ದ್ವಿಪಾತ್ರಾ-
ಹೂಯಂತ ಇತಿ ಯದೇಕಪಾತ್ರಾ ಗೃಹ್ಯಂತೇ ತಸ್ಮಾದೇಕೋಂತರತಃ ಪ್ರಾಣೋ ದ್ವಿಪಾತ್ರಾ
ಹೂಯಂತೇ ತಸ್ಮಾದ್ವಾ ದ್ವಾ ಬಹಿಷ್ಕಾಃ ಪ್ರಾಣಾಃ ' ಇತಿ | ಹೋಮಕಾಲೇ ದ್ವಿಪಾತ್ರತ್ವಮಾಪ-
ಸ್ತಂಜೇನ ಸೃಷ್ಟೀಕೃತಂ " ಹವಿರ್ಧಾನಂ ಗಚ್ಛನ್ನಂಪ್ರೇಷ್ಯತಿ ನಾಯವಇಂದ್ರನಾಯುಭ್ಯಾಮನು-
ಬ್ರೂಹೀತ್ಯುಪಯಾನು ಗೃಹೀತೋಸಿ ವಾಕ್ಸಸದಸೀತ್ಯಾದಿತ್ಯಪಾತ್ರೇಣ ಪ್ರತಿಪ್ರಸ್ಥಾತಾ ದ್ರೋಣ-
ಕಲಶಾದ್ಯಿಂದ್ರವಾಯವಸ್ಯ ಪ್ರತಿನಿಗ್ರಾಹ್ಯಂ ಗೃಹೀತ್ವಾ ನ ಸಾದಯತ್ಕೈಂದ್ರವಾಯವ
ನಾದಾಯಾಧ್ವರ್ಯುರ್ದ್ರೋಣಕಲಶಾಚ್ಚ ಪರಿಪ್ಲವಯಾ (ಯ) ರಾಜಾನಮುಭೌ ನಿಷ್ಕುನ್ಮು
ದಕ್ಷಿಣತೋಽನಸ್ಥಾಯ ದಕ್ಷಿಣಂ ಪರಿಧಿಸಂಧಿನುನ್ವವಹೃತ್ಯಾಧ್ವರೋ ಯಜ್ಞೋಽಯಮಸ್ತು
ದೇನಾ ಇತಿ ಪರಿಪ್ಲವಯಾಘಾರನಾಘಾರಯತ್ಯಾಶ್ರಾವ್ಯ ಪ್ರತ್ಯಾಶ್ರಾವಿತೇ ಸಂಪ್ರೇಷ್ಯತಿ
ನಾಯವಇಂದ್ರನಾಯುಭ್ಯಾಂ ಪ್ರೇಷ್ಯ ವಷಟ್ಕೃತೇ ಜುಹೋತ್ಯೇವನುತರಾಭ್ಯಾಂ ಗ್ರಹಾಭ್ಯಾಂ
ಪ್ರಚರತ " ಇತಿ |

ಈಗ ದ್ವಿದೇವತೆಗಳ (ಇಬ್ಬಿಬ್ಬರು ದೇವತೆಗಳು ಒಟ್ಟಿಗೆ ಸೇರಿರುವ) ಎಂದರೆ ಇಂದ್ರವಾಯವ, ಮೈತ್ರಾವರುಣ, ಅಶ್ವಿನ-
ಎಂಬ ಮೂರುವಿಧ ದ್ವಿದೇವತೆಗಳ ಸಂಬಂಧವಾದ ಗ್ರಹ (ಸೋಮಪಾನಪಾತ್ರೆ) ಮತ್ತು ಹೋಮವಿಧಾನಗಳಲ್ಲಿ ಇರುವ ವಿವಿಧ
ಕ್ರಮಗಳನ್ನು ವಿವರಿಸುತ್ತಾರೆ. ದ್ವಿದೇವತ್ಯ ಎಂದರೆ ಸೋಮಪಾನ ಅಥವಾ ಹೋಮಮಾಡುವಾಗ ಇಬ್ಬರು ದೇವತೆಗಳಿಗೂ
ಒಂದೇ ಪಾತ್ರೆಯನ್ನು ಉಪಯೋಗಿಸುವುದರಿಂದ ಆ ಇಬ್ಬರು ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ದ್ವಿದೇವತ್ಯ ಎಂದು ಹೆಸರು. ಈ ದ್ವಿದೇವತೆಗಳು
ಯಾರಾರೆಂದರೆ—ಇಂದ್ರ ಮತ್ತು ನಾಯುಗಳು ಸೇರಿ ಒಂದುಗುಂಪು. ಇವರಿಗೆ ಇಂದ್ರವಾಯವ ಎಂದು ಹೆಸರು ; ಹಾಗೆಯೇ
ಮಿತ್ರ ಮತ್ತು ವರುಣ ಎಂಬಿಬ್ಬರೂ ಸೇರಿ ಮತ್ತೊಂದುಗುಂಪು. ಇವರಿಗೆ ಮೈತ್ರಾವರುಣ ಎಂದು ಹೆಸರು, ಯಾವಾಗಲೂ
ಜತೆಯಲ್ಲಿಯೇ ಇರುವ (ಇಬ್ಬರು) ಅಶ್ವಿನಿದೇವತೆಗಳದೇ ಮತ್ತೊಂದುಗುಂಪು. ಇವರಿಗೆ ಅಶ್ವಿನ ಎಂದು ಹೆಸರು. ಈ ರೀತಿ
ದ್ವಿದೇವತೆಗಳ ಮೂರುಗುಂಪು ಇರುವುದು. ಪ್ರಾಣಗಳು ಇಂದ್ರಿಯರೂಪಗಳಾಗಿರುವವು ಎಂದರೆ ಇಂದ್ರಿಯಗಳಾದ ವಾಕ್,
ಚಕ್ಷು (ಕಣ್ಣು) ಶ್ರೋತ್ರ (ಕಿವಿ) ಇವೆಲ್ಲವೂ ಇಲ್ಲಿ ಪ್ರಾಣಗಳೆಂದೇ ಕರೆಯಲ್ಪಟ್ಟಿರುವವು. ಈ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ—ವಾಗ್ವಾ ಐಂದ್ರ-
ವಾಯವಶ್ಚಕ್ಷು ಮೈತ್ರಾವರುಣಾಃ ಶ್ರೋತಮಾಶ್ವಿನಃ (ತೈ. ಸಂ. ೬-೪-೯-೪) ಎಂದು ಶ್ರುತಿನಾಕೃತಿವಿರುವುದು. ಒಂದು
ಗುಂಪಿನಲ್ಲಿ ಇಬ್ಬಿಬ್ಬರು ದೇವತೆಗಳಿದ್ದರೂ ಇಬ್ಬರು ದೇವತೆಗಳಿಗೂ ಒಂದೇ ಪಾತ್ರೆಯನ್ನು ಉಪಯೋಗಿಸುವರು. ಇಂದ್ರ ಮತ್ತು
ನಾಯುಗಳಿಗೆ ಒಂದು ಪಾತ್ರೆ ; ಮಿತ್ರ ಮತ್ತು ವರುಣರಿಗೆ ಒಂದು ಪಾತ್ರೆ ; ಅಶ್ವಿನಿದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಒಂದು ಪಾತ್ರೆ ಪ್ರಾಣರೂಪವಾದ
ಗ್ರಹಗಳಿಗೆ ಒಂದೇಪಾತ್ರೆಯಿರುವುದರಿಂದ ವಾಕ್, ಚಕ್ಷು, ಶ್ರೋತ್ರ ರೂಪವಾದ ಎಲ್ಲಾ ಪ್ರಾಣಗಳಿಗೂ (ಇಂದ್ರಿಯಗಳಿಗೂ) ಪ್ರಾಣ.

ಎಂಬ ಒಂದೇ ಹೆಸರಿರುವುದು. ಆದರೆ ಹೋಮಕಾಲದಲ್ಲಿ ಈ ದ್ವಿದೇವತೆಗಳಿಗೆ (ಪ್ರತಿಯೊಂದು ಗುಂಪಿಗೂ) ಎರಡು ಪಾತ್ರೆಗಳನ್ನು ಉಪಯೋಗಿಸುವರು. ಒಂದು ಪಾತ್ರೆಯಿಂದ ಅಧ್ವರ್ಯುವೂ ಇನ್ನೊಂದರಿಂದ ಅಧ್ವರ್ಯುವಿನ ಸಹಾಯಕನಾದ ಪ್ರತಿಪ್ರಸ್ಥಾತ್ಮ ವೆಂಬ ಋತ್ವಿಜನೂ ಹೋಮಮಾಡುವರು. ಹೀಗೆ ಎರಡೆರಡು ಪಾತ್ರೆಗಳಿಂದ ಹೋಮಮಾಡುವ ರೂಢಿಯಿರುವುದರಿಂದ ಪ್ರತಿಯೊಂದು ಗುಂಪಿಗೂ ಪ್ರಾಣಭೂತವಾದ ಇಂದ್ರಿಯಗಳು ಎರಡೆರಡು ಇರುವವು. ಹೇಗೆಂದರೆ ಕಣ್ಣುಗಳು ಎರಡು, ಕಿವಿಗಳು ಎರಡು ಇತ್ಯಾದಿ. ಈ ಅಭಿಪ್ರಾಯವು ತೈತ್ತಿರೀಯಸಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿ ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ಹೇಳಿರುವುದು—**ಬ್ರಹ್ಮವಾದಿನೋ ವದಂತಿ ತಸ್ಮಾತ್ಸತ್ಯಾದೇಕಪಾತ್ರಾ ದ್ವಿದೇವತ್ಯಾ ಗೃಹ್ಯಂತೇ ದ್ವಿಸಾತ್ರಾ ಹೂಯಂತ ಇತಿ | ಯದೇಕಪಾತ್ರಾ ಗೃಹ್ಯಂತೇ ತಸ್ಮಾದೇಕೋತ್ತರತಃ ಪ್ರಾಣೋ—ದ್ವಿಸಾತ್ರಾ ಹೂಯಂತೇ ತಸ್ಮಾದ್ವಿದ್ವಿದ್ವಾ ಬಹಿಷ್ಠಾತ್ಪಾತ್ರಾಃ** (ತೈ. ಸಂ. ೬-೪-೯-೩) ಎಂದರೆ, ಬ್ರಹ್ಮವಾದಿಗಳು ಈ ರೀತಿ ಪ್ರಶ್ನೆಮಾಡುವರು ದ್ವಿದೇವತ್ಯ ದೇವತೆಗಳ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಇಬ್ಬರು ದೇವತೆಗಳಿಗೂ ಒಂದೇ ಗ್ರಹಪಾತ್ರೆಯನ್ನು ಉಪಯೋಗಿಸುವರು ಆದರೆ ಹೋಮಕಾಲದಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ಎರಡು ಪಾತ್ರೆಗಳನ್ನು ಉಪಯೋಗಿಸುವರು. ಇದು ಹೇಗೆ ಸರಿಹೋಗುವುದು ? ಅದಕ್ಕೆ ಸಮಾಧಾನವು—ದ್ವಿದೇವತೆಗಳ ಸಂಬಂಧವಾದ ಪ್ರಾಣ ಅಥವಾ ಇಂದ್ರಿಯಗಳು ಜತೆ ಜತೆಯಾಗಿದ್ದರೂ ಪ್ರಾಣವು ಒಂದೇ ಆಗಿರುವುದು ಆದರೆ ಪ್ರಾಣರೂಪವಾದ ಇಂದ್ರಿಯಗಳು ಜತೆಯಾಗಿ ಎಂದರೆ ಎರಡೆರಡಾಗಿ ವ್ಯವಹರಿಸುವುದರಿಂದ ಎಂದರೆ ಎರಡು ಕಣ್ಣುಗಳು, ಎರಡು ಕಿವಿಗಳು ಇವುಗಳಿಂದ ವ್ಯವಹರಿಸುವುದರಿಂದ ಹೋಮಕಾಲದಲ್ಲಿ ಎರಡು ಪಾತ್ರೆಗಳನ್ನು ಉಪಯೋಗಿಸುವರು. ಪ್ರಾಣವು ಒಂದೇ ಆದರೂ ಅದು ನೋಡುವುದು ಎರಡುಕಣ್ಣುಗಳಿಂದ, ಎರಡು ಕಿವಿಗಳಿಂದ ಇತ್ಯಾದಿ. ಆಸಸ್ತಂಬವರ್ಹರ್ಷಿಯು ಈ ವಿಷಯವನ್ನು ವಿವರಿಸುತ್ತಾ ಹೀಗೆ ಹೇಳಿರುವರು—**ಹವಿರ್ಧಾನಂ ಗಚ್ಛನ್ನಂಪ್ರೇಷ್ಯತಿ ನಾಯನ ಇಂದ್ರನಾಯುಭ್ಯಾಮನುಬ್ರೂಹೀತ್ಯುಪಯಾನುಗೃಹಿತೋಽಸಿ ನಾಕ್ಷಸದ- ಸೀತ್ಯಾದಿತ್ಯಪಾತ್ರೇಣ ಪ್ರತಿಪ್ರಸ್ಥಾತಾ ದ್ರೋಣಕಲಶಾದೈಂದ್ರನಾಯನಸ್ಯ ಪ್ರತಿನಿಗ್ರಾಹ್ಯಂ ಗೃಹಿತ್ವಾ ನ ಸಾದಯತ್ಯೈಂದ್ರನಾಯನಮಾದಾಯಾಧ್ವರ್ಯುದ್ರೋಣಕಲಶಾಶ್ಚ ಪರಿಪ್ಲವಯಾ ರಾಜಾನಮುಭಾ ನಿಷ್ಕುನ್ಯ ದಕ್ಷಿಣತೋಽವಸ್ಥಾಯ ದಕ್ಷಿಣಂ ಪರಿಧಿಸಂಧಿಮನ್ವವಹೃತಾಧ್ವರೋ ಯಜ್ಞೋಽಯಮಸ್ತು ದೇವಾ ಇತಿ ಪರಿಪ್ಲವಯಾಘಾರಮಾಘಾರಯತ್ಯಾಶ್ರಾವ್ಯ ಪ್ರತ್ಯಾಶ್ರಾವಿತೇ ಸಂಪ್ರೇಷ್ಯತಿ ನಾಯನ ಇಂದ್ರ- ನಾಯುಭ್ಯಾಂ ಪ್ರೇಷ್ಯ ವಷಟ್ಕೃತೇ ಜುಹೋತ್ಯೇವಮುತ್ತರಾಭ್ಯಾಂ ಗ್ರಹಾಭ್ಯಾಂ ಪ್ರಚರತೇ ಇತಿ**(ಆಪ. ಶ್ಲಾ. ೧೨-೨೦-೧೮ ರಿಂದ ೨೪)

ಯೇನೈವಾಧ್ವರ್ಯುರ್ಯಜುಷಾ ಪ್ರಯಚ್ಛತಿ ತೇನ ಹೋತಾ ಪ್ರತಿ-
 ಗೃಹ್ಣಾತಿ ಏಷಃ ವಸುಃ ಪುರೂವಸುರಿಹ ವಸುಃ ಪುರೂವಸು-
 ಮ್ನಯಿ ವಸುಃ ಪುರೂವಸುರ್ವಾಕ್ಪಾ ವಾಚಂ ಮೇ ಸಾಹೀ-
 ತೈಂದ್ರನಾಯನಂ ಭಕ್ಷಯತೀತಿ ಉಪಹೂತಾ ವಾಕ್ಸಹ
 ಪ್ರಾಣೇನೋಪ ಮಾಂ ವಾಕ್ಸಹ ಪ್ರಾಣೇನ ಹ್ವಯತಾಮುಪ-
 ಹೂತಾ ಋಷಯೋ ದೈವ್ಯಾಸ್ತನೂಪಾವಾನಸ್ತನ್ವಸ್ತಪೋಜಾ
 ಉಪ ಮಾನ್ಯುಷಯೋ ದೈವ್ಯಾಸೋ ಹ್ವಯಂತಾಂ ತನೂಪಾ-
 ವಾನಸ್ತನ್ವಸ್ತಪೋಜಾ ಇತಿ ಪ್ರಾಣಾ ವಾ ಋಷಯೋ ದೈವ್ಯಾ-
 ಸ್ತನೂಪಾವಾನಸ್ತನ್ವಸ್ತಪೋಜಾಸ್ತಾನೇನ ತದ್ಭುಷಹ್ವಯತೇ ||

ಅಥ ಹೋತುಃ ಗ್ರಹಶೇಷಭಕ್ಷಪ್ರತಿಗ್ರಹಮಂತ್ರಂ ವಿಧತ್ತೇ— ಅಧ್ವರ್ಯುಃ ಪ್ರದಾನ-
ಮಂತ್ರ ಅಪಸ್ತಂಬೇನ ದರ್ಶಿತಃ—“ ಗ್ರಹಮಧ್ವರ್ಯುರಾದಾಯ ಕ್ಷಿಪ್ರಗ್ಂ ಹೋತಾರಮನು
ದ್ರುತ್ಯ ಮಯಿ ವಸುಃ ಪುರೋ ವಸುರಿತಿ ಗ್ರಹಗ್ಂ ಹೋತ್ರೇ ಪ್ರಯಚ್ಛತ್ಯೇತೇನೈವ ಹೋತಾ
ಪ್ರತಿಗ್ರಹ್ಯ ದಕ್ಷಿಣ ಊರಾನಾಸಾದ್ಯ ಹಸ್ತಾಭ್ಯಾಂ ನಿಗೃಹ್ಯಾಸ್ತೇ” ಇತಿ ಅಥ ಹೋತುಃ ಸಮಂತ್ರಕಂ
ಭಕ್ಷಣಂ ವಿಧತ್ತೇ— ಏಷ ಐಂದ್ರವಾಯು ವಗ್ರಹೋ ವಸುರ್ನಿವಾಸಹೇತುಃ ಪುರೂವಸುಃ ಪ್ರಭೂ-
ತನಿವಾಸಹೇತುಃ | ತಸ್ಮಿಂಲ್ಲೋಕೇ ನಿವಾಸಹೇತುರಿತ್ಯಾಕಾಂಕ್ಷಾನಿವೃತ್ಯರ್ಥಮಿದ ವಸುರಿತ್ಯಾ-
ದಿಕಮುಚ್ಯತೇ || ಅಸ್ಮಿನ್ನೇವ ಮನುಷ್ಯಲೋಕೇ ನಿವಾಸಂ ಕರೋತಿ ತತ್ರಾಪಿ ಪ್ರಭೂತನಿವಾಸಂ
ಕರೋತಿ || ಕಸ್ಮಿನ್ನರುಷೇ ಗ್ರಹಸ್ಯ ನಿವಾಸ ಇತ್ಯಾಕಾಂಕ್ಷಾನಿವೃತ್ಯರ್ಥಂ ಮಯಿ ವಸುರಿ-
ತ್ಯಾದಿಕಮುಚ್ಯತೇ || ಮಯಿ ಹೋತರಿ ನಿವಸತಿ | ತದಾಪಿ ಪ್ರಭೂತನಿವಾಸಂ ಕರೋತಿ || ಸ
ತಾದ್ಯಶೋ ಗ್ರಹೋ ವಾಕ್ವಾ ವಾಚಂ ಪಾಲಯತಿ | ಹೇ ಗ್ರಹಮೇ ವಾಚಂ ಪಾಲಯೇತ್ಯನೇನ
ಮಂತ್ರೇಣೈಂದ್ರವಾಯುವಶೇಷಂ ಭಕ್ಷಯೇತ್ || ತಸ್ಯ ಮಂತ್ರಸ್ಯಾವಶಿಷ್ಟಭಾಗಂ ಪಠತಿ—
ಪ್ರಾಣೇನ ಸಹ ವಾಗ್ದೇವತಾನುಯೋಪಹೂತಾಽನುಜ್ಞಾತಾ ತಸ್ಮಾತ್ಪ್ರಾಣಸಹಿತಾ ಸಾ ವಾಗ್ದೇ-
ವತಾಮಾನುಪಹ್ವಯತಾ ಮನುಜಾನಾತು ತಥರ್ಷಯ ಉಪಹೂತಾ ಮಯಾನುಜ್ಞಾತಾಃ |
ಕೀದೃಶಾ ಋಷಯೋ ದೈವ್ಯಾಸೋ ದೇವೇಷು ಭವಾಃ ತನೂಪಾನಾನೋಽಸ್ಮಚ್ಛರೀರಪಾಲಕಾ-
ಸ್ತನ್ವಃ ಶರೀರಸ್ಯಾಸ್ಮದೀಯಸ್ಯ ಸಂಬಂಧಿನ ಇತಿ ಶೇಷಃ || ತಪೋಜಾಃ ಪೂರ್ವಜನ್ಮಾನುಷ್ಠಿತಾ-
ತ್ತಪಸೋ ಜಾತಾಃ || ಯಸ್ಮಾದೀದೃಶಾ ಋಷಯೋ ಮಯಾನುಜ್ಞಾತಾಸ್ತಸ್ಮಾತ್ತೇಽಪಿ
ಯಥೋಕ್ತವಿಶೇಷಣಾ ಮಾಮುಪಹ್ವಯಂತಾಮನುಜಾನಂತು ಇತ್ಯೇಷ ಮಂತ್ರಶೇಷಃ || ಅಸ್ಯ
ಶೇಷಸ್ಯ ತಾತ್ಪರ್ಯಂ ದರ್ಶಯತಿ—ಯಥೋಕ್ತವಿಶೇಷಣವಿಶಿಷ್ಟಾ ಋಷಯಃ ಪ್ರಾಣಸ್ವರೂ-
ಪಾ ಏವ | ತಸ್ಮಾತ್ತೇನ ಮಂತ್ರಶೇಷಸಾಥೇನ ತಾನೇವ ಪ್ರಾಣಾನನುಜಾನಾತಿ |

ಈಗ ದ್ವಿದೇವತ್ಯಗ್ರಹಹೋಮಾನಂತರ ಹೋತೃವು ಹೋಮಶೇಷವನ್ನು ಭಕ್ಷಿಸುವಾಗ ಅಧ್ವರ್ಯುವಿನಿಂದ ಹೋಮ
ಶೇಷವನ್ನು ಸ್ವೀಕಾರಮಾಡುವಾಗ ಪಠಿಸಬೇಕಾದ ಮಂತ್ರವನ್ನು ವಿವರಿಸಲಾಗುವುದು. ಅಧ್ವರ್ಯುವು ಯಜುರ್ವೇದದ
ಮಂತ್ರವನ್ನು ಪಠಿಸಿ ಗ್ರಹಶೇಷವನ್ನು ಹೋತೃವಿಗೆ ಕೊಡುವನು. ಹೋತೃವೂ ಸಹ ಯಜುರ್ಮಂತ್ರದಿಂದಲೇ ಅದನ್ನು
ಸ್ವೀಕರಿಸಿ ಭಕ್ಷಿಸುವನು. ಈ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಆಪಸ್ತಂಬರು ಹೀಗೆ ಹೇಳಿರುವರು— ಗ್ರಹಮಧ್ವರ್ಯುರಾದಾಯ ಕ್ಷಿಪ್ರಗ್ಂ
ಹೋತಾರಮನುದ್ರುತ್ಯ ಮಯಿ ವಸುಃ ಪುರೋವಸುರಿತಿ ಗ್ರಹಗ್ಂ ಹೋತ್ರೇ ಪ್ರಯಚ್ಛತ್ಯೇತೇನೈವ
ಹೋತಾ ಪ್ರತಿಗ್ರಹ್ಯ ದಕ್ಷಿಣ ಊರಾನಾಸಾದ್ಯ ಹಸ್ತಾಭ್ಯಾಂ ನಿಗೃಹ್ಯಾಸ್ತೇ | (ಆಪ. ಶ್ರೌ. ೧೨-೨೧-೫-೬) ಎಂದರೆ
ಅಧ್ವರ್ಯುವು ಗ್ರಹಶೇಷವನ್ನು ತೆಗೆದುಕೊಂಡು ಬೇಗನೆ ಹೋತೃವಿನ ಸಮೀಪಕ್ಕೆ ಹೋಗಿ ಮಯಿ ವಸುಃ ಪುರೂವಸುಃ
ಎಂಬ ಯಜುರ್ಮಂತ್ರವನ್ನು ಹೇಳಿ ಹೋಮಶೇಷವನ್ನು ಹೋತೃವಿಗೆ ಕೊಡುವನು. ಹೋತೃವೂ ಸಹ ಬಲಗಾಲಿನ
ಮಂಡಿಯನ್ನು ಊರಿ ಅದೇ ಮಂತ್ರದಿಂದ ಹೋಮಶೇಷವನ್ನು ಅಧ್ವರ್ಯುವಿನಿಂದ ಭಕ್ಷಣಾರ್ಥವಾಗಿ ಎರಡು ಕೈಗಳಿಂದಲೂ
ಸ್ವೀಕರಿಸುವನು. ಅನಂತರ ಹೋತೃವು ಮುಂದೆ ಹೇಳುವ— ಏಷ ವಸುಃ ಪುರೂವಸುರಿಹ ವಸುಃ ಪುರೂವಸುರ್ಮಯಿ
ವಸುಃ ಪುರೂವಸುರ್ವಾಕ್ವಾ ವಾಚಂ ಮೇ ಪಾಹಿ ಎಂಬ ಮಂತ್ರವನ್ನು ಪಠಿಸಿ ಹೋಮಶೇಷವನ್ನು ಭಕ್ಷಿಸುವನು.
ಈ ಮಂತ್ರದ ಅರ್ಥವು— ಏಷಃ—ಈ ಐಂದ್ರವಾಯುವಗ್ರಹ (ಹೋಮಶೇಷವು) ವಸುಃ—ವಸತಿದಾಯಕವು (ವಾಸಸ್ಥಾನವನ್ನುಂಟು

ಮಾಡುವುದು) ಪುರೂವಸುಃ-ಬಹಳವಾದ ಅಥವಾ ದೊಡ್ಡದಾದ ವಸತಿದಾಯಕವು. ಇಹ ವಸುಃ-ಈ ಲೋಕದಲ್ಲಿ ವಸತಿಯನ್ನುಂಟುಮಾಡುವುದು; ಮಯಿ ವಸುಃ-ಹೋತೃವಾದ ನನ್ನಲ್ಲಿ ಅತ್ಯಧಿಕವಾದ ನಿವಾಸಸ್ಥಾನಕ್ಕೆ ಕಾರಣನಾಗಿರುವುದು. ಈ ಗ್ರಹಶೇಷವು ವಾಕ್ಪಾ-ನನ್ನ ವಾಕ್ಸಾಮರ್ಥ್ಯವನ್ನು ಕಾಪಾಡುವುದು; ಅದ್ದರಿಂದ ಎಲೈ ಗ್ರಹಶೇಷವೇ ವಾಚಂ ಮೇ ಪಾಹಿ-ನನ್ನ ವಾಕ್ಸಾಮರ್ಥ್ಯವನ್ನು ಕಾಪಾಡು ಎಂದು ಈ ಮಂತ್ರದ ಅರ್ಥವು. ಈ ಮಂತ್ರವನ್ನು ಉಚ್ಚರಿಸಿ ಹೋತೃವು, ಏಂದ್ರವಾಯವಗ್ರಹದ ಹೋಮಶೇಷವನ್ನು ಭಕ್ಷಿಸಬೇಕು. ಭಕ್ಷಣಾನಂತರ ಮಂತ್ರದ ಉಳಿದ ಭಾಗವನ್ನು ಹೋತೃವು, ಪರಿಸುವನು—ಉಪಹೂತಾ ವಾಕ್ಸಹ ಪ್ರಾಣೇನೋಪ ಮಾಂ ವಾಕ್ ಸಹ ಪ್ರಾಣೇನ ಹ್ವಯಂತಾಮುಪಹೂತಾ ಋಷಯೋ ದೈವ್ಯಾಸ್ತನೂಪಾವಾನಸ್ತನ್ವಸ್ತಪೋಜಾ ಉಪ ಮಾ ಋಷಯೋ ದೈವ್ಯಾಸೋ ಹ್ವಯಂತಾಂ ತನೂಪಾವಾನಸ್ತನ್ವಸ್ತಪೋಜಾ ಇತಿ ಇದರ ಅರ್ಥವು—ಪ್ರಾಣದಿಂದ ಕೂಡಿದ ವಾಗ್ದೇವತೆಯು ನನ್ನಿಂದ ಆಹ್ವಾನಿಸಲ್ಪಡುವಳು (ಕರೆಯಲ್ಪಡುವಳು) ಅದ್ದರಿಂದ ಪ್ರಾಣದಿಂದ ಸಹಿತಳಾದ ವಾಗ್ದೇವತೆಯೂ ಸಹ ನನ್ನ ಆಹ್ವಾನವನ್ನು ಸ್ವೀಕರಿಸಿ ತಾನೂ ನನ್ನನ್ನು ಆಹ್ವಾನಿಸಲಿ (ಅಥವಾ ನನ್ನ ಪ್ರಾರ್ಥನೆಯನ್ನು ಮನ್ನಿಸಲಿ); ಹಾಗೆಯೇ ದೇವತೆಗಳ ಸಂಬಂಧವಿರುವವರೂ ನಮ್ಮ ಶರೀರಗಳ ಸಂರಕ್ಷಕರೂ, ನಮ್ಮ ಶರೀರಸಂಬಂಧಿಗಳೂ (ಎಂದರೆ ನಮ್ಮ ಪೂರ್ವಜರೂ) ಹಿಂದಿನ ಜನ್ಮದಲ್ಲಿ ಮಾಡಿದ ತಪಸ್ಸಿನ ಫಲದಿಂದ ಈಗ ಋಷಿಗಳಾಗಿರುವವರೂ ಆದ ಯಾವ ಋಷಿಗಳಿರುವರೋ ಅವರನ್ನು ನಾನು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಿ ಆಹ್ವಾನಿಸುತ್ತೇನೆ. ಅವರೂ ಸಹ ನನ್ನ ಈ ಪ್ರಾರ್ಥನೆಯನ್ನು ಮನ್ನಿಸಿ ನನ್ನನ್ನು ಕರೆಯಲಿ ಎಂದು ಈ ಮಂತ್ರದ ಅರ್ಥವು. ಇದರ ಮುಖ್ಯಾಭಿಪ್ರಾಯವೇನೆಂದರೆ ಮೇಲೆ ಹೇಳಿದ ಗುಣವಿಶಿಷ್ಟರಾದ ಋಷಿಗಳೆಂದರೆ ಪ್ರಾಣಸ್ವರೂಪರೇ ಆಗಿರುವರು. ಇಂತಹ ಪ್ರಾಣಸ್ವರೂಪರಾದ ಋಷಿಗಳನ್ನು ಮೇಲೆ ಹೇಳಿದ ಮಂತ್ರಪಾಠದಿಂದ ಹೋತೃವು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಿ ಕರೆಯುವನು.

ಏಷ ವಸುವಿದದ್ವಸುರಿಹ ವಸುವಿದದ್ವಸುರ್ಮಯಿ ವಸುವಿದದ್ವ-
ಸುಶ್ಚಕ್ಷುಷ್ಪಾಶ್ಚಕ್ಷುರ್ಮೇ ಪಾಹೀತಿ ಮೈತ್ರಾವರುಣಂ ಭಕ್ತಯ-
ತ್ಯುಪಹೂತಂ ಚಕ್ಷುಸ್ಸಹ ಮನಸೋಪ ಮಾಂ ಚಕ್ಷುಃ ಸಹ
ಮನಸಾ ಹ್ವಯಂತಾಮುಪಹೂತಾ ಋಷಯೋ ದೈವ್ಯಾಸ್ತನೂ-
ಪಾವಾನಸ್ತನ್ವಸ್ತಪೋಜಾ ಉಪ ಮಾನ್ವುಷಯೋದೈವ್ಯಾಸೋ
ಹ್ವಯಂತಾಂ ತನೂಪಾವಾನಸ್ತನ್ವಸ್ತಪೋಜಾ ಇತಿ ಪ್ರಾಣಾ
ವಾ ಋಷಯೋ ದೈವ್ಯಾಸ್ತನೂಪಾವಾನಸ್ತನ್ವಸ್ತಪೋಜಾಸ್ತಾ-
ನೇನ ತದುಪಹ್ವಯತೇ ||

ಮೈತ್ರಾವರುಣಗ್ರಹಸ್ಯ ಸಮಂತ್ರಕಂ ಶೇಷಭಕ್ಷಣಂ ಮಂತ್ರಶೇಷವ್ಯಾಖ್ಯಾನಂ ಚ
ದರ್ಶಯತಿ — ಏಷ ಮೈತ್ರಾವರುಣಗ್ರಹೋ ವಿದದ್ವಸುಜ್ಞಾನಪೂರ್ವಕನಿವಾಸಹೇತುರನ್ಯ-
ತ್ಸರ್ವಂ ಪೂರ್ವವತ್ ||

ಈಗ ಮೈತ್ರಾವರುಣಗ್ರಹದ ಹೋಮಶೇಷದ ಭಕ್ಷಣಮಂತ್ರವನ್ನೂ ಅನಂತರ ಪರಿಸಬೇಕಾದ ಶೇಷಮಂತ್ರವನ್ನೂ
ವಿವರಿಸುವರು. ಏಷ ವಸುವಿದದ್ವಸುರಿಹ ವಸುವಿದದ್ವಸುರ್ಮಯಿ ವಸುವಿದದ್ವಸುರ್ಮಯಿ ಈ ಮೈತ್ರಾವರುಣಗ್ರಹದ ಹೋಮಶೇಷವು ಜ್ಞಾನಪೂರ್ವಕವಾದ

ವಸತಿದಾಯಕವು ; ಬಹಳವಾದ ಅಥವಾ ದೊಡ್ಡದಾದ ಜ್ಞಾನಪ್ರದವಾದ ವಸತಿದಾಯಕವು ; ಈ ಮನುಷ್ಯಲೋಕದಲ್ಲಿ ಬಹಳವಾದ ಜ್ಞಾನವನ್ನುಂಟುಮಾಡುವುದು. ಹೋತೃವಾದ ನನ್ನಲ್ಲಿ ಬಹಳವಾದ ಜ್ಞಾನವನ್ನು ಉಂಟುಮಾಡುವುದಾಗಿರುವುದು. ಎಲೈ ಮೈತ್ರಾವರುಣಗ್ರಹಶೇಷವೇ, ನನ್ನ ಚಕ್ಷುಶ್ಚಕ್ತಿಯನ್ನು (ಕಣ್ಣುಗಳಿಂದ ನೋಡುವ ಸಾಮರ್ಥ್ಯವನ್ನು) ಕಾಪಾಡು ಎಂಬ ಅರ್ಥವುಳ್ಳ ಈ ಮಂತ್ರವನ್ನು ಉಚ್ಚರಿಸಿ ಹೋತೃವು ಮೈತ್ರಾವರುಣಗ್ರಹದ ಹೋಮಶೇಷವನ್ನು ಭಕ್ಷಿಸಬೇಕು. ಬಳಿಕ ಮಂತ್ರಶೇಷವನ್ನು ಪರಿಸಬೇಕು. ಮನಸ್ಸಿನಿಂದ ಅಥವಾ ಜ್ಞಾನದಿಂದ ಸಹಿತವಾದ ಚಕ್ಷುರಧಿದೇವತೆಯನ್ನು ನಾನು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಿ ಕರೆಯುತ್ತೇನೆ. ಆ ಚಕ್ಷುರಧಿದೇವತೆಯೂ ಸಹ ನನ್ನ ಪ್ರಾರ್ಥನೆಯನ್ನು ತಿಳಿದು ನನ್ನನ್ನು ಆಹ್ವಾನಿಸಲಿ ಹಾಗೆಯೇ ಜ್ಞಾನ ಚಕ್ಷುಸ್ಸಿನಿಂದ ಕೂಡಿದವರೂ ದೇವತಾತ್ಮಕರೂ ನಮ್ಮ ಶರೀರಗಳ ರಕ್ಷಕರೂ ಪೂರ್ವಜನ್ಮದ ತಪಃಫಲದಿಂದ ಋಷಿಗಳಾಗಿ ಜನಿಸಿದವರೂ ಪ್ರಾಣ ಜ್ಞಾನಸ್ವರೂಪರಾದ ಋಷಿಗಳನ್ನು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಿ ಕರೆಯುತ್ತೇನೆ. ಆ ಋಷಿಗಳೂ ಸಹ ನನ್ನ ಈ ಆಹ್ವಾನವನ್ನು ಸ್ವೀಕರಿಸಿ ನನ್ನನ್ನೂ ಆಹ್ವಾನಿಸಲಿ.

ಏಷ ವಸುಃ ಸಂಯದ್ವಸುರಿಹ ವಸುಃ ಸಂಯದ್ವಸುರ್ಮಯಿ ವಸುಃ
ಸಂಯದ್ವಸುಃ ಶ್ರೋತ್ರಪಾಃ ಶ್ರೋತ್ರಂ ಮೇ ಪಾಹಿತ್ಯಾತ್ಮಿನಂ
ಭಕ್ಷಯತ್ಯುಪಹೂತಂ ಶ್ರೋತ್ರಂ ಸಹಾತ್ಮನೋಪ ಮಾಂ
ಶ್ರೋತ್ರಂ ಸಹಾತ್ಮನಾ ಹ್ವಯತಾಮುಪಹೂತಾ ಋಷಯೋ
ದೈವ್ಯಾಸ್ತನೂಪಾವಾನಸ್ತನ್ವಸ್ತಪೋಜಾ ಉಪಮಾಮೃಷಯೋ
ದೈವ್ಯಾಸೋ ಹ್ವಯಂತಾಂ ತನೂಪಾವಾನಸ್ತನ್ವಸ್ತಪೋಜಾ ಇತಿ
ಪ್ರಾಣಾ ವಾ ಋಷಯೋ ದೈವ್ಯಾಸ್ತನೂಪಾವಾನಸ್ತನ್ವಸ್ತ-
ಪೋಜಾಸ್ತಾನೇವ ತದುಪಹ್ವಯತೇ |

ಆಶ್ವಿನಗ್ರಹಶೇಷಸ್ಯ ಸಮಂತ್ರಕಂ ಭಕ್ಷಣಂ ಮಂತ್ರಶೇಷವ್ಯಾಖ್ಯಾನಂ ಚ ದರ್ಶಯತಿ—
ಏಷ ಆಶ್ವಿನಗ್ರಹಃ ಸಂಯದ್ವಸುರ್ಮಯತನಿವಾಸಃ | ಅಥವಾ ವಸುಶಬ್ದಃ ಸರ್ವತ್ರ ಧನಸರತ್ವೇನ
ವ್ಯಾಖ್ಯೇಯಃ | ಮಂತ್ರಶೇಷಸ್ಯ ಪೃಥಕ್ಪಾಠೋ ವ್ಯಾಖ್ಯೇಯತ್ವಪ್ರದರ್ಶನಾರ್ಥಃ |

ಈಗ ಆಶ್ವಿನಗ್ರಹಹೋಮಶೇಷದ ಭಕ್ಷಣಮಂತ್ರವನ್ನೂ ಉಳಿದ ಪ್ರಾರ್ಥನಾರೂಪವಾದ ಮಂತ್ರಶೇಷವನ್ನೂ ವಿವರಿಸುವರು—ಈ ಆಶ್ವಿನಗ್ರಹದ ಹೋಮಶೇಷವು ನಿಯತವಾದ ವಸತಿದಾಯಕವು ಅಥವಾ ಧನಪ್ರದವು. ಈ ಹೋಮಶೇಷವು ಈ ಮನುಷ್ಯಲೋಕದಲ್ಲಿ ಬಹಳವಾದ ಧನಪ್ರದವಾಗಿರುವುದು. ಹೋತೃವಾದ ನನ್ನಲ್ಲಿಯೂ ಧನವನ್ನುಂಟುಮಾಡಲಿ. ಈ ಶೇಷವು ಶ್ರೋತ್ರ ಎಂದರೆ ಕಿವಿಗಳ ಅಥವಾ ಕೇಳುವ ಸಾಮರ್ಥ್ಯವನ್ನು ನನ್ನಲ್ಲಿ ಉಂಟುಮಾಡಲಿ. ನನ್ನ ಶ್ರವಣೇಂದ್ರಿಯಗಳನ್ನು ಕಾಪಾಡಲಿ ಎಂಬ ಅರ್ಥವುಳ್ಳ ಈ ಮಂತ್ರವನ್ನು ಪಠಿಸಿ ಹೋತೃವು ಆಶ್ವಿನಗ್ರಹದ ಹೋಮಶೇಷವನ್ನು ಭಕ್ಷಿಸಬೇಕು ಬಳಿಕ ಶೇಷ ಮಂತ್ರವನ್ನು ಪರಿಸಬೇಕು. ಮನಸ್ಸಿನಿಂದ ಅಥವಾ ಆತ್ಮದಿಂದ ಸಹಿತವಾದ ಶ್ರೋತ್ರಾಭಿಮಾನಿದೇವತೆಯನ್ನು ನಾನು ಆಹ್ವಾನಿಸುತ್ತೇನೆ. ಆ ಶ್ರೋತ್ರಾಭಿಮಾನಿದೇವತೆಯೂ ಸಹ ಮನಸ್ಸಿನಿಂದ ಸಹಿತವಾಗಿ ನನ್ನನ್ನು ಆಹ್ವಾನಿಸಲಿ. ಮನಸ್ಸಿನಿಂದ ಅಥವಾ ಆತ್ಮದಿಂದ ಕೂಡಿದ ಶ್ರವಣೇಂದ್ರಿಯಯುಕ್ತರೂ, ದೇವತಾಸ್ವರೂಪರೂ, ನಮ್ಮ ಶರೀರಗಳ ಸಂರಕ್ಷಕರೂ, ನಮ್ಮ ಪೂರ್ವಜರೂ, ತಮ್ಮ ಪೂರ್ವಜನ್ಮದ ತಪಃಪ್ರಭಾವದಿಂದ ಋಷಿಗಳಾಗಿ ಜನಿಸಿರುವವರೂ ಪ್ರಾಣಸ್ವರೂಪರೂ ಆದ ಶ್ರೋತ್ರೇಂದ್ರಿಯಸಹಿತರೂ

ಅದ ಋಷಿಗಳನ್ನು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಿ ಕರೆಯುತ್ತೇನೆ. ಆ ಋಷಿಗಳೂ ಸಹ ನನ್ನ ಆಹ್ವಾನವನ್ನು ಸ್ವೀಕರಿಸಿ ನನ್ನನ್ನು ಆಹ್ವಾನಿಸಲಿ ಎಂದು ಮಂತ್ರದ ಅಭಿಪ್ರಾಯವು.

ಪುರಸ್ತಾತ್ಪ್ರತ್ಯಂಚಮೈಂದ್ರನಾಯನಂ ಭಕ್ಷಯತಿ ತಸ್ಮಾತ್ಪುರಸ್ತಾ-
ತ್ಪ್ರಾಣಾಪಾನೌ ಪುರಸ್ತಾತ್ಪ್ರತ್ಯಂಚಂ ಮೈತ್ರಾವರುಣಂ ಭಕ್ಷಯತಿ
ತಸ್ಮಾತ್ಪುರಸ್ತಾಚ್ಚಕ್ಷುಷೀ ಸರ್ವತಃ ಪರಿಹಾರಮಾಶ್ವಿನಂ ಭಕ್ಷ-
ಯತಿ ತಸ್ಮಾನ್ಮನುಷ್ಯಾಶ್ಚ ಪಶವಶ್ಚ ಸರ್ವತೋ ವಾಚಂ
ನದಂತೀಂ ಶೃಣ್ವಂತಿ ||

ಭಕ್ಷಣೇ ಕಂಚಿದ್ವಿಶೇಷಂ ವಿಧತೇ—ಪ್ರಾಣ್ವಿಖೋ ಹೋತಾ ಸ್ವಸ್ಯ ಪುರಸ್ತಾತ್ಪ್ರತ್ಯಂಚಮೈಂದ್ರ-
ನಾಯನಂ ಪ್ರತ್ಯಂಚಂ ಸ್ವವಕ್ತ್ರಸಮೀಪವರ್ತಿನಂ ಕೃತ್ವಾ ಭಕ್ಷಯೇತ್ || ಅತಃಪುನ ಪುರುಷಸ್ಯ
ಪ್ರಾಣಾಪಾನನಾಯೂ ಪುರೋಭಾಗೇ ಸಂಪನ್ನೌ || ಮೈತ್ರಾವರುಣೇಽಪಿ ಸಮಾನನ್ಯಾಯಃ |
ಅಶ್ವಿನಂ ತು ಸರ್ವತಃ ಪರಿಹಾರಂ ಸರ್ವಾಸು ದಿಕ್ಷು ಪರಿತೋ ಹರಣಂ ಕೃತ್ವಾ ಶಿರಃ ಪ್ರದಕ್ಷಿಣೇ
ಕೃತ್ಯೇರ್ಥಃ | ಯಸ್ಮಾಚ್ಛೋತ್ರರೂಪಸ್ಯ ಅಶ್ವಿನಸ್ಯ ಪರಿತೋ ಹರಣಂ ತಸ್ಮಾಚ್ಛೋತ್ರೇಣ
ಸರ್ವತಃ ಶೃಣ್ವಂತಿ ಪುರತಃ ಪೃಷ್ಠತಃ ಪಾರ್ಶ್ವಯೋರ್ನಾಚಂ ನದಂತೀಂ ಸ್ವಾರ್ಥಮುಭಿದ-
ಧಾನಾಂ ವಾಚಂ ಶೃಣ್ವಂತಿ | ಯಥಾ ಹೋತುರೀದೃಶ್ಯಂ ಭಕ್ಷಣಂ ತಥಾಽದ್ವಯೋರಪಿ
ಶಾಖಾಂತರೇ ಶ್ರುತಂ—“ ನಾಗ್ವಾ ಐಂದ್ರನಾಯನಶ್ಚಕ್ಷುಮೈತ್ರಾವರುಣಃ ಶೋತ್ರಮಾಶ್ವಿನಃ
ಪುರಸ್ತಾದೈಂದ್ರನಾಯನಂ ಭಕ್ಷಯತಿ ತಸ್ಮಾತ್ಪುರಸ್ತಾದ್ವಾಚಾ ನದತಿ ಪುರಸ್ತಾನ್ಮೈತ್ರಾವರುಣಂ
ತಸ್ಮಾತ್ಪುರಸ್ತಾಚ್ಚಕ್ಷುಷಾ ಪಶ್ಯತಿ ಸರ್ವತಃ ಪರಿಹಾರಮಾಶ್ವಿನಂ ತಸ್ಮಾತ್ಸರ್ವತಃ ಶೋತ್ರೇಣ
ಶೃಣೋತಿ ” ಇತಿ ||

ಹೋಮಶೇಷ ಭಕ್ಷಣಪ್ರಕಾರದಲ್ಲಿ (ಸೋಮಪಾನದಲ್ಲಿ) ಕೆಲವು ವಿಶೇಷ ಕ್ರಮವನ್ನು ವಿವರಿಸುವರು. ಹೋತೃವು
ಐಂದ್ರನಾಯನಗ್ರಹಶೇಷವನ್ನು ಭಕ್ಷಿಸುವಾಗ ಆ ಹೋಮಶೇಷದ ಪಾತ್ರೆಯನ್ನು ತನ್ನ ಮುಖದಮುಂದೆ ಎಟ್ಟುಕೊಂಡು ತಾನೂ
ಪೂರ್ವಾಭಿಮುಖನಾಗಿ ಭಕ್ಷಣಮಾಡಬೇಕು. ಏಕೆಂದರೆ (ಐಂದ್ರನಾಯನಗ್ರಹಾತ್ಮಕವಾದ) ಪ್ರಾಣ ಮತ್ತು ಅಪಾನವಾಯುಗಳು
ಎಂದರೆ ಉಚ್ಛ್ವಾಸ ನಿಶ್ವಾಸರೂಪವಾದ ವಾಯುಗಳು (ಉಸರಾಡುವುದು) ಪುರುಷನ ಮುಖದ ಮುಂಭಾಗದಲ್ಲಿಯೇ ತಮ್ಮ
ಕಾರ್ಯಕಲಾಪಗಳನ್ನು ನಡೆಸುವವು. ಹಾಗೆಯೇ ಮೈತ್ರಾವರುಣಗ್ರಹದ ಶೇಷವನ್ನೂ ಸಹ ಪ್ರಾಣ್ವಿಖನಾಗಿ ಮೇಲೆ ಹೇಳಿ
ದಂತೆಯೇ ಮಾಡಬೇಕು. ಏಕೆಂದರೆ (ಮೈತ್ರಾವರುಣಗ್ರಹಾತ್ಮಕವಾದ) ಚಕ್ಷುರ್ವ್ಯಾಪಾರಗಳು (ಕಣ್ಣಿನಿಂದ ನೋಡುವ ಕಾರ್ಯ
ಗಳು) ಪುರುಷನ ಮುಂದುಗಡೆಯೇ ನಡೆಯುವವು, ಕಣ್ಣುಗಳು ಪುರುಷನ ಮುಖದ ಮುಂಭಾಗದಲ್ಲಿಯೇ ಇರುವವು. ಆದರೆ
ಅಶ್ವಿನಗ್ರಹದ ಶೇಷಭಾಗವನ್ನು ಭಕ್ಷಿಸುವಾಗ ಹೋತೃವು ಹವಿಶೇಷವಿರುವ ಪಾತ್ರೆಯನ್ನು ತನ್ನ ಮುಖದ ಮುಂದೆಯೂ, ಹಿಂದು
ಗಡೆಯಲ್ಲಿಯೂ, ಎಡಬಲಪಕ್ಕಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಎಂದರೆ ಎಲ್ಲಾ ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಹಿಡಿದುಕೊಂಡು ಸ್ವಲ್ಪಸ್ವಲ್ಪ ಭಕ್ಷಿಸುತ್ತಿರಬೇಕು..
ಏಕೆಂದರೆ ಅಶ್ವಿನಗ್ರಹಾತ್ಮಕವಾದ ಶೋತ್ರೇಂದ್ರಿಯವು (ಕಿವಿಗಳು) ಮನುಷ್ಯರು ಅಥವಾ ಪಶುಪ್ರಾಣಿಗಳು ಹಿಂದೆ, ಮುಂದೆ, ಪಕ್ಕ
ಗಳಲ್ಲಿ (ಎಂದರೆ ಸಮಸ್ತದಿಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ) ಮಾಡುವ ಸಕಲವಿಧ ಶಬ್ದಗಳನ್ನೂ ಕೇಳಬಲ್ಲವು. ಹೋತೃವು ಮಾಡುವ ಈ ವಿಧ ಭಕ್ಷಣ-
ವನ್ನು ಅಧ್ಯಯನವು ಸಹ ಈ ಕ್ರಮದಂತೆಯೇ ಮಾಡುವನು. ಈ ವಿಷಯವಾಗಿ ಯಜುರ್ವೇದದ ತೈತ್ತಿರೀಯಸಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿ

ಹೀಗೆ ಹೇಳುವುದು—ನಾಗ್ನಾ ಐಂದ್ರವಾಯವಶ್ಚಕ್ಷುರ್ನೈತ್ಯಾವರುಣಃ ಶ್ರೋತ್ರಮಾಶ್ವಿನಃ ಪುರಸ್ತಾದ್ಯೈಂದ್ರ-
ವಾಯವಂ ಭಕ್ಷಯತಿ ತಸ್ಮಾತ್ಪುರಸ್ತಾದ್ವಾಚಾ ವದತಿ ಪುರಸ್ತಾನ್ನೈತ್ಯಾವರುಣಂ ತಸ್ಮಾತ್ಪುರಸ್ತಾಶ್ಚಕ್ಷುಷಾ
ಪಶ್ಯತಿ ಸರ್ವತಃ ಪರಿಹಾರಮಾಶ್ವಿನಂ ತಸ್ಮಾತ್ಸರ್ವತಃ ಶ್ರೋತ್ರೇಣ ಶೃಣೋತಿ (ತೈ. ಸಂ. ೬-೪-೯-೪) ಇದರ
ಅರ್ಥವೂ ಮೇಲೆ ಹೇಳಿದಂತೆಯೇ ಇರುವುದು.

English Translation

(The rite of drinking from the Aindravayana, Maitravaruna, and As'vina grass
by the Hotar. The formulas repeated at those occasions.)

The Soma offerings belonging to two deities are the vital airs, but they are offered in the same jar for both deities; for the reason is, that all the vital airs are of one and the same nature. They are sacrificed from two grahas (jars with small cups) for the vital airs are a pair (such as the eyes). When (after the Sama offering has been given to the two respective deities) the Adhvaryu hands over (the Soma cup to drink of the remainder of the juice) to the Hotar, he receives it with the same mantra by which the Adhvaryu presents it to him. By the words: "This is a good, this is a multitude of goods; " here is good, a multitude of goods; in me is the good (when the Soma is drunk), a multitude of goods; ruler of speech! protect my speech! " the Hotar drinks Soma from the Aindravayava graha. (Then he repeats): "Speech with breath is called hither (by me); may speech with breath call also me! The divine Rishis, the protectors of our bodies, who are from austerities (tapoja) are called hither by me! may the divine Rishis, the protectors of our bodies, who are born from austerities' call (also) me!" By the divine Rishis, who are the protectors of our bodies, the vital airs are to be understood. Thus he calls (invites the Rishis).

(By the words): "This is a good which has knowledge; here is a good which has knowledge; in me is a good which has knowledge; ruler of the eye, "the Hotar drinks Soma from the Maitravaruna graha. (Then he repeats): "The eye with the mind is called hither. May the eye with the mind call (also) me! The divine Rishis," & c. (just as above).

(By the words): "This is a good, a good which is lasting; here is a good, a good which is lasting; in me is a good, a good which is lasting; ruler of the sense of hearing! protect my sense of hearing!" the Hotar drinks Soma from the As'vina graha. Then he repeats: "The sense of hearing with the soul is called thither; may the sense of hearing with the soul call also me! The divine Rishis," & c. (just as above).

When drinking from the Aindra-vayava graha, the Hotar facing the cup turns its mouth towards his face (and drinks): for the inhaled and exhaled airs are in his front. In the same manner he drinks from the Maitra-varuna jar; for the two eyes are in his front. When drinking from the As'vina jar, he turns its mouths round about; for men and animals hear speech sounding from all sides.

ಇತಿ ಶ್ರೀಮತ್ಪ್ರಾಯಶಾಚಾರ್ಯವಿರಚಿತೇ ಮಾಧವೀಯೇ ವೇದಾರ್ಥಪ್ರಕಾಶ

ಐತರೇಯಬ್ರಾಹ್ಮಣಭಾಷ್ಯಸ್ಯ ನವಮಾಧ್ಯಾಯೇ ತೃತೀಯಃ ಖಂಡಃ

ಇಲ್ಲಿಗೆ ಐತರೇಯಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿ ಒಂಭತ್ತನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ ಮೂರನೆಯ ಖಂಡವು
ಸಮಾಪ್ತವಾದುದು.

ಅಥ ನವಮಾಧ್ಯಾಯೇ ಚತುರ್ಥಃ ಖಂಡಃ

ಒಂಭತ್ತನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ ನಾಲ್ಕನೆಯ ಖಂಡವು

[ದ್ವಿದೇವತೃಗ್ರಹಗಳ ಹೋಮಮಾಕುಷಾಗ ಪರಿಸರೇಕಾದ ಯಾಜ್ಞಮಂತ್ರಗಳ ವಿವರಣೆ; ಅನುವಸಟ್ಟಾರದ
ಕ್ರಮವಿಲ್ಲ; ಯಾಜ್ಞಮಂತ್ರಗಳ ಆಗುವು]

ಪ್ರಾಣಾ ನೈ ದ್ವಿದೇವತೃ ಅನವಾನಂ ದ್ವಿದೇವತೃನ್ಯಜೇತ್ಪ್ರಾಣಾನಾಂ
ಸಂತತ್ಯೈ ಪ್ರಾಣಾನಾಮನ್ಯವಜ್ಞೇದಾಯ ಪ್ರಾಣಾ ನೈ
ದ್ವಿದೇವತೃ ನ ದ್ವಿದೇವತೃನಾಮನುವಷಟ್ಕುರ್ಯಾತ್ |
ಯದ್ವಿದೇವತೃನಾಮನುವಷಟ್ಕುರ್ಯಾದಸಂಸ್ಥಿತಾನ್ಪ್ರಾಣಾ-
ನ್ಸಂಸ್ಥಾಪಯೇತ್ಸಂಸ್ಥಾ ವಾ ಏಷಾ ಯದನುವಷಟ್ಕುರೋ ಯ
ಏನಂ ತತ್ರ ಬ್ರೂಯಾದಸಂಸ್ಥಿತಾನ್ಪ್ರಾಣಾನ್ಸಮತಿಷ್ಠಿಪತ್ಪ್ರಾಣ
ಏನಂ ಹಾಸ್ಯತೀತಿ ಶಶ್ವತ್ತಥಾ ಸ್ಯಾತ್ತಸ್ಮಾನ್ನ ದ್ವಿದೇವತೃನಾಮನು-
ನುವಷಟ್ಕುರ್ಯಾತ್ ||

ಅಥ ದ್ವಿದೇವತ್ಯಗ್ರಹೇಷು ಹೋತ್ರಾಪ್ರಯೋಕ್ತವ್ಯಾನಾಂ ಮಂತ್ರಾಣಾಂ ಮಧ್ಯೇನು-
ಚ್ಛಾಸಂ ವಿಧತ್ತೇ—ದ್ವಿದೇವತ್ಯಗ್ರಹೇಷು ಯಾಚ್ಯಾಂ ಪಠನ್ನೋತಾಽನವಾನಂ ಯಜೇನ್ಮಂತ್ರ-
ಮಧ್ಯಉಚ್ಛಾಸನುಕ್ಯತ್ವಾ ಯಜೇತ್ || ದ್ವಿದೇವತ್ಯಾನಾಂ ಪ್ರಾಣರೂಪತ್ವಾದಯಂ ನೈರಂತ-
ರ್ಯಪಾಠಃ ಪ್ರಾಣಾನಾಂ ಸಂತತಾವಸ್ಥಾಪನಾಯ ಭವತಿ || ತತಸ್ತೇಷಾಂ ವ್ಯವಚ್ಛೇದೋ ನ
ಭವತಿ | ಸಂತತಿರವ್ಯವಚ್ಛೇದಶ್ಚೇತ್ಯೇಕ ಏನಾಥೋಽನ್ವಯವ್ಯತಿರೇಕಾಭ್ಯಾಮುಚ್ಯತೇ || ಇತ-
ರೇಷು ಗ್ರಹೇಷು ಯಾಚ್ಯಾಂತೇ ವಷಟ್ಕಾರೇಣ ಸಕ್ಯದ್ಭುತ್ವಾ ಸೋಮಸ್ಯಾಗ್ನೇ ವೀಹೀತ್ಯನು-
ವಷಟ್ಕಾರೇಣ ಪುನರ್ಯಜಂತಿ || ಅತಃ ಪ್ರಸಕ್ತಮನುಷಷಟ್ಕಾರಮಂತ್ರಂ ನಿಷೇಧತಿ—

ವಿಪಕ್ಷೇ ಬಾಧಪುರಸ್ಕರಂ ಸ್ವಪಕ್ಷಂ ನಿಗಮಯತಿ—ಯದಿ ಹೋತಾ ದ್ವಿದೇವತ್ಯೇಷ್ವನು-
ವಷಟ್ಕಾರಮಂತ್ರಂ ಪಠೇತ್ತದಾನೀನುಸಂಸ್ಥಿತಾನಸಮಾಪ್ತಾನನುಪರತಾನ್ಪ್ರಾಣಾನುಸಂಸ್ಥಾಪ-
ಯೇದುಪರತಾನ್ಕುರ್ಯಾತ್ || ಯೋಯನುನುಷಟ್ಕಾರ ಏಷೈವ ಸಂಸ್ಥಾ ಗ್ರಹಸ್ಯ ಸಮಾಪ್ತಿಃ |
ಅತೋ ಗ್ರಹರೂಪಾಣಾಂ ಪ್ರಾಣಾನಾಮಪ್ಯುಪರತಿಃ ಸ್ಯಾತ್ || ತತ್ರಾನುಷಟ್ಕಾರಕಾಲೇ ಯಃ
ಕೋಽಸ್ಯೇನಂ ಹೋತಾರಂ ಬ್ರೂಯಾಚ್ಛಪೇತ್ || ಕಥಮಿತಿ ತದುಚ್ಯತೇ || ಅನುಪರತಾನ್ಪ್ರಾ-
ಣಾನುಪರತಾನಕರೋತ್ ತಸ್ಮಾದೇನಂ ಹೋತಾರಂ ಪ್ರಾಣಃ ಪರಿತ್ಯಜತೀತಿ || ತತೋಪರಾಧಿ-
ನೋ ಹೋತುರವತ್ಯಂ ತಥಾ ಭವೇತ್ | ತಸ್ಮಾದೇತೇಷ್ವನುಷಟ್ಕಾರಮಂತ್ರಂ ನ ಪಠೇತ್ ||

ದ್ವಿದೇವತ್ಯಗ್ರಹಗಳ ಹೋಮಕಾಲದಲ್ಲಿ ಹೋತ್ಯವಿನಿಂದ ಪಠಿಸಲ್ಪಡುವ ಮಂತ್ರಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಉಚ್ಛಾಸ (ಉಸಿರಾಡುವುದು) ಕ್ರಮವನ್ನು ವಿವರಿಸಲಾಗುವುದು. ದ್ವಿದೇವತ್ಯಗ್ರಹಹೋಮಕಾಲದಲ್ಲಿ ಹೋತ್ಯವು ಯಾಚ್ಯಾಮಂತ್ರವನ್ನು ಪಠಿಸುವಾಗ ಮಂತ್ರಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಎಲ್ಲಿಯೂ ನಿಲ್ಲಿಸದೆ ಉಸಿರನ್ನು (ಉಚ್ಛಾಸವನ್ನು) ಒಳಕ್ಕೆ ಎಳೆದುಕೊಳ್ಳದೆ ಮಂತ್ರೋಚ್ಚಾರಣೆ ಮಾಡಿ ಹೋಮಮಾಡಬೇಕು. ದ್ವಿದೇವತ್ಯಗ್ರಹಗಳು ಪ್ರಾಣರೂಪಗಳಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಪ್ರಾಣರೂಪಗಳಾದ ಉಚ್ಛಾಸ ನಿಶ್ವಾಸಗಳು ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ನಿಲ್ಲದಂತೆ ಮಾಡುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಮಂತ್ರವನ್ನು ಎಲ್ಲಿಯೂ ನಿಲ್ಲಿಸದೆ ನಿರಂತರವಾಗಿ ಪಠಿಸಬೇಕು ಮಂತ್ರಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಉಚ್ಛಾಸವನ್ನು ಮಾಡಿದರೆ (ಉಸಿರನ್ನು ತೆಗೆದುಕೊಂಡರೆ) ಮಂತ್ರವನ್ನು ಮಧ್ಯೆ ನಿಲ್ಲಿಸಿದಂತಾಗುವುದು. ಹಾಗಾಗದಿರುವುದಕ್ಕಾಗಿ ದ್ವಿದೇವತ್ಯಗ್ರಹಹೋಮಕಾಲದಲ್ಲಿ ಯಾಚ್ಯಾಮಂತ್ರವನ್ನು ಪಠಿಸುವಾಗ ಉಚ್ಛಾಸದ ನಿಷೇಧವು ಉಕ್ತವಾಗಿರುವುದು. ಇತರ ಗ್ರಹಗಳ ಹೋಮಕಾಲದಲ್ಲಿ ಯಾಚ್ಯಾಮಂತ್ರದ ಸಂಪೂರ್ಣದಲ್ಲಿ ವಷಟ್ಕಾರಮಂತ್ರದಿಂದ ಒಂದಾ ವರ್ತಿ ಹೋಮಮಾಡಿ ಸೋಮದ್ರವ್ಯವನ್ನು ಉದ್ದೇಶಿಸಿ ಅಗ್ನೇ ವೀಹಿ ಎಂಬ ಅನುವಷಟ್ಕಾರಮಂತ್ರದಿಂದ ಇನ್ನೊಂದಾವರ್ತಿ ಹೋಮಮಾಡುವುದು ಸದ್ಧತಿಯು. ಆದರೆ ದ್ವಿದೇವತ್ಯಗ್ರಹಹೋಮಕಾಲದಲ್ಲಿ ಅನುವಷಟ್ಕಾರಕ್ರಮವನ್ನು ಆಚರಿಸಕೂಡದು. ಏಕೆಂದರೆ ದ್ವಿದೇವತ್ಯಗ್ರಹಗಳು ಪ್ರಾಣಸ್ವರೂಪವಾಗಿರುವವು. ಈ ದ್ವಿದೇವತ್ಯಗ್ರಹಗಳಿಗೆ ಅನುವಷಟ್ಕಾರಕ್ರಮವನ್ನು ಮಾಡಿದರೆ ಉಚ್ಛಾಸನಿಶ್ವಾಸರೂಪವಾದ ಪ್ರಾಣವಾಯುವಿನ ಸಂಚಾರಕ್ಕೆ ತಡೆಯನ್ನುಂಟುಮಾಡಿದಂತಾಗುವುದು. ಅದರಿಂದ ಪ್ರಾಣವು ಶರೀರವನ್ನು ಬಿಟ್ಟುಹೋಗುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ದ್ವಿದೇವತ್ಯಗ್ರಹಗಳ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಅನುವಷಟ್ಕಾರವನ್ನು ಆಚರಿಸಲೇ ಕೂಡದು. ಒಂದುವೇಳೆ ಹೋತ್ಯವು ದ್ವಿದೇವತ್ಯಗ್ರಹಗಳ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಅನುವಷಟ್ಕಾರವನ್ನು ಮಾಡಿದ್ದೇ ಆದರೆ ಚಲಿಸುತ್ತಿರುವ ಪ್ರಾಣ ವಾಯುಗಳನ್ನು ಒಂದೆಡೆ ತಡೆದು ನಿಲ್ಲಿಸಿದಂತಾಗಿ ಪ್ರಾಣವಾಯುವಿನ ಸಂಚಾರವು ನಿಂತುಹೋಗಿ ಮರಣವು ಸಂಭವಿಸುವುದು. ಈ ಅನುವಷಟ್ಕಾರವು ಗ್ರಹಕ್ಕೆ ಎಂದರೆ ಗ್ರಹರೂಪವಾದ ಪ್ರಾಣಗಳಿಗೆ ಸಮಾಪ್ತಿ (ಕೊನೆ) ರೂಪವಾಗಿರುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ಹೋತ್ಯವು ಪ್ರಮಾದದಿಂದ ಅನುವಷಟ್ಕಾರಮಂತ್ರವನ್ನು ಉಚ್ಚರಿಸಿದರೆ ಅಲ್ಲಿರುವ ಯಾವನಾದರೊಬ್ಬ ಪುರುಷನು ಈ ಹೋತ್ಯ

ವನ್ನು ಉದ್ದೇಶಿಸಿ ಹೀಗೆ ಹೇಳಬಹುದು—ಎಲೈ ಹೋತೃವೇ ನೀನು ಈಗ ಅನುವಷಟ್ಪಾರಮಂತ್ರವನ್ನು ಉಚ್ಚರಿಸಿ ಅದರ ಫಲವಾಗಿ ಶರೀರದಲ್ಲಿ ಸಂಚಾರಮಾಡುತ್ತಿರುವ ಪ್ರಾಣವಾಯುಗಳನ್ನು ತಡೆದು ನಿಲ್ಲಿಸಿರುವೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಪ್ರಾಣವಾಯುವು ಈ ಹೋತೃವನ್ನೂ ಪರಿತ್ಯಜಿಸಿ ಹೊರಟುಹೋಗಬಹುದು ಎಂದು. ಹೀಗೆ ಹೇಳುವುದರಿಂದ ಅಪರಾಧಿಯಾದ ಹೋತೃವಿಗೆ ಮರಣವುಂಟಾಗುವ ಸಂಭವವೇ ಇರುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ದ್ವಿದೇವತ್ಯಗ್ರಹಹೋಮಮಾಡುವಾಗ ಅನುವಷಟ್ಪಾರವನ್ನು ಆಚರಿಸಲೇ ಕೂಡದು. (ವಷಟ್ಪಾರ ಮತ್ತು ಅನುವಷಟ್ಪಾರಗಳ ಸ್ವರೂಪ ಮತ್ತು ವಿವರಗಳನ್ನು ಮುಂದೆ ೧೧ ನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯದ ೫-೮ ಖಂಡಗಳಲ್ಲಿ ವಿಸ್ತಾರವಾಗಿ ವಿವರಿಸಲಾಗುವುದು).

ತದಾಹುರ್ವಿರಾಗೂರ್ಯ ಮೈತ್ರಾವರುಣೋ ದ್ವಿಃ ಪ್ರೇಷ್ಯತಿ ಸಕೃ- ದಾಗೂರ್ಯ ಹೋತಾ ದ್ವಿವೃಷಟ್ಟರೋತಿ ಕಾ ಹೋತುರಾ- ಗೂರಿತಿ ||

ಅಭ್ಯಂದ್ರವಾಯವೇ ಕಂಚಿದ್ವಿಶೇಷಂ ವಕ್ತುಂ ಪ್ರಶ್ನಮುತ್ತಾಪಯತಿ—ಆಗೂಶಬ್ದೇನ ಪ್ರತಿಜ್ಞಾಭಿಧೀಯತೇ | ಮೈತ್ರಾವರುಣೋ ದ್ವಿರಾಗೂರ್ಯ ದ್ವಿಃ ಪ್ರತಿಜ್ಞಾಯ ದ್ವಿಃ ಪ್ರೇಷ್ಯತಿ | ದ್ವಾವಸ್ಯ ಪ್ರೈಷಮಂತ್ರಾ ಹೋತಾ ಯಕ್ಷದ್ವಾಯಮಗ್ರೇ ಗಾಮಿತೈಕೋ ಹೋತಾ ಯಕ್ಷದಿಂದ್ರವಾಯೂ ಅರ್ಹಸ್ತೇತಿ ದ್ವಿತೀಯಃ | ತಯೋರುಭಯೋರಪ್ಯಾದಾನಯಂ ಹೋತಾ ಯಕ್ಷದಿತಿ ದ್ವಿಃ ಪ್ರತಿಜಾನಾತಿ | ದ್ವಯೋನುಮಂತ್ರಯೋರಂತೇ ಹೋತಯಜ ಹೋತಯಜೇತಿ ದ್ವಿಃ ಪ್ರೇಷ್ಯತಿ | ಹೋತಾ ತ್ವಗ್ರಂ ಪಿಬಾ ಮಧೂನಾಮಿತ್ಯಾದಿಕೇ ದ್ವೇ ಯಾಜ್ಯೇ ಪಠಿತುಮಾದೌ ಯೇ ಯಜಾನುಹ ಇತಿ ಸಕೃದೇವ ಪ್ರತಿಜಾನೀತೇ | ದ್ವಯೋರ್ಯಾಜ್ಯಯೋರಂತೇ ನೌಷಡ್ವೌಷಡಿತಿ ದ್ವಿವೃಷಟ್ಟರೋತಿ | ತಚ್ಚ ನ್ಯಾಯೇನ ದ್ವಿತೀಯಮಂತ್ರಾದಾನಪಿ ಯೇ ಯಜಾನುಹ ಇತ್ಯಾಗೂಕರಣಮಪೇಕ್ಷಿತಂ | ತಚ್ಚ ನ ಕ್ರಿಯತೇ ತಸ್ಮಾದ್ಗೋತುರ್ವಿರಾಗೂರ್ಯಾಜ್ಯಾದಾನಾಗೂ ಕಾ ನಾನು ಸ್ಯಾದಿತಿ ಪ್ರಶ್ನಃ |

ವಂದ್ರವಾಯವಗ್ರಹವಿಚಾರದಲ್ಲಿ ಒಂದು ವಿಶೇಷಸಂಗತಿಯನ್ನು ಪ್ರಸ್ತಾಪಿಸುವರು—ಕೆಲವರು ಹೀಗೆ ಹೇಳುವರು—ಆಗೂಶ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ಪ್ರತಿಜ್ಞೆ ಎಂಬ ಅರ್ಥವನ್ನು ಸೂಚಿಸುವುದು. ಮೈತ್ರಾವರುಣನೆಂಬ ಋತ್ವಿಜನು ಎರಡಾವರ್ತಿ ಪ್ರತಿಜ್ಞೆ ಮಾಡಿ ಎರಡಾವರ್ತಿ ಪ್ರೈಷಮಂತ್ರದಿಂದ ಹೋತೃವನ್ನು ನಿರ್ದೇಶಿಸುವನು. (ಪ್ರೈಷಮಂತ್ರವೆಂದರೆ ಇಂತಹ ಮಂತ್ರವನ್ನು ಹೇಳಬೇಕೆಂದು ಹೋತೃವಿಗೆ ಕೊಡುವ ನಿರ್ದೇಶವು). ಆ ಎರಡು ಪ್ರೈಷಮಂತ್ರಗಳಾವವು ಎಂದರೆ—ಹೋತಾ ಯಕ್ಷದ್ವಾಯಮಗ್ರೇಗಾಂ ಎಂಬುದು ಒಂದು ಪ್ರೈಷಮಂತ್ರವು; ಹೋತಾಯಕ್ಷದಿಂದ್ರವಾಯೂ ಅರ್ಹಂತ ಎಂಬುದು ಎರಡನೆಯ ಪ್ರೈಷಮಂತ್ರವು (ಆ. ಶ್ರೌ. ೫-೫-೩) ಈ ಎರಡು ಪ್ರೈಷಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ಹೇಳುವಾಗ ಮೈತ್ರಾವರುಣನು ಪ್ರೈಷಮಂತ್ರದ ಆದಿಯಲ್ಲಿ ಹೋತಾಯಕ್ಷತ್ (ಹೋತೃವು ಪಠಿಸಲಿ) ಎಂಬ ಶಬ್ದಗಳನ್ನು ಸೇರಿಸಿ ಎರಡಾವರ್ತಿ ಪಠಿಸುವನು. ಈ ಪ್ರೈಷಮಂತ್ರಗಳ ಕೊನೆಯಲ್ಲಿ ಹೋತಯಜ ಹೋತಯಜ (ಎಲೈ ಹೋತೃವೇ ಯಾಜ್ಯಮಂತ್ರವನ್ನು ಪಠಿಸು) ಎಂಬ ಶಬ್ದಗಳನ್ನು ಸೇರಿಸಿ ಎರಡಾವರ್ತಿ ಪಠಿಸುವನು. ಈ ಎರಡು ಪ್ರೈಷಮಂತ್ರಗಳಿಗೆ ಉತ್ತರರೂಪವಾಗಿ ಹೋತೃವು ಅಯಂ ಪಿಬಾ ಮಧೂನಾಂ (ಋ. ಸಂ. ೪-೪೬-೧,೨) ಎಂಬ ಎರಡು ಯಾಜ್ಯಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ಪಠಿಸುವನು. ಹಾಗೆ ಪಠಿಸುವಾಗ ಮಂತ್ರದ ಪ್ರಾರಂಭದಲ್ಲಿ ಯೇ ಯಜಾನುಹೇ ಎಂಬ ಶಬ್ದಗಳನ್ನು (ಈ ಶಬ್ದಗಳನ್ನು ಪ್ರತಿಯೊಂದು ಯಾಜ್ಯಮಂತ್ರದ ಆದಿಯಲ್ಲಿಯೂ

ಸೇರಿಸಿ ಪಠಿಸುವುದು ರೂಢಿಯು) ಒಂದಾವರ್ತಿ ಮಾತ್ರ ಸೇರಿಸಿ ಪಠಿಸುವನು. ಇಲ್ಲಿ ಅಯಂ ಪಿಬಾ ಮಧೂನಾಂ ಮತ್ತು ಶತೇನಾ ನೋ ಅಭಿಷ್ಠಿಭಿ ಎರಡು ಪ್ರತ್ಯೇಕ ಯಾಜ್ಞಾಮಂತ್ರಗಳಿದ್ದರೂ ಹೋತ್ವವು ಯೇ ಯಜಾಮಹೇ ಎಂಬ ಶಬ್ದಗಳನ್ನು ಆದಿಯಲ್ಲಿ ಒಂದಾವರ್ತಿ ಮಾತ್ರ ಸೇರಿಸಿ ಪಠಿಸುವನು. ಆದರೆ ಮಂತ್ರಾಂತ್ಯದಲ್ಲಿ ಪಠಿಸಬೇಕಾದ ವೌಷಟ್ ಎಂಬ ಶಬ್ದವನ್ನು ವೌಷಟ್, ವೌಷಟ್ ಎಂದು ಎರಡಾವರ್ತಿ (ಎರಡು ಮಂತ್ರಗಳಿಗೂ ಒಟ್ಟಿಗೆ ಸೇರಿಸಿ) ಪಠಿಸುವನು. ಹೀಗೆ ಮಾಡುವುದರಿಂದ ಎಂದರೆ ಎರಡು ಯಾಜ್ಞಾಮಂತ್ರಗಳ ಕೊನೆಯಲ್ಲಿ ಪಠಿಸಬೇಕಾದ ವೌಷಟ್ ಎಂಬ ಶಬ್ದವನ್ನು ಎರಡಾವರ್ತಿ ಪಠಿಸಿ ಆದಿಯಲ್ಲಿ ಪಠಿಸಬೇಕಾದ ಯೇ ಯಜಾಮಹೇ ಎಂಬ ಶಬ್ದಗಳನ್ನು (ಎರಡುಮಂತ್ರಗಳಿಗೂ) ಒಂದಾವರ್ತಿ ಮಾತ್ರ ಪಠಿಸುವುದು ಸರಿಯೇ? ಪ್ರಾರಂಭದಲ್ಲಿ ಎರಡನೇ ಯಾಜ್ಞಾಮಂತ್ರದ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಹೋತ್ವವು ಮಾಡಿದ ಪ್ರತಿಜ್ಞೆ (ಆಗೂ) ಏನಾಯಿತು? ಆದ್ದರಿಂದ ಹೋತ್ವವು ಎರಡನೇ ಯಾಜ್ಞಾಮಂತ್ರದ ಆದಿಯಲ್ಲಿಯೂ ಯೇ ಯಜಾಮಹೇ ಎಂಬ ಶಬ್ದಗಳನ್ನು ಸೇರಿಸಿಯೇ ಪಠಿಸಬೇಕು. ಇದು ಪೂರ್ವಪಕ್ಷವಾದವು.

ಪ್ರಾಣಾ ನೈ ದ್ವಿದೇವತ್ಯಾ ಆಗೂರ್ವಜ್ರಸ್ತದ್ಯದತ್ರ ಹೋತಾಂತರೇಣಾ-
ಗುರೇತಾಗುರಾ ವಜ್ರೇಣ ಯಜಮಾನಸ್ಯ ಪ್ರಾಣಾನ್ವೀಯಾದ್ಯ
ಏನಂ ತತ್ರ ಬ್ರೂಯಾದಾಗುರಾ ವಜ್ರೇಣ ಯಜಮಾನಸ್ಯ
ಪ್ರಾಣಾನ್ವ್ಯಗಾತ್ಪ್ರಾಣ ಏನಂ ಹಾಸ್ಯತೀತಿ ಶಶ್ವತ್ತಥಾ ಸ್ಯಾ-
ತ್ಸ್ಮಾತ್ತತ್ರ ಹೋತಾಂತರೇಣ ನಾಗುರೇತ ||

ದ್ವಿತೀಯಯಾಜ್ಯಾದೌ ನಾ ಭೂದೇವಾಗೂರಿತ್ಯೇತದುತ್ತರಂ ವಿಸಕ್ಷಬಾಧಪೂರ್ವಕಂ
ದರ್ಶಯತಿ—ದ್ವಿದೇವತ್ಯಗ್ರಹಾಃ ಪ್ರಾಣರೂಪಾ ಯೇಯನಾಗೂರ್ಯೇ ಯಜಾಮಹ ಇತಿ
ಪ್ರತಿಜ್ಞಾ ಸಾ ವಜ್ರರೂಪಾ | ತಥಾ ಸತ್ಯತ್ರ ಕರ್ಮಣ್ಯಂತರೇಣ ಯಾಜ್ಞಯೋರ್ನುಭ್ಯೇ ಯದಿ
ಹೋತಾಂತಗುರೇತ ಪ್ರತಿಜಾನೀಯಾತ್ತದಾನೀನಾಗೂಸ್ವರೂಪೇಣ ವಜ್ರೇಣ ಯಜಮಾನಸ್ಯ
ಪ್ರಾಣಾನ್ವೀಯಾದ್ವಿಗತಾನ್ಕುರ್ಯಾತ್ || ತತ್ರ ತಸ್ಯಾನಾಗುರಿ ಕ್ರಿಯನಾಣಾಯಾಂ ಯಃ-
ಕೋಹ್ಯೇನಂ ಹೋತಾರಂ ಶಪೇತ್ || ಕಥಮಿತಿ ತದುಚ್ಯತೇ || ಆಗುರಾ ವಜ್ರೇಣ ಹೋತಾ
ಯಜಮಾನಸ್ಯ ಪ್ರಾಣಾನ್ವ್ಯಗಾದ್ವಿಗತಾನಕರೋತ್ || ತಸ್ಮಾತ್ಪ್ರಾಣ ಏನಂ ಯಜಮಾನಂ
ಹೋತಾರಂ ನಾ ಪರಿತ್ಯಜತೀತಿ | ತೇನ ಕೃತಃ ಶಾಪೋಽವಶ್ಯಂ ತಥೈವ ಸ್ಯಾತ್ಸ್ಮಾತ್ತತ್ರ ತಯೋ-
ರ್ಯಾಜ್ಞಯೋರಂತರೇಣ ನುಭ್ಯೇ ಹೋತಾ ನಾಗುರೇತ ||

ಈ ಪೂರ್ವಪಕ್ಷವು ಸರಿಯಾದುದಲ್ಲವೆಂದು ತೋರಿಸಿ ಎರಡನೇ ಯಾಜ್ಞಾಮಂತ್ರದ ಆದಿಯಲ್ಲಿ ಆಗೂಕರಣವು (ಪ್ರತಿಜ್ಞೆಯು) ಎಂದರೆ ಮಂತ್ರಾದಿಯಲ್ಲಿ ಯೇ ಯಜಾಮಹೇ ಎಂಬ ಶಬ್ದಗಳನ್ನು ಸೇರಿಸಿ ಪಠಿಸುವುದು ಯುಕ್ತವಲ್ಲವೆಂಬುದನ್ನು ಸಿದ್ಧಾಂತದ ಮೂಲಕ ವಿವರಿಸುತ್ತಾರೆ. ದ್ವಿದೇವತ್ಯಗ್ರಹಗಳು ಪ್ರಾಣಸ್ವರೂಪವಾಗಿರುವವು ಮತ್ತು ಆಗೂಕರಣವು ಎಂದರೆ ಮಂತ್ರಾದಿಯಲ್ಲಿ ಯೇ ಯಜಾಮಹೇ ಎಂಬ ಶಬ್ದಗಳನ್ನು ಸೇರಿಸಿ ಪಠಿಸುವ ಪ್ರಜ್ಞೆಯು ಯಾವದಿರುವುದೋ ಅದು. ವಜ್ರಾಯುಧರೂಪವಾಗಿರುವುದು. ಹೀಗಿರುವಾಗ ಈ ಎರಡು ಯಾಜ್ಞಾಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ಒಟ್ಟಿಗೆ ಪಠಿಸುವಾಗ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಹೋತ್ವವು ಆಗೂಕರಣವನ್ನು (ಯೇ ಯಜಾಮಹೇ ಎಂದು ಮಂತ್ರಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಸೇರಿಸುವುದು) ಮಾಡಿದ್ದೇ ಆದರೆ ಆಗ ಆಗೂಕರಣರೂಪವಾದ ವಜ್ರಾಯುಧದಿಂದ ಯಜ್ಞಮಾಡುತ್ತಿರುವ ಯಜಮಾನನ ಪ್ರಾಣಗಳನ್ನು ಬಿಟ್ಟುಹೋಗುವಂತೆ (ಎಂದರೆ

ಮೃತನಾಗುವಂತೆ) ಮಾಡಿದಂತಾಗುವುದು. ಹೋತೃವು ಮಂತ್ರಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಈರಿತಿ ಆಗುಣಕರಣವನ್ನು ಮಾಡಿದ್ದೇ ಆದರೆ ಅಲ್ಲಿ ಯಜ್ಞಕರ್ಮವನ್ನು ತಿಳಿದಿರುವ ಯಾವನಾದರೊಬ್ಬ ಪುರುಷನು ಹೋತೃವನ್ನು ಶಪಿಸಬಹುದು-ಈ ಹೋತೃವು ಆಗುಣ ಎಂಬ ವಜ್ರಾಯುಧದಿಂದ ಯಜಮಾನನ ಪ್ರಾಣಗಳು ಅವನನ್ನು ಬಿಟ್ಟುಹೋಗುವಂತೆ ಮಾಡಿರುವನು. ಆದ್ದರಿಂದ ಈ ಹೋತೃವಿನ ಪ್ರಾಣವೂ ಹೊರಟುಹೋಗುವುದು ಎಂದು ಶಪಿಸಿದರೆ ಅದು ಹಾಗೆಯೇ ಆಗುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ಈ ಎರಡು ಯಾಜ್ಞಮಂತ್ರಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಹೋತೃವು ಆಗುಣಕರಣವನ್ನು ಮಾಡಲೇಬಾರದು.

ಅಥೋ ಮನೋ ವೈ ಯಜ್ಞಸ್ಯ ಮೈತ್ರಾವರುಣೋ ವಾಗ್ವಜ್ಞಸ್ಯ
ಹೋತಾ ಮನಸಾ ವಾ ಇಷಿತಾ ವಾಗ್ವದತಿ ಯಾಂ ಹ್ಯನ್ಯಮನಾ
ವಾಚಂ ವದತ್ಯಸುರ್ಯಾ ವೈ ಸಾ ವಾಗದೇವಜುಷ್ವಾ ತದ್ಯದೇ-
ವಾತ್ರ ಮೈತ್ರಾವರುಣೋ ದ್ವಿರಾಗುರುತೇ ಸೈವ ಹೋತು-
ರಾಗೌಃ ||

ತತ್ರೈವ ಯುಕ್ತಾಂತರಮಾದ-ಅಪಿ ಚ ಮೈತ್ರಾವರುಣೋ ಯಜ್ಞಸ್ಯ ಮನಸಾ-
ನೀಯೋ ಹೋತಾ ತು ವಾಕ್ಸಾನೀಯಃ | ಲೋಕೇ ಹಿ ಮನಸಾ ಪ್ರೇರಿತಾ ವಾಗ್ವಕ್ತವ್ಯಂ
ಬ್ರೂತೇ || ಯಸ್ತ್ವನ್ಯಮನಸೋ ಯಾಂ ವಾಚಂ ವದತಿ ತತ್ರ ಸಾ ವಾಗಸುರೇಭ್ಯಸ್ತಾಮು-
ಸೇಭ್ಯೋ ಹಿತಾ ತೇಷಾಮುಸಂಬಂಧಪ್ರಲಾಪಪ್ರಿಯತ್ವಾತ್ || ನ ತ್ವಸೌ ವಾಕ್ ಸಾತ್ವಿಕಾನಾಂ
ದೇವಾನಾಂ ಪ್ರಿಯಾ || ತಸ್ಮಾನ್ಮನಃಪೂರ್ವಿಕೈವ ವಾಗ್ವಕ್ತವ್ಯಾ || ತಥಾ ಸತ್ಯತ್ರ ಮನೋ-
ರೂಪೋ ಮೈತ್ರಾವರುಣೋ ದ್ವಿರಾಗುರುತ ಇತಿ ಯದಸ್ತಿ ಸೈವ ತತ್ಪ್ರೀತಸ್ಯ ವಾಗ್ನುಪಸ್ಯ
ಹೋತುರಾಗೌರ್ವಿರ್ತೀಯಾ ಭವಿಷ್ಯತಿ | ತಸ್ಮಾದ್ಯಾಜ್ಯಯೋರ್ಮುಛ್ಯೇ ಹೋತಾ ನಾಗುರೇತ ||

ಈ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಮತ್ತೊಂದು ಯುಕ್ತಿಯನ್ನೂ ಹೇಳುವರು. ಮೈತ್ರಾವರುಣನೆಂಬ ಋತ್ವಿಜನು ಯಜ್ಞಕ್ಕೆ ಮನಃಸ್ಥಾನೀಯನು ಎಂದರೆ ಶರೀರಕ್ಕೆ ಮನಸ್ಸು ಹೇಗೆ ಮುಖ್ಯವಾಗಿರುವುದೋ ಹಾಗೆ ಯಜ್ಞಕ್ಕೆ ಮನಸ್ಸಿನ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲರುವನು ಎಂದರೆ ಮುಖ್ಯಚಾಲಕನಾಗಿರುವನು. ಹಾಗೆಯೇ ಹೋತೃನೆಂಬ ಋತ್ವಿಜನು ಯಜ್ಞಕ್ಕೆ ವಾಕ್ಸಾನೀಯನು ಎಂದರೆ ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಆಯಾಕಾಲಕ್ಕೆ ಬೇಕಾದ ಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ಪಠಿಸುವ ಋತ್ವಿಜನಾಗಿರುವನು. ಮುಖ್ಯಾಭಿಪ್ರಾಯವೇನೆಂದರೆ ಯಜ್ಞಕ್ಕೆ ಮೈತ್ರಾವರುಣನೇ ಮನಸ್ಸು, ಹೋತೃನೇ ಮಾತನಾಡುವ ಬಾಯಿಯು. ಲೋಕವ್ಯವಹಾರದಲ್ಲಿ ಮನಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಉದ್ಭವಿಸುವ ಭಾವಗಳನ್ನು ಪುರುಷನು ಮಾತುಗಳಿಂದ ಎಲ್ಲರಿಗೂ ತಿಳಿಯುವಂತೆ ವ್ಯಕ್ತವಾಗಿ ಹೇಳುವನು. ಈ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ-ಯದ್ವೈ ಮನ-
ಸಾಭಿಗಚ್ಛತಿ ತದ್ವಾಚಾ ವದತಿ ಎಂದು ಶ್ರುತಿವಾಕ್ಯವಿರುವುದು. ವಸ್ತುಸ್ಥಿತಿಯು ಹೀಗಿರುವಾಗ ಯಾವನಾದರೂ ಒಬ್ಬ ಪುರುಷನು ಅನ್ಯಮನಸ್ಸನಾಗಿ ಏನಾದರೂ ಮಾತನಾಡಿದರೆ ಅದು ಸಮಯೋಚಿತವಲ್ಲದೆ ಅಸಂಬಂಧವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಮನುಷ್ಯರಿಗೆ ಪ್ರಿಯವಾಗಿರುವುದಿಲ್ಲ ಅಸುರರಿಗೆ ಮಾತ್ರ ಹಿತವೆನಿಸಬಹುದು. ಸ್ವಾತ್ವಿಕರಾದ ಪುರುಷರಿಗೂ ದೇವತೆಗಳಿಗೂ ಪ್ರಿಯವಾಗಿರುವುದಿಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ಯಾವ ಮಾತನ್ನಾಡಬೇಕಾದರೂ ಚೆನ್ನಾಗಿ ಆಲೋಚಿಸಿ ಮನಃಪೂರ್ವಕವಾಗಿಯೇ ಮಾತನಾಡಬೇಕು. ಆದ್ದರಿಂದ ಯಜ್ಞದ ಮನಸ್ಸೆಂದು ಪರಿಗಣಿಸಿಟ್ಟಿರುವ ಮೈತ್ರಾವರುಣನು ಎರಡಾವರ್ತಿ ಆಗುಣಕರಣವನ್ನು ಮಾಡಿದರೂ ಹೋತೃವು ಆ ಆಗುಣಕರಣದ ಸರಿಯಾದ ಅರ್ಥವನ್ನು ತಿಳಿದು ಎರಡನೇ ಮಂತ್ರದ ಆದಿಯಲ್ಲಿ ಎಂದರೆ ಎರಡು ಯಾಜ್ಞ ಮಂತ್ರಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಆಗುಣಕರಣವನ್ನು ಮಾಡಬಾರದು. .

English Translation

(On the repetition of the two Yajya mantras for libation from the Dvidetya-grahas.
No Anuvashatkara allowed. On the Agur for those Yajyas.)

The Soma belonging to two deities are the vital airs. The Hotar ought to repeat the two Yajya mantras for the offering poured out of such a jar without stopping (at the end of the first mantra) in order to keep together the vital airs and to prevent their being cut off. The Soma jars belonging to two deities are the vital airs. (Thence) the Hotar should not make the Anuvashatkara (i.e. not pronounce the formula: "Agni, eat the Soma" With the formula Vaushat! after the Yajya has been repeated). If he do so, then he stops the circulation of the vital airs which are not stopped in any other way. For this formula (the Anuvashatkara) is a stop. (If one should observe a Hotar repeat the Anuvashatkara) one ought to tell him, that he had stopped the vital airs, which are not stopped (otherwise), and that he would (consequently) lose his life. This always happens. Thence he ought not to repeat that formula (the Anuvashatkara) when pouring oblations from the Soma jars belonging to two deities.

They ask, (what is the reason that) the Maitravaruna priest gives twice his assent that the Yajya mantra should be repeated, and calls twice (upon the Hotar) to do so whilst the Hotar declares his readiness to repeat the Yajya mantra only once, and (concludes with) pronouncing twice, Vaushat! Vaushat! (instead of doing once)? What is the (meaning) of the Hotar's declaration of his readiness to repeat the Yajya mantra (that he repeats it only once at the begining and not before the second mantras)?

(The answer is) The Soma jars belonging to two deities are the vital airs. The Agur formula is the thunderbolt. If therefore the Hotar were to put between (the two Yajya mantras) the Agur formula, he would deprive the sacrificer of his life (as if striking him) with a weapon like the thunderbolt. (If one should observe a Hotar doing so), one ought to tell him, that for having, by means of the Agur weapon, deprived the sacrificer of his life, he himself would also lose his life. Thus it always happens. (Therefore) the Hotar ought not to repeat the Agur formula in the midst of the two Yajya mantras.

And further the Maitravaruna priest is the mind of the sacrifice, and the Hotar its speech. Speech speaks only when instigated by the mind (to do so). If any one utters speech different from what he thinks, such a speech is liked only by the Asuras, but not by the Devas. The Agur formula of the Hotar is

contained in the two Agur formulas (hota yakshat) pronounced at this (occasion) by the Maitravaruna priest.

ಇತಿ ಶ್ರೀಮತ್ಸಾಯಣಾಚಾರ್ಯವಿರಚಿತೇ ಮಾಧವೀಯೇ ವೇದಾರ್ಥಪ್ರಕಾಶ
ಐತರೇಯಬ್ರಾಹ್ಮಣಭಾಷ್ಯೇ ನವಮಾಧ್ಯಾಯಸ್ಯ ಚತುರ್ಥಃ ಖಂಡಃ

ಇಲ್ಲಿಗೆ ಐತರೇಯಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿ ಒಂಭತ್ತನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ ನಾಲ್ಕನೆಯ ಖಂಡವು
ಸಮಾಪ್ತವಾದುದು.

ಅಥ ನವಮಾಧ್ಯಾಯೇ ಪಂಚಮಃ ಖಂಡಃ

ಒಂಭತ್ತನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ ಐದನೆಯ ಖಂಡವು

[ಋತುಯಾಜಗಳು]

ಪ್ರಾಣಾ ವಾ ಋತುಯಾಜಾಸ್ತದ್ಯದೃತುಯಾಜೈಶ್ಚರಂತಿ ಪ್ರಾಣಾನೇನ
ತದ್ಯಜಮಾನೇ ದಧತಿ ||

ಋತುಗ್ರಹಯಾಗಾನ್ವಿಧತ್ತೇ—ಮಧುಮಾಧವಾದಯ ಋತುದೇವಾ ಯತ್ರೇಜ್ಯಂತೇ
ತ ಏತ ಋಜುಯಾಜಾಸ್ತೇ ಚ ಪ್ರಾಣಸ್ವರೂಪಾಃ | ಪ್ರಾಣಶಬ್ದೇನ ಪ್ರಾಣಾಪಾನವ್ಯಾನಾಸ್ತ್ರ-
ಯೋಽಪಿ ವಿವಕ್ಷಿತಾಃ || ತೈಃ ಋತುಯಾಜೈರನುತಿಷ್ಠೇಯುಃ ತೇನ ಪ್ರಾಣಾನೇನ ಯಜಮಾನೇ
ಸ್ಥಾಪಯಂತಿ |

ಈಗ ಋತುಗ್ರಹಯಾಗದ ವಿಷಯವನ್ನು ವಿವರಿಸಲಾಗುವುದು. ಋತುಗಳೆಂದರೆ—ವಸಂತ, ಗ್ರೀಷ್ಮ, ವರ್ಷಾ, ಶರತ್, ಹೇಮಂತ, ಶಶಿರ ಎಂಬ ಆರು ಋತುಗಳು ಇರುವವು. ಎರಡೆರಡು ಮಾಸಗಳಿಗೆ ಒಂದೊಂದು ಋತುವಿರುವುದು. ಜೈತ್ರ ವೈಶಾಖಮಾಸಗಳಿಗೆ ವಸಂತಋತುವೆಂದೂ, ಜ್ಯೇಷ್ಠ ಅಷಾಢಗಳಿಗೆ ಗ್ರೀಷ್ಮಋತುವೆಂದೂ, ಶ್ರಾವಣ ಭಾದ್ರಪದಮಾಸಗಳಿಗೆ ವರ್ಷಾಋತುವೆಂದೂ, ಅಶ್ವಯುಜ ಕಾರ್ತಿಕಮಾಸಗಳಿಗೆ ಶರದ್ಋತುವೆಂದೂ, ಮಾರ್ಗಶಿರ ಪುಷ್ಯಮಾಸಗಳಿಗೆ ಹೇಮಂತ ಋತುವೆಂದೂ, ಮಾಘ ಫಾಲ್ಗುಣಮಾಸಗಳಿಗೆ ಶಶಿರಋತುವೆಂದೂ ಹೆಸರುಗಳಿರುವವು. ಈ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ—ಮಧುಶ್ಚ ಮಾಧ-
ವಶ್ಚ ವಾಸಂತಿಕಾವೃತೂ, ಶುಕ್ರಶ್ಚ ಶುಚಿಶ್ಚ ಗ್ರೈಷ್ಮಾವೃತೂ, ನಭಶ್ಚ ನಭಸ್ಯಶ್ಚ ವಾರ್ಷಿಕಾವೃತೂ, ಇಷ-
ಹ್ಣೋರ್ಜಶ್ಚ ಶಾರದಾವೃತೂ, ಸಹಶ್ಚ ಸಹಸ್ಯಶ್ಚ ಹೈಮಂತಿಕಾವೃತೂ, ತಪಶ್ಚ ತಪಸ್ಯಶ್ಚ ಶೈಶಿರಾವೃತೂ

(ತೈ. ಸಂ. ೪-೪-೧೧-೧) ಎಂದು ತೈತ್ತಿರೀಯಶ್ರುತಿವಾಕ್ಯವಿರುವುದು. ಮಧು (ಚೈತ್ರ) ಮಾಧವ (ವೈಶಾಖ) ಮೊದಲಾದ ಮಾಸಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ ವಸಂತಾದಿ ಆರು ಋತುಗಳು ಯಾವ ಯಾಗದಲ್ಲಿ ಆರಾಧಿಸಲ್ಪಡುವವೋ ಆ ಯಾಗಕ್ಕೆ ಋತು-ಯಾಜಾಃ ಎಂದು ಹೆಸರು. ಈ ಋತುಗಳು ಪ್ರಾಣಸ್ವರೂಪವಾಗಿರುವವು ಎಂದಕ್ಕೆ ಇಲ್ಲಿ ಪ್ರಾಣಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಪ್ರಾಣ, ಅಪಾನ, ವ್ಯಾನ ಎಂಬ ಮೂರು ಪ್ರಾಣಗಳು ಎಂಬ ಅರ್ಥವು ಸೂಚಿತವಾಗುವುದು. ಈ ಋತುಯಾಜಗಳನ್ನು ವಿಧ್ಯುಕ್ತವಾಗಿ ಆಚರಿಸಿದರೆ ಅದರಿಂದ ಯಜ್ಞಮಾಡುವ ಯಜಮಾನನಲ್ಲಿ ಪ್ರಾಣಗಳನ್ನು ದೃಢವಾಗಿ ಸ್ಥಾಪಿಸಲಾಗುವುದು ಎಂದರೆ ಯಜಮಾನನಿಗೆ ಪ್ರಾಣಾಪಾಯವುಂಟಾಗುವುದಿಲ್ಲ ಎಂದಭಿಪ್ರಾಯವು.

ಷಳ್ ಋತುನೇತಿ ಯಜಂತಿ ಪ್ರಾಣಮೇವ ತದ್ಯಜಮಾನೇ ದಧತಿ
ಚತ್ವಾರ ಋತುಭಿರಿತಿ ಯಜಂತ್ಯಪಾನಮೇವ ತದ್ಯಜಮಾನೇ
ದಧತಿ ದ್ವಿರ್ಮತುನೇತ್ಯುಪರಿಷ್ವಾದ್ವ್ಯಾನಮೇವ ತದ್ಯಜಮಾನೇ
ದಧತಿ ಸ ವಾ ಅಯಂ ಪ್ರಾಣಸ್ತ್ರೇಧಾ ವಿಹಿತಃ ಪ್ರಾಣೋಽ-
ಪಾನೋ ನ್ಯಾನ ಇತಿ ತದ್ಯದ್ಯತುನ ಋತುಭಿರ್ಮತುನೇತಿ
ಯಜಂತಿ ಪ್ರಾಣಾನಾಂ ಸಂತತ್ಯೈ ಪ್ರಾಣಾನಾಮವ್ಯವಚ್ಛೇ-
ದಾಯ ॥

ಋತುಗ್ರಹಾಶ್ಚ ದ್ವಾದಶಸಂಖ್ಯಾಕಾಸ್ತತ್ರಾದ್ಯೇಷು ಷಟ್ಸು ಕಂಚಿದ್ವಿಶೇಷಂ ವಿಧತ್ತೇ -
ಅಧ್ವರ್ಯುಣಾ ಪ್ರೇಷಿತೋ ಮೈತ್ರಾವರುಣಃ ಸ್ಪೃಷಸೂಕ್ತಗತೈರ್ಮಂತ್ರೈಃ ಕ್ರಮೇಣ
ಹೋತ್ರಾದೀನ್ಪ್ರೇಷ್ಯತಿ ತೇನ ಪ್ರೇಷಿತಾ ಹೋತ್ರಾದಯಃ ಋತುನಾ ಸೋಮಮಿತ್ಯೇವಂ
ಯಜೇಯುಃ | ಏತೇಷಾಂ ಷಣ್ಣಾಮೃತುಯಾಜಾನಾಂ ಪ್ರಾಣಸ್ವರೂಪತ್ವಾದ್ಯೋತ್ರಾದಯಃ
ಷಡಪಿ ಯಜಮಾನೇ ಪ್ರಾಣಂ ಸ್ಥಾಪಯಂತಿ || ಸಪ್ತಮಮಾರಭ್ಯ ದಶಮಾಂತೇ ವಿಶೇಷಂ
ವಿಧತ್ತೇ-ಅಧ್ವರ್ಯುಣಾ ಪ್ರೇಷಿತೋ ಮೈತ್ರಾವರುಣಃ ಸ್ಪೃಷಸೂಕ್ತಗತೈಃ ಸಪ್ತಮಾದಿಭಿಶ್ಚತು-
ರ್ಭಿರ್ಮಂತ್ರೈಃ ಹೋತ್ರಾದೀನ್ಕ್ರಮೇಣ ಚತುರಃ ಪ್ರೇಷ್ಯತಿ | ತ ಋತುಭಿಃ ಸೋಮಮಿತಿ
ಬಹುವಚನಾಂತಪ್ರಯೋಗೇಣ ಚತ್ವಾರೋಽಪಿ ಯಜೇಯುಃ ತೇಷಾಂ ಚತುರ್ಣಾಂ ಋತು-
ಯಾಜಾನಾಂ ಅಪಾನವಾಯುಸ್ವರೂಪತ್ವಾದ್ಯಾಗೇನ ಅಪಾನಮೇವ ಯಜಮಾನೇ ಸ್ಥಾಪ-
ಯಂತಿ | ಏಕಾದಶದ್ವಾದಶಯೋರ್ವಿಶೇಷಂ ವಿಧತ್ತೇ-ಅಧ್ವರ್ಯುಪ್ರೇಷಿತೋ ಮೈತ್ರಾವರುಣಃ
ಸ್ಪೃಷಸೂಕ್ತಗತಾಭ್ಯಾಮೇಕಾದಶದ್ವಾದಶಾಭ್ಯಾಂ ಮನ್ತ್ರಾಭ್ಯಾಂ ಪ್ರೇಷ್ಯತಿ | ತೇನ ಪ್ರೇಷಿತಾ
ದ್ವಾವಧ್ವರ್ಯುಯಜಮಾನೌ ಋತುನಾ ಸೋಮಮಿತ್ಯೇಕವಚನಾಂತಪ್ರಯೋಗೇಣ ಯಜೇ-
ತಾನುಂತ್ಯಯೋರ್ಧ್ವಯೋರ್ಯಾಗಯೋಃ ನ್ಯಾನಸ್ವರೂಪತ್ವಾತ್ ತದ್ಯಾಗೇನ ನ್ಯಾನಮೇವ
ಯಜಮಾನೇ ಸರ್ವೇಷ್ಟ್ಯತ್ವಿಜಃ ಸ್ಥಾಪಯಂತಿ | ಅನೇನೈವ ಕ್ರಮೇಣ ಮೈತ್ರಾವರುಣಂ ಪ್ರತ್ಯ-
ಧ್ವಯೋಃ ಸ್ಪೃಷ ಅಪಸ್ತಂಬೇನ ದರ್ಶಿತಃ-“ ಋತುನಾ ಪ್ರೇಷ್ಯತಿ ತ್ರಿಷ್ವಾದ್ಯೇಷ್ವಧ್ವರ್ಯುಃ
ಸಂಪ್ರೇಷ್ಯತೇವಂ ಪ್ರತಿಪ್ರಸ್ಥತಾ ಪಾತ್ರಯೋರ್ಮುಖೇ ಪರ್ಯಾವೃತ್ಯರ್ತುಭಿಃ ಪ್ರೇಷ್ಯತಿ

ದ್ವಯೋರಧ್ವಯುರೇವಂ ಪ್ರತಿಪ್ರಸ್ಥಾತಾ ಪುನಃ ಪರ್ಯಾವೃತ್ಯರ್ತುನಾ ಪ್ರೇಷ್ಯೇತಿ ಸಕೃದ್-
ಧ್ವರ್ಯುರೇವಂಪ್ರತಿಪ್ರಸ್ಥಾತಾ ” ಇತಿ||ತದೇಕವಚನಾಂತಬಹುವಚನಾಂತ್ಯಕವಚನಾಂತ್ಯರ್ಯುತು-
ಶಚ್ಚೈರುದಾಹೃತಃ ಪ್ರೈಷಸ್ತೈತ್ತರೀಯಬ್ರಾಹ್ಮಣೇ ಸಂಗೃಹ್ಯಾಮ್ನಾತಃ--ಋತುನಾ ಪ್ರೇಷ್ಯತಿ
ಷಟ್ಕೃತ್ಯ ಆಹ ಷಡ್ವಾ ಋತವ ಋತೂನೇವ ಪ್ರೀಣಾತಿ ಋತುಭಿರಿತಿ ಚತುಶ್ಚತುಷ್ಪದ ಏವ
ಪಶೂನ್ಪ್ರೀಣಾತಿ ದ್ವಿಃ ಪುನಃ ಋತುನಾಽಹ ದ್ವಿಪದ ಏವ ಪ್ರೀಣಾತಿ ” ಇತಿ| ತಾನೇತಾನೃತು-
ಯಾಜಾನ್ಪ್ರಶಂಸತಿ—ಶರೀರಮಧ್ಯೇ ಸ್ಥಿತಸ್ಯ ಪ್ರಾಣವಾಯೋಃ ಪ್ರಾಣಾಪಾನವ್ಯಾನಾಽಽಭಿಃ
ವೃತ್ತಿಭಿಸ್ತಿದೃತಾದೃತುಶಬ್ದಪ್ರಯೋಗೇಣ ತ್ರಿವಿಧೇನ ಯಜಮಾನಸ್ಯ ಪ್ರಾಣಾಃ ಸಂತತಾ
ಭವಂತಿ ನ ತು ನ್ಯವಚ್ಛಿದ್ಯಂತೇ |

ಋತುಗ್ರಹಗಳು ಹನ್ನೆರಡು ಇರುವವು ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಮೊದಲನೆಯ ಆರು ಗ್ರಹಗಳ ವಿಚಾರದಲ್ಲಿ ಕೆಲವು ವಿಶೇಷ ಸಂಗತಿ
ಗಳನ್ನು ವಿವರಿಸಲಾಗುವುದು. ಅಧ್ವರ್ಯುವಿನ ಆದೇಶದಂತೆ ಮೈತ್ರಾವರುಣನೆಂಬ ಋತ್ವಿಜನು ಪ್ರೈಷಮಂತ್ರಗಳ ಮೂಲಕ
ವಾಗಿ ಹೋತೃವರ್ಗದ ಋತ್ವಿಜರನ್ನು ನಿರ್ದೇಶಿಸುವನು. ಅವನ ನಿರ್ದೇಶದಂತೆ ಹೋತ್ರಾದಿ ಋತ್ವಿಜರು ಋತುನಾ
ಸೋಮಂ ಇತ್ಯಾದಿ ಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ಪಠಿಸುವರು. ಋತುನಾ ಎಂದು ಏಕವಚನಾಂತವಾದ ಆರು ಋತುಯಾಜಮಂತ್ರಗಳಿಂದ
ಹೋತ್ರಾದಿ ಋತ್ವಿಜರು ಯಜ್ಞಮಾಡುವ ಯಜಮಾನನಲ್ಲಿ ಪ್ರಾಣವನ್ನು (ಪ್ರಾಣವಾಯುವನ್ನು) ಸ್ಥಿರವಾಗಿ ನಿಲ್ಲುವಂತೆ
ಸ್ಥಾಪಿಸುವರು. ಏಕೆಂದರೆ ಋತುಯಾಜಮಂತ್ರಗಳು ಪ್ರಾಣಸ್ವರೂಪವಾಗಿರುವವು. ಇದರಂತೆಯೇ ಮೈತ್ರಾವರುಣನಿಂದ
ನಿರ್ದಿಷ್ಟರಾದ ಹೋತ್ರಾದಿಗಳು ಮುಂದಿನ ನಾಲ್ಕುಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ಋತುಭಿಃ ಎಂಬ ಬಹುವಚನಾಂತಪದಗಳಿಂದ ಸಹಿತವಾಗಿ
ಪಠಿಸಿ ನಾಲ್ಕುಮಂದಿ ಋತ್ವಿಜರು ಹೋಮಮಾಡುವರು. ಋತುಭಿಃ ಎಂಬ ಬಹುವಚನಾಂತವಾದ ಋತುಯಾಜಮಂತ್ರಗಳಿಂದ
ನಾಲ್ಕುಮಂದಿ ಋತ್ವಿಜರು ಯಜಮಾನನಲ್ಲಿ ಅಪಾನವೆಂಬ ವಾಯುವನ್ನು ಸ್ಥಾಪಿಸುವರು. ಪುನಃ ಮೈತ್ರಾವರುಣನಿಂದ
ಋತುನಾ ಸೋಮಂ ಎಂದು ನಿರ್ದಿಷ್ಟರಾದ ಅಧ್ವರ್ಯು ಮತ್ತೆ ಯಜಮಾನರೆಂಬ ಇಬ್ಬರು ಹನ್ನೊಂದು ಮತ್ತು ಹನ್ನೆರಡ
ನೆಯ ಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ಋತುನಾ ಸೋಮಂ ಎಂದು ಏಕವಚನಾಂತ ಮಂತ್ರವನ್ನು ಪಠಿಸಿ ಹೋಮಮಾಡಿ ಯಜಮಾನನಲ್ಲಿ
ವ್ಯಾನವಾಯುವನ್ನು ಸ್ಥಾಪಿಸುವರು. ಮತ್ತು ಕೊನೆಯ ಎರಡು ಹೋಮಗಳನ್ನು ಮಾಡುವಾಗ ಎಲ್ಲಾ ಋತ್ವಿಜರೂ ಸೇರಿ
ಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ಪಠಿಸಿ ಯಜಮಾನನಲ್ಲಿ ವ್ಯಾನವಾಯುವನ್ನು ಸ್ಥಾಪಿಸುವರು. ಈ ಕ್ರಮವನ್ನನುಸರಿಸಿ ಅಧ್ವರ್ಯುವು ಪ್ರೈಷ
ಮಂತ್ರಗಳ ಪಠನಕ್ಕಾಗಿ ಮೈತ್ರಾವರುಣನಿಗೆ ಕೊಡುವ ಆದೇಶವನ್ನು ಆಪಸ್ತಂಬರು ಹೀಗೆ ವಿವರಿಸಿರುವರು—ಋತುನಾ
ಪ್ರೇಷ್ಯತಿ ತ್ರಿಷ್ವಾದ್ಯೇಷ್ವಧ್ವರ್ಯುಃ ಸಂಪ್ರೇಷ್ಯತ್ಯೇವಂ ಪ್ರತಿಪ್ರಸ್ಥಾತಾ ಪಾತ್ರಯೋರ್ಮುಖೇ ಪರ್ಯಾ-
ವೃತ್ಯರ್ತುಭಿಃ ಪ್ರೇಷ್ಯತಿ ದ್ವಯೋರಧ್ವಯುರೇವಂ ಪ್ರತಿಪ್ರಸ್ಥಾತಾ ಪುನಃ ಪರ್ಯಾವೃತ್ಯರ್ತುನಾ
ಪ್ರೇಷ್ಯೇತಿ ಸಕೃದಧ್ವರ್ಯುರೇವಂ ಪ್ರತಿಪ್ರಸ್ಥಾತಾ ಇತಿ (ಆಪ. ಶ್ರೌ. ೧೨-೨೬-೧೭ ರಿಂದ ೧೯) ಋತುಯಾಜ
ಹೋಮಕ್ರಮವು ಈರೀತಿ ಇರುವುದು. ಮೊದಲು ಆರು ಋತುಯಾಜಹೋಮಗಳು ಏಕವಚನಾಂತವಾಗಿರುವವು. ಇವು
ಯಜಮಾನನಲ್ಲಿ ಪ್ರಾಣವಾಯುವನ್ನು ಸ್ಥಾಪಿಸುವವು. ಅನಂತರ ಮುಂದಿನ ನಾಲ್ಕು ಹೋಮಗಳು (೭ ರಿಂದ ೧೦) ಬಹು
ವಚನಾಂತವಾಗಿದ್ದು ಯಜಮಾನನಲ್ಲಿ ಅಪಾನವಾಯುವನ್ನು ಸ್ಥಾಪಿಸುವವು. ಕೊನೆಯ ಎರಡು (೧೧ ಮತ್ತು ೧೨) ಮಂತ್ರಗಳು
ಮತ್ತೆ ಏಕವಚನಾಂತವಾಗಿದ್ದು ಯಜಮಾನನಲ್ಲಿ ವ್ಯಾನವಾಯುವನ್ನು ಸ್ಥಾಪಿಸುವವು. ಈ ಸಂಬಂಧವಾದ ಪ್ರೈಷಮಂತ್ರಗಳ
ವಿಷಯವನ್ನು ತೈತ್ತಿರೀಯಸಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿ ಹೀಗೆ ಹೇಳಿದೆ—ಋತುನಾ ಪ್ರೇಷ್ಯೇತಿ ಷಟ್ಕೃತ್ಯ ಆಹ ಷಡ್ವಾ ಋತವ
ಋತೂನೇವ ಪ್ರೀಣಾತ್ಕೃತ್ಯುಭಿರಿತಿ ಚತುಶ್ಚತುಷ್ಪದ ಏವ ಪಶೂನ್ಪ್ರೀಣಾತಿ ದ್ವಿಃ ಪುನಃಋತುನಾಹ

ದ್ವಿಪದ ಏವ ಪ್ರೀಣಾತಿ (ತೈ. ಸಂ. ೬-೫-೨) ಎಂದರೆ ಮೊದಲ ಆರು ಮಂತ್ರಗಳು ಋತುನಾ ಎಂದು ಏಕವಚನಾಂತವಾಗಿದ್ದು ವಸಂತಾದಿ ಆರು ಋತುಗಳನ್ನು ತೃಪ್ತಿಗೊಳಿಸುವವು ; ಮುಂದಿನ ನಾಲ್ಕು ಮಂತ್ರಗಳು ಋತುಭಿಃ ಎಂದು ಬಹುವಚನಾಂತವಾಗಿದ್ದು ನಾಲ್ಕು ಕಾಲುಗಳನ್ನು ಪಶುಗಳನ್ನು ತೃಪ್ತಿಗೊಳಿಸುವವು ; ಕೊನೆಯ ಎರಡು ಮಂತ್ರಗಳು ಪುನಃ ಋತುನಾ ಎಂದು ಏಕವಚನಾಂತವಾಗಿದ್ದು ಎರಡು ಪಾದಗಳಿರುವ ಮನುಷ್ಯರನ್ನು ತೃಪ್ತಿಗೊಳಿಸುವವು ಎಂದಭಿಪ್ರಾಯವು. ಋತುಯಾಜ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ಪ್ರಶಸ್ತಿಸುವರು. ಈ ಋತುಯಾಜಗಳು ಪ್ರಾಣಸ್ವರೂಪವಾಗಿರುವವು. ಪ್ರಾಣವು ಮೂರು ವಿಧವಾಗಿರುವುದು—ಪ್ರಾಣ, ಅಪಾನ ಮತ್ತು ವ್ಯಾನ ಎಂದು. ಇವುಗಳನ್ನು ಉದ್ದೇಶಿಸಿ ಹೋಮಮಾಡುವಾಗ ಪ್ರಾಣವಾಯುವನ್ನು ದ್ದೇಶಿಸಿ ಋತುನಾ ಎಂದು ಏಕವಚನಾಂತವಾಗಿ ಆರು ಮಂತ್ರಗಳಿಂದಲೂ ಅಪಾನವಾಯುವನ್ನು ಋತುಭಿಃ ಎಂದು ಬಹುವಚನಾಂತವಾದ ನಾಲ್ಕು ಮಂತ್ರಗಳಿಂದಲೂ ವ್ಯಾನವಾಯುವನ್ನು ಋತುನಾ ಎಂದು ಏಕವಚನಾಂತವಾದ ಎರಡು ಮಂತ್ರಗಳಿಂದಲೂ ಹೋಮಮಾಡಬೇಕು. (ಪ್ರಾಣವೆಂದರೆ ಉಚ್ಛ್ವಾಸರೂಪವಾದ ವಾಯುವು ; ಅಪಾನವೆಂದರೆ ನಿಶ್ವಾಸರೂಪವಾದ ವಾಯುವು ; ವ್ಯಾನವೆಂದರೆ ಹೃದಯಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ನಿಂತು ಸಂಚರಿಸುವ ವಾಯುವು). ಈ ಋತುಯಾಜಹೋಮವಿಧಾನದಿಂದ ಉಚ್ಛ್ವಾಸರೂಪವಾದ ಪ್ರಾಣ, ನಿಶ್ವಾಸರೂಪವಾದ ಅಪಾನ, ಸಂಚಾರರೂಪವಾದ ವ್ಯಾನ ಎಂಬ ಮೂರುವಿಧ ಪ್ರಾಣಸ್ವರೂಪವಾದ ವಾಯುಗಳನ್ನು ಯಜ್ಞಮಾಡುವ ಯಜಮಾನನಲ್ಲಿ ಶಾಶ್ವತವಾಗಿ ಸಾಕ್ಷಿ ಸಲಾಗುವುದು. ಅವುಗಳು ಯಜಮಾನನ ಶರೀರದಿಂದ ಹೊರಟುಹೋಗುವ ಸಂಭವವಿರುವುದಿಲ್ಲ.

ಪ್ರಾಣಾ ನಾ ಋತುಯಾಜಾ ನರ್ತುಯಾಜಾನಾನುನು ವಷಟ್ಕು-
ರ್ಯಾದಸಂಸ್ಥಿತಾ ನಾ ಋತವ ಏಕೈಕ ಏವ ಯದೃತುಯಾ-
ಜಾನಾನುನು ವಷಟ್ಕುರ್ಯಾದಸಂಸ್ಥಿತಾನೃತುನ್ಯತುನ್ಯಸ್ಯಾಪಯೇ-
ತ್ಸಂಸ್ಥಾ ನಾ ಏಷಾ ಯದನುವಷಟ್ಕುರೋ ಯ ಏನಂ ತತ್ರ
ಬ್ರೂಯಾದಸಂಸ್ಥಿತಾನೃತುನ್ಯತುನ್ಯನುತಿಷ್ಠಿಸದುಷ್ಪಮಂ ಭವಿಷ್ಯ-
ತೀತಿ ಶಶ್ವತ್ತಥಾ ಸ್ಯಾತ್ತಸ್ಮಾನ್ನರ್ತುಯಾಜಾನಾನುನುವಷಟ್ಕು-
ರ್ಯಾತ್ ||

ತೇಷು ಋತುಯಾಜೇಷ್ವನುವಷಟ್ಕುರಂ ನಿಷೇಧತಿ—ಲೋಕೇ ವಸಂತಾದ್ಯೃತವೋಽ-
ಸಂಸ್ಥಿತಾ ಅಸಮಾಪ್ತಾ ಅನುಪರತಾ ಏಕಸ್ಯೈಕಸ್ಯಾನಂತರಮೇವ ದ್ವಿತೀಯ ಇತ್ಯೇವಮೇಕೈಕ-
ಕ್ರಮೇಣ ವಸಂತಗ್ರೀಷ್ಮವರ್ಷಾಶರದ್ಧೇಮಂತಶಿಶಿರಾಖ್ಯಾಃ ಪ್ರತ್ಯೇಕಂ ಮಾಸದ್ವಯೇನ ದ್ವಾದ-
ಶಮಾಸಾತ್ಕಾ ಘಟೇಯಂತ್ರವತ್ಪುನಃಪುನಃವರ್ತಂತೇ || ಅತೋ ನ ಕದಾಚಿದಪಿ ಋತುನಾ-
ನುಪರತಿರಸ್ತಿ || ಏಕಕ್ಷಬಾಧಕಪೂರ್ವಕಂ ಸ್ವಪಕ್ಷಮುಪಸಂಹರತಿ—ದುಃಷಮಂ ರೋಗದಾ-
ರಿದ್ರ್ಯರೂಪಂ ವಿಷಮಂ ಕಿಂಚಿದಸ್ವಾಸ್ಥ್ಯಂ | ಅನ್ಯತ್ಪೂರ್ವವದ್ವ್ಯಾಖ್ಯೇಯಂ ||

ಈ ಋತುಯಾಜಹೋಮಮಾಡುವಾಗ ಅನುವಷಟ್ಕುರವನ್ನು ಮಾಡಕೂಡದೆಂದು ನಿಷೇಧವನ್ನು ವಿಶದಪಡಿಸಿರುವರು. ಈ ಋತುಯಾಜಗಳು ಪ್ರಾಣಸ್ವರೂಪವಾಗಿರುವವು. ಅದ್ದರಿಂದ ಅನುವಷಟ್ಕುರವನ್ನು ಮಾಡಕೂಡದು. ಲೋಕವ್ಯವಹಾರದಲ್ಲಿ ನೋಡುವಾಗ ವಸಂತಾದಿಋತುಗಳು ಯಾವಾಗಲೂ ವಿಚ್ಛಿತ್ತಿಯಿಲ್ಲದೆ ಸಂತತವಾಗಿ ನಡೆದುಬರುತ್ತಿರುವವು. ವಸಂತಋತುವಾದ..

ಕೂಡಲೇ ಗ್ರೀಷ್ಮ, ಗ್ರೀಷ್ಮವಾದಕೂಡಲೇ ವರ್ಷಾ ಇತ್ಯಾದಿಯಾಗಿ ಒಂದು ಋತುವಾದಕೂಡಲೇ ಮತ್ತೊಂದರಂತೆ ಎಡೆಬಿಡದೆ ನಡೆದುಬರುತ್ತಿರುವವು ಇವಕ್ಕೆ ಕೊನೆಮೊದಲಿಲ್ಲ. ಅನುವಷಟ್ಕಾರವು ವಜ್ರಾಯುಧಸ್ವರೂಪವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಅದನ್ನು ಈ ಋತು ಯಾಜಹೋಮದಲ್ಲಿ ಮಾಡಕೂಡದು. ಹಾಗೆ ಮಾಡಿದ್ದೇ ಆದರೆ ಪ್ರಕೃತಿನಿಯಮದಂತೆ ನಡೆದುಬರುತ್ತಿರುವ ಋತುಗಳ ಸ್ವಭಾವದಲ್ಲಿ ಬದಲಾವಣೆಯುಂಟಾಗಬಹುದು ಎಂದರೆ ವಸಂತಋತುವಿನಲ್ಲಿ ಇರುವ ಸ್ವಭಾವವು ಬದಲಾವಣೆಯಾಗಿ ವರ್ಷಾ ಋತುವಿನ ಸ್ವಭಾವವು ಉಂಟಾಗಬಹುದು. ಎಂದರೆ ಒಂದು ಋತುವಿನ ಸ್ವಭಾವವು ಮತ್ತೊಂದು ಋತುವಿನಲ್ಲಿ ಉಂಟಾಗಿ ಅದರಿಂದ ರೋಗರುಜಿನಾದಿಗಳು ಸಂಭವಿಸುವ ಅಪಾಯವಿರುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ಪ್ರಕೃತಿನಿಯಮಕ್ಕೆ ತೊಂದರೆಯುಂಟಾಗದಂತೆಯೂ ಋತುಗಳು ಸ್ವಾಭಾವಿಕವಾಗಿ ಯಾವಾಗಲೂ ನಡೆದುಬರುವುದಕ್ಕಾಗಿಯೂ ಋತುಯಾಜಹೋಮಗಳನ್ನು ಮಾಡುವಾಗ ಅನುವಷಟ್ಕಾರವನ್ನು ಮಾಡಕೂಡದು.

English Translation

(Rituyajas)

The mantras repeated for the offerings to the Ritus (seasons) are the vital airs. By performing them, they (the priests) provide the sacrificer with vital airs. By repeating six mantras containing the singular rituna to the Ritus, they provide him with the air exhaled (apana); by repeating, at last, two mantras containing the singular rituna they provide him with the circulating vital air (vyama). For the vital airs are three-fold viz., air inhaled, air exhaled, and the air circulating in the body. (These Ritu offerings being made in three sections) in the first (series of mantras when six are given) the singular rituna is used; in the second the plural ritubhir; and in the third the singular again rituna are applied. (This is done) to keep together the vital airs, to prevent them from being cut off.

The Ritu Yajas are the vital airs. (Thence) the Hotar ought not to repeat the Anuvashatkara. For the Ritus have no end; one (always) follows the Anuvashatkara when making the offerings to the Ritus, he would bring the endless seasons (their endless succession) to a stand still. For this formula is a stand still. Who therefore should repeat it would bring the Ritus to a stand still and difficulty would be created (for the sacrifice). This always happens. Thence he ought not to repeat that formula, when repeating the mantras for the offerings to the Ritus.

ಇತಿ ಶ್ರೀಮತ್ಪ್ರಾಣಾಚಾರ್ಯವಿರಚಿತೇ ಮಾಧವೀಯೇ ವೇದಾರ್ಥಪ್ರಕಾಶೆ

ಐತರೇಯಬ್ರಾಹ್ಮಣಭಾಷ್ಯಸ್ಯ ನವಮಾಧ್ಯಾಯೇ ಪಂಚಮಃ ಖಂಡಃ

ಇಲ್ಲಿಗೆ ಐತರೇಯಬ್ರಾಹ್ಮಣದ ಒಂಭತ್ತನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ ಐದನೆಯ ಖಂಡವು ಸಮಾಪ್ತವು.

ಅಥ ನವಮಾಧ್ಯಾಯೇ ಷಷ್ಠಃ ಖಂಡಃ

ಒಂಭತ್ತನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ ಆರನೆಯ ಖಂಡವು

[ಹೋತೃವಿನ ಪುರೋಡಾಶಭಕ್ಷಣವು ಮತ್ತು ಗ್ರಹಶೇಷವಾದ ಸೋಮಪಾನವು]

ಪ್ರಾಣಾ ನೈ ದ್ವಿದೇವತ್ಯಾಃ ಪಶವ ಇಳಾ ದ್ವಿದೇವತ್ಯಾನ್ಭಕ್ಷಯಿತ್ಯೇಳಾ-
ಮುಪಹ್ವಯತೇ ಪಶವೋ ವಾ ಇಳಾ ಪಶೂನೇವ ತದುಪಹ್ವ-
ಯತೇ ಪಶೂನ್ಯಜಮಾನೇ ದಧಾತಿ |

ಸವನೀಯಪಶುಪುರೋಡಾಶಪ್ರಚಾರಾದೂರ್ಧ್ವಂ ತದಂಗಮಿಡೋಪಹ್ವಾನಮವ-
ಸ್ಥಾಪ್ಯ ದ್ವಿದೇವತ್ಯಗ್ರಹಪ್ರಚಾರಃ ಕೃತಃ | ತತ ಉರ್ಧ್ವಂ ತದ್ಗ್ರಹಶೇಷಭಕ್ಷಣಮಪಿ ಪ್ರಾಪ್ತಂ
ತತ್ರ ಇಳೋಪಹ್ವಾನಗ್ರಹಶೇಷಭಕ್ಷಣಯೋಃ ಕಿಂ ಪೂರ್ವಂ ಕಿಮಪರಮಿತಿ ಕ್ರಮಸ್ಯ ಜ್ಞಾತು-
ಮಶಕ್ಯತ್ವಾತ್ತಂ ಕ್ರಮಂ ವಿಧತ್ತೇ—ದ್ವಿದೇವತ್ಯಾನಾಂ ವಾಗಾದಿಸ್ಪ್ರಾಣರೂಪತ್ವಂ ಪೂರ್ವಮೇ-
ವೋಕ್ತಮಿಡಾದೇವತಾ ಚ ಗೌರ್ವಾ ಅಸ್ಯ ಶರೀರಮಿತಿ ಶ್ರುತೇಃ ಪಶುರೂಪಾ || ತತ್ತ್ವೇವಂ
ಸ್ಥಿತೇ ಪ್ರಥಮತೋ ದ್ವಿದೇವತ್ಯಗ್ರಹಶೇಷಾರ್ಥ ಭಕ್ಷಯಿತ್ವಾ ಪಶಾದಿಳೋಪಹ್ವಾನಂ ಕುರ್ವಾತ್ ||
ತಥಾ ಸತೀಡಾಯಾಃ ಪಶುರೂಪತ್ವೇನ ಪಶುನೇವೋಪಹೂತವಾನ್ಪವತಿ || ತಾಂಶ್ಚ ಪಶೂನ್ಯಜ-
ಕೀರ್ಯೈಃ ಪ್ರಾಣೈಃ ಸುಸ್ಥಿತೇ ಯಜಮಾನೇ ಸ್ಥಾಪಯತಿ | ಅಯಮೇವಾಥೋ ವ್ಯತಿರೇಕ-
ಮುಖೇನ ಶ್ರುತ್ಯಂತರೇ ಪ್ರತಿಷ್ಠಾಪಿತಃ—“ ಪ್ರಾಣಾ ವಾ ಏತೇ ಯದ್ವಿದೇವತ್ಯಾಃ ಪಶವ ಇಳಾ
ಯದಿಡಾಂ ಪೂರ್ವಾಂ ದ್ವಿದೇವತ್ಯೇಭ್ಯ ಉಪಹ್ವಯೇತ ಪಶುಭಿಃ ಪ್ರಾಣಾನನ್ತರ್ದಧೀತ
ಪ್ರಮಾಯುಕಃ ಸ್ಯಾದ್ವಿದೇವತ್ಯಾನ್ಭಕ್ಷಯಿತ್ಯೇಡಾನುಪಹ್ವಯತೇ ಪ್ರಾಣಾನೇನಾತ್ಮನಿತ್ವಾ
ಪಶೂನುಪಹ್ವಯತೇ ” ಇತಿ|| ಇತ್ಥಂ ದ್ವಿದೇವತ್ಯಭಕ್ಷಣಸ್ಯ ಪೂರ್ವಭಾವಿತ್ವಮಿಳೋಪಹ್ವಾನಸ್ಯ
ಪಶ್ಚಾದ್ಭಾವಿತ್ವಂ ಚ ವ್ಯವಸ್ಥಾಪಿತಂ || ತದೇತದಿಡಾಪಾತ್ರೇ ಭಾಗಮವದಾಯ ಕ್ರಿಯಮಾಣ-
ಮುಪಹ್ವಾನಂ ||

ಪ್ರಾತಸ್ಸವನಾದಿ ಸವನಕರ್ಮಗಳಲ್ಲಿ ಆಚರಿಸಲಾಗುವ ಪುರೋಡಾಶಹೋಮ, ಅದರ ಅಂಗಭೂತವಾದ ಇಳೋಪಹ್ವಾನ
(ಇಳಾ ಎಂಬ ದೇವತೆಯನ್ನು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಿ ಕರೆಯುವುದು) ಇತ್ಯಾದಿ ಕ್ರಮಗಳನ್ನು ವಿವರಿಸಿ ದ್ವಿದೇವತ್ಯಗ್ರಹಹೋಮಾದಿಗಳ
ವಿಷಯವನ್ನು ಇದುವರೆಗೂ ವಿವರಿಸಿಡ್ಡಾಯಿತು. ಈಗ ಹೋಮಾನಂತರ ಹವಿಶೈಷವಾದ ಪುರೋಡಾಶ ಭಕ್ಷಣವನ್ನು ಮಾಡ
ಬೇಕಾಗಿರುವುದು. ಈ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಮೊದಲು ಇಳೋಪಹ್ವಾನವನ್ನು ಮಾಡಬೇಕೇ ಅಥವಾ ಗ್ರಹಹೋಮಶೇಷಭಕ್ಷಣವನ್ನು

ಮಾಡಬೇಕೇ ಎಂಬ ಸಂಶಯವು ಉಂಟಾಗುವುದು ಸಹಜವಷ್ಟೆ. ಇದರ ಕ್ರಮವನ್ನು ಈಗ ವಿವರಿಸಲಾಗುವುದು. ದ್ವಿದೇವತ್ಯ ಗ್ರಹಗಳು ವಾಗಾದಿ ಪ್ರಾಣಸ್ವರೂಪಗಳಾಗಿರುವವೆಂದು ಹಿಂದೆಯೇ ಹೇಳಿರುವುದಷ್ಟೆ. ಇಳಾ ಎಂಬ ದೇವತೆಯು ಪಶುರೂಪ ವಾಗಿರುವುದು. ಗೌರ್ವಾ ಅಸ್ಯ ಶರೀರಂ ಎಂಬ ಶ್ರುತಿವಾಕ್ಯವು ಇದನ್ನು ಸಮರ್ಥಿಸುವುದು. ಹೀಗಿರುವುದರಿಂದ ಮೊದಲು ದ್ವಿದೇವತ್ಯಗ್ರಹಶೇಷವಾದ ಹವಿಸ್ಸನ್ನು ಭಕ್ಷಿಸಿ ಅನಂತರ ಇಡೋಪಹ್ವಾನವನ್ನು ಮಾಡಬೇಕು. ಹೀಗೆ ಮಾಡುವುದರಿಂದ ಎಂದರೆ ಪಶುರೂಪದಿಂದ ಇರುವ ಇಳಾದೇವತೆಯನ್ನು ಉಪಹ್ವಾನಮಾಡುವುದರಿಂದ ಪಶುಗಳನ್ನು ಉಪಹ್ವಾನಮಾಡಿದಂತಾಯಿತು. ಮತ್ತು ತನ್ನ ಪ್ರಾಣಗಳಿಂದ ಸುದೃಢನಾಗಿರುವ ಯಜಮಾನನಲ್ಲಿ ಆ ಪಶುಸಂಪತ್ತನ್ನು ಸ್ಥಾಪಿಸಿದಂತಾಗುವುದು. ಈ ಅರ್ಥವಿರುವ ಶ್ರುತಿವಾಕ್ಯವು ಈರಿತಿ ಇರುವುದು—ಪ್ರಾಣಾ ನಾ ಏತೇ ಯದ್ವಿದೇವತ್ಯಾಃ ಪಶವ ಇಡಾ | ಯದಿಡಾಂ ಪೂರ್ವಾಂ ದ್ವಿದೇವತ್ಯೇಭ್ಯ ಉಪಹ್ವಯೇತ ಪಶುಭಿಃ ಪ್ರಾಣಾನಂತರ್ದಧೀತ ಪ್ರಮಾಯುಕಃ ಸ್ಯಾತ್ | ದ್ವಿದೇವತ್ಯಾನ್ ಭಕ್ಷಯಿತ್ವೇಡಾನುಪಹ್ವಯತೇ ಪ್ರಾಣಾನೇವಾತ್ಮನ್ ಧಿತ್ವಾ ಪಶೂನುಪಹ್ವಯತೇ (ತೈ. ಸಂ. ೬-೪-೩) ಎಂದರೆ ಈ ದ್ವಿದೇವತ್ಯಗ್ರಹಗಳು ಪ್ರಾಣಸ್ವರೂಪವಾಗಿರುವವು, ಇಳಾದೇವತೆಯು ಪಶುಸ್ವರೂಪವು. ಹೀಗಿರುವಾಗ ಮೊದಲು ದ್ವಿದೇವತ್ಯಗ್ರಹಹೋಮಶೇಷದ ಭಕ್ಷಣಕ್ಕೆ ಮೊದಲು ಇಡೋಪಹ್ವಾನವನ್ನು ಮಾಡಿದ್ದೇ ಆದರೆ ಅದರಿಂದ ಪಶುಗಳ ಪ್ರಾಣಕ್ಕೆ ಹಾನಿಯನ್ನುಂಟುಮಾಡಿದಂತಾಗುವುದು. ಇದು ಬಹಳ ಪ್ರಮಾದಕರವು. ಆದ್ದರಿಂದ ಹೀಗೆಮಾಡದೆ ಮೊದಲು ದ್ವಿದೇವತ್ಯ ಗ್ರಹಶೇಷದ ಭಕ್ಷಣೆಯನ್ನು ಮಾಡಿ ಅನಂತರ ಇಡೋಪಹ್ವಾನವನ್ನು ಮಾಡಬೇಕು. ಹೀಗೆ ಮಾಡುವುದರಿಂದ ಪಶುಗಳ ಪ್ರಾಣಕ್ಕೆ ಯಾವ ಹಾನಿಯೂ ಉಂಟಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಇಳಾಪಾತ್ರೆಯನ್ನು (ಹೋಮಶೇಷವಿರುವ ಪಾತ್ರೆ) ತೆಗೆದು ಕೈಯಲ್ಲಿ ಹಿಡಿದು ಕೊಂಡು ಇಡೋಪಹ್ವಾನವನ್ನು ಮಾಡಬೇಕು ಇಡೋಪಹ್ವಾನದ ಕ್ರಮವನ್ನು ನಾವು ಹಿಂದೆಯೇ ವಿವರಿಸಿದ್ದೇವೆ.

ತದಾಹುರನಾಂತರೇಳಾಂ ಪೂರ್ವಾಂ ಪ್ರಾಶ್ನೀಯಾತಿತ್ ಹೋತ್ಯ-
ಚಮಸಂ ಭಕ್ಷಯೇತಿತ್ ಇತಿ | ಅನಾಂತರೇಳಾಮೇವ
ಪೂರ್ವಾಂ ಪ್ರಾಶ್ನೀಯಾದಥ ಹೋತ್ಯಚಮಸಂ ಭಕ್ಷಯೇತ್ |
ಯದ್ವಾನ ದ್ವಿದೇವತ್ಯಾನ್ಪೂರ್ವಾನ್ಭಕ್ಷಯತಿ ತೇನಾಸ್ಯ ಸೋಮ-
ಸೀಧಃ ಪೂರ್ವೋ ಭಕ್ಷಿತೋ ಭವತಿ ತಸ್ಮಾದನಾಂತರಮೇವ
ಪೂರ್ವಾಂ ಪ್ರಾಶ್ನೀಯಾದಥ ಹೋತ್ಯಚಮಸಂ ಭಕ್ಷಯೇತ್-
ದುಭಯತೋಽನ್ನಾದ್ಯಂ ಪರಿಗೃಹ್ಣಾತಿ ಸೋಮಸೀಧಾಭ್ಯಾಮ-
ನ್ನಾದ್ಯಸ್ಯ ಪರಿಗೃಹೀತ್ಯೈ |

ಯಾ ತು ಹೋತುರ್ಹಸ್ತೇ ಸಂಸಾದಿತಾನಾಂತರೇಡಾ ತತ್ಪ್ರಾಶನಸ್ಯ ಹೋತ್ಯಚಮಸ-
ಭಕ್ಷಣಸ್ಯ ಚ ಪೂರ್ವಾಪರ್ಯಂ ವಿಚಾರ್ಯ ನಿಶ್ಚಿನೋತಿ—ವಿಚಾರಾರ್ಥಂ ಪುಣ್ಯದ್ವಯಂ || ತದೇ-
ತದುಪಸಾದಯತಿ—ದ್ವಿದೇವತ್ಯಾನಾಂ ಭಕ್ಷಣಂ ಪೂರ್ವಭಾವೀತಿ ಯದಸ್ತಿ ತೇನ ಸೋಮ-
ಪಾನರೂಪಸ್ಯ ಭಕ್ಷಸ್ಯ ಇಡಾಪ್ರಾಶನಾತ್ಪೂರ್ವತ್ವಂ ನಿಧ್ಯತಿ | ತತ ಇಳಾಂ ಪ್ರಾಶ್ಯ ಹೋತ್ಯಚ-
ಮಸಭಕ್ಷಣೇ ಸತಿ ಉಪರಿಷ್ಠಾದಪಿ ಸೋಮಭಕ್ಷಣಸಿದ್ಧೀರಿಡಾಯಾ ಉಭಯತಃ ಪಾರ್ಶ್ವ-

ದ್ವಯೇಽಪಿ ಸೋಮಪಾನಾಭ್ಯಾಂ ಅಯಂ ಹೋತಾನ್ನಾದ್ಯಂ ಪರಿಗೃಹ್ಣಾತಿ || ತಚ್ಚ ಯಜಮಾ-
ನಸ್ಯ ಅನ್ನಾದ್ಯಪರಿಗ್ರಹಾಯ ಭವತಿ ||

ಇಳೋಪಕ್ಷಾನಕ್ಕೆ ಮೊದಲು ದ್ವಿದೇವತ್ಯಗ್ರಹದ ಹೋಮಶೇಷವನ್ನು ಭಕ್ಷಿಸಬೇಕೆಂದು ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದೆಯಷ್ಟೆ. ಅದರಲ್ಲಿ ಇಲ್ಲಿ ದ್ವಿದೇವತ್ಯಗ್ರಹಗಳ ಹೋಮಶೇಷವು ಎರಡು ವಿಧವಾಗಿರುವುದು—ಪುರೋಡಾಶ ಮತ್ತು ಸೋಮ ; ಈ ಎರಡುವಿಧ ಹೋಮಶೇಷಗಳಲ್ಲಿ ಯಾವುದನ್ನು ಮೊದಲು ಭಕ್ಷಿಸಬೇಕು ಎಂಬ ವಿಷಯವನ್ನು ಈಗ ಚರ್ಚಿಸಿ ನಿರ್ಧರಿಸುವರು. ಇಲ್ಲಿ ೩ ಎಂಬ ಪುತ್ರಿಯು ಹೇಗೆ ಮಾಡಬೇಕು ಎಂಬ ಸಂಶಯವನ್ನು ವ್ಯಕ್ತಪಡಿಸುವುದು. ಮೊದಲು ಪುರೋಡಾಶವನ್ನು ಭಕ್ಷಿಸಿ ಅನಂತರ ಸೋಮರಸವನ್ನು ಪಾನಮಾಡಬೇಕು. ದ್ವಿದೇವತ್ಯಗ್ರಹಗಳ ಹೋಮಶೇಷವನ್ನು ಮೊದಲು ಭಕ್ಷಿಸಬೇಕು ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ಸೋಮಪಾನರೂಪವಾದ ಭಕ್ಷಣವನ್ನೇ ಮೊದಲು ಮಾಡಬೇಕೆಂಬ ಅರ್ಥವು ಭಾಸವಾಗುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ಹೋತೃವು ಮೊದಲು ದ್ವಿದೇವತ್ಯಗ್ರಹಗಳ ಹೋಮಶೇಷವಾದ ಸೋಮಪಾನವನ್ನು ಪಾನಮಾಡಿ ಅನಂತರ ತನ್ನ ಹಸ್ತದ್ವಾರವು ಪುರೋಡಾಶವನ್ನು ಭಕ್ಷಿಸಬೇಕು. ಬಳಿಕ ದ್ವಿದೇವತ್ಯಗ್ರಹಪಾತ್ರೆಯಿಂದ ಹೋತೃವು ತನ್ನ ಚಮಸಪಾತ್ರೆಗೆ (ಸೋಮಪಾನ ಮಾಡುವ ಸಣ್ಣ ಮರದ ಒಟ್ಟುಲು) ಸೋಮವನ್ನು ಸುರಿದುಕೊಂಡು ಪಾನಮಾಡಬೇಕು. ಎಂದರೆ ಹೋತೃವು ಮೊದಲು ಗ್ರಹ ಪಾತ್ರೆಯಿಂದ (ದೊಡ್ಡಪಾತ್ರೆ) ಸೋಮಪಾನಮಾಡಿ ಅನಂತರ ಪುರೋಡಾಶವನ್ನು ಭಕ್ಷಿಸಿ ಅನಂತರ ತನ್ನ ಚಮಸವೆಂಬ ಸಣ್ಣ ಬಟ್ಟಲಿನಿಂದ ಸೋಮಪಾನಮಾಡಬೇಕು. ಹೀಗೆ ಮಾಡುವುದರಿಂದ ಹೋತೃವು ಪುರೋಡಾಶ ಭಕ್ಷಣಕ್ಕೆ ಮೊದಲು, ಒಂದಾ ವರ್ತಿಯೂ ಭಕ್ಷಣಾನಂತರ ಮತ್ತೊಂದಾವರ್ತಿಯೂ ಒಟ್ಟು ಎರಡಾವರ್ತಿ ಸೋಮಪಾನಮಾಡಿದಂತಾಗುವುದು. ಈ ಎರಡುವಿಧ ಸೋಮಪಾನದಿಂದಲೂ, ಪುರೋಡಾಶಭಕ್ಷಣದಿಂದಲೂ ತನಗೂ ಯಜ್ಞ ಮಾಡುವ ಯಜಮಾನನಿಗೂ ಪುಷ್ಟಿಯನ್ನೂ ಅನ್ನಾದ್ಯಾ ಹಾರವನ್ನೂ ಉಂಟುಮಾಡುವನು.

ಪ್ರಾಣಾ ವೈ ದ್ವಿದೇವತ್ಯಾ ಆತ್ಮಾ ಹೋತೃಚಮಸೋ ದ್ವಿದೇವತ್ಯಾನಾಂ
ಸಂಸ್ರವಾನ್ ಹೋತೃಚಮಸೇ ಸಮವನಯತ್ಯಾತ್ಮನೈವ
ತದ್ಭೋತಾ ಪ್ರಾಣಾನ್ಸಮವನಯತೇ ಸರ್ವಾಯುಃ ಸರ್ವಾ-
ಯುತ್ವಾಯ ಸರ್ವಮಾಯುರೇತಿ ಯ ಏವಂ ವೇದ ||

ದ್ವಿದೇವತ್ಯಗ್ರಹವಿಶೇಷಸ್ಯ ಬಿಂದೋರ್ಹೋತೃಚಮಸೇ ಪ್ರಕ್ಷೇಪಂ ವಿಧತ್ತೇ || ಸಂಸ್ರವಾ
ಬಿಂದವಸ್ತತ್ಪ್ರಕ್ಷೇಪೇಣ ದ್ವಿದೇವತ್ಯರೂಪಾನ್ಪ್ರಾಣಾ ಆತ್ಮನೈವ ಶರೀರೇ ಹೋತೃಚಮಸ-
ರೂಪೇ ಹೋತಾ ಪ್ರಕ್ಷೇಪತಿ | ಪ್ರಾಣಾನಾಮವಸ್ಥಾಪನಾತ್ಸ್ವಯಂ ಸರ್ವಾಯುರವಪ್ಯುತ್ಯುರ
ಹಿತೋ ಭವತಿ || ತದ್ಯಜಮಾನಸ್ಯ ಸರ್ವಾಯುತ್ವಾಯ ಸಂಪದ್ಯತೇ || ವೇದನಂ ಪ್ರಶಂಸತಿ |

ದ್ವಿದೇವತ್ಯಗ್ರಹಪಾತ್ರೆಯಿಂದ ಹೋತೃಚಮಸಪಾತ್ರೆಗೆ ಸೋಮವನ್ನು ಸುರಿಯುವ ರೀತಿಯನ್ನು ವಿವರಿಸುವರು. ದ್ವಿದೇವತ್ಯಗ್ರಹಪಾತ್ರೆಗಳು ಪ್ರಾಣಸ್ವರೂಪವಾಗಿರುವವು. ಹೋತೃವಿನ ಚಮಸಪಾತ್ರೆಯು ಅವನ ಆತ್ಮಸ್ವರೂಪವಾಗಿರುವುದು. ದ್ವಿದೇವತ್ಯಗ್ರಹಪಾತ್ರೆಯಿಂದ ಹೋತೃವಿನ ಚಮಸಪಾತ್ರೆಗೆ ಸೋಮರಸವನ್ನು ಸುರಿಯುವಾಗ ದ್ವಿದೇವತ್ಯರೂಪವಾದ ಪ್ರಾಣಗಳನ್ನು ಹೋತೃವಿನ ಆತ್ಮನಲ್ಲಿ ಎಂದರೆ ಶರೀರದಲ್ಲಿ ಸ್ಥಾಪಿಸಿದಂತಾಗುವುದು. ಈ ವಿಧವಾದ ಪ್ರಾಣಸ್ಥಾಪನದಿಂದ ಹೋತೃವು ಅವಪ್ಯುತ್ಯುರಹಿತನಾಗಿ ಪೂರ್ಣಾಯುಸ್ಸನ್ನು ಪಡೆಯುವುದಲ್ಲದೆ ಯಜ್ಞ ಮಾಡುವ ಯಜಮಾನನಿಗೂ ಪೂರ್ಣಾಯುಸ್ಸನ್ನು

ಉಂಟುನಾಡುವನು. ಈ ವಿಷಯವನ್ನು ತಿಳಿದು ಅದರಂತೆ ಅಚರಿಸುವ ಪುರುಷನೂ ಸಹ ದೀರ್ಘಾಯುಸ್ಸನ್ನು ಪಡೆದು ಸುಖಿಸುವನು.

English Translation

(The Hotar eats the Purodasa and drinks from the Grahās)

The Soma jars belonging to two deities, are the vital airs, and cattle is food (ila). Thence after having drunk from the Soma jars belonging to two deities, he calls Ila (food). Ila is cattle. He thus calls cattle and (consequently) provides the sacrificer with cattle.

They ask, should the Hotar first eat the food (remainder of the Purodasa offering previous to the Soma offering) which he has in his hand, or should he drink first from his Soma cups (chamasa)? (The answer is) he should first eat the food which he has in his hand, then he may drink Soma from his cup. In consequence of the circumstance that he first drinks from the Soma jars (grahas) belonging to two deities the Soma draught is first (before he takes any other food) enjoyed by him. Therefore (after having tasted already the Soma juice by drinking from the Grahās belonging to two deities) he ought to eat the food (Purodasa) which he has in his hand, and then drink from his own cup (chamasa). In this way he takes for himself nourishment of both kinds (food and drink).

By taking both Soma draughts from the graha and the chamasa he obtains for himself nourishment of all kinds.

(The Hotar pours some drops of Soma from the Graha into his Chamasa : the meaning of this proceeding is given in the following :)

The Soma jars belonging to two deities are the vital airs: the Chamasa of the Hotar is the soul. By pouring drops from the Soma jars belonging to two deities in the Chamasa of the Hotar, the Hotar puts (in his own body) the vital airs for obtaining his full age. He who has such a knowledge attains to his full age (100 years).

ಇತಿ ಶ್ರೀಮತ್ಪ್ರಾಣಾಚಾರ್ಯವಿರಚಿತೇ ಮಾಧವೀಯೇ ವೇದಾರ್ಥಪ್ರಕಾಶೆ

ಐತರೇಯಬ್ರಾಹ್ಮಣಭಾಷ್ಯಸ್ಯ ನವಮಾಧ್ಯಾಯೇ ಷಷ್ಠಃ ಖಂಡಃ

ಇಲ್ಲಿಗೆ ಐತರೇಯಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿ ಒಂಭತ್ತನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ ಆರನೆಯ ಖಂಡವು
ಸಮಾಪ್ತವಾದುದು.

ಅಥ ನವಮಾಧ್ಯಾಯೇ ಸಪ್ತಮಃ ಖಂಡಃ

ಒಂಭತ್ತನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ ಏಳನೆಯ ಖಂಡವು

[ತೂಷ್ಟಿಂ ಶಂಸ ಎಂಬ ಮೌನವಾಗಿ ಆಚರಿಸುವ ಪ್ರಾರ್ಥನೆಯ ಸ್ವರೂಪವು ಇತ್ಯಾದಿ]

ದೇವಾ ವೈ ಯದೇನ ಯಜ್ಞೇಽಕುರ್ವಂಸ್ತದಸುರಾ ಅಕುರ್ವಂಸ್ತೇ
ಸಮಾವದ್ವೀರ್ಯಾ ಏವಾಸನ್ನ ವ್ಯಾವರ್ತಂತ ತತೋ ವೈ ದೇವಾ
ಏತಂ ತೂಷ್ಟೀಂಶಂಸಮಪಶ್ಯಂಸ್ತಮೇಷಾಮಸುರಾ ನಾನ್ವನಾ-
ಯಂಸ್ತೂಷ್ಟೀಂಸಾರೋ ವಾ ಏಷ ಯತೂಷ್ಟೀಂಶಂಸಃ ||

ಅಥ ತೂಷ್ಟೀಂಶಂಸವಿಧಾನಾರ್ಥಂ ಇತಿಹಾಸಮಾಹ—ದೇವಾಃ ಪುರಾ ಸ್ವಕೀಯೇ
ಯಜ್ಞೇ ಯದೇವಾಂಗಮನ್ವತಿಸ್ಯ ಅಸುರಾ ಅಪ್ಯವೇಕ್ಷ್ಯ ತದೇವಾನ್ವತಿಸ್ಯ || ತದಾ ತೇ
ದೇವಾಶ್ಚಾಸುರಾಶ್ಚ ಪರಸ್ಪರಸಮಾವದ್ವೀರ್ಯಾಸ್ತುಲ್ಯಸಾಮರ್ಥ್ಯಾ ಏವಾಭವನ್ನೇಕಸ್ಯ ವರ್ಗಸ್ಯ
ಸಾಮರ್ಥ್ಯಾಧಿಕ್ಯಂ ಇತರಸ್ಯ ತು ನ್ಯೂನಮಿತ್ಯೇವಂ ವ್ಯಾವೃತ್ತಿಂ ನ ಪ್ರಾಪ್ತಾಃ ತತೋ ದೇವಾಃ
ಸಾಮರ್ಥ್ಯಾಧಿಕ್ಯಲಕ್ಷಣವ್ಯಾವೃತ್ತಿಹೇತುಂ ನೇದೇಷ್ಟನ್ನಿಚ್ಛಂತ ಏತಂ ವಕ್ಷ್ಯಮಾಣಂ ತೂಷ್ಟೀ-
ಶಂಸಂ ತದುಪಾಯತ್ತೇನ ದೃಷ್ಟವಂತಃ | ಸರ್ವೇಷ್ಟಪಿ ಶಸ್ತ್ರೇಷ್ಟಪ್ಯುಚಃ ಪಶ್ಯಂತೇ || ಅಸ್ಮಿಂಸ್ತು
ಶಸ್ತ್ರೇ ನ ಪಶ್ಯಂತ ಇತಿ ತೂಷ್ಟೀಂಶಂಸತ್ವಂ || ಋಕ್ಪಾಠರಾಹಿತೇನ ಗೌಢಮೇಷಾಂ ದೇವಾನಾಂ
ತಂ ತೂಷ್ಟೀಂಶಂಸಮಸುರಾ ನಾನ್ವನಾರ್ಯ ನಾನುಗತವಂತಃ | ಏತದನುಷ್ಠಾನಮಂಜ್ಞಾಯ
ನ ಕೃತವಂತ ಇತ್ಯರ್ಥಃ | ಯೋಽಯಂ ತೂಷ್ಟೀಂಶಂಸ ಏಷ ತೂಷ್ಟೀಂಸಾರೋ ವಾ ಋಕ್ಪಾಠ-
ರಾಹಿತ್ಯಲಕ್ಷಣತೂಷ್ಟೀಂಭಾವ ಏವಾಸ್ಮಿನ್ಯಸ್ತ್ರೇ ಶಸ್ತ್ರಃ || ಅಸುರಾಣಾಂ ತು ನಿಷ್ಫಲಂ ತೂಷ್ಟೀ-
ಮವಸ್ಥಾನಮಿತಿ ನಿಶ್ಚಯಃ ||

ಈಗ ತೂಷ್ಟೀಂಶಂಸವೆಂಬ ಮಂತ್ರಸ್ವರೂಪವನ್ನು ವಿವರಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಒಂದು ಪೂರ್ವೇತಿಹಾಸವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ—
ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ದೇವತೆಗಳು ಯಜ್ಞಮಾಡಿದಾಗ ಯಾವಯಾವ ಕರ್ಮಾನುಷ್ಠಾನಗಳನ್ನು ಹೇಗೆಹೇಗೆ ಆಚರಿಸಿದರೋ ಹಾಗೆಯೇ
ಅಸುರರೂ ಆಚರಿಸುತ್ತಾ ಬಂದರು. ಆದ್ದರಿಂದ ದೇವತೆಗಳೂ, ಅಸುರರೂ ಶಕ್ತಿಸಾಮರ್ಥ್ಯಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಒಬ್ಬರಿಗೊಬ್ಬರು ಸಮನಾ
ಗಿದ್ದರು ಎಂದರೆ ದೇವತೆಗಳಿಗೂ ಅಸುರರಿಗೂ ಶಕ್ತಿಸಾಮರ್ಥ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಯಾವವಿಧವಾದ ಹೆಚ್ಚುಕಡಿಮೆಯೂ ಇರಲಿಲ್ಲ. ಆಗ
ದೇವತೆಗಳು ಹೇಗಾದರೂ ಮಾಡಿ ಅಸುರರಿಗಿಂತ ಅಧಿಕ ಸಾಮರ್ಥ್ಯವುಳ್ಳವರಾಗಬೇಕೆಂದು ಯೋಚಿಸಿ ತಮ್ಮ ಬುದ್ಧಿಶಕ್ತಿ ಅಥವಾ
ಜ್ಞಾನದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ತೂಷ್ಟೀಂಶಂಸವೆಂಬ ಮಂತ್ರವನ್ನು ಕಂಡುಕೊಂಡರು. ಕೆಲವು ಶಸ್ತ್ರಮಂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಮುಗಾದಿಮಂತ್ರಗಳು

ಘಟ್ಟಿಯಾಗಿ ಉಚ್ಚರಿಸಲ್ಪಡುವವು. ಕೆಲವು ಶಸ್ತ್ರಮಂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಕೆಲವು ಮಂತ್ರಗಳ ಉಚ್ಚಾರಣೆಯು ಮಾಡಲ್ಪಡದೆ ಗೂಢವಾಗಿ ಮಾಡಲ್ಪಡುವುದು. ದೇವತೆಗಳು ತೂಷ್ಟೀಂಶಂಸವೆಂಬ ಮಂತ್ರವನ್ನು ಅಸುರರಿಗೆ ತಿಳಿಯದಂತೆ ಗೂಢವಾಗಿ ತಮ್ಮಲ್ಲಿಯೇ ಇಟ್ಟುಕೊಂಡರು. ಅಸುರರಿಗೆ ಇದರ ವಿಷಯವು ತಿಳಿಯಲೇ ಇಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ಅವರು ಇದರ ಅನುಷ್ಠಾನವನ್ನು ಆಚರಿಸಲಾಗಲಿಲ್ಲ. ಈ ತೂಷ್ಟೀಂಶಂಸವೆಂಬ ಮಂತ್ರಭಾಗವು ಶಸ್ತ್ರಮಂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಋಷ್ಮಂತ್ರಗಳ ಮೂಲಕ ಪಠಿಸಲ್ಪಡದೆ ಕೇವಲ ಉಪಾಂಶು (ಮೆತ್ತನೆಯ) ಸ್ವರದಿಂದ ಉಚ್ಚರಿಸಲ್ಪಡುವುದರಿಂದ ಇದು ಮಂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಸಾರಭೂತವಾಗಿರುವುದು. ಈ ತೂಷ್ಟೀಂಶಂಸಮಂತ್ರವನ್ನು ಘಟ್ಟಿಯಾಗಿ ಉಚ್ಚರಿಸದೆ ಮೆತ್ತನೆಯ ಉಪಾಂಶುಸ್ವರದಿಂದ ಪಠಿಸುತ್ತಿದ್ದುದರಿಂದ ಅಸುರರಿಗೆ ಇದು ಇಳಿಯಲಿಲ್ಲ. ದೇವತೆಗಳು ಯಾವ ಮಂತ್ರವನ್ನೂ ಪಠಿಸದೆ ಮೌನಭಾವದಿಂದಿರುವರೆಂದು ಅಸುರರು ಭಾವಿಸಿದರು.

ದೇವಾ ವೈ ಯಂ ಯಮೇವ ವಜ್ರಮಸುರೇಭ್ಯ ಉದಯಚ್ಛಂಸ್ತಂ
ತಮೇಷಾಮಸುರಾಃ ಪ್ರತ್ಯಬುಧ್ಯಂತ ತತೋ ವೈ ದೇವಾ ಏತಂ
ತೂಷ್ಟೀಂಶಂಸಂ ವಜ್ರಮಸತ್ಯಂಸ್ತಮೇಭ್ಯ ಉದಯಚ್ಛಂಸ್ತ-
ಮೇಷಾಮಸುರಾ ನ ಪ್ರತ್ಯಬುಧ್ಯಂತ ತಮೇಭ್ಯಃ ಪ್ರಾಹರಂ-
ಸ್ತೇನೈನಾನಪ್ರತಿಬುದ್ಧೇನಾಘ್ನಂಸ್ತತೋ ವೈ ದೇವಾ ಅಭವನ್-
ರಾಸುರಾಃ ಭವತ್ಯಾತ್ಮನಾ ಪರಾಸ್ಯ ದ್ವಿಷನ್ವಾಸ್ಮಾ ಭ್ರಾತೃನ್ಯೋ
ಭವತಿ ಯ ಏನಂ ವೇದ ||

ಅಸ್ಯ ತೂಷ್ಟೀಂಶಂಸಸ್ಯ ಅಸುರವಿನಾಶಹೇತುತ್ವಂ ದರ್ಶಯತಿ—ದೇವಾ ಅಸುರವಿನಾ-
ಶಾರ್ಥಮಾಯುಧರೂಪಂ ಮಂತ್ರರೂಪಮಾಭಿಚಾರರೂಪಂ ನಾ ಯಂ ಯಂ ವಜ್ರಂ ಪ್ರತ್ಯುಕ್ತ-
ವಂತ ಏಷಾಂ ದೇವಾನಾಂ ತಂ ತಂ ವಜ್ರಮಸುರಾಃ ಪ್ರತ್ಯಬುಧ್ಯಂತ ತದಾ ತದಾ ಪ್ರತೀಕಾರಂ
ಕುರ್ವಂತಿ | ತತೋ ದೇವಾ ಏತಂ ತೂಷ್ಟೀಂಶಂಸಂ ವಜ್ರತ್ವೇನ ದೃಷ್ಟ್ವಾ ತದಸುರವಿನಾಶಾರ್ಥಂ
ಪ್ರಯುಕ್ತವಂತಃ || ಅಸುರಾಸ್ತು ದೇವಾನಾಂ ತಂ ತೂಷ್ಟೀಂಶಂಸಮಜ್ಞಾತ್ವಾ ಪ್ರತೀಕಾರಂ
ನ ಕೃತವಂತಃ || ತತೋ ನಿರ್ವಿಘ್ನೇನ ದೇವಾಸ್ತಂ ತೂಷ್ಟೀಂಶಂಸಂ ವಜ್ರಮಸುರಾಣಾಮುಪರಿ
ಪ್ರಾಹರಣ ತದ್ವಿನಾಶಾರ್ಥಂ ಪ್ರಯುಕ್ತವಂತಃ | ಅಸುರೈರವಿಜ್ಞಾತೇನ ತೇನೈವ ಅಸುರಾನ್ವತ-
ವಂತಃ | ತತೋ ದೇವಾ ವಿಜಯಿನೋಽಭರ್ವ ಮುಖ್ಯೇಷ್ಟಸುರೇಷು ಹತೇಷ್ಟವಶಿಷ್ಟಾ ಅಸುರಾಃ
ಪರಾಭೂತಾಃ || ಏತದ್ವೇದನಂ ಪ್ರಶಂಸತಿ ||

ಹೀಗಿರುವಾಗ ದೇವತೆಗಳಿಗೂ ಅಸುರರಿಗೂ ಪರಸ್ಪರ ಯುದ್ಧವು ಸಂಭವಿಸಿತು. ಆಗ ಆ ಯುದ್ಧದಲ್ಲಿ ದೇವತೆಗಳು ಅಸುರರಮೇಲೆ ಯಾವಯಾವ ಆಯುಧಗಳನ್ನು ಮಂತ್ರರೂಪವಾದ ಅಭಿಚಾರ (ಮಾಯ)ವನ್ನೂ ವಜ್ರಾಯುಧವನ್ನೂ ಪ್ರಯೋಗಿಸಿದರೋ ಅಸುರರೂ ಸಹ ಆಯಾಯ ಆಯುಧಗಳನ್ನು ಅದೇ ವಿಧವಾದ ಆಯುಧಗಳಿಂದ ಎದುರಿಸಿ ಪ್ರತೀಕಾರವನ್ನು ಮಾಡುತ್ತಿದ್ದರು. ಆಗ ದೇವತೆಗಳು ಅಸುರರು ಸೋಲಿದಿರುವುದನ್ನು ನೋಡಿ ನಮ್ಮಲ್ಲಿರುವ ಈ ತೂಷ್ಟೀಂಶಂಸವೆಂಬ ಮಂತ್ರಸ್ವರೂಪವಾದ ವಜ್ರಾಯುಧವು ಶತ್ರುಗಳನ್ನು ನಾಶಮಾಡುವುದರಲ್ಲಿ ಶಕ್ತಿ ಸಾಮರ್ಥ್ಯವುಳ್ಳದ್ದಾಗಿರುವುದು ಎಂದು ಯೋಚಿಸಿ ಆ ತೂಷ್ಟೀಂಶಂಸವೆಂಬ ವಜ್ರಾಯುಧವನ್ನು ಅಸುರರಮೇಲೆ ಪ್ರಯೋಗಿಸಿದರು. ಆಗ ಅಸುರರು ಈ ತೂಷ್ಟೀಂಶಂಸವೆಂಬ ಆಯುಧದ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು

ತಿಳಿಯದೆ ಇದ್ದುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಪ್ರತಿಯಾಗಿ ದೇವತೆಗಳಮೇಲೆ ಪ್ರತೀಕಾರವನ್ನು ಕೈಗೊಳ್ಳಲಾಗಲಿಲ್ಲ. ಇದನ್ನು ಕಂಡು ದೇವತೆಗಳು ಅಸುರರಮೇಲೆ ತೂಷ್ಣೀಂಶಂಸವನ್ನು ನಿರ್ವಿಘ್ನವಾಗಿ ಪ್ರಯೋಗಿಸುತ್ತಾ ಬಂದರು. ಅಸುರರು ಇದರ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ತಿಳಿಯಲು ಅಸಮರ್ಥರಾದ್ದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಪ್ರತೀಕಾರವನ್ನು ಮಾಡಲು ಸಾಧ್ಯವಿಲ್ಲದೆ ದೇವತೆಗಳಿಂದ ಹತರಾದರು. ಆಗ ದೇವತೆಗಳು ಯುದ್ಧದಲ್ಲಿ ವಿಜಯಶಾಲಿಗಳಾದರು. ಅಳಿದುಳಿದ ಅಸುರರು ಪರಾಜಿತರಾಗಿ ಓಡಿಹೋದರು. ಆದ್ದರಿಂದ ಈ ವಿಷಯವನ್ನು ತಿಳಿದಿರುವ ಪುರುಷನು ತನ್ನನ್ನು ದ್ವೇಷಿಸುವ ಶತ್ರುಗಳನ್ನು ಪರಾಭವಗೊಳಿಸಿ ತಾನೇ ಜಯಶಾಲಿಯಾಗುವನು.

ತೇ ವೈ ದೇವಾ ವಿಜಿತಿನೋ ಮನ್ಯಮಾನಾ ಯಜ್ಞಮತನ್ವತ ತಮೇ-
ಷಾನುಸುರಾ ಅಭ್ಯಾಯನ್ಯಜ್ಞವೇಶಸಮೇಷಾಂ ಕರಿಷ್ಯಾಮು
ಇತಿ ತಾನ್ಮನುಂತಮೇವೋದಾರಾನ್ಪರಿಯತ್ತಾನುದಪಶ್ಯಂಸ್ತೇಽ-
ಬ್ರುವನ್ಮಂಸ್ಥಾಪಯಾಮೇನುಂ ಯಜ್ಞಂ ಯಜ್ಞಂ ನೋಽಸುರಾ
ನಾ ವಧಿಷುರಿತಿ ತಥೇತಿ ತಂ ತೂಷ್ಣೀಂಶಂಸೇ ಸಂಸ್ಥಾಪಯ-
ನ್ಭೂರಗ್ನಿರ್ಜ್ಯೋತಿರ್ಜ್ಯೋತಿರಗ್ನಿರಿತ್ಯಾಜ್ಯಪ್ರಲುಗೇ ಸಂಸ್ಥಾಪ-
ಯನ್ನಿಂದ್ರೋ ಜ್ಯೋತಿರ್ಭುವೋ ಜ್ಯೋತಿರಿಂದ್ರ ಇತಿ ನಿಷ್ಕೇ-
ವಲ್ಯಮರುತ್ವತೀಯೇ ಸಂಸ್ಥಾಪಯನ್ಸೂರ್ಯೋ ಜ್ಯೋತಿ-
ರ್ಜ್ಯೋತಿಃ ಸ್ವಃಸೂರ್ಯ ಇತಿ ವೈಶ್ವದೇವಾಗ್ನಿಮಾರುತೇ ಸಂಸ್ಥಾ-
ಪಯಂಸ್ತಮೇವಂ ತೂಷ್ಣೀಂಶಂಸೇ ಸಂಸ್ಥಾಪಯಂಸ್ತಮೇವಂ
ತೂಷ್ಣೀಂಶಂಸೇ ಸಂಸ್ಥಾಪ್ಯ ತೇನಾರಿಷ್ಟೇನೋದ್ಯಚಮಾ-
ಶ್ನುವತ ||

ಅಥೋಪಾಖ್ಯಾನಮುಖೇನೈವ ತೂಷ್ಣೀಂಶಂಸಸ್ಯ ಸ್ವರೂಪಂ ದರ್ಶಯತಿ-ಮುಖ್ಯಾನ್ಯಾ-
ಮಸುರಾಣಾಂ ಹತತ್ವಾತ್ತೇ ದೇವಾ ವಿಜಿತಿನೋ ವಿಜಯವಂತೋ ವಯಮಿತಿ ಮನ್ಯಮಾನಾಃ
ಯಜ್ಞಂ ವಿಸ್ತಾರಿತವಂತಃ | ಏಷಾಂ ದೇವಾನಾಂ ಯಜ್ಞಮಭಿಲಕ್ಷ್ಯ ಅಸುರಾಸ್ತತ್ರ ಗತಾಃ |
ಕೇನಾಭಿಪ್ರಾಯೇಣೇತಿ ತದುಚ್ಯತೇ | ಏಷಾಂ ದೇವಾನಾಂ ಯಜ್ಞವೇಶಸಂ ಯಜ್ಞವಿಘಾತಂ
ಕರಿಷ್ಯಾಮು ಇತಿ ತದಭಿಪ್ರಾಯಃ | ತತೋ ದೇವಾಃ ಸಮಂತಮೇವ ಪುರತಃ ಪೃಷ್ಠತಃ ಪಾರ್ಶ್ವ-
ಯೋಶ್ಚ ಸಮಾಗತಾನುದಾರಾನುದ್ಧ ತಾನ್ಪರಿಯತ್ತಾನತ್ಯಂತಸನ್ನಿಭಾನುದಪಶ್ಯ ಉದಜ್ಞುಖಾಃ
ಸಂತೋ ದೃಷ್ಟವಂತಃ | ದೃಷ್ಟ್ವಾ ಚ ಪರಸ್ಪರಮಿದಮಬ್ರುವುಃ || ಇಮಂ ಯಜ್ಞಂ ಸಂಸ್ಥಾಪಯಾ-
ಮಃ ಶೀಘ್ರಂ ಸಮಾಪಯಾಮಃ ತಥಾ ಸತಿ ನೋಽಸ್ಮದೀಧುಂ ಯಜ್ಞಮಸುರಾ ನಾ ವಧಿಷು-
ರ್ಮಾನಾಶಯಂತು ವಿಲಿನ್ವೇ ಸತಿ ವಿನಾಶಯಿಷ್ಯಂತಿ ತನ್ನಾ ಭೂದಿತಿ || ತದ್ವಚನಂ ಪರಸ್ಪರಮಂ-
ಗೀಕೃತ್ಯ ಸ್ತುಕೀಯಂ ತಂ ಯಜ್ಞಂ ತೂಷ್ಣೀಂಶಂಸೇ ಸಂಸ್ಥಾಪಯ | ಶೀಘ್ರಂ ಸಮಾಪಿತವಂತಃ |
ಯದ್ವಾ ತೂಷ್ಣೀಂಶಂಸಸ್ಯ ವಜ್ರರೂಪೇಣ ರಕ್ಷಕತ್ವಾದ್ರಕ್ಷಾರ್ಥಂ ತಸ್ಮಿ ಸ್ಥಾಪಿತವಂತಃ |

ಕೋಽಯಂ ತೂಷ್ಟಿಂ ಶಂಸ ಇತಿ ಸ ಉಚ್ಯತೇ || ಭೂರಗ್ನಿ ಜ್ಯೋತಿರಗ್ನಿ ರಿತ್ಯೇಷ ನವಾಕ್ಷರಾತ್ಮ-
ಕೋ ಮಂತ್ರ ಏಕಸ್ತೂಷ್ಟೀಂಶಂಸಭಾಗಃ | ಆಜ್ಯಂ ಪ್ರಉಗಂ ಚೇತ್ಯುಭೇ ಪ್ರಾತಃಸವನಕಾಲೇನೇ
ಶಸ್ತ್ರೇ ತದುಭಯಮಪ್ಯುಕ್ತೇ ತೂಷ್ಟೀಂಶಂಸಭಾಗೇ ಸ್ಥಾಪಿತವಂತಃ | ಇಂದ್ರೋ ಜ್ಯೋತಿ-
ರ್ಭುವೋ ಜ್ಯೋತಿರಿಂದ್ರ ಇತ್ಯೇಷ ದಶಾಕ್ಷರಾತ್ಮಕೋ ಮಂತ್ರೋ ದ್ವಿತೀಯಸ್ತೂಷ್ಟೀಂಶಂಸ
ಭಾಗಃ | ನಿಷ್ಕೇವಲ್ಯಂ ಮರುತ್ಪತೀಯಂ ಚೇತ್ಯುಭೇ ಮಾಧ್ಯಂದಿನಸವನಕಾಲೇನೇ ಶಸ್ತ್ರೇ ತದು-
ಭಯಮಿನ್ದ್ರೋ ಜ್ಯೋತಿರಿತ್ಯಸ್ತಿಸ್ತೂಷ್ಟೀಂಶಂಸಭಾಗೇ ಸ್ಥಾಪಿತವಂತಃ | ಸೂರ್ಯೋ
ಜ್ಯೋತಿರ್ಜ್ಯೋತಿಃ ಸ್ವಃ ಸೂರ್ಯ ಇತ್ಯೇಷ ನವಾಕ್ಷರಾತ್ಮಕೋ ಮಂತ್ರಸ್ತೃತೀಯಸ್ತೂಷ್ಟೀಂ-
ಶಂಸಭಾಗಃ | ವೈಶ್ವದೇವನಾಗ್ನಿಮಾರುತಂ ಚೇತ್ಯುಭೇ ತೃತೀಯಸವನಕಾಲೇನೇ ಶಸ್ತ್ರೇ ತದು
ಭಯಂ ಸೂರ್ಯೋ ಜ್ಯೋತಿರಿತ್ಯಾದಿಕೇ ತೂಷ್ಟಿಂಶಂಸಭಾಗೇ ಸ್ಥಾಪಿತವಂತಃ | ತಂ ಸವನತ್ರ-
ಯಗತ್ಯೇ ಷಡ್ಭಿಃ ಶಸ್ತ್ರೈಃ ಉಪೇತಂ ಯಜ್ಞಮೇವಮುಕ್ತೇನ ಪ್ರಕಾರೇಣ ತೂಷ್ಟೀಂಶಂಸೇ
ಸ್ಥಾಪಿತವಂತ ಇತ್ಯೇವಮುಕ್ತಾರ್ಥಸ್ಯ ಉಪಸಂಹಾರಃ ಪುನಸ್ತಮೇವಮಿತ್ಯಾದಿಃ || ಉಕ್ತಾರ್ಥಾ-
ನುನಾದಷಡ್ಭಿಃ ಶಸ್ತ್ರಸಂಸ್ಥಾಪನಾದಾರ್ಥಮುರಿಷ್ಟೇನ ಹಿಂಸಾರಹಿತೇನ ತೇನ ಯಜ್ಞೇನೋದ್ಯ-
ಚಮುತ್ತಮಾನ್ಯಚಂ ಯಜ್ಞಸಮಾಪ್ತಿನಾಶ್ಚುವತ ಪ್ರಾಪ್ತವಂತಃ ||

ಒಂದು ಉಪಾಖ್ಯಾನದ ಮೂಲಕ ತೂಷ್ಟಿಂಶಂಸಮಂತ್ರದ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ವಿವರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಯುದ್ಧದಲ್ಲಿ ಅಸುರರಲ್ಲಿ
ಮುಖ್ಯ ನಾಯಕರಾದವರು ಮಡಿದು ಉಳಿದವರು ಓಡಿಹೋದನಂತರ ದೇವತೆಗಳು ತಮಗೆ ವಿಜಯವು ಲಭಿಸಿತೆಂದು ತಿಳಿದು,
ಹಿಂದೆ ಮಾಡುತ್ತಿದ್ದ ಯಜ್ಞವನ್ನು ಮುಂದುವರಿಸಿದರು. ಆಗ ಅಸುರರಲ್ಲಿ ಪರಾಜಿತರಾಗಿ ಓಡಿಹೋಗಿದ್ದ ಕೆಲವರು ಹಿಂತಿರುಗಿ
ಒಂದು ದೇವತೆಗಳು ಮತ್ತೆ ಯಜ್ಞಮಾಡುವುದನ್ನು ನೋಡಿ ಅದಕ್ಕೆ ವಿಘ್ನವನ್ನುಂಟುಮಾಡಲು ಪ್ರಯತ್ನಿಸಿದರು. ಆಗ
ದೇವತೆಗಳು ತಮ್ಮ ಯಜ್ಞವೇದಿಕೆಯ ಸಮೀಪಕ್ಕೆ ನಾನಾಕಡೆಗಳಿಂದಲೂ ಎಂದರೆ ಹಿಂದುಗಡೆ, ಮುಂದುಗಡೆ, ಎಡಬಲಪಕ್ಕಗಳು
ಮುಂತಾದ ಸರ್ವದಿಕ್ಕುಗಳಿಂದಲೂ ಉದ್ಭಟಿತನಿಂದ ಸಮೀಪಕ್ಕೆ ಮುನ್ನುಗ್ಗಿ ಬರುತ್ತಿರುವುದನ್ನು ನೋಡಿ ತಮ್ಮತಮ್ಮಲ್ಲಿ
ಇಂತೆಂದರು—ಈ ಯಜ್ಞವನ್ನು ನಾವು ಬೇಗನೆ ಮುಗಿಸಬೇಕು. ವಿಳಂಬಮಾಡಿದಲ್ಲಿ ಈ ಅಸುರರು ನಮ್ಮ ಯಜ್ಞವನ್ನು
ಧ್ವಂಸಮಾಡಿ ಹಾಳುಮಾಡುವರು. ಆದ್ದರಿಂದ ಬೇಗನೆ ಮುಗಿಸಬೇಕು ಎಂದು ನಿಶ್ಚಯಿಸಿ ಅಸುರರಿಂದ ಯಜ್ಞಕ್ಕೆ ಕೇಡುಂಟಾಗ
ದಿರುವುದಕ್ಕಾಗಿ ವಜ್ರಾಯುಧ ಸ್ವರೂಪವಾಗಿರುವ ತೂಷ್ಟಿಂಶಂಸ ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿ ತಮ್ಮ ಯಜ್ಞವನ್ನು ಸ್ಥಾಪಿಸಿಟ್ಟರು. ಹೇಗೆಂದರೆ—
ಆ ತೂಷ್ಟಿಂಶಂಸದ ಮಂತ್ರವು ಯಾವುದೆಂದರೆ—ಭೂರಗ್ನಿ ಜ್ಯೋತಿರ್ಜ್ಯೋತಿರಗ್ನಿಃ ಎಂಬ ಒಂಭತ್ತು ಅಕ್ಷರಗಳುಳ್ಳ ಮಂತ್ರವು
ತೂಷ್ಟಿಂಶಂಸಮಂತ್ರದ ಒಂದುಭಾಗವು. ಇದಕ್ಕೆ ಆಜ್ಯಶಸ್ತ್ರ ಮತ್ತು ಪ್ರಉಗಶಸ್ತ್ರ ಎಂಬ ಎರಡು ಶಸ್ತ್ರಮಂತ್ರಗಳನ್ನೂ ಪಠಿಸಿ
ಅವುಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ತೂಷ್ಟಿಂಶಂಸಮಂತ್ರದ ಒಂದುಭಾಗದಲ್ಲಿ ತಮ್ಮ ಯಜ್ಞವನ್ನು ಸ್ಥಾಪಿಸಿಟ್ಟರು; ಬಳಿಕ ಇಂದ್ರೋ
ಜ್ಯೋತಿರ್ಭುವೋ ಜ್ಯೋತಿರಿಂದ್ರಃ ಎಂಬ ಹತ್ತು ಅಕ್ಷರಗಳುಳ್ಳ ಮಂತ್ರವು ತೂಷ್ಟಿಂಶಂಸಮಂತ್ರದ ಎರಡನೆಯಭಾಗವು.
ಇದಕ್ಕೆ ನಿಷ್ಕೇವಲ್ಯಶಸ್ತ್ರ, ಮರುತ್ಪತೀಯಶಸ್ತ್ರಗಳೆಂದು ಎರಡು ಶಸ್ತ್ರಮಂತ್ರಗಳಿರುವವು. ಈ ಶಸ್ತ್ರಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ಮಾಧ್ಯಂದಿನ
ಸವನಕಾಲದಲ್ಲಿ ಪಠಿಸಿದನಂತರ ಆ ಎರಡು ಶಸ್ತ್ರಮಂತ್ರಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ತೂಷ್ಟಿಂಶಂಸಮಂತ್ರದ ಇಂದ್ರೋಜ್ಯೋತಿಃ ಎಂಬ
ಎರಡನೆಯ ಭಾಗದಲ್ಲಿ ತಮ್ಮ ಯಜ್ಞವನ್ನು ಸ್ಥಾಪಿಸಿಟ್ಟರು; ಅನಂತರ ಸೂರ್ಯೋ ಜ್ಯೋತಿರ್ಜ್ಯೋತಿಃ ಸ್ವಃ ಸೂರ್ಯಃ
ಎಂಬುದು ಒಂಭತ್ತು ಅಕ್ಷರಗಳುಳ್ಳ ಮೂರನೆಯಮಂತ್ರವು. ಇದು ತೂಷ್ಟಿಂಶಂಸಮಂತ್ರದ ಮೂರನೆಯಭಾಗವು. ಇದಕ್ಕೆ
ಸೇರಿದಂತೆ ವೈಶ್ವದೇವಶಸ್ತ್ರ, ಅಗ್ನಿಮಾರುತಶಸ್ತ್ರ ಎಂಬ ಎರಡು ಶಸ್ತ್ರಮಂತ್ರಗಳಿರುವವು. ಈ ಎರಡು ಶಸ್ತ್ರಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ತೃತೀಯ

ಸವನದಲ್ಲಿ ಪಠಿಸಿದನಂತರ ಆ ಶಸ್ತ್ರಮಂತ್ರಗಳ ಮಧ್ಯಭಾಗದಲ್ಲಿ ಎಂದರೆ ತೂಷ್ಟೀಂಶಂಸಮಂತ್ರದ ಮೂರನೆಯಭಾಗ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ತಮ್ಮ ಯಜ್ಞವನ್ನು ದೇವತೆಗಳು ಸ್ಥಾಪಿಸಿಟ್ಟರು. ಈರೀತಿ ತೂಷ್ಟೀಂಶಂಸಮಂತ್ರದಲ್ಲಿ ಆರು ಶಸ್ತ್ರಮಂತ್ರಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ದೇವತೆಗಳು ತಮ್ಮ ಯಜ್ಞಕರ್ಮವನ್ನು ಸ್ಥಾಪಿಸಿದ್ದರಿಂದ ಅವರ ಯಜ್ಞವು ಅಸುರರ ಯಾವ ಹಿಂಸೆಗೂ ಒಳಗಾಗದೆ ಕೊನೆಯ ಮಂತ್ರಪಠನದವರೆಗೂ ನಿರ್ವಿಘ್ನವಾಗಿ ನಡೆದು ಪರಿಸಮಾಪ್ತಿಯಾಯಿತು.

ಸ ತದಾ ವಾವ ಯಜ್ಞಃ ಸಂತಿಷ್ಯತೇ ಯದಾ ಹೋತಾ ತೂಷ್ಟೀಂಶಂ- ಸಂ ಶಂಸತಿ |

ಇತ್ಥಮಾಖ್ಯಾಯಿಕಾಮುಖೇನ ತೂಷ್ಟೀಂಶಂಸಸ್ವರೂಪವುಭಿಧಾಯ ತದನುಷ್ಠಾನಂ ವಿಧತ್ತೇ—ಯಸ್ಮಿನ್ಕಾಲೇ ಹೋತಾ ತಮಿಮಂ ಮಂತ್ರಂ ಶಂಸೇತ್ ತದೈವ ಸ ಯಜ್ಞೋ ನಿರ್ವಿಘ್ನಃ ಸಮಾಪ್ಯತೇ || ತಸ್ಮಾದ್ಧೋತ್ರಾ ತಚ್ಚಸ್ತ್ರಂ ಶಂಸನೀಯಂ || ತತ್ಪ್ರಕಾರ ಆಶ್ವಲಾಯನೇನ ದರ್ಶಿತಃ—ಸುಮತ್ಪದ್ವಗ್ಧೇ ಪಿತಾ ಮಾತರಿಶ್ವಾಚ್ಛಿದ್ರಾ ಪದಧಾದಚ್ಛಿದ್ರೋಕ್ತಾ ಕವಯಃ ಶಂಸನ್ಮೋವೋ ವಿಶ್ವವಿನ್ನೀಥಾ ನಿರೇಷದ್ವೈಹಸ್ವತಿರುಕ್ತಾಮದಾನಿ ಶಂಸಿಷದ್ವಾಗಾಯುರ್ವಿಶ್ವಮಾಯುಃ ಕ ಇದಂ ಶಂಸಿಷ್ಯತಿ ಸ ಇದಂ ಶಂಸಿಷ್ಯತೀತಿ ಜಪಿತ್ವಾನಭಿಹಿಂಕೃತ್ಯ ಶೋಂಸಾವೋಮಿತ್ಯುಚ್ಛೈರಾಹೂಯ ತೂಷ್ಟೀಂಶಂಸಂ ಶಂಸೇದುಪಾಂಶು ಸಪ್ರಣವಮಸಂತನ್ವನ್ನೇಷ ಆಹಾವಃ ಪ್ರಾತಸ್ಸವನೇ ಶಸ್ತ್ರಾದಿಷು ಇತಿ | ಅಸ್ಮಾಯಮರ್ಥಃ | ಋತುಸಾತ್ರಭಕ್ಷಣಾನಂತರಂ ಹೋತುಮುಖತ ಅಸೀನೋಧ್ವರ್ಯಃ ಪರಾಙ್ಮುಖಸ್ಸನ್ನಾವರ್ತತೇ ತದಾನೀಂ ಹೋತಾ ಸುಮದಿತ್ಯಾದಿ ಸ ಇದಂ ಶಂಸಿಷ್ಯತೀತ್ಯಂತಂ ಮಂತ್ರಂ ಜಪಿತ್ವಾ - ಅಭಿಹಿಂಕಾರಮಕೃತ್ವಾ ಶೋಂಸಾವೋಮಿತ್ಯನೇನ ಮಂತ್ರೇಣಾಧ್ವಯುಮುಚ್ಛೈರಾಹೂಯ ಭೂರಗ್ನಿರಿತ್ಯಾದಿಕಂ ಪ್ರಣವಸಹಿತಮುಪಾಂಶು ಪಠೇತ್ಪ್ರಣವೇನ ಸಹಾಸಂತತಮವಿಚ್ಛೇದನಂ ಕುರ್ಯಾತ್ || ಏಷ ಶೋಂಸಾವೋಮಿತಿ ಮಂತ್ರೋಧ್ವಯೋರಾಹ್ವಾನರೂಪತ್ವಾದಾಹಾವ ಇತ್ಯುಚ್ಯತೇ | ಸ ಚ ಪ್ರಾತಃಸವನೇ ಶಸ್ತ್ರಾದಿಷು ಪ್ರವರ್ತತೇ ಇತಿ ||

ಈರೀತಿ ಆಖ್ಯಾಯಿಕಾ (ಇತಿಹಾಸ) ಮುಖಾಂತರ ತೂಷ್ಟೀಂಶಂಸಮಂತ್ರದ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ಹೇಳಿದ ಬಳಿಕ ಅದರ ಅನುಷ್ಠಾನವನ್ನು ಹೇಳಲಾಗುವುದು. ಹೋತೃವು ಯಾವಾಗ ಈ ತೂಷ್ಟೀಂಶಂಸಮಂತ್ರವನ್ನು ಹೇಳಿ ಮುಗಿಸುವನೋ ಆಗ ಯಜ್ಞವು ನಿರ್ವಿಘ್ನವಾಗಿ ಪರಿಸಮಾಪ್ತಿಯಾಗುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ಹೋತೃವು ಈ ಶಸ್ತ್ರಮಂತ್ರವನ್ನು ಪಠಿಸಬೇಕು. ಇದರ ವಿಧಾನವನ್ನು ಆಶ್ವಲಾಯನರು ಈರೀತಿ ಹೇಳಿದಾರೆ—ಸುಮತ್ಪದ್ವಗ್ಧೇ ಪಿತಾ ಮಾತರಿಶ್ವಾಚ್ಛಿದ್ರಾ ಪದಧಾದಚ್ಛಿದ್ರೋಕ್ತಾ ಕವಯಃ ಶಂಸನ್ಮೋವೋ ವಿಶ್ವವಿನ್ನೀಥಾ ನಿರೇಷದ್ವೈಹಸ್ವತಿರುಕ್ತಾಮದಾನಿ ಶಂಸಿಷದ್ವಾಗಾಯುರ್ವಿಶ್ವಮಾಯುಃ ಕ ಇದಂ ಶಂಸಿಷ್ಯತಿ ಸ ಇದಂ ಶಂಸಿಷ್ಯತೀತಿ ಜಪಿತ್ವಾನಭಿಹಿಂಕೃತ್ಯ ಶೋಂಸಾವೋಮಿತ್ಯುಚ್ಛೈರಾಹೂಯ ತೂಷ್ಟೀಂಶಂಸಂ ಶಂಸೇದುಪಾಂಶು ಸಪ್ರಣವಮಸಂತನ್ವನ್ನೇಷ ಆಹಾವಃ ಪ್ರಾತಃಸವನೇ ಶಸ್ತ್ರಾದಿಷು || (ಆ. ಶ್ರೌ. ೫-೯-೧, ೨) ಇದರ ಅರ್ಥವು—ಋತುಸಾತ್ರಹೋಮಶೇಷದ ಭಕ್ಷಣಾನಂತರ ಹೋತೃವಿನ ಮುಂಭಾಗದಲ್ಲಿ ಅಧ್ವಯವು ಪರಾಙ್ಮುಖನಾಗಿ (ಅಂದರೆ ಬೇರೆ ಕಡೆ ಮುಖಮಾಡಿ) ಕುಳಿತುಕೊಂಡಿರುವನು. ಆಗ ಹೋತೃವು 'ಸುಮತ್ಪದ್ವಗ್ಧೇ ಎಂದು ಮೊದಲಾದ ಸ ಇದಗ್ಂಶಂಸಿಷ್ಯತಿ ಎನ್ನುವವರೆಗೆ ಇರುವ (ಮೇಲೆ ಹೇಳಿರುವ) ಮಂತ್ರವನ್ನು

ಜಪಮಾಡಿ ಹಿಂ ಎಂದು ಹಿಂಕಾರವನ್ನು ಉಚ್ಚರಿಸಿ ಶೋಂಸಾವೋಂ ಎಂಬ ಮಂತ್ರದಿಂದ ಅಧ್ವರ್ಯುವನ್ನು ಉಚ್ಚಸ್ವರದಿಂದ ಕರೆದು ಭೂರಗ್ನಿ ಎಂದು ಮೊದಲಾದ ಮಂತ್ರವನ್ನು ಪ್ರಣವ (ಓಂ) ಪೂರ್ವಕವಾಗಿ ಪಠಿಸಬೇಕು. ಹಿಂಕಾರದಿಂದ ಮೊದಲು ಮಾಡಿ ಮಂತ್ರಾಂತ್ಯದವರಿಗಿಗೂ ಎಲ್ಲಿಯೂ ನಿಲ್ಲಿಸಬಾರದು. ಈ ಶೋಂಸಾವೋಂ ಎಂಬ ಮಂತ್ರವು ಅಧ್ವರ್ಯುವನ್ನು ಕರೆಯುವುದಕ್ಕೆ ಉಪಯೋಗಿಸುವುದರಿಂದ ಇದಕ್ಕೆ ಅಹಾವ ಎಂದು ಹೆಸರು. ಈ ಮಂತ್ರವು ಪ್ರಾತಃಸವನಕಾಲದಲ್ಲಿ ಶಸ್ತ್ರಾದಿ ಮಂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಉಪಯೋಗಿಸಲ್ಪಡುವುದು.

ಸ ಯ ಏನಂ ಶಸ್ತೇ ತೂಷ್ಟೀಂಶಂಸ ಉಪ ವಾ ವದೇದನು ವಾ ವ್ಯಾಹ-
ರೇತ್ತಂ ಬ್ರೂಯಾದೇಷ ಏವೈತಾನಾರ್ತಮಾರಿಷ್ಯತಿ ಪ್ರಾತರ್ವಾ-
ನಯನುದೈವಂ ಶಸ್ತೇ ತೂಷ್ಟೀಂಶಂಸೇ ಸಂಸ್ಥಾಪಯಾ-
ನುಸ್ತಂ ಯಥಾ ಗೃಹಾನಿತಂ ಕರ್ಮಣಾನುಸಮಿಯಾದೇವ-
ಮೇವೈನಮಿದಮನುಸಮಿಮ ಇತಿ ಸ ಹ ವಾನ ತಾನಾರ್ತ-
ಮುಚ್ಯತಿ ಯ ಏನಂ ವಿದ್ವಾನ್ಶಂಶಸ್ತೇ ತೂಷ್ಟೀಂಶಂಸ ಉಪ-
ವಾ ವದತ್ಯನು ವಾ ವ್ಯಾಹರತಿ ತಸ್ಮಾದೇವಂ ವಿದ್ವಾನ್ಶಂಶಸ್ತೇ
ತೂಷ್ಟೀಂಶಂಸೇ ನೋಪವದೇನ್ನಾನುವ್ಯಾಹರೇತ್ ||

ಉಕ್ತಂ ತೂಷ್ಟೀಂಶಂಸನಂ ಪ್ರಶಂಸತಿ—ಹೋತ್ರಾ ತೂಷ್ಟೀಂಶಂಸೇ ಶಸ್ತೇ ಸತ್ಯೇನಂ
ಹೋತಾರಂ ಸ ಉಪವದೇದ್ವಾನುವ್ಯಾಹರೇದ್ವಾ ಯಃ ಕೋಽಪ್ಯನ್ಯಃ ಪುರುಷೋ ನಿಂದೇಚ್ಛ-
ಪೇದ್ವಾ | ಉಪವಾದೋ ನಿಂದಾಃನುವ್ಯಾಹಾರಃ ಶಾಪಃ | ತದಾನೀಮಯಂ ಹೋತಾ ನಿಂದಿ-
ತಾರಂ ಶಸ್ತ್ರಾರಂ ವಾ ಬ್ರೂಯಾತ್ || ಕಥಂ ಬ್ರೂಯಾದಿತಿ ತದುಚ್ಯತೇ | ಯೋ ನಿಂದಿತಾ
ಶಸ್ತ್ರಾ ವಾಸ್ತೇಷ ಏವ ನಿಂದಾರೂಪಾಂ ಶಾಪರೂಪಾಂ ವಾರ್ತೀಂ ವಿನಾಶನಾರಿಷ್ಯತಿ
ಪ್ರಾಪ್ನುತಿ ನ ತ್ವಹಂ ಪ್ರಾಪ್ನಾಮಿ || ತತ್ರ ಹೇತುರುಚ್ಯತೇ || ಪ್ರಾತರ್ವಾನ ಪ್ರಾತಸ್ಸವನ ಏವ
ವಯಂ ಹೋತಾರೋಽದ್ಯ ಅಸ್ತಿನಿವಸೇ ಅಸ್ಮಾಭಿಃ ಶಸ್ತೇ ತೂಷ್ಟೀಂ ಶಂಸೇ ತಮಿಮಂ ಯಜ್ಞಂ
ಸಂಸ್ಥಾಪಯಾಮಃ ಸಮಾಪಯಾಮೋ ಯಥಾ ಲೋಕೇ ಗೃಹಾನಿತಂ ಸ್ವಕೀಯಾನ್ಸಹಾ-
ನ್ಪ್ರಾಪ್ತಮತಿಥಿಂ ಕರ್ಮಣಾ ಅತಿಥ್ಯಸತ್ಕಾರರೂಪೇಣಾನುಸಮಿಯಾದಾನುಕೂಲೈನ ಸಮ್ಯ-
ಕ್ಪ್ರಾಪ್ನುಯಾದುಪಚರೇದಿತ್ಯರ್ಥಃ || ಏವಮೇವಮಪೀದಂ ತೂಷ್ಟೀಂಶಂಸಾನುಷ್ಠಾನಂ
ಕೃತ್ವೇನಂ ಯಜ್ಞಮನುಸಮಿಮ ಅನುಕೂಲೈನ ಸಮ್ಯಕ್ಪ್ರಾಪ್ತಮ ಉಪಚಾರಾಯ
ಇತ್ಯರ್ಥಃ || ಏಷ ಏವೇತ್ಯಾದಿಕೋಽನುಸಮಿಮ ಇತ್ಯಂತೋ ನಿಂದಾಶಾಪಪರಿಹಾರ್ಥೋ
ಮಂತ್ರಃ | ತಂ ಹೋತಾ ಬ್ರೂಯಾತ್ | ತಸ್ತಿನುಕ್ತೇ ಸತಿ ಯಃ ಪುನಾಸ್ಸಯಂ ವಿದ್ವಾನೇವ
ಸಂಸ್ತೂಷ್ಟೀಂಶಂಸಸ್ಯ ಶಂಸನಾದೂರ್ಧ್ವಂ ನಿಂದತಿ ಶಪತಿ ನಾ ಸ ಏವ ತಾನಾರ್ತಂ ಪ್ರಾಪ್ನೋತಿ |
ತಸ್ಮಾತ್ಕಾರಣಾದೇವಮುಕ್ತಾರ್ಥಂ ವಿದ್ವಾನ್ಪುರುಷಸ್ತೂಷ್ಟೀಂಶಂಸಪಾಠಾದೂರ್ಧ್ವಂ ಹೋತಾರಂ
ನ ನಿಂದೇನ್ನಾಪಿ ಶಪೇತ್ ||

ಇದುವರೆಗೂ ವಿವರಿಸಿದ ತುಷ್ಟೀಂಶಂಸಮಂತ್ರವನ್ನು ಪ್ರಶಂಸೆಮಾಡುವರು. ಹೋತೃವು ತುಷ್ಟೀಂಶಂಸಮಂತ್ರವನ್ನು ಪಠಿಸಿದ ಮೇಲೆ ಯಾವನಾದರೊಬ್ಬ ಪುರುಷನು ಆ ಹೋತೃವನ್ನು ಕೆಟ್ಟ ಭಾಷೆಯಿಂದ ನಂದಿಸಿದರೆ ಅಥವಾ ಶಪಿಸಿದರೆ ಆಗ ಹೋತೃವು ಆ ನಂದಕನಾದ ಪುರುಷನನ್ನು ದ್ವೇಷಿಸಿ ಹೀಗೆ ಹೇಳಬೇಕು. (ಇಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವ ಉಪವಾದಶಬ್ದಕ್ಕೆ ನಂದೆ ಯೆಂದೂ ಅನುವ್ಯವಹಾರಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಶಾಪವೆಂದೂ ಅರ್ಥಮಾಡಿದಾರೆ). ಯಾರು ಮಂತ್ರವಕ್ತೃವಾದ ನನ್ನನ್ನು ನಂದಿಸುವನೋ ಅಥವಾ ಶಪಿಸುವನೋ ಅವನೇ ನಿಂದಾರೂಪವೂ ಶಾಪರೂಪವೂ ಆದ ಕೆಡಕನ್ನು ಅಥವಾ ವಿನಾಶವನ್ನು ಹೊಂದುವನು. ನನಗೆ ಏನೂ ಕೆಡಕಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಏಕೆಂದರೆ ಪ್ರಾತಸ್ಸವನಕಾಲದಲ್ಲಿ ಋತ್ವಿಜರಾದ ನಾವು (ಹೋತೃಮೊದಲಾದವರು) ಈ ದಿವಸ ತುಷ್ಟೀಂಶಂಸವೆಂಬ ಈ ಮಂತ್ರವನ್ನು ಪಠಿಸಿ ಯಜ್ಞವನ್ನು ನಿರ್ವಿಘ್ನವಾಗಿ ಪಠಿಸಮಾಪ್ತಿಗೊಳಿಸಿರುವೆವು. ಲೋಕವ್ಯವಹಾರದಲ್ಲಿ ಮನೆಗೆ ಬಂದ ಅತಿಥಿಯನ್ನು ನಾನಾವಿಧ ಉಪಚಾರಗಳಿಂದ ಸತ್ಕರಿಸುವರೋ ಅದರಂತೆ ನಾವು ಅತಿಥಿಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿರುವ ಈ ಯಜ್ಞವನ್ನು ತುಷ್ಟೀಂಶಂಸ ಎಂಬ ಮಹಾ ಮಂತ್ರಾದಿಪಠನಪೂರ್ವಕ ಅತಿಥ್ಯೋಪಚಾರಗಳಿಂದ ಸತ್ಕರಿಸಿ ಯಜ್ಞಸಮಾಪ್ತಿಯನ್ನು ಮಾಡಿರುವೆವು. ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿ ಉಕ್ತವಾಗಿರುವ ಏಷ ಏವೈತಾಮಾರ್ತಮಾರಿಷ್ಯತಿ ಎಂದು ಮೊದಲಾಗಿ ಇದಮನುಸಮಿಮು ಎನ್ನುವವರೆಗೆ ಇರುವ ಮಂತ್ರವು ನಿಂದಾಶಾಪಪರಿಹಾರವನ್ನುಂಟುಮಾಡುವ ಮಂತ್ರವಾಗಿರುವುದು. ಅದನ್ನು ಹೋತೃವು ಪಠಿಸಬೇಕು. ಅದನ್ನು ಹೋತೃವು ಪಠಿಸಿದಮೇಲೂ ವಿದ್ವಾಂಸನೂ ಯಜ್ಞಾನುಷ್ಠಾನಕ್ರಮವನ್ನರಿತವನೂ ಆದ ಯಾವನಾದರೊಬ್ಬ ಪುರುಷನು ಹೋತೃವನ್ನು ನಂದಿಸಿದರೆ ಅಥವಾ ಶಪಿಸಿದರೆ ಹಾಗೆ ನಂದಿಸುವ ಪುರುಷನೇ ಕಷ್ಟಕ್ಕೀಡಾಗುವನು. ಆದ್ದರಿಂದ, ಎಲ್ಲವನ್ನೂ ತಿಳಿದ ವಿದ್ವಾಂಸನಾದ ಪುರುಷನು ಹೋತೃವನ್ನು ತುಷ್ಟೀಂಶಂಸ ಮಂತ್ರಪಠನಾನಂತರ ನಂದಿಸಬಾರದು, ಶಪಿಸಲೂ ಬಾರದು.

English Translation

(The origin of the tushnim samasa, i.e., silent praise, explained)

The Asuras performed at the sacrifice all that the Devas performed. The Asuras became thus of equal power (with the Devas) and did not yield to them in any respect. Thereupon the Devas saw by their mental eyes the tushnim samasa, i.e., silent praise. The Asuras not knowing it did not perform this ceremony of the Devas. This "silent praise" is the silent (latent) essence of the mantras. Whatever weapon (vajra) the Devas raised against the Asuras, the latter got (always) aware of them. The Devas then saw (by their mental eyes) the "silent praise" as their weapon; they raised it, but the Asuras did not get aware of it. The Devas aimed with it a blow at the Asuras and defeated the latter, who did not perceive the weapon which was aimed at them. Thereupon the Devas became masters of the Asuras. He who has such a knowledge becomes master of his enemy, adversary and hater.

The Devas thinking themselves to be victors spread the sacrifice (i.e. made preparations for performing it.) The Asuras came near it intending to disturb it.

When the Devas saw the most daring of the Asuras draw near from all quarters, they said : let us finish this sacrifice, lest the Asuras slay us. So they did. They finished it by repeating the "silent praise." (The words which constitute the "silent praise" now follow.) By the words, *bhur agnir jyotir jyotir agnih*, they finished The *Ajya* and *Prauga Shastras* (the two principal liturgies at the morning libation); By the words *indro jyotir bhuvo jyotir indrah* they finished the *Nishkevalya* and *Marutvatiya Shastras* (the two principal liturgies at the midday libation). By the words, *surya jyotir jyotih svah suryah*, they finished the *Vaisvadeva* and *Agnimaruta 'Shastras* (the two liturgies of the evening libation).

Thus they finished the sacrifice by the "silent praise." Having thus finished the sacrifice by means "of the silent praise" they obtained the last mantra required for the safety of the sacrifice. The sacrifice is finished when the Hotar repeats the "silent praise".

Should any one abuse the Hotar or curse him after having repeated the "silent praise," he should tell him (the man who abuses or curses him) that he (the abuser) would be hurt by doing so.

(In order to make abuses or curses retort upon their author, the Hotar repeats the following mantra :) "At morning we (the Hotars) finish to-day this sacrifice after having repeated the "silent praise". Just as one receives a guest. (who comes to our houses) with ceremony, in the same way we receive (the sacrifice as our guest with due honours) by repeating this (silent praise). He who having such a knowledge should abuse or curse the Hotar after he has repeated the "silent praise", suffers injury. Thence he who has such a knowledge should not abuse or curse, after the "silent praise" has been repeated.

ಇತಿ ಶ್ರೀಮತ್ಸಾಯಣಾಚಾರ್ಯವಿರಚಿತೇ ಮಾಧವೀಯೇ ನೇದಾರ್ಥಪ್ರಕಾಶ

ಐತರೇಯಬ್ರಾಹ್ಮಣಭಾಷ್ಯಸ್ಯ ನವಮಾಧ್ಯಾಯೇ ಸಪ್ತಮಃ ಖಂಡಃ

ಇಲ್ಲಿಗೆ ಐತರೇಯಬ್ರಾಹ್ಮಣದ ಒಂಭತ್ತನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ ಏಳನೆಯ ಖಂಡವು ಸಮಾಪ್ತವು.

ಅಥ ನವಮಾಧ್ಯಾಯೇ ಅಷ್ಟಮಃ ಖಂಡಃ

ಒಂಭತ್ತನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ ಎಂಟನೆಯ ಖಂಡವು

[ತೂಷ್ಟೀಂಶಂಸಮಂತ್ರದ ಅರ್ಥವಿವರಣೆಯು]

ಚಕ್ಷುಂಷಿ ವಾ ಏತಾನಿ ಸವನಾನಾಂ ಯತ್ತೂಷ್ಟೀಂಶಂಸೋ ಭೂರಗ್ನಿ-
ಜ್ಯೋತಿರ್ಜ್ಯೋತಿರಗ್ನಿರಿತಿ ಪ್ರಾತಸ್ಸವನಸ್ಯ ಚಕ್ಷುಷೀ ಇಂದ್ರೋ
ಜ್ಯೋತಿರ್ಭುವೋ ಜ್ಯೋತಿರಿಂದ್ರ ಇತಿ ಮಾಧ್ಯಂದಿನಸ್ಯ ಸವ-
ನಸ್ಯ ಚಕ್ಷುಷೀ ಸೂರ್ಯೋ ಜ್ಯೋತಿರ್ಜ್ಯೋತಿಃ ಸ್ವಃ ಸೂರ್ಯ
ಇತಿ ತೃತೀಯಸವನಸ್ಯ ಚಕ್ಷುಷೀ ||

ಅಥ ಪ್ರಕಾರಾಂತರೇಣ ತೂಷ್ಟೀಂಶಂಸಂ ಪ್ರಶಂಸತಿ | ಯತ್ತೂಷ್ಟೀಂಶಂಸೋಽಸ್ತೇತಾ-
ನ್ಯೇವ ತದ್ಗತಾನಿ ಪದಾನಿ ತ್ರಯಾಣಾಂ ಸವನಾನಾಂ ಚಕ್ಷುಃಸ್ಥಾನೀಯಾನಿ | ಕಥಮೇತದಿತಿ
ತದೇವ ಸ್ಪಷ್ಟೀಕ್ರಿಯತೇ ಭೂರಗ್ನಿಜ್ಯೋತಿರಿತಿ ಪ್ರಥಮಸ್ಯ ತೂಷ್ಟೀಂಶಂಸಪಾದಸ್ಯ ಪೂರ್ವೋ
ಭಾಗಃ || ಸ ಚ ಪ್ರಾತಃಸವನಸ್ಯ ದಕ್ಷಿಣಚಕ್ಷುಃಸ್ಥಾನೀಯಃ || ಜ್ಯೋತಿರಗ್ನಿರಿತ್ಯಯಮುತ್ತರ-
ಭಾಗೋ ವಾಮಚಕ್ಷುಃಸ್ಥಾನೀಯೋ ಭೂಲೋಕವರ್ತೀ ಯೋಽಗ್ನಿಃ ಸ ಏವ ಗೋಲಕದ್ವಯೇ
ಪ್ರಕಾಶಕ ಇತ್ಯರ್ಥಃ || ಇಂದ್ರೋ ಜ್ಯೋತಿರಿತ್ಯಯಂ ದ್ವಿತೀಯಸ್ಯ ಪೂರ್ವೋ ಭಾಗೋ ಮಾಧ್ಯಂ-
ದಿನಸ್ಯ ಸವನಸ್ಯ ದಕ್ಷಿಣಂ ಚಕ್ಷುಃ || ಭುವೋ ಜ್ಯೋತಿರಿತ್ಯಯಮುತ್ತರೋ ಭಾಗೋ ವಾಮಚ-
ಕ್ಷುರಂತರಿಕ್ಷಲೋಕವರ್ತೀ ಪರಮೈಶ್ವರ್ಯಪ್ರಯುಕ್ತೋ ವಾಯುಗೋಲಕದ್ವಯೇ ಭಾಸಕ
ಇತ್ಯರ್ಥಃ | ಸೂರ್ಯೋ ಜ್ಯೋತಿರಿತ್ಯೇಷ ತೃತೀಯಸ್ಯ ಪೂರ್ವಭಾಗಃ ತೃತೀಯಸವನಸ್ಯ
ದಕ್ಷಿಣಂ ಚಕ್ಷುಃ || ಜ್ಯೋತಿಃ ಸ್ವಃ ಸೂರ್ಯ ಇತ್ಯಯಮುತ್ತರೋ ಭಾಗೋ ವಾಮಚಕ್ಷುಃ
ಸ್ವಲೋಕವರ್ತೀ ಸೂರ್ಯೋ ಗೋಲಕದ್ವಯೇ ಭಾಸಕ ಇತ್ಯರ್ಥಃ ||

ಈಗ ತೂಷ್ಟೀಂಶಂಸಮಂತ್ರವನ್ನು ಪ್ರಕಾರಾಂತರವಾಗಿ ವರ್ಣಿಸುವರು. ತೂಷ್ಟೀಂಶಂಸಮಂತ್ರದಲ್ಲಿರುವ ಪದಗಳು
ಅಥವಾ ಶಬ್ದಗಳು ಪ್ರಾತಸ್ಸವನಾದಿ ಮೂರು ಸವನಗಳಿಗೆ ಕಣ್ಣುಗಳಂತಿರುವವು. ಅದು ಹೇಗೆಂದರೆ--ತೂಷ್ಟೀಂಶಂಸದ
ಮೊದಲನೆಯ ಪಾದದಲ್ಲಿರುವ ಭೂರಗ್ನಿಜ್ಯೋತಿಃ ಎಂಬ ಮಂತ್ರದ ಪೂರ್ವಭಾಗವು ಪ್ರಾತಸ್ಸವನದ ಬಲಗಣ್ಣಿನಂತಿರುವುದು
ಜ್ಯೋತಿರಗ್ನಿಃ ಎಂಬ ಮಂತ್ರದ ಉತ್ತರಭಾಗವು ಎಡಗಣ್ಣಿನಂತಿರುವುದು. ಭೂಲೋಕದಲ್ಲಿ ವಾಸಿಸುವ ಅಗ್ನಿಯು ಈ ಎರಡು
ಕಣ್ಣುಗಳಿಗೂ ಪ್ರಕಾಶವನ್ನು ಒಟುಮಾಡುವವನಾಗಿರುವನು. ಇಂದ್ರೋ ಜ್ಯೋತಿಃ ಎಂಬ ಎರಡನೆಯ ಮಂತ್ರದ ಪೂರ್ವ

ಭಾಗವು ಮಾಧ್ಯಂದಿನಸವನಕ್ಕೆ ಬಲಗಣ್ಣಾಗಿರುವುದು; ಭುವೋ ಜ್ಯೋತಿಃ ಎಂಬ ಮಂತ್ರದ ಉತ್ತರಾರ್ಧವು ಮಾಧ್ಯಂದಿನ ಸವನದ ಎಡಗಣ್ಣಾಗಿರುವುದು. ಅಂತರಿಕ್ಷಲೋಕವಾಸಿಯೂ ಪರಮೈಶ್ವರ್ಯಯುಕ್ತನೂ ಆದ ವಾಯುದೇವನು ಈ ಎರಡು ಕಣ್ಣುಗಳಿಗೂ ಪ್ರಕಾಶಕನಾಗಿರುವನು. ಸೂರ್ಯೋ ಜ್ಯೋತಿಃ ಎಂಬ ಮಂತ್ರದ ಪೂರ್ವಭಾಗವು ತೃತೀಯಸವನದ ಬಲಗಣ್ಣಾಗಿರುವುದು. ಜ್ಯೋತಿಃ ಸ್ವಃ ಸೂರ್ಯಃ ಎಂಬ ಮಂತ್ರದ ಉತ್ತರಾರ್ಧವು ತೃತೀಯಸವನದ ಎಡಗಣ್ಣಾಗಿರುವುದು. ಸ್ವರ್ಗಲೋಕದಲ್ಲಿ ಬೆಳಗುತ್ತಿರುವ ಸೂರ್ಯದೇವನು ಈ ಎರಡು ಕಣ್ಣುಗಳಿಗೂ ಪ್ರಕಾಶಪ್ರದನಾಗಿರುವನು.

**ಚಕ್ಷುಷ್ಮದ್ಭಿಃ ಸವನೈ ರಾಧ್ನೋತಿ ಚಕ್ಷುಷ್ಮದ್ಭಿಃ ಸವನೈಃ ಸ್ವರ್ಗಂ
ಲೋಕಮೇತಿ ಯ ಏವಂ ನೇದ ||**

ನೇದನಂ ಪ್ರಶಂಸತಿ—ರಾಧಿರಿಹಲೋಕೇ ಸಮೃದ್ಭಿಃ ||

ಯಾವ ಪುರುಷನು ಈ ತೂಷ್ಣೀಂಶಂಸಮಂತ್ರದ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ತಿಳಿದಿರುವನೋ ಅವನು ಚಕ್ಷುಸ್ವರೂಪವಾದ ಪ್ರಾತಃ ಸವನಾದಿ ಸವನಗಳಿಂದ ಸಮೃದ್ಭಿಯನ್ನು ಪಡೆಯುವನು ಮತ್ತು ಚಕ್ಷುರಾತ್ಮಕವಾದ ಸವನಗಳ ಮೂಲಕವೇ ಸ್ವರ್ಗಲೋಕವನ್ನು ಪಡೆದು ಸುಖಿಸುವನು.

**ಚಕ್ಷುರ್ವಾ ಏತದ್ಯಜ್ಞಸ್ಯ ಯತ್ರೂಷ್ಣಿಂಶಂಸ ಏಕಾ ಸತೀ ನ್ಯಾಹೃತಿ-
ದ್ವೇಧೋಚ್ಯತೇ ತಸ್ಮಾದೇಕಂ ಸಚ್ಚಕ್ಷುದ್ವೇಧಾ ||**

ತೂಷ್ಣೀಂಶಂಸಸ್ಯ ಚಕ್ಷುಃಸ್ವರೂಪಮುಪಪಾದಯತಿ — ಯದ್ಯಪಿ ಭೂರಿತ್ಯೇಷೈವ ನ್ಯಾಹೃತಿಸ್ತಥಾಪಿ ತದ್ಯೋಗಾದಗ್ನಿರ್ಜೋತಿರಿತ್ಯಪಿ ಪದದ್ವಯಂ ನ್ಯಾಹೃತಿತ್ವೇನೋಚ್ಯತೇ || ಸೇಯಂ ನ್ಯಾಹೃತಿರೇಕೈವ ಸತ್ಯಾರೋಹಾವರೋಹಾಭ್ಯಾಂ ದ್ವೇಧೋಚ್ಯತೇ | ಯಸ್ಮಾದೇವಂ ತಸ್ಮಾಚ್ಚಕ್ಷುರಿಂದ್ರಿಯಮುಪ್ಯೇಕಮೇವ ಸದ್ಗೋಲಕದ್ವಯೇ ದ್ವೇಧಾ ವರ್ತತೇ || ತಸ್ಮಾಚ್ಚ-
ಕ್ಷುಷ್ಮಂ ಯುಕ್ತಂ |

ತೂಷ್ಣೀಂಶಂಸಮಂತ್ರದ ಚಕ್ಷುಸ್ವರೂಪವನ್ನು ವಿವರಿಸುವರು. ಭೂಃ ಎಂಬ ನ್ಯಾಹೃತಿಯು ಒಂದೇ ಆಗಿದ್ದರೂ ಅದರ ಸಂಬಂಧದಿಂದ ಜ್ಯೋತಿಃ ಎಂಬ ಪದದ್ವಯವು (ಎಂದರೆ ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿ ಜ್ಯೋತಿಃ ಎಂಬ ಪದವು ಎರಡಾವರ್ತಿ ಇರುವುದು) ನ್ಯಾಹೃತಿಯೆಂದೇ ಹೇಳಲ್ಪಡುವುದು. ಈ ನ್ಯಾಹೃತಿಯು ಜ್ಯೋತಿಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ಒಂದೇ ಆಗಿದ್ದರೂ ಆರೋಹಾವ ರೋಹಕ್ರಮದಿಂದ ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿ ಎರಡಾವರ್ತಿ ಪಠಿತವಾಗಿರುವುದು. ಆರೋಹಾವರೋಹವೆಂದರೆ ಅಗ್ನಿರ್ಜ್ಯೋತಿರ್ಜ್ಯೋತಿ-
ರಗ್ನಿಃ ಎಂಬ ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿರ್ಜ್ಯೋತಿಃ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಜ್ಯೋತಿಶ್ಚಬ್ದವು ಅಗ್ನಿಶಬ್ದಾನಂತರವೂ ಜ್ಯೋತಿರಗ್ನಿಃ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಜ್ಯೋತಿಶ್ಚಬ್ದವು ಅಗ್ನಿಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿಯೂ ಪಠಿತವಾಗಿರುವುದು. ಈ ರೀತಿ ಒಂದೇ ಶಬ್ದವು ಎರಡಾವರ್ತಿ ಹಿಂದುಮುಂದಾಗಿ ಪಠಿತವಾಗಿರುವುದಕ್ಕೆ ಆರೋಹಾವರೋಹವೆಂದು ಹೆಸರು. ಜ್ಯೋತಿಶ್ಚಬ್ದವು ಎರಡಾವರ್ತಿ ಪಠಿತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಅದು ಎರಡು ಚಕ್ಷುಗಳನ್ನು ಸೂಚಿಸುವುದು. ಆದರೆ ಎರಡು ಚಕ್ಷುಸ್ಸುಗಳೂ ಸೇರಿ ಒಂದೇವಿಧವಾದ ದೃಷ್ಟಿವ್ಯಾಪಾರದಲ್ಲಿ ಆಸಕ್ತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಚಕ್ಷುಸ್ತತ್ವವು ಒಂದೇ ಆಗಿರುವುದು. ಆದುದರಿಂದ ಈ ಚಕ್ಷುಸ್ಸನ್ನು ಸೂಚಿಸುವುದಕ್ಕೆ ಜ್ಯೋತಿಃ ಎಂಬ ಒಂದೇ ನ್ಯಾಹೃತಿಯು ಸಾರಾಗಿರುವುದು. ಭೂರಾದಿನ್ಯಾಹೃತಿಗಳು ಲೋಕತ್ರಯವನ್ನು ಸೂಚಿಸುವವು. ಈ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ—ಸೋಽತಾನ್ಯುತ್ |

ಸಭೂರಿತಿ ವ್ಯಾಹರತ್.....ಸ ಭುವ ಇತಿ ವ್ಯಾಹರತ್.....ಸ ಸುವರಿತಿ ವ್ಯಾಹರತ್ | ಏತಾ ವೈ ವ್ಯಾಹರ-
ತಯ ಇಮೇ ಲೋಕಾಃ (ತೈ. ಬ್ರ. ೨-೨-೪-೩). ಭೂಃ ಭುವಃ ಸುವಃ ಎಂಬ ಮೂರು ವ್ಯಾಹೃತಿಗಳೂ ಭೂಮ್ಯಂತರಿಕ್ಷ-
ಸ್ವರ್ಗಲೋಕಗಳನ್ನು ಸೂಚಿಸುವವು.

ಮೂಲಂ ವಾ ಏತದ್ಯಜ್ಞಸ್ಯ ಯತ್ತುಷ್ಟಿಂಶಂಸೋ ಯಂ ಕಾಮಂ-
ಯೇತಾನಾಯತನವಾನ್ಸ್ಯಾದಿತಿ ನಾಸ್ಯ ಯಜ್ಞೇ ತುಷ್ಟಿಂಶಂಸಂ
ಶಂಸೇದುನ್ಮೂಲಮೇವ ತದ್ಯಜ್ಞಂ ಪರಾಭವಂತಮನು ಪರಾ-
ಭವತಿ ||

ಪುನರಪಿ ಪ್ರಕಾರಾಂತರೇಣ ಪ್ರಶಾಸತಿ — ಯಂ ಯಜಮಾನಮುದ್ದಿಶ್ಯ ಹೋತಾ
ದ್ವೇಷಾದೇವಂ ಕಾಮಯೇತಾನಾಯತನವಾನ್ಸ್ಯಾದಿತ್ಯರ್ಥಸಾಧನರೂಪೇಣಾಽಯತನೇನಾಽಽಶ್ರಯಂ-
ರೂಪೇಣ ರಹಿತೋಽಯಂ ಯಜಮಾನಃ ಸ್ಯಾದಿತಿ ತದಾನೀಮಸ್ಯ ದ್ವಿಷಸ್ಯ ಯಜಮಾನಸ್ಯ
ಯಜ್ಞೇ ತುಷ್ಟಿಂಶಂಸಂ ಹೋತಾ ನ ಶಂಸೇತ್ || ತಥಾ ಸತಿ ವೃಕ್ಷಮೂಲವದ್ಯಜ್ಞಮೂಲತ್ವೇನ
ಅವಸ್ಥಿತಸ್ಯ ತುಷ್ಟಿಂಶಂಸಸ್ಯ ಪಾರಾಭಾವಾದಯಂ ಯಜ್ಞೋ ಮೂಲರಹಿತಃ ಪರಾಭವತಿ
ವಿನಶ್ಯತಿ | ತಮನು ಯಜಮಾನೋಽಪಿ ವಿನಶ್ಯತಿ | ತದೇವಂ ದ್ವೇಷಸ್ಯ ವಿನಾಶಹೇತುತ್ವೇನ
ಪ್ರಶಂಸಾ ಕೃತಾ ||

ಈ ತುಷ್ಟಿಂಶಂಸಮಂತ್ರವನ್ನು ಪ್ರಕಾರಾಂತವಾಗಿ (ಬೇರೆವಿಧವಾಗಿ) ಪ್ರಶಂಸೆಮಾಡುವರು. ವೃಕ್ಷಕ್ಕೆ ಬೇರು ಯಾವ
ರೀತಿ ಮೂಲವಾಗಿರುವುದೋ ಅದೇರೀತಿ ಯಜ್ಞಕ್ಕೆ ತುಷ್ಟಿಂಶಂಸಮಂತ್ರವು ಮೂಲವಾಗಿರುವುದು. ಯಜ್ಞ ಮಾಡುವ ಯಜ
ಮಾನನಿಗೂ ಹೋತೃನಿಗೂ ಕಾರಣಾಂತರದಿಂದ ದ್ವೇಷಾಸೂಯೆಗಳು ಇದ್ದು ಯಜಮಾನನಿಗೆ ಕೆಡಕಾಗಲಿ ಎಂಬ ಅಪೇಕ್ಷೆಯು
ಹೋತೃನಿಗಿದ್ದರೆ ಎಂದರೆ ಸ್ವರ್ಗಸಾಧನಭೂತವಾದ ಈ ಯಜ್ಞಾನುಷ್ಠಾನದಿಂದ ಯಜಮಾನನಿಗೆ ಸ್ವರ್ಗಪ್ರಾಪ್ತಿಯು ಆಗಬಾರ
ದೆಂದು ಹೋತೃನಿಗೂ ಅಪೇಕ್ಷೆಯಾಗಿದ್ದರೆ ಆಗ ಹೋತೃವು ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ತುಷ್ಟಿಂಶಂಸ ಮಂತ್ರವನ್ನು ಪಠಿಸಬಾರದು. ಹಾಗೆ
ತುಷ್ಟಿಂಶಂಸ ಮಂತ್ರಪಠನವಿಲ್ಲದಿದ್ದ ಯಜ್ಞವು ಬುಡವನ್ನು ಕಡಿದ ವೃಕ್ಷದಂತೆ ನಾಶವನ್ನೈದುವದು. ಆ ಯಜ್ಞವನ್ನನುಸರಿಸಿ
ಯಜಮಾನನೂ ನಾಶವನ್ನೈದುವನು. ಈ ಮಂತ್ರವು ದ್ವೇಷಿಗಳಿಗೆ ವಿನಾಶಹೇತುವಾದುದೆಂದು ಪ್ರಕಾರಾಂತವಾಗಿ ತುಷ್ಟಿಂಶಂಸ
ಮಂತ್ರದ ಪ್ರಶಂಸೆಯು ಇಲ್ಲಿ ಮಾಡಲ್ಪಟ್ಟಿರುವುದು.

ತದು ವಾ ಆಹುಃ ಶಂಸೇದೇವಾಪಿ ವೈತದ್ಯತ್ವಿಜೇಹಿತಂ ಯದ್ಹೋತಾ
ತುಷ್ಟಿಂಶಂಸಂ ನ ಶಂಸತ್ಯತ್ವಿಜಿ ಹಿ ಸರ್ವೋ ಯಜ್ಞಃ
ಪ್ರತಿಷ್ಠಿತೋ ಯಜ್ಞೇ ಯಜಮಾನಸ್ತಸ್ಮಾಚ್ಛಂಸ್ತವ್ಯಃ ಶಂಸ್ತವ್ಯಃ ||

ಪುನರಪಿ ಷುತ್ವಿಜೋ ಹೋತುರನುಕೂಲತ್ವೇನ ಪ್ರಶಂಸತಿ—ತದು ವೈ ತತ್ತ್ವೇನ
ತುಷ್ಟಿಂಶಂಸವಿಷಯೇ ಬ್ರಹ್ಮವಾದಿನ ಆಹುಃ | ಕಿಮಿತಿ ತದುಚ್ಯತೇ || ಯದ್ಯಪಿ ಯಜಮಾನೇ
ಪ್ರೀತಿರಹಿತೋ ಹೋತಾ ತಥಾಪಿ ಶಂಸೇದೇವ || ಅಪಿ ವೇತಿ ಪೂರ್ವೋಕ್ತಾಪೇಕ್ಷಯಾ

ಪಶ್ವಾಂತರೋಪನ್ಯಾಸಾರ್ಥಃ | ಹೋತಾ ನ ಶಂಸತೀತಿ ಯದಸ್ತಿ ತದೇತದೃತ್ವಿಜೇ ಹೋತ್ರೇ-
ಪ್ಯಭಿಹಿತಂ ಭ್ರಷ್ಟೇ ಯಜ್ಞೇ ದಕ್ಷಿಣಾಯಾ ಅಲಾಭಾತ್ || ಯಸ್ಮಾದೃತ್ವಿಜಿ ಸರ್ವೋ ಯಜ್ಞಃ
ಪ್ರತಿಷ್ಠಿತಸ್ತಸ್ಮಾದ್ಯಜ್ಞಯಜಮಾನಯೋಃ ಪ್ರತಿಷ್ಠಾದ್ವಾರಾ ಹೋತುರ್ಹಿತತ್ವೇನಾಯಂ
ತೂಷ್ಟೀಂಶಂಸಃ ಶಂಸ್ತವ್ಯಃ | ಅಭ್ಯಾಸೋಽಧ್ಯಾಯಸಮಾಪ್ತಾರ್ಥಃ ||

ಹಿಂದೆ ಯಜಮಾನನಿಗೆ ಕೇಡನ್ನು ಬಯಸುವ ವಿಚಾರದಲ್ಲಿ ಈ ಮಂತ್ರದ ಶಕ್ತಿಯನ್ನು ಪ್ರಶಂಸಿಸಲಾಯಿತು. ಈಗ ಹೋತ್ರವಿಗೂ ಋತ್ವಿಜ್ಞಗಳಿಗೂ ಈ ಮಂತ್ರಶಂಸನಿಂದ ಹೇಗೆ ಅನುಕೂಲವಾಗುವುದೆಂಬುದನ್ನು ವಿವರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಬ್ರಹ್ಮ-
ವಾದಿಗಳು ತೂಷ್ಟೀಂಶಂಸದ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಹೀಗೆ ಹೇಳುತ್ತಾರೆ—ಯಜ್ಞಮಾಡುವ ಯಜಮಾನನ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಹೋತ್ರವಿಗೆ
ಪ್ರೀತಿ ಇರಲಿ, ಇಲ್ಲದಿರಲಿ ಹೋತ್ರವು ತೂಷ್ಟೀಂಶಂಸವನ್ನು ಪರಿಸರೇಬೇಕು. ಯಜಮಾನನ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಪ್ರೀತಿಯಿಲ್ಲ ಎಂಬ
ಕಾರಣದಿಂದ ಹೋತ್ರವು ಈ ಮಂತ್ರಪಠನವನ್ನು ಮಾಡದೆ ಇರಕೂಡದು. ಏಕೆಂದರೆ ಈ ಮಂತ್ರಪಠನವಿಲ್ಲದಿದ್ದರೆ ಋತ್ವಿಜನಾದ
ಹೋತ್ರವಿಗೂ ಒಳ್ಳೆಯದಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಮಂತ್ರಪಠನಾಭಾವದಿಂದ ಯಜ್ಞವು ಕೆಟ್ಟುಹೋದಲ್ಲಿ ಹೋತ್ರವಿಗೆ ಸಲ್ಲಬೇಕಾದ
ದಕ್ಷಿಣೆಯು ಎಂದರೆ ಸಂಭಾವನೆಯು ದೊರೆಯುವುದಿಲ್ಲ. ಮತ್ತು ಋತ್ವಿಜನಲ್ಲಿ (ಹೋತ್ರವಿನಲ್ಲಿ) ಯಜ್ಞವು ಪ್ರತಿಷ್ಠಿತವಾಗಿ
ರುವುದು ಎಂದರೆ ಯಜ್ಞವು ಸಾಂಗವಾಗಿ ನೇರವೇರುವ ಹೊಣೆಯು ಋತ್ವಿಜನನ್ನೇ ಅನಲಂಬಿಸಿರುವುದು. ಯಜ್ಞವು ಯಜ
ಮಾನನಲ್ಲಿ ಪ್ರತಿಷ್ಠಿತವಾಗಿರುವುದು. ಅದುದರಿಂದ ಯಜ್ಞವು ಸರಿಯಾಗಿ ನಡೆಯುವುದಕ್ಕಾಗಿಯೂ ಯಜಮಾನನ ಹಿತಕ್ಕಾಗಿಯೂ
ತೂಷ್ಟೀಂಶಂಸಮಂತ್ರವನ್ನು ಹೋತ್ರವು ಪರಿಸರೇಬೇಕು. ಅದು ಅವನ ಕರ್ತವ್ಯವು.

English Translation

(On the meaning of the Silent Praise)

The "silent praise" are the eyes of the (three) libations. Rhur agnir, & c., are the two eyes of the morning libation. Indro jyotir & c. are the two eyes of the midday libation. Suryo jyotir & c. are the two eyes of the evening libation. He who has such a knowledge prospers by means of the three libations which are provided with eyes, and goes by means of such libations to the celestial world.

This "silent praise" is the eye of the sacrifice (the sacrificial man). There being only one of the "great words" (bhar, bhuvah, svar), (in the "silent praise" of every libation) it must be repeated twice, for though the eye is according to its substance only one, it is double in its appearance.

The "silent praise" is the root of the sacrifice. Should a Hotar wish to deprive any sacrificer of his standing place, then he must not at his sacrifice

repeat the "silent praise;" the sacrificer then perishes along with his sacrifice (the sacrificial personage) which thus has become rootless.

About this they say: the Hotar ought to recite (it at any rate); for it is for the priest's own benefit when the Hotar repeats the "silent praise". In the priest rests the whole sacrifice, and the sacrificer in the sacrifice. Thence the "silent praise", ought to be repeated.

ಇತಿ ಶ್ರೀಮತ್ಸಾಯಣಾಚಾರ್ಯವಿರಚಿತೇ ಮಾಧ್ವವೀರ್ಯೇ ವೇದಾರ್ಥಪ್ರಕಾಶ
ಐತರೇಯಬ್ರಾಹ್ಮಣಭಾಷ್ಯೇ ನವಮಾಧ್ಯಾಯಸ್ಯ ಅಷ್ಟಮಃ ಖಂಡಃ

ಇತಿ ಶ್ರೀಮದ್ರಾಜಾಧಿರಾಜಪರಮೇಶ್ವರ ವೈದಿಕಮಾರ್ಗಪ್ರವರ್ತಕ ವೀರಬುಕ್ಕಣಸಾಮ್ರಾಜ್ಯಧುರಂಧರ
ಸಾಯಣಾಚಾರ್ಯಕೃತಾವೈತರೇಯಬ್ರಾಹ್ಮಣಭಾಷ್ಯೇ ನವಮಾಧ್ಯಾಯಃ ಸಮಾಪ್ತಃ

ಇಲ್ಲಿಗೆ ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಯುತವೂ ಕರ್ನಾಟಕಭಾಷಾನುನಾದಯುತವೂ ಆದ ಐತರೇಯಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿ
ಒಂಭತ್ತನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ ಎಂಟನೆಯ ಖಂಡವು ಸಮಾಪ್ತವಾದುದು.

ಒಂಭತ್ತನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯವು ಮುಗಿದುದು.

ಅಧೈತರೇಯಬ್ರಾಹ್ಮಣೇ ದಶಮಾಧ್ಯಾಯೇ ಪ್ರಥಮಃ ಖಂಡಃ

ಹತ್ತನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ ಮೊದಲನೆಯ ಖಂಡವು

[ಹೋತ್ಯವಿನ ಪುರೋಡಾಶಭಕ್ಷಣವು ಮತ್ತು ಗೃಹಶೇಷವಾದ ಸೋಮಪಾನವು]

ಬ್ರಹ್ಮ ವಾ ಆಹಾನಃ ಕ್ಷತ್ರಂ ನಿವಿದ್ವಿಟ್ ಸೂಕ್ತಮಾಹ್ವಯತೇಽಥ
ನಿವಿದಂ ದಧಾತಿ ಬ್ರಹ್ಮಣ್ಯೇನ ತತ್ಕ್ಷತ್ರಮನುನಿಯುನಕ್ತಿ
ನಿವಿದಂ ಶಸ್ತ್ವಾ ಸೂಕ್ತಂ ಶಂಸತಿ ಕ್ಷತ್ರಂ ವೈ ನಿವಿದ್ವಿಟ್ ಸೂಕ್ತಂ
ಕ್ಷತ್ರ ಏನ ತದ್ವಿಶಮನುನಿಯುನಕ್ತಿ ||

ಋತುಯಾಜಾ ದ್ವಿದೇವತ್ಯಾಸ್ತದ್ವಿಶೇಷಫಲಾ ಸ್ತುತಿಃ ||

ತೂಷ್ಟೀಂಶಂಸಪ್ರಶಂಸಾ ಚ ನವಮಾಧ್ಯಾಯಚೋದನಾ ||

ಅಥಾಹಾನಾದಯೋ ವಕ್ತವ್ಯಾಸ್ತ್ರೀಹಾನಂ ನಿವಿದಂ ಸೂಕ್ತಂ ಚ ವಿಧತ್ತೇ—ಶೋಂಸಾವೋಮಿತ್ಯ-
ನೇನ ಮಂತ್ರೇಣ ಶಂಸನಕಾಲೇ ಹೋತಾಧ್ವರ್ಯುಮಾಹ್ವಯತಿ ಸೋಯಮಾಹಾನಃ | ಅಗ್ನಿ-
ರ್ದೇವೇದ್ಧ ಇತ್ಯಾದಿಭಿರ್ವಾದಶಭಿರ್ವಕ್ಷ್ಯಮಾಣೈಃ ಪದೈರ್ಯುಕ್ತಾ ತತ್ಸಮೂಹರೂಪಾ ನಿವಿತ್ ||
ಪ್ರವೋ ದೇವಾಯಾಗ್ನಯ [೩-೧೩-೧] ಇತ್ಯಾದಿಕಂ ಸಪ್ತರ್ಚಂ ಸೂಕ್ತಂ | ತದೇತತ್ತ್ರಯಂ
ಕ್ರಮೇಣ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಕ್ಷತ್ರಿಯವೈಶ್ಯರೂಪಂ ತತ್ರ ಬ್ರಾಹ್ಮಣರೂಪತ್ವೇನ ಪ್ರಥಮಮಾಹ್ವಯಂತೇ
ಮಂತ್ರೇಣಾಧ್ವರ್ಯೋರಾಹ್ವಾನಂ ಕುರ್ಯಾತ್ || ಅಥಾನಂತರಂ ಕ್ಷತ್ರಿಯರೂಪತ್ವೇನ ನಿವಿದಂ
ದಧಾತಿ ಅಗ್ನಿರ್ದೇವೇದ್ಧ ಇತ್ಯಾದಿಪದಸಮೂಹಂ ವಪೇತ್ತಥಾ ಸತಿ ಬ್ರಹ್ಮಣ್ಯೇನ ಬ್ರಾಹ್ಮಣ-
ಜಾತಾವೇನ ಕ್ಷತ್ರಂ ಕ್ಷತ್ರಿಯಜಾತಿಮನುನಿಯುನಕ್ತಿ || ಪ್ರಥಮತೋ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಜಾತಿಃ
ಪಶ್ಚಾಕ್ಷತ್ರಿಯಜಾತಿರಿತ್ಯೇವಂ ನಿಯೋಗಃ ಕೃತೋ ಭವೇತ್ || ತಾಂ ನಿವಿದಂ ಶಸ್ತ್ವಾ ಪಶ್ಚಾ-
ತ್ಪ್ರವೋ ದೇವಾಯೇತಿಸೂಕ್ತಂ ಶಂಸೇತ್ || ತಥಾಸತಿ ಕ್ಷತ್ರಿಯಜಾತಿರೂಪಾಯಾಂ ನಿವಿದಿ
ವೈಶ್ಯಜಾತಿರೂಪಂ ಸೂಕ್ತಮನುನಿಯುನಕ್ತಿ ಅನುಕೂಲ್ಯೇನ ಪಶ್ಚಾದವಸ್ಥಾಪಯತಿ | ಯಃ
ಪೂರ್ವಮುಕ್ತತೂಷ್ಟೀಂಶಂಸೋ ಯೇ ಚ ನಿವಿತ್ಸೂಕ್ತೇ ತದೇತತ್ತ್ರಯಮಾಜ್ಯನಾಮಕಶಸ್ತ್ರಸ್ಯ
ರೂಪಂ || ತದುಕ್ತಂ ಸಂಪ್ರದಾಯವಿಧಿಃ || “ ತೂಷ್ಟೀಂಶಂಸನಿವಿತ್ಸೂಕ್ತೈರಾಜ್ಯಶಸ್ತ್ರಂ
ಪ್ರಪರ್ವಕಂ ” ಇತಿ ||

ಹಿಂದಿನ (ಒಂಭತ್ತನೆಯ) ಅಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ ದ್ವಿದೇವತ್ಯಗ್ರಹಗಳ ವಿಷಯವನ್ನೂ, ಋತುಯಾಜಾಹೋಮವನ್ನೂ
ತೂಷ್ಟೀಂಶಂಸ ಎಂಬ ಮಂತ್ರದ ವಿಷಯವನ್ನೂ ಹೇಳಿದ್ದಾಯಿತು. ಈಗ ಆಜ್ಯಶಸ್ತ್ರವೆಂಬ ಮಂತ್ರದ ವಿಭಾಗಗಳಾದ ಆಹಾವ್ಯ,

ನಿವಿತ್, ಸೂಕ್ತ ಎಂಬ ವಿಭಾಗಗಳ ವಿಷಯವನ್ನು ವಿವರಿಸುವರು. ಶಸ್ತ್ರಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ಹೋತ್ಯವು ಪಠಿಸುವುದಕ್ಕೆ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಅಧ್ಯಯ್ಯವು ಹೋತ್ಯವಿಗೆ ಇಂತಹ ಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ಪಠಿಸಬೇಕೆಂದು ಪ್ರೈಷಮಂತ್ರಗಳಿಂದ ನಿರ್ದೇಶಿಸುವನು. ಈ ಪ್ರೈಷ ಮಂತ್ರಗಳಿಂದ ನಿರ್ದೇಶಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಅಧ್ಯಯ್ಯವಿಗೆ ಹೋತ್ಯವು ಶಂಸಾವೋಂ ಎಂಬ ಮಂತ್ರದಿಂದ ಆಹ್ವಾನಮಾಡುವನು. ಆಹ್ವಾನಮಾಡುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಪಠಿಸುವ ಶಂಸಾವೋಂ ಎಂಬ ಮಂತ್ರಕ್ಕೆ ಆಹಾವ ಎಂದು ಹೆಸರು; ಅಗ್ನಿದೇವೇದ್ಧಃ ಎಂದು ನೊದಲಾಗುವ ಹನ್ನೆರಡು ವಾಕ್ಯಗಳಿಂದ ಕೂಡಿರುವ ಮಂತ್ರಸಮೂಹಕ್ಕೆ ನಿವಿತ್ ಎಂದು ಹೆಸರು. ಆ ಹನ್ನೆರಡು ವಾಕ್ಯಗಳು ಯಾವವೆಂದರೆ—ಅಗ್ನಿದೇವೇದ್ಧಃ | ಅಗ್ನಿಃ ಸುಷಮಿತ್ | ಹೋತಾ ದೇವವೃತಃ | ಹೋತಾ ಮನು ವೃತಃ | ಪ್ರಣೇರ್ಯಜ್ಞಾನಾಂ | ರಥೀರಧ್ವರಾಣಾಂ | ಅತೂರ್ತೋ ಹೋತಾ | ತೂರ್ಣರ್ಹವ್ಯವಾಟ್ | ಆ ದೇವೋ ದೇವಾನ್ | ಯಕ್ಷದಗ್ನಿದೇವೋ ದೇವಾನ್ | ಸೋ ಅಧ್ವರಾ ಕರತಿ ಜಾತನೇದಾಃ (ಆ.ಶ್ವ. ಶ್ಲೋ. ಸೂ. ೧-೧ ರಿಂದ ೧೨). ಈ ಹನ್ನೆರಡು ವಾಕ್ಯಗಳಿಗೆ ನಿವಿತ್ ಎಂದು ಹೆಸರು. ಇವುಗಳನ್ನು ಮುಂದಿನ ಖಂಡದಲ್ಲಿ ವಿಶೇಷರೀತಿಯಿಂದ ವಿವರಿಸಲಾಗುವುದು; ಪ್ರ ವೋ ದೇವಾಯಾಗ್ನಯೇ ಎಂದು ಪ್ರಾರಂಭವಾಗುವ ಏಳು ಋಕ್ಕುಗಳಿರುವ ಸೂಕ್ತಕ್ಕೆ (ಋ. ಸಂ. ೩-೧೩) ಸೂಕ್ತವೆಂದು ಹೆಸರು. ಈ ಮೂರು ಮಂತ್ರಗಳು ಕ್ರಮವಾಗಿ ಬ್ರಾಹ್ಮಣ, ಕ್ಷತ್ರಿಯ, ವೈಶ್ಯ ಸ್ವರೂಪಗಳೆಂದು ಹೇಳಲ್ಪಡುವವು. ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಮೊದಲನೆಯದಾದ ಆಹಾವ (ಆಹ್ವಯತೇ) ಎಂಬ ಮಂತ್ರದಿಂದ ಅಧ್ಯಯ್ಯ ವನ್ನು ಆಹ್ವಾನಮಾಡಬೇಕು. ಅನಂತರ ಕ್ಷತ್ರಿಯಸ್ವರೂಪವಾದ ಅಗ್ನಿದೇವೇದ್ಧ ಮೊದಲಾದ ನಿವಿತ್ ಮಂತ್ರಸಮೂಹವನ್ನು ಪಠಿಸಬೇಕು. ಹೀಗೆ ಮಾಡುವುದರಿಂದ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಜಾತಿಯಲ್ಲಿ ಕ್ಷತ್ರಿಯಜಾತಿಯನ್ನು ಸೇರಿಸಿದಂತಾಗುವುದು ಎಂದರೆ ಮೊದಲು ಬ್ರಾಹ್ಮಣಜಾತಿಯೆಂದೂ ಅನಂತರ ಕ್ಷತ್ರಿಯಜಾತಿಯೆಂದೂ ಹೇಳಿದಂತಾಗುವುದು. ಹೀಗೆ ನಿವಿನ್ಮಂತ್ರವನ್ನು ಪಠಿಸಿ ಬಳಿಕ ಪ್ರ ವೋ ದೇವಾಯ ಎಂಬ ಸೂಕ್ತವನ್ನು ಪಠಿಸಬೇಕು. ಹೀಗೆ ಮಾಡುವುದರಿಂದ ಕ್ಷತ್ರಿಯಜಾತಿಯಲ್ಲಿ ವೈಶ್ಯಜಾತಿಯನ್ನು ಸೇರಿಸಿದಂತಾಗುವುದು. ಎಂದರೆ ಕ್ಷತ್ರಿಯ ಜಾತಿಯ ಅನಂತರ ವೈಶ್ಯಜಾತಿಯೆಂದು ಹೇಳಿದಂತಾಯಿತು. ಹೀಗೆ ಈ ಮೂರನ್ನೂ ಎಂದರೆ ಮೊದಲು (ಹಿಂದೆ) ಹೇಳಿದ ತೂಷ್ಟೀಂಶಂಸ ಎಂಬ ಮಂತ್ರ, ನಿವಿನ್ಮಂತ್ರ, ಸೂಕ್ತಮಂತ್ರ ಈ ಮೂರನ್ನೂ ಸೇರಿಸಿದರೆ ಅಜ್ಯಶಸ್ತ್ರವೆಂದಾಗುವುದು. ಈ ವಿಷಯವು ಸಂಪ್ರದಾಯವನ್ನು ತಿಳಿದ ತಜ್ಞರಿಂದ ತೂಷ್ಟೀಂಶಂಸನಿವಿತಸ್ತೂಕ್ತೈರಾಜ್ಯ ಶಸ್ತ್ರಂ ತ್ರಿಪೂರ್ವಕಂ ಎಂದು ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿರುವುದು.

ಯಂ ಕಾಮಯೇತ ಕ್ಷತ್ರೇಣೈನಂ ವ್ಯರ್ಧಯಾನೀತಿ ಮಧ್ಯ ಏತಸ್ಯೈ
ನಿವಿದಃ ಸೂಕ್ತಂ ಶಂಸೇತ್ಕೃತ್ರಂ ವೈ ನಿವಿದ್ವಿಟ್ಟೂಕ್ತಂ ಕ್ಷತ್ರೇ-
ಣೈವೈನಂ ತದ್ವ್ಯರ್ಧಯತಿ | ಯಂ ಕಾಮಯೇತ ವಿಶೈನಂ
ವ್ಯರ್ಧಯಾನೀತಿ ಮಧ್ಯ ಏತಸ್ಯ ಸೂಕ್ತಸ್ಯ ನಿವಿದಂ ಶಂಸೇತ್ಕೃ-
ತ್ರಂ ವೈ ನಿವಿದ್ವಿಟ್ಟೂಕ್ತಂ ವಿಶೈವೈನಂ ತದ್ವ್ಯರ್ಧಯತಿ |

ಅಥ ಕಂಚಿದಭಿಚಾರಪ್ರಯೋಗಂ ವಿಧತ್ತೇ ಯೇಯಂ ದ್ವಾದಶಪದಾತ್ಮಿಕಾ ನಿವಿದಸ್ತಿ
ತಸ್ಯಾ ಮಧ್ಯೇ ಸೂಕ್ತಶಂಸನೇ ಸತಿ ಕ್ಷತ್ರಿಯಜಾತಿರೂಪಾಯಾ ನಿವಿದಃ ಖಂಡಿತತ್ವಾದೇನಂ
ಯಜಮಾನಂ ಕ್ಷತ್ರಿಯಜಾತ್ಯಾ ವ್ಯೃದ್ಧಂ ವಿಯುಕ್ತಂ ವಿರೋಧಿನಂ ಕರೋತಿ | ಅತೋ
ಯಜಮಾನಮುದ್ವಿತ್ಯ ಹೋತ್ರಾ ಯತ್ಕಾಮಿತಂ ತತ್ಸಿದ್ಧತೀತ್ಯುಕ್ತಂ ಭವತಿ || ಅಭಿಚಾರಾಂತರಂ

ವಿಧತ್ತೇ—ಪ್ರ ವೋ ದೇವಾಯೇತ್ಯಸ್ಯ ಸೂಕ್ತಸ್ಯ ವೈಶ್ಯಸ್ಥಾನೀಯಸ್ಯ ಮಧ್ಯೇ ನಿವಿದಃ ಶಂಸನೇ
ಸತಿ ವೈಶ್ಯಜಾತೇಃ ಖಂಡಿತತ್ವಾತ್ತದ್ವಿರೋಧೋ ಯಜಮಾನಸ್ಯ ಭವತಿ ||

ಈಗ ಈ ಮಂತ್ರಗಳ ಪ್ರಯೋಗವಿಚಾರದಲ್ಲಿ ಯಜ್ಞಮಾಡುವ ಯಜಮಾನನಿಗೆ ಕೇಡನ್ನು ಬಯಸುವ ಋತ್ವಿಜನು ಮಂತ್ರಪಠನಕ್ರಮದಲ್ಲಿ ವೈಶ್ಯಸವನ್ನುಂಟುಮಾಡಿದರೆ ಯಜಮಾನನಿಗೆ ಕೆಡಕಾಗುವುದು. ಹೇಗೆಂದರೆ—ನಿವಿನ್ಮಂತ್ರಗಳ ಪಠನಾನಂತರದಲ್ಲಿ ಸೂಕ್ತಮಂತ್ರಪಠನವನ್ನು ಮಾಡಬೇಕೆಂದು ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದೆಯಷ್ಟೆ. ಅದಕ್ಕೆ ವಿರುದ್ಧವಾಗಿ ನಿವಿನ್ಮಂತ್ರಗಳ ವ್ಯಾಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಸೂಕ್ತಮಂತ್ರವನ್ನು ಸೇರಿಸಿ ಪಠಿಸುವುದರಿಂದ ಕ್ಷತ್ರಿಯಜಾತಿರೂಪವಾದ ನಿವಿನ್ಮಂತ್ರಗಳ ವಿಚ್ಛಿತ್ತಿಯುಂಟಾಗುವುದು. ಎಂದರೆ ಯಜ್ಞಮಾಡುವ ಯಜಮಾನನ (ರಾಜನ) ಶಕ್ತಿಸಾಮರ್ಥ್ಯಗಳಿಗೆ ಹಾನಿಯುಂಟಾಗುವುದು. ಇದರಿಂದ ಯಜಮಾನನಿಗೆ ಕೇಡನ್ನು ಬಯಸುವ ಹೋತೃವಿನ ಉದ್ದೇಶವು ಈಡೇರಿದಂತಾಗುವುದು. ಇದಲ್ಲದೆ ಸೂಕ್ತಮಂತ್ರಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ನಿವಿತಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ಹೋತೃವು ಪಠಿಸಿದಲ್ಲಿ ವೈಶ್ಯಜಾತಿಯರೂಪವಾದ ಸೂಕ್ತಮಂತ್ರಗಳ ವಿಚ್ಛಿತ್ತಿಯು ಆಗುವುದರಿಂದ ಯಜ್ಞಮಾಡುವ ಯಜಮಾನನಿಗೆ (ರಾಜನಿಗೆ) ವೈಶ್ಯಜಾತಿಯ ಸಹಕಾರವು ಅಥವಾ ಬೆಂಬಲವು ತಪ್ಪಿಹೋಗಿ ಪ್ರಜಗಳ ವಿರೋಧವುಂಟಾಗುವುದು.

ಯಮು ಕಾನುಯೇತ ಸರ್ವಮೇವಾಸ್ಯ ಯಥಾಪೂರ್ವಮ್ಬಜು-

ಕ್ಲೌಪ್ತಂ ಸ್ಯಾದಿತೃಹ್ವಯೇತಾಥ ನಿವಿದಂ ದಧ್ಯಾದಥ ಸೂಕ್ತಂ
ಶಂಸೇತ್ಸೋ ಸರ್ವಸ್ಯ ಕ್ಲೌಪ್ತಿಃ ||

ಪ್ರತಿಕೂಲಂ ಪ್ರಯೋಗದ್ವಯಂ ವಿಧಾಯಾನುಕೂಲಂ ಪ್ರಯೋಗಂ ವಿಧತ್ತೇ—
ಯಮು ಯಂ ತು ಯಜಮಾನಂ ಪ್ರತಿ | ಪೂರ್ವೋಕ್ತಸ್ಯ ದ್ವೇಷ್ಯಸ್ಯ ಯಜಮಾನಸ್ಯ ವ್ಯಾವೃ-
ತ್ಯರ್ಥ ಉಶಬ್ದಃ | ಅಸ್ಯ ಯಜಮಾನಸ್ಯ ಸರ್ವಮೇವ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಕ್ಷತ್ರಿಯವೈಶ್ಯಜಾತಿರೂಪಂ
ಯಥಾಪೂರ್ವಮುತ್ತಮಜಾತೇಃ ಪೂರ್ವಮನತಿಕ್ರಮ್ಯ ಋಜುಕ್ಲೌಪ್ತಂ ಸನ್ಯಕ್ಸಮ್ನಾದಿತಂ
ಸ್ಯಾದಿತಿ ಕಾನುನಾಯಾಂ ಶೋಂಸಾವೋಮಿತಾಹಾವಃ ಪ್ರಥಮಸ್ತತೋಽಗ್ನಿದೇವೇದ್ಧಃ
ನಿವಿತ್ತತಃ ಪ್ರವೋ ದೇವಾಯೇತಿ ಸೂಕ್ತಂ ಶಂಸೇತ್|| ಸೋ ಸೈವೋಕ್ತಾನುಷ್ಠಿತಿರೇವ ಸರ್ವಸ್ಯ
ಜಾತಿತ್ರಯಸ್ಯ ಕ್ಲೌಪ್ತಿಃ ಸಮೀಚೀನಕಲ್ಪನಾ ಭವತಿ ||

ಯಜ್ಞಮಾಡುವ ಯಜಮಾನನಿಗೆ ಪ್ರತಿಕೂಲವಾಗದೆ ಅನುಕೂಲವೇ ಆಗಬೇಕೆಂದು ಬಯಸುವ ಹೋತೃವು ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದ ಕ್ರಮದಲ್ಲಿ ಮಂತ್ರತ್ರಯಗಳನ್ನು ಪಠಿಸಬೇಕು. ಹೇಗೆಂದರೆ—ಮೊದಲು ಆಹಾವ (ಆಹ್ವಾನ) ಅನಂತರ ನಿವಿತ, ಬಳಿಕ ಸೂಕ್ತಮಂತ್ರ. ಇವುಗಳನ್ನು ಕ್ರಮವಾಗಿ ಪಠಿಸಬೇಕು. ಹೀಗೆ ಮಾಡಿದರೆ ಯಜಮಾನನಿಗೆ ಯಾವ ಕೆಡಕೂ ಆಗುವುದಿಲ್ಲ. ಅವನ ಪ್ರಭುತ್ವವು ನ್ಯೂನವಾಗದೆ ಪ್ರಜೆಗಳ ಸಹಕಾರವೂ ದೊರೆಯುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ಮೊದಲು ಶೋಂಸಾವೋಂ ಎಂಬ ಆಹಾವ, ಅನಂತರ ಅಗ್ನಿದೇವೇದ್ಧಃ ಎಂಬ ನಿವಿನ್ಮಂತ್ರ, ಬಳಿಕ ಪ್ರ ವೋ ದೇವಾಯ ಎಂಬ ಸೂಕ್ತಮಂತ್ರ ಇವುಗಳನ್ನು ಒಂದಾಗುತ್ತಲೊಂದನ್ನು ಕ್ರಮವಾಗಿ ಪಠಿಸಿದಲ್ಲಿ ಯಜಮಾನನ ಅಭಿವೃದ್ಧಿಗೆ ಕುಂದುಂಟಾಗದೆ ಸರ್ವಸಮೃದ್ಧಿಯು ಸಿದ್ಧಿಸುವುದು.

ಪ್ರಜಾಪತಿರ್ವಾ ಇದಮೇಕ ಏವಾಗ್ರ ಆಸ ಸೋಽಕಾನುಯತ

ಪ್ರಜಾಯೇಯ ಭೂಯಾನ್ಸ್ಯಾಮಿತಿ ಸ ತಪೋಽತಸ್ಯತ ಸ

ನಾಚಮಯಚ್ಛತ್ಸ ಸಂವತ್ಸರಸ್ಯ ಪರಸ್ತಾದ್ವ್ಯಾಹರದ್ವಾದಶ-
ಕೃತ್ವೋ ದ್ವಾದಶಪದಾ ನಾ ಏಷಾ ನಿವಿದೇತಾಂ ನಾನ ತಾಂ
ನಿವಿದಂ ವ್ಯಾಹರತ್ತಾಂ ಸರ್ವಾಣಿ ಭೂತಾನ್ಯನ್ವಸೃಜ್ಯಂತ |

ಅಥ ನಿವಿದಃ ಪ್ರತಂಸಿತುಮಾಹ—

ಇದಮಿದಾನೀಂ ದೃಶ್ಯಮಾನಂ ಜಗದಗ್ರೇ ಸ್ವೋತ್ಪತ್ತೇಃ ಪುರಾ ಪ್ರಜಾಪತಿರೀಶ್ವರ ಏಕ ಏವ ಆಸ
ವೈ || ಸ ಚಾಕಾನುಯತಾಹಮೇವ ಪ್ರಜಾಯೇಯ ಪ್ರಜಾರೂಪೇಣೋತ್ಪದ್ಯೇಯ | ತಥಾ ಸತಿ
ಪೂರ್ವಸ್ತಾದದ್ವಿತೀಯರೂಪಾದ್ಭೂತಾನತಿ ಪ್ರಭೂತಃ ಸ್ಯಾಮಿತಿ ಕಾನುಯಿತ್ವಾ ಸ ಪ್ರಜಾ-
ಪತಿಃ ಸೃಷ್ಟಿಸಾಧನಂ ತಸಃ ಕೃತರ್ವಾ || ತಸ್ಮಿಂಸ್ತಪಸಿ ನಾಚಮಯಚ್ಛನ್ಮಾನವ್ರತಂ ಕೃತರ್ವಾ |
ತಥಾ ಕೃತ್ವಾ ಸಂವತ್ಸರಾದೂರ್ಧ್ವಂ ದ್ವಾದಶಕೃತ್ವೋ ನಾಚಮುಚ್ಚಾರಿತವಾನ್ | ಸೇಯ-
ಮುಚ್ಚಾರಿತಾ ವಾಗೇಷಾ ದ್ವಾದಶಪದೋಪೇತಾ ನಿವಿತ್ಸಂಪನ್ನಾ | ತಾನೇತಾನೇವ ನಿವಿದಂ
ಪ್ರಜಾಪತೀರ್ವಾಹೃತರ್ವಾ || ತಾಂ ನಿವಿದಮನು ತತ್ಸಾನುರ್ಥ್ಯಾತ್ಸರ್ವಾಣಿ ಭೂತಾನ್ಯನ್ವ-
ಸೃಜ್ಯಂತ ||

ಈಗ ನಿವಿನ್ಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ಪ್ರಶಂಸೆಮಾಡುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಒಂದು ಪೂರ್ವೇತಿಹಾಸವನ್ನು ಹೇಳಲಾಗುವುದು. ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ
ಎಂದರೆ ಈ ಜಗತ್ತು ಸೃಷ್ಟಿಯಾಗುವುದಕ್ಕೆ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಸರ್ವೇಶ್ವರನಾದ ಪ್ರಜಾಪತಿ (ಪರಬ್ರಹ್ಮ) ಒಬ್ಬನು ಮಾತ್ರ ಇದ್ದನು.
ಅವನು ಇಂತು ಅಪೇಕ್ಷಿಸಿದನು—ನಾನು ಪ್ರಜೆಗಳನ್ನು ಎಂದರೆ ಚರಾಚರಾತ್ಮಕವಾದ ಜಗತ್ತನ್ನು ಸೃಷ್ಟಿಸಬೇಕು (ಎಂದರೆ ಅವ್ಯಕ್ತ
ರೂಪದಿಂದ ಎಲ್ಲೆಲ್ಲೂ ತಾನೇತಾನಾಗಿ ವ್ಯಾಪಿಸಿರುವ ತಾನು ಬಹುರೂಪಗಳಿಂದ ವ್ಯಕ್ತವಾಗಿ ಜಗದ್ರೂಪವಾಗಿ ಮಾಡಬೇಕೆಂದು
ಯೋಚಿಸಿದನು) ಎಂದು ಯೋಚಿಸಿ ಸೃಷ್ಟಿಸಾಧನವಾದ ತಪಸ್ಸನ್ನು ಮಾಡಿದನು. (ಇಲ್ಲಿ ತಪಸ್ಸೆಂದರೆ ಹೀಗೆ ಮಾಡಬೇಕೆಂದು
ಧ್ಯಾನಮಾಡುವುದು). ಬಳಿಕ ಮೌನದಿಂದ ಧ್ಯಾನಿಸುತ್ತಿದ್ದ ಆ ಪ್ರಜಾಪತಿಯು ವಾಗ್ಗ್ರೂಪವಾದ ಕೆಲವು ಶಬ್ದಗಳನ್ನು
ಉಚ್ಚರಿಸಿದನು. ಆ ಶಬ್ದಗಳೇ ಹನ್ನೆರಡು ವಾಕ್ಯಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ ಈ ನಿವಿನ್ಮಂತ್ರಗಳಾದವು. ಈ ನಿವಿನ್ಮಂತ್ರಗಳ ಸಾಮರ್ಥ್ಯ
ದಿಂದ ಸರ್ವಭೂತಗಳೂ (ಸಕಲ ಜಗತ್ತೂ) ಉತ್ಪನ್ನವಾದವು.

ತದೇತದೃಷಿಃ ಪಶ್ಯನ್ನಭ್ಯನೂನಾಚ ಸ ಪೂರ್ವಯಾ ನಿವಿದಾ ಕನ್ಯ-
ತಾಽಽಯೋರಿನಾಃ ಪ್ರಜಾ ಅಜನಯನ್ಮನೂನಾಮಿತಿ |

ಉಕ್ತಾರ್ಥಂ ದ್ರಢಯಿತುಂ ಕಂಚಿನ್ಮಂತ್ರಮುದಾಹರತಿ — ತದೇತತ್ಪ್ರಜಾಪತೇಃ
ಸರ್ಜನಂ ದಿವ್ಯದೃಷ್ಟ್ಯಾ ಪಶ್ಯನ್ಮುತ್ಸನಾಮಕೋ—ಮಹರ್ಷಿರ್ಮಂತ್ರೇಣಾಭ್ಯನೂನಾಚ | ಸ
ಪೂರ್ವಯೇತ್ಯಾದಿಮಂತ್ರಃ | ಸ ಪ್ರಜಾಪತಿಃ ಪೂರ್ವಯಾ ಪ್ರಥಮಂ ಪ್ರಾದುರ್ಭೂತಯಾ
ನಿವಿದಾ ದ್ವಾದಶರೂಪಯಾ ಕನ್ಯತಾ ಕವಿತ್ವಂ ಶಬ್ದಸ್ರಷ್ಟೃತ್ವಮಾಯೋರಾಗತವಾನ್ಪ್ರಾಪ್ತನಾ-
ನಿತ್ಯರ್ಥಃ || ತತ ಉರ್ಧ್ವಂ ಮನೂನಾಂ ವೈವಸ್ವತಾದೀನಾಂ ಸಂಬಂಧಿನೀರಿಮಾ ಬ್ರಾಹ್ಮಣ-
ಕ್ಷತ್ರಿಯಾದಿರೂಪಾಃ ಪ್ರಜಾ ಅಜನಯದಿತ್ಯಯಂ ಮನ್ತ್ರಃ ಪೂರ್ವೋಕ್ತಮೇವಾರ್ಥಂ ಬ್ರೂತೇ ||

ಪ್ರಜಾಪತಿಯು ಈ ವಿಧವಾದ ಸೃಷ್ಟಿಕ್ರಮವನ್ನು ಕುತ್ಸನೆಂಬ ಒಬ್ಬ ಋಷಿಯು ತನ್ನ ದಿವ್ಯದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ನೋಡಿ ಕಂಡುಹಿಡಿದನು. ಈ ವಿಷಯವು (ಋ.ಸಂ. ೧-೯೬-೨) ಸ ಪೂರ್ವಯಾ ಎಂಬ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಉಕ್ತವಾಗಿದೆ. ಪ್ರಜಾಪತಿಯು ಪ್ರಥಮದಲ್ಲಿ ಉಚ್ಚರಿಸಿದ ಹನ್ನೆರಡು ವಾಕ್ಯಸಮೂಹಗಳುಳ್ಳ ನಿವಿನ್ಮಂತ್ರದಿಂದ ಕವಿತ್ವವೆಂದರೆ ಕಾವ್ಯರೂಪವಾದ ಶಬ್ದಗಳು ಉಂಟಾಗಿ ಅದರಿಂದ ಪ್ರಜೆಗಳ ಉತ್ಪಾದನೆಗೆ ಕಾರಣವಾಯಿತು. ಬಳಿಕ ವೈವಸ್ವತಾದಿಮನುಗಳ ಸಂಬಂಧವಾದ ಬ್ರಹ್ಮ ಹೃದ್ರಿಯ ವೈಶ್ಯ ಶೂದ್ರರೆಂಬ ನಾನಾವಿಧವಾದ ಪ್ರಜೆಗಳನ್ನು (ಆ ನಿವಿನ್ಮಂತ್ರಗಳ ಸಹಾಯದಿಂದ) ಸೃಷ್ಟಿಮಾಡಿದನು.

**ತದ್ಯದೇತಾಂ ಪುರಸ್ತಾತ್ಸೂಕ್ತಸ್ಯ ನಿವಿದಂ ದಧಾತಿ ಪ್ರಜಾತ್ಯೈ ಪ್ರಜಾ-
ಯತೇ ಪ್ರಜಯಾ ಪಶುಭಿರ್ಯ ಏನಂ ವೇದ ||**

ನಿವಿದಂ ಪ್ರಶಸ್ಯ ತದನುಷ್ಠಾನಂ ಪ್ರಶಂಸತಿ—ಯಸ್ಮಾತ್ಪ್ರಜಾಪತಿನೈವಂ ಕೃತಂ ತಸ್ಮಾ-
ದ್ಯದಿ ಹೋತಾ ಸೂಕ್ತಸ್ಯ ಪುರಸ್ತಾದೇತಾಂ ನಿವಿದಂ ದಧಾತ್ವದಾ ಸಾ ನಿವಿದ್ಯಜಮಾನಸ್ಯ
ಪ್ರಜಾತ್ಯೈ ಪ್ರಜೋತ್ಪಾದನಾಯ ಸಂಪದ್ಯತೇ || ವೇದನಂ ಪ್ರಶಂಸತಿ —

ಮೇಲೆ ಹೇಳಿದಂತೆ ನಿವಿನ್ಮಂತ್ರಗಳ ಪ್ರಾಶಸ್ತ್ಯವನ್ನು ತಿಳಿಸಿದನಂತರ ಆ ಮಂತ್ರಗಳ ಅನುಷ್ಠಾನಕ್ರಮವನ್ನು ತಿಳಿಸುತ್ತಾರೆ. ಸೃಷ್ಟಿಗೆ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಪ್ರಜಾಪತಿಯು ಈ ನಿವಿನ್ಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ಉಚ್ಚರಿಸಿದನಷ್ಟೆ. ಆ ಕ್ರಮವನ್ನನುಸರಿಸಿಯೂ ಹೋತೃವು ಸೂಕ್ತಮಂತ್ರಪಠನಮಾಡುವುದಕ್ಕೆ ಮೊದಲು ಈ ನಿವಿನ್ಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ಪಠಿಸುವನು. ಇದೇ ರೂಢಿಯಾಯಿತು. ಇದರಿಂದ ಯಜ್ಞ ಮಾಡುವ ಯಜಮಾನನ ಸಂತತಿಯು ಅಭಿವೃದ್ಧಿಯಾಗುವುದಕ್ಕೆ ಸಹಾಯವಾಗುವುದು. ಈ ವಿಷಯವನ್ನು ತಿಳಿದು ಅದರಂತೆ ಆಚರಿಸುವ ಪುರುಷನು ಪ್ರಜೆಗಳನ್ನೂ (ಸಂತಾನವನ್ನೂ) ಪಶುಸಂಪತ್ತನ್ನೂ ಪಡೆದು ಸುಖಿಸುವನು.

English Translation

(The different parts of the Aiy Shastra : Ahavan, Nivid, Sukta)

The call, s'omsavom (called ahava) is the Brahma ; the address (Nivid) is the kshatram (royal power) and the hymn (sukta) are the subjects (vis). By repeating first the call s'omsavom (representing the Brahma), and then settling forth the titles (representing the royal power), the Hotar joins subsequently the Kshatram to the Brahma. By repeating the Nivid before he recites the hymn, he joins subsequently the subjects to the Kshatram, the Kshatram being the Nivid, and the hymn the subjects.

Should the Hotar wish to deprive the sacrificer of his Kshatram, he has only to put in the midst of the Nivid the hymn. By doing so, he deprives him of his Kshatram.

Should the Hotar wish to deprive the sacrificer of his subjects (his income & c.) he has only to put in the midst of the hymn the Nivid. By doing so he deprives the sacrificer of his subjects.

But Should he wish to perform the sacrifice in such a way as to keep the sacrificer in the proper possession of all he had (Brahma, Kshatra or Vis) then he must first repeat the ahava (s'omsavom), the nivid and (lastly) the sukta (hymn). This is the proper performance for all the (three castes).

Prajapati was in the beginning only one (not distinguished from the world). He felt a desire of creating beings and thus multiplying himself. Therefore he underwent austerities, and remained silent. After a year had elapsed, he uttered twelve times (words) which constitute the Nivid of twelve sentences, After this Nivid had been pronounced, all creatures were produced.

(That the world had been created by means of the Nivid) this saw (also) a Rishi (Kutsa by name) when repeating the following verse in which there is an allusion to it: sa purvaya nivida (1, 96, 2) i.e. "he (Agni) created through the first Nivid, through the praise of life in songs, all the creatures of the Manus, (regents of large periods of time): through his lustre shining everywhere (he made) the heavens and water; the gods (priests) kept Agni (back on earth), the giver of treasures."

This is the reason that the Hotar gets offspring, when he puts the Nivid before the hymn (sukta). He who has such a knowledge is blessed with children and cattle.

ಇತಿ ಶ್ರೀಮತ್ಪ್ರಾಚೀನಾಚಾರ್ಯವಿರಚಿತೇ ಮಾಧವೀಯೇ ವೇದಾರ್ಥಪ್ರಕಾಶ
ಐತರೇಯಬ್ರಾಹ್ಮಣಭಾಷ್ಯಸ್ಯ ದಶಮಾಧ್ಯಾಯೇ ಪ್ರಥಮಃ ಖಂಡಃ

ಇಲ್ಲಿಗೆ ಐತರೇಯಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿ ಹತ್ತನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ ನೊಂದಲನೆಯ ಖಂಡವು
ಸಮಾಪ್ತವಾದುದು.

ಅಥ ದಶಮಾಧ್ಯಾಯೇ ದ್ವಿತೀಯಃ ಖಂಡಃ

ಹತ್ತನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ ಎರಡನೆಯ ಖಂಡವು

[ನಿವಿನ್ಮಂತ್ರಗಳ ಅರ್ಥವಿವರಣೆ]

ಅಗ್ನಿದೇವೇದ್ಧ ಇತಿ ಶಂಸತ್ಯಸೌ ನಾ ಅಗ್ನಿದೇವೇದ್ಧ ಏತಂ ಹಿ
ದೇವಾ ಇನ್ದತ ಏತಮೇವ ತದೇತಸ್ಮಿಂಲ್ಲೋಕ ಆಯಾತಯತಿ |

ದ್ವಾದಶಪದೋಪೇತಾಯಾ ನಿವಿದಃ ಪ್ರಥಮಂ ಪದಂ ವಿಧತ್ತೇ—ದೇವೈರಿದ್ಧಃ ಪ್ರಜ್ಞ-
ಲಿತೋಽಗ್ನಿರಿತ್ಯೇಷ ನಿವಿದಿ ಪ್ರಥಮಭಾಗಸ್ಯಾರ್ಥಃ | ತಂ ಭಾಗಂ ಹೋತಾ ಶಂಸೇದಸೌ ನಾ
ಅದಿತ್ಯಮಂಡಲೇಽವಸ್ಥಿತಃ ಪ್ರಕಾಶೋ ದೇವೈರಿದ್ಧೋಽಗ್ನಿಃ | ಯಸ್ಮಾದೇತಂ ದ್ಯುಲೋಕ-
ವರ್ತಿನಂ ಪ್ರಕಾಶಂ ದೇವಾ ಇಂಧಕ ಇದ್ಧಂ ದೀಪಿತಂ ಸನ್ಯದ್ಧಂ ಕುರ್ವಂತಿ ತತ್ತೇನ ಪ್ರಥಮ-
ಭಾಗಪಾಠೇನ ಏತಮೇವಾದಿತ್ಯರೂಪಂ ಪ್ರಕಾಶಮೇತಸ್ಮಿನ್ ದ್ಯುಲೋಕ ಆಯಾತಯತಿ
ಪ್ರಸಾದಯತಿ ||

ಹನ್ನೆರಡು ವಾಕ್ಯಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ ನಿವಿನ್ಮಂತ್ರಗಳ ಅರ್ಥವಿವರಣೆಯನ್ನು ಪ್ರಾರಂಭಿಸುತ್ತಾ ಮೊದಲು ಪ್ರಥಮವಾಕ್ಯದ
ವಿವರಣೆ ಮಾಡುವರು—ಅಗ್ನಿದೇವೇದ್ಧಃ ಎಂಬುದು ನಿವಿನ್ಮಂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಮೊದಲನೆಯದು. ಇದನ್ನು ಹೋತೃವು ಪಠಿಸಿ
ಬೇಕು. ಮೊದಲು ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ದೇವತೆಗಳು ಹೊತ್ತಿಸಿದರು. ಎಂದರೆ ಪ್ರಜ್ವಲಿಸುವಂತೆ ಮಾಡಿದರು. ಸ್ವರ್ಗದಲ್ಲಿ ಎಂದರೆ
ಅಂತರಿಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಬೆಳಗುತ್ತಿರುವ ಅದಿತ್ಯಮಂಡಲದಲ್ಲಿ ಯಾವ ಅಗ್ನಿ ಇರುವುದೋ ಆ ಅಗ್ನಿಯೇ ದೇವತೆಗಳಿಂದ ಪ್ರಜ್ವಲಿತವಾದುದು.
ಈ ಸೂರ್ಯಮಂಡಲರೂಪವಾದ ಅಗ್ನಿಯು ದೇವತೆಗಳಿಂದ ಹೊತ್ತಿಸಲ್ಪಟ್ಟು ಎಲ್ಲೆಲ್ಲಿಯೂ ಪ್ರಕಾಶಿಸುತ್ತಿರುವುದು ಎಂದು ಈ
ಮಂತ್ರದ ಅರ್ಥವು.

ಅಗ್ನಿರ್ಮನ್ವಿದ್ಧ ಇತಿ ಶಂಸತ್ಯಯಂ ನಾ ಅಗ್ನಿರ್ಮನ್ವಿದ್ಧ ಇಮಂ ಹಿ
ಮನುಷ್ಯಾ ಇಂಧತೇಽಗ್ನಿಮೇವ ತದಸ್ಮಿಂಲ್ಲೋಕೇ ಆಯಾ-
ತಯತಿ |

ದ್ವಿತೀಯ ಪದಂ ವಿಧತ್ತೇ — ಅಂಗಾರರೂಪೋಽಗ್ನಿರ್ಭೂಲೋಕವರ್ತೀ ಮನುಷ್ಯೈಃ
ಪ್ರಜ್ವಲ್ಯತೇ | ಅನ್ಯತ್ಪೂರ್ವವತ್ ||

ಎರಡನೇ ಮಂತ್ರದ ಅರ್ಥವು—ಅಗ್ನಿರ್ಮುನಿದ್ಧಃ ಎಂಬುದು ಎರಡನೆಯ ಮಂತ್ರವು. ಈ ಅಗ್ನಿಯು ಮನುಷ್ಯರಿಂದ ಹೊತ್ತಿಸಲ್ಪಟ್ಟು ಈ ಭೂಲೋಕದಲ್ಲಿ ಪ್ರಕಾಶಿಸುತ್ತಿರುವುದು ನಾವು ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷವಾಗಿ ನೋಡುತ್ತಿರುವ ಅಗ್ನಿ (ಬೆಂಕಿ)ಯೇ ಇದು. ಇದು ಭೂಲೋಕವಾಸಿಗಳಿಗೆ ಔಷ್ಣ್ಯವನ್ನೂ ಪ್ರಕಾಶವನ್ನೂ ಒದಗಿಸುವದು.

ಅಗ್ನಿಃ ಸುಷಮಿದಿತಿ ಶಂಸತಿ ವಾಯುರ್ವಾ ಅಗ್ನಿಃ ಸುಷಮಿದ್ವಾ-
ಯುರ್ಹಿ ಸ್ವಯಮೂತ್ಮಾನಂ ಸಮಿಂಧೇ ಸ್ವಯಮಿದಂ ಸರ್ವಂ
ಯದಿದಂ ಕಿಂಚಿ ವಾಯುಮೇವ ತದಂತರಿಕ್ಷಲೋಕ ಆಯಾ-
ತಯತಿ

ತ್ವತೀಯಂ ಪದಂ ವಿಧತ್ತೇ—ಶೋಭನಾ ಸಮಿತ್ಪ್ರಕಾಶನಂ ಸಂಚರಣರೂಪಂ ಯಸ್ಯ-
ನಾಯೋಃ ಸೋಽಯಂ ಸುಷಮಿತ್ || ತಸ್ಯಾಗ್ನಿತ್ವಂ ಗತಿಹೇತುತ್ವಾದ್ಯಾಗ್ನಿಕಂ | ಅಗ್ನಿ ಗತಾ
ವಿತ್ಯಸ್ಮಾದ್ಧಾತೋರುತ್ಪನ್ನೋಽಯಂ ಶಬ್ದಃ | ಪ್ರಥಮಪರ್ಯಾಯೇಽಪ್ಯಾದಿತ್ಯಪರತ್ವಂ ಏವಂ
ಯೋಜನೀಯಂ | ವಾಯುರ್ಹಿ ಸ್ವಾತ್ಮಾನಂ ಸರ್ವಂ ಜಗಚ್ಚ ಸಮಿಂಧೇ ಸಮ್ಯಕ್ಪ್ರಕಾಶಯತಿ
ವ್ಯಾಪಾರಕ್ಷಮಂ ಕರೋತೀತ್ಯರ್ಥಃ ||

ಅನಂತರ ಹೋತೃವು ಅಗ್ನಿಃಸುಷಮಿತ್ ಎಂಬ ಮೂರನೆಯ ಮಂತ್ರವನ್ನು ಪಠಿಸುವನು. ನಮ್ಮ ಸುತ್ತಲೂ ಆವರಿಸಿರುವ ವಾಯುವೇ ಈ ಅಗ್ನಿಯು. ಅಗ್ನಿ-ಗತಾ ಎಂಬ ಧಾತುವಿನಿಂದ ಅಗ್ನಿಶಬ್ದವು ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಿದೆ. ವಾಯು ಯಾವಾಗಲೂ ಸಂಚರಿಸುವುದರಿಂದ (ಬೀಸುವುದರಿಂದ) ಅಗ್ನಿಯೆಂಬ ಹೆಸರು ಬಂದಿದೆ. ಈ ವಾಯುರೂಪವಾದ ಅಗ್ನಿಯು ಸಮಸ್ತಪ್ರಾಣಿಗಳ ಶರೀರದಲ್ಲಿ ಸಂಚರಿಸುತ್ತಾ ಅವುಗಳ ಸಂಚಾರ ಮೊದಲಾದ ವ್ಯಾಪಾರಗಳಲ್ಲಿ ಸಹಾಯಕವಾಗಿ ಬೆಳಗುತ್ತಿರುವುದು. ಎರಡನೆಯ ಮಂತ್ರವು ಭೂಲೋಕದ ಅಗ್ನಿಪರವಾಗಿದ್ದು ಮನುಷ್ಯಾದಿ ಸಮಸ್ತಪ್ರಾಣಿಗಳಿಗೂ ಉಷ್ಣತೆಯನ್ನೂ ಪ್ರಕಾಶವನ್ನೂ ಒದಗಿಸಿ ಬೆಳಗುತ್ತಿರುವುದು. ಮೂರನೆಯ ಮಂತ್ರವು ವಾಯುರೂಪದಿಂದಿರುವ ಈ ಅಗ್ನಿಯು ಸಮಸ್ತಪ್ರಾಣಿಗಳ ಶರೀರದಲ್ಲಿದ್ದು ಅವುಗಳ ವ್ಯಾಪಾರಗಳಿಗೆ ಸಹಾಯಕವಾಗಿರುವುದು ಎಂಬರ್ಥವನ್ನು ಸೂಚಿಸುವುದು.

ಹೋತಾ ದೇವವೃತ ಇತಿ ಶಂಸತ್ಯಸೌ ವೈ ಹೋತಾ ದೇವವೃತ ಏಷ
ಹಿ ಸರ್ವತೋ ದೇವೈರ್ವೃತ ಏತಮೇವ ತದೇತಸ್ಮಿಂಲ್ಲೋಕ
ಆಯಾತಯತಿ | .

ಚತುರ್ಥಪದಂ ವಿಧತ್ತೇ—ಅಸಾವಾದಿತ್ಯಃ ಸ್ನೋದಯಾಸ್ತಮಯಾಭ್ಯಾಂ ಸಾಯಂ
ಪ್ರಾತರ್ಹೋನುನಿಮಿತ್ತೇನ ಹೋತಾ ಸ ವೈ ದ್ಯುಲೋಕೇ ವರ್ತಮಾನತ್ವಾದ್ದೇವೈರ್ವೃತಃ |

ಅನಂತರ ಹೋತೃವು ನಾಲ್ಕನೆಯ ಮಂತ್ರವನ್ನು ಪಠಿಸುವನು. ಹೋತಾ ದೇವವೃತಃ ಎಂಬುವುದೇ ನಾಲ್ಕನೆಯ ಮಂತ್ರವು. ಅಂತರಿಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಬೆಳಗುತ್ತಿರುವ ಆದಿತ್ಯನು ಉದಯಾಸ್ತಮಯ ಕಾಲಗಳಲ್ಲಿ ನಡೆಯುವ ಹೋಮಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಸಹಾಯಕ ನಾಗಿ ಬೆಳಗುತ್ತಿರುವನು. ಸ್ವರ್ಗದಲ್ಲಿ ಇವನ ಸುತ್ತಲೂ ದೇವತೆಗಳು ನೆಲಸಿರುವುದರಿಂದ ಇವನು ದೈವೈರ್ವೃತಃ ಎಂದು ಹೇಳಲ್ಪಡುವನು.

ಹೋತಾ ಮನುವೃತ ಇತಿ ಶಂಸತ್ಯಯಂ ನಾ ಅಗ್ನಿಹೋತಾ ಮನು-
ವೃತೋಽಯಂ ಹಿ ಸರ್ವತೋ ಮನುಷ್ಯೈರ್ವೃತೋಽಗ್ನಿಮೇವ
ತದಸ್ತಿಸ್ತೋಲೋಕ ಆಯಾತಯತಿ ||

ಪಂಚಮಂ ಪದಂ ವಿಧತ್ತೇ — ಭೂಲೋಕೇಽವಸ್ಥಿತೋಽಗ್ನಿಃ ಹೋಮಾಧಿಕರಣತ್ವಾ-
ದ್ಭೋತಾ ಯಜಮಾನರ್ತ್ವಿಗ್ಭಿಶ್ಚೇಷ್ಟಿತತ್ವಾನ್ಮನುವೃತಃ ||

ಬಳಿಕ ಹೋತೃವು ಹೋತಾ ಮನುವೃತಃ ಎಂಬ ಐದನೆಯ ಮಂತ್ರವನ್ನು ಪಠಿಸುವನು. ಭೂಲೋಕದಲ್ಲಿರುವ ಈ ಅಗ್ನಿಯ ಸಮೀಪದಲ್ಲಿ ಹೋಮಾದಿ ಕಾಲಗಳಲ್ಲಿ ಹೋತೃ, ಯಜಮಾನ ಮೊದಲಾದವರು ಯಜ್ಞಕರ್ಮದಲ್ಲಿ ನಿರತರಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಈ ಅಗ್ನಿಯು ಮನುಷ್ಯರಿಂದ ಪರಿವೃತನಾಗಿರುವನೆಂದು ಈ ಮಂತ್ರದ ಅರ್ಥವು.

ಪ್ರಣೀರ್ಯಜ್ಞಾನಾಮಿತಿ ಶಂಸತಿ ವಾಯುರ್ವೈ ಪ್ರಣೀರ್ಯಜ್ಞಾನಾಂ
ಯದಾ ಹಿ ಪ್ರಾಣೀತ್ಯಥ ಯಜ್ಞೋಽಥಾಗ್ನಿಹೋತ್ರಂ ವಾಯು-
ಮೇವ ತದಂತರಿಕ್ಷಲೋಕ ಆಯಾತಯತಿ |

ಷಷ್ಠಂ ಪದಂ ವಿಧತ್ತೇ — ಯಜ್ಞಾನ್ಪ್ರಕರ್ಷೇಣ ನಯತಿ ವಾಯುಸ್ತಸ್ಮಾದೇಷ
ಯಜ್ಞಾನಾಂ ಪ್ರಣೀಃ ಯಸ್ತಿಸ್ಥಾಲೇ ಪುರುಷಃ ಪ್ರಾಣಿತಿ ಪ್ರಾಣವಾಯುನಾ ಚೇಷ್ಟತೇ ತದಾ
ಯಜ್ಞೋ ಭವತಿ | ತಸ್ಯೈವ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನಮುದಾಹರಣರೂಪಂ ಅಥಾಗ್ನಿಹೋತ್ರಮಿತಿ ಪ್ರಾಣ-
ವಾಯುಚೇಷ್ಟಯಾ ಅಗ್ನಿಹೋತ್ರಕರಣಾದಿವ್ಯಾಪಾರಾ ನಿಷ್ಪದ್ಯಂತೇ ||

ಹೋತೃವು ಪ್ರಣೀರ್ಯಜ್ಞಾನಾಂ ಎಂಬ ಆರನೆಯ ಮಂತ್ರವನ್ನು ಪಠಿಸುವನು. ವಾಯುರ್ವೈ (ವಾಯುರೂಪ ದಿಂದಿರುವ ಅಗ್ನಿಯೇ) ಪ್ರಣೀಃ ಎಂದರೆ ಯಜ್ಞದ ನೇತೃ (ನಾಯಕ)ವೆಂದು ಹೇಳಲ್ಪಡುವುದು. ಯಜ್ಞಾದಿಕರ್ಮಗಳಲ್ಲಿ ವಾಯುವು ಮನುಷ್ಯರಲ್ಲಿ ಉಚ್ಛ್ವಾಸನಿಶ್ವಾಸ ರೂಪದಿಂದಿದ್ದು ಅವರು ಅಗ್ನಿಹೋತ್ರಾದಿ ಯಜ್ಞಾಂಗಕರ್ಮಗಳಲ್ಲಿ ಸಾತ್ರವಹಿಸಲು ಸಹಾಯಕ ನಾಗಿರುವನು. ವಾಯುಸಂಚಾರವಿಲ್ಲದೆ ಮನುಷ್ಯಾದಿ ಪ್ರಾಣಿಗಳು ಯಾವ ಕಾರ್ಯವನ್ನೂ ಮಾಡಲು ಶಕ್ತರಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ವಾಯುವು ಮನುಷ್ಯರಿಗೆ ಅವರ ಶರೀರಗಳಲ್ಲಿ ಸಂಚಾರಮೂಲಕ ಶಕ್ತಿಸಾಧಾರಣಗಳನ್ನೊದಗಿಸಿ ಅವರು ಅಗ್ನಿಹೋತ್ರಾದಿ ಕರ್ಮಗಳಲ್ಲಿ ನಿರತರಾಗುವಂತೆ ಮಾಡುವುದರಿಂದ ವಾಯುರೂಪದಿಂದಿರುವ ಈ ಅಗ್ನಿಯು ಯಜ್ಞದ ನೇತೃ ಎಂದರೆ ಯಜ್ಞದ ನಿರ್ವಾಹಕನೆಂದು ಹೇಳಲ್ಪಡುವನು.

ರಥೀರಧ್ವರಾಣಾಮಿತಿ ಶಂಸತ್ಯಸೌ ವೈ ರಥೀರಧ್ವರಾಣಾಮೇಷ ಹಿ
ಯಥೈತಚ್ಚರತಿ ರಥೀರಿವೈತಮೇವ ತದೇತಸ್ತಿಸ್ತೋಲೋಕ ಆಯಾ-
ತಯತಿ |

ಸಪ್ತಮಂ ಪದಂ ವಿಧತ್ತೇ — ಅಸಾವಾದಿತೋಧ್ವರಾಣಾಂ ಪ್ರಕಾಶನಾಯ ರಥೀರ್ಭವತಿ
ರಥವಾನ್ಯುತ್ಥಾ ಸಂಚರತಿ | ಅಯಮೇವಾರ್ಥ ಏಷ ಹೀತ್ಯಾದಿನೋಚ್ಚತೇ | ಯಥಾ ಲೋಕೇ

ರಥೀರಿವ ಕಶ್ಚನ ರಥವಾನೇವೈತದ್ಗಂತವ್ಯಸ್ಥಾನಂ ಪ್ರತಿ ಚರತಿ ತಥೈಷ ಅದಿತೋಽಪಿ ರಥಯುಕ್ತಃ
ಏವ ಚರತಿ | ಶಾಖಾಂತರೇ ತು ತದೀಯರಥಪ್ರದರ್ಶನಪೂರ್ವಕಮೇವ ವ್ಯುಕ್ತೋ ವ್ಯಾಖ್ಯಾತಃ
'ರಥೀರಧ್ವರಾಣಾಮಿತ್ಯಾಹ, ಏಷ ಹಿ ದೇವರಥಃ' ಇತಿ |

ಬಳಿಕ ಹೋತ್ಯವು ರಥೀರಧ್ವರಾಣಾಂ ಎಂಬ ಏಳನೆಯ ನಿವಿನ್ಮಂತ್ರವನ್ನು ಪಠಿಸುವನು. ದ್ಯುಲೋಕದಲ್ಲಿ (ಅಂತರಿಕ್ಷದಲ್ಲಿ) ಪ್ರಕಾಶಿಸುತ್ತಾ ಸಂಚರಿಸುತ್ತಿರುವ ಆದಿತ್ಯನೇ ರಥೀಃ ಎಂದರೆ ರಥಸಂಚಾರಿಯು ಎಂದು ಹೇಳಲ್ಪಡುವನು. ಲೋಕವ್ಯವಹಾರದಲ್ಲಿ ಒಬ್ಬ ಪುರುಷನು ಒಂದು ಸ್ಥಳದಿಂದ ಮತ್ತೊಂದುಸ್ಥಳಕ್ಕೆ ಹೋಗುವಾಗ ರಥದಲ್ಲಿ ಕುಳಿತು ಹೋಗುವಂತೆ ಈ ಆದಿತ್ಯನು ರಥಸಂಚಾರಿಯಾಗಿ ಯಜ್ಞಕರ್ಮವನ್ನು ನಿರ್ವಹಿಸಲು ಬೆಳಗುತ್ತಿರುವನು. ಶಾಖಾಂತರದಲ್ಲಿ ಎಂದರೆ ತೈತ್ತಿರೀಯ ಸಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿ ಆದಿತ್ಯನ ರಥಪ್ರದರ್ಶನದ ವಿಚಾರವಾಗಿ—ರಥೀರಧ್ವರಾಣಾಮಿತ್ಯಾಹ ಏಷ ಹಿ ದೇವರಥಃ (ತೈ. ಸಂ. ೨-೫-೯-೨) ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದು.

ಅತೂರ್ತೋ ಹೋತೇತಿ ಶಂಸತ್ಯಯಂ ನಾ ಅಗ್ನಿರತೂರ್ತೋ
ಹೋತೇನುಂ ಹ ನ ಕಶ್ಚನ ತಿಯಂಚಂ ತರತ್ಯಗ್ನಿಮೇವ
ತದಸ್ತಿಂಲ್ಲೋಕ ಆಯಾತಯತಿ |

ಅಷ್ಟನುಂ ಪದಂ ವಿಧತ್ತೇ—ಭೂಲೋಕವರ್ತೀ ವಹ್ನಿರತೂರ್ತಃ ಕೇನಾಪ್ಯತೀರ್ಣಃ
ಮಾರ್ಗಮಧ್ಯೇ ತಿಯಂಚಂ ಮಾರ್ಗಸ್ಯಾವರೋಧಕತ್ವೇನಾನಾಸ್ಥಿತಂ ಸ್ಪ್ರಾಧಂ ದಾನಾಗ್ನಿಂ
ಕಶ್ಚಿದಪಿ ತರಿತುಂ ನ ಸಮರ್ಥಃ ||

ಹೋತ್ಯವು ಅನಂತರ ಅತೂರ್ತೋ ಹೋತಾ ಎಂಬ ಎಂಟನೆಯ ಮಂತ್ರವನ್ನು ಪಠಿಸುವನು. ಭೂಲೋಕದಲ್ಲಿರುವ ಅಗ್ನಿಯು (ಬೆಂಕಿಯು) ದಾಟಲಶಕ್ಯವಾದುದು. ಎಂದರೆ ಮಾರ್ಗಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಉರಿಯುತ್ತಿರುವ ದಾನಾಗ್ನಿಯನ್ನು (ಕಾಡುಕೆಚ್ಚು) ದಾಟಲು ಯಾವ ಪುರುಷನೂ ಸಮರ್ಥನಾಗುವುದಿಲ್ಲ.

ತೂರ್ಣಿರ್ಹವ್ಯವಾಳಿತಿ ಶಂಸತಿ ನಾಯುರ್ವೈ ತೂರ್ಣಿರ್ಹವ್ಯವಾಡ್ವಾ-
ಯುರ್ಹೀದಂ ಸರ್ವಂ ಸದ್ಯಸ್ತರತಿ ಯದಿದಂ ಕಿಂಚ ನಾಯು-
ರ್ದೇವೇಭ್ಯೋ ಹವ್ಯಂ ವಹತಿ ನಾಯುಮೇವ ತದಂತರಿಕ್ಷ-
ಲೋಕ ಆಯಾತಯತಿ ||

ನನುಂ ಪದಂ ವಿಧತ್ತೇ—ತರತೀತಿತೂರ್ಣಿಃ | ನಾಯೋಃ ಸರ್ವತರಣಸಾಮರ್ಥ್ಯಂ
ಪ್ರಸಿದ್ಧಂ | ಹವ್ಯಂ ವಹತೀತಿಹವ್ಯವಾಡ್ವಾವಿರ್ವಹನಸ್ಯ ಕ್ರಿಯಾರೂಪಸ್ಯ ನಾಯುನಿಷ್ಪಾದ್ಯತ್ವಾ-
ದಸೌ ಹವ್ಯಂ ವಹತಿ |

ಅನಂತರ ಹೋತ್ಯವು ತೂರ್ಣಿರ್ಹವ್ಯವಾಟ್ ಎಂಬ ಒಂಭತ್ತನೆಯ ಮಂತ್ರವನ್ನು ಪಠಿಸುವನು. ಈ ವಾಕ್ಯವು ನಾಯುಸ್ವರೂಪನಾದ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಸೂಚಿಸುವುದು. ತರತಿಥಾತುವಿನಿಂದ ತೂರ್ಣಿಶಬ್ದವು ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಿದೆ. ನಾಯುವು

ಸಮಸ್ತವಸ್ತುಗಳನ್ನು ದಾಟಿಕೊಂಡುಹೋಗುವದು. ಇದಲ್ಲದೆ ಪಾಯುಷ್ಠಾಪಣೀವಿರುವಳಿಗ್ನಿಯು 'ಹವ್ಯವಾಟ್' ಎಂದರೆ ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಅಗ್ನಿಯಲ್ಲಿ ಒಡುತಿರೂಪದಿಂದ ಅರ್ಪಿಸಿದ ಹೋಮದ್ರವ್ಯವನ್ನು ವಹಿಸಿ ಅವರ ಬಳಿಗೊಯ್ಯುವುದು. ಈ ಕಾರಣಗಳಿಂದ ಅಂತರಿಕ್ಷದಲ್ಲಿ ನಾಯುರೂಪದಿಂದ ಸಂಚರಿಸುತ್ತಿರುವ ಅಗ್ನಿಯು ತೂರ್ಣಿಹರ್ಷವ್ಯವಾಟ್ ಎಂದು ಈ ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿ ವಿವರಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿರುವುದು.

**ಆ ದೇವೋ ದೇವಾನ್ವಕ್ಷದಿತಿ ಶಂಸತ್ಯಸೌ ವೈ ದೇವೋ ದೇವಾನಾನ-
ಹತ್ಯೇತಮೇನ ತದೇತಸ್ತಿಸ್ತೋಲೋಕ ಆಯಾತಯತಿ ||**

ದಶಮಂ ಪದಂ ವಿಧತ್ತೇ — ಅಸಾವಾದಿತ್ಯೋ ದೇವಃ ಸ್ವೋದಯಾಸ್ತಮಯಾಭ್ಯಾಂ
ಹೋಮಕಾಲಸೂಚನೇನ ದೇವಾನಾನವಕ್ಷತ್ ಅವಹತಿ |

ಹೋತೃವು ಆ ದೇವೋ ದೇವಾನ್ವಕ್ಷತ್ ಎಂಬ ಹತ್ತನೆಯ ಮಂತ್ರವನ್ನು ಪಠಿಸುವನು. ಇಲ್ಲಿ ದೇವಶಬ್ದವು ನಮಗೆ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷವಾಗಿ ಕಾಣುತ್ತಿರುವ ಆದಿತ್ಯನನ್ನು ಸೂಚಿಸುವುದು. ಈ ಆದಿತ್ಯದೇವನು ಉದಯಾಸ್ತಮಯಕಾಲಗಳಲ್ಲಿ ನಡೆಯುವ ಹೋಮಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಯಜ್ಞಭೂಮಿಗೆ ಕರೆತರುವನು ಎಂದು ಈ ಮಂತ್ರದ ಅರ್ಥವು.

**ಯಕ್ಷದಗ್ನಿದೇವೋ ದೇವಾನಿತಿ ಶಂಸತ್ಯಯಂ ನಾ ಅಗ್ನಿದೇವೋ
ದೇವಾನ್ಯಜತ್ಯಗ್ನಿಮೇನ ತದಸ್ತಿಸ್ತೋಲೋಕ ಆಯಾತಯತಿ |**

ಏಕಾದಶಂ ಪದಂ ವಿಧತ್ತೇ—ಅಯಂ ಭೂಮೌ ದೃಶ್ಯಮಾನೋಽಗ್ನಿದೇವೋ ದೇವಾ-
ನ್ಯಜತೀತಿ ಪ್ರಸಿದ್ಧಂ ||

ಯಕ್ಷದಗ್ನಿದೇವೋ ದೇವಾನ್ ಎಂಬುದು ಹನ್ನೊಂದನೆಯ ಮಂತ್ರವು. ಇಲ್ಲಿ ದೇವಃ ಎಂದರೆ ಭೂಮಿಯಲ್ಲಿ ನಮಗೆ ಪರಿಚಿತನಾದ ಅಗ್ನಿಯು (ಬೆಂಕಿಯು) ಈ ಅಗ್ನಿಯು ನಾವು ಮಾಡುವ ಯಜ್ಞಯಾಗಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಆಹ್ವಾನ ಮಾಡುವನು ಎಂದರೆ ಹೋಮದ್ರವ್ಯಸೇವನೆಗಾಗಿಯೂ ಮತ್ತು ನಾವು ಮಾಡುವ ಸ್ತೋತ್ರರೂಪವಾದ ಪ್ರಾರ್ಥನೆಯನ್ನು ಕೇಳುವುದಕ್ಕಾಗಿಯೂ ಯಜ್ಞವೇದಿಗೆ ಕರೆತರುವನು.

**ಸೋ ಅಧ್ವರಾ ಕರತಿ ಜಾತವೇದಾ ಇತಿ ಶಂಸತಿ ನಾಯುರ್ವೈ
ಜಾತವೇದಾ ನಾಯುರ್ಹೀದಂ ಸರ್ವಂ ಕರೋತಿ ಯದಿದಂ
ಕಿಂಚ ನಾಯುಮೇನ ತದಂತರಿಕ್ಷಲೋಕ ಆಯಾತಯತಿ ||**

ದ್ವಾದಶಂ ಪದಂ ವಿಧತ್ತೇ—ಉಚ್ಛ್ವಾಸನಿಶ್ವಾಸಪ್ರದಾನೇನ ಜಾತಂ ಪ್ರಾಣಿನಂ ವೇದಯತಿ
ಜೀವನಯುಕ್ತತ್ವೇನ ಜ್ಞಾಪಯತೀತಿ ನಾಯುರ್ಜಾತವೇದಾಃ | ಸ ಚಾಧ್ವರಾ ಸರ್ವಯಜ್ಞಾ-
ನ್ಯರೋತಿ ನಿಷ್ಪಾದಯತಿ ವ್ಯಾಪಾರರೂಪಸ್ಯಾನುಷ್ಠಾನಸ್ಯ ನಾಯುರ್ಧೀನತ್ವಾತ್ || ಏಷ ದ್ವಾದ-
ಶಸು ಪದೇಷು ಸೂರ್ಯಾಗ್ನಿನಾಯನಃ ಚತುರಾವೃತ್ತಾಃ |

ಅನಂತರ ಹೋತೃವು ಸೋ ಅಥ್ವರಾ ಕರತಿ ಜಾತವೇದಾಃ ಎಂಬ ನಿವಿನ್ಯಂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಹನ್ನೆರಡನೆಯ (ಮತ್ತು ಕೊನೆಯ) ಮಂತ್ರವನ್ನು ಪಠಿಸುವನು. ಇಲ್ಲಿ ಜಾತವೇದಾಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಸಮಸ್ತ ಜಂತುಗಳ ಅಥವಾ ಪ್ರಾಣಿಗಳ ವ್ಯವಹಾರಾದಿಗಳನ್ನು ತಿಳಿದಿರುವವನು ಎಂಬರ್ಥವು. ಉಚ್ಚ್ವಾಸನಿಶ್ವಾಸರೂಪದಿಂದ ಸಮಸ್ತ ಪ್ರಾಣಿಗಳ ಶರೀರಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಸಂಚರಿಸುವ ಈ ವಾಯುವೇ ಜಾತವೇದಾಃ ಎಂಬ ಹೆಸರಿನಿಂದ ಪ್ರಸಿದ್ಧನಾದ ಅಗ್ನಿಯು. ಈ ಜಾತವೇದನಾಮಕನಾದ ಅಗ್ನಿಯು ವಾಯು ರೂಪದ ತನ್ನ ನಾನಾವಿಧ ವ್ಯಾಪಾರಗಳಿಂದ ಮನುಷ್ಯರಿಗೆ ಸಹಾಯಕನಾಗಿ ಯಜ್ಞಕರ್ಮವನ್ನು ನಿರ್ವಹಿಸುವನು ಎಂಬುದು ಪ್ರಾಯವು.

English Translation

(The several words of the Nivid are explained)

The Hotar repeats: Agnir deveddhah, i.e. Agni lighted by the gods. The Agni lighted by the gods is that Agni (in heaven); for the gods kindled him; by these words he (the Hotar) has command over that Agni in that world (the fire in heaven).

The Hotar repeats: Agnir manviddhah, i.e. Agni lighted by men. The Agni lighted by men is this one (on earth): for men lighted him. Thus he has command over Agni who is in this world (on earth).

The Hotar repeats: Agnih sushamit, i.e. Agni who lights well. This is Vayu. For Vayu lights himself through himself and all that exists. Thus he has command over Vayu in the airy region.

He repeats: hota devarritah, i.e. the Hotar chosen by the gods. The Hotar chosen by the gods is that Agni (in heaven). For he is everywhere chosen by the gods. Thus he has command over him in that world (heaven).

He repeats: hota manuvritah, i.e., the Hotar chosen by men. The Hotar chosen by men is the Agni (on earth). For this Agni is everywhere chosen by men. Thus the Hotar has command over Agni in this world.

He repeats: pranir yajnanam, i.e. the carrier of sacrifices. Vayu is the carrier of sacrifices. For when he blows (praniti) then the sacrifice exists, and consequently the Agnihotram. Thus he has command over Vayu in the airy region.

He repeats: rathir adhvaranam, i.e. proprietor of the carriage laden with offerings. The proprietor of the carriage laden with offerings is that one (Agni

in heaven, Aditya). For he moves to his place (to which he wishes to go) just as one who has a carriage. Thus the Hotar has command over him (Agni) in this world.

He repeats: *aturto hota*, i.e. the Hotar who is not to be overcome. This Agni (the Agni on earth) is the Hotar who is not to be overcome. None can come across his way. Thus the Hotar has command over Agni in this world (on earth).

He repeats: *turnir havyavat*, i.e. the runner who carries the offerings. Vayu is the runner who carries the offerings. For Vayu runs in an instant through the whole universe; he carries the offerings to the gods, Thus he has command over Vayu in the airy region.

He repeats: *a devo devan vakshat*, i.e. may the god bring hither the gods, That god (Agni in heaven) is it who brings hither the gods. Thus he has command over that (Agni) in that world.

He repeats: *yakshad agnir devo devan*, i.e. may Agni the god repeat the sacrificial mantras addressed to the gods. This Agni is it who repeats the sacrificial mantras addressed to the gods. Thus he has command over Agni in this world.

He repeats: *so adhvara karati jatavedah*, i.e. may Jatavedas (Agni) prepare the sacred food. Vayu is Jatavedas. Vayu makes the whole universe. Thus he has command over Vayu in the airy region.

ಇತಿ ಶ್ರೀಮತ್ಸಾಯಣಾಚಾರ್ಯನಿರಚಿತೇ ಮಾಧವೀಯೇ ನೇದಾರ್ಥಪ್ರಕಾಶ
ಐತರೇಯಬ್ರಾಹ್ಮಣಭಾಷ್ಯೇ ದಶಮಾಧ್ಯಾಯಸ್ಯ ದ್ವಿತೀಯಃ ಖಂಡಃ

ಇಲ್ಲಿಗೆ ಐತರೇಯಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿ ಹತ್ತನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ ನಿರೂಪಿಸಿದ ಖಂಡವು
ಸಮಾಪ್ತವಾದುದು.

ಅಥ ದೇವಮಾಧ್ಯಾಯೇ ತೃತೀಯಃ ಖಂಡಃ

ಹತ್ತನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ ಮೂರನೆಯ ಖಂಡವು

[ಅಷ್ಟಶಸ್ತದ ಸೂಕ್ತಪಠನಕ್ರಮದಲ್ಲಿ ಕೆಲವು ವಿಶೇಷಸಂಗತಿಗಳು]

ಪ್ರ ವೋ ದೇವಾಯಾಗ್ನಯ ಇತ್ಯನುಷ್ಠಭಃ | ಪ್ರಥಮೇ ಪದೇ
ವಿಹರತಿ ತಸ್ಮಾತ್ ಸ್ತುರೂ ವಿಹರತಿ ಸಮಸ್ಯತ್ಯುತ್ತರೇ ಪದೇ
ತಸ್ಮಾತ್ಪುನಾನೂರೂ ಸಮಸ್ಯತಿ ತನ್ನಿಥುನಂ ಮಿಥುನಮೇವ
ತದುಕ್ಲಮುಖೇ ಕರೋತಿ ಪ್ರಜಾತ್ಯೈ ಪ್ರಜಾಯತೇ ಪ್ರಜಯಾ
ಪಶುಭಿಯಃ ಏನಂ ವೇದ |

ನಿಫಿದೋ ಯಾನಿ ದ್ವಾದಶಪದಾನಿ ಭಾಗರೂಪಾಣಿ: ತಾನ್ಯುಕ್ತಾನಿ | ಅಥ ತದನಂತರ-
ಭಾವಿ ಸೂಕ್ತಂ ನಿಧತ್ತೇ—ಪ್ರ ವ ಇತ್ಯಾದಿ ಸೂಕ್ತಸ್ಯ ಪ್ರತೀಕಂ ತಸ್ಮಿನ್ನೂಕ್ತೇ ಯಾಃ ಸಪ್ತಸಂ-
ಖ್ಯಾತಾ ಅನುಷ್ಠುಪ್ಪಂದಸ್ಯಾ ಋಚಃ ಸಂತಿ ತಾಃ ಶಂಸೇದಿತಿ ಶೇಷಃ | ಪ್ರಥಮಾಯಾಘೃಚಿ
ಯೌ ಪ್ರಥಮದ್ವಿತೀಯಪಾದೌ ತಯೋರ್ವಿಹರಣಂ ನಿಧತ್ತೇ—ವಿಹರಣಂ ಪೃಥಕ್ಕರಣಂ
ದ್ವಯೋಃ ಪಾದಯೋರ್ನುಮ್ಭೇ ವಿಹಾರಂ ವಿಚ್ಛೇದಂ ಕೃತ್ವಾ ಪಠೇತ್ || ಯಸ್ಮಾದತ್ರ ಪಾದ-
ಯೋಃ ಪರಸ್ಪರವಿಯೋಗಸ್ಮಾಲ್ಲೋಕೇಃ ಸಿ ಸ್ತ್ರೀ ಸಂಭೋಗಕಾಲೇ ಸ್ವಕೀಯೇ ಊರೂ
ವಿಹರತಿ: ಪಿಯೋಜಯತಿ || ತಸ್ಯಾನ್ಯುಚಿ ತೃತೀಯಚತುರ್ಥಪಾದಯೋರವಿಚ್ಛೇದಂ ನಿಧತ್ತೇ-
ಯಸ್ಮಾತ್ತೃತೀಯಚತುರ್ಥಪಾದಯೋರುತ್ತರಾರ್ಧಗತಯೋಃ ಸಂಯೋಜನಂ ತಸ್ಮಾಲ್ಲೋ-
ಕೇಃ ಪುನರ್ವಿವರ್ತೀ ಪುನರ್ವಾ ಭೋಗಕಾಲೇ ಸ್ವಕೀಯೇ ಊರೂ ಸಮಸ್ಯತಿ ಸಂಯೋಜಯತಿ
ತದುಭಯಂ ಮಿಲಿತ್ವಾ ಮಿಥುನಂ ಭವತಿ ತಸ್ಮಾದುಕ್ಲಮುಖೇ ಶಸ್ತ್ರಸ್ಯೋಪಕ್ರಮೇ ಮಿಥುನ-
ಮೇವ ಕರೋತಿ | ತಚ್ಚ ಯಜಮಾನಸ್ಯ ಪ್ರಜನನಾಯ ಸಂಪದ್ಯತೇ || ವೇದನಂ ಪ್ರಶಂಸತಿ--

ಇದುವರೆಗೂ ನಿವಿನ್ಮಂತ್ರಗಳ ಹನ್ನೆರಡು ವಾಕ್ಯಗಳನ್ನು ವಿವರಿಸಿದ್ದಾಯಿತು. ಈಗ ಸೂಕ್ತಭಾಗವನ್ನು ವಿವರಿಸ
ಲಾಗುವುದು. ಪ್ರ ವೋ ದೇವಾಯಾಗ್ನಯೇ ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ಆ ಸೂಕ್ತವನ್ನು (ಋ.ಸಂ. ೩-೧೩) ಪಠಿಸಬೇಕೆಂದು
ಅರ್ಥವು. ಈ ಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿ ಏಳು ಋಕ್ಪಗಳಿರುವವು. ಇವೆಲ್ಲವೂ ಅನುಷ್ಠುಪ್ ಭಂದಸ್ಸಿನವು. ಮೊದಲನೆಯ ಋಕ್ಪನಲ್ಲಿರುವ
ಪ್ರಥಮ ದ್ವಿತೀಯಪಾದಗಳನ್ನು ಪಠಿಸುವಾಗ ಅವುಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ನಿಲ್ಲಿಸಿ ಹೇಳಬೇಕು. ಇಲ್ಲಿ ಉಪಯೋಗಿಸಿರುವ ವಿಹರತಿ
ಎಂಬ ಪದಕ್ಕೆ ವಿಚ್ಛೇದನ ಅಥವಾ ನಿಲ್ಲಿಸಿ ಹೇಳುವುದು ಎಂದರ್ಥವು. ಇದನ್ನು ಸ್ತ್ರೀಪುರುಷರ ಸಂಭೋಗಕ್ಕೆ ಹೋಲಿಸಿರುವರು.

ಸಂಭೋಗಶಾಲದಲ್ಲಿ ಸ್ತ್ರೀಯು ತನ್ನ ಎರಡು ತೊಡೆಗಳನ್ನು ಅಗಲಿಸಿ ಮಲಗಿಕೊಳ್ಳುವಳು. ಅದರಿಂದ (ಅದರಂತೆ) ಒಂಟು ಪಾದವನ್ನು ಪರಿಸಿ ಅನಂತರ ಸ್ವಲ್ಪ ಬಿಟ್ಟು ಎರಡನೆಯ ಪಾದವನ್ನು ಪರಿಸಬೇಕು. ಅದರ ಮೂರು ಮತ್ತು ನಾಲ್ಕನೆಯ ಪಾದಗಳನ್ನು ಪರಿಸುವಾಗ ಹೀಗೆ ಮಾಡದೆ ಎರಡು ಪಾದಗಳನ್ನು ಒಟ್ಟಿಗೆ ಸೇರಿಸಿ ಪರಿಸಬೇಕು. ಏಕೆಂದರೆ ಪುರುಷನು ಸ್ತ್ರೀಯೊಂದಿಗೆ ಸಂಭೋಗಿಸುವಾಗ ತನ್ನ ಎರಡು ತೊಡೆಗಳನ್ನು ಅಗಲಿಸದೆ ತುಳಗಿ ಸೇರಿಸಿ ಸಂಭೋಗಿಸುವನು. ಅದರಿಂದ ಎಂದರೆ ಈ ರೀತಿ ಸಂಭೋಗಿಸುವುದರಿಂದ ಮಿಥುನವಾಗಿ (ಪರಸ್ಪರ ಸಂಭೋಗವಾಗಿ) ಅದರಿಂದ ಸಂತಾನವುಂಟಾಗುವುದು. ಶಸ್ತ್ರಮಂತ್ರಪಠನದ ಪ್ರಾರಂಭದಲ್ಲಿ ಈ ಕ್ರಮವನ್ನು ನುಸರಿಸುವುದರಿಂದ ಯಜ್ಞಮಾಡುವ ಯಜಮಾನನಿಗೆ ಪುತ್ರಸಂತಾನವು ಪಶುಸಂಪತ್ತಿಯೂ ಲಭಿಸುವುದು. ಯಾವ ಪುರುಷನು ಈ ಕ್ರಮವನ್ನರಿತು ಅದರಂತೆ ಆಚರಿಸುವನೋ ಅವನು ಪುತ್ರ ಸಂತಾನವನ್ನೂ ಪಶುಸಂಪತ್ತಿಯನ್ನೂ ಪಡೆದು ಸುಖಿಸುವನು.

ಪ್ರ ವೋ ದೇವಾಯಾಗ್ನಯ ಇತ್ಯೇವಾನುಷ್ಠುಭಃ ಪ್ರಥಮೇ ಪದೇ
ನಿಹರತಿ ವಜ್ರಮೇವ ತತ್ಪರೋವರೀಯಾಂಸಂ ಕರೋತಿ
ಸಮಸ್ಯತೈವೋತ್ತರೇ ಪದೇ ಆರಂಭಣತೋ ವೈ ವಜ್ರಸ್ಯಾಣಿ-
ನಾಥೋ ದಂಡಸ್ಯಾಥೋ ಪರಶೋರ್ವಜ್ರಮೇವ ತತ್ಪಹರತಿ
ದ್ವಿಷತೇ ಭ್ರಾತೃವ್ಯಸ್ಯ ವಧಂ ಯೋಽಸ್ಯ ಸ್ತೃತ್ಯಸ್ತಸ್ಮೈ ಸ್ತರ್ತವೈ ||

ಪುನರಪೈಕ್ತಮೇವಾನೂದ್ಯ ಪ್ರಕಾರಾಂತರೇಣ ಪ್ರಶಂಸತಿ— ಇತ್ಯೇವಾನುಷ್ಠುಭ ಇತಿ ಯೋಽಯಮೇವಕಾರಃ ಸ ಪೂರ್ವಸ್ಯೈವಾನುನಾದೋ ನ ತು ನೂತನವಿಧಿರಿತಿ ಜ್ಞಾನಾರ್ಥಃ | ಪರೋವರೀಯಾಂಸಂ ಪರಸ್ಯುತ್ತರಭಾಗೇಽತಿಶಯೇನ ಸ್ಥೂಲಮೀದೃಶಂ ವಜ್ರಂ ಸೂಕ್ತಪಠನೇನ ಸಂಪಾದಯತಿ | ಪ್ರಥಮಾಯಾಯುಚ ಉತ್ತರಾರ್ಧೇ ಪದೇ ತತ್ಪಾದಯೋಃ ಸಮಸನಂ ತದಪಿ ವಜ್ರಸಾದ್ಯತ್ಯಾರ್ಥಂ ವಜ್ರಸ್ಯ ಹ್ಯಾರಂಭಣತೋಽಣಿನಾಮೂಲೇ ಸೌಕ್ಷ್ಮ್ಯಮಿತ್ಯರ್ಥಃ | ವಜ್ರ-ಶಬ್ದೇನ ಖಡ್ಗಾದಿರೂಪಮಾಯುಧಮುಭಿಧೀಯತೇ | ತಸ್ಯ ಹಿ ಮೂಲೇ ಮುಷ್ಟಿಬಂಧನಸ್ಥಾನೇ ಸೂಕ್ಷ್ಮತಾ ಭವತ್ಯುಪರಿತು ವಿಸ್ತಾರಃ | ದಂಡಶಬ್ದೇನ ಗದಾ ವಿವಕ್ಷಿತಾ | ಸಾಪಿ ಹಸ್ತಗ್ರಹಣ-ಸ್ಥಾನೇ ಮೂಲೇ ಸೂಕ್ಷ್ಮ ಪ್ರಹಾರಸ್ಥಾನೇಗ್ರೇ ಸ್ಥೂಲಾ | ಪರಶುರಪಿ ತಥಾವಿಧಃ | ಯಥಾ-ಯಂ ತ್ರಿವಿಧೋ ವಜ್ರ ಏವಮಿದಮಪಿ ಸೂಕ್ತಂ ಪ್ರಥಮಾರ್ಧಾರ್ಚಪಾದವಿಹರಣೇನ ಸೂಕ್ಷ್ಮ-ಮುತ್ತರಾರ್ಧಾರ್ಚಪಾದಸಮಾಸೇನ ಸ್ಥೂಲಂ | ಅತ ಈದೃಶಂ ಸೂಕ್ತರೂಪಂ ವಜ್ರಮೇವ ದ್ವಿಷಂ ಕುರ್ವತೋ ಭ್ರಾತೃವ್ಯಸ್ಯ ವಧಮುದ್ದಿಶ್ಯ ಪ್ರಹರತಿ | ಯಃ ಶತ್ರುರಸ್ಯ ಸ್ತೃತ್ಯೋ ಹಂತವ್ಯಸ್ತಸ್ಮೈ ಸ್ತರ್ತವೈ ತಸ್ಯ ಹಿಂಸಾಯೈ ಭವತಿ ||

ಮೇಲೆ ಹೇಳಿದ ವಿಷಯವನ್ನೇ ಮತ್ತೊಂದು ವಿಧವಾಗಿ ವಿಶದಪಡಿಸುವರು. ಪ್ರ ವೋ ದೇವಾಯಾಗ್ನಯೇ ಎಂದು ಪ್ರಥಮಪಾದವನ್ನು ಪರಿಸಿದನಂತರ ಹೋತೃವು ನಿಲ್ಲಿಸುವನು. ಅನಂತರ ಎರಡನೇ ಪಾದವನ್ನು ಪರಿಸುವನು. ಹೀಗೆ ಮಾಡುವುದರಿಂದ ಈ ಮಂತ್ರವು ವಜ್ರಾಯುಧಕ್ಕೆ ಸಮನಾಗುವುದು. ವಜ್ರಾಯುಧ ಅಥವಾ ಕೊಡಲಿಯ ತುದಿಯಲ್ಲಿ ಚೂಪಾಗಿಯೂ (ಹರಿತವಾಗಿಯೂ) ಮೂಲಭಾಗದಲ್ಲಿ ದಪ್ಪನಾಗಿಯೂ ಇರುವುದು. ಅದರಂತೆ ಋಕ್ಕಿನ ಪ್ರಥಮಪಾದವನ್ನು

ಹತ್ತಿಸಿ ಸ್ವಲ್ಪಕಾಲ ನಿಲ್ಲಿಸಿ ಎರಡನೆಯ ಪಾದವನ್ನೂ ಪಠಿಸುವುದರಿಂದ ಆಯುಧವನ್ನು ಹರಿತವಾಗಿ ಮಾಡಿದಂತಾಗುವುದು. ಋಕ್ಕಿನ ಉತ್ತರಾರ್ಧದ ಎರಡುಪಾದಗಳನ್ನೂ ನಿಲ್ಲಿಸದೆ ಒಟ್ಟಿಗೆ ಸೇರಿ ಪಠಿಸುವುದರಿಂದ ಆಯುಧದ ಮೂಲಭಾಗವು ದಪ್ಪನಾಗಿ ಇರುವಂತಾಗುವುದು. ಅಥವಾ ಇದನ್ನು ಪ್ರಕಾರಾಂತರವಾಗಿ ಹೇಳಬಹುದು. ಕೊಡಲಿಯ ಅಥವಾ ಕತ್ತಿ ಮೊದಲಾದ ಆಯುಧದ ಹಿಡಿಯು ಮುಷ್ಟಿಯಲ್ಲಿ ಹಿಡಿಯಲು ಅನುಕೂಲವಾಗುವಂತೆ ಸಣ್ಣವಾಗಿರುವುದು. ತುದಿಯು ಎಂದರೆ ಕತ್ತರಿಸುವ ಭಾಗವು ಹರಿತವಾಗಿಯೂ ಅಗಲವಾಗಿಯೂ ಇರುವುದು. ಈ ವಿಧವಾದ ಆಯುಧವು ಶತ್ರುಗಳನ್ನು ಪ್ರಹರಿಸಲು ಸಮರ್ಥವಾಗುವುದು. ಅದರಂತೆ ಪಠನಕ್ರಮವೃತ್ತಾಸದಿಂದ ಸೂಕ್ತವೂ ಸಹ ಯಜಮಾನನ ಶತ್ರುಗಳನ್ನು ನಾಶಮಾಡುವ ಕಾರ್ಯದಲ್ಲಿ ಅಥವಾ ಹಿಂಸಿಸುವ ಕಾರ್ಯದಲ್ಲಿ ಸಮರ್ಥವಾಗಿರುವುದು.

English Translation

(On the recitation of the Sukta of the Ajya Shastra. The peculiar recitation of the first verse represents population.)

(When the Hotar repeats) the (seven) Anushtubh verses : pra vo devaya agnaye (3, 13) he separates the first pada (from the second one). For a female diviarcates her thighs (at the time of coitus). He joins the last two padas (when repeating the hymn) For a male contracts his thighs (at the time of coitus). This represents copulation. Thus he performs the act of copulation in a mystical way) at the very beginning of the recitation of the Ajya Shastra in order to produce (offspring and cattle for the sacrificer). He who has such a knowledge is blessed with the production of offspring and cattle.

By separating the two first padas when repeating (this hymn) he thus makes the hindpart of the weapon (represented by the Ajya Shastra) very thick and by joining the two latter padas (of the hymn) he makes its forepart thin, (The same is the case with) an iron club or with an axe (that is to say, the forepart, the shaft is thin, and the iron part of them thick). Thus he strikes a blow with the weapon at his enemy and adversary. Whatever (enemy) of his is to be put down, this weapon will accomplish it.

ಇತಿ ಶ್ರೀಮತ್ಸಾಯಣಾಚಾರ್ಯವಿರಚಿತೇ ಮಾಧವೀಯೇ ವೇದಾರ್ಥಪ್ರಕಾಶ

ಐತರೇಯಬ್ರಾಹ್ಮಣಭಾಷ್ಯಸ್ಯ ದಶನಾಧ್ಯಾಯೇ ತೃತೀಯಃ ಖಂಡಃ

ಇಲ್ಲಿಗೆ ಐತರೇಯಬ್ರಾಹ್ಮಣದ ಹತ್ತನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ ಮೂರನೆಯ ಖಂಡವು ಸಮಾಪ್ತವು.

ಅಥ ದಶಮಾಧ್ಯಾಯೇ ಚತುರ್ಥಃ ಖಂಡಃ

ಹತ್ತನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ ನಾಲ್ಕನೆಯ ಖಂಡವು

[ಆಗ್ನೀಧ್ರೀಯಸ್ಥಾನದಿಂದ ನೇರವಾಗಿ ಹೋತೃವರ್ಗದ ಋತ್ವಿಜರು ಧಿಷ್ಣಿಯಾ ಎಂಬ ಆಗ್ನಿಕುಂಡದ ಬಳಿಗೆ ಹೋಗುವ ವಿಚಾರ ;
ಆಜ್ಞ ಆಜ್ಞಶಸ್ತ್ರಕ್ಕೆ ಆ ಹೆಸರು ಹೇಗೆ ಬಂತೆಂಬ ವಿಚಾರ ; ಅಚ್ಚಾವಾಕನೆಂಬ ಋತ್ವಿಜನು ಪಠಿಸುವ ಶಸ್ತ್ರಮಂತ್ರವು
ಇಂದ್ರಾಗ್ನಿಗಳನ್ನೇ ಉದ್ದೇಶಿಸಿರುವ ವಿಚಾರ]

ದೇವಾಸುರಾ ನಾ ಏಷು ಲೋಕೇಷು ಸಮಯತಂತ ತೇ ನೈ ದೇವಾಃ
ಸದ ಏವಾಽಽಯತನಮಕುರ್ವತ ತಾನ್ಸದಸೋಜಯಂಸ್ತು
ಆಗ್ನೀಧ್ರಂಸಂಪ್ರಾಪದ್ಯಂತ ತೇ ತತೋ ನ ಪರಾಜಯಂತ
ತಸ್ಮಾದಾಗ್ನೀಧ್ರ ಉಪವಸಂತಿ ನ ಸದಸ್ಯಾಗ್ನೀಧ್ರೇ ಹ್ಯಧಾರ-
ಯಂತ ಯದಾಗ್ನೀಧ್ರೇಧಾರಯಂತ ತದಾಗ್ನೀಧ್ರಸ್ಯಾಽಽ-
ಗ್ನೀಧ್ರತ್ವಂ |

ಅಥಾಽಽಗ್ನೀಧ್ರೀಯನಾಸಾದಿಸಿದ್ಧ್ಯರ್ಥಮಾಖ್ಯಾಯಿಕಾನಾಹ — ಪುರಾ ಕದಾಚಿದ್ದೇವಾ-
ಶ್ಚಾಸುರಾಶ್ಚ ಲೋಕನಿಷಯೇ ಸಮಯತಂತ ಸಂಗ್ರಾಮಂ ಕೃತವಂತಃ | ನಯಮೇವೈಷು
ಲೋಕೇಷು ನಿವಸಾನೋ ನ ತು ಯೂಯಮಿತ್ಯೇವಂ ಪರಸ್ಪರಸ್ಪರ್ಧಾ || ತದಾನೀಂ ದೇವಾಃ
ಸೌಮಿಕವೇದ್ಯಾಂ ಪ್ರಾಗ್ಗುಂಶಸ್ಯ ಪೂರ್ವಸ್ಯಾಂ ದಿಶಿ ಯೇಯಂ ಸದೋಽಭಿಧಾನಾ ಶಾಲಾ
ತಾನೇವ ಸ್ವಸ್ಯ ನಿವಾಸಸ್ಥಾನಂ ಕೃತವಂತಃ | ತತ್ರಾವಸ್ಥಿತಾಂಸ್ತಾನೈವಾನಸುರಾಃ ಸದಸೋ-
ಜಯಂಜಿತ್ವಾ ಸದಸೋ ನಿಃಸಾರಿತವಂತ ಇತ್ಯರ್ಥಃ | ತತೋ ದೇವಾ ನಿರ್ಗತಾಸ್ತಂತ ಆಗ್ನೀ-
ಧ್ರಾಭಿಧಾಂ ಶಾಲಾಂ ಪ್ರಾಪ್ತವಂತಃ || ತೇ ದೇವಾಃ ಪ್ರಾಪ್ಯ ತತ ಆಗ್ನೀಧ್ರೀಯಂ ನ ಪರಾಜ-
ಯಂತ ತತ್ರಾಸುರಾಣಾನೇವ ಪರಾಜಯೋ ನ ತು ದೇವಾನಾಂ | ಯಸ್ಮಾದೇವಂ ತಸ್ಮಾದಾಗ್ನೀ-
ಧ್ರೀಯಶಾಲಾಯಾಮುಪವಸಥೇ ದಿನೇ ಯಜಮಾನಾ ಉಪವಸಂತಿ | ಅಗ್ನಿಸಮೀಪೇ
ನಿವಸೇಯುಃ ನ ತು ಸದಸಿ ನಿವಾಸಃ ಕರ್ತವ್ಯಃ || ಆಗ್ನೀಧ್ರೇ ಹಿ ದೇವಾಃ ಪಲಾಯನಂ ಪರಿ-
ತ್ಯಜ್ಯ ಸ್ವಾತ್ಮಾನಂ ಧಾರಿತವಂತಸ್ತಸ್ಮಾತ್ತತ್ರ ನಿವಾಸೋ ಯುಕ್ತಃ | ಯಸ್ಮಾದಾಗ್ನೀಧ್ರೇ ಧಾರಿ-
ತವಂತಃ ತಸ್ಮಾದಾಗ್ನೀಧ್ರನಾನು ಸಂಪನ್ನಂ || ಅಗ್ನಿಸಮೀಪೇ ಸ್ವಾತ್ಮಧಾರಣಸ್ಯ ಪ್ರವೃತ್ತಿ-
ನಿಮಿತ್ತತ್ವಾತ್ ||

ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ದೇವತೆಗಳಿಗೂ ಅಸುರರಿಗೂ ತಮ್ಮ ನಿವಾಸಸ್ಥಾನದ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಪರಸ್ಪರ ವಿವಾದವುಂಟಾಗಿ ಅವರಲ್ಲಿ ಯುದ್ಧವು ನಡೆಯುವಂತಾಯಿತು. ಆಗ ದೇವತೆಗಳು ಯಜ್ಞವೇದಿಯ ಪೂರ್ವಭಾಗದಲ್ಲಿ, ಸದಸ್ಯೆಂಬ ಹೆಸರಿನಿಂದ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ಕುಳಿತು ಯಜ್ಞಮಾಡುತ್ತಿದ್ದರು. ಅಸುರರು ದೇವತೆಗಳೊಡನೆ ಯುದ್ಧಮಾಡಿ ಅವರನ್ನು ಸೋಲಿಸಿ ಅವರು ಕುಳಿತಿದ್ದ ಸದಸ್ಯೆಂಬ ಪ್ರದೇಶದಿಂದ ಅವರನ್ನು ಓಡಿಸಿದರು. ಹಾಗೆ ಪರಾಜಿತರಾಗಿ ಓಡಿಹೋದ ದೇವತೆಗಳು ಅಲ್ಲಿಂದ ಹೊರಟು ಯಜ್ಞವೇದಿಯ ಮತ್ತೊಂದು ಪ್ರದೇಶವಾದ ಅಗ್ನೀಧ್ರಿಯಶಾಲೆಯನ್ನು ಪ್ರವೇಶಿಸಿ ಅಲ್ಲಿ ಕುಳಿತುಕೊಂಡರು. ಅಗ್ನೀಧ್ರಿಯೆಂಬದು ಒಂದು ಅಗ್ನಿ ಕುಂಡವು. ಅಲ್ಲಿಗೆ ಹೋಗಿ ದೇವತೆಗಳು ಕುಳಿತುಕೊಂಡಮೇಲೆ ಅಸುರರು ಅವರನ್ನು ಜಯಿಸಲು ಸಮರ್ಥರಾಗಲಿಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ಅಗ್ನೀಧ್ರಿಯೆಂಬ ಅಗ್ನಿಕುಂಡದ ಸಮೀಪದಲ್ಲಿ ದೇವತೆಗಳು ಕುಳಿತು ನಿರ್ಭಯವಾಗಿ ಯಜ್ಞಮಾಡಲುಪಕ್ರಮಿಸಿದರು. ಈ ಕ್ರಮವೇ ಈಗಲೂ ಬಳಕೆಯಲ್ಲಿದೆ. ಎಂದರೆ ಸದಸ್ಯಾಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಶಸ್ತ್ರಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ಪಠಿಸುವ ರೂಢಿಯಲ್ಲದೆ ಅಗ್ನೀಧ್ರಿಯೆಂಬ ಅಗ್ನಿಕುಂಡದ ಸಮೀಪದಲ್ಲಿ ಯಜಮಾನಾದಿಯುತ್ಪಿಜರು ಕುಳಿತು ಶಸ್ತ್ರಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ಪಠಿಸುವರು. ಅಗ್ನೀಧ್ರಿಯೆಂಬ ಅಗ್ನಿಕುಂಡದ ಸಮೀಪದಲ್ಲಿ ದೇವತೆಗಳು ಯಾವ ಭಯವೂ ಇಲ್ಲದೆ ದೃಢವಾಗಿ ನಿಲ್ಲಲು ಅನುಕೂಲವಾದ್ದರಿಂದ ಈ ಪ್ರದೇಶಕ್ಕೆ ಎಂದರೆ ಈ ಅಗ್ನಿಕುಂಡದ ಸಮೀಪ ಪ್ರದೇಶಕ್ಕೆ ಅಗ್ನೀಧ್ರಿಯೆಂಬ ಹೆಸರು ಅನ್ವರ್ಥವಾಯಿತು.

ತೇಷಾಂ ವೈ ದೇವಾನಾಮಸುರಾಃ ಸದಸ್ಯಾನಗ್ನೀನ್ದಿವಾರ್ಪಯಾಂ-

ಚಕ್ರುಸ್ತೇ ದೇವಾ ಆಗ್ನೀಧ್ರಾದೇವ ಸದಸ್ಯಾನಗ್ನೀನ್ದಿಹರಂತ

ತೈರಸುರರಕ್ಷಾಂಸ್ಯಸಾಘ್ನತ ತಥೈವೈತದ್ಯಜಮಾನಾ ಆಗ್ನೀಧ್ರಾ-

ದೇವ ಸದಸ್ಯಾನಗ್ನೀನ್ದಿಹರಂತೈಸುರರಕ್ಷಾಂಸ್ಯೇನ ತದಸಾಘ್ನತೇ |

ಅಥ ಸದಸ್ಯವಸ್ಥಿತೇಷು ಧಿಷ್ಟೇಷು ಆಗ್ನೀಧ್ರಾದಗ್ನಿವಿಹರಣಂ ವಿಧತ್ತೇ — ಪುರಾ ದೇವಾನಾಂ ಸಂಬಂಧಿನೋ ಯೇಽಗ್ನಯಃ ಸದಸ್ಯವಸ್ಥಿತೇಷು ಧಿಷ್ಟೇಷು ಅಸಂಸ್ತಾನ್ರಾನ್ದೇವ ಪಲಾಯನೇನ ಸದಃಪ್ರವಿಷ್ಟಾ ಅಸುರಾ ನಿವಾರ್ಪಯಾಂಚಕ್ರುಃ ಜಲಪ್ರಕ್ಷೇಪೇಣ ಅಗ್ನೀನ್ ಶಾಂತಾನಕುರ್ವಣ || ತದಾನೀಂ ತೇ ದೇವಾ ಆಗ್ನೀಧ್ರೇ ಸ್ಥಿತ್ವಾ ತತ್ರತ್ಯಾನ್ದಸ್ಯಾನಗ್ನೀನ್ದಿಹರಂತ ಸದಸ್ಯವಸ್ಥಿತೇಷು ಧಿಷ್ಟೇಷು ಪೃಥಕ್ಪೃಥಗಗ್ನೀನ್ದಿಹೃತವಂತಃ ಸ್ಥಾಪಿತವಂತಃ | ತೈಃ ಪ್ರಬಲ್ಯೈರಗ್ನಿಭಿರಸುರಾನ್ರಕ್ಷಾಂಸಿ ಚ ಸದಸಿ ಹತವಂತಃ | ಯಥಾ ದೇವೈರ್ವಿಹರಣಂ ಕೃತಂ ತಥೈವೈತಸ್ಮಿನ್ನಪಿ ಕಾಲೇ ಯಜಮಾನಾ ಆಗ್ನೀಧ್ರಾದೇವ ವನ್ದೇಃ ಸದಸ್ಯಾನಗ್ನೀನ್ದಿಹರೇಯುಃ | ತೇನ ವಿಹರಣೇನ ಅಸುರಾನ್ರಕ್ಷಾಂಸಿ ಚ ತದಸಾಘ್ನತೇ ತತ್ತದಾನೀಂ ನಾಶಯಂತಿ | ಸೋಽಯಮುರ್ಥಸ್ಸರ್ವೋಪಿ ಶಾಖಾಂತರೇ ಸಂಗೃಹ್ಯಾನ್ನಾತಃ—‘ದೇವಾ ವೈ ಯಜ್ಞಂ ಪರಾಜಯಂತ ತನಾಗ್ನೀಧ್ರಾತ್ಪುನರಯಾಜಯನ್ವೈತದ್ವೈ ಯಜ್ಞಸ್ಯಾಪರಾಜಿತಂ ಯದಾಗ್ನೀಧ್ರಂ ಯದಾಗ್ನೀದ್ಧಾ೨ಧಿಷ್ಟಿ ಯಾನ್ದಿಹರಂತಿ ಯದೇವ ಯಜ್ಞಸ್ಯಾಪರಾಜಿತಂ ತತ ಏವೈನಂ ಪುನಸ್ತನುತೇ ’ ಇತಿ |

ದೇವತೆಗಳು ಮೊದಲು ಕುಳಿತಿದ್ದ ಸದಸ್ಯಾನದಿಂದ ಪರಾಜಿತರಾಗಿ ಓಡಿಹೋದಮೇಲೆ ಅಸುರರು ಅಲ್ಲಿಗೆ ಬಂದು ಅಲ್ಲಿದ್ದ ಧಿಷ್ಟ್ಯ ಮೊದಲಾದ ಸ್ಥಳಗಳಲ್ಲಿದ್ದ ಅಗ್ನಿಗಳನ್ನು ನೀರನ್ನು ಸುರಿದು ಅರಿಸಿದರು. ಅಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿಕುಂಡಗಳಲ್ಲಿದ್ದ ಅಗ್ನಿಗಳೆಲ್ಲಾ

ಆರಿಹೋದವು. ಆಗ ದೇವತೆಗಳು ಆಗ್ನೀಧ್ರೀಯವೆಂಬ ಅಗ್ನಿಕುಂಡದ ಅಗ್ನಿಯಿಂದ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಬೇರೆಬೇರೆಯಾಗಿ ತಂದು ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿದ್ದ ಅಗ್ನಿಕುಂಡಗಳಲ್ಲಿ ಹಾಕಿ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಪ್ರಜ್ವಲನಗೊಳಿಸಿದರು. ಪ್ರಜ್ವಲಿತವಾದ ಈ ಅಗ್ನಿಗಳ ಮೂಲಕ ದೇವತೆಗಳು ಅಸುರರನ್ನು ಅಲ್ಲಿಂದ ಓಡಿಸಿ ತಮ್ಮ ಪೂರ್ವದ ಸ್ಥಳಗಳನ್ನು ಪುನಃ ಆಕ್ರಮಿಸಿದರು. ಧಿಷ್ಣ್ಯ ಎಂಬ ಸ್ಥಾನದಿಂದ ಮಾರ್ಜಾಲೀಯಸ್ಥಾನದವರೆಗೆ ನೇರವಾಗಿ ಎಂಟು ಅಗ್ನಿಗಳು ಸ್ಥಾಪಿತವಾಗಿರುವವು. ಅವು ಹೋತೃವರ್ಗದ ಋತ್ವಿಜರ ಸಮಾಪದಲ್ಲಿದ್ದು ಮಾರ್ಜಾಲೀಯದಿಂದ ಆಗ್ನೀಧ್ರದವರೆಗೆ ವಿಸ್ತರಿಸಿರುವವು. ಇವುಗಳು ಒಟ್ಟು ಎಂಟು. ಮಾರ್ಜಾಲೀಯ, ಮೈತ್ರಾ ವರುಣ, ಹೋತೃ, ಬ್ರಾಹ್ಮಣಾಚ್ಯಂಸಿ, ಪೋತೃ, ನೇಷ್ಟೃ, ಅಚ್ಛಾವಾಕ ಮತ್ತು ಅಗ್ನೀತ್ ಎಂಬ ಋತ್ವಿಜರ ಸಮಾಪದಲ್ಲಿರುವ ಎಂಟು ಅಗ್ನಿಕುಂಡಗಳು. ಈ ರೀತಿಯಾಗಿ ದೇವತೆಗಳು ಅಸುರರಿಂದ ಆರಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದ್ದ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಆಗ್ನೀಧ್ರಕುಂಡದಿಂದ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ತಂದು ಪುನಃ ಹೊತ್ತಿಸಿದ್ದರಿಂದ ಈ ಸಂಪ್ರದಾಯವೇ ಈಗಲೂ ಅನುಸರಿಸಲ್ಪಡುತ್ತಿರುವುದು. ಎಂದರೆ ಯಜ್ಞ ಮಾಡುವಾಗ ಯಜಮಾನರು ಆಗ್ನೀಧ್ರಕುಂಡದಿಂದ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ತಂದು ಇತರ ಅಗ್ನಿಕುಂಡಗಳಿಗೆ ಹಾಕಿ ಹೊತ್ತಿಸುವುದು. ರೂಢಿಯಲ್ಲಿ ಬಂದಿರುವುದು. ಈ ಅಗ್ನಿವಿಹರಣಕ್ರಮದಿಂದ ದೇವತೆಗಳು ಅಸುರರನ್ನು ಓಡಿಸಿದಂತೆ ಯಜ್ಞಮಾಡುವ ಯಜಮಾನರು ಯಜ್ಞಕ್ಕೆ ವಿಘ್ನಕಾರಿಗಳಾದ ಅಸುರರನ್ನೂ ರಾಕ್ಷಸರನ್ನೂ ಇತರ ದುಷ್ಟಶಕ್ತಿಗಳನ್ನೂ ನಾಶಮಾಡಲು ಸಮರ್ಥರಾಗುವರು. ಈ ವಿಷಯವು—ದೇವಾ ನೈ ಯಜ್ಞಂ ಪರಾಜಯಂತ ತಮಾಗ್ನೀಧ್ರಾತ್ಪುನರಯಾಜಯನ್ನೇತದ್ವೈ ಯಜ್ಞಸ್ಯಾಪರಾಜಿತಂ ಯದಾಗ್ನೀಧ್ರಂ ಯದಾಗ್ನೀಧ್ರಾದ್ಧಿಷ್ಟಿ ಯಾನ್ವಿಹರಂತಿ ಯದೇವ ಯಜ್ಞಸ್ಯಾಪರಾಜಿತಂ ತತ ಏನೈನಂ ಪುನಸ್ತನುತೇ (ತೈ. ಸಂ. ೬-೩-೧) ಎಂದು ತೈತ್ತಿರೀಯಸಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವುದು.

**ತೇ ವೈ ಪ್ರಾತರಾಜ್ಯೈರೇವಾಜಯಂತ ಆಯನ್ಯದಾಜ್ಯೈರೇವಾಜ-
ಯಂತ ಆಯಂಸ್ತದಾಜ್ಯಾನಾಮಾಜ್ಯತ್ವಂ |**

ಇತ್ಯಂ ಶಂಸನಸ್ಥಾನಗತೇಷು ಧಿಷ್ಣ್ಯೇಷ್ಟಗ್ನಿವಿಹರಣಂ ವಿಧಾಯ ತತ್ರ ಶಂಸನೀಯಾ-
ನಾಂ ಶಸ್ತ್ರಾಣಾಂ ಯದೇತದಾಜ್ಯಾನಾಮಕತ್ವಂ ತದೇತಚ್ಛಬ್ದನಿರ್ವಚನೇನ ವಿಸ್ಪಷ್ಟಯತಿ—
ತ ಏವ ದೇವಾಃ ಪ್ರಾತಃಸವನೇ ಯಾನ್ಯಾಜ್ಯಾನಾಮಕಾನಿ ಶಸ್ತ್ರಾಣಿ ತೈರೇವಾಸಮಂತಾ-
ಜ್ಜಯಂ ಪ್ರಾಪ್ನುವಂತಃ ಆಗರ್ಚ್ಛ || ಯಸ್ಮಾದೇವಂ ತಸ್ಮಾದಾಸಮಂತಾಜ್ಜಯಂತೈಭಿರಿತಿ
ವ್ಯುತ್ಪತ್ಯಾ ಶಸ್ತ್ರಾಣಾಮಾಜ್ಯಾನಾಮ ಸಂಪನ್ನಂ || ಅನೇನೈವ ನ್ಯಾಯೇನ ಸಾಮನೇದೇ ಪಂಚ-
ದಶಾನ್ಯಾಜ್ಯಾನೀತಿ ವಾಕ್ಯೇನ ವಿಹಿತಾನಾಂ ಪಂಚದಶಸ್ತೋಮಯುಕ್ತಾನಾಂ ಸ್ತೋತ್ರಾಣಾ-
ಮಾಜ್ಯಾನಾಮತ್ವಂ ದ್ರಷ್ಟವ್ಯಂ ||

ಆಜ್ಯಶಸ್ತ್ರಕ್ಕೆ ಆ ಹೆಸರು ಬರಲು ಕಾರಣವೇನೆಂಬುದನ್ನು ವಿವರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ದೇವತೆಗಳು ಆಗ್ನೀಧ್ರೀಯವೆಂಬ ಅಗ್ನಿಕುಂಡದಿಂದ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ತಂದು ಅಸುರರಿಂದ ಆರಿಸಲ್ಪಟ್ಟ ಇತರ ಅಗ್ನಿಕುಂಡಗಳಲ್ಲಿ ಹಾಕಿ ಅವುಗಳನ್ನು ಹೊತ್ತಿಸಿ ಅನಂತರ ಪ್ರಾತಸ್ಸವನಕಾಲದಲ್ಲಿ ಆಜ್ಯಶಸ್ತ್ರಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ಪಠಿಸಿ ಅವುಗಳ ಸಹಾಯದಿಂದ ಅಸುರರನ್ನು ಜಯಿಸಿದರು. ಅಸುರರನ್ನು ಎಲ್ಲಾ ಕಡೆಯಲ್ಲಿಯೂ ಜಯಿಸಲು ಸಾಧ್ಯವಾದಕಾರಣ ಈ ಮಂತ್ರಕ್ಕೆ ಆಜ್ಯಶಸ್ತ್ರವೆಂಬ ಹೆಸರುಬಂದಿತು. ಜಿ (ಜಯಃ)—ಜಯಿಸು ಎಂಬ ಧಾತುವಿಗೆ ಆ-ಸುತ್ವಲೂ ಎಂಬ ಉಪಸರ್ಗವು ಸೇರಿ ಸುತ್ವಲೂ (ಸರ್ವಸ್ಥಳಗಳಲ್ಲಿಯೂ) ಜಯಿಸಲು ಸಾಧಕವಾದ್ದರಿಂದ ಈ ಶಸ್ತ್ರಮಂತ್ರಕ್ಕೆ ಆಜ್ಯಶಸ್ತ್ರವೆಂಬ ಹೆಸರುಬಂದಿತು.

ತಾಸಾಂ ವೈ ಹೋತ್ರಾಣಾನಾಯತೀನಾನಾಜಯಂತೀನಾಮಚ್ಛಾ-
 ನಾಕೀಯಾಃ ಹೀಯತ ತಸ್ಯಾಮಿಂದ್ರಾಗ್ನೀ ಅಧ್ಯಾಸ್ತಾಮಿಂ-
 ದ್ರಾಗ್ನೀ ವೈ ದೇವಾನಾಮೋಜಿಷ್ಠಾ ಬಲಿಷ್ಠಾ ಸಹಿಷ್ಠಾ ಸತ್ತಮೌ
 ಪಾರಯಿಷ್ಣುತಮೌ ತಸ್ಮಾದೈಂದ್ರಾಗ್ನಮಚ್ಛಾವಾಕಃ ಪ್ರಾತ-
 ಸ್ಸವನೇ ಶಂಸತೀಂದ್ರಾಗ್ನೀ ಹಿ ತಸ್ಯಾಮಧ್ಯಾಸ್ತಾಂ ।

ಅಚ್ಛಾವಾಕಸ್ಯ ಶಸ್ತ್ರಂ ವಿಧತ್ತೇ — ಪ್ರಶಾಸ್ತಾ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಾಚ್ಛಂಸ್ಯ ಚ್ಛಾವಾಕ
 ಇತ್ಯೇತೇ ಶಸ್ತ್ರೀಣೋ ಹೋತ್ರಕಾ ಯದ್ಯಪಿ ಪುರುಷಾಸ್ತಥಾಪಿ ತದೀಯತನುವಿನಕ್ಷಯಾ
 ತಾಸಾಮಿತ್ಯಾದಿಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗ ನಿರ್ದೇಶಃ || ಯಾಸ್ತನವಃ ಪೂರ್ವಮಸುರಾನಪಾಘ್ನತ ತಾಸಾಮೇವ
 ಹೋತ್ರಾಣಾಂ ಹೋತ್ರಕತನೂನಾನಾಯತೀನಾಂ ಸದಃ ಪ್ರವೇಷ್ಯಮಾಗಚ್ಛಂತೀನಾಂ
 ಅಜಯಂತೀನಾಂ ಸರ್ವತೋ ಜಯಂ ಪ್ರಾಪ್ನುಂತೀನಾಂ ಮಧ್ಯೇ ಚ್ಛಾವಾಕೀಯಾಃ ಚ್ಛಾವಾ-
 ಕಸಂಬಂಧಿನೀ ತನುರಹೀಯತ ಹೀನಾಭೂತ್ ಸದಸಮಾಗಂತುಂ ನಾಶಕ್ನೋದಿತ್ಯರ್ಥಃ || ತದ-
 ನುಗ್ರಹಾರ್ಥಂ ತಸ್ಯಾಂ ತನ್ನಾಮಿಂದ್ರಾಗ್ನೀ ಅಧ್ಯಾಸ್ತಾಮಧಿಷ್ಠಾಯ ನಿವಾಸಂ ಕೃತವಂತೌ ||
 ಯುಜ್ಯತೇ ಹೀಂದ್ರಾಗ್ನೋರನುಗ್ರಹೀತ್ಯತ್ವಂ ಯಸ್ಮಾದ್ದೇವಾನಾಂ ಮಧ್ಯ ಇಂದ್ರಾಗ್ನೀ
 ಓಜಿಷ್ಠಾವೋಜಸಾ ಬಲಹೇತುನಾಃ ಪ್ಷಮಧಾತುನಾಃ ತ್ಯಂತಮುಪೇತಾವತ ಏವ ಬಲಿಷ್ಠಾವತಿ-
 ಶಯೇನ ಶರೀರಶಕ್ತಿಯುಕ್ತಾ ತತ ಏವ ಸಹಿಷ್ಠಾವತಿಶಯೇನ ಶತ್ರುಸಭಿಭವಿತಾರೌ ಸ್ವಭಕ್ತ-
 ವಿಷಯೇ ತು ಸತ್ತಮಾವತಿಶಯೇನ ಸಂತೌ ಸನ್ಮಾರ್ಗವರ್ತಿನಾವನುಗ್ರಹೀತಾರಾವಿತ್ಯರ್ಥಃ ||
 ಅತ ಏವ ಪಾರಯಿಷ್ಣುತಮೌ । ಸ್ವಭಕ್ತೈರನುಷ್ಠೀಯಮಾನಂ ಕರ್ಮಾತಿಶಯೇನ ಪಾರಂ
 ನೇತುಂ ಸದೋದ್ಯುಕ್ತೌ || ತಸ್ಮಾದಯಮಚ್ಛಾವಾಕ ಇಂದ್ರಾಗ್ನೀದೇವತಾಕಂ ಶಸ್ತ್ರಂ ಪ್ರಾತಃ
 ಸವನೇ ಶಂಸೇತ್ || ಇಂದ್ರಾಗ್ನೀ ಆ ಗತಮಿತ್ಯಾದಿಕಂ ತಚ್ಛಸ್ತ್ರಂ ಯಸ್ಮಾದಿಂದ್ರಾಗ್ನೀ ತಸ್ಯಾಮ-
 ಚ್ಛಾವಾಕತನ್ನಾಮಧ್ಯಾಸ್ತಾಂ ತಸ್ಮಾದೈಂದ್ರಾಗ್ನ ಶಸ್ತ್ರಂ ತಸ್ಯ ಯುಕ್ತಂ ||

ಹೀಗೆ ಅಜ್ಯಶಸ್ತ್ರಮಂತ್ರಗಳ ಸಹಾಯದಿಂದ ಹೋತ್ರವರ್ಗದ ಋತ್ವಿಕ್ಯಗಳು ಅಸುರರನ್ನು ಓಡಿಸಿ ತಾವು ಹಿಂದೆ
 ಕುಳಿತಿದ್ದ ಸದಃಸ್ಥಾನವನ್ನು ಪ್ರವೇಶಿಸಿದಾಗ ಅವರಲ್ಲಿದ್ದ ಎಂದರೆ ಪ್ರಶಾಸ್ತಾ, ಬ್ರಾಹ್ಮಣಾಚ್ಛಂಸೀ ಮತ್ತು ಅಚ್ಛಾವಾಕ ಎಂಬ
 ಮೂವರು ಹೋತ್ರವರ್ಗದ ಋತ್ವಿಜರಲ್ಲಿ ಅಚ್ಛಾವಾಕನ ಶರೀರವು ಕಂಡುಬರಲಿಲ್ಲ. ಏಕೆಂದರೆ ಇಂದ್ರ ಮತ್ತು ಅಗ್ನಿ ಎಂಬ
 ದೇವತೆಗಳು ಅಚ್ಛಾವಾಕನ ಶರೀರದಲ್ಲಿ ತಮ್ಮ ನಿವಾಸವನ್ನು ಸ್ಥಾಪಿಸಿ ಅಲ್ಲಿಯೇ ಇದ್ದರು. ದೇವತೆಗಳಲ್ಲಿ ಈ ಇಂದ್ರಾಗ್ನಿಗಳು
 ಬಹಳ ಬಲಿಷ್ಠರು, ಪರಾಕ್ರಮಶಾಲಿಗಳು, ಶತ್ರುಗಳನ್ನು ಪರಾಭವಗೊಳಿಸುವವರು. ತಮ್ಮನ್ನು ನಂಬಿದವರನ್ನು ಅನುಗ್ರಹಿಸಿ
 ತಕ್ಕವರು. ಇಂತಹ ಇಂದ್ರಾಗ್ನಿಗಳು ಅನುಗ್ರಹಬುದ್ಧಿಯಿಂದ ಅಚ್ಛಾವಾಕನಲ್ಲಿದ್ದರು. ಆದ್ದರಿಂದ ಇಂದ್ರಾಗ್ನಿಗಳಿಂದ ಅನುಗ್ರಹಿತ
 ನಾದ ಅಚ್ಛಾವಾಕನೆಂಬ ಋತ್ವಿಜನು ಪ್ರಾತಸ್ಸವನಕಾಲದಲ್ಲಿ ಇಂದ್ರಾಗ್ನೀ ಆಗತಂ ಸುತಂ (ಋ. ಸಂ. ೩-೧೨) ಎಂಬ ಸೂಕ್ತ
 ಸಹಿತವಾದ ಶಸ್ತ್ರಮಂತ್ರವನ್ನು ಪಠಿಸಬೇಕಾದುದು ಯುಕ್ತವು.

ತಸ್ಮಾದು ಪುರಸ್ತಾದನ್ಯೇ ಹೋತ್ರಕಾಃ ಸದಃ ಪ್ರಸರ್ಪಂತಿ ಪಶ್ಚಾಚ್ಛಾ
ನಾಕಃ ಪಶ್ಚೇನ ಹಿ ಹೀನೋಽನುಸಂಜಿಗಮಿಷತಿ |

ಇದಾನೀನುಚ್ಛಾನ್ಯಾಕಸ್ಯ ಸದಃ ಪ್ರವೇಶೇ ನಿಶೇಷಂ ವಿಧತ್ತೇ—ಯಸ್ಮಾದ್ಚ್ಛಾನ್ಯಾಕಸ್ಯ-
ತಿರಿಕ್ತಾಃ ಪ್ರಶಾಸ್ತಾದಯೋ ಹೋತ್ರಕಾಃ ಸಹಸಾ ಗಂತುಂ ಶಕ್ಯುಂತಿ ನ ತ್ವಚ್ಛಾನ್ಯಾಕಸ್ಯ ಸ್ತಾ-
ತ್ಪ್ರಶಾಸ್ತಾದಯಃ ಪುರಸ್ತಾತ್ಸದಃ ಪ್ರಸರ್ಪೇಯುಃ || ಅಚ್ಛಾನ್ಯಾಕಸ್ಯ ಪಶ್ಚಾತ್ಪ್ರಸರ್ಪೇತ್ ||
ಲೋಕೇಽಪಿ ಹಿ ಹೀನೋಽಶಕ್ತಃ ಪಶ್ಚೇನ ಹಿ ಪಶ್ಚಾದೇನ ಹಿ ಜಿಗಮಿಷತೀತಿ ಪ್ರಸಿದ್ಧಂ | ಅತ್ರ
ಪುರಸ್ತಾತ್ಪಶ್ಚಾಚ್ಛಬ್ಧಾದೇಶತಃ ಕಾಲತಶ್ಚೇತಿ ನೇದಿತವ್ಯಾ ||

ಈ ಕಾರಣದಿಂದಲೇ ಪ್ರಶಾಸ್ತಾ ಮೊದಲಾದ ಋತ್ವಿಜರು ಸದಸ್ಥಾನವನ್ನು ಪ್ರವೇಶಿಸುವಾಗ ಪ್ರಶಾಸ್ತಾ ಮತ್ತು
ಬ್ರಾಹ್ಮಣಾಚ್ಛಂಸಿ ಎಂಬವರು ಮೊದಲು ಪ್ರವೇಶಿಸುವರು ಅಚ್ಛಾನ್ಯಾಕನು ಕೊನೆಯಲ್ಲಿ ಪ್ರವೇಶಿಸುವನು. ಲೋಕವ್ಯವಹಾರ
ದಲ್ಲಿಯೂ ಹೀಗೆಯೇ ಕಂಡುಬರುವುದು. ಯುದ್ಧದಲ್ಲಿ ಗೆದ್ದವರು ಮೊದಲು ಬರುವರು ತಪ್ಪಿಸಿಕೊಂಡಿದ್ದವರು ಅನಂತರ ಹಿಂದೆ
ಬರುವರು.

ತಸ್ಮಾದ್ಯೋ ಬ್ರಾಹ್ಮಣೋ ಬಹ್ವಚೋ ವೀರೈವಾನ್ಯಾತ್ಸೋಽಸ್ಯಾ-
ಚ್ಛಾನ್ಯಾಕೀಯಾಂ ಕುರ್ಯಾತ್ತೇನೈವ ಸಾಹೀನಾ ಭವತಿ ||

ಅಚ್ಛಾನ್ಯಾಕೀಯ ಶಸ್ತ್ರಂ ಪ್ರಶಂಸತಿ—ಯಸ್ಮಾದಿಂದ್ರಾಗ್ನೀ ತಸ್ಯಾಂ ತನ್ವಾಮುಢಿ-
ಷ್ಠಾಯ ನಿವಸತಸ್ತಸ್ಮಾಲ್ಲೋಕೇ ಯಃ ಕೋಽಪಿ ಬ್ರಾಹ್ಮಣೋ ಬಹ್ವಚ ಋಗ್ವೇದಾಧ್ಯಾಯೀ
ವೀರ್ಯವಾನ್ವೇದಪಾಠಸಾಮರ್ಥ್ಯಾತಿಶಯೋಪೇತಃ ಸ್ಯಾತ್ ಸೋಽಸ್ಯ ಯಜಮಾನಸ್ಯ
ಅಚ್ಛಾನ್ಯಾಕೀಯಾಂ ಕುರ್ಯಾದಚ್ಛಾನ್ಯಾಕಸಂಬಂಧವೈಂದ್ರಾಗ್ನಿಶಸ್ತ್ರಂ . ಪಠೇತ್ || ತೇನೈವ
ಪಾಠೇನ ಸಾ ತದೀಯತನುರಹೀನಾ ವ್ಯವಹರ್ತುಂ ಸಮರ್ಥಾ ಭವತಿ ||

ಇಂದ್ರಾಗ್ನಿದೇವತೆಗಳು ಅಚ್ಛಾನ್ಯಾಕನ ಶರೀರದಲ್ಲಿ ವಾಸಿಸುವರೆಂದೂ ಅಚ್ಛಾನ್ಯಾಕನೇ ಇಂದ್ರಾಗ್ನೀ ಆಗತಂ ಎಂಬ
ಮಂತ್ರವನ್ನು ಪಠಿಸಿ ಇಂದ್ರಾಗ್ನಿಗಳನ್ನು ಆಹ್ವಾನಮಾಡುವುದರಿಂದಲೂ ಅಚ್ಛಾನ್ಯಾಕನೆಂಬ ಋತ್ವಿಜನು ಬಹ್ವಚ ಎಂದರೆ
ಋಗ್ವೇದವನ್ನು ಚೆನ್ನಾಗಿ ಅಧ್ಯಯನಮಾಡಿದವನಾಗಿಯೂ, ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ಮಂತ್ರೋಚ್ಚಾರಣೆ ಮಾಡುವವನಾಗಿಯೂ ಇರಬೇಕು.
ಲೋಕವ್ಯವಹಾರದಲ್ಲಿ ಎಂದರೆ ಈಗಲೂ ಇದೇ ಕ್ರಮವನ್ನನುಸರಿಸಿ ಅಚ್ಛಾನ್ಯಾಕನೆಂಬ ಋತ್ವಿಜನ ಪಾತ್ರವನ್ನು ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ
ನಿರ್ವಹಿಸುವ ಪುರುಷನು ಇಂದ್ರಾಗ್ನಿಗಳನ್ನು ಸ್ತುತಿಸುವ ಶಸ್ತ್ರಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ಪಠಿಸಬೇಕಾಗಿರುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ಅಚ್ಛಾನ್ಯಾಕನು
ಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ಚೆನ್ನಾಗಿ ಪಠಿಸಲು ಶರೀರದಾರ್ಥ್ಯವುಳ್ಳವನಾಗಿಯೂ ಸುಮರ್ಥನಾಗಿಯೂ ಇರಬೇಕು.

English Translation

(Why the Hotari priests repair to the Dhishtnyas or fire places, stretching a straight line from the Agnidhra hearth. On the name of the Ajya Shashtra. The Shastras of the Acchavaka belongs to Indra Agni.)

The Devas and the Asuras were fighting in these worlds. The Devas had made the Sadas (sitting place) of the priests (on the right side of the Uttara Vedi) their residence. But the Asuras turned them out of it. They then repaired to the Agnidhra hearth (on the left of the Uttara Vedi). Thence they were not conquered by the Asuras. Therefore the priests take their seats near the Agnidhra, and not in the Sadas. For when sitting near the Agnidhra, they are held (from dhri to hold). Thence that hearth is called Agnidhara.

The Asuras extinguished the fires of the sitting place of the Devas. But the Devas took the fires (which they required) for their sitting places from the Agnidhra. By means of them they defeated the Asuras and Rakshas, and drove them out. Thence the sacrificers, by taking out the different fires (required) from the Agnidhra, defeat the Asuras and Rakshas and turn them out.

They conquered (ajayanta) by means of the (four) Ajya Shastras at the morning libation and entered the place which they had conquered. Thence the name ajya (from ji to conquer, and a-ya to come near, enter).

Among the boidies of the minor Hotri priests (Maitravaruna, Brahmanachhansi, and Acchavaka) that of the Achhavaka was missing when they conquered and entered the place; for in his body Agni and Indra had taken up their abode. Agni and Indra are of all the Gods the strongest mightiest, defeating best (the enemies) the most excellent, saving best (their friends). Thence the Shashtra of the Achhavaka at the morning libation belongs to Indra and Agni (whilst in those of the other Hotri priests Agni alone is praised). For Indra and Agni took their abode in his (the Achhvaka's) body. Thence the other Hotri priests walk first to their sitting places, and last comes the Achhavake. For he who is behind, is missing, he will join (the others) at a later time.

Thence the sacrificer should have a very strong Bahvricha Brahmana to repeat the Achhavaka Shashtra, for only when (if be strong) his (the priest's) body will not be missing.

ಇತಿ ಶ್ರೀಮತ್ಸಾಯಣಾಚಾರ್ಯವಿರಚಿತೇ ಮಾಧವೀಯೇ ವೇದಾರ್ಥಪ್ರಕಾಶ

ಐತರೇಯಬ್ರಾಹ್ಮಣಭಾಷ್ಯಸ್ಯ ದಶಮಾಧ್ಯಾಯೇ ಚತುರ್ಥಃ ಖಂಡಃ

ಇಲ್ಲಿಗೆ ಐತರೇಯಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿ ಹತ್ತನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ ನಾಲ್ಕನೆಯ ಖಂಡವು ಸಮಾಪ್ತವಾದುದು.

ಅಥ ದಶಮಾಧ್ಯಾಯೇ ಪಂಚಮಃ ಖಂಡಃ

ಹತ್ತನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ ಐದನೆಯ ಖಂಡವು

[ಆಜ್ಯಶಸ್ತ್ರ ಮತ್ತು ಪ್ರಲುಗಶಸ್ತ್ರಗಳ ಅರ್ಥವಿವರಣೆಯು ; ಈ ಶಸ್ತ್ರಮಂತ್ರಗಳಿಗೂ ಇದೇ ವಿಧವಾದ ಸ್ತೋತ್ರ (ಸಾಮವೇದದ) ಮಂತ್ರಗಳಿಗೂ ಇರುವ ಸಂಬಂಧಹೋತ್ಯವು ಪಠಿಸಬೇಕಾದ ಯಾಜ್ಞಮಂತ್ರವು]

ದೇವರಥೋ ವಾ ಏಷ್ಯಯದ್ಯಜ್ಞಸ್ತಸ್ಯೈತಾರವಂತರೌ ರಶ್ಮೀ ಯದಾ-
ಜ್ಯಪ್ರಲುಗೇ ತದ್ಯದಾಜ್ಯೇನ ಪವಮಾನಮನುಶಂಸತಿ ಪ್ರಲುಗೇ-
ಣಾಜ್ಯಂ ದೇವರಥಸ್ಯೈವ ತದಂತರೌ ರಶ್ಮೀ ವಿಹರತ್ಯಲೋ-
ಭಾಯ ||.

ಅಥಾಜ್ಯಶಸ್ತ್ರಸ್ಯ ಬಹಿಷ್ಪವಮಾನಸ್ತೋತ್ರೋತ್ತರತ್ವಂ ಪ್ರಲುಗಶಸ್ತ್ರಸ್ಯಾಜ್ಯಸ್ತೋತ್ರೋ-
ತ್ತರತ್ವಂ ನಿಧತ್ತೇ—ಯೋ ಯಜ್ಞೋಸ್ತೇಷ ದೇವಾನಾಂ ರಥ ಏವ ತಸ್ಯ ರಥರೂಪಸ್ಯ
ರಥಸ್ಯಾಜ್ಯಂ ಪ್ರಲುಗಂ ಚ ಯಜ್ಞಸ್ತದ್ವಯಂ ತದಂತರೌ ರಶ್ಮೀ ಅಶ್ವಬಂಧನರಜ್ಞಾ ರಥಸ್ಯೋ
ಪರ್ಯವಸ್ಥಿತೇನ ಸಾರಥಿನಾ ಧ್ರಿಯಮಾಣತ್ವಾತ್ತಯೋರಭ್ಯಂತರತ್ವಂ || ಯಸ್ಮಾದೇವಂ
ತಸ್ಮಾದ್ಯದ್ಯಾಜ್ಯಶಸ್ತ್ರೇಣ ಬಹಿಷ್ಪವಮಾನಮನು ಪಶ್ಚಾತ್ ಶಂಸೇತ್ ಪ್ರಲುಗಶಸ್ತ್ರೇಣ ಚಾಜ್ಯ-
ಸ್ತೋತ್ರಮನುಶಂಸೇತ್ ತದಾನೀಂ ದೇವರಥಸ್ಯೈವ ಸಂಬಂಧಿನೌ ಅಭ್ಯಂತರೌ ರಶ್ಮೀ ಪ್ರಗ್ರಹೌ
ವಿಹರತಿ ವಿಶೇಣ ಸಂಪಾದಯತಿ | ತಚ್ಚಾಲೋಭಾಯ ವ್ಯಾನೋಹರಾಹಿತಾಯ ಸಂಪದ್ಯತೇ |
ರಶ್ಮಿರಾಹಿತೇ ದುಷ್ಟಾಭ್ಯಾನುಶ್ವಾಭ್ಯಾಂ ಯತ್ರ ಕ್ವಾಪಿ ದುರ್ಗಮೇ ದೇಶೇ ರಥನಯನೇ ಸತಿ
ರಥಭಂಗರೂಪೋ ವ್ಯಾನೋಹಃ ಸ್ಯಾತ್ತನ್ನಾ ಭೂದಿತಿ ಶಸ್ತ್ರದ್ವಯಂ ಕ್ರಮೇಣ ಪ್ರಯೋಕ್ತವ್ಯಂ ||

ಯಜ್ಞವು ದೇವತೆಗಳ ರಥವೆಂದು ಹೇಳಲ್ಪಡುವುದು. ಎಂದರೆ ಇಲ್ಲಿ ಯಜ್ಞವನ್ನು ರಥಕ್ಕೆ ಹೋಲಿಸಿ ವರ್ಣಿಸಲಾಗಿದೆ. ರಥಕ್ಕೂ ಕುದುರೆಗಳಿಗೂ ಇರುವ ಸಂಬಂಧವೆಂದರೆ ಕುದುರೆಗಳ ಲಗಾಮುಗಳು. ಈ ಲಗಾಮುಗಳ ಸಹಾಯದಿಂದ ಸಾರಥಿಯು ರಥವನ್ನು ಹೇಗೆಬೇಕಾದರೂ ನಡೆಸಲು ಅಥವಾ ನಿಲ್ಲಿಸಲು ಸಮರ್ಥನಾಗುವನು. ಆದ್ದರಿಂದ ಈ ಲಗಾಮುಗಳು ರಥಚಾಲನಕ್ಕೆ ಅವಶ್ಯಕವು. ಈ ಯಜ್ಞವೆಂಬ ರಥಕ್ಕೆ ಆಜ್ಯಶಸ್ತ್ರ ಮತ್ತು ಪ್ರಲುಗಶಸ್ತ್ರ ಎಂಬ ಎರಡು ಶಸ್ತ್ರಮಂತ್ರಗಳೇ ಎರಡು ಲಗಾಮುಗಳು (ಹಗ್ಗಗಳು) ಬಹಿಷ್ಪವಮಾನಸ್ತೋತ್ರಪಠನಾನಂತರ ಆಜ್ಯಶಸ್ತ್ರವನ್ನೂ ಅನಂತರ ಪ್ರಲುಗಶಸ್ತ್ರವನ್ನೂ ಪಠಿಸಬೇಕು. ಸ್ತೋತ್ರವೆಂದರೆ ಸಾಮವೇದಿಗಳು ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಗಾನಮಾಡುವ ಮಂತ್ರವಿಶೇಷವು. ಶಸ್ತ್ರವೆಂದರೆ ಋಗ್ವೇದಿಗಳಾದ ಹೋತೃವರ್ಗದವರು ಪಠಿಸಬೇಕಾದ ಋಗ್ವೇದಮಂತ್ರಗಳು. ಸಾಧಾರಣವಾಗಿ ಪ್ರತಿಯೊಂದು ಸ್ತೋತ್ರಕ್ಕೂ ಅನುರೂಪವಾದ ಒಂದು ಶಸ್ತ್ರಮಂತ್ರ

ವಿರುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ಎಷ್ಟು ಸ್ತೋತ್ರಗಳಿರುವವೋ ಅಷ್ಟೇ ಸಂಖ್ಯೆಯ ಶಸ್ತ್ರಮಂತ್ರಗಳೂ ಇರುವವು. ಆದ್ದರಿಂದ ಸಾಮ ಗಾಯಕರು ಬಹಿಷ್ವವಮಾನಸ್ತೋತ್ರವೆಂಬ ಸಾಮಗಾನವನ್ನು ಗಾನಮಾಡಿದನಂತರ ಹೋತೃವು ಅಜ್ಯಶಸ್ತ್ರಮಂತ್ರವನ್ನೂ ಅನಂತರ ಪ್ರಉಗಶಸ್ತ್ರಮಂತ್ರವನ್ನೂ ಪಠಿಸುವನು. ಹೀಗೆ ಮಾಡುವುದರಿಂದ ರಥದ (ಎಂದರೆ ರಥಕ್ಕೆ ಕಟ್ಟಿರುವ ಅಶ್ವಗಳ) ಲಗಾಮುಗಳು ಸಾರಥಿಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿರುವ ಹೋತೃವಿನ ಅಧೀನದಲ್ಲಿಿದ್ದು ರಥವು ವಿಘ್ನಗಳಿಲ್ಲದೆ ಸುಲಭವಾಗಿ ಮುಂದೆಸಾಗಲು ಅನುಕೂಲವಾಗುವುದು. ಲೋಕವ್ಯವಹಾರದಲ್ಲಿಯೂ ಸಾರಥಿಯು ಲಗಾಮುಗಳ ಸಹಾಯದಿಂದ ರಥದ ಅಶ್ವಗಳನ್ನು ತನ್ನ ಅಧೀನದಲ್ಲಿಟ್ಟುಕೊಂಡು ರಥವನ್ನು ಎಂತಹ ದುರ್ಗಮವಾದ ಸ್ಥಳದಲ್ಲಿಯೂ ಯಾವ ಆತಂಕವೂ ಇಲ್ಲದೆ ನಡೆಸಲು ಸಮರ್ಥನಾಗುವನು.

**ತಾನುನು ಕೃತಿಂ ಮನುಷ್ಯರಥಸ್ಯೈವಾಂತರೌ ರಶ್ಮೀ ವಿಹರಂತ್ಯಲೋ-
ಭಾಯ ನಾಸ್ಯ ದೇವರಥೋ ಲುಭ್ಯತಿ ನ ಮನುಷ್ಯರಥೋ ಯ
ಏವಂ ವೇದ |**

ಲೌಕಿಕಫಲಪ್ರದರ್ಶನೇತ್ಯೈವ ರಶ್ಮಿಸ್ಥಾನೀಯಂ ಶಸ್ತ್ರದ್ವಯಂ ಪ್ರಶಂಸತಿ-ತಾಂ ಕೃತಿಂ ದೇವರಥೇ ಶಸ್ತ್ರದ್ವಯರೂಪರಶ್ಮಿಕರಣಮನು ಪಶ್ಚಾನ್ನನುಷ್ಯರಥಸ್ಯೈವಾಂತರೌ ಸಾರಥಿನಾ ಗ್ರಹಣಯೋಗ್ಯೌ ರಶ್ಮೀ ಪ್ರಗ್ರಹೌ ವಿಹರಂತಿ ಸಂಪಾದಯಂತಿ | ತಚ್ಚ ಮನುಷ್ಯರಥಸ್ಯಾಲೋ-ಭಾಯ ಸಂಪದ್ಯತೇ | ಅಭಿಗ್ನೋ ಮನುಷ್ಯರಥೋ ಯಜಮಾನಸ್ಯ ಸಂಭವತೀತ್ಯರ್ಥಃ, ವೇದನಂ ಪ್ರಶಂಸತಿ—

ಲೋಕವ್ಯವಹಾರದಲ್ಲಿ ಮನುಷ್ಯರು ಕುಳಿತು ರಥಸಂಚಾರಮಾಡುವಾಗ ಸಾರಥಿಯು ಕುದುರೆಗಳ ಎರಡು ಲಗಾಮುಗಳನ್ನು ಬೇರೆಬೇರೆಯಾಗಿ ತನ್ನ ಕೈಗಳಲ್ಲಿ ಹಿಡಿದು ರಥವನ್ನು ಸರಿಯಾಗಿ ನಡೆಸುವನು. ರಥಸಂಚಾರಕ್ಕೆ ಯಾವತೊಂದರೆಯೂ ಉಂಟಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಅದರಂತೆ ದೇವರಥವಾದ ಯಜ್ಞವನ್ನು ನಡೆಸುವುದರಲ್ಲಿ ಎಂದರೆ ನಿರ್ವಹಿಸುವುದರಲ್ಲಿ ಸಾರಥಿಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿರುವ ಹೋತೃವು ಲಗಾಮುಗಳೆಂದು ಹೇಳಲ್ಪಡುವ ಅಜ್ಯ ಮತ್ತು ಪ್ರಉಗಶಸ್ತ್ರಗಳ ಪರನದಿಂದ ದೇವರಥರೂಪವಾದ ಯಜ್ಞವನ್ನು ಚೆನ್ನಾಗಿ ನಿರ್ವಹಿಸುವನು. ಈ ವಿಷಯವನ್ನು ತಿಳಿದು ಅದರಂತೆ ಆಚರಿಸುವ ಪುರುಷನು ಯಾವ ವಿಘ್ನಗಳಿಗೂ ಒಳಗಾಗದೆ ಯಜ್ಞವನ್ನು ಸಾಂಗವಾಗಿ ನಿರ್ವಹಿಸುವನು.

**ತದಾಹುರ್ಯಥಾ ನಾನ ಸ್ತೋತ್ರಮೇವಂ ಶಸ್ತ್ರಂ ಪಾವನಾನೀಷು
ಸಾಮಗಾಃ ಸ್ತುವತ ಆಗ್ನೇಯಂ ಹೋತಾಜ್ಯಂ ಶಂಸತಿ ಕಥ-
ಮಸ್ಯ ಪಾವನಾನೋನುಶಸ್ತಾ ಭವಂತೀತಿ ಯೋ ನಾ ಅಗ್ನಿಃ
ಸ ಪವನಾನಃ ತದವ್ಯೇತದೃಷಿಣೋಕ್ತಮಗ್ನಿರ್ಯುಷಿಃ ಪವನಾನ
ಇತಿ ಏನಮು ಹಾಸ್ಯಾಗ್ನೇಯಾಭಿರೇವ ಪ್ರತಿಸದ್ಯಮಾನಸ್ಯ
ಪಾವನಾನೋನುಶಸ್ತಾ ಭವಂತಿ |**

ಇದಾನೀಂ ಸ್ತೋತ್ರಶಸ್ತ್ರಯೋಃ ನೈಯಧಿಕರಣ್ಯರೂಪಂ ಚೋದ್ಯಮುಧ್ಯಾವಯತಿ—
ತತ್ತಸ್ಮಿನ್ನಾಜ್ಯಶಸ್ತ್ರೇ ಬ್ರಹ್ಮವಾದಿನ ಅಹುಶ್ಲೋದಯಂತಿ | ಯಥೈವ ಸ್ತೋತ್ರಂ ಸಾಮಗೈ-
ರುಕ್ತಂ ತಥೈವ ಬಹ್ಯಚೈಃ ಶಸ್ತ್ರಂ ವಕ್ತವ್ಯಂ ಸ್ತುತಮನುಶಂಸತೀತಿ ವಿಧಾನಾತ್ || ಅತ್ರ ತು
ಸಾಮಗಾ ಉಪಾಸ್ತೈ ಗಾಯತಾ ನರಃ ಪವಮಾನಾಯ (೯-೧೧-೧) ಇತ್ಯಾದಿಷು ಪಾವ-
ಮಾನೀಷು ಪವಮಾನದೇವತಾಕಾಸ್ತೃಷ್ಣು ಬಹಿಷ್ಪವಮಾನಾಖ್ಯೇನಸ್ತೋತ್ರೇಣ ಸ್ತುವತೇ ||
ಬಹ್ಯಚಸ್ತು ಹೋತಾ ಪ್ರ ವೋ ದೇವಾಯಾಗ್ನಯ ಇತ್ಯಾದಿಕಮಾಜ್ಯಶಸ್ತ್ರಂ ಶಂಸತಿ ತಥಾ
ಸತಿ ಕಥಮಸ್ಯ ಹೋತುಃ ಪಾವಮಾನ್ಯಋಚೋಽನುಶಸ್ತಾಭವೇಯುಃ | ನ ಹಿ ಪವಮಾನಃ
ಶಸ್ತ್ರಸ್ಯ ದೇವತಾ ಕಿಂತ್ವಗ್ನಿರಿತಿ ಚೋದ್ಯಂ || ತಸ್ಯ ಪರಿಹಾರಮಾಹ—ಅಗ್ನಿಪವಮಾನದೇ-
ವತಯೋಃ ಪರಸ್ಪರಪ್ರೀತ್ಯಾಽಭೀದಾದಾಗ್ನೇಯಮಪಿ ಸೂಕ್ತಂ ಪಾವಮಾನಮಿತಿ ವಕ್ತುಂ
ಶಕ್ಯತೇ || ತೇನ ಪಾವಮಾನೋಽನುಶಸ್ತಾಃ ಸಂಪದ್ಯಂತೇ | ಅಗ್ನಿಪವಮಾನಯೋರೇಕತ್ವೇ
ಕಂಚಿನ್ಮಂತ್ರಮುದಾಹರತಿ—ಋಷಿರತೀಂದ್ರಿಯದ್ರಷ್ಟಾ|ಯೋಽಯಮಗ್ನಿಃ ಸ ಏವ ಪವಮಾನೋ
ವಾಯುಃ ಪ್ರೀತ್ಯತಿಶಯೇನೈಕತ್ವಪ್ರತಿಭಾಸಾತ್ || ಯದ್ವಾ ಶೋಧಕತ್ವಾದಗ್ನಿರೇವ ಪವಮಾನ
ಇತಿ ಮಂತ್ರಾರ್ಥಃ || ಪರಿಹಾರಮುಪಪಾದ್ಯ ನಿಗಮಯತಿ—ಅಗ್ನಿದೇವತಾಕಾಭಿಃ ಸೂಕ್ತಗತಾಭಿಃ
ಯುಗ್ಮಿಃ ಶಸ್ತ್ರಂ ಪ್ರಾರಭಮಾಣಸ್ಯ ಹೋತುರ್ಬಹಿಷ್ಪವಮಾನಸ್ತೋತ್ರಗತಾಃ ಪವಮಾನದೇವ-
ತಾಕಾ ಋಚೋಽನುಶಸ್ತಾ ಭವಂತಿ ||

ಕೆಲವರು ಬ್ರಹ್ಮವಾದಿಗಳು (ಅಥವಾ ಯಜ್ಞಾನುಷ್ಠಾನಕುಶಲರು) ಈರೀತಿ ಪ್ರಶ್ನೆಮಾಡುವರು—ಸಾಮಗಾಯಕರು
ಗಾನಮಾಡುವ ಸಾಮಗಾನಮಂತ್ರಕ್ಕೆ ಹೋತೃವು ಪಠಿಸುವ ಶಸ್ತ್ರಮಂತ್ರವು ಅನುರೂಪವಾಗಿರಬೇಕೆಂದು ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದೆಯಷ್ಟೆ.
ಎಂದರೆ ಶ್ರುತಿವಾಕ್ಯವು ಹೇಳುವಂತೆ ಸ್ತುತಮನುಶಂಸತಿ ಶಾಂತ್ಯೈ ಸಾಮಗಾನವನ್ನನುಸರಿಸಿ ಅದೇರೀತಿಯಾಗಿರುವ ಶಸ್ತ್ರ
ಮಂತ್ರವನ್ನು ಪಠಿಸಬೇಕು ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದು ಮತ್ತು ನಿರುಕ್ತಕಾರರಾದ ಯಾಸ್ಕರೂ ಸಹ ಋಗ್ವಿಃ ಸ್ತುವಂತಿ ಯಜು-
ರ್ಭಿರ್ಯಜಂತಿ, ಸಾಮಭಿಃ ಸ್ತುವಂತಿ (ನಿರುಕ್ತ. ೧೩-೭) ಎಂದು ಹೇಳಿರುವರು. ಎಂದರೆ ಒಬ್ಬ ದೇವತೆಯ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ
ಪಠಿಸುವ ಮಂತ್ರಗಳು ಪರಸ್ಪರ ಅನುರೂಪವಾಗಿರಬೇಕು. ಋಗ್ವೇದದ ಮಂತ್ರಗಳಿಂದ ಋತ್ವಿಜರು ದೇವತೆಯನ್ನು ಸ್ತುತಿಸ್ಸ
ತ್ತಾರೆ ; ಯಜುರ್ವೇದದ ಮಂತ್ರಗಳಿಂದ ಯಜ್ಞದ ಕಾರ್ಯಕಲಾಪಗಳನ್ನು ನಡೆಸಿ ಆರಾಧಿಸುತ್ತಾರೆ ; ಸಾಮವೇದಮಂತ್ರಗಳಿಂದ
ಗಾನಮಾಡುತ್ತಾರೆ. ಈ ಮೂರುವೇದಗಳ ಮಂತ್ರಗಳೂ ಸಂಬಂಧಪಟ್ಟ ದೇವತೆಯ ಪರವಾಗಿಯೇ ಇರಬೇಕು. ಇತ್ಯಾದಿ.
ಪ್ರಸಕ್ತಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಬಹಿಷ್ಪವಮಾನಸ್ತೋತ್ರಪಠನಾನಂತರ ಅಜ್ಯಶಸ್ತ್ರ ಮತ್ತು ಪ್ರಲುಗಶಸ್ತ್ರಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ಪಠಿಸಬೇಕೆಂದಿದ್ದ
ಸಾಮಗರು ಗಾನಮಾಡುವ ಬಹಿಷ್ಪವಮಾನಸ್ತೋತ್ರದಲ್ಲಿ ಉಪಾಸ್ತೈ ಗಾಯತಾ ನರಃ ಪವಮಾನಾಯ (ಸಾ. ಸಂ.
೧-೧-೧ ; ೧-೯) ಇತ್ಯಾದಿ ಮಂತ್ರಗಳು (ಪವಮಾನ) ಸೋಮದೇವತೆಯ ಪರವಾಗಿವೆ. ಹೋತೃವು ಪಠಿಸುವ ಅಜ್ಯಶಸ್ತ್ರದ ಪ್ರ
ವೋ ದೇವಾಯಾಗ್ನಯೇ ಇತ್ಯಾದಿಮಂತ್ರಗಳು ಅಗ್ನಿಪರವಾಗಿವೆ. ಹೀಗಿರುವಾಗ ಬಹಿಷ್ಪವಮಾನಸ್ತೋತ್ರಮಂತ್ರಗಳಿಗೂ,
ಅಜ್ಯಶಸ್ತ್ರಮಂತ್ರಗಳಿಗೂ ಪರಸ್ಪರ ಅನುರೂಪವು ಹೇಗೆ ಉಂಟಾಗುವುದು ? ಈರೀತಿ ಪ್ರಶ್ನೆಗೆ ಪರಿಹಾರವನ್ನು ಇಲ್ಲಿ ತಿಳಿಸಿರುವರು—
ಅಗ್ನಿದೇವತೆಗೂ, ಪವಮಾನ (ಸೋಮ) ದೇವತೆಗೂ ಭೇದವೇನೂ ಇಲ್ಲ. ಈ ದೇವತೆಗಳು ಪರಸ್ಪರ ಪ್ರೀತಿಸೌಹಾರ್ದಗಳಿಂದ
ಕೂಡಿರುವರು. ಈ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಒಬ್ಬ ಯಜಿಯು—ಅಗ್ನಿರ್ಯಜಿಃ ; ಪವಮಾನಃ ಪಾಂಚಜನ್ಯಃ ಪುರೋಹಿತಃ |
ತಮಾಮಹೇ ಮಹಾಗಯಂ (ಋ. ಸಂ. ೯- ೬೬-೨೦) ಎಂದು ಹೇಳಿರುವನು. ಅಗ್ನಿಯೆಂದು ಹೇಳಲ್ಪಡುವ ದೇವತೆಯೇ

ಪವಮಾನದೇವತೆಯು. ಪ್ರೀತ್ಯತಿಶಯದಿಂದ ಇಬ್ಬರಿಗೂ ವಿಶೇಷಭೇದವಿಲ್ಲ ಅಥವಾ ಪವಮಾನಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಶುದ್ಧಿಯನ್ನುಂಟು ಮಾಡುವ ಎಂದರ್ಥವಿರುವುದು. ಅಗ್ನಿಯೂ ಶುದ್ಧಿಕಾರಕನಾದುದರಿಂದ ಈ ಗುಣವು ಇಬ್ಬರೂ ದೇವತೆಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಇರುವುದೇ ಇವರುಗಳ ಅಭೇದಕ್ಕೆ ಕಾರಣವು. ಈ ಕಾರಣಗಳಿಂದ ಬಹಿಷ್ಕವನಸ್ತೋತ್ರಗತವಾದ ಮಂತ್ರಗಳಿಗೆ ಹೋತ್ಯವು ಪಠಿಸುವ ಆಜ್ಯಶಸ್ತ್ರಮಂತ್ರಗಳು ಅನುರೂಪವಾಗಿಯೇ ಇರುವವು ಎಂದು ಭಾವಿಸಬೇಕು.

ತದಾಹುರ್ಯಥಾ ನಾನ ಸ್ತೋತ್ರಮೇವಂ ಶಸ್ತ್ರಂ ಗಾಯಿತ್ರೀಷು
ಸಾನುಗಾಃ ಸ್ತುವತ ಅನುಷ್ಟುಭಂ ಹೋತಾಜ್ಯಂ ಶಂಸತಿ ಕಥ-
ಮಸ್ಯ ಗಾಯತ್ರೋಽನುಶಸ್ತಾ ಭವಂತೀತಿ |

ದೇವತಾಪ್ರಯುಕ್ತಂ ವೈಯಧಿಕರಣ್ಯಂ ಪರಿಹೃತ್ಯ ಚ್ಛಂದಃಪ್ರಯುಕ್ತಂ ವೈಯಧಿಕರಣ್ಯ-
ರೂಪಂ ಚೋದ್ಯಂ ಪೂರ್ವವದುದ್ಭಾವಯತಿ — ಬಹಿಷ್ಕವಮಾನಸ್ತೋತ್ರಗತಾ ಉಪಾಸ್ತೃ-
ಗಾಯತಾ [೯-೧೧-೧] ಇತ್ಯಾದ್ಯಾ ಋಚೋ ಗಾಯತ್ರೀಚ್ಛಂದಸ್ಕಾಃ ಪ್ರ ವೋ ದೇವಾಯ
[೩-೧೩-೧] ಇತ್ಯಾದಿಕಮಾಜ್ಯಶಸ್ತ್ರಮನುಷ್ಟುಪ್ಪಂದಸ್ಕಮಿತಿ ವೈಯಧಿಕರಣ್ಯಂ ಚೋದ್ಯಂ ||

ಬ್ರಹ್ಮವಾದಿಗಳು ಮತ್ತೆ ಪ್ರಶ್ನೆ ಮಾಡುವರು—ಬಹಿಷ್ಕವಮಾನಸ್ತೋತ್ರದಲ್ಲಿ ಸಾಮಗರು ಗಾನಮಾಡುವ ಉಪಾಸ್ತೃ-
ಗಾಯತಾ ನರಃ (ಸಾ. ವೇ. ೧ ೧-೧ ; ೧-೯) ಮೊದಲಾದ ಮಂತ್ರಗಳು ಗಾಯತ್ರೇ ಛಂದಸ್ಸಿನವು. ಆಜ್ಯಶಸ್ತ್ರದಲ್ಲಿ ಹೋತ್ಯವು
ಪಠಿಸುವ ಪ್ರ ವೋ ದೇವಾಯ (ಋ.ಸಂ. ೩-೧೩-೧ ರಿಂದ ೭) ಇತ್ಯಾದಿ ಮಂತ್ರಗಳು ಅನುಷ್ಟುಪ್ಪಂಛಂದಸ್ಸಿನವು. ಹೀಗಿರುವಲ್ಲಿ
ಈ ಮಂತ್ರಗಳಿಗೆ ಪರಸ್ಪರ ಅನುರೂಪವು ಹೇಗೆ ಆಗುವುದು? ಛಂದಸ್ಸುಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ ಅನುರೂಪವಿರಬೇಕೆಂದು ವಿಧಿ
ಇರುವುದರಿಂದ ಇದು ವಿರೋಧವಲ್ಲವೇ? ಎಂದರೆ ಅದಕ್ಕೆ ಸಮಾಧಾನವನ್ನು ಹೇಳುವರು.

ಸಂಪದೇತಿ ಬ್ರೂಯಾತ್. ಸಪ್ತೈತಾ ಅನುಷ್ಟುಭಸ್ತಾಸ್ತ್ರಿಃ ಸ್ತುಥಮ-
ಯಾ ತ್ರಿರುತ್ತಮಯೈಕಾದಶ ಭವಂತಿ ವಿರಾಡ್ಯಾಜ್ಯಾ ದ್ವಾದಶೀ
ನ ವಾ ಏಕೇನಾಕ್ಷರೇಣ ಛಂದಾಂಸಿ ವಿಯಂತಿ ನ ದ್ವಾಭ್ಯಾಂ
ತಾಃ ಷೋಳಶ ಗಾಯತ್ರೋ ಭವಂತಿ ಏವಮು ಹಾಸ್ಯಾನು-
ಷ್ಟುಭಿರೇವ ಪ್ರತಿಸದ್ಯಮಾನಸ್ಯ ಗಾಯತ್ರೋಽನುಶಸ್ತಾ
ಭವಂತಿ |

ತಸ್ಯ ಪರಿಹಾರಮಾಹ — ಅನುಷ್ಟುಪ್ನು ಗಾಯತ್ರೀತ್ವೇ ಸಂಪಾದಿತೇ ಸತಿ ತಯಾ
ಸಂಪದಾ ವೈಯಧಿಕರಣ್ಯಪರಿಹಾರಾದನುಕೂಲಶಂಸನಂ ಭವತೀತಿ ಪರಿಹಾರಂ ಬ್ರೂಯಾತ್ ||
ಸಂಪಾದನಪ್ರಕಾರಂ ದರ್ಶಯತಿ—ಆದ್ಯಂತಯೋಃ ಋಚೋಸ್ತ್ರಿರಾವೃತ್ತೌ ಸತ್ಯಾಂ ಸ್ವಭಾವತಃ
ಸಪ್ತಾನಾಮನುಷ್ಟುಭಾನೇಕಾದಶತ್ವಂ ಸಂಪದ್ಯತೇ || ಅಗ್ನಿ ಇಂದ್ರಶ್ಚೇತಿ ಯಾಜ್ಞಾ ವಿರಾಟ್ಟಿಂ-
ದಸ್ಯಾ || ಸಾ ದ್ವಾದಶ್ಯನುಷ್ಟುಭಿತಿ ಗಣನೀಯಾ | ಯದ್ಯಪಿ ತಸ್ಯಾ ವಿರಾಜಸ್ತ್ರಯಸ್ತ್ರಿಂಶದಕ್ಷ-
ರತ್ವಾದೇಕಮಕ್ಷರಮನುಷ್ಟುಪ್ತಾದತಿರಿಚ್ಯತೇ ತಥಾಪ್ಯಲ್ಪೇನ ವೈಕಲ್ಯೇನ ಚ್ಛಂದಸ್ತ್ವಂ

ನಾಸೈತೀತಿ ನ್ಯಾಯಃ ಪೂರ್ವಮಪ್ಯುದಾಹೃತಃ | ಏವಂ ಸತಿ ದ್ವಾದಶಸ್ತುಪ್ಪನುಷ್ಠುಪ್ಪ ದ್ವಾದಶ-
ಪಾದಾನಪನೀಯಾವಶಿಷ್ಟೈಃ ಪಾದೈಸ್ತೃಪದಾ ಗಾಯತ್ರೋಽ ದ್ವಾದಶ ಸಂಪಾದನೀಯಾಃ |
ಅಪನೀತೈಶ್ಚ ಪಾದೈಶ್ಚತಸ್ತೋ ಗಾಯತ್ರೈ ಇತ್ಯನೇನ ಪ್ರಕಾರೇಣ ಷೋಡಶಸಂಖ್ಯಾಕಾ
ಗಾಯತ್ರೈ ಏವ ಸಂಪದ್ಯಂತೇ || ಪರಿಹಾರಂ ನಿಗಮಯತಿ—

ಇಲ್ಲಿ ಪ್ರತಿಯೊಂದು ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿಯೂ ಎಷ್ಟು ಅಕ್ಷರಗಳಿರುವವು ಎಂಬುದನ್ನು ಗಣನೆಗೆ ತೆಗೆದುಕೊಳ್ಳಬೇಕಾಗಿಲ್ಲ. ಒಟ್ಟು ಮಂತ್ರಗಳಲ್ಲಿಲ್ಲಾ ಇರುವ ಅಕ್ಷರಗಳ ಮೊತ್ತವನ್ನು (ಸಂಖ್ಯೆ) ಮಾತ್ರ ಗಣನೆಗೆ ತೆಗೆದುಕೊಳ್ಳಬೇಕು, ಹೇಗೆಂದರೆ ಶಸ್ತ್ರಮಂತ್ರದ ಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿ ಒಟ್ಟು ೭ ಅನುಷ್ಟುಪ್‌ಭಂದಸ್ಸಿನ ಋಕ್ಕುಗಳಿರುವವು ಈ ಋಕ್ಕುಗಳನ್ನು ಪಠಿಸುವಾಗ ಮೊದಲನೆಯ ಮತ್ತು ಕೊನೆಯ ಋಕ್ಕುಗಳನ್ನೂ ಮೂರು ಮೂರಾರ್ವ ಪಠಿಸಬೇಕೆಂಬ ಕ್ರಮವಿರುವುದರಿಂದ ಒಟ್ಟು ೧೧ ಋಕ್ಕುಗಳಿದ್ದಂತಾಯಿತು. ಇದರ ಜತೆಗೆ ಯಾಜ್ಞಾಮಂತ್ರವನ್ನು ಸೇರಿಸುವ ರೂಢಿಇದೆ. ಅಗ್ನಿ ಇಂದ್ರಶ್ಚ (ಋ. ಸಂ. ೩-೧೫-೪) ಎಂಬ ವಿರಾಟ್ ಭಂದಸ್ಸಿನ ಮಂತ್ರವೇ ಆ ಯಾಜ್ಞಾಮಂತ್ರವು. ಈ ವಿರಾಟ್ ಭಂದಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ೩೩ ಅಕ್ಷರಗಳಿರುವ ಅನುಷ್ಟುಪ್ ಭಂದಸ್ಸಿಗೆ ಸರಿಸಮಾನವೆಂದು ಪರಿಗಣಿಸಲ್ಪಡುವುದು ಭಂದಸ್ಸುಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದೆರಡು ಅಕ್ಷರಗಳ ವ್ಯತ್ಯಾಸವು ಗಮನಾರ್ಹವಾದುದಲ್ಲ. ಆದರಿಂದ ಯಾಜ್ಞಾಮಂತ್ರವಾದ ವಿರಾಟ್ ಭಂದಸ್ಸಿನ ಮಂತ್ರವೂ ಸೇರಿ ಒಟ್ಟು ಸೂಕ್ತದ ಮಂತ್ರಗಳ ಸಂಖ್ಯೆಯು ೧೨ (ಅನುಷ್ಟುಪ್-ಭಂದಸ್ಸಿನ) ಮಂತ್ರಗಳೆಂದಾಯಿತು. ಅನುಷ್ಟುಪ್ ಭಂದಸ್ಸಿನ ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿ ಎಂಟು ಅಕ್ಷರಗಳ ನಾಲ್ಕು ಪಾದಗಳಿರುವವು. ಗಾಯತ್ರೀಭಂದಸ್ಸಿನ ಮಂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಎಂಟು ಅಕ್ಷರಗಳ ಮೂರು ಪಾದಗಳಿರುವವು. ಆದ್ದರಿಂದ ೧೨ ಅನುಷ್ಟುಪ್ ಭಂದಸ್ಸಿನ ಮಂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಒಟ್ಟು ಎಂಟು ಅಕ್ಷರಗಳ ೪೮ ಪಾದಗಳಿರುವವು. ಈ ೪೮ ಪಾದಗಳಿಗೆ ಗಾಯತ್ರೀಭಂದಸ್ಸಿನ (ಮೂರು ಪಾದಗಳ) ೧೬ ಮಂತ್ರಗಳು ಸಮಾನವು. ಎಂದರೆ ೧೨ ಅನುಷ್ಟುಪ್ ಭಂದಸ್ಸಿನ ಮಂತ್ರಗಳಿಗೆ ೧೬ ಗಾಯತ್ರೀಭಂದಸ್ಸಿನ ಮಂತ್ರಗಳು ಸಮಾನವು. ಆದ್ದರಿಂದ ಅನುಷ್ಟುಪ್ ಭಂದಸ್ಸಿನ ಮಂತ್ರಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ ಶಸ್ತ್ರಮಂತ್ರವೂ, ಗಾಯತ್ರೀಭಂದಸ್ಸಿನ ಮಂತ್ರಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ ಸ್ತೋತ್ರಮಂತ್ರವೂ ಅಕ್ಷರಸಂಖ್ಯೆಯಲ್ಲಿ ಸರಿಸಮಾನವು ಎಂದಾಯಿತು.

ಅಗ್ನಿ ಇಂದ್ರಶ್ಚ ದಾಶುಷೋ ದುರೋಣ ಇತ್ಯಾಗ್ನೈಂದ್ರಾ ಯಜತಿ
ನ ವಾ ಏತಾವಿಂದ್ರಾಗ್ನೀ ಸಂತೌ ವ್ಯಜಯೇತಾನಾಗ್ನೈಂದ್ರಾ
ವಾ ಏತೌ ಸಂತೌ ವ್ಯಜಯೇತಾಂ ತದ್ಯದಾಗ್ನೈಂದ್ರಾ ಯಜತಿ
ವಿಜಿತ್ಯಾ ಏವ |

ಇದಾನೀವೈಂದ್ರಾಗ್ನಿಗ್ರಹಸ್ಯ ಯಾಜ್ಞಾಂ ವಿಧತ್ತೇ—ನನ್ನೈಂದ್ರಾಗ್ನಿಗ್ರಹೇ ಪೂರ್ವ-
ಭಾವಿತ್ವಮಿಂದ್ರಸ್ಯ ಪ್ರತೀಯತೇಽಗ್ನೇಸ್ತು ಪಶ್ಚಾದ್ಭಾವಿತ್ವಂ || ಯಾಜ್ಞಾಯಾಂ ತು ತದ್ವಿಪ-
ರ್ಯಯಃ ಕಸ್ಮಾತ್ಕ್ರಿಯತ ಇತ್ಯಾಶಂಕ್ಯಾಹ—ಅಸುರೈಃ ಸಹ ದೇವಾನಾಂ ವಿಜಯಯುದ್ಧೇ
ಸತಿ ವಿಜಯಾರ್ಥಮಿಂದ್ರಸ್ಯ ಪುರೋಗಮನಮಗ್ನೀಃ ಪಶ್ಚಾದ್ಗಮನಮಿತ್ಯೇವಂ ನ ಸಂಪನ್ನಂ ||
ಕಿಂ ತ್ವಗ್ನಿಃ ಪುರೋಗತ ಇಂದ್ರಸ್ತು ಪಶ್ಚಾದ್ಗತಃ | ಅತೋ ವಿಜಯಕಾಲೀನಕ್ರಮೇಣೈವ ಅಗ್ನಿ-
ಪೂರ್ವಕತ್ವಪ್ರತಿಪಾದಕಯಾ ಯಜನೇ ಸತಿ ಯಜಮಾನಸ್ಯ ವಿಜಯಾಯ ಸಂಪದ್ಯತ ಏವ ||

ಈಗ ಅಜ್ಯಶಸ್ತ್ರಮಂತ್ರಸಂಬಂಧವಾದ ಐಂದ್ರಾಗ್ನಿಗ್ರಹದ ಯಾಜ್ಞಾಮಂತ್ರವನ್ನು ವಿವರಿಸುವರು—ಅಗ್ನಿ ಇಂದ್ರಶ್ಚ
ದಾಶುಷೋ ದುರೋಣೇ (ಋ. ಸಂ. ೩-೧೫-೪) ಎಂಬುದೇ ಆ ಯಾಜ್ಞಾಮಂತ್ರವು. ಐಂದ್ರಾಗ್ನಿಗ್ರಹವೆಂದರೆ ಇಂದ್ರ

ಮತ್ತು ಅಗ್ನಿ ಎಂಬ ಇಬ್ಬರು ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಸಂಬಂಧಪಟ್ಟ ಗ್ರಹಪಾತ್ರೆಯು. ಇದರಲ್ಲಿ ಮೊದಲು ಇಂದ್ರನೂ ಅನಂತರ ಅಗ್ನಿಯೂ ಇರುವರು. ಮಂತ್ರವೂ ಇದೇ ರೀತಿಯಲ್ಲಿರಬೇಕು. ಆದರೆ ಯಾಜ್ಞಾಮಂತ್ರವು ಹಾಗಿಲ್ಲದೆ ಅಗ್ನಿ ಇಂದ್ರಶ್ಚ ಎಂದರೆ ಮೊದಲು ಅಗ್ನಿಯೂ ಅನಂತರ ಇಂದ್ರನೂ ಇರುವರು ಇದು ಹೇಗೆ? ಎಂದರೆ ದೇವಾಸುರರ ಯುದ್ಧಕಾಲದಲ್ಲಿ ದೇವತೆಗಳಲ್ಲಿ ಇಂದ್ರಾಕ್ಷಿಗಳ ಒಟ್ಟಿಗೆ ಇದ್ದು ಯುದ್ಧಮಾಡಿದ್ದರೂ ಅವರಲ್ಲಿ ಇಂದ್ರನು ಮುಂದಿರಲಿಲ್ಲ. ಅಗ್ನಿಯೇ ಮುಂದಾಗಿದ್ದನು. ಅಗ್ನಿಯು ಮುಂದಾಗಿಯೂ ಅನಂತರ ಇಂದ್ರನೂ ಈ ರೀತಿ ಇಬ್ಬರೂ ಸೇರಿ ಅಸುರರೊಡನೆ ಯುದ್ಧಮಾಡಿ ಜಯವನ್ನು ಗಳಿಸಿದರು. ಆದ್ದರಿಂದ ಈ ಜಯಸಂಪಾದನೆಯ ಪ್ರತೀಕವಾಗಿ ಯಾಜ್ಞಾಮಂತ್ರದಲ್ಲಿ ಮೊದಲು ಅಗ್ನಿಯ ಹೆಸರೂ ಅನಂತರ ಇಂದ್ರನ ಹೆಸರೂ ಇರುವುದು. ಈ ಕಾರಣದಿಂದ ಅಗ್ನಿಪೂರ್ವಕವಾಗಿ ಯಾಜ್ಞಾಮಂತ್ರವನ್ನು ಪಠಿಸಿ ಯಜ್ಞಮಾಡಿದರೆ ಯಜಮಾನನಿಗೆ ವಿಜಯವು ಲಭಿಸುವುದು.

ಸಾ ವಿರಾಟೋ ತ್ರಯಸ್ತ್ರಿಂಶದಕ್ಷರಾ ಭವತಿ ತ್ರಯಸ್ತ್ರಿಂಶದ್ವೈ ದೇವಾ
ಅಷ್ಟಾವಸನ ಏಕಾದಶ ರುದ್ರಾ ದ್ವಾದಶಾದಿತ್ಯಾಃ ಪ್ರಜಾಪತಿಶ್ಚ
ವಷಟ್ಕಾರಶ್ಚ ತತ್ಪ್ರಥಮ ಉಕ್ಥಮುಖೇ ದೇವತಾ ಅಕ್ಷರಭಾಜಃ
ಕರೋತ್ಯಕ್ಷರಮಕ್ಷರಮೇವ ತದ್ದೇವತಾ ಅನುಪ್ರಸಿಬಂತಿ ದೇವ-
ಸಾತ್ರೇಣೈವ ತದ್ದೇವತಾಸ್ತೃಪ್ಯಂತಿ |

ಯಾಜ್ಞಾಗತಾನ್ಯಕ್ಷರಾಣಿ ಪ್ರಶಂಸತಿ—ಅಕ್ಷರಾಣಾಂ ದೇವತಾನಾಂ ಚ ಸಂಖ್ಯಾ-
ಸಾನ್ಯಂ || ಉಕ್ಥಮುಖೇ ಶಸ್ತ್ರಾಣಾಂ ಮಧ್ಯೇ ಮುಖ್ಯೇ ಪ್ರಥಮ ಅಜ್ಯಶಸ್ತ್ರೇ ದೇವತಾಃ
ಪ್ರತ್ಯೇಕಮಕ್ಷರಭಾಜಃ ಕರೋತಿ ತಾಸ್ತತ್ಪ್ರದಕ್ಷರಮೇವಾನುಸೃತ್ಯ ತಾ ದೇವತಾಃ ಸೋಮಂ
ಪ್ರಕರ್ಷೇಣ ಪಿಬಂತಿ || ತಥಾ ಸತಿ ಸ್ವಯೋಗ್ಯೇನಾಕ್ಷರರೂಪೇಣ ದೇವಸಾತ್ರೇಣೈವ ದೇವತಾ-
ಸ್ತೃಪ್ಯಂತಿ ಭವಂತೀತಿ ||

ಯಾಜ್ಞಾಮಂತ್ರವಾದ ವಿರಾಟಭಂದಸ್ಥಿನಲ್ಲಿ ಮೂವತ್ತಮೂರು ಅಕ್ಷರಗಳಿರುವವು. ದೇವತೆಗಳ ಸಂಖ್ಯೆಯೂ ಮೂವತ್ತಮೂರು. ಹೇಗೆಂದರೆ. ವಸುಗಳು ಎಂಟುಮಂದಿ, ರುದ್ರರು ಹನ್ನೊಂದು ಮಂದಿ, ಆದಿತ್ಯರು ಹನ್ನೆರಡುಮಂದಿ ಇವರ ಜೊತೆಗೆ ಪ್ರಜಾಪತಿ ಮತ್ತು ವಷಟ್ಕಾರ ಎಂಬ ದೇವತೆಗಳೂ ಸೇರಿ ಒಟ್ಟು ಮೂವತ್ತಮೂರು ಮಂದಿ ದೇವತೆಗಳಾಗುವರು. ಆದ್ದರಿಂದ ಯಾಜ್ಞಾಮಂತ್ರದ ಅಕ್ಷರಸಂಖ್ಯೆಗೆ ಅನುಸಾರವಾಗಿ ದೇವತೆಗಳ ಸಂಖ್ಯೆಯೂ ಇರುವುದು, ಮತ್ತು ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಪಠಿಸುವ ಶಸ್ತ್ರಮಂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಮೊದಲನೆಯದೂ, ಅತಿಮುಖ್ಯವೂ ಆದ ಅಜ್ಯಶಸ್ತ್ರದ ಯಾಜ್ಞಾಮಂತ್ರದ ಅಕ್ಷರಸಂಖ್ಯೆಯನ್ನನುಸರಿಸಿ ಮೂವತ್ತಮೂರು ಮಂದಿ ದೇವತೆಗಳು ತಮ್ಮ ತಮ್ಮ ಗ್ರಹಪಾತ್ರಿಗಳಿಂದ ಯಥೋಚಿತವಾಗಿ ಸೋಮಪಾನಮಾಡಿ ತೃಪ್ತಿಯನ್ನು ಹೊಂದುವರು.

ತದಾಹುರ್ಯಥಾ ವಾನ ಶಸ್ತ್ರಮೇವಂ ಯಾಜ್ಞಾಗ್ನೇಯಂ
ಹೋತಾಜ್ಯಂ ಶಂಸತ್ಯಥ ಕಸ್ಮಾದಾಗ್ನೇಂದ್ರ್ಯಾ ಯಜತೀತಿ |

ಶಸ್ತ್ರಯಾಜ್ಯಯೋಃ ದೇವತಾಪ್ರಯುಕ್ತಂ ವೈಯಧಿಕರಣ್ಯಚೋದ್ಯಮುದ್ಭಾವಯತಿ—
ಶಸ್ತ್ರಸ್ಯಾಗ್ನಿರೇಕ ಏನ ದೇವತಾ ಯಾಜ್ಞಾಯಾಸ್ತಗ್ನಿರಿಂದ್ರಶ್ಚೇತಿ ದ್ವಯೋರ್ಮಿಲಿತಯೋ-
ರ್ದೇವತಾತ್ವಮಿತಿ ವೈಯಧಿಕರಣ್ಯಂ ||

ಕೆಲವರು ಹೀಗೆ ಪ್ರಶ್ನೆಮಾಡುವರು. ಹೋತೃವು ಪಠಿಸುವ ಆಜ್ಯಶಸ್ತ್ರಮಂತ್ರವು ಅಗ್ನಿಪರವಾಗಿ ಮಾತ್ರ ಇರವುದು. ಆದರೆ ಹೋತೃವು ಅಗ್ನಿ ಮತ್ತು ಇಂದ್ರ ಎಂಬ ಇಬ್ಬರು ದೇವತೆಗಳ ಪರವಾಗಿರುವ ಯಾಜ್ಞಮಂತ್ರದಿಂದ ಹೋಮಮಾಡುವುದು ಯುಕ್ತವೇ? ಎಂದರೆ ಇದಕ್ಕೆ ಪರಿಹಾರವನ್ನು ಹೇಳುವರು.

ಯಾ ನಾ ಆಗ್ನೇಂದ್ರೈಂದ್ರಾಗ್ನೀ ವೈ ಸಾ ಸೇಂದ್ರಾಗ್ನನೇತದುಕ್ಥಂ
ಗ್ರಹೇಣ ಚ ತೂಷ್ಟೀಂಶಂಸೇನ ಚ |

ಅಸ್ಯ ಚೋದ್ಯಸ್ಯ ಪರಿಹಾರಮಾಹ—ಯೇಯಮಾಗ್ನೇಂದ್ರೀ ಯಾಜ್ಞಾ ಸೇಯಮೈಂ-
ದ್ರಾಗ್ನೈಪಿ ಭವತಿ | ದ್ವಯೋಃ ಪೌರ್ವಾಪರೈನುಪಿಸಂವಾದೇಽಪಿ ತಸ್ಯಾ ಋಚೋ ದ್ವಿದೇವತ್ಯತ್ಸ
ಸದ್ಭಾವಾದ್ದೇವತಯೋಃ ಕ್ರಮವಿಪರ್ಯಾಸಮಾತ್ರೇಽಂಗೀಕೃತೇ ಸತಿ ಯಾಜ್ಞಾಯಾ ಐಂದ್ರಾ-
ಗ್ನತ್ವಮುಪಚರಿತಂ ಯಥಾ ಸಂಪದ್ಯತೇ ತಥಾ ಸತ್ಯೈಂದ್ರಾಗ್ನತ್ವಸ್ಯೋಪಚರಿತಸ್ಯ ಯಾಜ್ಞಾ-
ಶಸ್ತ್ರಯೋಃ ಸದ್ಭಾವಾನಾಸ್ತಿ ವೈಯಧಿಕರಣ್ಯಂ ||

ಐಂದ್ರಾಗ್ನಗ್ರಹವೆಂದು ಹೇಳುವಾಗ ಮೊದಲು ಇಂದ್ರ ಅನಂತರ ಅಗ್ನಿ ಎಂಬ ಕ್ರಮಕ್ಕೂ ಯಾಜ್ಞಮಂತ್ರದ ಮೊದಲು ಅಗ್ನಿ ಅನಂತರ ಇಂದ್ರ ಎಂಬ ಕ್ರಮಕ್ಕೂ ಅರ್ಧದಲ್ಲಿ ಹೆಚ್ಚು ವ್ಯತ್ಯಾಸವಿರುವುದಿಲ್ಲ. ಅದರಂತೆ ಆಜ್ಯಶಸ್ತ್ರಮಂತ್ರದಲ್ಲಿಯೂ ತೂಷ್ಟೀಂಶಂಸಮಂತ್ರದಲ್ಲಿಯೂ ಗ್ರಹದಲ್ಲಿಯೂ ಇಂದ್ರಾಗ್ನಿಗಳ ಹೆಸರು ಮಿಲಿತವಾಗಿಯೇ ಪಠಿತವಾಗುವುದರಿಂದ ಯಾಜ್ಞ ಮಂತ್ರಕ್ಕೂ ಶಸ್ತ್ರಮಂತ್ರಕ್ಕೂ ಅರ್ಧವಿನಿಯೋಗಗಳಲ್ಲಿ ವಿಶೇಷವ್ಯತ್ಯಾಸವೇನೂ ಕಂಡುಬರುವುದಿಲ್ಲ.

ಇಂದ್ರಾಗ್ನೀ ಆಗತಂ ಸುತಂ ಗೀರ್ಭಿರ್ನಭೋ ವರೇಣ್ಯಂ | ಅಸ್ಯ
ಸಾತಂ ಧಿಯೇಷಿತೇತ್ಯೈಂದ್ರಾಗ್ನನುಧ್ವರ್ಯುಗ್ರಹಂ ಗೃ-
ಹ್ಣಾತಿ ಭೂರಗ್ನಿರ್ಜ್ಯೋತಿರ್ಜ್ಯೋತಿರಗ್ನಿರಿಂದ್ರೋ ಜ್ಯೋತಿ-
ರ್ಭುವೋ ಜ್ಯೋತಿರಿದ್ರಃ ಸೂರ್ಯೋ ಜ್ಯೋತಿರ್ಜ್ಯೋತಿಃ ಸ್ವಃ
ಸೂರ್ಯ ಇತಿ ಹೋತಾ ತೂಷ್ಟೀಂಶಂಸಂ ಶಂಸತಿ ತದ್ಯಥೈವ
ಶಸ್ತ್ರಮೇವಂ ಯಾಜ್ಞಾ ||

ಆಜ್ಯಶಸ್ತ್ರಸ್ಯ ಗ್ರಹದ್ವಾರಕಂ ತೂಷ್ಟೀಂಶಂಸದ್ವಾರಕಂ ಚೈಂದ್ರಾಗ್ನತ್ವಂ ದರ್ಶಯತಿ—
ಹೇ ಇಂದ್ರಾಗ್ನೀ ಸುತಮುಭಿಷುತಂ ಸೋಮಂ ಪ್ರತ್ಯಾಗತಮಾಗಚ್ಛತಂ | ಕೀದೃಶಂ ಸುತಂ
ಗೀರ್ಭಿಃ ಸ್ತುತಿಭಿಯುಕ್ತಮಿತಿ ಶೇಷಃ | ನಭ ಆಕಾಶಸ್ವರೂಪಮಾಕಾಶವನ್ಮಹದಿತ್ಯರ್ಥಃ ||
ವರೇಣ್ಯಂ ವರಣೇಯಂ | ಆಗತ್ಯ ಚ ಯುನಾಂ ಧಿಯೇಷಿತಾ ಸ್ತಬುಧ್ಯಾ ಪ್ರೇಷಿತೌ ಸಂತಾನಸ್ಯ

ಸೋಮಸ್ಯ ಸಾರಂ ಪಾತಂ ಪಿಬತಂ || ಇತ್ಯನೇನೈಂದ್ರಾಗ್ನಿ ದೇವತಾಕಮಂತ್ರೇಣಾಧ್ವರ್ಯುರೈಂ-
ದ್ರಾಗ್ನಂ ಗ್ರಹಂ ಗೃಹ್ಣಾತಿ ತೂಷ್ಟೀಂಶಂಸೇ ಭೂರಗ್ನಿ ರಿತೃಗ್ನಿ ರಾಮ್ನಾ ತ ಇಂದ್ರೋ ಜ್ಯೋತಿರಿತಿ-
ನ್ದ್ರೋಽಪ್ಯಾಮ್ನಾ ತಃ ತತ ಉಭಯಸದ್ಭಾವಾತ್ತೂಷ್ಟೀಂಶಂಸೋಽಪ್ಯೈಂದ್ರಾಗ್ನಿ ಈದೃಶಸ್ಯ
ಗ್ರಹಸ್ಯ ತೂಷ್ಟೀಂಶಂಸಸ್ಯ ಸಂಬಂಧಾದಾಜ್ಯಶಸ್ತ್ರಮುಪ್ಯೈಂದ್ರಾಗ್ನಂ ಭವತಿ | ತಸ್ಮಾಚ್ಛಸ್ತ್ರಯಾ-
ಜ್ಯಯೋರೈಂದ್ರಾಗ್ನಿತ್ವಸಂಪಾದನಾನ್ನಾಸ್ತಿ ವೈಯಧಿಕರಣ್ಯಂ ||

ಮೇಲೆ ಹೇಳಿದ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಇನ್ನೂ ಒಂದಂಶವಿರುವುದು. ಅಧ್ವರ್ಯುವು ಗ್ರಹಪಾತ್ರೆಯನ್ನು ತೆಗೆದುಕೊಳ್ಳುವಾಗ
ಇಂದ್ರಾಗ್ನಿ ಅಗತಂ ಸುತಂ ಗೀರ್ಭರ್ನಭೋ ವರೇಣ್ಯಂ | ಅಸ್ಯ ಪಾತಂ ಧಿಯೇಷಿತಾ (ಋ.ಸಂ. ೩-೧೨-೧)
ಎಂಬ ಮಂತ್ರವನ್ನು ಪಠಿಸುವನು. ಇದರ ಅರ್ಥವು—ಎಲೈ ಇಂದ್ರ ಮತ್ತು ಅಗ್ನಿ ದೇವತೆಗಳೇ, ಸ್ತೋತ್ರಗಳಿಂದ ಪ್ರಶಂಸಿಸಲ್ಪ
ಡುವುದೂ, ಆಕಾಶಕ್ಕೆ ಯಾವರೀತಿ ಮಿತಿಯಿಲ್ಲವೋ ಆ ರೀತಿ ಅಮಿತವಾದ ಮಹತ್ವವುಳ್ಳದ್ದೂ, ಈಗತಾನೇ (ನಿಮಗಾಗಿ) ಹಿಂಡಿ
ಸಿದ್ಧಪಡಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿರುವುದೂ ಆದ ಈ ಸೋಮರಸವನ್ನು ಲಕ್ಷಿಸಿ ಇಲ್ಲಿಗೆ ದಯಮಾಡಿಸಿ ಮತ್ತು ಈ ಸೋಮರಸದಲ್ಲಿ
ನಿಮಗೆ ಸಲ್ಲಬೇಕಾದ ಭಾಗವನ್ನು ಮನಃಪೂರ್ವಕವಾಗಿ ಪಾನಮಾಡಿ ಎಂದಿರುವುದು. ಈ ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿ ಇಂದ್ರ ಮತ್ತು ಅಗ್ನಿ
ಎಂಬಿಬ್ಬರನ್ನೂ ಸ್ತುತಿಸಲಾಗಿದೆ. ಮತ್ತು ತೂಷ್ಟೀಂಶಂಸವೆಂಬ ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿಯೂ—ಭೂರಗ್ನಿ ಜ್ಯೋತಿರ್ಜ್ಯೋತಿರಗ್ನಿಃ |
ಇಂದ್ರೋ ಜ್ಯೋತಿರ್ಭುವೋ ಜ್ಯೋತಿರಿಂದ್ರಃ || ಎಂದು ಅಗ್ನಿ ಮತ್ತು ಇಂದ್ರ ಎಂಬ ದೇವತೆಗಳ ಪ್ರಶಂಸೆಯೂ
ಇರುವುದು. ಈ ಕಾರಣಗಳಿಂದ ಎಂದರೆ ಗ್ರಹಪಾತ್ರೆಯನ್ನು ಸ್ವೀಕರಿಸುವಾಗ ಪಠಿಸುವ ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿಯೂ ತೂಷ್ಟೀಂಶಂಸ
ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿಯೂ ಇಂದ್ರಾಗ್ನಿಗಳ ಹೆಸರುಗಳು ಪಠಿತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಆಜ್ಯಶಸ್ತ್ರಮಂತ್ರದಲ್ಲಿಯೂ ಈ ಇಂದ್ರಾಗ್ನಿಗಳ ಸಂಬಂಧವು
ಇದ್ದಂತೆಯೇ ಆಯಿತು. ಆದ್ದರಿಂದ ಶಸ್ತ್ರಮಂತ್ರಕ್ಕೂ ಯಾಜ್ಯಮಂತ್ರಕ್ಕೂ ಪರಸ್ಪರ ವಿರೋಧವೇನೂ ಇರುವುದಿಲ್ಲ.

English Translation

**On the meaning of the Ajya and Pra-uge Shastras. How they correspond with their
respective Stotras. On the Yajya of the Hotar).**

The sacrifice is the carriage of the Gods. The Ajaya and Pra-uga Sha-
stras are the two reins between (the carriage and the horses). By repeating the
Ajya Shashtra after the Pavamanah Stotra (has been sung by the Sama singers),
and the Pra-uga after the Ajya Stotra, the Hotar holds asunder the reins of the
carriage of the Gods in order to prevent it from being broken to pieces. In
imitation thereof charioteers hold asunder the reins of human carriages. Neither
the divine nor the human carriage of him who has such a knowledge will be
broken.

They (the theologians) ask: how does the Ajya Shashtra of the Hotar,
which belongs to Agni, correspond with the Pavamanyas verses (for the fermenta-

tion of the Soma juice) which are chanted by the Sama singers, (the rule being) that the Shastra should be just like the Stotra ? (The answer is :) Agni is pavamanah, i. e, purifying, as even a Rishi (already) said : Agnir rishih pavamanah (9, 66, 20). The Ajya Shastra which begins with verses addressed to Agni, thus corresponds with the Pavamanya verses of the Stotra (for Agni is also pavamanah).

They ask : Why is the Stotram of the Sama singers in the Gayatri, and the Ajya Shastra of the Hotar in the Anushtubh metre, (the rule being) that the Stotram must be like the Shastram (i. e. both must be of the same metre) ? He ought to answer : one ought to look only to the total. There are seven verses, (i. e. the hymn of the Ajya Shastra) in the Anushtubh metre ; by repeating the first and last verses thrice, the number is brought to eleven ; as the twelfth verse the Yajya in the Virat metre is to be counted, for the metres are not changed by an excess of one or two syllables. These twelve (Anushtubhs) are equal to sixteen Gayatris. The Shastra being in the Anushtubh metre corresponds with the Gayatries of the Stotram (the metres thus being equalized).

The Yajya mantra (belonging to the Ajya Shastra of the Hotar) is, agna indras'cha das'usho (3, 25, 4). Instead of the regular order indrayani there is agna indras'cha in the Yajya, Agni, thus being first ; but this must be so, for these two (deities) did not conquer, as indragni, but they conquered, when being made. Agnendrau. The reason that the Hotar repeats a Yajya verse addressed to Agni-Indra is that he might be victorious. This verse is in the Virat metre, which consists of thirty-three syllables. There are thirty-three Gods, viz., eight Vasus, eleven Rudras, twelve Adityas, one Prajapati and one Vashtakara. Thus he makes the deities participate in the syllables at the very first recitation (the Ajya Shastra being the first among the twelve recitations of the Soma-day). According to the order of the (thirty-three) syllables, the Gods severally (one after the other) drink (the Soma). Thus the deities are satisfied by the vessel holding the Gods.

They ask, Why is the Yajya verse addressed to Agni-Indra, whilst the Ajya Shastra of the Hotar belongs to Agni alone, (the rule being) that the Yajya verse is to correspond with the Shastra (to which it belongs) ? (The Agni-Indra-Yajya is the same with the Indra-Agni one ; and this Shastra belongs to Indra-Agni, as may be seen from the (Aindragna) Graha (mantra), and the " silent praise " (used at this occasion). For the Adhvaryu takes the Graha under the recital of the following mantra : indragni agatam (3, 12, 1. Vajasaneya-Samhita 7, 31), i. e. " Come ye, Indra and Agni ! to the Soma juice (which is like a) fine

cloud, Drink of it, driven by your mind." The "silent praise" is, bhiur agnir jyotir jyotir agnir indro jyotir bhuvao jyotir indrah; suryo jyotir jyotir svah suryah. Thus the Yajya verse is in accordance with the 'Shastram.

ಇತಿ ಶ್ರೀಮತ್ಪ್ರಾಚೀನಾಚಾರ್ಯವಿರಚಿತೇ ಮಾಧವೀಯೇ ವೇದಾರ್ಥಪ್ರಕಾಶ
ಐತರೇಯಬ್ರಾಹ್ಮಣಭಾಷ್ಯಸ್ಯ ದಶಮಾಧ್ಯಾಯೇ ಪಂಚಮಃ ಖಂಡಃ

ಇಲ್ಲಿಗೆ ಐತರೇಯಬ್ರಾಹ್ಮಣದ ಹತ್ತನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ ಐದನೆಯ ಖಂಡವು ಸಮಾಪ್ತವು.

ಅಥ ದಶಮಾಧ್ಯಾಯೇ ಸ್ವಸ್ತುಃ ಖಂಡಃ

ಹತ್ತನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ ಆರನೆಯ ಖಂಡವು

[ದ್ವಿದೇವತ್ಯಗ್ರಹಗಳಿಂದ ಹೋಮಮಾಡುವುದಕ್ಕೆ ಪೂರ್ವಭಾವಿಯಾಗಿ ಪಠಿಸುವ ಜಪಮಂತ್ರ ಮತ್ತು ಅದರ ಅರ್ಥವಿವರಣೆಯು]

ಹೋತೃಜಪಂ ಜಪತಿ ರೇತಸ್ತತ್ಸಂಚಿತಿ |

ಪೂರ್ವತ್ರ ಪರಾಜಙ್ಘರ್ಯಾರ್ವಿತ್ಯಾದ್ಯಾಶ್ವಲಾಯನಸೂತ್ರೋದಾಹರಣೇನ ಹೋತು-
ಯೋ ಜಪೋ ದರ್ಶಿತಸ್ತಮಿಮಂ ಜಪಂ ವಿಧತ್ತೇ—ಹೋತುಃ ಕರ್ತವ್ಯೋ ಯೋ ಜಪಸ್ತ-
ಮನುತಿಷ್ಯೇತ್ | ತೇನ ಪ್ರಜೋತ್ಪಾದನಾರ್ಥಮಾದೌ ರೇತಃ ಸಿಕ್ತಂ ಭವತಿ ||

ಹಿಂದೆ ಎಂದರೆ ತೂಷ್ಟೀಂಶಂಸಮಂತ್ರವನ್ನು ಪಠಿಸುವ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ (೯ ನೇ ಅಧ್ಯಾಯದ ೭ ನೇ ಖಂಡದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವಂತೆ) ಪರಾಜಙ್ಘರ್ಯಾರ್ವಿತ್ಯಾದ್ಯಾಶ್ವಲಾಯನಸೂತ್ರೋದಾಹರಣೇನ ಹೋತು-ಯೋ ಜಪೋ ದರ್ಶಿತಸ್ತಮಿಮಂ ಜಪಂ ವಿಧತ್ತೇ—ಹೋತುಃ ಕರ್ತವ್ಯೋ ಯೋ ಜಪಸ್ತಮನುತಿಷ್ಯೇತ್ | ತೇನ ಪ್ರಜೋತ್ಪಾದನಾರ್ಥಮಾದೌ ರೇತಃ ಸಿಕ್ತಂ ಭವತಿ ||

ಹಿಂದೆ ಎಂದರೆ ತೂಷ್ಟೀಂಶಂಸಮಂತ್ರವನ್ನು ಪಠಿಸುವ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ (೯ ನೇ ಅಧ್ಯಾಯದ ೭ ನೇ ಖಂಡದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವಂತೆ) ಪರಾಜಙ್ಘರ್ಯಾರ್ವಿತ್ಯಾದ್ಯಾಶ್ವಲಾಯನಸೂತ್ರೋದಾಹರಣೇನ ಹೋತು-ಯೋ ಜಪೋ ದರ್ಶಿತಸ್ತಮಿಮಂ ಜಪಂ ವಿಧತ್ತೇ—ಹೋತುಃ ಕರ್ತವ್ಯೋ ಯೋ ಜಪಸ್ತಮನುತಿಷ್ಯೇತ್ | ತೇನ ಪ್ರಜೋತ್ಪಾದನಾರ್ಥಮಾದೌ ರೇತಃ ಸಿಕ್ತಂ ಭವತಿ ||

ಹಿಂದೆ ಎಂದರೆ ತೂಷ್ಟೀಂಶಂಸಮಂತ್ರವನ್ನು ಪಠಿಸುವ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ (೯ ನೇ ಅಧ್ಯಾಯದ ೭ ನೇ ಖಂಡದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವಂತೆ) ಪರಾಜಙ್ಘರ್ಯಾರ್ವಿತ್ಯಾದ್ಯಾಶ್ವಲಾಯನಸೂತ್ರೋದಾಹರಣೇನ ಹೋತು-ಯೋ ಜಪೋ ದರ್ಶಿತಸ್ತಮಿಮಂ ಜಪಂ ವಿಧತ್ತೇ—ಹೋತುಃ ಕರ್ತವ್ಯೋ ಯೋ ಜಪಸ್ತಮನುತಿಷ್ಯೇತ್ | ತೇನ ಪ್ರಜೋತ್ಪಾದನಾರ್ಥಮಾದೌ ರೇತಃ ಸಿಕ್ತಂ ಭವತಿ ||

ಹಿಂದೆ ಎಂದರೆ ತೂಷ್ಟೀಂಶಂಸಮಂತ್ರವನ್ನು ಪಠಿಸುವ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ (೯ ನೇ ಅಧ್ಯಾಯದ ೭ ನೇ ಖಂಡದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವಂತೆ) ಪರಾಜಙ್ಘರ್ಯಾರ್ವಿತ್ಯಾದ್ಯಾಶ್ವಲಾಯನಸೂತ್ರೋದಾಹರಣೇನ ಹೋತು-ಯೋ ಜಪೋ ದರ್ಶಿತಸ್ತಮಿಮಂ ಜಪಂ ವಿಧತ್ತೇ—ಹೋತುಃ ಕರ್ತವ್ಯೋ ಯೋ ಜಪಸ್ತಮನುತಿಷ್ಯೇತ್ | ತೇನ ಪ್ರಜೋತ್ಪಾದನಾರ್ಥಮಾದೌ ರೇತಃ ಸಿಕ್ತಂ ಭವತಿ ||

ಪೂರ್ವಭಾವಿಯಾಗಿ ದೇವತೆಗಳ ಗುಣಗಾನರೂಪವಾದ ಈ ನಿವಿನ್ಮಂತ್ರ ಅಥವಾ ತೂಷ್ಟೀಂಶಂಸವೆಂಬ ಮಂತ್ರವನ್ನು ಮೆತ್ತನೆಯ (ಗಟ್ಟಿಯಾಗಿಲ್ಲದ) ಧ್ವನಿಯಿಂದ ಪಠಿಸುವನು. ಆ ಮಂತ್ರವನ್ನು ಆಶ್ವಲಾಯನಶ್ರೌತಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಈರೀತಿ ಹೇಳಿದೆ—ಸುಮಂತ್ರದಗ್ಧೇ ಪಿತಾ ನೂತಾರಿಶ್ವಾಚ್ಛಿದ್ರಾ ಪದಾ ಧಾಚ್ಛಿದೋಕ್ಥಾ ಕನಯಃ ಶಂಸನ್ | ಸೋಮೋ ವಿಶ್ವವಿನ್ನೀಥಾ ನಿನೇಷದ್ವ್ಯಹಸ್ತತಿರುಕ್ಥಾನುದಾನಿ ಶಂಸಿಷತ್ ನಾಗಾಯುರ್ವಿಶ್ವಾಯುರ್ವಿಶ್ವನಾಯುಃ ಕ ಇದಂ ಶಂಸಿಷ್ಯತಿ ಸ ಇದಂ ಶಂಸಿಷ್ಯತಿ (ಶ್ರೌ. ಸೂ. ೫-೯-೧) ಈ ಮಂತ್ರದ ಭಾಗಗಳನ್ನು ಒಂದೊಂದಾಗಿ ತೆಗೆದುಕೊಂಡು ವಿವರಿಸುವರು. ಪ್ರಜೋತ್ಪಾದನೆ ಮಾಡುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಮೊದಲು ಮಾಡಬೇಕಾದ ಕಾರ್ಯವೆಂದರೆ ಪುರುಷನು ಸ್ತ್ರೀಯೋನಿಯಲ್ಲಿ ವೀರ್ಯವನ್ನು ಸೇಚನೆಮಾಡುವ ಈ ಕಾರ್ಯವು ರಹಸ್ಯವಾಗಿ ನಡೆಯುವುದು. ಅದರಂತೆ ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಆಹ್ವಾನಮಾಡುವುದಕ್ಕೆ ಪೂರ್ವಭಾವಿಯಾಗಿ ಈ ತೂಷ್ಟೀಂಶಂಸವೆಂಬ ಮಂತ್ರದ ಜಪವನ್ನು ರಹಸ್ಯವಾಗಿ ಎಂದರೆ ಯಾರಿಗೂ ಕೇಳಿಸದಿರುವ ಮೆತ್ತನೆಯ ಧ್ವನಿಯಲ್ಲಿ ಹೋತೃವು ಮಾಡುವನು.

ಉಪಾಂಶು ಜಪತ್ಯುಪಾಂಶ್ಚಿನ ವೈ ರೇತಸಃ ಸಿಕ್ತಿಃ |

ಹೋತುಃ ಕರ್ತವ್ಯೋ ಯೋ ಜಪಸ್ತನುನು ತಿಷ್ಠೇತ್ || ತೇನ ಪ್ರಜೋತ್ಪಾದನಾರ್ಥಮಾದೌ ರೇತಃ ಸಿಕ್ತಂ ಭವತಿ || ತತ್ರೋಚ್ಚಾರಣಪ್ರಕಾರವಿಶೇಷಂ ವಿಧತ್ತೇ—ಓಷ್ಠಸ್ಪಂದನಮೇವ ಪರೈರ್ಧೃಶ್ಯತೇ ನ ತು ಶಬ್ದಃ ಶ್ರೂಯತೇ ತಾದೃಶಮುಪಾಂಶುತ್ವಂ || ಲೌಕಿಕೇ ರೇತಃ ಸೇಚನೇಽಪಿ ಧ್ವನೇರಶ್ರವಣಾದ್ಯುಕ್ತಂ ತಥಾವಿಧತ್ವಂ ||

ಮಂತ್ರಜಪಮಾಡುವಾಗ ತುಟೆಗಳ ಚಲನಮಾತ್ರ ಕಂಡುಬರುವುದು. ಶಬ್ದ ಅಥವಾ ಧ್ವನಿಯು ಕೇಳಿಸುವುದಿಲ್ಲ. ಪುರುಷನು ಸ್ತ್ರೀಯೋನಿಯಲ್ಲಿ ಮಾಡುವ ವೀರ್ಯಸೇಚನಕಾಲದಲ್ಲಿಯೂ ಯಾವ ಶಬ್ದವೂ ಕೇಳಿಸುವುದಿಲ್ಲ. ಅದರಂತೆ ಈ ಮಂತ್ರಜಪವನ್ನು ಮಾಡಬೇಕು.

ಪುರಾಹಾನಾಜ್ವಪತಿ ಯದ್ವೈ ಕಿಂ ಚೋರ್ಧ್ವಮಾಹಾನಾಚ್ಛಸ್ತಸ್ಯೈವ ತತ್ |

ತಸ್ಯ ಜಪಸ್ಯ ಶೋಂಸಾವೋಮಿತ್ಯೇತಸ್ಮಾದಾಹಾನಾತ್ಪೂರ್ವಭಾವಿತ್ವಂ ವಿಧತ್ತೇ—ಅಧ್ವಯುರಾಹ್ವಯತೇ ಯೇನ ಶೋಂಸಾವೋಮಿತಿ ಮಂತ್ರೇಣ ತಸ್ಮಾತ್ಪೂರ್ವಭಾವೀ ಹೋತೃಜಪಃ | ತಥಾ ಚಾಶ್ವಲಾಯನೇನೋದಾಹೃತಂ—“ ಜಪಿತ್ವಾ ನಭಿಹಿಂಕೃತ್ಯ ಶೋಂಸಾವೋಮಿತ್ಯುಚ್ಛ್ರೇರಾಹೂಯ ” ಇತಿ | ಆಹಾನಾದೂರ್ಧ್ವಂ ಯತ್ಕಿಂಚಿತ್ಪತ್ಯತೇ ತತ್ಪೂರ್ವಂ ಶಸ್ತಸ್ಯೈವ ಸಂಬಂಧಿ ಭವೇತ್ || ಆಹಾನಮಂತ್ರೇಣ ಶಸ್ತ್ರಾನುಜ್ಞಾನಸ್ಯ ಸೃಷ್ಟತ್ವಾತ್ || ಅತೋ ಹೋತೃಜಪಸ್ಯ ಶಸ್ತ್ರಾಂತರ್ಭಾವಂ ನಿವಾರಯಿತುಂ ಪೂರ್ವಕಾಲೀನತ್ವಂ ||

ಹಿಂದೆ ಶಂಸಾವೋಂ ಎಂಬ ಆಹಾನಮಂತ್ರವನ್ನು ಶಸ್ತ್ರಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ಪಠಿಸುವುದಕ್ಕೆ ಮೊದಲು ಪರಿಸರ್ವೇಕೆಂದು ಹೇಳಿದೆಯಷ್ಟೆ. ಅದಕ್ಕಿಂತಲೂ ಮೊದಲು ಈ ಮಂತ್ರಜಪವನ್ನು ಹೋತೃವು ಮೆತ್ತನೆಯಧ್ವನಿಯಲ್ಲಿ ಮಾಡಬೇಕು. ಈ ಮಂತ್ರಜಪವು ಮುಗಿದನಂತರ ಹೋತೃವು ಶಸ್ತ್ರಮಂತ್ರವನ್ನು ಪಠಿಸುವುದಕ್ಕೆ ಮೊದಲು ಶಂಸಾವೋಂ ಎಂದು ಆಹಾನಮಂತ್ರ

ವನ್ನು ಘಟ್ಟಿಯಾದ ಧ್ವನಿಯಲ್ಲಿ ಹೇಳಿ ಅನಂತರ ಶಸ್ತ್ರಮಂತ್ರವನ್ನು ಪಠಿಸಲು ಪ್ರಾರಂಭಿಸಬೇಕು. ಆಶ್ವಲಾಯನಶ್ರುತಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಜಪಿತ್ವಾನಭಿಹಿಂಕೃತ್ಯ ಶೋಂಸಾವೋಮಿತ್ಯುಚ್ಛೇರಾಹೂಯ (ಆಶ್ವ. ಶ್ರು. ಸೂ. ೫-೯-೧) ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದು. ಎಂದರೆ ಮಂತ್ರಜಪಾನಂತರ ಶಂಸಾವೋಂ ಎಂಬ ಆಹಾವಮಂತ್ರವನ್ನೂ ಉಚ್ಚಸ್ವರದಿಂದ ಹೇಳಬೇಕು. ಆಹಾವಾನಂತರ ಪಠಿಸುವ ಮಂತ್ರವೆಲ್ಲವೂ ಶಸ್ತ್ರಮಂತ್ರಗಳೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ಪರಾಂಚಂ ಚತುಷ್ಟದ್ಯಾಸೀನಮುಭ್ಯಾಹ್ವಯತೇ ತಸ್ಮಾತ್ಪರಾಂಚೋ ಭೂತ್ವಾ ಚತುಷ್ಟಾದೋ ರೇತಃ ಸಿಂಚಂತಿ |

ಅಥಾಹಾವೇ ಪ್ರಕಾರವಿಶೇಷಂ ವಿಧತ್ತೇ—ಅಸ್ತಿನ್ಯಾಲೇ ಅಧ್ವರ್ಯುಃ ಪರಾಭ್ಯವತಿ
ಹೋತುವಿಮುಖೋ ಭವತಿ || ತಥಾ ಚತುಷ್ಟದೀ ಗೌರಿವ ಹಸ್ತಾ ಭೂನಾವನಸ್ಥಾಪ್ಯಾಃ-
ಸೀನೋ ಭವತಿ || ತಾದ್ಯಶಮಧ್ವರ್ಯುಃ ಸಂಚೋಧ್ಯಾಭಿಮುಖೋ ಯಥಾ ಭವತಿ ತಥಾ
ಹೋತಾ ಶೋಂಸಾವೋಮಿತಿ ಮಂತ್ರೇಣಾಹ್ವಯತೇ | ಯಸ್ಮಾದಾಹ್ವಾನಕಾಲ ಈದ್ಯಶೋಃ-
ಧ್ವರ್ಯುಸ್ತಸ್ಮಾಲ್ಲೋಕೇಽಪಿ ಚತುಷ್ಟಾದೋ ಗನಾದಯಃ ಪರಾಂಚಃ ಸಂಚೋಗಾವಸ್ಥಾಯಾಂ
ಪರಸ್ಪರಾಭಿಮುಖರಹಿತಾ ಭೂತ್ವಾ ರೇತಃ ಸಿಂಚಂತಿ |

ಹೋತೃವು ಆಹಾವಮಂತ್ರವನ್ನು ಪಠಿಸುವುದಕ್ಕೆ ಮೊದಲು ಎಂದರೆ ಮಂತ್ರಜಪಕಾಲದಲ್ಲಿ ಅಧ್ವರ್ಯುವು ಹೋತೃವಿಗೆ
ವಿಮುಖನಾಗಿ ಎಂದರೆ ಹೋತೃವಿನ ಮುಖಕ್ಕೆ ತಿರುಗಿಕೊಳ್ಳದೆ ಬೇರೆಕಡೆ ತಿರುಗಿಕೊಂಡು ಪಶುಗಳ ಆಕಾರದಂತೆ ನೆಲಕ್ಕೆ
ಕೈಗಳನ್ನು ಊರಿ ಎಂದರೆ ಪಶುಗಳು ನಾಲ್ಕು ಕಾಲುಗಳನ್ನು ಊರಿಕೊಂಡು ನಿಂತಿರುವಂತೆ ಎರಡು ಕೈಗಳನ್ನು ಎರಡು
ಕಾಲುಗಳನ್ನು ಊರಿ ಅಧ್ವರ್ಯುವು ಪಶುವಿನ ಆಕಾರದಲ್ಲಿರುವನು. ಏಕೆಂದರೆ ನಾಲ್ಕು ಪಾದಗಳಿರುವ ಪಶುಗಳು ವೀರ್ಯ
ಸೇಚನಕಾಲದಲ್ಲಿ ಒಂದರ ಮುಖವನ್ನು ಮತ್ತೊಂದು ನೋಡದೆ ಪರಸ್ಪರ ವಿಮುಖವಾಗಿ ವೀರ್ಯಸೇಚನಮಾಡುವವು. ಅದನ್ನು
ಸೂಚಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಅಧ್ವರ್ಯುವು ತನ್ನ ಹಸ್ತಪಾದಗಳನ್ನು ನೆಲದಮೇಲೆ ಊರಿನಂತೆ ಹೋತೃವಿನ ಮಂತ್ರಜಪವು ಮುಗಿಯುವ
ವರೆಗೂ ಹಾಗೆಯೇ ಇರುವನು. ಮಂತ್ರಜಪಾನಂತರ ಆ ವಿಧವಾದ ಪಶುವಿನ ಆಕಾರವು ಅವಶ್ಯಕವಲ್ಲದ್ದರಿಂದ ಹೋತೃವು
ಶಂಸಾವೋಂ ಎಂದು ಘಟ್ಟಿಯಾದ ಧ್ವನಿಯಿಂದ ಅಧ್ವರ್ಯುವನ್ನು ಎಚ್ಚರಿಸಿ ಕೂಗಿ ಅನಂತರ ಶಸ್ತ್ರಮಂತ್ರಪಠನಮಾಡುವನು.

ಸನ್ಯುಜ್ಞದ್ವಿಪಾದ್ಭವತಿ ತಸ್ಮಾತ್ಸನ್ಯುಂಚೋ ಭೂತ್ವಾ ದ್ವಿಪಾದೋ ರೇತಃ ಸಿಂಚಂತಿ |

ಆಹಾವಾದೂರ್ಧ್ವಂ ಅಧ್ವರ್ಯೋಶ್ಚತುಷ್ಟಾತ್ಪಂ ಪರಿತ್ಯಜ್ಯ ಸನ್ಯುಗುತ್ಥಾನಂ ವಿಧತ್ತೇ-
ಊರ್ಧ್ವೇನೋತ್ಥಾನಂ ಸನ್ಯುಕ್ತ್ವಂ ತಥಾವಿಧಾ ಭೂತ್ವಾ ರೇತಸಿಂಚಂತಿ | ಜಪಿತವೋ ಯೋ
ಮಂತ್ರಸ್ತಸ್ಯಾಽದೌ ಸುಮತ್ಪದ್ವಗ್ಧ ಇತಿ ಪಂಚಾಕ್ಷರಾಣಿ ಪಠಿತವ್ಯಾನಿ | ತಾನಿ ಚ ಪೂರ್ವಮೇ-
ವಾಕ್ಷರಪಙ್ಕ್ತಿಪ್ರಶಂಸಾಯಾಂ ವಿಹಿತಾನಿ |

ಹೋತೃವು ಶಂಸಾವೋಂ ಎಂಬ ಆಹಾವಮಂತ್ರದಿಂದ ಹೋತೃವನ್ನು ಎಚ್ಚರಿಸಿದ ಕೂಡಲೇ ಅಧ್ವರ್ಯುವು ತನ್ನ
ಹಸ್ತಪಾದಗಳನ್ನು ನೆಲದಮೇಲೆ ಪಶುವಿನ ಆಕಾರದಂತಿದ್ದ ತನ್ನ ಶರೀರವನ್ನು ಬದಲಾಯಿಸಿ ಮನುಷ್ಯರಂತೆ ತನ್ನ ಎರಡುಕಾಲುಗಳ

ಮೇಲೆ ನಿಲ್ಲುವನು. ಏಕೆಂದರೆ ಮನುಷ್ಯರು ಸಂಭೋಗಕಾಲದಲ್ಲಿ ಪಶುಗಳಂತೆ ಪರಸ್ಪರ ವಿಮುಖರಾಗಿ ವರ್ತಿಸದೆ, ಸ್ತ್ರೀಪುರುಷ ರಿಬ್ಬರೂ ಪರಸ್ಪರ ಅಭಿಮುಖರಾಗಿ ಇದ್ದು ಸಂಭೋಗಕಾರ್ಯವನ್ನು ನೆರವೇರಿಸುವರು. ಎಂದರೆ ಪುರುಷನು ಸ್ತ್ರೀಯೋನಿಯಲ್ಲಿ ವೀರ್ಯಸೇಚನವನ್ನು ಮಾಡುವಾಗ ಸ್ತ್ರೀಯು ಮತ್ತು ಪುರುಷನ ಮುಖಗಳು ಪರಸ್ಪರ ಅಭಿಮುಖವಾಗಿರುವವು.

ಪಿತಾ ಮಾತರಿಶ್ವೇತ್ಯಾಹ ಪ್ರಾಣೋ ನೈ ಪಿತಾ ಪ್ರಾಣೋ ಮಾತರಿಶ್ವಾ ಪ್ರಾಣೋ ರೇತೋ ರೇತಸ್ತತ್ಸಿಂಚತಿ |

ತೇಭ್ಯ ಉರ್ಧ್ವಂ ಯೋ ಜಪಿತವ್ಯೋ ಮಂತ್ರಸ್ತಸ್ಯ ಪ್ರಥಮಭಾಗಮನೂದ್ಯ ವ್ಯಾ-
ಚಷ್ಟೇ—ತಸ್ಮಿನ್ನಂತ್ರೇ ಯಜಮಾನಸ್ಯ ನೂತನಂ ಜನ್ಮ ಸಂಪಾದ್ಯತೇ || ಅತೋಽತ್ರ ಮಾತರಿಶ್ವಾ
ವಾಯುಃ ಪಿತೃತ್ವೇನ ವರ್ಣ್ಯತೇ || ತಮಿಮಂ ಪಿತೇತ್ಯಾದಿಕಂ ಮಂತ್ರಂ ಹೋತಾ ಬ್ರೂಯಾತ್ ||
ಪ್ರಾಣ ಏವ ಲೋಕೇ ಪಿತಾ ಮೃತಾಪ್ತಿತ್ವದೇಹಾಜ್ಞಾಸಂಭವಾತ್ || ವಾಯುಶ್ಚ ಪ್ರಾಣಃ
ಪ್ರಾಣಸ್ಯ ವಾಯುಕಾರ್ಯತ್ವಾತ್ | ರೇತಶ್ಚ ಪ್ರಾಣಃ ಪ್ರಾಣಯುಕ್ತಸ್ಯೈವ ರೇತಸೋ ಜನನ
ಹೇತುತ್ವಾತ್ | ಅತ ಏವಾರಣ್ಯಕೇ ಸಮಾಮ್ನಾಸ್ಯತೇ—‘ಯದ್ವಾ ಋತೇ ಪ್ರಾಣಾದ್ರೇತಃ
ಸಿಚ್ಯೇತ ಪೂಯೇನ್ನ ಸಂಭವೇತ್ ’ ಇತಿ | ತತ್ರೇನ ಪ್ರಥಮಭಾಗಪಾಠೇನ ಯಜಮಾನಪುನರ್ಜ
ನ್ಮಾರ್ಥಂ ರೇತಃ ಸಿಕ್ತಂ ಭವತಿ |

ಈಗ ಜಪಮಂತ್ರದ ಅರ್ಥವಿವರಣೆಮಾಡುತ್ತಾರೆ—ಈ ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿ ಯಜ್ಞಮಾಡುವ ಯಜಮಾನನ ನೂತನ ಜನ್ಮ
ವನ್ನು ವರ್ಣಿಸಲಾಗಿದೆ. ಯಾವ ಪುರುಷನು ಜನಿಸಬೇಕಾದರೂ ಅವನು ಜನಿಸುವುದಕ್ಕೆ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಅವನ ಜನ್ಮಕ್ಕೆ ಕಾರಣ
ಭೂತನಾದ ಒಬ್ಬ ತಂದೆ ಇರಬೇಕಷ್ಟೆ. ಇಲ್ಲಿ ಮಾತರಿಶ್ವಾ ಎಂದರೆ ವಾಯುವೇ ತಂದೆಯು. ಆದ್ದರಿಂದ ತಂದೆಯೆಂಬ ಅರ್ಥ
ವಿರುವ ಈ ಮಂತ್ರವನ್ನು ಹೋತೃವು ಮೊದಲು ಪಠಿಸಬೇಕು. ಲೋಕವ್ಯವಹಾರದಲ್ಲಿಯೂ ಹೀಗೆಯೇ ಇರುವುದು ಪ್ರಾಣವೇ
ತಂದೆಯು ಎಂದರೆ ಜನ್ಮದಾತನು. ಪ್ರಾಣವಿಲ್ಲದ ಮೃತಶರೀರದಿಂದ ಪುತ್ರಸಂತಾನವು ಆಗುವುದಿಲ್ಲ; ವಾಯುವೇ ಪ್ರಾಣವು.
ಎಂದರೆ ಶ್ವಾಸೋಚ್ಛ್ವಾಸರೂಪವಾದ ವಾಯುಸಂಚಾರವು ದೇಹದಲ್ಲಿದ್ದರೆ ಮಾತ್ರ ಪ್ರಾಣವಿರುವುದೆಂದು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. ವಾಯು
ಸಂಚಾರವಿಲ್ಲದಿದ್ದರೆ ಪ್ರಾಣವೂ ಇರುವುದಿಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ವಾಯುವೇ ಪ್ರಾಣವು. ರೇತಸ್ಸು ಎಂದರೆ ಪುರುಷನ ವೀರ್ಯವೇ
ಪ್ರಾಣವು. ಏಕೆಂದರೆ ರೇತಸ್ಸಿನಿಂದ ಪ್ರಾಣವಿರುವ ಶಿಶುವಿನ ಜನನವಾಗುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ರೇತಸ್ಸು ಅಥವಾ ಪುರುಷನ
ವೀರ್ಯವು ಪ್ರಾಣಯುಕ್ತವಾಗಿಯೇ ಇರುವುದು. ಏತರೇಯಾರಣ್ಯಕದಲ್ಲಿಯೂ (ಐ. ಆ. ೩-೨-೨-೫) ಈ ರೀತಿ ಹೇಳಿರುವುದು
ಯದ್ವಾ ಋತೇ ಪ್ರಾಣಾದ್ರೇತಃ ಸಿಚ್ಯೇತ ಪೂಯೇನ್ನ ಸಂಭವೇತ್. ಮೇಲೆ ಹೇಳಿದ ಪ್ರಕಾರ ಮಂತ್ರಪಠನದಿಂದ
ಯಜಮಾನನ ಪುನರ್ಜನ್ಮಪ್ರಾಪ್ತಿಗಾಗಿ (ಜನ್ಮವು ಶುದ್ಧಿಯಾಗುವುದೇ ಪುನರ್ಜನ್ಮವೆಂದು ಹೇಳಲ್ಪಡುವುದು) ರೇತಸ್ಸಿಂಚನೆ
ಯೆಂಬ ಅರ್ಥವನ್ನು ಸೂಚಿಸುವ ಮೇಲ್ಕಂಡ ಮಂತ್ರವನ್ನು ಹೋತೃವು ಪಠಿಸಬೇಕು.

ಅಚ್ಛಿದ್ರಾ ಪದಾಽಥಾ ಇತಿ ರೇತೋ ವಾ ಅಚ್ಛಿದ್ರಮತೋ ಹ್ಯಚ್ಛಿದ್ರಃ ಸಂಭವತಿ |

ದ್ವಿತೀಯಭಾಗಮನೂದ್ಯ ವ್ಯಾಚಷ್ಟೇ—ಸ ವಾಯುರೂಪಃ ಪಿತಾ ಛಿದ್ರರಹಿತಂ ಪದಂ
ಪ್ರಾಪಣೀಯಂ ರೇತೋಽಥಾ ಗರ್ಭಾಶಯೇ ಸ್ಥಾಪಿತವಾನ್ | ಅತ್ರೋಕ್ತಮಚ್ಛಿದ್ರಂ ವಸ್ತು
ರೇತ ಏವ | ಅತೋ ಹಿ ರೇತಃ ಪುಮಾನಚ್ಛಿದ್ರ ಉತ್ಪದ್ಯತೇ ||

ಇದೇ ಮಂತ್ರದ ಎರಡನೆಯ ಭಾಗವು. ಆ ವಾಯುರೂಪವಾದ ತಂದೆಯು ಭಿದ್ರರಹಿತವಾದ (ಎಲ್ಲೆಯೂ ನಿಲ್ಲಿಸದಿರುವ) ರೇತಸ್ಸನ್ನು ಸ್ತ್ರೀಗರ್ಭದಲ್ಲಿ ಸ್ಥಾಪಿಸುವನು. ಆದರಿಂದ ಸಮಸ್ತ ಅಂಗಗಳಿಂದ ಪೂರ್ಣವಾದ ಶಿಶುವು ಜನಿಸುವುದು.

ಅಚ್ಛಿದ್ರೋಕ್ತಾ ಕವಯಃ ಶಂಸನ್ನಿತಿ ಯೇ ನಾ ಅನೂಚಾನಾಸ್ತೇ
ಕವಯಸ್ತ ಇದಮಚ್ಛಿದ್ರಂ ರೇತಃ ಪ್ರಜನಯನ್ನಿತ್ಯೇವ ತದಾಹ |

ತೃತೀಯಭಾಗಮನೂದ್ಯ ನಾಚಷ್ಟೇ—ಕವಯಃ ಪುರುಷಾಃ ಅಚ್ಛಿದ್ರೋಕ್ತಾ ಶಂಸಂ-
ಶ್ಚಿದ್ರರಹಿತಮುಕ್ತಂ ಶಸ್ತ್ರಂ ಶಂಸಂತಿ | ಅತ್ರ ಕವಿಶಬ್ದೇನಾನೂಚಾನಾಃ ಪಡಂಗಸಹಿತವೇದಾ
ಧ್ಯಾಯಿನ ಉಚ್ಯಂತೇ || ತೇ ಚೇದಚ್ಛಿದ್ರಂ ರೇತಃ ಪ್ರಜನಯನ್ನುತ್ಪಾದಯಂತೀತ್ಯನೇಸೈವ
ಪ್ರಕಾರೇಣ ತದಚ್ಛಿದ್ರೋಕ್ತೇತಿ ನಾಕೃತಮಾಹ ಬ್ರೂತೇ ||

ಇದು ಮಂತ್ರದ ಮೂರನೆಯ ಭಾಗವು—ಕವಿಗಳು ಎಂದರೆ ಪುರುಷರು ಅಚ್ಛಿದ್ರವಾದ ಎಂದರೆ ಭಿದ್ರರಹಿತವಾದ, ಮಧ್ಯೆ
ನಿಲ್ಲಿಸದೆ ಉಚ್ಚರಿಸುವ ವೇದಮಂತ್ರವನ್ನು ಪಠಿಸುತ್ತಾರೆ. ಇಲ್ಲಿ ಕವಿಗಳು ಎಂದರೆ ಹಿಂದಿನ ಸಂಪ್ರದಾಯಕ್ಕೆ ಅನುಸಾರವಾಗಿ
ಪಡಂಗಸಹಿತವಾದ ವೇದಾಧ್ಯಯನವನ್ನು ಮಾಡಿದವರು ಎಂದರ್ಥವು. ಇಂತಹ ಪುರುಷರು ಅಚ್ಛಿದ್ರವಾದ ಮಂತ್ರಪಠನವನ್ನು
ಮಾಡುತ್ತಾರೆ. ಇದರಿಂದ ಲೋಕವ್ಯವಹಾರದಲ್ಲಿ ಪುರುಷರು ಸ್ತ್ರೀಯೋನಿಯಲ್ಲಿ ವೀರ್ಯಸೇಚನೆಮಾಡುವಾಗ ಆ ಕಾರ್ಯದಲ್ಲಿ
ಮಧ್ಯೆ ವಿಚ್ಛಿತ್ತಿಯಿಲ್ಲದಂತೆ ರೇತಸ್ಸೇಚನವನ್ನು ಹೇಗೆ ಮಾಡಿ ಮುಗಿಸುತ್ತಾರೆಯೋ ಅದರಂತೆ ಪುರುಷರು ಮಂತ್ರವನ್ನು ಎಲ್ಲೆಯೂ
ನಿಲ್ಲಿಸದೆ ಕ್ರಮವಾಗಿ ಪಠಿಸುತ್ತಾರೆ ಎಂದಭಿಪ್ರಾಯವು.

ಸೋಮೋ ವಿಶ್ವವಿನ್ನೀಥಾ ನಿನೇಷದ್ವೃಹಸ್ಪತಿರುಕ್ಥಾಮದಾನಿ ತಂಸಿ-
ಷದಿತಿ ಬ್ರಹ್ಮ ವೈ ಬೃಹಸ್ಪತಿಃ ಕ್ಷತ್ರಂ ಸೋಮ ಸ್ತುತಶಸ್ತ್ರಾಣಿ
ನೀಥಾನಿ ಚೋಕ್ತಾಮದಾನಿ ಚ ದೈವೇನ ಚೈವೈತದ್ವೃಹ್ಮಣಾ
ಪ್ರಸೂತೋ ದೈವೇನ ಚ ಕ್ಷತ್ರೇಣೋಕ್ತಾನಿ ಶಂಸತಿ ಏತೌ ಹ ನಾ
ಅಸ್ಯ ಸರ್ವಸ್ಯ ಪ್ರಸವಸ್ಯೇಶಾತೇ ಯದಿದಂ ಕಿಂಚ ತದ್ಯದೇತಾ-
ಭ್ಯಾಮಪ್ರಸೂತಃ ಕರೋತ್ಯಕೃತಂ ತದಕೃತಮಕರಿತಿ ವೈ ನಿಂದಂತಿ
ಕೃತಮಸ್ಯ ಕೃತಂ ಭವತಿ ನಾಸ್ಯಾಕೃತಂ ಕೃತಂ ಭವತಿ ಯ ಏವಂ
ವೇದ |

ಚತುರ್ಥಭಾಗಮನೂದ್ಯ ನಾಚಷ್ಟೇ- ವಿಶ್ವವಿತ್ಸರ್ವಜ್ಞಃ ಸೋಮೋ ನೀಥಾನಿ ನೇತ-
ವ್ಯಾನುಷ್ಠೇಯಾನಿ ಸ್ತೋತ್ರಶಸ್ತ್ರಾಣಿ ನಿನೇಷನ್ನೇತುಮಿಚ್ಛಾಂ ಕೃತವಾನಿತ್ಯರ್ಥಃ | ತಥಾ ಬ್ರಹ್ಮ-
ಸ್ಪತಿರುಕ್ಥಾಮದಾನಿ ಶಸ್ತ್ರರೂಪಾಣಿ ಸಂತೋಷಕಾರಣಾನಿ ಶಂಸಿಷಜ್ಞಂಸಿತುಮಿಚ್ಛತಿ ತಸ್ತವಾನಿ-
ತ್ಯರ್ಥಃ | ಅಸ್ಮಿನ್ನಾಭೇ ಬೃಹಸ್ಪತಿಸೋಮಶಬ್ದಾಭ್ಯಾಂ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಕ್ಷತ್ರಿಯಜಾತಿವ್ಯಯಂ
ದೈವಂ ವಿವಕ್ಷಿತಂ | ನೀಥಶಬ್ದೇನೋಕ್ತಾಮದಶಬ್ದೇನ ಚ ಸ್ತೋತ್ರಶಸ್ತ್ರಾಣಿ ವಿವಕ್ಷಿತಾನಿ | ಅತಃ

ಏವೈತದ್ಭಾಗಸಾಠೇ ಸತಿ ದೇವಸಂಬಂಧಿನಾ ಬ್ರಾಹ್ಮಣೇನ ಕ್ಷತ್ರಿಯೇಣ ಚ ಪ್ರೇರಿತಃ ಶಸ್ತ್ರಾಣಿ
ಶಂಸತಿ | ಸೋಮಬೃಹಸ್ಪತ್ಯೋಃ ಸರ್ವಕರ್ಮಪ್ರೇರಕತ್ವಪ್ರಸಿದ್ಧಿಂ ದರ್ಶಯತಿ—ಯಜ್ಞೇನು-
ಷ್ಠೇಯಂ ಯತ್ಕಿಂಚಿದಸ್ಯ ಸ್ಯ ಸರ್ವಸ್ಯ ಪ್ರಸವೋ ಯತ್ಪ್ರೇರಣಂ ತಸ್ಯ ಸೋಮಬೃಹಸ್ಪತೀ
ಏವ ಸ್ವಾಮಿನೌ || ವ್ಯತಿರೇಕಮುಖನೈತದೇವ ದ್ರಢಯತಿ—ತತ್ರಥಾ ದ್ವಯೋಃ ಪ್ರೇರಣಸ್ವಾ-
ಮಿತ್ವೇ ಸತಿ ಯದಂಗಮೇತಾಭ್ಯಾಮುಪ್ರೇರಿತಃ ಕರೋತಿ ತದಂಗಮಕೃತಮೇವ ಭವತಿ ||
ಲೋಕೇಽಪಿ ಸ್ವಾಮ್ಯನುಜ್ಞಾನಂತರೇಣ ಯತ್ಕ್ರಿಯತೇ ತತ್ತತ್ರಾಕೃತಮಕರಕರ್ತವ್ಯಂ ಕೃತ-
ನಾನಿತಿ ಜನಾ ನಿದಂತಿ | ವೇದನಂ ಪ್ರಶಂಸತಿ—ಅಸ್ಯ ವೇದಿತುಃ ಕೃತಂ ಕರ್ತವ್ಯಮೇವ ಕೃತಂ
ಭವತಿ ನ ತ್ವಕೃತಮಕರ್ತವ್ಯಂ ಕೃತಂ ಭವತಿ ||

ಇದು ಮಂತ್ರದ ನಾಲ್ಕನೆಯ ಭಾಗವು—ಇಲ್ಲಿ ಬೃಹಸ್ಪತಿಯೆಂದರೆ ಬ್ರಹ್ಮ; ಸೋಮ ಎಂದರೆ ಸಾಮಗಾಯಕರಿಂದ
ಸ್ತುತಿಸಲ್ಪಡುವ ಸೋಮದೇವತೆಯು ಕ್ಷತ್ರಸ್ವರೂಪನೆಂದು ಹೇಳಲ್ಪಡುವುದು. ನೀಥಾನಿ ಮತ್ತು ಉತ್ಥಾನದಾನಿ ಎಂದರೆ
ಪರಿಸಲ್ಪಡಬೇಕಾದ ಸ್ತೋತ್ರ ಮತ್ತು ಶಸ್ತ್ರಮಂತ್ರಗಳು. ಸರ್ವಜ್ಞನಾದ ಸೋಮದೇವತೆಯನ್ನು ಪ್ರತಿನಿಧಿಸುವ ಕ್ಷತ್ರಸ್ವರೂಪವು
ಸಾಮಗಾನರೂಪವಾದ ಸ್ತೋತ್ರಗಳನ್ನು ಪಠಿಸುವುದಕ್ಕೂ, ಹಾಗೆಯೇ ಬ್ರಹ್ಮಸ್ವರೂಪವನ್ನು ಪ್ರತಿನಿಧಿಸುವ ಬೃಹಸ್ಪತಿಯು
ಋಗ್ವೇದಸಂಬಂಧವಾದ ಶಸ್ತ್ರಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ಪಠಿಸುವುದಕ್ಕೂ ಪ್ರೇರಕರಾಗಿರುವರು. ಆದ್ದರಿಂದ ದೇವಸಂಬಂಧಿಯಾದ ಕ್ಷತ್ರ
ಮತ್ತು ಬ್ರಹ್ಮಸ್ವರೂಪವಾದ ಶಕ್ತಿಗಳಿಂದ ಪ್ರೇರಿತರಾಗಿ ಬ್ರಾಹ್ಮಣರಾದ ಋತ್ವಿಜರು ಸಾಮಗಾನರೂಪವಾದ ಸ್ತೋತ್ರಗಳನ್ನೂ
ಋಗ್ವೇದಮಂತ್ರಗಳಾದ ಶಸ್ತ್ರಮಂತ್ರಗಳನ್ನೂ ಪಠಿಸುವರು. ಯಜ್ಞಕರ್ಮಗಳಲ್ಲಿ ಪರಿಸಲ್ಪಡುವ ಸಮಸ್ತ ಮಂತ್ರಗಳಿಗೂ ಮತ್ತು
ಆಚರಿಸಲ್ಪಡುವ ಕರ್ಮಗಳಿಗೂ ಸೋಮ ಮತ್ತು ಬೃಹಸ್ಪತೀಗಳೇ ಅಧಿಪತಿಗಳು ಎಂದರೆ ಕಾರಣಕರ್ತರು. ಆದ್ದರಿಂದ ಸೋಮ
ಬೃಹಸ್ಪತಿಗಳಿಂದ ಪ್ರೇರಿತರಾಗದೆ ಮಾಡಲ್ಪಡುವ ಯಾವ ಕರ್ಮವೂ ಮಾಡಲ್ಪಟ್ಟಂತೆಯೇ ಆಗುವುದಿಲ್ಲ. ಅದೆಲ್ಲಾ ಅಕೃತ
ಕರ್ಮವೇ ಆಗುವುದು ಎಂದು ಜನರು ನಿದಿಸುತ್ತಾರೆ. ಲೋಕವ್ಯವಹಾರದಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ ಒಡೆಯನ ಅನುಮತಿಯಿಲ್ಲದೆ
ಭೃತ್ಯರಿಂದ ಮಾಡಲ್ಪಡುವ ಕೆಲಸಕಾರ್ಯಗಳಿಗೆ ಮನ್ನಣೆ ಇರುವುದಿಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ಯಜ್ಞಕರ್ಮಗಳಲ್ಲಿ ಸೋಮಬೃಹಸ್ಪತಿ
ಗಳಿಂದ ಪ್ರೇರಿತರಾಗಿ ಕರ್ಮವನ್ನು ಮಾಡಿದರೆ ಆ ಕರ್ಮವು ಸರಿಯಾದ ಕರ್ಮವೆನಿಸುವುದು. ಹಾಗಲ್ಲದೆ ಎಂದರೆ ಸೋಮ
ಬೃಹಸ್ಪತಿಗಳ ಅನುಮತಿಯಿಲ್ಲದೆ ಮಾಡಿದ ಕರ್ಮವು ಎಂದಿಗೂ ಕರ್ಮವೆನಿಸಲ್ಪಡುವುದಿಲ್ಲ. ಈ ವಿಷಯವನ್ನು ತಿಳಿದು ಅದರಂತೆ
ಆಚರಿಸುವ ಪುರುಷನು ತನ್ನ ಕರ್ತವ್ಯಕರ್ಮವನ್ನು ನೆರವೇರಿಸಿದಂತಾಗುತ್ತದೆ.

ವಾಗಾಯುರ್ವಿಶ್ವಾಯುರ್ವಿಶ್ವಮಾಯುರಿತ್ಯಾಹ ಪ್ರಾಣೋ ನಾ
ಆಯುಃ ಪ್ರಾಣೋ ರೇತೋ ವಾಗ್ಗೋನಿಯೋನಿಂ ತದುಪ-
ಸಂಧಾಯ ರೇತಃ ಸಿಂಚತಿ |

ಪಂಚಮಭಾಗಮನೂದ್ಯ ವ್ಯಾಚ್ಛೇ—ಯೇಯಂ ವಾಗಿಂದ್ರಿಯರೂಪಾ ಯದಷ್ಯಾ-
ಯುರ್ಜೀವನಂ ತದುಭಯಮಸ್ತಿತಿ ಶೇಷಃ | ನ ಚಾತ್ರಾಽಯುರಲ್ಪಂ ವಿನಕ್ಷಿತಂ ಕಿಂತು
ವಿಶ್ವಾಯುರ್ವಿಶ್ವಂ ಸಮಸ್ತಂ ಶತಸಂವತ್ಸರಪರಿಮಿತಮಾಯುರ್ವಿನಕ್ಷಿತಂ | ತಸ್ಮಾದ್ವಿಶ್ವಮಾಯು-
ರ್ಯಜಮಾನಃ ಪ್ರಾಪ್ನೋತ್ಪಿತ್ಯಧ್ಯಾಹಾರಃ | ತಮಿನುಂ ಭಾಗಂ ಪರೇತ್ | ಅತ್ರಾಽಯುಃ

ಶಬ್ದೇನ ಪ್ರಾಣ ಏವ ವಿನಶ್ಯತೇ | ಯಾವದ್ಯಸ್ಮಿ ಇ್ಯಾರೇರೇ ಪ್ರಾಣೋ ವಸತಿ ತಾವದಾಯುರಿತಿ-
ಶ್ರುತೇಃ | ರೇತಸಃ ಪ್ರಾಣತ್ವಂ ಪೂರ್ವಮೇವೋದಾಹೃತಂ | ವಾಕ್ಯಬ್ದೇನ ಯೋನಿರುಪಲ-
ಪ್ಯತೇ | ತಥಾ ಸತಿ ತದ್ಭಾಗಪಾಠೇನ ಯೋನಿಮುಪಸಂಧಾಯ ಗರ್ಭಸ್ಥಾನಮುಲಕ್ಷ್ಯ ರೇತಃ
ಸಿಂಚತಿ |

ಇದು ಮಂತ್ರದ ಐದನೆಯ ಭಾಗವು—ಪ್ರಾಣವೇ ಆಯಸ್ಸು. ಆಯುಸ್ಸೆಂದರೆ ಪುರುಷನ ಜೀವಿತಕಾಲವು. ಶರೀರದಲ್ಲಿ
ಯಾವ ಕಾಲದವರೆಗೆ ಪ್ರಾಣವಾಯುವಿನ ಸಂಚಾರವಿರುವುದೋ ಅಲ್ಲಿಯವರೆಗೆ ಪುರುಷನಿಗೆ ಆಯುಸ್ಸಿರುವುದೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು.
ಪುರುಷನ ಆಯುಸ್ಸು ಒಂದುನೂರು ವರ್ಷಗಳು. ಇಲ್ಲಿ ವಾಕ್‌ಶಬ್ದವು ಯೋನಿಯನ್ನು ಸೂಚಿಸುವುದು. ಪ್ರಾಣವೆಂದರೆ ರೇತಸ್ಸು
ಅಥವಾ ರೇತಶಬ್ದವು ಪ್ರಾಣವಾಯುವನ್ನು ಸೂಚಿಸುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ಸ್ತ್ರೀಯೋನಿಯಲ್ಲಿ ರೇತಸ್ಸೇಚನಮಾಡುವುದರಿಂದ
ಪ್ರಾಣವಾಯುವಿನಿಂದ ಕೂಡಿದ ಪುರುಷನು ಉತ್ಪನ್ನನಾಗಿ ಬಹುಕಾಲ ಆಯುಸ್ಸನ್ನು ಪಡೆದು ಜೀವಿಸಿರುವಂತೆ ಈ ಮಂತ್ರಪಠನ
ದಿಂದ ಯಜಮಾನನ ಆಯುಃಪ್ರಮಾಣವು ಹೆಚ್ಚಿ ಸುಖವಾಗಿ ಜೀವಿಸುವನು ಎಂದಭಿಪ್ರಾಯವು.

ಕ ಇದಂ ಶಂಸಿಷ್ಯತಿ ಸ ಇದಂ ಶಂಸಿಷ್ಯತೀತ್ಯಾಹ ಪ್ರಜಾಪತಿರ್ವೇ ಕಃ
ಪ್ರಜಾಪತಿಃ ಪ್ರಜನಯಿಷ್ಯತೀತ್ಯೇವ ತದಾಹ ||

ಷಷ್ಠಂ ಭಾಗಮನೂದ್ಯ ವ್ಯಾಜಷ್ಠೇ—ಕಃ ಪ್ರಜಾಪತಿರಿದಂ ಶಸ್ತ್ರಂ ಶಂಸಿಷ್ಯತಿ ಶಂಸಿತು-
ಮಿಚ್ಛತ್ಯತಃ ಸ ಏನೇದಂ ಶಂಸಿಷ್ಯತಿ ತಮಿಮುನಂತಿಮುಭಾಗಂ ಬ್ರೂಯಾತ್ || ಅತ್ರ ಕಶಬ್ದೇನ
ಪ್ರಜಾಪತಿ(ತೇ)ರುಕ್ತತ್ವಾನ್ಏವ ಯಜಮಾನಮುತ್ಪಾದಯಿಷ್ಯತೀತ್ಯನೇನೈವ ಪ್ರಕಾರೇಣ
ತನ್ಮಂತ್ರವಾಕ್ಯಂ ಬ್ರೂತೇ ||

ಮಂತ್ರದ ಆರನೆಯ ಭಾಗವನ್ನು ವಿನಿರಸುವರು—ಇಲ್ಲಿ ಕಃ ಎಂದರೆ ಯಾವ ಪುರುಷನು ಎಂಬರ್ಥವಲ್ಲದೆ ಕಃ ಎಂಬ
ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಪ್ರಜಾಪತಿ ಎಂದೂ ಅರ್ಥವಾಗುವುದು. ಎಂದರೆ ಈ ಮಂತ್ರವನ್ನು ಪಠಿಸುವ ಪುರುಷನು ಪ್ರಜಾಪತಿಸ್ವರೂಪನು ಎಂದೇ
ಭಾವಿಸಬೇಕು. ಆದ್ದರಿಂದ ಪ್ರಜಾಪತಿಯೇ ಈ ಶಸ್ತ್ರಮಂತ್ರವನ್ನು ಪಠಿಸುವನು ಮತ್ತು ಈ ಯಜ್ಞಮಾಡುವ ಯಜಮಾನನನ್ನು
ಉತ್ಪನ್ನಮಾಡುವನು. ಎಂದರೆ ಈ ಮಂತ್ರಪಠನದಿಂದ ಯಜಮಾನನ ಶರೀರವು ಶುದ್ಧಿಯಾಗಿ ಅವನು ಪುನರ್ಜನ್ಮತಾಳಿದಂತೆ
ಆಗುವನು. ಈ ಕಾರ್ಯವನ್ನು ಪ್ರಜಾಪತಿಯೇ ಮಂತ್ರಪಠನದಿಂದ ನೆರವೇರಿಸುವನು ಎಂದಭಿಪ್ರಾಯವು.

English Translation

(The Japa which is repeated before the libations from the Dvidevatya
Grahās are given. Its several sentences explained.)

The Japa which the Hotar mutters, is the seed. The effusion of seed is inaudible; so is the Japa. It is, as it were, the effusion of the seed.

He mutters the Japa before the call, s'omsavom. For all that is repeated after the call, s'omsavom, forms part of the Shastra. The Hotar addresses this call (s'omsavom) to the Adhvaryu when the latter with his face turned away is

lying prostrate on the earth (using the two hands as two forelegs like beasts). For four-footed beings (animals) emit their sperms (at the time of copulation) having turned their faces away from one another. He (the Adhvaryu) then stands upright on his two legs. For two-footed beings (men) emit their sperms when facing one another in a straight line.

(The several sentences of the Japa are now explained).

He mutters, pita mataris'va. The breath is pita (father), and the breath is mataris'va, the breath is seed.

By repeating these words, he (the Hotar) emits the seed (for a spiritual birth).

Achhidra pada dha (Achhidra, i. e., without breach is seed. Thence a being which is unbroken (a whole) rises out of the seed.

Achhidra uktha kavayah s'amsann. Those who have learnt by heart (the mantras) are called kavis. The sentence means: "they produced this unbroken (matter) i. e., the seed."

Somo vis'vavid—sams'ishat. Brihaspati is Brahma; the Soma who is praised by the singers, is the Kshatram. The nithani and uktha madani are the Shastras. By repeating this sentence the Hotar recites his Shastras, instigated (prasuta) by the divine Brahma and by the divine Kshatra. Both these (Brihaspati and Soma) preside over the whole creation, whatever exists. For all that the Hotar is doing without being incited by these two (deities) is not done. (Just as) they reproach one (in common life, when something is done without order, saying) he has done what was not done (not to be done). Of him who has such a knowledge all that is done, and nothing that is done be undone.

Vag-ayur. Ayuh (life) is breath: seed is breath; the womb is vach. Ry' repeating this sentence he pours the seed into the womb,

Kaidam-samsishyati. Kah (who?) is Prajapati. The meaning of the sentence is Prajapati will generate.

ಇತಿ ಶ್ರೀಮತ್ಸಾಯಣಾಚಾರ್ಯವಿರಚಿತೇ ಮಾಧವೀಯೇ ನೇದಾರ್ಥಪ್ರಕಾಶ
ಐತರೇಯಬ್ರಾಹ್ಮಣಭಾಷ್ಯೇ ದಶಮಾಧ್ಯಾಯಸ್ಯ ಸಪ್ತಃ ಖಂಡಃ

ಇಲ್ಲಿಗೆ ಐತರೇಯಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿ ಹತ್ತನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ ಆರನೆಯ ಖಂಡವು
ಸಮಾಪ್ತವಾದುದು.

ಅಥ ದಶಮಾಧ್ಯಾಯೇ ಸಪ್ತಮಃ ಖಂಡಃ

ಹತ್ತನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ ಏಳನೆಯ ಖಂಡವು

—೦೬೬—

[ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದ ತೂಷ್ಟೀಂಶಂಸಮಂತ್ರದ ಆರು ವಿಭಾಗಗಳ ಅರ್ಥವಿವರಣೆ ಇತ್ಯಾದಿ ; ಮತ್ತು ಪುರೋರುಕ್ ಮಂತ್ರದ ಹನ್ನೆರಡು ವಿಭಾಗಗಳು ; ಪುರೋರುಕ್ ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿ ಜಾತವೇದಾಃ ಎಂಬ ಪದವು ಹೇಗೆ ಬಂದಿತು ?]

ಆಹೂಯ ತೂಷ್ಟೀಂಶಂಸಂ ಶಂಸತಿ ರೇತಸ್ತತ್ಸಿಕ್ತಂ ವಿಕರೋತಿ ಸಿಕ್ತಿರ್ವಾ ಅಗ್ರೇಭಿ ವಿಕ್ಯತಿಃ

ಆಹಾವಾತ್ಪೂರ್ವಕಾಲೀನಂ ಜಪಮುಕ್ತಾ ಉತ್ತರಕಾಲೀನಂ ತೂಷ್ಟೀಂಶಂಸಂ
ವಿಧತ್ತೇ—ಶೋಂಸಾವೋಮಿತಿ ಮಂತ್ರೇಣ ಅಧ್ಯಯುಮುಪಹೂಯ ಪಶ್ಚಾತ್ತೂಷ್ಟೀಂಶಂಸಂ
ಪಠೇತ್ || ತಥಾ ಸತಿ ಹೋತೃಜಪೇನ ಸಿಕ್ತಂ ರೇತೋಽನೇನ ವಿಕರೋತಿ ಪಿಂಡಾದ್ಯಾಕಾರ
ವಿಕಾರಂ ರೇತಸಿ ಜನಯತಿ | ಸೇಕಃ ಪೂರ್ವಭಾವೀ ವಿಕಾರಃ ಪಶ್ಚಾತ್ಪದವೀತಿ ಯುಕ್ತೋಽ-
ಯಂ ಕ್ರಮಃ |

ಶಸ್ತ್ರಮಂತ್ರಪಠನಕ್ಕೆ ಪೂರ್ವಭಾವಿಯಾಗಿ ಹೋತೃವು ಶೋಂಸಾವೋಂ ಎಂಬ ಆಹಾವಮಂತ್ರದಿಂದ ಅಧ್ಯಯು-
ವನ್ನು ಎಚ್ಚರಿಸಿ ಕರೆದು ಶಸ್ತ್ರಮಂತ್ರವನ್ನು ಪಠಿಸುವನು. ಶಸ್ತ್ರಮಂತ್ರಪಠನಕ್ಕೆ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ತೂಷ್ಟೀಂಶಂಸಮಂತ್ರವನ್ನು
ಪಠಿಸುವನು. ಇದ್ದು ಶಸ್ತ್ರಮಂತ್ರಕ್ಕೆ ಪೂರ್ವಭಾವಿಯಾಗಿ ಪಠಿಸುವ ತೂಷ್ಟೀಂಶಂಸಮಂತ್ರವು. ಇದನ್ನು ರೇತಸ್ಸೇಚನ ಅಥವಾ
ಬೀಜೋತ್ಪಾದನೆಗೆ ಹೋಲಿಸಿರುವರು. ಅನಂತರ ಎಂದರೆ ಶಸ್ತ್ರಪಠನಾನಂತರ ಮತ್ತೊಂದಾವರ್ತಿ ತೂಷ್ಟೀಂಶಂಸಮಂತ್ರವನ್ನು
ಹೋತೃವು ಪಠಿಸುವನು. ಇದಕ್ಕೆ ಉತ್ತರಕಾಲೀನ ಅಥವಾ ಅನಂತರ (ಎರಡನೆಯಸಲ) ಪಠಿಸುವ ತೂಷ್ಟೀಂಶಂಸಮಂತ್ರವು.
ಇದನ್ನು ಬೀಜವಪನಾನಂತರ (ರೇತಸ್ಸೇಚನಾನಂತರ) ಆ ವೀರ್ಯವು ಪಿಂಡಾದ್ಯಾಕಾರವನ್ನು ಅವಯವಸಹಿತ ಹೊಂದಿ ಮಾರ್ಪಡುವ
ಕ್ರಮಕ್ಕೆ ಹೋಲಿಸಿರುವರು. ಈ ವಿಧವಾದ ಕ್ರಮವು ಯುಕ್ತವೇ ಆಗಿರುವುದು.

ಉಪಾಂಶು ತೂಷ್ಟೀಂಶಂಸಂ ಶಂಸತ್ಯುಪಾಂಶ್ವಿವ ವೈ ರೇತಸಃ ಸಿಕ್ತಿಃ
ತಿರ ಇವ ತೂಷ್ಟೀಂಶಂಸಂ ಶಂಸತಿ ತಿರ ಇವ ವೈ ರೇತಾಂಸಿ
ವಿಕ್ರಿಯಂತೇ |

ಶಂಸನಕಾಲೇ ಧ್ವನಿರಾಹಿತ್ಯಂ ವಿಧತ್ತೇ -- ಪರೈರ್ಧ್ವನೇರಪ್ರವಗಾದೃಶಿತಸದೃಶಂ
ಭವತೀತ್ಯಸ್ಯ ತೂಷ್ಟೀಂಶಂಸ ಇತಿ ನಾನುಭೇದಯಂ | ತಸ್ಮಾತ್ತದನುಸಾರೇಣೋಪಾಂತೂಚ್ಚಾರ-

ಯೇತ್ || ರೇತಃಸೇಕೋಽಪ್ಯುಪಾಂಶುಸದ್ಯಶೋ ರಹಸಿ ಕ್ರಿಯಮಾಣತ್ವಾತ್ || ಉಪಾಂಶುತ್ವೇನ
ಹೋತ್ಯ ಜಪಸಾಮ್ಯುಪ್ರಸಕ್ತಾ ನೈಷಮ್ಯಂ ವಿಧತ್ವೇ—ಯಥಾ ಕುಡ್ಯಗೃಹಾದಿವ್ಯವಹಿತಮನ್ಯೈರ-
ಧೀಯಮಾನಂ ವಾಕ್ಯಮೀಷತ್ಪ್ರತೀಯತೇ ನ ತು ಸ್ಪಷ್ಟಂ ತದ್ವತ್ಪ್ರಾಪ್ತೀಂಶಂಸೋಽಪ್ಯ-
ಸ್ಪಷ್ಟೋ ಯಥಾ ಭವತಿ ತಥಾ ಶಂಸೇತ್ || ತದಿದಂ ತಿರ ಇವೇತ್ಯುಚ್ಯತೇ ಹೋತ್ಯ ಜಪಾದೀಷ-
ದುಚ್ಚೈರಿತ್ಯರ್ಥಃ |

ಈ ತೂಷ್ಣೀಂಶಂಸಮಂತ್ರಜಪಕಾಲದಲ್ಲಿ ಮಂತ್ರವನ್ನು ಸಮಾಪದಲ್ಲಿ ಇತರರಿಗೆ ಕೇಳಿಸದಂತೆ ಬಹು ಸಣ್ಣಧ್ವನಿಯಿಂದ ಉಚ್ಚರಿಸುವುದೇ ರೂಢಿಯು. ಆದ್ದರಿಂದಲೇ ಈ ಮಂತ್ರಕ್ಕೆ ತೂಷ್ಣೀಂಶಂಸಂ—ಬಹುಮತ್ತಗೆ ಸಣ್ಣಧ್ವನಿಯಿಂದ ಉಚ್ಚರಿಸುವ ಮಂತ್ರವೆಂದು ಹೆಸರು. ಪುರುಷನಿಂದ ಸ್ತ್ರೀಯೋನಿಯಲ್ಲಿ ಮಾಡುವ ವೀರ್ಯಸೇಚನವೂ ಸಹ ಸದ್ವಿಲ್ಲದೆ ರಹಸ್ಯಸ್ಥಳದಲ್ಲಿ ನಡೆಯುವುದರಿಂದ ವೀರ್ಯಸೇಚನಕ್ಕೂ ತೂಷ್ಣೀಂಶಂಸ ಮಂತ್ರಪಠನಕ್ಕೂ ಹೋಲಿಕೆಯನ್ನು ಹೇಳಲಾಗಿದೆ. ಹೋತ್ಯವು ಈ ಮಂತ್ರವನ್ನು ಜಪಿಸುವಾಗ ಸಮಾಪದಲ್ಲಿರುವವರಿಗೂ ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ಕೇಳಿಸದಂತೆ ಉಚ್ಚರಿಸಬೇಕು. ರಹಸ್ಯದಲ್ಲಿ ಮಾಡಲ್ಪಡುವ ರೇತಸ್ಸೇಚನವೂ ಸಹ ಇತರರಿಗೆ ತಿಳಿಯುವುದಿಲ್ಲ.

ಷಟ್ಪದಂ ತೂಷ್ಣೀಂಶಂಸಂ ಶಂಸತಿ ಷಡ್ವಿಧೋ ವೈ ಪುರುಷಃ ಷಳಂಗ
ಆತ್ಮಾನಾಮೇವ ತತ್ ಷಡ್ವಿಧಂ ಷಳಂಗಂ ವಿಕರೋತಿ |

ತೂಷ್ಣೀಂಶಂಸಸ್ಯೇಯತ್ತಾಂ ವಿಧತ್ವೇ—ಷಟ್ಪದಂ ಷಡ್ವಾಗಂ | ಭೂರಗ್ನಿ ಜ್ಯೋತೀರಿ-
ತ್ಯೇಕೋ ಭಾಗೋ ಜ್ಯೋತೀರಗ್ನಿರಿತಿ ದ್ವಿತೀಯೋ ಭಾಗಃ | ಏವಮುತ್ತರತ್ತಾಪಿ ದ್ರಷ್ಟವ್ಯಂ |
ತಥಾವಿಧಶಂಸನೇ ಪುರುಷಸಾಮ್ಯಂ ಭವತಿ | ಪುರುಷಸ್ಯ ಷಡ್ವಿಧತ್ವಮೇವ ಷಳಂಗ ಇತ್ಯನೇನ
ಸ್ಪಷ್ಟೀ ಕ್ರಿಯತೇ || ಪುರುಷಾವಯವಷಟ್ಕಂ ಶಾಖಾಂತರೇ ದರ್ಶಿತಂ—‘ಷೋಢಾ ವಿಹಿತೋ
ಮೈ ಪುರುಷ ಆತ್ಮಾಚ ಶಿರಶ್ಚತ್ವಾರ್ಯಂಗಾನಿ’ ಇತಿ | ದ್ವಾ ಹಸ್ತಾ ದ್ವಾ ಪಾದಾವಿತ್ಯಂಗಚತು-
ಷ್ಟಯಂ | ಆತ್ಮತಜ್ಞೋ ಮಧ್ಯದೇಹನಾಚೀ | ಭಾಗತ್ರಯೋಪೇತೇ ತೂಷ್ಣೀಂಶಂಸೇ ತತ್ತ-
ದ್ವಾಗಮಧ್ಯೇಷ್ವವಸಾನೇ ಷಡ್ವಾಗತ್ವಂ ಭವತಿ | ಆಶ್ವಲಾಯನ ಅಹ—“ ಭೂರಗ್ನಿ ಜ್ಯೋತೀ
ಜ್ಯೋತೀರಗ್ನೋಂ ಇಂದ್ರೋ ಜ್ಯೋತೀರ್ಭುವೋ ಜ್ಯೋತೀರಿಂದ್ರೋ ಸೂರ್ಯೋ ಜ್ಯೋತಿ-
ಜ್ಯೋತೀಃ ಸ್ವಃ ಸೂರ್ಯೋಮಿತಿ ತ್ರಿಪದಸ್ತೂಷ್ಣೀಂಶಂಸೋ ಯದ್ಯು ವೈ ಷಟ್ಪದಃ ಪೂರ್ವೈ-
ಜ್ಯೋತೀಃಶಬ್ದೈರಗ್ನೇಃವಸ್ಯೇತ್” ಇತಿ || ಅತಃ ಷಟ್ಪದೇ ತೂಷ್ಣೀಂಶಂಸೇನ ಯಜಮಾ-
ನಸ್ಯ ಶರೀರಮೇವ ಷಡಂಗೋಪೇತಂ ಕೃತ್ವಾ ವಿಕರೋತಿ |

ಈ ತೂಷ್ಣೀಂಶಂಸಮಂತ್ರವು ಆರುಭಾಗಗಳುಳ್ಳದ್ದಾಗಿರುವುದು. ಪುರುಷನೂ ಸಹ ಆರುವಿಧವಾದ ಅವಯವಗಳುಳ್ಳವ ನಾಗಿರುವನು. ತೂಷ್ಣೀಂಶಂಸಮಂತ್ರದ ಆರುಭಾಗಗಳಾವವೆಂದರೆ—ಭೂರಗ್ನಿ ಜ್ಯೋತೀಃ ಎಂಬುದು ಮೊದಲನೆಯ ಭಾಗ; ಜ್ಯೋತೀರಗ್ನಿಃ ಎಂಬುದು ಎರಡನೆಯ ಭಾಗ; ಇಂದ್ರೋ ಜ್ಯೋತೀರ್ಭುವಃ ಎಂಬುದು ಮೂರನೆಯ ಭಾಗ; ಜ್ಯೋತಿ-
ರಿಂದ್ರಃ ಎಂಬುದು ನಾಲ್ಕನೆಯ ಭಾಗ; ಸೂರ್ಯೋ ಜ್ಯೋತೀಃ ಎಂಬುದು ಐದನೆಯ ಭಾಗ; ಜ್ಯೋತೀಃ ಸ್ವಃ

ಸೂರ್ಯಃ ಎಂಬುದು ಆರನೆಯ ಭಾಗವು. ಪುರುಷನಿಗೂ ಇದರಂತೆ ಆರುಭಾಗ ಅಥವಾ ಅಂಗಗಳಿರುವವು. ಎರಡು ಕೈಗಳು, ಎರಡು ಕಾಲುಗಳು, ಆತ್ಮಾ ಮತ್ತು ಶಿರಸ್ಸು ಎಂಬಿವೇ ಪುರುಷನ ಆರು ಅಂಗಗಳು. ಇದನ್ನು—ತೋಢಾ ವಿಹಿತೋ ವೈ ಪುರುಷ ಆತ್ಮಾ ಚ ಶಿರಶ್ಚತ್ವಾರ್ಯಂಗಾಢಿ (ತೈ. ಸಂ. ೫-೬-೧) ಎಂದು ತೈತ್ತಿರೀಯಸಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಆತ್ಮಶಬ್ದವೆಂದರೆ ಶರೀರದ ಮಧ್ಯಭಾಗವು ಎಂದರ್ಥವು. ಹಿಂದೆ ತೂಷ್ಟೀಂಶಂಸಮಂತ್ರವು ಭಾಗತ್ರಯ ಎಂದರೆ ಮೂರುಭಾಗ ಗಳುಳ್ಳದ್ದಾಗಿರುವುದೆಂದು ಹೇಳಲಾಗಿದ್ದರೂ ಈ ಮೂರುಭಾಗಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರತಿಯೊಂದರಲ್ಲಿಯೂ ಎರಡೆರಡು ಭಾಗಗಳಿರುವುದರಿಂದ ಒಟ್ಟು ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿ ಆರುಭಾಗಗಳಿದ್ದಂತಾಯಿತು. ಆಶ್ವಲಾಯನರೂ ಸಹ ಈರೀತಿ ಹೇಳಿರುವರು—ಭೂರಗ್ನಿ ಜ್ಯೋತೀಃ ಜ್ಯೋತೀಃ ರಗ್ನೋಂ ಇಂದ್ರೋ ಜ್ಯೋತಿರ್ಭುವೋ 'ಜ್ಯೋತಿರಿಂದ್ರೋ ಸೂರ್ಯೋ ಜ್ಯೋತಿರ್ಜ್ಯೋತೀಃ ಸ್ವಃ ಸೂರ್ಯೋಮಿತಿ ತ್ರಿಪದಸ್ತೂಷ್ಟೀಂಶಂಸೋ ಯದ್ವು ವೈ ಪಟ್ಟಿದಃ ಪೂರ್ವೈಜ್ಯೋತೀಃ ಶಬ್ದೈರಗ್ನೇಽವಸ್ಯೇತ್ (ಆಶ್ವ. ಶ್ರೌ. ಸೂ. ೬-೯-೧೧) ಎಂದು ಹೇಳಿರುವರು. ಆದ್ದರಿಂದ ಆರುಭಾಗಗಳುಳ್ಳ ತೂಷ್ಟೀಂಶಂಸ ಮಂತ್ರಪಠನದಿಂದ ಯಜ್ಞಮಾಡುವ ಯಜಮಾನನ ಆರು ಅವಯವಗಳಿಂದ ಸಹಿತವಾದ ಶರೀರವನ್ನು ವೃದ್ಧಿಪಡಿಸಲಾಗುವುದು.

ತೂಷ್ಟೀಂಶಂಸಂ ಶಸ್ತ್ವಾ ಪುರೋರುಚಂ ಶಂಸತಿ ರೇತಸ್ತದ್ವಿಕೃತಂ
ಪ್ರಜನಯತಿ ವಿಕೃತಿರ್ವಾ ಅಗ್ರೇಽಥ ಜಾತಿಃ |

ಏತದನಂತರಂ ನಿವಿದೋ ವಿಧತ್ತೇ — ಪ್ರ ವೋ ದೇವಾಯೇತ್ಯಾದಿಸೂಕ್ತಾಪ್ಸುರತೋ ದೀಪ್ಯತೇ ರೋಚತ ಇತಿ ಪುರೋರುಕ್ಯಬ್ದೇನ ನಿವಿದುಚ್ಯತೇ || ತಾಂ ತೂಷ್ಟೀಂಶಂಸಾದೂರ್ಧ್ವಂ ಪಠೇತ್ || ತೇನೋರ್ಧ್ವಪಾಠೇನ ಷಡಂಗತಯಾ ವಿಕೃತಂ ರೇತಃ ಶರೀರರೂಪೇತೋತ್ಪಾದಿತಂ ಭವತಿ | ವಿಕಾರಃ ಪೂರ್ವಭಾವೀ ಜನ್ಮ ಪಶ್ಚಾದ್ಭಾವಿ | ತಸ್ಮಾತ್ತದಾನಂತರ್ಯಂ ನಿವಿದೋ ಯುಕ್ತಂ ||

ತೂಷ್ಟೀಂಶಂಸಮಂತ್ರವನ್ನು ಪಠಿಸಿದಮೇಲೆ ಪುರೋರುಕ್ ಅಥವಾ ನಿವಿನ್ಮಂತ್ರವನ್ನು ಪಠಿಸಬೇಕು. ಪ್ರ ವೋ ದೇವಾಯ ಎಂಬ ಸೂಕ್ತವನ್ನು ಪಠಿಸುವುದಕ್ಕೆ ಪೂರ್ವಭಾವಿಯಾಗಿ ಯಾವ (ದೇವತೆಗಳ ಗುಣಗಾನರೂಪವಾದ) ನಿವಿನ್ಮಂತ್ರ ವನ್ನು ಪಠಿಸುವರೋ ಆ ನಿವಿನ್ಮಂತ್ರಕ್ಕೆ ಪುರೋರುಕ್ (ಪೂರ್ವಭಾವಿಯಾಗಿ ಪಠಿಸಲ್ಪಡುವ ಮಂತ್ರ) ಎಂದು ಹೆಸರು. ಈ ಪುರೋರುಕ್ ಅಥವಾ ನಿವಿನ್ಮಂತ್ರವನ್ನು ತೂಷ್ಟೀಂಶಂಸಮಂತ್ರಾನಂತರ ಪಠಿಸಬೇಕು. ಹೀಗೆ ಪಠಿಸುವುದರಿಂದ ರೇತಸ್ಸು ಅಥವಾ ಬೀಜರೂಪವಾದ ವೀರ್ಯವು ವಿಕೃತಿಯಾಗಿ ಎಂದರೆ ಅಂಗಾಧ್ಯವಯವರೂಪವಾಗಿ ಮಾರ್ಪಡುವುದು. ಈರೀತಿ ಬೀಜವು (ರೇತಸ್ಸು) ಅವಯವಸಹಿತವಾಗಿ ಮಾರ್ಪಟ್ಟನಂತರ ಜನ್ಮವು ಉಂಟಾಗುವುದು. ಅದರಂತೆ ತೂಷ್ಟೀಂಶಂಸಾನಂತರ ನಿವಿನ್ಮಂತ್ರ ಪಠನವು ಯುಕ್ತವು.

ಉಚ್ಛೈಃ ಪುರೋರುಚಂ ಶಂಸತ್ಯುಚ್ಛೈರೇವೈನಂ ತತ್ಪ್ರಜನಯತಿ |

ಹೋತ್ವಜಪಗತಂ ಯದುಸಾಂತುತ್ವಂ ತೂಷ್ಟೀಂಶಂಸಗತಂ ಚ ಯದೀಷದಂಚ್ಛುಧ್ವನಿತ್ವಂ ತಸ್ಮಾದುಭಯಸ್ಮಾದ್ವೈಲಕ್ಷಣ್ಯಂ ನಿವಿದೋ ವಿಧತ್ತೇ—ಉತ್ಪಾದನಕಾಲೇ ಪ್ರಸವನೇದನಯಾ ತನ್ಮಾತೋಚ್ಛೈರ್ಧ್ವನಿಂ ಕರೋತಿ | ತದಿದಮುಚ್ಛೈಃ ಪ್ರಜನಯತೀತ್ಯುಚ್ಯತೇ ||

ಹೋತೃವು ತೂಷ್ಟೀಂಶಂಸಮಂತ್ರವನ್ನು ಮೆಲ್ಲಗೆ ಅಸ್ಪೃಷ್ಯಧ್ವನಿಯಿಂದ ಜಪಮಾಡಬೇಕೆಂದು ಹಿಂದೆಯೇ ಹೇಳಿದೆಯಷ್ಟೆ. ಅದಕ್ಕೆ ವಿರುದ್ಧವಾಗಿ ಪುರೋರುಕ್ ಅಥವಾ ನಿವಿನ್ಮಂತ್ರವನ್ನು ಘಟ್ಟಿಯಾದ ಧ್ವನಿಯಿಂದ ಉಚ್ಚರಿಸಬೇಕು. ಏಕೆಂದರೆ ಲೋಕವ್ಯವಹಾರದಲ್ಲಿ ಶಿಶುವು ಪ್ರಸವವಾಗುವಾಗ ಅದರ ತಾಯಿಯು ಪ್ರಸವವೇದನೆಯಿಂದ ಘಟ್ಟಿಯಾಗಿ ನರಳುತ್ತಾ ಶಿಶುವನ್ನು ಪ್ರಸವಿಸುವಳು. ಅವಳ ರೋದನವು ಎಲ್ಲರಿಗೂ ಕೇಳಿಸುವುದು. ಅದರಲ್ಲಿ ಯಾವ ರಹಸ್ಯವೂ ಇಲ್ಲ. ಇದು ಎಲ್ಲರಿಗೂ ತಿಳಿದ ವಿಷಯವೇ. ಅದರಂತೆಯೇ ಜನನರೂಪವಾದ ಪುರೋರುಕ್ ಅಥವಾ ನಿವಿನ್ಮಂತ್ರವನ್ನು ಪಠಿಸುವಾಗ ಯಾವ ಮುಚ್ಚುಮರೆಯೂ ಇಲ್ಲದೆ ಮಂತ್ರವನ್ನು ಘಟ್ಟಿಯಾಗಿ ಉಚ್ಚರಿಸಬೇಕು ಎಂದಭಿಪ್ರಾಯವು.

ದ್ವಾದಶಪದಾಂ ಪುರೋರುಚಂ ಶಂಸತಿ ದ್ವಾದಶ ವೈ ಮಾಸಾಃ
ಸಂವತ್ಸರಃ ಸಂವತ್ಸರಃ ಪ್ರಜಾಪತಿಃ ಸೋಽಸ್ಯ ಸರ್ವಸ್ಯ ಪ್ರಜನ-
ಯಿತಾ ಸ ಯೋಽಸ್ಯ ಸರ್ವಸ್ಯ ಪ್ರಜನಯಿತಾ ಸ ಏವೈನಂ
ತತ್ಪ್ರಜಯಾ ಪಶುಭಿಃ ಪ್ರಜನಯತಿ ಪ್ರಜಾತ್ಯೈ |

ನಿವಿದಾಂ ನ್ಯೂನಾಧಿಕಭಾಗಶಂಕಾವ್ಯುದಾಸಾಯ ಸಂಖ್ಯಾಂ ವಿಧತ್ತೇ-ನಿವಿದೋ ದ್ವಾದಶ
ಭಾಗಾಃ ಪೂರ್ವಮೇವ ತದ್ವಾಖ್ಯಾನೇ ವಿನೇಚಿತಾಃ | ಅತೋ ಮಾಸಸಂಖ್ಯಾಸಾಮಾನ್ಯಾಸ-
ಸಂವತ್ಸರದ್ವಾರಾ ಸರ್ವಸ್ಯ ಜಗತ ಉತ್ಪಾದಕತ್ವೇನ ಪ್ರಸಿದ್ಧಃ ಪ್ರಜಾಪತಿರೇವೇಯಂ ಪುರೋ-
ರುಗೈವತಿ | ತಾದ್ಯತ್ಯಾಃ ಪಾಠೇ ಸತಿ ಪ್ರಸಿದ್ಧಃ ಸರ್ವಸ್ಯೋತ್ಪಾದಕೋ ಯಃ ಪ್ರಜಾಪತಿರಸ್ತಿ ಸ
ಏವೈನಂ ಯಜಮಾನಂ ಪ್ರಜಾಪಶುಸಹಿತಂ ಪ್ರಜನಯತಿ || ತಸ್ಮಾದೇತಚ್ಛಂಸನಂ ಪ್ರಜಾತ್ಯೈ
ಸಂಪದ್ಯತೇ ||

ನಿವಿನ್ಮಂತ್ರಗಳಲ್ಲಿರುವ ಹನ್ನೆರಡು ವಿಭಾಗಗಳನ್ನು ಸಂಶಯಾಸ್ಪದವಿಲ್ಲದಂತೆ ಸೂಚಿಸಿರುವರು. ನಿವಿನ್ಮಂತ್ರಗಳು ಹನ್ನೆರಡು ವಿಭಾಗಗಳಿಲ್ಲವು ಎಂದು ಹಿಂದೆಯೇ ಹೇಳಿದೆ. ಏಕೆಂದರೆ ಸಂವತ್ಸರದಲ್ಲಿ ಹನ್ನೆರಡು ಮಾಸಗಳಿರುವವು. ಕಾಲಸ್ವರೂಪವನ್ನು ಸೂಚಿಸುವ ಸಂವತ್ಸರವೇ ಪ್ರಜಾಪ್ರತಿಯು. ಎಂದರೆ ಕಾಲಾತ್ಮಕನಾದ ಪ್ರಜಾಪ್ರತಿಯೇ (ಪರಬ್ರಹ್ಮನೇ) ಕಾಲವನ್ನು ಸೂಚಿಸುವ ಸಂವತ್ಸರಸ್ವರೂಪನು. ಈ ಕಾಲಾತ್ಮಕನಾದ ಪ್ರಜಾಪ್ರತಿಯೇ ಸಮಸ್ತ ವಿಶ್ವಕ್ಕೂ (ಪ್ರಪಂಚಗಳಿಗೂ) ಉತ್ಪಾದಕನು. ಸಮಸ್ತ ವಿಶ್ವಕ್ಕೂ ಯಾವ ಪ್ರಜಾಪ್ರತಿಯು ಉತ್ಪಾದಕನೋ ಆ ಪ್ರಜಾಪ್ರತಿಯೇ ಈ ಯಜಮಾನನಿಗೂ ಉತ್ಪಾದಕನಾಗಿಯೇ ಇರುವನು. ಮತ್ತು ಈ ಯಜ್ಞಮಾಡುವ ಯಜಮಾನನಿಗೆ ಪುತ್ರಾದಿಸಂತಾನಗಳನ್ನೂ ಪಶುಸಂಪತ್ತನ್ನೂ ಅನುಗ್ರಹಿಸಿ ಅವನನ್ನು ಕಾಪಾಡುವನು. ಆದ್ದರಿಂದ ಪ್ರಜಾ ಮತ್ತು ಪಶುಸಂಪತ್ತುಗಳ ಅಭಿವೃದ್ಧಿಗಾಗಿ ಈ ಪುರೋರುಕ್ ಮಂತ್ರವನ್ನು ಅವಶ್ಯಕವಾಗಿ ಪಠಿಸಬೇಕು.

ಪ್ರಜಾಯತೇ ಪ್ರಜಯಾ ಪಶುಭಿರ್ಯ ಏನಂ ವೇದ | ಜಾತವೇ-
ದಸ್ಯಾಂ ಪುರೋರುಚಂ ಶಂಸತಿ ಜಾತವೇದೋನ್ಯಂಗಾಂ |

ವೇದಸಂ ಪ್ರಶಂಸತಿ—

ದೇವತಾದ್ವಾರಾ ಪುರೋರುಚಂ ಪ್ರಶಂಸತಿ — ಜಾತವೇದಾ ದೇವತಾ ಯಸ್ಯಾಃ
ಪುರೋರುಚಃ ಸಾ ಜಾತವೇದಸ್ಯಾ || ಜಾತವೇದಃ ಶಬ್ದರೂಪಂ ನ್ಯಂಗಂ ನಿತರಾಮಂಗಂ ಚಿನ್ಮಂ

ಯಸ್ಯಾಃ ಪುರೋರುಚಃ ಸಾ ಜಾತವೇದೋತ್ಕಂಠಾ ತಸ್ಯಾಃ ಪುರೋರುಚೋಂಕಿತಮೇ ಭಾಗೇ
ಸೋ ಅಧ್ವರಾ ಕರತಿ ಜಾತವೇದಾ ಇತಿ ಜಾತವೇದಃ ಶಬ್ದಃ ಪತ್ಯತೇ ||

ಈ ವಿಷಯವನ್ನು ತಿಳಿದು ಅದರಂತೆ ಆಚರಿಸುವ ಪುರುಷನು ಪ್ರಜೆ ಎಂದರೆ ಪುತ್ರಸಂತಾನವನ್ನೂ ಪಶುಸಂತನನ್ನೂ ಪಡೆದು ಸುಖಿಸುವನು. ಈ ಪುರೋರುಕ್ ಎಂಬ ನಿವಿನ್ಮಂತ್ರವು ಜಾತವೇದಸ್ಯಾ ಎಂದರೆ ಜಾತವೇದಾ (ಅಗ್ನಿ) ದೇವತಾಳ ವೆಂದು ಹೇಳಲ್ಪಡುವುದು. ಏಕೆಂದರೆ ಈ ಪುರೋರುಕ್ ಅಥವಾ ನಿವಿನ್ಮಂತ್ರಗಳ ಕೊನೆಯ ಭಾಗದಲ್ಲಿ ಸೋ ಅಧ್ವರಾ ಕರತಿ ಜಾತವೇದಾಃ ಎಂದು ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿರುವುದರಿಂದ ಈ ನಿವಿನ್ಮಂತ್ರವು ಜಾತವೇದಸ್ಯಾ ಎಂದು ನಿಶ್ಚಯವಾಗಿ ಹೇಳಬಹುದಾಗಿದೆ.

ತದಾಹುರ್ಯತ್ಯತೀಯಸವನಮೇವ ಜಾತವೇದಸ ಆಯತನಮಧ
ಕಸ್ಮಾತ್ಪ್ರಾತಃಸವನೇ ಜಾತವೇದಸ್ಯಾಂ ಪುರೋರುಚಂ ಶಂಸ
ತೀತಿ ||

ಉಕ್ತನುರ್ಥಮಾಕ್ಷಿಪತಿ—ತೃತೀಯಸವನಸ್ಯ ಜಾತವೇದಸಂ ಪ್ರತ್ಯಾಯತನತ್ಯನಾ-
ಗ್ನಿಮಾರುತಶಸ್ತ್ರೇ ದೇವತ್ವಾದವಗಂತವ್ಯಂ | ತಥಾ ಚ ಸಂಪ್ರದಾಯವಿದ ಅಹುಃ—“ ಜಾತ-
ವೇದಾಷ್ಟು ದೇವೋಽಯಂ ವರ್ತತೇ ಅಗ್ನಿಮಾರುತೇ ” ಇತಿ || ಯಸ್ಮಾದೇವಂ ತಸ್ಮಾತ್ಪ್ರಾತಃ
ಸವನೇ ಜಾತವೇದಸ್ಯಾಯಾಃ ಶಂಸನೇ ಕಾರಣಂ ನಾಸ್ತೀತ್ಯಾಕ್ಷೇಪಂ ತದ್ವಾದಿನ ಅಹುಃ |

ಕೆಲವನರು ಹೀಗೆ ಹೇಳುವರು—ತೃತೀಯಸವನಕಾಲದಲ್ಲಿ ಜಾತವೇದಾಃ ಎಂಬ ದೇವತೆಯೇ ಈ ಕರ್ಮಕ್ಕೆ ಮುಖ್ಯ ದೇವತೆಯಾಗಿರುವುದು ಆದ್ದರಿಂದ ತೃತೀಯಸವನದಲ್ಲಿ (ಅಗ್ನಿಮಾರುತಶಸ್ತ್ರದಲ್ಲಿ) ಆ ದೇವತೆಯನ್ನು ಪುರೋರುಕ್ ಮಂತ್ರದಿಂದ ಸ್ತುತಿಸುವುದು ನ್ಯಾಯವಾಗಿದೆ. ಆದರೆ ಪ್ರಾತಃಸವನದಲ್ಲಿ ಜಾತವೇದೋದೇವತೆಗೆ ಸಂಬಂಧಪಟ್ಟ ಪುರೋರುಕ್ ಮಂತ್ರವನ್ನು ಪಠಿಸಲು ಕಾರಣವೇನು?

ಪ್ರಾಣೋ ವೈ ಜಾತವೇದಾಃ ಸ ಹಿ ಜಾತಾನಾಂ ವೇದ ಯಾವತಾಂ
ವೈ ಸ ಜಾತಾನಾಂ ವೇದ ತೇ ಭವಂತಿ ಯೇಷಾಮು ನ ವೇದ
ಕಿಮು ತೇ ಸ್ಯುರ್ಯೋ ವಾ ಅಜ್ಯಃ ಆತ್ಮಸಂಸ್ಕೃತಿಂ ವೇದ
ತತ್ಪ್ರವಿದಿತಂ |

ತಸ್ಯ ಪರಿಹಾರಂ ದರ್ಶಯತಿ—ಅತ್ರ ಜಾತವೇದಃಶಬ್ದೇನ ಪ್ರಾಣ ಏವಾಭಿಧೀಯತೇ
ನ ತ್ವಗ್ನಿಃ | ಅತ ಏವಾಂತಿಮಭಾಗವ್ಯಾಖ್ಯಾನೇ ನಾಯುರ್ವೈ ಜಾತವೇದಾ ಇತ್ಯಾನ್ಯಾತಂ |
ಯಸ್ಮಾತ್ಪ್ರಾಣೋ ಜಾತಾನಾಮುತ್ಪನ್ನಾನಾಂ ಶರೀರಾಣಾಂ ಸ್ವರೂಪಂ ವೇದ ಜಾನಾತಿ
ಲಭತ ಇತ್ಯರ್ಥಃ | ತಸ್ಮಾತ್ಪ್ರಾಣಸ್ಯ ಜಾತವೇದಾ ಇತಿ ನಾನುಭೇಯಂ | ಏವಂ ಸಹಿ ಪ್ರಾಣೋ
ಯಾವತಾಮುತ್ಪನ್ನಾನಾಂ ಶರೀರಾಣಾಂ ಸ್ವರೂಪಂ ವೇದ ಲಭತೇ ತೇ ದೇಹಾ ಭವಂತಿ ಸತ್ತಾಂ
ಭಜಂತೇ | ಯೇಷಾಂ ತು ದೇಹಾನಾಂ ಸ್ವರೂಪಂ ಪ್ರಾಣೋ ನ ವೇದ ನ ಲಭತೇ ತೇ ದೇಹಾಃ

ಕಿಮು ಸ್ಯುಃ ಕಿಮು ವಿದ್ಯಮಾನತಾಂ ಭಜೇಯುಃ ನ ಭಜೇಯುರಿತ್ಯರ್ಥಃ | ಏವಂ ಸತಿ ಜಾತ-
ವೇದೋನಾಮಕಸ್ಯ ಪ್ರಾಣಸ್ಯ ಪ್ರತಿಪಾದಿಕಾಯಾಃ ಪುರೋರುಚೋಂತಃಪಾಠೇ ಯಜ-
ಮಾನೋ ಲಬ್ಧಪ್ರಾಣಃ ಸನ್ನಿದ್ಯಮಾನೋ ಭವತಿ || ಅನ್ಯಥಾಯಮಸತ್ಯಲ್ಪಃ ಸ್ಯಾತ್ || ಏವ-
ಮುಕ್ತಪ್ರಕಾರೇಣ ಯೋ ಯಜಮಾನ ಆಜ್ಯಶಸ್ತ್ರೇ ಪುನರ್ಜನ್ಮಸ್ವರೂಪಾಂ ಸಂಸ್ಕೃತಿಂ ವೇದ-
ತತ್ತ್ವಸ್ಯ ಯಜಮಾನಸ್ಯ ಸುವಿದಿತಂ ಸಮ್ಯಗ್ಜ್ಞಾನಮುತ್ಪನ್ನಂ || ಅನೇನ ಹೋತೃಜಪಮಿತ್ಯಾರಭ್ಯ
ಪ್ರೋಕ್ತೇ ಪ್ರಘಟ್ಟಿಕೇವಸ್ಥಿತಸ್ಯಾರ್ಥವಾದಸ್ಯ ಸರ್ವಸ್ಯಾಪ್ಯುಪಸಂಹಾರೋ ಜಾತಃ ||

ಅದು ಹೇಗೆಂದರೆ—ಇಲ್ಲಿ ಜಾತವೇದಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಅರ್ಥವೇನೆಂದರೆ ಶರೀರದಲ್ಲಿರುವ ಪ್ರಾಣವು ತನ್ನ ಶರೀರದ ನಾನಾ
ಭಾಗಗಳ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ಚೆನ್ನಾಗಿ ತಿಳಿದಿರುವುದು. ಉತ್ಪನ್ನವಾದ ಶರೀರದಲ್ಲಿರುವ ಇಂದ್ರಿಯಗಳ ಮತ್ತು ಅವಯವಾದಿಗಳ
ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ಚೆನ್ನಾಗಿ ತಿಳಿದಿರುವುದರಿಂದಲೇ ಈ ಪ್ರಾಣಕ್ಕೆ ಜಾತವೇದಾಃ ಎಂಬ ಹೆಸರು ಬಂದಿದೆ. ಈ ಪ್ರಾಣವು ಉತ್ಪನ್ನವಾದ
(ಹುಟ್ಟಿರುವ ಅಥವಾ ಮುಂದೆ ಹುಟ್ಟುವ) ಸಮಸ್ತ ಪ್ರಾಣಿಗಳ ಶರೀರಗಳ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ಚೆನ್ನಾಗಿ ತಿಳಿದಿರುವುದು. ಈ ಪ್ರಾಣವು
ತಿಳಿಯದಿರುವ ಪ್ರಾಣಿಗಳಾಗಲಿ ಪ್ರಾಣಿಗಳ ಶರೀರಗಳಾಗಲೀ ಯಾವುದೂ ಇರುವುದಿಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ಜಾತವೇದಸ್ವರೂಪವಾದ ಅಥವಾ
ಜಾತವೇದೋನಾಮಕವಾದ ಈ ಪುರೋರುಕ್ ಮಂತ್ರಪಠನದಿಂದ ಯಜ್ಞಮಾಡುವ ಯಜಮಾನನ ಪ್ರಾಣವು ಶಕ್ತಿಸಾಮರ್ಥ್ಯ
ವುಳ್ಳದ್ದಾಗಿರುವುದು. ಇಲ್ಲದಿದ್ದರೆ ಶಕ್ತಿಸಾಮರ್ಥ್ಯಗಳಿರುವುದಿಲ್ಲ. ಈ ಪ್ರಕಾರವಾಗಿ ಆಜ್ಯಶಸ್ತ್ರಮಂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿರುವ
ಪುನರ್ಜನ್ಮಸ್ವರೂಪವನ್ನೂ ಸಂಸ್ಕೃತಿಯನ್ನೂ ಯಾವ ಯಜಮಾನನು ತಿಳಿದುಕೊಂಡು ಅದರಂತೆ ಆಚರಿಸುವನೋ ಆ ಯಜ-
ಮಾನನು ಉತ್ತಮವಾದ ಜ್ಞಾನವನ್ನು ಪಡೆಯುವನು. ಈ ಪ್ರಕಾರವಾಗಿ ಹೋತೃಜಪ ಎಂದು ಪ್ರಾರಂಭಿಸಿ ಇದುವರೆಗೂ
ಹೇಳಿರುವ ಅನೇಕವಿಷಯಗಳ ಉಪಸಂಹಾರವು ಎಂದರೆ ಸಮಾಪ್ತಿಯು ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿರುವುದು.

English Translation

(On the meaning of the six members of the “silent praise,” and the twelve members
of the Purouk. Why Jalavedas is mentioned in the Puroruk.

The meaning of the Ajya-Sukta.)

Having called s'omasavom he recites the “silent praise.” This transforms
the seed (represented by the Japa). First the effusion of the seed takes place ;
then follows its transformation.

He repeats the “silent praise without proper articulation of the voice”
(in order to make its proper words unintelligible even to those who stand
nearest). For in the same way the seeds are transformed (going across one
another).

He repeats the “silent praise” in six padas (i. e. stopping six times). For
man is six-fold, having six limbs. Thus he produces by transformation the soul
as six-fold, consisting of six parts.

After having repeated the "silent praise" he repeats the Puroruk (Nivid 2, 34). Thus he brings forth (as a brith) the seed which had been transformed. The transformation (of the seed) occurs first: then follows birth.

He repeats the Puroruk with a loud voice. Thus he brings him (the mystical body of the sacrificer) forth with a loud voice (crying).

He repeats it in twelve padas. The year has twelve months: Prajapati is the year; he is the producer of the whole universe. He who is the producer of the whole universe produces also him (the sacrificer) and (provides him) with offspring and cattle for propagation. He who has such a knowledge prospers in offspring and cattle.

He repeats a Puoruk addressed to Jatavedas (Agni) the word Jatavedas occurring in the last (twelfth) part of it.

They ask, Why do they repeat at the morning libation a Puroruk addressed to Jatavedas, whereas this deity has its proper place at the evening libation? (The answer is) Jatavedas is life. For he knows (veda) all that are born. As many as he knows of are born, (jatanam) so many (only) exist. How could those exist of whom he does not know (that they are born?) Whosoever (what sacrificer) knows that he himself is made a new man (by means of the Ajya Shashtra, he has a good knowledge.

ಇತಿ ಶ್ರೀಮತ್ಸಾಯಣಾಚಾರ್ಯವಿರಚಿತೇ ಮಾಧವೀಯೇ ವೇದಾರ್ಥಪ್ರಕಾಶ
ಐತರೇಯಬ್ರಾಹ್ಮಣಭಾಷ್ಯಸ್ಯ ದಶಮಾಧ್ಯಾಯೇ ಸಪ್ತಮಃ ಖಂಡಃ

ಇಲ್ಲಿಗೆ ಐತರೇಯಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿ ಹತ್ತನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ ಏಳನೆಯ ಖಂಡವು ಸಮಾಪ್ತವಾದುದು.

ಅಥ ದಶಮಾಧ್ಯಾಯೇ ಅಷ್ಟಮಃ ಖಂಡಃ

ಹತ್ತನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ ಎಂಟನೆಯ ಖಂಡವು

[ಅಷ್ಟಸೂಕ್ತದ ಅರ್ಥವಿವರಣೆ ಇತ್ಯಾದಿ]

ಪ್ರ ವೋ ದೇವಾಯಾಗ್ನಯ ಇತಿ ಶಂಸತಿ ಪ್ರಾಣೋ ವೈ ಪ್ರ ಪ್ರಾಣಂ
ಹೀಮಾನಿ ಸರ್ವಾಣಿ ಭೂತಾನ್ಯನು ಪ್ರಯಂತಿ ಪ್ರಾಣಮೇವ
ತತ್ಸಂಭಾವಯತಿ ಪ್ರಾಣಂ ಸಂಸ್ಕರುತೇ |

ಅಥ ಸೂಕ್ತಗತಾಂ ಪ್ರಥಮಾನ್ಯುಚಂ ವಿಧತ್ತೇ—ಅಸ್ಯಾಃ ಪ್ರಥಮಾಯಾ ಋಚ ಆದೌ
ಪ್ರೇತಶಬ್ದಃ ಶ್ರೂಯತೇ ಸ ಪ್ರಾಣಸ್ವರೂಪಃ | ನಾನ್ನು ಆದ್ಯಕ್ಷರಸಾಮ್ಯಾತ್ || ಹಿ ಯಸ್ಮಾ-
ತ್ಕಾರಣಾತ್ಸರ್ವಾಣೀಮಾನಿ ಭೂತಾನಿ ಜೀವಜಾತಾನಿ ಪ್ರಾಣಮನು ಪ್ರಯಂತಿ | ಪ್ರಾಣಃ
ಪ್ರಥಮತೋ ಗಚ್ಛತಿ ತನುನು ಪಶ್ಚಾದ್ವೇಹಾಃ ಪ್ರಯಂತಿ ಪ್ರಾಣಪ್ರೇರಣಾದೂರ್ವ್ಯಂ ದೇಹಾ-
ನಾಂ ಚಲನಾತ್ || ತತ್ಪ್ರಥಮಸತಿ ಪ್ರಶಬ್ದಪ್ರಯುಕ್ತಾಯಾ ಋಚಃ ಶಂಸನೇನ ಪ್ರಾಣಂ ಸಂಭಾ-
ವಯತಿ ಸಂಭಾವಿತಂ ಪೂಜಿತಂ ಕರೋತಿ | ಅನಯಾ ಪೂಜಯಾ ಪ್ರಾಣಃ ಸಂಸ್ಕೃತಃ ಸನ್ನಿ-
ವ್ಯಾಪಾರಸಮರ್ಥೋ ಭವತಿ | ತಸ್ಮಾತ್ಪ್ರ ವೋ ದೇವಾಯೇತ್ಯೇಷಾ ಶಂಸನೀಯಾ ||

ಈ ಅಷ್ಟಸೂಕ್ತವಾದ ಪ್ರ ವೋ ದೇವಾಯಾಗ್ನಯೇ (ಋ. ಸಂ. ೩-೧೩) ಎಂಬ ಸೂಕ್ತದ ಮೊದಲನೆಯ ಋಕ್ವಿನ
ಅರ್ಥವಿವರಣೆಯನ್ನು ಪ್ರಾರಂಭಿಸುವರು. ಈ ಸೂಕ್ತದ ಮೊದಲನೆಯ ಋಕ್ವಿನಲ್ಲಿ ಪ್ರ ಎಂಬ ಶಬ್ದವಿರುವುದು. ಈ ಪ್ರ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು
ಪ್ರಾಣಸ್ವರೂಪವು. ಏಕೆಂದರೆ ಪ್ರ ಮತ್ತು ಪ್ರಾಣ ಎಂಬ ಎರಡು ಶಬ್ದಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಮೊದಲನೆಯ ಅಕ್ಷರವು ಪ್ರ ಎಂದಿರುವುದು. ಸಮಸ್ತ
ಭೂತಗಳೂ ಎಂದರೆ ಜೀವಜಂತುಗಳೂ ಪ್ರಾಣವನ್ನೇ ಆಶ್ರಯಿಸಿ ವ್ಯವಹರಿಸುವವು. ಎಂದರೆ ಸಮಸ್ತ ಪ್ರಾಣಿಗಳಿಗೂ ಪ್ರಾಣವೇ
ಆಧಾರಭೂತವಾಗಿರುವುದು. ಪ್ರಾಣವಿಲ್ಲದಿದ್ದರೆ ಯಾವ ಜೀವಜಂತುವೂ ಚಲಿಸುವುದಿಲ್ಲ. ಪ್ರಾಣದ ಪ್ರೇರಣೆಯಿಂದಲೇ
ಶರೀರದ ಚಲನಾದಿಕಾರ್ಯಗಳು ನಡೆಯುವವು. ಹೀಗಿರುವುದರಿಂದ ಪ್ರಾಣಸ್ವರೂಪವಾದ ಪ್ರ ಎಂಬ ಶಬ್ದದಿಂದ ಕೂಡಿದ
ಋಕ್ವನ್ನು ಪಠಿಸುವುದರಿಂದ ಪ್ರಾಣಕ್ಕೆ ಪೂಜ್ಯತೆಯನ್ನು ಕೊಟ್ಟಂತಾಗುವುದು. ಈ ವಿಧವಾದ ಪೂಜ್ಯತೆ ಅಥವಾ ಗೌರವವನ್ನು
ಕೊಡುವುದರಿಂದ ಪ್ರಾಣವು ಗೌರವಿಸಲ್ಪಟ್ಟು ಸ್ವವ್ಯಾಪಾರಗಳಲ್ಲಿ ಶಕ್ತಿಸಾಮರ್ಥ್ಯಗಳನ್ನು ಪಡೆಯುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದಲೇ ಪ್ರ
ವೋ ದೇವಾಯ ಎಂಬ ಮೊದಲನೆಯ ಋಕ್ವನ್ನು ಪಠಿಸಬೇಕು.

ದೀದಿನಾಂಸಮಪೂರ್ವ್ಯಮಿತಿ ಶಂಸತಿ ಮನೋ ವೈ ದೀದಾಯ
ಮನಸೋ ಹಿ ನ ಕಿಂಚನ ಪೂರ್ವಮಸ್ತಿ ಮನ ಏನ ತತ್ಸಂಭಾ-
ವಯತಿ ಮನಃ ಸಂಸ್ಕರುತೇ |

ದ್ವಿತೀಯಾವ್ಯುಚಂ ವಿಧತ್ತೇ — ಯದ್ಯಪ್ಯಧ್ಯಯನ ಕ್ರಮೇಣೇಯಮ್ಯುಕ್ತಂ ಚಮೀ
ತಥಾಪಿ ದ್ವಿತೀಯಾತ್ಮೇನ ಪ್ರಯೋಕ್ತವ್ಯಾ | ಬ್ರಾಹ್ಮಣಕ್ರಮಸ್ಯಾ ನುಷ್ಠಾನಾರ್ಥತ್ವಾತ್ || ದೀದಿ-
ವಾಸಂ ದೀಪ್ತಿಮಂತಮಪೂರ್ವಮಸ್ಮಾದನ್ಯೇನ ಪೂರ್ವೇಣ ಲಹಿತಮಿತ್ಯೇತಾಭ್ಯಾಂ ಮಂತ್ರ-
ಪದಾಭ್ಯಾಂ ಮನೋಽಭಿಧೀಯತೇ || ತಚ್ಚ ಮನಃ ಸರ್ವಾರ್ಥಪ್ರಕಾಶಕತ್ವಾದ್ವಿದ್ವಾದಾಯ
ದೀಪ್ತಿಯುಕ್ತಂ ಭವತಿ || ತಥಾ ಮನಸೋಽಪಿ ನ ಕಿಂಚಿದಪಿಲೇಂದ್ರಿಯಂ ವ್ಯಾಪಾರವನ್ನಾಸ್ತಿ
ಮನಸಾ ಸಂಕಲ್ಪಿತೇಷ್ಟಾರ್ಥೇಷು ಪಶ್ಚಾದ್ವಾಗಾದೀಂದ್ರಿಯಾಣಾಂ ವ್ಯಾಪ್ತಿಯಮಾಣತ್ವಾತ್ ||
ಅತ ಏವಾರಣ್ಯಕಾಂಡೇ ವಕ್ಷ್ಯತಿ—‘ಮನಸಾ ವಾಗ್ರೇ ಸಂಕಲ್ಪಯತ್ಯಥ ವಾಚಾ ವ್ಯಾಹರತಿ’
ಇತಿ || ಅತೋ ದೀದಿವಾಂಸಮಪೂರ್ವಮಿತಿ ಪದದ್ವಯಾರ್ಥಸ್ಯ ಮನಸಿ ವಿದ್ಯಮಾನತ್ವಾತ್ತತ್ತ್ವಂ-
ಸನೇನ ಮನಸಃ ಸಂಭಾವನಾಸಂಸ್ಕಾರೌ ಸಂಪದ್ಯೇತೇ || ಅತ್ರಾಧ್ಯಯನಕ್ರಮಾದನ್ಯಮನುಷ್ಠಾ-
ನಕ್ರಮನುಭಿಪ್ರೇತ್ಯ ಅಶ್ವಲಾಯನ ಆಹ—‘ಅನುಬ್ರಾಹ್ಮಣಂ ವಾಽನುಪೂರ್ವ್ಯಂ’ ಇತಿ ||

ಈಗ ಎರಡನೆಯ ಋಕ್ವಿನ ಅರ್ಥವಿವರಣೆ ಮಾಡುವರು—ಈ ಋಕ್ವಿನಲ್ಲಿ ದೀದಿವಾಂಸಮಪೂರ್ವ್ಯಂ ಎಂದು ಪಠಿಸ
ಲಾಗಿದೆ. ಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿ ಈ ಋಕ್ವನ್ನು ಅಧ್ಯಯನಕ್ರಮದಲ್ಲಿ ಐದನೆಯ ಋಕ್ವನ್ನಾಗಿ ಭಾವಿಸಲಾಗಿದ್ದರೂ ಇಲ್ಲಿ ಎರಡನೆಯ
ಋಕ್ವೆಂದು ಪರಿಗಣಿಸಲಾಗಿದೆ. ಈ ಋಕ್ವಿನಲ್ಲಿರುವ ದೀದಿವಾಂಸಂ—ದೀಪ್ತಿ ಅಥವಾ ಪ್ರಕಾಶವುಳ್ಳ ಅಪೂರ್ವ್ಯಂ—ಅದ್ವಿತೀಯ
ವಾದ ಎಂದರೆ ಅಸದೃಶವಾದ ಮನಃ—ಮನಸ್ಸನ್ನು ಶಂಸತಿ—ಪ್ರಶಂಸೆಮಾಡಲಾಗುತ್ತದೆ. ಮನಸೋ ಹಿ ನ ಕಿಂಚನ
ಪೂರ್ವಮಸ್ತಿ—ಮನುಷ್ಯನಲ್ಲಿ ಇರುವ ಅಂಗ ಅಥವಾ ಅವಯವಗಳೆಲ್ಲಾ ಮನಸ್ಸೇ ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದದ್ದು. ಯಾವ ಕೆಲಸ
ಮಾಡಬೇಕಾದರೂ ಮೊದಲು ಮನಸ್ಸಿನ ಸಹಾಯ ಬೇಕೇಬೇಕು. ಏಕೆಂದರೆ ಮೊದಲು ಇಂತಹ ಕೆಲಸವನ್ನು ಮಾಡುತ್ತೇ
ನೆಂದು ಮನಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಭಾವನೆಯನ್ನು ಮಾಡಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಾನೆ. ಅನಂತರ ಅದನ್ನು ಕಾರ್ಯರೂಪಕ್ಕೆ ತರುವಾಗ ಇತರ ಅಂಗಗಳ
ಸಹಾಯವನ್ನು ಪಡೆದು ನೆರವೇರಿಸುತ್ತಾನೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಎಲ್ಲಕ್ಕಿಂತಲೂ ಮೊದಲು ಮನಸ್ಸಿನ ಸಹಾಯವು ಅತ್ಯವಶ್ಯಕವಾಗಿ
ಬೇಕು. ಮನಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಒಂದು ಕಾರ್ಯವು ಸ್ಫುರಿಸುವುದಕ್ಕೆ ದೀಪ್ತಿ (ದೀದಿವಾಂಸಃ) ಎಂದು ಹೇಳುವುದುಂಟು. ಅನಂತರ
ಅದನ್ನು ಕಾರ್ಯರೂಪಕ್ಕೆ ತರುವಾಗ ಮನಸ್ಸಿನ ಸಂಸ್ಕಾರವು ಬೇಕಾಗುವುದು. ತ್ರೈತ್ವೀಯಸಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿ ಈ ವಿಷಯವು
ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ಹೇಳಿದೆ—ಯವೈ ಹೃದಯೇನಾಭಿಗಚ್ಛತಿ | ತದ್ವಾಚಾವದತಿ | ತತ್ಕರ್ಮಣಾ ಕರೋತಿ | ಮೊದಲು
ಹೃದಯದಲ್ಲಿ ಎಂದರೆ ಮನಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಒಂದು ವಿಷಯವು ಸ್ಫೂರ್ತಿಗೊಳ್ಳುವುದು. ಅನಂತರ ಅದನ್ನು ಮಾತಿನರೂಪದಲ್ಲಿಡುವನು.
ಅನಂತರ ಅದನ್ನು ಕಾರ್ಯರೂಪಕ್ಕೆ ತರುವನು ಎಂದು. ಎಂದರೆ ಯಾವ ಕಾರ್ಯ ಮಾಡಬೇಕಾದರೂ ಮೊದಲು ಮನಸ್ಸಿನ
ಸಹಾಯವು ಬೇಕೇಬೇಕು. ಆದ್ದರಿಂದ ಮನಸ್ಸು ದೀಪ್ತಿಯುತವಾದದ್ದೆಂದು ಹೇಳಲ್ಪಡುವುದು. ಐತರೇಯಾರಣ್ಯಕದಲ್ಲಿ
ಈರೀತಿ ಹೇಳಲಾಗಿರುವುದು—ಮನಸಾ ವಾಗ್ರೇ ಸಂಕಲ್ಪಯತ್ಯಥ ವಾಚಾ ವ್ಯಾಹರತಿ ಮೊದಲು ಮನಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಒಂದು
ಕಾರ್ಯವನ್ನು ಮಾಡಬೇಕೆಂಬ ಬುದ್ಧಿಯು (ಸಂಕಲ್ಪವು) ಹುಟ್ಟುವುದು. ಅನಂತರ ಆ ವಿಷಯವನ್ನೇ ವಾಕ್ಯರೂಪದಲ್ಲಿ
ಇತರರಿಗೆ ತಿಳಿಯುವಂತೆ ವ್ಯವಹರಿಸಲಾಗುವುದು ಎಂದು. ಅಧ್ಯಯನಕ್ರಮಪ್ರಕಾರ ಒಂದಾಗುತ್ತಲೊಂದು ಋಕ್ವನ್ನು ಕ್ರಮವಾಗಿ
ಪಠಿಸದೇ ಇದ್ದರೂ ಇಲ್ಲಿ ಅರ್ಥವಿವರಣೆಯು ಹೊಂದಿಕೊಳ್ಳುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಕ್ರಮವನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಸಂದರ್ಭಾನುಸಾರವಾಗಿ ವಿವರಿಸ
ಲಾಗುವುದು. ಈ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಅಶ್ವಲಾಯನರು—ಅನುಬ್ರಾಹ್ಮಣಂ ವಾಽನುಪೂರ್ವ್ಯಂ ಎಂದು ಹೇಳಿರುವರು. ಆಜ್ಞಾಶಸ್ತ್ರದಲ್ಲಿ
ಈ ಋಕ್ವಿನ ಪಠಣದಿಂದ ಯಜ್ಞಮಾಡುವ ಯಜಮಾನನಲ್ಲಿ ಮನಸ್ಸು ಎಂದರೆ ಮನೋನಿಶ್ಚಯವು ಸ್ಥಾಪಿಸಲ್ಪಟ್ಟು ಎಂದರೆ
ದೃಢವಾಗಿ ನೆಲೆಗೊಂಡು ಅದರಿಂದ ಇತರ ಕಾರ್ಯನಿರ್ವಹಣೆಮಾಡಲು ಸಹಾಯವಾಗುವುದು.

ಸ ನಃ ಶರ್ಮಾಣಿ ವೀತಯ ಇತಿ ಶಂಸತಿ ವಾಗ್ವೈ ಶರ್ಮ ತಸ್ಮಾದ್ವಾ-
ಚಾನುವದಂತಮಾಹ ಶರ್ಮವದಾಸ್ಮಾ ಆಯಾಂಸೀತಿ ವಾಚ-
ಮೇವ ತತ್ಸಂಭಾವಯತಿ ವಾಚಂ ಸಂಸ್ಕರುತೇ ||

ಅಧ್ಯಯನಕ್ರಮೇಣ ಚತುರ್ಥೀಮನುಷ್ಠಾನಾಯ ತೃತೀಯಾತ್ಮೇನ ವಿಧತ್ತೇ—
ಸೋಽಗ್ನಿ ಸೋಽಸ್ಮಾಕಂ ವೀತಯೇ ಕಾಮಾಯ ಶರ್ಮಾಣಿ ಸುಖಾನಿ ಯಚ್ಛತ್ವಿತಿ ಮಂತ್ರ
ಪಾದಸ್ಮಾರ್ಥಃ | ಅತ್ರ ಶರ್ಮಶಬ್ದೇನ ವಾಗ್ವೇನ ವಿನಕ್ಷಿತಾ || ಯಸ್ಮಾದೇವಂ ತಸ್ಮಾಲ್ಲೋಕೇ
ಸ್ವಗುರುಕ್ತಮರ್ಥಂ ಸ್ವವಾಚಾ ಸಮ್ಯಗನುವದಂತಂ ಪುರುಷಮಿತರಃ ಪ್ರಾಮಾಣಿಕ ಏವಮಾಹ ||
ಅಸ್ತೈ ಗುರುಕ್ತಾರ್ಥಸ್ಯ ಸಮ್ಯಗನುವಾದಿನೇ ಶಿಷ್ಯಾಯ ಶರ್ಮವತ್ಸುಖಯುಕ್ತಂ ಜೀವನಂ
ಸಂಪನ್ನಂ ಯಸ್ಮಾತ್ತಸ್ಮಾದ್ಧೇ ಶಿಷ್ಯಾಃ ಸಯಾಂಸಿ ಸಮಂತತೋ ನಿಯತೋಽಸ್ಮಿ || ಅಜ್ಞಾರ್ವಸ್ಯ
'ಯಮ ಉಪರಮೇ' ಇತ್ಯಸ್ಯ ಧಾತೋಶ್ಚಾಂದಸಂ ರೂಪಂ || ಅಸ್ಮಾ ಇತ್ಯಾಕಾರಶ್ಚಶ್ಚಾಂದಸಃ |
ಇತ್ಯೇವಂ ವಾಚ್ಛಿಯಮಿತಸ್ಯ ಸುಖಸ್ಯ ಲೌಕಿಕೇನೋಚ್ಯಮಾನತ್ವಾನ್ಮಂತ್ರೋಕ್ತಶರ್ಮಶಬ್ದೇನ
ವಾಗ್ವಿವಕ್ಷೋಪಪನ್ನಾ || ತನ್ಮಂತ್ರಪಾಠೇನ ವಾಚಃ ಸಂಭಾವನಾಸಂಸ್ಕಾರೌ ಭವತಃ |

ಈಗ ಈ ಶಸ್ತ್ರಮಂತ್ರದಲ್ಲಿ ಮೂರನೆಯ ಋಕ್ಪಾದ ಸ ನಃ ಶರ್ಮಾಣಿ ವೀತಯೇ ಎಂಬ ಋಕ್ಪನ್ನು ಹೋತ್ಯವು
ಪಠಿಸುವನು. ಅಧ್ಯಯನಕ್ರಮದಲ್ಲಿ ಈ ಋಕ್ಪು ಸೂಕ್ತದ ನಾಲ್ಕನೆಯ ಋಕ್ಪಾಗಿರುವುದು. ಶರ್ಮ ಎಂದರೆ ಸುಖವು. ಇಲ್ಲಿ
ವಾಗ್ವೈ ಶರ್ಮ ಎಂದು ಹೇಳಲಾಗಿದೆ. ಸುಖವು ವಾಕ್ಯರೂಪಾಗಿರುವುದು. ಈ ಋಕ್ಪಿನ ಪಠನದಿಂದ ಹೋತ್ಯವು ಯಜಮಾನನಲ್ಲಿ
ವಾಕ್ಯನ್ನು (ಸುಖವನ್ನು) ಸ್ಥಾಪಿಸುವನು. ಆ ವಾಕ್ಯವು ಯಜಮಾನನಲ್ಲಿ ನೆಲೆಗೊಂಡು ಅವನು ಮಾಡುವ ಕಾರ್ಯನಿರ್ವಹಣೆಗೆ
ಸಹಾಯಭೂತವಾಗಿರುವುದು. ಮಂತ್ರಾರ್ಥವು ಈರೀತಿ ಇರುವುದು. ಸಃ-ಅಗ್ನಿಯು ನಃ-ನಮ್ಮ ವೀತಯೇ-ಇಷ್ಟಾರ್ಥಗಳ
ಪ್ರಾಪ್ತಿಗಾಗಿ ಶರ್ಮಾಣಿ-ಸುಖ(ವಾದ ಮಾರ್ಗ)ಗಳನ್ನು ಯಚ್ಛತು-ಕೊಡಲಿ ಎಂದು ಮಂತ್ರದ ಮೊದಲನೆಯಪಾದದ
ಅರ್ಥವು. ಇಲ್ಲಿ ಶರ್ಮಾಣಿ ಎಂಬ ಪದವು ವಾಕ್ಯ ಎಂಬ ಅರ್ಥವನ್ನೇ ಸೂಚಿಸುವುದು. ಹೇಗೆಂದರೆ, ಲೋಕವ್ಯವಹಾರದಲ್ಲಿ
ಗುರುವು ಶಿಷ್ಯನಿಗೆ ಹಿತವನ್ನು ಉಂಟುಮಾಡುವುದಕ್ಕಾಗಿ ವಾಕ್ಯದಿಂದಲೇ ಉಪದೇಶಮಾಡುವನು. ಉಪದೇಶರೂಪವಾದ
ವಾಕ್ಯವೇ ಶಿಷ್ಯನಿಗೆ ಹಿತವನ್ನು (ಸುಖವನ್ನು) ಉಂಟುಮಾಡುವುದು. ಇದು ಪ್ರಸಿದ್ಧವು. ಆದ್ದರಿಂದ ಈ ಋಕ್ಪನ್ನು ಹೋತ್ಯವು
ಪಠಿಸುವುದರಿಂದ ಯಜಮಾನನಲ್ಲಿ ವಾಗ್ವಿವಾದ ನಿಯಮನವು ಸ್ಥಾಪಿತವಾದಂತಾಗಿ ಕಾರ್ಯನಿರ್ವಹಣೆಗೆ ಸಹಾಯಕ
ವಾಗುವುದು.

ಉತ ನೋ ಬ್ರಹ್ಮನ್ನವಿಷ ಇತಿ ಶಂಸತಿ ಶ್ರೋತ್ರಂ ವೈ ಬ್ರಹ್ಮ
ಶ್ರೋತ್ರೇಣ ಹಿ ಬ್ರಹ್ಮ ಶೃಣೋತಿ ಶ್ರೋತ್ರೇ ಬ್ರಹ್ಮ ಪ್ರತಿಷ್ಠಿತಂ
ಶ್ರೋತ್ರಮೇವ ತತ್ಸಂಭಾವಯತಿ ಶ್ರೋತ್ರಂ ಸಂಸ್ಕರುತೇ ||

ಅಧ್ಯಯನಕ್ರಮೇಣ ಷಷ್ಠೀಮೃಚಮನುಷ್ಠಾನಾಯ ಚತುರ್ಥೀತ್ವೇನ ವಿಧತ್ತೇ—
ಉತಾಪಿ ಚ ಹೇ ಬ್ರಹ್ಮನ್ನೇವೇಷು ಬ್ರಾಹ್ಮಣರೂಪಾಗ್ನೇ ನೋಽಸ್ಮಾನವಿಷೋ ರಕ್ಷಸಿ || ಅಸ್ಮಿ-
ನ್ಮಂತ್ರೇ ಬ್ರಹ್ಮಶಬ್ದೇನ ಶ್ರೋತ್ರಮುಪಲಕ್ಷ್ಯ ಶ್ರೋತ್ರೇಣ ಹಿ ಬ್ರಹ್ಮ ವೇದಂ ಪುರುಷಃ ಶೃಣೋತಿ |

ಶ್ರೋತ್ರೇವಗತಂ ಬ್ರಹ್ಮ ವೇದವಾಕ್ಯಂ ಪ್ರತಿಷ್ಠಿತಂ ಕದಾಚಿದಪ್ಯವಿಸ್ತೃತಂ ಭವತಿ || ತಸ್ಯಾ-
ತ್ವನ್ಮಂತ್ರಪಾಠೇನ ಶ್ರೋತ್ರಸ್ಯ ಸಂಭಾವನಾಸಂಸ್ಕಾರೌ ಭವತಃ |

ಅಧ್ಯಯನಕ್ರಮದಿಂದ ಆರನೆಯ ಋಕ್ಕಾದ ಉತ ನೋ ಎಂಬ ಋಕ್ಯನ್ನು ಶಸ್ತ್ರಮಂತ್ರದ ಸಾಲ್ಪನೆಯ ಋಕ್ಯನ್ನಾಗಿ ಪಠಿಸುವನು. ಇಲ್ಲಿ ಬ್ರಹ್ಮಶಬ್ದವು ಶ್ರೋತ್ರ (ಕಿವಿ) ಎಂಬ ಅರ್ಥವನ್ನು ಸೂಚಿಸುವುದು. ಶ್ರೋತ್ರದಿಂದಲೇ (ಕಿವಿ) ಬ್ರಹ್ಮ ಎಂದರೆ ವೇದವಾಕ್ಯವನ್ನು ಪುರುಷನು ಕೇಳಲು ಸಮರ್ಥನಾಗುವನು. ಆದ್ದರಿಂದ ಶ್ರೋತ್ರೇಂದ್ರಿಯದಲ್ಲಿಯೇ ವೇದಮಂತ್ರವು ಸ್ಥಾಪಿತವಾಗಿ ನೆಲೆಸಿರುವುದು. ಈ ಋಕ್ಯನ್ನು ಹೋತ್ಯವು ಶಸ್ತ್ರಮಂತ್ರದಲ್ಲಿ ಪಠಿಸುವುದರಿಂದ ವೇದಮಂತ್ರವು ಎಂದರೆ ಅದನ್ನು ಕೇಳುವುದಕ್ಕೆ ಸಾಧನವಾದ ಶ್ರೋತ್ರೇಂದ್ರಿಯವು ಯಜಮಾನನಲ್ಲಿ ನೆಲೆಗೊಂಡು ಅವನು ನೆರವೇರಿಸುವ ಕಾರ್ಯನಿರ್ವಹಣೆಗೆ ಸಹಾಯಕನಾಗುವುದು. ಮಂತ್ರದ ಅರ್ಥವು-ಉತ ಮತ್ತು ಹೇ ಬ್ರಹ್ಮನ್-ದೇವತೆಗಳಲ್ಲಿ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಸ್ವರೂಪನಾದ ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ ನಃ-ನಮ್ಮನ್ನು ಎಂದರೆ ಯಜಮಾನ ಮತ್ತು ಮುಕ್ತಿಗ್ಗನರನ್ನು ಅವಿಷ್ಠ-ಕಾಪಾಡುವವನಾಗು ಎಂದು ಪೂರ್ವ ಪದದ ಅರ್ಥವು. ಈ ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿ ಬ್ರಹ್ಮ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ಶ್ರೋತ್ರೇಂದ್ರಿಯವೆಂಬ ಅರ್ಥವನ್ನು ಸ್ಪಷ್ಟಪಡಿಸುವುದು. ಏಕೆಂದರೆ ಶ್ರೋತ್ರೇಂದ್ರಿಯದ ಮೂಲಕವಾಗಿಯೇ ಪುರುಷನು ವೇದಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ಅಥವಾ ವೇದಪುರುಷನನ್ನು ತಿಳಿದುಕೊಳ್ಳಲು ಸಮರ್ಥನಾಗುವನು. ಎಂದರೆ ಶ್ರೋತ್ರೇಂದ್ರಿಯದಲ್ಲಿಯೇ ಬ್ರಹ್ಮ ಅಥವಾ ವೇದವಾಕ್ಯವು ದೃಢವಾಗಿ ಸ್ಥಾಪಿತವಾಗಿ ನೆಲೆಸಿರುವುದು. ಶ್ರೋತ್ರೇಂದ್ರಿಯದ ಮೂಲಕ ಕೇಳಿ ತಿಳಿದವಿಷಯವು ಯಾವಾಗಲೂ ಮರೆಯಲ್ಪಡುವುದಿಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ಈ ಋಕ್ಯಿನ ಪಠನದಿಂದ ಶ್ರೋತ್ರೇಂದ್ರಿಯವು ಯಜಮಾನನಲ್ಲಿ ದೃಢವಾಗಿ ನೆಲೆಸಿ ಅವನು ಮಾಡುವ ಯಜ್ಞಾದಿ ಕಾರ್ಯನಿರ್ವಹಣೆಯಲ್ಲಿ ಸಹಾಯಕನಾಗುವುದು.

ಸ ಯಂತಾ ವಿಪ್ರ ಏಷಾಮಿತಿ ಶಂಸತ್ಯಪಾನೋ ವೈ ಯಂತಾಪಾನೇನ
ಹೃಯಂ ಯತಃ ಪ್ರಾಣೋ ನ ಪರಾಜ್ ಭವತ್ಯಪಾನಮೇನ
ತತ್ಸಂಭಾವಯತ್ಯಪಾನಂ ಸಂಸ್ಕುರುತೇ ||

ಅಧ್ಯಯನಕ್ರಮೇಣ ತ್ವತೀಯಾನ್ಯಚಮನುಷ್ಯಾನಾಯ ಸಂಚಮೀತ್ಯೇನ ವಿಧತ್ತೇ—
ಸೋಗ್ನಿರ್ವಿಪ್ರೋ ದೇವೇಷು ಬ್ರಾಹ್ಮಣಃ ಸಗ ಏಷಾಂ ಮನುಷ್ಯವಿಪ್ರಾಣಾಂ ಯಂತಾ ನಿಯಂ-
ಮನಕರ್ತಾ || ಅಸ್ತಿನಂತ್ರೇ ಯಂತ್ಯಶಬ್ದೇನಾಪಾನವಾಯುರುಪಲಕ್ಷ್ಯತೇ || ನಿಃಶ್ವಾಸರೂಪೇ-
ಣಾಪಾನೇನ ಯತೋ ನಿಯಮಿತಃ ಪ್ರಾಣವಾಯುಃ ಪರಾಜ್ಞವತಿ ಪರಂ ಬಾಹ್ಯಂ ದೂರದೇಶ-
ಮಂಚತಿ ಗಚ್ಛತೀತಿ ಪರಾಜ್ | ಯದ್ವಯಂ ಬಹಿರ್ಮುಖ ಉಚ್ಛ್ವಾಸರೂಪಃ ಪ್ರಾಣವಾ-
ಯುರಪಾನವಾಯುನಾ ನ ನಿಯಮ್ಯೇತ ತದಾ ಬಹಿರೇವ ಗಚ್ಛೇನ್ನ ಪುನರ್ನಿವರ್ತೇತ || ತತಃ
ಪುರುಷೋ ಮ್ರಿಯೇತಾತೋಽಪಾನಸ್ಯ ನಿಯಂತ್ಯತ್ವಂ ಯುಕ್ತಂ || ಏತನ್ಮಂತ್ರಪಾಠೇನಾ-
ಪಾನವಾಯೋಃ ಸಂಭಾವನಾಸಂಸ್ಕಾರೌ ಭವತಃ ||

ಈಗ ಸ ಯಂತಾ ವಿಪ್ರ ಏಷಾಂ ಎಂಬ ಮುಂದಿನ ಋಕ್ಯನ್ನು ಪಠಿಸುವನು. ಈ ಋಕ್ಯು ಅಧ್ಯಯನಕ್ರಮದಿಂದ ಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿ ಮೂರನೆಯ ಋಕ್ಕಾದರೂ (ಋ. ಸಂ. ೩-೧೩-೩) ಶಸ್ತ್ರಮಂತ್ರದಲ್ಲಿ ಐದನೆಯ ಋಕ್ಯೆಂದು ಭಾವಿಸಲ್ಪಡುವುದು. ಸ ಯಂತಾ ವಿಪ್ರ ಏಷಾಮಿತಿ ಶಂಸತಿ ಎಂದು ಋಕ್ಯಿನ ಮೊದಲನೆಯ ಪಾದವನ್ನು ಹೋತ್ಯವು ಪಠಿಸುವನು. ಇಲ್ಲಿ ಯಂತಾ

ಎಂದರೆ ನಿಯಮನಶಕ್ತಿಯು ಅರ್ಥಾತ್ ಅಪಾನವಾಯುವು. ವಿಶ್ರೇಷ್ಠತೆಗಳಲ್ಲಿ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಸ್ವರೂಪನಾದ ಸಃ-ಅಗ್ನಿಯು ಏಷಾಂ-ಮನುಷ್ಯರಾದ ಬ್ರಾಹ್ಮಣರುಗಳಿಗೆ ಯಂತಾ-ನಿಯಮನಕರ್ತೃವು ಎಂದರೆ ಹೀಗೆಯೇ ಮಾಡಬೇಕೆಂಬ ಅಜ್ಞೆಯಿಂದ ತನ್ನ ವಶದಲ್ಲಿಟ್ಟುಕೊಳ್ಳುವವನು. ಈ ಋಕ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಯಂತಾ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ಅಪಾನವಾಯು ಎಂಬರ್ಥವನ್ನು ಸೂಚಿಸುತ್ತದೆ. ಈ ಅಪಾನವಾಯುವು ಹೇಗೆ ನಿಯಂತ್ರವೆಂಬುದನ್ನು ಹೇಳಲಾಗುವುದು. ಶರೀರದೊಳಕ್ಕೆ ಪ್ರಾಣವಾಯುವು ಉಚ್ಛ್ವಾಸರೂಪದಿಂದ ಪ್ರವೇಶಿಸುವುದು. ಅದು ತನ್ನ ಕಾರ್ಯವನ್ನು (ರಕ್ತಶುದ್ಧಿ) ಮಾಡಿದನಂತರ ಅದು ಅಶುದ್ಧವಾಗಿ ಶರೀರದಲ್ಲಿ ಇರಲು ಅಯೋಗ್ಯವಾಗುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ಅದು ಹೊರಕ್ಕೆ ಹೋಗಲೇಬೇಕು. ಹೀಗೆ ಹೊರಗೆ ಹೋಗುವಾಗ ಆ ವಾಯುವಿಗೆ ಅಪಾನವಾಯುವೆಂದು ಹೆಸರು. ಅದು ಶರೀರದಿಂದ ನಿಶ್ವಾಸರೂಪದಲ್ಲಿ ಹೊರಟುಹೋಗುವುದು. ಅದು ಹೋಗದಿದ್ದರೆ ಮುಂದೆ ಉಚ್ಛ್ವಾಸರೂಪವಾದ ಪ್ರಾಣವಾಯುವು ಮತ್ತೆ ಶರೀರದೊಳಕ್ಕೆ ಪ್ರವೇಶಿಸಲು ಸಾಧ್ಯವಿಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ಪ್ರಾಣವಾಯುವು ಶರೀರದೊಳಗೆ ಪ್ರವೇಶಿಸಲು ಮತ್ತು ನಿಶ್ವಾಸರೂಪದಿಂದ ಹೊರಹೊರಡಲು ಈ ಅಪಾನವಾಯು ಸಹಕರಿಸಬೇಕಾಗಿರುವುದು. ಈ ವಿಧವಾದ ಸಹಕಾರವನ್ನೇ ಇಲ್ಲಿ ನಿಯಂತ್ರತ್ವವೆಂದು ಹೇಳಲಾಗಿದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಯಜ್ಞಮಾಡುವ ಯಜಮಾನನಲ್ಲಿ ಹೋತೃವು ಈ ಋಕ್ಸಿನ ಪಠನಿಂದ ಅಪಾನವಾಯುವನ್ನು ನೆಲೆಗೊಳಿಸುವನು. ಅದರಿಂದ ಯಜಮಾನನ ಕಾರ್ಯನಿರ್ವಹಣೆಗೆ ಸಹಾಯವಾಗುವುದು.

ಋತಾವಾ ಯಸ್ಯ ರೋದಸೀ ಇತಿ ಶಂಸತಿ ಚಕ್ಷುರ್ವಾ ಯತಂ ತಸ್ಮಾ-
ದ್ಯತರೋ ವಿವಿದಮಾನಯೋರಾಹಾಹಮನುಷ್ಯಾ ಚಕ್ಷುಷಾ-
ದರ್ಶಮಿತಿ ತಸ್ಯ ಶ್ರದ್ಧಧತಿ ಚಕ್ಷುರೇವ ತತ್ಸಂಭಾವಯತಿ ಚಕ್ಷುಃ
ಸಂಸ್ಕುರುತೇ ||

ಅಧ್ಯಯನಕ್ರಮೇಣ ದ್ವಿತೀಯಾಮೃಜಂ ಪಶ್ಚೀತ್ವೇನಾನುಷ್ಠಾನಾಯ ವಿಧತ್ತೇ—
ರೋದಸೀ ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವ್ಯಾ ಯಸ್ಯಾಗ್ನೇರ್ಋತಾವಾ ಸತ್ಯವತ್ಯಾ || ಅಸ್ತಿನಂತ್ರಗತಯುತ-
ಶಬ್ದೇನ ಚಕ್ಷುರುಪಲಕ್ಷ್ಯತೇ || ಯಸ್ಮಾದೇವಂ ತಸ್ಮಾಲ್ಲೋಕೇ ವಿವಿದಮಾನಯೋಃ ಪುರುಷ-
ಯೋರ್ಮುಘೈಃ ಯತರಃ ಪುಮಾನೇವಮಾಹ | ಕಥಾಮಿತಿ ತದುಚ್ಯತೇ || ಅಹಮನುಷ್ಯಾಃ-
ನುಷ್ಠಿತ್ಯಾ ಪ್ರಯತ್ನೇನ ಚಕ್ಷುಷಾಽದರ್ಶಂ ದೃಷ್ಟ್ವಾನಾಸ್ಮೀತಿ || ತಸ್ಯ ಶ್ರದ್ಧಧತಿ ತದೀಯವ-
ಚನಂ ಸರ್ವೇ ವಿಶ್ವಸಂತಿ || ದೂರಸ್ಥೇ ಚೂತವೃಕ್ಷೇ ಫಲಮಸ್ತಿ ನ ನೇತಿ ನಿಶ್ಚೇತುಂ ರಾಜಾ ದ್ವೌ
ಪುರುಷೌ ಪ್ರೇಷಯತಿ ತಯೋರಲಸಃ ಕಶ್ಚಿದಾಪಾತತೋ ದೃಷ್ಟ್ವಾ ನಾಸ್ಮೀತಿ ಬ್ರೂತೇ |
ಅಪರಸ್ತು ತತ್ರ ಪ್ರಯತ್ನೇನ ದೃಷ್ಟ್ವಾ ಯತ್ರ ಕ್ವಾಪಿ ಪರ್ಣೇನಾಚ್ಯನ್ನಂ ಫಲಂ ಸಮ್ಯಗ್ದೃಷ್ಟ್ವ-
ಾನಾಸ್ಮೀತಿ ಬ್ರೂತೇ || ತಸ್ಯ ವಚನೇ ಸರ್ವೇಷಾಂ ವಿಶ್ವಾಸೋ ಜಾಯತೇ || ತಸ್ಮಾತ್ಸಮ್ಯಗ್ದ-
ರ್ಶಿನಶ್ಚಕ್ಷುಷ ಯುತತ್ವಂ ಯುಕ್ತಂ | ಏತನ್ಮಂತ್ರಪಾಠೇನ ಚಕ್ಷುಸಃ ಸಂಭಾವನಾಸಂಸ್ಕಾರೌ ಭವತಃ ||

ಈಗ ಹೋತೃವು ಋತಾವಾ ಯಸ್ಯ ರೋದಸೀ ಎಂಬ ಋಕ್ಸನ್ನು ಪಠಿಸುವನು. ಅಧ್ಯಯನಕ್ರಮದಿಂದ ಈ ಋಕ್ಸು ಸೂಕ್ತದ ಎರಡನೆಯ ಋಕ್ಪಾದರೂ (ಋ. ಸಂ. ೩-೧೩-೨) ಶಸ್ತ್ರಮಂತ್ರಪ್ರಕಾರ ಇದು ಆರನೆಯ ಋಕ್ಸೆನಿಸುವುದು. ಈ ಋಕ್ಸಿನ ಮೊದಲನೆಯಪಾದದ ಅರ್ಥವು—ರೋದಸೀ-ಈ ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವಿಗಳು (ಭೂಮ್ಯಂತರಿಕ್ಷಗಳು) ಯಸ್ಯ-ಯಾವ ಅಗ್ನಿಗೆ ಋತವಾ-ಸತ್ಯಸ್ವರೂಪನಾದವು. ಭೂಮ್ಯಂತರಿಕ್ಷಗಳು ಅಗ್ನಿಯ ಇರುವಿಕೆಗೆ ಅತ್ಯವಶ್ಯಕವು. ಇವು ಇಲ್ಲದಿದ್ದರೆ ಅಗ್ನಿಯು ಇರಲು ಸಾಧ್ಯವಿಲ್ಲ. ಋತಾವಾ ಎಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಸತ್ಯಸ್ವರೂಪವು ಎಂದರ್ಥವು. ಈ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ (ಸತ್ಯ) ಚಕ್ಷುರಿಂದ್ರಿಯವು (ಕಣ್ಣು)

ಎಂಬರ್ಥವು ಭಾಸವಾಗುತ್ತದೆ. ಚಕ್ಷುರಿದ್ರಿಯವು ಸತ್ಯವನ್ನೇ ಸೂಚಿಸುತ್ತದೆ ಎಂಬ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಒಂದು ಉದಾಹರಣೆಯನ್ನು ಕೊಡುತ್ತಾರೆ. ಯಾವುದಾದರೂ ದೂರದಲ್ಲಿರುವ ಒಂದು ವಸ್ತುವಿನ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಸೇರಿದ ಜನರ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ವಿವಾದ ಉಂಟಾದಾಗ ಒಬ್ಬ ಪುರುಷನು—ಈ ವಿಚಾರದಲ್ಲಿ ಅವಶ್ಯಕವಿಲ್ಲ. ನಾನು ಅಲ್ಲಿಗೆ ಹೋಗಿ ಅದನ್ನು ನನ್ನ ಕಣ್ಣಿನಿಂದಲೇ ನೋಡಿದ್ದೇನೆ. ಅದು ಹೀಗೆಯೇ ಇದೆ ಎಂದು ಹೇಳಿದಾಗ ಜನರು ಅವನ ಮಾತನ್ನು ನಂಬುವರು. ತಾವು ಅದನ್ನು ನೋಡಿಲ್ಲದಿದ್ದರೂ ನೋಡಿರುವ ಪುರುಷನ ಮಾತನ್ನೇ ಸರಿ ಎಂದು ನಂಬುವರು. ಈ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಮತ್ತೊಂದು ಉದಾಹರಣೆಯನ್ನು ಇಲ್ಲಿ ಹೇಳುವರು. ಒಬ್ಬ ರಾಜನು ಮತ್ತು ಅವನ ಪರಿವಾರದವರು ಒಂದೆಡೆ ಸೇರಿದ್ದಾಗ ದೂರದಲ್ಲಿದ್ದ ಒಂದು ಮಾವಿನಮರದ ಪ್ರಸ್ತಾಪವು ಬಂದಿತು. ಆಗ ಜನರು—ಆ ಮಾವಿನಮರದಲ್ಲಿ ಹಣ್ಣುಗಳಿಲ್ಲ. ಎಲ್ಲರೂ ಹೀಗೆಯೇ ಹೇಳುವರು ಆದ್ದರಿಂದ ಅದರಲ್ಲಿ ಹಣ್ಣುಗಳಿಲ್ಲವೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು ಎಂದು ಹೇಳಿದರು. ಆಗ ಅಲ್ಲಿದ್ದ ಮತ್ತೊಬ್ಬ ಪುರುಷನು ರಾಜನನ್ನು ದ್ವೇಶಿಸಿ—ನಾನು ಈಗತಾನೇ ಆ ಮಾವಿನ ಮರದ ಸಮೀಪಕ್ಕೆ ಹೋಗಿಬಂದಿರುವೆನು. ಆ ಮರದಲ್ಲಿ ಎಲೆಗಳಿಂದ ಮುಚ್ಚಿರುವ ಅನೇಕ ಹಣ್ಣುಗಳಿರುವುದನ್ನು ಈ ನನ್ನ ಕಣ್ಣುಗಳಿಂದಲೇ ನೋಡಿರುವೆನು. ಆದ್ದರಿಂದ ಆ ಮರದಲ್ಲಿ ಹಣ್ಣುಗಳು ಇವೆ. ಈ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಸಂಶಯಪಡಬೇಕಾಗಿಲ್ಲ ಎಂದು ಹೇಳುವನು. ಅದನ್ನು ಕೇಳಿ ರಾಜನೂ ಅವನ ಪರಿವಾರದವರೂ ಆ ಪುರುಷನು ಹೇಳಿದಂತೆ ಅದರಲ್ಲಿ ಫಲಗಳಿರುವುದನ್ನು ಅವನು ಕಣ್ಣಿನಿಂದ ನೋಡಿ ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ಆ ವಿಷಯವನ್ನು ನಂಬಲೇಬೇಕು ಎಂದು ನಿಶ್ಚಯಮಾಡುವರು. ಆದ್ದರಿಂದ ಕಣ್ಣಿನಲ್ಲಿಕಂಡಿದ್ದು ಯಾವಾಗಲೂ ಸತ್ಯವು. ಅದು (ಕಣ್ಣು) ಯಾವಾಗಲೂ ಸುಳ್ಳುಹೇಳುವುದಿಲ್ಲ. ಈ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಕೈತ್ತಿರಿಯು ಬ್ರಾಹ್ಮಣವು ಹೀಗೆ ಹೇಳುವುದು—

ಅನ್ಯತಂ ವೈ ಪಾಶಾ ನದತಿ | ಅನ್ಯತಂ ಮನಸಾ ಧ್ಯಾಯತಿ | ಚಕ್ಷುರ್ವೈ ಸತ್ಯಂ |

ಅದ್ರಾಗಿತ್ಯಾಹ | ಅದರ್ಶಮಿತಿ | ತತ್ಸತ್ಯಂ || (ಕೈ. ಬ್ರಾ. ೧. ೧. ೧)

ಇದರ ಅರ್ಥವು—ಒಬ್ಬ ಪುರುಷನು ಬಾಯಲ್ಲಿ ಎಂದರೆ ಮಾತಿನಿಂದ ಸುಳ್ಳನ್ನು ಹೇಳಬಹುದು. ಮನಸ್ಸಿನಲ್ಲಿಯೂ ಸುಳ್ಳನ್ನು ಯೋಚಿಸಬಹುದು. ಆದರೆ ಕಣ್ಣಿನಲ್ಲಿ ಒಂದು ವಸ್ತುವನ್ನು ಅಥವಾ ಒಂದು ಕಾರ್ಯವನ್ನು ನೋಡುವಾಗ ಆ ಕಣ್ಣು ಎಂದರೆ ಚಕ್ಷುರಿದ್ರಿಯವು ಸುಳ್ಳು ಸಂಗತಿಯನ್ನು ಮನಸ್ಸಿಗೆ ತಿಳಿಸುವುದಿಲ್ಲ. ಇದ್ದುದನ್ನು ಇದ್ದಂತೆಯೇ ತಿಳಿಸುವುದು. ಅನೇಕರು ಕಿವಿಯಿಂದ ಒಂದು ಸಂಗತಿಯನ್ನು ಕೇಳಿದವೆಂದು ಹೇಳಿದರೂ ಅದನ್ನು ನಂಬುವುದು ಸಾಧ್ಯವಿಲ್ಲ. ಆದರೆ ಅದೇ ಸಂಗತಿಯನ್ನು ಓರ್ವ ಪುರುಷನು ನಾನು ನನ್ನ ಕಣ್ಣಿನಿಂದಲೇ ನೋಡಿದೆನು ಎಂದು ಹೇಳುವಾಗ ಅದು ಸತ್ಯವೇ ಆಗಿರುವುದು ಎಂದು. ಆದ್ದರಿಂದ ಚಕ್ಷುರಿದ್ರಿಯಕ್ಕೂ ಸತ್ಯಕ್ಕೂ ನಿರರ್ಥವಾದ ಸಂಬಂಧವಿರುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ಈ ಮಕ್ಕನ್ನು ಹೋತ್ಯವು ಪಶಿಸಿ ಯಜಮಾನನಲ್ಲಿ ಚಕ್ಷುರಿದ್ರಿಯವನ್ನು ನೆಲೆಸುವಂತೆ ಮಾಡುವನು. ಅದರಿಂದ ಯಜಮಾನನು ಕಾರ್ಯನಿರ್ವಹಣೆ ಮಾಡುವುದರಲ್ಲಿ ಸಾಮರ್ಥ್ಯವನ್ನು ಪಡೆಯುವನು.

ನೂ ನೋ ರಾಸ್ವ ಸಹಸ್ರವತ್ತೋಕವತ್ಪುಷ್ಪಿಮದ್ವಸ್ತಿತ್ಯುತ್ತಮಯಾ
ಪರಿದಧಾತ್ಯಾತ್ಮಾ ವೈ ಸಮಸ್ತಃ ಸಹಸ್ರವಾಂಸ್ತೋಕವಾನ್ಪು-
ಷ್ಪಿಮಾನಾತ್ಮಾನಮೇವ ತತ್ಸಮಸ್ತಂ ಸಂಭಾವಯತ್ಯಾತ್ಮಾನಂ
ಸಮಸ್ತಂ ಸಂಸ್ಕುರುತೇ ||

ಅಧ್ಯಯನಕ್ರಮೇಣಾನುಷ್ಠಾನಕ್ರಮೇಣ ಚ ಸಪ್ತಮ್ಯಾ ಶಸ್ತ್ರಸಮಾಪ್ತಿಂ ವಿಧತ್ತೇ—
ಯದ್ವಸು ಧನಂ ಸಹಸ್ರವತ್ಸಹಸ್ರಸಂಖ್ಯೋಪೇತಂ ತೋಕವದಪತ್ಯೋಪೇತಂ ಪುಷ್ಪಿಮತ್ಸಮ್ಯ-

ದ್ವಿಯುಕ್ತಮಸ್ತಿ ತಾದ್ಯಶಂ ಧನಂ ನೋಽಸ್ಮಭ್ಯಂ ನು ಕ್ಷಿಪ್ರಮೇವ ರಾಸ್ತು ಹೇಽಗ್ನೇ ದೇಹಿ ||
 ಅನಯಾನ್ರಿಮಯಾಽಽಜ್ಯಶಸ್ತ್ರಂ ಸಮಾಪಯೇತ್ || ಅತ್ರ ಸಮಸ್ತಃ ಪೂರ್ವೋಕ್ತಃ ಪ್ರಾಣ-
 ಮನೋವಾಗಾದಿಭಿಃ ಸರ್ವೈರಿಂದ್ರಿಯೈಃ ಸಂಪೂರ್ಣ ಆತ್ಮಾ ನೈ ಪುರುಷ ಏವ ಸಹಸ್ರಸಂಖ್ಯೋ-
 ಪೇತಧನಯುಕ್ತೋ ಬಹುಭಿರಪತ್ಯೈರುಪೇತಃ ಸಮೃದ್ಧಿಯುಕ್ತಶ್ಚ ವಿವಕ್ಷಿತಃ | ಅತಸ್ತತ್ಯಾ-
 ತೇನ ತಾದ್ಯಶಸ್ಯ ಪುರುಷಸ್ಯೈವ ಸಂಭಾವನಾಸಂಸ್ಕಾರಾ ಭವತಃ ||

ಅನಂತರ ಹೋತೃವು ನೂ ನೋ ರಾಸ್ತು ಎಂಬ ಋಕ್ಯನ್ನು ಪಠಿಸುವನು ಇದು ಅಧ್ಯಯನಕ್ರಮದಿಂದಲೂ
 ಶಸ್ತ್ರಮಂತ್ರಕ್ರಮದಿಂದಲೂ ಏಳನೆಯ ಋಕ್ಯಾಗಿರುವುದು. ಮತ್ತು ಎರಡು ವಿಧದಿಂದಲೂ ಕೊನೆಯ ಋಕ್ಯಾಗಿರುವುದು. ಈ
 ಋಕ್ಯನ್ನು ಪಠಿಸಿ ಹೋತೃವು ಆಜ್ಯಶಸ್ತ್ರವನ್ನು ಸಮಾಪ್ತಿಗೊಳಿಸುವನು. ಇದರ ಅರ್ಥವು—ಆತ್ಮವೇ ಸಮಸ್ತವೂ ಆಗಿರುವುದು.
 ಎಂದರೆ ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ, ಸಹಸ್ರವತ್ ಅಪರಿಮಿತವಾದ ಯತ್ ವಸುಂ—ಯಾವ ಧನವಿರುವುದೋ ಅದನ್ನು ತೋಕವತ್
 —ಪುತ್ರಪೌತ್ರಾದಿಸಂತತಿಯನ್ನೂ ಪುಷ್ಪಿಮತ್—ಧಾನ್ಯಾದಿಸವೃದ್ಧಿಯನ್ನೂ ಇಂತಹ ವಸ್ತುಗಳೆಲ್ಲವನ್ನೂ ನಃ—ನಮಗೆ
 ನು—ಜಾಗ್ರತೆಯಾಗಿ ರಾಸ್ತು—ಕೊಡು ಎಂದು ಈ ಋಕ್ಯಿನಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಲಾಗಿದೆ. ಈ ಕೊನೆಯ ಋಕ್ಯಿನಿಂದ
 ಆಜ್ಯಶಸ್ತ್ರಮಂತ್ರವನ್ನು ಸಮಾಪ್ತಿಗೊಳಿಸಬೇಕು. ಇಲ್ಲಿ ಸಮಸ್ತಃ ಎಂದರೆ ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದ ಮನಸ್ಸು, ವಾಕ್ಯು ಮೊದಲಾದ
 ಸರ್ವೈರಿಂದ್ರಿಯಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದುದೂ, ಪುತ್ರಾದಿಸಂತತಿ, ಧಾನ್ಯಾದಿಸವೃದ್ಧಿ ಇವುಗಳಿಂದಲೂ ಯುಕ್ತವಾದ ಅಭೀಷ್ಟಗಳೆಂದು
 ಅರ್ಥವು. ಇವುಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ ಆತ್ಮಕ್ಕೆ ಸಂಪೂರ್ಣವಾದ ಅಭೀಷ್ಟಪ್ರದವೆಂದು ಹೆಸರು. ಯಜ್ಞಮಾಡುವ ಯಜಮಾನನಿಗೆ
 ಇಂತಹ ಸಮೃದ್ಧಿಯನ್ನು ಅಗ್ನಿಯು ದಯಪಾಲಿಸಲೆಂಬ ಪ್ರಾರ್ಥನೆಯು ಈ ಆಜ್ಯಶಸ್ತ್ರದ ಕೊನೆಯ ಋಕ್ಯಿನಲ್ಲಿ ಹೇಳಲಾಗಿದೆ.

ಯಾಜ್ಞಯಾ ಯಜತಿ ಪ್ರತ್ರಿವೈ ಯಾಜ್ಯಾ ಪುಣ್ಯೈವ ಲಕ್ಷ್ಮೀಃ
 ಪುಣ್ಯಾಮೇವ ತಲ್ಲಕ್ಷ್ಮೀಂ ಸಂಭಾವಯತಿ ಪುಣ್ಯಾಂ ಲಕ್ಷ್ಮೀಂ
 ಸಂಸ್ಕರುತೇ ||

ತಸ್ತಸ್ಯಾಂತೇ ಯಾಜ್ಯಾಂ ವಿಧತ್ತೇ—ಅಗ್ನಿ ಇಂದ್ರಶ್ಚೇತಿ ಯೇಯಂ ಯಾಜ್ಯಾ ಪೂರ್ವ-
 ಮುಕ್ತಾ ತಯಾ ಯಜತಿ ಯಾಗಾರ್ಥಂ ಯಾಜ್ಯಾಂ ಪಠೇತ್ || ಯಾಜ್ಯಾ ಚ ಪ್ರತ್ರಿವೈ
 ಪ್ರದಾನರೂಪೈವ || ತಥಾ ಚ ದವಿಷ ಆದಾನಪ್ರದಾನೇ ಕ್ರಮೇಣ ಪುರೋನುವಾಕ್ಯಾಯಾಜ್ಯಾ-
 ಧೀನೇ ಪ್ರತ್ಯಂತರೇ ತ್ರಾಯೇತೇ ‘ಪುರೋನುವಾಕ್ಯಯಾಽಽದತ್ತೇ ಪ್ರಯಚ್ಛತಿ ಯಾಜ್ಞಯಾ’
 ಇತಿ || ಅತಃ ಪ್ರದಾನರೂಪತ್ವಾದಿಯಂ ಪುಣ್ಯೈವ ಲಕ್ಷ್ಮೀಃ || ಶಾಸ್ತ್ರೀಯತ್ವಾತ್ಪುಣ್ಯತ್ವಂ ||
 ಫಲಸ್ಯ ಲಬ್ಧಿಹೇತುತ್ವಾಲ್ಲಕ್ಷಣಸ್ಯ ದರ್ಶನಹೇತುತ್ವಾದ್ಯಾ ಲಕ್ಷ್ಮೀತ್ವಂ || ಅತೋ ಯಾಜ್ಯಾ-
 ಪಾತೇನ ಪುಣ್ಯಯಾ ಏವ ಲಕ್ಷ್ಮೀಃ ಸಂಭಾವನಾಸಂಸ್ಕಾರಾ ಭವತಃ ||

ಇದುವರೆಗೂ ಆಜ್ಯಶಸ್ತ್ರದ ಏಳು ಋಕ್ಯುಗಳನ್ನು ವಿನೂಸಿ ಈಗ ಆಜ್ಯಶಸ್ತ್ರದ ಯಾಜ್ಯಮಂತ್ರವನ್ನು ಹೇಳುವರು.

ಅಗ್ನಿ ಇಂದ್ರಶ್ಚ ದಾತುಷೋ ದುರೋಣಿ ಸುತಾವತೋ ಯಜ್ಞಮಿಹೋಪ ಯಾತಂ |
 ಅನುರ್ಧಂತಾ ಸೋಮಪೇಯಾಯ ದೇವಾ || (ಮು. ಸಂ. ೩-೨೫-೪)

ಇದು ಯಾಜ್ಞಾಮಂತ್ರವು. ಶಸ್ತ್ರಮಂತ್ರವನ್ನು ಪಠಿಸಿದನಂತರ ಯಾಜ್ಞಾಮಂತ್ರವನ್ನು ಪಠಿಸಿ ಹೋಮಮಾಡಬೇಕು. ಪ್ರತಿವೈ ಪ್ರದಾನರೂಪೈವ ಪ್ರತಿಃ ಎಂದರೆ ಪ್ರದಾನ ಆಹುತಿಯನ್ನು ಕೊಡುವುದು ಎಂದರೆ ಅಗ್ನಿಯಲ್ಲಿ ಹೋಮಮಾಡುವುದು. ಹವಿಸ್ಸನ್ನು ಆದಾನಪ್ರದಾನ (ತೆಗೆದುಕೊಂಡು ಹೋಮಮಾಡುವುದು) ಎಂಬ ಕ್ರಮದಿಂದ ಪುರೋನುವಾಕ್ಯಾಯಾಜ್ಞಾಮಂತ್ರಗಳ ಪಠನಪೂರ್ವಕವಾಗಿ ಹೋಮಮಾಡಬೇಕು ಹೇಗೆಂದರೆ ಪುರೋನುವಾಕ್ಯಾಯಾದತ್ತೇ ಪ್ರಯಚ್ಛತಿ ಯಾಜ್ಯಯಾ—ಎಂದರೆ ದೇವತೆಯ ಗುಣಗಾನರೂಪವಾದ ಮಂತ್ರಕ್ಕೆ ಪುರೋನುವಾಕ್ಯಾ ಎಂದ್ಬುದೇಸರು. ಇದನ್ನು ಆಹುತಿಗೆ ಮೊದಲು ದೇವತಾಹ್ವಾನರೂಪವಾಗಿ ಪಠಿಸಬೇಕು ಆಗ ಹವಿಸ್ಸನ್ನು ಹೋಮಮಾಡಲು ಕೈಗೆ ತೆಗೆದುಕೊಳ್ಳಬೇಕು ಅನಂತರ ದೇವತೆಯ ಪ್ರೀತ್ಯರ್ಥವಾಗಿ ಯಾಜ್ಞಾಮಂತ್ರದಿಂದ ಹೋಮಮಾಡಬೇಕು. ಈ ರೀತಿ ಹೋಮಮಾಡುವ ಮಂತ್ರಕ್ಕೆ ಯಾಜ್ಞಾಮಂತ್ರವೆಂದು ಹೆಸರು. ಈ ಎರಡುಮಂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಮೊದಲು ಪುರೋನುವಾಕ್ಯಾಮಂತ್ರವನ್ನು ಪಠಿಸಿ ಅನಂತರ ಯಾಜ್ಞಾಮಂತ್ರವನ್ನು ಪಠಿಸಿ ಮಂತ್ರಾಂತ್ಯದಲ್ಲಿ ಹವಿಸ್ಸನ್ನು ಹೋಮಮಾಡಬೇಕು ಇದು ಕ್ರಮವು. ಹಿಂದೆ ಪ್ರತಿ ಎಂದರೆ ಪ್ರದಾನವು ಎಂದು ಹೇಳಿದೆಯಷ್ಟೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಈ ಪ್ರದಾನರೂಪವಾದ ಅರ್ಪಣೆಯು ಶೋಭನಕರವಾದ ಲಕ್ಷ್ಮೀ ಅಥವಾ ಶ್ರೇಯಸ್ಸನ್ನು ಮಾಡುವುದು. ಮತ್ತು ಶೋಭನಕರವಾದ ಲಕ್ಷ್ಮೀ ಅಥವಾ ಸಂಪತ್ತಿಗೆ ಕಾರಣಭೂತವಾಗಿರುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ಈ ಯಾಜ್ಞಾಮಂತ್ರಹೋಮದಿಂದ ಯಜಮಾನನಿಗೆ ಶ್ರೇಯಸ್ಸೂ ಸಂಪತ್ತೂ ಲಭಿಸುವುದು.

ಸ ಏವಂ ವಿದ್ವಾಂಶ್ಚಂದೋಮಯೋ ದೇವತಾನುಯೋ ಬ್ರಹ್ಮನು-
ಯೋಽಮೃತನುಯಃ ಸಂಭೂಯ ದೇವತಾ ಅಪ್ಯೇತಿ ಯ ಏವಂ
ವೇದ || ಯೋ ವೈ ತದ್ವೇದ ಯಥಾ ಭಂದೋಮಯೋ
ದೇವತಾನುಯೋ ಬ್ರಹ್ಮನುಯೋಽಮೃತನುಯಃ ಸಂಭೂಯ
ದೇವತಾ ಅಪ್ಯೇತಿ ತತ್ ಸುವಿದಿತಂ ||

ಉಕ್ತಕ್ರಮೇಣಾನುಷ್ಠಾತ್ಯವೇದಿತ್ಯೋಃ ಫಲಂ ದರ್ಶಯತಿ—ಏವಂ ವಿದ್ವಾನಿತ್ಯತ್ರಾನು-
ತಿಷ್ಠನ್ನಿತ್ಯಧ್ಯಾಹಾರ್ಯಂ | ನೇದನಪೂರ್ವಕೋನುಷ್ಠಾತಾ ಗಾಯತ್ರಾ ದಿಜ್ಞಂದಃಸ್ವರೂಪೋ
ವನ್ಶ್ಯಾದಿದೇವತಾಸ್ವರೂಪ ಋಗಾದಿನೇದಸ್ವರೂಪೋ ಮರಣರಹಿತೋ ಮೋಕ್ಷಸ್ವರೂಪಃ
ಸನ್ನಂಭೂಯ ಸರ್ವಂ ಜಗದೇಕೇಕೃತ್ಯ ಸರ್ವಾ ದೇವತಾಃ ಪ್ರಾಪ್ನೋತಿ | ತದೇತದನುಷ್ಠಾತುಃ
ಫಲಮ್ || ಯ ಏವಂ ನೇದೇತ್ಯತ್ರಾಪಿ ವಿದುಷಃ ಫಲಶ್ಚೇನ ಜ್ಞಂದೋಮಯತ್ವಾದಿಕಮಾನು-
ರ್ತನೀಯಂ || ಅಥವಾ ಯ ಏವಂ ನೇದೇತ್ಯುಕ್ತಸ್ಯೈವ ಸ ಏವಂ ವಿದ್ವಾನಿತ್ಯನೂದ್ಯಮಾನತ್ವಾ-
ನ್ನೇದಂ ವಾಕ್ಯಮಾನುರ್ತನೀಯಂ || ನೇದನಮಾತ್ರಸ್ಯ ಕಥಮಿದೃಶಂ ಫಲಮಿತ್ಯಾಶಂಕಾ ಸುವೇ-
ದನತ್ವಾದ್ಯುಕ್ತಂ ಫಲಮಿತ್ಯೇತದ್ವರ್ತಯತಿ—ಯೇನ ಪ್ರಕಾರೇಣ ಜ್ಞಂದಃ ಪ್ರಾಪ್ತಾದಿಪೂ-
ರ್ವಕಂ ಸರ್ವದೇವತಾಪ್ರಾಪ್ತಿರ್ಭವತಿ ತತ್ತಾದೃಶಂ ಪ್ರಕಾರಂ ಯೋ ನೇದ ತದ್ವೇದನಂ ಸುವಿ-
ದಿತಂ ಶೋಭನಜ್ಞಾನಂ ತಸ್ಮಾದ್ಯುಕ್ತಂ ಫಲಮಿತ್ಯರ್ಥಃ ||

ಮೇಲೆ ಹೇಳಿದ ಕ್ರಮವನ್ನು ಅನುಸರಿಸಿ ಅನುಷ್ಠಾನಮಾಡುವ ಪುರುಷನು, ಈ ವಿಷಯವನ್ನು ತಿಳಿದಿರುವ ಪುರುಷನೂ ಸಹ ಪಡೆಯುವ ಫಲವನ್ನು ವಿವರಿಸುತ್ತಾರೆ—ಇದುವರೆಗೂ ಹೇಳಿದಂತೆ ಈ ಆಜ್ಯಶಸ್ತ್ರಮಂತ್ರದ ಕ್ರಮವನ್ನು, ಅನುಷ್ಠಾನವನ್ನೂ

ಆಚರಿಸುವ ವಿವೇಕಿಯಾದ ಪುರುಷನು ಗಾಯತ್ರಾದಿಭಂದಸ್ವರೂಪವೂ, ವಹ್ಯಾದಿ ದೇವತಾಸ್ವರೂಪವೂ, ಋಗಾದಿದೇವತಾಸ್ವರೂಪವೂ, ಮರಣರಹಿತವಾದ ಮೋಕ್ಷಸ್ವರೂಪವೂ ಆದ ಉತ್ತಮಪದವಿಯನ್ನು ಪಡೆದು ಸಮಸ್ತದೇವತೆಗಳ ಅನುಗ್ರಹದಿಂದ ಸಮಸ್ತಸುಖವನ್ನೂ ಅನುಭವಿಸುವನು. ಮೇಲೆಹೇಳಿದ ಫಲಗಳೆಲ್ಲವೂ ಅನುಷ್ಠಾನಕರ್ತೃವಿಗೆ ಮಾತ್ರ ಲಭಿಸುವುದೆಂದು ತಿಳಿಯಬಾರದು. ಈ ವಿಷಯಗಳನ್ನೆಲ್ಲಾ ಚೆನ್ನಾಗಿ ತಿಳಿದುಕೊಂಡು ಅದರಂತೆ ಆಚರಿಸುವ ಕಾರ್ಯಕ್ಕೆ ಯಾವ ವಿವೇಕಿಯಾದ ಪುರುಷನು ಕಾರಣಕರ್ತನಾಗುವನೋ ಅವನೂ ಸಹ ಮೇಲೆ ಹೇಳಿದ ಫಲಗಳನ್ನು ಪಡೆದು ಸುಖಿಸುವನು ಎಂದಭಿಪ್ರಾಯವು.

ಇತ್ಯಧ್ಯಾತ್ಮಮುಕ್ತಾದಿದೈವತಂ ||

ಉಕ್ತವಕ್ಷ್ಯಮಾಣಯೋಃ ಶಂಕಾಪರಿಹಾರಾಯ ವಿಭಾಗಂ ದರ್ಶಯತಿ—ಆತ್ಮಾನಂ ಶರೀರಮಧಿಕೃತ್ಯ ವರ್ತತ ಇತ್ಯಧ್ಯಾತ್ಮಂ || ಅಸ್ತಿಸ್ತಂಧೇ ಶರೀರರೂಪತ್ವೇನ ಪ್ರಶಂಸನಮಾಜ್ಯ ಶಸ್ತ್ರಸ್ಯೋಕ್ತಂ || ಉಕ್ತರಖಂಡೇ ತ್ವದಿದೈವತಂ ದೇವತಾವಿಷಯಮಾಜ್ಯಶಸ್ತ್ರಪ್ರಶಂಸನ-ಮುಚ್ಯತೇ ||

ಇದುವರೆಗೂ ವಿವರಿಸಿದ ವಿಷಯಗಳನ್ನು ವಿಶದವಾಗಿ ಹೇಳುವರು—ಶರೀರಮಧಿಕೃತ್ಯಾತ್ಮಂ ಅಧ್ಯಾತ್ಮಂ—ಶರೀರಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಪಟ್ಟಂಥಾ ಹಿತವಚನಗಳನ್ನು ತಿಳಿಸುವ ವಿಷಯಕ್ಕೆ ಅಧ್ಯಾತ್ಮವೆಂದು ಹೆಸರು. ದೇವತಾವಿಷಯವಾಗಿ ಹೇಳಲಾಗುವ ವಿಷಯಕ್ಕೆ ಅಧಿದೈವತಂ ಎಂದು ಹೆಸರು. ಇದುವರೆಗೂ ಶರೀರಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಪಟ್ಟ ವಿಷಯಗಳನ್ನು ಎಂದರೆ ಅಧ್ಯಾತ್ಮವಿಚಾರವನ್ನು ಈ ಖಂಡದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದ್ದಾಯಿತು. ಇನ್ನು ದೇವತಾವಿಷಯವಾದ (ಆಜ್ಯಶಸ್ತ್ರಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಪಟ್ಟ) ಅಧಿದೈವತವೆಂಬ ವಿಷಯವನ್ನು ಮುಂದಿನ ಖಂಡದಲ್ಲಿ ವಿವರಿಸಲಾಗುವುದು.

English Translation

He repeats (the hymn) pra vo devaya Agnaye (3, 13). (The word) pra means prana (life). For all these beings move only after having been endowed with prana. Thus the Hotar produces the prana (for the sacrificer) and makes it ready (for use).

He repeats, didivamsam apurvyam (3, 13, 5). For the mind has become shining (didaya), and nothing exists anterior (apurvyam) to the mind. Thus he produces the mind (of the sacrificer), and makes it (ready for use).

He repeats, sa nah s'armani vitaye. Vach is s'arma (refuge). For they say about one who is repeating with his speech (the words of another). "I have stopped his talkativeness (s'armavat)." By repeating this verse the Hotar produces speech (in the sacrificer), and makes it ready for use.

He repeats, uta no brahman. Brahma is the sense of hearing. For by means of the ear one hears the Brahma; Brahma is placed in the ear. By

repeating this verse he produces (in the sacrificer) the sense of hearing, and makes it ready (for use).

He repeats, sa yanta vipra. The air exhaled is Yanta, i. e., restrainer. For the air inhaled (prana) is held back by the air exhaled (apana), and does (consequently) not turn away. By repeating this verse he produces the apana (in the sacrificer), and makes it ready (for use).

He repeats, ritara yasya rodasi. Rita i. e., true is the eye. [For if two men have a dispute with one another (about anything), they believe him who says, "I have seen it by exertion of (my own) eyes." By repeating this verse he produces the eye (in the sacrificer), and makes it ready for use.

With the verse, nu no rasva, he concludes. The whole (man) "endowed with thousand-fold gifts, with offspring, and thriving well," is the atma (soul). By repeating this verse he thus produces the soul as the aggregate man, and makes it ready for use.

He repeats a Yajya mantra. The yajya is a gift, meritorious, and fortune. By repeating it, he makes him (the sacrificer) a pure (Goddess) of fortune and prepares her for assisting him.

He who has such a knowledge merges into the deities, after having been identified with the metres, the deities, the Brahma, and immortality. He who thus knows how to become identified with metres &c. has (certainly) a good knowledge; it is beyond the soul and beyond any deity, (i. e. this knowledge is of higher value than the soul, or any God).

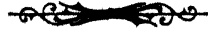
ಇತಿ ಶ್ರೀಮತ್ಸಾಯಣಾಚಾರ್ಯವಿರಚಿತೇ ಮಾಧವೀಯೇ ವೇದಾರ್ಥಪ್ರಕಾಶ
ಐತರೇಯಬ್ರಾಹ್ಮಣಭಾಷ್ಯಸ್ಯ ದಶನಾಧ್ಯಾಯೇ ಅಷ್ಟಮಃ ಖಂಡಃ

ಇಲ್ಲಿಗೆ ಐತರೇಯಬ್ರಾಹ್ಮಣದ ಹತ್ತನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ ಎಂಟನೆಯ ಖಂಡವು ಸಮಾಪ್ತವು.

ಅಥ ದಶಮಾಧ್ಯಾಯೇ ನವಮಃ ಖಂಡಃ

ಹತ್ತನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ ಒಂಭತ್ತನೆಯ ಖಂಡವು

ಷಟ್ಪದಂ ತೂಷ್ಟೀಂಶಂಸಂ ಶಂಸತಿ ಷಡ್ವಾ ಋತವ ಋತುನೇವ
ತತ್ಕಲ್ಪಯತ್ಯತುನಪ್ಯೇತಿ ||

ಪೂರ್ವೋಕ್ತಕ್ರಮೇಣೈವ ದೇವತಾವಿಷಯಶಸ್ತ್ರಪ್ರಶಂಸನಂ ವಿನಕ್ಷಿತ್ವಾ ಪ್ರಥಮಂ
ಭೂರಗ್ನಿರಿತ್ಯಸ್ಯ ಪ್ರಶಂಸಾಂ ದರ್ಶಯತಿ—ಭೂರಗ್ನಿರಿತ್ಯಾದೀನಾಂ ಭಾಗಾನಾಂ ಷಟ್ಸಿಂಖ್ಯಾ-
ಸಾಮ್ಯಾದ್ಯತುತ್ವೇ ಸತಿ ತತ್ಪಾಶೇನ ಚತುರ್ದಶೋಗಪ್ರದಾನಸಮರ್ಥಾನ್ಯರೋತಿ || ತತಃ
ಋತುನೇವಾನಾನ್ಪ್ರಾಪ್ನೋತಿ ||

ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದಂತೆ ತೂಷ್ಟೀಂಶಂಸಂ ಮೊದಲಾದ ಮಂತ್ರಗಳ ಆಯಾ ದೇವತಾವಿಭಾಗಗಳನ್ನು ವಿವರಿಸಿ ಆ ದೇವತೆಗಳ
ಸ್ವರೂಪವನ್ನೂ ಅವರಿಂದ ಲಭಿಸುವ ಫಲಾದಿಗಳನ್ನೂ ಈ ಖಂಡದಲ್ಲಿ ವಿಶದವಾಗಿ ತಿಳಿಸುವರು. ಪ್ರಾರಂಭದಲ್ಲಿ—ಷಟ್ ಪದಂ
ತೂಷ್ಟೀಂಶಂಸಂ ಶಂಸತಿ—ಮೊದಲು ತೂಷ್ಟೀಂಶಂಸವೆಂಬ, ಹೋತೃವು ಜಪಿಸುವ ಮಂತ್ರವಿಶೇಷವನ್ನು ವಿಶದೀಕರಿಸುವರು.
ಈ ತೂಷ್ಟೀಂಶಂಸವೆಂಬ ಹೋತೃವಿನ ಜಪಮಂತ್ರದಲ್ಲಿ ಷಟ್ಪದ ಎಂದರೆ ಆರುಪದಗಳುಳ್ಳ ಆರು ವಿಭಾಗಗಳಿರುವವು. ಋತುಗಳೂ
ಆರು ಇರುವವು—ಮಧುಶ್ಚ ಮಾಧವಶ್ಚ ವಾಸಂತಿಕಾವೃತೂ ಚೈತ್ರವೈಶಾಖಮಾಸಗಳೆರಡೂ ಸೇರಿ ವಸಂತಋತುವೆನಿಸಿ
ಸುವುದು. ಶುಕ್ರಶ್ಚ ಶುಚಿಶ್ಚ ಗ್ರೀಷ್ಮಾವೃತೂ ಜ್ಯೇಷ್ಠ ಆಷಾಢಮಾಸಗಳೆರಡೂ ಸೇರಿ ಗ್ರೀಷ್ಮಾರ್ತುವೆನಿಸುವುದು. ನಭಶ್ಚ
ನಭಸ್ಯಶ್ಚ ವರ್ಷಾವೃತೂ-ಶ್ರಾವಣ ಭಾದ್ರಮಾಸಗಳೆರಡೂ ಸೇರಿ ವರ್ಷಾರ್ತುವೆನಿಸುವುದು. ಉಷಶ್ಚೋರ್ಜಶ್ಚ ಶಾರದಾ
ವೃತೂ ಆಶ್ವಯುಜ ಕಾರ್ತಿಕಮಾಸಗಳೆರಡೂ ಸೇರಿ ಶರದೃತುವೆನಿಸುವುದು. ಸಹಶ್ಚ ಸಹಸ್ಯಶ್ಚ ಹೈಮಂತಿಕಾವೃತೂ
ಮಾರ್ಗಶಿರ ಪುಷ್ಯ ಎಂಬ ಎರಡು ಮಾಸಗಳೂ ಸೇರಿ ಹಿಮಂತಋತುವೆನಿಸುವುದು. ತಪಶ್ಚ ತಪಸ್ಯಶ್ಚ ಶೈಶಿರಾವೃತೂ ಮಾಘ,
ಫಾಲ್ಗುಣ ಎಂಬ ಎರಡು ಮಾಸಗಳೂ ಸೇರಿ ಶಶಿರಋತುವೆನಿಸುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ಒಂದು ಸಂವತ್ಸರದಲ್ಲಿ ಆರು ಋತುಗಳಿರುವವು.
ಮೇಲೆ ಹೇಳಿದ ತೂಷ್ಟೀಂಶಂಸವೆಂಬ ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿಯೂ ಆರು ವಿಭಾಗಗಳಿರುವವು. ಆದ್ದರಿಂದ ಇವುಗಳೆರಡಕ್ಕೂ ಹೋಲಿಕೆಯಿದೆ.
ತೂಷ್ಟೀಂಶಂಸವೆಂಬ ಮಂತ್ರವನ್ನು ಜಪಿಸುವವನು ಸಂವತ್ಸರದಲ್ಲಿರುವ ವಸಂತಾದಿ ಆರು ಋತುಗಳನ್ನೂ ತೃಪ್ತಿಪಡಿಸಿದಂತಾ
ಗುವುದು. ಈ ರೀತಿ ಋತುಗಳನ್ನು ತೃಪ್ತಿಪಡಿಸುವುದರಿಂದ ಈ ಆರು ಋತುಗಳು ಅಥವಾ ಋತುಗಳ ಅಭಿಮಾನಿದೇವತೆಗಳು
ಋತುಗಳ ಪ್ರತೀಕವಾದ ತೂಷ್ಟೀಂಶಂಸದ ಜಪಕರ್ತೃವಿಗೆ ಆರು ಋತುಕಾಲಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಲಭಿಸಬಹುದಾದ ಆಯುರಾರೋಗ್ಯಾದಿ
ಸಂಪತ್ತುಗಳನ್ನು ಅನುಗ್ರಹಿಸುವರು ಎಂದಭಿಪ್ರಾಯವು.

ದ್ವಾದಶಪದಾಂ ಪುರೋರುಚಂ ಶಂಸತಿ ದ್ವಾದಶ ವೈ ಮಾಸಾ
ಮಾಸಾನೇವ ತತ್ಕಲ್ಪಯತಿ ಮಾಸಾನಪ್ಯೇತಿ ||

ನಿವಿದಃ ಪ್ರಶಂಸಾಂ ದರ್ಶಯತಿ—ನಿವಿದಾಂ ಪಾಠೇನ ಮಧುಮಾಧವಾದೀನ್ಮಾಸಾ-
ನ್ಸಾತ್ವಭೋಗಾಯ ಸಂಪಾದಯತಿ ಪ್ರಾಪ್ನೋತಿ ಚ ||

ಪುರೋರುಕ್ ಅಥವಾ ನಿವಿತ್ ಎಂದು ಹೇಳಲ್ಪಡುವ ಪದಗಳು (ಅಥವಾ ಭಾಗಗಳು) ಹನ್ನೆರಡು ಇವೆ. ಒಂದು ಸಂವತ್ಸರದಲ್ಲಿಯೂ ಹನ್ನೆರಡು ಮಾಸ (ತಿಂಗಳು)ಗಳಿವೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಇವೆರಡಕ್ಕೂ ಸಾಮ್ಯವಿದ್ದಂತಾಯಿತು. ಮೇಲೆ ಹೇಳಿದ ಈ ಪುರೋರುಕ್ ಪಠನಿಂದ ಹನ್ನೆರಡುಮಂದಿ ಮಾಸಾಭಿಮಾನಿದೇವತೆಗಳನ್ನು ತೃಪ್ತಿಪಡಿಸಿದಂತಾಗುವುದು.

ಪ್ರ ವೋ ದೇವಾಯಾಗ್ನಯ ಇತಿ ಶಂಸತ್ಯಂತರಿಕ್ಷಂ ವೈ ಪ್ರಾಂತರಿಕ್ಷಂ
ಹೀಮಾನಿ ಸರ್ವಾಣಿ ಭೂತಾನ್ಯನುಪ್ರಯಂತ್ಯಂತರಿಕ್ಷಮೇವ
ತತ್ಕಲ್ಪಯತ್ಯಂತರಿಕ್ಷಮಪ್ಯೇತಿ

ಸೂಕ್ತಪ್ರಥಮಾನ್ವಚಂ ಪ್ರಶಂಸತಿ — ಸರ್ವೇ ಪ್ರಾಣಿನೋಂತರಿಕ್ಷಮನುಸೃತ್ಯ ತಿಷ್ಠಂತಿ
ತಸ್ಮಿನ್ನವಕಾಶೇ ಪ್ರಕೃಷ್ಟಗಮನಾದಂತರಿಕ್ಷಸ್ಯ ಪ್ರಶಬ್ದವಾಚ್ಯತ್ವಂ ||

ಈಗ ಅಷ್ಟಶಸ್ತ್ರಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ಒಂದೊಂದಾಗಿ ವಿವರಿಸುವರು—ಪ್ರ ವೋ ದೇವಾಯ (ಋ. ಸಂ. ೩-೧೩-೧) ಎಂಬ ಋಕ್ ಸೂಕ್ತದ ಮೊದಲನೆಯ ಋಕ್. ಅಂತರಿಕ್ಷಕ್ಕೆ ಪ್ರಾಂತರಿಕ್ಷವೆಂದೂ ಹೆಸರು. ಏಕೆಂದರೆ ಅಂತರಿಕ್ಷದ (ಅವಕಾಶದ) ಮೂಲಕವೇ ಸಮಸ್ತ ಪ್ರಾಣಿಗಳೂ ಜೀವಿಸಿರಲು ಸಾಧ್ಯವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಅಂತರಿಕ್ಷದ ಪ್ರಾಧಾನ್ಯತೆಯು ಇರುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ಈ ಪ್ರಾಧಾನ್ಯತೆಯನ್ನು ತೋರಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಅಂತರಿಕ್ಷ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಪ್ರ ಎಂಬ ಉಪಸರ್ಗವನ್ನು ಸೇರಿಸಿ ಪ್ರಾಂತರಿಕ್ಷ ಎಂದು ಕರೆಯುವ ರೂಢಿ ಇದೆ. ಇದ್ದರಿಂದ ಪ್ರ ಎಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಅಂತರಿಕ್ಷವೆಂಬ ಅರ್ಥವು ಸೂಚಿತವಾಗುವುದು. ಈ ಪ್ರ ವೋ ದೇವಾಯ ಎಂಬ ಮೊದಲನೆಯ ಋಕ್ ಪಠನಿಂದ ಪ್ರಶಬ್ದವಾಚ್ಯವಾದ ಅಂತರಿಕ್ಷ (ಅಂತರಿಕ್ಷಾಭಿಮಾನಿದೇವತೆ)ಯನ್ನು ಪ್ರಶಂಸಿಸಿದಂತಾಗುವುದು.

ದೀದಿವಾಂಸಮಪೂರ್ವಮಿತಿ ಶಂಸತ್ಯಸೌ ವೈ ದೀದಾಯ ಯೋಽಸೌ
ತಪತ್ಯೇತಸ್ಮಾದ್ಧಿ ನ ಕಿಂಚನ ಪೂರ್ವಮಸ್ತೈತಮೇವ ತತ್ಕಲ್ಪ-
ಯತ್ಯೇತಮಪ್ಯೇತಿ ||

ಅನುಷ್ಠಾನಕ್ರಮೇಣ ದ್ವಿತೀಯಾನ್ವಚಂ ಪ್ರಶಂಸತಿ — ಯೋಽಸಾವಾದಿತ್ಯಸ್ತಪತಿ
ಜಗತಿ ಸಂತಾಪಂ ಕರೋತ್ಯಸೌ ವೈ ದೀದಾಯ ದೀಪ್ಯತೇ || ತಸ್ಮೋದಯಾತ್ಪೂರ್ವಮಂಧ-
ಕಾರೇ ಕಿಮಪಿ ಪ್ರಾಣಿಜಾತಂ ಸ್ವನ್ಯಾಪಾರಕರ್ತೃ ನಾಸ್ತಿ || ತಸ್ಮಾದಾದಿತ್ಯಸ್ಯ ದೀದಿವಾಂಸಮ-
ಪೂರ್ವಮಿತಿ ಪದದ್ವಯಾಭಿಧೇಯತ್ವಂ ||

ಶಸ್ತ್ರಮಂತ್ರಪ್ರಕಾರ ಎರಡನೆಯಋಕ್‌ನ್ನು ವಿವರಿಸುವರು. ದೀದಿವಾಂಸಮಪೂರ್ವಮಿತಿ (ಋ. ಸಂ. ೩-೧೩-೫) ದೀದಿವಾಂಸಂ ಎಂದರೆ ಯೋಽಸೌ ಆದಿತ್ಯಃ ತಪತಿ ಜಗತಿ ಸಂತಾಪಂ ಕರೋತಿ—ಈ ಜಗತ್ತನ್ನೇ ಬೆಳಗುವ ಸೂರ್ಯನಿಗೆ ದೀದಿವಾಂಸಂ ಎಂದು ಹೆಸರು. ಈ ಸೂರ್ಯನು ಉದಯಿಸಿದಾಗಲೇ ಸಮಸ್ತ ಪ್ರಾಣಿಗಳೂ ತಮ್ಮ ತಮ್ಮ

ವ್ಯವಹಾರಗಳಲ್ಲಿ ತೊಡಗುವವು. ಸೂರ್ಯನಿಲ್ಲದೆ ಜಗತ್ತಿನಲ್ಲಿ ಯಾವ ಕೆಲಸವೂ ನಡೆಯುವಂತಿಲ್ಲ. ಮತ್ತು ಅಪೂರ್ವ್ಯಂ ಎಂಬುದು ಸೂರ್ಯನಿಗೆ ವಿಶೇಷಣವು ಸಮಸ್ತ ಪ್ರಾಣಿಗಳಿಗಿಂತಲೂ, ಜಗತ್ತಿಗಿಂತಲೂ ಸೂರ್ಯನೇ ಮೊದಲಿನವನಾದ್ದರಿಂದ ಎಂದರೆ ಈ ಜಗದಾದಿಗಳಿಗಿಂತ ಸೂರ್ಯನು ಪರಬ್ರಹ್ಮನಿಂದ ಸೃಷ್ಟಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿರುವುದರಿಂದ ಇವನಿಗೆ ಅಪೂರ್ವ್ಯಂ ಎಲ್ಲರಿಗಿಂತಲೂ ಮೊದಲಿನವನು ಎಂದು ಹೇಳುವುದು ನ್ಯಾಯವಾಗಿದೆ.

ಸ ನಃ ಶರ್ಮಾಣಿ ವೀತಯ ಇತಿ ಶಂಸತ್ಯಗ್ನಿವೈ ಶರ್ಮಾಣ್ಯನ್ನಾದ್ಯಾನಿ
ಯಚ್ಚತ್ಯಗ್ನಿಮೇವ ತತ್ಕಲ್ಪಯತ್ಯಗ್ನಿಮಪ್ಯೇತಿ ||

ತೃತೀಯಾಮೃಚಂ ದರ್ಶಯತಿ—ಸುಖಕರಾಣ್ಯತ್ವಂ ಯೋಗ್ಯಾನ್ನನ್ನಾನಿ ಸಾಕೇನ
ಪ್ರಯಚ್ಚತ್ಯಗ್ನೀಃ ಶರ್ಮಶಬ್ದವಾಚ್ಯತ್ವಂ |

ಮೂರನೆಯ ಋಕ್ಕಾದ ಸ ನಃ ಶರ್ಮಾಣಿ ವೀತಯೇ (ಋ. ಸಂ. ೩-೧೩-೪) ಎಂಬ ಋಕ್ಕನ್ನು ವಿವರಿಸುವರು. ಸಮಸ್ತರಿಗೂ ಸುಖವನ್ನು ಕೊಡುವವನು ಆಗ್ನಿಯೇ ಆದ್ದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಸ ನಃ ಆಗ್ನಿಯೇ ನಮಗೆ ಪಾಕ ಮಾಡಲಾದ ಸಮಸ್ತ ಸುಖವನ್ನೂ ಕೊಡಲಿ ಎಂದರ್ಥವು. ನಾವು ತಿನ್ನುವುದಕ್ಕೆ ಯೋಗ್ಯವಾಗಿರುವಂತೆ ಪಾಕಾದಿಗಳಿಗೆ ಆಗ್ನಿಯು ಸಹಾಯಕನಾಗಿರುವನು. ಈ ಮಂತ್ರಪಠನದಿಂದ ಆಗ್ನಿಯ ಸ್ಥಾನವನ್ನು ಪಡೆಯುವನು.

ಉತ ನೋ ಬ್ರಹ್ಮನ್ನವಿಷ ಇತಿ ಶಂಸತಿ ಚಂದ್ರಮಾ ವೈ ಬ್ರಹ್ಮ
ಚಂದ್ರಮಸಮೇವ ತತ್ಕಲ್ಪಯತಿ ಚಂದ್ರಮಸಮಪ್ಯೇತಿ ||

ಚತುರ್ಥೀಮೃಚಂ ದರ್ಶಯತಿ—ನಕ್ಷತ್ರಾದಿಪ್ರಕಾಶೇಷು ಬೃಹತ್ವಾಚ್ಚಂದ್ರಮಸೋ
ಬ್ರಹ್ಮತ್ವಂ ||

ಇನ್ನು ನಾಲ್ಕನೆಯ ಋಕ್ಕಾದ ಉತ ನೋ ಬ್ರಹ್ಮನ್ನವಿಷಃ (ಋ. ಸಂ. ೩-೧೩-೬) ಎಂಬ ಋಕ್ಕನ್ನು ಪಠಿಸುವನು. ಇಲ್ಲಿ ಬ್ರಹ್ಮಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಚಂದ್ರನೆಂದು ಅರ್ಥವನ್ನು ಮಾಡಬೇಕು. ಆಕಾಶದಲ್ಲಿ ನಕ್ಷತ್ರಗಳೊಡನೆ ಇರುವ ಚಂದ್ರನು ಬಹು ದೊಡ್ಡದಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಚಂದ್ರನನ್ನು ಬ್ರಹ್ಮಶಬ್ದದಿಂದ ಸಂಜೋಧಿಸಲಾಗಿದೆ. ಈ ಮಂತ್ರಪಠನದಿಂದ ಚಂದ್ರಲೋಕಪ್ರಾಪ್ತಿಯುಂಟಾಗುವುದು.

ಸ ಯಂತಾ ವಿಪ್ರ ಏಷಾಮಿತಿ ಶಂಸತಿ ವಾಯುವೈ ಯಂತಾ
ವಾಯುನಾ ಹೀದಂ ಯತಮಂತರಿಕ್ಷಂ ನ ಸಮೃಚ್ಯತಿ ವಾಯು-
ಮೇವ ತತ್ಕಲ್ಪಯತಿ ವಾಯುಮಪ್ಯೇತಿ ||

ಪಂಚಮೀಮೃಚಂ ದರ್ಶಯತಿ—ಇದಂ ದೃಶ್ಯಮಾನಂ ಸೂರ್ಯಚಂದ್ರನಕ್ಷತ್ರಾದಿ-
ಮುಂಡಲಂ ಸರ್ವಂ ವಾಯುನಾ ಯತಂ ನಿಯಮಿತಂ ಸದಂತರಿಕ್ಷಂ ನ ಸಮೃಚ್ಯತಿ ಸಮೃಚ್ಯ-
ಪ್ರಾಪ್ನೋತಿ || ವಾಯುನಿಯಮಾಭಾವೇ ಸಮೃಕ್ತ್ಯಾಪ್ನುಯಾದಂತರಿಕ್ಷಸ್ಯ ನಿರವಧಿಕತ್ವೇನ
ತಸ್ಮಿಸ್ಯತ್ರ ಕ್ವಾಪಿ ಗಚ್ಛೇದಿತ್ಯರ್ಥಃ || ತಸ್ಮಾದ್ವಾಯುರೇವ ನಿಯಂತಾ ||

ಈಗ ಐದನೆಯ ಋಕ್ಕಾದ ಸ ಯಂತಾ ವಿಪ್ರ (ಋ. ಸಂ. ೩-೧೩-೩) ಎಂಬ ಮಂತ್ರವನ್ನು ಪಠಿಸುವನು. ಇಲ್ಲಿ ಯಂತಾ ಎಂದರೆ ಈ ಜಗತ್ತಿನ ನಿಯಂತ್ರವು ವಾಯು ದೇವತೆಯೆಂದು ಹೇಳಲ್ಪಡುವುದು. ವಾಯುವು ಅಂತರಿಕ್ಷಕ್ಕೆ ನಿಯಂತ್ರವು ಎಂದರೆ ಪಾಲಕನು. ವಾಯುವಿನ ಮತ್ತು ಅಂತರಿಕ್ಷದ ನಿಯಮನವಿಲ್ಲದಿದ್ದರೆ ಸೂರ್ಯಚಂದ್ರಾದಿಮಂಡಲಗಳೆಲ್ಲವೂ ತಮ್ಮ ತಮ್ಮ ಮಾರ್ಗಗಳನ್ನು ಅತಿಕ್ರಮಿಸಿ ಹೋಗುವ ಸಂಭವವಿದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಅಂತರಿಕ್ಷದ ಪಾಲಕನಾದ ವಾಯುದೇವತಾಕವಾದ ಮಂತ್ರಪಠನದಿಂದ ವಾಯುದೇವತೆಯ ಉಚ್ಚಸ್ಥಾನವನ್ನು ಪಡೆಯುವನು.

ಋತಾನಾ ಯಸ್ಯ ರೋದಸೀ ಇತಿ ಶಂಸತಿ ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವೀ ವೈ
ರೋದಸೀ ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವೀ ಏವ ತತ್ಕಲ್ಪಯತಿ ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವೀ
ಅಪ್ಯೇತಿ ||

ಷಷ್ಠೀಮೃಚಂ ದರ್ಶಯತಿ — ರೋದಃಶಬ್ದವಾಚ್ಯತ್ವಂ ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವ್ಯೋರ್ಲೋ-
ಕೇಽಪಿ ಪ್ರಸಿದ್ಧಂ ||

ಆರನೆಯ ಋಕ್ಕಾದ ಋತಾನಾ ಯಸ್ಯ ರೋದಸೀ (ಋ. ಸಂ. ೩-೧೩-೨) ಎಂಬ ಮಂತ್ರವನ್ನು ಪಠಿಸುವನು. ಇಲ್ಲಿ ರೋದಸೀ ಎಂದರೆ ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವೀ (ಭೂವ್ಯಾಕಾಶಗಳು) ಈ ಮಂತ್ರಾದಿದೇವತೆಯಾಗಿ ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವಿಗಳನ್ನು ಭಾವಿಸಿ ಪಠಿಸುವುದರಿಂದ ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವಿಗಳಲ್ಲಿ ಉತ್ತಮಸ್ಥಾನವನ್ನು ಪಡೆಯುವನು.

ನೂ ನೋ ರಾಸ್ತ ಸಹಸ್ರವತ್ತೋಕವತ್ಪುಷ್ಪಿಮದ್ವಸ್ತಿತ್ಯುತನುಯಾ
ಪರಿದಧಾತಿ ಸಂವತ್ಸರೋ ವೈ ಸಮಸ್ತಃ ಸಹಸ್ರವಾಂಸ್ತೋಕ-
ವಾನ್ಪುಷ್ಪಿಮಾನ್ಸಂವತ್ಸರಮೇವ ತತ್ಸಮಸ್ತಂ ಕಲ್ಪಯತಿ
ಸಂವತ್ಸರಂ ಸಮಸ್ತಮಪ್ಯೇತಿ ||

ಸಪ್ತಮೀಮೃಚಂ ದರ್ಶಯತಿ — ಚೈತ್ರಾದಿ ಫಾಲ್ಗುಣಾಂತಃ ಸಮಸ್ತಃ ಸಂವತ್ಸರಃ
ಸಹಸ್ರಾದಿವಿಶೇಷಣಯುಕ್ತಃ | ಸಂವತ್ಸರೇಣ ಹಿ ಧನಿಕಾನಾಂ ವೃದ್ಧಿಃ ಸಹಸ್ರಸಂಖ್ಯಾಕಾ
ಸಂಪದ್ಯತೇ || ತೋಕಾನ್ಯಪತ್ಯಾನಿ ಗರ್ಭಧಾರಣಮಾರಭ್ಯ ಸಂವತ್ಸರಮಧ್ಯ ಏವೋತ್ಪದ್ಯಂತೇ ||
ರೋಗೈಃ ಕೃಶಾನಾಂ ಶರೀರಾಣಾಮಾರೋಗೈಃ ಸತಿ ಸಂವತ್ಸರಮಧ್ಯೇ ಪುಷ್ಪಿರ್ಭವತಿ ||

ಈಗ ಏಳನೆಯ ಮತ್ತು ಕೊನೆಯದಾದ ನೂ ನೋ ರಾಸ್ತ (ಋ. ಸಂ. ೩-೧೩-೨) ಎಂಬ ಮಂತ್ರವನ್ನು ಪಠಿಸಿ ಈ ಅಧಿದೈವತವೆಂಬ ಭಾಗವಿವರಣೆಯನ್ನು ಸಮಾಪ್ತಿಗೊಳಿಸುವನು. ಈ ಮಂತ್ರಕ್ಕೆ ಸಂವತ್ಸರವೇ ಅಧಿದೇವತೆಯು. ಸಮಸ್ತಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದವೇ ಸಂವತ್ಸರವೆಂದು ಹೇಳಲ್ಪಡುವುದು. ಈ ಸಂವತ್ಸರದಲ್ಲಿ ಚೈತ್ರಾದಿಫಾಲ್ಗುಣಾಂತ್ಯದವರೆಗೆ ಹನ್ನೆರಡು ಮಾಸಗಳಿರುವವು. ಈ ಹನ್ನೆರಡು ಮಾಸಗಳ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಪುರುಷನು ಧಾನ್ಯಾದಿಸಮೃದ್ಧಿಯನ್ನು ಹೊಂದುವನು. ಈ ಅವಧಿಯಲ್ಲಿ ಗರ್ಭಧಾರಣ ಮೊದಲುಗೊಂಡು ಪುತ್ರೋತ್ಪತ್ತಿಯು ಆಗುವುದರಿಂದ ಈ ಕಾಲವು ಸಂತಾನಾಭಿವೃದ್ಧಿಗೂ ಕಾರಣವಾಗಿರುವುದು ಮತ್ತು ಈ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಕಾರಣಾಂತರಿಂದ ವ್ಯಾಧಿಹೀನಿತನಾದವನು ಬೇಗನೆ ಬೇತರಿಸಿಕೊಂಡು ಪೂರ್ವದಂತೆ ಧಪ್ಪಪುಷ್ಪವಾದ

ಶರೀರವುಳ್ಳವನಾಗಿ ಶೋಭಿಸುವನು. ಆದ್ದರಿಂದ ಸಮಸ್ತವೆಂಬ ಪದಕ್ಕೆ ಸಂವತ್ಸರ ಎಂಬ ಅಭಿಮಾನಿದೇವತೆಯೆಂದು ಭಾವಿಸಿ ಮಂತ್ರಪಠನಮಾಡುವ ಪುರುಷನು ಈ ಸಂವತ್ಸರಕಾಲದಲ್ಲಿ ಸಕಲಸಮೃದ್ಧಿಯನ್ನೂ ಪಡೆಯುವನು.

ಯಾಜ್ಞಾಯಾ ಯಜತಿ ವೃಷ್ಟಿವೈ ಯಾಜ್ಯಾ ವಿದ್ಯುದೇವ ವಿದ್ಯು-
ದ್ಧೀದಂ ವೃಷ್ಟಿಮನ್ನಾದ್ಯಂ ಸಂಪ್ರಯಚ್ಛತಿ ವಿದ್ಯುತನೇನ
ತತ್ಕಲ್ಪಯತಿ ವಿದ್ಯುತಮುಪೇತಿ ||

ತಸ್ಮಯಾಜ್ಯಾಂ ದರ್ಶಯತಿ—ಯಾಜ್ಯಯಾ ಪ್ರಕ್ಷಿಪ್ತಂ ಹವಿರ್ವೃಷ್ಟಿಪರ್ಯವಸಿತಂ
ಭವತಿ || ತಥಾ ಚ ಸ್ಮರ್ಯತೇ—

“ ಅಗ್ನಿ ಪ್ರಾಸ್ತಾಹುತಿಃ ಸಮ್ಯಗಾದಿತ್ಯಮುಪತಿಷ್ಠತೇ ||

ಆದಿತ್ಯಾಜ್ಞಾಯತೇ ವೃಷ್ಟಿರ್ವೃಷ್ಟೇರನ್ನಂ ತತಃ ಪ್ರಜಾಃ ” ಇತಿ ||

ವೃಷ್ಟಿಶ್ಚ ವಿದ್ಯುತ್ಪರಸ್ಪರತ್ವಾದ್ವಿದ್ಯುದೇವ | ಯಸ್ಮಾನ್ನೇಘೇಷೂತ್ಪನ್ನಾ ವಿದ್ಯುದ್ವೃಷ್ಟಿಂ
ಸಂಸಾದ್ಯ ತದ್ವಾರೀಣಾನ್ನಂ ಪ್ರಯಚ್ಛತಿ ತಸ್ಮಾದ್ವೃಷ್ಟಿರ್ವಿದ್ಯುದೇವ ||

ಈಗ ಈ ಆಜ್ಯಶಸ್ತ್ರಮಂತ್ರದ ಯಾಜ್ಯಮಂತ್ರವನ್ನು ಪ್ರಶಂಸಿಸುವರು. ಅನಂತರ ಯಾಜ್ಯಮಂತ್ರದಿಂದ ಹೋಮ ಮಾಡುವನು. ಈರೀತಿ ಮಾಡುವ ಯಾಜ್ಯಾಹುತಿಯೇ ವೃಷ್ಟಿಪ್ರದವೆಂದು (ಮಳೆ ಹುಯ್ಯುವುದಕ್ಕೆ ಕಾರಣವೆಂದು) ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಈ ವೃಷ್ಟಿಗೆ ವಿಧ್ಯುತೇ ಕಾರಣವು. ಈ ವಿದ್ಯುತೇ ಮೇಘಗಳನ್ನು ಪ್ರಚೋದಿಸಿ ಮಳೆಗರೆಯುವಂತೆ ಮಾಡಿ ಆ ವೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ಭೂಮಿಯಮೇಲೆ ಸಸ್ಯಾದಿಗಳು ಉತ್ಪನ್ನವಾಗಲೂ ಆ ಮೂಲಕ ಅನ್ನಾದ್ಯಾಹಾರಗಳು ದೊರೆಯುವಂತೆ ಆಗಲೂ ಕಾರಣವಾಗಿರು ವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ಯಾಜ್ಯಮಂತ್ರಪೂರ್ವಕವಾದ ಆಹುತಿಯು ಅನ್ನಾದ್ಯಾಹಾರಪ್ರದವೆಂದೂ ಇದಕ್ಕೆ ವಿದ್ಯುತೇ ಪ್ರೇರಕನೆಂದೂ ಹೇಳಲ್ಪಡುವುದು. ಈ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ—

ಅಗ್ನಿ ಪ್ರಾಸ್ತಾಹುತಿಃ ಸಮ್ಯಗಾದಿತ್ಯಮುಪತಿಷ್ಠತೇ |

ಆದಿತ್ಯಾಜ್ಞಾಯತೇ ವೃಷ್ಟಿರ್ವೃಷ್ಟೇರನ್ನಂ ತತಃ ಪ್ರಜಾಃ ||

(ಮನುಸಂಹಿತಾ ೩-೭೬)

ಎಂಬ ಮನುಶಾಸ್ತ್ರದ ಆಧಾರವಿರುವುದು. ಎಂದರೆ—ಯಜ್ಞಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ದೇವತೆಗಳನ್ನು ದ್ವೇಶಿಸಿ ಮಂತ್ರಪೂರ್ವಕವಾಗಿ ಆರ್ಪಿಸಲ್ಪಟ್ಟ ಆಹುತಿಗಳು ಸೂರ್ಯನನ್ನು ಸೇರುವವು. ಆ ಸೂರ್ಯನಿಂದ ವೃಷ್ಟಿಯು (ಮಳೆಯು) ಉಂಟಾಗುವುದು. ವೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ಸಸ್ಯಾದಿ ಆಹಾರೋತ್ಪತ್ತಿಯೂ ಆಹಾರದಿಂದ ಪ್ರಜಾಭಿವೃದ್ಧಿಯೂ ಉಂಟಾಗುವುದು ಎಂದು.

ಸ ಏವಂ ವಿದ್ವಾನೇತನ್ಮಯೋ ದೇವತಾಮಯೋ ಭವತಿ ಭವತಿ ||

ನೇದನಂ ಪ್ರಕಂಸತಿ—

ಏತನ್ಮಯೋ ವಸಂತಗ್ರೀಷ್ಮಾದಿವಿದ್ಯುದಂತವಸ್ತುಮಯೋ ಭೂತ್ವಾ ತದಭಿಮಾನಿದೇವತಾನಾಂ
ಭೋಗಂ ಪ್ರಾಪ್ನೋತಿ || ಅಭ್ಯಾಸೋಽಧ್ಯಾಯಸಮಾಪ್ತೃರ್ಥಃ ||

ಮೇಲೆ ಹೇಳಿದ ಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ಒಟ್ಟಾಗಿ ಪ್ರಶಂಸೆಮಾಡುವರು—ವಿವೇಕಿಯಾದ ಯಾವ ಪುರುಷನು ಇದುವರೆಗೂ ಹೇಳಿದ ಎಂದರೆ ವಸಂತಗ್ರೀಷ್ಮಾದಿವಿದ್ಯುದಂತದವರೆಗೆ ಹೇಳಿರುವ ಆಯಾ ಅಭಿಮಾನಿದೇವತೆಗಳನ್ನು ಧ್ಯಾನಿಸಿ ಮಂತ್ರಪಠನ ಪೂರ್ವಕವಾಗಿ ಕರ್ಮಗಳನ್ನು ಆಚರಿಸುವನೋ ಆ ಪುರುಷನು ಆಯಾ ಅಭಿಮಾನಿದೇವತೆಗಳ ಅನುಗ್ರಹಕ್ಕೆ ಪಾತ್ರನಾಗಿ ಆಯಾ ದೇವತೆಗಳಿಂದ ಲಬ್ಧವಾಗುವ ಭೋಗಭಾಗ್ಯಗಳಿಗೆ ಪಾತ್ರನಾಗಿ ಸುಖದಿಂದ ಜೀವಿಸುವನು.

English Translation

(The meaning of the several verses of the Ajya Sukta)

He repeats the "silent praise" in six padas. There are six seasons. By doing so he makes the seasons and enters them.

He repeats the Puroruk in twelve padas. There are twelve months. By doing so he makes the month and enters them.

He repeats, pra vo devaya. Pra is the air. For all beings go after air. By repeating this verse he makes the air. and enters it.

He repeats, didivansam. The sun is didaya, nothing is earlier than the sun. By repeating this verse he makes the sun and enters it.

He repeats, sa nah s'armani vitaye. S'armani (places of refuge) means Agni. He gives nourishment. By repeating this verse he makes Agni and enters Agni.

He repeats, uta no brahman. The moon is Brahma. By repeating this verse he makes the moon and enters her.

He repeats, sa yanta, Vayu is yanta (the restrainer); for by Vayu (wind) the universe is kept up, who prevents the air from gathering in the atmosphere only. By repeating this verse he makes Vayu and enters him.

He repeats, ritava yasya rodasi. Heaven and earth are the two rodas. Thus he makes heaven and earth and enters them.

He concludes [with the verse, nu no rasva. The year is a whole with thousand-fold gifts, produces, and well-being. Thus he makes the year as a whole and enters it.

He repeats a Yajya mantra. The Yajya is rain, (and rain is) lightning. For lightning (produces) rain, and rain gives food. Thus he makes lightning and enters it. He who has such a knowledge becomes identified with all these things and with the deities.

**ಇತಿ ಶ್ರೀಮತ್ಸಾಯಣಾಚಾರ್ಯವಿರಚಿತೇ ಮಾಧವೀಯೇ ವೇದಾರ್ಥಶ್ರುತಾಶ್ಚ
ಐತರೇಯಬ್ರಾಹ್ಮಣಭಾಷ್ಯೇ ದಶನಾಧ್ಯಾಯಸ್ಯ ನವಮಃ ಖಂಡಃ**

**ಇತಿ ಶ್ರೀಮದ್ರಾಜಾಧಿರಾಜಪರಮೇಶ್ವರ ವೈದಿಕಮಾರ್ಗಪ್ರವರ್ತಕ ವೀರಬುಕ್ಕಣಸಾಮ್ರಾಜ್ಯಧುರಂಧರ
ಸಾಯಣಾಚಾರ್ಯಕೃತಾನೈತರೇಯಬ್ರಾಹ್ಮಣಭಾಷ್ಯೇ ದಶನಾಧ್ಯಾಯಃ ಸಮಾಪ್ತಃ**

ಇಲ್ಲಿಗೆ ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಯುತವೂ ಕರ್ನಾಟಕಭಾಷಾನುನಾದಯುತವೂ ಆದ ಐತರೇಯಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿ
ಹತ್ತನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ ಒಂಭತ್ತನೆಯ ಖಂಡವು ಸಮಾಪ್ತವಾದುದು.

ಹತ್ತನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯವು ಮುಗಿದುದು.

ಅಭೈತರೇಯಬ್ರಾಹ್ಮಣೇ ಏಕಾದಶಾಧ್ಯಾಯೇ ಪ್ರಥಮಃ ಖಂಡಃ

ಹನ್ನೊಂದನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ ನೊದಲನೆಯ ಖಂಡವು

[ಅಧ್ಯಾಯ—ಪ್ರಣಿಗಶಸ್ತ್ರ, ಪಪಟ್ಯಾರ, ನಿವಿನ್ಮಂತ್ರಗಳು]

[ಪ್ರಥಮಖಂಡ—ಪ್ರಣಿಗಶಸ್ತ್ರ ಮತ್ತು ಅಶಸ್ತ್ರಮಂತ್ರದ ದೇವತೆಗಳು]

ಗ್ರಹೋಕ್ಥಂ ನಾ ಏತದ್ಯತ್ಪ್ರಣಿಗಂ ನನ ಪ್ರಾತರ್ಗಹಾ ಗೃಹ್ಯಂತೇ
ನವಭಿರ್ಬಹಿಷ್ಪವಮಾನೇ ಸ್ತುವತೇ ಸ್ತುತೇ ಸ್ತೋಮೇ ದಶಮಂ
ಗೃಹ್ಣಾತಿ ಹಿಂಕಾರ ಇತರಾಸಾಂ ದಶಮಃ ಸೋ ಸಾ ಸಂಮಾ ||

ಆಹಾವಂ ನಿವಿದಃ ಸೂಕ್ತಮುಚ್ಛಾಪಾಕಸ್ಯ ಚೋದನಂ ||

ಯಜಮಾನಪುನರ್ಜನ್ಮ ಬ್ರುವತೇ ಸಾಧಿದೈವತಂ || ೧ ||

ಇತ್ಥಮಾಚ್ಯಶಸ್ತ್ರಂ ನಿರೂಪ್ಯ ಪ್ರಣಿಗಶಸ್ತ್ರಂ ನಿರೂಪಯಿಷುಂ ಪ್ರಸೌತಿ-ಪ್ರಣಿಗಾಖ್ಯಂ ಯಜ್ಞ-
ಸ್ತ್ರಮಸ್ತಿ ತದ್ಗ್ರಹೋಕ್ಥಂ ನೈ || ಐಂದ್ರವಾಯವಾದಿಗ್ರಹಾಣಾಂ ಉಕ್ಥಂ ಗ್ರಹೋಕ್ಥಂ ತದೀ-
ಯದೇವತಾ ಪ್ರಶಂಸಾರೂಪಮಿತ್ಯರ್ಥಃ || ನವೇತ್ಯಾದಿನಾ ಗ್ರಹಸಂಬಂಧ ಏವ ಸ್ಪಷ್ಟೀ-
ಕ್ರಿಯತೇ || ಪ್ರಾತಃ ಸವನ ಐಂದ್ರವಾಯವಮೈತ್ರಾವರುಣಾದಯಃ ಧಾರಾಗ್ರಹಾ ನವಸಂ-
ಖ್ಯಾಕಾ ಗೃಹ್ಯಂತೇ || ಗ್ರಹೀತಾಚಾಧ್ಯಯುಃ || ತಥಾ ಬಹಿಷ್ಪವಮಾನಾಖ್ಯೇ ಸ್ತೋತ್ರ
ಉದ್ಗಾತಾರೋ ನವಭಿರ್ನವಸಂಖ್ಯಾಕಾಭಿಃ ಋಗ್ವಿಃ ಸ್ತುವತೇ || ಉಪಾಸ್ತೌ ಗಾಯತೇತ್ಯೇಕ-
ಸ್ತೃಚಃ || ದವಿದ್ಯುತತ್ಯೇತಿ ದ್ವಿತೀಯಃ || ಪವಸ್ತೇತಿ ತೃತೀಯಃ || ಏತೇಷು ತ್ರಿಷು ತ್ಯಚೇಷು
ನವಸಂಖ್ಯಾಕಾ ಋಚೋ ವಿದ್ಯಂತೇ || ತಾ ಆವೃತ್ತಿರಹಿತಾ ಗೀಯಂತೇ || ಏವಂ ಸ್ತೋಮೇ
ಬಹಿಷ್ಪವಮಾನಸ್ತೋತ್ರ ಉದ್ಗಾತೃಭಿಃ ಸ್ತುತೇ ಸತಿ ಅಧ್ಯಯುರ್ದಶಮಂ ಗ್ರಹಮಾಶ್ವಿ-
ನಾಖ್ಯಂ ಗೃಹ್ಣಾತಿ || ಯದ್ಯಪ್ಯಾಧ್ಯಯವಯೋಮಂತ್ರಬ್ರಾಹ್ಮಣಕಾಂಡಯೋದಾಶ್ವಿನ-
ಗ್ರಹೋ ಧಾರಾಗ್ರಹೇಷು ತೃತೀಯತ್ವೇನಾಮ್ನಾತಸ್ತಥಾಶ್ವಸೌ ದಶಮತ್ವೇನ ಗ್ರಹೀತವ್ಯಃ ||
ಆಶ್ವಿನೋ ದಶಮೋ ಗೃಹ್ಯತೇ ತಂ ತೃತೀಯಂ ಜಹ್ವತ ಇತಿ ಶ್ರುತ್ಯಂತರವಚನಾರ್ಥ || ತಥಾ ಚ
ಗ್ರಹೇಷು ದಶಮಃ ಸಂಪನ್ನಃ || ತಥೈವೇತರಾಸಾಂ ಬಹಿಷ್ಪವಮಾನಸ್ತೋತ್ರಗತಾಸಾಂ ಋಚಾಂ
ಹಿಂಕಾರೋ ದಶಮತ್ವೇನ ಗಣನೀಯಃ || ತಥಾಸತಿ ಗ್ರಹಾಣಾಂ ಸ್ತೋತ್ರಿಯಾಣಾಂ ಚ ಸಂಖ್ಯಾ

ಸಾಮ್ಯಂ ಭವತಿ || ತದಿದಂ ಸೋಸಾ ಸಮ್ನೇತಿ ವಾಕ್ಯೇನೋಚ್ಯತೇ || ಉಕಾರೋ ನಿಪಾತಃ
ಸಮುಚ್ಚಯಾರ್ಥಃ ಸ್ತ ಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗಾಭ್ಯಾಂ ತಚ್ಚಬ್ಧಾಭ್ಯಾಂ ಸಂಪದ್ಯತೇ ತಥಾ ಸತಿ ಸಾತ್ರ ಗ್ರಹ-
ಸಂಖ್ಯಾ ಸಾ ಚ ಸ್ತೋತ್ರಿಯಸಂಖ್ಯೇತ್ಯುಕ್ತಂ ಭವತಿ || ಸಮ್ನೇತ್ಯತ್ರ ದ್ವಿತೀಯೋ ಮಕಾರಶ್ಚಾಂ-
ದಸಃ || ತಸ್ಮಿನ್ನಪಗತೇ ಸತಿ ಸಮಾ ತುಲ್ಯೇತ್ಯುಕ್ತಂ ಭವತಿ || ಏವಂ ಯಥಾ ಸಾಂತಬಹಿಷ್ವನ-
ಮಾನಸ್ತೋತ್ರಸ್ಯ ಗ್ರಹಸಂಬಂಧಸ್ತಥಾ ಪ್ರಉಗಶಸ್ತಸ್ಯಾಪಿ ಗ್ರಹಸಂಬಂಧೋ ದ್ರಷ್ಟವ್ಯ ಇತ್ಯ-
ಭಿಪ್ರಾಯಃ ||

ಇದುವರೆವಿಗೂ ಹಿಂದಿನ ಖಂಡದಲ್ಲಿ ಆಚ್ಯಶಸ್ತ್ರಮಂತ್ರ ಮತ್ತು ಅವುಗಳ ವಿಷಯವನ್ನು ವಿವರಿಸಿ ಈಗ ಪ್ರಉಗಶಸ್ತ್ರ
ಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ವಿವರಿಸಲು ಪ್ರಾರಂಭಿಸುವರು. ಗ್ರಹೋಕ್ತಂ ವಾ ಏತದ್ಬ್ರಹ್ಮ ಉಗಂ—ಇಲ್ಲಿ ಗ್ರಹವೆಂದರೆ ದೇವತೆಗಳನ್ನು
ದ್ವೇಶಿಸಿ ಅಗ್ನಿಯಲ್ಲಿ ಸೋಮಾಹುತಿಗಳನ್ನು ಅರ್ಪಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಪ್ರತಿದೇವತೆಗೂ ಬೇರೆಬೇರೆ ಸೋಮರಸವನ್ನು ತುಂಬಿ
ಸಿದ್ಧಪಡಿಸಿರುವ ಪಾತ್ರೆಯು. ಈ ಒಂದೊಂದು ಪಾತ್ರೆ (ಗ್ರಹ)ಯಲ್ಲಿರುವ ಸೋಮರಸವನ್ನು ಪ್ರತ್ಯೇಕವಾಗಿ ಮಂತ್ರ ಪೂರ್ವಕವಾಗಿ
ಹೋಮಮಾಡಬೇಕಾಗಿರುವುದು. ಹೀಗೆ ಹೋಮಮಾಡುವ ಮಂತ್ರಗಳಿಗೆ ಉಕ್ತವೆಂದು ಹೇಳುವರು. ಉಕ್ತವೆಂದರೆ ಸ್ತೋತ್ರವು.
ಗ್ರಹೋಕ್ತವೆಂದರೆ ಗ್ರಹಗಳನ್ನು (ಗ್ರಹಗಳನ್ನು ಉದ್ದೇಶಿಸಿರುವ ದೇವತೆಗಳನ್ನು) ಸ್ತುತಿಸುವ ಸ್ತೋತ್ರವು. ಇಲ್ಲಿ ಗ್ರಹೋಕ್ತ
ವೆಂದರೆ, ಪ್ರಉಗಶಸ್ತ್ರ ಎಂದು ಹೇಳಲ್ಪಡುವ ಶಸ್ತ್ರಮಂತ್ರವು ಎಂದು ಅರ್ಥವು. ಈ ಪ್ರಉಗಶಸ್ತ್ರಮಂತ್ರ ಪ್ರಕಾರ ನಾನಾ (ನಿರ್ದಿಷ್ಟ)
ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಒಂದೊಂದು ಮಂತ್ರದಿಂದ ಆಹ್ವಾನಮಾಡಿ ಹೋಮಮಾಡಲಾಗುವುದು. ಈಗ ಪ್ರಾತಸ್ಸವನಕಾಲದಲ್ಲಿ ಒಂಭತ್ತು
ಗ್ರಹಗಳನ್ನು ಸಿದ್ಧಪಡಿಸಿ ಉಪಯೋಗಿಸುವರು. ಗ್ರಹವೆಂದರೆ—ಗೃಹ್ಣಾತೀತಿ ಗ್ರಹಃ ಹೋಮಾರ್ಥವಾಗಿ ಸ್ವೀಕರಿಸಿ
ಸಿದ್ಧಪಡಿಸುವ ಪಾತ್ರೆಯು. ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದಂತೆ ಬಹಿಷ್ವನಮಾನಶಸ್ತ್ರದಲ್ಲಿ ಒಂಭತ್ತು ಮಂತ್ರ ಅಥವಾ ಋಕ್ಕುಗಳಿರುವವು. ಅವು
ಯಾವವೆಂದರೆ ಉಪಾಸ್ತೃ— ಎಂಬ ಮೂರುಋಕ್ಕುಗಳು (ಸಾಮವೇದಸಂಹಿತಾ ಉತ್ತರಾರ್ಚಿಕಾ ೧-೧, ೨, ೩) ದವಿದ್ಯುತತ್ಯಾ
ಎಂಬ ಮೂರು ಋಕ್ಕುಗಳು (ಸಾಮ. ಸಂ. ೨-೧, ೨, ೩) ಪವಸ್ವ ಎಂಬ ಮೂರುಋಕ್ಕುಗಳು (ಸಾಮ. ಸಂ. ೩-೧, ೨, ೩) ಒಟ್ಟು
ಒಂಭತ್ತು ಋಕ್ಕುಗಳು. ಇವೇ ಬಹಿಷ್ವನಮಾನವೆಂಬ ಆಚ್ಯಶಸ್ತ್ರದ ಒಂಭತ್ತು ಮಂತ್ರಗಳು. ಈ ಮಂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದೊಂದನ್ನು
ಉದ್ಗಾತೃವು ಪಠಿಸುವಾಗ ಅಧ್ವರ್ಯುವು ಒಂದೊಂದು ಗ್ರಹವನ್ನು ತೆಗೆದುಕೊಳ್ಳಬೇಕೆಂದು ಹೇಳಿರುವುದು. ಈ
ಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ಪಠಿಸುವಾಗ ಹಿಂ ಎಂಬ ಹಿಂಕಾರವನ್ನು ಸೇರಿಸಿ ಪಠಿಸುವರು. ಈ ಹಿಂಕಾರವೂ ಒಂದು ಪ್ರತ್ಯೇಕ ಮಂತ್ರವೆಂದು
ಪರಿಗಣಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿರುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದ ಪ್ರಕಾರ ಒಂಭತ್ತು ಮಂತ್ರಗಳಿಂದ ಒಂಭತ್ತು ಗ್ರಹಗಳನ್ನು ತೆಗೆದುಕೊಂಡ
ನಂತರ ಹಿಂ ಎಂಬ ಮಂತ್ರಪೂರ್ವಕವಾಗಿ ಹತ್ತನೆಯ ಗ್ರಹವನ್ನೂ ಎಂದರೆ ಆಶ್ವಿನಗ್ರಹವನ್ನು ತೆಗೆದುಕೊಳ್ಳುವ ರೂಢಿ ಇದೆ.
ಈ ಹತ್ತುಗ್ರಹಗಳೂ ಇವುಗಳ ಹತ್ತು ಮಂತ್ರಗಳೂ ಸಮನಾಗಿರುವವು ಎಂದು ಹೇಳುವುದಕ್ಕಾಗಿಯೇ ಸೋ ಸಾ ಸಂಮಾ—
ಈ ಹಿಂಕಾರವೆಂಬ ಮಂತ್ರವೂ ಹಿಂದಿನ ಮಂತ್ರಗಳೊಡನೆ ಸಂಸಮಾನವಾಗಿರುವುದೆಂದು ಈ ವಾಕ್ಯದಿಂದ ಹೇಳಲಾಗಿದೆ.
ಪ್ರಕೃತಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಪ್ರಉಗ ಎಂಬ ಶಸ್ತ್ರಮಂತ್ರಕ್ಕೆ ಇಲ್ಲಿ ಗ್ರಹೋಕ್ತಂ ಎಂದರೆ ವಿದ್ರವಾಯವಾದಿ ಗ್ರಹಗಳನ್ನು ಪ್ರಶಂಸಿಸುವ
ಸ್ತೋತ್ರವೆಂದು ಹೆಸರಿನಿಂದ ಕರೆಯಲಾಗಿದೆ.

ಅಗ್ನಿಹೋಮಯಾಗದಲ್ಲಿ (ಈಗ ವಿವರಿಸುತ್ತಿರುವ) ಒಟ್ಟು ೩೩ ಗ್ರಹಗಳಿರುವವು. ಅವು ಯಾವವೆಂದರೆ—ಪ್ರಾತಸ್ಸವನ
ಕಾಲದಲ್ಲಿ ೨೦ ಗ್ರಹಗಳು ಅವು ಯಾವವೆಂದರೆ—ಉಪಾಂಶುಗ್ರಹ ಎಂಬುವುದು ಒಂದು ; ಅಂತರ್ಯಾಮ, ವಿದ್ರವಾಯವ,
ಮೈತ್ರಾವರುಣ, ಆಶ್ವಿನ, ಶುಕ್ರ, ಮಂಥಿ, ಆಗ್ರಯಣಿ, ಉಕ್ತಾಃ, ಧ್ರುವಃ ಎಂಬ ಒಂಭತ್ತು ಗ್ರಹಗಳೂ ಧಾರಾಗ್ರಹಗಳೆಂದು
ಹೇಳಲ್ಪಡುವವು ; ಇವುಗಳಲ್ಲದೆ ಶುಕ್ರುಗ್ರಹಗಳು ೧೨ ಮತ್ತು ಐಹ್ರಾಗ್ನ, ವೈಶ್ವದೇವ ಎಂಬ ೨ ಗ್ರಹಗಳು. ಇವೆಲ್ಲವೂ ಸೇರಿ

೨೪ ಗ್ರಹಗಳಾಗುವವು. ಇವು (೨೪) ಪ್ರಾತಸ್ಸವನಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಪಟ್ಟ ಗ್ರಹಗಳು. ಇನ್ನು ಮಾಧ್ಯಂದಿನಸವನಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಪಟ್ಟ ಗ್ರಹಗಳು ಯಾವವೆಂದರೆ—ಮರುತ್ವತೀಯಾಃ ೩; ಮಾಹೇಂದ್ರ ೪; ಒಟ್ಟು ೭ ಗ್ರಹಗಳು ಮಾಧ್ಯಂದಿನಸವನಕ್ಕೆ ಸೇರಿದವುಗಳು. ತೃತೀಯಸವನಕ್ಕೆ—ಆದಿತ್ಯಃ, ಸಾವಿತ್ರಃ, ವೈಶ್ವದೇವಃ, ಪಾಶ್ವೀನತಃ, ಹಾರಿಯೋಜನ ಎಂಬ ಐದು ಗ್ರಹಗಳು ತೃತೀಯ ಸವನಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಪಟ್ಟವು.

ಅತ್ಯಗ್ನಿಷ್ಟೋಮವೆಂಬ ಯಾಗದಲ್ಲಿ ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿರುವ ಗ್ರಹಗಳಲ್ಲದೆ ಇನ್ನೂ ನಾಲ್ಕು ಗ್ರಹಗಳು ಹೆಚ್ಚಾಗಿರುವವು. ಅವು ಯಾವವೆಂದರೆ—ಅಂಶು, ಅದಾಭ್ಯಃ, ದಧಿಗ್ರಹಃ ಮತ್ತು ಪೋಡಶೀ ಎಂದು.

ಹಿಂದೆ ಅಂತರ್ಯಾಮಾದಿ ಧ್ರುವಗ್ರಹದವರೆಗೆ ಇರುವ ಒಂಭತ್ತು ಗ್ರಹಗಳಿಗೆ ಧಾರಾಗ್ರಹಗಳೆಂದು ಹೆಸರು ಎಂದು ಹಿಂದೆ ಹೇಳಲಾಗಿದೆಯಷ್ಟೆ. ಆ ಹೆಸರು ಈ ಗ್ರಹಗಳಿಗೆ ಹೇಗೆ ಬಂದಿತೆಂಬ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಕಾತ್ಯಾಯನ ಋಷಿಗಳು ಆ ಗ್ರಹಗಳ ಲಕ್ಷಣವನ್ನು ಹೀಗೆ ಹೇಳಿದಾರೆ—ಉನ್ನೇತಾ ಅಧವನೀಯಕಲಶಾದುದಂಚೇನ ಸೋಮಮಾದಾಯ ಯಜಮಾನಹಸ್ತಸ್ಥಿತೇ ಹೋತೃಚಮಸೇ ನಿಗ್ರಾಭ್ಯಾಸ್ತಾಸಿಂಚತಿ | ತತಃ ಯಜಮಾನಃ ನಿಗ್ರಾಭ್ಯಾಃ ಪವಿತ್ರೇ ಬ್ರೋಣಕಲಶಸ್ಯೋಪರಿ ಉದ್ಗಾತೃಭರ್ನಿಸ್ತಾಯ್ ದೃತೇ ಆಸಿಂಚತಿ ಸಂತತಂ | ತತಃ ಸಂತತಂ ಸ್ತವಂತ್ಯಾ ಧಾರಾಯಾಃ ಸಕಾಶಾತ್ ಅಂತರ್ಯಾಮಾದೀನ್ ಧ್ರುವಗ್ರಹಾಂತಾನ್ ನವ ಗ್ರಹಾನ್ ಗೃಹ್ಣಾತೀತ್ಯತ ಏವೈತೇ ಧಾರಾಗ್ರಹಾ ಉಚ್ಯಂತೇ || (ಕಾತ್ಯಾಯನ ಶೌತಸೂತ್ರ. ೯-೫-೧೭; ೬-೧) (ಆಪಸ್ತಂಬ ಶೌತಸೂತ್ರ. ೧೨-೧೨-೧೨ ಮತ್ತು ೧೩-೫ ಮತ್ತು ೧೨-೧೮-೧೧) ಇತ್ಯಾದಿ.

ವಾಯವ್ಯಂ ಶಂಸತಿ ತೇನ ವಾಯವ್ಯ ಉಕ್ಥವಾನ್ |

ಅಥ ಪ್ರಉಗಶಸ್ತ್ರೇ ವಿದ್ಯಮಾನಾನಾಂ ತೃಚಾಂ ಮಧ್ಯೇ ಪ್ರಥಮಂ ತೃಚಂ ವಿಧತ್ತೇ-
ವಾಯುದೇವತಾ ಯಸ್ಯ ತೃಚಸ್ಯ ಸೋಽಯಂ ವಾಯವ್ಯೋ ವಾಯವಾಯಾಹಿ ದರ್ಶತೇತ್ಯಾ-
ದಿಕಸ್ತಂ ಶಂಸೇತ್ || ತೇನ ಶಂಸನೇನ ವಾಯವ್ಯೋ ಗ್ರಹ ಉಕ್ತವಾಞ್ಞಸ್ತವಾನ್ಭವತಿ || ಯದ್ವಾಪಿ
ವಾಯವ್ಯಃ ಪೃಥಗ್ಗೋ ನಾಸ್ತಿ ತಥಾಪ್ಯೇಂದ್ರವಾಯವಸ್ಯ ಗ್ರಹಸ್ಯ ಪೂರ್ವೋ ಭಾಗೋ
ವಾಯವ್ಯ ಇತ್ಯುಚ್ಯತೇ || ಸ ಚ ಪ್ರಥಮಮಾವಾಯೋ ಭೂಷ [೭-೯೨-೧] ಇತ್ಯನೇನ ಕೇವ-
ಲವಾಯುದೇವತಾಕೇನ ಮಂತ್ರೇಣ ಗೃಹ್ಯತೇ || ತೇನ ವಾಯವ್ಯೋ ಭವತಿ || ಪಶ್ಚಾದಿಂದ್ರ-
ವಾಯೂ ಇನೋ ಸುತಾಃ [೧-೨-೪] ಇತ್ಯನೇನೇಂದ್ರಸಹಿತ ವಾಯುದೇವತಾಕೇನ ಮಂತ್ರೇಣ
ಗೃಹ್ಯತೇ || ತೇನೈಂದ್ರವಾಯವೋಽಪಿ ಭವತಿ || ಅತ ಏವ ವಾಯವೇ ದ್ವಿಗ್ರಹಣಂ ತೈತ್ತರೀಯಾ
ಅಧೀಯತೇ-“ ಸಕ್ವದಿಂದ್ರಾಯ ಮಧ್ಯತೋ ಗೃಹ್ಯತೇ ದ್ವಿರ್ವಾಯವೇ ” ಇತಿ || ತತ್ರ ಪ್ರಥಮ-
ಭಾಗರೂಪೋ ವಾಯವ್ಯೋ ಗ್ರಹಃ ಕೇವಲೇನ ವಾಯವ್ಯ ತೃಚೇನ ಶಸ್ತ್ರವಾನ್ಸಂಪದ್ಯತೇ ||

ಈಗ ಪ್ರಉಗಶಸ್ತ್ರಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ಪಠಿಸುವುದಕ್ಕೆ ಪ್ರಾರಂಭಮಾಡಿ ಮೊದಲನೆಯದಾದ ವಾಯವ್ಯಂ ಎಂದರೆ ವಾಯು ದೇವತಾಕವಾದ ತೃಚವನ್ನು (ತೃಚವೆಂದರೆ ಮೂರು ಋಕ್ಕುಗಳು) ಹೋತೃವು ಪಠಿಸುವನು. ಈ ತೃಚವು ಯಾವುದೆಂದರೆ—ವಾಯವಾ ಯಾಹಿ ದರ್ಶತ (ಋ. ಸಂ. ೧-೨-೧,೨,೩) ಎಂದು ಪ್ರಾರಂಭವಾಗುವ ಮೂರು ಋಕ್ಕುಗಳು. ಈ ಮೂರು ಋಕ್ಕುಗಳಿಗೂ ವಾಯುವು ದೇವತೆಯಾದ್ದರಿಂದ ಈ ಮಂತ್ರಪಠನದಿಂದ ವಾಯುವನ್ನು ಪ್ರಶಂಸೆಮಾಡಿದಂತಾಯಿತು. ಇಲ್ಲಿ

ಇನ್ನೊಂದು ಸಂಶಯವು ತಲೆದೋರುವುದು. ವಾಯುದೇವತೆಯು ಪ್ರತ್ಯೇಕವಾಗಿ ಗ್ರಹ (ಹೋಮಮಾಡುವ ಪಾತ್ರೆ)ಯನ್ನು ಹೊಂದಿಲ್ಲ. ಇಂದ್ರ ವಾಯು ಎಂಬ ದ್ವಿದೇವತೃಗ್ರಹಗಳಲ್ಲಿ ವಾಯುದೇವತೆಯೂ ಒಬ್ಬನು. ಆದ್ದರಿಂದ ವಾಯುವಿಗೆ ಪ್ರತ್ಯೇಕ ಗ್ರಹವಿಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ವಾಯುವನ್ನು ಮಾತ್ರ ಸ್ತುತಿಸಿ ಗ್ರಹಪಾತ್ರೆಯನ್ನು ಸ್ವೀಕರಿಸುವಾಗ ಕೇವಲ ವಾಯುದೇವತಾಕವಾದ ಆ ವಾಯೋ ಭೂಷ (ಋ. ಸಂ. ೭-೬೨-೧) ಎಂಬ ಋಕ್ವನ್ನು ಪಠಿಸಲಾಗುವುದು. ಇದರಿಂದ ಕೇವಲ ವಾಯುದೇವತಾಕವಾದ ಗ್ರಹವನ್ನು ಸ್ವೀಕರಿಸಿದಂತೆ ಆಗುವುದು. ಅನಂತರ ಇಂದ್ರದೇವತಾಕವಾದ ಗ್ರಹವನ್ನು ಸ್ವೀಕರಿಸುವಾಗ ಇಂದ್ರವಾಯೂ ಇಮೇ ಸುತಾಃ (ಋ. ಸಂ. ೧-೨-೪) ಎಂಬ ಮಂತ್ರವನ್ನು ಪಠಿಸುವುದರಿಂದ ಇಂದ್ರ ಮತ್ತು ವಾಯುದೇವತೆಗಳಿಬ್ಬರನ್ನೂ ಸ್ತುತಿಸಿದಂತಾಗುವುದು. ಈ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ತೈತ್ತಿರೀಯಸಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿ—ಸಕ್ಯದಿಂದ್ರಾಯ ಮಧ್ಯತೋ ಗೃಹ್ಯತೇ ದ್ವಿವಾ-ಯವೇ (ತೈ. ಸಂ. ೬-೪-೭-೪) ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದು. ಎಂದರೆ ದ್ವಿದೇವತೃಗ್ರಹವಾದ ಐಂದ್ರವಾಯವಗ್ರಹ ಹೋಮಕಾಲದಲ್ಲಿ ಆ ಒಂದು ಗ್ರಹದಿಂದ ಮಧ್ಯಭಾಗದಲ್ಲಿ ಸೋಮವನ್ನು ತೆಗೆದುಕೊಂಡು ಇಂದ್ರನಿಗಾಗಿಯೂ ಎರಡಾವರ್ತಿ ತೆಗೆದುಕೊಂಡು, ವಾಯುವಿಗಾಗಿಯೂ ಹೋಮಮಾಡಬೇಕು. ಈ ದ್ವಿದೇವತೃಗ್ರಹವಾದ ಐಂದ್ರವಾಯವಗ್ರಹದಲ್ಲಿ ಮೊದಲಭಾಗವು ವಾಯುವಿಗೂ ಅನಂತರ ಇಂದ್ರನಿಗೂ ಸೇರಬೇಕು. ವಾಯುವಿಗೆ ಮೂರುಭಾಗವೂ ಇಂದ್ರನಿಗೆ ಒಂದುಭಾಗವೂ ಸೇರಬೇಕು ಈ ಕ್ರಮವನ್ನನುಸರಿಸಿ ಹೋಮಮಾಡಬೇಕು.

ಈ ಪ್ರಳುಗಶಸ್ತ್ರದ ವಿಚಾರದಲ್ಲಿ ಒಂದೆರಡು ವಿಷಯಗಳನ್ನು ಇಲ್ಲಿ ತಿಳಿಸಬೇಕಾಗಿದೆ. ಈ ಶಸ್ತ್ರವು ಸೋಮಾಭಿಷವಣದ ದಿನಸ ಪ್ರಾತಃಕಾಲದಲ್ಲಿ ಹೋತೃವಿನಿಂದ ಪಠಿಸಲ್ಪಡುವುದು. ಈ ಶಸ್ತ್ರಪಠನದಿಂದ ಯಜ್ಞಮಾಡುವ ಯಜಮಾನನಿಗೆ ಸಮೃದ್ಧಿಯಾದ ಅನ್ನಾದ್ಯಾಹಾರಗಳು ಲಭಿಸುವುವೆಂಬ ಭಾವನೆ ಇದೆ. ಈ ಶಸ್ತ್ರಮಂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಅನೇಕದೇವತೆಗಳ ಪ್ರಶಂಸೆ ಇದೆ. ಈ ದೇವತೆಗಳ ಸ್ತೋತ್ರದಲ್ಲಿ ಏಳು ವಿಭಾಗಗಳಿವೆ. ಇವುಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಇತರ ಸ್ತೋತ್ರಗಳಲ್ಲಿರುವಂತೆ ನಿವಿತ್, ಪ್ರಗಾಥ, ಧಾಯ್ಸ, ಸೂಕ್ತ ಮೊದಲಾದವುಗಳನ್ನು ಸೇರಿಸಿ ಹೇಳುವ ರೂಢಿ ಇಲ್ಲ. ಆದರೆ ದೇವತೆಗಳ ಪ್ರಶಂಸಾರೂಪವಾದ ಪುರೋರುಕ್ ಎಂಬ ಶಬ್ದಗಳನ್ನೂ, ಹಿಂಕಾರವನ್ನೂ ಶೋಂ ಸಾವೋಂ ಮಂತ್ರಗಳ ಆದಿಯಲ್ಲಿ ಸೇರಿಸಿ ಪಠಿಸುವ ರೂಢಿ ಮೊದಲಿನಿಂದಲೂ ಇದೆ. ಉದಾಹರಣೆಗಾಗಿ ಈ ವಿಳುಭಾಗಗಳ ಪ್ರಾರಂಭದಲ್ಲಿಯೂ ಈ ಪದಗಳನ್ನು ಸೇರಿಸಿ ಪಠಿಸುವ ಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ಇಲ್ಲಿ ವಿವರಿಸಲಾಗಿದೆ. ಪುರೋರುಕ್ ಮೊದಲಾದ ಪದಗಳ ವಿವರಣೆಯನ್ನು ಈ ಅಧ್ಯಾಯದ ಒಂಭತ್ತನೆಯ ಖಂಡದಲ್ಲಿ ತಿಳಿಸಲಾಗಿದೆ. ಈಗ ವಾಯು ದೇವತಾಕವಾದ ಗ್ರಹಮಂತ್ರವು ಈರೀತಿ ಇರುವುದು -

ಹಿಂ ಭೂರ್ಭುವಃ ಸ್ವರೋಂ ಶೋಂ ೩ ಸಾವೋಂ ವಾಯುರಗ್ರೇಗಾ ಯಜ್ಞಪ್ರೀಃ |
ಸಾಕಂಗನ್ನಸಾ ಯಜ್ಞಂ | ಶಿವೋ ನಿಯದ್ಧಿಃ ಶಿವಾಭೋಂ | ವಾಯವಾ ಯಾಹಿ ದರ್ಶತೇಮೇ
ಸೋಮಾ ಅರಂಕ್ಯತಾಃ | ತೇಷಾಂ ಪಾಹಿ ಶ್ರುಧೀ ಹವಂ || ವಾಯ ಉಕ್ಥೇಭಿರ್ಜರಂತೇ ತ್ವಾನುಚ್ಛಾ
ಜರಿತಾರಃ | ಸುತಸೋಮಾ ಅಹರ್ವಿದಃ || ವಾಯೋ ತವ ಪ್ರಪೃಂಚತೀ ಭೇನಾ ಜಿಗಾತಿ
ದಾತುಷೇ | ಉರೂಚೇ ಸೋಮಪೀತಯೇ || (ಋ. ಸಂ. ೧-೨-೧, ೨, ೩)

ಇದು ಪುರೋರುಕ್ ಸಹಿತವಾದ ವಾಯುದೇವತಾತ್ಮಕವಾದ ತೃಚವು. ಇದರಂತೆ ಪ್ರಳುಗಶಸ್ತ್ರದ ಪ್ರತಿವಿಭಾಗಕ್ಕೂ ಆಯಾ ದೇವತಾತ್ಮಕವಾದ ಪುರೋರುಕ್ ಸಹಿತವಾದ ತೃಚಗಳಿರುವವು. ಈ ಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ಹೋತೃವು ಪಠಿಸುವನು. ಈ ರೂಢಿಯು ಬಹುಕಾಲದಿಂದಲೂ ನಡೆದುಬರುತ್ತಿರುವುದು.

ಐಂದ್ರವಾಯವಂ ಶಂಸತಿ ತೇನೈಂದ್ರವಾಯವ ಉಕ್ಥವಾನ್

ದ್ವಿತೀಯಂ ತ್ಯಚಂ ವಿಧತ್ತೇ-ಇಂದ್ರಶ್ಚ ವಾಯುಶ್ಚ ಮಿಲಿತ್ವಾ ದೇವತಾ ಯಸ್ಯ ತ್ಯಚಸ್ಯ
ಸೋಽಯಮೈಂದ್ರವಾಯವ ಇಂದ್ರವಾಯೂ ಇಮೇ ಸಂತಾಃ [೧-೨-೪] ಇತ್ಯಾದಿಕೃತಂ
ಶಂಸೇತ್ || ತಚ್ಚಂಸನೇನೈಂದ್ರವಾಯವಗ್ರಹಸ್ಯ ಉತ್ತರಭಾಗಃ ತಸ್ಯವಾನ್ಯವತಿ ||

ಈಗ ಎರಡನೆಯ ತ್ಯಚವನ್ನು ವಿವರಿಸುವರು. ಈ ತ್ಯಚದಲ್ಲಿ ಇಂದ್ರ ಮತ್ತು ವಾಯು ಎಂಬ ಎರಡು ದೇವತೆಗಳ
ಪ್ರಶಂಸೆ ಇದೆ. ಇದು ದ್ವಿದೇವತ್ಯಗ್ರಹ ಮಂತ್ರವೆಂದು ಹೇಳಲ್ಪಡುವುದು. ಇಂದ್ರ ವಾಯೂ ಇಮೇ ಸಂತಾಃ (ಋ. ಸಂ.
೧-೨-೪,೫,೬) ಎಂಬುದೇ ಈ ತ್ಯಚವು. ಇದನ್ನು ಪಠಿಸುವುದರಿಂದ ಐಂದ್ರವಾಯವಗ್ರಹದ ಉತ್ತರಭಾಗವು ಪಠಿಸಿದಂತಾಗುವುದು.
ಮೊದಲಿನ ವಾಯುದೇವತಾತ್ಮಕಮಾತ್ರವಾದ ತ್ಯಚವನ್ನು ಮೇಲೆ ಹೇಳಲಾಗಿದೆ. ಈಗ ಈ ತ್ಯಚದ ಪುರೋರುಕ್ ಮತ್ತು
ಮಂತ್ರವು ಈರೀತಿ ಇದೆ—

ಶೋಂ ೩ ಶಾವೋಂ ೩ ಹಿರಣ್ಯವರ್ತನೀ ನರಾ ದೇವಾ ಪತೀ ಅಭಿಷ್ಠಯೇ | ವಾಯು-
ಶ್ಚೇಂದ್ರಶ್ಚ ಸುನುಖೋಂ ೩ || ಇಂದ್ರವಾಯೂ ಇಮೇ ಸಂತಾ ಉಪಪ್ರಯೋಭಿರಾಗತಂ |
ಇಂದವೋ ನಾಮುಶಂತಿ ಹಿ || ವಾಯವಿಂದ್ರಶ್ಚ ಚೇತಃ ಸಂತಾನಾಂ ನಾಜಿನೀವಸೂ | ತಾವಾ
ಯಾತಮುಪ ದ್ರವತ್ | ವಾಯವಿಂದ್ರಶ್ಚ ಸುಸ್ವತ ಆಯಾತಮುಪ ನಿಷ್ಕೃತಂ | ಮಕ್ಷೀ ೧ ತ್ಯಾ
ಧಿಯಾ ನರಾ || (ಋ. ಸಂ. ೧-೨-೪,೫,೬)

ಇದು ಪುರೋರುಕ್ ಸಹಿತವಾದ ಐಂದ್ರವಾಯವಗ್ರಹದ ಪ್ರಸಂಸೆಯು. ಇದು ಪ್ರಉಗತ್ಪದ ಎರಡನೆಯ ಭಾಗವು.
ಇದನ್ನು ಹೋತ್ಯವು ಪಠಿಸುವನು.

ಮೈತ್ರಾವರುಣಂ ಶಂಸತಿ ತೇನ ಮೈತ್ರಾವರುಣ ಉಕ್ಥನಾನ್ ||

ತೃತೀಯಂ ತ್ಯಚಂ ವಿಧತ್ತೇ — ಮಿತ್ರೋ ವರುಣಶ್ಚ ಮಿಲಿತ್ವಾ ದೇವತಾ ಯಸ್ಯ
ತ್ಯಚಸ್ಯ ಸೋಽಯಂ ಮೈತ್ರಾವರುಣೋ ಮಿತ್ರಂ ಹುನೇ ಪೂತದಕ್ಷಂ [೧-೨-೭] ಇತ್ಯಾದಿಕಃ ||
ಶಂಸತೀತ್ಯಾದಿಕಂ ಪೂರ್ವವದ್ಯೋಜ್ಯಂ ||

ಮೈತ್ರಾವರುಣ ಗ್ರಹವೆಂದರೆ ಮಿತ್ರ ಮತ್ತು ವರುಣ ಎಂಬ ಇಬ್ಬರು ದೇವತೆಗಳು ಸೇರಿರುವ ದ್ವಿದೇವತ್ಯಗ್ರಹವು
ಈ ಮೈತ್ರಾವರುಣ ಗ್ರಹಪಠನದಿಂದ ಮಿತ್ರಾವರುಣ ದೇವತೆಗಳು ಸುಪ್ರೀತರಾಗುವರು. ಮಂತ್ರವು ಈರೀತಿ ಇರುವುದು.

ಶೋಂ ೦೩ ಸಾವೋಂ ೩ ಕಾವ್ಯಾ ರಾಜಾನಾ ಕ್ರತ್ವಾ ದಕ್ಷಸ್ಯ ದುರೋಣೇ | ರಿಶಾದಸಾ
ಸಧಸ್ಥ ಓಂ ೩ || ಮಿತ್ರಂ ಹುನೇ ಪೂತದಕ್ಷಂ ವರುಣಂ ಚ ರಿಶಾದಸಂ | ಧಿಯಂ ಘೃತಾಚೀಂ
ಸಾಧಂತಾ | ಚುತೇನ ಮೈತ್ರಾವರುಣಾವೃತಾ ವೃಧಾವೃತಸ್ಪೃಶಾ | ಕ್ರತುಂ ಬೃಹಂತಮಾಶಾಘೇ ||
ಕವೀನೋ ಮಿತ್ರಾವರುಣಾ ತನಿಜಾತಾ ಉರುಕ್ಷಯಾ | ದಕ್ಷಂ ದಧಾತೇ ಅಪಸಂ ||

(ಋ. ಸಂ. ೧-೨-೭,೮,೯)

ಇದು ಪುರೋರುಕ್ ಸಹಿತವಾದ ಮೈತ್ರಾವರುಣ ಗ್ರಹಮಂತ್ರವು. ಇದನ್ನು ಹೋತ್ಯವು ಪಠಿಸುವನು.

ಅಶ್ವಿನಂ ಶಂಸತಿ ತೇನಾಶ್ವಿನ ಉಕ್ಥವಾನ್ |

ಚತುರ್ಥಂ ತೃಚಂ ವಿಧತ್ತೇ — ಅಶ್ವಿನಾ ಮಿಳಿತ್ವಾ ದೇವತಾ ಯಸ್ಯ ತೃಚಸ್ಯ ಸೋಽಯಮಾಶ್ವಿನೋಽಶ್ವಿನಾ ಯಜ್ಞರೀರಿಷಃ [೧-೩-೧] ಇತ್ಯಾದಿಕಃ ||

ಅನಂತರ ಅಶ್ವಿನಗ್ರಹಮಂತ್ರವನ್ನು ಹೋತೃವು ಪಠಿಸುವನು. ಇದರಿಂದ ಅಶ್ವಿನೀ ದೇವತಾಕವಾದ ಮೂರು ಋಕ್ಕುಗಳಿರುವ ಮಂತ್ರವನ್ನು ಪಠಿಸಿದಂತಾಗುವುದು.

ಶೋಂಽಸಾವೋಂಽ ೩ ದೈವ್ಯಾ ಅಧ್ವಯೂರ್ ಆಗತಂ ರಥೇನ ಸೂರ್ಯತ್ವಜಾ | ಮಧ್ವಾ ಯಜ್ಞಂ ಸಮಂಜಾಘೋಂಽ || ಅಶ್ವಿನಾ ಯಜ್ಞರೀರಿಷೋ ದ್ರವತ್ಪಾಣೇ ಶುಭಸ್ಪತೀ | ಪುರು-
ಭುಜಾ ಚಸಸ್ಯ ತಂ || ಅಶ್ವಿನಾ ಪುರುದಂಸಸಾ ನರಾ ಶವೀರಯಾ ಧಿಯಾ | ಧಿಷ್ಣಾ ವನತಂ
ಗಿರಃ | ದಸ್ರಾ ಯುಪಾ ತವಃ ಸುತಾ ನಾಸತ್ಯಾ ವೃಕ್ತಬರ್ಹಿಷಃ | ಆ ಯಾತಂ ರುದ್ರವರ್ತನೀ ||

(ಋ. ಸಂ. ೧-೩-೧, ೨, ೩)

ಅಶ್ವಿನೀ ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಸ್ತುತಿಸುವ ಈ ಮೂರು ಋಕ್ಕುಗಳು ಅಶ್ವಿನಗ್ರಹತೃಚವೆಂದು ಹೇಳಲ್ಪಡುವುದು. ಇದನ್ನು ಹೋತೃವು ಪಠಿಸುವನು.

ಐಂದ್ರಂ ಶಂಸತಿ ತೇನ ಶುಕ್ರಮಂಧಿನಾ ಉಕ್ಥವಂತೌ ||

ಪಂಚಮಂ ತೃಚಂ ವಿಧತ್ತೇ—ಇಂದ್ರೋ ದೇವತಾ ಯಸ್ಯ ತೃಚಸ್ಯ ಸೋಽಯಮ್ನಿಂದ್ರ ಇಂದ್ರಾಽಯಾಹಿ ಚಿತ್ರಭಾನೋ [೧-೩-೪] ಇತ್ಯಾದಿನೈಂದ್ರಸ್ತೃಚಃ | ತೇನ ಶುಕ್ರ-
ಗ್ರಹಮಂಧಿಗ್ರಹಯೋರುಭಯೋಃ ಶಸ್ತ್ರವತ್ಸಂ ||

ಇಂದ್ರದೇವತಾತ್ವಕವಾದ ಮಂತ್ರಕ್ಕೆ ಐಂದ್ರಿಪುಕ್ ಎಂದು ಹೆಸರು. ಈ ತೃಚದ ಪಠನದಿಂದ ಶುಕ್ರಗ್ರಹ ಮತ್ತು ಮಂಧಿಗ್ರಹಗಳನ್ನು ಪ್ರಶಂಸಿಸಿದಂತಾಗುವುದು.

ಶೋಂಽಸಾವೋಂಽ ಇಂದ್ರ ಉಕ್ಥೇಭಿರ್ಭಂದಿಶ್ಲೋ ವಾಜಾನಾಂ ಚ ವಾಜಪತಿಃ |
ಹರಿವಾಂ ಸುತಾನಾಂ ಸ ಖೋಂ | ಇಂದ್ರಾಯಾ ಹಿ ಚಿತ್ರಭಾನೋ ಸುತಾ ಇನೋ ತ್ವಾಯವಃ |
ಅಶ್ವೇಭಿಸ್ತನಾ ಪೂತಾಸಃ || ಇಂದ್ರಾಯಾಹಿ ಧಿಯೇ ಸಿತೋ ವಿಪ್ರಜೂತಃ ಸುತಾವತಃ | ಉಪ
ಬ್ರಹ್ಮಾಣಿ ವಾಘತಃ || ಇಂದ್ರಾ ಯಾಹಿ ತೂತುಜಾನ ಉಪ ಬ್ರಹ್ಮಾಣಿ ಹರಿವಃ | ಸುತೇ ದಧಿಷ್ಠ
ಸತ್ವತಃ || (ಋ.ಸಂ. ೧-೩-೪, ೫, ೬).

ಈ ತೃಚವನ್ನು ಪಠಿಸುವುದರಿಂದ ಶುಕ್ರ ಮತ್ತು ಮಂಧಿಗ್ರಹಗಳನ್ನು ಪ್ರಶಂಸಿಸಿದಂತಾಗುವುದು. ಇದನ್ನು ಹೋತೃವು ಪಠಿಸುವನು.

ವೈಶ್ವದೇವಂ ಶಂಸತಿ ತೇನಾಗ್ರಯಣ ಉಕ್ಥವಾನ್ ||

ಓನಾಸಶ್ಚರ್ಷಣೇಧೃತ ಎಂದು ಪ್ರಾರಂಭವಾಗುವ ಮೂರು ಋಕ್ಕುಗಳು ವೈಶ್ವದೇವಸ್ತುಚವು. ಇದು ಆಗ್ರಯಣ ಗ್ರಹದ ಪ್ರಶಂಸೆಯು. ಮತ್ತು ಇದು ವೈಶ್ವದೇವತಾಕವಾದ್ದರಿಂದ ವಿಶ್ವದೇವತೆಗಳನ್ನೂ ಸ್ತುತಿಸಿದಂತಾಗುವುದು. ಗ್ರಹಗಳಿಗೂ ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿ ನಿರ್ದಿಷ್ಟರಾದ ದೇವತೆಗಳಿಗೂ ಪರಸ್ಪರ ಸಂಬಂಧವಿರುವುದು. ಎಂದರೆ ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿ ನಿರ್ದಿಷ್ಟರಾದ ದೇವತೆಗಳೇ ಆಯಾ ಗ್ರಹಗಳಿಗೂ ದೇವತೆಗಳಾಗಿರುವರು.

ವೈಶ್ವದೇವಂ ಶಂಸತಿ ತೇನಾಗ್ರಯಣ ಉಕ್ಥನಾನ್ ||

ಷಷ್ಠೀ ತೃಚಂ ವಿಧತ್ತೇ—ಓನಾಸಶ್ಚರ್ಷಣೇಧೃತಃ [೧-೩-೭] ಇತ್ಯೇಷ ವೈಶ್ವದೇವ-
ಸ್ತುಚಃ || ತೇನಾಗ್ರಯಣಗ್ರಹಸ್ಯ ಶಸ್ತ್ರವತ್ತ್ವಂ ತಥಾಪಿ ವಿಶ್ವದೇವದೇವತಾಕತ್ವಾದ್ವೈಶ್ವ-
ದೇವಂ || ಏವಂ ಸರ್ವತ್ರ ಗ್ರಹಶಸ್ತ್ರಯೋರೇಕದೇವತಾಕತ್ವಂ ದ್ರಷ್ಟವ್ಯಂ ||

ಓನಾಸಶ್ಚರ್ಷಣೇಧೃತಃ ಎಂಬ ಮೂರು ಋಕ್ಕುಗಳು ವಿಶ್ವದೇವತೆಗಳನ್ನು ಸ್ತುತಿಸುವ ಮಂತ್ರಗಳು. ಇವು
ಗಳನ್ನು ಪಠಿಸುವುದರಿಂದ ಆಗ್ರಯಣಗ್ರಹಗಳನ್ನು ಪ್ರಶಂಸಿಸಿದಂತಾಗುವುದು. ಈ ವೈಶ್ವದೇವಮಂತ್ರಗಳಿಗೂ ಆಗ್ರಯಣಗ್ರಹ
ಗಳಿಗೂ ಯಾವಾಗಲೂ ಸಂಬಂಧವಿರುವುದು. ಆ ಮಂತ್ರಗಳು ಯಾವವೆಂದರೆ—

ಶೋಂಽಸಾವೋಂಽ ವಿಶ್ವಾನೇನಾನ್ ಹವಾಮಹೇಽಸ್ಮಿನ್ಯಜ್ಞೇ ಸುಪೇತಸಃ | ತ ಇಮಂ
ಯಜ್ಞಮಾಗಮುನ್ | ದೇವಾಸೋ ದೇವ್ಯಾಧಿಯಾ | ಜುಷಾಣಾ ಅಧ್ವರೇ ಸದೋ ಯೇ
ಯಜ್ಞಸ್ಯ ತನೂಕೃತಃ | ವಿಶ್ವ ಆಸೋಮಹೀತಯೋಂಽ | ಓನಾಸಶ್ಚರ್ಷಣೇಧೃತೋ ವಿಶ್ವೇ
ದೇವಾಸ ಆ ಗತ | ದಾಶ್ವಾಂಸೋ ದಾಶುಷಃ ಸುತಂ || ವಿಶ್ವೇ ದೇವಾಸೋ ಅಪ್ತುರಃ ಸುತಮಾ
ಗ್ಗಂಥ ತೂರ್ಣಯಃ | ಉಸ್ರಾ ಇವ ಸ್ವಸರಾಣಿ || ವಿಶ್ವೇ ದೇವಾಸೋ ಅಸ್ತಿಥ ಏಹಿಮಾಯಾಸೋ
ಅದ್ರುಹಃ | ನೇರಥಂ ಜುಷಂತ ವಹ್ನಯಃ || (ಋ. ಸಂ. ೧-೩-೭,೮,೯)

ಈ ಮಂತ್ರದ ಪುರೋರುಕ್ ಸಹಿತವಾದ ವಿಶ್ವದೇವತಾತ್ಮಕವಾದ ತೃಚವು. ಇದನ್ನು ಪಠಿಸುವುದರಿಂದ ಆಗ್ರಯಣ
ಗ್ರಹಗಳನ್ನು ಪ್ರಶಂಸಿಸಿದಂತಾಗುವುದು.

ಸಾರಸ್ವತಂ ಶಂಸತಿ ನ ಸಾರಸ್ವತೋ ಗ್ರಹೋಽಸ್ತಿ ವಾಕ್ತು ಸರಸ್ವತೀ
ಯೇ ತು ಕೇ ಚ ವಾಚಾ ಗ್ರಹಾ ಗೃಹ್ಯಂತೇ ತೇಽಸ್ಯ ಸರ್ವೇ ಶ-
ಸ್ತ್ರೋಕ್ತಾಃ ||

ಸಪ್ತಮಂ ತೃಚಂ ವಿಧತ್ತೇ—ಸಾವಕಾ ನಃ ಸರಸ್ವತೀ [೧-೩-೧೧] ಇತ್ಯಾದಿಕಃ ಸಾರ-
ಸ್ವತಃ ಸ್ತುಚಃ || ನನು ಪೂರ್ವವದತ್ತಾಪಿ ಗ್ರಹಸ್ಯ ಶಸ್ತ್ರವತ್ತ್ವಂ ಕುತೋ ಸೋಪನ್ಯಸ್ಯತ ಇತ್ಯಾ-
ಶಂಕ್ಯಾಹ—ಅಧ್ವರ್ಯವನುಂತ್ರಕಾಂಡೇ ಸಾರಸ್ವತಮಂತ್ರಸ್ಯಾಪರಿತತ್ವಾದ್ಬ್ರಾಹ್ಮಣೇ ವಿಧ್ಯ-
ಭಾವಾಚ್ಚ ಗ್ರಹಾಭಾವಃ || ತರ್ಹಿ ಗ್ರಹೋಕ್ತೇಽಸ್ಮಿನ್ನಸ್ಯ ಸಾರಸ್ವತಸ್ಯ ತೃಚಸ್ಯ ಕಿಮುರ್ಥಂ
ಶಂಸನೆಮಾನ್ಮಾತಮಿತ್ಯಾಶಂಕ್ಯಾಽಹ—ಸರಸ್ವತೀ ಹಿ ವಾಗ್ದೇವತಾ | ಗ್ರಹಾಣಾಂ ಚ ವಾಚಾ
ಗೃಹ್ಯಮಾಣತ್ವಾದ್ಸಾರಸ್ವತತ್ವಂ || ತೇನ ಸರ್ವೇಽಪಿ ಗ್ರಹಾಃ ಶಸ್ತ್ರೋಕ್ತಾಃ ಪರಿತತಸ್ತಾ
ಭವಂತಿ ||

ಪಾವಕಾನಃ ಸರಸ್ವತೀ ಎಂದು ಮೊದಲಾಗುವ ಮೂರು ಋಕ್ಕುಗಳು ಸಾರಸ್ವತ ತೃಚವು. ಆದರೆ ಸಾರಸ್ವತ ಗ್ರಹ ಎಂಬ ಪ್ರತ್ಯೇಕಗ್ರಹವಿರುವುದಿಲ್ಲ. ಅಧ್ವರ್ಯವಕಾಂಡದಲ್ಲಿಯೂ ಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿಯೂ ಸಾರಸ್ವತಗ್ರಹ ಸಂಬಂಧವಾದ ವಿಧಿಯು ಕಂಡುಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಆದರೂ ಶಸ್ತ್ರಮಂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಸಾರಸ್ವತಸ್ತೃಚವನ್ನು ಪಠಿಸುವ ರೂಢಿ ಇರುವುದು ಪ್ರತ್ಯೇಕಗ್ರಹ ವಿಲ್ಲದಿದ್ದಮೇಲೆ ಸಾರಸ್ವತಮಂತ್ರವನ್ನು ಏತಕ್ಕೆ ಪಠಿಸಬೇಕು ಎಂಬ ಶಂಕೆಯು ಉಂಟಾದಲ್ಲಿ ಅದಕ್ಕೆ ಸಮಾಧಾನವನ್ನು ಹೇಳುವರು—ಸರಸ್ವತಿಯು ವಾಗ್ದೇವತೆಯು ಎಂದರೆ ಮಂತ್ರರೂಪವಾದ ವಾಕ್ಯಗಳಿಗೆ ಅಭಿಮಾನಿದೇವತೆಯು ಗ್ರಹಮಂತ್ರಗಳನ್ನೆಲ್ಲಾ ವಾಕ್ಯಾಭಿಮಾನಿಯಾದ ಸರಸ್ವತೀದೇವತಾಸಂಬಂಧ ಮಂತ್ರಗಳನ್ನೂ ಪಠಿಸುವುದು ನ್ಯಾಯವಾಗಿದೆ. ಮತ್ತು ಮಂತ್ರಾಭಿಮಾನಿಯಾದ ಸಾರಸ್ವತಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ಪಠಿಸುವುದರಿಂದ ಎಲ್ಲಾ ಗ್ರಹಗಳನ್ನೂ ವಾಕ್ಯರೂಪವಾದ ಮಂತ್ರಗಳಿಂದ ಸ್ತುತಿಸಿದಂತಾಗುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ಸಾರಸ್ವತಸ್ತೃಚವನ್ನು ಪಠಿಸುವುದು ಯುಕ್ತವು. ಆ ಮಂತ್ರವು ಯಾವುವೆಂದರೆ—

ಶೋಂ ೩ ಸಾವೋಂ ೦೩ ವಾಚಮಹಂ ದೇವೀಂ ವಾಚಸ್ಮಿನ್ಯಜ್ಞೇ ಸುಪೇಶಸಾ
ಸರಸ್ವತೀಂ ಹವಾಮಹೋಂ | ಪಾವಕಾನಃ ಸರಸ್ವತೀ ವಾಚೇಭಿರ್ವಾನೀವತೀ | ಯಜ್ಞಂ ವಷ್ಟು
ಧಿಯಾವಸುಃ || ಚೋದಯಿತ್ರೀ ಸೂನ್ಯಕಾನಾಂ ಚೇತಂತೀ ಸುಮತೀನಾಂ | ಯಜ್ಞಂ ದಧೇ
ಸರಸ್ವತೀ || ಮಹೋ ಅರ್ಹಃ ಸರಸ್ವತೀ ಪ್ರಚೇತಯತಿ ಕೇತುನಾ | ಧಿಯೋ ವಿಶ್ವಾ ವಿರಾಜತಿ ||

(ಋ. ಸಂ ೧-೩-೧೦, ೧೦, ೧೨)

ಇದು ಸರಸ್ವತೀ ದೇವತಾಕವಾದ ತೃಚವು ಎಂದರೆ ಮೂರು ಋಕ್ಕುಗಳು.

ಉಕ್ಥಿ ನೋ ಭವಂತಿ ಯ ಏನಂ ವೇದ ||

ವೇದನಂ ಪ್ರಶಂಸತಿ—ತಸ್ಯ ವೇದಿತುಃ ಸರ್ವೇ ಗ್ರಹಾಃ ಶಸ್ತ್ರವಂತೋ ಭವಂತಿ ಗ್ರಹ-
ದೇವತಾಸ್ತುಷ್ಕಂತೀತ್ಯರ್ಥಃ ||

ಈ ಪ್ರಉಗ ಶಾಸ್ತ್ರದಲ್ಲಿ ಒಟ್ಟು ಒಂಬತ್ತು ಗ್ರಹಗಳಿರುವವು. ಅವು ಯಾವವೆಂದರೆ—ಉಪಾಂಶು, ಅಂತರ್ಯಾಮ, ವ್ಯಾಯವ್ಯ, ಇಂದ್ರವಾಯವ, ಮೈತ್ರಾವರಣ, ಆಶ್ವಿನ ಶುಕ್ರ ಮಂಥೀ ಆಗ್ರಯಣ. ಈ ಗ್ರಹಗಳಿಂದ ಮಾಡುವ ಹುತಿಗಳು ಬಹಿಷ್ವವಮಾನ ಮತ್ತು ಪ್ರಉಗಶಸ್ತ್ರಮಂತ್ರಗಳಿಗೆ ಸಂಬಂಧಪಟ್ಟವು. ಈ ವಿಷಯಗಳನ್ನೆಲ್ಲಾ ಯಾವ ಪುರುಷನು ತಿಳಿದು ಅದರಂತೆ ಆಚರಿಸುವನೋ ಅವನು ಆಯಾ ಗ್ರಹಗಳ ಮತ್ತು ದೇವತೆಗಳ ಸ್ತೋತ್ರಗಳನ್ನು ವಿಧಿವತ್ತಾಗಿ ಪಠಿಸಿದಂತೆ ಆಗುವನು.

English Translation

(The Pra-uga Shastra. Vashatkara. The Nivids)

The Pra-uga Shastra

The Pra-uga Shastra is the recitation appropriate to the Soma offerings from the Grahas. Nine such Grahas are taken at the morning. With nine verses forming the Bahish-pavamana chant, they are praised by singers. After the singers have finished their chant, the adhvaryu takes the tenth Graha (for the Asvins); the sound "him" uttered by singers when chanting the other verses,

counts as the tenth part. Thus, an equality, of the Grahas and verses of the chant is obtained.

The Hotar repeats a triplet addressed to Vayu (1, 2, 1-3). By this the Vayu graha is celebrated. He repeats a triplet addressed to Indra-Vayu (1, 2, 4-6). By this the Indra-Vayn graha is celebrated. He repeats a triplet addressed to Mitra-Varuna. By this the Mitra-Varuna graha is celebrated. He repeats a triplet addressed to the As'vins (1, 3, 1-3). By this the As'vin graha is celebrated. He repeats a triplet addressed to Indra (1, 3, 4-6). By this the Sukra and Manti grahas are celebrated. He repeats a triplet addressed to the Visve Devah (1, 3, 7-9). By this the Agrayana graha is celebrated. He repeats a triplet addressed to Sarasvati graha (no such vessel as in the other cases). Sarasvati is speech. Whatever grahas are taken by means of speech (under recital of a mantra), all these are celebrated by means of Shastras. He who has such a knowledge gets (thus) celebrated (all his Grahas).

ಇತಿ ಶ್ರೀಮತ್ಸಾಯಣಾಚಾರ್ಯವಿರಚಿತೇ ಮಾಧವೀಯೇ ವೇದಾರ್ಥಪ್ರಕಾಶ

ಐತರೇಯಬ್ರಾಹ್ಮಣಭಾಷ್ಯೇ ಏಕಾದಶಾಧ್ಯಾಯಸ್ಯ ಪ್ರಥಮಃ ಖಂಡಃ

ಇಲ್ಲಿಗೆ ಐತರೇಯಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿ ಹನ್ನೊಂದನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ ಮೊದಲನೆಯ ಖಂಡವು
ಸಮಾಪ್ತವಾದುದು.

ಅಥ ಏಕಾದಶಾಧ್ಯಾಯೇ ದ್ವಿತೀಯಃ ಖಂಡಃ

ಹನ್ನೊಂದನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ ಎರಡನೆಯ ಖಂಡವು

[ಪ್ರಉಗಶಸ್ತ್ರದ ನಾನಾಭಾಗಗಳ ಅರ್ಥವು ಮತ್ತು ವಿವರಣೆಯು]

ಅನ್ಯಾದ್ಯಂ ನಾ ಏತೇನಾವರುಂಧೇ ಯತ್ಪ್ರಉಗಮನ್ಯಾನ್ಯಾ ದೇವತಾ

ಪ್ರಉಗೇ ಶಸ್ಯತೇಽನ್ಯದನ್ಯದುಕ್ಲಂ ಪ್ರಉಗೇ ಕ್ರಿಯತೇ ||

ವಿಹಿತಂ ಪ್ರಉಗಶಸ್ತ್ರಂ ಪ್ರಶಂಸತಿ—ಯದೇತತ್ಪ್ರಉಗಾಖ್ಯಂ ಶಸ್ತ್ರಮಸ್ತಿ ತದೇತ-
ದತ್ತಂ ಯೋಗ್ಯಸ್ಯಾನ್ನಸ್ಯ ಸಾಧನಮತಸ್ತೇನಾನ್ಯಂ ಪ್ರಾಪ್ನೋತಿ || ಯಸ್ಮಾದಸ್ತಿಸ್ಯಸ್ತ್ರೇ ಪ್ರಥ-

ಗೇವ ದೇವತಾ ತಸ್ಯತೇ || ಪ್ರಥಮತ್ವಜೇ ಕೇವಲೋ ವಾಯುರ್ದ್ವಿತೀಯಸ್ತಿಸ್ತಿಸ್ತಿದ್ರವಾಯೂ
ತೃತೀಯಸ್ತಿ ಮಿತ್ರಾವರುಣಾದಿರ್ವೇವತಾಭೇದಃ || ಯಥೈವ ದೇವತಾ ಭಿದ್ಯತೇ ತಥೈತಸ್ತಿಸ್ತ-
ಸ್ತೀಽನ್ಯದನ್ಯದುಕ್ತಂ ವಾಯವಾಯಾಹೀಂದ್ರವಾಯೂ ಇತ್ಯಾದಿಕಂ ಪರಸ್ಪರವಿಲಕ್ಷಣಂ
ತಸ್ಮಾಂಗಂ ಕ್ರಿಯತೇ || ತಸ್ಮಾದೋದನಶಾಕಸೂಪಾದಿವಿಲಕ್ಷಣಭಕ್ಷ್ಯಭೋಜ್ಯಲೇಹ್ಯಪೇಯ-
ಚೋಷ್ಯಸಾಮ್ಯಾದನ್ಯಾದ್ಯಹೇತುತ್ವಂ ಯುಕ್ತಂ ||

ಈಗ ಪ್ರಳುಗಶಸ್ತ್ರವನ್ನು ವಿಶೇಷರೀತಿಯಿಂದ ಪ್ರಶಂಸೆ ಮಾಡುವರು—ಈ ಪ್ರಳುಗ ಎಂಬ ಶಸ್ತ್ರವು ಮನುಷ್ಯರಿಗೆ
ಆಹಾರಾರ್ಥವಾಗಿ ಯಾವ ಯಾವ ವಸ್ತುಗಳಿರುವವೋ ಅವುಗಳಿಗೆ ಸಾಧನರೂಪವಾಗಿರುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ಈ ಶಸ್ತ್ರಪಠನದಿಂದ
ಅನ್ನದ್ಯಾಹಾರಗಳು ಲಭಿಸುವವು. ಈ ಶಸ್ತ್ರಮಂತ್ರದಲ್ಲಿ ಒಂದೇ ದೇವತೆಯ ಸ್ತೋತ್ರಗಳಿರುವುದಿಲ್ಲ. ಬೇರೆ ಬೇರೆ ದೇವತೆಗಳ
ಪ್ರಶಂಸೆಗಳಿರುವವು. ಮೊದಲಿನ ತೃಚದಲ್ಲಿ ವಾಯುದೇವತೆಯ ಪ್ರಶಂಸೆ ಇರುವುದು. ಎರಡನೆಯ ತೃಚದಲ್ಲಿ ಇಂದ್ರ ಮತ್ತು
ವಾಯು ಎಂಬ ಎರಡುದೇವತೆಗಳ ಪ್ರಶಂಸೆ ಇರುವುದು. ಮೂರನೆಯ ತೃಚದಲ್ಲಿ ಮಿತ್ರಾವರುಣರ ಪ್ರಶಂಸೆ ಇರುವುದು ಇತ್ಯಾದಿ.
ಈ ರೀತಿ ದೇವತಾ ಭೇದಗಳಿಗನುಸಾರವಾಗಿ ಸ್ತೋತ್ರಮಂತ್ರಗಳೂ ಬೇರೆ ಬೇರೆಯಾಗಿರುವವು. ಈ ಮಂತ್ರಗಳು
ಒಂದಕ್ಕೊಂದು ಸಂಬಂಧವಿಲ್ಲದೆ ಪರಸ್ಪರ ವಿಲಕ್ಷಣಗಳಾಗಿರುವವು. ವಾಯವಾಯಾಹಿ ಎಂಬುದು ಮೊದಲಿನ ತೃಚವು
ಇಂದ್ರವಾಯೂ ಎಂಬುದು ಎರಡನೆಯ ತೃಚವು ಇತ್ಯಾದಿ. ಹೀಗೆ ಪರಸ್ಪರ ಭಿನ್ನವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಈ ಭಿನ್ನಮಂತ್ರಗಳಿಂದ
ಲಭಿಸುವ ಅನ್ನದ್ಯಾಹಾರಗಳೂ ಭಿನ್ನಭಿನ್ನವಾಗಿಯೇ ಇರುವವು. ಕೇವಲ ಅನ್ನವೊಂದೇ ಆಹಾರವೆನಿಸುವುದಿಲ್ಲ. ಅದಕ್ಕೆ
ಸಹಾಯಕವಾಗಿ ಅನ್ನ ದುಳಿ, ಪಲ್ಯ ತೊನ್ನೆ ಶಾಕಗಳು ಇವೆಲ್ಲವೂ ಸೇರಿ ಆಹಾರವೆನಿಸುವುದು. ಇವೆಲ್ಲವೂ, ಭಕ್ಷ್ಯ, ಭೋಜ್ಯ,
ಲೇಹ್ಯ, ಚೋಷ್ಯ ಮೊದಲಾದ ಪದ್ಧತಿಸೋಪೇತವಾದ ಭೋಜನವೆನಿಸುವುದು. ಇದನ್ನೆಲ್ಲಾ ಹೊಂದಿಸುವುದಕ್ಕೆ ಸಾಧನವಾಗಿ
ನಾನಾವಿಧ ಮಂತ್ರಗಳೂ ಈ ಶಸ್ತ್ರಮಂತ್ರದಲ್ಲಿ ಸೇರಿಸುವವು.

ಅನ್ಯದನ್ಯದಸ್ಯಾನ್ನಾದ್ಯಂ ಗೃಹೇಷು ಧ್ರಿಯತೇ ಯ ಏವಂ ವೇದ ||

ವೇದನಂ ಪ್ರಶಂಸತಿ- ಅನ್ಯದನ್ಯತ್ವಪರಸ್ಪರವಿಲಕ್ಷಣಂ ಮಧುರಾನ್ನಾದಿರೂಪಂ ||

ಈ ಮಂತ್ರಗಳ ಫಲವನ್ನು ಹೇಳುವರು—ಈ ಪರಸ್ಪರ ವಿಲಕ್ಷಣವಾದ ಮಂತ್ರಗಳಿಂದ ಮಧುರಾದಿ ನಾನಾವಿಧ
ಅನ್ನಗಳ, ಲಭಿಸುವುವೆಂದು ಯಾವ ಪುರುಷನು ತಿಳಿದು ಅದರಂತೆ ಆಚರಿಸುವನೋ ಆ ಪುರುಷನು ವಿವಿಧರೂಪವಾದ
ಅನ್ನದ್ಯಾಹಾರಗಳನ್ನು ಪಡೆದು ಸುಖಿಸುವನು.

ಏತದ್ಧ ವೈ ಯಜಮಾನಸ್ಯಾಧ್ಯಾತ್ಮತಮಮಿವೋಕ್ತಂ ಯತ್ರೈಲಗಂ
ತಸ್ಮಾದೇನೈತದುಪೇಕ್ಷ್ಯತಮಮಿವೇತ್ಯಾಹುರೇತೇನ ಹೈನಂ
ಹೋತಾ ಸಂಸ್ಕರೋತಿತಿ ||

ಪ್ರಕಾರಾಂತರೇಣ ಪ್ರಳುಗಂ ಪ್ರಶಂಸತಿ—ಪ್ರಳುಗಾಖ್ಯಂ ಯಜ್ಞಸ್ತ್ರವಸ್ತಿ ಏತದೇವ
ಯಜಮಾನಸ್ಯ ಅಧ್ಯಾತ್ಮತಮಮಿವ || ಆತ್ಮಾನಂ ಶರೀರಮಧಿಕೃತ್ಯ ವರ್ತತ ಇತ್ಯಧ್ಯಾತ್ಮಂ
ಶರೀರಸಂಬಂಧೀತ್ಯರ್ಥಃ || ಪೂರ್ವತ್ರಾಽಽಜ್ಯತಸ್ತಸ್ಯ ಯಜಮಾನಶರೀರನಿಷ್ಪತ್ತಿಹೇತುತ್ವಾಭಿ-
ಧಾನಾತ್ತದಪ್ಯಧ್ಯಾತ್ಮಂ || ಇದಂ ತೂಪ್ತಸ್ತಸ್ಯ ಶರೀರಸ್ಯ ಸಂಸ್ಕಾರತ್ವಾದತಿಶಯೇನೈವಾ-

ಧ್ಯಾತ್ವಂ || ಯಸ್ಮಾದೇವಂ ತಸ್ಮಾದನೇನ ಯಜಮಾನೇನೈತತ್ಪ್ರಲುಗಶಸ್ತ್ರಮುಪೇಕ್ಷ್ಯತಮ
ಮಿವಾತಿಶಯೇನೋಪ ಸಮೀಪ ಈಕ್ಷಣೀಯಮಾದರಣೀಯಮಿತ್ಯರ್ಥಃ || ಇತ್ಯೇವಮಭಿಜ್ಞಾ
ಅಹುಃ | ತೇಷಾಮಯಮುಭಿಪ್ರಾಯಃ | ಏತೇನ ಪ್ರಲುಗಶಸ್ತ್ರೇಣೈನಂ ಯಜಮಾನಮಾಜ್ಯ
ಶಸ್ತ್ರಾದುತ್ಪನ್ನಂ ಹೋತಾ ಸಂಸ್ಕರೋತಿ ತಸ್ಮಾದಾದರಣಂ ಯುಕ್ತಂ ||

ಈ ಪ್ರಲುಗಶಸ್ತ್ರವನ್ನು ಪ್ರಕಾರಾಂತರವಾಗಿ ಎಂದರೆ ಬೇರೆವಿಧವಾಗಿ ಪ್ರಶಂಸೆಮಾಡುವರು. ಈ ಪ್ರಲುಗಶಸ್ತ್ರವು
ಯಜಮಾನನನ್ನು ಅಧ್ಯಾತ್ಮತಮವಾಗಿಯೂ ರಕ್ಷಿಸುವುದು. ಅಧ್ಯಾತ್ಮವೆಂದರೆ — ಶರೀರಮಧಿಕೃತ್ಯ ವರ್ತತ ಇತ್ಯರ್ಥಾತ್ಮಂ |
ಶರೀರಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಪಟ್ಟ ವಿಷಯಗಳನ್ನೊಳಗೊಂಡಿರುವುದಕ್ಕೆ ಅಧ್ಯಾತ್ಮವೆಂದು ಹೆಸರು. ಹಿಂದೆ ಆಜ್ಞಶಸ್ತ್ರದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವ
ವಿಷಯಗಳು ಯಜಮಾನನ ನಿಷ್ಪತ್ತಿಗೆ ಕಾರಣಭೂತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಅವು ಅಧ್ಯಾತ್ಮವೆಂದು ಹೇಳಲಾಗಿದೆ. ಈ ರೀತಿ
ಅಧ್ಯಾತ್ಮಿಕವಾಗಿ ಹೊಸದಾಗಿ ಉತ್ಪನ್ನವಾಗಿರುವುದೆಂದು ಹೇಳಲಾಗಿದೆ. ಈಗ ಆ ರೀತಿ ಉತ್ಪನ್ನವಾದ ಶರೀರಕ್ಕೆ ಅನ್ನಾದ್ಯಾಹಾರ
ಗಳಿಂದ ಸಂಸ್ಕಾರರೂಪವಾದ ಅಭಿವೃದ್ಧಿಯಾಗುವುದು. ಈ ವಿಷಯವನ್ನು ಎಂದರೆ ಯಜಮಾನನ ಶರೀರಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಪಟ್ಟ
ಅನಯವಾದಿಗಳ ಶಕ್ತಿಸಾಮರ್ಥ್ಯಗಳನ್ನು ಪ್ರಲುಗಶಸ್ತ್ರವು ಹೇಗೆ ಅಭಿವೃದ್ಧಿ ಮಾಡುವುದೆಂದು ಮುಂದೆ ವಿವರಿಸಲಾಗುತ್ತದೆ.

ನಾಯವ್ಯಂ ಶಂಸತಿ ತಸ್ಮಾದಾಹುರ್ವಾಯುಃ ಪ್ರಾಣಃ ಪ್ರಾಣೋ
ರೇತೋ ರೇತಃ ಪುರುಷಸ್ಯ ಪ್ರಥಮಂ ಸಂಭವತಃ ಸಂಭವತೀತಿ
ಯದ್ವಾಯವ್ಯಂ ಶಂಸತಿ ಪ್ರಾಣಮೇವಾಸ್ಯ ತತ್ಸಂಸ್ಕರೋತಿ ||

ಅಥ ಪ್ರಥಮಂ ತ್ರೈಚಂ ವಿಹಿತಮನೂದ್ಯ ಸ್ತೌತಿ—ಪೂರ್ವೋಕ್ತೋ ವಿಧಿರ್ವಾಯವ್ಯಂ
ಶಂಸತೀತಿ ವಾಕ್ಯೇನಾನೂದ್ಯತೇ || ಯಸ್ಮಾದ್ವಾಯವ್ಯಂ ಶಂಸನೀಯಂ ತಸ್ಮಾದಭಿಜ್ಞಾ ಏವ-
ಮಾಹುಃ ಪ್ರಾಣಸ್ಯ ವಾಯುಕಾರ್ಯತ್ವೇನ ವಾಯುರೇವ ಪ್ರಾಣಃ || ರೇತಸಃ ಪ್ರಾಣಧಾರಕ-
ಶರೀರನಿಷ್ಪಾದಕತ್ವಾದ್ರೇತಃ ಪ್ರಾಣಃ ಪ್ರಾಣಸ್ವರೂಪಂ || ತತ್ಸದೃಶಂ ರೇತಃ ಸಂಭವತ ಉತ್ಪಾ-
ದ್ಯಮಾನಸ್ಯ ಪುರುಷಸ್ಯ ದೇಹಸ್ಯ ಕಾರಣತ್ವೇನ ಹಿತದೇಹೇ ಪ್ರಥಮಂ ಸಂಭವತಿ || ಏವಮುಭಿ-
ಜ್ಞೈರುಕ್ತತ್ವಾದ್ವಾಯವ್ಯಸ್ತೌಚಃ ಸಮೀಚೀನಃ || ತಚ್ಚಂಸನೇನ ಹೋತಾ ಯಜಮಾನಸ್ಯ
ಪ್ರಾಣಮೇವ ಸಂಸ್ಕರೋತಿ ||

ಈಗ ಮೊದಲನೆಯ ತೃತೀಯದಲ್ಲಿ ಎಂದರೆ ವಾಯುದೇವತೆಯನ್ನು ಉದ್ಗೇಷಿಸಿ ಪರಿಸಲಾಗುವ ಮೊದಲಿನ ಮೂರು
ಋಕ್ಕುಗಳನ್ನು ಪ್ರಶಂಸಿಸುವರು—ಈ ಪ್ರಲುಗ ಶಸ್ತ್ರಮಂತ್ರದಲ್ಲಿ ಮೊದಲಿನ ತೃತೀಯೇ ವಾಯುದೇವತಾತ್ಮಕವಾದುದು. ಏಕೆಂದರೆ
ಪ್ರಾಣವು ವಾಯುರೂಪದಿಂದ ದೇಹದಲ್ಲಿ ನೆಲೆಸಿ ಸಂಚರಿಸುವುದರಿಂದ ತಿಳಿದವರು ವಾಯುವನ್ನೇ ಪ್ರಾಣವೆಂದು ಹೇಳುವರು.
ಈ ಪ್ರಾಣಕ್ಕೆ ಆಧಾರಭೂತವಾದುದೇ ಶರೀರವು. ಈ ಶರೀರೋತ್ಪಾದನೆಗೆ ರೇತಸ್ಸೇ (ಪುರುಷನ ವೀರ್ಯವೇ) ಕಾರಣಭೂತ
ವಾಗಿರುವುದು. ಎಂದರೆ ಪ್ರಾಣಸ್ವರೂಪವಾಗಿರುವ ಈ ವಿಧವಾದ ರೇತಸ್ಸು ತಂದೆಯ ದೇಹದಲ್ಲಿ ಮೊದಲು ಉತ್ಪನ್ನವಾಗುವುದು.
ಆ ತಂದೆಯಲ್ಲಿ ಉಂಟಾಗುವ ಪ್ರಾಣರೂಪವಾದ ರೇತಸ್ಸೇ ಮುಂದೆ ಬೀಜರೂಪವಾಗಿ ಮುಂದೆ ಹುಟ್ಟತಕ್ಕ ಪುರುಷನಿಗೆ ಕಾರಣ
ವಾಗಿರುವುದು. ಎಂದು ಈ ವಿಷಯವನ್ನು ತಿಳಿದವರು ಹೇಳುವರು. ಆದ್ದರಿಂದ ಹೋತೃವು ವಾಯುದೇವತಾಕವಾದ ತೃತೀಯವನ್ನು
ಪಠಿಸುವುದರಿಂದ ಯಜ್ಞ ಮಾಡುವ ಯಜಮಾನನಲ್ಲಿ ಎಂದರೆ ಯಜಮಾನನ ಶರೀರದಲ್ಲಿ ಪ್ರಾಣವನ್ನು ಸ್ಥಾಪಿಸಿದಂತಾಗುವುದು.

ಇಲ್ಲಿ ಒಂದು ವಿಷಯವನ್ನು ವಿವರಿಸಬೇಕಾಗಿದೆ. ಯಜ್ಞಮಾಡುವ ಯಜಮಾನ, ಅವನ ಶರೀರ ಮತ್ತು ಆ ಶರೀರದಲ್ಲಿ ಪ್ರಾಣ ಮೊದಲಾದವು ನೆಲೆಸಿದ್ದರೂ ಅವು ಯಜ್ಞಾರ್ಹವಾಗಿರುವುದಿಲ್ಲ. ಆ ಪ್ರಾಣಾದಿಗಳನ್ನು ಮಂತ್ರಾದಿಗಳಿಂದ ಸಂಸ್ಕಾರ ಮಾಡಿ ಯಜ್ಞಾರ್ಹವಾಗುವಂತೆ ಶುದ್ಧಮಾಡಬೇಕಾಗಿರುವುದು. ಆದಕ್ಕಾಗಿಯೇ ಪ್ರಾಣಾದಿಗಳಿಗೆ ಮುಖ್ಯದೇವತೆಯಾದ ವಾಯು ಮುಂತಾದ ದೇವತೆಗಳನ್ನು ವಿಧಿವತ್ತಾಗಿ ಪಠಿಸಿ ಯಜಮಾನನ ಅವಯವಗಳನ್ನು ಸಂಸ್ಕಾರದಿಂದ ಶುದ್ಧಮಾಡಲಾಗುವುದು. ಈ ವಿಧಾನವನ್ನೇ ಎಂದರೆ ಯಾವ ಯಾವ ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಯಾವ ಯಾವ ಮಂತ್ರಗಳಿಂದ ಹೇಗೆ ಸಂಸ್ಕಾರ ಮಾಡಬೇಕೆಂಬ ಕ್ರಮವನ್ನು ಇಲ್ಲಿಯೂ ಮುಂದೂ ತಿಳಿಸಲಾಗಿದೆ.

ಐಂದ್ರವಾಯವಂ ಶಂಸತಿ ಯತ್ರ ವಾನ ಪ್ರಾಣಸ್ತದಪಾನೋ
ಯದೈಂದ್ರವಾಯವಂ ಶಂಸತಿ ಪ್ರಾಣಾಪಾನಾವೇನಾಸ್ಯ
ತತ್ಸಂಸ್ಕರೋತಿ ||

ದ್ವಿತೀಯಂ ವಿಧಿಮನೂದ್ಯ ಸೌತಿ—ಉಚ್ಛ್ವಾಸರೂಪಃ ಪ್ರಾಣೋ ಯತ್ರಾಸ್ತಿ ತತ್ರ
ನಿಶ್ವಾಸರೂಪೋಽಪಾನೋಽಸ್ಯ ಸ್ತಿ || ಇಂದ್ರವಾಯು ಚ ಪ್ರಾಣಾಪಾನಸ್ವರೂಪೌ || ತಸ್ಮಾ-
ತ್ತೇನ ಸೂಕ್ತೇನ ಪ್ರಾಣಾಪಾನಯೋಃ ಸಂಸ್ಕಾರಃ ||

ಈಗ ಎರಡನೆಯ ವಿಧಿಯಪ್ರಕಾರವಾಗಿ ಸ್ತುತಿಸುವರು— ಇಂದ್ರ ಮತ್ತು ವಾಯು ದ್ವಿದೇವತೆಗಳನ್ನು ಆಯಾ ದೇವತೆಗಳ ಸಂಬಂಧವಾದ ಮಂತ್ರಗಳಿಂದ ಸ್ತುತಿಸುವರು. ಹಿಂದೆ ಶರೀರದಲ್ಲಿ ನೆಲೆಸಿರುವ ಪ್ರಾಣವೆಂಬ ವಾಯುವಿನ ವಿಷಯವನ್ನು ಹೇಳಲಾಯಿತು. ಶರೀರದಲ್ಲಿ ಪ್ರಾಣರೂಪವಾದ ವಾಯುವು ಇದ್ದಮೇಲೆ ಅಲ್ಲಿ ಅಪಾನವಾಯುವೂ ಇರಲೇಬೇಕು. ಇಲ್ಲಿ ಉಚ್ಛ್ವಾಸರೂಪವೂ ನಿಶ್ವಾಸರೂಪವೂ ಆದ ಎರಡುವಿಧ ವಾಯುಗಳಿಗೆ ಇಂದ್ರವಾಯು ಎಂಬಿಬ್ಬರು ದೇವತೆಗಳಾಗಿರುವರು. ಈ ಪ್ರಾಣಾಪಾನಸ್ವರೂಪರಾದ ಇಂದ್ರವಾಯುಗಳೆಂಬ ದೇವತಾದ್ವಯಸಂಬಂಧವಾದ ಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ಪಠಿಸುವುದರಿಂದ ಜೋತೃವು ಯಜಮಾನನ ಪ್ರಾಣ ಮತ್ತು ಅಪಾನ ಎಂಬ ಎರಡುವಿಧ ಎಂದರೆ ಉಚ್ಛ್ವಾಸ ಮತ್ತು ನಿಶ್ವಾಸ ಎಂಬ ವಾಯುಗಳನ್ನು ಸಂಸ್ಕರಿಸಿದಂತಾಗುವುದು.

ಮೈತ್ರಾವರುಣಂ ಶಂಸತಿ ತಸ್ಮಾದಾಹುಶ್ಚಕ್ಷುಃ ಪುರುಷಸ್ಯ ಪ್ರಥಮಂ
ಸಂಭವತಃ ಸಂಭವತೀತಿ ಯನ್ಮೈತ್ರಾವರುಣಂ ಶಂಸತಿ ಚಕ್ಷು-
ರೇವಾಸ್ಯ ತತ್ಸಂಸ್ಕರೋತಿ ||

ತೃತೀಯಂ ವಿಧಿಮನೂದ್ಯ ಸೌತಿ—ಶ್ರುತ್ಯಂತರೇ ಚಕ್ಷುರ್ಮಿತ್ರಾವರುಣ ಇತಿ ಮಿತ್ರಾವ-
ರುಣಸಂಬಂಧಸ್ಯ ಗ್ರಹಸ್ಯ ಚತುಷ್ಟಾಭಿಧಾನಾತ್ಪ್ರಚೋಽಪಿ ಚಕ್ಷುಃಸ್ವರೂಪ ಏವ || ತಚ್ಚಕ್ಷು-
ರನ್ಯಸ್ಮಾಚ್ಛ್ರೋತ್ರಾದೀಂದ್ರಿಯಾಪ್ರಥಮಮುತ್ಪದ್ಯತೇ || ಅಸ್ಯಾರ್ಥಸ್ಯಾಽಗಮಾಗಮ್ಯತ್ವಾ-
ದಾಹುರಭಿಜ್ಞಾ ಇತ್ಯುಕ್ತಂ || ಏವಂವಿಧಚಕ್ಷುಃಸ್ವರೂಪೇಣ ಮೈತ್ರಾವರುಣತೃತೀನ ಯಜ-
ಮಾನಚಕ್ಷುಷಃ ಸಂಸ್ಕಾರಃ ||

ಈಗ ಮೂರನೆಯ ವಿಧಿಪ್ರಕಾರ ಸ್ತುತಿಸುವರು. ತ್ರೈತ್ತೀಯಸಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿ ಚಕ್ಷುರ್ಮೈತ್ರಾವರುಣಃ (ತೈ. ಸಂ. ೬-೪-೬-೪) ಎಂದು ಹೇಳಿರುವ ಪ್ರಕಾರ ಮಿತ್ರಾವರುಣರು ಚಕ್ಷುಸ್ವರೂಪರು. ಈ ಚಕ್ಷುಸ್ಸುಗಳು (ಕಣ್ಣುಗಳು) ಶರೀರದಲ್ಲಿ ಶ್ರೋತ್ರಾದಿ ಇತರ ಇಂದ್ರಿಯಗಳಿಗಿಂತ ಮೊದಲು ಉತ್ಪನ್ನವಾಗುವವು. ಈ ವಿಷಯವನ್ನು ಅಗಮಶಾಸ್ತ್ರಾಭಿಜ್ಞರು ಹೇಳುವರು. ಆದ್ದರಿಂದ ಮೈತ್ರಾವರುಣ ದೇವತಾಸಂಬಂಧವಾದ ತೃಚದ ಪಠನದಿಂದ ಹೋತೃವು ಯಜಮಾನನ ಚಕ್ಷುಸ್ಸುಗಳನ್ನು ಸಂಸ್ಕಾರ ಮಾಡಿದಂತಾಗುವುದು.

ಅಶ್ವಿನಂ ಶಂಸತಿ ತಸ್ಮಾತ್ಕುಮಾರಂ ಜಾತಂ ಸಂವದಂತ ಉಪ ವೈ
ಶುಶ್ರೂಷತೇ ನಿ ವೈ ಧ್ಯಾಯತೀತಿ ಯದಾಶ್ವಿನಂ ಶಂಸತಿ
ಶ್ರೋತ್ರಮೇವಾಸ್ಯ ತತ್ಸಂಸ್ಕರೋತಿ ||

ಚತುರ್ಥಂ ವಿಧಿಮನೂದ್ಯ ಸ್ತುತಿ — ಉತ್ಪನ್ನಂ ಬಾಲಂ ಮುಗ್ಧಮೇವೇಕ್ಷಮಾಣಾ
ಮಾತಾಪಿತೃದಯಃ ಪರಸ್ಪರಮೇವಮಾಹುಃ—ನಾನಾವಿಧೈರುಪಲಾಲಯೈರಾಹೂತೋ ಬಾಲ-
ಕೋಃಸ್ಮನ್ಮುಖಮವಲೋಕಯತಿ ಯಸ್ಮಾದಯಮಸ್ಮದೀಯಾಂ ವಾಚಂ ಶ್ರೋತುಮಿಚ್ಛತಿ
ನೈರಂತರ್ಯೇಣಾವಲೋಕನೇನ ಮಾಮೇವ ಧ್ಯಾಯತೀತಿ || ತದೇತನ್ನಿತ್ರಾವರುಣಾನು-
ಗ್ರಹಕೃತಂ | ತಸ್ಮಾತ್ತಚ್ಛಂಸನೇನ ಶ್ರೋತ್ರಸ್ಯ ಸಂಸ್ಕಾರಃ ||

ಈಗ ನಾಲ್ಕನೆಯ ವಿಧಿಪ್ರಕಾರ ಸ್ತುತಿಸುವರು—ಹೊಸದಾಗಿ ಹುಟ್ಟಿದ ಕುಮಾರರನನ್ನು ನೋಡಿ ಆ ಬಾಲಕನ ತಂದೆ
ತಾಯಿಗಳು ಈರೀತಿ ಹೇಳುವರು—ನಾನಾವಿಧ ರೂಪಸೌಂದರ್ಯಾದಿಗಳಿಂದ ಬೆಳಗುವ ಈ ಬಾಲಕನು ನಮ್ಮ ಮುಖವನ್ನು
ಸುಮ್ಮನೆ ನೋಡುವನು. ಆದ್ದರಿಂದ ನಾವು ಮುದ್ದಿಸಿ ಆಡುವ ಮಾತುಗಳನ್ನು ಕೇಳಲು ಆತುರಪಡುವನು. ನಮ್ಮನ್ನೇ ಒಂದೇ
ಸಮನಾಗಿ ನೋಡುತ್ತಿರುವುದರಿಂದ ನಮ್ಮ ಮಾತುಗಳನ್ನು ಕೇಳಲು ಬಯಸುವನು. ಈ ಬಾಲಕನು ಕಿವಿಗಳಿಂದ ಕೇಳುವ
ಶಕ್ತಿಯು ಅಶ್ವಿನಿದೇವತೆಗಳ ಅನುಗ್ರಹದಿಂದ ಉಂಟಾಗುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ಶ್ರೋತ್ರೇಂದ್ರಿಯಗಳಿಗೆ ಅಧಿಪತಿಗಳಾದ ಅಶ್ವಿನೀ
ಸಂಬಂಧವಾದ ತೃಚಪಠನದಿಂದ ಹೋತೃವು ಯಜಮಾನನಲ್ಲಿ ಶ್ರೋತ್ರೇಂದ್ರಿಗಳನ್ನು (ಕಿವಿಗಳಿಂದ ಕೇಳುವ ಸಾಮರ್ಥ್ಯವನ್ನು)
ಸ್ಥಾಪಿಸಿದಂತಾಗುವುದು.

ಐಂದ್ರಂ ಶಂಸತಿ ತಸ್ಮಾತ್ಕುಮಾರಂ ಜಾತಂ ಸಂವದಂತೇ ಪ್ರತಿಧಾರ-
ಯತಿ ವೈ ಗ್ರೀವಾ ಅಥೋ ಶಿರ ಇತಿ ಯದೈಂದ್ರಂ ಶಂಸತಿ
ವೀರ್ಯಮೇವಾಸ್ಯ ತತ್ಸಂಸ್ಕರೋತಿ ||

ಪಂಚಮಂ ವಿಧಿಮನೂದ್ಯ ಸ್ತುತಿ—ದೋಲಾಯಾಂ ಶಯಾನಂ ಬಾಲಮವೇಕ್ಷ್ಯ
ಪರಸ್ಪರಮೇವಮಾಹುಃ — ಅಯಮಿದಾನೀಂ ಗ್ರೀವಾಃ ಪ್ರತಿಧಾರಯತಿ, ಉತ್ಥಾತುಮಾದಾ
ಗಲಮುನ್ನಮಯತಿ ತತಃ ಶಿರ ಉನ್ನಮತೀತಿ || ಏತಸ್ಯ ವ್ಯಾಪಾರಸ್ಯ ವೀರ್ಯನಿಮಿತ್ತತ್ವಾದಿಂ-
ದ್ರಸ್ಯ ಚ ವೀರ್ಯಪ್ರದತ್ವಾತ್ತದೀಯತ್ವಚೇನ ಶಕ್ತೇಃ ಸಂಸ್ಕಾರಃ ||

ಐದನೆಯ ವಿಧಿಪ್ರಕಾರ ಸ್ತುತಿಸುವರು—ಹೊಸದಾಗಿ ಹುಟ್ಟಿದ ಬಾಲಕನ ತಂದೆತಾಯಿಗಳು ತೊಟ್ಟಿಲಿನಲ್ಲಿ ಮಲಗಿರುವ ಕುಮಾರನನ್ನು ನೋಡಿ ಹೀಗೆ ಹೇಳುವರು—ಈ ಮಗುವು ಮಲಗಿರುವಾಗ ಏನೂ ಕಾಣಿಸುವುದಿಲ್ಲ. ಎತ್ತಿಕೊಂಡರೆ ಇದರ ಕತ್ತು ವಾಲಾಡಿ ಬೀಳುವಂತಾಗುವುದು. ಕತ್ತನ್ನು ನೆಟ್ಟಗೆ ನಿಲ್ಲಿಸಿಕೊಳ್ಳಲು ಇದಕ್ಕೆ ಶಕ್ತಿಸಾಲದು. ಆದ್ದರಿಂದ ಕತ್ತು ಮತ್ತು ತಲೆಯು ಅಳಿದದಂತೆ ಸ್ಥಿರವಾಗಿ ನಿಂತಿರಲು ಶಕ್ತಿಯೇಕು. ಈ ವಿಧವಾದ ಶಕ್ತಿ ಉಂಟಾಗುವುದಕ್ಕಾಗಿ ವೀರ್ಯಾಭಿಮಾನಾದೇವತೆಯಾದ ಇಂದ್ರನನ್ನು ತೃಪ್ತದಿಂದ ಸ್ತುತಿಸಬೇಕಾಗಿರುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ಹೋತೃವು ಇಂದ್ರದೇವತಾತ್ಮಕವಾದ ತೃಪ್ತನನ್ನು ಪಡೆದು ಯಜಮಾನನಲ್ಲಿ ಬಾಲಕನಲ್ಲಿ ಉಂಟಾಗಬೇಕಾದ ಶಕ್ತಿಯನ್ನು ಸ್ಥಾಪಿಸುವನು.

ವೈಶ್ವದೇವಂ ಶಂಸತಿ ತಸ್ಮಾತ್ಕುಮಾರೋ ಜಾತಃ ಪಶ್ವೇನ ಪ್ರಚರತಿ
ವೈಶ್ವದೇವಾನಿ ಹ್ಯಂಗಾನಿ ಯದ್ವೈಶ್ವದೇವಂ ಶಂಸತ್ಯಂಗಾನ್ಯೇ-
ವಾಸ್ಯ ತತ್ಸಂಸ್ಕರೋತಿ ||

ಷಷ್ಠಂ ವಿಧಿಮನೂದ್ಯ ಸ್ತುತಿ—ಉಪ್ಪನ್ನೋ ಬಾಲಃ ಪಶ್ವೇನ ದರ್ಶನತ್ರವಣ್ಗ್ರೀವೋನ್ಮ-
ಮನಾದಿಕ್ರಿಯಾಭ್ಯಃ ಪಶ್ವಾದೇವ ಸಮರ್ಥಃ ಸನ್ದಸ್ತಾಭ್ಯಾಂ ಪಾದಾಭ್ಯಾಂ ಚೇತಸ್ತತಃ ಪ್ರಚ-
ರತಿ || ಹಸ್ತಾದೀಸ್ಯಂಗಾನಿ ಚ ಬಹುದೇವತಾಕಾನಿ || ತಸ್ಮಾದ್ವೈಶ್ವದೇವತೃಚೇನಾಂಗ-
ಸಂಸ್ಕಾರಃ ||

ಈಗ ಆರನೆಯ ವಿಧಿಪ್ರಕಾರ ಸ್ತುತಿಸುವರು—ಹುಟ್ಟಿದ ಬಾಲಕನು, ಕಣ್ಣುಗಳಿಂದ ನೋಡುವುದೂ, ಕಿವಿಗಳಿಂದ ಕೇಳುವುದೂ ಮುಖವನ್ನು ಪಕ್ಕಗಳಿಗೆ ತಿರುಗಿಸುವುದೂ ಮೊದಲಾದ ಅಂಗಚೇಷ್ಟೆಗಳನ್ನು ಮಾಡಲು ಸಮರ್ಥನಾದಮೇಲೆ ತನ್ನ ಕೈಗಳನ್ನೂ ಕಾಲುಗಳನ್ನೂ ಉಪಯೋಗಿಸಿ (ಅಂದೆಗಾಲಿನಿಂದ) ಮುಂದುಮುಂದಕ್ಕೆ ಹೋಗಲು ಪ್ರಯತ್ನಿಸುವನು. ಈ ರೀತಿ ಮುಂದುಮುಂದಕ್ಕೆ ಚಲಿಸುವುದಕ್ಕೆ ಕೈ, ಕಾಲು ಉದರ ಮುಂತಾದ ಅನೇಕ ಅಂಗಗಳ ಸಹಾಯವು ಬೇಕಾಗುವುದು. ಈ ವಿಧವಾದ ಶಕ್ತಿಸಾಮರ್ಥ್ಯಗಳಿಗೆ ವೈಶ್ವದೇವಮಂತ್ರಪಠನವು ಅವಶ್ಯಕವು. ವಿಶ್ವೇದೇವತೆಗಳು ಅನೇಕರಿರುವರು. ಬಾಲಕನ ಅವಯವಗಳೂ ಅನೇಕವಿರುವವು. ಆದ್ದರಿಂದ ಅನೇಕ ಅಂಗಗಳ ಶಕ್ತಿಸಾಮರ್ಥ್ಯಗಳಿಗಾಗಿ ಹೋತೃವು ವಿಶ್ವೇದೇವತಾತ್ಮಕವಾದ ತೃಪ್ತನನ್ನು ಪಡೆದು ಯಜಮಾನನಲ್ಲಿ ಅನೇಕ ಅಂಗಗಳಲ್ಲಿ ಶಕ್ತಿಸಾಮರ್ಥ್ಯಗಳನ್ನು ಸ್ಥಾಪಿಸುವನು.

ಸಾರಸ್ವತಂ ಶಂಸತಿ ತಸ್ಮಾತ್ಕುಮಾರಂ ಜಾತಂ ಜಘನ್ಯಾ ವಾಗಾವಿಶತಿ
ವಾಗ್ನಿ ಸರಸ್ವತೀ ಯತ್ಸಾರಸ್ವತಂ ಶಂಸತಿ ವಾಚಮೇವಾಸ್ಯ
ತತ್ಸಂಸ್ಕರೋತಿ ||

ಸಪ್ತಮಂ ವಿಧಿಮನೂದ್ಯ ಸ್ತುತಿ || ಹಸ್ತಪಾದಪ್ರಚಾರಾವಸ್ಥಾಯಾ ಉರ್ಧ್ವಂ ವಕ್ತು-
ಮಾರಭತೇ || ಅಹೋ ಜಘನ್ಯಾ ವಾಗಿತ್ಯುಚ್ಯತೇ || ವಾಚಃ ಸರಸ್ವತೀರೂಪತ್ವಾದೀಯ-
ತ್ವಚೇನ ತಸ್ಯಾಃ ಸಂಸ್ಕಾರಃ ||

ಈಗ ಏಳನೆಯ ವಿಧಿಪ್ರಕಾರ ಸ್ತುತಿಸುವರು—ಕುಮಾರನು (ಬಾಲಕನು) ಕೈ ಕಾಲುಗಳನ್ನು ಉಪಯೋಗಿಸಿ ಮುಂದು ಮುಂದಕ್ಕೆ ಅಂದೆಗಾಲಿನಿಂದ ಸಂಚರಿಸುವಂತಾದಾಗ ಸಣ್ಣ ಸಣ್ಣ ತೊದಲುವ ಮಾತುಗಳನ್ನು ಆಡಲು ಪ್ರಾರಂಭಿಸುವನು.

ಆದ್ದರಿಂದ ಕಾಲುಗಳಿಂದ ಚಲಿಸುವಂತೆ ಆದಾಗ ಮಾತನಾಡಲು ಪ್ರಾರಂಭಿಸುವನು ಎಂದು ಹೇಳಲಾಗಿದೆ. ವಾಕ್ಯಗಳಿಗೂ ಅವುಗಳನ್ನು ಉಚ್ಚರಿಸುವುದಕ್ಕೂ ವಾಗಭಿಮಾನಿಯಾದ ಸರಸ್ವತಿಯು ದೇವತೆಯು. ಆದ್ದರಿಂದ ವಾಗಭಿಮಾನಿಯಾದ ಸರಸ್ವತೀ ದೇವತಾತ್ಮಕ ತೃಚನನ್ನು ಪಠಿಸುವುದರಿಂದ ಹೋತೃವು ಯಜಮಾನನಲ್ಲಿ ವಾಕ್ಸಾಮರ್ಥ್ಯವನ್ನು ಸ್ಥಾಪಿಸಿದಂತಾಗುವುದು.

ಏಷ ವೈ ಜಾತೋ ಜಾಯತೇ ಸರ್ವಾಭ್ಯಃ ಏತಾಭ್ಯೋ ದೇವತಾಭ್ಯಃ
ಸರ್ವೇಭ್ಯ ಉಕ್ತೇಭ್ಯಃ ಸರ್ವೇಭ್ಯಶ್ಚಂದೋಭ್ಯಃ ಸರ್ವೇಭ್ಯಃ
ಪ್ರಲುಗೇಭ್ಯಃ ಸರ್ವೇಭ್ಯಃ ಸವನೇಭ್ಯೋ ಯ ಏವಂ ವೇದ
ಯಸ್ಯ ಚೈವಂ ವಿದುಷ ಏತಚ್ಚಂಸಂತಿ ||

ವೇದಿತಾರಮನುಷ್ಯಾಕಾರಂ ಚ ಪ್ರಶಂಸತಿ—ಯೋ ಹೋತಾ ಯಥೋಕ್ತಪ್ರಕಾರೇಣ
ವೇದೈಷ ಏವ ಪೂರ್ವಂ ಸ್ವ ಮಾತೃಪಿತೃಭ್ಯಾಂ ಜಾತೋಽಪಿ ಪುನರ್ದೇವತಾಭ್ಯೋ ಜಾತೋ
ಭವತಿ || ಯಥೋಕ್ತಾರ್ಥಂ ವಿದುಷೋ ಯಸ್ಯ ಯಜಮಾನಸ್ಯ ಹೋತಾರ ಏತಪ್ರಲುಗಂ
ಶಂಸಂತಿ ಸೋಽಪಿ ಯಜಮಾನೋ ದೇವತಾದಿಭ್ಯಃ ಪುನರ್ಜಾಯತೇ || ದೇವತಾ ವಾಯ್ಷಾ-
ದಯಃ || ಉಕ್ತಾನ್ಯಾಜ್ಯಪ್ರಲುಗಾದೀನಿ || ಛಂದಾಂಸಿ ಗಾಯತ್ರಾದೀನಿ || ಪ್ರಲುಗಾಣಿ ತದ-
ವಯನಾಸ್ತ್ರೈಚಾಃ || ಸವನಾನಿ ತ್ರೀಣಿ ಘ್ರಸಿದ್ಧಾನಿ || ಏತೇಭ್ಯಃ ಸರ್ವೇಭ್ಯಃ ಪುನರುತ್ಪತ್ತಿಃ ||

ಮೇಲೆ ಹೇಳಿದ ವಿಷಯಗಳೆಲ್ಲವನ್ನೂ ತಿಳಿದಿರುವ ಮತ್ತು ಅದರಂತೆ ಆಚರಿಸುವ ಪುರುಷನನ್ನು ಪ್ರಶಂಸೆಮಾಡುವರು—
ಯಾವ ಹೋತೃವು ಈ ಕೆಳಗಿನ ವಿಷಯಗಳನ್ನು ತಿಳಿದುಕೊಂಡಿರುವನೋ ಎಂದರೆ ಕುಮಾರನು ಮೊದಲು ತನ್ನ ತಂದೆ
ತಾಯಿಗಳಿಂದ ಉತ್ಪನ್ನನಾದಕೂಡಲೇ ಪ್ರಾಣಾದಿ ಇಂದ್ರಿಯಗಳ ಪಟುತ್ವವನ್ನು ಹೊಂದಿರುವನು. ಆದರೂ ಮೇಲೆ ಹೇಳಿದ
ಮಂತ್ರಪೂರ್ವಕವಾದ ಸಂಸ್ಕಾರಾದಿಗಳಿಂದ ದೇವತೆಗಳಿಂದ ಪುನಃ ಉತ್ಪನ್ನನಾದಂತೆ ಭಾವಿಸಲ್ಪಡುವನು. ಈ ವಿಷಯಗಳೆಲ್ಲವನ್ನೂ
ತಿಳಿದಿರುವ ಹೋತೃವೂ ಕೂಡ ದೇವತಾದಿಗಳಿಂದ ಉತ್ಪನ್ನನಾದ ಶರೀರವುಳ್ಳವನಾಗಿರುವನೆಂದು ಭಾವಿಸಲ್ಪಡುವನು. ಆದ್ದರಿಂದ
ಪ್ರಲುಗಶಸ್ತ್ರವನ್ನು ಪಠಿಸುವ ಹೋತೃವೂ ಅವುಗಳಿಂದ ಸಂಸ್ಕರಿಸಲ್ಪಟ್ಟ ಯಜಮಾನನೂ ಶುದ್ಧಿಯನ್ನು ಹೊಂದಿ ದೇವತೆಗಳಿಂದ
ಪುನರ್ಜನ್ಮವನ್ನು ಪಡೆದಂತೆ ಭಾವಿಸಲ್ಪಡುವರು. ಇಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವ ದೇವತೆಗಳೆಂದರೆ—ವಾಯ್ಷಾದಿದೇವತೆಗಳು; ಉಕ್ತಾನ್ಯಾ
ಎಂದರೆ ಆಜ್ಯ ಮತ್ತು ಪ್ರಲುಗಶಸ್ತ್ರಗಳು; ಛಂದಾಂಸಿ ಎಂದರೆ ಗಾಯತ್ರಿಯೇ ಮೊದಲಾದ ಛಂದಸ್ಸುಗಳು. ಪ್ರಲುಗಾಣಿ ಎಂದರೆ
ಪ್ರಲುಗವೆಂಬ ಶಸ್ತ್ರಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಪಟ್ಟ ಮಂತ್ರಗಳು. ಈ ಮಂತ್ರಗಳು ತೃಚ ಎಂದರೆ ಮೂರು ಮೂರು ಋಕ್ಕುಗಳನ್ನೊಳಗೊಂಡಿ
ರುವವು ಮತ್ತು ಈ ಮೂರು ಋಕ್ಕುಗಳೂ ಒಂದೇ ದೇವತೆಯನ್ನು ಪ್ರಶಂಸಿಸುವವು. ಸವನಾನಿ ಎಂದರೆ ಪ್ರಾತಃಸವನ,
ಮಾಧ್ಯಂದಿನಸವನ, ತೃತೀಯಸವನಗಳೆಂದು ಪ್ರಸಿದ್ಧಿಯಾಗಿರುವವು. ಈ ವಿಧವಾದ ಸಮಸ್ತ ಮಂತ್ರ ಮತ್ತು ಕಾರ್ಯ
ಕಲಾಪಗಳಿಂದ ಯಜಮಾನನಿಗೆ ದೇವತಾ ಸಂಬಂಧವಾದ ಪುನರ್ಜನ್ಮವು ಸಂಸ್ಕಾರದಿಂದ ಲಭಿಸುವುದೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು.

English Translation

(On the meaning of the several parts of the Pra-uga Shastra)

By means of the Pra-uga Shastra one obtains food. In (each part of) the
Para-uga Shastra, there is always another deity praised, and (thus) always
another being celebrated. — He who has such a knowledge keeps different kinds

of food in his Grahās. The Pra-uga Shāstra is, as it were, most intimately connected with the sacrificer. Thence they say, the greatest attention is to be paid to it by the sacrificer. For by means of it the Hotar makes him (his new body) ready.

He repeats a triplet addressed to Vayu, because they say, life is Vayu, seed is life. Seed is first produced (in the body) before a man is produced (out of it). By repeating a triplet addressed to Vayu, the Hotar makes the prāṇa (air inhaled) of the sacrificer.

He repeats a triplet addressed to Indra and Vayu. Where there is prāṇa (air inhaled), there is apāṇa (air exhaled). By repeating a triplet addressed to Indra and Vayu he thus makes the prāṇa and apāṇa of the sacrificer.

He repeats a triplet, addressed to Mitra-Varuṇa. That is done, because they say, the eye is first produced when a human being is being called into existence. By repeating a triplet, addressed to Mitra-Varuṇa, he thus makes eyes to the sacrificer.

He repeats a triplet, addressed to the As'vins. because parents say in their conversations about a child when it is born, "it has the desire of listening (to us); it is very attentive." By repeating a triplet, addressed to the As'vins, he makes to the sacrificer the sense of hearing.

He repeats triplet, addressed to Indra. Because parents say in their conversations about a child when it is born, "it endeavours to raise its neck, then its head." By repeating a triplet, addressed to Indra, he makes to the sacrificer, strength.

He repeats a triplet, addressed to Visve Devāḥ. Because a child when it is born, uses hands, and feet after (it has been able to use the eye, ear and to raise its neck). The limbs (for they are many) belong to the Visve Devāḥ, i. e. All Gods. By repeating a triplet, addressed to the Visve Devāḥ, he thus makes the limbs to the sacrificer.

He repeats a triplet, addressed to Sarasvatī. Because Speech enters the child, when it is born, last. Sarasvatī is speech. By repeating a triplet, addressed to Sarasvatī, he thus makes speech to the sacrificer.

The Hotar who has such a knowledge, as well as the sacrificer for whom the Hotri priests repeat the recitations (Shāstras) are, though already born (from

their mother), born again from all these deities, from all the recitation (Shastras) from all the metres, from all the triplets of the Pra-uga Shashtra, from all the (three) libations.

ಇತಿ ಶ್ರೀಮತ್ಪ್ರಾಣಾಚಾರ್ಯವಿರಚಿತೇ ಮಾಧವೀಯೇ ನೇದಾರ್ಥಪ್ರಕಾಶ
ಐತರೇಯಬ್ರಾಹ್ಮಣಭಾಷ್ಯಸ್ಯ ಏಕಾದಶಾಧ್ಯಾಯೇ ದ್ವಿತೀಯಃ ಖಂಡಃ

ಇಲ್ಲಿಗೆ ಐತರೇಯಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿ ಹನ್ನೊಂದನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ ಎರಡನೆಯ ಖಂಡವು
ಸಮಾಪ್ತವಾದುದು.

ಅಥ ಏಕಾದಶಾಧ್ಯಾಯೇ ತೃತೀಯಃ ಖಂಡಃ

ಹನ್ನೊಂದನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ ಮೂರನೆಯ ಖಂಡವು

[ಪ್ರಉಗಶಸ್ತ್ರವನ್ನು ಯಥಾವಿಧಿಯಾಗಿ ಪಠಿಸದೇ ಇರುವುದರಿಂದ ಹೋತೃವು ಯಜ್ಞಮಾಡುವ ಯಜಮಾನನಿಗೆ ಕಿಡುಕು ಅಥವಾ
ಮರಣವುಂಟುಮಾಡಲು ಸಮರ್ಥನಾಗಿರುವನು ಎಂಬ ವಿಚಾರವು]

ಪ್ರಾಣಾನಾಂ ನಾ ಏತದುಕ್ಥಂ ಯತ್ಪ್ರಉಗಂ ಸಪ್ತ ದೇವತಾಃ ಶಂಸತಿ
ಸಪ್ತ ವೈ ಶೀರ್ಷನ್ವಾಣಾಃ ಶೀರ್ಷನ್ನೇನ ತತ್ಪ್ರಾಣಾನ್ದಧಾತಿ ||

ಪ್ರಕಾರಾಂತರೇಣ ಪ್ರಉಗಶಸ್ತ್ರಂ ಪ್ರಶಂಸತಿ — ಶಿರೋಗತಸಪ್ತಚೈದ್ರವರ್ತಿಪ್ರಾ-
ಣಾನಾಂ ಪೂರ್ವೋಕ್ತ ಸಪ್ತತ್ವಚಗತವಾಯ್ವಾದಿದೇವತಾನಾಂ ಚ ಸಂಖ್ಯಾಸಾಮ್ಯಾಚ್ಛಸ್ತ್ರಸ್ಯ
ಪ್ರಾಣರೂಪತ್ವಂ ತೇನ ಯಜಮಾನಸ್ಯ ಶಿರಸಿ ಪ್ರಾಣಧಾರಣಂ ಭವತಿ ||

ಶಿರಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ (ತಲೆಯಲ್ಲಿ) ದೇಹಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಪಟ್ಟಂತೆ ಏಳು ರಂಧ್ರ ಅಥವಾ ಭಿದ್ರಗಳಿರುವವು — ಎರಡು ಕಣ್ಣುಗಳು, ಎರಡು ಕಿವಿಗಳು, ಎರಡು ನಾಸಿಕ ರಂಧ್ರಗಳು ಮತ್ತು ಒಂದು ಬಾಯಿ ಇವು ಏಳೂ ಪ್ರಾಣವಾಯುಗಳ ಸಂಚಾರಕ್ಕಾಗಿ ನಿರ್ಮಿತವಾಗಿರುವ ಏಳು ಭಿದ್ರಗಳು. ಈ ಏಳುವಿಧ ಪ್ರಾಣಗಳನ್ನು ಈ ಪ್ರಉಗಶಸ್ತ್ರದಲ್ಲಿ ಏಳು ಪ್ರತ್ಯೇಕ ತೃಚಗಳಿಂದ ಸ್ತುತಿಸಿ ವರ್ಣಿಸಲಾಗಿದೆ. ಈ ವಿಧವಾದ ಸ್ತುತಿಯಿಂದ ಯಜಮಾನನ ಏಳು ಪ್ರಾಣಗಳೂ ಶಿರಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ದೃಢವಾಗಿ ನೆಲೆಗೊಳ್ಳುವವು.

ಕಿಂ ಸ ಯಜಮಾನಸ್ಯ ಸಾಪಭದ್ರಮಾದ್ರಿಯೇತೇತಿ ಹ ಸ್ಮಾಹ
ಯೋಽಸ್ಯ ಹೋತಾ ಸ್ಯಾದಿತ್ಯತ್ರೈವೈನಂ ಯಥಾ ಕಾನುಯೇತ
ತಥಾ ಕುರ್ಯಾತ್ ||

ಅಥ ಪ್ರಶ್ನೋತ್ತರಾಭ್ಯಾಂ ಪ್ರಉಗಶಸ್ತ್ರಸ್ಯ ಸಾಮರ್ಥ್ಯಂ ದರ್ಶಯತಿ—ಅಸ್ಯ ಯಜ-
ಮಾನಸ್ಯ ಯೋ ಹೋತಾ ಸ್ಯಾತ್ ತಸ್ಯ ಸಾಪಭದ್ರಂ ಕಿಮಾದ್ರಿಯೇತ || ಸಾಪಮನಿಷ್ಕಫಲಂ
ಭದ್ರಮಿಷ್ಕಫಲಂ || ತಾದ್ವಶಂ ಕಿಂ ಫಲಂ ಸಂಪಾದಯಿತುಂ ಸಮರ್ಥ ಇತಿ ಪ್ರಶ್ನಃ || ಅತ್ರೈವ
ಜನ್ಮನೈವ ಯಜಮಾನಂ ಪ್ರತಿ ಯಥಾ ಹೋತಾ ಕಾನುಯೇತ ತಥಾ ಕರ್ತುಂ ಶಕ್ನೋ-
ತಿತ್ಯುಕ್ತರಂ ||

ಈಗ ಪ್ರಉಗಶಸ್ತ್ರದ ಸಾಮರ್ಥ್ಯವನ್ನು ಪ್ರಶ್ನೋತ್ತರಮೂಲಕ ವಿವರಿಸುವರು—ಯಜಮಾನನು ಮಾಡುವ ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ
ಹೋತೃವೆಂಬ ಋತ್ವಿಜನಿರುವನಷ್ಟೆ. ಅವನು ಯಜಮಾನನಲ್ಲಿ ನಿಷ್ಠೆ ಉಳ್ಳವನಾಗಿದ್ದರೆ ಯಜಮಾನನಿಗೆ ಅನಿಷ್ಕಫಲವನ್ನು
(ಕೆಡಕನ್ನು) ಮಾಡಬಲ್ಲನೇ ಅಥವಾ ಶುಭಫಲವನ್ನು ಎಂದರೆ ಒಳ್ಳೆಯದಾಗುವುದನ್ನು ಮಾಡಬಲ್ಲನೇ? ಈ ಎರಡು ವಿಧವಾದ
ಇಷ್ಟ ಅನಿಷ್ಟ ಎಂಬ ಫಲಗಳಲ್ಲಿ ಯಾವುದನ್ನು ಬೇಕಾದರೂ ಮಾಡಲು ಹೋತೃವು ಸಮರ್ಥನೇ? ಎಂಬುದು ಪ್ರಶ್ನೆಯು. ಇದಕ್ಕೆ
ಉತ್ತರವನ್ನು ಈರೀತಿ ಹೇಳುವರು—ಹೋತೃವಾದವನು ಇಷ್ಟಪಟ್ಟಲ್ಲಿ ಯಜಮಾನನಿಗೆ ಇಷ್ಟ ಎಂದರೆ ಉತ್ತಮ ಫಲವನ್ನು
ಉಂಟುಮಾಡಬಲ್ಲನು ಮತ್ತು ಇಷ್ಟಪಟ್ಟಲ್ಲಿ ಅನಿಷ್ಟ ಎಂದರೆ ಅಶುಭವನ್ನೂ (ಕೆಡಕನ್ನೂ) ಮಾಡಬಲ್ಲನು. ಎಂದೇ ಪ್ರಶ್ನೆಗೆ
ಉತ್ತರವನ್ನು ಹೇಳಬೇಕಾಗುವುದು. ಈ ವಿಷಯವನ್ನು ಮುಂದೆ ವಿವರಿಸಲಾಗುವುದು.

ಯಂ ಕಾನುಯೇತ ಪ್ರಾಣೇನೈವೈನಂ ವ್ಯರ್ಧಯಾನೀತಿ ವಾಯವ್ಯ-
ಮಸ್ಯ ಲುಬ್ಧಂ ಶಂಸೇದ್ಯಚಿಂ ವಾ ಪದಂ ವಾತೀಯಾತ್ತೇನೈವ
ತಲ್ಲುಬ್ಧಂ ಪ್ರಾಣೇನೈವೈನಂ ತದ್ವ್ಯರ್ಧಯತಿ ||

ತತ್ರ ಪ್ರಥಮತ್ಯುಚಪ್ರಯುಕ್ತಮನಿಷ್ಠಂ ದರ್ಶಯತಿ—ಯಂ ಯಜಮಾನಮುದ್ದಿಶ್ಯ
ಹೋತಾ ಕಾನುಯೇತ | ಕಥಮಿತಿ ತದುಚ್ಯತೇ || ಏನಂ ಯಜಮಾನಂ ಪ್ರಾಣೇನ ವ್ಯರ್ಧ-
ಯಾನಿ ವ್ಯೃದ್ಧಂ ವಿಯುಕ್ತಂ ಕರನಾಣೀತಿ || ಏನಂ ಕಾನುಯಮಾನೋ ಹೋತಾಽಸ್ಯ ಯಜ-
ಮಾನಸ್ಯ ಸಂಬಂಧಿನಂ ವಾಯವ್ಯಂ ತ್ವೃಚಂ ಲುಬ್ಧಂ ವ್ಯಾಮೂಢಂ ಯಥಾ ಭವತಿ ತಥಾ
ಶಂಸೇತ್ || ಲುಭ ವಿನೋಹನ ಇತಿ ಧಾತುಃ | ವ್ಯಾಮೋಹಪ್ರಕಾರ ಉಚ್ಯತೇ || ಏಕಾಮೃಚಂ
ವಾ ತದೀಯಮೇಕಂ ಪದಂ ವಾತೀಯಾತ್ ಸ್ತಂಭಯೇನ್ನ ಪಠೇದಿತ್ಯರ್ಥಃ || ತಾವತಾ
ತತ್ತ್ವೃಚಸ್ವರೂಪಂ ಲುಬ್ಧಂ ವ್ಯಾಮೂಢಂ ಭವತಿ | ತಥಾ ಸತಿ ಪ್ರಾಣರೂಪತ್ವೇನ ಪೂರ್ವಂ
ನಿರೂಪಿತಸ್ಯ ವಾಯೋಃ ಕ್ರೋಧಾದೇನಂ ಯಜಮಾನಂ ಪ್ರಾಣೇನ ವಿಯೋಜಯತಿ ||

ಈಗ ಮೊದಲನೇ ತೃತೀಯ ಪ್ರಯೋಗದಿಂದ ಸಂಭವಿಸಬಹುದಾದ ಅನಿಷ್ಟವನ್ನು ತಿಳಿಸುವರು. ಕೆಲವರು ಈರೀತಿ
ಕೇಳುವರು—ಯಜ್ಞಮಾಡುವ ಯಜಮಾನನಿಗೆ ಯಜ್ಞಕ್ಕೆ ಸಹಕಾರಿಯಾಗಿ ಒಬ್ಬ ಪ್ರಉಗಶಸ್ತ್ರವನ್ನು ಪಡೆದವ ಹೋತೃವೆಂಬ

ಋತ್ವಿಜನಿರುವನಷ್ಟೆ. ಆ ಹೋತೃವು ಇಷ್ಟಪಟ್ಟಲ್ಲಿ ತನ್ನ ಯಜಮಾನನಿಗೆ ಒಳ್ಳೆಯದನ್ನಾಗಲಿ, ಕೆಟ್ಟದ್ದನ್ನಾಗಲಿ ಮಾಡಲು ಸಮರ್ಥನೇ? ಎಂದು ಈ ಪ್ರಶ್ನೆಗೆ ಉತ್ತರವಾಗಿ ಈರಿತಿ ಹೇಳಬೇಕಾಗಿರುವುದು. ಹೋತೃವಿಗೆ ಹೇಗೆ ಮನಸ್ಸುಬರುವುದೋ ಹಾಗೆ ಮಾಡಬಹುದು. ಎಂದರೆ ತನ್ನ ಯಜಮಾನನಿಗೆ ಒಳ್ಳೆಯದನ್ನು ಮಾಡಬೇಕೆಂದು ಹೋತೃವು ಇಷ್ಟಪಟ್ಟಲ್ಲಿ ಪ್ರಲುಗ ಶಸ್ತ್ರದ ಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ಸ್ವಲ್ಪವೂ ಲೋಪವಿಲ್ಲದಂತೆ ವಿಧಿವತ್ತಾಗಿ ಪಠಿಸುವನು. ಇದರಿಂದ ಯಜಮಾನನಿಗೆ ಒಳ್ಳೆಯ ಫಲಪ್ರಾಪ್ತಿ ಯಾಗುವುದು. ಹಾಗಲ್ಲದೆ ಹೋತೃವಿಗೂ ಯಜಮಾನನಿಗೂ ಮನಸ್ಸು ಸರಿಯಾಗಿಲ್ಲದೆ ಹೋತೃವು ಯಜಮಾನನಿಗೆ ಕೆಡಕನ್ನೇ ಉಂಟುಮಾಡಬೇಕೆಂದು ಬಯಸಿದಲ್ಲಿ ಆಗ ಹೋತೃವು ಪ್ರಲುಗಶಸ್ತ್ರದ ವಾಯವ್ಯ ತೃಚವನ್ನು ತಪ್ಪುತ್ತವಾಗಿ ಪಠಿಸುವನು. ಎಂದರೆ ವಾಯವ್ಯತೃಚದಲ್ಲಿ ಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ಸರಿಯಾಗಿ ಪಠಿಸದೆ ಹಿಂದುಮುಂದಾಗಿಯೂ ಅಥವಾ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಒಂದು ಪಾದವನ್ನು ಬಿಟ್ಟೂ ಅಥವಾ ಬೇರೆವಿಧವಾಗಿ ಲೋಪದೋಷಗಳಿಂದ ಕೂಡಿಯೂ ಮಂತ್ರವನ್ನು ಪಠಿಸಿದರೆ ಆಗ ಯಜಮಾನನಿಗೆ ನಿಶ್ಚಯ ವಾಗಿಯೂ ಕೆಡಕುಂಟಾಗುವುದು. ವಾಯುದೇವತಾಕವಾದ ತೃಚವು ಪ್ರಾಣಸ್ವರೂಪವಾದ್ದರಿಂದ ಆ ತೃಚವನ್ನು ಲೋಪ ದೋಷದಿಂದ ಪಠಿಸಿದಲ್ಲಿ ಯಜಮಾನನಿಗೆ ಪ್ರಾಣವು ಶರೀರದಿಂದ ಹೊರಟುಹೋಗುವುದು. ಎಂದರೆ ಯಜಮಾನನಿಗೆ ಮೃತ್ಯುವು ಸಂಭವಿಸುವುದು. ಇಷ್ಟೆಲ್ಲಾ ಕೆಡಕು ಹೋತೃವಿನ ಲೋಪದೋಷಪೂರ್ವಕವಾದ ವಾಯವ್ಯತೃಚದ ಪಠನದಿಂದ ಉಂಟಾಗುವುದು.

ಯಂ ಕಾಮಯೇತ ಪ್ರಾಣಾಪಾನಾಭ್ಯಾಮೇನಂ ವ್ಯರ್ಧಯಾನೀ-
ತ್ಯೈಂದ್ರವಾಯವನುಸ್ಯ ಲುಬ್ಧಂ ಶಂಸೇದೃಚಂ ವಾ ಪದಂ
ವಾತೀಯಾತ್ತೇನೈವ ತಲ್ಲುಬ್ಧಂ ಪ್ರಾಣಾಪಾನಾಭ್ಯಾಮೇನೈನಂ
ತದ್ವ್ಯರ್ಧಯತಿ ||

ದ್ವಿತೀಯತ್ರೈಚನಿಮಿತ್ತಮನಿಷ್ಕಂ ದರ್ಶಯತಿ—ಪೂರ್ವವದ್ವ್ಯಾಖ್ಯೇಯಂ ||

ಎರಡನೆಯ ತೃಚವನ್ನು ಸರಿಯಾಗಿ ಪಠಿಸದಿರುವುದರಿಂದ ಸಂಭವಿಸುವ ಅನಿಷ್ಟವನ್ನು ತಿಳಿಸುವರು—ಎಂದ್ರವಾಯವ್ಯ ವೆಂಬ ದ್ವಿದೇವತಾತ್ವಕವಾದ ತೃಚದ ಪಠನದಲ್ಲಿ ಹೋತೃವು ಲೋಪದೋಷಗಳನ್ನುಂಟುಮಾಡಿದರೆ ಆಗ ಯಜಮಾನನಿಗೆ ಉಚ್ಛ್ವಾಸನಿಃಶ್ವಾಸರೂಪವಾದ ಪ್ರಾಣಾಪಾನವಾಯುಗಳಿಂದ ತೊಂದರೆಯುಂಟಾಗಿ ಮರಣವು ಸಂಭವಿಸುವುದು.

ಯಂ ಕಾಮಯೇತ ಚಕ್ಷುಷೈನಂ ವ್ಯರ್ಧಯಾನೀತಿ ಮೈತ್ರಾವರುಣ-
ನುಸ್ಯ ಲುಬ್ಧಂ ಶಂಸೇದೃಚಂ ವಾ ಪದಂ ವಾತೀಯಾತ್ತೇನೈವ
ತಲ್ಲುಬ್ಧಂ ಚಕ್ಷುಷೈನೈನಂ ತದ್ವ್ಯರ್ಧಯತಿ ||

ತೃತೀಯತ್ರೈಚನಿಮಿತ್ತಮನಿಷ್ಕಂ ದರ್ಶಯತಿ—ಪೂರ್ವವದ್ವ್ಯಾಖ್ಯೇಯಂ ||

ಹೋತೃವು ತನ್ನ ಯಜಮಾನನಿಗೆ ಕಣ್ಣು ಕಾಣಿಸದಂತಾಗಿ ಚಕ್ಷುರಿಂದ್ರಿಯವು ಉಪವಾಸವಂತೆ ಬಯಸಿದರೆ ಆಗ ಚಕ್ಷುಸ್ಸುಗಳಿಗೆ ಅಧಿಪತಿಗಳಾದ ಮಿತ್ರಾವರುಣರ ತೃಚವನ್ನು ಲೋಪದೋಷಪೂರ್ವಕವಾಗಿ ಪಠಿಸಿದಲ್ಲಿ ಆಗ ಮಿತ್ರಾವರುಣರ ಅನುಗ್ರಹವು ಇಲ್ಲದಂತಾಗಿ ಯಜಮಾನನ ಚಕ್ಷುರಿಂದ್ರಿಯಕ್ಕೆ ನ್ಯೂನತೆಯುಂಟಾಗುವುದು.

ಯಂ ಕಾನುಯೇತ ಶ್ರೋತ್ರೇಣೈನಂ ವ್ಯರ್ಧಯಾನೀತ್ಯಾಶ್ವಿನಮಸ್ಯ
 ಲುಬ್ಧಂ ಶಂಸೇದೃಚಂ ವಾ ಪದಂ ವಾತೀಯಾತ್ತೇನೈವ
 ತಲ್ಲುಬ್ಧಂ ಶ್ರೋತ್ರೇಣೈವೈನಂ ತದ್ವ್ಯರ್ಧಯತಿ ||

ಚತುರ್ಥತ್ವೈಚಪ್ರಯುಕ್ತಮನಿಷ್ಕಂ ದರ್ಶಯತಿ—ಪೂರ್ವವದ್ವ್ಯಾಖ್ಯೇಯಂ ||

ಹೋತೃವು ತನ್ನ ಯಜಮಾನನಿಗೆ ಕಿವಿಯು ಕೇಳಿಸದಂತೆ (ಕಿವುಡನಾಗುವಂತೆ) ಶ್ರೋತ್ರೇಂದ್ರಿಯಗಳು ನ್ಯೂನವಾಗಿ ಬೇಕೆಂದು ಬಯಸಿದರೆ ಆಗ ಪ್ರಳುಗಶಸ್ತ್ರಮಂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಶ್ರೋತ್ರೇಂದ್ರಿಗಳಿಗೆ ಅಧಿಪತಿಗಳಾದ ಅಶ್ವಿನೀದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಸಂಬಂಧಪಟ್ಟ ತೃಚವನ್ನು ಲೋಪದೋಷಪುರಸ್ಕರವಾಗಿ ಪಠಿಸಿದಲ್ಲಿ ಆಗ ಅಶ್ವಿನೀದೇವತೆಗಳ ಅನುಗ್ರಹವು ಲಭಿಸದಂತಾಗಿ ಯಜಮಾನನ ಶ್ರೋತ್ರೇಂದ್ರಿಯಗಳು ನ್ಯೂನತೆಯನ್ನು ಹೊಂದುವವು.

ಯಂ ಕಾನುಯೇತ ವೀರ್ಯೇಣೈನಂ ವ್ಯರ್ಧಯಾನೀತ್ಯೈಂದ್ರಮಸ್ಯ
 ಲುಬ್ಧಂ ಶಂಸೇದೃಚಂ ವಾ ಪದಂ ವಾತೀಯಾತ್ತೇನೈವ
 ತಲ್ಲುಬ್ಧಂ ವೀರ್ಯೇಣೈವೈನಂ ತದ್ವ್ಯರ್ಧಯತಿ ||

ಪಂಚಮತ್ವೈಚಪ್ರಯುಕ್ತಮನಿಷ್ಕಂ ದರ್ಶಯತಿ—ಪೂರ್ವವದ್ವ್ಯಾಖ್ಯೇಯಂ ||

ಹೋತೃವು ತನ್ನ ಯಜಮಾನನ ವೀರ್ಯ ಎಂದರೆ ಶಕ್ತಿಸಾಮರ್ಥ್ಯಗಳಿಗೆ ಕುಂದುಂಟಾಗಬೇಕೆಂದು ಬಯಸಿದರೆ ಆಗ ಪ್ರಳುಗಶಸ್ತ್ರಮಂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ವೀರ್ಯಾಭಿಮಾನಿಯಾದ ಇಂದ್ರದೇವತಾತ್ಮಕವಾದ ತೃಚವನ್ನು ಲೋಪದೋಷಸಹಿತವಾಗಿ ಪಠಿಸಿದಲ್ಲಿ ಆಗ ಯಜಮಾನನ ಶಕ್ತಿಸಾಮರ್ಥ್ಯಗಳಿಗೆ ಕುಂದುಂಟಾಗುವುದು.

ಯಂ ಕಾನುಯೇತಾಂಗೈರೇನಂ ವ್ಯರ್ಧಯಾನೀತಿ ನೈಶ್ವದೇವಮಸ್ಯ
 ಲುಬ್ಧಂ ಶಂಸೇದೃಚಂ ವಾ ಪದಂ ವಾತೀಯಾತ್ತೇನೈವ
 ತಲ್ಲುಬ್ಧಂ ಮಂಗೈರೇನೈನಂ ತದ್ವ್ಯರ್ಧಯತಿ ||

ಷಷ್ಠತ್ವೈಚಪ್ರಯುಕ್ತಮನಿಷ್ಕಂ ದರ್ಶಯತಿ—ಪೂರ್ವವದ್ವ್ಯಾಖ್ಯೇಯಂ ||

ಹೋತೃವು ತನ್ನ ಯಜಮಾನನಿಗೆ ಹಸ್ತಪಾದಾದ್ಯಂಗಗಳು ವಿಕಲವಾಗುವಂತೆ ಬಯಸಿದಲ್ಲಿ ಆಗ ಪ್ರಳುಗಶಸ್ತ್ರಮಂತ್ರದ ವಿಶ್ವೇದೇವತೆಗಳ ಸಂಬಂಧವಾದ ತೃಚವನ್ನು ಲೋಪದೋಷಗಳಿಂದ ಸಹಿತವಾಗಿರುವಂತೆ ಪಠಿಸಿದಲ್ಲಿ ಆಗ ವಿಶ್ವೇದೇವತೆಗಳ ಅನುಗ್ರಹದಿಂದ ವಂಚಿತನಾಗಿ ಯಜಮಾನನ ಹಸ್ತಪಾದಾದಿಗಳ ಅಂಗವಿಕಲನವುಂಟಾಗುವುದು.

ಯಂ ಕಾನುಯೇತ ವಾಚೈನಂ ವ್ಯರ್ಧಯಾನೀತಿ ಸಾರಸ್ವತಮಸ್ಯ
 ಲುಬ್ಧಂ ಶಂಸೇದೃಚಂ ವಾ ಪದಂ ವಾತೀಯಾತ್ತೇನೈವ
 ತಲ್ಲುಬ್ಧಂ ವಾಚೈವೈನಂ ತದ್ವ್ಯರ್ಧಯತಿ ||

ಸಪ್ತಮತ್ವೈಚಪ್ರಯುಕ್ತಮನಿಷ್ಕಂ ದರ್ಶಯತಿ—ಪೂರ್ವವದ್ವ್ಯಾಖ್ಯೇಯಂ ||

ಹೋತ್ಯವು ತನ್ನ ಯಜಮಾನನ ವಾಕ್ಸಮರ್ಥ್ಯವು ಉಪ್ಪವಾಗಿ ಮಾತನಾಡುವುದಕ್ಕಾಗದೆ ಮೂಕನಂತಾಗಲು ಇಷ್ಟ ಪಟ್ಟರೆ ಆಗ ಹೋತ್ಯವು ಪ್ರಉಗಶಸ್ತ್ರಮಂತ್ರದಲ್ಲಿ ಸರಸ್ವತೀದೇವತಾತ್ಮಕವಾದ ತೃಚವನ್ನು ಪಠಿಸುವಾಗ ಲೋಪದೋಷಗಳುಂಟಾಗುವಂತೆ ಮಾಡಿದರೆ ಆಗ ಯಜಮಾನನಿಗೆ ವಾಕ್ಸಮರ್ಥ್ಯದಲ್ಲಿ ಎಂದರೆ ಮಾತನಾಡುವುದರಲ್ಲಿ ಶಕ್ತಿಯು ಹೋಗಿ ಮೂಕನಂತಾಗುವನು.

ಯಮು ಕಾಮಯೇತ ಸರ್ವೈರೇನಮಂಗೈಃ ಸರ್ವೇಣಾಽಽತ್ಮನಾ ಸಮ-
 ಧಯಾನೀತ್ಯೇತದೇವಾಸ್ಯ ಯಥಾಪೂರ್ವಮ್ನುಜುಕ್ಲಪ್ತಂ
 ಶಂಸೇತ್ಸರ್ವೈರೇವೈನಂ ತದಂಗೈಃ ಸರ್ವೇಣಾಽಽತ್ಮನಾ ಸಮ-
 ಧಯತಿ ||

ಅಥಾಸ್ಯ ಶಸ್ತ್ರಸ್ಯೇಷ್ಟಫಲಸಾಮರ್ಥ್ಯಂ ದರ್ಶಯತಿ--ಪೂರ್ವೋಕ್ತಾನಿ ಪ್ರಾಣಾದೀನಿ ಸರ್ವಾಣ್ಯಂಗಾನಿ || ಸಂಪೂರ್ಣೋ ದೇಹಃ ಸರ್ವ ಆತ್ಮಾ || ತತ್ಸಮೃದ್ಧಿಕಾಮೋ ಹೋತಾಃಸ್ಯ ಯಜಮಾನಸ್ಯ ಸಂಬಂಧಿ ತದೇವ ಪ್ರಉಗಶಸ್ತ್ರಂ ಯಥಾಪೂರ್ವಂ ಗುರೋಃ ಸಮೀಪೇ ಪುರಾ ಯೇನ ಕ್ರಮೇಣ ಪಠಿತಂ ತಥೈವ ಋಜುಕ್ಲಪ್ತಂ ಕಸ್ಯಚಿದವಯವಸ್ಯಾನ್ಯಥಾತ್ಯಾಭಾವಾದ್ನುಜುತ್ವಂ ತಥಾ ಕ್ಲಪ್ತಂ ಸಂಪಾದಿತಂ ಕೃತ್ವಾ ಶಂಸೇತ್ || ತತಃ ಕಾಮ್ಯಮಾನಸಮೃದ್ಧಿಃ ಸಿದ್ಧಿತಿ ||

ಇದುವರೆಗೂ ಹೋತ್ಯವು ಮಾಡಬಹುದಾದ ಇಷ್ಟಾನಿಷ್ಕಗಳನ್ನು ಹೇಳಿ ಈಗ ಶಸ್ತ್ರಮಂತ್ರದಿಂದ ಲಭಿಸತಕ್ಕ ಫಲವಿಶೇಷಗಳನ್ನು ವಿವರಿಸುವರು. ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದ ಪ್ರಾಣವೇ ಮೊದಲಾದವುಗಳು ಸಮಸ್ತ ಅಂಗಗಳೆಂದು ಹೇಳಲ್ಪಡುವವು. ಈ ಸಮಸ್ತ ಅಂಗಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ್ದರೆ ದೇಹವು ಸಂಪೂರ್ಣವಾಗಿ ಆತ್ಮಸಹಿತವಾಗಿರುವುದೆಂದು ಹೇಳಲ್ಪಡುವುದು. ಈಗ ಹೋತ್ಯವು ಯಜಮಾನನಿಗೂ ತನ್ನಗೂ ಸಮೃದ್ಧಿಯುಂಟಾಗಬೇಕೆಂದು ಬಯಸಿದರೆ ಆಗ ಹೋತ್ಯವು ಯಜಮಾನನ ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಪ್ರಉಗಶಸ್ತ್ರವನ್ನು ಪಠಿಸುವಾಗ ತಾನು ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಯಾವರೀತಿ ಗುರುವಿನ ಸನ್ನಿಧಿಯಲ್ಲಿ ಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ಅಭ್ಯಾಸಮಾಡಿ ಕಲಿತನೋ ಅದೇ ಕ್ರಮದಲ್ಲಿ ಸರಿಯಾದ ಕ್ರಮದಲ್ಲಿ ಸ್ವರಸಹಿತವಾಗಿ ಮತ್ತು ಯಾವ ವಿಧವಾದ ಲೋಪದೋಷಗಳಿಗೂ ಅವಕಾಶವಿಲ್ಲದಂತೆ ಬಹು ಎಚ್ಚರಿಕೆಯಿಂದ ಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ಪಠಿಸಬೇಕು. ಹೀಗೆ ಮಾಡುವುದರಿಂದ ತನ್ನ ಮತ್ತು ಯಜಮಾನನ ಇಷ್ಟಾರ್ಥಸಿದ್ಧಿಗಳೂ, ಅಪೇಕ್ಷೆಗಳೂ ನೆರವೇರುವವು.

ಸರ್ವೈರಂಗೈಃ ಸರ್ವೇಣಾತ್ಮನಾ ಸಮೃದ್ಧತೇ ಯ ಏವಂ ವೇದ ||

ವೇದನಂ ಪ್ರಶಂಸತಿ—ಸೃಷ್ಟೋರ್ಥಃ ||

ಮೇಲೆ ಹೇಳಿದ ವಿಷಯಗಳನ್ನು ಸರಿಯಾಗಿ ತಿಳಿದುಕೊಂಡು ಯಾವ ಪುರುಷನು ಅದರಂತೆ ಆಚರಿಸುವನೋ ಅವನು ಸಮಸ್ತ ಅಂಗಗಳಿಂದಲೂ ಶಕ್ತಿಸಹಿತನಾಗಿಯೂ ಆತ್ಮದಿಂದ ಹರ್ಷಚಿತ್ತನಾಗಿ ಸಕಲಸಮೃದ್ಧಿಗಳನ್ನೂ ಪಡೆದು ಸುಖಿಸುವನು.

English Translation

(The Hotar has it in his power to deprive the Sacrificer of his life, & c. by not repeating the several parts of the Pra-uga Shastra in the proper way).

This Pra-uga Shastra represents the vital airs. The Hotar addressed his recitation to seven deities. For there are seven vital airs in the head. By doing so the Hotar places the vital airs in the head (of the sacrificer).

There is the question asked, whether the Hotar might be able to produce woe as well as happiness to the sacrificer? (The answer is) He who might be the Hotar of the sacrificer at that time (when the Pra-uga Shastra is to be repeated) can do with him what he pleases. If he think, "I will separate him from his vital airs," he need only repeat the triplet addressed to Vayu confusedly, or forego a pada, by which means the (several parts of the) triplet became confused. In this manner he separates him (the sacrificer) whom he wishes so to separate, from his vital airs.

Should he think, "I will separate him from his prana, and apana," he need only repeat the triplet addressed to Indra-Vayu confusedly or forego a pada. In this way the triplet becomes confused, and he thus separates the sacrificer, whom he wishes so to separate, from his prana and apana.

Should he think, "I will separate the sacrificer from his eye," he need only repeat the triplet addressed to Mitra-Varuna confusedly, or forego a pada. In this way the triplet becomes confused, and he thus separates the sacrificer, whom he wishes so to separate from his eye.

Should he think, "I will separate him from the sense of hearing, he need only repeat the triplet addressed to the As'vins confusedly, or forego a pada. In this way the triplet becomes confused, and he, separates the sacrificer, whom he wishes to separate, from the sense of hearing.

Should he think, "I will separte him from his strength," he need only repeat the triplet addressed to Indra confusedly, or forego a pada. In this way the triplet becomes confused, and he separates him whom he wishes so to separate, from his strength.

Should he think, "I will separate him from his limbs," he need only repeat the triplet addressed to the Visve Devah confusedly, or forego a pada. In this way the triplet becomes confused, and he separates the sacrificer, whom he wishes so to separate, from his limbs.

Should he think, "I will separate him from his speech," he need only repeat the triplet addressed to Sarasvati confusedly or forego a pada. In this way the triplet becomes confused, and he separates the sacrificer, whom he wishes so to separate, from his speech.

Should he think, "I will keep him joined with all his limbs and his soul," he ought to repeat the triplet, as it was first told (to him by his master) in the right way. Thus he keeps him joined with all his limbs and his whole soul. He who has such a knowledge remains joined with all his limbs and the whole soul.

ಇತಿ ಶ್ರೀಮತ್ಪ್ರಾಚಾರ್ಯಾಚಾರ್ಯವಿರಚಿತೇ ಮಾಧವೀಯೇ ವೇದಾರ್ಥಪ್ರಕಾಶ

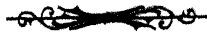
ಐತರೇಯಬ್ರಾಹ್ಮಣಭಾಷ್ಯಸ್ಯ ಏಕಾದಶಾಧ್ಯಾಯೇ ತೃತೀಯಃ ಖಂಡಃ

ಇಲ್ಲಿಗೆ ಐತರೇಯಬ್ರಾಹ್ಮಣದ ಹನ್ನೊಂದನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ ಮೂರನೆಯ ಖಂಡವು
ಸಮಾಪ್ತವಾದುದು.

ಅಥ ಏಕಾದಶಾಧ್ಯಾಯೇ ಚತುರ್ಥಃ ಖಂಡಃ

ಹನ್ನೊಂದನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ ನಾಲ್ಕನೆಯ ಖಂಡವು

[ಪ್ರಉಗತಸ್ತಮಂತ್ರಗಳ ದೇವತೆಗಳಿಲ್ಲರೂ ಅಗ್ನಿದೇವತೆಯ ಬೇರೆ ಬೇರೆ ರೂಪಾಂತಗಳೆಂದು
ಎಂಬರೆ ಸ್ವರೂಪವೆಂದೇ ಹೇಳಲ್ಪಡುವರು.]

ತದಾಹುರ್ಯಥಾ ನಾನ ಸ್ತೋತ್ರಮೇವಂ ಶಸ್ತ್ರಮಾಗ್ನೇಯಿಷು
ಸಾನುಗಾ ಸ್ತುವತೇ ನಾಯವ್ಯಯಾ ಹೋತಾ ಪ್ರತಿಪದ್ಯತೇ
ಕಥಮಾಗ್ನೇಯೋಽನುಶಸ್ತಾ ಭವಂತೀತಿ ||

ಅಥಸ್ತೋತ್ರಶಸ್ತ್ರಯೋಃ ದೇವತಾವೈಲಕ್ಷಣ್ಯಸ್ವರೂಪಮಾಕ್ಷೇಪಮುತ್ಥಾಪಯತಿ —
ಸಾನುಗಾನಾಂ ಯಾನ್ಯಾಜ್ಯಶಸ್ತ್ರಾಣಿ ತದೃಚ ಅಗ್ನೇಯ್ಯ ಅಮ್ನಾತಾಃ || ಅಗ್ನಿ ಅಯಾಹಿ
[೬-೧೬-೧೦] ಇತ್ಯಾದಿಷು ಸಾನುಗೈರಾಜ್ಯಸ್ತೋತ್ರಪಾಠಾತ್ || ಹೋತಾ ತು ನಾಯವಾಯಾಹಿ

[೫-೫೦-೫] ಇತ್ಯನಯಾ ನಾಯವ್ಯಯಾ ಪ್ರಲುಗಶಸ್ತ್ರಂ ಪ್ರಾರಭತೇ || ಅತೋಽನೇನ ವಿಲಕ್ಷಣ-
ದೇವತಾಕೇನ ಶಸ್ತ್ರೇಣಾಗ್ನೇಯ್ಯ ಷುಚಿಃ ಕಥಮನುಶಸ್ತಾ ಭವಂತಿ || ಅನುಕೂಲಶಂಸನಾ-
ಭಾವೇ ಸ್ತುತಮನುಶಂಸತಿ ಶಾಖಾಂತರಂ ವಿರುದ್ಧೇತೇತ್ಯಾಕ್ಷೇಪಃ ||

ಶಸ್ತ್ರಮಂತ್ರ ಮತ್ತು ಸಾಮವೇದಸಂಬಂಧವಾದ ಸ್ತೋತ್ರಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ಪಠಿಸುವಾಗ ಋಗ್ವೇದಸಂಬಂಧವಾದ ಶಸ್ತ್ರಮಂತ್ರಗಳಿಗೂ ಸಾಮವೇದಸಂಬಂಧವಾದ ಸ್ತೋತ್ರಮಂತ್ರಗಳಿಗೇ ದೇವತಾಸಂಬಂಧ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಐಕ್ಯತೆಯಿರಬೇಕೆಂದು ಅನೇಕರಾದ ಹೇಳಲಾಗಿದೆ. ಎಂದರೆ ಋಗ್ವೇದಮಂತ್ರಗಳಿಗೂ ಸಾಮವೇದಮಂತ್ರಗಳಿಗೂ ಒಂದೇವಿಧವಾದ ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಉದ್ದೇಶಿಸಿ ಹೇಳಬೇಕೆಂದಿದೆ. ಆದರೆ ಸಾಮವೇದಿಗಳು ಆಚ್ಯಸ್ತೋತ್ರಗಳನ್ನು ಗಾನಮಾಡುವಾಗ ಅವರು ಪಠಿಸುವ ಮಂತ್ರಗಳಿಗೆ ಅಗ್ನಿಯು ದೇವತೆಯು ಅಗ್ನಿ ಆಯಾಹಿ (ಸಾಮ. ಉ. ಆ. ೧-೧-೪ ರಿಂದ ೭) ಇತ್ಯಾದಿ ಮಂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಮಾತ್ರ ಸ್ತುತಿಸಲಾಗಿದೆ. ಆದರೆ ಋಗ್ವೇದದ ಹೋತೃವು ಆಚ್ಯಸ್ತೋತ್ರವನ್ನು ಅನುಸರಿಸಿ ಪಠಿಸುವ ಪ್ರಲುಗಶಸ್ತ್ರಮಂತ್ರದಲ್ಲಿ ನಾಯುವಾ ಯಾಹಿ (ಋ. ಸಂ. ೧-೨-೧) ಎಂದು ನಾಯುದೇವತಾತ್ಮಕವಾದ ಮಂತ್ರವನ್ನು ಪಠಿಸುವನು. ಇದು ಅಸಮಂಜಸವಲ್ಲವೇ ? ಏಕೆಂದರೆ ಸ್ತುತಮನುಶಂಸತಿ (ತಾ. ಬ್ರಾ. ೯-೮-೧೦) ಇತ್ಯಾದಿ ವಾಕ್ಯಗಳು ಇದಕ್ಕೆ ವಿರುದ್ಧವಾಗಿರುವವು. ಇದು ಆಕ್ಷೇಪವು.

ಅಗ್ನೇರ್ವಾ ಏತಾಃ ಸರ್ವಾಸ್ತನ್ನೋ ಯದೇತಾ ದೇವತಾಃ |

ತಸ್ಯೋತ್ತರಂ ದರ್ಶಯತಿ—ಸಪ್ತಸು ತ್ರ್ಯುಚೇಷು ಯಾ ಏತಾ ನಾಯವ್ಯಾದಯೋ
ದೇವತಾಃ ಪ್ರತೀಯಂತೇ ತಾಃ ಸರ್ವಾ ಅಗ್ನೇರೇವ ಶರೀರಭೂತಾಃ || ಅತೋಽಗ್ನಿವಿಷಯ-
ಮೇವ ಕೃತ್ಸುಂ ಶಸ್ತ್ರಂ ಸಂಪದ್ಯತ ಇತಿ ಸ್ತೋತ್ರಗತಾ ಅಗ್ನೇಯ್ಯ ಷುಚೋಽನುಶಸ್ತಾ ಭವಂತಿ ||

ಈ ಆಕ್ಷೇಪಕ್ಕೆ ಉತ್ತರವನ್ನು ಹೇಳುವರು. ಈಗ ಹೋತೃವು ಪಠಿಸುವ ಪ್ರಲುಗಶಸ್ತ್ರದ ಮಂತ್ರಗಳಾದ ನಾಯುವಾ ಯಾಹಿ (ಋ. ಸಂ. ೧-೨-೧, ೨, ೩) ಎಂದು ಮೊದಲಾದ ಏಳು ಬೇರೆಬೇರೆ ದೇವತಾಕವಾದ ತೃಚಗಳಿರುವವು. ಇವಕ್ಕೆ ನಾಯುವೇ ಮೊದಲಾದ ದೇವತೆಗಳು ಉಕ್ತವಾಗಿದ್ದರೂ ಈ ಏಳು ತೃಚಗಳ ದೇವತೆಗಳೆಲ್ಲರೂ ಅಗ್ನಿಯ ಶರೀರಭೂತರಾಗಿರುವ ರೆಂದು ಪರಿಗಣಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿರುವರು. ಆದ್ದರಿಂದ ಈ ಶಸ್ತ್ರಮಂತ್ರದಲ್ಲಿಲ್ಲಾ ತೃಚಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಅಗ್ನಿ ಮಾತ್ರ ಸ್ತುತಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿರುವನೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಆದ್ದರಿಂದ ಸಾಮಗರ ಸ್ತೋತ್ರಗಳಲ್ಲಿರುವ ಮಂತ್ರಗಳಿಗೂ ಋಗ್ವೇದಮಂತ್ರಗತವಾದ ಋಕ್ಯಗಳಿಗೂ ದೇವತಾ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಅನುಶಸ್ತಾ ಎಂದರೆ ಪರಸ್ಪರ ಹೊಂದಿಕೊಂಡು ಇರುವದೆಂಬಿಪ್ರಾಯವು.

ಸ ಯದಗ್ನಿಃ ಪ್ರವಾನಿವ ದಹತಿ ತದಸ್ಯ ನಾಯವ್ಯಂ ರೂಪಂ ತದಸ್ಯ
ತೇನಾನುಶಂಸತಿ ||

ಅಗ್ನೇಃ ಪ್ರಥಮತ್ತ್ವುಚಪ್ರತಿಪಾದಿತಾಯಾ ನಾಯುದೇವತಾಯಾಃ ಸ್ವರೂಪಂ ದರ್ಶ-
ಯತಿ—ಪ್ರವಾನಿವ ಪ್ರಕರ್ಷವಾನೇನ ಸನ್ನಿಧಿಕ ಜ್ವಾಲಯಾ ದಹತ್ಯಗ್ನಿರಿತಿ ಯದಸ್ತಿ ತತ್ಪ್ರಕ-
ರ್ಷಾತ್ಮಕಂ ನಾಯುಸಂಬಂಧಿರೂಪಂ || ನಾಯುನಾ ಜ್ವಾಲಾಽಽಧಿಕ್ಯೋದಯಾ || ಅತೋಽಸ್ಯ
ಪ್ರಲುಗಶಸ್ತ್ರಸ್ಯ ಸಂಬಂಧಿನಾ ನಾಯುರೂಪೇಣಾಯಂ ಹೋತಾ ತದಗ್ನಿರೂಪಮನುಶಂಸತಿ ||

ಅಗ್ನಿಗೆ ಅನುರೂಪವಾಗಿ ಹೋತೃವು ಪ್ರಥಮ ತೃಚವನ್ನು ಪಡಿಸುವನು. ಅದು ವಾಯುವಾ ಯಾಹಿ ಎಂದು ಮೊದಲಾಗುವ ಮೂರು ಋಕ್ಕುಗಳು ಇವು ವಾಯುದೇವತಾಕವಾದರೂ ಅಗ್ನಿಯು (ಪ್ರಕಾರಾಂತರ ರೂಪ) ಸ್ವರೂಪವೆಂದೇ ಪರಿಗಣಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿರುವುದು. ಹೇಗೆಂದರೆ ಮೇಲಿನ ವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿ ಪ್ರವಾನಿನ ಎಂದು ಹೇಳಲಾಗಿದೆ. ಎಂದರೆ ಪ್ರಕರ್ಷವಾನಿನ ಉತ್ಕೃಷ್ಟವಾಗಿ, ಬಹಳ ಅಧಿಕವಾಗಿ ಎಂದರ್ಥವು. ಅಗ್ನಿಯು ಜೆನ್ನಾಗಿ ಅಥವಾ ಅಧಿಕವಾಗಿ ದಹಿಸುವುದಕ್ಕೆ ವಾಯುವಿನ ಸಹಾಯವು ಅವಶ್ಯಕವಾಗಿ ಬೇಕೇಬೇಕು. ಗಾಳಿಯು (ವಾಯುವು) ಬೀಸುವುದರಿಂದಲೇ ಅಗ್ನಿಯು ಪ್ರಕರ್ಷವಾಗಿ ಎಂದರೆ ಜಾಜ್ವಲ್ಯಮಾನವಾಗಿ ದಹಿಸುವುದು ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿಯೇ ಇದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಅಗ್ನಿಯು ದಹಿಸುವ ಕಾರ್ಯಕ್ಕೆ ವಾಯುವು ಸಹಾಯ ಮಾಡಿದಂತಾಯಿತು. ಎಂದರೆ ವಾಯುವು ಅಗ್ನಿಯ ರೂಪಾಂತರವೇ ಎಂದು ಹೇಳಿದಂತಾಯಿತು. ಆದ್ದರಿಂದ ಪ್ರಉಗಶಸ್ತ್ರ ಸಂಬಂಧವಾದ ವಾಯುದೇವತಾಕವಾದ ಮಂತ್ರಪಠನದಿಂದ ಹೋತೃವು ಅಗ್ನಿಯ ರೂಪವನ್ನು ಪ್ರಶಂಸಿಸಿದಂತಾಯಿತು

ಅಥ ಯದ್ವೈಧಮಿವ ಕೃತ್ವಾ ದಹತಿ ದ್ವೌ ವಾ ಇಂದ್ರವಾಯೂ
ತದಸ್ಯೈಂದ್ರವಾಯವಂ ರೂಪಂ ತದಸ್ಯ ತೇನಾನುಶಂಸತಿ ||

ದ್ವಿತೀಯತ್ಯುಚಪ್ರತಿಸಾದಿತಾಯಾ ಇಂದ್ರವಾಯುದೇವತಾಯಾಃ ಸಾರೂಪ್ಯಂ
ದರ್ಶಯತಿ—ಜ್ವಾಲಾದ್ವಯಮಿವ ಕೃತ್ವಾ ಯದಾ ದಹತಿ ತದಾ ದ್ವಿತೀಯಸಾಮ್ಯಾತ್ತಜ್ವಾಲಾ-
ಲಾದ್ವಯಮಿಂದ್ರವಾಯುಸಂಬಂಧಿರೂಪಂ ಭವತಿ ಅನ್ಯತ್ಪೂರ್ವವತ್ ||

ಈಗ ಪ್ರಉಗಶಸ್ತ್ರಮಂತದಲ್ಲಿರುವ ಎರಡನೆಯ ತೃಚವಾದ ಇಂದ್ರವಾಯುದೇವತೆಗಳ ಮತ್ತು ಅಗ್ನಿಸಾರೂಪ್ಯವನ್ನು ವಿವರಿಸುವರು—ಅಗ್ನಿಯು ದಹಿಸುವಾಗ ಎರಡು ಜ್ವಾಲೆಗಳಿಂದ ದಹಿಸುವುದು. ಈ ಎರಡು ಜ್ವಾಲೆಗಳು ಇಂದ್ರವಾಯುಗಳ ರೂಪಾಂತರವು. ಎರಡು ಜ್ವಾಲೆಗಳಿರುವುದರಿಂದ ಇಂದ್ರ ಮತ್ತು ವಾಯು ಎಂಬ ಎರಡು ದೇವತೆಗಳ ರೂಪವನ್ನು ಪ್ರದರ್ಶಿಸಿದಂತಾಯಿತು. ಆದ್ದರಿಂದ ಅಗ್ನಿಗೂ ಇಂದ್ರವಾಯು ಸಾರೂಪ್ಯವನ್ನೇ ಹೇಳಿದಂತಾಯಿತು. ಈ ಇಂದ್ರವಾಯುದೇವತಾಕವಾದ ತೃಚಪಠನದಿಂದ ಹೋತೃವು ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಅನುಶಂಸನೆಮಾಡಿದಂತಾಯಿತು.

ಅಥ ಯದುಚ್ಚೈ ಹೃಷ್ಯತಿ ನಿ ಚ ಹೃಷ್ಯತಿ ತದಸ್ಯ ಮೈತ್ರಾವರುಣಂ
ರೂಪಂ ತದಸ್ಯ ತೇನಾನು ಶಂಸತಿ ಸ ಯದಗ್ನಿಘೋರಸಂಸ್ಪ-
ರ್ಶಸ್ತದಸ್ಯ ವಾರುಣಂ ರೂಪಂ ತಂ ಯದ್ಘೋರಸಂಸ್ಪರ್ಶಂ
ಸಂತಂ ಮಿತ್ರಕೃತ್ಯೇವೋಪಾಸತೇ ತದಸ್ಯ ಮೈತ್ರಂ ರೂಪಂ
ತದಸ್ಯ ತೇನಾನುಶಂಸತಿ ||

ತೃತೀಯತ್ಯುಚೇ ಸಾರೂಪ್ಯಂ ದರ್ಶಯತಿ — ಜ್ವಾಲತೋಃಗ್ನೀರೌನ್ನತ್ಯಮುದ್ಧರ್ಷಃ ||
ಜ್ವಾಲಾಶಾಂತ್ಯಾ ನೀಚತ್ವಂ ನಿಹರ್ಷಃ || ತದುಭಯಂ ಮಿತ್ರಾವರುಣಸಂಬಂಧಿರೂಪಂ || ಮಿತ್ರಂ
ದೃಷ್ಟವತೋ ಹರ್ಷೇಣೋನ್ನತತ್ವಾನ್ನಿತ್ರರೂಪಂ || ವರುಣಸಂಬಂಧಿನೀನಾಮುಪಾಂ ನೀಚಗಾ-
ಮಿತ್ವಾದಿತದತ್ ವರುಣಸ್ಯ ರೂಪಂ || ತದೀಯತ್ಯುಚೇನಾಗ್ನಿರನುಶಸ್ತೋ ಭವತಿ || ತತ್ತ್ರಿವ
ಯುಕ್ತೈಂತರಮಾಹ—ಸೋಃಗ್ನಿಘೋರಸಂಸ್ಪರ್ಶ ಉಷ್ಣಸಂಸ್ಪರ್ಶ ಇತಿ ಯದಸ್ತಿ ತಸ್ಯಾಗ್ನೀ-

ವರ್ತುಣಸಂಬಂಧಿ ರೂಪಂ ವರುಣಸ್ಯೋಗ್ರತ್ವಾತ್ || ಘೋರಸಂಸ್ಪರ್ಶಂ ಸಂತಂ ಸ್ಪೃಷ್ಟ್ವಮು-
ಶಕ್ಯಮಪಿ ತಮಗ್ನಿಂ ಶೀತಾರ್ತಾಃ ಪ್ರಾಣನೋ ಮಿತ್ರಕೃತ್ಯಾ ಮಿತ್ರಸ್ಯ ಕೃತಿಃ ಕಾರ್ಯಂ ಸಮೀ-
ಪೇವಸ್ಥಾನಂ ತೇನೈವೈನಮುಪಾಸತೇ ಶೀತಪರಿಹಾರಾಯ ಹಸ್ತಾವುದರಂ ಪೃಷ್ಠಂ ಚ ವಹ್ನಿಸ-
ಮೀಪೇ ಪ್ರತಾಪಯಂತೋ ವಹ್ನಿಂ ಸೇವಂತೇ || ತದೇತತ್ಸೇವನಮಗ್ನೇರ್ಮಿತ್ರಸಂಬಂಧಿರೂಪಂ ||
ತತೋಽಸ್ಯಾಗ್ನೇಃ ಸಂಬಂಧಿನಾ ತೇನ ಮೈತ್ರಾವರುಣರೂಪೇಣಾಯಂ ಹೋತಾ ವಹ್ನಿಮನು
ಶಂಸತಿ ||

ಈಗ ಮೂರನೆಯ ತೃತೀಯದಲ್ಲಿರುವ ಸಾರೂಪ್ಯವನ್ನು ವಿವರಿಸುವರು—ಅಗ್ನಿಯು ಜ್ವಲಿಸುತ್ತಿರುವಾಗ ಅದರ ಜ್ವಾಲೆಯು
ಕೆಲವು ವೇಳೆ ಒಹಳ ಉನ್ನತವಾಗಿ ಮೇಲಕ್ಕೆಳೆವುದು. ಅದೇ ಅಗ್ನಿಯು ಅರಿಹೋಗುವ ಸಮಯದಲ್ಲಿ ಅದರ ಜ್ವಾಲೆಯು
ಕಮ್ಮಿಯಾಗಿ ಶಾಂತವಾಗುವುದು. ಈ ಉಚ್ಚ ಮತ್ತು ನೀಚರೂಪವಾದ ಅಗ್ನಿಯ ರೂಪಪ್ರಭೇದಗಳು ಮಿತ್ರಾವರುಣರ
ರೂಪಾಂತರಗಳೆಂದು ಹೇಳಲ್ಪಡುವವು. ಹೇಗೆಂದರೆ ಮಿತ್ರನ ರೂಪಾಂತರವಾದ ಅಗ್ನಿಯ ಜ್ವಾಲೆಯು ಮೇಲಕ್ಕೆ ಏರಿದಾಗ
ನೋಡುವವರಿಗೆ ಅತ್ಯಾನಂದವಾಗುವುದು. ಇದು ಅಗ್ನಿಯ ಮಿತ್ರಸಂಬಂಧವಾದ ರೂಪಾಂತರವು. ವರುಣನು (ಎಂದರೆ
ವರುಣಸಂಬಂಧಿಯಾದ ಉದಕವು) ಯಾವಾಗಲೂ ತಗ್ಗು ಎಂದರೆ ಹಳ್ಳಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ಇರುವುದು. ಈರೀತಿ ನೀರಿನಿಂದ
ತುಂಬಿರುವ ಆಳವಾದ ಸರೋವರವನ್ನೂ ಅಥವಾ ಸಮುದ್ರವನ್ನೂ ನೋಡಿದರೆ ಯಾರಿಗಾದರೂ ಭಯವುಂಟಾಗುವುದು.
ಆದ್ದರಿಂದ ತಗ್ಗಿನಲ್ಲಿರುವ ವರುಣನ ರೂಪವು ಅಗ್ನಿಯ ಶಾಂತಸ್ಥಿತಿ (ಅರಿಹೋಗುತ್ತಿರುವ) ಯಲ್ಲಿರುವ ರೂಪಾಂತರವು. ಆದ್ದರಿಂದ
ಮಿತ್ರಾವರುಣರ ರೂಪಗಳು ಅಗ್ನಿಯ ಪ್ರಕಾರಾಂತರ ರೂಪಗಳು ಅಥವಾ ಅಗ್ನಿಯ ಸಾರೂಪ್ಯವೆಂದು ಹೇಳಲ್ಪಡುವವು. ಈ
ಸಾರೂಪ್ಯವನ್ನು ಪ್ರಕಾರಾಂತರವಾಗಿ ವರ್ಣಿಸುವರು. ಅಗ್ನಿಯು ಘೋರಸಂಸ್ಪರ್ಶನೆಂದು ಹೇಳುವರು. ಏಕೆಂದರೆ ಬೆಂಕಿಯು
ಶರೀರಕ್ಕೆ ತಗಲಿದರೆ ಉಷ್ಣಾಧಿಕೃದಿಂದ ಶರೀರವು ಸುಟ್ಟುಹೋಗಿ ಘಾಯಗಳಾಗುವ ಸಂಭವವುಂಟು. ಈರೀತಿಯಾದ ಅಗ್ನಿಯ
ಉಗ್ರಸ್ವರೂಪವನ್ನೇ ಕೆಲವರು ವರುಣನ ಪ್ರಕಾರಾಂತರವಾದ ರೂಪವೆಂದು ಹೇಳುವರು. ಆದರೆ ಶೀತಕಾಲದಲ್ಲಿಯೂ
ಚಳಿಯಾದಾಗಲೂ ಮನುಷ್ಯಾದಿಗಳು ಅಗ್ನಿಯ ಸಮೀಪದಲ್ಲಿ ಕುಳಿತು ಕೈಕಾಲುಗಳಿಂದ ಅದರ ಹಿತಕರವಾದ ಔಷ್ಣ್ಯವನ್ನು
ಸೇವಿಸುತ್ತಾ ಆನಂದಪಡುವರು. ಈರೀತಿ ಸೇವನೆಮಾಡಲ್ಪಡುವ ಅಗ್ನಿಯು ಮಿತ್ರನ ರೂಪಾಂತರವೆಂದು ಹೇಳಲ್ಪಡುವುದು.
ಆದ್ದರಿಂದ ಅಗ್ನಿಗೆ ಮಿತ್ರಾವರುಣರೆಂಬ ಪ್ರಕಾರಾಂತರ ಅಥವಾ ಸಾರೂಪ್ಯಗಳಿರುವುದರಿಂದ ಹೋತೃವು ಮಿತ್ರಾವರುಣದೇವತಾತ್ಮಕ
ವಾದ ತೃತೀಯವನ್ನು ಅಗ್ನಿ ಸಂಬಂಧವಾದ ಸ್ತೋತ್ರವನ್ನನುಸರಿಸಿ ಪಠಿಸುವುದು ಯುಕ್ತವು.

ಅಥ ಯದೇನಂ ದ್ವಾಭ್ಯಾಂ ಬಾಹುಭ್ಯಾಂ ದ್ವಾಭ್ಯಾನುರಣೇಭ್ಯಾಂ
ಮಂಥಂತಿ ದ್ವೌ ನಾ ಅಶ್ವಿನೌ ತದಸ್ಯಾಶ್ವಿನಂ ರೂಪಂ ತದಸ್ಯ
ತೇನಾನುಶಂಸತಿ ||

ಚತುರ್ಥತ್ರೈಚೇ ಸಾರೂಪ್ಯಂ ದರ್ಶಯತಿ—ಅಶ್ವಿನೋರ್ದ್ವಿತ್ವಾದ್ಧಸ್ತದ್ವಯೇ
ನಾರಣಿದ್ವಯೇನ ಚ ಮಂಥನಮಸ್ಯಾಗ್ನೇರಾಶ್ವಿನಂ ರೂಪಂ ||

ಈಗ ನಾಲ್ಕನೇ ತೃತೀಯದಲ್ಲಿರುವ ಅಶ್ವಿನೋರ್ದೇವತೆಗಳಿಗೂ ಅಗ್ನಿಗೂ ಇರುವ ಸಾರೂಪ್ಯವನ್ನು ಹೇಳುವರು—
ಯಜ್ಞಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಉತ್ಪತ್ತಿಮಾಡುವಾಗ ಮರದ ಎರಡು ತುಂಡುಗಳನ್ನು ಅಥವಾ ಅರಣಿಗಳನ್ನು
ಉಪಯೋಗಿಸಿ ಅವುಗಳಿಂದ ಎರಡು ಕೈಗಳಿಂದಲೂ ಬಲವಾಗಿ ಕಡೆದು ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಉತ್ಪತ್ತಿಮಾಡುವರು. ಹೀಗೆ ಉತ್ಪತ್ತಿ

ಮಾಡುವಾಗ ಬಾಹುಸ್ವರೂಪರಾದ ಇಬ್ಬರು ಅಶ್ವಿನೀದೇವತೆಗಳ ಸಹಕಾರವೂ ಬೇಕಾಗುವುದು ಆದ್ದರಿಂದ ಉತ್ಪತ್ತಿಯಾದ ಅಗ್ನಿಗೆ ಅಶ್ವಿನೀದೇವತೆಗಳು ಸಾರೂಪ್ಯಭಾವದಿಂದ ಇರುವರು. ಆದ್ದರಿಂದ ಅಗ್ನಿಯ ಅನಂತರ ಅಶ್ವಿನೀದೇವತೆಗಳನ್ನು ಅನುಸರಿಸಿ ಸ್ತುತಿಸುವುದು ಯುಕ್ತವು.

**ಅಥ ಯದುಚ್ಛೈಘೋಷ ಸ್ತನಯನ್ವಬಾ ಕುರ್ವನ್ನಿವ ದಹತಿ
ಯಸ್ಮಾದ್ಭೂತಾನಿ ವಿಜಂತೇ ತದಸ್ಯೈಂದ್ರಂ ರೂಪಂ ತದಸ್ಯ
ತೇನಾನುಶಂಸತಿ ||**

ಪಂಚಮ ತ್ರ್ಯುಚೇ ಸಾರೂಪ್ಯಂ ದರ್ಶಯತಿ ಸ್ತನಯನ್ ಧ್ವನಿಂ ಕುರ್ವನ್ || ಸ ಏವ
ಧ್ವನಿಭಿಃ ಸ್ತುತಿಭಿಃ ಕಾರೈರನುಕ್ರಿಯತೇ || ಯತ ಈದೃಶಾದ್ಧ್ವನಿಸಹಿತಾದಗ್ನೇ ರೂಪಾದ್ಭೂತಾನಿ
ಪ್ರಾಣಿನೋ ವಿಜಂತೇ ಬಿಭೃತಿ | ತದ್ಭಯಕಾರಣಧ್ವನಿಸಹಿತಮಿಂದ್ರಸ್ಯ ಸಂಗ್ರಾಮಾರ್ಥಮಾ-
ಸ್ಫೋಟನಂ ಕುರ್ವತಃ ಶತ್ರುಭಯಕಾರಿಣೋ ರೂಪಂ ||

ಈಗ ಐದನೇ ತೃತೀಯದೇವತೆಗಳ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ವಿವರಿಸುವರು-ಅಗ್ನಿಯು ದಹಿಸುತ್ತಿರುವಾಗ ಬ ಬ ಬ ಎಂದು ಘಟ್ಟಿಯಾಗಿ ಶಬ್ದಮಾಡುತ್ತಾ ದಹಿಸುವನು. ಈ ಧ್ವನಿಯನ್ನು ಕೇಳಿ ಅಗ್ನಿ ಭಯದಿಂದ ಸಮೀಪದಲ್ಲಿದ್ದ ಪ್ರಾಣಿಗಳೆಲ್ಲವೂ ಭಯದಿಂದ ಓಡಿಹೋಗುವವು. ಇಂದ್ರನು ಯುದ್ಧಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ವಜ್ರಾಯುಧದಿಂದ ಭಯಂಕರವಾಗಿ ಶಬ್ದಮಾಡುವುದೇ ಇಂದ್ರನ ಪ್ರಕಾರಾಂತರವಾದ ರೂಪವು. ಇದೇ ಅಗ್ನಿಯ ಸಾರೂಪ್ಯವಾಗಿರುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ಹೋತೃವು ಅಗ್ನಿಯನಂತರ ಅವನ ಸಾರೂಪ್ಯವಾದ ಇಂದ್ರ ದೇವತೆಯನ್ನು ಸ್ತುತಿಸುವುದು ಯುಕ್ತವು.

**ಅಥ ಯದೇನಮೇಕಂ ಸಂತಂ ಬಹುಧಾ ವಿಹರಂತಿ ತದಸ್ಯ ವೈಶ್ವ-
ದೇವಂ ರೂಪಂ ತದಸ್ಯ ತೇನಾನುಶಂಸತಿ |**

ಷಷ್ಠತ್ರ್ಯುಚೇ ಸಾರೂಪ್ಯಂ ದರ್ಶಯತಿ-ಅಗ್ನೇರಾಹವನೀಯಾದಿಸ್ಥಾನೇಷ್ವಾಗ್ನೀ-
ಧ್ರಾದಿಧಿಷ್ಟೇಷು ಚ ಬಹುಧಾ ವಿಹರಣಂ ಯದಸ್ತಿ ತದ್ವಿಶ್ವೇಷಾಂ ದೇವಾನಾಂ ರೂಪಂ ತೇಷಾ-
ಮಪಿ ಬಹುತ್ವಾತ್ ||

ಆರನೆಯ ತೃತೀಯದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವ ದೇವತೆಗಳ ಸಾರೂಪ್ಯವನ್ನು ತಿಳಿಸುವರು. ಅಗ್ನಿಯು ಉರಿಯುತ್ತಿರುವಾಗ ಒಂದೇ ಸ್ಥಳದಲ್ಲಿ ಒಂದೇ ಅಗ್ನಿಯಾಗಿರುವನು. ಬೇರೆ ಬೇರೆ ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಹೊತ್ತಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಮೊದಲಿದ್ದ ಒಂದೇ ಅಗ್ನಿಯಿಂದಲೇ ಸ್ವಲ್ಪಭಾಗವನ್ನು ತೆಗೆದುಕೊಂಡು ಹೊತ್ತಿಸಿ ಅನೇಕ ಅಗ್ನಿಗಳನ್ನಾಗಿ ಮಾಡುವರು. ಎಂದರೆ ಒಂದೇ ಆಗಿದ್ದ ಅಗ್ನಿಯು ಅನೇಕ ರೂಪಗಳನ್ನು ಹೊಂದುವನು. ಈ ಅನೇಕ ರೂಪಗಳೇ ಅಗ್ನಿಯ ರೂಪಾಂತರಗಳೆಂದು ಅಥವಾ ವಿಶ್ವದೇವತೆಗಳೆಂದು ಹೇಳಲ್ಪಡುವರು. ಅಗ್ನಿಗೂ ವಿಶ್ವದೇವತೆಗಳಿಗೂ ಇದರಿಂದ ಸಾರೂಪ್ಯವಿದ್ದಂತಾಯಿತು ಆದ್ದರಿಂದ ಹೋತೃವು ಅಗ್ನಿಯ ಸ್ತುತಿಯನಂತರದಲ್ಲಿ ಅವನ್ನನುಸರಿಸಿ ವಿಶ್ವದೇವತೆಗಳನ್ನು ಸ್ತುತಿಸುವುದು ಯುಕ್ತವು.

**ಅಥ ಯತ್ಸ್ಥೂರ್ಜಯನ್ವಾ ಚಮಿವ ವದನ್ದಹತಿ ತದಸ್ಯ ಸಾರಸ್ವತಂ
ರೂಪಂ ತದಸ್ಯ ತೇನಾನುಶಂಸತಿ ||**

ಸಪ್ತಮತ್ಯುಚೇ ಸಾರೂಪ್ಯಂ ದರ್ಶಯತಿ-ಯಥಾ ಜನೋ ವಾಚಂ ವದತಿ ತಥೈವಾಗ್ನಿಃ
ಸ್ಫುರ್ಜಯತಿ, ಈಷದ್ವಿಚ್ಛಿದ್ಯ ವಿಲಕ್ಷಣೋಚ್ಚಾರಣಮಿವ ಶಬ್ದಂ ಕರೋತಿ || ತದೇತದ್ವಾಗ್ನಿ-
ಚ್ಚಾರಣಸದೃಶಂ ಧ್ವನಿಕರಣಂ ಸರಸ್ವತೀಸಂಬದ್ಧಂ ರೂಪಂ ||

ಏಳನೆಯ ತೃತೀಯತೆಯ ಸಾರೂಪ್ಯವನ್ನು ವಿವರಿಸುವರು—ಅಗ್ನಿಯು ದಹಿಸುತ್ತಿರುವಾಗ ಚಟ ಚಟ ಎಂಬ
ಶಬ್ದಗಳು ಕೇಳಿ ಬರುತ್ತಿರುವವು. ಈ ಶಬ್ದಗಳು ಮನುಷ್ಯರು ಆಡುವ ಒಂದುವಿಧ ಅಸ್ಪಷ್ಟಮಾತಿಗನುಂತಿರುವವು. ಈ ವಿಧವಾದ
(ಅಗ್ನಿಯಿಂದ ಹೊರಡುವ) ಶಬ್ದವೇ ಸರಸ್ವತೀದೇವತೆಯ ರೂಪಾಂತರವು ಎಂದರೆ ಅಗ್ನಿಯ ಸಾರೂಪ್ಯವು. ಸರಸ್ವತಿಯು
ವಾಗಭಿಮಾನಿಯಾದ್ದರಿಂದ ಅಗ್ನಿಯು ದಹಿಸುವಾಗ ಮಾಡುವ ಅಸ್ಪಷ್ಟಧ್ವನಿಗೂ ಅಭಿಮಾನಿಯಾದಂತಾಗುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ
ಸರಸ್ವತೀದೇವತೆಯು ಅಗ್ನಿಯ ಪ್ರಕಾರಾಂತರ ರೂಪವು. ಹೋತೃವು ಈ ತೃತೀಯವನ್ನು ಪರಿಸುವುದರಿಂದ ಅಗ್ನಿಯ ಪ್ರಕಾರಾಂತರ
ರೂಪವಾದ ಸರಸ್ವತೀದೇವತಾಕಾರವಾದ (ಅಗ್ನಿ ಸಾರೂಪ್ಯದ) ಮಂತ್ರವನ್ನು ಪಠಿಸಿದಂತಾಯಿತು.

ಏವಮು ಹಾಸ್ಯ ವಾಯವ್ಯಯೈವ ಪ್ರತಿಪದ್ಯಮಾನಸ್ಯ ತೃಚೇನ ತೃಚೇ-
ನೈವೈತಾಭಿದೇವತಾಭಿಃ ಸ್ತೋತ್ರಿಯೋಽನುಶಸ್ತೋ ಭವತಿ ||

ಇತ್ಥಮಗ್ನೇರ್ವಾಯ್ವಾದಿದೇವತಾನಾಂ ಚ ಸಾರೂಪ್ಯದ್ವಾರಾಽನುಶಂಸನಮುಪಪಾ-
ದ್ಯೋಪಸಂಹರತಿ—ಏವಮು ಹಾನೇನೈವೋಕ್ತಪ್ರಕಾರೇಣ ವಾಯವಾಯಾಹೀತ್ಯೇತಯಾ
ವಾಯುದೇವತಾಕಯೈವರ್ಚಾ ಶಸ್ತ್ರಂ ಪ್ರಾರಭಮಾಣಸ್ಯ ಹೋತುಸ್ತೇನ ತೇನೋಕ್ತತ್ಯುಚೇ-
ನೈವ ಪ್ರತಿಪಾದಿತಾಭಿರ್ದ್ವಾರ್ವಾದಿದೇವತಾಭಿರಗ್ನಿಸದೃಶೀಭಿಃ ಸ್ತೋತ್ರಿಯಃ ಸ್ತೋತ್ರಸಂಬಂಧೀ
ತ್ಯುಚೋ ಅಗ್ನಿಆಯಾಹೀತ್ಯಾದಿಕ ಅಗ್ನೀಯೋಽಪ್ಯನುಶಸ್ತೋ ಭವತಿ || ತಸ್ಯಾನುಷ್ಠಾನಂ
ಯಥಾ ಭವತಿ ತಥಾ ಪ್ರಲುಗಶಸ್ತ್ರಮನುಷ್ಠಿತಂ ಭವತೀತ್ಯರ್ಥಃ ||

ಈರೀತಿಯಾಗಿ ಮೇಲೆ ಹೇಳಿದ ವಾಯವ್ಯಾದಿ ಏಳು ತೃತೀಯತೆಗಳ ದೇವತೆಗಳಿಗೂ ಅಗ್ನಿಗೂ ಇರುವ ಸಾರೂಪ್ಯವನ್ನು
ವಿವರಿಸಿ ಈಗ ಈ ವಿಷಯವನ್ನು ಉಪಸಂಹರಿಸುವರು—ಈರೀತಿ ಮೇಲೆ ವಿವರಿಸಿದ ರೀತಿಯಂತೆ ಎಂದರೆ ವಾಯವಾಯಾಹಿ
ಎಂದು ಮುಂತಾದ ವಾಯುದೇವತಾಕವೂ ಇತರ ದೇವತಾಕವೂ ಆದ ಏಳು ತೃತೀಯತೆಗಳಿಗೆ ಎಂದರೆ ವಾಯು ಮೊದಲಾದ
ಏಳು ವಿಧ ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಮತ್ತು ಅಗ್ನಿಗೆ ಇರುವ ಸಾರೂಪ್ಯವನ್ನು ವಿವರಿಸಿ ಈ ದೇವತೆಗಳನ್ನೆಲ್ಲಾ ಸ್ತುತಿಸಿದ್ದರಿಂದ ಅಗ್ನಿಯ
ಪ್ರಕಾರಾಂತರ ರೂಪಗಳನ್ನೇ ವಿವರಿಸಿದ್ದಾಯಿತೆಂದೂ, ಸಾಮಗರು ಗಾನಮಾಡುವ ಅಗ್ನಿ ಆಯಾಹಿ ಮೊದಲಾದ ಅಗ್ನಿಪರ
ವಾದ ಸ್ತೋತ್ರಿಯ ಮಂತ್ರಗಳಿಗೆ ಅನುಸಾರವಾಗಿಯೇ ಎಂದರೆ (ಅಗ್ನಿಪರವಾಗಿ ಅಥವಾ ಅಗ್ನಿಯ ರೂಪಾಂತರಗಳ) ಹೋತೃವು
ಎಲ್ಲಾ ಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ಸರಿಯಾಗಿಯೇ ಪಠಿಸಿರುವನೆಂದೂ ಹೇಳಿಯಾಯಿತು. ಇದರಿಂದ ಸ್ತುತಮನುಶಂಸತಿ ಎಂಬ ವಿಧಿ
ಪ್ರಕಾರ ಸಾಮಗಾನಸ್ತೋತ್ರಕ್ಕೂ ಶಸ್ತ್ರಮಂತ್ರಗಳಿಗೂ ದೇವತೆಗಳ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಅನುಶಸ್ತವಾಗಿ ಎಂದರೆ ಒಂದಕ್ಕೊಂದು ನಿರೋಧ
ವಿಲ್ಲದಂತೆ ಪರಸ್ಪರ ಅನುಕೂಲದಿಂದ ಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ಯಾವ ನ್ಯೂನತೆಯೂ ಇಲ್ಲದೆ ಪಠಿಸಲಾಯಿತೆಂದೂ ಹೇಳಿ ಈ ವಿಷಯವನ್ನು
ಇಟ್ಟಿಗೆ ಉಪಸಂಹರಮಾಡಿರುವರು.

ವಿಶ್ವೇಭಿಃ ಸೋಮ್ಯಂ ಮಧ್ವಗ್ನ ಇಂದ್ರೇಣ ವಾಯುನಾ | ಪಿಬಾ
ಮಿತ್ರಸ್ಯ ಧಾಮಭಿರಿತಿ ವೈಶ್ವದೇವಮುಕ್ಥಂ ಶಸ್ತ್ವಾ ವೈಶ್ವದೇವ್ಯಾ
ಯಜತಿ ಯಥಾಭಾಗಂ ತದ್ದೇವತಾಃ ಸ್ಪ್ರೀಣಾತಿ ||

ಅಥ ಶಸ್ತ್ರಯಾಜ್ಯಾಂ ವಿಧತ್ತೇ—ಹೇಽಗ್ನೇ ವಿಶ್ವೇಭಿಃ ಸರ್ವೈರ್ದೇವೈಃ ಸಹ ವಿಶೇಷತಃ
ಇಂದ್ರೇಣ ವಾಯುನಾ ಚ ಸಹ ತಥಾ ಮಿತ್ರಸ್ಯ ಧಾಮಭಿಃ ಸ್ಥಾನೈರ್ಯುಕ್ತಃ ಸನ್ನೋಮ್ಯಂ
ಮಧು ಸೋಮಸಂಬಂಧಿನಂ ಮಧುರಂ ರಸಂ ಪಿಬ || ವಿಶ್ವೇಭಿರಿತ್ಯಾದಿಕಾ ಸೇಯಮ್ಗೃಹ್ಯತ್ವ-
ದೇವೀ ತಯಾ ಯಜತಿ ತಾಂ ಯಾಜ್ಯಾಂ ಪಠೇತ್ || ಕದಾ ಪಠೇದಿತಿ ತದುಚ್ಯತೇ | ನೈತ್ಯದೇವಂ
ಬಹುದೇವತಾಕಮುಕ್ತಂ ಶಸ್ತ್ರಂ ಪ್ರಉಗನಾಮಕಂ ಶಸ್ತ್ರಾ ಪಶ್ಚಾತ್ಪಠೇತ್ || ತಥಾ ಸತಿ ಸ್ವಸ್ತ-
ಭಾಗಮನತಿಕ್ರಮ್ಯ ಸರ್ವಾ ದೇವತಾಸ್ತರ್ಪಯತಿ |

ಈಗ ಇದುವರೆಗೂ ಹೇಳಿದ ಪ್ರಉಗಶಸ್ತ್ರಮಂತ್ರದ ಯಾಜ್ಯಮಂತ್ರವನ್ನು ವಿವರಿಸುವರು-- ಪ್ರಉಗಶಸ್ತ್ರದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವಂತೆ ವಾಯು, ಇಂದ್ರನಾಯು, ಮಿತ್ರಾವರುಣ, ಅಶ್ವಿನೀದೇವತೆಗಳು, ಇಂದ್ರ, ಸರಸ್ವತೀ, ಅಶ್ವಿನೀದೇವತೆಗಳು ಎಂಬ ಏಳು ವಿಧವಾದ ಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ಪಠಿಸಿ ಈಗ ಹೋತ್ಯವು ಈ ದೇವತೆಗಳನ್ನು ದ್ವೇಶಿಸಿ ಒಂದು ಯಾಜ್ಯಮಂತ್ರವನ್ನು ಪಠಿಸಿ ಈ ಶಸ್ತ್ರವನ್ನು ಸಮಾಪ್ತಿಗೊಳಿಸುವನು. ಈ ಯಾಜ್ಯಮಂತ್ರವು—

ವಿಶ್ವೇಭಿಃ ಸೋಮ್ಯಂ ಮಧುಗ್ನು ಇಂದ್ರೇಣ ವಾಯುನಾ

ಪಿಬಾ ಮಿತ್ರಸ್ಯ ಧಾಮಭಿಃ ||

(ಋ. ಸಂ. ೧-೧೪-೧೦)

ಎಂದು ಪಠಿಸುವನು. ಇದೇ ಆ ಯಾಜ್ಯಮಂತ್ರವು. ಇದರಲ್ಲಿ ಇದುವರೆಗೂ ಹೇಳಿದ ದೇವತೆಗಳ ಹೆಸರುಗಳನ್ನೆಲ್ಲಾ ಒಳಗೊಂಡಿರುವುದು. ಈ ಮಂತ್ರಪಠನದಿಂದ ಆ ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಸಂತೋಷವುಂಟಾಗುವುದು. ಇದರ ಅರ್ಥವು— ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ, ಇಂದ್ರನಿಂದಲೂ ವಾಯುವಿನಿಂದಲೂ ಮಿತ್ರನನ್ನಾ ನದಲ್ಲಿದ್ದವ ಮಿತ್ರಾವರುಣ ಮತ್ತು ಸಮಸ್ತದೇವತೆಗಳಿಂದಲೂ ಕೂಡಿ ನೀನು (ನಾವು ಈ ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಸಿದ್ಧಪಡಿಸಿರುವ) ಸಿಹಿಯಾಗಿಯೂ ರುಚಿಕರವಾಗಿಯೂ ಇರುವ ಈ ಸೋಮರಸವನ್ನು ಪಾನಮಾಡು ಎಂದು ಈ ಮಂತ್ರದ ಅರ್ಥವು. ಇದರಲ್ಲಿ ಸಮಸ್ತದೇವತೆಗಳ ವಿಷಯವೂ ಇರುವುದರಿಂದ ಈ ಮಂತ್ರಕ್ಕೆ ನೈತ್ಯದೇವೀಯುಕ್ ಎಂದು ಹೆಸರು. ಪ್ರಉಗಶಸ್ತ್ರಮಂತ್ರಗಳನ್ನೆಲ್ಲಾ ಪಠಿಸಿದಮೇಲೆ ಬಹುದೇವತಾಕವಾದ ಈ ಯಾಜ್ಯಮಂತ್ರವನ್ನು ಪಠಿಸಬೇಕು. ಈ ಮಂತ್ರಪಠನದಿಂದ ಆಯಾ ದೇವತೆಗಳು ತಮ್ಮತಮ್ಮ ಭಾಗಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿ ತೃಪ್ತಿಪಡುವರು.

English Translation

(All the Dieties of the Pra-uga Shastra are said to be forms of Agni)

They ask, how (can it be accounted for) that the verses addressed to Agni which the Sama singers chant, are celebrated by a recitation of the Hotar commencing with a verse addressed to Vayu, (the rule being) that the Shastra exactly corresponds to the Stotra? (The answer is) Those deities are only the bodies of Agni. When Agni is blazing up, as it were, that is his Vayu (wind) form. Thus he celebrates by means of this (Vayu form) that (Agni form).

Divided into two halves, the fire burns. Indra and Vayu are two. That is his Indra-Vayu form. Thus he celebrates by means of this (Indra-Vayu form) that (Agni form).

It moves up and down (when being lighted or extinguished); This is his Mitra-Varuna form. Thus he celebrates by means of this (Mitra-Varuna form) that (Agni form).

The dangerous touch of Agni is his Varuna form. His Mitra form is (shown in the fact) that men who make friends with him may sit near him though his touch be dangerous. Thus he celebrates by means of these (Mitra and Varuna forms) that (Agni form).

His As'vina form is that they produce him by friction through two arms and two wooden sticks, the As'vins being two. Thus he celebrates by means of this (As'vina form) that (Agni form).

That he burns with a loud crackling voice, imitating the sound bababa as it were, on account of which all beings flee trembling from him, this is his Indra form. Thus the Hotar celebrates by means of the (Indra form) and that (Agni form).

That they divide him into many parts (when taking fire from the hearth) though he is only one, this is his Visve Devah form. Thus the Hotar celebrates by means of this (Visve Devah form) that (Agni form).

That he burns with a roaring noise, uttering speech, as it were, this is his Sarasvati form. Thus the Hotar celebrates by means of this (Sarasvati form) and that (Agni form).

In this way the triplet of the Sama singers becomes celebrated, notwithstanding these (different) deities in the several triplets, for him who thus has commenced (the Shastra) with a verse addressed to Vayu.

Having repeated the Shastra addressed to all the gods (Pra-uga), he recites a Yajya mantra addressed to the Visve Devah (all gods): Vis'vebhih somyan madhvagna (1, 14, 10). Thus he satisfies all deities, giving to each his due share.

ಇತಿ ಶ್ರೀಮತ್ಸಾಯಣಾಚಾರ್ಯವಿರಚಿತೇ ಮಾಧವೀಯೇ ನೇದಾರ್ಥಪ್ರಕಾಶ

ಐತರೇಯಬ್ರಾಹ್ಮಣಭಾಷ್ಯೇ ಏಕಾದಶಾಧ್ಯಾಯಸ್ಯ ಚತುರ್ಥಃ ಖಂಡಃ

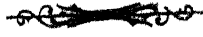
ಇಲ್ಲಿಗೆ ಐತರೇಯಬ್ರಾಹ್ಮಣದ ಹನ್ನೊಂದನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ ನಾಲ್ಕನೆಯ ಖಂಡವು

ಸಮಾಪ್ತನಾದುದು.

ಅಥ ಏಕಾದಶಾಧ್ಯಾಯೇ ಪಂಚಮಃ ಖಂಡಃ

ಹನ್ನೊಂದನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ ಐದನೆಯ ಖಂಡವು

[ವಷಟ್ಕಾರ ಮತ್ತು ಅನುವಷಟ್ಕಾರಸ್ವರೂಪ]

ಪೂರ್ವಸೀರಿಕೆ

ಇಲ್ಲಿ ವಷಟ್ಕಾರವೆಂದರೇನು? ಇದನ್ನು ಏತಕ್ಕಾಗಿ ಪಠಿಸಬೇಕು? ಇದರ ಸ್ವರೂಪ ಮತ್ತು ಸಂಕೇತಗಳೇನು? ಇತ್ಯಾದಿ ವಿಷಯಗಳನ್ನು ಇಲ್ಲಿ ಸೂಕ್ಷ್ಮವಾಗಿ ವಿವರಿಸುವುದು ಅವಶ್ಯಕವಾಗಿದೆ. ಯಜ್ಞಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ನಾನಾದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಹವಿಸ್ಸನ್ನರ್ಪಿಸಬೇಕಾದರೆ—ಆ ದೇವತೆಗಳು ನಮಗೆ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷವಾಗಿ ಕಾಣಿಸುವುದಿಲ್ಲವಾದ್ದರಿಂದ ಆ ದೇವತೆಗಳನ್ನು ದ್ವೇಷಿಸಿ ಆ ದೇವತಾಕವಾದ ಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ಪಠಿಸಿ ಅಗ್ನಿಯಲ್ಲಿ ಹೋಮಮಾಡುವರು. ಆರೀತಿ ಹೋಮಮಾಡುವಾಗ ಮಂತ್ರದ ಕೊನೆಯಲ್ಲಿ ಸ್ವಾಹಾ ಅಥವಾ ವೌಷಟ್ ಎಂಬ ಶಬ್ದವನ್ನು ಸೇರಿಸಿ ಪಠಿಸಿ ಹೋಮಮಾಡುವರು. ಹೋಮಮಾಡುವುದಕ್ಕೆ ಪೂರ್ವಭಾವಿಯಾಗಿ ಕೆಲವು ನಿಯಮಗಳನ್ನು ನುಸರಿಸಬೇಕಾಗಿರುವುದು. ಹವಿಸ್ಸನ್ನರ್ಪಿಸಬೇಕಾಗಿರುವ ದೇವತೆಯನ್ನು ಮೊದಲು ದೇವತಾಕವಾದ ಸ್ತೋತ್ರಾದಿಗಳಿಂದ ಗುಣವರ್ಣನೆ ಮಾಡುವ ಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ಪಠಿಸುವರು. ಈ ಗುಣವರ್ಣನೆ ಮಾಡುವಾಗ ಮಂತ್ರಗಳಿಗೆ ಶಸ್ತ್ರಮಂತ್ರ ಮತ್ತು ನಿವಿತ್ ಮಂತ್ರಗಳೆಂದು ಹೆಸರು. ನಿವಿನ್ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿ ಆ ದೇವತೆಯ ವಿಶೇಷ ಗುಣವರ್ಣನೆ ಇರುವುದರಿಂದ ನಿವಿನ್ಮಂತ್ರವನ್ನು ಶಸ್ತ್ರಮಂತ್ರಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ (ಅದಿಯಲ್ಲಿ) ಸೇರಿಸಿ ಪಠಿಸುವರು. ಈರೀತಿ ಉದ್ದಿಷ್ಟಗುಣವರ್ಣನೆ ಯಾದನಂತರ ಮತ್ತೊಂದು ಮಂತ್ರದಿಂದ ದೇವತೆಯನ್ನು ಯಜ್ಞಭೂಮಿಗೆ ಬರಬೇಕೆಂದು ಹೋತೃವೆಂಬ ಋತ್ವಿಜನು ಆಹ್ವಾನ ಮಾಡುವನು. ಈ ಆಹ್ವಾನಮಾಡುವ ಮಂತ್ರಕ್ಕೆ ಅನುವಾಕ್ಯಾ ಅಥವಾ ಪುರೋನುವಾಕ್ಯಾಮಂತ್ರವೆಂದು ಹೆಸರು. ಅನಂತರ ದೇವತೆಯು ಆಹ್ವಾನವನ್ನು ಮನ್ನಿಸಿ ಯಜ್ಞಭೂಮಿಗೆ ಬಂದು ಬಹಿಃ ಎಂಬ ದರ್ಭಾಸನದ ಮೇಲೆ ಕುಳಿತುಕೊಂಡಿರುವನೆಂದು ಭಾವಿಸಿ ಮತ್ತೊಂದು ಮಂತ್ರದಿಂದ ಅಧ್ವರ್ಯುವೆಂಬ ಋತ್ವಿಜನು ಹವಿಸ್ಸನ್ನು ಅಗ್ನಿಯಲ್ಲಿ ಹೋಮಮಾಡುವನು. ಹೋಮ ಮಾಡುವಾಗ ಪಠಿಸುವ ಮಂತ್ರಕ್ಕೆ ಯಾಜ್ಯಾ ಎಂದು ಹೆಸರು. ಈ ಯಾಜ್ಯಾಮಂತ್ರದ ಕೊನೆಯಲ್ಲಿಯೇ ಸ್ವಾಹಾ ಅಥವಾ ವೌಷಟ್ ಎಂಬ ಶಬ್ದವನ್ನು ಸೇರಿಸಿ ಹೋಮಮಾಡುವರು. ಇದನ್ನು ಸ್ಪಷ್ಟಪಡಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಒಂದು ಉದಾಹರಣೆಯನ್ನು ಕೊಡುವೆವು. ಪ್ರಕೃತ ವಿಷ್ಣುವನ್ನೇ ಉದ್ದೇಶಿಸಿ ಹೋಮಮಾಡಬೇಕಾದ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ವಿಷ್ಣುದೇವತಾಕವಾದ ನೂಮತೋದಯತೇ, (೨ ನೇ ಮಂಡಲದ ಮೂರನೆಯ ಸೂಕ್ತ) ಎಂಬ ಸೂಕ್ತವನ್ನು ಅಚ್ಛಾವಾಕನೆಂಬ ಋತ್ವಿಜನು ಶಸ್ತ್ರಮಂತ್ರಗಳಿಗಾಗಿ ಪಠಿಸುವನು. ಈ ಮಂತ್ರಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ವಿಷ್ಣುವಿನ ಗುಣಗಾನವನ್ನು ಮಾಡುವ ಕೆಲವು ಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ಎಂದರೆ ಪ್ರತತ್ತೇ ಅದ್ಯ ಎಂದು ಮೊದಲಾಗುವ (ಋ. ಸಂ. ೭-೧೦೦-೫ ರಿಂದ ೭-೧೦೦-೭ ರವರೆಗಿನ) ಮೂರು ಋಕ್ಕುಗಳನ್ನು ನಿವಿನ್ಮಂತ್ರಗಳನ್ನಾಗಿ ಸೇರಿಸಿ ಪಠಿಸುವನು. ಅನಂತರ ವಿಷ್ಣುದೇವತೆಯನ್ನು ಆಹ್ವಾನಮಾಡುವುದಕ್ಕಾಗಿ—

ನ ತೇ ವಿಷ್ಣೋ ಜಾಯಮಾನೋನ ಜಾತೋ ದೇವ ಮಹಿಮ್ನಃ ಪರಮಂತಮಾಪ |

ಉದಸ್ತಭ್ಯಾನ್ನಾಕಮೃಷ್ಟಂ ಬೃಹಂತಂ ದಾದರ್ಭ ಪ್ರಾಚೀಂ ಕಕುಭಂ ಪೃಥಿವ್ಯಾಃ ||

(ಋ. ಸಂ. ೭-೯೯-೨)

ಎಂಬ ಋಕ್ಕನ್ನು ಪಶುಹೋಮದಲ್ಲಿ ಅನುವಾಕ್ಯಾಮಂತ್ರವನ್ನಾಗಿ ಪಠಿಸಿ ವಿಷ್ಣುದೇವತೆಯನ್ನು ಹೋತೃವು ಆಹ್ವಾನ ಮಾಡುವನು. ಅನಂತರ—

ತ್ರಿದೇವಃ ಪೃಥಿವೀಮೇಷ ಏತಾಂ ವಿ ಚಕ್ರಮೇ ಶತರ್ಚಸಂ ಮಹಿತ್ವಾ |

ಪ್ರ ವಿಷ್ಣುರಸ್ತು ತವಸಸ್ತವೀಯಾನ್ತೇಷಂ ಹ್ಯಸ್ಯ ಸ್ಥವಿರಸ್ಯ ನಾಮ ||

(ಋ. ಸಂ ೭-೧೦೦-೩)

ಎಂಬ ಋಕ್ಕನ್ನು ಯಾಜ್ಞಾಮಂತ್ರವನ್ನಾಗಿ ಪಠಿಸುವನು. ಈ ಮಂತ್ರದ ಕೊನೆಯಲ್ಲಿ ಇರುವ ಸ್ಥವಿರಸ್ಯ ನಾಮ ಎಂಬ ಶಬ್ದಗಳನಂತರ ವೌಷಟ್ ಎಂಬ ಶಬ್ದವನ್ನು ಸೇರಿಸಿ ಸ್ಥವಿರಸ್ಯ ನಾಮ ವೌಷಟ್ ಎಂದು ಪಠಿಸುತ್ತಾ ಪಶುವಿನ ವಸಾ ಎಂಬ ಅವಯವವನ್ನು ಅಗ್ನಿಯಲ್ಲಿ ಹೋಮಮಾಡುವನು. ಪ್ರತಿದೇವತೆಯನ್ನೂ ಉದ್ದೇಶಿಸಿ ಹೋಮಮಾಡುವಾಗಲೂ ಈ ಕ್ರಮವನ್ನನುಸರಿಸಬೇಕು. ಆದರೆ ಪ್ರತಿದೇವತೆಗೂ ಮಂತ್ರಗಳು ಬೇರೆ ಬೇರೆ. ಇದಲ್ಲದೆ ಹೋಮದ್ರವ್ಯವು ಆಜ್ಞ, ಹವಿಸ್ಸು, ಪುರೋಡಾಶ, ವಸಾ ಇತ್ಯಾದಿ ಅನೇಕ ವಿಧವಾಗಿರುವವು. ಇದಕ್ಕನುಸಾರವಾಗಿ ಮಂತ್ರಗಳೂ ಬೇರೆಬೇರೆಯಾಗಿರುವವು. ಮೇಲೆ ಕೊಟ್ಟಿರುವ ಉದಾಹರಣೆಯಲ್ಲಿರುವ ಮಂತ್ರಗಳು ವಸಾಹೋಮಕ್ಕೆ ಮಾತ್ರ ಸಂಬಂಧಪಟ್ಟಿರುವ ಮಂತ್ರಗಳಾಗಿವೆ. ಇದರಂತೆ ಪುರೋಡಾಶಹೋಮಕ್ಕೂ, ಹವಿಸ್ಸಿನ ಹೋಮಕ್ಕೂ ಪ್ರತ್ಯೇಕ ಮಂತ್ರಗಳಿರುವವು. ಮತ್ತು ಬೇರೆಬೇರೆ ಯಜ್ಞಗಳಲ್ಲಿ ಬೇರೆ ಬೇರೆ ಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ಉಪಯೋಗಿಸಬೇಕಾಗುವುದು.

ಇನ್ನು ವಷಟ್ಪಾದದ ಸ್ವರೂಪ ಮತ್ತು ಸಂಕೇತವೇನು? ಇದನ್ನು ಮಂತ್ರದ ಕೊನೆಯಲ್ಲಿ ಏತಕ್ಕಾಗಿ ಉಪಯೋಗಿಸ ಬೇಕು ಎಂಬ ವಿಷಯವನ್ನು ಪರಿಶೀಲಿಸಬೇಕಾಗಿರುವುದು. ಈ ವಿಷಯವನ್ನು ಇಲ್ಲಿ ವಿಸ್ತಾರವಾಗಿ ವಿವರಿಸಲಾಗಿದೆ.

ಪೂರ್ವಪೀಠಿಕೆ ಸಮಾಪ್ತವು.

ದೇವಪಾತ್ರಂ ನಾ ಏತದ್ವದ್ವಷಟ್ಕಾರೋ ವಷಟ್ಕರೋತಿ ದೇವ-
ಪಾತ್ರೇಣೈವ ತದ್ದೇವತಾಸ್ತರ್ಪಯತಿ ||

ಅಥ ಶಸ್ತ್ರಯಾಜ್ಞಾಂತೇ ಪಠನೀಯಂ ವಷಟ್ಕಾರಂ ವಿಧತ್ತೇ—ವೌಷಡಿತಿ ಮಂತ್ರೋ
ವಷಟ್ಕಾರಃ | ಸ ಚ ದೇವಪಾತ್ರಂ ದೇವಾನಾಂ ಪಾನಸಾಧನಂ ತಸ್ಮಾದ್ವಷಟ್ಕಾರ್ಯಾವೌಷಡಿತ್ಯೇ
ವ ಪಠೇತ್ || ತಥಾ ಸತಿ ದೇವಾನಾಮುಚಿತೇನೈವ ಪಾನಸಾಧನೇನ ಸರ್ವಾ ದೇವತಾಸ್ತರ್ಪಯತಿ ||

ಈಗ ವಷಟ್ಕಾರ ಮತ್ತು ಅನುವಷಟ್ಕಾರಗಳ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ವಿವರಿಸಲಾಗುವುದು. ಹೋಮಮಾಡುವಾಗ ಮಂತ್ರಾಂತ್ಯದಲ್ಲಿ ವೌಷಟ್ ಎಂದು ಪಠಿಸುವ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ವಷಟ್ಕಾರವೆಂದು ಹೆಸರು. ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಹವಿಸ್ಸನ್ನು ಭಕ್ಷಣಾರ್ಥವಾಗಿ ಅರ್ಪಿಸುವಾಗ ಲೋಕವ್ಯವಹಾರದಲ್ಲಿ ರೂಢಿಯಾಗಿರುವಂತೆ ಒಂದು ಪಾತ್ರೆ ಅಥವಾ ತಟ್ಟೆಯಲ್ಲಿ ಇಟ್ಟು ಅರ್ಪಿಸಬೇಕಷ್ಟೆ. ಪಾತ್ರೆಯಲ್ಲಿಟ್ಟು ಅರ್ಪಿಸುವುದರಿಂದ ಅದನ್ನು ಭಕ್ಷಿಸಲು ಅನುಕೂಲವಾಗುವುದು. ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ದೇವತೆಗಳು ಹವಿಸ್ಸನ್ನು ಭಕ್ಷಿಸುವಾಗ ಅವರು ಅಪ್ರತ್ಯಕ್ಷರಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಹವಿಸ್ಸನ್ನು ಅಗ್ನಿಯಲ್ಲಿ ಹೋಮಮಾಡುವುದರ ಮೂಲಕ ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಹವಿಸ್ಸು ಅರ್ಪಿತವಾಗುವುದು ಎಂದರೆ ತನ್ನಲ್ಲಿ ದೇವತೆಗಳನ್ನುದ್ದೇಶಿಸಿ ಹೋಮಮಾಡಿದ ಹವಿಸ್ಸನ್ನು ಅಗ್ನಿಯು ದೇವತೆಗಳಿಗೆ

ತಲಪಿಸುವನು. ಹೋಮಮಾಡುವಾಗ ಹವಿಸ್ಸನ್ನಿಡುವ ಪಾತ್ರೆಯನ್ನು ದೇವತೆಗಳ ಮುಂದೆ ಇಡುವುದು ಹೇಗೆ? ಇದು ಸಾಧ್ಯವಿಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ಪಾತ್ರೆಗೆ ಬದಲಾಗಿ ಮಂತ್ರವನ್ನೇ ಪಠಿಸಿ ಅದನ್ನೇ ಪಾತ್ರೆಯೆಂದು ಭಾವಿಸಲಾಗಿರುವುದು. ಮೌಷಟ್ ಎಂಬ ಮಂತ್ರವೇ ಈ ಪಾತ್ರೆಯು. ಮಂತ್ರಾಂತ್ಯದಲ್ಲಿ ಮೌಷಟ್ ಎಂದು ಉಚ್ಚರಿಸಿದರೆ ಮಂತ್ರಪೂರ್ವಕವಾಗಿ ಅರ್ಪಿಸುವ ಹವಿಸ್ಸನ್ನು ಭಕ್ಷಿಸಲು ಅನುಕೂಲವಾಗುವಂತೆ ಪಾತ್ರೆಯಲ್ಲಿಟ್ಟು ಅರ್ಪಿಸಿದಂತಾಗುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ಮೌಷಟ್ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಪಾನಸಾಧನವಾದ ಪಾತ್ರೆಯು. ಈ ಕಾರಣಕ್ಕಾಗಿ ಎಂದರೆ ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಪಾತ್ರೆಯಲ್ಲಿಟ್ಟು ಹವಿಸ್ಸನ್ನು ಅರ್ಪಿಸಿ ತೃಪ್ತಿಪಡಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿಯೇ ಹೋತೃವು ಮಂತ್ರಾಂತ್ಯದಲ್ಲಿ ಮೌಷಟ್ ಎಂಬ ಶಬ್ದವನ್ನು ಸೇರಿಸಿ ಪಠಿಸಿ ಹೋಮಮಾಡುವನು. ಇದು ವಷಟ್ಕಾರದ ಶಬ್ದಾರ್ಥವು.

ಅನುವಷಟ್ಕರೋತಿ ತದ್ಯಥಾದೋಶಶ್ಚಾನ್ವಾ ಗಾ ವಾ ಪುನರಭ್ಯಾಕಾರಂ
ತರ್ಪಯಂತ್ಯೇವಮೇವೈತದ್ದೇವತಾಃ ಪುನರಭ್ಯಾಕಾರಂ ತರ್ಪ-
ಯಂತಿ ಯದನುವಷಟ್ಕರೋತಿ ||

ತತ ಉರ್ಧ್ವಂ ಪಠನೀಯಮನುವಷಟ್ಕಾರಮಂತ್ರಂ ವಿಧತ್ತೇ — ಸೋಮಸ್ಯಾಗ್ನೇ
ವೀಹೀತ್ಯಯಂ ಮಂತ್ರೋಽನುವಷಟ್ಕಾರಸ್ತಂ ಪಠೇತ್ || ತತ್ರ ಲೋಕೇಽದಃ ಕಿಂಚಿದಿದಂ
ನಿದರ್ಶನಮಸ್ತಿ || ಕಥಮಿತಿ ತದುಚ್ಯತೇ || ಯಥಾ ಮನುಷ್ಯಾಃ ಸ್ವಕೀಯಾನಶ್ಚಾನ್ವಾ ಸ್ವಕೀಯಾ
ಗಾ ವಾ ಪುನರಭ್ಯಾಕಾರಂ ಪೌನಃಪುನೇನ ತೃಣೋದಕಾದಿಭಿರಭಿಮುಖೀಕೃತ್ಯಾಭಿಮುಖೀಕೃತ್ಯ
ತರ್ಪಯಂತಿ ಕಂಡೂಯನೇನ ಪ್ರಿಯಶಬ್ದೇನ ವಾ ಲಾಲಯಿತ್ವಾ ಯಥೇಷ್ಟಘಾಸಂ ಪ್ರಯ-
ಜ್ಯಂತಿ, ಏವಮೇವೈತೇನಾನುವಷಟ್ಕಾರೇಣ ಪುನಃಪುನರ್ದೇವತಾ ಅಭಿಮುಖೀಕೃತ್ಯ ಯಜ-
ಮಾನೋ ಹವಿಷಾ ತರ್ಪಯಂತಿ ||

ಇನ್ನು ಅನುವಷಟ್ಕಾರದ ಅರ್ಥವನ್ನು ವಿವರಿಸುವರು. ಲೋಕವ್ಯವಹಾರದಲ್ಲಿ ಜನರು ಅಶ್ವಗಳಿಗೂ, ಗೋವುಗಳಿಗೂ
ಇತರ ಪ್ರಾಣಿಗಳಿಗೂ ಹುಲ್ಲು ಮೊದಲಾದ ಆಹಾರವನ್ನು ಅವುಗಳ ಮುಂದಿಟ್ಟು ತಿನ್ನುವಂತೆ ಪ್ರಿಯಶಬ್ದಗಳಿಂದ ಲಾಲಿಸುವಂತೆ
ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಅಗ್ನಿಯ ಮೂಲಕವೇ ಹವಿಸ್ಸನ್ನು ಅರ್ಪಿಸಬೇಕಾಗಿರುವುದರಿಂದ

ಅಗ್ನೇ ವೀಹಿ ಪುರೋಡಾಶಮಾಹುತಂ ತಿರೋಅಹ್ಯಂ |

ಸಹಸಃ ಸೂನುರಸ್ಯಧ್ವರೇ ಹಿತಃ || (ಋ. ಸಂ. ೨-೨೮-೩)

ಅಥವಾ

ಅಗ್ನೇ ವೀಹಿ ಹವಿಷಾ ಯಕ್ಷಿ ದೇವಾನ್ತ್ವಸ್ಯಧ್ವರಾ ಕೃಣುಹಿ ಜಾತವೇದಃ |

(ಋ. ಸಂ. ೩-೧೭-೩)

ಎಂಬ ಮುಕ್ತವನ್ನು ಪಠಿಸಬೇಕು. ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ, ಈ ಹವಿಸ್ಸನ್ನು ಅಥವಾ ಪುರೋಡಾಶವನ್ನು ಭಕ್ಷಿಸು ಅಥವಾ
ಈ ಸೋಮರಸವನ್ನು ಪಾನಮಾಡು. ನಿನ್ನಲ್ಲಿ ಹೋಮಮೂಲಕವಾಗಿ ಅರ್ಪಿಸುವ ಈ ಹವಿಸ್ಸನ್ನು ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ತಲಪಿಸು
ಎಂಬರ್ಥವಿರುವ ಈ ಮುಕ್ತವನ್ನು ದೇವತೆಗಳ ಪ್ರೀತ್ಯರ್ಥವಾಗಿ ಪಠಿಸಬೇಕು. ಇದಕ್ಕೆ ಅನುವಷಟ್ಕಾರವೆಂದು ಹೆಸರು.

ಇನೂನೇನಾಗ್ನೀನುಪಾಸತ ಇತ್ಯಾಹುರ್ಧಿಷ್ಣ್ಯಾನಥ ಕಸ್ಮಾತ್ಪೂರ್ವ-
ಸ್ಥಿನ್ನೇನ ಜುಹ್ವತಿ ಪೂರ್ವಸ್ಥಿನ್ವಷಟ್ಕುರ್ವಂತೀತಿ | ಯದೇನ
ಸೋಮಸ್ಯಾಗ್ನೇ ವೀಹೀತ್ಯನುವಷಟ್ಕುರೋತಿ ತೇನ ಧಿಷ್ಣ್ಯಾ-
ನ್ನೀಣಾತಿ ||

ಅನುವಷಟ್ಕಾರಪ್ರಶಂಸಾರ್ಥಂ ಚೋದ್ಯಮುದ್ಭಾವಯತಿ — ಸೋಮಮಧ್ಯವರ್ತಿಷು
ಧಿಷ್ಣ್ಯೇಷ್ವಾಗ್ನೇಧ್ರಾದ್ಯಗ್ನಯೋ ಯೇ ವಿಹಿತಾನಗ್ನೀನೃತ್ವಿಜಃ ಸಮೀಪೇ ಸ್ಥಿತೋಪಾಸತ
ಏವ ಸೇವಂತ ಏವ ಕೇವಲಂ ನ ತು ತೇಷು ಜುಹ್ವತಿ ನಾಪಿ ವಷಟ್ಕುರ್ವಂತಿ | ಪೂರ್ವಸ್ಥಿನ್ನೇವೋ-
ತ್ತರವೇದಿಸ್ಥಿತೇಽಗ್ನಾವೃತ್ವಿಜೋ ಜುಹ್ವತಿ ಚ ತತ್ರೈವ ವಷಟ್ಕುರ್ವಂತಿ ಚ || ಅಥೈವಂ ಸತಿ
ಧಿಷ್ಣ್ಯಗತಾನಾನುಗ್ನೀನಾಂ ಪ್ರೀತಿನಾಸ್ತಿ || ಕಸ್ಮಾದೇವಂ ವೈಷಮ್ಯಂ ಕ್ರಿಯತ ಇತಿ ಚೋದ್ಯ-
ವಾದಿನ ಆಹುಃ || ತತ್ರೋತ್ತರಂ ದರ್ಶಯತಿ—ಹೇಽಗ್ನ ಇತಿ ಜಾತ್ಯಾಕಾರೇಣಾಗ್ನಿಂ ಸಂಬೋಧ್ಯ
ಸೋಮಸ್ಯ ಸೋಮರಸಂ ವೀಹಿ ಪಿಬೇತ್ಯೇವಂ ಮಂತ್ರೇಣ ಹೋತಾನುವಷಟ್ಕುರೋತೀತಿ
ಯದಸ್ತಿ ತೇನ ಧಿಷ್ಣ್ಯಾಗ್ನೀನ್ನೋತಾ ತರ್ಪಯತಿ | ತಸ್ಮಾನ್ ವೈಷಮ್ಯಂ ||

ಅನುವಷಟ್ಕಾರವನ್ನು ಪ್ರಶಂಸೆಮಾಡುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಇಲ್ಲಿ ಒಂದು ವಿಷಯವನ್ನು ವಿವರಿಸುವರು—ಕೆಲವರು ಈರೀತಿ
ಕೇಳುವರು—ಉತ್ತರವೇದಿಯಲ್ಲಿ ಒಂದು ಅಗ್ನಿ (ಕುಂಡ) ಇರುವುದು ಮತ್ತು ಧಿಷ್ಣ್ಯವೆಂಬ ಇತರ ಅಗ್ನಿ ಕುಂಡಗಳೂ ಸೋಮದ
ಸಮೀಪದಲ್ಲಿಯೇ ಇರುವವು. ಆದರೆ ಇವುಗಳ ಸಮೀಪದಲ್ಲಿ ಅನೇಕ ಇತರ ಋತ್ವಿಜರು ಕುಳಿತು ಮಂತ್ರಾದಿಗಳಿಂದ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು
ಪ್ರಶಂಸೆಮಾಡುತ್ತಿರುವರು. ಆದರೆ ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದಂತೆ ಉತ್ತರವೇದಿಯಲ್ಲಿರುವ ಅಗ್ನಿಯಲ್ಲಿಯೇ ಋತ್ವಿಜರು ದೇವತೆಗಳಿಗೆ
ಸಂಬಂಧಪಟ್ಟ ಎಲ್ಲಾ ಆಹುತಿಗಳನ್ನೂ ಹೋಮಮಾಡುವರು. ವಷಟ್ಕಾರವನ್ನೂ ಆ ಅಗ್ನಿಯಲ್ಲಿಯೇ ಹೋಮಮಾಡುವರು.
ಧಿಷ್ಣ್ಯಾದಿ ಇತರ ಅಗ್ನಿಗಳ ಸಮೀಪದಲ್ಲಿ ಕುಳಿತಿದ್ದರೂ ಆ ಧಿಷ್ಣ್ಯಾದಿ ಅಗ್ನಿಗಳಲ್ಲಿ ಯಾವ ಆಹುತಿಗಳನ್ನೂ ಹೋಮಮಾಡು-
ವುದಿಲ್ಲ. ಹೀಗೆ ಮಾಡುವುದು ಸರಿಯೇ? ಅಗ್ನಿಗಳಲ್ಲಿ ಉತ್ತರವೇದಿಯಲ್ಲಿರುವ ಅಗ್ನಿಗೂ ಧಿಷ್ಣ್ಯಾಗ್ನಿಗಳಿಗೂ ಪಕ್ಷಪಾತ ಅಥವಾ
ವೈಷಮ್ಯವನ್ನು ತೋರಿಸುವುದು ಸರಿಯೇ? ಎಂದು ಆಕ್ಷೇಪಮಾಡುವರು. ಇದಕ್ಕೆ ಸಮಾಧಾನವನ್ನು ಹೇಳುವರು—ಅನುವಷ-
ಟ್ಕಾರಮಾಡುವಾಗ ಅಗ್ನೇ ವೀಹಿ—ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ ಈ ಸೋಮವನ್ನು ಭಕ್ಷಿಸು ಎಂದು ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಿ ಆಹುತಿಯನ್ನು
ಅರ್ಪಿಸಲಾಗುವುದು. ಎಂದರೆ ಅನುವಷಟ್ಕಾರಮಾಡುವಾಗ ಉತ್ತರವೇದಿಸ್ಥಿತ ಅಗ್ನಿಯನ್ನಾಗಲಿ, ಧಿಷ್ಣ್ಯಾಗ್ನಿಗಳನ್ನಾಗಲಿ
ಯಾವುದನ್ನೂ ನಿರ್ದೇಶಮಾಡಿ ಹೇಳದೆ ಸುಮ್ಮನೆ ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ, ಸೋಮರಸವನ್ನು ಪಾನಮಾಡು ಎಂದು ಮಾತ್ರ ಸಂಬೋಧಿಸಿ
ಲಾಗುವುದು. ಇದರಿಂದ ಉತ್ತರವೇದಿಯಲ್ಲಿರುವ ಅಗ್ನಿಯನ್ನೇ ಪ್ರತ್ಯೇಕವಾಗಿ ಉದ್ದೇಶಿಸಿ ಹೇಳಿದಂತಾಗಲಿಲ್ಲ. ಎಲ್ಲಾ ಅಗ್ನಿ-
ಗಳನ್ನೂ (ಧಿಷ್ಣ್ಯಾಗ್ನಿಗಳನ್ನೂ) ಉದ್ದೇಶಿಸಿ ಅನುವಷಟ್ಕಾರಮಂತ್ರವನ್ನು ಹೇಳಿದಂತಾಯಿತು. ಆದ್ದರಿಂದ ಅಗ್ನಿಗಳಲ್ಲಿ
ಒಂದೊಂದಕ್ಕೆ ವೈಷಮ್ಯವನ್ನು ತೋರಿಸಿದಂತಾಗಲಿಲ್ಲ. ಅಗ್ನಿಗಳೆಲ್ಲವೂ ಸುಪ್ರೀತವಾಗಿಯೇ ಇರುವವು ಎಂದು ಆಕ್ಷೇಪಣೆಗೆ
ಸಮಾಧಾನವನ್ನು ಹೇಳುವರು.

ಅಸಂಸ್ಥಿತಾನೋಮಾನ್ ಭಕ್ಷಯಂತೀತ್ಯಾಹುರ್ಯೇಷಾಂ ನಾನುವ-
ಷಟ್ಕುರೋತಿ ಕೋ ನು ಸೋಮಸ್ಯ ಸ್ವಿಷ್ಟಕೃದ್ಭಾಗ ಇತಿ ||

ಯದ್ವಾವ ಸೋಮಸ್ಯಾಗ್ನೇ ವೀಹೀತ್ಯನುವಷಟ್ಕರೋತಿ ತೈನೈವ
ಸಂಸ್ಥಿತಾನೋಮಾನ್ವಕ್ತಯಂತಿ ಸ ಉ ಏವ ಸೋಮಸ್ಯ ಸ್ವಿಷ್ಟ-
ಕೃದ್ಭಾಗೋ ವಷಟ್ಕರೋತಿ ||

ಪ್ರಕಾರಾಂತರೇಣ ಪ್ರಶಂಸಿತುಂ ಪುನಶ್ಚೋದ್ಯದ್ವಯಮುದ್ಭಾವಯತಿ---ಯೇಷಾಂ
ದ್ವಿದೇವತ್ಯಗ್ರಹಾಣಾನುರ್ಥೇ ಹೋತಾ ನಾನು ವಷಟ್ಕರೋತಿ ತೇ ದ್ವಿದೇವತ್ಯಾಃ ಸೋಮಾ
ಅಸಂಸ್ಥಿತಾ ಅಸಮಾಪ್ತಾ ದೇವತಾರ್ಥಹೋಮಸ್ಯಾಸಮಾಪ್ತೇಃ ಕಥಮ್ವತ್ಪಿಜಸ್ತಾದ್ವಿದೇವತ್ಯಾ-
ನ್ವಕ್ತಯಂತೀತ್ಯೇಕೇ ಚೋದ್ಯಮಾಹುಃ || ದರ್ಶಪೂರ್ಣಮಾಸಾದಿಷು ಸ್ವಿಷ್ಟಕೃದ್ಭಾಗೇನ ತತಃ
ಪೂರ್ವೇಷಾಂ ಹವಿಷಾಂ ಸಂಸ್ಕಾರೋ ಭವತಿ || ತತಃ ಸೋಮಸ್ಯಾಪಿ ಸಂಸ್ಕಾರಾಯ ಕೋ ನಾಮ
ಸ್ವಿಷ್ಟಕೃದ್ಭಾಗ ಇತಿ ದ್ವಿತೀಯಂ ಚೋದ್ಯಂ || ತತ್ರೋತ್ತರಮಾಹ---ಮಂತ್ರೇ ಸೋಮಸ್ಯೇತಿ
ಜಾತಿನಾತ್ರಮುದ್ವಿಶ್ಯಾನುವಷಟ್ಕರೋತಿ ಯದೇವಾಸ್ತಿ ತೇನೈವಾನುವಷಟ್ಕಾರರಹಿತಾ
ದ್ವಿದೇವತ್ಯಾದಯಃ ಸರ್ವೇ ಸೋಮಾಃ ಸಂಸ್ಥಿತಾಃ ಸಮಾಪ್ತಾಸ್ತಸ್ಯಾತ್ಸಂಸ್ಥಿತಾನೇವ ದ್ವಿದೇವ-
ತ್ಯಾನ್ವತ್ಪಿಜೋ ಭಕ್ಷಯಂತಿ || ಸ ಉ ಏವ ಯಥೋಕ್ತೋನುವಷಟ್ಕಾರ ಏವ ಸೋಮಸ್ಯ
ಸ್ವಿಷ್ಟಕೃದ್ಭಾಗೋಽತೋ ವಷಟ್ಕರೋತಿ || ಉಕ್ತಸ್ಯ ಸರ್ವಸ್ಯ ಪ್ರಯೋಜನಸ್ಯ ಸಿದ್ಧರ್ಥಮನು-
ವಷಟ್ಕುರ್ಯಾದಿತ್ಯರ್ಥಃ ||

ಮೇಲೆ ಹೇಳಿದ ವಿಷಯವನ್ನು ಬೇರೆವಿಧವಾಗಿ ಪ್ರಶಂಸೆಮಾಡಿ ವಿವರಿಸುವರು—ಈ ಪ್ರಬಲಗತಮಂತ್ರಗಳಲ್ಲಿರುವ
ದ್ವಿದೇವತ್ಯಗ್ರಹಗಳ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಹೋತೃವು ವಷಟ್ಕಾರವನ್ನು ನೆರವೇರಿಸುವುದಿಲ್ಲ. ಆ ದ್ವಿದೇವತ್ಯ ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಸಂಬಂಧಪಟ್ಟ
ಸೋಮವು ಸಂಪೂರ್ಣವಾಗಿ ಸಂಸ್ಕರಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿರುವುದಿಲ್ಲ. ಎಂದರೆ ಹೋಮಸಮಾಪ್ತಿಯಾಗಿರುವುದಿಲ್ಲ. ಅದ್ದರಿಂದ ಹೋಮ
ಸಮಾಪ್ತಿಯಾಗಿರುವುದಿಲ್ಲ. ಅದ್ದರಿಂದ ಹೋಮಸಂಸ್ಕಾರವು ಪೂರ್ವಿಯಾಗಿಲ್ಲದಿರುವಾಗ ಋತ್ವಿಜರು ಆ ದ್ವಿದೇವತ್ಯಹೋಮ
ವನ್ನು ಹೇಗೆ ಭಕ್ಷಿಸಲು ಸಾಧ್ಯ? ಎಂದು ಕೆಲವರು ಆಕ್ಷೇಪವನ್ನು ಎತ್ತುವರು. ಇದು ಮೊದಲನೆಯ ಆಕ್ಷೇಪಣೆಯು. ದರ್ಶ
ಪೂರ್ಣಮಾಸಾದಿಯಾಗಗಳಲ್ಲಿ ಸ್ವಿಷ್ಟಕೃದ್ಭೋಮಕ್ಕೆ ಪೂರ್ವಭಾವಿಯಾಗಿ ಹವಿಸ್ಸುಗಳ ಸಂಸ್ಕಾರವನ್ನು ಮಾಡಲಾಗಿರುತ್ತೆ.
ಸಂಸ್ಕಾರವಾದ ಹವಿಸ್ಸಿನಿಂದ ಸ್ವಿಷ್ಟಕೃದ್ಭೋಮವನ್ನು ಮಾಡಲು ಅಡ್ಡಿ ಇರುವುದಿಲ್ಲ. ಆದರೆ ಇಲ್ಲಿ ಸೋಮಾಯತಿಗಳ ಸಂಸ್ಕಾರವು
ಆಗಿರುವುದಿಲ್ಲವಾದ್ದರಿಂದ ಈ ವಿಧವಾದ ಸಂಸ್ಕಾರವಿಲ್ಲದ ಸೋಮರಸದಿಂದ ಸ್ವಿಷ್ಟಕೃದ್ಭೋಮವನ್ನು ಮಾಡುವುದು ಹೇಗೆ?
ಎಂದು ಆಕ್ಷೇಪಿಸುವರು. ಇದು ಎರಡನೆಯ ಆಕ್ಷೇಪಣೆಯು. ಈಗ ಇವುಗಳಿಗೆ ಉತ್ತರವನ್ನು ಹೇಳುವರು—ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿ
ಸುಮೃನೈ ಯಾವ ಉದ್ದಿಶ್ಯವನ್ನು ವ್ಯಕ್ತಪಡಿಸದೆ ಅಗ್ನೇ ವೀಹಿ ಎಂದು ಸೋಮದ ಅನುವಷಟ್ಕಾರವನ್ನು ಮಾಡುವರು.
ಈರೀತಿ ಅನುವಷಟ್ಕಾರಮಾಡುವಾಗ ಈ ಅನುವಷಟ್ಕಾರಕ್ಕಾಗಿ ಇರುವ ಸೋಮವನ್ನು ಸಂಸ್ಕಾರಮಾಡಿರುವುದಿಲ್ಲ. ಅದ್ದರಿಂದ
ಅನುವಷಟ್ಕಾರರಹಿತವಾದ ದ್ವಿದೇವತ್ಯಸಂಬಂಧವಾದ ಉಳಿದ ಎಲ್ಲಾ ಸೋಮಗಳೂ ಸಂಸ್ಕಾರದಿಂದ ಸಮಾಪ್ತವಾಗಿರುವವೆಂದು
ಭಾವಿಸಬೇಕು. ಇವುಗಳನ್ನು ಋತ್ವಿಜರು ಭಕ್ಷಿಸುವರು ಅದರಿಂದ ಬಾಧಕವೇನೂ ಇರುವುದಿಲ್ಲ. ಸೋಮರಸಕ್ಕೆ ಪ್ರತ್ಯೇಕವಾದ
ಸಂಸ್ಕಾರವು ಸ್ವಿಷ್ಟಕೃದ್ಭೋಮಕ್ಕಾಗಿ ಮಾಡಲ್ಪಡದಿದ್ದರೂ ಸೋಮದ ಅನುವಷಟ್ಕಾರವನ್ನೇ ಸಂಸ್ಕಾರವೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು.
ಎಂದರೆ ಅನುವಷಟ್ಕಾರದಿಂದಲೇ ಸೋಮದ ಸಂಸ್ಕಾರವೂ ಆಗುವುದು ಮತ್ತು ಸ್ವಿಷ್ಟಕೃದ್ಭೋಮ ಮಾಡಿದಂತೆಯೂ ಆಗುವುದು.
ಸ್ವಿಷ್ಟಕೃದ್ಭೋಮವನ್ನು ಬೇರೆ ಮಾಡಬೇಕಾಗಿಲ್ಲ. ಅನುವಷಟ್ಕಾರವೇ ಸಾಕಾಗಿರುವುದು.

*English Translation***(On the Vashatkara and Anuvashatkara)**

The Vashatkara (the formula vaushat!) is the drinking vessel of the gods. By making the Vashatkara the Hotar satisfies the deities with (presenting) a drinking vessel.

He makes the Anuvashatkara (the formula) "Agni, eat!". In this way he satisfies the deities by repeatedly placing before them the Vashatkara (representing the drinking vessel), just as men place before their horses or cows repeatedly grass, water & c.

They ask, Why do they sacrifice in the same Agni (the Agni of the Uttara Vedi) where they did it before, and make the Vashatkara there, when sitting near the Dhishnya fires (after having left the place near the Uttara Vedi)? (The answer is) by making the Anuvashatkara "Agni, taste the Soma!" he makes there the Vashatkara and pleases the Dhishnyas.

They ask, Which is the Svishtakrit portion of the Soma at those offerings, of which the priest tastes without having finished them, and without making the Anuvashatkara? (The answer is) By repeating the Anuvashatkara (when repeating the Yajyas for the Shastras), "Agni, taste the Soma!" they (complete the ceremony and) drink from the Soma juice after the completion (of the ceremony). This very (Anuvashatkara) is the Svishtakrit portion of the Soma. (Thence) he makes the Vashatkara (and Anuvashatkara).

ಇತಿ ಶ್ರೀಮತ್ಸಾಯಣಾಚಾರ್ಯವಿರಚಿತೇ ಮಾಧವೀಯೇ ವೇದಾರ್ಥಪ್ರಕಾಶ

ಐತರೇಯಬ್ರಾಹ್ಮಣಭಾಷ್ಯಸ್ಯ ಏಕಾದಶಾಧ್ಯಾಯೇ ಪಂಚಮಃ ಖಂಡಃ

ಇಲ್ಲಿಗೆ ಐತರೇಯಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿ ಹನ್ನೊಂದನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ ಐದನೆಯ ಖಂಡವು

ಸಮಾಪ್ತವಾದುದು.

ಅಥ ಏಕಾದಶಾಧ್ಯಾಯೇ ಷಷ್ಠಃ ಖಂಡಃ

ಹನ್ನೊಂದನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ ಆರನೆಯ ಖಂಡವು

[ವಷಟ್ಕಾರ ಮತ್ತು ಅದರ ನಾನಾ ಭಾಗಗಳ ಅರ್ಥವಿವರಣೆಯು]

ವಜ್ರೋ ವಾ ಏಷ ಯದ್ವಷಟ್ಕಾರೋ ಯಂ ದ್ವಿಷ್ಟಾತ್ತಂ ಧ್ಯಾಯೇ-
ದ್ವಷಟ್ಕರಿಷ್ಯಂಸ್ತಸ್ಮಿನ್ನೇವ ತಂ ವಜ್ರಮಾಸ್ಥಾಪಯತಿ ||

ಅಥ ವಷಟ್ಕಾರಮಾಶ್ರಿತ್ಯೈವಾಭಿಜಾರಪ್ರಯೋಗ ಉಚ್ಯತೇ—ವಷಟ್ಕಾರಸ್ಯ ವಜ್ರರೂ-
ಪತ್ವಾತ್ಪತ್ಯಾಲಧ್ಯಾನೇ ಚ ದ್ವೇಷ್ಯೇ ವಜ್ರಪ್ರಹಾರೋ ಭವತಿ ||

ವಷಟ್ಕಾರವು ವಜ್ರಾಯುಧದಂತಿರುವ ಒಂದು ಪ್ರಬಲವಾದ ಆಯುಧವು. ಯಜ್ಞಮಾಡುವ ಯಜಮಾನನಿಗೆ ಶತ್ರುವಿದ್ದು ಅವನನ್ನು ನಾಶಮಾಡಬೇಕೆಂಬ ಮನಸ್ಸಿದ್ದರೆ ಈ ವಷಟ್ಕಾರದಿಂದ ಆಹುತಿಯನ್ನರ್ಪಿಸುವಾಗ ಆ ಶತ್ರುವು ನಾಶವಾಗಲಿ ಎಂದು ಮನಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಧ್ಯಾನಿಸುತ್ತಾ ಹೋಮಮಾಡಿದರೆ ವಷಟ್ಕಾರವು ಆ ಶತ್ರುವನ್ನು ವಜ್ರಾಯುಧದ ಪ್ರಹಾರದಂತೆ ಪ್ರಹರಿಸಿ ಸಂಹರಿಸುವುದು.

ಷಳಿತಿ ವಷಟ್ಕರೋತಿ ಷಡ್ವಾ ಋತವಾ ಋತೂನೇವ ತತ್ಕಲ್ಪಯತ್ಯು-
ತೂನ್ಪ್ರತಿಷ್ಠಾಪಯತ್ಯುತೂನ್ವೈ ಪ್ರತಿತಿಷ್ಠತ ಇದಂ ಸರ್ವಮನು
ಪ್ರತಿತಿಷ್ಠತಿ ಯದಿದಂ ಕಿಂಚ ||

ಅಥ ನೌಷಡಿತ್ಯಸ್ಯ ವಷಟ್ಕಾರಸೋತ್ತರಭಾಗಂ ಪ್ರಶಂಸತಿ—ಷಡಿತ್ಯನೇನ ಮಂತ್ರಭಾ-
ಗೇಣ ವಸಂತಾದಿಷಡ್ವತುಸಂಖ್ಯಾಯಾ ಬುದ್ಧಿಸ್ಥತ್ವಾದ್ಯತೂನ್ಯಲ್ಪಯತಿ ಸ್ವಸ್ತಪ್ರಯೋಜನಸಮು-
ರ್ಥಾನ್ಯರೋತಿ || ತಾನತರ್ತವೋ ವ್ಯಾಕುಲತಾನುಂತರೇಣ ಪ್ರತಿತಿಷ್ಠತಿ ||

ನೌಷಟ್ ಎಂಬ ಶಬ್ದದಲ್ಲಿ ಷಟ್ ಎಂಬ ಪದವಿರುವುದಷ್ಟೆ. ಇಲ್ಲಿ ಷಟ್ ಎಂದರೆ ಆರು ಋತುಗಳು ಎಂದರ್ಥವು. ಒಂದು ವರ್ಷದಲ್ಲಿ ಆರು ಋತುಗಳಿರುವವು. ಆದ್ದರಿಂದ ವಷಟ್ಕಾರದಿಂದ ಹವಿಸ್ಸನ್ನರ್ಪಿಸಿದರೆ ಅವನು ಆರು ಋತುಗಳನ್ನು ತೃಪ್ತಿಪಡಿಸಿದಂತಾಗುವುದು. ಇಷ್ಟೇ ಅಲ್ಲ. ಎಲ್ಲವನ್ನೂ ತೃಪ್ತಿಪಡಿಸಿದಂತಾಗುವುದರಿಂದ ಅವನು ಸಮಸ್ತ ಕಾರ್ಯಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಜಯಶೀಲನಾಗುವನು. ಈ ವಿಷಯವನ್ನೇ ಮುಂದಿನ ವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿ ವಿವರಿಸುವರು.

ಪ್ರತಿಷ್ಠಾತಿ ಯ ಏನಂ ವೇದ ತದು ಹ ಸ್ಮಾಹ ಹಿರಣ್ಯದನ್ವೈದ
ಏತಾನಿ ನಾ ಏತೇನ ಷಟ್ಪ್ರತಿಷ್ಠಾಪಯತಿ ದ್ಯೌರಂತರಿಕ್ಷೇ
ಪ್ರತಿಷ್ಠಿತಾಂತರಿಕ್ಷಂ ಪೃಥಿವ್ಯಾಂ ಪೃಥಿವ್ಯಸ್ಪಾಪಃ ಸತ್ಯೇ ಸತ್ಯಂ
ಬ್ರಹ್ಮಣಿ ಬ್ರಹ್ಮ ತಪಸೀತ್ಯೇತಾ ಏವ ತತ್ಪ್ರತಿಷ್ಠಾಃ ಪ್ರತಿಷ್ಠಾಂ-
ತಿರಿದಂ ಸರ್ವಮನು ಪ್ರತಿಷ್ಠಾತಿ ಯದಿದಂ ಕಿಂಚ ಪ್ರತಿಷ್ಠಾತಿ
ಯ ಏನಂ ವೇದ ||

ತತ್ಪ್ರತಿಷ್ಠಾರ್ಥಂ ಪ್ರಾಮಾಣಿಕಪುರುಷವಚನೋದಾಹರಣೇನ ದ್ರಢಯತಿ—ಹಿರಣ್ಯ-
ಮಯಾ ದಂತಾ ಯಸ್ಯಾಸೌ ಹಿರಣ್ಯದಃ || ಬಿದಸ್ಯ ಪುತ್ರೋ ಬೈದಃ ತಾದೃಶೋ ಮುನಿಸ್ತದು ಹ
ತದೇವ ವಚನಮಾಹ ಸ್ಮ || ಕಿಂ ವಚನಮಿತಿ ತದುಚ್ಯತೇ || ಏತಾನೈವ ದ್ಯುಲೋಕಾದೀನಿ
ಬ್ರಹ್ಮಾಂತಾನಿ ಷಟ್ಸ್ಥಾನಾನಿ ಯಾನಿ ಸಂತೈತಾನೈವೈತೇನ ವಷಟ್ಕಾರೇಣ ಹೋತಾ ಪ್ರತಿಷ್ಠಾ-
ಪಯತಿ || ತತ್ರ ದ್ಯುಲೋಕಸ್ಯಾದಧಸ್ತಾದಂತರಿಕ್ಷಂ ತಸ್ಮಾದಂತರಿಕ್ಷೇ ದ್ಯುಲೋಕ ಆಶ್ರಿತಃ ||
ತಚ್ಚಾಂತರಿಕ್ಷಂ ಪೃಥಿವ್ಯಾಮಾಶ್ರಿತಂ || ಪೃಥಿವೀ ಚಾಭೋವರ್ತಿನೀಷ್ಟಸ್ಪಾಪ್ರಿತಾ || ಅಪಶ್ಚ
ಸತ್ಯೇ ಸಮಾಶ್ರಿತಾಃ || ಜನೇಷು ಸತ್ಯವಾದಿಷು ಸತ್ಸು ಯಥಾಕಾಲಂ ವೃಷ್ಟಿಸಂಭವಾತ್ || ಸತ್ಯಂ
ಬ್ರಹ್ಮಣಿ ವೇದೇ ಪ್ರತಿಷ್ಠಿತಂ || ಈದೃಶಮಾಚರಣಂ ಸತ್ಯಮಿತಿ ವೇದೇನೈವಾವಗಮಾತ್ ||
ವೇದಸ್ತಪಸಿ ವಷಟ್ಕಾರಮಂತ್ರಾನುಷ್ಠಾನರೂಪೇ ಪ್ರತಿಷ್ಠಿತಃ || ವೇದಸ್ಯಾನುಷ್ಠಾನಪ್ರತಿಪಾದ-
ನಾರ್ಥತ್ವಾತ್ || ಇತ್ಯನೇನ ಪ್ರಕಾರೇಣೈತಾ ದ್ಯುಲೋಕಾದಯಃ ಏವ ಯಥಾವತ್ತೇನ ವಷಟ್ಕಾ-
ರೇಣ ಯದಾ ಪರಸ್ಪರಪ್ರತಿಷ್ಠಿತಾ ಭವಂತಿ ತದಾನೀಂ ಪ್ರತಿಷ್ಠಾರೂಪಾಸ್ತಾಃ ಪೃಥಿವ್ಯಾದ್ಯಾ
ಏಕೈಕತ್ರ ಪ್ರತಿಷ್ಠಿತಾಸ್ತಂತಿ || ತಾ ಅನು ಪಶ್ಚಾದ್ಯದಿದಂ ಕಿಂಚ ಜಗದಸ್ತಿ ತತ್ಸರ್ವಂ ಪ್ರತಿ-
ಷ್ಠಾತಿ || ಯ ಏನಂ ವೇದಿತಾ ಸ ಚ ಪ್ರತಿಷ್ಠಾತಿ ||

ಸುರ್ವರ್ಣಮಯವಾದ ದಂತಪಂಕ್ತಿಗಳುಳ್ಳ ಬಿದಮುಷಿಯ ಪುತ್ರನು ಈ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಈ ರೀತಿ ಹೇಳಿರುವನು—
ಸ್ವರ್ಗಲೋಕವೇ ಮೊದಲಾದ ಬ್ರಹ್ಮದವರೆಗಿನ ಆರುಸ್ಥಾನಗಳನ್ನು ವಷಟ್ಕಾರದಿಂದ ಹೋತ್ಯವು ಪ್ರತಿಷ್ಠಿಸಿದಂತಾಗುವುದು.
ಎಂದರೆ ಸ್ವರ್ಗದ ಕೆಳಭಾಗದಲ್ಲಿ ಅಂತರಿಕ್ಷವಿರುವುದರಿಂದ ಅಂತರಿಕ್ಷದ ಮೇಲೆ ಸ್ವರ್ಗವಿದ್ದಂತಾಯಿತು. ಹಾಗೆಯೇ ಅಂತರಿಕ್ಷವು
ಪೃಥಿವಿಯ ಮೇಲೆಯೂ, ಪೃಥಿವಿಯು ಕೆಳಭಾಗದಲ್ಲಿರುವ ನೀರಿನ ಮೇಲೆಯೂ ನೀರುಸತ್ಯದ ಮೇಲೆಯೂ ಪ್ರತಿಷ್ಠಿತವಾಗಿದೆ.
ಜನರು ಸತ್ಯವಾದಿಗಳಾಗಿದ್ದಲ್ಲಿ ಕಾಲಕಾಲಕ್ಕೆ ಮಳೆಯಾಗುವುದು ಸಂಭವವು. ಆದ್ದರಿಂದ ಸತ್ಯದಲ್ಲಿ ನೀರು ಪ್ರತಿಷ್ಠಿತವಾಗಿದೆ
ಎಂದು ಹೇಳಿದೆ. ಆ ಸತ್ಯವು ಬ್ರಹ್ಮನಲ್ಲಿ (ವೇದದಲ್ಲಿ) ಯೂ ಬ್ರಹ್ಮವು ವಷಟ್ಕಾರರೂಪವಾದ ತಪಸ್ಸಿನಲ್ಲಿಯೂ ಪ್ರತಿಷ್ಠಿತವಾಗಿದೆ.
ಆದ್ದರಿಂದ ವಷಟ್ಕಾರದಲ್ಲಿ ಸಮಸ್ತ ಜಗತ್ತೂ ನೆಲೆಸಿರುವುದೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಈ ವಿಷಯವನ್ನು ಯಾವ ಪುರುಷನು
ತಿಳಿದಿರುವನೋ ಅವನು ಸರ್ವವನ್ನು ಜಯಿಸಿದಂತಾಗುವುದು.

ವೌಷಳಿತಿ ವಷಟ್ಕರೋತ್ಯಸೌ ನಾವ ನಾವೃತಪಃ ಷಳೇತಮೇನ ತದ್ಯ-
ತುಷ್ವಾದಧಾತ್ಯತುಷು ಪ್ರತಿಷ್ಠಾಪಯತಿ ಯಾದ್ಯಗಿನ ವೈ
ದೇವೇಭ್ಯಃ ಕರೋತಿ ತಾದ್ಯಗಿನಾಸ್ಮೈ ದೇವಾಃ ಕುರ್ವಂತಿ ||

ಅಥ ವಷಟ್ಕಾರಮಂತ್ರಸ್ಯ ಪೂರ್ವೋತ್ತರಭಾಗಾವುಭೌ ಪ್ರಶಂಸತಿ— ಮಂತ್ರೇ ಪೂರ್ವ-
ಭಾಗೋ ವೌಶಟ್ಕಾರೋ ನಿಪಾತತ್ವಾದ್ವಾ ಗತಿಪ್ರಜನೇತ್ಯಾದಿ ಧಾತುಜತ್ವಾದ್ವಾ ಗಮನಸ್ವಭಾವಮಾ-
ದಿತ್ಯನುಭಿಧತ್ತೇ || ತದೇತದಭಿಪ್ರೇತ್ಯಾಸೌ ವಾವ ವಾವಿತ್ಯುಕ್ತಂ || ವಸಂತಾದ್ಯಾ ಋತವಃ
ಸಂಖ್ಯಾವಶಾತ್ ಷಡಿತ್ಯಭಿಧೇಯಂತೇ || ತನ್ಮಂತ್ರಸಾಠೇನೈತಮೇವ ವೌಶಟ್ಕಾರಭಿಧೇಯಮಾ-
ದಿತ್ಯಂ ಷಟ್ಕಾರಭಿಧೇಯೇಷ್ಟ್ಯತುಷ್ಟಾದಧಾತಿ || ನ ಕೇವಲಮಾಧಾನಮಾತ್ರಂ ಕಿಂತು ತೇಷ್ಟ್ಯ-
ತುಷ್ಟು ಪ್ರತಿಷ್ಠಾಪಯತಿ ಸ್ಥೈರ್ಯೇಣಾವಸ್ಥಾಪಯತಿ || ಏವಂ ಸತ್ಯಸೌ ಹೋತಾ ದೇವೇ-
ಭ್ಯೋ ಯಾದ್ಯಶಮೇವ ಪ್ರಯೋಜನಂ ಕರೋತಿ ತಾದ್ಯಶಮೇವ ಪ್ರತಿಷ್ಠಾರೂಪಂ ಪ್ರಯೋ-
ಜನಮಸ್ಮೈ ಹೋತ್ರೇ ತದ್ವಾರೇಣ ಯಜಮಾನಾಯ ದೇವಾಃ ಕುರ್ವಂತಿ ||

ವಷಟ್ಕಾರ ಮಂತ್ರದ ಪೂರ್ವೋತ್ತರಭಾಗಗಳನ್ನು ಎಂದರೆ ಮೊದಲು ಮತ್ತು ಕೊನೆಯ ಭಾಗಗಳನ್ನು ಪ್ರಶಂಸೆ
ಮಾಡುವರು. ವಷಟ್ಕಾರ ಮಂತ್ರದ ಪೂರ್ವಭಾಗ ಎಂದರೆ ಮೊದಲಿನ ಅಕ್ಷರವು ವೌ (ವೌಷಟ್) ಎಂದಿರುವುದು. ಈ
ವೌ ಎಂಬುದು ನಿಪಾತ ಎಂದರೆ ಅವ್ಯಯವು. ಇದಕ್ಕೆ ಧಾತುಸಂಬಂಧವಾದ ನಿಷ್ಪತ್ತಿಯನ್ನು ಹೇಳುವುದಾದರೆ- ವೀ-
ಗತಿವ್ಯಾಪ್ತಿ ಪ್ರಜನಕಾಂತ್ಯಸನಖಾದನೇಷು ಎಂದ ಧಾತುಪಾಠದ ಪ್ರಕಾರವಾಗಿ ಅರ್ಥವಿರುವುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ವೀ ಎಂಬ
ಧಾತುವಿಗೆ ಗಮನವೆಂಬ ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳಬೇಕು ಎಂದರೆ ಗಮನಸ್ವಭಾವವುಳ್ಳ ಆದಿತ್ಯನೆಂದಾಯಿತು. ಅಸೌ ವಾವ ವೌ
ಆದ್ದರಿಂದ ವೌ ಎಂಬ ಪದಕ್ಕೆ ಆದಿತ್ಯನಿಂದರ್ಥವಾಯಿತು. ಇನ್ನು ವೌಷಟ್ ಎಂಬ ಶಬ್ದದಲ್ಲಿ ವೌ ಶಬ್ದವಾದಮೇಲೆ ಷಟ್
ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ಉಳಿದಿರುವುದು. ಷಟ್ ಎಂದರೆ ಆರು ಎಂಬ ಸಂಖ್ಯಾವಾಚಕವುಳ್ಳ ಇಲ್ಲಿ ಷಟ್ ಎಂದರೆ ಆರು ಋತುಗಳು
ಎಂದರ್ಥವು. ಆದ್ದರಿಂದ ವೌಷಟ್ ಎಂಬ ಪದದ ಒಟ್ಟರ್ಥವು—(ಸಂವತ್ಸರದ) ಆರು ಋತುಗಳಲ್ಲಿ (ಎಂದರೆ ಸರ್ವಕಾಲ
ದಲ್ಲೆಯೂ) ಆದಿತ್ಯನನ್ನು ಸ್ಥಾಪಿಸಿದಂತಾಯಿತು ಎಂದು ಈ ವೌಷಟ್ ಶಬ್ದದ ಅರ್ಥವು. ಆದ್ದರಿಂದ ಹೋತ್ರವು ಪಠಿಸುವ
ವೌಷಟ್ ಎಂಬ ಮಂತ್ರದಿಂದ ದೇವತೆಗಳಲ್ಲಿ ಆದಿತ್ಯನನ್ನು ಸ್ಥಾಪಿಸಿದಂತಾಯಿತು. ಈ ವಿಧವಾದ ಪ್ರಯೋಜನವು ದೇವತೆಗಳಿಗೆ
ಲಭಿಸಿದ್ದರಿಂದ ದೇವತೆಗಳೂ ಸಹ ಸಂತೋಷಗೊಂಡು ಹೋತ್ರವಿಗೂ, ಯಜಮಾನನಿಗೂ ಬೇಕಾದ ಪ್ರಯೋಜನವನ್ನೇ
ಉಂಟುಮಾಡುವರು.

English Translation

(On the meaning of the Vashatkara and its different parts.)

The Vashatkara is a weapon. If one has an enemy (and wishes to destroy him) one has only to think of him when making the Vashatkara in order to strike him a blow with a weapon (in the form of the Vashatkara).

The word shat (six) is contained in the formula vau-shat (the so called Vashatkara). There are six seasons. Thus he makes the seasons and establishes them, To him who is established in the seasons becomes afterwards (also) established in all other things. He who has such a knowledge obtains a firm footing.

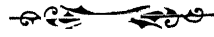
Hiranyadan, the son of Beda, said about this (the Vashatkara) as follows :
By this part (shat-six) of the formula vaushat, the Hotar establishes these six

things. The sky rests on the air the air on the earth ; the earth on the waters, the waters on the reality (satya) ; the reality on thp Brahma ; the Brahma on the concentrated heat of meditation (tapas). If these places are established, than all things are consequently established. He who has shch a knowledge has firm footing.

'The part vau of the formula vaushat means the six seasons. By repeating the Vashatkara the Hotar places the sacrificer in the seasons, gives him a footing on them. Just as he does unto the Gods do unto him.

ಇತಿ ಶ್ರೀಮತ್ಸಾಯಣಾಚಾರ್ಯವಿರಚಿತೇ ಮಾಧವೀಯೇ ವೇದಾರ್ಥಪ್ರಕಾಶ
ಐತರೇಯಬ್ರಾಹ್ಮಣಭಾಷ್ಯೇ ಏಕಾದಶಾಧ್ಯಾಯಸ್ಯ ಷಷ್ಠಃ ಖಂಡಃ

ಇಲ್ಲಿಗೆ ಐತರೇಯಬ್ರಾಹ್ಮಣದ ಹನ್ನೊಂದನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ ಆರನೆಯ ಖಂಡವು
ಸಮಾಪ್ತನಾದುದು.

ಅಥ ಏಕಾದಶಾಧ್ಯಾಯೇ ಸಪ್ತಮಃ ಖಂಡಃ

ಹನ್ನೊಂದನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ ಏಳನೆಯ ಖಂಡವು

[ವಷಟ್ಕಾರದ ಮೂರು ಪ್ರಭೇದಗಳು—ವಜ್ರ, ಧಾನುಚೈತ್ಯ ಮತ್ತು ರಿಕ್ತ ಎಂದು ವಷಟ್ಕಾರವನ್ನು ಯಾವ ಧ್ವನಿಯಲ್ಲಿ
ಹೇಳಬೇಕು? ವಷಟ್ಕಾರವನ್ನು ಸರಿಯಾದ ಕ್ರಮದಲ್ಲಿ ಉಚ್ಚರಿಸದೇ ಇರುವುದರಿಂದ ಹೋತೃವು
ಯಜ್ಞಮಾಡುವ ಯಜಮಾನನಿಗೆ ಕೆಡಕನ್ನುಂಟುಮಾಡಬಹುದು]

ವಷಟ್ಕಾರಗಳಲ್ಲಿ ಮೂರು ಪ್ರಭೇದಗಳಿರುವವು. ಅವುಗಳ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ವಿವರಿಸುವರು. ವಷಟ್ಕಾರಗಳಲ್ಲಿ ವಜ್ರ,
ಧಾನುಚೈತ್ಯ, ರಿಕ್ತ ಎಂದು ಮೂರುವಿಧವು.

ತ್ರಯೋ ವೈ ವಷಟ್ಕಾರಾ ವಜ್ರೋ ಧಾನುಚೈದ್ರಿಕ್ತಃ || ಸ ಯಮೇ-
ವೋಚ್ಛೈರ್ಬಲಿ ವಷಟ್ಕರೋತಿ ಸ ವಜ್ರಃ ತಂ ತಂ ಪ್ರಹರತಿ
ದ್ವಿಷತೇ ಭ್ರಾತೃನ್ಯಾಯ ನಥಂ ಯೋಃಸ್ಯ ಸ್ತೃತ್ಯಸ್ತಸ್ಮೈ
ಸ್ತರ್ತವೈ ತಸ್ಮಾತ್ಸ ಭ್ರಾತೃನ್ಯವತಾ ವಷಟ್ಕೃತ್ಯಃ ||

ಅಥ ಫಲವಿಶೇಷಾರ್ಥಂ ವಷಟ್ಕಾರಸ್ಯಾನ್ವಾಂತರಭೇದಾನಾಹ—ವಜ್ರ ಇತಿ ಪ್ರಥಮಸ್ಯ
ವಷಟ್ಕಾರಭೇದಸ್ಯ ನಾನು || ಧಾಮಚ್ಯದಿತಿ ದ್ವಿತೀಯಸ್ಯ || ರಿಕ್ತ ಇತಿ ತೃತೀಯಸ್ಯ || ತೇಷಾಂ
ಮಧ್ಯೇ ವಜ್ರಸ್ಯ ಸ್ವರೂಪಂ ದರ್ಶಯತಿ || ಸ ಹೋತಾ ಯಮೇವ ಮಂತ್ರನುಚ್ಛೇದಾರ್ಥಾ
ಭವತಿ ಬಲಿ ಚ ಯಥಾ ಭವತಿ ತಥಾ ವಷಟ್ಕಾರೋತಿ ಸ ಮಂತ್ರರೂಪೋ ವಷಟ್ಕಾರೋ ವಜ್ರ
ಇತ್ಯುಚ್ಯತೇ || ಅತ್ರೋಚ್ಛೇದಶಬ್ದೇನ ಧ್ವನೇರಾಧಿಕ್ಯಮುಚ್ಯತೇ ಬಲಿಕವೇನಾಪ್ತರಪಾರುಷ್ಯಂ
ತದುಭಯಯುಕ್ತೋ ವಜ್ರಃ || ತಸ್ಯ ಪ್ರಯೋಗಂ ವಿಧತ್ತೇ—ಯೋ ದ್ವೇಷೋ ಯಜಮಾನಸ್ಯ-
ಸ್ತುತೋ ಹಂತವೋ ಭವತಿ ತಸ್ಮೈ ಸ್ತುತವೈ ತಂ ಹಂತುಂ ದ್ವಿಷತೇ ದ್ವೇಷಂ ಕುರ್ವತೇ
ಭ್ರಾತೃನ್ಯಾಯ ಶತ್ರನೇ ತಂ ತಂ ವಧಂ ಪ್ರಹರತಿ || ವಧಶಬ್ದೋ ಹನನಸಾಧನಂ ವಜ್ರಂ ಬ್ರೂತೇ ||
ಯದಾ ಯದಾಃಪೇಕ್ಷಿತಸ್ತದಾ ತದೇತಿ ವಿನಿಶ್ಚಯಾ ತಂತಮಿತಿ ವೀಕ್ಷಾ || ಯಸ್ಮಾತ್ಪ್ರಹರಣ-
ಹೇತುರ್ವಜ್ರಸ್ತಸ್ಮಾತ್ಸ ವಜ್ರೋ ಭ್ರಾತೃವ್ಯವತಾ ಯಜಮಾನೇನ ವಷಟ್ಕಾರೋ ವಷಟ್ಕಾರ
ರೂಪೇಣ ಪ್ರಯೋಕ್ತವ್ಯಃ || ಹೋತೃಪ್ರಯೋಗ ಏವ ಯಜಮಾನಪ್ರಯೋಗಃ || ದಕ್ಷಿಣಯಾ
ಹೋತುಃ ಕ್ರೀತತ್ವಾತ್ ||

ಈಗ ವಜ್ರ ಎಂಬ ಪ್ರಭೇದದ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ವಿವರಿಸುವರು—ಈ ವಷಟ್ಕಾರವನ್ನು ದೋಷವು ಘಟ್ಟಿಯಾದ
ಧ್ವನಿಯಲ್ಲಿ ಉಚ್ಚರಿಸುವುದರಿಂದ ಇದಕ್ಕೆ ವಜ್ರವೆಂಬ ಹೆಸರು ಬಂದಿರುವುದು. ಯಜ್ಞಮಾಡುವ ಯಜಮಾನನು ಯಾವಾಗ
ತನಗೆ ಶತ್ರುಗಳಾದವರನ್ನು ಸಂಹಾರಮಾಡಬೇಕೆಂದು ಅಪೇಕ್ಷಿಸುವನೋ ಆಗ ಈ ವಷಟ್ಕಾರವನ್ನು ಪ್ರಯೋಗಿಸುವುದರಿಂದ ಅದು
ವಜ್ರಾಯುಧರೂಪದಿಂದ ಯಜಮಾನನ ಶತ್ರುವನ್ನು ಪ್ರಹರಿಸಿ ನಾಶಮಾಡುವುದು. ಅದುದರಿಂದ ಶತ್ರುನಾಶವನ್ನು ಅಪೇಕ್ಷಿಸುವ
ಯಜಮಾನನು ವಜ್ರರೂಪವಾದ ಈ ವಷಟ್ಕಾರವನ್ನು ಉಪಯೋಗಿಸಬೇಕು.

ಅಥ ಯಃ ಸನುಃ ಸಂತತೋಽನಿರ್ಹಾಣರ್ಚಃ ಸ ಧಾಮಚ್ಯತ್ | ತಂ
ತಂ ಪ್ರಜಾಶ್ಚ ಪಶವಶ್ಚಾನೂಪತಿಷ್ಕಂತೇ ತಸ್ಮಾತ್ಸ ಪ್ರಜಾಕಾ-
ಮೇನ ಪಶುಕಾಮೇನ ವಷಟ್ಕೃತ್ಯಃ ||

ಧಾಮಚ್ಯಬ್ದಃ ಸ್ವರೂಪಂ ದರ್ಶಯತಿ—ಯೋ ವಷಟ್ಕಾರಃ ಪೂರ್ವೋಕ್ತಬಲಿತ್ವಾದಿ-
ದೋಷರಹಿತೋ ಯಥಾಧೀತಸ್ತಥೈವೋಚ್ಚಾರಿತಃ ಸಂತತೋ ಯಾಜ್ಯಯಾ ಸಹ ವಿಚ್ಛೇದ-
ರಹಿತೋ ನಿಶೇಷೇಣ ಹಾನಂ ಪರಿತ್ಯಾಗೋ ಯಸ್ಯ ಚುಚಃ ಸಾ ನಿರ್ಹಾಣಾ || ತಥಾವಿಧಾ
ತಾದೃಗ್ಯಾಜ್ಯಾ ರೂಪಾ ಯಸ್ಯ ವಷಟ್ಕಾರಸ್ಯ ಸೋಽಯಂ ನಿರ್ಹಾಣರ್ಚಃ || ಯಾಜ್ಯಾ
ಪಾಠಹೀನ ಇತ್ಯರ್ಥಃ || ತದ್ವೈಲಕ್ಷಣ್ಯಾದನಿರ್ಹಾಣರ್ಚಃ ಸಂಪೂರ್ಣಯಾಜ್ಯಪಾಠೋಪೇತ
ಇತ್ಯರ್ಥಃ || ಕೀದೃಶೋ ವಷಟ್ಕಾರೋ ಧಾಮಚ್ಯದಿತಿ ಧಾಮ ಯಜ್ಞಸ್ಥಾನಂ ತತ್ರ ಯಥಾ
ರಕ್ಷಾಂಸಿ ನ ಪ್ರವಿಶಂತಿ ತಥಾ ಛಾದಯತಿ ಸ ಧಾಮಚ್ಯತ್ || ತಸ್ಯ ಪ್ರಯೋಗಂ ವಿಧತ್ತೇ
ಪ್ರಜಾಭಿಃ ಪಶುಭಿಶ್ಚಾನೈಯಾರ್ಥಂ ತಂ ತಮಿತಿ ವೀಕ್ಷಾ ತಂ ವಷಟ್ಕಾರಂ ಧಾಮಚ್ಯದಂ
ಪ್ರಜಾಶ್ಚ ಪಶವಶ್ಚ ಸೇವಂತೇ || ತಸ್ಮಾತ್ಪ್ರಾಜ್ಞ್ಯಮೇಣ ಧಾಮಚ್ಯದ್ವಷಟ್ಕಾರಃ
ಪ್ರಯೋಕ್ತವ್ಯಃ ||

ಈ ಧಾಮಚ್ಯತ್ ಎಂಬ ಎರಡನೆಯ ಪ್ರಭೇದದ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ವಿವರಿಸುರು—ಇಲ್ಲಿ ವಷಟ್ಪಾರವನ್ನು ಉಚ್ಚರಿಸುವ ವಿಧಾನದಲ್ಲಿ ವಿವರಣೆಯು ಅವಶ್ಯಕವು. ಯಾಜ್ಞಾಮಂತ್ರದ ಕೊನೆಯಲ್ಲಿ ವೌಷಟ್ ಎಂಬ ವಷಟ್ಪಾರವನ್ನು ಉಚ್ಚರಿಸುವುದರಲ್ಲಿ ವಜ್ರ, ಧಾಮಚ್ಯತ್, ರಿಕ್ತ ಎಂಬ ವಷಟ್ಪಾರದ ಮೂರು ಪ್ರಭೇದಗಳಿಗನುಸಾರವಾಗಿ ಮೂರು ವಿಧವಾಗಿ ಉಚ್ಚರಿಸಬೇಕಾಗಿರುವುದು. ವಜ್ರವೆಂಬ ವಷಟ್ಪಾರದ ಪ್ರಭೇದವನ್ನು ಉಪಯೋಗಿಸುವಾಗ ಯಾಜ್ಞಾಮಂತ್ರವನ್ನು ಸಾಧಾರಣ ಧ್ವನಿಯಿಂದ ಉಚ್ಚರಿಸುತ್ತಾ ಕೊನೆಯಲ್ಲಿ ವೌಷಟ್ ಎಂಬುದನ್ನು ಘಟ್ಟಿಯಾದ ಧ್ವನಿಯಲ್ಲಿ ಉಚ್ಚರಿಸಬೇಕು. ಮತ್ತು ಯಾಜ್ಞಾಮಂತ್ರದ ಕೊನೆಯಲ್ಲಿ ಅಕ್ಷರಕ್ಕೆ ಓಂಕಾರವನ್ನು ಸೇರಿಸಿ ಎಂದರೆ ಕೊನೆಯ ಅಕ್ಷರವನ್ನು ಓಂಕಾರಸ್ವರದಿಂದ ಕೂಡಿರುವಂತೆ ಉಚ್ಚರಿಸಿ ಅನಂತರ ವೌಷಟ್ ಎಂಬುದನ್ನು ಘಟ್ಟಿಯಾದ ಧ್ವನಿಯಿಂದ ಉಚ್ಚರಿಸಬೇಕು. ಹಿಂದೆ ಉದಾಹರಣೆಯಾಗಿ ಕೊಟ್ಟಿರುವ—

ತ್ರಿರ್ದೇವಃ ಪೃಥಿವೀನೇಷ ಏತಾಂ ವಿ ಚಕ್ರಮೇ ಶತರ್ಚಸಂ ಮಹಿತ್ವಾ |

ಪ್ರ ವಿಷ್ಣು ರಸ್ತುತವಸ್ತವೀಯಾನ್ತ್ವೇಷಂ ಹ್ಯಸ್ಯ ಸ್ಥವಿರಸ್ಯ ನಾಮ ||

ಎಂಬ ಋಕ್ನಲ್ಲಿ ಕೊನೆಯ ಭಾಗವು ಸ್ಥವಿರಸ್ಯ ನಾಮ ಎಂದಿರುವುದು ಇದಕ್ಕೆ ಓಂಕಾರವನ್ನು ಸೇರಿಸಿದರೆ ಸ್ಥವಿರಸ್ಯ ನಾಮೋಂ ಎಂದಾಗುವುದು. ಈರೀತಿ ಈ ಋಕ್ನನ್ನು ಸ್ಥವಿರಸ್ಯ ನಾಮೋಂ ಎಂದು ಸಮಧ್ವನಿಯಿಂದ ಉಚ್ಚರಿಸಿ ಅನಂತರ ವೌಷಟ್ ಎಂಬ ಶಬ್ದವನ್ನು ಘಟ್ಟಿಯಾದ ಧ್ವನಿಯಿಂದ ಉಚ್ಚರಿಸಬೇಕು. ಈ ಕ್ರಮವು ವಜ್ರವೆಂಬ ವಷಟ್ಪಾರವನ್ನು ಉಚ್ಚರಿಸುವ ವಿಧಾನವು. ಈಗ ಧಾಮಚ್ಯತ್ ಎಂಬ ವಷಟ್ಪಾರವನ್ನು ಉಚ್ಚರಿಸಬೇಕಾದರೆ ಯಾಜ್ಞಾಮಂತ್ರವನ್ನು ಯಾವ ವ್ಯತ್ಯಾಸವೂ ಇಲ್ಲದಂತೆ ಎಂದರೆ ಸ್ಥವಿರಸ್ಯ ನಾಮ ಎಂದು ಮಾತ್ರ ಉಚ್ಚರಿಸಿ (ಕೊನೆಯಲ್ಲಿ ಓಂಕಾರವಿಲ್ಲದೆ) ಅನಂತರ ವೌಷಟ್ ಎಂಬ ಶಬ್ದವನ್ನು ಪಠಿಸಬೇಕು. ಇದು ಧಾಮಚ್ಯತ್ ಎಂಬ ವಷಟ್ಪಾರವನ್ನು ಉಚ್ಚರಿಸುವ ಕ್ರಮವು. ಪ್ರಜೆಗಳನ್ನೂ ಪಶುಗಳನ್ನೂ ಆಪೇಕ್ಷಿಸುವ ಯಜಮಾನನು ಈ ವಿಧವಾದ ಧಾಮಚ್ಯತ್ ಎಂಬ ವಷಟ್ಪಾರ ವಿಧಾನದಿಂದ ಜೋಮನಾಡಬೇಕು.

ಅಥ ಯೇನೈವ ಷಳವರಾಧ್ನೋತಿ ಸ ರಿಕ್ತಃ | ರಿಣಕ್ತ್ಯಾತ್ಮಾನಂ ರಿಣಕ್ತಿ

ಯಜಮಾನಂ ಪಾಪೀಯಾನ್ವಷಟ್ಕಾರ್ತಾ ಭವತಿ ಪಾಪೀಯಾ-

ನ್ಯಸ್ಮೈ ವಷಟ್ಕರೋತಿ ತಸ್ಮಾತ್ತಸ್ಯಾಶಾಂ ನೇಯಾತ್ ||

ರಿಕ್ತಸ್ಯ ಸ್ವರೂಪಂ ದರ್ಶಯತಿ—ಷಟ್ಕರೋ ವಷಟ್ಪಾರಮುಭಿಧತ್ತೇ ಭೀಮಸೇನೋ ಭೀಮ ಇತಿವದೇಕದೇಶೇನ ವ್ಯವಹಾರಾತ್ || ಯೇನೈವೋಚ್ಚಾರಣೇನ ಷಳವರಾಧ್ನೋತಿ ವಷಟ್ಕರೋವರಾಧಂ ಸಮೃದ್ಧಭಾವಂ ಪ್ರಾಪ್ನೋತಿ || ನೀಚೋಚ್ಚಾರಣೇನ ವಷಟ್ಪಾರಸ್ಯ ಸಮೃದ್ಧಭಾವಃ || ಸ ತಥೋಚ್ಚಾರಿತೋ ವಷಟ್ಕರೋ ರಿಕ್ತಇತ್ಯುಚ್ಯತೇ || ಉಚ್ಚ ಧ್ವನಿಯೋಗ್ಯೇ ತದಭಾವೇ ರಿಕ್ತಪ್ರಾಯತ್ವಾತ್ || ತಮೇತಂ ರಿಕ್ತಂ ನಿಂದತಿ — ರಿಕ್ತಾಖ್ಯೋ ವಷಟ್ಪಾರಃ ಪ್ರಯುಜ್ಯಮಾನಃ ಸನ್ನೋತುರಾತ್ಮಾನಂ ರಿಣಕ್ತಿ ರಿಕ್ತೀಕರೋತಿ ಸಮೃದ್ಧಿಹೀನಂ ದರಿದ್ರಂ ಕರೋತೀತ್ಯರ್ಥಃ || ತಥಾ ಯಜಮಾನಮಪಿ ರಿಣಕ್ತಿ || ಅತಸ್ತೇನ ವಷಟ್ಕಾರ್ತಾ ಹೋತಾ ಪಾಪೀಯಾನ್ವವತಿ || ಅತ್ಯಂತನರಕಸಾಧನಪಾಪೇನ ಯುಕ್ತೋ ಭವತಿ || ತಸ್ಮೈ ಯಜಮಾನಾಯ ವಷಟ್ಕರೋತಿ ಸೋಽಪಿ ಪಾಪೀಯಾನ್ವವತಿ || ತಸ್ಮಾತ್ತಸ್ಯ ವಷಟ್ಪಾರಸ್ಯಾಶಾಂ ನೇಯಾನ್ ಪ್ರಾಪ್ನುಯಾದಿಚ್ಛಾಮಪಿ ನ ಕುರ್ಯಾತ್ಕಿಮುತ ಪ್ರಯೋಗಮಿತ್ಯರ್ಥಃ ||

ರಿಕ್ತವೆಂಬ ಪ್ರಭೇದದ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ವಿವರಿಸುವರು—ವೌಷಟ್ ಶಬ್ದವನ್ನು ಉಚರಿಸುವಾಗ ಷಟ್ ಎಂಬ ಪದವನ್ನು ಮೆಲ್ಲಗೆ ಅಲ್ಪಧ್ವನಿಯಿಂದ ಉಚ್ಚರಿಸಿದರೆ ಆ ಪಷಟ್ಪರವು ರಿಕ್ತವೆನಿಸುವುದು. ರಿಕ್ತವೆಂದರೆ ಇಲ್ಲದಿರುವುದು ಎಂದರ್ಥವು. ಆದ್ದರಿಂದ ಈ ರಿಕ್ತವಷಟ್ಪರದಿಂದ ಹೋಮಮಾಡಿದರೆ ಯಜ್ಞಮಾಡುವ ಯಜಮಾನನಿಗೆ ಏನೂ ಇಲ್ಲದ ರಿಕ್ತದೇಶಿಯುಂಟಾಗುವುದಲ್ಲದೆ ಪಾಪವು ಸಂಭವಿಸುವುದು, ಹೋಮವನ್ನು ಮಾಡಿಸುವ ಋತ್ವಿಜನೂ ಪಾಪಿಷ್ಠನೇ ಆಗುವನು. ಆದ್ದರಿಂದ ಶ್ರೇಯಸ್ಸನ್ನು ಬಯಸುವ ಯಜಮಾನನಾಗಲಿ, ಋತ್ವಿಜನಾಗಲಿ ಈ ರಿಕ್ತವಷಟ್ಪರವನ್ನು ಯಾವಾಗಲೂ ಉಪಯೋಗಿಸಬಾರದು.

ಕಿಂ ಸ ಯಜಮಾನಸ್ಯ ಪಾಪಭದ್ರಮಾದ್ರಿಯೇತೇತಿ ಹ ಸ್ಥಾಹ
ಯೋಽಸ್ಯ ಹೋತಾ ಸ್ಯಾದಿತ್ಯತ್ರೈವೈನಂ ಯಥಾ ಕಾಮಯೇತ
ತಥಾ ಕುರ್ಯಾತ್ ||

ಪ್ರಶೋತ್ತರಾಭ್ಯಾಂ ವಷಟ್ಪಾರಸ್ಯೇಷ್ವಾನಿಷ್ಟಫಲಪ್ರಾಪ್ತಿಸಾಮರ್ಥ್ಯಂ ದರ್ಶಯತಿ—
ತದೇತದ್ವಾಕ್ಯಂ ಪ್ರಾಣಾನಾಂ ವಾ ಏತದುಕ್ತಮಿತ್ಯಸ್ಥಿನ್ಯಂಡೇ ಪ್ರಉಗವಿಷಯಂ ಯಥಾ
ನ್ಯಾಖ್ಯಾತಂ ತಥೈವಾತ್ರ ವಷಟ್ಪಾರವಿಷಯಂ ನ್ಯಾಖ್ಯಾತವ್ಯಮಿತಿ ||

ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಮುಖ್ಯಪಾತ್ರವನ್ನು ವಹಿಸುವ ಹೋತೃವೆಂಬ ಋತ್ವಿಜನು ಯಜ್ಞಮಾಡುವ ಯಜಮಾನನಿಗೆ ಶುಭವನ್ನಾಗಲಿ, ಅಶುಭವನ್ನಾಗಲಿ ಮಾಡಬೇಕೆಂದು ಇಷ್ಟಪಟ್ಟರೆ ಅದರಂತೆ ಮಾಡಬಹುದು. ಹೋತೃವು ಯಾವನೋ ಇಷ್ಟಪಟ್ಟರೆ ಆರೀತಿ ಮಾಡಬಹುದು.

ಯಂ ಕಾಮಯೇತ ಯಥೈವಾನೀಜಾನೋಽಭೂತ್ತಥೈವೇಜಾನಃ
ಸ್ಯಾದಿತಿ ಯಥೈವಾಸ್ಯ ಋಚಂ ಬ್ರೂಯಾತ್ತಥೈವಾಸ್ಯ ವಷ-
ಟ್ಕುರ್ಯಾತ್ಸದೃಶಮೇವೈನಂ ತತ್ಕರೋತಿ || ಯಂ ಕಾಮಯೇತ
ಪಾಪೀಯಾನ್ಸ್ಯಾದಿತ್ಯುಚ್ಚೈಸ್ತರಾಮಸ್ಯ ಋಚಮುಕ್ತ್ವಾ ಶನೈ-
ಸ್ತರಾಂ ವಷಟ್ಕುರ್ಯಾತ್ಪಾಪೀಯಾಂ ಸಮೇವೈನಂ ತತ್ಕರೋತಿ ||

ಅನಿಷ್ಟಫಲಸಾಧನತ್ವಂ ದರ್ಶಯತಿ—ಅನೀಜಾನೋಽಕೃತಯಜ್ಞಃ ಪುರುಷೋ
ಯಥೈವ ಫಲರಹಿತೋಽಭೂತ್ತಥೈವೇಜಾನಃ ಕೃತಯಜ್ಞೋಽಪಿ ಫಲರಹಿತಃ ಸ್ಯಾದಿತಿ ಯಂ
ಯಜಮಾನಂ ಹೋತಾ ಕಾಮಯೇತಾಸ್ಯ ಯಜಮಾನಸ್ಯ ಯೇನ ಸ್ವರೇಣ ಯಾಜ್ಯಾಂ
ಬ್ರೂಯಾತ್ತೇನೈವ ಸ್ವರೇಣ ವಷಟ್ಪಾರಮಪಿ ಬ್ರೂಯಾತ್ || ತಥಾ ಸತ್ಯೇನಂ ಕೃತಯಜ್ಞಂ
ಯಜ್ಞರಹಿತೇನ ಸದೃಶಂ ಫಲರಹಿತಂ ಕರೋತಿ | ಅನಿಷ್ಟಫಲಾಂತರಸಾಧನತ್ವಂ ದರ್ಶಯತಿ—
ಪಾಪೀಯಾನ್ದ್ರಿದ್ರೋ ನರಕಯೋಗ್ಯೋ ವಾ ಯಜಮಾನಃ ಸ್ಯಾದಿತಿ ಕಾಮಯಮಾನೋ
ಹೋತರ್ಚಮತಿಶಯೇನೋಚಾರ್ಚಯ ವಷಟ್ಪಾರಮತಿಶಯೇನ ನೀಚೈರ್ಬ್ರೂಯಾತ್ ||
ತಥಾ ಸತ್ಯೇನಂ ಯಜಮಾನಂ ಪಾಪೀಯಾಂಸಮೇವ ಕರೋತಿ ||

ಹೇಗೆಂದರೆ ಯಜಮಾನನಿಗೆ ಯಜ್ಞಮಾಡಿದ್ದಕ್ಕೆ ಸರಿಯಾದ ಫಲವು ಲಭಿಸಬಾರದೆಂದು ಹೋತೃವಿಗೆ ಇಷ್ಟವಿದ್ದರೆ ಆಗ ಹೋತೃವು ಯಾಜ್ಞಾಮಂತ್ರವನ್ನು ಸಾಧಾರಣರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಉಚ್ಚರಿಸಿ ವಷಟ್ಕಾರವನ್ನು ಘಟ್ಟಿಯಾಗಿ ಉಚ್ಚರಿಸುವುದಕ್ಕೆ ಬದಲಾಗಿ ಯಾಜ್ಞಾ ಮತ್ತು ವಷಟ್ಕಾರಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ಸಮನಾದ ಒಂದೇ ಧ್ವನಿಯಿಂದ ಉಚ್ಚರಿಸದರೆ ಯಜಮಾನನಿಗೆ ಯಜ್ಞಮಾಡಿದ ಫಲವು ಲಭಿಸುವುದಿಲ್ಲ. ಯಜಮಾನನಿಗೆ ಯಜ್ಞಫಲವು ಲಭಿಸದೆ ಪಾಪವು ಮಾತ್ರ ಸಂಭವಿಸಬೇಕೆಂದು ಹೋತೃವಿನ ಇಷ್ಟವಾದರೆ ಆಗ ಅವನು ಯಾಜ್ಞಾಮಂತ್ರದ ಋಕ್ಕನ್ನು ಘಟ್ಟಿಯಾದ ಧ್ವನಿಯಲ್ಲಿಯೂ ವಷಟ್ಕಾರವನ್ನು ಮತ್ತನೆಯ ಧ್ವನಿಯಲ್ಲಿಯೂ ಪಠಿಸಬೇಕು. ಹೀಗೆ ಮಾಡಿದರೆ ಯಜಮಾನನಿಗೆ ಪಾಪವು ಸಂಭವಿಸುವುದು.

ಯಂ ಕಾನುಯೇತ ಶ್ರೇಯಾನ್ಸ್ಯಾದಿತಿ ಶನೈಸ್ತರಾಮಸ್ಯ ಋಚಮು
ಕ್ತೋಚ್ಛೈಸ್ತರಾಂ ವಷಟ್ಕುರ್ಯಾಚ್ಛ್ರಯ ಏನೈನಂ ತಚ್ಛ್ರ-
ಯಮಾದಧಾತಿ ||

ಅಥೇಷ್ವಫಲಸಾಧನತ್ವಂ ದರ್ಶಯತಿ—ಶ್ರೇಯಾ ದಾರಿದ್ರ್ಯರಹಿತಃ ಪಾಪರಹಿತಶ್ಚ
ಯಜಮಾನಃ ಸ್ಯಾದಿತಿ ಕಾನುಯಮಾನೋ ಹೋತಚ್ಛ್ರಯಂ ಯಾಜ್ಞಾಂ ಶನೈರುಚ್ಛ್ರಾಯ
ವಷಟ್ಕಾರಮತಿಶಯೇನೋಚ್ಛೈರುಚ್ಛಾರಯೇತ್ || ತಚ್ಛ್ರ ಶ್ರಿಯೇ ಸಂಪದರ್ಥಮೇವ ಭವತಿ ||
ತೇನ ಪ್ರಯೋಗೇಣೈನಂ ಯಜಮಾನಂ ಶ್ರಿಯಾಮೈಹಿಕಾಮುಷ್ಮಿಕಸಂಪದಿ ಸ್ಥಾಪಯತಿ ||

ಹಾಗಲ್ಲದೆ ಯಜಮಾನನಿಗೆ ಶ್ರೇಯಸ್ಸುಂಟಾಗಬೇಕೆಂದು ಹೋತೃವು ಬಯಸಿದಲ್ಲಿ ಆಗ ಯಾಜ್ಞಾಮಂತ್ರವನ್ನು ಮತ್ತನೆಯ ಧ್ವನಿಯಲ್ಲಿಯೂ ವಷಟ್ಕಾರವನ್ನು ಘಟ್ಟಿಯಾದ ಧ್ವನಿಯಲ್ಲಿಯೂ ಉಚ್ಚರಿಸಬೇಕು. ಹೀಗೆ ಮಾಡಿದರೆ ಯಜಮಾನನಿಗೆ ಶ್ರೇಯಸ್ಸುಂಟಾಗುವುದು.

ಸಂತತಮೃಚಾ ವಷಟ್ಕೃತ್ಯಂ ಸಂತತ್ಯೈ ಸಂಧೀಯತೇ ಪ್ರಜಯಾ
ಪಶುಭೀರ್ಯ ಏವಂ ವೇದ ||

ಯಾಜ್ಞಾವಷಟ್ಕಾರಯೋರ್ನೈರಂತರ್ಯಂ ವಿಧತ್ತೇ—ಋಚಾ ಯಾಜ್ಯಯಾ ಸಹ
ಸಂತತಂ ನಿರಂತರಂ ಯಥಾ ಭವತಿ ತಥಾ ವಷಟ್ಕೃತ್ಯಂ ವಷಟ್ಕಾರ ಉಚ್ಛಾರಣೀಯಃ || ತಚ್ಛ್ರ
ಯಜಮಾನಸ್ಯ ಶ್ರೇಯಃಸಂತತ್ಯೈ ಸಂಪದ್ಯತೇ | ವೇದನಂ ಪ್ರಶಂಸತಿ -- ಸಂಧೀಯತೇ
ಸಂಯುಜ್ಯತೇ ||

ಯಾಜ್ಞಾಮಂತ್ರವನ್ನೂ ವಷಟ್ಕಾರವನ್ನೂ ಉಚ್ಚರಿಸುವಾಗ ಮುಖ್ಯವಾದ ಒಂದು ವಿಷಯವನ್ನು ಗಮನಿಸಬೇಕು. ಯಾಜ್ಞಾಮಂತ್ರವನ್ನು ಕೊನೆಯವರೆಗೂ ಉಚ್ಚರಿಸಿ ಅನಂತರ ಸ್ವಲ್ಪ ವಿರಾಮವಾದಮೇಲೆ ವಷಟ್ಕಾರವನ್ನು ಉಚ್ಚರಿಸಕೂಡದು. ವಷಟ್ಕಾರವನ್ನು ಯಾಜ್ಞಾಮಂತ್ರದ ಒಂದು (ಕೊನೆಯ) ಭಾಗವೆಂದೇ ಭಾವಿಸಿ ಋಕ್ಕಿನ ಪ್ರಾರಂಭದಿಂದ ವೌಷಟ್ ಎನ್ನುವ ವರೆವಿಗೂ ಮಧ್ಯೆ ಎಲ್ಲಿಯೂ ಸ್ವಲ್ಪವೂ ನಿಲ್ಲಿಸದೆ ಸಂತತಧಾರಾಕಾರವಾಗಿ ಉಚ್ಚರಿಸಬೇಕು. ಈ ವಿಷಯವನ್ನು ತಿಳಿದಿರುವವನು ಪ್ರಜೆಗಳನ್ನೂ ಪಶುಸಂಪತ್ತನ್ನೂ ಪಡೆದು ಸುಖಿಸುವನು.

English Translation

(The three kinds of the Vashatkara; vajra, damachhad, and rikta. In what tone the Vashatkara is to be repeated. The Hotar can, by not repeating it properly, injure the sacrificer).

There are three kinds of the Vashatkara, vajra (weapon), damacchad (who covers beings) and rikta (empty, void).

It is a vajra (weapon) in consequence of its being pronounced with a loud and stroug voice by the Hotar. With it he strikes, whenever he pleases, a blow to his enemy and adversary who is to be put down by him, in order to put him down. Thence is this weapon, in the form of the Vashatkara, to be used by the sacrificer who has enemies.

It is dhamachhad, i.e., protecting the beings, on account of its being pronounced as an integral part of the verse to which it belongs without omitting any part of it. Children and cattle stand near this part of the Vashatkara and follow it. Thence ought he who desires children and cattle to make this Vashatkara.

It is rikta, i.e., void, the syllable shat being pronounced with a low accent. He thus makes void (rikta) the soul, and the sacrificer. He who makes such a Vashatkara become a great sinner, and also he for whom such a Vashatkara is made. Thence he should not wish to make it.

As regards the question whether the Hotar might make the sacrificer happy or unhappy, the answer is, that he who might be the Hotar of any sacrificer can do so. At this occasion, i. e., at the sacrifice, the Hotar may just do with the sacrificer as he pleases.

Should he wish to deprive the sacrificer of the fruit of his sacrifice, he has only to repeat the (Yajya) verse, and the Vashatkara in the same tone (i. e. monotonously). If he do so, he deprives the sacrificer of the fruit of his sacrifice.

Should he wish to make the sacrificer liable to the consequences of a great guilt, he has only to repeat the (Yajya) verse with a very loud voice, and the Vashatkara with a very low one. (If he do so) he makes the sacrificer liable to the consequences of a great guilt.

Should he wish to make the sacrificer very happy, he has to repeat the (Yajya) verse with a very low, and the Vashatkara with a very loud voice. (That is done) for obtaining fortune. By doing so, he puts the sacrificer in the possession of fortune.

The Vashatkara is to form an integral part of the Yajya verse (no stopping between the end of the verse and vaushat being allowed) in order to have an uninterrupted whole. He who has such a knowledge becomes possessed of children and cattle.

ಇತಿ ಶ್ರೀಮತ್ಸಾಯಣಾಚಾರ್ಯವಿರಚಿತೇ ಮಾಧವೀಯೇ ವೇದಾರ್ಥಪ್ರಕಾಶ
ಐತರೇಯಬ್ರಾಹ್ಮಣಭಾಷ್ಯೇ ಏಕಾದಶಾಧ್ಯಾಯಸ್ಯ ಸಪ್ತಮಃ ಖಂಡಃ

ಇಲ್ಲಿಗೆ ಐತರೇಯಬ್ರಾಹ್ಮಣದ ಹನ್ನೊಂದನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ ಏಳನೆಯ ಖಂಡವು
ಸಮಾಪ್ತವಾದುದು.

ಅಥ ಏಕಾದಶಾಧ್ಯಾಯೇ ಅಷ್ಟಮಃ ಖಂಡಃ

ಹನ್ನೊಂದನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ ಎಂಟನೆಯ ಖಂಡವು

[ವಷಟ್ಕಾರ ಮಂತ್ರ ಪಠನಕ್ರಮದಲ್ಲಿ ಸಂಭವಿಸಬಹುದಾದ ನ್ಯೂನಾತಿರೇಕಗಳಿಂದ ಹೋತ್ಯವಿಗೂ, ಯಜಮಾನನಿಗೂ
ಉಂಟಾಗಬಹುದಾದ ಅಪಾಯಗಳ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಕೆಲವು ವಿಧಿಗಳನ್ನನುಸರಿಸುವುದರಿಂದ
ಅಪಾಯಗಳ ನಿವಾರಣೆಯು]

ಯಸ್ಯೈ ದೇವತಾಯೈ ಹವಿರ್ಗೃಹೀತಂ ಸ್ಯಾತ್ತಾಂ ಧ್ಯಾಯೇದ್ವಷಟ್ಕಿ-
ರಿಷ್ಯನ್ನಾಕ್ಷಾದೇವ ತದ್ದೇವತಾಂ ಪ್ರೀಣಾತಿ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷಾದೇವತಾಂ
ಯಜತಿ ||

ಅಥ ಹೋತುರ್ವಷಟ್ಕಾರಕಾಲೇ ದೇವತಾಧ್ಯಾನಂ ವಿಧತ್ತೇ—ಅಧ್ವರ್ಯುರ್ಯಾಂ
ದೇವತಾನುದಿಶ್ಯ ಹವಿರ್ಗೃಹ್ಣಾತಿ ತಾಂ ದೇವತಾಮಯಂ ಹೋತಾ ವಷಟ್ಕಿರಿಷ್ಯನ್ನಷಟ್ಕಾರಾ-
ಯೋದ್ಯುಕ್ತಃ ಸನ್ಧ್ಯಾಯೇನ್ನನಸಾ ಶಾಸ್ತ್ರೀಯಾಂ ದೇವತಾನೂರ್ತಿಂ ಸಮ್ಯಗನುಸಂಧಾಯ
ಪಶ್ಚಾದ್ವಷಟ್ಕಾರಾದಿತ್ಯರ್ಥಃ || ಏವಂ ಸತಿ ಸಾಕ್ಷಾದೇವ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷೇಣೈವ ದೇವತಾಂ ತರ್ಪ-
ಯತಿ||ನ ಕೇವಲಂ ತೃಪ್ತ್ಯರ್ಥಮೇವ ದೇವತಾಯಾಃ ಸಾಕ್ಷಾತ್ಕಾರಃ ಕಿಂತು ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷಾತ್ಪ್ರತ್ಯ-

ಕ್ಷೇಣೈವ ದೇವತಾಂ ಯಜತಿ ಯಾಗಕಾಲೇ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷೇಣ ಪಶ್ಯತೀತ್ಯರ್ಥಃ || ನನು ದೇವತಾ ಚಕ್ಷುಷಾ ನ ದೃಶ್ಯತೇ ಕಥಮಸ್ಯಾಃ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷತ್ವಮಿತಿ ಚೇತ್ || ನಾಯಂ ದೋಷಃ | ಮಾನಸ-
ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷಸ್ಯ ವಿವಕ್ಷಿತತ್ವಾತ್ || ಯಥಾ ಪುರೋವರ್ತಿನೀ ದೇವತಾ ಚಕ್ಷುಷಾ ದೃಶ್ಯತೇ ತಥೈವ
ಚಿಂತ್ಯಮಾನಾಪಿ ಮನಸಾ ದೃಶ್ಯತ ಏವ ||

ಹೋತೃವು ಪಠಿಸುವ ವಷಟ್ಪಾಠಕಾಲದಲ್ಲಿ ದೇವತೆಯನ್ನು ಧ್ಯಾನಿಸುತ್ತಾ ಅದನ್ನು ಮಾಡಬೇಕೆಂಬ ವಿಷಯವನ್ನು
ವಿವರಿಸುವರು—ಹೋತೃವು ವಷಟ್ಪಾಠವನ್ನು ಪಠಿಸುವಾಗ ಅನುಸರಿಸಬೇಕಾದ ಕೆಲವು ನಿಯಮಗಳಿರುವವು. ಅವುಗಳನ್ನು
ತಪ್ಪದೆ ಪಾಲಿಸಬೇಕು. ಇಲ್ಲದಿದ್ದರೆ ಹರಿತವಾದ ಆಯುಧಪ್ರಯೋಗದಿಂದ ಅಪಾಯವು ಸಂಭವಿಸುವಂತೆ ವಷಟ್ಪಾಠಪ್ರಯೋಗ
ದಿಂದ ಅನಿಷ್ಟವು ಸಂಭವಿಸುವುದು.

ಹೋತೃವು ಯಾವ ದೇವತೆಯನ್ನು ದ್ವೇಶಿಸಿ ವಷಟ್ಪಾಠದಿಂದ ಹೋಮಮಾಡುವನೋ ಆ ದೇವತೆಯನ್ನು ಮನಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ
ಧ್ಯಾನಿಸುತ್ತಾ ಮಂತ್ರೋಚ್ಚಾರಣೆ ಮಾಡಿ ವಷಟ್ಪಾಠದಿಂದ ಹೋಮಮಾಡಬೇಕು. ಹೀಗೆ ಮಾಡಿದರೆ ದೇವತೆಯನ್ನು ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷ
ವಾಗುವಂತೆ ಸಾಕ್ಷಾತ್ಕರಿಸಿ ತೃಪ್ತಿಪಡಿಸಿದಂತಾಗುವುದು. ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷವಾಗಿ ನೋಡುವುದನ್ನು ಎಂದರೆ ಸಂಸ್ಕಾರತೃ
ಸುವುದು ಸಾಧ್ಯವೇ ಎಂದರೆ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷವಾಗಿ ಕಣ್ಣುಗಳಿಂದ ನೋಡುವುದು ಸಾಧ್ಯವಿಲ್ಲ. ಆದರೆ ಮನಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಧ್ಯಾನಿಸುವುದರಿಂದ
ಆ ದೇವತೆಯು ತನ್ನ ಎದುರಿಗೆ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷವಾಗಿರುವಂತೆ ಮನಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಭಾವಿಸಬಹುದು. ಇದನ್ನೇ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷವೆಂದು ಹೇಳಬಹುದು.

ನಜೋ ನೈ ವಷಟ್ಪಾಠಃ ಸ ಏಷ ಪ್ರಹೃತೋಽಶಾಂತೋ ದೀದಾಯ
ತಸ್ಯ ಹೈತಸ್ಯ ನ ಸರ್ವ ಇವ ಶಾಂತಿಂ ವೇದ ನ ಪ್ರತಿಷ್ಠಾಂ
ತಸ್ಮಾದ್ಧಾಪ್ಯೇತರ್ಹಿ ಭೂಯಾನಿವ ಮೃತ್ಯುಸ್ತಸ್ಯ ಹೈಷೈವ
ಶಾಂತಿರೇಷಾ ಪ್ರತಿಷ್ಠಾ ವಾಗಿತ್ಯೇನ ತಸ್ಮಾದ್ವಷಟ್ಪ್ರತ್ಯ ವಷ-
ಟ್ಪ್ರತ್ಯ ವಾಗಿತ್ಯನುಮಂತ್ರಯೇತ ಸ ಏನಂ ಶಾಂತೋ ನ
ಹಿನಸ್ತಿ ||

ಹೋತುರ್ವಷಟ್ಪಾಠಾದೂರ್ಧ್ವಮನುಮಂತ್ರಣಂ ವಿಧತ್ತೇ—ವಷಟ್ಪಾಠಸ್ಯ ವಜ್ರತ್ವ-
ನುಸಕ್ಯದುಕ್ತಂ || ಸ ಏವ ವಷಟ್ಪಾಠಾತ್ಮಕೋ ವಜ್ರಃ ಪರಸೋಪರಿ ಪ್ರಹೃತಃ ಸನ್ನಶಾಂತ
ಉಗ್ರೋ ದೀದಾಯ ದೀಪ್ಯತೇ || ತಸ್ಯ ವಜ್ರಸ್ಯ ಶಾಂತಿಮುಪಶಮಪ್ರಕಾರಂ ಸರ್ವ ಇವ
ಸರ್ವೋಽಪಿ ಪುರುಷೋ ನ ವೇದ || ಉಪದ್ರವಶಾಂತೇರೂರ್ಧ್ವಂ ವಷಟ್ಪಾಠಸೋಗ್ರತ್ವಪರಿಹಾ-
ರೇಣ ಕ್ವಚಿದವಸ್ಥಾನಂ ಪ್ರತಿಷ್ಠಾ ತಾಮಹಿ ಸರ್ವೋ ನ ವೇದ || ತಸ್ಮಾಚ್ಶಾಂತಿಪ್ರತಿಷ್ಠಾ
ಜ್ಞಾನಾಭಾನಾದೇತರ್ಹ್ಯಪೀದಾನೀಮಹಿ ಲೋಕೇ ಮೃತ್ಯುರ್ಭೂಯಾನಿವ ಬಹುಭೂತ ಏವ
ಪ್ರವರ್ತತೇ || ತಸ್ಯ ತಾದೃಶವಷಟ್ಪಾಠವಜ್ರಸ್ಯೈವ ವಕ್ಷ್ಯಮಾಣಾ ಶಾಂತಿಃ ಶಮನೋ-
ಪಾಯಃ || ತಥೈಷಾ ವಕ್ಷ್ಯಮಾಣೈವ ಪ್ರತಿಷ್ಠಾ ಪರೋಪದ್ರವರಹಿತಾವಸ್ಥಿತಿಃ || ವಾಗಿತ್ಯೇದೇ-
ತ್ಯನೇನ ಸಾಂಭಿಧೀಯತೇ || ಉಪರಿಷ್ವಾದ್ವಕ್ಷ್ಯಮಾಣಸ್ಯ ಮಂತ್ರಸ್ಯ ಸ್ಮರಣಮಿದಂ || ವಾಗೋ-
ಜ ಇತ್ಯಾದಿಕೋ ಯೋ ಮಂತ್ರಃ ಸ ಏವ ಶಮನೋಪಾಯೋ ನ ತ್ವನ್ಯಃ ಕಶ್ಚಿದಸ್ತಿ || ತಸ್ಮಾದ್ವಷ

ಛೈತ್ಯ ವಷಟ್ಪೈತ್ಯ ಯದಾ ಯದಾ ವಷಟ್ಪರೋತಿ ತದಾ ತದಾ ವಾಗೀತಿ ಮಂತ್ರೇಜಾನು
ಮಂತ್ರಯೇತ || ಸ ವಜ್ರಸ್ತಾವತಾ ಶಾಂತ ಏನಂ ನ ಹಿನಸ್ತಿ | ಅಯಮೇಕಃ ಪಕ್ಷಃ ||

ವಷಟ್ಪಾರವು ವಜ್ರಾಯುಧದಂತೆ ತೀಕ್ಷ್ಣವಾದುದೆಂದೂ ಅದನ್ನು ಸರಿಯಾಗಿ ಉಪಯೋಗಿಸದಿದ್ದರೆ ಹಾನಿಯು
ತಟ್ಟುವುದೆಂದೂ ಹಿಂದೆಯೇ ಹೇಳಿದೆಯಷ್ಟೆ. ಇದರ ಉಪಯೋಗವನ್ನು ಎಲ್ಲರೂ ತಿಳಿದಿರುವುದಿಲ್ಲ. ಇದರ ಕ್ರಮವನ್ನು
ತಿಳಿಯದೆ ಮನಸ್ವಿಯಾಗಿ ಉಪಯೋಗಿಸುವುದರಿಂದ ಯುದ್ಧಗಳಲ್ಲಿ ಅನೇಕರು ಮೃತ್ಯುವಶರಾಗುವಂತೆ ಇಲ್ಲಿಯೂ ವಷಟ್ಪಾರ
ಮಂತ್ರದ ಅಪಪ್ರಯೋಗದಿಂದ ಅನೇಕರಿಗೆ ಹಾನಿಯು ತಟ್ಟಬಹುದು. ಅದುದರಿಂದ ಇದರ ಶಾಂತ್ಯರ್ಥವಾಗಿ ವಾಗೋಜಃ
ಎಂಬ ಮಂತ್ರವನ್ನು ಪಠಿಸಬೇಕು. ಈ ಮಂತ್ರವನ್ನು ಉಚ್ಚರಿಸುವುದರಿಂದ ವಷಟ್ಪಾರದ ಅಪಪ್ರಯೋಗದಿಂದಂಟಾಗಬಹು
ದಾದ ಅನಿಷ್ಟವು ಪರಿಹಾರವಾಗುವುದು. ಅನಿಷ್ಟ ಪರಿಹಾರಕ್ಕೆ ಇದಲ್ಲದೆ ಬೇರೆ ಉಪಾಯವಿಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ಯಜ್ಞಮಾಡುವ
ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಪ್ರತಿಯೊಂದು ಸಲ ವಷಟ್ಪಾರಾನಂತರದಲ್ಲಿಯೂ ವಾಗೋಜಃ ಎಂಬ ಮಂತ್ರವನ್ನು ಉಚ್ಚರಿಸಬೇಕು. ಹೀಗೆ
ಮಾಡುತ್ತಿದ್ದರೆ ವಜ್ರರೂಪವಾದ ವಷಟ್ಪಾರದಿಂದ ಯಾವ ಕೆಡಕೂ ಆಗುವುದಿಲ್ಲ. ಈರೀತಿ ಹೇಳುವುದು ಕೆಲವರ ಮತವು.
ಇನ್ನು ಕೆಲವರು ಬೇರೆ ವಿಧವಾಗಿ ಹೇಳುವರು.

ವಷಟ್ಪಾರ ಮಾ ಮಾಂ ಪ್ರಮೃಕ್ಷೋ ಮಾಸಹಂ ತ್ವಾಂ ಪ್ರಮೃಕ್ಷಂ
ಬೃಹತಾ ಮನ ಉಪಹ್ವಯೇ ವ್ಯಾನೇನ ಶರೀರಂ ಪ್ರತಿಷ್ಠಾಸಿ
ಪ್ರತಿಷ್ಠಾಂ ಗಚ್ಛ ಪ್ರತಿಷ್ಠಾಂ ಮಾ ಗಮಯೇತಿ ವಷಟ್ಪಾರಮು-
ನುಮಂತ್ರಯೇತ ||

ಪಕ್ಷಾಂತರಮುಭಿಪ್ರೇತ್ಯಾನೇನ ಮಂತ್ರೇಜಾನುಮಂತ್ರಣಂ ವಿಧತ್ತೇ—ಹೇ ವಷಟ್ಪಾರ
ವಜ್ರರೂಪ ಮಾಂ ಯಜಮಾನಂ ಮಾ ಪ್ರಮೃಕ್ಷಃ ಪ್ರಮೃಷ್ಯಂ ವಿನಷ್ಟಂ ಮಾ ಕಾರ್ಷೀ ||
ಅಹಮಪಿ ತ್ವಾಂ ಮಾ ಪ್ರಮೃಕ್ಷಂ ವಿನಷ್ಟಿಂ ಮಾ ಕಾರ್ಷಂ || ಬೃಹತಾ ಪ್ರಾಥೇನ ಯಜ್ಞೇನ
ಮನಸ್ತದೀಯಮುಪಹ್ವಯೇನು ಜಾನಾಮಿ || ಯಥಾ ವ್ಯಾನೇನ ವ್ಯಾನಾದಿವಾಯುನಾ ಸಹ
ತ್ವದೀಯಂ ಶರೀರಮನುಜಾನಾಮಿ || ಅತಸ್ತ್ವಂ ಸರ್ವಸ್ಯ ಪ್ರಾಣಸಂಘಸ್ಯ ಪ್ರತಿಷ್ಠಾಽಶ್ರ-
ಯೋಸಿ || ತದರ್ಥಂ ತ್ವಮಪಿ ಪ್ರತಿಷ್ಠಾಂ ಸ್ಥೈರ್ಯೇಣಾವಸ್ಥಿತಂ ಗಚ್ಛ || ತತೋ ಮಾಮಪಿ
ಪ್ರತಿಷ್ಠಾಂ ಸ್ಥೈರ್ಯೇಣಾವಸ್ಥಿತಂ ಪ್ರಾಪಯೇತ್ಯನೇನಾನುಮಂತ್ರೇಜಾನುಮಂತ್ರಯೇತ ||

ಯಜ್ಞಮಾಡುವ ಯಜಮಾನನು ಅನುಮಂತ್ರಣವನ್ನು (ಶಾಂತಿಯನ್ನು) ಕುರಿತು ಈರೀತಿ ಹೇಳಬೇಕು—ಎಲೈ
ವಷಟ್ಪಾರವೇ, ನೀನು ಯಜ್ಞಮಾಡುತ್ತಿರುವ ನನ್ನನ್ನು ಆಚೆಗೆ ತಳ್ಳಿ ನಾಶಮಾಡಬೇಡ. ನಾನೂ ನಿನ್ನನ್ನು ನೂಕುವುದಿಲ್ಲ.
ನಾನು ಈ ಮಹಾ ಯಜ್ಞಕರ್ಮದಿಂದ ನಿನ್ನ ಮನಸ್ಸನ್ನು ಒಲಿಸಿಕೊಳ್ಳುತ್ತೇನೆ. ವ್ಯಾನಾದಿವಾಯುಗಳಿಂದ ನಿನ್ನ ಶರೀರವನ್ನು
ವ್ಯಾಪಿಸಿ ನಿನ್ನೊಡನೆ ಸಹಕರಿಸುತ್ತೇನೆ. ನೀನು ಸಮಸ್ತ ಪ್ರಾಣಿಸಮೂಹಕ್ಕೂ ಆಶ್ರಯಭೂತನಾಗಿರುವೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ನೀನು
ನಿನ್ನ ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದ ಸ್ವಸ್ಥಾನಕ್ಕೆ ತೆರಳು. ನಾನೂ ನನ್ನ ಸ್ವಸ್ಥಾನಕ್ಕೆ ಹೋಗುವಂತೆ ಅನುಗ್ರಹಿಸು ಎಂದು ಯಜಮಾನನು
ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಬೇಕು.

ತದು ಹ ಸ್ಮಾಹ ದೀರ್ಘಮೇತತ್ಸದಪ್ರಭೋಜಃ ಸಹ ಓಜಃ |

ತಮಿಮಂ ದ್ವಿತೀಯಪಕ್ಷಂ ನಿಂದಿತ್ವಾ ಮಂತ್ರಾಂತರಂ ದರ್ಶಯತಿ—ತದು ಹ ತತ್ತ್ವ-
ವಾನುಮಂತ್ರಣೇ ಬ್ರಹ್ಮವಾದೀ ಕಶ್ಚಿದಾಹ ಸ್ತು || ಕಿಮಾಹೇತಿ ತದುಚ್ಯತೇ || ಏತತ್ಪೂರ್ವೋಕ್ತಂ
ಮಂತ್ರವಾಕ್ಯಂ ದೀರ್ಘಂ ಸದಸಿ ವಜ್ರಂ ಶಮಯಿತುಮಪ್ರಭು ನ ಕ್ಷಮಂ || ಕೋಽಸೌಕ್ಷ್ಮನೋ-
ಮಂತ್ರ ಇತಿ ಸ ಉಚ್ಯತೇ || ಓಜಃ ಸಹ ಓಜ ಇತಿ ಪದತ್ರಯಾತ್ಮಕೋ ಮಂತ್ರಃ | ಮಂತ್ರಾರ್ಥಂ
ಶ್ರುತಿರೇವ ವ್ಯಾಖ್ಯಾಸ್ಯತಿ ||

ಬ್ರಹ್ಮವಾದಿಗಳಾದ ಕೆಲವರು ಹೀಗೆ ಹೇಳುವರು—ಈ ಮಂತ್ರವು ಬಹು ದೀರ್ಘವಾಗಿರುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ಇದನ್ನು
ಪಠಿಸುವುದು ತುಂಬಾ ಶ್ರಮವು. ಅದಲ್ಲದೆ ಇದು ವಜ್ರರೂಪವಾದ ವಷಟ್ಪಾರವನ್ನು ಶಮನಗೊಳಿಸುವುದೋ ಇಷ್ಟವೋ ?
ಆದ್ದರಿಂದ ಚಿಕ್ಕದಾಗಿಯೂ ವಷಟ್ಪಾರವನ್ನು ಶಮನಗೊಳಿಸುವುದೂ ಅದ ಓಜಃ ಸಹ ಓಜಃ ಎಂಬ ಮಂತ್ರವನ್ನು
ಪಠಿಸಬಹುದು.

ಇತ್ಯೇನ ವಷಟ್ಪಾರಮನುಮಂತ್ರಯೇತ ಓಜಶ್ಚ ಹ ವೈ ಸಹಶ್ಚ ವಷ-
ಟ್ಪಾರಸ್ಯ ಪ್ರಿಯತಮೇ ತನ್ವಾ ಪ್ರಿಯೇಣೈವೈನಂ ತದ್ಧಾಮ್ನಾ
ಸನುರ್ಧಯತಿ ಪ್ರಿಯೇಣ ಧಾಮ್ನಾ ಸನ್ವದ್ಯತೇ ಯ ಏನಂ
ವೇದ ||

ತೇನ ಮಂತ್ರೇಣಾನುಮಂತ್ರಣಂ ವಿಧತ್ತೇ—ಏನಕಾರಃ ಪೂರ್ವಮಂತ್ರವ್ಯಾವೃತ್ಯರ್ಥಃ ||
ಮಂತ್ರಪದಯೋರರ್ಥಂ ದರ್ಶಯತಿ—ಸ್ವಷ್ಟೋರ್ಥಃ || ಅನೇನ ಮಂತ್ರೇಣೋಗ್ರತ್ವಶಾಂತಿಂ
ದರ್ಶಯತಿ—ಪ್ರಿಯತಮಯೋಃ ಶರೀರಯೋರ್ನಾಮಗ್ರಹಣೇ ಸತಿ ವಷಟ್ಪಾರಸ್ಯೋಗ್ರತ್ವ-
ರೂಪಃ ಕೋಪೋ ಗಚ್ಛತಿ || ತತಃ ಏನಂ ವಷಟ್ಪಾರಃ ಪ್ರಿಯೇಣ ಧಾಮ್ನಾ ಸರ್ವಭೂತಾನಾಮು-
ನುಪದ್ರವಕಾರಿಣಾ ಪ್ರಿಯೇಣ ಸ್ವರೂಪೇಣ ಸನ್ವದ್ಯಂ ಕರೋತಿ || ಅತ್ರ ಮಂತ್ರಗತೋ
ದ್ವಿತೀಯ ಓಜಃಶಬ್ದ ಅದರಾರ್ಥ ಇತ್ಯಭಿಪ್ರಾಯಃ || ವೇದನಂ ಪ್ರಶಂಸತಿ—

ಈ ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿ ಮೂರು ಶಬ್ದಗಳು ಮಾತ್ರ ಇರುವವು. ಓಜಃ ಎಂದರೆ ಸಾಮರ್ಥ್ಯವು. ಸಹಃ ಎಂದರೆ ಬಲವು.
ಇವೆರಡೂ ವಷಟ್ಪಾರದ ಪ್ರಿಯಶರೀರಗಳೆಂದು ಹೇಳಲ್ಪಡುವವು. ಹೀಗೆ ವಷಟ್ಪಾರಕ್ಕೆ ಪ್ರೀತಿಪಾತ್ರವಾದ ಶರೀರವನ್ನು ಉಚ್ಚರಿಸು-
ವುದರಿಂದ ವಷಟ್ಪಾರಕ್ಕೆ ಮಂತ್ರನ್ಯೂನತೆ ಮೊದಲಾದವುಗಳಿಂದ ಸಂಭವಿಸುವ ಕೋಪಾದಿಗಳು ಶಮನವಾಗಿ ಯಜಮಾನನಿಗೆ
ಹಿತವನ್ನುಂಟುಮಾಡುವುದು. ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿರುವ ಮೂರನೇ ಪದವಾದ ಓಜಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ಅದರಾರ್ಥವಾಗಿ ಪುನಃ ಪ್ರಯುಕ್ತ
ವಾಗಿದೆ. ಇದಕ್ಕೆ ಪ್ರತ್ಯೇಕ ಅರ್ಥವೇನೂ ಇರುವುದಿಲ್ಲ. ಈ ವಿಷಯವನ್ನು ಯಾವ ಪುರುಷನು ಅರಿತಿರುವನೋ ಅವನಿಗೆ
ವಷಟ್ಪಾರವು ಸಮೃದ್ಧಿಯನ್ನುಂಟುಮಾಡುವುದು.

ವಾಕ್ಯ ವೈ ಪ್ರಾಣಾಪಾನೌ ಚ ವಷಟ್ಪಾರಸ್ತ ಏತೇ ವಷಟ್ಪ್ರತೇ ವಷ-
ಟ್ಪ್ರತೇ ವ್ಯುತ್ಕ್ರಮಂತಿ ತಾನನುಮಂತ್ರಯೇತ ವಾಗೋಜಃ

ಸಹ ಓಜೋ ಮಯಿ ಪ್ರಾಣಾಪಾನಾವಿತ್ಯಾತ್ಮನೈವ ತದ್ಭೋತಾ
ವಾಚಂ ಚ ಪ್ರಾಣಾಪಾನೌ ಚ ಪ್ರತಿಷ್ಠಾಪಯತಿ ಸರ್ವಾಯುಃ
ಸರ್ವಾಯುತ್ವಾಯ ಸರ್ವಮಾಯುರೇತಿ ಯ ಏವಂ ವೇದ ||

ಅಥಪ್ರಿಯಶರೀರದ್ವಯವಾಚಕಾಭ್ಯಾಂ ಪದಾಭ್ಯಾಂ ಸಹಿತಮಾದೌ ವಿಹಿತಂ ಮಂತ್ರ-
ಮೇವ ಸಿದ್ಧಾಂತಯತಿ — ಯೇಯಂ ವಾಗಸ್ತಿ ಯೌ ಚ ಪ್ರಾಣಾಪಾನೌ ಸ್ತಸ್ಮೇ ತ್ರಯೋ
ವಷಟ್ಕಾರಸ್ವರೂಪಂ || ಯದಾ ಯದಾ ಹೋತಾ ವಷಟ್ಕರೋತಿ ತದಾ ತದಾ ವಷಟ್ಕಾರರೂಪಾ
ಹೋತುರ್ವಾಕ್ಪ್ರಾಣಾಪಾನಾಃ ಶರೀರಾದುತ್ಕ್ರಾಂತಮಂತ್ಯತಸ್ತನ್ನಾ ಭೂದಿತಿ ತಾಂಸ್ತ್ರೀನ್ವಾಗಿತ್ಯಾ-
ದಿನಾ ಪ್ರಾಣಾಪಾನಾವಿತ್ಯಂತೇನ ಮಂತ್ರೇಣಾಪುಮಂತ್ರಯೇತ || ಮಂತ್ರಸ್ಯಾಯಮರ್ಥಃ ||
ಓಜಃ ಸಹ ಇತ್ಯಾಭ್ಯಾಂ ಪ್ರಿಯಶರೀರಾಭ್ಯಾಮುಪೇತ ಹೇ ವಷಟ್ಕಾರ ತ್ವತ್ಪ್ರಸಾದಾನ್ಮ-
ಯೋಜೋ ಬಲಮಸ್ತು | ತಥಾ ವಾಕ್ಪ್ರಾಣಾಪಾನಾಃ ಸುಖೇನ ತಿಷ್ಠಿಂತ್ವಿತಿ || ಅನೇನ
ಮಂತ್ರೇಣ ಹೋತಾ ಸ್ವಾತ್ಮನೈವ ವಾಚಂ ಚ ಪ್ರಾಣಾಪಾನೌ ಸ್ಥಾಪಯತಿ || ತಾನತಾ ಸ್ವಯಂ
ಸರ್ವಾಯುಃ ಶತಸಂವತ್ಸರಪರಿಮಿತೇನಾಽಯುಷಾ ಯುಕ್ತೋ ಭವತಿ || ಏತಚ್ಚ ಯಜ-
ಮಾನಸ್ಯ ಸರ್ವಾಯುಷ್ವಾಯ ಸಂಪದ್ಯತೇ || ಪೂರ್ವತ್ರ ವಷಟ್ಕೃತ್ಯ ವಾಗಿತ್ಯನುಮಂತ್ರ-
ಯೇತೇತಿ ವಷಟ್ಕಾರಾನುಮಂತ್ರಣಯೋರೇಕಕರ್ತೃಕತ್ವಮುಕ್ತಂ || ಅತ್ರಾಪ್ಯಾತ್ಮನೈವ
ತದ್ಭೋತೇತಿ ಬ್ರಾಹ್ಮಣೇ ಹೋತೃಕರ್ತೃಕತ್ವಂ ಪ್ರತೀಯತೇ | ತತೋಽನುಮಂತ್ರಣಸ್ಯ
ಯಜಮಾನಕರ್ತೃಕತ್ವಮನ್ಯೈರುಕ್ತಂ ಬಾಧಿತ್ವಾ ಹೋತೃಕರ್ತೃಕತ್ವಮೇವ ದ್ರಷ್ಟವ್ಯಂ ವೇದನಂ
ಪ್ರಶಂಸತಿ || ಇತಿ |

ವಾಕ್ಯ, ಪ್ರಾಣ (ಉಚ್ಚ್ವಾಸ) ಅಪಾನ (ನಿಶ್ವಾಸ) ಎಂಬವೇ ವಷಟ್ಕಾರದ ಸ್ವರೂಪವು. ಹೋತೃವು ಮಂತ್ರಾಂತ್ಯದಲ್ಲಿ
ವಷಟ್ಕಾರವನ್ನು ಉಚ್ಚರಿಸಿದಾಗಲೆಲ್ಲಾ ಈ ವಾಕ್ಯ, ಪ್ರಾಣ, ಅಪಾನಗಳು ಹೋತೃವಿನ ಶರೀರದಿಂದ ಹೊರಕ್ಕೆ ಹೊರಟು
ಹೋಗುವವು. ಹಾಗೆ ಆಗದಿರುವುದಕ್ಕಾಗಿಯೇ ಇವುಗಳನ್ನು ಅನುಮಂತ್ರಣದಲ್ಲಿ ಸೇರಿಸಬೇಕು. ವಾಗೋಜಃ ಸಹ ಓಜೋ
ಮಯಿ ಪ್ರಾಣಾಪಾನೌ ಎಂಬುದೇ ಆ ಅನುಮಂತ್ರಣವು. ಇದರ ಅರ್ಥವು — ಸಾಮರ್ಥ್ಯ ಮತ್ತು ಬಲಗಳೆಂಬ ಎರಡು ಪ್ರಿಯ
ಶರೀರಾತ್ಮಕವಾದ ಎಲೈ ವಷಟ್ಕಾರವೇ, ನಿನ್ನ ಅನುಗ್ರಹದಿಂದ ಸಾಮರ್ಥ್ಯ ಮತ್ತು ಬಲಗಳು ನನ್ನಲ್ಲಿ ನೆಲೆಸಿರಲಿ. ಮತ್ತು
ವಾಕ್, ಪ್ರಾಣ, ಅಪಾನಗಳೂ ಸಹ ನನ್ನ ಶರೀರದಿಂದ ಹೊರಟುಹೋಗದೆ ನಿನ್ನಲ್ಲಿ ಸ್ಥಿರವಾಗಿರಲಿ ಎಂಬರ್ಥವುಳ್ಳ ಈ ಮಂತ್ರ
ವನ್ನು ಪಠಿಸುವುದರಿಂದ ಹೋತೃವು ಪ್ರಾಣಾಪಾನಗಳನ್ನು ಹೊರಕ್ಕೆ ಹೋಗದಂತೆ ತಡೆದು ತನ್ನಲ್ಲಿ ನಿಲ್ಲಿಸಿರಲು ಸಮರ್ಥನಾಗುವನು.
ಮತ್ತು ಈ ಕಾರಣದಿಂದ ತನಗೆ ನಿರ್ದಿಷ್ಟವಾದ (ನೂರುವರ್ಷಗಳವರೆಗೆ) ಪೂರ್ಣಾಯುಸ್ಸನ್ನು ಪಡೆಯುವನು. ಈ ವಿಷಯವನ್ನು
ಆರಿತಿರುವ ಪುರುಷನೂ ಸಹ ಪೂರ್ಣಾಯುಸ್ಸನ್ನು ಪಡೆದು ಸುಖಿಸುವನು.

English Translation

(The danger which might be imminent upon the Hotar and sacrificer, in consequence of the Vashatkara weapon, is to be averted by certain formulas.)

The Hotar ought to think of the deity to whom the oblation is given when he is about to repeat the Vashatkara. Thus he pleases the deity personally, and addresses the Yajya mantra direct to it.

The Vashatkara is a weapon. The weapon is like a flash when one strikes with it without having conjured its evil effects. Not every one knows how to conjure it, nor its (proper) place. Therefore the mantra vag ajah (As'v. S'r S 1, 5) is at such occasions, when even many are killed (as is the case in a battle), the propitiation, and the assignation of the proper place (after the Vashatkara). For this reason the Hotar has, after every Vashatkara, to repeat the Anumantrana formula, vag ajah. If thus propitiated the Vashatkara does not hurt the sacrificer.

The sacrificer ought to repeat this Anumantrana formula : " O Vashatkara do not sweep me away, I will not sweep thee away. I call hither (thy) mind with great effort, thou art a shelter (having joined thy) body with the air circulating (in my body). Go to (thy) place, let me go to (my) place."

Some one (a theologian) has said : this (just mentioned anumantranam) is too long and has no effect. (Instead of it) the sacrificer ought to repeat after the Vashatkara the words, ojah saha ojah. Ojah (vigour) and shah (strength) are the two most beloved bodies (forms) of the Vashatkara. By making him repeat this Anumantrana formula he thus makes the sacrificer prosper through (The Vashatkara's) own nature. He who has such a knowledge prospers through the Vashatkara's own nature.

The Vashatkara is speech, and prana (air inhaled) and apana (air exhaled). These (three) leave as often as a Vashatkara is repeated. (But that ought to be prevented ; thence) he ought to include them (their names) in the Anumantrana formula. (this is done by repeating the following formula) Vag ojah saha oji mayi pranapanau i. e., May speech, vigour, strength and the prana and apana (be) in me ! Thus the Hotar puts speech, prana and apana in himself (he prevents them from going), reaches his full age. He who has such a knowledge reaches his full age.

ಇತಿ ಶ್ರೀಮತ್ಪ್ರಾಚೀನಾಚಾರ್ಯವಿರಚಿತೇ ಮಾಧವೀಯೇ ವೇದಾರ್ಥಪ್ರಕಾಶೆ

ಐತರೇಯಬ್ರಾಹ್ಮಣಭಾಷ್ಯಸ್ಯ ಏಕಾದಶಾಧ್ಯಾಯೇ ಅಷ್ಟಮಃ ಖಂಡಃ

ಇಲ್ಲಿಗೆ ಐತರೇಯಬ್ರಾಹ್ಮಣದ ಹನ್ನೊಂದನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ ಎಂಟನೆಯ ಖಂಡವು
ಸಮಾಪ್ತವಾದುದು.

ಅಥ ಏಕಾದಶಾಧ್ಯಾಯೇ ನವಮಃ ಖಂಡಃ

ಹನ್ನೊಂದನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ ಒಂಭತ್ತನೆಯ ಖಂಡವು

[ಪ್ರೈಷ, ಪುರೋರುಕ್, ವೇದಿ, ನಿವಿತ್, ಗೃಹ ಎಂಬ ಶಬ್ದಗಳ ರೂಪನಿಷ್ಪತ್ತಿಯು ಮತ್ತು ಅವುಗಳ ವಿವರಣೆ ಇತ್ಯಾದಿ]

ಯಜ್ಞೋ ವೈ ದೇವೇಭ್ಯ ಉದಕ್ರಾಮತ್ತಂ ಪ್ರೈಷೈಃ ಪ್ರೈಷಮೈಚ್ಛ-
ನ್ಯತ್ಪ್ರೈಷೈಃ ಪ್ರೈಷಮೈಚ್ಛಂಸ್ತತ್ಪ್ರೈಷಾಣಾಂ ಪ್ರೈಷತ್ವಂ ||

ಅಥ ಪ್ರೈಷಾದೀನಾಂ ಪ್ರಶಂಸಾಂ ವಿವಕ್ಷುರಾದೌ ಪ್ರೈಷಾನ್ಪ್ರಶಂಸತಿ || ಜ್ಯೋತಿ-
ಷ್ಞೋನಾಖ್ಯೋ ಯಜ್ಞೋ ಯದಾ ಕೇನಚಿನ್ನಿಮಿತ್ತೇನ ದೇವೇಭ್ಯ ಉದಕ್ರಾಮತ್ತದಾನೀಂ
ಉತ್ಕ್ರಾಂತಂ ಯಜ್ಞಂ ಪ್ರೈಷೈರ್ಹೋತಾ ಯಕ್ಷದಗ್ನಿಂ ಸಮಿಧೇತ್ಯೇವನಾದ್ಯೈಃ ಪ್ರೈಷ-
ಮಂತ್ರೈಸ್ತಸ್ಯ ಯಜ್ಞಸ್ಯ ಪ್ರೈಷಮಾಹ್ವಾನಮೈಚ್ಛ || ಯಸ್ಮಾದೇವಂ ತಸ್ಮಾತ್ಪ್ರೈಷಯಂ-
ತ್ಯಾಹ್ವಾನಂ ಕುರ್ವಂತ್ಯೇಭಿರಿತಿ ವ್ಯುತ್ಪತ್ಯಾ ಮಂತ್ರಾಣಾಂ ಪ್ರೈಷನಾಮು ಸಂಪನ್ನಂ ||

ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಎಂದರೆ ಒಂದಾನೊಂದು ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಜ್ಯೋತಿಷ್ಞೋಮವೆಂಬ ಯಜ್ಞವು (ಅಥವಾ ಯಜ್ಞಪುರುಷನು) ಕಾರಣಾಂತರದಿಂದ ಅಸಮಾಧಾನಗೊಂಡು ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಎಲ್ಲಿಗೋ ಹೊರಟುಹೋಯಿತು. ಆಗ ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಬಹಳ ವ್ಯಸನವುಂಟಾಗಿ ಓಡಿಹೋಗಿದ್ದ ಯಜ್ಞವನ್ನು ಹುಡುಕಲು ಪ್ರಾರಂಭಿಸಿದರು. ಆಗ ಹೋತೃವು ಯಜ್ಞಕರ್ಮದಲ್ಲಿ ಆಹ್ವಾನ ಮಾಡುವ (ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಿ ಕರೆಯುವ) ಹೋತಾಯಕ್ಷದಗ್ನಿಂ ಸಮಿಧಾ (ತೈ. ಬ್ರಾ. ೩-೬-೨-೧ ರಿಂದ ೧೨ ವರೆಗೆ) ಎಂಬ ಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ಪಠಿಸುತ್ತಾ ಯಜ್ಞಪುರುಷನನ್ನು ಹುಡುಕಿ ಆಹ್ವಾನಮಾಡಲು ಪ್ರಾರಂಭಿಸಿದನು. ಪ್ರೈಷಂ ಆಹ್ವಾನ ಮೈಚ್ಛನ್ ಪ್ರೈಷವೆಂದರೆ ಆಹ್ವಾನಪೂರ್ವಕವಾಗಿ ಹುಡುಕಿ ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಿ ಕರೆದರು (ದೇವತೆಗಳು) ಎಂದು ಪ್ರೈಷಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಅರ್ಥವು. ಆದ್ದರಿಂದ ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಆಹ್ವಾನಪೂರ್ವಕವಾಗಿ ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಿ ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಕರೆಯಲು ಉಪಯೋಗಿಸುವ ಮಂತ್ರಕ್ಕೆ ಪ್ರೈಷವೆಂದು ಹೆಸರಾಯಿತು. ಇದೇ ಪ್ರೈಷಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಪ್ರೈಷವೆಂದು ಹೆಸರುಬರಲು ಕಾರಣವು. ಈಗಲೂ ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಅಧ್ವರ್ಯುವು ಮತ್ತು ಮೈತ್ರಾವರುಣನೆಂಬ ಋತ್ವಿಜರು ನಾನಾ ಕರ್ಮಾಂಗಗಳಲ್ಲಿ ಪಠಿಸಬೇಕಾದ ಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ಹೇಳುವಂತೆ ಹೋತೃವಿಗೆ ನಿರ್ದೇಶ ಮಾಡುವ ವಾಕ್ಯಕ್ಕೆ ಅಥವಾ ಮಂತ್ರಕ್ಕೆ ಪ್ರೈಷವೆಂದು ಹೆಸರು.

ತಂ ಪುರೋರುಗ್ಭಿಃ ಪ್ರಾರೋಚಯನ್ಯತ್ಪುರೋರುಗ್ಭಿಃ ಪ್ರಾರೋಚ-
ಯಂಸ್ತತ್ಪುರೋರುಚಾಂ ಪುರೋರುಕ್ತ್ವಂ

ಅಥ ಪುರೋರುಚಃ ಪ್ರಶಂಸತಿ—ವಾಯುರಗ್ರೇ ಗಾ ಇತ್ಯಾದ್ಯಾಃ ಸಪ್ತ ಪುರೋರುಚಃ ||
ಪ್ರಉಗತ್ಕೃಚಾನಾಂ ಸಪ್ತಾನಾಂ ಪ್ರಾರೋಚನಹೇತುತ್ವಾತ್ || ತಥಾವಿಧಾಭಿಃ ಪುರೋರುಗ್ಭಿಸ್ತಂ

ಪೂರ್ವಮಾಹೂತಂ ಯಜ್ಞಂ ದೇವಾಃ ಪ್ರಾರೋಚಯಂಸ್ತಸ್ಯ ಯಜ್ಞಸ್ಯ ರುಚಿಮುತ್ಪಾದಿತ-
ವಂತಃ || ಅತಃ ಪುರೋರೋಚನಾರ್ಹೇತುತ್ವಾತ್ಪುರೋರುಗಿತಿ ನಾನು ಸಂಪನ್ನಂ ||

ಈಗ ಪುರೋರುಕ್ ಎಂಬ ಶಬ್ದವನ್ನು ಪ್ರಶಂಸೆಮಾಡುವರು—ಯಜ್ಞಪುರುಷನನ್ನು ಹುಡುಕುವಾಗ ದೇವತೆಗಳು ತಮ್ಮ ಮುಂದುಗಡೆ ದೀಪವನ್ನು ಹಿಡಿದುಕೊಂಡು (ಪುರಃ ರೋಚಯತಿ ಪ್ರಕಾಶಯತಿ) ಹುಡುಕುತ್ತಿದ್ದುದರಿಂದ ಆ ಕಾರ್ಯಕ್ಕಾಗಿ ಉಪಯೋಗಿಸಿದ ಮಂತ್ರಗಳಿಗೆ ಪುರೋರುಕ್ ಎಂದು ಹೆಸರು. ಪ್ರಉಗಶಸ್ತದಲ್ಲಿ ಏಳು ತೃಚಗಳಿರುವರು. ಅವು ಯಾವ ವೆಂದರೆ—ನಾಯನಾಯಾಹಿ ಮೊದಲಾದ ಮಂತ್ರಗಳು. ಈ ಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ಪಠಿಸುವಾಗ ಪುರೋರುಕ್ (ಬುಕ್ಕಿನ ಪೂರ್ವ ಭಾಗದಲ್ಲಿ ಪಠಿಸುವ) ಮಂತ್ರವನ್ನು ನಾಯನಾ ಯಾಹಿ ಎಂಬ ತೃಚದ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಪಠಿಸಬೇಕು. ವಾಯುರಗ್ರೇ ಗಾಯಜ್ಞಶ್ರೀಃ ಎಂಬುದೇ ಆ ಮೊದಲತೃಚದ ಪುರೋರುಕ್ ಮಂತ್ರವು. ಈ ರೀತಿ ಏಳು ತೃಚಗಳಿಗೂ ದೇರೆದೇರೆ ಪುರೋರುಕ್ ಮಂತ್ರಗಳಿರುವವು. (ಮಂತ್ರಗಳ ಆದಿಭಾಗದಲ್ಲಿ) ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಪ್ರಕಾಶಪಡಿಸುವುದರಿಂದ ಇವುಗಳಿಗೆ ಪುರೋರುಕ್ ಎಂಬ ಹೆಸರು ಬಂದಿತು. ಇವುಗಳನ್ನು ಯಾವಾಗಲೂ ಬುಕ್ಕಿನ ಪ್ರಾರಂಭದಲ್ಲಿಯೇ ಪಠಿಸಬೇಕು.

ತಂ ವೇದ್ಯಾಮುನ್ವವಿಂದನ್ಯದ್ವೇದ್ಯಾಮುನ್ವವಿಂದಸ್ತದ್ವೇದೇರ್ವೇದಿತ್ವಂ ||

ವೇದೇಃ ಪ್ರಶಂಸಾನಾಹ—ತಂ ಪ್ರಾರೋಚಿತಂ ಯಜ್ಞಂ ಸೌಮಿಕ್ಯಾಂ ವೇದ್ಯಾಮುನ್ವ-
ವಿಂದನ್ನನುಕೂಲತ್ವೇನೋಪಲಬ್ಧವಂತಃ || ಅತೋ ವೇದನಸ್ಯ ಲಾಭಸ್ಯ ಸ್ಥಾನತ್ವಾದ್ವೇದಿರಿತಿ
ನಾನು ಸಂಪನ್ನಂ ||

ಯಜ್ಞವನ್ನು ಹುಡುಕುತ್ತಿದ್ದ ದೇವತೆಗಳು ಆ ಯಜ್ಞವನ್ನು ವೇದಿ ಎಂಬ ಯಜ್ಞಭೂಮಿಯಲ್ಲಿ ಕಂಡುಕೊಂಡರು. ಈ ವೇದಿ ಎಂಬ ಸ್ಥಳದಲ್ಲಿ ಈ ಯಜ್ಞವನ್ನು ಕಂಡು ಅದನ್ನು ಪಡೆದದ್ದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ವೇದಿ ಎಂಬ ಹೆಸರು ಬಂದಿತು. (ವಿದ್ವಾಂಸರು ಎಂದು ಧಾತುವಿನಿಂದ ವೇದಿ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಿದೆ.)

ತಂ ವಿತ್ತಂ ಗ್ರಹೈರ್ವ್ಯಗೃಹ್ಣತ ಯದ್ವಿತ್ತಂ ಗ್ರಹೈರ್ವ್ಯಗೃಹ್ಣತ ತದ್ಗ್ರಹ-
ಹಾಣಾಂ ಗ್ರಹತ್ವಂ |

ಗ್ರಹಪ್ರಶಂಸಾನಾಹ—ವಿತ್ತಂ ಲಬ್ಧಂ ತಂ ಯಜ್ಞಂ ಗ್ರಹೈರುಪಾಂಶ್ಚಂಕರ್ಯಾಮಾದಿಭಿ-
ರ್ವಿಶೇಷೇಣ ಸ್ವೀಕೃತವಂತಃ || ತಸ್ಮಾದ್ಗ್ರಹಣಸ್ಯ ಸ್ವೀಕಾರಸ್ಯ ಹೇತುತ್ವಾದ್ಗ್ರಹ ನಾನು
ಸಂಪನ್ನಂ ||

ವೇದಿಯಲ್ಲಿ ಪಡೆದುಕೊಂಡ ಯಜ್ಞವನ್ನು ಗ್ರಹ (ಸೋಮಪಾನ ಮಾಡುವ ಪಾತ್ರೆ)ಗಳಿಂದ ಹಿಡಿದುಕೊಂಡರು. ಗ್ರಹ ವೆಂದರೆ ಉಪಾಂಶು, ಅಂತರ್ಯಾಮ ಮೊದಲಾದ ಗ್ರಹ ಸೋಮಾಹುತಿಗಾಗಿಯೂ ಉಪಯೋಗಿಸುವ ಮರದ ಪಾತ್ರೆಗಳು. ಈ ಗ್ರಹಗಳ ಮೂಲಕ (ಎಂದರೆ ಈ ಗ್ರಹಗಳಲ್ಲಿ ಆಹುತಿಗಳನ್ನು ಅರ್ಪಿಸುವ ಮೂಲಕ) ದೇವತೆಗಳು ಯಜ್ಞವನ್ನು ಹಿಡಿದು ಕೊಂಡರು ಅಥವಾ ಸ್ವೀಕರಿಸುವರು. (ಗ್ರಹ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ಗೃಹ್ಣಾತಿ ಧಾತುವಿನಿಂದ ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಿದೆ) ಆದ್ದರಿಂದ ಗ್ರಹಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಈ ಹೆಸರು ಬರಲು ಕಾರಣವು.

ತಂ ವಿತ್ತಾ ನಿವಿದ್ಧಿರ್ನ್ಯವೇದಯನ್ಯದ್ವಿತ್ತಾ ನಿವಿದ್ಧಿರ್ನ್ಯವೇದಯಂ-
ಸ್ತನ್ನಿವಿದಾಂ ನಿವಿತ್ತಂ ||

ನಿವಿದಾಂ ಪ್ರಶಂಸಾನಾಹ—ತಂ ಯಜ್ಞಂ ವಿತ್ತಾ ಲಬ್ಧ್ವಾ ತೇ ದೇವಾಃ ಪರೇಭ್ಯೋ
ದೇವೋಭ್ಯೋ ನಿವಿದ್ಧಿಃ ಪೂರ್ವೋಕ್ತದ್ವಾದಶಪದಾದಿರೂಪಾಭಿರ್ನ್ಯವೇದಯನ್ಯಥಿತವಂತಃ ||
ತಸ್ಮಾನ್ನಿವೇದನಸ್ಯ ಪರಬೋಧನಾರ್ಥಕಥನಸ್ಯ ಹೇತುತ್ವಾನ್ನಿವಿನ್ನಾಮು ಸಂಪನ್ನಂ ||

ಯಜ್ಞವನ್ನು ಕಂಡು ಅದನ್ನು ಪುನಃ ಪಡೆದಮೇಲೆ ಹೋತ್ವವು ಇತರ ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಈ ವಿಷಯವನ್ನು ತಿಳಿಸಿದನು.
(ನಿವೇದಯತಿ-ತಿಳಿಸಿದನು). ಈ ನಿವಿನ್ಮಂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಹನ್ನೆರಡು ಪದಗಳಿರುವವು. ಇವುಗಳನ್ನು ಹೋತ್ವ ಮೊದಲಾದ ಕೆಲವು
ದೇವತೆಗಳು ಇತರ ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಇದನ್ನು ನಿವೇದಿಸಿದ್ದರಿಂದ (ತಿಳಿಸಿದ್ದರಿಂದ ನಿವಿತ್ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ) ನಿವಿತ್ ಎಂಬ ಹೆಸರು ಬಂದಿತು.

ಮಹದ್ವಾನ ನಷ್ಟೈಷ್ಯಭ್ಯಲ್ಪಂ ವೇಚ್ಛತಿ ಯತರೋ ವಾನ ತಯೋ-
ರ್ಜ್ಯಾಯ ಇವಾಭೀಚ್ಛತಿ ಸ ಏನ ತಯೋಃ ಸಾಧೀಯ ಇಚ್ಛತಿ
ಯ ಉ ಏನ ಪ್ರೈತಾನ್ವರ್ತೀಯಸೋ ವರ್ಷೀಯಸೋ ವೇದ
ಸ ಉ ಏನ ತಾನ್ಸಾಧೀಯೋ ವೇದ ನಷ್ಟೈಷ್ಯಂ ಹ್ಯೇತದ್ಯ-
ತ್ಪ್ರೈಷಾಃ ||

ಅಥ ಪ್ರೈಷಕರ್ತುಃ ಪ್ರಹ್ಲತ್ವಗುಣವಿಧಾನಾರ್ಥಂ ಪ್ರಸ್ತೌತಿ—ನಷ್ಟಂ ವಸ್ತು ಪ್ರಯ-
ತ್ನೇನ ತತ್ರ ತತ್ರಾನ್ವಿಷ್ಯತೀತಿ ನಷ್ಟೈಷೀ || ತಾದ್ಯಶಃ ಪುರುಷೋ ದ್ವಿವಿಧಃ || ತತ್ರ ಕಶ್ಚಿನ್ನದದ್ವಾನ
ನಷ್ಟಾದ್ವಸ್ತುನೋಽಧಿಕಮೇವಾಭೀಚ್ಛತಿ || ನಷ್ಟಾದಲ್ಪಂ ವಾನಃ ಕಶ್ಚಿದಿಚ್ಛತಿ || ತಯೋರ್ಮಧ್ಯೇ
ಯತರೋ ವಾನ ಯ ಏನ ಪುರುಷೋ ಜ್ಯಾಯ ಇನ ಮಹದೇವೇಚ್ಛತಿ ಸ ಏನ ಪುರುಷಸ್ತ-
ಯೋರ್ಮಧ್ಯೇ ಸಾಧೀಯೋಽತ್ಯಂತಂ ಸಾಧು ವಸ್ತುಚ್ಛತಿ || ಅಲ್ಪಂ ಕಾಮಯಮಾಸಸ್ತು
ನ ತಥೇತ್ಯರ್ಥಃ || ಅಸ್ತೇವಂ ಲೌಕಿಕನ್ಯಾಯಃ ಕಿಂ ಪ್ರಕೃತ ಇತ್ಯಾಶಂಕಾಹ—ಯಉ ಏನ
ಯಸ್ತು ಪ್ರೈಷವಕ್ತಾ ಪ್ರೈಷಮಂತ್ರಾನ್ವರ್ತೀಯಸೋ ವರ್ಷೀಯಸೋಽತಿವೃದ್ಧಾನ್ವೇದ ||
ಸರ್ವೇಷು ಪ್ರೈಷಮಂತ್ರೇಷು ಪ್ರವೃದ್ಧತ್ವಾರ್ಥಂ ವೀಸ್ಯಾ ಪ್ರಯುಕ್ತಾ || ಪ್ರೈಷಮಂತ್ರಾಃ
ಕಸ್ಮಾತ್ಪ್ರವೃದ್ಧಾ ಇತಿ ಚೇತ್, ಪುರೋನುವಾಕ್ಯಾನಾಂ ಸನ್ನಿಹಿತತ್ವಾತ್ತಾಭ್ಯೋಽಧಿಕಾನ್ವರ್ಷೀ-
ಯಸ ಇತ್ಯವಗಂತವ್ಯಂ || ಸ ಉ ಏನ ದೀರ್ಘತ್ವಾಭಿಜ್ಞ ಏನ ತಾನ್ಪ್ರೈಷಮಂತ್ರಾನ್ಸಾ-
ಧೀಯೋ ವೇದಾತಿಶಯೇನ ಸಮ್ಯಗ್ವೇದ || ನನು ಲೌಕಿಕನ್ಯಾಯೋದಾಹರಣೇ ನಷ್ಟವಸ್ತು-
ನೋಽನ್ವೇಷಣಮುದಾಹೃತಂ || ಇಹ ತು ಪ್ರೈಷಮಂತ್ರಾಣಾಮಭಿವೃದ್ಧಿರುಕ್ತೇತ್ಯತೋ ಲೌಕಿ-
ಕೇನಾಸಂಗತಮಿತಿ ಚೇತ್ || ಸಂಗತಮೇವೈತದ್ಧಿ ಯಸ್ಮಾದ್ಯೇ ಪ್ರೈಷಾಃ ಸಂತಿ ತೇ ನಷ್ಟೈಷ್ಯಂ
ನಷ್ಟಸ್ಯ ಯಜ್ಞಸ್ಯಾನ್ವೇಷಣಹೇತವಃ ||

ಲೋಕವ್ಯವಹಾರದಲ್ಲಿ ಕಳೆದುಹೋದ ವಸ್ತುವನ್ನು ಹುಡುಕಿ ಪುನಃ ಪಡೆಯಬೇಕೆಂಬುವರಲ್ಲಿ ಎರಡುವಿಧವು. ಕಳೆದುಹೋದ ವಸ್ತುವಿನಲ್ಲಿ ಬಹುಭಾಗವಾದರೂ ದೊರೆಯಬೇಕೆಂದು ಹುಡುಕುವವನು ಬಹಳ ವಿವೇಕಿಯು, ಸಾಧುಪುರುಷನು ಕಳೆದುಕೊಂಡ ವಸ್ತುವಿನಲ್ಲಿ ಸ್ವಲ್ಪ ಸಿಕ್ಕಿದರೂ ಸಾಕೆಂದು ತೃಪ್ತಿಪಡುವವನು ಅಲ್ಪಮತಿಯು, ವಿವೇಕಿಯಲ್ಲ. ಪ್ರೈಷಮಂತ್ರಗಳ ಮೂಲಕ ಕಳೆದುಹೋದ ಯಜ್ಞವನ್ನು ಪುನಃ ಪಡೆಯಬೇಕೆಂದು ಪ್ರಯತ್ನಿಸುವುದು ಯುಕ್ತವು. ಈ ಪ್ರೈಷಮಂತ್ರಗಳು ಬಹಳವಾಗಿರುವವು. ಇವುಗಳ ಮೂಲಕ ಯಜ್ಞದ ಬಹುಭಾಗವನ್ನು (ಅಥವಾ ಯಜ್ಞವನ್ನೆಲ್ಲಾ) ಹಿಂದಕ್ಕೆ ಪಡೆದುಕೊಳ್ಳುವುದು ಕಳೆದ ವಸ್ತುವನ್ನು ಹಿಂದಕ್ಕೆ ಪಡೆಯುವಂತೆ ಯುಕ್ತವು ಮತ್ತು ಸಾಧುವು. ಪುರೋನುವಾಕ್ಯಾಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ಪಠಿಸುವುದಕ್ಕೆ ಮೊದಲೆಲ್ಲಾ ಪ್ರೈಷಮಂತ್ರಗಳ ಅವಶ್ಯಕತೆ ಇರುವುದರಿಂದ ಪ್ರೈಷಮಂತ್ರಗಳು ಬಹಳವಾಗಿರುವವು. ಇವುಗಳ ಮೂಲಕ ಯಜ್ಞವನ್ನು ಪಡೆಯುವುದು ನಷ್ಟವಸ್ತುವಿನಲ್ಲಿ ಹೆಚ್ಚಾದ ಭಾಗವನ್ನು ಅಪೇಕ್ಷಿಸುವ ಸಾಧುವಾದ ವಿವೇಕಿಯ ಇಷ್ಟದಂತಿರುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ಹೆಚ್ಚುಭಾಗವನ್ನು ಅಪೇಕ್ಷಿಸುವ ವಿವೇಕಿ ಮತ್ತು ಸಿಕ್ಕಿದಷ್ಟೇ ಸಾಕೆಂದು ಅಲ್ಪಭಾಗದಲ್ಲಿ ತೃಪ್ತಿಪಡುವ ಅಲ್ಪಮತಿ (ವಿವೇಕವಿಲ್ಲದವನು) ಇವರ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಅಧಿಕಭಾಗವನ್ನು ಇಚ್ಛಿಸುವ ವಿವೇಕಿಯಾದ ಪುರುಷನೇ ಶ್ರೇಷ್ಠನೆಂದು ಮುಖ್ಯಾಭಿಪ್ರಾಯವು.

ತಸ್ಮಾತ್ಪ್ರಹ್ಲಸ್ಮಿಷ್ಠನ್‌ಪ್ರೇಷ್ಯತಿ ||

ಪುರೋನುವಾಕ್ಯಾಭ್ಯೋ ದೀರ್ಘತೇನ ಪ್ರೈಷಾನ್ತಶಸ್ಯ ತದುಚ್ಚಾರಣಕಾಲೇ ಪ್ರಹ್ಲ-
ತ್ವಂ ವಿಧತ್ತೇ—ಯಸ್ಮಾದತಿಶಯೇನ ವೃದ್ಧಾಃ ಪ್ರೈಷಾನ್ತಸ್ಮಾತ್ಪ್ರಾತರಕಾಲೇ ಮೈತ್ರಾವರುಣಾಃ
ಪ್ರಹ್ಲೋ ವಿನಯೇನ ಕಿಂಚಿದವನತರಿರಾಸ್ತಿಷ್ಠನ್ಮನುಪವಿಷ್ಟೋ ಮಂತ್ರಾನ್ತತೇತ್ || ಯಥಾ-
ಲೋಕೇ ಪಿತೃಗುರ್ವಾದೀನ್ದೃಷ್ಟ್ವಾ ಪ್ರಹ್ಲಸ್ಮಿಷ್ಠಿತಿ ತದ್ವತ್ || ಯಥಾ ವಾ ಸಪ್ತವಸ್ತುನ್ನಿಚ್ಛ-
ನ್ಪ್ರಹ್ಲತಾದಿನಾ ಗುಪ್ತಶ್ಚರತಿ ||

ಲೋಕವ್ಯವಹಾರದಲ್ಲಿ ತಂದೆ, ಗುರು ಮೊದಲಾದ ಹಿರಿಯರು ಸಮಾಪದಲ್ಲಿ ಕುಳಿತು ಮಾತನಾಡುವಾಗ ವಿನಯದಿಂದ ತಲೆಯನ್ನು ಬಗ್ಗಿಸಿ ಮಾತನಾಡುವಂತೆ ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದ ಪ್ರೈಷಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ಉಚ್ಚರಿಸುವಾಗ ಮೈತ್ರಾವರುಣನು ನಮ್ರನಾಗಿ ವಿನಯವನ್ನು ಸೂಚಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ತಲೆಯನ್ನು ಬಗ್ಗಿಸಿ ಮೆತ್ತನೆಯ ಸ್ವರದಿಂದ ಪ್ರೈಷಗಳಿಂದ ನಿರ್ದೇಶಿಸಬೇಕೆಂದು ತಿಳಿಸಲಾಗಿದೆ.

English Translation

Etymology of the words praisha, puroruk, vedi, nivid, graha)

The sacrifice went away from the gods. They wished it (to return) by means of the Praishas. That is the reason that the Praishas (orders to repeat a mantra given by the Adhvaryu or Mitra Varuna to the Hotar) are called so (from pra plus ish "to wish"). They made it, shine forth (prarochayanti) by means of the puroruks. Thence the puroruk is called so (from prarochayanti). They found it on the Vēdi. Thence this place is called Vēdi (from vid to find). After having found it, they caught it with the Grahas; thence they are called so (from

grih to catch, seize). Having found it they announced it to the gods by means of the Nivids. Thence they are called Nivids (from nivedayati he announces).

A person who wishes to recover something lost wants either much (of it) or little. Among two, the elder (most experienced) wishes for the best (portion). He who knows that the praishas are exceedingly strong (give most power), knows (at the same time) that they are the best portion. The praishas being the desire to recover something lost, he (the Mitra-Varuna) repeats them with his head lowered (prahvas) (just as supplicants do).

ಇತಿ ಶ್ರೀಮತ್ಪ್ರಾಚೀನಾಚಾರ್ಯವಿರಚಿತೇ ಮಾಧವೀಯೇ ನೇದಾರ್ಥಪ್ರಕಾಶ

ಐತರೇಯಬ್ರಾಹ್ಮಣಭಾಷ್ಯಸ್ಯ ಏಕಾದಶಾಧ್ಯಾಯೇ ನವಮಃ ಖಂಡಃ

ಇಲ್ಲಿಗೆ ಐತರೇಯಬ್ರಾಹ್ಮಣದ ಹನ್ನೊಂದನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ ಒಂಭತ್ತನೆಯ ಖಂಡವು
ಸಮಾಪ್ತವಾದುದು.

ಅಥ ಏಕಾದಶಾಧ್ಯಾಯೇ ದಶಮಃ ಖಂಡಃ

ಹನ್ನೊಂದನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ ಹತ್ತನೆಯ ಖಂಡವು

[ಪ್ರಾತಸ್ಸವನ, ಮಾಧ್ಯಂದಿನಸವನ, ತೃತೀಯಸವನವೆಂಬ ಮೂರು ಸವನಗಳಲ್ಲಿ ನಿವಿನ್ಮಂತ್ರಗಳಿಗೆ
ಇರುವ ಸ್ಥಾನಮಾನಾದಿಗಳ ವಿವರಣೆ]

ಗರ್ಭಾ ವಾ ಏತ ಉಕ್ಥಾನಾಂ ಯನ್ನಿವಿದಸ್ತದ್ಯತ್ಪುರಸ್ತಾದುಕ್ಥಾನಾಂ
ಪ್ರಾತಸ್ಸವನೇ ಧೀಯಂತೇ ತಸ್ಮಾತ್ಪುರಾಂಚೋ ಗರ್ಭಾ
ಧೀಯಂತೇ ಪುರಾಂಚಃ ಸಂಭವಂತಿ ||

ಅಥ ನಿವಿದಾಂ ಸವನಭೇದೇನ ಸ್ಥಾನಭೇದಂ ವಿವಕ್ಷುಃ. ಪ್ರಾತಃಸವನೇ ಸ್ಥಾನವಿಶೇಷಂ
ವಿಧತ್ತೇ—ಅಗ್ನಿದೇವೇದ್ಧ ಇತ್ಯಾದಯೋ ನಿವಿದಃ ಸಂತಿ || ಏತೇ ನಿವಿದ್ವಿಶೇಷಾ ಉಕ್ಥಾನಾಂ
ಶಸ್ತ್ರಾಣಾಂ ಗರ್ಭಾ ವೈ ಗರ್ಭಸ್ಥಾನೀಯಾ ಏವ || ತಥಾ ಸತಿ ಪ್ರಾತಃಸವನಪ್ರಯೋಗೇ

ಶಸ್ತ್ರಾಣಾಂ ಪುರಸ್ತಾನ್ನಿವಿದೋ ಧೀಯಂತೇ ಸ್ಥಾಪ್ಯಂತೇ ಸ್ಥಾಪಯೇಯುರಿತ್ಯರ್ಥಃ || ಯಸ್ಮಾ-
ದ್ಗರ್ಭಸ್ಥಾನೀಯಾನಾಂ ಪುರಸ್ಥಾಪನಂ ತಸ್ಮಾಲ್ಲೋಕೇಽಪಿ ಗರ್ಭಾಃ ಪರಾಂಚಃ ಶರೀರೇ ಪರ-
ಮುತ್ಕೃಷ್ಟಂ ಪುರೋಭಾಗಮಂಚಂತೋ ಗಚ್ಛಂತೋ ಧೀಯಂತೇ ಧಾರ್ಯಂತೇ ಪ್ರಸವಕಾ-
ಲೇಽಪಿ ಪರಾಂಚಃ ಪುರೋಭಾಗಂ ಗಚ್ಛಂತ ಉತ್ಪದ್ಯಂತೇ ಪ್ರಯುಕ್ತಾಃ ||

ಪ್ರಾತಃಸವನಾದಿ ಮೂರುಸವನಗಳಲ್ಲಿ ನಿವಿನ್ಮಂತ್ರಗಳ ಸ್ಥಾನಗಳೇನೆಂಬ ವಿಷಯವನ್ನು ದೃಷ್ಟಾಂತಗಳ ಮೂಲಕ
ವಿವರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಮೊದಲು ಪ್ರಾತಃಸವನದ ವಿಷಯವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ—ಅಗ್ನಿದೇವೇದ್ಧಃ ಎಂದು ಮೊದಲಾಗುವ
ನಿವಿನ್ಮಂತ್ರಗಳು ಹನ್ನೆರಡಿರುವವು. ಈ ನಿವಿನ್ಮಂತ್ರಗಳು ಪ್ರಾತಃಸವನಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಪಠಿಸುವ ಶಸ್ತ್ರಮಂತ್ರಗಳಿಗೆ ಗರ್ಭಸ್ಥಾನೀಯ
ವೆಂದು ಹೇಳಲ್ಪಡುವವು. ಎಂದರೆ ಬಾಲಕನು ಹುಟ್ಟುವುದಕ್ಕೆ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ತಾಯಿಯ ಗರ್ಭದಲ್ಲಿ ಇದ್ದು ಬೆಳೆಯಬೇಕಷ್ಟೆ.
ಆದರಂತೆ ಈ ನಿವಿನ್ಮಂತ್ರಗಳೂ ಗರ್ಭಾವಸ್ಥೆಯಲ್ಲಿರುವವೆಂದು ಭಾವಿಸಲಾಗುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ಪ್ರಾತಃಸವನದಲ್ಲಿ ಈ ನಿವಿನ್ಮಂತ್ರ
ಗಳನ್ನು ಶಸ್ತ್ರಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ಪಠಿಸುವುದಕ್ಕೆ ಪೂರ್ವಭಾವಿಯಾಗಿಯೇ ಪಠಿಸುವ ರೂಢಿ ಇರುವುದು. ಏಕೆಂದರೆ ಲೋಕವ್ಯವ
ಹಾರದಲ್ಲಿ ಶಿಶುವು ಗರ್ಭದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಆದರ ಶಿರಸ್ಸನ್ನು (ತಲೆಯನ್ನು) ಕೆಳಮುಖನಾಗಿಯೇ ಮಾಡಿಕೊಂಡು ಇರುವುದು.
ಹುಟ್ಟುವಾಗಲೂ ತಲೆಯನ್ನು ಕೆಳಮುಖನಾಗಿಯೇ ಮಾಡಿಕೊಂಡು ಹುಟ್ಟುವುದು.

ಯನ್ಮಧ್ಯತೋ ಮಧ್ಯಂದಿನೇ ಧೀಯಂತೇ ತಸ್ಮಾನ್ನಧ್ಯೇ ಗರ್ಭಾ
ಧೃತಾಃ ||

ಮಾಂಧ್ಯದಿನಸವನೇ ಸ್ಥಾನವಿಶೇಷಂ ವಿಧತ್ತೇ—ಯಸ್ಮಾಚ್ಚಸ್ತ್ರಾಣಾಂ ಸುಧ್ಯೇ ನಿವಿದಸ್ತ-
ಸ್ತಾದ್ಗರ್ಭಾ ಉದರಮಧ್ಯೇ ಧೀಯಂತೇ ||

ಮಾಂಧ್ಯದಿನಸವನದಲ್ಲಿ ನಿವಿನ್ಮಂತ್ರಗಳ ಸ್ಥಾನವನ್ನು ನಿರ್ದೇಶಿಸುವರು—ಮಾಂಧ್ಯದಿನಸವನದಲ್ಲಿ ನಿವಿನ್ಮಂತ್ರಗಳನ್ನು
ಶಸ್ತ್ರಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ಪಠಿಸುವಾಗ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಸ್ಥಾಪಿಸುವರು. ಏಕೆಂದರೆ ಗರ್ಭವು ಮಧ್ಯಕಾಲದಲ್ಲಿ ಉದರಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಇರುವುದರಿಂದ
ನಿವಿನ್ಮಂತ್ರಗಳನ್ನೂ ಶಸ್ತ್ರಮಂತ್ರಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿಯೇ ಸೇರಿಸುವರು.

ಯದಂತತಸ್ತೃತೀಯಸವನೇ ಧೀಯಂತೇ ತಸ್ಮಾದಮುತೋಽರ್ವಾಂ
ಚೋ ಗರ್ಭಾಃ ಪ್ರಜಾಯಂತೇ ಪ್ರಜಾತ್ಯೈ ಪ್ರಜಾಯತೇ
ಪ್ರಜಯಾ ಪಶುಭಿರ್ಯ ಏನಂ ವೇದ ||

ತೃತೀಯಸವನಸ್ಥಾನವಿಶೇಷಂ ವಿಧತ್ತೇ—ಅಂತತಃ ಶಸ್ತ್ರಸ್ಯಾನ್ರಿಮೇ ದೇಶ ಏಕಾ-
ವೃಚಂ ಶಿಷ್ಟಾನ್ವ ನಿವಿದಃ ಪಠಿತವ್ಯಾಃ || ಯಸ್ಮಾದೇತಾ ಅಂತಿಮದೇಶಭಾಗಿನ್ಯಸ್ತಸ್ಮಾಲ್ಲೋ-
ಕೇಽಪಿ ಗರ್ಭಾ ಅಮುತೋ ನಿವಾಸಸ್ಥಾನಾನ್ಮಾತುರುದರಮಧ್ಯಾದರ್ವಾಂಚೋಽಭೋಭಾಗ-
ಗತಾಃ ಪ್ರಜಾಯಂತೇ || ತಚ್ಚ ಯಜಮಾನಸ್ಯ ಪ್ರಜನನಾರ್ಥಂ ಭವತಿ || ವೇದನಂ ಪ್ರಶಂಸತಿ ||

ತೃತೀಯಸವನಕಾಲದಲ್ಲಿ ನಿವಿನ್ಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ಶಸ್ತ್ರಮಂತ್ರಗಳ ಕೊನೆಯಲ್ಲಿ ಎಂದರೆ ಅಂತ್ಯದಲ್ಲಿ ಸೇರಿಸುವರು. ಏಕೆಂದರೆ
ಗರ್ಭದಲ್ಲಿರುವ ಶಿಶುವು ಹುಟ್ಟುವಾಗ ಅಥವಾ ಹೊರಕ್ಕೆ ಬರುವಾಗ ಅದು ಗರ್ಭದ ಕೊನೆಯಿಂದ ಹೊರಟುಬರುವುದು. ಈರೀತಿ

ಯಾಗಿ ಗರ್ಭಸ್ಥ ಶಿಶುವಿಗೂ ನಿವಿನ್ಮಂತ್ರಗಳಿಗೂ ಸಾದೃಶ್ಯವಿರುವುದು. ಈ ವಿಷಯವನ್ನು ತಿಳಿದಿರುವ ಪುರುಷನು ಪುತ್ರಾದಿಸಂತತಿ ಯನ್ನೂ ಪಶುಸಂಪತ್ತನ್ನೂ ಪಡೆದು ಸುಖಿಸುವನು.

ಪೇಶಾ ವಾ ಏತ ಉಕ್ಥಾನಾಂ ಯನ್ನಿವಿದಸ್ತದ್ಯತ್ಪುರಸ್ತಾದುಕ್ಥಾನಾಂ
ಪ್ರಾತಸ್ಸವನೇ ಧೀಯಂತೇ ಯಥೈವ ಪ್ರವಯಣತಃ ಪೇಶಃ
ಕುರ್ಯಾತ್ತಾದ್ಯಕ್ತದ್ಯನ್ಮಧ್ಯತೋ ಮಧ್ಯಂದಿನೇ ಧೀಯಂತೇ
ಯಥೈವ ಮಧ್ಯತಃ ಪೇಶಃ ಕುರ್ಯಾತ್ತಾದ್ಯಕ್ತದ್ಯದಂತತಸ್ತು-
ತೀಯಸವನೇ ಧೀಯಂತೇ ಯಥೈವಾವಪ್ರಜ್ಜನತಃ ಪೇಶಃ
ಕುರ್ಯಾತ್ತಾದ್ಯಕ್ತತ್ ಸರ್ವತೋ ಯಜ್ಞಸ್ಯ ಪೇಶಸಾ ಶೋಭತೇ
ಯ ಏವಂ ವೇದ ||

ಸವನತ್ರಯೇ ವಿಹಿತಂ ನಿವಿದಾಂ ಸ್ಥಾನತ್ರಯಂ ಪ್ರಶಂಸತಿ—ಪೇಶಾ ಅಲಂಕಾರಾಃ
ವೇಷಾ ತಂತುಸಂತಾನ ಇತಿ ಧಾತೋರ್ವಯನಶಬ್ದೋತ್ಪತ್ತಿಃ || ಕುವಿಂದಸ್ಯ ಯತ್ಪ್ರಾರಂಭೇ
ವಯನಂ ತತ್ಪ್ರವಯಣಂ || ಲೋಕೇ ಯಥೈವ ವಾಸಸಃ ಪ್ರವಯಣತೋ ವಯನಪ್ರಾರಂಭೇ
ಪೇಶೋಽಲಂಕಾರಂ ಕುರ್ಯಾತ್ || ವರ್ಣಾಂತರೋಪೇತ್ಯಸ್ತಂತುಭಿರಲಂಕಾರಃ || ತಥೈವ
ಪ್ರಾತಃಸವನೇ ತಸ್ಪ್ರಾಣಾಂ ಪುರತೋ ನಿವಿತ್ವತನಂ ಭವತಿ || ತಚ್ಚ ವಸ್ತುಸ್ಥಾನೀಯಾನಾಮು-
ಕ್ಥಾನಾಂ ಪ್ರಥಮಭಾಗೇಽಲಂಕಾರಾಯ ಸಂಪದ್ಯತೇ || ಶಸ್ತ್ರಮುಧ್ಯೇ ತತ್ಪ್ರತನಂ ವಸ್ತ್ರಮುಧ್ಯೇ
ವರ್ಣಾಂತರೇಣಾಲಂಕಾರಸಮಂ || ಅವಪ್ರಜ್ಜನೋ ವಸ್ತ್ರಸ್ಯಾಂತಭಾಗಸ್ತತ್ರ ಯಥಾ ವರ್ಣಾಂತ-
ರೇಣಾಲಂಕಾರಸ್ತಾದ್ಯಗುಕ್ಥಾನಾಮಂತೇ ನಿವಿತ್ವತನಂ | ವೇದನಂ ಪ್ರಶಂಸತಿ—

ಪ್ರಾತಃಸವನಾದಿ ಮೂರುಸವನಗಳಲ್ಲಿಯೂ ನಿವಿನ್ಮಂತ್ರಗಳಿಂದಂಟಾಗುವ ಸ್ಥಾನಮಾನಗಳನ್ನು ಪ್ರಶಂಸೆಮಾಡುವರು. ನಿವಿನ್ಮಂತ್ರಗಳು ಶಸ್ತ್ರಮಂತ್ರಗಳಿಗೆ ರೂಪ ಅಥವಾ ಅಲಂಕಾರಗಳಂತೆ ಇರುವವು. ನೇಕಾರನು (ಬಟ್ಟೆಗಳನ್ನು ನೇಯುವವನು) ಬಟ್ಟೆಯನ್ನು ನೇಯುವಾಗ ಅದರ ಪ್ರಾರಂಭದಲ್ಲಿ ನಾನಾಬಣ್ಣದ ದಾರಗಳನ್ನು ಉಪಯೋಗಿಸಿ ಬಟ್ಟೆಯು ಅಲಂಕಾರವಾಗಿ ಕಾಣುವಂತೆ ಮಾಡಿ ನೇಯುವನು. ಅದರಂತೆಯೇ ಪ್ರಾತಃಸವನಕಾಲದಲ್ಲಿ ಶಸ್ತ್ರಮಂತ್ರಗಳಿಗಿಂತ ಮೊದಲು ಪಠಿಸುವ ನಿವಿನ್ಮಂತ್ರಗಳು ಶಸ್ತ್ರಮಂತ್ರಗಳಿಗೆ ಪ್ರಾರಂಭದ ಅಲಂಕಾರದಂತೆ ಇರುವವು. ಮಾಧ್ಯಂದಿನಸವನದಲ್ಲಿ ಶಸ್ತ್ರಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಸೇರಿಸಿರುವ ನಿವಿನ್ಮಂತ್ರಗಳು ಬಟ್ಟೆಯು ಮಧ್ಯಭಾಗದಲ್ಲಿ ನೇಕಾರನು ಮಾಡಿ ನೇಯುವ ಅಲಂಕಾರದಂತಿರುವವು. ತೃತೀಯ ಸವನಕಾಲದಲ್ಲಿ ಶಸ್ತ್ರಮಂತ್ರಗಳ ಅಂತ್ಯದಲ್ಲಿ ಸೇರಿಸುವ ನಿವಿನ್ಮಂತ್ರಗಳು ನೇಕಾರನು ಬಟ್ಟೆಯನ್ನು ನೇಯುವಾಗ ಕೊನೆಯಲ್ಲಿ ಸೇರಿಸಿ ನೇಯುವ ಅಲಂಕಾರಗಳಂತಿರುವವು. ಈ ರೀತಿ ನಿವಿನ್ಮಂತ್ರಗಳ ಪಠನದಿಂದ ಯಜ್ಞದ ರೂಪವು ಬಹಳ ಚೆನ್ನಾಗಿ ಶೋಭಿಸುವುದು. ಇದನ್ನು ತಿಳಿದು ಅದರಂತೆ ಆಚರಿಸುವ ಪುರುಷನೂ ಚೆನ್ನಾಗಿ ಶೋಭಿಸುವನು.

*English Translation***(On the proper place of the Nivids in the three libations)**

The Nivids are the embryos of the Shastras (ukthas). At the morning libation they are put before the Shastras, (ukthas), because the embryos are lying in the womb with their heads turned downward, and thus they are born (the head coming first out of the womb). At the midday libation, the Nivids are put in the midst (of the Shastras). This is done because the embryos have their hold in the middle of the womb. At the evening libation, the Nivids are repeated at the end (of the Shastras) because the embryos are coming down from thence (the womb) when they are brought forth. He who has such a knowledge is blessed with children and cattle.

The Nivids are the decorations of the Shastras. They are put, at the morning libation, before the Shastras, just as a weaver weaves decorations in the beginning of a cloth.

At the midday libation they are put in the midst (of the Shastras), just as a weaver weaves decorations in the midst (of a cloth).

At the evening libation they are put at the end of the Shastras just as the weaver weaves decorations in the end of a cloth (avaprajjana). He who has such a knowledge is ornamented on all parts with the decoration of the sacrifice.

ಇತಿ ಶ್ರೀಮತ್ಸಾಯಣಾಚಾರ್ಯವಿರಚಿತೇ ನಾಥನೀಯೇ ನೇದಾರ್ಥಪ್ರಕಾಶ
ಐತರೇಯಬ್ರಾಹ್ಮಣಭಾಷ್ಯೇ ಏಕಾದಶಾಧ್ಯಾಯಸ್ಯ ದಶಮಃ ಖಂಡಃ

ಇಲ್ಲಿಗೆ ಐತರೇಯಬ್ರಾಹ್ಮಣದ ಹನ್ನೊಂದನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ ಹತ್ತನೆಯ ಖಂಡವು
ಸಮಾಪ್ತವಾದುದು.

ಅಥ ಏಕಾದಶಾಧ್ಯಾಯೇ ಏಕಾದಶಃ ಖಂಡಃ

ಹನ್ನೊಂದನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ ಹನ್ನೊಂದನೆಯ ಖಂಡವು

[ನಿವಿನ್ಮುತ್ರಗಳನ್ನು ಹೇಗೆ ಪಠಿಸಬೇಕು ಎಂಬ ವಿಚಾರ. ಮಂತ್ರಪಠನದಲ್ಲಿ ಹೆಚ್ಚುಕಡಿಮೆಯಾದರೆ
ಅವುಗಳನ್ನು ಹೇಗೆ ಸರಿಪಡಿಸಬೇಕೆಂಬ ವಿಷಯ]

ಸೌರ್ಯಾ ವಾ ಏತಾ ದೇವತಾ ಯನ್ನಿವಿದಸ್ತದ್ಯತ್ಪುರಸ್ತಾದುಕ್ಥಾನಾಂ
ಪ್ರಾತಃಸವನೇ ಧೀಯಂತೇ ಮಧ್ಯತೋ ಮಧ್ಯಂದಿನೇ ತತಸ್ತು-
ತೀಯಸವನ ಆದಿತ್ಯಸ್ಯೈವ ತದ್ವ್ರತಮನು ಪರ್ಯಾವರ್ತಂತೇ||

ಅಥ ನಿವಿಧ್ವಿಷಯಂ ಬಹುವಕ್ತವ್ಯಂ ವಿವಕ್ಷುರಾದೌ ಸೂರ್ಯಸಾದೃಶ್ಯೇನ ನಿವಿದಃ
ಪ್ರಶಂಸತಿ—ಯಾ ನಿವಿದಃ ಸಂತಿ ತಾ ಏತಾಃ ಸೂರ್ಯಸಂಬಂಧಿನ್ಯ ಏನ ದೇವತಾಃ || ಯಥಾ
ಸೂರ್ಯಃ ಪುರಸ್ತಾದುದೇತ್ಯಥ ಮಧ್ಯೇ ಸ್ಥಿತ್ವಾ ಪಶ್ಚಾದಂತೇಽಸ್ತನೇತಿ ಏನಂ ನಿವಿದೋಽಪಿ
ಪುರಸ್ತಾನ್ಮಧ್ಯೇಽಂತೇ ಚ ಸ್ಥಾಪ್ಯಂತೇ || ತಸ್ಮಾದಾದಿತ್ಯಸ್ಯೈವ ವ್ರತಮಾಚರಣಮನು ನಿವಿದಃ
ಪರ್ಯಾವರ್ತಂತೇ ||

ನಿವಿನ್ಮುತ್ರಗಳ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಹೇಳಬೇಕಾಗಿರುವುದು ಬಹಳವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಈಗ ಸೂರ್ಯನ ಸಾದೃಶ್ಯದಿಂದ
ನಿವಿನ್ಮುತ್ರಗಳನ್ನು ಪ್ರಶಂಸೆಮಾಡುವರು—ನಿವಿನ್ಮುತ್ರಗಳೆಲ್ಲಾ ಸೂರ್ಯನ ಸಂಬಂಧವಾದ ದೇವತೆಗಳೆಂದು ಹೇಳಲ್ಪಡುವವು.
ಸೂರ್ಯನು ಪ್ರಾತಃಕಾಲದಲ್ಲಿ ಉದಯಿಸುವನು, ಮಧ್ಯಾಹ್ನಕಾಲದಲ್ಲಿ ಅಂತರಿಕ್ಷಮಧ್ಯದಲ್ಲಿರುವನು ಸಾಯಂಕಾಲದಲ್ಲಿ ಅಸ್ತಂಗತ
ನಾಗುವನು (ಮುಳುಗುವನು). ಅದರಂತೆಯೇ ನಿವಿನ್ಮುತ್ರಗಳನ್ನೂ ಪ್ರಾತಸ್ಸವನದಲ್ಲಿ ಮೊದಲೂ (ಪ್ರಾರಂಭದಲ್ಲಿಯೂ)
ಮಾಧ್ಯಂದಿನಸವನದಲ್ಲಿ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿಯೂ ತೃತೀಯಸವನದಲ್ಲಿ ಕೊನೆಯಲ್ಲಿಯೂ ಸೇರಿಸುವರು. ಈ ವಿಧವಾದ ಕರ್ಮಾಚರಣೆಯು
ಸೂರ್ಯನ ಗತಿಯಂತೆ ಯಾವಾಗಲೂ ನಡೆದುಬರುತ್ತಿರುವುದು.

ಪಚ್ಛೋ ವೈ ದೇವಾ ಯಜ್ಞಂ ಸಮಭರಂಸ್ತಸ್ಮಾತ್ಪಚ್ಛೋ ನಿವಿದಃ
ಶಸ್ಯಂತೇ ||

ತಾಸಾಂ ನಿವಿದಾಂ ದ್ವಾದಶಪದರೂಪಾಣಾಮೇಕೈಕಸ್ಥಿನ್ನಾದೇವಸಾನಂ ವಿಧತ್ತೇ—
ದೇವಾಃ ಪುರಾ ಯಜ್ಞಂ ಪಚ್ಯಃ ಪಾದಶಃ ಸಮಭರನ್ನೇಕೈಕಂ ಭಾಗಂ ಕ್ರಮೇಣ ಸಂಪಾದಿತ-
ವಂತ ಇತ್ಯರ್ಥಃ || ತಸ್ಮಾದೇತಾ ನಿವಿದೋಽಪಿ ಪಾದಶಃ ಶಂಸನೀಯಾಃ ||

ನಿವಿನ್ಮಂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಹನ್ನೆರಡು ಪದಗಳಿರುವವಷ್ಟೇ. ಅವುಗಳನ್ನು ಪ್ರತ್ಯೇಕವಾಗಿ ನಿಲ್ಲಿಸಿ ಯಾಕೆ ಹೇಳಬೇಕೆಂಬ ವಿಚಾರವನ್ನು ತಿಳಿಸುವರು—ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ದೇವತೆಗಳು ಯಜ್ಞವನ್ನು ಮಾಡಿದಾಗ ಒಂದೊಂದಾವರ್ತಿ ಸ್ವಲ್ಪಸ್ವಲ್ಪ ಭಾಗವನ್ನು ಮಾತ್ರ ಮಾಡುತ್ತಿದ್ದರು. ಈ ರೀತಿ ಹನ್ನೆರಡಾವರ್ತಿ ಮಾಡಿ ಯಜ್ಞವನ್ನು ಮುಗಿಸಿದರು. ಅದಕ್ಕನುಸಾರವಾಗಿ ನಿವಿನ್ಮಂತ್ರಗಳನ್ನೂ ಹನ್ನೆರಡು ಭಾಗಮಾಡಿ ಪಠಿಸಬೇಕಾಯಿತು. ಈಗಲೂ ಅದರಂತೆ ಆಚರಣೆಯಲ್ಲಿರುವುದು.

ಯದ್ವೈ ತದ್ದೇವಾ ಯಜ್ಞಂ ಸಮಭರಂಸ್ತಸ್ಮಾದಶ್ಚಃ ಸಮಭವತ್-
ಸ್ಮಾದಾಹುರಶ್ವಂ ನಿವಿದಾಂ ಶಂಸ್ರೇ ದದ್ಯಾದಿತಿ ತದು ಖಲು
ವರಮೇವ ದದತಿ ||

ನಿವಿದಾಂ ಶಂಸಕಾಯ ಹೋತ್ರೇಶ್ವದಾನಂ ವಿಧತ್ತೇ—ಯದ್ವೈ ಯಸ್ಮಿನ್ನೇವದೇಶೇ
ತತ್ತದಾ ದೇವಾ ಯಜ್ಞಂ ಸಂಪಾದಿತವಂತಸ್ತಸ್ಮಾದ್ದೇಶಾದಶ್ವ ಉತ್ಪನ್ನಃ || ಅತಃ ಏವಾಭಿಜ್ಞಾ
ಇತ್ಯಾಹುಃ || ಕಿಮಾಹುರಿತಿ ತದುಚ್ಯತೇ || ನಿವಿದಾಂ ಶಂಸಕಾಯಾಶ್ವಂ ದದ್ಯಾದಿತಿ || ತದು
ಖಲು ತೇನೈವಾಶ್ವದಾನೇನ ವರಮೇವ ಶ್ರೇಷ್ಠಮೇವ ವಸ್ತು ದದತಿ ಪ್ರಯಚ್ಛಂತಿ ||

ನಿವಿನ್ಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ಪಠಿಸುವ ಋತ್ವಿಜನಿಗೆ (ಹೋತೃನಿಗೆ) ಅಶ್ವವನ್ನು ಸಂಭಾವನೆಯಾಗಿ ಕೊಡಬೇಕೆಂಬ ವಿಚಾರವನ್ನು ತಿಳಿಸುವರು—ಹಿಂದೆ ದೇವತೆಗಳು ಯಾವ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ಯಜ್ಞವನ್ನು ಮಾಡಿ ಮುಗಿಸಿದರೋ (ನಿವಿನ್ಮಂತ್ರ ಪೂರ್ವಕವಾಗಿ) ಆ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ಯಜ್ಞ ಮಾಡಿದ ಫಲವಾಗಿ ಒಂದು ಅಶ್ವವು (ಕುದುರೆಯು) ಉತ್ಪನ್ನವಾಯಿತು. ಆದ್ದರಿಂದ ಕೆಲವು ಅಭಿಜ್ಞರು ಹೀಗೆ ಹೇಳುವರು. ನಿವಿನ್ಮಂತ್ರಪಠನದಿಂದ ದೇವತೆಗಳು ಯಜ್ಞಮಾಡಿದ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ಅಶ್ವವು ಉತ್ಪನ್ನವಾದ್ದರಿಂದ ಈಗಲೂ ಆ ಕ್ರಮವನ್ನನುಸರಿಸಿ ಮನುಷ್ಯರು ಮಾಡುವ ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿಯೂ ನಿವಿನ್ಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ಪಠಿಸುವ ಹೋತೃನಿಗೆ ಒಂದು ಅಶ್ವವನ್ನು ಸಂಭಾವನಾರೂಪವಾಗಿ ಕೊಡಬೇಕೆಂದು ಹೇಳುವರು. ಇದೇ ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದ ಸಂಭಾವನೆಯು. ಈ ಕ್ರಮವು ಈಗಲೂ ಆಚರಣೆಯಲ್ಲಿರುವುದು.

ನ ನಿವಿದಃ ಪದಮುತೀಯಾತ್ |

ದ್ವಾದಶಸು ನಿವಿತ್ವದೇಷು ಕಸ್ಯಾಪಿ ಪದಸ್ಯಾತಿಕ್ರಮಂ ನಿಷೇಧತಿ—ಏಕಮಪಿ ಪದಂ ನ
ಪರಿತ್ಯಜೇದಿತ್ಯರ್ಥಃ ||

ಈ ನಿವಿನ್ಮಂತ್ರಪಠನಕಾಲದಲ್ಲಿ ಹೋತೃವು ಎಲ್ಲಿಯೂ ಒಂದು ಪದವನ್ನೂ ಉಚ್ಚರಿಸದೆ ಬಿಡಬಾರದು.

ಯನ್ನಿವಿದಃ ಪದಮುತೀಯಾದ್ಯಜ್ಞಸ್ಯ ತಚ್ಛಿದ್ರಂ ಕುರ್ಯಾದ್ಯಜ್ಞಸ್ಯ ವೈ
ಭಿದ್ರಂ ಸ್ರವದ್ಯಜಮಾನೋಽನು ಪಾಪೀಯಾನ್ಘ್ರವತಿ ತಸ್ಮಾನ್ನ
ನಿವಿದಃ ಪದಮುತೀಯಾತ್ ||

ವಿಪಕ್ಷಬಾಧಪೂರ್ವಕಂ ಪೂರ್ವಪಕ್ಷಂ ನಿಗಮಯತಿ—ಪದಸ್ಯ ಪರಿತ್ಯಾಗೇ ಯಜ್ಞಸ್ಯ
ಭಿದ್ರಂ ಭವತಿ ತಚ್ಚ ಸ್ರವತಿ ತತೋ ಯಜಮಾನೋ ನಿಂದ್ಯೋ ಭವತಿ ತಸ್ಮಾನ್ನಿವಿತ್ವದಂ ನ
ಪರಿತ್ಯಜೇತ್ ||

ಈ ನಿವಿನ್ಮಂತ್ರವನ್ನು ಸರಿಯಾಗಿ ಪಠಿಸದೆ ತಪ್ಪಿದರೆ ಉಂಟಾಗುವ ಬಾಧಕವನ್ನು ತಿಳಿಸುತ್ತಾರೆ. ಈ ನಿವಿನ್ಮಂತ್ರವನ್ನು ಪಠಿಸುವಾಗ ಎಲ್ಲಿಯೂ ಒಂದು ಪದವನ್ನೂ ಬಿಡದಂತೆ ಪಠಿಸಬೇಕು ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಒಂದು ಪದವು ಬಿಟ್ಟುಹೋದರೂ ಯಜ್ಞಕರ್ಮದಲ್ಲಿ ಭಿದ್ರ ಎಂದರೆ ನ್ಯೂನತೆಯುಂಟಾಗುವುದು. ಅದರಿಂದ ಯಜಮಾನನ ನಿಂದ್ಯನಾಗುವನು ಎಂದರೆ ದರಿದ್ರತ್ವವು ಉಂಟಾಗುವುದು ಮತ್ತು ಯಜಮಾನನಿಗೆ ಪಾಪವು ಸಂಭವಿಸುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಎಲ್ಲಿಯೂ ಒಂದು ಪದವೂ ಬಿಟ್ಟುಹೋಗದಂತೆ ಮಂತ್ರವನ್ನು ಬಹಳ ಎಚ್ಚರಿಕೆಯಿಂದ ಪಠಿಸಬೇಕು.

ನ ನಿವಿದಃ ಪದೇ ವಿಸರಿಹರೇದ್ಯನ್ನಿವಿದಃ ಪದೇ ವಿಸರಿಹರೇನ್ಮೋಹ-
ಯೇದ್ಯಜ್ಞಂ ಮುಗ್ಧೋ ಯಜಮಾನಃ ಸ್ಯಾತ್ತಸ್ಮಾನ್ನ ನಿವಿದಃ
ಪದೇ ವಿಸರಿಹರೇತ್ ||

ಪದಾನಾಂ ವಿಸರ್ಯಾಸಂ ನಿಷೇಧತಿ—ವಿಸರಿಹಾರೋ ವಿಸರ್ಯಾಸಃ || ನಿವಿದಃ
ಸಂಬಂಧಿ ಯತ್ಪದದ್ವಯಂ ತನ್ನ ವಿಸರಿಹರೇದ್ವಿ ಪರಿತತಯಾ ನ ಪಠೇತ್ || ತಥಾ ಸತ್ಯಯಂ
ಹೋತಾ ಯಜ್ಞಂ ಮೋಹಯೇದ್ಯಜ್ಞೇ ಭ್ರಾಂತಿಂ ಜನಯೇತ್ತತೋ ಯಜಮಾನೋಽಪಿ
ಮುಗ್ಧೋ ಭ್ರಾಂತಃ ಸ್ಯಾತ್ತಸ್ಮಾದ್ವಿಪರ್ಯಾಸೋ ನ ಕರ್ತವ್ಯಃ ||

ಮಂತ್ರವನ್ನು ಪಠಿಸುವಾಗ ವಿಸರ್ಯಾಸ ಎಂದರೆ ಹೆಚ್ಚುಕಡಿದುಕೊಳ್ಳುವುದನ್ನು ನಿಷೇಧಿಸುತ್ತಾರೆ. ವಿಸರ್ಯಾಸ ಎಂದರೆ ವ್ಯತ್ಯಾಸವುಂಟಾಗುವುದು. ಒಂದು ಪದವಾದನಂತರ ಮುಂದಿನ ಪದವನ್ನು ಹೇಳದಿರುವುದು, ಒಂದು ಪದವನ್ನು ಹೇಳುವಾಗ ಎರಡು ಪದಗಳನ್ನು ಒಟ್ಟಾಗಿ ಸೇರಿಸಿ ಹೇಳುವುದು ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಒಂದು ಪದವನ್ನು ಬಿಡುವುದು ಇತ್ಯಾದಿ ಹೆಚ್ಚುಕಡಿದುಕೊಳ್ಳುವುದು. ಮಂತ್ರವನ್ನು ಪಠಿಸುವಾಗ ಒಂದೇ ಸಲ ಎರಡು ಪದಗಳನ್ನು ಪಠಿಸದಂತೆ ಎಚ್ಚರಿಕೆಯಿಂದಿರಬೇಕು. ಹೀಗೇನಾದರೂ ಅಚಾತುರ್ಯದಿಂದ ಸಂಭವಿಸಿದ್ದೇ ಆದರೆ ಯಜ್ಞಕರ್ಮದಲ್ಲಿ ಹೋತೃವಿಗೂ ಯಜಮಾನನಿಗೂ ಭ್ರಾಂತಿಯುಂಟಾಗುವುದು. ಅದರಿಂದ ಯಜ್ಞವು ಸರಿಯಾಗಿ ನಡೆಯದೆ ಕೆಟ್ಟುಹೋಗುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ಮಂತ್ರವಿಸರ್ಯಾಸಕ್ಕೆ ಅವಕಾಶವಿಲ್ಲದಂತೆ ಎಚ್ಚರಿಕೆಯಿಂದ ವರ್ತಿಸಬೇಕು.

ನ ನವಿದಃ ಪದೇ ಸಮಸ್ಯೇದ್ಯನ್ನಿವಿದಃ ಪದೇ ಸಮಸ್ಯೇದ್ಯಜ್ಞಸ್ಯ
ತದಾಯುಃ ಸಂಹರೇತ್ಪ್ರಮಾಯುಕೋ ಯಜಮಾನಃ ಸ್ಯಾತ್ತ-
ಸ್ಮಾನ್ನ ನಿವಿದಃ ಪದೇ ಸಮಸ್ಯೇತ್ ||

ನಿವಿತ್ವದಸಂಶ್ಲೇಷಣಂ ನಿಷೇಧತಿ — ಪದಯೋಃ ಸಂಶ್ಲೇಷಣೇ ಯಜ್ಞಸ್ಯಾಯುಃ
ಸಂಹೃತಂ ಭವೇದ್ಯಜ್ಞೋ ವಿನಶ್ಯೇದಿತ್ಯರ್ಥಃ || ತತೋ ಯಜಮಾನೋ ಮ್ರಿಯೇತ ತಸ್ಮಾತ್ಪದ-
ದ್ವಯಂ ನ ಸಂಶ್ಲೇಷಯೇತ್ ||

ಹೋತೃವು ನಿವಿನ್ಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ಪಠಿಸುವಾಗ ಒಂದೊಂದು ಮಂತ್ರದ ಪ್ರಾರಂಭದಲ್ಲಿಯೂ ಒಂದೇ ನಿವಿನ್ಮಂತ್ರದ ಪದವನ್ನು ಪಠಿಸಬೇಕು. ಹೀಗೆ ಮಾಡದೆ ಎರಡು ಅಥವಾ ಹೆಚ್ಚು ನಿವಿನ್ಮಂತ್ರದ ಪದಗಳನ್ನು ಶಸ್ತ್ರಮಂತ್ರಗಳಿಗೆ ಒಟ್ಟಿಗೆ ಸೇರಿಸಿ

ಪಠಿಸಿದರೆ ಯಜ್ಞಕ್ಕೆ ವಿಘಾತವುಂಟಾಗುವುದು ಎಂದರೆ ಯಜ್ಞವು ನಾಶವಾಗುವುದು. ಯಜ್ಞ ಮಾಡುವ ಯಜಮಾನನಿಗೂ ಮರಣವು ಸಂಭವಿಸುವುದು ಅದ್ದರಿಂದ ಒಂದಕ್ಕಿಂತ ಹೆಚ್ಚು ಪದಗಳು (ನಿವಿನ್ದಂತ್ರದ) ಒಟ್ಟಿಗೆ ಸೇರದಂತೆ ಎಚ್ಚರಿಕೆಯಿಂದಿರಬೇಕು.

ಪ್ರೇದಂ ಬ್ರಹ್ಮ ಪ್ರೇದಂ ಕ್ಷತ್ರಮಿತ್ಯೇತೇ ಏವ ಸಮಸ್ಯೇದ್ಬ್ರಹ್ಮ ಕ್ಷ- ತ್ರಯೋಃ ಸಂಪ್ರಿತ್ಯೈ ತಸ್ಮಾದ್ಬ್ರಹ್ಮ ಚ ಕ್ಷತ್ರಂ ಚ ಸಂಪ್ರಿತೇ

ಅನೇನ ನಿಷೇಧೇನ ಸರ್ವೇಷಾಂ ಪದಾನಾಂ ಪರಸ್ಪರವಿಶ್ಲೇಷಣಾಪ್ರಾಪ್ತಾ ಮಧ್ಯಮ-
ಯೋರ್ಧ್ವಯೋಃ ಪದಯೋಃ ಸಂಶ್ಲೇಷಂ ವಿಧತ್ತೇ—ನಿವಿತ್ವದಾನಾಂ ಮಧ್ಯೇ ಪ್ರೇದಂ ಬ್ರಹ್ಮೇ-
ತ್ಯೇಕಂ ಪದಂ ಪ್ರೇದಂ ಕ್ಷತ್ರಮಿತ್ಯಪರಂಪದಂ || ಉಭೇ ಏವ ಸಂಶ್ಲೇಷಯೇತ್ || ಏವಕಾರ-
ಇತರಸಂಶ್ಲೇಷವ್ಯಾವೃತ್ಯರ್ಥಃ || ತದೇತನ್ಮೇಲನಂ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಕ್ಷತ್ರಿಯಜಾತ್ಯೋಃ ಪರಸ್ಪರಾಶ್ರ-
ಯಣಾಯ ಭವತಿ || ತಸ್ಮಾದೇವ ಲೋಕೇ ಜಾತಿದ್ವಯಂ ಪರಸ್ಪರಮಾಶ್ರಿತೃ ತಿಷ್ಠತಿ ||
ಬ್ರಾಹ್ಮಣೋ ಧರ್ಮಂ ಪ್ರವರ್ತಯತಿ || ಕ್ಷತ್ರಿಯಸ್ತಸ್ಯ ರಕ್ಷಾಂ ಕರೋತಿ ||

ನಿವಿನ್ದಂತ್ರಗಳನ್ನು ಪಠಿಸುವಾಗ ವಿಸರ್ಯಾಸವುಂಟಾಗದಂತೆ ಎಂದರೆ ಎರಡು ಪದಗಳು ಒಂದೆಡೆ ಒಟ್ಟಿಗೆ ಸೇರಿಸಿ ಪಠಿಸಿದಂತೆ ಎಚ್ಚರಿಕೆಯಿಂದಿರಬೇಕೆಂದು ಹಿಂದೆ ಹೇಳಲಾಗಿದೆಯಷ್ಟೆ. ಆದರೆ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿರುವ ಎರಡು ಪದಗಳನ್ನು ಮಾತ್ರ ಒಟ್ಟಿಗೆ ಸೇರಿಸಿ ಪಠಿಸಬೇಕೆಂಬ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ವಿವರಣೆಯನ್ನು ಮಾಡುವರು. ನಿವಿತ್ವದಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಪ್ರೇದಂ ಬ್ರಹ್ಮ ಎಂಬುವುದು ಒಂದು ಪದವು; ಪ್ರೇದಂ ಕ್ಷತ್ರಂ ಎಂಬುದು ಇನ್ನೊಂದು ಪದವು ಇವೆರಡೂ ನಿವಿನ್ದಂತ್ರಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿರುವವು. ಇವುಗಳನ್ನು ಮಾತ್ರ ಒಟ್ಟಿಗೆ ಸೇರಿಸಿ ಹೇಳಬೇಕು. ಏಕೆಂದರೆ ಈರಿತಿ ಒಟ್ಟಿಗೆ ಸೇರಿಸುವುದರಿಂದ ಬ್ರಾಹ್ಮಣ ಮತ್ತು ಕ್ಷತ್ರಿಯ ಜಾತಿಗಳೆರಡನ್ನೂ ಒಟ್ಟಿಗೆ ಸೇರಿಸಿದಂತಾಯಿತು. ಹೀಗೆ ಮಾಡುವುದು ಯುಕ್ತವು. ಏಕೆಂದರೆ ಬ್ರಹ್ಮ ಕ್ಷತ್ರಜಾತಿಗಳೆರಡೂ ಪರಸ್ಪರ ಆಶ್ರಯಭೂತ ವಾಗಿರುವವು. ಲೋಕವ್ಯವಹಾರದಲ್ಲಿಯೂ ಈರಿತಿ ನಡೆದುಬರುತ್ತಿರುವುದು. ಬ್ರಾಹ್ಮಣನು ಧರ್ಮದಲ್ಲಿ ಆಸಕ್ತನಾಗಿ ಅದನ್ನು ಇತರರಿಗೆ ತಿಳಿಯಪಡಿಸಿ ಅವರಿಗೆ ಶ್ರೇಯಸ್ಸನ್ನುಂಟುಮಾಡುವನು. ಕ್ಷತ್ರಿಯನಾದ ರಾಜನು ಧರ್ಮವನ್ನೂ ಧರ್ಮಪ್ರವರ್ತಕನಾದ ಬ್ರಾಹ್ಮಣನನ್ನೂ ಸಂರಕ್ಷಿಸುವನು. ಅದ್ದರಿಂದ ಈ ಎರಡು ವರ್ಣಗಳಿಗೂ ಪರಸ್ಪರ ಸಂಶ್ಲೇಷವು ಯುಕ್ತವು.

ನ ತೃಚಂ ನ ಚತುರ್ಯುಚಮತಿಮನ್ಯೇತ ನಿವಿದ್ಧಾನಮೇಕೈಕಂ ವೈ
ನಿವಿದಃ ಪದನ್ಯುಚಂ ಸೂಕ್ತಂ ಪ್ರತಿ ತಸ್ಮಾನ್ನ ತೃಚಂ ನ ಚತು-
ರ್ಯುಚಮತಿಮನ್ಯೇತ ನಿವಿದ್ಧಾನಂ ನಿವಿದಾಹ್ಯೇವ ಸ್ತೋತ್ರ-
ಮತಿಶಸ್ತಂ ಭವತಿ ||

ನಿವಿತ್ವದಾನಾಂ ಪ್ರಜ್ಞೇಪಸ್ಯಾಽಶ್ರಯಸೂಕ್ತೇ ಕಂಚಿನ್ನಿಯಮಂ ವಿಧತ್ತೇ—ತಿ ಸ್ತೋ-
ತುಚೋ ಯಸ್ಮಿನ್ನೂಕ್ತೇ ತತ್ಪ್ರಚಂ || ಚತಸ್ರ ಷುಚೋ ಯಸ್ಮಿನ್ನೂಕ್ತೇ ತಚ್ಚತುರ್ಯುಚಂ ||
ತಾದೃಶಮುಭಯವಿಧಂ ಸೂಕ್ತಮತಿಕ್ರಮ್ಯ ನಿವಿದ್ಧಾನಂ ನಿವಿತ್ವದಾನಾಂ ಪ್ರಜ್ಞೇಪಂ ಸ ಮನ್ಯೇತ
ನ ಚಿಂತಯೇತ್ || ಏತದುತ್ತಂ ಭವತಿ || ತ್ರಿಚತುರಮಾತ್ರಾರ್ಜಾತ್ಯೂಕ್ತಾದರ್ವಾಚೀನೇ ಸೂಕ್ತೇ
ನಿವಿದಂ ನ ದಧ್ಯಾತ್ಕಿಂತೂಭಯಸ್ಮಿನ್ನೇವ ದಧ್ಯಾದಿತಿ || ನಿವಿದಃ ಸಂಬಂಧಿ ಯದೇಕೈಕಮೇವ

ಪದಂ ತದೇವ ಪ್ರತ್ಯುಚಂ ಪ್ರತಿಸೂಕ್ತಂ ಚ ಸಮರ್ಥಂ ಭವತಿ || ಯಸ್ಮಾದೀದೃಶಂ ಸಾಮರ್ಥ್ಯಂ
ತಸ್ಮಾದಿತ್ಯುಕ್ತಾರ್ಥೋಪಸಂಹಾರಃ || ಅಧಿಕೇ ಸೂಕ್ತೇ ನಿವಿತ್ವದೇಷು ಪ್ರಕ್ಷಿಪ್ತೇಷು ನಿವಿದ್ಯವ
ಸ್ತೋತ್ರಾತಿಶಂಸನಂ ಕೃತಂ ಭವತಿ || ಋಚಂ ನಾಶೇಕ್ಷೇತ ತದಿತ್ಯರ್ಥಃ ||

ನಿವಿತ್ವದಗಳನ್ನು ಸೇರಿಸಿ ಪರಿಸರೇಕಾದ ಸೂಕ್ತಗಳ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಒಂದು ವಿಶೇಷನಿಯಮವಿರುವುದನ್ನು ತಿಳಿಸುವರು—
ತೃಚವೆಂದರೆ ಮೂರು ಋಕ್ಕುಗಳುಮಾತ್ರವೇ ಇರುವ ಸೂಕ್ತವು (ಅಥವಾ ಸೂಕ್ತದ ಭಾಗವು—ಈ ಭಾಗದಲ್ಲಿ ಉದ್ದಿಷ್ಟದೇವತೆ
ಯನ್ನು ಮಾತ್ರ ಪ್ರಶಂಸಿಸಲಾಗಿರಬೇಕು). ಚತುರ್ವಚವೆಂದರೆ ಮೇಲೆ ಹೇಳಿದ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ನಾಲ್ಕು ಋಕ್ಕುಗಳನ್ನು ಮಾತ್ರ
ಒಳಗೊಂಡಿರುವ ಸೂಕ್ತ ಅಥವಾ ಸೂಕ್ತದ ಭಾಗವು. ಈ ಎರಡುವಿಧ ಸೂಕ್ತಗಳನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಬೇರೆವಿಧ ಸೂಕ್ತಗಳಿಗೆ ನಿವಿನ್ಮಂತ್ರದ
ಯಾವ ಪದವನ್ನೂ ಸೇರಿಸಿ ಪರಿಸರಬಾರದು. ಎಂದರೆ ಎರಡು ಋಕ್ಕುಗಳ ಸೂಕ್ತವು ತೃಚವೆಂಬ ಸೂಕ್ತಕ್ಕೆ ಋಕ್ಸಂಖ್ಯೆಯಲ್ಲಿ
ಕಡೆಮೆಯಾಗುವುದು. ಇದು ಅಥವಾ ಹೆಚ್ಚಿನ ಸಂಖ್ಯೆಯ ಋಕ್ಕುಗಳಿರುವ ಸೂಕ್ತವು ತೃಚ ಅಥವಾ ಚತುರ್ವಚವೆಂಬ
ಉಭಯವಿಧ ಸೂಕ್ತಗಳಲ್ಲಿರುವ ಋಕ್ಸಂಖ್ಯೆಗಳಿಗಿಂತಲೂ ಅಧಿಕ ಸಂಖ್ಯೆಯುಳ್ಳದ್ದಾಗುವುದು. ತೃಚಕ್ಕಿಂತ ಕಮ್ಮಿಯಾಗಲಿ
ಚತುರ್ವಚಕ್ಕಿಂತ ಹೆಚ್ಚಾಗಲಿ ಇರುವ ಋಕ್ಸಂಖ್ಯೆಗಳನ್ನೊಳಗೊಂಡಿರುವ ಸೂಕ್ತಕ್ಕೆ ಅಥವಾ ಸೂಕ್ತದ ಭಾಗಕ್ಕೆ ನಿವಿನ್ಮಂತ್ರಗಳ
ಯಾವ ಪದವನ್ನೂ ಸೇರಿಸಿ ಪರಿಸರಕೂಡದೆಂಬಿಪ್ರಾಯವು. ಹಾಗೆ ಮಾಡಿದಲ್ಲಿ ನಿವಿತ್ಪದವು ತನ್ನ ಸಾಮರ್ಥ್ಯವನ್ನು ಕಳೆದು
ಕೊಳ್ಳುವುದು. ಇದಲ್ಲದೆ ಅಧಿಕ ಋಕ್ಸಂಖ್ಯೆಗಳಿರುವ ಸೂಕ್ತಕ್ಕೆ ನಿವಿನ್ಮಂತ್ರದ ಪದವನ್ನೂ ಸೇರಿಸಿದ ಸಾಮಾನ್ಯಾಕರಂ ಪರಿಸುವ
ಸ್ತೋತ್ರಮಂತ್ರದ ಸಂಖ್ಯೆಗಿಂತ ಶಸ್ತ್ರಮಂತ್ರದ ಸಂಖ್ಯೆಯು ಅಧಿಕವಾಗುವುದು. ಅದು ನಿಷಿದ್ಧವು. ಏಕೆಂದರೆ ಸ್ತೋತ್ರಕ್ಕೂ
ಶಸ್ತ್ರಮಂತ್ರಕ್ಕೂ ಮಂತ್ರಸಂಖ್ಯೆಯು ಅನುರೂಪವಾಗಿರಬೇಕು ಎಂದರೆ ಎರಡರಲ್ಲಿಯೂ ಮಂತ್ರಸಂಖ್ಯೆಯು ಸಮನಾಗಿರಬೇಕು.
ಕಮ್ಮಿಯಾಗಲಿ ಅಧಿಕವಾಗಲಿ ಇರಕೂಡದು. ಇದು ವಿಧಿಯು.

ಏಕಾಂ ಪರಿಶಿಷ್ಯ ತೃತೀಯಸವನಂ ನಿವಿದಂ ದಧ್ಯಾತ್

ತೃತೀಯಸವನೇ ವಿಶೇಷಂ ವಿಧತ್ತೇ—ಸೂಕ್ತೇ ಯೇಯಮ್ನಗನ್ತಾ ತಾನುವಸ್ಥಾಪ್ಯ
ತತಃ ಪೂರ್ವಮೇವ ತೃತೀಯ ಸವನೇ ನಿವಿದಂ ಪ್ರಕ್ಷಿಪೇತ್ ||

ಆದರೆ ತೃತೀಯಸವನಕಾಲದಲ್ಲಿ ಶಸ್ತ್ರಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ಪರಿಸುವಾಗ ಹೋತೃವು ಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿ ಕಡೆಯ ಒಂದು ಋಕ್ಕು
ಮಾತ್ರ ಉಳಿದಿರುವಾಗ ನಿವಿನ್ಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ಪರಿಸಬೇಕು.

ಯದ್ವೇ ಪರಿಶಿಷ್ಯ ದಧ್ಯಾತ್ಪ್ರಜನನಂ ತದುಪಹನ್ಯಾದ್ಗರ್ಭಿಸ್ತತ್ಪ್ರಜಾ ವ್ಯರ್ಥಯೇತ್ತಸ್ಮಾದೇಕಾಮೇವ ಪರಿಶಿಷ್ಯ ತೃತೀಯಸವನೇ ನಿವಿದಂ ದಧ್ಯಾತ್

ವಿಪಕ್ಷಜಾಧಪುರಃಸರಂ ಸ್ವಪಕ್ಷಮುಪಸಂಹರತಿ—ಯದಿ ದ್ವೇ ಋಚೌ ಪರಿಶಿಷ್ಯ ತತಃ
ಪುರಾ ನಿವಿದಂ ದಧ್ಯಾತ್ಪ್ರಜಾನೀಂ ಪ್ರಜೋತ್ಪಾದನಸಾಧನಂ ವಿನಾಶಯೇತ್ || ಪುತ್ರಾದಯಃ
ಪ್ರಜಾ ಗರ್ಭಿವ್ಯರ್ಥಯೇದ್ವಿಯುಕ್ತಾಃ ಕುರ್ಯಾತ್ || ಪ್ರಜನನಮುಪಹನ್ಯಾದಿತ್ಯನೇನ
ಯಜಮಾನಸ್ಯ ಪ್ರಜೋತ್ಪಾದನರಾಹಿತ್ಯಂ || ಪ್ರಜಾ ವ್ಯರ್ಥಯೇದಿತ್ಯನೇನ ಪೂರ್ವಮುತ್ಪ-
ನ್ನಾನಾಂ ಪುತ್ರಾದಿನಾಮಪತ್ಯರಾಹಿತ್ಯಂ || ತಸ್ಮಾದಿತ್ಯುಪಸಂಹಾರಃ ||

ಮೇಲೆ ಹೇಳಿದಂತೆ ಮಾಡದೆ ಎಂದರೆ ಒಂದು ಋಕ್ಕು ಉಳಿದಿರುವಾಗ ನಿವಿನ್ಮಂತ್ರವನ್ನು ಪಠಿಸದೆ ಎರಡು ಋಕ್ಕುಗಳು ಉಳಿದಿರುವಾಗ ನಿವಿನ್ಮಂತ್ರವನ್ನು ಪಠಿಸಿದಲ್ಲಿ ಅಗ ಯಜಮಾನನಿಗೆ ಪುತ್ರಾದಿ ಸಂತಾನವುಂಟಾಗಲು ಅಡಚಣೆಯುಂಟಾಗುವುದು. ಎಂದರೆ ಗರ್ಭದಲ್ಲಿಯೇ ಶಿಶುವು ಮೃತವಾಗಿ ಹುಟ್ಟುವ ಸಂಭವವೂ ಈಗ ಹುಟ್ಟಿ ಬೆಳೆಯುತ್ತಿರುವ ಪುತ್ರಾದಿ ಸಂತತಿಗಳ ನಾಶವೂ ಉಂಟಾಗುವ ಸಂಭವವಿರುವುದು.

ನ ಸೂಕ್ತೇನ ನಿವಿದಮತಿಪದ್ಯೇತ |

ಅಥ ನಿವಿದ್ಧಾನೀಯೇನ ಸೂಕ್ತೇನ ನಿವಿದತಿಕ್ರಮಂ ನಿಷೇಧತಿ- ಯತ್ಸೂಕ್ತಂ ನಿವಿದ್ಧಾ-
ನಾರ್ಹಂ ನಿವಿದಮತಿಕ್ರಮ್ಯ ತೇನ ಸೂಕ್ತೇನ ನ ಪದ್ಯೇತ ನಿವಿತ್ಪ್ರಜ್ಞೇಪಂ ಪರಿತ್ಯಜ್ಯ ಕೇವಲಂ
ತತ್ಸೂಕ್ತಂ ನ ಪಠೇದಿತ್ಯರ್ಥಃ ||

ಸೂಕ್ತಕ್ಕೆ ನಿವಿತ್ ಪದವನ್ನು ಸೇರಿಸದೆ ಬಿಟ್ಟು ಕೇವಲ ಸೂಕ್ತವನ್ನೇ (ಮಂತ್ರವನ್ನೇ) ಪಠಿಸಬಾರದು.

ಯೇನ ಸೂಕ್ತೇನ ನಿವಿದಮತಿಪದ್ಯೇತ ನ ತತ್ಪುನರುಪನಿವರ್ತೇತ
ವಾಸ್ತುಹಮೇವ ತತ್ ||

ಪ್ರಮಾದಾನ್ನಿವಿತ್ಪ್ರಜ್ಞೇಪವಿಸ್ತೃತೌ ಪುನಸ್ತತ್ಸೂಕ್ತೇ ನಿವಿದಂ ಪ್ರಕ್ಷಿಪ್ಯ ಪಾತೋ
ಭ್ರಾಂತ್ಯಾ ಪ್ರಸಕ್ತಸ್ತಂ ನಿಷೇಧತಿ- ನಿವಿದಮತಿಕ್ರಮ್ಯ ಪರಿತ್ಯಜ್ಯ ನಿವಿತ್ಪ್ರಜ್ಞೇಪಯೋಗ್ಯೇನ
ಯೇನ ಸೂಕ್ತೇನ ಪದ್ಯೇತಾನುಷ್ಠಾನಂ ಪ್ರಾಪ್ನುಯಾತ್ತದ್ವಿಸ್ತೃತನಿವಿತ್ಯಂ ಸೂಕ್ತಂ ಪುನರ್ನೋ-
ಪನಿವರ್ತೇತ ಭೂಯೋ ನಿವಿದಂ ಪ್ರಕ್ಷಿಪ್ಯ ನ ಪಠೇತ್ || ತತ್ರ ಹೇತುರುಚ್ಯತೇ || ತದ್ವಿಸ್ತೃತ-
ನಿವಿತ್ಯಂ ಸೂಕ್ತಂ ವಾಸ್ತುಹಮೇವ || ವಾಸ್ತುಶಬ್ದೇನ ನಿವಿದಃ ಸ್ಥಾನಮುಚ್ಯತೇ || ತಸ್ಯ ಸ್ಥಾನಸ್ಯ
ಘಾತಕಂ ತತ್ಸೂಕ್ತಂ ತತಃ ಪುನಃ ಪಾಠಸ್ಯ ನ ಯೋಗ್ಯಂ ||

ಒಂದುವೇಳೆ ಪ್ರಮಾದದಿಂದ ಮಂತ್ರದ ಆದಿಯಲ್ಲಿ ನಿವಿತ್ ಪದವನ್ನು ಸೇರಿಸಲು ಮರೆತುಹೋದಲ್ಲಿ ಅಗ ಮಂತ್ರವನ್ನು ಹಾಗೆಯೇ ಪಠಿಸಿದಲ್ಲಿ ಪುನಃ ಸರಿಮಾಡಬೇಕೆಂಬ ಇಚ್ಛೆಯಿಂದ ಮತ್ತೆ ನಿವಿತ್ ಪದವನ್ನು ಸೇರಿಸಿ ಸೂಕ್ತವನ್ನು ಪುನಃ ಪಠಿಸಬಾರದು. ಕೆಟ್ಟುಹೋದದ್ದನ್ನು ಪುನಃ ಸರಿಪಡಿಸಲು ಪ್ರಯತ್ನಿಸಬಾರದು ಎಂದರೆ ನಿವಿತ್ ಪದವಿಲ್ಲದೆ ಪಠಿಸಿದ ಸೂಕ್ತಕ್ಕೆ ಬದಲಾಗಿ ಮತ್ತೊಂದಾವರ್ತಿ ನಿವಿತ್ ಪದವನ್ನು ಸೇರಿಸಿ ಅದೇ ಸೂಕ್ತವನ್ನು ಪಠಿಸಲು ಪ್ರಯತ್ನಮಾಡಬಾರದು. ಏಕೆಂದರೆ ನಿವಿತ್ ಪದಕ್ಕೆ ಯಾವ ಸ್ಥಾನವಿರಬೇಕೋ ಅದನ್ನು ನಾಶಮಾಡಿದಂತಾಗುವುದು ವಾಸ್ತು ಎಂದರೆ ನಿವಿತ್ ಪದದ ಸ್ವಂತ ಸ್ಥಾನವು. ಹ ಎಂದರೆ ನಾಶವು. ಘಾತುಕವು ವಾಸ್ತುಹಂ ಎಂದರೆ ಅದರ (ನಿವಿತ್ ಪದದ) ಸ್ವಸ್ಥಾನವನ್ನು ಧಾತಿಸಿದಂತಾಗುವುದು. ಈಗ ಏನುಮಾಡಬೇಕೆಂಬ ವಿಷಯವನ್ನು ತಿಳಿಸುತ್ತಾರೆ.

ಅನ್ಯತ್ತದ್ವೈವತಂ ತಚ್ಛಂದಸಂ ಸೂಕ್ತಮಾಹೃತ್ಯ ತಸ್ಮಿನ್ನಿವಿದಂ
ದಧ್ಯಾತ್ ||

ಕಾ ತರ್ಹಿ ತದಾನೀಂ ನಿವಿದೋ ಗತಿರಿತ್ಯಾಶಂಕ್ಯಾಹ- ಪೂರ್ವಸ್ಯ ನಿವಿದ್ಧಾನೀಯಸ್ಯ
ಸೂಕ್ತಸ್ಯ ದೇವತಾ ಯಾದೃಶೀ ಛಂದಶ್ಚ ಯಾದೃಶಂ ತಥಾ ವಿಧಾಭ್ಯಾಂ ದೇವತಾಚ್ಛಂದೋಭ್ಯಾಂ
ಯುಕ್ತಮನ್ಯತ್ಕಿಂಚಿತ್ಸೂಕ್ತಮಾಹೃತ್ಯ ತಸ್ಮಿನ್ನೂಕ್ತೇ ನಿವಿದಂ ಪ್ರಕ್ಷಿಪೇತ್ ||

ನಿವಿತ್ಪದವು ಬಿಟ್ಟುಹೋಗಿ ಕೇವಲ ಸೂಕ್ತವನ್ನೇ ಪಡೆದ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ (ಮೇಲೆ ಹೇಳಿದ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ) ಆ ಸೂಕ್ತ ದಂತಿರುವ ಮತ್ತೊಂದು ಸೂಕ್ತವನ್ನು ಎಂದರೆ ಅದೇ ದೇವತೆ, ಅದೇ ಭಂದಸ್ಸು ಇರುವ ಮತ್ತೊಂದು ಸೂಕ್ತವನ್ನು ಆರಿಸಿ ಅದಕ್ಕೆ ಬಿಟ್ಟುಹೋಗಿ ಸ್ವ ನಿವಿತ್ಪದವನ್ನು ಮೊದಲು ಸೇರಿಸಿ ಅನಂತರ ಸೂಕ್ತವನ್ನು ಪಡೆಸಬೇಕು.

ಮಾ ಪ್ರ ಗಾಮು ಪಥೋ ವಯಮಿತಿ ಪುರಸ್ತಾತ್ಸೂಕ್ತಸ್ಯ ಶಂಸತಿ ||

ತತ್ರ ಕಂಚಿದ್ವಿಶೇಷಂ ವಿಧತ್ತೇ—ಯಸ್ಮಿನ್ನಾಹುತೇ ನೂತನೇ ಸೂಕ್ತೇ ನಿವಿತ್ಪ್ರಕ್ಷಿಪ್ಯತೇ ತಸ್ಯ ಪುರಸ್ತಾತ್ಸೂಕ್ತಾಠಾತ್ಪೂರ್ವಂ ಮಾ ಪ್ರ ಗಾಮೇತಿ ಸೂಕ್ತಂ ಶಂಸೇತ್ || ವಯಂ ಹೋತಾರಃ ಪಥಃ ಶಂಸನಮಾರ್ಗಾತ್ಪರಿಭ್ರಷ್ಟಾಃ ಸಂತೋ ಮಾ ಗಾಮು ಪ್ರಭ್ರಂಶಂ ಮಾ ಪ್ರಾಪ್ನವಾಮೇತಿ ತಸ್ಯ ಪಾದಸ್ಯಾರ್ಥಃ || ಮಾರ್ಗಭ್ರಂಶದೋಷೋಽಸ್ಮಾಕಂ ಮಾ ಭೂದಿತ್ಯಭಿಪ್ರಾಯಃ ||

ಈ ಕ್ರಮದಲ್ಲಿ ಒಂದು ವಿಶೇಷಸಂಗತಿ ಇರುವುದು. ಅದನ್ನು ತಿಳಿಸುತ್ತಾರೆ—ಹೊಸದಾಗಿ ಆರಿಸಿ ಪಡೆಸಬೇಕಾದ ಸೂಕ್ತ ವನ್ನು ಪಡೆಸುವಾಗ ನಿವಿತ್ಪದವು ಪ್ರಕ್ಷೇಪಾನಂತರ ನೂತನ ಸೂಕ್ತವನ್ನು ಪಡೆಸುವುದಕ್ಕೆ ಮುಂಚೆ, ಮಾ ಪ್ರ ಗಾಮು ಪಥೋ ವಯಂ (ಋ.ಸಂ. ೧೦-೫೭-೧) ಎಂಬ ಸೂಕ್ತವನ್ನು ಪಡೆಸಬೇಕು. ಇದರ ಅರ್ಥವು— ಹೋತೃಗಳಾದ ನಾವು ಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ಪಡೆಸುವಾಗ ನಿಯೋಜಿತವಾದ ಮಾರ್ಗವನ್ನು ಬಿಟ್ಟುಹೋಗಿ ಭ್ರಷ್ಟರಾಗದಿರಲಿ ಎಂದು ಈ ಮಂತ್ರದ ಅರ್ಥವು. ಯಜ್ಞ ಕಾರ್ಯಕ್ರಮಗಳಲ್ಲಿ ನಾವು ಸರಿಯಾದ ಮಾರ್ಗವನ್ನು ಅತಿಕ್ರಮಿಸದಿರಲಿ ಎಂಬಭಿಪ್ರಾಯವು.

**ಪಥೋ ವಾ ಏಷ ಪ್ರೈತಿ ಯೋ ಯಜ್ಞೇ ಮುಹ್ಯತಿ ಮಾ ಯಜ್ಞಾ -
ದಿಂದ್ರ ಸೋಮಿನ ಇತಿ ಯಜ್ಞಾದೇವ ತನ್ನ ಪ್ರಚ್ಯವತೇ |**

ದ್ವಿತೀಯಪಾದಸ್ಯ ತಾತ್ಪರ್ಯಂ ದರ್ಶಯತಿ—ಮಾ ಯಜ್ಞಾದಿತ್ಯಾದಿರ್ವಿಶೇಷಃ ಪಾದಸ್ತಸ್ಯಾಯಮರ್ಥಃ | ಹೇ ಇಂದ್ರ ಸೋಮಿನಃ ಸೋಮಯುಕ್ತಾದ್ಯಜ್ಞಾನ್ಮಾ ಪ್ರ ಗಾಮೇತ್ಯನುವರ್ತತೇ ಪ್ರಭ್ರಂಶಂ ಮಾ ಪ್ರಾಪ್ನವಾಮೇತಿ || ಯಃ ಪುನಾನ್ಯಜ್ಞೇ ಮುಹ್ಯತಿ ಭ್ರಾಂತಿಂ ಪ್ರಾಪ್ನೋತಿ ಏವ ಪುನಾನವಶ್ಯಂ ಪಥಃ ಪ್ರತ್ಯೇವ ಮಾರ್ಗಾತ್ಪ್ರಶ್ಯತ್ಯೇವ | ಅತೋ ಮಾ ಪ್ರ ಗಾಮು ಪಥ ಇತ್ಯೇವತಾ ನ ಪರಾಪ್ತಂ ಕಿಂತು ಮಾರ್ಗಭ್ರಂಶಪರಿಹಾರದಾರ್ಥಾರ್ಥಂ ಮಾ ಯಜ್ಞಾದಿತ್ಯಸಿ ಪಠನೀಯಂ || ತತ್ಪಾದಪಾಠೇನಾಯಂ ಯಜ್ಞಾನ್ ಪ್ರಚ್ಯವತೇ || ಅಥ ವಾ ಪಥೋ ವಾ ಏಷ ಇತ್ಯರ್ಥವಾದಃ ಪೂರ್ವಪಾದಶೇಷತ್ವೇನ ವ್ಯಾಖ್ಯೇಯಃ ||

ಮೇಲೆ ಹೇಳಿದ ಮಾ ಪ್ರ ಗಾಮು ಎಂಬ ಋಕ್ವಿನ ಎರಡನೇ ಪಾದದ ಅರ್ಥವನ್ನು ವಿವರಿಸುವರು. ಈ ಋಕ್ವಿನ ಎರಡನೆಯ ಪಾದವು-- ಮಾ ಯಜ್ಞಾದಿಂದ್ರ ಸೋಮಿನಃ | ಎಂಬುದು. ಇದರ ಅರ್ಥವು ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ, ಸೋಮರಸ ದಿಂದ ಸಿದ್ಧಪಡಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿರುವ ಈ ಯಜ್ಞದಿಂದ ಭ್ರಷ್ಟರಾಗದಿರಲಿ ಎಂದರೆ ಭ್ರಾಂತಿಯುಕ್ತರಾಗದಿರಲಿ. ನಮಗೆ ಭ್ರಾಂತಿ ಯುಂಟಾಗದಿರಲಿ ಎಂದು ಇದರ ಅರ್ಥವು. ಯಾವ ಪುರುಷನು ಭ್ರಾಂತಿಯಿಂದ ಯಜ್ಞ ಕಾರ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ತಪ್ಪಿ ನಡೆಯುವನೋ ಅವನ ಯಜ್ಞವು ಸರಿಯಾದ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ನಡೆಯಲು ಸಾಧ್ಯವಿಲ್ಲ. ಪ್ರಯಾಣದಲ್ಲಿ ನಿರತನಾದ ಪ್ರಯಾಣಿಕನು ಸರಿಯಾದ ಮಾರ್ಗದಲ್ಲಿ ಹೋಗದಿದ್ದರೆ ನಿರ್ದಿಷ್ಟಪ್ರದೇಶವನ್ನು ತಲುಪುವುದಿಲ್ಲ. ಅದರಂತೆ ಯಜ್ಞ ಮಾಡುವಾಗಲೂ ಸರಿಯಾದ ಕ್ರಮಗಳನ್ನು

ಅನುಸರಿಸದಿದ್ದರೆ ಯಜ್ಞವು ನಿರ್ವಿಘ್ನವಾಗಿ ಸಾಗಿ ಉದ್ದಿಷ್ಟಫಲವನ್ನು ಕೊಡುವುದಿಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ಸರಿಯಾದ ಮಾರ್ಗದಲ್ಲಿ ನಡೆಯಬೇಕು.

ಮಾಂತಃ ಸ್ಥುರ್ನೋ ಅರಾತಯ ಇತ್ಯರಾತೀಯತ ಏವ ತದಪಹಂತಿ |

ತೃತೀಯಪಾದವುನೂದ್ಯ ನ್ಯಾಚಷ್ಟೇ — ನೋಃಸ್ತಾಕಮಂತರ್ಮುಢ್ಯೇ ಅರಾತಯಃ
ಶತ್ರುವೋ ನಾ ಸ್ಥುರ್ಮಾ ತಿಷ್ಠಂತು || ತತ್ಪಾದಸಾಠೇನಾರಾತೀಯತಃ ಶತ್ರುತ್ವಮಿಚ್ಛತ ಏವ
ಪುರುಷಾನಪಹಂತಿ |

ಈ ಋಕ್ವಿನ ಮೂರನೆಯ ಪಾದವನ್ನು ವಿವರಿಸುವರು—(ಯಜ್ಞಮಾಡುವ) ನಮ್ಮಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಶತ್ರುಗಳ (ಎಂದರೆ ಯಜ್ಞಕ್ಕೆ ವಿಘ್ನವನ್ನುಂಟುಮಾಡುವವರು) ಇರದಂತಾಗಲಿ ಎಂದು ಈ ಪಾದದ ಅರ್ಥವು. ಇದರ ಪಠನಿಂದ ಯಜ್ಞಕ್ಕೆ ವಿಘಾತವನ್ನುಂಟುಮಾಡಬೇಕೆಂದು ಇಚ್ಛಿಸುವ ಶತ್ರುಗಳಿದ್ದಲ್ಲಿ ಅವರು ನಾಶವನ್ನೈದುವರು.

**ಯೋ ಯಜ್ಞಸ್ಯ ಪ್ರಸಾಧನಸ್ತಂತುದೇವೇಷ್ಟಾತತಃ | ತಮಾಹುತಂ
ನಶೀಮಹೀತಿ ಪ್ರಜಾ ವೈ ತಂತುಃ ಪ್ರಜಾಮೇವಾಸ್ಮಾ ಏತತ್ಸಂತ
ನೋತಿ ||**

ತಸ್ಮಿನ್ನೂಕ್ತೇ ದ್ವಿತೀಯಾಮೃಚಮನುವದತಿ—ಯಃ ಪುತ್ರೋ ಯಜ್ಞಸ್ಯ ಪ್ರಸಾಧನಃ
ಕುಲಪಾರಂಪರ್ಯೇಣ ಯಜ್ಞಸ್ಯ ಪ್ರಕರ್ಷೇಣ ಸಾಧಕೋಽಪಿವ ತಂತುದೇವೇಷ್ಟಾತತೋ
ದೀರ್ಘತಂತುರಿವ ದೇವೇಷು ವಿಸ್ತಾರಿತಸ್ತಂ ತಥಾವಿದಂ ಪುತ್ರ ಮಾಹುತಂ ಆಹ್ವಾನೇನ ಸಂಪಾ-
ದಿತದೇವತಂ ನಶೀಮಹಿ | ಅತ್ರ ನಿಷೇಧಾರ್ಥಃ ಷಶ್ವಿನ್ನ ಕಾರೋಽಧ್ಯಾಹರ್ತವ್ಯಃ || ನೈವ ಸಾಹ-
ಯಾನು ಇತ್ಯರ್ಥಃ | ಅಸ್ಮಾಭಿಃ ಪ್ರಮಾದೇ ಕೃತೇಪ್ಯಸ್ತುತ್ರಸ್ಯ ದೇವೇಷು ಪ್ರಜಾರಾತ್ಸ
ಪ್ರಮಾದಃ ಸಮಾಧೀಯತ ಇತ್ಯರ್ಥಃ || ಅತ್ರ ತಂತುಶಬ್ದಸ್ಯ ತಾತ್ಪರ್ಯಂ ದರ್ಶಯತಿ—ಕುಲಾ-
ಚಾರಾದೇವಿಚ್ಛೇದಹೇತುತ್ವಾತ್ಪುತ್ರರೂಪಾ ಪ್ರಜಾ ತಂತುಶಬ್ದೇನೋಚ್ಯತೇ || ತಥಾ ಸತ್ಕೇತ-
ತ್ವಾಠೇನ ಪ್ರಜಾಮೇವ ಪುತ್ರಾದಿರೂಪಾಮಸ್ಮೈ ಯಜಮಾನಾಯ ಸಂತನೋತ್ಯವಿಚ್ಛಿನ್ನಾಂ
ಕರೋತಿ ||

ಈ ಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿ ಎರಡನೆಯ ಋಕ್ವಿನ ಅರ್ಥವಿವರಣೆ ಮಾಡುವರು—ಮೇಲಿನ ವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿರುವುದೇ ಎರಡನೆಯ ಋಕ್ವ್ಯಾ-
ಇದರ ಅರ್ಥವು ಈ ರೀತಿ ಇರುವುದು. ಯಜ್ಞಕ್ಕೆ ಉತ್ತಮರೀತಿಯಿಂದ ಅನುಕೂಲಗಳನ್ನು ಒದಗಿಸಿ ಯಜ್ಞವನ್ನು ಚೆನ್ನಾಗಿ
ನಿರ್ವಹಿಸುವನೋ ಮತ್ತು ದೇವತೆಗಳಲ್ಲಿ ಯಾವ ನಮ್ಮ ಪುತ್ರನು ಆಹ್ವಾನಮಾಡಿ ಉಪಚರಿಸುವನೋ ಅಂತಹ ಸುಪುತ್ರನನ್ನು
ನಾವು ಕಳೆದುಕೊಳ್ಳದಂತಾಗಲಿ. ಎಂದರೆ ನಮ್ಮ ಪುತ್ರರಲ್ಲಿ ಯೋಗ್ಯನಾದವನು ಯಜ್ಞಕ್ಕೆ ಬೇಕಾದ ಸಾಧನಸುಪತ್ತಿಗಳನ್ನು
ಒದಗಿಸಲು ಸಮರ್ಥನು. ದೇವತೆಗಳನ್ನು ತೃಪ್ತಿಸುಡಿಸುವುದರಲ್ಲಿ ನಮ್ಮ ವಂಶವು ಅವಿಚ್ಛಿನ್ನವಾಗಿ (ಸಂತತವಾಗಿ) ನಡೆದು
ಬರುವಂತೆಯೂ ಯಜ್ಞಾದಿ ಕಾರ್ಯಗಳು ವಿಸ್ತಾರವಾಗಿ ಎಂದರೆ ಮೊದಲಿಗಿಂತಲೂ ವಿಜೃಂಭಣೆಯಿಂದ ನೆರವೇರಲು ಕಾರ್ಯ
ದಕ್ಷನಾಗಿಯೂ, ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಯಜ್ಞಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಆಹ್ವಾನಮಾಡುವವನಾಗಿಯೂ ಇರುವನು. ಇಂತಹ ಸುಪುತ್ರನನ್ನು ನಾವು

ವಿಸ್ಮೃತಿಯಿಂದ ಎಂದರೆ ಮಂತ್ರಪಠನಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಲೋಪದೋಷಗಳನ್ನುಂಟು ಮಾಡುವುದರಿಂದ ನಾವು ಕಳೆದುಕೊಳ್ಳದಂತಾಗಲಿ. ಏಕೆಂದರೆ ಮಂತ್ರಪಠನದಲ್ಲಿ ಲೋಪದೋಷಗಳುಂಟಾದರೆ ಅದರಿಂದ ಪುತ್ರಾದಿ ಸಂತತಿಗೆ ಕೇಡುಂಟಾಗುವುದು ಎಂದು ಹಿಂದೆಯೇ ಹೇಳಿದೆಯಷ್ಟೆ. ಆ ವಿಧವಾದ ನ್ಯೂನತೆಗಳು ನಮ್ಮ ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಸಂಭವಿಸದಿರಲಿ ಎಂದು ಮುಖ್ಯಾಭಿಪ್ರಾಯವು. ಇಲ್ಲಿ ತಂತುರ್ದೇವೇಷ್ಟಾತತಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ವಿವರಣೆಯು ಅವಶ್ಯಕವು. ತಂತು ಎಂದರೆ ದಾರವು ಬಟ್ಟೆಯನ್ನು ನೇಯುವಾಗ ದಾರವು ಕಿತ್ತುಹೋದರೆ ಬಟ್ಟೆಯು ಸರಿಯಾಗಿ ಉತ್ಪನ್ನವಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಜಿನ್ನಾಗಿ ಆಗಬೇಕೆಂಬ ಬಟ್ಟೆಗೆ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ದಾರವು ಕಿತ್ತು ಹೋಗದಿರುವುದು ಅವಶ್ಯಕವು. ಅದರಂತೆಯೇ ನಾವು, ನಮ್ಮ ಸಂತತಿಯಾದ ಪುತ್ರ-ಪೌತ್ರಾದಿಗಳಿಂದ ಸಹಿತವಾದ ವಂಶವು ಅವಿಚ್ಛಿನ್ನವಾಗಿ ನಡೆದು ಬರುತ್ತಿರಬೇಕು. ಅಷ್ಟೇ ಅಲ್ಲದೆ ನಾವು ಮಾಡುತ್ತಿರುವ ಯಜ್ಞಾದಿಗಳನ್ನೂ ದೇವತಾಹ್ವಾನವನ್ನೂ ನಾವು ಮಾಡುತ್ತಿರುವಂತೆಯೇ ನಮ್ಮ ಕಾಲಾನಂತರ ನಮ್ಮ ಪುತ್ರರೂ ಅವರ ಕಾಲಾನಂತರ ಅವರ ಪುತ್ರರೂ (ನಮ್ಮ ಪೌತ್ರರು) ನಮ್ಮಂತೆಯೇ ನಡೆಸಿಕೊಂಡು ಬರಬೇಕು. ಈ ರೀತಿಯಾಗಿ ವಂಶದಲ್ಲಿ ಯಾರಿಂದಲೂ ಯಜ್ಞಾದಿಕಾರ್ಯಗಳು ನಿಲ್ಲಿಸಲ್ಪಡದೆ ನಡೆದುಕೊಂಡು ಹೋಗುವುದಕ್ಕೆ ಅವಿಚ್ಛಿನ್ನ ಅಥವಾ ಸಂತತವಾಗಿ ಸಾಗುವುದು. ಎಂಬರ್ಥವು ಸೂಚಿತವಾಗುತ್ತದೆ. ಇದೇನೆ ಇಲ್ಲಿ ತಂತು ಶಬ್ದದ ಹೋಲಿಕೆಯಿಂದ ವರ್ಣಿಸಲಾಗಿದೆ. ಇದರ ಹಾಗೆಯೇ ಆತತಃ ವಿಸ್ತೃತಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೂ ಅರ್ಥವಿವರಣೆ ಇರುವುದು. ವಿಸ್ತೃತ ಎಂದರೆ ಕಾರ್ಯಕಲಾಪಗಳಲ್ಲಿ ಈಗಿರುವುದಕ್ಕಿಂತಲೂ ಕಡಿಮೆಯಾಗಿದೆ ಇನ್ನೂ ಹೆಚ್ಚು ವಿಜೃಂಭಣೆಯಿಂದ ನಡೆಯುವಂತಾಗಲೆಂಬ ಅರ್ಥವನ್ನು ಸೂಚಿಸುವುದು. ಇಲ್ಲಿ ಯಜಮಾನನಿಗೆ ಪ್ರಜೆಗಳೇ ಎಂದರೆ ಪುತ್ರಪೌತ್ರಾದಿಗಳೇ ತಂತುರೂಪದಲ್ಲಿರುವರು (ದಾರದಂತಿರುವರು) ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ನ್ಯೂನತೆಗಳಿಲ್ಲದಿದ್ದರೆ ಯಜಮಾನರ ಪುತ್ರಪೌತ್ರಾದಿಗಳು ಅವಿಚ್ಛಿನ್ನವಾಗಿ ವೃದ್ಧಿಯನ್ನುಹೊಂದಿ ಅವನ ಸಂತತಿಯು ಯಾವಾಗಲೂ ಅಭಿವೃದ್ಧಿಯನ್ನೇ ಹೊಂದುತ್ತಿರುವುದು.

ಮನೋ ನ್ವಾಹುವಾನುಹೇ ನಾರಾಶಂಸೇನ ಸೋಮೇನೇತಿ ಮನಸಾ
ವೈ ಯಜ್ಞಸ್ತಾಯತೇ ಮನಸಾ ಕ್ರಿಯತೇ ||

ತೃತೀಯಸ್ಯಾ ಋಚಃ ಪೂರ್ವಾರ್ಧಮನುವದತಿ—ಆಸ್ಯಾಯಿತಾಶ್ಚಮಸಾ ನಾರಾಶಂ-
ಸಾಸ್ತತ್ಸಂಬಂಧಿನಾ ಸೋಮೇನ ನು ಕ್ಷಿಪ್ರಮೇವ ಮನೋಽಸ್ಮದೀಯಮಾಹುವಾನುಹೇ ಆಹ್ವಾ-
ಯಾಮಿ|| ಅಸ್ಯಾರ್ಧಸ್ಯ ತಾತ್ಪರ್ಯಂ ದರ್ಶಯತಿ—ಸರ್ವೋ ಯಜ್ಞೋ ಮನಸೈವ ತಾಯತೇ
ವಿಸ್ತಾಯತೇ ಮನಃಪೂರ್ವಕತ್ವಾದಿತರೇಂದ್ರಿಯಪ್ರವೃತ್ತೇಸ್ತಸ್ಮಿಂಶ್ಚ ಪ್ರಸಾರಿತೇ ಯಜ್ಞೇ
ಯೋ ಯಃ ಕರ್ತವ್ಯವಿಶೇಷೋಽಸ್ತಿ ಸ ಸರ್ವೋಽಪಿ ಮನಸಾ ಕ್ರಿಯತೇ ತಸ್ಮಾನ್ನನಸ ಆಹ್ವಾನಂ
ಯಾಗೇ ಜ್ಞಾನೇ ವಾ ಯುಕ್ತಂ ||

ಈಗ ಸೂಕ್ತದ ಮೂರನೇ ಋಕ್ವಿನ ಪೂರ್ವಾರ್ಧವನ್ನು ವಿವರಿಸುವರು. ಇಲ್ಲಿ ನಾರಾಶಂಸವೆಂದರೆ ಸೋಮವನ್ನು ಸಂಸ್ಕಾರಮಾಡಿ ಚಮಸವೆಂಬ ಪಾತ್ರೆಯಲ್ಲಿ ಸಿದ್ಧಪಡಿಸಿಟ್ಟಿರುವ ಸೋಮವೆಂದರ್ಥವು. ಈ ವಿಧವಾದ ಸೋಮದಿಂದ (ಅಥವಾ ಸೋಮಪಾನದಿಂದ) ನಮ್ಮ ಮನಸ್ಸು ಸ್ಥಿಮಿತವಾಗಿ ಸಂತೋಷಗೊಳ್ಳುವುದು. ಇಂತಹ ಮನಸ್ಸು ನಮಗೆ ಉಂಟಾಗಲೆಂದು ಮನಸ್ಸನ್ನು ನಾವು ಆಹ್ವಾನಿಸುವೆವು. ಏಕೆಂದರೆ ಪ್ರಸನ್ನಾತ್ಮಕವಾದ ಮನಸ್ಸಿನಿಂದಲೇ ಯಜ್ಞವು ಈರಿತಿ ಮಾಡಲ್ಪಡಬೇಕೆಂದು ಆಲೋಚಿಸಲಾಗುತ್ತದೆ. ಮನಸ್ಸಿನಿಂದಲೇ ನೆರವೇರಿಸಲ್ಪಡುತ್ತದೆ.

ಸೈವ ತತ್ರ ಪ್ರಾಯಶ್ಚಿತ್ತಿಃ ಪ್ರಾಯಶ್ಚಿತ್ತಿಃ ||

ಅಸ್ಯ ಸೂಕ್ತಸ್ಯ ಪ್ರಥಮತಃ ಪಾಠೇ ಪ್ರಯೋಜನಂ ದರ್ಶಯತಿ—ಮಾ ಪ್ರ ಗಾನೋ-
ತ್ಯಾದಿಸೂಕ್ತಸ್ಯೋಕ್ತಿರೇವ ನಿವಿದತಿಕ್ರಮರೂಪಪ್ರತ್ಯವಾಯಸ್ಯ ಪ್ರಾಯಶ್ಚಿತ್ತಿಃ || ಅಭ್ಯಾ-
ಸೋಽಧ್ಯಾಯಸಮಾಪ್ತಾರ್ಥಃ ||

ಯಜ್ಞಕರ್ಮಾನುಷ್ಠಾನಗಳಲ್ಲಿ ಏನಾದರೂ ನ್ಯೂನಾತಿರಕ್ತಲೋಪದೋಷಗಳುಂಟಾದರೆ ಮೇಲೆ ಹೇಳಿದ ಮಾ ಪ್ರ
ಗಾನು ಪಠೋ ವಯಂ (ಋ. ಸಂ. ೧೦-೫೭) ಎಂಬ ಸೂಕ್ತವನ್ನು ಇದುವರೆಗೂ ಹೇಳಿದ ರೀತಿಯಿಂದಲೇ ಪಠಿಸಿ ಕಾರ್ಯ
ನಿರ್ವಹಣೆಯನ್ನು ಮಾಡಬೇಕು. ಇದೇ ಪ್ರಾಯಶ್ಚಿತ್ತಿಯು. ಅಧ್ಯಾಯ ಸಮಾಪ್ತಿಯಾದ್ದರಿಂದ ಪ್ರಾಯಶ್ಚಿತ್ತಿಯೆಂಬ ಪದವನ್ನು
ಎರಡಾವರ್ತಿ ಪಠಿಸಲಾಗಿದೆ.

English Translation

(How the Nivids should be repeated. How to correct mistakes arising from confusion).

The Nivids are deities connected with the sun. When they are put at the morning libation at the beginning (of the Shastras,) at the midday libation in the midst, and at the evening libation at the end, then they follow the regular course of the sun.

The gods had obtained (once) one portion of the sacrifice after the other (pach-chhas). Thence the Nivids are repeated pada by pada. When the gods had obtained the (whole of the) sacrifice, a horse came out of it. Thence they say, the sacrificer ought to give a horse to the reciter of the Nivids. By doing so (presenting a horse) they present really the most exquisite gift (to the reciter).

The reciter (of the Nivid) ought not to forego any of its padas. Should he do so, he would make a rupture in the sacrifice ; if this (rupture increases,) the sacrificer then becomes guilty of the consequences of a great sin. Thence the reciter ought not to forego any of the padas of the Nivid.

He ought not to invert the order of the two padas of the Nivid. Should he do so, he would confound the sacrifice and the sacrificer would become confounded. Thence he ought not to invert the order of two padas.

He ought not to take together two padas of the Nivid. Should he do so, he would confound the sacrifice, which would prove fatal to the sacrificer. Thence he ought not to take together are two padas of the Nivid when repeating it.

He ought to take together only the two padas, predam brahma and predam kshatram. If he do so, it is done for joining together the Brahma and the Kshatra. Thence the Brahma and Kshatra become joined.

He ought, for the insertion of the Nivid, to select hymns consisting of more than a triplet, or stanza of four verses ; for the several padas of the Nivid ought to correspond, each to the several verses in the hymn. Thence he ought for the insertion of the Nivid to select hymns consisting of more than of stanzas with three or four verses. Through the Nivid the celebration of the Saman is made excessive.

At the evening libation he ought to put the Nivid when only one verse (of the Shastra) remains (to be recited.) Should he recite the Nivid when two verses (of the Shastra) are still remaining, he would thus destroy the faculty of generation, and deprive the offspring of their embryos. Thence he ought to repeat the Nivid at the evening libation when only one verse (of the Shastra) remains (to be recited.)

He ought not to let fall the Nivid beyond the hymn (to which it belongs). Should he, however, do it, he ought not to revert to it again (not to use the hymn), the place (where the Nivid is to be put) being destroyed. He ought (in such a case) to select another hymn which is addressed to the same deity and in the same metre, to put the Nivid into it.

(In such a case) he ought before (repeating the new) Nivid hymn, to recite the hymn : ma pragama patho vāyam (10, 57) i. e., let us not go astray. For he loses his way who gets confounded at a sacrifice. (By repeating the second pada) ma yajnad indra sominah (10, 57, 1) i. e., (let us not lose) O Indra, the Soma sacrifice, he prevents the sacrificer from falling out of the sacrifice. (By repeating the third pada) ma antah sthur no aratayah, i. e., "May no wicked men stand among us !" he turns away all who have wicked designs and defeats them.

In the second verse (of this hymn) yo yajnyasya prasadhanas tantur i. e., "Let us recover the same thread which serves for the performance of sacrifice, and is the express in tantar (thread) means offspring spread among the gods by means of which was (hitherto) sacrificed (by us.) By repeating it the Hotar, spreads (samtanoti) offspring for the sacrificer.

(The words of the third verse are) mano nu a huvamahe naras amsena somena i. e., "Now we bring an offering to the mind (manas) by pouring water in the Soma cups (devoting them thus to Narasamsa)."

By means of the mind the sacrifice is spread ; by means of the mind it is performed. This is verily the atonement at that occasion (for the mistake pointed out above).

ಇತಿ ಶ್ರೀನುತ್ಪಾಯಣಾಚಾರ್ಯವಿರಚಿತೇ ಮಾಧವೀಯೇ ನೇದಾರ್ಥಪ್ರಕಾಶ

ಐತರೇಯಬ್ರಾಹ್ಮಣಭಾಷ್ಯೇ ಏಕಾದಶಾಧ್ಯಾಯಸ್ಯ ಏಕಾದಶಃ ಖಂಡಃ

ಇತಿ ಶ್ರೀನುದ್ರಾಜಾಧಿರಾಜಪರಮೇಶ್ವರ ನೈದಿಕಮಾರ್ಗಪ್ರವರ್ತಕ ವೀರಬುಕ್ಕಜಿಸಾಮ್ರಾಜ್ಯಧುರಂಧರ

ಸಾಯಣಾಚಾರ್ಯಕೃತಾನೈತರೇಯಬ್ರಾಹ್ಮಣಭಾಷ್ಯೇ ಏಕಾದಶಾಧ್ಯಾಯಃ ಸಮಾಪ್ತಃ

ಇಲ್ಲಿಗೆ ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಯುತವೂ ಕರ್ನಾಟಕಭಾಷಾನುವಾದಯುತವೂ ಆದ ಐತರೇಯಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿ

ಹನ್ನೊಂದನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ ಹನ್ನೊಂದನೆಯ ಖಂಡವು ಸಮಾಪ್ತವಾದುದು.

ಹನ್ನೊಂದನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯವು ಮುಗಿದುದು.

ಅಧೈತರೇಯಬ್ರಾಹ್ಮಣೇ ದ್ವಾದಶೋಽಧ್ಯಾಯೇ ಪ್ರಥಮಃ ಖಂಡಃ

ಹನ್ನೆರಡನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ ನೊದಲನೆಯ ಖಂಡವು

[ಮರುಕ್ಷತೀಯ ಮತ್ತು ನಿಷ್ಕೇವಲ್ಯಶಸ್ತ್ರಗಳ ವಿವರಣೆಯು]

[ಆಹಾವ ಮತ್ತು ಪ್ರತಿಗರ ಎಂಬ ವಿಚಾರ]

ದೇವವಿಶಃ ಕಲ್ಪಯಿತನ್ಯಾ ಇತ್ಯಾಹುಶ್ಚಂದಶ್ಚಂದಸಿ ಪ್ರತಿಷ್ಠಾಪ್ಯಮಿತಿ
ಶೋಂಸಾವೋಮಿತ್ಯಾಹ್ವಯತೇ ಪ್ರಾತಃಸವನೇ ತ್ರ್ಯಕ್ಷರೇಣ
ಶಂಸಾಮೋದೈವೋಮಿತ್ಯಧ್ವರ್ಯುಃ ಪ್ರತಿಗೃಣಾತಿ ಸಂಚಾಕ್ಷ-
ರೇಣ ತದಷ್ಟಾಕ್ಷರಂ ಸಂಪದ್ಯತೇಷ್ಟಾಕ್ಷರಾ ವೈ ಗಾಯತ್ರೀ
ಗಾಯತ್ರೀಮೇವ ತತ್ಪುರಸ್ತಾತ್ರಾತಸ್ಸವನೇಚೀಕ್ಲೌಪತಾಂ
ಉಕ್ಲಂ ವಾಚೀತ್ಯಾಹ ಶಸ್ತ್ವಾ ಚತುರಕ್ಷರಮೋಮುಕ್ಲಶಾ
ಇತ್ಯಧ್ವರ್ಯುಶ್ಚತುರಕ್ಷರಂ ತದಷ್ಟಾಕ್ಷರಂ ಸಂಪದ್ಯತೇಷ್ಟಾ-
ಕ್ಷರಾ ವೈ ಗಾಯತ್ರೀ ಗಾಯತ್ರೀಮೇವ ತದುಭಯತಃ ಪ್ರಾತಃ-
ಸವನೇಚೀಕ್ಲೌಪತಾಂ ||

ಏಕಾದಶೇಃ ಥ ಪ್ರಲುಗಪ್ರಶಂಸಾ ತತೋ ವಷಟ್ಕಾರಮನುಸ್ತುತಿಂ ಚ ||

ತತ್ಕರ್ತುರಾತ್ಮನ್ಯನುಮಂತ್ರಣಂ ಚ ತತೋ ನಿವಿಶ್ವೈಷ ವಿಶೇಷಮಾಹುಃ ||

ಅಥಾಹಾವಪ್ರತಿಗರಾದಯೋ ವಕ್ತವ್ಯಾಸ್ತತ್ರ ಪ್ರಾತಃಸವನೇ ಹೋತುರಾಹಾವನಚನ-
ಮಧ್ವರ್ಯೋಃ ಪ್ರತಿಗರಂ ಚ ವಿಧತ್ತೇ—ದೇವವಿಶೋ ದೇವಾನಾಂ ಸಂಬಂಧಿನ್ಯಃ ಪ್ರಜಾಃ ಸೈನ್ಯ-
ರೂಪಾಃ ಕಲ್ಪಯಿತನ್ಯಾಃ ಸಂಪಾದನೀಯಾ ಇತಿ ಬ್ರಹ್ಮವಾದಿನ ಆಹುಃ || ತತ್ಕಥಂ ಸಂಪಾದನ-
ಮಿತಿ ತದುಚ್ಯತೇ || ಏಕಂ ಛಂದೋಽನ್ಯಸ್ಮಿಂಶ್ಚಂದಸಿ ಪ್ರತಿಷ್ಠಾಪನೀಯಂ | ತಥಾ ಸತಿ ದೇವ-
ವಿಶಃ ಸಂಪದ್ಯಂತ ಇತಿ ಬ್ರಹ್ಮವಾದಿನಾಮುಭಿಪ್ರಾಯಃ || ತಸ್ಮಾತ್ತತ್ಸಂಪಾದನಾರ್ಥಂ ಹೋತಾ
ಪ್ರಾತಃಸವನೇ ಶೋಂಸಾವೋಮಿತಿ ಮಂತ್ರೇಣಾಧ್ವರ್ಯುರ್ಮಾಹ್ವಯತೇ || ತಸ್ಮಾಯನುರ್ಥಃ |
ಹೇಽಧ್ವರ್ಯೋ ಶೋಂಸಾವಃ ಶಂಸನಂ ಕುರ್ವತಃ | ಓಮಿತ್ಯನುಜ್ಞಾರ್ಥಂ | ತ್ವಯಾಽನುಜ್ಞಾ

ದೇವೇತತ್ಯುಕ್ತಂ ಭವತಿ || ಸೋಮಯಂ ತ್ಯಕ್ತರೋ ಮಂತ್ರಃ | ತತೋಽಧ್ವಯುಃ ಶಂಸಾಃ-
ನೋ ದೈವೋಮಿತಿ ಪಂಚಾಕ್ಷರೇಣ ಪ್ರತಿಗೃಹಾತಿ ಪ್ರತ್ಯುತ್ತರಂ ಬ್ರೂಯಾತ್ || ತಸ್ಯಾಯ-
ನುರ್ಥಃ | ಹೇ ಹೋತಸ್ತುಂ ಶಂಸ ತತ್ರಾನೋದೈವ ಹರ್ಷ ಏವಾಸ್ಮಾಕಮತೋಽನುಜ್ಞಾ-
ದತ್ತೇತಿ || ತದೇತನ್ಮಂತ್ರದ್ವಯಂ ಮಿಲಿತ್ವಾಃಷ್ವಾಕ್ಷರಂ ಸಂಪದ್ಯತೇ ಗಾಯತ್ರೀ ಚಾಷ್ಟಾಕ್ಷರಾ
ತೇನ ಪ್ರಾತಃಸವನೇ ಪುರಸ್ತಾದಾದೌ ದ್ವಾವಪಿ ಮಿಲಿತ್ವಾ ಗಾಯತ್ರೀನೋವಾಚೀಕ್ಲ್ಯಪತಾಂ
ಕಲ್ಪಿತವಂತಾ || ಶಸ್ತ್ರಾದುತ್ತರಕಾಲೀನೌ ದ್ವಾಭ್ಯಾಂ ಪಠನೀಯೌ ಮಂತ್ರೌ ವಿಧತ್ತೇ- ಹೋತಾ
ಶಸ್ತ್ರಂ ಪಠಿತೋಕ್ಲಂ ನಾಚೀತಿ ಚತುರಕ್ಷರಂ ಮಂತ್ರಂ ಬ್ರೂಯಾತ್ || ಮದೀಯಾಯಾಂ
ನಾಚ್ಯುಕ್ಲಂ ಶಸ್ತ್ರಂ ಸಂಪನ್ನಮಿತಿ ತಸ್ಯಾರ್ಥಃ || ತತೋಽಧ್ವಯುರೋಮುಕ್ಲಶಾ ಇತಿ ಚತು-
ರಕ್ಷರಂ ಮಂತ್ರಂ ಬ್ರೂಯಾತ್ || ಓಮಿತ್ಯಂಗೀಕಾರ ಉಕ್ಲಶಾಸ್ತ್ರಂ ಶಸ್ತ್ರಶಂಸೀ ಭವಸೀತ್ಯರ್ಥಃ ||
ತದೇತನ್ಮಂತ್ರದ್ವಯಂ ಮಿಲಿತ್ವಾಃಷ್ವಾಕ್ಷರಂ ಸಂಪದ್ಯತೇ || ಉಭಯತಃ ಶಂಸಸಾತ್ಪುರಸ್ತಾತ್ಪ-
ಶ್ಚಾಚ್ಚ | ಶೇಷಂ ಪೂರ್ವವತ್ ||

ಈ ಅಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ ಆಹಾವ ಮತ್ತು ಪ್ರತಿಗರ ಎಂಬ ಶಬ್ದಗಳ ಅರ್ಥವಿವರಣೆ ಮಾಡುವರು. ಈಗ ಪ್ರಾತಃಸವನ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಪಠಿಸುವ ಕ್ರಮವನ್ನು ವಿವರಿಸುವರು—ಶಸ್ತ್ರಮಂತ್ರವನ್ನು ಪಠಿಸುವುದಕ್ಕೆ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಅಧ್ವರ್ಯುವು ಹೋತೃವಿಗೆ ಅಭಿಮುಖನಾಗಿ (ಎದುರಿಗೆ) ಇರುವುದಿಲ್ಲ. ಬೇರೆಕಡೆಗೆ ಮುಖಮಾಡಿಕೊಂಡು ಇರುವನು. ಆದ್ದರಿಂದ ಆರೀತಿ ಇರುವ ಅಧ್ವರ್ಯುವಿನ ಗಮನವನ್ನು ಸೆಳೆಯುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಹೋತೃವು ಶಂಸಾವೋಂ ಎಂದು ಘಟ್ಟಿಯಾಗಿ ಉಚ್ಚರಿಸುವನು. ಇದನ್ನೇ ಆಹಾವ (ಎಂದರೆ ಆಹ್ವಾನ, ಕರೆಯುವುದು) ಎಂದು ಹೇಳುವರು. ಇದಕ್ಕೆ ಪ್ರತ್ಯುತ್ತರವಾಗಿ ಅಧ್ವರ್ಯುವು ಹೇಳುವ ಉತ್ತರವೇ ಪ್ರತಿಗರವು.

ಮೇಲಿನ ಬ್ರಾಹ್ಮಣವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿ ದೇವವಿಶಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದಪ್ರಯೋಗವಿದೆ. ವಿಟ್ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಪ್ರಜೆ ಅಥವಾ ಸೈನ್ಯ ಎಂಬರ್ಥವಿರುವುದು. ಇಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವ ದೇವವಿಶಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ದೇವಸಂಬಂಧಿಯಾದ(ದೇವತೆಗಳ) ಸೈನ್ಯದೂಸರಾದ ಪ್ರಜೆಗಳು ಎಂದರ್ಥಮಾಡಿರುವರು. ಇಂತಹ ಪ್ರಜೆಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿಸಬೇಕು ಎಂದು ಬ್ರಹ್ಮವಾದಿಗಳು ಹೇಳುವರು. ಹೇಗೆ ಹೊಂದಿಸಬೇಕು ಎಂಬ ವಿಷಯವನ್ನು ಇಲ್ಲಿ ವಿವರಿಸಲಾಗುತ್ತದೆ. ಒಂದು ಭಂದಸ್ಸನ್ನು ಮತ್ತೊಂದು ಭಂದಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಸ್ಥಾಪಿಸುವುದರಿಂದಲೇ ಈ ಕಾರ್ಯವು ಸಿದ್ಧಿಸುವುದೆಂದು ಬ್ರಹ್ಮವಾದಿಗಳ ಅಭಿಮತವು. ಎಂದರೆ ದೇವವಿಶಃ ಅಥವಾ ದೇವಸಂಬಂಧಿಯಾದ ಸೈನ್ಯದೂಸರಾದ ಪ್ರಜೆಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿಸಿದಂತಾಗುವುದು ಎಂಬಭಿಪ್ರಾಯವು. ಇದರ ಕ್ರಮ ಹೇಗೆಂದರೆ— ಪ್ರಾತಃಸವನಕಾಲದಲ್ಲಿ ಹೋತೃವು ಶಂಸಾವೋಂ ಎಂಬ ಮಂತ್ರವನ್ನು ಉಚ್ಚರಿಸಿ ಅಧ್ವರ್ಯುವನ್ನು ಆಹ್ವಾನಮಾಡುವನು ಎಂದರೆ ವಿಮುಖನಾಗಿದ, ಅಧ್ವರ್ಯುವಿನ ಲಕ್ಷ್ಯವನ್ನು ಶಸ್ತ್ರಮಂತ್ರಪಠನದಕಡೆಗೆ ತಿರುಗಿಸುವನು. ಶಂಸಾವೋಂ ಎಂಬ ಮಂತ್ರದ ಅರ್ಥವು— ಎಲೈ ಅಧ್ವರ್ಯವೇ, (ಶಸ್ತ್ರಮಂತ್ರಗಳನ್ನು) ಪಠಿಸುತ್ತೇನೆ ಎಂದು ಅಧ್ವರ್ಯುವಿನ ಅನುಜ್ಞೆಯನ್ನು (ಸಮ್ಮತಿಯನ್ನು) ಹೋತೃವು ಕೇಳುವನು. ಎಂದರೆ ಮಂತ್ರಪಠನಕ್ಕೆ ನೀನು (ಅಧ್ವರ್ಯುವು) ಅನುಜ್ಞೆಯನ್ನು ಕೊಡಬೇಕು ಎಂದು ಹೋತೃವು ಅಧ್ವರ್ಯುವನ್ನು ಕೇಳುವನು. ಈ ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿ (ಶಂಸಾವೋಂ) ಮೂರು ಅಕ್ಷರಗಳಿರುವವು. ಅನಂತರ ಅಧ್ವರ್ಯುವು ಹೋತೃವಿನ ಪ್ರಾರ್ಥನೆಗೆ ಉತ್ತರವಾಗಿ ಶಂಸಾನೋದೈವೋಂ ಎಂದು ಪ್ರತ್ಯುತ್ತರವಾಗಿ ಹೇಳುವನು. ಈ ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿ ಐದು ಅಕ್ಷರಗಳಿರುವವು. ಈ ಐದು ಅಕ್ಷರಗಳುಳ್ಳ ಶಂಸಾನೋದೈವೋಂ ಎಂಬ ಮಂತ್ರದ ಅರ್ಥವು—ಎಲೈ ಹೋತೃವೇ, ನೀನು ಈ ಮಂತ್ರವನ್ನು ಪಠಿಸು ಈ ವಿಷಯವು ನಮಗೂ ಹರ್ಷದಾಯಕವಾಗಿರುವುದು. ಮಂತ್ರಪಠನಕ್ಕೆ ಅನುಜ್ಞೆಯು ಕೊಡಲಾಗಿರುವುದು ಎಂದು ಈ ಮಂತ್ರದ

ಅರ್ಥವು. ಈ ಎರಡು ಮಂತ್ರಗಳ ಎಂದರೆ ಶಂಸಾವೋಂ ಮತ್ತು ಶಂಸಾನೋದೈವೋಂ ಎಂಬ ಎರಡು ಮಂತ್ರಗಳ ಅಕ್ಷರಗಳನ್ನು ಸೇರಿಸಿದರೆ ಒಟ್ಟು ಎಂಟು ಅಕ್ಷರಗಳಾಗುವವು. ಗಾಯತ್ರೀಭಂದಸ್ಸಿನ ಪಾದದಲ್ಲಿಯೂ ಎಂಟು ಅಕ್ಷರಗಳಿರುವವು. ಆದ್ದರಿಂದ ಈ ಎರಡು ಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ಒಂದಕ್ಕೊಂದನ್ನು ಸೇರಿಸುವುದರಿಂದ ಎಂಟು ಅಕ್ಷರಗಳಾಗಿ ಗಾಯತ್ರೀಮಂತ್ರಕ್ಕೆ ಸರಿಸಮನಾಗುವುದು. ಇದರಿಂದ ಪ್ರಾತಸ್ಸವನದಲ್ಲಿ ಗಾಯತ್ರೀಮಂತ್ರವನ್ನು ಸ್ಥಾಪಿಸಿದಂತಾಗುವುದು. ಈ ಕ್ರಮವು ಪ್ರಾತಸ್ಸವನಕಾಲದಲ್ಲಿ ಶಸ್ತ್ರಮಂತ್ರಗಳ ಪಠನೆಗೆ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ನಡೆಯಬೇಕಾದ ಕ್ರಮವು.

ಈಗ ಶಸ್ತ್ರಮಂತ್ರಪಠನಾನಂತರ ಈ ಎರಡು ಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ಉಚ್ಚರಿಸಬೇಕಾದ ಕ್ರಮವು ವಿವರಿಸಲ್ಪಡುತ್ತದೆ. ಶಸ್ತ್ರಮಂತ್ರಪಠನಾನಂತರ ಹೋತೃವು—ಉಕ್ಥಂ ವಾಚಿ ಎಂದು ಉಚ್ಚರಿಸುವನು. ಇದರ ಅರ್ಥವು—ಇದರಲ್ಲಿ ನಾಲ್ಕು ಅಕ್ಷರಗಳಿರುವವು. ಎಲೈ ಅಧ್ವರ್ಯುವೇ ನನ್ನಿಂದ (ನನ್ನ ವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿ-ವಾಚಿ) ಈ ಮಂತ್ರವು ಪಠಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿತು ಎಂದು ಹೋತೃವು ಹೇಳಿದ ಕೂಡಲೇ ಅಧ್ವರ್ಯವು ಅದಕ್ಕೆ ಪ್ರತ್ಯುತ್ತರವಾಗಿ ಓಮುಕ್ಥ ಶಃ ಎಂಬ ನಾಲ್ಕು ಅಕ್ಷರಗಳುಳ್ಳ ಮಂತ್ರವನ್ನು ಹೇಳುವನು. ಇದರ ಅರ್ಥವು—ಓಂ ಎಂದರೆ ಅಂಗೀಕಾರಾರ್ಥವು. ಸರಿ, ನೀನು ಶಸ್ತ್ರಮಂತ್ರವನ್ನು ಪಠಿಸಿದ್ದೀಯೆ ಎಂದು ಮೇಲಿನ ಮಂತ್ರದ ಅರ್ಥವು ಆದ್ದರಿಂದ ಈ ಎರಡು ಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ಎಂದರೆ ಉಕ್ಥಂ ವಾಚಿ ಮತ್ತು ಓಂ ಉಕ್ಥ ಶಃ ಎಂಬ ನಾಲ್ಕು ನಾಲ್ಕು ಅಕ್ಷರಗಳನ್ನು ಒಟ್ಟಾಗಿ ಸೇರಿಸಿದರೆ ಎಂಟು ಅಕ್ಷರಗಳಾಗುವವು. ಎಂಟು ಅಕ್ಷರಗಳೆಂದರೆ ಹಿಂದಿನಂತೆ ಗಾಯತ್ರೀ ಮಂತ್ರವನ್ನು ಈಗಲೂ (ಪ್ರಾತಸ್ಸವನಾನಂತ) ಪಠಿಸಿದಂತಾಯಿತು. ಆದ್ದರಿಂದ ಪ್ರಾತಸ್ಸವನಕಾಲದಲ್ಲಿ ಶಸ್ತ್ರಮಂತ್ರಗಳ ಪಠನೆಗೆ ಪ್ರಾರಂಭದಲ್ಲಿಯೂ, ಅನಂತರವೂ ಎಂಟು ಅಕ್ಷರಗಳುಳ್ಳ ಗಾಯತ್ರೀ ಮಂತ್ರವನ್ನು ಈ ಕರ್ಮದಲ್ಲಿ ಪ್ರತಿಷ್ಠಿಸಿದಂತಾಯಿತು. ಏಕೆಂದರೆ ಪ್ರಾತಃಸವನವು ಯಾವಾಗಲೂ ಎಂಟು ಅಕ್ಷರಗಳುಳ್ಳ ಗಾಯತ್ರೀ ಮಂತ್ರಸ್ವರೂಪವಾಗಿರುವುದು. ಇದು ಪ್ರಾತಸ್ಸವನಕರ್ಮದ ಅರ್ಥವಿವರಣೆಯು. ಇನ್ನು ಮಾಧ್ಯಂದಿನಸವನದ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ವಿವರಿಸುವರು.

ಅಧ್ವರ್ಯೋ ಶೋಂಸಾವೋಮಿತ್ಯಾಹ್ವಯತೇ ಮಾಧ್ಯಂದಿನೇ ಷಳ-
ಕ್ಷರೇಣ ಶಂಸಾನೋದೈವೋಮಿತ್ಯಧ್ವರ್ಯುಃ ಪ್ರತಿಗೃಣಾತಿ
ಪಂಚಾಕ್ಷರೇಣ ತದೇಕಾದಶಾಕ್ಷರಂ ಸಂಪದ್ಯತ ಏಕಾದಶಾಕ್ಷರಾ
ವೈ ತ್ರಿಷ್ಟಪ್ ತ್ರಿಷ್ಟಭಮೇವ ತತ್ಪುರುಷಾನ್ಮಧ್ಯಂದಿನೇಃ-
ಚೀಕ್ಲೌಪತಾಮುಕ್ತಂ ವಾಚೀಂದ್ರಾಯೇತ್ಯಾಹ ಶಸ್ತ್ರಾ-
ಸಪ್ತಾಕ್ಷರಮೋಮುಕ್ತಶಾ ಇತ್ಯಧ್ವರ್ಯುಶ್ಚತುರಕ್ಷರಂ ತದೇ-
ಕಾದಶಾಕ್ಷರಂ ಸಂಪದ್ಯತ ಏಕಾದಶಾಕ್ಷರಾ ವೈ ತ್ರಿಷ್ಟಪ್
ತ್ರಿಷ್ಟಭಮೇವ ತದುಭಯತೋ ಮಾಧ್ಯಂದಿನೇಃಚೀಕ್ಲೌ-
ಪತಾಂ ||

ಮಾಧ್ಯಂದಿನಸವನೇ ತದ್ವಸ್ತಂತ್ರಚತುಷ್ಟಯಂ ವಿಧತ್ತೇ—ಪೂರ್ವವದ್ವ್ಯಾಖ್ಯೇಯಂ ||

ಈಗ ಮಾಧ್ಯಂದಿನಸವನದಲ್ಲಿ ಉಪಯೋಗಿಸಲ್ಪಡುವ ಆಹಾವ ಮತ್ತು ಪ್ರತಿಗರ ಎಂಬ ಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ವಿವರಿಸುವರು. ಕ್ರಮವೆಲ್ಲಾ ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದಂತೆಯೇ ಇರುವುದು. ಆದರೆ ಪ್ರಾತಸ್ಸವನಕ್ಕೆ ಬದಲಾಗಿ ಮಾಧ್ಯಂದಿನಸವನವೆಂದೂ ಗಾಯತ್ರೀಗೆ

ಬದಲಾಗಿ ತ್ರಿಷ್ಟುಪ್ ಎಂದೂ ಹೇಳಬೇಕು. ಇದರ ಕ್ರಮವು ಈ ರೀತಿ ಇರುವುದು. ಮಾಧ್ಯಂದಿನಸವನದಲ್ಲಿ ಹೋತೃವು ಶಸ್ತ್ರಮಂತ್ರವನ್ನು ಪಠಿಸುವುದಕ್ಕೆ ಪೂರ್ವಭಾವಿಯಾಗಿ ಅಧ್ವರ್ಯುವನ್ನು ದ್ವೇಶಿಸಿ ಅಧ್ವರ್ಯೋ ಶೋಶೋಮಿತ್ಯಾದಿ ಎಂದು ಆರು ಅಕ್ಷರಗಳ ಆಹಾವಮಂತ್ರವನ್ನು ಪಠಿಸುವನು. ಅದಕ್ಕೆ ಪ್ರತ್ಯುತ್ತರವಾಗಿ ಅಧ್ವರ್ಯುವು ಶಂಸಾಮೋ ದೈವೋ ಎಂಬ ಐದು ಅಕ್ಷರಗಳ ಪ್ರತಿಗರ ಮಂತ್ರವನ್ನು ಉಚ್ಚರಿಸುವನು. ಅರ್ಥವು ಹಿಂದಿನಂತೆಯೇ ಇರುವುದು. ಆದರೆ ಎರಡು ಮಂತ್ರಗಳಿಂದ ಒಟ್ಟು ಅಕ್ಷರಸಂಖ್ಯೆಯು ೬+೫=೧೧ ಹನ್ನೊಂದಾಗುವುದು. ತ್ರಿಷ್ಟುಪ್‌ಭಂದಸ್ಸಿನ ಪಾದದಲ್ಲಿ ಹನ್ನೊಂದು ಅಕ್ಷರಗಳಿರುವವು. ಆದ್ದರಿಂದ ಮಾಧ್ಯಂದಿನ ಸವನಕಾಲದಲ್ಲಿ ಮಂತ್ರಪಠನಕ್ಕೆ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿಯೂ ಮತ್ತು ಅನಂತರದಲ್ಲಿಯೂ ಎರಡುಕಾಲಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಹನ್ನೊಂದು ಅಕ್ಷರಗಳುಳ್ಳ ತ್ರಿಷ್ಟುಪ್‌ಭಂದಸ್ಸನ್ನು ಸ್ಥಾಪಿಸಿದಂತಾಯಿತು. ಇದು ಶಸ್ತ್ರಮಂತ್ರಪಠನಕ್ಕೆ ಪೂರ್ವಭಾವಿಯಾಗಿ ಪಠಿಸುವ ಕ್ರಮವು. ಶಸ್ತ್ರಮಂತ್ರಪಠನಾನಂತರ ಹೋತೃವು ಉಕ್ತಂ ವಾಚೀಂದ್ರಾಯ ಎಂಬ ಆರು ಅಕ್ಷರಗಳುಳ್ಳ ಆಹಾವ ಮಂತ್ರವನ್ನು ಪಠಿಸುವನು. ಅರ್ಥವು ಹಿಂದಿನಂತೆಯೇ ಇರುವುದು. ಅನಂತರ ಅಧ್ವರ್ಯುವು ಇದಕ್ಕೆ ಪ್ರತ್ಯುತ್ತರವಾಗಿ ಮೊದಲು ಸಮೃತಸೂಚಕವಾಗಿ ಹಿಂ ಎಂದು ಪಠಿಸಿ ಅನಂತರ ಹಿಮುಕ್ತಶಾ ಎಂದು ನಾಲ್ಕು ಅಕ್ಷರಗಳ ಪ್ರತಿಗರ ಮಂತ್ರವನ್ನು ಉಚ್ಚರಿಸುವನು. ಈ ಎರಡು ಮಂತ್ರಗಳಿಂದ ಒಟ್ಟು ಹನ್ನೊಂದಕ್ಷರಗಳಾಗುವವು. ತ್ರಿಷ್ಟುಪ್‌ಭಂದಸ್ಸಿನ ಪಾದದಲ್ಲಿ ಹನ್ನೊಂದು ಅಕ್ಷರಗಳಿರುವವು. ಆದ್ದರಿಂದ ಮಾಧ್ಯಂದಿನಸವನದಲ್ಲಿ ತ್ರಿಷ್ಟುಪ್‌ಭಂದಸ್ಸಿನ ಮಂತ್ರವನ್ನು ಸ್ಥಾಪಿಸಿದಂತಾಯಿತು.

ಅಧ್ವರ್ಯೋ ಶೋಶೋಮಿತ್ಯಾದಿತ್ಯಾಹ್ವಯತೇ ತೃತೀಯಸವನೇ
ಸಪ್ತಾಕ್ಷರೇಣ ಶಂಸಾಮೋದೈವೋಮಿತ್ಯಧ್ವರ್ಯುಃ ಪ್ರತಿ-
ಗೃಣಾತಿ ಪಂಚಾಕ್ಷರೇಣ ತದ್ವಾದಶಾಕ್ಷರಂ ಸಂಪದ್ಯತೇ ದ್ವಾದ-
ಶಾಕ್ಷರಾ ವೈ ಜಗತೀ ಜಗತೀಮೇವ ತತ್ಪುರಸ್ತಾತ್ಪ್ರತೀಯ-
ಸವನೇ ಚೀಕ್ಲೃಪತಾಮುಕ್ತಂ ವಾಚೀಂದ್ರಾಯ ದೇವೇಭ್ಯ
ಇತ್ಯಾಹ ಶಸ್ತ್ರೈಕಾದಶಾಕ್ಷರಮೋಮಿತ್ಯಧ್ವರ್ಯುರೇಕಾ-
ಕ್ಷರಂ ತದ್ವಾದಶಾಕ್ಷರಂ ಸಂಪದ್ಯತೇ ದ್ವಾದಶಾಕ್ಷರಾ ವೈ
ಜಗತೀ ಜಗತೀಮೇವ ತದುಭಯತಸ್ತೃತೀಯಸವನೇ-
ಚೀಕ್ಲೃಪತಾಂ ||

ತೃತೀಯಸವನೇ ಮಂತ್ರಚತುಷ್ಟಯಂ ವಿಧತ್ತೇ-ಶೋಶೋಮಿತಿ ದ್ವಿಭಾವಶ್ಚಾಂದಸಃ |
ಮಾಧ್ಯಂದಿನಸವನೇ ಕೇವಲಮಿಂದ್ರಾರ್ಥಮೇವ ವಾಚ್ಯುಕ್ತಂ ಸಂಪನ್ನಮಿಹುಕ್ತಂ || ಅತ್ರ
ತ್ವಿಂದ್ರಾರ್ಥಮಿತರದೇವಾರ್ಥಂ ಚೇತಿ ವಿಶೇಷಃ || ಅನ್ಯತ್ಸರ್ವಂ ಪೂರ್ವವದ್ಭಾಷ್ಯೇಯಂ ||

ಈಗ ತೃತೀಯ ಸವನದ ಕ್ರಮವನ್ನು ವಿವರಿಸುವರು—ಈ ತೃತೀಯಸವನದಲ್ಲಿ ಹೋತೃವು ಮಂತ್ರಪಠನಕ್ಕೆ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಅಧ್ವರ್ಯುವನ್ನು ದ್ವೇಶಿಸಿ ಅಧ್ವರ್ಯೋ ಶೋಶೋಮಿತ್ಯಾದಿ ಎಂದು ಐದು ಅಕ್ಷರಗಳುಳ್ಳ ಆಹಾವಮಂತ್ರವನ್ನು ಪಠಿಸುವನು. ಅದಕ್ಕೆ ಪ್ರತ್ಯುತ್ತರವಾಗಿ ಅಧ್ವರ್ಯುವು—ಶಂಸಾಮೋದೈವೋ ಎಂಬ ಐದು ಅಕ್ಷರಗಳುಳ್ಳ ಪ್ರತಿಗರ ಮಂತ್ರದಿಂದ ಹೇಳುವನು. ಈ ರೀತಿ ಈ ಎರಡು ಮಂತ್ರಗಳಿಂದ ೬+೫=೧೧ ಹನ್ನೆರಡು ಅಕ್ಷರಗಳು ಪಾದವಾಗುವುದು. ಜಗತೀ

ಛಂದಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಹನ್ನೆರಡು ಅಕ್ಷರಗಳುಳ್ಳ ಜಗತೀಛಂದಸ್ಸನ್ನು ಸ್ಥಾಪಿಸಿದಂತಾಗುವುದು. ಮತ್ತು ಶಸ್ತ್ರಪಠನಾನಂತರದಲ್ಲಿ ಹೋತೃವು ಅಧ್ವರ್ಯವನ್ನು ದ್ದೇಶಿಸಿ—ಉಕ್ತಂ ವಾಚೀಂದ್ರಾಯದೇವೇಭ್ಯಃ ಎಂದ ಹನ್ನೊಂದಕ್ಷರಗಳ ಮಂತ್ರವನ್ನು ಪಠಿಸಿದನಂತರ ಅದಕ್ಕೆ ಸಮ್ಮತಿಸೂಚನೆಗಾಗಿ ಓಂ ಎಂದು ಪ್ರತಿಗರವನ್ನು ಅಧ್ವರ್ಯವು ಪಠಿಸುವನು ಈ ಎರಡು ಮಂತ್ರಗಳಿಂದ ಹನ್ನೆರಡು ಅಕ್ಷರಗಳ ಮಂತ್ರವಾಯಿತು. ಆದ್ದರಿಂದ ಈ ತೃತೀಯ ಸವನದಲ್ಲಿ ಶಸ್ತ್ರಪಠನಕ್ಕೆ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿಯೂ ಮತ್ತು ಅನಂತರವೂ ಹನ್ನೆರಡು ಅಕ್ಷರಗಳ ಪಾದವುಳ್ಳ ಜಗತೀಛಂದಸ್ಸನ್ನು ಸ್ಥಾಪಿಸಿದಂತಾಯಿತು. ಇಲ್ಲಿ ಹೋತೃವು ಪಠಿಸುವ ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿ ದೇವೇಭ್ಯಃ ಎಂಬ ಪದವು ಇರುವುದರಿಂದ ಅದು ಈ ತೃತೀಯಸವನದಲ್ಲಿ ಇತರ ದೇವತೆಗಳನ್ನೂ ಆಹ್ವಾನಿಸಲಾಗಿದೆಯೆಂಬುದನ್ನು ಸೂಚಿಸುವುದು.

ತದೇತದೃಷ್ಟಿಃ ಸಶ್ಯನ್ನಭ್ಯನೂವಾಚ ಯದ್ಗಾಯತ್ರೇ ಅಧಿಗಾಯತ್ರ-
ನಾಹಿತಂ ತ್ರೈಷ್ಟುಭಾದ್ವಾ ತ್ರೈಷ್ಟುಭಂ ನಿರತಕ್ಷತ | ಯದ್ವಾ
ಜಗಜ್ಜಗತ್ಯಾಹಿತಂ ಪದಂ ಯ ಇತ್ತದ್ವಿದುಸ್ತೇ ಅಮೃತತ್ವಮಾ-
ನಶುರಿತಿ ಏತದ್ವೈ ತಚ್ಚಂದಶ್ಚಂದಸಿ ಪ್ರತಿಷ್ಠಾಪಯತಿ ||

ಉಕ್ತಮರ್ಥಂ ಮಂತ್ರಸಂವಾದೇನ ದೃಢಯತಿ—ತದೇತದ್ವಾಹ್ಮಣೋಕ್ತಂ ಸರ್ವ-
ಮೃಷಿಮಂತ್ರದೃಷ್ಟಾ ದಿವ್ಯಜ್ಞಾನೇನ ಸಶ್ಯಂ ಮಂತ್ರವಾಕ್ಯೇನಾಭಿತೋನುವಚನಂ ಕೃತ-
ವಾ || ತಮೇತಂ ಮಂತ್ರಂ ದರ್ಶಯತಿ—ಶಂಸನಾತ್ಪೂರ್ವಕಾಲೇನೇ ಮಂತ್ರದ್ವಯಾತ್ಮಕೇ
ಗಾಯತ್ರೇ ಛಂದಸಿ ತದುತ್ತರಕಾಲೇನಂ ಮಂತ್ರದ್ವಯಾತ್ಮಕಂ ಗಾಯತ್ರಂ ಛಂದೋಽಧ್ಯಾ-
ಹಿತಂ ಸಂಪಾದಿತಮಿತಿ ಯದಸ್ತಿ || ಅಥ ಚ ಪೂರ್ವಕಾಲೇನಾನ್ಮಂತ್ರದ್ವಯಾತ್ಮಕಾತ್ಮೈಷ್ಟು-
ಭಾದುತ್ಪರಕಾಲೇನಮಂತ್ರದ್ವಯಾತ್ಮಕಂ ತ್ರೈಷ್ಟುಭಂ ನಿರತಕ್ಷತ ನಿಷ್ಪನ್ನಮಿತಿ ಯದಸ್ತಿ | ಅಥ
ಜಗಜ್ಜಗತಂ ಛಂದಃ ಪೂರ್ವಕಾಲೇನಂ ಜಗತ್ಕುತ್ಪರಕಾಲೇನೇ ಜಾಗತೇ ಛಂದಸ್ಯಾಹಿತಂ
ಸಂಪಾದಿತಮಿತ್ಯೇತತ್ತಿವಿಧಂ ಪದಂ ಯದಸ್ತಿ ತತ್ಪದಂ ಯ ಇತ್, ಯ ಏವಾನುಷ್ಠಾತಾರೋ
ವಿದುರ್ಜಾನಂತಿ ತೇನುಷ್ಠಾತಾರೋಽಮೃತತ್ವಮಾನಶುರ್ದೇವತ್ವಂ ಪ್ರಾಪ್ತವಂತಃ || ಅಸ್ಯ-
ಮಂತ್ರಸ್ಯ ತಾತ್ಪರ್ಯಂ ದರ್ಶಯತಿ—ಏತದೃಷ್ಟಿಪ್ರೋಕ್ತಂ ಮಂತ್ರವಾಕ್ಯಮುತ್ಪರಕಾಲೇನೇ
ಛಂದಸಿ ತತ್ಪೂರ್ವಕಾಲೇನಂ ಛಂದಃ ಪ್ರತಿಷ್ಠಾಪಯತೀತಿ ತತ್ರಾಽಶ್ರಿತಮಿತ್ಯೇನಂ ಪ್ರತಿ-
ಪಾದಯತಿ ||

ಈಗ ಇದುವರೆಗೂ ಹೇಳಿದ ವಿಷಯಗಳನ್ನೆಲ್ಲಾ ಬುನಿಯು ಹಿಂದೆಯೇ ತನ್ನ ಜ್ಞಾನ ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ತಿಳಿದು ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿ
ತಿಳಿಸಿರುವನು—ಆ ಮಂತ್ರವು ಈ ರೀತಿ ಇರುವುದು—

ಯದ್ಗಾಯತ್ರೇ ಅಧಿಗಾಯತ್ರನಾಹಿತಂ ತ್ರೈಷ್ಟುಭಂ ನಿರತಕ್ಷತ |
ಯದ್ವಾ ಜಗಜ್ಜಗತ್ಯಾಹಿತಂ ಪದಂ ಯ ಇತ್ತದ್ವಿದುಸ್ತೇ ಅಮೃತತ್ವಮಾನಶುಃ ||

(ಮು ಸಂ ೧-೧೬೪-೨೩)

ಶಸ್ತ್ರಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ಪಠಿಸುವುದಕ್ಕೆ ಪೂರ್ವಭಾವಿಯಾಗಿ ಆಹಾವ ಮತ್ತು ಪ್ರತಿಗರಗಳೆಂಬ ಎರಡುಮಂತ್ರಗಳಿಂದ ಲಬ್ಧ
ವಾದ ಎಂಟು ಅಕ್ಷರಗಳುಳ್ಳ ಗಾಯತ್ರೀ ಮಂತ್ರವನ್ನು ಶಸ್ತ್ರಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ಪಠಿಸಿದನಂತರ ಉಚ್ಛರಿಸುವ ಆಹಾವ ಮತ್ತು ಪ್ರತಿಗರ

ಗಳಿಂದ ಲಬ್ಧವಾಗುವ ಗಾಯತ್ರೀಮಂತ್ರದಲ್ಲಿ ವಿಲೀನಗೊಳಿಸುವುದು. ಎಂದರೆ ಮಂತ್ರಗಳ ಪೂರ್ವ ಮತ್ತು ಉತ್ತರಕಾಲಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಒಂದೇ ವಿಧವಾದ ಗಾಯತ್ರೀ ಭಂದಸ್ಸನ್ನು ಹೋತ್ಯವು ಹೊಂದಿಸಿ ಪಠಿಸುವನು. ಅದರಂತೆ ಮಾಧ್ಯಂದಿನಸವನ ಮತ್ತು ತೃತೀಯ ಸವನಗಳಲ್ಲಿಯೂ ತ್ರಿಷ್ಟುಪ್ ಮತ್ತು ಜಗತೀಭಂದಸ್ಸಿನ ಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ಹೊಂದುವಂತೆ ಸೇರಿಸಿ ಪಠಿಸುವನು. ಎಂದರೆ ಪೂರ್ವಕಾಲೀನ ಮಂತ್ರವೂ ಉತ್ತರಕಾಲೀನ ಮಂತ್ರವೂ ಸರಿಸಮನಾಗಿ ಹೊಂದಿಕೊಂಡಿರುವುದು. ಈ ವಿಷಯಗಳನ್ನು ತಿಳಿದುಕೊಂಡು ಅದರಂತೆ ಆಚರಿಸುವ ಪುರುಷರು ದೇವತ್ವವನ್ನು (ಮರಣರಹಿತವಾದ) ಪಡೆದು ಸುಖಿಸುವರು. ಎಂದು ಮಂತ್ರದ ಮುಖ್ಯಾಭಿಪ್ರಾಯವು.

ಕಲ್ಪಯತಿ ದೇವವಿತೋ ಯ ಏವಂ ನೇದ ||

ಉಕ್ತಾರ್ಥನೇದನಂ ಪ್ರಶಂಸತಿ—ನೇದಿತಾ ದೇವವಿತೋ ದೇವಸಂಬಂಧಿನೀ ಪ್ರಜಾಃ
ಸೈನ್ಯರೂಪಾಃ ಸಂಪಾದಯತಿ ||

ಇದುವರೆಗೂ ಹೇಳಿರುವ ವಿಷಯಗಳನ್ನು ಚೆನ್ನಾಗಿ ತಿಳಿದು ಅದರಂತೆ ಆಚರಿಸುವ ಪುರುಷನು ದೇವಸಂಬಂಧಿಯಾದ ಮತ್ತು ಸೈನ್ಯರೂಪವಾದ ಪ್ರಜೆಗಳನ್ನು ಪಡೆದು ಸುಖಿಸುವನು.

English Translation

(On the Ahava and Pratigara)

They (the theologians) say: the subjects of the gods are to be procured. (To achieve this end) one metre is to be put in another metre. (This is done when) the Hotar calls (the Adhvaryu) by somasavam "Let us both repeat, yes!" which (formula) consists of three syllables. At the morning libation the Adhvaryu responds (pratigrinati) (to this formula of three syllables) with one consisting of five; sa, samo daivom. This makes eight on the whole; the Gayatri has eight syllables (i.e. each of its three padas). Thus these two (formulas) make the Gayatri at the commencement of the recitation at the morning libation. After the Hotar has finished his recitation, he uses this (formula of) four syllables; uktham vachi, i.e., the recitation has been read, to which the Adhvaryu (responds) in four syllables; ow ukthas'a, i.e. thou hast repeated the recitation (uktham, shastra). This makes eight syllables. The Gayatri consists of eight syllables. Thus the two (formulas) make at the morning libation the Gayatri at both ends (at the commencement and the eud).

At the midday libation the Hotar calls: Adhvaryu s'omsavam, i.e., "Adhvaryu, let us two repeat! Om!" with six syllables! to which the Adhvaryu responds with five syllables: s'amsamo daivm. This makes eleven syllables.

The Trishtubh has eleven syllables. Thus he makes the Trishtubh at the beginning of the Shastra at the midday libation. After having repeated it, he says. ukiham vachi indraya, i.e., the Shastra has been read for Indra, in seven syllables; to which the Adhvaryu responds in four syllables; om ukthas'a. This makes also eleven syllables. The Trishtubh has eleven syllables. Thus the two formulas make the Trishtubh at both ends of the Shastra at the midday libation.

At the evening libation the Hotar calls: adhvaryu som-spmsavam, in seven syllables, to which the Adhvaryu responds in five syllables: Samsamo daivom. This makes twelve syllables. The Jagati has twelve syllables. Thus (with these two formulas taken together) he makes the Jagati at the beginning of the Shastra at the evening libation. After having repeated the Shastra, he says, in eleven syllables: uktham vachi indraya devebhyah, i.e., "the Shastra has been repeated for Indra," for the Devas, to which the Adhvaryu responds in one syllable: Om! This makes twelve syllables. The Jagati has twelve syllables. Thus the two (formulas) make the Jagati at both ends at the evening libation.

This (the mutual relation of the three chief metres to one another and to the sacrificer) saw a Rishi, and expressed (his opinion) in the mantra; yad gayatre adhi (1, 164, 23) i.e., "those who know that the Gayatri is put over a Gayatri, and that out of a Trishtubh a (another) Trishtub is formed, and a Jagat (Jagati) is put in a Jagat, obtain immortality."

In this way he who has such a knowledge puts metre in metre, and procures "the subjects of the gods."

ಇತಿ ಶ್ರೀಮತ್ಸಾಯಣಾಚಾರ್ಯವಿರಚಿತೇ ಮಾಧವೀಯೇ ವೇದಾರ್ಥಪ್ರಕಾಶೆ

ಐತರೇಯಬ್ರಾಹ್ಮಣಭಾಷ್ಯಸ್ಯ ದ್ವಾದಶಾಧ್ಯಾಯೇ ಪ್ರಥಮಃ ಖಂಡಃ

ಇಲ್ಲಿಗೆ ಐತರೇಯಬ್ರಾಹ್ಮಣದ ಹನ್ನೆರಡನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ ನೊದಲನೆಯ ಖಂಡವು
ಸಮಾಪ್ತವಾದುದು.

ಅಥ ದ್ವಾದಶಾಧ್ಯಾಯೇ ದ್ವಿತೀಯಃ ಖಂಡಃ

ಹನ್ನೆರಡನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ ಎರಡನೆಯ ಖಂಡವು

[ದೇವತೆಗಳ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಯಾವ ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಯಾವ ಛಂದಸ್ಸು ಸಂಬಂಧಪಟ್ಟಿರುವುವೆಂಬ ವಿಚಾರ.

ಅನುಷ್ಠುಪ್ ಎಂಬ ಛಂದಸ್ಸು ಪ್ರಜಾಪತಿಗೆ ಸಂಬಂಧಪಟ್ಟುದು.]

ಪ್ರಜಾಪತೀರ್ವೈ ಯಜ್ಞಂ ಛಂದಾಂಸಿ ದೇವೇಭ್ಯೋ ಭಾಗಧೇಯಾನಿ
ವ್ಯಭಜತ್ಸ ಗಾಯತ್ರೀಮೇವಾಗ್ನಯೇ ವಸುಭ್ಯಃ ಪ್ರಾತಃಸವ-
ನೇಽಭಜತ್ರಿಷ್ಟುಭಮಿಂದ್ರಾಯ ರುದ್ರೇಭ್ಯೋ ಮಧ್ಯಂದಿನೇ
ಜಗತೀಂ ವಿಶ್ವೇಭ್ಯೋ ದೇವೇಭ್ಯ ಆದಿತೈಭ್ಯಸ್ತುತೀಯ-
ಸವನೇ ||

ಅಥಾನುಷ್ಠುಪೋ ಮುಖ್ಯತೇನ ಪ್ರಶಂಸಾಂ ಕರ್ತುಮಾಖ್ಯಾಯಿಕಾಮಾಹ || ಪುರಾ
ಪ್ರಜಾಪತಿಃ ಸರ್ವಂ ಜಗತ್ಸೃಷ್ಟ್ವಾ ಸವನತ್ರಯಾತ್ಮಕಂ ಯಜ್ಞಂ ಗಾಯತ್ರಾದೀನಿ ಚೈಂದಾಸಿ
ಚ ದೇವತಾರ್ಥಂ ಭಾಗಧೇಯಾನಿ ಭಾಗವಿಶೇಷರೂಪಾಣಿ ಕೃತ್ವಾ ವ್ಯಭಜದ್ವಿಭಕ್ತವಾ || ಕೇನ
ಪ್ರಕಾರೇಣೇತಿ ಸ ಉಚ್ಯತೇ || ಯಜ್ಞೇ ಯತ್ರಾತ್ರಾತಃಸವನಮಸ್ತಿ ತಸ್ಮಿನ್ನಾಗ್ನಯತ್ರೀಮೇವಾ-
ಗ್ನೈರ್ಭವಮಷ್ಟವಸುದೇವಾರ್ಥಂ ಚ ವಿಭಕ್ತವಾ || ಮಾಧ್ಯಂದಿನಸವನೇ ತ್ರಿಷ್ಟುಭಮಿಂದ್ರಾರ್ಥ-
ಮೇಕಾದಶರುದ್ರಾರ್ಥಂ ಚ ವಿಭಕ್ತವಾ || ತೃತೀಯಸವನೇ ಜಗತೀಂ ವಿಶ್ವೇಭ್ಯೋ ದೇವೇಭ್ಯ
ಆದಿತೈಭ್ಯಶ್ಚ ವಿಭಕ್ತವಾ ||

ಈಗ ಅನುಷ್ಠುಪ್ ಛಂದಸ್ಸಿನ ಪ್ರಾಧಾನ್ಯತೆಯನ್ನು ಪ್ರಶಂಸಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಒಂದು ಪೂರ್ವೋಕ್ತಿಹಾಸವನ್ನು ಹೇಳುವರು—
ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಪ್ರಜಾಪತಿಯು ಯಜ್ಞವನ್ನೂ ನಾನಾ ಛಂದಸ್ಸುಗಳನ್ನೂ ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಭಾಗವಾಗಿ ಹಂಚಿಕೊಟ್ಟನು. ನೇದ
ಸಾಹಿತ್ಯದಲ್ಲಿ ಪ್ರಜಾಪತಿಯೆಂದರೆ, ಸರ್ವೇಶ್ವರನು, ಪರಬ್ರಹ್ಮನು ಜಗನ್ನಿರಾಮಕನು, ಸೃಷ್ಟಿಕರ್ತನು. ದೇವತೆಗಳಲ್ಲಿಲ್ಲಾ
ಅತ್ಯಂತ ಶ್ರೇಷ್ಠನು ಮತ್ತು ಅಧಿಕನಾದವನು ಎಂದಭಿಪ್ರಾಯವು ಸೂಚಿತವಾಗುವುದು. ಈ ಪ್ರಜಾಪತಿಯು ಯಜ್ಞವನ್ನೂ
ಛಂದಸ್ಸುಗಳನ್ನೂ ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ವಿಭಾಗಿಸಿ ಹಂಚಿದನಂತರ ಆಯಾ ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಲಬ್ಧವಾದ ಭಾಗವು ಅವರಿಗೆ ಸ್ವಕೀಯಭಾಗ
ವೆಂದು ಪರಿಗಣಿಸಲ್ಪಟ್ಟು ಅವರಿಗೆ ಆಗಿನಿಂದ ಬಹಳ ಹಿತಕರವೆನಿಸಿದವು. ಯಾವರೀತಿ ವಿಭಾಗಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿತೆಂಬ ವಿಷಯವನ್ನು
ಈಗ ತಿಳಿಸುವರು. ಪ್ರಾತಃಸವನಕರ್ಮದಲ್ಲಿ ಪಠಿಸಲ್ಪಡಬೇಕಾದ ಮಂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಗಾಯತ್ರೀಛಂದಸ್ಸಿನ ಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ಅಗ್ನಿಗೂ
ಅಷ್ಟವಸುಗಳಿಗೂ ಭಾಗಮಾಡಿಕೊಟ್ಟನು. ಎಂದರೆ ಯಜ್ಞಕರ್ಮದಲ್ಲಿ ಪ್ರಾತಸ್ಸವನವೆಂಬ ಭಾಗವೂ ಗಾಯತ್ರೀಛಂದಸ್ಸಿನ

ಮಂತ್ರಗಳೂ ಅಗ್ನಿಗೂ, ವಸುಗಳಿಗೂ ದೊರೆಯಿತು. ಅನಂತರ ಪ್ರಜಾಪತಿಯು ಮಾಧ್ಯಂದಿನಸವನವನ್ನೂ ತ್ರಿಷ್ಟಪ್ ಘಂಡಸ್ಸಿನ ಮಂತ್ರಗಳನ್ನೂ ಇಂದ್ರನಿಗೂ, ಏಕಾದಶರುದ್ರರಿಗೂ ಹಂಚಿಕೊಟ್ಟನು. ಮತ್ತು ತೃತೀಯಸವನವೆಂಬ ಯಜ್ಞವಿಭಾಗವನ್ನೂ ಜಗತೀಘಂಡಸ್ಸಿನ ಮಂತ್ರಗಳನ್ನೂ ವಿಶ್ವೇದೇವತೆಗಳಿಗೂ ದ್ವಾದಶಾದಿತ್ಯರಿಗೂ ಹಂಚಿಕೊಟ್ಟನು.

ಅಥಾಸ್ಯ ಯತ್ಸ್ವಂ ಛಂದ ಆಸೀದನುಷ್ಟುಪ್ತಾನುದಂತನುಭ್ಯುದೌ-
ಹದಚ್ಛಾವಾಕೀಯಾಮುಭಿ ಸೈನಮಬ್ರವೀದನುಷ್ಟುಪ್ತಂ ನ್ವೇವ
ದೇವಾನಾಂ ಪಾಸಿಸ್ತೋಽಸಿ ಯಸ್ಯ ತೇಹಂ ಸ್ವಂ ಛಂದೋಽಸ್ಮಿ
ಯಾಂ ಮೋದಂತನುಭ್ಯುದೌಹೀರಚ್ಛಾವಾಕೀಯಾಮುಭೀತಿ
ತದಜಾನಾತ್ಸ ಸ್ವಂ ಸೋಮಮಾಹರತ್ಸ ಸ್ವೇ ಸೋಮೇಽಗ್ರಂ
ಮುಖಮುಭಿ ಪರ್ಯಾಹರದನುಷ್ಟುಭಂ ತಸ್ಮಾದನುಷ್ಟುಬ-
ಗ್ರಿಯಾ ಮುಖ್ಯಾ ಯುಜ್ಯತೇ ಸರ್ವೇಷಾಂ ಸವನಾನಾಂ ||

ಏವಂ ಸತ್ಯನುಷ್ಟುಬೀಕಾ ಪರಿಶಿಷ್ಟಾ ತಸ್ಯಾ ವೃತ್ತಾಂತಮಾಹ—ಅಥಾಗ್ನಾದೀನಾಂ ವಸ್ತಾದೀನಾಂ ಚ ಚೈಂದೋವಿಭಾಗಾನಂತರಮಸ್ಯ ಪ್ರಜಾಪತೇಃ ಸ್ವಭೂತಮನುಷ್ಟುಬಾಖ್ಯಂ ಯಚ್ಛಂದ ಆಸೀತ್ತಾಮನುಷ್ಟುಭಮುದಂತನುಭಿ ಯಜ್ಞಸ್ಯ ಕಂಚಿತ್ಪ್ರಾಂತದೇಶಮುಭಿಲಕ್ಷ್ಯೋದೌಹದಪಸಾರಿತವಾ || ಕುತ್ರ ದೇಶ ಇತಿ ತದುಚ್ಯತೇ—ಅಚ್ಛಾವಾಕೀಯಾಮುಭೀತಿ | ಅಚ್ಛಾವಾಕ ವದಸ್ತೇತೇವಮುಧ್ವರ್ಯುಣಾ ಉಕ್ತೋಽಚ್ಛಾವಾಕೋ ಯಾಂ ಬ್ರೂತೇ ಸೇಯಮ್ನಗ-ಚ್ಛಾವಾಕೀಯಾ ತಾ ಮುಭಿಲಕ್ಷ್ಯೋದೌಹವಾನನುಷ್ಟುಭಮುಚ್ಛಾವಾಕೀಯಾಂ ಕೃತವಾನಿತ್ಯರ್ಥಃ || ತೇನ ಕುಪಿತಾ ಸಾನುಷ್ಟುಬೀವೈನಂ ಪ್ರಜಾಪತಿಯಬ್ರವೀನ್ನು ಹೇ ಪ್ರಜಾಪತೇ ದೇವಾನಾಂ ಮಧ್ಯೇ ತ್ವನೇವ ಪಾಸಿಸ್ತೋಽಸಿ || ಯಸ್ಯ ಪಾಸಿಸ್ತಸ್ಯ ಪ್ರಜಾಪತೇಸ್ತವಾಹಂ ಛಂದೋಽಸ್ಮಿ || ಅಗ್ನಿವಸ್ತಾದಯಃ ಪೂರ್ವಂ ಛಂದೋರಹಿತಾಃ ತಾದೃಶೇಭ್ಯೋಽಸಿ ಛಂದಾಂಸಿ ದತ್ತವಾನಸಿ || ಅಹಂ ತು ಪೂರ್ವಮೇವ ತ್ವದೀಯಾ ತಾದೃಶೀಂ ಮಾಂ ತ್ವತ್ತೋಽಪಸಾರ್ಯಾ-ಚ್ಛಾವಾಕೀಯಾಮುಭಿಲಕ್ಷ್ಯೋದೌಹವಾನಸಿ | ಅತೋ ಮದುಪೇಕ್ಷಯಾ ಭವತಃ ಪಾಸಿಸ್ತತ್ಪ-ಮಿತ್ಯನುಷ್ಟುಭೋಽಭಿಪ್ರಾಯಃ || ತತ್ಪರ್ವಮನುಷ್ಟುಭಾ ಪ್ರೋಕ್ತಮುಪಾಲಂಭರೂಪಂ ಪ್ರಜಾ-ಪತಿರ್ಜ್ಞಾತವಾ || ಜ್ಞಾತ್ವಾ ಚ ತದುಪಾಲಂಭಪರಿಹಾರಾರ್ಥಂ ಸ್ವಕೀಯಂ ಸೋಮಯಾಗ-ಮಾಹರತ್ || ಸತು ತಸ್ಮಿನ್ನೋಮಯಾಗೇಽಗ್ರಂ ಶ್ರೇಷ್ಠಂ ಪ್ರಾರಂಭರೂಪಂ ಯನ್ನುಖಮುಸ್ತಿ-ತದಭಿಲಕ್ಷ್ಯಾನುಷ್ಟುಭಂ ಪರ್ಯಾಹರತ್ತತ್ಪ್ರತೀತವಾನಿತ್ಯರ್ಥಃ || ತಸ್ಮಾದು ತಸ್ಮಾದೇವ ಕಾರ-ಣಾದಿಯಮನುಷ್ಟುಬಗ್ರಾ ಶ್ರೇಷ್ಠಾ ಸತೀ ಸರ್ವೇಷಾಂ ಸವನಾನಾಂ ಮುಖ್ಯಾ ಮುಖೇ ಭವಾ ಪ್ರಾರಂಭಕಾಲೀನಾ ಪ್ರಯುಜ್ಯತೇ ||

ಹೀಗೆ ಪ್ರಜಾಪತಿಯು ಮುಖ್ಯವಾದ ಛಂದಸ್ಸುಗಳಲ್ಲಿ ಗಾಯತ್ರೀ, ತ್ರಿಷ್ಟಪ್, ಜಗತೀ ಎಂಬ ಮೂರು ಛಂದಸ್ಸುಗಳನ್ನು ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ವಿಭಾಗಿಸಿ ಕೊಟ್ಟನಂತರ ಅನುಷ್ಟುಪ್ ಎಂಬ ಛಂದಸ್ಸು ಹಾಗೆಯೇ ಉಳಿಯಿತು. ಈ ಅನುಷ್ಟುಪ್ ಛಂದಸ್ಸಿನ

ವಿಚಾರದಲ್ಲಿ ಒಂದು ಇತಿಹಾಸವಿರುವುದು. ಅದರ ವೃತ್ತಾಂತವನ್ನು ಇಲ್ಲಿ ತಿಳಿಸುವರು. ಅನುಷ್ಠುಪ್‌ಛಂದಸ್ಸು ಪ್ರಜಾಪತಿಯ ಸ್ವಂತ ಛಂದಸ್ಸಾಗಿರುವುದು. ಇದನ್ನು ಯಾವ ದೇವತೆಗಳಿಗೂ ಕೊಡದೆ ಹಾಗೆಯೇ ಉಳಿದದ್ದರಿಂದ ಅದನ್ನು ನೋಡಿ ಪ್ರಜಾಪತಿಯು ಯಜ್ಞವೇದಿಯಲ್ಲಿದ್ದ ಒಂದು ಭಾಗಕ್ಕೆ ತಳ್ಳಿದನು. ಆ ಪ್ರಾಂತವು ಅಚ್ಛಾವಾಕನನ್ನು ಉದ್ದೇಶಿಸಿ ಎಲೈ ಅಚ್ಛಾವಾಕನೇ, ನೀನು ಮಂತ್ರವನ್ನು ಪಠಿಸು ಎಂದಾಗ ಅಚ್ಛಾವಾಕನು ಯಾವ ಮಂತ್ರವನ್ನು ಪಠಿಸುವನೋ ಅದು ಅಚ್ಛಾವಾಕನೇ ಮಂತ್ರವೆನಿಸುವುದು. ಈ ರೀತಿ ಯಾವ ದೇವತೆಯ ಪಾಲಿಗೂ ಬರದೆ ಅಚ್ಛಾವಾಕನು ಅಧ್ವಯುವಿನ ಆದೇಶದಂತೆ ಅನುಷ್ಠುಪ್‌ಛಂದಸ್ಸಿನ ಮಂತ್ರವನ್ನು ಪಠಿಸುವಾಗ ಅನುಷ್ಠುಪ್‌ಛಂದಸ್ಸಿಗೆ ಕೋಪಬಂದು ಪ್ರಜಾಪತಿಯೊಡನೆ ಇಂತೆಂದಿತು—ಎಲೈ ಪ್ರಜಾಪತಿಯೇ, ನೀನು ದೇವತೆಗಳಲ್ಲೆಲ್ಲಾ ಪಾಪಿಷ್ಠನು. ಏಕೆಂದರೆ ಅನುಷ್ಠುಪ್‌ಛಂದಸ್ಸಿನ ಅಭಿಮಾನಿದೇವತೆಯಾದ ನಾನು ಮೊದಲಿನಿಂದಲೂ ನಿನ್ನ ಸ್ವಂತ ಛಂದಸ್ಸಾಗಿರುವುದು. ಹಾಗಿದ್ದರೂ ನನ್ನನ್ನು ಪರಿಗಣಿಸದೆ ಇತರರಿಗೆ ಉಪಕಾರಮಾಡಿರುವೆ. ಅಗ್ನಿ ಮುಂತಾದ ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಸ್ವಂತವಾದ ಯಾವ ಛಂದಸ್ಸೂ ಇರಲಿಲ್ಲ. ಅಂತಹ ಸ್ವಂತಛಂದಸ್ಸಿಲ್ಲದವರಿಗೂ ಛಂದಸ್ಸುಗಳನ್ನು ಕೊಟ್ಟಿದ್ದೀಯೆ. ನಾನು ಮೊದಲಿನಿಂದಲೂ ನಿನ್ನ ವಳಾಗಿದ್ದರೂ ಸಹ ನನ್ನನ್ನು ಉಪೇಕ್ಷಿಸಿ ನಿನ್ನಿಂದ ದೂರವಾಗಿ ಆಡೆಗೆ ತಳ್ಳಿ ಅಚ್ಛಾವಾಕನು ಪಠಿಸುವಂತೆ ಮಾಡಿದ್ದೀಯೆ ಎಂದು ಹೇಳಲು ಪ್ರಜಾಪತಿಯು ತನ್ನ ವಿಷಾದವನ್ನು ಸೂಚಿಸಿ ಅನುಷ್ಠುಪ್‌ಛಂದಸ್ಸಿಗೆ ತಕ್ಕ ಪರಿಹಾರವನ್ನು ನೀಡಬೇಕೆಂಬ ಅಪೇಕ್ಷೆಯಿಂದ ಈ ರೀತಿ ಮಾಡಿದನು. ಅನಂತರ ಪ್ರಜಾಪತಿಯು ತನ್ನ ಸ್ವಂತ ಯಾಗವಾದ ಸೋಮಯಾಗವನ್ನು ಹುಡುಕಿತಂದನು. ಆ ಸೋಮಯಾಗದಲ್ಲಿ ಪ್ರಾರಂಭದ ಭಾಗಗಳನ್ನು ಗಮನಿಸಿ ಅಲ್ಲಿಗೆ ಈ ಅನುಷ್ಠುಪ್‌ಛಂದಸ್ಸನ್ನು ತಂದು ಸೇರಿಸಿದನು. ಆಗಿನಿಂದ ಸೋಮಯಾಗದ ಪ್ರಾರಂಭ ಕಾರ್ಯಕಲಾಪಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಎಲ್ಲಾ ಸವನಗಳ ಆದಿಯಲ್ಲಿಯೂ ಈ ಅನುಷ್ಠುಪ್‌ಛಂದಸ್ಸಿನ ಮಂತ್ರಗಳೇ ಉಪಯೋಗಿಸಲ್ಪಡುತ್ತಾ ಇರುವವು.

ಅಗ್ನಿಯೋ ಮುಖ್ಯೋ ಭವತಿ ಶ್ರೇಷ್ಠತಾಮುತ್ಸುತೇ ಯ ಏವಂ ವೇದ

ಸ್ವೇ ವೈ ಸ ತತ್ಸೋಮೇಽಕಲ್ಪಯತ್ತಸ್ಮಾದ್ಯತ್ರ ಕ್ವ ಚ ಯಜ-

ಮಾನವಶೋ ಭವತಿ ಕಲ್ಪತ ಏವ ಯಜ್ಞೋಽಪಿ ||

ಏತದ್ವೇದನಂ ಪ್ರಶಂಸತಿ—ವೇದಿತಾ ಸ್ವಕೀಯಜ್ಞಾತೀನಾಂ ಮಧ್ಯೇಽಗ್ರೇ ಭವೋ-
ಗ್ರೋ ಜ್ಯೇಷ್ಠೋ ಮುಖ್ಯೋ ವ್ಯವಹಾರನಿರ್ವಾಹಕಃ || ಸ ಶ್ರೇಷ್ಠತಾಂ ವಿದ್ಯಾವೃತ್ತಾದಿ-
ಗುಣೈಃ ಶ್ರೇಷ್ಠತ್ವಂ ಪ್ರಾಪ್ನೋತಿ || ಪ್ರಜಾಪತಿನ್ಯಾಯೇನ ಯಜಮಾನಸ್ಯಾಪಿ ಸವನೀಯ-
ಯಾಗಾದಾವನುಷ್ಠುಪ್ಪ್ರಯೋಗಂ ದರ್ಶಯತಿ—ಯಸ್ಮಾತ್ಸ ಪ್ರಜಾಪತಿಃ ಸ್ವಕರ್ತೃಕ ಏವ
ಸೋಮಯಾಗೇ ತತ್ಸವನೇಷ್ಟನುಷ್ಠುಭೋ ಮುಖ್ಯತಾಮುತ್ಸುತಯತ್ತಸ್ಮಾದಿದಾನೀಮುಪಿ
ಯತ್ರ ಕ್ವಾಪಿ ಯಾಗೇ ಯಜ್ಞೋ ಯಜಮಾನವಶೋ ಭವತಿ || ಸ ಯಜ್ಞೋಽಪಿ ಕಲ್ಪಿತ
ಏವ || ಅನ್ಯಕಲ್ಯೇನಾನುಷ್ಠಾಸ್ಯಾಮೀತ್ಯಭಿಪ್ರೇತ್ಯಾನುಷ್ಠುಭಃ ಸವನಾಸಾಮಾದೌ ಪ್ರಯೋ-
ಗೇ ಸತಿ ಯಜ್ಞಸ್ಯ ಯಜಮಾನವಶತ್ವಂ ತತ್ರ ಯಜ್ಞೋ ವೈಕಲ್ಪರಹಿತೋ ಭವತೀತ್ಯರ್ಥಃ ||

ಮೇಲೆ ಹೇಳಿರುವ ವಿಷಯಗಳನ್ನು ತಿಳಿದು ಅದರಂತೆ ಆಚರಿಸುವ ಪುರುಷನು ತನ್ನ ಸ್ವಜನರ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಶ್ರೇಷ್ಠನೆಂದು ಪರಿಗಣಿಸಲ್ಪಟ್ಟು ಜನರಲ್ಲಿ ಗಣ್ಯತೆಯನ್ನು ಪಡೆಯುವನು. ಸೋಮಯಾಗವು ಅದರ ಅಂಗಗಳಾದ ಸವನಗಳೂ ಪ್ರಜಾಪತಿಯ ಸ್ವಂತವಾದವು ಭಾವಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿರುವಂತೆ ಯಜಮಾನನು ಮಾಡುವ ಯಜ್ಞವು ಅದರ ಕರ್ಮಾಂಗಗಳೂ ಯಜ್ಞಮಾಡುವ ಯಜಮಾನನ ಅಧೀನಕ್ಕೆ ಒಳಪಟ್ಟು ಅವನ ಆದೇಶಕ್ಕನುಸಾರವಾಗಿ ಕಾರ್ಯಕಲಾಪಗಳು ನೆರವೇರುವವು. ಪ್ರಜಾಪತಿಯು

ಸ್ತುತಯಾಗದಲ್ಲಿ ಯಾವರೀತಿ ಕರ್ಮಾರಂಭದಲ್ಲಿ ಅನುಷ್ಠುಪ್ಪಾಫಂದಸ್ಸುಗಳು ಉಪಯೋಗಿಸಲ್ಪಟ್ಟವೋ ಅದರಂತೆ ಮನುಷ್ಯ ಯಜಮಾನನ ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿಯೂ ಕೂಡ ಪ್ರಾರಂಭಕರ್ಮಗಳಲ್ಲಿ ಅನುಷ್ಠುಪ್ಪಾಫಂದಸ್ಸಿನ ಮಂತ್ರಗಳು ಪಠಿಸಲ್ಪಟ್ಟು ಅದರಿಂದ ಯಜ್ಞವು ಯಾವ ನ್ಯೂನತೆಯನ್ನೂ ಹೊಂದದೆ ಸಾಂಗವಾಗಿಯೂ ನಿರ್ವಿಘ್ನವಾಗಿಯೂ ನೆರವೇರುವುದು.

ತಸ್ಯೈ ಜನತಾಯೈ ಕಲ್ಪತೇ ಯತ್ರೈವಂ ವಿದ್ವಾನ್ಯಜಮಾನೋ ವಶೀ
ಯಜತೇ ||

ಉಕ್ತವಾಕ್ಯಾರ್ಥಮೇವ ವಾಕ್ಯಾಂತರೇಣ ಸ್ಪಷ್ಟೀ ಕರೋತಿ—ಯತ್ರ ಯಸ್ಯಾಂ ಜನ-
ಸಭಾಯಾಮೇವಮನುಷ್ಠುಭೋ ಮಹಿಮಾನಂ ವಿದ್ವಾನ್ಯಜಮಾನೋ ವಶೀ ಸ್ವವಶೋ ಭೂತ್ವಾ
ತಸ್ಮಿನ್ನನುಷ್ಠುಭಃ ಪ್ರಯೋಗೇ ಸಾವಧಾನೋ ಭೂತ್ವಾ ಯಜತೇ ತಸ್ಯೈ ಜನತಾಯೈ
ತಸ್ಯಾಂ ಜನಸಭಾಯಾಂ ಕಲ್ಪತೇ ಯಜ್ಞಃ ಪ್ರಯೋಜನಸಮರ್ಥೋ ಭವತಿ ||

ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದ ವಿಷಯವನ್ನೇ ಬೇರೆ ವಾಕ್ಯಗಳಿಂದ ವಿವರಿಸಿ ವಿಶದಪಡಿಸುವರು. ಯಾವ ಯಜಮಾನನು ಮೇಲೆ
ಹೇಳಿದ ವಿಷಯಗಳನ್ನೆಲ್ಲಾ ತಿಳಿದು ಅದರಂತೆ ಆಚರಿಸುವನೋ ಅವನು ಮಾಡುವ ಯಜ್ಞವು ಅವನ ಅಧೀನದಲ್ಲಿದ್ದು ಸಾಂಗವಾಗಿ
ನೆರವೇರಿ ಆ ಯಜ್ಞವು ಸಮಸ್ತ ಜನಗಳ ಹಿತಕ್ಕಾಗಿ ನೆರವೇರಿದಂತಾಗಿ ಜನಗಳಿಗೆ ಹಿತವನ್ನುಂಟುಮಾಡುವುದು.

English Translation

(On the distribution of the metres among the gods. Anushtubh Prajapati's metre).¹

Prajapati allotted to the deities their (different) parts in the sacrifice and metres. He allotted to Agni and the Vasus at the morning libation the Gayatri, to Indra and the Rudras at the midday libation, the Trishtubh and to the Vis've Devah, and Adityas at the evening libation the Jagati.

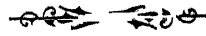
His (Prajapati's) own metre was Anushtubh. He pushed it to the end (of the Shashtra) of the verse repeated by the Achhavaka. He acknowledged (that he had wronged her). (In order to give redress) he took his own Soma (sacrifice) and put at the beginning, at the very mouth of it, Anushtubh. Thence Anushtubh is joined (to the Shastras) as the first metre, as the very mouth-piece at all libations,

He who has such a knowledge becomes the first, the very mouth (of the others), and attains to supremacy. Prajapati having thus made (the beginning of all libations) at his own Soma sacrifice (with Anushtubh), the sacrificer (who does the same) becomes master of the sacrifice, and the latter becomes (properly)

performed. Wherever a sacrificer has a sacrifice performed so that he remains master of it, it is performed for this (the whole) assemblage of men (who might be with the sacrificer).

ಇತಿ ಶ್ರೀಮತ್ಸಾಯಣಾಚಾರ್ಯವಿರಚಿತೇ ಮಾಧವೀಯೇ ವೇದಾರ್ಥಪ್ರಕಾಶ
ಐತರೇಯಬ್ರಾಹ್ಮಣಭಾಷ್ಯಸ್ಯ ದ್ವಾದಶಾಧ್ಯಾಯೇ ದ್ವಿತೀಯಃ ಖಂಡಃ

ಇಲ್ಲಿಗೆ ಐತರೇಯಬ್ರಾಹ್ಮಣದ ಹನ್ನೆರಡನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ ಎರಡನೆಯ ಖಂಡವು
ಸಮಾಪ್ತವಾದುದು.

ಅಥ ದ್ವಾದಶಾಧ್ಯಾಯೇ ತೃತೀಯಃ ಖಂಡಃ

ಹನ್ನೆರಡನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ ಮೂರನೆಯ ಖಂಡವು

[ಅಗ್ನಿಯು ಜೇವತಗಳ ಹೋತ್ಯವಾಗಿದ್ದಾಗ ಹೇಗೆ ಮರಣಭಯವನ್ನು ತಪ್ಪಿಸಿಕೊಂಡನು ಇತ್ಯಾದಿ.]

ಅನುಷ್ಠಪ್ ಛಂದಸ್ಸಿನ ಮಹಿಮೆಯನ್ನು ಇನ್ನೂ ವ್ಯಕ್ತಪಡಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಇನ್ನೊಂದು ಅಖ್ಯಾಯಿಕೆಯನ್ನು
ಹೇಳುವರು—

ಅಗ್ನಿರ್ವೈ ದೇವಾನಾಂ ಹೋತಾಃ ಸೀತ್ತಂ ವೃತ್ಯುರ್ಬಹಿಷ್ಪವಮಾ-
ನೇ ಸೀದತ್ಸೋನುಷ್ಪಭಾಜ್ಯಂ ಪ್ರತ್ಯಪದ್ಯತ ವೃತ್ಯುಮೇವ
ತತ್ಪರ್ಯಕ್ರಾಮತ್ತಮಾಜ್ಯೇ ಸೀದತ್ಸ ಪ್ರಲುಗೇಣ ಪ್ರತ್ಯಪದ್ಯತ
ವೃತ್ಯುಮೇವ ತತ್ಪರ್ಯಕ್ರಾಮತ್ |

ಪುನರಪಿ ಪ್ರಕಾರಾಂತರೇಣಾನುಷ್ಠಭೋ ಮಹಿಮಾನಂ ದರ್ಶಯಿತುಮಾಪ್ಯಾಯಿಕಾ-
ಮಾಹ—ಪುರಾ ಕದಾಚಿದ್ದೇವಾನಾಂ ಯಾಗೇಃಗ್ನಿರೇವ ಹೋತಾಭೂತ್ತಮಗ್ನಿಂ ಹೋತಾರಂ
ವೃತ್ಯುರಸೀದದ್ಧಂತುಂ ಪ್ರಾಪ್ತವಾಃ | ಕಸ್ತಿನ್ಯಾಲ ಇತಿ ತದುಚ್ಯತೇ || ಬಹಿಷ್ಪವಮಾನಾಖ್ಯೇ
ಸ್ತೋತ್ರೇ ಪ್ರಾತಃಸವನಸಂಬಂಧಿನಿ ಉಪಾಸ್ತೃ ಗಾಯತಾ ನರ ಇತ್ಯಾದ್ಯುಗಾತ್ರಯಣೇನ ಸಾ-
ಮಗೈಃ ಸ್ತೂಯಮಾನೇ ಸತಿ ಸೋಃ ಯಮಗ್ನೇರ್ವ್ಯುತ್ಯುಪ್ರಾಪ್ತಿ ಕಾಲಸ್ತದಾನೀಮಗ್ನಿರ್ವ್ಯುತ್ಯುಂ
ಪರಿಹರ್ತುಮನುಷ್ಠಪ್ ಛಂದಸ್ಕಯಾ ಪ್ರ ವೋ ದೇವಾಯಾಗ್ನಯ ಇತ್ಯೇತಯರ್ವಾಃ ಸ್ಯಂ
ಶಸ್ತ್ರಂ ಪ್ರಾರಬ್ಧವಾನ್ | ತತ್ತೇನಾನುಷ್ಠಪ್ ಪ್ರಯೋಗೇಣ ಸೋಃಗ್ನಿಸ್ತದಾನೀಮೇವ ವೃತ್ಯುಂ

ಪರ್ಯಕ್ರಾಮದತಿಕ್ರಾಂತವಾಃ | ತತೋಽಗ್ನಿನಾ ಹೋತ್ರಾಽಽಜ್ಯಶಸ್ತ್ರೇ ಶಸ್ಯಮಾನೇ ಸತಿ
ತಮಗ್ನಿಂ ಮೃತ್ಯುರಸೀದತ್ಪ್ರಾಪ್ತವಾನ್ | ತದಾ ಸೋಽಗ್ನಿರ್ಯುತ್ಯುಂ ಪರಿಹರ್ತುಂ ನಾಯಂ-
ಸಾಯಾಹೀತ್ಯಾದಿಕೇನ ಸಪ್ತತ್ಯಚಾತ್ಮಕೇನ ಪ್ರಲುಗಶಸ್ತ್ರೇಣಾನುಷ್ಠಾನಂ ಪ್ರತ್ಯಪದ್ಯತ
ಪ್ರಾರಬ್ಧವಾಃ | ತತ್ತೇನ ಪ್ರಲುಗಪ್ರಯೋಗೇಣ ತದಾನೀಮೇವ ಮೃತ್ಯುಮತಿಕ್ರಾಂತವಾಃ ||

ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ—ಎಂದರೆ ಒಂದಾನೊಂದು ಸಮಯದಲ್ಲಿ ದೇವತೆಗಳು ಯಜ್ಞವನ್ನು ಮಾಡುತ್ತಿದ್ದರು. ಆ ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ
ಅಗ್ನಿಯು ಹೋತ್ರವಿನ ಪಾತ್ರವನ್ನು ವಹಿಸಿ ಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ಪಠಿಸುತ್ತಿದ್ದನು. ಆಗ ಸಾಮಗಾಯಕರು ಪ್ರಾತಸ್ಸವನಕಾಲದಲ್ಲಿ
ಉಪಾಸ್ತೌ ಗಾಯತಾ ನರಃ ಎಂದು ಬಹಿಷ್ಠವಮಾನಸ್ತೋತ್ರವನ್ನು ಗಾನಮಾಡಿ ಮುಗಿಸಿದಮೇಲೆ ಮೃತ್ಯು(ದೇವತೆಯು)
ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಕೊಲ್ಲಲು ಅಲ್ಲಿ ಸಿದ್ಧನಾಗಿಬಂದಿತು. ಇದನ್ನು ತಿಳಿದು ಹೋತ್ರಪಾತ್ರವನ್ನು ನಿರ್ವಹಿಸುತ್ತಿದ್ದ ಅಗ್ನಿಯು ತಾನು
ಪಠಿಸಬೇಕಾದ ಶಸ್ತ್ರಮಂತ್ರವನ್ನು ಅನುಷ್ಠುಪ್ ಭಂದಸ್ಸಿನ ಮಂತ್ರಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ ಪ್ರವೋ ದೇವಾಯಾಗ್ನಯೇ ಎಂಬ
ಸೂಕ್ತದಿಂದ ಪ್ರಾರಂಭಮಾಡಿ ಪಠಿಸಿದನು. ಇದು ಆಜ್ಯಶಸ್ತ್ರವು. ಇದನ್ನು ಅಗ್ನಿಯು ಪಠಿಸಿ ಮೃತ್ಯುವಶದಿಂದ ಪಾರಾದನು.
ಏಕೆಂದರೆ ಅನುಷ್ಠುಪ್ ಭಂದಸ್ಸಿನ ಮಂತ್ರಗಳ ಮಹತ್ತಿರಿಂದ ಮೃತ್ಯುವಿನ ಆಟವು ಸಾಗಲಿಲ್ಲ. ಅದ್ದರಿಂದ ಮೃತ್ಯುವು ಪುನಃ
ಪ್ರಯತ್ನ ಮಾಡಬೇಕೆಂದು ಇಚ್ಛಿಸಿ ಸಾಮಗಾಯಕರು ಅಗ್ನಿ ಆಯಾಹಿ ಎಂದು ಆಜ್ಯಸ್ತೋತ್ರವನ್ನು ಗಾನಮಾಡಿದನಂತರ
ಮತ್ತೆ ಅಗ್ನಿಯು ಸಮಾಪಕ್ಕೆ ಬಂದು ಕಾಯುತ್ತಿದ್ದನು. ಇದನ್ನು ತಿಳಿದ ಅಗ್ನಿಯು ಮೃತ್ಯುವಿನ ವಶದಿಂದ ತಪ್ಪಿಸಿಕೊಳ್ಳು
ವುದಕ್ಕಾಗಿ ವಾಯುವಾಯಾಹಿ ಎಂಬ ಪ್ರಲುಗಶಸ್ತ್ರಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ಪಠಿಸಲು ಪ್ರಾರಂಭಿಸಿದನು. ಈ ಪ್ರಲುಗಶಸ್ತ್ರಮಂತ್ರ
ಗಳಿಂದಲೂ ಅನುಷ್ಠುಪ್ ಭಂದಸ್ಸಿನ ಮಂತ್ರಗಳನ್ನೇ ಪಠಿಸಿದಂತಾಗಿ ಅಗ್ನಿಯು ಮೃತ್ಯುವಿನ ವಶಕ್ಕೆ ಈಡಾಗದೆ ಸುರಕ್ಷಿತವಾಗಿ
ಪಾರಾದನು.

ತಂ ಮಾಧ್ಯಂದಿನೇ ಪವಮಾನೇಽಸೀದತ್ಸೋಽನುಷ್ಠುಭಾ ಮರುತ್ವ-
ತೀಯ ಪ್ರತ್ಯಪದ್ಯತ ಮೃತ್ಯುಮೇವ ತತ್ಪರ್ಯಕ್ರಾಮುತ್ತಂ
ಮಾಧ್ಯಂದಿನೇ ಬೃಹತೀಷು ನಾಶಕ್ನೋತ್ಸತ್ತಂ ಪ್ರಾಣಾ ವೈ
ಬೃಹತ್ಯಃ ಪ್ರಾಣಾನೇವ ತನ್ನಾಶಕ್ನೋದ್ವ್ಯವೈತುಂ ತಸ್ಮಾನ್ಮ-
ಧ್ಯಂದಿನೇ ಹೋತಾ ಬೃಹತೀಷು ಸ್ತೋತ್ರಿಯೇಣೈವ ಪ್ರತಿ-
ಪದ್ಯತೇ ಪ್ರಾಣಾ ವೈ ಬೃಹತ್ಯಃ ಪ್ರಾಣಾನೇವ ತದಭಿಪ್ರತಿ-
ಪದ್ಯತೇ ||

ಇತ್ಯಂ ಪ್ರಾತಃಸವನೇಽನುಷ್ಠುಭಂ ಮೃತ್ಯುಪರಿಹಾರಹೇತುತ್ವೇನ ಪ್ರಶಸ್ಯ ಮಾಧ್ಯಂದಿನ-
ಸವನೇಽಪಿ ತಥಾ ಪ್ರಶಂಸತಿ—ಪ್ರಾತಃಸವನಾನಿ ರಾಕ್ಯತೋ ಮೃತ್ಯುರುಚ್ಛಾ ತೇ ಜಾತಮಂಧಸ
ಇತ್ಯಾದಿಕೇ ಮಾಧ್ಯಂದಿನಪವಮಾನಸ್ತೋತ್ರೇ ಗೀಯಮಾನೇ ಸತಿ ತಸ್ಮಿನ್ನಾಠೇ ತಮಗ್ನಿಂ
ಹೋತಾರಮಸೀದತ್ಪ್ರಾಪ್ತವಾಃ | ತದಾನೀಂ ಸೋಽಗ್ನಿರ್ಹೋತಾ ಮೃತ್ಯುಪರಿಹಾರಾಯಾ-
ನುಷ್ಠುಪ್ಪಂದಸ್ಯಯಾಽಽತ್ಯಾ ರಥಮಿತ್ಯೇತಯರ್ಚಾ ಮರುತ್ವತೀಯಶಸ್ತ್ರಂ ಪ್ರಾರಬ್ಧವಾನ್ ||
ತತ್ತೇನಾನುಷ್ಠುಪ್ಪ್ರಯೋಗೇಣ ತದಾನೀಮೇವ ಮೃತ್ಯುಮತಿಕ್ರಾಂತವಾನ್ || ಮಾಧ್ಯಂದಿನ-
ಪವಮಾನಾನಿ ರಾಕ್ಯತೋ ಮೃತ್ಯುರ್ಮಾಧ್ಯಂದಿನಸವನಸಂಬಂಧಿಮರುತ್ವತೀಯಶಸ್ತ್ರೇ ಶಸ್ಯ-

ಮಾನೇ ಸತಿ ಶಂಸಿತಾರಮಗ್ನಿಂ ಹೋತಾರಂ ಪ್ರಾಸ್ಥಾಪ್ನೋತಿ ವಿಜಾಯತ ತತ್ರ ಬೃಹತೀ-
 ಛಂದಸ್ಕಾಸ್ತೃಷ್ಣು ಗೀಯಮಾನಾಸು ತಮಗ್ನಿಂ ಸತ್ತಂ ಪ್ರಾಪ್ತುಂ ನಾಶಕ್ನೋತ್ ತತ್ರ ಹೇತು-
 ರುಚ್ಯತೇ | ಬೃಹತೀಛಂದಸ್ಕಾ ಛುಚಃ ಪ್ರಾಣಸ್ವರೂಪಾ ಏವ || ತತ್ರೇನ ಕಾರಣೇನ ಪ್ರಾಣಾನೇನ
 ವ್ಯವೃತುಂ ವಿಯೋಜಯಿತುಂ ಮೃತ್ಯುರ್ನಾಶಕ್ನೋತ್ || ಪ್ರಾಣಾಭಿಮಾನಿನೀಭಿರ್ಬೃಹತೀಭಿಃ
 ಪ್ರಾಣಾನಾಂ ರಕ್ಷಿತತ್ವಾತ್ || ಬೃಹತ್ಯಶ್ಚ ಮರುತ್ಪತೀಯಶಸ್ತ್ರಾನಂತರಭಾವಿನಿ ನಿಷ್ಕೇವಲ್ಯತಸ್ತ್ರೇ
 ಬಹವೋ ವಿದ್ಯಂತೇ || ತಾಶ್ಚ ಸರ್ವಸ್ಮಿನ್ನೇವ ಮಾಧ್ಯಂದಿನೇ ಸವನೇ ಮೃತ್ಯುಪ್ರವೇಶಂ ನಿವಾರ-
 ಯಂತಿ || ಯಸ್ಮಾದೇವಂ ಬೃಹತ್ಯೋ ಮೃತ್ಯುಪ್ರವೇಶಂ ನಿವಾರಯಿತುಂ ಸಮರ್ಥಾಸ್ತಸ್ಮಾನ್ಮಾ-
 ಧ್ಯಂದಿನ ಪ್ರಯೋಗೇ ಹೋತಾ ಬೃಹತೀ ಛಂದಸ್ಕಾಸ್ತೃಷ್ಣು ಸ್ತೋತ್ರಿಯೇಕೈವ ತ್ರ್ಯುಚೇನ
 ಶಸ್ತ್ರಂ ಪ್ರಾರಭತೇ || ಯಸ್ಮಿಂಸ್ತ್ಯುಚೇ ಸಾಮಗೈಃ ಸ್ತೋತ್ರಂ ಗೀತಂ ಸೋಽಯಂ ತ್ರ್ಯುಚಃ
 ಸ್ತೋತ್ರಿಯಸ್ತೇನ ತ್ರ್ಯುಚೇನ ಪ್ರಾರಂಭೇ ಸತಿ ತತ್ರತ್ಯಾನಾಂ ಬೃಹತೀನಾಂ ಪ್ರಾಣರೂಪತ್ವಾ-
 ತ್ಪ್ರಾಣಾನೇವಾಭಿಲಕ್ಷ್ಯ ಶಸ್ತ್ರಪ್ರಾರಂಭಂ ಕೃತವಾನ್ಯವತಿ ||

ಪ್ರಾತಸ್ಸವನಕಾಲದಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಆಕ್ರಮಿಸಬೇಕೆಂದು ಬಂದ ಮೃತ್ಯುವು ಅಗ್ನಿಯು ಪಡೆದ ಅನುಷ್ಠುಪ್ ಛಂದಸ್ಸಿನ
 ಶಸ್ತ್ರಮಂತ್ರಗಳಿಂದ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಆಕ್ರಮಿಸಲಾರದೆ ನಿರಾಶಗೊಂಡು ಹೊರಟುಹೋಯಿತಷ್ಟೆ. ಈಗ ಮಾಧ್ಯಂದಿನ ಸವನಕಾಲ
 ದಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಆಕ್ರಮಿಸಬೇಕೆಂದು ಉದ್ದೇಶಿಸಿ ಸಾಮಗಾಯಕರು-ಉಚ್ಚಾ ತೇ ಜಾತಮಂಧಸಃ (ಉ. ಅ. ೧-೧-೮,
 ೯, ೧೦) ಎಂಬ ಪವಮಾನಸ್ತೋತ್ರವನ್ನು ಗಾನಮಾಡಿದನಂತರ ಅಗ್ನಿಯ ಸಮೀಪಕ್ಕೆ ಬಂದಿತು. ಇದನ್ನು ತಿಳಿದು ಹೋತ್ಯ
 ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿದ್ದ ಅಗ್ನಿಯು ಮೃತ್ಯುಪರಿಹಾರಾರ್ಥವಾಗಿ ಅನುಷ್ಠುಪ್ ಛಂದಸ್ಸಿನ ಮಂತ್ರಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ ಆತ್ಮಾರಂಭಂ ಎಂಬ
 ಮರುತ್ಪತೀಯ ಶಸ್ತ್ರಮಂತ್ರವನ್ನು ಪಠಿಸಲು ಪ್ರಾರಂಭಮಾಡಿದನು. ಈ ಅನುಷ್ಠುಪ್ ಛಂದಸ್ಕವಾದ ಮಂತ್ರಪಠನದಿಂದ
 ಅಗ್ನಿಯು ಮೃತ್ಯುವನ್ನು ಪರಿಹರಿಸಿದನು. ಕುರಿತ ಮಾಧ್ಯಂದಿನ ಪವಮಾನಸ್ತೋತ್ರಗಳಿಂದ ಓಡಿಸಲ್ಪಟ್ಟ ಮೃತ್ಯುವು
 ಮಾಧ್ಯಂದಿನ ಸವನಸಂಬಂಧವಾದ ಮರುತ್ಪತೀಯಶಸ್ತ್ರಮಂತ್ರವನ್ನು ಪಠಿಸುತ್ತಿದ್ದ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಹಿಡಿಯುವೆನು ಎಂದು
 ಆಲೋಚಿಸಿ ಅಗ್ನಿಯ ಸಮೀಪವನ್ನೈದಿ ಅಲ್ಲಿ ಕಾದು ಕುಳಿತು. ಆಗ ಹೋತ್ಯವಾದ ಅಗ್ನಿಯು ಮುಂದಿನ ಶಸ್ತ್ರಮಂತ್ರವನ್ನು
 ಪಠಿಸಬೇಕೆಂದಿರುವಾಗ ಸಾಮಗಾಯಕರು ಬೃಹತೀಛಂದಸ್ಸಿನ ಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ಗಾನಮಾಡಲು ಪ್ರಾರಂಭಿಸಿದ್ದರಿಂದ ಮೃತ್ಯುವು
 ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಆಕ್ರಮಿಸಲು ಸಾಧ್ಯವಾಗಲಿಲ್ಲ. ಏಕೆಂದರೆ-ಬೃಹತೀಛಂದಸ್ಸಿನ ಮಂತ್ರಗಳು ಪ್ರಾಣಸ್ವರೂಪವಾದವುಗಳು. ಆದ್ದರಿಂದ
 ಪ್ರಾಣಗಳನ್ನು ಶರೀರದಿಂದ ಬೇರ್ಪಡಿಸಿ ಕೊಂಡೊಯ್ಯಲು ಮೃತ್ಯುವಿಗೆ ಸಾಧ್ಯವಾಗಲಿಲ್ಲ. ಏಕೆಂದರೆ ಪ್ರಾಣಸ್ವರೂಪಗಳಾದ
 ಬೃಹತೀಛಂದಸ್ಸಿನ ಮಂತ್ರಗಳು ಅವುಗಳನ್ನು ಪಠಿಸುವ ಪುರುಷನ ಪ್ರಾಣಗಳನ್ನು ಸಂರಕ್ಷಿಸುವವು (ಕಾಪಾಡುವವು). ಮರುತ್ಪ
 ತೀಯ ಶಸ್ತ್ರಾನಂತರ ಪಠಿಸಲ್ಪಡುವ ನಿಷ್ಕೇವಲ್ಯಶಸ್ತ್ರಮಂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಬೃಹತೀಛಂದಸ್ಸಿನ ಮಂತ್ರಗಳೇ ವಿಶೇಷವಾಗಿರುವವು. ಬಹಳ
 ವಾಗಿರುವ ಈ ಬೃಹತೀಛಂದಸ್ಸಿನ ಮಂತ್ರಗಳು ಮಾಧ್ಯಂದಿನಸವನಕಾಲದಲ್ಲಿ ಪಠಿಸಲ್ಪಡುವುದರಿಂದ ಅವುಗಳು ಪಠಿಸುವವರ
 ಪ್ರಾಣಸಂರಕ್ಷಣೆಯನ್ನು ಮಾಡುವವು. ಆದ್ದರಿಂದ ಈ ಬೃಹತೀಛಂದಸ್ಸುಗಳು ಮೃತ್ಯುವಿನ ಅತಿಕ್ರಮಣವನ್ನು ತಡೆಗಟ್ಟಲು
 ಸಮರ್ಥವಾಗಿರುವವು. ಆದ್ದರಿಂದಲೇ ಮಾಧ್ಯಂದಿನ ಸವನಕಾಲದಲ್ಲಿ ಹೋತ್ಯವು ಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ಪಠಿಸುವಾಗ ಸಾಮಗಾಯಕರು
 ಗಾನಮಾಡಲು ಬೃಹತೀ ಛಂದಸ್ಸಿನ ತೃಚ (ಮೂರು ಮಂತ್ರಗಳು) ಗಳಾದ ಅದೇ ಮಂತ್ರಗಳಿಂದ ಎಂದರೆ ಅದೇ ವಿಧವಾದ
 ಮುಗ್ಧೇದ ಶಸ್ತ್ರಮಂತ್ರಗಳಿಂದ ಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ಪಠಿಸಲು ಪ್ರಾರಂಭಮಾಡುವನು. ಸಾಮಗಾಯಕರು ಗಾನಮಾಡುವ ತೃಚಕ್ಕೆ
 (ಮೂರು ಮಂತ್ರಗಳು) ಸ್ತೋತ್ರವೆಂದು ಹೆಸರು. ಅದೇ ಸ್ತೋತ್ರಿಯದ ಬೃಹತೀ ಛಂದಸ್ಸಿನ ಮಂತ್ರಗಳು ಮುಗ್ಧೇದದಲ್ಲಿಯೂ
 ಇರುವುದರಿಂದ ಹೋತ್ಯವು ಶಸ್ತ್ರ ಮಂತ್ರವನ್ನು ಅದೇ ಬೃಹತೀಛಂದಸ್ಕವಾದ ಮಂತ್ರಗಳಿಂದ ಪಠಿಸಲು ಅರಂಭಿಸುವನು.

ತಂ ತೃತೀಯಪವಮಾನೇಽಸೀದತ್ಸೋಽನುಷ್ಪಭಾ ವೈಶ್ವದೇವಂ ಪ್ರತ್ಯ-
ಪದ್ಯತ ಮೃತ್ಯುಮೇವ ತತ್ಪರ್ಯಕ್ರಾಮತ್ ||

ಅಥ ತೃತೀಯಪವನೇ ಮೃತ್ಯುಪರಿಹಾರೇಣಾನುಷ್ಪಭಂ ಪ್ರಶಂಸತಿ—ತ್ರಿಷು ಪವಮಾ-
ನೇಷು ಬಹಿಷ್ಪವಮಾನಃ ಪ್ರಥಮಃ || ಮಾಧ್ಯಂದಿನಪವಮಾನೋ ದ್ವಿತೀಯಃ | ಅರ್ಭವಪವ-
ಮಾನಸ್ತೃತೀಯಃ | ಮಾಧ್ಯಂದಿನಪವನೇ ಪ್ರವೇಷ್ಯಮಶಕ್ತೋ ಮೃತ್ಯುಃ ಸ್ವಾದಿಷ್ಕಯೇತ್ಯೇತ-
ಸ್ಮಿನ್ನಾರ್ಭವಾಪ್ತೇ ತೃತೀಯಪವಮಾನಸ್ತೋತ್ರೇ ತೃತೀಯಪವನಗತೇ ಸಾಮಗೈರ್ಗೀಯ-
ಮಾನೇ ಸತಿ ತಮಗ್ನಿಂ ಹೋತಾರಂ ಮೃತ್ಯುರಸೀದತ್ || ಸೋಽಪ್ಯಗ್ನಿಸ್ತಂ ವಾರಯಿತುಮನು-
ಷ್ಪಪ್ಪಂದಸ್ಯಯಾ ತತ್ಸವಿತುರ್ವಣೇಮಹ ಇತ್ಯೇತಯರ್ಚಾ ವೈಶ್ವದೇವಾಖ್ಯಂ ಪ್ರಾರಭತ ||
ತೇನಾನುಷ್ಪಪ್ಪಯೋಗೇಣ ತದಾನೀಮೇವ ಮೃತ್ಯುಮತಿಕ್ರಾಂತವಾನಿತ್ಯನುಷ್ಪಪ್ಪವನ-
ತ್ರಯೇ ಶಸ್ತಾ ||

ಈಗ ತೃತೀಯ ಪವನಕಾಳದಲ್ಲಿಯೂ ಅನುಷ್ಪಪ್ಪಂಭಂದಸ್ತವಾದ ಮಂತ್ರಗಳಿಂದ ಮೃತ್ಯುಪರಿಹಾರ ಮಾಡುವುದರಿಂದ
ರಿಂದ ಇಲ್ಲಿಯೂ ಅನುಷ್ಪಪ್ಪಂ ಭಂದಸ್ತವನ್ನು ಪ್ರಶಂಸಿಸುವರು. ಪವಮಾನ ಸ್ತೋತ್ರಗಳು ಮೂರು ಇರುವುವು. ಬಹಿಷ್ಪವಮಾನ
ಸ್ತೋತ್ರವೆಂಬುದು ಮೊದಲನೆಯದು. ಇದನ್ನು ಪ್ರಾತಃಪವನದಲ್ಲಿ ಗಾನಮಾಡುವರು; ಮಾಧ್ಯಂದಿನ ಪವಮಾನಸ್ತೋತ್ರವು
ಎರಡನೆಯದು, ಇದನ್ನು ಮಾಧ್ಯಂದಿನ ಸವನದಲ್ಲಿ ಗಾನಮಾಡುವರು. ಅರ್ಭವ ಪವಮಾನ ಸ್ತೋತ್ರವೆಂಬುದು ಮೂರನೆಯದು.
ಸ್ವಾದಿಷ್ಕಯಾ ಮದಿಷ್ಕಯಾ (ಸಾ. ವೇ. ಉ. ಆ. ೧-೧೧೫) ಎಂಬ ಈ ಅರ್ಭವಪವಮಾನ ಸ್ತೋತ್ರವನ್ನು ತೃತೀಯ
ಪವನದಲ್ಲಿ ಗಾನಮಾಡುವರು. ಈ ಅರ್ಭವಸ್ತೋತ್ರವನ್ನು ಗಾನಮಾಡಿದನಂತರ ಮೃತ್ಯುವು ಹೋತೃವಾದ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು
ಸಮಾಪಿಸಿತು. ಆದರೆ ಹೋತೃವು ಮೃತ್ಯುಪರಿಹಾರಾರ್ಥವಾಗಿ ಅನುಷ್ಪಪ್ಪಂಭಂದಸ್ತವ ಮಂತ್ರವಾದ ತತ್ಸವಿತುರ್ವಣೇಮಹೇ
(ಋ. ಸಂ. ೫.೮೨-೧) ಎಂಬ ಮಂತ್ರದಿಂದ ವೈಶ್ವದೇವಶಸ್ತ್ರವನ್ನು ಪರಿಸಲು ಪ್ರಾರಂಭಿಸಿದನು. ಅದರಿಂದ ಹೋತೃವು
ಮೃತ್ಯುವನ್ನು ಅತಿಕ್ರಮಿಸಿ ಪಾರಾದನು. ಈರೀತಿಯಾದ ಅನುಷ್ಪಪ್ಪಂಭಂದಸ್ತವ ಮಹತ್ವವನ್ನು ಮೂರುಪವನಗಳಲ್ಲಿಯೂ
ಪ್ರಶಂಸಿಸಲಾಗಿರುವುದು.

ತಂ ಯಜ್ಞಾಯಜ್ಞೇಯೇಽಸೀದತ್ಸ ವೈಶ್ವಾನರೀಯೇಣಾಗ್ನಿನಾರುತಂ
ಪ್ರತ್ಯಪದ್ಯತ ಮೃತ್ಯುಮೇವ ತತ್ಪರ್ಯಕ್ರಾಮದ್ವಜೋ ವೈ
ವೈಶ್ವಾನರೀಯಂ ಪ್ರತಿಷ್ಠಾ ಯಜ್ಞಾಯಜ್ಞೇಯಂ ವಜ್ರೇಣೈವ
ತತ್ಪ್ರತಿಷ್ಠಾಯಾ ಮೃತ್ಯುಂ ನುದತೇ ಸ ಸರ್ವಾನ್ಪಾಶಾನ್ಸರ್ವಾನ್
ಸ್ಥಾಣಾನ್ಮೃತ್ಯೋರತಿಮುಚ್ಯತ ಸ್ವಸ್ತೀವೋದಮುಚ್ಯತ
ಸ್ವಸ್ತೀವ ಹೋತೋನ್ಮುಚ್ಯತೇ ಸರ್ವಾಯುಃ ಸರ್ವಾಯು-
ತ್ವಾಯ ಸರ್ವಮಾಯುರೇತಿ ಯ ಏವಂ ವೇದ ||

ಅಥ ಯಜ್ಞಾಯಜ್ಞೇಯಾಖ್ಯಂ ಸಾಮ ವೈಶ್ವಾನರೀಯಸೂಕ್ತಂ ಚ ಪ್ರಶಂಸತಿ ||
ಯಜ್ಞಾಯಜ್ಞಾ ವೋ ಅಗ್ನಯ ಇತ್ಯಸ್ಯಾಮೃಚ್ಯತ್ವನ್ನಂ ನಾನು ಯಜ್ಞಾಯಜ್ಞೇಯಂ

ತತ್ಸಾನುಸಾರ್ಥೇ ತನ್ನಾನುಕೇ ಸ್ತೋತ್ರೇ ಸಾಮಗೈರ್ಗೀಯಮಾನೇ ಸತಿ ತೃತೀಯಪದಮಾನಾ-
ನ್ನಿರಾಕೃತೋ ಮೃತ್ಯುಸ್ತಮಗ್ನಿಂ ಹೋತಾರಂ ಪ್ರಾಪ್ತವಾಃ || ತತೋಽಗ್ನಿರ್ಹೋತಾ ಮೃತ್ಯು-
ಪರಿಹಾರಾಯ ವೈಶ್ವಾನರಾಯ ಪೃಥುವಾಜಸೇ ವಿಪ ಇತ್ಯಾದಿನಾ ವೈಶ್ವಾನರೀಯೇಣ ಸೂಕ್ತೇನ
ಮರುತ್ಪತೀಯಶಸ್ತ್ರಪ್ರಾರಂಭಂ ಕೃತವಾಃ || ತೇನ ಸೂಕ್ತಪ್ರಯೋಗೇಣ ತದಾನೀಮೇವ
ಮೃತ್ಯುಮತಿಕ್ರಾಂತವಾಃ || ತತ್ರ ವೈಶ್ವಾನರೀಯಂ ಸೂಕ್ತಂ ವಜ್ರಸ್ವರೂಪಂ || ಯಜ್ಞಾ-
ಯಜ್ಞೇಯಸ್ತೋತ್ರಂ ತು ಪ್ರತಿಷ್ಠಾ ಸಮಾಪ್ತೇರ್ಹೇತುಃ || ತಸ್ಮಾತ್ಸೂಕ್ತರೂಪೇಣ ವಜ್ರೇಣೈವ
ಪ್ರತಿಷ್ಠಾ ಯಾ ಯಜ್ಞಸಮಾಪ್ತೇರ್ವೃತ್ಯುಮಗ್ನಿರ್ನಿರಾಕುರುತೇ || ಸ ತಾದ್ಯತೋಽಗ್ನಿಃ ಸರ್ವಾ-
ನ್ನಾಶಾನ್ಯತ್ಯುಸಂಬಂಧಿಬಂಧನರಜ್ಜು ರೂಪಾಂಸ್ತಥಾ ಮೃತ್ಯೋಃ ಸಂಬಂಧಿನಃ ಸರ್ವಾನ್ಸ್ವಾಣೂ-
ನ್ಶಾಪೋಪಲಕ್ಷಿತ ಗದಾದ್ವಾಯುಧಾನಿ ಮೃತ್ಯೋಃ ಸಕಾಶಾದತಿಮುಚ್ಯ ನಿವಾರ್ಯ ಸ್ವಸ್ತೈವ
ಕ್ಷೇಮೇಣೈವ ಸ್ವಯಂ ಮೃತ್ಯುಸಕಾಶಾದುನ್ಮುಕ್ತೋಽಭೂತ್ || ಅಗ್ನಿವನ್ಮಾನುಷೋಽಪಿ
ಹೋತಾ ತೇನೈವ ಪ್ರಕಾರೇಣಾನುತಿಷ್ಠನ್ನರ್ವೇಣಾಽಯುಷಾ ಯುಕ್ತಃ ಕ್ಷೇಮೇಣೈವ
ಮೃತ್ಯೋರುನ್ಮುಚ್ಯತೇ || ಅತ್ರ ಸರ್ವತ್ರ ಯೋ ಯೋಽಪೂರ್ವೋಽರ್ಥಃ ಸಸ್ಯ ಸರ್ವಸ್ಯಾರ್ಥವಾ
ದಾದೇವ ನಿಧಿರುನ್ಮೇಯಃ || ಸೋಽಯಂ ಹಾತ್ರಪ್ರಯೋಗೋ ಯಜಮಾನಸ್ಯ ಸರ್ವಾಯು-
ತ್ವಾಯ ಸಂಪದ್ಯತೇ || ನೇದನಂ ಪ್ರಶಂಸತಿ ||

ಈಗ ಯಜ್ಞಾಯಜ್ಞೇಯಂ ಎಂಬ ಸಾಮಗಾನಸ್ತೋತ್ರವನ್ನೂ ವೈಶ್ವಾನರೀಯವೆಂಬ ಸೂಕ್ತವನ್ನೂ ಪ್ರಶಂಸೆ
ಮಾಡುವರು—ಯಜ್ಞಾ ಯಜ್ಞಾ ವೋ ಅಗ್ನಿಯೇ ಎಂಬ ಋಕ್ವನ್ನನುಸರಿಸಿ ಗಾನಮಾಡುವ ಸಾಮಮಂತ್ರವು ಯಜ್ಞಾ-
ಯಜ್ಞೇಯಂ (ಸಾ. ವೇ. ಉ. ಆ. ೧-೧-೨೦) ಎಂಬ ಸಾಮಗಾನಸ್ತೋತ್ರವೆಂದು ಹೇಳಲ್ಪಡುವುದು. ಈ ಹೆಸರಿನ ಎಂದರೆ
ಯಜ್ಞಾಯಜ್ಞೇಯವೆಂಬ ಸ್ತೋತ್ರವನ್ನು ಸಾಮಗರು ಗಾನಮಾಡಿದಕೂಡಲೇ ಮೃತ್ಯುವು ಹೋತೃವಾದ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು
ಸಮೀಪಿಸಿತು. ಏಕೆಂದರೆ ತೃತೀಯಪದನಕಾಲದಲ್ಲಿಯೂ ಮೃತ್ಯುವಿನ ಆಕ್ರಮಣವು ನಿರಾಶೆಗೊಳಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿತು. ಆಗ ಹೋತೃವಾದ
ಅಗ್ನಿಯು ಮೃತ್ಯುಪರಿಹಾರಾರ್ಥವಾಗಿ ವೈಶ್ವಾನರಾಯ ಪೃಥುವಾಜಸೇ ಎಂಬ ವೈಶ್ವಾನರೀಯ ಸೂಕ್ತದಿಂದ ಪ್ರಾರಂಭಿಸಿ
ಅಗ್ನಿಮಾರುತಶಸ್ತ್ರವನ್ನು ಪರಿಸಲು ಪ್ರಾರಂಭಮಾಡಿದನು. ಈ ಸೂಕ್ತಪ್ರಯೋಗದಿಂದ ಅಗ್ನಿಯು ಮೃತ್ಯುಪರಿಹಾರವನ್ನು
ಮಾಡಲು ಸಾಧ್ಯವಾಯಿತು. ಏಕೆಂದರೆ ಈ ವೈಶ್ವಾನರೀಯಸೂಕ್ತವು ವಜ್ರಾಯುಧಸ್ವರೂಪವುಳ್ಳದ್ದು. ಮತ್ತು ಯಜ್ಞಾ-
ಯಜ್ಞೇಯ ಸ್ತೋತ್ರವು ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಪರಿಸುವ ಮಂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಕೊನೆಯದು. ಆದ್ದರಿಂದ ವಜ್ರಸ್ವರೂಪವಾದ ವೈಶ್ವಾನರಸೂಕ್ತ
ಮಂತ್ರಪಠನದಿಂದಲೂ ಅಂತ್ಯಸ್ತೋತ್ರವಾದ ಯಜ್ಞಾಯಜ್ಞೇಯಸ್ತೋತ್ರ ಗಾನದಿಂದಲೂ ಅಗ್ನಿಗೆ ಮೃತ್ಯುವು ಪರಿಹಾರವಾಯಿತು.
ಎಂದರೆ ಹೋತೃಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿದ್ದ ಈ ಅಗ್ನಿಯು ಮೃತ್ಯುದೇವತೆಯ ರಜ್ಜುಬಂಧನರೂಪವಾದ ಸಮಸ್ತ ಪಾಶಗಳನ್ನೂ ಮತ್ತು
ಮೃತ್ಯುವಿನ (ಮರದಿಂದ ನಿರ್ಮಿತವಾದ) ಗದಾದ್ವಾಯುಧಗಳ ಪ್ರಹಾರಗಳನ್ನೂ ಪರಿಹರಿಸಿಕೊಂಡು ಮೃತ್ಯುವಿನಿಂದ ಸರ್ವವಿಧ
ದಲ್ಲಿಯೂ ಪಾರಾದನು.

ಇದೇರೀತಿಯಾಗಿ ಅಗ್ನಿಯಂತೆ ಮಂತ್ರಪಠನಾದಿಗಳನ್ನು ಮಾಡುವ ಪುರುಷನು ಎಂದರೆ ಮನುಷ್ಯರು ಮಾಡುವ
ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಹೋತೃಪಾತ್ರವನ್ನು ವಹಿಸುವ ಋತ್ವಿಜನೂ ಸಹ ಮೃತ್ಯುವಿನ ಪಾಶಾದಿಗಳಿಂದ ಪಾರಾಗಿ ಪೂರ್ಣಾಯುಷ್ಯವನ್ನು
ಪಡೆಯುವನು. ಯಜ್ಞಮಾಡುವ ಯಜಮಾನನೂ ಪೂರ್ಣಾಯುಷ್ಯವನ್ನು ಪಡೆಯುವನು.

English Translation

(How Agni, as Hotar of the gods, escaped the meshes of Death.)

When Agni was the Hotar of the Gods, Death sitting in the Bahishpavamana Stotra lurked for him. By commencing the Ajya Shastra with the Anushtubh metre he overcame death. Death repaired to the Ajya Shastra lurking for Agni. By beginning (to repeat) the Pra-uga Shastra, he overcame Death (again).

At the midday libation Death sat in the Pavamana Stotra lurking for Agni. By commencing the Marutvatiya Shastra with Anushtubh, he overcame Death. Death could not sit, at that libation, in the Brihati verses (repeated by the Hotar at the commencement of the Nishkevalya Shastra). For the Brihatis are life. Thus Death could not take away the life. This is the reason that the Hotar beings (the Nishkevalya Shastra) with the Storiya triplet (corresponding to the Saman which is sung) in the Brihati metre. The Brihatis are life. By commencing his second Shastra (with Brnihatis) he has the preservation of his life in view.

At the evening libation Death sat in the Pavamana Stotra lurking for Agni. By commencing the Vaisiadeva Shastra with Anushtubh, Agni overcame Death. Death repaired to the Yajna yajniya Saman. By commencing the Agni-Maruta Shastra with a hymn addressed to Vais vanara, he overcame Death. For the hymn addressed to Vais vanara is a weapon; the Yajna yajniya Saman is the place. By repeating the Vais vanara hymn he thus turns Death out of his place.

Having escaped all the meshes of Death, and his clubs, Agni came off in safety. The Hotar who has such a knowledge comes off in safety, preserving his life to its full extent, and attains to his full age (of a hundred years).

ಇತಿ ಶ್ರೀಮತ್ಪ್ರಾಚೀನಾಚಾರ್ಯವಿರಚಿತೇ ಮಾಧವೀಯೇ ವೇದಾರ್ಥಪ್ರಕಾಶ

ಐತರೇಯಬ್ರಾಹ್ಮಣಭಾಷ್ಯೇ ದ್ವಾದಶಾಧ್ಯಾಯಸ್ಯ ತೃತೀಯಃ ಖಂಡಃ

ಇಲ್ಲಿಗೆ ಐತರೇಯಬ್ರಾಹ್ಮಣದ ಹನ್ನೆರಡನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ ಮೂರನೆಯ ಖಂಡವು
ಸಮಾಪ್ತವಾದುದು.

ಅಥ ದ್ವಾದಶಾಧ್ಯಾಯೇ ಚತುರ್ಥಃ ಖಂಡಃ

ಹನ್ನೆರಡನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ ಪಾಲ್ಕನೆಯ ಖಂಡವು

[ಮರುತ್ಪತ್ತೀಯ ಶಸ್ತ್ರದ ವಿವರಣೆ. ಇಂದ್ರನು ಯಾರಿಗೂ ಕಾಣದಂತೆ ಅವಿತುಕೊಂಡಿರುವುದು.
ಅವನನ್ನು ಹೇಗೆ ಹುಡುಕಿದರು ಇತ್ಯಾದಿ]

ಇಂದ್ರೋ ವೈ ವೃತ್ರಂ ಹತ್ವಾ ನಾಸ್ತೃಷೀತಿ ಮನ್ಯಮಾನಃ ಪರಾಃ
ಪರಾವತೋಽಗಚ್ಛತ್ಸ ಪರಮಾವೇವ ಪರಾವತಮಗಚ್ಛದನು-
ಷ್ಪುಚ್ಛೈ ಪರಮಾ ಪರಾವದ್ವಾಗ್ವಾ ಅನುಷುಪ್ಸ ವಾಚಂ ಪ್ರವಿ-
ಶ್ಯಾಶಯತ್ತಂ ಸರ್ವಾಣಿ ಭೂತಾನಿ ವಿಭಜ್ಯಾನ್ವೈಚ್ಛಂಸ್ತಂ
ಪೂರ್ವೇದ್ಯಃ ಸಿತುರೋಽವಿಂದನ್ನುತ್ತರಮಹರ್ದೇವಾಸ್ತಸ್ಮಾ-
ತ್ಪೂರ್ವೇದ್ಯಃ ಸಿತೃಭ್ಯಃ ಕ್ರಿಯತ ಉತ್ತರಮಹರ್ದೇವಾನ್ಯ-
ಜಂತೇ ||

ಅಥ ಮರುತ್ಪತ್ತೀಯಶಸ್ತ್ರಮಾರಭ್ಯತೇ | ತತ್ರಾಯಂ ಸಂಗ್ರಹಶ್ಲೋಕಃ |

“ ಪ್ರತಿಪದನುಚರಾವನುಪ್ರಗಾಘೋ ಹರಿನಿಹವೋಽಥ ಬೃಹಸ್ಪತೇರ್ಭೂವತ್ |

ಧ್ರುವವಿಧಿವಿಹಿತಾಸ್ತಥಾಥ ಧಾಯ್ಯಾ ವಿತನನಮತ್ರ ಮರುತ್ಪತ್ತೀಯಸೂಕ್ತೇ” ||

ತತ್ರಾಽಽತ್ಯಾ ರಥಮಿತಿ ಮರುತ್ಪತ್ತೀಯಸ್ಯ ಪ್ರತಿಪದನುಷ್ಪುಪ್ತಾಂ ಪ್ರಕಂಸಿತುಮಾಹ-
ಇಂದ್ರಃ ಪುರಾ ವೃತ್ರನಾಮಕಂ ದೈತ್ಯಂ ಹತ್ವಾ ನಾಸ್ತೃಷಿ ಅಹಂ ನ ಹಿಂಸಿತಮಾಸಸ್ತೀತಿ
ಮನ್ಯಮಾನಸ್ತದೀಯವಜೀವನೂಶಂಕೃ ತಸ್ಮಾದ್ವೀತಃ ಪರಾಃ ಪರಾವತೋಽಭ್ಯಧಿಕಾ ದೂರ-
ಭೂಮೀರಗಚ್ಛತ್ || ಸೋಽಯಂ ತಾವತಾಪ್ಯಸಂತುಷ್ಠಃ ಪರಮಾಮೇವಾಭ್ಯಧಿಕಾಮೇವ
ಪರಾವತಂ ದೂರಭೂಮಿಂ ಪುನರಪ್ಯಗಚ್ಛತ್ || ಅಧಿಕಾಭ್ಯೋ ದೂರಭೂಮಿಭ್ಯೋಽಪ್ಯತ್ಯಂತ-
ಮಧಿಕಾ ದೂರಭೂಮಿಃ ಕೇತಿ ಚೇತ್ಸೇಯಮುಚ್ಯತೇ || ಅನುಷ್ಪುಚ್ಛೈ ಪರಮಾ ಪರಾವದ-
ಭ್ಯಧಿಕಾ ದೂರಭೂಮಿಃ || ತಸ್ಯಾನುನುಷ್ಪುಭಿ ಪ್ರವಿಷ್ಟಸ್ಯ ಚಕ್ಷುಷಾದ್ರಷ್ಟುಮಕಕ್ಯತ್ಯಾತ್ ||
ಅನುಷ್ಪುಪ್ಸ ವಾಕ್ಸ್ವರೂಪಾ | ತತಃ ಸ ಇಂದ್ರೋ ವಾಚಂ ಪ್ರವಿತ್ಯ ತತ್ರ ತಯಸಂ ಕೃತವಾಃ ||
ತಮಿಂದ್ರಂ ಸರ್ವಾಣಿ ಭೂತಾನಿ ಸರ್ವೇಷು ದೇಶೇಷು ವಿಭಜ್ಯಾನ್ವೈಚ್ಛ || ತಮನ್ನೇಷ್ವಮೋಕ
ಏಕಸ್ಮಿನ್ನೇಶೇ ಗತೋಽನ್ಯೋ ದೇಶಾಂತರಮಿತ್ಯೇತಾದ್ಯತೋ ವಿಭಾಗ ಇತ್ಯರ್ಥಃ || ತಮನ್ನಿಷ್ಟ-

ಅಥ ಮರುತ್ಪತ್ತಿಃ ಕೃತ್ಯಸ್ಯ ಪ್ರಸಕ್ತತ್ವಂ ವರ್ತಮಾನಿ—ಇತ್ಯಂ ಭಿಕ್ಷುಃ ಸವಸ್ತಿ-
ತಾಸ್ತೇ ದೇವಾಃ ಪರಸ್ಪರಮಿವಮುಖವತ್ಪ್ರಭಿಷಂಜನ್ತಾನ್ಯೈವ ಘಯೇ ನವಸ್ತಾನ್ ಸೇವಿಸಂಸ್ಥಾಃ
ಭಿಷವಂ ಕಥನ್ತಾಮು | ತಥಾನಾನ್ ತೇನೈವ ಪ್ರಾಣೇಶಾಽಪಿ ವತ್ಪ್ರಾಣುತಮ್ನನಾಽಪೀಶ್ವರಂ ಯಥಾ
ಭವತಿ ತಥಾ ನೋಸ್ತಾನಿಂಹ್ರ ಆಗಮಿಸ್ತುತಿತಿ ತದ್ಭವತಮಂನೀಶ್ವತ್ಯ ಕ್ವೇನ ಸರ್ವೇಭ್ಯಃ ಸುಖಾ-
ನ್ನಭಿಷವಂ ಕೃತವಂತಃ || ತಾದ್ಯಶಾಸ್ತೇ ದೇವಾ ಆ ತ್ವಾ ರಥಂ ಯಥೋತಯು ಇತ್ಯನೇಶೈವ
ಮಂತ್ರೇಣ ತಮಿಂದ್ರಮನುಷ್ಪಭಃ ಸಕಾಶಾದಭಿಷವದೇಶಂ ಪ್ರತ್ಯಾವರ್ತಯ || ಅತ್ರ ಕಂಚಿ-
ದಾವೈತ್ತಿವಾಚಕಮಾವರ್ತಯಾಮೋಶಿತ ಪದದ್ವಯಂ ಶ್ರುತಿಯತೇ ತತ್ಪ್ರಾಮಾಢ್ಯಾದಿಂದ್ರಸ್ಯಾ-
ವೈತ್ತಿರಭೂತ್ || ಇದಂ ವಸೋ ಸುತಮಂಥ ಇತ್ಯಸ್ತಿತ್ವಂತ್ರಪಾದೇ ಸುತಕೀರ್ತ್ಯಾಮಭಿಷವ-
ವಾಚಿನಾ ಸುತಶಬ್ದೇನೈಭ್ಯೋ ದೇವೇಭ್ಯ ಇಂದ್ರ ಅವಿರಭವತ್ಕ್ರೋದೀಶಭೂತ್ || ಇಂದ್ರ ನೇ-
ದೀಯ ಏದಿಹೀತಿ ಮಂತ್ರಗತೇನ ಸಮೀಪಾಗಮನಸಾಚಿನಾ ನೇದೀಯ ಏದಿಹೀತಿ ಪದದ್ವಯೇ-
ನೈನಕುಂದ್ರಂ ಯಾಗದೇಶಮೊಢ್ಯಂ ಪ್ರಾಪಿತವಂತಃ | ಅನೇಶಾರ್ಥಪಾದೇನ ತತ್ರಸ್ತಂತ್ರವಿಧಿ-
ರುನ್ನೇಯಃ | ಏತದೇವಾಭಿಪ್ರೇತ್ಯಾಃ ಶ್ವಲಾಯನ ಅಹ—ಮರುತ್ಪತ್ತೀಯತಸ್ತಂ ತಂಸೇ-
ದಧ್ವರೋ ಶೋಂಸಾವೋಮಿತಿ ಮಾಂಢ್ಯಂದಿನೇ ಶಸ್ತ್ರಾದಿಷ್ಠಾಹಾವ ಆ ತ್ವಾ ರಥಂ ಯಥೋತಯ
ಇದಂ ವಸೋ ಸುತಮಂಥ ಇತಿ ಮರುತ್ಪತ್ತೀಯಸ್ಯ ಪ್ರತಿಪದನುಚರಾಮಿಂದ್ರ ನೇದೀಯ ಏದಿ-
ಹೀತೀಂದ್ರನಿಹವಃ ಪ್ರಗಾಢಃ ಇತಿ || ಯೇನ ತ್ಯಜೇನ ಶಸ್ತ್ರಂ ಪ್ರಾರಭತೇ ಸೋಯಂ
ತ್ಯಜಃ ಪ್ರತಿಪದುಚ್ಯತೇ || ತದನಂತರಭಾವೀ ತ್ಯಜೋನುಚರಃ | ಅತ್ರ ಆತ್ಮಾ ರಥಮಿದಂ
ವಸೋ, ಇತ್ಯೇತೌ ತ್ಯಜೌ ಪ್ರತಿಪದನುಚರೌ ದ್ರಷ್ಟವೌ || ತತ ಉರ್ಧ್ವಮಿಂದ್ರನಿಹವಾಖ್ಯ
ಇಂದ್ರ ನೇದೀಯ ಇತಿ ಪ್ರಗಾಢ ಋಗ್ವೇದಯಾತ್ಮಕೋ ದ್ರಷ್ಟವ್ಯ ಇತ್ಯರ್ಥಃ ||

ಮರುತ್ಪತ್ತೀಯಶಸ್ತ್ರದ ಮೊದಲನೆಯ ಮುಕ್ತನ್ನು ವಿವರಿಸುವರು—ಇಂದ್ರನು ತಮ್ಮ ಬಳಿಗೆ ಬರದಿರುವುದನ್ನು ಕಂಡು
ದೇವತೆಗಳು ಖತಗೊಂಡು ತಮ್ಮತಮ್ಮಲ್ಲಿಯೇ ಈರಿತಿ ಮಾತನಾಡಿಕೊಂಡರು. ಸೋಮರಸವು ಇಂದ್ರನಿಗೆ ಹರ್ಷದಾಯಕವು
ಆದ್ದರಿಂದ ನಾವು ಸೋಮರಸವನ್ನು ಇಂದ್ರನಿಗಾಗಿ ಹಿಂಡಿ ಸಿದ್ಧಪಡಿಸೋಣ. ಸೋಮರಸವನ್ನು ನಾವು ಸಿದ್ಧಪಡಿಸಿದರೆ ಇಂದ್ರನು
ಆದಷ್ಟು ತೀಘ್ರವಾಗಿ ನಮ್ಮಬಳಿಗೆ ಬರುವನು ಎಂದು ನಿಶ್ಚಯಿಸಿ ಸೋಮರಸವನ್ನು ಹಿಂಡಿ ಸಿದ್ಧಪಡಿಸಿದರು. ಮತ್ತು ಆ ತ್ವಾ
ರಥಂ ಯಥೋತಯೇ (ಮ. ಸಂ. ೮-೬೮-೧) ಎಂಬ ಅನುಷ್ಠುಪ್‌ಭಂದಸ್ಸಿನ ಮಂತ್ರದಿಂದ ಇಂದ್ರನನ್ನು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಿ ತಾವು
ಸಿದ್ಧಪಡಿಸಿಟ್ಟುಕೊಂಡಿರುವ ಸೋಮರಸವಿರುವ ಪ್ರದೇಶಕ್ಕೆ ಇಂದ್ರನು ಹಿಂತಿರುಗಿ ಬರಬೇಕೆಂದು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಿದರು. ಮೇರಿನ
ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿ ಆ ವರ್ತಯಾಮಸಿ ಎಂಬ ಎರಡು ಪದಗಳಿರುವವು. ಈ ಪದಗಳು—ಇಂದ್ರನು ಹಿಂತಿರುಗಿ ಬರಬೇಕೆಂಬ
ಅರ್ಥವನ್ನು ಸೂಚಿಸುವವು. ಮತ್ತು ಇದಂ ವಸೋ ಸುತಮಂಥಃ (ಮ. ಸಂ. ೮-೨೧) ಎಂಬ ಮುಕ್ತಿನ ಪಾದದಲ್ಲಿ ಸುತ
ಸೋಮರಸವನ್ನು ಹಿಂಡಿದ ಎಂಬ ಅರ್ಥವಿರುವ ಪದಪ್ರಯೋಗವಿರುವುದರಿಂದ ಇವೆಲ್ಲವೂ ಇಂದ್ರನಿಗೆ ತಿಳಿದು ಇಂದ್ರನು ಕೂಡಲೇ
ಅಲ್ಲಿ ಪ್ರಕಟವಾದನು (ಅಲ್ಲಿಗೆ ಬಂದನು) ಇಂದ್ರ ನೇದೀಯ ಏದಿಹಿ (ಮ. ಸಂ. ೮-೫೩-೫) ಎಂಬ ಪಾದದಲ್ಲಿರುವ ನೇದೀಯಃ
ಇಹಿ ಎಂಬ ಎರಡು ಪದಗಳು ಇಂದ್ರನನ್ನು 'ಯಾಗಪ್ರದೇಶದ ಮಧ್ಯಭಾಗಕ್ಕೆ ಬರುವಂತೆ ಮಾಡಿದವು. ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿರುವ ವಿಧಿ
ವಾಕ್ಯಗಳೇ ಮೇಲ್ಕಂಡ ಅರ್ಥವನ್ನು ಸೂಚಿಸುವವು. ಈ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಆಶ್ವಲಾಯನರು—ಮರುತ್ಪತ್ತೀಯಂ ತಸ್ತಂ
ತಂಸೇದಧ್ವರೋ ಶೋಂಸಾವೋಮಿತಿ ಮಾಂಢ್ಯಂದಿನೇ ಶಸ್ತ್ರಾದಿಷ್ಠಾಹಾವ ಆ ತ್ವಾ ರಥಂ ಯಥೋತಯ
ಇವಂ ವಸೋ ಸುತಮಂಥ ಇತಿ ಮರುತ್ಪತ್ತೀಯಸ್ಯ ಪ್ರತಿಪದನುಚರಾಮಿಂದ್ರ ನೇದೀಯ ಏದಿಹೀತೀಂದ್ರನಿ-

ಹವಃ ಪ್ರಗಾಢಃ ಎಂದು ಹೇಳುವರು (ಅಶ್ವ. ಶ್ರೃ. ಸೂ. ೫.೧೪.೨,೩,೪,೫) ಯಾವ ಮಕ್ಕನಿಂದ (ತೃಚದಿಂದ ಎಂದರೆ ಮೂರು ಮಕ್ಕಗಳಿಂದ) ಶಸ್ತ್ರಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ಪ್ರಾರಂಭಿಸಲಾಗುವುದೋ ಆ ತೃಚಕ್ಕೆ ಪ್ರತಿಪತ್ (ಮೊದಲನೆಯದು) ಎಂದು ಹೆಸರು. ಅನಂತರ ಮುಂದಿನ ತೃಚಕ್ಕೆ ಅನುಚರಃ (ಮುಂದಿನದು) ಎಂದು ಹೆಸರು. ಇಲ್ಲಿ ಉಪಯೋಗಿಸಲಾಗಿರುವ ಆ ತ್ವಾರಥಂ ಎಂಬ ತೃಚವು ಕ್ರತುತ್ವಚವು; ಅನಂತರ ಉಪಯೋಗಿಸಿರುವ ಇದಂ ವಸೋ ಎಂಬ ತೃಚದ ಅನುಚರವೆಂಬ ತೃಚವು. ಅದರ ಮುಂದಿನ ಇಂದ್ರವಿಹವಾಶ್ವವಾಘ ಇಂದ್ರ ನೇದಿಯಃ ಎಂಬ ಎರಡು ಮಕ್ಕಗಳು ಪ್ರಗಾಢವೆನಿಸುವುದು. ಪ್ರಗಾಢದಲ್ಲಿ ಎರಡು ಮಕ್ಕಗಳಿರುವವು.

ಆಗತೇಂದ್ರೇಣ ಯಜ್ಞೇನ ಯಜತೇ ಸೇಂದ್ರೇಣ ಯಜ್ಞೇನ
ರಾಧ್ನೋತಿ ಯ ಏವಂ ವೇದ ||

ವೇದನಂ ಪ್ರಶಂಸತಿ—ಆಗತ ಇಂದ್ರೋ ಯಸ್ಮಿನ್ಯಜ್ಞೇ ಸೋಮಮಾಗತೇಂದ್ರೋ
ವೇದಿತಾ ತಾದ್ಯಶೇನ ಯಜ್ಞೇನ ಯಜತೇ ತಥೇಂದ್ರಸಹಿತೇನ ಯಜ್ಞೇನ ಸಮ್ಯದ್ಧೋ ಭವತಿ ||

ಈ ವಿಷಯಗಳನ್ನೆಲ್ಲಾ ತಿಳಿದು ಅದರಂತೆ ಆಚರಿಸುವ ಪುರುಷನು ಮಾಡುವ ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಇಂದ್ರನೇ ಸ್ವತಃ ಯಜ್ಞಕ್ಕೆ ಬಂದಂತಾಗಿ ಆ ಯಜ್ಞವು ಇಂದ್ರನ ಸನ್ನಿಧಾನದಿಂದ ನೆರವೇರಿಸಲ್ಪಟ್ಟರೆ ಯಾವ ಫಲವುಂಟಾಗುವುದೋ ಆ ಯಜ್ಞಫಲವನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತಾನೆ.

English Translation

(Marutvatiya Shastra, Indra conceals himself. How he was found)

Indra after having killed Vritra, thought, I might perhaps not have subdued him (apprehending his revival), and went to very distant regions. He (ultimately) arrived at the most distant place. This place is Anushtubh, and Anushtubh is Speech. He having entered speech, lay down in her. All beings scattering themselves here and there went in search of him. The Pitaras (manes) found him one day earlier than the gods. This is the reason that ceremonies are performed in honour of the Pitaras previous to the day on which they sacrifice for the gods. They (the gods) said, "Let us squeeze the Soma juice; (then) Indra will come to us very quickly." So they did. They squeezed the Soma juice. By repeating the verse, a tva ratham (8, 57, 1), they made him (Indra) turn (towards the Soma juice). By the mantra, idam vasso sutam (8, 2, 1), he became visible to the gods on account of the term (suta) i.e., squeezed (contained in it). By the mantra indra nediya ed ihi (8, 53, 5), they made him (Indra) come into the middle (of the sacrificial place).

He who has such a knowledge gets his sacrifice performed in the presence of Indra, and becomes (consequently) successful means of the sacrifice having Indra (Being honoured by his presence).

ಇತಿ ಶ್ರೀಮತ್ಸಾಯಂಜ್ಞಾಸ್ಮರಣವಿರಚಿತೇ ಮೌಢೀನೀಯೇ ಪೇವಾರ್ಥಪ್ರಕಾಶ

ಐತರೇಯಬ್ರಾಹ್ಮಣಭಾಷ್ಯಸ್ಯ ದ್ವಾದಶಾಧ್ಯಾಯೇ ಚತುರ್ಥಃ ಖಂಡಃ

ಇಲ್ಲಿಗೆ ಐತರೇಯಬ್ರಾಹ್ಮಣದ ಹನ್ನೆರಡನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ ನಾಲ್ಕನೆಯ ಖಂಡವು
ಸಮಾಪ್ತವಾದುದು.

ಅಥ ದ್ವಾದಶಾಧ್ಯಾಯೇ ಪಂಚಮಃ ಖಂಡಃ

ಹನ್ನೆರಡನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ ಐದನೆಯ ಖಂಡವು

[ಇಂದ್ರನಿಹವ ಮತ್ತು ಪ್ರಗಾಥಗಳ ವಿವರಣೆ]

ಇಂದ್ರಂ ವೈ ವೃತ್ರಂ ಜಘ್ನಿವಾಂಸಂ ನಾಸ್ತೃತೇತಿ ಮನ್ಯಮಾನಾಃ
ಸರ್ವಾ ದೇವತಾ ಅಜಹುಸ್ತಂ ಮರುತ ಏವ ಸ್ವಾಪಯೋ
ನಾಜಹುಃ ಪ್ರಾಣಾ ವೈ ಮರುತಃ ಸ್ವಾಪಯಃ ಪ್ರಾಣಾಃ
ಹೈವೈನಂ ತಂ ನಾಜಹುಸ್ತಸ್ಮಾದೇಷೋಽಚ್ಯುತಃ ಸ್ವಾಪಿಮಾನ್ಯ-
ಗಾಥಃ ಶಸ್ಯತ ಆಸ್ವಾಪೇ ಸ್ವಾಪಿಭಿರಿತಿ ||

ಪೂರ್ವೋಕ್ತಮಿಂದ್ರ ನೇದೀಯ ಇತ್ಯಾದಿಕಂ ಪ್ರಗಾಥಂ ಶಂಸಿತುಮಾಖ್ಯಾಯಿಕಾ.
ಮಾಹ—ಇಂದ್ರೋ ಯದಾ ವೃತ್ರಂ ಹತವಾಂಸ್ತದಾ ತಮಿಂದ್ರಂ ಸರ್ವಾ ದೇವತಾ ಅಜಹುಃ
ಪರಿತ್ಯಕ್ತವತ್ಯಃ || ಕೀದೃಶ್ಯೋ ದೇವತಾಃ || ನಾಸ್ತೃತೇತಿ ನ ಹಿಂಸಿತವಾಽಪಿಂದ್ರ ಇತಿ ಮನ್ಯ-
ಮಾನಾಃ | ವೃತ್ರಸ್ಯಾತಿಪ್ರಾಥಮಿಕರೀತ್ಯಾಪ್ತಹಾರಮಾತ್ರೇಣಾಸೌ ನ ಮೃತ ಇತಿ ದೇವಾನಾಂ
ಭ್ರಾಂತಿಃ | ಇತರದೇವತಾಭಿಃ ಪರಿತ್ಯಕ್ತಂ ತಮಿಂದ್ರಂ ಮರುತಏವ ನಾಜಹುರ್ನ ಪರಿತ್ಯಕ್ತ-
ವಂತಃ | ತದ್ವಿಶೇಷಣಂ ಸ್ವಾಪಯ ಇತಿ | ಸುಷುಪ್ತಿಕಾಲೇಪಿ ವರ್ತಮಾನಾ ಇತ್ಯರ್ಥಃ || ಸ್ವಾಪಿ-

ತಬ್ಬಾರ್ಥಃ ಪುತ್ರೈಃ ಪ್ರದರ್ಶ್ಯತೇ | ಪ್ರಾಣಾನ್ಯ ದೇಹಮುಧ್ಯೇ ವರ್ತಮಾನಾಃ ಪ್ರಾಣಾ ಏವ
ಸ್ವಾಪಯೋ ಮರುತಃ ಸ್ವಾಪಕಾಲಾನುವರ್ತಿನೋ ವಾಯವಃ || ಪ್ರಾಣಾನಾಂ ತತ್ಕಾಲಾನು-
ವೃತ್ತಿಮಾರ್ಥವರ್ತಕಾಃ ಪ್ರಶೋತ್ತರಾಭ್ಯಾಮಾಮನಂತಿ ಭಗವನ್ನೇತಸ್ಮಿನ್ನರುಷೇ ಕಾಫಿ
ಸ್ವಪಂತಿ ಕಾನ್ಯಸ್ಥಿನ್ಯಾಗ್ರತೀತಿ ಪ್ರಶ್ನಃ | ಪ್ರಾಣಾಗ್ನಯ ಏವೈತಸ್ಮಿನ್ನರೇ ಜಾಗ್ರತೀತ್ಯುತ್ತರಂ |
ಏವಂ ವಿಧಾ ಯಸ್ತಾತ್ಪ್ರಾಣರೂಪಾ ಮರುತ ಏವೈನಮಿಂದ್ರಂ ತದಾನೀಂ ನ ಪರಿತ್ಯಕ್ತವಂತಃ ||
ತಸ್ತಾತ್ಪ್ರಾರಣಾದೇವ ಇಂದ್ರ ನೇದೀಯ ಇತ್ಯಾದಿಕಃ ಸ್ವಾಪಿಮಾನ್ಪ್ರಗಾಘೋಽಚ್ಯುತೋ
ಮರುತ್ಪತೀಯತಸ್ತೇ ಸರ್ವಥಾಽಪ್ಯಪರಿತ್ಯಕ್ತಃ ತಸ್ಯತೇ ಸಾಪಿಶಬ್ದೋ ಯಸ್ಮಿನ್ಪ್ರಗಾಘೋಽಸ್ತಿ-
ಸೋಽಯಂ ಸ್ವಾಪಿಮಾರ್ || ಆಸ್ವಾಪೇ ಸ್ವಾಪಿಭಿರಿತ್ಯಯಂ ಪಾದಸ್ತಸ್ಮಿನ್ಪ್ರಗಾಘ ಆಮ್ನಾಯತೇ
ತಸ್ತಾದಯಂ ಸ್ವಾಪಿಮಾರ್ ||

ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದ ಇಂದ್ರ ನೇದಿಯ ಎಂಬ ಪ್ರಗಾಢವನ್ನು ಪ್ರಶಂಸೆ ಮಾಡುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಒಂದು ಪೂರ್ವೇತಿಹಾಸವನ್ನು ಹೇಳುವರು—ಇಂದ್ರನು ಹಿಂದೆ ವೃತ್ರಾಸುರನನ್ನು ಸಂಹಾರ ಮಾಡಿದಾಗ ಅವನ ಜತೆಯಲ್ಲಿದ್ದ ಇತರ ದೇವತೆಗಳೆಲ್ಲರೂ ಜಗುಪ್ಪೆಯಿಂದ ಇಂದ್ರನನ್ನು ತ್ಯಜಿಸಿ (ಅಲ್ಲಿಯೇ ಬಿಟ್ಟು) ಹೊರಟುಹೋದರು. ಏಕೆಂದರೆ ಈ ವೃತ್ರಾಸುರನು ಬಹಳ ದೊಡ್ಡ ಶರೀರವುಳ್ಳವನಾಗಿದ್ದನು. ಇವನನ್ನು ಸಂಹರಿಸುವುದು ತುಂಬಾ ಕಷ್ಟವು. ಆದ್ದರಿಂದ ಇಂದ್ರನು ತನ್ನ ಆಯುಧದಿಂದ ಪ್ರಹರಿಸಿದಮಾತೆ ದಿಂದಲೇ ವೃತ್ರಾಸುರನು ಮೃತನಾಗದಿರಬಹುದು. ಅವನು ಮೃತನಾಗಿಯೇ ಇಲ್ಲ ಎಂಬ ಭ್ರಾಂತಿಯಿಂದ ಮತಿಗೆಟ್ಟವರಾಗಿ ಇಂದ್ರನನ್ನು ಆ ಯುದ್ಧದಲ್ಲಿಯೇ ಕೈಬಿಟ್ಟು ತಮ್ಮಪಾಡಿಗೆ ತಾವು ಹೊರಟುಹೋದರು. ಈ ರೀತಿ ಇತರ ದೇವತೆಗಳೆಲ್ಲರೂ ಯುದ್ಧಸಮಯದಲ್ಲಿ ಇಂದ್ರನಿಗೆ ಕೈಕೊಟ್ಟು ಎಂದರೆ ಸಮಯದಲ್ಲಿ ಸಹಾಯಮಾಡದೆ ಬಿಟ್ಟು ಹೊರಟುಹೋದರೂ ಇಂದ್ರನೊಡನಿದ್ದ ಮರುದ್ದೇವತೆಗಳು ಮಾತ್ರ ಇಂದ್ರನ ಜತೆಯನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಕದಲಲಿಲ್ಲ.

ಇಲ್ಲಿ ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿರುವ ಸ್ವಾಪಯಂ ಎಂಬ ಶಬ್ದದ ಅರ್ಥವನ್ನು ವಿವರಿಸಬೇಕಾಗಿರುವುದು. ಈ ಶಬ್ದವು ಇಲ್ಲಿ ಮರುದ್ವೇನತೆಗಳಿಗೆ ವಿಶೇಷಣವಾಗಿ ಉಪಯೋಗಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ಸ್ವಾಪಯಂ ಎಂದರೆ ಸುಷುಪ್ತಿ (ಗಾಢನಿದ್ರೆ) ಕಾಲದಲ್ಲಿಯೂ ಇರುವ ಎಂದರ್ಥವು. ಸ್ವಾಪಿಶಬ್ದದ ಅರ್ಥವನ್ನು ಶ್ರುತಿಯೂ ಈರೀತಿ ಹೇಳುವುದು—ಪ್ರಾಣಾನ್ಯ ದೇಹನುಭ್ಯ ನರ್ತ-ಮಾನಾಃ ಪ್ರಾಣಾ ಏವ ಸ್ವಾಪಯೋ ಮರುತಃ ಸ್ವಾಪಕಾಲಾನುನರ್ತಿನೋ ವಾಯನಃ | ಶರೀರದಲ್ಲಿ ಯಾವಾಗಲೂ (ಗಾಢನಿದ್ರೆಯಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ) ಪ್ರಾಣವಾಯುಗಳು ಸಂಚರಿಸುತ್ತಲೇ ಇರುವವು. ಇವಕ್ಕೆ ವಿಶ್ರಾಂತಿಯೇ ಇರುವುದಿಲ್ಲ. ಎಂತಹ ಗಾಢನಿದ್ರೆಯಲ್ಲಿಯೂ ಉಚ್ಛ್ವಾಸನಿಃಶ್ವಾಸಗಳು (ಉಸಿರಾಡುವುದು) ಎಡಬಿಡದೆ ನಡೆಯುತ್ತಲೇ ಇರುವವು. ಇಲ್ಲಿ ಸ್ವಾಪಯಂ ಎಂದರೆ ಮರುತ್ತುಗಳು ಎಂದರೆ ಸುಷುಪ್ತಿದೆತೆಯಲ್ಲಿರುವ ಶರೀರವನ್ನು ಆಶ್ರಯಿಸಿ ಇರುವ ಪ್ರಾಣವಾಯುಗಳು ಎಂದರ್ಥವು. ಆಧರ್ವಣಗೋಪನಿಷತ್ತಾದ ಪ್ರಶ್ನೋಪನಿಷತ್ತಿನಲ್ಲಿ ಈ ವಿಚಾರವು ಪ್ರಶ್ನೋತ್ತರ ರೂಪದಲ್ಲಿ ವಿವರಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ— ಭಗವನ್ನೇತಸ್ಮಿನ್ನುರುಷೇ ಕಾನಿ ಸ್ವಪಂತಿ? ಕಾನ್ಯಸ್ಮಿನ್ ಜಾಗ್ರತಿ? (ಪ್ರ. ಉಪ. ೪-೧) ಇದು ಪ್ರಶ್ನೆಯು ಎಂದರೆ ಎಲೈ ಪೂಜ್ಯರೇ, ಈ ಪುರುಷನಲ್ಲಿ ಎಂದರೆ ಪುರುಷಶರೀರದಲ್ಲಿ ನಿದ್ರೆಮಾಡುವ ವಸ್ತುವು ಯಾವುದು? ನಿದ್ರೆಯಿಂದ ಬಿಟ್ಟಿದ್ದಮೇಲೆ ಎಚ್ಚರಗೊಳ್ಳುವುದು ಯಾವುದು? ಈ ಪ್ರಶ್ನೆಗೆ ಉತ್ತರವನ್ನು ಅಲ್ಲಿಯೇ ಹೇಳಿರುವರು—ಪ್ರಾಣಾಗ್ನಯ ಏವೈತಸ್ಮಿನ್ ಪುರೇ ಜಾಗ್ರತಿ (ಪ್ರ. ಉಪ. ೪-೩) ಪುರವೆಂದು ಹೇಳಲ್ಪಡುವ ಈ ಶರೀರದಲ್ಲಿ ನಿದ್ರೆಯೆಂದರೆ ಚಲನಾದಿವ್ಯಾಪಾರವಿಲ್ಲದೆ ಇರುವ ಮತ್ತೆ ಆ ಸ್ಥಿತಿಯಿಂದ ಎಚ್ಚರಗೊಳ್ಳುವ ವಸ್ತುವೆಂದರೆ ಪ್ರಾಣಾಗ್ನಯಃ ಎಂದು ಹೇಳಲ್ಪಡುವ ಅಗ್ನಿಸ್ವರೂಪವಾದ ಪ್ರಾಣವಾಯುಗಳು ಇದೇ ಉತ್ತರವು. ಈ ವಿಧವಾದ ಪ್ರಾಣವಾಯುಗಳ ಸ್ವರೂಪದಿಂದಿರುವ ಮರುದ್ವೇನತೆಗಳು ಆಗ (ಎಂದರೆ ಇತರ ದೇವತೆಗಳು

ಇಂದ್ರನನ್ನು ತೃಪ್ತಿಸಿ ಹೋದಕಾಲದಲ್ಲಿಯೂ ಇಂದ್ರನನ್ನು ಬಿಟ್ಟುಹೋಗದೆ ಅವನ ಸಂಗಡಲೇ ಇದ್ದರು. ಆದ್ದರಿಂದ ಇಂದ್ರ 'ನೇದೀಯಃ' (ಮೆ. ಸಂ. ೮-೫೩-೫) ಎಂಬ ಸ್ವಾಪಿಮಾನು ಪ್ರಗಾಥವನ್ನು ಮರುತ್ವತೀಯ ಶಸ್ತ್ರಮಂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ತಪ್ಪದೆ ಪಠಿಸುತ್ತಾರೆ.

ಯಾವ ಪ್ರಗಾಥವೆಂದರೂ ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿ ಸ್ವಾಪಿ ಎಂಬ ಶಬ್ದವಿರುವುದೋ ಆ ಮಂತ್ರಕ್ಕೆ ಸ್ವಾಪಿಮಾನ್ ಪ್ರಗಾಥವೆಂದು ಹೆಸರು. ಪ್ರಸಕ್ತವಾದ ಋಕ್ಕಿನ ಪಾದದಲ್ಲಿ ಆಸ್ವಾಪೇ ಸ್ವಾಪಿಭಿಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದಗಳಿರುವುದರಿಂದ ಈ ಪ್ರಗಾಥವೆಂದರೂ ಮುಕ್ಯ ಸ್ವಾಪಿಮಾನ್ ಪ್ರಗಾಥವೆಂದು ಹೇಳಲ್ಪಡುವುದು. ಉದಾಹರಣೆಗಾಗಿ ಒಂದು ಪ್ರಗಾಥವನ್ನು ಇಲ್ಲಿ ಕೊಟ್ಟಿದೆ. ಪ್ರಗಾಥವೆಂದರೆ ಮೊದಲನೆಯ ಮುಕ್ಯ ಬೃಹತೀಛಂದಸ್ಸನ್ನೂ ಎರಡನೆಯ ಮುಕ್ಯ ಸತೋಬೃಹತೀಛಂದಸ್ಸನ್ನೂ ಆಗಿರುವ ಎರಡು ಮುಕ್ಯಗಳನ್ನು ಒಳಗೊಂಡಿರುವ ಮಂತ್ರವು—

ಇಂದ್ರ ನೇದೀಯ ಏದಿಹಿ ಮಿತಮೇಧಾಭಿರೂತಿಭಿಃ |

ಆ ಶಂತಮ ಶಂತಮಾಭಿರಭಿಷ್ವಿಭಿರಾಸ್ವಾಪೇ ಸ್ವಾಪಿಭಿಃ || (ಮೆ. ಸಂ. ೮-೫೩-೫)

ಇದು ಬೃಹತೀಛಂದಸ್ಸಿನ ಮಂತ್ರವು—

ಆಜಿತುರಂ ಸತ್ವತಿಂ ನಿಶ್ವಚರ್ಷಣಂ ಕೃಧಿ ಪ್ರಜಾಸ್ವಾಭಗಂ |

ಪ್ರ ಸೂ ತಿರಾ ಶಚೀಭಿಯೇ ತ ಉಕ್ಥಿನಃ ಕ್ರತುಂ ಪುನತ ಅನುಷಕ್ ||

(ಮೆ. ಸಂ. ೮-೫೩-೬)

ಇದು ಸತೋಬೃಹತೀಛಂದಸ್ಸಿನ ಮಂತ್ರವು. ಈ ವಿಧವಾದ ಎಂದರೆ ಬೃಹತೀ ಮತ್ತು ಸತೋಬೃಹತೀ ಎಂಬ ಛಂದಸ್ಸಿನ ಎರಡು ಮುಕ್ಯಗಳೂ ಸೇರಿ ಪ್ರಗಾಥವೆನಿಸುವುದು.

ಅಸಿ ಹ ಯದ್ಯೈಂದ್ರಮೇನಾತ ಉರ್ಧ್ವಂ ಛಂದಃ ಶಸ್ಯತೇ ತದ್ಧ
ಸರ್ವಂ ಮರುತ್ವತೀಯಂ ಭವತ್ಯೇಷ ಚೇದಚ್ಯುತಃ ಸಾಪಿಮಾ-
ನ್ಪ್ರಗಾಥಃ ಶಸ್ಯತ ಆ ಸ್ವಾಪೇ ಸ್ವಾಪಿಭಿರಿತಿ ||

ಇತ್ಥಮಿಂದ್ರನಿಹವಾಖ್ಯಂ ಪ್ರಗಾಥಂ ಪ್ರಶಸ್ಯ ಪುನರಪಿ ಪ್ರಕಾರಾಂತರೇಣ ತಮೇವ ಪ್ರಶಂಸತಿ | ಅಸಿ ಹಾಪಿ ಚಾತ ಏತತ್ಪ್ರಗಾಥ ಶಂಸನಾದೂರ್ಧ್ವಮಸ್ಥಿಸ್ತುರುತ್ವತೀಯಶಸ್ತ್ರೇ ಯದ್ಯೈಂದ್ರಮೇವ ಚೈಂದ್ರ ಇಂದ್ರಸಂಬಂಧೇವ ಚೈಂದ್ರಃಶಬ್ದೋಪಲಕ್ಷಿತೋ ಮಂತ್ರಃ ಶಸ್ಯತೇ ತದ್ಧ ಸರ್ವಂ ತದಪಿ ಮಂತ್ರಜಾತಂ ಮರುತ್ವತೀಯಶಸ್ತ್ರಂ ಭವತಿ | ಏಷ ಚೇದಿತ್ಯಾದಿನಾ ತತ್ರ ಯುಕ್ತಿರುಚ್ಯತೇ | ಆಸ್ವಾಪೇ ಸ್ವಾಪಿಭಿರಿತಿಪಾದೋಪೇತತ್ವೇನ ಸ್ವಾಪಿಮಾನೇಷ ಪ್ರಗಾಥೋಽಚ್ಯುತಶ್ಚೇದಪರಿತ್ಯಕ್ತಶ್ಚೇತ್ತದಾ ಮರುತ್ವತೀಯಂ ಭವತಿ ಸ್ವಾಪಿತಬ್ಧವಾಚ್ಯಾನಾಂ ಮರುತಾಂ ಪ್ರತಿಪಾದಕತ್ವಾದಿತ್ಯರ್ಥಃ || ಸೋಯಂ ಪ್ರಗಾಥಃ ಶಾಖಾಂತರೇ ದ್ರಷ್ಟವ್ಯಃ ||

ಈ ಪ್ರಕಾರವಾಗಿ ಇಂದ್ರನಿಹವವೆಂಬ ಪ್ರಗಾಥವನ್ನು ಪ್ರಶಂಸಿಸಿ ಅದನ್ನೇ ಪ್ರಕಾರಾಂತರವಾಗಿ (ಬೇರೊಂದು ವಿಧವಾಗಿ) ಪ್ರಶಂಸೆಮಾಡುವರು—ಮತ್ತು ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿರುವಂತೆ ಪ್ರಗಾಥ ಮಂತ್ರಪಠನವಾದಮೇಲೆ ಈ ಮರುತ್ವತೀಯಶಸ್ತ್ರದಲ್ಲಿ ಇಂದ್ರ ಸಂಬಂಧವಾದ ಛಂದಸ್ಸೇ (ಯದ್ಯೈಂದ್ರಮೇವ ಛಂದಃ) ಪ್ರಶಂಸಿಸಲ್ಪಡುವುದು. ಎಂದರೆ ಇಂದ್ರಸಂಬಂಧವಾದ ಪ್ರಗಾಥ

ಮಂತ್ರವನ್ನು ಪಠಿಸಿದಲ್ಲಿ ಅದೆಲ್ಲವೂ ಮರುತ್ಪತ್ತಿಯಶಸ್ತ್ರವೇ ಆಗುವುದು. ಇದಕ್ಕೆ ಒಂದು ಕಾರಣವೂ ಇರುವುದು. ಈ ಪ್ರಗಾಥ ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿ ಅಸ್ವಾಪೇ ಸ್ವಾಪಿಭಿಃ ಎಂಬ ಪಾದವಿರುವುದು ಮತ್ತು ಸ್ವಾಪಿಶಬ್ದಪ್ರಯೋಗವೂ ಇರುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ಇದಕ್ಕೆ ಸ್ವಾಪಿಮಾನ್ ಪ್ರಗಾಥ ಎಂದು ಹೆಸರು. ಆದ್ದರಿಂದ ಈ ಸ್ವಾಪಿಮಾನ್ ಪ್ರಗಾಥವನ್ನು ಬಿಡದೆ ಸೇರಿಸಿ ಪಠಿಸುವ ಮಂತ್ರವು ಮರುತ್ಪತ್ತಿಯಶಸ್ತ್ರವೇ ಆಗುವುದು. ಏಕೆಂದರೆ ಸ್ವಾಪಿಶಬ್ದದಿಂದ ಪ್ರತಿಪಾದಿತರಾಘ ಮರುದ್ದೇವತೆಗಳ ವಿಷಯವಿರುವುದರಿಂದ ಪ್ರಗಾಥಸಹಿತವಾದ ಈ ಸೂಕ್ತವು ಮರುತ್ಪತ್ತಿಯಶಸ್ತ್ರವೆಂದೇ ಪರಿಗಣಿಸಲ್ಪಡುವುದು. ಪ್ರಗಾಥದ ವಿವರಣೆಯನ್ನು ಶಾಖಾಂತರದಲ್ಲಿ (ಎಂದರೆ ಬೇರೆ ವೇದದಲ್ಲಿ) ನೋಡಿ ತಿಳಿದುಕೊಳ್ಳಬಹುದು.

English Translation

(Indra-Nihava Pragatha.)

As Indra had killed Vritra, all deities thinking that he had not conquered him, left him. The Maruts alone who are his own relations did not leave him. The "maruto svapayah" (in the verse, indra nediya) are the vital airs. The vital airs did not leave him (Indra). Thence this Pragatha which contains the term svapi (in the pada) a svape svapibhir is constantly repeated (at the midday libation of all Soma sacrificers). When after this (Pragatha) a mantra addressed to Indra is repeated, then all this (is termed) Marutvatiya (Shashtra). If this unchangeable Pragatha, containing the term svapi is repeated (then always the Marutvatiya Shashtra is made).

ಇತಿ ಶ್ರೀಮಹ್ನಾಯಣಾಚಾರ್ಯನಿರಚಿತೇ ಮಾಧವೀಯೇ ವೇದಾರ್ಥಪ್ರಕಾಶ

ಐತರೇಯಬ್ರಾಹ್ಮಣಭಾಷ್ಯಸ್ಯ ದ್ವಾದಶಾಧ್ಯಾಯೇ ಪಂಚಮಃ ಖಂಡಃ

ಇಲ್ಲಿಗೆ ಐತರೇಯಬ್ರಾಹ್ಮಣದ ಹನ್ನೆರಡನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ ಐದನೆಯ ಖಂಡವು
ಸಮಾಪ್ತವಾದುದು.

ಅಥ ದ್ವಾದಶಾಧ್ಯಾಯೇ ಷಷ್ಠಃ ಖಂಡಃ

ಹನ್ನೆರಡನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ ಆರನೆಯ ಖಂಡವು

[ಬ್ರಹ್ಮಣಸ್ಪತಿಪ್ರಗಾಥವು. ಇಂದ್ರನಿಹವ ಮತ್ತು ಬ್ರಹ್ಮಣಸ್ಪತಿ ಪ್ರಗಾಥವು ಯಾವ ಸ್ತೋತ್ರಗಳಿಗೆ ಸೇರಿರುವವು?
ಧಾಯ್ಯಾ ಎಂಬ ಮಂತ್ರಗಳ ವಿವರಣೆ].

ಬ್ರಾಹ್ಮಣಸ್ಪತ್ಯಂ ಪ್ರಗಾಥಂ ಶಂಸತಿ ಬೃಹಸ್ಪತಿಪುರೋಹಿತಾ ವೈ ದೇವಾ
ಅಜಯನ್ಸ್ವರ್ಗೇ ಲೋಕಂ ವ್ಯಸ್ಥಿಂಲ್ಲೋಕೇಜಯಂತ ತಥೈ-
ವೈತದ್ಯಜಮಾನೋ ಬೃಹಸ್ಪತಿಪುರೋಹಿತ ಏವ ಜಯತಿ ಸ್ವರ್ಗಂ
ಲೋಕಂ ವ್ಯಸ್ಥಿಂಲ್ಲೋಕೇ ಜಯತೇ ||

ಅಥಾಸ್ಥಿನ್ನರುತ್ಪತೀಯಶಸ್ತ್ರೇ ಪ್ರನೂನಂ ಬ್ರಹ್ಮಣಸ್ಪತಿರಿತ್ಯಾವಿಕಂ ಪ್ರಗಾಥಂ ವಿಧತ್ತೇ-
ದ್ವಯೋಃ ಷುಚೋಃ ಸಮೂಹಃ ಪ್ರಗಾಥಃ | ತಥಾ ಚಾಶ್ವಲಾಯನ ಆಹ—‘ ತೃಚಾಃ ಪ್ರತಿ-
ಪದನುಚಿತಾ ದ್ವ್ಯುಚಾಃ ಪ್ರಗಾಥಾಃ ’ ಇತಿ | ಷುಗ್ಧ್ಯಯಮೇವಾನುಷ್ಠಾನಕಾಲೇ ತ್ಯುಚರೂ-
ಪೇಣ ಪ್ರಗ್ರಹ್ಯತೇ | ತಸ್ಮಾದಯಂ ಪ್ರಗಾಥ ಇತ್ಯುಚ್ಯತೇ || ವಿಹಿತಂ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಸ್ಪತ್ಯಂ ಪ್ರಶಂ-
ಸತಿ | ಯೋಽಯಂ ಪ್ರಗಾಥೇ ಬ್ರಹ್ಮಣಸ್ಪತಿರಾನ್ನಾತಃ ಸೋಽಯಂ ಬೃಹಸ್ಪತಿಸ್ತಸ್ಯ
ಬ್ರಾಹ್ಮಣಜಾತಿಸ್ತಾಮಿತ್ವಾತ್ || ಸ ಚ ಬೃಹಸ್ಪತಿಃ ಪುರೋಹಿತೋ ಯೇಷಾಂ ದೇವಾನಾಂ
ತೇ ಬೃಹಸ್ಪತಪುರೋಹಿತಾಃ || ತಥಾ ಚ ಶ್ರುತ್ಯಂತರೇ ಸಮಾನ್ನಾತಂ—‘ ಬೃಹಸ್ಪತಿದೇ-
ವಾನಾಂ ಪುರೋಹಿತ ಆಸೀತ್ ’ ಇತಿ || ಸೌರೋಹಿತೈಸಿದ್ಯುರ್ಥಮೇವ ಚತುರ್ವಿಂಶತಿರಾತ್ರ-
ನಾಮಕಂ ಸತ್ರನುಸ್ತುತಿಷ್ಠ || ತದಪಿ ಶ್ರುತ್ಯಂತರವಿವಾಃಸನ್ನಾತಂ | ‘ ಬೃಹಸ್ಪತಿರಕಾಮಯತ
ಯನ್ನೇ ದೇವಾ ದಧೀರನ್ನಜ್ಞೇಯಂ ಪುರೋಧಾಮಿತಿ ಸ ಏತಂ ಚತುರ್ವಿಂಶತಿರಾತ್ರನು-
ಪಶ್ಯತ್ ’ ಇತಿ || ತಾದೃಶಾ ಬೃಹಸ್ಪತಿಪುರೋಹಿತಾ ದೇವಾ ಅನೇನ ಪ್ರಗಾಥೇನ ಸೇ ಸೋಽಪಿ
ಸ್ವರ್ಗಂ ಲೋಕಂ ಚಿತ್ತಾ ಭೂಲೋಕೇಽಪಿ ವಿಜಯಂ ಪ್ರಾಪ್ತಾಸ್ತಥೈವ ತತ್ಪಾತೇನೇದಾನೀಂತ-
ಯಜಮಾನೋಽಪಿ ಯಜಮಾನೋ ಬೃಹಸ್ಪತಿಪುರೋಹಿತ ಏವ ಬೃಹಸ್ಪತ್ಯನುಗ್ರಹಯುಕ್ತ
ಏವ ಸಲ್ಲೋಕದ್ವಯಂ ಜಯತಿ ||

ಈಗ ಮರುತ್ಪತೀಯಶಸ್ತ್ರದಲ್ಲಿ—ಪ್ರ ನೂನಂ ಬ್ರಹ್ಮಣಸ್ಪತಿಃ | (ಋ. ಸಂ. ೧-೧೪-೫) ಎಂದು ಮೊದಲಾದ
ಪ್ರಗಾಥ ಮಂತ್ರವನ್ನು ವಿವರಿಸುವರು. ಪ್ರಗಾಥವೆಂದರೆ ಇಲ್ಲಿ ಬ್ರಹ್ಮಣಸ್ಪತಿದೇವತಾಕವಾದ ಪ್ರಗಾಥಮಂತ್ರವು. ಪ್ರಗಾಥ

ವೆಂದರೇನೆಂಬ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಆಶ್ಚರ್ಯವಾಯಿತು ಹೀಗೆ ಹೇಳುವರು—ದ್ವಯೋಃ ಋಚೋಃ ಸಮೂಹಃ ಪ್ರಗಾಥಃ ಎಂದರೆ ಎರಡು ಋಕ್ಕುಗಳು ಒಂದೆಡೆ ಇದ್ದು ಒಂದೇ ದೇವತೆಯನ್ನು ಪ್ರಶಂಸಿಸುವಹಾಗಿದ್ದರೆ ಆ ಎರಡು ಋಕ್ಕುಗಳಿಗೆ ಪ್ರಗಾಥವೆಂದು ಹೆಸರು. ಈ ಎರಡು ಋಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ ನೊದಲನೆಯದು ಬೃಹತೀಛಂದಸ್ಸಿನದೂ ಎರಡನೆಯದು ಸತೋಬೃಹತೀಛಂದಸ್ಸಿನದೂ ಆಗಿರಬೇಕು. ಈ ಎರಡು ಋಕ್ಕುಗಳನ್ನೂ ತೃಚ ಎಂಬ ಮೂರು ಋಕ್ಕುಗಳನ್ನು ಪಠಿಸುವಂತೆ ಅದರ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಪಠಿಸುವರು. ಆದ್ದರಿಂದ ಈ ಎರಡು ಋಕ್ಕುಗಳಿಗೆ ಪ್ರಗಾಥವೆಂದು ಹೆಸರು.

ಈಗ ಬ್ರಹ್ಮಣಸ್ಪತಿದೇವತಾಕವಾದ ಪ್ರಗಾಥವನ್ನು ಪ್ರಶಂಸಿಸುವರು—ಯಾವ ಪ್ರಗಾಥದಲ್ಲಿ ಬ್ರಹ್ಮಣಸ್ಪತಿದೇವತೆಯನ್ನು ಪ್ರಶಂಸಿಸಲಾಗಿರುವುದೋ ಆ ಪ್ರಗಾಥದಲ್ಲಿ ಉಕ್ತವಾಗಿರುವುದು ಬೃಹಸ್ಪತಿದೇವತೆಯೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಯಾವ ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಬೃಹಸ್ಪತಿಯು ಪುರೋಹಿತನಾಗಿರುವನೋ ಆ ದೇವತೆಗಳು ಬೃಹಸ್ಪತಿಪುರೋಹಿತಾಃ ಎಂದು ಕರೆಯಲ್ಪಡುವರು. ತೈತ್ತಿರೀಯ ಸಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿಯೂ ಈರೀತಿ ಹೇಳಿರುವುದು—ಬೃಹಸ್ಪತಿದೇವಾನಾಂ ಪುರೋಹಿತ ಆಸೀತ್ (ತೈ.ಸಂ. ೬-೪-೧೦-೧) ಪುರೋಹಿತ ಪದವಿಯು ಎಂದರೆ ಸ್ಥಾನವು ಸಿದ್ಧಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಇಪ್ಪತ್ತುನಾಲ್ಕು ರಾತ್ರಿಗಳಕಾಲ (ಇಪ್ಪತ್ತುನಾಲ್ಕು ದಿವಸಗಳಕಾಲ) ಮಾಡಬೇಕಾದುದು ಒಂದು ಸತ್ರಯಾಗವಿರುವುದು. ಯಜುರ್ವೇದದ ತೈತ್ತಿರೀಯಸಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿ—ಬೃಹಸ್ಪತಿರಕಾನುಯತ ಶ್ರನ್ನೇ ದೇವಾ ದಧೀರಸ್ ಗಚ್ಛೇಯಂ ಪುರೋಧಾಮಿತಿ ಸ ಏತಂ ಚತುರ್ವಿಂಶತಿರಾತ್ರಮುಪಶ್ಯತ್ (ತೈ. ಸಂ. ೬-೪-೧-೧) ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದು. ಬೃಹಸ್ಪತಿಯೂ ಸಹ ಈ ಸತ್ರಯಾಗವನ್ನು ಮಾಡಿ ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಮುಖ್ಯಸ್ಥನಾಗಿಯೂ ಪುರೋಹಿತನಾಗಿಯೂ ಆದನು. ಇಂತಹ ಸಾಮರ್ಥ್ಯವುಳ್ಳ ಬೃಹಸ್ಪತಿಯು ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಪುರೋಹಿತನಾಗಿರುವಾಗ ದೇವತೆಗಳು ಪ್ರಗಾಥವೆಂಬ ಮಂತ್ರದ ಸಹಾಯದಿಂದ ಸ್ವರ್ಗಲೋಕವನ್ನು ಜಯಿಸಿದ್ದಲ್ಲದೆ ಭೂಲೋಕದಲ್ಲಿಯೂ ಎಲ್ಲಾ ಕಡೆಯಲ್ಲಿಯೂ ವಿಜಯಶಾಲಿಗಳಾದರು. ಅದರಂತೆ ಈಗಲೂ ಸಹ ಈ ಪಾಠಪ್ರಯೋಗದಿಂದ ಯಜ್ಞಮಾಡುವ ಯಜಮಾನನು ಬೃಹಸ್ಪತಿ ದೇವತೆಯ ಅನುಗ್ರಹಕ್ಕೆ ಪಾತ್ರನಾಗಿ ಭೂಲೋಕಸ್ವರ್ಗಲೋಕಗಳೆರಡರಲ್ಲಿಯೂ ಜಯವನ್ನು ಗಳಿಸುವನು.

ತೌ ವಾ ಏತೌ ಪ್ರಗಾಥಾವಸ್ತುತೌ ಸಂತೌ ಪುನರಾದಾಯಂ ಶಸ್ಯೇತೇ
ತದಾಯುರ್ಯನ್ನ ಕಿಂಚಿನಾಸ್ತುತಂ ಸತ್ಪುನರಾದಾಯಂ ಶಸ್ಯ-
ತೇಽಥ ಕಸ್ಮಾದೇತೌ ಪ್ರಗಾಥಾವಸ್ತುತೌ ಸನ್ತೌ ಪುನರಾದಾಯಂ
ಶಸ್ಯೇತೇ ಇತಿ |

ಅತ್ರ ಕಿಂಚಿಚ್ಛೋದ್ಯಮುದ್ಭಾವಯತಿ—ಸಮಾನ್ಯಾತೇ ದ್ವೇ ಏನ ಋಚೌ ಪ್ರಗ್ರಥನೇನ
ತ್ಯುಚರೂಪತಯಾ ಸಂಪಾದ್ಯೇತೇ || ಪ್ರಗ್ರಥನಪ್ರಕಾರ ಉಚ್ಯತೇ || ಪ್ರ ನೂನಮಿತ್ಯೇಷಾ
ಬೃಹತೀಛಂದಸ್ಕಾ | ದ್ವಾದಶಾಕ್ಷರೇಣ ತೃತೀಯಪಾದೇನಾಷ್ಟಾಕ್ಷರೈಶ್ಚಾನ್ಯೈರ್ಯುಕ್ತತಯಾ
ಷಟ್ಪದದಕ್ಷರಸಂಪತ್ತೇಃ || ಸೇಯಮ್ನೃಕ್ಸಕ್ಯತ್ವನೀಯಾ || ಪುನರಪಿ ತತ್ರತ್ಯಮುಷ್ಣಮಾಕ್ಷರಂ
ಚತುರ್ಥಪಾದಂ ದ್ವಿರಾನುಯಾ ಪೋಡಶಾಕ್ಷರೋಽರ್ಧರ್ಚಃ ಸಂಪಾದನೀಯಃ | ಇತರಸ್ಯಾ-
ನ್ಯುಚಿ ಪ್ರಥಮಪಾದೋ ದ್ವಾದಶಾಕ್ಷರಃ | ದ್ವಿತೀಯಪಾದೋಽಷ್ಟಾಕ್ಷರಃ | ಏತತ್ಸರ್ವಂ
ಮಿಲಿತ್ವಾ ದ್ವಿತೀಯಾ ಬೃಹತೀ ಸಂಪದ್ಯತೇ || ತತ್ರತ್ಯಮಂತಿಮುಮುಷ್ಣಾಕ್ಷರಪಾದಂ ದ್ವಿರಭ್ಯಸ್ಯ
ಸಮಾನ್ಯಾತ ಉತ್ತರಾರ್ಧೇ ದ್ವಾದಶಾಕ್ಷರಂ ಪ್ರಥಮಪಾದಮುಷ್ಣಾಕ್ಷರಮುತ್ತರಪಾದಂ ಚ
ಪಠಿತ್ವಾ ಬೃಹತೀ ಸಂಪಾದನೀಯಾ || ಅಯಮೇವ ಪ್ರಗ್ರಥನಪ್ರಕಾರ ಇಂದ್ರ ನೇದೀಯ ಏದಿ-

ಹೀತ್ಯತ್ರಾಪಿ ಪ್ರಗಾಢೇ ಯೋಜನೀಯಃ || ತಾವೇತೌ ಪ್ರಗಾಢೌ ಪುನರಾದಾಯಂ ಪುನಃಪುನಃ
ಪಠಿತಮೇವ ಪಾದಮಾದಾಯಾಽಽದಾಯ ಶಸ್ಯೇತೇ || ಸಾಮಗೈಸ್ತು ಮಾಧ್ಯಂದಿನಪವಮಾನೇ
ಪ್ರಗಾಢಾವೇತಾವಸ್ತುತೌ ತೈರಸ್ತುತರ್ಯೋರ್ಹೋತ್ರಾ ಶಂಸನಮಯುಕ್ತಂ | ನ ಹ್ಯತ್ರ ಕ್ಷಚಿ-
ದಪಿ ಸಾಮಗೈರಸ್ತುತಂ ಮಂತ್ರಜಾತಂ ಪುನಃ ಪುನರಾದಾಯ ಶಸ್ಯಮಾನಂ ದೃಷ್ಟಂ | ಏವಂ ಸತಿ
ಕಸ್ಮಾತ್ಕಾರಣಾದಸ್ತು ತರ್ಯೋರತ್ರ ಶಂಸನಮಿತಿ ಚೋದ್ಯವಾದಿನ ಆಹುಃ ||

ಇಲ್ಲಿ ಒಂದು ವಿಶೇಷಸಂಗತಿಯನ್ನು ತಿಳಿಸಲಾಗುವುದು. ಇಲ್ಲಿ ಪ್ರಗ್ರಥನವೆಂಬ ಕ್ರಮಪ್ರಕಾರ ಎರಡು ಋಕ್ಕನ್ನು ಷಟ್ಕೈ
ಎಂದರೆ ಮೂರು ಋಕ್ಕುಗಳಿಗೆ ಬದಲಾಗಿ ಪಠಿಸುವರು. ಪ್ರಗ್ರಥನಪ್ರಕಾರವು ಈರೀತಿ ಇರುವುದು—ಪ್ರ ನೂನಂ ಬ್ರಹ್ಮಣಸ್ತುತಿಃ
ಎಂಬ ಋಕ್ಕು ಬೃಹತೀಭಂದಸ್ಸಿನದು. ಈ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಮೂರನೆಯ ಪಾದದಲ್ಲಿ ಹನ್ನೆರಡು ಅಕ್ಷರಗಳೂ ಉಳಿದ ಪಾದಗಳಲ್ಲಿ
ಎಂಟು ಅಕ್ಷರಗಳೂ ಇರುವವು ಎಂದರೆ ಈ ಬೃಹತೀಭಂದಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಒಟ್ಟು ಮೂವತ್ತಾರು ಅಕ್ಷರಗಳಿರುವವು. ಈ ಋಕ್ಕನ್ನು
ಮೊದಲು ಒಂದಾವರ್ತಿ ಪಠಿಸಬೇಕು. ಅನಂತರ ಎಂಟು ಅಕ್ಷರಗಳುಳ್ಳ ನಾಲ್ಕನೆಯ ಪಾದವನ್ನು ಎರಡಾವರ್ತಿ ಪಠಿಸಬೇಕು.
ಇದರಿಂದ ಹದಿನಾರು ಅಕ್ಷರಗಳಾದಂತಾಯಿತು. ಅನಂತರ ಎರಡನೆಯ ಋಕ್ಕಿನ ಮೊದಲನೆಯ ಪಾದದಲ್ಲಿ ಹನ್ನೆರಡು ಅಕ್ಷರಗಳೂ
ಎರಡನೆಯ ಪಾದದಲ್ಲಿ ಎಂಟು ಅಕ್ಷರಗಳೂ ಇರುವವು. ಇದೆಲ್ಲವನ್ನೂ ಸೇರಿಸಿದರೆ ಎಂದರೆ ಹಿಂದಿನ (ಎಂದರೆ ಮೊದಲನೆಯ)
ಋಕ್ಕಿನ ನಾಲ್ಕನೆಯ ಪಾದವನ್ನು ಎರಡಾವರ್ತಿ ಪಠಿಸಿದ ಹದಿನಾರು ಅಕ್ಷರಗಳೂ ಎರಡನೆಯ ಋಕ್ಕಿನ ಮೊದಲನೆಯ ಮತ್ತು
ಎರಡನೆಯ ಪಾದಗಳ ಇಪ್ಪತ್ತು (ಹನ್ನೆರಡು ಮತ್ತು ಎಂಟು ಸೇರಿ) ಅಕ್ಷರಗಳೂ ಸೇರಿದಲ್ಲಿ ಮೂವತ್ತಾರು ಅಕ್ಷರಗಳ ಬೃಹತೀ
ಭಂದಸ್ಸು ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗುವುದು. ಇದು ಎರಡನೆಯ ಬೃಹತೀಭಂದಸ್ಸು. ಮತ್ತು ಎರಡನೆಯ ಋಕ್ಕಿನ ಕೊನೆಯ ಎಂಟು
ಅಕ್ಷರಗಳ ಪಾದವನ್ನು ಎರಡಾವರ್ತಿ ಪಠಿಸಿ (೧೬ ಅಕ್ಷರಗಳು) ಇದಕ್ಕೆ ಉತ್ತರಾರ್ಧದ ಮೊದಲನೆಯ ಪಾದದ ಹನ್ನೆರಡು ಅಕ್ಷರ
ಗಳನ್ನು ಮುಂದಿನ ಪಾದದ ಎಂಟು ಅಕ್ಷರಗಳನ್ನೂ ಸೇರಿಸಿದರೆ (೮×೨=೧೬+೧೨+೮=೩೬) ಮೂವತ್ತಾರು ಅಕ್ಷರಗಳಿಂದ
ಕೂಡಿದ ಬೃಹತೀಭಂದಸ್ಸಾಗುವುದು. ಇದು ಮೂರನೆಯ ಬೃಹತೀಭಂದಸ್ಸು. ಈರೀತಿ ಎರಡು ಋಕ್ಕನ್ನು ಮೂರು ಋಕ್ಕನ್ನಾಗಿ
ಪರಿವರ್ತಿಸುವುದು ಪ್ರಗ್ರಥನಪ್ರಕಾರವೆನಿಸುವುದು. ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದ ಇಂದ್ರ ನೇದೀಯ ಏದಿಹಿ ಎಂಬ ಪ್ರಗಾಢದಲ್ಲಿಯೂ
ಕೂಡ ಎರಡು ಬೃಹತೀಭಂದಸ್ಸುಗಳನ್ನು ಮೂರನ್ನಾಗಿ ಪರಿವರ್ತಿಸಿ ಪಠಿಸಬೇಕು ಅಲ್ಲಿಯೂ ಇದೇ ಕ್ರಮವು. ಸಾಮಗರು
ಮಾಧ್ಯಂದಿನಪವಮಾನ ಸ್ತೋತ್ರವನ್ನು ಗಾನಮಾಡುವಾಗ ಈ ಎರಡು ಪ್ರಗಾಢಮಂತ್ರಗಳನ್ನೂ ಸ್ತುತಿಸಿ ಗಾನಮಾಡುವುದಿಲ್ಲ.
ಇತರ ಸಂದರ್ಭಗಳಲ್ಲಿ ಸಾಮಗರು ಗಾನಮಾಡುವ ಮಂತ್ರವನ್ನೇ ಹೋತ್ಯವು ಪುನಃ ಪುನಃ ಪಠಿಸುವನು. ಇಲ್ಲಿ ಸಾಮಗರು ಈ
ಎರಡು ಪ್ರಗಾಢಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ಗಾನಮಾಡದೇ ಇರುವುದರಿಂದ ಅಂತಹ (ಸಾಮಗರು) ಗಾನಮಾಡದಿರುವ ಮಂತ್ರವನ್ನು
ಹೋತ್ಯವು ಪುನಃ ಪುನಃ ಪಠಿಸುವುದು ಯುಕ್ತವೇ? ಇದಕ್ಕೆ ಕಾರಣವೇನು? ಎಂದು ಕೆಲವರು ಪ್ರಶ್ನೆ ಮಾಡುವರು.

ಪವಮಾನೋಕ್ತಂ ವಾ ಏತದ್ಯನ್ತರುತ್ವತೀಯಂ ಷಟ್ಸಿ ವಾ ಅತ್ರ
ಗಾಯತ್ರೀಷು ಸ್ತುವತೇ ಷಟ್ಸಿ ಬೃಹತೀಷು ತಿಸೃಷು ತ್ರಿಷ್ಟುಪ್ಸು
ಸ ವಾ ಏಷ ತ್ರಿಚೈಂದಾಃ ಪಂಚದಶೋ ಮಾಧ್ಯಂದಿನಃ ಪವ-
ಮಾನಸ್ತದಾಹುಃ ಕಥಂ ತ ಏಷ ತ್ರಿಚೈಂದಾಃ ಪಂಚದಶೋ
ಮಾಧ್ಯಂದಿನಃ ಪವಮಾನೋಽನುಶಸ್ತೋ ಭವತೀತಿ ||

ಏತಚ್ಚೋದ್ಯಮನಾಸ್ಥಾಯ ಪರಿಹಾರಮನುಕ್ತವ ಚೋದ್ಯಾಂತರಮುದ್ಭಾವಯತಿ-
 ಮರುತ್ಪತ್ತೀಯಶಸ್ತ್ರಂ ಯದಸ್ತಿ ತದೇತತ್ಪವಮಾನೋಕ್ತಂ ಮಾಧ್ಯಂದಿನಪವಮಾನಸಂಬಂಧಿ-
 ಶಸ್ತ್ರಂ || ಅತ್ರ ಮಾಧ್ಯಂದಿನಪವಮಾನಸ್ತೋತ್ರ ಉಚ್ಚಾತೇ ಜಾತಮಿತ್ಯಾದಿಷು ಷಟ್ಪಿ ಗಾಯ
 ತ್ರೀಷು ಪ್ರಥಮಂ ಸ್ತುವತೇ || ತತಃ ಪುನಾನಃ ಸೋಮೇತ್ಯಾದಿಷು ಷಟ್ಪಿ ಬೃಹತೀಷು
 ಸ್ತುವತೇ || ಯದ್ಯಹಿ ದ್ವ್ಯಚಾತ್ಮಕಃ ಪ್ರಗಾಥಸ್ತಥಾಹಿ ಪೂರ್ವೋಕ್ತನ್ಯಾಯೇನ ಪ್ರಗ್ರಹ್ಯ
 ತಿಸ್ತೋ ಬೃಹತ್ಯಃ ಸಂಪಾದನೀಯಾಃ || ತಾಸು ಚ ರೌರವಸಾಮು ಪ್ರಾಗುದ್ಭಾವಂ ತತ ಉಪರಿ
 ಯೌಧಾಜಯಸಾಮು ಗಾತವ್ಯಂ | ಏವಂ ಸತಿ ತಿಸ್ತೋ ಬೃಹತ್ಯಃ ಸಾಮದ್ವಯಾರ್ಥಂ ದ್ವಿರಾ-
 ವರ್ತಮಾನಾಃ ಷಟ್ಪಿಂಪದ್ಯಂತೇ || ತಥಾ ಪ್ರ ತು ದ್ರವೇತ್ಯಾದಿಷು ತಿಸ್ತುಷು ತ್ರಿಷ್ಟುಪ್ನು ಸ್ತುವತೇ |
 ಏವಂ ಸತಿ ಸ ಏಷ ಮಾಧ್ಯಂದಿನಪವಮಾನಸ್ತಿಸ್ತೃಂದಾ ಭವತಿ || ಗಾಯತ್ರೀಬೃಹತೀತ್ರಿಷ್ಟು-
 ಬ್ರೂಪಾಣಾಂ ತ್ರಯಾಣಾಂ ಛಂದಸಾಂ ಸದ್ಭಾವಾತ್ || ತಥಾ ಸ ಪವಮಾನಃ ಪಂಚದಶಸ್ತೋ-
 ಮೋಪೇತಃ || ತಸ್ಯ ಚ ಸ್ತೋಮಸ್ಯ ಪ್ರಕಾರಶ್ವಂದೋಗಬ್ರಾಹ್ಮಣ ಏವಮಾಮ್ನಾಯತೇ—
 ‘ ಪಂಚಭ್ಯೋ ಹಿಂ ಕರೋತಿ ಸ ತಿಸ್ತುಭಿಃ ಸ ಏಕಯಾ ಸ ಏಕಯಾ ಪಂಚಭ್ಯೋ ಹಿಂ ಕರೋತಿ
 ಸ ಏಕಯಾ ಸ ತಿಸ್ತುಭಿಃ ಸ ಏಕಯಾ ಪಂಚಭ್ಯೋ ಹಿಂ ಕರೋತಿ ಸ ಏಕಯಾ ಸ ಏಕಯಾ
 ಸ ತಿಸ್ತುಭಿಃ ಇತಿ || ಅಸ್ಮಾಯನುರ್ಥಃ || ತ್ವಚಾತ್ಮಕಮೇಕಂ ಸೂಕ್ತಂ ತ್ರಿರಾವರ್ತನೀಯಂ ||
 ತತ್ರ ಪ್ರಥಮಾವೃತ್ತಾ ಪ್ರಥಮಾಯಾ ಋಚಸ್ತ್ರೀರಭ್ಯಾಸೋ ವಿಧೇಯಃ || ದ್ವಿತೀಯಾವೃತ್ತಾ
 ಮಧ್ಯಮಾಯಾಃ || ತೃತೀಯಾವೃತ್ತಾ ಚರಮಾಯಾಃ || ಏವಂ ಪ್ರತಿಸಾಮು ಸಾವೃತ್ತಾಭಿಃ
 ಪಂಚದಶಭಿರ್ಯುಗ್ಮಿರುಪೇತತ್ವಾತ್ಪಂಚದಶ ಸ್ತೋಮಾ ಇತಿ || ಏವಂ ಸತ್ಯತ್ರ ಚೋದ್ಯವಾದಿನ
 ಆಹುಃ || ಹೇ ಹೋತಸ್ತ ಏಷ ಯಥೋಕ್ತಲಕ್ಷಣಃ ಪವಮಾನಃ ಕಥಂ ಮರುತ್ಪತ್ತೀಯ ಶಸ್ತ್ರೇ
 ಣಾನುಶಸ್ತೋ ಭವತಿ || ಅನುಶಂಸನಂ ಚ ನ್ಯಾಯ್ಯಂ || ಯಥಾ ವಾವ ಸ್ತೋತ್ರಮೇವಂ
 ಶಸ್ತ್ರಮಿತಿ ನ್ಯಾಯಾತ್ || ಅತೋತ್ರ ಸ್ತೋತ್ರಶಸ್ತ್ರಯೋರ್ವೈಲಕ್ಷಣ್ಯಮಯುಕ್ತಮಿತಿ
 ಚೋದ್ಯಾಂತರಂ ||

ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದ ವಿಶೇಷಸಂಗತಿಗೆ ಸರಿಯಾದ ಉತ್ತರವನ್ನು ತಿಳಿಸದೆ ಮತ್ತೊಂದು ವಿಶೇಷಸಂಗತಿಯನ್ನು ತಿಳಿಸುವರು—
 ಮಾಧ್ಯಂದಿನಕಾಲದಲ್ಲ ಹೋತೃವು ಪಠಿಸುವ ಮರುತ್ಪತ್ತೀಯಶಸ್ತ್ರವು (ಪವಮಾನೋಕ್ತಂ) ಮಾಧ್ಯಂದಿನಪವಮಾನಸಂಬಂಧವಾದ
 ಶಸ್ತ್ರವೆಂದು ಕರೆಯುವ ರೂಢಿ ಇದೆ. ಈ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಮಾಧ್ಯಂದಿನಪವಮಾನ ಶಸ್ತ್ರವನ್ನು ಪಠಿಸುವಾಗ ಉಚ್ಚಾತೇ ಜಾತಂ
 ಎಂದು ಮೊದಲಾದ ಆರು ಗಾಯತ್ರೀಭಂದಸ್ಸಿನ ಮಂತ್ರಗಳಿಂದ ಗಾನಮಾಡುತ್ತಾರೆ. ಅನಂತರ ಪುನಾನಃ ಸೋಮ
 ಮೊದಲಾದ ಆರು ಬೃಹತೀಭಂದಸ್ಸಿನ ಮಂತ್ರಗಳು ಎರಡು ಋಕ್ಕುಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ ಪ್ರಗಾಥವೇ ಆಗಿದ್ದರೂ ಪ್ರಗ್ರಥನಪ್ರಕಾರದಿಂದ
 ಬೃಹತೀಭಂದಸ್ಸಿನ ಮೂರು ಋಕ್ಕುಗಳಾಗಿಯೇ ಗಾನಮಾಡಲ್ಪಡುವವು. ಇವುಗಳಾದಮೇಲೆ ರೌರವ ಎಂಬ ಸಾಮವನ್ನೂ
 ಅನಂತರ ಯೌಧಾಜಯಂ ಎಂಬ ಸಾಮವನ್ನೂ ಗಾನಮಾಡಬೇಕು. ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದ ಮೂರು (ಎರಡನ್ನು ಮೂರಾಗಿ)
 ಬೃಹತೀಭಂದಸ್ಸಿನ ಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ಎರಡಾವರ್ತಿ ಗಾನಮಾಡುವುದರಿಂದ ಆರು ಬೃಹತೀಭಂದಸ್ಸಿನ ಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ಗಾನಮಾಡಿ
 ದಂತಾಯಿತು ಮತ್ತು ಹಾಗೆಯೇ ಪ್ರತುದ್ರವ (ಉ. ಆ. ೧,೧,೧೦,೧-೩) ಮೊದಲಾದ ಮೂರು ಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ತ್ರಿಷ್ಟುಪ್
 ಭಂದಸ್ಸಿನ ಮಂತ್ರಗಳಿಂದ ಗಾನಮಾಡುವರು. ಈರೀತಿ ಗಾನಮಾಡಲ್ಪಡುವ ಮಂತ್ರವು ತ್ರಿಭಂದಸಹಿತವಾದ ಮಾಧ್ಯಂದಿನ

ಪವಮಾನವೆಂದು ಹೇಳಲ್ಪಡುವುದು. ಏಕೆಂದರೆ ಸ್ತೋತ್ರದಲ್ಲಿ ಗಾಯತ್ರಿ, ಬೃಹದೀ, ತ್ರಿಷ್ಟುಪ್ ಎಂಬ ಮೂರು ವಿಧವಾದ ಛಂದಸ್ಸಿನ ಮಂತ್ರಗಳೂ ಇರುವವು. ಮತ್ತು ಈ ಪವಮಾನಸ್ತೋತ್ರವು ಪಂಚದಶಸ್ತೋಮಸಹಿತವಾದುದು. ಈ ಸ್ತೋಮದ ಪ್ರಕಾರವು ಛಂದೋಗ (ಸಾಮವೇದ) ಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿ ಈರೀತಿ ವಿವರಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿರುವುದು—ಪಂಚಭ್ಯೋ ಹಿಂ ಕರೋತಿ ಸ ತಿಸೃಭಿಃ ಸ ಏಕಯಾ ಸ ಏಕಯಾ | ಪಂಚಭ್ಯೋ ಹಿಂ ಕರೋತಿ ಸ ಏಕಯಾ ಸ ತಿಸೃಭಿಃ ಸ ಏಕಯಾ | ಪಂಚಭ್ಯೋ ಹಿಂ ಕರೋತಿ ಸ ಏಕಯಾ ಸ ಏಕಯಾ ಸ ತಿಸೃಭಿಃ | (ತಾಂಡ್ಯಬ್ರಾಹ್ಮಣ ೩-೪-೧) ಇದರ ಅರ್ಥ ವಿವರಣೆಯು—ತೃಚಾತ್ಮಕವಾದ ಒಂದು ಸೂಕ್ತವನ್ನು ಮೂರಾವೃತ್ತಿ ಗಾನಮಾಡಬೇಕು. ಇದನ್ನು ಪಠಿಸುವಾಗ ಮೊದಲಾವೃತ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಮೊದಲನೆಯ ಋಕ್ವನ್ನು ಮೂರಾವರ್ತಿಯೂ ಎರಡನೆಯ ಆವೃತ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಮಧ್ಯದ ಋಕ್ವನ್ನು ಮೂರಾವೃತ್ತಿಯೂ ಮೂರನೆಯ ಆವೃತ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಕೊನೆಯ ಋಕ್ವನ್ನು ಮೂರಾವರ್ತಿಯೂ ಗಾನಮಾಡಬೇಕು. ಈರೀತಿ ಮೂರು ಸಾಮಮಂತ್ರಗಳನ್ನೂ ಈ ಕ್ರಮದಲ್ಲಿ ಗಾನಮಾಡಿದರೆ ಪ್ರತಿಸಾಮವೂ ಹದಿನೈದು ಋಕ್ವುಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ ಸ್ತೋಮವಾಗುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ಇದನ್ನು ಪಂಚದಶಸ್ತೋಮವೆಂಬ ಹೆಸರಿನಿಂದ ಕರೆಯುವರು. ಹೀಗಿರುವಾಗ ಕೆಲವರು ಈರೀತಿ ಪ್ರಶ್ನೆಮಾಡುವರು -ಎಲೈ ಹೋತೃವೇ, ಲಕ್ಷಣಸಹಿತವಾದ ಪವಮಾನಸೂಕ್ತದ ಮಂತ್ರಗಳು ಗಾನಮಾಡಲ್ಪಟ್ಟನಂತರ ಅದರ ಅನುಶಂಸನೂ ಏನಾಗಿ ಮರುತ್ಪತ್ತಿಯ ಶಸ್ತ್ರಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ಪಠಿಸುವೆ? ಎಂದರೆ ಸ್ತೋತ್ರಮಂತ್ರಗಳಿಗೂ ಶಸ್ತ್ರಮಂತ್ರಗಳಿಗೂ ಸಮನ್ವಯವಿರಬೇಕು ಎಂದರೆ ಒಂದಕ್ಕೊಂದು ಸಾಮ್ಯವಿರಬೇಕು. ಆದ್ದರಿಂದ ಸಾಮಗಾನಮಂತ್ರಗಳಿಗೂ ಶಸ್ತ್ರಮಂತ್ರಗಳಿಗೂ ಸಾಮ್ಯವಿಲ್ಲದಿರುವುದು ಅನ್ಯಾಯವು. ವಾಕ್ಯವೂ ಸಹ—ಯಥಾ ವಾವ ಸ್ತೋತ್ರಮೇವಂ ಶಸ್ತ್ರಂ ಎಂದೇ ಹೇಳುವುದು ಎಂದರೆ ಸ್ತೋತ್ರಕ್ಕೆ ಅನುಸಾರವಾಗಿ ಶಸ್ತ್ರವಿರಬೇಕು ಎಂದು. ಆದ್ದರಿಂದ ಸ್ತೋತ್ರಕ್ಕೂ ಶಸ್ತ್ರಕ್ಕೂ ವೈಲಕ್ಷಣ್ಯವು (ಅನುರೂಪವಾಗಿಲ್ಲದಿರುವುದು) ಅಯುಕ್ತವು. ಹೀಗೆಂದು ಜೋಡ್ಯವಾದಿಗಳು ಹೇಳುವರು.

ಯೇ ಏನ ಗಾಯತ್ರಾ ಉತ್ತರೇ ಪ್ರತಿಪದೋ ಯೋ ಗಾಯತ್ರೋಃ
ನುಚರಸ್ತಾಭಿರೇವಾಸ್ಯ ಗಾಯತ್ರೋಃನುಶಸ್ತಾ ಭವಂತ್ಯೇತಾ-
ಭ್ಯಾಮೇವಾಸ್ಯ ಪ್ರಗಾಥಾಭ್ಯಾಂ ಬೃಹತ್ಯೋಃನುಶಸ್ತಾ ಭವಂತಿ ||

ತತ್ರ ದ್ವಿತೀಯಸ್ಯ ಚೋದ್ಯಸ್ಯ ತಾವದುತ್ತರಂ ದರ್ಶಯತಿ—ಆ ತ್ವಾ ರಥಮಿತ್ಯಸ್ತಿಸ್ತು-
ರುತ್ಪತ್ತೀಯಶಸ್ತ್ರಸ್ಯ ಪ್ರತಿಪದ್ರೂಪೇ ತ್ವೃಚೇ ಪ್ರಥಮಾ ಋಗನುಷ್ಟುಬ್ಬೀ ಏವೋತ್ತರೇ ಪ್ರತಿ-
ಪದಃ ಪ್ರತಿಪ್ರದ್ರೂಪೇ ದ್ವೇ ಋಚೌ ಗಾಯತ್ರಾ ವಿದ್ವೇತೇ ಯಶ್ವಾಸ್ಯ ಇದಂ ವಸೋ ಸುತ-
ಮಂಥ ಇತ್ಯನುಚರಾಖ್ಯಸ್ತೃಚೋ ಗಾಯತ್ರ ಏತಾಭಿರೇವ ಪಂಚಭಿರ್ಗಾಯತ್ರೀಭಿರಸ್ಯ
ಹೋತುಃ ಪವಮಾನಸ್ತೋತ್ರಗತಾ ಗಾಯತ್ರೋಃನುಶಸ್ತಾ ಭವಂತಿ || ಇಂದ್ರ ನೇದೀಯ ಇತಿ
ಯೋಃಯಮಿಂದ್ರನಿಹವಃ ಪ್ರಗಾಥೋ ಯಶ್ವ ಪ್ರನೂನಂ ಬ್ರಹ್ಮಣಸ್ಪತಿರಿತಿ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಸ್ತತ್ಯಃ
ಪ್ರಗಾಥ ಏತಾಭ್ಯಾಮುತ್ತರಾಭ್ಯಾಂ ಪವಮಾನಸ್ತೋತ್ರಗತಾ ಬೃಹತ್ಯೋಃನುಶಸ್ತಾ ಭವಂತಿ
ಪ್ರಗ್ರಥನೇನ ಬೃಹತೀಸಂಪಾದನಸ್ಯೋಭಯತ್ರ ಸಮಾನತ್ವಾತ್ || ಯಶ್ಚ ತ್ರಿಷ್ಟುಭಾಮನು-
ಶಂಸನಂ ತದಪರಿಷ್ವಾದಭಿಧಾಸ್ಯತೇ ||

ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದ ಎರಡು ವಿಶೇಷಸಂಗತಿಗಳಲ್ಲಿ ಮೊದಲನೆಯ ಸಂಗತಿಗೆ ಪ್ರತ್ಯುತ್ತರವನ್ನು ಹೇಳುವರು—ಆ ತ್ವಾ ರಥಂ ಎಂದು ಪ್ರಾರಂಭವಾಗುವ ಮರುತ್ಪತ್ತೀಯಶಸ್ತ್ರದ ಮೊದಲನೆಯ ತೃಚದಲ್ಲಿ ಮೊದಲನೆಯ ಋಕ್ವು ಅನುಷ್ಟುಪ್ ಛಂದಸ್ಸು.

ಮುಂದಿನ ಎರಡು ತೃತೀಯ ಮೊದಲನೆಯ ಋಕ್ಕುಗಳು ಗಾಯತ್ರೀಭಂದಸ್ತವು. ಮತ್ತು ಇದಂ ವಸೋ ಸುತಮಂಥಃ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಅನುಚರವಾದ (ಮೊದಲನೆಯ ಋಕ್ಕಿನಿಂದ ಮುಂದಿನ ಋಕ್ಕುಗಳಿಗೆ ಅನುಚರವೆಂದು ಹೆಸರು) ಮೂರು ಋಕ್ಕುಗಳು ಗಾಯತ್ರೀ ಭಂದಸ್ತವು. ಆದ್ದರಿಂದ ಈಗ ಹೇಳಿದ ಈ ಐದು ಗಾಯತ್ರೀಭಂದಸ್ತಗಳಾದ ಋಕ್ಕುಗಳಿಂದ ಪವಮಾನಸ್ತೋತ್ರವೆಂಬ ಸಾಮ ಗಾನವನ್ನು ಗಾಯತ್ರೀ ಋಕ್ಕುಗಳನ್ನು ಹೋತ್ಯವು ಅನುಸರಿಸಿ (ಅನುಶಸ್ತ) ಪಠಿಸಿದಂತಾಯಿತು. ಮತ್ತು ಇಂದ್ರ ನೇದೀಯಃ ಎಂಬ ಮಂತ್ರವು ಇಂದ್ರನಿಹವ ಪ್ರಗಾಥವು ಪ್ರ ನೂನಂ ಬ್ರಹ್ಮಣಸ್ಪತ್ನಿಃ ಎಂಬ ಮಂತ್ರವು ಬ್ರಾಹ್ಮಣಸ್ಪತ್ನಿಪ್ರಗಾಥವು. ಈ ಎರಡು ಪ್ರಗಾಥಗಳನ್ನು ಹೋತ್ಯವು ಪಠಿಸುವುದರಿಂದ ಪವಮಾನಸ್ತೋತ್ರ (ಸಾಮಗಾನ)ದಲ್ಲಿರುವ ಬೃಹತೀಭಂದಸ್ತಿನ ಮಂತ್ರ ಗಳನ್ನು ಅನುಸರಿಸಿದಂತಾಯಿತು. ಈರೀತ್ಯಿ ಪ್ರಗ್ರಥನದಿಂದ (ಪ್ರಗ್ರಥನವೆಂದರೆ ಬೇಕಾದ ಭಂದಸ್ತಿನ ಋಕ್ಕುಗಳನ್ನು ಇತರ ಋಕ್ಕುಗಳ ಸಹಾಯದಿಂದ ಹೊಂದಿಸುವುದು) ಬೃಹತೀಭಂದಸ್ತಿನ ಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿಸಿ ಪಠಿಸಿದಂತಾಯಿತು. ಎಂದರೆ ಗಾಯತ್ರೀ ಮತ್ತು ಜಗತೀಭಂದಸ್ತಿನ ಮಂತ್ರಗಳ ಪ್ರಗ್ರಥನವನ್ನು ಈಗ ಹೇಳಿದ್ದಾಯಿತು. ಮುಂದೆ ತ್ರಿಷ್ಟುಪ್ ಭಂದಸ್ತಿನ ಅನುಸಂಸನವನ್ನು (ಅನುಸಂಸನವೆಂದರೆ ಅದೇ ಭಂದಸ್ತಿನ ಋಕ್ಕುಗಳನ್ನು ಅದೇ ಭಂದಸ್ತಿನ ಮಂತ್ರಗಳಿಂದ ಅನುಸರಿಸಿ ಪಠಿಸುವುದು) ಹೇಳಲಾಗುವುದು.

ತಾಸು ವಾ ಏತಾಸು ಬೃಹತೀಷು ಸಾಮಗಾ ರೌರವಯೌಧಾಜ-

ಯಾಭ್ಯಾಂ ಪುನರಾದಾಯಂ ಸ್ತುವತೇ ತಸ್ಮಾದೇತೌ ಪ್ರಗಾಥಾ-

ವಸ್ತುತೌ ಸಂತೌ ಪುನರಾದಾಯಂ ಶಸ್ಯೇತೇ ತಚ್ಛ್ರೇಣ

ಸ್ತೋತ್ರಮನ್ವೈತಿ |

ಅಥ ಪ್ರಸಂಗಾತ್ಪ್ರಥಮಚೋದ್ಯಸ್ಯಾಪಿ ಪರಿಹಾರಂ ದರ್ಶಯನ್ಮುನಃ ಪುನರಾದಾನ-
ಸ್ಯಾನುಶಂಸನಂ ದರ್ಶಯತಿ—ಪುನಾಃ ಸೋಮೇತ್ಯಸ್ತಿಸ್ತಗಾಥೇ ಯಾ ಬೃಹತ್ಯಃ ಪ್ರಗ್ರಥ-
ನೇನ ಸಂಪಾದಿತಾಸ್ತಸ್ಯೇವೈತಾಸು ಬೃಹತೀಷು ರೌರವಾಖ್ಯೇನ (ಐ) ಯೌಧಾಜಯಾಖ್ಯೇನ
ಚ ಸಾಮ್ನಾ ಪುನಃ ಪುನಃ ಪಠಿತಮೇವ ಪಾದಮಾದಾಯಂ ಸ್ತುವತೇ | ತಸ್ಮಾದೇತಾನಿಂದ್ರನಿಹವ-
ಬ್ರಾಹ್ಮಣಸ್ಪತ್ನಿಪ್ರಗಾಥೌ ಸಾಮಗೈರಸ್ತುತಾವಪಿ ಸಂತೌ ಹೋತ್ರಾ ಪುನಃ ಪುನಃ ಪಠಿತಮೇವ
ಪಾದಮಾದಾಯಂ ಶಸ್ಯೇತೇ || ತಥಾ ಚ ಸತ್ಯಯಂ ಹೋತಾ ಸ್ವಕೀಯೇನ ಶಶ್ರೇಣ ಸ್ತೋತ್ರ-
ಮನುಗಚ್ಛತಿ |

ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದ ಎರಡು ವಿಶೇಷಸಂಗತಿಗಳಲ್ಲಿ ಮೊದಲನೆಯದಕ್ಕೆ ಪರಿಹಾರವನ್ನು ಸೂಚಿಸುತ್ತಾ ಪುನಃಪುನಃ ಆದಾನದ ಅನುಶಂಸನವನ್ನು ತೋರಿಸುತ್ತಾರೆ — ಪುನಾಃ ಸೋಮ ಎಂಬ ಪ್ರಗಾಥದಲ್ಲಿ ಪ್ರಗ್ರಥನರೂಪದಿಂದ ಹೊಂದಿಸಲಾದ ಬೃಹತೀಭಂದಸ್ತಗಳಿರುವವು. ಈ ಬೃಹತೀಭಂದಸ್ತಿನ ಮಂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ರೌರವ ಮತ್ತು ಯೌಧಾಜಯ ಎಂಬ ಹೆಸರಿನ ಎರಡು ಸಾಮಗಾನಗಳಿಂದ ಪುನಃಪುನಃ ಪಠಿಸಲಾದ ಬೃಹತೀಭಂದಸ್ತಿನ ಪಾದಗಳಿಂದಲೇ ಸ್ತೋತ್ರಗಾನವನ್ನು ಮಾಡುತ್ತಾರೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಸಾಮಗರು ಇಂದ್ರನಿಹವಬ್ರಾಹ್ಮಣಸ್ಪತ್ನಿಗಳೆಂಬ ಎರಡು ಪ್ರಗಾಥಗಳನ್ನು ಗಾನಮಾಡದಿದ್ದರೂ ಹೋತ್ಯವು ಪುನಃಪುನಃ ಪಠಿತವಾದ ಪ್ರಗಾಥಗಳಿಂದಲೇ ಪಾದ ಎಂಬ ಭಾಗಗಳನ್ನು ತೆಗೆದುಕೊಂಡು ಪಠಿಸುವನು. ಹೀಗೆ ಮಾಡುವುದರಿಂದ ಹೋತ್ಯವು ತಾನು ಪಠಿಸಬೇಕಾದ ಶಸ್ತ್ರಮಂತ್ರಗಳಿಂದಲೇ ಸಾಮಗರು ಗಾನಮಾಡಿದ ಸ್ತೋತ್ರವನ್ನು ಅನುಸರಿಸಿ ಪಠಿಸಿದಂತಾಯಿತು.

ಯೇ ಏವ ತ್ರಿಷ್ಟುಭೌ ಧ್ಯಾಯೇ ಯತ್ತ್ರಿಷ್ಟುಭಂ ನಿವಿದ್ಧಾನಂ ತಾಭಿರೇವಾಸ್ಯ ತ್ರಿಷ್ಟುಭೋಽನುಶಸ್ತಾ ಭವಂತಿ ||

ಇದಾನೀಂ ತ್ರಿಷ್ಟುಭಾಮನುಶಂಸನಂ ದರ್ಶಯತಿ—ಯಥಾ ಸಾಮಿಧೇನೀಷು ಪ್ರಕ್ಷಿಪ್ಯ-
ಮಾಹಾನಾಮೃಚಾಂ ಧ್ಯಾಯೇತಿ ಸಂಜ್ಞಾ, ಏವಮತ್ರಾಪಿ | ತಥಾ ಸತ್ಯಗ್ನಿರ್ನೇತಾ ಭಗ ಇವ
ಕ್ಷಿತಿೇನಾಮಿತೇಕಾ ಧಾಯ್ಯಾ ತ್ವಂ ಸೋಮಕ್ರತುಭಿರಿತ್ಯಪರಾ | ಯೇ ಏವ ತಿಷ್ಟುಪ್ಪಂದಸ್ಯೇ
ಧಾಯೇ ವಿದ್ಯೇತೇ ಯಚ್ಚ ತ್ರಿಷ್ಟುಪ್ಪಂದಸ್ಯಂ ಜನಿಷ್ಠಾ ಉಗ್ರ ಇತ್ಯಾದಿಕಂ ನಿವಿದ್ಧಾನಂ
ಸೂಕ್ತಂ || ನಿವಿದಾಂ ಪದಾನಿ ಥೀಯಂತೇ ಪ್ರಕ್ಷಿಪ್ಯಂತೇ ಯಸ್ಮಿನ್ನೂಕ್ತೇ ತನ್ನಿವಿದ್ಧಾನಂ | ತಾಭಿ-
ರೇವ ಸೂಕ್ತಗತಾಭಿರ್ಧಾಯ್ಯಾಸಹಿತಾಭಿಸ್ತ್ರಿಷ್ಟುಭಿರಸ್ಯ ಹೋತುಃ ಸ್ತೋತ್ರಗತಾಸ್ತ್ರಿಷ್ಟುಭೋಽ-
ನುಶಸ್ತಾ ಭವಂತಿ ||

ಈಗ ತ್ರಿಷ್ಟುಪ್ಪಾಛಂದಸ್ಸಿನ ಋಕ್ಯುಗಳನ್ನು ಅನುಸರಿಸಿ ಹೋತೃವು ಪಠಿಸುವ ಶಸ್ತ್ರಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ವಿವರಿಸುವರು—
ಹಿಂದೆ ಸಾಮಿಧೇನೀಮಂತ್ರಗಳನ್ನು (ಅಗ್ನಿ ಮಥನಕಾಲದಲ್ಲಿ ಪಠಿಸುವ ಮಂತ್ರಗಳಿಗೆ ಸಾಮಿಧೇನೀಮಂತ್ರಗಳೆಂದು ಹೆಸರು)
ಪಠಿಸುವಾಗ ಆ ಮಂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ನಿರ್ದಿಷ್ಟಸಂಖ್ಯೆಯ ಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ಪಡೆಯಬೇಕಾದರೆ ಕೆಲವು ಋಕ್ಯುಗಳನ್ನು ವ್ಯಾಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಹೆಚ್ಚಾಗಿ
ಸೇರಿಸುವರಷ್ಟೆ. ಇವುಗಳನ್ನು ಧಾಯ್ಯಾಮಂತ್ರಗಳೆಂದು ಕರೆಯುವರು. ಇಲ್ಲಿಯೂ ಹಾಗೆಯೇ. ಅದ್ದರಿಂದ ಇವುಗಳಲ್ಲಿ—
ಅಗ್ನಿರ್ನೇತಾ ಭಗ ಇವ ಕ್ಷಿತಿೇನಾಂ (ಋ. ಸಂ. ೩-೨೦-೪) ಎಂಬುದು ಮೊದಲನೆಯ ಧಾಯ್ಯಾಮಂತ್ರವು; ತ್ವಂ ಸೋಮಾ
ಕ್ರತುಭಿಃ (ಋ. ಸಂ. ೧-೯೧-೨) ಎಂಬುದು ಇನ್ನೊಂದು; ಹೀಗಿರುವಾಗ ಇವೆರಡೂ ತ್ರಿಷ್ಟುಪ್ಪಾಛಂದಸ್ಸಿನ ಧಾಯ್ಯಾಮಂತ್ರ
ಗಳಾದವು ಮತ್ತು ಜನಿಷ್ಠಾ ಉಗ್ರಃ (ಋ. ಸಂ. ೧೦-೬೩-೧) ಎಂದು ಮೊದಲಾಗುವ ಒಂದು ನಿವಿದ್ಧಾನಸೂಕ್ತವೂ ಇರುವುದು.
ನಿವಿದ್ಧಾನಸೂಕ್ತವೆಂದರೆ—ಯಾವ ಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿ ನಿವಿತಾಪದಗಳು ಸೇರಿಸಲ್ಪಡುತ್ತವೆಯೋ ಆ ಸೂಕ್ತಕ್ಕೆ ನಿವಿದ್ಧಾನಸೂಕ್ತವೆಂದು
ಹೆಸರು. ಈ ನಿವಿದ್ಧಾನಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿರುವ ತ್ರಿಷ್ಟುಪ್ಪಾಛಂದಸ್ಸಿನ ಮಂತ್ರಗಳನ್ನೂ ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದ ಎರಡು ಧಾಯ್ಯಾಮಂತ್ರಗಳನ್ನೂ
(ಇವೂ ತ್ರಿಷ್ಟುಪ್ಪಾಛಂದಸ್ಸಿನವು) ಹೋತೃವು ಶಸ್ತ್ರಮಂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಪಠಿಸುವುದರಿಂದ ಸಾಮಗರು ಪಠಿಸುವ ಸಾಮಗಾನಸ್ತೋತ್ರದ
ತ್ರಿಷ್ಟುಪ್ಪಾಛಂದಸ್ಸಿನ ಮಂತ್ರಗಳನ್ನು (ಅನುಶಸ್ತ) ಅನುಸರಿಸಿ ಎಂದರೆ ಅನುರೂಪವಾದ ಮಂತ್ರಗಳಿಂದ ಪಠಿಸಿದಂತಾಯಿತು
ಎಂದಭಿಪ್ರಾಯವು.

ಏವಮು ಹಾಸ್ಯೈಷ ತ್ರಿಚ್ಛಂದಾಃ ಪಂಚದಶೋ ಮಾಧ್ಯಂದಿನಃ ಪವ- ಮಾನೋಽನುಶಸ್ತೋ ಭವತಿ ಯ ಏವಂ ವೇದ ||

ಉಕ್ತಾರ್ಥವೇದನಂ ಪ್ರಶಂಸತಿ—

ಈರೀತಿ ಮೇಲೆ ಹೇಳಿದ ವಿವರಣೆಗಳನ್ನು ಚೆನ್ನಾಗಿ ಪರಿಶೀಲಿಸಿದರೆ ಮಾಧ್ಯಂದಿನಸವನದಲ್ಲಿ ಸಾಮಗರು ಗಾನಮಾಡುವ
ಪಂಚದಶಸ್ತೋಮವೆಂದು ಹೇಳಲ್ಪಡುವ ಪವಮಾನಸ್ತೋತ್ರದಲ್ಲಿರುವ ಮೂರು ವಿಧವಾದ ಛಂದಸ್ಸುಗಳಿಗೆ ಎಂದರೆ ಗಾಯತ್ರೀ,
ಬೃಹತೀ, ತ್ರಿಷ್ಟುಪ್ ಎಂಬ ಮೂರುವಿಧ ಛಂದಸ್ಸಿನ ಮಂತ್ರಗಳಿಗೆ ಅನುರೂಪವಾದ (ಅದೇಛಂದಸ್ಸಿನ) ಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ಹೋತೃವು
ಪಠಿಸಿದನೆಂಬ ವಿಷಯವು ವ್ಯಕ್ತವಾಗುವುದು. ಯಾವ ಪುರುಷನು ಈ ವಿಷಯಗಳನ್ನು ತಿಳಿದಿರುವನೋ ಅವನಿಂದ ಉಚ್ಚರಿಸ
ಲ್ಪಡುವ ಮಂತ್ರಗಳು ಅನುರೂಪವಾಗಿರುವವು ಎಂದು ಮುಖ್ಯಾಭಿಪ್ರಾಯವು.

English Translation

(Brahmanaspati Pragatha. To what Stotras the Indra-Nihāva and Brahmanaspati Pragatha belong. The Dhayyas)

He repeats the Pragatha addressed to Brahmanaspati. Led by Brihaspati as Purohita (spiritual guide) the gods conquered the celestial world, and were (also) victorious everywhere in this world. Thus the sacrificer who is led by Brahaspati as his Purohita, conquers the celestial world, and is also victorious everywhere in this world.

These two Pragathas not being accompanied by a chant, are cited with repetition (of the last pada of each verse). They ask, "How it is that these two Pragathas, which are not accompanied by a chant, are recited with repetition (of the last pada of each verse) the rule being that no Shastra verse can be recited with such a repetition if it be not accompanied by a chant?" (The answer is) The Marutvatiya (Shastra) is the recitation for the Pavamana Stotra; they perform this Stotra (in singing) with six verses in the Gayatri, with six in the Brihati, and with three in the Trishtubh metres. Thus the Pavamana (Stoma) of the midday libation comprises three metres, and is fifteen-fold. They ask, "How becomes this Pavamana Stoma celebrated (by a Shastra)?" The two last verses of the Pratipad triplet (8, 57, 1-6) (a tva ratham) are in the Gayatri metre (the first Anushtubh), and also the triplet which forms the sequel (of the Pratipad) is in the Gnyatri metre. Thus the Gayatri verses (of the Pavamana Stotra) become celebrated. By means of these two Pragathas (the Indra-Nihāva and Brahmanaspati Pragatha, which are in the Brihati metre) the Brihati verses of the Pavamana Stotra become celebrated.

The sama singers perform this chant with these verses in the Brihati metre by means of the Raurava and Yaudhaja Samans (tunes) repeating thrice (the last pada of each verse). This is the reason that the two Pragathas, though they have no Stoma belonging to them, are recited with repeating thrice (the last pada of each verse). Thus the Stotra is in accordance with the Shastra.

Two Dhayyas are in the Trishtubh metre, and also the hymn in which the Nivid is inserted. By these verses (in the Trishtubh metre) are the Trishtubhs of the Stotra celebrated. In this way the Pavamana Stoma comprising three metres, being fifteen-fold, becomes celebrated for him who has such a knowledge.

ಇತಿ ಶ್ರೀಮತ್ಪ್ರಾಯಶಾಚಾರ್ಯವಿರಚಿತೇ ಮಾಧವೀಯೇ ವೇದಾರ್ಥಪ್ರಕಾಶ

ಐತರೇಯಬ್ರಾಹ್ಮಣಭಾಷ್ಯೇ ದ್ವಾದಶಾಧ್ಯಾಯಸ್ಯ ಷಷ್ಠಃ ಖಂಡಃ

ಇಲ್ಲಿಗೆ ಐತರೇಯಬ್ರಾಹ್ಮಣದ ಹನ್ನೆರಡನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ ಆರನೆಯ ಖಂಡವು ಸಮಾಪ್ತವಾದುದು.

ಅಥ ದ್ವಾದಶಾಧ್ಯಾಯೇ ಸಪ್ತಮಃ ಖಂಡಃ

ಹನ್ನೆರಡನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ ಏಳನೆಯ ಖಂಡವು

[ಧಾಯ್ಯಾಮಂತ್ರಗಳ ಉತ್ಪತ್ತಿಯು, ಅವುಗಳ ಸ್ವಭಾವ ಮತ್ತು ಅರ್ಥವಿವರಣೆ]

ಧಾಯ್ಯಾಃ ಶಂಸತಿ ||

ಮರುತ್ಪತ್ತೀಯಶಸ್ತ್ರೇ ಪ್ರಕ್ಷೇಪಣೇಯಾ ಋಚೋ ವಿಧತ್ತೇ—ಅಗ್ನಿನೇತೇತೇಕಾ ||
ತ್ವಂ ಸೋಮ ಕ್ರತುಭಿರಿತಿ ದ್ವಿತೀಯಾ | ಪಿನ್ವಂತ್ಯಪ ಇತಿ ತೃತೀಯಾ | ತಾಃ ಶಂಸೇತ್ ||

ಮರುತ್ಪತ್ತೀಯಶಸ್ತ್ರದಲ್ಲಿ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಸೇರಿಸಲ್ಪಡುವ ಧಾಯ್ಯಾ ಎಂಬ ಕೆಲವು ಋಕ್ಕುಗಳನ್ನು ವಿವರಿಸುವರು—
ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿನೇತಾ (ಋ. ಸಂ. ೩-೨೦-೪) ಎಂಬ ಋಕ್ಕು ಮೊದಲನೆಯದು ; ತ್ವಂ ಸೋಮ ಕ್ರತುಭಿಃ (ಋ. ಸಂ. ೧-೯೧-೨) ಎಂಬುದು ಎರಡನೆಯದು ; ಪಿನ್ವಂತ್ಯಪಃ (ಋ. ಸಂ. ೧- ೬೪-೬) ಎಂಬುದು ಮೂರನೆಯದು.

ಧಾಯ್ಯಾಭಿವೈ ಪ್ರಜಾಪತಿರಿಮಾಂಲ್ಲೋಕಾನಧಯದ್ಯಂ ಯಂ
ಕಾನುನುಕಾನುಯತ |

ತಾಸಾಂ ಪ್ರಶಂಸಾಮಾಹ—ಪುರಾ ಪ್ರಜಾಪತಿರ್ಮಂ ಯಂ ಲೋಕಂ ಕಾಮಿತವಾಂಸ್ತಾನಿ-
ಮಾಲ್ಲೋಕಾನುಕ್ತಾಭಿರ್ಧಾಯ್ಯಾಭಿರೇವಾಧಯದಪಿಬತ್ || ಲೋಕಶಬ್ದೇನ ಜಲಂ || ಪಾದ-
ವೇದನಾಯಾಂ ಸತಿ ಧನುತೋ ಯಜಮಾನಸ್ಯ (?) ತತ್ಪ್ರಾಪ್ತವಾ ||

ಈ ಧಾಯ್ಯಾಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ಪ್ರಶಂಸೆಮಾಡುವರು—ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಪ್ರಜಾಪತಿಯು ಯಾವ ಯಾವ ಲೋಕಗಳನ್ನು
(ಇಲ್ಲಿ ಲೋಕಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಜಲವೆಂದರ್ಥವು) ಅಪೇಕ್ಷಿಸಿದನೋ ಅವುಗಳನ್ನು ಈ ಧಾಯ್ಯಾಮಂತ್ರಗಳಿಂದ ಪಾನಮಾಡಿದನು.

ತಥೈವೈತದ್ಯಜಮಾನೋ ಧಾಯ್ಯಾಭಿರೇವೇಮ್ಲೋಕಾನ್ಧಯತಿ
ಯಂ ಯಂ ಕಾನುಂ ಕಾನುಯತೇ ಯ ಏವಂ ವೇದ
ಧಾಯ್ಯಾಃ ೩ ||

ವೇದನಂ ಪ್ರಶಂಸತಿ—ಯಾ ಏವೋಕ್ತಾಃ ಧಾಯ್ಯಾಃ ಸಂತಿ ತಾಭಿರ್ವೇದಿತಾ ಯಜ-
ಮಾನಃ ಕಾಮಿತಂ ಲೋಕಂ ಧಯತಿ | ಅತ್ರ ಧಯತ್ಯಾಭಿರಿತಿ ಧಾಯ್ಯಾಶಬ್ದನಿರ್ವಚನಮು-
ರ್ಥಾದ್ವರ್ತತಂ ||

ಹಾಗೆಯೇ ಧಾಯ್ಯಾಮಂತ್ರಗಳ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ಯಾವ ಯಜಮಾನನು ತಿಳಿದುಕೊಳ್ಳುವನೋ ಅವನು ಈ ಲೋಕದಲ್ಲಿ ತಾನು ಅಪೇಕ್ಷಿಸುವ ಇಷ್ಟಾರ್ಥಗಳನ್ನೆಲ್ಲಾ ಪಾನಮಾಡುವನು ಎಂದರೆ ಪಡೆದು ಸುಖಿಸುವನು. ಇಲ್ಲಿ ಯ ಏವಂ ವೇದ ಧಾಯ್ಯಾಃ ೩ ಎಂಬ ಶಬ್ದಗಳೂ ಅದರ ಮುಂದೆ ೩ ಎಂಬ ಪುನಃ ಇರುವುದರಿಂದ ಧಾಯ್ಯಾ ಎಂದರೆ ಏನೆಂಬ ವಿಚಾರವೂ ಅದರ ಸ್ವರೂಪವೂ ಅದನ್ನು ತಿಳಿಯುವ ಬಗೆ ಹೇಗೆ ಎಂಬ ವಿಷಯವೂ ಸೂಚಿತವಾಗುವವು. ಇಲ್ಲಿ ೩ ಎಂಬ ಪುನಃ ಸಂಶಯವನ್ನು ವ್ಯಕ್ತಪಡಿಸುವುದು.

**ಯತ್ರ ಯತ್ರ ವೈ ದೇವಾ ಯಜ್ಞಸ್ಯ ಛಿದ್ರಂ ನಿರಜಾನಂ ಸ್ತದ್ಧಾಯ್ಯಾ-
ಭಿರಸಿದಧುಸ್ತದ್ಧಾಯ್ಯಾನಾಂ ಧಾಯ್ಯಾತ್ವಂ ।**

ಪ್ರಕಾರಾಂತರೇಣ ಪ್ರಶಂಸಾಮಾಹ—ದೇವಾ ಯದಾ ಯಜ್ಞಸ್ಯ ಚಿದ್ರಮಂಗವೈ-
ಗುಣ್ಯಂ ಜ್ಞಾತವಂತಸ್ತದಾ ಧಾಯ್ಯಾಭಿರಸಿದಧುರಾಚ್ಯಾದಿತವಂತಸ್ತಸ್ಮಾದ್ಧಧಾತ್ಯಾಭಿರಿತಿ
ವ್ಯುತ್ಪತ್ಯಾ ಧಾಯ್ಯಾತ್ವಂ ಸಂಪನ್ನಂ ||

ಧಾಯ್ಯಾ ಎಂಬ ಶಬ್ದವನ್ನು ಪ್ರಕಾರಾಂತರವಾಗಿ ಪ್ರಶಂಸೆಮಾಡುವರು—ದೇವತೆಗಳು ಯಜ್ಞಮಾಡಿದಾಗ ಸಂಭವಿಸಿದ ಲೋಪದೋಷಗಳು ಯಾವವು ಎಂದು ಅವರಿಗೆ ತಿಳಿಯಲಿಲ್ಲ. ಅವುಗಳನ್ನು (ಛಿದ್ರಗಳನ್ನು) ಸರಿಪಡಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಧಾಯ್ಯಾ ಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ಉಪಯೋಗಿಸಿ ಸರಿಪಡಿಸಿದರು ಎಂದರೆ ಸಂಭವಿಸಿದ ಛಿದ್ರಗಳನ್ನು ಮುಚ್ಚಿದರು. ಅದರಿಂದ ಮುಚ್ಚುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಈ ಧಾಯ್ಯಾಮಂತ್ರವನ್ನು ಉಪಯೋಗಿಸಿದ್ದರಿಂದ (ಧಾ ಎಂಬ ಧಾತುವಿನಿಂದ, ಎಂದರೆ ಇರಿಸು, ಧರಿಸು, ಮುಚ್ಚು ಎಂಬರ್ಥವಿರುವ ಧಾ ಎಂಬ ಧಾತುವಿನಿಂದ ಧಾಯ್ಯಾಶಬ್ದವು ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಈ ಮಂತ್ರಕ್ಕೆ ಧಾಯ್ಯಾ ಎಂಬ ಹೆಸರು ಬಂದಿತು).

**ಅಚ್ಛಿದ್ರೇಣ ಹಾಸ್ಯ ಯಜ್ಞೇನೇಷ್ಟಂ ಭವತಿ ಯ ಏವಂ ವೇದ
ಯದ್ವೇನ ಧಾಯ್ಯಾಃ ೩ ||**

ವೇದನಂ ಪ್ರಶಂಸತಿ—ಯದ್ವೇನೇತ್ಯತ್ರ ಯೋಽಯಮುಕ್ತಾರಃ ಸೋಽಯಂ ಪೂರ್ದೇಣ
ಫಲೇನ ಸಮುಚ್ಛಯಾರ್ಥಃ | ನ ಕೇವಲಂ ಪೂರ್ವಂ ಫಲಂ ಕಿಂಚಿತ್ತಿದಮಪೀತ್ಯರ್ಥಃ | ಅತ್ರ
ಪೂರ್ವವತ್ಪ್ರಾಂತಃ ಪ್ರಶಂಸಾದ್ಯೋತನಾರ್ಥಾ ||

ಇದರ ಫಲವನ್ನು ಪ್ರಶಂಸೆಮಾಡುವರು. ಯದ್ವೇನಂ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಯಾವ ಉಕಾರವಿರುವುದೋ ಅದು ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದ ಫಲವನ್ನು ಸೂಚಿಸುವುದು. ಈ ಮಂತ್ರವನ್ನು ತಿಳಿದಿರುವ ಪುರುಷನು ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದ ಫಲವನ್ನೇ ಅಲ್ಲದೆ ಈಗ ಹೇಳುವ ಫಲವನ್ನೂ ಸಹ ಪಡೆಯುವನು. ೩ ಎಂಬ ಪುನಃ ಇದರ ಪ್ರಶಂಸೆಯನ್ನು ತಿಳಿಸುವುದಾಗಿದೆ.

**ಸ್ಯಾನುಹೈತದ್ಯಜ್ಞಸ್ಯ ಯದ್ಧಾಯ್ಯಾಸ್ತದ್ಯಥಾ ಸೂಚ್ಯಾ ವಾಸಃ ಸಂದ-
ಧದಿಯಾದೇನವೇವೈತಾಭಿಯಜ್ಞಸ್ಯ ಛಿದ್ರಂ ಸಂದಧದೇತಿ
ಯ ಏವಂ ವೇದ ಯದ್ವೇನ ಧಾಯ್ಯಾಃ ೩ ||**

ಪುನರಪಿ ಪ್ರಕಾರಾಂತರೇಣ ಪ್ರಶಂಸತಿ—

ಹರಿದುಹೋದ ಬಟ್ಟಿಗಳಲ್ಲಿರುವ ಭಿಕ್ಷುಗಳನ್ನು ನಾವು ಯಾವರೀತಿ ಸೂಚಿಯಿಂದ ಹೊಲೆದು ಸರಿಪಡಿಸುತ್ತೇವೆಯೋ ಅದರಂತೆ ಯಜ್ಞಕರ್ಮಾಂಗಗಳಲ್ಲಿ ಸಂಭವಿಸುವ ನ್ಯೂನತೆಗಳನ್ನು ಧಾಯ್ಯಾ ಮಂತ್ರಗಳಿಂದ ಸರಿಪಡಿಸುತ್ತೇವೆ. ಯಾವ ಪುರುಷನು ಈ ವಿಷಯವನ್ನು ತಿಳಿದಿರುವನೋ ಆ ಪುರುಷನು ಮಾಡುವ ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಸಂಭವಿಸಬಹುದಾದ ಲೋಪದೋಷಗಳನ್ನು ಸರಿಪಡಿಸಿದಂತಾಗುವುದು.

ತಾನ್ಯು ವಾ ಏತಾನ್ಯುಪಸದಾಮೇವೋಕ್ತಾನಿ ಯದ್ಧಾಯ್ಯಾ ಅಗ್ನಿ-
ರ್ನೇತೇತ್ಯಾಗ್ನೇಯಾ ಪ್ರಥಮೋಪಸತ್ತಸ್ಯಾ ಏತದುಕ್ಥಂ ತ್ವಂ
ಸೋಮುಕ್ರತುಭಿರಿತಿ ಸೌಮ್ಯಾ ದ್ವಿತೀಯೋಪಸತ್ತಸ್ಯಾ ಏತದುಕ್ಥಂ
ಪಿನ್ವಂತ್ಯಪ ಇತಿ ವೈಷ್ಣವೀ ತೃತೀಯೋಪಸತ್ತಸ್ಯಾ ಏತದುಕ್ಥಂ ||

ಪುನರಪಿ ಪ್ರಕಾರಾಂತರೇಣ ಪ್ರಶಂಸತಿ — ಉಪಸದಾಮುರ್ಘಪಾದೇಃಗ್ನಿರನೀಕಂ
ಸೋಮಃ ಶಲ್ಯೋ ವಿಷ್ಣುಸ್ತೇಜನಮಿತಿ ಪ್ರಸ್ತುತ್ಯಾಗ್ನಾದಿದೇವತಾಕಾಸ್ತಿಸ್ತ ಉಪಸದಃ ಸಮಾ-
ನ್ನಾತಾಃ | ಅತ್ರಾಪ್ಯಗ್ನಿರ್ನೇತೇತ್ಯಾದಯಸ್ತತ್ವದ್ದೇವತಾಕಾ ಏವ ಧಾಯ್ಯಾಃ ತ್ರುತಾಃ |
ಏಕೈಕಾ ಧಾಯ್ಯೈಕೈಕಸ್ಯಾ ಉಪಸದಃ ಶಸ್ತುಂ ||

ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದ ವಿಷಯವನ್ನೇ ಪ್ರಕಾರಾಂತರವಾಗಿ ಪ್ರಶಂಸೆಮಾಡುವರು. ಹಿಂದೆ ಉಪಸದ್ಯಾಗಗಳನ್ನು ಮಾಡಿ ದೇವತೆಗಳು ಅಸುರರನ್ನು ಜಯಿಸಿ ಓಡಿಸಿದರೆಂದು ಹೇಳಲಾಗಿದೆಯಷ್ಟೆ. ಅದರಂತೆ ಈಗಲೂ ಈ ಧಾಯ್ಯಾಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ಪಠಿಸುವುದರಿಂದ ಉಪಸತ್ ಎಂಬ ಕಾರ್ಯಕಲಾಪಗಳನ್ನು ಮಾಡಿ ಮುಗಿಸಿದಂತಾಗುವುದು. ಅಗ್ನಿರ್ಹೋತಾ (ಋ. ಸಂ. ೩. ೨೦-೪) ಎಂಬ ಧಾಯ್ಯಾಮಂತ್ರವನ್ನು ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಉದ್ದೇಶಿಸಿ ಪಠಿಸಲಾಗುವುದು. ಈ ಮಂತ್ರಪಠನವೇ ಮೊದಲನೆಯ ಉಪಸತ್ ; ತ್ವಂ ಸೋಮುಕ್ರತುಭಿಃ (ಋ. ಸಂ. ೧-೯೧-೨೦) ಎಂಬ ಸೋಮದೇವತೆಯನ್ನು ದ್ದೇಶಿಸಿ ಪಠಿಸುವ ಧಾಯ್ಯಾಮಂತ್ರವು ಎರಡನೆಯ ಉಪಸತ್ ; ಪಿನ್ವಂತ್ಯಪೋ (ಋ. ಸಂ. ೧-೬೪-೬) ಎಂಬ ವಿಷ್ಣುವನ್ನು ದ್ದೇಶಿಸಿ ಪಠಿಸುವ ಧಾಯ್ಯಾಮಂತ್ರವು ಮೂರನೆಯ ಉಪಸತ್ ; ಅಗ್ನಿರನೀಕಗ್ಂಸೋಮಗ್ಂ ಶಲ್ಯಂ ವಿಷ್ಣುಂ ತೇಜನಂ ಎಂದು ತ್ರೈತ್ವೀಯಶ್ರುತಿ ಇರುವುದು. ಈರೀತಿ ಅಗ್ನಾದಿ ಮೂರು ದೇವತೆಗಳ ಸಂಬಂಧವಾದ ಮೂರು ಉಪಸದಗಳನ್ನು ಹೇಳಿದಂತಾಯಿತು. ಮೇಲೆ ಹೇಳಿದಂತೆ ಒಂದೊಂದು ಧಾಯ್ಯಾಮಂತ್ರವೂ ಒಂದೊಂದು ಉಪಸತ್ತೆಂದು ಭಾವಿಸಲ್ಪಡುವುದು.

ಯಾವಂತಂ ಹ ವೈ ಸೌಮ್ಯೇನಾಧ್ವರೇಣೇಷ್ಟ್ವಾ ಲೋಕಂ ಜಯತಿ
ತನುತ ಏಕೈಕಯೋಪಸದಾ ಜಯತಿ ಯ ಏವಂ ವೇದ
ಯಶ್ಚೈವಂ ವಿದ್ವಾನ್ ಧಾಯ್ಯಾಃ ಶಂಸತಿ |

ಉಕ್ತಾರ್ಥವೇದನಂ ತತ್ಪೂರ್ವಕಂ ಶಂಸನಂ ಚ ಪ್ರಶಂಸತಿ—ನೇದಿತಾ ತಂಸಿತಾ
ಚೈಕೈಕಧಾಯ್ಯಾರೂಪಯೋಪಸದಾ ಕೃತ್ಸ್ನಂ ಸೋಮಯಾಗಭಲಂ ಪ್ರಾಪ್ನೋತಿ ಉಪಸತ್ಸಂ-
ಬಂಧಿಶಸ್ತ್ರತ್ವೇನಾಭಿಹಿತತ್ವಾದುಪಸತ್ತೋಪಚಾರಃ ||

ಈಗ ಹೇಳಿದ ಧಾಯ್ಯಾಮಂತ್ರಗಳ ಫಲಾದಿಗಳನ್ನು ಪ್ರಶಂಸೆಮಾಡುವರು. ಈ ಧಾಯ್ಯಾಮಂತ್ರಗಳ ಸ್ವರೂಪವನ್ನೂ ಫಲವನ್ನೂ ತಿಳಿದಿರುವ ಪುರುಷನೂ ಅವುಗಳನ್ನು ಪಠಿಸುವವನೂ ಸಹ ಪ್ರತಿಯೊಂದು ಧಾಯ್ಯಾ ಮಂತ್ರಪಠನದಿಂದ ಒಂದೊಂದು ಉಪಸದವನ್ನು ಆಚರಿಸಿದಂತಾಗಿ ಪೂರ್ತ ಸೋಮಯಾಗದ ಫಲವನ್ನು ಹೊಂದುವನು. ಉಪಸತ್ ಸಂಬಂಧವಾದ ಶಸ್ತ್ರಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ಪಠಿಸುವುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಉಪಸತ್ ಎಂಬುದರ ಸಾದೃಶ್ಯವನ್ನು ಔಪಚಾರಿಕವಾಗಿ ಹೇಳಲಾಯಿತು.

ತದ್ಭೈಕ ಆಹುಸ್ತಾನೋ ಮಹ ಇತಿ ಶಂಸೇದೇತಾಂ ವಾನ ವಯಂ ಭರತೇಷು ಶಸ್ಯಮಾನಾನುಭವ್ಯಜಾನೀಮು ಇತಿ ವದಂತಃ ||

ಅತ್ರ ಕಂಚಿತ್ಪೂರ್ವಪಕ್ಷಮುಪನ್ಯಸ್ಯತಿ—ತದ್ಧ ತತ್ರೈವ ತೃತೀಯಧಾಯ್ಯಾವಿಷಯೇ
ಕೇಚಿದೇವಮಾಹುಃ || ತಾನೋ ಮಹೋ ಮರುತ ಇತ್ಯೇತಾಂ ವೈಷ್ಣವೀಂ ತೃತೀಯಾಂ
ಧಾಯ್ಯಾಂ ಶಂಸೇತ್ | ನ ತು ಪಿನ್ದಂತ್ಯಪ ಇತ್ಯೇತಾಂ | ತತ್ರೋಪಪತ್ತಿಂ ಚೈವಮಾಹುಃ ||
ಬಿಭರ್ತಿ ಫಲಮಿತಿ ಭರೋ ಯಜ್ಞಸ್ತಂ ಭರಂ ತನ್ವಂತೀತಿ ಭರತಾ ಋತ್ವಿಜಸ್ತೇಷು ಪೂರ್ವಕಾ-
ಲೀನೇಷು ತಾನೋ ಮಹ ಇತ್ಯೇತಾಮೇವರ್ಚಂ ಶಸ್ಯಮಾನಾ ವಯಮುಭವ್ಯಜಾನೀಮು ಇತಿ
ಸ್ತಾನುಭವಮಿತರೀಷಾಮಗ್ರೇ ವದಂತಸ್ತಂ ಪೂರ್ವಪಕ್ಷಮಾಹುಃ |

ಇಲ್ಲಿ ಕೆಲವರು ಸಂಶಯವನ್ನು ಸೂಚಿಸಿ ಪೂರ್ವಪಕ್ಷವನ್ನು ಈರೀತಿ ವಾದಿಸುವರು—ಇಲ್ಲಿ ಮೇಲೆ ಹೇಳಿದಂತೆ ಮೂರನೇ ಉಪಸತ್ತಿನಲ್ಲಿ ಪಿನ್ದಂತ್ಯಪಃ ಎಂಬ ಋಕ್ವನ್ನು ಧಾಯ್ಯಾಮಂತ್ರವನ್ನಾಗಿ ಪಠಿಸಬಾರದು. ಅದಕ್ಕೆ ಬದಲಾಗಿ ತಾನೋ ಮಹೋ ಮರುತಃ (ಋ. ಸಂ. ೨-೨೪-೧೧) ಎಂಬ ಋಕ್ವನ್ನು ಪಠಿಸಬೇಕು. ಇದು ವಿಷ್ಣುದೇವತಾಕವಾದ ಮಂತ್ರವು ಇದಕ್ಕೆ ಕಾರಣವನ್ನೂ ಈರೀತಿ ಹೇಳುವರು ಬಿಭರ್ತಿ ಫಲಮಿತಿ ಭರೋ ಯಜ್ಞಃ ಫಲವನ್ನು ಉಂಟುಮಾಡುವುದರಿಂದ ಭರ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಯಜ್ಞವೆಂದು ಅರ್ಥವು. ತಂ ಭರಂ ತನ್ವಂತೀತಿ ಭರತಾಃ ಋತ್ವಿಜಃ ಆ ಯಜ್ಞವನ್ನು ವಹಿಸಿ ಅದರ ಕರ್ತವ್ಯವನ್ನು ನೆರವೇರಿಸುವರಾದ್ದರಿಂದ ಭರತಾಃ ಎಂದರೆ ಋತ್ವಿಜರು ಎಂದರ್ಥವು. ತಾನೋ ಮಹಃ ಎಂದಿರುವುದರಿಂದ ಈ ಋಕ್ವನ್ನು ಪಠಿಸತಕ್ಕ ನಾವು (ಋತ್ವಿಜರು) ಪೂರ್ವಕಾಲದಿಂದಲೂ ಪ್ರಸ್ತಿಯನ್ನು ಪಡೆದಿರುವೆವು. ಎಂದು ತಮ್ಮ ಸ್ವಂತ ಅನುಭವವನ್ನು ತಿಳಿಸಿ ಈ ವಿಧವಾದ ಪೂರ್ವಪಕ್ಷವನ್ನು ಮುಂದಿಡುವರು.

ತತ್ರನ್ನಾದೃತ್ಯಂ ಯದೇತಾಂ ಶಂಸೇದೀಶ್ವರಃ ಪರ್ಜನ್ಯೋವಷ್ಟೋಃ ||

ತಂ ನಿರಾಚಕ್ಷೇ—ತದ್ವಿಷಯಂ ತನ್ನತಂ ನಾದರಣೇಯಂ || ವಿಪಕ್ಷೇ ಬಾಧಕಂ
ದರ್ಶಯತಿ—ಯದಿ ಹೋತಾ ತಾನೋ ಮಹ ಇತ್ಯೇತಾವೃಚಂ ಶಂಸೇತ್ತದಾನೀಂ ಪರ್ಜನ್ಯೋ
ಮೇಘಃ ಸ್ವಸ್ತಕಾಲೇಷ್ವವಷ್ಟೋರೀಶ್ವರೋ ವೃಷ್ಟಿರಾಹುತ್ಯಂ ಕರ್ತುಂ ಸಮರ್ಥೋ ಭವತಿ ||
ವೃಷ್ಟಿರ್ನ ಭವೇತ್ || ವೃಷ್ಟ್ಯನುರೂಪಾಣಾಂ ಪದಾನಾಂ ತಸ್ಯಾಮೃಚ್ಯಭಾವಾದಿತ್ಯರ್ಥಃ ||

ಮೇಲೆ ಹೇಳಿದ ಪೂರ್ವಪಕ್ಷವನ್ನು ನಿರಾಕರಿಸುವರು - ಮೇಲೆ ಹೇಳಿದ ಪೂರ್ವಪಕ್ಷವಾದದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವ ವಿಷಯ ಗಳೆಲ್ಲವೂ ನಂಬಿಕೆಗೆ ಅರ್ಹವಾದವುಗಳಲ್ಲ. ಎಂದರೆ ಆ ವಾದದಲ್ಲಿ ವಿಶ್ವಾಸವನ್ನು ಎಂದರೆ ನಂಬಿಕೆಯನ್ನು ಇಡಬೇಕಾಗಿಲ್ಲ. ಏಕೆಂದರೆ, ಪೂರ್ವಪಕ್ಷದ ವಾದದಂತೆ ಹೋತ್ಯವು ತಾನೋ ಮಹಃ ಎಂಬ ಋಕ್ವನ್ನು ಪಠಿಸಿದ್ದೇ ಆದರೆ ಪರ್ಜನ್ಯದೇವತೆಯು

(ಮೇಘಗಳು) ಆಯಾಕಾಲಗಳಲ್ಲಿ ಸುರಿಸಬೇಕಾದ ಮಳೆಯನ್ನು ಸುರಿಸಲು ಸಾಧ್ಯವಾಗದೆ ವೃಷ್ಟಿಯು ಆಗದೆ ಅನಾವೃಷ್ಟಿಯು ಸಂಭವಿಸಬಹುದು. ಏಕೆಂದರೆ ತಾನೋ ಮಹಾಃ ಎಂಬ ಋಕ್ತೆನಲ್ಲಿ ಪರ್ವಾನ್ಯ ಅಥವಾ ವೃಷ್ಟಿವಿಷಯವಾದ ಯಾವ ಶಬ್ದಗಳ ಪ್ರಯೋಗವೂ ಇರುವುದಿಲ್ಲ.

ಪಿನ್ವಂತ್ಯಪ ಇತ್ಯೇವ ಶಂಸೇತ್ ವೃಷ್ಟಿವನಿ ಪದಂ ಮರುತ ಇತಿ
ಮಾರುತಮತ್ಯಂ ನ ಮಿಹೇ ವಿನಯಂತೀತಿ ವಿನೀತವದ್ಯದ್ವಿನೀ-
ತವತ್ತದ್ವಿಕ್ರಾಂತವದ್ಯದ್ವಿಕ್ರಾಂತವತ್ತದ್ವೈಷ್ಣವಂ ವಾಜಿನಮಿ-
ತೀಂದ್ರೋ ವೈ ವಾಜೀ ತಸ್ಯಾಂ ವಾ ಏತಸ್ಯಾಂ ಚತ್ವಾರಿ ಪದಾನಿ
ವೃಷ್ಟಿವನಿ ಮಾರುತಂ ವೈಷ್ಣವಮೈಂದ್ರಂ ||

ಸಿದ್ಧಾಂತಂ ದರ್ಶಯತಿ—ಇಯಮೇವ ಧಾಯ್ಯಾ ನ ತು ತಾನೋ ಮಹ ಇತ್ಯಾದಿ-
ಕಾಽಪಿ | ವಿಹಿತಾಯಾಮೃಚಿ ವೃಷ್ಟ್ಯನುಕೂಲಸದ್ಭಾವಂ ದರ್ಶಯತಿ—ಅತ್ರ ಪಿನ್ವಂತ್ಯಪ ಇತಿ
ಪದಂ ಶ್ರೂಯತೇ ತತ್ಸೇಚನಾರ್ಥಂ || ಪಿವಿ ಸೇಚನ ಇತ್ಯಸ್ಯಾದ್ವಾತೋರುತ್ಪನ್ನತ್ವಾತ್ | ಅತ
ಇದಂ ಪದಂ ವೃಷ್ಟಿವನಿ ವೃಷ್ಟಿಸಂಭವನಕಾರೀತ್ಯರ್ಥಃ | ಪಿನ್ವಂತ್ಯಪೋ ಮರುತ ಇತ್ಯತ್ರ
ಮರುತ ಇತಿ ಪದಂ ಮಾರುತಂ ಮರುತಾಂ ವಾಚಕಂ ಪದಂ ತದಪಿ ವೃಷ್ಟ್ಯನುಕೂಲಂ ಪುರೋ-
ವಾತಸ್ಯ ವೃಷ್ಟ್ಯಂಗತ್ವಾತ್ || ಅತ್ಯಂ ನ ಮಿಹೇ ವಿನಯಂತಿ ವಾಜಿನಮಿತಿ ತೃತೀಯಪಾದೇ
ವಿನೀತವತ್ಪದಮಸ್ತಿ ವಿನಯಂತೀತ್ಯಸ್ಯ ನಯತಿಧಾತುಜನ್ಯತ್ವಾತ್ || ತೇನ ಚ ವಿನಯೇನ
ವೃಷ್ಟಿಪಾತನಂ ಲಕ್ಷ್ಯತೇ | ಕಿಂ ಚ ಯದ್ವಿನೀತವತ್ಪದಂ ತದ್ವಿಕ್ರಾಂತವದಿತ್ಯಮುಮುರ್ಘಮಾ-
ಚಷ್ಟೇ ಧಾತುನಾಮನೇಕಾರ್ಥತ್ವಾತ್ || ತಥಾ ಸತಿ ಯದ್ವಿಕ್ರಾಂತವತ್ಪದಂ ತದ್ವೈಷ್ಣವಂ
ವಿಷ್ಣುಸಂಬಂಧಿ | ಇದಂ ವಿಷ್ಣುವಿಚಕ್ರಮು ಇತಿ ಶ್ರುತ್ಯಂತರಾತ್ || ತಥಾ ಸತಿ ವೈಷ್ಣವ್ಯಾಸ್ತ್ರಿ-
ತೀಯಸ್ಯಾ ಉಪಸದಃ ಸಂಬಂಧಮಪಿ ಭವತೀತ್ಯರ್ಥಃ || ತಸ್ಮಿನ್ನೇವ ತೃತೀಯಪಾದೇ ವಾಜಿನ
ಮಿತಿ ಪದಂ ವಿದ್ಯತೇ ತತ್ರೇಂದ್ರೋ ವಾಜಿಶಬ್ದಾರ್ಥಃ | ವೃಷ್ಟಿದ್ವಾರಾಃ ಪ್ರದತ್ತೇನ ವಾಜೋಽ-
ನ್ನಮಸ್ಯಾಸ್ತೀತಿ ವಕ್ತುಂ ಶಕ್ಯತ್ವಾತ್ || ಉಕ್ತೇನ ಪ್ರಕಾರೇಣ ತಸ್ಯಾಮೇವೈಕಸ್ಯಾಂ ಪಿನ್ವಂತ್ಯಪ
ಇತ್ಯುಚಿ ಚತ್ವಾರಿ ಪದಾನಿ ವೃಷ್ಟೇರನುಕೂಲಾನಿ ವೃಷ್ಟಿವನಿ ಮಾರುತಂ ವೈಷ್ಣವಮೈಂದ್ರಂ
ಚೇತಿ | ತಸ್ಮಾದತ್ರ ಪೂರ್ವೋಕ್ತದೋಷೋ ನಾಸ್ತೀತ್ಯರ್ಥಃ ||

ಈ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಸಿದ್ಧಾಂತವನ್ನು ತಿಳಿಸುವರು. ಪಿನ್ವಂತ್ಯಪ ಎಂಬ ಋಕ್ತೆನ್ನೇ ಪಠಿಸಬೇಕು. ಇದೇ ಧಾಯ್ಯಾ ಮಂತ್ರವು. ತಾನೋ ಮಹಾಃ ಎಂಬ ಋಕ್ತಲ್ಲ. ಅದನ್ನು ಪಠಿಸಬಹುದು. ಪಿನ್ವಂತ್ಯಪ ಎಂಬ ಮಂತ್ರವೇ ವಿಹಿತ ವಾದುದು. ಇದರಲ್ಲಿ ವೃಷ್ಟಿಗೆ ಸಂಬಂಧಪಟ್ಟ ಪದಗಳು ಇರುವವು. ಹೇಗೆಂದರೆ ಇಲ್ಲಿ ಪಿನ್ವಂತ್ಯಪಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದಗಳ ಪ್ರಯೋಗವಿದೆ. ಈ ಶಬ್ದಗಳು ಉದಕವನ್ನು ಸೇಚನಮಾಡುತ್ತವೆ (ವೃಷ್ಟಿಯನ್ನು ಸುರಿಸುತ್ತವೆ) ಎಂಬರ್ಥವನ್ನು ಸೂಚಿಸುವವು. ಪಿವಿ-ಸೇಚನೇ (ಭಾಷ್ಯದಿ ೫೮೮) ಎಂಬ ಧಾತುಪಾಠದ ಪ್ರಕಾರ ಪಿವಿ ಎಂಬ ಧಾತುವಿಗೆ ಸೇಚನ ಎಂದರೆ ನೀರನ್ನು ಸುರಿಸು ಎಂಬರ್ಥವಿರುವುದು. ಮತ್ತು ಇಲ್ಲಿ ಮರುತಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದವೂ ಇದೆ. ಮರುತಃ ಎಂದರೆ ಗಾಳಿಯು ಮಳೆಯನ್ನು ಸುರಿಸು

ವುದಕ್ಕೆ ಸಹಾಯಕವಾಗಿರುವುದು. ಮಳೆ ಹುಯ್ಯುವಾಗ ಗಾಳಿಯೂ ವಿಶೇಷವಾಗಿರುವುದು ಎಲ್ಲರಿಗೂ ತಿಳಿದ ವಿಷಯವೇ. ಅತ್ಯಂತ ಸಮೀಪದಿಂದ ನಿಯಂತ್ರಿಸಿ ವಾಚನಂ ಎಂದು ಬುಕ್ಕಿನ ತೃತೀಯ (ಮೂರನೆಯ) ಪಾದದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ ವಿನೀತವತ್ ಎಂಬ ಪದವಿದೆ. ಈ ಶಬ್ದವು ನಯತೀತಾತುನಿನಿಂದ ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಿದೆ. ಈ ವಿನಯವತ್ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ವೃಷ್ಟಿಪಾತನ-ಮಳೆ ಹುಯ್ಯುವುದು ಎಂಬರ್ಥವನ್ನು ಸೂಚಿಸುತ್ತದೆ. ಮತ್ತು ಈ ವಿನೀತವತ್ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ವಿಕ್ರಾಂತವತ್ ಎಂಬ ಬೇರೊಂದು ಅರ್ಥವನ್ನೂ ಸೂಚಿಸುವುದು. ಏಕೆಂದರೆ ಧಾತೂನಾನುನೇಕಾರ್ಥತ್ವಾತ್ ಎಂಬ ವಾಕ್ಯಾನುಸಾರ ಧಾತುಗಳಿಗೆ ಒಂದೇವಿಧವಾದ ಅರ್ಥವಲ್ಲದೆ ಅನೇಕಾರ್ಥಗಳಿರುವವು ಎಂಬುದು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ವಿಕ್ರಾಂತವತ್ ಎಂಬ ಪದವು ವಿಷ್ಣುದೇವತೆಗೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ್ದು ಎಂದರೆ ವಿಷ್ಣುವಿನ ಗುಣವನ್ನು ತಿಳಿಸುವುದು. ಇದಂ ವಿಷ್ಣುವಿಚಕ್ರಮೇ ಎಂದು ವೇದದಲ್ಲಿ ಬೇರೆಕಡೆ ಹೇಳಿರುವುದು (ಋ. ಸಂ. ೧-೨೨-೧೭). ವಿಕ್ರಾಂತವತ್ ಮತ್ತು ವಿಚಕ್ರಮೇ ಎಂಬ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ಪರಸ್ಪರ ಸಂಬಂಧ (ಸಾದೃಶ್ಯ)ವಿರುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ಈ ಬುಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ವಿಷ್ಣುಸಂಬಂಧವಿರುವುದು ನ್ಯಾಯವಿದ್ದಂತಾಯಿತು. ಏಕೆಂದರೆ ಮೂರನೆಯ ಉಪಪದದಲ್ಲಿ ವಿಷ್ಣುಂ ತೇಜನಂ ಎಂದು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ಹೇಳಲಾಗಿದೆ. ಮತ್ತು ಇದೇ ಪಾದದಲ್ಲಿ ವಾಚನಂ ಎಂಬ ಶಬ್ದಪ್ರಯೋಗವಿದೆ. ವಾಚಿ ಶಬ್ದಾರ್ಥಕ್ಕೆ ಇಂದ್ರನು ಎಂಬುದು ಯುಕ್ತವು ವಾಚಿ ಎಂದರೆ ಅನ್ನವು. ಇಲ್ಲಿ ಅನ್ನಪ್ರದನಾದ ಇಂದ್ರನನ್ನು ವಾಚಿನಂ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ಸೂಚಿಸುವುದು. ಇಂದ್ರನು ವೃಷ್ಟಿಪ್ರದನೂ ಆಗಿರುವನು. ಆದ್ದರಿಂದ ಪಿನ್ದಂತ್ಯಪಃ ಎಂಬ ಬುಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ವೃಷ್ಟಿಸಂಬಂಧವಾದ ನಾಲ್ಕು ಪದಗಳು-ಎಂದರೆ ವೃಷ್ಟಿವನಿ, ಮಾರುತಂ, ವೈಷ್ಣವಂ, ಐಂದ್ರಂ ಎಂಬ ನಾಲ್ಕು ಪದಗಳಿರುವವು. ಆದ್ದರಿಂದ ಪೂರ್ವಪಕ್ಷದಲ್ಲಿರುವ ವಾದವನ್ನು ನಿರಾಕರಿಸಿದಂತಾಯಿತು.

ಸಾ ನಾ ಏಷಾ ತೃತೀಯಸವನಭಾಜನಾ ಸತೀ ಮಧ್ಯಂದಿನೇ ಶಸ್ಯಸ್ತೇ
ತಸ್ಮಾದ್ಧೇದಂ ಭರತಾನಾಂ ಪಶವಃ ಸಾಯಂ ಗೋಷ್ಠಾಃ ಸಂತೋ
ಮಧ್ಯಂದಿನೇ ಸಂಗವಿನೀಮಾಯಂತಿ ಸೋ ಜಗತೀ ಜಾಗತಾ
ಹಿ ಪಶವ ಆತ್ಮಾ ಯಜಮಾನಸ್ಯ ಮಧ್ಯಂದಿನಸ್ತದ್ಯಜಮಾನೇ
ಪಶೂನ್ದಧಾತಿ ||

ಪುನರಪ್ಯೇತಾವ್ಯುಚಂ ಪ್ರಕಾರಾಂತರೇಣ ಪ್ರಶಂಸತಿ—ಯೇಯಂ ಪಿನ್ದಂತ್ಯಪ ಇತ್ಯು-
ಗಸ್ತಿ ಸೈಷೈವ ತೃತೀಯಸವನಭಾಜನಾ ಜಗತೀಚ್ಛಂದಸ್ಕತ್ವಾಜ್ಞಾಗತಸ್ಯ ತೃತೀಯಸವನಸ್ಯ
ಯೋಗ್ಯಾ || ತಾದೃಶೀ ಸತೀ ಹೋತ್ರಾ ಮಂಧ್ಯಂದಿನೇ ಶಸ್ಯತೇ || ತಸ್ಮಾದೇವ ಕಾರಣಾದಿದಂ
ಲೋಕೇ ದೃಶ್ಯತೇ | ಸಾಯಂಕಾಲೇ ಗೋಷ್ಠೇ ವ್ರಜೇ ಯೇ ಪಶವಸ್ತಿಷ್ಠಂತಿ ತೇ ಸಾಯಂ-
ಗೋಷ್ಠಾಃ || ಭರತಾನಾವೃತ್ತಿಜಾಂ ಪಶವಸ್ತಾದ್ಯಶಾಃ ಸಂತೋ ಮಧ್ಯಂದಿನೇ ಸಂಗವಿನೀಂ
ಸಂಗವಕಾಲಯೋಗ್ಯಾಂ ಶಾಲಾಮಾಯಂತಿ ಪ್ರಾಪ್ನುವಂತಿ || ಯೇ ಪಶವಃ ಕ್ಷೀರಂ ದುಹಂತಿ
ತೇ ಸಾಯಂ ಗೃಹೇ ಸಮಾಗಚ್ಛಂತಿ || ಯೇ ತು ನ ದುಹಂತಿ ತೇ ಸಾಯಂ ವ್ರಜ ಏವ
ನಿವಸಂತಿ || ಉಭಯವಿಧಾ ಅಪಿ ತೇ ಮಧ್ಯಾಹ್ನಕಾಲೇ ಘರ್ಮಕಾಲೀನ ಸಂತಾಪನಿವಾರಣಾಯ
ನಿರ್ಮಿತಾಂ ಸಂಗವಕಾಲಯೋಗ್ಯಾಂ ಶಾಲಾಮಾಗಚ್ಛಂತಿ ತದೇತನ್ಮಧ್ಯಾಹ್ನಪಾಠನಿಮಿತ್ತಮಿತಿ ||
ಕಂಚ ಸೋ ಪೂರ್ವೋಕ್ತಾಃ ಸ್ಯುಗ್ಗತೀಛಂದಸ್ಕಾ | ಪಶವಶ್ಚ ಜಗತೀಛಂದಸಾ ಸಹ ಪ್ರಜಾ

ಯಂತೇ ಮಧ್ಯಂದಿನ ಉತ್ಪನ್ನತ್ವಾತ್ || ಜಾಗತೋ ಮಧ್ಯಂದಿನಕಾಲಶ್ಚ ಯಜಮಾನಸ್ಯಾತ್ಮಾ ||

ತಥಾ ಸತಿ ತಸ್ಮಿನ್ಕಾಲೇ ಜಗತೀಪಾಠೇನ ಯಜಮಾನೇ ಪಶೂನ್ಸಂಪಾದಯತಿ ||

ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದ ಋಕ್ಕನ್ನೇ ಮತ್ತೆ ಪ್ರಕಾರಾಂತರವಾಗಿ ಪ್ರಶಂಸಿಸುವರು— ಪಿನ್ವಂತ್ಯ ಪಃ ಎಂಬ ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದ ಋಕ್ಕು ಜಗತೀಭಂದಸ್ಥವು. ಈ ಭಂದಸ್ಥಿನ ಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ತೃತೀಯಸವನದಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ಉಪಯೋಗಿಸಲು ಅರ್ಹವಾದವುಗಳು. ಹೀಗಿದ್ದರೂ ಇವುಗಳನ್ನು ಹೋತ್ವವು ಮಾಧ್ಯಂದಿನಸವನದಲ್ಲಿ ಪಠಿಸುವನು. ಅದ್ದರಿಂದ ಲೋಕವ್ಯವಹಾರದಲ್ಲಿ ಈ ಸ್ಥಿತಿಯು ಕಂಡುಬರುವುದು—ಸಾಯಂಕಾಲದಲ್ಲಿ ಕೊಟ್ಟಿಗೆಯಲ್ಲಿರುವ ಗೋವುಗಳು ಮಧ್ಯಾಹ್ನ ಸಮಯದಲ್ಲಿ ಹಾಲನ್ನು ಕರೆಯುವುದಕ್ಕಾಗಿಯೂ ಮಧ್ಯಾಹ್ನ ಬಿಸಿಲಿನ ಬೇಗೆಯಿಂದ ಸುಧಾರಿಸಿಕೊಳ್ಳುವುದಕ್ಕಾಗಿಯೂ ಋತ್ವಿಕ್ಕುಗಳು ಇದಕ್ಕಾಗಿಯೇ ಪ್ರತ್ಯೇಕವಾಗಿ ನಿರ್ಮಿಸಿರುವ ಗುಡಿಸಲುಗಳಿಗೆ ಬರುವವು. ಮುಖ್ಯಾಭಿಪ್ರಾಯವೇನೆಂದರೆ, ಯಾವ ಹಸುಗಳು ಹಾಲನ್ನು ಕೊಡುತ್ತವೆಯೋ ಅವು ಸಾಯಂಕಾಲದಲ್ಲಿ ಮನೆಗೆ ಬರುವವು. ಯಾವ ಹಸುಗಳು ಹಾಲನ್ನು ಕರೆಯುವುದಿಲ್ಲವೋ ಅವು ಸಾಯಂಕಾಲದಲ್ಲಿ ಕೊಟ್ಟಿಗೆಯಲ್ಲಿಯೇ ಇರುವವು. ಈ ಎರಡು ವಿಧವಾದ ಹಸುಗಳು ಎಂದರೆ ಹಾಲನ್ನು ಕರೆಯುವ ಮತ್ತು ಕರೆಯದಿರುವ ಹಸುಗಳು ಮಧ್ಯಾಹ್ನ ಬಿಸಿಲಿನ ಬೇಗೆಯಲ್ಲಿ ದಣುವಿನ ಪರಿಹಾರಕ್ಕಾಗಿ ತಣ್ಣಗಿರುವ ಗುಡಿಸಲುಗಳಿಗೆ ಬರುವವು. ಇದು ಮಧ್ಯಾಹ್ನಕಾಲದಲ್ಲಿ ನಡೆಯುವ ಪದ್ಧತಿಯು. ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದ ಋಕ್ಕು ಜಗತೀಭಂದಸ್ಥವು. ಪಶುಗಳೂ ಸಹ ಜಗತೀಭಂದಸ್ಥಿನಿಂದಲೇ ಉತ್ಪನ್ನವಾಗುತ್ತವೆ. ಇವು ಮಧ್ಯಾಹ್ನಕಾಲದಲ್ಲಿ ಒಟ್ಟಿಗೆ ಸೇರುವುದರಿಂದ ಇವುಗಳಿಗೂ ಜಗತೀಭಂದಸ್ಥಿಗಳಿಗೂ ಸಂಬಂಧವಿದ್ದಂತಾಯಿತು. ಮತ್ತು ಮಧ್ಯಾಹ್ನಕಾಲವು ಯಜ್ಞಮಾಡುವ ಯಜಮಾನನ ಆತ್ಮವೆಂದು ಹೇಳಲ್ಪಡುವುದು. ಈ ಕಾರಣಗಳಿಂದ ಮಧ್ಯಾಹ್ನ ಸಮಯದಲ್ಲಿ ಜಗತೀಭಂದಸ್ಥಿನ ಋಕ್ಕುಗಳನ್ನು ಪಠಿಸುವುದರಿಂದ ಯಜಮಾನನಿಗೆ ಪಶುಗಳ ಸಮೃದ್ಧಿಯುಂಟಾಗುವುದು.

English Translation

(On the origin of the Dayyas, their nature and meaning)

He recites the Dhayyas. Prajapati had (once sucked up from these worlds everything he desired by means of the Dhayyas (from dha to suck). Thus the sacrificer who has such a knowledge sucks up from these worlds everything he desires. The nature of the Dayyas, is that the gods at a sacrifice wherever they discovered a breach, covered it with a Dhayya; thence they are so called (from dha to put), The sacrifice of him who has such a knowledge becomes performed without any breach in it.

As to the Dhayyas we sew up with them (every rent in the) sacrifice, just as we sew up (a rent in) a cloth with a pin that it might become mended. A breach in the sacrifice of him who has such a knowledge becomes thus mended.

As to the Dayyas, they are the recitations for the Upasads, The verse Agnir neta (3, 20, 4) which is addressed to Agni, is the recitation for the first Upasad; the verse tvam Soma kratubhih, which is addressed to Soma (1, 21, 2)

is the recitation for the second Upasad; the verse pinvanty apo (1, 64, 6) which is addressed to Vishnu, is the recitation for the third Upasad. Whatever place one may conquer by means of the Soma sacrifice he who having such a knowledge recites the Dayyas, conquers (it only) by the several Upasads.

About this last Dayya some say, the Hotar ought (instead of pinvanty apo) to repeat tan vo maho (2, 34, 11) asserting, "We distinctly know that this verse is repeated (as the third Dayya) among the Bharatas. But this advice is not to be cared for. Should the Hotar repeat that verse (tan vo maho), he would prevent the rain from coming, for Parjanya has power over the rain (but there is no allusion to him in that verse). But if he repeats the verse pinvanty apo where there is a pada referring to rain (the third atyam na mihe), and one referring to the Marutas (the storms accompanying the rain, in the first pada), and the word viniyanti, "they carry off," which refers to Vishnu, whose characteristic feature is said to be vichakrame, i.e. he strode (thrice through the universe), which meaning is also implied in the term vinayanti and (where is further in it) the word vajie (being laden with booty" referring to Indra (then the rain would come). This verse has four padas and (as we have seen) refers to rain, the Marutas, Vishnu and Indra, and though (on account of these allusions just mentioned, and its being in the Jagati metre) properly belonging to the evening libation, it is repeated at the midday libation. Therefore the cattle of the Bharatas which are at their stables at evening (for being milked) repair at noon to a shed erected for giving all the cows shelter (against heat). That verse (pinvanty apo) is in the Jagati metre; cattle are of the Jagati nature; the soul of the sacrificer is the midday. Thus the priest provides cattle for the sacrificer (when he recites this verse as a Dayya at the midday libation).

ಇತಿ ಶ್ರೀಮತ್ಸಾಯಣಾಚಾರ್ಯನಿರಚಿತೇ ಮಾಧವೀಯೇ ನೇದಾರ್ಥಪ್ರಕಾಶ

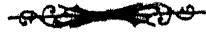
ಐತರೇಯಬ್ರಾಹ್ಮಣಭಾಷ್ಯಸ್ಯ ದ್ವಾದಶಾಧ್ಯಾಯೇ ಸಪ್ತಮಃ ಖಂಡಃ

ಇಲ್ಲಿಗೆ ಐತರೇಯಬ್ರಾಹ್ಮಣದ ಹನ್ನೆರಡನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ ಏಳನೆಯ ಖಂಡವು
ಸಮಾಪ್ತವಾದುದು.

ಅಥ ದ್ವಾದಶಾಧ್ಯಾಯೇ ಅಷ್ಟಮಃ ಖಂಡಃ

ಹನ್ನೆರಡನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ ಎಂಟನೆಯ ಖಂಡವು

[ಮರುತ್ಪತ್ತಿಯ ಪ್ರಗಾಥವು. ಮರುತ್ಪತ್ತಿಯಶಸ್ತ್ರದ ನಿವಿತ್ಯಾಕ್ರಮ. ನಿವಿತ್ಯಾಕ್ರಮ ಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ಸರಿಯಾಗಿ ಪಠಿಸಿದರೆ
ಇರುವುದರಿಂದ ಹೋತೃವು ಯಜಮಾನನಿಗೆ ಕೆಡಕನ್ನುಂಟುಮಾಡಬಹುದು.]

ಮರುತ್ಪತ್ತಿಯಂ ಪ್ರಗಾಥಂ ಶಂಸತಿ ಪಶವೋ ವೈ ಮರುತಃ ಪಶವಃ
ಪ್ರಗಾಥಃ ಪಶೂನಾನುವರುಭ್ಯೈ |

ಅಥ ಪ್ರಗಾಥಾಂತರಂ ವಿಧತ್ತೇ-ಯಸ್ಮಿನ್ಪ್ರಗಾಥೇ ಮರುತಃ ಶ್ರೂಯಂತೇ ಸೋಽಯಂ
ಮರುತ್ಪತ್ತಿಯಃ ಪ್ರಗಾಥಃ ಪ್ರ ವ ಇಂದ್ರಾಯ ಬೃಹತೇ ಮರುತೋ ಬ್ರಹ್ಮಾರ್ಚತೇತ್ಯಸ್ಮಿನ್ಪ್ರ-
ಗಾಥೇ ಮರುತಃ ಶ್ರೂಯಂತೇ ತಮಿಮಂ ಶಂಸೇತ್ || ಪಶೂನಾಂ ಸ್ತಾವರಣರಾಹಿತೈಶ್ಚರಣೈಃ
ಸಂಚಾರಕಾಲೇ ವಾಯವೋಽನಗೃಹ್ಯ ನ ತಾಪ್ತಾಥಂತೇ | ತತ್ಸಂಬಂಧಾಸ್ತುರುತಾಂ ಪಶುತ್ವಂ
ಪ್ರಗಾಥಸ್ಯ ಚ ಪಶುಪ್ರಾಪ್ತಿಹೇತುತ್ವಾತ್ಪಶುತ್ವಮತಃ ಸ ಪ್ರಗಾಥಃ ಪಶುಪ್ರಾಪ್ತೌ ಭವತಿ ||

ಈಗ ಬೇರೆ ಪ್ರಗಾಥವನ್ನು ಪ್ರಶಂಸೆಮಾಡುವರು—ಯಾವ ಪ್ರಗಾಥದಲ್ಲಿ ಮರುದ್ವೇವತೆಗಳು ಸ್ತುತಿಸಲ್ಪಡುವರೋ
ಆ ಪ್ರಗಾಥಕ್ಕೆ ಮರುತ್ಪತ್ತಿಯ ಪ್ರಗಾಥವೆಂದು ಹೆಸರು. ಪ್ರ ವ ಇಂದ್ರಾಯ ಬೃಹತೇ ಮರುತೋ ಬ್ರಹ್ಮಾರ್ಚತ
(ಋ. ಸಂ. ೮-೮೯-೩) ಎಂಬ ಪ್ರಗಾಥದಲ್ಲಿ ಮರುದ್ವೇವತೆಗಳನ್ನು ಸ್ತುತಿಸಲಾಗಿರುವುದು. ಏಕೆಂದರೆ ಇದರಲ್ಲಿ ಮರುತಃ ಎಂಬ
ಶಬ್ದಪ್ರಯೋಗವಿರುವುದು. ಅದ್ದರಿಂದ ಇದನ್ನು ಪಠಿಸಬೇಕು. ಪ್ರ ವ ಇಂದ್ರಾಯ ಬೃಹತೇ ಎಂಬುದು ಮರುತ್ಪತ್ತಿಯ
ಪ್ರಗಾಥವೆಂದು ಆಶ್ವಲಾಯನ ಶೌತಸೂತ್ರದಲ್ಲಿಯೂ (ಆಶ್ವ. ಶ್ರೌ. ೫-೪-೧೮) ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿರುವುದು. ಗೋವು ಮುಂತಾದ
ಪಶುಗಳು ಮೇಯುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಅರಣ್ಯ ಪ್ರದೇಶಗಳಿಗೆ ಹೋಗುವಾಗ ಅವುಗಳಿಗೆ ಕೊಟ್ಟಿಗಿಯಲ್ಲಿರುವಂತೆ ಯಾವ ಆವರಣವೂ
(ಆಚ್ಛಾದನೆಯೂ) ಇರುವುದಿಲ್ಲ. ಅದರೂ ವಾಯುವು (ಗಾಳಿಯು) ಅವುಗಳಿಗೆ ತೊಂದರೆಯನ್ನುಂಟುಮಾಡುವುದಿಲ್ಲ. ಅದ್ದರಿಂದ
ಮರುದ್ವೇವತೆಗಳು ಪಶುಗಳ ಅಭಿಮಾನಿಗಳೆಂದು ಹೇಳಬೇಕು. ಪ್ರಗಾಥಮಂತ್ರಪಠನದಿಂದಲೂ ಪಶುಗಳು ಲಭಿಸುವವು.
ಅದ್ದರಿಂದ ಪ್ರಗಾಥವನ್ನು ಪಠಿಸುವುದರಿಂದ ಯಜಮಾನನಿಗೆ ಪಶುಸವೃದ್ಧಿಯುಂಟಾಗುವುದು.

ಜನಿಷ್ಠಾ ಉಗ್ರಃ ಸಹಸೇ ತುರಾಯೇತಿ ಸೂಕ್ತಂ ಶಂಸತಿ ತದ್ವಾ ಏತ-
ದ್ಯಜಮಾನಜನನಮೇವ ಸೂಕ್ತಂ ಯಜಮಾನಂ ಹ ವಾ ಏತೇನ
ಯಜ್ಞಾದ್ವೇವಯೋನ್ಯೈ ಪ್ರಜನಯತಿ ||

ಅಥ ನಿವಿದ್ಧಾನೀಯಂ ಸೂಕ್ತಂ ವಿಧತ್ತೇ—ಹೋತಾ ಜನಿಷ್ಠಾ ಇತ್ಯಾದಿ ಸೂಕ್ತಂ ಶಂಸೇ-
ತ್ತದೇತತ್ಸೂಕ್ತಂ ಯಜಮಾನಜನನಮೇವ || ಕಥಮಿತಿ ತದುಚ್ಯತೇ | ಏತೇನ ಸೂಕ್ತೇನ
ಹೋತಾ ಯಜ್ಞಾದನುಷ್ಠೀಯಮಾನಾದ್ವೇವಯೋನ್ಯೈ ದೇವಲೋಕಸ್ಥಾನಾರ್ಥಂ ಯಜ-
ಮಾನಂ ಪ್ರಜನಯತಿ || ತಸ್ಮಾದ್ಯಜಮಾನಜನನತ್ವಂ ||

ಈಗ ನಿವಿದ್ಧಾನೀಯ ಸೂಕ್ತವನ್ನು ಹೇಳುವರು—ಜನಿಷ್ಠಾ ಉಗ್ರಃ ಸಹಸೇ ತುರಾಯೇತಿ (ಋ. ಸಂ-
೧೦-೭೩-೧) ಎಂಬ ಸೂಕ್ತವನ್ನು ಹೋತೃವು ಪಠಿಸುವನು. ಈ ಸೂಕ್ತವು ಯಜ್ಞಮಾಡುವ ಯಜಮಾನನ ಪುನರ್ಜನ್ಮಕ್ಕೆ
ಎಂದರೆ ದೇವಯೋನಿಯಲ್ಲಿ ಜನಿಸುವುದಕ್ಕೆ ಕಾರಣವೆಂದು ಹೇಳಲ್ಪಡುವುದು. ಏಕೆಂದರೆ ಈ ಸೂಕ್ತಪಠನದಿಂದ ಯಜಮಾನನಿಗೆ
ದೇವಲೋಕದಲ್ಲಿ ನಿರ್ದಿಷ್ಟವಾದ ಸ್ಥಾನವು ಲಭಿಸುವುದು. ಇದನ್ನು ದೇವಯೋನಿಯಲ್ಲಿ ಯಜಮಾನನು ಜನನವಾದಂತೆಯೇ
ಭಾವಿಸಲಾಗುವುದು.

ತತ್ಸಂಜಯಂ ಭವತಿ ಸಂ ಚ ಜಯತಿ ನಿ ಚ ಜಯತೇ |

ತೇನ ರೂಪೇಣ ಪ್ರಶಸ್ಯ ಪುನಃ ಪ್ರಕಾರಾಂತರೇಣ ಪ್ರಶಂಸತಿ—ಯಸ್ಮಾದೇತೇನ
ಸೂಕ್ತೇನ ಸಂಯುಜ್ಯಾಪಿ ಶತ್ಪ್ರಾನ್ಯಜಮಾನೋ ಜಯತಿ ವಿಯುಜ್ಯಾಪಿ ಜಯತೇ ತಸ್ಮಾ-
ತ್ಸೂಕ್ತಂ ಸಂಜಯಂ ಸಮೀಚೀನೋ ಜಯೋ ಯೇನ ಸೂಕ್ತೇನೇತಿ ಸಮಾಸಃ ||

ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದ ವಿಷಯವನ್ನೇ ಪ್ರಕಾರಾಂತರವಾಗಿ ಪ್ರಶಂಸೆಮಾಡುವರು—ಈ ಸೂಕ್ತವನ್ನು ಪಠಿಸುವುದರಿಂದ
ಯಜಮಾನನು ತನ್ನ ಶತ್ರುಗಳನ್ನು ಜಯಿಸಲು ಸಮರ್ಥನಾಗುವನು. ಇದನ್ನು ಸೇರಿಸದೇ ಪಠಿಸಿದರೂ ಜಯವನ್ನೇ
ಪಡೆಯುವನು. ಆದ್ದರಿಂದ ಇದಕ್ಕೆ ಸಂಜಯವೆಂದು ಹೆಸರು. ಈ ಸೂಕ್ತದಿಂದ ಸಮೀಚೀನವಾದ ಜಯವನ್ನು ಪಡೆಯು-
ವುದರಿಂದ ಇದಕ್ಕೆ ಸಂಜಯವೆಂಬ ಹೆಸರು ಬಂದಿದೆ.

ಏತದ್ಗೌರಿವೀತಂ ಗೌರಿವೀತಿಹ ವೈ ಶಾಕ್ಲೋ ನೇದಿಷ್ಠಂ ಸ್ವರ್ಗಸ್ಯ
ಲೋಕಸ್ಥಾಗಚ್ಛತ್ಸ ಏತತ್ಸೂಕ್ತಮಪಶ್ಯತ್ತೇನ ಸ್ವರ್ಗಂ ಲೋಕ-
ಮಜಯತ್ತಥೈವೈತದ್ಯಜಮಾನ ಏತೇನ ಸೂಕ್ತೇನ ಸ್ವರ್ಗಂ
ಲೋಕಂ ಜಯತಿ |

ಪುನರಪಿ ಪ್ರಕಾರಾಂತರೇಣ ಪ್ರಶಂಸತಿ—ಶಕ್ತಿನಾಮಕಸ್ಯ ಮಹರ್ಷೇಃ ಕುಲೇ ಜಾತಃ
ಶಾಕ್ಲೋ ಗೌರಿವೀತಿನಾಮ ಮಹರ್ಷಿಃ | ಸ ತು ಸ್ವರ್ಗಸ್ಯ ಸಮೀಪಂ ಗತ್ವಾ ಪ್ರನೇಷ್ವಮ-
ಶಕ್ತಃ ಸಂಸ್ತತ್ಸಾಧನತ್ವೇನೈತತ್ಸೂಕ್ತಂ ದೃಷ್ಟ್ವಾ ತೇನ ಸ್ವರ್ಗಂ ಪ್ರಾವಿಶತ್ || ತಸ್ಮಾದೇತತ್ಸೂಕಂ
ಮಹರ್ಷಿನ್ನಾಮ್ನಾ ಗೌರಿವೀತಮಿತ್ಯುಚ್ಯತೇ || ಯಥಾ ಮಹರ್ಷಿಸ್ತಥಾ ಯಜಮಾನೋಪೇ-
ತೇನ ಸೂಕ್ತೇನ ಸ್ವರ್ಗಂ ಪ್ರಾಪ್ನೋತಿ |

ಅದನ್ನೇ ಇನ್ನೊಂದುವಿಧವಾಗಿ ಪ್ರಶಂಸೆಮಾಡುವರು—ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಶಕ್ತಿ ಎಂಬ ಹೆಸರಿನ ಒಬ್ಬ ಋಷಿಯಿದ್ದನು.
ಅವನ ಪುತ್ರನಿಗೆ ಶಾಕ್ಲನೆಂದು ಹೆಸರು. ಅವನ ಕುಲದಲ್ಲಿ ಹುಟ್ಟಿದ ಒಬ್ಬ ಮಹರ್ಷಿಗೆ ಗೌರಿವೀತಿ ಎಂದು ಹೆಸರು. ಅವನು

ಸ್ವರ್ಗಲೋಕಕ್ಕೆ ಹೋಗುವಾಗ ಅವನ್ನು ಪ್ರವೇಶಿಸಲು ಅವನಿಗೆ ಸಾಧ್ಯವಾಗಲಿಲ್ಲ. ಆಗ ಅವನು ಸ್ವರ್ಗಪ್ರವೇಶಕ್ಕೆ ಏನಾದರೂ ಒಂದು ಸಾಧನವನ್ನು ಕಂಡುಹಿಡಿಯಲು ಯೋಚಿಸುತ್ತಿರುವಾಗ ಈ ಸೂಕ್ತವು ಅವನ ದೃಷ್ಟಿಗೆ ಗೋಚರವಾಯಿತು. ಆದರಿಂದ ಅವನು ಸ್ವರ್ಗವನ್ನು ಪ್ರವೇಶಿಸಿದನು. ಆದ್ದರಿಂದ ಈ ಸೂಕ್ತಕ್ಕೆ ಆ ಮಹರ್ಷಿಯ ಹೆಸರೇ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿ ಈ ಸೂಕ್ತವು ಗೌರಿವೀತ ಸೂಕ್ತವೆಂದು (ಋ. ಸಂ. ೧೦-೭೩-೧ ರಿಂದ ೧೧) ಕರೆಯಲ್ಪಡುತ್ತದೆ. ಹಿಂದೆ ಆ ಮಹರ್ಷಿಯು ಸ್ವರ್ಗಲೋಕವನ್ನು ಪಡೆದಂತೆಯೇ ಯಜ್ಞಮಾಡುವ ಯಜಮಾನನೂ ಈ ಸೂಕ್ತಪಠನಿಂದ ಸ್ವರ್ಗಲೋಕವನ್ನು ಪಡೆಯುವನು.

ತಸ್ಯಾರ್ಥಾಃ ಶಸ್ತ್ರಾರ್ಥಾಃ ಪರಿಶಿಷ್ಟ ಮಧ್ಯೇ ನಿವಿದಂ ದಧಾತಿ ||

ತಸ್ಮಿನ್ನೂಕ್ತೇ ನಿವಿತ್ಪ್ರಕ್ಷೇಪಸ್ಯ ಸ್ಥಾನಂ ವಿಧತ್ತೇ—ತಸ್ಯ ಸೂಕ್ತಸ್ಯ ಸಂಬಂಧಿನೀತ್ಯುಕ್ತಂ ಭಾಗದ್ವಯಂ ಕೃತ್ವಾ ದ್ವಯೋರ್ಭಾಗಯೋರ್ವಿಧ್ಯ ಇಂದ್ರೋ ಮರುತ್ವಾನಿತ್ಯೇತಾಂ ನಿವಿದಂ ಶಂಸೇತ್ || ನನ್ನಸ್ತಿನೇಕಾದಶರ್ಚೇ ಸೂಕ್ತೇ ಸಮಭಾಗೋ ನ ಸಂಭವತಿತಿ ಚೇತ್ತರ್ಹಿ ಪ್ರಥಮಭಾಗೇ ಕಾಂಚಿದಧಿಕಾಂ ಶಸ್ತ್ರಾ ತತ ಉರ್ಧ್ವಂ ಪ್ರಕ್ಷಿಪೇತ್ || ಏಕಾಂ ಭೂಯಸೀಷು ಶಸ್ತ್ರೇತುಕ್ತತ್ವಾತ್ ||

ಈ ಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿ ನಿವಿತ್ಪ್ರಕ್ಷೇಪಣಸ್ಥಾನವನ್ನು ವಿವರಿಸುವರು—ಈ ಸೂಕ್ತದ ಋಕ್ಪುಗಳನ್ನು ಎರಡು ಸಮಭಾಗಮಾಡಿ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಈ ಇಂದ್ರೋ ಮರುತ್ವಾನ್ ಎಂಬ ನಿವಿತ್ತನ್ನು ಸೇರಿಸಬೇಕು. ಆದರೆ ಈ ಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿ ಅಸಮಸಂಖ್ಯೆಯ ಎಂದರೆ ಹನ್ನೊಂದು ಋಕ್ಪುಗಳಿರುವುದರಿಂದ ಇದನ್ನು ಸಮನಾಗಿ ಭಾಗಿಸಲು ಸಾಧ್ಯವಿಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ಅರ್ಧಕ್ಕಿಂತ ಒಂದು ಹೆಚ್ಚಿನ ಎಂದರೆ ಆರು ಋಕ್ಪುಗಳನ್ನು ಪರಿಶಿದನಂತರ ಈ ನಿವಿತ್ತನ್ನು ಸೇರಿಸಿ ಪಠಿಸಿ ಅನಂತರ ಉಳಿದ ಐದು ಋಕ್ಪುಗಳನ್ನು ಪಠಿಸಿ ಸೂಕ್ತವನ್ನು ಮುಗಿಸಬೇಕು. ಈ ವಿಚಾರದಲ್ಲಿ ಏಕಭೂಯಸೋಃ ಶಸ್ತ್ರಾ ಎಂದು ವಿಧಿವಾಕ್ಯವಿರುವುದು. ಎಂದರೆ ಅಸಮಸಂಖ್ಯೆಯ ಸೂಕ್ತಗಳಲ್ಲಿ ಅರ್ಧಕ್ಕಿಂತ ಒಂದು ಋಕ್ಪನ್ನು ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ಪಠಿಸಿ ಅನಂತರ ನಿವಿತ್ಪ್ರಕ್ಷೇಪಣವನ್ನು ಮಾಡಬೇಕು ಎಂದು ವಿಧಿಯಿರುವುದು.

**ಸ್ವರ್ಗಸ್ಯ ಹೈಷ ಲೋಕಸ್ಯ ರೋಹೋ ಯನ್ನಿವಿತ್ ಸ್ವರ್ಗಸ್ಯ
ಹೈತಲ್ಲೋಕಸ್ಯಾಕ್ರಮಣಂ ಯನ್ನಿವಿತ್ತಾಮಾಕ್ರಮಮಾಣ ಇವ
ಶಂಸೇದುಪೈವ ಯಜಮಾನಂ ನಿಗೃಹ್ಣೀತ ಯೋಸ್ಯ ಪ್ರಿಯಃ
ಸ್ಯಾದಿತಿ ನು ಸ್ವರ್ಗಕಾಮಸ್ಯ ||**

ನಿವಿದಂ ಪ್ರಶಂಸತಿ—ರೋಹ ಆರೋಹಣಹೇತುರಿತ್ಯರ್ಥಃ || ತತ್ರ ಸ್ವರವಿಶೇಷಂ ವಿಧತ್ತೇ—ಯೇಯಂ ನಿವಿದಸ್ತಿ ತದೇತತ್ಸ್ವರ್ಗಸ್ಯಾಕ್ರಮಣಂ ಸೋಪಾನಸ್ಥಾನೀಯಂ ತಸ್ಮಾದ್ಯಥಾ ಲೋಕೇ ಸೋಪಾನಾರೋಹಣೇ ಶ್ರಮೇಣ ಪುನಃ ಪುನಃ ಶ್ವಾಸಂ ಕರೋತಿ ತದನು-ಕಾರಿಣಂ ಸ್ವರಂ ಕೃತ್ವಾ ತಥೈವ ಪಠೇತ್ || ಏವಂ ಪಾಠೇ ಸತ್ಯಸ್ಯ ಯಜಮಾನಸ್ಯ ಯಃ ಪುನಾನ್ಪ್ರಿಯಃ ಸ್ಯಾತ್ಸ ಪುನಾನೇತಂ ಯಜಮಾನಮುಪೈವ ಸಮೀಪ ಏವ ನಿಗೃಹ್ಣೀತ ಸ್ವೀಕುರ್ಯಾತ್ || ಇತಿ ನ್ವೇಷ ಏವ ಪ್ರಯೋಗಃ ಸ್ವರ್ಗಕಾಮಸ್ಯಾವಗಂತವ್ಯಃ | ವಕ್ಷ್ಯಮಾಣ-ಪ್ರಯೋಗೇಣ ಸಾಂಕರ್ಯಪರಿಹಾರಾಯ ಸ್ವರ್ಗಕಾಮಸ್ಯೇತುಕ್ತಃ ||

ನಿವಿನ್ಮಂತ್ರವನ್ನು ಪ್ರಶಂಸೆಮಾಡುವರು— ರೋಹಃ ಎಂದರೆ ಆರೋಹಣ, ಮೇಲೇರುವುದು. ಈ ನಿವಿತ್‌ಮಂತ್ರಗಳ ಸ್ವರವಿಶೇಷವನ್ನು ಹೇಳುವರು. ನಿವಿತ್ ಎಂಬ ಯಾವ ಮಂತ್ರವಿರುವುದೋ ಅದು ಸ್ವರ್ಗದ ಆಕ್ರಮಣವು ಎಂದರೆ ಇದು ಸ್ವರ್ಗಕ್ಕೆ ಹತ್ತುವ ಮೆಟ್ಟಿಲಿನಂತೆ ಇರುವುದು. ಮೆಟ್ಟಿಲುಗಳನ್ನು ಹತ್ತುವಾಗ ಜನರು ಯಾವ ಪ್ರಕಾರವಾಗಿ ಮಧ್ಯ ಮಧ್ಯ ಉಸಿರನ್ನು ಬಿಡುತ್ತಾ ಆಯಾಸದಿಂದ ಏರುವರೋ ಅದರಂತೆ ಈ ನಿವಿನ್ಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ಪಠಿಸುವಾಗಲೂ ಮಧ್ಯ ಮಧ್ಯ ಉಸಿರನ್ನು ಬಿಡುತ್ತಾ ಅದಕ್ಕೆ ಅನುಸಾರವಾಗಿ ಸ್ವರವನ್ನು ಸೇರಿಸಿ ಪಠಿಸಬೇಕು. ಹೀಗೆ ಪಠಿಸುವುದಾದರೆ ಯಜಮಾನನಿಗೆ ಪ್ರಿಯನಾದ ಪುರುಷನು ಸಮೀಪದಲ್ಲಿಯೇ ಇದ್ದು ಅವನನ್ನು ಬೀಳದಂತೆ ಹಿಡಿದುಕೊಳ್ಳುವನು. ಸ್ವರ್ಗಕ್ಕೆ ಹತ್ತಿಹೋಗುವಾಗ ಆಯಾಸದಲ್ಲಿ ಯಾವರೀತಿ ಸಮೀಪದಲ್ಲಿರುವವರು ಯಜಮಾನನಿಗೆ ಉಪಚರಿಸುವರೋ ಅದರಂತೆ ಎಂದು ಭಾವಿಸಿ ಇಲ್ಲಿಯೂ ಹಾಗೆ ಮಾಡಬೇಕು. ಇಲ್ಲಿ ಸ್ವರ್ಗಕಾಮಸ್ಯ ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದನ್ನು ಮುಂದಿನವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿ ವಿವರಿಸುವರು.

ಅಥಾಭಿಚರತೋ ಯಃ ಕಾಮಯೇತ ಕ್ಷತ್ರೇಣ ವಿಶಂ ಹನ್ಯಾಮಿತಿ
ತ್ರಿಸ್ತುರ್ಹಿ ನಿವಿದಾ ಸೂಕ್ತಂ ವಿಶಂಸೇತ್ ಕ್ಷತ್ರಂ ವೈ ನಿವಿದ್ವಿಟ್
ಸೂಕ್ತಂ ಕ್ಷತ್ರೇಣೈವ ತದ್ವಿಶಂ ಹಂತಿ ||

ಅಭಿಚಾರಪ್ರಯೋಗಂ ವಿಧತ್ತೇ—ಕ್ಷತ್ರಿಯಜಾತ್ಯಾ ವೈಶ್ಯಜಾತೇರ್ವಧಂ ಕಾಮಯ-
ಮಾನೋ ಯಜಮಾನೋ ನಿವಿದಾ ಸೂಕ್ತಂ ತ್ರಿವಿಶಂಸೇತ್ || ಏತದುಕ್ತಂ ಭನತಿ—ಸೂಕ್ತ-
ಸ್ಯಾಽಽದೌ ಮಧ್ಯೇ ಚಾಂತೇ ಚ ನಿವಿದಂ ದಧ್ಯಾತ್ || ತದುಕ್ತಂ ಸೂಕ್ತವಿಚ್ಛೇದಕಂ ಶಂಸನಮಿತಿ |
ನಿವಿದಃ ಕ್ಷತ್ರಿಯಜಾತಿತ್ವಂ ಸೂಕ್ತಸ್ಯ ವೈಶ್ಯಜಾತಿತ್ವಂ ಪೂರ್ವಮೇವಾಽಽಮ್ನಾತಂ | ಅತ ಉಕ್ತ-
ಶಂಸನೇನ ಕ್ಷತ್ರಿಯಜಾತ್ಯಾ ವೈಶ್ಯಜಾತಿಂ ಹಂತಿ || ಸೋಽಯಮೇಕೋಽಭಿಚಾರಪ್ರಕಾರಃ |

ಅಭಿಚಾರಪ್ರಯೋಗವನ್ನು (ಕೆಡಕುಮಾಡುವುದನ್ನು) ವಿವರಿಸುವರು—ಹೋತೃವು ಕ್ಷತ್ರಿಯನ ಮೂಲಕ ವೈಶ್ಯನನ್ನು ನಾಶಮಾಡಬೇಕೆಂಬ ಮನಸ್ಸುಳ್ಳವನಾಗಿದ್ದರೆ, ಆಗ ನಿವಿನ್ಮಂತ್ರವನ್ನು ಮೂರು ಭಾಗಮಾಡಿ ಬೇರೆಬೇರೆ ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಸೇರಿಸಿ ಪಠಿಸಬೇಕು. ಏಕೆಂದರೆ ನಿವಿತ್‌ಮಂತ್ರವು ಕ್ಷತ್ರಸ್ವರೂಪವುಳ್ಳದ್ದು ಎಂದರೆ ಕ್ಷತ್ರಿಯನಂತೆ (ರಾಜನಂತೆ) ಶಕ್ತಿಸಾಮರ್ಥ್ಯವುಳ್ಳದ್ದು. ಇಂತಹ ಸಾಮರ್ಥ್ಯವಿರುವ ಕ್ಷತ್ರಿಯನಿಂದ ವೈಶ್ಯನನ್ನು ನಾಶಮಾಡಲು ಸಾಧ್ಯವಾಗುವುದು. ನಿವಿತ್‌ಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ಮೂರು ಭಾಗಮಾಡಿ ಪಠಿಸಬೇಕೆಂದು ಹೇಳಿದೆಯಷ್ಟೆ. ಹೇಗೆಂದರೆ ಸೂಕ್ತದ ಆದಿಯಲ್ಲಿ ಒಂದು ನಿವಿನ್ಮಂತ್ರದ ಭಾಗವನ್ನೂ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಎರಡನೆಯ ಭಾಗವನ್ನೂ ಕೊನೆಯಲ್ಲಿ ಮೂರನೆಯ ಭಾಗವನ್ನೂ ಸೇರಿಸಿ ಪಠಿಸಬೇಕು. ಆದ್ದರಿಂದ ಸೂಕ್ತವನ್ನು ಮೂರು ಭಾಗವನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಬೇಕು. ನಿವಿತ್ ಕ್ಷತ್ರಿಯಜಾತಿಗೆ ಸೇರಿದ್ದು ಎಂದರೆ ಕ್ಷತ್ರಿಯನಿಗೆ (ರಾಜನಿಗೆ) ಇರುವ ಶಕ್ತಿ ಸಾಮರ್ಥ್ಯಗಳು ಅದಕ್ಕೆ ಇರುವವು. ಸೂಕ್ತವು ವೈಶ್ಯಜಾತಿಗೆ ಸೇರಿದುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ಕ್ಷತ್ರಿಯಜಾತಿಯ ಶಕ್ತಿಸಾಮರ್ಥ್ಯಗಳಿಂದ ವೈಶ್ಯಜಾತಿಯನ್ನು ನಿಗ್ರಹಿಸಲು ಸಾಧ್ಯವಾಗುವುದು.

ಯಃ ಕಾಮಯೇತ ವಿಶಾ ಕ್ಷತ್ರಂ ಹನ್ಯಾಮಿತಿ ತ್ರಿಸ್ತುರ್ಹಿ ಸೂಕ್ತೇನ
ನಿವಿದಂ ವಿಶಂಸೇತ್ ಕ್ಷತ್ರಂ ವೈ ನಿವಿದ್ವಿಟ್ ಸೂಕ್ತಂ ವಿಶೈವ
ತತ್ಕ್ಷತ್ರಂ ಹಂತಿ ||

ಅಭೈತದ್ವಿಪರ್ಯಾಯೇಣಾಭಿಚಾರಂ ವಿಧತ್ತೇ—ನಿವಿತ್ತದಾಸಾನಾಮಾದೌ ಮುಢ್ಯೇ ಚಾಂತೇ
ಚ ಸೂಕ್ತಂ ಪಠೇತ್ತದೇತನ್ನಿವಿದ್ವಿಜ್ಞೇದರೂಪಂ ಶಂಸನಂ |

ಮೇಲೆ ಹೇಳಿದ ಅಭಿಚಾರಕಾರ್ಯವನ್ನು ವ್ಯತ್ಯಸ್ತವಾಗಿ ಮಾಡುವ ವಿಧಾನವನ್ನು ವಿವರಿಸುವರು. ಹೋತೃವು ವೈಶ್ಯನ ಮೂಲಕ ಕ್ಷತ್ರಿಯನಿಗೆ ಹಾನಿಯನ್ನು ಬಯಸಿದರೆ ಆಗ ಹೋತೃವು ನಿವಿನ್ಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ಮೂರು ವಿಭಾಗವನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಿ ಮೊದಲು, ಮಧ್ಯ, ಕೊನೆಯ ವಿಭಾಗಗಳಲ್ಲಿ ಸೂಕ್ತವನ್ನು ಸೇರಿಸಿ ಪಠಿಸಬೇಕು. ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದಂತೆ ನಿವಿತ್ ಕ್ಷತ್ರಸ್ವರೂಪವು ಸೂಕ್ತವು ವಿರೋಧವು. ಮೊದಲು ಸೂಕ್ತದ ಭಾಗಗಳನ್ನು ಮೊದಲು, ಮಧ್ಯ, ಕೊನೆಯ ಭಾಗಗಳಲ್ಲಿ ಸೂಕ್ತದ ಭಾಗಗಳನ್ನೂ ಅನಂತರ ನಿವಿನ್ಮಂತ್ರಗಳ ಭಾಗಗಳನ್ನೂ ಸೇರಿಸಿ ಪಠಿಸಬೇಕು.

ಯ ಉ ಕಾಮಯೇತೋಭಯತ ಏನಂ ವಿಶಃ ಪರ್ಯವಚ್ಛಿನದಾನೀ-
ತ್ಯುಭಯತಸ್ತರ್ಹಿ ನಿವಿದಂ ವ್ಯಾಹ್ವಯಿತೋಭಯತ ಏವೈನಂ
ತದ್ವಿಶಃ ಪರ್ಯವಚ್ಛಿನತ್ತಿ

ಪ್ರಕಾರಾಂತರೇಣಾಭಿಚಾರಂ ವಿಧತ್ತೇ—ಯಸ್ತು ಹೋತೃನಂ ಯಜಮಾನಮುಭಯತಃ
ಪೂರ್ವೋತ್ತರಭಾಗಯೋಃ ಸಂಬಂಧಿನೀರ್ವಿಶಃ ಪ್ರಜಾಃ ಪರ್ಯವಚ್ಛಿನದಾನಿ ಪರಿತೋ
ವಿಚ್ಛಿನ್ನಾಃ ಕರವಾಣೇತಿ ಕಾಮಯೇತ || ಸ್ವಸ್ತಾತ್ಪೂರ್ವಭಾವಿನ್ಯಃ ಪಿತೃಪಿತೃವ್ಯಮಾತುಲಾ-
ದಯಃ ಯಾಃ ಪ್ರಜಾಃ ಸ್ವಸೋತ್ತರಭಾವಿನ್ಯಃ ಪುತ್ರಜಾಮಾತ್ರಾದಯೋ ಯಾಃ ಪ್ರಜಾ-
ಸ್ತಾಸಾಂ ಸರ್ವಾಸಾಮವಜ್ಞೇದಂ ಕರವಾಣೇತ್ಯರ್ಥಃ | ಯದ್ವಾ | ಉಭಯತೋ ಮಾತೃ-
ಪಕ್ಷೇ ಪಿತೃಪಕ್ಷೇ ಚ ವಿದ್ಯಮಾನಾನಾಂ ಪ್ರಜಾನಾಮವಜ್ಞೇದಂ ವಿರೋಧಂ ಕರವಾಣೇತ್ಯೇನಂ
ಯೋ ಹೋತಾ ಯಜಮಾನಂ ದ್ವೇಷ್ಟಿ ಸ ಹೋತಾ ನಿವಿದಮುಭಯತೋ ನಿವಿದ ಆದಾನಂತೇ
ಚ ವ್ಯಾಹ್ವಯೀತ ನಿವಿಧಮಾಹಾವಂ ಕುರ್ಯಾತ್ || ಆದಾವಪಿ ಶೋಂಸಾವೋಮಿತ್ಯೇತಮಾ-
ಹಾವಮಂತ್ರಂ ಪಠೇತ್ || ಅಂತೇಽಪಿ ತಥಾ ಪಠೇದಿತ್ಯರ್ಥಃ | ತಥಾ ಸತ್ಕೇನಂ ಯಜಮಾನಂ
ಪೂರ್ವಾಪರಭಾಗಯೋರ್ಮಾತೃಪಿತೃಪಕ್ಷಯೋಶ್ಚ ಪ್ರಜಾಭಿಃ ಸಹಾವಚ್ಛಿನತ್ತಿ ||

ಮೇಲೆ ಹೇಳಿದ ಅಭಿಚಾರವನ್ನು ಪ್ರಕಾರಾಂತರವಾಗಿ ಹೇಳುವರು — ಯಾವ ಹೋತೃವು ಯಜಮಾನನಿಗೆ ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದ ಎರಡು ವಿಧಗಳಾದ (ಕ್ಷತ್ರ ಮತ್ತು ವಿಶ) ಅಭಿಚಾರಗಳಿಂದ ಹಾನಿಯನ್ನುಂಟುಮಾಡಬೇಕೆಂದು ಬಯಸಿದರೆ, ಮುಂದೆ ಹೇಳುವಂತೆ ಮಾಡಬೇಕು. ಇಲ್ಲಿ ಎರಡು ವಿಧ ಹಾನಿಗಳೆಂದರೆ—ತಂದೆ, ತಾತ, ಸೋದರನಾದ ಮೊದಲಾದ ಹಿರಿಯರು ಒಂದುಕಡೆ. ಪುತ್ರ, ಅಳಿಯ ಮೊದಲಾದ ಕಿರಿಯರು ಮತ್ತೊಂದುಕಡೆ. ಈ ಎರಡುಕಡೆಯ ಸಂಬಂಧಿಗಳಿಗೂ ಕೇಡನ್ನು ಬಯಸಿದರೆ ಅಥವಾ ಮಾತೃಪಕ್ಷೇ ಪಿತೃಪಕ್ಷೇ ಎಂದರೆ ತಂದೆಯಕಡೆಯ ಸಂಬಂಧಿಗಳು ಮತ್ತು ತಾಯಿಯಕಡೆ ಸಂಬಂಧಿಗಳೂ ಎಂದಾದರೂ ಅಗಬಹುದು. ಈ ವಿಧ ಎರಡು ಕಡೆಯವರಿಗೂ ಕೇಡನ್ನು ಬಯಸಿದರೆ ನಿವಿತ್ತಗಳನ್ನು ಮೊದಲು ಕೊನೆಗಳಲ್ಲಿ ಆಹಾವ ಎಂದರೆ ಶೋಂಸಾವೋಂ ಎಂಬ ಆಹಾವ ಮಂತ್ರಪೂರ್ವಕವಾಗಿ ಪಠಿಸಬೇಕು. ಎಂದರೆ ಆಹಾವ ಮಂತ್ರವನ್ನು ಮೊದಲು ಮತ್ತು ಕೊನೆ ಎರಡು ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಪಠಿಸಬೇಕು. ಹೀಗೆ ಮಾಡಿದಲ್ಲಿ ಯಜಮಾನನ ಸಂಬಂಧಿಗಳಾದ ಮಾತೃ ಪಕ್ಷದ ಮತ್ತು ಪಿತೃಪಕ್ಷದ ಸಂಬಂಧಿಗಳಿಗೆ ಹಾನಿಯು ತಟ್ಟುವುದು.

ಇತಿ ನೈಘಿಚರತ ಇತರಥಾ ತ್ವೇನ ಸ್ವರ್ಗಕಾಮಸ್ಯ ।

ಉಕ್ತನಿಧೀನಾನುಸಾಂಕರ್ಯಾಯ ನೈವಸ್ಥಯಾ ನಿಗಮಯತಿ || ಇತಿ ನು ಯಃ
ಕಾಮಯೇತ ಕ್ಷತ್ರೇಣೇತ್ಯಾದ್ಯುಕ್ತ ಏನ ಪ್ರಕಾರೋಽಭಿಚರತೋ ದ್ರಷ್ಟವ್ಯಃ || ಇತರಥಾತ್ವೇನ
ಪ್ರಕಾರಾಂತರಂ ತು ಪೂರ್ವೋಕ್ತಂ ಸೂಕ್ತಮುಭೈ ನಿವಿತ್ಪ್ರಕ್ಷೇಪರೂಪಂ ಸೋಪಾನಾರೋಹಣ
ಸದೃಶಸ್ವರೋಪೇತಂ ಸ್ವರ್ಗಕಾಮಸ್ಯ ದ್ರಷ್ಟವ್ಯಂ ।

ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದ ಅಭಿಚಾರ ಮತ್ತು ಸ್ವರ್ಗಾರೋಹ ಎಂಬ ಎರಡು ಭಾಗಗಳನ್ನು ವಿಶದಪಡಿಸುವರು. ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದಂತೆ
ನಿವಿನ್ಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ಎರಡು ವಿಧವಾಗಿ ಉಪಯೋಗಿಸಬಹುದು. ಅಭಿಚಾರಪಕ್ಷದಲ್ಲಾದರೆ ಯಃ ಕಾಮಯೇತ ಇತ್ಯಾದಿ
ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದ ಪ್ರಕಾರವಾಗಿ ನಿವಿನ್ಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ವಿಭಾಗಿಸಿ ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದಂತೆ ಪಠಿಸಬೇಕು. ಈರಿತಿ ಮಾಡುವುದು
ಅಭಿಚಾರ (ಕೆಡಕು) ಮಾಡಿದಂತಾಗುವುದು. ಇನ್ನೊಂದು ವಿಧವೆಂದರೆ ಸೋಪಾನಾರೋಹಣಸದೃಶಸ್ವರೋಪೇತಂ
ಮೆಟ್ಟಿಲುಗಳನ್ನು ಹತ್ತುವಾಗ ಮಾಡುವಂತೆ ಸ್ವರಸಹಿತವಾಗಿ ಪಠಿಸುವ ವಿಧಾನವು. ಇದು ಉತ್ತಮ ಫಲವನ್ನುಂಟು
ಮಾಡುವುದು.

ವಯಃಸುಪರ್ಣಾ ಉಪಸೇದುರಿದ್ರಮಿತ್ಯುತ್ತಮಯಾ ಪರಿದಧಾತಿ

ಪ್ರಿಯಮೇಧಾ ಋಷಯೋ ನಾಧಮಾನಾಃ ಅಪೆ ಧ್ವಾಂತ-
ಮೂರ್ಣುಹೀತಿ ಯೇನ ತನುಸಾ ಪ್ರಾವೃತೋ ಮನೈತ
ತನ್ನನಸಾ ಗಚ್ಛೇದಪ ಹೈನಾಸ್ಮಾತ್ತಲ್ಲುಪ್ಯತೇ ಪೂರ್ಧಿ ಚಕ್ಷುರಿತಿ
ಚಕ್ಷುಷೀ ಮುರೀನ್ಯುಜ್ಯೇತ ಆಜರಸಂ ಹ ಚಕ್ಷುಷ್ಮಾನ್ಭವತಿ ಯ
ಏನಂ ವೇದ ||

ಅಂತಿಮಯಾ ಸೂಕ್ತಗತಯರ್ಚಾ ಸಮಾಪ್ತಿಂ ವಿಧತ್ತೇ—ನೇತೇರ್ಧಾರ್ತೋರ್ಗತ್ಯ-
ರ್ಥಸ್ಯ ವಯ ಇತಿ ರೂಪಂ ಗಮನಕುಶಲಾ ಇತ್ಯರ್ಥಃ || ಅತಏನ ಸುಪರ್ಣಾಃ ಪಕ್ಷಿಸದೃಶಾಃ
ಕೇಚಿದಿಂದ್ರಂ ಸ್ವರ್ಗವಾಸಿನ ಉಪಸೇದುಃ ಪ್ರಾಪ್ತವಂತಃ | ಇತಿ ತಸ್ಯ ಪಾದಸ್ಯಾರ್ಥಃ || ದ್ವಿತೀಯ-
ಪಾದಂ ಸುಬೋಧತ್ವಾಭಿಪ್ರಾಯೇಣ ಪಠತಿ । ಗ್ರಂಥತದರ್ಥಾವಧಾರಣಶಕ್ತಿರ್ನೇಧಾ
ಸಾಪ್ರಿಯಾ ಯೇಷಾನ್ಯುಷೀಣಾಂ ತೇ ಪ್ರಿಯಮೇಧಾ ಋಷಯೋಽತೀಂದ್ರಿಯಾರ್ಥದ್ರಷ್ಟಾರೋ
ನಾಧಮಾನಾಃ ಕಿಂಚಿತ್ಸ್ವಕಾರ್ಯಂ ಯಾಚಮಾನಾ ಇಂದ್ರಮುಪಸೇದುರಿತಿ ಪೂರ್ವೇಣಾ-
ಸ್ತಯಃ । ತೃತೀಯಪಾದಸ್ಯ ಪೂರ್ವಭಾಗಮನೂದ್ಯ ವ್ಯಾಚಷ್ಟೇ—ಹೇ ಇಂದ್ರ ಧ್ವಾಂತಂ
ತಮೋಽಪೋರ್ಣುಹಿ, ಅಪಸಾರಯ । ಏತಸ್ಮಿನ್ನಾಗೇ ಪಠಿತೇ ಸತಿ ತನೋ ಲುಪ್ಯತೇ || ಹೋತಾ
ಯೇನ ತನುಸಾ ಪ್ರಾವೃತಶ್ಚಾದಿತೋಽಹಮಿತಿ ಮನೈತ ತತ್ತಮೋ ಮನಸಾ ಗಚ್ಛೇತ್
ಧ್ಯಾಯೇತ್ || ತನೋ ಹಿ ಬಹುವಿಧಂ ವೃಷ್ಟಿನಿರೋಧಕಮೇಕಂ ಮೋಹರೂಪಂ ದ್ವಿತೀಯಂ
ಪಾಪರೂಪಂ ತೃತೀಯಂ । ತೇಷಾಂ ಮುಢ್ಯೇ ಯೇನ ಸ್ವಸ್ಯ ಬಾಧಾತ್ತತ್ತಮ ಏತದ್ಭಾಗಪಾಠ-

ಕಾಲೇ ವಿನಷ್ಟಮಿತಿ ಧ್ಯಾಯೇತ್ || ತಥಾಸತಿ ತತ್ತಮೋಽಸ್ಮಾತ್ಪುರುಷಾದ್ವಿನಶ್ಯತೇವ || ತಸ್ಯ-
ಪಾದಸ್ಯೋತ್ತರಭಾಗೇ ಕಿಂಚಿದನುಷ್ಠಾನಂ ವಿಧತ್ವೇ-ಹೇ ಇಂದ್ರ ಚಕ್ಷುಃ ಪೂರ್ಥಿ ದೃಷ್ಟಿಂ
ಪೂರಯ | ಏತಂ ಭಾಗಂ ಪಠನ್ನೇನ ಹಸ್ತೇನ ಚಕ್ಷುಷೀ ಮರೀಮೃಜ್ಯೇತ ಪುನಃ ಪುನಃ
ಶೋಧಯೇತ್ || ವೇದನಂ ಪ್ರಶಂಸತಿ || ಅಜರಸಂ ಜರಾಸಮಾಪ್ತಿಪರ್ಯಂತಂ ||

ಈ ಸೂಕ್ತದ ಕೊನೆಯ ಋಕ್ಕನ್ನು ವಿವರಿಸಿ ಈ ವಿಷಯವನ್ನು ಸಮಾಪ್ತಿಗಳಿಸುವರು. ವಯಸ್ಸುಪರ್ಣಾ ಉಪ-
ಸೇದುರಿಂದ್ರಂ ಎಂಬುದೇ ಈ ಸೂಕ್ತದ ಕೊನೆಯ ಋಕ್ಕು. ಗತ್ಯರ್ಥವನ್ನು ಸೂಚಿಸುವ ವೇತಿಧಾತುವಿನಿಂದ ವಯಃ ಎಂಬ
ಶಬ್ದವು ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಿದೆ. ವಯಃ ಎಂದರೆ ಗಮನಕುಶಲರು ಎಂದರ್ಥವು. ಸುಪರ್ಣಾಃ ಎಂದರೆ ಪಕ್ಷಿಸದೃಶರಾದ ಕೆಲವರು
ಇಂದ್ರಂ ಸ್ವರ್ಗದಲ್ಲಿರುವ ಇಂದ್ರನನ್ನು ಉಪಸೇದುಃ ಸಮಾಪಿಸಿದರು. ಇದು ಮೊದಲನೆಯ ಪಾದದ ಅರ್ಥವು. ಎರಡನೆಯ
ಪಾದವು-ಪ್ರಿಯಮೇಧಾ ಋಷಯೋ ನಾಥಮಾನಾಃ ಎಂದಿರುವುದು. ಗ್ರಂಥತದರ್ಥಾವಧಾರಣತಕ್ತಿಮೇಧಾ-
ಗ್ರಂಥರಚನೆ ಮತ್ತು ಗ್ರಂಥಗಳಲ್ಲಿರುವ ವಿಷಯಗಳನ್ನು ಚೆನ್ನಾಗಿ ತಿಳಿದುಕೊಳ್ಳುವುದಕ್ಕೆ ಮೇಧಾ-ಬುದ್ಧಿಶಕ್ತಿಯು ಎಂದರ್ಥವು.
ಈ ವಿಧವಾದ ಶಕ್ತಿಯು ಯಾರಲ್ಲಿರುವುದೋ ಅವರಿಗೆ ಪ್ರಿಯಮೇಧಾಃ ಎಂದು ಹೆಸರು ಎಂದರೆ ಋಷಿಗಳು. ಋಷಿಗಳು
ಎಂದರೆ ಅತೀಂದ್ರಿಯಾರ್ಥದೃಷ್ಟಾರ್ಥ-ಸಾಧಾರಣ ಜನರ ಮನಸ್ಸೇ ಮೊದಲಾದ ಇಂದ್ರಿಯಗಳಿಗೆ ಗೋಚರವಾಗದ ಎಂದರೆ
ತಿಳಿಯಲಾಗದ ವಿಷಯಗಳನ್ನು ಅಥವಾ ವೇದ ವಾಕ್ಯಗಳ ಅರ್ಥವನ್ನು ತಮ್ಮ ಜ್ಞಾನಚಕ್ಷುಸ್ಸುಗಳಿಂದ ತಿಳಿಯಬಲ್ಲವರಿಗೆ ಋಷಿ
ಗಳೆಂದು ಹೆಸರು. ನಾಥಮಾನಾಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ಋಷಯಃ ಎಂಬ ಪದಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷಣವಾಗಿರುವುದು. ಇದರ ಅರ್ಥವೇನೆಂದರೆ
ತಮಗೆ ಬೇಕಾದ ಸ್ವಕಾರ್ಯವನ್ನು ಅತ್ಯಲ್ಪವಾಗಿ ಇಂದ್ರನನ್ನು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸುವವರು. ಇಂತಹ ಋಷಿಗಳು ಸ್ವರ್ಗದಲ್ಲಿರುವ ಇಂದ್ರನ
ಸಮಾಪನನ್ನೈದಿದರು ಎಂದು ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದ ವಾಕ್ಯಕ್ಕೆ ಸಮನ್ವಯವು. ಮೂರನೆಯ ಪಾದದಲ್ಲಿರುವ ಅಪ ಧ್ಯಾಂತಮೂ-
ರ್ಖಾಃ ಎಂಬುದನ್ನು ವಿವರಿಸುವರು. ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ, ನಮ್ಮ ಮನಸ್ಸಿಗೆ ಕವಿದಿರುವ ಅಜ್ಞಾನಾಂಧಕಾರವನ್ನು ಹೋಗ
ಲಾಡಿಸು ಎಂದು ಇದರ ಅರ್ಥವು. ಈ ವಾಕ್ಯವನ್ನು ಪಠಿಸುವುದರಿಂದ ಅಂಧಕಾರವು ನಾಶವಾಗುವುದು. ಹೋತೃವು ಮನಸ್ಸಿನಿಂದ
ಅಂಧಕಾರವನ್ನು ಪರಿಹರಿಸಬೇಕೆಂದು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸುವಾಗ ಮನಸ್ಸಿಗೆ ಹಿಡಿದಿರುವ ಅಜ್ಞಾನಾಂಧಕಾರವೆಂದರ್ಥವು. ತಮಃ ಎಂದರೆ
ಅಂಧಕಾರವು. ಇದು ಅನೇಕವಿಧವಾಗಿರುವುದು. ದೃಷ್ಟಿನಿರೋಧಕಮೇಕೇ-ಕಣ್ಣು ಕಾಣಿಸದಂತೆ ಆವರಿಸಿರುವ ಕತ್ತಲೆಯು
ಒಂದುವಿಧ. ಮೋಹರೂಪಂ ದ್ವಿತೀಯಂ-ಮನಸ್ಸಿಗೆ ಸರಿಯಾಗಿ ಗೊತ್ತಾಗದೆ ಭ್ರಾಂತಿಯಿಂದಿರುವುದು ಎರಡನೆಯದು
ಪಾಪರೂಪಂ ತೃತೀಯಂ-ಪಾಪರೂಪವಾದ ಕಾರಣವು ಮೂರನೆಯದು. ಇವೇ ಮೊದಲಾದ ನಾನಾವಿಧಗಳಾದ ಅಂಧ
ಕಾರಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ತನಗೆ ಯಾವುದರಿಂದ ಬಾಧೆಯುಂಟಾಗುವುದೋ ಅದನ್ನು ಪರಿಹರಿಸಬೇಕೆಂಬ ಪ್ರಾರ್ಥನೆ ಇರುವುದರಿಂದ
ಆ ವಿಧವಾದ ಬಾಧೆಯು ಪರಿಹಾರವಾಗುವುದು. ಮೂರನೆಯ ಪಾದದ ಕೊನೆಯ ಭಾಗವು--ಪೂರ್ಥಿ ಚಕ್ಷುಃ ಎಂದಿರುವುದು.
ಕಣ್ಣನ್ನು ಚೆನ್ನಾಗಿ ತೊಳೆದು ಶುದ್ಧಮಾಡು ಎಂದು ಇದರ ಅರ್ಥವು. ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ, ಕಣ್ಣುಗಳ ದೃಷ್ಟಿಯನ್ನು ಚೆನ್ನಾಗಿ
ಕಾಣುವಂತೆ ಮಾಡು ಎಂದಭಿಪ್ರಾಯವು. ಈ ಭಾಗವನ್ನು ಪಠಿಸಿ ತನ್ನ ಕೈನಿಂದ ಕಳುಗಳನ್ನು ಪದೇಪದೇ ಒರೆಸಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಾ
ಚೆನ್ನಾಗಿ ಶುದ್ಧಿಯಾಗುವಂತೆ ಮಾಡಬೇಕು. ಇದು ಈ ಋಕ್ಕಿನ ಅರ್ಥವು. ಈ ವಿಷಯವನ್ನು ಯಾವ ಪುರುಷನು ಚೆನ್ನಾಗಿ
ತಿಳಿದು ಅದರಂತೆ ಆಚರಿಸುವನೋ ಆ ಪುರುಷನು ತನ್ನ ಮರಣಪರ್ಯಂತದವರೆಗೂ ಒಳ್ಳೆಯ ದೃಷ್ಟಿಪಾಟವವನ್ನು ಪಡೆಯುತ್ತಾನೆ.

ಮುಮುಗ್ಧ್ಯಸ್ಮಾನ್ನಿಧಯೇವ ಬದ್ಧಾನಿತಿ ಪಾಶಾ ನೈ ನಿಧಾ ಮುಮು-

ಗ್ಧ್ಯಸ್ಮಾನ್ಪಾಶಾದಿವ ಬದ್ಧಾನಿತ್ಯೇವ ತದಾಹ ||

ಚತುರ್ಥಪಾದಮನೂದ್ಯ ವ್ಯಾಚಷ್ಟೇ—ಹೇ ಇಂದ್ರ ನಿಧಯೇವ ಪಾಶೇನೇವ ತಮಸಾ
ಬದ್ಧಾನ್ ಸ್ಮಾನ್ಮುಗ್ಧಿ ನೋಚಯ | ಅಸ್ತಿನ್ವದೇ ನಿಧಾಶಬ್ದೇನ ಪಾಶಾ ಬಂಧನಹೇತವೋ
ರಜ್ಜುವೋ ವಿವಕ್ಷಿತಾಃ ಅತೋ ನಿಧಯೇನ ಬದ್ಧಾನಿತ್ಯುಕ್ತೇ ಪಾಶಾದಿನ ಬದ್ಧಾನಿತ್ಯುಕ್ತಂ
ಭವತಿ ||

ಹಿಂದೆ ಈ ಸೂಕ್ತದ ಕೊನೆಯ ಮುಕ್ತನ ಅರ್ಥವನ್ನು ವಿವರಿಸುವಾಗ ಮೂರು ಪಾದಗಳ ಅರ್ಥವನ್ನು ಮಾತ್ರವೇ
ವಿವರಿಸಲಾಯಿತು. ಈಗ ಉಳಿದಿರುವ ನಾಲ್ಕನೆಯ ಪಾದದ ಅರ್ಥವನ್ನು ವಿವರಿಸುವರು ಮುಮುಗ್ಧ್ಯಸ್ಮಾನ್ನಿಧಯೇವ
ಬದ್ಧಾನ್ ಎಂಬುದೇ ಆ ನಾಲ್ಕನೆಯ ಪಾದವು. ನಿಧಾ ಎಂದರೆ ಪಾಶವು, ಹಗ್ಗವು, ಇಂದ್ರನೇ, ಪಾಶ ಅಥವಾ ಹಗ್ಗಗಳಿಂದ
ಬಂಧಿತರಾದ ನಮ್ಮನ್ನು ಎಂದರೆ ಅಜ್ಞಾನಾಂಧಕಾರದಿಂದ ಅವೃತರಾದ ನಮ್ಮನ್ನು ಆ ಅಜ್ಞಾನೆಂಬ ಕತ್ತಲೆಯಿಂದ ಬಿಡುಗಡೆ
ಮಾಡು, ಮುಕ್ತರನ್ನಾಗಿಮಾಡು. ಈ ಪಾದದಲ್ಲಿ ನಿಧಾ ಎಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಪಾಶ, ಹಗ್ಗ ಎಂದರ್ಥವು. ಇಲ್ಲಿ ಅಜ್ಞಾನವೇ ಪಾಶವು.
ಅದರಿಂದ ಕಟ್ಟಿಡಾಕಲ್ಪಟ್ಟ ಎಂದರೆ ಭ್ರಾಂತಿಗೊಂಡಿರುವ ನಮ್ಮನ್ನು ಆ ವಿಧವಾದ ಪಾಶಗಳಿಂದ ಮುಕ್ತರನ್ನಾಗಿ ಮಾಡು ಎಂದು
ಇಲ್ಲಿ ಇಂದ್ರನನ್ನು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಲಾಗಿದೆ.

English Translation

**(The Marutvatiya Pragatha. The Nivid hymn of the Marutvatiya Shastra. How the
Hotar can injure the sacrificer by misplacing the Nivid).**

He repeats the Marutvatiya Pragatha (pra va indraya brihate, 8, 78, 3).
The Marutas are cattle, cattle are the Pragatha (that is to say, the Pragatha is
used) for obtaining cattle.

He repeats the hymn janishtha ugrah (10, 73). This hymn serves for
producing the sacrificer. For by means of it the Hotar brings forth the sacrificer
from the sacrifice as the womb of the gods. By this (hymn) victory is obtained;
with it the sacrificer remains victor, without it he is defeated.

This hymn was seen by the Rishi Gauriviti. Gauriviti the son of Sakti,
having come very near the celestial world, saw this hymn (i.e., had it revealed);
by means of it he gained heaven. Thus the sacrificer gains by this (hymn) the
celestial world.

Having repeated half the number of verses (of the hymn), he leaves out
the other half, and inserts the Nivid in the midst (of both parts). The Nivid is
the ascent to heaven; it is the ladder for climbing up to heaven. (Therefore)
he ought to recite it (stopping at regular intervals) as if he were climbing up
(a height) by means of a ladder. Thus he can take along with him (up to the
celestial world) that sacrificer to whom he is friendly. Now he who desires,
heaven, avails himself of this opportunity of going thither.

Should the Hotar intend to do any harm (to the sacrificer) thinking, "may I slay the Vis' through the Kshatra," he need only repeat the Nivid in three different places of the hymn (in the commencement, middle and end). For the Nivid is the Kshatram (commanding power), and the hymn the vis (prototype of the Vais'yas); thus he slays the Vis' of any one whom he wishes through his Kshatra. Thus he slays the Vis' through the Kshatram.

Should he think, "may I slay the Kshatram through the Vis'," he need only thrice dissect the Nivid through the hymn (by repeating the hymn at the commencement, in the middle, and at the end of the Nivid). The Nivid is the Kshatram, and the hymn is Vis'. He thus slays whosoever Kshatra he wishes by means of the Vis'.

Should he think, "I will cut off from the sacrificer the Vis (relation, subject, off spring) on both sides," he need only dissect at the beginning and end the Nivid by the call somsavom. Thus he cuts the sacrificer off from his Vis on both sides from father and mother, as well as from his children. Thus he should do who has sinister designs towards the sacrificer. But otherwise in the manner first described he should do to him who desires for heaven (if he be friendly to him).

He concludes with the verse, *vayah, suparna upasedur* (10, 78, 11) i.e., "the poets with good thoughts have approached Indra, begging like birds with beautiful wings; uncover him who is enshrouded in darkness; fill the eye with light; release us who are bound by darkness, as it were, with a rope (nidha)." When he repeats the words "uncover him &c. then he should think that the darkness in which he is enshrouded, might go by means of his mind. Thus he rids himself of darkness. By repeating the words "fill the eye" he should repeatedly rub both his eyes. He who has such a knowledge keeps the use of his eyes up to his old age. In the words 'release us' &c. the word *nidha* means rope. The meaning is, release us who are tied with a rope, as it were.

ಇತಿ ಶ್ರೀಮತ್ಸಾಯಣಾಚಾರ್ಯವಿರಚಿತೇ ಮಾಧವೀಯೇ ವೇದಾರ್ಥಪ್ರಕಾಶೇ

ಐತರೇಯಬ್ರಾಹ್ಮಣಭಾಷ್ಯಸ್ಯ ದ್ವಾದಶಾಧ್ಯಾಯೇ ಅಪ್ಪಮಃ ಖಂಡಃ

ಇಲ್ಲಿಗೆ ಐತರೇಯಬ್ರಾಹ್ಮಣದ ಹನ್ನೆರಡನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ ಎಂಟನೆಯ ಖಂಡವು
ಸಮಾಪ್ತವಾದುದು.

ಅಥ ದ್ವಾದಶಾಧ್ಯಾಯೇ ನವಮಃ ಖಂಡಃ

ಹನ್ನೆರಡನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ ಒಂಬತ್ತನೆಯ ಖಂಡವು

[ಮರುಕ್ಷತೀವತಗಳು ತಮ್ಮದೇ ಆದ ಮರುಕ್ಷತೀಯಶಸ್ತ್ರದಿಂದ ಏಕೆ ಗೌರವಿಸಲ್ಪಡುವರು?]

ಇಂದ್ರೋ ವೈ ವೃತ್ರಂ ಹನಿಷ್ಯನ್ನರ್ವಾ ದೇವತಾ ಅಬ್ರವೀದನು
ಮೋಪತಿಷ್ಠಧ್ವನುಸ ನಾ ಹ್ವಯಧ್ವಮಿತಿ ತಥೇತಿ ತಂ
ಹನಿಷ್ಯಂತ ಆದ್ರವನ್ನೋನೇನ್ಮಾಂ ವೈ ಹನಿಷ್ಯಂತ ಆದ್ರವಂತಿ
ಹಂತೇನಾನ್ಘೀಷಯಾ ಇತಿ ತಾನಭಿಪ್ರಾಶ್ವಸೀತ್ತಸ್ಯ ಶ್ವಸಥಾ-
ದೀಷಮಾಣಾ ವಿಶ್ವೇ ದೇವಾ ಅದ್ರವನ್ಮರುತೋ ಹೈನಂ
ನಾಜಹುಃ ಪ್ರಹರ ಭಗವೋ ಜಹಿ ವೀರಯಸ್ವೇತ್ಯೇವೈನ-
ಮೇತಾಂ ವಾಚಂ ವದಂತ ಉಪಾತಿಷ್ಯಂತ |

ಅಥ ಮರುಕ್ಷತೀಯಂ ಶಸ್ತ್ರಂ ತದಂತಪತನೀಯಾಂ ಯಾಜ್ಞಾಂ ಚ ಪ್ರಶಂಸಿತುಮುಪಾ-
ಖ್ಯಾನಮಾಹ— ಪುರಾ ಕದಾಚಿದಿಂದ್ರೋ ವೃತ್ರಂ ಹಂತುಮುದ್ಯತಃ ಸರ್ವಾ ಅಪಿ ದೇವತಾಃ
ಪ್ರತ್ಯೇವಮಬ್ರವೀತ್ || ಅನು ಮೋಪತಿಷ್ಠಧ್ವಮಾನುಕೂಲ್ಯೇನ ಮಾಂ ಸೇವಧ್ವಂ || ಉಪ ಮಾ
ಹ್ವಯಧ್ವಂ ವೃತ್ರವಧಾಯ ಪ್ರವೃತ್ತಂ ಮಾಮುಪಹ್ವಯಧ್ವಮನುಜಾನೀಧ್ವಮಿತಿ || ತತೋಽಂ-
ಗೀಕೃತ್ಯ ಸರ್ವೇ ದೇವಾಸ್ತಂ ವೃತ್ರಂ ಹಂತುಮುದ್ಯತಾ ಆಗಚ್ಛ || ತದಾ ಸ ವೃತ್ರೋ ಮಾಂ
ಹಂತುಮುದ್ಯತಾ ಅದ್ರವಂತೀತ್ಯನೇತ್ಸವಮನಸಾ ಜ್ಞಾತರ್ವಾ || ತತ ಇದಂ ವಿಚಾರಯಾಮಾಸ ||
ಹಂತ ಸಮ್ಯಗ್ಜ್ಞಾತಂ ದೇವನಿವಾರಣೋಪಾಯಸ್ಯ ಪ್ರತಿಭಾತತ್ವಾತ್ || ಇಮಾನ್ದೇವಾನ್ಘೀಷಯೈಃ
ಅಹಂ ಭೀತಾನ್ಕುರವಾಣೇತಿ ವಿಚಾರ್ಯ ತಾನ್ದೇವಾನಭಿಲಕ್ಷ್ಯ ಪ್ರಾಶ್ವಸೀತ್ಪ್ರಶ್ವಸಮಕರೋತ್ ||
ತಸ್ಯ ವೃತ್ರಸ್ಯ ಶ್ವಸಥಾಶ್ವಶ್ವಾಸಾದೀಷಮಾಣಾ ವಿಧೂತಾಃ ಸರ್ವೇ ದೇವಾಃ ಪಲಾಯನಮು-
ಕುರ್ವಾ || ವೃತ್ರೋ ಹಿ ಸ್ವಜನ್ಮಾನಂತರಂ ಸರ್ವಾಸು ದಿಕ್ಷು ಶರಪಾತಮಾತ್ರದೇಶಂ ಪ್ರಾಪ್ಯ
ವೃದ್ಧಿಂ ಗತರ್ವಾ || ತಥಾ ಚಾನ್ಯತ್ರ ಶ್ರುತಿಃ— “ ಸ ಇಷುಮಾತ್ರಮಿಷುಮಾತ್ರಂ ವಿಷ್ವಜ್ಞವರ್ಧತ
ಸ ಇಮಾಲೋಕಾನವೃಣೋದ್ಯದಿಮಾಲೋಕಾನವೃಣೋತ್ತದ್ವೃತ್ರಸ್ಯ ವೃತ್ರತ್ವಂ ” || ಇತಿ ||
ತಾದ್ಯಶಸ್ಯ ಪ್ರಾಥಶರೀರಸ್ಯ ಪ್ರಶ್ನಾಸಃ ಪ್ರಲಯಕಾಲೀನವಾಯುಸಮಾನೋಽತಃ ತದೀಯ-
ತ್ವಾಸೇನ ದೇವಾಃ ಪರಮಾಣವ ಇವ ದೂರೇಽಪಸಾರಿತಾಃ | ತದಾನೀಂ ಮರುತ ಏವೈನಮಿಂದ್ರಂ

ನಾಜಹುರ್ನ ಪರಿತ್ಯಕ್ತವಂತಃ || ಹೇ ಇಂದ್ರ ಭಗವನ್ಸ್ವತ್ವಂ ವಜ್ರೇಣ ಪ್ರಹರತೇನ ಪ್ರಹಾರೇಣ
ಜಹಿ ಮಾರಯತತೋ ವೀರಯಸ್ವ ಸ್ವಕೀಯಂ ವೀರತ್ವಂ ಪ್ರಕಟೀಯ | ಇತ್ಯನೇನೈವ ಪ್ರಕಾರೇಣ
ಏನಮಿಂದ್ರಂ ಪ್ರತ್ಯೇಕಾಂ ವಾಚಂ ವದಂತೋ ಮರುತಸ್ತಮಿಂದ್ರಮಸೇವಂತ ||

ಈಗ ಮರುತ್ವತೀಯ ಶಸ್ತ್ರಮಂತ್ರವನ್ನೂ ಅದರ ಕೊನೆಯಲ್ಲಿ ಪಠಿಸಬೇಕಾದ ಯಾಜ್ಞಾಮಂತ್ರವನ್ನೂ ಹೇಳುವುದಕ್ಕೆ
ಪ್ರಾರಂಭಿಸಿ ಆ ವಿಷಯವಾಗಿ ಒಂದು ಪೂರ್ವೇತಿಹಾಸವನ್ನು ಹೇಳುವರು—

ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಇಂದ್ರನು ವೃತ್ರಾಸುರನೊಡನೆ ಯುದ್ಧಮಾಡುವ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಇಂದ್ರನ ಜತೆಯಲ್ಲಿದ್ದ ದೇವತೆಗಳು
ವೃತ್ರಾಸುರನ ಭಯಂಕರವಾದ ನೀಶ್ವಾಸಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಹೆದರಿ ಓಡಿಹೋದರು. ಇಂದ್ರನಿಗೆ ದೇವತೆಗಳ ಸಹಾಯವಿಲ್ಲವಾಯಿತು.
ಆ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಮರುದ್ವೇವತೆಗಳು ಮಾತ್ರ ಇಂದ್ರನನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಅಗಲದೆ ಇಂದ್ರನ ಸಮೀಪದಲ್ಲಿಯೇ ಇದ್ದು ಅವನಿಗೆ ಯುದ್ಧದಲ್ಲಿ
ಪ್ರೋತ್ಸಾಹವನ್ನು ಮಾಡುತ್ತಿದ್ದರು. ಈರೀತಿ ಕಷ್ಟಕಾಲದಲ್ಲಿ ಸಹಾಯಮಾಡಿದ್ದರಿಂದ ಮರುದ್ವೇವತೆಗಳಿಗೂ ಇಂದ್ರನಿಗೂ
ದೃಢವಾದ ಸ್ನೇಹವುಂಟಾಯಿತು ಎಂಬ ಪೂರ್ವೇತಿಹಾಸದ ವಿವರಣೆಯು ಇಲ್ಲಿ ಉಕ್ತವಾಗಿದೆ. ಈ ವಿಷಯದ ವಿವರಣೆ ಸು
ಈರೀತಿ ಇದೆ.

ತದೇತದೃಷಿಃ ಪಶ್ಯನ್ನಭ್ಯನೂನಾಚ ವೃತ್ರಸ್ಯ ತ್ವಾ ಶ್ವಸಥಾದೀಷಮಾಣಾ
ವಿಶ್ವೇ ದೇವಾ ಅಜಹುರ್ಯೇ ಸಖಾಯಃ | ಮರುದ್ವಿರಿಂದ್ರ
ಸಖ್ಯಂ ತೇ ಅಸ್ತ್ವಥೇಮಾ ವಿಶ್ವಾಃ ಪೃತನಾ ಜಯಾಸೀತಿ ||

ಉಕ್ತಮುರ್ಘಂ ಮಂತ್ರಸಂವಾದೇನ ದೃಢಯತಿ—ಕಕ್ಷಿದೃಷಿದಿವ್ಯಜ್ಞಾನೇನ ತದೇತ-
ದ್ವೇನಪಲಾಯನಂ ಪಶ್ಯನ್ಸ್ವತ್ವಸ್ಯೇತ್ಯಾದಿಮಂತ್ರೇಣ ಪ್ರಕಟೀಚಕಾರ || ಹೇ ಇಂದ್ರ ತವ
ಸಖಾಯೋ ವಿಶ್ವೇ ದೇವಾ ಯೇ ಸಂತಿ ತೇ ಸರ್ವೇ ವೃತ್ರಸ್ಯ ಶ್ವಸಥಾತ್ವಲಾಯಮಾನಾಸ್ತಾಂ
ಪರಿತ್ಯಕ್ತವಂತಸ್ತಸ್ಮಾದಿದಾನೀಂ ತೇ ತವ ಮರುದ್ವಿಃ ಸಹ ಸಖ್ಯಮಸ್ತು | ಅಥಾನಂತರಮಿಮಾಃ
ಸರ್ವಾ ವೃತ್ರಸಂಬಂಧಿನೀಃ ಸೇನಾ ಜೇಷ್ಠಸೀತಿ ||

ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಇಂದ್ರನು ವೃತ್ರಾಸುರನನ್ನು ಸಂಹಾರಮಾಡಲು ಪ್ರಯತ್ನಮಾಡಿ ಸಕಲ ದೇವತೆಗಳನ್ನೂ ತನ್ನ ಬಳಿಗೆ
ಕರೆದು—ಎಲೈ ದೇವತೆಗಳೇ, ಈಗ ನಾನು ವೃತ್ರಾಸುರನನ್ನು ಸಂಹರಿಸಲು ಉದ್ಯುಕ್ತನಾಗಿರುವೆನು. ನೀವೆಲ್ಲರೂ ನನ್ನೊಡನಿದ್ದು
ನನಗೆ ಸಹಾಯಮಾಡಬೇಕು ಎನ್ನಲು ದೇವತೆಗಳು ಹಾಗೆಯೇ ಅಗಲೆಂದೊಪ್ಪಿ ಇಂದ್ರನ ಜತೆಯಲ್ಲಿಯೇ ಬಂದರು. ವೃತ್ರನು
ದೇವತೆಗಳು ಬರುವುದನ್ನು ನೋಡಿ, ಈ ದೇವತೆಗಳು ನನ್ನನ್ನು ಕೊಲ್ಲಲು ಬರುತ್ತಿರುವರು. ಇದಕ್ಕೆ ಒಂದು ಉಪಾಯವನ್ನು
ಮಾಡುವೆನು. ನನ್ನ ಶರೀರವನ್ನು ದೊಡ್ಡದಾಗಿ ಬೆಳೆಸಿ ಇವರನ್ನು ಹೆದರಿಸುವೆನು ಎಂದು ಮನಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಯೋಚಿಸಿದನು. ಅದರಂತೆ
ತನ್ನ ಶರೀರವನ್ನು ಅತ್ಯಂತ ದೊಡ್ಡದಾಗಿ ಆಗುವಂತೆ ಮಾಡಿದನು. ಹಿಂದೆ ವೃತ್ರನು ಬೆಳೆಯುತ್ತಿದ್ದಾಗ ಪ್ರತಿದಿನವೂ ಬಿಲ್ಲಿನಿಂದ
ಹೊಡೆದ ಬಾಣವು ಎಷ್ಟುದೂರ ಹೋಗುವುದೋ ಅಷ್ಟು ಪ್ರಮಾಣಪರ್ಯಂತರ ಬೆಳೆಯುತ್ತಿದ್ದನೆಂದು—ಸ ಇಷುಮಾತ್ರ-
ಮಿಷುಮಾತ್ರಂ ವಿಷ್ವಜ್ಞವರ್ಧತ ಸ ಇಮಾಂಲ್ಲೋಕಾನವೃಣೋದ್ಯದಿವಾಂಸ್ಲೋಕಾನವೃಣೋತ್ತದ್ವೃತ್ರಸ್ಯ
ವೃತ್ರತ್ವಂ ಎಂಬ ಶ್ರುತಿವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ. ಎಂದರೆ ಈ ಅಸುರನು ಪ್ರತಿದಿನವೂ ಬಿಲ್ಲಿನಿಂದ ಹೊರಟ ಬಾಣವು ಹೋಗುವ
ಪ್ರಮಾಣಪರ್ಯಂತ ಬೆಳೆಯುತ್ತಾ ಈ ಲೋಕವನ್ನೆಲ್ಲಾ ಆವರಿಸಿದನು. ಈರೀತಿ ಲೋಕವನ್ನೆಲ್ಲಾ ಆವರಿಸಿದ್ದರಿಂದ ಈ ಅಸುರನಿಗೆ

ವೃತ್ರಾಸುರನೆಂಬ ಹೆಸರು ಬಂದಿತು ಎಂದು ಹಿಂದೆ ಒಂದು ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಹೇಳಲಾಗಿದೆ. ಬಳಿಕ ವೃತ್ರನು ತನ್ನ ಅತಿ ದೊಡ್ಡದಾದ ಶರೀರವನ್ನು ಪ್ರದರ್ಶಿಸಿ ಭಯಂಕರವಾದ ತನ್ನ ನಿಶ್ವಾಸದಿಂದ ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಭಯವನ್ನುಂಟುಮಾಡಿದನು. ದೇವತೆಗಳು ಈ ಅಸುರನ ಬೃಹದಾಕಾರವನ್ನೂ, ಕಂಡವನ್ನು ಗುಳುವಂತಿರುವ ಇವನ ಭಯಂಕರವಾದ ನಿಶ್ವಾಸವನ್ನೂ ಕಂಡು ಭೀತರಾಗಿ ನಾನಾ ದಿಕ್ಕುಗಳಿಗೆ ಓಡಿಹೋದರು. ಆ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಈ ವೃತ್ರಾಸುರನ ನಿಶ್ವಾಸರೂಪವಾದ ವಾಯುವು ಸಕಲವನ್ನೂ ಸುಡುತ್ತಿರುವ ಪ್ರಲಯಕಾಲದ ವಾಯುವಿನಂತೆ ಅತಿ ಭಯಂಕರವಾಗಿದ್ದಿತು. ಈ ವಾಯುವಿನ ಮುಂದೆ ದೇವತೆಗಳು ಕೇವಲ ಪರಮಾಣುಗಳಂತೆ ಕಾಣುತ್ತಿದ್ದರು. ಈ ರೀತಿ ದೇವತೆಗಳು ಹೆದರಿ ಓಡಿಹೋದರೂ ಇಂದ್ರನೊಡನಿದ್ದ ಮರುದ್ದೇವತೆಗಳು ಮಾತ್ರ ಇಂದ್ರನನ್ನು ಬಿಟ್ಟುಗಲದೆ—ಎಲೈ ಭಗವಂತನಾದ ಇಂದ್ರನೇ, ಹೆದರಬೇಡ ನಿನ್ನ ವಜ್ರಾಯುಧದಿಂದ ಈ ಅಸುರನನ್ನು ಹೊಡೆದು ಕೊಲ್ಲು ಮತ್ತು ನಿನ್ನ ಪರಾಕ್ರಮವನ್ನು ಜನರಿಗೆ ತಿಳಿಯುವಂತೆ ಪ್ರಕಟಿಸು ಎಂದು ನಾನಾವಿಧವಾಗಿ ಪ್ರೋತ್ಸಾಹಮಾಡುತ್ತಿದ್ದರು.

ಸೋಮೇದಿಮೇ ವೈ ಕಿಲ ಮೇ ಸಚಿನಾ ಇಮೇ ಮಾಕಾಮಯಂತ
ಹಂತೇನಾನಸ್ತಿನುಕ್ಲ ಆಭಜಾ ಇತಿ ತಾನೇತಸ್ತಿನುಕ್ಲ ಆಭಜ-
ದಥಹೈತೇ ತಹ್ಯುಭೇ ಏವ ನಿಷ್ಕೇವಲೈ ಉಕ್ಲೇ ಆಸತುಃ |
ಮರುತ್ವತೀಯಂ ಗ್ರಹಂ ಗೃಹ್ಣಾತಿ ಮರುತ್ವತೀಯಂ ಪ್ರಗಾಥಂ
ಶಂಸತಿ ಮರುತ್ವತೀಯಂ ಸೂಕ್ತಂ ಶಂಸತಿ ಮರುತ್ವತೀಯಾಂ
ನಿವಿದಂ ದಧಾತಿ ಮರುತಾಂ ಸಾ ಭಕ್ತಿಃ ||

ಅಥ ಮರುತಾಮಿಂದ್ರಕೃತಮುಪಕಾರಂ ದರ್ಶಯತಿ—ಸ ಇಂದ್ರಃ ಸ್ವಮನಸ್ಯವೇದ್ವಿ-
ಚಾರಿತವಾ || ಕಥಮಿತಿ ತದುಚ್ಯತೇ || ಇಮೇ ವೈ ಕಿಲ ಪುರತಃ ಸ್ಥಿತಾ ಮರುತ ಏವ ಮೇ
ಸಚಿನಾಃ ಸಖಾಯಃ || ಯಸ್ಮಾದಿಮೇ ಮರುತೋ ಮಾಕಾಮಯಂತ ಮಾಮುಪೇಕ್ಷಿತವಂತೋ
ನ ತು ಪರಿತ್ಯಜ್ಯ ಮಾಂ ಗತಾಸ್ತಸ್ಮಾದಸ್ಮತ್ಪ್ರಖಿತ್ತಂ ಹಂತ ಸಮ್ಯಗೇಭಿಃ ಕೃತಮಿತ್ಯಹಂ ದೃಷ್ಟ-
ವಾನಸ್ತಿ ತತ ಇಮಾನ್ಮರುತೋಽಸ್ತಿನುಕ್ಲೇ ಮಾಧ್ಯಂದಿನಗತಶಸ್ತ್ರ ಅಭಜೈ ಭಾಗಿನಃ ಕರವಾಣೇತಿ
ಮನಸ್ಯೇವಂ ವಿಚಾರ್ಯ ತಥೈವಾಕರೋತ್ || ಅಥಾನಂತರಂ ತರ್ಹಿ ತದಾ ಪ್ರಭೃತಿ, ಏತೇಹ
ಮರುತ ಏವ ಶಸ್ತ್ರಭಾಗಿನೋಽಭೂವನ್ನಿತಿ ಶೇಷಃ || ತತಃ ಪೂರ್ವಂ ತು ಮಾಧ್ಯಂದಿನಸವನೇ
ನಿಷ್ಕೇವಲೈನಾಮುಕ್ಲೇ ಶಸ್ತ್ರೇ ಕೇವಲೇಂದ್ರದೇವತಾಕೇ ಉಭೇ ಆಸತುಃ || ನ ತು ತತ್ರ
ಮರುತಾಂ ಪ್ರನೇಶ ಅಸೀತ್ || ತಸ್ಮಾದಿದಾನೀಂ ಪ್ರನೇಶ ಇಂದ್ರಕೃತ ಉಪಕಾರಃ || ಇಂದ್ರೇಣ
ದತ್ತಾನ್ಮರುತಾಂ ಭಾಗಾನ್ಪ್ರದರ್ಶಯತಿ — ಮರುತೋಽಸ್ಯ ಸಂತೀತಿ ತೈಃ ಸಹಿತೋ
ಮರುತ್ವಾಂಸ್ತದೀಯಂ ಗ್ರಹಮುಧ್ವರ್ಯುಗೃಹ್ಣಾತಿ | ಹೋತಾ ಪ್ರ ವ ಇಂದ್ರಾಯ ಬೃಹತ
ಇತ್ಯೇತಂ ಮರುತ್ವತೀಯಂ ಪ್ರಗಾಥಂ ಶಂಸತಿ ಜನಿಷ್ಠಾ ಉಗ್ರ ಇತ್ಯಾದಿಕಂ ಮರುತ್ವತೀಯಂ
ಶಂಸತೀಂದ್ರೋ ಮರುತ್ವಾನಿತ್ಯಾದಿಕಾಂ ಮರುತ್ವತೀಯಾಂ ನಿವಿದಂ ಸೂಕ್ತೇ ಪ್ರಕ್ಷಿಪತಿ |
ಗ್ರಹಗ್ರಹಣಾದಿ ಸೂಕ್ತಶಂಸನಾಂತೇ ಮರುತ್ಸಂಬದ್ಧಾ ಸಾ ಮರುತಾಂ ಭಕ್ತಿಭಾಗಃ ||

ಈ ವಿಷಯವನ್ನೇ ಋಷಿಯು ತನ್ನ ದಿವ್ಯದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ತಿಳಿದು ಅದನ್ನೇ ಈ ಪ್ರಕೃತಮುಕ್ತಿನಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವನು—ಎಲೈ
ಇಂದ್ರನೇ, ವೃತ್ರಾಸುರನ ಸಂಹಾರಕಾಲದಲ್ಲಿ ನಿನ್ನೊಡನಿದ್ದ ದೇವತೆಗಳೆಲ್ಲರೂ ವೃತ್ರನ ನಿಶ್ವಾಸವನ್ನು ಕಂಡು ಹೆದರಿ

ಓಡಿದೋದರು. ಆದರೆ ನಿನ್ನ ಸ್ನೇಹಿತರಾದ ಮರುತ್ತುಗಳು ಮಾತ್ರ ನಿನ್ನನ್ನು ಬಿಟ್ಟುಹೋಗಲಿಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ, ಈ ಮರುದ್ದೇವತೆಗಳೊಡನೆ ನಿನ್ನ ಸ್ನೇಹವು ಶಾಶ್ವತವಾಗಿರಲಿ. ನೀನು ಇವರ ಸಹಾಯದಿಂದ ಅನೇಕ ಶತ್ರುಸೇನೆಗಳನ್ನು ಜಯಿಸಲು ಶಕ್ತನಾಗುವೆ ಎಂದು ಋಷಿಯು ಇಂದ್ರನನ್ನು ಸ್ತುತಿಸಿರುವನು.

ಅನಂತರ ಇಂದ್ರನು ತನ್ನ ಮನಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಈರಿತಿ ಯೋಚಿಸಿದನು--ಈ ಮರುತ್ತುಗಳು ಯುದ್ಧಕಾಲದಲ್ಲಿ ನನ್ನನ್ನು ಬಿಟ್ಟುಗಲದೆ ನನ್ನ ಜತೆಯಲ್ಲಿಯೇ ಇದ್ದು ನನಗೆ ಸಹಾಯಮಾಡಿರುವರು. ಆದ್ದರಿಂದ ಇವರು ನನಗೆ ಹಿತಚಿಂತಕರಾದ ಸ್ನೇಹಿತರು. ಇವರಿಗೆ ಏನಾದರೊಂದು ಉಪಕಾರವನ್ನು ಮಾಡಬೇಕು ಎಂದು ಯೋಚಿಸಿ ಮಾಧ್ಯಂದಿನಸವನಕಾಲದಲ್ಲಿ ನಿಷ್ಕೇವಲ್ಯಶಸ್ತ್ರಮಂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಮರುದ್ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಭಾಗವನ್ನು ಕಲ್ಪಿಸಿದನು. ಹಿಂದೆ ನಿಷ್ಕೇವಲ್ಯಶಸ್ತ್ರಮಂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಇಂದ್ರನಿಗೆ ಮಾತ್ರ ಭಾಗವಿದ್ದಿತು. ಮರುದ್ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಯಾವ ಭಾಗವೂ ಇರಲಿಲ್ಲ. ಈಗ ಇಂದ್ರನ ಅನುಗ್ರಹದಿಂದ ಇಂದ್ರನಿಗೂ, ಮರುದ್ದೇವತೆಗಳಿಗೂ ಭಾಗವು ಕಲ್ಪಿತವಾಯಿತು. ಆದ್ದರಿಂದ ಆ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಅಧ್ವರ್ಯುವು ಮರುದ್ದೇವತೆಗಳನ್ನು ದ್ವೇಶಿಸಿ ಮರುತ್ವತೀಯ ಗೃಹಪಾತ್ರಿಯನ್ನು ಸ್ವೀಕರಿಸುವನು (ಕಲ್ಪಿಸುವನು) ಮರುದ್ದೇವತೆಗಳನ್ನು ದ್ವೇಶಿಸಿ ಪ್ರಗಾಥವನ್ನು ಗಾನಮಾಡುವನು. ಅವರನ್ನು ದ್ವೇಶಿಸುತ್ತವೆನ್ನೂ ಪಠಿಸುವನು. ಶಸ್ತ್ರಮಂತ್ರಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಮರುದ್ದೇವತಾಕವಾದ ನಿವಿದ್ಯಾನೀಯ ಸೂಕ್ತವನ್ನೂ ಸೇರಿಸಿ ಪಠಿಸುವನು. ಇವೆಲ್ಲವೂ ಇಂದ್ರನು ತನ್ನ ಸ್ನೇಹಿತರಾದ ಮರುದ್ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಕಲ್ಪಿಸಿದ ಭಾಗವು.

ಮರುತ್ವತೀಯಮುಕ್ತಂ ಶಸ್ತ್ರಾ ಮರುತ್ವತೀಯಯಾ ಯಜತಿ
ಯಥಾಭಾಗಂ ತದ್ದೇವತಾಃ ಪ್ರೀಣಾತಿ || ಯೇ ತ್ವಾಹಿಹತ್ಯೇ
ಮಘವನ್ನವರ್ಧನೈಃ ಶಾಂಬರೇ ಹರಿವೋ ಯೇ ಗವಿಷ್ಠಾ |
ಯೇ ತ್ವಾ ನೂನಮನುಮದಂತಿ ವಿಪ್ರಾಃ ಪಿಬೇಂದ್ರ ಸೋಮಂ
ಸಗಣೋ ಮರುದ್ಧಿರಿತಿ |

ಅಥ ಶಸ್ತ್ರಯಾಜ್ಯಾಂ ವಿಧತ್ತೇ--ಉಕ್ತಂ ಶಸ್ತ್ರಂ ತಜ್ಞಂಸನಾದೂರ್ಧ್ವಂ ಮರುತ್ವದ್ವೇ-
ವತಾಕಾಂ ಶಸ್ತ್ರಯಾಜ್ಯಾಂ ಪಠೇತ್ || ತೇನ ಸ್ವಸ್ತಭಾಗಮನತಿಕ್ರಮ್ಯ ದೇವತಾಸ್ತರ್ಪಯತಿ ||
ಶಾಂ ಮರುತ್ವತೀಯಾಂ ಯಾಜ್ಯಾಂ ದರ್ಶಯತಿ || ಹೇ ಇಂದ್ರ ಅಹಿಹತ್ಯೇ ವೃತ್ರವಧೇ ಯೇ
ಮರುತಸ್ತ್ವಾಮವರ್ಧನ್ವರ್ಧಿತವಂತಃ || ಅಹಿ ಶಬ್ದೋ ವೃತ್ರವಾಚೀ | ಅಹಿಮಾಚಕ್ಷತೇ ವೃತ್ರ-
ಮಿತಿ ವರರುಚಿವಚನಾತ್ || ಶಂಬರಃ ಕಶ್ಚಿದಸುರಸ್ತತ್ಸಂಬಂಧೀ ವಧಃ ಶಾಂಬರಃ | ತಸ್ಮಿನ್ನೇ
ಮರುತಸ್ತ್ವಾಮವರ್ಧನ್ವರ್ಧಿತವಂತಃ ಇತ್ಯನ್ವಯಃ | ಗವಾಮಿಷ್ಟಿರನ್ನೇಷಣಂ ಗವಿಷ್ಟಿಃ |
ಬಲೋ ನಾನು ಕಶ್ಚಿದಸುರೋ ಗುಹಾಯಾಮಾಸೀತ್ || ಇಂದ್ರಶ್ಚ ತಸ್ಯ ಬಲಮಪೋರ್ಣೋ-
ದಿತಿ ಶ್ರುತ್ಯಂತರಾತ್ || ತೇನ ಬಲೇನ ಗಾವೋಃಪಹೃತಾಸ್ತಾಸಾಂ ಗವಾಮನ್ನೇಷಣಮಿಂದ್ರ-
ಸಹಿತಾ ಮರುತಃ ಕೃತವಂತಃ || ದೇವಾ ನೈ ಬಲೇ ಗಾಃ ಪರ್ಯಪಶ್ಯಂತಿ ಶ್ರುತ್ಯಂತರಾತ್ ||
ತಾಸಾಂ ಗವಾಮನ್ನೇಷಣೇ ಯೇ ಮರುತಸ್ತ್ವಾಮವರ್ಧಯಾ || ತಥಾ ಯೇ ಮರುತೋ
ನೂನಮದ್ಯಾಪಿ ವಿಪ್ರಾ ಋತ್ವಿಗ್ರೂಪಾ ಭೂತ್ವಾ ತ್ವಾಮನುಮದಂತಿ ಸ್ತೋತ್ರೈರನುದಿನಂ ಹರ್ಷ-
ಯಂತಿ ಹೇ ಇಂದ್ರ ತೈರ್ಮರುದ್ಭಿಃ ಸಹಿತಸ್ತ್ವಂ ಸಗಣೋ ಭೂತ್ವಾ ಸೋಮಂ ಪಿಬೇತಿ
ಯಾಜ್ಯಮಂತ್ರಾರ್ಥಃ ||

ಮರುತ್ವತೀಯ ಶಸ್ತ್ರಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ಪಠಿಸಿದಮೇಲೆ ಹೋತೃವು ಮರುತ್ವದೇವತಾಕವಾದ ಶಸ್ತ್ರಮಂತ್ರಗಳ ಯಾಜ್ಞಾ ಮಂತ್ರವನ್ನು ಪಠಿಸಬೇಕು. ಈ ಯಾಜ್ಞಾಮಂತ್ರಪಠನಪೂರ್ವಕವಾಗಿ ಯಾಜ್ಞಾಹೋಮವನ್ನು ಮಾಡಿ ಮುಗಿಸಿದಮೇಲೆ ಆಯಾ ದೇವತೆಗಳು ತೃಪ್ತರಾಗುವರು.

ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ ವೃತ್ರನನ್ನು ನೀನು ಸಂಹಾರ ಮಾಡುವಾಗಲೂ ಶಂಬರನೆಂಬ ಅಸುರನನ್ನು ವಧೆಮಾಡುವಾಗಲೂ ಮರುದ್ದೇವತೆಗಳು ನಿನ್ನನ್ನು ಸ್ತುತಿಸಿ ನಿನಗೆ ಸಹಾಯಮಾಡಿದರು. ಮತ್ತು ಬಲ ಎಂಬ ಅಸುರನು ಒಂದು ಗುಹೆಯಲ್ಲಿ ಅಡಗಿ ಕೊಂಡಿದ್ದನು. ಅವನು ದೇವತೆಗಳ ಗೋವುಗಳನ್ನು ಅಪಹರಿಸಿ ಯಾರಿಗೂ ಕಾಣದಂತೆ ಗುಹೆಯಲ್ಲಿ ಅವಸಿಟ್ಟಿದ್ದನು. ಅವನನ್ನು ಇಂದ್ರನು ಸಂಹಾರಮಾಡಿ ಗೋವುಗಳನ್ನು ಬಿಡಿಸಿ ತಂದನು. ಈ ವಿಷಯವು ಯಜುರ್ವೇದದಲ್ಲಿ—ಇಂದ್ರೋ ಬಲಸ್ಯ ಬಿಲಮಪೋರ್ಣೋತ್ (ತೈ. ಸಂ. ೨-೧-೫-೧) ಎಂದು ಹೇಳಿದೆ. ಋತ್ವಿಜರು ಇಂದ್ರನಾದ ನಿನ್ನನ್ನು ಸ್ತುತಿಸಿ ನಿನ್ನ ಕಾರ್ಯ ಗಳನ್ನು ಪ್ರಶಂಸೆಮಾಡಿ ನಿನಗೆ ಹರ್ಷವನ್ನುಂಟುಮಾಡುವರು. ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ ನಿನ್ನ ಸ್ನೇಹಿತರಾದ ಮರುದ್ವಿಜರಾಗಲೂಡನೆ ಬಂದು ಸೋಮಪಾನವನ್ನು ಮಾಡು ಎಂದು ಯಾಜ್ಞಾಮಂತ್ರದ ಅರ್ಥವು.

ಯತ್ರ ಯತ್ರೈವೈಭಿರ್ವ್ಯಜಯತ ಯತ್ರ ವೀರ್ಯಮಕರೋತ್ತದೇ-
ವೈತತ್ಸಮನುವೇದ್ಯೇಂದ್ರೇಣೈನಾನ್ಸಸೋಮಸೀಥಾನ್ಸರೋತಿ ||

ಏತಾಂ ಯಾಜ್ಞಾಂ ಪ್ರಶಂಸತಿ—ಯತ್ರ ಯತ್ರೈವ ಯಸ್ತಿನೈಸ್ತೃತ್ರವಧಾದಿಕೇ
ಸ ಇಂದ್ರ ಏಭಿಮರುದ್ಭಿರ್ವಿಜಯಂ ಪ್ರಾಪ್ತಃ || ಪ್ರಾಪ್ಯ ಚ ಯತ್ರ ಯತ್ರ ಯಸ್ತಿನೈಃ
ಯುದ್ಧಾದೌ ವೀರ್ಯಂ ಶೌರ್ಯಮಕರೋತ್ತದೇವೈತದಖಿಲಮಿಂದ್ರಾಯ ಸಮನುವೇದ್ಯ
ಸಮ್ಯಗನುಕ್ರಮೇಣ ವಿಜ್ಞಾಪ್ಯೇಂದ್ರೇಣ ಸಹೈನಾನ್ಸರುತಃ ಸೋಮಪಾನಸಹಿತಾನ್ಸರೋತಿ ||

ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ, ವೃತ್ರ ಮೊದಲಾದ ಅಸುರರನ್ನು ವಧೆಮಾಡಿದಕಾಲದಲ್ಲಿಯೂ ನಿನ್ನ ಪರಾಕ್ರಮವನ್ನು ಪ್ರದರ್ಶಿಸಿ ಇತರ ಯುದ್ಧಗಳನ್ನು ಮಾಡಿದ ಕಾಲಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಆ ನಿನ್ನ ಸಾಹಸಕರ್ಮಗಳನ್ನು ಪ್ರಶಂಸಿಸಿ ನಿನಗೆ ಮಂದಟ್ಟಾಗುವಂತೆ ನಿನ್ನೇದನೆಮಾಡಿ ಮರುದ್ದೇವತೆಗಳೊಡನೆ ನಿನ್ನನ್ನು ಸೋಮಪಾನಾರ್ಥವಾಗಿ ಆಹ್ವಾನಮಾಡಿ ನಿನ್ನನ್ನು ಹೋತೃವು (ಮತ್ತು ಯಜ್ಞಮಾಡುವ ಯಜಮಾನನೂ ಸಹ) ಸಂತೋಷಪಡಿಸುತ್ತಾರೆ.

English Translation

[Why the Marutas are honoured with a separate Shastra]

Indra when he was about to kill Vritra. said to all the gods, "stand near me, help me." So they did. They rushed upon Vritra to kill him. He perceived they were rushing upon him for the purpose of killing him. He thought, "I will frighten them." He breathed at them, upon which all the gods were flung away and took to flight; only the Marutas did not leave him (Indra); they exhorted

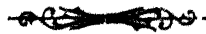
him by saying, "Strike, O Bhagavanu! kill (Vritra)! Show thy prowess!" This saw a Rishi and recorded it in the verse *vritrasya tva svasthad* (8, 85, 7) i.e. "all the gods who were associated with Indra left him when flying away by the breathing of Vritra. If thou keepest friendship with the Marutas, thou wilt conquer in all these battles with Vritra."

He (Indra) perceived, "the Marutas are certainly my friends; these (men) love me! well, I shall give them a share in this (my own) celebration (Shashtra)." He gave them a share in this celebration. Formerly both (Indra as well as the Marutas) had a place in the *Nishkevalya Shashtra*. (But to reward their great services he granted them more, viz: a separate *Marutvatiya Shashtra* & c.) The share of the Marutas (in the midday libation) is, that the *Adhvaryu* takes the *Marutvatiya Graha*, and the *Hotar* repeats the *Marutvatiya Pragatha*, the *Marutvatiya hymn*, and the *Marutvatiya Nivid*. After having repeated the *Marutvatiya Shashtra*, he recites the *Marutvatiya Yajya*. Thus he satisfies the deities by giving them their shares. (The *Marutvatiya Yajya* is) *ye trahihatye maghavann* (3. 47, 4) i.e., "Drink Indra, the Soma juice, surrounded by the host, the Marutas, who assisted thee, O Maghavam, in the battles with the huge serpent (Ahi)" & c. Wherever Indra remained victor in his various engagements, through their assistance, wherever he displayed his prowess, there (in the feast given in his honour) he announced them (the Marutas) as his associates, and made them share in the Soma juice along with him.

ಇತಿ ಶ್ರೀಮತ್ಸಾಯಣಾಚಾರ್ಯವಿರಚಿತೇ ಮಾಧವೀಯೇ ವೇದಾರ್ಥಪ್ರಕಾಶ

ಐತರೇಯಬ್ರಾಹ್ಮಣಭಾಷ್ಯಸ್ಯ ದ್ವಾದಶಾಧ್ಯಾಯೇ ನವಮಃ ಖಂಡಃ

ಇಲ್ಲಿಗೆ ಐತರೇಯಬ್ರಾಹ್ಮಣದ ಹನ್ನೆರಡನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ ಒಂಬತ್ತನೆಯ ಖಂಡವು
ಸಮಾಪ್ತವಾದುದು.

ಅಥ ದ್ವಾದಶಾಧ್ಯಾಯೇ ದಶಮಃ ಖಂಡಃ

ಹನ್ನೆರಡನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ ಹತ್ತನೆಯ ಖಂಡವು

[ಇಂದ್ರನ ಪತ್ನಿಯಾದ ಪ್ರಾಸಹಾದೇವಿಯ ಈಕೆ—ನಿಷ್ಕೇವಲ್ಯ ಶಸ್ತ್ರದಲ್ಲಿರುವ ಧಾಯ್ಯಾಮಂತ್ರದ ಪೂರ್ವೇತಿಹಾಸ—ರಾಜನು
ತತ್ಪ್ರಸೇನೆಯನ್ನು ಸೋಲಿಸುವ ಬಗ್ಗೆ—ವಿರಾಟ್ ಭಂದಸ್ಥಿನ ಯಾಜ್ಞಾಮಂತ್ರದಲ್ಲಿ ಎಲ್ಲಾ ದೇವತೆಗಳಿಗೂ
ಹವಿರ್ಭಾಗವಿರುವುದು—ಈ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ವಿರಾಟ್ ಭಂದಸ್ಥಿಗಿರುವ ಪ್ರಾಮುಖ್ಯತೆ.]

ಇಂದ್ರೋ ನೈ ವೃತ್ರಂ ಹತ್ವಾ ಸರ್ವಾ ವಿಜಿತೀರ್ವಿಜಿತ್ಯಾಬ್ರವೀತ್ಪ್ರ-
ಜಾಪತಿಮಹಮೇತದಸಾನಿ ಯತ್ತ್ವಮಹಂ ಮಹಾನಸಾನೀತಿ
ಸ ಪ್ರಜಾಪತಿರಬ್ರವೀದಥ ಕೋಽಹಮಿತಿ ಯದೈವೈತದವೋಚ
ಇತ್ಯಬ್ರವೀತ್ತತೋ ವೈ ಕೋ ನಾನು ಪ್ರಜಾಪತಿರಭವತ್ಕೋ ವೈ
ನಾನು ಪ್ರಜಾಪತಿಯನ್ಮಹಾನಿಂದ್ರೋಽಭವತ್ತನ್ಮಹೇಂದ್ರಸ್ಯ
ಮಹೇಂದ್ರತ್ವಂ |

ಅಥ ನಿಷ್ಕೇವಲ್ಯಾಖ್ಯಂ ಶಸ್ತ್ರಂ ವಿಧಾತವ್ಯಂ ತಸ್ಯ ಜಾಯಂ ಸಂಗ್ರಹಶ್ಲೋಕಃ-

“ ಸ್ತೋತ್ರೇ ಯೋ ಯೋಽನುರೂಪಶ್ಚ ಧಾಯ್ಯಾ ಪ್ರಾಗಾಥಿಕಂ ತಥಾ ||

ನಿಬದ್ಧಾನೀಯಸೂಕ್ತಂ ಚ ನಿಷ್ಕೇವಲ್ಯೇ ಪ್ರಕೀರ್ತಿತಂ” ಇತಿ || ತದರ್ಥಮಾದಾವು-
ಪಾಖ್ಯಾನಮಾಹ—ಇಂದ್ರಃ ಪುರಾ ವೃತ್ರಂ ಹತ್ವಾ ಸರ್ವಾ ವಿಜಿತೀರ್ಜೀತವ್ಯಾ ಭೂಮೀರ್ವಿ-
ಜಿತ್ಯ ಪ್ರಜಾಪತಿಮಿದಮಬ್ರವೀತ್ || ಹೇ ಪ್ರಜಾಪತೇ ತ್ವಮಿದಾನೀಂ ಯದಸಿ, ಏತದಹಮಿತಃ
ಪರಮಸಾನಿ ಭವಾನಿ | ಕಿಂ ತದಿತಿ ವೀಕ್ಷ್ಯಾಯಾಂ ವಿಶೇಷಾಕಾರೇಣೋಚ್ಯತೇ | ಅಹಂ ಮಹಾ-
ನಸಾನಿ ಸರ್ವೇಭ್ಯೋ ಭೂತೇಭ್ಯೋಽಧಿಕಃ ಪೂಜ್ಯೋ ಭವಾನೀತಿ || ತತಃ ಸ ಪ್ರಜಾಪತಿರಿದ-
ಮಬ್ರವೀತ್ | ಮದೀಯೇ ಮಹತ್ಸೇ ತ್ವಯಾ ಸ್ವೀಕೃತೇ ಸತ್ಯನಂತರಮಹಂ ಕೋ ನಾನು ಭವಿ-
ಷ್ಯಾಮೀತಿ | ತತ ಇಂದ್ರ ಇದಮಬ್ರವೀತ್ || ಹೇ ಪ್ರಜಾಪತೇ ಸ್ವಾತ್ಮಾನಮುದ್ದಿಶ್ಯ ನಿವೇದನೇನ
ಕ ಇತಿ ಯದೇವೈತದವೋಚ್ಛದೇನ ತ್ವಂ ಭವೇತಿ ತತ ಅರಭ್ಯ ಕ ಇತ್ಯೇತನ್ನಾಮನಾನ್ಪ್ರಜಾ-
ಪತಿರಭೂತ್ | ಏತತ್ಕೃತಬ್ಧವಾಚ್ಯತ್ವಂ ಸರ್ವತ್ರ ಪ್ರಸಿದ್ಧಂ | ಅತಃ ಏನ ಶ್ರುತ್ಯಂತರೇಷು ಪ್ರತಿಗ್ರ-
ಹಮಂತ್ರಬ್ರಾಹ್ಮಣ ಏನಮಾನ್ಮಾ ಯತೇ—ಕ ಇದಂ ಕಸ್ಮಾ ಅದಾದಿತಾಹ ಪ್ರಜಾಪತೀರ್ವೇ ಕಃ

ಪ್ರಜಾಪತಯ ಏವ ತದ್ವದಾತಿತಿ | ಕಶಬ್ಧಸ್ಯ ಮುಖವಾಚಿತ್ಯಾತ್ತೇನ ಪ್ರಜಾಪತೇರ್ವ್ಯವಹಾರೇ
ಸತಿ ಸುಖೀ ಪ್ರಜಾಪತಿರಿತ್ಯುಕ್ತಂ ಭವತಿ || ಪ್ರಜಾಪತಿಗತಂ ಮಹತ್ವಂ ಸ್ವೀಕೃತ್ಯೇಂದ್ರೋ
ಯಸ್ಮಾನ್ನಹಾನಭವತ್ತಸ್ಮಾನ್ನಹೇಂದ್ರನಾನು ಸಂಪನ್ನಂ | ಶ್ರುತ್ಯಂತರೇಃಪ್ರೇತದಾಮ್ನಾತಂ |
' ಇಂದ್ರೋ ವೃತ್ರಮಹಂತಂ ದೇವಾ ಅಬ್ರುವಸ್ತಹಾನ್ಮಾ ಅಯಮುಭೂದ್ಯೋ ವೃತ್ರಮವ-
ಧೀದಿತಿ ತನ್ನಹೇಂದ್ರಸ್ಯ ಮಹೇಂದ್ರತ್ವಂ ಇತಿ ||

ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಇಂದ್ರನು ವೃತ್ರನನ್ನು ಸಂಹಾರಮಾಡಿದನಂತರ ಭೂಮಂಡಲದ ಸಮಸ್ತ ಪ್ರದೇಶಗಳನ್ನೂ ಜಯಿಸಿ, ಪ್ರಜಾಪತಿಯನ್ನು ಕುರಿತು—ಎಲೈ ಪ್ರಜಾಪತಿಯೇ, ಈಗ ನೀನು ಮಹತ್ವಾನ್ವಿತನನ್ನು ಗಳಿಸಿ ಪೂಜ್ಯನಾಗಿರುವಿವೆ. ಇನ್ನು ಮೇಲೆ ನಿನ್ನ ಮಹತ್ವದವಿಯು ನನಗೆ ಬೇಕು ಎಂದನು. ಆದಕ್ಕೆ ಪ್ರಜಾಪತಿಯು ನನ್ನ ಪದವಿಯನ್ನು ನೀನು ತೆಗೆದುಕೊಂಡರೆ, ಆಗ ನಾನು ಯಾರು (ಈ) ನನ್ನ ಸ್ಥಾನಮಾನವೇನು ಎಂದು ಕೇಳಲು, ಆದಕ್ಕೆ ಇಂದ್ರನು—ಎಲೈ ಪ್ರಜಾಪತಿಯೇ, ಈಗ ನೀನೇ ಹೇಳಿದಂತೆ ನಿನ್ನ ಹೆಸರು ಇನ್ನು ಮೇಲೆ ಈ (ಯಾರು) ಎಂದಾಗುವುದು. ಎಂದರೆ ಕ ಶಬ್ದವಾಚ್ಯನಾಗುವೆ ಎಂದನು. ಆದುದರಿಂದ ಆ ಕಾಲ ಮೊದಲುಗೊಂಡು ಪ್ರಜಾಪತಿಯು ಕ ಶಬ್ದವಾಚ್ಯನಾದನು. ಈ ವಿಷಯವು ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿರುವುದು. ಆದುದರಿಂದಲೇ ಯಾವುದಾದರೂ ದಾನವನು ಸ್ವೀಕರಿಸುವಾಗ ಪರಿಸರೇಕಾದ ಪ್ರತಿಗ್ರಹಮಂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಈ ವಿಷಯವು ಉಕ್ತವಾಗಿರುವುದು. ಎಂದರೆ—ಕ ಇದಂ ಕಸ್ಮಾ ಅದಾದಿತ್ಯಾದ ಪ್ರಜಾಪತೀರ್ವ್ಯ ಈ ಪ್ರಜಾಪತಯ ಏವ ತದ್ವದಾತಿ ಎಂದು ಇತರ ವೇದಗಳ ಬ್ರಾಹ್ಮಣವಾಕ್ಯವಿರುವುದು. ಕ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಸುಖವೆಂಬ ಅರ್ಥವಿರುವುದರಿಂದ ಪ್ರಜಾಪತಿ ಸಂಬಂಧವಾದ ವ್ಯವಹಾರಗಳಲ್ಲಿಯೂ, ವಿಷಯಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಪ್ರಜಾಪತಿಯು ಸುಖಸ್ವರೂಪನು ಎಂದೇ ಹೇಳಲ್ಪಡುವುದು. ಈರೀತಿ ಪ್ರಜಾಪತಿಯ ಮಹತ್ವವನ್ನು ಇಂದ್ರನು ಸ್ವೀಕರಿಸಿದುದರಿಂದ ಇಂದ್ರನಿಗೆ ಮಹಾನ್ ಎಂಬ ಅಭಿಧಾನವು ಬಂದಿತು. ಎಂದರೆ—ಇಂದ್ರನು ಮಹಾನಿಂದ್ರನಾದನು. ಈ ವಿಷಯವು ಇತರ ವೇದಗಳಲ್ಲಿ—ಇಂದ್ರೋ ವೃತ್ರಮಹಂತಂ ದೇವಾ ಅಬ್ರುವಸ್ತಹಾನ್ಮಾ ಅಯಮುಭೂದ್ಯೋ ವೃತ್ರಮವಧೀದಿತಿ ತನ್ನಹೇಂದ್ರಸ್ಯ ಮಹೇಂದ್ರತ್ವಂ | ಇಂದ್ರನು ವೃತ್ರನನ್ನು ಸಂಹಾರಮಾಡಿದ ವಿಷಯವನ್ನು ದೇವತೆಗಳು ಪ್ರಶಂಸಿಸುತ್ತಾ ಈ ಇಂದ್ರನು ವೃತ್ರನನ್ನು ಸಂಹಾರಮಾಡಿದ್ದರಿಂದ ಮಹೇಂದ್ರನಾದನು. (ಮಹತ್ವದವಿಯನ್ನು ಗಳಿಸಿದನು) ಎಂದರೆ ಎಲ್ಲಾ ದೇವತೆಗಳಿಗಿಂತಲೂ ಶ್ರೇಷ್ಠನಾದನು. ಇಂದ್ರನಿಗೆ ಮಹೇಂದ್ರನೆಂಬ ಹೆಸರು ಒರಲ. ಕಾರಣವು—ಎಂದು ಹೇಳಿದೆ.

ಸ ಮಹಾನ್ಮುತ್ಯಾ ದೇವತಾ ಅಬ್ರವೀದುದ್ಧಾರಂ ಮ ಉದ್ಧರತೇತಿ
ಯಥಾಽಪ್ಯೇತರ್ಹೀಚ್ಛತಿ ಯೋ ವೈ ಭವತಿ ಯಃ ಶೇಷ್ಯತಾಮು-
ಶ್ನುತೇ ಸ ಮಹಾನ್ಭವತಿ ತಂ ದೇವಾ ಅಬ್ರುವನ್ ಸ್ವಯಮೇವ
ಬ್ರೂಷ್ವ ಯತ್ತೇ ಭವಿಷ್ಯತೀತಿ ಸ ಏತಂ ಮಾಹೇಂದ್ರಂ
ಗ್ರಹಮಬ್ರೂತ ಮಾಧ್ಯಂದಿನಂ ಸವನಾನಾಂ ನಿಷ್ಕೇವಲ್ಯಮು-
ಕ್ಥಾನಾಂ ತ್ರಿಷ್ಟುಭಂ ಛಂದಸಾಂ ಪೃಷ್ಠಂ ಸಾಮ್ನಾಂ ತಮಸ್ಮಾ
ಉದ್ಧಾರಮುದಹರನ್ ಉದಸ್ಮಾ ಉದ್ಧಾರಂ ಹರಂತಿ ಯ
ಏವಂ ನೇದ |

ಅಥೇಂಕ್ಷ್ಯಾತ್ಮ ಮಹತ್ವಪ್ರಸಕ್ತಂ ಸತ್ಕಾರವಿಶೇಷಂ ದರ್ಶಯತಿ—ಸ ಇಂದ್ರ ಉಕ್ತ ಪ್ರಕಾರೇಣ ಮಹತ್ವಂ ಪ್ರಾಪ್ಯ ದೇವತಾಃ ಪ್ರತ್ಯೇತದಬ್ರವೀತ್ || ಹೇ ದೇವಾ ಉದ್ಧಾರಮುತ್ಪರ್ಷ್ಯಂ ನಿಮಿತ್ತೀಕೃತ್ಯ ಯಃ ಪುಂಸಾ ಪೂಜಾವಿಶೇಷೋ ಹಿಯತೇ ಸಂಪಾದ್ಯತೇ ಸೋಽಯಂ ಸತ್ಕಾರ ಉದ್ಧಾರಸ್ತಂ ಸತ್ಕಾರಭಾಗಂ ಮೇ ನುದರ್ಶನುದ್ಧರತ ಸ್ತುತಕ್ಕುರತೇತಿ || ಯಥೇತ್ಯಾದಿನಾ ಲೌಕಿಕದೃಷ್ಟಾಂತ ಉಚ್ಯತೇ | ಯೋ ನೈ ಭವತಿ ಯಃ ಪುಮಾನ್ಭವತ್ಯೈಶ್ವರ್ಯಂ ಪ್ರಾಪ್ನೋತಿ | ಯುಕ್ತ ಶ್ರೇಷ್ಠತಾಂ ವಿದ್ಯಾಚಾರಾದಿಪ್ರಯುಕ್ತವೈಶಿಷ್ಟ್ಯಮಶ್ನುತೇ | ಸ ಪ್ರಾಪ್ನೈಶ್ವರ್ಯೋ ಪಿಶಿಷ್ಟಶ್ಚ ಸರ್ವೇಷಾಂ ಮಧ್ಯೇ ಮಹಾನ್ಭವತಿ || ಸ ತಾದೃಶಃ ಪುರುಷ ಏತರ್ಹ್ಯಪೀದಾನೀನುಪಿ ಯಥಾ ವಿಶಿಷ್ಟಪೂಜಾರೂಪಂ ಭಾಗಮಿಚ್ಯತಿ ತಥಾಽಯಮಿಂದ್ರೋಽಪೀತ್ಯಧ್ಯಾಹಾರಃ | ತಮುದ್ಧಾರೇಚ್ಛಾಪಂತಮಿಂದ್ರಂ ದೇವಾ ಇದಮಬ್ರುವ್ || ಹೇ ಇಂದ್ರ ಯತ್ತೇ ಪ್ರಿಯಂ ಭವಿಷ್ಯತಿ ತತ್ಸ್ವಯಮೇವ ಬ್ರೂಷ್ಯೇತಿ | ತತಃ ಸ ಇಂದ್ರೋ ಗೃಹಾಣಾಂ ಮಧ್ಯ ಏತಂ ಮಾಹೇಂದ್ರಗೃಹ-ಮಬ್ರೂತ ತಥಾ ಸವನಾನಾಂ ಮಧ್ಯೇ ಮಾಧ್ಯಂದಿನಂ ಸವನಂ ಶಸ್ತ್ರಾಣಾಂ ಮಧ್ಯೇ ನಿಷ್ಕೇವಲ್ಯಂ ಶಸ್ತ್ರಂ ಛಂದಸಾಂ ಮಧ್ಯೇ ತ್ರಿಷ್ಟುಭಂ ಸಾಮಾಂ ಮಧ್ಯೇ ಪೃಷ್ಠಸ್ತೋತ್ರನಿಷ್ಪಾದಕಂ ಬೃಹದ್ರ-ಛಂತರವೈರೂಪಾದಿಕಂ | ತತೋ ದೇವಾ ಅಸ್ಮಾ ಇಂದ್ರಾಯ ತಮುದ್ಧಾರಂ ಮಾಹೇಂದ್ರಗೃ-ಹಾದಿಕಂ ಯಜ್ಞಾದುದ್ಧರತ || ತದೇತಚ್ಛಾಖಾಂತರೇಽಪ್ಯಾನ್ಮಾತಂ || ‘ ಸ ಏತಂ ಮಾಹೇಂದ್ರ-ಮುದ್ಧಾರಮುದ್ಧರತ ವೃತ್ರಂ ಹತ್ವಾಽನ್ಯಾಸು ದೇವತಾಸ್ತಥೀತಿ ಯನ್ಮಾಹೇಂದ್ರೋ ಗೃಹ್ಯತ ಉದ್ಧಾರಮೇವ ತಂ ಯಜಮಾನ ಉದ್ಧರತೇ ನ ಪ್ರಜಾಸ್ತಥಿ ’ ಇತಿ || ವೇದನಂ ಪ್ರಶಂಸತಿ ||

ಒಳಿಕ ಇಂದ್ರನು ಮೇಲೆ ಹೇಳಿದಂತೆ ಮಹತ್ವದವಿಯನ್ನು ಗಳಿಸಿ ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಕರೆದು ಇಂತೆಂದನು — ಎಲೈ ದೇವತೆಗಳೇ, ನಾನು ಮಹತ್ವದವಿಯನ್ನು ಗಳಿಸಿರುವುದರಿಂದ ಇದರ ನಿಮಿತ್ತವಾಗಿ ಎಂದರೆ ನನ್ನನ್ನು ಅಭಿನಂದಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಗೌರವಸೂಚಕವಾದ ಸತ್ಕಾರವೊಂದನ್ನು ಏರ್ಪಡಿಸಿ ಎಂದನು. ಲೋಕವ್ಯವಹಾರದಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ ಒಬ್ಬ ಪುರುಷನಿಗೆ ಅತುಳ್ಳ ಶ್ವರ್ಯ ಪ್ರಾಪ್ತಿಯಾಗಲಿ, ವಿದ್ಯಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಶಸ್ತಿಯಾಗಲಿ, ರಾಜಸನ್ಮಾನವಾಗಲಿ ಲಭಿಸಿದಲ್ಲಿ ಅಂತಹ ಪುರುಷನು ಜನರ ಮಧ್ಯೆ ಗಣ್ಯನಾದವನೆಂದು ಪ್ರಸಿದ್ಧನಾಗಿರುವುದರಿಂದ, ಜನರು ಸಾಧಾರಣವಾಗಿ ಅಂತಹ ಪುರುಷನನ್ನು ಅಭಿನಂದಿಸಲು ಸತ್ಕಾರಕೂಟವನ್ನು ಏರ್ಪಡಿಸುವುದು ರೂಢಿಯಷ್ಟೆ. ಆದರಂತೆ ಇಂದ್ರನು ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಈ ವಿಷಯವಾಗಿ ಪ್ರಶ್ನೆಮಾಡಿದನು. ದೇವತೆಗಳೂ ಸಹ ಇಂದ್ರನ ಮಾತನ್ನನುಮೋದಿಸಿ— ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ, ಈ ಸತ್ಕಾರ ಸಮಾರಂಭವನ್ನು ಯಾವರೀತಿ ಮಾಡಬೇಕು? ಹೇಗೆ ಮಾಡಿದರೆ ನಿನಗೆ ಸಂತೋಷವಾಗುವುದು? ಅದನ್ನು ನೀನೇ ಹೇಳಬೇಕು. ನಾವು ಅದರಂತೆ ನಡೆಸುವೆವು ಎನ್ನಲು, ಅದಕ್ಕೆ ಇಂದ್ರನು— ಗೃಹಗಳ (ಗೃಹವೆಂದರೆ ಸೋಮವನ್ನು ಪಾನಮಾಡುವ ಪಾತ್ರವಿಶೇಷ) ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಮಾಹೇಂದ್ರ ಗೃಹವು (ಮಹೇಂದ್ರನಾದ ನನಗೆ ಅರ್ಪಿಸುವ ಸೋಮಪಾತ್ರೆಯು) ಎಲ್ಲಾ ಗೃಹಗಳಿಗಿಂತ ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದುದಾಗಿರಬೇಕು. ಅದರಂತೆಯೇ, ಪ್ರಾತಃಸವನ, ಮಾಧ್ಯಂದಿನ ಸವನ, ತೃತೀಯಸವನಗಳೆಂಬ ಮೂರು ಸವನಗಳಲ್ಲಿ ಮಾಧ್ಯಂದಿನಸವನವೂ, ಆಶ್ವಿನಶಸ್ತ್ರ, ಮರುತ್ವತೀಯ ಮೊದಲಾದ ಶಸ್ತ್ರ (ಮಂತ್ರ)ಗಳಲ್ಲಿ ನಿಷ್ಕೇವಲ್ಯಶಸ್ತ್ರವೂ, ಗಾಯತ್ರಾದಿಛಂದಸ್ಸುಗಳಲ್ಲಿ ತ್ರಿಷ್ಟುಭಛಂದಸ್ಸೂ, ಸಾಮಗಾನಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಪೃಷ್ಠಸ್ತೋತ್ರನಿಷ್ಪಾದಕವಾದ ಬೃಹದ್ರಛಂತರಸಾಮವೂ, ಶ್ರೇಷ್ಠವಾಗಿರುವುದೆಂದು ನೀವು ಅನುಮೋದಿಸಬೇಕು. ಏಕೆಂದರೆ ಅವುಗಳೆಲ್ಲಾ ನನಗೆ ಪ್ರಿಯವಾಗಿರುವವು. ಇದೇ ನೀವು ನನಗೆ ಮಾಡುವ ಸತ್ಕಾರವು ಎಂದನು. ದೇವತೆಗಳು ಹಾಗೆಯೇ ಆಗಲೊಂದಪ್ಪಿ ಯಜ್ಞಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಮಾಹೇಂದ್ರಗೃಹಾದಿಗಳಿಗೆ ಶ್ರೇಷ್ಠತೆಯನ್ನು ಅನುಮೋದಿಸಿದರು. ಈ ವಿಷಯವು ಇತರ ವೇದಗಳಲ್ಲಿಯೂ—

ಸ ಏತಂ ಮಾಹೇಂದ್ರಮುದಹರತ ವೃತ್ರಂ ಹತ್ವಾನ್ಯಾಸು ದೇವತಾಸ್ತಥೀತಿ ಯಶ್ಚಾಹೇಂದ್ರೋ ಗೃಹ್ಯತ ಉದ್ಧಾರಮೇವ ತಂ ಯಜಮಾನ ಉದ್ಧರತೇ ಸ ಪ್ರಜಾಸ್ತಥಿ | ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದು. ಈ ವಿಷಯವನ್ನು ಯಜ್ಞ ಮಾಡುವ ಯಾವ ಯಜಮಾನನು ತಿಳಿಯುವನೋ ಅವನು ಜನರಲ್ಲಿ ಶ್ರೇಷ್ಠತೆಯನ್ನೂ, ಗಣ್ಯತೆಯನ್ನೂ ಪಡೆಯುವನು.

ತಂ ದೇವಾ ಅಬ್ರುವನ್ಸರ್ವಂ ನಾ ಅವೋಚಥಾ ಅಸಿ ನೋಽತ್ರಾಸ್ತಿಸ್ತಿತಿ
ಸ ನೇಽತ್ಯಬ್ರವೀತ್ಕಥಂ ವೋಽಪಿ ಸ್ಯಾದಿತಿ ತಮಬ್ರುವನ್ಸಪ್ತೇವ
ನೋಽಸ್ತು ಮುಘವನ್ನಿತಿ ತಾನೀಕ್ಷತೈವ ||

ಉದ್ಧಾರಭಾಗಂ ದತ್ತವತಾಂ ದೇವಾನಾಂ ತಸ್ಮಿನ್ನುದ್ಧಾರೇ ಸ್ಥಾಪೇಕ್ಷಿತಭಾಗಪ್ರಾರ್ಥನಾಂ ದರ್ಶಯತಿ—ಉದ್ಧಾರಯುಕ್ತಂ ತಮಿಂದ್ರಮಿತರೇ ದೇವಾ ಇದಮಬ್ರುವ || ಹೇ ಮುಘವನ್ನಿಂದ್ರ ಸರ್ವಮೇವ ಯಜ್ಞಂ ಸ್ವಸಂಬಂಧಿತ್ವೋನೋಕ್ತವಾನಸಿ, ಅಸ್ಮಾಕಮಪ್ಯತ್ರ ಸಾರೋ ಭಾಗೋಽಸ್ತಿಸ್ತಿತಿ || ತತಃ ಸ ಇಂದ್ರ ಏವಮಬ್ರವೀತ್ || ಅಯಂ ಸಾರಃ ಸರ್ವೋಽಪಿ ಮಮೈವಾಪೇಕ್ಷಿತೋ ಯುಷ್ಮಾಕಮಪ್ಯತ್ರ ಭಾಗಃ ಕಥಂ ಸ್ಯಾನ್ನಾಸ್ತೇವ ಯುಷ್ಮಾಕಂ ಭಾಗ ಇತಿ || ನಿರಾಕೃತವಂತಂ ತಮಿಂದ್ರಂ ದೇವಾಃ ಪ್ರಾರ್ಥಯಮಾನಾ ಇದಮಬ್ರುವ || ಹೇ ಮುಘವನೋಽಸ್ಮಾಕಮಪ್ಯಸ್ತೇವ ಸರ್ವಥಾ ಭಾಗೋಽಪೇಕ್ಷಿತ ಏವೇತಿ || ತತಃ ಸ ಇಂದ್ರಸ್ತಾಸ್ತೇವಾನೀಕ್ಷತೈವಾನುಗ್ರಹದೃಷ್ಟ್ಯಾವಲೋಕಿತವಾನೇವ ||

ಅನಂತರ ದೇವತೆಗಳು ಇಂದ್ರನನ್ನು ಕುರಿತು—ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ, ನಾವು ನಿನ್ನನ್ನು ಸತ್ಕರಿಸಿ ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ನಿನಗೆ ಬೇಕಾದ ಸಾರವಸ್ತುಗಳನ್ನೆಲ್ಲಾ ಅರ್ಪಿಸಿರುವೆವು. ಸಾರವಾದ ಎಲ್ಲಾ ವಸ್ತುಗಳನ್ನೂ ನೀನೇ ತೆಗೆದುಕೊಂಡಿರುವೆ. ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಕೆಲವನ್ನು ನಮಗೂ ಕೊಡು ಎಂದರು. ಇಂದ್ರನು—ಅದಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಈ ಸಾರವಸ್ತುಗಳನ್ನೆಲ್ಲಾ ನಾನೇ ಅಪೇಕ್ಷಿಸಿದೆನು. ಅವೆಲ್ಲಾ ನನಗೆ ಲಭಿಸಿತು. ನಿಮಗೆ ಕೊಡಲು ಕಾರಣವೇನು? ಎಂದನು. ದೇವತೆಗಳು ಮತ್ತೆ—ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ, ಈರೀತಿ ನಮ್ಮ ಪ್ರಾರ್ಥನೆ ಯನ್ನು ನಿರಾಕರಿಸಬೇಡ. ನಮಗೂ ಸ್ವಲ್ಪ ಭಾಗವನ್ನು ಕೊಡು ಎಂದು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಲು ಇಂದ್ರನು ಅವರನ್ನು ಅನುಗ್ರಹದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ನೋಡಿದನು. ಮತ್ತೇನನ್ನೂ ಹೇಳಲಿಲ್ಲ.

English Translation

(Indra wishes for Prajapati's rank. Why Prajapati is called kah.

Indra's share in the sacrifice)

Indra after having slain Vritra and remained victor in various battles, said to Prajapati, "I will have thy rank, that of the supreme deity; I will be great!" Prajapati said, "Who am I" (ko aham)? Indra answered, "just what thou hast told (i.e. kah, who?)" Thence Prajapathi received the name kah, who? Prajapati is (the god) kah, who? Indra is called mahendra, i.e., the great Indra, because he had become great (greater than all the other gods).

He, after having become great, said to the gods, "give me a distinguished reception!" just as one here (in this world) who is (great) wishes for honourable distinction and he who attains to an eminent position, is great. The gods said to him, "tell it yourself what shall be yours (as a mark of distinction)." He answered. "This Mahendra Soma jar (Gruha), among the libations that of the midday, among the Shastras the Nishkevalya, among the metres the Trishtubh and among the Samans the Pristha. They thus gave him these marks of distinction. They give them also to him who has such a knowledge. The gods said to him, "thou hast chosen for thyself all; let some of these things (just mentioned) be ours also." He said, "No, why should anything belong to you?" They answered, "let it belong to us, Maghavann." He only looked at them (as if conniving).

ಇತಿ ಶ್ರೀಮತ್ಸಾಮಾಂತ್ಯಾಚಾರ್ಯವಿರಚಿತೇ ಮಾಧವೀಯೇ ವೇದಾರ್ಥಪ್ರಕಾಶ
ಐತರೇಯಬ್ರಾಹ್ಮಣಭಾಷ್ಯಸ್ಯ ದ್ವಾದಶಾಧ್ಯಾಯೇ ದಶಮಃ ಖಂಡಃ

ಇಲ್ಲಿಗೆ ಐತರೇಯಬ್ರಾಹ್ಮಣದ ಹನ್ನೆರಡನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ ಹತ್ತನೆಯ ಖಂಡವು
ಸಮಾಪ್ತವಾದುದು.

ಅಥ ದ್ವಾದಶಾಧ್ಯಾಯೇ ಏಕಾದಶಃ ಖಂಡಃ

ಹನ್ನೆರಡನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ ಹನ್ನೊಂದನೆಯ ಖಂಡವು

[ಮಕ್ಕಳಿಗೂ ಸಾಮಕ್ಕೂ ಇರುವ ನಿಕಟಸಂಬಂಧವು—ಸಾಮಗಾನಮಾಡುವ ಮುತ್ವಿಜರು ಏತಕ್ಕಾಗಿ ಮೂರು ಮಕ್ಕಳನ್ನು
(ತೃತೀಯ) ಪಡೆದು ಗಾನಮಾಡುವರು—ಈ ಮಕ್ಕಳು ಮತ್ತು ಸಾಮಮಂತ್ರಗಳ ಐದುವಿಧ ಪ್ರಭೇದಗಳು—ಈ ಎರಡು
ವಿಧವೂ ವಿರಾಟ್‌ಭಂದಸ್ಥಿತಿಗಳಲ್ಲಿರುವುದು—ನಿಷ್ಕೇವಲ್ಯಶಸ್ತ್ರದ ಐದು ವಿಭಾಗಗಳು.]

ತೇ ದೇವಾ ಅಬ್ರುವನ್ನಿಯಂ ನಾ ಇಂದ್ರಸ್ಯ ಪ್ರಿಯಾ ಜಾಯಾ
ನಾನಾತಾ ಪ್ರಾಸಹಾ ನಾಮಾಸ್ಯಾಮೇವೇಚ್ಛಾಮಹಾ ಇತಿ
ತಥೇತಿ ತಸ್ಯಾಮೈಚ್ಛಂತ ಸೈನಾನಬ್ರವೀತ್ಪ್ರತರ್ವಃ ಪ್ರತಿವ-

ಕ್ರಾಸ್ತೀತಿ ತಸ್ಮಾತ್ಪ್ರಿಯಃ ಪತ್ಯಾವಿಚ್ಛಂತೇ ತಸ್ಮಾದು ಸ್ತ್ರೀನು-
ರಾತ್ರಂ ಪತ್ಯಾವಿಚ್ಛತೇ ತಾಂ ಪ್ರಾತರುಪಾಯಸ್ತೈತದೇವ
ಪ್ರತ್ಯಪದ್ಯತ |

ಅಥ ನಿಷ್ಕೇವಲ್ಯಶಸ್ತ್ರೇ ಯಾಜ್ಞಾಂ ವಿಧಾತುಂ ಪೂರ್ವೋಪಾಖ್ಯಾನಕೇಷಂ ಪ್ರಸ್ತುತಿ ||
ತೇ ದೇವಾ ಇಂದ್ರಸ್ಯಾಭಿಪ್ರಾಯಮುಜಾಸಂತಃ ಪರಸ್ಪರಮಿದಮಬ್ರುವ | ಇಯಂ ವೈ
ಪುರತೋ ದೃಶ್ಯಮಾನೈವೇಂದ್ರಸ್ಯ ಪ್ರಿಯಾ ಜಾಯಾ ಸಾ ವಾನಾತಾ ಮಧ್ಯಮಜಾತೀಯಾ |
ರಾಜ್ಞಾಂ ಹಿ ತ್ರಿವಿಧಾಃ ಸ್ತ್ರೀಯಸ್ತತ್ರೋತ್ತಮಜಾತೇರ್ನುಹಿಂಸೀತಿ ನಾನು || ಮಧ್ಯಮಜಾ-
ತೇರ್ನಾಪಾತೇತಿ | ಅಧಮಜಾತೇಃ ಪರಿವೃತ್ತಿರಿತಿ | ಅತ ಏವಾಶ್ವಮೇಧೇಽತ್ಯಂತಂ ಪ್ರತಿ ರಾಜ-
ಸ್ತ್ರೀಣಾಂ ಕರ್ತವ್ಯವಿಶೇಷ ಏತೈರ್ನಾಮುಭಿರಾನಾತಃ-ಭೂರಿತಿ ಮಹಿಂಸೀ ಭುವ ಇತಿ ವಾನಾತಾ
ಸುವರಿತಿ ಪರಿವೃತ್ತಿರಿತಿ || ತಸ್ಯಾಶ್ವ ವಾನಾತಾಯಾಃ ಪ್ರಾಸದೇತಿ ನಾನು ರಾಜಪ್ರಿಯತ್ವಾತ್ ||
ಪ್ರಸದ್ಯ ಬಲಾತ್ಕಾರೇಣ ಸರ್ವಂ ಕಾರ್ಯಂ ಕರ್ತುಂ ಶಕ್ತೇತ್ಯರ್ಥಃ || ತಸ್ಮಾದೇತಸ್ಯಾನೇವ
ನಿಮಿತ್ತಭೂತಾಯಾಂ ಸತ್ಯಾಂ ರಾಜಾಭಿಪ್ರಾಯಂ ಜ್ಞಾತುಮಿಚ್ಛಾಮಹಾ ಇತಿ ವಿಜಾರ್ಯ
ಸರ್ವೇಂದ್ರೇಕೃತ್ಯ ತಸ್ಯಾಂ ವಾನಾತಾಯಾಂ ಸ್ವಾಭೀಷ್ಟಮೈಚ್ಛಂತ || ಸಾಹಿ ವಾನಾತೈತಾನ್ನೇ-
ವಾನಿದಮಬ್ರವೀತ್ || ರಾತ್ರೌ ರಾಜಾಭಿಪ್ರಾಯಂ ವಿಜಾರಯಿತುಂ ಶಕ್ಯತ್ವಾತ್ಪರೇದ್ಯುಃ ಪ್ರಾತಃ-
ಕಾಲೇ ವೋ ಯುಷ್ಮಾಕಂ ಪ್ರತ್ಯುತ್ತರಂ ವಕ್ತ್ವಾಸ್ತಿ ವಕ್ತ್ವಾಮೀತಿ || ಯಸ್ಮಾದೇವಂ ತಸ್ಮಾ-
ಲ್ಲೋಕೇಽಪಿ ಪ್ರಿಯಾಃ ಸ್ತ್ರೀಯಃ ಸರ್ವಮನಗಂತವ್ಯಂ ವೃತ್ತಾಂತಂ ಪತ್ಯಾವನಗಂತುಮಿಚ್ಛಂತೇ ||
ಯಸ್ಮಾದ್ವಿವಿಕ್ತಾನಸರೇ ಸರ್ವಮನಗಂತುಂ ಸುತಕಂ ತಸ್ಮಾದು ತಸ್ಮಾದೇವ ಕಾರಣಾತ್ಪ್ರಿಯಾ
ಸ್ತ್ರೀ, ಅನುರಾತ್ರಂ ರಾತ್ರಿಸಮಯೇ ವಿವಿಕ್ತವೇಲಾಯಾಂ ಪತ್ನೌ ಸರ್ವಮನಗಂತುಮಿಚ್ಛತೇ |
ದೇವಾಸ್ತು ಪ್ರಾತಃಕಾಲೇ ವಾನಾತಾಮುಪಾಗಚ್ಛ | ಸಾ ವಾನಾತೈತದೇವ ವಶ್ಯಮಾಣ
ಮಂತ್ರರೂಪಂ ನಾಕಂ ಪ್ರತ್ಯುತ್ತರತ್ವೇನ ಪ್ರಾಪ್ತವತಿ |

ಇಂದ್ರನು ಯಾವ ಮಾತನ್ನೂ ಆಡದ್ದರಿಂದ ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಇಂದ್ರನ ಅಭಿಪ್ರಾಯವು ತಿಳಿಯಲಿಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ
ಅವರು ಪರಸ್ಪರ ಈ ರೀತಿ ಮಾತನಾಡಿಕೊಂಡರು. ಈಗ ನಮ್ಮೆದುರಿಗೆ ಇರುವ ಈ ಸ್ತ್ರೀಯು ಇಂದ್ರನಿಗೆ ಪ್ರೀತಿಸಾತ್ರಳಾದ
ಪತ್ನಿಯು. ಇವಳು ಮಧ್ಯಮಜಾತಿಯವಳು. ಇವಳ ಹೆಸರು ವಾನಾತಾ ಎಂದು. ರಾಜರಿಗೆ ಮೂರುವಿಧವಾದ ಪತ್ನಿಯರು
ಇರುವರು. ಅವರಲ್ಲಿ ಉತ್ತಮಜಾತಿಯ ಪತ್ನಿಗೆ ಮಹಿಂಸಿ ಎಂದೂ, ಮಧ್ಯಮ ಜಾತಿಯ ಪತ್ನಿಗೆ ವಾನಾತಾ ಎಂದೂ, ಅಧಮ
ಜಾತಿಯ ಪತ್ನಿಗೆ ಪರಿವೃತ್ತಿ ಎಂದೂ ಹೇಳುವ ರೂಢಿ ಇದೆ. ಆದ್ದರಿಂದಲೇ ಅಶ್ವಮೇಧಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಸ್ತ್ರೀಯರು ಮಾಡಬೇಕಾದ
ಕರ್ತವ್ಯಕರ್ಮಗಳಲ್ಲಿ ಮಹಿಂಸಿಯನ್ನು ಭೂಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದದಿಂದಲೂ ವಾನಾತಾ ಎಂಬ ಪತ್ನಿಯನ್ನು ಭುವಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದ
ದಿಂದಲೂ ಪರಿವೃತ್ತಿ ಎಂಬ ಪತ್ನಿಯನ್ನು ಸುವಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದದಿಂದಲೂ ನಿರ್ದೇಶಿಸುವರು. ಈ ಮೂವರಲ್ಲಿ ವಾನಾತಾ ಎಂಬ
ಮಧ್ಯಮಜಾತಿಗೆ ಸೇರಿದ ಪತ್ನಿಗೆ ಪ್ರಾಸಹಾ ಎಂದು ಹೆಸರಿದೆ. ಏಕೆಂದರೆ ಈ ಪತ್ನಿಯು ಪತಿಯ ಇಷ್ಟವನ್ನು ತಿಳಿದು ಅದಂತೆ
ವರ್ತಿಸುತ್ತಾ ಬಲಾತ್ಕಾರದಿಂದ ಸಮಸ್ತ ಕೆಲಸವನ್ನೂ ಮಾಡಲು ಸಮರ್ಥಳಾದ್ದರಿಂದ ಇವಳು ರಾಜನಿಗೆ ಬಹಳ ಪ್ರೀತಿಸಾತ್ರ
ಳಾಗಿರುವಳು. ಆದ್ದರಿಂದ ಇವಳ ಮೂಲಕ ರಾಜನಾದ ಇಂದ್ರನ ಅಭಿಪ್ರಾಯವನ್ನು ತಿಳಿದುಕೊಳ್ಳುವುದು ಯುಕ್ತವೆಂದರಿತು,

ಇವಳಲ್ಲಿ ತಮ್ಮ ವಿಚಾರವನ್ನು ಅರಿಕೆಮಾಡಿಕೊಂಡರು. ಅದನ್ನು ಕೇಳಿ ವಾವಾತಿಯು—ಎಲೈ ದೇವತೆಗಳೇ, ನಿಮ್ಮ ವಿಚಾರವನ್ನು ಇಂದ್ರನಿಗೆ ತಿಳಿಸಿ ಅವನ ಅಭಿಪ್ರಾಯವನ್ನು ತಿಳಿಯಬೇಕಾದರೆ ಈಗ ಸರಿಯಾದ ಕಾಲವಲ್ಲ. ಲೋಕದಲ್ಲಿ ಸ್ತ್ರೀಯರು ತಮ್ಮ ಪತಿಗೆ ತಿಳಿಸಬೇಕಾದ ಯಾವ ಮುಖ್ಯ ವಿಷಯವನ್ನಾಗಲಿ ಏಕಾಂತದಲ್ಲಿರುವಾಗ ತಿಳಿಸುವುದು ರೂಢಿಯಷ್ಟೆ. ಏಕಾಂತದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಯಾವ ವಿಧವಾದ ಅಡ್ಡಿ ಆತಂಕಗಳಿಲ್ಲದೆ ಇರುವುದರಿಂದ ಸ್ತ್ರೀಯರು ಹೇಳಿದ್ದನ್ನು ಪುರುಷನು ಸಹಾನುಭೂತಿಯಿಂದ ಕೇಳಿ ಯೋಗ್ಯವಾದ ಉತ್ತರವನ್ನು ಹೇಳುವನು. ಆದ್ದರಿಂದ ನಾನು ಈ ರಾತ್ರಿ ಇಂದ್ರನೊಡನೆ ಏಕಾಂತದಲ್ಲಿರುವಾಗ ನಿಮ್ಮ ವಿಷಯವನ್ನು ಪ್ರಸ್ತಾಪಮಾಡಿ ಇಂದ್ರನ ಅಭಿಪ್ರಾಯವನ್ನು ತಿಳಿದುಕೊಳ್ಳುವೆನು. ಆದ್ದರಿಂದ ನೀವು ನಾಳೆ ಬೆಳಿಗ್ಗೆ ಬಂದರೆ ಇಂದ್ರನ ಪ್ರತ್ಯುತ್ತರವನ್ನು ತಿಳಿಸುವೆನು ಎಂದಳು. ದೇವತೆಗಳು ಹಾಗೇ ಆಗಲೆಂದು ಹೇಳಿ ಮಾರನೆಯ ದಿವಸ ಪ್ರಾತಃಕಾಲ ಬಂದು ಕೇಳಲು, ಆ ವಾವಾತಿಯು ಪ್ರತ್ಯುತ್ತರರೂಪವಾಗಿ ಮಂತ್ರರೂಪವಾದ ಈ ವಾಕ್ಯವನ್ನು ಹೇಳಿದಳು—

ಯದ್ವಾನಾನ ಪುರುತಮಂ ಪುರಾಷಾಳಾ ವೃತ್ರಹೇಂದ್ರೋ ನಾಮಾ-
ನ್ಯಪ್ರಾಃ | ಅಚೇತಿ ಪ್ರಾಸಹಸ್ಪತಿಸ್ತು ವಿಷ್ಣಾನಿತಿ || ಇಂದ್ರೋ ವೈ
ಪ್ರಾಸಹಸ್ಪತಿಸ್ತು ವಿಷ್ಣಾನ್ |

ತಸ್ಮಿನ್ನಂತೇ ಸಾದತ್ರಯಂ ಪಠತಿ || ಪುರಾತನಾನಾಂ ಪುರುಷಾಣಾಂ ಮುಖ್ಯೇ ಸಹಿಷ್ಣುಃ
ಪುರುಷ ಇಂದ್ರಃ ಸ ಚ ಪುರುತಮಮತಿಶಯೇನ ಪ್ರಭೂತಂ ಯದುದ್ಧಾರಿತರೂಪಂ ವಸ್ತು
ವಾವಾಸ || ಅದೌ ದೀರ್ಘಶ್ಚಾಂದಸಃ | ವವಾನ ಸನ್ಮುಗ್ಧೇಜೇ ಲಬ್ಧವಾನಿತ್ಯರ್ಥಃ || ಸ ಚ
ವೃತ್ರಹೇಂದ್ರಸ್ತಸ್ಮಿನ್ನದ್ಧಾರೇ ನಾಮಾನಿ, ಆಪ್ರಾ ಮಾಹೇಂದ್ರಗ್ರಹೋ ಮಾಧ್ಯಂದಿನಮಿತ್ಯಾ-
ದೀನಿ ಸ್ವಾಭೀಷ್ಟನಾಮಾನ್ಯಾ ಸಮಂತಾತ್ಪೂರಿತವಾಃ || ಪ್ರಕೃತ್ಯಂ ಸಹೋ ಬಲಂ ಯೇಷಾಂ ತೇ
ಪ್ರಾಸಹಾಸ್ತೇಷಾಂ ಪತಿಃ ಪ್ರಾಸಹಸ್ಪತಿರಿಂದ್ರಃ, ಅಚೇತಿ, ಅಜಾನಾದ್ವೇನಾನಾಮುಭೀಷ್ಟಂ
ಜ್ಞಾತವಾನ್ಯಟಾಕ್ಷೇಣಾನುಗೃಹೀತವಾನಿತ್ಯರ್ಥಃ || ಸ ಚೇಂದ್ರಸ್ತು ವಿಷ್ಣಾನ್ಪಹುಧನವಾಃ ||
ಅಸ್ಮಿಂಸ್ತುತೀಯಸಾದೇ ಸಾದಯೋರಪ್ರಸಿದ್ಧತ್ವಾದರ್ಥಂ ವ್ಯಾಚಷ್ಟೇ—

ಪುರಾತನ ಪುರುಷರ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಇಂದ್ರನು ವೃತ್ರನನ್ನು ಸಂಹಾರಮಾಡಿ, ಇತರ ಅನೇಕ ಯುದ್ಧಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಜಯಶಾಲಿಯಾಗಿ ಪ್ರಪಂಚದಲ್ಲೆಲ್ಲಾ ಖ್ಯಾತಿಯನ್ನು ಗಳಿಸಿರುವನು. ಆದ್ದರಿಂದ ಇಂದ್ರನಿಗೆ ಪ್ರಾಸಹಸ್ಪತಿ ಎಂಬ ಹೆಸರು. ಪ್ರ-ಅತಿಶಯವಾದ, ಸಹ-ಬಲಕ್ಕೆ, ಪತಿಃ-ಪ್ರಭುವು, ಅತ್ಯಂತ ಬಲಶಾಲಿಯು ಎಂಬ ಹೆಸರು ಅನ್ವರ್ಥನಾಮವಾಗಿರುವುದು. ಇಂತಹ ಹೆಸರನ್ನು ವೃತ್ರಸಂಹಾರರೂಪವಾದ ಮಹಾಕಾರ್ಯದಿಂದ ಗಳಿಸಿ, ಮಾಹೇಂದ್ರ ಗ್ರಹ, ಮಾಧ್ಯಂದಿನಸವನ ಮೊದಲಾದ ಪ್ರಶಸ್ತಿ ನಾಮಗಳು ತನಗೆ ಅತ್ಯಂತ ಪ್ರಿಯವಾಗಿರುವುದೆಂದು ಪ್ರಪಂಚದಲ್ಲೆಲ್ಲಾ ಹರಡಿರುವನು. ಈ ಇಂದ್ರನು ದೇವತೆಗಳ ಅಭೀಷ್ಟವೇನೆಂಬುದನ್ನೂ ತಿಳಿದೇ ಇರುವನು. ಮತ್ತು ಇವನು ಬಹಳ ಬಲಶಾಲಿಯು—ಎಂದು ಈ ಋಕ್ವೇದ ಮೂರು ಪಾದಗಳಿಗೆ ಆರ್ಥವು. ಇದನ್ನೇ ವಾವಾತಿಯು ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ತಿಳಿಸಿದಳು.

ಯದೀಮುಶ್ಯಸಿ ಕರ್ತವೇ ಕರತ್ತದಿತಿ ಯಜೇವೈತದವೋಚಾಮಾಕರ-
ತ್ತದಿತ್ಯೇವೈನಾಂ ಸ್ತದಬ್ರವೀತ್ ||

ಚತುರ್ಥಂ ಸಾದಮನೂದ್ಯ ವ್ಯಾಚಕ್ಷೇ—ಸಾದತ್ರಯೋಕ್ತಂ ಸಾವಾತಾಯಾ ವಚನಂ
ಪ್ರತ್ಯಾ ಚತುರ್ಥಸಾದೇನ ದೇವಾಃ ಪರಸ್ಪರಂ ಬ್ರುವತೇ ಯದಿ, ಈಂ ಯದಿದಮಸ್ಮಾಕಮು-
ಪ್ಯತ್ರ ಭಾಗೋಽಸ್ತಿಸ್ತೇತಾದ್ಯಶಂ ಕಾರ್ಯಂ ಕರ್ತವೇ ಕರ್ತುಮುತ್ಸುಸಿ ವಯಂ ಸರ್ವೇ
ಕಾಮಯಾಮಹೇ ತತ್ಸರ್ವಮಕರದಿಂದ್ರಃ ಸಂಪೂರ್ಣಮಕರೋತ್ || ಅಥವಾ ಚತುರ್ಥ-
ಸಾದೋಽಪಿ ವಾವಾತಾಯಾ ಏವ ವಚನಂ | ಹೇ ದೇವಾ ವಯಂ ಸರ್ವೇ ಯದಿದಂ ಕಾರ್ಯಂ
ಕರ್ತುಂ ಕಾಮಯಾಮಹೇ ತದ್ಯುಷ್ಮದ್ಭಾಗಪ್ರದಾನರೂಪಂ ಕಾರ್ಯಮಿಂದ್ರೋಽಕರೋದಿತಿ |
ಇದನೇನ ದ್ವಿತೀಯಂ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನಂ ಯದೇವೈತದಿತ್ಯಾದಿಬ್ರಾಹ್ಮಣೇನ ಸ್ಪಷ್ಟೀಕೃತಂ || ಹೇ
ದೇವಾ ನುಯಾ ಸಹ ಯುಷ್ಮಾಭಿರಾಲೋಚಿತಂ ಕಾರ್ಯಮಿಂದ್ರಃ ಕೃತವಾನಿತ್ಯನೇನೈವ
ಪ್ರಕಾರೇಣ ತಸ್ಮಿಂತಂತ್ರೇ ಸಾ ವಾವಾತಾಽಬ್ರವೀತ್ ||

ಮೇಲೆ ಹೇಳಿದಂತೆ ಮಂತ್ರದ ಮೂರು ಪಾದಗಳಿಂದ ವಾವಾತೆಯು ಹೇಳಿದ ಉತ್ತರವನ್ನು ಕೇಳಿ ದೇವತೆಗಳು—
ಯದೀಮುತ್ಸುಸಿ ಕರ್ತವೇ ಕರತ್ತತ್ | ಎಂಬ ನಾಲ್ಕನೆಯ ಪಾದದಿಂದ ತಮ್ಮತಮ್ಮಲ್ಲಿ ಮಾತನಾಡಿಕೊಂಡರು. ನಮಗೂ
ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಭಾಗವಿರುವುದಾದರೆ ಮತ್ತು ಇಂದ್ರನು ನಮಗೆ ಆ ಯಜ್ಞಭಾಗವನ್ನು ಕಲ್ಪಿಸಿಕೊಡುವುದಾದರೆ, ನಮ್ಮ ಆಪೇಕ್ಷೆ
ಯನ್ನು ಇಂದ್ರನು ನೆರವೇರಿಸಿದಂತಾಗುವುದು ಎಂದು, ಅಥವಾ ಈ ನಾಲ್ಕನೆಯ ಪಾದದ ವಾಕ್ಯವನ್ನು ವಾವಾತೆಯ ಪ್ರತ್ಯುತ್ತರ
ನೆಂದೇ ಪರಿಗಣಿಸುವುದಾದರೆ ಆಗ— ಎಲೈ ದೇವತೆಗಳೇ, ನೀವು ಆಲೋಚಿಸಿ ಇಂದ್ರನನ್ನು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಿದ ಕಾರ್ಯವನ್ನು ಇಂದ್ರನು
ನೆರವೇರಿಸುತ್ತಾನೆ ಅಥವಾ ನೆರವೇರಿಸುವನು, ಎಂದು ಚತುರ್ಥಪಾದದ ಅರ್ಥವು. ಅದನ್ನೇ ಇಲ್ಲಿ ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ಹೇಳಿರುವುದು.

**ತೇ ದೇವಾ ಅಬ್ರುವನ್ಯಪ್ಯಸ್ಯಾ ಇಹಾಸ್ತು ಯಾ ನೋಽಸ್ತಿಸ್ತ ವೈ
ಕಮವಿದದಿತಿ ತಥೇತಿ ತಸ್ಯಾ ಅಪ್ಯತ್ರಾಕುರ್ವನ್ ||**

ಉಪಾಖ್ಯಾನವಿಶೇಷಂ ದರ್ಶಯತಿ—ತೇ ದೇವಾ ಸಾವಾತಾಯಾ ಉತ್ತರಂ ಪ್ರತ್ಯಾ
ಪರಸ್ಪರಮಿದಮಬ್ರುವನ್ || ವಾವಾತಾ ನೋಸ್ಮಾಕಮುಪಕಾರಿಣ್ಯಸ್ತಿಸ್ತೇವಲ್ಕೇ ಶಸ್ತ್ರೇ
ಕಮಪಿ ಸಂಬಂಧಂ ನ ನಾ ಅವಿದನ್ವೈವ ಲಬ್ಧವತೀ || ಅಸ್ಯಾ ಅಪಿ ವಾವಾತಾಯಾ ಇಹ ನಿಷ್ಕೇ-
ವಲ್ಕೇ ಶಸ್ತ್ರೇ ಸಂಬಂಧೋಽಸ್ತು | ಇತ್ಯೇತದಂಗೀಕೃತ್ಯ ತಸ್ಯಾ ಅಪ್ಯತ್ರ ಸಂಬಂಧನುಕುರ್ವನ್ ||

ಈ ರೀತಿ ಹೇಳಿದ ವಾವಾತೆಯ ಪ್ರತ್ಯುತ್ತರವನ್ನು ದೇವತೆಗಳು ಕೇಳಿ ಈ ವಾವಾತೆಯು ದೇವತೆಗಳಾದ ನಮಗೆ ಬಹಳ
ಉಪಕಾರಮಾಡಿದ್ದಾಳೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಇವಳಿಗೆ ನಾವು ಪ್ರತ್ಯುಪಕಾರವನ್ನು ಮಾಡಬೇಕಾಗಿರುವುದು. ನಿಷ್ಕೇವಲ್ಕಶಸ್ತ್ರದಲ್ಲಿ
ಈ ವಾವಾತೆಗೆ ಯಾವುದಾದರೂ ಸಂಬಂಧವಿದೆಯೋ ಇಲ್ಲವೋ ತಿಳಿಯದು. ಹೇಗಾದರೂ ಆಗಲಿ ಈ ವಾವಾತೆಗೆ ನಿಷ್ಕೇವಲ್ಕ
ಶಸ್ತ್ರದಲ್ಲಿ ಯೋಗ್ಯವಾದ ಸಂಬಂಧವನ್ನು ಕಲ್ಪಿಸೋಣ ಎಂದು ಯೋಚಿಸಿ ಅದರಂತೆ ಮಾಡಿದರು.

ತಸ್ಮಾದೇಷಾತ್ರಾಪಿ ಶಸ್ಯತೇ ಯದ್ವಾನಾನ ಪುರುತಮಂ ಪುರಾಷಾಳಿತಿ |

ಇದಾನೀಂ ಧಾಯ್ಯಾಂ ವಿಧತ್ತೇ—ಯಸ್ಮಾದ್ವಾವಾತಾಯಾಃ ಸಂಬಂಧಃ ಕೃತಃ ತಸ್ಮಾ-
ತ್ಕಾರಣಾದ್ಯದ್ವಾನಾನೇತ್ಯೇಷಾಽಪ್ಯುಗ್ನಿಷ್ಕೇವಲ್ಕೇ ಶಸ್ತ್ರೇ ಧಾಯ್ಯಾಪ್ತೇನ ತಂಸನೀಯಾ |

ಈ ರೀತಿ ನಿಷ್ಕೇಪಲ್ಯಶಸ್ತ್ರದಲ್ಲಿ ನಾನಾತೆಗೆ ಈ ಋಕ್ವಿನ (ಯದ್ವಾನಾನ ಋ. ಸಂ. ೧೦-೭೪-೬) ಸಂಬಂಧವನ್ನು ದೇವತೆಗಳು ಕಲ್ಪಿಸಿದ್ದರಿಂದ ಈ ಋಕ್ವಿನ ನಿಷ್ಕೇಪಲ್ಯಶಸ್ತ್ರದಲ್ಲಿ ಧಾಯ್ಯಮಂತ್ರವೆಂದು ಹೇಳಲ್ಪಡುವುದು.

ಸೇನಾ ನಾ ಇಂದ್ರಸ್ಯ ಪ್ರಿಯಾ ಜಾಯಾ ನಾನಾತಾ ಪ್ರಸಹಾ ನಾನು
ಕೋ ನಾನು ಪ್ರಜಾಪತಿಃ ಶ್ವಶುರಸ್ತದ್ಯಾಸ್ಯ ಕಾಮೇ ಸೇನಾ
ಜಯೇತ್ತಸ್ಯಾ ಅರ್ಧಾತ್ತಿಷ್ಠಂಸ್ತೃಣಮುಭಯತಃ ಪರಿಚ್ಛಿದ್ಯೇ-
ತರಾಂ ಸೇನಾಮುಭ್ಯಸ್ಯೇತ್ಪ್ರಾಸಹೇ ಕಸ್ತಾ ಪಶ್ಯತೀತಿ ತದ್ಯಥೈ-
ನಾದಃ ಸ್ನುಷಾ ಶ್ವಶುರಾಲ್ಲಜ್ಜಮಾನಾ ನಿಲೀಯಮಾನೈತ್ಯೇವ-
ಮೇವ ಸಾ ಸೇನಾ ಭಜ್ಯಮಾನಾ ನಿಲೀಯಮಾನೈತಿ ಯತ್ರೈವಂ
ವಿದ್ವಾಂಸ್ತೃಣಮುಭಯತಃ ಪರಿಚ್ಛಿದ್ಯೇತರಾಂ ಸೇನಾಮುಭ್ಯಸ್ಯತಿ
ಪ್ರಾಸಹೇ ಕಸ್ತಾ ಪಶ್ಯತೀತಿ |

ಅಸ್ಯಾ ಋಚೋ ವಕ್ತ್ರೇ ಯೇಂದ್ರಸ್ಯ ಜಾಯೋಕ್ತಾ ತತ್ಪ್ರಶಂಸಾಬುದ್ಧಿಸ್ಥಂ ಕಂಚಿ-
ತ್ಪ್ರಯೋಗಂ ವಿಧತ್ತೇ—ಪೂರ್ವತ್ರಾಸ್ಯೇಂದ್ರಸ್ಯ ಪ್ರಿಯಾ ಜಾಯಾ ನಾನಾತಾ ಪ್ರಾಸಹಾ
ನಾಮೇತಿ ಯೈವಮುಕ್ತಾ ಸೇಯಂ ಲೋಕವ್ಯವಹಾರೇ ಸೇನಾ ನೈ ಯುದ್ಧಾಘೋರದ್ಯುತ-
ಸೇನಾರೂಪೇಣ ವರ್ತತೇ, ಇಂದ್ರಜಾಯಾಯಾಃ ಸೇನಾಭಿಮಾನಿತ್ವಾತ್ || ತಚ್ಚ ಶಾಖಾಂತರೇ
ಸಮಾಮ್ನಾತಂ—‘ಇಂದ್ರಾಣೇ ವೈ ಸೇನಾಯಾ ದೇವತಾ’ ಇತಿ || ಕೋ ನಾನು ಕ ಇತ್ಯನೇನ
ನಾಮ್ನಾ ಯುಕ್ತಃ ಪ್ರಜಾಪತಿಸ್ತಸ್ಯಾ ಇಂದ್ರಜಾಯಾಯಾಃ ಶ್ವಶುರಃ ಪ್ರಜಾಪತೇರಿದ್ರೋ-
ತ್ಪಾದಕತ್ವಾತ್ || ತಥಾ ಚಾನೃತ್ ಶ್ರೂಯತೇ—‘ಪ್ರಜಾಪತಿರಿದ್ರಮಸ್ಯಜತಾನುಜಾವರಂ
ದೇವಾನಾಂ’ ಇತಿ || ತತ್ತಥಾ ಸತಿ, ಅಸ್ಯ ಲೌಕಿಕಸ್ಯ ಪುರುಷಸ್ಯ ಯುದ್ಧಾರ್ಥಿನೋ ಯಾ
ಸ್ವಕೀಯಾ ಸೇನಾ ಜಯತ್ಪ್ರತಿ ಕಾಮೋ ಭವತಿ || ಏತಸ್ಮಿನ್ನಾನೇ ಸತಿ ಸ ಪುನಾಂಸ್ತಸ್ಯಾಃ
ಸ್ವಕೀಯಾಯಾಃ ಸೇನಾಯಾ ಅರ್ಧಾತ್ತಿಷ್ಠನ್ನರ್ಧಭಾಗೇತೀತೇ ಭೂಮಾವವಸ್ಥಿತಃ ಕಿಂಚಿ-
ತ್ಪ್ರಣಮುಧ್ಯ ಆದಾಯ ಮೂಲತೋಗ್ರತ ಉಭಯತಃ ಪರಿಚ್ಛಿದ್ಯೇತರಾಂ ಪರಕೀಯಾಂ
ಸೇನಾಮುಭಿಲಕ್ಷ್ಯಸ್ಯೇತ್, ಬಾಣವತ್ಸಿಪೇತ್ | ತತ್ರಾಯಂ ಮಂತ್ರಃ | ಪ್ರಾಸಹೇ ಕಸ್ತಾ
ಪಶ್ಯತೀತಿ ಹೇ ಪ್ರಾಸಹಾಖ್ಯ ಇಂದ್ರಜಾಯೇ ಕಃ ಪ್ರಜಾಪತಿಸ್ತದೀಯಃ ಶ್ವಶುರಸ್ತಾಂ
ಚಕ್ಷುಷಾ ಪಶ್ಯತಿ | ಅನೇನ ಮಂತ್ರೇಣ ತೃಣೇ ಕ್ಷಿಪ್ತೇ ಸತಿ ಪರಸೇನಾಯಾ ಭಂಗೇ ದೃಷ್ಟಾಂತ
ಉಚ್ಯತೇ | ತತ್ತಸ್ಮಿನ್ನಿವಕ್ಷಿತಾರ್ಥೇ ಯಥೈವಾದೋ ನಿದರ್ಶನಂ ಭವತಿ ತಥಾ ಕಥಯಾಮಃ |
ಅನೂಚಾನಾನಾಮೀಶಾನಾಂ ನಾ ಗೃಹೇಷು ಯುವತಿಃ ಸ್ನುಷಾ ಶ್ವಶುರಂ ದೃಷ್ಟ್ವಾ ತಸ್ಮಾಲ್ಲ-
ಜ್ಜಮಾನಾ ಲಜ್ಜಾಂ ಪ್ರಾಪ್ನುವತಿ ನಿಲೀಯಮಾನಾ ವಸತ್ರವಗುಂಠನಹಸ್ತಾದ್ಯಂಗಸಂಕೋ-
ಚೇನ ತಿರೋಹಿತೇ ವಸತಿ ಗೃಹಾಭ್ಯಂತರಮಾಗಚ್ಯತಿ | ಏವಮೇವ ಸಾ ಪರಕೀಯಾ ಸೇನಾಭಿ-
ಮಂತ್ರಿತತ್ಪುಣರೂಪಾಸ್ತುಪ್ರಜ್ಞೇಸೇಣ ಭಜ್ಯಮಾನಾ ಸತೀ ತತ್ರ ತತ್ರಾರಣ್ಯಪರ್ವತಾದಿಷು

ವಿಲೀಯಮಾನಾ ತಿರೋಹಿತಾ ಸತೀ ಸ್ವಕೀಯಂ ದೇಶಮೇತಿ || ಕುತ್ರಾಯಮಿತರಸೇನಾಭಂಗ
ಇತ್ಯಾಶಂಕಾ ಯತ್ರೈವಮಿತ್ಯಾದಿನಾ ಪೂರ್ವೋಕ್ತ ಏವಾರ್ಥಃ ಸ್ಪಷ್ಟೀಕೃತಃ |

ಈ ಧಾಯ್ಯಾಮಂತ್ರವನ್ನು ಹೇಳಿದ ಇಂದ್ರಪತ್ನಿಯಾದ ವಾವಾತಿಯ ಪ್ರಶಂಸೆಯನ್ನು ಸ್ವಲ್ಪ ವಿವರವಾಗಿ ಇಲ್ಲಿ ತಿಳಿಸಿದೆ
ಹಿಂದೆ ವಾವಾತಿಯೆಂಬವಳು ಇಂದ್ರನ ಪ್ರಿಯಪತ್ನಿಯೆಂದೂ ಇವಳ ಹೆಸರು ಪ್ರಾಸಹಾ ಎಂದೂ ಹೇಳಿದೆಯಷ್ಟೆ. ರೋಚವ್ಯವ
ಹಾರದಲ್ಲಿ ಈ ವಾವಾತಾ ಅಥವಾ ಪ್ರಾಸಹಾ ಎಂಬವಳು ಯುದ್ಧಕ್ಕಾಗಿ ಸಿದ್ಧವಾಗಿರುವ ಸೇನಾರೂಪದಿಂದ ಇರುವಳೆಂದು
ಹೇಳುವರು. ಏಕೆಂದರೆ ಇಂದ್ರಪತ್ನಿಯು ಸೇನಾಭಿಮಾನದೇವತೆಯು. ವೇದದಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ ಇಂದ್ರಾಣೇ ವೈ ಸೇನಾಯಾ
ದೇವತಾ | ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದು. ಮತ್ತು ಕೋ ನಾನು—ನಾನು ಯಾರು ಎಂದು ಹೇಳಿದ್ದರಿಂದ ಪ್ರಜಾಪತಿಯು
ಕಶಬ್ದವಾಚ್ಯನೆಂದೂ ಹಿಂದೆ ವಿವರಿಸಲಾಗಿದೆಯಷ್ಟೆ. ಆ ಪ್ರಜಾಪತಿಯೇ ಇಂದ್ರಪತ್ನಿಯ ತ್ವತುರ ಅಥವಾ ಮಾವನು. ಇಂದ್ರನು
ಪ್ರಜಾಪತಿಯ ಪುತ್ರನೆಂಬ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ—ಪ್ರಜಾಪತಿರಿಂದ್ರಮಸ್ಯ ಜತಾನುಜಾವರಂ ದೇವಾಣಾಂ ಎಂದು ವೇದದಲ್ಲಿಯೇ
ಹೇಳಿದೆ. ಈ ವಿಷಯವು ಹೀಗಿರುವಾಗ ಲೌಕಿಕ ವ್ಯವಹಾರದಲ್ಲಿ ಯುದ್ಧಾಭಿಲಾಷಿಯಾದ ಪುರುಷನು ತನ್ನ ಸೇನೆಯು ಜಯವನ್ನು
ಪಡೆಯಬೇಕೆಂದು ತನಗಿಷ್ಟವಿದ್ದರೆ ಆಗ ಅವನೊಂದು ಕಾರ್ಯವನ್ನು ಮಾಡಬೇಕು. ಯುದ್ಧಸಮಯದಲ್ಲಿ ಎರಡು ಸೇನೆಗಳೂ ;
ಪರಸ್ಪರಾಭಿಮುಖವಾಗಿ ಯುದ್ಧಮಾಡಲು ನಿಂತಿರುವಾಗ ಆ ಪುರುಷನು ತನ್ನ ಸೇನೆಯನ್ನು ತಿಳಿಮಿಸಿ ಎಂದರೆ ಸೇನೆಯ ಮಧ್ಯಭಾಗ
ದಿಂದ ಸ್ವಲ್ಪಮುಂದಕ್ಕೆ ಹೋಗಿ ಭೂಮಿಯಲ್ಲಿ ನಿಂತುಕೊಂಡು ಒಂದು ಹುಲ್ಲುಕಡ್ಡಿಯನ್ನು ತೆಗೆದುಕೊಂಡು ಅದರ ಬೇರನ್ನು
ತುದಿಯನ್ನೂ ಕತ್ತರಿಸಿ ಉಳಿದ ಮಧ್ಯಭಾಗವನ್ನೂ ಶಕ್ತುಸೇನೆಯ ಅಭಿಮುಖವಾಗಿ (ಎದುರಿಗೆ) ಬಾಣವನ್ನು ಎಸೆಯುವಂತೆ
ಎಸೆಯಬೇಕು. ಹೀಗೆ ಎಸೆಯುವಾಗ—ಪ್ರಾಸಹೇ ಕಸ್ತಾ ಪತ್ನತಿ | ಎಲೈ ಪ್ರಾಸಹಾ ಎಂಬ ಹೆಸರುಳ್ಳ ಇಂದ್ರ
ಪತ್ನಿಯೇ, ಕಶಬ್ದವಾಚ್ಯನೂ, ನಿನ್ನ ಮಾವನೂ ಆದ ಪ್ರಜಾಪತಿಯು ನಿನ್ನನ್ನು ತನ್ನ ಕಣ್ಣುಗಳಿಂದ ನೋಡುವನು—ಎಂಬ
ಮಂತ್ರದಿಂದ ಆ ಹುಲ್ಲುಕಡ್ಡಿಯನ್ನು ಎಸೆಯಬೇಕು. ಈ ಮಂತ್ರದಿಂದ ಹುಲ್ಲುಕಡ್ಡಿಯನ್ನು ತಿರೀತಿ ಎಸೆದರೆ ಶಕ್ತುಸೇನೆಗೆ
ಪರಾಜಯವುಂಟಾಗುವುದು. ಇದನ್ನು ಒಂದು ದೃಷ್ಟಾಂತಮೂಲಕ ಸ್ಪಷ್ಟಪಡಿಸುವರು. ರೋಚವ್ಯವಹಾರದಲ್ಲಿ ದೊಡ್ಡ
ಮನುಷ್ಯರೂ ಪೂರ್ವಾಚಾರ ಸಂಪ್ರದಾಯನಿಷ್ಠರೂ ಆದ ಗೃಹಸ್ಥರ ಮನೆಯಲ್ಲಿ ಹರುಣಿಯಾದ ಸೊಸೆಯು ತನ್ನ ಮಾವನನ್ನು
ಕಂಡರೆ ನಾಚಿಕೆಯಿಂದ ಸೀರೆಯ ಸೆರೆಗಳನ್ನು ಸರಿಮಾಡಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಾ ಹಸ್ತಾದ್ಯವಯವಗಳನ್ನು ಮುದರಿಕೊಂಡು ಮನೆಯ
ಒಳಭಾಗಕ್ಕೆ ಮೆಲ್ಲನೆ ಹೊರಟುಹೋಗುವಳು. ಅದರಂತೆ ಮಂತ್ರಪೂರ್ವಕವಾದ ತೃಣವಿಕ್ಷೇಪದಿಂದ ಶಕ್ತುಸೇನೆಗೆ ಪರಾಭವ
(ಸೋಲು)ವುಂಟಾಗಿ ಅದು ಪರ್ವತಾರಣ್ಯನದಿಗಳನ್ನು ದಾಟಿ ಹಿಂದಕ್ಕೆ ಸರಿಯುತ್ತಾ ತನ್ನ ಸ್ವದೇಶಕ್ಕೆ ಪಲಾಯನ ಮಾಡುವುದು.
ಪ್ರಾಸಂಗಿಕವಾಗಿ ಹೇಳಿದ ಈ ವಿಷಯವನ್ನು ಇಲ್ಲಿಗೆ ನಿಲ್ಲಿಸಿ ಮುಂದೆ ಪ್ರಕೃತಸಂದರ್ಭವನ್ನು ವಿವರಿಸಿರುವರು—

ತಾನಿಂದ್ರ ಉವಾಚಾಪಿ ವೋಽತ್ರಾಸ್ತಿಸ್ತೀತಿ ತೇ ದೇವಾ ಅಬ್ರುವನ್ತಿ-
ರಾಡ್ಯಾಚ್ಯಾಸ್ತು ನಿಷ್ಕೇವಲ್ಯಸ್ಯ ಯಾ ತ್ರಯಸ್ತ್ರಿಂಶದಕ್ಷರಾ
ತ್ರಯಸ್ತ್ರಿಂಶದ್ವೈ ದೇವಾ ಅಷ್ಟಾ ವಸವ ಏಕಾದಶ ರುದ್ರಾ
ದ್ವಾದಶಾದಿತ್ಯಾಃ ಪ್ರಜಾಪತಿಶ್ಚ ವಷಟ್ಕಾರಶ್ಚ ದೇವತಾ ಅಕ್ಷರ-
ಭಾಜಃ ಕರೋತ್ಯಕ್ಷರಮಕ್ಷರಮೇವ ತದ್ದೇವತಾ ಅನು ಪ್ರಸಿ-
ಬಂತಿ ದೇವಪಾತ್ರೇಣೈವ ತದ್ದೇವತಾಸ್ತೃಷ್ಯಂತಿ |

ಪ್ರಾಸಂಗಿಕಂ ಪರಿಸಮಾಪ್ಯ ಪ್ರಕೃತಮನುಸರತಿ—ವಾವಾತಾಯಾ ವಚನೇನೇಂದ್ರ-
ಸಮೀಪಂ ಪ್ರತಿ ದೇವೇಷ್ಟಾಗತೇಷು ತಾನ್ದೇವಾನಿಂದ್ರ ಏವಮುವಾಚ ಯುಷ್ಮಾಕಮಪ್ಯತ್ರ
ನಿಷ್ಯೇವಲ್ಯೇಽಪೇಕ್ಷಿತೋ ಭಾಗೋಽಸ್ತಿತಿ || ತತೋ ದೇವಾಸ್ತ್ರಯಸ್ತ್ರಿಸದಕ್ಷರಾಂ ವಿರಾಟ್ಪಿಂ-
ದಸ್ಯಾಂ ಸಿಬಾ ಸೋಮಮಿತ್ಯೇಶಾಂ ಯಾಜ್ಞಾಂ ಪ್ರಾರ್ಥಿತವಂತಃ ||

ತಾಂ ಯಾಜ್ಞಾಂ ಪ್ರಶಂಸತಿ—ಏತದ್ವಾಕ್ಯಂ ಪೂರ್ವತ್ಪ್ರವ ವ್ಯಾಖ್ಯಾತಂ | ಯದ್ಯ-
ಪ್ಯಸ್ಯಾ ಯಾಜ್ಞಾಯಾಸ್ತ್ರಯಸ್ತ್ರಿಸದಕ್ಷರಾಣಿ ಸಾಕ್ಷಾನ್ನದೃಶ್ಯಂತೇ ತಥಾಪಿ ಸಂಯೋಗಾಕ್ಷ-
ರಾದಿ ವಿಭಾಗೇನ ಸಂಖ್ಯಾ ಪೂರಣೇಯಾ || ತತೋ ದೇವಸಾಮ್ಯಾತ್ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷರನೇಕೈಕದೇವತಾ-
ತ್ವಪ್ತಿಃ ಸಿದ್ಧತಿ ||

ವಾವಾತೆಯ ವಚನವನ್ನು (ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷರವನ್ನು) ಕೇಳಿ ದೇವತೆಗಳು ಇಂದ್ರನ ಸಮೀಪಕ್ಕೆ ಹೋಗಲು, ಇಂದ್ರನು
ಅವರನ್ನು ಕುರಿತು—ಎಲೈ ದೇವತೆಗಳೇ, ನೀವು ಅಪೇಕ್ಷಿಸುವಂತೆ ಯಜ್ಞದ ನಿಷ್ಯೇವಲ್ಯಶಸ್ತ್ರದಲ್ಲಿ ನಿಮಗೆ ಯಜ್ಞಭಾಗವು
ಕೊಡಲ್ಪಟ್ಟಿರುವುದು ಎಂದನು. ಅದನ್ನು ಕೇಳಿ ದೇವತೆಗಳು—ನಾವು (ದೇವತೆಗಳು) ಮೂವತ್ತಮೂರುಮಂದಿ ಇರುವೆವು.
ಹೇಗೆಂದರೆ, ಎಂಟುಮಂದಿ ವಸುಗಳು, ಹನ್ನೊಂದುಮಂದಿ ರುದ್ರರು, ಹನ್ನೆರಡುಮಂದಿ ಆದಿತ್ಯರು, ಇವರ ಜತೆಗೆ ಪ್ರಜಾಪತಿ
ಒಬ್ಬನು, ವಹಟ್ಟಾರವು ಒಂದು, ಒಟ್ಟು ಮೂವತ್ತಮೂರು ದೇವತೆಗಳಿರುವುದರಿಂದ ಮೂವತ್ತಮೂರು ಅಕ್ಷರಗಳುಳ್ಳ ವಿರಾಟ್
ಎಂಬ ಛಂದಸ್ಸಿನ ಯಾಜ್ಞಾಮಂತ್ರದಿಂದ ಎಂದರೆ—

ಯಂ ಕಾಮಯೇತಾನಾಯತನವಾನ್ ಸ್ಯಾದಿತ್ಯವಿರಾಜಾಸ್ಯ ಯಜೇ-
ದ್ಗಾಯತ್ರಾ ವಾ ತ್ರಿಷ್ಟುಭಾ ವಾನ್ಯೇನ ವಾ ಛಂದಸಾ ವಷ-
ಟ್ಕುರ್ಯಾದನಾಯತನವಂತಮೇವೈನಂ ತತ್ಕರೋತಿ ಯಂ
ಕಾಮಯೇತಾನಾಯತನವಾನ್ ಸ್ಯಾದಿತಿ ವಿರಾಜಾಸ್ಯ ಯಜೇತ್ಪಿಚಾ
ಸೋಮಮಿಂದ್ರ ಮಂದತು ತ್ವೇತ್ಯೇತಯಾಯತನವಂತಮೇ-
ವೈನಂ ತತ್ಕರೋತಿ |

ಅಥಾಭಿಚಾರಪ್ರಯೋಗಂ ವಿಧತ್ತೇ—ಆಯತನಮಾಶ್ರಯೋ ಗೃಹಾದಿರಸ್ಯಾಸ್ತೀತ್ಯಾ-
ಯತನವಾಂಸ್ತದ್ವಿಪರೀತೋ ಯಜಮಾನೋಽಸ್ತಿತಿ ಕಾಮಯಮಾನೋ ಹೋತಾ ವಿರಾಡ್ವ್ಯ-
ತಿರಿಕ್ತಗಾಯತ್ರಾದಿ ಛಂದೋಯುಕ್ತಾಂ ಯಾಜ್ಞಾಂ ಪಠಿತ್ವಾ ತದಂತೇ ವಷಟ್ಕುರ್ಯಾತ್ ||
ತಥಾ ಸತ್ಯಾಯತನಹೀನೋ ಯಜಮಾ ನೋ ಭವತಿ | ಉಕ್ತಾರ್ಥವ್ಯತಿರೇಕಂ ವಿಧತ್ತೇ—

ಎಂಬ ಯಾಜ್ಞಾಮಂತ್ರದಿಂದ ಸೋಮಪಾನವನ್ನು ಕಲ್ಪಿಸಬೇಕೆಂದು ಇಂದ್ರನನ್ನು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಿದರು. ಈ ಯಾಜ್ಞಾ
ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿ ಮೂವತ್ತಮೂರು ಅಕ್ಷರಗಳಿರಬೇಕು. ಆದರೆ ಹಾಗಿಲ್ಲದೆ ಇಪ್ಪತ್ತೊಂಭತ್ತು ಅಕ್ಷರಗಳು ಮಾತ್ರ ಇರುವವು. ಆದರೂ
ಅಕ್ಷರಸಂಯೋಜನಾಕ್ರಮದಿಂದ ಅಕ್ಷರಗಳು ಕಮ್ಮಿ ಇದ್ದರೂ ಒಟ್ಟು ಮೂವತ್ತಮೂರು ಅಕ್ಷರಗಳಿರುವುದೆಂದೇ ಪರಿಗಣಿಸಬೇಕು.

ಈರೀತಿ ಯಾಜ್ಞಾಮಂತ್ರದಲ್ಲಿರುವ ಮೂವತ್ತಮೂರು ಅಕ್ಷರಗಳೂ, ಒಂದೊಂದು ಅಕ್ಷರ ಒಂದೊಂದು ದೇವತೆಯಂತೆ, ಮೂವತ್ತ ಮೂರು ದೇವತೆಗಳನ್ನೂ ತೃಪ್ತಿಪಡಿಸುವವು. ಈ ಕ್ರಮವನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಬೇರೆ ಛಂದಸ್ಸಿನ ಮಂತ್ರದಿಂದ ಯಾಜ್ಞಾಹುತಿಯನ್ನು ಅರ್ಪಿಸಿದರೆ ಅದರಿಂದ ಉಂಟಾಗುವ ಹಾನಿಯನ್ನು ಎವರಿಸುವರು—

ಯಜ್ಞಮಾಡುವ ಯಜಮಾನನಿಗೆ ಗೃಹಾದಿಸಂಪತ್ತುಗಳೇ ನಾಶವಾಗಬೇಕೆಂಬ ಅಪೇಕ್ಷೆಯು ಹೋತ್ವವಿದ್ದಲ್ಲಿ ಅಗ ಅವನು ನಿಸ್ಸೇವಲ್ಯಶಸ್ತ್ರದಲ್ಲಿ ಪಠಿಸಬೇಕಾದ ಯಾಜ್ಞಾಮಂತ್ರವನ್ನು ವಿರಾಟ್‌ಛಂದಸ್ಸಿನ ಋಕ್ಯನಿಂದ ಪಠಿಸದೆ ಗಾಯತ್ರೀ, ತ್ರಿಷ್ಟುಪ್ ಅಥವಾ ಬೇರೆ ಛಂದಸ್ಸಿನ ಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ಪಠಿಸುತ್ತಾ ಹೋಮಮಾಡಬೇಕು. ಆರೀತಿ ಮಾಡಿದಲ್ಲಿ ಯಜಮಾನನ ಗೃಹಾದಿನಿವಾಸಸ್ಥಾನಗಳು ನಾಶವಾಗುವವು. ಆದ್ದರಿಂದ ಯಜಮಾನನಿಗೆ ಗೃಹಸಂಪತ್ತು ಶಾಶ್ವತವಾಗಿರಲಿ ಎಂಬ ಅಪೇಕ್ಷೆಯಿದ್ದಲ್ಲಿ ಹೋತ್ವವು ಈ ಯಾಜ್ಞಾಹೋಮವನ್ನು ವಿರಾಟ್‌ಛಂದಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಋಕ್ಯಾದ—ಪಿಬಾ ಸೋಮಮಿಂದ್ರ (ಋ.ಸಂ. ೭-೨೨-೧) ಎಂಬ ಮಂತ್ರದಿಂದಲೇ ನೆರವೇರಿಸಬೇಕು. ಹಾಗೆ ಮಾಡಿದಲ್ಲಿ ಯಜಮಾನನಿಗೆ ಗೃಹಾದಿನಿವಾಸಸ್ಥಾನಗಳ ಸಮೃದ್ಧಿ ಯುಂಟಾಗುವುದು.

English Translation

(Story of Prasaha the wife of Indra. On the origin of the Dhayya verse of the Nishkevalya Shashtra.

How a king can defeat a hostile army. All gods have a share in the Yajya in the Virat metre,

On the importance of the Virat metre at this occasion.)

The gods said, "there is a beloved wife of Indra, of the Vavata order, Prasaha by name. Let us inquire of her (what Indra's intention is)." So they did. They inquired of her (what Indra's intention was). She said to them. "I shall give you the answer tomorrow." For women ask their husbands; they do so during the night. On the morning the gods went to her to inquire. She addressed the following verses to them; yad vavana purutamam (10, 74, 6) i.e., what Indra, the slayer of Vritra, the conqueror in many battles of old has gained, filling (the world) with his name (fame), by what he showed himself as master in conquering (prasahaspati), as a powerful hero, that is what we beseech him to do now; may he do it! Indra is the mighty husband of Prasaha. (The last pada) "that is what we beseech him," & c. means, he will do what we have told him.

Thus she (Prasaha) told them. The gods said, "let her have a share here (in this Nishkevalya Shashtra) who has not yet obtained one (a share) in it; thence this verse yad varana & c. forms part of the (Nishkevalya) Shashtra.

The army (sena) is Indra's beloved wife, Vavata, Prasaha by name. Prajapati is by the name of kah (who?) his father-in-law. If one wish that his army might be victorious then he should go beyond the battle line (occupied by his own army), cut a stalk of grass at the top and end, and throw it against the

other (hostile) army by the words, *prasahe kas tva pasyati?* i.e. "O Prasaha who sees thee?" If one who has such a knowledge cuts a stalk of grass at the top and end. and throws (the parts cut) against the other (hostile) army, saying *prasahe kas tva pasyati?* it becomes split and dissolved, just as a daughter-in-law becomes abashed and faints, when seeing her father-in-law (for the first time).

Indra said to them (the gods), "you also shall have a share in this Shastra." The gods said, "let it be the Yajya verse in the Virat metre of the Nishkevalya Shastra." The Virat has thirty-three syllables. There are thirty-three gods, viz., eight Vasus, eleven Rudras, twelve adityas (one) Prajapati and one Vashatkara. He thus makes the deities participate in the syllables, and according to the order of the syllables they drink, and become thus satisfied by this divine dish.

Should the Hotar wish to deprive the sacrificer of his house and estate, he ought to use for his Yajya along with the Vashatkara a verse, which is not in the Virat metre, but in the Gayatri or Trishtubh, or any other metre (save the Virat); thus he deprives him of his house and estate.

Should he wish to procure a house and estate for the sacrificer he ought to repeat his Yajya in the Virat metre; *piba somam indra mandatu*, (7, 22, 1). By this verse he procures for the sacrificer a house and estate.

ಇತಿ ಶ್ರೀಮತ್ಸಾಯಣಾಚಾರ್ಯವಿರಚಿತೇ ಮಾಧವೀಯೇ ವೇದಾರ್ಥಪ್ರಕಾಶೆ

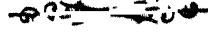
ಐತರೇಯಬ್ರಾಹ್ಮಣಭಾಷ್ಯಸ್ಯ ದ್ವಾದಶಾಧ್ಯಾಯೇ ಏಕಾದಶಃ ಖಂಡಃ

ಇಲ್ಲಿಗೆ ಐತರೇಯಬ್ರಾಹ್ಮಣದ ಹನ್ನೆರಡನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ ಹನ್ನೊಂದನೆಯ ಖಂಡವು
ಸಮಾಪ್ತವಾದುದು.

ಅಥ ದ್ವಾದಶಾಧ್ಯಾಯೇ ದ್ವಾದಶಃ ಖಂಡಃ

ಹನ್ನೆರಡನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ ಹನ್ನೆರಡನೆಯ ಖಂಡವು

[ಮಕ್ಕಳಿಗೂ ಸಾಮಾನ್ಯ ಇರುವ ನಿಕಟಸಂಬಂಧವು—ಸಾಮಾನ್ಯವಾದವು ಮತ್ತು ಜನರಿಗೆ ಮೂರು ಮಕ್ಕಳನ್ನು
(ತೃತೀಯ) ಪರಿಣಿತರಾದವರು—ಈ ಮಕ್ಕಳು ಮತ್ತು ಸಾಮಾನ್ಯತೆಗಳ ಐದು ವಿಧ ಪ್ರಭೇದಗಳು— ಈ ಎರಡು
ವಿಧವೂ ವಿರಾಟಾಭಂದಸ್ಸಿನಲ್ಲಿರುವುದು—ನಿಷ್ಕೇವಲ್ಯ ಶಸ್ತ್ರದ ಐದು ವಿಭಾಗಗಳು.]

ಋಕ್ಕ ವಾ ಇದಮಗ್ರೇ ಸಾಮ ಚಾಸ್ತಾಂ ಸೈವ ನಾಮ ಋಗಾಸೀ-
ದನೋ ನಾಮ ಸಾಮ ಸಾ ವಾ ಋಕ್ಕಾಮೋಪಾನದಸ್ತಿಥುನಂ
ಸಂಭವಾನ ಪ್ರಜಾತ್ಯಾ ಇತಿ ನೇತೃಬ್ರವೀತ್ಸಾಮ ಜ್ಞಾಯಾನ್ತಾ
ಅತೋ ಮಮ ಮಹಿಮೇತಿ ತೇ ದ್ವೇ ಭೂತೋಪಾನದತಾಂ
ತೇನ ಪ್ರತಿಚನ ಸಮವದತ ತಾಸ್ತಿಸ್ತೋ ಭೂತೋಪಾನದಂಸ್ತ-
ತ್ತಿಸೃಭಿಃ ಸಮಭವದ್ಯತ್ತಿಸೃಭಿಃ ಸಮಭವತ್ಸತ್ತಿಸೃಭಿಃ ಸ್ತುವಂತಿ
ತಿಸೃಭಿರುದ್ಗಾಯಂತಿ ತಿಸೃಭಿರ್ಹಿ ಸಾಮ ಸಂಮಿತಂ ತಸ್ಮಾದೇ-
ಕಸ್ಯ ಬಹ್ನೋ ಜಾಯಾ ಭವಂತಿ ನೈಕಸ್ಯ ಬಹವಃ ಸಹ
ಪತಯೋ ಯದ್ವೈ ತತ್ಸಾ ಚಾಮಶ್ಚ ಸಮಭವತಾಂ ತತ್ಸಾಮಾ-
ಭವತ್ಸತ್ಸಾಮ್ನಃ ಸಾಮತ್ವಂ ಸಾಮನ್ಯವತಿ ಯ ಏವಂ ವೇದ |

ಸ್ತುತಮನುಶಂಸತೀತಿವಿಧಿಬಲೇನ ನಿಷ್ಕೇವಲ್ಯ ಶಸ್ತ್ರಸ್ಯ ಸ್ತೋತ್ರ ಪೂರೈಕತ್ವಾದ್ಬುದ್ಧಿಸ್ತಸ್ಯ
ಸಾಮ್ನ ಆಶ್ರಯತ್ವೇನ ತ್ಯಜಂ ವಿಧಾತುಮಾಪ್ಯಾಯಿಕಾಮಾಹ—ಯದಿದಮಿದಾನೀಮ್ನುಗಾ-
ಶ್ರಿತಂ ಸಾಮೋಭಯಮೇಲನರೂಪಮಧೀಯತೇ ತದಿದಮಗ್ರೇ ಮೇಲನಾಪ್ತುರಾ ಮಗಕ್ಷರ-
ಪದರೂಪಾ ಪ್ರಥಗ್ಬೂತಮಿತ್ಯೇವಂ ದ್ವೇ ಅಸಿ ಪ್ರಥಗೇವಾಃಸ್ತಾಂ ತಯೋಃ ಪರಸ್ಪರಮೇಲನ
ಯೋಗ್ಯತಾಂ ಪ್ರದರ್ಶಯಿತುಮಸ್ತಿಸ್ತೇನ ಸಾಮಾನ್ಯತ್ವಂ ತರ್ಥಾಃ ಪ್ರದರ್ಶತೇ ||
ಸಾಮೇತಿ ನಾಮ್ನಿ ಯದೇತತ್ಸೇತಿ ಪೂರ್ವಮುಕ್ತರಂ ತದೇವೈಕಂ ನಾಮ ತನ್ನಾಮಾಪ್ಯಾ-
ಮಗಾಸೀತ್ || ಅಮ ಇತ್ಯೇಕಂ ನಾಮ ತದ್ವಾಚ್ಯಂ ಸಾಮಾಸೀತ್ || ಅತೋ ಮೇಲನಯೋಗ್ಯ-
ತಾಯಾಂ ಸತ್ಯಾಂ ಸೈವ ಋಕ್ಕಾಮ ಪ್ರತ್ಯುಪಾನದತ್ಸಮೀಪಮಾಗತೋಕ್ತವತಿ || ಅಪಾ-

ಮುಖೇ ಮಿಥುನಂ ಯಥಾ ಭವತಿ ತಥಾ ಸಂಭವಾನ || ತಚ್ಚ ಸಂಭವನಂ ಪ್ರಜೋತ್ಪತ್ಯರ್ಥ-
ಮಿತಿ ತದುಕ್ತಂ ಸಾಮ ನಿರಾಕರೋತ್ ಸ್ವಾಭಿಪ್ರಾಯಂ ಚಾವದತ್ || ಅತೋಽಸ್ಮಾದ್ಭಿ-
ಹಿನ್ನೋ ಜ್ಯಾಯಾನಭ್ಯಧಿಕೋ ಮನು ಸಾನ್ನೋ ಮಹಿಮಾ ತಸ್ಮಾದ್ಭಿನಾದಶ್ಚ ವಿನಾಹಶ್ಚ
ತುಲ್ಯಯೋರಿತಿ ನ್ಯಾಯಫಿಲೋಧ ಇತಿ | ತತಃ ಸಾಮ್ನಾ ಸ್ವಸ್ಯ ತುಲ್ಯತ್ವಸಿದ್ಧಯೇ ತೇ ಷುಚಾ
ದ್ವೇ ಸಂಭೂಯೋಪೇತ್ಯ ಪೂರ್ವವದುಕ್ತವತ್ಯಾ || ಚನೇತ್ಯಕ್ಷರದ್ವಯಾತ್ಮಕೋ ನಿಪಾತೋಽಪಿ-
ಶಬ್ದಾರ್ಥಃ | ತೇ ದ್ವೇ ಷುಚಾ ಪ್ರತ್ಯಪಿ ಸಾಮ ನ ಸಮವದತ ಸಂವಾದಮಂಗೀಕಾರಂ ನಾಕ-
ರೋತ್ || ಪುನಸ್ತಾ ಷುಚಸ್ತಿಸ್ತೋ ಭೂತೋಪೇತ್ಯ ಪೂರ್ವವದುಕ್ತವತ್ಯಾ | ತದಾನೀಂ ತಾಭಿ-
ಸ್ತಿಸ್ಯಭಿಃ ಸಮಭವತ್ಸಂಭವನಂ ಸಂಯೋಗಮಕರೋತ್ || ಯಸ್ಮಾತ್ಸಂಯೋಗಃ ಸಂಭೂತ-
ಸ್ತಸ್ಮಾನುಯುಕ್ತಾಭಿಸ್ತಿಸ್ಯಭಿರ್ಋಗ್ವಿಃ ಸಾಮಗಾಃ ಸ್ತುವಂತಿ, ಯಜ್ಞೇ ಸ್ತೋತ್ರಂ ಕುರ್ವಂತಿ ||
ತಸ್ಯೈವ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನಂ ತಿಸ್ಯಭಿರುದ್ಧಾಯಂತೀತಿ || ಔದ್ಗಾತ್ರಂ ಕರ್ಮ ಕುರ್ವಂತೀತ್ಯರ್ಥಃ |
ಅತ ಏವ ಶಾಖಾಂತರೇ ಶ್ರೂಯತೇ ' ಏಕಂ ಸಾಮ ತೃಚೇ ಕ್ರೀಯತೇ ಸ್ತೋತ್ರಿಯಂ ' ಇತಿ ||
ಯದ್ಯಪಿ ಚಂದಃ ಸಾಮನಾನುಕೇ ಗ್ರಂಥ ಏಕಸ್ಯಾನ್ಯಚಿ ಸಾನೋತ್ಪನ್ನಂ ತಥಾಪ್ಯುತ್ಪರಾಖ್ಯೇ
ಗ್ರಂಥ ಅನ್ಯಾತೇಷು ತೃಚೇಷು ಪ್ರಯೋಗಕಾಲೇ ಸಾಮ ಗಾತನ್ಯಂ | ತತ್ರ ಪ್ರಥಮಾಯಾ-
ನ್ಯಚಿ ಯೋನಿರೂಪಾಯಾಂ ಯತ್ಸಾನೋತ್ಪನ್ನಂ ಛಂದಃ ಸಮಾನಾತಂ ತದವಲೋಕ್ಯ
ತತ್ಸಾದೃಶ್ಯೇನ ದ್ವಿತೀಯತ್ವತೀಯಯೋರ್ಬೋರ್ಗಾಂ ಸಮೂಹನೀಯಂ | ಏತದಪಿ
ಶಾಖಾಂತರೇ ವಿಹಿತಂ—' ಯದ್ಯೋನ್ಯಾಂ ತದುತ್ಪರಯೋರ್ಗಾಯತಿ ' ಇತಿ || ತಸ್ಮಾದ್-
ದ್ಗಾತ್ರಂ ಕರ್ಮ ತಿಸ್ಯಭಿರ್ಋಗ್ವಿನಿಷ್ಪಾದ್ಯತೇ | ಯಸ್ಮಾದಾಖ್ಯಾನೋಕ್ತಪ್ರಕಾರೇಣ ತಿಸ್ಯಭಿ-
ರ್ಋಗ್ವಿಃ ಸಾಮ ಸಂಮಿತಂ ಸಾಮ್ನಾ ಏಕಸ್ಯ ಮಹಿಮಾ ತುಲ್ಯಃ ಸಂವೃತ್ತಸ್ತಸ್ಮಾಲ್ಲೋಕೇಽಪ್ಯೇ-
ಕಸ್ಯ ಪುರುಷಸ್ಯ ಸಾಮಸ್ಥಾನೀಯಸ್ಯ ಬಹ್ವೋ ಜಾಯಾ ಯತ್ಸಾನೀಯಾ ಭವಂತಿ ನ ತು
ವಿಪರ್ಯಯೇಣೈಕಸ್ಯಾಃ ಸ್ತ್ರಿಯಾ ಬಹವಃ ಪತಯಃ ಪರಸ್ಪರೈಕಮತ್ಯೇನ ಸಹ ವರ್ತಮಾನಾ
ದೃಶ್ಯಂತೇ | ಯಸ್ಮಾದ್ಭಗಕ್ಷರಪದಾದಿರೂಪಾ ಸೇತ್ಯನೇನ ಶಬ್ದೇನಾಭಿಧೇಯಾ ಸಾಮ ಚಾನು-
ಶಬ್ದೇನಾಭಿಧೇಯಂ ಸತ್ಪಶ್ಚಾದುಭಯಂ ಸಂಯುಕ್ತಂ ಸತ್ಸಾನಾಭವತ್ತಸ್ಮಾದೇಕೋಭಯಾ-
ತ್ಮಕವಸ್ತುನಃ ಸಾಮನಾನು ಸಂಪನ್ನಂ || ಉಕ್ತಾರ್ಥವೇದನಂ ಪ್ರಶಂಸತಿ | ಯತ್ಸಾನುಯೋ-
ರೇಕತ್ವವೇದಿತಾ ಯಃ ಸ ಸರ್ವೈರಭ್ಯರ್ಹಿತೈಃ ಸಹಿತೋ ಭವತಿ |

ಈಗ ಮುಖ್ಯಂತ್ರಗಳಿಗೂ ಸಾಮಮಂತ್ರಗಳಿಗೂ ಪರಸ್ಪರ ಸಂಬಂಧವಿದ್ದು, ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಇವು ಪರಸ್ಪರ ಅಶ್ರಯಭೂತ
ವಾಗಿವೆ. ಆದರೆ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಹಾಗಿರಲಿಲ್ಲ. ಇವು ಬೇರೆಬೇರೆಯಾಗಿದ್ದವು. ಎಂದರೆ, ಮುಖ್ಯಂತ್ರವು ಅಕ್ಷರ ಮತ್ತು ಪದಗಳಿಂದ
ಕೂಡಿ ಛಂದೋಬದ್ಧವಾದ ಮುಕ್ತುಗಳಾಗಿದ್ದವು; ಸಾಮಮಂತ್ರವು ಗೀತರೂಪದಲ್ಲಿ (ಗಾನ್ಮಾಡಲು ಅನುಕೂಲವಾದ ರೂಪದಲ್ಲಿ)
ಪ್ರತ್ಯೇಕವಾದ ಮಂತ್ರವಾಗಿದ್ದಿತು. ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದಕ್ಕೊಂದು ಸಂಬಂಧವಿರಲಿಲ್ಲ. ಎರಡೂ ಬೇರೆಬೇರೆಯಾಗಿಯೇ ಇದ್ದವು.
ಈ ಮುಕ್ತು ಮತ್ತು ಸಾಮ ಎಂಬ ಎರಡು ವಿಧವಾದ ಮಂತ್ರಗಳ ಸಂಮೇಳನ (ಒಟ್ಟಿಗೆ ಸೇರಿ ಯಜ್ಞಕ್ಕೆ ಸಹಕಾರಿಯಾಗಿರುವುದನ್ನು)
ಸಾಮ ಎಂಬ ಶಬ್ದದಲ್ಲಿ ಅಂತರ್ಭೂತವಾಗಿರುವುದನ್ನು (ಅಡಗಿರುವುದನ್ನು), ಸ್ಪಷ್ಟಪಡಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ, ಒಂದು ಉಪಾಖ್ಯಾನವು
ಉಕ್ತವಾಗಿರುವುದು. ಸಾಮ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ಸಾ+ಅಮ ಎಂಬ ಬೇರೆಬೇರೆ ಶಬ್ದಗಳು ಸೇರಿ ಉಂಟಾಗಿದೆ. ಈ ಎರಡು ಶಬ್ದಗಳಲ್ಲಿ

ಸಾ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ಋಗ್ವೇದಮಂತ್ರವಾದ ಋಕ್ಕು ಆಗಿದ್ದಿತು. ಅದು ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ಸಾಮವೇದದ ಸಾಮಮಂತ್ರವಾಗಿದ್ದಿತು. ಆದ್ದರಿಂದ ಋಜ್ಞಂತ್ರ ಅಥವಾ ಋಕ್ಕು ಸಾಮದೊಡನೆ ಮಿಲನವಾಗಬೇಕೆಂದು ಅಥವಾ ಸೇರಿ ಒಂದಾಗಬೇಕೆಂದು ಬಯಸಿ, ಋಕ್ಕು (ಋಕ್ ಶಬ್ದವು ಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗವು) ಸಾಮಮಂತ್ರದ ಬಳಿಗೆ ಹೋಗಿ—ನಾವಿಬ್ಬರೂ ಮಿಥುನಭಾವವನ್ನು ಎಂದರೆ, ಪತಿಪತ್ನಿಯರ ಭಾವವನ್ನು ಹೊಂದೋಣ. ಈ ವಿಧವಾದ ಸಂಮೇಲನದಿಂದ ಪ್ರಜೋತ್ಪತ್ತಿಗೆ ಸಹಾಯವಾಗುವುದು ಎಂದಿತು. ಅದನ್ನು ಕೇಳಿ ಸಾಮವು—ಋಜ್ಞಂತ್ರದ ಮಹಿಮೆಗಿಂತ ನನ್ನ ಸಾಮಮಂತ್ರದ ಮಹಿಮೆಯ ಅಧಿಕವಾಗಿರುವುದು. ರೋಕವ್ಯವಹಾರದಲ್ಲಿ ವಿವಾದ (ವ್ಯವಹಾರ)ವೂ, ವಿವಾಹಾದಿ ಸಂಬಂಧವೂ ಸರಿಸಮಾನದಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ನಡೆಯುವುದು ರೂಢಿಯಷ್ಟೆ. ಅದರಂತೆ ಈಗ ನಿನ್ನ ಮಹಿಮೆಗಿಂತ ನನ್ನ ಮಹಿಮೆಯು ಅಧಿಕವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ನಿನ್ನೊಡನೆ ಸಂಬಂಧಮಾಡಲು ಸಾಧ್ಯವಿಲ್ಲ ಎಂದು ಹೇಳಿ ಋಕ್ಕಿನ ಮಾತನ್ನು ತಿರಸ್ಕರಿಸಿತು. ಅನಂತರ ಋಕ್ಕು ತಾನೂ ಸಾಮದ ಮಹಿಮೆಗೆ ಸರಿಸಮವಾಗಿ ಆಗಬೇಕೆಂದು ಇಚ್ಛಿಸಿ ಒಂದಾಗಿದ್ದು (ಎಂದರೆ ಒಂದು ಋಕ್ಕನ್ನು) ಋಕ್ಕನ್ನು ಎರಡು ಋಕ್ಕುಗಳನ್ನಾಗಿ ಪರಿವರ್ತಿಸಿಕೊಂಡಿತು. ಅನಂತರ ಈ ಎರಡು ಋಕ್ಕುಗಳೂ ಸಾಮದ ಬಳಿಗೆ ಹೋಗಿ ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದಂತೆ ಸಾಮವನ್ನು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಿದವು. ಆಗಲೂ ಸಾಮವು ಅದಕ್ಕೊಪ್ಪದೆ ಆ ಎರಡು ಋಕ್ಕುಗಳ ಮಾತನ್ನು ತಿರಸ್ಕರಿಸಿತು. ಆದ್ದರಿಂದ ಮತ್ತೆ ಆ ಎರಡು ಋಕ್ಕುಗಳು ಮೂರು ಋಕ್ಕುಗಳಾಗಿ ಪರಿವರ್ತನೆಯಾಗಿ ಸಾಮದ ಬಳಿಗೆ ಬಂದು ಹಿಂದಿನಂತೆ ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಿದವು. ಆಗ ಸಾಮವು ಆ ಮೂರು ಋಕ್ಕುಗಳನ್ನು ತನಗೆ ಸರಿಸಮಾನವೆಂದು ಪರಿಗಣಿಸಿ ಋಕ್ಕುಗಳ ಪ್ರಾರ್ಥನೆಯನ್ನಂಗೀಕರಿಸಿ ಅವುಗಳೊಡನೆ ಸಂಯೋಗವನ್ನು ಮಾಡಿತು. ಈ ರೀತಿ ಸಾಮವು ಮೂರು ಋಕ್ಕುಗಳೊಡನೆ ಸಂಯೋಗಮಾಡಿದ್ದರಿಂದ ಸಾಮಗಾಢಮಾಡುವವರು ಮೂರು ಮೂರು ಋಕ್ಕುಗಳಿಂದ ಎಂದರೆ ಮೂರು ಋಕ್ಕುಗಳನ್ನೊಳಗೊಂಡ ಸ್ತೋತ್ರಗಳಿಂದ ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಗಾಢಮಾಡಿ ಸ್ತುತಿಸುತ್ತಾರೆ. ಅದನ್ನೇ ಇಲ್ಲಿ ತಿಸೃಭಿಃ ಸ್ತುತಂತಿ ತಿಸೃಭಿರುದ್ಗಾಯಂತಿ ಎಂಬ ವಾಕ್ಯದಿಂದ ವಿವರಿಸಿದೆ. ಎಂದರೆ ಉದ್ಗಾತ್ಯ ಮೊದಲಾದ ಸಾಮಗಾಢಮಾಡುವ ಪುತ್ರಿಜರು ತಮ್ಮ ಕರ್ತವ್ಯವಾದ ಸಾಮಗಾಢವನ್ನು ಮೇಲೆ ಹೇಳಿದಂತೆ ಮೂರು ಋಕ್ಕುಗಳನ್ನು ಗಾಢಮಾಡಿ ಸ್ತುತಿಸುತ್ತಾರೆ ಎಂದಭಿಪ್ರಾಯವು ಆದ್ದರಿಂದಲೇ ನೇದದಲ್ಲಿ (ಶಾಖಾಂತರದಲ್ಲಿ)—ಏಕಂ ಸಾಮ ತೃಜೇ ಕ್ರಿಯತೇ ಸ್ತೋತ್ರಿಯಂ ಎಂದರೆ ಒಂದಾದ ಸಾಮ ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿ ಮೂರು ಋಕ್ಕುಗಳನ್ನೊಳಗೊಂಡ ಸ್ತೋತ್ರವಿರುವುದು ಎಂದು ಹೇಳಿದೆ. ಮತ್ತು ಛಂದಸ್ಸಾಮವೆಂಬ ಗ್ರಂಥದಲ್ಲಿ ಒಂದು ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿಯೇ ಸಾಮಮಂತ್ರವು ಉತ್ಪನ್ನವಾಗಿದೆ (ಎಂದರೆ ಸಾಮದಲ್ಲಿ ಒಂದೇ ಋಕ್ಕಿದೆ) ಎಂದು ಹೇಳಿದ್ದರೂ ಆ ಗ್ರಂಥದ ಉತ್ತರಭಾಗದಲ್ಲಿ—ಪ್ರಯೋಗಕಾಲದಲ್ಲಿ ಎಂದರೆ ಸಾಮಮಂತ್ರವನ್ನು ಗಾಢಮಾಡುವ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಮೂರು ಋಕ್ಕುಗಳಿಂದ ಗಾಢ ಮಾಡಬೇಕು ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದು. ಆ ಮೂರು ಋಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ ಮೊದಲನೆಯ ಋಕ್ಕಿಗೆ ಯೋನಿ (ಅಥವಾ ಮೂಲಸ್ಥಾನ) ಎಂದು ಹೆಸರು. ಯೋನಿರೂಪವಾದ ಮೊದಲನೆಯ ಋಕ್ಕಿನ ಗಾಢವನ್ನನುಸರಿಸಿ ಎರಡನೆಯ ಮತ್ತು ಮೂರನೆಯ ಋಕ್ಕುಗಳ ಗಾಢವನ್ನು ಊಹಿಸಿ ಗಾಢಮಾಡಬೇಕು ಎಂದು ಶಾಖಾಂತರದಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ—ಯದ್ಯೋಸ್ಯಾಂ ತದುತ್ತರಯೋರ್ಗಾಯಂತಿ ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದು. ಆದುದರಿಂದ ಉದ್ಗಾತ್ಯವರ್ಗದ ಪುತ್ರಿಜರು ತಮ್ಮ ಗಾಢಕರ್ಮವನ್ನು ಮೂರು ಋಕ್ಕುಗಳನ್ನು ಗಾಢಮಾಡುವುದರಿಂದ ನೆರವೇರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಈ ಉಪಾಖ್ಯಾನದಲ್ಲಿ ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿರುವಂತೆ ಒಂದು ಸಾಮಮಂತ್ರಕ್ಕೆ ಮೂರು ಋಕ್ಕುಗಳು ಸಮನಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಎಂದರೆ ಮೂರು ಋಕ್ಕುಗಳು ಸೇರಿ ಒಂದು ಸಾಮವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಸಾಮದ ಮಹಿಮೆಯು ಋಕ್ಕಿನ ಮಹಿಮೆಗೆ ಮೂರರಷ್ಟು ಅಧಿಕವಾಗಿರುವುದು. ರೋಕವ್ಯವಹಾರದಲ್ಲಿಯೂ ಕೂಡ ಒಬ್ಬ ಪುರುಷನಿಗೆ ಅನೇಕ ಪತ್ನಿಯಿರುವರು. ಒಬ್ಬ ಸ್ತ್ರೀಗೆ ಅನೇಕ ಪತಿಯಿರುವುದಿಲ್ಲ. ಅದರಂತೆ ಋಕ್ಕು ಸ್ತ್ರೀಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿರುವುದು. ಸಾಮವು ಪುರುಷಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿರುವುದು ಆದ್ದರಿಂದ ಪುರುಷಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿರುವ ಸಾಮಮಂತ್ರಕ್ಕೆ ಸ್ತ್ರೀಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿರುವ ಮೂರು ಋಕ್ಕುಗಳು (ಪತ್ನಿಭಾವದಲ್ಲಿ) ಸೇರಿರುವುದು ಯುಕ್ತವಾಗಿದೆ. ಇದಕ್ಕೆ ವಿರುದ್ಧವಾದ ವರ್ತನವು ಎಲ್ಲಿಯೂ ಕಂಡುಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಒಟ್ಟಿನಲ್ಲಿ—ಋಕ್ ಶಬ್ದವನ್ನು ಎಂದರೆ ಋಕ್ಕಿನ ಅಕ್ಷರ ಪದಾದಿಗಳನ್ನು ಸೂಚಿಸುವ ಸಾ ಎಂಬ ಶಬ್ದವೂ, ಸಾಮಮಂತ್ರವನ್ನು ಸೂಚಿಸುವ ಅಮು ಶಬ್ದವೂ ಸೇರಿ ಸಾಮ ಎಂಬ

ಶಬ್ದವಾಗಿರುವುದು. ಈ ಸಾಮಮಂತ್ರದಲ್ಲಿ ಋಕ್ ಮತ್ತು ಸಾಮವೆಂಬ ಎರಡು ವಿಧಮಂತ್ರಗಳೂ ಸೇರಿರುವವು ಎಂದು ಮುಖ್ಯಾಭಿಪ್ರಾಯವು. ಈ ವಿಷಯವನ್ನು ತಿಳಿದಿರುವ ಪುರುಷನು ಪೂಜಾರ್ಹನಾಗುವನು.

ಯೋ ವೈ ಭವತಿ ಯಃ ಶ್ರೇಷ್ಠತಾಮುಶ್ನುತೇ ಸ ಸಾಮನ್ ಭವತ್ಯ-
ಸಾಮನ್ಯ ಇತಿ ಹಿ ನಿಂದಂತಿ |

ಲೌಕಿಕ ವೃತ್ತಾಂತೋದಾಹರಣೇನಾಪಿ ಸಾಮಸ್ವರೂಪಂ ಪ್ರಶಂಸತಿ | ಯಃ ಪುನಾ-
ನ್ಯೂತಿನ್ಯುಶ್ಚಯಂ ಪ್ರಾಪ್ನೋತಿ ಯಶ್ಚ ವಿದ್ಯಾವೃತ್ತಾಭ್ಯಾಂ ಶ್ರೇಷ್ಠತ್ವಂ ಪ್ರಾಪ್ನೋತಿ ಸ
ಸರ್ವೋಽಪಿ ಸಾಮನ್ಯವತಿ | ಸರ್ವೇಷು ಸ್ವಕೀಯತ್ವಬುದ್ಧ್ಯಾ ಸಮದೃಷ್ಟಿಭವತಿ | ಅನ್ಯಥಾ
ಸರ್ವೇಜನಾಃ ತಮಸಾಮನ್ಯಃ ಪಕ್ಷಪಾತೀತಿ ನಿಂದಂತಿ | ಅತಃ ಸಾಮಾನ್ಯರೂಪಸ್ಯ ಲೋಕೇ
ಪ್ರಶಸ್ತತ್ವಾದತ್ರಾಕ್ಷರಪಾಠಸ್ಯ ಗಾನಸ್ಯ ಚೈಕತ್ವೇನ ಸಾಮತ್ವಂ ಪ್ರಶಸ್ತಮಿತ್ಯರ್ಥಃ ||

ಲೋಕವ್ಯವಹಾರದಲ್ಲಿಯೂ ಕೂಡ ಯಾವ ಪುರುಷನು ಐಶ್ವರ್ಯಪ್ರಾಪ್ತಿಯನ್ನಾಗಲಿ, ವಿದ್ಯಾಪ್ರಶಸ್ತಿಯನ್ನಾಗಲಿ
ಸಂಪಾದಿಸುವನೋ ಅವನನ್ನು ಸಾಮನ್ ಎಂದು ಕರೆಯುವರು. ಎಂದರೆ ಅವನು ತನ್ನಂತೆಯೇ ಇತರರಲ್ಲಿಯೂ ಸರ್ವಸಮ
ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ವರ್ತಿಸುವವನೆಂದು ಹೇಳುವರು. ಹಾಗಲ್ಲದಿದ್ದರೆ, ಇತರರ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಪಕ್ಷಪಾತಬುದ್ಧಿಯನ್ನು ಪ್ರದರ್ಶಿಸುವ
ನಾದರೆ ಅವನನ್ನು ಅಸಾಮಾನ್ಯ ಎಂದು ನಿಂದಿಸುವರು. ಅದರಂತೆಯೇ ಇಲ್ಲಿಯೂ ಗಾನರೂಪವಾಗಿರುವ ಸಾಮಮಂತ್ರವು
ಒಂದಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಇದಕ್ಕೆ ಪ್ರಾಶಸ್ತ್ಯವಿದೆಯೆಂದು ಹೇಳುವರು.

ತೇ ವೈ ಪಂಚಾನ್ಯದ್ಭುತ್ವಾ ಪಂಚಾನ್ಯದ್ಭುತ್ವಾ ಕಲ್ಪೇತಾನಾಹಾವಶ್ಚ
ಹಿಂಕಾರಶ್ಚ ಪ್ರಸ್ತಾವಶ್ಚ ಪ್ರಥಮಾ ಚ ಯುಗುದ್ಗೀಥಶ್ಚ ಮಧ್ಯಮಾ
ಚ ಪ್ರತಿಹಾರಶ್ಲೋತ್ತಮಾ ಚ ನಿಧನಂ ಚ ವಷಟ್ಕಾರಶ್ಚ |

ನನ್ನಸ್ತೇವಂ ಸಾಮತ್ವಂ ನಿಷ್ಕೇವಲ್ಯಶಸ್ತ್ರೇ ಕಿಮಾಯಾತಮಿತ್ಯಾಶಂಕಾ ಸಾಮಸಾದ್ಯ-
ಶ್ಕೇನ ಶಸ್ತ್ರಪ್ರಶಂಸಾಂ ದರ್ಶಯತಿ—ತೇ ವೈ ತವಿವ ವಕ್ಷ್ಯಮಾಣಾಃ ಶಸ್ತ್ರಾವಯವಾಃ ಪಂಚ-
ಸಂಖ್ಯಾಕಾ ಅನ್ಯತ್ಪ್ರಥಗೇವ ಶಸ್ತ್ರರೂಪಂ ಭೂತ್ವಾ ವರ್ತಂತೇ ಚ(?) ಶಸ್ತ್ರಸಾಮನೀ ಸ್ವಾಹಾನಾ-
ದಯತ್ಯ(?) ವಯವೋಪೇತೇ ಉಭೇ ಕಲ್ಪೇತಾಂ ಸ್ವವ್ಯಾಪಾರ ಸಮರ್ಥೇ ಭವತಃ |
ಆಹಾವಃ ಶೋಂಸಾವೋಮಿತಿಮಂತ್ರಃ | ಸ್ತೋತ್ರಿಯೇ ತ್ಯುಚೇ ಪ್ರಥಮಮಧ್ಯಮೋತ್ತಮಾ-
ಸ್ತಿಸ್ತ ಋಚಃ | ಯಾಜ್ಞಾಂತೇ ಪಠಿತವ್ಯೋ ವಷಟ್ಕಾರಃ | ತದೇತತ್ಪಂಚಕಂ ಶಸ್ತ್ರಸ್ವರೂಪಂ ||
ಉದ್ಗಾತ್ರಾ ಪಠಿತವ್ಯಃ ಸಾಮ್ನ ಆದೌ ಹಿಮಿತ್ಯೇವಂ ಕಬ್ಧೋ ಹಿಂಕಾರಃ ಪ್ರಸ್ತೋತ್ರಾ ಗಾತವ್ಯಃ
ಸಾಮಾವಯವಃ ಪ್ರಸ್ತಾವಃ | ಉದ್ಗಾತ್ರಾ ಗಾತವ್ಯ ಉದ್ಗೀಥಃ | ಪ್ರತಿಹಾರ್ತಾ ಗಾತವ್ಯಃ ಪ್ರತಿ-
ಹಾರಃ | ಅಂತೇ ಸರ್ವೈರ್ಗಾರ್ವವ್ಯೋ ನಿಧನಂ | ತದೇತತ್ಪಂಚಕಂ ಸ್ತೋತ್ರಸ್ವರೂಪಂ || ಅತಃ
ಸಾಮಸಾದ್ಯಶ್ಕೇನ ನಿಷ್ಕೇವಲ್ಯಶಸ್ತ್ರಂ ಪ್ರಶಸ್ತಂ |

ಯಜ್ಞಕರ್ಮಗಳ ಅನುಕೂಲಕ್ಕಾಗಿ ಋಕ್ ಮತ್ತು ಸಾಮ ಎಂಬ ಎರಡುವಿಧ ಮಂತ್ರಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಐದುವಿಧ ಪ್ರಭೇದಗಳನ್ನು ಕಲ್ಪಿಸಲಾಗಿದೆ. ಎಂದರೆ ಋಗ್ವೇದಸಂಬಂಧವಾದ ಶಸ್ತ್ರಮಂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ (೧) ಅಹಾವಃ (೨-೫) ಸ್ತೋತ್ರೀಯ ತೃತೀಯ ಎಂದರೆ ಮೊದಲನೆಯ ಋಕ್ಕು, ಮಧ್ಯದ ಋಕ್ಕು, ಕೊನೆಯ ಋಕ್ಕು ಎಂದು ಮೂರು ಋಕ್ಕುಗಳು (೫) ಯಾಜ್ಞಾಮಂತ್ರದ ಕೊನೆಯಲ್ಲಿ ಪಠಿಸುವ ವಷಟ್ಪಾಠವು ಎಂದು ಐದು ಅವಯವಗಳು; ಈ ಐದೂ ಶಸ್ತ್ರಮಂತ್ರಗಳು ಮತ್ತು ಋಗ್ವೇದಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧ ಪಟ್ಟಿರುವವು. ಸಾಮಮಂತ್ರದಲ್ಲಿ (೧) ಹಿಂ ಎಂಬ ಹಿಂಕಾರ (೨) ಪ್ರಸ್ತಾವಃ (೩) ಉದ್ಗೀಥಃ (೪) ಪ್ರತಿಹಾರಃ (೫) ನಿಧನಂ ಎಂದು ಐದು ಪ್ರಭೇದ ಅಥವಾ ಅವಯವಗಳಿರುವವು. ಈ ಐದೂ ಸ್ತೋತ್ರರೂಪವಾದ ಸಾಮದ ಅವಯವಗಳು ಇವುಗಳ ವಿವರಣೆಯು ಈರಿತಿ ಇರುವುದು.

1. ಶಸ್ತ್ರಮಂತ್ರಗಳ ೫ ಅವಯವಗಳು—

೧. ಅಹಾವಃ | ಶೋಂ ೩ ಸಾವೋಂ ೩ ಎಂದು ಮಂತ್ರದ ಆದಿಯಲ್ಲಿ ಪಠಿಸುವ ಮಂತ್ರವು.

೨. ತೃತೀಯೆಂಬ ಮೂರು ಋಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ ಮೊದಲನೆಯ ಋಕ್ಕು.

೩. " " " ಎರಡನೆಯ " "

೪. " " " ಮೂರನೆಯ " "

೫. ಯಾಜ್ಞಾಮಂತ್ರದ ಕೊನೆಯಲ್ಲಿ ಸೇರಿಸಿ ಪಠಿಸುವ ವೌಷಟ್ ಎಂಬ ವಷಟ್ಪಾಠವು.

ಈ ಐದೂ ಋಗ್ವೇದಮಂತ್ರಗಳನ್ನೊಳಗೊಂಡ ಶಸ್ತ್ರಮಂತ್ರಗಳು. ಇವುಗಳನ್ನು ಜೋತ್ಸವರ್ಗದ ಋತ್ವಿಜರು ಪಠಿಸುವರು.

2. ಇದರಂತೆ ಸಾಮಮಂತ್ರದ ೫ ಅವಯವಗಳು—

೧. ಹಿಂ ಎಂಬ ಹಿಂಕಾರ. ಇದನ್ನು ಉದ್ಗಾತೃವೆಂಬ ಋತ್ವಿಜನು ಸಾಮಗಾನದ ಪ್ರಾರಂಭದಲ್ಲಿ ಪಠಿಸುವನು.

೨. ಪ್ರಸ್ತಾವಃ | ಇದನ್ನು ಪ್ರಸ್ತೋತೃವೆಂಬ ಋತ್ವಿಜನು ಗಾನಮಾಡುವನು.

೩. ಉದ್ಗೀಥಃ | ಇದನ್ನು ಉದ್ಗಾತೃವೆಂಬ ಋತ್ವಿಜನು ಗಾನಮಾಡುವನು.

೪. ಪ್ರತಿಹಾರಃ | ಪ್ರತಿಹರ್ತೃವೆಂಬ ಋತ್ವಿಜನು ಇದನ್ನು ಗಾನಮಾಡುವನು.

೫. ನಿಧನಂ | ಸಾಮಗಾನದ ಕೊನೆಯಲ್ಲಿ ಉದ್ಗಾತೃವರ್ಗದ ಋತ್ವಿಜರಿಬ್ಬರೂ ಸೇರಿ ಒಟ್ಟಾಗಿ ಇದನ್ನು ಗಾನಮಾಡುವರು.

ಮೇಲೆ ಸೂಚಿಸಿರುವಂತೆ ಶಸ್ತ್ರಮಂತ್ರದ ಐದು ಅವಯವಗಳಿಗೂ ಸಾಮಮಂತ್ರದ ಐದು ಅವಯವಗಳಿಗೂ ಸಾದೃಶ್ಯವಿರುವುದು ಕಂಡುಬರುವುದು. ಈ ವಿಧವಾದ ಸಾಧ್ಯತೆಯಿರುವುದರಿಂದ ಈ ನಿಶ್ಚೇದವ್ಯತ್ಯಾಸವು ಪ್ರಕೃತವಾದುದೆಂದು ಹೇಳಲ್ಪಡುವುದು. ತೈತ್ತಿರೀಯಸಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿ ಸಾಮಮಂತ್ರದ ಐದುವಿಧ ಅವಯವ ವಿಭಾಗಗಳನ್ನು ಅವುಗಳ ಅಭಿಮಾನಿ ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಹೇಳಿದೆ

ಪಾಯುರ್ಹಿಂಕರ್ತಾರ್ಗ್ನಿಃ ಪ್ರಸ್ತೋತಾ ಪ್ರಜಾಪತಿಃ ಸಾಮಂ ಪೃಹಸ್ವತಿರುದ್ಗಾತಾ ವಿಶ್ವೇ
ದೇವಾ ಉಪಗಾತಾರೋ ಮರುತಃ ಪ್ರತಿಹರ್ತಾರ ಇಂದ್ರೋ ನಿಧನಂ ತೇ ದೇವಾಃ |

(ತೈ. ಸಂ. ೩.೩.೨-೧)

ಎಂದರೆ ಸಾಮಗಾನದ ಅವಯವಗಳಾದ ಹಿಂಕಾರಕ್ಕೆ ಪಾಯುವೂ, ಪ್ರಸ್ತಾವಕ್ಕೆ ಪ್ರಜಾಪತಿಯೂ, ಉದ್ಗೀಥಕ್ಕೆ ಪೃಹಸ್ವತಿಯೂ, (ವಿಶ್ವೇದೇವತೆಗಳು ಉಪಗಾತೃಗಳೆಂದು ಇಲ್ಲಿ ವಿಶೇಷವಿಷಯವಿದೆ) ಪ್ರತಿಹಾರಕ್ಕೆ ಮರುದ್ದೇವತೆಗಳೂ, ನಿಧನಕ್ಕೆ

ಇಂದ್ರಪೂ ಅಭಿಮಾನಿದೇವತೆಗಳು. ಇಲ್ಲಿ ವಿಶ್ವೇಶ್ವೇವತೆಗಳೆಂದರೆ ಎಲ್ಲಾ ದೇವತೆಗಳು ಎಂದರ್ಥ. ಉಪಗಾಢವೆಂದರೆ ಎಲ್ಲರೂ ಸೇರಿ ಒಟ್ಟಿಗೆ ಗಾಢಮಾಡುವುದು. ಗಾಢಾಂತ್ಯದಲ್ಲಿ ಮೊದಲನೆಯ ಹಿಂಕಾರವನ್ನೂ ಕೊನೆಯ ನಿಧನವನ್ನೂ ಎಲ್ಲ ದೇವತೆಗಳೂ ಸೇರಿ ಒಟ್ಟಿಗೆ ಗಾಢಮಾಡುವರು. ಅದುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ವಿಶ್ವೇ ದೇವಾ ಉಪಗಾತಾರಃ ಎಂಬ ವಿವರಣೆ ಇದೆ. ಈ ಐದು ನಿಧನಾದ ಅವಯವಗಳಿಂದ ಕೂಡಿರುವ ಒಟ್ಟು ಸಾಮಮಂತ್ರಕ್ಕೆ ಸರ್ವದೇವತಾ ಜನಕನಾದ ಪ್ರಜಾಪತಿಯು ಅಭಿಮಾನಿ ದೇವತೆಯು ಎಂದು ಇಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ.

**ತೇ ಯತ್ಪಂಚಾನ್ಯದ್ಭುತ್ವಾ ಪಂಚಾನ್ಯದ್ಭುತ್ವಾ ಕಲ್ಪೇತಾಂ ತಸ್ಮಾ-
ದಾಹುಃ ಪಾಂಕ್ತೋ ಯಜ್ಞಃ ಪಾಂಕ್ತಾಃ ಪಶವಃ |**

ಪ್ರಕಾರಾಂತರೇಣ ಪ್ರಶಂಸತಿ—ಯಸ್ಮಾತ್ಸಾಮಶಸ್ತ್ರಯೋರುಕ್ತಪ್ರಕಾರೇಣ ಪ್ರತ್ಯೇಕಂ ಪಂಚಾವಯವತ್ವಂ ಸಂಪನ್ನಂ ತಸ್ಮಾತ್ಪಂಚಾನ್ಯಾಂ ಪಂಕ್ತಾ ಯೋಗಾದಯಂ ಯಜ್ಞಃ ಪಾಂಕ್ತ ಇತ್ಯೇವಂ ಬ್ರಹ್ಮವಾದಿಸ ಆಹುಃ | ತಥಾ ಗಮಾದಿಪಶವೋಽಪಿ ಚತುರ್ಭಿಃ ಸಾದ್ಯಮುಪೇನ ಚ ಯೋಗಾತ್ಪಾಂಕ್ತಾಃ | ಅತೋ ಯಜ್ಞಪಾಂಕ್ತತ್ವಪ್ರಸಿದ್ಧಿಸಂಪಾದನಾತ್ಪಶುಸಾಮ್ಯಾಚ್ಚ ತಸ್ತಂ ಪ್ರಶಸ್ತಂ ||

ಸಾಮ ಮತ್ತು ಶಸ್ತ್ರಮಂತ್ರಗಳ ಪಂಚಾವಯವವಿಭಾಗವನ್ನು ಪ್ರಕಾರಾಂತರದಿಂದ ವರ್ಣಿಸುವರು. ಸಾಮಮಂತ್ರ ದಲ್ಲಿಯೂ, ಶಸ್ತ್ರಮಂತ್ರದಲ್ಲಿಯೂ ಮೇಲೆ ಹೇಳಿದಂತೆ ಐದೈದು ಅವಯವವಿಭಾಗಗಳಿರುವುದರಿಂದಲೂ, ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಸಾಮಶಸ್ತ್ರ ಮಂತ್ರಗಳಿಗೆ ಬಹು ಮುಖ್ಯವಾದ ಸ್ಥಾನವಿರುವುದರಿಂದಲೂ, ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿಯೂ ಐದುಐದು ಅವಯವವಿಭಾಗವಿದ್ದಂತಾಯಿತು. ಆದ್ದರಿಂದಲೇ ಪಂಕ್ತಿಶ್ಚಂದಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಐದು ಪಾದಗಳಿರುವಂತೆ ಯಜ್ಞವೂ ಸಹ ಐದು ವಿಭಾಗಗಳನ್ನೊಳಗೊಂಡಿದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಪಾಂಕ್ತೋ ಯಜ್ಞಃ ಎಂದು ಹೇಳುವರೆಂದೂ, ಪಶುಗಳಿಗೂ ಸಹ ನಾಲ್ಕು ಪಾದಗಳು, ಒಂದು ಮುಖ ಒಟ್ಟು ಐದು ಅವಯವ ಗಳಿರುವನೆಂದೂ ಪಂಚಾವಯವವಾದಲ್ಲಿ ಯಜ್ಞಕ್ಕೆ ಪಶುಸಾಮ್ಯವನ್ನು ಹೇಳುವರು.

**ಯದು ವಿರಾಜಂ ದಶಿಸೀಮಭಿಸಮಪದ್ಯೇತಾಂ ತಸ್ಮಾದಾರ್ಯವಿ-
ರಾಜಿ ಯಜ್ಞೋ ದಶಿನ್ಯಾಂ ಪ್ರತಿಷ್ಠಿತ ಇತಿ |**

ಪುನಃ ಪ್ರಕಾರಾಂತರೇಣ ಪ್ರಶಂಸತಿ—ದಶಾಕ್ಷರಾ ವಿರಾಜತಿ ಶ್ರುತ್ಯಂತರಾದ್ವಶಾನ್ಯಾ-
ಮುಕ್ಷರಾಣಾಂ ಸಮೂಹೋ ದಶಿನೀ ಯಾ ವಿರಾಜಸ್ತಿ ತಾಮಭಿಲಕ್ಷ್ಯ ಪಂಚದ್ವಯಾತ್ಮಕೇ
ತಸ್ತ್ರಸಾಮನೀ ಸಮಪದ್ಯೇತಾಂ ವಿರಾಡ್ಸದ್ಯಕೇ ಜಾತೇ ಇತ್ಯರ್ಥಃ || ಯದು ಯಸ್ಮಾದೇವ
ಕಾರಣಾತ್ಸಂಖ್ಯಯಾ ವಿರಾಟ್ಸದ್ಯತ್ಯಂ ತಸ್ಮಾದಭಿಜ್ಞಾ ಏವಮಾಹುಃ | ದಶಸಂಖ್ಯೋಪೇ-
ತಾಯಾಂ ತಸ್ತ್ರಸಾಮರೂಪಾಯಾಂ ವಿರಾಜಿ ಯಜ್ಞೋ ವ್ಯವಸ್ಥಿತ ಇತಿ ||

ಯಜ್ಞದ ವಿಸಯದಲ್ಲಿ ಮತ್ತೊಂದು ದೃಷ್ಟಾಂತವನ್ನು ಹೇಳುವರು. ವಿರಾಡ್ ಭಂದಸ್ಸಿನ ಪಾದದಲ್ಲಿ ಹತ್ತು ಅಕ್ಷರ ಗಳಿರುವವು (ಹತ್ತೇ ಅಕ್ಷರಗಳಿರುವುದು ಸರಿಯಲ್ಲ, ವ್ಯತ್ಯಾಸವಿರುವುದು) ಸಾಮಮಂತ್ರದ ಐದು ಅವಯವಗಳೂ ಶಸ್ತ್ರಮಂತ್ರದ ಐದು ಅವಯವಗಳೂ ಸೇರಿ ಹತ್ತು ಅವಯವಗಳಾಗುವವು. ಈ ಹತ್ತು ಅವಯವಗಳು ವಿರಾಟ್ ಭಂದಸ್ಸಿನ ಹತ್ತು ಅಕ್ಷರಗಳಿಗೆ ಸದೃಶವಾಗಿರುವವು. ಈ ಎರಡರಲ್ಲಿಯೂ ಹತ್ತು ವಿಭಾಗಗಳಿರುವುದರಿಂದ ವಿರಾಟ್ ಭಂದಸ್ಸು ಹತ್ತು ಅಕ್ಷರಗಳಿಂದ ಕೂಡಿ

ಪ್ರಕಾಶಿಸುವಂತೆ ಯಜ್ಞವೂ ಸಾಮ ಮತ್ತು ಶಸ್ತ್ರಮಂತ್ರಗಳಲ್ಲಿರುವ ಹತ್ತು ಅವಯವಭಾಗಗಳಿಂದ ಕೂಡಿ ಪ್ರಕಾಶಿಸುತ್ತಿರುವುದೆಂದು ಹೇಳುವರು.

ಆತ್ಮಾ ವೈ ಸ್ತೋತ್ರಿಯಃ ಪ್ರಜಾನುರೂಪಃ ಪತ್ನೀ ಧಾಯ್ಯಾ ಪತನಃ
ಪ್ರಗಾಘೋ ಗೃಹಾಃ ಸೂಕ್ತಂ | ಸ ನಾ ಅಸ್ತಿಸ್ತ ಲೋಕೇಃ-
ಮುಷ್ಕಿಸ್ತ ಪ್ರಜಯಾ ಚ ಪತುಭಿಶ್ಚ ಗೃಹೇಷು ವಸತಿ ಯ
ಏವಂ ವೇದ |

ಪುನರಪಿ ಗೃಹಸ್ಥಪುರುಷಸಾದೃಶ್ಯೇನ ಶಸ್ತ್ರಂ ಪ್ರತಂಸತಿ—ಯೇನ ತೃಚೇನ ಸಾಮ-
ಗಾಃ ಸ್ತುವಂತಿ ಸ ಸ್ತೋತ್ರಿಯಸ್ತೃಚೋ ನಿಷ್ಕೇವಲ್ಯಶಸ್ತ್ರಸ್ಯ ಪ್ರಾರಂಭೇ ತಂಸನೀಯಃ | ಸ
ಜಾಃತಾ ವೈ ಗೃಹಸ್ಥಕರೀರಸ್ಥಾನೀಯ ಏವ ಸ್ತೋತ್ರಿಯಂ ತೃಚಮನು ದ್ವಿತಿಯೋ ಯಸ್ತೃಚ-
ಜಃ ತಸ್ಯತೇ ಸೋಃಯಮನುರೂಪಃ | ಸ ಚ ಪ್ರಜಾ ಪುತ್ರಪೌತ್ರಾದಿಸ್ಥಾನೀಯಃ | ಯೇಯಂ
ಧಾಯ್ಯಾ ತಸ್ಮೇ ಪ್ರಜೇಪತೇಯಾ ಸಾ ಪತ್ನೀಸ್ಥಾನೀಯಾ | ಯಃ ಪ್ರಗಾಘಃ ಸ ಪತುಸ್ಥಾ-
ನೀಯಃ | ಯನ್ನಿವಿದ್ಧಾನೀಯಂ ಸೂಕ್ತಂ ತದ್ಗೃಹಸ್ಥಾನೀಯಂ |

ಏತದ್ವೇದನಂ ಪ್ರತಂಸತಿ—ಪತುಭಿಶ್ಚಸಹಿತ ಇತಿ ಶೇಷಃ |

ಸಾಮಮಂತ್ರದಲ್ಲಿಯೂ, ಶಸ್ತ್ರಮಂತ್ರದಲ್ಲಿಯೂ ಐದೈದು ವಿಭಾಗಗಳಿರುವಂತೆ ನಿಷ್ಕೇವಲ್ಯಶಸ್ತ್ರದಲ್ಲಿಯೂ ಐದು ವಿಭಾಗ
ಗಳಿರುವವು. ಸ್ತೋತ್ರಿಯ, ಅನುರೂಪ, ಧಾಯ್ಯಾ, ಪ್ರಗಾಘ, ನಿವಿದ್ಧಾನೀಯಸೂಕ್ತಂ ಎಂದು ಐದು ವಿಭಾಗಗಳು. ಇವುಗಳಲ್ಲಿ
ನಿಷ್ಕೇವಲ್ಯಶಸ್ತ್ರಮಂತ್ರಗಳ ಪ್ರಾರಂಭದಲ್ಲಿ ಸಾಮಗಾನಮಾಡುವವರು ಗಾನಮಾಡುವ ತೃಚಕ್ಕೆ (ಮೂರು ಮುಳ್ಳುಗಳಿಗೆ)
ಸ್ತೋತ್ರಿಯ ಅಥವಾ ಸ್ತೋತ್ರಿಯಸ್ತೃಚವೆಂದು ಹೆಸರು. ಈ ಸ್ತೋತ್ರಿಯಸ್ತೃಚವನ್ನನುಸರಿಸಿ ಅದಕ್ಕೆ ಸದೃಶವಾದ ಬೇರೆ
ತೃಚವನ್ನು ಗಾನಮಾಡುವರು. ಎರಡನೆಯ ಸಲ ಗಾನಮಾಡುವ ಈ ತೃಚಕ್ಕೆ ಅನುರೂಪವೆಂದು ಹೆಸರು. ಶಸ್ತ್ರಮಂತ್ರಗಳ
ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಸೇರಿಸುವ ಮಂತ್ರಕ್ಕೆ ಧಾಯ್ಯಾ ಎಂದು ಹೆಸರು. ರಥಂತರ ನೊದಲಾದ ಮುಖ್ಯ ಸಾಮಮಂತ್ರಕ್ಕೆ ಪ್ರಗಾಘವೆಂದು
ಹೆಸರು. ದೇವತೆಗಳ ಗುಣಗಳನ್ನು ವರ್ಣಿಸುವ ಸೂಕ್ತಕ್ಕೆ ನಿವಿತ್ ಸೂಕ್ತವೆಂದು ಹೆಸರು. ಈ ಐದು ಮಂತ್ರಗಳಿಗೂ ಇಷ್ಟ ಬೇರೆ
ಬೇರೆ ಸ್ಥಾನಗಳನ್ನು ಕಲ್ಪಿಸಿ ಗೃಹಸ್ಥಪುರುಷನ ದೃಷ್ಟಾಂತದಿಂದ ವರ್ಣಿಸಲಾಗಿದೆ. ಹೇಗೆಂದರೆ ಸ್ತೋತ್ರಿಯವೇ ಗೃಹಸ್ಥನ
ಕರೀರದಲ್ಲಿರುವ ಆತ್ಮವು; ಅನುರೂಪವೇ ಪುತ್ರನು; ಧಾಯ್ಯಾಮಂತ್ರವೇ ಪತ್ನಿಯು; ಪ್ರಗಾಘವೇ ಪತುವು (ಗೋವು). ನಿವಿದ್ಧಾ
ನೀಯಸೂಕ್ತವೇ ಗೃಹವು ಎಂದು ಹೇಳುವರು.

ನಿಷ್ಕೇವಲ್ಯಶಸ್ತ್ರದ ವಿಭಾಗಗಳಾದ (1) ಸ್ತೋತ್ರಿಯ (2) ಅನುರೂಪ (3) ಧಾಯ್ಯಾ (4) ಪ್ರಗಾಘ (5) ನಿವಿದ್ಧಾನೀಯ
ಸೂಕ್ತ ಎಂಬ ಐದು ವಿಭಾಗಗಳನ್ನು ಪಠಿಸುವ ಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ಇಲ್ಲಿ ವಿವರಿಸಲಾಗಿದೆ—

(1) ಸ್ತೋತ್ರಿಯ ಮಂತ್ರಗಳು—

ಅಭಿ ತ್ವಾ ಕೂರ ನೋನುಮೋಽದುಗ್ಧಾ ಇವ ಭೇಸವಃ |

ಈಶಾನಮಸ್ಯ ಜಗತಃ ಸ್ವದ್ಯೌತಮೀಶಾನಮಿಂದ್ರ ತಸ್ಮುಷಃ ||

(ಮ. ಸಂ. ೭-೩೨-೨೨; ಸಾಮ. ೨೩, ೬೮೦; ಅಥರ್ವ. ೨೦-೧೩೧-೧; ವಾಚ. ಸಂ. ೨೭೫೩;

ಶ್ವೆ. ಸಂ. ೨-೪-೧೧-೨)

ಸ ತ್ವಾವಾ ಅಸ್ಯೋ ದಿವೋ ಸ ಪಾರ್ಥಿವೋ ಸ ಜಾತೋ ಸ ಜನಿಷ್ಯತೇ |

ಅಶ್ವಾಯಂತೋ ಮಘವನ್ನಿಂದ್ರ ವಾಜಿನೋ ಗವ್ಯಂತಸ್ತಾ ಹವಾಮಹೇ ||

(ಋ. ಸಂ. ೭-೩೨-೨೩ ; ಸಾಮ. ೬೮೧ ; ಅಥರ್ವ. ೨೦-೧೨೧-೨ ; ವಾಜ. ಸಂ. ೨೭-೨೬)

ಈ ಎರಡು ಋಕ್ಕುಗಳನ್ನು ಹೋತ್ವವೂ, ಸಾಮಗಾನಮಾಡವವರೂ ಮೂರು ಋಕ್ಕುಗಳನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಿ ಪಠಿಸುವರು. ಇದೇ ಪ್ರಾರಂಭದಲ್ಲಿ ಪಠಿಸುವ ಸ್ತೋತ್ರೀಯಮಂತ್ರವು. ಇದನ್ನು ರಥಂತರಸಾಮವೆಂದೂ ಹೇಳುವರು. ಈ ಎರಡು ಋಕ್ಕುಗಳನ್ನು ಮೂರು ಋಕ್ಕುಗಳನ್ನಾಗಿಯೂ ಐದು ವಿಭಾಗಗಳನ್ನಾಗಿಯೂ ಹೇಗೆ ಗಾನಮಾಡುವರು ಎಂಬುದನ್ನು ಇಲ್ಲಿ ವಿವರಿಸಿದ್ದೇವೆ—

೧ ನೇ ಋಕ್ಕು—

(೧) ಪ್ರಸ್ತಾವ- ಹುಂ | ಅಭಿ ತ್ವಾ ಶೂರನೋಸುಮೋ ವಾ ||

(೨) ಉದ್ಗೀತ- ಓಮಾದುಗ್ಧಾ ಇವ ಧೇನವ ಈಶಾನಮಸ್ಯ ಜಗತಃ ಸುಪಾ ಈಶಾಂ ||

(೩) ಪ್ರತಿಹಾರ- ಆ ಈಶಾನಮಾ ಇಂದ್ರಾ ||

(೪) ಉಪದ್ರವ- ಸುಸ್ಥುಷಾ ಓವಾ ಹಾ ಉವಾ ||

(೫) ನಿಧನಂ—ಅಸ್ ||

೨ ನೇ ಋಕ್ಕು—

(೧) ಪ್ರಸ್ತಾವ--ಇತೋ ವಾ |

(೨) ಉದ್ಗೀತ- ಓನಾಮಿಂದ್ರ ಸುಸ್ಥುಷೋನತ್ವಾವಾ ಅಸ್ಯೋ ದಿವಿಯೋ ಸ ಪಾರ್ಥಿವಾ |

(೩) ಪ್ರತಿಹಾರ - ಸ ಜಾತೋ ನಾಜಾ |

(೪) ಉಪದ್ರವ- ಸಾ ಇಷ್ಯಾತಾ ಓವಾ ಹಾ ಉವಾ |

(೫) ನಿಧನಂ—ಅಸ್ ||

೩ ನೇ ಋಕ್ಕು —

(೧) ಪ್ರಸ್ತಾವ-- ನತೋವಾ |

(೨) ಉದ್ಗೀತ- ಓತೋನ ಜನಿಷ್ಯತೇ ಅಶ್ವಾಯಂತೋ ಮಘವನ್ನಿಂದ್ರ ವಾಜಿನಾ |

(೩) ಪ್ರತಿಹಾರ- ಗವ್ಯಂತಸ್ತಾಹಾ |

(೪) ಉಪದ್ರವ---ವಾಮಾಹಾ ಓವಾ ಹಾ ಉಹಾ |

(೫) ನಿಧನಂ—ಅಸ್ ||

(೬) ಅನುರೂಪ | ಇದರಲ್ಲಿಯೂ ಎರಡೇ ಋಕ್ಕುಗಳಿರುವವು. ಇದನ್ನು ಮೂರು ಋಕ್ಕುಗಳನ್ನಾಗಿ ಪಠಿಸುವರು. ಈ ಅನುರೂಪ ಮಂತ್ರವೂ ಸಹ ಸ್ತೋತ್ರೀಯ ಮಂತ್ರದ ಪ್ರಾರಂಭದಲ್ಲಿರುವ ಅಭಿತ್ವಾ ಎಂಬ ಶಬ್ದಗಳಿಂದಲೇ ಆರಂಭವಾಗಬೇಕು.—

ಅಭಿ ತ್ವಾ ಪೂರ್ವಪೀತಯ ಇಂದ್ರ ಸ್ತೋಮೇಭಿರಾಯವಃ |

ಸಮಿಾಜೀನಾಸ ಮಭವಃ ಸಮಸ್ತುರನ್ ರುದ್ರಾ ಗೃಣಂತ ಪೂರ್ವ್ಯಂ ||

(ಋ. ಸಂ. ೮-೩-೭ ; ಸಾಮ. ೨೫೬, ೧೫೭೩ ; ಅಥರ್ವ. ೨೦-೯೯-೧)

ಅಸ್ತೇದಿಂದ್ರೋ ನಾಪ್ಯಥೇ ವೃಕ್ಷ್ಯಂ ತವೋ ಮಜೇ ಸುತಸ್ಯ ವಿಷ್ವಮಿ ।
ಅದ್ಯಾ ತನುಸ್ಯ ಮಹಿಮಾಸಮಾಯವೋಽನು ಪ್ಪುವಂತಿ ಪೂರ್ವತಾ ॥

(ಋ. ಸಂ. ೮-೩-೮ ; ಸಾಮ. ೧೫೭೪ ; ಅಥರ್ವ. ೨೦-೯೯-೨ ; ವಾಙ. ಸಂ. ೩೩-೯೭)

(8) ಧಾಯ್ಯಾ ಮಂತ್ರವು—

ಯದ್ಯಾವಾಸ ಪುರುತಮಂ ಪುರುಷಾಳಾ ವೃತ್ರಹೇಂದ್ರೋ ನಾಮಾಸ್ಯಪ್ರಾಃ ।
ಅಚೇತಿ ಪ್ರಾಸಹಸ್ಪತಿಸ್ತುವಿಷ್ವಾನ್ ಯದೀಮುತ್ಸಸಿ ಕರ್ತವೇ ಕರತ್ತತ್ ॥

(ಋ. ಸಂ. ೧೦-೭೪ ೬)

(4) ಪ್ರಗಾಥ ಅಥವಾ ಸಾಮಪ್ರಗಾಥ—

ಪಿಬಾ ಸುತಸ್ಯ ರಸಿನೋ ಮತ್ಸ್ಯಾ ನ ಇಂದ್ರ ಗೋಮತಃ ।
ಅಪಿನೋಽ ಬೋಧಿ ಸಧಮಾದ್ಯೋ ವೃಥೇ ೩ ಸ್ತಾ ಅವಂತು ಕೇ ಧಿಯಃ ॥

(ಋ. ಸಂ. ೮-೩-೧ ; ಸಾಮ. ೨೩೯, ೧೪೨೧)

(5) ನಿವಿತ್ ಸೂಕ್ತ—

ಇಂದ್ರಸ್ಯ ನು ವೀರ್ಯಾಣಿ ಪ್ರ ವೋಚಂ ಯಾನಿ ಚಕಾರ ಪ್ರಥಮಾನಿ ವಜ್ರೇ ।

ಅಹನ್ಸಹಿಮಸ್ತಪಸ್ತತರ್ಧ ಪ್ರ ವಕ್ಷಣಾ ಅಧಿನಪ್ತವರ್ತಾನಾಂ

॥ ೧ ॥

ಅಹನ್ಸಹಿಂ ಪರ್ವತೇ ಶಿಶ್ರಿಯಾಣಿ ತ್ವಷ್ಟಾಸ್ತೈ ವಜ್ರಂ ಸ್ವರ್ಯಂ ತತಕ್ಷ ।

ವಾಶ್ರಾ ಇವ ಧೇನವಃ ಸ್ಯಂದಮಾನಾ ಅಂಜಃ ಸಮುದ್ರಮವ ಜಗ್ಮುರಾಪಃ

॥ ೨ ॥

ವೃಷಾಯನಾನೋಽವ್ಯಕೇತ ಸೋಮಂ ತ್ರಿಕದ್ವಕೇಷ್ಟಪಿಬತ್ಸತಸ್ಯ ।

ಅ ಸಾಯಕಂ ಮಥವಾ ದತ್ತ ವಜ್ರಮಹಜ್ಜೇನಂ ಪ್ರಥಮಜಾಮಹೀಣಾಂ

॥ ೩ ॥

ಯದಿಂದ್ರಾಹಸ್ತ್ಯ್ರಥಮಜಾಮಹೀನಾಮಾನ್ಮಾಯಿನಾಮಿನಾಃ ಪೋತ ಮಾಯಾಃ ।

ಅತ್ಸೂರ್ಯಂ ಜನಯನ್ಮಾಮುಷಾಸಂ ತಾದೀತ್ವಾ ತಕ್ರುಂ ನ ಕಿಲಾ ವಿವಿಕ್ಷೇ

॥ ೪ ॥

ಅಹಸ್ತ್ವತ್ರಂ ವೃತ್ರತರಂ ವ್ಯಂಸಮಿಂದ್ರೋ ವಜ್ರೇಣ ಮಹತಾ ವಧೇನ ।

ಸ್ಯಂಧಾಂಸೀವ ಕುಲಿಕೇನಾ ವಿವೃಕ್ತಾಹಿಃ ಕಯತ ಉಪಪ್ಯಕ್ ಪೃಥಿವ್ಯಾಃ

॥ ೫ ॥

ಅಯೋದ್ಧೇವ ದುರ್ಮದ ಅ ಹಿ ಜುಹ್ವೇ ಮಹಾವೀರಂ ತುವಿವಾಧಮೃಜೇಷಂ ।

ನಾತಾರೀದಸ್ಯ ಸಮೃತಿಂ ವಧಾಣಾಂ ಸಂ ರುಜಾಣಾಃ ಪಿಪಿಷ ಇಂದ್ರತಕ್ರುಃ

॥ ೬ ॥

ಅಪಾದಹಸ್ತೋ ಅಪೃತನ್ಯದಿಂದ್ರಮಾಸ್ಯ ವಜ್ರಮಧಿ ಸಾಸೌ ಜಘಾಸ ।

ವೃಕ್ಷೋ ವಧ್ರಿಃ ಪ್ರತಿಮಾಸಂ ಬುಧೂಷನ್ ಪುರುಪ್ರಾ ವೃಕ್ರೋ ಅಪಯದ್ವ್ಯಕ್ತಃ

॥ ೭ ॥

ನದಂ ನ ಧಿನ್ಮಮುಯಾ ತಯಾಸಂ ಮನೋರುದಾಜಾ ಅತಿ ಯಂತ್ಯಾಪಃ ।

ಯಾಶ್ಚಿದ್ವ್ಯತ್ಕ್ರೋ ಮಹಿನಾ ಪರ್ಯತಿಷ್ಠತ್ತಾಸಾನುಹಿಃ ಪತ್ಸುತಃಶೀರ್ಬಭೂವ

॥ ೮ ॥

ಇಂದ್ರೋ ದೇವಃ ಸೋಮಂ ಪಿಬತು । ದಿವಜಾಣಾಂ ವೀರತಮಃ । ಧೂರಿದಾಣಾಂ
ತವಸ್ತಮಃ । ದಯೋಽ ಸ್ಥಾತಾ । ಪ್ರಕ್ಷೇಃ ಸ್ರೇತಾ । ವಜ್ರಸ್ಯ ಧರ್ತಾ । ಪುರಾಂ ಧೇಶ್ವಾ ।
ಪುರಾಂ ದರ್ಮಾ । ಅಪಾಂ ಸ್ರಷ್ಟಾ । ಅಪಾಂ ನೇತಾ । ಸತ್ವನಾಂ ನೇತಾ । ವಿಜಘ್ನಿದೂರ್ಧೇ

ಶ್ರವಾಃ | ಉಪಮಾತಿಕ್ವದ್ವಂಸನಾರ್ವಾ | ಇಹೋಶಂ ದೇವೋ ಬಭೂವಾರ್ | ಇಂದ್ರೋ ದೇವ
ಇಹ ಶ್ರವದಿಹ ಸೋಮಸ್ಯ ಪಿಬತು | ಪ್ರೇನಾಂ ದೇವೋ ದೇವಹೂತಿಮನತು ದೇವ್ಯಾ ಧಿಯಾ |
ಪ್ರೇದಂ ಬ್ರಹ್ಮ ಪ್ರೇದಂ ಜ್ವತಂ | ಪ್ರೇದಂ ಸುಸ್ತಂತಂ ಯಜಮಾನಂ ಅವತು | ಚಿತ್ರಶ್ಚಿತ್ರಾಭಿ-
ರೂತಿಭಿಃ | ಶ್ರವದ್ಬ್ರಹ್ಮಾಣ್ಯಾವಸಾಗಮುತ್ ||

ನೀಚಾನಯಾ ಅಭವದ್ಬ್ರಹ್ಮಪ್ರಪುತ್ರೇಂದ್ರೋ ಅಸ್ಮಾ ಅವ ವಧರ್ಜಭಾರ |
ಉತ್ತರಾ ಸೂರಧರಃ ಪುತ್ರ ಅಸೀದ್ಧಾನುಃ ಶಯೇ ಸಹವತ್ಸಾ ನ ಧೇನುಃ || ೯ ||
ಅತಿಷ್ಠಂತೀನಾಮನಿನೇತನಾನಾಂ ಕಾಷ್ಠಾನಾಂ ಮಧ್ಯೇ ನಿಹಿತಂ ಶರೀರಂ |
ವೃತ್ರಸ್ಯ ನಿಷ್ಠಂ ವಿ ಚರಂತ್ಯಾಪೋ ದೀರ್ಘಂ ತನು ಆಶಯದಿಂದ್ರಶಕ್ರುಃ || ೧೦ ||
ದಾಸಪತ್ನೀರಹಿಗೋಪಾ ಅತಿಷ್ಠನ್ನಿರುದ್ಧಾ ಅಪಃ ಪಣೇನೇವ ಗಾವಃ |
ಅಪಾಂ ಬಿಲಮುಪಹಿತಂ ಯದಾಸೀದ್ವೃತ್ರಂ ಜಘನ್ತಾ ಅಪ ತದ್ವನಾರ || ೧೧ ||
ಅಶ್ವೋ ವಾರೋ ಅಭವಸ್ತದಿಂದ್ರ ಸೃಕೇ ಯತ್ತ್ವಾ ಪ್ರತ್ಯಹ ದೇವ ಏಕಃ |
ಅಜಯೋ ಗಾ ಅಜಯಃ ಶೂರ ಸೋಮಮವಾಸ್ಯಜಃ ಸರ್ತವೇ ಸಪ್ತ ಸಿಂಧೂನ್ || ೧೨ ||
ಸಾಸ್ತ್ವಿ ವಿದ್ಯುಸ್ತು ತನ್ಯತುಃ ಸಿಷೇಧ ನ ಯಾಂ ಮಿಹಮಕಿರದ್ಧ್ರಾದುನಿಂ ಚ |
ಇಂದ್ರಶ್ಚ ಯದ್ಭುಯುಧಾತೇ ಅಹಿಶ್ವೋತಾಪರಿಭ್ಯೋ ಮಘವಾ ವಿ ಜಿಗ್ಮೇ || ೧೩ ||
ಅಹೇರ್ಯಾತಾರಂ ಕಮುಪತ್ಯ ಇಂದ್ರ ಹೃದಿ ಯತ್ರೇ ಜಘ್ನುಷೋ ಭೀರಗಚ್ಛತ್ |
ನನ ಚ ಯಸ್ತನತಿಂ ಚ ಸ್ರವಂತೀಃ ಶ್ವೇನೋ ನ ಭೀತೋ ಅತರೋ ರಜಾಂಸಿ || ೧೪ ||
ಇಂದ್ರೋ ಯಾತೋಃವಸಿತಸ್ಯ ರಾಜಾ ತಮಸ್ಯ ಚ ಪೃಂಗಿಣೋ ವಜ್ರಬಾಹುಃ |
ಸೇದು ರಾಜಾ ಜ್ವಯತಿ ಚರ್ಷಣೇನಾಮರಾಸ್ತು ನೇಮಿಃ ಪರಿ ತಾ ಬಭೂವ || ೧೫ ||

(ಋ. ಸಂ. ೧-೩೨-೧ ರಿಂದ ೧೫)

ಈ ವಿಧವಾದ ಸಾಮಶಸ್ತ್ರಮಂತ್ರಗಳ ಅವಯವ ವಿಭಾಗಕ್ರಮವನ್ನು ತಿಳಿದಿರುವ ಪುರುಷನು ಈ ಲೋಕದಲ್ಲಿಯೂ ಪರಲೋಕದಲ್ಲಿಯೂ ಪಶುಪುತ್ರಾದಿಗಳಿಂದ ಕೂಡಿ ಉತ್ತಮವಾದ ಗೃಹದಲ್ಲಿ ವಾಸಮಾಡುವನು.

English Translation

(On the close relationship between Saman and Rik. Why the Sama Singers require three richas.

The five-fold division of both. Both are contained in the Virat.

The five parts of the Nishkevalya Shastra)

First there existed the Rik and the Saman (separate) from one another :
sa was the Rik, and the name amah was the Saman. Sa, which was Rik, said to
the Saman, "let us copulate for begetting children." The Saman answered,
"No ; for my greatness exceeds yours." Thereupon the Rik became two ; both
spoke to the Saman to the same effect ; But it did not comply with their request.

The Rik became three (divided into three): all three spoke (to the Saman to the same effect). Thus the Saman joined the three Richas. Thence the Sama singers use for their chant three Richas, (that is) they perform their work of chanting with three Richas. (This is so also in wordly affairs). For one man has many wives (represented by the Richas), but one wife has not many husbands at the same time. From sa and amah having joined, Sama was produced. Thence it is called saman. He who has such a knowledge becomes saman, i.e., equal, equitable. He who exists and attains to the highest rank, is a saman, whilst they use the word asamanya, i.e., inequitable, partial, as a term of reproach.

Both, the Rik as well as the Saman, were prepared (for sacrificial use) by dividing either into five separate parts: (1) ahava (the call s'omavom at the commencement of the Shastras, and himkara (the sound hum, commencing every Saman); (2) the prastava (prelude, first part of the text of the Saman) and the first rich (out of the three, required for the Saman of the Nishkevalya Shastras); (3) the udgitha (principal part of the Saman) and the second rich; (4) the pratihara (response of the Saman,) and the last rich (out of the three); (5) nidhanam (the finale of the Saman) and the call vaushat (at the end of the Yajya verses). Thence they say, the sacrifice is five-fold (is a pentad). Animals are five-fold (consist of five parts, four feet and a mouth),

Both, the Rik and the Saman, either of which is divided into five parts, are contained in the Virat, which consists of ten syllables). Thence they say, the sacrifice is put in the Virat, which consists of ten parts.

(The whole Nishkevalya Shashtra also consists of five parts, analogous to the five parts of the Saman and the Rik at this Shashtra). The atotriya is the soul; the anurupa is off-spring, the dhayya is the wife, animals are the pragatha, the suktam is the house.

He who has such a knowledge lives in his premises in this world, and in the other, with children and cattle.

ಇತಿ ಶ್ರೀಮತ್ಸಾಯಣಾಚಾರ್ಯವಿರಚಿತೇ ಮಾಧವೀಯೇ ವೇದಾರ್ಥಪ್ರಕಾಶ

ಐತರೇಯಬ್ರಾಹ್ಮಣಭಾಷ್ಯಸ್ಯ ದ್ವಾದಶಾಧ್ಯಾಯೇ ದ್ವಾದಶಃ ಪಂಚಃ

ಇಲ್ಲಿಗೆ ಐತರೇಯಬ್ರಾಹ್ಮಣದ ಹನ್ನೆರಡನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ ಹನ್ನೆರಡನೆಯ ಪಂಚವು
ಸಮಾಪ್ತವಾದುದು.

ಅಥ ದ್ವಾದಶಾಧ್ಯಾಯೇ ತ್ರಯೋದಶಃ ಖಂಡಃ

ಹನ್ನೆರಡನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ ಹದಿನೂರನೆಯ ಖಂಡವು

[ನಿಷ್ಕೇವಲ್ಯಶಸ್ತ್ರದ ಸ್ತೋತ್ರಿಯ, ಅನುರೂಪ, ಧಾರ್ಮ್ಯಾ, ಸಾಮಪ್ರಗಾಢ ಮತ್ತು ನಿವಿದ್ವಾನೀಯ ಸೂಕ್ತಗಳು]

ಹಿಂದೆ ನಿಷ್ಕೇವಲ್ಯಶಸ್ತ್ರದಲ್ಲಿ ಐದು ವಿಭಾಗಗಳಿರುವವೆಂದು ಹೇಳಿರುವುದಷ್ಟೆ. ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಥಮ ಭಾಗವಾದ ಸ್ತೋತ್ರಿಯವನ್ನು ವಿವರಿಸುವರು.

ಸ್ತೋತ್ರಿಯಂ ಶಂಸತ್ಯಾತ್ಮಾ ವೈ ಸ್ತೋತ್ರಿಯಃ ತಂ ಮಧ್ಯಮಯಾ
ವಾಚಾ ಶಂಸತ್ಯಾತ್ಮಾನಮೇವ ತತ್ಸಂಸ್ಕುರುತೇ |

ಅಥ ನಿಷ್ಕೇವಲ್ಯಶಸ್ತ್ರಭಾಗಾಃ ಸ್ವರವಿಶೇಷಾಶ್ಚ ವಕ್ತವ್ಯಾಃ | ತತ್ರ ಪ್ರಥಮಭಾಗಂ
ವಿಧತ್ತೇ—ಅಭಿ ತ್ವಾ ಶೂರ ಸೋನುಮಃ [೯೩೩-೨೨] ಇತ್ಯಸ್ತಿಸ್ತೃಗಾಢೇ ತ್ವಚಂ ಸಂಪಾದ್ಯ
ಸಾಮುಗಾಃ ಸ್ತುವಂತಿ ಸೋನುಂ ಸ್ತೋತ್ರಿಯಸ್ತಮಾದೌ ಶಂಸೇತ್ || ತಸ್ಯ ಗೃಹಸ್ಥದೇಹ
ಸ್ವರೂಪತ್ವಂ ಪೂರ್ವಮೇವೋಕ್ತಂ || ತಸ್ಮಿನ್ ಸ್ತೋತ್ರಿಯೇ ಸ್ವರವಿಶೇಷಂ ವಿಧತ್ತೇ—ಅತ್ಯುಚ್ಚ-
ತ್ವಮತಿ ನೀಚತ್ವಂ ಚ ಯಸ್ಯಾಂ ವಾಚಿ ನಾಸ್ತಿ ಸಾ ಮಧ್ಯಮಾ | ಯಾವತಾ ಧ್ವನಿನಾ ದೇವಯ-
ಜಸದೇಶಸ್ಯಾಃ ಶೃಣ್ವಂತಿ ನ ತದ್ವಹಿದೇಶಸ್ಯಾಸ್ತವಂತಂ ಧ್ವನಿಂ ಕುರ್ಯಾತ್ || ತೇನಾಽಽತ್ಯಾ-
ಸಮೇವ ದೇಹಮೇವ ಸಂಸ್ಕುರುತೇ |

ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದಂತೆ ಸ್ತೋತ್ರಿಯ ಮಂತ್ರಗಳಾದ ಅಭಿ ತ್ವಾ ಶೂರ ಸೋನು ಮಃ ಎಂಬ ಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ನಿಷ್ಕೇವಲ್ಯ
ಶಸ್ತ್ರದ ಪ್ರಾರಂಭದಲ್ಲಿ ಸಾಮಗಾನಮಾಡುವವರು ಪಠಿಸಿ ಗಾನಮಾಡುವರು. ಈ ಮಂತ್ರಕ್ಕೆ ಗೃಹಸ್ಥನ ಸ್ವರೂಪವಿರುವುದೆಂದು
ಹಿಂದೆಯೇ ಹೇಳಿದೆ. ಈ ಮಂತ್ರವನ್ನು ಅತಿಘಟ್ಟಿಯಾಗಿಯೂ ಹೇಳಬಾರದು, ಅತಿ ಮೆಲ್ಲಗೂ ಹೇಳಬಾರದು. ಈ ಎರಡಕ್ಕೂ
ಮಧ್ಯಸ್ಥವಾದ ಸಾಧಾರಣ ಧ್ವನಿಯಿಂದ ಪಠಿಸಬೇಕು. ಎಂದರೆ ಯಜ್ಞಭೂಮಿಯಲ್ಲಿರುವವರಿಗೆ ಕೇಳಿಸುವಂತಿರಬೇಕು.
ಅದರಿಂದಾಚೆ ಇರುವವರಿಗೆ ಕೇಳಿಸಬಾರದು. ಇಂತಹ ಧ್ವನಿಯಿಂದ ಪಠಿಸಬೇಕು. ಈ ಮಂತ್ರವು ಯಜಮಾನನ ಆತ್ಮ
ಸ್ವರೂಪವಾಗಿರುವುದು. ಈ ಮಂತ್ರವನ್ನು ಈರೀತಿ ಪಠಿಸುವುದರಿಂದ ಯಜಮಾನನು ತನ್ನ ಆತ್ಮಶುದ್ಧಿಯನ್ನು ಮಾಡಿ
ಕೊಂಡಂತಾಗುವುದು.

ಅನುರೂಪಂ ಶಂಸತಿ ಪ್ರಜಾ ವಾ ಅನುರೂಪಃ ಸ ಉಚ್ಚೈಸ್ತರಾಮಿ-
ವಾನುರೂಪಃ ಶಂಸ್ತವ್ಯಃ ಪ್ರಜಾಮೇವ ತಚ್ಚೈಯಸೀವನಾತ್ಮನಃ
ಕುರುತೇ |

ತ್ಯಜಾಂತರಂ ವಿಧತ್ತೇ--ಸ್ತೋತ್ರೀಯೇಣ ಸದೃಶಸ್ತ್ಯಜೋಃಸುರೂಪಃ | ಸ ಚಾತ್ಯಾಭಿ
ತ್ಯಾ ಪೂರ್ವಪೀತಯೇ ಇಂದ್ರಸ್ತೋಮೋಫಿರಾಯವ ಇತ್ಯೇಷ ಪ್ರಗಾಢಃ | ಅಥಯೋಃ ಪ್ರಗಾ-
ಢಯೋಃ ಸಮಾನಜ್ಯಂದಸ್ತ್ಯಾತ್ಸಮಾನದೇವತಾಕತ್ಯಾಜ್ಜಾನುರೂಪತ್ವಂ | ತಮಿಮಂ ತ್ಯಜಂ
ಶಂಸೇತ್ || ತಸ್ಯ ಚ ಪುತ್ರಾದಿಪ್ರಜಾಸ್ಥಾನೀಯಸ್ತಾನುರೂಪತ್ವಮಬೇಕ್ಷಿತಂ ಪಿತ್ರ (ತಾ)
ಪುತ್ರಯೋಃ ಕುಲಶೀಲಾದಿನಾ ಸಮಾನರೂಪತ್ಯಾತ್ || ತಸ್ಯ ಧ್ವನಿವಿಕೇಷಂ ವಿಧತ್ತೇ- ಸ್ತೋತ್ರಿ
ಯಧ್ವನೀರಪ್ಯಧಿಕಂ ಧ್ವನಿಂ ಕುರ್ಯಾತ್ || ತಥಾ ಸತಿ ಸ್ವಸ್ತಾದಾಧಿಕ್ಯಂ ಪುತ್ರಾದೌ ಸಂಪಾ-
ದಿತಂ ಭವತಿ |

ಸ್ತೋತ್ರೀಯಮಂತ್ರಕ್ಕೆ ಸದೃಶವಾದ ಮಂತ್ರಕ್ಕೆ ಅನುರೂಪವೆಂದು ಹೆಸರು. ಇಲ್ಲಿ ಅನುರೂಪಮಂತ್ರವೆಂದರೆ ಅಥಿತ್ಯಾ
ಪೂರ್ವಪೀತಯೇ ಮತ್ತು ಇಂದ್ರ ಸ್ತೋಮೋಫಿರಾಯವ ಎಂಬ ಪುಕ್ಕುಗಳು. ಇವೇ ಪ್ರಗಾಢಮಂತ್ರವು. ಈ ಎರಡು
ಪುಕ್ಕುಗಳು ಸ್ತೋತ್ರೀಯಮಂತ್ರದ ಪುಕ್ಕುಗಳಿಗಿರುವ ಭಂದಸ್ಸು ಮತ್ತು ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿರುವುದರಿಂದ ಇವು ಸಮಾನ
ಭಂದಸ್ಸು ಮತ್ತು ಸಮಾನದೇವತಾಕವು. ಅದುದರಿಂದಲೇ ಇವುಗಳಿಗೆ ಅನುರೂಪಮಂತ್ರಗಳೆಂದು ಹೆಸರು. ಪಿತ್ರ ಪುತ್ರರಿಗೆ ಪರಸ್ಪರ
ಅನುರೂಪವಿರುವುದರಿಂದ ಈ ಅನುರೂಪಮಂತ್ರವು ಪುತ್ರಸ್ಥಾನೀಯವೆಂದು ಹೇಳಲ್ಪಡುವುದು. ಈ ಮಂತ್ರವನ್ನು ಸ್ತೋತ್ರೀಯ
ಮಂತ್ರವನ್ನು ಪಠಿಸುವ ಧ್ವನಿಗಿಂತಲೂ ಅಧಿಕವಾದ ಎಂದರೆ ಭಟ್ಟಿಯಾದ ಧ್ವನಿಯಿಂದಲೇ ಉಚ್ಚರಿಸಬೇಕು. ಹೀಗೆ ಮಾಡಿದರೆ
ತನಗಿಂತಲೂ ತನ್ನ ಪುತ್ರರಲ್ಲಿ ಅಧಿಕವನ್ನು (ಅಧಿಕ ಗುಣವನ್ನು) ಸಂಪಾದಿಸಿದಂತಾಗುವುದು.

ಧಾಯ್ಯಾಂ ಶಂಸತಿ ಪತ್ನೀ ವೈ ಧಾಯ್ಯಾ ಸಾ ನೀಚೈಸ್ತರಾಮಿವ
ಧಾಯ್ಯಾ ಶಂಸ್ತವ್ಯಾ | ಅಪ್ರತಿನಾದಿನೀ ಹಾಸ್ಯ ಗೃಹೇಷು ಪತ್ನೀ
ಭವತಿ ಯತ್ರೈವಂ ವಿದ್ವಾನ್ನೀಚೈಸ್ತರಾಂ ಧಾಯ್ಯಾಂ ಶಂಸತಿ |

ತತೋ ಯದ್ವಾವಾನೇತ್ಯೇತಸ್ಯಾ ಧಾಯ್ಯಾಯಾಃ ಶಂಸನಂ ವಿಧತ್ತೇ ಪತ್ನೀತ್ವಂ
ಪೂರ್ವಮೇವೋಕ್ತಂ | ಸ್ವರವಿಕೇಷಂ ವಿಧತ್ತೇ-ಅತ್ಯಂತ ನೀಚೋ ಧ್ವನಿಃ ಕರ್ತವ್ಯಃ | ಹೋತು
ರೇತದ್ವೇದನಂ ಪ್ರಶಂಸತಿ-ಪತ್ನೀಃ ಪ್ರವಿಕಲಂ ಪದತೀತಿ ಪ್ರತಿನಾದಿನೀ ತದ್ವಿಪರ್ಯಾಯೇಣಾ-
ಜಾನುಕೂಲವಾದಿನೀ ಭವತಿ | ಪಿಬಾ ಸುತಸ್ಯ ರಸಿನ ಇತ್ಯೇತಂ ಪ್ರಗಾಢಂ ವಿಧತ್ತೇ

ಯದ್ವಾವಾ ನ ಎಂಬ ಧಾಯ್ಯಾ ಮಂತ್ರವು ಪತ್ನೀಸ್ಥಾನೀಯವೆಂದು ಹೇಳಲ್ಪಡುವುದು. ಈ ಮಂತ್ರವನ್ನು ನೀಚ
ಧ್ವನಿಯಿಂದ ಎಂದರೆ ಬಹುಮೆಲ್ಲನೆ ಧ್ವನಿಯಿಂದ ಪಠಿಸಬೇಕು. ಪತ್ನಿಯು ಪತಿಯ ಮಾತಿಗೆ ವಿರೋಧವಿಲ್ಲದಂತೆ ಎಂದರೆ
ಪ್ರತಿಯಾಗಿ ಏನನ್ನೂ ಹೇಳದೆ, ಪತಿಯು ಇಚ್ಛಾನುಸಾರ ಗೃಹದಲ್ಲಿ ಕೆಲಸಕಾರ್ಯಗಳನ್ನು ಮಾಡಿಕೊಂಡು ಪತಿಗೆ ವಿಧೇಯಳಾಗಿ
ರುವಳು. ಈ ವಿಧೇಯತೆಯನ್ನು ಸ್ಪಷ್ಟಪಡಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಪತ್ನೀಸ್ಥಾನೀಯವಾದ ಈ ಧಾಯ್ಯಾಮಂತ್ರವನ್ನು ವಿದ್ವಾಂಸನಾದವನು
ಬಹಳ ಮೆಲ್ಲಗೆ ಪಠಿಸಬೇಕು.

ಪ್ರಗಾಢಂ ಶಂಸತಿ ಸ ಸ್ವರವತ್ಯಾ ನಾಚಾ ಶಂಸ್ತವ್ಯಃ ಪಶವೋ ವೈ
ಸ್ವರಃ ಪಶವಃ ಪ್ರಗಾಢಃ ಪಶೂನಾಮವರುಧೈಃ |

ತತ್ರ ಸ್ವರವಿಕೇಷಂ ವಿಧತ್ತೇ—ಸ್ವರವತ್ಯಾ ಸ್ವರಯುಕ್ತಯಾ ವಾಚೇತ್ಯರ್ಥಃ | ಪ್ರಗಾ-
ಠಸ್ಯ ಪಶುತ್ವಂ ಪೂರ್ವಮುಕ್ತಂ ಸ್ವರಸ್ಯ ಪಶುತ್ವಂ ಸಂಖ್ಯಾ ಸಾಮಾನ್ಯಾತ್ || ಚತ್ವಾರಃ ಸ್ವರಾಃ
ಪಶವೋಽಪಿ ಚತುಷ್ಟದಾಃ |

ಪ್ರಗಾಠಮಂತ್ರವನ್ನು ಸ್ವರಸಹಿತವಾಗಿ ಉಚ್ಚಾರಣೆಮಾಡಬೇಕು. ಪ್ರಗಾಠಮಂತ್ರವು ಪಶುಸಂಪತ್ತನ್ನು ಒದಗಿಸು
ವುದೆಂದು ಹಿಂದೆಯೇ ಹೇಳಿದೆ. ಸ್ವರಗಳಿಗೂ ಪಶುಗಳಿಗೂ ಸಂಬಂಧವಿದೆ. ಚತುಷ್ಟದಾಃ ಪಶವಃ ಎಂದು ಪಶುಗಳು ನಾಲ್ಕು
ಕಾಲುಗಳುಳ್ಳವು ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದು. ಸ್ವರಗಳೂ ಅನುದಾತ್ತ, ಅನುದಾತ್ತೇತರ, ಉದಾತ್ತ, ಸ್ವರಿತಗಳೆಂದು ನಾಲ್ಕು ವಿಧ
ಗಳಾಗಿವೆ. ಇದುವರೆಗೆ ಶಪ್ತಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ಏಕಶ್ರುತಿಯಿಂದ (ಸ್ವರವಿಲ್ಲದೆ ಒಂದೇ ಸಮನಾದ ಧ್ವನಿ) ಹೇಳಿ ಈಗ ಪ್ರಗಾಠ
ಮಂತ್ರವನ್ನು ಮಾತ್ರ ಸ್ವರಚತುಷ್ಟಯಯುಕ್ತವಾಗಿ ಪಠಿಸಲಾಗುವುದು.

ಇಂದ್ರಸ್ಯ ನು ವೀರ್ಯಾಣಿ ಪ್ರವೋಚಮಿತಿ ಸೂಕ್ತಂ ಶಂಸತಿ ತದ್ವಾ
ಏತತ್ತ್ರಿಯಮಿಂದ್ರಸ್ಯ ಸೂಕ್ತಂ ನಿಷ್ಕೇವಲ್ಯಂ ಹೈರಣ್ಯಸ್ತು ಪಮೇ-
ತೇನ ವೈ ಸೂಕ್ತೇನ ಹಿರಣ್ಯಸ್ತು ಪ ಆಂಗಿರಸ ಇಂದ್ರಸ್ಯ ಪ್ರಿಯಂ
ಧಾಮೋಪಾಗಚ್ಛತ್ಸ ಪರಮಂ ಲೋಕಮಜಯತ್ |

ನಿವಿದ್ವಾನೀಯಂ ಪಂಚದಶಚ್ಛಂ ಸೂಕ್ತಂ ವಿಧತ್ತೇ—ತದೇತತ್ಪ್ರಶಂಸತಿ ಯದೇತ-
ದಿಂದ್ರಸ್ಯ ನು ವೀರ್ಯಾಣಿ ಪ್ರವೋಚಮಿತಿ ನಿಷ್ಕೇವಲ್ಯಶಪ್ತಂ ಸೂಕ್ತಂ ತದೇತದಿಂದ್ರಸ್ಯ ಪ್ರಿಯಂ
ಹಿರಣ್ಯಸ್ತು ಪಸಾಮ್ನಾ ಮಹರ್ಷಿಣಾ ದೃಷ್ಟತ್ವಾದ್ವೈರಣ್ಯಸ್ತು ಪಂ ತದೇವೈತೇನೇತ್ಯಾದಿನಾ
ಸ್ತುಷ್ಟೀಕ್ರಿಯತೇ | ಆಂಗಿರಸಃ ಪುತ್ರೋ ಹಿರಣ್ಯಸ್ತು ಪಾಮೋ ನುನಿರೇತೇನೈವ ಸೂಕ್ತೇ-
ನೇಂದ್ರಂ ಸ್ತುತ್ವಾ ತದೀಯಂ ಸ್ಥಾನಂ ಪ್ರಾಪ್ಯ ತತೋಽಪ್ಯುತ್ಸಮಂ ಲೋಕಮಜಯತ್ |

ಈಗ ನಿಷ್ಕೇವಲ್ಯಶಪ್ತಮಂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಕೊನೆಯ ವಿಭಾಗವಾದ ಹದಿನೈದು ಮಂತ್ರಗಳುಳ್ಳ ಇಂದ್ರಸ್ಯ ನು ವೀರ್ಯಾಣಿ
ಪ್ರವೋಚಂ ಎಂಬ ನಿವಿದ್ವಾನೀಯ ಸೂಕ್ತಪಠನವನ್ನು ವಿವರಿಸುವರು. ಈ ಸೂಕ್ತವು ಇಂದ್ರನಿಗೆ ಪ್ರಿಯವಾಗಿರುವುದು. ಇದಕ್ಕೆ
ನಿಷ್ಕೇವಲ್ಯಶಪ್ತವೆಂದು ಹೆಸರು. ಹಿರಣ್ಯಸ್ತು ಪಮ್ನಾದೃಷ್ಟವಾದುದರಿಂದ ಈ ಸೂಕ್ತಕ್ಕೆ ಹೈರಣ್ಯಸ್ತು ಪಸೂಕ್ತವೆಂದೂ ಹೆಸರು.
ಆಂಗಿರಸುನಿಂದು ಪುತ್ರನಾದ ಹಿರಣ್ಯಸ್ತು ಪಮ್ನನಿಂದು ಈ ಸೂಕ್ತದಿಂದ ಇಂದ್ರನನ್ನು ಸ್ತುತಿಸಿ ಇಂದ್ರನಿಗೆ ಪ್ರಿಯವಾದ ಉತ್ತಮ
ಸ್ಥಾನವನ್ನು ಸೇರಿ ಅನಂತರ ಅದಕ್ಕಿಂತಲೂ ಉತ್ಕೃಷ್ಟವಾದ ಲೋಕವನ್ನೂ ಪಡೆದನು.

ಉಪೇಂದ್ರಸ್ಯ ಪ್ರಿಯಂ ಧಾಮ ಗಚ್ಛತಿ ಜಯತಿ ಪರಮಂ ಲೋಕಂ
ಯ ಏವಂ ವೇದ |

ವೇದನಂ ಪ್ರಶಂಸತಿ |

ಈ ವಿಷಯವನ್ನು ತಿಳಿದಿರುವ ಪುರುಷನು ಇಂದ್ರನ ಅನುಗ್ರಹದಿಂದ ಪರಮೋತ್ಕೃಷ್ಟವಾದ ಲೋಕವನ್ನು ಜಯಿಸುವನು
ಎಂದರೆ ಪಡೆಯುವನು.

ಗೃಹಾ ವೈ ಪ್ರತಿಷ್ಠಾ ಸೂಕ್ತಂ ತತ್ಪ್ರತಿಷ್ಠಿತತಮಯಾ ವಾಚಾ
ಶಂಸ್ತನ್ಯಂ ತಸ್ಮಾದ್ಭದ್ರಾಪಿ ದೂರ ಇವ ಪಶೂನ್ ಲಭತೇ
ಗೃಹಾನೇವೈನಾನಾಜಿಗಮಿಷತಿ ಗೃಹಾ ಹಿ ಪಶೂನಾಂ ಪ್ರತಿಷ್ಠಾ
ಪ್ರತಿಷ್ಠಾ ||

ಸೂಕ್ತೇ ಧ್ವನಿವಿಶೇಷಂ ವಿಧತ್ತೇ—ಇಂದ್ರ ಸ್ಯ ನು ವೀರ್ಯಾಣೀತ್ಯಸ್ತಿಸೂಕ್ತೇ ತತ್ಪ್ರಸ್ಯ
ಸಮಾಪನೇನಾವಸ್ಥಾನಾತ್ಪ್ರಸ್ಯ ಪ್ರತಿಷ್ಠಾರೂಪತ್ವಂ | ಗೃಹಾ ಅಪಿ ಸ್ಥಿತಿಹೇತುತ್ವಾತ್ಪ್ರತಿಷ್ಠಾ-
ರೂಪಾಃ | ತಥಾ ಸತ್ಯೇತತ್ಸೂಕ್ತಂ ಪ್ರತಿಷ್ಠಿತತಮಯಾಃ ದ್ರುತವಿಲಂಬಿತತ್ವಾದಿದೋಷರಹಿತಯಾ
ಶ್ರಾವ್ಯೇಣ ಧ್ವನಿನೋಪೇತಯಾ ವಾಚಾ ಶಂಸೇತ್ || ತಸ್ಮಾದ್ಭದ್ರಾಪಿ ನೇಯಸ್ಯ ಸೂಕ್ತಸ್ಯ
ಧ್ವನಿಃ ಪ್ರತಿಷ್ಠಿತತಮಸ್ತಸ್ಮಾಲ್ಲೋಕೇಽಪಿ ಯದ್ಭವಿ ತೃಣಭಕ್ಷಣಾರ್ಥಮರಣ್ಯೇ ಗತಾಸ್ಸೂರದೇಶ
ಏವಾವಸ್ಥಿತಾಸ್ತಶೂನ್ದಿವಸೇ ಪುರುಷೋ ಲಭತೇ ಪಶುತಿ ತಥಾಪ್ಯೇನಾಸ್ತಶೂನ್ದಾಯಂಕಾಲೇ
ಗೃಹಾನೇವಾಜಿಗಮಿಷತ್ಯಾನೇತುಮಿಚ್ಛತಿ || ಯಸ್ಮಾತ್ಪಶೂನಾಂ ಗೃಹಾಃ ಪ್ರತಿಷ್ಠಾ ಸುಖೇನಾ-
ವಸ್ಥಾತುಂ ಸ್ಥಾನಂ | ದ್ವಿರಭ್ಯಾಸೋಽಧ್ಯಾಯಪರಿಸಮಾಪ್ತೃರ್ಥಃ ||

ಇಂದ್ರಸ್ಯ ನು ವೀರ್ಯಾಣಿ ಪ್ರವೋಚಂ ಎಂಬ ಈ ನಿವಿದ್ ಸೂಕ್ತವು ಗೃಹಸ್ಥಾನೀಯವೆಂದು ಹೇಳಲ್ಪಡುವುದು.
ಗೃಹದ ತಳಪಾಯವು ಭದ್ರವಾಗಿರಬೇಕಷ್ಟೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಗೃಹದ ಭದ್ರವಾಗಿರುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಈ ಸೂಕ್ತವನ್ನು ಅವಸರದಿಂದ ಒಂದೇ
ಸಮನಾದ ಧ್ವನಿಯಿಂದ ನಿಧಾನವಾಗಿ ಪಠಿಸಬೇಕು. ದೂರದಲ್ಲಿ ಮೇಯುತ್ತಿರುವ ಗೋವುಗಳನ್ನು ಕಂಡು ಪುನಃ
ಸಾಯಂಕಾಲವಾದಕೂಡಲೆ ತನ್ನ ಮನೆಗೆ ಅಟ್ಟಿಕೊಂಡು ಬಂದು ಗೃಹದ ಒಂದು ಭಾಗದಲ್ಲಿರುವ ಕೊಟ್ಟಿಗೆಯಲ್ಲಿ ಕಟ್ಟುವನು.
ಪಶುಗಳಿಗೆ ಕೊಟ್ಟಿಗೆ ಅಥವಾ ಗೃಹವೇ ಭದ್ರವಾದ ಸ್ಥಾನವು. ಈ ಸೂಕ್ತವು ಪಠಿಸಂಪತ್ತಿನಿಂದ ಕೂಡಿದ ಗೃಹಸ್ಥಾನೀಯವೆಂದು
ಹೇಳಲ್ಪಡುವುದರಿಂದ ಇದು ಭದ್ರವಾಗಿರುವುದು ಅವಶ್ಯಕವು. ಆದ್ದರಿಂದ ಈ ಸೂಕ್ತವನ್ನು ಅವಸರವಿಲ್ಲದಂತೆ ನಿಧಾನವಾಗಿಮೂ
ಸ್ತಷ್ಟವಾಗಿಯೂ ಪಠಿಸಬೇಕು.

ಇಲ್ಲಿಗೆ ನಿಷ್ಕೇವಲ್ಯತಸ್ತಮಂತ್ರಗಳ ವಿವರಣೆಯು ಸಮಾಪ್ತವು.

English Translation

(The Stotriya, Anurupa, Dhayya, Sama-Pragatha and Nivid Sakta of
the Nishkevalya Shastra)

He repeats the Stotriya. He recites it with a half loud voice. By doing
so he makes his own soul (the Stotriya representing the soul).

He repeats the Anurupa. The Anurupa is offspring. It is to be repeated
with a very loud voice. By doing so, he makes his children more happy than he

himself is (for the Stotriya representing his own self, was repeated by him with a half loud voice only).

He repeats the Dhayya. The Dhayya is the wife. It is to be repeated with a very low voice. When he who has such a knowledge repeats the Dhayya with a very low voice, then his wife does not quarrel with him in his house.

He repeats the (sama) Pragatha. It is to be repeated with the proper modulation of the voice (i.e., with the pronunciation of the four accents). The accents are the animals, the Pragatha are the animals. (This is done) for obtaining cattle.

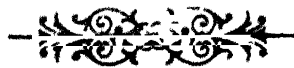
He repeats the Sukta (hymn): indrasya nu viryani (1, 32). This is the hymn liked by Indra, belonging to the Nishkevalya, and (seen) by Hiranyastupa. By means of this hymn Hiranyastupa, the son of Angiras, obtained the favour of Indra (and) gained the highest world. He who has such a knowledge obtains the favour of Indra (and) gains the highest world. The hymn is the house as a firm footing. Thence it is to be repeated with the greatest slowness. (For a firm footing as a resting place is required for every one). If, for instance, one happens to have cattle grazing in a distant quarter, he wishes to bring them (in the evening) under shelter. The stables are the firm footing (the place where to put up) for cattle. That is the reason that this hymn, which represents a firm footing, or shelter, for cattle, which was represented by the Pragatha, is to be repeated very slowly, so as to represent a firm footing.

ಇತಿ ಶ್ರೀಮತ್ಸಾಯಣಾಚಾರ್ಯವಿರಚಿತೇ ಮಾಧವೀಯೇ ವೇದಾರ್ಥಪ್ರಕಾಶ
ಐತರೇಯಬ್ರಾಹ್ಮಣಭಾಷ್ಯೇ ದ್ವಾದಶಾಧ್ಯಾಯಸ್ಯ ತ್ರಯೋದಶಃ ಖಂಡಃ

ಇತಿ ಶ್ರೀಮದ್ರಾಜಾಧಿರಾಜಪರಮೇಶ್ವರ ವೈದಿಕಮಾರ್ಗಪ್ರವರ್ತಕ ವೀರಬುಕ್ಕಣಸಾಮ್ರಾಜ್ಯಧುರಂಧರ
ಸಾಯಣಾಚಾರ್ಯಕೃತಾವೈತರೇಯಬ್ರಾಹ್ಮಣಭಾಷ್ಯೇ ದ್ವಾದಶಾಧ್ಯಾಯಃ ಸಮಾಪ್ತಃ

ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಯುತವೂ ಕರ್ನಾಟಕಭಾಷಾನುವಾದಯುತವೂ ಆದ ಐತರೇಯಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿ
ಹನ್ನೆರಡನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ ಹದಿನೂರನೆಯ ಖಂಡವು ಸಮಾಪ್ತವಾದುದು.

ಹನ್ನೆರಡನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯವು ಮುಗಿದುದು.

ಅಧೈತರೇಯಬ್ರಾಹ್ಮಣೇ ತ್ರಯೋದಶಾಧ್ಯಾಯೇ ಪ್ರಥಮಃ ಖಂಡಃ

ಹದಿನೂರನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ ನೊದಲನೆಯ ಖಂಡವು

[ಸ್ವರ್ಗಲೋಕದಲ್ಲಿ ಸೋಮಲತೆಗಳನ್ನು ಭೂಮಿಗೆ ತಂದ ವಿಚಾರ; ಪ್ರಕೃತ್ಯವನ, ಮಾಧ್ಯಂದಿನ ಸವನ, ತೃತೀಯ ಸವನಗಳೆಂಬ ಮೂರು ಸವನಗಳು ಹೇಗೆ ರೂಢಿಗೆ ಬಂದಿತು ಎಂಬ ವಿಚಾರ, ವೈಶ್ವದೇವ ಮತ್ತು ಅಗ್ನಿದೇವರೂಪ ಕಸ್ತುಗಳ ಸ್ತುತಿಗಳು]

[ದೇವತೆಗಳು ಸ್ವರ್ಗದಲ್ಲಿ ಸೋಮವನ್ನು ಭೂಮಿಗೆ ತರುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಛಂದಸ್ಸುಗಳನ್ನು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಿದ ವಿಚಾರ, ಅಗ್ನಿ ಮತ್ತು ಪ್ರಿಷ್ಟುವಾ ಛಂದಸ್ಸುಗಳು ಈ ಕಾರ್ಯದಲ್ಲಿ ಪ್ರಯತ್ನಪಟ್ಟು ವಿಫಲರಾದ ಬಗೆ, ದೀಕ್ಷಾ, ಕವಸ್ತು ಮತ್ತು ದತ್ತಿಣಿ ಇವುಗಳು ಹೇಗೆ ಪ್ರಚಾರಕ್ಕೆ ಬಂದವು ಎಂಬ ವಿಚಾರ]

ಸೋಮೋ ವೈ ರಾಜಾಮುಷ್ಠಿಂಲ್ಲೋಕ ಆಸಿತ್ತಂ ದೇವಾಶ್ಚ ಯುಷಯ-
ಶ್ಚಾಭ್ಯಾಧ್ಯಾಯನ್ಯಥನುಯಮಸ್ವಾತ್ಮೋಮೋ ರಾಜಾಽಽಗಚ್ಛೇ-
ದಿತಿ ತೇಽಬ್ರುವಂಶ್ಚಂದಾಂಸಿ ಯೂಯಂ ನ ಇಮಂ ಸೋಮಂ
ರಾಜಾನಮಾಹರೇತಿ ತಥೇತಿ ತೇ ಸುಪರ್ಣಾ ಭೂತ್ಸ್ವೋದಪ-
ತಂಸ್ತೇ ಯತ್ಸುಪರ್ಣಾ ಭೂತ್ಸ್ವೋದಪತಂಸ್ತದೇತತ್ಸುಪರ್ಣಾ-
ಮಿತ್ಯಾಖ್ಯಾನವಿದ ಆಚಕ್ಷತೇ |

ವಕ್ತ್ವಾಹಾವಪ್ರಭೇದಂ ಪ್ರತಿಗರಣಮುಪಾಸುಷ್ಪಭಃ ಕಸ್ಯಮಾನಾ
ಮೃತ್ಯೋಃ ಸಂನದ್ಧವಾದಿಕ್ರಮಣಮಥ ಮರುತ್ಪದ್ವಿಧಾನಪ್ರಕಂಸಾ ||
ತಚ್ಛೇಷಾ ಯೇ ವಿಶೇಷಾಃ ಪ್ರತಿಪದನುಚರಪ್ರಕ್ರಮಾಃ ಸಪ್ತಭಾಗಂ
ನಿಷ್ಕೇವಲ್ಯಂ ಚ ತಸ್ತಂ ತದವಯವಕೃತಾಃ ಸ್ತೋತ್ರಿಯಾದ್ಯಾಶ್ಚ ಪಂಚ ||

ಅಥ ತೃತೀಯಸವನಂ ವಕ್ತುಮಾದಾಮಾಖ್ಯಾಯಿಕಾಮಾದ ಪುರಾ ಸೋಮವಲ್ಲಿ
ದ್ಯುಲೋಕ ಏವಾಸೀನ್ನ ತೈತಸ್ವಿಂಲ್ಲೋಕೇ ತದಾನೀಂ ಸೋಮಮುಛಿಲಕ್ಷ್ಯ ಕೇನ ಪ್ರಕಾರೇಣ
ಸೋಮೋ ನ ಆಗಚ್ಛೇದಿತಿ ದೇವಾ ಯುಷಯಶ್ಚ ವಿಚಾರಿತವಂತಃ | ವಿಚಾರ್ಯ ಗಾಯತ್ರಾ-
ದೀನಿ ಜ್ಞಂದಾಂಸಿ ಪ್ರತ್ಯೇವಮುಬ್ರುವ || ಹೇ ಜ್ಞಂದಾಸ್ಯಸ್ತದರ್ಥಂ ಸೋಮಮಾಹರತೇತಿ |
ತಾನಿ ಚ ತದಂಗೀಕೃತ್ಯ ತೇ ಲೋಕಪ್ರಸಿದ್ಧಾಃ ಪಕ್ಷಿಮೋ ಭೂತ್ವಾ ದ್ಯುಲೋಕಂ ಪ್ರಹ್ರುದ-
ಪತನ್ || ಯಸ್ಮಾದೇವಂ ತಸ್ಮಾದೇತತ್ಸೋಮಾಹರಣಪ್ರತಿಪಾದಕಂ ಗ್ರಂಥಜಾತಂ ಸೌಪರ್ಣ-
ಮಾಖ್ಯಾನಮಿತಿ ಸೌರಾಣಿಕಾ ಆಖ್ಯಾನವಿದಃ ಕಥಯಂತಿ ||

ಈಗ ತೃತೀಯಸವನವೆಂಬ ಕರ್ಮವನ್ನು ವಿವರಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಪೂರ್ವಭಾವಿಯಾಗಿ ಒಂದು ಇತಿಹಾಸವನ್ನು ಹೇಳುವರು—ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಸೋಮಲತೆಗಳು ಸ್ವರ್ಗಲೋಕದಲ್ಲಿದ್ದವು ಎಂದರೆ ಅಲ್ಲೇ ಬೆಳೆಯುತ್ತಿದ್ದವು. ಭೂಲೋಕದಲ್ಲಿರಲಿಲ್ಲ. ಆಗ ದೇವತೆಗಳು ಮತ್ತು ಪುಷ್ಪಗಳು ಯಜ್ಞಮಾಡುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಸೋಮಲತೆಗಳು ಅವಶ್ಯಕವಾಗಿ ಬೇಕಾದ್ದರಿಂದ ಸ್ವರ್ಗದಲ್ಲಿದ್ದ ಸೋಮಲತೆಗಳನ್ನು ಭೂಮಿಗೆ ತರುವ ಬಗೆ ಹೇಗೆ ಎಂದು ಬಹುವಾಗಿ ಆಲೋಚಿಸಿ ಒಂದು ನಿರ್ಧಾರಕ್ಕೆ ಬಂದರು. ಸ್ವರ್ಗದಿಂದ ಭೂಮಿಗೆ ಸೋಮರಾಜನನ್ನು (ಗೌರವಾರ್ಥವಾಗಿ ರಾಜನೆಂದು ಕರೆಯುವ ರೂಢಿಯಿದೆ) ತರಲು ಭಂದಸ್ಸುಗಳಿಗೆ ಮಾತ್ರ ಶಕ್ತಿ ಇರುವುದು. ಇದಕ್ಕಾಗಿ ಅವುಗಳನ್ನು ಕಳುಹಿಸೋಣ ಎಂದು ನಿರ್ಧರಿಸಿ ಭಂದಸ್ಸುಗಳ ಬಳಿಗೆ ಬಂದು—ಎಲೈ ಭಂದಸ್ಸುಗಳೇ, ಸ್ವರ್ಗದಲ್ಲಿದ್ದ ಸೋಮವನ್ನು ಭೂಮಿಗೆ ತರಲು ನಿಮಗೆ ಶಕ್ತಿ ಸಾಮರ್ಥ್ಯಗಳಿರುವವು. ನಾವು ಯಜ್ಞಮಾಡಬೇಕಾಗಿರುವುದರಿಂದ ನಮಗೆ ಸೋಮಲತೆಗಳು ಅವಶ್ಯಕವಾಗಿವೆ. ಅವುಗಳನ್ನು ನಮಗೆ ತಂದುಕೊಟ್ಟು ಸಹಾಯಮಾಡಬೇಕು ಎಂದು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಿದರು ಇದನ್ನು ಕೇಳಿ ಭಂದಸ್ಸುಗಳು ಹಾಗೇ ಆಗಲೆಂದೊಪ್ಪಿ ದೇವತೆಗಳ ಪ್ರಾರ್ಥನೆಯನ್ನಂಗೀಕರಿಸಿದವು. ಅನಂತರ ಈ ಕಾರ್ಯಕ್ಕಾಗಿ ಆ ಭಂದಸ್ಸುಗಳು ಇಂತು ಯೋಚಿಸಿದವು - ಸ್ವರ್ಗವು ಭೂಮಿಯಮೇಲೆ ಬಹು ಎತ್ತರದಲ್ಲಿರುವುದು. ಅಲ್ಲಿಗೆ ಹೋಗಬೇಕಾದರೆ ಅದಕ್ಕೆ ತಕ್ಕ ಸಾಧನವು ಅವಶ್ಯಕವು. ಅದ್ದರಿಂದ ಉತ್ತಮವಾದ ರೆಕ್ಕೆಗಳುಳ್ಳ ಮತ್ತು ಬಹು ಎತ್ತರಕ್ಕೆ ಹಾರಿಹೋಗಿ ಬರಬಲ್ಲ ಪಕ್ಷಿಗಳೇ ಸರಿಯಾದ ಸಾಧನವು ಎಂದು ನಿಶ್ಚಯಿಸಿ ಭಂದಸ್ಸುಗಳಲ್ಲಿ ಮುಖ್ಯವಾದ ಜಗತೀ, ತ್ರಿಷ್ಪುಷ್ಪ ಮತ್ತು ಗಾಯತ್ರಿ ಭಂದಸ್ಸುಗಳ ತಮಗೆ ಬೇಕಾದ ಪಕ್ಷಿಗಳ ರೂಪವನ್ನು ಕೈಕೊಂಡು ಸ್ವರ್ಗಲೋಕಕ್ಕೆ ಹಾರಿಹೋಗಲು ಪ್ರಯತ್ನಿಸಿದವು. ಈರೀತಿ ಭಂದಸ್ಸುಗಳ ಪಕ್ಷಿಗಳ (ಸೌಪರ್ಣ) ರೂಪದಿಂದ ಸ್ವರ್ಗಕ್ಕೆ ಹೋಗಿ ಸೋಮವನ್ನು ತಂದ ವಿಷಯವನ್ನು ವರ್ಣಿಸುವ ಪೂರ್ವೇತಿ ಹಾಸಕ್ಕೆ ಸೋಮಾಪರಗೋಪಾಪ್ಯನ ಅಥವಾ ಸೌಪರ್ಣವೆಂಬ ಹೆಸರು ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿರುವುದು. ಎಂದರೆ ಇತಿಹಾಸಜ್ಞರು ಈರೀತಿ ಹೇಳುವರು.

ಭಂದಾಂಸಿ ನೈ ತತ್ಸೋಮಂ ರಾಜಾನಮುಚ್ಛಾಚರಂಸ್ತಾನಿ ಹ ತರ್ಹಿ
ಚತುರಕ್ಷರಾಣಿ ಚತುರಕ್ಷರಾಣ್ಯೇವ ಭಂದಾಂಸ್ಯಾಸನ್ನಾ ಜಗತೀ
ಚತುರಕ್ಷರಾ ಪ್ರಥಮೋದಪತತ್ಸಾ ಪತಿತ್ವಾಽರ್ಧಮುಧ್ವನೋ
ಗತ್ವಾಽಶ್ರಾಮ್ಯತ್ಸಾ ಪರಾಸ್ಯ ತ್ರೀಣ್ಯಕ್ಷರಾಣ್ಯೇಕಾಕ್ಷರಾ ಭೂತ್ವಾ
ದೀಕ್ಷಾಂ ಚ ತಪಶ್ಚ ಹರಂತೀ ಪುನರಭ್ಯನಾಪತತ್ತಸ್ಮಾತ್ತಸ್ಯ
ಪಿತ್ತಾ ದೀಕ್ಷಾ ಪಿತ್ತಂ ತಪೋ ಯಸ್ಯ ಪಶವಃ ಸಂತಿ ಜಾಗತಾ
ಹಿ ಪಶವೋ ಜಗತೀ ಹಿ ತಾನಾಹರತ್ ||

ಅಭೋಕ್ತತಮ್ನ ಚೈಂದಾಸ್ಸು ಮಧ್ಯೇ ಜಗತೀವೃತ್ತಾಂತಮಾಹ-- ಗಾಯತ್ರಾದಿಚೈಂದಾಂಸ್ಯುಕ್ತತನೇ ಪ್ರವೃತ್ತಾನಿ ತದಾನೀಂ ಸೋಮಮುಚ್ಛ ಪ್ರಾಪ್ತುಂ ದ್ಯುಲೋಕಂ ಪ್ರತ್ಯಚರಂಸ್ತಾನಿ ಚ ಚೈಂದಾಂಸಿ ತಸ್ಮಿನ್ಕಾಲೇ ಚತುರಕ್ಷರೋಪೇತಾನ್ಯತಃ ಪುರಾ ಸರ್ವದಾ ಚತುರಕ್ಷರಾಣ್ಯೇವಾಽಸನ್ನ ತು ಕಸ್ಯಾಪಿ ಚೈಂದಸೋಽಧಿಕಾಕ್ಷರವಾಽಸೀತ್ : ತತಃ ಸಾ ಜಗತೀ ಚತುರಕ್ಷರಾ ಸತೀ ಭಂದೋಂತರೇಭ್ಯಃ ಸರ್ವೇಭ್ಯಃ ಪ್ರಥಮಂ ಪ್ರವೃತ್ತಾ ಸೋಮಸ್ಥಾನಂ ಪ್ರತ್ಯುದಪತತ್ || ಸಾ ಚ ಮಾರ್ಗಸ್ಯಾರ್ಧಂ ಗತ್ವಾ ಶ್ರಾಂತಾ ಸತೀ ಶ್ರಮವಶಾತ್ತ್ರೀಣ್ಯಕ್ಷರಾಣಿ ಪರಿತ್ಯಜ್ಯ ಸ್ವಯಮೇಕಾಕ್ಷರಾ ಭೂತ್ವಾ ಸೋಮಮಾಹರ್ತುಮತಕ್ಕುವತೀ ಸೋಮಯಾಗಸಂಬಂಧಿನೀಂ

ದೀಕ್ಷಾಂ ದೀಕ್ಷಣೀಯೇಷ್ಟ್ಯಾದಿರೂಪಾಂ ಕ್ಷೀರಪಾನಾದಿರೂಪಂ ತಪಶ್ಚ ಹರಂತೀ ತಸ್ಮಾ-
 ಲ್ಲೋಕಾದಾನಯಂತೀ ಪುನರೇತಂ ಲೋಕಮುಭಿಲಕ್ಷ್ಯವಾಪತತ್, ಅಭೋಮುಖೇ
 ಸಮಾಗತಾ | ಯಸ್ಮಾದೇವಂ ತಸ್ಮಾಲ್ಲೋಕೇ ಯಸ್ಯ ಪುರುಷಸ್ಯ ಪತವಃ ಸಂತಿ ತೇನ ದೀಕ್ಷಾ
 ವಿತ್ತಾ ಲಬ್ಧಾ ತಪಶ್ಚ ಲಬ್ಧಂ ಭವತಿ | ನ ಚ ದೀಕ್ಷಾ ತಪಸೋರ್ಜಗತ್ಯಾ ಸಮಾನೀತಯೋಃ
 ಸತೋಃ ಪತುನಾಂ ತದುಭಯಕಾರಣತ್ವಂ ಕಥಮಿತಿ ತಂಕನೀಯಂ | ಪತುನಾಂ ಜಾಗತಶ್ಚೇನ
 ಜಗತೀದ್ವಾರಾ ದೀಕ್ಷಾ ಸಂಬಂಧಸಂಭವಾತ್ || ಜಾಗತತ್ವಂ ಕಥಮಿತಿ ಚೇತ್ | ಜಗತ್ಯಾ
 ಪತುನಾಮಾನೀತತ್ವಾದಿತಿ ದ್ರಷ್ಟವ್ಯಂ | ಅತ ಏವ ಶಾಖಾಂತರೇ ಜಗತೀಂ ಪ್ರಕೃತ್ಯೈವ-
 ಮಾಮ್ನಾತಂ- 'ಸಾ ಪತುಭಿಶ್ಚ ದೀಕ್ಷಯಾ ಜಾಗತ್ಯಸ್ಮಾಜ್ಜಗತೀ ಭಂದಸಾಂ ಪತವ್ಯತಮಾ
 ತಸ್ಮಾದುತ್ತಮಾ ತಸ್ಮಾತ್ಪತುಮಂತಂ ದೀಕ್ಷೋಪನಮತಿ' ಇತಿ ||

ಪಕ್ಷಿಗಳ ರೂಪವನ್ನು ಕೈಗೊಂಡು ಸ್ವರ್ಗಾಭಿಮುಖವಾಗಿ ಮೊದಲು ಜಗತೀಭಂದಸ್ಸು ಪ್ರಯತ್ನ ಪಟ್ಟಿತು. ಪೂರ್ವದ್ವ
 ಎಲ್ಲಾ ಭಂದಸ್ಸುಗಳಿಗೂ (ಭಂದಸ್ಸಿನ ಪಾದಗಳಿಗೂ) ನಾಲ್ಕು ಅಕ್ಷರಗಳು ಮಾತ್ರವಿದ್ದವು. ಆದ್ದರಿಂದ ಮೊದಲು ಪಯತ್ನ ಪಟ್ಟ
 ಜಗತೀಭಂದಸ್ಸು ತನ್ನ ನಾಲ್ಕು ಅಕ್ಷರಗಳೊಡನೆ ಸೋಮಾಹರಣಕ್ಕಾಗಿ ಸ್ವರ್ಗಲೋಕಾಭಿಮುಖವಾಗಿ ಹಾರಿಹೋಯಿತು. ಆದರೆ
 ಅರ್ಧದಾರಿಯಷ್ಟು ಹಾರಿಹೋದಕೂಡಲೇ ಅದಕ್ಕೆ ಬಹಳ ಬಲಿಕೆಯುಂಟಾಗಿ ಮುಂದಕ್ಕೆ ಹಾರಲಾರದೆ ಅಯ್ಯಸದಿಂದ ಭೂಮಿಗೆ
 ಹಿಂತಿರುಗಬೇಕಾಯಿತು. ಮತ್ತು ಬಲಿಕೆಯಿಂದ ತನ್ನ ಲಿದ್ದ ನಾಲ್ಕು ಅಕ್ಷರಗಳಲ್ಲಿ ಮೂರನ್ನು ಕಳೆದುಕೊಂಡು ಅದಕ್ಕೆ ಒಂದು
 ಅಕ್ಷರಮಾತ್ರ ಉಳಿಯಿತು. ಹಾಗೆ ಒಂದು ಅಕ್ಷರದಿಂದಲೇ ಹಿಂತಿರುಗುವಾಗ ಅಲ್ಲಿದ್ದ ದಿಕ್ಷಾ (ದೀಕ್ಷಣೀಯೇಷ್ಟಿ) ಮತ್ತು ತಪಸ್ಸು
 ಎಂಬ ಕರ್ಮಗಳನ್ನು ತೆಗೆದುಕೊಂಡು ಹಿಂತಿರುಗಿ ಬಂದಿತು. ತಪಸ್ಸೆಂದರೆ, ವಿಶ್ವವು, ಧನವು ಅಥವಾ ಪಡುಗಳು. ಆದ್ದರಿಂದ
 ಈಗಲೂ ಲೋಕವ್ಯವಹಾರದಲ್ಲಿ ಪತುಸಂಪತ್ತಿರುವ ಯಜಮಾನನಿಗೆ ದೀಕ್ಷೆಯು ಸುಲಭವಾಗಿ ಲಬ್ಧವಾಗುವುದು. ಜಾಗತಾ
 ಹಿ ಪತವಃ ಎಂದು ಜಗತೀಭಂದಸ್ಸು ಪತುಗಳಿಗೆ ಅಭಿಮಾನಿಯಾಗಿರುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ಜಗತೀಭಂದಸ್ಸಿನಿಂದ ಯಜ್ಞಮಾಡುವ
 ಯಜಮಾನನಿಗೆ ಪತುಸಮೃದ್ಧಿಯುಂಟಾಗುವುದು. ಈ ವಿಷಯವು ಶಾಖಾಂತರದಲ್ಲಿ ತಿರುತಿ ಬೇರಲ್ಲೊಮ್ಮೆರುವುದು. ಸಾ
 ಪತುಭಿಶ್ಚ ದೀಕ್ಷಯಾ ಜಾಗತ್ಯಸ್ಮಾಜ್ಜಗತೀ ಭಂದಸಾಂ ಪತವ್ಯತಮಾ ತಸ್ಮಾತ್ಪತುಮಂತಂ ದೀಕ್ಷೋ-
 ಪನಮತಿ (ತೈ. ಸಂ. ೬-೧-೬-೨) ಎಂದು.

ಅಥ ತ್ರಿಷ್ಟುಬುದಪತತ್ಯಾ ಪತಿತ್ಯಾ ಭೂಯೋರ್ಧಾರದಧ್ವನೋ
 ಗತ್ಯಾಽಶ್ರಾಮ್ಯತ್ಯಾ ಪರಾಸ್ಯೈಕಮುಕ್ಷರಂ ತ್ರ್ಯಕ್ಷರಾ ಭೂತ್ಯಾ
 ದಕ್ಷಿಣಾ ಹರಂತೀ ಪುನರಭ್ಯವಾಪತತ್ತಸ್ಮಾನ್ನಧ್ಯಂದಿನೇ ದಕ್ಷಿಣಾ
 ನೀಯಂತೇ ತ್ರಿಷ್ಟುಭೋ ಲೋಕೇ ತ್ರಿಷ್ಟುಭೈ ತಾ ಆಹರತ್ ||

ತ್ರಿಷ್ಟುಭೋ ವೃತ್ತಾಂತಮಾಹ—ಸಾ ತ್ರಿಷ್ಟುಬ್ಬು ಲೋಕೇ ಭೂಯೋ ಭೂಯಃ ಪತಿ-
 ತ್ಯಾಽಪಿ ಮಾರ್ಗಸ್ಯಾರ್ಥಾದೇವಾಶ್ರಾಮ್ಯದಿತ್ಯಸ್ಯಯಃ | ಯಸ್ಮಾದೇವ ದಕ್ಷಿಣಾಃ ಸರ್ವಾ
 ಅನೀತವತೀ ತಸ್ಮಾತ್ತ್ರಿಷ್ಟುಭಃ ಸ್ಥಾನೇ ಮಾಧ್ಯಂದಿನಸಪನೇ ಯಜಮಾನೈರ್ದತ್ಯಾಃ ಸರ್ವಾ
 ದಕ್ಷಿಣಾ ಮುಕ್ತಿಗೈರ್ನೀಯಂತೇ ||

ಈಗ ತ್ರಿಷ್ಟುಬ್ಬುಭಂದಸ್ಸು ಪ್ರಯತ್ನಪಟ್ಟ ವಿಚಾರವನ್ನು ವಿವರಿಸುವರು—ಜಗತೀಭಂದಸ್ಸು ತನ್ನ ಪ್ರಯತ್ನದಲ್ಲಿ
 ಸಫಲವಾಗದೆ ಹಿಂತಿರುಗಿ ಬಂದನಂತರ ತ್ರಿಷ್ಟುಬ್ಬುಭಂದಸ್ಸು ತನ್ನ ಪ್ರಯತ್ನವನ್ನು ಅರಂಭಿಸಿತು ಎಂದರೆ ಅಂತರಿಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಸ್ವರ್ಗಾಭಿ

ಮುಖವಾಗಿ ಹಾರಿಹೋಯಿತು. ಆದರೆ ಅದು ಸಹ ಅರ್ಧದಾರಿಯನ್ನೂ ಮೀರಿ ಕೊಂಚದೂರ ಹೋಗುವಷ್ಟರಲ್ಲಿಯೇ ಬಳಲಿತು. ಅಲ್ಲಿಂದ ಮುಂದೆ ಹೋಗಲು ಸಾಧ್ಯವಿಲ್ಲದೆ ತನ್ನ ಸಾಲ್ವು ಅಕ್ಷರಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದು ಅಕ್ಷರವನ್ನು ಕಳೆದುಕೊಂಡು ಉಳಿದ ಮೂರು ಅಕ್ಷರಗಳೊಡನೆ ಹಿಂತಿರುಳಿತು. ಬರುವಾಗ ಯಜ್ಞಸಾಮಗ್ನಿಯಾದ ದಕ್ಷಿಣೆಯನ್ನು ತಂದಿತು. ಆದ್ದರಿಂದ ಈಗಲೂ ತ್ರಿಷ್ಟುಪ್ ಛಂದಸ್ಸಿನ ಪ್ರಾಧಾನ್ಯವಿರುವ ಮಾಧ್ಯಂದಿನಸವನಕಾಲದಲ್ಲಿ ಪುತ್ರಿಕೃಗಳಿಗೆ ದಕ್ಷಿಣೆಯನ್ನು ಕೊಡುವುದೂ ಅದನ್ನು ಅವರು ಸ್ವೀಕರಿಸಿ ಒಯ್ಯುವುದೂ ರೂಢಿಯಲ್ಲಿದೆ.

English Translation

(The abstracting of Soma. Origin of the three libations. Evening libation. The Vaisvadeva and Agnimaruta Shastras)

(Story of the metres which were despatched by the Gods to fetch the Soma from heaven.

Jagati and Trishtubh unsuccessful. Origin of Diksha, Tapas and Dakshina)

The king Soma lived (once) in the other world (in heaven). The Gods and Rishis deliberated ; how might the king Soma (be induced) to come to us ? They said, " Ye metres must bring back to us this king Soma." They consented. They transformed themselves into birds. That they transformed themselves into birds (suparna), and flew up, is called by the knowers of stories sauparnam (i.e. this very story is called so). The metres went to fetch the king Soma. They consisted (at that time) of four syllables only ; for at that time, there were only such metres as consisted of four syllables. The Jagati with her four syllables, flew first up. In flying up she became tired, after having completed only half the way. She lost three syllables, and being reduced to one syllable, she took from heaven with her only the Diksha and Tapas, and flew back to the earth. He who has cattle is possessed of Dikshi and possessed of Tapas. For cattle belong to Jagati. Jagati took them.

Then the Trishtubh flew up. After having completed more than half the way, she became fatigued, and throwing off one syllable, became reduced to three syllables, and taking with her the Dakshina, flew back to the earth. Thence the Dakshina gifts (sacrificial rewards) are carried away by the priests at the midday libation which is the place of the Trishtubh ; for Trishtubh alone had taken them the Dakshina gifts.

ಇತಿ ಶ್ರೀಮತ್ಪ್ರಾಚೀನಾಚಾರ್ಯವಿರಚಿತೇ ಮಾಧವೀಯೇ ವೇದಾರ್ಥಪ್ರಕಾಶೆ

ಐತರೇಯಬ್ರಾಹ್ಮಣಭಾಷ್ಯೇ ತ್ರಯೋದಶಾಧ್ಯಾಯಸ್ಯ ಶ್ರುತಮಃ ಖಂಡಃ

ಇಲ್ಲಿಗೆ ಐತರೇಯಬ್ರಾಹ್ಮಣದ ಹದಿನೂರನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ ನೊಂದಲನೆಯ ಖಂಡವು

ಸಮಾಪ್ತವಾದುದು.

ಅಥ ತ್ರಯೋದಶಾಧ್ಯಾಯೇ ದ್ವಿತೀಯಃ ಖಂಡಃ

ಹದಿಮೂರನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ ಎರಡನೆಯ ಖಂಡವು

—೧೩—

[ಗಾಯತ್ರಿಯು ಶ್ವೇತಪಕ್ಷಿಯ ರೂಪದಿಂದ ಸೋಮಾಹರಣಕ್ಕಾಗಿ ಪ್ರಯತ್ನಪಟ್ಟು ಆ ಕಾರ್ಯದಲ್ಲಿ ಸಫಲವಾಗಿದ್ದದ್ದು; ಸೋಮದನ್ನು
ಅಪಹರಿಸಿ ತರುವಾಗ ಸೋಮಪಾಲಕರಿಂದ ಗಾಯಗೊಳಿಸಲ್ಪಟ್ಟು ತನ್ನ ಉಗುರುಗಳನ್ನು ಕಳೆದುಕೊಳ್ಳುವುದು,
ಮತ್ತು ಆ ಉಗುರುಗಳು ಏನಾದವೆಂಬ ವಿಚಾರ ಇತ್ಯಾದಿ]

ತೇ ದೇವಾ ಅಬ್ರುವನ್ಗಾಯತ್ರೀಂ ತ್ವಂ ನ ಇಮಂ ಸೋಮಂ ರಾಜಾ-
ನಮಾಹರೇತಿ ಸಾ ತಥೇತ್ಯಬ್ರವೀತ್ತಾಂ ವೈ ಮಾ ಸರ್ವೇಣಾ
ಸ್ವಸ್ತ್ವಯನೇನಾನುಮಂತ್ರಯಧ್ವಮಿತಿ ತಥೇತಿ ಸೋದಪ-
ತತ್ತಾಂ ದೇವಾಃ ಸರ್ವೇಣಾ ಸ್ವಸ್ತ್ವಯನೇನಾನ್ವಮಂತ್ರಯಂತ
ಪ್ರೇತಿ ಚೇತಿ ಚೇತ್ಕೇತದ್ವೈ ಸರ್ವಂ ಸ್ವಸ್ತ್ವಯನಂ ಯತ್ಪ್ರೇತಿ
ಚೇತಿ ತದ್ಗೋಃಸ್ಯ ಪ್ರಿಯಃ ಸ್ವಾತ್ತಮೇತೇನಾನುಮಂತ್ರಯೇತ
ಪ್ರೇತಿ ಚೇತಿ ಚೇತಿ ಸ್ವಸ್ತೇವ ಗಚ್ಛತಿ ಸ್ವಸ್ತಿ ಪುನರಾಗಚ್ಛತಿ ||

ಅಥ ಗಾಯತ್ರೀವೃತ್ತಾಂತಮಾಹ- ಜಗತೀತ್ರಿಷ್ಪಭೋಃ ಸೋಮಾನಯನಸಾಮು-
ರ್ಭಾರ್ಥವಂ ದೃಷ್ಟ್ವಾ ತೇ ದೇವಾ ಗಾಯತ್ರೀಂ ಪ್ರಾರ್ಥಿತವಂತಃ || ಹೇ ಗಾಯತ್ರಿ ತ್ವಂ
ಗೋಃಸ್ವದರ್ಭಮಿಮಂ ಸೋಮಮಾಹರೇತಿ ಸಾ ಚ ಗಾಯತ್ರೀ ತಥೇತ್ಯಂಗೀಕೃತ್ಯ ದೇವಾಸ್ತು-
ತ್ಕೇವಮಬ್ರವೀತ್ || ಹೇ ದೇವಾ ಯದಾಹಂ ಸೋಮಮಾನೇತುಂ ಗಚ್ಛಾಮಿ ತದಾನೀಂ
ತಾಮೇವಂ ಗಚ್ಛಂತೀಂ ಮಾಂ ಯೂಯಂ ಸರ್ವೇಽಪಿ ಯಥಾಶಕ್ತಿ ಸರ್ವೇಣಾ ಸ್ವಸ್ತ್ವಯನೇನಾ-
ನುಮಂತ್ರಯಧ್ವಂ ಜ್ಞೇಮಪ್ರಚರಣಂ ಸ್ವಸ್ತ್ವಯನಂ ತದರ್ಥಮಾಹೀರ್ವಾದರೂಪೇಣ ಮಂತ್ರೇಣ
ಮಮಾನುಮಂತ್ರಣಂ ಕುರುತೇತಿ || ಏವಮುಕ್ತ್ವಾ ತಥೇತಿ ದೇವೈರಂಗೀಕೃತೇ ಸತಿ ಸಾ
ಗಾಯತ್ರೀ ದ್ಯುಲೋಕಂ ಪ್ರಹೃತ್ಪತನಮಕರೋತ್ತದಾನೀಂ ದೇವಾ ಸ್ವಾಗತಪ್ರಕಾರೇಣ
ಸರ್ವೇಣಾಪಿ ಜ್ಞೇಮಪ್ರಾಪಣಮಂತ್ರೇಣ ಗಾಯತ್ರೀಮನುಮಂತ್ರಿತವಂತಃ | ತೋಃಸೌಮಂತ್ರ
ಇತಿ | ಪ್ರಶಬ್ದ ಏಕೋ ಮಂತ್ರಃ | ಆಶಬ್ದೋ ದ್ವಿತೀಯೋ ಮಂತ್ರಃ | ತದುಧಯಪ್ರದರ್ಶನಾ-
ರ್ಥಮಿತಿಶಬ್ದದ್ವಯಂ | ಉಭಯಸಮುಚ್ಚಯಾರ್ಥಂ ಚಕಾರದ್ವಯಂ | ಜ್ಞೇಮೇಣ ಸೋಮಂ
ಪ್ರಾಪ್ತುಮಿ ಪುನರಪಿ ಜ್ಞೇಮೇಣಾಃಗಚ್ಛೇತ್ಯಯಮಾಹೀರ್ವಾದಮಂತ್ರದ್ವಯಾರ್ಥಃ || ಏತದೇವ
ಮಂತ್ರದ್ವಯಂ ಸರ್ವಂ ಸ್ವಸ್ತ್ವಯನಂ ಪ್ರೇತ್ಕೇತಮೇತಿ ದ್ವಿತೀಯಂ ಯದಸ್ತಿ, ಇತೋಽಧಿಕಂ

ಸಾನ್ಯತ್ಯಸ್ತಯನಮಸ್ತಿ | ಯಸ್ಮಾದಿದಮೇವ ಸರ್ವಜ್ಞೇಮಪ್ರಾಪಕಂ ತಸ್ಮಾದಿದಾನೀಮಪಿ
ಯಃ ಪುನಾಸ್ತಾನ್ಮಾಂತರಂ ಜಿಗಮಿಷುರಸ್ಯ ಗೃಹಸ್ವಾಮಿನಃ ಪ್ರಿಯಃ ಸ್ಯಾತ್ಮಂ ಜಿಗಮಿಷುಂ
ಪ್ರೇತ್ಯೇತೀತಿ ಮಂತ್ರಧ್ಯಯೇನಾನುಮಂತ್ರಯೇತ ತೇನಾಽಽತೀರ್ವಾದಪ್ರಸಾದೇನಾಯಂ
ಜ್ಞೇಮೇತ್ಯೇವ ಗಚ್ಛತಿ ಪುನರಾಗಚ್ಛತಿ ಚ ||

ಅನಂತರ ಗಾಯತ್ರಿಯ ವಿಷಯವನ್ನು ವಿವರಿಸುವರು—ಅನಂತರ ದೇವತೆಗಳು ಗಾಯತ್ರಿಯನ್ನು ಸಮೀಪಿಸಿ ನಮಗೆ
ಸೋಮರಾಜನನ್ನು ತಂದುಕೊಡು ಎಂದು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಿದರು. ಹಾಗೇ ಆಗಲೆಂದು ಗಾಯತ್ರಿಯು ಒಪ್ಪಿ ದೇವತೆಗಳು ಸ್ವಸ್ತಿಯನ
ಮಂತ್ರವನ್ನು ಪಠಿಸುತ್ತಾ ತನ್ನನ್ನು ಹಿಂಬಾಲಿಸಬೇಕೆಂದಿತು. ದೇವತೆಗಳು ಸಂತೋಷದಿಂದ ಅದನ್ನು ಆಂಗೀಕರಿಸಿ “ಪ್ರ ಮತ್ತ
ಹ” ಎಂಬ ಸ್ವಸ್ತಿಯನ ಮಂತ್ರವನ್ನು ಪಠಿಸುತ್ತಾ ಹೊರಟರು. ಈ ಮಂತ್ರದ ಪಠನದಿಂದ ಪ್ರಯಾಣವು ನಿರ್ವಹವಾಗಿ
ನಿರವೇರಿ ಕಾಡುವ ಸಿದ್ಧಿ ಸುವುದರಿಂದ ದೇವತೆಗಳು ಇದನ್ನು ಪಠಿಸಿದರು.

ಸಾ ಪತಿತ್ವಾ ಸೋಮಪಾಲಾನ್ ಭೀಷಯಿತ್ವಾ ಪದ್ಭ್ಯಾಂ ಚ
ಮುಖೇನ ಚ ಸೋಮಂ ರಾಜಾನಂ ಸಮಗೃಭ್ಣಾದ್ಯಾನಿ ಚೇತರೇ
ಭಂದಸೀ ಅಕ್ಷರಾಣ್ಯಜಹಿತಾಂ ತಾನಿ ಚೋಪಸಮಗೃಭ್ಣಾತ್ ||

ಇತ್ಯಂ ಪ್ರಾಸಂಗಿಕಂ ಲೌಕಿಕವಿಧಿಮುಕ್ತಾ ಪ್ರಾಕೃತಮೇವ ಗಾಯತ್ರೀವೃತ್ತಾಂತಮು-
ನುಸರತಿ—ಗಾಯತ್ರೀ ಪತಿತ್ವೋತ್ಪತ್ತಿನೇನ ಸೋಮಂ ಪ್ರಾಪ್ಯ ಗಂಧರ್ವಾನ್ಸ್ಥಾನಭ್ರಾಜಾದೀ-
ನ್ನೋಮರಕ್ಷಕಾನಾಸ್ಥೋಟಿನಾಯುಧಪ್ರದರ್ಶನಾದಿನಾ ಭೀಷಯಿತ್ವಾ ಭೀತ್ಯಾ ತೇಷ್ವಪಸ್ಯ-
ತೇಷು ಸ್ವಯಂ ಪಕ್ಷಿರೂಪಾ ಸತೀ ಸ್ವಕೀಯಾಭ್ಯಾಂ ಪದ್ಭ್ಯಾಂ ಮುಖೇನ ಚ ಸೋಮಂ ಸಮ್ಯ-
ಗ್ಗೃಹೀತವತೀ | ಸ್ಥಾನಭ್ರಾಜಾದೀನಾಂ ಸೋಮಪಾಲಕತ್ವಮಾಧ್ವರ್ಯವೇ ಸೋಮಪ್ರಕರಣೇ
ಮಂತ್ರತದ್ವೈದ್ವಜಾಭ್ಯಾಮವಗಮ್ಯತೇ || ಸ್ಥಾನಭ್ರಾಜಾಂಘಾರೇಬಂಭಾರೇಹಸ್ತಸುಹಸ್ತ-
ಕೃಶಾನವೇತೇವಃ (?) ಸೋಮಕ್ರಯಜಾಸ್ತಾನ್ರಕ್ಷಧ್ಯಮಿತಿ ಮಂತ್ರಃ | ಸ್ಥಾನಭ್ರಾಜೇತ್ಯಾ-
ಹೈತೇ ವಾಃಮುಷ್ಠಿಲ್ಲೋಕೇ ಸೋಮಮರಕ್ಷನ್ನಿತಿ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಂ || ನ ಕೇವಲಂ ಗಾಯತ್ರೀ
ಸೋಮಮೇವ ಗೃಹೀತವತೀ ಕಿಂತ್ರಿತರೇ ಚೈಂದಸೀ ಜಗತೀತ್ರಿಷ್ಪಬಾಹ್ಯೇ ಯಾನಿ ಚತ್ವಾರ್ಯ-
ಕ್ಷರಾಣ್ಯಜಹಿತಾಂ ಪರಿತ್ಯಕ್ತವತ್ಯೌ ತಾನಿ ಚೋಪೇತ್ಯ ಸಮ್ಯಗ್ಗೃಹೀತವತೀ ||

ಗಾಯತ್ರಿಯು ನಿರ್ವಹವಾಗಿ ಸೋಮವಿರುವ ಪ್ರದೇಶವನ್ನು ಸೇರಿ ತನ್ನ ಪಾದಗಳಿಂದಲೂ, ಮುಖದಿಂದಲೂ
ಸೋಮವನ್ನೆತ್ತಿಕೊಂಡು ತ್ರಿಷ್ಪುವ ಮತ್ತ ಜಗತಿಯು ಅಲ್ಲಿ ಬಿಟ್ಟುಬಂದಿದ್ದ ಚತುರ್ದಶರಗಳನ್ನು (೩ + ೧) ತೆಗೆದುಕೊಂಡು
ಹಿಂತಿರುಗಿತ.

ತಸ್ಯಾ ಅನು ವಿಸೃಜ್ಯ ಕೃಶಾನುಃ ಸೋಮಪಾಲಃ ಸಮ್ಯಸ್ಯ ಪದೋ ನಖ-
ಮಚ್ಛಿದತ್ತಚ್ಛಲ್ಯಕೋಽಭವತ್ತಸ್ಮಾತ್ಸನಖಮಿವ ಯದ್ವಶಮುಪ್ರ-
ವತ್ಸಾ ವಶಾಭವತ್ತಸ್ಮಾತ್ಸಾ ಹವಿರಿವಾಥ ಯಃ ಶಲ್ಯೋ ಯದ-
ನೀಕಮಾಸೀತ್ಸ ಸರ್ಪೋ ನಿರ್ದಂಶ್ಯಭವತ್ಸಹಸಸ್ತ್ವಜೋ ಯಾನಿ

ಪರ್ಣಾನಿ ತೇ ಮಂಥಾನಲಾ ಯಾನಿ ಸ್ನಾನಾನಿ ತೇ ಗಂಡೂ-
ಪದಾ ಯತ್ತೇಜನಂ ಸೋಂಧಾಹಿಃ ಸೋ ಸಾ ತಥೇಷು-
ರಭವತ್ ||

ಅಥ ತಸ್ಯಾ ಗಾಯತ್ರಾ ಗಂಧರ್ವೇಣ ಸದ ಯುದ್ಧೇ ಯೋ ವೃತ್ತಾಂತಸ್ತಂ ವರ್ತ-
ಯತಿ—ಸ್ವಾನಭ್ರಾಜಾದಿಷು ಸೋಮರಕ್ಷಕೇಷು ಯಃ ಸಪ್ತಮೋ ಗಂಧರ್ವಃ ಕೃಶಾನುಸಾ-
ಮಕಃ ಸೋಽಯಂ ತಸ್ಯಾ ಗಾಯತ್ರಾ ಅನು ಪೃಷ್ಠತೋ ಬಾಣಂ ವಿಸೃಜ್ಯ ತದೀಯಸ್ಯ
ವಾಮಪಾದಸ್ಯೈಕಂ ಸಖಂ ಛಿನ್ನವಾ || ತಚ್ಚ ನಖಂ ಶಲ್ಯಕೋ ಮರ್ಶಟಿಕರೀರಪರಿಮಿತಃ
ಶಲಲ್ಯಾಖ್ಯೋ ಮೃಗ ಆಸೀತ್ || ಯಸ್ಯ ಮೃಗಸ್ಯ ಪುಷ್ಕಸಮೀಪೇ ಬಹವೋ ರೋಮ-
ವಿಶೇಷಾಃ ಪ್ರಾದೇಶಪರಿಮಿತಾಸ್ತೀಕ್ಷ್ಣಗ್ರಾಲೋಹಮಯಾ ಉತ್ಪದ್ಯಂತೇ ಸ ಶಲ್ಯಕಃ ||
ಯಸ್ಮಾದಯಂ ನಖಾದುತ್ಪನ್ನಃ ತಸ್ಮಾತ್ ನಖಮಿವ ತೀಕ್ಷ್ಣಗ್ರರೋಮೋಪೇತಃ || ತತ್ರ
ಚ್ಛಿನ್ನನಖಪಾದಪ್ರದೇಶೇ ಯದ್ವತಂ ಮೇದೋಽಸ್ರವತ್ ಸಾ ವಶಾ ಮೇಧ್ಯಾ ಕಾಟಿದಜಾ-
ವ್ಯಾದಿಪಶುಷ್ಪಾಸೀತ್ || ತಸ್ಮಾದ್ಗಾಯತ್ರಾ ಉತ್ಪನ್ನತ್ವಾತ್ಸಾ ವಶಾ ಹಪಿರಿವ ದೇವಶಾ
ಯೋಗ್ಯಂ ಹವಿರೇವಾಸ್ತೀತ್ || ತಚ್ಚ ಹವಿಷ್ಠಂ ಶಾಖಾಂತರೇ ಹ್ರಿಯತೇ || “ ಏತಾಮೇವ
ವಶಾನಾದಿತ್ಯೇಭ್ಯಃ ಕಾಮಾಯಾಸ್ತಲಭೇತ ” ಇತಿ || ಅಥ ನಖಚ್ಛೇದನಾಯ ಗಂಧರ್ವೇಣ
ವಿಸೃಷ್ಟೋ ಬಾಣಃ ಸೋಽಪಿ ನಖಸಂಘಟ್ಟಿನೇನ ಕುಂತಿತಾಗ್ರೋ ಬಹುಧಾ ಭಗ್ನೋ ಭೂಮೌ
ಪತಿತಃ || ತಸ್ಯ ಬಾಣಸ್ಯ ಯಃ ಶಲ್ಯಃ ಕೃಷ್ಣಾಯಸನಿರ್ಮಿತೋ ಬಾಣಾಗ್ರೇ ಸ್ಥಾಪಿತಃ ತಸ್ಯ ಚ
ಶಲ್ಯಸ್ಯ ಯದನೀಕಂ ಮುಖಂ ಸಂಘಟ್ಟಿನೇನ ಕುಂತಿತಮಾಸೀತ್ಸೋಽಯಂ ಶಲ್ಯಸ್ತದನೀಕೋ-
ಭಯಾತ್ಮಕೋ ಬಾಣಭಾಗೋ ನಿದೃಂತೀ ದಂತನಾಸಮರ್ಥಃ ಸರ್ಪೋಽಭವತ್ || ಜಲಮುಧೇ
ಸಂಚರತೋ ದುಂದುಭಾಖ್ಯಸ್ಯ ಸರ್ಪಸ್ಯ ವಿಷರಹಿತತ್ವಾದ್ವಂತನಸಾಮರ್ಥ್ಯಂ ನಾಸ್ತಿ || ತಸ್ಮಾ-
ತ್ಕುಂತಿತಾಗ್ರಸ್ಯ ಲೋಹಸ್ಯ ಯೋಽಯಂ ಸಹೋ ವೇಗಸ್ತಸ್ಮಾತ್ಸಹಸೋ ಬಾಣವೇಗಾತ್ಸಹ
ಉಭಯತಃ ಶಿರಾಃ ಸರ್ಪೋಽಭವತ್ || ತಸ್ಯ ಬಾಣಸ್ಯ ಮೂಲೇ ಯಾನಿ ಪರ್ಣಾನಿ ಕಂಕಣ-
ತ್ರಾಣಿ ತೇ ಮಂಥಾನಲಾ ಅಭವತ್ || ಯೇ ಜೀವವಿಕೇಷಾ ವೃಕ್ಷಶಾಖಾಸ್ತಥೋಮುಖಾ
ಅವಲಂಬಂತೇ ತೇ ಮಂಥಾನಲಾಃ || ತಸ್ಮಿನ್ಮಾನೇ ಯಾನಿ ಸ್ನಾನಾನಿ ಪತ್ರಬಂಧನಾಥಾಃ
ಸ್ನಾಯುವಿಶೇಷಾಸ್ತೇ ಗಂಡೂಪದಾ ಅಭವನ್ವವಸ್ಯಾರಾದಿಸ್ನಾನೇಷು ಯೇ ಸರ್ವವಜ್ಞಾಯಂತೇ
ತೇ ಗಂಡೂಪದಾಃ | ತಸ್ಮಿನ್ಮಾನೇ ಯತ್ತೇಜನಂ ಲೋಹಪತ್ರವ್ಯತಿರಿಕ್ತಂ ಕಾಷ್ಠಂ ಸೋಂಧಾಹಿರ
ಭವತ್ ದೃಷ್ಟಿರಹಿತಃ ಸರ್ಪೋಽಭವತ್ || ತಥಾ ತೇನೋಕ್ತಪ್ರಕಾರೇಣೇಷುಗರ್ಗಂಧರ್ವೇಣ
ಮುಕ್ತೋ ಬಾಣಃ ಸೋ ಸಾಽಭವತ್ || ಉತಬ್ಧಃ ಸಮುಚ್ಚಯಾರ್ಥಃ | ಸಾ ಚ ಸಾ ಚೇಹ್ಮಕೃತ್
ಭವತಿ | ತಥೋಕ್ತೇ ಸತಿ ತತ್ರ ಜ್ಞಾತಿನಿರ್ದಂತಿಸರ್ಪಾದಿರೂಪೇಹ್ಮಕೃತ್ಕೋಪಸಂಹಾರಃ ||

ಆದರೆ ಸೋಮಪಾಲಕನಾದ ಕೃಶಾನುವು ಇದರ ಎಡಗಡೆ ಪಾದದ ನಖವನ್ನು ಕತ್ತರಿಸಿಹಾಕಿದನು. ಆದ. ಮುಳ್ಳುಹಂದಿ
ರೂಪಕ್ಕೆ ಪರಿವರ್ತಿತವಾಗಿ ಶಲ್ಯರೂಪಕ್ಕೆ ತಿರುಗಿತು. ಆದರಿಂದ ಸುರಿದ ರಕ್ತವು ಬಂತೆಹಮುನಾಗಿಯೂ, ಎಲುಬುಗೂಡು
ಸರ್ಪರೂಪಕ್ಕೂ ತಿರುಗಿತು. ಆದರೆ ವಿಷವನ್ನು ಕಾರಿ ಕಚ್ಚುವಂತಾಗಲಿಲ್ಲ. ಹೀಗೆಯೇ ರೆಕ್ಕೆ ಬಾವಲಿಯೂ, ಸ್ನಾಯುವಿನಿಂದ
ಮಣ್ಣುಹುಳುವೂ ಉತ್ಪನ್ನವಾಗಿ ಇಷುವಿನ ಸ್ವರೂಪವು ಕುರೀತಿಯಾಯಿತು.

English Translation

(Gayatri successful ; wounded when robbing the Soma.

What became of her nail cut off, & c.)

The gods said to the Gayathri, "fetch thou the king Soma," She consented, but said, "during the whole of my journey (up to the celestial world) you must repeat the formula for wishing a safe passage for me." The gods consented. She flew up. The gods repeated throughout her passage the formula for wishing a safe passage, viz., pra cha cha, go and come back, and come back. For the words pra cha cha signify, that the whole journey will be made in safety. He who has a friend who sets out on a journey ought to repeat this formula; he then makes his passage in safety, and returns in safety.

The Gayatri, when flying up, frightened the guardians of Soma, and seized him with her feet and bill, and along with him she also seized the syllables which the two other metres (Jagati and Trishtubh) had lost. Kris'anu (one of) the guardians of the Soma, discharged an arrow after her, which cut off the nail of her left leg. This became a porcupine.

The porcupine having thus sprung from the nail which was cut off the Vas'a (a kind of goat) sprang from the marrow (cas'a) which dripped from the nail cut off. Thence this goat is a suitable offering. The shaft of the arrow with the point discharged by Krish'anu became a serpent which does not bite (dundubha by name). From the vehemence with which the arrow was discharged, the snake saja was produced; from the feathers, the shaking branches which hang down the airy roots of the As'vattha; from the sinews with which the feathers were fastened on the shaft the worms called gandupada, from the fulmination of the steel the serpent andhahi. Into such objects was the arrow of Kris'anu transformed.

ಇತಿ ಶ್ರೀಮತ್ಸಾಯಣಾಚಾರ್ಯವಿರಚಿತೇ ಮಾಧವೀಯೇ ನೇದಾರ್ಥಪ್ರಕಾಶ

ಐತರೇಯಬ್ರಾಹ್ಮಣಭಾಷ್ಯಸ್ಯ ತ್ರಯೋದಶಾಧ್ಯಾಯೇ ದ್ವಿತೀಯಃ ಖಂಡಃ

ಇಲ್ಲಿಗೆ ಐತರೇಯಬ್ರಾಹ್ಮಣದ ಹದಿನೂರನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ ಎರಡನೆಯ ಖಂಡವು

ಸಮಾಪ್ತವಾದುದು.

ಅಥ ತ್ರಯೋದಶಾಧ್ಯಾಯೇ ತೃತೀಯಃ ಖಂಡಃ

ಹದಿಮೂರನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ ಮೂರನೆಯ ಖಂಡವು

[ಪ್ರಾತಃಸವನ, ಮಾಧ್ಯಂದಿನಸವನ ಮತ್ತು ತೃತೀಯಸವನಗಳ ಸ್ವರೂಪವು ; ಇವುಗಳಲ್ಲಿ
ಸಮಾನಕರ್ತೃವಾದುದನ್ನು ಹೊಂದಿದ ವಿಚಾರ]

ಸಾ ಯದ್ವಕ್ಷಿಣೇನ ಪದಾ ಸಮಗೃಭ್ಲಾತ್ತತ್ಪ್ರಾತಃಸವನಮುಭವತ್ತ-
ದ್ಗಾಯತ್ರೀ ಸ್ವನೂಯತನಮಕುರುತ ತಸ್ಮಾತ್ತತ್ಸಮ್ಯದ್ಧತಮಂ
ಮನ್ಯಂತೇ ಸರ್ವೇಷಾಂ ಸವನಾನಾಮಗ್ರಿಯೋ ಮುಖ್ಯೋ
ಭವತಿ ಶ್ರೇಷ್ಠತಾಮುತ್ನತೇ ಯ ಏವಂ ವೇದಾಥ ಯತ್ಸಮ್ಯೇನ
ಪದಾ ಸಮಗೃಭ್ಲಾತ್ತನ್ಮಾಂಧ್ಯಂದಿನಂ ಸವನಮುಭವತ್ತದ್ವಿಸ್ರಂಸತ
ತದ್ವಿಸ್ರಸ್ತಂ ನಾನ್ವಾಪ್ನೋತ್ಪೂರ್ವಂ ಸವನಂ ತೇ ದೇವಾಃ
ಪ್ರಾಜಿಜ್ಞಾಸಂತ ತಸ್ಮಿಸ್ತಿಸ್ಪುಭಂ ಭಂದಸಾನುದಧುರಿಂದ್ರಂ
ದೇವತಾನಾಂ ತೇನ ತತ್ಸಮಾವದ್ವೀರ್ಯಮುಭವತ್ಪೂರ್ವೇಣ ಸವ-
ನೇನೋಭಾಭ್ಯಾಂ ಸವನಾಭ್ಯಾಂ ಸಮಾವದ್ವೀರ್ಯಾಭ್ಯಾಂ ಸಮಾ-
ನಜ್ಞಾಮಿಭ್ಯಾಂ ರಾಧ್ನೋತಿ ಯ ಏವಂ ವೇದಾಥ ಯನ್ನುಖೇನ
ಸಮಗೃಭ್ಲಾತ್ತತೃತೀಯಸವನಮುಭವತ್ |

ಅಥ ತೃತೀಯಸವನಾರ್ಥಂ ಸವನಸ್ಯೋತ್ಪತ್ತಿಂ ದರ್ಶಯತಿ—ಸಾ ಗಾಯತ್ರೀ ಸೋಮ-
ಮಾನಂಯಂತೀ ದಕ್ಷಿಣೇನ ಪದಾ ಪಾದೇನ ಯತ್ಸೋಮಸ್ಯ ಸ್ವರೂಪಂ ಯಾವದ್ವ್ಯಹೀತವತೀ
ತತ್ತಾವತ್ಪ್ರಾತಃಸವನಮುಭವತ್ || ತಚ್ಚ ಪ್ರಾತಃಸವನಂ ಸಾ ಗಾಯತ್ರೀ ಸ್ವತೀಯಂ ಸ್ವಾಹ-
ಮಕರೋತ್ || ತಸ್ಮಾತ್ತತ್ಸರ್ವೇಷಾಂ ಸವನಾನಾಂ ಮಧ್ಯೇತಿತಯೇನ ಸಮ್ಯದ್ಧಮಿತಿ ಯಾಚ್ಛಿ-
ಕಾ ಮನ್ಯಂತೇ | ತತ್ರ ಪ್ರಯೋಗಬಾಹುಳ್ಯಸದ್ಭಾವಾತ್ || ಯ ಏವಮುಕ್ತಾರ್ಥಂ ವೇದ ಸ
ಸ್ವಕೀಯಾನಾಂ ಮಧ್ಯೇ ಶ್ರೇಷ್ಠೋ ಮುಖ್ಯಃ ಸನ್ನಿಧ್ಯಾವೃತ್ತಾದಿರೂಪಾಂ ಶ್ರೇಷ್ಠತಾಂ
ಪ್ರಾಪ್ನೋತಿ | ಅಥ ಸಾ ಗಾಯತ್ರೀ ವಾಮಪಾದೇನ ಯತ್ಸೋಮಸ್ಯ ಸ್ವರೂಪಂ ವ್ಯಹೀತವತೀ
ತನ್ಮಾಂಧ್ಯಂದಿನಂ ಸವನವಿಸ್ರಸ್ತಮುಭವತ್ || ವಾಮಪಾದಾತ್ಪ್ರ ವಿಸ್ರಸ್ತಂ ಗತಿತಂ ತನ್ಮಾಂಧ್ಯಂ-

ದಿನಂ ಸವನಂ ಪೂರ್ವೋಕ್ತಪ್ರಾತಃಸವನಾನುಗಮನಾಯ ತಕ್ರಂ ಸಾಭೂತ್ || ತೇ ದೇವಾ-
ವಿಚಾರ್ಯ ತಸ್ಮಿನ್ನಾಧ್ಯಂದಿನೇ ಸವನೇ ಸ್ವಾಮಿತ್ವೇನ ಜ್ಯಂದಸಾಂ ಮಧ್ಯೇ ತ್ರಿಷ್ಣುಭಂ ದೇವ-
ತಾಸಾಂ ಮಧ್ಯ ಇಂದ್ರಂ ಚ ಸ್ಥಾಪಿತವಂತಃ || ತೇನ ತನ್ನಾಧ್ಯಂದಿನಂ ಸವನಂ ಪ್ರಾತಃಸವನೇನ
ಸಹ ಸಮಾವದ್ವೀರ್ಯಂ ತುಲ್ಯಸಾಮರ್ಥ್ಯಮುಭೂತ್ || ಉಕ್ತಾರ್ಥವೇದಿತಾ ತುಲ್ಯಸಾಮ-
ರ್ಥ್ಯಾಭ್ಯಾಮತ ಏವ ತುಲ್ಯಜಾಮೀಭ್ಯಾಮುಭಾಭ್ಯಾಂ ಸವನಾಭ್ಯಾಂ ಸಮೃದ್ಭೋ ಭವತಿ ||
ಜಾಮೀತದ್ಭೋ ಜಾತಿವಾಚೀ ತುಲ್ಯಜಾತಿಭ್ಯಾಮಿತ್ಯರ್ಥಃ || ಅಥ ಗಾಯತ್ರೀ ಮುಖೇನ
ಯತ್ಸೋಮ ಸ್ವರೂಪಂ ಗೃಹೀತವತೀ ತತ್ತ್ವತೀಯಸವನಮುಭೂತ್ ||

ಗಾಯತ್ರಿಯು ತನ್ನ ಬಲಭಾಗದ ಪಾದದಿಂದ ಹಿಡಿದುಕೊಂಡ ಸೋಮದ ಭಾಗವು ಪ್ರಾತಃಸವನವಾಯಿತು. ಈ
ಪ್ರಾತಃಸವನವೇ ಗಾಯತ್ರಿಯ ಸಿನಾಸಸ್ಥಾನವಾಯಿತು. ಅದುದರಿಂದಲೇ ಪ್ರಾತಃಸವನವನ್ನು ಸವನಗಳಲ್ಲಿಲ್ಲಾ ಸಮೃದ್ಧ
ತಮವೆಂದು ತಿಳಿದಿದ್ದಾರೆ. ಈ ತತ್ತ್ವವನ್ನು ತಿಳಿದವನು ಯಜ್ಞಕರ್ತರಲ್ಲಿ ಅಗ್ರಣ್ಯನೂ ಅತಿಮುಖ್ಯನೂ ಆಗುತ್ತಾನೆ.
ಎಡಭಾಗದ ಪಾದದಿಂದ ಗಾಯತ್ರಿಯು ಹಿಡಿದುಕೊಂಡ ಸೋಮದ ಭಾಗವು ಮಾಧ್ಯಂದಿನಸವನವಾಯಿತು. ಅದು ಜಾರಿಹೋ-
ದುದರಿಂದ ಪ್ರಾತಃಸವನದ ಶ್ರೇಷ್ಠತೆಯು ಅದಕ್ಕೆ ಲಭಿಸಲಿಲ್ಲ. ದೇವತೆಗಳು ಈ ನ್ಯೂನತೆಯನ್ನು ಸಂಪಡಿಸಲು ಪ್ರಯತ್ನಿಸಿ
ಅದರಲ್ಲಿ ಭಂದಸ್ಸುಗಳಲ್ಲಿ ತ್ರಿಷ್ಣುಪ್ರನ್ನಾ ದೇವತೆಗಳಲ್ಲಿ ಇಂದ್ರನನ್ನು ಸ್ಥಾಪಿಸಿದರು. ಅನಂತರ ಅದೂ ಸಹ ಪ್ರಾತಃಸವನದ
ವೀರ್ಯವನ್ನೇ ಪಡೆಯಿತು. ಈ ಎರಡು ಸವನಗಳ ಸಮಾನ ಶಕ್ತಿಯನ್ನೂ ಸಂಪತ್ತನ್ನೂ ತಿಳಿದ ಪುರುಷನು ವೃದ್ಧಿಯನ್ನು
ಹೊಂದುತ್ತಾನೆ. ಮುಖದಿಂದ ಹಿಡಿದುಕೊಂಡ ಸೋಮದ ಭಾಗವು ತ್ವತೀಯಸವನವಾಯಿತು.

ತಸ್ಯ ಪತಂತೀ ರಸಮಧಯತ್ತದ್ಧೀತರಸಂ ನಾನ್ವಾಪ್ನೋತ್ಪೂರ್ವೇ
ಸವನೇ ತೇ ದೇವಾಃ ಪ್ರಾಜಿಜ್ಞಾಸಂತ ತತ್ಪಶುಷ್ಕಪಶ್ಯಂಸ್ತದ್ಯ-
ದಾತಿರಮವನಯನ್ತಾ ಜ್ಯೇನ ಪಶುನಾ ಚರಂತಿ ತೇನ ತತ್ಸಮಾ-
ವದ್ವೀವರ್ಯಮುಭತ್ಪೂರ್ವಾಭ್ಯಾಂ ಸವನಾಭ್ಯಾಂ |

ತಸ್ಮಿನ್ನಸವನ ಮುಖೇಷಸ್ವರೂಪೇ ನಿಸಾರೇ ಸೋಮ ಅತಿರಾದಿಕಂ ವಿಧತ್ತೇ—ಸಾ
ಗಾಯತ್ರೀ ಮುಖೇನ ತ್ವತೀಯಸವನರೂಪಂ ಸೋಮಂ ಗೃಹೀತ್ವಾ ದ್ವಿಲೋಕಾದಥಃ
ಪತಂತೀ ತಸ್ಯ ಸೋಮಸ್ಯ ರಸಮಧಯತ್ಸಾರಂ ಪೀತವತೀ || ತತ್ತ್ವತೀಯಸವನಂ ಧೀತರಸಂ
ಪೀತಸಾರಂ ಭೂತ್ವಾ ಪೂರ್ವೋಕ್ತಪ್ರಾತಃಸವನಮಾಧ್ಯಂದಿನಸವನೇ ದ್ವೇ ಅನುಗಂತುಂ
ಸಾಕರ್ಷೋಕ್ತಃ | ತೇ ದೇವಾಸ್ತತ್ತ್ವತೀಕಾರಂ ವಿಚಾರ್ಯ ತತ್ಪಾಧನಂ ಪಶುಷ್ಕಪಶ್ಯ || ಪಶುಷ್ಕ-
ಕ್ಷೀರಂ ಯದಸ್ತಿ ಯಚ್ಚಾಽಽಽಮಸ್ತಿ ಯದಪಿ ಹೃದಯಾದ್ಯಂಗಮಸ್ತಿ ತತ್ಸರ್ವಂ ಸಾರಂ
ತಸ್ಯಾದ್ಯತ್ಪೀತರಸೇ ಸೋಮ ಸಂಬಂಧಿನಿ ಚುಚೀಷ ಅತಿರಂ ಕ್ಷೀರಮವನಯಂತಿ ಸಿಂಚಂತಿ
ಯಾಷ್ಟಿಕಾಸ್ತಥಾಽಽಽಮುಭ್ಯಾಂ ಚರಂತ್ಯನುತಿಷ್ಠಂತಿ ತದಾನೀಂ ತೇನಾನುಷ್ಠಾನೇನ ತತ್ತ್ವ-
ತೀಯಸವನಂ ಪೂರ್ವಸವನಾಭ್ಯಾಂ ತುಲ್ಯಸಾಮರ್ಥ್ಯಮುಭೂತ್ || ಅಯಮರ್ಥಃ ಸರ್ವೋಽಪಿ
ಶಾಖಾಂತರೇ ಸಂಗೃಹ್ಯಾಽಮಾತಃ—‘ಬ್ರಹ್ಮವಾದಿನೋ ವದಂತಿ ತಸ್ಮಾತ್ಸತ್ಯಾದ್ಗಾಯತ್ರೀ
ಕನಿಷ್ಠಾ ಭಂದಸಾಂ ಸತೀ ಯಜ್ಞಮುಖಂ ಪ್ರತೀಯಾಯೇತಿ ಯದೇವಾದಃ ಸೋಮಮಾಹ-

ರತ್ತಸ್ತಾದ್ಯಜ್ಞಮುಖಂ ಪರ್ಯೇತ್ತಸ್ತಾತೇಜಸ್ವಿನೀ ತಮಾಪದ್ಭ್ಯಾಂ ದ್ವೇ ಸವನೇ ಸಮಗೃಭ್ಣಾ-
 ನ್ತುಪೇನೈಕಂ ಯನ್ತುಪೇನ ಸಮಗೃಭ್ಣಾತ್ವದಧಯತ್ತಸ್ತಾದ್ಯೇ ಸವನೇ ಕುಕ್ರವತೀ ಪ್ರಾತಃ-
 ಸವನಂ ಮಾಧ್ಯಂದಿನಂ ಚ ತಸ್ತಾತ್ಪ್ರತೀಯಸವನ ಚುಜೀಷಮುಧಿಷುತ್ಯ ಧೀತಮಿವ ಹಿ ಮುಘ್ನತ
 ಅಶಿರಮವನಯತಿ ಸತುಕ್ರತ್ವಾಯೇತಿ ||

ಹಾರುತ್ತಿರುವಾಗಲೇ ಗಾಯತ್ರೀರೂಪವಾದ ತ್ರೇನವು ಅದನ್ನು ಪಾನಮಾಡಿತು. ಅದುದರಿಂದಲೇ ಅದು ಮೊದಲಿನ
 ಎರಡು ಸವನಗಳ ಶಕ್ತಿಸಮಾನತೆಯನ್ನು ಪಡೆಯಲಿಲ್ಲ. ದೇವತೆಗಳು ಈ ನ್ಯೂನತೆಯನ್ನು ಸಂಪಡಿಸಬೇಕೆಂದರಿತರು. ಅವರು
 ಅನಂತರ ಅದನ್ನು ಪಶುಗಳಲ್ಲಿ ವೀಕ್ಷಿಸಿ ಅನಂತರ ಅಶಿರದಿಂದಲೂ ಆದ್ಯಾರ್ಪಣೆಯಿಂದಲೂ ಆರಾಧಿಸಿದರು. ಅನಂತರ ಅದೂ
 ಸಹ ಮೊದಲಿನ ಎರಡು ಸವನಗಳ ಶಕ್ತಿಯನ್ನು ಪಡೆಯಿತು.

ಸರ್ವೈಃ ಸವನೈಃ ಸಮಾವದ್ವೀರ್ಯೈಃ ಸಮಾವಜ್ಞಾಮಿಭೇ ರಾಧ್ವೋತಿ
 ಯ ಏವಂ ವೇದ |

ವೇದಸಂ ಪ್ರಕಂಸತಿ -

ಈ ತತ್ತ್ವವನ್ನರಿತವನು ವೃದ್ಧಿಯನ್ನು ಪಡೆಯುತ್ತಾನೆ.

English Translation

(Origin of the three libation. They all are of equal strength)

What Gayatri had seized with her right foot, that became the morning libation; she made it her own place. Thence they think the morning libation to be the most auspicious of all. He who has such a knowledge becomes the first and most prominent among his people and attains to the leadership.

What she had seized with her left foot, became the midday libation. This portion slipped down, and after having slipped down, did not attain to the same strength as the first libation held with the right foot. The gods got aware of it, and wished that this portion should not be lost. They put therefore in it, of the metres, the Trishtubh, and of the deities, Indra. Therefore it (the midday libation) became endowed with the same strength as the first libation. He who has such a knowledge prospers through both the libations which are of equal strength, and of the same quality.

What Gayatri had seized with her bill, became the evening libation. When flying down, she suckled in the juice of this (portion of Soma, held in her bill), and after its juice had gone, it did not equal (in strength) the two first libations. The gods got aware of that and wished that the juice of this portion

should be kept. They discovered it (the remedy) in cattle. That is the reason that the priests pour sour milk in the Soma at the evening libation, and bring oblations of melted butter and of flesh (things coming from the cattle.) In this way the evening libation obtained equal strength with the two first libations.

He who has such a knowledge prospers, through all the libations which are of equal strength and of the same quality.

ಇತಿ ಶ್ರೀಮತ್ಸಾಯಣಾಚಾರ್ಯವಿರಚಿತೇ ಮಾಧವೀಯೇ ವೇದಾರ್ಥಪ್ರಕಾಶ

ಐತರೇಯಬ್ರಾಹ್ಮಣಭಾಷ್ಯಸ್ಯ ತ್ರಯೋದಶಾಧ್ಯಾಯೇ ತೃತೀಯಃ ಖಂಡಃ

ಇಲ್ಲಿಗೆ ಐತರೇಯಬ್ರಾಹ್ಮಣದ ಹದಿನೂರನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ ಮೂರನೆಯ ಖಂಡವು
ಸಮಾಪ್ತವಾದುದು.

ಅಥ ತ್ರಯೋದಶಾಧ್ಯಾಯೇ ಚತುರ್ಥಃ ಖಂಡಃ

ಹದಿನೂರನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ ನಾಲ್ಕನೆಯ ಖಂಡವು

[ಸೋಮಾಹರಣಕ್ಕಾಗಿ ಪ್ರಯತ್ನಪಟ್ಟ ತ್ರಿಷ್ಪದ್ ಮತ್ತು ಗಾಯತ್ರೀ ಛಂದಸ್ಸುಗಳು ಪುನಃ ತಮ್ಮ ಅಕ್ಷರಗಳನ್ನು ಪಡೆದ ವಿಚಾರ].

ತೇ ನಾ ಇಮೇ ಇತರೇ ಛಂದಸೀ ಗಾಯತ್ರೀನುಭ್ಯವದೇತಾಂ
ವಿತ್ತಂ ನಾನಕ್ಷರಾಣ್ಯನುಪರ್ಯಾಗುರಿತಿ ನೇತ್ಯಬ್ರವೀದ್ನಾಯತ್ರೀ
ಯಥಾವಿತ್ತಮೇವ ನ ಇತಿ ತೇ ದೇವೇಷು ಪ್ರಶ್ನಮೈತಾಂ ತೇ
ದೇವಾ ಅಬ್ರುವನ್ಯಥಾವಿತ್ತಮೇವ ನ ಇತಿ ತಸ್ಮಾದ್ಧಾಪ್ಯೇತರ್ಹಿ
ವಿತ್ತಾಂ ವ್ಯಾಹುರ್ಯಥಾವಿತ್ತಮೇವ ನ ಇತಿ ತತೋ ನಾ
ಅಪ್ಪಾಕ್ಷರಾ ಗಾಯತ್ರೈಭವತ್ತ್ವಕ್ಷರಾ ತ್ರಿಷ್ಟುಬೇಕಾಕ್ಷರಾ
ಜಗತೀ |

ನನು ಪೂರ್ವತ್ರ ಸರ್ವಾಣಿ ಜ್ಯಂದಾಂಸಿ ಚತುರಕ್ಷರಾಣೀತ್ಯುಕ್ತಂ ತೇಷ್ವಪಿ ತ್ರಿಷ್ಟುಭ
ಏಕಮಕ್ಷರಂ ಗತಂ ಜಗತ್ಯಾಶ್ಚ ತ್ರೀಣ್ಯಕ್ಷರಾಣಿ ಗತಾನಿ | ತಥಾ ಸತಿ ಸರ್ವಪ್ರತ್ಯಂಕರವಿರೋಧಃ |

ತೇಷು ಚ ತ್ರುತ್ಯಂತರೇಷ್ವತ್ಯಾಕ್ಷರಾ ಗಾಯತ್ರೀ || ಏಕಾದಶಾಕ್ಷರಾ ತ್ರಿಷ್ಟುಪ್ || ದ್ವಾದಶಾಕ್ಷರಾ
 ಜಗತೀತಿ ಸರ್ವತ್ರ ತ್ರಾಯತೇಽನುಷ್ಠಾನಂ ಚ ತಥೈವ ಕ್ರಿಯತೇ ತತ್ಕಥಂ ನಿರೋಧಪರಿಹಾರ
 ಇತ್ಯಾಖ್ಯಾಯಿಕಯಾ ಪರಿಹಾರಂ ದರ್ಶಯಿತುಮಾರಭತೇ-- ಯೇ ತ್ರಿಷ್ಟುಬ್ಬಗತ್ಯಾ ಪುರಾ
 ಸ್ತುಕೀಯಾನ್ಯಕ್ಷರಾಣಿ ಪರಿತ್ಯಕ್ತವತ್ಯೌ ತ ಏವೇನೋ ಇತರೇ ಗಾಯತ್ರೀವ್ಯತಿರಿಕ್ತೇ ಛಂದಸೀ
 ಗಾಯತ್ರೀಮುಖಿಲಕ್ಷ್ಯ ಸಮಾಗತ್ಯೈವಮುಕ್ತವತ್ಯೌ | ಹೇ ಗಾಯತ್ರೀ ಯತ್ಯಯಾ ವಿತ್ತಂ ಲಬ್ಧ-
 ಮುಧಿಕಮುಕ್ಷರಚತುಷ್ಟಯಂ ತದೇತನ್ಮೌ ತ್ರಿಷ್ಟುಬ್ಬಗತ್ಯೋರಾವಯೋಃ | ತಸ್ಮಾತ್ತಾನಿ ಚತ್ಯಾ-
 ಯಕ್ಷರಾಣ್ಯನುಪರ್ಯಾಗುರಾವಾಂ ತ್ರಿಷ್ಟುಬ್ಬಗತ್ಯಾವನುಪಲಕ್ಷ್ಯ ಪರ್ಯಾವೃತ್ಯ ಗಚ್ಛಂತಿತಿ |
 ಗಾಯತ್ರೀ ತಯೋರ್ವಚನಂ ನೇತಿ ನಿರಾಕೃತ್ಯ ತತ್ರೈವಾಮುಪಪತ್ತಿಮುಬ್ರವೀತ್ | ನೋಃ
 ಸ್ವಾಕಂ ಯಥಾವಿತ್ತಮೇವ ಲಬ್ಧಮನತಿಕ್ರಮ್ಯೈವ ಸ್ವಾಮಿತ್ತಂ ಯುಕ್ತಂ || ಯದ್ವಸ್ತು ಯೇನ
 ಲಬ್ಧಂ ತತ್ತಸ್ಯೈವೇತಿ ಲೌಕಿಕನ್ಯಾಯಸ್ತಂ ನ್ಯಾಯಂ ನಿರ್ದೇಶುಂ ತೇ ತ್ರಿಷ್ಟುಬ್ಬಗತ್ಯೌ ದೇವೇಷು
 ಪ್ರತ್ಯಮೈತಾಂ ಪ್ರಾಪ್ನುತಾಂ | ಹೇ ದೇವಾಃ ಕಥಂ ನ್ಯಾಯ ಇತಿ ತಯೋಃ ಪ್ರತ್ಯಃ | ತೇ ಚ
 ದೇವಾ ಉತ್ತರಮೇವಮುಬ್ರುವತ್ || ವೋ ಯುಷ್ಮಾಕಂ ತಿಸ್ಯಾಣಾಂ ಯಥಾವಿತ್ತಮೇವಾಕ್ಷರ
 ಸ್ವೀಕಾರೋ ಯುಕ್ತ ಇತಿ | ಯಸ್ಮಾದ್ವೇವೈರೇವಮುಕ್ತಂ ತಸ್ಮಾದ್ವ ತತ ಏವ ಕಾರಣಾದಿದಾ
 ನೀಮುಪಿ ವಿತ್ತಾಂ ಕಸ್ಯಾಂ ಚಿತ್ತುರುಷಸ್ಯ ದ್ರವ್ಯಲಬ್ಧೌ ಸತ್ಯಾಂ ವ್ಯಾಹುರ್ವಿಪ್ರತಿಪನ್ನಂ ಪ್ರತಿ
 ನ್ಯಾಯಾಭಿಜ್ಞಾ ಏವಮಾಹುಃ || ನೋಽಸ್ವಾಕಂ ಸರ್ವೇಷಾಮುಪಿ ಲಬ್ಧಮನತಿಕ್ರಮ್ಯೈವ ವಸ್ತು
 ಸ್ವೀಕಾರೋ ಯುಕ್ತ ಇತಿ ವಕ್ತೃಣಾಮುಭಿಪ್ರಾಯಃ | ದೇವೈರ್ನ್ಯಾಯೇ ನಿರ್ಣಯತೇ ಸತಿ
 ತದೂರ್ಧ್ವಂ ಗಾಯತ್ರೀ ಸ್ತುಕೀಯೈಃ ಸ್ತುಭಾವಸಿದ್ಧೈಶ್ಚ ತುರಕ್ಷರೈರ್ಯುರ್ದ್ವೇ ಲಬ್ಧೈಶ್ಚ ತುರಕ್ಷರೈ-
 ರಪಿ ಸ್ತುಯಮುಷ್ವಾಕ್ಷರಾಃ ಛಂದಃ || ತ್ರಿಷ್ಟುಭಃ ಪೂರ್ವಂ ವರ್ತಮಾನೇಷು ಚತುರ್ವೇಶಾಕ್ಷ-
 ರಸ್ಯ ಗತತ್ಯಾತ್ಮ್ಯಕ್ಷರೈವ ಸಾ || ತಥಾ ಜಗತ್ಯಾತ್ಮತುರಕ್ಷರೇಷ್ವಕ್ಷರಪ್ರಯಸ್ಯ ಗತತ್ಯಾದೇಶಾಕ್ಷ-
 ರೈವ ಸಾಃ ಛಂದಃ ||

ಗಾಯತ್ರಿಯು ತ್ರಿಷ್ಟುಪ್ಪಿನ ಮೂರು ಅಕ್ಷರಗಳನ್ನೂ, ಜಗತಿಯ ಒಂದಕ್ಷರವನ್ನೂ ತೆಗೆದುಕೊಂಡು ಹಂತಿರುಗಿದಂತರ
 ಅವೆರಡೂ ಇದನ್ನು ಸಮಾಪಿಸಿ ನಮ್ಮ ಏಕದ್ವಯವಾದ ಅಕ್ಷರಗಳು ನಿನ್ನೊಡನೆ ಸೇರಿ ಒಂದಿವೆ. ಅವನ್ನು ಹಂತಿರುಗಿಸು ಎಂದು
 ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಿದಾಗ ಗಾಯತ್ರಿಯು ಇಲ್ಲ, ಅವು ನಿಮ್ಮವಲ್ಲ, ನಾನು ಅವನ್ನು ತಂದುದರಿಂದ ಅವು ನನ್ನದೇ ಆಯಿತು ಎಂದಿತು
 ಅನಂತರ ಅವೆರಡೂ ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಸಮಾಪಿಸಿ ತಮ್ಮ ದೂರವನ್ನು ಹೇಳಿಕೊಂಡವು. ದೇವತೆಗಳು ಗಾಯತ್ರೀ, ದಕ್ಷಿಣಾಕ್ಷೀ
 ವಹಿಸಿ, ನೀನು ಅವನ್ನು ತಂದುದರಿಂದ ಆ ಮೂರಕ್ಷರಗಳೂ ನಿನ್ನದೇ ಆಯಿತು ಎನ್ನುವ ರೂಢಿಯುದುಂಕಿದೆಯೆ, ಅವನ್ನು
 ಸ್ವಾಯತ್ತೀಕರಿಸಿಕೊಳ್ಳುವ ಅಧಿಕಾರವು ನಿನ್ನದೇ ಎಂದರು. ಆಗ ಗಾಯತ್ರಿಯು ಅಷ್ಟಾಕ್ಷರಾತ್ಮಕವಾಗಿಯೂ, ತ್ರಿಷ್ಟುಭ್ಯ
 ತ್ರ್ಯಕ್ಷರಾತ್ಮಕವಾಗಿಯೂ ಜಗತಿಯು ಏಕಾಕ್ಷರಾತ್ಮಕವಾದುದೂ ಆದವು.

ಸಾಷ್ಟಾಕ್ಷರಾ ಗಾಯತ್ರೀ ಪ್ರಾತಃಸವನಮುದಯಚ್ಛಿನ್ನಾಶಕ್ನೋತ್ರಿ-

ಷ್ಟುಪ್ ತ್ರ್ಯಕ್ಷರಾ ನೂರ್ಧ್ಯಂದಿನಂ ಸವನಮುದ್ಯಂತುಂ ತಾಂ

ಗಾಯತ್ರೈಬ್ರವೀದಾಯಾನ್ಯಪಿ ಮೇತಪ್ರಾಸ್ತೀತಿ ಸಾ ತಥೇತ್ಯ-

ಬ್ರವೀತ್ ತ್ರಿಷ್ಠುಪ್ ತಾಂ ವೈ ಮೈತೈರಷ್ವಾಭಿರಕ್ಷರೈರುಪ-
ಸಂಧೇಹೀತಿ ತಥೇತಿ ತಾಮುಪಸಮದಧಾದೇತದ್ವೈ ತದ್ಗಾ-
ಯತ್ರೈ ಮಧ್ಯಂದಿನೇ ಯನ್ಮರುತ್ವತೀಯಸ್ಯೋತ್ತರೇ ಪ್ರತಿ-
ಪದೋ ಯಶ್ಚಾನುಚರಃ ಸೈಕಾದಶಾಕ್ಷರಾ ಭೂತ್ವಾ ಮಾಧ್ಯಂದಿನಂ
ಸವನಮುದಯಚ್ಯುತ್ |

ಇದಾನೀಂ ತ್ರಿಷ್ಠುಭೋಃಕ್ಷರತ್ರಯಾದಧಿಕಾನಾಮುಕ್ಷರಾಣಾಂ ಪ್ರಾಪ್ತಿಪ್ರಕಾರಂ ದರ್ಶ-
ಯತಿ ಯೇಯಮುಷ್ವಾಕ್ಷರಾ ಗಾಯತ್ರೀ ಸೇಯಂ ಪ್ರಾತಃಸವನಮುದಯಚ್ಯುದುಷ್ಯಮನಂ
ನಿರ್ವಾಹಂ ತಸ್ಯ ಪ್ರಾತಃಸವನಸ್ಯಾಕರೋತ್ || ಯಾ ತು ತ್ರಿಷ್ಠುಪ್ತ್ಯುಕ್ಷರಾಃಕ್ಷರತ್ರಯಮಾಶ್ರೇಣ
ಯುಕ್ತಾ ಸತೀ ಮಾಧ್ಯಂದಿನಸವನಮುದ್ಯಂತಂ ನಿರ್ವೋಧಂ ನಾಶಕ್ನೋತ್ತಾಮಶಕ್ತಾಂ
ತ್ರಿಷ್ಠುಭಂ ದೃಷ್ಟ್ವಾ ಗಾಯತ್ರೇವಮಬ್ರವೀತ್ || ಆಯಾನಿ ತ್ವತ್ಸಾಹಾಯಾರ್ಥಮಶಮಾ-
ಗಚ್ಛಾನಿ ಮೇ ಮಮಾಪ್ಯಸ್ತಿಸ್ತಾಮಧ್ಯಂದಿನೇ ಸವನೇ ಭಾಗೋಽಸ್ತು ಇತಿ | ತದ್ವಚನಮಂಗೀಕೃತ್ಯ
ಸಾ ತ್ರಿಷ್ಠುಬೇವಮಬ್ರವೀತ್ ಗಾಯತ್ರೀಂ ತಾಂ ವೈ ಮಾ ತಾದೃಶೀಂ ತ್ವಕ್ಷರಾಮೇವ ಮಾಂ
ಸ್ತುಕೀಯೈರೇತೈರಷ್ವಾಭಿರಕ್ಷರೈರುಪಸಂಧೇಹಿ ಸಾಮಾಪ್ಯೇನ ಸಂಧಾನಂ ಕುರು ಪ್ರವಿಶೇತ್ಯರ್ಥಃ |
ತದ್ವಚನಮಂಗೀಕೃತ್ಯ ಸಾ ಗಾಯತ್ರೀ ತಾಂ ತ್ರಿಷ್ಠುಭಮುಪದಧಾತ್ವುಕೀಯೈರಷ್ವಾಭಿರಕ್ಷರೈಃ
ಪ್ರಾವಿತತ್ | ಕೋಃಸೌ ಗಾಯತ್ಯಾ ಲಬ್ಧೋ ಭಾಗ ಇತಿ ಸ ಉಚ್ಯತೇ | ಮರುತ್ವತೀಯಸ್ಯ
ತಸ್ತುಸ್ಯೋತ್ತರೇ ಪ್ರತಿಪದೌ, ಆ ತ್ವಾ ರಥಮಿತ್ಯಸ್ತಿಸ್ತಾಂ ರಂಭರೂಪೇ ತ್ವಚೇ ಪ್ರಥಮಾಯಾ
ಉತ್ತರೇ ಯೇ ದ್ವೇ ಯಚೌ ಪ್ರತಿಪದೌ ಪ್ರಾರಂಭರೂಪೇ ವಿದ್ಯೇತೇ ಯಶ್ಚೇದಂ ವಸೋ ಸುತ-
ಮಿತ್ಯನುಚರರೂಪಸ್ತ್ವಚಸ್ತದೇವೈತದ್ಯಕ್ಷಂಚಕಂ ಮಾಧ್ಯಂದಿನಸವನೇ ಗಾಯತ್ರೈ
ತ್ರಿಷ್ಠುಭಾ ದತ್ತಂ ತಾತ್ವ ಪಂಚರ್ಚೋ ಗಾಯತ್ರೀಚ್ಛಂದಸ್ಸಾಸ್ತತೋ ಗಾಯತ್ರೀಪ್ರವೇಶಾತ್
ಸಾ ತ್ರಿಷ್ಠುಬೇಕಾದಶಾಕ್ಷರಾ ಭೂತ್ವಾ ಮಾಧ್ಯಂದಿನಸವನಪ್ರಯೋಗಮುದಯಚ್ಯುನ್ನಿರವಹತ್ |

ಆಗ ಗಾಯತ್ರಿಯು ಅಷ್ಟಾಕ್ಷರಗಳೊಡನೆ ಪ್ರಾತಃಸವನದಲ್ಲಿ ಭಾಗವಹಿಸಲು ಸವರ್ಥವಾಯಿತು. ಅದರ ತ್ರಿಷ್ಠುಪ್ತು
ತನ್ನ ಮೂರು ಅಕ್ಷರಗಳೊಡನೆ ಮಾಧ್ಯಂದಿನಸವನದಲ್ಲಿ ಭಾಗವಹಿಸಲಾಗಲಿಲ್ಲ. ಆಗ ಗಾಯತ್ರಿಯು ನಾನೂ ಸಹ ಮಾಧ್ಯಂದಿನ
ಸವನದಲ್ಲಿ ಭಾಗವಹಿಸುತ್ತೇನೆ. ನನಗೂ ಅದರ ಯಜ್ಞಭಾಗವರದೇಕೆಂದಿತು. ಹೀಗೆ ಆಗಲಿ, ನೀನು ನಿನ್ನ ಅಷ್ಟಾಕ್ಷರ
ಗಳೊಡನೆ ನನ್ನೊಂದಿಗೆ ಸೇರಿಕೋ ಎಂದು ತ್ರಿಷ್ಠುಪ್ತು ಹೇಳಿತು. ಒಟ್ಟಿಗೆ ಏಕಾದಶಾಕ್ಷರವಾಗಿ ಮಾಧ್ಯಂದಿನಸವನಕ್ಕೆ
ಸಹಾಯಕವಾಯಿತು.

ನಾಶಕ್ನೋಜ್ಜಗತ್ಯೇಕಾಕ್ಷರಾ ತೃತೀಯಸವನಮುದ್ಯಂತುಂ ತಾಂ
ಗಾಯತ್ರೈಬ್ರವೀದಾಯಾನ್ಯಸಿ ಮೇಽತ್ರಾಸ್ತಿಸ್ತಿತಿ ಸಾ ತಥೇತ್ಯ-
ಬ್ರವೀಜ್ಜಗತೀ ತಾಂ ವೈ ಮೈತೈರೇಕಾದಶಭಿರಕ್ಷರೈರುಪಸಂಧೇ-
ಹೀತಿ ತಥೇತಿ ತಾಮುಪಸಮದಧಾದೇತದ್ವೈ ತದ್ಗಾಯತ್ರೈ

ತೃತೀಯ ಸವನೇ ಯದ್ವೈಶ್ವದೇವಸ್ಯೋತ್ತರೇ ಪ್ರತಿಪದೋ
ಯಶ್ಚಾನುಚರಃ ಸಾ ದ್ವಾದಶಾಕ್ಷರಾ ಭೂತ್ವಾ ತೃತೀಯಸವನ-
ಮುದಯಚ್ಛತ್ |

ಅಥ ಜಗತ್ಯಾಃ ಸ್ತುತೀಯಾದೇಕಸ್ಯಾದಕ್ಷರಾದಧಿಕಾಸಾಮಾನ್ಯರಾಜಾಂ ಪ್ರಾಪ್ತಿ ಪ್ರಕಾ-
ರಂ ದರ್ಶಯತಿ || ವೈಶ್ವದೇವತಸ್ತಸ್ಯ ಪ್ರತಿಪದಾನುಚರಾವುಪರಿಷ್ಕಾದುದಾಹರಿಸ್ತೀತೀ ||

ಜಗತಿಯು ಏಕಾಕ್ಷರಾತ್ಮಕವಾಗಿ ತೃತೀಯಸವನದ ನಿಮಃಪಾಕ್ಕೆ ಅಸಮಭಾವವಾಯಿತು. ಆಗ ಭವಗಾಯತ್ರಿಯು
ಅದರೊಂದಿಗೆ ತಾನು ಸೇರುವುದಾಗಿಯೂ ತನಗೆ ತೃತೀಯಸವನದಲ್ಲಿಯೂ ಭಾಗವಿರಬೇಕೆಂದು ಕೇಳಿತು. ಒಗಟೆಯು ಹಾಗೇ
ಆಗಲೆಂದು ಒಪ್ಪಲಾಗಿ ತೃತೀಯಸವನದಕಾಲದಲ್ಲಿ ಅದರೊಂದಿಗೆ ಸೇರಿಕೊಂಡಿತು. ಆಗ ದ್ವಾದಶಾಕ್ಷರಾತ್ಮಕವಾಗಿ ತೃತೀಯ
ಸವನಕ್ಕೆ ಸಹಾಯಕವಾಯಿತು.

ತತೋ ವಾ ಅಷ್ಟಾಕ್ಷರಾ ಗಾಯತ್ರೈಭವದೇಕಾದಶಾಕ್ಷರಾ
ತ್ರಿಷ್ಪುಚ್ಛ ದ್ವಾದಶಾಕ್ಷರಾ ಜಗತೀ |

ಉತ್ತಮರ್ಥಂ ನಿಗಮಯತಿ ||

ಆಗ ಗಾಯತ್ರಿಯು ಅಷ್ಟಾಕ್ಷರಾತ್ಮಕವಾಗಿಯೂ, ತ್ರಿಷ್ಪುಚ್ಛ ಏಕಾದಶಾಕ್ಷರಾತ್ಮಕವಾಗಿಯೂ, ಜಗತಿಯು ದ್ವಾದಶಾಕ್ಷರಾತ್ಮಕವಾಗಿಯೂ ಆಯಿತು.

ಸರ್ವೈಶ್ವಂಧೋಭಿಃ ಸಮಾನದ್ವೀರೈಃ ಸಮಾನಜ್ಞಾಮಿಭೀ ರಾಧ್ನೋತಿ
ಯ ಏವಂ ವೇದ H

ವೇದಸಂ ಪ್ರಕಂಶತಿ-

ಈ ತತ್ವವನ್ನು ತಿಳಿದವನು ಸಮಾನವಾದ ಶಕ್ತಿಯನ್ನೂ ವೈಭವವನ್ನೂ ಪಡೆದಿರುವ ಈ ಘಂಟವುಗಳ ಅನುಗ್ರಹದಿಂದ
ಸಕಲ ಸಂಪತ್ತನ್ನೂ ಪಡೆಯುತ್ತಾನೆ ಎಂದು ಗಾಯತ್ರೀಸ್ತುತಿಯಿದೆ.

ಏಕಂ ವೈ ಸತ್ತತ್ರೇಧಾಭವತ್ತಸ್ಮಾದಾಯದಾರ್ತವ್ಯಮೇವಂ ವಿದುಷ
ಇತ್ಯೇಕಂ ಹಿ ಸತ್ತತ್ರೇಧಾಭವತ್ ||

ಗಾಯತ್ರೀಂ ವಿಶೇಷಣವಿಶೇಷೇಣ ಪ್ರಕಂಶತಿ- ತದ್ಗಾಯತ್ರಾಃ ಸ್ತುರೂಪಂ ಪೂರ್ವಂ
ಚತುರಕ್ಷರರೂಪೇಣೈಕಮೇವ ಸತ್ತಶ್ವಾದಧಿಕಾಕ್ಷರಜಮಷ್ಟಯತ್ವಸಂಪಾದನೇನ ಸ್ತುತೀಯಾ-
ಸಾಮಾನ್ಯಾಕ್ಷರಾಜಾಂ ತ್ರಿಷ್ಪುಚ್ಛಗತೋಃ, ಪ್ರವೇಶೇನ ಚ ತ್ರೇಧಾಭವತ್ || ಯಸ್ಮಾದೀ-
ದೃತೋ ಗಾಯತ್ರಾ ಮಹಿಮಾ ತಸ್ಮಾದೇವಂ ವಿದುಷೇ ಗಾಯತ್ರೀಮಹಿಮಾಸಂ ಜ್ಞಾತವತೇ

ಪುರುಷಾಯ ಲೋಕೇ ಸುವರ್ಣಾದಿಕಂ ದಾತವ್ಯಮಿತ್ಯೇವಂ ಧರ್ಮರಹಸ್ಯವಿದಃ ಪ್ರಾಹುಃ |
ಯಸ್ಮಾದ್ಧ್ಯಾಯತ್ರೀಶ್ವರೂಪಮೇಕಮೇವ ಸತ್ತೇಧಾಃ ಭೂತಸ್ಯಾತ್ಮದ್ವಿದೇ ದಾನಮುಚಿತಮೇ-
ವೇತ್ಯುಪಸಂಹಾರಾರ್ಥೇ ಪುನರ್ವಚನಂ ||

ಈಗ ಗಾಯತ್ರೀಛಂದಸ್ಸನ್ನು ವಿಶೇಷವಾಗಿ ಪ್ರಶಂಸೆಮಾಡುವರು--ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಗಾಯತ್ರಿಗೆ ನಾಲ್ಕು ಅಕ್ಷರಗಳು ಮಾತ್ರವಿದ್ದುವು. ಅನಂತರ ತ್ರಿಷ್ಠಪ್ ಛಂದಸ್ಸಿನ ಒಂದು ಅಕ್ಷರ, ಜಗತೀಛಂದಸ್ಸಿನ ಮೂರು ಅಕ್ಷರಗಳು ಒಟ್ಟು ನಾಲ್ಕು ಅಕ್ಷರಗಳು ಸೇರಿ ಗಾಯತ್ರಿಗೆ ಎಂಟು ಅಕ್ಷರಗಳಾದವು. ಹೀಗೆ ತ್ರಿಷ್ಠಪ್ ಮತ್ತು ಜಗತೀಛಂದಸ್ಸುಗಳ ಪ್ರವೇಶದಿಂದ ಗಾಯತ್ರಿಯ ಈ ಮಹಿಮೆಯನ್ನು ತಿಳಿದಿರುವ ಪುರುಷನಿಗೆ ಸುವರ್ಣಾದಿ ದಾನದಕ್ಷಿಣೆಗಳನ್ನು ಕೊಡಬೇಕು. ಈ ರೀತಿ ಧರ್ಮ ರಹಸ್ಯವನ್ನು ತಿಳಿದವರು ಹೇಳುವರು ಎಂದಭಿಪ್ರಾಯವು.

ತೈತ್ತಿರೀಯಸಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿ ಈ ಕಥಾಭಾಗವು ಈ ರೀತಿ ವರ್ಣಿತವಾಗಿದೆ -

ಕದ್ರೂಶ್ಚ ವೈ ಸುಪರ್ಣೇ ಚಾತ್ಮರೂಪಯೋರಸ್ವರ್ದೇತಾಗ್ಂ ಸಾ ಕದ್ರೂಸ್ಸುಪರ್ಣೇ-
ಮಜಯತ್ಸಾಬ್ರವೀತ್ಪ್ರತೀಯಸ್ಯಾಮಿತೋ ದಿವಿ ಸೋಮಸ್ತಮಾಹರ ತೇನಾತ್ಮಾನಂ ನಿಷ್ಕ್ರೀ-
ಣೇಷ್ಟೇತೀಯಂ ವೈ ಕದ್ರೂರಸೌ ಸುಪರ್ಣೇ ಛಂದಾಗ್ಂಸಿ ಸೌಪರ್ಣೇಯಾಸ್ಸಾಬ್ರವೀದಸ್ಯೈ
ವೈ ಪಿತರೌ ಪುತ್ರಾನ್ ಬಿಭೃತಸ್ತಪ್ರತೀಯಸ್ಯಾಮಿತೋ ದಿವಿ ಸೋಮಸ್ತಮಾಹರ ತೇನಾತ್ಮಾನಂ
ನಿಷ್ಕ್ರೀಣೇಷ್ಟೇತಿ ಮಾ ಕದ್ರೂರವೋಚತಿ ಜಗತ್ಯುದಪಚ್ಚತುರ್ದಶಾಕ್ಷರಾ ಸತೀ ಸಾಪ್ರಾಪ್ಯ
ನ್ಯವರ್ತತ ತಸ್ಯೈ ದ್ವೇ ಅಕ್ಷರೇ ಅಮೀಯೇತಾಗ್ಂ ಸಾ ಪಶುಭಿಶ್ಚ ದೀಕ್ಷಯಾ ಚಾಗಚ್ಚತ್ವ-
ಸ್ಯಾಚ್ಚಗತೀ ಛಂದಸಾಂ ಪಶವ್ಯತಮಾ ತಸ್ಮಾತ್ಪಶುಮಂತಂ ದೀಕ್ಷೋಪನಮತಿ ತ್ರಿಷ್ಠುಗುದಪ-
ತತ್ಪ್ರಯೋದಶಾಕ್ಷರಾ ಸತೀ ಸಾಪ್ರಾಪ್ಯ ನ್ಯವರ್ತತ ತಸ್ಯೈ ದ್ವೇ ಅಕ್ಷರೇ ಅಮೀಯೇತಾಗ್ಂ ಸಾ
ದಕ್ಷಿಣಾ ಛತ್ವತಸಸಾ ಚಾಗಚ್ಚತ್ವಸ್ಯಾತ್ಮಿಷ್ಠಿಭೋ ಲೋಕೇ ಮಾಧ್ಯಂದಿನೇ ಸವನೇ ದಕ್ಷಿಣಾ
ನೀಯಂ ನಿತ್ಯೈಲು ವಾವ ತಪ ಇತ್ಯಾಯುರ್ಯಸ್ಯಂದದಾತೀತಿ ಗಾಯತ್ಪ್ರುದಪಚ್ಚತು-
ರ್ದಶಾಕ್ಷರಾ ಸೌಜಯಾ ಜ್ಯೋತಿಷಾ ತಮಸಾ ತಮಸ್ಯಾ ಅಜಾಭ್ಯರುಂಧ ಪದಜಾಯಾ ಅಜತ್ವಗ್ಂ
ಸಾ ಸೋಮಂ ಚಾಬರಚ್ಚತ್ವಾರಿ ಚಾಕ್ಷರಾಣಿ ಸಾಪ್ಪಾಕ್ಷರಾ ಸಮಗದ್ಯತ ಬ್ರಹ್ಮವಾದಿನೋ
ವದಂತಿ ತಸ್ಮಾತ್ಪತ್ಯಾದ್ಧ್ಯಾಯತ್ರೀ ಲಂಞಾ ಛಂದಸಾಗ್ಂ ಸತೀ ಯಜ್ಞಮುಖಂ ಪರೀಯಾ-
ಯೇತಿ ಯದೇವಾದಸೋಮಮಾಹರತಸ್ಮಾದ್ಯಜ್ಞಮುಖಂ ಪರೈಕ್ವತ್ವಾತ್ತ್ವೇಜಸ್ವಿನೀತಮಾ
ಪದ್ಯಾಂ ದ್ವೇ ಸವನೇ ಸಮಗೃಹ್ಣಾನ್ಮುಖೇನೈಕಂ ಯನ್ಮುಖೇನ ಸಮಗೃಹ್ಣಾತ್ವದಥಯತ್ವ-
ಸ್ಯಾದ್ವೇ ಸವನೇ ಶುಕ್ರವತೀ ಪ್ರಾತಸ್ಸವನಂ ಚ ಮಾಧ್ಯದಿನಂ ಚ ತಸ್ಮಾತ್ಪ್ರತೀಯಸವನ
ಮಜೀಷಮುಭಿಷುಂಘಂತಿ ಧೀತಮಿವ ಹಿ ಮನ್ಯಂತೇ | (ತೈ. ಸಂ. ೬-೧-೬-೧ ರಿಂದ ೩)

ಕದ್ರು ಮತ್ತು ಸುಪರ್ಣೇ ಎಂಬಿಬ್ಬರಿಗೂ ಸಹ ತಮ್ಮ ರೂಪದ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಯಾದೃಕರೀತಿ ವೃಥೆಯುಂಟಾಯಿತು. ಕದ್ರುವೇ ಜಯಿಸಿ ಸುಪರ್ಣೆಯನ್ನು ಸೋರಿಸಿ ತನ್ನ ಅಧೀನದಲ್ಲಿರಿಸಿಕೊಂಡಳು. ಆಗ ಸೋತ ಸುಪರ್ಣೆಯನ್ನು ಕುರಿತು ಮೂರನೇ ಸ್ವರ್ಗಭಾಗದಲ್ಲಿ ಸೋಮವು ಇದೆ. ಅದನ್ನು ತಂದುಕೊಟ್ಟು ನೀನು ಬಿಡುಗಡೆಯನ್ನು ಹೊಂದಬಹುದು ಎಂದು ಛರವಸಿಯನ್ನು ಕೊಟ್ಟಳು. ಕದ್ರುವೇ ಈ ಪೃಥ್ವಿಯು; ಸುಪರ್ಣೆಯೇ ಅಂತರಿಕ್ಷವು. ಛಂದಸ್ಸುಗಳೇ ಸುಪರ್ಣೆಯ ಸಂತಾನಗಳು. ತಾಯಿಯ ಸೇವೆಗಾಗಿಯೇ ಭೋಜಿಸಲ್ಪಡತಕ್ಕ ಮಕ್ಕಳುಗಳ ಸಹಾಯದಿಂದ ನೀನು ಸೋಮವನ್ನು ತರಿಸಿಕೊಟ್ಟು ನಿನ್ನ ಮಕ್ಕಳನ್ನು

ಯನ್ನು ಪಡೆಯಬಹುದೆಂದು ಕದ್ರುವು ಸುಪರ್ಣಿಗೆ ಹೇಳಿದಳು. ಆಗ ಅದೇರೀತಿ ಸುಪರ್ಣಿಯೂ ಸಹ ತನ್ನ ಮಕ್ಕಳಿಗೆ ಈ ಸಂದರ್ಭವನ್ನು ತಿಳಿಸಿದಳು. ಆಗ ಹದಿನಾಲ್ಕು ಅಕ್ಷರಾತ್ಮಕವಾದ ಜಗತಿಯು ಅಂತರ್ದೇಶಕ್ಕೆ ಹಾರಿತು. ಆದರೆ ಸೋಮವನ್ನು ಪಡೆಯಲಾಗದೇ ಹಿಂತಿರುಗಿತು. ಹದಿನಾಲ್ಕರಲ್ಲಿ ಎರಡರ್ದರಗಳನ್ನು ಕಳೆದುಕೊಂಡಿತು ಮತ್ತು ಯಜ್ಞಪಠಗೊಡನೆಯೂ ಹಿಂತಿರುಗಿತು. ಅದುದರಿಂದಲೇ ಜಗತೀಭವಸ್ತು ಪಶುಸಂಪತ್ತವ್ಯವೃದ್ಧಿಯಿಂದ ಕೂಡಿದೆ. ಪಶುಸಂಪತ್ತವ್ಯವೃದ್ಧಿನಿಂದ ಭೃದುಷನು ಅಭಿಷಿಕ್ತನಾಗಲರ್ಹನಾಗುತ್ತಾನೆ. ನಂತರ ಹದಿನೂರು ಅಕ್ಷರಗೊಡನೆ ಕೂಡಿದ ತ್ರಿಪ್ತವಾ ಛಂದಸ್ಸು ಅಂತರ್ದೇಶಕ್ಕೆ ಹಾರಿತು. ಅದಕ್ಕೂ ಕೂಡ ಎರಡು ಅಕ್ಷರಗಳು ಹೀನವಾಗಿ ಸೋಮವು ಲಭಿಸಲಿಲ್ಲ. ಆದರೆ ಅದು ಹಿಂತಿರುಗಿ ಒರುವಾಗ ಯಜ್ಞಕ್ಕೆ ಉಪಯುಕ್ತವಾದ ದಕ್ಷಿಣೆಯೊಡನೆಯೂ, ತಪಸ್ಸುಮಗ್ನಿಗೊಡನೆಯೂ ಹಿಂತಿರುಗಿತು. ಅದುದರಿಂದ ದೋಷವ್ಯವಹಾರದಲ್ಲಿ ಮಾಧ್ಯಂದಿನಸವನಾಲದಲ್ಲಿ ದಕ್ಷಿಣೆಯು ಅಪಿತವಾಗುತ್ತದೆ. ಯಾವನು ತನ್ನ ಸಂಪತ್ತನ್ನು ದಾದರೂವದ್ದುಗೊಪನೋ ಅದೇ ತಪಸ್ತ್ರಯೆಯನ್ನು ಸಿಕ್ಕೊಳ್ಳುವುದು. ಅನಂತರ ನಾಲ್ಕು ಅಕ್ಷರಾತ್ಮಕವಾದ ಗಾಯತ್ರಿಯು ತನ್ನೊಡನೆ ದೋಷವಾದ ಒಂದು ಅಕ್ಷರೊಡನೆ ಅಂತರ್ದೇಶಮುಖವಾಗಿ ಹೊರಟಿತು. ಆ ಅಕ್ಷರವು ಗಾಯತ್ರಿಗೆ ಸೋಮವು ಲಭಿಸುವಂತೆ ಮಾಡಿತು. ಆಗ ಗಾಯತ್ರಿಯು ಸೋಮವನ್ನು ತೆಗೆದುಕೊಂಡು ಬರುವಾಗ ತ್ರಿಪ್ತವಾ ಮತ್ತು ಜಗತಿಯು ಅಲ್ಲಿ ಒಟ್ಟು ಒಂದ ನಾಲ್ಕು ಅಕ್ಷರಗಳನ್ನೂ ಹಿಂದಕ್ಕೆ ತೆಗೆದುಕೊಂಡು ಬಂದುದರಿಂದ ತನ್ನ ಪೂರ್ವಸ್ಥಿತಿಯಲ್ಲಿದ್ದ ನಾಲ್ಕು ಅಕ್ಷರಗೊಡನೆ ಈ ನಾಲ್ಕು ಅಕ್ಷರಗಳೂ ಸೇರಿಕೊಂಡು ಒಟ್ಟು ಅಷ್ಟಾಕ್ಷರಾತ್ಮಕವಾಯಿತು. ಹೀಗೆ ಛಂದಸ್ಸುಗಳಲ್ಲಿಲ್ಲಾ ಅತಿ ಚಿಕ್ಕದಾದರೂ ಸಹ ಯಜ್ಞಕ್ಕೆ ಅತಿ ಮುಖ್ಯವಾದ ಸೋಮವನ್ನು ತಂದುದಕ್ಕಾಗಿ ಯಜ್ಞಕಾರ್ಯದಲ್ಲಿ ಅತಿ ಪ್ರಧಾನವಾದ ಸ್ಥಾನವನ್ನು ಹೊಂದಿದೆಯೆಂದು ಬ್ರಹ್ಮದಾದಿಗಳ ಮತವಾಗಿದೆ. ಅದುದರಿಂದಲೇ ಅದು ಛಂದಸ್ಸುಗಳಲ್ಲಿಲ್ಲಾ ಅತ್ಯಂತ ಕೀರ್ತಿಸ್ವಿಯಾಗಿದೆ. ಅದು (ಪಕ್ಷಿರೂಪವಾದ ಗಾಯತ್ರಿಯು) ಎರಡು ಪಾದಗಳಿಂದಲೂ ಎರಡು ಸವನಗಳನ್ನೂ, ಮುಖದಿಂದ ಒಂದನ್ನೂ ತಂದಿತು. ಮುಖದಿಂದ ತಂದ ಸವನವನ್ನು ದಾನ ಮಾಡಿತು. ಅದುದರಿಂದಲೇ ಪ್ರಾತಃಸವನವೂ, ಮಾಧ್ಯಂದಿನಸವನವೂ ಶುಭ್ರವಾದ ಸೋಮಯುಕ್ತವಾಗಿಯೂ ಮತ್ತು ತೃತೀಯಸವನವು ಪುಜೇಷ (ಹಿಂದಿನ ರಸವುಳ್ಳದ್ದು) ಯುಕ್ತವಾಗಿಯೂ ಇರುತ್ತದೆ. ಇದು ಕೈತ್ತಿರೀಯಃಕುಹಿತಿಯಲ್ಲಿ ಉಕ್ತವಾಗಿರುವ ಕ್ರಮ. ಏತರೀಯಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿ ಈ ವಿವರಣೆಯು ಕೊಂಚ ವ್ಯತ್ಯಾಸವಾಗಿದೆ. ಇದು ಎರಡು ಪ್ರಕರಣಗಳಲ್ಲಿ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ.

English Translation

(How Trishtubh and Gayatri obtained their proper number of Syllables)

The two other metres said to the Gayatri, "That which thou hast obtained of us, viz., our syllables, should be restored to us." The Gayatri answered, "No". They said "As far as the right of possession is concerned, they (those syllables) are ours." They went to ask the gods. The gods said, "as far as the right of possession is concerned, they are yours." Thence it comes, that even here (in affairs of daily life), people say when they quarrel, "as far as the right of possession is concerned, this is ours."

Hence the Gayatri became possessed of eight syllables for she did not return the four which she had taken from the others), the Trishtubh had three, and the Jagati only one syllable.

The Gayatri lifted the morning libation up to the gods ; but the Trishtubh was unable to lift up the midday libation. The Gayatri said to her, " I will go up with the midday libation ; let me have a share in it. The Trishtubh consented, and said, ' put upon me who consists of three syllables, these eight syllables. The Gayatri consented and put upon her eight syllables. That is the reason that at the midday libation the two last verses of the triplet at the beginning of the Marutvatiya Shastra the first verse being in the Anushtubh metre, and its sequel (the anuchara triplet) belong to the Gayatri. After having obtained thus eleven syllables, she lifted the midday libation up (to heaven).

The Jagati which had only one syllable, was unable to lift the third libation up. The Gayatri said to her, " I will also go up with thee ; let me have a share in this libation." The Jagati consented and said, " put upon me those eleven syllables of the Gayatri and Trishtubh joined. She consented and put those eleven syllables upon the Jagati. That is the reason, that, at the evening libation, the two latter verses of the triplet with which the Vais' vadeva Shastra commences (pratipad), and its sequel (anuchara) belong to the Gayatri, was able to lift the evening libation up to heaven. Thence it comes that the Gayatri obtained eight, the Trishtubh eleven, and the Jagati twelve syllables.

He who has such a knowledge, prospers through all metres which are of equal strength and of the same quality. What was one, that became three-fold. Thence they say, only he who has this knowledge, that what was one, became three-fold, should receive presents.

ಇತಿ ಶ್ರೀಮತ್ಸಾಯಣಾಚಾರ್ಯವಿರಚಿತೇ ಮಾಧವೀಯೇ ನೇದಾರ್ಥಶ್ರುತಾಶಃ

ಐತರೇಯಬ್ರಾಹ್ಮಣಭಾಷ್ಯೇ ತ್ರಯೋದಶಾಧ್ಯಾಯಸ್ಯ ಚತುರ್ಥಃ ಖಂಡಃ

ಇಲ್ಲಿಗೆ ಐತರೇಯಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿ ಹದಿನೂರನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ ಸಾಲ್ಕನೆಯ ಖಂಡವು
ಸಮಾಪ್ತವಾದುದು.

ಅಥ ತ್ರಯೋದಶಾಧ್ಯಾಯೇ ಪಂಚಮಃ ಖಂಡಃ

ಹದಿಮೂರನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ ಐದನೆಯ ಖಂಡವು

[ತೃತೀಯ ಸವನದಲ್ಲಿ ಅದಿತ್ಯರು ಮತ್ತು ಸಹಿತೃಗಳಿಗೆ ಭಾಗವು ಹೇಗೆ ವಿಭಜಿತವು ಎಂಬುದರ ಬಗ್ಗೆ ತೃತೀಯ ಸವನದಲ್ಲಿ
ನಾಯು ಮತ್ತು ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವಿಗಳ ಭಾಗವು]

ಏವಂ ಶಾವತ್ತ್ವತೀಯಸವನಮವತಾರಯಿತುಂ ಸೋಮಾಯರಣಿಶಛಾ ವರ್ಣಶಾ ||
ಅಥ ತೃತೀಯಸವನಮುಚ್ಯತೇ | ತತ್ರ ವೈಶ್ವದೇವಾಗ್ನಿಮಾರುತಯೋಃ ಕ್ಷಸ್ತ್ರಿ ಸಂಗೃಹ್ಯತೇ |

“ ಸ್ಯಾದ್ವೈಶ್ವದೇವೇ ಸವಿತುಃ ಪುನಸ್ತು |

ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವ್ಯಾಭವ ವೈಶ್ವದೇವಿಶಾ ||

ವೈಶ್ವಾನರೀಯಂ ಮರುತಾಂ ಚ ಕಂಸನಂ

ಸುರ್ಜಾತವೇದಸ್ಯಮಿಹಾಽಽಗ್ನಿಮಾರುತೇ ” ||

ತೇ ದೇವಾ ಅಬ್ರುವನ್ಮಾದಿತ್ಯಾನ್ಯುಷ್ಣಾಭಿರಿದಂ ಸವನಮುದ್ಯಚ್ಛಾ-
ಮೇತಿ ತಥೇತಿ ತಸ್ಮಾದಾದಿತ್ಯಾರಂಭಣಂ ತೃತೀಯಸವನಮಾ-
ದಿತ್ಯಗ್ರಹಃ ಪುರಸ್ತಾತ್ತಸ್ಯ ||

ತೃತೀಯಸವನಸ್ಯಾದಿತ್ಯಗ್ರಹಂ ವಿಧತ್ತೇ ತೃತೀಯಸವನಂ ನಿರ್ವಹಂತಾ ಜಗತ್ಯಾ
ಅಕ್ಷರಸಂಪೂರ್ಣಮವಗತವಂತಃ | ತೇ ದೇವಾಃ ಅದಿತ್ಯಾನ್ಮಾದಿತಸಂಖ್ಯಾಕಾಸ್ತ್ರತೀವ-
ಮಬ್ರುವ | ಹೇ ಅದಿತ್ಯಾ ಯುಷ್ಮಾಭಿಃ ಸಹಿತಾ ವಯಮಿ ತೃತೀಯಸವನಮುದ್ಯಚ್ಛಾಮು
ನಿರ್ವಾಹಂ ಕರವಾಮಹಾ ಇತಿ || ಅದಿತ್ಯಾಶ್ಚ ತಥೇತ್ಯಂಗೀಶ್ವತವಂತಃ || ಯಸ್ಮಾದಾರಂಭೇ
ದೇವೈರಾದಿತ್ಯಸಾಹಿತ್ಯಂ ಪ್ರಾರ್ಥಿತಂ ತಸ್ಮಾದಾದಿತ್ಯಾರಂಭಣಂ ತೃತೀಯಸವನಮಾದಿತ್ಯಗ್ರಹ
ಅರಂಭಣೇ ಸರ್ವೇಷಾಂ ಗ್ರಹಾಣಾಮಾಹೌ ಯಸ್ಯ ಸವನಸ್ಯ ತದಿದಮಾದಿತ್ಯಾರಂಭಣಂ ಸ
ಏವಾರ್ಥ ಅದಿತ್ಯಗ್ರಹ ಇತ್ಯಾದಿನಾ ಸೃಷ್ಟೀಕ್ರಿಯತೇ || ತಸ್ಯ ತೃತೀಯಸವನಸ್ಯ ಪುರಸ್ತಾದಾದಿ-
ವಾದಿತ್ಯದೇವತಾಕೋ ಗ್ರಹಃ ಕರ್ತವ್ಯಃ |

ತೃತೀಯಸವನದಲ್ಲಿ ಅದಿತ್ಯಗ್ರಹದ ವಿಷಯವನ್ನು ತಿಳಿಸುವರು- ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದಂತೆ ದೇವತೆಗಳ ಜಗತ್ತೀಳಂಧಸ್ಸಿನ
ಅಕ್ಷರಸಂಖ್ಯೆಯನ್ನು ತಿಳಿದರು. ಈ ಅಕ್ಷರಸಂಖ್ಯೆಯು ಹನ್ನೆರಡುರುವುಧರಂಜನ ಅದಿತ್ಯನು (ಸೂರ್ಯನ) ಹನ್ನೆರಡು ಹೆಸರು

ಗಳಿಂದ ಪ್ರಸಿದ್ಧನಾಗಿರುವುದರಿಂದಲೂ ತೃತೀಯಸವನದಲ್ಲಿ ಜಗತೀಭಂದಸ್ಸಿನ ಪ್ರಾಧಾನ್ಯತೆ ಇರುವುದರಿಂದಲೂ ದೇವತೆಗಳು ಆದಿತ್ಯನನ್ನು ಸಮಾಪಿಸಿ—ಎಲೈ ಆದಿತ್ಯನೇ, ನಿನ್ನ ಸಹಾಯದಿಂದ ನಾವು ತೃತೀಯಸವನವನ್ನು ನಿರ್ವಹಿಸುವಂತಾಗಲಿ ಎಂದು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಿದರು. ಆದಿತ್ಯನು ಹಾಗೆಯೇ ಆಗಲೆಂದು ಒಪ್ಪಿದನು. ಆದ್ದರಿಂದ ತೃತೀಯಸವನದಲ್ಲಿ ಆದಿತ್ಯಗ್ರಹವು ಮೊದಲು ಪ್ರಾರಂಭವಿಡುವುದು. ಎಂದರೆ ತೃತೀಯಸವನದಲ್ಲಿ ಆಚರಿಸಲ್ಪಡುವ ಎಲ್ಲಾ ಗ್ರಹಗಳಿಗಿಂತಲೂ ಪ್ರಾರಂಭದಲ್ಲಿ ಆದಿತ್ಯಗ್ರಹವು ಉಪಯೋಗಿಸಲ್ಪಡುವುದು.

ಯಜತ್ಯಾದಿತ್ಯಾಸೋ ಅದಿತಿನೂದಯಂತಾಮಿತಿ ಮದ್ವತ್ಯಾ ರೂಪ-
ಸಮ್ಯದ್ವಾ ಮದ್ವದ್ವೈ ತೃತೀಯಸವನಸ್ಯ ರೂಪಂ ।

ತಸ್ಯ ಗ್ರಹಸ್ಯ ಯಾಜ್ಯಂ ವಿಧತ್ತೇ - ಅದಿತೇಃ ಪುತ್ರಾ ಆದಿತ್ಯಾಸ್ಯೇ ಚ ತನ್ನಾತಾದಿತಿಶ್ಚ
ಮಾದಯಂತಾಂ ಗ್ರಹೇಣಾನೇನ ತುಷ್ಯಂತು || ಇತ್ಯೇಷಾ ಯಾಜ್ಯಾ ಮದ್ವತೀ || ಮದೀ ಹರ್ಷ
ಇತ್ಯಸ್ಮಾದ್ವಾತೋರುಪ್ಪನ್ನೇನ ಮಚ್ಚಬ್ಧೇನ ಯುಕ್ತಾ || ತಸ್ಯಾಮಾದಿತ್ಯಾನಾಮದಿತೇಶ್ಚ
ಹರ್ಷವರ್ಣನಾದ್ವಿವಕ್ಷಿತದೇವತಾವಿಷಯತ್ವೇನ ರೂಪಸಮ್ಯದ್ವಾ || ತೃತೀಯಸವನಸ್ಯ ಸ್ವರೂ-
ಪಮಪಿ ಮದ್ವದ್ವೈ ಹರ್ಷೋಪೇತಮೇವ ತತ್ಸಮಾಪ್ತೌ ದೇವತಾಸಾಂ ಯಜಮಾನಾನಾಮೃ-
ತ್ಪಿಶಾಂ ಹರ್ಷೋಪ್ಪತ್ತೇಃ ।

ಈ ಆದಿತ್ಯಗ್ರಹದ ಯಾಜ್ಯಮಂತ್ರವನ್ನು ವಿವರಿಸುವರು—ಇಲ್ಲಿ ಆದಿತ್ಯಾಸಃ ಎಂಬ ಪದಪ್ರಯೋಗವಿರುವುದು. ಎಂದರೆ ಅದಿತೇಃ ಪುತ್ರಾಃ ಆದಿತ್ಯಾಃ ಅದಿತಿಯ ಪುತ್ರರಿಗೆ ಆದಿತ್ಯಾಃ ಅಥವಾ ಆದಿತ್ಯಾಸಃ ಎಂದು ಹೆಸರು. ಈ ಆದಿತ್ಯರೂ ಆಸರ ತಾಯಿಯಾದ ಅದಿತಿಯೂ ಈ ಗ್ರಹಸಂಬಂಧವಾದ ಯಾಜ್ಯಮಂತ್ರದಿಂದ ಸಂತುಷ್ಟರಾಗಲಿ ಎಂದು ಆದಿತ್ಯಾಸೋ ಅದಿತಿನೂದಯಂತಾಮಿತಿ ಈ ಯಾಜ್ಯಮಂತ್ರದ ಅರ್ಥವು. (ಋ. ಸಂ. ೭-೫೧-೨) ಮದೀ-ಹರ್ಷೇ ಎಂಬ ಧಾತುವಿನಿಂದ ನಿಷ್ಪನ್ನವಾದ ಮಾದಯಂತಾಂ ಎಂಬ ಪದವು ಈ ವಿಷಯಕ್ಕೆ ಸಮಯೋಚಿತವಾಗಿದೆ. ಏಕೆಂದರೆ ತೃತೀಯಸವನದ ಮುಖ್ಯೋದ್ದೇಶವು ಸಂಬಂಧಪಟ್ಟ ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಹರ್ಷವನ್ನುಂಟುಮಾಡುವುದೇ ಆಗಿರುವುದು. ಈ ವಿಧವಾದ ಮಹಸಮೃದ್ಧಿಯುಕ್ತವಾದ ಮಂತ್ರಪಠನಿಂದ ಯಜಮಾನನಿಗೂ ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಪಾತ್ರವಹಿಸುವ ಮೃತ್ತಿಕೆಗಳಿಗೂ ಹರ್ಷವುಂಟಾಗುವುದು.

ನಾನುವಷಟ್ಕರೋತಿ ನ ಭಕ್ಷಯತಿ ಸಂಸ್ಥಾ ವಾ ಏಷಾ ಯದನುವಷ-
ಟ್ಕರಃ ಸಂಸ್ಥಾಭಕ್ಷಃ ಪ್ರಾಣಾ ಆದಿತ್ಯಾ ನೇತ್ವಾಣಾನ್ಸಂಸ್ಥಾ-
ಪಯಾನೀತಿ H

ಇತರಗ್ರಹವಕ್ಷ್ರಸಕ್ತಾನುವಷಟ್ಕಾರಭಕ್ಷಾ ಪ್ರತಿಷೇಧತಿ ಅನುವಷಟ್ಕಾರಭಕ್ಷ-
ಯೋಗ್ರಹಸಮಾಪ್ತಿರೂಪತ್ವಾದಾದಿತ್ಯಾಸಾಂ ಚ ಪ್ರಾಣರೂಪತ್ವಾದಾದಿತ್ಯಗ್ರಹಂ ಸಮಾಪ-
ಯನ್ನಹಂ ಪ್ರಾಣಾನೇವ ಸಮಾಪಿತವಾನ್ಸನಿಷ್ಕಾಮೀತಿ ಭೀತ್ಯಾ ತತ್ಸಮಾಪ್ತಿರೂಪಾನುವಷ-
ಟ್ಕಾರಭಕ್ಷಾ ನ ಕುರ್ಯಾತ್ || ನೇದಿತಿ ಭಯದ್ಭೋತನಾರ್ಥೋ ನಿಪಾತಃ ||

ಇತರ ಗ್ರಹಗಳ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಅಚರಿಸುವಂತೆ ಅದಿತ್ಯಗ್ರಹದ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಅನುವಶಟ್ಟಾರವನ್ನು ಹವಿಶ್ಯೇಶಭಕ್ಷಣವನ್ನೂ ನಿಷೇಧಿಸುವರು—ಅನುವಶಟ್ಟಾರವು ಯೋಮಶೇಷಭಕ್ಷಣವೂ ಗ್ರಹಸಮಾಪ್ತಿಯನ್ನು ಸೂಚಿಸುವವು. ಎಂದರೆ ಈ ಎರಡನ್ನೂ ಗ್ರಹಸಮಾಪ್ತಿಯಾದಮೇಲೆ ಅಚರಿಸುವರು. ಆದರೆ ಇಲ್ಲಿ ಅದಿತ್ಯರು ಪ್ರಾಣಿಗಳಿಗೆ ಪ್ರಾಣರೂಪವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಅದಿತ್ಯಗ್ರಹ ವಿಲ್ಲದಿದ್ದರೆ ಎಂದರೆ ಈ ಗ್ರಹಸಮಾಪ್ತಿಯಾದರೆ ಅದಿತ್ಯರ ಆಧಾರವಿಲ್ಲದೆ ಪ್ರಾಣಿಗಳು ಒಡುಕುವಂತಿಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ಈ ಗ್ರಹದ ಸಮಾಪ್ತಿಯನ್ನು ಮಾಡದೆ ಯಾವಾಗಲೂ ಪ್ರಾಣಿಗಳಿಗೆ ಆಧಾರವಿರಲಿಂಬ ಉದ್ದೇಶದಿಂದ ಇದರ ಸಮಾಪ್ತಿಸೂಚಕವಾದ ಅನುವಶಟ್ಟಾರವನ್ನು ಶೇಷಭಕ್ಷಣವನ್ನೂ ಇಲ್ಲಿ ನಿಷೇಧಿಸಲಾಗಿದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಇನ್ನೆರಡನ್ನೂ ಇಲ್ಲಿ ಮಾಡಲಿಲ್ಲ. ಇದು ಈ ನಿಷೇಧಭಾಷ್ಯವನ್ನು ವತ್ತಿ ಹೇಳುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಇಲ್ಲಿ ನೇತ (ನ+ಇತ್) ಎಂಬ ಶಬ್ದಪ್ರಯೋಗವಿರುವುದು.

ತ ಆದಿತ್ಯಾ ಅಬ್ರುವನ್ನವಿತಾರಂ ತ್ವಯೇದಂ ಸಹ ಸವನಮುದ್ಯಚ್ಛಾ-
ಮೇತಿ ತಥೇತಿ ತಸ್ಮಾತ್ಸಾವಿತ್ರೀ ಪ್ರತಿಪದ್ಯಂತಿ ನೈಶ್ವದೇವಸ್ಯ
ಸಾವಿತ್ರಗ್ರಹಃ ಪುರಸ್ತಾತ್ತಸ್ಯ ಯಜತಿ ದಮೂನಾ ದೇವಃ
ಸವಿತಾ ವರೇಣ್ಯ ಇತಿ ಮದ್ವತ್ಯಾ ರೂಪಸನ್ಮದ್ಯಾ ಮದ್ವದ್ವೈ
ತ್ವತೀಯಸವನಸ್ಯ ರೂಪಂ ನಾನುವಷಟ್ಪ್ರೋತಿ ನ ಭಕ್ಷಯತಿ
ಸಂಸ್ಥಾ ವಾ ಏಷಾ ಯದನುವಷಟ್ಪಾರಃ ಸಂಸ್ಥಾ ಭಕ್ಷಃ
ಪ್ರಾಣಃ ಸವಿತಾ ನೇತ್ಪ್ರಾಣಂ ಸಂಸ್ಥಾಪಯಾನೀತಿ ||

ಅಥ ಸಾವಿತ್ರಗ್ರಹಂ ನೈಶ್ವದೇವತಸ್ತಸ್ಯ ಪ್ರತಿಪದಂ ಚ ವಿಧತ್ತೇ ನೈಶ್ವದೇವತಸ್ತಸ್ಯ
ತತ್ಸವಿತುರ್ವರ್ಣೇಮಹ ಇತ್ಯೇಷಾ ಸವಿತ್ಯದೇವತಾಕಾ ಪ್ರತಿಪತ್ಪ್ರಾರಂಭರೂಪಾ ಕರ್ತವ್ಯಾ
ದಮೂನಾ ದೇವ ಇತ್ಯಾದಿಕಾ ಗ್ರಹಸ್ಯ ಯಾಜ್ಯಾ||ಸಾ ಚ ಸಂಹಿತಾಯಾಮುನಾನ್ಮಾತತ್ಯಾಶ್ಚಾ-
ತ್ರಕಾರೇಣ ಪಠಿತಾ || ತಸ್ಯಾಂ ಚ, ಅಮದನ್ನೇನ ಮಿಷ್ಠಯ ಇತಿ ಮುದಿಧಾತುಃ ಪ್ರಯುಕ್ತಃ |
ತಸ್ಮಾದಿಯಂ ಮದ್ವತೀ || ಅಸ್ಯತ್ಸರ್ವಮಾದಿತ್ಯಗ್ರಹವದ್ಯಾಪ್ತೀಯಂ ||

ಈಗ ಸವಿತ್ಯದೇವತಾಕವಾದ ಗ್ರಹವನ್ನೂ ನೈಶ್ವದೇವತಸ್ತಸ್ಯ ವಿಧವರಿನ ಮಂತ್ರವನ್ನೂ ವಿವರಿಸುವರು ಅದಿತ್ಯರು ಸವಿತ್ಯದೇವನನ್ನು ಕುರಿತು—ಎಲೈ ಸವಿತ್ಯವೇ, ನಾವು ನಿನ್ನೊಡನೆ ಸೇರಿ ಈ ತ್ವತೀಯವರ್ಣವನ್ನು ನೆರವೇರಿಸುವೆವು ಎಂದು ಹೇಳಲು ಅದಕ್ಕೆ ಸವಿತ್ಯವು ಹಾಗೆಯೇ ಆಗಲೆಂದೊಪ್ಪಿದನು ಆದ್ದರಿಂದ ನೈಶ್ವದೇವತಸ್ತಸ್ಯ ಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ಪಠಿಸುವಾಗ ಪ್ರಾರಂಭದಲ್ಲಿ ಸವಿತ್ಯದೇವತಾಕವಾದ ತತ್ಸವಿತುರ್ವರ್ಣೇಮಹೇ (ಋ ಸಂ. ೫-೮೨-೧) ಎಂಬ ಪ್ರಾರಂಭಮಂತ್ರವನ್ನು ಪಠಿಸಬೇಕು. ದಮೂನಾ ದೇವಃ ಎಂಬ ಪದಗಳಿಂದ ಯುಕ್ತವಾದುದು ಈ ಗ್ರಹದ ಯಾಜ್ಯಮಂತ್ರವು. ಈ ಮಂತ್ರವು ಮುನ್ನಂಹಿತಿಯಲ್ಲಿ ಇಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ಇದು ಸೂತ್ರಾರಂಭದ ಆಶ್ವಲಾಯನದಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಉಕ್ತವಾಗಿದೆ—

ದಮೂನಾ ದೇವಃ ಸವಿತಾ ವರೇಣ್ಯಂ ದಧದ್ರತ್ಯಾ ದಕ್ಷು ಪಿತ್ಯಭ್ಯೋ ಅಯುನಿ |

ವಿಬಾತ್ಸೋನಂ ಮಮದನ್ನೇನಮಿಷ್ಠಯಃ ಪರಿಜ್ಞಾ ವಿದ್ರಮತೇ ಅಸ್ಯ ಧರ್ಮಾಣಿ ||

(ಉ. ಶ್ಲೋ. ಸು. ೫-೧೪)

ಎಂಬುದೇ ಆ ಮಂತ್ರವು. ಇದು ಅಥರ್ವವೇದದಲ್ಲಿ ಕೆಲವು ವ್ಯತ್ಯಾಸಗಳೊಡನೆ ಪಠಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ಇದರಲ್ಲಿ ಅಮದ-
ಸ್ತೇನಮಿಷ್ಟಯಃ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಮದಿಧಾತುವಿನ ಪ್ರಯೋಗವಿರುವುದರಿಂದ ಮತ್ತು ಅಥವಾ ಹರ್ಷ ಎಂಬರ್ಥವು ಸೂಚಿತವಾಗುವುದು-
ಉಳಿದ ವಿಷಯವೆಲ್ಲವೂ ಆದಿತ್ಯಗ್ರಹದಂತೆಯೇ ಇದಕ್ಕೂ ಅನ್ವಯಿಸುವವು.

ಉಭೇ ವಾ ಏಷ ಏತೇ ಸವನೇ ವಿಸಿಬತಿ ಯತ್ಸವಿತಾ ಪ್ರಾತಸ್ಸವನಂ
ಚ ತೃತೀಯಸವನಂ ಚ ತದ್ಯತ್ಪಿಬವತ್ಸಾವಿತ್ರೈಃ ನಿವಿದಃ ಪದಂ
ಪುರಸ್ತಾದ್ಭವತಿ ಮದ್ಭವದುಪರಿಷ್ವಾದುಭಯೋರೇವೈನಂ ತತ್ಸವ-
ನಯೋರಾಭಜತಿ ಪ್ರಾತಃಸವನೇ ಚ ತೃತೀಯಸವನೇ ಚ ||

ಅಥ ನಿವಿತ್ವದದ್ವಾರಾ ಸಾವಿತ್ರಗ್ರಹಂ ಪ್ರಶಂಸತಿ—ಗ್ರಹಸ್ಯ ದೇವತಾ ಯಃ ಸವಿತಾಽಸ್ಮಿ, ಏಷ
ದೇವಃ ಪ್ರಾತಃಸವನಂ ಚ ತೃತೀಯಸವನಂ ಚೇತ್ಯೇತೇ ಉಭೇ ಅಪಿ ಸವನೇ ವಿಸಿಬತಿ ಏಲಕ್ಷ-
ಣತ್ವೇನ ಪಿಬತಿ. ತತ್ಪ್ರಥಮಿತಿ ತದೇವೋಚ್ಯತೇ | ವೈಶ್ವದೇವಶಸ್ತ್ರೇ ಸಾವಿತ್ರೈಃ ಸವಿತ್ವದೇವ-
ತಾಕಾಯಾ ನಿವಿದಃ ಪದಂ ಪಿಬವತ್ಪಿಬತಿಧಾತುಯುಕ್ತಂ ಪುರಸ್ತಾದಾದೌ ಭವತಿ ಮದ್ಭವತ್ವದಂ
ಮದಧಾತುಯುಕ್ತ ಮುಪರಿಷ್ವಾದಂತೇ ಭವತಿ || ತೇನ ಪ್ರಾತಃಸವನೇ ಚ ತೃತೀಯಸವನೇ
ಚೇತ್ಯುಭಯೋರಪಿ ಸವನಯೋರೇನಂ ಸವಿತಾರಮಾಭಜತಿ ಭಾವಿತಂ ಕರೋತಿ | ಸವಿತಾ ದೇವಃ
ಸೋಮಸ್ಯ ಪಿಬತ್ಪಿತ್ಯೇತನ್ನಿವಿದ ಆದೌ ಪ್ರಯುಜ್ಯಮಾನಂ ಪದಂ ಪಿಬವತ್ವದಂ | ತಥಾಂತೇ
ಪ್ರಯುಜ್ಯಮಾನಂ ಸವಿತಾ ದೇವ ಇಹ ಶ್ರವದಿಹ ಸೋಮಸ್ಯ ಮತ್ಸದಿತಿ ಮದ್ಭವತ್ವದಮಪ್ಯುದಾ-
ಹರಣೇಯಂ | ತಯೋರುಭಯೋಃ ಪದಯೋಃ ಸವನದ್ವಯರೂಪಯೋರ್ವಿಲಕ್ಷಣತ್ವ-
ವಿಕುಃ ಪಾಸಮಿತಿ ಏಲಕ್ಷಣಮಿತಿ ದ್ರಷ್ಟವ್ಯಂ || ಏವಂಏಥ ಸವಿತ್ವದೇವತಾಕತ್ವಾತ್ಪ್ರತಸ್ತೋತ್ರ-
ಯಂ ಗ್ರಹ ಇತ್ಯಭಿಪ್ರಾಯಃ || ಅಥವಾ ನಿವಿತ್ವದವಿಧಾನಾರ್ಥಮಿದಂ ವಾಕ್ಯಂ ದ್ರಷ್ಟವ್ಯಂ ||

ಈಗ ನಿವಿತ್ವದಗಳ ಮೂಲಕ ಸಾವಿತ್ರಗ್ರಹವನ್ನು ಪ್ರಶಂಸೆಮಾಡುವರು— ಯಾವ ಗ್ರಹಕ್ಕೆ ಸವಿತ್ವವು ದೇವನಾಗಿ-
ರುವನೋ ಆ ಸವಿತ್ವದೇವನು ಪ್ರಾತಸ್ಸವನ ಮತ್ತು ತೃತೀಯಸವನ ಎಂಬ ಎರಡು ಸವನಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಸೋಮವನ್ನು ವಿಲಕ್ಷಣ-
ವಾಗಿ ಎಂದರೆ ಅದ್ರಕ್ಷಣವಾಗಿ ಪಾನಮಾಡುವನು. ಹೇಗೆ ಎಂದರೆ— ವೈಶ್ವದೇವಶಸ್ತ್ರಮಂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಸಾವಿತ್ರೈಃ ಎಂಬ ಸವಿತ್ವ-
ದೇವತಾಕವಾದ ಪದವು ಪಿಬತಿಧಾತುಯುಕ್ತವಾದ ಪಿಬವತ್ ಎಂಬ ನಿವಿತ್ ಪದವು ಪ್ರಾರಂಭದಲ್ಲಿಯೇ ಇದೆ. ಮದಿಧಾತು-
ಯುಕ್ತವಾದ ಮದ್ಭವತ್ವದಂ ಎಂಬ ನಿವಿತ್ವದವು ಅನಂತರ ಎಂದರೆ ಕೊನೆಯಲ್ಲಿ ಇರುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ಈ ಸವಿತ್ವದೇವನು
ಪ್ರಾತಸ್ಸವನ ಮತ್ತು ತೃತೀಯಸವನ ಎಂಬ ಎರಡು ಸವನಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಭಾಗವಹಿಸಿದಂತೆ ಆಯಿತು. ಹೇಗೆಂದರೆ ಸವಿತಾ
ದೇವಃ ಸೋಮಸ್ಯ ಪಿಬತಿ (ನಿವಿತ್ ೪-೧) ಎಂಬ ನಿವಿದಗಳ ಆದಿಯಲ್ಲಿ ಪಠಿತವಾಗುವ ಪದವು ಇಲ್ಲಿ ಪಿಬವತ್ವದಂ
ಎಂಬುದರಿಂದ ಸೂಚಿತವಾದಂತಾಯಿತು. ಹಾಗೆಯೇ ಸವಿತಾ ದೇವ ಇಹ ಶ್ರವದಿಹ ಸೋಮಸ್ಯ ಮತ್ಸದ್ (ನಿವಿತ್
೪-೧೫) ಎಂಬ ಅಂತ್ಯದಲ್ಲಿ ಉಪಯೋಗಿಸಲ್ಪಡುವ ನಿವಿತ್ವದವೂ ಇಲ್ಲಿ ಮದ್ಭವತ್ವದಂ ಎಂಬ ಶಬ್ದದಿಂದ ಸೂಚಿತವಾದಂತಾಯಿತು.
ಈ ವಿಧವಾದ ಪದಪ್ರಯೋಗವು ಸವನದ್ವಯಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಸವಿತ್ಯವಿನ ಭಾಗವಿರುವುದನ್ನು ಸಮರ್ಥಿಸುವುದರಿಂದ ಅದನ್ನು ಇಲ್ಲಿ
ವಿಲಕ್ಷಣವೆಂದು ತಿಳಿಸಿದೆ. ಈ ವಿಧವಾದ ಗ್ರಹವು ಸವಿತ್ವದೇವನಿಂದ ಪ್ರಶಸ್ತವಾಗಿದೆ ಎಂಬ ಅಭಿಪ್ರಾಯವೂ ಸೂಚಿತವಾಗುವುದು.

ಬಹ್ವೈಃ ಪ್ರಾತರ್ವಾಯವ್ಯಾಃ ಶಸ್ತಂ ತ ಏಕಾ ತೃತೀಯಸವನೇ ತಸ್ಯಾ-
ದೂರ್ಧ್ವಾಃ ಪುರುಷಸ್ಯ ಭೂಯಾಂಸಃ ಪ್ರಾಣಾ ಯಚ್ಚಾ-
ವಾಂಚಃ |

ಅಥ ತಸ್ಮಿನ್ನೈತ್ಯದೇವತಸ್ತು ಏಕಯಾ ಚ ದಶಭಿಶ್ಚ ಸ್ವಭೂತೇ ಇತ್ಯೇತಾಂ ವಾಯುದೇ
ವತಾಕಾವ್ಯಚಂ ವಿಧತ್ತೇ -- ವಾಯುರಗ್ರೇ ಗಾ ಇತ್ಯಾದ್ಯಾ ವಾಯವ್ಯಾ ಉಚೋ ಬಹ್ವೈಃ
ಪ್ರಾತಃಸವನೇ ಶಸ್ತಂ ತೇ | ತೃತೀಯಸವನೇತು ಏಕೈವ ಪೂರ್ವೋದಾಹೃತಾ || ತಸ್ಯಾತ್ಪ್ರಾತಃ
ಸವನೇ ವಾಯುದೇವತಾಕಾಸಾಂ ಭೂಯಸ್ತ್ವಿಹ್ನುಪುರುಷಸ್ಯಾಪಿ ಪ್ರಾತಃಸವನೀಯ ಸ್ಥಾನೀಯೇ
ಮುಖೇ ವರ್ತಮಾನತ್ವಾದೂರ್ಧ್ವಾಶ್ಚಕ್ಷುರ್ಭ್ರಾಣಾದಯಃ ಪ್ರಾಣಾ ಭೂಯಾಂಸಃ | ಯಚ್ಚ
ಯೇ ಕೇಚಿದವಾಂಚೋ ಸಾಭೇರರ್ವಾಚೀನೇ ತೃತೀಯಸ್ಥಾನೀಯೇ ದೇಶೇ ವರ್ತಮಾನಾ
ಪಾಯುಗುಹ್ಯಾದಯೋಽವಾಂಚಃ ಪ್ರಾಣಾಃ ಅಲ್ಪೀಯಾಂಸ ಇತಿ ಶೇಷಃ ||

ಈಗ ವೈಶ್ವದೇವಶಸ್ತ್ರದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವ ಏಕಯಾ ಚ ದಶಭಿಶ್ಚ ಸ್ವಭೂತೇ (ಅಶ್ವ ಶ್ಲೋ. ೧.೧೫ ೧.೧೬) ಎಂಬ
ವಾಯುದೇವತಾಕವಾದ ಋಕ್ಕನ್ನು ವಿಮರ್ಶೆಮಾಡುವರು ಈ ಋಕ್ಕು ಏನಿಗೈದದ್ದು ಅದರವಿಷಯದಿಂದ ಏಕೈಕತೆಯಿಂದ
ಆಶ್ವಲಾಯನರು ತಮ್ಮ ಶ್ರುತಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಇದನ್ನು ಹೇಳಿದಾರೆ. ಪ್ರಾತಸ್ಸವನದಲ್ಲಿ ವಾಯುದೇವತಾಕವಾದ ವಾಯು-
ರಗ್ರೇ ಗಾಃ ಎಂದು ಮೊದಲಾದ ಅನೇಕಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ಪಠಿಸಲಾಗುತ್ತದೆ. ಆದರೆ ತೃತೀಯಸವನದಲ್ಲಿ ಎಂಬುದೇ ವತಾಕವಾದ
ಒಂದು ಮಂತ್ರವನ್ನು ಮಂತ್ರ ಪಠಿಸಲಾಗುವುದು. ಇದು ಹೇಗೆ ಎಂದರೆ ಪ್ರಾತಸ್ಸವನರೂಪವಾದ ಪುರುಷದೇವತೆ (ಋಕ್ಕು
(ಮೇಲಿನ) ಭಾಗದಲ್ಲಿ ಎಂದರೆ ಕಣ್ಣುಗಳು, ನಾಸಿಕೆಗಳು, ಕಿವಿಗಳು ಮೊದಲಾದ ಪ್ರಾಣವಾಯುಸಂಚಾರಕ್ಕೆ ಅವಶ್ಯಕವಾದ ಅನೇಕ
ಅಂಗಗಳಿರುವವು, ಶರೀರದಲ್ಲಿ ಸಾಧಿಯಿಂದ ಕೇಳಬಾಗದ ಸ್ವಲ್ಪಭಾಗಮಾತ್ರ ಪ್ರಾಣವಾಯುಸಂಚಾರಕ್ಕೆ ಅವಶ್ಯಕವಾಗಿರುವುದು
ಪುರುಷನ ಶರೀರದ ಉರ್ಧ್ವಾಭಾಸವು (ಶಿರಸ್ಸು) ಪ್ರಾತಸ್ಸವನರೂಪವಾಗಿರುವುದು. ಶರೀರದ ಅಧೋಭಾಗವು ತೃತೀಯಸವನದ
ರೂಪವಾಗಿರುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ಪ್ರಾತಸ್ಸವನದಲ್ಲಿ ವಾಯುದೇವತಾಕವಾದ ಅನೇಕ ಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ತೃತೀಯಸವನದಲ್ಲಿ
ವಾಯುದೇವತಾಕವಾದ ಒಂದೇ ಮಂತ್ರವನ್ನೂ ಪಠಿಸುವರು.

ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವೀಯಂ ಶಂಸತಿ ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವೀ ವೈ ಪ್ರತಿಷ್ಠೇ ಇಯ-
ಮೇವೇಹ ಪ್ರತಿಷ್ಠಾಸಾನಮುತ್ರ ತದ್ಯದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವೀಯಂ
ಶಂಸತಿ ಪ್ರತಿಷ್ಠಯೋರೇವೈನಂ ತತ್ಪ್ರತಿಷ್ಠಾಪಯತಿ |

• ತಸ್ಮಿನ್ನೇವ ವೈಶ್ವದೇವತಸ್ತೇ ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವೀದೇವತಾಕಂ ಸೂಕ್ತಂ ವಿಧತ್ತೇ ಇಹ
ಮನುಷ್ಯಜನ್ಮನೀಯಮೇವ ಭೂಮಿಃ ಪ್ರತಿಷ್ಠಾಕೃತ್ರಯಃ | ಅಮುಕ್ತ ಜನ್ಮಾಂತರೇಶಾವೇಶ
ದ್ಯುಲೋಕಃ ಪ್ರತಿಷ್ಠಾಕೃತ್ರಯಃ || ಏತಂ ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವ್ಯಾನೇವ ಪ್ರತಿಷ್ಠೇ ಯಸ್ಮಾತ್ಪ್ರಾತಃ-
ದೀಯಸೂಕ್ತತಪಸೇತ್ಯೇನ ಯಜಮಾನಂ ಪ್ರತಿಷ್ಠಾರೂಪಯೋಃ ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವ್ಯೋರೇವಾ-
ವಸ್ಥಾಪಯತಿ. ||

ಈ ವೈಶ್ವದೇವಶಸ್ತ್ರಮಂತ್ರಗಳಲ್ಲಿರುವ ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವೀದೇವತಾಕವಾದ ಮಂತ್ರವನ್ನು ವಿವರಿಸುವರು ಮನುಷ್ಯ ರಾದವರಿಗೆ ಈ ಭೂಮಿಯೇ ಎಲ್ಲಕ್ಕೂ ಆಶ್ರಯಭೂತವಾಗಿದೆ. ಅನಂತರ ಎಂದರೆ ಜನ್ಮಾಂತರದಲ್ಲಿ ಪುರುಷನಿಗೆ ಸ್ವರ್ಗವು ಆಶ್ರಯ ವಾಗಿರುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವಿಗಳು ಎಂದರೆ ಭೂಲೋಕ ಮತ್ತು ಸ್ವರ್ಗಲೋಕಗಳೆರಡೂ ಪುರುಷನಿಗೆ ಇಹ ಮತ್ತು ಪರಜನ್ಮಗಳಲ್ಲಿ ಆಶ್ರಯವಾಗಿವೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಈ ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವೀದೇವತೆಗಳನ್ನು ಇಲ್ಲಿ ಸ್ತುತಿಸುವುದು ಯುಕ್ತವಾಗಿದೆ. ಹೀಗೆ ಸ್ತುತಿಸುವುದರಿಂದ ಯಜ್ಞಮಾಡುವ ಯಜಮಾನನಿಗೆ ಈ ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವಿಗಳ ಆಶ್ರಯವು ಇಹ ಪರಜನ್ಮಗಳಲ್ಲಿ ದೊರೆಯು ವುದೆಂದಭಿಪ್ರಾಯವು.

English Translation

(Why the Adityas and Savitar have a share in the evening libation.

On Vayu's and Dyavapṛithvī's share in it.)

The gods said to the Adityas, "let us lift up this the evening libation through you," They consented, Thence the evening libation commences with the Adityas. At the commencement of it there is the libation from the Aditya graha. Its Yajña mantra is, adityaso aditur madyantim (7, 51, 2), which contains the term mad "to be drunk" which is complete in form equal to the occasion. For the characteristic feature of the evening libation is, "To be drunk." He does not repeat the Anuvashatkara, nor does he taste the Soma (as is usual, after the libation has been poured into the fire: for the Anuvashatkara is the completion, and the tasting of the offering by the priests, is also the completion of the ceremony. The Adityas are the vital airs. When the Hotar, therefore, does not repeat the Anuvashatkara, nor taste the Aditya libation, he thinks I will certainly put no end to the life of the sacrificer.

The Adityas said to Savitar, "let us lift up this (the evening) libation through thee," He consented; Thence the beginning (Pratipad of the Vais'vadeva Shastra at the evening libation) is made with a triplet of verses addressed to Savitar, To the Vais'vadeva Shastra belongs the Savitrigrāha. Before the commencement of this Shastra he repeats the Yajña for the libation from the Savitrigrāha), danuna devah savita varenyam (as'v. S'r. S. 5, 18). This verse contains the term mad "to be drunk" which is complete in form. The term made "to be drunk" is a characteristic of the evening libation. He does not repeat the Anuvashatkara, nor does he taste (from the Soma juice in the Savitrigrāha). For the Anuvashatkara is completion, the tasting of the Soma by the priest is completion. Savitar is the life. He should do neither, thinking, I will certainly put no end to the life of the sacrificer. Savitar drinks largely from both the

morning and evening libations. For there is the term piba "drink", at the commencement of the Nivid addressed to Savitar at the evening libation, and at the end the term made "to be drunk." Thus he makes Savitar share in both the morning and evening libations.

At the morning and evening libations verses addressed to Vayu are repeated, many at the morning, one only at the evening libation. That is done because the vital airs (represented by Vayu, the wind) in the upper parts represented by the morning libation of the human body are more numerous than those in the lower parts represented by the evening libation.

He repeats a hymn addressed to Heaven and Earth. For Heaven and Earth are stand-points. Earth is the stand-point here, and Heaven is the stand-point there (in the other world). By thus repeating a hymn addressed to Heaven and Earth, the Hotar establishes the sacrificer in both places in earth and heaven.

ಇತಿ ಶ್ರೀಮತ್ಸಾಯಾಪಾಚಾರ್ಯವಿರಚಿತೇ ಮಾಧವೀಯೇ ವೇದಾರ್ಥಪ್ರಕಾಶ
ಐತರೇಯಬ್ರಾಹ್ಮಣಭಾಷ್ಯೇ ತ್ರಯೋದಶಾಧ್ಯಾಯಸ್ಯ ಪಂಚಮಃ ಖಂಡಃ

ಇಲ್ಲಿಗೆ ಐತರೇಯಬ್ರಾಹ್ಮಣದ ಹದಿನೂರನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ ಐದನೆಯ ಖಂಡವು
ಸಮಾಪ್ತವಾದುದು.

ಅಥ ತ್ರಯೋದಶಾಧ್ಯಾಯೇ ಷಷ್ಠಃ ಖಂಡಃ

ಹದಿನೂರನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ ಆರನೆಯ ಖಂಡವು

[ಯಥಾ ಎಂಬ ದೇವತೆಗಳ ಪೂರ್ವೋಕ್ತವಾದ, ತೃತೀಯಸಪ್ತಕಾಲದಲ್ಲಿ ಅವರಿಗೆ ಸೋಮಪಾನ
ಮಾಡುವುದಕ್ಕೆ ಇರುವ ಅರ್ಹತೆಯು].

ಅರ್ಭವಂ ಶಂಸತಿ |

ಪ್ರ ದ್ಯಾವಾ ಯಶ್ನೈಃ ಸೃಢಿವೀ ಚುತಾಪೃಥೇತೈಕವ್ಯಾಸಾಪೃಥಿವೀಯಂ ಸೂಕ್ತಂ
ವಿಧಾಯ ತಕ್ಷತ್ರಥಂ ಸುವೃತಮಿತ್ಯೇಕವಾರ್ಧವಂ ಸೂಕ್ತಂ ವಿಧತ್ವೇ-

ಋಭುಸಾಮಾಕಾ ದೇವಾ ಯಸ್ತಿಸ್ತುಕ್ತೇ ಸಂತಿ ತದಿದಮಾರ್ಭವಂ ತಸ್ಯ ಸೂಕ್ತಸ್ಯ
ಪ್ರಥಮಾಯಾಮೃತೇ ತೃತೀಯಸಾದೇ ತಕ್ಷಸ್ತಿತ್ವಭ್ಯಾಮೃತವೋ ಯುವದ್ವಯ ಇತಿ ತದ್ವೇ-
ವತಾಕತ್ವಂ ಪ್ರತೀಯತೇ ||

ಪ್ರ ದ್ಯಾವಾ ಯಚ್ಛ್ವೇಃ ಸೃಥಿವೀ ಋತಾವೃಧಾ (ಋ. ಸಂ. ೧-೧೫೯-೧) ಎಂಬ ದ್ಯಾವಾಸೃಥಿವೀದೇವತಾಕ-
ವಾದ ಸೂಕ್ತವನ್ನು ಪ್ರಕಂಠಿಸಿ ಈಗ ತಕ್ಷಸ್ತೃತಂ ಸುವ್ರತಂ (ಋ. ಸಂ. ೧-೧೧೧-೧) ಎಂಬ ಋಭುದೇವತಾಕವಾದ ಸೂಕ್ತವನ್ನು
ವಿವರಿಸುವರು—ಅಲ್ಲಿ ಅರ್ಭವಂ ತಂಸತಿ ಎಂದಿರುವುದು. ಋಭು ಎಂಬ ಹೆಸರಿನ ದೇವತೆಗಳು ಯಾವ ಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿ ಪ್ರತಿಪಾದಿ-
ಸಲ್ಪಡುವರೋ ಆ ಸೂಕ್ತಕ್ಕೆ ಅರ್ಭವಸೂಕ್ತವೆಂದು ಹೆಸರು. ಈ ಸೂಕ್ತದ ಮೊದಲನೆಯ ಮಕ್ಕಿನ ಮೂರನೆಯ ಪಾದದಲ್ಲಿ
ತಕ್ಷಸ್ ಪಿತೃಭ್ಯಾಮೃತವಃ ಎಂದು ಇರುವುದರಿಂದ ಈ ಸೂಕ್ತವು ಋಭುಗಳನ್ನು ಪ್ರತಿಪಾದಿಸುವುದಾಗಿದೆ ಎಂದು
ಕರೆಯಬೇಕು.

ಋತವೋ ನೈ ದೇವೇಷು ತಪಸಾ ಸೋಮುಪೀಥಮುಭ್ಯಜಯಂಸ್ತೇಭ್ಯಃ
ಪ್ರಾತಸ್ಸವನೇ ವಾಚಿ ಕಲ್ಪಯಿಷಂಸ್ತಾನಗ್ನಿರ್ವಸುಭಿಃ ಪ್ರಾತ-
ಸ್ಸವನಾದನುದತ ತೇಭ್ಯೋ ಮಾಧ್ಯಂದಿನೇ ಸವನೇ ವಾಚಿ
ಕಲ್ಪಯಿಷಂಸ್ತಾನಿಂದ್ರೋ ರುದ್ರೈರ್ಮಾಧ್ಯಂದಿನಾತ್ಸವನಾದ-
ನುದತ ತೇಭ್ಯಸ್ತೃತೀಯಸವನೇ ವಾಚಿ ಕಲ್ಪಯಿಷಂಸ್ತಾನ್ವಿಶ್ವೇ
ದೇವಾ ಅನೋನುದ್ಯಂತ ನೇಹ ಪಾಸ್ಯಂತಿ ನೇಹೇತಿ ಸ ಪ್ರಜಾ-
ಪತಿರಬ್ರವೀತ್ಸವಿತಾರಂ ತವ ನಾ ಇಮೇಽನ್ತೇನಾಸಾಸ್ತ್ವಮೇ-
ವೇಭಿಃ ಸಂಪಿಬಸ್ತೇತಿ ಸ ತಥೇತ್ಯಬ್ರವೀತ್ಸವಿತಾ ತಾನ್ವೈ
ತ್ವಮುಭಯತಃ ಪರಿಪಿಬೇತಿ ತಾನ್ವಜಾಪತಿರುಭಯತಃ ಪರ್ಯ-
ಪಿಬತ್ ||

ಅಥ ಧಾಯೇ ವಿಧಾತುಮಾಪ್ಯಾಯಿಣಾಮಾಹ—ದೇವೇಷು ಸರ್ವೇಷು ಮಧ್ಯ ಋಭು-
ಸಾಮಾಕಾ ಕೇಚನ ದೇವತ್ವಂ ಪ್ರಾಪ್ತಾ ಮನುಷ್ಯವಿಕೇಷಾಃ ಪ್ರಜಾಪತಿಮುದ್ದಿತ್ಯ ತಪಃ ಕೃತ್ವಾ
ತೇನ ತಪಸಾ ಸೋಮುಪೀಥಮುಭ್ಯಜಯಂಸ್ತೋಮಪಾನಮುಭಿಲಕ್ಷ್ಯ ಚಿತವಂತಃ ಪ್ರಜಾಪತೇಃ
ಸಕಾಶಾತ್ಪಲ್ಲಭಂತ ಇತ್ಯರ್ಥಃ || ಸ ಪ್ರಜಾಪತಿರಸ್ಯಾ ದೇವತಾತ್ವ ತೇಭ್ಯ ಋಭುಭ್ಯಃ ಪ್ರಾತಃ-
ಸವನೇ ವಾಚಿ ಕಲ್ಪಯಿಷಂಸ್ತೋಮಪಾನಂ ಕಲ್ಪಯಿಷುಮೈಚ್ಯಂಸ್ತದಾನೀಂ ಪ್ರಾತಃಸವನಾಭಿ-
ಮಾನ್ಯಗ್ನಿದೇವಃ ಸ್ವಭೃತ್ಯರ್ವಸುಭಿಃ ಸಹ ತಸ್ಮಾತ್ಪ್ರಾತಃ ಸವನಾತ್ರಾನ್ಯಭೂನನುದತ
ನಿರಾಕರೋತ್ || ತಥೇಂದ್ರೋ ರುದ್ರೈಃ ಸಹ ಮಾಧ್ಯಂದಿನಾತ್ಸವನಾನ್ನಿರಾಕರೋತ್ || ವಿಶ್ವೇ-
ದೇವಾಸ್ತೃತೀಯಸವನಾದನೋನುದ್ಯಂತ ಭೃತಂ ನಿರಾಕುರ್ವತ್ || ನಿರಾಕರಣಪ್ರಕಾರಃ ಸ ಚ
ನೇಹೇತಿ ವಾಕ್ಯೇನ ಪುನಃಪುನಃನೂದ್ಯತೇ | ಇಹ ತೃತೀಯಸವನ ಋತವೋ ನ ಪಾಸ್ಯಂತಿ—||
ವಿಶ್ವೇಷಾಂ ದೇವಾಸಾಂ ಪ್ರತ್ಯೇಕಂ ನಿರಾಕರಣವಾಕ್ಯೇನ ಸಂಬಂಧಾನ್ನೇಹೇತಿ ನಿಯುಕ್ತಂ ||

ತತಃ ಸ ಪ್ರಜಾಪತಿರ್ನಿರಾಕೃತಾನ್ಯಭೂನ್ದೃಷ್ಟ್ವಾ ಸವಿತಾರಮಬ್ರವೀತ್ || ಹೇ ಸವಿತಸ್ತವೇಮು
 ಷುಭವೋಂತೇವಾಸಾಃ ಸಮೀಪವಾಸಿನಃ ಶಿಷ್ಯಾ ಅತಸ್ತುಮೇವೈಭಿಃ ಸಹ ಸಮ್ಯಕ್ಪುಟಸ್ತು
 ತಥೇತ್ಯಂಗೀಕೃತ್ಯ ಸವಿತಾ ಪ್ರಜಾಪತಿಮಿದಮಬ್ರವೀತ್ || ಹೇ ಪ್ರಜಾಪತೇ ತ್ವಂ ತಾಷ್ಟ್ವಿ
 ತಾನೇವ ಷುಭೂನುಭಯತಃ ಪಿಬ ತೇಷಾಂ ಷುಭೂಜಾಮುಭಯೋಃ ಪಾಶ್ವರ್ಯೋಃ ಸ್ಥಿತಾ
 ತ್ವದುಪಿ ಸೋಮಪಾನಂ ಕುರು | ಏವಮುಕ್ತಃ ಪ್ರಜಾಪತಿಸ್ತಥೈವಾಕರೋತ್ ||

ದೇವತೆಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಋಭುಗಳು ಎಂಬ ಹೆಸರಿನ ಕೆಲವು ದೇವತೆಗಳಿದ್ದರು. ಇವರು ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಮನುಷ್ಯರಾಗಿದ್ದು
 ಪ್ರಜಾಪತಿಯನ್ನು ಕುರಿತು ತಪಸ್ಸುಮಾಡಿ ಅವನನ್ನು ಮೆಚ್ಚಿಸಿ ದೇವತ್ವವನ್ನು ಪಡೆದರು. ಮತ್ತು ಯಜ್ಞಗಳಲ್ಲಿ ಸೋಮಪಾನ
 ಮಾಡಲು ಅರ್ಹತೆಯು ತಮಗೂ ಬೇಕೆಂದು ಪ್ರಜಾಪತಿಯನ್ನು ಮೆಚ್ಚಿಸಿ ವರವನ್ನು ಪಡೆದರು. ಪ್ರಜಾಪತಿಯು ಋಭುಗಳಿಗೆ
 ತಾನು ಕೊಟ್ಟ ವರದಂತೆ ಪ್ರಾತಃಸವನದಲ್ಲಿ ಇವರು ಸೋಮಪಾನ ಮಾಡಲೆಂದು ಏರ್ಪಡಿಸಿ ಅದಕ್ಕಾಗಿ ಅವರನ್ನು ಅಲ್ಲಿಗೆ
 ಕಳುಹಿಸಿದನು. ಪ್ರಾತಃಸವನಕ್ಕೆ ಅಗ್ನಿಯು ಅಭಿಮಾನಿದೇವನು. ಅವನು ಈ ಋಭುಗಳೊಡನೆ ಸೋಮಪಾನಮಾಡಲು
 ಇಷ್ಟಪಡಲಿಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ಇವರಿಗೆ ಸೋಮಪಾನಕ್ಕೆ ಅವಕಾಶಕೊಡದೆ ತನ್ನ ಭೃತ್ಯರಾದ ಅಷ್ಟವಸುಗಳ ಸಹಾಯದಿಂದ
 ಪ್ರಾತಃಸವನದಿಂದ ಇವರನ್ನು ಓಡಿಸಿದನು. ಅನಂತರ ಈ ಋಭುಗಳು ಮಾಧ್ಯಂದಿನಸವನದ ಬಳಿಗೆ ಹೋಗಲು ಮಾಧ್ಯಂದಿನ
 ಸವನಕ್ಕೆ ಅಭಿಮಾನಿದೇವತೆಯಾದ ಇಂದ್ರನು ಇವರೊಡನೆ ಸೋಮಪಾನಮಾಡಲು ಇಷ್ಟಪಡದೆ ಇವರನ್ನು ತನ್ನ ಅನುಚರರಾದ
 ಏಕಾದಶರುದ್ರಗಳ ಮೂಲಕ ಮಾಧ್ಯಂದಿನಸವನದಿಂದಲೂ ಓಡಿಸಿದನು. ಅನಂತರ ಇವರು ತೃತೀಯಸವನಕ್ಕೆ ಹೋಗಲು
 ಅಲ್ಲಿದ್ದ ವಿಶ್ವೇದೇವತೆಗಳು ಅಲ್ಲಿಯೂ ಇವರನ್ನು ಸೋಮಪಾನಮಾಡಲು ಅಡ್ಡಿಮಾಡಿದರು. ಇಲ್ಲಿ ನೇಹ ಎಂಬ ಶಬ್ದಪ್ರಯೋಗವು
 ಇಲ್ಲಿಯೂ ಇವರು ಸೋಮಪಾನಮಾಡಲಾಗದು ಎಂಬ ವಿಷಯವನ್ನು ಸೂಚಿಸುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ಮೂರು ಸವನಗಳಲ್ಲಿಯೂ
 ಈ ಋಭುಗಳು ಸೋಮಪಾನದಿಂದ ನಿರಾಕರಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿರುವುದನ್ನು ಪ್ರಜಾಪತಿಯು ಕಂಡು ಇದಕ್ಕೆ ಏನಾದರೂ ಒಂದು ಉಪಾಯ
 ವನ್ನು ಮಾಡಬೇಕೆಂದು ಆಲೋಚಿಸಿ ಸವಿತೃದೇವನನ್ನು ಕರೆದು ಇಂತು ಹೇಳಿದನು—ಎಲೈ ಸವಿತವೇ, ಈ ಋಭುಗಳು ನಿನಗೆ
 ಶಿಷ್ಯರಾದವರು, ನಿನಗೆ ಅಪ್ಪರು ಆದ್ದರಿಂದ ನೀನು ಈ ಋಭುಗಳ ಅಪೇಕ್ಷೆಯನ್ನು ಎಂದರೆ ಇವರು ಸೋಮಪಾನ ಮಾಡಬೇಕೆಂಬ
 ಇವರ ಅಭಿಲಾಷೆಯನ್ನು ನೀನು ನೆರವೇರಿಸು ಎಂದು ಹೇಳಿದನು. ಸವಿತೃದೇವನು ಹಾಗೆಯೇ ಆಗಲೆಂದು ಪ್ರಜಾಪತಿಯ
 ಮಾತನ್ನು ಅಂಗೀಕರಿಸಿ ಪ್ರಜಾಪತಿಗೆ ಈರಿತಿ ಹೇಳಿದನು—ಎಲೈ ಪ್ರಜಾಪತಿಯೇ, ಈ ಋಭುಗಳ ಎರಡು ಪಾಶ್ವರ್ಯಗಳಲ್ಲಿಯೂ
 ನೀನೂ ಇದ್ದು ಸೋಮಪಾನವನ್ನು ಮಾಡಬೇಕು ಎಂದು ಕೇಳಿಕೊಂಡನು. ಅದರಂತೆ ಪ್ರಜಾಪತಿಯು ಹಾಗೆಯೇ ಮಾಡಿದನು.

ತೇ ಏತೇ ಧಾಯ್ಯೇ ಅನಿರುಕ್ತೇ ಪ್ರಾಜಾಪತ್ಯೇ ಶಸ್ತೇತೇ ಅಭಿತ
 ಆರ್ಭವಂ ಸುರೂಪಕೃತ್ನುಮೂತಯೇಷಯಂ ವೇನಶ್ಚೋದ-
 ಯತ್ಪೃಶ್ನಿಗರ್ಭಾ ಇತಿ ಪ್ರಜಾಪತಿರೇವೈನಾಂಸ್ತದುಭಯತಃ
 ಪರಿಪಿಬಿತಿ ತಸ್ಮಾದು ಶ್ರೇಷ್ಠೀ ಪಾತ್ರೇ ರೋಚಯತ್ಕೇವ ಯಂ
 ಕಾನುಯತೇ ತಂ ||

ಅಥ ಧಾಯ್ಯೇ ವಿಧತ್ತೇ—ಸುರೂಪಕೃತ್ನುಮಿತ್ಯೇಕಾ ಧಾಯ್ಯಾಷಯಂ ವೇನ ಇತಿ
 ದ್ವಿತೀಯಾ ತೇ ಏತೇ ಧಾಯ್ಯೇ ಆರ್ಭವಸೂಕ್ತೇ ಅಭಿತಃ ಶಸ್ತೇತೇ | ಸುರೂಪಕೃತ್ನುಮಿತ್ಯೇಕಾ

ಸೂಕ್ತಾತ್ಪೂರ್ವಂ ಶಂಸನೀಯಾ | ಅಯಂ ವೇದಃ ಇತ್ಯೇಷಾ ಸೂಕ್ತಾತ್ಪಶ್ಚಾಚ್ಛಂಸನೀಯಾ |
 ಕೇದ್ಯಶ್ಯಾ ಧಾದ್ಯೋ ಅನಿರುಕ್ತೇ ನಿಃಶೇಷೇಣೋಕ್ತೌ ದೇವೋನಿರುಕ್ತಸ್ತಾದ್ಯಶೋ ಯಯೋ-
 ಧಾರ್ಯಯೋರ್ನಾಸ್ತಿ ತೇ ಅನಿರುಕ್ತೇ || ನಖಲ್ವನಯೋರ್ಯುಚೋರೀದ್ಯಶೋ ದೇವ ಇತಿ
 ಸಹಸಾ ನಿರ್ಣೇತುಂ ಶಕ್ಯತೇ || ಪ್ರಜಾಪತಿರಪಿ ಜಗತ್ಸೃಷ್ಟೇಃ ಪೂರ್ವಂ ಮೂರ್ತಸ್ಯ ನಿರ್ವಕ್ತು-
 ಮಶಕ್ಯತ್ವಾತ್ಸೋಪ್ಯನಿರುಕ್ತೋಽತೋ ಯೋಗ್ಯತ್ವಾತ್ತೇ ಉಭೇ ಪ್ರಜಾಪತಿದೇವತಾಕೇ ||
 ಏತಯೋರ್ಧಾರ್ಯಯೋಃ ಶಂಸನೇ ಪ್ರಜಾಪತೀವೈನಾನ್ಯಭೂನುಭಯತಃ ಪರಿಪಿಬತಿ ||
 ಯಸ್ಮಾತ್ಪ್ರಜಾಪತಿರಗ್ನಿರ್ವಸ್ತುಾದಿದೇವತಾನಾವ್ಯಭುಷು ರುಚ್ಯಭಾವೇ ಸತಿ ಪಿತೃದ್ವಾರಾ
 ಬಲಾದ್ಬುಚಿಮುತ್ಪಾದಿತವಾಸ್ತಸ್ಮಾದು ತಸ್ಮಾದೇವಕಾರಣಾಲ್ಲೋಕೇಽಪಿ ಶ್ರೇಷ್ಠೀ ಕಶ್ಚಿದ್ಧನ-
 ಪತಿರ್ಮಂ ಸ್ವಕೀಯಂ ಭೃತ್ಯಮಿತರೈರಂಗೀಕೃತಮಪಿ ಸರ್ವೇಭ್ಯೋ ರೋಚಯಿತುಂ ಕಾಮಯತೇ
 ತಂ ಭೃತ್ಯಮಾಚಾರಹೀನಂ ಪಾತ್ರೇ ಪ್ರತಿಗ್ರಹಯೋಗ್ಯಸ್ಥಾನೇ ಬಲಾತ್ಸರ್ವೇಭ್ಯೋ
 ರೋಚಯತ್ಯೇವ ||

ಈ ಅರ್ಭವಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿ ಸೇರಿಸಬೇಕಾದ ಎರಡು ಧಾಯ್ಯಾಮಂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಸುರೂಪಕೃತ್ನಮೂತಯೇ (ಋ. ಸಂ. ೧-೪-೧) ಎಂಬ ಋಕ್ಕು ಮೊದಲನೆಯದು ; ಅಯಂ ವೇದಃ (ಋ. ಸಂ. ೧೦-೧೨೩-೧) ಎಂಬ ಋಕ್ಕು ಎರಡನೆಯದು. ಈ ಎರಡು ಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ಅರ್ಭವಸೂಕ್ತದ ಎರಡು ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಎಂದರೆ ಮೊದಲು ಮತ್ತು ಕೊನೆಗಳಲ್ಲಿ ಪಠಿಸಬೇಕು. ಸುರೂಪ-
 ಕೃತ್ನಂ ಎಂಬುದನ್ನು ಅರ್ಭವಸೂಕ್ತದ ಪ್ರಾರಂಭದಲ್ಲಿಯೂ, ಅಯಂ ವೇದಃ ಎಂಬುದನ್ನು ಅರ್ಭವಸೂಕ್ತದ ಕೊನೆ
 ಯಲ್ಲಿಯೂ ಪಠಿಸಬೇಕು. ಈ ಧಾಯ್ಯಾಮಂತ್ರಗಳ ಸ್ವರೂಪವೇನು ಎಂದರೆ ಅನಿರುಕ್ತೇ ಎಂದು ಹೇಳಲ್ಪಡುವವು.
 ನಿಶ್ಶೇಷವಾಗಿ (ಪೂರ್ತಿಯಾಗಿ) ಹೇಳಲ್ಪಡುವ ಮಂತ್ರಕ್ಕೆ ನಿರುಕ್ತವೆಂದು ಹೆಸರು. ಇಲ್ಲಿ ನಿಶ್ಶೇಷವೆಂದರೆ ಆ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಪ್ರತಿಪಾದಿ
 ಸಲ್ಪಡುವ ದೇವತೆಯ ಹೆಸರಿನಿಂದ ಸಹಿತವಾಗಿ ಎಂದರ್ಥವು. ದೇವತೆಯ ಹೆಸರನ್ನು ತಿಳಿಸದೆ ಪಠಿಸಲ್ಪಡುವ ಈ ಎರಡು
 ಮಂತ್ರಗಳಿಗೆ ಅನಿರುಕ್ತೇ ಎಂದು ಹೆಸರು. ಎಂದರೆ ಈ ಎರಡು ಧಾಯ್ಯಾಮಂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಯಾವ ದೇವತೆಯನ್ನು ಪ್ರತಿಪಾದಿಸ
 ಲಾಗಿದೆ ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದಿಲ್ಲ. ಏಕೆಂದರೆ ಸೃಷ್ಟಿಗೆ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಪ್ರಜಾಪತಿಗೆ ಯಾವ ನಿರ್ದಿಷ್ಟವಾದ ಮೂರ್ತಿಯೂ ಎಂದರೆ
 ಆಕಾರವೂ ಇರಲಿಲ್ಲ. ಆಕಾರರಹಿತವಾದ ಪರಬ್ರಹ್ಮಸ್ವರೂಪನಾಗಿದ್ದನು. ಆದ್ದರಿಂದ ನಾಮರೂಪಗಳಿಂದೂ ಇಲ್ಲದ
 ಪರಬ್ರಹ್ಮಕ್ಕೆ ವ್ಯಕ್ತಿರೂಪವಾದ ಒಂದು ಮೂರ್ತಿಯನ್ನು ಕಲ್ಪಿಸುವುದು ಸಮಂಜಸವಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಮತ್ತು ಸೃಷ್ಟವಾದ ಮತ್ತು
 ನಿರ್ದಿಷ್ಟ ಅಥವಾ ನಿರ್ದಿಷ್ಟವಸ್ತುಗಳೆಲ್ಲವೂ ಪರಮಾತ್ಮ ಅಥವಾ ಪರಬ್ರಹ್ಮಸ್ವರೂಪನಾಗಿರುವುದರಿಂದ, 'ನಿರ್ದಿಷ್ಟದೇವತಾಕ
 ವಾದ ಮೇಲಿನ ಎರಡು ಧಾಯ್ಯಾಮಂತ್ರಗಳಿಗೆ ಪ್ರಜಾಪತಿಯೇ ದೇವತೆಯೆಂದು ಹೇಳಬೇಕು. ಈ ಎರಡು ಧಾಯ್ಯಾಮಂತ್ರ
 ಗಳನ್ನು ಒಂದೊಂದರಂತೆ ಅರ್ಭವಸೂಕ್ತದ ಪ್ರಾರಂಭ ಮತ್ತು ಕೊನೆಯಲ್ಲಿ ಪಠಿಸುವುದು ಪ್ರಜಾಪತಿಯು ತೃತೀಯವನದಲ್ಲಿ
 ಈ ಋಭುಗಳ ಎರಡು ಪಾರ್ಶ್ವಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಕುಳಿತು ಸೋಮಪಾನಮಾಡುವನು ಎಂಬ ವಿಷಯದ ಸಂಕೇತವಾಗಿರುವುದು ಮತ್ತು
 ಧನವಂತನಾದ ಮುಖ್ಯಸ್ಥನು ತನ್ನನ್ನು ಆಶ್ರಯಿಸಿ ಅನುಸರಿಸುವ ಸೇವಕನು ಉತ್ತಮನಲ್ಲದಿದ್ದರೂ ತನ್ನ ಆಶ್ರಯವರ್ಗದಲ್ಲಿ
 ಸೇರಿದವನೆಂದು ಅವನಿಗೆ ಸೋಮಪಾನ ಮಾಡಲು ಅವಕಾಶಕೊಡುವಂತೆಯೂ ಅದನ್ನು ಇತರರು ತಮಗಿಷ್ಟವಿಲ್ಲದಿದ್ದರೂ
 ಧನವಂತನನ್ನು ನಿಷ್ಕರಮಾಡದೆ ಒಪ್ಪಿಕೊಳ್ಳುವಂತೆಯೂ ಈ ಪ್ರಜಾಪತಿಯು ಋಭುಗಳಿಗೆ ಕಲ್ಪಿಸಿದ ಈ ಸೋಮಪಾನಾರ್ಹತೆ
 ಯನ್ನು ಇತರ ದೇವತೆಗಳು ಒಪ್ಪಿಕೊಳ್ಳಲೇ ಬೇಕಾಯಿತು.

ತೇಭ್ಯೋ ವೈ ದೇವಾ ಅಸ್ಯೇವಾಬೀಭತ್ಸಂತ ಮನುಷ್ಯಗಂಧಾತ್ಃ ಏತೇ ಧಾಯ್ಯೇ ಅಂತರದಧತ ಯೇಭ್ಯೋ ಮಾತೃವಾ ಪಿತ್ರ ಇತಿ |

ಅಥಾಪರಮ್ನಗ್ಧ್ಯಯಂ ವಿಧತ್ರೇ—ಅಗ್ನಿವಸ್ತಾದಯೋ ದೇವಾಸ್ತೇಭ್ಯಃ ಚುಭುಭ್ಯೋಃ-
ಪೈವ ಸ್ವಯಮುಪಗತಾವಿವ ಸಂತೋಭೀಭತ್ಸಂತ ಏವಂ ಮನಸಿ ಬೀಭತ್ಸಾಂ ಕೃತವಂತಃ | ತಸ್ಮಾ-
ತ್ಕಾರಣಾದಿತಿ ತದುಚ್ಯತೇ || ಮನುಷ್ಯಗಂಧಾದಿತಿ || ಏತೇ ಮನುಷ್ಯಾ ಅಸ್ತತ್ಪಂಕ್ತಿಯೋಗ್ಯಾಃ
ಭವಂತಿ ಇತಿ ಶಂಕೇತ್ಯರ್ಥಃ || ಬೀಭತ್ಸಾಂ ಪ್ರಾಪ್ತೃತೇ ವಕ್ಷ್ಯಮಾಣೇ ದ್ವೇ ಧಾಯ್ಯೇ
ಅಂತರದಧತ ಚುಭೂಣಾನುತ್ಪಾದೀನಾಂ ಚ ಮಧ್ಯೇಂತರ್ಧಾಸಂ ವ್ಯವಧಾನಮಕುರ್ವತ |
ಕೇ ತೇ ಧಾಯ್ಯೇ ಇತ್ಯುಚ್ಯತೇ || ಯೇ ಭ್ಯೋ ಮಾತಾ ಮಧುಮದಿತ್ಯೇಕಾ || ಏವಾ ಪಿತ್ರ-
ವಿಶ್ವದೇವಾಯೇತ್ಯಪರಾಽಯಂವೇನ ಇತ್ಯೇತಸ್ಮಾತ್ಪೂರ್ವಮೇತದುಭಯಂ ತಂಸೇದಿತ್ಯರ್ಥಃ ||

ಅಗ್ನಿ, ವಸು ಮುಂತಾದ ದೇವತೆಗಳು ಈ ಋಭುಗಳ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಭೀತಿಯನ್ನು ಎಂದರೆ ಜುಗುಪ್ಸೆಯನ್ನು ವ್ಯಕ್ತ
ಪಡಿಸಿದರು. ಈ ಋಭುಗಳು ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಮನುಷ್ಯರಾಗಿದ್ದು ಈಗ ದೇವತ್ವವನ್ನು ಪಡೆದರೂ ಇವರಲ್ಲಿ ಮನುಷ್ಯಗಂಧ ಅಥವಾ
ಮನುಷ್ಯಸಂಪರ್ಕವಿರುವುದು. ಇವರು ದೇವತೆಗಳಾದ ನಮ್ಮ ಸಹಪಂಕ್ತಿಗೆ ಯೋಗ್ಯರಲ್ಲ. ಇವರೊಡನೆ ಕುಳಿತು ಸೋಮಪಾನ
ಮಾಡುವುದು ಅವಮಾನವು ಎಂದು ಭಾವಿಸಿ ತಮಗೂ (ದೇವತೆಗಳಿಗೂ) ಋಭುಗಳಿಗೂ ಮಧ್ಯೆ (ತೆರೆಯನ್ನು ನೀಡುವಂತೆ)
ಅಡ್ಡವಾಗಿ ಎರಡು ಧಾಯ್ಯಾಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ಕಲ್ಪಿಸಿದರು. ಯೇಭ್ಯೋ ಮಾತಾ (ಋ.ಸಂ. ೧೦-೬೩-೩) ಎಂಬುದು ಮೊದ
ಲನೇ ಧಾಯ್ಯಾಮಂತ್ರವು; ಏವಾ ಪಿತ್ರೇ ವಿಶ್ವದೇವಾಯ (ಋ.ಸಂ. ೪-೫೦-೬) ಎಂಬುದು ಎರಡನೇ ಧಾಯ್ಯಾಮಂತ್ರವು.
ಆದ್ದರಿಂದ ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದ ಅಯಂ ವೇನಃ ಎಂಬ ಧಾಯ್ಯಾಮಂತ್ರಪಠನಕ್ಕೆ ಪೂರ್ವಭಾವಿಯಾಗಿ ಈ ಎರಡು ಧಾಯ್ಯಾಮಂತ್ರ
ಗಳನ್ನು ಪಠಿಸಬೇಕು.

ಋಭುಗಳೆಂಬವರು ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಮನುಷ್ಯರಾಗಿದ್ದು ತಮ್ಮ ಉತ್ತಮವಾದ ನಡವಳಿಕೆಗಳಿಂದಲೂ ಸತ್ಕರ್ಮಾನುಷ್ಠಾನ
ದಿಂದಲೂ ದೇವತ್ವವನ್ನು ಪಡೆದರೆಂದು ಋಗ್ವೇದದಲ್ಲಿ ಅನೇಕಕಡೆ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿರುವುದು. ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಅಂಗಿರಾಋಷಿಗೇ
ನೀತಿಮಂಜರಿ ಎಂಬ ಓರ್ವ ಪುತ್ರನಿದ್ದನು. ಇವನ ವಂಶದಲ್ಲಿ ಸುಧನ್ವಾ ಎಂಬ ಋಷಿಗೆ ಋಭು, ವಿಭು, ವಾಚ ಎಂಬ ಮೂವರು
ಪುತ್ರರಿದ್ದರು. ಇವರು ಸತ್ಕರ್ಮಾನುಷ್ಠಾನ, ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಸಹಾಯಮಾಡುವುದು ಮೊದಲಾದ ಒಳ್ಳೆಯ ಕೆಲಸಗಳಿಂದ
ದೇವತೆಗಳ ಜನ್ಮವನ್ನು ಪಡೆದರು ಅಥವಾ ದೇವತೆಗಳಾದರು ಎಂದು ಪ್ರತೀತಿ ಇದೆ. ಈ ಋಭು ಮೊದಲಾದ ಸುಧನ್ವನ
ಮೂವರು ಪುತ್ರರಿಗೂ ಋಭುಗಳೆಂದು ಹೇಳುವ ರೂಢಿಯಿದೆ. ಹಿರಿಯವನ ಹೆಸರಿಂದಲೇ ಈ ಮೂವರು ಪುತ್ರರೂ
ಕರೆಯಲ್ಪಡುವರು. ಇವರು ತೃಪ್ತೃವಿನ ಶಿಷ್ಯರಾದುದರಿಂದ ಇವರನ್ನು ದೇವಶಿಲ್ಪಿಗಳೆಂದೂ ಹೇಳುವರು. ಇವರು ಇಂದ್ರನೇ
ಮೊದಲಾದ ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಬೇಕಾದ ಸಲಕರಣೆಗಳನ್ನು ಎಂದರೆ ಇಂದ್ರನ ರಥವನ್ನೂ ಅಗ್ನಿಯ ಚಮಸಪಾತ್ರೆಯನ್ನೂ ಮಾಡಿ
ಕೊಟ್ಟರೆಂದು ಅಲ್ಲಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ. ಈ ಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿ ಇವರು ಮಾಡಿದ ಕೆಲವು ಕೆಲಸಗಳ ವಿವರಣೆ ಇರುವುದು. ಇವರಿಗೆ ಅದ್ಭುತವಾದ
ಶಕ್ತಿಯಿರುವುದೆಂದೂ ಇವರು ಎಂತಹ ಕೆಲಸಗಳನ್ನೂ ದರೂ ಮಾಡಲು ಸಮರ್ಥರೆಂದೂ ಅಲ್ಲಲ್ಲಿ ವರ್ಣನೆಗಳಿವೆ. ದೇವತೆಗಳಿಗಿರುವ
ಶಕ್ತಿ ಸಾಮರ್ಥ್ಯಗಳೇ ಇವರಿಗೂ ಇರುವುದರಿಂದ ಇವರನ್ನು ದೇವತೆಗಳ ಗುಂಪಿಗೆ ಸೇರಿಸುವರೆಂದು ಭಾವಿಸಿ ಋಷಿಗಳು ಇವರನ್ನೂ
ಇವರು ಮಾಡಿರುವ ಕಾರ್ಯಗಳನ್ನೂ ವಿಧವಿಧವಾಗಿ ವರ್ಣಿಸಿರುವರು. ಇವರು ಸೂರ್ಯಮಂಡಲದಲ್ಲಿ ವಾಸವಾಗಿದ್ದು
ಸೂರ್ಯರಶ್ಮಿಗಳ ಮೂಲಕ ಕಾರ್ಯಗಳನ್ನು ಮಾಡುವರೆಂದು ಪ್ರತೀತಿ ಇರುವುದು.

ಋಭುಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಯಾಸ್ವರು ಮೂರು ವಿಧವಾದ ನಿಷ್ಪತ್ತಿಯನ್ನು ಹೇಳಿರುವರು—

(೧) ಋಭವ ಉರು ಭಾಂತೀತಿ ವಾ | ಉರು-ಬಹಳವಾಗಿ ಭಾಂತಿ-ಪ್ರಕಾಶಿಸುವವರು. ಆದ್ದರಿಂದ ಇವರಿಗೆ ಋಭುಗಳೆಂದು ಹೆಸರು-ಇಲ್ಲಿ ಉರು ಶಬ್ದದ ಅಂತ್ಯಕ್ಷರವಾದ ರುಕಾರವನ್ನೂ ಭಾಂತಿ ಶಬ್ದದ ಆದ್ಯಕ್ಷರವನ್ನೂ ಸೇರಿಸಿ ರುಭು ಅಥವಾ ಋಭು ಎಂದು ಶಬ್ದವಾಗಿರುವುದಾಗಿ ಕೆಲವರ ಅಭಿಪ್ರಾಯವು. ಅಹಃ+ರಾತ್ರಿ=ಹೋರಾ ಎಂಬಂತೆ

(೨) ಋತೇನ ಭಾಂತೀತಿ ಇತಿ ವಾ | ಋತೇನ-ಎಂದರೆ ಸತ್ಯದಿಂದ ಅಥವಾ ಯಜ್ಞದಿಂದ ಪ್ರಕಾಶಿಸುವವರಾದ್ದರಿಂದ ಇವರಿಗೆ ಋಭುಗಳೆಂದು ಹೆಸರು.

(೩) ಋತೇನ ಭವಂತೀತಿ ವಾ || ಋತೇನ ಎಂದರೆ ಸತ್ಯದಿಂದ (ಸಾಮರ್ಥ್ಯದಿಂದ) ಇರುವವರಾದ್ದರಿಂದ ಎಂದರೆ ಸಾಮರ್ಥ್ಯವುಳ್ಳವರಾದ್ದರಿಂದ ಇವರಿಗೆ ಋಭುಗಳೆಂದು ಹೆಸರು. ಋತೇನ ಎಂಬ ಶಬ್ದದ ಆದ್ಯಕ್ಷರವಾದ ರುಕಾರವೂ ಭವಂತಿಶಬ್ದದ ಆದ್ಯಕ್ಷರವಾದ ಭಕಾರವೂ ಸೇರಿ ಋಭುವೆಂದು ಆಗಿರುವುದೆಂದು ಕೆಲವರು ಹೇಳುವರು.

ಈ ಋಭುಗಳು ಹಿಂದೆ ಮನುಷ್ಯರಾಗಿದ್ದು ಅನಂತರ ದೇವತ್ವವನ್ನು ಪಡೆದ ವಿಷಯವನ್ನು ಈ ಋಕ್ಕು ವಿಶದವಾಗಿ ತಿಳಿಸುವುದು—

ವಿಷ್ವೀ ಶಮಿಾ ತರಣಿತ್ವೇನ ವಾಘತೋ ಮರ್ತಾಸಃ ಸಂತೋ ಅನ್ಯತತ್ವಮಾನಶಃ |

ಸೌಧನ್ವನಾ ಋಭವಃ ಸೂರಚಕ್ಷಸಃ ಸಂವತ್ಸರೇ ಸಮಪೃಚ್ಛಂತ ಧೀತಿಭಿಃ ||

(ಸಂ. ಸಂ. ೧-೧೧೦-೪)

ಇದಕ್ಕೆ ಯಾಸ್ವರ ನಿರುಕ್ತವು—

ಕೃತ್ವಾ ಕರ್ಮಾಣಿ ಪಿಪ್ರತ್ವೇನ ವೋಧಾರೋ ಮೇಧಾವಿನೋ ವಾ ಮರ್ತಾಸಃ ಸಂತೋ ಅನ್ಯತ-
ತತ್ವಮಾನಶಿರೇ ಋಭವಃ ಸೂರಖ್ಯಾನಾ ವಾ ಸೂರಪ್ರಜ್ಞಾ ವಾ, ಸಂವತ್ಸರೇ ಸಮಪೃಚ್ಛಂತ
ಧೀತಿಭಿಃ ಕರ್ಮಭಿಃ ||

ಮುಖ್ಯಾಭಿಪ್ರಾಯವೇನೆಂದರೆ—ಸುಧನ್ವನ ಪುತ್ರರಾದ ಈ ಋಭುಗಳು ಹಿಂದೆ ಮನುಷ್ಯರಾಗಿದ್ದರು. ಅವರು ಸೂರ್ಯನಿಗೆ ಸಮಾನವಾದ ತಮ್ಮ ಪ್ರಜ್ಞೆ ಅಥವಾ ಬುದ್ಧಿಶಕ್ತಿಯಿಂದ ಬೇಗನೆ ಎಂದರೆ ಒಂದೇ ಸಂವತ್ಸರದಲ್ಲಿ ಸರ್ವಯಜ್ಞಗಳನ್ನೂ ಮಾಡಿ ಅನ್ಯತತ್ವಂ ಎಂದರೆ ದೇವತ್ವವನ್ನು (ಮರಣರಹಿತತ್ವವನ್ನು) ಪಡೆದರು.

ಋಭುಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಯಾಸ್ವರು ಮತ್ತೊಂದರ್ಥವನ್ನೂ ಹೇಳಿರುವರು—

ಆದಿತ್ಯರಶ್ಮಯೋಃ ಸ್ಪೃಭವ ಉಚ್ಚಂತೇ—ಸೂರ್ಯನ ರಶ್ಮಿಗಳಿಗೂ ಋಭವಃ ಎಂದು ಹೇಳುವರು ಎಂದು.

ಉದಾಹರಣೆಗಾಗಿ—

ಉದ್ಯತ್ಸಮಾ ಅಕೃಣೋತನಾ ತೃಣಂ ನಿವತ್ಸಪಃ ಸ್ವಪಸ್ಯಯಾ ನರಃ |

ಅಗೋ ಹ್ಯಸ್ಯ ಯದಸಸ್ತನಾ ಗೃಹೇ ತದದ್ಯೇದಮೃಭವೋ ನಾನು ಗಚ್ಛಥ ||

(ಋ ಸಂ. ೧-೧೬೧-೧೧)*

ಈ ಋಕ್ಕಿಗೆ ಯಾಸ್ವರು—ಅಗೋಹ್ಯ ಆದಿತ್ಯೋಃಗೌಹನೀಯಸ್ತಸ್ಯ ಯದಸ್ಯಪಥ ಗೃಹೇ ಯಾವತ್ಸತ್ರ ಭವಥ ನ ತಾವದಿಹ ಭವಥೇತಿ | ಎಂದು ನಿರುಕ್ತವನ್ನು ಹೇಳಿರುವರು. ಭಾಷ್ಯಕಾರರೂ ಸಹ ಈ ಋಕ್ಕಿನ ಅರ್ಥವಿವರಣೆ

ಮಾಡುವಾಗ ಮುಫವಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ—ಋಭವಃ ಉರು ಪ್ರಭೂತಂ ಘಾಸಮಾನಾಃ ಋತೇನಾದಿತ್ಯೇನ ಘಾಸ-
ಮಾನಾ ವಾ ಋತೇನೋದಕೇನೋದಕಾರ್ಥಮುತ್ಪನ್ನಾ ವಾ—ಎಂದು ಅರ್ಥಮಾಡಿರುವರು.

ಋ. ಸಂ. ೧-೧೧೦-೨ ನೆಯ ಮುಕ್ತಿನಲ್ಲಿ ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಹವಿಸ್ಸನ್ನು ಅರ್ಪಿಸಿದ ಅಥವಾ ಅಹಿವನ್ನು ನೀಡಿದ ಸವಿತೃವಿನ ಮನೆಗೆ ಮುಫುಗಳು ಹೋದರು ಎಂದು ಪೂರ್ವದ ಇತಿಹಾಸದ ಸಂದರ್ಭವು ಸೂಚಿಸಿದೆ. ಈ ಇತಿಹಾಸವನ್ನು ಸ್ತಂಧಸ್ವಾಮಿಗಳು ಒಂದು ವಿಧವಾಗಿಯೂ, ಸಾಯಣರು ಇನ್ನೊಂದು ವಿಧವಾಗಿಯೂ ವಿವರಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಈ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ,

ಅತ್ರೇತಿಹಾಸಮಾಚಕ್ಷತೇ | ಋಭವೋ ಯಜ್ಞಿಯತ್ತಂ ಪ್ರಾರ್ಥಯಮಾನಾಃ ಪ್ರಜಾ-
ಪತೇಃ ಸಕಾಶಮಗಮನ್ | ಅಥ ಪ್ರಜಾಪತಿಃ ಸವಿತಾರಮಾಹೂಯಾವೋಚತ್ | ಏತೇಽಪಿ
ಯಾ ಭವಂತಿತಿ | ತಥೇತಿ ಸವಿತಾ ಪ್ರತಿಸದ್ಯ ತಾನ್ ಸ್ವಗೃಹಂ ನೀತ್ವಾ ದ್ವಾದಶ ದಿನಾನ್ಯಾ
ತಿಥ್ಯಮೇಷಾನುಕಾರ್ಷೀದಿತಿ | ತದೇತದ್ವಾಮದೇವೋ ವಕ್ಷ್ಯತಿ |

ಮುಫುಗಳು ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಭಾಗವಹಿಸಿ ಹವಿಸ್ಸನ್ನು ಸ್ವೀಕರಿಸಲು ಅರ್ಹತೆಯನ್ನು ಪಡೆಯದೇಕೆಂದು ಒಟ್ಟು ಪ್ರಜಾಪತಿಯು ಸಮಾಪಕ್ಕೆ ಹೋದರು. ಆಗ ಪ್ರಜಾಪತಿಯು ಸವಿತೃವನ್ನು ಕರೆದು ಇವರೂ ಸಹ ಯಜ್ಞಾರ್ಹರಾಗಲಿ (ಅವಕ್ಕೆ ಸಹಾಯಮಾಡು) ಎಂದು ಹೇಳಿದ ನಂತರ ಸವಿತೃವು ಹಾಗೇ ಆಗಲೆಂದು ಒಪ್ಪಿಕೊಂಡು ತನ್ನ ಮನೆಗೆ ಕರೆದುಕೊಂಡು ಹೋಗಿ ಹನ್ನೆರಡು ದಿನಗಳು ಅವರಿಗೆ ಅತಿಥಿಸತ್ಕಾರವನ್ನು ನೆರವೇರಿಸಿದನು ಎಂದು ಸ್ತಂಧಸ್ವಾಮಿಗಳು ಕಥೆಯನ್ನು ಸ. ಶ್ಲೋಕವಾಗಿ ಹೇಳಿ, ಈ ಕಥಾಸಂದರ್ಭವನ್ನು ಸೂಚಿಸತಕ್ಕ,

ದ್ವಾದಶ ದ್ಯೌನ್ಯದಗೋಹ್ಯಸ್ಯಾತಿಥೇ ರಣನ್ವುಭವಃ ಸಸಂತಃ |

ಸುಪ್ತೇತ್ರಾಕೃಣ್ವನ್ಮನಯಂತ ಸಿಂಧೂನ್ಧನ್ವಾತಿಷ್ಯನ್ನೋಷಧೀರ್ನಿಮ್ಮಮಾಪಃ ||

(ಋ. ಸಂ ೪.೩೩-೭)

ಎಂಬ ಮುಕ್ತನ್ನು ಉದಾಹರಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಇದೇ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಸಾಯಣರು ಮುಫುಗಳು ಸವಿತೃವಿನ ಮನೆಗೆ ಹೋಗಲು ಒದಗಿದ ಕಾರಣವನ್ನು ತಿಳಿಸತಕ್ಕ ಅಂಶವನ್ನು ಸೂಚಿಸಿದ್ದಾರೆ.

ದಾಶುಷಃ ಪ್ರಾತಃಸವನಾದಿಷ್ಟಗ್ನ್ಯಾದಿಭಿರಪಸಾರಿತೇಭ್ಯ ಮುಫುಭ್ಯಃ ಸೋಮಪಾನಂ
ದತ್ತವತಃ ಸವಿತುಃ ಗೃಹಂ ನಿವಾಸಸ್ಥಾನಂ ತೃತೀಯಸವನಾಖ್ಯಮಗಚ್ಛತ ಪ್ರಾಪ್ತಾಃ ||

ಪ್ರಾತಃಸವನಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಅಗ್ನ್ಯಾದಿದೇವತೆಗಳಿಂದ ತಿರಸ್ಕರಿಸಲ್ಪಟ್ಟು ಹೊರಕ್ಕೆ ಕಳುಹಲ್ಪಟ್ಟ ಮುಫುಗಳಾದ ನಮಗೆ ಸೋಮಪಾನವನ್ನು ಅರ್ಪಿಸಿದ ಸವಿತೃವಿನ ತೃತೀಯಸವನರೂಪವಾದ ಯಜ್ಞಗೃಹವನ್ನು ಪ್ರವೇಶಿಸಿ ಎಂದು ಅಗ್ನ್ಯಾದಿಗಳಿಂದ ಸಂಭವಿಸಿದ ತಿರಸ್ಕಾರದ ವಿಷಯವನ್ನೂ ಹೇಳಿದ್ದಾರೆ. ಈ ವಿಷಯವು ಐತರೇಯಬ್ರಹ್ಮಣದಲ್ಲಿ ವಿಶದವಾಗಿ ಉಕ್ತವಾಗಿದೆ.

ಋಭವೋ ವೈ ದೇವೇಷು ತಪಸಾ ಸೋಮಪೀಠಮುಫ್ಯಜಯಂತೇಭ್ಯಃ ಪ್ರಾತಃಸವನೇ
ವಾಚಿ ಕಲ್ಪಯಿಷಂಸ್ತಾನಗ್ನಿರ್ವಸುಭಿಃ ಪ್ರಾತಃಸವನಾದನುದತ ತೇಭ್ಯೋ ಮಾಧ್ಯಂದಿನೇ
ಸವನೇ ವಾಚಿ ಕಲ್ಪಯಿಷಂಸ್ತಾನಿಂದ್ರೋ ರುದ್ರೈರ್ನಾರ್ಥ್ಯಂದಿನಾತ್ಸವನಾದನುದತ ತೇಭ್ಯಃ-
ಸ್ತೃತೀಯಸವನೇ ವಾಚಿ ಕಲ್ಪಯಿಷಂಸ್ತಾನಿಶ್ವೇ ದೇವಾ ಅನೋನುದ್ಯಂತ ನೇಹ ಪಾಸ್ಯಂತಿ
ನೇಹೇತಿ ಸ ಪ್ರಜಾಪತಿರಬ್ರವೀತ್ಸವಿತಾರಂ ತವ ವಾ ಇಮೇಽಂತೇನಾಸಾಸ್ತಮೇವೈಭಿಃ ಸಂಪಿ-
ಬಸ್ತೇತಿ ಸ ತಥೇತ್ಯಬ್ರವೀತ್ಸವಿತಾ ತಾನ್ವೈ ತ್ವಮುಫಯತಃ ಪರಿಪಿಚೇತಿ ತಾನ್ಪ್ರಜಾಪತಿರುಫ-
ಯತಃ ಪರೈಪಿಬತ್ | (ಐ. ಬ್ರಾ. ೧೩-೩೦)

ಋಭುಗಳು ತಮ್ಮ ತಪಃಸಾಧನೆಯಿಂದಲೂ, ಉತ್ಕಟವಾದ ಇಚ್ಛೆಯಿಂದಲೂ ದೇವತೆಗಳ ನಡುವೆ ಸೋಮಪಾನವನ್ನು ಸಂಪಾದಿಸಿದರು. ಮೊದಲು ಪ್ರಾತಃಸವನದಲ್ಲಿ ಅದನ್ನು ಹೊಂದಲು ಇಚ್ಛಿಸಿದಾಗ ಅಗ್ನಿಯು ವಸುಗಳೊಂದಿಗೆ ಸೇರಿಕೊಂಡು ಅವರನ್ನು ತಿರಸ್ಕರಿಸಿ ಅಟ್ಟಿಬಿಟ್ಟನು. ಆಗ ಮಾಧ್ಯಂದಿನ ಸವನದಲ್ಲಿ ಅದನ್ನು ಪಡೆಯಲಿಚ್ಛಿಸಿದಾಗ ಇಂದ್ರನು ರುದ್ರರೊಂದಿಗೆ ಸೇರಿಕೊಂಡು ಅವರನ್ನು ಅಟ್ಟಿಬಿಟ್ಟನು. ಪುನಃ ತೃತೀಯಸವನದಲ್ಲಿ ಅದನ್ನು ಪಡೆಯಲಿಚ್ಛಿಸಿದಾಗ ವಿಶ್ವೇದೇವತೆಗಳು ' ನೀವು ಇಲ್ಲಿ ಖಂಡಿತ ಸೋಮಪಾನಮಾಡಲರ್ಹರಲ್ಲ, ನೀವು ಮಾಡಕೂಡದು ' ಎಂದು ಕಠಿಣವಾದ ಮಾತಿನಿಂದ ಅಲ್ಲಿಯೂ ತಿರಸ್ಕರಿಸಿದರು. ಆಗ ಪ್ರಜಾಪತಿಯು ಸವಿತೃವನ್ನು ಕುರಿತು ' ಈ ಋಭುಗಳು ನಿನ್ನ ಶಿಷ್ಯರು. ನೀನು ಇವರೊಂದಿಗೆ ಸೋಮಪಾನವನ್ನು ಮಾಡು ' ಎಂದನು. ಅನಂತರ ಸವಿತೃವು ಒಪ್ಪಿಕೊಂಡನು. ಪ್ರಜಾಪತಿಯೂ ಸಹ ಅವರ ಅಕ್ಕಪಕ್ಕದಲ್ಲೇ ಸೋಮರಸವನ್ನು ಪಾನಮಾಡಿದನು, ಎಂಬುದಾಗಿ ಐತರೇಯ ಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿ ವಿಸ್ತಾರವಾಗಿ ಹೇಳಿರುವ ಸನ್ನಿವೇಶವನ್ನು ಸಾಯಣರು ಸೂಕ್ಷ್ಮವಾಗಿ ಹೇಳಿದ್ದಾರೆ.

ಋಭುಗಳ ಕಲಾಕೌಶಲ್ಯದ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಕೆಲವು ಉದಾಹರಣೆಗಳನ್ನು ಕೊಡಬಹುದು—ತ್ವಷ್ಟೃವಿನಿಂದ ನಿರ್ಮಿತವಾದಾಗ ಒಂದೇ ಆಗಿ ಇದ್ದ ಚಮುಸಪಾತ್ರೆಯನ್ನು ನಾಲ್ಕುಪಾತ್ರೆಗಳನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಿದಿರಿ ಎಂದು ಋಭುಗಳ ಕಲಾಕೌಶಲ್ಯವನ್ನು ಶ್ಲಾಘಿಸಿದೆ.

ಉತ ತ್ವಂ ಚಮುಸಂ ನವಂ ತ್ವಷ್ಟೃರ್ದೇವಸ್ಯ ನಿಷ್ಕೃತಂ |

ಅಕರ್ತ ಚತುರಃ ಪುನಃ |

(ಋ. ಸಂ. ೧-೨೦-೬)

ಎಂಬ ಋಶ್ಮಿನಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವಂತೆಯೂ ಮತ್ತು ಇದೇ ವಿವರವನ್ನು ಮುಂದೆಯೂ

ಜ್ಯೇಷ್ಠ ಆಹ ಚಮುಸಾ ದ್ವಾ ಕರೇತಿ ಕನೀಯಾನ್ಪ್ರೀತ್ಯಣನಾಂನೇತ್ಯಾಹ |

ಕನಿಷ್ಠ ಆಹ ಚತುರಸ್ಯರೇತಿ ತ್ವಷ್ಟೃ ಋಭವಸ್ತತ್ಪನಯದ್ವಚೋ ವಃ ||

(ಋ. ಸಂ. ೪-೩೩-೫)

ಇತ್ಯಾದಿ ಋಕ್ಯುಗಳಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವಂತೆಯೂ ಸಹ ಒಂದಾದ ಪಾತ್ರೆಯನ್ನು ತಮ್ಮ ಕಲಾಕೌಶಲ್ಯದಿಂದ ನಾಲ್ಕುನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಿದ ವಿಷಯವು ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ. ಈ ಕಾರ್ಯದಲ್ಲೂ ಸಹ ತ್ವಷ್ಟೃವಿನ ಶಿಕ್ಷಣದಿಂದ ಇವರಿಗೆ ಈ ಶಕ್ತಿಯು ಬಂದಿತೆಂದೂ, ಇದು ತ್ವಷ್ಟೃವಿನ ಶಿಷ್ಯರಾಗಿದ್ದರೆಂಬುದೂ ಬೃಹದ್ದೇವತೆಯಲ್ಲಿ ಉಕ್ತವಾಗಿದೆ.

ಸುಧನ್ವನ ಅಂಗಿರಸಸ್ಯಾಸನ್ನು ತ್ರಾಸ್ತ್ರಯಃ ಪುರಾ |

ಋಭುರ್ವಿಭ್ವಾ ಚ ವಾಜಶ್ಚ ಶಿಷ್ಯಾಸ್ತೃಷ್ಟೃಶ್ಚ ತೇಽಭವನ್ ||

ಶಿಕ್ಷಯಾನೂಸ ತಾಂಸ್ತೃಷ್ಟಾ ತ್ವಾಷ್ಟ್ರಂ ಯತ್ಕರ್ಮ ಕಿಂಚನ |

ಪರಿನಿಷ್ಠಿತಕರ್ಮಾಣೋ ವಿಶ್ವೇದೇವಾ ಉಪಾಹ್ವಯನ್ ||

ವಿಶ್ವೇಷಾಂ ತೇ ತತಶ್ಚಕ್ರವಾಹನಾನ್ಯಾಯುಧಾನಿ ತು |

ಭೇನು ಸಬರ್ದುಘಾಂ ಚಕ್ರರನ್ವತಂ ಸಬರುಚ್ಯತೇ ||

ಬೃಹಸ್ಪತೇರಥಾಶ್ವಿಭ್ಯಾಂ ರಥಂ ದಿನ್ಯಂ ತ್ರಿವಂಧುರಂ |

ಇಂದ್ರಾಯ ಚ ಹರೀ ದೇವಪ್ರಹೀತೇನಾಗ್ನಿನಾಪಿ ಯತ್ ||

ಏಕಂ ಚಮುಸಮಿತ್ಯುಕ್ತೇ ಜ್ಯೇಷ್ಠ ಆಹೇತ್ಯಥೋ ದಿವಿ |

ಉಕ್ತ್ವಾ ತತಶ್ಚುಶ್ಚಮುಸಾನ್ ಯಥೋಕ್ತಂ ತೇನ ಹರ್ಷಿತಾಃ ||

ತ್ವಷ್ಟಾ ಚ ಸವಿತಾ ಚೈವ ದೇವದೇವಃ ಪ್ರಜಾಪತಿಃ |
 ಸರ್ವಾನ್ದೇವಾನ್ ಸಮಾಮಂತ್ರ್ಯ ಅಮೃತತ್ವಂ ದಧುಕ್ಷ ತೇ ||
 ತೇಷಾಮಾದ್ಯಂತ್ಯಯೋರ್ನಾಮ್ನಾ ದ್ಯುತ್ಯತೇ ಬಹುವತ್ ಸ್ತವಃ |
 ತೃತೀಯಸವನೇ ತೇಷಾಂ ತೈಸ್ತು ಭಾಗಃ ಪ್ರಕಲ್ಪಿತಃ ||
 ಅಪಿಬತ್ಸೋಮಮಿಂದ್ರಕ್ಷ ತೈಸ್ತತ್ರ ಸವನೇ ಸಹ ||

(ಬೃ. ದೇ. ೩-೮೩ ರಿಂದ ೮೯)

ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಸುಧನ್ವಪುತ್ರರಾದ ಋಭು, ವಿಭ್ವ, ವಾಚ ಎಂಬ ಮೂವರೂ ಸಹ ತೃಷ್ಟ್ಯವಿನ ಶಿಷ್ಯರಾದರು. ಸಕಲಕಲಾ ಕುಶಲನಾದ ತೃಷ್ಟ್ಯವು ಅವರಿಗೂ ಸಹ ಎಲ್ಲಾ ಕಲೆಗಳನ್ನೂ ಕಲಿಸಿದನು. ಆಗ ಕಲೆಗಳಲ್ಲಿ ನಿಪುಣರಾದ ವಿಶ್ವೇದೇವತೆಗಳು ಅವರನ್ನು ಪ್ರತಿಭಟನಾದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ಎದುರಿಸಿದರು. ಬ್ರಗ್-ಇವರು ಸಕಲದೇವತೆಗಳಿಗೂ ಸಹ ಆಯುಧಗಳನ್ನೂ, ವಾಹನಗಳನ್ನೂ ನಿರ್ಮಿಸಿದರು. ಅನಂತರ ಅಮೃತದಾಯಿಯಾದ ಧೇನುವನ್ನು ಸೃಷ್ಟಿಸಿದರು. ಬೃಹಸ್ಪತಿ ಮತ್ತು ಅತ್ತಿನೀದೇವತೆಗಳಿಗೆ, ಆಸನ್ನತ್ಯಯಗಳುಳ್ಳ ರಥಗಳನ್ನೂ, ಇಂದ್ರನಿಗೆ ಆಶ್ವಗಳನ್ನೂ ಮತ್ತು ದೇವತೆಗಳಿಂದ ದೂತನಾಗಿ ಕಳುಹಲ್ಪಟ್ಟ ಅಗ್ನಿಗೆ ಯಥೋಕ್ತ ವಾದುದನ್ನೂ, ಎಂದರೆ,

ಕಿಮು ಶ್ರೇಷ್ಠಃ ಕಿಂ ಯವಿಷ್ಠೋ ನ ಆಜಗನ್ಮಿಮೀಯತೇ ದೂತ್ಯಂ ೧ ಕದ್ಯದೂಚಿಮು |
 ನ ನಿಂದಿಮು ಚನುಸಂ ಯೋ ಮಹಾಕುಲೋಃಗ್ನೇ ಭ್ರಾತರ್ದುರಾ ಇದ್ಭಾತಿಮೂದಿಮು ||
 ಏಕಂ ಚನುಸಂ ಚತುರಃ ಕೃಣೋತನ ತದ್ವೋ ದೇವಾ ಅಬ್ರುವನ್ತದ್ವ್ಯ ಆಗಮಂ |
 ಸೌಧನ್ವನಾ ಯದ್ಯೇವಾ ಕರಿಷ್ಯಥ ಸಾಕಂ ದೇವೈರ್ಯಜ್ಞಿಯಾಣೋ ಭವಿಷ್ಯಥ ||
 ಅಗ್ನಿಂ ದೂತಂ ಪ್ರತಿ ಯದಬ್ರವೀತನಾಶ್ವಃ ಕರ್ತೋ ರಥ ಉತೇಹ ಕರ್ತಾಃ |
 ಧೇನುಃ ಕರ್ತಾ ಯುವಶಾ ಕರ್ತಾ ದ್ವಾ ತಾನಿ ಭ್ರಾತರನು ವಃ ಕೃತ್ಯೇಮುಸಿ ||

(ಋ. ಸಂ. ೧-೬೧ ರಿಂದ ೬೩)

ಎಂಬ ಋಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ ವರ್ಣಿಸಿರುವಂತೆ ಅಗ್ನಿಯು ದೇವದೂತನಾಗಿ ಸುಧನ್ವಪುತ್ರರಲ್ಲಿಗೆ ಹೋಗಿ ಒಂದೇ ಅಗಿರುವ ಚನುಸ ಸಾತ್ರೆಯನ್ನು ನಾಲ್ಕನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಿ ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಸಹಾಯಮಾಡಿದರೆ ಆಗ ಅವರ ಜೊತೆಯಲ್ಲಿ ಸೋಮರಸ ಪಾನಕ್ಕೆ ಅರ್ಹತೆಯನ್ನು ಅವರು ಪಡೆಯುವರೆಂದು ಹೇಳಿದಾಗ ಅವರು ನಿಮಗೆ ಇದೊಂದು ಕೆಲಸಮಾತ್ರವಲ್ಲದೇ ಅಶ್ವನಿರ್ಮಾಣವಾಗಲಿ, ರಥನಿರ್ಮಾಣವಾಗಲಿ ಅಥವಾ ಧೇನುನಿರ್ಮಾಣವಾಗಲಿ ಅಥವಾ ವೃದ್ಧರಾದ ಮಾತಾಪಿತೃಗಳನ್ನು ಯುವಕರನ್ನಾಗಿ ಮಾಡುವುದಾಗಲಿ ಇವೆಲ್ಲಾ ನಮ್ಮಿಂದ ಸಾಧ್ಯವಾಗಿದ್ದು, ಅದರಂತೆಯೇ ಈಗಲೂ ಸಹ ನಿಮಗೆ ಅಪೇಕ್ಷಿತವಾದುದನ್ನೆಲ್ಲಾ ಮಾಡಿ ಕೊಡುವೆವು ಎಂದು ಅದನ್ನು ಮಾಡಿಕೊಟ್ಟರು ಎಂಬ ವಿಷಯವನ್ನು ಇಲ್ಲಿ ಸೂಚಿಸಿದೆಯಾದ್ದರಿಂದ ಅಂತಹ ಕುಶಲಕಾರ್ಯದಿಂದ ಅಗ್ನಿಗೆ ಸಹಾಯವನ್ನು ಮಾಡಿದರು. ಆಗ ತೃಷ್ಟ್ಯವೂ ಸವಿತೃವೂ, ದೇವದೇವನಾದ ಪ್ರಜಾಪತಿಯೂ ಸಕಲ ದೇವತೆಗಳನ್ನೂ ಕರೆದು ಋಭುಗಳಿಗೆ ಅಮೃತತ್ವವು ಲಭಿಸುವಂತೆ ಅನುಗ್ರಹಿಸಿದರು. ಆಗ (ಅವರನ್ನು ಮೊದಲು ತಿರಸ್ಕರಿಸಿದ್ದ) ಇಂದ್ರನೂ ಸಹ ಅವರೊಂದಿಗೆ ಸೋಮರಸವನ್ನು ಪಾನಮಾಡಿದನು ಎಂಬ ಕಥೆಯು ಬೃಹದ್ದೇವತೆಯಲ್ಲಿ ಉಕ್ತವಾಗಿದೆ.

ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವ ಕಥೆಯು ಈ ರೀತಿಯಿದೆ- ಪುರಾ ಕಸ್ಯಚಿದ್ರಷೇರ್ಭೀನುರ್ಮುತಾ | ಸ ತುಸಿಸ್ತಸ್ಯಾ ಭೇನೋರ್ವತ್ಸಂ ದೃಷ್ಟ್ವಾ ಋಭುಂ ತುಷ್ಟ್ವಾ ನ | ಋಭವಸ್ತತ್ಸದೃತೀಮನ್ಯಾಂ ಭೇನುಂ ಕೃತ್ವಾ ತದೀಯೇನ ಚರ್ಮಜಾ ಸಂವೀಯ ತೇನ ವತ್ಸೇನ ಸಮೂಲೋಜಯಂತಿ | ಹಿಂದೆ ಒಬ್ಬ ಋಷಿಯು ಭೇನುವು

ಮೃತವಾದಾಗ ಅದರ ಸಣ್ಣ ಕರುವಿನ ಮೇಲಿನ ಕನಿಕರದಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಸಹಾಯಮಾಡಬೇಕೆಂದು ಋಭುಗಳನ್ನು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಿದನು. ಆಗ ಋಭುಗಳು ಬೇರೆ ಹಸುವನ್ನು ಸೃಷ್ಟಿಸಿ ಅದಕ್ಕೆ ಸತ್ತ ಹಸುವಿನ ಚರ್ಮವನ್ನು ಹೊದಿಸಿ ಆ ಕರುವಿನೊಂದಿಗೆ ಸೇರುವಂತೆ ಮಾಡಿದರು. ಇದು ಇವರ ಮಹಿಮೆಯು. ಸ್ತಂದಸ್ವಾಮಿಗಳ ವಿವರಣೆಯಂತೆ,

ಅಶ್ರೇಷ್ಠಾಸಮಾಚಕ್ಷತೇ | ಯುಷೇಃಕಸ್ಯಚಿದಗ್ನಿಹೋತ್ರಥೇನುಸ್ತರುಣವತ್ಸಾ ನುಮಾರ | ತಸ್ಯಾಂ
ವಿಕರ್ತಿತಾಯಾಂ ಅರುದತಾ ವತ್ಸೇನ ಉದ್ವೇಜಿತಃ ಋಕುಭೂನ್ ಸ್ವಪಿತರಾ ವೃದ್ಧಾ ಪುನರ್ಮು
ಪಾನೌ ಕುರ್ವತೋ ದದರ್ಶ | ತಾನುವಾಚ | ಮಮಾಪ್ಯಗ್ನಿಹೋತ್ರಥೇನುಂ ಮೃತಾಂ
ಪುನರ್ಜೀವಯತೇತಿ | ತಸ್ಯ ಸ್ತಮಾಹಾತ್ಮ್ಯೇನ ತಸ್ಯಾಚ್ಚರ್ಮಣಃ ತಾನೇವ ಗಾಂ ಅಶೇಷಾ
ವಯವೋಪೇತಾಂ ಚಕ್ರಃ ಇತಿ | ತದೇತದಿಹೋಚ್ಚತೇ ನಿಶ್ಚರ್ಮಣ ಇತಿ |

ಒಬ್ಬ ಋಷಿಯ ಅಗ್ನಿಹೋತ್ರಥೇನುನು ತನ್ನ ಎಳೆಯ ಕರುವನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಸತ್ತುಹೋಯಿತು. ಅದನ್ನು ಕುಯ್ಯುವಾಗ ಆ ಎಳೆಯ ಕರುವಿನ ಆರ್ಮನಾದವನ್ನು ಕೇಳಿ ಕನಿಕರದಿಂದ ಋಷಿಯು ಋಭುಗಳನ್ನು ಜ್ಞಾಪಿಸಿಕೊಂಡನು. ಅವರು ತಮ್ಮ ವೃದ್ಧರಾದ ಮಾತಾಪಿತೃಗಳನ್ನು ಪುನಃ ವಯಸ್ಕರನ್ನಾಗಿ ಮಾಡುತ್ತಿದ್ದರು. ಅವರ ಆ ಶಕ್ತಿಯನ್ನು ನೋಡಿ ಮೃತವಾದ ತನ್ನ ಅಗ್ನಿಹೋತ್ರಥೇನುವನ್ನೂ ಬದುಕಿಸಬೇಕೆಂದು ಕೇಳಿಕೊಂಡನು. ಅವರು ಸತ್ತುಹೋಗಿದ್ದ ಆ ಹಸುವನ್ನು ಅದೇ ವಿಕರ್ತಿತವಾದ ಚರ್ಮದ ಹೊದಿಸಿಕೊಂಡ ಪೂರ್ಣವಾದ ಅವಯವ ಉಳ್ಳದ್ದನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಿ ಆ ಹಸುವನ್ನು ಬದುಕಿಸಿದರು ಎಂದು ಹೇಳಿದೆ. ಸಾಯಣರು ಹೇಳುವುದಕ್ಕೂ ಇದಕ್ಕೂ ಇರುವ ಮುಖ್ಯವ್ಯತ್ಯಾಸವು ಏನೆಂದರೆ, ಅವರು ಅನ್ಯಾಂ ಥೇನುಂ ಕೃತ್ವಾ ಎಂದಿದ್ದಾರೆ. ಸ್ತಂದಸ್ವಾಮಿಯು ತಾನೇವ ಗಾಂ ಅಶೇಷಾವಯವೋಪೇತಾಂ ಚಕ್ರಃ ಎಂದು ಹೇಳಿದ್ದಾರೆ.

ಋಭು ಎಂಬ ಪದವು ಪ್ರಾಯಶಃ ರಭ್ (ಹಿಡಿದಿಕೊಳ್ಳು) ಧಾತುವಿನಿಂದ ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಿದೆ. (೨-೩-೮ನ್ನು ಹೋಲಿಸಿ); ಅದುದರಿಂದಲೇ ಆ ಪದಕ್ಕೆ 'ಸಮಯಕ್ಕೆ ಒದಗುವ' 'ಕೈಚಳಕವುಳ್ಳ' ಎಂದು ಅರ್ಥವಾಗಿದೆ. ಈ ಋಭುಪದವು ಇದೇ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ವಿಶೇಷಣವಾಗಿ ಇಂದ್ರ, ಅಗ್ನಿ, ಮತ್ತು ಆದಿತ್ಯರುಗಳಿಗೆ ಅನೇಕ ಸಲ ಉಪಯೋಗಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿವೆ. ವಾಜ ಎಂಬ ಪದಕ್ಕೆ ಸಮರ್ಥ ಎಂತಲೂ ವಿಭಾ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದ ಎಂತಲೂ ಅರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ. ಅದುದರಿಂದ ಋಭು ಮೊದಲಾದ ಪದಗಳು, ಅವರುಗಳ ಕೌಶಲ್ಯವನ್ನೂ ಸೂಚಿಸುವ ಅನ್ವರ್ಥನಾಮಗಳಾಗಿವೆ.

ಇವರು ಮೊದಲು ದೇವತೆಗಳಾಗಿರಲಿಲ್ಲವೆಂಬುದು ಸ್ಪಷ್ಟವಾದ ವಿಷಯ. ಆದರೆ ದೇವತೆಗಳಾಗುವ ಮುಂಚೆ ಅವರ ಸ್ವಭಾವವೇನು ಎಂಬುದು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿಲ್ಲ. ಸೌಧನ್ವರು ಎಂದು ಹೇಳಿದಾಗಲೂ ಅವರು ಯಾರೆಂಬುದು ಗೊತ್ತಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಸುಧನ್ವಾನ್ ಎಂಬುದು ರುದ್ರ ಮತ್ತು ಮರುತರಿಗೆ ಅನ್ವಯಿಸುವಂತೆ ಎರಡೇ ಸಲ ಋಗ್ವೇದದಲ್ಲಿ ಪ್ರಯೋಗಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿರುವುದು. ಅನೇಕ ಕಡೆ ಹೇಳಿರುವಂತೆ, ದ್ವಾವಾಭೂಮಿಗಳು ಅವರ ಮಾತಾಪಿತೃಗಳಿರಬಹುದು. ಮರೆಮಾಡಲಸಾಧ್ಯವಾದ ಸವಿತೃವಿನ ಮನೆಯಿಲ್ಲದುದರಿಂದ ಅವರಿಗೆ ಭೂಮಿಯನ್ನು ಫಲವತ್ತಾಗಿ ಮಾಡುವ ಶಕ್ತಿಯಿದೆಯೆಂದು ಹೇಳಿರಬಹುದು. ಅನೇಕ ಐದ್ವಾಂಸರು, ಈ ಮೂವರೂ ಮೂರು ಋತುಗಳ ಅಭಿಮಾನಿಗಳೆಂದೂ, ಅವರು ಹನ್ನೆರಡು ದಿನಗಳು ನಿದ್ರಿಸಿದರೆಂಬುದು ಮಕರಸಂಕ್ರಾಂತಿ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಋತುಗಳು ಹನ್ನೆರಡು ದಿನವ ಚಲಿಸದೇ ಇರುವುದಕ್ಕೆ ಅನ್ವಯಿಸುತ್ತದೆಯೆಂತಲೂ, ಬಟ್ಟಲೆಂಬುದು ಚಂದ್ರನೆಂತಲೂ, ಅದು ನಾಲ್ಕು ಆಯಿತೆಂಬುದು ಚಂದ್ರನ ನಾಲ್ಕು ರೂಪಗಳೆಂತಲೂ ಅಭಿಪ್ರಾಯಪಡುತ್ತಾರೆ. ಒಟ್ಟಿನಲ್ಲಿ ಇವರು ಭೂಮಿ ಅಥವಾ ವಾಯುಮಂಡಲದಲ್ಲಿರುವ ಅಪ್ರಾಕೃತವ್ಯಕ್ತಿಗಳೆಂದೂ, ಅವರ ಕೌಶಲ್ಯವು ಅವರ ವಿಷಯವಾಗಿ ಅನೇಕ ಸಾಹಸ ಕರ್ಮಗಳ ಕಥೆಗಳು ಹೊರಡುವಂತೆ ಮಾಡಿತೆಂದೂ ಹೇಳಬಹುದು. ಆದರೆ ಋಗ್ವೇದವೊಂದನ್ನೇ ಆಧಾರವಾಗಿಟ್ಟುಕೊಳ್ಳುವುದಾದರೆ ಯಾವ ನಿಶ್ಚಿತ ಅಭಿಪ್ರಾಯಕ್ಕೂ ಅವಕಾಶವಿಲ್ಲ.

English Translation

(Story of the Ribhus. On their share in the evening libation.)

He repeats the Ribhu hymn (takshan ratham, 1, 111). The (beings called) Ribhus among the gods, had by means of austerities, obtained the right to a share in the Soma beverage. They (the gods) wished to make room for them in the recitations at the morning libations; but Agni with the Vasus, to whom this libation belongs, turned them out of the morning libation. They (the gods) then wished to make room for them in the recitations at the midday libation; but Indra with the Rudras, to whom this libation belongs, turned them out of this libation. They then wished to make room for them in the recitations at the evening libation; but the Vis've Devah to whom it belongs tried to turn them out of it, saying, "they shall not drink here, they shall not." Prajapati then said to Savitar, "these are thy pupils; thou alone among the Vis've Devah, therefore shalt drink with them." He consented, and said to Prajapati, "drink thou also, standing on both sides of the Ribhus." Prajapati drank standing on both sides of them. That is the reason that these two Dhayyas required for the Vais'adeva Shastra which do not contain the name of any particular deity, and belong to Prajapati, are repeated, one before the other, after the Ribhu hymn. They are surupakritnum utaye (1, 4, 1) and ayam venas' chodayat (10, 128, 1). Prajapati thus drinks on both their sides. Thus it comes that a chief (ś'reshthi) favours with a draught from his goblet whom he likes.

The gods, however, abhorred them (the Ribhus) on account of their human smell. (Therefore) they placed two other Dhayyas between the Ribhus and themselves. These are yebhyo mata madhumat (10, 68, 3) and eva pitre vis'va devaya (4, 50, 6).

ಇತಿ ಶ್ರೀಮತ್ಸಾಯಣಾಚಾರ್ಯವಿರಚಿತೇ ಮಾಧವೀಯೇ ನೇದಾರ್ಥಪ್ರಕಾಶ
ಏತರೇಯಬ್ರಾಹ್ಮಣಭಾಷ್ಯಸ್ಯ ತ್ರಯೋದಶಾಧ್ಯಾಯೇ ಸಪ್ತಃ ಖಂಡಃ

ಇಲ್ಲಿಗೆ ಏತರೇಯಬ್ರಾಹ್ಮಣದ ಹದಿನೂರನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ ಅರನೆಯ ಖಂಡವು
ಸಮಾಪ್ತವಾದುದು.

ಅಥ ತ್ರಯೋದಶಾಧ್ಯಾಯೇ ಸಪ್ತಮಃ ಖಂಡಃ

ಹದಿಮೂರನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ ಏಳನೆಯ ಖಂಡವು

[ವಿಶ್ವೇದೇವತೆಗಳನ್ನು ಉದ್ಧೇಶಿಸಿ ಪಠಿಸುವ ನಿವಿತ್ಯುಕ್ತವು ; ವಿಶ್ವೇದೇವತೆಗಳನ್ನುದ್ದೇಶಿ ಪಠಿಸುವ ವೈಶ್ವದೇವಶಸ್ತ್ರಮಂತ್ರಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಸೇರಿಸಬೇಕಾದ ಧಾಯ್ವಾಮಂತ್ರಗಳು ; ಈ ಧಾಯ್ವಾಮಂತ್ರಗಳು ಯಾವ ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಸೇರಿದ್ದು ಮತ್ತು ಈ ವೈಶ್ವದೇವಶಸ್ತ್ರ ಮಂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಕೊನೆಯ ಋಕ್ವಿನ ವಿವರಣೆಯು]

ವೈಶ್ವದೇವಂ ಶಂಸತಿ |

ಅಥ ವಿಶ್ವೇದೇವದೇವತಾಕಮಾ ನೋ ಭದ್ರಾಃ (೧-೮೯-೧) ಇತ್ಯೇತತ್ಸೂಕ್ತಂ ವಿಧತ್ತೇ—
ಈಗ ವಿಶ್ವೇದೇವತಾಕವಾದ ಆ ನೋ ಭದ್ರಾಃ (ಋ. ಸಂ. ೧-೮೯-೧) ಎಂಬ ಸೂಕ್ತವನ್ನು ಪಠಿಸಬೇಕು.

ಯಥಾ ವೈ ಪ್ರಜಾ ಏವಂ ವೈಶ್ವದೇವಂ ತದ್ಯಥಾಂತರಂ ಜನತಾ
ಏವಂ ಸೂಕ್ತಾನಿ ಯಥಾಽರಣ್ಯಾನ್ಯೇವಂ ಧಾಯ್ವಾಸ್ತದುಭ-
ಯತೋ ಧಾಯ್ವಾಂ ಪರ್ಯಾಹ್ವಯತೇ ತಸ್ಮಾತ್ತಾನ್ಯರಣ್ಯಾನಿ
ಸಂತ್ಯನರಣ್ಯಾನಿ ವ್ಯುಗೈಶ್ಚ ವಯೋಭಿಶ್ಚೇತಿ ಹ ಸ್ವಾಃಹ ||

ಲೌಕಿಕದೃಷ್ಟಾಂತೇನ ಪ್ರಶಂಸನ್ನಾಹವಂ ವಿಧತ್ತೇ—ಲೋಕೇ ಯಥಾ ಪ್ರಜಾ ಏವ-
ಮತ್ರ ವೈಶ್ವದೇವಶಸ್ತ್ರಂ ಪ್ರಜಾಶಬ್ದೇನ ತನ್ನಿವಾಸಸ್ಥಾನಂ ರಾಜ್ಯಮುಪಲಕ್ಷ್ಯತೇ ರಾಜ್ಯಸದೃಶಂ
ಶಸ್ತ್ರಮಿತ್ಯರ್ಥಃ || ತತ್ತತ್ರ ಪ್ರಜಾಶಬ್ದೇನ ರಾಜ್ಯೇ ನಿವಕ್ಷಿತೇ ರಾಜ್ಯೇಽಂತರಮುಭ್ಯಂತರಮುಭ್ಯಂತರೇ
ಜನತಾ ಜನಸಮೂಹಾ ಯಥಾ ತಿಷ್ಠಂತಿ, ಏವಂ ತಸ್ಮಿನ್ನೂಕ್ತೇ ಶಸ್ತ್ರೇ ಸೂಕ್ತಾನಿ ತಿಷ್ಠಂತಿ | ಯಥಾ
ವಾಃರಣ್ಯಾನಿ ರಾಜ್ಯೇ ಕ್ವಚಿತ್ಕ್ಷುಚಿಧ್ವಂತಿ, ಏವಮಸ್ಮಿನ್ಯಸ್ಮೈ ಧಾಯ್ವಾಃ ಕ್ವಚಿತ್ಪ್ರಕ್ಷುಪ್ತಂತೇ ||
ತಥಾ ಸತ್ಯರಣ್ಯಾಸ್ಥಾನೀಯಾಂ ಧಾಯ್ವಾಮುಭಯತಃ ಪರ್ಯಾಹ್ವಯತೇ || ಶೋಂಸಾವೋ-
ಮಿತ್ಯೇಷ ಮಂತ್ರಃ ಪರ್ಯಾಹವಃ || ಅಸ್ಯ ಧಾಯ್ವಾಯಾಃ ಪಾರ್ಶ್ವಯೋರ್ಯಸ್ತಾತ್ಪಾಶಸ್ತ-
ಸ್ತಾಲ್ಲೋಕೇಽಪಿ ಬಹುವೃಕ್ಷಸಂಕೀರ್ಣಾನಿ ಸ್ಥಾನಾನಿ ಸ್ವಭಾವತೋಽರಣ್ಯಾನಿ ಮನುಷ್ಯಶೂನ್ಯಾನಿ
ಸಂತ್ಯಪಿ ವ್ಯುಗೈಶ್ಚ ಪಕ್ಷಿಭಿಶ್ಚ ಸಂಕೀರ್ಣಾನ್ಯನರಣ್ಯಾನ್ಯಶೂನ್ಯಾನ್ಯೇವೇತಿ ಕಕ್ಷಿದಭಿಜ್ಞ ಅಹ ಸ್ಮ ||

ಲೋಕವ್ಯವಹಾರ ದೃಷ್ಟಾಂತಪೂರ್ವಕವಾಗಿ ಆಹವಂ ಎಂಬ ಅಧ್ವರ್ಯುವನ್ನು ಆಹ್ವಾನಮಾಡುವ ಶೋಂಸಾ-
ವೋಂ ಎಂಬ ಮಂತ್ರವನ್ನು ವಿನಿಶ್ಚಯಿಸುವರು — ಆ ನೋ ಭದ್ರಾ (ಋ. ಸಂ. ೧-೮೯-೧) ಎಂಬುದು ವೈಶ್ವದೇವಶಸ್ತ್ರಮಂತ್ರವು.

ಲೋಕವ್ಯವಹಾರದಲ್ಲಿ ಕಂಡುಬರುವಂತೆ ಒಂದು ದೇಶದಲ್ಲಿ ರಾಜನೂ ಪ್ರಜೆಗಳೂ ಇರುವರು. ಆದರಂತೆ ಈ ವೈಶ್ವದೇವಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿರುವ ಮಂತ್ರಗಳೇ ಪ್ರಜೆಗಳೆಂದು ಭಾವಿಸಲ್ಪಡುವುದು. ಎಂದರೆ ಒಂದು ರಾಜ್ಯದಲ್ಲಿ ಜನಸಮೂಹಗಳು ಯಾವರೀತಿ ವಾಸ ಮಾಡುತ್ತಿರುವರೋ 'ಹೀಗೆ' ಈ ವೈಶ್ವದೇವಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿ (ರಾಜ್ಯದಲ್ಲಿ) ಮಂತ್ರಗಳು (ಪ್ರಜೆಗಳು) ಇರುವರು. ಅರಣ್ಯಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ಅಲ್ಲಲ್ಲಿ ಕೆಲವು ಪ್ರದೇಶಗಳಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ರಾಜ್ಯಗಳಿರುವಂತೆ, ಈ ಶಸ್ತ್ರದಲ್ಲಿ ಧಾಯ್ಯಾಮಂತ್ರಗಳು ಪ್ರತಿಯೊಂದು ಶಸ್ತ್ರಮಂತ್ರದ ಮೊದಲು ಮತ್ತು ಕೊನೆಯಲ್ಲಿ ಸೇರಿಸಲ್ಪಡುವವು. ಆದ್ದರಿಂದ ಪ್ರತಿಯೊಂದು ಧಾಯ್ಯಾಮಂತ್ರದ ಆದಿ ಮತ್ತು ಕೊನೆಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಈ ಆಹಾವ (ತೋಂಸಾವೋಂ)ವನ್ನು ಸೇರಿಸಿ ಪಠಿಸಲ್ಪಡುವುದು. ಲೋಕವ್ಯವಹಾರದಲ್ಲಿ ಈ ಅರಣ್ಯಪ್ರದೇಶಗಳಲ್ಲಿ ಜನರು ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ವಾಸಮಾಡುವುದಿಲ್ಲವಾದರೂ ಈ ಪ್ರದೇಶಗಳು ಪೂರ್ತಾ ನಿರ್ಜನಪ್ರದೇಶಗಳೆಂದು ಭಾವಿಸದೇಕಾಗಿಲ್ಲ. ಎಕೆಂದರೆ ಅರಣ್ಯದ ಪ್ರದೇಶಗಳಲ್ಲಿ ಜನರು ವಾಸಮಾಡದೇ ಇದ್ದರೂ ಅಲ್ಲಿ ಪಶುಪಕ್ಷಾದಿಗಳು ಇದ್ದೇ ಇರುವುದರಿಂದ ಅವು ಕೂಡ ಪ್ರದೇಶಗಳೇನೂ ಅಲ್ಲವೆಂದು ಕೆಲವರು ಹೇಳುವರು.

ಯಥಾ ವೈ ಪುರುಷ ಏವಂ ವೈಶ್ವದೇವಂ ತಸ್ಯ ಯಥಾವಾಂತರ-
ಮಂಗಾನ್ಯೇವಂ ಸೂಕ್ತಾನಿ ಯಥಾ ಪರ್ವಾಣ್ಯೇವಂ ಧಾಯ್ಯಾ-
ಸ್ತದುಭಯತೋ ಧಾಯ್ಯಾಂ ಪರ್ಯಾಹ್ವಯತೇ ತಸ್ಮಾತ್ತು-
ರುಷಸ್ಯ ಪರ್ವಾಣಿ ತಿಥಿರಾಣಿ ಸಂತಿ ದೃಷ್ಟಾನಿ ಬ್ರಹ್ಮಣಾಽಽ-
ಹಿತಾನಿ ಧೃತಾನಿ |

ಏವಮೇಕೇನ ದೃಷ್ಟಾಂತೇನ ಪರ್ಯಾಹಾವಂ ಪ್ರತಸ್ಯ ಪುನರಪ್ಯನ್ಯೇನ ದೃಷ್ಟಾಂತೇನ ಪ್ರಶಂಸತಿ || ಲೋಕೇ ಯಥಾ ಪುರುಷೋ ಹಸ್ತಪಾದಾದಿಮಾನ್ಮನುಷ್ಯದೇಹಸ್ತದ್ವಾದಿದಂ ವೈಶ್ವ-
ದೇವಶಸ್ತ್ರಂ ತಸ್ಯ ಶರೀರಸ್ಯಾವಾಂತರಮುಭ್ಯಂತರಪ್ರವೇಶಾಂಗಾನ್ಯವಯವಾ ಯಥಾ ವರ್ತಂತ
ಏವಂ ಶಸ್ತ್ರಸ್ಯಾಭ್ಯಂತರೇ ಸೂಕ್ತಾನಿ ನಿವಿಷ್ಟಾನಿ | ಯಥಾ ತೇಷಾಮವಯವಾನಾಂ ಸಂಧಯ
ಏವಮೇತಾ ಧಾಯ್ಯಾಃ ತಸ್ಮೈ ತಿಷ್ಠಂತಿ | ತಥಾ ಸತಿ ಧಾಯ್ಯಾ ಉಭಯಪಾರ್ಶ್ವಪರ್ವಾಣಿ
ತಿಥಿರಾಣಿ ಪೂರ್ವಂ ತಿಥಿಲಾನಿ ಸಂತ್ಯಹಿ ಪಾಶ್ಚಾತ್ಪ್ರಯತ್ನೇನ ಧಾರಿತಾನಿ ದೃಢಾನಿ ಸಂಪದ್ಯಂತೇ
ಬ್ರಹ್ಮ ಸಾ ಆಹಾವ ಇತಿ ಶ್ರುತತ್ವಾದಾಹಾವರೂಪೇಣ ಬ್ರಹ್ಮಣೈವ ಧಾಯ್ಯಾರೂಪಾಣಿ
ಪರಾಣಿ ಧೃತಾನಿ ಭವಂತಿ ||

ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದ ವಿಷಯವನ್ನು ಒಂದು ದೃಷ್ಟಾಂತ ಮೂಲಕ ವಿವರಿಸಿ ಪುನಃ ಅದೇ ವಿಷಯವನ್ನು ಮತ್ತೊಂದು ದೃಷ್ಟಾಂತದ ಮೂಲಕ ವಿವರಿಸುತ್ತಾರೆ—ಲೋಕವ್ಯವಹಾರದಲ್ಲಿ ಕಂಡುಬರುವಂತೆ ಪುರುಷನಿಗೆ ಹಸ್ತಪಾದಾದಿ ಅನೇಕ ಅವಯವ ಗಳಿರುವವು. ಆದರಂತೆ ಈ ವೈಶ್ವದೇವಶಸ್ತ್ರಕ್ಕೂ ಅನೇಕ ಅವಯವಗಳು ಎಂದರೆ ಭಾಗಗಳಿರುವವು. ಮನುಷ್ಯನ ಶರೀರದಲ್ಲಿರುವ ಅವಯವಗಳು (ಅಂಗಗಳು) ಯಾವರೀತಿ ಶರೀರಕ್ಕೆ ಸೇರಿಕೊಂಡಿರುವವೋ ಅದರಂತೆ ಈ ಶಸ್ತ್ರಮಂತ್ರಗಳೂ ಸೇರಿಕೊಂಡಿರುವವು. ಅಂಗಗಳ ಮಧ್ಯೆ ಇರುವ ಸಂಧಿಪ್ರದೇಶಗಳಂತೆ ಮಂತ್ರಗಳ ಮಧ್ಯೆ ಧಾಯ್ಯಾಮಂತ್ರಗಳಿರುವವು. ಈ ಸಂಧಿಪ್ರದೇಶಗಳು ಕೆಲವು ವೇಳೆ ತಿಥಿಲವಾಗಿ ಕಂಡುಬಂದರೂ ಪ್ರಯತ್ನದಿಂದ ದೃಢವಾಗಿ ಎಂದರೆ ಗಟ್ಟಿಮುಟ್ಟಾಗಿ ಆಗುವವು. ಇಲ್ಲಿಯೂ ಎಂದರೆ ಶಸ್ತ್ರ ಮಂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದೊಂದಕ್ಕಿರುವ ಸಂಬಂಧವು (ಸಂಧಿ ಪ್ರದೇಶವು) ಸರಿಯಾಗಿಲ್ಲವೆಂದು ಕಂಡುಬಂದರೂ ಇವುಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ

ಸೇರಿರುವ ಧಾಯ್ಯಾಮಂತ್ರಗಳು ಇವುಗಳನ್ನು (ಈ ಮಂತ್ರಗಳನ್ನು) ಸರಿಯಾದ ಕ್ರಮದಲ್ಲಿರುವಂತೆ ಮಾಡುವವು. ಬ್ರಹ್ಮ ನಾ
ಅಹಾವಃ ಎಂಬ ಶ್ರುತಿವಾಕ್ಯದಂತೆ ಅಹಾವ ಮಂತ್ರವು ಬ್ರಹ್ಮಸ್ವರೂಪವಾಗಿರುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ಇದು ಪದೇಪದೇ ಪಠಿಸಲ್ಪಟ್ಟು
ಧಾಯ್ಯಾರೂಪವಾಗಿರುವ ಸಂಧಿಪ್ರದೇಶಗಳನ್ನು ಸರಿಯಾದ ಸ್ಥಿತಿಯಲ್ಲಿ ಇರುವಂತೆ ನೋಡಿಕೊಳ್ಳುವವು ಎಂದಭಿಪ್ರಾಯವು.

ಮೂಲಂ ನಾ ಏತದ್ಯಜ್ಞಸ್ಯ ಯದ್ಧಾ ಯ್ಯಾಶ್ಚ ಯಾಜ್ಯಾಶ್ಚ ತದ್ಯದನ್ಯಾ
ಅನ್ಯಾ ಧಾಯ್ಯಾಶ್ಚ ಯಾಜ್ಯಾಶ್ಚ ಕುರ್ಯುರುನ್ಮೂಲಮೇವ
ತದ್ಯಜ್ಞಂ ಕುರ್ಯುಸ್ತಸ್ಮಾತ್ತಾಃ ಸಮಾನ್ಯ ಏವ ಸ್ಯುಃ |

ಅಥ ಧಾಯ್ಯಾನಾಂ ಶಸ್ತ್ರಯಾಜ್ಯಾನಾಂ ಚ ಪ್ರಕೃತೌ ವಿಕೃತೌ ಚಾನ್ಯತ್ಸಂ ನಿರಾಕೃತ್ಯೈ-
ಕರೂಪತ್ವಂ ವಿಧತ್ತೇ—ಧಾಯ್ಯಾನಾಂ ಶಸ್ತ್ರಯಾಜ್ಯಾನಾಂ ವೈಕ್ಷಮೂಲವದ್ಯಜ್ಞಮೂಲತಾ ||
ತಪ್ತೃಕೃತಿಗತಾಃ ಪರಿತ್ಯಜ್ಯ ವಿಕೃತಾವನ್ಯಸ್ಯೇಕಾರೇ ಯಜ್ಞರೂಪೋ ವೈಕ್ಷ ಉನ್ಮೂಲಿತಃ
ಸ್ಯಾತ್ | ತಸ್ಮಾತ್ಪ್ರಕೃತೌ ಯಾಃ ಸಂತಿ ತಾ ಏವ ವಿಕೃತಾವಿತ್ಯುಭಯತ್ರ ಸಮಾನ್ಯ ಏವೈಕವಿಧಾ
ಏವ ಕರ್ತವ್ಯಾಃ |

ಈ ವೈಶ್ವದೇವಶಸ್ತ್ರಮಂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಉಪಯೋಗಿಸಲ್ಪಡುವ ಧಾಯ್ಯಾಮಂತ್ರಗಳೂ ಯಾಜ್ಯಾಮಂತ್ರಗಳೂ ಪ್ರಕೃತಿಯೇ
(ಮೂಲಭೂತವೇ) ಅಥವಾ ವಿಕೃತಿಸ್ವರೂಪವೇ ಎಂಬ ಸ ಶಯವನ್ನು ಪರಿಹಾರಮಾಡಿ ಈ ಮಂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಯಾವುದು ಪ್ರಕೃತಿ,
ಯಾವುದು ವಿಕೃತಿ ಎಂದು ಪರಿಗಣಿಸದೆ ಈ ಎರಡು ವಿಧವಾದ ಸಮಾನತ್ವವೂ ಈ ಮಂತ್ರಗಳಿಗೆವೆಯೆಂದು ತಿಳಿಸುವರು—
ಈ ಧಾಯ್ಯಾಮಂತ್ರಗಳೂ ಮತ್ತು ಶಸ್ತ್ರಯಾಜ್ಯಾಮಂತ್ರಗಳೂ ಯಜ್ಞಕ್ಕೆ ಮೂಲಭೂತವಾಗಿರುವವು. ವೈಕ್ಷಕ್ಕೆ ಮೂಲ ಎಂದರೆ
ಬೇರು ಹೇಗೆ ಆಧಾರವೋ ಅದರಂತೆ ಯಜ್ಞಕ್ಕೆ ಧಾಯ್ಯಾ ಮತ್ತು ಯಾಜ್ಯಾಮಂತ್ರಗಳು ಮೂಲಾಧಾರವಾಗಿವೆ ಎಂದು ತಿಳಿಯ-
ಬೇಕು. ಈ ಮಂತ್ರಗಳು ಪ್ರಕೃತಿ (ಮೂಲಸ್ವರೂಪ) ರೂಪವಾದ ಮಂತ್ರಗಳಲ್ಲ, ವಿಕೃತಿಗಳು ಎಂದು ಪರಿಗಣಿಸಿದಲ್ಲಿ ವೈಕ್ಷದ
ಬೇರನ್ನು ಕತ್ತರಿಸಿದರೆ ವೈಕ್ಷವು ಉರುಳುವಂತೆ ಯಜ್ಞವು ಉರುಳುವುದು ಎಂದರೆ ಕೆಟ್ಟುಹೋಗುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ಈ
ಮಂತ್ರಗಳು ಪ್ರಕೃತಿಯೇ ಆಗಿರಲಿ, ವಿಕೃತಿಯೇ ಆಗಿರಲಿ, ಇವೆರಡು ವಿಧವಾದ ಮಂತ್ರಗಳಿಗೂ ಸಮಾನತ್ವವು ಎಂದರೆ ಒಂದೇ
ವಿಧವಾದ ಸ್ಥಾನಮಾನಗಳು ಇರುವವು ಎಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ಪಾಂಚಜನ್ಯಂ ನಾ ಏತದುಕ್ಥಂ ಯದ್ವೈಶ್ವದೇವಂ ಸರ್ವೇಷಾಂ ನಾ
ಏತತ್ಪಂಚಜನಾನಾಮುಕ್ಥಂ ದೇವಮನುಷ್ಯಾಣಾಂ ಗಂಧ-
ರ್ವಾಪ್ಸರಸಾಂ ಸರ್ಪಾಣಾಂ ಚ ಸಿತ್ಯಣಾಂ ಚೈತೇಷಾಂ ನಾ
ಏತತ್ಪಂಚಜನಾನಾಮುಕ್ಥಂ ಸರ್ವ ಏನಂ ಪಂಚಜನಾ ವಿದುಃ

ವೈಶ್ವದೇವಶಸ್ತ್ರಮವಯವಶಃ ಪ್ರಶಸ್ಯ ಸಮುದಾಯಾಕಾರೇಣ ಪ್ರಶಂಸತಿ—ಯದ್ವೈ-
ಶ್ವದೇವನಾಮುಕಂ ಉಕ್ಥಂ ಶಸ್ತ್ರಮಸ್ತಿ ತದೇತತ್ಪಾಜ್ಞಜನ್ಯಂ ವೈ ಪಂಚವಿಧಾನಾಂ ಜನಾನಾಂ
ಸಂಬಂಧ್ಯೇವ || ಸ ಏವಾರ್ಥಃ ಸರ್ವೇಷಾಮಿತ್ಯಾದಿನಾ ಸೃಷ್ಟೀಕ್ರಿಯತೇ || ಯೇ ಪಂಚವಿಧಾ
ಜನಾಃ ಸಂತಿ ತೇಷಾಂ ಸರ್ವೇಷಾಮೇವ ಸಂಬಂಧ್ಯೇತಚ್ಚಕ್ಷಂ | ಪಂಚವಿಧತ್ವಮೇವ ಮನು-

ಷ್ಯಾಣಾಮಿತ್ಯಾದಿನೋಚ್ಯತೇ || ಅಗ್ನೀಂದ್ರಾದಿದೇವಗಣ ಏಕೋಪಗಣಃ || ಬ್ರಹ್ಮಕ್ಷತ್ರಿಯಾದಿ
ಮನುಷ್ಯಗಣೋ ದ್ವಿತೀಯೋ ವಗಣಃ || ಗಂಧರ್ವಾಣಾಮಪ್ಸರಸಾಂ ವರ್ಗಸ್ತೃತೀಯಃ ||
ಸರ್ಪಾಣಾಂ ವರ್ಗಶ್ಚತುರ್ಥಃ || ಪಿತ್ಯಾಣಾಂ ವಗಣಃ ಪಂಚಮಃ || ಏತೇಷಾಂ ಪಂಚವಿಧಾಣಾಂ
ಜನಾನಾಂ ತುಷ್ಟಿಹೇತುತ್ವಾತ್ತದೀಯಮೇತಚ್ಚಕ್ಷುಃ || ಏನಂ ವೈಶ್ವದೇವತಕ್ರಸ್ತು ತಂಸಿತಾರಂ
ಹೋತಾರಂ ಸರ್ವೇ ಪಂಚಜನಾ ವಿದುರ್ಜಾನಂತಿ ತೇಷ್ವಸ್ಯ ಕೀರ್ತಿಃ ಪ್ರಸರತೀತ್ಯರ್ಥಃ ||

ಈಗ ವೈಶ್ವದೇವಶಸ್ತ್ರವನ್ನು ಅವಯವಪ್ರಕಾರವಾಗಿ ಎಂದರೆ ಪ್ರತ್ಯೇಕವಾಗಿ ವಿವರಿಸಿ ಒಟ್ಟಿನಲ್ಲಿ ಸಮುದಾಯರೂಪವಾಗಿ
ಪ್ರಶಂಸೆಮಾಡುವರು—ವೈಶ್ವದೇವ ಎಂಬ ಯಾವ ಶಸ್ತ್ರವಿರುವುದೋ ಅದು ಪಾಂಚಜನ್ಯಂ ಎಂದರೆ ಐದು ವಿಧ ಪಂಗಡಗಳುಳ್ಳ
ಜನಗಳಿಗೆ ಸಂಬಂಧಪಟ್ಟಿರುವುದು. ಎಂದರೆ ಈ ಮಂತ್ರವು ಎಲ್ಲಾ ಪಂಗಡದ ಜನರಿಗೂ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ್ದು ಎಂದಭಿಪ್ರಾಯವು.
ಈ ಐದು ವಿಧ ಪಂಗಡಗಳು ಯಾವವು ಎಂದರೆ—ಅಗ್ನಿ, ಇಂದ್ರ ಮೊದಲಾದ ದೇವತೆಗಳ ಸಮೂಹವು ಒಂದು ಪಂಗಡವು ;
ಬ್ರಹ್ಮಣ, ಕ್ಷತ್ರಿಯ ಎಂದು ಮೊದಲಾದ ಚಾತುರ್ವರ್ಣ್ಯಸಹಿತರಾದ ಮನುಷ್ಯರು ಎರಡನೆಯ ಪಂಗಡವು ; ಗಂಧರ್ವರೇ
ಮೊದಲಾದ ಅಪ್ಸರಸ್ತ್ರೀಯರಿಂದ ಕೂಡಿದ ಸಮೂಹವು ಮೂರನೆಯ ಪಂಗಡವು ; ಸರ್ಪಗಳು (ನಾನಾವಿಧ ಹಾವುಗಳು) ಸಾಲ್ಮನೆಯ
ಪಂಗಡವು ; ಪಿತೃದೇವತೆಗಳ ಸಮೂಹವು ಐದನೆಯ ಪಂಗಡವು. ಈ ಐದು ವಿಧವಾದ ಪಂಗಡದವರನ್ನೂ ಈ ವೈಶ್ವದೇವಶಸ್ತ್ರವು
ತುಷ್ಟಿಗೊಳಿಸುವುದು. ಈ ವೈಶ್ವದೇವಶಸ್ತ್ರವನ್ನು ಪಠಿಸುವ ಹೋತೃನೆಂಬ ಮುಕ್ತಿಜನನ್ನು ಈ ಐದು ವಿಧ ಪಂಗಡದವರೂ ಚೆನ್ನಾಗಿ
ತಿಳಿದಿರುವರು. ಇವರೆಲ್ಲಾ ಈ ಹೋತೃವಿನ ಕೀರ್ತಿಯನ್ನು ಪ್ರಕಾಶಪಡಿಸುವರು. ಇಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವ ಪಂಚಜನರು ಯಾರು
ಎಂಬ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಅಭಿಪ್ರಾಯಭೇದವಿದೆ. ಮುಗ್ಧೇದ, ಭರುಕ್ತ, ಬೃಹದ್ದೇವತಾ ಮೊದಲಾದ ಗ್ರಂಥಗಳಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವ ಈ
ವಿಷಯವನ್ನು ಇಲ್ಲಿ ಸೂಕ್ಷ್ಮವಾಗಿ ವಿವರಿಸಿದೆ—

೧. ದೇವಾ ಮನುಷ್ಯಾಃ ಪಿತರಃ ಪಶವಃ ಪಕ್ಷಿಣಶ್ಚೇತಿ ಪಂಚ ಜನಾಃ | ದೇವತೆಗಳು, ಮನುಷ್ಯರು,
ಪಿತೃಗಳು, ಪಶುಗಳು ಮತ್ತು ಪಕ್ಷಿಗಳು ಎಂಬ ಐದು ವಿಧವೆಂದೂ ಎರಡನೆಯದಾಗಿ,

೨. ಚತ್ವಾರೋ ವರ್ಣಾಃ ನಿಷಾದ ಪಂಚಮಾಃ ಪಂಚ ಜನಾ ಇತ್ಯನ್ಯೇ—ನಿಷಾದರೊಡಗೂಡಿದ ಸಾಲ್ಮು
ವರ್ಣದ ಜನರೆಂದು ಇನ್ನೊಂದು ವಿಧವಾಗಿಯೂ ವಿವರಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಈ ಎರಡು ಅರ್ಥಗಳಿಗೂ ಶ್ರುತಿವಾಕ್ಯಗಳ ಆಧಾರಗಳನ್ನು
ತೋರಿಸಬಹುದು. ಮೊದಲು ಕ್ಷಿತಿ ಶಬ್ದದ ನಿರ್ವಚನವನ್ನು ಪರಿಶೀಲಿಸಿ ಅನಂತರ ಪಂಚಕ್ಷಿತಿಯೆಂಬುದಕ್ಕೆ ಶ್ರುತದಲ್ಲಿ ಯಾವ
ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳಬಹುದೆಂದು ಅನಂತರ ವಿಮರ್ಶಿಸಬಹುದು.

ಕ್ಷಿತೀನಾಂ—ಕ್ಷಿತಿಯಂತಿ ನಿವಸಂತಿ ಗಚ್ಯಂತಿ ವಾ ಕ್ಷಿತಯೋ ಮನುಷ್ಯಾಃ | ವಾಸಿಸುತ್ತಾರೆ ಅಥವಾ ಸಂಚರಿ
ಸುತ್ತಾರೆ ಆದ್ದರಿಂದ ಮಾನವರಿಗೆ ಈ ವಿಶೇಷಣವಿದೆ ಎಂದು ಸಾಯಣರು ವಿವರಿಸಿದ್ದಾರೆ. ನಿರುಕ್ತಕಾರರು ಕ್ಷಿತಿ ಶಬ್ದವನ್ನು ಸರಃ
ಇತ್ಯಾದಿ ೨೫ ಮನುಷ್ಯನಾಮಗಳಲ್ಲಿ ಪಠಿಸಿದ್ದಾರೆ. (ನಿ. ೩-೭)

ಅಗ್ನಿನೇತಾ ಭಗ ಇವ ಕ್ಷಿತೀನಾಂ ದೈವೀನಾಂ ದೇವ ಋತುಪಾ ಋತುವಾ |

ಸ ವೃತ್ರಹಾ ಸನಯೋ ವಿಶ್ವವೇದಾಃ ಪರ್ಷದ್ವಿಶ್ವಾತಿ ದುರಿತಾ ಗೃಣಂತಂ |

(ಮು. ಸಂ. ೩-೨೦-೪)

ಇತ್ಯಾದಿ ಋಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ ಮಾನವರಿಗೂ, ದೇವಸಂಬಂಧಿಗಳಾದ ಪ್ರಜೆಗಳಿಗೂ ಇರುವ ವ್ಯತ್ಯಾಸವನ್ನು ತೋರಿಸುವಾಗ ಕ್ಷಿತಿಶಬ್ದದಿಂದ ಪೃಥ್ವಿಯ ಪ್ರಜೆಗಳಾದ ಮಾನವರೆಂದು ಸೂಚಿಸಿದೆ. ಆದರೆ ಪ್ರಕೃತವಾದ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಪಾರ್ಥಿವವಾದ ಮಾನವರೇ ಎಂದು ನಿಷ್ಕಷ್ಟವಾಗಿ ಹೇಳುವಂತಿಲ್ಲ. ಏಕೆಂದರೆ ಇಂದ್ರನ ಐಶ್ವರ್ಯವು ಪೃಥಿವ್ಯಂತರಿಕ್ಷಗಳಲ್ಲೆಲ್ಲಾ ವ್ಯಾಪಿಸಿರುತ್ತದೆ.

ನ ಯಸ್ಯ ದೇವಾ ದೇವತಾ ನ ಮರ್ತಾ ಅಪಶ್ವನ ಶವಸೋ ಅಂತಮಾಪುಃ |

ಸ ಪ್ರರಿಕ್ವಾ ತ್ವಕ್ಷಸಾ ಜ್ಯೋ ದಿವಶ್ವ ಮರುತ್ವಾನೋ ಭವತ್ವಿಂದ್ರ ಊತೀ |

(ಋ. ಸಂ. ೧-೧೦೦-೧೫)

ಇತ್ಯಾದಿ ಋಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ ದಾನಾದಿಗುಣಗಳಿಂದ ಕೂಡಿ ದೇವತಾತ್ಮಕನಾದ ಇಂದ್ರನ ಶಕ್ತಿಯು ಲೋಕದ ಇತರ ಎಲ್ಲರ ಶಕ್ತಿಗಿಂತಲೂ ಮಾರಿದುದೆಂದೂ, ಅದರ ಅಂತವನ್ನು ದೇವತೆಗಳಾಗಲಿ ಮಾನವರಾಗಲಿ ಪಡೆಯಲಾಗಲಿಲ್ಲವೆಂದೂ, ಮತ್ತು ಇಂದ್ರನು ಶತ್ರುನಾಶಕನಾದುದೂ ಪ್ರಭಾವಯುತನಾದುದೂ ಆದ ತನ್ನ ಶಕ್ತಿಯಿಂದ ಪೃಥಿವೀ ಮತ್ತು ಸ್ವರ್ಗಗಳೆರಡನ್ನೂ ಒಟ್ಟಿಗೆ ಪ್ರಕಾಶಿಸುವಂತೆ ಮಾಡುತ್ತಾನೆಂದೂ ವರ್ಣಿಸಿರುವುದರಿಂದಲೂ, ಪ್ರಕೃತವಾದ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ ಇಂದ್ರನ ಐಶ್ವರ್ಯವು ಸರ್ವ ವ್ಯಾಪಿಯೆಂದು ವರ್ಣಿತವಾಗಿರುವುದರಿಂದಲೂ ಸಹ ಪಂಚಕ್ಷಿತೀನಾಂ ಎನ್ನುವುದಕ್ಕೆ ಕೇವಲ ನಿಷಾದಪಂಚಮರಿಂದ ಕೂಡಿದ ವರ್ಗಚತುಷ್ಟಯವೆಂದು ಹೇಳಲಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಈ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ನಿರುತ್ತರಾರರು ತಮ್ಮ ಮತವೇನೆಂದು ಹೇಳದೆ ಇತರರ ಅಭಿಪ್ರಾಯಗಳನ್ನು ಮಾತ್ರ ತಿಳಿಸುವರು.

ಪಂಚಜನಾ “ಮನು ಹೋತ್ರಂ ಜುಷಧ್ವಂ” ಗಂಧರ್ವಾಃ ಪಿತರೋ ದೇವಾ ಅಸುರಾ

ರಕ್ಷಾಂಸೀತ್ಯೇಕೇ | ಚತ್ವಾರೋ ವರ್ಣಾ ನಿಷಾದಃ ಪಂಚಮ ಇತ್ಯಾಪಮನ್ಯವಃ |

(ನಿ. ೩-೮)

ಗಂಧರ್ವರು, ಪಿತೃಗಳು, ದೇವತೆಗಳು, ಅಸುರರು, ರಾಕ್ಷಸರು ಎಂದು ಐದು ವಿಧವಾದ ಗುಂಪುಗಳೆಂದು ಕೆಲವರೂ, ಬ್ರಾಹ್ಮಣಾದಿ ನಾಲ್ಕು ವರ್ಣದವರೊಂದಿಗೆ ನಿಷಾದರೆಂಬ ಐದನೆಯ ಗುಂಪೂ ಸೇರಿ ಪಂಚಜನರೆಂದು ಉಪಮನ್ಯವೇ ಮುಂತಾದವರೂ ಅಭಿಪ್ರಾಯಪಡುವರೆಂದು ಇತರರ ಅಭಿಪ್ರಾಯಗಳನ್ನು ಮಾತ್ರ ಹೇಳುವರು.

ಹಿಂದೆ ದೇವತೆಗಳೆಲ್ಲರೂ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಕೂರಿತು ತಮಗಾಗಿ ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಅರ್ಪಿತವಾದ ಹವಿಸ್ಸನ್ನು ಸ್ವೀಕರಿಸಿ ಎಲ್ಲರಿಗೂ ಹಂಚಬೇಕೆಂದು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಿದಾಗ ಅಗ್ನಿಯು ಅದಕ್ಕೆ ಒಪ್ಪಿಕೊಂಡು,

ತದದ್ಯ ನಾಚಃ ಪ್ರಥಮಂ ಮಸೀಯ ಯೇನಾಸುರೌ ಅಭಿ ದೇವಾ ಅಸಾಮ |

ಊರ್ಜಾದ ಉತ ಯಜ್ಞಿಯಾಸಃ ಪಂಚ ಜನಾ ಮನು ಹೋತ್ರಂ ಜುಷಧ್ವಂ ||

(ಋ. ಸಂ. ೧೦-೫೩-೪)

ಪಂಚಜನರೂ ಸೇರಿ ಈ ಹವಿಸ್ಸನ್ನು ಭೋಗಿಸಲಿ ಎಂದು ಉತ್ತರವನ್ನು ಕೊಟ್ಟಿರುವ ಈ ವಾಕ್ಯವನ್ನು ಬೃಹದ್ದೇವತಾಕಾರರು ಉದಹರಿಸಿ ಪಂಚಜನರು ಎಂದು ಅಭಿಪ್ರಾಯಭೇದಗಳನ್ನು ತೋರಿಸಿ ಚರ್ಚಿಸಿದ್ದಾರೆ.

ಪ್ರಹ್ಮನಾಚಾಥ ತಾನಗ್ನಿರ್ವಿಶ್ವೇದೇವಾ ಯದೂಚ ಮಾಂ |

ತತ್ಪರಿಸ್ಯೇ ಜುಷಂತಾಂ ತು ಹೋತ್ರಂ ಪಂಚಜನಾ ಮನು ||

(ಬೃ. ದೇ. ೭-೬೬)

ಎಂಬ ಶ್ಲೋಕದಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿಯು ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಕೊಟ್ಟ ಉತ್ತರವನ್ನು ತಿಳಿಸಿ ಅನಂತರ ಪಂಚಜನನ ಶಬ್ದವನ್ನು ಎವರಿಸಿದ್ದಾರೆ.

ಶಾಲಾಮುಖ್ಯಃ ಪ್ರಣೀತಶ್ಚ ಪುತ್ರೋ ಗೃಹಪತೇಶ್ಚ ಯಃ |

ಉತ್ತರೋ ದಕ್ಷಿಣಶ್ಚಾಗ್ನಿರೇತೇ ಪಂಚಜನಾಃ ಸ್ತೃತಾಃ ||

(ಬೃ. ದೇ. ೭-೬೭)

ಎಂದರೆ ಶಾಲೆಯ ಪ್ರವೇಶಭಾಗದಲ್ಲಿರುವ ಅಗ್ನಿಯೂ, ಪ್ರಣೀತವಾದ ಆಹವನೀಯಾಗ್ನಿಯೂ, ಯಜಮಾನನ ಪುತ್ರ ಭೂತನಾದ ಗಾರ್ಹಪತ್ಯಾಗ್ನಿಯೂ, ದಕ್ಷಿಣೋತ್ತರಾಗ್ನಿಗಳೂ ಸೇರಿ ಈ ಐದು ವಿಧವಾದ ಅಗ್ನಿಗಳೂ ಐದು ಬಗೆಯ ವರ್ಗಗಳೆಂದು ಸಾಂಪ್ರದಾಯಿಕವಾದ ವ್ಯವಹಾರವಾಗಿದೆ. ಈ ಮತವಲ್ಲದೇ,

ಮನುಷ್ಯಾಃ ಪಿತರೋ ದೇವಾ ಗಂಧರ್ವೋರಗರಾಕ್ಷಸಾಃ |

ಗಂಧರ್ವಾ ಪಿತರೋ ದೇವಾ ಅಸುರಾ ಯಕ್ಷ ರಾಕ್ಷಸಾಃ ||

(ಬೃ. ದೇ. ೭-೬೮)

ಮೊದಲನೆಯ ಅಭಿಪ್ರಾಯದಂತೆ ಉರಗರಾಕ್ಷಸರು ಒಂದು ಗುಂಪು; ಎರಡನೆಯ ಅಭಿಪ್ರಾಯದಂತೆ ಯಕ್ಷ-ರಾಕ್ಷಸರು ಒಂದು ಗುಂಪು.

ಯಾಸ್ಯಾಪಮನ್ಯವಾನೇತಾನಾಹುತಃ ಪಂಚ ನೈ ಜನಾನ್ |

ನಿಷಾದಪಂಚಮಾನ್ಯರ್ಣಾ ಮನ್ಯತೇ ಶಾಕಟಾಯನಃ ||

(ಬೃ. ದೇ. ೭-೬೯)

ಯಾಸ್ಯರ ಮತವು ಮೊದಲನೆಯದೆಂದು ಬೃಹದ್ದೇವತಾಕಾರರು ಈ ವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವರು. ಆದರೆ ನಿರೂಪದಲ್ಲಿ ಇತರರ ಮತಗಳನ್ನು ಹೇಳಿದೆಯೇ ಹೊರತು ಯಾಸ್ಯರು ತಮ್ಮ ಮತವನ್ನು ನಿಷ್ಕೃಷ್ಟವಾಗಿ ತಿಳಿಸಿಲ್ಲ. ಪ್ರಾಯಃ ಅದನ್ನೇ ಅವರು ಅಂಗೀಕರಿಸಿರಬಹುದು.

ಋತ್ವಿಜೋ ಯಜಮಾನಂ ಚ ಶಾಕಪೂಣಿಸ್ತು ಮನ್ಯತೇ |

(ಬೃ. ದೇ. ೭-೭೦)

ಹೋತ್ರಾದಿ ನಾಲ್ಕು ಋತ್ವಿಕ್ಕುಗಳೂ, ಯಜಮಾನನೂ ಸೇರಿ ಐದು ಗುಂಪೆಂದು ಶಾಕಪೂಣಿಯವರ ಮತವಾಗಿದೆ.

ಚಕ್ಷುಃಶ್ರೋತ್ರಂ ಮನಸ್ಸು ವಾಕ್ಯ ಮತ್ಪ್ರಾಣ ಈ ಐದೂ ಪಂಚಜನರೆಂದು ಆಧ್ಯಾತ್ಮಿಕವಾದಿಗಳ ಮತ.

ಗಂಧರ್ವಾಪ್ಸರಸೋ ದೇವಾ ಮನುಷ್ಯಾಃ ಪಿತರಸ್ತಥಾ ||

ಸರ್ಪಾಶ್ಚ ಬ್ರಾಹ್ಮಣೇ ಚೈವ ಶ್ರೂಯಂತೇ ಹ್ಯೈತರೇಯಕೇ ||

(ಬೃ. ದೇ. ೭-೭೧, ೭೨)

ಚಕ್ಷುಸ್ಸು, ಶ್ರೋತ್ರ, ಮನಸ್ಸು, ವಾಕ್ಯ ಮತ್ತು ಪ್ರಾಣ ಈ ಐದೂ ಪಂಚಜನರೆಂದು ಆಧ್ಯಾತ್ಮಿಕವಾದಿಗಳ ಮತ. ಗಂಧರ್ವಾದಿಗಳೆಂದು ಐತರೇಯಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿ ಎವರಿಸಿದೆ. (ಐ. ಬ್ರಾ. ೩-೩೧-೫) ಇಂತಹ ಪಂಚಜನರೂ ಹವಿಸ್ಸನ್ನು ಭೋಗಿಸಲಿ ಎಂದು ಅಗ್ನಿಯು ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಉತ್ತರವನ್ನು ಕೊಟ್ಟಿದ್ದಾನೆ ಎಂದು ಬೃಹದ್ದೇವತೆಯ ವಿವರಣೆಯಲ್ಲಿಯೂ ಅಭಿಪ್ರಾಯಭೇದಗಳು ತಿಳಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿವೆ.

ಪಂಚ ಕ್ಷಿತೀನಾಂ ವಿಶ್ವಾನಿ ವಸು ಇಂದ್ರಸ್ಯ ಹಸ್ತಯೋಃ | ಎಂದು ಪ್ರಕೃತವಾದ ಮಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ವರ್ಣಿತವಾಗಿದೆ. ಸಕಲ ಲೋಕವೂ ಇಂದ್ರನ ರಕ್ಷಣೆಗೇ ಒಳಪಟ್ಟುದರಿಂದ ಪಂಚ ಕ್ಷಿತೀನಾಂ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಮೇಲಿನ ಅಭಿಪ್ರಾಯಗಳೆಲ್ಲವೂ ಹೊಂದಿಕೊಳ್ಳುತ್ತವೆ.

ಏನಂ ಪಂಚಿನ್ಯೈ ಜನತಾಯೈ ಹವಿನೋ ಗಚ್ಛಂತಿ ಯ ಏನಂ ವೇದ |

ವೇದನಂ ಪ್ರಶಂಸತಿ—ಜನಾನಾಂ ದೇವಮನುಷ್ಯಾಣಾಂ ಸಮೂಹೋ ಜನತಾ || ಸಾ ಚ ಪಂಚಸಂಖ್ಯೋಪೇತತ್ವಾತ್ಪಂಚಿನೀ ತಸ್ಯೈ ತತ್ಪ್ರೀತ್ಯರ್ಥಂ ಹವಿನೋ ಹೋತುಂ ಕುಶಲಾಃ ಪುರುಷಾ ಏನಂ ವೇದಿತಾರಮಾಗಚ್ಛಂತಿ ||

ಈ ವೈಶ್ವದೇವಶಸ್ತ್ರಮಂತ್ರವನ್ನು ಕಳೆದ ಪುರುಷನನ್ನು ಪ್ರಶಂಸೆಮಾಡುವರು—ಮೇಲೆ ಹೇಳಿದ ಐದುವಿಧವಾದ ಪಂಗಡಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ ಎಲ್ಲಾ ಜನರೂ ಈ ವೈಶ್ವದೇವಸೂಕ್ತದ ವಿಷಯವನ್ನು ಚೆನ್ನಾಗಿ ಕಳೆದಿರುವ ಪುರುಷನ ಸಮಾಪಕ್ಕೆ ಬರುತ್ತಾರೆ.

ಸರ್ವದೇವತೋ ವಾ ಏಷ ಹೋತಾ ಯೋ ವೈಶ್ವದೇವಂ ಶಂಸತಿ
ಸರ್ವಾ ದಿಶೋ ಧ್ಯಾಯೇಚ್ಛಂಸಿಷ್ಯನ್ನರ್ವಾಸ್ವೇವ ತದ್ವಿಕ್ಷು
ರಸಂ ದಧಾತಿ |

ಅಥ ಶಂಸನಪೂರ್ವಕಾಲೇ ದಿಗ್ಭಾಸಂ ನಿಧತ್ತೇ—ಯೋ ಹೋತಾ ವೈಶ್ವದೇವಂ ಶಸ್ತ್ರಂ ಶಂಸತಿ ಏಷ ಸರ್ವದೇವತೋ ವೈ ಸರ್ವಾ ದೇವತಾ ಅಸ್ಯೇತಿ ತತ್ಪರಿತೋಷಹೇತುರಿತ್ಯರ್ಥಃ || ಸೋಮಂ ಶಂಸಿತುಮುದ್ಯುಕ್ತಃ ಸರ್ವಾ ದಿಶೋ ಮನಸಾ ಧ್ಯಾಯೇತ್ತೇನ ಶಂಸನೇನ ಸರ್ವಾಸ್ವೇವ ತದ್ವಿಕ್ಷು ರಸಂ ದಧಾತಿ ||

ಈ ವೈಶ್ವದೇವಸೂಕ್ತವನ್ನು ಪಠಿಸುವ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಸಮಸ್ತ ದಿಕ್ಕುಗಳನ್ನೂ ಧ್ಯಾನಿಸಬೇಕು—ಈ ವೈಶ್ವದೇವಸೂಕ್ತವನ್ನು ಹೋತೃವು ಪಠಿಸುವಾಗ ಎಲ್ಲಾ ದಿಕ್ಕುಗಳನ್ನೂ ಮನಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಧ್ಯಾನಮಾಡುತ್ತಿರಬೇಕು. ಏಕೆಂದರೆ ಈ ಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿ ಸ್ತುತರಾಗಿರುವ ಎಲ್ಲಾ ದೇವತೆಗಳೂ ನಾನಾ ದಿಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿರುವರು. ಇವರನ್ನು ಧ್ಯಾನಿಸುವ ಕಾರಣದಿಂದ ಮಂತ್ರವನ್ನು ಪಠಿಸುವ ಹೋತೃವು ಎಲ್ಲಾ ದಿಕ್ಕುಗಳನ್ನು ಧ್ಯಾನಿಸುತ್ತಿರಬೇಕೆಂದು ಇಲ್ಲಿ ಹೇಳಲಾಗಿದೆ. ಈ ಕಾರಣದಿಂದ ಹೋತೃವು ಸಕಲ ದೇವತಾಸ್ವರೂಪ ನಾಗಿರುವನೆಂದು ಭಾವಿಸಬೇಕು ಮತ್ತು ಎಲ್ಲಾ ದೇವತೆಗಳನ್ನೂ ಪ್ರಶಂಸೆಮಾಡುವುದರಿಂದ ಎಲ್ಲಾ ದಿಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿಯೂ ರಸ (ಉದಕ)ವುಂಟಾಗುವಂತೆ ಮಾಡುವನು. ಎಂದರೆ ಸರ್ವರಿಗೂ ಬೇಕಾದ ವೃಷ್ಟಿಯು ಎಲ್ಲಾ ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಉಂಟಾಗುವಂತೆ ಮಾಡುವನು ಎಂದಭಿಪ್ರಾಯವು.

ಯಸ್ಯಾಮಸ್ಯ ದಿಶಿ ದ್ವೇಷ್ಯಃ ಸ್ಯಾನ್ನ ತಾಂ ಧ್ಯಾಯೇದನುಹಾಯೈ-
ನಾಸ್ಯ ತದ್ವೀರ್ಯಮಾದತ್ತೇ |

ಕ್ಷಚಿದ್ಭಾಷ್ಯಾನಂ ವಿಧತ್ತೇ—ಅಸ್ಯ ಹೋತುರ್ವ್ಯಾಪ್ತಃ ಶತ್ರುರ್ಯಸ್ಯಾಂ ದಿಶಿ ವಸತಿ
ತಾಮೇಕಾಂ ದಿಶಂ ನ ಧ್ಯಾಯೇತ್ || ತಥಾ ಸತಿ, ಅನುಹಾಯೈವ ದ್ವೇಷ್ಯಸ್ಯ ಪೃಷ್ಠತೋ
ಗತ್ವೈವ ತದೀಯಂ ವೀರ್ಯಂ ಸರ್ವಂ ಸ್ವೀಕರೋತಿ ||

ಈ ಧ್ಯಾನವಿಚಾರದಲ್ಲಿ ಒಂದು ವಿಶೇಷವನ್ನು ಹೇಳುವರು—ಹೋತೃವು ಮಂತ್ರವನ್ನು ಪಠಿಸುವಾಗ ದಿಕ್ಕುಗಳನ್ನು
ಧ್ಯಾನಮಾಡುತ್ತಿರಬೇಕೆಂದು ಹೇಳಿದೆಯಷ್ಟೆ. ಆದರೆ ಈ ಹೋತೃವಿಗೆ ದ್ವೇಷಿಸುವ ಶತ್ರುವು ಇದ್ದಲ್ಲಿ ಆ ಶತ್ರುವು ಇರುವ
ದಿಕ್ಕನ್ನು ಧ್ಯಾನಿಸಬಾರದು. ಹೀಗೆ ಮಾಡಿದಲ್ಲಿ ಆ ಶತ್ರುವಿನ ವೀರ್ಯಸಾಮರ್ಥ್ಯದಿಗಳು ಹೋತೃವಿಗೇ ಲಭಿಸುವವು

ಅದಿತಿರ್ದ್ಯೌರದಿತಿರಂತರಿಕ್ಷಮಿತ್ಯುತ್ತಮಯಾ ಪರಿದಧಾತೀಯಂ ವಾ
ಅದಿತಿರೀಯಂ ದ್ಯೌರೀಯಮಂತರಿಕ್ಷಂ | ಅದಿತೀರ್ಮಾತಾ ಸ
ಪಿತಾ ಸ ಪುತ್ರ ಇತೀಯಂ ವೈ ಮಾತೇಯಂ ಪಿತೇಯಂ
ಪುತ್ರಃ | ವಿಶ್ವೇ ದೇವಾ ಅದಿತಿಃ ಪಂಚಜನಾ ಇತ್ಯಸ್ಯಾ ವೈ
ವಿಶ್ವೇ ದೇವಾ ಅಸ್ಯಾಂ ಪಂಚಜನಾಃ | ಅದಿತಿರ್ಜಾತಮದಿತಿ-
ರ್ಜನಿತ್ವಮಿತೀಯಂ ವೈ ಜಾತಮೀಯಂ ಜನಿತ್ವಂ |

ಶಸ್ತ್ರಸ್ಯ ಪರಿಧಾನೀಯಾನ್ಯುಜಂ ವಿಧತ್ತೇ—ಅಖಂಡಿತತ್ವಾದದೀನತ್ವಾದ್ವಾ ಭೂಮಿರೇ-
ವಾದಿತಿರಿತ್ಯುಚ್ಯತೇ || ಸೇಯಂ ಭೂಮಿರೇವ ದ್ಯುಲೋಕರೂಪಾಂತರಿಕ್ಷರೂಪಾ ಚಾಸ್ಯಾಂ
ಭೂಮೌ ಕರ್ಮ ಕೃತ್ವಾ ತತ್ತಲ್ಲೋಕಪ್ರಾಪ್ತೇಃ ಸಂಪಾದಯಿತುಂ ಶಕ್ಯತ್ವಾತ್ || ದ್ವಿತೀಯಸಾ-
ದಮನೂದ್ಯ ವ್ಯಾಚಷ್ಟೇ—ಯೇಯಮದಿತಿರ್ಭೂಮಿಃ ಸೈವ ಮಾತಾ || ಸೋಽದಿತಿರೂಪ ಏವ
ಪಿತಾ || ಸೋಽದಿತಿರೂಪ ಏವ ಪುತ್ರಃ || ಇಯಂ ವಾ ಇತ್ಯಾದಿನೋಕ್ತಾರ್ಥಪ್ರಸಿದ್ಧಿರುಚ್ಯತೇ ||
ಸತ್ಯಾಂ ಭೂಮೌ ಮಾತಾಪಿತೃ (ತಾ) ಪುತ್ರಾದಿಭಿರವಸ್ಥಾತುಂ ಶಕ್ಯತ್ವಾತ್ತೇಷಾಮದಿತಿರೂ-
ಪತ್ವಂ ಪ್ರಸಿದ್ಧಮಿತ್ಯರ್ಥಃ || ತೃತೀಯಪಾದಮನೂದ್ಯ ವ್ಯಾಚಷ್ಟೇ—ವಿಶ್ವೇಷಾಂ ದೇವಾನಾಂ
ಭೂಮೌ ಮನುಷ್ಯೈಃ ಪೂಜ್ಯಮಾನತ್ವಾತ್ಪಂಚಜನಾನಾಂ ದೇವಮನುಷ್ಯಾದೀನಾಂ ಭೂಮಾವ-
ವಸ್ಥಾನಾದದಿತೇಸ್ತದ್ರೂಪತ್ವಂ || ಚತುರ್ಥಂ ಪಾದಮನೂದ್ಯ ವ್ಯಾಚಷ್ಟೇ—ಜಾತಂ ಪೂರ್ವ-
ಮುತ್ಪನ್ನಂ ಪ್ರಾಣಿರೂಪಂ ಜನಿತ್ವಮಿತಃ ಪರಮುತ್ಪನ್ನಮಾನಂ ಪ್ರಾಣಿರೂಪಂ ತಯೋರುಭ-
ಯೋರ್ಭೂಮೌ ಸಂಭವಾದದಿತೇಸ್ತದ್ರೂಪತ್ವಂ ||

ಈ ಶಸ್ತ್ರಮಂತ್ರದ ಕೊನೆಯ ಮುಕ್ತನ್ನು ವಿವರಿಸುವರು—ಅದಿತಿರ್ದ್ಯೌರದಿತಿಃ (ಋ. ಸಂ. ೧-೮೯-೧) ಎಂಬುದು
ಈ ಶಸ್ತ್ರಮಂತ್ರದ ಕೊನೆಯ ಮುಕ್ತು. ಈ ಮುಕ್ತಿಗೆ ಅದಿತೀಯ ದೇವತೆಯು. ಅದಿತೀಯಂದರೆ ಇಲ್ಲಿ ಭೂಮಿಯು. ಭೂಮಿಯು
ಅಖಂಡವಾಗಿಯೂ (ವಿಸ್ತಾರವಾಗಿಯೂ) ಐಶ್ವರ್ಯಯುಕ್ತವಾಗಿಯೂ ದೀನ (ದರಿದ್ರ) ರಹಿತವಾಗಿಯೂ ಇರುವುದರಿಂದ ಮತ್ತು
ದೇವಮಾತೆಯೂ ಆಗಿರುವುದರಿಂದ ಅದಿತಿ ಎಂದರೆ ಭೂಮಿಯು (ನಿರುಕ್ತ. ೪-೪-೧) ಅಂತರಿಕ್ಷ ಮತ್ತು ಸ್ವರ್ಗಲೋಕಗಳು ಈ
ಭೂಮಿಗೇ ಸಂಬಂಧಪಟ್ಟಿರುವವು. ಎಂದರೆ ಇದಕ್ಕೆ ಸೇರಿದಂತೆಯೇ ಇರುವವು ಮತ್ತು ಈ ಭೂಮಿಯಲ್ಲಿ ಸತ್ಕರ್ಮವನ್ನು
ಮಾಡಿ ಸ್ವರ್ಗಾದಿಲೋಕಗಳಿಗೆ ಹೋಗಲು ಸಾಧ್ಯವು. ಈಗ ಅದಿತೀರ್ಮಾತಾ ಸ ಪಿತಾ ಸ ಪುತ್ರಃ ಎಂಬ ಎರಡನೆಯ

ಪಾದವನ್ನು ವಿವರಿಸುವರು. ಅದಿಹಿಯೆಂದು ಯಾವ ದೇವತೆಯು ಪ್ರಸಿದ್ಧಳಾಗಿರುವಳೋ ಆ ದೇವತೆಯೇ ಈ ಭೂಮಿಯು. ಈ ಅದಿಹಿಯೇ ಎಲ್ಲರಿಗೂ ಮಾತೆಯು, ಅದಿಹಿಯೇ ತಂದೆಯು ಎಂದರೆ ತಂದೆತಾಯಿಗಳಂತೆ ಜನರ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಪ್ರೀತಿವಿಶ್ವಾಸಗಳನ್ನು ವ್ಯಕ್ತಪಡಿಸುತ್ತಾ ಅವರನ್ನು ಕಾಪಾಡುವಳು. ಅವಳೇ ಪುತ್ರನಂತೆ ಪ್ರೀತಿಸುತ್ತಾಳಾದವಳು. ಅಥವಾ ಮಾತಾ, ಪಿತಾ ಪುತ್ರಾದಿಗಳು ಅದಿಹಿರೂಪರೇ ಆಗಿರುವರು. ಈ ಭೂಮಿಯಲ್ಲಿ ಪಿತಾ ಪುತ್ರಾದಿಗಳು ಇರಲು ಶಕ್ಯವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಎಲ್ಲಾ ಪ್ರೀತಿಪಾತ್ರರಾದ ಬಂಧು ಮುಂತಾದವರೂ ಅದಿಹಿರೂಪರೇ ಆಗಿರುವರು. ವಿಶ್ವೇ ದೇವಾ ಅದಿಹಿಃ ಪಂಚಜನಾಃ ಎಂಬುದು ಈ ಋಕ್ಕಿನ ಮೂರನೆಯ ಪಾದವು. ಈ ಭೂಮಿಯಲ್ಲಿರುವ ಪಂಚಜನರೂ ಇತರರೂ ವಿಶ್ವೇದೇವತೆಗಳನ್ನು ಪೂಜಿಸುತ್ತಾ ಈ ಭೂಮಿಯಲ್ಲಿ ವಾಸಮಾಡುವವರಾದ್ದರಿಂದ ಇವರೆಲ್ಲ ಅದಿಹಿತ್ವರೂಪರು ಎಂದು ಹೇಳಲ್ಪಡುವರು. ಅದಿಹಿರ್ಜಾತಮದಿ-
ತಿರ್ಜನಿತ್ವಂ ಎಂಬುದು ಈ ಋಕ್ಕಿನ ನಾಲ್ಕನೆಯ ಮತ್ತು ಕೊನೆಯ ಪಾದವು. ಈ ಭೂಮಿಯಲ್ಲಿ ಪೂರ್ವದಿಂದ ಇದುವರೆಗೂ ಹುಟ್ಟಿರುವ ಪ್ರಾಣಿಸಮೂಹವೂ ಮುಂದೆ ಹುಟ್ಟಬಹುದಾದ ಪ್ರಾಣಿಸಮೂಹವೂ ಈ ಅದಿಹಿಯ ಸ್ವರೂಪವೇ ಆಗಿರುವುದು. ಎಲ್ಲಾ ಪ್ರಾಣಿಗಳೂ ಭೂಮಿಯಲ್ಲಿಯೇ ಹುಟ್ಟಿ ಅಲ್ಲಿಯೇ ಬೆಳೆದು ಅಲ್ಲಿಯೇ ಲಯವಾಗುವುದರಿಂದಲೂ ಮುಂದೆಯೂ ಆರೋ-
ನಡೆಯುವುದರಿಂದಲೂ ಈಗ ಹುಟ್ಟಿರುವ ಮತ್ತು ಮುಂದೆ ಹುಟ್ಟುವ ಸಮಸ್ತ ಪ್ರಾಣಿವರ್ಗ ಮನುಷ್ಯವರ್ಗಗಳೆಲ್ಲಾ ಅದಿಹಿ ರೂಪವೇ ಆಗಿರುವುದೆಂಬಭಿಪ್ರಾಯವು.

ಅದಿಹಿ ಎಂಬ ದೇವತೆಯ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಮುಗ್ಧೇದಾದಿಗ್ರಂಥಗಳಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವ ವಿಷಯಗಳನ್ನು ಸೂಕ್ಷ್ಮವಾಗಿ ಇಲ್ಲಿ ತಿಳಿಸಿದೆ—

ಅದಿಹಿದ್ಯೌರದಿಹಿರಂತರಿಕ್ಷಮದಿಹಿನೂರ್ಜಾ ಸ ಪಿತಾ ಸ ಪುತ್ರಃ |

ವಿಶ್ವೇದೇವಾ ಅದಿಹಿಃ ಪಂಚಜನಾ ಅದಿಹಿರ್ಜಾತಮದಿಹಿರ್ಜನಿತ್ವಂ ||

(ಋ. ಸಂ. ೧-೮೯-೧೦)

ಇತ್ಯದಿತೇರ್ವಿಭೂತಿನೂಚಸ್ವೇ ಏನಾನ್ಯದೀನಾನೀತಿ ವಾ ||

ಅದಿಹಿದ್ಯೌಃ ಎಂಬ ಋಕ್ಕಿನ ಅರ್ಥವು—ಅಖಂಡಳಾದ ಅದಿಹಿಯು ಸಕಲ ವಿಶ್ವಕ್ಕೂ ಜನ್ಮದಾತೆಯು. ಅವಳೇ ಜಗಜ್ಜನನಿಯು, ಜಗಜ್ಜನಕನು. ಉತ್ಪನ್ನವಾದ ಸಕಲ ವಸ್ತುವೂ ಅವಳೇ. ಅದಿಹಿಯೇ ಸಮಸ್ತಕ್ಕೂ ಉತ್ಪತ್ತಿಸ್ಥಾನವು. ವರ್ಣಾತ್ಮಕವಾದ ಮತ್ತು ನಿಷಾದದಿಂದ ಕೂಡಿದ ಐದು ಜಾತಿಯ ಜನರೂ ಅವಳೇ. ಅದಿಹಿಯೇ ಸಕಲ ದೇವತೆಗಳು. ಅವಳೇ ಪ್ರಕಾಶಮಾನವಾದ ಸ್ವರ್ಗವು. ಅವಳೇ ಅಂತರಿಕ್ಷವು, ಅವಳೇ ಸಕಲ ವಿಶ್ವವು, ಅವಳೇ ವಿಶ್ವನಿಯಾಮಕಳು.

ಅದಿಹಿನಿಷ್ಪಿಗ್ರೀ ಮತ್ತು ಉಷಸ್ಸು ಈ ಎರಡು ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಬಿಟ್ಟರೆ ದೇವಮಾತೆಯೆಂದು ಸಾಕ್ಷಾತ್ತಾಗಿ ನಿರ್ದಿಷ್ಟವಾಗಿರುವವರಲ್ಲಿ ಅದಿಹಿಯೇ ಪ್ರಥಮ ದೇವತೆಯೆಂದು ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ.

೧. ಅದಿಹಿಯ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ವರ್ಣಿಸುವ ವಿಶೇಷಗಳು.

ಅದಿಹಿಯನ್ನು ಉದ್ದೇಶಿಸಿದ ಪ್ರತ್ಯೇಕವಾದ ಸೂಕ್ತವಾವುದೂ ಇಲ್ಲದಿದ್ದರೂ ಸಹ, ಅನೇಕ ಸೂಕ್ತಗಳಲ್ಲಿ ಅಂತರ್ಗತವಾಗಿರುವ ಮಂತ್ರಗಳಿಂದ ಅದಿಹಿಯು ಪ್ರಶಂಸಿತಳೂ, ಪ್ರಾರ್ಥಿತಳೂ ಆಗಿದ್ದಾಳೆ. ಪುತ್ರಾದಿಗಳನ್ನೂ, ಪಶ್ವಾದಿಸಂಪತ್ತುಗಳನ್ನೂ ಅನುಗ್ರಹಿಸಿಕೊಡಬೇಕೆಂದು ಪ್ರಾರ್ಥಿತಳಾಗಿದ್ದಾಳೆ. ಅವಳ ರಕ್ಷಣೆಯೂ, ಕ್ಷಮೆಯೂ ಅನೇಕಕಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಬೇಡಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. (೧-೪೩-೨). ಮರುಣನಿಗೂ, ಇನ್ನೂ ಇತರ ದೇವತೆಗಳಿಗೂ ಮಾತೃನೆಂದೂ ವರ್ಣಿತಳಾಗಿದ್ದಾಳೆ. ನಿಘಂಟುವಿನಲ್ಲಿ ಅದಿಹಿ

ಪದವನ್ನು, (1) ಪೃಥ್ವೀನಾಮಗಳಲ್ಲಿಯೂ, (2) ವಾಜ್ಞಾನುಗಳಲ್ಲಿಯೂ, (3) ಗೋಪಾನುಗಳಲ್ಲಿಯೂ, (4) ಪ್ಯಾಪಾ-
ಪೃಥ್ವೀನಾಮಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಸೇರಿಸಿ ಪಠಿಸಿದೆ (ನಿ. ೧-೧; ೧-೧೧; ೨-೧೧; ೩-೩೦). ನಿರುಕ್ತದ ೪-೨೨ ನೇ ಪ್ರಕರಣದಲ್ಲಿ
ಅದಿತಿಯನ್ನು ಅದೀನಾ ದೇವಮಾತಾ, ಮಹಾತ್ಮಕಾದ ದೇವಮಾತೆಯೆಂದು ವರ್ಣಿಸಿದೆ. ಮುಕ್ತಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿ (೧-೧೧೩-೧೯)
ದೇವಮಾತೆಯಾದ ಉಷಸ್ತೇ ಅದಿತಿಯ ಅನೀಕವೆಂದು ವರ್ಣಿಸಿದೆ. (ಸಾಯಣರು ಕೊಂಚ ವ್ಯತ್ಯಸ್ತವಾದ ಅರ್ಥವನ್ನು
ಹೇಳಿದ್ದಾರೆ). ಇಲ್ಲಿ ಅದಿತಿಯ ಮುಖವೆಂದು ಸ್ಥೂಲವಾದ ಅರ್ಥ. ಅವಳ ರೂಪಾಂತರವೆಂದು ಹೇಳಿದರೂ ಹೇಳಬಹುದು.
ನಿರುಕ್ತದ ಬೇರೆ ಭಾಗದಲ್ಲಿ (೧೦-೨೨) ದೇವತೆಗಳ ವರ್ಗೀಕರಣವನ್ನು (ಹಿಂದೆ ತೋರಿಸಿದಂತೆ) ಅನುಸರಿಸಿ ಅಂತರಿಕ್ಷಸ್ಥರಾದ
ದೇವತೆಗಳ ವಿಷಯವನ್ನು ವಿವರಿಸುವಾಗ ಸ್ತ್ರೀದೇವತೆಗಳಲ್ಲಿ ಅದಿತಿಗೆ ಅಗ್ರಸ್ಥಾನವನ್ನು ಕೊಟ್ಟಿದೆ.

ಅಥಾತೋ ಮಧ್ಯಸ್ಥಾನಾಃ ಸ್ತ್ರೀಯಃ | ತಾಸಾಂ ಅದಿತಿಃ ಪ್ರಥಮಾಗಾಮಿದೀ ಭವತಿ "

(ನಿ. ೧೧-೨೨)

ಮಧ್ಯಮಲೋಕದ ಸ್ತ್ರೀದೇವತೆಗಳಲ್ಲಿ ಅದಿತಿಯು ಪ್ರಥಮಸ್ಥಾನವನ್ನಾಕ್ರಮಿಸುತ್ತಾಳೆ.

ಮುಕ್ತಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿ ೪-೫೫-೩; ೪-೫೫-೬; ೫-೫೧-೧೧; ೬-೫೦-೧; ೭-೩೮-೪; ೭-೪೦-೨; ೮-೨೫-೧೦;
೮-೨೬-೫; ೮-೫೬-೧೦. ಇತ್ಯಾದಿ ಪಠ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಅದಿತಿಯನ್ನು ದೇವಿಯೆಂದೂ, ೨-೪೦-೬; ೭-೪೦-೪; ೧೦-೯೨-೧೪ ನೇ
ಮಂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ದೇವೀ ಅದಿತಿರನರ್ವಾ; ಅಪ್ರತಿಹತವಾದ ಶಕ್ತಿಯುಳ್ಳವಳೂ, ದೇವತಾತ್ಮಕೂ ಆದ ಅದಿತಿಯೆಂದೂ;
೧-೧೩೬-೩ ರಲ್ಲಿ ಪ್ರಭಾಯುತಳೂ, ಪ್ಲಿತಿಯನ್ನು ಧರಿಸುವವಳೆಂದೂ, ದ್ಯುಲೋಕಸ್ಥಳೆಂದೂ (ಚೋದಿಷ್ಠತೀಮದಿತಿಂ.....)
ವರ್ಣಿಸಿದೆ. ಇದಲ್ಲದೇ, ಉರುವ್ಯಚಾಃ; ಅತ್ಯಂತ ವಿಸ್ತೃತವಾಗಿ ವ್ಯಾಪಿಸಿರುವಳು; ೬(೫-೪೬-೬); ವಿಶ್ವಜನ್ಮಾಂ;
ಸಕಲಜನ್ಮವರಿಗೂ ಪ್ರಿಯ ಸಖಳು (೭-೧೦-೪); ಇತ್ಯಾದಿ ವಿಶೇಷಣಗಳು ಗಮನಾರ್ಹವಾದವಾಗಿವೆ. ಇಂತಹ ಉತ್ತಮಳೂ
ಲೋಕೋಪಕಾರಿಣಿಯೂ ಆದ ಅದಿತಿಯನ್ನು ಸ್ತುತಿಸುತ್ತಾ,

|| ೧ ||

೨೩೬

" ಪ್ರಾತಃಕಾಲದಲ್ಲಿಯೂ, ಮಧ್ಯಾಹ್ನದಲ್ಲಿಯೂ, ಸಾಯಂಕಾಲದಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ ನಾನು ಅದಿತಿಯನ್ನು ಅನುಸ್ಮೃತವಾಗಿ
ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಿ ಕರೆಯುತ್ತೇನೆ" ಎಂದು ಮುಷಿಯು ಪ್ರಶಂಸಿಸಿ ಪ್ರಾರ್ಥಿಸುತ್ತಾನೆ. (೫-೬೯-೩) ೧-೧೮೫-೩ನೇ ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿ ಅದೇ
ಅದಿತಿಯು ಶುಭವಾದುದೂ, ಕ್ಷಯರಹಿತವಾದುದೂ, ದಿವ್ಯವಾದುದೂ ಅತ್ಯಂತ ಪೂಜ್ಯವಾದುದೂ ಆದ ಧನದಾನವು ಯಾಚಕ
ವಾಗಿದೆ. ೧-೧೬೬-೧೨ ರಲ್ಲಿ ಮರುತ್ಪತ್ತಿಗಳನ್ನು ಪ್ರಶಂಸಿಸುವಾಗ, ಅವರಿಂದ ದತ್ತವಾಗತಕ್ಕ ಅನುಗ್ರಹವು ಅದಿತಿಗಳ ದಾನಕ್ಕೆ
ಸಮನಾಗಿದೆಯೆಂದು ಅದಿತಿಯು ಪ್ರಶಂಸೆಯಿದೆ. ೪-೫೫-೩ ರಲ್ಲಿ ಪತ್ನಿವೆಂಬುದು ಅದಿತಿಯ ವಿಶೇಷ ಗುಣವನ್ನು ಸೂಚಿಸುವ
ವಿಶೇಷಣವಾಗಿದೆ. ಸಕಲರಿಗೂ ಅಶ್ರಯದಾತಳಾದ ಗೃಹದೇವತೆಯೆಂಬುದು ಇದರಿಂದ ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ. ವಾಜಸನೇಯ
ಸಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿ ಅದಿತಿಯ ಮಹದ್ಗುಣಗಳನ್ನು ಈ ರೀತಿ ಸ್ತುತಿಸಿದೆ -

ಮಹೀಮೂ ಷು ಮಾತರಂ ಸುವ್ರತಾನಾಂ.....ಅದಿತಿಂ ಸುಪ್ರಚೇತಿಂ |

(ತೈ. ಸಂ. ೧-೫-೧೧-೫ ಮತ್ತು ವಾ. ಸಂ. ೨೧-೫)

ಭಕ್ತರಿಗೆ ಅಶ್ರಯದಾತಳಾದ ಮಾತೆಯ ಸ್ವರೂಪಳೂ, ಯಜ್ಞಕ್ಕೆ ನೇತ್ರಿಯೂ, ಅತ್ಯಂತಿಯವಾದ ಶಕ್ತಿಯುಳ್ಳವಳೂ ಜರಾರಹಿತಳೂ,
ಅತ್ಯಂತ ವಿಸ್ತೃತವಾಗಿ ವ್ಯಾಪಿಸಿರುವವಳೂ, ರಕ್ಷಕಳೂ, ಕುಶಲತೆಯಿಂದ ಎಲ್ಲರಿಗೂ ಮಾರ್ಗವನ್ನು ತೋರಿಸಿ ಎಲ್ಲರನ್ನೂ
ಸತ್ವರ್ಥದಲ್ಲಿ ಕೊಂಡೊಯ್ಯುವವಳೂ ಆದ ಅದಿತಿಯನ್ನು ನಾವು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಿ ಕರೆಯೋಣ ಎಂದು ಅವಳ ಮಹತ್ವವನ್ನು ವರ್ಣಿಸಿದೆ.

ಅದಿತಿಯ ಮೂಲರೂಪದ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ Roth ಮತ್ತು Max-Muller ಎಂಬವರು ತಿಳಿಸಿರುವ

ಅಭಿಪ್ರಾಯಗಳು:—

ಅದಿತಿಯೆಂಬುದು, ನಿಯಮಿತವಾದ ಸೀಮಾಪ್ರದೇಶಗಳುಳ್ಳ ಪೃಥ್ವಿಗಿಂತಲೂ ಅಧಿಕವಾದ ಮಹತ್ವವನ್ನು ಹೊಂದಿರುವುದೂ, ಮಾನಾತೀತವಾದ ವಿಸ್ತೃತಿಯನ್ನು ಹೊಂದಿರುವುದೂ ಆದ ಅಂತರಿಕ್ಷದ ಅನಂತತ್ವವನ್ನು ವರ್ಣಿಸಲು ಅನಂತ ಎಂಬರ್ಥವನ್ನು ಕೊಡುವ ಸರ್ವಾಯಪದವಾಗಿದೆಯೆಂದು Roth ಎಂಬ ಪಂಡಿತನ ಅಭಿಪ್ರಾಯವಾಗಿರುತ್ತೆ. ಇದೇ ಪಂಡಿತನು ನಿರುಕ್ತವಾಕ್ಯವನ್ನು ವಿವರಿಸುವಾಗಲೂ ಇದೇ ಅಭಿಪ್ರಾಯವನ್ನು ವ್ಯಕ್ತಪಡಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಅದಿತಿ ಎಂಬ ಪದಕ್ಕೆ ಅಲಂಘ್ಯ, ಅನತಿಶ್ರಮಣೀಯ, ಅಕ್ಷಯ, ಸ್ರಮಾಣಾತೀತ ಎಂಬರ್ಥವು ಸಹಜವಾಗಿದೆ. 'ಅನಂತತ್ವ'ವನ್ನು ಪ್ರತಿಬಿಂಬಿಸುವ ದೇವತಾವಿಶೇಷವಾಗಿದ್ದಾಳೆ. ಈ ರೂಪದಲ್ಲಿಯೇ ಇವಳು ಪೂಜಿತಳಾಗಿದ್ದಾಳೆ, ಅಲೌಕಿಕವಾದ ದಿವ್ಯತೇಜಸ್ಸು ಯಾವರೀತಿ ಅಪ್ರಾರ್ಥನವೂ, ನಿತ್ಯವೂ ಆದ ತತ್ತ್ವವೆಂದು ಪರಿಗಣಿತವಾಗಿರುವುದೋ ಅದರಂತೆಯೇ ತೇಜೋರೂಪರಾದ ವರುಣ, ಮಿತ್ರ, ಅರ್ಯಮಾ, ಭಗ ಇತ್ಯಾದಿ ಆದಿತ್ಯರೂ ಸಹ ಅದಿತೀರೂಪವಾದ ಈ ನಿತ್ಯತತ್ತ್ವದ ಪುತ್ರರೆಂದೇ ಪರಿಗಣಿತರಾಗಿದ್ದಾರೆ. 'ಮಾನಾತೀತವಾದುದೂ, ಲೌಕಿಕಗೋಚರಕ್ಕೆ ಅತೀತವಾದುದೂ ಆದ ನಿತ್ಯತತ್ತ್ವವನ್ನು ಪ್ರತಿಬಿಂಬಿಸುವುದರಿಂದಲೇ ವೈದಿಕ ಸಾಹಿತ್ಯದಲ್ಲಿ ಈ ದೇವತೆಯ ನಿರ್ದಿಷ್ಟವಾದ ರೂಪಾದಿಗಳು ವರ್ಣಿತವಾಗಿ ಇರಲು ಸಾಧ್ಯವಾಗಿಲ್ಲ. ಆದಿತ್ಯರನ್ನು ಧಾರಣ ಮಾಡತಕ್ಕದ್ದೂ, ಆದಿತ್ಯರಿಂದಲೇ ಧರಿಸಲ್ಪಡತಕ್ಕದ್ದೂ, ಆದ ಈ ನಿತ್ಯತತ್ತ್ವವು ಆದಿತ್ಯರಿಗೆಲ್ಲಾ ಆಶ್ರಯರೂಪವಾಗಿದೆ. ಇದೇ ದಿವ್ಯಜ್ಯೋತಿಯು ಅವರೆಲ್ಲರ ಸಾರಭೂತವೂ' ಆಗಿದೆ ಎಂದು ಇದೇ ಪಂಡಿತನು ತನ್ನ ಅಭಿಪ್ರಾಯವನ್ನು ತಿಳಿಸಿದ್ದಾನೆ.

(Journal of the German Oriental Society Vol. 6. p. 68)

'ಅನಂತ' ಎಂಬ ತತ್ತ್ವವನ್ನು ಪ್ರತಿಬಿಂಬಿಸುವ ಅದಿತಿ ದೇವತೆಯು ಋಷಿಗಳಿಂದ ದೃಷ್ಟವಾಗಿರುವ ದೇವತೆಗಳಲ್ಲೆಲ್ಲಾ ಅತ್ಯಂತ ಪ್ರಾಚೀನಳು. ಆದರೆ, ಕೇವಲ ಮಾನಸಿಕವಾದ ಭಾವಕಲ್ಪನೆಯಲ್ಲೇ ಅಮೂರ್ತರೂಪದಲ್ಲಿ ಚಿಂತಿತಳಾಗಿರತಕ್ಕ ತತ್ತ್ವವಾಗಿರದೇ, ಮೂರ್ತರೂಪದ ವಿಶ್ವತ್ವವನ್ನು ಒಳಗೊಂಡ ದೇವತೆಯಾಗಿದ್ದಾಳೆ. ಮಾನುಷಪ್ರತ್ಯಕ್ಷಕ್ಕೆ ಗೋಚರಳಾಗತಕ್ಕವಳೂ ಆಗಿದ್ದಾಳೆ. ಈ ಅನಂತತ್ವವನ್ನು ಪ್ರತಿಬಿಂಬಿಸುವುದರಿಂದಲೇ ಅದಿತಿಯು ಅನೇಕ ವಿಧವಾದ ವಿಶೇಷಣಗಳಿಂದ ವರ್ಣಿತಳಾಗಿದ್ದಾಳೆ.

(Translation of the Rig-veda. 1-230)

೩. ಅದಿತಿಯು ಆದಿತ್ಯರ ಮಾತೆ ಎಂದು ವರ್ಣಿಸಿರುವ ಪ್ರಕರಣಗಳು:—

ಕೆಳಗೆ ಉದಾಹೃತವಾಗಿರುವ ವಾಕ್ಯಗಳಿಂದ ಅದಿತಿಯು, ವರುಣಾದಿ ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಮಾತೃವೆಂಬುದು ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ. ಪುಣ್ಯಂಹಿತಾ ವಾಕ್ಯಗಳೇ ಅಲ್ಲದೆ ಇತರ ಶ್ರುತಿಗಳೂ ಈ ಅಂಶವನ್ನು ತಿಳಿಸುತ್ತವೆ.

“ ಸಂಪತ್ತುಗಳಿಗೆಲ್ಲಾ ಪ್ರಭುಗಳಾದ ಮಿತ್ರಾವರುಣರು ತಮ್ಮ ದಿವ್ಯಶಕ್ತಿಯನ್ನು ಪ್ರಕಾಶಪಡಿಸಲೆಂದು, ಜಗನ್ಮಾತೆಯೂ, ಮಹತ್ತ್ವರೂಪವುಳ್ಳವಳೂ, ಪೂಜ್ಯಳೂ ಆದ ಅದಿತಿಯು ಮಿತ್ರಾವರುಣರನ್ನು ಹಡೆದಳು ”

(೮-೨೫-೩)

‘ ಸಂಪನ್ಮೃತ್ತನಾದ ಮಿತ್ರನಿಗೂ, ಅರ್ಯಮನಿಗೂ, ಪವಿತ್ರಾತ್ಮನಾದ ವರುಣನಿಗೂ ಮಾತೆಯಾದ ಅದಿತಿಯು ನಮಗೆ ರಕ್ಷಣೆಯನ್ನು ನೀಡಲಿ.

(cf. ೧೦-೩೬-೩; ೧೦-೧೩೨೬; ಅ. ವೇ. ೫-೧-೯) (೮-೪೭-೯)

೨-೩೭-೭ ರಲ್ಲಿ “ ರಾಜಪುತ್ರಾ ” ಎಂದರೆ ಜಗತ್ಪ್ರಭುಗಳಾದ ವರುಣಾದ್ಯಾದಿತ್ಯರೇ, ಪುತ್ರಳಾಗಿ ಉಳ್ಳವಳು ಎಂದೂ; ೩-೪-೧೧ ರಲ್ಲಿ “ ಸುಪುತ್ರಾ ” ಉತ್ತಮವಾದ ಪುತ್ರರುಳ್ಳವಳು ಎಂದೂ; ೮-೫೬-೧೧ ರಲ್ಲಿ ಉಗ್ರಪುತ್ರಾ ಅತಿ

ಪ್ರಬಲವಾದ ಶಕ್ತಿಯುತರಾದ ಪುತ್ರರುಳ್ಳವಳು ಎಂದೂ; ಅರ್ಥವೇದದ ೩-೮-೨ ಮತ್ತು ೧೧-೧-೧೧ ನೇ ಮಂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಶೂರಪುತ್ರಾ ಎಂದೂ ನಿರ್ದಿಷ್ಟಳಾಗಿದ್ದಾಳೆ. ಅ. ವೇ. ೮-೯-೨೧ ನೇ ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿ "ಅಷ್ಟಯೋನೀರದಿತರಷ್ಟಪುತ್ರಾ" ಅದಿತಿಯು ಅಷ್ಟಯೋನಿಯುಳ್ಳವಳು ಮತ್ತು ಅಷ್ಟಪುತ್ರರುಳ್ಳವಳು ಎಂದು ಸ್ತುತಳಾಗಿದ್ದಾಳೆ. ಇದೇ ಅರ್ಥವೇದದ ೮-೯-೧೦-೧೫ ನೇ ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿ ಅದಿತೃಗೂ ಅದಿತಗೂ ಇರುವ ಸಂಬಂಧವನ್ನು ಕೊಂಚ ವ್ಯತ್ಯಸ್ತವಾಗಿ ತಿಳಿಸಿದೆ.

“ನೂತಾ ರುದ್ರಾಣಾಂ ದುಹಿತಾ ವಸೂನಾಂ ಸ್ವಸಾದಿತ್ಯಾ ನಾಂ.....ಅದಿತಂ ವಧಿಷ್ವ” ಅದಿಯು ವಸುಗಳಿಗೆ ದುಹಿತೆಯೂ, ರುದ್ರರಿಗೆ ಮಾತೆಯೂ, ಅದಿತೃರಿಗೆ ಸಹೋದರಿಯೂ ಆಗಿದ್ದಾಳೆಂದು ವರ್ಣಿಸಿದೆ. ಸಾಮವೇದದಲ್ಲಿ ಅದಿತಿಯ ಭ್ರಾತೃಗಳೂ, ಪುತ್ರರೂ ಸಹ ಪ್ರತ್ಯೇಕವಾಗಿ ಕೆಳಗೆ ಉದಾಹೃತವಾಗಿರುವ ವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿ ತಿಳಿಸಿರುವಂತೆ ನಿರ್ದಿಷ್ಟರಾಗಿದ್ದಾರೆ.

“ತ್ವಷ್ಟಾ ನೋ ದೈವಂ ವಚಃ.....ತ್ರಾಮುಣಂ ವಚಃ”

(ಸಾ. ವೇ. ೧-೨೯೯)

ತ್ವಷ್ಟುವೂ, ಸರ್ವಾಣ್ಯನೂ, ಬ್ರಹ್ಮಣಸ್ಪತಿಯೂ ನಮಗೆ ಆಶೀರ್ವಚನಗಳನ್ನು ಪಡಿಸಲಿ. ಅದಿತಿಯೂ ಸಹ ಅವಳ ಪುತ್ರರೊಡನೆಯೂ ಭಾತೃಗಳೊಡನೆಯೂ (ಪುತ್ರೈರ್ಭ್ರಾತೃಭಿಃ) ನಮಗೆ ರಕ್ಷಣಾವಾಕ್ಯಗಳನ್ನು ಪಡಿಸಲಿ.

೪. ಅದಿತಗೂ ಅಂತರಿಕ್ಷಕ್ಕೂ ತಾದಾತ್ಮ್ಯಭಾವವಿದೆಯೇ ?

೧೦-೬೩-೨ ನೇ ಋಕ್ನಲ್ಲಿ, ಉದಕ ಮತ್ತು ಸೃಷ್ಟಿಗಳೊಡನೆ ಅದಿತಿಯೂ ದೇವಯೋನಿಯೆಂದು ವರ್ಣಿತಳಾಗಿದ್ದಾಳೆ. ಆ ಮಂತ್ರದ ಅರ್ಥವೇನೆಂದರೆ, “ಎಲೈ ದೇವತೆಗಳೇ, ನಿಮ್ಮ ನಾಮಗಳೆಲ್ಲವೂ ಪವಿತ್ರವಾದುವು ಮತ್ತು ಪೂಜ್ಯವಾದುವು. ಅದಿತಿಯು ಗರ್ಭದಲ್ಲಿ ಉತ್ಪನ್ನರಾದವರೂ, ಸೃಷ್ಟಿಯು ಗರ್ಭದಲ್ಲಿ ಉತ್ಪನ್ನರಾದವರೂ ಮತ್ತು ಅಬ್ಬರೂ ಆದ ನೀವು ನಮ್ಮ ಪ್ರಾರ್ಥನೆಯನ್ನು ಕೇಳಿರಿ” ಎಂದಿದೆ.

[ಈ ವಿಭಾಗವು ದೇವತೆಗಳಲ್ಲಿ ದ್ಯುಲೋಕಸ್ಥರು, ಅಂತರಿಕ್ಷಸ್ಥರು ಮತ್ತು ಪೃಥಿವೀಸ್ಥರು ಎಂಬ ಮೂರು ವಿಭಾಗಾತ್ಮಕವಾಗಿರುತ್ತದೆ. (ಈ ವಿಭಾಗಕ್ರಮವನ್ನು ನಾವು ಹಿಂದೆ ೧-೧೩೯-೧೧ ನೇ ಮಂತ್ರವನ್ನು ಉದ್ಧರಿಸಿದಾಗ ವಿಮರ್ಶಿಸಿದ್ದೆವೆ). ಅಂತರಿಕ್ಷಸ್ಥರು ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಬದಲಾಗಿ ಉದಕದಿಂದ ಉತ್ಪನ್ನರಾದವರು ಎಂದು ಹೇಳುವುದು ಒಂದು ವಿಶೇಷ. ಆದರೆ, ಈ ಸನ್ನಿವೇಶದಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರವಲ್ಲದೆ, ೧೦-೪೯-೨ ರಲ್ಲೂ ಸಹ ಇದೇ ಪ್ರಯೋಗವಿರುತ್ತದೆ. “ದ್ಯುಲೋಕೋತ್ಪನ್ನರೂ, ಅಂತರಿಕ್ಷೋತ್ಪನ್ನರೂ ಮತ್ತು ಪೃಥಿವ್ಯೋತ್ಪನ್ನರೂ ಆದ ಸಕಲ ದೇವತೆಗಳೂ ಸಹ ನನ್ನನ್ನೇ ಇಂದ್ರನೆಂದು ಪೂಜಿಸುತ್ತಾರೆ” ಎಂದು ಈ ವಿಭಾಗವಿದೆ. (ಪ್ರಕೃತವಾದ ಈ ಎರಡು ಉದಾಹರಣೆಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ ಅಪ್ ಎಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಅಂತರಿಕ್ಷವೆಂದೇ ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳಬಹುದು). ಇದರಂತೆಯೇ ೧೦-೬೫-೯ ; ೨-೨೮-೧೧ ; ೧೦-೪೫-೧ ; ಮತ್ತು ೭-೩೫-೧೧ ಈ ಋಕ್ಯುಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಇದೇ ವಿಭಾಗಗಳು ನಿಷ್ಕೃಷ್ಟವಾಗಿದೆ. ಆದರೆ ೬-೫೦-೧೧ ಮತ್ತು ೭-೩೫-೧೪ ನೇ ಮಂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ದಿವ್ಯಾಃ, ಪಾರ್ಥಿವಾಃ, ಗೋಜಾತಾಃ, ಅಪ್ಯಾಃ ಎಂಬ ನಾಲ್ಕು ವಿಭಾಗಗಳಾಗಿರುತ್ತವೆ.]

೧೦-೬೩-೨ ರಂತೆಯೇ, ೧೦-೬೩-೩ ನೆಯ ಋಕ್ನಲ್ಲಿಯೂ ಈ ಅಂಶವನ್ನು ಗಮನಿಸಬಹುದು. “ಯಾವ ಅದಿತೃರಿಗೆ ಮಾತೆಯಾದ ಸೃಷ್ಟಿಯು ಮಾಧುರ್ಯೋಪೇತವಾದ ಪ್ರೇರವನ್ನೂ, ಅದಿತರೂಪಳಾದ ದ್ಯುಲೋಕಾಧೀ ದೇವತೆಯು ಅಮೃತವನ್ನೂ ಕೊಡುವರೋ ಅಂತಹವೃಷ್ಟಿಪ್ರದರೂ ಸತ್ಕರ್ಮಕಾರರೂ ಆದ ಅದಿತೃರಿಗೆ ಸ್ತುತಿಗಳನ್ನರ್ಪಿಸಿರಿ” ಎಂದಿರುವಾಗ ಅದಿತಃ ಎಂಬ ಪದವು ದ್ಯಾಃ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷಣವಾಗಿದೆ. ಅಲ್ಲದೇ ೫-೫೯-೮ ನೇ ಋಕ್ನಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ “ಮಿಮಾತು ದ್ಯೌರದಿತಿ-ರ್ವೀತಯೀ” ಎಂದು ಪ್ರಯೋಗವಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಅದಿತಿ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಸಾಯಣರೇ ನಿಷ್ಕೃಷ್ಟವಾದ ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳಿಲ್ಲ. ದ್ಯಾಃ

ಅಂತರಿಕ್ಷಂ ; ಕೇದೃಶೀ | ಅದಿತಿಃ ಅದೀನಾ | ದ್ಯೌಃ ಅಂದರೆ ಅಂತರಿಕ್ಷ ಮತ್ತು ಅದೀನಳಾದ ಅಂತರಿಕ್ಷವೆಂದು ಒಂದರ್ಥವನ್ನೂ, ಎರಡನೆಯದಾಗಿ ಅದಿತಿಃಭೂಮಿಶ್ಚ ಎಂದು ಅದಿತಿ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಭೂಮಿ ಎಂಬ ಇನ್ನೊಂದು ಅರ್ಥವನ್ನೂ ಹೇಳಿದ್ದಾರೆ. ಇಂತಹ ಸಂದರ್ಭಗಳು ಅದಿತಿಗೂ ಅಂತರಿಕ್ಷಕ್ಕೂ ತಾದಾತ್ಮ್ಯವನ್ನು ತೋರಿಸುತ್ತವೆ. ಆದರೆ,

“ದೇವಾ ಆದಿತ್ಯಾ ಅದಿತಿಂ ಹವಾಮಯೇ ಯೇ ಸಾರ್ಥಿವಾಸೋ ದಿವ್ಯಾಸೋ ಅಪ್ಸುಯೇ”

(ಋ. ಸಂ. ೧೦-೬೫೯)

ಎಂಬ ಈ ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿ ಅದಿತ್ಯರು ಅವರ ಮಾತೆಯಾದ ಅದಿತಿ ಇವರಲ್ಲದೆ ಪೃಥಿವ್ಯುತ್ಪನ್ನರೂ, ದ್ಯುಲೋಕೋತ್ಪನ್ನರೂ ಆದ ದೇವತೆಗಳು ಎಂದು ಬೇರೆಬೇರೆ ಹೇಳಿದೆ. ಅದಿತಿ ಮತ್ತು ದ್ಯುಲೋಕ ಇವೆರಡೂ ಬಿನ್ನವೆಂದು ಈ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ತಿಳಿಸಿದೆ.

೫. ಅದಿತಿಯು ಪೃಥ್ವಿಗಿಂತಲೂ ಬೇರೆಯಾದ ದೇವತೆ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಆಧಾರಗಳು

ಮೇಲೆ ಉದ್ಧರಿಸಿರುವ ಕೆಲವು ವಾಕ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಅದಿತಿಗೂ ಅಂತರಿಕ್ಷಕ್ಕೂ ತಾದಾತ್ಮ್ಯವನ್ನು ಹೇಳಿದ್ದರೂ ಸಹ ಸಂಹಿತೆಯ ಉಳಿದ ಭಾಗಗಳಲ್ಲೂ ಸಹ ಇವೇ ತಾದಾತ್ಮ್ಯಸಂಬಂಧವನ್ನು ತೋರಿಸಿದೆಯೆಂದು ಹೇಳಲಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಒಂದೊಂದು ಸಲ ಪೃಥಿವಿಯೂ, ಅದಿತಿಯೂ ಒಂದೇ ಎಂದು ತೋರಿಸುವ ಸನ್ನಿವೇಶಗಳೂ ಇವೆ. ಆದರೆ ಇದಕ್ಕೆ ವ್ಯತ್ಯಸ್ತವಾದ ವರ್ಣನೆಗಳೂ ಇರುತ್ತವೆ. ನಿರುಕ್ತಪಾಠಗಳಂತೆ ಒಂದುಸಲ ಪೃಥಿವಿಗೂ ಇನ್ನೊಂದು ಸಲ ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವಿಗಳಿಗೂ ಪರ್ವಾಯಪದವಾಗಿರುತ್ತದೆಂದು ಮೇಲೆ ತಿಳಿಸಿದೆ “ಉತ್ತಮವಾದ ಕರ್ಮವನ್ನಾಚರಿಸುವ ಪುತ್ರರೊಡಗೂಡಿ ಅದಿತಿರೂಪಳಾದ ಪೃಥ್ವಿಯು ಅಗ್ನಿಯ ಅನುಗ್ರಹ ದಿಂದ ಸ್ಥಿತಳಾಗಿದ್ದಾಳೆ” ಇತ್ಯಾದಿಯಾಗಿ (೧-೮೨-೯) ಒಂದೆರಡು ಸನ್ನಿವೇಶಗಳಲ್ಲಿ ಅದಿತಿ ಶಬ್ದವು ಪೃಥಿವಿಗೆ ವಿಶೇಷಣವಾಗಿರುತ್ತದೆ. (ಅ. ವೇ. ೧೩-೧-೩೮) ಆದರೆ ಇತರ ಅನೇಕ ಸಂದರ್ಭಗಳಲ್ಲಿ ಪೃಥ್ವಿಗಿಂತಲೂ ಭಿನ್ನಳಾದ ದೇವತೆಯೆಂಬುದು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ. ಉದಾಹರಣೆಗೆ—

“ದ್ಯೌಪಾಪೃಥಿವಿಗಳೂ; ಅಪ್ಸುಗಳೂ, ಸನತ್ತಿನಾದ ಸೂರ್ಯನೂ ನಮ್ಮ ಪ್ರಾಣನೆಯನ್ನು ಕೇಳಲಿ” ಎಂದು ೩-೫೪-೧೯ ನೇ ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿ ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಿ ಪುನಃ ಅದಕ್ಕೆ ಮುಂದಿನ ಎಂದರೆ ೩-೫೪-೨೦ ನೇ ಋಕ್ಮನಲ್ಲ ‘ಅದಿತ್ಯರೊಡಗೂಡಿದ ಅದಿತಿಯು ನಮ್ಮ ಪ್ರಾಣನೆಯನ್ನು ಕೇಳಲಿ’ ಎಂದು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಿದೆ. ಆದುದರಿಂದ ಅದಿತಿಯು ಪೃಥಿವಿಗಿಂತಲೂ ಭಿನ್ನಳು ಎಂಬ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಸಂದೇಹವಿಲ್ಲ. ಇನ್ನೂ ಕೆಲವು ಉದಾಹರಣೆಗಳನ್ನು ತೆಗೆದುಕೊಂಡರೆ,

“ಇಂದ್ರನನ್ನೂ, ಅಗ್ನಿಯನ್ನೂ, ಮಿತ್ರನನ್ನೂ, ವರುಣನನ್ನೂ, ಅದಿತಿಯನ್ನೂ, ಅಂತರಿಕ್ಷವನ್ನೂ, ಪೃಥಿವಿಯನ್ನೂ, ದ್ಯುಲೋಕವನ್ನೂ, ಮರುತ್ತುಗಳನ್ನೂ, ಪರ್ವತಗಳನ್ನೂ, ಅಪ್ಸುಗಳನ್ನೂ ನಾನು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಿ ಕರೆಯುತ್ತೇನೆ”

(೫-೪೬-೩)

“ಓತ್ಪರೂಪನಾದ ದ್ಯುಲೋಕವೇ, ಉಪಕಾರಕಳಾದ ಪೃಥ್ವಿಯೇ, ಭ್ರಾತೃರೂಪನಾದ ಅಗ್ನಿಯೇ, ವಸುಗಳೇ, ನಮಗೆ ಸುಖದಾಯಕರಾಗಿರಿ. ಎಲೈ ಅದಿತ್ಯರೇ, ಅದಿತಿದೇವಿಯೇ, ನಮಗೆ ಪೂರ್ಣವಾದ ರಕ್ಷಣೆಯನ್ನು ನೀಡಿರಿ”

(೬-೫೧-೫)

“ಮಿತ್ರನೂ, ವರುಣನೂ, ಅದಿತಿಯೂ, ಸಾಗರಾದಿ ದೇವತೆಯೂ, ಪೃಥ್ವಿಯೂ, ದ್ಯುಲೋಕವೂ ನಮಗೆ ಸಂತೋಷ ಕಾರಕವಾಗಿರಿ”

(೯-೯೭-೫೮)

“ಪ್ರಾಚ್ಛರೂ, ವಿವೇಕಿಗಳೂ ಆದ ದ್ಯಾವಾಪೃಥ್ವಿಗಳು ನಮ್ಮನ್ನು ರಕ್ಷಿಸಲಿ. ಮಿತ್ರಾ, ವರುಣರ ಮಾತೆಯಾದ ಅದಿತಿಯೂ ನಮ್ಮನ್ನು ಆಪತ್ತುಗಳಿಂದ ರಕ್ಷಿಸಲಿ”

(೧೦-೩೬-೨,೨)

“ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವಿಗಳೂ, ಯಮನೂ, ಅದಿತಿಯೂ, ತೃಪ್ತೃವೂ.....ವಿಷ್ಣುವೇ ನಮ್ಮ ಪೂಜೆಗೆ ಅರ್ಹರಾಗಿರುತ್ತಾರೆ”
(೧೦-೯೨-೧೧)

“ಅತ್ಯುತ್ತಮವಾದ ರಕ್ಷಣೆಯನ್ನು ನೀಡತಕ್ಕ ಪೃಥ್ವಿಯನ್ನೂ, ಪಾಪರಹಿತವಾದ ದ್ಯುರೋಕವನ್ನೂ, ಮಾರ್ಗದರ್ಶಕ
ಳಾದ ಅದಿತಿಯನ್ನೂ.....ನಾವು ಆಶ್ರಯಿಸೋಣ”
(೧೦-೬೩-೧೦)

ಇತ್ಯಾದಿ ವಾಕ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಪೃಥಿವಿಗೂ ಅದಿತಿಗೂ ಇರತಕ್ಕ ಭಿನ್ನತೆಯು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಇದೇ ಅಭಿಪ್ರಾಯವನ್ನು ಸಮರ್ಥಿಸುವಂತೆ ವಾಜಸನೇಯ ಸಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ ಈ ರೀತಿ ಪ್ರಾರ್ಥನೆಯಿರುತ್ತದೆ- “ಪೃಥಿವೀ ಚ ಮೇಽದಿತಿಶ್ಚ ಮೇ...ಪೃಥ್ವಿಯೂ, ಅದಿತಿಯೂ, ದಿತಿಯೂ,....ನನ್ನನ್ನು ಕೃಪಿಸಿರಲಿ [ವಾ. ಸಂ. ೧೨-೨೨] ಎಂದಿದೆ. ಅರ್ಥವೇನಾದಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ; ಭೂಮಿವರ್ಗತಾ ಅದಿತಿನೋರ್ವ ಜನಿತ್ರೀಂ.....” ಮಾತೃರೂಪವಾದ ಪೃಥ್ವಿಯೂ, ಉತ್ತಕ್ರಿಯೆಗೊಳಿಸುವ ಅದಿತಿಯೂ ನಮ್ಮನ್ನು ರಕ್ಷಿಸಲಿ ಎಂದಿದೆ (ಅ. ನೇ. ೬-೧೨-೨).

ಆದರೆ ಕೆಲವು ಬ್ರಾಹ್ಮಣವಾಕ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಅದಿತಿಗೂ, ಪೃಥಿವಿಗೂ ನಿಷ್ಕೃಷ್ಟವಾದ ತಾದಾತ್ಮ್ಯವನ್ನೇ ಹೇಳಿದೆ ಉದಾಹರಣೆಗೆ:—

“ಇಯಂ ನೈ ಪೃಥ್ವೀ ಅದಿತಿಃ ಸಾ ಇಯಂ ಪ್ರತಿಷ್ಠಾ” (ಶ. ಬ್ರಾ. ೨-೨೧-೧೯)

ಈ ಪೃಥ್ವಿಯೇ ಅದಿತಿಯು; ಇವಳೇ ಜಗತ್ತಿನ ಧಾರಕಳು.

“ಇಯಂ ನೈ ಪೃಥ್ವೀ ಅದಿತಿಃ ಸಾ ಇಯಂ ದೇವತಾಸಾಂ ಪತ್ನೀ” (ಶ. ಬ್ರಾ. ೫-೩-೧-೪)

ಈ ಪೃಥ್ವಿಯೇ ಅದಿತಿಯು. ಅವಳೇ ಪೂಜ್ಯಳಾದ ದೇವತೆಯು. ಇತ್ಯಾದಿಯಾಗಿರತಕ್ಕ ಬ್ರಾಹ್ಮಣವಾಕ್ಯಗಳೂ ಇರುವುದರಿಂದ ಅದಿತಿ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ನಿಷ್ಕೃಷ್ಟವಾದ ಅರ್ಥವನ್ನು ಆಯಾ ಸಂದರ್ಭೋಚಿತವಾಗಿ ಮಾತ್ರ ಹೇಳಬೇಕು.

ಅದಿತಿಯು ಅಂತರಕ್ಷಸ್ಥರಾದ ದೇವತೆಗಳಿಗೆಲ್ಲಾ ಮುಖ್ಯಳು ಎಂದು ಯಾಸ್ಮರು ಸೂಚಿಸಿರುವುದನ್ನು ಹಿಂದೆ ತಿಳಿಸಿದೆ. ಆದರೆ ಅದೇ ಯಾಸ್ಮರು ಅದಿತಿಪುತ್ರರಾದ ಅದಿತ್ಯರನ್ನು ದ್ಯುರೋಕಸ್ಥರಾದ ದೇವತೆಗಳೊಡನೆ ಸೇರಿಸಿ ಅವರ ಮಾತೆಯಾದ ಅದಿತಿಯನ್ನು ಮಾತ್ರ ಅಂತರಕ್ಷಸ್ಥರಾದ ದೇವತೆಗಳೊಡನೆ ಸೇರಿಸದಿರುವುದು ಅಷ್ಟು ಸಮಂಜಸವಾಗಿ ಕಾಣುವುದಿಲ್ಲ. ಆದರೆ, ಯಾಸ್ಮರು ನಿಷ್ಕೃಷ್ಟವಾದ ವರ್ಗೀಕರಣದಲ್ಲಿ ಪ್ರಯತ್ನಿಸಿದ್ದಾರೆಂದು ಹೇಳಲಾಗುವುದಿಲ್ಲ.

೬. ಅದಿತಿ ಮತ್ತೂ ದಿತಿ—

“ಎಲೈ ಮಿತ್ರಾವರುಣರೇ, ಉಷಃಕಾಲದಲ್ಲಿ ನಿಮ್ಮ ಸುಮರ್ಣನಿರ್ಮಿತವಾದ ರಥವನ್ನು ಹತ್ತಿ ಅದಿತಿಯನ್ನು ದಿತಿಯನ್ನೂ, ವೀಕ್ಷಿಸಿರಿ”
ಶು. ಸಂ. ೫-೬೨-೮)

ಎಂಬ ಅರ್ಥವನ್ನು ಕೊಡುವ ‘ಹಿರಣ್ಯರೂಪಂ’ ಎಂಬ ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿ ಅದಿತಿಯು ದಿತಿಯೊಂದಿಗೆ ನಿರ್ದಿಷ್ಟವಾಗಿದ್ದಾಳೆ. ಅದಿತಿ ದಿತಿ ಈ ಎರಡು ಪದಗಳೂ ಸಹ ಒಂದಕ್ಕೊಂದಕ್ಕೆ ವ್ಯತ್ಯಾಸವನ್ನು ತೋರಿಸುವ ಅರ್ಥದಾಯಕವಾಗಿರುತ್ತದೆ ಅಥವಾ ಒಂದರ ನ್ಯೂನತೆಯನ್ನು ಇನ್ನೊಂದು ಪೂರ್ಣಗೊಳಿಸುವುದಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಈ ರೀತಿ ಒಂದರ್ಥದಲ್ಲಿ ಪರಸ್ಪರ ವಿರೋಧಸೂಚಕವೂ, ಇನ್ನೊಂದರ್ಥದಲ್ಲಿ ಪರಸ್ಪರ ಪರಿಪೂರಕವೂ ಆದ ಈ ಎರಡು ದೇವತೆಗಳ ಸಂಬಂಧವನ್ನೂ ಮತ್ತು ಭಿನ್ನತೆಯನ್ನೂ ಮೇಲಿನ ಮಂತ್ರವು ಸೂಚಿಸುತ್ತದೆ.

(ಇದೇ ಪದಗಳು ವಾಜಸನೇಯಸಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ ಪ್ರಯುಕ್ತವಾಗಿದೆ. (೧-೧೬) ಇದಕ್ಕೆ ಧಾತೃಕಾರರು ಅಧಿದೈವಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ತಾತ್ಪರ್ಯವನ್ನು ಹೇಳಿದ್ದಾರೆ. ಅದಿತಿ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಹಾರಿದ್ರ್ಯರೂಪವೆಂದೂ (ಅದೀನ) ಮತ್ತು ದಿತಿ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ

ದಂದ್ರನೆಂದೂ (ದೀನ) ಅರ್ಥಮಾಡಿದ್ದಾರೆ. ಎಂದರೆ ವಿಹಿತಾನುಷ್ಠಾನಾದವನು ಅದಿತಿಯು ; ನಾಸ್ತಿಕ ವರ್ತನೆಯುಳ್ಳವನು ದಿತಿಯು. ಈ ರೀತಿಯ ವ್ಯತ್ಯಾಸವನ್ನು ತೋರಿಸಿದೆ.)

ಸಾಯಣರು ಋ. ಸಂ. ೫-೬೨-೮ ನೇ ಮಂತ್ರದ ಭಾಷ್ಯದಲ್ಲಿ ಅದಿತಿಯೆಂದರೆ ಅಖಂಡನೀಯವಾದ ಭೂಮಿಯೆಂದೂ, ದಿತಿಯೆಂದರೆ ಖಂಡನೀಯವಾದ ಎಂದರೆ ವೈಯಕ್ತಿಕವಾದ ಪ್ರಜಾದಿಗಳುಳ್ಳ ಭೂಮಿಯೆಂದೂ ಅರ್ಥಮಾಡಿದ್ದಾರೆ. Roth ಎಂಬ ಜರ್ಮನಿ ಪಂಡಿತನು ಅದಿತಿ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ನಿತ್ಯವೆಂದೂ, ದಿತಿ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಅನಿತ್ಯವೆಂದೂ ಅರ್ಥಮಾಡಿದ್ದಾನೆ.

(Journal of German Oriental Society Vol. VI p. 71)

ಒಟ್ಟಿನಲ್ಲಿ ಎಲ್ಲಾ ಸನ್ನಿವೇಶಗಳನ್ನೂ ಪರಿಶೀಲಿಸಿದರೆ, ಅದಿತಿಯು ಅಂತರಿಕ್ಷವನ್ನೂ, ದಿತಿಯು ಪೃಥ್ವಿಯನ್ನೂ ಪ್ರತಿಬಿಂಬಿಸುವ ದೇವತೆಗಳೆನ್ನಬಹುದೆಂದು ತೋರುತ್ತದೆ. ಪ್ರಕೃತಿಯ ಎಲ್ಲಾ ಅವಸ್ಥೆಗಳನ್ನೂ ಒಳಗೊಂಡಿರುವ ಪರಿಪೂರ್ಣವಸ್ಥೆಯನ್ನು ಈ ಎರಡು ತತ್ತ್ವಗಳೂ ಸೇರಿ ಪ್ರತಿಬಿಂಬಿಸುವುವು ಎಂದೂ ಹೇಳಬಹುದು.

ಋ. ಸಂ. ೪-೨-೧೧ನೇ ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿ ಪ್ರಯುಕ್ತವಾಗಿರುವ ದಿತಿಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಸಾಯಣರು ಉದಾರಿಯಾದ ದಾನಿಯೆಂದೂ, ಅದಿತಿ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ದಾನಮಾಡದಿರುವ ಲೋಭಿಯೆಂದೂ ಅರ್ಥಮಾಡಿದ್ದಾರೆ. ದಿತಿಂ—ದಾತಾರಂ ; ಅ ದಿತಿಂ—ಅದಾತುಃ ಪಂಚಮ್ಯರ್ಥೇ ದ್ವಿತೀಯಾ ಎಂದು ವಿವರಿಸಿದೆ.

ಅದಿತಿಯಲ್ಲದೆ ಕೇವಲ ದಿತಿ ಪ್ರಯೋಗವಿರುವ ಸಂದರ್ಭಗಳೂ ಕೆಲವಿವೆ. ಉದಾಹರಣೆಗೆ—

“ಅಗ್ನಿಯೇ ಪೂಜ್ಯರಾದ ಸವಿತ್ಯ ಮತ್ತು ಭೇದೇವತೆಗಳೇ, ನಮಗೆ ಪ್ರಖ್ಯಾತಿಯನ್ನೂ ಸಂತತಿಯನ್ನೂ ಅನುಗ್ರಹಿಸಿ. ದಿತಿಯೂ ಸಹ ನಮ್ಮ ಅಪೇಕ್ಷಿತವಾದ ವಸ್ತುಗಳನ್ನು ಅನುಗ್ರಹಿಸಿ ಕೊಡುತ್ತಾಳೆ”

(೭-೧೫-೧೨)

ಎಂಬರ್ಥವನ್ನು ಕೊಡುವ ‘ತಮ್ಮಮ್ಮೇ’ ಎಂಬ ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿ ದಿತಿ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಸಾಯಣರು ದೇವಿಯೆಂಬ ಅರ್ಥವನ್ನು ಮಾತ್ರ ಹೇಳಿದ್ದಾರೆ. ಇಲ್ಲಿ ದಿತಿಯು ಅದಿತಿಯೊಡನೆ ಸೇರಿಲ್ಲ. ಈ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಅಂಗ ಅಥವಾ ಜರ್ಮನಿ ಪಂಡಿತರು ದಿತಿ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ತಮ್ಮದೇ ಆದ ಅರ್ಥವನ್ನು ತಮ್ಮ ಕಲ್ಪನೆಗನುಸಾರವಾಗಿ ಸೇರಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಉದಾಹರಣೆಗೆ Roth ಎಂಬುವನು “ದಿತಿಯೆಂದರೆ ಔದಾರ್ಯವನ್ನೂ ಗರಿ ಅಥವಾ ಸಂಪದ್ವೃದ್ಧಿಯನ್ನೂ ಗರಿ ಪ್ರತಿಬಿಂಬಿಸುವ ದೇವತಾ ವಿಶೇಷ”ವೆಂದು ಹೇಳಿದ್ದಾನೆ. Max Muller ಎಂಬುವನು “ಈ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಅದಿತಿ ಪದವೇ ದಿತಿಯಾಗಿ ಪಾಠಬೇಧದಿಂದ ಪರಿವರ್ತಿತವಾಗಿದೆ” ಯೆಂದೂ ತಿಳಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಅ. ವೇ. ೧೫-೬-೬ ; ೧೫-೧೮-೪ ; ನಾ. ಸಂ. ೧೮-೨೨ ಈ ಮಂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ದಿತಿ ಮತ್ತು ಅದಿತಿಯು ಪ್ರತ್ಯೇಕ ದೇವತೆಗಳೆಂದು ನಿಷ್ಕೃಷ್ಟವಾಗಿ ತಿಳಿಸಿದೆ. ಅ. ವೇ. ೭-೭-೧ ರಲ್ಲಿ ದಿತಿ ಪುತ್ರರಾರು ಎಂಬುದನ್ನು ನಿರ್ದೇಶಿಸಿದೆ. ಈ ದಿತಿಪುತ್ರರೇ ಮುಂಚೆ ಪುರಾಣಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ದೈತ್ಯರೆಂದೂ, ದೇವತೆಗಳ ಶತ್ರುಗಳೆಂದೂ ಪರಿಗಣಿತರಾಗಿದ್ದಾರೆ.

೭. ವಿಶ್ವಪ್ರಕೃತಿಯನ್ನು ಪ್ರತಿಬಿಂಬಿಸುವ ದೇವತಾತತ್ತ್ವವೇ ಅದಿತಿಯಾಗಿರಲು ಸಾಧ್ಯ.

ವಿಶ್ವವ್ಯಾಪಕವಾದ ಪ್ರಕೃತಿಯನ್ನೇ ಅದಿತಿಯು ಪ್ರತಿಬಿಂಬಿಸುತ್ತಾಳೆ ಎಂದು ತಿಳಿಸುವ ಮಂತ್ರಗಳೂ ಇರುತ್ತವೆ. ದ್ಯುರೋಚಸ್ಥವೂ, ಅಂತರಿಕ್ಷಸ್ಥವೂ ಆದ ಯಾವ ಸಕಲ ವಸ್ತುಗಳೂಂಟೋ, ದೈವೀ ವಸ್ತು ಮಾನುಷ ಎಂಬ ಯಾವ ಯಾವ ಭೂತಗಳುಂಟೋ, ಭೂತ, ಭವಿಷ್ಯತ್ತು ಮತ್ತು ವರ್ತಮಾನಾದಿಗಳಿಗಲ್ಲಾ ಸೇರಿದ ಯಾವ ತತ್ತ್ವವಿಶೇಷವುಂಟೋ, ಅವೆಲ್ಲಕ್ಕೂ ಅದಿತಿಯೇ ಮೂಲಕು ಮತ್ತು ಅವಳೇ ಸರ್ವಾತ್ಮಕಾಗಿದ್ದಾಳೆ.

“ಅದಿತಿದ್ಯೌರದಿತಿರಂತರಿಕ್ಷಂ.....ಅದಿತಿರ್ಜನಿತ್ವಂ”

(ಋ. ಸಂ. ೧-೮೯-೧೦)

ಅಖಂಡಳಾದ ಅದಿತಿಯು ಸಕಲ ವಿಶ್ವಕ್ಕೂ ಜನ್ಮದಾತೆಯು. ಅವಳೇ ಜಗಜ್ಜನನಿಯು, ಅವಳೇ ಜಗಜ್ಜನಕಳು. ಉತ್ಪನ್ನವಾದ ಸಕಲ ವಸ್ತುವೂ ಅವಳೇ. ಅವಳೇ ಎಲ್ಲದಕ್ಕೂ ಉತ್ಪತ್ತಿ ಸ್ಥಾನವು. ವರ್ಣಾತ್ಮಕವಾದ ಮತ್ತು ನಿಸಾದರಿಂದ ಕೂಡಿದ ಐದುಜಾತಿಯ ಜನರೂ ಅವಳೇ. ದೇವಗಂಧರ್ವಾದಿಗಳೂ ಅವಳೇ. ಅದಿತಿಯೇ ಸಕಲ ದೇವತೆಗಳು. ಅವಳೇ ಪ್ರಕಾಶಮಾನವಾದ ಸ್ವರ್ಗವು. ಅವಳೇ ಅಂತರಿಕ್ಷವು. ಅವಳೇ ಸಲಕ ವಿಶ್ವವು. ಅವಳೇ ವಿಶ್ವನಿಯಾಮಕಳು.

ಸಾಯಣರು ಈ ವಾಕ್ಯಕ್ಕೆ ಭಾಷ್ಯವನ್ನು ಹೇಳುವಾಗ 'ಇಲ್ಲಿ ಅದಿತಿಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಪೃಥ್ವಿಯೆಂದಾಗಲಿ ಅಥವಾ ದೇವಮಾತೆಯೆಂದಾಗಲಿ ಅರ್ಥ' ಎಂದು ತಿಳಿಸಿ ಅವಳ ವಿಶ್ವವ್ಯಾಪಕತ್ವವನ್ನು ವಿವರಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಅದಿತರಾದೀನಾ ಅಖಂಡನೀಯಾ ವಾ ಪೃಥ್ವೀ ದೇವಮಾತಾ ವಾ |..... ಏವಂ ಸಕಲಜಗದಾತ್ಮನಾ ಅದಿತಿಃ ಸ್ವಯಂತೇ ನಿರುತ್ತರಾರು ಈ ಪದದ ನಿರ್ವಚನವನ್ನು ತಿಳಿಸುತ್ತಾ (ಅದಿತರಾದೀನಾ ದೇವಮಾತಾ) ಮಹಾತ್ಮಳಾದ ದೇವಮಾತೆಯಿಂದರ್ಥಮಾಡಿದ್ದಾಳೆ (ನಿ. ೪-೨೨) ಮೇಲೆ ಉದ್ಘೃತವಾಗಿರುವ ೧-೮೯-೧೦ ನೇ ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿ ಅವಳ ಮಾಹಾತ್ಮ್ಯವೂ ವಿವಿಧವಾದ ರೂಪಪ್ರಕಾಶನವೂ ವಿವೃತವಾಗಿದೆ.

'ಸ್ವಯಂಭು ಬ್ರಹ್ಮ ಪರಮಂ ತಪೋ ಯತ್ | ಸ ಏವ ಪುತ್ರಃ ಸ ಪಿತಾ ಸ ಮಾತಾ' ಸ್ವಯಂಭುವಾದ ಪರಬ್ರಹ್ಮನೇ ಪರಮಪವಿತ್ರವಾದ ತಪಸ್ಸು. ಆತನೇ ಪುತ್ರನು, ಆತನೇ ಮಾತೃವೂ, ಪಿತೃವು ಇತ್ಯಾದಿಯಾಗಿ ಯಾವರೀತಿ ಬ್ರಹ್ಮನಿಗೆ ಸರ್ವಾತ್ಮತ್ವವೂ ವಿಶ್ವವ್ಯಾಪಕತ್ವವೂ ವರ್ಣಿತವಾಗಿದೆಯೋ (ಕೈ. ಬ್ರಾ. ೩.೧೨-೩೧) ಅದೇ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಈ ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿ ಅದಿತಿಯು ವರ್ಣಿತವಾಗಿದ್ದಾಳೆ.

ಅದಿತಿ ತತ್ತ್ವದ ಮಾಹಾತ್ಮ್ಯವನ್ನರಿಯಲು ಇನ್ನೊಂದು ಬಹು ಮುಖ್ಯವಾದ ಸನ್ನಿವೇಶವನ್ನು ಪರಿಶೀಲಿಸಬಹುದು. ಆ ಮಂತ್ರದ ತಾತ್ಪರ್ಯವು ಈ ರೀತಿಯಲ್ಲಿದೆ—

'ದೇವತೆಗಳಲ್ಲಿ ಯಾರು ಶ್ರೇಷ್ಠರು? ಯಾವ ದೇವನನ್ನು ನೆನೆದರೆ ನನ್ನ ಈ ಕಷ್ಟವು ಪರಿಹಾರವಾಗುತ್ತದೆ? ನನ್ನ ತಂದೆಯನ್ನೂ ತಾಯಿಯನ್ನೂ ಯಾವಾಗ ನೋಡುವೆನು?' (೧-೨-೧)

ಐತರೇಯ ಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿ ಇದೇ ೧-೨೪-೧ ಮತ್ತು ೧-೨೪-೨ ನೇ ಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ಉದ್ಧರಿಸಿ, ಈ ಮಂತ್ರಗಳು ಶುನಶೇಫನಿಂದ ಪಠಿತವಾದುವೆಂದು ತಿಳಿಸಿದೆ. ಈ ಸನ್ನಿವೇಶಕ್ಕೂ ಶುನಶೇಫನಿಗೂ ನಿಕಟವಾದ ಸಂಬಂಧವಿದೆಯೇ ಇಲ್ಲವೇ ಎಂಬುದರ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಕೆಲವು ಪಂಡಿತರಲ್ಲಿ ಅಭಿಪ್ರಾಯ ಭೇದವಿದೆ. ಅದು ಇಲ್ಲಿ ಅಷ್ಟು ಮುಖ್ಯವಲ್ಲ. ಯಾರು ಈ ಮಂತ್ರವನ್ನು ಪಠಿಸಿದ್ದರೂ ಆಪತ್ತಿನಲ್ಲಿ ಸಿಕ್ಕಿರುವ ಪುರುಷನು ಆಪತ್ತಿನಿಂದ ಪಾರಾಗಬೇಕೆಂಬ ಬಯಕೆಯಿಂದ ಪಠಿಸತಕ್ಕ ಮಂತ್ರವಾಗಿದೆ.

ಆ. ಅದಿತಿಯು ಪಾಪವನ್ನು ಕ್ಷಮಿಸತಕ್ಕ ದೇವತೆ—

Benfey ಎಂಬ ಪಂಡಿತನು ಇದೇ ಮೇಲೆ ಉದ್ಧರಿಸಿದ ೧-೨೪-೧ ಮತ್ತು ೧-೨೪-೨ ನೇ ಮಂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಅದಿತಿ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳುವಾಗ ಈ ಪದಕ್ಕೆ ಪಾಪರಾಹಿತ್ಯವೆಂಬರ್ಥವನ್ನು ತಿಳಿಸಿದ್ದಾನೆ (Orient and Occident I 38) ಈತನು ಹೇಳಿರುವ ತಾತ್ಪರ್ಯವು ಒಂದು ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ಸಮಂಜಸವಾಗಿದೆ. ಅದಿತಿಯು ಪಾಪನಾಶಕಳು ಎಂಬುದು ಮಾತೃಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದ ವಿಷಯವಾಗಿದೆ. ಪಾಪರಹಿತಳೂ ಎಂಬುದೂ ಅನಾಗಸ ಇತ್ಯಾದಿ ವಿಶೇಷಣಗಳಿಂದ ವಿವೃತವಾಗಿದೆ. ಆದುದರಿಂದಲೇ ಅವಳನ್ನು ನಿರ್ದೇಶಿಸಿದ ಪ್ರಾರ್ಥನೆಯೂ ಈ ರೀತಿಯಿರುತ್ತದೆ.

"ಎಲೈ ವರುಣನೇ, ನನ್ನ ಶಿರೋಭಾಗದಲ್ಲಿರುವುದೂ, ಅಧಃಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿರುವುದೂ ಎಲ್ಲಾ ಬಂಧನಗಳನ್ನೂ ಬಿಡಿಸು. ನಾವು ಅದಿತಿಯ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಪಾಪರಹಿತರಾಗಿರೋಣ"

(೧-೨೪-೧೫)

ಹೀಗೆಯೇ ಅದಿತಿಯ ಅನುಗ್ರಹದಿಂದ ಲಭಿಸತಕ್ಕ ಪಾಪರಹಿತತ್ವವೂ ಆತ್ಮಶುದ್ಧಿಯೂ ವಿವೃತವಾಗಿರುವ ಕೆಲವು ವಾಕ್ಯಗಳನ್ನು ಕೆಳಗೆ ಉದ್ಧರಿಸಿದೆ.

“ ಅದಿತಿಯು ನಮ್ಮನ್ನು ಪಾಪರಹಿತರನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಲಿ ”

(೧-೧೬೬-೨೨)

“ ಎಲೈ ಅದಿತಿಯೇ, ಮಿತ್ರಾನರುಣರೇ, ನಿಮ್ಮ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ನಾವೇನಾದರೂ ಪಾಪವನ್ನಾಚರಿಸಿದ್ದರೆ, ದಯವಿಟ್ಟು ಅದನ್ನು ಕ್ಷಮಿಸಿ ನಮ್ಮನ್ನು ಅನುಗ್ರಹಿಸಿರಿ ”

(೨-೨೭-೧೪)

“ ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ, ಮಾನವರಿಗೆ ಸಹಜವಾದ ಅವಿವೇಕದಿಂದ ನಾವು ಯಾವ ತಪ್ಪನ್ನು ಮಾಡಿದ್ದರೂ ಸಹ ನಮಗೆ ಅದಿತಿಯ ಅನುಗ್ರಹವು ಲಭಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ನಮ್ಮನ್ನು ಪಾಪರಹಿತರನ್ನಾಗಿ ಮಾಡು ”

(೪-೧೨-೪)

“ ದೇವತಾತ್ಮನಾದ ಸವಿತೃವಿನ ಸಹಾಯದಿಂದ ನಾವು ಅದಿತಿಯ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಯಾವ ಪಾಪವನ್ನೂ ಆಚರಿಸದೇ ಇರುವಂತಾಗಲಿ ”

(೫-೮೨-೬)

“ ಅದಿತಿಯ ಸಂಕ್ರಾಂತಿವಾದ ನಿಯಮವನ್ನು ನಾವು ಪೂರ್ಣವಾಗಿ ಪಾಲಿಸುತ್ತಾ ವರುಣನಲ್ಲಿ ಯಾವ ಪಾಪವನ್ನೂ ಆಚರಿಸದಿರೋಣ. ವರುಣನು ಪಾಪಿಷ್ಠರನ್ನು ರಕ್ಷಿಸುವ ಸ್ವಭಾವವುಳ್ಳವನು ”

(೮-೮೭-೭)

“ ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ, ನಾವು ಯಾವ ಪಾಪವನ್ನು ಮಾಡಿದ್ದರೂ, ನಮ್ಮಲ್ಲಿ ದಯೆಯಿಂದ ಅದನ್ನು ಕ್ಷಮಿಸು ಅರ್ಯಮನೂ, ಅದಿತಿಯೂ ಆ ಪಾಪವನ್ನು ನಾಶಮಾಡಲಿ ”

(೮-೯೨-೭)

“ ಮಿತ್ರನು ನನ್ನ ಪ್ರಾರ್ಥನೆಯನ್ನು ಕೇಳಲಿ. ಅದಿತಿಯೂ, ದೇವತಾತ್ಮನಾದ ಸವಿತೃವೂ ನಮ್ಮನ್ನು ವರುಣನ ಮುಂದೆ ಪಾಪರಹಿತನೆಂದು ತಿಳಿಸಲಿ ”

(೧೦-೧೨-೮)

ಇದಲ್ಲದೆ—

“ ಅನಾಗಾಸ್ತೇ ಅದಿತೀಶ್ವರಾಸ ಇಮಂ ಯಜ್ಞಂ ದಧತು ಶ್ರೋಷಮಾಣಾಃ |

(ಋ. ಸಂ. ೭-೫೧-೧)

ಎಂಬ ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿ ಅದಿತಿತ್ವ ಮತ್ತು ಅನಾಗಾಸ್ತೇ ಎಂಬ ಎರಡು ಪದಗಳೂ ಒಟ್ಟಿಗೆ ಪ್ರಯುಕ್ತವಾಗಿವೆ. “ ಮಹಾತ್ಮರಾದ ದೇವತೆಗಳು, ನಮ್ಮ ಪ್ರಾರ್ಥನೆಯನ್ನು ಆಲಿಸಿ, ನಮ್ಮ ಯಜ್ಞಕರ್ಮಗಳನ್ನು ಪಾಪರಹಿತನನ್ನಾಗಿಯೂ ಅಭ್ಯುದಯಕಾರಕಗಳನ್ನಾಗಿಯೂ ಮಾಡಲಿ ” ಎಂಬ ಈ ಪ್ರಾರ್ಥನೆಯಿದೆ. ಆದರೆ ಇಲ್ಲಿ ಇನ್ನೊಂದಂಶವನ್ನು ಗಮನಿಸಬೇಕು. ಈ ಎರಡು ಪದಗಳ ಪ್ರಯೋಗವೂ ಒಟ್ಟಾಗಿದ್ದರೂ ಸಹ ಎರಡಕ್ಕೂ ಸಮಾನಾರ್ಥವಿರಬೇಕೆಂಬ ನಿಯಮವಿಲ್ಲ. ಅದಿತಿ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಬೇರೆ ವಿಧವಾದ ನಿರ್ವಚನವನ್ನು ತೋರಿಸುತ್ತಾ ಶತಪಥಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿ ಈರಿತಿ ತಿಳಿಸಿದೆ.

“ ಸ ಯದ್ಯದೇವಾಸ್ಯಜತ ತತ್ತದತ್ತಮಧ್ರಿಯತ | ಸರ್ವಂ ನಾ ಅತ್ತೀತಿ ತದದಿತೀರ-

ದಿತೀತ್ವಂ | ಸರ್ವಸ್ಯೈತಸ್ಯಾತ್ತಾ ಭವತಿ | ಸರ್ವಮಸ್ಯಾಂತಂ ಭವತಿ ಯ ಏವಮೇತದದಿತೀರ-

ದಿತೀತ್ವಂ ನೇದ ”

(ಶ. ಬ್ರಾ. ೧೦-೬-೫-೫ ; ಬೃ. ಉ. ೧-೨೫)

ಬ್ರಹ್ಮನು ಯಾವ ಯಾವ ಪದಾರ್ಥಗಳನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಿದನೋ ಅವುಗಳೆಲ್ಲವನ್ನೂ ಪುನಃ ಭಕ್ಷಿಸತೊಡಗಿದನು. ಈ ಭಕ್ಷಣ ಕಾರ್ಯವಿದ್ದುದರಿಂದಲೇ ಅದಿತಿ (ವೃತ್ತ) ನಾಮನಿರ್ದೇಶವಾಯಿತು. ಈ ತತ್ತ್ವವನ್ನರಿತವನು ತಾನೂ ಅದಿತಿ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ಹೊಂದುವನು ಎಂಬುದಾಗಿ ಅದಿತಿಯ ನಾಮನಿರ್ವಚನವನ್ನು ತಿಳಿಸಿ ಈ ದೇವತೆಯ ನಿಯಾಮಕತ್ವವನ್ನೂ ತಿಳಿಸಿದೆ. ಪರಬ್ರಹ್ಮನೂ ಈ ಕಾರಣದಿಂದ ಈ ನಾಮನಿರ್ದಿಷ್ಟನಾಗಿದ್ದಾನೆ.

ಅಲ್ಲದೇ, “ ವಿಶ್ವೇಷಾಮದಿತಿರ್ದೃಷ್ಟಿಯಾಸಾಂ ” ; (೪-೧-೨೦) ; “ ಅಮೂರಃ ಕವಿರವಿತಿರ್ದಿವಸ್ವಾರ್ ” (೭-೯-೩) ಇತ್ಯಾದಿ ಸ್ಥಳಗಳಲ್ಲಿ ಅದಿತಿ ಶಬ್ದವು ಅಗ್ನಿಗೆ ವಿಶೇಷಣವಾಗಿದೆ. ೯-೮೩-೫ ರಲ್ಲಿ ಅರ್ಯಮನಿಗೆ ವಿಶೇಷಣವಾಗಿದೆ. ಯಾಸ್ಯರು ನಿರುಕ್ತದಲ್ಲಿ “ ಅಗ್ನಿರಸ್ಯದಿತಿರುಚ್ಯತೇ ” (ನಿ. ೧೧-೨೩) ಅಗ್ನಿಯೂ ಅದಿತಿ ಶಬ್ದವಾಚ್ಯವು ಎಂದು ತಿಳಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಮತ್ತು ತನ್ನ ತಾದಾತ್ಮ್ಯದೋಧಕವಾದ ವಾಕ್ಯವನ್ನು ಸಮರ್ಥಿಸಲು,

‘ ಯಸ್ಮೈ ತ್ವಂ ಸುದ್ರವೀಣೋ ದದಾತೋಽಸಾಗಾಸ್ತಮದಿತೇ ಸರ್ವತಾತಾ ’

(ಋ. ಸಂ. ೧-೯೪-೧೫)

ಎಂಬ ವಾಕ್ಯವನ್ನು ದಾಹರಿಸಿ ಅಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷಣವಾಗಿ ಅದಿತಿಶಬ್ದದ ಪ್ರಯೋಗವಿರುವುದನ್ನು ತಿಳಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಅಖಂಡನೀಯನಾದ ಎಂದರೆ ಪೂರ್ಣನಾದ ಅಗ್ನಿಯೆಂದರ್ಥವೆಂದು ಸಾಯಣರು ವಿವರಿಸಿದ್ದಾರೆ.

ಈ ರೀತಿ ಪಾಪನಾಶಕಗಳೂ, ಪಾಪಗಳನ್ನು ಕ್ಷಮಿಸುವವಳೂ ಆದ ಅದಿತಿಯ ರಕ್ಷಣೆಯನ್ನು ಬೇಡಿ ಕ್ಷಮೆಯನ್ನು ಯಾಚಿಸುವ ಅರ್ಥವನ್ನು ಕೊಡತಕ್ಕ ವಾಕ್ಯಗಳೆಲ್ಲವೂ ಸಹ ಅದಿತಿಯ ಅನಂತಶಕ್ತಿಯನ್ನು ವರ್ಣಿಸುವುದಾಗಿವೆ. ಈ ವಿಶೇಷಣಗಳೂ ಮತ್ತು ವರ್ಣನೆಗಳೂ ಅದಿತಿಯೇ ವಿಶ್ವನಿಯಮನಶಕ್ತಿಯುಳ್ಳವಳೆಂದು ತಿಳಿಸುತ್ತವೆ. ಈ ನಿಯಮಗಳು ಕೇವಲ ಭೌತಿಕ ಶಕ್ತಿಯ ಪ್ರದರ್ಶನವಾಗಿರದೆ, ಆಧ್ಯಾತ್ಮಿಕನೀತಿನಿಯಮಗಳುಳ್ಳವು ಎಂದೂ ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ. ಈ ಅಂಶವನ್ನು ಅದಿತಿಗೂ, ಋತ ಪಾಲಕನಾದ ವರುಣನಿಗೂ ಇರುವ ನಿಕಟಸಂಬಂಧವೂ ವಿಶದವಾಗಿ ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ ಇದರಂತೆಯೇ, ಸವಿತ್ಯ, ಸೂರ್ಯ, ಉಷಸ್ಸು, ದೈವಾಪ್ಯಥಿವಿಗಳು ಇತ್ಯಾದಿ ದೇವತೆಗಳೂ ಪ್ರಾರ್ಥಿತರಾಗಿದ್ದಾರೆ. (೪-೫೪-೩ ; ೧೦-೩೫-೨, ೩ ; ೦-೫೪ ೧೯ ಇತ್ಯಾದಿ.)

೯. ವಿಶ್ವನಿಯಾಮಕಳಾದ ಅದಿತಿಯೂ ಸಹ ಇತರ ಶಕ್ತಿಗಳಿಂದ ನಿಯಂತ್ರಿತಳಾದವಳು ಎಂದು ವರ್ಣಿಸುವ ಕೆಲವು ಪ್ರಕರಣಗಳು :—

ವಿಶ್ವಪ್ರಭುಗಳೆಂದೆನ್ನಿಸಿಕೊಂಡ ವರುಣಾದಿ ದೇವತೆಗಳಿಗೂ, ಮಾತೆಯೆಂದು ವರ್ಣಿತಳಾದ ಅದಿತಿಯೂ ಸಹ ಕೆಲವು ವೇಳೆ ಇತರ ಶಕ್ತಿಗಳ ನಿಯಮನಕ್ಕೆ ಅಧೀನಳಾಗಿರಬೇಕೆಂಬ ವರ್ಣನೆಗಳೂ ಕೆಲವಿವೆ. ಉದಾಹರಣೆಗೆ—

ಅದಿತಿಯು ತನ್ನ ಪುತ್ರರಾದ ವರುಣ, ಮಿತ್ರ, ಅರ್ಯಮ ಇತ್ಯಾದಿ ದೇವತೆಗಳೊಡನೆ ಕೂಡಿಕೊಂಡು ಸವಿತ್ಯವನ್ನು ಸ್ತುತಿಸುತ್ತಲೂ, ಸವಿತ್ಯನ ಸಹಾಯವನ್ನು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸುತ್ತಲೂ ಇರತಕ್ಕ ವರ್ಣನೆಯು ೭-೩೮-೪ ನೇ ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿರುವುದು. ೮-೧೨-೧೪ ರಲ್ಲಿ ಅದಿತಿಯು ಇಂದ್ರನನ್ನು ಸ್ತುತಿಸಲು ಒಂದು ಸ್ತುತಿರೂಪವಾದ ಕೃತಿಯನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಿದಳು ಎಂದು ತಿಳಿಸಿದೆ. (ಅದಿತಿಃ ಸ್ತೋಮಮಿಂದ್ರಾಯ ಜೀಜಸತ್)

೧೦. ಋಕ್ಸಂಹಿತೆಯ ೧೦ ನೇ ಮಂಡಲದ ೭೨ ನೇ ಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿ ವರ್ಣಿತವಾಗಿರುವಂತೆ ವಿಶ್ವ ಸೃಷ್ಟಿಯ ಕ್ರಮಃ—ಅದಿತಿ, ದಕ್ಷ, ಅದಿತ್ಯರು ಮತ್ತು ಇತರ ದೇವತೆಗಳ ಉತ್ಪತ್ತಿಸ್ವರೂಪ—

ಋಕ್ಸಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿ ಹತ್ತನೇ ಮಂಡಲದ ೭೨ ನೇ ಸೂಕ್ತವು ಸಂಹಿತೆಯು ಇತರ ಸೂಕ್ತಗಳಷ್ಟು ಪ್ರಾಚೀನವಾದುದಲ್ಲ ಎಂದು ಕೆಲವು ಪಂಡಿತರ ಮತವಾಗಿದೆ. ಆದರೆ ಇದಕ್ಕೆ ಸರಿಯಾದ ಆಧಾರವನ್ನು ಕೊಡಲಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಆದರೆ ಈ ಸೂಕ್ತವು ಪ್ರಾಚೀನವೇ ಅಥವಾ ಅರ್ವಾಚೀನವೇ ಎಂಬ ವಿಷಯದ ವಿಮರ್ಶವು ಸದ್ಯಃ ಅಪ್ರಕೃತ, ಪ್ರಕೃತದಲ್ಲಿ ಉಪಯುಕ್ತವಾದುದು. ಈ ಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿ ವಿವರಿಸಿರುವ ವಿಶ್ವಸೃಷ್ಟಿಯ ವರ್ಣನಾಕ್ರಮ. ಅದರ ವಿವರವು ಈ ರೀತಿಯಿದೆ.

(೧) ಪ್ರಶಂಸಾತ್ಮಕವಾದ ಈ ಸೂಕ್ತಮಂತ್ರಗಳಿಂದ ನಾವು ದೇವತೆಗಳ ಉತ್ಪತ್ತಿಕ್ರಮವನ್ನು ವರ್ಣಿಸುವೆವು. ಈ ಸ್ತುತಿರೂಪವಾದ ಮಂತ್ರಗಳ ಸಹಾಯದಿಂದ ಉತ್ತರಯುಗಕ್ಕೆ ಸೇರಿದ ನಾವು ಪೂರ್ವಯುಗದ ದೇವತೆಗಳ ಉತ್ಪತ್ತಿ ಮತ್ತು ಸ್ವರೂಪಗಳನ್ನರಿಯಲು ಸಾಧ್ಯವಾಗುವುದು.

(೨) ಕಮ್ಮಾರನು ತಿಡಿಯನ್ನು ಒತ್ತಿ ಒಳಗಿರುವ ಅಂತಃಶಕ್ತಿಯನ್ನು ಹೊರಕ್ಕೆ ಬರಮಾಡುವಂತೆ, ಬ್ರಹ್ಮಣಸ್ಪತಿಯು ತಲ್ಲಿನವಾದ ಈ ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಸೃಷ್ಟಿರೂಪದಲ್ಲಿ ಹೊರಗೆ ಅವಿಭಾಜ್ಯವಾಗುವಂತೆ ಮಾಡಿದನು. ದೇವತೆಗಳ ಅತ್ಯಂತ ಪ್ರಾಚೀನವಾದ ಯುಗದಲ್ಲಿ ಅಸ್ತಿತ್ವದ ಸತ್ವ ಪ್ರಾದುರ್ಭೂತವಾಯಿತು.

(೩) ಆದಿಯಲ್ಲಿ ಅಸ್ತಿತ್ವದ ಸತ್ವದ ಅವಿಭಾಜ್ಯವುಂಟಾಯಿತು. ಅದರಿಂದ ದಿಗ್ವಿಜಯಗಳ ಪ್ರಕಾಶನವಾಯಿತು. ಅನಂತರ ವೃಕ್ಷಾದಿಗಳು.....

(೪) ವೃಕ್ಷಾದಿಗಳಿಂದ ಪೃಥ್ವಿಯು, ಪೃಥ್ವಿಯಿಂದ ದಿಗ್ವಿಜಯಗಳೂ ಉತ್ಪನ್ನವಾದವು. ದಕ್ಷನಿಂದ ಅದಿತಿಯೂ ಅದಿತಿಯಿಂದ ದಕ್ಷನೂ ಉತ್ಪನ್ನರಾದರು.

(೫) ಎಲೈ ದಕ್ಷನೇ, ಅದಿತಿಯು ನಿನ್ನಿಂದ ಉತ್ಪನ್ನಳಾದಳು. ಅವಳೇ ನಿನ್ನ ಪುತ್ರಿಯು. ಅನಂತರ, ಅವಳಿಂದ ಕಲ್ಯಾಣಾತ್ಮಕರೂ ಮತ್ತು ಅಮರ್ತ್ಯರೂ ಆದ ದೇವತೆಗಳು ಜನಿಸಿದರು.

(೬) ಎಲೈ ದೇವತೆಗಳೇ, ನೀವು ಯಾವಾಗ ಚಲಿಸಿದಿರೋ ಅಂತರಿಕ್ಷದ ಉದಕಗಳನ್ನು ಯಾವಾಗ ಪ್ರಕ್ಷುಬ್ಧವಾಗುವಂತೆ ಮಾಡಿದಿರೋ ಆ ಒಡನೆಯೇ ನರ್ತನಕಾರರ ದೇಹದಿಂದ ಹೊರಕ್ಕೆ ಹೊರಡುವಂತೆ ಅವರ ದೇಹದಿಂದ ರೇಣುಗಳು ಹೊರಕ್ಕೆ ಬಂದವು.

(೭) ಎಲೈ ದೇವತೆಗಳೇ, ಶ್ರಮಸಹಿಷ್ಣುಗಳಾದ ಮಾನವರಂತೆ ಯಾವಾಗ ನೀವು ವಿಶ್ವವನ್ನು ವ್ಯಾಪಿಸಿ ಅಲಂಕರಿಸಿ ರಚಿಸಿದಿರೋ, ಆಗಲೇ ನೀವು ಅಂತರಿಕ್ಷರೂಪದ ಸಮುದ್ರದಲ್ಲಿ ಅಂತರ್ಗತನಾದ ಸೂರ್ಯನನ್ನು ಹೊರಕ್ಕೆ ಬರಮಾಡಿ ಪ್ರಕಾಶಿಸುವಂತೆ ಮಾಡಿದಿರಿ.

(೮) ತನ್ನ ದೇಹೋತ್ಪನ್ನರಾದ ಅಷ್ಟಪುತ್ರರಲ್ಲಿ, ಏಳು ಜನರೊಡನೆ ಮಾತ್ರ ಅದಿತಿಯು ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಸಮಾಪಿಸಿದಳು. ಎಂಟನೆಯವನಾದ ಮಾತಾಂಡನನು ಹಿಂದೆಯೇ ಬಿಟ್ಟಳು.

(೯) ಪೂರ್ವಯುಗಕ್ಕೆ ಸೇರಿದ ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಅದಿತಿಯು ಸಪ್ತಪುತ್ರರೊಂದಿಗೆ ಹೋಗಿ ಸೆರಿದಳು ಎಂಟನೆಯ ವನಾದ ಮಾತಾಂಡನನು ಪುನಃ ಹಡೆದಳು. ಅವನ ಉತ್ಪತ್ತಿಗಾಗಿಯೂ ಮತ್ತು ಮರಣಕ್ಕಾಗಿಯೂ ಅವನಿಗೆ ಜನ್ಮವನ್ನು ಕೊಟ್ಟಳು.

ಇಲ್ಲಿ ೭ ನೇ ಪದ್ಯದಲ್ಲಿ ಪ್ರಯೋಗಿಸಿರುವ ಯತಯಃ ಎಂಬ ಪದದ ತಾತ್ಪರ್ಯವೇನೆಂದು ವಿವ.ಶಿ.ಸುವುದು ಪ್ರಕೃತವಾಗಿದೆ. ೧೧-೨೭-೭ ನೇ ಪದ್ಯದಲ್ಲಿ ಯಾವ ವಿಶ್ವರಚನೆಯ ವರ್ಣನೆಯಿದೆಯೋ ಆ ರಚನೆಗೂ, ೮-೩-೯ ಮತ್ತು ೮-೬-೧೮ ನೇ ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿ ವರ್ಣಿತವಾಗಿರುವ ಭೃಗುಗಳಿಗೂ ಕೆಲವೆಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಸಂಬಂಧವನ್ನು ತಿಳಿಸಿದೆ. ಪ್ರಕೃತವಾದ ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿ ಯತಯಃ ಎಂಬ ಪದವು ಆ ಭೃಗುಗಳನ್ನು ನಿರ್ದೇಶಿಸುತ್ತದೆ ಎಂಬುದಾಗಿ ಬೋಟ್ಟಿಂಗ್ ಮತ್ತು Roth ಎಂಬ ಪಂಡಿತರು ಅಭಿಪ್ರಾಯಪಡುತ್ತಾರೆ. ಋ. ಸಂ. ೭-೧೩-೧ ರಲ್ಲಿ ಇದೇ ಪದವು ಅಗ್ನಿಗೆ ವಶೇಷಣವಾಗಿರುತ್ತದೆ. (ವೈಶ್ವಾನರಾಯ ಯತಯೇ ಮತೀನಾಂ) ೮-೬-೧೮ ರಲ್ಲಿ “ಯೇ ಇಂದ್ರ ಯತಯಸ್ತಾ ಭೃಗವೋ ಯೇ ಚ.....” ಎಂಬಲ್ಲಿ ಯತಯಃ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಒಂದು ಗುಂಪಿನ ಯಜಮಾನ ಸಂತತಿಯವರು ಎಂದಾದರೂ ಅರ್ಥಮಾಡಬಹುದು.

ಋಕ್ಸಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿ ಅಂತರ್ಗತವಾಗದಿರತಕ್ಕ ಕೆಲವು ಸಾಮಮಂತ್ರಗಳಿವೆ. ಅವುಗಳೊಂದರಲ್ಲಿ ಯತಿ ಮತ್ತು ಭೃಗು ಈ ಎರಡು ಪದಗಳ ಪ್ರಯೋಗವೂ ಇರುತ್ತವೆ. (ಸಾ. ಪೇ. ೨-೩೦೪). “ಇಂದ್ರಸ್ತುರಾಷಾಣೈಶ್ಚೋ ನ ಜಘಾನ ವೈತ್ರಂ ಯತೀರ್ನ |” ಹಿಂದೆ ಮಿತ್ರನೂ, ಯತಿಯೂ ಕೊಂದಂತೆಯೇ, ಈಗಲೂ ಇಂದ್ರನು ವೈತ್ರನನ್ನು ಕೊಂದನೆಂದೂ,

‘ ಬಿಭೇದ ಬಲಂ ಭೃಗುರ್ನ ’ ಭೃಗುವು ಕೊಂದಂತೆ ಬಲನನ್ನು ಕೊಂದನೆಂದೂ ಈ ಮಂತ್ರದ ತಾತ್ಪರ್ಯವಿರುತ್ತದೆ. ಇದಲ್ಲದೇ, ಐತರೇಯಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿ (೭-೨೮) ಇಂದ್ರನು ಯತಿಗಳನ್ನು ತ್ಯಾಗಮಾಡಿ ಅವರು ತೋಳುಗಳಿಗೆ ಆಹುತಿಗಳಾಗುವಂತೆ ಮಾಡಿದವನು ಎಂದಿದೆ.

೮ ನೇ ಮಂತ್ರದ ತಾತ್ಪರ್ಯವು ಅರ್ಥವೇದದ ‘ ಅಷ್ಟಯೋನೀರದಿತಿರಷ್ಟಪುತ್ರಾ ’ (ಅ. ವೇ. ೮-೯-೨೧) ಎಂಬ ವಾಕ್ಯದ ತಾತ್ಪರ್ಯವನ್ನು ಕೊಡುವುದಾಗಿದೆ. ಇದೇ ಅಭಿಪ್ರಾಯವನ್ನು ತೈತ್ತಿರೀಯಾರಣ್ಯಕದಲ್ಲೂ ತಿಳಿಸುತ್ತಾ ‘ ಅಷ್ಟಯೋನೀನಮಷ್ಟಪುತ್ರಾಂ | ಅಷ್ಟಪತ್ನೀಮಿಮಾಂ ಮಹೀಂ || ’ (ತೈ. ಅ. ೧-೧೩-೧) ಪೃಥ್ವಿಗೆ ಎಂಟು ಜನ್ಮವೂ ಎಂಟು ಪುತ್ರರೂ, ಎಂಟು ಪತಿಗಳೂ ಇರುವುದಾಗಿ ತಿಳಿಸಿದೆ.

೨೨ ನೇ ಸೂಕ್ತದ ೮ ಮತ್ತು ೯ ನೆಯ ಮಂತ್ರಗಳು ತೈತ್ತಿರೀಯಾರಣ್ಯಕದಲ್ಲೂ ಉದ್ಭೂತವಾಗಿವೆ “ ಪರಾ ಮಾತಾರ್ಥಾಂಡಮಾಸ್ಯತ್ ” ಎಂದು ಸಂಹಿತಾಪಾಠಕ್ಕೆ ಬದಲಾಗಿ ಅಲ್ಲಿ ‘ ಪತಾ ಮಾತಾರ್ಥಾಂಡಮಾಭರತ್ ’ ಎಂಬ ಪಾಠಭೇದವಿರುತ್ತದೆ. ಇದಕ್ಕೆ ಭಾಷ್ಯಕಾರರು ಅರ್ಥವನ್ನು ವಿವರಿಸುತ್ತಾ ಈರೀತಿ ತಿಳಿಸಿದ್ದಾರೆ. “ ಮಾತಾರ್ಥಾಂಡಾಖ್ಯಂ ಅಷ್ಟಮಂ ಪುತ್ರಂ ‘ ಪರಾ ಭರತ್ ’ ಪರಿತ್ಯಕ್ತವತೀ ಇತಿ ಯತ್ ತತ್ ಮೃತ್ಯುನಿಮಿತ್ತಂ ” ಮಾತಾರ್ಥಾಂಡವು ಉತ್ಪನ್ನವಾದೊಡನೆಯೇ ಅಂಡವು ಮರಣಹೊಂದಿತೆಂದು ತಾತ್ಪರ್ಯ. ಮೇಲಿನ ೮ ನೇ ಮಂತ್ರಕ್ಕೆ ವಿವರಣೆಯನ್ನು ಈ ಶತಪಥಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿ ಈರೀತಿ ತಿಳಿಸಿದೆ.

“ ಅಷ್ಟೌ ಹ ವೈ ಪುತ್ರಾ ಅದಿತೇಂ ||....ಯಾಂಸ್ತೇತದ್ದೇವಾ ಅದಿತ್ಯಾ ಇತ್ಯಾಚಕ್ಷತೇ ಸಪ್ತ ಹೈವ ತೇವಿಕೃತಗ್ಂ ಹಾಷ್ಟಮಂ ಜನಯಾಂಚಕಾರ ಮಾತಾರ್ಥಾಂಡಗ್ಂ ಸಂದೇಭೋ ಹೈವಾಸ ಯಾವಾನೇವೋರ್ಧ್ವಸ್ತಾವಾಂಸ್ತಿರಜ್ ಪುರುಷಸಮ್ಮಿತ ಇತ್ಯು ಹೈಕ ಆಹುಃ ”

(ಶ. ಬ್ರಾ. ೨-೧-೩-೩)

ಅದಿತಿಗೆ ಎಂಟುಜನ ಪುತ್ರರು. ಆದರೆ ಅವರಲ್ಲಿ ಏಳು ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಮಾತ್ರ ಮಾನವರು ಅದಿತ್ಯರೆಂದು ಕರೆಯುತ್ತಾರೆ. ಏತಕ್ಕೆಂದರೆ ಎಂಟನೆಯ ಮಾತಾರ್ಥಾಂಡವು ಹಸ್ತಪಾದಾದಿರಹಿತವಾಗಿ ಯಾವ ವಿಶೇಷಗುಣವೂ ಇಲ್ಲದೆ ಕೇವಲ ಮಾದ್ರವ ಗುಣದಿಂದ ಮಾತ್ರ ಯುಕ್ತವಾಗಿಯೂ, ನಿರ್ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿಯೂ, ಎಷ್ಟು ಉನ್ನತವಾಗಿದ್ದನೋ ಅಷ್ಟೇ ದೀರ್ಘವಾಗಿ ಬೆಳೆದು ಉತ್ಪನ್ನವಾದನು. ಕೇವಲ ಮಾನವನ ಶರೀರದಷ್ಟು ಪ್ರಮಾಣವುಳ್ಳವನಾಗಿ ಮಾತ್ರವಾದನು ಎಂದು ಕೆಲವರ ಅಭಿಪ್ರಾಯ.

ತಃಽಽ ಹೈತ ಲೂಚುಃ | ದೇವಾ ಅದಿತ್ಯಾ ಯದಸ್ಮಾನನ್ಮಜನಿಮಾ ತದಮುಯೇವ ಭೂದ್ಧಂತೇಮಂ ವಿಕರವಾಮೇತಿ ತಂ ವಿಜಕ್ರೂರ್ಯಥಾಯಂ ಪುರುಷೋ ವಿಕೃತಸ್ತಸ್ಯ ಯಾನಿ ಮಾಗ್ಂಸಾನಿ ಸಂಸ್ಕೃತ್ಯ ಸನ್ಯಾಸುಸ್ತತೋ ಹಸ್ತೀ ಸಮಭವತ್ಸ್ಮಾದಾಹುರ್ನ ಹಸ್ತಿನಂ ಪ್ರತಿ-ಗೃಹ್ಣೀಯಾತ್ಪುರುಷಾಚಾನೋ ಹಿ ಹಸ್ತೀತಿ ಯಮು ಹ ತದ್ವಿಜಕ್ರುಃ ಸ ವಿನಸ್ತಾನಾದಿತ್ಯಸ್ತ-ಸ್ಯೇಮಾಃ ಪ್ರಜಾಃ ||

(ಶ. ಬ್ರಾ. ೩-೧-೩-೪)

ಈರೀತಿಯಾದ ವಿಕಲ್ಪರಹಿತನಾದ ಮಾತಾರ್ಥಾಂಡವನ್ನು ನೋಡಿ ಅದಿತ್ಯರು ಭೀತಿಗೊಂಡರು. “ ಈ ಮಾತಾರ್ಥಾಂಡವು ನಮ್ಮ ರೂಪವನ್ನು ಹೋಲದಿದ್ದರೆ, ಅಗ ನಮಗೆ ಮೃತ್ಯುವು ಸನ್ನಿಹಿತವಾದಂತೆಯೇ. ಆದುದರಿಂದ ನಾವು ಇವನನ್ನು ರೂಪವನ್ನು ಹೊಂದುವಂತೆ ಮಾಡಬೇಕು ” ಎಂದು ಅವನನ್ನು ಪುರುಷಾಕಾರವನ್ನಾಗಿ ಪರಿವರ್ತಿಸಿದರು. ಅವನಿಗೆ ತಮ್ಮ ರೂಪವನ್ನು ಉಂಟುಮಾಡಲು ಅವನ ಶರೀರವನ್ನು ಕತ್ತರಿಸಿ ಸರಿಪಡಿಸಿದಾಗ ಹೊರಕ್ಕೆ ತೆಗೆದ ಮಾಂಸವನ್ನು ಎಸೆದಾಗ ಅದರಿಂದ ಗಳವು

ಉತ್ಕೃಷ್ಣವಾಯುತು. ಉಮರೂಪಾದಿ ವಿಶೇಷಗುಣಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ ಈ ಹೊಸ ವ್ಯಕ್ತಿಯನ್ನು 'ವಿವಸ್ವಾನ್' ಎಂದು ಕರೆದರು. ಈ ವಿವಸ್ವಂತನೇ ಸಕಲ ಭೂತಗಳ ಉತ್ಪತ್ತಿಗೂ ಕಾರಣನಾದನು.

ಇದೇ ವಾಕ್ಯವು ತ್ರೈತ್ತೀಯಸಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿಯೂ ಉದಾಹೃತರಾಗಿ, ಅಲ್ಲಿ ಅದಿತಿ ಯ ಈ ಎರಡನೆಯ ಗರ್ಭವು ಅಂಡರೂಪದಲ್ಲಿ ಪರಿಣಮಿಸಿತು ಎಂದು ತಿಳಿಸಿದೆ. (ತೈ. ಸಂ. ೬-೫-೬-೧)

ಯಾಸ್ಯರು ಮೇಲಿನ ೧೦-೭೨-೪ ನೇ ಮಂತ್ರದ ತಾತ್ಪರ್ಯವನ್ನು ವಿವರಿಸುತ್ತಾ ನಿರುಕ್ತವಾಕ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಈ ರೀತಿ ತಿಳಿಸಿದ್ದಾರೆ.

ಆದಿತ್ಯೋ ದಕ್ಷ ಇತ್ಯಾಹುಃ | ಆದಿತ್ಯಮಧ್ಯೇ ಚ ಸ್ತುತಃ | ಅದಿತಿಃ ದಾಕ್ಷಾ ಯಶೇ |
ಆದಿತೇರ್ದಕ್ಷೋ ಅಜಾಯತ ದಕ್ಷಾದ್ವದಿತಿಃ ಪರಿ (೧೦-೭೨-೪) ಇತಿ | ತತ್ಕಥಂ ಉಪಪದ್ಯೇತ
ಸಮಾನಜನ್ಮಾನೌ ಸ್ಯಾತಾಂ ಇತಿ | ಅಪಿ ವಾ ದೇವಧರ್ಮೇಣ ಇತರೇತರಜನ್ಮಾನೌ ಸ್ಯಾತಾಂ ||
ಇತರೇತರಪ್ರಕೃತೀ || (ನಿ. ೧೧-೨೩)

ದಕ್ಷನು ಅದಿತಿಪುತ್ರರಲ್ಲೊಬ್ಬನೆಂದೂ, ಆದಿತ್ಯರ ಗುಂಪಿಗೆ ಸೇರಿದವನೆಂದೂ ಸ್ತುತನೂ ಪ್ರಖ್ಯಾತನೂ ಆಗಿದ್ದಾನೆ. ಆದರೆ “ದಕ್ಷನಿಂದ ಅದಿತಿಯು ಉತ್ಪನ್ನಳಾದಳು. ಅದಿತಿಯಿಂದ ದಕ್ಷನು ಉತ್ಪನ್ನನಾದನು” ಎಂಬ ವಾಕ್ಯವು ಅದಿತಿಯು ದಕ್ಷಪುತ್ರಿಯೆಂಬುದನ್ನು ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ. ಇದು ಹೇಗೆ ಸಾಧ್ಯವಾಗಬಲ್ಲದು? ಅವರಿಬ್ಬರಿಗೂ ಒಂದೇ ಉತ್ಪತ್ತಿಸ್ಥಾನವಿರಬಹುದು ಅಥವಾ ದೇವತೆಗಳ ಸ್ವಾಭಾವಿಕವಾದ ಶಕ್ತಿಗನುಗುಣವಾಗಿ ಒಬ್ಬರಿಂದ ಇನ್ನೊಬ್ಬರು ಉತ್ಪನ್ನವಾಗಿಯೂ ಇರಬಹುದು ಮತ್ತು ಪರಸ್ಪರ ಮಾಹಾತ್ಮ್ಯಗಳನ್ನು ಒಬ್ಬರಿಂದಿನ್ನೊಬ್ಬರು ಪಡೆದಿರಬಹುದು. ಇದೇ ರೀತಿ ಪರಸ್ಪರ ಒಬ್ಬರ ಉತ್ಪತ್ತಿಗೆ ಇನ್ನೊಬ್ಬರೂ ಯೋಗ್ಯರಾದರು ಎಂಬ ವಿಷಯವನ್ನು ತಿಳಿಸುವ ಜೇರೆ ಶ್ರುತಿನಾಕ್ಷವೂ ಇರುವುದು.

“ತಸ್ಮಾದ್ವಿರಾಡಜಾಯತ ವಿರಾಜೋ ಅಧಿ ಪೂರುಷಃ” (೧೦ ೯೦-೫)

ಪೂರುಷನಿಂದ ವಿರಾಡುತ್ಪತ್ತಿಯು. ವಿರಾಟ್ಟಿನಿಂದ ಪುರುಷನು ಉತ್ಪನ್ನನಾದವನು ಎಂಬ ವಿಷಯವೂ ಸಹ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆಯಾದುದರಿಂದ ದಕ್ಷ ಮತ್ತು ಅದಿತಿಗಳ ಉತ್ಪತ್ತಿಕ್ರಮವೂ ಇದೇ ರೀತಿ ಇದ್ದಿರಬಹುದು. ದಕ್ಷ ಮತ್ತು ಅದಿತಿಗಳ ಪರಸ್ಪರ ಸಂಬಂಧವನ್ನು ನಿರೂಪಿಸತಕ್ಕ ಜೇರೆ ವಾಕ್ಯಗಳನ್ನೂ ಪರಿಶೀಲಿಸಬಹುದು. “ಅಸಚ್ಚ ಸಚ್ಚ....ವೃಷಭಶ್ಚ ಧೇನುಃ” (೧೦-೫-೭)

೧. “ಅನ್ಯಾಕೃತವಾದುದೂ ಪಾರಮಾರ್ಥಿಕವಾದ ಸತ್ಯವುಳ್ಳದ್ದೂ ಆದ ತತ್ತ್ವವು ದಕ್ಷನ ವೀರ್ಯದಲ್ಲಿಯೂ ಮತ್ತು ಅದಿತಿಯ ಗರ್ಭದಲ್ಲಿಯೂ ಸ್ಥಿತವಾಗಿದ್ದು ನಂತರ ಸ್ತ್ರೀಪುರುಷಕವಾದ ಎರಡು ಶಕ್ತಿಗಳನ್ನು ಒಳಗೊಂಡ ತತ್ತ್ವವಾಗಿ ಪರಿಣಮಿಸಿತು.”

೨. ‘ದಕ್ಷಸ್ಯ ವಾದಿತೇ ಜನ್ಮನಿ.....ವಿಷುರೂಪೇಷು ಜನ್ಮಸು’

(೧೦-೬೪-೫)

ಎಲೈ ಅದಿತಿಯೇ, ದಕ್ಷನ ಜನನವಾದೊಡನೆಯೂ ಮತ್ತು ಅವನ ಸಂಕಲ್ಪಾನುಸಾರವಾಗಿಯೂ ನೀನು ಮಿತ್ರವರುಣರೂಪವಾದ ಎರಡು ಪ್ರಭುಗಳನ್ನು ಪೋಷಿಸಿದೆ.

ಹೀಗೆ, ೧೦-೭೨-೪ ಮತ್ತು ೫ ನೇ ಮಂತ್ರಗಳು ದಕ್ಷನೇ ಅದಿತಿಯ ಪಿತೃ ಮತ್ತು ಪುತ್ರನೆಂದು ಒಟ್ಟಿಗೆ ಎರಡು ಸಂಬಂಧಗಳನ್ನೂ ತಿಳಿಸಿದ್ದರೂ, ೨-೭೨-೧ ಇತ್ಯಾದಿ ವಾಕ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ದಕ್ಷನು ಅದಿತಿಪುತ್ರನೆಂದೂ, ಆದಿತ್ಯರಲ್ಲೊಬ್ಬನೆಂದೂ

ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ. ಇದಲ್ಲದೇ, ಇನ್ನೂ ಕೆಲವೆಡೆಗಳಲ್ಲಿ ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ದಕ್ಷಪಿತೃ ಎಂಬ ವಿಶೇಷಣವಿರುತ್ತದೆ. ಉದಾಹರಣೆಗೆ—

೧. “ ಸುಜ್ಯೋತಿಷಃ ಸೂರ್ಯ ದಕ್ಷ ಪಿತೃನಸಾಗಾಸ್ತೇ ಸುಮಹೋವೀಹಿ ದೇವಾನ್ ”

(೬-೬೦-೨)

ಎಲೈ ಮಹಾತ್ಮನಾದ ಸೂರ್ಯನೇ, ದಕ್ಷನೇ ಪಿತೃವಾಗಿ ಉಳ್ಳ ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಸಮಾಪಿಸು. (ಸಾಯಣರು ಇಲ್ಲಿ ಪಿತೃಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಪಿತಾಮಹನೆಂದರ್ಥಮಾಡಿದ್ದಾರೆ. ಅದಿತಿಯು ದಕ್ಷಪುತ್ರಿಯಾದುದರಿಂದಲೂ, ದೇವತೆಗಳು ಅದಿತೀಶ್ವರರುಾದುದರಿಂದಲೂ, ದಕ್ಷನು ಈ ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಪಿತಾಮಹನು.)

೨. “ ಯಾ ಧಾರಯಂತ ದೇವಾಃ ಸುದಕ್ಷಾ ದಕ್ಷ ಪಿತರಾ | ಅಸುರ್ಯಾ ಪ್ರಮಹಸಾ || ”

(೬-೬೬-೨)

ದಕ್ಷಪಿತೃಗಳಾದ ಮಿತ್ರಾವರುಣರು ತಮ್ಮ ದಿವ್ಯಪವಿತ್ರವನ್ನು ಸ್ಥಾಪಿಸಿದ್ದಾರೆ ಇತ್ಯಾದಿಯಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಅಸುರಿಯೇ ತೈತ್ತಿರೀಯಸಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ,

ಯೇ ದೇವಾ ಮನೋಜಾತಾ ಮನೋಯುಜಃ ಸುದಕ್ಷಾ ದಕ್ಷ ಪಿತಾರಸ್ತೇ ನಃ ಪಾಂಶು ||

(ತೈ. ಸಂ. ೧-೨-೬-೧)

ಮನೋಜಾತರೂ, ಮನೋಯುಜರೂ, ದಕ್ಷನನ್ನೇ ಪಿತೃವಾಗಿ ಉಳ್ಳವರೂ ಆದ ದೇವತೆಗಳ ನಮ್ಮನ್ನು ರಕ್ಷಿಸಲಿ.

ಮೇಲಿನ ಉದಾಹರಣೆಗಳಲ್ಲಿ ದಕ್ಷ ಪದವು ವೈಯಕ್ತಿಕವಾದ ಒಂದು ನಾಮನಿರ್ದೇಶವೆಂದು ನಿಸ್ಸಂಶ್ನವಾಗಿ ಹೇಳುವಂತಿಲ್ಲ. ೮-೨೫-೫ ರಲ್ಲಿ ಮಿತ್ರಾವರುಣರು ‘ ದಕ್ಷನ ಶಕ್ತಿಯುತರಾದ ಪುತ್ರರು ’ (ಸೂನಾ ದಕ್ಷಸ್ಯ ಸುಕ್ರತಾ) ಎಂದು ವರ್ಣಿತರಾಗಿರದೇ, ‘ ಶಕ್ತಿಯ ಪುತ್ರರು ’ (ನಪಾತಾ ಶಹಸೋ ಮಹಃ) ಎಂದೂ ಸಹ ವರ್ಣಿತರಾಗಿದ್ದಾರೆ. ೬-೧೦-೨ ನೆ ಮಂತ್ರಕ್ಕೆ ಸಾಯಣರು ಅರ್ಥಮಾಡಿರುವ ಕ್ರಮವನ್ನು ಮೇಲೆ ತಿಳಿಸಿದೆ. ಮೇಲೆ ಉದಾಹೃತರಾತರುವ ೬-೬೬-೨ನೇ ಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ ದಕ್ಷ ಪಿತಾರಾ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಬಲಸ್ಯ ಪಾಲಿಕಾ ಶಕ್ತಿಯ ರಕ್ಷಕರು ಎಂದರ್ಥಮಾಡಿದ್ದಾರೆ. ಸಹಸಸ್ಪುತ್ರಾ, ಸಹಸಃಸೂನಾಃ ಇತ್ಯಾದಿ ವಿಶೇಷಣಗಳು ಕೆಲವೆಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿ ಪರವಾಗಿಯೂ (೮-೪೯-೨; ೮-೬೦-೧೧) ಇತ್ಯಾದಿ ಕೆಲವೆಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಇಂದ್ರ ಪರವಾಗಿಯೂ (೮-೮೯-೨ ಇತ್ಯಾದಿ) ಪ್ರಯುಕ್ತವಾಗಿವೆ.

ಶತಪಥಬ್ರಾಹ್ಮಣದ ೨-೪-೪-೨ನೇ ವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿ ದಕ್ಷನಿಗೂ ಸೃಷ್ಟಿಕರ್ತನಾದ ಪ್ರಜಾಪತಿಗೂ ತಾದಾತ್ಮ್ಯವನ್ನು ತೋರಿಸಿದೆ. ೨-೪-೪-೬ ರಲ್ಲಿ ಪರ್ವತಪುತ್ರನಾದ ಒಂದು ವ್ಯಕ್ತಿಯ ಹಸರೆಂದು ತಿಳಿಸಿದೆ.

ಈ ವೈದಿಕವಾಕ್ಯಗಳ ಆಧಾರವನ್ನೇ ಅವಲಂಬಿಸಿ ಒಂದು ಕಥೆಯನ್ನು ವಿಸ್ತರಿಸಿರುವ ಒಬ್ಬ ಪುನೀತರಲ್ಲಿ ದಕ್ಷನ ವಿಷಯವು ಯಾವಂತಿ ವರ್ಣಿತವಾಗಿದೆಯೆಂದು ಪರಿಶೀಲಿಸಿದರೆ ಸದ್ಯಾ ಅವುಗಳನ್ನು ಒಂದೊಂದಾಗಿ ವಿಮರ್ಶಿಸಬಹುದು.

೧. ನೊದಲನೆಯ ಕ್ರಮದಲ್ಲಿ ಕಥೆಯ ವಿವರಣೆಯು ಈ ರೀತಿಯಿದೆ.—ದಕ್ಷನು ಬ್ರಹ್ಮನ ಮಾನಸಪುತ್ರರಲ್ಲಿ ಒಬ್ಬನ ಪ್ರಸೂತಿಯೆಂಬುವವನನ್ನು ವಿವಾಹಮಾಡಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಾನೆ. ಅವಳಲ್ಲಿ ಇಪ್ಪತ್ತನಾಲ್ಕು ಪುತ್ರಿಯರನ್ನು ಪಡೆಯುತ್ತಾನೆ. ಆದರೆ ಇವರಲ್ಲಿ ಅದಿತಿಯೂ ಒಬ್ಬಳು ಎಂಬುದನ್ನು ಸೇರಿಸಿಲ್ಲ.

೨. ಎರಡನೆಯ ಪಾಠಕ್ರಮದಲ್ಲಿ—ದಕ್ಷನ ಅರವತ್ತು ಮಂದಿ ಪುತ್ರಿಯರಲ್ಲಿ ಅದಿತಿಯೂ ಒಬ್ಬಳಾದಾ ಇವಳನ್ನು ದಿತಿ, ದನು ಮತ್ತು ಇನ್ನೂ ಹತ್ತು ಮಂದಿಯೊಂದಿಗೆ ಕಶ್ಯಪನಿಗೆ ವಿವಾಹಮಾಡಿಕೊಟ್ಟನೆಂದೂ ಆಗ ಕಶ್ಯಪನಿಗೆ ಅದಿತಿಯಲ್ಲಿ ದ್ವಾದಶಾದಿತ್ಯರು ಉತ್ಪನ್ನರಾದರೆಂದೂ ತಿಳಿಸಿದೆ.

(೩) ಮೂರನೆಯ ಪ್ರವಚನದ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ:—ಅದಿತಿಯು ದಕ್ಷನ ಪುತ್ರಿಯೆಂದೂ, ವಿವಸ್ವಂತನ (ಸೂರ್ಯನ) ಮಾತೆಯೆಂದೂ ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ. [ಇದೇ ಅದಿತಿಯು ಕಶ್ಯಪನ ಪತ್ನಿಯೆಂದೂ, ವಾಮನಾವತಾರವನ್ನಾಶ್ರಯಿಸಿದ ವಿಷ್ಣುವಿನ ಮಾತೆಯೆಂದೂ ರಾಮಾಯಣದ ಒಂದು ಸನ್ನಿವೇಶದಲ್ಲಿ (ಇಲ್ಲಿಯೂ ಪಾಠಪ್ರಭೇದಗಳಿವೆ) ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ.] ವಾಜಸನೇಯ ಸಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿ (೨೯-೬೦) ಮತ್ತು ತೈತ್ತಿರೀಯಸಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿ (೭-೫-೧೪-೧) ಅದಿತಿಯನ್ನು ವಿಷ್ಣುಪತ್ನಿಯೆಂದು ತಿಳಿಸಿದೆ. (ಅದಿತ್ಯ ವಿಷ್ಣುಪತ್ನೀ ಚರುಃ) ತೈತ್ತಿರೀಯಸಂಹಿತೆಯಿಂದ ಉದ್ಭವಾಗಿರುವ ಕೆಳಗಿನ ಮಂತ್ರದಲ್ಲೂ ಅದಿತಿಯ ಸ್ವರೂಪವೇನೆಂಬ ಈರೀತಿ ಇರುತ್ತದೆ.

ವಿಷ್ಣಂಭೋ ದಿವೋ ಧರುಣಃ ಪೃಥಿವ್ಯಾ ಅಸ್ಯೇಶಾನಾ ಜಗತೋ ವಿಷ್ಣುಪತ್ನೀ |

ವಿಶ್ವವ್ಯಚಾ ಇಷಯಂತೀ ಸುಭೂತಃ ಶಿವಾ ನೋ ಅಸ್ತು ಅದಿತಿರುಪಸ್ಥೇ ||

ದ್ಯುಲೋಕಕ್ಕೆ ಆವಲಂಬನಪ್ರಾಯಳೂ, ಪೃಥ್ವಿಗೆ ಧಾರಕಳೂ, ವಿಶ್ವಕ್ಕೆಲ್ಲಾ ಒಡೆಯಳೂ, ವಿಷ್ಣುಪತ್ನಿಯೂ ವಿಶ್ವವ್ಯಾಪಕಳೂ ಶಕ್ತಿಯಂತಳೂ ಆದ ಅದಿತಿಯು, ಅವಳ ಉತ್ಪಂಗವನ್ನೇ ಆಶ್ರಯಿಸಿರುವ ನಮಗೆ ಕಲ್ಯಾಣವನ್ನುಂಟುಮಾಡಲಿ.

ಈ ಎಲ್ಲಾ ಸನ್ನಿವೇಶಗಳಲ್ಲೂ ಸಹ ಅದಿತಿಯು ಜಗತ್ಸೃಷ್ಟಿಗೂ, ಜಗತ್ಪೋಷಣೆಗೂ ಪ್ರಧಾನಕಾರಣಳಾಗಿದ್ದಾಳೆ ಎಂಬಂಶಗಳು ವಿಶದವಾಗಿವೆ.

ದ್ವಿ ಪಚ್ಯಃ ಪರಿದಧಾತಿ ಚತುಷ್ಪಾದಾ ವೈ ಪಶವಃ ಪಶೂನಾಮವ-
ರುಧ್ಯೈ ಸಕೃದರ್ಧರ್ಚಶಃ ಪ್ರತಿಷ್ಠಾಯಾ ಏವ ದ್ವಿ ಪ್ರತಿಷ್ಠೋ
ವೈ ಪುರುಷಶ್ಚತುಷ್ಪಾದಾಃ ಪಶವೋ ಯಜಮಾನಮೇವ ತದ್ವಿಷ-
ಪ್ರತಿಷ್ಠಂ ಚತುಷ್ಪಾತ್ಸು ಪಶುಷು ಪ್ರತಿಷ್ಠಾಪಯತಿ |

ಪರಿಧಾನೀಯಾಯಾ ಅಸ್ಯಾ ಋಚಃ ಶಂಸನೇ ಪ್ರಕಾರವಿಶೇಷಂ ವಿಧತ್ತೇ—ತ್ರಿಃ ಪ್ರಥ-
ಮಾಂ ತ್ರಿರುತ್ತಮಾಮನ್ನಾಹೇತಿ ವಿಧೇಃ ಸಾರ್ವತ್ರಿಕತ್ವಾದಸ್ಯಾಃ ಪರಿಧಾನೀಯಾಯಾಸ್ತ್ರಿರಾ-
ವೃತ್ತಿಃ ಪ್ರಾಪ್ತಾ || ತತ್ರ ದ್ವಯೋರಾವೃತ್ತೋಃ ಪಚ್ಯಃ ಶಂಸೇತ್ || ಏಕೈಕಸ್ತಿನಾದೇವಸಾ-
ಯಾವಸಾಯಂ ಶಂಸನಂ ಕುರ್ಯಾತ್ || ತತ್ರ ಪಾದಾನಾಂ ಚತುಷ್ಪಯೇನ ಪಶುಸಾಮ್ಯಾತ್ಪ-
ಶುಪ್ರಾಪ್ತಿರ್ಭವತಿ || ತೃತೀಯಸ್ಯಾವೃತ್ತೌ ಅರ್ಧರ್ಚಃ ಶಂಸೇತ್ || ಅರ್ಧರ್ಚೇವಸಾಯಂ
ಪಶೇದಿತ್ಯರ್ಥಃ || ತಚ್ಚ ಪ್ರತಿಷ್ಠಾಯೈ ಸ್ಥೈರ್ಯೇಣಾವಸ್ಥಾನಾರ್ಥಮೇವ ಭವತಿ || ಕಿಂಚ
ಪುರುಷೋಽಯಂ ದ್ವಿಪ್ರತಿಷ್ಠಃ ಪಾದದ್ವಯೋಪೇತಃ ಪಶವಶ್ಚತುಷ್ಪಾದಾಸ್ತಥಾ ಸತ್ಕೃಭಯವಿ-
ಧಶಂಸನೇನ ದ್ವಿಪಾದಂ ಯಜಮಾನಮೇವ ಚತುಷ್ಪಾತ್ಸು ಪಶುಷು ಪ್ರತಿಷ್ಠಾಪಯತಿ ||

ಪರಿಧಾನೀಯವೇವ ಈ ಕೊನೆಯ ಋಕ್ಯನ್ನು ಪ್ರಕಾರಾಂತರವಾಗಿ ಪ್ರಶಂಸೆಮಾಡುವರು ತ್ರಿಃ ಪ್ರಥಮಾಮನ್ನಾಹ ತ್ರಿರುತ್ತಮಾಂ ಎಂಬ ವಿಧಿಯ ಪ್ರಕಾರ ಶಸ್ತ್ರಮಂತ್ರಗಳ ಮೊದಲು ಮತ್ತು ಕೊನೆಯ ಋಕ್ಯಗಳನ್ನು ಮೂರು ಮೂರಾವೃತ್ತಿ ಪಠಿಸಬೇಕೆಂದು ನಿಯಮವಿರುವುದಕ್ಕೆ ಅದರಂತೆ ಕೊನೆಯ ಋಕ್ಯಾದ ಅದಿತಿರ್ದೌಃ ಎಂಬ ಮಂತ್ರವನ್ನು ಮೂರಾವೃತ್ತಿ ಪಠಿಸಬೇಕೆಂದಾಯಿತು. ಈರೀತಿ ಪಠಿಸುವಾಗ ಮೊದಲು ಮತ್ತು ಎರಡನೆಯ ಆವೃತ್ತಿಪಠನಗಳಲ್ಲಿ ಈ ಋಕ್ಯನ್ನು ಪಾದಪಾದ ಗಳಾಗಿ ಮಧ್ಯಮಧ್ಯ ನಿಲ್ಲಿಸುತ್ತಾ ಪಠಿಸಬೇಕು. ಎಂದರೆ ಒಂದು ಪಾದವನ್ನು ಪಠಿಸಿದನಂತರ ಸ್ವಲ್ಪ ನಿಲ್ಲಿಸಿ ಅನಂತರ ಎರಡನೆಯ

ಪಾದವನ್ನೂ ಅನಂತರ ಸ್ವಲ್ಪ ನಿಲ್ಲಿಸಿ ಮೂರನೆಯ ಪಾದವನ್ನು ಮತ್ತೆ ನಿಲ್ಲಿಸಿ ನಾಲ್ಕನೆಯ ಪಾದವನ್ನೂ ಪಠಿಸಬೇಕು. ಹೀಗೆ ಈ ಕೊನೆಯ ಋಕ್ಕನ್ನು ಎರಡಾವೃತ್ತಿ ಪಠಿಸಬೇಕು. ಏಕೆಂದರೆ ಪಠುಗಳಿಗೆ ನಾಲ್ಕು ಪಾದಗಳಿರುವವು. ಅದ್ದರಿಂದ ಅದರ ಪ್ರತೀಕವಾಗಿ ಋಕ್ಕನ್ನು ನಾಲ್ಕು ಪಾದಗಳಾಗಿ ವಿಂಗಡಿಸಿ ಒಂದು ಪಾದವಾದನಂತರ ಮಧ್ಯೆ ಬಿಟ್ಟುಬಿಟ್ಟು ನಾಲ್ಕುಪಾದಗಳನ್ನೂ ಬೇರೆಬೇರೆಯಾಗಿ ಪಠಿಸಬೇಕು. ಮೂರನೆಯ ಆವೃತ್ತಿ ಪಠಿಸುವಾಗ ಈ ಋಕ್ಕನ್ನು ಅರ್ಧಋಕ್ಕಿಗೆ ಒಂದುಭಾಗದಂತೆ ಎರಡು ಭಾಗಗಳನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಿ ಪಠಿಸಬೇಕು. ಏಕೆಂದರೆ ಮನುಷ್ಯ ಯಜಮಾನನಿಗೆ ಎರಡು ಕಾಲುಗಳು (ಪಾದಗಳು) ಮಾತ್ರವಿರುವವು. ಅವುಗಳ ಪ್ರತೀಕವಾಗಿ ಋಕ್ಕನ್ನು ಎರಡು ಭಾಗಗಳನ್ನಾಗಿ ಪಠಿಸಬೇಕು. ಹೀಗೆ ಮಾಡುವುದರಿಂದ ಪಠುಗಳಲ್ಲಿ ಯಜಮಾನನನ್ನು ಸ್ಥಾಪಿಸಿದಂತಾಗುವುದು ಎಂದರೆ ಯಜಮಾನನಿಗೆ ಪಠಿಸವೃದ್ಧಿಯುಂಟಾಗುವುದು.

ಸದೈವ ಪಂಚಜನೀಯಯಾ ಪರಿದಧ್ಯಾತ್ತದುಪಸ್ಪೃಶನ್ಮುಮಿಂ ಪರಿ-
ದಧ್ಯಾತ್ತದ್ಯಸ್ಯಾಮೇವ ಯಜ್ಞಂ ಸಂಭರತಿ ತಸ್ಯಾಮೇವೈನಂ
ತದಂತತಃ ಪ್ರತಿಷ್ಠಾಪಯತಿ |

ಪರಿಧಾನಕಾಲೇ ಭೂಮಿಸ್ಪರ್ಶಂ ವಿಧತ್ತೇ—ಸದೈವ ಸರ್ವೇಷ್ಟಪಿ ಯಜ್ಞಪ್ರಯೋ-
ಗೇಷು ಪಂಚಜನೀಯಯಾ ವಿಶ್ವೇ ದೇವಾ ಅದಿತಿಃ ಪಂಚಜನಾ ಇತ್ಯುಕ್ತತ್ವಾದಿಯಮೃಕ್ತಂಚ-
ಜನೀಯಾ ತಯಾ ಪರಿಧಾನಂ ಸಮಾಪನಂ ಯದಾ ಕುರ್ಯಾತ್ತದಾನೀಂ ಭೂಮಿಮುಪಸ್ಪೃಶ-
ನ್ಪರಿದಧ್ಯಾತ್ || ತಥಾ ಸತಿ ಯಸ್ಯಾಮೇವ ಭೂಮೌ ಯಜ್ಞಂ ಸಂಭರತಿ, ಅನುಷ್ಠಾತುಂ
ಯಜ್ಞಸಾಧನಾನಿ ಸಂಪಾದಯತಿ ತಸ್ಯಾಮೇವ ಭೂಮಾವೇನಂ ಯಜ್ಞಮನೇನೋಪಸ್ಪರ್ಶ-
ನೇನ ಅಂತತಃ ಪ್ರತಿಷ್ಠಾಪಯತಿ ||

ಶಸ್ತ್ರಮಂತ್ರದ ಕೊನೆಯ ಋಕ್ಕನ್ನು ಹೇಳಿ ಮುಗಿಸುವ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಭೂಮಿಯನ್ನು ಸ್ಪರ್ಶಿಸಬೇಕೆಂಬ ವಿಧಿಯನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. ಸಮಸ್ತವಾದ ಯಜ್ಞಾಂಗಕರ್ಮಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಅದರಲ್ಲಿಯೂ ಪಂಚಜನಾ ಎಂಬ ಶಬ್ದಪ್ರಯೋಗವಿರುವ ಅದಿತಿರ್ವ್ಯಾಃ ಎಂಬ ಕೊನೆಯ ಋಕ್ಕನ್ನು ಹೇಳಿ ಕರ್ಮವನ್ನು ಸಮಾಪ್ತಿಗೊಳಿಸುವಾಗ ಆ ಋಕ್ಕನ್ನು ಪಠಿಸುತ್ತಾ ಭೂಮಿಯನ್ನು ಹಸ್ತದಿಂದ ಸ್ಪರ್ಶಮಾಡಬೇಕು. ಹಾಗೆ ಮಾಡುವುದರಿಂದ ಯಾವ ಭೂಮಿಯಲ್ಲಿ ಯಜ್ಞಕ್ಕೆ ಬೇಕಾದ ಸಾಧನವಾಗಿದ್ದುಗಳು ಲಭಿಸಿದವೋ ಅಂತಹ ಭೂಮಿಯಲ್ಲಿ ಯಜ್ಞವು ಪರಿಸಮಾಪ್ತಿಯಾಯಿತು ಎಂಬುವುದನ್ನು ದೃಢಪಡಿಸುತ್ತದೆ.

ವಿಶ್ವೇ ದೇವಾಃ ಶೃಣುತೇಮಂ ಹವಂ ಮ ಇತಿ ನೈಶ್ವದೇವಮುಕ್ತಂ
ಶಸ್ತ್ರಾ ನೈಶ್ವದೇವ್ಯಾ ಯಜತಿ ಯಥಾ ಭಾಗಂ ತದ್ದೇವತಾಃ
ಪ್ರೀಣಾತಿ ||

ಶಸ್ತ್ರಯಾಜ್ಯಾಂ ವಿಧತ್ತೇ—ನೈಶ್ವದೇವಶ್ತ್ರಕಂಸನಾದೂರ್ಧ್ವಂ ವಿಶ್ವೇ ದೇವಾಃ ಶೃಣು-
ತೇತ್ಯೇತಾಂ ನೈಶ್ವದೇವೀಂ ಯಾಜ್ಯಾಂ ಪಠೇತ್ || ತಸ್ಯಾಂ ಯೇ ಅಂತರಿಕ್ಷೇ ಯ ಉಪದ್ಯ-
ವಿಪ್ತೇತ್ಯಾದಿನಾ ಭಿನ್ನವರ್ಗಾಣಾಂ ದೇವಗಣಾನಾಮುಚಿಧಾನಾತ್ತಾಸಾಂ ದೇವತಾಸಾಂ ಸ್ವಸ್ತುಭಾ-
ಗಮುತಿಕ್ರಮ್ಯ ಪ್ರೀತಿಂ ಕರೋತಿ ||

ವೈಶ್ವದೇವಶಸ್ತ್ರಮಂತ್ರಪಠನಾಂತರ, ಎಲೈ ವಿಶ್ವದೇವತೆಗಳೇ ನನ್ನ ಈ ಪ್ರಾರ್ಥನೆಯನ್ನು ಕೇಳಿ ಎಂಬರ್ಥವುಳ್ಳ ವಿಶ್ವೇ ದೇವಾಃ ಶೃಣುತೇಮಂ ಹವಂ ನೋ (ಋ. ಸಂ. ೬-೫೨-೧೩) ಎಂಬ ಯಾಜ್ಞಾಮಂತವನ್ನು ಪಠಿಸಬೇಕು. ಈ ಮಂತ್ರಪಠನದಿಂದ ಅಂತರಿಕ್ಷ ನೋಡಲಾದ ಪ್ರದೇಶಗಳಲ್ಲಿ ಇರುವ ಎಲ್ಲಾ ದೇವತೆಗಳೂ ಎಂದರೆ ದೇವತೆಗಳ ಬೇರೆಬೇರೆ ಗಣಗಳು ತಮತಮಗೆ ಸ್ಥಳೀಕಾದ ಹವಿರ್ಭಾಗಗಳನ್ನು ಪಡೆದು ಸಂತುಷ್ಟರಾಗುವರು ಎಂದಭಿಪ್ರಾಯವು.

English Translation

(The Nivid hymn for the Vis've Devah. On the Dhayyas of the Vais'vadeva Shastra.

To what deities it belongs. On the concluding verse of this Shastra)

He repeats the Vais'vadeva hymn. The Vais'vadeva Shastra shows the relationship of subjects to their king. Just as people represent the interior part of a kingdom, so do also the hymns represent the interior, the kernel, of the Shastra. The Dhayyas, then, are like what is in the desert (beasts, & c.) That is the reason that the Hotar must repeat before and after every Dhayya the call S'omsavom for every Dhayya is considered as a separate recitation distinct from the body of the Shastra. Some one might object how can verses, like the Dhayyas, which are life, be compared to a desert? Regarding this he (the Aitareya Rishi) has told, that the deserts (aranyani) are properly speaking no deserts on account of the deers and birds to be found there.

The Vaisvadeva Shastra is to be likened to man, Its hymns are like his internal parts ; its dhayyas are like the links of his body. That is the reason that the Hotar calls somsavom before and after every Dhayya (to represent motion and flexibility). For the links of the human body are loose, these are, however, fastened and held together by the Brahma. The Dhayya and Yajyas verses are the root of the sacrifice. When they use Dhayyas and Yajyas different from those which are prescribed, then they uproot the sacrifice. Therefore they (the Dhayyas and Yajyas) should be only of the same nature (they should not use other ones than those mentioned).

The Vaisvadeva Shastra belongs to five classes of beings. It belongs to all five classes of beings, viz., Gods and Men, Gandharvas and Apsaras, Serpents and Manes. To all these five classes of beings belongs the Vaisvadeva Shastra. All beings of these five classes know him (the Hotar who repeats the Vaisvadeva Shastra). To that Hotar who has such a knowledge come those individuals of these five classes of beings who understand the art of recitation to assist him.

The Hotar who repeats the Vaisvadeva Shastra belongs to all deities. When he is about to repeat his Shastra, he ought to think of all directions (have them before his mind) by which means he provides all these directions with liquid (rasa). But he ought not to think of that direction in which his enemy lives. By doing so he consequently deprives him of his strength.

He concludes (the Vaisvadeva Shastra) with the verse *aditir dyaur aditir antariksham* (1.89.10) i.e. Aditi is heaven, Aditi is the air, Aditi is mother, father and son: Aditi is all gods; Aditi is the five classes of creatures; Aditi is what is born; Aditi is what is to be born." She (Aditi) is mother, she is father, she is son. In her are the Vaisvedevas, in her the five classes of creatures. She is what is born, she is what is to be born.

(When reciting this concluding verse which is to be repeated thrice) he recites it twice (for the second and third times) so as to stop at each of the four padas. He does so for obtaining cattle, which are four-footed. Once the first time he repeats the concluding verse, stopping at the end of each half of the verse only. (That is done) for establishing a firm footing. Man has two feet, but animals have four. By repeating the concluding verse twice in the said manner the Hotar places the two-legged sacrificer among the four-legged animals.

He ought always to conclude the Vaisvadeva Shastra with a verse addressed to the five classes of beings as in the case in *aditir dyaur*; and, when concluding, touch the earth. Thus he finally establishes the sacrifice in the same place in which he acquires the means of his performance.

After having repeated the Vaisvadeva Shastra, he recites the Yajña verse addressed to the Vaisvedevas; *vaisvedevah srinuta inam havam me* (6, 52, 13). Thus he pleases the deities according to their shares in the libation.

ಇತಿ ಶ್ರೀಮತ್ಸಾಯಣಾಚಾರ್ಯವಿರಚಿತೇ ಮಾಧವೀಯೇ ವೇದಾರ್ಥಪ್ರಕಾಶ

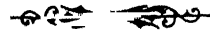
ಐತರೇಯಬ್ರಾಹ್ಮಣಭಾಷ್ಯಸ್ಯ ತ್ರಯೋದಶಾಧ್ಯಾಯೇ ಸಪ್ತಮಃ ಖಂಡಃ

ಇಲ್ಲಿಗೆ ಐತರೇಯಬ್ರಾಹ್ಮಣದ ಹದಿನೂರನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ ಏಳನೆಯ ಖಂಡವು
ಸಮಾಪ್ತವಾದುದು.

ಅಥ ತ್ರಯೋದಶಾಧ್ಯಾಯೇ ಅಷ್ಟಮಃ ಖಂಡಃ

ಹದಿಮೂರನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ ಎಂಟನೆಯ ಖಂಡವು

[ಅಗ್ನಿ ಮತ್ತು ವಿಷ್ಣು ಎಂಬ ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಸಲ್ಲಬೇಕಾದ ಆಜ್ಞೆ (ತುಪ್ಪ) ಎಂಬ ಹವಿದ್ರವ್ಯವು ಮತ್ತು
ಸೋಮದೇವತೆಗೆ ಸಲ್ಲಬೇಕಾದ ಚರುದ್ರವ್ಯವು]

ಈಗ ಘೃತಯಾಗ ಮತ್ತು ಸೋಮಸಂಬಂಧಿಯಾದ ಯಾಜ್ಞಾಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ವಿವರಿಸುವರು—ವೈಶ್ವದೇವಶಸ್ತ್ರಪಠನಾ
ನಂತರ ವಿಶ್ವೇದೇವತೆಗಳನ್ನು ದ್ವೇಶಿಸಿ ಯಾಜ್ಞಾಮಂತ್ರ ಪೂರ್ವಕವಾಗಿ ಸೋಮರಸವನ್ನು ಅರ್ಪಿಸಿದನಂತರ ಅಗ್ನಿ ಮತ್ತು ವಿಷ್ಣು
ವನ್ನು ದ್ವೇಶಿಸಿ ಆಜ್ಞೆ (ಕರಗಿಸಿದ ಬಿಸಿಯ ತುಪ್ಪ)ದಿಂದ ಹೋಮಮಾಡುವರು. ಅನಂತರ ಸೋಮದೇವತೆಯನ್ನು ದ್ವೇಶಿಸಿ ಚರು
(ಅನ್ನ) ಹೋಮವನ್ನು ಮಾಡುವರು. ಈ ಮೂರು ಹೋಮಗಳಲ್ಲಿ ಸೋಮದೇವತೆಯನ್ನು ದ್ವೇಶಿಸಿ ಅರ್ಪಿಸುವ ಚರು
ಹೋಮವೇ ಮುಖ್ಯವಾದುದು. ಅಗ್ನಿ ಮತ್ತು ವಿಷ್ಣುಗಳಿಗೆ ಅರ್ಪಿಸಬೇಕಾದ ಆಹುತಿಗಳಿಗೆ ಬೇಕಾದ ಯಾಜ್ಞಾಮಂತ್ರಗಳನ್ನು
ಇಲ್ಲಿ ತಿಳಿಸಿಲ್ಲ. ಮತ್ತು ಬುಗ್ವೇದಸಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿಯೂ ಈ ಮಂತ್ರಗಳಿರುವುದಿಲ್ಲ. ಆದರೆ ಅಶ್ವಲಾಯನರು ಈ ಯಾಜ್ಞಾ
ಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ಇಲ್ಲಿ ಈರೀತಿಯಾಗಿ ಹೇಳಿರುವರು—

ಘೃತಾಹವನೋ ಘೃತಪೃಷ್ಠೋ ಅಗ್ನಿಘೃತೇಶ್ರಿತೋ ಘತಗ್ನಸ್ಯಧಾನು |

ಘೃತಪುಷ್ಪಸ್ತಾಂ ಹರಿತೋ ವಹಂತು ಘೃತಂ ಪಿಬನ್ ಯಜಸಿ ದೇವ ದೇವಾನ್ ||

(ಆಶ್ವ. ಶ್ಲೋ. ಸೂ. ೫-೧೯)

ಇದು ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ದ್ವೇಶಿಸಿ ಪರಿಸುವ ಯಾಜ್ಞಾಮಂತ್ರವು.

ಉರು ವಿಷ್ಣೋ ವಿಕ್ರಮಸ್ತೋರು ಕ್ಷಯಾ ಯ ನಃ ಕೃಧಿ |

ಘೃತಂ ಘೃತಯೋನೇ ಪಿಬ ಪ್ರ ಪ್ರ ಯಜ್ಞಪತಿಂ ತಿರ ||

ಈ ಮಂತ್ರವು ವಿಷ್ಣುವನ್ನು ದ್ವೇಶಿಸಿ ಪರಿಸುವ ಯಾಜ್ಞಾಮಂತ್ರವು.

ಆಗ್ನೇಯಾ ಪ್ರಥಮಾ ಘೃತಯಾಜ್ಯಾ ಸೌಮೀ ಸೌಮ್ಯಯಾಜ್ಯಾ

ವೈಷ್ಣವೀ ಘೃತಯಾಜ್ಯಾ ತ್ವಂ ಸೋಮ ಪಿತೃಭಿಃ ಸಂವಿದಾನ

ಇತಿ ಪಿತೃನುತ್ಯಾ ಯಜತಿ ||

ಅಥ ಘೃತಯಾಗಸೌಮ್ಯಯಾಗಯೋರ್ಯಾಜ್ಯಾಂ ವಿಧತ್ತೇ—ಸೌಮ್ಯಚರೋರುಭ-
ಯತೋ ಘೃತಸಾಧ್ಯಾ ದ್ವೌ ಯಾಗಾವನುಷ್ಠೇಯೌ || ತತ್ರಾಗ್ನಿದೇವತಾಕಾ ವಿಷ್ಣುದೇವತಾ-
ಕಾಚೇತಿ ದ್ವೇ ಯಾಜ್ಯೇ || ಘೃತಾಹವನೋ ಘೃತಪೃಷ್ಠೋ ಅಗ್ನಿರಿತ್ಯಾಗ್ನೇಯಾ ಪ್ರಥಮಾ

ಯಾಚ್ಯಾ | ಉರು ವಿಷ್ಣೋ ವಿಕ್ರಮಸ್ತೇತಿ ವೈಷ್ಣವೀ ದ್ವಿತೀಯಾ ಘೃತಯಾಚ್ಯಾ || ಅಸ್ತಿ ಕಶ್ಚಿ-
ತ್ಸೋಮದೇವತಾಕರ್ತೃರುಪ್ತಸ್ಯ ತ್ವಂ ಸೋಮೇತಿ ಸೌಮೀ ಯಾಚ್ಯಾ ತತ್ರ ಪಿತೃಭಿಃ ಸಂವಿದಾನ
ಇತಿ ಶ್ರುತತ್ವಾದಿಯಂ ಪಿತೃಮತೀ ಕಾಂ ಯಾಚ್ಯಾಂ ಸೌಮ್ಯಚರೌ ಪತೇತ್ || ತಸ್ಯ ಚರೋಃ
ಪುರಸ್ತಾದಾಗ್ನೇಯಯಾಚ್ಯಯಾ ಘೃತಯಾಗಃ || ಉಪರಿಷ್ಪಾದ್ವೈಷ್ಣವಯಾಚ್ಯಯಾ ಘೃತ-
ಯಾಗಃ || ತದ್ಯಾಚ್ಯಾದ್ವಯಮಾಶ್ವಲಾಯನೇನ ಪಠಿತಂ ||

ಸೋಮದೇವತೆಯನ್ನು ದ್ವೇಶಿಸಿ ಯಾಚ್ಯಾಮಂತ್ರದಿಂದ ಚರುಹೋಮವನ್ನು ಮಾಡಬೇಕು. ಈ ಚರು ಹೋಮದ
ಮೊದಲು ಮತ್ತು ಅನಂತರ ಎರಡು ಘೃತಹೋಮವನ್ನು ಮಾಡಬೇಕು. ಯಾಚ್ಯಾಮಂತ್ರದಿಂದ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ದ್ವೇಶಿಸಿ ಮೊದಲೂ,
ಅನಂತರ ಸೋಮಾಹುತಿಯನ್ನು (ಚರುಹೋಮದಿಂದ) ಮಧ್ಯದಲ್ಲೆಯೂ, ಕೊನೆಯಲ್ಲಿ ಮತ್ತೆ ಎಷ್ಟು ವಸ್ತುವನ್ನದ್ದೇಶಿಸಿ ಘೃತದಿಂದ
ಮೂರನೆಯ ಹೋಮವನ್ನು ಮಾಡಬೇಕು. ಈ ಎಲ್ಲಾ ಹೋಮಗಳನ್ನೂ ಯಾಚ್ಯಾಮಂತ್ರಗಳಿಂದಲೇ ಮಾಡಬೇಕು. ಪ್ರತಿ
ದೇವತೆಗೂ ಬೇರೆಬೇರೆ ಯಾಚ್ಯಾಮಂತ್ರಗಳಿರುವವು. ಘೃತಾಹವನೋ ಘೃತಪೃಷ್ಠೋ ಅಗ್ನಿಃ (ಆಶ್ವ. ಶ್ಲೋ ೫-೧೯-೩)
ಎಂಬುದು ಅಗ್ನಿದೇವತಾಕವಾದ ಯಾಚ್ಯಾಮಂತ್ರವು. ಉರು ವಿಷ್ಣೋ ವಿಕ್ರಮಸ್ತು (ಆಶ್ವ. ಶ್ಲೋ ೫-೧೯-೩) ಎಂಬ
ವಿಷ್ಣುದೇವತಾಕವಾದ ಯಾಚ್ಯಾಮಂತ್ರವು. ಸೋಮದೇವತೆಯನ್ನು ಉದ್ದೇಶಿಸಿ ಮಾಡುವ ಆಹುತಿಯನ್ನು ತ್ವಂ ಸೋಮ
ಪಿತೃಭಿಃ ಸಂವಿದಾನಃ (ಋ.ಸಂ. ೮-೪೮-೧೩) ಎಂಬ ಯಾಚ್ಯಾಮಂತ್ರದಿಂದ ಚರುವನ್ನರಿಸಿ ಹೋಮಮಾಡಬೇಕು. ಈ
ಚರುಹೋಮದ ಮೊದಲು ಅಗ್ನಿಯನ್ನೂ ಚರುಹೋಮಾನಂತರ ವಿಷ್ಣುವನ್ನೂ ಉದ್ದೇಶಿಸಿ ಘೃತದ್ರವ್ಯದಿಂದ ಯಾಚ್ಯಾಮಂತ್ರ
ಪೂರ್ವಕವಾಗಿ ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದಂತೆ ಹೋಮಮಾಡಬೇಕು. ಮೇಲೆ ಹೇಳಿದ ಸೋಮದೇವತಾಕವಾದ ಯಾಚ್ಯಾಮಂತ್ರದಲ್ಲಿ
ಪಿತೃಭಿಃ ಸಂವಿದಾನಃ ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ಈ ಮಂತ್ರವು ಪಿತೃಮತೀ ಬುಕ್ಕೆಂದು ಹೇಳಲ್ಪಡುವುದು.

ಘ್ನಂತಿ ವಾ ಏತತ್ಸೋಮಂ ಯದಭಿಷುಣ್ಣಂತಿ ತಸ್ಯೈತಾನುನುಸ್ತು-
ರಣೇಂ ಕುರ್ವಂತಿ ಯತ್ಸೌಮ್ಯಃ ಪಿತೃಭ್ಯೋ ವಾ ಅನುಸ್ತುರಣೇ
ತಸ್ಮಾತ್ಸೌಮ್ಯಸ್ಯ ಪಿತೃನುತ್ಯಾ ಯಜತಿ |

ಸೌಮೀಂ ಯಾಚ್ಯಾಂ ಪ್ರಶಂಸತಿ—ಋತ್ವಿಜಃ ಸೋಮನುಭಿಷುಣ್ಣಂತೀತಿ ಯದಸ್ತಿ-
ಸೋಮಯಂ ಸೋಮಸ್ಯ ವಧ ಏವ | ತತ್ರ ಯಃ ಸೌಮ್ಯಶ್ಚದುರಸ್ತಿ, ಏತಾಂ ಸಾಮ್ಯಚರುರೂಪಾಂ
ತಸ್ಯ ವೃತಸ್ಯ ಸೋಮಸ್ಯಾನುಸ್ತುರಣೇಂ ಕುರ್ವಂತಿ | ವೃತಸ್ಯ ದೀಕ್ಷಿತಸ್ಯ ದಹನಕಾಲೇ ಕಾಂಚಿ-
ದ್ವೃದ್ಧಾಂ ಗಾಂ ಹತ್ವಾ ದೀಕ್ಷಿತಾವಯವೇಷು ಗೋರವಯವಾನವಸ್ಯಾಪ್ಯ ದಹೇತ್ || ಸೇಯಂ
ಗೌರ್ಮೃತಂ ದೀಕ್ಷಿತಮನು ವೃತತ್ವಾದ್ಧಿಸಿತತ್ವಾಚ್ಚಾನುಸ್ತುರಣೇತ್ಯುಚ್ಯತೇ || ಯಸ್ಮಾತ್ಸಾ
ಪಿತೃಭ್ಯೋ ಯೋಗ್ಯಾ ತಸ್ಮಾತ್ಪಿತೃನುತ್ಯಾ ಯಾಚ್ಯಯಾ ಸಾಮ್ಯಯಾಗಸ್ಯ ಹವಿರ್ಯಜೇತ್ ||

ಸೋಮದೇವತಾಕವಾದ ಯಾಚ್ಯಾಮಂತ್ರವನ್ನು ಪ್ರಶಂಸೆಮಾಡುವರು—ಇಲ್ಲಿ ಘ್ನಂತಿ ವಾ ಏತತ್ಸೋಮಂ
ಯದಭಿಷುಣ್ಣಂತಿ ಎಂಬ ವಾಕ್ಯವಿರುವುದು. ಏದರ ಅರ್ಥವೇನೆಂದರೆ ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಋತ್ವಿಗ್ವನರು ಸೋಮರಸವನ್ನು
ಹಿಂಡುವಾಗ ಸೋಮಲತಗಳನ್ನು ಕಲ್ಲಿನಿಂದ ಜಜ್ಜಿ ಅನಂತರ ರಸವನ್ನು ಹಿಂಡಿ ತೆಗೆದು ಶೋಧಿಸುವರು. ಸೋಮವನ್ನು
ಕಲ್ಲಿನಿಂದ ಜಜ್ಜಿದರೆ ಅದನ್ನು ಕೊಂದಂತಾಗುವುದು. ಇದನ್ನೇ ಸೋಮಾಭಿಷವಣವೆಂದು ಹೇಳುವರು. ಶೋಕವ್ಯವಹಾರದಲ್ಲಿ
ದೀಕ್ಷಿತನಾದವನು ಎಂದರೆ ಅನೇಕ ಯಜ್ಞಯಾಗಾದಿಗಳನ್ನು ಮಾಡಿದ ಪುರುಷನು ವೃತನಾದಲ್ಲಿ ಆಗ ಅವನ ಸಂಬಂಧಿಗಳು

ಮುದಿಯಾದ ಒಂದು ಗೋವನ್ನು ಕೊಂದು ಅದರ ಅವಯವಗಳನ್ನು ದೀಕ್ಷಿತನ ಮೃತಕರೀರದೊಡನೆ ಸೇರಿಸಿ ದಹನಾದಿ ಸಂಸ್ಕಾರಗಳನ್ನು ಮಾಡುವರು. ಇದು ಪದ್ಧತಿಯು. ಇಲ್ಲಿ ಗೋವನ್ನು ಹಿಂಸಿಸಿ ಕೊಲ್ಲುವುದರಿಂದ ಅದು ಅನುಸ್ತರಣೀ (ಮೃತನನ್ನು ಅನುಸರಿಸಿ ಹೋಗಿ ಅವನನ್ನು ನರಕಾದಿದುರ್ಗತಿಯಿಂದ ದಾಟಿಸುವುದು) ಎಂದು ಹೇಳಲ್ಪಡುವುದು. ಅದರಂತೆ ಈ ಅಗ್ನಿ ಮತ್ತು ವಿಷ್ಣುವಿನ ಯಾಜ್ಞಾಹೋಮಗಳು ಮೃತವಾದ ಸ್ತೋಮಕ್ಕೆ ಅನುಸ್ತರಣೀರೂಪವಾಗಿರುವವು. ಅದ್ದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಪಿತೃಗಳಿಗೆ ಯೋಗ್ಯವಾದ ಪಿತೃಮತೀ ಎಂಬ ಯಾಜ್ಞಾಮಂತ್ರದಿಂದ ಹವಿಸ್ಸನ್ನು ಅರ್ಪಿಸಬೇಕೆಂದು ಇಲ್ಲಿ ಹೇಳಲಾಗಿದೆ.

**ಅವಧಿಷ್ಠುರ್ವಾ ಏತತ್ಸೋಮಂ ಯದಭ್ಯಸುಷ್ವವುಸ್ತದೇನಂ ಪುನಃ
ಸಂಭಾವಯಂತಿ |**

ಘೃತಯಾಗಸಹಿತಂ ಸೌಮ್ಯಂ ಚರಂ ಸಂಗೃಹ್ಯ ಪ್ರಶಂಸತಿ—ಅಭ್ಯಸುಷ್ವವುರಭಿತಃ
ಸೋಮಂ ಸುತವಂತ ಇತಿ ಯದಸ್ತಿ, ಏತೇನ ಸೋಮಮವಧಿಷ್ಠುರ್ವೈ, ಋತ್ವಿಜೋ ಹತವಂತ
ಏವ ತಸ್ಮಾದೇನಂ ವ್ಯಥಿತಂ ಸೋಮಂ ಘೃತಚರುಭ್ಯಾಂ ವ್ಯಥಾಪರಿಹಾರಾಯ ಸಂಭಾವಯಂತಿ ||

ಅಗ್ನಿ ಮತ್ತು ವಿಷ್ಣುವನ್ನು ದ್ವೇಶಿಸಿ ಮಾಡುವ ಘೃತಹೋಮಸಹಿತವಾದ ಸೌಮ್ಯಂ ಚರಂ ಸೋಮದೇವತಾಕವಾದ ಚರು ಎಂಬ ಹೋಮದ್ರವ್ಯವನ್ನು ಪ್ರಶಂಸೆಮಾಡುವರು—ಸೋಮಾಭಿಷವಣಕಾಲದಲ್ಲಿ ಋತ್ವಿಜರೆಲ್ಲರೂ ಸೇರಿ ಸೋಮಲತೆಗಳನ್ನು ಕಲ್ಲುಗಳಿಂದ ಜಜ್ಜಿ ರಸವನ್ನು ಹಿಂಡಿ ತೆಗೆಯುವರು. ಸೋಮಲತೆಗಳನ್ನು ಕಲ್ಲುಗಳಿಂದ ಜಜ್ಜುವ ಈ ಕಾರ್ಯವು ಸೋಮವನ್ನು ವಧೆಮಾಡುವ ಕಾರ್ಯವು ಎಂದು ಹೇಳಲ್ಪಡುವುದು. ಈ ವಧರೂಪವಾದ ಹಿಂಸಾಕಾರ್ಯದಿಂದ ವ್ಯಥಿತನಾದ ಸೋಮದೇವನನ್ನು ಘೃತಚರುಗಳ ಅರ್ಪಣೆಯಿಂದ ಸಮಾಧಾನಪಡಿಸುವರು ಎಂದು ಇಲ್ಲಿ ಹೇಳಲಾಗಿದೆ.

**ಪುನಃ ರಾಪ್ಯಾಯಯಂತ್ಯುಪಸದಾಂ ರೂಪೇಣೋಪಸದಾಂ ಕಿಲ ವೈ
ತದ್ರೂಪಂ ಯದೇತಾ ದೇವತಾ ಅಗ್ನಿಃ ಸೋಮೋ ವಿಷ್ಣುರಿತಿ ||**

ಸಂಗೃಹ್ಯ ಪ್ರಶಸ್ಯ ದೇವತಾಬ್ಜಾಃ ಪುನರ್ವಿಸ್ತರೇಣ ಪ್ರಶಂಸಾಂ ಪರ್ವಯಂತಿ—
ಯೋಽಯಂ ಹತಃ ಸೋಮಸ್ತಂ ಸೋಮಮುಪಸದಾಂ ರೂಪೇಣ ಸಂಪಾದಿತೇನ ಪುನರಪ್ಯಾಯ
ಯಂತಿ—ಅಗ್ನಿಃ ಸೋಮೋ ವಿಷ್ಣುರಿತಿ ಯಾ ಏತಾಸ್ತಿಸ್ತ್ರೋ ದೇವತಾಸ್ತದೇತದುಪಸದಾಮೇವ
ಸ್ವರೂಪಂ ತತ್ರಾಪ್ಯೇತಸ್ಯ ದೇವತಾತ್ರಯಸ್ಯ ವಿದ್ಯಮಾನತ್ವಾದ್ ||

ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದ ವಿಷಯವನ್ನು ದೇವತೆಗಳ ಮೂಲಕ ವಿಸ್ತಾರವಾಗಿ ಪ್ರಶಂಸೆಮಾಡುವರು. ಸೋಮಾಭಿಷವಣಕಾಲದಲ್ಲಿ ಯಾವ ಸೋಮವು ಹತ (ವಧ) ಮಾಡಲ್ಪಟ್ಟಿತೋ ಆ ಸೋಮವು ಉಪಸದ್ದೇವತೆಗಳ ಸಹಾಯದಿಂದ ಆಪ್ಯಾಯನಗೊಳಿಸಲ್ಪಟ್ಟು ಪುನರುಜ್ಜೀವಿತವಾಗುವುದು. ಉಪಸದ್ದೇವತೆಗಳೆಂದರೆ—ಅಗ್ನಿ ವಿಷ್ಣು ಸೋಮದೇವತೆಗಳು ಈ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ—ತ ಇಷುಗ್ಂ ಸಮಸ್ಕುರ್ವತಾಗ್ನಿಮನೀಕಗ್ ಸೋಮಗ್ಂ ತಲ್ಯಂ ವಿಷ್ಣುಂ ತೇಜಸಂ (ತೈ. ಸಂ. ೬-೨-೩-೧) ಎಂದು ಹೇಳುವುದು. ಹಿಂದೆ ತ್ರಿಪುರದಹನಕಾಲದಲ್ಲಿ ದ್ರವ್ಯವು ತ್ರಿಪುರವನ್ನು ದಹಿಸಲು ಪ್ರಯತ್ನಪಡುವುದಕ್ಕಾಗಿ ದೇವತೆಗಳು ಆ ರುದ್ರನು ಧನುಸ್ಸಿನ ಬಾಣವನ್ನು ದೇವತಾರೂಪದಿಂದ ರಚಿಸಿ ಸಿದ್ಧಪಡಿಸಿದರು. ಆ ಬಾಣಕ್ಕೆ ಅಗ್ನಿ, ಸೋಮ ಮತ್ತು ವಿಷ್ಣು ಎಂಬ ದೇವತೆಗಳು ಕಡ್ಡಿ ಮತ್ತು ಲೋಹದ ಮೊನೆಯ ಪಾತ್ರವನ್ನು ವಹಿಸಿದ್ದರು ಎಂದು ಹೇಳಿದೆ. ಮೇಲಿನ ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿಯೂ

ಮೊದಲು ಅಗ್ನಿ ಅನಂತರ ಸೋಮ ಆಮೇಲೆ ವಿಷ್ಣು ಎಂಬ ಕ್ರಮವಿರುವುದು. ಈ ಕ್ರಮವನ್ನೇ ಎಂದರೆ ಅಗ್ನಿ, ಸೋಮ, ವಿಷ್ಣು ಎಂಬ ಕ್ರಮವನ್ನು ಇಲ್ಲಿಯೂ ಅನುಸರಿಸಲಾಗಿದೆ ಎಂದಭಿಪ್ರಾಯವು.

ಪ್ರತಿಗೃಹ್ಯ ಸೌಮ್ಯಂ ಹೋತಾ ಪೂರ್ವಶ್ಚಂಧೋಗಭ್ಯೋನೇಕ್ಷೇತ |

ಅಥ ಹೋತುರಾಚ್ಯಾನೇಕ್ಷಣಂ ವಿಧತ್ತೇ—ಹುತಶೇಷಂ ಸೌಮ್ಯಂ ಚರುಮಧ್ವರ್ಯುಣಾ ದತ್ತಂ ಹೋತಾ ಪ್ರತಿಗೃಹ್ಯ ಚರುಮಧ್ಯೇ ಸಿಕ್ತೇ ಬಹುಲೇ ಘೃತೇ ಛಂದೋಗೇಭ್ಯಃ ಉದ್ಗಾ-
ತ್ಯಭ್ಯಃ ಸ್ವಯಂ ಪೂರ್ವಭಾವೀ ಸಂಸ್ವಕೀಯಾಂ ದೇಹಚ್ಛಾಯಾಮನೇಕ್ಷೇತ ||

ಹೋತೃವು ಘೃತದಲ್ಲಿ ತನ್ನ ಪ್ರತಿಬಿಂಬವನ್ನು ನೋಡಿಕೊಳ್ಳುವುದನ್ನು ತಿಳಿಸುವರು. ಹೋಮಾನಂತರ ಅಧ್ವರ್ಯುವು ಸೋಮದೇವತಾಕವಾದ ಚರುವಿನ ಹವಿಶ್ಯೇಷವನ್ನು ಹೋತೃನಿಗೆ ಕೊಡುವನು. ಹೋತೃವು ಅದನ್ನು ಅಧ್ವರ್ಯುವಿನಿಂದ ಸ್ವೀಕರಿಸಿ ಅದನ್ನು ಸಾಮಗರಿಗೆ ಎಂದರೆ ಉದ್ಗಾತೃಮುಂತಾದ ಸಾಮಗಾನಮಾಡುವ ಜ್ಞಾಪಿಗಳಿಗೆ ಕೊಡುವುದಕ್ಕೆ ಮೊದಲೆ ಆ ಚರುವಿನ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಹಾಕಿರುವ ಅಜ್ಞದಲ್ಲಿ (ಕರಗಿಸಿದ ತುಪ್ಪದಲ್ಲಿ) ತನ್ನ ಪ್ರತಿಬಿಂಬವನ್ನು ನೋಡಿಕೊಳ್ಳಬೇಕು.

**ತಂ ಹೈಕೇ ಪೂರ್ವಂ ಛಂದೋಗೇಭ್ಯೋ ಹರಂತಿ ತತ್ತಥಾ ನ
ಕುರ್ಯಾದ್ವಷಟ್ಪರ್ತಾ ಪ್ರಥಮಃ ಸರ್ವಭಕ್ಷಾನ್ಯಕ್ಷಯತೀತಿ ಹ
ಸ್ಮಾಽಽಹ ತೇನೈವ ರೂಪೇಣ ತಸ್ಮಾದ್ವಷಟ್ಪರ್ತೈವ ಪೂರ್ವೇತ-
ನೇಕ್ಷೇತಾಥೈನಂ ಛಂದೋಗೇಭ್ಯೋ ಹರಂತಿ ||**

ಅತ್ರ ಪೂರ್ವಪಕ್ಷಮುಕ್ತಾಸ್ಯ ದೂಷಯತಿ—ಕೇಚನ ಯಾಚ್ಛಿಕಾ ಹೋತುರಾಚ್ಯಾನೇ
ಕ್ಷಣಾತ್ಪೂರ್ವಮೇವ ತಂ ಘೃತಯುಕ್ತಂ ಸೌಮ್ಯಂ ಚರುಂ ಛಂದೋಗೇಭ್ಯಃ ಸಮರ್ಪಯಂತಿ |
ತತ್ಸಮರ್ಪಣಂ ತಥಾ ನ ಕುರ್ಯಾತ್ || ಹವಿಶೇಷಭಕ್ಷಣೇಷು ವಷಟ್ಪರ್ತಾ ಹೋತಾ
ಪ್ರಥಮಃ ಪೂರ್ವಭಾವೀ ಸಂಸ್ವಕೀ ಶೇಷಾನ್ಯಕ್ಷಯತಿ || ಇತ್ಯೇವಮುಚ್ಯೋ ಮಹರ್ಷಿರಾಹ ಸ್ಮ ||
ತಸ್ಮಾತ್ಕಾರಣಾತ್ತೇನೈವ ರೂಪೇಣ ಭಕ್ಷಣಕ್ರಮೇಣೈವಾನೇಕ್ಷಣೇಽಪಿ ಹೋತೃವ ಪ್ರಥಮೋ
ಭೂತ್ವಾನೇಕ್ಷೇತ || ಅನಂತರಮೇವೈನಂ ಸೌಮ್ಯಂ ಚರುಂ ಛಂದೋಗೇಭ್ಯಃ ಸಮ-
ರ್ಪಯೇಯುಃ ||

ಇಲ್ಲಿ ಪೂರ್ವಪಕ್ಷವನ್ನು ಶಂಕಿಸಿ ದೂಷಣೆಮಾಡುವರು—ಕೆಲವರು ಹೀಗೆ ಹೇಳುವರು. ಅಧ್ವರ್ಯುವು ಹೋಮ ಶೇಷವಾದ ಚರುವನ್ನು ಹೋತೃವು ಮಾಡುವ ಅವೇಕ್ಷಣಕ್ಕೆ (ತನ್ನ ಪ್ರತಿಬಿಂಬವನ್ನು ನೋಡುವುದಕ್ಕೆ) ಮೊದಲೇ ಅದನ್ನು ಸಾಮಗರಿಗೆ ಕೊಡುತ್ತಾನೆಂದು ಹೇಳುವರು. ಆರೀತಿ ಸರ್ವಥಾ ಮಾಡಕೂಡದು. ಹವಿಶ್ಯೇಷವನ್ನು ಭಕ್ಷಣಮಾಡುವ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ವಷಟ್ಪಾರವನ್ನು ಮಾಡುವ ಹೋತೃವೇ ಎಲ್ಲರಿಗಿಂತ ಮೊದಲು ಹವಿಶ್ಯೇಷವನ್ನು ಭಕ್ಷಿಸಬೇಕು. ಈ ಪ್ರಕಾರವಾಗಿ ಅಭಿಜ್ಞಾನಾದ ಏತರೇಯ ಮಹರ್ಷಿಯು ಹೇಳುವನು. ಈ ಕಾರಣದಿಂದಲೇ ಭಕ್ಷಣಾರ್ಥವಾಗಿ ಕೊಡಲ್ಪಡುವ ಹವಿಶ್ಯೇಷವನ್ನು ಭಕ್ಷಿಸುವುದಕ್ಕೆ ಬದಲಾಗಿ ಅದನ್ನು ಅವೇಕ್ಷಣಮಾಡುವನು. ಅವೇಕ್ಷಣವೇ ಹವಿಶ್ಯೇಷಭಕ್ಷಣಕ್ಕೆ ಬದಲಾಗಿ ನೆರವೇರಿಸುವ ಕಾರ್ಯವು. ಎಂದರೆ ಅವೇಕ್ಷಣಮಾಡುವುದರಿಂದ ಹವಿಶ್ಯೇಷವನ್ನು ಭಕ್ಷಿಸಿದಂತಾಯಿತು ಎಂದಭಿಪ್ರಾಯವು. ಆದ್ದರಿಂದ ಹೋತೃವು ತಾಳು ಮೊದಲು ಅವೇಕ್ಷಿಸಿ ಅನಂತರ ಆ ಹವಿಶ್ಯೇಷವನ್ನು ಭಕ್ಷಣಾರ್ಥವಾಗಿ ಛಂದೋಗರಿಗೆ ಎಂದರೆ ಸಾಮಗರಿಗೆ ಕೊಡುವನು.

English Translation

(The offerings of Ghee to Agni and Vishnu, and the offering of a Charu to Soma)

The first Yajya verse for the offering of hot butter is addressed to Agni, that for the offering of Charu is addressed to Soma, and another for the offering of hot butter is addressed to Vishnu.

The Vayjya verse for the offering of Charu to Soma is tvam soma pitribhih (8, 48, 13); it contains the word "Pitaras," i.e. manes. (This Charu is an oblation to the dead Soma). The priests kill the Soma, when they extract its juice. This oblation of Charu is therefore the cow which they use to kill (when the body of a sacrificer is laid on the funeral pile.) For this Charu oblation has, for the Soma, the same significance as the cow sacrificed as the funeral pile for the manes. This is the reason that the Hotar repeats at this occasion, a Yajya verse, containing the term "pitaras," i.e. manes. Those who have extracted the Soma juice, have killed the Soma. By making this oblation they produce him anew.

They make him fat in the form of a siege (by putting him between Agni and Vishnu); for the order of the deities Agni, Soma, and Vishnu, has the form of a siege.

After having received from the Adhvaryu the Charu for Soma for being eaten by him, the Hotar should first look at himself and then offer it to the Sama singers. Some Hotri-priests offer first this Charu after the oblation to the gods is over to the Sama singers. But he ought not to do that; for he the Hotar who pronounces the powerful call vaushat eats all the remains of the food offered to the gods. So it has been said by him the Aitareya Rishi. Therefore the Hotar who pronounces the powerful formula vaushat should, when acting upon that injunction to offer first the Charu remains to the Sama singers, certainly first look upon himself. Afterwards the Hotars offer it to the Sama singers.

ಇತಿ ಶ್ರೀಮತ್ಸಾಯಣಾಚಾರ್ಯವಿರಚಿತೇ ಮಾಧವೀಯೇ ವೇದಾರ್ಥಪ್ರಕಾಶ

ಐತರೇಯಬ್ರಾಹ್ಮಣಭಾಷ್ಯೇ ತ್ರಯೋದಶಾಧ್ಯಾಯಸ್ಯ ಅಷ್ಟಮಃ ಖಂಡಃ

ಇಲ್ಲಿಗೆ ಐತರೇಯಬ್ರಾಹ್ಮಣದ ಹದಿನೂರನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ ಎಂಟನೆಯ ಖಂಡವು
ಸಮಾಪ್ತವಾದುದು.

ಅಥ ತ್ರಯೋದಶಾಧ್ಯಾಯೇ ನವಮಃ ಖಂಡಃ

ಹದಿಮೂರನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ ಒಂಬತ್ತನೆಯ ಖಂಡವು

[ಪ್ರಜಾಪತಿಯು ತನ್ನ ಸ್ವಂತಪುತ್ರಿಯೊಡನೆ ಸಂಭೋಗಮಾಡುವುದು. ಅದರ ಫಲವು ಭೂತವಾಗ ಎಂಬ ವ್ಯಕ್ತಿಯ ಮೂಲವು]

ಪ್ರಜಾಪ್ರತಿವೈ ಸ್ವಾಂ ದುಹಿತರನುಭ್ಯಧ್ಯಾಯದ್ವಿವಮಿತ್ಯನ್ಯ ಆಹು-
ರುಷಸಮಿತ್ಯನ್ಯೇ ತಾಮೃಶ್ಯೋ ಭೂತ್ವಾ ರೋಹಿತಂ ಭೂತಾ-
ನುಭ್ಯೈತ್ತಂ ದೇವಾ ಅಪಶ್ಯನ್ನಕೃತಂ ವೈ ಪ್ರಜಾಪತಿಃ ಕರೋ-
ತಿತಿ ತೇ ತಮೈಚ್ಛನ್ಯ ಏನಮಾರಿಷ್ಯತ್ಯೇತಮನ್ಯೋನ್ಯಸ್ಮಿನ್ನಾ-
ವಿಂದಂಸ್ತೇಷಾಂ ಯಾ ಏವ ಘೋರತಮಾಸ್ತನ್ವ ಆಸಂಸ್ತಾ
ಏಕಥಾ ಸಮಭರಂಸ್ತಾಃ ಸಂಭೃತಾ ಏಷ ದೇವೋಽಭವತ್ತದ-
ಸ್ಯೈತದ್ಭೂತವನ್ನಾಮ ಭವತಿ ವೈ ಸ ಯೋಽಸ್ಯೈತದೇವಂ
ನಾಮ ವೇದ ||

ಅಥಾಗ್ನಿಮಾರುತಶಸ್ತ್ರಂ ವಕ್ತವ್ಯಂ ತದರ್ಥಮಾದಾವುಪಾಖ್ಯಾನಮಾದ ಪುರಾ ಕದಾ-
ಚಿತ್ಪ್ರಜಾಪತಿಃ ಸ್ವಕೀಯಾಂ ದುಹಿತರನುಭಿಲಕ್ಷ್ಯ ಭಾರ್ಯಾತ್ವೇನ ಧ್ಯಾನಮಕರೋತ್ ||
ತಸ್ಯಾಂ ದುಹಿತರಿ ನುಹರ್ಷೀಣಾಂ ನುತಭೇದ ಆಸೀತ್ || ಅನ್ಯೇ ಕೇಚನ ಮಹರ್ಷಯೋ
ದಿನಂ ದ್ಯುಲೋಕದೇವತಾಂ ಧ್ಯಾತವಾನಿತ್ಯಾಹುಃ || ಅಪರೇ ತು ಮಹರ್ಷಯ ಉಷಸಮುಷಃ
ಕಾಲದೇವತಾಂ ಧ್ಯಾತವಾನಿತ್ಯಾಹುಃ || ಋಶ್ಯೋ ಮೃಗವಿಶೇಷಃ || ತಥಾಬಾಭಿಧಾನಕಾರ ಆಹ
ಗೋಕರ್ಣಪೃಷತ್ಪಿಣಶ್ಯರೋಹಿತಾಶ್ವನುರೋ ಮೃಗಾ ಇತಿ || ಸ ಪ್ರಜಾಪತಿಸ್ತಥಾಪಿಥ
ಋಶ್ಯೋಽಭೂತ್ || ಸಾ ಚ ದುಹಿತಾ ರೋಹಿತಂ ಲೋಹಿತಂ ಭೂತಾ ಪ್ರಾಪ್ತಾ || ಋತು-
ಮತೀ ಜಾತೇತ್ಯರ್ಥಃ | ತಾದೃಶೀಂ ತಾಂ ದುಹಿತರಂ ಅಭ್ಯೈದಭಿಗತವಾನ್ವಿಥುನಧರ್ಮಂ
ಪ್ರಾಪ್ತವಾನಿತ್ಯರ್ಥಃ || ತಂ ದುಹಿತ್ಯಗಾಮಿನಂ ಪ್ರಜಾಪತಿಂ ದೇವಾಃ ಪರಸ್ಪರಮಿವಮಬ್ರುವತ್ ||
ಅಯಿಂ ಪ್ರಜಾಪತಿರಕೃತಂ ವೈ, ಅಕರ್ತವ್ಯಮೇವ ನಿಷಿದ್ಧಾಚರಣಂ ಕರೋತಿತಿ ವಿಚಾರ್ಯ
ಯಃ ಪುರುಷ ಏನಂ ಪ್ರಜಾಪತಿಮಾರಿಷ್ಯತಿ, ಆತಿಂ ಪ್ರಾಪಯಿತುಂ ಕ್ಷಮಸ್ತದ್ಭೂತಂ ಪುರು-
ಷಮೈಚ್ಛನ್ನೇಷಣಂ ಕೃತವಂತಃ | ಕೃತ್ವಾ ಚಾನ್ಯೋನ್ಯಸ್ಮಿಂಸ್ತೇಷಾಂ ಮಧ್ಯೇ ತಂ ಪ್ರಜಾಪತಿ-

ಭೂತಕಂ ನಾವಿಂದನ್ನಾಲಭಂತ ತ್ವಂ ಹಂತುಂ ಶತ್ನೋಷಿ ತ್ವಂ ಹಂತುಮಿತಿ ಪರಸ್ಪರಂ ಪೃಷ್ಠೈಶ್ಚ-
ಕೈಕಸ್ಯ ಶಕ್ತಿರಾಹಿತಂ ನಿಶ್ಚಿತವಂತಃ || ಸರ್ವೇಷು ದೇವೇಷು ಯಾ ಏವ ಕಶ್ಚಿದ್ಭೋರತಮಾ-
ಸ್ತನ್ನೋಽತಂ ಗ್ರಾಣಿ ಶರೀರಾರಾಣ್ಯಾಸಂಸ್ತಾಃ ಸರ್ವಾ ಏಕದಾ ಸಮಭರಗ್ ಮೇಲಯಿತ್ವೈಕಂ
ಶರೀರಂ ಕೃತವಂತಸ್ತಾ ಭೋರತಮಾಸ್ತನ್ಯಃ ಸಂಭೃತಾ ಏಕತ್ವೇನ ಸಂಸಾದಿತಾಃ ಸತ್ಯ ಏಷ
ದೇವೋಽಭವತ್ || ಏಷ ಇತಿ ಹಸ್ತೇನ ಪ್ರದರ್ಶ್ಯ ದುದ್ರೋಽಭಿಧೀಯತೇ | ತತ್ತಸ್ಮಾದೇವ
ಕಾರಣಾದಸ್ಯ ರುದ್ರಸ್ಯೈತಲ್ಲೋಕಪ್ರಸಿದ್ಧಂ ಭವದ್ಭೂತಶಬ್ದೋಪೇತಂ ನಾನು ಸಂಪನ್ನಂ ||
ಭೂತಪತಿರಿತಿ ಭೂತವನ್ನಾಮ | ತಚ್ಚ ತಸ್ಯ ಭವತ್ಯರ್ಥಾನುಗಮಾದ್ಯುಕ್ತಂ || ಏತನ್ನಾಮವೇದನಂ
ಪ್ರಶಂಸತಿ ವೇದಿತಾ ಭವತಿ ವೈ ಭೂತಿನಾಮನೇವ ಸಂಪದ್ಯತೇ ||

ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಒಂದಾನೊಂದು ಸಮಯದಲ್ಲಿ ಪ್ರಜಾಪತಿಯು ತನ್ನ ಸ್ವಂತ ಪುತ್ರಿಯನ್ನು ನೋಡಿ ಪತ್ನಿಯನ್ನು ಮೋಹಿಸು-
ವಂತೆ ಮೋಹಗೊಂಡನು. ಅವಳ ರೂಪವನ್ನೇ ಮನಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಚಿಂತಿಸುತ್ತಿದ್ದನು. ಆ ಪ್ರಜಾಪತಿಯು ಪುತ್ರಿಯು ಯಾರೆಂಬ
ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಮರ್ಷಿಗಳಲ್ಲಿಯೇ ಮತಭೇದವಿದೆ. ಕೆಲವರು ದ್ಯುಲೋಕದೇವತೆಯೆಂದೂ ಮತ್ತೆ ಕೆಲವರು ಉಷೋದೇವತೆ
ಯೆಂದೂ ಹೇಳುವರು. ಅದು ಹೇಗಾದರೂ ಇರಲಿ. ಆಗ ಪ್ರಜಾಪತಿಯು ಮುಕ್ಯವೆಂಬ ಒಂದು ಎಫನಾದ ಜಂಕೆಯು (ವೃಗದ)
ರೂಪವನ್ನು ಧರಿಸಿದನು. ಅವನ ಪುತ್ರಿಯು ರೋಹಿತವೆಂಬ ಕೆಂಪುಬಣ್ಣದ ಜಂಕೆಯ ರೂಪವನ್ನು ಧರಿಸಿದಳು. (ಇಲ್ಲಿ
ರೋಹಿತಂ ಸ್ತ್ರಾಪ್ತಾ ಎಂಬ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ಮತುಮತಿಯಾದಳು ಎಂದು ಭಾಷ್ಯಕಾರರ ವಿವರಣೆ ಇದೆ) ರೋಹಿತರೂಪದಲ್ಲಿರುವ
ತನ್ನ ಪುತ್ರಿಯನ್ನು ಪ್ರಜಾಪತಿಯು ಸಮಾಪಿಸಿ ಮಿಥುನಕಾರ್ಯಾಸಕ್ತನಾದನು. ಈರೀತಿ ತನ್ನ ಪುತ್ರಿಯಲ್ಲೇ ಅನುರಕ್ತನಾಗಿ
ಸಂಭೋಗಿಸಲು ಉದ್ಯುಕ್ತನಾಗಿರುವ ಪ್ರಜಾಪತಿಯನ್ನು ನೋಡಿ ದೇವತೆಗಳು ಪರಸ್ಪರವಾಗಿ ಈರೀತಿ ಮಾತನಾಡಿಕೊಂಡರು—
ಈ ಪ್ರಜಾಪತಿಯು ಯಾರೂ ಯಾವಾಗಲೂ ಮಾಡದಿರುವ ನಿಷಿದ್ಧಕರ್ಮಾಚರಣೆಯಲ್ಲಿ ಆಸಕ್ತನಾಗಿರುವನು. ಈ ಕಾರ್ಯವನ್ನು
ನಡೆಯದಂತೆ ತಡೆಗಟ್ಟಲು ಸಮರ್ಥನಾದ ಪುರುಷನಾರು ಎಂದು ಎಲ್ಲಾಕಡೆಯಲ್ಲಿಯೂ ಹುಡುಕಿನೋಡಿದರು. ಎಷ್ಟು ಹುಡುಕಿದರೂ
ಪ್ರಜಾಪತಿಯನ್ನು ನಿಗ್ರಹಿಸಲು ಶಕ್ತನಾದ ಪುರುಷನು ಸಿಕ್ಕಲಿಲ್ಲ. ನಿನಗೆ ಶಕ್ತಿ ಇದ್ದರೆ ನೀನು ಪ್ರಜಾಪತಿಯನ್ನು ಸಂಹರಿಸು
ಎಂದು ದೇವತೆಗಳು ತಮ್ಮತಮ್ಮಲ್ಲಿ ಪ್ರತಿಯೊಬ್ಬನನ್ನೂ ಪ್ರಶ್ನಿಸಿ ನೋಡಲು ಅವರಲ್ಲಿ ಯಾರಿಗೂ ಆ ಸಾಮರ್ಥ್ಯವಿದ್ದಂತೆ ಕಂಡು
ಬರಲಿಲ್ಲ. ಆಗ ದೇವತೆಗಳೆಲ್ಲರೂ ಸೇರಿ ತಮ್ಮತಮ್ಮ ಭೋರರೂಪಗಳನ್ನೆಲ್ಲಾ (ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಯಾವ ರೂಪವನ್ನು ಬೇಕಾದರೂ
ಧರಿಸಲು ಶಕ್ತಿಯಿರುವುದೆಂದು ಪ್ರಸಿದ್ಧಿಯು. ಆದ್ದರಿಂದ ತಮ್ಮ ಸೌಮ್ಯರೂಪಗಳನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಭೋರವಾದ ಆಕಾರಗಳನ್ನು ಎಂದು
ಇಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ) ಒಟ್ಟಿಗೆ ಕೇಂದ್ರೀಕರಿಸಿ ಅತ್ಯಂತ ಘೋರಾಕಾರವುಳ್ಳ ಒರ್ವ ಪುರುಷನನ್ನು ಸೃಷ್ಟಿಸಿದರು. ಈ ಪುರುಷನೇ ರುದ್ರನೆಂಬ
ಅಭಿದಾನವನ್ನು ಪಡೆದನು. ಆದ್ದರಿಂದ ರುದ್ರನಿಗೆ ಭೂತವತ್ ಭೂತಪತಿ ಎಂಬ ಹೆಸರುಗಳು ಲೋಕದಲ್ಲಿ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿವೆ.
ಆದ್ದರಿಂದ ರುದ್ರನ ಈರೀತಿಯಾದ ಭೂತವದ್ಭಾವವನ್ನು ತಾಳಿದ ಪುರುಷನು ಭೂತಿಮಂತ (ವಶ್ಚರ್ಮವಂತ)ನಾಗುವನು.

ತಂ ದೇವಾ ಅಬ್ರುವನ್ನಯಂ ವೈ ಪ್ರಜಾಪತಿರಕೃತಮಕರಿಮಂ
ವಿಧ್ಯೇತಿ ಸ ತಥೇತ್ಯಬ್ರವೀತ್ಸ ವೈ ವೋ ವರಂ ವೃಣಾ ಇತಿ
ವಣೀಷ್ಟೇತಿ ಸ ಏತಮೇವ ವರಮವೃಣೇತ ಪಶೂನಾಮಾಧಿ-
ಪತ್ಯಂ ತದಸ್ಯೈತತ್ಪಶುಮನ್ನಾಮ ಪಶುಮಾನ್ಭವತಿ ಯೋಽಸ್ಯೈ-
ತದೇವಂ ನಾಮ ವೇದ |

ಅಥ ತೇನ ರುದ್ರೇಣ ಸಹ ದೇವಾನಾಂ ಸಂವಾದಂ ದರ್ಶಯತಿ—ತಂ ರುದ್ರಂ ದೇವಾ
ಏವಮಬ್ರವ್ಹ || ಹೇ ರುದ್ರಾಯಂ ಪ್ರಜಾಪತಿ ಅಕೃತಮಕರ್ನಿಷಿದ್ಧಾಚರಣಂ ಕೃತವಾಂಸ್ತಸ್ಮಾ-
ದಿಮಂ ಬಾಣೇನ ಪ್ರಹರೇತಿ || ಸ ರುದ್ರಸ್ತದಂಗೀಕೃತೋಕ್ತೋಚ್ಛೇನ ಪತುನಾವಾಧಿಪತ್ಯಂ
ಕೃತವಾ || ತಸ್ಮಾತ್ಕಾರಣಾದಸ್ಯ ರುದ್ರಸ್ಯೈತಲ್ಲೋಕಪ್ರಸಿದ್ಧಂ ಪತುಪತಿರಿತ್ಯೇತಾದ್ಯತಂ ಪತು-
ತಬ್ಧೋಪೇತಂ ನಾನು ಸಂಪನ್ನಂ || ತದ್ವೇದನಂ ಪ್ರಶಂಸತಿ ||

ಅನಂತರ ದೇವತೆಗಳು ಆ ಪುರುಷನನ್ನು (ರುದ್ರನನ್ನು) ಉದ್ದೇಶಿಸಿ - ಎಲೈ ರುದ್ರನೇ, ಪ್ರಜಾಪತಿಯು ನಿಷಿದ್ಧಕಾರ್ಯ
ವನ್ನು ಮಾಡಿರುವನು. ಆದುದರಿಂದ ಅವನನ್ನು ಶಿಕ್ಷಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ನೀನು ಈ ಬಾಣದಿಂದ ಅವನನ್ನು ಪ್ರಹರಿಸು ಎಂದರು.
ರುದ್ರನು ಹಾಗೆಯೇ ಆಗಲೆಂದೊಪ್ಪಿದನು. ಆದರೆ ತಾನು ಪತುಗಳಿಗೆಲ್ಲಾ ಅಧಿಪತಿಯಾಗುವಂತೆ ವರವನ್ನು ಕೇಳಿದನು.
ದೇವತೆಗಳು ಅದರಂತೆ ವರವನ್ನು ಕೊಟ್ಟರು. ಆದ್ದರಿಂದ ರುದ್ರನು ಪತುಪತಿ ಎಂಬ ಹೆಸರಿನಿಂದ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದನು ಈ
ವಿಷಯವನ್ನು ತಿಳಿದ ಪುರುಷನು ಪತುಸಂಪತ್ತನ್ನು ಪಡೆಯುವನು.

ತನುಭ್ಯಾಯತ್ಯಾವಿಧ್ಯತ್ಸ ವಿದ್ಧ ಉರ್ಧ್ವ ಉದಪ್ರಪತತ್ತಮೇತಂ
ಮೃಗ ಇತ್ಯಾಚಕ್ಷತೇ ಯ ಉ ಏವ ಮೃಗವ್ಯಾಧಃ ಸ ಉ ಏವ
ಸ ಯಾ ರೋಹಿತಾ ರೋಹೀಣೀ ಯೋ ಏವೇಷುಸ್ತ್ರಿಕಾಂಡಾ
ಸೋ ಏವೇಷುಸ್ತ್ರಿಕಾಂಡಾ |

ಅಥ ರುದ್ರಪ್ರಜಾಪತೋರ್ವ್ಯಕ್ತಾಂತಂ ದರ್ಶಯತಿ-- ಸ ರುದ್ರೋಽಭ್ಯಾಯತ್ಸ ಬಾಣ-
ಯುಕ್ತಂ ಧನುರಭಿತ ಅಕೃತ್ಸ್ಯ ತಂ ಪ್ರಜಾಪತಿಮವಿಧ್ಯತ್ || ಯತ್ಸಮೃಗರೂಪಃ ಪ್ರಜಾಪ-
ತಿರ್ವಿದ್ಧಃ ಸನ್ನೂರ್ಧ್ವಮುಖ ಉದಪತತ್ಪ್ರಕರ್ಷೇಣೋತ್ಪತನಮಕರೋತ್ || ತಮೇತಮುಕ್ತ-
ತಿಸಮೃತ್ಸಮೃಗರೂಪಂ ಪ್ರಜಾಪತಿಮಾಕಾಶೇ ದೃಷ್ಟ್ವಾ ಸರ್ವ ಏವ ತೇ ಜನಾ ಮೃಗ ಇತ್ಯಾ
ಚಕ್ಷತೇ ರೋಹಿಣ್ಯಾರ್ದ್ರಯೋರ್ನಕ್ಷತ್ರಯೋರ್ಮಧ್ಯೇಽವಸ್ಥಿತಂ ಮೃಗವೀರ್ಷನಕ್ಷತ್ರಂ ಕಥ-
ಯಂತಿ ನಕ್ಷತ್ರರೂಪೇಣ ನಿಷ್ಪನ್ನ ಇತ್ಯರ್ಥಃ | ಯ ಉ ಏವ ಯಸ್ತು ದುದ್ರೋ ಮೃಗವ್ಯಾಧೋ
ಮೃಗಘಾತೀ ಸ ರುದ್ರ ಆಕಾಶೇ ದೃಶ್ಯಮಾನಃ ಸ ಉ ಏವ ಲೋಕಪ್ರಸಿದ್ಧೋ ಮೃಗವ್ಯಾಧ
ಆಸೀತ್ || ಯಾ ದುಹಿತಾ ರೋಹಿತಾ ರೋಹಿದ್ರಕ್ಷವರ್ಷಾ ಮೃಗೀ ಸೇಯಮಾಕಾಶೇ
ರೋಹಿಣೀ ನಕ್ಷತ್ರಮುಭೂತ್ || ಯೋ ಏವ ಯಾ ತು ದುದ್ರೇಣ ಪ್ರೇರಿತೇಷು ಸ್ತ್ರಿಕಾಂಡಾ-
ನೀಕಂ ಶಲ್ಯಸ್ತೇಜಸಮಿತ್ಯವಯವತ್ರಯೋಪೇತಾ ಸೋ ಏವ ಸೈವ ಲೋಕಪ್ರಸಿದ್ಧಾ ಕಾಂಡ-
ತ್ರಯೋಪೇತೇಷುರ್ಬಾಣೋಽಭವತ್ ||

ಅನಂತರ ಆ ರುದ್ರನು ಮುಂದೆ ಒಂದು ತನ್ನ ಧನುಸ್ಸಿಗೆ ಹೆದೆಯನ್ನೇರಿಸಿ ಬಾಣವನ್ನು ಹೂಡಿ ಅದನ್ನು ಹಿಂದಕ್ಕೆ
ಎಳೆದು ಪ್ರಜಾಪತಿಗೆ ಗುರಿಯಿಟ್ಟು ಹೊಡೆದನು. ಮುಕ್ತರೂಪದಲ್ಲಿದ್ದ ಪ್ರಜಾಪತಿಗೆ ಆ ಬಾಣವು ತಗಲಿ ಅವನು ಉರ್ಧ್ವಾರ್ಧಮುಖ
ವಾಗಿ ಅಂತರಿಕ್ಷಕ್ಕೆ ನೆಗೆದನು. ಅಂತರಿಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಉರ್ಧ್ವಾರ್ಧಮುಖವಾಗಿ ನೆಗೆಯುತ್ತಿರುವ ಪ್ರಜಾಪತಿಯನ್ನು ಜನರೊಬ್ಬರೂ ಆಕಾಶದಲ್ಲಿ
ನೋಡಿ ಅದನ್ನು ಮೃಗವೆಂಬ ನಕ್ಷತ್ರರಾಶಿಯೆಂದು ಕರೆಯುತ್ತಾರೆ. (Stars in the Orion) ಎಂದರೆ ರೋಹಿಣೀ ಮತ್ತು

ಆರ್ಪಣಸನ್ನಿಹಿತಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿರುವ ಮೃಗಶೀರ್ಷನಕ್ಷತ್ರವೆಂದು ಹೇಳುವರು. ಪ್ರಜಾಪತಿಯು ನಕ್ಷತ್ರರೂಪನಾಗಿ ಇರುವನೆಂಬ ಭಿನ್ನಾಭಿಪ್ರಾಯವು. ಮೃಗರೂಪದಿಂದಿದ್ದ ಪ್ರಜಾಪತಿಯನ್ನು ಬಾಣದಿಂದ ಪ್ರಹರಿಸಿದ ರುದ್ರನು ಮೃಗವ್ಯಾಧನೆಂಬ ಹೆಸರಿನಿಂದ ಆಕಾಶದಲ್ಲಿ ಗೋಚರಿಸುತ್ತಾನೆ. ರೋಹಿತವೆಂಬ ಕೆಂಪುಜಂಕೆಯ ರೂಪದಿಂದಿದ್ದ (ಮೃಗೀ) ಪ್ರಜಾಪತಿಯ ಪುತ್ರಿಯು ಆಕಾಶದಲ್ಲಿ ರೋಹಿಣೀ ನಕ್ಷತ್ರರೂಪದಿಂದ ಗೋಚರಿಸುತ್ತಾಳೆ. ರುದ್ರನಿಂದ ಪ್ರೇರಿತನಾದ ಬಾಣವು ಕಾಂಡ (ಬಾಣದ ಉದ್ದವಾದ ಕಡ್ಡಿ) ಶಲ್ಯ (ಅಲಗು) ತುದಿ (ಹರಿತವಾದ ಮೊನೆ) ಎಂಬ ಮೂರು ಭಾಗಗಳುಳ್ಳದ್ದಾಯಿತು. ಆದ್ದರಿಂದ ಬಾಣದಲ್ಲಿ ಈಗಲೂ ಈ ಮೂರು ಭಾಗಗಳಿರುವವು.

ತದ್ವಾ ಇದಂ ಪ್ರಜಾಪತೇ ರೇತಃ ಸಿಕ್ತಮಧಾವತ್ತತ್ಸರೋಽಭವತ್ತೇ
ದೇವಾ ಅಬ್ರುವನ್ಮೇದಂ ಪ್ರಜಾಪತೇ ರೇತೋ ದುಷದಿತಿ
ಯದಬ್ರುವನ್ಮೇದಂ ಪ್ರಜಾಪತೇ ರೇತೋ ದುಷದಿತಿ ತನ್ನಾ-
ದುಷಮಭವತ್ತನ್ನಾದುಷಸ್ಯ ಮಾದುಷತ್ವಂ ಮಾದುಷಂ ಹ ವೈ
ನಾಮೈತದ್ಯನ್ನಾನುಷಂ ಸನ್ನಾನುಷಮಿತ್ಯಾಚಕ್ಷತೇ ಪರೋಕ್ಷೇಣ
ಪರೋಕ್ಷಪ್ರಿಯಾ ಇವ ಹಿ ದೇವಾಃ ||

ಅಥ ಮನುಷ್ಯೋತ್ಪತ್ತಿಂ ದರ್ಶಯತಿ—ಮೃಗರೂಪೇಣ ಪ್ರಜಾಪತಿನಾ ಯದ್ರೇತೋ
ಮೃಗ್ಯಾಂ ಸಿಕ್ತಂ ತದೇತದತಿಬಹುತ್ವಾದ್ಭೂತಮಾ ಪತಿತಂ ಸತ್ಪ್ರವಾಹರೂಪೇಣಾಧಾವತ್ ||
ತಚ್ಚ ಕ್ಷಚಿನ್ನಿದೇವೇನ ಸ್ಥಾಯಿ ಸೌಧಂ ಸರೋಃಭೂತ್ || ತೇ ದೇವಾ ಏವಮಬ್ರುವನ್ಮ-
ಜಾಪತೇರಿದಂ ರೇತೋ ಮಾ ದುಷದ್ದುಷ್ಯಮಸ್ತುತ್ಯಂ ಮಾ ಭೂದಿತಿ || ಯಸ್ಮಾನ್ನಾದುಷದಿತ್ಯ-
ವದಂಸ್ತಸ್ಮಾದ್ದೋಷರಹಿತಸ್ಯ ರೇತಸೋ ಮಾದುಷಮಿತಿ ನಾಮ ಸಂಪನ್ನಂ || ಜನಾಸ್ತು ದಕಾರ-
ಸ್ಥಾನೇ ನಕಾರಂ ಪ್ರಕ್ಷಿಪ್ಯ ಮಾನುಷಮಿತಿ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಕ್ಷತ್ರಿಯಾದಿ ಶರೀರಮಾಚಕ್ಷತೇ | ತದ್ವ-
ಸ್ತುತೋ ದೈವಾಚಾರೇಣ ದೋಷರಹಿತತ್ವಾದ್ವಾದುಷವೇವ | ತಥಾ ಸತಿ ಮಾದುಷನಾಮ
ಯೋಗ್ಯಮಪಿ ತಚ್ಚರೀರಂ ಪರೋಕ್ಷೇಣ ನಾಮ್ನಾ ವ್ಯವಹರ್ತವ್ಯಮಿತ್ಯಭಿಪ್ರೇತ್ಯ ವರ್ಣವ್ಯತ್ಯ-
ಯೇನ ಮಾನುಷಮಿತ್ಯಾಚಕ್ಷತೇ | ಯಸ್ಮಾಲ್ಲೋಕೇ ದೇವತತ್ವಜ್ಞಾ ಉತ್ತಮಾಃ ಪುರುಷಾಃ
ಪರೋಕ್ಷಪ್ರಿಯಾ ಇವ ಹಿ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷೇ ಮಾತಾಪಿತೃನಿರ್ಮಿತೇ ದೇವದತ್ತಾದಿನಾಮ್ನಿ ನ ಪ್ರೀತಿಂ
ಕುರ್ವಂತಿ ಕಿಂತೂಪಾಧ್ಯಾಯಾಚಾರ್ಯಸ್ವಾಮೀತ್ಯಾದಿಕೇ ಮಾತಾಪಿತೃದೀನಾಮುಕ್ಲ್ಯಪ್ರತ್ಯೇನ
ಪರೋಕ್ಷೇ ನಾಮ್ನಿ ಪ್ರೀತಿಂ ಕುರ್ವಂತಿ ತಸ್ಮಾತ್ಪರೋಕ್ಷತ್ವಾಯ ನಕಾರಪ್ರಕ್ಷೇಪೋ ಯುಜ್ಯತೇ ||

ಇನ್ನು ಮೃಗರೂಪದಲ್ಲಿದ್ದ ಪ್ರಜಾಪತಿಯ ರೇತಸ್ಸು (ವೀರ್ಯವು) ಒಹಳನಾಗಿದ್ದುದರಿಂದ ತನ್ನ ಪುತ್ರಿಯಾದ ಮೃಗಿಯಲ್ಲಿ
ಸಿಕ್ತವಾಗಿ ಉಳಿದ ಭಾಗವು ಭೂಮಿಯಲ್ಲಿ ಬಿದ್ದು ಪ್ರವಾಹರೂಪದಿಂದ ನದಿಯಂತೆ ಹರಿಯಲುಪಕ್ರಮಿಸಿ ಒಂದು ತಗ್ಗಾದ
ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ಸಂಗ್ರಹವಾಗಿ ಮಹಾಸರೋವರವಾಗಿ ಪರಿಣಮಿಸಿತು. ಅದನ್ನು ನೋಡಿ ದೇವತೆಗಳು ಪ್ರಜಾಪತಿಯ ಈ ವೀರ್ಯವು
ಅಸ್ಪೃಶ್ಯ (ಮುಟ್ಟಬಾರದೆಂದು) ವೆಂದೂ ಮಾದುಷತ್ ಕೆಟ್ಟದ್ದೆಂದೂ ಜನರು ಭಾವಿಸದಂತಾಗಲಿ ಎಂದು ಅಪೇಕ್ಷಿಸಿದರು.
ದೇವತೆಗಳು ಅದನ್ನು ಮಾದುಷತ್ ಎಂದು ಕರೆದದ್ದರಿಂದ ದೋಷರಹಿತವಾದ ಪ್ರಜಾಪತಿಯ ರೇತೋರೂಪವಾದ ಸರೋವರಕ್ಕೆ
ಮಾದುಷತ್ ಎಂದೇ ಹೆಸರಾಯಿತು. ಜನರು ಮಾದುಷ ಎಂಬ ಶಬ್ದದ ದಕಾರಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ನಕಾರವನ್ನು ಸೇರಿಸಿ ಪಠಿಸುವುದರಿಂದ

ಬ್ರಾಹ್ಮಣಪುತ್ರಿಯಾದಿ ಜನರನ್ನು ಮಾನುಷ ಎಂದು ಕರೆಯುತ್ತಾರೆ. ನ್ಯಾಯವಾಗಿ ನೋಡಿದರೆ ಮಾಘುಷಶಬ್ದಕ್ಕೆ (ಮಾದುಷ) ದೋಷರಹಿತವಾಗುವುದು ಎಂದೇ ಅರ್ಥವು. ಹೀಗಿರುವಾಗ ಜನರು ತಮ್ಮ ಶರೀರವನ್ನು ಸಾಧಾರಣಾರ್ಥವಿರುವ ಮಾಘುಷ ಶಬ್ದದಿಂದ ವ್ಯವಹರಿಸುವುದಕ್ಕೆ ಬದಲಾಗಿ ಪರೋಕ್ಷಾರ್ಥವಿರುವ (ಎಂದರೆ ಮಾದುಷ ಎಂಬ ಶ್ರೇಷ್ಠಾರ್ಥವಿರುವ) ಶಬ್ದದಿಂದಲೇ ವ್ಯವಹರಿಸುತ್ತಾರೆ; ಆದ್ದರಿಂದ ದೇವತೆಗಳಂತೆ ಯೋಗ್ಯರೂ, ಪೂಜ್ಯರೂ ಆದ ಪುರುಷರು ಲೋಕವ್ಯವಹಾರದಲ್ಲಿ ಪರೋಕ್ಷಪ್ರಿಯ ರಾಗಿಯೇ (ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷವಾಗಿ ತೋರುವ ಅರ್ಥವಲ್ಲದೆ ಗೂಢಾರ್ಥವಿರುವ ಶಬ್ದಗಳಿಂದಲೇ ತೃಪ್ತರಾಗಿ) ಇರುತ್ತಾರೆ. ಹೇಗೆಂದರೆ ತಮಗೆ ಮಾತಾಪಿತೃಗಳು ಇಟ್ಟ ದೇವದತ್ತ ಮೊದಲಾದ ಸಾಮಾನ್ಯನಾಮಗಳಿಗಿಂತ ತಮ್ಮ ಯಶಸ್ಸನ್ನು ಪ್ರಕಾಶಗೊಳಿಸುವ ಉಪಾಧ್ಯಾಯ, ಆಚಾರ್ಯ, ಸ್ವಾಮಿ ಎಂದು ಮೊದಲಾದ ಅನ್ವರ್ಥನಾಮಗಳಿಂದಲೇ ತೃಪ್ತಿಸುತಾರೆ. ದೇವತೆಗಳೂ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷವಾಗಿ ಗೋಚರಿಸದೆ ಪರೋಕ್ಷದಲ್ಲಿದ್ದು ಕೊಂಡೇ ಸ್ತುತ್ಯಾದಿಗಳನ್ನು ಸ್ವೀಕರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ದೇವತೆಗಳು ಪರೋಕ್ಷಪ್ರಿಯರು ಎಂದು ಹೇಳುವರು. ಆದ್ದರಿಂದ ಪರೋಕ್ಷವಸ್ತುವನ್ನು ಪ್ರದರ್ಶಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಮಾದುಷಶಬ್ದದಲ್ಲಿ ದಕಾರಕ್ಕೆ ಬದಲಾಗಿ ನಕಾರವನ್ನು ಸೇರಿಸಿ ಮಾನುಷ ಎಂದು ಉಪಯೋಗಿಸುವರು.

English Translation

(Prajapati's illegal intercourse with his daughter and the consequences of it.

. The origin of Bhutavan)

Prajapati thought of cohabiting with his own daughter, whom some call "Heaven," others, "Dawn" (Ushas). He transformed himself into a buck of a kind of deer (risya) whilst his daughter assumed the shape of a female deer (rohit). He approached her. The gods saw it (crying): "Prajapati commits an act never done before." (In order to avert the evil consequences of this incestuous act), the gods inquired for some one who might destroy the evil consequences of it. Among themselves they did not find any one who might do that at (one for Prajapati's crime). They then put the most fearful bodies (for the gods have many bodies) of theirs in one. This aggregate of the most fearful bodies of the gods became a god Bhutavan by name. For he who knows this name only is born. The gods said to him, "Prajapati has committed an act which he ought not to have committed. Pierce this (the incarnation of his evil deed.)" So he did. He then said, "I will choose a boon from you." They said, "Choose". He then chose as his boon sovereignty over cattle. That is the reason that his name is pasuman, i.e. having cattle. He who knows on this earth only this name (pasuman), becomes rich in cattle.

He (Bhutavan) attacked him (the incarnation of Prajapati's evil deed) and pierced him (with an arrow). After having pierced him he sprang up (and became a constellation). They call him mriga, i.e. deer (stars in the Orion), and him

who killed that being (which sprang from Prajapati's misdeeds, mriga vyadha, i.e., hunter of the deer (name of star). The female deer Rohit (into which Prajapati's daughter had been transformed) became (the constellation) Rohini. The arrow (by which the phantom of Prajapati's sin was pierced) which had three parts (shaft, steel and point) became such an arrow (in the sky). The sperm which had been poured forth from Prajapati, flew down on the earth and became a lake. The gods said, "May this sperm of Prajapati not be spilt (ma dushat)," This became the madusham. This name madusha is the same as manusha, i.e. man. For the word manusha, i.e., man, means "one who should not be spoiled (madushan). This (madusha) is a (commonly) unknown word. For the gods like to express themselves in such terms unknown to men.

ಇತಿ ಶ್ರೀಮತ್ಸಾಯಣಾಚಾರ್ಯವಿರಚಿತೇ ಮಾಧವೀಯೇ ವೇದಾರ್ಥಪ್ರಕಾಶ

ಐತರೇಯಬ್ರಾಹ್ಮಣಭಾಷ್ಯೇ ತ್ರಯೋದಶಾಧ್ಯಾಯಸ್ಯ ನವಮಃ ಖಂಡಃ

ಇಲ್ಲಿಗೆ ಐತರೇಯಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿ ಹದಿನೂರನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ ಒಂಬತ್ತನೆಯ ಖಂಡವು
ಸಮಾಪ್ತವಾದುದು.

ಅಥ ತ್ರಯೋದಶಾಧ್ಯಾಯೇ ದಶಮಃ ಖಂಡಃ

ಹದಿನೂರನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ ಹತ್ತನೆಯ ಖಂಡವು

[ಪ್ರಜಾಪತಿಯ ಸ್ವಲನವಾದ ವೀರ್ಯದಿಂದ ನಾನಾವಿಧ ಪ್ರಾಣಿಗಳು ಹೇಗೆ ಉತ್ಪನ್ನವಾದವು ಎಂಬ ವಿಚಾರ.
ರುದ್ರದೇವನನ್ನು ಸ್ತುತಿಸಲಾಗಿರುವ ಋಕ್ಕು ಮತ್ತು ರುದ್ರನನ್ನು ಸಮಾಧಾನಪಡಿಸಿದ ವಿಚಾರ].

ತದಗ್ನಿನಾ ಸರ್ಯಾದಧುಸ್ತನ್ಮರುತೋಽಧೂನ್ವಂಸ್ತದಗ್ನಿನಃ ಪ್ರಾಚ್ಯಾ-
ನಯತ್ತದಗ್ನಿನಾ ವೈಶ್ವಾನರೇಣ ಸರ್ಯಾದಧುಸ್ತನ್ಮರುತೋಽ-
ಧೂನ್ವಂಸ್ತದಗ್ನಿವೈಶ್ವಾನರಃ ಪ್ರಾಚ್ಯಾನಯತ್ತಸ್ಯ ಯದ್ರೇತಸಃ
ಪ್ರಥಮಮುದದೀಪ್ಯತ ತದಸಾನಾದಿತ್ಯೋಽಭವದ್ಯದ್ವಿತೀಯ-
ಮಾಸೀತ್ತದ್ಭೃಗುರಭವತ್ತಂ ವರುಣೋ ನೈಗೃಹ್ಣೀತ ತಸ್ಮಾತ್ಸ

ಭೃಗುರ್ವಾರುಣಿರಥ ಯತ್ಪ್ರತೀಯಮದೀದೇದಿನ ತ ಆದಿತ್ಯಾ
ಅಭವನ್ಯೇಜ್ಞಾರಾ ಆಸಂಸ್ತೇಜ್ಞಿರಸೋಽಭವನ್ಯದಂಗಳಾರಾಃ
ಪುನರವಶಾಂತಾ ಉದದೀಪ್ಯಂತ ತದ್ಭೃಹಸ್ಪತಿರಭವತ್ |

ಅಥಾಽಽದಿತ್ಯಾದಿ ದೇವತೋತ್ಪತ್ತಿಂ ದರ್ಶಯತಿ--ಪ್ರಜಾಪತೇಃ ಸಂಬಂಧಿ ಯದ್ರೇತೋ
ದೈವೈರ್ದೋಷರಹಿತಂ ಕೃತಂ ತದ್ರೇತೋ ದೇವಾ ಅಗ್ನಿನಾ ಪರ್ಯಾದಧುಃ ಪರಿತೋ ವೇಷ್ಠಿ-
ತವಂತಃ | ಸರೋರೂಪೇಣಾವಸ್ಥಿತಸ್ಯ ರೇತಸೋ ದಾಹೇನ ದ್ರವೀಭಾವಂ ನಿವಾರಯಿತುಂ ಪರಿ-
ತೋಽಗ್ನಿಂ ಪ್ರಜ್ವಲಿತವಂತ ಇತ್ಯರ್ಥಃ || ಯದಾಽಗ್ನಿಃ ಪ್ರಜ್ವಲಿತಸ್ತದಾ ಮರುತೋ ವಾಯವ-
ಸ್ತದ್ರೇತೋಽಧೂನ್ವನೋಷಣಾಯ ವಾಯುಸಂಯುಕ್ತಮಕುರ್ವತ್ || ಸೋಽಗ್ನಿಸ್ತದ್ರೇತೋ
ನ ಪ್ರಾಚ್ಯಾವಯತ್ || ದ್ರವೀಭಾವಾತ್ಪ್ರಚ್ಯುತಂ ನಾಕರೋತ್ || ದ್ರವಬಾಹುಲ್ಯಾತ್ಪಿಂದಾ-
ಕಾರಂ ಕರ್ತುಂ ನಾಶಕ್ನೋದಿತ್ಯರ್ಥಃ || ವೈಶ್ವಾನರೋ ನಾಮ ಕಶ್ಚಿದಗ್ನಿವಿಶೇಷಃ | ಪ್ರಾಣಿನಾ-
ಮುದರೇ ಪ್ರವಿಶ್ಯಾನ್ನಪಾನಾದಿಕಂ ಪಾಚಯತಿ | ತಥಾ ಚ ಭಗವತೋಕ್ತಂ ||

“ ಅಹಂ ವೈಶ್ವಾನರೋ ಭೂತ್ವಾ ಪ್ರಾಣಿನಾಂ ದೇಹಮಾಶ್ರಿತಃ ||

ಪ್ರಾಣಾಪಾನಸಮಾಯುಕ್ತಃ ಪಜಾನ್ಯುನ್ನಂ ಜಹುವಿಧಂ ” || ಇತಿ ||

ತೇನ ವೈಶ್ವಾನರನಾಮಕಾಗ್ನಿವಿಶೇಷೇಣ ತದ್ರೇತಃ ಪೂರ್ವವತ್ಪರ್ಯಾದಧುಃ || ದೇವೈರಗ್ನೌ
ಪರಿಕ್ಷಿಪ್ತೇ ಸತಿ ಮರುತಸ್ತದ್ರೇತಃ ಪೂರ್ವವದಧೂನ್ವತ್ || ಸೋಽಯಂ ವೈಶ್ವಾನರೋಽಗ್ನಿಸ್ತ
ದ್ರೇತೋ ದ್ರವೀಭಾವಾತ್ಪ್ರಚ್ಯುತಮಕರೋತ್ || ತಸ್ಯ ಪಿಂಡೀಭೂತಸ್ಯ ರೇತಸೋ ಯತ್ಪ್ರಥಮಂ
ಪಿಂಡರೂಪಮುದದೀಪ್ಯತೋದ್ಧೀಪ್ತಮಭೂತ್ತದ್ರೂಪಮಸೌ ದಿವಿ ದೃಶ್ಯಮಾನ ಆದಿತೋಽ-
ಭವತ್ || ದ್ವಿತೀಯಂ ಯತ್ಪಿಂಡರೂಪಮಾಸೀತ್ತದ್ಭೃಗುರಭವತ್ತಂ ಭೃಗುಂ ವರುಣೋ
ನ್ಯಗೃಹ್ಣೀತ ನಿಗೃಹ್ಯ ಸ್ವಪುತ್ರತ್ವೇನ ಸ್ವೀಕೃತವಾ ತಸ್ಮಾತ್ಸಭೃಗುರ್ವಾರುಣಿರತ್ಯುಜ್ಯತೇ ||
ವರುಣಸ್ಯಾಪತ್ಯಂ ವಾರುಣಿಃ | ಏತದೇವಾಭಿಪ್ರೇತ್ಯ ತೈತ್ತಿರೀಯಾ ಆಮನಂತಿ “ ಭೃಗುರ್ನ್ಯ
ವಾರುಣಿಃ | ವರುಣಂ ಪಿತರಮುಪಸಸಾರ ’ ಇತಿ | ಅಥಾನಂತರಂ ತೃತೀಯಂ ಪಿಂಡರೂಪ-
ಮದೀದೇದಿನಾತಿಶಯೇನ ದೀಪ್ತಮೇವಾಸೀತ್ || ತ ಆದಿತ್ಯಾ ಅದಿತೇಃ ಪುತ್ರಾಃ ದೇವವಿಶೇಷಾ
ಅಭವತ್ || ಪೂರ್ವಮಾದಿತ್ಯಶಬ್ದೇನ ಮಂಡಲವರ್ತೀ ಸೂರ್ಯ ಉಕ್ತಃ ಅತ್ರ ಅದಿತೇಃ ಪುತ್ರಾಃ
ಇತರೇ ದೇವಾ ಉಚ್ಯಂತೇ | ಯೇ ರೇತಃಪಿಂಡಾ ದಗ್ಧಾಃ ಸಂತೋಽಜ್ಞಾರಾ ಅಭವಂಸ್ತೇ
ಸರ್ವೇಪ್ಯಂಗಿರೋನಾಮಕಾ ಷುಷಯೋಽಭವತ್ || ಪುನರಪಿ ತತ್ರ ಯದಂಗಳಾರಾ ಯೇಕೇ-
ಚಿದಂಗಳಾರಾ ಅವಶಾಂತಾಃ ಶಾಂತಿರಹಿತಾಃ ಸಂತ ಉದದೀಪ್ಯಂತ, ಉತ್ಕರ್ಷೇಣ ದೀಪ್ತಾ-
ಸ್ತತ್ಸರ್ವಂ ಬೃಹಸ್ಪತಿರಭವತ್ ||

ಅನಂತರ ದೇವತೆಗಳು ಪ್ರಜಾಪತಿಯ ಸಂಬಂಧವಾದ ರೇತಸ್ಸನ್ನು ದೋಷರಹಿತವನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಿದಮೇಲೆ ಸರೋವರ
ರೂಪದಲ್ಲಿ ದ್ರವರೂಪದಿಂದಿರುವ ಆ ರೇತಸ್ಸನ್ನು ದ್ರವರಹಿತವನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಬೇಕೆಂದು ಯೋಚಿಸಿ ಆ ಸರೋವರದ ಸುತ್ತಲೂ
ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಹೊತ್ತಿಸಿ ಉರಿಸತೊಡಗಿದರು. ಸರೋವರದ ಸುತ್ತಲೂ ಅಗ್ನಿಯು ಪ್ರಜ್ವಲಿತವಾಗಿ ಉರಿಯುತ್ತಿರುವಾಗ ವಾಯುವು

ರೇತಸ್ಸನ್ನಲ್ಲಿ ಸೇರಿರುವ ದ್ರವ್ಯವನ್ನು ಒಣಗಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ರೇತಸ್ಸನ್ನು ಅಲ್ಲೋಲಕಲ್ಲೋಲವನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಿತು. ಅದರೂ ಸಹ ಅಗ್ನಿಯು ತನ್ನ ಶಾಖದಿಂದ ರೇತಸ್ಸನ್ನಲ್ಲಿ ದ್ರವಭಾವವು ವಿಶೇಷವಾಗಿದ್ದುದರಿಂದ ಅದನ್ನು ಪರಿಹರಿಸಿ ಅದನ್ನು ಪಿಂಡಾಕಾರಕ್ಕೆ (ಘನದ್ರವ್ಯ, ಘಟ್ಟಿಯಾದ ಪದಾರ್ಥ) ಪರಿವರ್ತಿಸಲು ಅಗ್ನಿಗೆ ಸಾಧ್ಯವಾಗಲಿಲ್ಲ. ಅದ್ದರಿಂದ ದೇವತೆಗಳು ಅಗ್ನಿಯಿಂದ ಸಾಧ್ಯವಾಗದ ಈ ಕಾರ್ಯವನ್ನು ವೈಶ್ವಾನರನಾಮಕನಾದ ಅಗ್ನಿಯ ರೂಪವಿಶೇಷದಿಂದ ಸಾಧಿಸಲು ಪ್ರಯತ್ನ ಮಾಡಿದರು. ಈ ವೈಶ್ವಾನರಂನಿಯು ಸಮಸ್ತಪ್ರಾಣಿಗಳ ಉದರಗಳಲ್ಲಿ ಜಾತರಾಗ್ನಿರೂಪದಿಂದ ಪ್ರವೇಶಮಾಡಿ ಅನ್ನಪಾನಾದಿಗಳ ಪಚನಕಾರ್ಯದಲ್ಲಿ ತೊಡಗಿರುವನು.

ಅಹಂ ವೈಶ್ವಾನರೋ ಭೂತ್ವಾ ಪ್ರಾಣೇನಾಂ ದೇಹಮಾಶ್ರಿತಃ |

ಪ್ರಾಣಾಪಾನಸಮಾಯುಕ್ತಃ ಪಚಾಮ್ಯನ್ನಂ ಚತುರ್ವಿಧಂ ||

ನಾನೇ ವೈಶ್ವಾನರಾಗ್ನಿರೂಪದಿಂದ ಪ್ರಾಣಿಗಳ ದೇಹದಲ್ಲಿದ್ದುಕೊಂಡು ಪ್ರಾಣ ಅಪಾನಗಳಿಂದ ಪ್ರಾಣವಾಯುಗಳ ಸಹಾಯದಿಂದ ಪ್ರಾಣಿಗಳು ತಿನ್ನುವ ನಾಲ್ಕುವಿಧವಾದ ಅನ್ಯಾದ್ಯಾಹಾರಗಳನ್ನು ಪಚನಮಾಡುತ್ತೇನೆ ಎಂದು ಭಗವಂತನೇ ಹೇಳಿದ್ದಾನೆ. ಅದ್ದರಿಂದ ದೇವತೆಗಳು ವೈಶ್ವಾನರಾಗ್ನಿಯ ಸಾಮರ್ಥ್ಯವು ವಿಶೇಷವಾಗಿರುವುದೆಂದು ತಿಳಿದು ಆ ಪ್ರಜಾಪತಿಯೇ ರೇತಸ್ಸನ್ನು ಶೋಷಿಸಲು (ಒಣಗಿಸಲು) ವೈಶ್ವಾನರಾಗ್ನಿಯನ್ನು ಸರೋವರದ ಸುತ್ತಲೂ ಸ್ಥಾಪಿಸಿದರು. ನಾಯುವೂ ಪೂರ್ವದಂತೆ ಸರೋವರವನ್ನು ಪ್ರವೇಶಿಸಿ ಅದನ್ನು ಅಲ್ಲೋಲಕಲ್ಲೋಲವನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಿ ಶೋಷಿಸಲು ಪ್ರಾರಂಭಿಸಿತು. ಹೀಗೆ ನಾಯು ಸಹಾಯದಿಂದ ವೈಶ್ವಾನರಾಗ್ನಿಯು ಪ್ರಜಾಪತಿಯ ರೇತಸ್ಸನ್ನು ದ್ರವೀಭಾವದಿಂದ ಬೇರ್ಪಡಿಸಿ ಪಿಂಡಾಕಾರವಾದ ಘನಪದಾರ್ಥವನ್ನಾಗಿ ಪರಿವರ್ತಿಸಿತು. ಈ ರೀತಿ ರೇತಸ್ಸು ಅನೇಕಪಿಂಡಗಳಾಗಿ (ಗೋಳಾಕಾರವಾಗಿ) ಪರಿವರ್ತಿಸಲ್ಪಟ್ಟು ಜ್ವಾಲ್ಮಲಮಾನವಾಗಿ ಪ್ರಕಾಶಿಸತೊಡಗಿತು. ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಮೊದಲನೆಯ ಪಿಂಡರೂಪವಾದ ತೇಜೋರಾಶಿಯೇ ಸ್ವರ್ಗದಲ್ಲಿ (ಆಕಾಶದಲ್ಲಿ) ಕಾಣುವ ಆದಿತ್ಯನಾಯಿತು. ಎರಡನೆಯ ಪಿಂಡವು ಭೃಗುಮುಷಿಯಾಯಿತು. ಈ ಭೃಗುವನ್ನು ವರುಣನು ತನ್ನ ಪುತ್ರನನ್ನಾಗಿ ಸ್ವೀಕರಿಸಿದನು. ಅದ್ದರಿಂದ ಭೃಗುಮುಷಿ ಭೃಗುವಾರುಣಿಃ ವರುಣಪುತ್ರನಾದ ಭೃಗುಮುಷಿ ಎಂದು ಹೆಸರಾಯಿತು. ವರುಣನ ಮಗನಾದ್ದರಿಂದ ವಾರುಣಿಯೆಂದೂ ಹೇಳುವರು. ಇದನ್ನೇ ಗಮನದಲ್ಲಿಟ್ಟುಕೊಂಡು ತ್ರೈತ್ತೀಯ ಶಾಖಾಧ್ಯಾಯಿಗಳು - ಭೃಗುರ್ವೈವಾರುಣಿಃ | ವರುಣಂ ಪಿತರಮುಪಸಸಾರ (ತೈ. ಉ. ೩-೧) ಎಂದು ಪಠಿಸುವರು. ಅನಂತರ ಮೂರನೆಯ ಪಿಂಡವು ಅತಿಯಾಗಿ ಪ್ರಕಾಶಿಸುತ್ತಿದ್ದು ಅದಿತಿಪುತ್ರರಾಗಿ ಆದಿತ್ಯರು ಎಂಬ ಹೆಸರಿನಿಂದ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಯಿತು. ಆದಿತ್ಯ ಎಂದರೆ ಮಂಡಲವರ್ತಿಯಾದ ಸೂರ್ಯನು. ಇಲ್ಲಿ ಆದಿತ್ಯಾ ಎಂಬ ಶಬ್ದದಿಂದ ಅದಿತಿಪುತ್ರರಾದ ಇತರ ದೇವತೆಗಳು ಸೂಚಿತರಾಗಿರುವರು ಎಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಅನಂತರ ಮತ್ತೆ ಕೆಲವು ಪಿಂಡಗಳು ಜೆನ್ನಾಗಿ ದಗ್ಧವಾಗಿ (ಉರಿದು) ಕೆಂಡಗಳಾದವು. ಆ ಕೆಂಡಗಳಿಂದ ಅಂಗಿರ ಎಂಬ ಮುಷಿಗಳು ಉತ್ಪನ್ನರಾದರು. ಮತ್ತು ಇನ್ನೂ ಉರಿಯುತ್ತಲೇ ಇದ್ದು ಆರಿಹೋಗದಿದ್ದ ಎಂದರೆ ಮತ್ತೆ ಮತ್ತೆ ಪ್ರಕಾಶಮಾನವಾಗಿ ಉರಿಯತೊಡಗಿದ್ದ ಕೆಂಡಗಳಿಂದ ಬೃಹಸ್ಪತಿಯು ಉತ್ಪನ್ನನಾದನು.

ಯಾನಿ ಪರಿಕ್ಷಾಣಾನ್ಯಾಸಂಸ್ತೇ ಕೃಷ್ಣಾಃ ಪಶವೋಽಭವನ್ಯಾ ಲೋಹಿನೀ

ಮೃತ್ತಿಕಾ ತೇ ರೋಹಿತಾ ಅಥ ಯದ್ಭಸ್ಮಾಸೀತ್ತತ್ಪರುಷ್ಯಂ

ವ್ಯಸರ್ಪದ್ಗೋ ಗವಯಃ ಋಶ್ಯ ಉಷ್ಣೋ ಗರ್ಧಭ ಇತಿ

ಯೇ ಚೈತೇರುಣಾಃ ಪಶವಸ್ತೇ ಚ |

ಅಥ ಪತುಸ್ಕೃಷ್ಟಿಂ ದರ್ಶಯತಿ—ಅಂಗಾರೇಷು ಶಾಂತೇಷು ಯಾನಿ ಕೃಷ್ಣವರ್ಣಾನ್ಯಾಸೌ
ಕಾಷ್ಠಾನಿ ತೇ ಕೃಷ್ಣವರ್ಣಾಃ ಪಶವೋಽಭವತ್ || ಅಗ್ನಿವಾಹೇನ ಭೂಮೌ ಯಾ ಲೋಹಿನೀ
ರಕ್ತವರ್ಣಾ ಮೃತ್ತಿಕಾ ತಿಷ್ಠತಿ ತೇ ರೋಹಿತಾ ರಕ್ತವರ್ಣಾಃ ಪಶವೋಽಭವತ್ || ಅತ್ರಾಗ್ನಿ-
ಸ್ಥಾನೇ ಯದ್ಭಸ್ಮಾಸೀತ್ತತ್ಪರುಷ್ಯಂ ಪರುಷತರೀರಜಾತಂ ಭೂತ್ಯಾ ವ್ಯಸರ್ಪತ್ || ವಿವಿಧಮುರ-
ಣ್ಯಾದಾವಗಚ್ಛತ್ || ಕಿಂ ತತ್ಪರುಷ್ಯಮಿತಿ ತದೇವೋಚ್ಯತೇ | ಗೌರೋ ಗವಯಃ ಷುಕ್ಯ ಇತ್ಯೇತೇ-
ರಣ್ಯಮೃಗಾಃ | ಉಷ್ಮಗರ್ಧಭೌ ಪ್ರಸಿದ್ಧೌ || ಏವಮಾದಿಕಂ ಪರುಷತರೀರಂ | ಯೇಽಪ್ಯೇತೇಃ-
ರುಣಾಃ ಪಶವಸ್ತೇ ಚ ವ್ಯಸರ್ಪತ್ ||

ಅನಂತರ ಕೆಂಡಗಳು ಅರಿಹೋಗಿ ಅಂಗಾರ (ಇಜ್ಜಲು)ಗಳಾದಮೇಲೆ ಅವುಗಳು ಕಪ್ಪುಬಣ್ಣದ ಪಶುಗಳಾದವು.
ಅಗ್ನಿಯು ಉರಿದಮೇಲೆ ತಳದಲ್ಲಿ ಇದ್ದ ಕೆಂಪಾದ ಮೃತ್ತಿಕೆಯ (ಮಣ್ಣು) ಕೆಂಪುಬಣ್ಣದ ಪಶುಗಳಾದವು. ಬಾದಿಯಿಂದ (ಭಸ್ಮ)
ಪರುಷ್ಯಪಶುಗಳು ಎಂದರೆ ಗೌರ, ಗವಯ, ಷುಕ್ಯ ಎಂಬ ಅರಣ್ಯಮೃಗಗಳೂ ಒಂಟಿ, ಕತ್ತಿ ಇವುಗಳೂ ಉತ್ಪನ್ನವಾದುವು ಇತ್ಯಾದಿ.
ಈ ಉಪಾಖ್ಯಾನದಿಂದ ಅಂಗಿರಾ ಋಷಿಗಳ ಉತ್ಪತ್ತಿವಿಚಾರವೂ ಅಂಗಿರಾ ಋಷಿಗಳಿಗೂ ಅಗ್ನಿಗೂ ಇರುವ ಸಂಬಂಧವೂ, ಅಗ್ನಿಗೆ
ಅಂಗಿರ ಎಂದು ಹೆಸರು ಬರಲು ಕಾರಣವೂ ಸಹ ವಿವೃತವಾಗಿರುವುದು.

ತಾನ್ವಾ ಏಷ ದೇವೋಽಭ್ಯನದತ ಮನು ವಾ ಇದಂ ಮನು ವೈ
ವಾಸ್ತುಹಮಿತಿ ತನೇತಯರ್ಚಾ ನಿರವಾದಯಂತ ಯೈಷಾ
ರೌದ್ರೀ ಶಸ್ಯತೇ ||

ಏವಮುಪಾಖ್ಯಾನೇನ ಅಗ್ನಿಮಾರುತಶಸ್ತ್ರಸೋದ್ಭೂತಮುಖ್ಯಧಾಯ ತಸ್ಮಿನ್ಶಾಸ್ತ್ರೇ
ಶಂಸನೀಯಾನೇಕಾನ್ಯುಚಂ ವಿಧತ್ರೇ—ತಾನ್ವೈ ತಾನೇವ ಪತುಸ್ಸರ್ವಾಃನಭಿಲಕ್ಷ್ಯೈಷ ರುದ್ರ
ಇದಂ ಸರ್ವಂ ಮನೈವೇತ್ಯಬ್ರವೀತ್ || ತಕ್ರೋಪಪತ್ತಿಂ ಜೋಕ್ತವಾ || ವಾಸ್ತುಹಂ ವಾಸ್ತು-
ಯಜ್ಞಭೂಮೌ ಹೀನಂ ಯದ್ಭಸ್ಮಮಸ್ತಿ ತತ್ಸರ್ವಂ ಮನೇತಿ ಶ್ರುತ್ಯಂತರೇಽಪಿ ಪ್ರಸಿದ್ಧಂ ||
ತಥಾ ಚ ತೈತ್ತರೀಯಾ ರುದ್ರವಾಕ್ಯಮಾನುನಂತಿ—“ಯದ್ಯಜ್ಞವಾಸ್ತೌ ಹೀಯತೇ ಮಮ ವೈ
ತತ್” || ಇತಿ || ತಂ ರುದ್ರಂ ಸರ್ವಾಸ್ತುಶೂನಭಿಗಚ್ಛಂತನೇತಯಾ ವಕ್ಷ್ಯಮಾಣಯರ್ಚಾ
ನಿರವಾದಯಂತ ನಿರಪೇಕ್ಷಮಕುರ್ವತ || ತಯಾ ತುಷ್ಣೋ ರುದ್ರಃ ಪತ್ನಪೇಕ್ಷಾಂ ಪರಿತ್ಯಜ-
ತಿ ಸ್ಮ || ಕಾ ಸರ್ಗಿತಿ ಸೋಚ್ಯತೇ || ಯೈಷಾ ರೌದ್ರೀ ರುದ್ರದೇವತಾಕಾ ತಸ್ಯತೇ ಸಾಽವ-
ಗಂತವ್ಯಾ ||

ಈರೀತಿ ಇದುವರೆಗೆ ಹೇಳಿದ ಉಪಾಖ್ಯಾನದಿಂದ ಅಗ್ನಿಮಾರುತಶಸ್ತ್ರದ ಉದ್ಭವವನ್ನು (ಪೀಠಿಕಾ ರೂಪವಾದ
ವಿಷಯವನ್ನು) ಹೇಳಿ ಈ ಶಸ್ತ್ರದಲ್ಲಿ ಪರಿಸರೇಣಾದ ಒಂದು ಋಕ್ವನ್ನು ವಿವರಿಸುವರು—ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದ ಗೌರ, ಗವಯ
ಮುಂತಾದ ಮೃಗಗಳನ್ನು ನೋಡಿ ರುದ್ರಾದೇವನು ಇಂತು ಹೇಳಿದನು. ಈ ಮೃಗಗಳೆಲ್ಲವೂ ನನಗೆ ಸೇರಬೇಕು. ಏಕೆಂದರೆ—
ಯದ್ಯಜ್ಞವಾಸ್ತೌ ಹೀಯತೇ ಮಮ ವೈ ತತ್ (ಶ್ವೆ. ಸಂ. ೩.೧.೯-೫) ಯಜ್ಞಭೂಮಿಯಲ್ಲಿ ಯಜ್ಞಮಾಡಿ ಮುಗಿದ
ನಂತರ ಅಲ್ಲಿ ಉಳಿದಿರುವ ಸಮಸ್ತ ಪದಾರ್ಥಗಳೂ ನನಗೆ ಸೇರಬೇಕು. ಇದು ಶ್ರುತಿಪ್ರಸಿದ್ಧವು ಎಂದು ಹೇಳಿದನು. ಹೀಗೆಹೇಳಿ

ಅಲ್ಲಿದ್ದ ಪಶುಗಳನ್ನೆಲ್ಲಾ ತೆಗೆದುಕೊಂಡು ಹೋಗುತ್ತಿರುವ ರುದ್ರದೇವನನ್ನು ಸಮಾಧಾನಪಡಿಸುತ್ತಾ ದೇವತೆಗಳು ಮುಂದೆ ಹೇಳುವ ಋಕ್ಕನ್ನು ಪಠಿಸಿ ಅವನು ಆ ಪಶುಗಳನ್ನು ತೆಗೆದುಕೊಳ್ಳದೆ ಅಲ್ಲಿಯೇ ಬಿಟ್ಟುಹೋಗುವಂತೆ ಮಾಡಿದರು. ಈ ವಿಧವಾದ ಸಮಾಧಾನದಿಂದ ರುದ್ರದೇವನು ಸಂತುಷ್ಟನಾಗಿ ಪಶುಗಳನ್ನು ತೆಗೆದುಕೊಳ್ಳದೆ ಅಲ್ಲಿಯೇ ಬಿಟ್ಟುಹೋದನು. ದೇವತೆಗಳು ರುದ್ರದೇವನನ್ನು ಸಮಾಧಾನಪಡಿಸಿದ ಋಕ್ಕು ಯಾವುದೆಂದರೆ ಅದನ್ನು ವಿಶದಪಡಿಸುವರು. ಆ ಋಕ್ಕಿಗೆ ರೌದ್ರೀ ಋಕ್ ಎಂದರೆ ರುದ್ರದೇವತಾಕವಾದ ಮಂತ್ರವು ಎಂದು ಹೇಳಲ್ಪಡುವುದು.

ಆ ತೇ ಪಿತರ್ನುರುತಾಂ ಸುನ್ನುನೇತು ಮಾ ನಃ ಸೂರ್ಯಸ್ಯ
ಸಂದೃಶೋ ಯುಯೋಥಾಃ | ತ್ವಂ ನೋ ವೀರೋ ಅವತಿ
ಕ್ಷಮೇಥಾಃ ಇತಿ ಬ್ರೂಯಾನ್ನಾಭಿ ನ ಇತ್ಯನಭಿಮಾನುಕೋ ಹೈಷ
ದೇವಃ ಪ್ರಜಾ ಭವತಿ | ಪ್ರಜಾಯೇಮಹಿ ರುದ್ರಿಯ ಪ್ರಜಾ-
ಭಿರಿತಿ ಬ್ರೂಯಾನ್ನ ರುದ್ರೇತ್ಯೇತಸ್ಯೈವ ನಾನ್ಮುಃ ಪರಿಹೃತ್ಯೈ |

ತಸ್ಯಾ ಋಚಃ ಪಾದತ್ರಯಂ ಪಠತಿ—ಮರುತಾಂ ದೇವಾನಾಂ ಪಿತರ್ಹೇ ರುದ್ರ ತೇ
ತವ ಸುನ್ನುಂ ಸುಖಮೈತ್ಯಾಗಚ್ಛತು | ನೋಽಸ್ಮಾನ್ನೂರ್ಯಸ್ಯ ಸಂದೃಶಃ ಸೂರ್ಯಾವಲೋ-
ಕನಾನ್ಮಾ ಯುಯೋಥಾ ಮಾ ವಿಯೋಜಯ ದೃಷ್ಟಿಯುಕ್ತಾನ್ಕುರ್ವಿತ್ಯರ್ಥಃ | ಕಿಂಚ ಹೇ
ರುದ್ರ ವೀರಸ್ತ್ವಂ ನೋಽಸ್ಮಾಕಮರ್ವತಿ ಪಶಾದಿವಸ್ತುನಿ ಕ್ಷಮೇಥಾಃ ಸಹಿಷ್ಣುರ್ಭವ|| ಅಸ್ಮದೀ-
ಯಾನ್ತಶ್ಚಾದಿವಸ್ತುನಿ ಮಾ ವಿನಾಸಯೇತ್ಯರ್ಥಃ || ತೃತೀಯಪಾದಸ್ಯ ತ್ವಂ ನೋ ವೀರ ಇತ್ಯ-
ತ್ರತ್ಯಃ ಪಾಠಃ | ಅಭಿ ನೋ ವೀರ ಇತಿ ಶಾಖಾಂತರಪಾಠಸ್ತಯೋರ್ನುರ್ಮಧ್ಯೇ ಸ್ವಪಾಠಂ ವಿಧಾಯ
ಶಾಖಾಂತರಪಾಠಂ ನಿಷೇಧತಿ—ಇತ್ಯನೇನ ಪೂರ್ವೋಕ್ತೇನ ಪ್ರಕಾರೇಣ ತ್ವಂ ನೋ ವೀರ ಇತಿ
ಪಾಠಮೇವ ಶಂಸನಕಾಲೇ ಬ್ರೂಯಾನ್ನಾಭಿ ನ ಇತಿ ಪಾಠಂ ಬ್ರೂಯಾತ್ || ತ್ವಂ ನೋ ವೀರ ಇತಿ
ಪಾಠೇ ಸತ್ಯೇಷ ದೇವಃ ಪ್ರಜಾ ಅನಭಿಮಾನುಕೋ ಭವತಿ || ಅಭಿಮಾನುಕೋಽಭಿ ನ ಇತಿ
ಪಾಠಾಂತರೇಭಿಶಬ್ದಸ್ಯ ವಿದ್ಯಮಾನತ್ವಾತ್ಪ್ರಾಧಿಕಾಃ ಪ್ರಜಾ ಅಭಿಲಕ್ಷ್ಯ ತಾಃ ಶ್ರಯಿಷ್ಯಾ-
ಮೀತಿ ರುದ್ರೋ ಮನುತೇ | ತ್ವಂ ನ ಇತಿ ಪಾಠೇ ತು ನ ತಥೇತ್ಯರ್ಥಃ || ಚತುರ್ಥಪಾದೇಽಪಿ
ಸ್ವಾಭಿಮತಪಾಠವಿಧಿಪೂರ್ವಕಂ ಪಾಠಾಂತರಂ ನಿಧತ್ತೇ—ಹೇ ರುದ್ರಿಯ ರುದ್ರಸಂಬಂಧಿಭೃತ್ಯ
ತ್ವದನುಜ್ಞಯಾ ವಯಂ ಪ್ರಜಾಭಿಃ ಪ್ರಜಾಯೇಮಹಿ ಪುತ್ರಪೌತ್ರಾದಿರೂಪೇಣೋತ್ಪದ್ಯೇಮಹಿ |
ಅಸ್ಮಿನ್ನಾದೇ ರುದ್ರಿಯೇತ್ಯೇತಮೇವ ಪಾಠಂ ಬ್ರೂಯಾನ್ನ ತು ರುದ್ರೇತಿ ಪಾಠಂ || ಏತಸ್ಯೈವ-
ರುದ್ರನಾನ್ಮ ಉಗ್ರಸ್ಯ ಪರಿಹಾರಾಯ ರುದ್ರಿಯೇತಿಪಾಠಾದರಃ |

ಈ ಋಕ್ಕಿನ ಣಾಲ್ಪು ಪಾದಗಳನ್ನೂ ಇಲ್ಲಿ ವಿವರಿಸುವರು. ಈ ಋಕ್ಕು ಯಾವುದೆಂದರೆ—

ಆ ತೇ ಪಿತರ್ನುರುತಾಂ ಸುನ್ನುನೇತು ಮಾನಃ ಸೂರ್ಯಸ್ಯ ಸಂದೃಶೋ
ಯುಯೋಥಾಃ |

ತ್ವಂ ನೋ ವೀರೋ ಅವತಿ ಕ್ಷಮೇಥಾಃ ಪ್ರಜಾಯೇಮಹಿ ರುದ್ರಿಯ ಪ್ರಜಾಭಿಃ ||

(ಋ. ಸಂ. ೨-೩೩-೧)

ಋಗ್ವೇದಸಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿ ಈ ಋಕ್ವೇದ ತೃತೀಯ ಪಾದವು ಅಭಿ ನೋ ಎಂದಿರುವುದು ಮತ್ತು ನಾಲ್ಕನೆಯ ಪಾದದಲ್ಲಿ ರುದ್ರಿಯ ಎಂಬ ಪದಕ್ಕೆ ಬದಲಾಗಿ ರುದ್ರ ಎಂಬ ಪದವಿರುವುದು. ಆದರೆ ಈ ವ್ಯತ್ಯಾಸವು ಅವಶ್ಯವೆಂದು ಗ್ರಂಥಕಾರರು ಹೇಳಿ ಅದರಂತೆ ಅರ್ಥವಿವರಣೆಮಾಡಿರುವರು. ಆದನ್ನೇ ಇಲ್ಲಿ ಅನುಸರಿಸಲಾಗಿದೆ—ಎಲೈ ಮರುದ್ವೇವತೆಗಳಿಗೆ ತಂದೆಯಾದ ರುದ್ರ ದೇವನೇ, ನೀನಿಗೆ ಸುಖವುಂಟಾಗಲಿ ನಮಗೆ ಯಾವಾಗಲೂ ಸೂರ್ಯನನ್ನು ನೋಡುತ್ತಿರುವಂತೆ (ಅಂದರೆ ಜೀವಿಸುತ್ತಿರುವಂತೆ) ಅನುಗ್ರಹಿಸು. ನೀನು ನಮಗೆ ವ್ಯತ್ಯಾಸಪ್ರಾಯನಾಗದಿರು ಎಂದು ಮೂರುಪಾದಗಳ ಅರ್ಥವು. ಋಗ್ವೇದಸಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿ ಅಭಿ ನೋ ಎಂದಿರುವುದನ್ನು ಇಲ್ಲಿ ಪರಿಸರಿಸಿದುದೂ ತ್ವಂ ನಃ ಎಂತಲೇ ಪರಿಸರಿಸಿಕೊಂಡು ಗ್ರಂಥಕಾರರು ಸ್ಪಷ್ಟಪಡಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಇನ್ನು ನಾಲ್ಕನೆಯ ಪಾದದ ಅರ್ಥವು ಹೀಗಿರುವುದು. ಈ ಪಾದದಲ್ಲಿ ರುದ್ರ ಎಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಬದಲಾಗಿ ರುದ್ರಿಯ ಎಂಬ ಶಬ್ದವನ್ನು ಪರಿಸರಿಸಿಕೊಂಡು ಹೇಳಲಾಗಿದೆ. ಏಕೆಂದರೆ ಇಲ್ಲಿ ರುದ್ರನನ್ನೇ ಪ್ರಾರ್ಥಿಸುವುದಕ್ಕೆ ಬದಲಾಗಿ ರುದ್ರನ ಸಂಬಂಧ ವಾದ ಭೂತವಾನ್ ಎಂಬ ವ್ಯಕ್ತಿಯನ್ನು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಲಾಗಿದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಎಲೈ ರುದ್ರಸಂಬಂಧಿಯಾದ ಭೂತವಾನ್ ಎಂಬ ಪುರುಷನೇ, ನಾವು ಪುತ್ರಾದಿ ಪ್ರಜಾಸಂತತಿಗಳನ್ನು ಉತ್ಪಾದನೆಮಾಡುವಂತಾಗಲಿ ಎಂದು ಈ ನಾಲ್ಕನೆಯ ಪಾದದ ಅರ್ಥವು. ಇಲ್ಲಿ ರುದ್ರದೇವನ ಉಗ್ರತೆ (ಕ್ರೂರತ್ವ)ವನ್ನು ಶಮನಗೊಳಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ರುದ್ರಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಬದಲಾಗಿ ಆ ದೇವನ ಸಂಬಂಧಿಯಾದ ವ್ಯಕ್ತಿವಿಶೇಷವನ್ನು ರುದ್ರಿಯ ಎಂಬ ಶಬ್ದದಿಂದ ಸಂಬೋಧಿಸಲಾಗಿದೆ.

ತದು ಖಲು ಶಂ ನಃ ಕರತೀತ್ಯೇವ ಶಂಸೇಚ್ಛಮಿತಿ ಪ್ರತಿಪದ್ಯತೇ
ಸರ್ವಸ್ಮಾ ಏವ ಶಾಂತ್ಯೈ ನೃಭ್ಯೋ ನಾರಿಭ್ಯೋ ಗವ ಇತಿ
ಪುನಾಂಸೋ ವೈ ನರಃ ಸ್ತ್ರಿಯೋ ನಾರ್ಯಾಃ ಸರ್ವಸ್ಮಾ ಏವ
ಶಾಂತ್ಯೈ ||

ಆ ತೇ ಪಿತರಿತ್ಯಸ್ಮಾ ಋಚಃ ಸ್ಥಾನೇ ಕಾಂಚಿದನ್ಯಾಮೃಚಂ ವಿಧತ್ತೇ—ತದು ಖಲು ತತ್ತೈವ ಪೂರ್ವಾಮೃಚಂ ಪರಿತ್ಯಜ್ಯ ತಸ್ಮಾ ಏವ ಸ್ಥಾನೇ ಶಂ ನಃ ಕರತೃರ್ವತ ಇತ್ಯೇತಾಮೃಚಂ ಶಂಸೇತ್ || ತಥಾ ಸತಿ ಕೋ ಲಾಭ ಇತಿ ತದುಚ್ಛತೇ || ತಸ್ಮಾ ಋಚ ಆದೌ ಯಜ್ಞಮಿತ್ಯನೇನ ಪದೇನ ಪ್ರತಿಪದ್ಯತೇ ಪ್ರಾರಂಭಃ ಕ್ರಿಯತೇ ತಸ್ಯ ಪದಸ್ಯ ಶಾಂತಿವಾಚಕತ್ವಾತ್ಸರ್ವಸ್ಮೈ ಸರ್ವಸ್ಮಾಪಿ ಸ್ವಕೀಯಸ್ಯ ವಸ್ತುನಃ ಶಾಂತಿರ್ಭವತಿ | ಸರ್ವಸ್ಮಾ ಇತ್ಯಸ್ಯ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನಂ ನೃಭ್ಯ ಇತ್ಯಾದಿ | ತಸ್ಮಾಪಿ ವಾಖ್ಯಾನಂ ಪುನಾಂಸ ಇತ್ಯಾದಿ ಸರ್ವಸ್ಮಾ ಏವ ಶಾಂತ್ಯಾ ಇತ್ಯುಪಸಂಹಾರಃ ||

ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದ ಆ ತೇ ಪಿತಃ ಎಂಬ ಋಕ್ವೇದಕ್ಕೆ ಬದಲಾಗಿ ದೇವರೊಂದು ಋಕ್ವನ್ನು ಹೇಳಿ ಸ್ತುತಿಸಬಹುದೆಂದು ವಿವರಿಸುತ್ತಾರೆ—ಶಂ ನಃ ಕರತೃರ್ವತೇ ಸುಗಂ ಮೇಷಾಯ ಮೇಷೈಃ | ನೃಭ್ಯೋ ನಾರಿಭ್ಯೋ ಗವೇ || (ಋ. ಸಂ, ೧-೪೩-೬) ಎಂಬುದೇ ಆ ಮಂತ್ರವು. ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದ ಆ ತೇ ಪಿತಃ ಎಂಬ ಋಕ್ವನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಅದರ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಶಂ ನಃ ಕರತೃರ್ವತೇ ಎಂಬ ಋಕ್ವನ್ನು ಹೇಳಬಹುದು. ಈ ಋಕ್ವಿನ ಪ್ರಾರಂಭದಲ್ಲಿ ಶಂ ನಃ ಎಂಬ ಪದಗಳಿರುವವು. ಇವು ನಮಗೆ ಶಾಂತಿಯನ್ನು ಅಥವಾ ಸುಖವನ್ನುಂಟುಮಾಡಲಿ ಎಂಬರ್ಥವನ್ನು ಸೂಚಿಸುವವು. ಇಲ್ಲಿ ನಃ ನಮಗೆ ಎಂಬ ಪದದ ಅರ್ಥವು ಈ ಋಕ್ವಿನ ಉತ್ತರಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ತಿಳಿಸಲಾಗಿರುವುದು. ಅಲ್ಲಿರುವ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ಎಂದರೆ ನೃಭ್ಯಃ-ಧರಣಿಗೂ, ನಾರಿಭ್ಯಃ-ಸ್ತ್ರೀಯರಿಗೂ, ಗವೇ-ಗೋವು ಮುಂತಾದ ನಮ್ಮ ಪಶುಗಳಿಗೂ ಎಂದರೆ ಎಲ್ಲರಿಗೂ ಸುಖವನ್ನುಂಟುಮಾಡಲಿ ಎಂಬಭಿಪ್ರಾಯವು ಸೂಚಿತವಾಗಿರುವುದು.

ಸೋನಿತುಕ್ತಾ ರೌದ್ರೀ ಶಾಂತಾ ಸರ್ವಾಯುಃ ಸರ್ವಾಯುತ್ವಾಯ |

ಪ್ರಕಾರಾಂತರೇಣ ತಾನ್ಮುಚಂ ಪ್ರಶಂಸತಿ—ಸೋ ಸಾಽಪ್ಯಗ್ನಿರುಕ್ತಾ ರುದ್ರವಾಚಕ ಪದಾಭಾವಾದಸ್ಯಷ್ಟದೇವತಾಕಾಽತ ಏವ ರೌದ್ರೀ ರುದ್ರ ದೇವತಾಕಾ ಸತ್ಯಸಿ ಘೋರಾರ್ಥವಾ-
ಚಕರುದ್ರಪದಾಭಾವಾದಿಯಂ ಶಾಂತಾ ತಾಂ ಶಂಸೇದ್ಭೋತಾ ಸರ್ವಾಯುರ್ಭವತಿ | ತಚ್ಚ-
ಯಜಮಾನಸ್ಯ ಸರ್ವಾಯುತ್ವಾಯ ಸಂಪದ್ಯತೇ |

ಮೇಲೆ ಹೇಳಿದ ಶಂ ನಃ ಎಂಬ ಋಕ್ಕನ್ನು ಪ್ರಕಾರಾಂತರವಾಗಿ ಪ್ರಶಂಸೆಮಾಡುವರು. ಈ ಋಕ್ಕನ್ನು ಈ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಪಠಿಸಬೇಕೆಂದು ಹೇಳಿಲ್ಲವಾದರೂ ಈ ಋಕ್ಕು ಸಂದರ್ಭೋಚಿತವಾಗಿರುವುದು. ಹೇಗೆಂದರೆ—ಈ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ರುದ್ರನೆಂಬ ದೇವತಾವಾಚಕನಾದ ಪದಪ್ರಯೋಗವಿಲ್ಲದಿದ್ದರೂ ಈ ಋಕ್ಕಿಗೆ ರುದ್ರನೇ ದೇವತೆಯೆಂದು ನಿಶ್ಚಯಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿರುವುದು. ಮತ್ತು ಈ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ರುದ್ರದೇವತೆಯ ಉಗ್ರಸ್ವರೂಪವು ವ್ಯಕ್ತವಾಗಿಲ್ಲ ಮತ್ತು ಶಾಂತಿಯನ್ನೂ ಸುಖವನ್ನೂ ಎಲ್ಲರಿಗೂ ಉಂಟುಮಾಡ ಬೇಕೆಂಬ ಪ್ರಾರ್ಥನೆಯೂ ಇರುವುದರಿಂದ ಈ ಋಕ್ಕು ಈ ಸಂದರ್ಭಕ್ಕೆ ಅನುಸಾರವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಹೋತೃವು ಈ ಋಕ್ಕನ್ನು ಇಲ್ಲಿ ಪಠಿಸಬೇಕು. ಇದರಿಂದ ಯಜಮಾನನಿಗೆ ಆಯುರ್ವೃದ್ಧಿಯುಂಟಾಗುವುದು.

ಸರ್ವಮಾಯುರೇತಿ ಯ ಏವಂ ವೇದ ಸೋ ಗಾಯತ್ರೀ ಬ್ರಹ್ಮ ವೈ
ಗಾಯತ್ರೀ ಬ್ರಹ್ಮಣೈವೈನಂ ತಂ ನಮಸ್ಯತಿ |

ವೇದನಂ ಪ್ರಶಂಸತಿ—ಪುನರಪಿ ಪ್ರಕಾರಾಂತರೇಣ ಪ್ರಶಂಸತಿ | ಸೋ ಸಾ ಚ ಷುಗ್ಗಾ-
ಯತ್ರೀಚ್ಛಂದಸ್ಯಾ | ಗಾಯತ್ರೀ ಚ ಬ್ರಹ್ಮ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಜಾತಿರೇವ || ಉಭಯೋಃ ಪ್ರಜಾಪತಿ-
ಮುಖಜತ್ವಾತ್ || ಅತೋ ಬ್ರಹ್ಮಣೈವ ಬ್ರಾಹ್ಮಣೇನೈವೈನಂ ರುದ್ರಂ ನಮಸ್ಯರೋತಿ ||

ಪ್ರಕಾರಾಂತರವಾಗಿ ಈ ಋಕ್ಕನ್ನು ಪ್ರಶಂಸೆಮಾಡುವರು. ಈ ಋಕ್ಕನ್ನು ಪಠಿಸುವುದರಿಂದ ಯಜಮಾನನ ಆಯು-
ರ್ವೃದ್ಧಿಯುಂಟಾಗುವುದು. ಈ ವಿಷಯವನ್ನು ತಿಳಿದಿರುವ ಪುರುಷನಿಗೂ ಆಯುರ್ವೃದ್ಧಿಯುಂಟಾಗುವುದು. ಏಕೆಂದರೆ ಶಂ ನಃ
ಎಂಬ ಈ ಋಕ್ಕು ಗಾಯತ್ರೀಚ್ಛಂದಸ್ಯವು. ಗಾಯತ್ರೀಚ್ಛಂದಸ್ಸು ಬ್ರಹ್ಮಸ್ವರೂಪವು. ಗಾಯತ್ರಿಯು ಮತ್ತು ಬ್ರಾಹ್ಮಣವರ್ಣವು
ಪ್ರಜಾಪತಿಯ ಮುಖದಿಂದ ಉತ್ಪನ್ನವಾದುದೆಂದು ಶ್ರುತಿಯಲ್ಲಿ ಅನೇಕಕಡೆ ಹೇಳಿದೆ. ಇಂತಹ ಗಾಯತ್ರೀಚ್ಛಂದಸ್ಸಿನ ಋಕ್ಕಿನಿಂದ
ಸ್ತುತಿಸುವುದರಿಂದ ಬ್ರಹ್ಮನನ್ನು ಅಥವಾ ಬ್ರಾಹ್ಮಣನಿಂದ ರುದ್ರದೇವನನ್ನು ಸ್ತುತಿಸಿದಂತಾಗಿ ಆ ಪ್ರಜಾಪತಿಸ್ವರೂಪನಾದ
ಬ್ರಹ್ಮನು ಯಜಮಾನನಿಗೂ ಇತರರಿಗೂ ಆಯುರ್ವೃದ್ಧಿಯನ್ನುಂಟುಮಾಡುವನು ಎಂದಭಿಪ್ರಾಯವು. ಈ ಋಕ್ಕಿನ ಅರ್ಥವು—

ವರುತ್ತಿಗಳಿಗೆ ಪಿತೃವಾದ ಎಲೈ ರುದ್ರನೇ, ನಿನ್ನಿಂದ ಲಭಿಸಬೇಕಾದ ಸುಖವು ನಮಗೆ ಬಂದು ಸರಲಿ. ನಮ್ಮನ್ನು
ಸೂರ್ಯನ ಸಂದರ್ಶನದಿಂದ ಬೇರೆಮಾಡಿ ನಮ್ಮನ್ನು ಕತ್ತಲಿನಲ್ಲಿರಬೇಡ. ನಮ್ಮ ವೀರ್ಯವಂತನಾದ ಪುತ್ರನು ಶತ್ರುವಿನೊಡನೆ
ಹೋರಾಡಿ ಅವನನ್ನು ಸೋಲಿಸುವ ಸಾಮರ್ಥ್ಯವನ್ನು ಪಡೆಯಲಿ. ಎಲೈ ರುದ್ರನೇ, ಪುತ್ರಪೌತ್ರಾದಿಗಳಿಂದ ನಮ್ಮ ವಂಶವು
ಅಭಿವೃದ್ಧಿಯನ್ನು ಹೊಂದುವಂತೆ ಮಾಡು.

ರುದ್ರ—ಸಾಯಣರು ರುದ್ರಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಆರುವಿಧವಾಗಿ ಅರ್ಥವನ್ನು ವಿವರಿಸಿರುವರು. ರುದ್ರಶಬ್ದವು ರುದ್ ಧಾತುವಿನಿಂದ
ಣೀಜಂತದಲ್ಲಿ ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಿರುವುದು. ಯಾಸ್ಮರು—ರುದ್ರೋ ರೌತೀತಿ ಸತಃ ರೋರಯಮಾಣೋ ದ್ರವತೀತಿ ಸಾ

ರೋದಯತೇರ್ವಾ | ರುದ್ರನೆಂದರೆ ರೌತಿ-ಸ್ತನಯಿತ್ತು ತಬ್ಬಂ ಕರೋತಿ ಇತಿ ರುದ್ರಃ ಮೇಘದ ಗುಡುಗಿನ ಹಾಗೆ ಧ್ವನಿಮಾಡುವವನು, ರೋದಯಮಾಣೋ ದ್ರವತಿ ಶಬ್ದವನ್ನು ಮಾಡುತ್ತಾ ಮೇಘದ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಓಡುವವನು. ರೋದಯತೇರ್ವಾ ಶುಕ್ರುಗಳನ್ನು ಪರಾಭವಗೊಳಿಸಿ ಅವರು ಅಳುವಂತೆ ಮಾಡುವವನು ಎಂದು ಅರ್ಥವನ್ನು ವಿವರಿಸುವರು. ಮತ್ತು ಯದರುದತ್ ತದ್ರುದ್ರತ್ವಂ ಇವನು ತನ್ನ ತಂದೆಯಾದ ಪ್ರಜಾಪತಿಗೆ ಬಾಣಗಳಿಂದ ಬೆಟ್ಟಗಳು ಬಿದ್ದಾಗ ಅವನನ್ನು ನೋಡಿ ವ್ಯಸನಪಟ್ಟ ಆತ್ಮನು ಎಂದು ಕತೋಪನಿಷತ್ತಿನಲ್ಲಿ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದ ಇತಿಹಾಸವನ್ನು ಅನುಸರಿಸಿದ. ಅಥವಾ ಮೈತ್ರಾಯಣೀಯಶಾಖಾ ಮತ್ತು ಕೈತ್ತೀರೀಯಶಾಖಾನಾಶ್ಯವನ್ನು ಅನುಸರಿಸಿಯೂ ಯದರೋದೀತ್ ತದ್ರುದ್ರಸ್ಯ ರುದ್ರತ್ವಮ್ ಇವನು (ಅತ್ತ ಕಾರಣ) ರೋದನಮಾಡಿದ ಕಾರಣ ಇವನಿಗೆ ರುದ್ರನೆಂಬ ಹೆಸರು ಎಂದು (ನಿ. ೧೦-೭) ರುದ್ರ ಶಬ್ದಾರ್ಥ ನಿರ್ವಚನವನ್ನು ಮಾಡಿರುವರು. ಸಾಯಣರು ರುದ್ರಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳುವುದು ಇದಕ್ಕಿಂತಲೂ ಬೇರೆ ವಿಧವಾಗಿರುವುದು. ಪ್ರಳಯಕಾಲದಲ್ಲಿ ಎಲ್ಲರೂ ಅಳುವಂತೆ ಮಾಡುವುದರಿಂದಲೂ ಅಥವಾ ಸಂಸಾರವೆಂಬ ದುಃಖವನ್ನು ನಾಶ ಮಾಡುವುದರಿಂದಲೂ ಅಥವಾ ಶಬ್ದರೂಪವಾದ ಉಪನಿಷತ್ತುಗಳಿಂದ ಪ್ರತಿಪಾದ್ಯನಾಗಿರುವುದರಿಂದಲೂ ಅಥವಾ ಆತ್ಮವಿದ್ಯೆಯನ್ನು ಆತ್ಮವಿದ್ಯೋಪಾಸಕರಿಗೆ ಉಪದೇಶಮಾಡುವುದರಿಂದಲೂ ಅಥವಾ ಪ್ರಕಾಶವನ್ನು ಆವರಿಸುವ ಕಗ್ಗತ್ತಲೆಯು ತೆ ಜ್ಞಾನವನ್ನು ಆವರಿಸುವ ಅಜ್ಞಾನವನ್ನು ನಾಶಮಾಡುವುದರಿಂದಲೂ, ರುದ್ರನಾಗಿರುವವನು ಎಂದು ರೌತಿ ಶಬ್ದದ ಅರ್ಥದಿಂದ ಉಂಟಾಗುವ ಅರ್ಥಭೇದಪ್ರದರ್ಶನಪೂರ್ವಕವಾಗಿ ರುದ್ರಶಬ್ದದ ಅರ್ಥವನ್ನು ವಿವರಿಸುವರು.

ಮತ್ತು ಐತಿಹಾಸಿಕಮತದಲ್ಲಿ ನಿರ್ದಿಷ್ಟವಾಗಿರುವ ಇತಿಹಾಸಕ್ಕನುಗುಣವಾಗಿ ರುದಿರ್ ಅತ್ತವಿಮೋಚನೇ ಎಂಬ ಛಾತುವಿನಿಂದ ಉಂಟಾದ ರುದ್ರಶಬ್ದದ ಅರ್ಥವನ್ನು ಸೋಽರೋದಿದ್ಯದರೋದೀತ್ತದ್ರುದ್ರಸ್ಯ ರುದ್ರತ್ವಂ (ಶ್ವಿ. ಸಂ. ೧-೫-೧-೧) ಎಂಬ ಶ್ರುತಿಪಚನೋಪನ್ಯಾಸಪೂರ್ವಕವಾಗಿ ವಿವರಿಸಿರುವರು. ಇದರಿಂದ ರುದ್ರನ ಮಹಿಮೆಯೂ, ರುದ್ರನಿಗೆ ಪ್ರಾಣಿಗಳ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಇರುವ ಕಾರುಣ್ಯವೂ ವ್ಯಕ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಮರುತಾಂ ಪಿತಃ ರುದ್ರ ತೇ ಸುಮ್ನಂ ಆ ಏತು — ಮರುತ್ಸಂಜ್ಞಾನಾಂ ದೇವಾಸಾನುತ್ಪಾದಕ ರುದ್ರ ತ್ವದೀಯಮಸ್ತುಭ್ಯಂ ದಾತವ್ಯಂ ಸುಖಂ ಆಗಚ್ಛತು | ಯಾಸ್ವರು ಮರುತಃ ಎಂಬ ಪದಕ್ಕೆ ಮಿತರಾವಿಣೋ ಮಿತರಾವಿಣೋ ವಾ, ಮಿತರೋಚಿನೋ ವಾ, ಮಹತ್ ದ್ರವಂತೀತಿ ವಾ (ನಿ. ೧೦-೧೪) ಎಂದು ಅರ್ಥವನ್ನು ವಿವರಿಸಿದ್ದಾರೆ ಮತ್ತು ರುದ್ರ ಶಬ್ದವನ್ನು ಸ್ತೋತ್ರ ನಾಮಗಳಲ್ಲಿ (ನಿ. ೩-೧೯) ಪಾಠಮಾಡಿ, ರುದ್ರೋ ರೌತೀತಿ ಸತಃ ರೋರೂಯಮಾಣೋ ದ್ರವತೀತಿ ವಾ; ರೋದಯತೇರ್ವಾ, ಎಂದು ವ್ಯಾಖ್ಯಾನಮಾಡಿ, “ಯದರುದತ್ ತದ್ರುದ್ರಸ್ಯ ರುದ್ರತ್ವಂ” ಎಂದು ಕಾಠಕವಚನವನ್ನು “ಯದರೋದೀತ್ ತದ್ರುದ್ರಸ್ಯ ರುದ್ರತ್ವಂ” ಎಂದು ಮೈತ್ರಾಯಣೀಯ ಶಾಖಾವಚನವನ್ನು (ನಿ. ೧೦-೭) ಉದಹರಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಸಾಯಣರು ಮರುದ್ವೇವತೆಗಳು ರುದ್ರನ ಪುತ್ರರೆಂದು ವ್ಯಾಖ್ಯಾನಮಾಡಿ, ರುದ್ರಸ್ಯ ಜ ಮರುತಾಂ ಪಿತೃತ್ವಂ “ಇದಂ ಪಿತೇ ಮರುತಾಂ” (ಋ. ಸಂ. ೧-೧೪-೬) ಇತ್ಯತ್ರ ಆಖ್ಯಾಯಿಕಾಂಖೇನಾನಾದಿಷ್ಟ | ಇದಂ ಪಿತೇ ಮರುತಾಂ ಎಂಬ ಸೂಕ್ತವನ್ನು ವಿವರಿಸುವಾಗ ರುದ್ರನು ಮರುದ್ವೇವತೆಗಳ ಜನಕನು ಎಂದು ಉಪಾಖ್ಯಾನವನ್ನು ವರ್ಣಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಮರುದ್ವೇವತೆಗಳ ಜನಕನಾದ ರುದ್ರನು ಅನುಗ್ರಹಿಸುವ ಸುಖವು ಯಜಮಾನರಾದ ನಮಗೆ ಉಂಟಾಗಲಿ ಎಂದು ಆಶಿಸಿದೆ.

ನಃ ಸೂರ್ಯಸ್ಯ ಸಂದ್ಯತಃ ಮಾ ಯುಯೋಥಾಃ— ಅಸ್ಮಾನ್ ಸೂರ್ಯಸ್ಯ ಸಂದರ್ಶನಾತ್ ಮಾ ಪೃಥಕ್ಕಾರ್ಷೀಃ | ರುದ್ರದೇವನು ಯಜಮಾನರಾದ ನಮಗೆ ಸೂರ್ಯನ ಪ್ರಕಾಶವು ತಪ್ಪದಿರುವಂತೆ ನಮ್ಮನ್ನು ರಕ್ಷಿಸಲಿ ಎಂದೂ, ನಃ ವೀರಃ ಅವರ್ತಿ ಅಭಿಕ್ಷನೇತ—ಯಜಮಾನರಾದ ನಮ್ಮ ಪುತ್ರರೇ ಮೊದಲಾದವರಿಗೆ ಶತ್ರುವನ್ನು ತಿರಸ್ಕರಿಸುವ

ಒಲವನ್ನು ರುದ್ರನು ಅನುಗ್ರಹಿಸಲಿ ಎಂದೂ ಅಥವಾ ಯದ್ವಾ ವೀರಸ್ತ್ವಂ ನೋ ಅಸ್ಮಾನಭಿಕ್ಷಮೇಥಾಃ ಅಸ್ಮಾನ್ ಕೃತಾಪರಾಧಾನಭಿ ಕ್ಷಮಸ್ವ ಶೂರನಾದ ರುದ್ರನು ಅಪರಾಧವನ್ನು ಅಚರಿಸುವ ನಮ್ಮ ಅಪರಾಧಗಳನ್ನು ಮನ್ನಿಸಲಿ ಎಂದೂ ಪ್ರಜಾಭಿಃ ಪ್ರಜಾಯೇನುಹಿ ಪುತ್ರಪೌತ್ರಾದಿಗಳಿಂದ ಯಜಮಾನರಾದ ನಾವು ವೃದ್ಧಿಯನ್ನು ಹೊಂದೋಣವೆಂದು ಆಶಂಸಿತವಾಗಿದೆ.

English Translation

How different creatures originated from Prajapati's sperm. On the verse addressed to Rudra. Propitiation of Rudra.)

The gods surrounded this sperm with Agni in order to make it flow; the Marutas agitated it; but Agni did not make it (the pool formed of Prajapati's sperm) move. They then surrounded it with Agni Vaisvanara; the Marutas agitated it; Agni Vaisvanara then made it move. That spark which first blazed up from Prajapati's sperm became that Aditya (the sun); the second which blazed up became Bhrigu. Varuna adopted him as his son. Thence Bhrigu is called Varuni, i.e. descendant of Varuna. The third which blazed up (adidedi-vata) became the Adityas (a class of gods). Those parts of Prajapati's seed after it was heated which were coals (angara) became the Angiras. Those coals whose fire was not extinguished, and which blazed up again, became Brihaspati. Those parts which remained as coal dust (parikshanani) became black animals, and the earth burnt red by the fire became red animals. The ashes which remained became a being full of links, which went in all directions (and sent forth a stag, buffalo, antelope, camel, ass and wild beasts.

This god the Bhutavan, addressed them (these animals). "This is mine; mine is what was left on the place." They make him resign his share by the verse which is addressed to Rudra: a te pita marutam (2, 33, 1) i.e. "may it please thee, father of the Marutas, not to cut us off from beholding the sun (i.e. from living); may'st thou, powerful hero (Rudra)! spare our cattle and children, that we, O master of the Rudras! might be propagated by our progeny."

The Hotar ought to repeat (in the third pada of the verse) tvam no viro and not abhi no viro (as is the reading of another Sakha). For if he do not repeat the words abhi nah i.e., towards us. Then this god (Rudra) does not entertain any designs against (abhi) our children and cattle (i.e. he does not kill them). In the fourth half verse he ought to use the word rudriya instead of rudra, for diminishing the terror (and danger) arising from (the pronunciation of) the real name Rudra.

(But should this verse appear to be too dangerous) the Hotar may omit it, and repeat (instead of it) only sam nah karati (1, 48, 6) i.e. "may he be propitiated and let our horses, rams and ewes, our males and females, and cows go on well." (By repeating this verse) he commences with the word sam, i.e. propitiated, which serves for general propitiation. Narah (in the verse mentioned) means males, and naryah females.

(That the latter verse and not the first one should be repeated, may be shown from another reason.) The deity is not mentioned with its name, though it is addressed to Rudra, and contains the propitiatory term sam. (This verse helps) to obtain the full term of life (100 years). He who has such a knowledge obtains the full term of his life. This verse (sam nah karati) is in the Gayatri metre. Gayatri is Brahma. By repeating that verse the Hotar worships him (Rudra) by means of Brahma (and averts consequently all evil consequences which arise from using a verse referring to Rudra)

ಇತಿ ಶ್ರೀಮತ್ಸಾಯಣಾಚಾರ್ಯವಿರಚಿತೇ ಮಾಧವೀಯೇ ವೇದಾರ್ಥಪ್ರಕಾಶ

ಐತರೇಯಬ್ರಾಹ್ಮಣಭಾಷ್ಯಸ್ಯ ತ್ರಯೋದಶಾಧ್ಯಾಯೇ ದಶಮಃ ಖಂಡಃ

ಇಲ್ಲಿಗೆ ಐತರೇಯಬ್ರಾಹ್ಮಣದ ಹದಿನೂರನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ ಹತ್ತನೆಯ ಖಂಡವು
ಸಮಾಪ್ತವಾದುದು.

ಅಥ ತ್ರಯೋದಶಾಧ್ಯಾಯೇ ಏಕಾದಶಃ ಖಂಡಃ

ಹದಿನೂರನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ ಹನ್ನೊಂದನೆಯ ಖಂಡವು

[ವೈಶ್ವಾನರ ಮತ್ತು ಮಾರುತ ಐವತ್ತೊಂಕುಗಳು ಮತ್ತು ಅಗ್ನಿನೂರುತ ಶಸ್ತ್ರದ ಸ್ತೋತ್ರಯ ಮತ್ತು ಅನುಮೂಲ ಮಂತ್ರಗಳು]

ವೈಶ್ವಾನರೀಯೇಣಾಗ್ನಿನೂರುತಂ ಪ್ರತಿಪದ್ಯತೇ ವೈಶ್ವಾನರೋ ವಾ
ಏತದ್ರೇತಃ ಸಿಕ್ತಂ ಪ್ರಾಚ್ಯಾವಯತ್ತಸ್ಮಾದ್ವೈಶ್ವಾನರೀಯೇಣಾ-
ಗ್ನಿನೂರುತಂ ಪ್ರತಿಪದ್ಯತೇ |

ಅಥ ವೈಶ್ವಾನರಾಯ ಪೃಥುಪಾಪಸೇ ವಿಪ ಇತ್ಯನೇನ ಸೂಕ್ತೇನಾಽಽಗ್ನಿನಾರುತಶಸ್ತ್ರಸ್ಯ
ಪ್ರಾರಂಭಂ ವಿಧತ್ವೇ—

ಈಗ ವೈಶ್ವಾನರಾಯ ಪೃಥುಪಾಪಸೇ ಎಂದು ಪ್ರಾರಂಭವಾಗುವ ಸೂಕ್ತದಿಂದ ಅಗ್ನಿನಾರುತಶಸ್ತ್ರವನ್ನು ಪಠಿಸಲು ಹೋತೃವು ಪ್ರಾರಂಭಮಾಡುವನು. ವೈಶ್ವಾನರ ಎಂಬುದು ಬೀಜರೂಪವಾಗಿರುವುದು. ಪ್ರಜೋತ್ಪಾದನೆಗೆ ಮೊದಲು ಬೀಜ ರೂಪವಾದ ರೇತಸ್ಸನ್ನು ಸ್ತ್ರೀಯೋನಿಯಲ್ಲಿ ಸೇಚನಮಾಡುವಂತೆ, ಅಗ್ನಿನಾರುತಶಸ್ತ್ರವನ್ನು ಪ್ರಾರಂಭಿಸುವಾಗ ಮೊದಲು ಹೋತೃವು ವೈಶ್ವಾನರೇಯಸೂಕ್ತವನ್ನು ಪಠಿಸುವನು.

ಅನವಾನಂ ಪ್ರಥಮಂ ಋಕ್ ಶಂಸ್ತವ್ಯಾಗ್ನೀನ್ವಾ ಏಷೋಽರ್ಚೀಂ-
ಷ್ಯಶಾಂತಾನ್ವಸೀದನ್ನೇತಿ ಯ ಆಗ್ನಿನಾರುತಂ ಶಂಸತಿ ಪ್ರಾಣೇ-
ನೈವ ತದಗ್ನೀಂಸ್ತರತಿ

ರೇತಸಃ ಪ್ರಚ್ಯಾವನಂ ಕಾಠಿನ್ಯಾಪಾದನಂ | ತಸ್ಮಿನ್ವೈಶ್ವಾನರೇಯಸೂಕ್ತೇ ಕಂಚಿದ್ವಿ-
ಶೇಷಂ ವಿಧತ್ವೇ-ಅವಾನಶಬ್ದೇನೋಚ್ಛ್ವಾಸನಿಃಶ್ವಾಸಾವುಚ್ಯೇತೇ | ತೌ ಯಥಾ ನ ಭವತಸ್ತಥಾ
ಪ್ರಥಮಾ ಋಕ್ ಶಂಸ್ತವ್ಯಾ || ತಥಾ ಸತಿ ಸರ್ವಾನಗ್ನೀನ್ವೈ ಜ್ವಾಲಾರೂಪಾನಗ್ನೀನೇವೈಷ
ಹೋತಾಃ ಶಾಂತಾನ್ವತ್ವಾ ಪ್ರಸೀದನ್ವಸಾದಂ ಕುರ್ವನ್ನೇತಿ ಗಚ್ಛತಿ | ಯಃ ಪುಮಾನಾಗ್ನಿ
ನಾರುತಂ ಶಸ್ತ್ರಂ ಶಂಸತಿ ತಸ್ಯ ಪ್ರಸಾದಹೇತುತ್ವಂ ಕಥಮಿತಿ ತದುಚ್ಯತೇ | ಉಚ್ಛ್ವಾಸನಿಃಶ್ವಾ-
ಸನಿರೋಧಾದನವಾನಂ ಶಂಸನ್ಪ್ರಾಣವಾಯುನೈವ ತಾನಗ್ನೀಂಸ್ತರತುಲ್ಲಂಘಯತಿ, ಅಗ್ನಿಕೃತ-
ಮುಪದ್ರವಂ ಶಮಯತೀತ್ಯರ್ಥಃ ||

ಈ ವೈಶ್ವಾನರೇಯಸೂಕ್ತವನ್ನು ಪಠಿಸುವಾಗ ಒಂದು ವಿಶೇಷಕ್ರಮವಿರುವುದು. ಅದನ್ನು ವಿವರಿಸುವರು. ಉಚ್ಛ್ವಾಸ
ನಿಶ್ವಾಸವನ್ನು ಘಟ್ಟಿಯಾಗಿ (ಶಬ್ದಪೂರ್ವಕವಾಗಿ) ಬಿಡುವುದಕ್ಕೆ ಅನವಾನಂ ಎಂದು ಹೆಸರು. ಹಾಗೆ ಆಗದಂತೆ ಎಂದರೆ ಎಲ್ಲರಿಗೂ
ಕೇಳಿಸದಂತೆ ಮತ್ತೆಗೆ ಬಿಡುವ ಉಚ್ಛ್ವಾಸನಿಃಶ್ವಾಸಪೂರ್ವಕವಾಗಿ ಈ ವೈಶ್ವಾನರೇಯ ಮಂತ್ರವನ್ನು ಹೋತೃವು ಪಠಿಸಿದರೆ
ಅದರಿಂದ ಧಗಧಗನೆ ಜ್ವಾಲೆಗಳಿಂದ ಉರಿಯುತ್ತಿರುವ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಶಾಂತಗೊಳಿಸಿ ಆ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಸಮಾಧಾನಪಡಿಸಿದಂತಾ
ಸುವುದು. ಯಾವ ಪುರುಷನು! ಉಚ್ಛ್ವಾಸನಿಶ್ವಾಸಗಳನ್ನು ಘಟ್ಟಿಯಾದ ಶಬ್ದಪೂರ್ವಕ ಬಿಡದೆ ಮತ್ತೆಗೆ ಉಸಿರುಬಿಡುತ್ತಾ
ಮಂತ್ರಪಠನ ಮಾಡುವನೋ ಆ ಪುರುಷನು ಪ್ರಾಣವಾಯುಗಳಿಂದ ಆ ಅಗ್ನಿಯ ಕ್ರೂರರೂಪವನ್ನು ಶಮನಮಾಡಿ ಅಗ್ನಿಯಿಂದ
ಯಾವ ಬಾಧೆಯೂ ಉಂಟಾಗದಂತೆ ಶಮನಗೊಳಿಸಲು ಶಕ್ತನಾಗುವನು.

ಅಧೀಯನ್ನಪಹನ್ಯಾದನ್ಯಂ ವಿವಿಕ್ತಾರಮಿಚ್ಛೇತ್ತಮೇವ ತತ್ಸೇತುಂ
ಕೃತ್ವಾ ತರತಿ | ತಸ್ಮಾದಾಗ್ನಿನಾರುತೇ ನ ವ್ಯುಚ್ಯಮೇಷ್ಟವ್ಯೋ
ವಿವಕ್ತಾ |

ಶಂಸನಕಾಲೇ ಪ್ರಾಮಾದಿಕಸ್ಯ ವರ್ಣಾದಿಲೋಪರೂಪಸ್ಯ ಅಪರಾಧಸ್ಯ ಪ್ರತೀಕಾರಂ
ದರ್ಶಯತಿ-ಅಧೀಯನ್ನಧೀಯಾನಃ ಶಂಸನಂ ಕುರ್ವನ್ನೋತಾ ಯದ್ಯಪಹನ್ಯಾದುಪಘಾತಂ
ವರ್ಣಲೋಪಂ ಕುರ್ಯಾತ್ತದಾನೀಮನ್ಯಂ ಕಂಚಿತ್ಪುರುಷಂ ವಿವಕ್ತಾರಂ ವಿವಿಚ್ಯ ವಕ್ತುಂ

ಸಮರ್ಥಮಿಚ್ಛೇತ್ಸಮೀಕ್ಷೇತಸ್ಯಾಪಯೇತ್ || ತದಾನೀಂ ತಮೇವ ಪುರುಷಮಪರಾಥತರಗೋ
ಪಾಯಂ ಸೇತುಂ ಕೃತ್ವಾ ತಮಪರಾಧಮುಲ್ಲಂಘಯತಿ | ಅಯಂ ಪಶೋತುಕಲ್ಪಃ || ಮುಖ್ಯ-
ಪಕ್ಷಂ ದರ್ಶಯತಿ—ಯಸ್ಮಾತ್ಪ್ರಮಾದಂ ಕೃತ್ವಾ ವಿವಕ್ತೃಪುರುಷಸಂಪಾದನಂ ನ ಮುಖ್ಯಂ
ತಸ್ಮಾದಾಗ್ನಿನಾರುತೇ ಶಸ್ತ್ರೇ ನ ವ್ಯುಚ್ಯಂ ನ ಪಶ್ಯಾದ್ವಿವಕ್ತೃವ್ಯಂ ಕಿಂತು ಪ್ರಥಮಮೇವ
ವಿನಕ್ತಾ ವಿವಿಚ್ಯ ವಕ್ತುಂ ಸಮರ್ಥೋ ಹೋತಾ ಏಷ್ಯವ್ಯಃ ಪ್ರಯತ್ನೇನ ಸಂಪಾದನೀಯಃ ||

ಅಧ್ಯಯನಮಾಡಿ ಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ಪಠಿಸಲು ಸಮರ್ಥನಾದ ಹೋತೃವು ಮಂತ್ರವನ್ನು ಎಂದರೆ ವೈಶ್ವಾನರೇಯಮಂತ್ರ
ವನ್ನು ವಿಧಿಯಂತೆ ಪಠಿಸಬೇಕು. ಹೀಗೆ ಪಠಿಸುವಾಗ ಮಂತ್ರಪಠನ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಸ್ವರವರ್ಣಾದಿರೋಪಗಳು ಸಂಭವಿಸಿದಲ್ಲಿ
ಅದನ್ನು ತಿಳಿದು ಸರಿಪಡಿಸಬಲ್ಲ ಸಾಮರ್ಥ್ಯವುಳ್ಳ ಮತ್ತೊಬ್ಬ ಪುರುಷನನ್ನು ತನ್ನ ಹತ್ತಿರವಿರುವಂತೆ ನೇಮಿಸಿಕೊಳ್ಳಬೇಕು.
ಈ ಪುರುಷನು ಹೋತೃವಿನಿಂದ ಮಂತ್ರಪಠನದಲ್ಲಿ ಸಂಭವಿಸುವ ಅಪರಾಧಗಳನ್ನು (ತಪ್ಪುಗಳನ್ನು) ತಿದ್ದಿ ಸರಿಪಡಿಸಲು ಸಮರ್ಥ
ನಾದ್ದರಿಂದ ಇವನನ್ನು ಸೇತು (ದಾಟಿಸುವವನು) ವೆಂದು ಕರೆಯುವರು. ಈ ವಿಧವಾಗಿ ಮಾಡುವುದು ಅನುಕೂಲಪಕ್ಷವೆಂದು
ಹೇಳಲ್ಪಡುವುದು. ಮುಖ್ಯಪಕ್ಷದ ಪ್ರಕಾರ ಮಾಡಬೇಕಾದುದೇನೆಂದರೆ ಆಗ್ನಿಮಾರುತಶಸ್ತ್ರಮಂತ್ರಪಠನಕಾಲದಲ್ಲಿ ಹೋತೃವಿನ
ಪ್ರಮಾದಾದಿಗಳನ್ನು ತಿದ್ದಿ ಸರಿಪಡಿಸಿಕೊಳ್ಳಲು ಬೇರೊಬ್ಬ ಪುರುಷನನ್ನು ನೇಮಿಸಿಕೊಳ್ಳುವುದಕ್ಕಿಂತ ಸರಿಯಾದ ಹೋತೃವೇ
ತನ್ನ ಕರ್ತವ್ಯನಿರ್ವಹಣೆಮಾಡಲು ಸಮರ್ಥನಾಗಿರುವುದೇ ಉತ್ತಮಪಕ್ಷವೆಂದು ಪರಿಗಣಿಸಲ್ಪಡುವುದು.

ಮುಂದೆ ಹೇಳಿರುವುದು ವೈಶ್ವಾನರೇಯಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿ ಪಠಿಸಬೇಕಾದ ನಿವಿನ್ಮಂತ್ರವು—ಅಗ್ನಿವೈಶ್ವಾನ್ನರಃ ಸೋಮಸ್ಯ
ಮತ್ಸತ್ | ವಿಶ್ವೇಷಾಂ ದೇವಾನಾಂ ಸಮಿತ್ | ಅಜಸ್ರಂ ದೈವ್ಯಂ ಜ್ಯೋತಿಃ | ಯೋ ವಿದ್ಯೋ ಮಾನು-
ಷೀಭ್ಯೋ ಅದೀದೇತ್ | ದ್ಯುಷು ಪೂರ್ವಾಸು ದಿದ್ಯುತಾ ನಃ | ಅಜರ ಉಪಸಾಮನೀಕೇ | ಆ ಯೋ ದ್ಯಾಂ
ಭಾತ್ಯಾಪೃಥಿವೀಂ | ಓರ್ವಂತರಿಕ್ಷಂ | ಜ್ಯೋತಿಷಾ ಯಜ್ಞಾಯ ಶರ್ಮಾ ಯಂಸತ್ | ಅಗ್ನಿವೈಶ್ವಾನ್ನರ ಇಹ
ಶ್ರವದಿಹ ಸೋಮಸ್ಯ ಮತ್ಸತ್ | ಪ್ರೇಮಾಂ ದೇವೋ ದೇವಹೂತಿಮವತು |

ಮಾರುತಂ ಶಂಸತಿ ಮರುತೋ ಹ ವಾ ಏತದ್ರೇತಃ ಸಿಕ್ತಂ ಧೂನ್ವಂತಃ

ಪ್ರಾಚ್ಯಾವಯಂಸ್ತಸ್ಮಾನ್ನಾರುತಂ ಶಂಸತಿ |

ಅಥ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷಸಃ ಪ್ರತವನ ಇತ್ಯೇತನ್ನರುದ್ದೇವತಾಕಂ ಸೂಕ್ತಂ ವಿಧತ್ತೇ- ಮರುತಾಂ
ಧೂನನೇನ ಪ್ರಜಾಪತಿರೇತಃ ಶೋಷಣಂ ಪೂರ್ವಮೇವೋಕ್ತಂ ||

ಈ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷಸಃ ಪತವಸಃ (ಋ. ಸಂ. ೧-೮೭-೧ ರಿಂದ ೬) ಎಂಬ ಮರುದ್ದೇವತಾಕವಾದ ಸೂಕ್ತವನ್ನು ವಿವರಿ-
ಸುವರು. ಈ ಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವಂತೆ ಮರುತ್ತುಗಳ ಜಾಲನದಿಂದ ಪ್ರಜಾಪತಿಯ ರೇತಸ್ಸು ಶೋಷಣವಾಗುವುದೆಂದು ಹಿಂದೆಯೇ
ಹೇಳಲಾಗಿದೆ. ಅದರಿಂದ ಹೋತೃವು ಮರುದ್ದೇವತಾಕವಾದ ಸೂಕ್ತವನ್ನು ಪಠಿಸುವನು ತ್ಯಾಜ್ಯವನನಕಾಲದಲ್ಲಿ ಮರುತ್ವ
ತೀಯಶಸ್ತ್ರಮಂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಸೇರಿಸಿ ಪಠಿಸಬೇಕಾದ ನಿವಿನ್ಮಂತ್ರಗಳು ಈರೀತಿ ಇವೆ—ಮರುತೋ ದೇವಾಃ ಸೋಮಸ್ಯ
ಮತ್ಸನ್ | ಸುಷ್ಪುಭಃ ಸ್ವರ್ಕಾಃ | ಅರ್ಕಸ್ತುಭೋ ಬೃಹದ್ವಯಸಃ | ಖುರಾ ಅನಾದೃಷ್ಯರಥಿಃ | ತ್ವೇಷಾಸಃ
ಪೃಶ್ನಿಮಾತರಃ | ಶುಭ್ರಾಹಿರಣ್ಮರಥಾದಯಃ | ತವಸೋ ಭಂದದಿಷ್ಯಯಃ | ಸಭಸ್ಯಾವರ್ಷನಿರ್ತಪಃ |
ಮರುತೋ ದೇವಾ ಇಹ ಸೋಮಸ್ಯ ಮತ್ಸನ್ | ಪ್ರೇಮಾಂ ದೇವೋ ದೇವಹೂತಿಮವತು || ಇದು
ನಿವಿನ್ಮಂತ್ರವು.

ಯಜ್ಞಾ ಯಜ್ಞಾ ವೋ ಅಗ್ನಯೇ ದೇವೋ ವೋ ದ್ರವಿಣೋದಾ
ಇತಿ ಮಧ್ಯೇ ಯೋನಿಂ ಚಾನುರೂಪಂ ಚ ಶಂಸತಿ ತದ್ಯನ್ತ-
ಧ್ಯೇ ಯೋನಿಂ ಚಾನುರೂಪಂ ಚ ಶಂಸತಿ ತಸ್ಮಾನ್ನಧ್ಯೇ
ಯೋನಿರ್ಧೃತಾ |

ಅಥ ಪ್ರಗಾಥದ್ವಯಂ ವಿಧತ್ತೇ—ಯಜ್ಞಾಯಜ್ಞೇಯ ಇತ್ಯೇಕಃ ಪ್ರಗಾಥಃ | ದೇವೋ
ವ ಇತಿ ದ್ವಿತೀಯಃ | ತತ್ರ ಪ್ರಥಮೇ ಪ್ರಗಾಥೇ ತೃಚಃ ಸಂಪದ್ಯತೇ | ಸೋಮಯಂ ಸ್ತೋತ್ರಿ-
ಯಸ್ತಸ್ತಿಸ್ತೃಚೇ ಸಾಮಗೈಃ ಸ್ತೂಯಮಾನತ್ವಾತ್ || ಅತ ಏವಾಸೌ ದ್ವಯೋರ್ಮಧ್ಯೇ
ಪ್ರಥಮಭಾವಿತ್ವಾದ್ಯೋನಿರಿತ್ಯುಚ್ಯತೇ || ದ್ವಿತೀಯಪ್ರಗಾಥೇ ಸಮುತ್ಪನ್ನಸ್ತೃಚೋನು-
ರೂಪಃ ಯಾದ್ಯಶಃ ಸ್ತೋತ್ರಿಯಸ್ತಾದೃಶತ್ವಮನುರೂಪತ್ವಂ | ತದೇತದಭಯಂ ಶಸ್ತ್ರಮಧ್ಯೇ
ಶಂಸನೀಯಂ ನ ತು ಶಸ್ತ್ರಾಂತರೇಷ್ಟಿವ ಸ್ತೋತ್ರಿಯಾನುರೂಪಯೋರಾದೌ ಶಂಸನೀಯಂ |
ತಥಾ ಸತಿ ಯಸ್ಮಾದೃಶ ಸೂಕ್ತಮಧ್ಯೇ ಯೋನೇರನುರೂಪಸ್ಯ ಚ ಶಂಸನಂ ತಸ್ಮಾಲ್ಲೋಕೇಽಪಿ
ನಾರೀಣಾಂ ಶರೀರಮಧ್ಯೇ ಯೋನಿರ್ಧೃತಾ ||

ಈ ಪ್ರಗಾಥದ್ವಯವೆಂಬ ಎರಡುಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ವಿವರಿಸುವರು—ಯಜ್ಞಾ ಯಜ್ಞಾ ವಃ (ಸಾ. ಸಂ. ಉತ್ತರ. ಆ
೧-೧-೧೦-೧-೨) ಎಂಬುದು ಮೊದಲನೆಯ ಪ್ರಗಾಥವು. ದೇವೋ ವಃ (ಸಾ. ಸಂ. ೧-೧-೨೦-೧-೨) ಎಂಬುದು ಎರಡನೆಯ
ಪ್ರಗಾಥವು. ಮೊದಲನೆಯ ಪ್ರಗಾಥದಲ್ಲಿ ಕಲ್ಪಿಸಲ್ಪಡುವ ತೃಚವು (ಮೂರು ಋಕ್ಕುಗಳು) ಸ್ತೋತ್ರಿಯವೆಂದು ಹೇಳಲ್ಪಡುವುದು.
ಏಕೆಂದರೆ ಇದನ್ನು ಸಾಮಗರು ಗಾನಮಾಡುವರು. ಶಸ್ತ್ರಮಂತ್ರಗಳ ಎಂದರೆ ವೈಶ್ವಾನರ ಮತ್ತು ಅಗ್ನಿಮಾರುತ ಶಸ್ತ್ರಗಳ
ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಈ ಸ್ತೋತ್ರಿಯವನ್ನು ಗಾನಮಾಡಲು ಕಾರಣವೇನೆಂದರೆ ಸ್ತ್ರೀಯರು ತಮ್ಮ ಶರೀರದ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಗರ್ಭವನ್ನು
ಧರಿಸುವರು. ಇದರ ಪ್ರತೀಕವಾಗಿ ಸ್ತೋತ್ರಿಯವು ಶಸ್ತ್ರಮಂತ್ರಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಗಾನಮಾಡಲ್ಪಡುವುದು. ದ್ವಿತೀಯಪ್ರಗಾಥವಾದ
ದೇವೋ ವಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಲಭಿಸುವ ಪ್ರಗಾಥವು ಅನುರೂಪವೆಂದು ಹೇಳಲ್ಪಡುವುದು. ಈ ಅನುರೂಪವೂ ಸ್ತೋತ್ರಿಯ
ದಂತೆಯೇ ಇರುವುದು. ಏಕೆಂದರೆ ಇದನ್ನು ಹಿಂದಿನಂತೆ ಅಗ್ನಿವೈಶ್ವಾನರ ಮತ್ತು ಅಗ್ನಿಮಾರುತ ಎಂಬ ಶಸ್ತ್ರಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿಯೇ
ಪಠಿಸುವರು. ಇವುಗಳನ್ನು ಶಸ್ತ್ರಮಂತ್ರಗಳ ಅಂತ್ಯದಲ್ಲಿ ಪಠಿಸಕೂಡದು. ಎಂದರೆ ಸೂಕ್ತಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಸ್ತೋತ್ರಿಯ ಮತ್ತು
ಅನುರೂಪಗಳೆಂಬ ಎರಡು ಋಕ್ಕುಗಳನ್ನೂ ಪಠಿಸಬೇಕು ಏಕೆಂದರೆ ಲೋಕವ್ಯವಹಾರದಲ್ಲಿ ಸ್ತ್ರೀಯರು ತಮ್ಮ ಉದರ ಮಧ್ಯ
ದಲ್ಲಿರುವ ಯೋನಿಯಲ್ಲಿಯೇ ಗರ್ಭವನ್ನು ಧರಿಸುವರು.

ಯದು ದ್ವೇ ಸೂಕ್ತೇ ಶಸ್ತ್ರಾ ಶಂಸತಿ ಪ್ರತಿಷ್ಠಯೋರೇವ ತದುಪರಿ-
ಷ್ವಾತ್ರಜನನಂ ದಧಾತಿ ಪ್ರಜಾತ್ಯೈ ಪ್ರಜಾಯತೇ ಪ್ರಜಯಾ
ಪಶುಭಿಯೌ ಏವಂ ವೇದ ||

ಶಸ್ತ್ರಮಧ್ಯೇ ತಯೋಃ ಸ್ಥಾನವಿಶೇಷಂ ದರ್ಶಯತಿ—ಯದು ಯಸ್ಮಾದೇವಕಾರಣಾ-
ದ್ವೈಶ್ವಾನರೀಯಂ ನೂರುತಂ ಚೇತಿ ದ್ವೇ ಸೂಕ್ತೇ ಶಸ್ತ್ರಾ ಪಶ್ಚಾದೇತೌ ಸ್ತೋತ್ರಿಯಾನು-
ರೂಪೌ ಶಂಸತಿ ತಸ್ಮಾತ್ಕಾರಣಾದ್ವಿತ್ವಸಂಖ್ಯಾಪೇತಯೋಃ ಪ್ರತಿಷ್ಠಯೋಃ ಸ್ಥಿತಿಹೇತೋಃ

ಸಾಧಯೋರೇವೋಪರಿಷ್ಠಾದೂರ್ಘದೇಶೇ ಪ್ರಜನಸಂ ಪ್ರಜೋತ್ಪಾದಕಮಿಂದ್ರಿಯಂ ದಧಾತಿ |
ತಚ್ಚ ಪ್ರಜಾತ್ಯೈ ಪ್ರಜೋತ್ಪಾದನಾಯ ಸಂಪದ್ಯತೇ || ವೇದಸಂ ಪ್ರಕಂಸತಿ—

ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದಂತೆ ವೈಶ್ವಾನರ ಮತ್ತು ಅಗ್ನಿಮಾರುತಶ್ತ್ರಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಸ್ತೋತ್ರಿಯಾಣುರೂಪಮಂತ್ರಗಳಿಗೆ ಇರುವ ಸ್ಥಾನವಿಶೇಷವನ್ನು ವಿವರಿಸುವರು. ಈ ಎರಡುಶ್ತ್ರಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಸ್ತೋತ್ರಿಯ ಮತ್ತು ಅಣುರೂಪಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ಗಾನ ಮಾಡುವ ಕಾರಣವೇನೆಂದರೆ, ಲೋಕವ್ಯವಹಾರದಲ್ಲಿ ಪುರುಷನು ತನ್ನ ಪತ್ನಿಯ ಎರಡು ಕಾಲುಗಳ ಮೇಲುಭಾಗದ ಮಧ್ಯ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ (ಯೋನಿಯಲ್ಲಿ) ಪ್ರಜೋತ್ಪತ್ತಿಸಾಧನವಾದ ಇಂದ್ರಿಯವನ್ನು ಸ್ಥಾಪಿಸುವನು (ಇಡುವನು). ಅದರಿಂದ ಸ್ತ್ರೀಯೋನಿಯಲ್ಲಿ (ಅ ಮೂಲಕ ಸ್ತ್ರೀಯಗರ್ಭದಲ್ಲಿ) ಪ್ರಜೋತ್ಪಾದನೆಯುಂಟಾಗುವುದು. ಅದರ ಪ್ರತೀಕವಾಗಿ ಎರಡು ಸೂಕ್ತಗಳ (ಸ್ತ್ರೀಯ ಎರಡು ಕೊಡೆಗಳ) ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಪುರುಷನ ಜನನೇಂದ್ರಿಯವನ್ನು ಸ್ಥಾಪಿಸುವುದರಿಂದ ಸ್ತ್ರೀಯ ಮಧ್ಯಪ್ರದೇಶವಾದ ಉದರದಲ್ಲಿ ಗರ್ಭೋತ್ಪತ್ತಿಯುಂಟಾಗಿ ಅದರಿಂದ ಪುತ್ರಸಂತಾನವುಂಟಾಗುವುದು. ಈ ಕಾರಣದಿಂದಲೇ ಎರಡು ಸೂಕ್ತಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ನಿವಿಂಶಂತ್ರಗಳನ್ನು ಪಠಿಸುವರು. ಈ ವಿಷಯವನ್ನು ಚೆನ್ನಾಗಿ ತಿಳಿದಿರುವ ಪುರುಷನು ತನ್ನ ಪತ್ನಿಯಲ್ಲಿ ಪ್ರಜೋತ್ಪಾದನದಿಂದ ತನ್ನ ಸಂತತಿಯನ್ನು ಅಭಿವೃದ್ಧಿಗೊಳಿಸುವನು.

English Translation

The Vaisvanara and Maruta Nivid hymns, and the Stotriya and Anurupa of the Agnimaruta Shastra.)

The Hotar commences the Agni-maruta Shastra with a hymn addressed to Agni-Vaisvanara. Vaisvanara is the seed which was poured forth. Thence the Hotar commences the Agni-maruta Shastra with a hymn addressed to Vaisvanara. The first verse is to be repeated without stopping. He who repeats the Agni-maruta Shastra extinguishes the fearful flames of the fire. By suppressing his breath when repeating the first verse he crosses the fires. Lest he might possibly forego some sound of the mantra when repeating it, it is desirable that he should appoint some one to correct such a mistake which might arise. By thus making him the other man the bridge, he crosses the fires, even if he should commit some mistake in repeating. Because of no mistake in repeating being allowed in this, there ought to be some one appointed to correct the mistakes, when the Hotar repeats it.

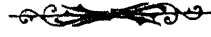
The Marutas are the sperm which was poured forth. By shaking it they made it flow. Thence he repeats a hymn addressed to the Marutas.

In the midst of the Shastra, after having repeated the two hymns mentioned he repeats the Stotriya and Anurupa Pragathas, yajna yajna vo agnaye (1.168-1-2) and devo vo dravinoda (7,16-11-12). The reason that he repeats the "womb" (the Stotriya) in the midst of the Shastra, is because women have their

wombs in the middle of their bodies. By repeating it, after having already recited two hymns (the vaisvanara and Agni-maruta), he puts the organ of generation between the two legs in their upper part for producing offspring. He who has such a knowledge will be blessed with offspring and cattle.

ಇತಿ ಶ್ರೀಮತ್ಸಾಯಣಾಚಾರ್ಯವಿರಚಿತೇ ಮಾಧವೀಯೇ ನೇದಾರ್ಥಪ್ರಕಾಶ
ಐತರೇಯಬ್ರಾಹ್ಮಣಭಾಷ್ಯೇ ತ್ರಯೋದಶಾಧ್ಯಾಯಸ್ಯ ಏಕಾದಶಃ ಖಂಡಃ

ಇಲ್ಲಿಗೆ ಐತರೇಯಬ್ರಾಹ್ಮಣದ ಹದಿಮೂರನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ ಹನ್ನೊಂದನೆಯ ಖಂಡವು
ಸಮಾಪ್ತವಾದುದು.

ಅಥ ತ್ರಯೋದಶಾಧ್ಯಾಯೇ ದ್ವಾದಶಃ ಖಂಡಃ

ಹದಿಮೂರನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ ಹನ್ನೆರಡನೆಯ ಖಂಡವು

[[ಜಾತವೇದಾಃ ಎಂಬ ಅಗ್ನಿಸಂಬಂಧವಾದ ಐವತ್ತೊಕ್ಕವು.]]

ಜಾತವೇದಸ್ಯಂ ಶಂಸತಿ | ಪ್ರಜಾಪತಿಃ ಪ್ರಜಾ ಅಸೃಜತ ತಾಃ ಸೃಷ್ಟಾಃ
ಪರಾಚ್ಯ ಏವಾಽಽಯನ್ನ ವ್ಯಾವರ್ತಂತ ತಾ ಅಗ್ನಿನಾ ಪರ್ಯಗ-
ಚ್ಛತ್ತಾ ಅಗ್ನಿಮುಪಾವರ್ತಂತ ತಮೇವಾದ್ಯಾಪ್ಯುಪಾವೃತ್ತಾಃ
ಸೋಽಬ್ರವೀಜ್ಞಾತಾ ವೈ ಪ್ರಜಾ ಅನೇನಾವಿದಮಿತಿ ಯದಬ್ರ-
ವೀಜ್ಞಾತಾ ವೈ ಪ್ರಜಾ ಅನೇನಾವಿದಮಿತಿ ತಜ್ಞಾತವೇದಸ್ಯಮು-
ಭವತ್ತಜ್ಞಾತವೇದಸೋ ಜಾತವೇದಸ್ತ್ವಂ ||

ಅಥ ಪ್ರತನ್ಯಸೀಮಿತ್ಯೇತಜ್ಞಾತವೇದೋದೇವತಾಕಂ ಸೂಕ್ತಂ ವಿಧತ್ತೇ—ತದೇತತ್ಪ್ರ-
ಶಂಸತಿ--ಪುರಾ ಪ್ರಜಾಪತಿನಾ ಸೃಷ್ಟಾಃ ಪ್ರಜಾಃ ಪ್ರಜಾಪತಿಂ ಪೃಷ್ಠತಃ ಕೃತ್ವಾ ಪರಾಙ್ಮುಖ-
ತ್ವೇನೈವಾಽಽಗಚ್ಛನ್ನ ಪುನರಾವೃತ್ತಾಸ್ತದಾನೀಂ ಪ್ರಜಾಪತಿಸ್ತಾಃ ಪ್ರಜಾ ಅಗ್ನಿನಾ ಪರ್ಯಗಚ್ಛ-
ತ್ಪರಿತೋಽಗ್ನಿಪ್ರಾಕಾರಂ ಕೃತವಾಃ || ಅತಸ್ತಾಃ ಪ್ರಜಾ ದೂರಂ ಗಂತುಮಶಕ್ತಾ ಅಗ್ನಿಮುಪೇತ್ಯ
ಪುನರಾವರ್ತಂತ | ಯಸ್ಮಾದೇವಂ ತಸ್ಮಾದದ್ಯಾಪಿ ಶೀತಾರ್ತಾಃ ಪ್ರಜಾಸ್ತಮೇನಾಗ್ನಿಮುಪಾ-

ವೃತ್ತಾಃ ಪರಿತೋ ಗಚ್ಛಂತೋಽಪ್ಯಗ್ನಿಂ ದೃಷ್ಟ್ವಾ ಸಮೀಪೇ ಕೃತ್ವಾ ಸೇವಿತುಮಾವರ್ತಂತೇ |
ತತಃ ಸಂತುಷ್ಟಃ ಪ್ರಜಾಪತಿರೇನಮಬ್ರವೀತ್ || ಜಾತಾ ಉತ್ಪನ್ನಾ ಯಾಃ ಪ್ರಜಾಸ್ತಾಃ ಸರ್ವಾಃ
ಅಹಮನೇನಾಗ್ನಿನಾಃವಿದಂ ಲಬ್ಧವಾನಸ್ಥಿ ಜ್ಞಾತವಾನಸ್ಥೀತಿ ವಾ || ಯಸ್ಮಾಂಜ್ಞಾತಾ ಅವಿದ-
ಮನೇನೇತ್ಯುಕ್ತವಾಂಸ್ತಸ್ಮಾದಗ್ನಿಸಂಬಂಧಿ ಜಾತವೇದಸ್ಯಂ ಸೂಕ್ತಮುಭವತ್ || ಜಾತವೇದ-
ಸೋಽಗ್ನಿ(ಗ್ನಿ)ರಪಿ ಜಾತಾನ್ವೇತ್ಯನೇನೇತಿ ವೃತ್ತತ್ವಾ ತನ್ನಾಮ ಸಂಪನ್ನಂ ||

ಈಗ ಪ್ರತವ್ಯಸೀಂ (ಋ. ಸಂ. ೧-೧೪೩-೧) ಎಂಬ ಜಾತವೇದೋ ದೇವತಾಕವಾದ ಸೂಕ್ತವನ್ನು ವಿವರಿಸುವರು—
ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಪ್ರಜಾಪತಿಯು ಪ್ರಜೆಗಳನ್ನು ಸೃಷ್ಟಿಮಾಡಿದನು. ಪ್ರಜೆಗಳೆಂದರೆ ಮನುಷ್ಯರೇ ಮೊದಲಾದ ನಾನಾವಿಧಪ್ರಾಣಿಗಳು.
ಸೃಷ್ಟಿಮಾಡಿದನಂತರ ಆ ಪ್ರಜೆಗಳು ತಮ್ಮನ್ನು ಸೃಷ್ಟಿಮಾಡಿದ ಪ್ರಜಾಪತಿಯನ್ನು ಒಂದಾವರ್ತಿಯು ಸಹ ನೋಡದೆ ಅವನ ಬಳಿಗೆ
ಬರದೆ ಮುಂದೆಲ್ಲಿಗೋ ಹೊರಟುಹೋಗುತ್ತಿದ್ದರು. ಇದನ್ನು ನೋಡಿ ಪ್ರಜಾಪತಿಯು ಜುಗುಪ್ಸೆಗೊಂಡು ಆ ಪ್ರಜೆಗಳು ಮುಂದಕ್ಕೆ
ಒರಟುಹೋಗದಂತೆ ಅವರ ಸುತ್ತಲೂ ಬೆಂಕಿಯ ಜ್ವಾಲೆಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ ಅಗ್ನಿಪ್ರಾಕಾರವನ್ನು ರಚಿಸಿದನು. ಈ ಅಗ್ನಿಪ್ರಾಕಾರ
ದಿಂದ ತಪ್ಪಿಸಿಕೊಂಡು ಮುಂದೆಹೋಗಲು ಸಾಧ್ಯವಾಗದೆ ಆ ಪ್ರಜೆಗಳು ಪುನಃ ಹಿಂದಕ್ಕೆ ಬರಬೇಕಾಯಿತು. ಆದ್ದರಿಂದ ಈಗಲೂ
ಕೂಡ ಭಳಿಯಿಂದಲೂ ಶೀತದಿಂದಲೂ ತೊಂದರೆಪಡುತ್ತಿರುವ ಜನರು ಅಗ್ನಿಯ ಸಮೀಪಕ್ಕೆ ಹೋಗಿ ಬೆಂಕಿಯನ್ನು ಕಾಯಿಸಿ
ಕೊಳ್ಳುತ್ತಾ ತಮ್ಮ ಶೀತಬಾಧೆಯನ್ನು ಪರಿಹರಿಸಿಕೊಳ್ಳುವರು. ಇದರಿಂದ ಸಂತುಷ್ಟನಾದ ಪ್ರಜಾಪತಿಯು ಇಂತು ಹೇಳಿದನು—
ನನ್ನಿಂದ ಉತ್ಪನ್ನರಾದ ಈ ಪ್ರಜೆಗಳು ಪುನಃ ನನ್ನ ಬಳಿಗೆ ಬಂದದ್ದರಿಂದ ಅವರನ್ನು (ಪ್ರಜೆಗಳನ್ನು) ನಾನು ಪುನಃ ಹಿಂದಕ್ಕೆ ಪಡೆದೆನು
ಅಥವಾ ಅವರ ವಿಷಯವನ್ನು ತಿಳಿದುಕೊಂಡೆನು. ಜಾತಾ ಎಂದರೆ ನನ್ನಿಂದ ಉತ್ಪನ್ನರಾದ ಪ್ರಜೆಗಳನ್ನು ಈ ಅಗ್ನಿಯಿಂದ
ನಾನು ಪಡೆದದ್ದರಿಂದ ಈ ಅಗ್ನಿ ಸಂಬಂಧವಾದ ಸೂಕ್ತಕ್ಕೆ ಜಾತವೇದಸೂಕ್ತವೆಂದು ಹೆಸರಾಯಿತು. ಮತ್ತು ಈ ಅಗ್ನಿಯು
ಉತ್ಪನ್ನರಾದ ಸಮಸ್ತರನ್ನೂ ಅಥವಾ ಸಮಸ್ತವಿಷಯವನ್ನೂ ತಿಳಿಯಲು ಸಮರ್ಥನಾದುದರಿಂದ ಜಾತಾನ್ ವೇತ್ತೀತಿ
ಜಾತವೇದಾಃ ಎಂಬ ವಚನದಂತೆ ಈ ಅಗ್ನಿಗೆ ಜಾತವೇದನೆಂಬ ಹೆಸರು ಉಂಟಾಯಿತು. ಅಗ್ನಿಗೆ ಈ ಹೆಸರು ಬರಲು
ಇದೇ ಕಾರಣವು.

ತಾ ಅಗ್ನಿನಾ ಪರಿಗತಾ ನಿರುದ್ಧಾಃ ಶೋಚತ್ಯೋ ದೀಧ್ಯತ್ಯೋಽತಿ-
ಷ್ಠಂಸ್ತಾ ಅದ್ವಿರಭ್ಯಷಿಂಚತ್ತಸ್ಮಾದುಪರಿಷ್ಠಾಜ್ಞಾತವೇದಸ್ಯಸ್ಯಾ-
ಪೋಹಿಸ್ತೀಯಂ ಶಂಸತಿ

ಆಪೋ ಹಿಷ್ಠಾ ಮಯೋ ಭುವ ಇತ್ಯಾದಿಕಂ ತ್ಯಜಂ ವಿಧತ್ತೇ—ಅಗ್ನಿನಾ ಪರಿಗತಾ
ಪರಿತೋ ವೇಷ್ಟಿತಾ ನಿರುದ್ಧಾ ಗಂತುಮಶಕ್ತಾಃ ಶೋಚತ್ಯಃ ಶೋಕಂ ಪ್ರಾಪ್ನುನತ್ಯೋ
ದೀಧ್ಯತ್ಯೋ ದೀಪ್ಯಮಾನಾಃ ಪ್ರಜಾಸ್ತತ್ಪ್ರವಾತಿಷ್ಠಃ || ಪ್ರಜಾಪತಿಸ್ತಾಃ ಪ್ರಜಾಃ ಸಂತಾಪಪರಿ
ಹಾರಾಯಾದ್ವಿರಭ್ಯಷಿಂಚತ್ || ಯಸ್ಮಾದೇವಂ ತಸ್ಮಾಂಜ್ಞಾತವೇದಸ್ಯಾಖ್ಯಸೋಪರಿಷ್ಠಾ-
ದಾಪೋ ಹಿ ಪ್ತೇತ್ಯಾದಿಕಂ ತ್ಯಜಂ ಶಂಶೇತ್ ||

ಆಪೋ ಹಿಷ್ಠಾ ಮಯೋ ಭುವಃ (ಋ. ಸಂ. ೧೦-೯-೧, ೨, ೩) ಎಂಬ ಸೂಕ್ತವನ್ನು ಪ್ರಶಂಸೆಮಾಡುವರು- ಹಿಂದೆ
ಹೇಳಿದ ಪ್ರಕಾರ ಅಗ್ನಿಯಿಂದ ಸುತ್ತುವರೆಯಲ್ಪಟ್ಟು ಅದರಿಂದ ತಪ್ಪಿಸಿಕೊಳ್ಳಲು ಸಾಧ್ಯವಿಲ್ಲದೆ ದುಃಖಪಡುತ್ತಿರುವ ಆ ಪ್ರಜೆಗಳನ್ನು

ಅಗ್ನಿ ಜ್ವಾಲೆಗಳಿಂದ ಬಿಡಿಸಲು ಪ್ರಜಾಪತಿಯು ಆ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ನೀರಿನಿಂದ ಸಿಂಪಡಿಸಿ ಶಮನಗೊಳಿಸಿದನು. ಈ ರೀತಿ ಅಗ್ನಿ ಜ್ವಾಲೆಗಳನ್ನು ಶಮನಗೊಳಿಸಲು ಪ್ರಜಾಪತಿಯು ಆವೋ ಹಿ ಪ್ತಾ ಎಂಬ ಸೂಕ್ತವನ್ನು ಪಠಿಸಿದ್ದರಿಂದ ಈ ಆವೋ ಹಿ ಪ್ತಾ ಎಂಬ ಸೂಕ್ತವನ್ನು ಈಗಲೂ ಜಾತವೇದಸ್ಯ ಸೂಕ್ತಾನಂತರ ಪಠಿಸಬೇಕು.

ತಸ್ಮಾತ್ತ ಚೈವಮಯತೇವ ಶಂಸ್ತವ್ಯಂ ತಾ ಅದ್ಧಿರಭಿಷಿಚ್ಯ ನಿಜಾ ಸ್ಯೈವಾ- ಮನ್ಯತ

ತತ್ರ ಕಂಚಿದ್ವಿಶೇಷಂ ವಿಧತ್ತೇ - ಯಸ್ಮಾದಾವೋಹಿಸ್ತೀಯಂ ತಾಪಶಮನಕಾರಣಂ ತಸ್ಮಾತ್ತ ಚೈವಮಯತೇವ ಹೋತ್ರಾ ಶಂಸನೀಯಂ || ಯಥಾ ವಹ್ನಿಂ ಶಮಯನ್ಪುರುಷಃ ಶನೈಃ ಶನೈಃ ಕ್ರಮೇಣ ಜಲಂ ಸಿಂಚತಿ, ಏವಮನೇನಾಪಿ ಶನೈಃ ಶಂಸನಂ ಕರ್ತವ್ಯಂ | ತತಃ ಸ ಪ್ರಜಾಪತಿಃ ಪ್ರಜಾ ಅದ್ಧಿರಭಿಷಿಚ್ಯ ನಿಜಾ ಏವ ಸ್ವಕೀಯಾ ಏವ ತಾಃ ಪ್ರಜಾ ಇತ್ಯಮನ್ಯತ || ಸ್ಯಾ ಶಬ್ದಸ್ತು ಚೈವಮಯತೇವ ಏಕವಚನಾಂತೋಽಪಿ ಬಹುವಚನಾಂತತ್ವೇನ ಪರಿಣಮಯಿ-ತವ್ಯಃ || ತಥಾ ಸತಿ ತಾಃ ಪ್ರಜಾ ಇತ್ಯುಕ್ತಂ ಭವತಿ || ತಸ್ಮಾಚ್ಚನೈಃ ಶಂಸನೇನ ಶಸ್ತಸ್ಯ ಸ್ವಕೀಯತ್ವಂ ಸಂಪದ್ಯತ ಇತ್ಯರ್ಥಃ | ಯದ್ವಾ ತಾ ಅದ್ಧಿರಿತ್ಯಾದ್ಯರ್ಥವಾದ ಉತ್ತರಶೇಷತ್ವೇನ ಯೋಜನೀಯಃ ||

ಈ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಒಂದು ವಿಶೇಷಸಂಗತಿಯನ್ನು ತಿಳಿಸುವರು—ಈ ಋಕ್ವನ್ನು ಪಠಿಸಿ ಪ್ರಜಾಪತಿಯು ತನ್ನ ಪ್ರಜೆಗಳಿಗೆ ಉಂಟಾದ ತಾಪವನ್ನು ಸ್ವಲ್ಪಸ್ವಲ್ಪವಾಗಿ ನೀರನ್ನು ಜುಮುಕಿಸುತ್ತಾ ಪರಿಹಾರಮಾಡಿದನು. ಆದ್ದರಿಂದ ಹೋತ್ರವು ಈ ಸೂಕ್ತವನ್ನು ನಿಧಾನವಾಗಿ ಪಠಿಸಬೇಕು. ಪ್ರಜಾಪತಿಯು ಅಗ್ನಿ ತಾಪದಿಂದ ಉದಕವೋಕ್ಷಣೆಮಾಡಿ ಪ್ರಜೆಗಳನ್ನು ರಕ್ಷಿಸಿದ್ದರಿಂದ ಆ ಪ್ರಜೆಗಳು ಪ್ರಜಾಪತಿಗೆ ಸ್ವಕೀಯವೇ ಆದವು. ಮೇಲಿನ ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿ ಸ್ಯಾ ಎಂದಿರುವ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ತಾಃ ಎಂದರ್ಥವು. ಈ ಸ್ಯಾ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ಏಕವಚನಾಂತ ಶಬ್ದವಾದರೂ ಬಹುವಚನಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಉಪಯೋಗಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿರುವುದು.

ತಾಸು ವಾ ಅಹಿನಾ ಬುಧ್ನೈನ ಪರೋಕ್ಷಾತ್ತೇಜೋಽದಧಾದೇಷ ಹ
ವಾ ಅಹಿರ್ಬುಧ್ನೈ ಯದಗ್ನಿರ್ಗಾರ್ಹಪತ್ಯೋಽಗ್ನಿನೈವಾಽಽಸು
ತದ್ಗಾರ್ಹಪತ್ಯೇನ ಪರೋಕ್ಷಾತ್ತೇಜೋ ದಧಾತಿ ತಸ್ಮಾದಾಹು-
ರ್ಜುಹ್ವದೇವಾಜುಹ್ವತೋಽವಸೀಯಾನಿತಿ ||

ಉತ ನೋಹಿರ್ಬುಧ್ನ್ಯ ಇತ್ಯಸ್ಯಾ ಋಚಃ ಶಂಸನಂ ತದ್ದೇವತಾಸ್ತು ತಿದ್ವಾರೇಣೋಽನ್ಯ-ಯತಿ — ತಾಸ್ತುಭಿಷೇಕಾದೂರ್ಧ್ವಂ ಸ್ವಕೀಯತ್ವೇನ ಸ್ವೀಕೃತಾಸು ಪ್ರಜಾಸು ಪ್ರಜಾಪತಿರಿಹಿನಾ ಬುಧ್ನೈನಾಹಿಶಬ್ದ ಬುಧ್ನ್ಯ ಶಬ್ದದ್ವಯನಾಮಕಾಗ್ನಿ ವಿಶೇಷೇಣ ಪರೋಕ್ಷಾತ್ಪರೋಕ್ಷರೂಪೇಣ ತೇಜೋಽಧಾತ್ || ಪ್ರಜಾನಾಂ ಸಂತಾಪಭೀರುತ್ವಾತ್ || ತಾ ಯಥಾ ನ ಪಶ್ಯಂತಿ ತಥಾ ತಾಸ್ತ-ಗ್ನಿವಿಶೇಷಸಂಬಂಧಿತೇಜಃ ಸ್ಥಾಪಿತವಾನ್ || ಯೋ ಗಾರ್ಹಪತ್ಯೋಽಗ್ನಿರಸ್ತಿ, ಏಷ ಏವಾಹಿಶಬ್ದೇನ ಬುಧ್ನ್ಯ ಶಬ್ದೇನಾಭಿಹಿತಃ || ಅತಸ್ತದೀಯಾಶಂಸನೇ ಸತಿ ಗಾರ್ಹಪತ್ಯೇನೈವಾಗ್ನಿನಾ

ಪ್ರಜಾಸು ಪರೋಕ್ಷತೇನ ತೇಜಃ ಸ್ಥಾಪಯತಿ || ಯಸ್ಮಾದಾಗ್ನೇಯಂ ತೇಜೋಽಪೇಕ್ಷಿತಂ
ತಸ್ಮಾದಜುಹ್ವತೋ ಹೋಮುರಹಿತಾತ್ಪುರುಷಾಜ್ಜುಹ್ವದೇವ ಹೋಮಂ ಕುರ್ವನ್ನೇವ ಪುರು-
ಷೋಽವಸೀಯಾನತ್ಯಂತಂ ಶ್ರೇಷ್ಠ ಇತ್ಯೇವಂ ಜನಾ ಅಹುಃ ||

ಇಲ್ಲಿ ಅಹಿರ್ಬುಧ್ವ್ಯಃ ಎಂಬ ದೇವತೆಯನ್ನು ಸ್ತುತಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಉತ ನೋಃ ಹಿರ್ಬುಧ್ವ್ಯಃ (ಪು. ಸಂ. ೬-೫-೧೪) ಎಂಬ ಬುಕ್ಯನ್ನು ಪಠಿಸಿ ಸ್ತುತಿಸಬೇಕೆಂದು ಹೇಳಿರುವರು—ಪ್ರಜಾಪತಿಯು ತಾನು ಸೃಷ್ಟಿಸಿ ರಕ್ಷಿಸಿದ ಪ್ರಜೆಗಳನ್ನು ತನ್ನ ಸ್ವಕೀಯರೆಂದು ಪರಿಗಣಿಸಿದನಂತರ (ಎಂದರೆ ಅಗ್ನಿಯ ತಾಪದಿಂದ ಉದಕವೋಕ್ಷಣೆ ಮೂಲಕ ರಕ್ಷಿಸಿ) ಆ ತನ್ನ ಪ್ರಜೆಗಳಲ್ಲಿ ಅಹಿರ್ಬುಧ್ವ್ಯವೆಂಬ ಅಗ್ನಿ ವಿಶೇಷದಿಂದ ಕಾಂತಿಯನ್ನು ಎಂದರೆ ದಿವ್ಯತೇಜಸ್ಸನ್ನುಂಟುಮಾಡಿದನು. ಇಲ್ಲಿ ಅಹಿರ್ಬುಧ್ವ್ಯವೆಂದರೆ ಗಾರ್ಹಪತ್ಯಾಗ್ನಿಯು ಎಂದರ್ಥವು. ಆದ್ದರಿಂದ ಅಹಿರ್ಬುಧ್ವ್ಯದೇವತಾಕವಾದ ಮಂತ್ರಪಠನದಿಂದ ಪ್ರಜೆಗಳಲ್ಲಿ ಪರೋಕ್ಷವಾಗಿ ದಿವ್ಯತೇಜಸ್ಸನ್ನು ಸ್ಥಾಪಿಸಿದಂತಾಗುವುದು. ಎಂದರೆ ಯಜಮಾನನ ಪುತ್ರಾದಿಸಂತತಿಗಳಲ್ಲಿ ಈ ದಿವ್ಯತೇಜಸ್ಸನ್ನು ಹೋತ್ವವು ಸ್ಥಾಪಿಸುವನು. ಆದ್ದರಿಂದ ಈ ಅಹಿರ್ಬುಧ್ವ್ಯ ಸಂಬಂಧವಾದ ಆಹುತಿಯನ್ನು ಅರ್ಪಿಸುವ ಪುರುಷನು ಆ ವಿಧವಾಗಿ ಆಹುತಿಯನ್ನರ್ಪಿಸದಿರುವ ಪುರುಷನಿಗಿಂತ ಅತಿಶಯವಾದ ಶರೀರಕಾಂತಿಯಿಂದ ಬೆಳಗುವನು.

ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದ ಜಾತವೇದಸ್ಯ ಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿ ಸೇರಿಸಿ ಪಠಿಸಲ್ಪಡಬೇಕಾದ ನಿವಿನ್ಮಂತ್ರಗಳು - ಅಗ್ನಿರ್ಜಾತವೇದಾಃ ಸೋಮಸ್ಯ ಮತ್ಸತ್ | ಸ್ವನೀಕಶ್ಚಿತ್ರಭಾನುಃ | ಅಪ್ರೋಷಿವಾನ್ಸೃಹಪತಿಃ | ತಿರಸ್ತಮಾಂಸಿ ದರ್ಶತಃ | ಘೃತಾಹವನ ಈಡ್ಯಃ | ಬಹುಲವರ್ಮಾಸ್ತೃತ ಯಜ್ಞಾ | ಪ್ರತೀತ್ಯಾ ತಕ್ರೂನ್ ಜೇತಾಪರಾಜಿತಃ | ಅಗ್ನೇರ್ಜಾತವೇದೋಽಭಿದ್ಯುನ್ಮನುಭಿಸಹ ಆಯಜ್ಯಸ್ವ | ತುತೋ ಅಪ್ತುತಃ | ಸಮೇದ್ವಾರಂ ಸ್ತೋತಾರಮಂಹಸ-
ಸ್ಪಾಹಿ | ಅಗ್ನಿರ್ಜಾತವೇದಾ ಇಹ ಅವದಿಹ ಸೋಮಸ್ಯ ಮತ್ಸತ್ | ಪ್ರೇಮಾಂ ದೇವೋ ದೇವಹೂತಿ-
ಮವತು || ಇದು ಜಾತವೇದಸ್ಯಸೂಕ್ತದ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಸೇರಿಸಿ ಪಠಿಸಬೇಕಾದ ನಿವಿನ್ಮಂತ್ರವು.

English Translation

(The Jatavedas Nivid hymn)

He repeats the hymn addressed to Jatavedas. All beings after having been created by Prajapati walked having their faces turned aside, and did not turn (their backs). He (Prajapati) then encircled them with fire, whereupon they turned to Agni. After they had turned to Agni, Prajapati said, "The creatures which are born (jata), I obtained (avidam) through this one (Agni)." From these words came forth the Jatavedas hymn. That is the reason that Agni is called Jatavedas.

The creatures being encircled by fire were hemmed in walking. They stood in flames and blazing. Prajapati sprinkled them with water. That is the reason that the Hotar, after having recited the Jatavedas hymn, repeats a hymn addressed to the waters: apo hi shtha mayobhuvah (10-9). Thence it is to be recited by him as if he were extinguishing fire (i.e. slowly).

Prajapati after having sprinkled the creatures with water, thought, that they (the creatures) were his own. He provided them with an invisible lustre through Ahir budhanya. This Ahir budhanya (lit. the serpent of the depth) is the Agni Garhapatya (the household fire). By repeating therefore a verse addressed to Ahir budhanya, the Hotar puts the invisible lustre in the offspring (of the sacrificer). Thence they say, "one who brings oblations is more shining than one who does not bring them."

ಇತಿ ಶ್ರೀಮತ್ಪ್ರಾಣಾಚಾರ್ಯವಿರಚಿತೇ ಮಾಧವೀಯೇ ವೇದಾರ್ಥಪ್ರಕಾಶ

ಐತರೇಯಬ್ರಾಹ್ಮಣಭಾಷ್ಯಸ್ಯ ತ್ರಯೋದಶಾಧ್ಯಾಯೇ ದ್ವಾದಶಃ ಖಂಡಃ

ಇಲ್ಲಿಗೆ ಐತರೇಯಬ್ರಾಹ್ಮಣದ ಹದಿನೂರನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ ಹನ್ನೆರಡನೆಯ ಖಂಡವು
ಸಮಾಪ್ತವಾದುದು.

ಅಥ ತ್ರಯೋದಶಾಧ್ಯಾಯೇ ತ್ರಯೋದಶಃ ಖಂಡಃ

ಹದಿನೂರನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ ಹದಿನೂರನೆಯ ಖಂಡವು

[ದೇವಪತ್ನಿಯಾಗೂ, ಯಮನೆಂಬ ದೇವತೆಗೂ, ಪಿತೃಗಳಿಗೂ ಅರ್ಪಿಸಬೇಕಾದ ಅದುತಿ ವಿಶೇಷಗಳು,]

ದೇವಾನಾಂ ಪತ್ನೀಃ ಶಂಸತ್ಯನೂಚೀರಗ್ನಿಂ ಗೃಹಪತಿಂ ತಸ್ಮಾದನೂಚೀ
ಪತ್ನೀ ಗಾರ್ಹಪತ್ಯಮಾಸ್ತೇ |

ಅಥ 'ದೇವಾನಾಂ ಪತ್ನೀರುಶತೀರವಂತು ನ ಇತ್ಯುಗ್ಧ್ವಯಂ ದೇವಪತ್ನೀದೇವತಾಕಂ
ವಿಧತ್ತೇ- ದೇವಾನಾಂ ಪತ್ನೀರಿತ್ಯನೇನ ದೇವತಾವಾಚಕೇನ ಶಬ್ದೇನ ತತ್ಪ್ರತಿಪಾದಕವ್ಯು-
ಗ್ಧ್ವಯಂ ವಿವಕ್ಷಿತಂ || ತತಶ್ಚ ದೇವಾನಾಂ ಪತ್ನೀರ್ಗೃಹಪತಿಮನೂಚೀಃ ಶಂಸೇತ್ || ಗೃಹಪತಿ
ರಗ್ನಿರಿತ್ಯೇತಾಭ್ಯಾಂ ಶಬ್ದಾಭ್ಯಾಂ ತತ್ಪ್ರತಿಪಾದಿಕೋತ ನೋಽಹಿರ್ಬುಧ್ನ್ಯ ಇತ್ಯುಗ್ಧ್ವವಕ್ಷಿತಾ ||
ತದಪೇಕ್ಷಯಾ ದೇವಪತ್ನೀನಾಮುಕಸ್ಯ ಮಂತ್ರಜಾತಸ್ಯ ಪಶ್ಚಾದ್ಭಾವಿತ್ವಮನ್ವಕ್ತೃಂ || ಅತಃ
ಪೂರ್ವೋಕ್ತಾಯಾ ಋಚಃ ಪಶ್ಚಾಚ್ಯಂಸೇದಿತ್ಯರ್ಥಃ || ಯಸ್ಮಾದತ್ಮೈವಂ ತಸ್ಮಾದ್ಭಜಾ-
ಲಾಯಾಂ ಪತ್ನೀ ಗಾರ್ಹಪತ್ಯಮನೂಚ್ಯ ಪಶ್ಚಾದವತಿಷ್ಠತ ಇತ್ಯರ್ಥಃ ||

ಈಗ ದೇವಪತ್ನಿಯರನ್ನು ಸ್ತುತಿಸುವ ದೇವಾನಾಂ ಪತ್ನೀರುತತೀರವಂತು (ಋ. ಸಂ. ೫-೪೯-೨, ೮) ಎಂಬ ಎರಡು ಋಕ್ಕುಗಳನ್ನು ವಿವರಿಸುವರು—ಈ ಋಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ ದೇವಾನಾಂ ಪತ್ನೀಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದಪ್ರಯೋಗವಿರುವುದರಿಂದ ಇವು ದೇವಪತ್ನಿಯರನ್ನು ಪ್ರತಿಸಾದಿಸುವ ಋಕ್ಕುಗಳಾಗಿವೆ. ಈ ಋಕ್ಕುಗಳನ್ನು ಪಠಿಸಬೇಕೆಂದು ಆಶ್ವ. ಶ್ರೌ. ಸೂ. ೫-೨೦-೯ರಲ್ಲಿಯೂ ಹೇಳಿದೆ. ಅನಂತರ ಗೃಹಪತಿಮುಗ್ಧಿಂ ಅನೂಚೀಃ ಎಂಬ ಮಂತ್ರವನ್ನು ಪಠಿಸಬೇಕು. ಗೃಹಪತಿ ಮತ್ತು ಆಗ್ನಿ ಎಂಬ ಎರಡು ಶಬ್ದಗಳೂ ಉತ ನೋಃಹಿರ್ಬುಧ್ವಾಃ ಎಂಬ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಪ್ರತಿಸಾದಿತವಾಗಿವೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಈ ಋಕ್ಕನ್ನು ಪಠಿಸಿದನಂತರ ದೇವಾನಾಂ ಪತ್ನೀಃ ಎಂಬ ಋಕ್ಕನ್ನು ಪಠಿಸಬೇಕು. ಏಕೆಂದರೆ ಯಜ್ಞಶಾಲೆಯಲ್ಲಿ ಯಜಮಾನನ ಪತ್ನಿಯು ಗಾರ್ಹಪತ್ಯ ವೆಂಬ ಆಗ್ನಿಕುಂಡದ ಹಿಂಭಾಗದಲ್ಲಿ ಕುಳಿತಿದ್ದು ಅನಂತರ ಎದ್ದುಹೋಗುವುದರಿಂದ ಮೊದಲು ಗಾರ್ಹಪತ್ಯಾಗ್ನಿಯನ್ನ ಅನಂತರ ದೇವಪತ್ನಿಯರನ್ನು ಸ್ತುತಿಸಬೇಕು ಎಂದಭಿಪ್ರಾಯವು.

ತದಾಹೂ ರಾಕಾಂ ಪೂರ್ವಾಂ ಶಂಸೇಜ್ಞಾಮೈ ವೈ ಪೂರ್ವಪೇಯ-

ಮಿತಿ ತತ್ರನ್ನಾದ್ಯತ್ಯಂ ದೇವಾನಾನಾಮೇವ ಪತ್ನೀಃ ಪೂರ್ವಾಃ
ಶಂಸೇಬೇಷ ಹ ವಾ ಏತತ್ಪತ್ನೀಷು ರೇತೋ ದಧಾತಿ ಯದಗ್ನಿ-
ಗಾರ್ಹಪತ್ಯೋಃಗ್ನಿನೈವಾಃಸು ತದ್ಗಾರ್ಹಪತ್ಯೇನ ಪತ್ನೀಷು
ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷಾದ್ರೇತೋ ದಧಾತಿ ಪ್ರಜಾತ್ಯೈ ಪ್ರಜಾಯತೇ ಪ್ರಜಯಾ
ಪಶುಭಿರ್ಯ ಏವಂ ವೇದ ||

ಅತ್ರ ಕಂಚಿತ್ಪೂರ್ವಪಕ್ಷಮುಕ್ತಾಪಯತಿ-ಸಂಪೂರ್ಣ ಚಂದ್ರಮಂಡಲಯುಕ್ತಾ ಪೂರ್ಣ ಮಾಸೀ ರಾಕಾ || ತದಭಿಮಾನಿದೇವತಾಯಾಃ ಪ್ರತಿಸಾದಿಕರ್ಗಪಿ ರಾಕೇತ್ಯುಚ್ಯತೇ || ತಾಂ ರಾಕಾಂ ಪೂರ್ವಾಂ ದೇವಪತ್ನೀಭ್ಯಃ ಪೂರ್ದಭಾವಿನೀಂ ಶಂಸೇತ್ || ಸೇಯಂ ರಾಕಾ ದೇವಾನಾಂ ಜಾಮೀ ನಾನು ಭಗಿನೀ ತಸ್ಮಾತ್ತಸ್ಯಾ ಏವ ಪೂರ್ವಪೇಯಂ ಪ್ರಥಮತಃ ಸೋಮಪಾನಂ ಯುಕ್ತಮಿತಿ ಪೂರ್ವಃ ಪಕ್ಷಃ || ತಂ ನಿರಾಕೃತ್ಯ ದೇವಪತ್ನೀನಾಮೇವ ಪೂರ್ವತ್ವಂ ದರ್ಶಯತಿ ರಾಕಾಯಾಃ ಪೂರ್ವತ್ವಮನಾದರಣೀಯಂ ದೇವಪತ್ನೀನಾಮೇವ ಪೂರ್ವತ್ವಂ ಯುಕ್ತಂ ಗಾರ್ಹಪತ್ಯೋಃಗ್ನಿಃ ಪತ್ನೀಷ್ವೇವ ರೇತಃ ಸ್ಥಾಪಯತಿ ನ ತು ಭಗಿನ್ಯಾಂ ತಸ್ಮಾತ್ತತ್ನೀನಾಂ ಪೂರ್ವಶಂಸನೇನ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷಮೇವ ಪತ್ನೀಷು ಗಾರ್ಹಪತ್ಯಮುಖೇನ ರೇತಃ ಸ್ಥಾಪಯತಿ ತಚ್ಚ ಪ್ರಜಾತ್ಯೈ ಸಂಪದ್ಯತೇ || ವೇದನಂ ಪ್ರಶಂಸತಿ ||

ಇಲ್ಲಿ ಒಂದು ಪೂರ್ವಪಕ್ಷವು ಉಂಟಾಗಿರುವುದು—ಸಂಪೂರ್ಣ ಚಂದ್ರಮಂಡಲದಿಂದ ಕೂಡಿದ ಪೂರ್ಣಮಾಸಿಗೆ ರಾಕಾ ಎಂದು ಹೆಸರು. ಈ ರಾಕಾಭಿಮಾನಿದೇವತೆಯನ್ನು ಪ್ರತಿಸಾದಿಸುವ ಋಕ್ಕಿಗೆ ರಾಕಾ ಎಂದು ಹೆಸರು. ಈ ರಾಕಾ ಎಂಬ ದೇವತಾಕವಾದ ಋಕ್ಕನ್ನು ದೇವಪತ್ನಿಯರಿಗಿಂತ ಮೊದಲು ಪಠಿಸಬೇಕು. ಈ ರಾಕಾ ಎಂಬ ದೇವತೆಯು ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಸಹೋದರಿಯು. ಆದ್ದರಿಂದ ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಸಹೋದರಿಯಾದ ಈ ರಾಕಾ ಎಂಬ ದೇವತೆಯು ದೇವಪತ್ನಿಯರಿಗಿಂತ ಮೊದಲು ಸೋಮಪಾನಮಾಡುವುದು ಯುಕ್ತವು ಎಂದು ಪೂರ್ವಪಕ್ಷವಾದಿಗಳು ಹೇಳುವರು. ಅದು ಸರಿಯಲ್ಲ ದೇವಪತ್ನಿಯರೇ ಮೊದಲು ಸೋಮಪಾನವನ್ನು ಇಲ್ಲಿ ವಿವರಿಸುವರು—ರಾಕಾ ಎಂಬ ದೇವತೆಯನ್ನು ಮೊದಲು ಪರಿಗಣಿಸುವುದು ಸರಿಯಲ್ಲ ದೇವಪತ್ನಿ

ಯರಿಗೇ ಸೋಮಪಾನದಲ್ಲಿ ಪ್ರಥಮಸ್ಥಾನವು ಲಭಿಸಬೇಕು. ಏಕೆಂದರೆ ಗಾರ್ಹಪತ್ಯಾಗ್ನಿಯು ಪತ್ನಿಯರಲ್ಲಿ ರೇತಸ್ಸನ್ನು (ವೀರ್ಯವನ್ನು) ಸ್ಥಾಪಿಸುವನು. ಭಗಿನಿಯರಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ದೇವಪತ್ನಿಯರನ್ನು ಮೊದಲು ಪ್ರಶಂಸಿಸುವುದೇ ಯುಕ್ತವು. ಅಗ್ನಿಯು ಗಾರ್ಹಪತ್ಯಮೂಲಕವಾಗಿ ಪತ್ನಿಯರಲ್ಲಿ ರೇತಸ್ಸನ್ನು ಸ್ಥಾಪಿಸುವನು. ಆದರಿಂದ ಪ್ರಜೋತ್ಪಾದನೆಯುಂಟಾಗುವುದು. ಈ ವಿಷಯವನ್ನು ತಿಳಿದು ಅದರಂತೆ ಆಚರಿಸುವ ಪುರುಷನು ಪ್ರಜಾರೂಪವಾದ ಸಂತಾನವನ್ನೂ ಪಶುಸಂಪತ್ತನ್ನೂ ಪಡೆದು ಸುಖಿಸುವನು.

ತಸ್ಮಾತ್ಪ್ರಮಾನೋದರ್ಯಾ ಸ್ವಸಾನ್ಯೋದರ್ಯಾಯೈ ಜಾಯಾಯಾ ಅನುಜೀವಿನೀ ಜೀವತಿ |

ಲೌಕಿಕೋದಾರದಾರಣೇನ ಪತ್ನೀನಾಂ ಪೂರ್ವಭಾವಿಸ್ತಂ ಭಗಿನ್ಯಾಃ ಪಶ್ಚಾದ್ಭಾವಿಸ್ತಂ
ಚೋಪಪಾದಯತಿ | ಪುರುಷಾಣಾಂನೋದರಜಾಽಪಿ ಭಗಿನೀ ಪರಸ್ತೈ ದೀಯತೇ| ಭಿನ್ನೋ-
ದರಜಾಽಪಿ ಜಾಯಾ ಸ್ವಾರ್ಥಂ ಸ್ವೀಕ್ರಿಯತೇ| ತಥಾ ಸತಿ ಪರಸ್ತೈ ದತ್ತಾ ಭಗಿನೀ ಯದಾಕದಾ-
ಚಿದ್ಭ್ರಾತೃಜಾಯಾಮನುಸೃತ್ಯ ತದ್ಭ್ರಾತೃನ ಪಾನಾಭ್ಯಾಂ ಜೀವಂತೀ ಸತೀ ಜೀವತಿ ಕಂಚಿತ್ಕಾಲ-
ಮವತಿಷ್ಠತಿ ||

ಲೋಕವ್ಯವಹಾರದಲ್ಲಿಯೂ ಪತ್ನಿಗೆ ಮೊದಲು ಸ್ಥಾನವನ್ನೂ ಭಗಿನಿಗೆ ಎರಡನೆಯ ಸ್ಥಾನವೂ ಇರುವುದೆಂದು ತಿಳಿಸುವರು—ಒಬ್ಬ ಪುರುಷನಿಗೆ ಪತ್ನಿಯೂ ಮತ್ತು ಸಹೋದರಿಯೂ ಇರುವರೆಂದು ಭಾವಿಸೋಣ. ಹೀಗಿರುವಲ್ಲಿ ಎಂದರೆ ಪತ್ನಿ ಮತ್ತು ಸಹೋದರಿ ಎಂಬಿಬ್ಬರಲ್ಲಿ ಯಾರಿಗೆ ಮೊದಲು ಸ್ಥಾನವನ್ನು (ಪ್ರಾಧಾನ್ಯತೆಯನ್ನು) ಕೊಡಬೇಕು ಎಂದರೆ ಈ ಸಂಶಯವನ್ನು ಪರಿಹರಿಸುವರು ಪುರುಷನು ಮತ್ತು ಅವನ ಸಹೋದರಿಯು ಏಕೋದರದಲ್ಲಿ ಜನಿಸಿರುವುದು ಸತ್ಯವಾದರೂ ಸಹೋದರಿಗೆ ಪತ್ನಿಗಿಂತ ಪ್ರಾಧಾನ್ಯತೆಯು ಸಲ್ಲುವುದಿಲ್ಲ. ಪತ್ನಿಯು ಬೇರೆಯವನ (ಪುರುಷನ ತಾಯಿಯಲ್ಲದ) ಉದರದಲ್ಲಿ ಜನಿಸಿದ್ದರೂ ಪುರುಷನು ಪತ್ನಿಯನ್ನು ತನ್ನ ಸ್ವಾರ್ಥಕ್ಕಾಗಿ ಉಪಯೋಗಿಸಿಕೊಳ್ಳುವನು ಪತ್ನಿಯೂ ಸಹ ತನ್ನ ಪತಿಯಾದ ಪುರುಷನೇ ತನ್ನವನೆಂದು ಭಾವಿಸುವಳು. ಆದರೆ ಸಹೋದರಿಯು ವಿಷಯವು ಹಾಗಲ್ಲ. ಈ ಸಹೋದರಿಯು ಪುರುಷನಂತೆ ಒಂದೇತಾಯಿಯ ಉದರದಲ್ಲಿ ಜನಿಸಿದ್ದರೂ ಈ ಸ್ತ್ರೀಯನ್ನು ಪರಾರ್ಥವಾಗಿ ಎಂದರೆ ಇನ್ನೊಬ್ಬ ಪುರುಷನಿಗೆ ಕೊಟ್ಟು ವಿವಾಹ ಮಾಡುವರು. ತನ್ನ ಪತಿಯಾದ ಈ ಪರಪುರುಷನನ್ನೇ ತನ್ನವನೆಂದೂ ಏಕೋದರದಲ್ಲಿ ಜನಿಸಿದ ಪುರುಷನು (ಸಹೋದರನು) ತನ್ನವನಲ್ಲವೆಂದೂ ಸಹೋದರಿಯು ಭಾವಿಸುವಳು. ಮತ್ತು ಸಹೋದರಿಯು ತನ್ನ ಸಹೋದರನಾದ ಪುರುಷನ ಮನೆಗೆ ಬಂದಾಗ ಅವನ ಪತ್ನಿಯನ್ನೇ ಅನುಸರಿಸಿ ಹೊಂದಿಕೊಂಡುಹೋಗುವಳು. ತಾನು ಪತ್ನಿಗಿಂತ ಹೆಚ್ಚೆಂದು ತೋರ್ಪಡಿಸುವುದಿಲ್ಲ. ಲೋಕ ವ್ಯವಹಾರದಲ್ಲಿ ಈವಿಧ ಕಾರಣಗಳಿರುವುದರಿಂದ ಪುರುಷನು ತನ್ನ ಪತ್ನಿಯನ್ನೇ ಪ್ರಾಧಾನ್ಯವಾಗಿ ಎಣಿಸಿ ಅನಂತರ ತನ್ನ ಭಗಿನಿ ಅಥವಾ ಸಹೋದರಿಯನ್ನು ಗಮನಿಸಬೇಕು. ಆದ್ದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ದೇವಪತ್ನಿಯರಿಗೆ ಮೊದಲು ಸೋಮಪಾನವನ್ನು ಕಲ್ಪಿಸಿ ಅನಂತರ ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಭಗಿನೀಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿರುವ ರಾಕಾ ಎಂಬ ಸ್ತ್ರೀದೇವತೆಗೆ ಸೋಮವನ್ನರ್ಪಿಸಬೇಕೆಂದಭಿಪ್ರಾಯವು.

ರಾಕಾಂ ಶಂಸತಿ ರಾಕಾ ಹ ವಾ ಏತಾಂ ಪುರುಷಸ್ಯ ಸೇವನೀಂ ಸೀವ್ಯತಿ
ಯೈಷಾ ಶಿಶ್ನೇಽಧಿ ಪುಮಾಂಸೋಽಸ್ಯ ಪುತ್ರಾ ಜಾಯಂತೇ ಯ
ಏವಂ ವೇದ ||

ರಾಕಾಮಹಮಿತ್ಯುಗ್ವಯಂ ವಿಧತ್ತೇ—ದೇವತಾಸಾಚಿರಾಕಾತದ್ವೇನ ತದಭಿಧಾಯಿ-
ನ್ಯಗಭಿಧೀಯತೇ | ತಾಂ ಎಸೇತ್ || ಪುರುಷಸ್ಯ ಶಿಷ್ಣೇಽಧಿ ಶಿಷ್ಣೋಪರಿ ಸ್ಥಿತಾ ಗುಹ-
ವಲಯಪರ್ಯಂತಂ ವ್ಯಾಪ್ತಾ ಯೈಷಾ ಸೇವನೀ, ಏತಚ್ಚಬ್ಧೋಪಸ್ಥಪದಾಭಿಧೇಯಾ ಶಿರಾಸ್ತಿ
ತಾಂ ಶಿರಾಂ ದಾಕಾಖ್ಯಾ ದೇವತಾ ಸೀವ್ಯತಿ ದೃಢಬದ್ಧಾಂ ಕರೋತಿ | ತಸ್ಮಾತ್ತದೀಯಾಮೃಚಂ
ಶಂಸೇತ್ || ನೇದನಂ ಪ್ರತಂಸತಿ—

ರಾಕಾಮಹಂ ಎಂಬ ಎರಡು ಋಕ್ಕುಗಳನ್ನು ವಿವರಿಸುವರು—ರಾಕಾಮಹಂ ಎಂಬ ಋಕ್ಕಿನ ಪ್ರಾರಂಭದಲ್ಲಿ
ರಾಕಾಂ ಎಂಬ ಶಬ್ದವಿರುವುದರಿಂದ ಈ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ (ಋ. ಸಂ. ೨-೩೨-೪) ರಾಕಾ ಎಂಬ ದೇವತೆಯನ್ನು ಸ್ತುತಿಸಲಾಗಿದೆ.
ಪುರುಷನ ಶಿಶ್ನದ ಮೇಲುಭಾಗದಲ್ಲಿ ಗುಹಪ್ರದೇಶದವರೆಗೂ ವ್ಯಾಪಿಸಿರುವ ವಲಯ ಪ್ರದೇಶವನ್ನು ಈ ರಾಕಾದೇವತೆಯು
ಹೊಲಿದು ದೃಢವಾಗಿರುವಂತೆ ಮಾಡುತ್ತಾಳೆ. ಆ ಋಕ್ಕನ್ನು ಇಲ್ಲಿ ಹೇಳಲಾಗಿದೆ—

ರಾಕಾಮಹಂ ಸುಹವಾಂ ಸುಷ್ಪತೀ ಹುವೇ ತೃಣೋತು ಸಃ ಸುಭಗಾ ಬೋದತು ತ್ವನಾ |
ಸೀವ್ಯತ್ವಪಃ ಸೂಚ್ಯಾಚ್ಛಿದ್ಯಮಾನಯಾ ದದಾತು ವೀರಂ ಶತದಾಯ ಮುಕ್ತ್ಯಂ ||

(ಋ. ಸಂ. ೨-೩೨-೪)

ಇದು ಮೊದಲನೆಯ ಋಕ್ಕು. ಇದರ ಅರ್ಥವಿವರಣೆಯು—

ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದ ಆಹ್ವಾನಕ್ಕೆ ಅರ್ಹನಾದ ರಾಕಾ ಎಂಬ ದೇವತೆಯನ್ನು ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದ ಸ್ತುತಿಪೂರ್ವಕವಾಗಿ ನಾನು
ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಿ ಕರೆಯುತ್ತೇನೆ. ಉತ್ತಮವಾದ ಧನವುಳ್ಳ ಆ ದೇವಿಯು ನಮ್ಮ ಆಹ್ವಾನವನ್ನು ಕೇಳಲಿ. ತಾನಾಗಿಯೇ ನಮ್ಮ
ಇಷ್ಟಾರ್ಥವನ್ನು ತಿಳಿಯಲಿ. ಹರಿದುಹೋದ ವಸ್ತುವನ್ನು ಸೂಚಿಯಿಂದ ಹೊಲಿದು ಸಂಪಡಿಸುವಂತೆ ಪುತ್ರೋತ್ಪಾದನರೂಪವಾದ
ಕರ್ಮವನ್ನು ಅವಿಚ್ಛಿನ್ನವಾದ ತನ್ನ ಆನುಗ್ರಹ ಬುದ್ಧಿಯಿಂದ ಹೇಳಲಿ. ಪರಾಕ್ರಮಿಯಾದವನೂ ಬಹು ಧನವುಳ್ಳವನೂ
ಮತ್ತು ಪುರುಷನೂ ಆದ ಪುತ್ರನನ್ನು ಕೊಡಲಿ.

ಈ ಋಕ್ಕಿನ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಕೆಲವು ವಿಶೇಷಸಂಗತಿಗಳನ್ನು ತಿಳಿಸಲಾಗುವುದು. ಸ್ತೋತ್ರಸಂಯೋಜನೆಯಲ್ಲಿ ಇಷ್ಟಿಯಲ್ಲಿ ಗೃಹ
ಪತಿಯೆಂಬ ಅಗ್ನಿಹೋಮಕ್ಕೆ ಪೂರ್ವಭಾವಿಯಾಗಿ ರಾಕಾ ಮತ್ತು ಸಿನೀವಾಲಿ ಎಂಬ ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಉದ್ದೇಶಿಸಿ ಹೋಮ
ಮಾಡಬೇಕು. ಆಗ ರಾಕಾಹೋಮದಲ್ಲಿ ರಾಕಾಮಹಂ ಎಂಬ ಈ ಋಕ್ಕನ್ನೂ ಯಾಶ್ವೇ ರಾಕೇ ಎಂಬ ಇದರ ಮುಂದಿನ
ಋಕ್ಕನ್ನೂ ಯಾಜ್ಞಾ ಮತ್ತು ಪುರೋನುವಾಕ್ಯಾ ಮಂತ್ರಗಳನ್ನಾಗಿ ಉಪಯೋಗಿಸಬೇಕೆಂದು ಆಶ್ವಲಾಯನ ಶ್ರೌತಸೂತ್ರದ
ರಾಕಾಮಹಂ ಸಿನೀವಾಲಿ ಕುಹೂಮಹಮಿತಿ ದ್ವೇ ದ್ವೇ ಯಾಜ್ಞಾಸುಪಾಕ್ಯೇ (ಆಶ್ವ. ಶ್ರೌ. ಸೂ. ೧-೧೦) ಎಂಬ
ಸೂತ್ರದಿಂದ ವಿವೃತವಾಗಿರುವುದು. ಮತ್ತು ಮರುದ್ದೇವತಾಕವಾದ ಮಂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಈ ಋಕ್ಕುಗಳನ್ನು ಧಾಯ್ಯಾವಂತ್ರಗಳನ್ನಾಗಿ
ಪಠಿಸಬೇಕೆಂದು ಆಶ್ವಲಾಯನ ಶ್ರೌತಸೂತ್ರದ ರಾಕಾಮಹಮಿತಿ ದ್ವೇ (ಆಶ್ವ. ಶ್ರೌ. ಸೂ. ೫-೨೦) ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ
ವಿವೃತವಾಗಿರುವುದು.

ಈ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿಯೂ ಇದರ ಮುಂದಿನ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿಯೂ ರಾಕಾ ಎಂಬ ದೇವತೆಯನ್ನು ಸ್ತುತಿಸಲಾಗಿದೆ. ರಾಕಾ -
ಸಂಪೂರ್ಣಚಂದ್ರಾ ಪೌರ್ಣಮಾಸೀ ಸಂಪೂರ್ಣವಾದ ಚಂದ್ರನಿಂದ ಬೆಳಗುತ್ತಿರುವ ರಾತ್ರಿಗೆ ಪೂರ್ಣಮಾ ಎಂದು ಹೆಸರು
ಲೋಕದಲ್ಲಿ ರೂಢಿಯಲ್ಲಿದೆ. ಇದನ್ನೇ ರಾಕಾ ಎಂದು ಹೇಳಿದೆ. ಸುಹವಾಂ ಸುಷ್ಪತೀ ಅಹಂ ಹುವೇ ಸ್ತಾಹ್ಮಾನ್ತಾಂ
ಆಹ್ವಾನಪ್ರಯೋಜನಕಾರಿಣೀಂ ಶೋಭನಯಾ ಸ್ತುತ್ಯಾ ಅಹಮಾಹ್ಮಯಾಮಿ ಈ ದೇವಿಯು ತನ್ನನ್ನು ಆಹ್ವಾನ

ಮಾಡುವವರ ಅಭಿಲಾಷೆಗಳನ್ನು ನೆರವೇರಿಸಿಕೊಡುವವಳಾದುದರಿಂದ ಈ ದೇವಿಯನ್ನು ಉತ್ತಮವಾದ ಸ್ತುತಿಯಿಂದ ಆಹ್ವಾನ ಮಾಡುವೆನು ಎಂದು ಯಜಮಾನನು ಹೇಳಿದ್ದಾನೆ.

ಸುಭಗಾ ಎಂಬ ಪದಕ್ಕೆ ಉತ್ತಮವಾದ ಧನವನ್ನು ಹೊಂದಿರುವವಳೆಂದು ಅರ್ಥಮಾಡಿ ಉತ್ತಮವಾದ ಧನವುಳ್ಳ ಈ ದೇವಿಯು ಯಜಮಾನನ ಆಹ್ವಾನವನ್ನು ಕೇಳಲಿ ಎಂದೂ ಕೇಳಿದನಂತರ (ಶ್ರವಣಮಾಡಿದನಂತರ) ತ್ಮನಾ ಬೋಧತು ಯಜಮಾನನು ಆಹ್ವಾನಮಾಡಿದ ಉದ್ದೇಶವನ್ನು ತಾನಾಗಿಯೇ ತಿಳಿಯಲಿ ಎಂದೂ ಅಪಃ ಸೂಚ್ಯಾ ಅಚ್ಛಿದ್ಯಮಾನಯಾ ಸೀವ್ಯತು ಯಜಮಾನನ ಸಂತತಿಯು ವಿಚ್ಛಿನ್ನವಾಗದಂತೆ ಅನುಗ್ರಹಿಸಲಿ ಎಂದೂ ನೀರಂ ಶತದಾಯಂ ಉಕ್ತ್ಯಂ ಪುತ್ರಂ ದದಾತು ಪರಾಕ್ರಮಶಾಲಿಯೂ ಪ್ರಭೂತವಾದ ಧನವಂತನೂ ಅಥವಾ ಪ್ರಭೂತವಾಗಿ ದಾನಮಾಡುವವನೂ ಪ್ರಶಸ್ತಮಾನನೂ ಆಗಿರುವ ಪುತ್ರನನ್ನು ಅನುಗ್ರಹಿಸಲಿ ಎಂದೂ ಆಶಿಸಿದೆ.

ಅಪಃ ಸೂಚ್ಯಾ ಅಚ್ಛಿದ್ಯಮಾನಯಾ ಸೀವ್ಯತು-ಪುತ್ರೋತ್ಪಾದನಲಕ್ಷಣಂ ಕರ್ಮ ಸೂಚೀಸ್ಥಾನೀ-ಯಯಾ ಅವಿಚ್ಛಿನ್ನಯಾ ಅನುಗ್ರಹಬುದ್ಧ್ಯಾ ಸಂತನೋತು | ಯಥಾ ವಸ್ತ್ರಾದಿಕಂ ಸೂಚ್ಯಾ ಸ್ಕೂತಂ ಚಿರಂ ತಿಷ್ಠತಿ ಏವಮಿದಂ ಕರೋತು | ಅಪಃ ಎಂಬ ಪದವು ಕರ್ಮನಾಮಗಳಲ್ಲಿ (ನಿ. ೩-೨) ಯಾಸ್ಕರಿಂದ ಉಕ್ತವಾಗಿದೆ. ಈ ಪದಕ್ಕೆ ಪುತ್ರೋತ್ಪಾದನರೂಪವಾದ ಕರ್ಮವೆಂದು ಇಲ್ಲಿ ಅರ್ಥವನ್ನು ವಿವರಿಸಿದೆ. ರಾಕಾದೇವಿಯ ಅನುಗ್ರಹವು ಸೂಚಿಯಿಂದ ಹೊಲಿಯಲ್ಪಟ್ಟ (ವಸ್ತ್ರದಂತೆ) ವಸ್ತ್ರವು ಬಹಳಕಾಲದವರೆಗೂ ಹಾಗೆ (ಬಾಳಿಕೆಬರುವಂತೆ) ಇರಲಿ ಎಂಬ ಅರ್ಥವನ್ನು ಇಲ್ಲಿ ವಿವರಿಸಿದೆ.

ರಾಕಾದೇವತೆಯ ಪರವಾದ ಎರಡನೆಯ ಋಕ್ಕು—

ಯಾಸ್ತೇ ರಾಕೇ ಸುಮತಯಃ ಸುಹೇಶಸೋ ಯಾಭಿದ್ಧದಾಸಿ ದಾಶುಷೇ ವಸೂನಿ |

ತಾಭಿನೋ ಅದ್ಯ ಸುಮನಾ ಉಪಾಗಹಿ ಸಹಸ್ರಪೋಷಂ ಸುಭಗೇ ರರಾಣಾ ||

(ಋ. ಸಂ. ೨-೩೨-೫)

ಇದರ ಅರ್ಥವು ಈರೀತಿ ಇರುವುದು—ಉತ್ತಮವಾದ ಧನವುಳ್ಳ ಎಲೈ ರಾಕಾದೇವಿಯೇ, ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದ ರೂಪವುಳ್ಳ ನಿನ್ನ ಯಾವ ಶೋಭನಾತ್ಮಕವಾದ ಬುದ್ಧಿಗಳವೆಯೋ ಮತ್ತು ಯಾವ ಅದೇ ಅನುಗ್ರಹಬುದ್ಧಿಗಳಿಂದ ಹವಿಸ್ಸನ್ನರ್ಪಿಸುವ ಯಜಮಾನನಿಗೆ ಧನಗಳನ್ನು ಕೊಡುತ್ತೀಯೋ ಈಗ ನಮ್ಮ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಅದೇ ಬುದ್ಧಿಗಳೊಡನೆ ಕಲ್ಯಾಣಾತ್ಮಕವಾದ ಮನಸ್ಸುಳ್ಳವನಾಗಿಯೂ ಸಹಸ್ರಸಂಖ್ಯಾಕವಾದ ಧನದ ಪುಷ್ಟಿಯನ್ನು ಕೊಡುವವಳಾಗಿಯೂ ದಯಮಾಡು.

ಈ ಋಕ್ಕಿನ ವಿಶೇಷಸಂಗತಿಗಳು—ಹೇ ರಾಕೇ ಎಂಬ ಪದದಿಂದ ಈ ದೇವಿಯನ್ನು ಸಂಬೋಧಿಸಿ ಯಾಭಿಃ ದಾಶುಷೇ ಯಜಮಾನನಾಯ ವಸೂನಿ ಅದ್ಯತಾಭಿಃ ಸುಮನಾಃ ಉಪಾಗಹಿ-ಯಾಭಿಃ ಮತಿಭಿಃ ಹವಿದ್ಧತ್ತ-ವತೇ ಯಜಮಾನನಾಯ ಧನಾನಿ ಪ್ರಯಚ್ಛಸಿ ತಾಭಿಃ ಮತಿಭಿಃ ಸಹಿತಾ ತ್ವಂ ಶೋಭನಮನಾ ಭೂತ್ವಾ ಉಪಾಗಚ್ಛ | ಈ ದೇವಿಯು ತನ್ನನ್ನು ಉದ್ದೇಶಿಸಿ ಯಾಗವನ್ನಾಚರಿಸುವವರ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಮಂಗಳಕರವಾದ ಬುದ್ಧಿಯುಳ್ಳವಳಾಗಿರುವ ಕಾರಣ ಹವಿಸ್ಸನ್ನು ತನ್ನಿಗೆ ಅರ್ಪಿಸುವ ಯಜಮಾನನಿಗೆ ಕಲ್ಯಾಣವನ್ನು ಉಂಟುಮಾಡುವ ಬುದ್ಧಿಯಿಂದ ಕೂಡಿ ಧನವನ್ನು ಅನುಗ್ರಹಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ನಮ್ಮ ಯಾಗಶಾಲೆಗೆ ಆಗಮಿಸಲಿ ಎಂದು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಿದೆ ಮತ್ತು ಈ ದೇವಿಯು ಸುಭಗೇ ಸಹಸ್ರಪೋಷಂ ರರಾಣಾ-ಶೋಭನಧನೇ ಸಹಸ್ರಸಂಖ್ಯಾತಸ್ಯ ಧನಸ್ಯ ಪುಷ್ಟಿಂ ದದತೀ | ಈ ದೇವಿಯು ಪ್ರಭೂತವಾದ ಧನವುಳ್ಳವಳಾದುದರಿಂದ ಸುಭಗೇ ಎಂಬ ಪದದಿಂದ ಸಂಬೋಧಿತಳಾಗಿ ತನ್ನನ್ನು ಸೇವಿಸುವವರಿಗೆ ಸಾವಿರಗಟ್ಟಲೆಯಾಗಿರುವ ಧನಗಳ (ಅತಿಶಯವನ್ನು) ಎಂದರೆ ಸಮೃದ್ಧಿಯನ್ನು ಅನುಗ್ರಹಿಸುವಳು ಎಂದು ಈ ದೇವಿಯ ಔದಾರ್ಯವೂ ವರ್ಣಿತವಾಗಿದೆ.

**ಪಾವೀರವೀಂ ಶಂಸತಿ ನಾಗ್ನೈ ಸರಸ್ವತೀ ಪಾವೀರವೀ ನಾಚ್ಚೇವ
ತದ್ವಾಚಂ ದಧಾತಿ |**

ಪಾವೀರವೀ ಕನ್ಯೇತ್ಯೇತಾನ್ವಚಂ ನಿಧತ್ತೇ--ಯೇಯಂ ವಾಗಭಿಮಾನಿನೀ ಸರಸ್ವತೀ
ದೇವತಾ ಸೈವ ಪಾವಸ್ಯ ಶೋಧಸ್ಯ ಹೇತುತ್ವಾತ್ಪಾವೀರವೀ || ತತ್ಪಾತೇನ ನಾಚ್ಚೇವ ದೇವತಾ-
ಯಾಂ ಮಂತ್ರರೂಪಾಯಾಂ ನಾಚಂ ಸ್ಥಾಪಯತಿ ||

ಇದುವರೆಗೂ ದೇವತೆಗಳ ಭಗಿನಿ (ಸಹೋದರಿ)ಯಾದ ರಾಕಾ ಎಂಬ ದೇವತೆಯ ವಿಷಯವನ್ನು ವಿವರಿಸಿದ್ದಾಯಿತು. ಈಗ ಪಾವೀರವೀ (ಸರಸ್ವತೀ) ಕನ್ಯಾ (ಋ. ಸಂ. ೬-೪೯-೭) ಎಂಬ ಋಕ್ಕನ್ನು ವಿವರಿಸುವರು. ವಾಗಭಿಮಾನಿದೇವತೆ ಯಾದ ಸರಸ್ವತೀದೇವಿಯು ಈ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಸ್ತುತಳಾಗಿದ್ದಾಳೆ. ಪಾವೀರವೀ--ಶೋಧಕವಾದ ನಾಕ್ಕಳ್ಳ ಎಂದರ್ಥವು. ಈ ಋಕ್ಕನ್ನು ಪಠಿಸುವುದರಿಂದ ದೇವತೆಯಲ್ಲಿ ಮಂತ್ರರೂಪವಾದ ನಾಕ್ಕವನ್ನು ಸ್ಥಾಪಿಸಿದಂತಾಗುವುದು. ಈ ಋಕ್ಕನ್ನೂ ಅದರ ಅರ್ಥವನ್ನೂ ಇಲ್ಲಿ ವಿವರಿಸಲಾಗಿದೆ--

ಪಾವೀರವೀ ಕನ್ಯಾ ಚಿತ್ರಾಯುಃ ಸರಸ್ವತೀ ವೀರಪತ್ನೀ ಧಿಯಂ ಧಾತ್ |

ಗ್ನಾಭಿರಚ್ಛಿದ್ರಂ ಶರಣಂ ಸಜೋಷಾ ದುರಾಧರ್ಷಂ ಗೃಣತೇ ಶರ್ಮ ಯಂಸತ್ ||

(ಋ. ಸಂ. ೬-೪೯-೭)

ಇದರ ಅರ್ಥವು--ಶುದ್ಧಿ ಕಾರಕಳೂ ಕರ್ಮನೀಯವಾದ ರೂಪವುಳ್ಳವಳೂ ಅನೇಕವಿಧವಾದ ಅನ್ನವುಳ್ಳವಳೂ ವೀರರ ಪಾಲಕಳೂ ಆದ ಸರಸ್ವತೀದೇವಿಯು ನಮಗೆ ಕರ್ಮಬೋಧಕವಾದ ಬುದ್ಧಿಯನ್ನು ಅನುಗ್ರಹಿಸಿ. ದೇವಪತ್ನಿಯರೊಡನೆ ಕೂಡಿರುವ ಅದೇ ಸರಸ್ವತಿಯು ಸ್ತುತಿಕರ್ತನಾದ ನನಗೆ ಭಿದ್ರರಹಿತವಾದುದೂ ಶತ್ರುಗಳಿಂದ ಅಪ್ರತಿಹತವಾದುದೂ ಆದ ಗೃಹವನ್ನೂ ಸುಖವನ್ನೂ ಅನುಗ್ರಹಿಸಿ ಕೊಡಲಿ.

ತದಾಹುರ್ಯಾಮಿಂ ಪೂರ್ವಾಂ ಶಂಸೇ ೩ ತ್ ಸಿತ್ರಾ ೩ ಮಿತಿ |

ಯಾಮೀವೇವ ಪೂರ್ವಾಂ ಶಂಸೇದಿಮಂ ಯಮು ಪ್ರಸ್ತರಮಾ

ಹಿ ಸೀದೇತಿ ರಾಜ್ಞೋ ವೈ ಪೂರ್ವಪೇಯಂ ತಸ್ಮಾದ್ಯಾಮಿ-

ಮೇವ ಪೂರ್ವಂ ಶಂಸೇತ್ ||

ಅತ್ರ ವಿಚಾರಮವತಾರಯತಿ--ಇಮಂ ಯಮು ಪ್ರಸ್ತರಮಿತ್ಯೇಷಾ ಯಮುದೇವತಾ-
ಕತ್ವಾದ್ಯಾನೋದೀರತಾನುವರ ಇತ್ಯೇಷಾ ಪಿತ್ಯದೇವತಾಕತ್ವಾತ್ಪಿತ್ರಾ | ಉಭಯೋಃ ಪೌರ್ವಾ-
ಪರ್ಯಕಾರಣಸ್ಯಾನಿಶ್ಚಯಾದ್ವಿಚಾರಸ್ತದರ್ಥಾಪ್ಲುತಿಃ || ತತ್ರ ನಿರ್ಣಯಂ ದರ್ಶಯತಿ |
ಯನೋ ಹಿ ರಾಜಾ | ಯಮುಃ ಪಿತೃಣಾಂ ರಾಜೇತಿ ಶ್ರುತ್ಯಂತರಾತ್ || ರಾಜ್ಞಶ್ಚ ಪ್ರಥಮ-
ಪಾನಂ ಯುಕ್ತಂ ||

ಇಲ್ಲಿ ಒಂದು ವಿಚಾರವನ್ನು ಚರ್ಚೆಮಾಡಬೇಕಾಗಿರುವುದು. ಇಲ್ಲಿ ಇಮಂ ಯಮುಪ್ರಸಕ್ತಂ (ಋ. ಸಂ. ೧೦-೧೪-೪) ಎಂಬ ಋಕ್ಕು ಯಮುದೇವತಾಕವು ಎಂದರೆ ಯಮನ ಪರವಾಗಿರುವುದು. ಇದು ಮೊದಲನೆಯ ಋಕ್ಕು. ಉದೀರತಾಮು-

ವರಃ (ಋ.ಸಂ. ೧೦-೧೨-೧) ಎಂಬುದು ಪಿತೃದೇವತಾಕವಾಗಿರುವುದು. ಈ ಎರಡು ಋಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ ಯಾವುದನ್ನು ಮೊದಲು ಹೇಳಬೇಕು ಯಾವುದನ್ನು ಅಮೇಲೆ ಹೇಳಬೇಕು ಎಂಬ ವಿಚಾರದಲ್ಲಿ ಭಿನ್ನಾಭಿಪ್ರಾಯವಿರುವುದನ್ನು ತೋರಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಇಲ್ಲಿ ೩ ಎಂಬ ಪುನಃಪ್ರಶ್ನೆಯನ್ನು ಸೇರಿಸಿ ಪಠಿಸಲಾಗಿದೆ. ಇದರ ನಿರ್ಣಯವನ್ನು ಇಲ್ಲಿಯೇ ತಿಳಿಸುವರು. ಯಾಮೀಮೇವ ಪೂರ್ವಾಂ ಶಂಸೇತ್ ಎಂದರೆ ಯಮದೇವತಾಕವಾದ ಇಮಂ ಯಮಪ್ರಸ್ತರಮಾಹಿ ಸೀದ ಎಂಬ ಋಕ್ಕನ್ನೇ ಮೊದಲು ಪಠಿಸಬೇಕು. ಏಕೆಂದರೆ ಯಮಃ ಪಿತೃಣಾಂ ರಾಜಾ ಯಮದೇವನು ಪಿತೃದೇವತೆಗಳಿಗೆ ರಾಜನು ಎಂದಿರುವುದರಿಂದ ರಾಜನಾದವನಿಗೆ ಪ್ರಥಮಸ್ಥಾನವನ್ನು ಕಲ್ಪಿಸುವುದು ಯುಕ್ತವು. ಈ ಋಕ್ಕು ಮತ್ತು ಇದರ ಅರ್ಥವು—

ಇಮಂ ಯಮ ಪ್ರಸ್ತರಮಾಹಿ ಸೀದಾಂಗಿರೋಭಿಃ ಪಿತೃಭಿಃ ಸಂವಿದಾನಃ |

ಆ ತ್ವಾ ಮಂತ್ರಾಃ ಕವಿಶಸ್ತಾ ವಹಂತೈನಾ ರಾಜನ್ವವಿಷಾ ಮಾದಯಸ್ವ ||

(ಋ. ಸಂ. ೧೦-೧೪-೪)

ಎಲೈ ಯಮದೇವನೇ, ಅಂಗಿರಾಸಂಕ್ಷಕರಾದ ಪಿತೃಗಳೊಡನೆ ಕೂಡಿದವನಾಗಿ ವಿಸ್ತೃತವಾಗಿ ದರ್ಭೆಗಳನ್ನು ಹರಡಿದ ಈ ಆಸನದಲ್ಲೆ ಕುಳಿತುಕೊ. ಕವಿಗಳಿಂದ ಪಠಿತವಾದ ಸ್ತುತಿಮಂತ್ರಗಳು ನಿನ್ನನ್ನು ಇಲ್ಲಿಗೆ ಕರೆತರಲಿ. ಪ್ರಭುವಾದ ಎಲೈ ಯಮನೇ ಈ ಹವಿಸ್ಸುಗಳಿಂದ ಸಂತುಷ್ಟನಾಗಿ ಯಜಮಾನನನ್ನು ಹರ್ಷಗೊಳಿಸು.

ವಿಶೇಷ ವಿಷಯಗಳು— ಮಹಾಪಿತೃಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಯಮನನ್ನು ದ್ವೇಶಿಸಿ ಮಾಡುವ ಹೋಮದಲ್ಲಿ ಇಮಂ ಯಮ ಎಂಬ ಈ ಋಕ್ಕನ್ನೂ ಇದರ ಮುಂದಿನ ಋಕ್ಕನ್ನೂ ಅನುವಾಕ್ಯಾಮಂತ್ರಗಳನ್ನಾಗಿ ಪಠಿಸಬೇಕೆಂದು ಆಶ್ವಲಾಯನ ಶ್ರೌತಸೂತ್ರದ ಇಮಂ ಯಮ ಪ್ರಸ್ತರ ಮಾಹಿ ಸೀದೇತಿ ದ್ವೇ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ (ಆಶ್ವ. ಶ್ರೌ. ಸೂ. ೨-೧೯) ವಿವೃತವಾಗುವುದು. ಈ ಮಂತ್ರವು ಆಗ್ನಿಮಾರುತಶಸ್ತ್ರಮಂತ್ರಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಧಾಯ್ಯಾಮಂತ್ರವನ್ನಾಗಿ ಪಠಿಸಬೇಕೆಂದು ಸೂತ್ರವಾಕ್ಯವನ್ನು ಹಿಂದೆಯೇ ಹೇಳಲಾಗಿದೆ.

ಪ್ರಸ್ತರಂ-ವಿಸ್ತೀರ್ಣಂ ಯಜ್ಞವಿಶೇಷಂ | ವಿಸ್ತಾರವಾಗಿ ನಡೆಯುತ್ತಿರುವ ಈ ಯಜ್ಞಕ್ಕೆ ಬಂದು ಕುಳಿತುಕೊಂಡ ಅಥವಾ ಈ ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಆಸನಾರ್ಥವಾಗಿ ಹರಡಿರುವ ಬಹಿಃ ಎಂಬ ದರ್ಭೆಗಳಮೇಲೆ ಬಂದು ಕುಳಿತುಕೊಂಡ ಎಂದರ್ಥವು.

ಎಲೈ ಯಮದೇವನೇ, ಈಗ ನಿನ್ನನ್ನು ದ್ವೇಶಿಸಿ ನಡೆಯುತ್ತಿರುವ ಈ ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಮುಕ್ತಿಕ್ಕುಗಳು ಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ಪಠಿಸುತ್ತಾ ನಿನ್ನನ್ನು ಆಹ್ವಾನಮಾಡುತ್ತಿರುವರು. ಅವರ ಆಹ್ವಾನವನ್ನು ಕೇಳಿ ಅಂಗಿರಸ್ಸುಗಳೊಡನೆಯೂ ಪಿತೃಗಳೊಡನೆಯೂ ಈ ನಮ್ಮ ಯಜ್ಞಕ್ಕೆ ದಯಮಾಡಿ ಇಲ್ಲಿ ಸಿದ್ಧಪಡಿಸಿರುವ ದರ್ಭಾಸನದಮೇಲೆ ಕುಳಿತುಕೊಂಡು ನಾವು ಅರ್ಪಿಸುವ ಹವಿಸ್ಸುಗಳಿಂದ ಸಂತುಷ್ಟನಾಗಿ ಯಜಮಾನನನ್ನೂ ಹರ್ಷಗೊಳಿಸು ಎಂದು ಈ ಋಕ್ಕಿನ ಮುಖ್ಯಾಭಿಪ್ರಾಯವು.

ಮಾತಲೀ ಕವ್ಯೈರ್ಯಮೋ ಅಂಗಿರೋಭಿರಿತಿ ಕಾವ್ಯಾನಾಮನೂಚೀಂ

ಶಂಸತ್ಯವರೇಣೈವ ನೈ ದೇವಾನ್ವಾವ್ಯಾಃ ಪರೇಣೈವ ಪಿತೃಂಸ್ತ-

ಸ್ಮಾತ್ಪಾವ್ಯಾನಾಮನೂಚೀಂ ಶಂಸತಿ |

ಪೂರ್ವೋಕ್ತಯಾಮ್ಯಾ ಅನ್ಯಾಂ ಯಾಮೀಂ ವಿಧತ್ತೇ—ಕಾವ್ಯೈರಿತಿ ಶ್ರುತ್ಯಂತರಾದಿ. ಯಂ ಕಾವ್ಯಾನಾಮ್ಯುಕ್ತಾ ಚ ಪೂರ್ವೋಕ್ತಾಮೃಚಮನು ಪಶ್ಚಾದ್ಗಚ್ಛತೀತ್ಯನೂಚೀ ತಾಂ ತಥೈವ ಶಂಸೇತ್ || ಕಾವ್ಯಾ ದೇವಾನಾಂ ಸ್ತೋತಾರಃ ಕೇಚಿದಧಮಜಾತಿವಿಶೇಷಾಃ ಪಿತೃಭ್ಯೋ-

ಪುತ್ರನುಜಾತೀಯಾಃ | ತದೇವ ದೇವಾನವರೇಣ ಪಿತೃಸ್ತರೇಣೇತ್ಯುಚ್ಯತೇ || ಅತ ಏವ
ಪೂರ್ವಮುಕ್ತಾಯಾ ಯಾಮ್ಯಾ ವಕ್ಷ್ಯಮಾಣಾಯಾಃ ಪಿತ್ರಾಶ್ಚ ಮಧ್ಯೇ ತತ್ಸಂಸಸಂ
ಯುಕ್ತಂ ||

ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದಂತೆ ಯಮದೇವತಾಕವಾದ ಎರಡನೆಯ ಋಕ್ಕನ್ನು ವಿವರಿಸುವರು— ಮಾತಲೀ ಕವ್ಯೈಃ (ಋ. ಸಂ. ೧೦-೧೪-೩) ಎಂಬುದು ಎರಡನೆಯ ಋಕ್ಕು ಇದು ಅನೂಚೀಋಕ್ ಎಂದರೆ ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದ ಇಮಂ ಯಮ ಪ್ರಸ್ತರ ಎಂಬ ಋಕ್ಕಿನ ಅನಂತರ ಇದನ್ನು ಪಠಿಸುವುದರಿಂದ ಇದನ್ನು ಅನೂಚೀಋಕ್ಯೆಂದು ಹೇಳುವರು. ಕಾವ್ಯಾಃ ಎಂದರೆ ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಸ್ತೋತ್ರಮಾಡುವ ಪಿತೃಗಣಗಳು. ಪಿತೃಗಣಗಳಲ್ಲಿ ಬೇರೆಬೇರೆ ವರ್ಗಗಳಿರುವವು. ಕಾವ್ಯಾಃ ಎಂದು ಹೇಳಲ್ಪಡುವ ಪಿತೃವರ್ಗದವರು ಇತರ ಪಿತೃವರ್ಗದವರಿಗಿಂತ ಉತ್ತಮವರ್ಗದವರೆಂದು ಹೇಳಲ್ಪಡುವರು ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಅವರೇಣ ಎಂತಲೂ ಪಿತೃಗಳನ್ನು ಪರೇಣ ಎಂತಲೂ ಹೇಳುವ ರೂಢಿ ಇದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಪಿತೃಗಣಗಳಲ್ಲಿ ಉತ್ತಮವರ್ಗದವರಾದ ಕಾವ್ಯಾಃ ಎಂದು ಕರೆಯಲ್ಪಡುವ ಪಿತೃವರ್ಗದವರನ್ನು ಮೊದಲು ಸ್ತುತಿಸಲಾಗಿದೆ. ಮೇಲೆ ಹೇಳಿದೆ ಮಾತಲೀ ಕವ್ಯೈಃ ಎಂಬ ಋಕ್ಕನ್ನೂ ಅದರ ಅರ್ಥ ಮೊದಲಾದ ವಿವರಣೆಗಳನ್ನು ಈರೀತಿ ಕೊಡಲಾಗಿದೆ—

ಮಾತಲೀ ಕವ್ಯೈರ್ಯಮೋ ಅಂಗಿರೋಭಿರ್ಬೃಹಸ್ಪತಿರ್ಯುಕ್ತಭಿರ್ವಾ ವೃಧಾಸಃ |

ಯಾಂಶ್ಚ ದೇವಾ ವಾ ವೃಧುರ್ಯೇ ಚ ದೇವಾನ್ತಾಸ್ತಾಹಾನ್ಯೇ ಸ್ವಧಯಾನ್ಯೇ ಮದಂತಿ ||

(ಋ. ಸಂ. ೧೦-೧೪-೩)

ಇದರ ಅರ್ಥವಿವರಣೆಯು—ಇಂದ್ರನು ಕವ್ಯಗಳಿಗೆ ಭಾಗಿಗಳಾಗಿ ಪಿತೃಗಳೊಡನೆಯೂ ಯಮನು ಅಂಗಿರಸ್ಸು (ಪಿತೃ ವಿಶೇಷ)ಗಳೊಡನೆಯೂ ಬೃಹಸ್ಪತಿಯು ಸ್ತುತಿಕರ್ತರೊಡನೆಯೂ ಕೂಡಿ ಪುಷ್ಪಿಯನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತಾರೆ. ಇಂದ್ರಾದಿ ದೇವತೆಗಳು ಯಾವ ಪಿತೃಗಳನ್ನು ವೃದ್ಧಿಪಡಿಸುವರೋ ಯಾವ ಪಿತೃಗಳು ಇಂದ್ರಾದಿದೇವತೆಗಳ ವೃದ್ಧಿಗೆ ಕಾರಣರೋ ಇವರುಗಳ ನಡುವೆ ಒಂದು ಗುಂಪಾದ ದೇವತೆಗಳು ಸ್ವಾಹಾ ಪೂರ್ವಕವಾಗಿ ಅರ್ಪಿಸುವ ಹವಿಸ್ಸನ್ನು ಸೇವಿಸಿ ಹರ್ಷವನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತಾರೆ. ಇನ್ನೊಂದು ಗುಂಪಾದ ಪಿತೃಗಳು ಸ್ವಧಾ ರೂಪದಲ್ಲಿ ಅರ್ಪಿಸಿದ ಹವಿಸ್ಸುಗಳಿಂದ ತೃಪ್ತರಾಗಿ ಹರ್ಷಗೊಳ್ಳುತ್ತಾರೆ.

ಈ ಋಕ್ಕಿನ ವಿಶೇಷಸಂಗತಿಗಳು—

ಅಗ್ನಿಮಾರುತಶಸ್ತ್ರಮಂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಮಾತಲೀ ಕವ್ಯೈಃ ಎಂಬ ಋಕ್ಕನ್ನು ಧಾಯ್ಯಾನಂತ್ರವನ್ನಾಗಿ ಪಠಿಸಬೇಕೆಂದು ಆಶ್ವಲಾಯನ ಶ್ರೌತಸೂತ್ರದ—ಇಮಂ ಯಮ ಪ್ರಸ್ತರಮಾ ಹಿ ಸೀದ ಮಾತಲೀ ಕವ್ಯೈರ್ಯಮೋ ಅಂಗಿರೋ ಭಿರುದೀರತಾಮವರ ಉತ್ಪರಾಸಃ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ (ಆ. ೫-೨೦) ವಿವೃತವಾಗಿರುವುದು.

ಮಾತಲೀ—ಮಾತಲಿಃ ಎಂಬವನು ಇಂದ್ರನ ಸಾರಥಿಯೆಂದು ಪ್ರಸಿದ್ಧವು. ಮಾತಲೀ ಎಂದರೆ ಮಾತಲಿ ಎಂಬ ಸಾರಥಿಯುಳ್ಳ ಇಂದ್ರನು ಎಂದರ್ಥವು.

ಕವ್ಯೈಃ—ಕವ್ಯವೆಂದರೆ ಪಿತೃಗಳಿಗೆ ಅರ್ಪಿಸುವ ಅನ್ನವು. ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಅರ್ಪಿಸುವ ಅನ್ನಕ್ಕೆ ಹವಿ ಹವ್ಯವೆಂದು ಹೆಸರು.

ಈ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ದೇವತೆಗಳು ಪಿತೃಗಳನ್ನೂ, ಪಿತೃಗಳು ದೇವತೆಗಳನ್ನೂ ವೃದ್ಧಿಪಡಿಸುವರು ಎಂದು ಹೇಳಿದಾರೆ. ಮತ್ತು ಮೂರುವಿಧ ಪಿತೃಗಳನ್ನು ಇಲ್ಲಿ ನಿರ್ದೇಶಿಸಲಾಗಿದೆ. ಕವ್ಯೈಃ ಕವ್ಯಭಾಗ್ಯಿಃ—ಕವ್ಯಕ್ಕೆ ಅರ್ಹರಾದ ಆಫವಾ ಕವ್ಯವನ್ನು ಭುಜಿಸುವ ಪಿತೃಗಳು ಇಂದ್ರನೊಡಗೂಡಿ ವೃದ್ಧಿಯನ್ನು ಪಡೆಯುತ್ತಾರೆ. ಅಂಗಿರಸ್ಸುಗಳೆಂಬ ಪಿತೃಗಳು ಯಮನೊಡನೆ

ವೃದ್ಧಿಯನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತಾರೆ. ಋತ್ವಿಕ್ಯುಗಳೆಂಬ (ಸ್ತೋತ್ರಗಳೆಂಬ) ಪಿತೃಗಳು ಬೃಹಸ್ಪತಿಯೊಡನೆ ಸೇರಿ ವರ್ಧಿತರಾಗುತ್ತಾರೆ ಎಂದು ಮೂರು ವಿಧ ಪಿತೃಗಳನ್ನು ನಿರ್ದೇಶಿಸಿ ಅನಂತರ ದೇವತೆಗಳಿಗೂ ಪಿತೃಗಳಿಗೂ ಹವ್ಯಕವ್ಯಗಳನ್ನು ಹೇಗೆ ಅರ್ಪಿಸಬೇಕೆಂಬ ವಿಧಿಯನ್ನು ಋಷಿಯು ತಿಳಿಸಿದಾನೆ—

ಸ್ವಾಹಾ ದೇವೇಭ್ಯಃ ಸ್ವಧಾ ಪಿತೃಭ್ಯ ಇತ್ಯಾಹ

ಎಂಬ ಶ್ರುತಿವಾಕ್ಯದಂತೆ ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಹವಿಸ್ಸನ್ನು ಅರ್ಪಿಸುವಾಗ ಸ್ವಾಹಾಕಾರಪೂರ್ವಕವಾಗಿಯೂ ಪಿತೃಗಳಿಗೆ ಕವ್ಯವನ್ನರ್ಪಿಸುವಾಗ ಸ್ವಧಾಶಬ್ದಪೂರ್ವಕವಾಗಿಯೂ ಅರ್ಪಿಸಿದಲ್ಲಿ ಅವರುಗಳು ಸಂತೋಷಪಡುತ್ತಾರೆ ಎಂದು ಋಷಿಯು ತಿಳಿಸಿದಾನೆ.

ಉದೀರತಾಮನರ ಉತ್ಪರಾಸ ಇತಿ ಪಿತ್ರಾಃ ಶಂಸತಿ | ಉನ್ನಧ್ಯಮಾಃ
ಪಿತರಃ ಸೋಮ್ಯಾಸ ಇತಿ | ಯೇ ಚೈವಾನಮಾ ಯೇ ಚ ಪರಮಾ
ಯೇ ಚ ಮಧ್ಯಮಾಸ್ತಾನ್ಸರ್ವಾನಂತರಾಯಂ ಪ್ರೀಣಾತಿ H

ಅಥ ತಿಸ್ರಃ ಪಿತೃದೇವತಾಕಾ ಮಚೋ ವಿಧತ್ತೇ—ಉದಾಹೃತಂ ಸಾದಂ ದ್ವಿತೀಯಂ-
ಸಾದೇನ ಸಹ ವ್ಯಾಖ್ಯಾತುಂ ದ್ವಿತೀಯಸಾದಂ ಪಠತಿ || ಸಾದದ್ವಯಂ ವ್ಯಾಚಕ್ಷೇ ಅವರೇ
ನಿಕ್ರಷ್ಟಾಃ ಪಿತರ ಉದೀರತಾಮುತ್ಪರ್ಷೇಣ ಗಚ್ಛಂತು | ಪರಾಸ ಉತ್ಕೃಷ್ಟಾಃ ಪಿತರ ಉದೀ-
ರತಾಂ || ತಥಾ ಮಧ್ಯಮಾ ನಿಕ್ರಷ್ಟೋತ್ಕೃಷ್ಟಮಧ್ಯವರ್ತಿನಃ ಪಿತರ ಉದೀರತಾಂ ತೇ ತ್ರಿವಿಧಾಃ
ಪಿತರಃ ಸೋಮ್ಯಾಸಃ ಸೋಮಯೋಗ್ಯಾ ಇತ್ಯೇತಸ್ಯ ಸಾದದ್ವಯಸ್ಯ ಸಾಕೇನ ತ್ರಿವಿಧಾನಪಿ-
ಪಿತ್ಯನಂತರಾಯಂ ಕಸ್ಯಾಪ್ಯಂತರಾಯೋ ಯಥಾ ನ ಭವತಿ ತಥಾ ತರ್ಪಯತಿ ||

ಈಗ ಪಿತೃದೇವತಾಕವಾದ ಮೂರು ಮಕ್ಕಳನ್ನು ವಿವರಿಸುವರು- ಅವರೇ ಎಂದರೆ ನಿಕ್ರಷ್ಟರಾದ ಪಿತೃಗಣಗಳು. ಉದೀರತಾಂ (ತಮ್ಮ ಸ್ವಸ್ಥಾನಕ್ಕೆ) ಹೊರಟುಹೋಗಲಿ. ಹಾಗೆಯೇ ಪರಾಸಃ ಎಂದರೆ ಶ್ರೇಷ್ಠವರ್ಗದ ಪಿತೃಗಳೂ ಹೊರಟು ಹೋಗಲಿ. ಮತ್ತು ಮಧ್ಯಮಾಃ ಎಂದರೆ ನಿಕ್ರಷ್ಟರೂ, ಶ್ರೇಷ್ಠರೂ ಅಲ್ಲದ ಮಧ್ಯಮವರ್ಗದ ಪಿತೃಗಳೂ ಹೊರಟುಹೋಗಲಿ. ಈ ಮೂರುವಿಧ ಪಿತೃಗಣಗಳೂ ಸೋಮ್ಯಾಸಃ ಸೋಮಪಾನಕ್ಕೆ ಅರ್ಹರಾದವರು. ಈರಿತ ಮಕ್ಕನ ಎರಡು ಪಂದಗಳನ್ನು ಪಡೆದ ಮೂರುವಿಧವಾದ ಪಿತೃಗಣಗಳನ್ನು ಹೋತ್ವವು ತೃಪ್ತಿಸಿದುವನು.

ಈ ಮಕ್ಕಳು ಮತ್ತು ಇದರ ಅರ್ಥ, ವಿಶೇಷ ಸಂಗತಿ ಇತ್ಯಾದಿಗಳನ್ನು ಇಲ್ಲಿ ವಿವರಿಸಲಾಗಿದೆ—

ಉದೀರತಾಮನರ ಉತ್ಪರಾಸ ಉನ್ನಧ್ಯಮಾಃ ಪಿತರಃ ಸೋಮ್ಯಾಸಃ |

ಅಸುಂ ಯ ಈಯುರವ್ಯಕಾ ಮತಚ್ಚಾಸ್ತೇ ನೋಽವಂತು ಪಿತರೋ ಹವೇಷು ||

(ಋ. ಸಂ. ೧೦-೧೫-೧)

ಇದರ ಅರ್ಥವು—ಕೆಳಗಿನ ಲೋಕದಲ್ಲಿರುವ ಪಿತೃಗಳೂ, ಉತ್ತಮಲೋಕದಲ್ಲಿರುವವರೂ, ಮಧ್ಯಮಲೋಕದಲ್ಲಿ ರುವವರೂ ನಮ್ಮ ಹವಿಸ್ಸುಗಳನ್ನು ಸ್ವೀಕರಿಸಲಿ. ಅವರೆಲ್ಲರೂ ನಮ್ಮಲ್ಲಿ ಅನುಗ್ರಹಬುದ್ಧಿಯುಳ್ಳವರಾಗಿರಲಿ. ತೋಳಗಳಂತೆ ಕ್ರೂರಿಗಳಲ್ಲದವರೂ, ನಮ್ಮ ಯಜ್ಞಕರ್ಮವನ್ನರಿತವರೂ, ನಮ್ಮ ಪ್ರಾಣವನ್ನು ರಕ್ಷಿಸಲು ಬಂದಿರುವವರೂ ಆದ ಆ ಪಿತೃಗಳು ನಮ್ಮ ಆಹ್ವಾನಕಾಲದಲ್ಲಿ ನಮ್ಮನ್ನು ರಕ್ಷಿಸಲಿ.

ಈ ಋಕ್ಸಿಗೆ ಯಾಸ್ಯರು ನಿರ್ವಚನವನ್ನು ಹೇಳಿದಾರೆ—

ಉದೀರತಾಮನರ ಉದೀರತಾಂ ಪರ ಉದೀರತಾಂ ಮಧ್ಯಮಾಃ ಪಿತರಃ ಸೋಮ್ಯಾಃ
ಸೋಮಸಂಪಾದಿನಸ್ತೇಃ ಸುಂ ಪ್ರಾಣಮನ್ನೀಯುರವ್ಯಕಾ ಅನಮಿತ್ರಾಃ ಸತ್ಯಜ್ಞಾ ನಾ ಯಜ್ಞ-
ಜ್ಞಾ ನಾ ತೇ ನ ಆಗಚ್ಯಂತು ಪಿತರೋ ಹ್ವಾನೇಷು ||

(ನಿ. ೧೧-೧೯)

ಅವರೇ ಕೆಳಭಾಗದಲ್ಲಿ ಎಂದರೆ ಪೃಥ್ವಿಯಲ್ಲಿ ಅಥವಾ ಪಿತೃಲೋಕದ ಕೆಳಭಾಗದಲ್ಲಿರುವ ಪಿತೃಗಳೂ ಪರಾಃ
ದ್ಯುಲೋಕವಾಸಿಗಳಾದ ಪಿತೃಗಳೂ, ಮಧ್ಯಮಾಃ—ಮಧ್ಯಮಸ್ಥಾನರಾದ ಅಂತರಿಕ್ಷದಲ್ಲಿ ವಾಸಿಸುವ ಪಿತೃಗಳೂ ಸೋಮ್ಯಾಃ
ಹಿಂದೆ ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಅರ್ಪಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಸೋಮವನ್ನು ಸಿದ್ಧಪಡಿಸಿ ಅರ್ಪಿಸಿದವರೂ, ಯಾರು ನಮ್ಮ ಪ್ರಾಣಗಳನ್ನು
ರಕ್ಷಿಸಲು ಬಂದಿರುವರೋ ಅವರೂ, ಯಾರಿಗೂ ಯಾವವಿಧವಾದ ಹಿಂಸೆಯನ್ನು ಮಾಡದಿರುವವರೂ, ಶತ್ರುಗಳಲ್ಲದವರೂ ಎಂದರೆ
ಕೇಡನ್ನು ಬಯಸದಿರುವವರೂ ಸತ್ಯ ಅಥವಾ ಯಜ್ಞಸ್ವರೂಪವನ್ನು ತಿಳಿದವರೂ ಆದ ಯಾವ ಯಾವ ಪಿತೃಗಳಿರುವರೋ
ಅವರೆಲ್ಲರೂ ಈಗ ನಾವು ಮಾಡುತ್ತಿರುವ ಆಹ್ವಾನದಲ್ಲಿ ಎಂದರೆ ಆಹ್ವಾನದಿಂದ ನಮ್ಮಲ್ಲಿಗೆ ಬಂದು ನಮ್ಮನ್ನು ರಕ್ಷಿಸಲಿ.

ಅವ್ಯಕಾಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ—ವ್ಯಕಾಃ ಎಂದರೆ ತೋಳವು. ತೋಳದ ಸ್ವಭಾವವು ಹಿಂಸೆಯನ್ನು ಮಾಡುವುದೇ
ಆಗಿದೆ. ಈ ಶಬ್ದವನ್ನು ಮನುಷ್ಯರ ಪರವಾಗಿ ಉಪಯೋಗಿಸಿದಾಗ ಹಿಂಸೆಮಾಡುವವರು, ದುಷ್ಕರು ಎಂದರ್ಥವಾಗುವುದು
ಅವ್ಯಕಾಃ ಎಂದರೆ ವೃಕರಲ್ಲದವರು, ಯಾರಿಗೂ ಹಿಂಸೆಯನ್ನು ಮಾಡದಿರುವವರು, ಸಜ್ಜನರು ಎಂದಭಿಪ್ರಾಯವು.

ಅನಮಿತ್ರಾಃ—ಮಿತ್ರನೆಂದರೆ, ಸ್ನೇಹಿತ, ಹಿತಕಾರಿ ಎಂದು. ಅಮಿತ್ರ ಎಂದರೆ ಮಿತ್ರನಲ್ಲದವನು. ಶತ್ರುವು;
ಅನಮಿತ್ರ ಎಂದರೆ ಶತ್ರುವಲ್ಲದವನು ಎಂದರೆ ಸ್ನೇಹಿತನು, ಹಿತಕಾರಿಯು ಎಂದೇ ಅರ್ಥವು ಆದ್ದರಿಂದ ಮಿತ್ರಶಬ್ದಕ್ಕೂ
ಅನಮಿತ್ರ ಶಬ್ದಕ್ಕೂ ಒಂದೇ ಅರ್ಥವಿರುವುದು. ಈ ಶಬ್ದದಲ್ಲಿ ಎರಡಾವರ್ತಿ ನಿಷೇಧಾರ್ಥಸೂಚಕ ಉಪಸರ್ಗಗಳಿರುವುದರಿಂದ
(Two negatives make one affirmative) ಶಬ್ದವು ಪೂರ್ವದ ಅರ್ಥವನ್ನೇ ಸೂಚಿಸುವುದು.

ಭಾಷ್ಯಕಾರರು ಪಿತೃಗಳಲ್ಲಿ ಮೂರು ವಿಧವೆಂದು ಹೇಳಿರುವರು—ಉತ್ತಮಾ ಮಧ್ಯಮಾ ಅಧಮಾಶ್ಲೇಷಿ |
ಹೇಗೆಂದರೆ—

ಉತ್ತಮಾಃ—ಯಥಾವಿಧಂ ಶ್ರೌತಂ ಕರ್ಮಾನುಷ್ಠಾಯ ಪಿತೃತ್ವಂ ಪ್ರಾಪ್ತಾ ಉತ್ತಮಾಃ | ಉತ್ತಮ
ಕರ್ಮಗಳಾದ ಯಜ್ಞಯಾಗಾದಿಗಳನ್ನೂ ಯಥಾವಿಧಿಯಾಗಿ ಮಾಡಿ ಆ ಸತ್ಯಮಾನುಷ್ಠಾನದ ಫಲವಾಗಿ ಪಿತೃತ್ವವನ್ನು
ಪಡೆದವರು ಪಿತೃಗಳಲ್ಲಿ ಉತ್ತಮರೆಂದು ಪ್ರಸಿದ್ಧಿಯನ್ನು ಪಡೆದಿದ್ದಾರೆ.

ಮಧ್ಯಮಾಃ—ಸ್ವಾರ್ತಕರ್ಮಪರಾ ಮಧ್ಯಮಾಃ | ಸ್ಮೃತಿಪುರಾಣಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಹೇಳುವಂತೆ ದೇವತೆಗಳನ್ನು
ಆರಾಧಿಸಿ ಆ ಪುಣ್ಯದಿಂದ ಪಿತೃತ್ವವನ್ನು ಪಡೆದ ಪಿತೃಗಳು ಮಧ್ಯಮರು.

ಅಧಮಾಃ—ಅತ್ರಾಪಿ ಕೃತ್ವಿತ್ಸಂಸ್ಕಾರೈರ್ವಿಫಲಾ ಅಧಮಾಃ | ಮೇಲೆ ಹೇಳಿದ ಕರ್ಮಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಲೋಪ
ದೋಷಗಳುಂಟಾಗಿ ಕರ್ಮವನ್ನು ಸಾಂಗವಾಗಿ ನೆರವೇರಿಸಲಸಮರ್ಥರಾದವರ, ಪಿತೃಗಳಲ್ಲ ಅಧಮರೆನಿಸುವರು. ಎಂದು ಉತ್ತಮ
ಮಧ್ಯಮಾಧಮರೆಂಬ ಮೂರುವಿಧ ಪಿತೃಗಳ ಸ್ವರೂಪವನ್ನೂ ಅವರ ಸ್ಥಾನಮಾನಗಳನ್ನೂ ತಿಳಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಇದನ್ನನುಸರಿಯೇ
ಯೇ ಅಗ್ನಿದಗ್ಧಾಃ ಎಂಬ ಮಂತ್ರವೂ ಇರುವುದು. ಎಂದರೆ ಅಗ್ನಿಯಲ್ಲಿ ಯಾರ ಮೃತರೊಂದಿಗೂ ಮಂತ್ರಪೂರ್ವಕವಾದ
ಸಂಸ್ಕಾರಾದಿಗಳಿಂದ ದಹಿಸಲ್ಪಡುವುದೋ ಅವರು ಪಿತೃಗಳಲ್ಲಿ ಉತ್ತಮ ಸ್ಥಾನವನ್ನು ಗಳಿಸುವರು. ಇವರಿಗೆ ಅಗ್ನಿದಗ್ಧರೆಂದು
ಹೆಸರು. ಹಾಗಿಲ್ಲದೆ, ಅಗ್ನಿ ಸಂಸ್ಕಾರಾದಿಗಳಿಲ್ಲದೆ ನೀರಿನಲ್ಲಿ ಮುಳುಗಿಹೋಗುವುದು, ಅಪರಕರ್ಮವನ್ನು ಮಾಡಲು ಕರ್ತೃವಿಲ್ಲ

ದಿರುವುದು ಅಥವಾ ಯಥಾವಿಧಿಯಾಗಿ ಕರ್ಮದಿಂದ ಸಂಸ್ಕೃತರಾಗದಿರುವವರು ಇವರೆಲ್ಲಾ ಅನಗ್ನಿದ್ವಂದ್ಯರೆಂದು ಹೇಳಲ್ಪಡುವರು. ಇವರು ಪಿತೃಗಳಲ್ಲಿ ಮಧ್ಯಮಸ್ಥಾನವನ್ನೋ ಅಥವಾ ಅಧಮಸ್ಥಾನವನ್ನೋ ಪಡೆಯುವರು. ಈ ವಿಧವಾದ ಪಿತೃಗಳೆಲ್ಲರೂ, ಸೋಮಸಂಪಾದಿಗಳೂ, ಹಿಂಸಾರಹಿತರೂ, ಪ್ರಾಣವನ್ನು ರಕ್ಷಿಸುವವರೂ, ಯಜ್ಞಾನುಷ್ಠಾನಕರ್ಮಗಳನ್ನು ತಿಳಿದವರೂ ಆದ ಯಾವ ಯಾವ ಪಿತೃಗಳಿರುವರೋ ಅವರೆಲ್ಲರೂ ನಮ್ಮ ಆಹ್ವಾನವನ್ನು ಮನ್ನಿಸಿ ನಮ್ಮನ್ನು ರಕ್ಷಿಸಲಿ ಎಂಬಭಿಪ್ರಾಯವು ಈ ಋಕ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಉಕ್ತವಾಗಿದೆ.

ಆಹಂ ಪಿತೃನ್ತೃವಿದತ್ತೌ ಅವಿತ್ಸೀತಿ ದ್ವಿತೀಯಾಂ ಶಂಸತಿ | ಬರ್ಹಿಷದೋ ಯೇ ಸ್ವಧಯಾ ಸುತಸ್ಯೇತ್ಯೇತದ್ಧ ವಾ ಏಷಾಂ ಪ್ರಿಯಂ ಧಾನು ಯದ್ಬರ್ಹಿಷದ ಇತಿ ಪ್ರಿಯೇಣೈವೈನಾಂಸ್ತದ್ಧಾನ್ಮಾ ಸಮರ್ಥಯತಿ ಪ್ರಿಯೇಣ ಧಾನ್ಮಾ ಸಮೃದ್ಧತೇ ಯ ಏವಂ ವೇದ ||

ವಿಹಿತಾಸು ತಿಸೃಷ್ಟ್ಯಕ್ಷು ಪ್ರಥಮಾಯಾ ಉದಾಹೃತತ್ವಾದನಂತರಭಾವಿನೀಂ ದ್ವಿತೀಯಾನ್ವಚಂ ದರ್ಶಯತಿ || ತಸ್ಯಾ ಋಚಸ್ತೃತೀಯಪಾದಮನೂದ್ಯ ವ್ಯಾಚಕ್ವೇ || ಬರ್ಹಿಷದರ್ಭೇ ಸೀದಂತ್ಯುಪವಿಶಂತೀತಿ ಬರ್ಹಿಷದಃ ಪಿತರಃ | ಅತ್ರ ಬರ್ಹಿಷದ ಇತಿ ಯದುಚ್ಯತೇ ಏತದ್ಧವಾ ಏತದೇವ ಬರ್ಹಿರೇಷಾಂ ಪಿತೃಣಾಂ ಪ್ರಿಯಂ ಸ್ಥಾನಂ ತಸ್ಮಾದೇತತ್ಪಾತೇನೈನಾನ್ವಿತ್ಯಾನ್ವಿಯೇಣೈವ ಧಾನ್ಮಾ ಸ್ಥಾನೇನ ಸಮೃದ್ಧಾನ್ಯರೋತಿ || ವೇದನಂ ಪ್ರಶಂಸತಿ

ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದಂತೆ ಹೇಳಬೇಕಾದ ಮೂರು ಋಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ ಮೊದಲನೆಯದನ್ನು ಹೇಳಲಾಯಿತಷ್ಟೆ. ಈಗ ಎರಡನೆಯ ಋಕ್ಕನ್ನು ವಿವರಿಸುವರು. ಆಹಂ ಪಿತೃನ್ತೃವಿದತ್ತೌ (ಋ. ಸಂ. ೧೦-೧೫-೧) ಎಂಬುದೇ ಆ ಋಕ್ಕು. ಈ ಋಕ್ಸಿನ ಮೂರನೆಯ ಪಾದವನ್ನು ವಿವರಿಸುವರು. ಬರ್ಹಿಷದಃ ಪಿತರಃ ಎಂದರೆ ಆಸನಾರ್ಥವಾಗಿ ಹರಡಿದ ದರ್ಭೆಗಳಮೇಲೆ ಕೂಡುವ ಪಿತೃಗಳಿಗಳು. ಬರ್ಹಿಷ ಎಂಬ ಹರಡಿದ ದರ್ಭೆಗಳೇ ಇವರಿಗೆ ಪ್ರಿಯವಾದ (ಇಷ್ಟವಾದ) ಸ್ಥಾನವು ಅಥವಾ ಆಸನವು. ಇಂತಹ ಪ್ರಿಯವಾದ ಸ್ಥಾನವನ್ನು ಈ ಪಿತೃಗಳಿಗೆ ಒದಗಿಸಿಕೊಟ್ಟರೆ ಅವರಿಗೆ ತೃಪ್ತಿ ಅಥವಾ ಸಂತೋಷವುಂಟಾಗುವುದು ಎಂದರ್ಥವು. ಈ ವಿಷಯವನ್ನು ತಿಳಿದಿರುವ ಪುರುಷನು ತನಗೆ ಇಷ್ಟವಾದ ಗೃಹಾದಿಗಳನ್ನು ಪಡೆದು ಸುಖಿಸುವನು.

ಈ ಋಕ್ಕು ಮತ್ತು ಇದರ ಅರ್ಥವು—

ಆಹಂ ಪಿತೃನ್ತೃವಿದತ್ತೌ ಅವಿತ್ಸಿ ನ ಪಾತಂ ಚ ವಿಕ್ರಮಣಂ ಚ ವಿಷ್ಣೋಃ |

ಬರ್ಹಿಷದೋ ಯೇ ಸ್ವಧಯಾ ಸುತಸ್ಯ ಭುಜಂತ ಪಿತೃಸ್ತ ಇಹಾಗಮಿಷಾಃ ||

(ಋ. ಸಂ. ೧೦-೧೫-೩)

ಯಜಮಾನನಾದ ನಾನು ನನ್ನ ಭಕ್ತಿಯನ್ನು ಅತಿಶಯವಾಗಿ ತಿಳಿದ ಪಿತೃಗಳನ್ನು ನನ್ನೆದುರಿಗೆ ಒರಮಾಡಿಕೊಂಡಿದ್ದೇನೆ. ವ್ಯಾಪಕವಾದ ಯಜ್ಞದ ಸಾಕರಹಿತವನ್ನು ಕ್ರಮವಾಗಿ ವಿಸ್ತೃತವಾಗುವಿಕೆಯನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದೇನೆ. ಯಾವ ಪಿತೃಗಳು ದರ್ಭಾಸನವನ್ನಾಶ್ರಯಿಸಿ ಕುಳಿತುಕೊಳ್ಳುವರೋ ಅವರು ನಮ್ಮ ಯಾಗಕ್ಕೆ ಬಂದಿದ್ದಾರೆ. ಅವರು ಸ್ವಧಾಸಂಚ್ಛಕವಾದ ಅನ್ನಮೊಡನೆ ಹಿಂಡಲ್ಪಟ್ಟ ಸೋಮವನ್ನು ಸೇವಿಸುತ್ತಾರೆ.

ಇದಂ ಪಿತೃಭ್ಯೋ ನಮೋ ಅಸ್ತದ್ವೇತಿ ನಮಸ್ಕಾರವತೀಮಂತತಃ
ಶಂಸತಿ ತಸ್ಮಾದಂತತಃ ಪಿತೃಭ್ಯೋ ನಮಸ್ಕೀಯತೇ ||

ತೃತೀಯಾಮೃಚಂ ದರ್ಶಯತಿ | ಅಸ್ಯಾಮೃಚಿ ನಮೋ ಅಸ್ತಿಸ್ತಿ ಶ್ರೂಯಮಾಣತ್ವಾ-
ದಿಯಂ ನಮಸ್ಕಾರವತೀ ತಾಮೇತಾಂ ತಿಸೃಣಾಂ ಪಿತೃಣಾಮಂತೇ ಶಂಸೇತ್ || ಯಸ್ಮಾದೇವಂ
ತಸ್ಮಾಚ್ಛ್ರಾದ್ಧಸ್ಯಾಂತೇ ನಮೋ ವಃ ಪಿತರ ಇತ್ಯಾದಿನಾ ಪಿತೃಭ್ಯೋ ನಮಸ್ಕಾರಃ ಕ್ರಿಯತೇ--

ಈಗ ಮೂರನೆಯ ಋಕ್ಕನ್ನು ವಿವರಿಸುವರು—ಇ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ನಮೋ ಅಸ್ತು ಎಂಬ ಶಬ್ದಪ್ರಯೋಗವಿರುವುದರಿಂದ
ಪಿತೃದೇವತಾಕವಾದ ಋಕ್ಕುಗಳನ್ನು ಪಠಿಸುವಾಗ ಇದನ್ನು ಕೊನೆಯ ಋಕ್ಕನ್ನಾಗಿ ಪಠಿಸುವರು. ಎಂದರೆ ಈಗ ಹೇಳಿದ ಮೂರು
ಋಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ ಇದನ್ನು ಕೊನೆಯದಾಗಿ ಪಠಿಸಬೇಕು. ಈ ಕಾರಣದಿಂದಲೇ ಶ್ರಾದ್ಧದ ಕೊನೆಯಲ್ಲಿ ನಮೋ ವಃ ಪಿತರಃ
ಎಂಬ ಮಂತ್ರದಿಂದ ಪಿತೃಗಳನ್ನು ನಮಸ್ಕಾರಮಾಡುವುದು ರೂಢಿಯಲ್ಲಿ ಬಂದಿದೆ.

ಈ ಋಕ್ಕು ಮತ್ತು ಇದರ ಅರ್ಥವು—

ಇದಂ ಪಿತೃಭ್ಯೋ ನಮೋ ಅಸ್ತದ್ವ ಯೇ ಪೂರ್ವಾಸೋ ಯ ಉಪರಾಸ ಈಯುಃ |
ಯೇ ಪಾರ್ಥಿವೇ ರಜಸ್ಯಾ ನಿಷತ್ತಾ ಯೇ ವಾ ನೂನಂ ಸುವೃಜನಾಸು ವಿಕ್ಷು ||

(ಋ. ಸಂ. ೧೦-೧೫-೨)

ನಮಗಿಂತಲೂ ಹಿರಿಯರಾದ ಪಿತೃಪಿತಾಮಹಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಯಾರು ಪಿತೃಲೋಕವನ್ನು ಸೇರಿರುವರೋ, ನಮಗಿಂತ
ಕಿರಿಯರಾದವರಲ್ಲಿ ಯಾರು ಮೃತಿಯನ್ನು ಹೊಂದಿರುವರೋ ಯಾರು ಪಾರ್ಥಿವಲೋಕದಲ್ಲಿ ಹವಿಸ್ಸಿಗಾಗಿ ಬಂದು ಕುಳಿತಿರುವರೋ
ಉಳಿದ ಯಾವ ಪಿತೃಗಳು ಉತ್ತಮರಾದ ಧನವಂತರ ನಡುವೆ ಕುಳಿತಿರುವರೋ ಅಂತಹ ಸಕಲ ಪಿತೃಗಳನ್ನೂ ಈ ಯಾಗ
ಕಾಲದಲ್ಲಿ ನಾನು ನಮಸ್ಕರಿಸುತ್ತೇನೆ.

ಈ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿರುವ ವಿಶೇಷಸಂಗತಿಗಳು.

ಮಹಾಪಿತೃಯಜ್ಞವೆಂಬ ಇಷ್ಟಿಯಲ್ಲಿ ಪಿತರೋ ಬರ್ಹಿಷದಃ ಎಂಬ ಗುಂಪಿನ ಪಿತೃಗಳನ್ನುದ್ದೇಶಿಸಿ ಹೋಮ
ಮಾಡುವಾಗ ಇದಂ ಪಿತೃಭ್ಯಃ ಎಂಬ ಈ ಋಕ್ಕನ್ನು ಎರಡನೆಯ ಅನುವಾಕ್ಯಾಮಂತ್ರವನ್ನಾಗಿ ಪಠಿಸಬೇಕೆಂದು ಅಶ್ವಲಾಯನ
ಶ್ರೌತಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವುದನ್ನು ಹಿಂದೆಯೇ ಉದಾಹರಿಸಲಾಗಿದೆ (ಆ. ೨-೧೯) ಆಗ್ನಿಮಾರುತಶಸ್ತ್ರಮಂತ್ರಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಇದಂ
ಪಿತೃಭ್ಯಃ ಎಂಬ ಈ ಋಕ್ಕನ್ನು ಧಾಯ್ಯಾಮಂತ್ರವನ್ನಾಗಿ ಪಠಿಸಬೇಕೆಂದು ಅಶ್ವಲಾಯನಶ್ರೌತಸೂತ್ರದ ಆಹಂ
ಪಿತೃಸ್ತನ್ನಿದಿತ್ವೌ ಅವಿತ್ಸೀದಂ ಪಿತೃಭ್ಯೋ ನಮೋ ಅಸ್ತದ್ವ ಸ್ವಾದುಷ್ಟಿಲಾಯಮಿತಿ ಚತಸ್ರಃ ಎಂಬ
ಸೂತ್ರದಿಂದ (ಆ. ೫-೨೦) ವಿವೃತವಾಗಿರುವುದು.

ಈ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಋಷಿಯು ಕೆಲವು ಪಿತೃಗಳ ಬೇರೆ ಬೇರೆ ಸ್ವರೂಪಗಳನ್ನು ವಿವರಿಸಿದಾನೆ—

ಪೂರ್ವಾಸಃ ಯಜಮಾನೋತ್ಪತ್ತೇಃ ಪೂರ್ವಮುತ್ಪನ್ನಾ ಜ್ಯೇಷ್ಠಭ್ರಾತೃಪಿತಾಮಹಾದಯಃ |
ಯಜಮಾನನು (ಅಥವಾ ಋಷಿಯು) ಹುಟ್ಟುವುದಕ್ಕಿಂತ ಮೊದಲೇ ಉತ್ಪನ್ನರಾಗಿದ್ದ ಎಂದರೆ ವಯಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ತನಗಿಂತ ಹಿರಿಯರಾದ
ಜ್ಯೇಷ್ಠಸಹೋದರರು, ತಂದೆಯ ತಂದೆ ಮೊದಲಾದವರು ಮೃತರಾಗಿದ್ದ ಪಿತೃಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿರುವವರು. ಎಂದರೆ ತನಗಿಂತ
ಮೊದಲೇ ಉತ್ಪನ್ನರಾದವರು.

ಉಪರಾಸಃ—ಯಜಮಾನಜನ್ಮನ ಉಪರಿ ಉತ್ಪನ್ನಾಃ ಕನಿಷ್ಠಭಾತ್ಯಸ್ತಪುತ್ರಾದಯಃ | ವಯಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ತನಗಿಂತ ಕಿರಿಯರಾದ ತಮ್ಮಂದಿರು, ಮಕ್ಕಳು ಮುಂತಾದವರು ಕಾರಣಾಂತರದಿಂದ ತನಗೆ ಮೊದಲೇ ಮೃತರಾಗಿ ಪಿತೃಲೋಕದಲ್ಲಿರುವವರು.

ಪಾರ್ಥಿವೇ ರಜಸಿ ಆ ನಿಷತ್ತಾಃ—ಪೃಥಿವೀ ಸಂಬಂಧವಾದ ಈ ಭೂಲೋಕದಲ್ಲಿ ಈಗ ನಡೆಯುತ್ತಿರುವ ಪಿತೃಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಹವಿಸ್ತೀಕಾರಾರ್ಥವಾಗಿ ಇಲ್ಲಿಗೆ ಬಂದು ಕುಳಿತಿರುವವರು.

ಯೇ ವಾ ನೂನಂ ಸುವ್ಯಜನಾಸು ವಿಕ್ಷು—ನೇರವಾಗಿ ನಮ್ಮ ವಂಶಕ್ಕೆ ಸೇರದಿದ್ದರೂ ನಮ್ಮ ಬಂಧುವರ್ಗಕ್ಕೆ ಸೇರಿ ಶ್ರಾದ್ಧಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಹವಿಸ್ತೀಕಾರಾರ್ಥವಾಗಿ ಬಂದು ಕುಳಿತಿರುವ ಇನ್ನು ಕೆಲವು ಪಿತೃಗಳು. ಈ ಮೇಲೆ ಹೇಳಿದ ವಿಧ ವಿಧವಾದ ಪಿತೃಗಳನ್ನು ನಮಸ್ಕರಿಸುವೆನು ಎಂದು ಋಷಿಯು ವರ್ಣಿಸಿದಾನೆ.

ಪಿತೃಗಳ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಕೆಲವು ವಿವರಣೆಗಳು—

ಮೃತರಾದವರಲ್ಲಿ ಪುಣ್ಯಶಾಲಿಗಳು ಮೂರನೆಯ ಸ್ವರ್ಗದಲ್ಲಿ ವಾಸಿಸುತ್ತಾರೆ; ಇವರಿಗೇ ಪಿತೃಗಳೆಂದು ಹೆಸರು. ಪುರಾತನವಾದ ಮಾರ್ಗಗಳನ್ನು ಅನುಸರಿಸಿದ, ಮೂಲಪುರುಷರೇ ಇವರು (೧೦-೧೫-೮, ೧೦); ಮೃತರಾದವರು, ಈ ಋಷಿಗಳು ಏರ್ಪಡಿಸಿದ ದಾರಿಯನ್ನೇ ಅನುಸರಿಸಿ, ಅವರ ಸಮಾಪಕ್ಕೆ ಹೋಗುತ್ತಾರೆ (೧೦-೧೪-೨, ೨, ೧೫). ವಿಷ್ಣುವಿನ ಮೂರನೆಯ ಪಾದಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ್ದಾರೆ. (೧೦-೧೫-೩; ೧-೧೫-೫ ನ್ನು ಹೋಲಿಸಿ). ಎರಡು ಸೂಕ್ತಗಳು ಪಿತೃದೇವತಾಕವಾದವು. (೧೦-೧೫; ೧೦-೧೬).

ಪಿತೃಗಳಲ್ಲಿ, ನವಗ್ವರು, ವರೂಪರು, ಅಂಗಿರಸರು, ಅಥರ್ವರು, ಭೃಗುಗಳು ಮತ್ತು ವಸಿಷ್ಠರೆಂಬ (೧೦-೧೪-೪ ರಿಂದ ೬; ೧೦-೧೫-೮) ಗಣಗಳಿವೆ; ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಕಡೆಯ ನಾಲ್ಕು ಹೆಸರುಗಳು, ಅಥರ್ವನೇದ ಮತ್ತು ಋಗ್ವೇದದ ಎರಡನೆಯ ಮತ್ತು ಏಳನೆಯ ಮಂಡಲಗಳ ಋಷಿಗಳ ಹೆಸರುಗಳೇ ಆಗಿವೆ. ಇವರಲ್ಲಿ ಅಂಗಿರಸರಿಗೂ ಯಮನಿಗೂ ವಿಶೇಷ ಸಂಬಂಧವಿದೆ (೧೦-೧೪-೩, ೫) ಪಿತೃಗಳಲ್ಲಿ ಅವರಾಃ (ಕೆಳ ದರ್ಜೆಯವರು), ಪರಾಃ (ಉತ್ತಮ ದರ್ಜೆಯವರು) ಮತ್ತು ಮಧ್ಯಮಾಃ (ಮಧ್ಯ ದರ್ಜೆಯವರು) ಎಂತಲೂ ವಿಭಾಗಗಳಿವೆ; ಇವರೆಲ್ಲರೂ ಅವರ ವಂಶಜರಿಂದ ಜ್ಞಾತರಲ್ಲದಿದ್ದರೂ, ಅಗ್ನಿಗೆ ಇವರೆಲ್ಲರ ಪರಿಚಯವೂ ಇದೆ (೧೦-೧೫-೧, ೨, ೧೩). ಉಷಸ್ಸುಗಳು, ನದಿಗಳು, ಪರ್ವತಗಳು, ಭೂಮ್ಯಾಕಾಶಗಳು, ಪೂರ್ವಣ ಮತ್ತು ಋಭುಗಳು, ಇವರುಗಳ ಜೊತೆಯಲ್ಲಿ ಪಿತೃಗಳ ಅನುಗ್ರಹವೂ ಪ್ರಾರ್ಥಿತವಾಗಿದೆ (೬-೫೨-೪; ೬-೫೨-೧೦; ೬-೫೨-೧೨; ೧-೧೦೬-೩). ಅವರ ಕಟಾಕ್ಷವನ್ನು ಬೇಡುವ (೧೦-೧೪-೨) ಅವರ ವಂಶಜರಿಗೆ, ಸಂಪತ್ತು, ಸಂತಾನ ಮತ್ತು ದೀರ್ಘಾಯುಸ್ಸುಗಳನ್ನು ಕೊಡ ಬೇಕೆಂದು ಪ್ರಾರ್ಥನೆ (೧೦-೧೫-೨, ೧೧; ಅ.ವೇ. ೧೮-೩-೧೪; ೧೮-೪-೬೨). ತಮ್ಮ ವಂಶೀಕರಿಗೆ ಸಹಾಯಮಾಡಬೇಕೆಂದು ವಸಿಷ್ಠರನ್ನು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಿದೆ (೬-೩೩-೧; ೧೦-೧೫-೮ ನ್ನು ಹೋಲಿಸಿ); ತುರ್ವಶಯದು ಮತ್ತು ಉಗ್ರದೇವ ಎಂಬವರು ಒಂಟಿಯಾಗಿಯೂ ಸ್ತುತರಾಗಿದ್ದಾರೆ (೧-೩೬-೨೮).

ಪಿತೃಗಳೂ ಅಮರರು (ಅ.ವೇ. ೬-೪೧-೩); ದೇವತೆಗಳಂತಲೂ ಕರೆಯಲ್ಪಟ್ಟಿದ್ದಾರೆ (೧೦-೫೬-೪). ಅಂಗಿರಸರು ಮತ್ತು ಕೆಲವು ಗಣಗಳಲ್ಲಿ, ದೇವತ್ವದ ಜೊತೆಗೆ ಋತ್ವಿಜತ್ವವೂ ಸೇರಿದೆ. ಸೃಷ್ಟಿಕಾರ್ಯಗಳು ಕೆಲವು ಪಿತೃಗಳಿಗೂ ಉಕ್ತವಾಗಿವೆ, ಆಕಾಶವನ್ನು ನಕ್ಷತ್ರರಂಜಿತವನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಿದವರು ಅವರೇ; ಹಗಲು ಹೊತ್ತಿನಲ್ಲಿ ಬೆಳಕೂ, ರಾತ್ರಿ ಕತ್ತಲೂ, ಅವರಿಂದಲೇ ಆಯಿತು (೧೦-೬೮-೧೧); ಅಡಗಿಕೊಂಡಿದ್ದ ಬೆಳಕನ್ನು ಕಂಡುಹಿಡಿದು, ಉಷಸ್ಸನ್ನು ಉಂಟುಮಾಡಿದರು (೬-೬೬-೪; ೧೦-೧೦೭-೧ ನ್ನು ಹೋಲಿಸಿ); ಮತ್ತು ಸೋಮನೊಡನೆ ಸೇರಿಕೊಂಡ, ಭೂಮ್ಯಾಕಾಶಗಳನ್ನು ವಿಸ್ತರಿಸಿದರು (೮-೪೮-೧೨). ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಹೋಮದ್ರವ್ಯವನ್ನು ವಹಿಸುವ ಅಗ್ನಿಗೂ (ಹವ್ಯವಾಹ) ಮತ್ತು ಶವವನ್ನು ದಹಿಸುವ ಅಗ್ನಿಗೂ (ಕ್ರವ್ಯಾಹ),

ವ್ಯತ್ಯಾಸವಿರುವಂತೆ (೧೦-೧೬-೯), ದೇವಮಾರ್ಗಗಳಿಗೂ ವ್ಯತ್ಯಾಸವಿದೆ (೧೦-೨-೭ ; ೧೦-೧೮-೧ ; ೧೦-೮೮-೧೫ ನ್ನು ಹೋಲಿಸಿ). ಆದೇ ರೀತಿ, ಸ್ವರ್ಗಲೋಕಕ್ಕೂ ಪಿತೃಲೋಕಕ್ಕೂ ಭೇದವು ಉಕ್ತವಾಗಿದೆ ; ದೇವಲೋಕದ ದ್ವಾರವು ಈಶಾನ್ಯದಿಕ್ಕಿನಲ್ಲಿಯೂ (ಶ.ಬ್ರಾ. ೬-೬-೨-೯), ಪಿತೃಲೋಕ ದ್ವಾರವು ಅಗ್ನೇಯದಲ್ಲೆಯೂ (ಶ.ಬ್ರಾ. ೧೩-೮-೧-೫) ಇವೆಯೆಂದು ಉಕ್ತವಾಗಿದೆ. ಪಿತೃಗಳೂ ಮನುಷ್ಯರೂ ಬೇರೆ ಬೇರೆ ವರ್ಗದವರು ಮತ್ತು ಸೃಷ್ಟಿಯೂ ಬೇರೆ ಬೇರೆ (ತೈ.ಬ್ರಾ. ೨-೩-೮-೨). ಪಿತೃಗಳು ಭೂಮಿ, ಅಂತರಿಕ್ಷ ಮತ್ತು ಸ್ವರ್ಗವಾಸಿಗಳು (ಅ.ವೇ. ೧೮-೨-೪೯ ; ಋ.ವೇ. ೧೦-೧೫೨ ನ್ನು ಹೋಲಿಸಿ).

ಪುರಾತನ ಪಿತೃಗಳೇ ಒಂದು ಸಲ ಸೋಮಾಹುತಿಯನ್ನು ಅರ್ಪಿಸಿದರು (೧೦-೧೫-೮). ಅವರು ಯಮನೊಡನೆ ಸಂತೋಷದಿಂದ ಕಾಲಕಳೆಯುತ್ತಾರೆ (೧೦-೧೪-೧ ; ೧೦-೧೩೫-೧ ಮತ್ತು ಅ.ವೇ. ೧೮-೪-೧೦ ಗಳನ್ನು ಹೋಲಿಸಿ) ಮತ್ತು ದೇವತೆಗಳೊಡನೆ ಭೋಜನ ಮಾಡುತ್ತಾರೆ (೭-೭೬-೪). ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಸಮಾನರಾಗಿ ಜೀವಿಸುತ್ತಾ, ಒಂದೊಂದು ಸಲ ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಯೋಗ್ಯವಾದ ಪೂಜೆಗಳನ್ನೂ ಪಡೆಯುತ್ತಾರೆ. ಇಂದ್ರ ಮತ್ತು ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಯೋಗ್ಯವಾದ ಪೂಜೆಗಳನ್ನೂ ಪಡೆಯುತ್ತಾರೆ. ಇಂದ್ರ ಮತ್ತು ದೇವತೆಗಳ ರಥದಲ್ಲಿಯೇ ಅವರೂ ಬರುತ್ತಾರೆ (೧೦-೧೫-೧೦). ಅವರಿಗೂ ಸೋಮರಸದಲ್ಲಿ ಅಫಿಲಾಷೆ (೧೦-೧೫-೫, ೬) ; ದರ್ಭಾಸನದಲ್ಲಿ ದಕ್ಷಿಣಾಭಿಮುಖವಾಗಿ ಕುಳಿತು, ಸುತನಾದ ಪಾನೀಯವನ್ನು ಪಾನಮಾಡುತ್ತಾರೆ (೧೦-೧೫-೫, ೬). ತಮಗೋಸ್ಕರ ಸಿದ್ಧವಾದ ಸೋಮರಸವನ್ನು ಪಾನಮಾಡಲು ಆತುರರಾಗಿದ್ದಾರೆ ; ಯಮ ಅವನ ತಂದೆ ವಿವಸ್ವತ ಮತ್ತು ಅಗ್ನಿಗಳೊಡನೆ ಒಂದು ಅವರೊಡನೆಯೇ, ಹುತವಾದವುಗಳನ್ನು ಸ್ವೀಕರಿಸಬೇಕೆಂದು ಅವರಿಗೆ ಆಹ್ವಾನವಿದೆ (೧೦-೧೫-೮ ರಿಂದ ೧೧ ; ೧೦-೧೪-೪, ೫). ಸಾವಿರಗಟ್ಟಲೆ ಒಂದು, ದರ್ಭಾಸನದಲ್ಲಿ ಕ್ರಮವಾಗಿ ಕುಳಿತುಕೊಳ್ಳುತ್ತಾರೆ. (೧೦-೧೫-೧೦, ೧೧). ಪಿತೃಗಳು ಯಾಗಶಾಲೆಗೆ ಬಂದಾಗ, ಕೆಲವು ಪಿಶಾಚಿಗಳೂ, ಅವರ ಸ್ನೇಹಿತರ ರೂಪದಲ್ಲಿ, ಅವರೊಡನೆ ಬೆರೆಯುವುದುಂಟು (ಅ.ವೇ. ೧೮-೨-೨೮).

ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಆಹಾರವು ಅರ್ಪಿತವಾಗುವಾಗ ' ಸ್ವಾಹಾ ' ಎಂತಲೂ, ಪಿತೃಗಳಿಗೆ ಕೊಡುವಾಗ ' ಸ್ವಧಾ ' ಎಂತಲೂ (೧೦-೧೪-೩) ಹೇಳುತ್ತಾರೆ ; ಎಲ್ಲಾ ಕರ್ಮಗಳಲ್ಲಿಯೂ ದೇವ ಮತ್ತು ಪಿತೃಭಾಗಗಳಿಗೆ ಈ ವ್ಯತ್ಯಾಸವಿದ್ದೇ ಇರಬೇಕು (ಶ.ಬ್ರಾ. ೪-೪-೨-೨). ಅವರಿಗೂ ಪೂಜೆಯುಂಟು ; ಅನುಯಾಯಿಗಳ ಪ್ರಾರ್ಥನೆಯನ್ನು ಲಾಲಿಸಿ, ಅವರ ಪಕ್ಷವನ್ನು ವಹಿಸ ಬೇಕು, ಸ್ವಾಭಾವಿಕವಾಗಿ ನಡೆದುಹೋಗುವ ಪ್ರಮಾದಗಳನ್ನು ಮನ್ನಿಸಬೇಕು ಇತ್ಯಾದಿ ಪ್ರಾರ್ಥನೆಗಳಿವೆ (೧೦-೧೫-೨, ೫, ೬ ; ೩-೫೫-೨ ನ್ನು ಹೋಲಿಸಿ).

ಇಲ್ಲಿ ಒಂದು ಶಂಸಯವು ತಲೆದೋರುವುದು. ಒಬ್ಬ ಪುರುಷನು ಮೃತನಾದಮೇಲೆ ಅವನನ್ನು ಪರಲೋಕಕ್ಕೆ ಕರೆದು ಕೊಂಡು ಹೋಗುವುದೆಂದರೇನು ? ಶರೀರವೇ ನಾಶವಾದಾಗ ಕರೆದುಕೊಂಡುಹೋಗುವುದು ಯಾರನ್ನು ಎಂಬ ಪ್ರಶ್ನೆ ಏಳುವುದು. ಅದಕ್ಕೆ ಸಮಾಧಾನವೇನೆಂದರೆ—ಪುರುಷನು ಅಥವಾ ಪ್ರಾಣಿಯು ಮೃತನಾದಮೇಲೆ ಅವನ ಶರೀರ ಕ್ರಿಯೆಗಳೆಲ್ಲಾ ನಿಂತುಹೋಗಿ ಶರೀರವು ನಿಶ್ಚೇಷ್ಟಿತವಾಗುವುದು. ಅದು ಕ್ರಮೇಣ ಪಂಚಭೂತಗಳಾದ ಸೃಷ್ಟಿವ್ಯಾಧಿಗಳಲ್ಲಿ ಸೇರಿಹೋಗುವುದು. ಎಂದರೆ ಪಂಚ ಭೂತಗಳ ಸಂಯೋಗದಿಂದಲೇ ಉಂಟಾದ ಶರೀರವು ಕೊನೆಗೆ ಪಂಚಭೂತಗಳಲ್ಲಿಯೇ ಸೇರಿಹೋಗಿ ಅಂತರ್ಗತವಾಗುವುದು. ಪಂಚಭೂತಗಳೆಂದರೆ ವೃಥವೀ, ಅಪ್ಪು, ತೇಜಃ, ವಾಯು, ಆಕಾಶ ಇವುಗಳಿಗೆ ಕ್ರಮವಾಗಿ ಘಟ್ಟಪದಾರ್ಥ, ದ್ರವರೂಪವಾದ ವಸ್ತು, ಶಾಖ, ಗಾಳಿ, ಅವಕಾಶ ಎಂಬರ್ಥಗಳನ್ನು ಇಲ್ಲಿ ಹೊಂದಿಸಿಕೊಳ್ಳಬೇಕು. ಈ ಐದು ವಿಧವಾದ ವಸ್ತುಗಳು ದೇಹದಲ್ಲಿರುವುದು ಎಲ್ಲರಿಗೂ ತಿಳಿದೇ ಇದೆ. ಚರ್ಮ, ಮಾಂಸ, ಮೂಳೆ, ಉಗುರು ಮೊದಲಾದ ಘಟ್ಟಪದಾರ್ಥಗಳು ಸೃಷ್ಟಿವ್ಯಾಧಿ ಅಂಶಗಳು. ಮರಣಾನಂತರ ಅವು ಮಣ್ಣಿನಲ್ಲಿಯೇ ಸೇರಿ ಮಣ್ಣೇ ಆಗುವವು. ರಕ್ತ, ಜೊಲ್ಲು ಮೊದಲಾದ ದ್ರವರೂಪದಲ್ಲಿರುವ ವಸ್ತುಗಳು ಅಪ್ಪಿನ (ಉದಕದ) ಅಂಶಗಳು. ಅವುಗಳು ಜಲದಲ್ಲಿ ಲೀನವಾಗುವವು. ಶರೀರದಲ್ಲಿ ಮರಣಕಾಲದವರೆಗೂ ಇರುವ ಶಾಖವು (ಅಗ್ನಿಯು) ತೇಜಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಅಥವಾ ಅಗ್ನಿಯಲ್ಲಿ ಬೆರೆತುಹೋಗುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ಮೃತಶರೀರದಲ್ಲಿ ಶಾಖವಿರುವುದಿಲ್ಲ. ತಣ್ಣ

ಗಿರವುದು. ಮರಣಾನಂತರ ಉಚ್ಛ್ವಾಸ ನಿಶ್ವಾಸರೂಪವಾದ ವಾಯುಚಲನೆಯು ನಿಂತುಹೋಗಿ ಪ್ರಾಣಾದಿಪಂಚವಾಯುಗಳು ವಾಯುತತ್ವದಲ್ಲಿ ಎಂದರೆ ಬಾಹ್ಯವಾಯುವಿನಲ್ಲಿ ಸೇರಿಹೋಗುವವು. ಉಸಿರಾಡುವುದು ನಿಂತುಹೋಗಿರುವುದೇ ಮರಣಕ್ಕೆ ಮುಖ್ಯ ಚಿಹ್ನೆಯೆಂದು ಅನುಭವವೇದ್ಯವಾಗಿದೆ. ಇನ್ನು ಆಕಾಶ ಅಥವಾ ಅವಕಾಶವು ಕಣ್ಣಿಗೆ ಕಾಣುವ ವಸ್ತುವಲ್ಲವಾದ್ದರಿಂದ ಅದು ಬಾಹ್ಯಾಕಾಶದಲ್ಲಿ ಲೀನವಾಗುವುದು ಯಾರಿಗೂ ಗೋಚರವಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಈರೀತಿ ಮೃತಶರೀರದ ಭಾಗಗಳೆಲ್ಲಾ ಆಯಾ ತತ್ವಗಳಲ್ಲಿ ಸೇರಿಹೋದಮೇಲೆ ಏನೂ ಉಳಿಯುವುದಿಲ್ಲವೇ ಎಂದರೆ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. ಪ್ರಾಣಿಯು ಅಥವಾ ಪುರುಷನು ಜೀವಿಸುತ್ತಿದ್ದ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಅವನ ಕ್ರಿಯಾ ವ್ಯಾಪಾರಗಳನ್ನು ಪ್ರೇರಿಸುತ್ತಾ ಚಕ್ಷುರಾದಿಜ್ಞಾನೇಂದ್ರಿಯಗಳ ವ್ಯಾಪಾರಾದಿಗಳನ್ನು ಗಮನಿಸುತ್ತಾ ಇದ್ದ ಚೇತನಾತ್ಮಕವಾದ ವಸ್ತುವೊಂದಿದ್ದಿತು. ವಸ್ತು ಎಂದರೆ ಇಲ್ಲಿ ಇಂದ್ರಿಯಗೋಚರವಾದ ಸಾರ್ಥವವಸ್ತುವಲ್ಲ. ಸಾರ್ಥವ ವಸ್ತುಗಳಿಗಿಂತ ಅತಿಸೂಕ್ಷ್ಮವಾಗಿ ಶರೀರವು ನಾಶವಾದರೂ ತಾನುಮಾತ್ರ ನಾಶವಾಗದೇ ಇರುವುದು. ಇದನ್ನು ಆತ್ಮನೆಂದು ಕರೆಯುವರು. ಈ ಆತ್ಮನಿಗೆ ಸಾರ್ಥವಶರೀರನಾಶಾನಂತರ ಸೂಕ್ಷ್ಮವಾದ ಬೇರೊಂದು ಶರೀರವು ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗುವುದು. ಪ್ರಾರಂಭ ದೆಶೆಯಲ್ಲಿ ಇದನ್ನು ಪ್ರೇತಶರೀರವೆಂದು ಕರೆಯುವರು. ಅದು ಅತಿ ಸೂಕ್ಷ್ಮವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಅದನ್ನು ಬಾಹ್ಯಚಕ್ಷುಸ್ಸಿನಿಂದ ನೋಡಲಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಈ ಸೂಕ್ಷ್ಮಶರೀರದಲ್ಲಿ ಕರ್ವೇಂದ್ರಿಯಗಳಲ್ಲಿದ್ದರೂ ಜ್ಞಾನೇಂದ್ರಿಯ ಅಂಶಗಳಿರುವವು. ಎಂದರೆ ಸುಖದುಃಖಾದಿಗಳ ಅನುಭವವಾಗುವುದು. ಭೂಮಿಯಮೇಲೆ ಜೀವಿಸಿದ್ದ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ತಾನು ಅನುಭವಿಸಿದ ಸುಖದುಃಖಗಳ ಮತ್ತು ಬಂಧ.ಬಾಂಧವರ ವಿಷಯವಾದ ಪ್ರೀತಿದ್ವೇಷಗಳ ವಾಸನೆಯು (ವಾಸನೆಯೆಂದರೆ-ಸೂಕ್ಷ್ಮಾಶ್ರಯ) ಈ ಶರೀರಕ್ಕೆ ಇದ್ದೇ ಇರುವುದು. ಆತ್ಮನು ಕೆಲವು ಕಾಲದವರೆಗೆ ಎಂದರೆ ಮೃತಶರೀರಕ್ಕೆ ಮಾಡುವ ಅಪರಕರ್ಮಾದಿಗಳು ಸಮಾಪ್ತಿಯಾಗುವವರೆಗೆ ಈ ಪ್ರೇತಶರೀರದಲ್ಲಿದ್ದು ಅನಂತರ ತನ್ನ ಕರ್ಮಾನುಸಾರವಾಗಿ ಬೇರೆಲೋಕಕ್ಕೆ ಹೋಗುವನು. ಆಗ ಈ ಪ್ರೇತಶರೀರಕ್ಕಿಂತಲೂ ಇನ್ನೂ ಸೂಕ್ಷ್ಮವಾದ ಶರೀರವು ಪ್ರಾಪ್ತಿಯಾಗುವುದು. ಆಯಾ ಲೋಕಗಳು ಯಾವರೀತಿ ಇರುವವೋ, ಅದರಲ್ಲಿ ವಾಸಿಸುವ ಪ್ರಾಣಿಗಳೂ ಅದೇವಿಧವಾದ ವಸ್ತುವಿನಿಂದ ನಿರ್ಮಿತವಾದ ಶರೀರವುಳ್ಳವುಗಳಾಗಿರುವವು. ಪೃಥಿವಿಯಲ್ಲಿರುವಾಗ ಪೃಥಿವೀ ಸಂಪಂಧವಾದ ಸ್ಥೂಲವಸ್ತುವಯವಾದ ಶರೀರಗಳೇ ಪ್ರಾಣಿಗಳಿರುವವು. ಸ್ವರ್ಗನರಕಾದಿಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಹಾಗೆಯೇ. ಸ್ವರ್ಗ ಲೋಕವು ಅತಿಸೂಕ್ಷ್ಮವಸ್ತು ನಿರ್ಮಿತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಅಲ್ಲಿ ವಾಸಿಸುವ ದೇವಮನುಷ್ಯಾದಿಗಳಿಗೂ ಅತಿ ಸೂಕ್ಷ್ಮವಾದ ಶರೀರಾದಿಗಳಿರುವವು. ಭೂಮಿಯ ಮೇಲಿರುವ ಜನರು ಸ್ಥೂಲವಸ್ತುಗಳನ್ನು ಮಾತ್ರ ತಮ್ಮ ಕಣ್ಣುಗಳಿಂದ ನೋಡಬಲ್ಲವರಾದ್ದರಿಂದ ಸೂಕ್ಷ್ಮರೂಪದಿರುವ ದೇವಲೋಕವನ್ನಾಗಲಿ, ದೇವತೆಗಳನ್ನಾಗಲಿ ನೋಡಲು ಸಾಧ್ಯವಿಲ್ಲ. ದೇವಲೋಕವು ಎಲ್ಲಿರುವುದು ಎಂದರೆ—ಅಂತರ್ಹಿತೋ ಹಿ ದೇವಲೋಕೋ ಮನುಷ್ಯಲೋಕಾತ್ (ತೈ. ಸಂ. ೬-೧-೧-೨) ಎಂಬ ಶ್ರುತಿವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವಂತೆ ಈ ಮನುಷ್ಯಲೋಕದೊಡನೆಯೇ ಓತಪ್ರೋತವಾಗಿ ಎಂದರೆ ಪರಸ್ಪರ ಅಂತರ್ಗತವಾಗಿರುವುದು. ಸ್ವರ್ಗದ ಕೆಲವು ಭಾಗವು ನಮ್ಮ ಸುತ್ತಮುತ್ತಲಿರುವ ನಾತಾವರಣದಲ್ಲಿದ್ದರೂ ನಾವು ಅದನ್ನು ನೋಡಿ ತಿಳಿಯಲಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಸೂಕ್ಷ್ಮರೂಪ ದಲ್ಲಿರುವ ವಿದ್ಯುತ್ಪ್ರವಾಹವು ತಂತಿಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರವಹಿಸುತ್ತಿದ್ದರೂ ಅದನ್ನು ನೋಡಲಾಗುವುದಿಲ್ಲವಷ್ಟೆ. ಅದರಂತೆ ನಮ್ಮ ಈ ಸ್ಥೂಲ ಶರೀರದ ಅವಯವಗಳಿಂದ ಸೂಕ್ಷ್ಮರೂಪದಿರುವ ಸ್ವರ್ಗವನ್ನೂ ಸ್ವರ್ಗವಾಸಿಗಳನ್ನೂ ನೋಡಲಾರೆವು. ಆದರೆ ಸ್ವರ್ಗವಾಸಿಗಳು ಇಷ್ಟಬಂದರೆ ನಮ್ಮನ್ನು ನೋಡಬಲ್ಲರು. ಪ್ರಕೃತಸೂಕ್ಷ್ಮದಲ್ಲಿಯೂ ಮುಂದಿನ ಕೆಲವು ಸೂಕ್ಷ್ಮಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಮೃತನಾದ ಪುರುಷ ನನ್ನು ದ್ದೇಶಿಸಿ ಹೇಳುಷ ವಾಕ್ಯಗಳು ಮರಣಾನಂತರ ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗುವ ಪ್ರೇತಶರೀರದಲ್ಲಿರುವ ಜೀವನನ್ನು ದ್ದೇಶಿಸಿ ಹೇಳಿರುವುದೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ತದಾಹುರ್ವ್ಯಾಹಾವಂ ಪಿತೃಃ ಶಂಸೇಷಿತ್ | ಅನ್ಯಾಹಾವಾಷಮಿತಿ |

ವ್ಯಾಹಾವಮೇವ ಶಂಸೇದಸಂಸ್ಥಿತಂ ವೈ ಪಿತೃಯಜ್ಞಸ್ಯ ಸಾಧ್ವ-

ಸಂಸ್ಥಿತಂ ನಾ ಏಷ ಪಿತೃಯಜ್ಞಂ ಸಂಸ್ಥಾಪಯತಿ ಯೋ
ನ್ಯಾಹಾವಂ ಶಂಸತಿ ತಸ್ಮಾದ್ವ್ಯಾಹಾವಮೇವ ಶಂಸ್ತವ್ಯಂ ||

ಏತಾಸು ಪಿತ್ರಾಸು ಕಂಚಿದ್ವಿಶೇಷಂ ವಿಚಾರ್ಯ ನಿರ್ಣಯಂ ದರ್ಶಯತಿ ಶೋಂ-
ಸಾವೋಮಿತಿ ಮಂತ್ರಃ ಆಹಾವಃ | ಅನೇನ ಮಂತ್ರೇಣ ಪ್ರತ್ಯುಚಂ ನ್ಯಾಹಾವಂ ವಿಕೇಶೇಣಾ-
ಹೂಯಾಃಹೂಯಂ ಕಿಂ ತಿಸ್ರಃ ಪಿತ್ರಾಃ ಶಂಸೇತ್ || ಆಹೋಸ್ವಿದನ್ಯಾಹಾವಂ ಪೃಥಕ್ಪೃಥ-
ಗಾಹಾವಮಂತ್ರಂ ವಿನಾ ಶಂಸೇದಿತಿ ವಿಚಾರಂ ಬ್ರಹ್ಮವಾದಿನ ಆಹುಃ || ಅತ್ರ ಪಿತ್ರಾಃ ಶಂಸ-
ತೀತ್ಯೇಕೇನೈವ ವಿಧಿನಾ ವಿಹಿತತ್ವಾತ್ಪೃಥಕ್ಪೃಥಗಾಹಾವೋ ನಾಸ್ತೀತಿ ಪಕ್ಷಃ ಪ್ರತಿಭಾತಿ |
ಪುನರಪಿ ದ್ವಿತೀಯಾಂ ಶಂಸತಿ ನಮಸ್ಕಾರವತೀಂ ಶಂಸತಿತಿ ಪೃಥಗ್ವಿಧಿದರ್ಶನಾತ್ಪ್ರತ್ಯೇಕ-
ಮಾಹಾವಃ ಕರ್ತವ್ಯ ಇತ್ಯಪಿ ಪ್ರತಿಭಾತಿ | ವಿಚಾರಾರ್ಥಂ ಪುನರಿದ್ವಯಂ || ತತ್ರ ಪೃಥಕ್ಪೃಥ-
ಗಾಹಾವ ಏವ ಸಿದ್ಧಾಂತಃ || ತತ್ರೇಯಮುಪಪತ್ತಿಃ ಪಿತೃಯಜ್ಞಸ್ಯ ಸಂಬಂಧಿ ಯದಂಗಮ-
ಸಂಸ್ಥಿತಮೇವ ವರ್ತತೇಽಸಮಾಪ್ತಂ ತಿಷ್ಠತಿ | ತದಂಗಂ ಸಾಧು ಸಮಾಪ್ತಂ ಕರ್ತವ್ಯಂ | ಯೋ
ಹೋತಾ ಪೃಥಗಾಹಾವಂಕೃತ್ವಾ ಶಂಸತಿ | ಏಷ ಹೋತಾ ಪೂರ್ವಮಸಂಸ್ಥಿತಮಸಮಾಪ್ತಂ
ಪಿತೃಯಜ್ಞಂ ಸಂಸ್ಥಾಪಯತಿ | ತಸ್ಮಾತ್ಪೃಥಕ್ಪೃಥಗಾಹಾವಮಂತ್ರಂ ಪಠಿತ್ವೈವ ಶಂಸ್ತವ್ಯಂ ||

ಇದುವರೆಗೂ ಹೇಳಿದ ಪಿತೃಸಂಬಂಧವಾದ ಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ಪಠಿಸುವಾಗ ಒಂದು ವಿಶೇಷ ಸಂಗತಿ ಇರುವುದು. ಅದನ್ನು
ಇಲ್ಲಿ ವಿವರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಬ್ರಹ್ಮವಾದಿಗಳು ಈರೀತಿ ಪ್ರಶ್ನೆ ಮಾಡುತ್ತಾರೆ. ಶೋಂಸಾವೋಂ ಎಂಬುದು ಆಹಾವಮಂತ್ರವು
ಇದನ್ನು ಹೋತ್ಯವು ಮಂತ್ರಪಠನದ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಅಧ್ವರ್ಯುವನ್ನು ದ್ವೇಶಿಸಿ ಪಠಿಸುವನು ಆದರೆ ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದ ಪಿತೃದೇವ
ತಾಕವಾದ ಮೂರು ಋಕ್ಕುಗಳನ್ನು ಪಠಿಸುವಾಗ ಪ್ರಾರಂಭದಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ (ಮೂರು ಋಕ್ಕುಗಳೂ ಸೇರಿ) ಶೋಂಸಾವೋಂ
ಎಂದು ಒಂದಾವರ್ತಿ ಮಾತ್ರ ಪಠಿಸಬೇಕೇ? ಅಥವಾ ಪ್ರತಿಯೊಂದು ಋಕ್ಕಿನ ಆರಂಭದಲ್ಲೂ ಶೋಂಸಾವೋಂ ಎಂದು ಮೂರು
ಋಕ್ಕುಗಳಿಗೂ ಮೂರಾವರ್ತಿ ಪಠಿಸಬೇಕೇ? ಎಂದು ಕೇಳುವರು. ಇಲ್ಲಿ ಮೇಲೆ ಹೇಳಿರುವಂತೆ ಪಿತ್ರಾಃ ಶಂಸತಿ- ಎಂಬ
ಒಂದು ವಿಧಿ ಮಾತ್ರ ಇರುವುದು ಎಂದರೆ ಪಿತೃದೇವತಾಕವಾದ ಋಕ್ಕುಗಳನ್ನು ಪಠಿಸಬೇಕು ಎಂದು ಇದರ ಅರ್ಥವು. ಹೀಗೆ
ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ಆಹಾವವನ್ನು ಒಂದಾವರ್ತಿ ಮಾತ್ರ ಹೇಳಬೇಕು. ಪ್ರತಿಋಕ್ಕಿಗೂ ಹೇಳಬೇಕಾಗಿಲ್ಲ ಎಂಬ ಅರ್ಥವು ಭಾಸವಾ
ಗುವುದು. ಆದರೆ ಮತ್ತೆ ದ್ವಿತೀಯಾಂ ಶಂಸತಿ, ನಮಸ್ಕಾರವತೀಂ ಶಂಸತಿ ಎಂದು ಪ್ರತಿಋಕ್ಕನ್ನು ನಿರ್ದೇಶಿಸಿ
ವಿಧಿಸಲಾಗಿದೆ. ಇದರಿಂದ ಪ್ರತಿಋಕ್ಕನ್ನೂ ಪ್ರತ್ಯೇಕ ಆಹಾವಮಂತ್ರವನ್ನು ಪಠಿಸಿ ಪ್ರಾರಂಭಮಾಡಬೇಕೆಂಬ ಅರ್ಥವು
ಭಾಸವಾಗುವುದು. ಈ ಎರಡು ಪಕ್ಷಗಳಲ್ಲಿ ಯಾವುದು ಸರಿ ಎಂದು ತಿಳಿಯದೆ ಸಂಶಯಕ್ಕೆ ಅವಕಾಶವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ೩
ಎಂಬ ಪ್ಲುತಿಯನ್ನು ಸೇರಿಸಿ ಪಠಿಸಲಾಗಿದೆ. ಆದರೆ ಈ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಸಿದ್ಧಾಂತವು (ನಿರ್ಣಯವು) ಈರೀತಿ ನಿಶ್ಚಯಿಸ
ಲ್ಪಟ್ಟಿರುವುದು—ಮೂರು ಋಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರತಿಯೊಂದು ಋಕ್ಕಿಗೂ ಆಹಾವವನ್ನು ಸೇರಿಸಿಯೇ ಪಠಿಸಬೇಕು. ಏಕೆಂದರೆ ಆಹಾವ
ಪೂರ್ವಕವಾಗಿ ಪಠಿಸುವ ಈ ಪಿತೃದೇವತಾಕವಾದ ಋಕ್ಕುಗಳು ಪಿತೃಯಜ್ಞದ ಒಂದು ಭಾಗವು. ಈ ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಸಮಾಪ್ತವಾಗದ
ಯಾವುದಾದರೂ ಭಾಗವಿದ್ದಲ್ಲಿ ಅದು ಆಹಾವಪೂರ್ವಕವಾಗಿ ಈ ಋಕ್ಕುಗಳನ್ನು ಪಠಿಸುವುದರಿಂದ ಪಠಿಸಮಾಪ್ತಿಯಾಗುವುದು.
ಹಿಂದೆ ಯಾವಾಗಲಾದರೂ ಈ ಪಿತೃಯಜ್ಞವು ಸಮಾಪ್ತಿಯಾಗದೆ ಹಾಗೆಯೇ ಉಳಿದಿದ್ದರೆ ಹೋತ್ಯವು ಈಗ ಆಹಾವಪೂರ್ವಕ
ವಾಗಿ ಪಠಿಸುವ ಪಿತೃದೇವತಾಕವಾದ ಋಕ್ಕುಗಳ ಪಠನದಿಂದ ಸಮಾಪ್ತಿಯನ್ನೈದುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ಪ್ರತಿಮಂತ್ರದ
ಪ್ರಾರಂಭದಲ್ಲಿಯೂ ಆಹಾವವನ್ನು ಸೇರಿಸಿಯೇ ಪಠಿಸಬೇಕು. ಇದು ವಿಧಿಯು.

English Translation

(The offerings to the wives of the gods and to Yama and the Kavyas, a class of mannes.)

After having addressed (in the Ahir budhaya verse) Agni, the house-father, he recites the verses addressed to the wives of the gods. For the wife (of the sacrificer) sits behind the Garhapatya fire.

They say: he should first address Raka with a verse, for the honour of drinking first from the Soma belongs (among the divine women) to the sister (of the gods). But this precept should not be cared for. He should first address the wives of the gods. By doing so, Agni, the house-father, provides the wives with seed. By means of the Garhapatya, Agni the Hotar, thus actually provides the wives with seed for prsduction. He who has such a knowledge will be blessed with offspring and cattle. (That the wives have precedence to a sister is apparent in wordly things.) For a sister who has come from the same womb is provided with food &c. after the wife who has come from another womb has been cared for.

He repeats the Raka verse. She sews that seam (in the womb) which is on the penis, so as to form a man. He who has such a knowledge obtains male children.

By repeats the Paviravi verse. Speech is Sarasvati paviravi. By repeating this verse he provides the sacrificer with speech.

They ask, should he first repeat the verse addressed to Yama or that one which is devoted to the Manes? He should first repeat the verse addressed to Yama: imam yama prastara (10,14,4) for a king (Yama being a ruler) has the honour of drinking first.

Immediately after it he repeats the verse for the Kavyas: matali kavyair yamo (10, 14, 3). The Kavyas are beings inferior to the gods and superior to the manes. Thence he repeats the verses for the manes, udiratam avara utparasah (10, 15, 1-3), after that one addressed to the Kavyas. By the words of the first verse: "May the Soma-loving manes who are of low as well as those who are of a middling and superior character, rise," he pleases them all, the lowest as well the middling and highest ones, without foregoing any one. In the second verse, the term barhishado, "sitting on the sacred grass," implies, that they have a beloved house. By repeating it, he makes them prosper through their beloved house. He who has such a knowledge prospers through his beloved house. The verse (out of three) which contains the term "adoration," "this adoration be to

tha manes," he repeats at the end (though it be second in order). That is the reason, that at the end of funeral ceremonies, the manes are adored by the words "adoration to you, O manes!"

They ask, should he, when repeating the verses to the manes, use at each verse the call somsavam, or should he repeat them without that call? He should repeat it. What ceremony is not finished in the Pitri yajna (offering to the manes), that is to be completed. The Hotar who repeats the call somsavam at each verse, completes the incomplete sacrifice. Thence the call Somsavom ought to be repeated.

ಇತಿ ಶ್ರೀಮತ್ಸಾಯಣಾಚಾರ್ಯವಿರಚಿತೇ ಮಾಧವೀಯೇ ವೇದಾರ್ಥಪ್ರಕಾಶ
ಐತರೇಯಬ್ರಾಹ್ಮಣಭಾಷ್ಯೇ ತ್ರಯೋದಶಾಧ್ಯಾಯಸ್ಯ ತ್ರಯೋದಶಃ ಖಂಡಃ

ಇಲ್ಲಿಗೆ ಐತರೇಯಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿ ಹದಿಮೂರನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ ಹದಿಮೂರನೆಯ ಖಂಡವು
ಸಮಾಪ್ತವಾದುದು.

ಅಥ ತ್ರಯೋದಶಾಧ್ಯಾಯೇ ಚತುರ್ದಶಃ ಖಂಡಃ

ಹದಿಮೂರನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ ಹದಿನಾಲ್ಕನೆಯ ಖಂಡವು

[ತೃತೀಯಸವನದಲ್ಲಿ ಇಂದ್ರನಿಗಿರುವ ಭಾಗವು; ವಿಷ್ಣು ಮತ್ತು ವರುಣನನ್ನು ಸ್ತುತಿಸಲಾಗಿರುವ ಕೆಲವು ಮಂತ್ರಗಳು,
ವಿಷ್ಣುವನ್ನು ಮಾತ್ರ ಸ್ತುತಿಸುತ್ತಿರುವ ಮಂತ್ರ ಹಾಗೆಯೇ ಪ್ರಜಾಪತಿ ದೇವತಾಕವಾದ ಮಂತ್ರ,
ಅಗ್ನಿಮಾರುತ ಶಸ್ತ್ರದ ಕೊನೆಯ ಮಂತ್ರ ಮತ್ತು ಈ ಶಸ್ತ್ರದ ಯಾಜ್ಯಮಂತ್ರವು.]

ಸ್ವಾದುಷ್ಟಿಲಾಯಂ ಮಧುನೌ ಉತಾಯಮಿತಿಂದ್ರಸ್ಯೈಂದ್ರೀರನು-
ಪಾನೀಯಾಃ ಶಂಸತ್ಯೇತಾಭಿವರ್ ಇಂದ್ರಸ್ತೃತೀಯಸವನಮು-
ನ್ನಸಿಬತ್ತದನುಪಾನೀಯಾನಾಮನುಪಾನೀಯತ್ವಂ |

ಅಥ ಚತಸ್ರ ಮಂಜೋ ವಿಧತ್ತೇ—ಸ್ವಾದುಷ್ಟಿಲಾಯಮಿತ್ಯಾದಿಕಾ ಮಂಜ ಐಂದ್ರ್ಯ
ಇಂದ್ರದೇವತಾಕತ್ವಾತ್ಪಾನಾಂಸಮಿಂದ್ರಮಿತಿಂದ್ರಸ್ತೃತೀಯಪಾದೇ ಶ್ರೂಯತೇ | ತಾಶ್ಚೇಂ-

ದ್ರಸ್ಯಾನುಪಾನೀಯಾ ಭೋಜನಾದೂರ್ಧ್ವಂ ಯತ್ಪಾನಂ ತತ್ಪಶ್ಚಾದ್ಭಾವಿತ್ಪಾದನುಪಾನಂ
ತತ್ಪಾನೀಯಾ ಏತಾ ಋಚಃ | ತಾಃ ಶಂಸೇತ್ | ಕಥಮಿವಾಽಸಾನುಪಾನೀಯತ್ಪಾನಿತಿ
ತದುಚ್ಯತೇ | ಅಯಮಿಂದ್ರಸ್ತೃತೀಯಸವನಮನು ಪಶ್ಚಾದೇತಾಭಿರ್ಹುಃ ಶಸ್ಯಮಾನಃ
ಸನ್ನೋನುಮುಪಿಬತ್ತಸ್ಯಾದನುಪಾನೀಯೇತಿ ನಾಮ ಸಂಪನ್ನಂ ||

ಈಗ ಇಂದ್ರದೇವತಾಕನಾದ ನಾಲ್ಕು ಋಕ್ಕುಗಳನ್ನು ವಿವರಿಸುವರು—ಸ್ವಾದುಷ್ಟಿಲಾಯಂ (ಋ. ಸಂ. ೬-೪೭-೧ ರಿಂದ
೪) ಎಂಬ ನಾಲ್ಕು ಋಕ್ಕುಗಳು ಇಂದ್ರದೇವತಾಕವು. ಏಕೆಂದರೆ ಮೂರನೆಯ ಪಾದದಲ್ಲಿ ಪಪಿವಾಂಸಮಿಂದ್ರಂ ಎಂಬ
ಶಬ್ದಗಳಿರುವುದರಿಂದ ಈ ಋಕ್ಕುಗಳು ಇಂದ್ರದೇವತಾಕವು. ಇವು ಇಂದ್ರನನ್ನು ದ್ವೇಷಿಸಿ ಪರಿಸರ್ಜಿತಾದ ಅನುಪಾನೀಯ
ಋಕ್ಕುಗಳೆಂದು ಹೇಳಲ್ಪಡುವವು. ಭೋಜನಾನಂತರ ಪಾನಮಾಡುವುದಕ್ಕೆ ಅನುಪಾನವೆಂದು ಹೆಸರು. ಈ ಋಕ್ಕುಗಳು
ಅನುಪಾನೀಯ ಋಕ್ಕುಗಳಾದ್ದರಿಂದ ಇವುಗಳನ್ನು ಪರಿಸರ್ಜಿತು. ಈ ಋಕ್ಕುಗಳಿಗೆ ಅನುಪಾನೀಯವೆಂಬ ಹೆಸರು ಹೇಗೆ
ಬಂದಿತೆಂದರೆ—ಈ ಇಂದ್ರನು ತೃತೀಯಸವನದಲ್ಲಿ ಭಾಗವಹಿಸಿದಮೇಲೆ ಈ ಋಕ್ಕುಗಳಿಂದ ಸ್ತುತಿಸಲ್ಪಟ್ಟು ಪುನಃ ಸೋಮವನ್ನು
ಪಾನಮಾಡಿದನು. ಆದ್ದರಿಂದ ಈ ಋಕ್ಕುಗಳಿಗೆ ಅನುಪಾನೀಯ ಋಕ್ಕುಗಳೆಂಬ ಹೆಸರು ಬರಲು ಕಾರಣವು.

ಮಾದ್ಯಂತೀನ ವೈ ತರ್ಹಿ ದೇವತಾ ಯದೇತಾ ಹೋತಾ ಶಂಸತಿ
ತಸ್ಮಾದೇತಾಸು ಮದ್ವತ್ಪ್ರತಿಗೀರ್ಯಂ |

ಏತಚ್ಚಂಸನಕಾಲೇಽರ್ಧ್ವಯೋಃ ಪ್ರತಿಗರಮಂತ್ರೇ ವಿಶೇಷಂ ವಿಧತ್ತೇ—ತಸ್ಮಿನ್ನನುಪಾ-
ನೀಯಾನಾಮೃಚಾಂ ಶಂಸನಕಾಲೇ ಹೋತುಃ ಶಂಸನಂ ಶ್ರುತ್ವಾ ದೇವತಾಃ ಸರ್ವಾ ಮಾದ್ಯಂ-
ತೀನ ವೈ ಸರ್ವಥಾ ಹೃಷ್ಯಂತೈವ | ತಸ್ಮಾತ್ಕಾರಣಾದೇತಾಸ್ತುಕ್ಷು ಶಸ್ಯಮಾನಾಸ್ತಧ್ವರ್ಯುಣಾ
ಮದ್ವತ್ಪ್ರತಿಗೀರ್ಯಂ ಮದಿಧಾತುಯುಕ್ತಂ ಪ್ರತಿಗರಣಂ ಪಠನೀಯಂ ಮದಾಮೋ ದೈವೇ-
ತ್ಯಯಂ ಮದಿಧಾತುಯುಕ್ತಃ ಪ್ರತಿಗರಣಮಂತ್ರಃ ||

ಈ ಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ಹೋತೃವು ಪಠಿಸುವ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಅಧ್ವರ್ಯುವು ಹೋತೃವಿನ ಆಹವಾಕ್ಕೆ ಪ್ರತಿಯಾಗಿ ಹೇಳುವ
ಪ್ರತಿಗರವೆಂಬ ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿ ಪರಿಸರ್ಜಿತಾದ ಒಂದು ವಿಶೇಷ ಸಂಗತಿಯಿರುವುದು ಅದನ್ನು ಇಲ್ಲಿ ತಿಳಿಸುವರು—ಅನುಪಾನೀಯ
ಋಕ್ಕುಗಳನ್ನು ಹೋತೃವು ಪಠಿಸುತ್ತಿರುವಾಗ ಅದನ್ನು ಕೇಳಿ ಸಮಸ್ತ ದೇವತೆಗಳೂ ಬಹಳವಾಗಿ ಹರ್ಷಗೊಂಡರು. ಆದ್ದರಿಂದ
ಎಂದರೆ ಈ ಅನುಪಾನೀಯ ಋಕ್ಕುಗಳನ್ನು ಕೇಳಿ ದೇವತೆಗಳು ಬಹಳ ಹರ್ಷಗೊಂಡಿದ್ದರಿಂದ ಅದನ್ನು ಸೂಚಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ
ಅಧ್ವರ್ಯುವು ಆಹವಾಮಂತ್ರಕ್ಕೆ ಪ್ರತಿಯಾಗಿ ಪ್ರತಿಗರ(ಉತ್ತರ) ವನ್ನು ಹೇಳುವಾಗ ಮದ್ವತ್ಪ್ರತಿಗೀರ್ಯಂ ಹರ್ಷವನ್ನು
ಹೊಂದು ಎಂಬರ್ಥವುಳ್ಳ ಮದಿಧಾತುಯುಕ್ತವಾದ ಪ್ರತಿಗರವನ್ನೇ ಪರಿಸರ್ಜಿತು. ಮದಾ ಮೋ ದೈವ ಎಂಬುದೇ ಮಧಿಧಾ
ತುಯುಕ್ತವಾದ ಪ್ರತಿಗರ ಮಂತ್ರವು. ಇದನ್ನು ಅಧ್ವರ್ಯುವು ಪಠಿಸಬೇಕು.

ಯಯೋರೋಜಸಾ ಸ್ಕುಭಿತಾ ರಜಾಂಸೀತಿ ವೈಷ್ಣವಾರುಣೇವೈಚಂ
ಶಂಸತಿ ವಿಷ್ಣುರ್ವೈ ಯಜ್ಞಸ್ಯ ದುರಿಷ್ಟಂ ಪಾತಿ ವರುಣಃ ಸ್ವಿಷ್ಟಂ
ತಯೋರುಭಯೋರೇವ ಶಾಂತ್ಯೈ ||

ಋಗಂತರಂ ವಿಧತ್ತೇ—ವಿಷ್ಣುವರ್ಣುಣಶ್ಚ ಮಿಲಿತ್ವಾ ದೇವತಾ ಯಸ್ಯಾ ಋಚಃ ಸಾ
ವೈಷ್ಣವಾರುಣೀ ತಾಂ ಜಪೇಚ್ಛಂಸೇದಿತ್ಯರ್ಥಃ | ತಸ್ಯಾಃ ಚತುರ್ಥಸಾದೇ ವಿಷ್ಣುರಗನ್ತರುಣೇತಿ
ಶ್ರವಣಾದ್ವೈಷ್ಣವಾರುಣೀಯಂ ಸಾ ಚಾಸ್ತತ್ಪಲಾಯನೇನ ಪಠಿತಾ | ದುರಿಷ್ಟಮಂಗವಿಕಲಂ
ಯದನುಷ್ಠಿತಂ ತದ್ವಿಷ್ಣುಃ ಪಾತಿ ವೈಕಲ್ಯಂ ನಿವಾರಯತೀತ್ಯರ್ಥಃ | ಸ್ವಿಷ್ಟಂ ಸಾಕಲ್ಯೇನ
ಯದಂಗಮನುಷ್ಠಿತಂ ತದ್ವರುಣಃ ಪಾತಿ ತಸ್ಯ ಫಲಪ್ರತಿಬಂಧಂ ನಿವಾರಯತೀತ್ಯರ್ಥಃ |
ತಸ್ಮಾದಿಯವ್ಯುಕ್ತಯೋರುಭಯೋರ್ವಿಷ್ಣುವರುಣಯೋರುಭಯೋರೇವ ಶಾಂತ್ಯೈ ಪ್ರೀತ್ಯೈ
ಸಂಪದ್ಯತೇ |

ವಿಷ್ಣು ಮತ್ತು ವರುಣ ಎಂಬ ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಸ್ತುತಿಸಿರುವ ಋಕ್ಗೆ ವೈಷ್ಣವಾರುಣೀ ಮುಕ್ತೆಂದು ಹೆಸರು. ಅದನ್ನು
ಇಲ್ಲಿ ಪಠಿಸಬೇಕು. ಈ ಮುಕ್ತು ಮುಗ್ಧೇದದಲ್ಲಿಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ಅದನ್ನು ಆಶ್ವಲಾಯನರು ತಮ್ಮ ಶ್ರೌತಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ
(ಆಶ್ವ. ಶ್ರೌ. ಸೂ. ೫-೨೦-೬) ದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದಾರೆ. ಆ ಮುಕ್ತು ಯಾವುದೆಂದರೆ—

ಯಯೋರೋಜಸಾ ಸ್ಥಭಿತಾ ರಜಾಂಸಿ ವೀರ್ಯೇಭಿರ್ವೀರತಮಾ ಶವಿಷ್ಠಾ |

ಯಾ ಪತ್ಯೇತೇ ಅಪ್ರತೀತಾ ಸಹೋಭಿರ್ವಿಷ್ಣುರಗನ್ ವರುಣಾ ಪೂರ್ವಹೂತೌ ||

ಎಂಬುದೇ ಆ ಮಂತ್ರವು. ಮೇಲಿನ ವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿ ದುರಿಷ್ಟಂ ಪಾತಿ ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದು. ಇಲ್ಲಿ ದುರಿಷ್ಟಂ ಎಂದರೆ ವೈಕಲ್ಯ,
ಲೋಪದೋಷಗಳು ಎಂದರ್ಥವು. ವಿಷ್ಣುವು ಅದನ್ನು ಸಂಪಡಿಸುತ್ತಾನೆ. ವರುಣಃ ಸ್ವಿಷ್ಟಂ ವರುಣದೇವತೆಯು ಲೋಪದೋಷ
ಗಳಿಲ್ಲದಂತೆ ಎಂದರೆ ಸಾಕಲ್ಯವಾಗಿ ಯಾವ ಕರ್ಮವನ್ನು ಅನುಷ್ಠಾನಮಾಡಲಾಗುವುದೋ ಅದಕ್ಕೆ ತಕ್ಕ ಫಲವು ತಪ್ಪಿಹೋಗದಂತೆ
ಪ್ರತಿಬಂಧಕವನ್ನು ಪರಿಹರಿಸುವನು. ಆದ್ದರಿಂದ ಈ ಮುಕ್ತನ್ನು ವಿಷ್ಣುವರುಣ ದೇವತೆಗಳ ಪ್ರೀತ್ಯರ್ಥವಾಗಿ ಪಠಿಸಬೇಕು.

ವಿಷ್ಣೋರ್ನುಕಂ ವೀರ್ಯಾಣಿ ಪ್ರವೋಚಮಿತಿ ವೈಷ್ಣವೀಂ ಶಂಸತಿ
ಯಥಾ ವೈ ಮತ್ಯಮೇವಂ ಯಜ್ಞಸ್ಯ ವಿಷ್ಣುಸ್ತದ್ಯಥಾ ದುಷ್ಕೃಷ್ಣಂ
ದುರ್ಮತೀಕೃತಂ ಸುಕೃಷ್ಣಂ ಸುನುತೀಕೃತಂ ಕುರ್ವನ್ನಿಯಾ-
ದೇವಮೇವೈತದ್ಯಜ್ಞಸ್ಯ ದುಷ್ಪುತಂ ದುಃಶಸ್ತಂ ಸುಷ್ಪುತಂ
ಕುರ್ವನ್ನೇತಿ ಯದೇತಾಂ ಹೋತಾ ಶಂಸತಿ.

ವಿಷ್ಣೋರಿತಿ ಶ್ರೂಯಮಾಣತ್ವಾದಿಯಂ ವೈಷ್ಣವೀ | ಮತೌ ಬುದ್ಧೌ ಸಮ್ಯಕ್ತ್ವೇನ
ಪ್ರತಿಭಾತಂ ಕಾರ್ಯಂ ಮತ್ಯಂ | ಅಯಂ ದೃಷ್ಟಾಂತಃ | ವಿಷ್ಣುರ್ದಾಷ್ಟಾಂತಿಕಃ | ಯಥಾ
ಮತ್ಯಂ ಕಾರ್ಯಂ ಲೋಕೇ ಫಲಪರ್ಯವಸಾಯಿ ಭವತಿ ತಥಾ ವಿಷ್ಣುರಪಿ ಫಲಪರ್ಯವಸಾ-
ಯೀತ್ಯರ್ಥಃ || ಉಕ್ತಯೋರ್ವಿಷ್ಣುರ್ದಾಷ್ಟಾಂತಿಕಯೋಸ್ತಾತ್ಪರ್ಯಂ ತದ್ಯಥೇತಾದಿನಾ
ಪ್ರಪಂಚ್ಯತೇ | ಯಥಾಲೋಕೇ ದುಷ್ಕೃಷ್ಣಂ ಕರ್ಷಕೈಃ ಸಸ್ಯಸ್ಥಾನೇ ದೋಷಯುಕ್ತಂ ಯಥಾ
ಭವತಿ ತಥಾ ಕರ್ಷಣಂ ಕೃತಂ | ಯತ್ಕಿಂಚಿದ್ರಾಜಕಾರ್ಯಮನುಮಾತ್ಮೈದುರ್ಮತೀ ಕೃತಂ
ದುಷ್ಪುತಂ ಮತಮನ್ಯಥಾ ಚಿಂತಿತಂ ಪೂರ್ವಂ ತತ್ಕಾರ್ಯಮನುಮಾತಂ ಸತ್ಪಶ್ಚಾದ್ಬುದ್ಧಿಪ್ರಮಾ-
ದಾದ್ಬುದ್ಧಿಮತಂ ಸಂಪಾದಿತಂ ತತ್ರ ಕಶ್ಚಿದ್ಬುದ್ಧಿಮಾನ್ಯರ್ಷಕಃ ಕೃಷ್ಣಸ್ಥಾನೇ ದುಷ್ಪಸ್ಯ ತೃಣಾ-
ದೀರಪಸಯನೇನ ಸುಕೃಷ್ಣಂ ಕುರ್ವನ್ನಿಯಾತ್ಕರ್ಷಕಸ್ಯ ಪೃಷ್ಠತೋ ಗಚ್ಛೇತ್ || ರಾಜಕಾರ್ಯ-

ಮುಪಿ ದುರ್ಬುದ್ಧಿ ನಾಽಮಾತ್ಮೇನ ದುರ್ಮತೀಕೃತಂ ಕಶ್ಚಿತ್ಸುಬುದ್ಧಿರಮಾತ್ಮಃ ಸುಮತೀ ಕುರ್ಮ-
ನ ಚೈತ್ || ಯಥೈತದುಭಯಂ ಲೋಕ ಏವಮೇವಾಸ್ತಿಸ್ತದ್ಭಣಿ ಯಜ್ಞಸಂಬಂಧಿ ಯತ್ಸೋ-
ತ್ರಮಕುಶಲ್ವಿರುದ್ಗಾತ್ಯಭಿದೋಷಸಹಿತಂ ಕೃತಂ ಯದಪಿ ಹೋತೃಭಿಃ ಶಸ್ತ್ರಂ ದೋಷಸಹಿತಂ
ಪಠಿತಂ ತದುಭಯಮುಪಿ ವಿಷ್ಣುಃ ಕ್ರಮೇಣ ಸುಷ್ಪೃತಂ ಸುಶಸ್ತ್ರಂ ಕುರ್ಮನ್ನೇತಿ ಗಚ್ಛತಿ ತತ್ರತ್ಯ-
ದೋಷಂ ಪರಿಹರತೀತ್ಯರ್ಥಃ || ಯದ್ಯದಾ ವೈಷ್ಣವೀಮೇತಾಂ ಹೋತಾ ಶಂಸತಿ ತದಾ ತದು-
ಭಯಸಮಾಧಾನಮಿತಿ ದ್ರಷ್ಟವ್ಯಂ ||

ಈಗ ವಿಷ್ಣುದೇವತಾಕವಾದ ಋಕ್ಕನ್ನು ಏನರಿಸುವರು—ವಿಷ್ಣೋರ್ನುಕಂ ಎಂಬುವುದೇ (ಋ. ಸಂ. ೧-೧೫೪-೧)
ಆ ಋಕ್ಕು. ಇದಕ್ಕೆ ವೈಷ್ಣವೀ ಋಕ್ಕೆಂದು ಹೆಸರು. ಇದರಲ್ಲಿ ವಿಷ್ಣುದೇವತೆಯನ್ನು ಸ್ತುತಿಸಲಾಗಿದೆ. ಮನಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ
ಯಾವ ಕಾರ್ಯವನ್ನು ಮಾಡಬೇಕೆಂದು ಹೊಳೆಯುವುದೋ ಅದಕ್ಕೆ ಮತ್ಯಂ ಎಂದು ಹೆಸರು. ಅದಕ್ಕೆ ಇದೇ ದೃಷ್ಟಾಂತವು.
ಮನಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಯೋಚಿಸಿ ಮಾಡಿದ ಕೆಲಸವು ಯಾವರೀತಿ ಚೆನ್ನಾಗಿ ಕೊನೆಮುಟ್ಟುವುದೋ ಅದರಂತೆ ವಿಷ್ಣುವೂ ಸಹ
ಮನಃಪೂರ್ವಕವಾಗಿ ನೆರವೇರಿಸುವ ಕಾರ್ಯವನ್ನು ಫಲಪ್ರದವಾಗುವಂತೆ ಮಾಡುವನು. ಈಗ ಹೇಳಿದ ದೃಷ್ಟಾಂತ, ದಾಷ್ಟಾಂತಿಕ
ವಾದ ವಿಷಯಗಳನ್ನು ವಿಶದಪಡಿಸುವರು—ಲೋಕವ್ಯವಹಾರದಲ್ಲಿ ಒಬ್ಬ ಕೃಷಿಕನು ಸರಿಯಾಗಿ ಆಲೋಚಿಸದೆ ತನ್ನ ಕೆಲಸದಲ್ಲಿ
(ಕೃಷಿಕಮಾದಲ್ಲಿ) ಕೆಲವು ತಪ್ಪುಗಳನ್ನು ಮಾಡಬಹುದು. ಹಾಗೆಯೇ ರಾಜತಂತ್ರಜ್ಞನಾದ ಒಬ್ಬ ಅಮಾತ್ಯನೂ ಸರಿಯಾಗಿ
ಮನಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ನಿರ್ಧರಿಸದೆ ತಪ್ಪುಗಳನ್ನು ಮಾಡಬಹುದು. ಈ ಎರಡುವಿಧ ಕಾರ್ಯಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಕೆಟ್ಟಫಲವುಂಟಾಗುವುದು.
ಆದರೆ ಅನಂತರ ಏಕೆ ಹೀಗಾಯಿತೆಂದು ವಿಮರ್ಶೆಮಾಡಿ ಸರಿಮಾಡಿದಲ್ಲಿ ಅದರಿಂದ ಬಾಧಕವು ತಪ್ಪಿ ಸರಿಯಾದ ಪರಿಣಾಮ
ವುಂಟಾಗುವುದು. ಅದರಂತೆ ಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ಪಠಿಸುವಾಗ ಉದ್ಗಾತ್ಯವು. ತಪ್ಪುತಪ್ಪಾಗಿ ಗಾನಮಾಡಬಹುದು. ಅದನ್ನೇ
ಅನುಸರಿಸಿ ಹೋತೃವೂ ಮಂತ್ರವನ್ನು ಪಠಿಸುವನು. ಅದರಿಂದ ದುಷ್ಕೃತವುಂಟಾಗುವುದಲ್ಲದೆ ಸುಕೃತವುಂಟಾಗುವುದಿಲ್ಲ.
ಹೀಗಾಗದಿರುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಇಲ್ಲಿ ವಿಷ್ಣುವನ್ನು ಸ್ತುತಿಸಿದಲ್ಲಿ ವಿಷ್ಣುವು ಸರಿಯಾಗಿ ನಡೆಯದೆ ಕೆಟ್ಟುಹೋದ ಕಾರ್ಯಕಲಾಪಗಳನ್ನೂ,
ತಪ್ಪುತಪ್ಪಾಗಿ ಹೇಳಿದ ಮಂತ್ರಗಳನ್ನೂ ಸರಿಪಡಿಸುವನು. ಅದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಲೋಪದೋಷಗಳ ಪರಿಹಾರಕ್ಕಾಗಿ ವಿಷ್ಣುದೇವತಾಕ
ವಾದ ಈ ಋಕ್ಕನ್ನು ಹೋತೃವು ಅವಶ್ಯಕವಾಗಿ ಪಠಿಸಬೇಕು.

ತಂತುಂ ತನ್ನಂ ಪ್ರಜಸೋ ಭಾನುಮನ್ದಿಹೀತಿ ಪ್ರಾಜಾಪತ್ಯಾಂ ಶಂಸತಿ
ಪ್ರಜಾ ನೈ ತಂತುಃ ಪ್ರಜಾಮೇವಾಸ್ಮಾ ಏತತ್ಸಂತನೋತಿ
ಜ್ಯೋತಿಷ್ಮತಃ ಪಥೋ ರಕ್ಷ ಧಿಯಾ ಕೃತಾನಿತಿ ದೇವಯಾನಾ
ನೈ ಜ್ಯೋತಿಷ್ಮಂತಃ ಪಂಥಾನಸ್ತಾನೇವಾಸ್ಮಾ ಏತದ್ವಿತನೋತಿ |
ಅನುಲ್ಪಣಂ ವಯತ ಜೋಗುವಾಮಪೋ ಮನುರ್ಭವ
ಜನಯಾ ದೈವ್ಯಂ ಜನಮಿತ್ಯೇವೈನಂ ತನ್ನನೋಃ ಪ್ರಜಯಾ
ಸಂತನೋತಿ ಪ್ರಜಾತ್ಯೈ ಪ್ರಜಾಯತೇ ಪ್ರಜಯಾ ಪಶುಭಿರ್ಯ
ಏವಂ ವೇದ |

ಋಗಂತರಂ ವಿಧತ್ತೇ—ಅಸ್ಯಾವೃಚಿ ಕಾಚಿದಪಿ ದೇವತಾ ಸಾಕ್ಷಾದ್ವಾಚಕಶಬ್ದೇನ
 ನೋಕ್ತಾ ತಸ್ಮಾದಿಯಮನಿರುಕ್ತಾ | ತಾದೃಶ್ಯಶ್ಚ ಪ್ರಜಾಪತಿರ್ದೇವತಾ | ತದ್ದೇವತಾಕತ್ವಂ
 ಪೂರ್ವಮೇವ ನಿರೂಪಿತಂ ತಾಮೇತಾಂ ಪ್ರಾಜಾಪತ್ಯಾಂ ಶಂಸೇತ್ || ಹೇ ಪ್ರಜಾಪತೇ ತಂತುಂ
 ತನ್ನಸ್ಪುತ್ರಪೌತ್ರಾದಿಸಂತತಿಂ ವಿಸ್ತಾರಯನ್ಪ್ರಜಸೋ ರಜ ಆತ್ಮಕಸ್ಯ ಜಗತೋ ಭಾಸುಂ ಭಾಸಕ-
 ಮಾದಿತ್ಯಮನ್ವಿಹ್ಯನುರುದ್ಯ ಗಚ್ಛ || ಆದಿತೋ ಹಿ ಪುನಃ ಪುನಃ ಸಂಚರನ್ನಹೋರಾತ್ರನಿಷ್ಕುತಿಂ
 ಕರೋತಿತತ್ಕಾಲಾನುಸಾರೇಣೈವ ತ್ವಮಪಿ ಸಂತಾನವೃದ್ಧಿಂ ಕುರ್ವಿತ್ಯರ್ಥಃ || ಅಸ್ತಿನಾದೇ
 ತಂತುಶಬ್ದೇನ ಪುತ್ರಪೌತ್ರಾದಿಪ್ರಜಾ ವಿವಕ್ಷಿತಾ ತಂತುವದ್ವಿಸ್ತಾಯಮಾಣತ್ವಾತ್ಸಾದೇತ-
 ತ್ವಾದಪಾಠೇನಾಸ್ತೈ ಯಜಮಾನಾಯ ಪ್ರಜಾಮೇವ ಸಂತನೋತಿ ಅವಿಚ್ಛಿನ್ನಾಂ ಕರೋತಿ |
 ದ್ವಿತೀಯಪಾದಮನೂದ್ಯ ವ್ಯಾಚಷ್ಟೇ—ಹೇ ಪ್ರಜಾಪತೇ ಧಿಯಾ ಕೃತಾನ್ಯಾಗಾದ್ಯನುಷ್ಠಾನ-
 ಬುಧ್ಯಾ ಸಂಪಾದಿತಾನ್ಯೋತಿಷ್ಠತಃ ಪ್ರಕಾಶಯುಕ್ತಾಸ್ತಥಃ ಸ್ವರ್ಗಮಾರ್ಗಾಸ್ತಥ ವಿಘ್ನಸರಿ-
 ಹಾರೇಣ ಸಾಲಯ | ಅತ್ರ ಜ್ಯೋತಿಷ್ಠತ್ವಧಿಶಬ್ದಾಭ್ಯಾಂ ದೇವಗಮನಮಾರ್ಗಾ ವಿವಕ್ಷಿತಾಃ |
 ದೇವಾ ಯೇಷು ಮಾರ್ಗೇಷು ಯಾಂತಿ ತೇ ದೇವಯಾನಾಃ | ಸರ್ವೇಷಾಂ ದೇವಾನಾಂ ತೇಜಸ್ವಿ-
 ತ್ವಾತ್ಮನ್ಮಾರ್ಗೇಷು ನ ಕದಾಪ್ಯಂಧಕಾರೋಽಸ್ತಿ | ತಸ್ಮಾದೇತತ್ಪಾದಪಾಠೇನಾಸ್ತೈ ಯಜಮಾ-
 ನಾಯ ತಾನೇವ ಮಾರ್ಗಾನ್ಯೋತಾ ವಿಸ್ತಾರಯತಿ || ಉತ್ತರಾರ್ಥಮನೂದ್ಯ ವ್ಯಾಚಷ್ಟೇ
 ಪುನಃ ಪುನಃ ಕರ್ಮಸು ಗಚ್ಛಂತಿ ಪ್ರವರ್ತಂತ ಇತ್ಯನುಷ್ಠಾನಶೀಲಾ ಜೋಗುಶಬ್ದೇನೋ-
 ಚ್ಯಂತೇ || ತಾದೃಶಾನಾಂ ಜೋಗುನಾಮಸ್ಮತ್ಸಂತತಾವುತ್ಸನ್ನಾನಾಂ ಪುತ್ರಾದೀನಾಮುಪೋಃಸು-
 ಸ್ಥೀಯಮಾನಮೇತತ್ಪರ್ಮಾನುಲ್ಬಣಮನತಿರಿಕ್ತಂ ವಯತ ಹೇ ಪ್ರಜಾಪತೇ ವಯ ನಿರ್ವಹ ||
 ಬಹುವಚನಂ ಪೂಜಾರ್ಥಂ || ಮನುರ್ಭವ ತ್ವಮಪಿ ಮನುಷ್ಯೇತ್ವಾದನಾರ್ಥಮನುರೂಪೋ
 ಭವ | ತತೋ ದೈವ್ಯಂ ದೇವತಾರಾಧನಯೋಗ್ಯಂ ಜನಂ ಪುತ್ರಾದಿರೂಪಂ ಮನುಷ್ಯಂ ಜನ-
 ಯೋತ್ವಾದಯ | ತತ್ತೇನಾರ್ಥಪಾಠೇನೈನಂ ಯಜಮಾನಂ ಮನೋಃ ಸಂಬಂಧಿನ್ಯಾ ಪ್ರಜಯಾ
 ಮನುಷ್ಯರೂಪಯಾ ಸಂತನೋತಿ ಸಂಯೋಜಯತಿ || ತಚ್ಚ ಪ್ರಜಾತ್ಯೈ ಯಜಮಾನಸ್ಯ
 ಪ್ರಜೋತ್ವಾದನಾಯ ಸಂಪದ್ಯತೇ || ವೇದನಂ ಪ್ರಶಂಸತಿ—

ಈಗ ಮುಂದಿನ ಋಕ್ವನ್ನು ವಿವರಿಸುವರು—ತಂತುಂ ತನ್ನನ್ವಪ್ರಜಸಃ (ಋ. ಸಂ. ೧೦-೫೩-೬) ಎಂಬುದೇ ಆ ಋಕ್ವು.
 ಈ ಋಕ್ವಿನಲ್ಲಿ ಯಾವ ದೇವತೆಯ ಹೆಸರನ್ನು ಹೇಳಿಲ್ಲವಾದ್ದರಿಂದ ಇದನ್ನು ಪ್ರಜಾಪತಿದೇವತಾಕವಾದ ಋಕ್ವೆಂದು ಪರಿಗಣಿಸ
 ಬಹುದು. ಈ ವಿಷಯವನ್ನು ಹಿಂದೆಯೇ ಹೇಳಲಾಗಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ ತಂತುಂ ಎಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ದಾರದಂತೆ ಅವಿಚ್ಛಿನ್ನವಾದ ಪುತ್ರಪೌತ್ರಾದಿ
 ಸಂತತಿಯು ಎಂದರ್ಥವು. ಎಲೈ ಪ್ರಜಾಪತಿಯೇ, ಯಜ್ಞ ಮಾಡುವ ಈ ಯಜಮಾನನ ಪುತ್ರಪೌತ್ರಾದಿಸಂತತಿಯನ್ನು ವಿಸ್ತಾರ
 ಗೊಳಿಸುತ್ತಾ ಎಂದರೆ ಅಭಿವೃದ್ಧಿಗೊಳಿಸುತ್ತಾ ಈ ಲೋಕದಲ್ಲಿ ಸೂರ್ಯನನ್ನು ಅನುಸರಿಸು ಎಂದರೆ ಸೂರ್ಯನಂತೆ ಸದಾಕಾಲವೂ
 ಈ ಕಾರ್ಯವನ್ನು ನೆರವೇರಿಸುತ್ತಿರು ಎಂದು ಮೊದಲನೆಯಪಾದದ ಅರ್ಥವು. ಆದಿತ್ಯನು ಪ್ರತಿದಿನವೂ ಉದಯಿಸುತ್ತಿರುತ್ತಾ
 ಸಂಚರಿಸುತ್ತಾ ಅಹೋರಾತ್ರಗಳನ್ನು ಉಂಟುಮಾಡುತ್ತಿರುವನು. ಅದರಂತೆ ನೀನೂ ಸಹ ವಿಚ್ಛಿತ್ತಿಯಿಲ್ಲದೆ ಸಂತಾನಾಭಿವೃದ್ಧಿ
 ಯನ್ನು ಮಾಡುತ್ತಿರು. ಈ ಪಾದದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವಂತೆ ತಂತುಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಪ್ರಜಾಸಂತತಿಯೆಂದು ಹಿಂದೆಯೇ ಹೇಳಿದೆ ಈ ತಂತುವನ್ನು
 ಹೇಗೆ ವಿಸ್ತಾರಗೊಳಿಸಬಹುದೋ ಅದರಂತೆ ಈ ಯಜಮಾನನ ಸಂತಾನಾಭಿವೃದ್ಧಿಯನ್ನು ಮಧ್ಯೆ ವಿಚ್ಛಿತ್ತಿಯಿಲ್ಲದಂತೆ ನಡೆಸಿ
 ಕೊಂಡು ಬರಬೇಕೆಂದು ಪ್ರಜಾಪತಿಯನ್ನು ಇಲ್ಲಿ ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಲಾಗಿದೆ. ಈಗ ಈ ಋಕ್ವಿನ ಜ್ಯೋತಿಷ್ಠತಃ ಪಠೋ ರಶ್ಚ-

ಧಿಯಾ ಕೃತಾನ್ ಎಂಬ ಎರಡನೆಯ ಪಾದವನ್ನು ವಿವರಿಸುವರು. ಸ್ವರ್ಗಕ್ಕೆ ಹೋಗುವ ಮಾರ್ಗವನ್ನು ಎಂದರೆ ಜನರು ಸತ್ಯಮಾರ್ಗನುಷ್ಠಾನದಿಂದ ಸ್ವರ್ಗವನ್ನು ಪಡೆದು ಅದಕ್ಕೆ ಹೋಗುವ ಮಾರ್ಗವನ್ನು ಪ್ರಕಾಶಯುಕ್ತವನ್ನಾಗಿ ಮಾಡು. ಇಲ್ಲಿ ಜ್ಯೋತಿಷ್ಕತಃ ಪಥಃ ಪ್ರಕಾಶಮಾನವಾದ ಮಾರ್ಗವೆಂದರೆ ದೇವತೆಗಳು ಮುಂತಾದ ಪುಣ್ಯಪುರುಷರು ಸ್ವರ್ಗಕ್ಕೆ ಹೋಗಿ ಸೇರುವ ಮಾರ್ಗಕ್ಕೆ ದೇವಯಾನ ಮಾರ್ಗಗಳೆಂದು ಹೆಸರು. ಈ ಮಾರ್ಗದಲ್ಲಿ ಅಂಧಕಾರವೆಂಬುದೇ ಇರುವುದಿಲ್ಲ. ಯಾವಾಗಲೂ ಬೆಳಕಾಗಿಯೇ ಇರುವುದು. ಇಂತಹ ಮಂತ್ರಪಠನದಿಂದ ಹೋತ್ಯವು ಯಜಮಾನನು ಸ್ವರ್ಗಕ್ಕೆ ಹೋಗುವ ಮಾರ್ಗವನ್ನು ಸಿದ್ಧಪಡಿಸುವನು ಇದು ಈ ಪಾದದ ಅರ್ಥವು. ಇನ್ನು ಮುಂದಿನ ಎರಡುಪಾದಗಳನ್ನೂ ವಿವರಿಸುವರು— ಅನುಲ್ಪಣಂ ವಯತ ಜೋಗುವಾಮುಪೋ ಮನುರ್ಭವ ಜನಯಾ ದೈವ್ಯಂ ಜನಂ | ಎಂಬುದು ಈ ಋಕ್ವೇದ ಉತ್ತರಾರ್ಧವು. ಎಲೈ ಪ್ರಜಾಪತಿಯೇ ಈ ಯಜಮಾನನ ಸಂತತಿಯವರಲ್ಲಿ ಪುನಃ ಪುನಃ ಸತ್ಯಮಾರ್ಗಚರಣೆಯಲ್ಲಿ ನಿರತರಾದವರು ತಮ್ಮ ತಮ್ಮ ಅನುಷ್ಠಾನ ಕರ್ಮಗಳಲ್ಲಿ ಯಾವ ತೊಂದರೆಗಳನ್ನೂ ಆತಂಕಗಳನ್ನೂ ಅನುಭವಿಸದೆ ತಮ್ಮ ಕಾರ್ಯಗಳನ್ನು ನಿರ್ವಹಿಸಲು ಅವಕಾಶವನ್ನುಂಟುಮಾಡು ಮತ್ತು ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಪೂಜಿಸುವ ಸತ್ಯಮಾರ್ಗದಲ್ಲಿ ಆಸಕ್ತಿಯುಳ್ಳ ಸಂತತಿಯವರನ್ನು, ಮನುವು ತನ್ನ ವಂಶಜರನ್ನು ಉತ್ಪತ್ತಿಮಾಡಿದಂತೆ ಉತ್ಪತ್ತಿಮಾಡಿ ಯಜಮಾನನ ವಂಶವನ್ನು ವಿಸ್ತರಿಸು. ಇಲ್ಲಿ ಮನುರ್ಭವ ಎಂಬ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ಯಜಮಾನನ ಸಂತಾನವನ್ನು ವೃದ್ಧಿಪಡಿಸುವ ಕಾರ್ಯದಲ್ಲಿ ಮನುವಿನಂತೆ ಆಚರಿಸು ಎಂದರೆ ಮನುಷ್ಯರೂಪ ವಾದ ಮತ್ತು ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಪೂಜಿಸುವ ಸಂತತಿಯನ್ನು (ಯಜಮಾನನ) ವಿಸ್ತರಿಸು ಎಂಬಭಿಪ್ರಾಯವು ಸೂಚಿತವಾಗಿದೆ. ಈ ಮಂತ್ರಪಠನದಿಂದ ಯಜ್ಞಮಾಡುವ ಯಜಮಾನನ ಸಂತಾನಾಭಿವೃದ್ಧಿಯುಂಟಾಗುವುದು. ಈ ಮಂತ್ರಾರ್ಥವನ್ನು ತಿಳಿದ ಪುರುಷನೂ ಸಂತಾನಾಭಿವೃದ್ಧಿಯನ್ನೈದುವನು.

ಈ ಋಕ್ವೇದದಲ್ಲಿ ದೇವಯಾನ ಎಂದರೆ ದೇವತೆಗಳು ಸಂಚರಿಸುವ ಮಾರ್ಗವೆಂಬ ವಿಷಯದ ಪ್ರಸ್ತಾಪವಿದೆ. ಅದನ್ನು ಇಲ್ಲಿ ಸೂಕ್ತವಾಗಿ ತಿಳಿಸುತ್ತೇವೆ.

ಉಪನಿಷತ್ತುಗಳಲ್ಲಿ ದೇವಯಾನ, ಪಿತೃಯಾನ ಎಂಬ ಪದಗಳಿಗೆ ಪಾರಿಭಾಷಿಕವಾದ ಅರ್ಥವಿದೆ. ಆದರೆ ಋಕ್ಸಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿ ಅನೇಕಕಡೆಗಳಲ್ಲಿ ದೇವಯಾನವೆಂಬ ಪದಕ್ಕೆ ದೇವತೆಗಳು ಸಂಚರಿಸುವ ಮಾರ್ಗವೆಂದೇ ಅರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ. ಕೆಲವೆಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ಉಪನಿಷತ್ತುಗಳಲ್ಲಿ ವರ್ಣಿತವಾಗಿರುವ ಆಧ್ಯಾತ್ಮಿಕವಾದ ತಾತ್ಪರ್ಯವೂ ಸೂಚಿತವಾಗಿದೆ.

ಉಪನಿಷತ್ತುಗಳಲ್ಲಿ ದೇವಯಾನ ಮತ್ತು ಪಿತೃಯಾನ ಎಂಬ ಪದಗಳಿಂದ ಪುರುಷನ ಮರಣಾನಂತರ ಅವನ ದೇಹವು ಭಸ್ಮವಾಗಿ ನಿದ್ರಿಸುವಂತೆ ಆತ್ಮನು ಸಂಚರಿಸತಕ್ಕ ಮಾರ್ಗಗಳೆಂದು ಎಂದು ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ. ಸತ್ಯಮಾರ್ಗಕ್ಕೆ ಫಲವನ್ನನು ಭವಿಸಲು ಹೋಗತಕ್ಕ ಮಾರ್ಗಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದು ದೇವಯಾನ ಇನ್ನೊಂದು ಪಿತೃಯಾನ. ಒಂದು ದೇವತೆಗಳ ಮಾರ್ಗ; ಮತ್ತೊಂದು ಪಿತೃಗಳ ಮಾರ್ಗ. ಪಂಚಾಗ್ನಿವಿದ್ಯೆಯನ್ನರಿಸುವ ಸತ್ಯದಲ್ಲಿ ಶ್ರದ್ಧೆಯನ್ನಿಟ್ಟುರುವವರು ದೇವಮಾರ್ಗದಲ್ಲಿ ಹೊರಟು ಪರಬ್ರಹ್ಮವನ್ನು ಸೇರುತ್ತಾರೆ. ಇವರ ಮರಣಾನಂತರ ಆತ್ಮನು ಜ್ವಾಲೆಯನ್ನು ಪ್ರವೇಶಿಸಿ ತನ್ನೂಲಕ ಅಹಸ್ಸನ್ನೂ, ಶುಕ್ಲಪಕ್ಷವನ್ನೂ, ಉತ್ತರಾಯಣವನ್ನೂ, ಸಂವತ್ಸರವನ್ನೂ, ಆದಿತ್ಯನನ್ನೂ, ವಿದ್ಯುತ್ತನ್ನೂ ಪ್ರವೇಶಿಸಿ ತನ್ನೂಲಕ ಅಮಾನವನಾದ ಪುರುಷನ ಸಹಾಯದಿಂದ ಪರಬ್ರಹ್ಮವನ್ನು ಪಡೆಯುತ್ತಾನೆ—ಎಂಬ ವಿಷಯವನ್ನು ಉಪನಿಷತ್ತುಗಳಲ್ಲಿ ವರ್ಣಿಸಿದೆ.

ಯಾರು ಕೇವಲ ಯಜ್ಞದಿಂದಲೂ ದಾನಾದಿಗಳಿಂದಲೂ ಲೋಕವನ್ನು ತೃಪ್ತಿಗೊಳಿಸುತ್ತಾರೆಯೋ ಎಂದರೆ ಪಂಚಾಗ್ನಿವಿದ್ಯೆಯನ್ನರಿಯದೇ ಕೇವಲ ಸತ್ಯಮಾರ್ಗನಿರತರಾಗಿರುವರೋ ಅಂತಹವರು ಮರಣಾನಂತರ ಬೇರೆ ಮಾರ್ಗದಲ್ಲಿ ಸಂಚರಿಸುತ್ತಾರೆ. ದೇಹವು ದಗ್ಧವಾದನಂತರ ಆತ್ಮನು ಧೂಮದೊಂದಿಗೆ ಸೇರಿ ಅನಂತರ ರಾತ್ರಿಯನ್ನೂ, ತನ್ನೂಲಕ ಕೃಷ್ಣಪಕ್ಷವನ್ನೂ, ತದ್ವಾರಾ ದಕ್ಷಿಣಾಯಾನವನ್ನೂ ಅನಂತರ ಪಿತೃಲೋಕವನ್ನೂ ಕೊನೆಗೆ ಚಂದ್ರಲೋಕವನ್ನೂ ಸೇರುತ್ತಾರೆ. ಅದೇ ಅವರ ಚರಮಸ್ಥಾನವು.

ಈ ಲೋಕದಲ್ಲಿ ಅವರ ಸತ್ಕರ್ಮಗಳಿಗನುಗುಣವಾದ ಫಲಗಳನ್ನು ಪೂರ್ಣವಾಗಿ ಅನುಭವಿಸಿ, ಪಿತೃಗಳೊಂದಿದ್ದು, ತಮ್ಮ ಕರ್ಮದ ಸಂಸ್ಕಾರವು ಮುಗಿದೊಡನೆಯೇ ಪುನಃ ಅವೇ ಧೂಮಮಾರ್ಗವಾಗಿ ಪೃಥ್ವಿಗೆ ಹಿಂತಿರುಗುತ್ತಾರೆ. ಇದೇ ಉಪನಿಷತ್ತುಗಳಲ್ಲಿ ವರ್ಣಿಸಿದಂತೆ ದೇವಯಾನ ಮತ್ತು ಪಿತೃಯಾನಗಳ ಸ್ವರೂಪಗಳು.

ಪ್ರಕೃತದಲ್ಲಿ ನಾವು ಗಮನಿಸಬೇಕಾದುದೇನೆಂದರೆ ಮೇಲೆ ವಿವರಿಸಿದಂತೆ ಉಪನಿಷತ್ತುಗಳಲ್ಲಿ ವರ್ಣಿತವಾಗಿರುವ ಭಾವ ವೆಲ್ಲವೂ ಪೂರ್ಣವಾಗಿ ಋಕ್ಸಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿ ಉಪಯೋಗಿಸುವ ದೇವಯಾನ ಪದದಿಂದ ಸೂಚಿತವಾಗುತ್ತದೆಯೇ ಅಥವಾ ಕೇವಲ ದೇವತೆಗಳು ಸಂಚರಿಸತಕ್ಕ ಭೌತಿಕವಾದ ಮಾರ್ಗವೆಂದರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆಯೇ ? ಎಂಬುದು. ಇದರಂತೆಯೇ ಉಪನಿಷತ್ತುಗಳಲ್ಲಿ ವರ್ಣಿತವಾಗಿರುವ ಪಿತೃಯಾನ ಶಬ್ದಕ್ಕೂ ಸಹ ಯಾವ ಅರ್ಥ ಎಂಬುದನ್ನೂ ಪ್ರಕೃತದಲ್ಲಿ ವಿಮರ್ಶಿಸಬೇಕಾಗಿದೆ.

ಋಕ್ಸಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿ ದೇವಯಾನ ಎಂಬ ಪದವು ಒಟ್ಟು ಹದಿನೂರುಸಲ ಪ್ರಯೋಗಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. [೧-೭೧-೭ ; ೧-೧೬೨-೩, ೧-೧೮೩-೬, ೧-೧೮೪-೬, ೪-೩೭-೧, ೫-೪೩-೬, ೭-೩೮-೮, ೭-೭೬-೨ ; ೧೦-೧೮-೧, ೧೦-೨೧-೨ ; ೧೦-೫೧-೫ ; ೧೦-೯೮-೧೧, ೧೦-೧೮೧-೩.] ಈ ಸಂದರ್ಭಗಳೆಲ್ಲವೂ ಸಾಯಣರು ಪ್ರಧಾನವಾಗಿ ಎರಡು ಅರ್ಥಗಳನ್ನು ಮಾತ್ರ ಹೇಳಿದ್ದಾರೆ. ಅವರ ವಿವರಣೆಯ ಪ್ರಕಾರ ಮೊದಲನೆಯದಾಗಿ ಯಜ್ಞಕರ್ತರಾದ ಮಾನವರು ತಮ್ಮ ಹವಿಸ್ಸುಗಳೊಂದಿಗೆ ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಸಮಾಪಿಸಲು ಹೋಗತಕ್ಕ ಮಾರ್ಗವೆಂದೂ ಎರಡನೆಯದಾಗಿ ದೇವತೆಗಳು ತಮ್ಮ ಹವಿಸ್ಸಿನ ಸ್ವೀಕಾರಕ್ಕಾಗಿ ಪೃಥ್ವಿಗೆ ಬರತಕ್ಕ ಮಾರ್ಗವೆಂದೂ ಅರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ.

ಪಿತೃಯಾನವೆಂಬ ಪದವು ಋಕ್ಸಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿ ಕೇವಲ ಒಂದುಸಲ ಮಾತ್ರ ಪ್ರಯೋಗಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ಆ ಪ್ರಯೋಗವು ಪ್ರಕೃತಮುಕ್ತಿನಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ—

ಯಂ ತ್ವಾ ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವೀ ಯಂ ತ್ವಾಪಸ್ತ್ವಷ್ಟಾ ಯಂ ತ್ವಾ ಸುಜನಿಮಾ ಜಜಾನ್ |
ಸಂಥಾನುನು ಪ್ರವಿದ್ವಾನ್ ಪಿತೃಯಾಣಂ ದ್ಯುಮದಗ್ನೇ ಸಮಿಧಾನೋ ವಿ ಭಾಹಿ ||

(ಋ. ಸಂ. ೧೦-೨-೭)

ಎಂಬ ಮುಕ್ತಿನಲ್ಲಿ ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವಿಗಳಿಂದಲೂ ಉದಕಗಳಿಂದಲೂ, ಸೃಷ್ಟಿಕರ್ತನಿಂದಲೂ, ತ್ವಷ್ಟ್ಯವಿನಿಂದಲೂ, ಉತ್ಪನ್ನನಾಗಿ ಪಜ್ವಲಿತನಾದವನೂ ಮತ್ತು ಪಿತೃಯಾಣದ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ಪೂರ್ಣವಾಗಿ ಅರಿತವನೂ ಆದ ಅಗ್ನಿಯು ಪ್ರಜ್ವಲಿತನಾದೊಡನೆಯೇ ಪ್ರಕಾಶಿತನಾಗಲಿ ಎಂದು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಿದೆ. ಮುಕ್ತಿನಲ್ಲಿ ಮೂರನೇ ಪಾದದಲ್ಲಿರುವ ಈ ಪದಕ್ಕೆ ಸಾಯಣರ ವಿವರಣೆಯಂತೆ “ ಪಿತೃಯಾಣಂ ಪಿತರೋ ಯೇನ ಮಾರ್ಗೇಣ ಗಚ್ಛಂತಿ ತಂ ” ಪಿತೃಗಳು ಯಾವ ಮಾರ್ಗದಲ್ಲಿ ಸಂಚರಿಸುವರೋ ಆ ಮಾರ್ಗವೆಂದರ್ಥ.

ಏನಾ ನ ಇಂದ್ರೋ ಮಘವಾ ವಿರಸ್ಮೀತ್ಯುತ್ತಮಯಾ ಪರಿದಧಾ-
ತೀಯಂ ನಾ ಇಂದ್ರೋ ಮಘವಾ ವಿರಸ್ಮೀ ಕರತ್ಸತ್ಯಾ ಚರ್ಷ-
ಣೇಧ್ಯದನರ್ವೇತೀಯಂ ವೈ ಸತ್ಯಾ ಚರ್ಷಣೇಧ್ಯದನರ್ವಾ ತ್ವಂ
ರಾಜಾ ಜನುಷಾಂ ಧೇಹ್ಯಸ್ಮೇ ಇತೀಯಂ ವೈ ರಾಜಾ ಜನುಷಾಂ
ಅಧಿ ಶ್ರವೋ ಮಾಹಿನಂ ಯಜ್ಜರಿತ್ರ ಇತೀಯಂ ವೈ ಮಾಹಿನಂ
ಯಜ್ಜ ಶ್ರವೋ ಯಜಮಾನೋ ಜರಿತಾ ಯಜಮಾನಾಯೈವೈ-
ತಾನಾಶಿಷಮಾಶಾಸ್ತೇ ||

ಋಗಂತರೇಣ ಶಸ್ತ್ರಸಮಾಪ್ತಿಂ ವಿಧತ್ತೇ - ಯೋಽಯಮಿಂದ್ರೋಽಸ್ಮಿ ಸೋಽಯಂ ನ
 ಏವಾಸ್ಮದರ್ಥಮೇವ ಕರತ್ಯರೋತ್ತಿತಿ ದ್ವಿತೀಯಸಾದೇ ವಕ್ಷ್ಯಮಾಣೇನ ಸಂಬಂಧಃ | ಕೇದೃಶ
 ಇಂದ್ರಃ | ಮಘವಾ ಧನರ್ವಾ || ತಥಾ ವಿರಪ್ತೀ | ರಭ ರಾಭಸ್ಯ ಇತ್ಯಸ್ಮಾದ್ಧಾತೋರುತ್ಪ-
 ನ್ನೋಽಯಂ ಶಬ್ದಃ || ವಿಶೇಷೇಣ ರಾಭಸ್ಯವಾನ್ಸರ್ವದೋದ್ಯುಕ್ತ ಇತ್ಯರ್ಥಃ | ಅನಯಚೋಫ-
 ತ್ತನುಯಾ ಶಸ್ತ್ರಾಪೇಕ್ಷಯಾಂತಿನುಯಾ ಪರಿಧಾನಂ ಕುರ್ಯಾತ್ || ಉದಾಹೃತೇ ಪ್ರಥಮ-
 ಸಾದ ಇಂದ್ರಾದಿಶಬ್ದೈಃ ಸರ್ವೈರಪೀಯಂ ವೈ ಭೂಮಿರೇವೋಪಲಕ್ಷ್ಯತೇ | ಅನಯಾ
 ಭೂಮಿಸ್ಪರ್ಶಸ್ಯ ವಿಧಾಸ್ಯಮಾನತ್ವಾತ್ || ದ್ವಿತೀಯಸಾದಮನೂದ್ಯ ವ್ಯಾಚಷ್ಟೇ— ಚರ್ಷಣೇ
 ಶಬ್ದೋ ಮನುಷ್ಯವಾಚೀ ತಾನ್ಧಾರಯತಿ ಪೋಷಯತಿ ಚರ್ಷಣೇಧ್ಯದಿಂದ್ರಃ || ಸೋಽಯ-
 ಮನರ್ವಾ ಹಯಂ ಪರಿತ್ಯಜ್ಯ ಯಾಗಭೂಮಾವುಪನಿಷ್ಯತ್ವಾದಶ್ವರಹಿತಸ್ತಾದೃಶಃ ಸನ್ನತ್ಯಾ
 ಫಲಪ್ರದಾನಸ್ಯಾಽವಶ್ಯಕತ್ವೇನ ಸತ್ಯಾನಿ ಕರ್ಮಾಣಿ ಕರತ್ಯರೋತು ವಿಘ್ನಪರಿಹಾರೇಣ ಸಂಸಾ-
 ದಯತು|| ಅಸ್ಮಿನ್ನಪಿ ಸಾದೇ ಸತ್ಯಾದಿವದ್ಯೈಃ ಪೂರ್ವವದಿಯಂ ಭೂಮಿರೇವೋಪಲಕ್ಷಣೀಯಾ |
 ತೃತೀಯಸಾದಮನೂದ್ಯ ವ್ಯಾಚಷ್ಟೇ— ಜನುಷಾಂ ಜಾತಾನಾಮಸ್ಮೇ ಅಸ್ಮಾಕಮ್ಪತ್ವಿಜಾಂ ಹೇ
 ಇಂದ್ರ ತ್ವಂ ರಾಜಾ ಭೂತ್ವಾ ಧೇಹಿ ವಕ್ಷ್ಯಮಾಣಮುಭೀಷ್ಟಂ ಸಂಸಾದಯ | ಅಸ್ಮಿನ್ನಪಿ ಸಾದೇ
 ರಾಜಾ ಜನುಷಾಮಿತಿ ಪದದ್ವಯೇನ ಪೂರ್ವವದಿಯಂ ಭೂಮಿರೇವೋಪಲಕ್ಷಣೀಯಾ |
 ಚತುರ್ಥಸಾದಮನೂದ್ಯ ವ್ಯಾಚಷ್ಟೇ— ಜರಿತ್ರೇ ಸ್ತೋತ್ರೇ ಯಜಮಾನಾಯ ಯತ್ಪ್ರಸಿದ್ಧಂ
 ಮಾಹಿನಂ ಮಹತ್ವಂ ಶ್ರವಃ ಕೀರ್ತಿಂ ಚಾಧಿ ಧೇಹೀತಿ ಪೂರ್ವೇಣಾನ್ವಯಃ | ಹೇ ಇಂದ್ರಾಽಽ-
 ಧಿಕೈನ ಸಂಸಾದಯೇತ್ಯರ್ಥಃ | ಅಸ್ಮಿನ್ನಪಿ ಸಾದೇಮಾಹಿನಮಿತ್ಯನೇನೇಯಂ ಭೂಮಿರೇವೋ-
 ಪಲಕ್ಷಣೀಯಾ | ಯಚ್ಚಬ್ದೋ ಸಪುಂಸಕಲಿಂಗೋ ಯ ಇತಿ ಪುಲ್ಲಿಂಗತ್ವೇನ ವಿಸರಿಣಮಯಿ-
 ತವ್ಯಃ | ತೇನ ಯೋ ಯಜ್ಞ ಇತಿ ಪ್ರಸಿದ್ಧಂ ಯಜ್ಞಮಾಚಷ್ಟೇ | ಸೋಽಪೀಯಂ ಭೂಮಿರೇವ |
 ಕೀರ್ತಿವಾಚಿನಾ ಶ್ರವಃಶಬ್ದೇನಾಪಿ ಭೂಮಿರೇವೋಪಲಕ್ಷಣೀಯಾ | ಯಜಮಾನೋ ಜರಿತ್ಯ-
 ಶಬ್ದೇನಾಭಿಧೇಯಃ | ಏತತ್ಪಾದಚತುಷ್ಟಯಸಾಲೇನ ಹೋತಾ ಯಜಮಾನಾರ್ಥಮೇವಾಽಽ-
 ಶಾಸನೀಯಂ ಸರ್ವಂ ಪ್ರಾರ್ಥಯತೇ ||

ಈಗ ಮುಂದಿನ ಋಕ್ಮನ್ನು ಹೇಳಿ ಶಸ್ತ್ರಸಮಾಪ್ತಿಯನ್ನು ವಿವರಿಸುವರು—

ಏವಾ ನ ಇಂದ್ರೋ ಮಘವಾ ವಿರಪ್ತೀ ಕರತ್ಸತ್ಯಾ ಚರ್ಷಣೇಧ್ಯದನರ್ವಾ |

ತ್ವಂ ರಾಜಾ ಜನುಷಾಂ ಧೇಹ್ಯಸ್ಮೇ ಅಧಿ ಶ್ರವೋ ಮಾಹಿನಂ ಯಜ್ಞ ರಿತ್ರೇ ||

(ಋ. ಸಂ. ೪-೧೭-೨೦)

ಎಂಬುದೇ ಆ ಋಕ್ಮು. ಇದರ ವಿವರಣೆಯು—ಈ ಇಂದ್ರನು ನಮಗೋಸ್ಕರವಾಗಿಯೇ ಎಲ್ಲವನ್ನೂ ಮಾಡುವನು.
 ಈ ಇಂದ್ರನು ಧನವಂತನು ಎಂದರೆ ಇವನಲ್ಲಿ ಬಹಳವಾದ ಧನವಿರುವುದು ಮತ್ತು ವಿರಪ್ತೀ-ರಭ ರಾಭಸ್ಯೇ, ವಿಶೇಷೇಣ
 ರಾಭಸ್ಯವಾನ್ ಯಾವಾಗಲೂ ಎಡಬಿಡದೆ ಉದ್ಯೋಗತೀಲನಾಗಿರುವನು. ಇಲ್ಲಿ ಏವಾ ನಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದಪ್ರಯೋಗವಿರುವುದರಿಂದ
 ಇಲ್ಲಿ ನಾಪಿರುವ ಸ್ಥಳವು ಭೂಮಿಯನ್ನು ಸೂಚಿಸುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ಈ ಋಕ್ಮನ್ನು ಕೊನೆಯ ಋಕ್ಮನ್ನಾಗಿ ಪರಿಸುವಾಗ
 ಕೈಯಿಂದ ಭೂಮಿಯನ್ನು ಸ್ಪರ್ಶಿಸಬೇಕು. ಇದು ಮೊದಲನೆಯಪಾದದ ಅರ್ಥವು. ಎರಡನೆಯ ಪಾದವನ್ನು ವಿವರಿಸುವರು—
 ಚರ್ಷಣೇ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ಮನುಷ್ಯರು ಎಂಬರ್ಥವನ್ನು ಸೂಚಿಸುವುದು. ಚರ್ಷಣೇಧ್ಯದನರ್ವಾ ಮನುಷ್ಯರನ್ನು ಧರಿಸಿ
 ಪೋಷಿಸುವ ಈ ಇಂದ್ರನು ತನ್ನ ರಥವನ್ನು ಬಿಟ್ಟಿಳಿದು ನಮ್ಮ ಯಜ್ಞ ಶಾಲೆಗೆ ಬಂದು ಕುಳಿತು ಸತ್ಯಕರ್ಮಗಳನ್ನು ಎಂದರೆ
 ಯಜ್ಞಕ್ಕೆ ಒದಗಬಹುದಾದ ವಿಘ್ನಗಳನ್ನೂ ಪರಿಹರಿಸಿ ಯಜ್ಞವೃದ್ಧಿಯನ್ನುಂಟುಮಾಡಲಿ. ಈ ಪಾದದಲ್ಲಿಯೂ ಭೂಮಿಯೆಂಬ
 ಅರ್ಥವು ಸೂಚಿತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಅದನ್ನು ಇಲ್ಲಿಯೂ ಸ್ಪರ್ಶಿಸಬೇಕು. ಇನ್ನು ಮೂರನೆಯಪಾದದ ಅರ್ಥವನ್ನು ವಿವರಿಸುವರು—

ಸುವರು—ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ ನೀನು ನಮಗೆ ಎಂದರೆ ಋತ್ವಿಕ್ಯಗಳಿಗೂ ಯಜಮಾನ ಮುಂತಾದ ಜನರಿಗಲ್ಲಾ ರಾಜನಾಗಿರುವೆ. ಇಂತಹ ನೀನು ನಮ್ಮ ಇಷ್ಟಾರ್ಥಗಳನ್ನು ನೆರವೇರಿಸು ಎಂದರ್ಥವು. ಇಲ್ಲಿಯೂ ಭೂಮಿಯು ಸೂಚಿತವಾಗಿರುವುದು ನಾಲ್ಕನೆಯ ಪಾದವನ್ನು ವಿವರಿಸುವರು—ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ, ನಿನ್ನನ್ನು ಸ್ತೋತ್ರಮಾಡುತ್ತಿರುವ ಈ ಯಜಮಾನನಿಗೆ ಮಹತ್ವವನ್ನು ಎಂದರೆ ಜನರ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಗಣ್ಯತೆಯನ್ನೂ ಕೀತಿಯನ್ನೂ ಅನುಗ್ರಹಿಸು ಎಂದು ಇದರ ಅರ್ಥವು. ಇಲ್ಲಿ ಯಜ್ಞ ಮತ್ತು ಕೀರ್ತಿ ಎಂಬ ಶಬ್ದಗಳು ಭೂಮಿಗೆ ಸಂಬಂಧಪಟ್ಟ ವಿಷಯವನ್ನು ಸೂಚಿಸುವವು. ಈ ಋಕ್ಯನ್ನು ಪರಿಸುವುದಂದ ಹೋತೃವು ಯಜಮಾನನು ಶ್ರೇಯೋಭಿವೃದ್ಧಿಯನ್ನೂ ಆಯುರ್ವೃದ್ಧಿಯನ್ನೂ ಹೊಂದಲಿ ಎಂಬ ಆಶಯವನ್ನು ವ್ಯಕ್ತಪಡಿಸುವನು.

ತದುಸಸ್ಪೃಶನ್ ಭೂಮಿಂ ಪರಿದಧ್ಯಾತ್ತದ್ಯಸ್ಯಾಮೇವ ಯಜ್ಞಂ

ಸಂಭರತಿ ತಸ್ಯಾಮೇವೈನಂ ತದಂತತಃ ಪ್ರತಿಷ್ಠಾಪಯತಿ |

ಪರಿಧಾನಕಾಲೇ ಹೋತುರ್ಭೂಮಿಸ್ಪರ್ಶನಂ ವಿಧತ್ತೇ—ತತ್ತದಾ ಶಸ್ತ್ರಪರಿಸಮಾಪ್ತಿ-
ಕಾಲೇ ಭೂಮಿಂ ಸ್ಪೃಶನ್ನೇವ ಸಮಾಪಯೇತ್ || ತತ್ತೇನ ಸ್ಪರ್ಶೇನ ಯಸ್ಯಾಮೇವ ಭೂಮಾ
ಯಜ್ಞಮನುಷ್ಠಾತುಂ ಸಾಧನಂ ಸಂಭರತಿ ತಸ್ಯಾಮೇವ ಭೂಮಾವೇನಂ ಯಜ್ಞಂ ತದಂತತಸ್ತ-
ತ್ಸಮಾಪ್ತಿಪರ್ಯಂತಂ ಪ್ರತಿಷ್ಠಾಪಯತಿ ||

ಮಂತ್ರಸಮಾಪ್ತಿಕಾಲದಲ್ಲಿ ಕೊನೆಯ ಋಕ್ಯನ್ನು ಪರಿಸುವಾಗ ಭೂಮಿಯನ್ನು ಸ್ಪರ್ಶಮಾಡಬೇಕೆಂಬ ವಿಷಯವನ್ನು ಸ್ಪಷ್ಟಪಡಿಸುವರು. ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದಂತೆ ಶಸ್ತ್ರಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ಹೇಳಿ ಮುಗಿಸಿದಮೇಲೆ ಕೊನೆಯ ಋಕ್ಯನ್ನು ಹೇಳುವಾಗ ಭೂಮಿ ಯನ್ನು ಹಸ್ತದಿಂದ ಸ್ಪರ್ಶನಮಾಡಬೇಕು. ಏಕೆಂದರೆ ಯಜ್ಞಸಾಧನವಾದ ಸಾಮಗ್ರಿಗಳನ್ನು ಭೂಮಿಯಿಂದಲೇ ಸಂಪಾದಿಸ ಬೇಕಾಗಿರುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ಯಜ್ಞಸಮಾಪ್ತಿಕಾಲದಲ್ಲಿ ಯಜ್ಞಮಾಡುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಆಶ್ರಯವಿತ್ತ ಭೂಮಿಯನ್ನು ಸ್ಪರ್ಶಿಸುವುದು ಯುಕ್ತವಾಗಿದೆ.

ಅಗ್ನೇ ಮರುದ್ಭಿಃ ಶುಭಯದ್ಭಿರ್ಯುಕ್ತಭಿರಿತ್ಯಾಗ್ನಿನಾರುತಮುಕ್ತಂ

ಶಸ್ತ್ರಾಽಽಗ್ನಿನಾರುತ್ಯಾ ಯಜತಿ ಯಥಾಭಾಗಂ ತದ್ದೇವತಾಃ

ಪ್ರೀಣಾತಿ ಪ್ರೀಣಾತಿ ||

ಅಥ ಶಸ್ತ್ರ ಯಾಜ್ಯಾಂ ವಿಧತ್ತೇ—ಅಗ್ನಿರ್ಮದುತಶ್ಚ ಯಸ್ಯೋಕ್ತಸ್ಯ ಶಸ್ತ್ರಸ್ಯ ದೇವತಾ
ತದಾಗ್ನಿನಾರುತಮುಕ್ತಂ ಪೂರ್ವೋಕ್ತಪ್ರಕಾರೇಣ ಶಸ್ತ್ರಾ ತತ ಉರ್ಧ್ವಮಗ್ರೇ ಮರುದ್ಭಿರಿ-
ತ್ಯೇತಯಾ ಮಾರುತ್ಯಾಯಜೇತ್ ಆಗ್ನಿನಾರುತಯಾಜ್ಯಾಂ ಪಠೇದಿತ್ಯರ್ಥಃ | ತಥಾ ಸತಿ
ತಸ್ಮಿನ್ಯಸ್ತ್ರೇ ಪ್ರತಿಪಾದಿತಾ ಯಾವತ್ಯೋ ದೇವತಾಃ ಸಂತಿ ತಾಃ ಸರ್ವಾಸ್ತತ್ತದ್ಭಾಗಮನತಿಕ್ರಮ್ಯ
ತರ್ಪಯತಿ || ಅಭ್ಯಾಸೋಽಧ್ಯಾಯ ಸಮಾಪ್ತ್ಯರ್ಥಃ ||

ಆಗ್ನಿಮಾರುತಶಸ್ತ್ರಮಂತ್ರಗಳ ಅಂತ್ಯದಲ್ಲಿ ಪಠಿಸಿ ಹೋಮಮಾಡಬೇಕಾದ ಯಾಜ್ಯಮಂತ್ರವನ್ನು ವಿವರಿಸುವರು—

ಅಗ್ನೇ ಮರುದ್ಭಿಃ ಶುಭಯದ್ಭಿರ್ಯುಕ್ತಭಿಃ ಸೋಮಂ ಪಿಬ ಮಂದಸಾನೋ ಗಣಪ್ರಿಭಿಃ |

ಪಾವಕೇಭಿರ್ವಿತ್ಸಮಿನ್ಸೇಭಿರಾಯುಭಿರ್ವೈಶ್ವಾನರ ಪ್ರದಿವಾ ಕೇತುನಾ ಸಜಾಃ ||

(ಋ. ಸಂ. ೫-೬೦-೮)

ಎಂಬುದೇ ಯಾಜ್ಞಾಮಂತ್ರವು. ಅಗ್ನಿಯನ್ನೂ ಮರುದ್ದೇವತೆಯನ್ನೂ ಯಾವ ಶಸ್ತ್ರದಲ್ಲಿ ಸ್ತುತಿಸಲಾಗಿದೆಯೋ ಅದಕ್ಕೆ ಅಗ್ನಿಮಾರುತಮೂರ್ಕ್ಕಂ ಎಂದು ಹೇಳಲ್ಪಡುವುದು. ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದ ಪ್ರಕಾರವಾಗಿ ಈ ಶಸ್ತ್ರಮಂತ್ರಗಳನ್ನೆಲ್ಲಾ ಪಠಿಸಿದಮೇಲೆ ಅನಂತರ ಅಗ್ನೇ ಮರುದ್ಭಿಃ ಎಂಬ ಅಗ್ನಿಮಾರುತಶಸ್ತ್ರದ ಯಾಜ್ಞಾಮಂತ್ರದಿಂದ ಹೋಮಮಾಡಬೇಕು. ಮೇಲೆ ಹೇಳಿದ ಯಾಜ್ಞಾಮಂತ್ರವನ್ನು ಪಠಿಸಿ ಹೋಮಮಾಡಬೇಕೆಂದರ್ಥವು. ಈ ಹೋಮದಿಂದ ಈ ಅಗ್ನಿಮಾರುತಶಸ್ತ್ರ ಮಂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರತಿಸಾದಿತರಾಗಿರುವ ದೇವತೆಗಳೆಲ್ಲರೂ ತಮ್ಮತಮ್ಮ ಭಾಗಗಳನ್ನು ಪಡೆದು ತೃಪ್ತರಾಗುವರು. ಪ್ರೀಣಾತಿ ಎಂದು ಎರಡಾವೃತ್ತಿ ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ಈ ಅಧ್ಯಾಯವು ಸಮಾಪ್ತಿಯಾಯಿತೆಂಬ ವಿಷಯವನ್ನು ಸೂಚಿಸುವುದು ಅಶ್ವಲಾಯನ ಶ್ರೌತಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ—ಅಗ್ನೇ ಮರುದ್ಭಿಃ ಶುಭಯದ್ಭಿರ್ಯುಕ್ತಭಿರಿತಿ ಯಾಜ್ಯಾ | ಇತ್ಯಂತೋಽಗ್ನಿಷ್ಟೋಮೋಽಗ್ನಿ-ಷ್ಟೋಮಃ ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದು (ಅಶ್ವ. ಶ್ರೌ. ಸೂ. ೫-೨೦-೨) ಎಂದರೆ ಅಗ್ನೇ ಮರುದ್ಭಿಃ ಎಂಬ ಅಗ್ನಿಮಾರುತಶಸ್ತ್ರದ ಯಾಜ್ಞಾಹೋಮದಿಂದ ಇದುವರೆಗೂ ವಿವರಿಸಿದ ಅಗ್ನಿಷ್ಟೋಮವೆಂಬ ಯಜ್ಞದ ವಿವರಣೆಯು ಸಂಪೂರ್ಣವಾಯಿತು ಎಂದಭಿಪ್ರಾಯವು.

English Translation

On Indra's share in the evening libation. On the verses addressed to Vishnu and Varuna, to Vishnu alone and to Prajapati. The concluding verse and the Yajya of the Agnimaruta Shastra.

The Hotar repeats the anu-paniya verses addressed to Indra and his drinking of the Soma juice after (the other deities have been satisfied), svadush kilayam madhuman (6,47, 1-4). By their means Indra drank from the Soma after the third libation (anupibat). Thence the verses are called anu-paniya "referring to drinking after." The deities are drunk, as it were, at this (third libation) when the Hotar repeats those verses. Thence has the Adhvaryu, when they are repeated, to respond to the Hotar (when calling somsavom) with a word derived from the root mad "to be drunk".

He repeats a verse referring to Vishnu and Varuna, yayor ojasa. Vishnu protects the defects in the sacrifices (from producing any evil consequences), and Varuna protects the fruits arising from its successful performance. (This verse is repeated) to propitiate both of them.

He repeats a verse addressed to Vishnu: vishnor nu kam viryuat (1,154,1). Vishnu is in the sacrifice the same as deliberation in (wordly things). Just as an agriculturist is going to make good the mistakes in ploughing and a king in making good a bad judgment by devising a good one, so the Hotar is going to make well recited what was badly recited and well chanted what was badly chanted, by repeating this verse addressed to Vishnu.

He repeats a verse addressed to Prajapati, tantum tanvan rajaso (10, 53, 6). Tantu i.e. thread means offspring. By repeating this verse the Hotar spreads (santanoti) for him (the sacrificer) offspring. By the words of this verse,

jyotishmatah patho raksha dhiya kritam i.e., "protect the paths which are provided with lights, and made by absorption in meditation" wherein the term "the paths provided with lights" means the roads of the gods to heaven, the Hotar paves these roads (for the sacrificer to go on them on his way to heaven).

By the words anulbanam vayata, i.e. "weave ye the work of the chanter and repeaters so as to rid it from all defects; become a Manu. Produce a divine race," the Hotar propagates him through human offspring. That is done for production, he who has such a knowledge will be blessed with offspring and cattle.

He concludes with the verse eva no indro maghava virapsi (1, 17, 20). This earth is Indra maghava virapsi i. e. Indra, the strong, of manifold crafts. She is also satya the true, charshanidhrit, i.e. holding men, anarva safe. She is also the raja. In the words, sarvo mahinam yaj jaritre, mahinam means the earth, sarvo the sacrifice and jarita the sacrificer. By repeating them he asks for a blessing for the sacrificer. When he thus concludes, he ought to touch the earth on which he employs the sacrificial agency. On this earth he finally establishes the sacrifice.

After having repeated the Agni-Maruta Shastra, he recites the Yajya: Agne marudbhiih (5, 60, 8). Thus he satisfies (all) the deities, giving to each its due.

ಇತಿ ಶ್ರೀಮತ್ಸಾಯಣಾಚಾರ್ಯವಿರಚಿತೇ ಮಾಧವೀಯೇ ನೇದಾರ್ಥಪ್ರಕಾಶ
ಐತರೇಯಬ್ರಾಹ್ಮಣಭಾಷ್ಯೇ ತ್ರಯೋದಶಾಧ್ಯಾಯಸ್ಯ ಚತುರ್ಥಃ ಖಂಡಃ

ಇತಿ ಶ್ರೀಮದ್ರಾಜಾಧಿರಾಜಪರಮೇಶ್ವರ ವೈದಿಕಮಾರ್ಗಪ್ರವರ್ತಕ ನೀರಬುಕ್ಕಣಸಾಮ್ರಾಜ್ಯಧುರಂಧರ
ಸಾಯಣಾಚಾರ್ಯಕೃತಾನೈತರೇಯಬ್ರಾಹ್ಮಣಭಾಷ್ಯೇ ತ್ರಯೋದಶಾಧ್ಯಾಯಃ ಸಮಾಪ್ತಃ

ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಯುತವೂ ಕರ್ನಾಟಕಭಾಷಾನುನಾದಯುತವೂ ಆದ ಐತರೇಯಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿ
ಹದಿಮೂರನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ ಹದಿನಾಲ್ಕನೆಯ ಖಂಡವು ಸಮಾಪ್ತವಾದುದು.

ಹದಿಮೂರನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯವು ಮುಗಿದುದು.

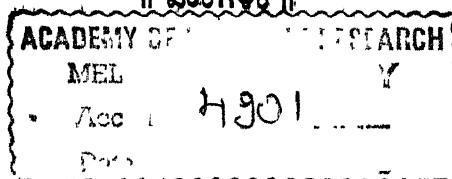
— ಓಂ ತತ್ಸತ್ —

ಯದಕ್ಷರಪದಭ್ರಷ್ಟಂ ಮಾತ್ರಾಹೀನಂ ತು ಯದ್ಭವೇತ್ |

ತತ್ಸರ್ವಂ ಪುನಃ ತಾಂ ದೇವ ವಾಗೀಶ್ವರ ಸಮೋಽಸ್ಮು ತೇ ||

|| ಶುಭಂ ಭೂಯಾತ್ ||

|| ಮಂಗಳಂ ||

Academy of Sanskrit Research
MELKOTE - 571 431

Acc. No. 4301

Call No. 211:2-17,15-33 K 61

Please return this publication on or before the
last DUE DATE stamped below to avoid incurring
over-due charges.

Due Date	Return Date	Due Date	Return Date
<u>26/10/1</u>			

Acc. No. 4301

2-17/5-88

1861

2973

580

-1